कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

कविकुलगुरू कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय रामटेक

हस्तलिखित संग्रह

दाखल.क्र M-3019 विषय धर्मशास्त्र

नाव श्रीमद्भागवत प्रथम

लेखक/लिपीकार स्कंधाते दशमस्कंध

पृष्ठ 610 काळ – [✓ पुर्ण]/ अपुर्ण

शायनमः ॥ श्रीसरस्वत्यैनमः ॥ नमःपरमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदाय भक्तजनमानसनिवासायश्रीरामचंद्राय ॥ वागीशायस्यवदनेलक्ष्मीर्यस्यचवक्षसि ॥ यस्याऽऽस्ते
यसंवित्तंनृसिंहमहंभजे ॥ १ ॥ विश्वसर्गविसर्गादिनवलक्षणलक्षितम् ॥ श्रीकृष्णाख्यंपरंधामजगद्धामनमामतत् ॥ २ ॥ माधवोमाधवावीशौसर्वसिद्धिविधायिनौ ॥ वंदेपरस्परात्मानौपर
रनुतिप्रियौ ॥ ३ ॥ संप्रदायानुरोधेनपौर्वापर्यानुसारतः ॥ श्रीभागवतभावार्थदीपिकेयंप्रतन्यते ॥ ४ ॥ क्वाहंमंदमतिःक्वेदंमंथनंक्षीरवारिधेः ॥ किंतत्रपरमाणुर्वैयत्रमज्जतिमंदरः ॥ ५ ॥ मूकंक
रोतिवाचालंपंगुंलंघयतेगिरिम् ॥ यत्कृपातमहंवंदेपरमानंदमाधवम् ६ श्रीमद्भागवताभिधःसुरतरुस्तारांकुरःसज्जनिःस्कंधैर्द्वादशभिस्ततःप्रविलसद्भक्त्यालवालोदयः ॥ द्वात्रिंशत्त्रिशतंचयस्य
विलसच्छाखाःसहस्राण्यलंपर्णान्यष्टदशेष्टदोऽतिसुलभोवर्वर्त्तिसर्वोपरि ॥ ७ ॥ अथनानापुराणशास्त्रप्रबंधैश्चित्तप्रसत्तिमलभमानस्तत्रतत्रापरितुष्यन्नारदोपदेशतःश्रीमद्भगवद्गुणानुवर्णनप्रधा
नंभागवतशास्त्रंप्रारिप्सुर्वेदव्यासस्तत्प्रत्यूहनिवृत्त्यादिसिद्धयेतत्प्रतिपाद्यपरदेवताऽनुस्मरणलक्षणंमंगलमाचरति जन्माद्यस्येति परंपरमेश्वरम् धीमहि ध्यायतेर्लिङ्छांदसम् ध्यायेमेत्यर्थः
बहुवचनंशिष्याभिप्रायम् तमेवस्वरूपतटस्थलक्षणाभ्यामुपलक्षयति तत्रस्वरूपलक्षणंसत्यमिति सत्यत्वेहेतुःयत्रयस्मिन्ब्रह्मणित्रयाणांमायागुणानांतमोरजःसत्त्वानांसर्गोभूतेंद्रियदेवतारू
पोऽमृषासत्यः यत्सत्यतयामिथ्यासर्गोपिसत्यवत्प्रतीयतेतंपरंसत्यमित्यर्थः अत्रदृष्टांतः तेजोवारिमृदांयथाविनिमयइतिविनिमयोव्यत्ययोऽन्यस्मिन्नन्यावभासः सयथाऽधिष्ठानसत्तयास
द्वत्प्रतीयतइत्यर्थःतत्रतेजसिवारिबुद्धिर्मरीचितोयेप्रसिद्धामृदिकाचादौवारिबुद्धिर्वारिणिचकाचादिबुद्धिरित्यादियथायथमूह्यम् यद्वा तस्यैवपरमार्थसत्यत्वप्रतिपादनायतदितरस्यमिथ्या

जन्माद्यस्ययतोऽन्वयादितरतश्चार्थेष्वभिज्ञःस्वराट्तेनेब्रह्महृदायआदिकवयेमुह्यंतियत्सूरयः ॥
तेजोवारिमृदांयथाविनिमयोयत्रत्रिसर्गोमृषाधाम्नास्वेनसदानिरस्तकुहकंसत्यंपरंधीमहि १

त्वमुक्तम् यत्रमृषैवायंत्रिसर्गोनवस्तुतःसन्निति यत्रेत्यनेनप्रतीतमुपाधिसंबंधंवारयति स्वेनैवधाम्नामहसानिरस्तंकुहकंकपटंमायालक्षणंयस्मिंस्तम् तटस्थलक्षणमाह जन्मादीति अस्यविश्व
यजन्मस्थितिभंगायतोभवंति तंधीमहीति तत्रहेतुः अन्वयादितरतश्चअर्थेष्वाकाशादिकार्येषुपरमेश्वरस्यसद्रूपेणान्वयादकार्येभ्यश्चखपुष्पादिभ्यस्तद्व्यतिरेकात् यद्वा अन्वयशब्देनानुवृ
रितरशब्देनव्यावृत्तिः अनुवृत्तत्वात्सद्रूपंब्रह्मकारणंमृत्सुवर्णादिवत् व्यावृत्तत्वाद्विश्वंकार्यंघटकुंडलादिवदित्यर्थः यद्वा सावयवत्वादन्वयव्यतिरेकाभ्यांयदस्यजन्मादितद्यतोभवतीतिस
घः तथाचश्रुतिः यतोवाइमानिभूतानिजायंते येनजातानिजीवंति यत्प्रयंत्यभिसंविशंतीत्याद्या स्मृतिश्च यतःसर्वाणिभूतानिभवंत्यादियुगागमे यस्मिंश्चप्रलयंयांतिपुनरेवयुगक्षयइत्याद्या
तर्हिकिंप्रधानंजगत्कारणत्वाद्ध्येयमभिप्रेतंनेत्याह अभिज्ञोयस्तम्सईक्षतलोकानसृजाइति सइमाँल्लोकानसृजतेतिश्रुतेःईक्षतेर्नाशब्दमितिन्यायाच्च तर्हिकिंजीवोध्येयःस्यान्नेत्याह स्वराट्
स्वेनैवराजतेयस्तंस्वतःसिद्धज्ञानमित्यर्थः तर्हिकिंब्रह्माध्येयः हिरण्यगर्भःसमवर्तताग्रेभूतस्यजातःपतिरेकआसीदितिश्रुतेः नेत्याह तेनइति आदिकवयेब्रह्मणेऽपिब्रह्मवेदंयस्तेनेप्रकाशित
न् योब्रह्माणंविदधातिपूर्वंयोवैवेदांश्चप्रहिणोतितस्मै तंहदेवमात्मबुद्धिप्रकाशंमुमुक्षुर्वैशरणमहंप्रपद्यइतिश्रुतेः ननुब्रह्मणोऽन्यतोवेदाध्ययनमप्रसिद्धम् सत्यम् तत्तुहृदामनसैवतेनेविस्तृ
अनेनबुद्धिवृत्तिप्रवर्तकत्वेनगायत्र्यर्थोदर्शितः वक्ष्यतिहि प्रचोदितायेनपुरासरस्वतीवितन्वताऽजस्यसतींस्मृतिंहृदि स्वलक्षणाप्रादुरभूत्किलास्यतःसमेऋषीणामृषभःप्रसीदतामिति
यमेवसुप्तप्रातिबुद्धन्यायेनवेदमुपलभतांनेत्याह यद्यस्मिन्ब्रह्मणिसूरयोऽपिमुह्यंतीति तस्माद्ब्रह्मणोऽपिपराधीनज्ञानत्वात्स्वतःसिद्धज्ञानःपरमेश्वरएवजगत्कारणम् अतएवसत्यो

त्ताप्रदत्वात्रपरमार्थसत्यःसर्वज्ञत्वेनचनिरस्तकुहकस्तम्धी महीतिगायत्र्याप्रारंभेणचगायत्र्याख्यब्रह्मविद्यारूपमेतत्पुराणमितिदर्शितम्यथोक्तंमत्स्यपुराणेपुराणदानप्रस्तावे'यत्रा
त्यगायत्रींवर्ण्यतेधर्मविस्तरःवृत्रासुरवधोपेतंतद्भागवतमिष्यते लिखित्वातच्चयोदद्याद्धेमसिंहसमन्विम्प्रौ ष्ठपद्यांपौर्णमास्यांसयातिपरमंपदम् अष्टादशसहस्राणिपुराणंतत्प्रकीर्तितम्'
राणांतरेच'ग्रंथोऽष्टादशसाहस्रोद्वादशस्कंधसंमितःहयग्रीवब्रह्मविद्यायत्रवृत्रवधस्तथागायत्र्याचसमारंभस्तद्वैभागवतंविदुः'पद्मपुराणेऽबरीषंप्रतिगौतमोक्तिः'अंबरीषशुकप्रोक्तंनित्यंभागवतंशृणुपठस्वस्वमुखेनापियदीच्छसिभवक्षयमि'ति अतएवभागवतंनामान्यदित्यापिनशंकनीयम् १ इदानींश्रोतृप्रवर्तनायश्रीभागवतस्यकांडत्रयविषयेभ्यःसर्वशास्त्रेभ्यःश्रैष्ठ्यंदर्शयाति धर्मइ
निअत्रश्रीमतिसुंदरेभागवतेपरमोधर्मोनिरूप्यतेपरमत्वेहेतुः प्रकर्षेणोज्झितंकैतवंफलाभिसंधिलक्षणंकपटंयस्मिन्सप्रशब्देनमोक्षाभिसंधिरपिनिरस्तःकेवलमीश्वराराधनलक्षणोधर्मोनिरूप्य
इतिअधिकारितोऽपिधर्मस्यपरमत्वमाह निर्मत्सराणांपरोत्कर्षासहनंमत्सरस्तद्रहितानाम् सतांभूतानुकंपिनाम् एवंकर्मकांडविषयेभ्यःशास्त्रेभ्यःश्रैष्ठ्यमुक्तम् ज्ञानकांडविषयेभ्योऽपिश्रैष्ठ्य
ह वेद्यमिति वास्तवंपरमार्थभूतंवस्तुवेद्यंनतुवैशेषिकाणामिवद्रव्यगुणादिरूपम् यद्वावास्तवशब्देनवस्तुनोंऽशोजीवोवस्तुनःशक्तिर्मायावस्तुनःकार्यंजगच्चतत्सर्वंवस्त्वेवनततःपृथगितिवे
म् अयत्नेनैवज्ञातुंशक्यमित्यर्थःततःकिमतआहाशिवदंपरमसुखदम् किंच आध्यात्मिकादितापत्रयोन्मूलनंच अनेनज्ञानकांडविषयेभ्यःश्रैष्ठ्यंदर्शितम्कर्तृतोऽपिश्रैष्ठ्यमाहमहामुनिःश्री
नारायणस्तेनप्रथमंसंक्षेपतःकृते देवताकांडविषयगतंश्रैष्ठ्यमाह किंवेति परैःशास्त्रैस्तदुक्तसाधनैरीश्वरोहृद्यादिकिंवासद्यएवावरुध्यतेस्थिरीक्रियतेवाशब्दःकटाक्षे किंतुविलंबेनकथंचिदेव अ

धर्मःप्रोज्झितकैतवोऽत्रपरमोनिर्मत्सराणांसतांवेद्यंवास्तवमत्रवस्तुशिवदंतापत्रयोन्मूलनम् ॥श्रीमद्भागवतेमहामुनिकृतेकिंवापरैरीश्वरःसद्योहृद्यवरुध्यतेऽत्र
कृतिभिःशुश्रूषुभिस्तत्क्षणात् २ निगमकल्पतरोर्गलितंफलंशुकमुखादमृतद्रवसंयुतम् ॥ पिबतभागवतंरसमालयंमुहुरहोरसिकाभुविभावुकाः ३

त्रतुशुश्रूषुभिःश्रोतुमिच्छद्भिरेवतत्क्षणादेवावरुध्यते इदमेवतर्हिकिमितिसर्वेनशृण्वंतितत्राऽऽह कृतिभिरितिश्रवणेच्छातुपुण्यैर्विनानोत्पद्यतइत्यर्थःतस्मादत्रकांडत्रयार्थस्यापियथावत्प्रतिपादनादिदमेवसर्वशास्त्रेभ्यःश्रेष्ठमतोनित्यमेतदेवश्रोतव्यमितिभावः २ इदानींतुनकेवलंसर्वशास्त्रेभ्यःश्रेष्ठत्वादस्यश्रवणंविधीयतेऽपितुसर्वशास्त्रफलरूपमिदमतःपरमादरेणसेव्यमित्याहनिगमेति निगमोवेदःसएवकल्पतरुःसर्वपुरुषार्थोपायत्वात्तस्यफलंभागवतंनाम तत्तुवैकुंठगतंनारदेनानीयमह्यंदत्तम् मयाचशुकस्यमुखेनिहितम् तच्चतन्मुखाद्भुविगलितंशिष्यप्रशिष्यादिरूपपल्लवपरंपरयाशनैरखंडमेवावतीर्णनतूच्चनिपातेनस्फुटितमित्यर्थःएतच्चभविष्यदपिभूतवन्निर्दिष्टम् अनागताख्यानेनैवास्यशास्त्रस्यप्रवृत्तेः अतएवामृतरूपेणद्रवेणसंयुतम् लोकेहिशुकमुखस्पृष्टं
फलममृतामिवस्वादुभवतीतिप्रसिद्धम् अत्रशुकोमुनिःअमृतंपरमानंदःसएवद्रवोरसः'रसोवैसःरसंह्येवायंलब्ध्वानंदीभवती'तिश्रुतेः अतोहेरसिकाहेरसज्ञास्तत्रापिभावुकाहेरसविशेषभावनाच
राः अहोभुविगलितमित्यलभ्यलाभोक्तिःइदंभागवतंनामफलंमुहुःपिबत ननुत्वगष्ट्यादिकंविहायफलाद्रसःपीयतेकथंफलमेवपातव्यंतत्राऽऽह रसंरसरूपम् अतस्त्वगष्ट्यादेर्हेयांशस्याभा
फलमेवकृत्स्नंपिबतअत्रचरसतादात्म्यविवक्षयारसवत्त्वस्याविवक्षितत्वाद्गुणवचनेऽपिरसशब्देमतुपःप्राप्त्यभावात्तेनविनैवरसंफलमितिसामानाधिकरण्यम् तत्रफलमित्युक्तेपानासंभ
ंशप्रसक्तिश्चभवेदितितन्निवृत्त्यर्थंरसमित्युक्तम् रसमित्युक्तेऽपिगलितस्यरसस्यपातुमशक्यत्वात्फलमितिद्रष्टव्यम् नचभागवतामृतपानंमोक्षेऽपित्याज्यमित्याह आलयंलयोमोक्षःअ
वाकारःलयमभिव्याप्य नहीदंस्वर्गादिसुखवन्मुक्तैरुपेक्ष्यतेकिंतुसेव्यतएववक्ष्यतिहि आत्मारामाश्चमुनयोनिर्ग्रंथाअप्युरुक्रमे कुर्वंत्यहैतुकींभक्तिमित्थंभूतगुणोहरिरिति ३

तदेवमनेनपेश्लोकत्रयेणविशिष्टेष्टदेवतानुस्मरणपूर्वकंप्रारिप्सितस्यशास्त्रस्यविषयप्रयोजनादिवैशिष्ट्येनसुखसेव्यत्वेनचश्रोतॄनभिमुखीकृत्यशास्त्रमारभते नैमिशइति ब्रह्मणाविसृष्टस्यमनो
मयस्यचक्रस्यनेमिःशीर्यतेकुंठीभवतियत्रतन्नैमिशंनैमिशमेवनैमिशम् तथाचवायवीये एतन्मनोमयंचक्रंमयासृष्टंविसृज्यते यत्रास्यशीर्यतेनेमिःसदेशस्तपसःशुभः ‘इत्युक्त्वासूर्यसंकाशंचक्रं
सृष्ट्वामनोमयम् प्रणिपत्यमहादेवंविससर्जपितामहः तेऽपिहृष्टतमाविप्राःप्रणम्यजगतांप्रभुम् प्रययुस्तस्यचक्रस्ययत्रनेमिर्व्यशीर्यत तद्वनंतेनविख्यातंनैमिशंमुनिपूजितमि’ति नैमिषइति
पाठेवराहपुराणोक्तंद्रष्टव्यम् तथाहि गौरमुखमृषिंप्रतिभगवद्वाक्यम् ‘एवंकृत्वाततोदेवोमुनिंगौरमुखंतदा उवाचनिमिषेणेदंनिहतंदानवंबलम् अरण्येऽस्मिंस्ततस्त्वेतन्नैमिषारण्यसंज्ञितम्
भविष्यतियथार्थंवैब्राह्मणानांविशेषकमि’ति· अनिमिषःश्रीविष्णुरलुप्तदृष्टित्वात्तस्यक्षेत्रेतथाचात्रैवशौनकादिवचनम् क्षेत्रेऽस्मिन्वैष्णवेवयामिति स्वःस्वर्गेगीयतइतिस्वर्गायोहरिःसएवलो
कोभक्तानांनिवासस्थानंतस्मैतत्प्राप्तयइत्यर्थः सहस्रंसमाःसंवत्सराअनुष्ठानकालोयस्यतत्सत्रंसत्रसंज्ञकंकर्मोद्दिश्यआसतउपाविविशुः यद्वा आसताऽकुर्वतेत्यर्थः आलभेतनिर्वपति उपयंती
त्यादिवत्प्रत्ययोच्चारणमात्रार्थत्वेनाऽऽस्तेर्धात्वर्थस्याविवक्षितत्वात् ४ प्रातःकालेहुताएवहुताअग्नयोयैस्ते अनेनानित्यनैमित्तिकहोमसाकल्यंदर्शितम् इदंवक्ष्यमाणमादरात्पप्रच्छुः ५ वि

नैमिशेऽनिमिषक्षेत्रेऋषयःशौनकादयः ॥ सत्रंस्वर्गायलोकायसहस्रसममासत ४ तएकदातुमुनयःप्रातर्हुतहुताग्नयः ॥ सत्कृतंसूतमासीनंपप्रच्छुरिदमाद
रात् ॥ ५ ॥ ऋषयऊचुः ॥ त्वयाखलुपुराणानिसेतिहासानिचानघ ॥ आख्यातान्यप्यधीतानिधर्मशास्त्राणियान्युत ६ यानिवेदविदांश्रेष्ठोभगवान्बादरा
यणः ॥ अन्येचमुनयःसूतपरावरविदोविदुः ७ वेत्थत्वंसौम्यतत्सर्वंतत्त्वतस्तदनुग्रहात् ॥ ब्रूयुःस्निग्धस्यशिष्यस्यगुरवोगुह्यमप्युत ८ तत्रतत्रांजसायु
ष्मन्भवतायद्विनिश्चितम् ॥ पुंसामेकांततःश्रेयस्तन्नःशंसितुमर्हसि ९ प्रायेणाल्पायुषःसम्यकलावस्मिन्युगेजनाः ॥ मंदाःसुमंदमतयोमंदभाग्याह्युपद्रुताः
१० भूरीणिभूरिकर्माणिश्रोतव्यानिविभागशः ॥ अतःसाधोऽत्रयत्सारंसमुद्धृत्यमनीषया ॥ ब्रूहिनःश्रद्दधानानांयेनाऽऽत्मासंप्रसीदति ११ सूतजानासि
भद्रंतेभगवान्सात्वतांपतिः ।। देवक्यांवसुदेवस्यजातोयस्यचिकीर्षया १२

विदिषितानर्थान्प्रष्टुंसूतस्यसर्वशास्त्रज्ञानातिशयमाहुः त्वयेतित्रिभिःश्लोकैः इतिहासोमहाभारतादिस्तत्सहितानि नकेवलमधीतान्यपित्वाख्यातान्यपिव्याख्यातानिच उतअपि या
निधर्मशास्त्राणितान्यपि ६ किंच यानीत्यादि विदांविदुषांमध्येश्रेष्ठोव्यासोयानिवेद परावरेसगुणनिर्गुणेब्रह्मणिविदंतीतितथा ७ वेत्थजानासि सौम्यहेसाधो तेषामनुग्रहात् तत्त्वतो
ज्ञानेहेतुमाह ब्रूयुरिति स्निग्धस्यप्रेमवतः उतएव गुह्यंरहस्यमपिब्रूयुरेव ८ अंजसाग्रंथार्जवेन एकांततःश्रेयोऽव्यभिचारिश्रेयःसाधनम् ९ अन्येऽपिबहुनाकालेनबहुशास्त्रश्रवणादिभिर्वि
निश्चिन्वंतुनेत्याहुः प्रायेणेति हेसभ्यसाधोअस्मिन्युगेकलावल्पायुषोजनास्तत्रापिमंदाअलसास्तत्रापिसुमंदमतयस्तत्राऽपिमंदभाग्याविघ्नाकुलास्तत्राप्युपद्रुतारोगादिभिः १० नचबहुशा
स्त्रश्रवणेऽपितावतैवफलासिद्धिरित्याहुः भूरीणीति भूरीणिकर्माण्यनुष्ठेयानियेषुतानि समुद्धृत्ययथावदुद्धृत्य येनोद्धृतवचनेनाऽऽत्माबुद्धिःसंप्रसीदतिसम्यगुपशाम्यति ११ प्रश्नांतरंसूतजा
नासीतिपंचभिः भद्रंतइत्यौत्सुक्येनाशीर्वादः भगवान्निरतिशयैश्वर्यादिगुणःसात्त्वतांसच्छब्देनसत्त्वमूर्तिर्भगवान्सउपास्यतयाविद्यतेयेषामितिसत्त्वंतोभक्ताः स्वार्थेऽण्राक्षसवायसादिवत्
तस्यचाश्रवणमार्षम् तदेवंसात्त्वंतइतिभवति तेषांपतिःपालकः यस्यार्थविशेषस्यचिकीर्षयावसुदेवस्यभार्यायांदेवक्यांजातः १२

॥

अंगहे सूततन्नोऽनुवर्णयितुमर्हसि सामान्यतस्तावद्यस्यावतारोभूतानांक्षेमायपालनायभवायसमृद्धये १३ तत्प्रभावमनुवर्णयंतस्तद्यशःश्रवणौत्सुक्यमाविष्कुर्वंति आपन्नइतित्रिभिः संसृति
मापन्नःप्राप्तः विवशोऽपिगृणन् ततःसंसृतेः अत्रहेतुःयद्यतोनाम्नोभयमपिस्वयमेवबिभेति १४ किंच यस्यपादःसंश्रयोयेषामतएवप्रशमोऽयनंवर्त्माश्रयोवायेषांतेमुनयउपस्पृष्टाः सान्निधि
मात्रेणसेविताःसद्यः पुनंति स्वर्धुनीगंगातस्याआपस्तुतत्पादान्निःसृतानतुतत्रैववतिष्ठंत्यतस्तत्संबंधेनैवपुनंत्योऽप्यनुसेवयापुनंतिनतुसद्यइतिमुनीनामुत्कर्षोक्तिः १५ पुण्यश्लोकैरीड्या
निस्तव्यानिकर्माणियस्यतस्ययशः कलिमलापहंसंसारदुःखोपशमनम् १६ प्रश्नांतरंतस्येति उदाराणिमहांतिविश्वसृष्ट्यादीनिसूरिभिर्नारदादिभिः कलाःब्रह्मरुद्रादिमूर्तीः १७ अ
थेतिप्रश्नांतरे अवतारकथाःस्थित्यर्थमेवतत्तदवसरेयेमत्स्याद्यवतारास्तदीयाःकथाःस्वैरंलीलाःकुर्वतः श्रीकृष्णावतारप्रयोजनप्रश्नेनैवतच्चरितप्रश्नोऽपिजातएवेतिज्ञातव्यम् १८ अ
त्यौत्सुक्येनपुनरपितच्चरितान्येवश्रोतुमिच्छंतस्तत्राऽऽत्मनस्तृप्त्यभावमावेदयंति वयंत्विति योगयागादिषुतृप्ताःस्म उद्गच्छतितमोयस्मात्सउत्तमस्तथाभूतःश्लोकोयशोयस्यतस्यविक्र

तन्नःशुश्रूषमाणानामर्हस्यंगानुवर्णितम् ॥ यस्यावतारोभूतानांक्षेमायचभवायच ॥ १२ ॥ आपन्नःसंसृतिंघोरांयन्नामविवशोगृणन् ॥ ततःसद्योविमुच्येत
तयाद्बिभेतिस्वयंभयम् १४ यत्पादसंश्रयाःसूतमुनयःप्रशमायनाः ॥ सद्यःपुनंत्युपस्पृष्टाःस्वर्धुन्यापोऽनुसेवया १५ कोवाभगवतस्तस्यपुण्यश्लोकेड्यक
र्मणः ॥ शुद्धिकामोनशृणुयाद्यशःकलिमलापहम् १६ तस्यकर्माण्युदाराणिपरिगीतानिसूरिभिः ॥ ब्रूहिनःश्रद्दधानानांलीलयादधतःकलाः १७ अथाख्या
हिहरेर्धीमन्नवतारकथाःशुभाः ॥ लीलाविदधतःस्वैरमीश्वरस्याऽऽत्ममायया १८ वयंतुनवितृप्यामउत्तमश्लोकविक्रमे ॥ यच्छृण्वतांरसज्ञानांस्वादुस्वादुपदे
पदे १९ कृतवान्किलवीर्याणिसहरामेणकेशवः ॥ अतिमर्त्यानिभगवान्गूढःकपटमानुषः २० कलिमागतमाज्ञायक्षेत्रेऽस्मिन्वैष्णवेवयम् ॥ आसीनादीर्घ
सत्रेणकथायांसक्षणाहरेः २१ त्वंनःसंदर्शितोधात्रादुस्तरंनिस्तितीर्षताम् ॥ कलिंसत्त्वहरंपुंसांकर्णधारइवार्णवम् २२ ब्रूहियोगेश्वरेकृष्णेब्रह्मण्येधर्मवर्मणि
स्वांकाष्ठामधुनोपेतेधर्मःकंशरणंगतः २३ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेनैमिषेयोपाख्यानेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥

मेतुविशेषेणनतृप्यामोऽलमितिनमन्यामहे तत्रहेतुःयद्विक्रमंशृण्वताम् यद्वा अन्येतृप्यंतुनामवयंतुनेतितुशब्दस्यान्वयः अयमर्थःत्रेधाह्यलंबुद्धिर्भवति उदरादिभरणेनवारसाज्ञानेनवास्वादु
विशेषाभावाद्वा तत्रशृण्वतामित्यनेनश्रोत्रस्याऽऽकाशत्वादभरणमित्युक्तम् रसज्ञानामित्यनेनचाज्ञानतःपशुवत्तृप्तिर्निराकृता इक्षुभक्षणवद्रसांतराभावेनतृप्तिंनिराकरोति पदेपदेप्रतिक्षणं
स्वादुतोऽपिस्वादु १९ अतःश्रीकृष्णचरितानिकथयेत्याशयेनाऽऽहुःकृतवानिति अतिमर्त्यानिमर्त्यानतिक्रांतानिगोवर्धनोद्धरणादीनि मनुष्येष्वसंभावितानीत्यर्थः २० ननुयाजनाध्यापनादि
व्यग्राणांकुतएतच्छ्रवणावकाशःस्यादतआहुःकलिमिति कलिमागतंज्ञात्वातद्भियाविष्णुपदंगंतुकामादीर्घसत्रेणनिमित्तेनात्रवैष्णवेक्षेत्रेआसीनाःहरेःकथायांसक्षणालब्धावसराः २१ अ
स्मिंश्चसमयेत्वद्दर्शनमीश्वरेणैवसंपादितमित्यभिनंदंतित्वमितिकलिंसंसारंनिस्तर्तुमिच्छताम् अर्णवंतितीर्षतांकर्णधारोनाविकइव २२ पुनःप्रश्नांतरंब्रूहीति धर्मस्यवर्मणिकवचवद्रक्षकेस्वां
काष्ठांमर्यादांस्वस्वरूपमित्यर्थःअस्यचोत्तरंकृष्णेस्वधामोपगमेवर्मज्ञानादिभिःसहेत्ययंश्लोकः २३ ॥ इ०प्रथमस्कंधेटीकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ छ ॥

तदेवंप्रथमेऽध्यायेषट्प्रश्नामुनिभिःकृताः ॥ द्वितीयेतूत्तरंसूतश्चतुर्णामाहतेष्वथ ॥ १ ॥ विप्राणांइत्येवंभूतैःसम्यक्प्रश्नैःसम्यग्हृष्टोरोमहर्षणस्यपुत्रउग्रश्रवास्तेषांवचःप्रतिपूज्यसत्कृत्यप्रवक्तु
मुपचक्रमेउपक्रांतवान् १ प्रवचनस्योपक्रमोनामगुरुदेवतानमस्कारइतितमाह यमितित्रिभिः तत्रस्वगुरोःशुकस्यैश्वर्यंतच्चारितेनैवद्योतयन्नाह यमिति यंप्रव्रजंतंसंन्यस्यगच्छंतम् अनुपेतंमासुप
नयस्वेत्युपनयनार्थमाचार्यमनुपसन्नम् यद्वा केनाप्यनुपेतमननुगतमेकाकिनमित्यर्थः तत्रहेतुः अपेतकृत्यंकृत्यशून्यंकर्ममार्गेऽप्रवर्तमानंनैष्ठिकत्वात् द्वैपायनोव्यासोविरहात्कातरोभीतःसन्
पुत्रा ३ इतिप्लुतेनाजुहावाऽऽहूतवान् दूरादाह्वानेप्लुतेसत्यपिसंधिरार्षः तदातन्मयतयाशुकरूपतयातरवोऽभिनेदुःप्रत्युत्तरमुक्तवंतः पितुःस्नेहानुबंधपरिहाराययोवृक्षरूपेणोत्तरंदत्तवानित्यर्थः
तंमुनिमानतोऽस्मि तन्मयत्वोपपादनायविशेषणम् सर्वभूतानांहृन्मनःअयतेयोगबलेनप्रविशतीतिसर्वभूतहृदयस्तम् २ तत्कृपालुतांदर्शयन्नाह यइति अंधंगाढंतमःसंसाराख्यमतितर्तुमि
च्छताम् पुराणानांमध्येगुह्यंगोप्यम् तत्रहेतुत्वेनचत्वारिविशेषणानि स्वोनिजोऽसाधारणोऽनुभावःप्रभावोयस्यतत्स्वानुभावम् अखिलश्रुतीनांसारम् एकमद्वितीयमनुपममित्यर्थः आत्मानं
कार्यकारणसंघातमधिकृत्यवर्तमानमात्मतत्त्वमध्यात्मंतस्यदीपंसाक्षात्प्रकाशकम् उपयामिशरणंव्रजामि ३ जयत्यनेनसंसारमितिजयोग्रंथस्तमुदीरयेदितिस्वयंतथोदीरयन्नन्यान्पौराणि

व्यासउवाच इतिसंप्रश्नसंहृष्टोविप्राणांरौमहर्षणिः ॥ प्रतिपूज्यवचस्तेषांप्रवक्तुमुपचक्रमे १ सूतउवाच यंप्रव्रजंतमनुपेतमपेतकृत्यंद्वैपायनोविरहकातर
आजुहाव ॥ पुत्रेतितन्मयतयातरवोऽभिनेदुस्तंसर्वभूतहृदयंमुनिमानतोस्मि २ यःस्वानुभावमखिलश्रुतिसारमेकमध्यात्मदीपमतितितीर्षतांतमोऽधम् ॥
संसारिणांकरुणयाऽऽहपुराणगुह्यंतंव्याससूनुमुपयामिगुरुंमुनीनाम् ३ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम् ॥ देवींसरस्वतींव्यासंततोजयमुदीरयेत् ४ मु
नयःसाधुपृष्टोऽहंभवद्भिर्लोकमंगलम् ॥ यत्कृतःकृष्णसंप्रश्नोयेनाऽऽत्मासुप्रसीदति ५ सवैपुंसांपरोधर्मोयतोभक्तिरधोक्षजे ॥ अहैतुक्यप्रतिहताययाऽऽ
त्मासंप्रसीदति ६ वासुदेवेभगवतिभक्तियोगःप्रयोजितः ॥ जनयत्याशुवैराग्यंज्ञानंयतदहैतुकम् ७ धर्मःस्वनुष्ठितःपुंसांविष्वक्सेनकथासुयः ॥ नोत्पादये
द्यदिरतिंश्रमएवहिकेवलम् ८

कानुपशिक्षयति ४ तेषांवचःप्रतिपूज्येतियदुक्तंतत्प्रतिपूजनंकरोति हेमुनयःसाधुयथाभवतितथाऽहंपृष्टःयतोलोकानांमंगलमेतत् यद्यतःकृष्णविषयःसंप्रश्नःकृतः सर्वशास्त्रार्थसारोद्धारप्रश्न
स्यापिकृष्णेपर्यवसानादेवमुक्तम् ५ तत्रयत्प्रथमंपृष्टंसर्वशास्त्रसारमैकांतिकंश्रेयोब्रूहीतितत्रोत्तरम् सवैपुंसामिति अयमर्थः धर्मोद्विविधः प्रवृत्तिलक्षणोनिवृत्तिलक्षणश्च तत्रयःस्वर्गाद्यर्थःप्र
वृत्तिलक्षणःसोऽपरः यतस्तुधर्माच्छ्रवणादरादिलक्षणाभक्तिर्भवतिसपरोधर्मःसएवैकांतिकंश्रेयइति कथंभूता अहैतुकीहेतुःफलानुसंधानंतद्रहिता अप्रतिहताविघ्नैरनभिभूता ६ ननु "तमेतंवे
दानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसाऽनाशकेन" इत्यादिश्रुतिभ्योधर्मस्यज्ञानांगत्वंप्रसिद्धंतत्कुतोभक्तिहेतुत्वमुच्यतेसत्यम् तत्तुभक्तिद्वारेणेत्याह वासुदेवइति अहैतुकंशुष्कतका
द्यगोचरमौपनिषदमित्यर्थः ७ व्यतिरेकमाह धर्मइति योधर्मइतिप्रसिद्धःसयदिविष्वक्सेनस्यकथासुरतिंनोत्पादयेत्तर्हिस्वनुष्ठितोऽपिसन्नयंश्रमोज्ञेयः ननुमोक्षार्थस्यापिधर्मस्यश्रमत्वमस्त्ये
वातआह केवलम् विफलःश्रमइत्यर्थः नन्वस्तितत्रापिस्वर्गादिफलमित्याशंक्यैवकारेणनिराकरोति क्षयिष्णुत्वान्नतत्फलमित्यर्थः नन्वक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनःसुकृतंभवतीत्यादिश्रुते
र्नतत्फलस्यक्षयिष्णुत्वमित्याशंक्याहिशब्देनसाधयति । तद्यथेहकर्मचितोलोकःक्षीयतएवमेवामुत्रपुण्यचितोलोकःक्षीयतइतितर्कानुगृहीतयाश्रुत्याक्षयिष्णुत्वप्रतिपादनात् ८

तदेवंहरिभक्तिद्वारातदितरवैराग्यात्मज्ञानपर्यंतःपरोधर्मइत्युक्तम् अन्येतुमन्यंते धर्मस्यार्थःफलंतस्यचकामःफलंतस्यचेंद्रियप्रीतिस्तत्प्रीतेश्चपुनरपिधर्मार्थादिपरंपरेति यथाऽऽहुः धर्मादर्थश्चकामश्चसकिमर्थनसेव्यतइत्यादि तन्निराकरोति धर्मस्येतिद्वाभ्याम् आपवर्ग्यस्योक्तन्यायेनापवर्गपर्यंतस्यधर्मस्यार्थायफलत्वायार्थोनोपकल्पतेयोग्योनभवति तथाऽर्थस्याप्येवंभूतधर्माव्यभिचारिणःकामोलाभायफलत्वायनहिस्मृतोमुनिभिः ९ कामस्यचविषयभोगस्येंद्रियप्रीतिर्लाभःफलंनभवतिकिंतुयावताजीवेततावानेवकामस्यलाभः जीवनपर्याप्तएवकामःसेव्यइत्यर्थः जीवस्यजीवनस्यचपुनःकर्मानुष्ठानद्वाराकर्मभिर्यइहप्रसिद्धःसोऽर्थोनभवतिकिंतुतत्त्वजिज्ञासैवेति १० ननुचतत्त्वजिज्ञासानामधर्मजिज्ञासैव धर्मएवहितत्त्वमितिकेचित्तत्राऽऽह तत्त्वविदस्तुतदेवतत्त्वंवदंति किंतत् यज्ज्ञानंनाम अद्वयमितिक्षणिकविज्ञानपक्षंव्यावर्तयति ननुतत्त्वविदोऽपिविगीतवचनाएव मैवम् तस्यैवतत्त्वस्यनामांतरैरभिधानादित्याह औपनिषदैर्ब्रह्मेति हैरण्यगर्भैःपरमात्मेति सात्वतैर्भगवानित्यभिधीयते ११ तच्चतत्त्वंसपरिकरयाभक्त्यैवप्राप्यतइत्याह तच्चेत्यन्वयः ज्ञानवैराग्ययुक्तयेत्यत्रज्ञानंपरोक्षम् तच्चतत्त्वमात्मनिक्षेत्रज्ञेपश्यंति किंतत् आत्मानंपरमात्मानम् श्रुतेनवेदांतादिश्रवणेनगृहीतयाप्राप्तयेतिभक्तेर्दार्ढ्यमुक्तम् १२ धर्मस्यफलंभक्तिर्नार्थकामादिकमितीममर्थमुपपाद्योपसंहरति अतइति हेद्विजश्रेष्ठाः हरितोषणंहरेरा

धर्मस्यह्यापवर्ग्यस्यनार्थोऽर्थायोपकल्पते ॥ नार्थस्यधर्मैकांतस्यकामोलाभायहिस्मृतः ९ कामस्यनेंद्रियप्रीतिर्लाभोजीवेतयावता ॥ जीवस्यतत्त्वजिज्ञासानार्थोयश्चेहकर्मभिः १० वदंतितत्तत्त्वविदस्तत्त्वंयज्ज्ञानमद्वयम् ॥ ब्रह्मेतिपरमात्मेतिभगवानितिशब्द्यते ११ तच्छ्रद्दधानामुनयोज्ञानवैराग्ययुक्तया ॥ पश्यंत्यात्मनिचात्मानंभक्त्याश्रुतगृहीतया १२ अतःपुंभिर्द्विजश्रेष्ठावर्णाश्रमविभागशः ॥ स्वनुष्ठितस्यधर्मस्यसंसिद्धिर्हरितोषणम् १३ तस्मादेकेनमनसाभगवान्सात्वतांपतिः ॥ श्रोतव्यःकीर्तितव्यश्चध्येयःपूज्यश्चनित्यदा १४ यदनुध्यासिनायुक्ताःकर्मग्रंथिनिबंधनम् ॥ छिंदंतिकोविदास्तस्यकोनकुर्यात्कथारतिम् १५ शुश्रूषोःश्रद्दधानस्यवासुदेवकथारुचिः ॥ स्यान्महत्सेवयाविप्राःपुण्यतीर्थनिषेवणात् १६ शृण्वतांस्वकथांकृष्णःपुण्यश्रवणकीर्तनः ॥ हृद्यंतस्थोह्यभद्राणिविधुनोतिसुहृत्सताम् १७ नष्टप्रायेष्वभद्रेषुनित्यंभागवतसेवया ॥ भगवत्युत्तमश्लोकेभक्तिर्भवतिनैष्ठिकी १८ तदारजस्तमोभावाःकामलोभादयश्चये ॥ चेतएतैरनाविद्धंस्थितंसत्त्वेप्रसीदति १९ एवंप्रसन्नमनसोभगवद्भक्तियोगतः ॥ भगवत्तत्त्वविज्ञानंमुक्तसंगस्यजायते २०

राधनम् संसिद्धिःफलम् १३ यस्माच्चभक्तिहीनोधर्मःकेवलंश्रमएवतस्माद्भक्तिप्रधानएवधर्मोऽनुठेयइत्याह तस्मादिति एकेनैकाग्रेणमनसा १४ भक्तिरहितोधर्मःकेवलंश्रमएवेतिप्रपंचितम् इदानींतुभक्तेर्मुक्तिफलत्वंप्रपंचयति यादिति यस्यानुध्या अनुध्यानंसैवासिःखड्गस्तेनयुक्ताविवेकिनोग्रंथिमहंकारंनिबध्नातियत्कर्मतच्छिंदंतितस्यकथायांरतिंकोनकुर्यात् १५ ननुसत्यमेवकर्मनिर्मूलनीहरिकथारतिस्तथाऽपितस्यांरुचिर्नोत्पद्यतेकिंकुर्मस्तत्राऽऽह शुश्रुषोरिति पुण्यतीर्थनिषेवणान्निष्पापस्यमहत्सेवास्यात्तयाचतद्धर्मश्रद्धाततःश्रवणेच्छाततोरुचिःस्यादित्यर्थः १६ ततश्चशृण्वतामिति पुण्येश्रवणकीर्तनेयस्यसः सतांसुहृद्धितकारी हृदियान्यभद्राणिकामादिवासनास्तानि अंतस्थोहृदयस्थःसन् १७ ततश्च नष्टप्रायेष्विति सर्वाभद्रनाशस्यज्ञानोत्तरकालत्वात्प्रायग्रहणम् भागवतानांभागवतशास्त्रस्यवासेवया नैष्ठिकीनिश्चलाविक्षेपकाभावात् १८ रजश्चतमश्चयेचतत्प्रभवाभावाःकामादयः एतैरनाविद्धमनाभिभूतम् प्रसीदत्युपशाम्यति १९ भगवद्भक्तियोगतःप्रसन्नमनसोऽतएवमुक्तसंगस्य २०

ज्ञानफलमाह भिद्यतइति हृदयमेवग्रंथिश्चिज्जडग्रथनरूपोऽहंकारः अतएवसर्वेसंशयाअसंभावनादिरूपाः कर्माण्यनारब्धफलानि आत्मनिस्वरूपभूतेईश्वरेदृष्टेसाक्षात्कृतेसति एवकारेणज्ञानानंतरमेवेतिदर्शयति २१ तत्रचसदाचारंदर्शयन्नुपसंहरति अतइति आत्मनःप्रसादनींमनःशोधनीम् वासुदेवेभक्तिंकुर्वंतीतिभजनीयविशेषोदर्शितः २२ तदेवोपपादयितुंब्रह्मादीनांत्रयाणामेकात्मकत्वेऽपिवासुदेवस्याऽऽधिक्यमाह सत्त्वमिति इहयद्यप्येकएवपरःपुमानस्यविश्वस्यास्थित्यादयेस्थितिसृष्टिप्रलयार्थंहरिविरिंचिहरेतिसंज्ञाः केवलंभिन्नाधत्तेहरिविरिंचिहराइतिवक्तव्येसंधिरार्षः तत्रतेषांमध्येश्रेयांसिशुभफलानिसत्त्वतनोर्वासुदेवादेवस्युः २३ उपाधिवैशिष्ट्येनफलवैशिष्ट्येदृष्टांतमाह पार्थिवात्स्वतःप्रवृत्तिप्रकाशरहितादारुणःकाष्ठात्सकाशाद्धूमःप्रवृत्तिस्वभावस्त्रयीमयोवेदोक्तकर्मप्रचुरः ईषत्कर्मप्रत्यासत्तेः तस्मादप्यग्निस्त्रयीमयः साक्षात्कर्मसाधनत्वात् एवंतमसःसकाशाद्रजोब्रह्मदर्शनंब्रह्मप्रकाशकम् तुशब्देनलयात्मकात्तमसःसकाशाद्रजसःसोपाधिकज्ञानहेतुत्वेनकिंचिद्ब्रह्मदर्शनप्रत्यासत्तिमात्रमुक्तंनतुसर्वथातत्प्रकाशकत्वंविक्षेपकत्वात् यत्सत्त्वंतत्साक्षाद्ब्रह्मदर्शनम् अतस्तद्गुणोपाधीनांब्रह्मादीनामपियथोत्तरंवैशिष्ट्यमितिभावः २४ वासुदेवभक्तौपूर्वाचारंप्रमाणयति भेजिरइति अथातोहेतोरग्रेपुराविशुद्धंसत्त्वंसत्त्वमूर्तिंभगवंतमधोक्षजम् अतोयेताननुवर्ततेतइहसंसारेक्षेमायकल्पंते २५ नन्वन्यानपिकेचिद्भजंतोदृश्यंतेसत्यंमुमुक्षवस्त्वन्यान्नभजंतिकिंतुसकामाएवेत्याह मुमुक्षवइतिद्वाभ्याम् भूतपतीनितिपितृप्रजेशादीनामुपलक्षणम् अनसूयवोदेवतांतरानिंदकाःसंतः २६ रजस्तमसीप्रकृतिःस्वभावोयेषांते अतएवपितृभूतादिभिःसमंशीलंयेषाम् श्रियासहैश्वर्यंप्रजाश्चेप्संतीतितथाते २७ मोक्षप्रदत्वाद्वासुदेवोभजनीयइत्युक्तंसर्वशास्त्रतात्पर्यगोचरत्वादपीत्याहद्वाभ्याम् वासुदेवएवपरस्तात्पर्यगोचरोयेषांते ननुवेदामखपरादृश्यंतइत्याशंक्यतेऽपितदाराधनार्थत्वात्तत्पराएवेत्युक्तम् योगायोगशास्त्राणितेषामप्यासनप्राणायामादिक्रियापरत्वमाशंक्यतासामपितत्प्राप्त्युपायत्वात्तत्परत्वमुक्तम् २८ ज्ञानंज्ञानशास्त्रम् ननुचतज्ज्ञानपरमेवेत्याशंक्यज्ञानस्यापितत्परत्वमुक्तम् तपोऽत्रज्ञानम् धर्मोधर्मशास्त्रंदानव्रतादिविषयम् ननुतत्स्वर्गपरमित्याशंक्यगम्यतइतिगतिःस्वर्गादिफलंसाऽपितदानंदांशरूपत्वात्तत्परैवेत्युक्तम् यद्वा वेदाइत्यनेनैवतन्मूलत्वात्सर्वाण्यपिवासुदेवपराणीत्युक्तम् तत्रननुतेषांमखयोगक्रियादिनानार्थपरत्वान्नतदेकपरत्वमित्याशंक्यमखादीनामपितत्परत्वमित्युक्तमितिद्रष्टव्यम् २९ ननुजगत्सर्गतत्प्रवेशनियमनादिविलासयुक्तेवस्तुनिसर्वशास्त्रसमन्वयोदृश्यतेकथंवासुदेवपरत्वंसर्वस्यतत्राऽऽह सएवेतिचतुर्भिः एतैरेवश्लोकैस्तस्यकर्माण्युदाराणिब्रूहीतिप्रश्नस्योत्तरमुक्तम् सदसद्रूपयाकार्यकारणात्मिकया अगुणश्चेत्यन्वयः स्वतोनिर्गुणोऽपिसन्नित्यर्थः ३०

भिद्यतेहृदयग्रंथिश्छिद्यंतेसर्वसंशयाः ॥ क्षीयंतेचास्यकर्माणिदृष्टएवाऽऽत्मनीश्वरे २१ अतोवैकवयोनित्यंभक्तिंपरमयामुदा ॥ वासुदेवेभगवतिकुर्वंत्यात्मप्रसादनीम् २२ सत्त्वंरजस्तमइतिप्रकृतेर्गुणास्तैर्युक्तःपरःपुरुषएकइहास्यधत्ते ॥ स्थित्यादयेहरिविरिंचिहरेतिसंज्ञाःश्रेयांसितत्रखलुसत्त्वतनोर्नृणांस्युः २३ पार्थिवाद्दारुणोधूमस्तस्मादग्निस्त्रयीमयः ॥ तमसस्तुरजस्तस्मात्सत्त्वंयद्ब्रह्मदर्शनम् २४ भेजिरेमुनयोऽथाग्रेभगवंतमधोक्षजम् ॥ सत्त्वंविशुद्धंक्षेमायकल्पंतेयेनुतानिह २५ मुमुक्षवोघोररूपान्हित्वाभूतपतीनथ ॥ नारायणकलाःशांताभजंतिह्यनसूयवः २६ रजस्तमःप्रकृतयःसमशीलाभजंतिवै ॥ पितृभूतप्रजेशादीन्श्रियैश्वर्यप्रजेप्सवः २७ वासुदेवपरावेदावासुदेवपरामखाः ॥ वासुदेवपरायोगावासुदेवपराःक्रियाः २८ वासुदेवपरंज्ञानंवासुदेवपरंतपः ॥ वासुदेवपरोधर्मोवासुदेवपरागतिः २९ सएवेदंससर्जाग्रेभगवानात्ममायया ॥ सदसद्रूपयाचासौगुणमय्याऽगुणोविभुः ३०

भगवतोजगत्कारणत्वमुक्तम्प्रवेशनियमलक्षणांलीलामाह तयेति विलसितेषूद्भूतेषुगुणेष्वाकाशादिष्वंतःप्रविष्टःसन्गुणवानिवमदधीनाएतेगुणाइत्याभिमानवानिवनतुवस्तुतस्तथा यतोविज्ञानेनचिच्छक्त्याविजृंभितोऽत्यूर्जितः ३१ बहुरूपत्वलीलामाह यथेति स्वयोनिषुस्वाभिव्यंजकेषुअवहितोनिहितः विश्वात्मापुमान्परमेश्वरः भूतेषुप्राणिषु अंतर्यामिणोऽपिप्रतियोनिनानात्वेननानात्वमिवोच्यते क्षेत्रज्ञरूपेणवा ३२ भोगरूपांलीलामाह असाविति असौहरिर्भूतसूक्ष्माणिचेंद्रियाणिचाऽऽत्मामनश्चतैःस्वयंनिर्मितेषुभूतेषुचतुर्विधेष्वितिभोगेस्वातंत्र्यंद्योत्यते तद्गुणांस्तत्तदनुरूपान्विषयानिच्छयाभुंक्तेभोजयतीतिणिजर्थोवाज्ञेयः पालयतीतिवा तदात्वात्मनेपदमार्षम् भुजोनवनइतिस्मरणात् ३३ इदानींसूतजानासीतिप्रश्नस्योत्तरमाह भावयतिपालयति एतत्तुसर्वावतारसाधारणंप्रयोजनम् विशेषतःकृष्णावतारस्यकुंतीस्तुतौवक्ष्यते लोकभावनोलोककर्ता देवादिषुयेलीलावतारास्तेष्वनुरतोऽनुरक्तः ॥ ३४ ॥ ॥ इतिभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेभावार्थदीपिकाख्यटीकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ छ ॥ ॥ अवतारकथाप्रश्नेतृतीयेतूत्तराभिधा ॥ पुरुषाद्यवतारोक्त्यातत्तच्चारित्रवर्णनैः ॥ १ ॥ यदुक्तमथाख्याहिहरेर्धीमन्नवतारकथाःशुभाइतितदुत्तरत्वेनावतारानुक्रमिष्यन्प्रथमंपुरुषावतारमाह जगृहइतिपंचभिः महदादिभिर्महदहंकारपंचतन्मात्रैःसंभूतंसुनिष्पन्नम् एकादशेंद्रियाणिपंचमहाभू

तयाविलसितेष्वेषुगुणेषुगुणवानिव ॥ अंतःप्रविष्टआभातिविज्ञानेनविजृंभितः ३१ यथाह्यवहितोवह्निर्दारुष्वेकःस्वयोनिषु ॥ नानेवभातिविश्वात्माभूतेषुच तथापुमान् ३२ असौगुणमयैर्भावैर्भूतसूक्ष्मेंद्रियात्मभिः ॥ स्वनिर्मितेषुनिर्विष्टोभुंक्तेभूतेषुतद्गुणान् ३३ भावयत्येषसत्त्वेनलोकान्वैलोकभावनः ॥ लीलावतारानुरतोदेवतिर्यङ्नरादिषु ३४ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेद्वितीयोऽध्यायः २ ॥ छ ॥ सूतउवाच जगृहेपौरुषंरूपंभगवान्महदादिभिः ॥ संभूतंषोडशकलमादौलोकसिसृक्षया १ यस्यांभसिशयानस्ययोगनिद्रांवितन्वतः ॥ नाभिह्रदांबुजादासीद्ब्रह्माविश्वसृजांपतिः २ यस्यावयवसंस्थानैःकल्पितोलोकविस्तरः ॥ तद्वैभगवतोरूपंविशुद्धंसत्त्वमूर्जितम् ३ पश्यंत्यदोरूपमदभ्रचक्षुषासहस्रपादोरुभुजाननाद्भुतम् ॥ सहस्रमूर्धश्रवणाक्षिनासिकंसहस्रमौल्यंबरकुंडलोल्लसत् ४ एतन्नानावताराणांनिधानंबीजमव्ययम् ॥ यस्यांशांशेनसृज्यंतेदेवतिर्यङ्नरादयः ५ ॥

तानीतिषोडशकलाअंशायस्मिन् यद्यपिभगवद्विग्रहोनैवंभूतस्तथाऽपिविराड्जीवांतर्यामिणोभगवतोविराड्रूपेणोपासनार्थमेवमुक्तमितिद्रष्टव्यम् ॥ १ ॥ कोऽसौभगवानित्यपेक्षायांतंविशिनष्टियस्यांभसिएकार्णवेशयानस्यविश्रांतस्य तत्रचयोगःसमाधिस्तद्रूपांनिद्रांविस्तारयतोनाभिरेवह्रदस्तस्मिन्यदंबुजंतस्मात्सकाशाद्ब्रह्माऽऽसीदभूत्पाद्मेकल्पे सपौरुषंरूपंजगृहे २ कीदृशंरूपंतदाह यस्येति ननुकीदृशोविग्रहस्तस्ययोंऽभसिशेतेस्मतदाह तत्तस्यभगवतोरूपंतुविशुद्धंरजआद्यसंभिन्नमतएवोर्जितंनिरतिशयंसत्त्वम्३एतच्चयोगिनांप्रत्यक्षमित्याह पश्यंतीति अदभ्रमनल्पंज्ञानात्मकंयच्चक्षुस्तेन सहस्रमपरिमितानियानिपादादीनितैरद्भुतम् सहस्रंमूर्धादयोयस्मिंस्तत् सहस्रंयानिमौल्यादीनितैरुल्लसच्छोभमानम् ४ एतत्तुकूटस्थंनत्वन्यावतारवदाविर्भावतिरोभाववदित्याह एतदिति एतदादिनारायणरूपम् निधीयतेऽस्मिन्नितिनिधानम् कार्यावसानेप्रवेशस्थानमित्यर्थः बीजमुद्गमस्थानम् बीजत्वेऽपिनान्यबीजतुल्यम् किंत्वव्ययंनकेवलमवताराणामेवबीजंकिंतुसर्वप्राणिनामपीत्याह यस्यांशोब्रह्मातस्यांशोमरीच्यादिस्तेन ५

सनत्कुमाराद्यवतारंतच्चरित्रंचाऽऽह सएवेति कौमारआर्षःप्राजापत्योमानवइत्यादीनिसर्गविशेषनामानियःपौरुषंरूपंजगृहेसएवदेवःकौमाराख्यंसर्गमास्थितःसन्ब्रह्माब्राह्मणोभूत्वाब्रह्म
चर्यंचचार प्रथमद्वितीयादिशब्दानिर्देशमात्रापेक्षया ६ वराहावतारमाह द्वितीयमिति अस्यविश्वस्यभवायोद्भवायमहीमुद्धरिष्यन्नितिकर्मोक्तिः एवंसर्वत्रावतारस्तत्कर्मचोक्तमित्यनुसंधे
यम् ७ नारदावतारमाह तृतीयमिति ऋषिसर्गमुपेत्यतत्रचदेवर्षित्वमुपेत्येत्यर्थः सात्वतंवैष्णवंतंत्रंपंचरात्रागममाचष्टोक्तवान् यतस्तंत्रात् निर्गतंकर्मत्वंबंधहेतुत्वंयेभ्यस्तानिनिष्कर्माणिते
षांभावोनैष्कर्म्यम् कर्मणामेवमोचकत्वंयतोभवतितदाचष्टेत्यर्थः ८ नरनारायणावतारमाह तुर्येइति तुर्येचतुर्थेऽवतारे धर्मस्यकलाअंशःभार्येत्यर्थः ‘अर्धोवाएषआत्मनोयत्पत्नी’तिश्रुतेः त
स्याःसर्गे ऋषीभूत्वेत्येकावतारत्वंदर्शयति९कपिलावतारमाह पंचमइति आसुरयेतन्नाम्नेब्राह्मणाय तत्त्वानांग्रामस्यसंघस्यविनिर्णयोयस्मिन्शास्त्रेतत्सांख्यम् १० दत्तात्रेयावतारमाह षष्ठ
मिति अत्रेरपत्यत्वंतेनैववृतःसन्प्राप्तः अत्रेरपत्यमभिकांक्षतआहतुष्टइतिवक्ष्यमाणत्वात् कथंप्राप्तः अनसूययामत्सदृशापत्यमिषेणमामेवापत्यंवृतवानितिदोषदृष्टिमकुर्वन्नित्यर्थः आन्वी
क्षिकीमात्मविद्याम् प्रह्लादादिभ्यश्च आदिपदाद्यदुहैहयाद्याग्रह्यंते ११ यज्ञावतारमाह ततइति सयज्ञोयामाद्यैःस्वस्यैवपुत्रायामानामदेवास्तदाद्यैःसहस्वायंभुवंमन्वंतरंपालितवान् तदा

सएवप्रथमंदेवःकौमारंसर्गमास्थितः ॥ चचारदुश्चरंब्रह्माब्रह्मचर्यमखंडितम् ६ द्वितीयंतुभवायास्यरसातलगतांमहीम् ॥ उद्धरिष्यन्नुपादत्तयज्ञेशःसौकरं
वपुः ७ तृतीयमृषिसर्गंचदेवर्षित्वमुपेत्यसः ॥ तंत्रंसात्वतमाचष्टनैष्कर्म्यंकर्मणांयतः ८ तुर्येधर्मकलासर्गेनरनारायणावृषी ॥ भूत्वाऽऽत्मोपशमोपेतमकरो
द्दुश्चरंतपः ९ पंचमःकपिलोनामासिद्धेशःकालविप्लुतम् ॥ प्रोवाचाऽऽसुरयेसांख्यंतत्त्वग्रामविनिर्णयम् १० षष्ठमत्रेरपत्यत्वंवृतःप्राप्तोऽनसूयया ॥ आन्वी
क्षिकीमलर्कायप्रह्लादादिभ्यऊचिवान् ११ ततःसप्तमआकूत्यांरुचेर्यज्ञोऽभ्यजायत ॥ सयामाद्यैःसुरगणैरपात्स्वायंभुवांतरम् १२ अष्टमेमेरुदेव्यांतुना
भेर्जातउरुक्रमः ॥ दर्शयन्वर्त्मधीराणांसर्वाश्रमनमस्कृतम् १३ ऋषिभिर्याचितोभेजेनवमंपार्थिवंवपुः ॥ दुग्धेमामौषधीर्विप्रास्तेनायंसउशत्तमः १४ रूपं
सजगृहेमात्स्यंचाक्षुषोदधिसंप्लवे ॥ नाव्यारोप्यमहीमय्यामपाद्वैवस्वतंमनुम् १५ सुरासुराणामुदधिंमथ्नतांमंदराचलम् ॥ दध्रेकमठरूपेणपृष्ठएकादशे
विभुः १६ धान्वंतरंद्वादशमंत्रयोदशममेवच ॥ अपाययत्सुरानन्यान्मोहिन्यामोहयन्स्त्रिया १७ ॥

स्वयमिंद्रोऽभूदित्यर्थः १२ ऋषभावतारमाह अष्टमइति सर्वाश्रमनमस्कृतमंत्याश्रमंपारमहंस्यंवर्त्मधीराणांदर्शयन्नाभेराग्नीध्रपुत्राद्दृषभोजातः१३ पृथ्ववतारमाह ऋषिभिरिति पार्थिवंव
पुःराजदेहंपृथुरूपम् पाठांतरेपृथोरिदंपार्थवम् औषधीरित्युपलक्षणम् इमांपृथ्वींसर्वाणिवस्तूनिदुग्धअदुग्ध अडागमाभावस्त्वार्षः हेविप्रास्तेनपृथ्वीदोहनेनसोऽयमवतारउशत्तमःकमनी
यतमः वशकांतावित्यस्मात् १४ मत्स्यावतारमाह रूपमिति चाक्षुषमन्वंतरेयउदधीनांसंप्लवःसंश्लेषस्तस्मिन् यद्यपिमन्वंतरावसानेप्रलयोनास्तितथापिकेनचित्कौतुकेनसत्यव्रतायमा
यामदर्शितायथाऽकांडेमार्कंडेयायेतिद्रष्टव्यम् महीमय्यांनावि नौकारूपायांमह्यामित्यर्थः अपाद्रक्षितवान् वैवस्वतमितिभाविनीसंज्ञा १५ कूर्मावतारमाह कमठःकूर्मस्तद्रूपेणैकादशेऽ
वतारेविभुर्दध्रेदधार १६ धन्वंतर्यवतारमाह धान्वंतरंधन्वंतरिरूपम् द्वादशमादिप्रयोगस्त्वार्षः त्रयोदशममेवरूपंतच्चरितेनसहदर्शयाति अपाययदित्यत्रसुधामित्यध्याहारः मोहिन्या
स्त्रियातद्रूपेणान्यानसुरान्मोहयन् धन्वंतरिरूपेणामृतमानीयमोहिन्याऽपाययदित्यर्थः १७

नृसिंहावतारमाह नारसिंहंरूपंबिभ्रत् एरकांनिर्ग्रंथितृणम् १८ वामनावतारमाह पंचदशमिति दुष्टानांमदंवामयतीतिवामनकंरूपम् ह्रस्वंवा प्रत्यादित्सुस्तस्मादाच्छिद्यग्रहीतुमिच्छु १९ परशुरामावतारमाह अवतारइति त्रिःस्त्रिगुणंयथाभवतितथासप्तकृत्वःसप्तवारानेकविंशतिवारानित्यर्थः २० व्यासावतारमाह ततइति अल्पमेधसोऽल्पप्रज्ञान्पुंसोदृष्ट्वातदनुग्रहार्थंशाखाश्चक्रे २१ रामावतारमाह नरेति नरदेवत्वंनृपत्वंराघवरूपेणप्राप्तःसन् अतःपरमष्टादशे २२ रामकृष्णावतारमाह एकोनेति विंशतितमइतिवक्तव्येतकारलोपश्छंदोनुरोधेन रामकृष्णावित्येवंनामनीजन्मनीप्राप्य २३ बुद्धावतारमाह ततइति अजनस्यसुतः जिनसुतइतिपाठेजिनोऽपिसएव कीकटेषुमध्येगयाप्रदेशे २४ कल्क्यवतारमाह अथेति युगसंध्यायाम् कलेरंतेविष्णुयशसोब्राह्मणात्सकाशाज्जनिताजनिष्यते २५ अनुक्तसर्वसंग्रहार्थमाह अवताराइति असंख्येयत्वेदृष्टांतः यथेति अविदासिनः उपक्षयशून्यात् दसुउपक्षयइत्यस्मात् सरसःसकाशात्कुल्याःक्षुद्रप्रवाहाः २६ विभूतीराह ऋषयइति २७ तत्रविशेषमाह एतेचेति पुंसःपरमेश्वरस्यकेचिदंशाःकेचित्कलाविभूतयश्च तत्रमत्स्यादीनामवतारत्वेनसर्वज्ञत्वसर्वशक्तिमत्त्वेऽपियथोपयोगमेवज्ञानक्रियाशक्त्याविष्करणम् कुमारनारदादिष्वाधिकारिकेषुयथोपयोगमंशकलावेशः तत्रकुमारादिषुज्ञानावेशः पृथ्वादिषुशक्त्यावेशःकृष्णस्तुभगवान्साक्षान्नारायणएवआविष्कृतसर्वशक्तित्वात् सर्वेषांप्रयोजनमाह इंद्रारयोदैत्यास्तैर्व्याकुलमुपद्रुतंलोकंमृडयंतिसुखिनंकुर्वंति २८ एतत्कीर्तनफलमाह जन्मेति गुह्यमतिरहस्यंजन्म प्रयतःशुचिःसन् दुःखग्रामात्संसारात् २९ विमुच्यतइतियदुक्तंतत्रकथंदेहद्वयसंबंधेसतितद्विमुक्तिरित्याशंक्यदेहद्वयसंबंधस्यभगवन्मायोत्थाविद्याविलसितत्वादेतच्छ्रवणादिजनितविद्ययातन्निवृत्तिरुपपद्यतइत्याशयेनाऽऽहएतदितिपंचभिः अरूपस्यचिदेकरसस्याऽऽत्मनोजीवस्यैतत्स्थूलंरूपंशरीरंभगवतोयामायातस्यागुणैर्महदादिरूपैर्विरचितम् क्व आत्मनिआत्मस्थानेशरीरंकृतमित्यर्थः ३० कथमित्यपेक्षायांस्वरूपावरणेनतदध्यासतइतिसदृष्टांतमाह यथेति यथावाय्वाश्रितोमेघौघोनभस्याकाशेऽबुद्धिभिरज्ञैरारोपितः यथावापार्थिवोरेणुस्तद्गतंधूसरत्वाद्यनिले एवंद्रष्टर्यात्मनिदृश्यत्वंदृश्यत्वादिधर्मकंशरीरमारोपितमित्यर्थः ३१

चतुर्दशंनारसिंहंबिभ्रद्दैत्येंद्रमूर्जितम् ॥ ददारकरजैर्वक्षस्येरकांकटकृद्यथा १८ पंचदशंवामनकंकृत्वाऽगादध्वरंबलेः ॥ पदत्रयंयाचमानःप्रत्यादित्सुस्त्रिविष्टपम् १९ अवतारेषोडशमेपश्यन्ब्रह्मद्रुहोनृपान् ॥ त्रिःसप्तकृत्वःकुपितोनिःक्षत्रामकरोन्महीम् २० ततःसप्तदशेजातःसत्यवत्यांपराशरात् ॥ चक्रेवेदतरोःशाखादृष्ट्वापुंसोऽल्पमेधसः २१ नरदेवत्वमापन्नःसुरकार्यचिकीर्षया ॥ समुद्रनिग्रहादीनिचक्रेवीर्याण्यतःपरम् २२ एकोनविंशेविंशतिमेवृष्णिषुप्राप्यजन्मनी ॥ रामकृष्णावितिभुवोभगवानहरद्भरम् २३ ततःकलौसंप्रवृत्तेसंमोहायसुरद्विषाम् ॥ बुद्धोनाम्नाऽजनसुतःकीकटेभविष्यति २४ अथासौयुगसंध्यायांदस्युप्रायेषुराजसु ॥ जनिताविष्णुयशसोनाम्नाकल्किर्जगत्पतिः २५ अवताराह्यसंख्येयाहरेःसत्त्वनिधेर्द्विजाः ॥ यथाऽविदासिनःकुल्याःसरसःस्युःसहस्रशः २६ ऋषयोमनवोदेवामनुपुत्रामहौजसः ॥ कलाःसर्वेहरेरेवसप्रजापतयस्तथा २७ एतेचांशकलाःपुंसःकृष्णस्तुभगवान्स्वयम् ॥ इंद्रारिव्याकुलंलोकंमृडयंतियुगेयुगे २८ जन्मगुह्यंभगवतोयएतत्प्रयतोनरः ॥ सायंप्रातर्गृणन्भक्त्यादुःखग्रामाद्विमुच्यते २९ एतद्रूपंभगवतोह्यरूपस्यचिदात्मनः ॥ मायागुणैर्विरचितंमहदादिभिरात्मनि ३० यथानभसिमेघौघोरेणुर्वापार्थिवोऽनिले ॥ एवंद्रष्टरिदृश्यत्वमारोपितमबुद्धिभिः ३१ ॥

किंच अतः स्थूलाद्रूपात्परमन्यदपिरूपमारोपितमित्यनुषंगः कथंभूतंतत् यदव्यक्तंसूक्ष्मम् तत्रहेतुः अव्यूढगुणव्यूहितम् व्यूहःकरचरणादिपरिणामः तथाअव्यूढाअपरिणताये गुणास्तै
र्व्यूहितंरचितम् आकारविशेषरहितत्वादव्यक्तमित्यर्थः एतदेवकुतस्तत्राऽऽह अदृष्टाश्रुतवस्तुत्वात् यच्चाऽकारविशेषवद्वस्तुतदस्मदादिवद्दृश्यतेश्रूयतेवाइंद्रादिवत् इदंतुनतथातर्हितस्यस
त्त्वेकिंप्रमाणंतत्राऽऽह सजीवोजीवोपाधिः जीवोजीवेननिर्मुक्तोजीवोजीवंविहायेत्यादौजीवोपाधौलिंगदेहेजीवशब्दप्रयोगात् जीवोपाधितयाकल्प्यतइत्यर्थःननुस्थूलमेवभोगायतनत्वाज्जी
वस्योपाधिरस्तुकिमन्यकल्पनयेत्यतआह यद्यस्मात्सूक्ष्मात्पुनर्भवः पुनर्जन्म उत्क्रांतिगत्यागतीनांतेनविनाऽसंभवादितिभावः ३२ तदेवमुपाधिद्वयमुक्त्वातदपवादेनजीवस्यब्रह्मतामाहय
त्रेति यत्रयदाइमेस्थूलसूक्ष्मेरूपेस्वसंविदाश्रवणमननादिभक्त्यास्वरूपसम्यग्ज्ञानेनप्रतिषिद्धेभवतःज्ञानेनप्रतिषेधार्हत्वेतमेवहेतुमाह अविद्ययाऽऽत्मनिकृतेकल्पितेइतिहेतोः तद्ब्रह्मत
दाजीवोब्रह्मैवभवतीत्यर्थः कथंभूतम् दर्शनंज्ञानैकस्वरूपम् ३३ तथाऽपिभगवन्मायायाःसंसृतिकारणभूतायाविद्यमानत्वात्कथंब्रह्मतातत्राऽह यदीतियदीत्यसंदेहेसंदेहवचनम् यदिवेदाःप्र
माणंस्युरितिवत् वैशारदीविशारदःसर्वज्ञईश्वरस्तदीयादेवीसंसारचक्रेणक्रीडंतीएषामायायद्युपरताभवति किमित्युपरताभवेत्तत्राऽऽह मतिर्विद्या अयंभावःयावदेषाऽविद्यात्मनाऽऽवरण

अतःपरंयदव्यक्तमव्यूढगुणव्यूहितम् ॥ अदृष्टाश्रुतवस्तुत्वात्सजीवोयत्पुनर्भवः ३२ यत्रेमेसदसद्रूपेप्रतिषिद्धेस्वसंविदा ॥ अविद्ययाऽऽमनिकृतेइतितद्ब्रह्म
दर्शनम् ३३ यद्येषोपरतादेवीमायावैशारदीमतिः ॥ संपन्नएवेतिविदुर्महिम्निस्वेमहीयते ३४ एवंजन्मानिकर्माणिह्यकर्तुरजनस्यच ॥ वर्णयंतिस्मकवयोवे
दगुह्यानिहृत्पतेः ३५ सवाइदंविश्वममोघलीलःसृजत्यवत्त्यत्तिनसज्जतेऽस्मिन् ॥ भूतेषुचांतर्हितआत्मतंत्रःषाड्वर्गिकंजिघ्रतिषड्गुणेशः ३६ नचास्यक
श्चिन्निपुणेनधातुरवैतिजंतुःकुमनीषऊतीः ॥ नामानिरूपाणिमनोवचोभिःसंतन्वतोनटचर्यामिवाज्ञः ३७ सवेदधातुःपदवींपरस्यदुरंतवीर्यस्यरथांगपा
णेः ॥ योमाययासंततयाऽनुवृत्त्याभजेततत्पादसरोजगंधम् ३८ अथेहधन्याभगवंतइत्थंयद्वासुदेवेऽखिललोकनाथे ॥ कुर्वंतिसर्वात्मकमात्मभावंनयत्रभूयः
परिवर्तउग्रः ३९

विक्षेपौकरोतितावन्नोपरमति यदातुसैवविद्यारूपेणपरिणतातदासदसद्रूपंजीवोपाधिंदग्ध्वानिरिंधनाग्निवत्स्वयमेवोपरमेदिति तदासंपन्नोब्रह्मस्वरूपंप्राप्तएवेतिविदुस्तत्त्वज्ञाःकिमतः यद्यवे
स्वेमहिम्निपरमानंदस्वरूपेमहीयतेपूज्यतेविराजतइत्यर्थः ३४ यथाजीवस्यजन्मादिमायाएवमीश्वरस्यापिजन्मादिमायेत्याह एवमिति अकर्तुःकर्माणि अजनस्यजन्मानिहृत्पतेरंतर्यामि
णः ३५ तर्हिजीवादीश्वरस्यकोविशेषः स्वातंत्र्यमेवविशेषइत्याह सवाइतिषाड्वर्गिकमिंद्रियषड्वर्गविषयंजिघ्रतिदूरादेवगंधवद्गृह्णातिनतुसज्जतइत्यर्थःकुतःषड्गुणेशः षडिंद्रियनियंता ३६ ननु
किमीश्वरस्यसृष्ट्यादिकर्मभिर्विषयभोगैर्वातत्राऽऽह नचेति धातुर्जगद्विधातुरीश्वरस्यऊतीर्लीलाःकुमनीषः कुबुद्धिर्निपुणेनतर्कादिकौशलेननावैतिनजानाति मनसारूपाणिवचसानामानिसं
तन्वतःसम्यग्विस्तारयतः वचोभिरितिबहुत्वंश्रुत्यभिप्रायेण मनोवचोभिःसहेतिवा ३७ भक्तस्तुकश्चिज्जानातीत्याहसवेदेति अमाययाऽकुटिलभावेन संततयानिरंतरया अनुवृत्त्याआनुकू
ल्येनभजेत ३८ भक्तिमार्गेप्रवृत्तानृषीनभिनंदतिअथेति यतोभक्तएवभगवत्तत्त्वंजानातिअथअतोभगवंतःसर्वज्ञाभवंतोधन्याः कृतार्थाःकुतःयद्यस्मादित्थंप्रश्नैर्वासुदेवेआत्मभावंमनोवृत्तिं
कुर्वंति सर्वात्मकमैकांतिकम् यत्रयस्मिन्भावेसतिभूयः उग्रोगर्भवासादिदुःखरूपःपरिवर्तोजन्ममरणव्यावर्तोनभवति ३९

सूतकिमेतच्छास्त्रमपूर्वंकथयसितत्राऽऽह ब्रह्मसम्मितंसर्ववेदतुल्यम् उत्तमश्लोकस्यचरितंयस्मिंस्तत् ऋषिर्व्यासः ४० तत्संप्रदायप्रवृत्तिमाह तदिदमिति सुतंशुकम् ४१ ४२ प्रायेणमृत्युपर्यंतानाशकेनोपविष्टमितिपरमवैराग्योक्तिः हेविप्राः विप्रर्षेःसकाशात् ४३ अध्यगमंज्ञातवानस्मि तत्रकीर्तयतस्तत्रनिविष्टइतिचान्वयभेदात्तत्रपदावृत्तिरदोषः यथाऽधीतंनतुस्वमतिविलसितम्तत्राऽपियथामतिस्वमत्यनुसारेण संक्षेपतःकथितंविस्तरतःश्रावयिष्यामि ४४ ४५ ॥ ॥ इतिभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

तुर्येभागवतारंभकारणत्वेनवर्ण्यते ॥ व्यासस्यापरितोषस्तुतपःप्रवचनादिभिः ॥ १ ॥ इत्येवंप्रसन्नतयाश्रावयिष्यामीतिब्रुवाणम् मुनीनांबहूनांमध्येएकेनवक्तव्येयोवृद्धोवृद्धेष्वपिबहुषुयःकुलपतिर्गणमुख्यस्तेष्वपिबहुषुयोबह्वृचःऋग्वेदीतेनवक्तव्यम् अतएवंभूतत्वाच्छौनकोऽब्रवीत् १ यत्यांकथामाह २ कस्मिन्वास्थाने केनहेतुनेतिमहाभारतादिधर्मशास्त्राणिकृतवतः पुनरेतत्संहिताकरणेकिंकारणमित्यर्थः कुतइतिसार्वविभक्तिकस्तसिः केनप्रवर्तितइत्यर्थः कृष्णोव्यासः ३ यदुक्तंसतुसंश्रावयामासेतितच्छुकस्यव्याख्यानादिकंकथंघटितमितिप्रष्टुंतस्या

इदंभागवतंनामपुराणंब्रह्मसम्मितम् ॥ उत्तमश्लोकचरितंचकारभगवानृषिः ४० निःश्रेयसायलोकस्यधन्यंस्वस्त्ययनंमहत् ॥ तदिदंग्राहयामाससुतमात्मवतांवरम् ४१ सर्ववेदेतिहासानांसारंसारंसमुद्धृतम् ॥ सतुसंश्रावयामासमहाराजंपरीक्षितम् ४२ प्रायोपविष्टंगंगायांपरीतंपरमर्षिभिः ॥ तत्रकीर्तयतोविप्राविप्रर्षेर्भूरितेजसः ४३ अहंचाध्यगमंतत्रनिविष्टस्तदनुग्रहात् ॥ सोऽहंवःश्रावयिष्यामियथाऽधीतंयथामति ४४ कृष्णेस्वधामोपगतेधर्मज्ञानादिभिःसह ॥ कलौनष्टदृशामेषपुराणार्कोऽधुनोदितः ४५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ इतिब्रुवाणंसंस्तूयमुनीनांदीर्घसत्रिणाम् ॥ वृद्धःकुलपतिःसूतंबह्वृचःशौनकोऽब्रवीत् १ शौनकउवाच ॥ सूतसूतमहाभागवदनोवदतांवर ॥ कथांभागवतींपुण्यांयदाहभगवान्शुकः २ कस्मिन्युगेप्रवृत्तेयंस्थानेवाकेनहेतुना ॥ कुतःसंचोदितःकृष्णःकृतवान्संहितांमुनिः ३ तस्यपुत्रोमहायोगीसमदृङ्निर्विकल्पकः ॥ एकांतमतिरुन्निद्रोगूढोमूढइवेयते ४ दृष्ट्वानुयांतमृषिमात्मजमप्यनग्नंदेव्योह्रियापरिदधुर्नसुतस्याचित्रम् ॥ तद्वीक्ष्यपृच्छतिमुनौजगदुस्तवास्तिस्त्रीपुंभिदानतुसुतस्यविविक्तदृष्टेः ५ कथमालक्षितःपौरैःसंप्राप्तःकुरुजांगलान् ॥ उन्मत्तमूकजडवद्विचरन्गजसाह्वये ६ कथंवापांडवेयस्यराजर्षेर्मुनिनासह ॥ संवादःसमभूत्तातयत्रैषासात्वतीश्रुतिः ॥ ७ ॥

संगोदासीनतामाहद्वाभ्याम् तस्येति समदृक्समंब्रह्मपश्यति अतोनिर्विकल्पकः स्वार्थैकः निरस्तभेदः किंच एकस्मिन्नेवांतःसमाप्तिर्यस्यास्तथाभूतामतिर्यस्यसःयतउन्निद्रोमायाशयनादुद्बुद्धः 'यानिशासर्वभूतानांतस्यांजागर्तिसंयमी'तिस्मृतेः अतएवगूढोऽप्रकटः मूढइवप्रतीयते ४ निर्विकल्पकत्वंप्रपंचयति दृष्ट्वेति आत्मजंशुकंप्रव्रजंतमनुगच्छंतमृषिंव्यासमनग्नमपिदृष्ट्वाजलेक्रीडंत्योदेव्योऽप्सरसोह्रियालज्जयापरिदधुर्वस्त्रपरिधानंनकृतवत्यः अनग्नमपीत्यनेनार्थात्तत्सुतोनग्नइत्युक्तम् नग्नस्यपुरतोगच्छतःसुतस्यतुह्रियानपरिदधुः तच्चित्रंवीक्ष्य इयंस्त्रीअयंपुमानितिभिदाभेदस्तवास्ति विविक्तापूतादृष्टिर्यस्य ५ एवंभूतोऽसौकथमालक्षितोज्ञातः कुरवोजांगलाश्चदेशविशेषास्तान्संप्राप्तःप्रथमंततोगजसाह्वयेविचरन् गजेनसहितआह्वयोनामयस्यतस्मिन्हस्तिनापुरे हस्तीनामराजातेननिर्मितत्वात् ६ एवंभूतेनमुनिनासह यत्रसंवादेएषासात्वतीभागवतीश्रुतिःसंहित ७

एतव्द्याख्यानंबहुकालावस्थानापेक्षंतस्यत्वेकत्रावस्थानंदुर्लभमित्याह सइति गोदोहनमात्रंकालंप्रतीक्षतेतदपिनभिक्षार्थंकिंतुतेषामाश्रमगृहंतीर्थीकुर्वन्पवित्रीकुर्वंस्तस्मादेवंभूतोऽत्रवक्ते
त्याश्चर्यम् ८ श्रोतुस्तुचरितमतीवाऽऽश्चर्यमतःकथयेत्याह अभिमन्युसुतमितिपंचभिः गृणीहिकथय ९ सम्राट्चक्रवर्ती वेतिवितर्के कस्यवाहेतोःकस्मात्कारणात् आधिराट्श्रियंअधि
राजांश्रियंसंपदमनादृत्य १० यस्यपादनिकेतंचरणपीठम् हस्फुटम् धनान्यानीयशत्रवोनमंति अंगहेसुत युवातरुणएवऐषतऐच्छत अत्रार्षमात्मनेपदम् असुभिःप्राणैःसह
११ विरक्तस्यकिंधनादिभिरितिचेत्तत्राऽऽह शिवायेति लोकस्याशिवायसुखायभवायसमृद्धयेभूतयेऐश्वर्यायचतेजीवंतिनत्वात्मार्थम् एवंसत्यसौराजानिर्विद्याविरज्यापिपरेषामाश्रयंकलेव
रंकुतोहेतोर्मुमोच नहिपरोपजीवनंस्वयंत्यक्तुमुचितमित्यर्थः १२ यत्किंचनपृष्टोऽसितत्सर्वंनोऽस्मभ्यंसमाचक्ष्व यद्यस्माद्वाचांविषयेगिरांगोचरेऽर्थेस्नातंपारगतंत्वांमन्ये छांदसादन्यत्र

सगोदोहनमात्रंहिगृहेषुगृहमेधिनाम् ॥ अवेक्षतेमहाभागस्तीर्थीकुर्वंस्तदाश्रमम् ८ अभिमन्युसुतंसूतप्राहुर्भागवतोत्तमम् ॥ तस्यजन्ममहाश्चर्यंकर्माणि
चगृणीहिनः ९ ससम्राट्कस्यवाहेतोःपांडूनांमानवर्धनः ॥ प्रायोपविष्टोगंगायामनादृत्याधिराट्श्रियम् ॥ १० नमंतियत्पादनिकेतमात्मनःशिवायहानीय
धनानिशत्रवः ॥ कथंसवीरःश्रियमंगदुस्त्यजांयुवैषतोत्स्रष्टुमहोसहासुभिः ११ शिवायलोकस्यभवायभूतयेयउत्तमश्लोकपरायणाजनाः ॥ जीवंतिना
त्मार्थमसौपराश्रयंमुमोचनिर्विद्यकुतःकलेवरम् १२ तत्सर्वंनःसमाचक्ष्वपृष्टोयदिहकिंचन ॥ मन्येत्वांविषयेवाचांस्नातमन्यत्रछांदसात् १३ ॥ सूतउवाच ॥
द्वापरेसमनुप्राप्तेतृतीयेयुगपर्यये ॥ जातःपराशराद्योगीवासव्यांकलयाहरेः १४ सकदाचित्सरस्वत्याउपस्पृश्यजलंशुचिः ॥ विविक्तएकआसीनउदिते
रविमंडले १५ परावरज्ञःसऋषिःकालेनाव्यक्तरंहसा ॥ युगधर्मव्यतिकरंप्राप्तंभुवियुगेयुगे १६ भौतिकानांचभावानांशक्तिह्रासंचतत्कृतम् ॥ अश्रद्दधाना
न्निःसत्त्वान्दुर्मेधान्ह्रसितायुषः १७ दुर्भगांश्चजनान्वीक्ष्यमुनिर्दिव्येनचक्षुषा ॥ सर्ववर्णाश्रमाणांयद्दध्यौहितममोघदृक् १८ चातुर्होत्रंकर्मशुद्धंप्रजानां
वीक्ष्यवैदिकम् ॥ व्यदधाद्यज्ञसंतत्यैवेदमेकंचतुर्विधम् १९ ऋग्यजुःसामाथर्वाख्यावेदाश्चत्वारउद्धृताः ॥ इतिहासपुराणंचपंचमोवेदउच्यते २० तत्र
र्ग्वेदधरःपैलःसामगोजैमिनिःकविः ॥ वैशंपायनएवैकोनिष्णातोयजुषामुत ॥ २१ ॥

वैदिकव्यतिरेकेण अत्रैववर्णिकत्वात् १३ कस्मिन्युगइत्यादिप्रश्नानांव्यासजन्मकथनपूर्वकमुत्तरमाह द्वापरइति द्वापरेसमनुप्राप्ते कदेत्यपेक्षायामाह तृतीयेयुगस्यपर्ययेपरिवर्ते वासव्या
मुपरिचरस्यवसोर्वीर्याज्जातायांसत्यवत्यांयोगीज्ञानीव्यासोजातः १४ जलमुपस्पृश्यजलेस्नानादिकंकृत्वेत्यर्थः आसीनोबभूवेतिशेषः विविक्तेदेशइत्यादिचित्तैकाग्र्यार्थमुक्तम् अनेनैव
बदरिकाश्रमस्थानंसूचितम् १५ तत्रचसऋषिर्युगधर्मव्यतिकरादिकंवीक्ष्यसर्ववर्णाश्रमाणांयद्धितंतद्दध्याविति तृतीयेनान्वयः परावरज्ञोऽतीतानागतवित् अव्यक्तंरंहोवेगोयस्यतेनकालेनु
युगधर्माणांव्यतिकरंसंकरंप्राप्तंवीक्ष्य तथाभुवियुगेयुगे १६ भौतिकानांशरीरादीनाम् तत्कृतंकालकृतम् निःसत्त्वान्धैर्यशून्यान् दुर्मेधान्मंदमतीन् १७ १८ ततश्चहोत्रोपलक्षिताश्च
त्वारऋत्विजश्चतुर्होतारस्तैरनुष्ठेयंकर्मचातुर्होत्रम् शुद्धंशुद्धिकरम्यज्ञसंतत्यैयज्ञानामविच्छेदाय १९ चातुर्विध्यमेवाऽऽह ऋगिति उद्धृताःपृथक्कृताः २० २१

दारुणःक्रूरः अथर्वोक्ताभिचारादिप्रवृत्तेः २२ व्यस्यन्विभक्तवंतः २३ वेदविभागप्रयोजनमाह तएवेति येपूर्वमतिमेधाविभिर्धार्यंतेस्मतएव २४ किंच स्त्रीशूद्रेति द्विजबंधवस्त्रैवर्णिकेष्वधमास्तेषाम् कर्मरूपेश्रेयसिश्रेयःसाधनेएवंभवेदनेनैवप्रकारेणभवतु इतिअतएवतेषांकृपयाभारताख्यानंमुनिनाकृतम् २५ एवमनेनप्रकारेण भूतानां श्रेयसिहिते सर्वात्मकेनापिकर्मणा २६ नअतिप्रसीदत्तद्धृदयंयस्यसः चित्ताप्रसत्तौहेतुंवितर्कयन्निदमुवाचस्वगतम् २७ निर्व्यलीकेननिष्कपटबुद्ध्यामानिताःपूजिताः २८ २९ दैह्यःदेहेभवआत्माजीवोवस्तुतोविभुःपरिपूर्णएव आत्मनास्वेनरूपेणासंपन्नस्तादात्म्यमप्राप्तइवाऽभाति ब्रह्मवर्चसंवेदश्रवणाध्यापनोत्कर्षजंतेजस्तत्रसाधवोब्रह्मवर्चस्यास्तेषुसत्तमोऽतिश्रेष्ठोऽपि यद्वानकेवलमसंपन्नइवाऽभातिप्रत्युतब्रह्मवर्चसीब्रह्मवर्चसवानप्यसत्तमइवाऽभातिपाठांतरेकमनीयतमोऽऽपीति ३० असंपत्तौहेतुंस्वयमेवाऽशंकते किंवेतिप्रायेणभूयस्त्वेन हियस्मात्तएवधर्माअच्युतस्यप्रियाः ३१ खिलंन्यूनम्

अथर्वांगिरसामासीत्सुमंतुर्दारुणोमुनिः ॥ इतिहासपुराणानांपितामेरोमहर्षणः २२ तएतऋषयोवेदंस्वंस्वंव्यस्यन्ननेकधा ॥ शिष्यैःप्रशिष्यैस्तच्छिष्यैर्वेदास्तेशाखिनोऽभवन् २३ तएववेदादुर्मेधैर्धार्यंतेपुरुषैर्यथा ॥ एवंचकारभगवान्व्यासःकृपणवत्सलः २४ स्त्रीशूद्रद्विजबंधूनांत्रयीनश्रुतिगोचरा ॥ कर्मश्रेयसिमूढानांश्रेयएवंभवेदिह ॥ इतिभारतमाख्यानंकृपयामुनिनाकृतम् २५ एवंप्रवृत्तस्यसदाभूतानांश्रेयसिद्विजाः ॥ सर्वात्मकेनापियदानातुष्यद्धृदयंततः २६ नातिप्रसीदद्धृदयःसरस्वत्यास्तटेशुचौ ॥ वितर्कयन्विविक्तस्थइदंप्रोवाचधर्मवित् २७ धृतव्रतेनहिमयाछंदांसिगुरवोऽग्नयः ॥ मानितानिर्व्यलीकेनगृहीतंचानुशासनम् २८ भारतव्यपदेशेनह्याम्नायार्थश्चदर्शितः ॥ दृश्यतेयत्रधर्मादिस्त्रीशूद्रादिभिरप्युत २९ अथापिबतमेदैह्योह्यात्माचैवात्मनाविभुः ॥ असंपन्नइवाऽऽभातिब्रह्मवर्चस्यसत्तमः ३० किंवाभागवताधर्मानप्रायेणनिरूपिताः ॥ प्रियाःपरमहंसानांतएवह्यच्युतप्रियाः ३१ तस्यैवंखिलमात्मानंमन्यमानस्याखिद्यतः ॥ कृष्णस्यनारदोऽभ्यागादाश्रमंप्रागुदाहृतम् ३२ तमभिज्ञायसहसाप्रत्युत्थायाऽऽगतंमुनिः ॥ पूजयामासविधिवन्नारदंसुरपूजितम् ३३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सूतउवाच अथतंसुखमासीनउपासीनंबृहच्छ्रवाः ॥ देवर्षिःप्राहविप्रर्षिंवीणापाणिःस्मयन्निव १ नारदउवाच ॥ पाराशर्यमहाभागभवतःकच्चिदात्मना ॥ परितुष्यतिशारीरआत्मामानसएववा २ जिज्ञासितंसुसंपन्नमपितेमहदद्भुतम् ॥ कृतवान्भारतंयस्त्वंसर्वार्थपरिबृंहितम् ॥ ३ ॥

म् खिद्यतःखेदंप्राप्नुवतः कृष्णस्यव्यासस्य प्रागुदाहृतंसरस्वतीतीरस्थम् ३२ तंनारदमागतमभिज्ञायसहसाप्रत्युत्थायविधिवत्पूजयामास सुरपूजितमितिब्रह्मलोकादागतमित्यर्थः ३३ इतिप्रथमेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ७ ॥ पंचमेसर्वधर्मेभ्योहरिकीर्तनगौरवम् ॥ व्यासचित्तप्रसादायनारदेनोपदिश्यते ॥ १ ॥ उपसमीपेआसीनंविप्रर्षिंव्यासम् बृहच्छ्रवामहायशाः स्मयन्नीषद्धसन्निवेत्यनेनसुखप्रसत्तिर्द्योत्यते यद्वा इवेत्यनधिकारार्थम् अहोमहानपिमुह्यतीतिस्मयमानः १ शारीरः शरीराभिमान्यात्मात्मनातेनशरीरेणकच्चित्किंपरितुष्यति मानसआत्मामनोऽभिमानीतेनमनसापरितुष्यतिकच्चिन्नोवा २ तेजिज्ञासितंज्ञातुमिष्टंधर्मादियत्तत्सर्वंसुसंपन्नंसम्यक्ज्ञातम् अपिशब्दादनुष्ठितंचेत्यर्थः अयीतिपाठेसंबोधनम् सुसंपन्नत्वेहेतुःमहदद्भुतमित्यादिसर्वैरर्थैर्धर्मादिभिःपरिबृंहितंपरिपूर्णम् ३

किंच यत्सनातनंनित्यंपरंब्रह्मतच्चत्वयाजिज्ञांसितंविचारितमधीतमधिगतंप्राप्तंचेत्यर्थः अथापिशोचसितत्किमर्थमितिशेषः ४ आत्माशारीरोमानसश्च तन्मूलंतस्यापरितोषस्यकारणम्
अव्यक्तमस्फुटम् हेनारदत्वात्वांपृच्छाम आत्मभवोब्रह्मातस्याऽऽत्मनोदेहादुद्भूतस्तम् अतएवागाधोऽतिगंभीरोबोधोयस्यतंत्वाम् ५ अगाधबोधतांप्रपंचयन्नाह सवाइतिद्वाभ्याम् सर्वं
गुह्यज्ञानेहेतुः यद्यस्मात्पुराणःपुरुषउपासितस्त्वया कथंभूतः परावरेशःकार्यकारणनियंता मनसैवसंकल्पमात्रेणगुणैःकृत्वाविश्वंसृजतीत्यादि ६ किंच त्वंत्रिलोकींपर्यटन्नर्कइवसर्वदर्शी
योगबलेनप्राणवायुरिवसर्वप्राणिनामंतश्चरःसन्नात्मसाक्षीबुद्धिवृत्तिज्ञः अतःपरेब्रह्मणिधर्मतोयोगेननिष्णातस्य तदुक्तंयाज्ञवल्क्येन "इज्याचारदमाहिंसादानस्वाध्यायकर्मणाम् अ
यंतुपरमोधर्मोयद्योगेनाऽऽत्मदर्शनमिति अवरेचब्रह्मणिवेदाख्येव्रतैःस्वाध्यायनियमैर्निष्णातस्यमेऽलमत्यर्थंयन्न्यूनंतद्विचक्ष्ववितर्क्य ७ अनुदितप्रायमनुक्तप्रायम् विमलंभगवद्यशोविना
येनैवधर्मादिज्ञानेनासौभगवान्नतुष्येत तदेवदर्शनंज्ञानंखिलंन्यूनंमन्येऽहम् ८ ननुभगवद्यशएवतत्रतत्रानुवर्णितंतत्राऽऽह यथेति चशब्दाद्धर्मादिसाधनानिच तथाधर्मादिवत्प्राधान्येनवा
सुदेवस्यमहिमानह्युक्तइत्यर्थः ९ वासुदेवव्यतिरिक्तान्यविषयज्ञानवदेवान्यविषयंवाक्चातुर्यंचखिलमेवेत्याह नेति चित्रपदमपियद्वचोहरेर्यशोनप्रगृणीततद्वायसंतीर्थंकाकतुल्यानांकामिनां

जिज्ञासितमधीतंचब्रह्मयत्तत्सनातनम् ॥ अथापिशोचस्याऽत्मानमकृतार्थइवप्रभो ४ व्यासउवाच ॥ अस्त्येवमेसर्वमिदंत्वयोक्तंतथाऽपिनात्मापरितुष्य
तेमे ॥ तन्मूलमव्यक्तमगाधबोधंपृच्छामहेत्वात्मभवात्मभूतम् ५ सवैभवान्वेदसमस्तगुह्यमुपासितोयत्पुरुषःपुराणः ॥ परावरेशोमनसैवविश्वंसृजत्यवत्यत्तिगु
णैरसंगः ६ त्वंपर्यटन्नर्कइवत्रिलोकीमंतश्चरोवायुरिवाऽत्मसाक्षी ॥ परावरेब्रह्मणिधर्मतोव्रतैःस्नातस्यमेन्यूनमलंविचक्ष्व ७ ॥ नारदउवाच ॥ भव
ताऽनुदितप्रायंयशोभगवतोऽमलम् ॥ येनैवासौनतुष्येतमन्येतद्दर्शनंखिलम् ८ यथाधर्मादयश्चार्थामुनिवर्यानुकीर्तिताः ॥ नतथावासुदेवस्यमहिमाह्यनु
वर्णितः ९ नयद्वचश्चित्रपदंहरेर्यशोजगत्पवित्रंप्रगृणीतकर्हिचित् ॥ तद्वायसंतीर्थमुशंतिमानसानयत्रहंसानिरमंत्युशिक्क्षयाः १० तद्वाग्विसर्गोजनता
घविप्लवोयस्मिन्प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि ॥ नामान्यनंतस्ययशोंऽकितानियच्छृण्वंतिगायंतिगृणंतिसाधवः ११ नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जितंनशोभतेज्ञान
मलंनिरंजनम् ॥ कुतःपुनःशश्वदभद्रमीश्वरेनचार्पितंकर्मयदप्यकारणम् १२

रतिस्थानमुशंतिमन्यंते कुतः मानसाःसत्त्वप्रधानेमनसिवर्तमानाहंसायतयोयत्रननिरमंतिकर्हिचिदपिनितरांनरमंते उशिक्क्षयाउशिक्कमनीयंब्रह्मक्षयोनिवासोयेषांते यथाप्रसिद्धाहंसा
मानसेसरसिचरंतःकमनीयपद्मखंडनिवासास्त्यक्तविचित्रान्नादियुक्तेप्युच्छिष्टगर्तेकाकक्रीडास्थानेननिरमंतइतिश्लेषः १० विनाऽपिपदचातुर्यंभगवद्यशःप्रधानंवचःपवित्रमित्याह तदिति
तद्वाग्विसर्गःसचासौवाग्विसर्गोवाचःप्रयोगः जनानांसमूहोजनतातस्याअघंविप्लावयतिनाशयतीतितथासः यस्मिन्वाग्विसर्गेअबद्धवत्यप्यपशब्दादियुक्तेपिप्रतिश्लोकमनंतस्ययशसांऽकिता
निनामानिभवंति तत्रहेतुः यद्यानिनामानिसाधवोमहांतोवक्तरिसतिशृण्वंति श्रोतरिसतिगृणंति अन्यदातुस्वयमेवगायंतिकीर्तयंति ११ भक्तिहीनंकर्मशून्यमेवेतिकैमुत्यन्यायेनदर्शय
ति नैष्कर्म्यमिति निष्कर्मब्रह्मतदेकाकारत्वान्निष्कर्मतारूपंनैष्कर्म्यम् अज्यतेऽनेनेत्यंजनमुपाधिस्तन्निवर्तकंनिरंजनम् एवंभूतमपिज्ञानमच्युतेभावोभक्तिस्तद्वर्जितंचेदलमत्यर्थंनशोभते
सम्यगापरोक्ष्यायनकल्पतइत्यर्थः तदाशश्वत्साधनकालेफलकालेचाभद्रंदुःखरूपंयत्काम्यंकर्मयदप्यकारणमकाम्यंतच्चेतिचकारस्यान्वयः ॥ तदपिकर्मईश्वरेनार्पितंचेत्कुतःपुनःशोभते
बहिर्मुखत्वेनसत्त्वशोधकत्वाभावात् १२

तदेवंभक्तिशून्यानिज्ञानवाक्कातुर्यंकर्मकौशलानिव्यर्थान्येवयतोऽतोहरेश्चरितमेवानुवर्णयेत्याह अथोअतःकारणात् अमोघायथार्थादृक्धीर्यस्यशुचिशुद्धंश्रवोयशोयस्यसत्येरतोधृतानिव्र
तानियेनसभवानेवंमहागुणस्तावत् अतउरुक्रमस्यविविधंचेष्टितंलीलांसमाधिनाचित्तैकाग्र्येणाखिलस्यबंधमुक्तयेत्वमनुस्मरस्मृत्वावर्णयेत्यर्थः एतच्चवाक्यांतरमितिमध्यमपुरुषप्रयोगोना
नुपपन्नः १३ विपक्षेदोषांतरमाह ततइति ततउरुक्रमचेष्टितात्पृथक्दृशोऽतएवान्यथाप्रकारांतरेणयत्किंचिदर्थांतरंविवक्षतस्तयाविवक्षयाकृतैःस्फारितैरूपैर्नामभिश्चवक्तव्यत्वेनोपस्थितै
र्दुःस्थिताऽनवस्थितासतीमतिःकदाचित्क्वापिविषये आस्पदंस्थानंनलभेतवातेनाऽऽहताआघूर्णितानौरिव तदुक्तंगीतासु "व्यवसायात्मिकाबुद्धिरेकेहकुरुनंदन बहुशाखाह्यनंताश्चबुद्धयो
ऽव्यवसायिनामि"त्यादि १४ तदेवंहरियशोविनाभारतादिषुकृतंधर्मादिवर्णनमकिंचित्करमित्युक्तम् प्रत्युतविरुद्धमेवजातमित्याह जुगुप्सितमिति जुगुप्सितंनिंद्यंकाम्यकर्मादि
स्वभावतएवरक्तस्यतत्ररागिणःपुरुषस्यधर्मकृतेधर्मार्थमनुशासतस्तवमहानयंव्यतिक्रमोऽन्यायः कुतइत्यतआह यस्यवाक्यतोऽयमेवमुख्योधर्मइतिस्थितइतरःप्राकृतोजनः तस्यकाम्यक
र्मादेरन्येनतत्त्वज्ञेनक्रियमाणंनिवारणंस्वयमेववात्वयाक्रियमाणम् यद्वा 'नकर्मणानप्रजयाधनेनत्यागेनैकेअमृतत्वमानशुरि'तिश्रुत्याक्रियमाणंनिवारणंयथार्थमेतदितिनमन्यतेकिंतुप्रवृत्ति
मार्गानधिकृतविषयंतदितिकल्पयति तदुक्तंमतांतरोपन्यासेभट्टैः 'तत्रैवंशक्यतेवक्तुंयेऽधपंग्वादयोनराः गृहस्थत्वंनशक्ष्यंतिकर्तुंतेषामयंविधिः नैष्ठिकब्रह्मचर्यंवापरिव्राजकतापिवा तैरव

अथोमहाभागभवानमोघदृक्शुचिश्रवाःसत्यरतोधृतव्रतः ॥ उरुक्रमस्याखिलबंधमुक्तयेसमाधिनाऽनुस्मरतद्विचेष्टितम् १३ ततोऽन्यथाकिंचनयद्विवक्ष
तःपृथग्दृशस्तत्कृतरूपनामभिः ॥ नकुत्रचित्क्वापिचदुःस्थितामतिर्लभेतवाताहतनौरिवास्पदम् १४ जुगुप्सितंधर्मकृतेऽनुशासतःस्वभावरक्तस्यमहा
न्व्यतिक्रमः ॥ यद्वाक्यतोधर्मइतीतरःस्थितोनमन्यतेतस्यनिवारणंजनः १५ विचक्षणोऽस्यार्हतिवेदितुंविभोरनंतपारस्यनिवृत्तितःसुखम् ॥ प्रवर्तमान
स्यगुणैरनात्मनस्ततोभवान्दर्शयचेष्टितंविभो १६ त्यक्त्वास्वधर्मंचरणांबुजंहरेर्भजन्नपक्वोऽथपतेत्ततोयदि ॥ यत्रक्ववाऽभद्रमभूदमुष्यकिंकोवार्थआप्तोऽभज
तांस्वधर्मतः ॥ १७ ॥

श्यंग्रहीतव्यातेनादावेतदुच्य'तइत्यादि १५ ननुयद्येवंप्रवृत्तिमार्गोनिंद्यतेतर्हिनिवृत्तिमार्गेसर्वक्रियात्यागेनैवपारमेश्वरसुखस्वरूपानुभूतेःकिंतद्यशःकथनेनापितत्राऽऽह विचक्षणइति विच
क्षणोनिपुणः कश्चिदेवनिवृत्तितःसर्वक्रियानिवृत्त्याऽस्यविभोःसुखंनिर्विकल्पकसुखात्मकंस्वरूपंवेदितुंज्ञातुमर्हतिनपुनरविचक्षणःप्रवृत्तिस्वभावः विभुत्वेहेतुः नअंतःकालतःपारंचदेशतोयस्य
तस्यविभोश्चेष्टितम् ततःकारणात्हेविभोऽनात्मनोदेहाद्यभिमानिनोऽतएवगुणैःसत्त्वादिभिःप्रवर्तमानस्यजनस्यदर्शयभवानिति त्वमित्यर्थः पाठांतरेहेभवन्नितिसंबोधनम् १६ एवंतावत्का
म्यधर्मादेरनर्थहेतुत्वात्तंविहायहरेर्लीलैववर्णनीयेत्युक्तमिदानींतुनित्यनैमित्तिकस्वधर्मनिष्ठामप्यनादृत्यकेवलंहरिभक्तिरेवोपदेष्टव्येत्याशयेनाऽऽह त्यक्त्वेति ननुस्वधर्मत्यागेनभजन्भक्ति
परिपाकेनयदिकृतार्थोभवेत्तदानकाचिच्चिंतायदिपुनरपक्वएवम्रियेततत्तोभ्रश्येद्वातदास्वधर्मत्यागनिमित्तोऽनर्थःस्यादित्याशंक्याऽऽह ततोभजनात्कथंचित्पतेद्भ्रश्येन्म्रियेतवायदितदा
ऽपिभक्तिरसिकस्यकर्मानधिकारान्नानर्थशंका अंगीकृत्याप्याह वाशब्दःकटाक्षेयत्रक्ववानीचयोनावप्यमुष्यभक्तिरसिकस्याभद्रमभूत्किंनाभूदेवेत्यर्थः भक्तिवासनासद्भावादितिभावः अभ
जद्भिस्तुकेवलंस्वधर्मतःकोवाअर्थआप्तः अभजतामितिषष्ठीतुसंबंधमात्रविवक्षया १७

ननुस्वधर्ममात्रादपि कर्मणापितृलोकइतिश्रुतेः पितृलोकप्राप्तिःफलमस्त्येवतत्राऽऽह तस्यैवेति तस्यैवहेतोस्तदर्थंयत्नंकुर्यात् यत्उपरिब्रह्मपर्यंतमधःस्थावरपर्यंतंचभ्रमद्भिर्जीवैर्नलभ्यतेषष्ठी तुपूर्ववत् तत्तुविषयसुखमन्यतएवप्राचीनकर्मणासर्वत्रनरकादावपिलभ्यतेदुःखवत् यथादुःखंप्रयत्नंविनापिलभ्यतेतद्वत् तदुक्तम् ‘अप्रार्थितानिदुःखानियथैवायांतिदेहिनाम् सुखान्यपितथामन्येदैन्यमत्रातिरिच्यत’इति १८ यदुक्तंयत्रक्ववाऽभद्रमभूदितितदुपपादयति नवाइति मुकुंदसेवीजनोजातुकादाचित्कथंचनकुयोनिगतोऽपिसंसृतिंनाव्रजेन्नाविशेत् अंगअहोअन्यवत्केवलकर्मनिष्ठवदितिवैधर्म्येदृष्टांतः कुतइत्यतआह मुकुंदांघ्रेरुपगूहनमालिंगनंपुनःस्मरन्विहातुंनेच्छेत् यतोऽयंजनोरसग्रहःरसेनरसनीयेनगृह्यतेवशीक्रियते यद्वा रसेरसनीयेग्रहआग्रहोयस्य तदुक्तं भगवता ‘यततेचततोभूयःसंसिद्धौकुरुनंदन पूर्वाभ्यासेनतेनैवह्रियतेह्यवशोऽपिस’इति १९ तदेवंभगवल्लीलांप्राधान्येनवर्णयेत्युक्तंतत्रकोभगवान्काश्चतस्यलीलाइत्यपेक्षायामाह इदंविश्वं भगवानेव सत्वस्माद्विश्वस्मादितरःईश्वरात्प्रपंचोनपृथगीश्वरस्तुप्रपंचात्पृथगित्यर्थः तत्रहेतुः यतोभगवतोहेतोर्जगतः स्थित्यादयोभवंति अनेनैवलीला अपिदर्शिताः यद्वा इदंविश्वंभगवान् इतरइवयःसजीवोऽपिभगवान् चेतनाचेतनःप्रपंचस्तद्व्यतिरेकेणनास्तिसएवैकस्तत्त्वमित्यर्थः हिशब्देनसर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादिप्रमाणंसूचितम् तद्विस्वयमेवभवान्वेद प्रादेशमात्रमेक

तस्यैवहेतोःप्रयतेतकोविदोनलभ्यतेयद्भ्रमतामुपर्यधः ॥ तल्लभ्यतेदुःखवदन्यतःसुखंकालेनसर्वत्रगभीररंहसा १८ नवैजनोजातुकथंचनाव्रजेन्मुकुंदसेव्यन्यवदंगसंसृतिम् ॥ स्मरन्मुकुंदांघ्र्युपगूहनंपुनर्विहातुमिच्छेन्नरसग्रहोयतः १९ इदंहिविश्वंभगवानिवेतरोयतोजगत्स्थाननिरोधसंभवाः ॥ तद्धिस्वयंवेदभवांस्तथाऽपिवैप्रादेशमात्रंभवतःप्रदर्शितम् २० त्वमात्मनाऽऽत्मानमवेह्यमोघदृक्परस्यपुंसःपरमात्मनःकलाम् ॥ अजंप्रजातंजगतःशिवायतन्महानुभावाभ्युदयोऽधिगण्यताम् २१ इदंहिपुंसस्तपसःश्रुतस्यवास्विष्टस्यसूक्तस्यचबुद्धिदत्तयोः ॥ अविच्युतोऽर्थःकविभिर्निरूपितोयदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनं २२ अहंपुराऽतीतभवेऽभवंमुनेदास्यास्तुकस्याश्चनवेदवादिनाम् ॥ निरूपितोबालकएवयोगिनांशुश्रूषणेप्रावृषिनिर्विविक्षताम् २३ तेमय्यपेताखिलचापलेऽर्भकेदांतेऽधृतक्रीडनकेऽनुवर्तिनि ॥ चक्रुःकृपांयद्यपितुल्यदर्शनाःशुश्रूषमाणेमुनयोऽल्पभाषिणि २४ उच्छिष्टलेपाननुमोदितोद्विजैःसकृत्स्मभुंजेतदपास्तकिल्बिषः ॥ एवंप्रवृत्तस्यविशुद्धचेतसस्तद्धर्मएवाऽऽत्मरुचिःप्रजायते ॥ २५ ॥

देशमात्रमाचार्यवान्पुरुषोवेदेत्यादिश्रुत्यर्थसंपादनायप्रदर्शितम् २० नचतवाचार्यापेक्षाईश्वरावतारत्वादित्याह त्वामिति हे अमोघदृक्त्वमात्मनास्वयमात्मानमजमेवसंतंजगतःशिवायप्रजातमवेहिकुतः परस्यपुंसःकलामंशभूतम् तत्तस्मान्महानुभावस्यहरेरभ्युदयःपराक्रमःअधिअधिकंगण्यतांनिरूप्यताम् २१ अनेनैवतपआदिसर्वंतवसफलंस्यादित्याह इदंहीति श्रुतादयोभावेनिष्ठाः इदमेवहितपःश्रवणादेरविच्युतोनित्योऽर्थःफलम् किंतत् उत्तमश्लोकस्यगुणानुवर्णनमितियत् २२ सत्संगतोहरिकथाश्रवणादिफलंस्ववृत्तांतेनप्रपंचयति अहमिति अहंपुरापूर्वकल्पेऽतीतभवेपूर्वजन्मनिवेदवादिनांदास्याःसकाशादभवंजातोऽस्मि निरूपितोनियुक्तः क्व योगिनांशुश्रूषणेप्रावृषिवर्षोपलक्षितेचातुर्मास्ये निर्विविक्षतांनिर्वेशमेकत्रवासंकर्तुमिच्छताम् २३ अपेतानिगतान्यखिलानिचापलानियस्मात्तस्मिन् दांतेनियतेंद्रिये अधृतक्रीडनकेत्यक्तक्रीडासाधने अनुवर्तिन्यनुकूले २४ उच्छिष्टस्यलेपान्पात्रलग्नांस्तैर्द्विजैरनुज्ञातःसन्नभुंजेस्म तेनभोजनेनापास्तकिल्बिषोजातोऽस्मि तेषांधर्मेपरमेश्वरभजनेएवाऽऽत्मनोमनसोरुचिःप्रजायतेस्मेत्यनुषंगः २५

अशृणवंश्रुतवानस्मि मेश्रद्धयाममैवस्वतःसिद्धयानत्वन्येनबलाज्जनितया अतोममेत्यस्यापौनरुक्त्यम् अनुपदंप्रतिपदम् प्रियंश्रवोयशोयस्यतस्मिन् २६ प्रियंश्रवोयशोयस्यतस्मिन्भगवतिलब्धरुचेर्ममास्खलिताऽप्रतिहतामतिरभवदित्यनुषंगः ययामत्यापरेप्रपंचातीतेब्रह्मरूपेमयिसदसत्स्थूलंसूक्ष्मंचैतच्छरीरंस्वमाययास्वाविद्ययाकल्पितंनतुवस्तुतोऽस्तीतितत्क्षणमेवपश्यामि २७ एवंशुद्धेत्वंपदार्थेज्ञातेदेहादिकृतविक्षेपनिवृत्तेस्तत्कारणभूतरजस्तमोनिवर्तिकादृढाभक्तिर्जातेत्याह इत्थमितिहरेर्यशः अनुसवंत्रिकालम् २८ तस्येति तत्त्वज्ञानशुद्धत्वंपदार्थस्यदृढभक्तिमतोमे प्रश्रितस्यविनीतस्य २९ गुह्यतममिति साधनभूतधर्मतत्त्वज्ञानंगुह्यम् तत्साध्यंविविक्तात्मज्ञानंगुह्यतरम् तत्प्राप्येश्वरज्ञानंगुह्यतमम् भगवतोदितंभागवतंशास्त्रमन्ववोचन्नुपदिष्टवंतः ३० तदेवज्ञानंपूर्वोक्तत्वंपदार्थज्ञानाद्विवेकेनदर्शयति येनैवेति अविदंज्ञातवानहम् ३१ तत्साधनधर्मरहस्यंचसूचितमित्याह एतदिति तापत्रयस्याध्यात्मिकादेश्चिकित्सितंभेषजंनिवर्तकंसत्त्वशोधकमितियावत् कितत् भगवतिभावितंसमर्पितंयत्कर्मतत् कथंभूतेभगवति ईश्वरेसर्वनियंतरि एवमपिचब्रह्मण्यप्रच्युतपूर्णरूपे ३२ ननुसंसारहेतोःकर्मणः

तत्रान्वहंकृष्णकथाःप्रगायतामनुग्रहेणाशृणवंमनोहाराः ॥ ताःश्रद्धयामेऽनुपदंविशृण्वतःप्रियश्रवस्यंगममाभवद्रुचिः २६ तस्मिंस्तदालब्धरुचेर्महामुने
प्रियश्रवस्यस्खलितामतिर्मम ॥ ययाऽहमेतत्सदसत्स्वमाययापश्येमयिब्रह्मणिकल्पितंपरे २७ इत्थंशरत्प्रावृषिकावृतूहरेर्विशृण्वतोमेऽनुसवंयशोऽम
लम् ॥ संकीर्त्यमानंमुनिभिर्महात्मभिर्भक्तिःप्रवृत्ताऽऽत्मरजस्तमोपहा २८ तस्यैवंमेऽनुरक्तस्यप्रश्रितस्यहतैनसः ॥ श्रद्दधानस्यबालस्यदांतस्यानुच
रस्यच २९ ज्ञानंगुह्यतमंयत्तत्साक्षाद्भगवतोदितम् ॥ अन्ववोचन्गमिष्यंतःकृपयादीनवत्सलाः ३० येनैवाहंभगवतोवासुदेवस्यवेधसः ॥ मायाऽनुभावम
विदंयेनगच्छंतितत्पदम् ३१ एतत्संसूचितंब्रह्मंस्तापत्रयचिकित्सितम् ॥ यदीश्वरेभगवतिकर्मब्रह्मणिभावितम् ३२ आमयोयश्चभूतानांजायतेयेनसुव्र
त ॥ तदेवह्यामयंद्रव्यंनपुनातिचिकित्सितम् ३३ एवंनृणांक्रियायोगाःसर्वेसंसृतिहेतवः ॥ तएवाऽऽत्मविनाशायकल्पंतेकल्पिताःपरे ३४ यदत्रक्रियते
कर्मभगवत्परितोषणम् ॥ ज्ञानंयत्तदधीनंहिभक्तियोगसमन्वितम् ३५ कुर्वाणायत्रकर्माणिभगवच्छिक्षयाऽसकृत् ॥ गृणंतिगुणनामानिकृष्णस्यानुस्मरंति
च ३६ नमोभगवतेतुभ्यंवासुदेवायधीमहि ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धायनमःसंकर्षणायच ३७

कथंतापत्रयनिवर्तकत्वम् सामग्रीभेदेनघटतइतिसदृष्टांतमाह द्वाभ्याम् यआमयोरोगोयेनघृतादिनाजायतेतदेवकेवलमामयकारणभूतंद्रव्यंतमामयंनपुनातिननिवर्तयतीत्यर्थःकिंतुचिकित्सितंद्रव्यांतरैर्भावितंसत्पुनात्येवयथा ३३ तथाआत्मविनाशायकर्मनिवृत्तयेकल्पंतेसमर्थाभवंति परेईश्वरेकल्पिताअर्पिताःसंतः अत्रचप्रथमंमहत्सेवाततश्चतत्कृपाततस्तद्धर्मश्रद्धाततोभगवत्कथाश्रवणंततोभगवतिरतिस्तयाचदेहद्वयविवेकात्मज्ञानंततोदृढाभक्तिस्ततोभगवत्तत्त्वज्ञानंततस्तत्कृपयासर्वज्ञत्वादिभगवद्गुणाविर्भाइतिक्रमोदर्शितः३४ननुचज्ञानेनाज्ञानप्राप्तकर्मनाशस्तच्चज्ञानंभक्तियोगाद्भवतिकथंकर्मणाकर्मनाशःस्यात्तत्राऽहयदत्रेति३५भगवदर्पणेनक्रियमाणंकर्मभक्तियोगंजनयतीतिसदाचोरणदर्शयति यत्रयदाभगवतःशिक्षयाकर्माणिकुर्वाणाभवंतितदाश्रीकृष्णस्यगुणनामानिगृणंत्यनुस्मरंतिचकृष्णमित्यर्थःइयंचभगवच्छिक्षा 'यत्करोषियदश्नासियज्जुहोषिददासियत् यत्तपस्यसिकौंतेयतत्कुरुष्वमदर्पणमि'ति ३६ कीर्तनस्मरणरूपभक्तिहेतुत्वमुक्तंज्ञानहेतुत्वमाहद्वाभ्याम् नमइति नमोधीमहिमनसानमनंकुर्वीमहि ३७

अमूर्तिकंमंत्रोक्तव्यतिरिक्तमूर्तिशून्यम् यजतेपूजयतिसपुमान्सम्यग्दर्शनोभवति ३८ एवंकृतवतिमयिहरिःस्वसदृशंज्ञानादिकंदत्तवानित्याह इमंस्वनिगमंस्वोपदेशंमदनुष्ठितंमयाऽनुष्ठितंम
वेत्यज्ञात्वा भावंचप्रीतिंच ३९ अतस्त्वमप्येवंकुर्वित्याह त्वमिति अदभ्रमनल्पंश्रुतंयस्यहेअदभ्रश्रुत विभोर्विश्रुतंयशःप्रख्याहिकथय येनविश्रुतेनबुद्धेनविदांविदुषांबुभुत्सितंबोद्धुमि
च्छासमाप्यते यद्यतोदुःखैःपीडितानांक्लेशशांतिंप्रकारांतरेणनमन्यंते ४० ॥ ॥ इतिप्रथमेटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ७ ॥ ॥ व्यासस्यप्रत्ययार्थंचषष्ठेप्राग्जन्मसंभवम् ॥ स्व
भाग्यंनारदःप्राहकृष्णसंकथनोद्भवम् ॥ १ ॥ १ स्वयमपितथाचिकीर्षुर्गुरूपदेशानंतरभावितच्चरितंपृच्छति भिक्षुभिरिति विप्रवसितेदूरदेशगमनेकृतेसति विज्ञानस्यादेष्टृभिरुपदेशकर्तृ
भिः २ परंवयउत्तरमायुःतेत्वयावर्तितंनीतम् इदमितिदासीपुत्रभूतंकलेवरमुदस्राक्षीरुत्सृष्टवानासि ३ एषकल्पांतलक्षणःकालस्तेस्मृतिंकथंनव्यवधान्नखंडितवान्अडागमाभावस्त्वार्षः

इतिमूर्त्यभिधानेनमंत्रमूर्तिममूर्तिकम् ॥ यजतेयज्ञपुरुषंससम्यग्दर्शनःपुमान् ३८ इमंस्वनिगमंब्रह्मन्नवेत्यमदनुष्ठितम् ॥ अदान्मेज्ञानमैश्वर्यंस्वस्मिन्भावंचके
शवः ३९ त्वमप्यदभ्रश्रुतविश्रुतंविभोःसमाप्यतेयेनविदांबुभुत्सितम् ॥ प्रख्याहिदुःखैर्मुहुरर्दितात्मनांयत्क्लेशनिर्वाणमुशंतिनान्यथा ॥ ४० ॥ इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेव्यासनारदसंवादेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सूतउवाच ॥ एवंनिशम्यभगवान्देवर्षेर्जन्मकर्मच ॥ भूयःपप्र
च्छतंब्रह्मन्व्यासःसत्यवतीसुतः १ व्यासउवाच ॥ भिक्षुभिर्विप्रवसितेविज्ञानादेष्टृभिस्तव ॥ वर्तमानोवयस्याद्येततःकिमकरोद्भवान् २ स्वायंभुवकयावृत्त्या
वर्तितंतेपरंवयः ॥ कथंचेदमुदस्राक्षीःकालेप्राप्तेकलेवरम् ३ प्राक्कल्पविषयामेतांस्मृतिंतेसुरसत्तम ॥ नह्येषव्यवधात्कालएषसर्वनिराकृतिः ४ नारद
उवाच ॥ भिक्षुभिर्विप्रवसितेविज्ञानादेष्टृभिर्मम ॥ वर्तमानोवयस्याद्येततएतदकारषम् ५ एकात्मजामेजननीयोषिन्मूढाचकिंकरी ॥ मय्यात्मजेऽनन्य
गतौचक्रेस्नेहानुबंधनम् ६ साऽस्वतंत्रानकल्पाऽऽसीद्योगक्षेमंममेच्छती ॥ ईशस्यहिवशेलोकोयोषादारुमयीयथा ७ अहंचतद्ब्रह्मकुलऊषिवांस्तदवेक्ष
या ॥ दिग्देशकालाव्युत्पन्नोबालकःपंचहायनः ८ एकदानिर्गतांगेहाद्दुहंतींनिशिगांपथि ॥ सर्पोऽदशत्पदास्पृष्टःकृपणांकालचोदितः ९ तदातदहमीशस्य
भक्तानांशमभीप्सतः ॥ अनुग्रहंमन्यमानःप्रातिष्ठंदिशमुत्तराम् ॥ १० ॥

हियतएषसर्वस्यनिराकृतिरपलापोयस्मात्सः ४ अकारषंकृतवानहम् रेफषकारयोर्विश्लेषश्छंदोऽनुरोधेन ५ तत्रतावत्कंचित्कालंतत्रैवमातृस्नेहयंत्रतोन्यवसमित्याहत्रिभिः एकएवा
हमात्मजोयस्याःसायोषिदितिमूढेतिचस्नेहानुबंधेहेतुः ६ किंकरीत्यस्यार्थंप्रपंचयति सेति अस्वतंत्रासाऽतोनकल्पा नसमर्थाआसीत् दारुमयीयोषेत्यतिपारवश्येदृष्टांतः ७ तदेवं
सास्नेहंचक्रेऽहंचदिगादिष्वनभिज्ञोऽतस्तत्रैवन्यवसमित्याह अहंचतस्मिन्ब्रह्मकुलेतस्यामातुः स्नेहानुबंधस्यावेक्षया कदाविरमेदितिप्रतीक्षयेत्यर्थः ऊषिवान्वासंकृतवान् पंच
हायनः पंचवर्षः ८ गेहान्निर्गतांगांदुहंतीम् हेतौशतृप्रत्ययः दोग्धुंनिर्गतामित्यर्थः पदापादेनाऽऽस्पृष्टईषदाक्रांतः अदशदखादत् ९ तन्मातुर्मरणंभक्तानांशंकल्याणमभी
प्सतईशस्यानुग्रहंमन्यमानः प्रातिष्ठं प्रस्थितोऽस्मि १०

स्फीतान्जनपदादीनतियातःसन्महद्विपिनमद्राक्षमितिचतुर्थेनान्वयः जनपदादिषुनानागुणदोषयुक्तेषुसम दृष्टिःसन्गतोऽहमितितात्पर्यार्थः स्फीतान्समृद्धान् जनपदान्देशान्तत्रतस्यां
दिशि पुरग्रामव्रजाकरान् तत्रपुराणिराजधान्यः ग्रामाभृगुप्रोक्ताः 'विप्राश्चविप्रभृत्याश्चयत्रचैववसंतिते सतुग्रामइतिप्रोक्तः शूद्राणांवासएवचे'ति व्रजागोकुलानि आकरारत्नाद्युत्पत्तिस्था
नानितान् खेटाःकर्षकग्रामाः खर्वटागिरितटग्रामाः भृगुप्रोक्तावा 'एकतोयत्रतुग्रामोनगरंचैकतःस्थितम् मिश्रंतुखर्वटंनामनदीगिरिसमाश्रयमि'ति वाट्यःपूगपुष्पादीनांवाटिकास्ताः वनानि
स्वतःसिद्धवृक्षाणांसमूहाः उपवनानिरोपितवृक्षाणांसमूहाःतानिच ११ चित्रैर्धातुभिःस्वर्णरजताद्यैर्विचित्रानद्रींश्च इभैर्भग्नाभुजाःशाखायेषांतेद्रुमायेषुतान् शिवानिभद्राणिजलानियेषां
तान्नलिनीःसरसीः १२ चित्राःस्वनायेषांतैःपत्त्ररथैःपक्षिभिस्तन्नादप्रबुद्धैरित्यर्थःविभ्रमद्भिर्भ्रमरैःश्रीःशोभायासांतानलिनीरतियातोऽतिक्रम्यगतःसन्महद्विपिनंवनमद्राक्षम्कीदृशम्
नलवेणुशराणांस्तंबैःकुशैःकीचकैश्चगह्वरंदुर्गमम् तत्रवेणुजातयएवविपुलांतरालगर्भाःकीचकाः१३ घोरंदुःसहम्प्रतिभयाकारंभयंकररूपम्॰व्यालादीनामजिरंक्रीडास्थानम् १४ परिश्रांतानीं

स्फीताञ्जनपदांस्तत्रपुरग्रामव्रजाकरान् ॥ खेटखर्वटवाटीश्चवनान्युपवनानिच ११ चित्रधातुविचित्राद्रीनिभभग्नभुजद्रुमान् ॥ जलाशयान्शिवजलान्न
लिनीःसुरसेविताः १२ चित्रस्वनैःपत्त्ररथैर्विभ्रमद्भ्रमरश्रियः ॥ नलवेणुशरस्तंबकुशकीचकगह्वरम् १३ एकएवातियातोऽहमद्राक्षंविपिनंमहत् ॥ घोरंप्र
तिभयाकारं॰व्यालोलूकशिवाऽजिरम् १४ परिश्रांतेंद्रियात्माऽहंतृट्परीतोबुभुक्षितः ॥ स्नात्वापीत्वाह्रदेनद्याउपस्पृष्टोगतश्रमः १५ तस्मिन्निर्मनुजे
रण्येपिप्पलोपस्थआश्रितः ॥ आत्मनाऽऽत्मानमात्मस्थंयथाश्रुतमचिंतयम् १६ ध्यायतश्चरणांभोजंभावनिर्जितचेतसा ॥ औत्कंठ्याश्रुकलाक्षस्यहृद्या
सीन्मेशनैर्हरिः १७ प्रेमातिभरनिर्भिन्नपुलकांगोऽतिनिर्वृतः ॥ आनंदसंप्लवेलीनोनापश्यमुभयंमुने १८ रूपंभगवतोयत्तन्मनःकांतंशुचाऽपहम् ॥ अप
श्यन्सहसोत्तस्थेवैक्लव्याद्दुर्मनाइव १९ दिदृक्षुस्तदहंभूयःप्रणिधायमनोहृदि ॥ वीक्षमाणोऽपिनापश्यमवितृप्तइवातुरः २०एवंयतंतंविजनेमामाहागोचरो
गिराम् ॥ गंभीरश्लक्ष्णयावाचाशुचःप्रशमयन्निव २१ हंतास्मिन्जन्मनिभवान्मामाद्रष्टुमिहार्हति ॥ अविपक्वकषायाणांदुर्दर्शोऽहंकुयोगिनाम् २२ सकृ
द्यद्दर्शितंरूपमेतत्कामायतेऽनघ ॥ मत्कामःशनकैःसाधुःसर्वान्मुंचतिहृच्छयान् २३ सत्सेवयाऽदीर्घयातेजातामयिदृढामतिः ॥ हित्वाऽवद्यमिमंलोकंगं
तामज्जनतामसि ॥ २४ ॥

द्रियाण्यात्मादेहश्चयस्यतृषापरीतो॰व्याप्तः उपस्पृष्टआचांतः १५ पिप्पलोपस्थेअश्वत्थमूले आश्रितउपविष्टःआत्मनाबुद्ध्यामनसावाआत्मस्थंहृदिस्थम् आत्मानंपरमात्मानम्
१६ भावेनभक्त्यानिर्जितंवशीकृतंयच्चेतस्तेन औत्कंठ्येनाश्रुकलायुक्तेअक्षिणीयस्य १७ प्रेम्णोऽतिभरेणनिर्भिन्नपुलकान्यंगानियस्य आनंदानांसंप्लवेमहापूरेपरमानंदे उभयमात्मा
नंपरंच १८ मनसः कांतमभीष्टम् शुचाशोकस्तामपहंतीतितथातत् उत्तस्थे॰व्युत्थितोऽस्मि १९ हृदिमनःप्रणिधायास्थिरीकृत्यावितृप्तोऽहमातुरइवाभवमितिशेषः २० गिरामगो
चरःसंवेदनस्याविषयभूतईश्वरः २१ हंतेतिसानुकंपसंबोधने माइतिमाम् द्रष्टुंनार्हति यतःनविपक्वादग्धाःकषायामलाःकामादयोयेषांतेषांकुयोगिनामनिष्पन्नयोगानाम् २२ कुत
स्तर्हिदृष्टोऽसितत्राऽऽह सकृद्दर्शितंमयेतियदेतत्कामायमय्यनुरागाय त्वत्कामेनकिमित्यतआह मत्कामःपुमान् हृच्छयान्कामान् २३ अदीर्घयाऽपिसतांसेवया अवद्यंनिंद्यम् इमं
लोकंदेहम् मज्जनतांमत्पार्षदतांगताऽसि २४

प्रजानांसर्गेसृष्टौनिरोधेसंहारेपि प्रजासर्गस्यनिरोधइतिवा २५ तत्प्रसिद्धंसुमहद्भूतम् 'अस्यमहतोभूतस्यानिःश्वसितमेतद्यदृग्वेद'इत्य।दिश्रुतेः कीदृशम् ईश्वरंसर्वनियंतृ नभासिलिंगंमूर्तिं
र्यस्यतन्नभोलिंगम् सन्निहितमपिनालिंग्यतइत्यलिंगंतस्मैअदृष्टायावनामंप्रणामंविदधेकृतवानहम् तेनानुकंपितःसन् २६ अनंतस्यनामानिपठन्ननवरतंगृणन्हतत्रपस्त्यक्तलज्जोविमत्सरोजा
तइतिशेषः २७ कालेस्वावसरेकालोमृत्युःप्रादुरभूदाविर्बभूव अकस्मात्प्रादुर्भावेदृष्टांतः तडिदिति सौदामनीतिविशेषणंस्फुटत्वप्रदर्शनार्थम् तथाहि सुदामामालातत्रभवासौदामनीमा
लाकारेत्यर्थः यद्वा सुदामानामाकश्चित्स्फाटिकपर्वतः ततस्तेनैकादिगितिसूत्रेणाण् स्फटिकादिमयपर्वतप्रांतभवाहिविद्युदतिस्फुटाभवतितद्वदित्यर्थः यद्वा तडिदित्यंतिकेइत्यर्थः तडिदित्यं
तिकवधयोरितिनैरुक्तस्मरणात् २८ प्रयुज्यमानेमयितामिति अयमर्थः हित्वाऽवद्यमिमंलोकंगंतामज्जनतामसीतियाभागवतीभगवत्पार्षदरूपाशुद्धासत्त्वमयीतनुःप्रतिश्रुतातांप्रतिभगवता
मयिप्रयुज्यमानेनीयमानेआरब्धंयत्कर्मतन्निर्वाणंसमाप्तंयस्यआरब्धकर्मणोनिर्वाणमेवनिर्वाणंयस्येतिवासपंचभूतात्मकोदेहोन्यपतत् अनेनपार्षदतनूनामकर्मारब्धत्वंशुद्धत्वंनित्यत्वमित्या
दिसूचितंभवति २९ इदंत्रैलोक्यमादायोपसंहृत्योदन्वतएकार्णवस्यांभसिशयानेश्रीनारायणेशिशयिषोः शयनंकर्तुमिच्छोर्विभोर्ब्रह्मणोंऽतर्मध्यमनुप्राणंनिःश्वासेनसहाविविशेप्रवि

मतिर्मयिनिबद्धेयंनविपद्येतकर्हिचित् ॥ प्रजासर्गनिरोधेऽपिस्मृतिश्चमदनुग्रहात् २५ एतावदुक्त्वोपरराम तन्महद्भूतंनभोलिंगमलिंगमीश्वरम् ॥ अहंचतस्मै
महतांमहीयसेशीर्ष्णाऽवनामंविदधेऽनुकंपितः २६ नामान्यनंतस्यहतत्रपःपठन्गुह्यानिभद्राणिकृतानिचस्मरन् ॥ गांपर्यटंस्तुष्टमनागतस्पृहःकालंप्रती
क्षन्विमदोविमत्सरः २७ एवंकृष्णमतेर्ब्रह्मन्नसक्तस्यामलात्मनः ॥ कालःप्रादुरभूत्कालेतडित्सौदामनीयथा २८ प्रयुज्यमानेमयितांशुद्धांभागवतींतनुम् ॥
आरब्धकर्मनिर्वाणोन्यपतत्पांचभौतिकः २९ कल्पांतइदमादायशयानेऽभस्युदन्वतः ॥ शिशयिषोरनुप्राणंविविशेंऽतरहंविभोः ३० सहस्रयुगपर्यंतउ
त्थायेदंसिसृक्षतः ॥ मरीचिमिश्राऋषयःप्राणेभ्योऽहंचजज्ञिरे ३१ अंतर्बहिश्चलोकांस्त्रीन्पर्येम्यस्कंदितव्रतः ॥ अनुग्रहान्महाविष्णोरविघातगतिःक्वाचे
त् ३२ देवदत्तामिमांवीणांस्वरब्रह्मविभूषिताम् ॥ मूर्छयित्वाहरिकथांगायमानश्चराम्यहम् ३३ प्रगायतःस्ववीर्याणितीर्थपादःप्रियश्रवाः ॥ आहूतइ
वमेशीघ्रंदर्शनंयातिचेतसि ३४ एतद्ध्यातुरचित्तानांमात्रास्पर्शेच्छयामुहुः ॥ भवसिंधुप्लवोदृष्टोहरिचर्याऽनुवर्णनम् ३५

ष्टोऽहम् "ततोऽवतीर्यविश्वात्मादेहमाविश्यचक्रिणः अवापवैष्णवींनिद्रामेकीभूयाथविष्णुने"तिकौर्मोक्तेः स्वायनेंऽभसीतिपाठे स्वायनेस्वस्यायनेआश्रयेंऽभसिशिशयिषोर्ब्रह्मणइ
तिश्रीनारायणेनाभेदविवक्षयोक्तमित्यवगंतव्यम् ३० प्राणेभ्यइंद्रियेभ्यः अहंमरीचिमिश्रास्तन्मुख्याऋषयश्चजज्ञिरे ३१ येकर्मिणस्तेबहिर्नयांति येतपआदिभिर्ब्रह्मलोकंगतास्तेंऽतर्न
यांति अहंतुमहाविष्णोरनुग्रहादखंडितब्रह्मचर्यव्रतःसन्नंतर्बहिश्चपर्येमिपर्यटामि क्वचिदप्यविघाताऽप्रतिहतागतिर्यस्यसः ३२ किमितिपर्यटसि ईश्वराज्ञयालोकमंगलार्थमित्याहचतुर्भिः दे
वेनेश्वरेणदत्ताम् स्वरानिषादर्षभगांधरषड्जमध्यमधैवतपंचमाइतिसप्ततएवब्रह्म ब्रह्माभिव्यंजकत्वात् तेनविभूषिताम् स्वतःसिद्धसप्तस्वरामित्यर्थः मूर्छयित्वामूर्छनालापवतींकृत्वा ३३
स्वप्रयोजनमाह प्रगायतइति ३४ परप्रयोजनमाह एतद्धीति मात्राविषयास्तेषांस्पर्शाभोगास्तेषामिच्छयाआतुराणिचित्तानियेषांतेषांहरिचर्याऽनुवर्णनंयदेतदेवभवसिंधौप्लवःपोतः
नकेवलंश्रुतिप्रामाण्येनकिंत्वन्वयव्यतिरेकाभ्यांदृष्टएवेत्यर्थः ३५

एतदेवेत्युक्तमवधारणमनुभवेनद्रढयति यमादिभिरिति यमादिभिस्तथानशाम्यतियद्वन्मुकुंदसेवयाऽद्धासाक्षादात्मामनःशाम्यति कथंचिन्मुकुंदसेवामात्रेणशाम्यतिकिंपुनस्तद्गुणवर्णनेनेतिभावः ३६ भवतोमनःपरितोषकंचाख्यातम् ३७ आमंत्र्यानुज्ञाप्य यादृच्छिकः स्वप्रयोजनसंकल्पशून्यः ॥ ३८ ॥ हरिकथागायकनारदभाग्यंश्लाघतेअहोइति माद्यन्हृष्यन्तंत्र्यावीणया ॥ ३९ ॥ ॥ इतिप्रथमेटीकायांषष्ठोऽध्यायः॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ अथभागवतश्रोतुर्जन्मवक्तुंपरिक्षितः ॥ सुप्तबालवधाद्द्रौणेर्दंडःसप्तमउच्यते ॥ १ तस्यनारदस्याभिप्रेतंश्रुतवान्सन् १ ब्रह्मनद्यांब्रह्मदैवत्यायांब्राह्मणैराश्रितायांच सत्रंकर्मवर्धयतीतितथा २ बदरीणांषंडेनसमूहेनमंडिते मनःप्रणिदध्यौस्थिरीचकार समाधिनाऽनुस्मरतद्धिचेष्टितमितिनारदोपदिष्टंध्यानंकृतवानित्यर्थः ३ प्रणिहितेनिश्चले अत्रहेतुः भक्तियोगेनामले पूर्वंप्रथमंपुरुषमीश्वरमपश्यत् पूर्णमितिवापाठः तदुपाश्रयामीश्वराश्रयांतदधीनांमायांचापश्यत् ४ ईशमायाकृतांचजीवानांसंसृतिमपश्यदित्याह ययेति ययासंमोहितःस्वरूपावरणेनाविक्षिप्तःपरोऽपिगुणत्रयाद्व्यतिरिक्तोऽपितत्कृतंत्रिगुणत्वाभिमानकृतमनर्थंचकर्तृत्वादिकंप्राप्नोति

यमादिभिर्योगपथैःकामलोभहतोमुहुः ॥ मुकुंदसेवयायद्वत्तथाऽऽत्माऽद्धानशाम्यति ३६ सर्वंतदिदमाख्यातंयत्पृष्टोऽहंत्वयानघ ॥ जन्मकर्मरहस्यंमेभवतश्चाऽऽत्मतोषणम् ३७सूतउवाच ॥एवंसंभाष्यभगवान्नारदोवासवीसुतम् ॥ आमंत्र्यवीणांरणयन्ययौयादृच्छिकोमुनिः ३८ अहोदेवर्षिर्धन्योऽयंयत्कीर्तिंशार्ङ्गधन्वनः ॥ गायन्माद्यन्निदंतंत्र्यारमयत्यातुरंजगत् ३९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेव्यासनारदसंवादेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ शौनकउवाच ॥निर्गतेनारदेसूतभगवान्बादरायणः॥ श्रुतवांस्तदभिप्रेतंततःकिमकरोद्विभुः १सूतउवाच ॥ब्रह्मनद्यांसरस्वत्यामाश्रमःपश्चिमेतटे ॥ शम्याप्रासइतिप्रोक्तऋषीणांसत्रवर्धनः २ तस्मिन्स्वआश्रमेव्यासोबदरीषंडमंडिते ॥ आसीनोऽपउपस्पृश्यप्रणिदध्यौमनःस्वयम् ३ भक्तियोगेनमनसिसम्यक्प्रणिहितेमले ॥ अपश्यत्पुरुषंपूर्वंमायांचतदुपाश्रयाम् ४ ययासंमोहितोजीवआत्मानंत्रिगुणात्मकम् ॥ परोऽपिमनुतेनर्थंतत्कृतंचाभिपद्यते ५ अनर्थोपशमंसाक्षाद्भक्तियोगमधोक्षजे ॥ लोकस्याजानतोविद्वांश्चक्रेसात्वतसंहिताम् ६ यस्यांवैश्रूयमाणायांकृष्णेपरमपूरुषे ॥ भक्तिरुत्पद्यतेपुंसःशोकमोहभयापहा ७ ससंहितांभागवतींकृत्वाऽनुक्रम्यचात्मजम् ॥ शुकमध्यापयामासनिवृत्तिनिरतंमुनिः ८ शौनकउवाच ॥सवैनिवृत्तिनिरतःसर्वत्रोपेक्षकोमुनिः ॥ कस्यवाबृहतीमेतामात्मारामःसमभ्यसत् ९

५ अनर्थमुपशमयति योऽधोक्षजेसाक्षाद्भक्तियोगस्तंचापश्यत् एतत्सर्वंस्वयंदृष्ट्वाएवमजानतोलोकस्यार्थेसात्वतसंहितांश्रीभागवताख्यांचक्रे तदनेनश्लोकत्रयेणभागवतार्थःसंक्षेपतोदर्शितः एतदुक्तंभवति विद्याशक्त्यामायानियंतानित्याविर्भूतपरमानंदस्वरूपःसर्वज्ञःसर्वशक्तिरीश्वरस्तन्माययासंमोहितस्तिरोभूतस्वरूपस्तद्विपरीतधर्माजीवस्तस्यचेश्वरभक्त्यालब्धज्ञानेनमोक्षइति तदुक्तंविष्णुस्वामिना 'ह्लादिन्यासंविदाश्लिष्टःसच्चिदानंदईश्वरः स्वाविद्यासंवृतोजीवःसंक्लेशनिकराकरः तथा सईशोयद्वशेमायासजीवोयस्तयार्दितः स्वाविर्भूतपरानंदस्वाविर्भूतसुदुःखभूः स्वादृगुत्थविपर्यासभवभेदजभीशुचः यन्माययाजुषन्नास्तेतमिमंनृहरिंनुम'इत्यादि ६ संहितायाअनर्थोपशामकत्वंदर्शयति यस्यामिति यस्यांवैश्रूयमाणायामेव किंपुनःश्रुतायामित्यर्थः ७ अनुक्रम्यशोधयित्वा ८ कस्यवाहेतोः बृहतींवितताम् ९

निर्ग्रंथाःग्रंथेभ्योनिर्गताः तदुक्तंगीतासु यदातेमोहकलिलंबुद्धिर्व्यतितरिष्यति तदागंतासिनिर्वेदंश्रोतव्यस्यश्रुतस्यचेति यद्वा ग्रंथिरेवग्रंथः निवृत्तहृदयग्रंथयइत्यर्थः ननुमुक्तानांकिंभक्त्ये
त्यादिसर्वाक्षेपपरिहारार्थमाह इत्थंभूतगुणइति १० ननुभक्तिंकुर्वंतुनाम एतच्छास्त्राभ्यासेशुकस्यकिंकारणमित्यतआह हरेरिति अध्यगादधीतवान् विष्णुजनाःप्रियायस्येति व्याख्याना
दिप्रसंगेनतत्संगतिकामइतिभावः एतेनतस्यपुत्रोमहायोगीत्यादिनाशुकस्यव्याख्यानेप्रवृत्तिःकथमितियत्पृष्टंतस्योत्तरमुक्तम् ११ यदन्यत्पृष्टंपरीक्षितःप्रायोपवेशेनश्रवणंकथमितितस्यज
न्ममहाश्चर्यमित्यादिनातस्योत्तरंवक्तुमाह परीक्षितइति विलायनंमुक्तिंमृत्युंवा.संस्थांमहाप्रस्थानम् श्रीकृष्णकथानामुदयोयथाभवतितथा १२ तत्रपरीक्षितोजन्मनिरूपयिष्यन्नादौताव
द्गर्भस्थएवाश्वत्थाम्नोब्रह्मास्त्रात्कृष्णेनरक्षितइतिवक्तुंकथांप्रस्तौति यदेत्यादिना यदाद्रौणिरश्वत्थामाकृष्णासुतानांद्रौपदीपुत्राणांशिरांस्युपाहरत्तदातन्माताऽरुदत्तांचसांत्वयन्किरीटमा
ल्यर्जुनआहेतितृतीयेनान्वयः किमितिबालानांशिरांस्यानीतवानित्यपेक्षायामाह मृधेयुद्धे यद्यपिपांडवाअपिकौरवाएवतथाऽपिसृंजयवंशजोधृष्टद्युम्नःपांडवानांसेनापतिरितिसृंजयानामि
त्युक्तम् वीरगतिंस्वर्गम् अथोअनंतरम् वृकोदरेणाऽऽविद्धायाःक्षिप्तायागदायाअभिमर्शेनाभिघातेनभग्नावूरुदंडौयस्यतथाभूतेधृतराष्ट्रपुत्रेदुर्योधनेसति १३ भर्तुर्दुर्योधनस्य स्मेतिवितर्के

सूतउवाच ॥ आत्मारामाश्चमुनयोनिर्ग्रंथाअप्युरुक्रमे ॥ कुर्वंत्यहैतुकींभक्तिमित्थंभूतगणोहरिः १० हरेर्गुणाक्षिप्तमतिर्भगवान्बादरायणिः ॥ अध्यगान्मह
दाख्यानंनित्यंविष्णुजनप्रियः ११ परीक्षितोऽथराजर्षेर्जन्मकर्मविलायनम् ॥ संस्थांचपांडुपुत्राणांवक्ष्येकृष्णकथोदयम् १२ यदामृधेकौरवसृंजयानां
वीरेष्वथोवीरगतिंगतेषु ॥ वृकोदराविद्धगदाभिमर्शभग्नोरुदंडेधृतराष्ट्रपुत्रे १३ भर्तुःप्रियंद्रौणिरितिस्मपश्यन्कृष्णासुतानांस्वपतांशिरांसि ॥ उपाहरद्विप्रि
यमेवतस्यतज्जुगुप्सितंकर्मविगर्हयंति १४ माताशिशूनांनिधनंसुतानांनिशम्यघोरंपरितप्यमाना ॥ तदाऽरुदद्बाष्पकलाकुलाक्षीतांसांत्वयन्नाहकिरी
टमाली १५ तदाशुचस्तेप्रमृजामिभद्रेयद्ब्रह्मबंधोःशिरआततायिनः ॥ गांडीवमुक्तैर्विशिखैरुपाहरेत्वाक्रम्ययत्स्नास्यसिदग्धपुत्रा १६ इतिप्रियांवल्गुवि
चित्रजल्पैःससांत्वयित्वाऽच्युतमित्रसूतः ॥ अन्वाद्रवद्दंशितउग्रधन्वाकपिध्वजोगुरुपुत्रंरथेन १७ तमापतंतंसविलक्ष्यदूरात्कुमारहोद्विग्नमनारथेन ॥ प
राद्रवत्प्राणपरीप्सुरुर्व्यांयावद्गमंरुद्रभयाद्यथाकः १८

इत्येवंप्रियंस्यादितिपश्यन् तस्यतद्विप्रियमेवेतिवाक्यांतरम् विप्रियत्वेहेतुः जुगुप्सितमिति १४ घोरंदुःसहंयथाभवति बाष्पस्यकलाभिर्बिंदुभिराकुले अक्षिणीयस्याःकिरीटस्यैकत्वेऽपितद
ग्राणांबहुत्वात्किरीटमालीत्युक्तम् १५ शुचःशोकाश्रूणि प्रमृजामिपरिमार्जयामि यद्यदा ब्रह्मबंधोर्ब्राह्मणाधमस्य आततायिनइति ‘अग्निदोगरदश्चैवशस्त्रपाणिर्धनापहः क्षेत्रदारहरश्चैवष
डेतेह्याततायिन’इतिस्मरणादत्राततायीशस्त्रपाणिस्तेनचपुत्रहंतृत्वंलक्ष्यते गांडीवाद्धनुषोमुक्तैर्विशिखैर्बाणैरुपाहरेत्त्वत्समीपमानयामियच्छिरआक्रम्याऽऽसनंविधाय दग्धपुत्रासती १६
वल्गवोरम्याविचित्राजल्पाभाषणानितैः सोऽर्जुनः अच्युतएवमित्रंसूतश्चयस्यदंशितोबद्धकवचः उग्रंधनुश्चापंयस्य कपिर्हनुमान्ध्वजेयस्यसः गुरोःपुत्रंरथेनान्वद्रवदन्वाधावत् १७
आपतंतमाधावंतम् सद्रौणिः कुमारहाबालघाती उद्विग्नमनाःकंपितहृदयः प्राणपरीप्सुःप्राणान्लब्धुमिच्छुर्नतुकीर्तिम् यावद्गमंयावद्गंतुंशक्यंतावदुर्व्यांपराद्रवदपलायत कोब्रह्मा
मृगोभूत्वासुतांलब्धुमुद्यतःसन्रुद्रस्यभयाद्यथापलायतेस्म अर्कइतिपाठेवामनपुराणकथासूचिता तथाहि विद्युन्मालीनामकश्चिद्राक्षसोमाहेश्वरस्तस्मैरुद्रेणसौवर्णंविमानंदत्तम् त

तोऽसावर्कस्यपृष्ठतोभ्राम्यन्विमानदीप्त्यारात्रिंविलोपितवान् ततोऽर्केणनिजतेजोभिर्द्रावयित्वातद्विमानंपातितम् तच्छ्रुत्वाकुपितेरुद्रेभयादर्कःपराद्रवत् ततोरुद्रस्यक्रूरदृष्ट्यादंदह्यमनाः
पतन्वाराणस्यांपतितोलोलार्कनाम्नाविख्यातइति १८ अशरणंरक्षकरहितम् ननुपलायनमेवरक्षकमस्ति न तस्यापिकुंठितत्वादित्याह श्रांतावाजिनोयस्यतम् ब्रह्मशिरोऽस्त्रंब्रह्मास्त्रम्
द्विजात्मजइत्यदीर्घदर्शितामाह १९ तद्ब्रह्मास्त्रम् समाहितःकृतध्यानः उपसंहारमजानतोपिसंधानेहेतुः प्राणकृच्छ्रइति २० ततोऽस्त्रात्सर्वतोदिशंप्रादुष्कृतंप्रकटीभूतंतेजोऽभिप्रेक्ष्यततः
प्राणापदंचाभिप्रेक्ष्य २१ प्रस्तुतंविज्ञापयितुंप्रथमंस्तौति कृष्णेतिचतुर्भिः संसृतेर्हेतोर्दह्यमानानांतस्याअपवर्गोऽपवर्जयिता नाशकइत्यर्थः २२ यतस्त्वमीश्वरःसाक्षात् कुतः यतःप्रकृतेः
परःपुरुषः तत्कुतः यतआद्यःकारणम् कारणत्वेप्यविकारितामाह मायांव्युदस्याभिभूयकैवल्यरूपेआत्मन्येवस्थितइति २३ त्रिवर्गदातापित्वमेवेत्याह सइति यस्त्वंमायामभिभूयस्थितः
सएवमायाभिभूतस्यजनस्यधर्मादिफलमुपासितःसन्विधत्से वीर्येणप्रभावेन२४तथाचानेनावतारेणतवसाधुपक्षपातोलक्ष्यतइत्याह तथेति किंभूभारहरणंमदिच्छामात्रेणनभवतितत्राऽऽह

यदाऽशरणमात्मानमैक्षतश्रांतवाजिनम् ॥ अस्त्रंब्रह्मशिरोमेनआत्मत्राणंद्विजात्मजः १९ अथोपस्पृश्यसलिलंसंदधेतत्समाहितः ॥ अजानन्नुपसंहारंप्रा
णकृच्छ्रउपस्थिते २० ततःप्रादुष्कृतंतेजःप्रचंडसर्वतोदिशम् ॥ प्राणापदमभिप्रेक्ष्यविष्णुंजिष्णुरुवाचह २१ अर्जुनउवाच ॥ कृष्णकृष्णमहाभागभक्ताना
मभयंकर ॥ त्वमेकोदह्यमानानामपवर्गोऽसिसंसृतेः २२ त्वमाद्यःपुरुषःसाक्षादीश्वरःप्रकृतेःपरः ॥ मायांव्युदस्यचिच्छक्त्याकैवल्येस्थितआत्मनि २३ स
एवजीवलोकस्यमायामोहितचेतसः ॥ विधत्सेस्वेनवीर्येणश्रेयोधर्मादिलक्षणम् २४ तथाऽयंचावतारस्तेभुवोभारजिहीर्षया ॥ स्वानांचानन्यभावानाम
नुध्यानायचासकृत् २५ किमिदंस्वित्कुतोवेतिदेवदेवनवेद्म्यहम् ॥ सर्वतोमुखमायातितेजःपरमदारुणम् २६॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वेत्थेदंद्रोणपुत्रस्यब्रा
ह्ममस्त्रंप्रदर्शितम् ॥ नैवासौवेदसंहारंप्राणबाधउपस्थिते २७ नह्यस्यान्यतमंकिंचिदस्त्रंप्रत्यवकर्शनम् ॥ जह्यस्त्रतेजउन्नद्धमस्त्रज्ञोह्यस्त्रतेजसा २८ ॥ सू
तउवाच ॥ श्रुत्वाभगवताप्रोक्तंफाल्गुनःपरवीरहा ॥ स्पृष्ट्वाऽपस्तंपरिक्रम्यब्राह्मंब्राह्मायसंदधे २९ संहत्यान्योऽन्यमुभयोस्तेजसीशरसंवृते ॥ आवृत्त्यरोद
सीखंचववृधातेऽर्कवह्निवत् ३० दृष्ट्वास्त्रतेजस्तुतयोस्त्रींल्लोकान्प्रदहन्महत् ॥ दह्यमानाःप्रजाःसर्वाःसांवर्तकममंसत ३१ प्रजोपप्लवमालक्ष्यलोकव्याति
करंचतम् ॥ मतंचवासुदेवस्यसंजहारार्जुनोद्वयम् ३२

स्वानांज्ञातीनामनुध्यानायच तथाऽनन्यभावानामेकांतभक्तानांच २५ एवंस्तुत्वाप्रस्तुतंविज्ञापयति किमिति किमात्मकमिदंकुतोवाआयातीति स्विद्वितर्के २६ इदंद्रोणपुत्रस्यब्राह्म
मस्त्रम् तेनचप्राणबाधेप्राप्तेप्रदर्शितंकेवलम् नतत्प्रयोगेकुशलइत्यर्थः यतोऽसावुपसंहारंनवेद एतच्चत्वंतुवेत्थजानासि २७ प्रत्यवकर्शनंकृशत्वकरम् निवर्तकमित्यर्थः अतस्तदस्त्रतेजउन्न
द्धमुत्कटंब्रह्मास्त्रतेजसैवजहिघातय त्वत्प्रयुक्तंचास्त्रंतदुपसंहृत्यस्वयमुपशाम्येत् यतस्त्वमस्त्रज्ञोऽसि २८ परेशत्रवस्तएववीरास्तान्हंतीतितथाविधःफाल्गुनोऽर्जुनोऽपःस्पृष्ट्वाऽऽचम्यतंश्री
कृष्णंपरिक्रम्यप्रदक्षिणीकृत्य ब्राह्मायब्रह्मास्त्रंनिवर्तयितुम् २९ ततश्चोभयोर्ब्रह्मास्त्रयोस्तेजसीशरैःसंवृतेसंवेष्टितेपरस्परंमिलित्वाववृधातेअवर्धेताम् किंकृत्वा रोदसीद्यावापृथिव्यौखमं
तरिक्षंचावृत्य यथाप्रलयेसंकर्षणमुखाग्निरुपरिस्थितोऽर्कश्चसंहत्यवर्धेतेतद्वत् ३० तयोर्द्रौणिफाल्गुनयोः तेनदह्यमानाःसांवर्तकंप्रलयाग्निममंसत मेनिरे ३१ लोकानांव्यतिकरंव्यत्ययं
नाशमित्यर्थः वासुदेवस्यमतंचाऽऽलक्ष्यब्रह्मास्त्रद्वयमुपसंहृतवान् ३२

गातमवशजागौतमीकृपीतस्याःसुतम् अमर्षेणकोपेनताम्रेआक्षिणीयस्यसः निष्कृपत्वेदृष्टांतःपशुंयथेतितस्यबंधनंधर्मइत्यत्रदृष्टांतःयथायाज्ञिकःपशुमिति रशनयारज्ज्वा ३३ शोकरोषादियुक्तस्याप्यर्जुनस्यधर्मनिष्ठाख्यापनायश्रीकृष्णवाक्यंतदाहषड्भिः शिबिरायराजनिवेशायनेतुमिच्छंतम् प्रकुपितइवेति ३४ अनागसोनिपराधान् ३५ रिपोरपिसुप्तस्यबालस्यचवधोनधर्मइत्यन्यार्थैर्दर्शयाति मत्तमिति मत्तंमद्यादिना प्रमत्तमनवहितम् उन्मत्तंग्रहवातादिना जडमनुद्यमम् प्रपन्नंशरणागतम् विरथंभग्नरथम् ३६ तद्वधोदंडरूपस्तस्यैवश्रेयःपुरुषार्थःयद्यतोदंडप्रायश्चित्तरहिताद्दोषात्सपुमानधोयातीति तथाचस्मरंति 'राजभिर्धृतदंडास्तुकृत्वापापानिमानवाः विधूतकल्मषायांतिस्वर्गंसुकृतिनोयथे'ति ३७ ३८ ३९ यद्यपिचोदितस्तथापिहंतुंनैच्छत् आत्महनंपुत्रहंतारमपि यतोमहान् ४० गोविंदःप्रियः सारथिर्यस्यसः आत्मजान्शोचंत्यै ४१ तथापरिभवेनाहृतमानीतम् कर्मणोजुगुप्सितेनदोषेणावाङ्मुखम् अपकृतमपकारिणम् कृपयानिरीक्ष्य वामः शोभनः स्वभावोयस्याः सा ४२ ननामचोवाचचेतिचकाराभ्यांसंभ्रमः सूचितःबंधनेनानयनमसहमाना ४३ सरहस्योगोप्यमंत्रसहितः विसर्गोऽस्त्रप्रयोगः उपसंयमउपसंहारः ताभ्यांसहितोऽस्त्रसमूहश्च ४४ किंच तस्यद्रोणस्यात्मादेहस्तस्यार्धंकृपीआस्ते अर्धत्वेहेतुःपत्नी 'अर्धोवाएषआत्मनोयत्पत्नी'तिश्रुतेः 'जायापतीअग्निमादधीयातामि'तिश्रुतेरुभयोरेकाकारत्वावगमाच्च ननुभर्तरिमृतेसाकथंजीवातितत्राऽऽह नान्वगाद्भर्तारम् यतोवीरसूःपुत्रवती ४५ तत्तस्माद्गौरवंगुरोःकुलंभवद्भिः कर्तृभिर्वृजिनंदुःखंप्राप्तुंनार्हतिकिंतुपूज्यंवंद्यंच ४६ मृतवत्सामृतपुत्रा ४७ विपक्षेदोषमाह यैरिति तेषांराजन्यानांकुलंकर्म कथंभूतम् सानुबंधंसपरिवारम् शुचाशोकेनार्पितंव्याप्तंच ब्रह्मकुलंकर्तृप्रदहति ४८

ततआसाद्यतरसादारुणंगौतमीसुतम्॥ बबंधामषताम्राक्षःपशुंरशनयायथा ३३ शिबिरायनिनीषंतंरज्ज्वाबद्धारिपुंबलात् ॥ प्राहार्जुनंप्रकुपितोभगवानंबुजेक्षणः ३४ मैनंपार्थार्हसित्रातुंब्रह्मबंधुमिमंजहि ॥ योऽसावनागसःसुप्तानवधीन्निशिबालकान् ३५ मत्तंप्रमत्तमुन्मत्तंसुप्तंबालंस्त्रियंजडम् ॥ प्रपन्नंविरथंभीतंनरिपुंहंतिधर्मवित् ३६ स्वप्राणान्यःपरप्राणैःप्रपुष्णात्यघृणःखलः ॥ तद्वधस्तस्यहिश्रेयोयद्दोषाद्यात्यधःपुमान् ३७ प्रतिश्रुतंचभवतापांचाल्यैशृण्वतोमम ॥ आहरिष्येशिरस्तस्ययस्तेमानिनिपुत्रहा ३८ तदसौवध्यतांपापआततय्यात्मबंधुहा ॥ भर्तुश्चविप्रियंवीरकृतवान्कुलपांसनः ३९ सूतउवाच॥ एवंपरीक्षताधर्मंपार्थःकृष्णेनचोदितः ॥ नैच्छद्धंतुंगुरुसुतंयद्यप्यात्महनंमहान् ४०अथोपेत्यस्वाशिबिरंगोविंदप्रियसारथिः ॥ न्यवेदयत्तंप्रियायैशोचंत्याआत्मजान्हतान् ४१ तथाहृतंपशुवत्पाशबद्धमवाङ्मुखंकर्मजुगुप्सितेन ॥ निरीक्ष्यकृष्णाऽपकृतंगुरोःसुतंवामस्वभावाकृपयाननामच ४२ उवाचचासहंत्यस्यबंधनानयनंसती ॥ मुच्यतांमुच्यतामेषब्राह्मणोनितरांगुरुः ४३ सरहस्योधनुर्वेदःसविसर्गोपसंयमः ॥ अस्त्रग्रामश्चभवताशिक्षितोयदनुग्रहात् ४४ सएषभगवान्द्रोणःप्रजारूपेणवर्तते ॥ तस्यात्मनोर्धंपत्न्यास्तेनान्वगाद्वीरसूःकृपी ४५ तद्धर्मज्ञमहाभागभवद्भिर्गौरवंकुलम् ॥ वृजिनंनार्हतिप्राप्तुंपूज्यंवंद्यमभीक्ष्णशः ४६ मारोदीदस्यजननीगौतमीपतिदेवता ॥ यथाऽहंमृतवत्सार्तारोदिम्यश्रुमुखीमुहुः ४७ यैःकोपितंब्रह्मकुलंराजन्यैरकृतात्मभिः ॥ तत्कुलंप्रदहत्याशुसानुबंधंशुचार्पितम् ४८

धर्म्यमित्यादयोवचसःषड्गुणाःपूर्वश्लोकषट्केद्रष्टव्याःतत्रधर्मंधर्मादनपेतंमुच्यतांमुच्यतामिति न्याय्यंन्यायादनपेतंसरहस्यइत्यादि सकरुणंतस्यात्मनोऽर्धामिति निर्व्यलीकंतद्धर्मज्ञोति
समंमारोदीदितिदुःखसाम्योक्तेः महत् यैः कोपितामितिनिष्ठुरोक्त्याहितोपदेशात् एवंभूतंराज्ञ्यावचोहेद्विजाःप्रत्यनंददनुमोदितवान् ४९ नकुलादयश्चप्रत्यनंदन् युयुधानःसात्यकिः
५० तस्यतथाविधस्यद्रौणेर्वधएवश्रेष्ठः अन्यथाऽस्यनरकपातप्रसंगात्तदाह नभर्तुरिति अहन्जघान ५१ चतुर्भुजोक्तेरयंभावः भीमेतंहंतुंप्रवृत्तेद्रौपद्यांचसहसातन्निवारणेप्रवृत्तायामु
भयोःसंवरणायाविष्कृतचतुर्भुजइति संदिहानस्यसख्युरर्जुनस्य ५२ वधार्हणोवधार्हः मयैवशास्त्रकृता ब्राह्मणोनहंतव्यः तथा अततायिनमायांतमपिवेदांतपारगम् जिघांसंतंजि
घांसीयान्नतेनब्रह्महाभवेदितिचवदता तदुभयमप्यनुशासनंपरिपालय ५३ तवचप्रतिज्ञांपूरयेत्याह कुर्विति प्रियांसांत्वयतात्वयायत्प्रतिश्रुतंहननंतच्चसत्यंकुरुप्रियंचकुरु मह्यंमम

सूतउवाच ॥ धर्म्यंन्याय्यंसकरुणंनिर्व्यलीकंसमंमहत् ॥ राजाधर्मसुतोराज्ञ्याःप्रत्यनंदद्वचोद्विजाः ४९ नकुलःसहदेवश्चयुयुधानोधनंजयः ॥ भगवान्देव
कीपुत्रोयेचान्येयाश्चयोषितः ५० तत्राहामर्षितोभीमस्तस्यश्रेयान्वधःस्मृतः ॥ नभर्तुर्नात्मनश्चार्थेयोऽहन्सुप्तान्शिशून्वृथा ५१ निशम्यभीमगदितंद्रौपद्या
श्चचतुर्भुजः ॥ आलोक्यवदनंसख्युरिदमाहहसन्निव ५२ श्रीभगवानुवाच ॥ ब्रह्मबंधुर्नहंतव्यआततायीवधार्हणः ॥ मयैवोभयमाम्नातंपरिपाह्यनुशासन
म् ५३ कुरुप्रतिश्रुतंसत्यंयत्तत्सांत्वयताप्रियाम् ॥ प्रियंचभीमसेनस्यपांचाल्यामह्यमेवच ५४ ॥ सूतउवाच ॥ अर्जुनःसहसाऽऽज्ञायहरेर्हार्दमथासि
ना ॥ मणिंजहारमूर्धन्यंद्विजस्यसहमूर्धजम् ५५ विमुच्यरशनाबद्धंबालहत्याहतप्रभम् ॥ तेजसामणिनाहीनंशिबिरान्निरयापयत् ५६ वपनंद्रविणादानं
स्थानान्निर्यापणंतथा ॥ एषाहिब्रह्मबंधूनांवधोनान्योऽस्तिदैहिकः ५७ पुत्रशोकातुराःसर्वेपांडवाःसहकृष्णया ॥ स्वानांमृतानांयत्कृत्यंचक्रुर्निर्हरणादि
कम् ५८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेद्रौणिनिग्रहोनामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ छ ॥ सूतउवाच ॥ अथतेसंपरेतानांस्वानामुदकमिच्छता
म् ॥ दातुंसकृष्णागंगायांपुरस्कृत्यययुःस्त्रियः १ तेनिनीयोदकंसर्वेविलप्यचभृशंपुनः ॥ आप्लुताहरिपादाब्जरजःपूतसरिज्जले २ तत्रासीनंकुरुपतिंधृत
राष्ट्रंसहानुजम् ॥ गांधारींपुत्रशोकार्तांपृथांकृष्णांचमाधवः ३ सांत्वयामाससमुनिभिर्हतबंधून्शुचाऽर्पितान् ॥ भूतेषुकालस्यगतिंदर्शयन्नप्रतिक्रियाम् ४
साधयित्वाजातशत्रोःस्वराज्यंकितवैर्हृतम् ॥ घातयित्वाऽसतोराज्ञःकचस्पर्शक्षतायुषः ५

तत्रवधेभीमस्यप्रियंभवतिअवधेद्रौपद्याद्वयेश्रीकृष्णस्य ५४ हार्दमभिप्रायमाज्ञायज्ञात्वा नह्यशक्यमुभयंविदध्यादतोस्यायमभिप्रायइतिज्ञात्वेत्यर्थः असिनाखड्गेन मूर्धन्यं मूर्धनिजातम्
सहमूर्धजंसकेशम् ५५ मणिनाचहीनम् निरयापयन्निःसारितवान् ५६ अनेनश्रीकृष्णोक्तंसर्वंसंपादितमित्याह वपनमिति ५७ निर्हरणंदाहार्थंनयनम् ५८ ॥ ॥ इतिश्री
प्रथमेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अष्टमेकुपितद्रौणेरस्त्राद्रक्षापरीक्षितः ॥ श्रीकृष्णेनस्तुतिःकुंत्याराज्ञःशोकश्चकीर्त्यते ॥ १ ॥ तेपांडवाःसंपरेतानांमृता
नांगंगायामुदकंदातुंसकृष्णाः श्रीकृष्णेनसहिताःस्त्रियः स्त्रीःपुरस्कृत्याऽग्रतःकृत्वा तास्मिन्कार्येस्त्रीपुरःसरत्वविधानात् १ निनीयदत्त्वा हरिपादाब्जरजोभिःपूतायासरिद्गंगातस्याज
लेपुनर्ग्रहणादादावपिस्नाताइतिगम्यते २ कुरुपतिंयुधिष्ठिरंसहानुजंभीमादिभिःसहितम् ३ मुनिभिःसहितः ४ कितवैर्धूर्तैर्दुर्योधनादिभिः द्रौपद्याःकचग्रहणादिनाक्षतंनष्टमायुर्येषांतान् ५

याजयित्वेत्यादिभाविकथासंक्षेपः शतमन्योःशतक्रतोरिव ६ शैनेयःशिनेर्नप्तासात्यकिस्तेनचोद्धवेनचसंयुतः ७ रथमास्थितःसन्नुत्तरांपरिक्षिन्मातरम् अभिमुखंधावंतीमुपलेभ ददर्श ८ उत्तराश्रीकृष्णंप्रार्थयते पाहिपाहीतिद्वाभ्याम् अन्यस्तुप्रार्थनायोग्योनास्तीत्याह त्वत्त्वत्तोऽन्यमभयंभयराहितंनपश्यामि यत्रलोकेपरस्परंमृत्युर्भवति ९ तत्र प्रस्तुतंभयमावेदयाति अभिद्रवत्यभिमुखमायाति तप्तमायसंलोहमयंशल्यंयस्यसः अतिकार्पण्येनाह काममिति कामंयथेच्छं १० पराभवेनातिकुपितस्यद्रौणेरपांडवंपांडवशून्याभिदंविश्वंकर्तुंप्रवृत्तंब्रह्मास्त्रमबुद्धयत ११ अतएवबहुमुखंतदागतमित्याह तर्ह्येवेति तर्ह्येवतदानीमेव १२ ब्रह्मास्त्रस्यास्त्रांतरैरनिवर्त्यत्वात्तद्दुष्परिहरंव्यसनंवीक्ष्य अनन्यविषय आत्मायेषाम् स्वैकनिष्ठानामित्यर्थः १३ वैराट्याउत्तरायाअंतःस्थःसन्गर्भमावृतवान् तत्रहेतुः यतआत्मांऽतर्यामी योगेश्वरइतिबहिःस्थस्यापिप्रवेशघटनार्थमुक्तम् कुरूणांतंतवे संतानाय पांडवानामपिकुरुवंशजत्वादेवमुक्तम् १४ अमोघमप्रतिक्रियंच समशाम्यत्संशांतमासीत् १५ एतद्ब्रह्मास्त्रशमनमाश्चर्यंमामंस्थानमन्यस्व इदंजगत् १६ कृष्णयासह

याजयित्वाऽश्वमेधैस्तंत्रिभिरुत्तमकल्पकैः ॥ तद्यशःपावनंदिक्षुशतमन्योरिवातनोत् ६ आमंत्र्यपांडुपुत्रांश्चशैनेयोद्धवसंयुतः ॥ द्वैपायनादिभिर्विप्रैः पूजितैःप्रतिपूजितः ७ गंतुंकृतमतिर्ब्रह्मन्द्वारकांरथमास्थितः ॥ उपलेभेऽभिधावंतीमुत्तरांभयविह्वलाम् ८ पाहिपाहिमहायोगिन्देवदेवजगत्पते ॥ नान्यंत्वदभयंपश्येयत्रमृत्युःपरस्परम् ९ अभिद्रवतिमामीशशरस्तप्तायसोविभो ॥ कामंदहतुमांनाथमामेगर्भोनिपात्यताम् १० सूतउवाच ॥ उपधार्यवचस्तस्याभगवान्भक्तवत्सलः ॥ अपांडवमिदंकर्तुंद्रौणेरस्त्रमबुद्धयत ११ तर्ह्येवाथमुनिश्रेष्ठपांडवाःपंचसायकान् ॥ आत्मनोभिमुखान्दीप्तानालक्ष्यास्त्राण्युपाददुः १२ व्यसनंवीक्ष्यतत्तेषामनन्यविषयात्मनाम् ॥ सुदर्शनेनस्वास्त्रेणस्वानांरक्षांव्यधाद्विभुः १३ अंतस्थःसर्वभूतानामात्मायोगेश्वरोहरिः ॥ स्वमाययाऽऽवृणोद्गर्भंवैराट्याःकुरुतंतवे १४ यद्यप्यस्त्रंब्रह्मशिरस्त्वमोघंचाप्रतिक्रियम् ॥ वैष्णवंतेजआसाद्यसमशाम्यद्भृगूद्वह १५ मामंस्थाह्येतदाश्चर्यंसर्वाश्चर्यमयेऽच्युते ॥ यइदंमाययादेव्यासृजत्यवतिहंत्यजः १६ ब्रह्मतेजोविनिर्मुक्तैरात्मजैःसहकृष्णया ॥ प्रयाणाभिमुखंकृष्णमिदमाहपृथासती १७ कुंत्युवाच ॥ नमस्येपुरुषंत्वाद्यमीश्वरंप्रकृतेःपरम् ॥ अलक्ष्यंसर्वभूतानामंतर्बहिरवस्थितम् १८ मायाजवनिकाच्छन्नमज्ञाधोक्षजमव्ययम् ॥ नलक्ष्यसेमूढदृशानटोनाट्यधरोयथा १९ तथापरमहंसानांमुनीनाममलात्मनाम् ॥ भक्तियोगविधानार्थंकथंपश्येमहिस्त्रियः २० कृष्णायवासुदेवायदेवकीनंदनायच ॥ नंदगोपकुमारायगोविंदायनमोनमः २१

१७ त्वात्वांनमस्येनमस्करोमि ननुकनिष्ठंमांकथंनमस्करोषितत्राऽऽह आद्यंपुरुषम् कुतः प्रकृतेःपरम् तत्कुतः ईश्वरंप्रकृतेरपिनियंतारम् अतएवसर्वभूतानामंतर्बहिश्चपूर्णत्वेनावस्थितम् तथाऽप्यलक्ष्यम् १८ तत्रहेतुः मायैवजवनिकातिरस्कारिणीतयाआच्छन्नंप्रतिच्छन्नम् अतोऽहमज्ञाभक्तियोगानाभिज्ञाकेवलंनमस्यामि अधःअक्षजमिंद्रियजंज्ञानंयस्मात्तम् अव्ययमपरिच्छिन्नम् तत्प्रपंचः मूढदृशादेहाभिमानिनापुंसानत्वं लक्ष्यसे १९ किंच परमहंसानामात्मानात्मविवेकिनांततोमुनीनांमननशीलानामपिततश्चामलात्मनांनिवृत्तरागादीनामपि तथातेननिजमहिम्नानलक्ष्यसेऽतोभक्तियोगंविधातुंत्वांवयंस्त्रियःकथंहिपश्येम यद्वा परमहंसादीनामपिभक्तियोगविधानार्थंत्वाम् आत्मारामाणामप्यचिंत्यनिजगुणैराकृष्यभक्तियोगंविधातुंकारयितुमवतीर्णमित्यर्थः २० ज्ञानभक्त्योरशक्यत्वमुक्त्वापुनःकेवलंनमस्करोति कृष्णायेतिद्वाभ्याम् २१

पंकजंनाभौयस्य पंकजानांमालाऽस्तियस्य पंकजवत्प्रसन्नेनेत्रेयस्य पंकजांकितावंघ्रीयस्यतस्मै २२ तत्कृतोपकाराननुस्मरति यथेतिद्वाभ्याम् अयमर्थः मातृतोऽपिमय्यधिका
तवप्रीतिः तथाहि हेहृषीकेशयथादेवकीकंसेनरुद्धात्वयाविमोचिताअहंचतथैवकिंविमोचितेतिकाक्वामहान्विशेषउक्तः तंदर्शयति साऽतिचिरंरुद्धासतीतस्मादेवसकृद्विमोचिता तथाशु
चाऽर्पिताचसती नचतस्याःपुत्रारक्षिताः अस्तिचान्योनाथस्तस्याः अहंतुविपद्गणात्तत्रापिमुहुःशीघ्रंचसात्मजाचत्वयैवचनाथेनेति २३ विपद्गणमेवदर्शयति विषाद्भीमस्यविषमोदकदानात्
महाग्नेर्जतुगृहदाहात् पुरुषादाहिडिंबादयोराक्षसास्तेषांदर्शनात् असत्सभायाद्यूतस्थानात् अभितोरक्षिताआस्मअभवाम २३ यत्तासुविपत्सु कीदृशंदर्शनम् नास्तिपुनरपिभव
दर्शनंयस्मात् २५ संपदस्तुश्रेयःपरिपंथिन्यइत्याह जन्मसत्कुले जन्मादिभिरेधमानोमदोयस्यसः अभिधातुंश्रीकृष्णगोविंदेतिवक्तुमपि अकिंचनानांगोचरंविषयभूतम् ३३ प्रस्तु
तमनोरथपूरणायपुनःप्रणमति अकिंचनाभक्ताएववित्तंसर्वस्वंयस्यतस्मै ततःकिम् निवृत्तागुणवृत्तयोधर्मार्थकामविषयायस्मात्तस्मै तत्कुतः आत्मारामायतत्कुतःशांतायरागादिराहिताय

नमःपंकजनाभायनमःपंकजमालिने ॥ नमःपंकजनेत्रायनमस्तेपंकजांघ्रये २२ यथाहृषीकेशखलेनदेवकीकंसेनरुद्धाऽतिचिरंशुचार्पिता ॥ विमोचिता
ऽहंचसहात्मजाविभोत्वयैवनाथेनमुहुर्विपद्गणात् २३ विषान्महाग्नेःपुरुषाददर्शनादसत्सभायावनवासकृच्छ्रतः ॥ मृधेमृधेऽनेकमहारथास्त्रतोद्रौण्यस्त्रतश्चा
स्महरेऽभिरक्षिताः २४ विपदःसंतुनःशश्वत्तत्रतत्रजगद्गुरो ॥ भवतोदर्शनंयत्स्यादपुनर्भवदर्शनम् २५ जन्मैश्वर्यश्रुतश्रीभिरेधमानमदःपुमान् ॥ नैवार्ह
त्यभिधातुंवैत्वामकिंचनगोचरम् २६ नमोऽकिंचनवित्तायनिवृत्तगुणवृत्तये ॥ आत्मारामायशांतायकैवल्यपतयेनमः २७ मन्येत्वांकालमीशानमना
दिनिधनंविभुम् ॥ समंचरंतंसर्वत्रभूतानांयन्मिथःकलिः २८ नवेदकश्चिद्भगवंश्चिकीर्षितंतवेहमानस्यनृणांविडंबनम् ॥ नयस्यकश्चिद्दयितोऽस्तिक
र्हिचिद्द्वेष्यश्चयस्मिन्विषमामतिर्नृणाम् २९ जन्मकर्मचविश्वात्मन्नजस्याकर्तुरात्मनः ॥ तिर्यङ्नृर्षिषुयादस्सुतदत्यंतविडंबनम् ३० गोप्याददेत्वयिकृ
तागसिदामतावद्यातेदशाऽश्रुकलिलांजनसंभ्रमाक्षम् ॥ वक्त्रंनिनीयभयभावनयास्थितस्यसामांविमोहयतिभीरपियद्बिभेति ३१ केचिदाहुरजंजातंपुण्य
श्लोकस्यकीर्तये ॥ यदोःप्रियस्यान्ववायेमलयस्येवचंदनम् ३२

किंच कैवल्यपतयेकैवल्यंदातुंसमर्थाय २७ ननुदेवकीपुत्रंमांकथमेवंस्तौषितत्राऽऽह मन्येत्वांकालंननुदेवकीपुत्रम् तत्रहेतवः ईशानंनियंतारम् अनादिनिधनमाद्यंतशून्यम् विभुंप्रभुम्
समंयथाभवतितथासर्वत्रचरंतम् ननुपार्थसारथेःकथंममसाम्यंतत्राऽऽह यद्यतस्त्वत्तोनिमित्तभूताद्भूतानामेवमिथःकलिःकलहोभवतिनतुस्वतस्त्वयिवैषम्यम् २८ ननुनिग्रहानुग्रहरूपंम
यिप्रसिद्धंवैषम्यमतआह नवेदेतिनृणांविडंबनमनुकरणमीहमानस्यकुर्वतः यस्मिंस्त्वयिविषमामतिरनुग्रहनिग्रहरूपाभवति २९ तेअजस्यजन्म अकर्तुःकर्म तिर्यक्षुवराहादिरूपेण नृषुरा
मादिरूपेण ऋषिषुवामनादिरूपेण यादस्सुमत्स्यादिरूपेण ३०नरविडंबनमत्याश्चर्यमित्याह गोपीति गोपीयशोदात्वयिकृतागसिदधिभांडस्फोटनंकृतवतियावद्दामरज्जुमाददेजग्राहता
वत्तत्क्षणमेवयातेदशाऽवस्थासमांविमोहयति किंभूतस्य अश्रुभिःकलिलंव्यामिश्रमंजनंययोस्तेचतेसंभ्रमेव्याकुलेअक्षिणीयस्मिंस्तद्वक्त्रंनिनीयाऽधःकृत्वाताडयिष्यतीतिभयस्यभावनया
स्थितस्य यद्यतस्त्वत्तोभीरपिस्वयंबिभेतितस्यतेदशा ३१ अतएवजगन्मोहनतयादुर्ज्ञेयत्वात्तवजन्मादिबहुधावर्णयंतीत्याह केचिदितिचतुर्भिः पुण्यश्लोकस्ययुधिष्ठिरस्यकीर्तयेयदोरे
वकीर्तयइतिवा मलयस्यकीर्तयेवंशेवाचंदनंयथा ३२

तथावसुदेवस्यभार्यायांदेवक्यामजएवत्वमभ्यगात् पुत्रत्वमितिशेषः प्रथमपुरुषस्त्वार्षः अभँस्त्वमितिपाठःसुगमः ताभ्यामेवपूर्वंसुतपःपृश्निरूपाभ्यांयाचितःसन् अस्यजगतःक्षेमाय ३३ आ
त्मभुवेतिब्रह्मप्रार्थनस्यप्राधान्यविवक्षया ३४ मतांतरम् परमानंदस्वरूपाज्ञानमविद्याततोदेहाद्यभिमानात्कामस्ततःकर्माणितैःक्लिश्यमानानांतन्निवृत्तयेश्रवणाद्यर्हाणिकर्माणिकरिष्य
न् ३५ अस्यपक्षस्यसिद्धांततामभिप्रेत्यश्रवणादिफलमाह शृण्वंतीति नंदंत्यन्यैःकीर्त्यमानमभिनंदंतियेजनाः ईहितंचरितम् तावकंत्वदीयंपदांबुजंतएवपश्यंत्येवअचिरेणैवेतिचसर्वत्रा
वधारणम् कीदृशम् भवप्रवाहस्यजन्मपरंपरायाउपरमोयस्मिंस्तत् ३६ इदानींतवास्मत्परित्यागोऽनुचितइत्याशयेनाऽऽह अपीतिचतुर्भिः हेप्रभोसुहृदोऽतिस्निग्धाननुजीविनश्चनोऽद्या
ऽपिस्वित्किंस्वित्त्वंजिहाससि येषामस्माकमन्यत्परायणंनैवास्ति तत्कुतः राजसुयोजितमंहोदुःखंयैस्तेषाम् स्वानांकृतमीहितमपेक्षितंयेनतस्यसंबोधनम् विसर्गांतपाठेत्वंपदविशेषणम् ३७
ननुतवबंधवोयदवःपुत्राश्चपांडवाःशूराःसमर्थाश्चतत्किंकार्पण्यंभाषसेऽतआह केवयमिति यर्हिभवतोऽदर्शनंयदात्वमस्मान्नपश्यसितदानामरूपाभ्यांनाम्नाविख्यात्यारूपेणसमृद्ध्याचयदु

अपरेवसुदेवस्यदेवक्यांयाचितोऽभ्यगात् ॥ अजस्त्वमस्यक्षेमायवधायचसुरद्विषाम् ३३ भारावतरणायान्येभुवोनावइवोदधौ ॥ सीदंत्याभूरिभारेणजा
तोह्यात्मभुवाऽर्थितः ३४ भवेऽस्मिन्क्लिश्यमानानामविद्याकामकर्मभिः ॥ श्रवणस्मरणार्हाणिकरिष्यन्नितिकेचन ३५ शृण्वंतिगायंतिगृणंत्यभीक्ष्णशः
स्मरंतिनंदंतितवेहितंजनाः ॥ तएवपश्यंत्यचिरेणतावकंभवप्रवाहोपरमंपदांबुजम् ३६ अप्यद्यनस्त्वंस्वकृतेहितप्रभोजिहाससिस्वित्सुहृदोऽनुजीविनः ॥ ये
षांनचान्यद्भवतःपदांबुजात्परायणंराजसुयोजितांहसाम् ३७ केवयंनामरूपाभ्यांयदुभिःसहपांडवाः ॥ भवतोऽदर्शनंयर्हिहृषीकाणामिवेशितुः ३८ ने
यंशोभिष्यतेतत्रयथेदानींगदाधर ॥ त्वत्पदैरंकिताभातिस्वलक्षणविलक्षितैः ३९ इमेजनपदाःस्वृद्धाःसुपक्वौषधिवीरुधः ॥ वनाद्रिनद्युदन्वंतोह्येधंतेत
ववीक्षितैः ४० अथविश्वेशविश्वात्मन्विश्वमूर्तेस्वकेषुमे ॥ स्नेहपाशमिमंछिंधिदृढंपांडुषुवृष्णिषु ४१ त्वयिमेऽनन्यविषयामतिर्मधुपतेऽसकृत् ॥ रतिमु
द्वहतादद्धागंगेवौघमुदन्वति ४२ श्रीकृष्णकृष्णसखवृष्ण्यृषभावनिध्रुग्राजन्यवंशदहनानपवर्गवीर्य ॥ गोविंदगोद्विजसुरार्तिहरावतारयोगेश्वराखिल
गुरोभगवन्नमस्ते ४३

भिःसहिताःपांडवानामकेवयंनकेपि अतितुच्छाइत्यर्थः हृषीकाणामिंद्रियाणामीशितुर्जीवस्यादर्शनेयथानकिंचिन्नामचरूपंचतद्वत् ३८ किंच यथेदानीमियमस्मत्पाल्याभूमिःस्वैरसाधा
रणैर्वज्रांकुशादिभिर्लक्षणैर्विलक्षितैश्चिह्नितैस्त्वत्पदैरंकितासतीभाति तत्रतदात्वयिनिर्गतेसतिनशोभिष्यते ३९ अपिच इमेजनपदादेशाःस्वृद्धाःसुसमृद्धाःसंतः ४० गमनेपांडवानामकु
शलमगमनेचयादवानामित्युभयतोव्याकुलचित्तासतीतेषुस्नेहनिवृत्तिंप्रार्थयते अथेति विश्वेशेत्यादिसंबोधनानिस्नेहपाशच्छेदेसामर्थ्यख्यापनाय दृढंसंतम् ४१ ततःकिमतआह त्वयीति
अनन्यविषयासतीमेमतिःरतिमुद्वहतात् अनवच्छिन्नांप्रीतिंकरोत्वित्यर्थः ओघंपूरम् यथागंगाप्रतिबंधंनगणयत्येवंमतिरपिविघ्नान्मागणयत्वितिभावः ४२ एवमभ्यर्थ्यपुनःप्रणम
ति हेश्रीकृष्णतेनमः उपकाराननुस्मरंतीबहुधासंबोधयति कृष्णसखाऽर्जुनस्यसखे वृष्णीनामृषभश्रेष्ठ अवन्यैभूम्यैद्रुह्यंतियेराजन्यास्तेषांवंशस्यदहन एवमप्यनपवर्गवीर्याऽक्षीणप्रभाव
गोविंदप्राप्तकामधेन्वैश्वर्य गोद्विजसुराणामार्तिहरोऽवतारोयस्येति ४३

कलानिमधुराणिपदानियेषुतैर्वाक्यैःपरिणूतःस्तुतोऽखिलउदयोमहिमायस्यसः णुस्तुतावित्यस्मात् परिणुतेतिवक्तव्येदीर्घश्छंदोऽनुरोधेन मंदमीषत् तस्यहासएवमाया वक्ष्यतिहि ‘हासो जनोन्मादकरीचमाये’ति ४४ त्वयिमेऽनन्यविषयामतिरितियत्प्रार्थितंतद्बाढमित्यंगीकृत्यरथस्थानाद्गजसाह्वयमागत्यपश्चात्तांचान्याश्चसुभद्राप्रमुखाःस्त्रियउपामंत्र्यानुज्ञाप्यस्वपुरंयास्यन् राज्ञायुधिष्ठिरेणप्रेम्णात्रैवकंचित्कालंनिवसेतिसंप्रार्थ्यनिवारितः ४५ अथभीष्मनिर्याणोत्सवंवक्तुमुपोद्घातकथांप्रस्तौति व्यासाद्यैःप्रबोधितोपिशुचाव्याप्तःसन्नाबुद्ध्यतविवेकंनप्राप कुतः ईश्वरेहायाअज्ञैः स्वभक्तभीष्मनिर्याणमहोत्सवायराज्ञासहकुरुक्षेत्रंगंतव्यंतत्रतन्मुखेनैवायंप्रबोधनीयइतीश्वराभिप्रायःकार्यद्वयविधायकस्तमजानद्भिरित्यर्थः श्रीकृष्णेनापिप्रबोधितोनाबुध्यत अत्रहेतुः अद्भुतकर्मणेति यथाकुरुपांडवसंधानार्थंगतोपियथोचितमेववदन्नपिविग्रहमेवदृढीकृतवानेवमत्रापिप्रबोधयन्नबोधमेवदृढीचकारेत्यर्थः ४६ अबोधमेवप्रपंचयति आहेतिषड्भिः प्राकृतेनाविवेकव्याप्तेनात्मनाचित्तेन हेविप्राः ४७ पारक्यस्यश्वसृगालाद्याहारस्यदेहस्यार्थे मेमया अक्षौहिणीरक्षौहिण्यः अक्षौहिणीप्रमाणंतुव्यासेनोक्तम् “अक्षौहिणीप्रसंख्यातारथानांद्विजसत्तमाः संख्यागणनतत्त्वज्ञैःसहस्राण्येकविंशतिः शतान्युपरिचैवाष्टौतथाभूयश्चसप्ततिः गजानांचप्रसंख्यानमेतदेवप्रकीर्तितम् ज्ञेयंशतसहस्रंतुसहस्राणिनवैवतु नराणामपि

सूतउवाच ॥ पृथयेत्थंकलपदैःपरिणूताखिलोदयः ॥ मंदंजहासवैकुंठोमोहयन्निवमायया ४४ तांबाढमित्युपामंत्र्यप्रविश्यगजसाह्वयम् ॥ स्त्रियश्चस्वपुरं
यास्यन्प्रेम्णाराज्ञानिवारितः ४५ व्यासाद्यैरीश्वरेहाज्ञैःकृष्णेनाद्भुतकर्मणा ॥ प्रबोधितोपीतिहासैर्नाबुद्ध्यतशुचाऽर्पितः ४६ आहराजाधर्मसुतश्चिंतयन्सु
हृदांवधम् ॥ प्राकृतेनात्मनाविप्राःस्नेहमोहवशंगतः ४७ अहोमेपश्यताज्ञानंहृदिरूढंदुरात्मनः ॥ पारक्यस्यैवदेहस्यबह्व्योमेऽक्षौहिणीर्हताः ४८ बालद्वि
जसुहृन्मित्रपितृभ्रातृगुरुद्रुहः ॥ नमेस्यान्निरयान्मोक्षोह्यपिवर्षायुतायुतैः ४९ नैनोराज्ञःप्रजाभर्तुर्धर्मयुद्धेवधोद्विषाम् ॥ इतिमेनतुबोधायकल्पतेशासनं
वचः ५० स्त्रीणांमद्धतबंधूनांद्रोहोयोऽसाविहोत्थितः ॥ कर्मभिर्गृहमेधीयैर्नाहंकल्पोव्यपोहितुम् ५१ यथापंकेनपंकांभःसुरयावासुराकृतम् ॥ भूतहत्यां
तथैवैकांनयज्ञैर्मार्ष्टुमर्हति ५२ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेयुधिष्ठिरानुतापोनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

पंचाशच्छतानित्रीणिचैवहि पंचषष्टिसहस्राणितथाश्वानांशतानिच दशोत्तराणिषट्प्राहुःसंख्यातत्त्वविदोजनाः एतामक्षौहिणींप्राहुर्यथावदिहसंख्यये’’ति ४८ सुहृदःसंबंधिनः मित्राणि सखायः पितरःपितृव्याः ४९ स्मृत्याद्यनुशासनाद्धर्मयुद्धेनदोषइतिचेत्तत्राऽऽह नैनोराज्ञइति द्विषांवधएनःपापंनभवतीतियच्छासनंशिक्षारूपंवचः कुतोनकल्पते यतस्तद्वचःप्रजाभर्तुरेव अयंभावः स्वप्रजानामन्यतोबाधेप्रसक्तेतद्वधोऽनुज्ञातःदुर्योधनेनतुप्रजायांपाल्यमानायांमयाकेवलंराज्यलोभेनहतत्वात्पापमेवेदमिति ५० किंच युद्धेपुंसांवधोभवतुनामधर्मः स्त्रीणांतुमयाहताबंधवोयासांतासांयोऽसौद्रोहोऽनुद्दिष्टोप्युत्थितस्तंव्यपोहितुमपाकर्तुंकल्पःसमर्थोनाहम् गृहमेधीयैर्गृहाश्रमविहितैः ५१ ननु“सर्वपाप्मानंतरतितरतिब्रह्महत्यांयोऽश्वमेधेनयजतेयउचैनमेवंवेदे’’तिश्रुतेःपापमश्वमेधेननश्येदेवेत्याशंक्याऽविवेकविजृंभितंहेतुवादमाश्रित्यनिराकरोति यथेति यथाघनपंकेनपंकांभोनमृज्यतेयथावासुरालेशकृतमपावित्र्यंबह्व्यासुरयानमृज्यतेतथैवभूतहत्यामेकांप्रमादतोजातांबुद्धिपूर्वहिंसाप्रायैर्यज्ञैर्मार्ष्टुंशोधयितुंनार्हतीति ५२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेटीकायामष्टमोऽध्यायः ८ ॥ ॥ छ ॥

युधिष्ठिरायभीष्मेणसर्वधर्मनिरूपणम् ॥ कृष्णस्तुतिश्चमुक्तिश्चनवमेतस्यवर्ण्यते १ यदर्थंतस्याविवेकःश्रीकृष्णेनसंवर्धितस्तद्दर्शयऽति इतीति सर्वेषांधर्माणांविवित्सयावेदितुमिच्छया वि
नशनंकुरुक्षेत्रम् देवव्रतोभीष्मः १ संतःश्रेष्ठाअश्वायेषुतैरथैः २ ३ सानुगाःपरिवारसहिताः ४ तत्रतदा तत्राऽऽसन् तत्क्षणमेवागताइत्यर्थः भरतपुंगवंभीष्मम् ५ रेणुकासुतः
परशुरामः ६ ७ ब्रह्मरातःशुकःआंगिरसोबृहस्पतिः ८ वसूत्तमोभीष्मः देशकालविभागविदित्युत्थातुमशक्यत्वाच्छयानएवमनसावाचाचपूजयामासेत्यभिप्रायः ९ हृदिस्थं
संतंपुरतश्चासीनंपूजयामास १० उपासीनान्समीपेउपविष्टान् प्रश्रयोविनयःप्रेमस्नेहस्ताभ्यांसंगतानुपसन्नान् पाठांतरेताभ्यामवनतान् अभ्याचष्टाऽभ्यभाषत अनुरागास्रैःस्नेहाश्रु
भिरंधीभूतेनचक्षुषोपलक्षितः ददर्शैतिवा ११ अभिभाषणमाहअहोइत्येकादशभिः हेधर्मनंदनाःक्लिष्टंयथाभवत्येवंजीवितुंनार्हथयूयमितियदेतदहोकष्टंजगुप्सितम् अहोअन्याय्यं

सूतउवाच ॥ इतिभीतःप्रजाद्रोहात्सर्वधर्मविवित्सया ॥ ततोविनशनंप्रागाद्यत्रदेवव्रतोऽपतत् ॥ १ ॥ तदातेभ्रातरःसर्वेसदश्वैःस्वर्णभूषितैः ॥अन्वगच्छ
न्रथैर्विप्राव्यासधौम्यादयस्तथा २ भगवानपिविप्रर्षेरथेनसधनंजयः ॥ सतैर्व्यरोचतनृपःकुबेरइवगुह्यकैः ३ दृष्ट्वानिपतितंभूमौदिवश्च्युतमिवामरम् ॥
प्रणेमुःपांडवाभीष्मंसानुगाःसहचक्रिणा ४ तत्रब्रह्मर्षयःसर्वेदेवर्षयश्चसत्तम ॥राजर्षयश्चतत्रासन्द्रष्टुंभरतपुंगवम् ५ पर्वतोनारदोधौम्योभगवान्बादरायणः ॥
बृहदश्वोभरद्वाजःसशिष्योरेणुकासुतः ६ वसिष्ठइंद्रप्रमदस्त्रितोगृत्समदोऽसितः ॥ कक्षीवान्गौतमोऽत्रिश्चकौशिकोऽथसुदर्शनः ७ अन्येचमुनयोब्रह्मन्ब्र
ह्मरातादयोमलाः ॥ शिष्यैरुपेताआजग्मुःकश्यपांऽऽगिरसादयः ८ तान्समेतान्महाभागानुपलभ्यवसूत्तमः ॥ पूजयामासधर्मज्ञोदेशकालविभागवित्
९ कृष्णंचतत्प्रभावज्ञआसीनंजगदीश्वरम् ॥ हृदिस्थंपूजयामासमाययोपात्तविग्रहम् १० पांडुपुत्रानुपासीनान्प्रश्रयप्रेमसंगतान् ॥ अभ्याचष्टा
नुरागास्रैरंधीभूतेनचक्षुषा ११ अहोकष्टमहोऽन्याय्यंयद्यूयंधर्मनंदनाः ॥ जीवितुंनार्हथक्लिष्टंविप्रधर्माऽच्युताश्रयाः १२ संस्थितेऽतिरथेपांडौपृथाबाल
प्रजावधूः ॥ युष्मत्कृतेबहून्क्लेशान्प्राप्तातोकवतीमुहुः १३ सर्वंकालकृतंमन्येभवतांचयदप्रियम् ॥ सपालोयद्वशेलोकोवायोरिवघनावलिः १४ यत्रध
र्मसुतोराजागदापाणिर्वृकोदरः ॥ कृष्णोऽस्त्रीगांडिवंचापंसुहृत्कृष्णस्ततोविपत् १५ नह्यस्यकर्हिचिद्राजन्पुमान्वेदविधित्सितम् ॥ यद्विजिज्ञासयायुक्ता
मुह्यंतिकवयोपिहि १६ तस्मादिदंदैवतंत्रंव्यवस्यभरतर्षभ ॥ तस्यानुविहितोऽनाथानाथपाहिप्रजाःप्रभो १७

चैतत् यतोयूयंविप्राधर्मोऽच्युतश्चाश्रयोयेषांते १२ किंच संस्थितेमृते बालाःप्रजाःपुत्रायस्याःसा वधूश्चेतिदैन्यंदर्शितम् तोकान्यपत्यानितद्वती अपत्यैःसहक्लेशान्प्राप्तेत्यर्थः १३
कालकृतत्वेनशोकंवारयति सर्वमितिद्वाभ्याम् भवतामपि यद्वशेयस्यवशवर्ती १४ अहोदुर्घटघटनापटुःकालइत्याह यत्रेति कृष्णोऽर्जुनः अस्त्रीधन्वी ततस्तत्रापिविपत् पुण्यशारीर
बलास्त्रनैपुणशस्त्रदेवसंपत्तावपीत्यर्थः १५ ननुकृष्णंकथंकालोऽतिक्रमेदित्यपेक्षायामाह नह्यस्यश्रीकृष्णस्येत्यंगुल्यानिर्दिशति विधित्सितंकर्तुमिष्टंयत्यस्याविधित्सितस्यजिज्ञास
या १६ इदंसुखादिदैवतंत्रमीश्वराधीनंव्यवस्यनिश्चित्यतस्येश्वरस्यानुविहितोऽनुवर्तीसन् कर्तरिक्त हेनाथकुलपरंपरागतस्वामिन्प्रभोसमर्थाऽनाथाःप्रजाःपाहि १७

अनुविधेयःपरमेश्वरश्चश्रीकृष्णएवेत्याह एषएवभगवान्सर्वेश्वरः यतआद्यःपुमान् तच्चकुतः यतोनारायणःसाक्षात् १८ तदुपपादयति अस्येति अनुभावंप्रभावम् १९ त्वमज्ञानाद्य
मेवंमन्यसे मातुलेयंदेवक्याःसुतम् प्रियंप्रीतिविषयम् मित्रंप्रीतिकर्तारम् सुहृत्तममुपकाराननपेक्ष्योपकारकंच सौहृदाद्विश्वासात् अकरोःकृतवानसि सचिवंमंत्रिणम् २० नन्वीश्वर
श्चेत्कथंनीचेसारथ्यादौप्रवृत्तस्तत्राऽऽह सर्वेति तत्कृतंनीचोच्चकर्मकृतंममयोग्यमयोग्यमितिमतेर्वैषम्यंक्वचिदपिनास्ति कुतः निरवद्यस्यरागादिशून्यस्य तत्कुतः अनहंकृतेः तच्चकुतः अ
द्वयस्य तदपिकुतः समदृशः तत्रापिहेतुः सर्वस्यात्मनः यथेष्टंवाहेतुहेतुमद्भावः २१ तथापिसमत्वेपि हेभूप अनुकंपितमनुकंपाम् २२ इदानींस्वदेहत्यागपर्यंतंश्रीकृष्णावस्थानंप्रार्थयते भ
क्त्येतिद्वाभ्याम् २३ यावदितिविलंबंद्योतयति अहंहिनोमित्यजामीतिस्वातंत्र्यम् इदमित्यनात्मत्वेनज्ञातम् प्रसन्नहासेनारुणलोचनाभ्यांचोल्लसद्रुचिरंमुखांबुजंयस्य ध्यानस्यपंथाविष
यः योऽन्यैश्चिंत्यतेकेवलंसोऽग्रतःस्थितःसन्मांप्रतीक्षतामित्यर्थः २४ तत्सानुकंपंवाक्यमाकर्ण्य २५ पुरुषस्वभावेनविहितान्नरजातिसाधारणान्वर्णयामासेतितृतीयेनान्वयः य

एषवैभगवान्साक्षादाद्योनारायणःपुमान् ॥ मोहयन्माययालोकंगूढश्चरतिवृष्णिषु १८ अस्यानुभावंभगवान्वेदगुह्यतमंशिवः ॥ देवर्षिर्नारदःसाक्षाद्भगवा
न्कपिलोनृप १९ यंमन्यसेमातुलेयंप्रियंमित्रंसुहृत्तमम् ॥ अकरोःसचिवंदूतंसौहृदादथसारथिम् २० सर्वात्मनःसमदृशोह्यद्वयस्यानहंकृतेः ॥ तत्कृतंम
तिवैषम्यंनिरवद्यस्यनक्वचित् २१ तथाप्येकांतभक्तेषुपश्यभूपानुकंपितम् ॥ यन्मेऽसूंस्त्यजतःसाक्षात्कृष्णोदर्शनमागतः २२ भक्त्यावेश्यमनोयस्मि
न्वाचायन्नामकीर्तयन् ॥ त्यजन्कलेवरंयोगीमुच्यतेकामकर्मभिः २३ सदेवदेवोभगवान्प्रतीक्षतांकलेवरंयावदिदंहिनोम्यहम् ॥ प्रसन्नहासारुणलोचनोल्लस
न्मुखांबुजोध्यानपथश्चतुर्भुजः २४ ॥ सूतउवाच ॥ युधिष्ठिरस्तदाकर्ण्यशयानंशरपंजरे ॥ अपृच्छद्विविधान्धर्मानृषीणामनुशृण्वताम् २५ पुरुषस्व
भावविहितान्यथावर्णंयथाश्रमम् ॥ वैराग्यरागोपाधिभ्यामाम्नातोभयलक्षणान् २६ दानधर्मान्राजधर्मान्मोक्षधर्मान्विभागशः ॥ स्त्रीधर्मान्भगवद्धर्मा
न्समासव्यासयोगतः २७ धर्मार्थकाममोक्षांश्चसहोपायान्यथामुने ॥ नानाख्यानेतिहासेषुवर्णयामासतत्त्ववित् २८ धर्मंप्रवदतस्तस्यसकालःप्रत्युप
स्थितः ॥ योयोगिनश्छंदमृत्योर्वांछितस्तूत्तरायणः २९ तदोपसंहृत्यगिरःसहस्रणीर्विमुक्तसंगंमनआदिपूरुषे ॥ कृष्णेलसत्पीतपटेचतुर्भुजेपुरःस्थितेऽ
मीलितदृग्व्यधारयत् ३० विशुद्धयाधारणयाहताशुभस्तदीक्षयैवाशुगतायुधव्यथः ॥ निवृत्तसर्वेंद्रियवृत्तिविभ्रमस्तुष्टावजन्यंविसृजन्जनार्दनम् ३१

थावर्णंवर्णधर्मान् यथाश्रममाश्रमधर्मांश्च वैराग्यरागाभ्यामुपाधिभ्याक्रमेणाम्नातमुभयंनिवृत्तिप्रवृत्तिरूपंलक्षणंयेषांतान् २६ पुनस्तत्रैवविशेषमाह दानेति मोक्षधर्मान्शमदमादीन्
भगवद्धर्मान्हरितोषणान्द्वादश्यादिनियमरूपान् समासव्यासौसंक्षेपविस्तारौतावेवयोगावुपायौततस्ताभ्याम् २७ धर्मादींश्चयथाऽधिकारंप्रतिनियतोपायसहितान् यथायथावत् ना
नाख्यानेषुयेइतिहासास्तेषुयथासंतितथावर्णयामासेति २८ छंदेनेच्छयामृत्युर्यस्य २९ सहस्रणीर्युद्धेसमीपस्थान्सहस्रंरथिनोनयतिपालयतीतिसहस्रणीर्भीष्मः सहस्रिणीरिति
पाठेसहस्रार्थवतीर्गिरः लसंतौपीतौपटौयस्यतस्मिन् अमीलितदृगेवमनोव्यधारयत् ३० अनयैवविशुद्धयाधारणयाहतमशुभंयस्यसः तस्यश्रीकृष्णस्येक्षयाकृपादृष्ट्यैवगतआयुधश्रमो
यस्यसः अतएवनिवृत्तःसर्वेंद्रियवृत्तीनांविभ्रमोविविधंभ्रमणंयस्मात्सः जन्यंदेहम् ३१

परमफलरूपांश्रीकृष्णेरतिंप्रार्थयितुंप्रथमंस्वकृतमर्पयति इतिनानाधर्माद्युपायैर्मतिर्मनोधारणलक्षणाउपकल्पितासमर्पिता क सात्वतानांपुंगवेश्रेष्ठेभगवति वितृष्णानिष्कामाअवितृष्णे
तिवाछेदः अवितृप्तेत्यर्थःविगताभूमायस्मात्तस्मिन्यमपेक्ष्यान्यत्रमहत्त्वंनास्तीत्यर्थःतदेवपरमैश्वर्यमाह स्वसुखंस्वस्वरूपभूतंपरमानंदमुपगतेप्राप्तनित्येव क्वचित्कदाचिद्विहर्तुंक्रीडितुंप्रकृ
तियोगमायामुपेयुषिस्वीकृतवतिनतुस्वरूपतिरोधानेनजीववत्पारतंत्र्यमित्यर्थः विहर्तुमितियदुक्तंतत्प्रपंचयति यद्यतःप्रकृतेर्भवप्रवाहःसृष्टिपरंपराभवति ३२ इदानींश्रीकृष्णमूर्तिंवर्णयन्
रतिंप्रार्थयते त्रिभुवनकमनंत्रिलोक्यामेकमेवकमनीयंयत्तद्वपुर्दधानेरतिर्मेऽस्तु कथंभूतंवपुः तमालवन्नीलोवर्णोयस्यतत् प्रातःकालीनारवेःकराइववस्त्रतएवगौरेपीतेवरेनिर्मलेचांबरेयस्मिंस्त
त् अलककुलैरुपर्यावृतमाननाब्जंयस्मिंस्तत् विजयसखेपार्थसारथौ अनवद्याअहैतुकी फलाभिसंधिरहितारतिरस्तु ३३ विजयसखित्वमेवानुवर्णयन्रतिंप्रार्थयते युधियुद्धे तुरगाणांखुररजस्तु
रगरजस्तेनविधूम्राधूसरास्तेचतेविष्वंचइतस्ततश्चलंतःकचाः कुंतलास्तैर्लुलितंविकीर्णंश्रमवारिस्वेदबिंदुरूपंतेनभक्तवात्सल्यद्योतकेनालंकृतमास्यंयस्यतस्मिन्श्रीकृष्णेममात्मामनोऽस्तु
रमतामित्यर्थःपुनःकिंभूते मदीयैर्निशितैस्तीक्ष्णैःशरैर्विभिद्यमानात्वग्यस्यतस्मिन् शरैरवावलसत्त्रुटच्चत्कवचंयस्यतस्मिन् ३४ किंच सपदीति "सेनयोरुभयोर्मध्येरथंस्थापयमेऽच्युत या

भीष्मउवाच ॥ इतिमतिरुपकल्पितावितृष्णाभगवतिसात्वतपुंगवेविभूम्नि ॥ स्वसुखमुपगतेक्वचिद्विहर्तुंप्रकृतिमुपेयुषियद्भवप्रवाहः ३२ त्रिभुवनकमनंत
मालवर्णंरविकरगौरवरांबरंदधाने ॥ वपुरलककुलावृताननाब्जंविजयसखेरतिरस्तुमेऽनवद्या ३३ युधितुरगरजोविधूम्रविष्वक्कचलुलितश्रमवार्यलंकृतास्ये ॥
ममनिशितशरैर्विभिद्यमानत्वचिविलसत्कवचेऽस्तुकृष्णआत्मा ३४ सपदिसखिवचोनिशम्यमध्येनिजपरयोर्बलयोरथंनिवेश्य ॥ स्थितवतिपरसैनिका
युरक्ष्णाहृतवतिपार्थसखेरतिर्ममास्तु ३५ व्यवहितपृतनामुखंनिरीक्ष्यस्वजनवधाद्विमुखस्यदोषबुद्ध्या ॥ कुमतिमहरदात्मविद्ययायश्चरणरतिः
परमस्यतस्यमेऽस्तु ३६ स्वनिगममपहायमत्प्रतिज्ञामृतमधिकर्तुमवप्लुतोरथस्थः ॥ धृतरथचरणोऽभ्ययाच्चलद्गुर्हरिरिवहंतुमिभंगतोत्तरीयः ३७

वदेतान्निरीक्षेहंयोद्धुकामानवस्थितानि”तिसख्युरर्जुनस्यवचोनिशम्यसपदितत्क्षणमेवस्वपरयोर्बलयोः सैन्ययोर्मध्येरथंनिवेश्यस्थितेपार्थसखेममरतिरस्तु तत्रस्थित्वाकृतंसख्यंदर्शयतिपर
स्यदुर्योधनस्यसैनिकानामायुरक्ष्णाकालदृष्ट्याहृतवति असौभीष्मोऽसौद्रोणोऽसौकर्णइतितत्तत्प्रदर्शनव्याजेनदृष्ट्यैवसर्वेषामायुराकृष्यार्जुनस्यजयंकृतवति ३५ नकेवलमर्जुनस्यसप
त्नायुर्हरणेनैवजयमावहत्किंत्वविद्याहरणेनापीत्याह व्यवहितादूरेस्थितायाःपृतनातस्यामुखमिवमुखमग्रेस्थितान्भीष्मादीन्निरीक्ष्येत्यर्थः स्वजनवधाद्विमुखस्यनिवृत्तस्य तदुक्तंगीतासु
“एवमुक्त्वार्जुनःसंख्येरथोपस्थउपाविशत् विसृज्यसशरंचापंशोकसंविग्नमानस”इति कुमतिमहंहंतेत्यादिकुबुद्धिम् ३६ ममतुमहांतमनुग्रहंकृतवानित्याह द्वाभ्याम् स्वनिगममशस्त्रएवाहं
साहाय्यमात्रंकरिष्यामीत्येवंभूतांस्वप्रतिज्ञांहित्वाश्रीकृष्णंशस्त्रंग्राहयिष्यामीत्येवंरूपांमत्प्रतिज्ञामृतंसत्यंयथाभवतितथाअधिअधिकांकर्तुंयोरथस्थः सन्नवप्लुतःसहसैवावतीर्णःसन्योऽभ्यया
दभिमुखमधावत् इभंहंतुंहरिःसिंहइव किंभूतःधृतोरथचरणश्चक्रंयेनसः तदाचसंरंभेणमानुष्यनाट्यविस्मृतेरुदरस्थसर्वभूतभुवनभारेणप्रतिपदंचलद्गुश्चलंतीगौःपृथ्वीयस्मात्सः तेनैवसंरंभेणप
थिगतंपतितमुत्तरीयंवस्त्रंयस्यसमुकुंदोमेमतिर्भवत्वित्युत्तरेणान्वयः ३७

एवंयदाऽभ्ययात्तदास्मयमानस्याततायिनोधन्विनोमेशितैस्तीक्ष्णैर्विशिखैर्हतोतोविशीर्णदंशोविध्वस्तकवचः क्षतजेनरुधिरेणपरिप्लुतोव्याप्तः सन्प्रसभंबलाद्वारयंतमर्जुनमप्यतिक्रम्यमद्व
धार्थमभिससाराऽभिमुखंजगाम एवंयोलोकप्रतीत्यार्जुनपक्षपातीवलक्षितोवस्तुतस्तुमय्येवानुग्रहंकृतवान्यन्मद्भक्तेनोक्तंवचोमामृषास्त्विति सभगवान्मेगतिर्भवत्वित्यर्थः ३८ तदेवमन्यार्थैर
पिभृत्यरक्षाव्यग्रेकृष्णेरतिमाशास्ते विजयोऽर्जुनस्तस्यरथएवकुटुंबमकृत्यज्ञैरपरिरक्षणीयोयस्यतस्मिन् आत्तंतोत्रंप्रतोदोयेनतस्मिन् धृताश्वतेहयानांरश्मयःप्रग्रहास्तेसंतियस्यतास्मि
न्व्रीह्यादिभ्यश्चेत्यनकारांतादपिरश्मिशब्दादिनिः तच्छ्रियातयासारथ्याश्रियाईक्षणीयेशोभमानेमुमूर्षोर्मर्तुमिच्छोः नन्वन्यायवर्तिनिकिमितिरतिःप्रार्थ्यतेऽतआह भगवत्यचिंत्यैश्वर्ये
तदाह इहयुद्धेहताःसर्वेयंनिरीक्ष्यसरूपंतत्समानंरूपंगताः प्राप्ताइतिदिव्यदृष्ट्यापश्यन्नाह ३९ क्षत्रधर्मेणयुध्यमानास्तत्सरूपंप्रापुरित्येतन्नचित्रंयतोमदांधाअपिप्रापुरित्याह ललितगति
श्चविलासश्चवल्गुहासादिश्च मंजुगत्यादिभिरात्मीयैस्तदीयैर्वाकल्पितउरुर्मानःपूजायासांताःअतउत्कटेनमदेनांधाविवशाःअतएवतदेकचित्तत्वेनतस्यकृतंकर्मगोवर्धनोद्धरणादिकमनुकृतव
त्योगोपवध्वोयस्यप्रकृतिंस्वरूपमगन्नगमन् मकारलोपस्त्वार्षः किलप्रसिद्धम् तस्मिन्मेरतिरस्त्वितिपूर्वेणैवान्वयः ४० जगत्पूज्यतामनुस्मरन्नाह मुनिगणैर्नृपवर्यैश्चसंकुलेऽध्यक्षेऽतःसद

शितविशिखहतोविशीर्णदंशःक्षतजपरिप्लुतआततायिनोमे ॥ प्रसभमभिससारमद्वधार्थंसभवतुमेभगवान्गतिर्मुकुंदः ३८ विजयरथकुटुंबआत्ततोत्रेधृतह
यरश्मिनितच्छ्रियेक्षणीये ॥ भगवतिरतिरस्तुमेमुमूर्षोर्यमिहनिरीक्ष्यहतागताःसरूपम् ३९ ललितगतिविलासवल्गुहासप्रणयनिरीक्षणकल्पितोरुमानाः
कृतमनुकृतवत्यउन्मदांधाःप्रकृतिमगन्किलयस्यगोपवध्वः ४० मुनिगणनृपवर्यसंकुलेऽतःसदसियुधिष्ठिरराजसूयएषाम् ॥ अर्हणमुपपेदईक्षणीयोममदृ
शिगोचरएषआविरात्मा ४१ तमिममहमजंशरीरभाजांहृदिहृदिधिष्ठितमात्मकल्पितानाम् ॥ प्रतिदृशमिवनैकधार्कमेकंसमधिगतोस्मिविधूतभेदमोहः ४२
सूतउवाच ॥ कृष्णएवंभगवतिमनोवाग्दृष्टिवृत्तिभिः ॥ आत्मन्यात्मानमावेश्यसोंतःश्वासउपारमत् ४३ संपद्यमानमाज्ञायभीष्मंब्रह्मणिनिष्कले ॥ स
र्वेबभूवुस्तेतूष्णींवयांसिवदिनात्यये ४४ तत्रदुंदुभयोनेदुर्देवमानववादिताः ॥ शशंसुःसाधवोराज्ञांखात्पेतुःपुष्पवृष्टयः ४५ तस्यनिर्हरणादीनिसंपरे
तस्यभार्गव ॥ युधिष्ठिरःकारयित्वामुहूर्तंदुःखितोऽभवत् ४६ तुष्टुवुर्मुनयोहृष्टाःकृष्णंतद्गुह्यनामभिः ॥ ततस्तेकृष्णहृदयाःस्वाश्रमान्प्रययुःपुनः ४७

सिसभामध्येयुधिष्ठिरस्यराजसूयेएषांमुनिगणादीनामीक्षणीयःअहोरूपमहोमहिमेत्येवमाश्चर्येणविलोकनीयः सन्नर्हणमुपपेदेप्राप एषजगतामात्माममदृशिगोचरोदृष्टिविषयःसन्नाविःप्रक
टोवर्तते अहोमेभाग्यमितिभावः ४१ सोऽहंकृतार्थोऽस्मीत्याहतमिममजंसम्यगधिगतःप्राप्तोऽस्मिसम्यक्त्वमाह विधूतभेदमोहः तदर्थंभेदस्यौपाधिकत्वमाह आत्मकल्पितानांस्वयंनिर्मि
तानांशरीरभाजांप्राणिनांहृदिहृदिप्रतिहृदयंधिष्ठितमधिष्ठितमधिष्ठायस्थितमितियावत् अकारलोपस्त्वार्षःनैकधाअनेकधा अधिष्ठानभेदादनेकधाभातमित्यर्थः अत्रदृष्टांतः सर्वप्राणिनां
दृशंदृशंप्रत्येकमेवार्कमनेकधाप्रतीतमिवेति ४२ मनोवाग्दृष्टीनांवृत्तिभिःपरमात्मनिश्रीकृष्णे अंतरेवविलीनःश्वासोयस्यसः ४३ निष्कलेनिरुपाधौसंपद्यमानंमिलितमाज्ञायाऽऽलक्ष्य वयां
सिपक्षिणइव ४४ देवैर्मानवैश्चवादिताःराज्ञांमध्येयेसाधवोऽनसूयवः ४५ निर्हरणादीनिदाहसंस्कारादीनि सम्यक्परेतस्य मुक्तस्यापीत्यर्थः ४६ तस्यगुह्यनामभिर्वेदोक्तैः कृष्णएव
हृदयंयेषांतेकृष्णहृदयाः ४७

पितरंधृतराष्ट्रम् तपस्विनींसंतापवतीम् ४८ राजायुधिष्ठिरः अनुमतोऽनुज्ञातः ४९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेटीकायांनवमोऽध्यायः ९ ॥ छ ॥ दशमेकृतकार्यस्यहास्तिनापुरतो
हरेः ॥ स्त्रीभिःसंस्तूयमानस्यवर्ण्यतेद्वारकागमः ॥ १ ॥ राज्यंचकारेत्युक्तंतत्रपृच्छति हत्वेति स्वस्यरिक्थेधनेस्पर्धंतेस्मयेतेतथा यद्वा स्वरिक्थायस्पृत्संग्रामोयेषामतएवधनादि
हरणादाततायिनस्तान्हत्वा प्रत्यवरुद्धभोजनोबंधुवधदुःखेनसंकुचितभोगोराज्यलाभेनप्राप्तभोगोवा कथंराज्येप्रवृत्तःप्रवृत्तोवाततःकिमकार्षीत् १ राज्यप्रवृत्तौश्रीकृष्णस्यप्रीतिपर्यालो
चयप्रवृत्तइत्याशयेनोत्तरमाह वंशंकुरोःसंरोहयित्वापरीक्षिद्रक्षणेनसंरोह्यांकुरितंकृत्वा कथंभूतम् वंशदवाग्निनिर्हृतंवंशएवदवोवनंतस्मादुद्भूतोयःक्रोधरूपोऽग्निस्तेननिर्हृतंदग्धम् निजरा
ज्येनिवेश्यच २ प्रवृत्तौहेतुमुक्त्वाकिमकार्षीदित्यस्योत्तरमाह प्रवृत्तंयद्विज्ञानंपरमेश्वराधीनंजगन्नस्वतंत्रमित्येवंभूतंतेनविधूतोविभ्रमोऽहंकर्तेत्येवंभूतोमोहोयस्यसः अनुजैरनुवर्तितःसेवितः

ततोयुधिष्ठिरोगत्वासहकृष्णोगजाह्वयम् ॥ पितरंसांत्वयामासगांधारींचतपस्विनीम् ४८ पित्राचानुमतोराजावासुदेवानुमोदितः ॥ चकारराज्यंधर्मेणपि
तृपैतामहंविभुः ४९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेयुधिष्ठिरराज्यप्रलंभोनामनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ छ ॥ शौनकउवाच ॥हत्वास्वरिक्थस्पृधआ
ततायिनोयुधिष्ठिरोधर्मभृतांवरिष्ठः ॥ सहानुजैःप्रत्यवरुद्धभोजनःकथंप्रवृत्तःकिमकारषीत्ततः १ सूतउवाच ॥ वंशंकुरोर्वंशदवाग्निनिर्हृतंसंरोहयित्वाभवभाव
नोहरिः ॥ निवेशयित्वानिजराज्यईश्वरोयुधिष्ठिरंप्रीतमनाबभूवह २ निशम्यभीष्मोक्तमथाच्युतोक्तंप्रवृत्तविज्ञानविधूतविभ्रमः ॥ शशासगामिंद्रइवाजि
ताश्रयःपरिध्युपांतामनुजानुवर्तितः ३ कामंववर्षपर्जन्यःसर्वकामदुघामही ॥ सिषिचुःस्मव्रजान्गावःपयसोधस्वतीर्मुदा ४ नद्यःसमुद्रागिरयःसवनस्प
तिवीरुधः॥फलंत्योषधयःसर्वाःकाममन्वृतुतस्यवै ५ नाधयोव्याधयःक्लेशादैवभूतात्महेतवः ॥ अजातशत्रावभवन्जंतूनांराज्ञिकर्हिचित् ६ उषित्वाहा
स्तिनपुरेमासान्कतिपयान्हरिः ॥ सुहृदांचविशोकायस्वसुश्चप्रियकाम्यया ७ आमंत्र्यचाभ्यनुज्ञातःपरिष्वज्याभिवाद्यतम् ॥ आरुरोहरथंकैश्चित्परि
ष्वक्तोऽभिवादितः ८ सुभद्राद्रौपदीकुंतीविराटतनयातथा ॥ गांधारीधृतराष्ट्रश्चयुयुत्सुर्गौतमोयमौ ९ वृकोदरश्चधौम्यश्चस्त्रियोमत्स्यसुतादयः ॥ न
सेहिरेविमुह्यंतोविरहंशार्ङ्गधन्वनः १० सत्संगान्मुक्तदुःसंगोहातुंनोत्सहतेबुधः ॥ कीर्त्यमानंयशोयस्यसकृदाकर्ण्यरोचनम् ११

सन्नजितःश्रीकृष्णएवाश्रयोयस्यसः परिधिःसमुद्रस्तत्पर्यंतांगांपृथ्वींपालयामास ३ तस्यराज्यमनुवर्णयति काममितित्रिभिः महीसर्वकामदोग्ध्रीबभूव व्रजान्गोष्ठानि ऊधस्व
तीरूधस्वत्यः ऊधःक्षीराशयस्तद्वत्यःस्थूलोधसइत्यर्थः सिषिचुरभ्यषिंचन् ४ अन्वृतुऋतावृतौ ५ आधयोमनोव्यथाः व्याधयोरोगाः क्लेशाःशीतोष्णादिकृताःदैवंचभूतानिचात्माचहेतुर्ये
षामाधिदैविकादीनांतेजंतूनांनाभवन् ६ इदानींद्वारकागमनंनिरूपयितुमाह उषित्वेति स्वसुःसुभद्रायाः ७ तंयुधिष्ठिरम् ८ युयुत्सुर्धृतराष्ट्राद्वैश्यायांजातः गौतमःकृपः यमौनकुलसह
देवौ ९ अन्याश्चस्त्रियः मत्स्यसुताउत्तरा तस्याःपुनर्ग्रहणंगर्भरक्षककृष्णविरहेमोहाधिक्यात् यद्वा मत्स्यसुतासत्यवती १० तेषांकृष्णविरहासहनंकैमुत्यन्यायेनाऽऽह सत्संगादिति
द्वाभ्याम् सतांसंगाद्धेतोर्मुक्तःपुत्रादिविषयोदुःसंगोयेनसः सद्भिःकीर्त्यमानंरुचिकरंयस्ययशःसकृदप्याकर्ण्यसत्संगंत्यक्तुंनशक्नोति ११

दर्शनादिभिस्तस्मिन्श्रीकृष्णेन्यस्ताअध्यस्ताधीर्धियेषांते १२ अतएवानिमिषैर्नेत्रैस्तमेववीक्षमाणास्तत्रतत्रार्हणानयनाद्यर्थंचलंतिस्म यतःस्नेहेनसम्यग्बद्धाः अतएवतमनुद्रुतानिगतानि
चेतांसियेषांते १३ अगारान्निर्यातिनिर्गच्छतिसति औत्कंठ्यादासक्त्यतिशयाद्धेतोरुद्गलत्स्रवद्बाष्पमश्रुन्यरुंधन्नेत्रेष्वेवस्तंभितवत्यः तत्रहेतुः अभद्रंनोस्यादमंगलंमाभूदित्येतदर्थम् १४
मृदंगादयोदशवाद्यभेदाः १५ प्रेमव्रीडास्मितपूर्वकमीक्षणंयासांताः १६ गुडाकानिद्रातस्याईशोजितनिद्रोऽर्जुनः १७ व्यजनेचामरेजगृहतुः मधुपतिःश्रीकृष्णः १८ सत्याःश्रीकृष्णेतासा
मव्यभिचारात्किंतुनानुरूपाश्चानुरूपाश्च निर्गुणस्यपरमानंदस्यसुखीभवेत्यादयोनानुरूपाःगुणात्मनःमानुष्यनाट्यावतारेऽनुरूपाश्चेत्यर्थः संधिरार्षः १९ सर्वासांश्रुतीनांमनोहरः उपनिषदो
ऽपिमूर्तिमत्यःसत्यस्तंसंजल्पमभ्यनंदन्नित्यर्थः २० तत्रतेजःसौंदर्याद्यतिशयेनविस्मिताभ्यःसखीभ्योऽन्याःस्त्रियःकथयंति नात्रविस्मयःकार्यःसाक्षादीश्वरत्वादस्येति सवाइतिचतुर्भिः वै
स्मरणे किलेतिप्रसिद्ध्याप्रमाणद्योतकम् यएकएवाद्वितीयःपुरुषआसीत्सएवायंश्रीकृष्णः कुत्राऽऽसीत् अविशेषेआत्मनिनिष्प्रपंचेनिजस्वरूपे कदा अग्रेगुणेभ्योगुणक्षोभात्पूर्वम् तथानि
शिप्रलयेच तस्यलक्षणम् जगतामात्मनिजीवे निमीलितात्मनि निमीलितात्मन्नितिलुप्तसप्तम्यंतंपदम् जातावेकवचनम् ईश्वरेलीनरूपेषुजीवेषुसत्स्वित्यर्थःननुजीवानांब्रह्मत्वात्कथंलय

तस्मिन्न्यस्ताधियःपार्थाःसहेरन्विरहंकथम् ॥ दर्शनस्पर्शसंलापशयनासनभोजनैः १२ सर्वेतेऽनिमिषैरक्षैस्तमनुद्रुतचेतसः ॥ वीक्षंतःस्नेहसंबद्धाविचेलु
स्तत्रतत्रह १३ न्यरुंधन्नुद्गलद्बाष्पमौत्कंठ्याद्देवकीसुते ॥ निर्यात्यगारान्नोऽभद्रमितिस्याद्बांधवस्त्रियः १४ मृदंगशंखभेर्यश्चवीणापणवगोमुखाः ॥ धुंधु
र्यानकघंटाद्यानेदुर्दुंदुभयस्तथा १५ प्रासादशिखरारूढाःकुरुनार्योदिदृक्षया ॥ ववृषुःकुसुमैःकृष्णेप्रेमव्रीडास्मितेक्षणाः १६ सितातपत्रंजग्राहमुक्तादाम
विभूषितम् ॥ रत्नदंडंगुडाकेशःप्रियःप्रियतमस्यह १७ उद्धवःसात्यकिश्चैवव्यजनेपरमाद्भुते ॥ विकीर्यमाणःकुसुमैरेजेमधुपतिःपथि १८ अश्रूयंताशिषः
सत्यास्तत्रतत्रद्विजेरिताः ॥ नानुरूपानुरूपाश्चनिर्गुणस्यगुणात्मनः १९ अन्योन्यमासीत्संजल्पउत्तमश्लोकचेतसाम् ॥ कौरवेंद्रपुरस्त्रीणांसर्वश्रुतिमनोह
रः २० सवैकिलायंपुरुषःपुरातनोयएकआसीदविशेषआत्मनि ॥ अग्रेगुणेभ्योजगदात्मनीश्वरेनिमीलितात्मन्निशिसुप्तशक्तिषु २१ सएवभूयोनिजवीर्यचो
दितांस्वजीवमायांप्रकृतिंसिसृक्षतीम् ॥ अनामरूपात्मनिरूपनामनीविधित्समानोऽनुससारशास्त्रकृत् २२ सवाअयंयत्पदमत्रसूरयोजितेंद्रियानिर्जितमा
तरिश्वनः ॥ पश्यंतिभक्त्युत्कलितामलात्मनानन्वेषसत्त्वंपरिमार्ष्टुमर्हति २३

स्तत्राऽऽह सुप्तासुशक्तिषुसतीषु जीवोपाधिभूतसत्त्वादिशक्तिलयएवजीवलयइत्यर्थः २१ तदेवंसृष्टेरादौप्रलयानंतरंचनिष्प्रपंचावस्थानमुक्त्वासृष्टिप्रलययोर्मध्येसप्रपंचावस्थानमाहुःसए
वाप्रच्युतस्वरूपस्थितिरेवप्रकृतिमनुससाराऽधिष्ठितवान् भूयःपुनः सृष्टिप्रवाहस्यानादित्वात् कीदृशीम् निजवीर्यचोदितांस्वकालशक्तिप्रेरिताम् स्वांशभूतानांजीवानांमायांमोहिनीम्
अतएवसिसृक्षतींस्रष्टुमिच्छंतीम् किमर्थमनुससार अनामरूपेआत्मनिजीवेरूपनामनीविधातुमिच्छन् उपाधिसृष्ट्याजीवानांभोगायेत्यर्थः कर्माणिचविधातुंवेदान्कृतवानित्याहुः शास्त्र
कृदिति २२ अस्यदर्शनमतिदुर्लभमस्माभिर्लब्धमित्याहुः सवैअयम् यस्यपदंस्वरूपमंघ्रिंवा निर्जितोमातरिश्वाप्राणोयैः हृस्वत्वमार्षम् तेसूरयएवपश्यंति केन भक्त्योत्कलितउत्कंठि
तोऽमलोयआत्माबुद्धिस्तेन दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्येतिश्रुतेः बुद्धिवैमल्यस्याप्ययमेवहेतुरित्याहुः ननु हेसखिएषएवसत्त्वंबुद्धिंपरिमार्ष्टुंसम्यक्शोधयितुमर्हतिनतुयोगादयइत्यर्थः यद्वा नु अहो
एषसत्त्वंज्ञानंपरिमार्ष्टुंनाशयितुंदूरगमनेनाप्रत्यक्षीभवितुंनार्हति किंत्वनेनसहैवगंतव्यमित्यर्थः २३

पुण्यश्लोकतामाहुःहेसखियोवेदेषुरहस्यागमेषुचरहस्यनिरूपकैरनुगीतसत्कथः अनुगीताःसत्यःकथायस्यसएवायम् गानप्रकारमाहुः यएकईशइत्यादि २४ एवंभूतस्यनानावतारेकारण
माहुः यदाहीति तमोव्याप्ताधीर्येषांतेनृपायदाऽधर्मेणजीवंतिकेवलंप्राणान्पुष्णंतितत्रतदैषएवभवायस्थित्यैसत्त्वतोविशुद्धसत्त्वेनरूपाणिदधद्गदादीनिधत्तेप्रकटयति युगेयुगेतत्तदवसरे भग
मैश्वर्यम् सत्यंसत्यप्रतिज्ञत्वम् ऋतंयथार्थोपदेशकत्वं दयांभक्तकृपाम् यशोऽद्भुतकर्मत्वम् २५ विशेषतःश्रीकृष्णावतारसौभाग्यंवर्णयंति अहोइतिपंचभिः यद्यस्मादेषपुरुषोत्तमःश्रियःप
तिःस्वजन्मनायदोःकुलमंचतिपूजयतिसत्करोतिअतःश्लाघ्यतमंतत् चंक्रमणेनचमधोर्वनंमथुरांसत्करोत्यतस्तत्पुण्यतममिति तमबर्थस्याप्यत्यंतातिशयेऽलमिति तत्राप्याश्चर्येअहोइत्युक्त
म् २६ द्वारकांश्लाघंतेअहोबताऽत्याश्चर्यम् किंतत् कुशस्थलीद्वारका स्वर्गउत्कृष्टइतियद्यशस्तस्यतिरस्करीपरिभवकर्त्री भुवश्चपुण्ययशःकर्त्रीभवति यद्यतोयत्रत्याःसर्वाःप्रजाः स्वानुग्रहणे
षितंप्रेषितम् स्मितपूर्वकोऽवलोकोयस्यतम् यद्वा अनुग्रहार्थमिषितामिष्टम् अनुग्रहोषितमितिपाठेस्वानुग्रहार्थमुषितंकृतनिवासम् एकपद्यपाठेत्वनुग्रहेणेषितंप्रेषितंयत्स्मितंतत्पूर्वकोवलोको

सवाअयंसख्यनुगीतसत्कथोवेदेषुगुह्येषुचगुह्यवादिभिः ॥ यएकईशोजगदात्मलीलयासृजत्यवत्यत्तिनतत्रसज्जते २४ यदाह्यधर्मेणतमोधियोनृपाजीवं
तितत्रैषहिसत्त्वतःकिल ॥ धत्तेभगंसत्यमृतंदयांयशोभवायरूपाणिदधद्युगेयुगे २५ अहोअलंश्लाघ्यतमंयदोःकुलमहोअलंपुण्यतमंमधोर्वनम् ॥ यदेषपुं
सामृषभःश्रियःप्रियःस्वजन्मनाचंक्रमणेनचांचति २६ अहोबतस्वर्यशसस्तिरस्करीकुशस्थलीपुण्ययशस्करीभुवः ॥ पश्यंतिनित्यंयदनुग्रहेषितंस्मिताव
लोकंस्वपतिंस्मयत्प्रजाः २७ नूनंव्रतस्नानहुतादिनेश्वरःसमर्चितोह्यस्यगृहीतपाणिभिः ॥ पिबंतियाःसख्यधरामृतंमुहुर्व्रजस्त्रियःसंमुमुहुर्यदाशयाः २८ या
वीर्यशुल्केनहृताःस्वयंवरेप्रमथ्यचैद्यप्रमुखान्हिशुष्मिणः ॥ प्रद्युम्नसांबांबसुतादयोऽपराश्चाहृताभौमवधेसहस्रशः २९ एताःपरंस्त्रीत्वमपास्तपेशलंनिर
स्तशौचंबतसाधुकुर्वते ॥ यासांगृहात्पुष्करलोचनःपतिर्नजात्वपैत्याहृतिभिर्हृदिस्पृशन् ३० एवंविधागदंतीनांसगिरःपुरयोषिताम् ॥ निरीक्षणेनाभिनंद
न्सस्मितेनययौहरिः ३१ अजातशत्रुःपृतनांगोपीथायमधुद्विषः ॥ परेभ्यःशंकितःस्नेहात्प्रायुंक्तचतुरंगिणीम् ३२ अथदूरागतान्शौरिःकौरवान्विरहातुरा
न् ॥ सन्निवर्त्यदृढंस्निग्धान्प्रायात्स्वनगरींप्रियैः ३३

यस्यतम् स्वस्यात्मनःपतिंश्रीकृष्णंनतुपित्रादिवद्देहमात्रपतिंनित्यंपश्यंतिस्म नैतत्स्वर्गेऽस्तीत्यर्थः २७ हेसखि अस्यगृहीतपाणिभिःपत्नीभिरीश्वरोऽयमेवनूनंजन्मांतरेषुसमर्चितः य
स्मिन्नधरामृतेआशयश्चित्तंयासांताःसंमोहंप्राप्ताइतिमनोहरत्वमुक्तम् २८एतत्प्रपंचयंति याइतिद्वाभ्याम् वीर्यप्रभावएवशुल्कंमूल्यंतेन शुष्मिणोबलिष्ठान् प्रद्युम्नश्चसांबश्चांबश्चसुतायासांरु
क्मिणीजांबवतीनाग्नजितीनांताआदिर्यासांसत्यभामादीन ताः याश्चापराःअस्यश्लोकस्योत्तरश्लोकेनान्वयः २९ एताःस्त्रीत्वमेवपरंकेवलंसाधुशोभनंकुर्वते किंभूतम् अपास्तंगतंपेशलं
भद्रंस्वातंत्र्यंयस्मात्तत् निरस्तंशौचंशुचित्वंयस्मात्तथाभूतमपि जातुकदाचिदपिनापैतिनानिर्गच्छति आहृतिभिर्व्याहारैः यद्वा पारिजातादिप्रियवस्त्वाहरणैः हृदिस्पृशन्नानंदयन् ३०
एवंविधाविचित्रागिरःसस्मितेननिरीक्षणेनाभिनंदन्सहरिर्ययौ ३१ मधुद्विषोपिगोपीथायरक्षणायस्नेहात्परेभ्यःशत्रुभ्यःशंकितःसन् प्रायुंक्त 'हस्त्यश्वरथपादातंसेनांगंस्याच्चतुर्विधमि'त्येवं
चतुरंगिणीम् पृतनासेनाम् ३२ पांडोःकुरुवंशजत्वात्पांडवाअपिकौरवाएव तान्प्रियैरुद्धवादिभिःसह ३३

कुरुक्षेत्रंकुरुदेशांतरगतमेव क्रमोऽत्रनाविवक्षितः ३४ मरुर्निरुदकोदेशःधन्वोऽल्पोदकः आनर्ताख्योद्वारकादेशः सविभुरुपागात्प्राप्तः हेभार्गव मनागीषत्श्रांतावाहायस्यसः ३५
तत्रतत्रदेशेतत्रत्यैर्जनैःप्रत्युद्यतानिनिवेदितान्यर्हणान्युपायनानियस्मैसः सायमपराह्णे पश्चाद्दिशंपश्चिमांदिशंभेजेप्राप्तः तदाचगविष्ठःस्वर्गस्थः सूर्योगामुदकंगतःप्रविष्टोऽस्तंगतइत्यर्थः
“अद्भ्योवाएषप्रातरुदेत्यपःसायंप्रविशती”तिश्रुतेः यद्वा तदासायंकालेजातेरथादवतीर्यगाविष्ठोभूमौस्थितस्ततोगांजलाशयंतगःसन्पश्चाद्दिशंसंध्यांभेजेउपासितवानित्यर्थः ॥ ३६ ॥इ
तिप्रथमस्कंधेटीकायांदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥छ॥ ॥आनर्तैःस्तूयमानस्यपुरींनिर्विश्यबंधुभिः ॥ एकादशेरतिःसम्यग्यादवेंद्रस्यवर्ण्यते ॥ १ ॥ उत्सवैरुच्चलत्पौरमुदंचद्ध्वजतोरण
म् ॥ उल्लसद्रत्नदीपालिस्वपुरंप्रभुराविशत् ॥२॥स्वृद्धान्समृद्धान् दरवरंपांचजन्यंशंखम् दध्मौवादितवान् १ सइति दरःशंखोदाध्मायमानोभगवताआपूर्यमाणउच्चकाशेऽतिशयेनशुशुभेइ
त्यन्वयः कथंभूतोदरः धवलमुदरंयस्यसः तथाप्युरुक्रमस्यकृष्णस्याधरस्ययःशोणगुणस्तेनशोणिमायस्यसः करकंजेकरकमलेतयोःसंपुटेमध्येवर्तमानः कथमुच्चकाशे अब्जषंडेरक्तकमल

कुरुजांगलपांचालान्शूरसेनान्सयामुनान् ॥ ब्रह्मावर्तंकुरुक्षेत्रंमत्स्यान्सारस्वतानथ ३४ मरुधन्वमतिक्रम्यसौवीराभीरयोःपरान् ॥ आनर्तान्भार्गवोपा
गाच्छ्रांतवाहोमनाग्विभुः ३५ तत्रतत्रहतत्रत्यैर्हरिःप्रत्युद्यतार्हणः ॥ सायंभेजेदिशंपश्चाद्गविष्ठोगांगतस्तदा ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथम
स्कंधेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ सूतउवाच ॥ आनर्तान्सउपव्रज्यस्वृद्धान्जनपदान्स्वकान् ॥ दध्मौदरवरंतेषांविषादंशमयन्निव १ सउच्चकाशे
धवलोदरोदरोऽप्युरुक्रमस्याधरशोणशोणिमा ॥ दाध्मायमानःकरकंजसंपुटेयथाऽब्जषंडेकलहंसउत्स्वनः २ तमुपश्रुत्यनिनदंजगद्भयभयावहम् ॥ प्रत्युद्ययुः
प्रजाःसर्वाभर्तृदर्शनलालसाः ३ तत्रोपनीतबलयोरवेर्दीपमिवादृताः ॥ आत्मारामंपूर्णकामंनिजलाभेनानित्यदा ४ प्रीत्युत्फुल्लमुखाःप्रोचुर्हर्षगद्गदयागि
रा ॥ पितरंसर्वसुहृदमवितारमिवार्भकाः ५ नताःस्मतेनाथसदांघ्रिपंकजंविरिंचवैरिंच्यसुरेंद्रवंदितम् ॥ परायणंक्षेममिहेच्छतांपरंनयत्रकालःप्रभवेत्परप्रभुः
६ भवायनस्त्वंभवविश्वभावनत्वमेवमाताथसुहृत्पतिःपिता ॥ त्वंसद्गुरुर्नःपरमंचदैवतंयस्यानुवृत्त्याकृतिनोबभूविम ७ अहोसनाथाभवतास्मयद्वयंत्रैविष्ट
पानामपिदूरदर्शनम् ॥ प्रेमस्मितस्निग्धनिरीक्षणाननंपश्येमरूपंतवसर्वसौभगम् ८

समूहेकलहंसोराजहंसउत्स्वनउच्चशब्दोयथातद्वत् २ जगतोयद्भयंतस्यभयावहम् प्रत्युद्ययुःप्रत्युज्जग्मुःभर्तुर्दर्शनेलालसौत्सुक्यंयासांताः ३ तत्रतस्मिन्श्रीकृष्णेउपनीताःसमर्पिताबलय
उपायनानियाभिस्ताः निरपेक्षेऽपितस्मिन्नादरेणसमर्पणेदृष्टांतः रवेर्दीपमिवेति पितरमर्भकाइवतंसर्वसुहृदमवितारंप्रोचुरित्युत्तरेणान्वयः सुहृत्त्वेनैवावितारंनतुकामेन अत्रहेतुः
आत्मारामम् तत्रापिहेतुः परमानंदनिजस्वरूपलाभेनैवपूर्णकामम् ४ ५ किमूचुरितितदाह नताःस्मेति विरिंचोब्रह्मा वैरिंच्याःसनकादयः इहसंसारेपरंक्षेममिच्छतांपरायणंपरमंशर
णम्ःकुतःपरेषांब्रह्मादीनांप्रभुरपिकालोयत्रप्रभुर्नभवेत् ६ अतोभवायोद्भवायनोऽस्माकंत्वंभव हेविश्वभावन कृतिनःकृतार्थाबभूविमजातावयम् ७ कृतार्थत्वमेवाहुः अहोभवतावयंसनाथाःस्म
यद्यस्मात्तवरूपंपश्येम त्रैविष्टपानामपिदूरेदर्शनंयस्यतत् देवानामपिदुर्लभदर्शनमित्यर्थःप्रेम्णायत्स्मितंतद्युक्तंस्निग्धंनिरीक्षणंयस्मिंस्तदाननंयस्मिंस्तद्रूपम् सर्वेषुचांगेषुसौभगंयस्मिंस्तत्८

अर्भकाइवसकरुणमाहुः यर्हीयदा भोअंबुजाक्षनोभवानितिपाठेनइत्यनादरेषष्ठी अस्माननादृत्यापससारापहायजगाम कुरून्हस्तिनापुरम् मधून्मथुरांवा तत्रतदा रविंविनाआंध्यादक्ष्णो
र्यथैकोपिक्षणोऽब्दकोटिप्रतिमोभवेत् एवंतवनस्त्वदीयानामस्माकमपीत्यर्थः ९ इतिचएवंविधाअन्याश्चोच्चारितावाचःशृण्वन्दृष्ट्यासाभिनंदनावलोकेनानुग्रहंकुर्वन्पुरींद्वारकांप्राविशत् १०
तांद्वारकांस्तौति पंचभिः स्वतुल्यबलैर्मधुभोजादिभिर्गुप्तांरक्षिताम् ११ सर्वेष्वृतुषुसर्वेविभवाःपुष्पादिसंपदोयेषांतेपुण्यवृक्षालताश्रमालतामंडपाश्चयेषुतैरुद्यानादिभिर्वृतायेपद्माकरा
सरांसितैःश्रीःशोभायस्यांताम् उद्यानंफलप्रधानम् उपवनपुष्पप्रधानं आरामः क्रीडार्थवनम् १२ गोपुरंपुरद्वारम् द्वारंगृहद्वारम् कृतानिकौतुकेनोत्सवेनतोरणानियस्यांताम्गरुडादिचि
ह्नांकिताध्वजाः जयप्रदयंत्रांकिताःपताकाः चित्राणांध्वजपताकानामग्रैरंतःप्रतिहतआतपोयस्यांताम् १३ संमार्जितानिनिःसारितरजस्कानिमहामार्गादीनियस्यांताम् महा
मार्गाराजमार्गाःरथ्याइतरमार्गाः आपणकाःपण्यवीथयः चत्वराण्यंगनानि फलादिभिरुप्तामवकीर्णाम् १४ १५ प्रेष्ठमंतरात्मानमायांतंनिशम्यश्रुत्वावसुदेवादयः प्रत्युज्जग्मुरिति

यर्ह्यंबुजाक्षापससारभोभवान्कुरून्मधून्वाथसुहृद्दिदृक्षया ॥ तत्राब्दकोटिप्रतिमःक्षणोभवद्रविंविनाऽक्ष्णोरिवनस्तवाच्युत ९ इतिचोदीरितावाचःप्र
जानांभक्तवत्सलः ॥ शृण्वानोऽनुग्रहंदृष्ट्यावितन्वन्प्राविशत्पुरीम् १० मधुभोजदशार्हार्हकुकुरांधकवृष्णिभिः ॥ आत्मतुल्यबलैर्गुप्तांनागैर्भोगवतीमि
व ११ सर्वर्तुसर्वविभवपुण्यवृक्षलताश्रमैः ॥ उद्यानोपवनारामैर्वृतपद्माकरश्रियम् १२ गोपुरद्वारमार्गेषुकृतकौतुकतोरणाम् ॥ चित्रध्वजपताकाग्रैरंतःप्रति
हतातपाम् १३ संमार्जितमहामार्गरथ्यापणकचत्वराम् ॥ सिक्तांगंधजलैरुप्तांफलपुष्पाक्षतांकुरैः १४ द्वारिद्वारिगृहाणांचदध्यक्षतफलेक्षुभिः ॥ अलंकृ
तांपूर्णकुंभैर्बलिभिर्धूपदीपकैः १५ निशम्यप्रेष्ठमायांतंवसुदेवोमहामनाः ॥ अक्रूरश्चोग्रसेनश्चरामश्चाद्भुतविक्रमः १६ प्रद्युम्नश्चारुदेष्णश्चसांबोजांबवती
सुतः ॥ प्रहर्षवेगोच्छशितशयनासनभोजनाः १७ वारणेंद्रंपुरस्कृत्यब्राह्मणैःससुमंगलैः ॥ शंखतूर्यनिनादेनब्रह्मघोषेणचादृताः १८ प्रत्युज्जग्मूरथै
र्हृष्टाःप्रणयागतसाध्वसाः ॥ वारमुख्याश्चशतशोयानैस्तद्दर्शनोत्सुकाः ॥ लसत्कुंडलनिर्भातकपोलवदनाश्रियः १९ नटनर्तकगंधर्वाःसूतमागधवंदिनः ॥ गा
यंतिचोत्तमश्लोकचरितान्यद्भुतानिच २० भगवांस्तत्रबंधूनांपौराणामनुवर्तिनाम् ॥ यथाविध्युपसंगम्यसर्वेषांमानमादधे २१ प्रह्वाभिवादनाश्लेषकर
स्पर्शस्मितेक्षणैः ॥ आश्वास्यचाश्वपाकेभ्योवरैश्चाभिमतैर्विभुः २२

चतुर्थेनान्वयः १६ प्रहर्षवेगेनोच्छ्वाशितान्युल्लंघितानिशयनादीनियैस्ते शशप्लुतगतौ १७ वारणेंद्रंमंगलार्थंपुरतः कृत्वा ससुमंगलैः सुमंगलंपुष्पादितद्युक्तपाणिभिः ब्रह्मघोषोमंत्रपा
ठः १८ प्रणयेनस्नेहेनाऽऽगतंसाध्वसंसंभ्रमोयेषांते वारमुख्यानटादयश्चप्रत्युज्जग्मुः लसत्कुंडलैर्निर्भातानियानिकपोलानितैर्वदनेषुश्रीः शोभायासांताः वारमुख्यानर्तक्योवेश्याइति
यावत् १९ अद्भुतानिचेतिचकारस्यवंदिनश्चेत्यन्वयः नटानवरसाभिनयचतुराः तालाद्यनुसारेणनृत्यंतोनर्तकाःगंधर्वागायकाः ‘सूताःपौराणिकाःप्रोक्तामागधावंशशंसकाः बंदिन
स्त्वमलप्रज्ञाःप्रस्तावसदृशोक्तयः” तेसर्वेगायंतिचेत्यन्वयः उत्तमश्लोकस्याद्भुतानिचरित्राणिभक्तवात्सल्यादीनि २० यथाविधि यैःसहयथोचितंतैस्तथासमागमंकृत्वा सर्वेषांमानमादधे
कृतवानित्यर्थः २१ तदाह प्रह्वेतिः प्रह्वंप्रह्वत्वंशिरसानतिः अभिवादनंवाचानति आश्वास्याभयंदत्वाश्वपाकानभिव्याप्यवरैरभीष्टदानैश्चमानंकृतवान् २२

अन्यैश्चबंदिभिश्च २३ हेविप्रशौनकतस्येक्षणेनमहानुत्सवोयासांताः २४ यद्यस्मान्नित्यंसदाऽच्युतंनिरीक्षमाणानामपिदृशोनैवतृप्यंत्यतआरुरुहुः कथंभूतम् श्रियःशोभायाधाम
स्थानमंगंयस्यतम् २५ एतदेवाभिनयेनाऽऽह श्रियोलक्ष्म्याः यस्योरोवक्षोनिवासः यस्यमुखंसर्वप्राणिनांदृशांसौंदर्यामृतपानायपात्रम् यस्यबाहवोलोकपालानांनिवासः सारंश्रीकृ
ष्णंगायंतीतिसारंगाभक्तास्तेषांयस्यपदांबुजंनिवासःतंनिरीक्षमाणानांदृशइतिपूर्वेणान्वयः २६सितैरातपत्रव्यजनैरुपस्कृतोमंडितःअर्कश्चोडुपोनक्षत्रसहितश्चंद्रश्चचापमिंद्रधनुश्चवैद्युतंवि
द्युत्तेजश्चतैः अर्कश्छत्रस्योपमानम् नक्षत्राणिपुष्पवृष्टेः चंद्रःपरिभ्रमकृतमंडलाकारयोश्चामरव्यजनयोः चापंवनमालायाः विद्युत्तेजःपिशंगवाससोः अभूतोपमेयम् यदिघनस्योपरि
सूर्यबिंबमुभयतश्चंद्रौसर्वतोनक्षत्राणिमध्येचामिलितंचापद्वयंस्थिरांविद्युत्तेजश्चयदिभवेत्तर्हिसघनोयथाभातितथाहरिर्बभावित्यर्थः २७ देवकीप्रमुखाःसप्तववंदइतिमातृसौदर्यादादरविशे
षज्ञापनार्थमुक्तम् अष्टादशापिवसुदेवभार्यामातृतुल्यत्वान्नमस्कृताएव २८ नेत्रजैर्जलैर्हर्षाश्रुभिः २९ स्वगृहप्रवेशमाह अथेति सहस्राणिचषोडशेतिचकारादष्टोत्तरशताधिकानी

स्वयंचगुरुभिर्विप्रैःसदारैःस्थविरैरपि ॥ आशीर्भिर्युज्यमानोन्यैर्बंदिभिश्चाविशत्पुरम् २३ राजमार्गंगतेकृष्णेद्वारकायाःकुलस्त्रियः ॥ हर्म्याण्यारुरुहु
र्विप्रतदीक्षणमहोत्सवाः २४ नित्यंनिरीक्षमाणानांयदपिद्वारकौकसाम् ॥ नवितृप्यंतिहिदृशःश्रियोधामांगमच्युतम् २५ श्रियोनिवासोयस्योरःपा
नपात्रंमुखंदृशाम् ॥ बाहवोलोकपालानांसारंगाणांपदांबुजम् २६ सितातपत्रव्यजनैरुपस्कृतःप्रसूनवर्षैरभिवर्षितःपथि ॥ पिशंगवासावनमालयाब
भौघनोयथाऽर्कोडुपचापवैद्युतैः २७ प्रविष्टस्तुगृहंपित्रोःपरिष्वक्तःस्वमातृभिः ॥ ववंदेशिरसासप्तदेवकीप्रमुखामुदा २८ ताःपुत्रमंकमारोप्यस्नेहस्नुतपयो
धराः॥हर्षविह्वलितात्मानःसिषिचुर्नेत्रजैर्जलैः २९ अथाविशत्स्वभवनंसर्वकाममनुत्तमम्॥ प्रासादायत्रपत्नीनांसहस्राणिचषोडश ३० पत्न्यःपतिंप्रोष्यगृहा
नुपागतंविलोक्यसंजातमनोमहोत्सवाः ॥ उत्तस्थुरारात्सहसासनाशयात्साकंव्रतैर्व्रीडितलोचनाननाः ३१ तमात्मजैर्दृष्टिभिरंतरात्मनादुरंतभावाःपरि
रेभिरेपतिम् ॥ निरुद्धमप्यास्रवदंबुनेत्रयोर्विलज्जतीनांभृगुवर्यवैक्लवात् ३२ यद्यप्यसौपार्श्वगतोरहोगतस्तथापितस्यांघ्रियुगंनवंनवम् ॥ पदेपदेकावि
रमेततत्पदाच्चलापियच्छ्रीर्नजहातिकर्हिचित् ३३

तिज्ञेयम् ३० प्रोष्यदेशांतरेउषित्वा आराद्दूरादेवविलोक्यसंजातोमनसिमहोत्सवोयासांताः आसनादाशयाच्च आसनाद्देहेनोत्तस्थुः आशयोंऽतःकरणंतस्मादप्यात्मनोत्तस्थुःश्रीकृ
ष्णेनात्मनःसंश्लेषेंऽतःकरणव्यवधानमपितानासहंतेत्यर्थः व्रीडितानिलोचनान्याननानिचयासांताः अपांगैरेववीक्षणाद्व्रीडितलोचनाः अवनतमुखत्वाद्व्रीडिताननाः साकंव्रतैरिति हा
स्यक्रीडावर्जनादिनियमाअपिताभ्यउत्तस्थुरित्यर्थः धृतव्रताएववोत्तस्थुरितिवा व्रतानिचयाज्ञवल्क्येनोक्तानि क्रीडांशरीरसंस्कारंसमाजोत्सवदर्शनम् हास्यंपरगृहेयानंत्यजेत्प्रोषितभर्तृ
केति ३१ आयांतंतंपतिंदर्शनात्पूर्वमात्मनाबुद्ध्यांतर्हृदयेपरिरेभिरेततोदृष्टिभिस्ततःसमीपमागतमात्मजैः पुत्रैर्गृहीतकंठमालिंगयंत्यइवस्वयमालिंगितवत्यइत्यर्थः अत्रहेतुःदुरंतभावा
गंभीराभिप्रायाःतदाचतासांनेत्रयोर्निरुद्धमप्यंबुबाष्पंवैक्लव्याद्विवश्यादास्रवदीषत्सुस्राव अतएवधैर्यहान्याविलज्जतीनाम् हेभृगुवर्यचित्रंशृण्विति ३२ पार्श्वगतःसमीपस्थस्तत्रापिरहो
गतएकांतेप्रवर्ततस्मपदेपदेप्रतिक्षणंनवंनवमेव अत्रकैमुत्यन्यायः काविरमेतेति चलाचंचलस्वभावापि ३३

उक्तंश्रीकृष्णचरित्रंसंक्षिप्याह एवमितिद्वाभ्याम् क्षितेर्भारायजन्मयेषाम् अक्षौहिणीभिःकृत्वापरिवृत्तंसर्वतःप्रसृतंतेजःप्रभावोयेषाम् श्वसनोवायुर्वेणूनामन्योन्यसंघर्षेणानलंविधायमिथो दाहेनयथोपशाम्यतितद्वत् ३४ स्त्रीरत्नकूटस्थउत्तमस्त्रीकदंबस्थः ३५ नन्वेवंस्त्रीसंगादिभिःसंसारप्रतीतेःकथंभगवानवतीर्णइत्युच्यतेतत्राऽऽह उद्दामेतिद्वाभ्याम् यासामुद्दामोगंभीरो योभावोऽपिप्रायस्तस्यपिशुन सूचकोऽमलोवल्गुःसुंदरोहासोव्रीडाऽवलोकश्चताभ्यांनिहतःअमदनःश्रीमहादेवोपिसंमुह्यलज्जयाचापंपिनाकमजहात् एवंप्रभावायाःस्त्रियइत्येतावद्विवक्षि तम् यद्वा भगवतोमोहिनीरूपेणमहेशोपिमोहितएवमेताश्चतादृग्विलासाएवेतितथोक्तम् ताःकुहकैःकपटैर्विभ्रमैर्यस्येंद्रियंमनोविमथितुंक्षोभयितुंनशेकुर्नशक्ताः अथवानिहतस्ताडितोमदनो पिजगद्विजयीसंमुह्यतत्तत्कर्तव्यतामूढःसंश्चापंधनुर्लज्जयाऽजहाज्जहौताश्चप्रमदोत्तमाःकामविजयिन्योपीत्यादिपूर्ववत् ३६ तंश्रीकृष्णमयंप्राकृतोलोकआत्मौपम्येनस्वसादृश्येनसंगिनंम नुजंमन्यते अत्रहेतुः व्यापृण्वानंव्याप्रियमाणम् यतोऽयमबुधोऽतत्त्वज्ञः ३७ कुतइत्यपेक्षायामैश्वर्यलक्षणमाह एतदिति ईशस्यईशनमैश्वर्यंनामैतदेवार्कितत् प्रकृतिस्थोपितस्यागुणैःसु खदुःखादिभिःसदानयुज्यतइतियत् यथाऽऽत्मस्थैरानंदादिभिरात्माश्रयाबुद्धिर्नयुज्यतेतद्वत् वैधर्म्येदृष्टांतोवा आत्मस्थैःसत्ताप्रकाशादिभिर्यथाबुद्धिर्युज्यतइति एवंवा असदात्मादे

एवंनृपाणांक्षितिभारजन्मनामक्षौहिणीभिःपरिवृत्ततेजसाम् ॥ विधायवैरंश्वसनोयथाऽनलंमिथोवधेनोपरतोनिरायुधः ३४ सएषनरलोकेस्मिन्नवतीर्णःस्वमायया ॥ रेमेस्त्रीरत्नकूटस्थोभगवान्प्राकृतोयथा ३५ उद्दामभावपिशुनामलवल्गुहासव्रीडाऽवलोकनिहतोमदनोपियासाम् ॥ संमुह्यचापमजहात्प्रमदोत्तमास्तायस्येंद्रियंविमथितुंकुहकैर्नशेकुः ३६ तमयंमन्यतेलोकोह्यसंगमपिसंगिनम् ॥ आत्मौपम्येनमनुजंव्यापृण्वानंयतोऽबुधः ३७ एतदीशनमीशस्यप्रकृतिस्थोपितद्गुणैः ॥ नयुज्यतेसदात्मस्थैर्यथाबुद्धिस्तदाश्रया ३८ तंमेनिरेऽबलामूढाःस्त्रैणंचानुव्रतंरहः ॥ अप्रमाणविदोभर्तुरीश्वरंमतयोयथा ३८

इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेश्रीकृष्णद्वारकाप्रवेशोनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ शौनकउवाच ॥ अश्वत्थाम्नोपसृष्टेनब्रह्मशीर्ष्णोरुतेजसा ॥ उत्तरायाहतोगर्भईशेनाजीवितःपुनः १ तस्यजन्ममहाबुद्धेःकर्माणिचमहात्मनः ॥ निधनंचयथैवासीत्सप्रेत्यगतवान्यथा २ तदिदंश्रोतुमिच्छामिगदितुंयदिमन्यसे ॥ ब्रूहिनःश्रद्दधानानांयस्यज्ञानमदाच्छुकः ३

हस्तग्रस्थैर्गुणैस्तदाश्रयाबुद्धिस्तदुपाधिर्जीवोयथायुज्यतेएवंप्रकृतिस्थोपितद्गुणैर्नयुज्यतइतियदेतदीशनमीशस्येति ३८ तत्पत्न्योपितस्यतत्त्वंनजानंतीत्याह तंस्त्रैणमात्मवश्यंरहएकांतेऽनुव्रतमनुसृतंचमेनिरे भर्तुरप्रमाणविदःप्रमाणमियत्तांमहिमानमजानंत्यइत्यर्थः ईश्वरंक्षेत्रज्ञंमतयोऽहंवृत्तयोयथास्वाधीनंस्वधर्मयोगिनंमन्यंतेतद्वत् यद्वा यथायथातासांमतयःकल्पनास्तथातथातमीश्वरंस्त्रैणादिरूपंमेनिरइत्यर्थः ३५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेटीकायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ पुरोक्तंयत्प्रसंगायद्रौणिदंडादिविस्तरात् ॥ द्वादशेतुतदेवाथपरीक्षिज्जन्मवर्ण्यते ॥ १ ॥ 'परीक्षितोऽथराजर्षेर्जन्मकर्मविलायनम् । संस्थांचपांडुपुत्राणांवक्ष्येकृष्णकथोदयम्' इतिप्रतिज्ञाय पांडवानांराज्यस्थितिरुपोद्घातरूपासप्रसंगंसप्तमाध्यायमारभ्यनिरूपिता इदानीमौपोद्घातिकमुक्तानुवादपूर्वकंपृच्छति अश्वत्थाम्नेति उपसृष्टेनविसृष्टेन तस्यजन्मादिब्रूहीत्युत्तरेणान्वयः १ सपरीक्षित् प्रेत्यदेहंत्यक्त्वा २ प्रार्थये नत्वाज्ञापयामीत्याह गदितुंयदिमन्यसेऽनुग्रहेण तर्हिब्रूहीति यस्यज्ञानमदाच्छुकइतिश्रवणेच्छायांकारणम् ३

निस्पृहस्यापिराज्ञःश्रीकृष्णानुग्रहात्ताहक्पौत्रःसमजनीतिवक्तुंतस्यश्रीकृष्णेभक्त्युद्रेकमाह अपीपलदितित्रिभिः पितृवदपीपलत्पालयामास ४ ऋतवस्तदुपार्जितालोकाश्च ५ सुरस्पा
र्हाःसुराणांस्पृहणीयास्तेसंपदादयःकामाविषयाराज्ञःकिंमुदंप्रीतिमधिजह्रुःकृतवंतः नकृतवंतइत्यर्थः अत्रहेतुः मुकुंदेएवमनोयस्येति क्षुधितस्यानैकमनसोयथेतरे स्रक्चंदनादयोनकुर्वंतित
द्वत् ६ प्रस्तुतमाह मातुरिति सपरीक्षित् ७ पुरटंसुवर्णम् स्फुरन्पुरटमौलिर्यस्यास्तितम् व्रीह्यादिभ्यश्चेतिइनिप्रत्ययः अपीच्यमतिसुंदरंदृश्यतइतिदर्शनंरूपंयस्यतम् तडिद्वद्वाससीय
स्येतिश्याममिति च पदाभ्यांविद्युद्युक्तमेघोपमासूचिता अच्युतमविकारम् ८ तप्तंदाहोत्तीर्णंयत्कांचनंतन्मयेकुंडलेयस्य क्षतजाक्षंसंरंभादत्यारक्तनेत्रम् ९ अस्त्रतेजोविधमंतंविनाशयंतम्
नीहारंहिमंगोपतिःसूर्यइव सन्निकर्षेसमीपेददर्श दृष्ट्वाचासौकइतिपर्यैक्षतवितर्कितवान् १० अमेयात्माकथंतद्विधूतवानित्यवितर्क्यरूपः धर्मंगोपायतीतिधर्मगुप् यद्वा धर्मंगोपायंतीतिध
र्मगुपोराजानस्तत्प्रभुस्तेषामपिपालकत्वात् दशमासपरिच्छेद्यस्यतस्यमिषतःपश्यतोयत्रदृष्टस्तत्रैवांतर्हितोनत्वन्यत्रगतः यतोविभुःसर्वगतः ११ उदर्कउत्तरफलम् सर्वगुणानामुत्तरोत्तरा

सूतउवाच ॥ अपीपलद्धर्मराजःपितृवद्रंजयन्प्रजाः ॥ निस्पृहःसर्वकामेभ्यःकृष्णपादानुसेवया ४ संपदःक्रतवोलोकामहिषीभ्रातरोमही ॥ जंबूद्वीपाधिप
त्यंचयशश्चत्रिदिवंगतम् ५ किंतेकामाःसुरस्पार्हामुकुंदमनसोद्विजाः ॥ अधिजह्रुर्मुदंराज्ञःक्षुधितस्ययथेतरे ६ मातुर्गर्भगतोवीरःसतदाभृगुनंदनः ॥ दद
र्शपुरुषंकंचिद्दह्यमानोऽस्त्रतेजसा ७ अंगुष्ठमात्रममलंस्फुरत्पुरटमौलिनम् ॥ अपीच्यदर्शनंश्यामंतडिद्वाससमच्युतम् ८ श्रीमद्दीर्घचतुर्बाहुंतप्तकांचनकुं
डलम् ॥ क्षतजाक्षंगदापाणिमात्मनःसर्वतोदिशम् ॥ परिभ्रमंतमुल्काभांभ्रामयंतंगदांमुहुः ९ अस्त्रतेजःस्वगदयानीहारमिवगोपतिः ॥ विधमंतंसन्निकर्षेपर्यै
क्षतकइत्यसौ १० विधूयतदमेयात्माभगवान्धर्मगुब्विभुः ॥ मिषतोदशमास्यस्यतत्रैवांतर्दधेहरिः ११ ततःसर्वगुणोदर्केसानुकूलग्रहोदये ॥ जज्ञेवंशधरः
पांडोर्भूयःपांडुरिवौजसा १२ तस्यप्रीतमनाराजाविप्रैर्धौम्यकृपादिभिः ॥ जातकंकारयामासवाचयित्वाचमंगलम् १३ हिरण्यंगांमहींग्रामान्हस्त्यश्वान्नृप
तिर्वरान् ॥ प्रादात्स्वन्नंचविप्रेभ्यःप्रजातीर्थेसतीर्थवित् १४ तमूचुर्ब्राह्मणास्तुष्टाराजानंप्रश्रयान्वितम् ॥ एषह्यस्मिन्प्रजातंतौकुरूणांपौरवर्षभ १५ दैवे
नाप्रतिघातेनशुक्लेसंस्थामुपेयुषि ॥ रातोवोऽनुग्रहार्थायविष्णुनाप्रभविष्णुना १६ तस्मान्नाम्नाविष्णुरातइतिलोकेबृहच्छ्रवाः ॥ भविष्यतिनसंदेहोमहाभा
गवतोमहान् १७

धिक्यसूचकेलग्ने तत्रहेतुः अनुकूलैरन्यैर्ग्रहैःसहितानांशुभग्रहाणामुदयोयस्मिन् १२ जातकंजातकर्म मंगलंपुण्याहम् १३ परान्श्रेष्ठान् स्वन्नंशोभनमन्नंच तीर्थविद्दानकालज्ञः 'यावन्नच्छि
द्यतेनालंतावन्नाप्नोतिसूतकम् छिन्नेनालेततःपश्चात्सूतकंतुविधीयतइ'तिवचनात्ततःपूर्वंप्रादात् आमान्नंवा प्रजातीर्थेपुत्रोत्पत्तिपुण्यकाले 'पुत्रेजातेव्यतीपातेदत्तंभवतिचाक्षयमि'तिस्मृतेः
'देवाश्चपितरश्चैवपुत्रेजातेद्विजन्मनाम् आयांतिहिनृपश्रेष्ठपुण्याहमि'तिचाब्रुवन्निति च १४ हेपौरवर्षभकुरूणांकुरुवंश्यानांशुक्लेशुद्धेऽस्मिन्प्रजातंतौ दैवेन कथंभूतेनअप्रतिघातेनदुर्वारेण सं
स्थांनाशमुपेयुषिगतेसतिवोऽनुग्रहार्थाययस्मात्प्रभवनशीलेनश्रीविष्णुनारातोदत्तस्तस्माल्लोकेविष्णुरातइतिनाम्नाभविष्यति महाभागवतश्च गुणैश्चमहान्भविष्यति नात्रसंदेहइतितंराजानं
ब्राह्मणाऊचुरितित्रयाणामन्वयः १५ १६ १७

महाभागवतोभविष्यतीत्युक्तेहृष्टःपृच्छति अपिस्वित्किंस्वित् साधुवादेनयशसासत्कीर्त्याचानुवर्तिताभविष्यतीतिपूर्वस्यैवातःपरमप्यनुषंगः १८ प्रजानामवितारक्षकःमानवोमनोःपुत्रः
ब्राह्मणेषुहितःसत्यप्रतिज्ञश्चश्रीरामोयथा १९ उशीनरदेशाधिपतिःशिबिः येनस्वमांसंश्येनायदत्त्वाशरणागतःकपोतोरक्षितः स्वानांज्ञातीनांयज्वनांचयशोविस्तारकोदौष्यंतिर्भरतइव
२० अर्जुनयोःपार्थकार्तवीर्ययोः २१ हिमवानिवसतांनिषेव्योऽनन्यगतिकत्वेन वसुधेवतितिक्षुःक्षंता प्रीत्यामातापितराविवसहिष्णुः २२ पितामहोब्रह्मातेनसमः साम्येसमत्वे
रमाश्रयोहरिः २३ सर्वैःसद्गुणैर्माहात्म्यंयत्तस्मिन्श्रीकृष्णतुल्यः २४ धृत्याधैर्येण सद्ग्रहःसन्भद्रोग्रहोऽभिनिवेशोयस्यसः आहर्ताकर्ता २५ राजर्षीणांजनमेजयादीनाम् २६
द्विजपुत्रेणप्रेरितात्तक्षकादात्मनोमृत्युमुपश्रुत्यविरक्तःसन्हरेःपदंप्रपत्स्यतेभजिष्यति २७ ततश्चजिज्ञासितमात्मनोयाथात्म्यंयेनसः इदंशरीरंगंगायांहित्वाऽकुतोभयंपदंयास्यतिअद्धा

युधिष्ठिरउवाच ॥ अप्येषवंशयान्राजर्षीन्पुण्यश्लोकान्महात्मनः ॥ अनुवर्तितास्विद्यशसासाधुवादेनसत्तमाः १८ ब्राह्मणाऊचुः ॥ पार्थप्रजाऽवितासाक्षा
दिक्ष्वाकुरिवमानवः ॥ ब्रह्मण्यःसत्यसंधश्चरामोदाशरथिर्यथा १९ एषदाताशरण्यश्चयथाह्यौशीनरःशिबिः ॥ यशोवितनितास्वानांदौष्यंतिरिवयज्वनाम्
२० धन्विनामग्रणीरेषतुल्यश्चार्जुनयोर्द्वयोः ॥हुताशइवदुर्धर्षःसमुद्रइवदुस्तरः २१ मृगेंद्रइवविक्रांतोनिषेव्योहिमवानिव ॥ तितिक्षुर्वसुधेवासौसहिष्णुःपित
राविव २२ पितामहसमःसाम्येप्रसादेगिरिशोपमः ॥ आश्रयःसर्वभूतानांयथादेवोरमाश्रयः २३ सर्वसद्गुणमाहात्म्यएषकृष्णमनुव्रतः ॥ रंतिदेवइवोदारो
ययातिरिवधार्मिकः २४ धृत्याबलिसमःकृष्णेप्रह्रादइवसद्ग्रहः ॥ आहर्तैषोऽश्वमेधानांवृद्धानांपर्युपासकः २५ राजर्षीणांजनयिताशास्ताचोत्पथगामिनाम् ॥
निग्रहीताकलेरेषभुवोधर्मस्यकारणात् २६ तक्षकादात्मनोमृत्युंद्विजपुत्रोपसर्जितात् ॥ प्रपत्स्यतउपश्रुत्यमुक्तसंगःपदंहरेः २७ जिज्ञासितात्मयाथात्म्यो
मुनेर्व्याससुतादसौ ॥ हित्वेदंनृपगंगायांयास्यत्यद्धाऽकुतोभयम् २८ इतिराज्ञउपादिश्यविप्राजातककोविदाः ॥ लब्धाऽपचितयःसर्वेप्रतिजग्मुःस्वका
न्गृहान् २९ सएषलोकविख्यातःपरीक्षिदितियत्प्रभुः ॥ गर्भदृष्टमनुध्यायन्परीक्षेतनरेष्विह ३० सराजपुत्रोववृधआशुशुक्लइवोडुपः ॥ आपूर्यमाणः
पितृभिःकाष्ठाभिरिवसोऽन्वहम् ३१ यक्ष्यमाणोऽश्वमेधेनज्ञातिद्रोहजिहासया ॥ राजाऽलब्धधनोदध्यावन्यत्रकरदंडयोः ३२ तदभिप्रेतमालक्ष्यभ्रातरो
ऽच्युतचोदिताः ॥ धनंप्रहीणमाजह्रुरुदीच्यांदिशिभूरिशः ३३

निश्चयेन २८ लब्धाअपचितिःपूजायैस्ते २९ परीक्षिदितिनामनिर्वक्ति सएषइति यद्यस्मात्प्रभुःसमर्थःसन्गर्भेदृष्टंपुरुषमनुध्यायन्निहदृश्यमानेषुनरेषुमध्येसर्वमपिनरंपरीक्षेताऽय
मसौभवेन्नोवेतिविचारयेदतःपरीक्षिदितिविख्यातः पूर्वंदृष्टमितिवापाठःतदामातृगर्भेपूर्वंदृष्टमित्यर्थः ३० शुक्लेशुक्लपक्षेसप्रसिद्धउडुपोन्वहंयथाकाष्ठाभिःपंचदशकलाभिरापूर्यमाणोव
र्धतेएवंपितृभिर्युधिष्ठिरादिभिःकाभिश्चतुःषष्टिकलाभिश्चापूर्यमाणोववृधे ३१ पूर्वमपकृष्योक्तानश्वमेधान्स्वावसरेसप्रकारंकथयति ज्ञातिद्रोहस्यहानेच्छयायक्ष्यमाणःकरदंडयोरन्यत्र
ताभ्यांविनाऽलब्धधनोदध्यौचिंतयामास करदंडजस्यपरिजनभरणमात्रोपक्षीणत्वात् ३२ प्रहीणंमरुत्तस्ययज्ञेत्यक्तंसुवर्णपात्रादिकमानीतवंतः ३३

संभृतसंभारः संपादितयज्ञोपकरणः भीतोज्ञातिद्रोहात् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेटीकायांद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ निर्गमोधृतराष्ट्रस्यविदुरोक्त्या
त्रयोदशे ॥ उक्तःपौत्राभिषेकेणवक्तुंराज्ञोमहापथम् ॥ १ ॥ इदानींपरीक्षितःकलिनिग्रहादिकर्माणिकथयिष्यन्विदुरागमनेनधृतराष्ट्रप्रस्थानंततोर्जुनागमनंततःश्रीकृष्णांतर्धानंनिशम्य
पांडवप्रस्थानंचनिरूपयतित्रिभिरध्यायैः गतिंहरिम् तयाऽऽत्मगत्याऽवाप्तंविवित्सितंज्ञातुमिष्टंसर्वंयेन १ तदेवाऽऽह यावतःकर्मयोगव्रतादिविषयान्प्रश्नान्प्रथमंकृतवान् कौषारव
स्यमैत्रेयस्यपुरतः पश्चात्रिचतुःप्रश्नार्थज्ञानमात्रेणगोविंदेजातैकभक्तिःकृतार्थःसंस्तेभ्यःप्रश्नेभ्यउपरराम ततःपरंनविजिज्ञासितवान् २ सूतःसंजयः शारद्वतःकृपः पृथाकुंती ३ कृपीद्रोण
भार्या जामयोज्ञातिभार्याः अन्याश्चस्त्रियः ४ प्राणंतन्वइवेतिकुतश्चिन्मूर्छादिदोषतःप्राणेऽवसन्नेसतितन्वःकरांघ्र्यादयोनिश्चेष्टाभवंतिपुनस्तस्मिन्नाविर्भूतेयथोत्तिष्ठंतितद्वत् ५ विरहेण

तेनसंभृतसंभारोधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ वाजिमेधैस्त्रिभिर्भीतोयज्ञैःसमयजद्धरिम् ३४ आहुतोभगवान्राज्ञायाजयित्वाद्विजैर्नृपम् ॥ उवासकतिचिन्मासा
न्सुहृदांप्रियकाम्यया ३५ ततोराज्ञाभ्यनुज्ञातःकृष्णयासहबंधुभिः ॥ ययौद्वारवतींब्रह्मन्सार्जुनोयदुभिर्वृतः ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेपरी
क्षिज्जन्माद्युत्कर्षोनामद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ सूतउवाच ॥ विदुरस्तीर्थयात्रायांमैत्रेयादात्मनोगतिम् ॥ ज्ञात्वाऽगाद्धास्तिनपुरंतयावाप्तविवित्सितः १
यावतःकृतवान्प्रश्नान्क्षत्ताकौषारवाग्रतः ॥ जातैकभक्तिर्गोविंदेतेभ्यश्चोपरराम ह २ तंबंधुमागतंदृष्ट्वाधर्मपुत्रःसहानुजः ॥ धृतराष्ट्रोयुयुत्सुश्चसूतःशारद्व
तःपृथा ३ गांधारीद्रौपदीब्रह्मन्सुभद्राचोत्तराकृपी ॥ अन्याश्चजामयःपांडोर्ज्ञातयःससुताःस्त्रियः ४ प्रत्युज्जग्मुःप्रहर्षेणप्राणंतन्वइवागतम् ॥ अभिसंग
म्यविधिवत्परिष्वंगाभिवादनैः ५ मुमुचुःप्रेमबाष्पौघंविरहौत्कंठ्यकातराः ॥ राजातमर्हयांचक्रेकृतासनपरिग्रहम् ६ तंभुक्तवंतमासीनंविश्रांतंसुख
मासने ॥ प्रश्रयावनतोराजाप्राहतेषांचशृण्वताम् ७ युधिष्ठिरउवाच ॥ अपिस्मरथनोयुष्मत्पक्षच्छायासमेधितान् ॥ विपद्गणाद्विषाग्न्यादेर्मोचितायत्समा
तृकाः ८ कयावृत्त्यावर्तितंवश्चरद्भिःक्षितिमंडलम् ॥ तीर्थानिक्षेत्रमुख्यानिसेवितानीहभूतले ९ भवद्विधाभागवतास्तीर्थभूताःस्वयंविभो ॥ तीर्थीकु
र्वंतितीर्थानिस्वांतस्थेनगदाभृता १० अपिनःसुहृदस्तातबांधवाःकृष्णदेवताः ॥ दृष्टाःश्रुतावायदवःस्वपुर्यांसुखमासते ११ इत्युक्तोधर्मराजेनसर्वंत
त्समवर्णयत् ॥ यथाऽनुभूतंक्रमशोविनायदुकुलक्षयम् १२ नन्वप्रियंदुर्विषहंनृणांस्वयमुपस्थितम् ॥ नावेदयत्सकरुणोदुःखितान्द्रष्टुमक्षमः १३

यदौत्कंठ्यंतेनकातराविवशाः ६ तंविदुरम् ७ पक्षिणोह्यपत्यानियथाऽतिस्नेहेनपक्षच्छाययावर्धयंतितद्वद्युष्मत्पक्षपातच्छाययासमेधितान्वर्धितान्नोऽस्मान्किंस्मरथ समेधितत्वमे
वाऽऽह विपद्गणाद्यस्मान्मोचिताःस्मः ८ वोयुष्माभिःकयावृत्त्यावर्तितंदेहवृत्तिःकृता कानिचतीर्थादीनिसेवितानीति ९ भवतांचतीर्थाटनंनस्वार्थंकिंतुतीर्थानुग्रहार्थमित्याह भवद्वि
धाइति मलिनजनसंपर्केणमलिनानितीर्थानिसंतःपुनःस्वयंतीर्थीकुर्वंति स्वांतंमनस्तत्रस्थेन स्वस्यांतःस्थितेनेतिवा १० अपिकिंसुखमासते भवद्भिःक्वापिदृष्टाःश्रुतावा ११ १२
यदुकुलक्षयावर्णनेकारणमाह नन्विति १३

श्रेयस्कृत्तत्त्वमुपादिशन् १४ ननुशूद्रोऽसौकथमुपदिशेत् नह्यसौशूद्रःकिंतुयमस्तद्रूपेणासीत् किंतत्रकारणंयमेचात्रागतेऽमुत्रकोदंडधरइत्यपेक्षायामाह आबिभ्रदिति धृतवानित्यर्थः
मांडव्यशापात् तथाहि । क्वचिच्चोराननुधावंतोराजभटामांडव्यस्यकक्षेस्तपश्चरतः समीपेतान्संप्राप्यतेनसहनिबध्यानीयराज्ञेनिवेद्यतदाज्ञयासर्वान्शूलमारोपयामासुः ततोराजातमृषिं
ज्ञात्वाशूलादवतार्यप्रसादयामास ततोमुनिर्यमंगत्वाकुपितउवाच कस्मादहंशूलमारोपितइतितेनोक्तंत्वंबाल्येशलभंकुशाग्रेणाविध्यक्रीडितवानिति तच्छ्रुत्वामांडव्यस्तंशशापबाल्येऽज्ञा
नतोमेमहांतंदंडंयतस्त्वंकारितवानतः शूद्रोभवेति । १५ इदानींराज्यस्यापकर्षंनिरूपयितुमुत्कर्षंनिगमयतियुधिष्ठिरइति कुलंधरंवंशधरम् १६ तदीहयागृहव्यापारेणप्रमत्तानाम् अत्यक्रा
मदायुःकालोऽतिक्रांतःयद्वाकालःतानभ्यभवदित्यर्थः १७ अभिप्रेत्यज्ञात्वा १८ ननुतत्प्रतीकारः क्रियतांकिंनिर्गमनेनतत्राऽऽह प्रतिक्रियेति सर्वेषामिति यैःप्रतिकर्तव्यंतेषामपीत्यर्थः

यंचित्कालमथावात्सीत्सत्कृतोदेववत्सुखम् ॥ भ्रातुर्ज्येष्ठस्यश्रेयस्कृत्सर्वेषांप्रीतिमावहन् १४ अबिभ्रदर्यमादंडंयथावदघकारिषु ॥ यावद्दधारशूद्रत्वंशापाद्व
र्षशतंयमः १५ युधिष्ठिरोलब्धराज्योदृष्ट्वापौत्रंकुलंधरम् ॥ भ्रातृभिर्लोकपालाभैर्मुमुदेपरयाश्रिया १६ एवंगृहेषुसक्तानांप्रमत्तानांतदीहया ॥ अत्यक्रा
मदविज्ञातःकालःपरमदुस्तरः १७ विदुरस्तदभिप्रेत्यधृतराष्ट्रमभाषत ॥ राजन्निर्गम्यतांशीघ्रंपश्येदंभयमागतम् १८ प्रतिक्रियानयस्येहकुतश्चित्कर्हिचि
त्प्रभो ॥ सएवभगवान्कालःसर्वेषांनःसमागतः १९ येनचैवाभिपन्नोयंप्राणैःप्रियतमैरपि ॥ जनःसद्योवियुज्येतकिमुतान्यैर्धनादिभिः २० पितृभ्रातृ
सुहृत्पुत्राहतास्तेविगतंवयः ॥ आत्माचजरयाग्रस्तःपरगेहमुपाससे २१ अहोमहीयसीजंतोर्जीविताशाययाभवान् ॥ भीमेनावर्जितंपिंडमादत्तेगृहपा
लवत् २२अग्निर्निसृष्टोदत्तश्चगरोदाराश्चदूषिताः ॥ हृतंक्षेत्रंधनंयेषांतद्दत्तैरसुभिःकियत् २३ तस्यापितवदेहोयंकृपणस्यजिजीविषोः ॥ परैत्यनिच्छ
तोजीर्णोजरयावाससीइव २४ गतस्वार्थमिमंदेहंविरक्तोमुक्तबंधनः ॥ अविज्ञातगतिर्जह्यात्सवैधीरउदाहृतः २५ यःस्वकात्परतोवेहजातनिर्वेदआत्मवा
न् ॥ हृदिकृत्वाहरिंगेहात्प्रव्रजेत्सनरोत्तमः २६ अथोदीचींदिशंयातुस्वैरज्ञातगतिर्भवान् ॥ इतोऽर्वाक्प्रायशःकालःपुंसांगुणविकर्षणः २७ एवंराजावि
दुरेणानुजेनप्रज्ञाचक्षुर्बोधितोह्याजमीढः ॥ छित्वास्वेषुस्नेहपाशान्द्राढिम्नोनिश्चक्रामभ्रातृसंदर्शिताध्वा २८

१९ कथंधनादिवियोगः सोढुंशक्योऽतआह येनचेति अभिपन्नोऽभिग्रस्तः २० अत्रावस्थानमतिदैन्यमितिदर्शयन्वैराग्यमुत्पादयति पितृभ्रात्रितिसप्तभिः आत्माचदेहः २१ ये
नपुत्राहतास्तेनभीमेनदत्तंपिंडगृहपालइव गृहपालःश्वा २२ निसृष्टःप्रक्षिप्तःगरोविषम् दूषिताअवमताः तद्दत्तैरन्नादिभिर्लब्धैरसुभिःकियत्प्रयोजनम् नकिंचिदित्यर्थः २३ तस्यापि
तवैवंदैन्यमनुभवतोऽपिपरैतिक्षीयते अतएवधीरोभवेति २४ किंलक्षणोधीरइत्यपेक्षायामाह गतस्वार्थंयशोधर्मादिशून्यम् मुक्तबंधनस्त्यक्ताभिमानःक्वगतइत्यविज्ञातागतिर्यस्यसधी
रः प्राप्तदुःखस्यस्वयंसहनेनमुक्तिप्राप्तेः २५ नरोत्तमस्तुततःप्रागेवकृतप्रतीकारः स्वकात्स्वतएव परतःपरोपदेशतोवा २६ त्वंतुनरोत्तमोनाभूरतइदानींधीरोभवेत्याह अथेति अर्वागर्वाचीनः
एष्यन्नित्यर्थः गुणान्धैर्यदयादीन्विकर्षत्याच्छिनत्तीतितथा २७ आजमीढोऽजमीढवंशजः प्र[illegible]बोधितःसन्द्राढिम्नश्चित्तदार्ढ्यात्भ्रात्रासंदर्शितोऽध्वाबंधमोक्षयोर्मार्गो
यस्यसः २८

सुबलस्यपुत्रीगांधारीसाध्वीसुशीलाहिमालयंप्रयांतंपतिमनुजगाम ननुकथंसासुकुमारीहिमादिदुःखबहुल ाह भ्यस्तदंडानांप्रहर्षोयस्मिंस्तम् दुःखदमापिकेषांचित्प्रहर्षहे
तुर्भवतीत्यत्रदृष्टांतः मनःस्विनांशूराणांयुद्धेसंस्तीर्वःसंप्रहारोयथा पाठांतरे सत्संप्रहारंयुद्धंयथेति २९ वत्यसंध्यावंदनंयेननत्वासंपूज्य पितरौविदुरधृतराष्ट्रौ ३० हेगा
वल्गणेगवल्गणस्यपुत्रसंजय ३१ अकृतप्रज्ञेमंदमतौ शमलमपराधमाशंसमानआशंकमानः भार्ययासह ३२ यावरक्षतां तौ इतः स्थानात् ३३ कृपयास्नेहवैक्लव्याच्चातिपीडि
तआत्मेश्वरंधृतराष्ट्रमपश्यन् विरहकर्शितश्चसूतःसंजयोनप्रत्युत्तरमाह ३४ आत्मनाबुद्ध्यात्मानंमनोविष्टभ्यधैर्ययुक्तंकृत्वाप्रभोर्धृतराष्ट्रस्य ३५ गांधार्याश्च व्यवसितंनिश्चितम्
यतोमुषितोवंचितोऽस्मीति ३६ एवंकंचित्कालंशोचातितास्मिन्नथनारदआजगाम अत्रास्तिक्वचित्पुस्तकेपाठांतरंतदुल्लंघ्ययथासंप्रदायंव्याख्यायते शोकवेगादभ्यर्चयन्निवाह राजा न

पतिंप्रयांतंसुबलस्यपुत्रीपतिव्रताचानुजगामसाध्वी ॥ हिमालयंन्यस्तदंडप्रहर्षंमनास्विनामिवसत्संप्रहारः २९ अजातशत्रुःकृतमैत्रोहुताग्निर्विप्रान्नत्वाति
लगोभूमिरुक्मैः ॥ गृहंप्रविष्टोगुरुवंदनायनचापश्यत्पितरौसौबलींच ३० तत्रसंजयमासीनंपप्रच्छोद्विग्नमानसः ॥ गावल्गणेक्वनस्तातोवृद्धोहीनश्चनेत्र
योः ३१ अंबाचहतपुत्रार्तापितृव्यःक्वगतःसुहृत् ॥ अपिमय्यकृतप्रज्ञेहतबंधुःसभार्यया ॥ आशंसमानःशमलंगंगायांदुःखितोपतत् ३२ पितर्युपरतेपां
डौसर्वान्नःसुहृदःशिशून् ॥ अरक्षतांव्यसनतःपितृव्यौक्वगतावितः ३३ सूतउवाच ॥ कृपयास्नेहवैक्लव्यात्सूतोविरहकर्शितः ॥ आत्मेश्वरमचक्षाणोनप्रत्या
हातिपीडितः ३४ विमृज्याश्रूणिपाणिभ्यांविष्टभ्यात्मानमात्मना ॥ अजातशत्रुंप्रत्यूचेप्रभोःपादावनुस्मरन् ३५ संजयउवाच॥नाहंवेदव्यवसितंपि
त्रोर्वःकुलनंदन ॥ गांधार्यावामहाबाहोमुषितोऽस्मिमहात्मभिः ३६ अथाजगामभगवान्नारदःसहतुंबुरुः ॥ प्रत्युत्थायाभिवाद्याहसानुजोऽभ्यर्चयन्निव ३७ यु
धिष्ठिरउवाच॥नाहंवेदगतिंपित्रोर्भगवन्क्वगतावितः ॥ अंबावाहतपुत्रार्ताक्वगताचतपस्विनी ॥ कर्णधारइवापारेभगवान्पारदर्शकः ३८ अथाबभाषेभगवा
न्नारदोमुनिसत्तमः ॥ माकंचनशुचोराजन्यदीश्वरवशंजगत् ३९ लोकाःसपालायस्येमेवहंतिबलिमीशितुः ॥ ससंयुनक्तिभूतानिसएवावियुनक्तिच ४० य
थागावोनसिप्रोतास्तंत्यांबद्धाःस्वदामभिः ॥ वाक्तंत्यांनामभिर्बद्धावहंतिबलिमीशितुः ४१ यथाक्रीडोपस्कराणांसंयोगविगमाविह ॥ इच्छयाक्रीडितुःस्या
तांतथैवेशेच्छयानृणाम् ४२

त्वभ्यर्चयत् 'शोकाक्रांतःकृपाविष्टःश्रद्धयारहितःपुमान् गुरुदेवद्विजातीनांपूजनंनसमाचरेदि'तिस्मृतेः ३७ नाहंवेदनवेद्मि तपस्विनीदुःखयुक्ता अपारेशोकार्णवेभगवांस्त्वमेवपारदर्शकः
अतोब्रूहीतिशेषः ३८ आदावेवयथावृत्तकथनेशोकेनमूर्छितः पतेदितिप्रथमंतावच्छोकमुपशमयति मेति हेराजन्कंचनमाशुचोमाशोचः नकेवलंतानेव यद्यस्मादीश्वराधीनंजगत् ३९ तदे
वाऽऽह लोकाइतिसंयुनक्तिसंयोजयतिवियुनक्तिवियोजयतिच४० गावोबलीवर्दानासिनासिकायांप्रोतास्तंत्यांदीर्घतंत्यांदामभिर्बद्धाः स्वामिनोबलिंवहंतियथाएवंवाक्तंत्यांकर्तव्याकर्तव्यवि
धायकवेदलक्षणायांनामभिर्ब्राह्मणोब्रह्मचारीत्यादिवर्णाश्रमलक्षणैर्बद्धाःपरमेश्वरस्यबलिंतनेभरिताःसर्वेवहंतीत्यर्थः ४१ प्रवृत्तौपारतंत्र्यमुक्त्वासंयोगवियोगयोरप्याह यथेति क्री
डोपस्कराणांक्रीडासाधनानाम् ४२

ईश्वराधीनत्वान्नशोकःकार्यइत्युक्तम् लोकतत्त्वेचविचार्यमाणेनिर्विषयोयंशोकइत्याह यद्यदिलोकंजनंध्रुवंजीवरूपेण अध्रुवंदेहरूपेण नचेति नध्रुवंनाप्यध्रुवम् शुद्धब्रह्मरू
पेणानिर्वचनीयत्वेनवा उभयंवाचिज्जडांशतःसर्वथाचतुर्ष्वपिपक्षेषुतेपित्रादयोनशोच्याःस्नेहादन्यत्रस्नेहएवकेवलंशोकहेतुःसचाज्ञानमूलइत्यर्थः ४३ तस्मान्मांविनाकथंतेवर्तेरन्नित्यात्मनो
मनसोवैक्लव्यंव्याकुलतांत्यज ४४ तत्रत्वद्देहतस्तेषांवृत्तिरेतत्तावन्नास्तीत्याह कालोगुणक्षोभकः कर्मजन्मनिमित्तम् गुणाउपादानम् तदधीनःपांचभौतिकोजडस्तद्विभागे नाशवांश्चसर्पग्र
स्तोऽजगरगिलितोयथान्यंनरक्षातितद्वत् ४५ ईश्वरेणविहितावृत्तिश्चसर्वतःसुलभैवेत्याह अहस्तानिपश्वादीनि अपदानितृणादीनि तत्रतेष्वहस्तादिष्वपिफल्गून्यल्पानि एवंजीवःसर्वोऽपि
जीवस्यसर्वस्यजीवनंजीविका एतेनैवसर्वतोमृत्युग्रासत्वंचोक्तम् ४६ मोहनिवृत्त्यर्थंद्वैतस्यावस्तुत्वमाह तदिदमहस्तसहस्तादिरूपंजगत्त्वद्दृग्भगवानेवनततः पृथक् सचैकएवनतुनाना न
नुसजातीयविजातीयभेदेप्रत्यक्षेकुतएतत्तत्राऽऽह आत्मनांभोक्तॄणामात्मास्वरूपम् अतोनसजातीयभेदः अंतरोऽनंतरश्चअंतर्बहिश्चभोक्तृभोग्यरूपश्चभाति अतोनविजातीयभेदोऽपिन
न्वेकः कथंतथाप्रतीयतेऽतआह माययाबहुधाभातितंपश्येति ४७ क्वासावस्तीदृशोमहामायाविद्वारकायामित्याह, सोऽयमिति अस्यांभूम्याम् अभवायनाशाय ४८ तर्हिश्रीकृष्णो

यन्मन्यसेध्रुवंलोकमध्रुवंवानचोभयम् ॥ सर्वथानहिशोच्यास्तेस्नेहादन्यत्रमोहजात् ४३ तस्माज्जह्यंगवैक्लव्यमज्ञानकृतमात्मनः ॥ कथंत्वनाथाःकृपणावर्ते
रंस्तेचमांविना ४४ कालकर्मगुणाधीनोदेहोऽयंपांचभौतिकः ॥ कथमन्यांस्तुगोपायेत्सर्पग्रस्तोयथापरम् ४५ अहस्तानिसहस्तानामपदानिचतुष्पदाम्
फल्गूनितत्रमहतांजीवोजीवस्यजीवनम् ४६ तदिदंभगवान्राजन्नेकआत्मात्मनांस्वदृक् ॥ अंतरोऽनंतरोभातिपश्यतंमाययोरुधा ४७ सोऽयमद्यमहारा
जभगवान्भूतभावनः ॥ कालरूपोऽवतीर्णोस्यामभवायसुरद्विषाम् ४८ निष्पादितंदेवकृत्यमवशेषंप्रतीक्षते ॥ तावद्यूयमवेक्षध्वंभवेद्यावदिहेश्वरः ४९ धृ
तराष्ट्रःसहभ्रात्रागांधार्याचस्वभार्यया ॥ दक्षिणेनहिमवतऋषीणामाश्रमंगतः ५० स्रोतोभिःसप्तभिर्यावैस्वर्धुनीसप्तधाव्यधात् ॥ सप्तानांप्रीतयेनानासप्त
स्रोतःप्रचक्षते ५१ स्नात्वानुसवनंतस्मिन्हुत्वाचाग्नीन्यथाविधि ॥ अब्भक्षउपशांतात्मासआस्तेविगतैषणः५२जितासनोजितश्वासःप्रत्याहृतषडिंद्रियः॥
हरिभावनयाध्वस्तरजःसत्त्वतमोमलः ५३ विज्ञानात्मनिसंयोज्यक्षेत्रज्ञेप्रविलाप्यतम् ॥ ब्रह्मण्यात्मानमाधारेघटांबरमिवांबरे ५४

त्रास्तीत्यत्रैवास्थांमाकृथाइत्याह तच्चदेवानांकार्यंतेननिष्पादितम् केवलमवशेषंप्रतीक्षते यदुकुलक्षयमितिहृदिस्थम् ततोनिजंधामयास्यतिततोयूयमपिगच्छतेत्यर्थः तच्चभूतमपिविदुर
वदेव नावर्णयत् ४९ तदेवंशोकमास्थांचनिवार्यजिज्ञासवेतस्मैयथावृत्तंकथयतिधृतराष्ट्रइतिषड्भिः हिमवतोदक्षिणेभागे ५० तदपिकुत्रेत्याह स्रोतोभिरिति यावैप्रसिद्धास्वर्धुनीसाआ
त्मानंयत्रसप्तधाव्यधात् किमर्थम् नानापृथक्सप्तानांस्रोतोभिःप्रवाहैःसप्तानामृषीणांप्रीतये अतएवतत्तीर्थंसप्तस्रोतोविदंति ५१ तत्रतेनकृतमष्टांगयोगमाह स्नात्वेतिचतुर्भिःतत्रस्नानंहोमः
अब्भक्षणंचेतिनियमाउक्ताः भक्षस्थानेअपांस्वीकारादब्भक्षः उपशांतआत्मायस्यसः विगताः पुत्राद्येषणायस्मादितियमाउक्ताः ५२ जितासनइत्यादिनाआसनप्राणायामप्रत्याहारा
उक्ताः हरिभावनयेतिधारणोक्ता ध्वस्तारजःसत्त्वतमोरूपामलायस्येतिफलतोध्यानमुक्तम् ५३ समाधिमाह विज्ञानेतिद्वाभ्याम् आत्मानंमनोऽहंकारास्पदंस्थूलदेहाद्वियोज्य विज्ञाना
त्मनिबुद्धौसंयोज्यैकीकृत्यतंचविज्ञानात्मानंदृश्यांशाद्वियोज्यक्षेत्रज्ञेद्रष्टरिप्रविलाप्यतंचक्षेत्रज्ञंद्रष्टृंशाद्वियोज्याधारेआश्रयसंज्ञेब्रह्मणिप्रविलाप्य घटांबरंघटोपाधेर्वियोज्ययथामहाकाशे
प्रविलाप्यततेद्वत् ५४

व्युत्थानाभावमाह ध्वस्तेति अंतर्गुणक्षोभाद्वाबहिरिंद्रियविक्षेपाद्वाव्युत्थानंभवेत्तदुभयंतस्यनास्ति यतोध्वस्तोमायागुणानामुदर्कउत्तरफलंवासनायस्यसः निरुद्धानिकरणानिचक्षु
रादीन्याशयोमनश्चयस्यसः अतएवनिवर्तितोऽखिलआहारोभोज्यमिंद्रियैर्विषयाहरणंवायेनसः स्थाणुरिवनिश्चलआस्ते ५५ तथाभूतमप्यानेतुमुद्यतंप्रत्याह तस्येति अंतरायोविघ्नः
मैवाभूरित्यडागमश्छांदसः दर्शनमपितावत्कुर्यामित्युद्यतंप्रत्याह सत्वैअद्यतनादह्नः परतउत्तरत्र स्वंस्वाधीनम् तर्हितद्दाहार्थंगमिष्यामिनेत्याह तच्चेति ५६ तर्हिगांधार्यानयनायग
मिष्यामिनेत्याह पत्युर्देहेसहोटजेपर्णशालासहितेयोगाग्निनासहगार्हपत्यादिभिर्दह्यमानेतस्यपत्नीबहिःस्थितासतीतंपतिमन्वग्निंवेक्ष्यतिप्रवेक्ष्यति ५७ तर्हिविदुरानयनार्थंगंतव्यमेवने
त्याह विदुरस्तुतन्निशाम्यदृष्ट्वाभ्रातुःसुगत्याहर्षस्तन्मृत्युनाशोकश्चताभ्यांयुक्तस्तस्मात्स्थानात्तीर्थानिसेवितुंगंतागामिष्यति ५८ शुचःशोकान् ५९ ॥ ॥ इतिप्रथमस्कंधेटीकायांत्रयोदशो

ध्वस्तमायागुणोदर्कोनिरुद्धकरणाशयः॥ निवर्तिताखिलाहारआस्तेस्थाणुरिवाचलः ५५ तस्यांतरायोमैवाभूःसंन्यस्ताखिलकर्मणः॥ सवाअद्यतनाद्राज
न्परतःपंचमेहनि ॥ कलेवरंहास्यतिस्वंतच्चभस्मीभविष्यति ५६ दह्यमानेऽग्निभिर्देहेपत्युःपत्नीसहोटजे ॥ बहिःस्थितापतिंसाध्वीतमग्निमनुवेक्ष्यति ५७
विदुरस्तुतदाश्चर्यंनिशाम्यकुरुनंदन ॥ हर्षशोकयुतस्तस्माद्गंतातीर्थनिषेवकः ५८ इत्युक्त्वाथारुहत्स्वर्गंनारदःसहतुंबुरुः॥ युधिष्ठिरोवचस्तस्यहृदिकृ
त्वाऽजहाच्छुचः ॥ ५९ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ सूतउवाच ॥ संप्रस्थितेद्वारकायांजिष्णौ
बंधुदिदृक्षया ॥ ज्ञातुंचपुण्यश्लोकस्यकृष्णस्यचविचेष्टितम् १ व्यतीताःकतिचिन्मासास्तदानायात्ततोर्जुनः ॥ ददर्शघोररूपाणिनिमित्तानिकुरूद्वहः २
कालस्यचगतिंरौद्रांविपर्यस्तर्तुधर्मिणः ॥ पापीयसींनृणांवार्तांक्रोधलोभानृतात्मनाम् ३ जिह्मप्रायंव्यवहृतंशाठ्यमिश्रंचसौहृदम् ॥ पितृमातृसुहृद्भ्रातृ
दंपतीनांचकल्कनम् ४ निमित्तान्यत्यरिष्टानिकालेत्वनुमतेनृणाम् ॥ लोभाद्यधर्मप्रकृतिंदृष्ट्वोवाचानुजंनृपः ५ युधिष्ठिरउवाच ॥ संप्रेषितोद्वारकायांजि
ष्णुबंधुदिदृक्षया ॥ज्ञातुंचपुण्यश्लोकस्यकृष्णस्यचविचेष्टितम् ६ गताःसप्ताधुनामासाभीमसेनतवानुजः ॥ नायातिकस्यवाहेतोर्नाहंवेदेदमंजसा ७ अ
पिदेवर्षिणादिष्टःसकालोऽयमुपस्थितः ॥ यदात्मनोंगमाक्रीडंभगवानुत्सिसृक्षति ८ यस्मान्नःसंपदोराज्यंदाराःप्राणाःकुलंप्रजाः॥ आसन्सपत्नविजयोलोका
श्चयदनुग्रहात् ९

ध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ चतुर्दशेत्वरिष्टानिदृष्ट्वाराजाविशंकितः ॥ अशृणोदर्जुनात्कृष्णतिरोधानमितीर्यते ॥ १ ॥ श्रीकृष्णस्यचेतिचकारेणाभिप्रायंचज्ञातुम् १ कतिचि
त्सप्त तदाकालातिक्रमेऽपिततोद्वारकातोनायान्नागतः निमित्तान्युत्पातान् कुरूद्वहोयुधिष्ठिरः २ रौद्रांघोराम् तदेवाऽऽह विपर्यस्ताऋतुधर्मायस्मिंस्तस्यवार्ताजीविकाम् क्रोधलोभानृतै
र्युक्तआत्मायेषाम् ३ जिह्मप्रायंकपटबहुलम् व्यवहृतंव्यवहारम् शाठ्यंवंचनंतन्मिश्रंसौहृदंसख्यम् पित्रादीनांस्वप्रतियोगिभिःकल्कनंकलहादि ४ अत्यरिष्टान्यत्यंतमशुभानिदृष्ट्वानृणां
लोभाद्यधर्मप्रकृतिंचदृष्ट्वाअनुजंभीमम् ६ वेतिवितर्केकस्माद्धेतोर्नायातीत्यहंनवेद्मि ७ अपिकिंयदाआत्मनआक्रीडंक्रीडासाधनमंगंमनुष्यनाट्यमुत्स्रष्टुमिच्छतिसकालः प्राप्तः ८ अस्मा
कंसर्वपुरुषार्थत्वेहेतुःश्रीकृष्णोऽतस्तद्वियोगंविनाऽनिष्टंनस्यादित्याशयेनाऽऽह यस्मात्श्रीकृष्णाद्धेतोः एतच्चोपरिष्टादर्जुनःस्पष्टीकरिष्यति लोकाश्चयज्ञकरणानुरूपायस्यानुग्रहात् ९

अदूरात्संनिहितम् नोऽस्माकम् आशंसतउत्पातान् १० दैहिकानाह ऊर्विति ऊर्वादयोवामाःस्फुरंति वेपथुःकंपश्चहृदयेवर्तते एतेमह्यमारात्सांनिहितांविप्रियंदास्यंति ११ भौमानाह सार्धैस्त्रिभिः शिवाक्रोष्ट्रीआदित्यमभिरौत्युद्यत्सूर्याभिमुखंक्रोशति अनलानना अग्निमुखेनवमंती अंगहेभीम मामभिलक्ष्यसारमेयःश्वाऽभिरौतिप्लुतंभषति अभीरुवन्निःशंकम् १२ शस्ता गवादयोमांसव्यंवामंकुर्वंति अपरेगर्दभाद्याःप्रदक्षिणंकुर्वंति वाहानश्वान् १३ अयंकपोतोमृत्युदूतोमृत्युसूचकः उलूकोघूकः प्रत्युलूकस्तत्प्रतिपक्षोघूकःकाकोवा कुह्वानैःकुत्सितशब्दैर्विश्वंशून्यंकर्तुमिच्छतः १४ धूम्राधूसरादिशःपरिधयोऽग्निमिवलोकमावृण्वंति दिव्यानाह सार्धाभ्याम् निर्घातोनिरभ्रवज्रपातः स्तनयित्नवोऽभ्रगर्जितानितैःसह ३५ तमोविशेषेणसृजन् असृग्रक्तम् १६ ग्रहाणांमर्दयुद्धम् भूतारुद्रानुचरास्तेषांगुणैःसंकुलैर्व्यामिश्रैःप्राणिभिःसहितैः रोदसीद्यावापृथिव्यौज्वालितेप्रदीप्तेइवचपश्येति १७ पुनर्भौमानाह नद्यइतिसार्धैस्त्रिभिः

पश्योत्पातान्नरव्याघ्रदिव्यान्भौमान्सदैहिकान् ॥ दारुणान्शंसतोऽदूराद्भयंनोबुद्धिमोहनम् १० ऊर्वक्षिबाहवोमह्यंस्फुरंत्यंगपुनःपुनः ॥ वेपथुश्चापिहृदयआराद्दास्यंतिविप्रियम् ११ शिवैषोद्यंतमादित्यमभिरौत्यनलानना ॥ मामंगसारमेयोऽयमभिरौतिह्यभीरुवत् १२ शस्ताःकुर्वंतिमांसव्यंदक्षिणंपशवोऽपरे ॥ वाहांश्चपुरुषव्याघ्रलक्षयेरुदतोमम १३ मृत्युदूतःकपोतोऽयमुलूकःकंपयन्मनः ॥ प्रत्युलूकश्चकुह्वानैरनिद्रौशून्यमिच्छतः १४ धूम्रादिशःपरिधयःकंपतेभूःसहाद्रिभिः ॥ निर्घातश्चमहानासीत्साकंचस्तनयित्नुभिः १५ वायुर्वातिखरस्पर्शोरजसाविसृजंस्तमः ॥ असृग्वर्षंतिजलदाबीभत्समिवसर्वतः १६ सूर्यंहतप्रभंपश्यग्रहमर्दंमिथोदिवि ॥ ससंकुलैर्भूतगणैर्ज्वलितेइवरोदसी १७ नद्योनदाश्चक्षुभिताःसरांसिचमनांसिच ॥ नज्वलत्यग्निराज्येनकालोयंकिंविधास्यति १८ नपिबंतिस्तनंवत्सानदुह्यंतिचमातरः ॥ रुदंत्यश्रुमुखागावोनहृष्यंत्यृषभाव्रजे १९ दैवतानिरुदंतीवस्विद्यंतिह्युच्चलंतिच ॥ इमेजनपदाग्रामाःपुरोद्यानाकराश्रमाः ॥ भ्रष्टश्रियोनिरानंदाःकिमघंदर्शयंतिनः २० मन्यएतैर्महोत्पातैर्नूनंभगवतःपदैः ॥ अनन्यपुरुषश्रीभिर्हीनाभूर्हतसौभगा २१ इतिचिंतयतस्तस्यदृष्टारिष्टेनचेतसा ॥ राज्ञःप्रत्यागमद्ब्रह्मन्यदुपुर्याःकपिध्वजः २२ तंपादयोर्निपतितमयथापूर्वमातुरम् ॥ अधोवदनमब्बिंदून्मुंचंतंनयनाब्जयोः २३ विलोक्योद्विग्नहृदयोविच्छायमनुजंनृपः ॥ पृच्छतिस्मसुहृन्मध्येसंस्मरन्नारदेरितम् २४ युधिष्ठिरउवाच॥ कच्चिदानर्तपुर्यांनःस्वजनाःसुखमासते ॥ मधुभोजदशार्हार्हाःसात्वतांधकवृष्णयः २५ शूरोमातामहःकच्चित्स्वस्त्यास्तेवाऽथमारिषः ॥ मातुलःसानुजःकच्चित्कुशल्यानकदुंदुभिः २६ सप्तस्वसारस्तत्पत्न्योमातुलान्यःसहात्मजाः ॥ आसतेसस्नुषाःक्षेमंदेवकीप्रमुखाःस्वयम् २७

प्राणिनांमनांसिच १८ दुह्यंतीतिकर्मकर्तर्यार्षम् नप्रस्नुवंतीत्यर्थः १९ दैवतानिप्रतिमाः अघंदुःखम् २० एतैर्महोत्पातैःकृत्वा नविद्यतेऽन्येषुपुरुषेषुश्रीर्वज्रांकुशादिशोभायेषांतैर्भगवतःपदैर्हीनाभूरित्यहंमन्ये २१ तस्यराज्ञइत्येवंदृष्टान्यरिष्टानियेनतेनचेतसाचिंतयतःसतः २२ अयथापूर्वंनिपतितम् तदेवाऽऽह आतुरमित्यादि अपांबिंदूनश्रूणिनेत्राभ्यांविसृजंतमित्यर्थः २३ उद्विग्नंकंपितंहृदयंयस्यसः विच्छायांविगतकांतिम् २४ स्वजनाबांधवाः २५ किंवक्ष्यतीतिशंकयाऽव्यवहितक्रमेणपृच्छति शूरइत्यादिना मारिषोमान्योमातामहःशूरोनामयादवः कुंत्याःपिता आनकदुंदुभिर्वसुदेवः २६ स्वसारःपरस्परम् वसुदेवक्षेमेणतासामपिक्षेमंपृष्टमेव तथापिपृथक्पृच्छति स्वयमिति २७

आहुकउग्रसेनः असन्पुत्रोयस्य अतएवजीवनमात्रमेवपृष्टम् अनुजश्चदेवकः हृदीकः सुतःकृतवर्मा जयंतादयःकृष्णभ्रातरः २८ २९ सर्ववृष्णीनांमध्येमहारथः गंभीररयोयुद्धेमहावेगः वर्धतेमोदतइत्यर्थः ३० कृष्णस्यापत्यानिकार्ष्णयस्तेषुप्रवराः ३१ सुनंदनंदौशीर्षण्यौमुख्यौयेषांते ३२ ३३ भगवतिसुखमास्तइतिप्रश्नस्यानौचित्यमाशंक्याऽऽह पुरइत्यादि ३४ भगवतोऽत्रावस्थानेहिलोकानांमंगलंनान्यथेत्याशयेनाऽऽह चतुर्भिः मंगलायशुभाय क्षेमायलब्धपालनाय भवायोद्भवाय अनंतसखोबलभद्रसहायः ३५ अर्चिताःसर्वैःपूजिताः परमानंदंयथाभवतितथा महापुरुषोविष्णुस्तदीयामहापौरुषिकावैकुंठनाथानुचराइव ३६ यस्यपादशुश्रूषणमेवमुख्यंतपआदिभ्यःश्रेष्ठंयत्कर्मतेन सत्यभामादयः संख्येयुद्धेश्रीकृष्णबलेनात्रिदशान्देवान्निर्जित्य तदाशिषोदेवभोग्यान्पारिजातादीन् वज्रायुधस्यवल्लभाशचीतस्याउचिताः ३७ यद्बाहुदंडप्रभावोपजीविनःसुधर्मामंघ्रिभिरधिक्रामंतिसगोविंदःसुखमास्तेइतिगतपंचमश्लोके

कच्चिद्राजाहुकोजीवत्यसत्पुत्रोऽस्यचानुजः ॥ हृदीकःससुतोऽक्रूरोजयंतगदसारणाः २८ आसतेकुशलंकच्चिद्येचशत्रुजिदादयः ॥ कच्चिदास्तेसुखंरामोभगवान्सात्वतांप्रभुः २९ प्रद्युम्नःसर्ववृष्णीनांसुखमास्तेमहारथः ॥ गंभीररयोऽनिरुद्धोवर्धतेभगवानुत ३० सुषेणश्चारुदेष्णश्चसांबोजांबवतीसुतः ॥ अन्येचकार्ष्णिप्रवराःसपुत्राऋषभादयः ३१ तथैवानुचराःशौरेःश्रुतदेवोद्धवादयः ॥ सुनंदनंदशीर्षण्यायेचान्येसात्वतर्षभाः ३२ अपिस्वस्त्यासतेसर्वेरामकृष्णभुजाश्रयाः ॥ अपिस्मरंतिकुशलमस्माकंबद्धसौहृदाः ३३ भगवानपिगोविंदोब्रह्मण्योभक्तवत्सलः ॥ कच्चित्पुरेसुधर्मायांसुखमास्तेसुहृद्वृतः ३४ मंगलायचलोकानांक्षेमायचभवायच ॥ आस्तेयदुकुलांभोधावाद्योऽनंतसखःपुमान् ३५ यद्बाहुदंडगुप्तायांस्वपुर्यांयदवोऽर्चिताः ॥ क्रीडंतिपरमानंदंमहापौरुषिकाइव ३६ यत्पादशुश्रूषणमुख्यकर्मणासत्यादयोद्व्यष्टसहस्रयोषितः ॥ निर्जित्यसंख्येत्रिदशांस्तदाशिषोहरंतिवज्रायुधवल्लभोचिताः ३७ यद्बाहुदंडाभ्युदयानुजीविनोयदुप्रवीराह्यकुतोभयामुहुः ॥ अधिक्रमंत्यंघ्रिभिराहृतांबलात्सभांसुधर्मांसुरसत्तमोचिताम् ३८ कच्चित्तेऽनामयंतातभ्रष्टतेजाविभासिमे ॥ अलब्धमानोऽवज्ञातःकिंवाताताचिरोषितः ३९ कच्चिन्नाभिहतोऽभावैःशब्दादिभिरमंगलैः ॥ नदत्तमुक्तमर्थिभ्यआशयायत्प्रातिश्रुतम् ४० कच्चित्त्वंब्राह्मणंबालंगांवृद्धंरोगिणंस्त्रियम् ॥ शरणोपसृतंसत्त्वंनात्याक्षीःशरणप्रदः ४१ कच्चित्त्वंनागमोऽगम्यांगम्यांवाऽसत्कृतांस्त्रियम् ॥ पराजितोवाथभवान्नोत्तमैर्नासमैःपाथि ४२ अपिस्वित्पर्यभुंक्थास्त्वंसंभोज्यान्वृद्धबालकान् ॥ जुगुप्सितंकर्मकिंचित्कृतवान्नयदक्षमम् ४३

नान्वयः ३८ इदानींतस्यैवकुशलंपृच्छति कच्चिदितिषड्भिः अनामयमारोग्यम् नलब्धोमानोयेनबंधुभ्यःसकाशात् किंवातैःप्रत्युताऽवज्ञातस्तिरस्कृतः यतश्चिरोषितोबहुकालंतत्रास्थितः ३९ अभावैरितिच्छेदःप्रेमशून्यैः अमंगलैःपुरुषैःशब्दादिभिर्नाभिहतोनताडितोसिकिम् यद्वा अर्थिभ्यःकिमपिदास्यामीतिनोक्तंकिम् यद्वा आशयासहयथाआशाभवतितथादास्यामीतिप्रतिश्रुतंयत्तन्नदत्तंकिम् ४० अन्यद्वाशरणागतंसत्त्वंप्राणिमात्रंनत्यक्तवानसिकिम् यतस्त्वंपूर्वंशरणप्रदआश्रयप्रदः ४१ अगम्यामितिच्छेदः निंदितांस्त्रियंनागमःकिंनगतवानसि असत्कृतांमलिनवस्त्रादिनानागमःकिम् नोत्तमैरनुत्तमैः समैरित्यर्थः असमैरधमैर्वाकिं नपराजितोसीत्यर्थः ४२ संभोजनार्हान्वृद्धान्बालकांश्चकिंस्वित्पर्यभुङ्थास्त्यक्त्वाभुक्तवानसिकिम् अक्षमंकर्तुमयोग्यंयत्तन्नकृतवानसिकिम् ४३

नित्यंसदाप्रेष्ठतमेनहृदयेनांतरंगेणस्वबंधुनाश्रीकृष्णेनरहितःशून्योऽस्मीतिमन्यसेअन्यथातेरुक्मनःपीडानघटेत ४४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः॥१४॥ कलिप्रवेशमालक्ष्यधुरंन्यस्यपरीक्षिति ॥ आरुरोहनृपःस्वर्गमितिपंचदशेऽब्रवीत् ॥ १ ॥ कृष्णोऽर्जुनः आविकल्पितइतिच्छेदः नानाशंकास्पदंरूपमालक्ष्यविकल्पितइत्यर्थः प्रतिभाषितुंनाशक्नोदित्युत्तरेणान्वयः तत्रहेतवः कृष्णविश्लेषेणकर्शितःकृशःकृतः १ शोकेनहेतुना वदनंचहृत्सरोजेएवसरोजेशुष्यतीवदनहृत्सरोजेयस्यसः हताप्रभातेजोयस्यसः २ शुचः शोकाश्रूणियान्युद्गच्छंतितानिनेत्रयोरेवसंस्तभ्यगलितानिचपाणिनाआमृज्यपरोक्षेणदर्शनागोचरेणश्रीकृष्णेनहेतुनासमुन्नद्धमधिकंयत्प्रेमौत्कंठ्यंतेनकातरोव्याकुलःसन्नृपमित्याहेत्युत्तरेणान्वयः ३ सख्यंहितैषिताम् मैत्रीमुपकारिताम् सौहृदंसुहृत्त्वंचात्संबंधितांच बाष्पेणकंठावरोधाद्गद्गदया ४ येनमांवंचयता देवान्विस्मापयातियत् ५ यस्यक्षणवियोगेनेत्यादियच्छब्दानांतेनाहमद्यमुषितइतिसप्तमश्लोकस्थेनतच्छब्देनसंबंधःप्रियस्याप्यप्रियत्वेदृष्टांतः उक्थेनप्राणेन एषपित्रादिः ६ श्रीकृष्णोपकराननुस्मरति यत्संश्रयादितिदशभिःयस्यसंश्रयाद्बलात्स्मरणकामेनदुर्मदानामतिमत्तानांतेजःप्रभावोहृतंधनुर्ग्रहणेनैव पश्चात्तद्धनुःसज्जीकृतंच तेनचमत्स्योयंत्रोपरिभ्रमन्विद्धः ततस्तान्विजित्यद्रौपदीप्राप्ताच ७

कच्चित्प्रेष्ठतमेनाथहृदयेनात्मबंधुना ॥ शून्योऽस्मिरहितोनित्यंमन्यसेतेऽन्यथानरुक् ४४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेयुधिष्ठिरवितर्कोनामचतुर्दशोऽध्यायः १४ ॥ ६ ॥ सूतउवाच ॥ एवंकृष्णसखःकृष्णोभ्रात्राराज्ञाविकल्पितः ॥ नानाशंकास्पदंरूपंकृष्णविश्लेषकर्शितः १ शोकेनशुष्यद्वदनहृत्सरोजोहतप्रभः ॥ विभुंतमेवानुध्यायन्नाशक्नोत्प्रतिभाषितुम् २ कृच्छ्रेणसंस्तभ्यशुचःपाणिनाऽमृज्यनेत्रयोः ॥ परोक्षेणसमुन्नद्धप्रणयौत्कंठ्यकातरः ३ सख्यंमैत्रींसौहृदंचसारथ्यादिषुसंस्मरन् ॥ नृपमग्रजमित्याहबाष्पगद्गदयागिरा ४ अर्जुनउवाच ॥ वंचितोहंमहाराजहरिणाबंधुरूपिणा ॥ येनमेऽपहृतंतेजोदेवविस्मापनंमहत् ५ यस्यक्षणवियोगेनलोकोह्यप्रियदर्शनः ॥ उक्थेनरहितोह्येषमृतकःप्रोच्यतेयथा ६ यत्संश्रयाद्द्रुपदगेहमुपागतानांराज्ञांस्वयंवरमुखेस्मरदुर्मदानाम् ॥ तेजोहृतंखलुमयाऽभिहतश्चमत्स्यःसज्जीकृतेनधनुषाऽधिगताचकृष्णा ७ यत्सान्निधावहमुखांडवमग्नयेऽदामिंद्रंचसामरगणंतरसाविजित्य ॥ लब्धासभामयकृताद्भुतशिल्पमायादिग्भ्योऽहरन्नृपतयोबलिमध्वरेते ८ यत्तेजसानृपशिरोंऽघ्रिमहन्मखार्थेआर्योऽनुजस्तवगजायुतसत्त्ववीर्यः ॥ तेनाहृताःप्रमथनाथमखायभूपायन्मोचितास्तदनयन्बलिमध्वरेते ९ पत्न्यास्तवाधिमखकॢप्तमहाभिषेकश्लाघिष्ठचारुकबरंकितवैःसभायाम् ॥ स्पृष्टंविकीर्यपदयोःपतिताश्रुमुख्यायैस्तत्स्त्रियोऽकृतहतेशविमुक्तकेशाः १०

उइतिविस्मयेखांडवमिंद्रस्यवनमग्नयेऽदांदत्तवानास्मि खांडवदाहेरक्षितेनमयेनकृताचसभालब्धाअद्भुतशिल्परूपामायायस्यांसा तेअध्वरेयागेराजसूये ८ अनंतरश्लोकोविगीतस्तथापिव्याख्यायतेनृपशिरःस्वांघ्रिर्यस्यतंजरासंधंतवानुजोभीमोमखार्थमहन्हतवान् तन्निर्जयंविनाराजसूयमखानुपपत्तेःगजायुतस्येवसत्त्वमुत्साहशक्तिर्वीर्यंबलंचयस्यसः तंहत्वाप्रमथनाथोमहाभैरवस्तस्यमखाययेराजानस्तेनाहृतास्तेचयद्यस्मान्मोचितास्ततस्मात्तेऽध्वरेबलिमानीतवंतः ९ यैःकितवैर्दुःशासनादिभिस्तवपत्न्याःकबरंविकीर्योन्मुच्यस्पृष्टमाकृष्टंतेषांस्त्रियोहतेशाअतएववैधव्याद्विमुक्तकेशाअकृतचकार कथंभूतंकबरम् अधिमखंजरासूयमधिकृत्यकॢप्तोरचितोयोमहाभिषेकस्तेनश्लाघ्यतमम् चारुरम्यम् यत्स्मरणात्तदानीमेवास्मत्कृपयाप्राप्तस्यश्रीकृष्णस्यनमनेपादयोःपतितान्यश्रूणिमुखाद्यस्याःपत्न्याः पदशब्दसापेक्षस्यापिपतितशब्दस्याश्रुपदेनसमासोनित्यसापेक्षितत्वात् १०

शिष्याणामयुतस्याग्रेतत्पंक्तौभुंक्तेयस्तस्माद्दुर्वाससोहेतोरररिणादुर्योधनेनरचितंयद्दुरंतंकृच्छ्रंशापलक्षणंतस्मात्सकाशान्नोऽस्मान्वनमेत्यजुगोप किंकृत्वा शाकमेवान्नंतस्मिन्नेवपात्रेऽवशिष्ट
मुपभुज्यजग्ध्वा यतउपयोगात्सलिलेविनिमग्नोमुनीनांसंघस्त्रिलोकींतृप्तामममंस्त एवंहिभारतेकथा कदाचिद्दुर्वाससोदुर्योधनेनातिथ्यंकृतम् तेनचपरितुष्टेनवरंवृणीष्वेत्युक्तेदुर्वाससःशापा
त्पांडवानश्येयुरितिमनसिविधायदुर्योधनेनोक्तम्युधिष्ठिरोऽस्मत्कुलमुख्योऽतस्तस्यापिभवतैवमेवशिष्यायुतसहितेनातिथिनाभवितव्यंकिंतुद्रौपदीयथाक्षुधानसीदेत्तथातस्यांभुक्तवत्यांतत्र
हंगंतव्यमिति ततश्चतथैवदुर्वाससिप्राप्तेपरमादरेणयुधिष्ठिरेणमाध्याह्निकंकृत्वाआगम्यतामितिविज्ञापितोमुनिसंघोऽघमर्षणायजलेनिममज्ज तत्रचिंतातुरयाद्रौपद्यास्मृतमात्रःश्रीकृष्णोंक
स्थांरुक्मिणींहित्वातत्क्षणमेवभक्तवत्सलतयाचागतः तयाचावेदितेवृत्तांतेभगवतोक्तंहेद्रौपद्यहंचबुभुक्षितोऽस्मिप्रथमंमांभोजयेति तयाचातिलज्जयोक्तम् स्वामिन्मद्भोजनपर्यंतमक्षयमप्य
न्नंसूर्यदत्तस्थाल्यांमयाचसर्वान्संभोज्यभुक्तमतोनास्त्यन्नमिति तथाऽप्यतिनिर्बंधेनस्थालीमानाय्यतत्कंठलग्नंकिंचिच्छाकान्नंप्राश्योक्तमनेनविश्वात्माभगवान्प्रीयताम् अथभोक्तुंमुनिसंघमा
ह्वयेतिभीमंप्रहितवान् सचतावतातितृप्तोवृथापाकभयेनपलायितइति ११ गिरिजासहितोविस्मापितःसन्निजंपाशुपतमस्त्रम् अन्येपिलोकपालानिजान्यस्त्राण्यदुः अन्यदप्याश्चर्यमाह

योनोजुगोपवनमेत्यदुरंतकृच्छ्राद्दुर्वाससोऽरिविहितादयुताग्रभुग्यः ॥ शाकान्नशिष्टमुपभुज्ययतस्त्रिलोकींतृप्तामममंस्तसलिलेविनिमग्नसंघः ११ यत्तेजसा
थभगवान्युधिशूलपाणिर्विस्मापितःसगिरिजोऽस्त्रमदान्निजंमे ॥ अन्येपिचाहममुनैवकलेवरेणप्राप्तोमहेंद्रभवनेमहदासनार्धम् १२ तत्रैवमेविहरतोभु
जदंडयुग्मंगांडीवलक्षणमरातिवधायदेवाः ॥ सेंद्राःश्रितायदनुभावितमाजमीढतेनाहमद्यमुषितःपुरुषेणभूम्ना १३ यद्बांधवःकुरुबलाब्धिमनंतपारमेको
रथेनततरेऽहमतीर्यसत्त्वम् ॥ प्रत्याहृतंबहुधनंचमयापरेषांतेजास्पदंमणिमयंचहृतशिरोभ्यः १४ योभीष्मकर्णगुरुशल्यचमूष्वदभ्रराजन्यवर्यरथमंडल
मंडितासु ॥ अग्रेचरोममविभोरथयूथपानामायुर्मनांसिचदृशासहओजआर्छत् १५ यद्दोःषुमाप्रणिहितंगुरुभीष्मकर्णद्रौणित्रिगर्तशलसैंधवबाह्लिका
द्यैः ॥ अस्त्राण्यमोघमहिमानिनिरूपितानिनोपस्पृशुर्नृहरिदासमिवाऽऽसुराणि १६

अमुनेति महतइंद्रस्यासनार्धम् १२ तत्रैवं स्वर्गेक्रीडतः गांडीवंलक्षणंचिह्नंयस्यतत् अरातयोनिवातकवचादैत्यास्तेषांवधार्थमाश्रितवंतः येनानुभावितंप्रभावयुक्तंकृतम् हेआजमीढयुधिष्ठि
र तेनमुषितोवंचितोऽस्मि कथंभूतेन भूम्नानिजमहिमावस्थानेन १३ यद्बांधवइत्यादिश्लोकत्रयस्यापितेनमुषितोऽहमितिपूर्वेणैवसंबंधः श्रीकृष्णबांधवएकएवाहंकौरवसैन्याब्धिंनास्त्यंतोगां
भीर्येणपारंचदेशतोयस्यतंततरेतीर्णवानुत्तरगोग्रहे अतीर्याणिदुस्तराणिसत्त्वानितिमिंगिलादीनिभीष्मादिरूपाणियस्मिन् परैर्नीतंगोधनंप्रत्याहृतम् परेषांचशिरोभ्यःसकाशात्तेजास्पदं
प्रभावस्यास्पदमुष्णीषरूपंमणिमयंमुकुटरत्नरूपंचबहुधनंतान्मोहनास्त्रेणमोहयित्वाहृतम् यद्बांधवेनमया १४ अदभ्राअनल्पायेराजन्यवर्यास्तेषांरथमंडलैर्मंडितासुभीष्मादीनांचमूषुसार
थिरूपेणममाग्रेचरःसन्हेविभोतेषांरथयूथपानामायुरादीनियोदृशादृष्ट्यैवाऽऽच्छैत्हृतवान् मनांसीत्युत्साहादिशक्तिम् सहोबलम् ओजःशस्त्रादिकौशलम् १५ यस्यदोःषुभुजेषुमामाप्रणि
हितंस्थापितंतैरेवगुर्वादिभिर्निरूपितानिप्रयुक्तान्यस्त्राणिनस्पृशंतिस्म गुरुर्द्रोणः त्रिगर्तस्त्रिगर्तदेशाधिपतिःसुशर्मा शलःशल्यःसैंधवः सिंधुदेशाधिपतिर्जयद्रथः बाह्लिकःशंतनोर्भ्राता अ
मोघोमहिमायेषांतथाभूतान्यपि पाठांतरेऽपिसएवार्थः प्रतीकाराकरणेप्यस्पर्शेदृष्टांतः नृहरिदासंप्रन्हादमिवेति १६

स्वापराधमनुस्मरन्नसंतप्यमानआह सौत्येसारथ्येकुमतिनाभेमयासवृतः कुमतित्वमेवाऽऽह आत्मदइत्यादिना अभवायमोक्षाय भव्याःश्रेष्ठाः श्रांतावाहाअश्वायस्यतंमाम् जयद्रथवधे
हिजलपानंविनाऽश्वाःश्रांतास्ततोरथादवतीर्यबाणैर्भुवंभित्त्वामयाजलंसंपादितम् तदायस्यानुभावेननिरस्तचित्ताअरयोमांनप्रद्रववंतःससौत्येवृतइतिकुमतिस्त्वम् १७ हेनरदेव उदारंगं
भीरंरुचिरंचयत्स्मितंतेनशोभितानिनर्माणिपरिहासवाक्यानि तथाकार्यप्रस्तावेषुहेपार्थेत्यादीनिमधुराक्षराणिसंजल्पितानिचहृदिस्पृशानिमनोज्ञानिमाधवस्ययान्येतानितानीदानींस्म
र्तुर्ममहृदयंलुठंतिलोठयंतिक्षोभयंति णिजभावआर्षः १८ विकत्थनंस्वगुणश्लाघनादि शय्यादिष्वैक्यादव्यतिरेकाद्धेतोः कदाचिद्व्यभिचारंदृष्ट्वाहेवयस्यऋतवान्सत्ययुक्तस्त्वमितिवक्रो
क्त्याविप्रलब्धस्तिरस्कृतोऽपि ऋभुमानितिपाठेऋभवोदेवाःसेवकाःसंतियस्यसः असौमहानपिमयावयस्यइतिमत्वाविप्रलब्धस्तिरस्कृतइत्यर्थः ऋतमानितिपाठेवत्त्वाभावआर्षः मेअघ
मपराधमसहत महितयामहत्त्वेन ऐकपद्येअतिमहत्त्वेनेत्यर्थः सख्युरघंसखेव तनयस्याघंपितेव १९ त्वयाशंकितंपराजयंचाभिप्राप्तोऽहमित्याह तेनसख्यारहितोऽतोहृदयेनशून्यःअंगहेरा

**सौत्येवृतःकुमतिनात्मदईश्वरोमेयत्पादपद्ममभवायभजंतिभव्याः ॥ मांश्रांतवाहमरयोरथिनोभुविष्ठंनप्राहरन्यदनुभावनिरस्तचित्ताः १७ नर्माण्युदाररुचि
रस्मितशोभितानिहेपार्थहेऽर्जुनसखेकुरुनंदनेति ॥ संजल्पितानिनरदेवहृदिस्पृशानिस्मर्तुर्लुठंतिहृदयंममसाधवस्य १८ शय्यासनाटनविकत्थनभोजना
दिष्वैक्याद्वयस्यऋतवानितिविप्रलब्धः ॥ सख्युःसखेवपितृवत्तनयस्यसर्वंसेहेमहान्महितयाकुमतेरघंमे १९ सोऽहंनृपेंद्ररहितःपुरुषोत्तमेनसख्याप्रियेण
सुहृदाहृदयेनशून्यः ॥ अध्वन्युरुक्रमपरिग्रहमंगरक्षन्गोपैरसद्भिरबलेवविनिर्जितोऽस्मि २० तद्वैधनुस्तइषवःसरथोहयास्तेसोऽहंरथीनृपतयोयतआनमं
ति ॥ सर्वंक्षणेनतदभूदसदीशरिक्तंभस्मन्हुतंकुहकराद्धमिवोप्तमूष्याम् २१ राजंस्त्वयाऽभिपृष्टानांसुहृदांनःसुहृत्पुरे ॥ विप्रशापविमूढानांनिघ्नतांमुष्टिभि
र्मिथः २२ वारुणींमदिरांपीत्वामदोन्मथितचेतसाम् ॥ अजानतामिवान्योन्यंचतुष्पंचावशेषिताः २३ प्रायेणैतद्भगवतईश्वरस्यविचेष्टितम् ॥ मिथोनि
घ्नंतिभूतानिभावयंतिचयन्मिथः २४ जलौकसांजलेयद्वन्महांतोऽदंत्यणीयसः ॥ दुर्बलान्बलिनोराजन्महांतोबलिनोमिथः २५ एवंबलिष्ठैर्यदुभिर्महद्भिरि
तरान्विभुः ॥ यदून्यदुभिरन्योन्यंभूभारान्संजहारह २६ देशकालार्थयुक्तानिहृत्तापोपशमानिच ॥ हरंतिस्मरतश्चित्तंगोविंदाभिहितानिमे २७**

जन् उरुक्रमस्यपरिग्रहंषोडशसहस्रस्त्रीलक्षणम् असद्भिर्नीचैः अबलायोषेव २० श्रीकृष्णवियोगएवात्रहेतुर्नान्यइत्याह तदिति यतोयेभ्योहेतुभ्योनृपतयआनमंतिईशेनारिक्तंशून्यमस
त्कार्याक्षमंसन्मंत्रविधानैरपिभस्मनिहुतामिव अतिप्रीतादपिकुहकान्मायाविनःसकाशाद्राद्धंलब्धंयथाअसत् सम्यक्कर्षणादिनाप्यूषरभूमावुप्तंबीजमिव २१ सुहृत्पुरेत्वयापृष्टानांनःसुहृदां
मध्येचत्वारःपंचवावशेषिताः तत्रहेतुः विप्रशापेत्यादि वारुणीमन्नमयीम् अजानतामिवान्योन्यमेरकामुष्टिभिर्निघ्नताम् २२ २३ अवशेषिताइत्यनेनोक्तंहेतुकर्तारमाहत्रिभिः प्रायेणेति
भावयंतिपालयंति २४ जलौकसांमत्स्यादीनांमध्येमहांतःस्थूलाअणीयसःसूक्ष्मानन्यथाऽदंतिभक्षयंति २५ एवंबलिष्ठैर्महद्भिःपांडवैर्दुर्योधनजरासंधादीन्निहत्ययदुभिरितरान्शा
ल्वादीन्निहत्ययदून्यदुभिरन्योन्यंनिहत्य भगवान् भुवोभारभूतान् संहृतवान् २६ अतःपरंवक्तुंनशक्नोमीतिसूचयन्नाह देशकालोचितार्थयुक्तानिमनःपीडोपशमकराणिचगोविंदस्यवचनानि
स्मरतोमेममचित्तंहरंत्याकर्षंति २७

एवमितिसूतोक्तिः अतिदृढेनस्नेहेनकृष्णपादसरोरुहंचिंतयतोऽर्जुनस्यमतिःशांताविशोकाविमलाविरक्ताचाऽऽसीत् २८ मतिवैमल्यफलमाह वासुदेवांघ्र्यनुध्यानेनपरिबृंहितंरंहोवेगोयस्यास्तयाभक्त्यानिर्मथिताउन्मूलिताअशेषाःकषायाःकामादयोयस्याःसाधिषणाबुद्धिर्यस्यसः ज्ञानंपुनरध्यगमदित्युत्तरेणान्वयः २९ कालेनकर्मभिस्तमसाभोगाभिनिवेशनचरुद्धमावृतंसत् ३० ज्ञानफलमाह विशोकइति एतदेवशोकहेत्वभावेनोपपादयति शोकस्यहिहेतुर्द्वैतभ्रमस्तस्यदेहस्तस्यलिंगंतस्यगुणास्तेषामविद्या तत्रब्रह्मसंपत्त्यावेदांतश्रवणेनब्रह्माहमितिज्ञानेनलीनाप्रकृतिरविद्यायस्मिंस्तन्नैर्गुण्यंभवति नतुसुषुप्तिप्रलययोरिवाविद्याशेषः तस्मान्नैर्गुण्याद्गुणकार्यलिंगनाशः अलिंगत्वाच्चाऽसंभवःसम्यग्भोगायभवतिपुनःपुनरितिसंभवःस्थूलदेहस्तद्रहितः ततश्चतत्परिच्छेदाभावात्संच्छिन्नोद्वैतलक्षणःसंशयोभ्रमोयस्यसविशोकोजातइति ३१ भगवतोमार्गमालक्ष्य यदुकुलस्यसंस्थांनाशंश्रुत्वा नारदोक्तंचानुस्मृत्यस्वःपथायस्वर्गमार्गाय निभृतात्मानिश्चलचित्तः ३२ तांदुर्विज्ञेयाम् वक्ष्यतिह्येकादशे'सौदामन्यायथाकाशेयांत्याहित्वाऽभ्रमंडलम् गतिर्नलक्ष्यतेमर्त्यैस्तथाकृष्णस्यदैवतैरि'ति संसृतेरुपररामजीवन्मुक्ताब

एवंचिंतयतोजिष्णोःकृष्णपादसरोरुहम् ॥ सौहार्देनातिगाढेनशांतासीद्विमलामतिः २८ वासुदेवांघ्र्यनुध्यानपरिबृंहितरंहसा ॥ भक्त्यानिर्मथिताशेषकषायधिषणोऽर्जुनः २९ गीतंभगवताज्ञानंयत्तत्संग्राममूर्धनि ॥ कालकर्मतमोरुद्धंपुनरध्यगमद्विभुः ३० विशोकोब्रह्मसंपत्त्यासंछिन्नद्वैतसंशयः ॥ लीनप्रकृतिनैर्गुण्यादलिंगत्वादसंभवः ३१ निशम्यभगवन्मार्गंसंस्थांयदुकुलस्यच ॥ स्वःपथायमतिंचक्रेनिभृतात्मायुधिष्ठिरः ३२ पृथाप्यनुश्रुत्यधनंजयोदितंनाशंयदूनांभगवद्गतिंचताम् एकांतभक्त्याभगवत्यधोक्षजेनिवेशितात्मोपरराससंसृतेः ३३ ययाऽहरद्भुवोभारंतांतनूंविजहावजः ॥ कंटकंकंटकेनेवद्वयंचापीशितुःसमम् ३४ यथामत्स्यादिरूपाणिधत्तेजह्याद्यथानटः ॥ भूभारःक्षपितोयेनजहौतच्चकलेवरम् ३५ यदामुकुंदोभगवानिमांमहींजहौस्वतन्वाश्रवणीयसत्कथः ॥ तदाहरेवाप्रतिबुद्धचेतसामधर्महेतुःकलिरन्ववर्तत ३६ युधिष्ठिरस्तत्परिसर्पणंबुधःपुरेचराष्ट्रेचगृहेतदात्मनि ॥ विभाव्यलोभानृतजिह्महिंसनाद्यधर्मचक्रंगमनायपर्यधात् ३७ स्वराट्पौत्रंविनयिनमात्मनःसुसमंगुणैः ॥ तोयनीव्याःपतिंभूमेरभ्यषिंचद्गजाह्वये ३८ मथुरायांतथावज्रंशूरसेनपतिंततः ॥ प्राजापत्यांनिरूप्येष्टिमग्नीनापिबदीश्वरः ३९

भूवदेहंजहावितिवा ३३ तदेवमुक्तमपियादवेभ्योभगवतोवैलक्षण्यमबुद्ध्वातत्साम्यंवदतोमंदमतीन्प्रतिवैलक्षण्यंस्पष्टयतिद्वाभ्याम् ययायादवरूपयातन्वाभुवोभारंकंटकेनकंटकमिवाऽऽहरत् यादवतनुर्भूभारतनुश्चेतिद्वयमपीश्वरस्यसंहार्यत्वेनसममेव ३४ श्रीकृष्णमूर्तेर्विशेषमाह यथेति तान्यपियथाधत्तेजहातिच तदाह यथानटोनिजरूपेणस्थितोरूपांतराणिधत्तेऽतर्धत्तेच तथातदपिकलेवरंजहौ अंतरधादित्यर्थः ३५ युधिष्ठिरस्यस्वर्गारोहप्रसंगायकलिप्रवेशमाह यदेति स्वतन्वाजहौ सतनोरेववैकुंठारोहात् श्रवणार्हासतीकथायस्य तदायदहस्तस्मिन्नेव अहरितिलुप्तसप्तम्यंतंपदम् अप्रतिबुद्धचेतसामविवेकिनामिति विवेकिनांतुनप्रभुरित्युक्तम् अन्ववर्ततेतिपूर्वमेवांशेनप्रविष्टस्यतेनरूपेणानुवृत्तिरुक्ता ३६ बुधोयुधिष्ठिरः तस्यकलेःपरिसर्पणंप्रसरणंविलोक्य कथंभूतम् लोभाद्यधर्मचक्रंयस्मिन् जिह्मंकौटिल्यम् पर्यधात्तदुचितंपरिधानमकरोत् । ३७ आत्मनःस्वस्यगुणैःसुसममतिसदृशम् तोयंसर्वतःस्थितंसमुद्रोदकमेवनीवीपरिधानविशेषोयस्यास्तस्याभूमेःपतित्वेनाभिषिक्तवान् ३८ वज्रमनिरुद्धस्यपुत्रम् निरूप्य कृत्वेत्यर्थः अपिबदात्मन्यारोपयामास ईश्वरः समर्थः ३९

संछिन्नान्यशेषाणिबंधनान्युपाधयोयेन ४० तदेवदर्शयतिद्वाभ्याम् वाचमित्युपलक्षणम् सर्वेंद्रियाणिमनसिप्रविलापितवानित्यर्थः तच्चमनः प्राणेप्राणाधीनवृत्तित्वात् तंचप्राणमितर
अपाने तेनाकर्षणात् अपानव्यापारउत्सर्गस्तत्सहितमपानंमृत्यौतदधिष्ठातृदेवतायाम् अनेनैववागादिष्वपितत्तत्कर्मसाहित्यंज्ञेयम् तंमृत्युंपंचत्वेपंचभूतानामैक्येदेहे देहस्यैवमृत्युर्नात्मन
इतिभावितवानित्यर्थः अजोहवीदितियङ्लुगंताल्लुङिरूपम् ४१ त्रित्वेगुणत्रयेपंचत्वंदेहंतच्चत्रित्वमेकत्वेअविद्यायाम् सर्वंसर्वारोपहेतुमविद्यामात्मनिजीवे अजोहवीदितिवक्तव्येअजुहवी
दित्यार्षम् एवंशोधितमात्मानंब्रह्मण्यव्ययेकूटस्थे नतस्यान्यत्रलयइत्यर्थः ४२ तदेवमात्मप्रतिपत्तिमुक्त्वाबाह्यस्थितिमाह चीरवासाइतिद्वाभ्याम् बद्धवाङ्मौनी ४३ अनवेक्षमा
णोऽनुजादिप्रतीक्षामकुर्वन् आशांदिशम्गतपूर्वांपूर्वंप्रविष्टाम् महात्मभिर्विवेकवाद्भिः यतोयांदिशम् ४४ अधर्मोमित्रंयस्यतेन ४५ साधुकृताःसर्वेऽर्थाधर्मादयोयैः अतएववैकुंठस्यच

विसृज्यतत्रतत्सर्वंदुकूलवलयादिकम् ॥ निर्ममोनिरहंकारःसंछिन्नाशेषबंधनः ४० वाचंजुहावमनसितत्प्राणइतरेचतम् ॥ मृत्यावपानंसोत्सर्गंतंपंचत्वेह्य
जोहवीत् ४१ त्रित्वेहुत्वाथपंचत्वंतच्चैकत्वेऽजुहोन्मुनिः ॥ सर्वमात्मन्यजुहवीद्ब्रह्मण्यात्मानमव्यये ४२ चीरवासानिराहारोबद्धवाङ्मुक्तमूर्धजः ॥ दर्शय
न्नात्मनोरूपंजडोन्मत्तपिशाचवत् ४३ अनवेक्षमाणोनिरगादशृण्वन्बधिरोयथा ॥ उदीचींप्रविवेशाशांगतपूर्वांमहात्मभिः ॥ हृदिब्रह्मपरंध्यायन्नावर्तेतयतो
गतः ४४ सर्वेतमनुनिर्जग्मुर्भ्रातरःकृतनिश्चयाः ॥ कलिनाऽधर्ममित्रेणदृष्ट्वास्पृष्टाःप्रजाभुवि ४५ तेसाधुकृतसर्वार्थाज्ञात्वात्यंतिकमात्मनः ॥ मनसाधारया
मासुर्वैकुंठचरणांबुजं ४६ तद्ध्यानोद्रिक्तयाभक्त्याविशुद्धधिषणाःपरे ॥ तस्मिन्नारायणपदेएकांतमतयोगतिम् ४७ अवापुर्दुरवापांतेअसद्भिर्विषयात्मभिः ॥
विधूतकल्मषास्थानंविरजेनात्मनैवहि ४८ विदुरोपिपरित्यज्यप्रभासेदेहमात्मवान् ॥ कृष्णावेशेनतच्चित्तःपितृभिःस्वक्षयंययौ ४९ द्रौपदीचतदाज्ञायपती
नामनपेक्षताम् ॥ वासुदेवेभगवतिह्येकांतमतिरापतम् ५० यःश्रद्धयैतद्भगवत्प्रियाणांपांडोःसुतानामितिसंप्रयाणम् ॥ शृणोत्यलंस्वस्त्ययनंपवित्रंल
ब्ध्वाहरौभक्तिमुपैतिसिद्धिम् ॥ ५१ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेपांडवस्वर्गारोहणंनामपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ सूतउवाच ॥ ततः
परीक्षिद्द्विजवर्यशिक्षयामहींमहाभागवतःशशासह ॥ यथाहिसूत्यामभिजातकोविदाःसमादिशन्विप्रमहद्गुणस्तथा १ सउत्तरस्यतनयामुपयेमइरावतीम् ॥
जनमेजयादींश्चतुरस्तस्यामुत्पादयत्सुतान् २

रणांबुजमेवाऽऽत्यंतिकंशरणंज्ञात्वा ४६ कथंभूतेपदे विधूतकल्मषाणामास्थानंनिवासस्थानंयत्तस्मिन् विरजेनात्मनैवगतिंप्रापुर्नतुषोडशकलेनलिंगेन गतेर्वाविशेषणम् विरजेनात्मनै
वावस्थानरूपांगतिंतेविधूतकल्मषाः प्रापुरिति ४७ ४८ विदुरोपितीर्थान्यटन्प्रभासेश्रीकृष्णावेशेनकृष्णेचित्तमावेश्यदेहंपरित्यज्यतच्चित्तएवसंस्तदानींनेतुमागतैःपितृभिःसहस्वक्षयंस्वाधि
कारस्थानंययौ ४९ आत्मानंप्रत्यनपेक्षतांतदाज्ञात्वातमाप ५० इतिएवंयत्संप्रयाणम् अलमतिशयेनस्वस्त्ययनंमंगलास्पदम् अलंपवित्रंच ५१ ॥ ॥ इतिभागवतेमहापुरा
णेप्रथमस्कंधेटीकायांपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ततश्चषोडशेभूमिधर्मयोःकलिखिन्नयोः । संवादेवर्ण्यतेप्राप्तिःपालकस्यपरिक्षितः ॥ १ ॥ द्विजवर्याणांशिक्षयासूत्यांजन्मनि अभिजात
कोविदाजातकर्मविदः हेविप्र महतांगुणायस्मिन्सः १ जनमेजयादीनित्यक्षराधिक्यंछांदसम् उत्पादयदितिपाठे हेतौशतृप्रत्ययः सुतानुत्पादयितुमिरावतीमुपयेम इतिवाक्ययोजना २

आजहारकृतवानित्यर्थः शारद्वतंकृपम् यत्रयेष्वश्वमेधेषुदेवादृष्टिगोचराबभूवुः ३ निजग्राहनिगृहीतवान् कलिमेवनिर्दिशति नृपेति ४ कस्यहेतोरिति अयमर्थः कलिंकस्माद्धेतोः केवलंनिजग्राहनतुहतवान् यतोसौशूद्रः कःअतिकुत्सितः योगांपदाऽहनदहन्निति ५ अस्याविष्णोः पदांभोजयोर्योमकरंदस्तंलिहंत्यास्वादयंतियेतेषांसतांमहतांत्राकथाश्रयमितिसमा सांनिष्कृष्टस्यानुषंगः तर्हिकथ्यताम् ६ नोचेत्किमन्यैरसद्भिरालापैः यद्वैरायुषोवृथाक्षयः अस्माकमयंसत्रप्रयत्नोपिहरिकथामृतपानार्थएवेत्याह सार्धाभ्याम् क्षुद्रमल्पमायुर्येषाम् अतःमर्त्यानांमरणधर्मवताम् तथापिकृतंसत्यंमोक्षमिच्छताम् ७ योमृत्युःसइहसत्रेशामितुरिदंशामित्रंकर्मपशुहिंसनंतदर्थमुपहूतः ततःकिमतआह नकश्चिदिति ८ ततोपिकिमतआह अहोनृलोकेहरिलीलामृतंवचःपीयेतेत्येतदर्थम्हरिलीलैवामृतंयस्मिंस्तत् ९ तदभावेवृथैवजीवनमित्याह मंदस्यालसस्य नक्तंरात्रौयद्वयआयुस्तन्निद्रयाह्रियते दिवाअह्निचयद्वयस्तद्व्यर्थ

आजहाराश्वमेधांस्त्रीन्गंगायांभूरिदक्षिणान् ॥ शारद्वतंगुरुंकृत्वादेवायत्राक्षगोचराः ३ निजग्राहौजसावीरःकलिंदिग्विजयेक्वचित् ॥ नृपलिंगधरंशूद्रंघ्नंतंगोमिथुनंपदा ४ शौनकउवाच ॥ कस्यहेतोर्निजग्राहकलिंदिग्विजयेनृपः ॥ नृदेवचिह्नधृक्शूद्रःकोऽसौगांयःपदाऽहनत् ५ तत्कथ्यतांमहाभागयादिकृष्णकथाश्रयम् ॥ अथवाऽस्यपदांभोजमकरंदलिहांसताम् ६ किमन्यैरसदालापैरायुषोयदसद्व्ययः ॥ क्षुद्रायुषांनृणामंगमर्त्यानामृतमिच्छताम् ७ इहोपहूतोभगवान्मृत्युःशामित्रकर्मणि ॥ नकश्चिन्म्रियतेतावद्यावदास्तइहांतकः ८ एतदर्थंहिभगवानाहूतःपरमर्षिभिः ॥ अहोनृलोकेपीयेतहरिलीलाऽमृतंवचः ९ मंदस्यमंदप्रज्ञस्यवयोमंदायुषश्चवै ॥ निद्रयाह्रियतेनक्तंदिवाचव्यर्थकर्मभिः १० सूतउवाच ॥ यदापरीक्षित्कुरुजांगलेवसन्कलिंप्रविष्टंनिजचक्रवर्तिते ॥ निशम्यवार्तामनतिप्रियांततःशरासनंसंयुगशौंडिराददे ११ स्वलंकृतंश्यामतुरंगयोजितंरथंमृगेंद्रध्वजमाश्रितःपुरात् ॥ वृतोरथाश्वद्विपपत्तियुक्तयास्वसेनयादिग्विजयायनिर्गतः १२ भद्राश्वंकेतुमालंचभारतंचोत्तरान्कुरून् ॥ किंपुरुषादीनिवर्षाणिविजित्यजगृहेबलिम् १३ तत्रतत्रोपशृण्वानःस्वपूर्वेषांमहात्मनाम् ॥ प्रगीयमानंचयशःकृष्णमाहात्म्यसूचकम् १४ आत्मानंचपरित्रातमश्वत्थाम्नोऽस्त्रतेजसः ॥ स्नेहंचवृष्णिपार्थानांतेषांभक्तिंचकेशवे १५ तेभ्यःपरमसंतुष्टःप्रीत्युज्जृंभितलोचनः ॥ महाधनानिवासांसिददौहारान्महामनाः १६ सारथ्यपारषदसेवनसख्यदौत्यवीरासनानुगमनस्तवनप्रणामम् ॥ स्निग्धेषुपांडुषुजगत्प्रणतिंचविष्णोर्भक्तिंकरोतिनृपतिश्चरणारविंदे १७

कर्मभिरपह्रियते १० तत्रतावत्कलिनिग्रहप्रसंगमाह यदेतियदानिजचक्रवर्तितेस्वसेनयापालितेदेशेकलिंप्रविष्टंशुश्राव तदातामनतिप्रियांवार्तांकिंचित्प्रियांचयुद्धकौतुकसंपत्तेः निशम्य ततःशरासनंदुष्टनिग्रहार्थमाददे संयुगेशौंडिर्युद्धेप्रगल्भः पाठांतरेयुद्धेशौरिः कृष्णतुल्यः ११ ततश्चदिग्विजयायनिर्गतः १२ भद्राश्वादीनिपूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरतःसमुद्रलग्नानिवर्षाणि मेरोःसर्वतइलावृतम् ततउत्तरतोरम्यकंहिरण्मयंचदक्षिणतोहरिवर्षंकिंपुरुषंचतानिविजित्य १३ प्रगीयमानंयशःयशआदीनिशृण्वंस्तेभ्योददाविति तृतीयेनान्वयः १४ १५ १६ किंच स्निग्धेषुपांडवेषुविष्णोर्यानिसारथ्यादीनिकर्माणितानिशृण्वन् तथाविष्णोर्जगत्कर्तृकांप्रणतिंचशृण्वन् नृपतिःपरीक्षिद्विष्णोश्चरणारविंदेभक्तिंकरोतिस्म पारषदमितिरेफषकारयोर्विश्लेषश्छांदसः तत्रपार्षदंसभापतित्वम् सेवनंचित्तानुवृत्तिः वीरासनं रात्रौखड्गहस्तस्य तिष्ठतोजागरणम् १७

वृत्तिमनुवर्तमानस्यसतः नातिदूरेशीघ्रमेव १८ धर्मोवृषरूपः विच्छायांहतप्रभाम् गांगोरूपांपृथ्वीम् विवत्सांनष्टापत्याम् १९ तेआत्मनोदेहस्ययद्यपिबहिरामयोनलक्ष्यतेथाप्यंत
र्मध्येआधिःपीडायस्यास्तांत्वामालक्षये केन यतोविच्छायासि अतईषन्म्लायतावैवर्ण्यंभजतामुखेनलिंगेन तत्रकारणानिकल्पयन्पृच्छति दूरेबंधुमित्यादिपंचभिः दूरेस्थितंबंधु
म् २० त्रिभिःपादैर्न्यूनमतएवैकपादम् मामांमल्लक्षणंजनमित्यर्थः वृषलैरितऊर्ध्वंभोक्ष्यमाणम् पुंस्त्वमात्मपदविशेषणत्वात् हृतायज्ञभागायेषांतान् यज्ञाद्यकरणात् २१ हेउर्विपृथ्वि
भर्तृभिररक्ष्यमाणाःस्त्रियःपितृभिररक्ष्यमाणान्बालान्प्रत्युततैरेवपुरुषादैरिवनिर्दयैरार्तान्क्लिष्टान् वाचंदेवींसरस्वतीम् कुकर्मणिदुराचारेस्थिताम् कुलाग्र्यान्ब्राह्मणोत्तमान्सेवकान् २२
उपसृष्टान्व्याप्तान् अवरोपितान्युद्वासितानि व्यवायोमैथुनम् इतस्ततोनिषधानादरेणसर्वतोऽशनादिषून्मुखंप्रवर्तमानंजीवलोकंवा २३ हेअंबमातः हेधरित्रि तेतवयोभूरिभारस्तस्या
वतारणार्थंकृतावतारस्यकर्माणिस्मरंतीतेनाविसृष्टासतीशोचासि निर्वाणंविलंबितमाश्रितंयेषुतानि पाठांतरेनिर्वाणंविडंबितमुपहासितंयैः मोक्षादप्यधिकसुखानीत्यर्थः २४ हेअंबतेसौ

तस्यैवंवर्तमानस्यपूर्वेषांवृत्तिमन्वहम् ॥ नातिदूरेकिलाश्चर्यंयदासीत्तंन्निबोधमे १८ धर्मःपदैकेनचरन्विच्छायामुपलभ्यगाम् १९ पृच्छतिस्माश्रुवदनांवि
वत्सामिवमातरम् १९ धर्मउवाच ॥ कच्चिद्भद्रेऽनामयमात्मनस्तेविच्छायासिम्लायतेषण्मुखेन ॥ आलक्षयेभवतीमंतराधिंदूरबंधुंशोचसिकंचनांब
२० पादैर्न्यूनंशोचसिमैकपादमात्मानंवावृषलैर्भोक्ष्यमाणम् ॥ आहोसुरादीन्हृतयज्ञभागान्प्रजाउतास्विन्मघवत्यवर्षति २१ अरक्ष्यमाणाःस्त्रियउर्वि
बालान्शोचस्यथोपुरुषादैरिवार्तान् ॥ वाचंदेवींब्रह्मकुलेकुकर्मण्यब्रह्मण्येराजकुलेकुलाग्र्यान् २२ किंक्षत्रबंधून्कलिनोपसृष्टान्राष्ट्राणिवातैरवरोपितानि ॥
इतस्ततोवाऽशनपानवासःस्नानव्यवायोन्मुखजीवलोकम् २३ यद्वांबतेभूरिभरावतारकृतावतारस्यहरेर्धरित्रि ॥ अंतर्हितस्यस्मरतीविसृष्टाकर्माणि
निर्वाणविलंबितानि २४ इदंममाचक्ष्वतवाधिमूलंवसुंधरेयेनविकर्शितासि ॥ कालेनवातेबलिनांबलीयसासुरार्चितंकिंहृतमंबसौभगम् २५ धरण्यु
उवाच ॥ भवान्हिवेदतत्सर्वंयन्मांधर्मानुपृच्छसि ॥ चतुर्भिर्वर्तसेयेनपादैर्लोकसुखावहैः २६ सत्यंशौचंदयाक्षांतिस्त्यागःसंतोषआर्जवम् ॥ शमोदमस्त
पःसाम्यंतितिक्षोपरतिःश्रुतम् २७ ज्ञानंविरक्तिरैश्वर्यंशौर्यंतेजोबलंस्मृतिः ॥ स्वातंत्र्यंकौशलंकांतिर्धैर्यंमार्दवमेवच २८ प्रागल्भ्यंप्रश्रयःशीलंसहओ
जोबलंभगः ॥ गांभीर्यंस्थैर्यमास्तिक्यंकीर्तिर्मानोऽनहंकृतिः २९

भाग्यंकालेनवाहृतम् २५ भवान्जानात्येवतथापिवक्ष्यामीत्याह येनहेतुभूतेनत्वंचतुर्भिःपादैर्वर्तसे यत्रचसत्यादयोमहागुणानवियंतितेनश्रीनिवासेनरहितंलोकंशोचामीतिषष्ठेनान्वयः २६
सत्यंयथार्थभाषणम् शौचंशुद्धत्वम् दया परदुःखासहनम् क्षांतिः क्रोधप्राप्तौचित्तसंयमनम् त्यागोऽर्थिषुमुक्तहस्तता संतोषोऽलंबुद्धिः आर्जवमवक्रता शमोमनोनैश्चल्यम् दमोबाह्येंद्रियनै
श्चल्यम् तपःस्वधर्मः साम्यमरिमित्राद्यभावः तितिक्षा परापराधसहनम् उपरतिर्लाभप्राप्तावौदासीन्यम् श्रुतंशास्त्रविचारः२७ ज्ञानमात्मविषयम् विरक्तिर्वैतृष्ण्यम् ऐश्वर्यंनियंतृत्वम् शौ
र्यंसंग्रामोत्साहः तेजःप्रभावः बलंदक्षत्वम् स्मृतिःकर्तव्याकर्तव्यार्थानुसंधानम् स्वातंत्र्यमपराधीनता कौशलंक्रियानिपुणता कांतिःसौंदर्यम् धैर्यमव्याकुलता मार्दवंचित्ताकाठिन्यम् २८
प्रागल्भ्यंप्रतिभातिशयः प्रश्रयोविनयः शीलंसुस्वभावः सहओजोबलानिमनसोज्ञानेंद्रियाणांकर्मेंद्रियाणांचपाटवानि भगो भोगास्पदत्वम् गांभीर्यमक्षोभ्यत्वम् स्थैर्यमचंचलता आस्ति
क्यंश्रद्धा कीर्तिर्यशः मानःपूज्यत्वम् अनहंकृतिर्गर्वाभावः २९

एतेएकोनच्त्वारिंशत् अन्येचब्रह्मण्यशरण्यत्वादयोमहांतोगुणायस्मिन्नित्याःसहजानवियंतिनक्षीयंतेस्म ३० तेनगुणपात्रेणगुणालयेन पाप्मनापापहेतुना ३१ ३२ तस्यविरहोदुःसहइत्याह चतुर्भिः ब्रह्मादयोयस्याःश्रियोऽपांगमोक्षःस्वस्मिन्दृष्टिपातस्तत्कामाःसंतोबहुतिथंबहुकालंतपःसमचरन्सम्यक्करंतिस्म भगवद्भिरुत्तमैःप्रपन्नाआश्रितापिसाश्रीर्यस्यपादलावण्यमलमनुरक्तासतीसेवते ३३ तस्यभगवतःश्रीमद्भिःपदैः केतुर्ध्वजः अब्जादयःकेताश्चिह्नानियेषांतैः यद्वा अब्जादीनामाश्रयैः सम्यगलंकृतमंगंयस्याःसाऽहंततोभगवतोविभूतिंसंपदमुपलभ्यप्राप्यत्रीन्लोकानतिक्रम्यअरोचेशोभितवत्यस्मि पश्चात्तस्याविभूतेरंतेनाशकालेप्राप्तेसत्युत्स्मयंतींगर्वंकुर्वाणांमांसब्यसृजत्त्यक्तवान् ३४ किंच योवैआसुरोवंशोयेषांतेषांराज्ञामक्षौहिणीशतरूपंममातिभरंभारमपनीतवान् त्वांचोमपदत्वाद्दुःस्थंसंतंपौरुषेणपुरुषकारेणाऽऽत्मनिस्त्रस्मिन्संपूर्णपदंसुस्थंसंपादयन् लक्षणहेत्वोःक्रियायाइतिहेतौशतृप्रत्ययः संपादयितुमित्यर्थः अबिभ्रत्धृतवानित्यर्थः३५तस्यविरहंकावासहेत प्रेमावलोकश्चरुचिरस्मितंचवल्गुजल्पश्चतैर्मधुमानिनीनांसत्यभामादीनांसमानंगर्वसहितंस्थैर्यंस्तब्धत्वंयोऽहरत् यस्यांघ्रिणारजस्युत्थितेन

एतेचान्येचभगवन्नित्यायत्रमहागुणाः ॥ प्रार्थ्यामहत्त्वमिच्छद्भिर्नवियंतिस्मकर्हिचित् ३० तेनाहंगुणपात्रेणश्रीनिवासेनसांप्रतम् ॥ शोचामिरहितंलोकंपाप्मनाकलिनेक्षितम् ३१ आत्मानंचानुशोचामिभवंतंचामरोत्तमम् ॥ देवान्पितॄनृषीन्साधून्सर्वान्वर्णांस्तथाऽऽश्रमान् ३२ ब्रह्मादयोबहुतिथंयदपांगमोक्षकामास्तपःसमचरन्भगवत्प्रपन्ना ॥ साश्रीःस्ववासमरविंदवनंविहाययत्पादसौभगमलंभजतेऽनुरक्ता ३३ तस्याहमब्जकुलिशांकुशकेतुकेतैःश्रीमत्पदैर्भगवतःसमलंकृतांगी ॥ त्रीनत्यरोचउपलभ्यततोविभूतिंलोकान्समांव्यसृजदुत्स्मयतींतदंते ३४ योवैममातिभरमासुरवंशराज्ञामक्षौहिणिशतमपानुददात्मतंत्रः ॥ त्वांदुःस्थमूनपदमात्मनिपौरुषेणसंपादयन्यदुषुरम्यमबिभ्रदंगम् ३५ कावासहेताविरहंपुरुषोत्तमस्यप्रेमावलोकरुचिरस्मितवल्गुजल्पैः ॥ स्थैर्यंसमानमहरन्मधुमानिनीनांरोमोत्सवोममयदंघ्रिविटंकितायाः ३६ तयोरेवंकथयतोःपृथिवीधर्मयोस्तदा ॥ परीक्षिन्नामराजर्षिःप्राप्तःप्राचींसरस्वतीम् ३७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेपृथ्वीधर्मसंवादोनामषोडशोऽध्यायः १६ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ सूतउवाच ॥ तत्रगोमिथुनंराजाहन्यमानमनाथवत् ॥ दंडहस्तंचवृषलंददृशेनृपलांछनम् १ वृषंमृणालधवलंमेहंतमिवबिभ्यतम् ॥ वेपमानंपदैकेनसीदंतंशूद्रताडितम् २ गांचधर्मदुघांदीनांभृशंशूद्रपदाहताम् ॥ विवत्सांसाश्रुवदनांक्षामांयवसमिच्छतीम् ३ पप्रच्छरथमारूढःकार्तस्वरपरिच्छदम् ॥ मेघगंभीरयावाचासमारोपितकार्मुकः ४ कस्त्वंमच्छरणेलोकेबलाद्धंस्यबलान्बली ॥ नरदेवोऽसिवेषेणनटवत्कर्मणाऽद्विजः ५

विटंकितायाअलंकृतायाः सस्यादिमिषेणरोमोत्सवोभवति ३६ कथयतोःसतोः प्राचींपूर्ववाहिनींसरस्वतींकुरुक्षेत्रे ॥ ३७ ॥ ॥ इतिप्रथमेटीकायांषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥
॥छ॥ ॥ ततःसप्तदशेराज्ञःकलेर्निग्रहउच्यते ॥ तस्यैवंवीर्यभाजोऽपिवैराग्यंवक्तुमद्भुतम् ॥ १ ॥ हन्यमानंताड्यमानम् १ मृणालंपद्मकंदस्तद्वद्धवलम् भयान्मेहंतंमूत्रयंतम् इवेत्यनेनपादावशेषोधर्मोभयान्मूत्रयन्निवप्रतिक्षणंक्षीयमाणांशस्तस्याप्यनिर्वाहात्कंपमानइवेतिदर्शितम् २ धर्मदुघांहविर्दोग्ध्रीम् क्षामांकृशाम् यवसंतृणम् अत्रसस्यादिप्रसवक्षयाद्धिवत्सेव यज्ञाद्यभावात्कृशा अतएवयज्ञभागमिच्छंतीपृथ्वीतिसूचितम् ३ कार्तस्वरंसुवर्णंतन्मयःपरिच्छदःपरिकरोयस्य स्वर्णनिबद्धामित्यर्थः सज्जीकृतकार्मुकः ४ हंसि घातयसि राजाहमितिचेत्तत्राऽऽह नटइववेषमात्रेणनरदेवोऽसि कर्मणात्वद्विजःशूद्रः ५

अशोच्यान्निरपराधान्रहसि यस्त्वंप्रहरन्प्रहरसिसशोच्यःसापराधोऽस्यतोवधमर्हसि६ वृषंप्रत्याह त्वंवा कः स्वयमेवसंभावयति किंकश्चिद्देवोवृषरूपेणास्मान्परिखेदयन्वर्तते ७ दोर्दंडैः परिरंभितेपरिरंभितवत्सुरक्षिते तेशुचोऽश्रूणिविनाऽन्येषामश्रूणिनानुपतंतीतिखेदहेतुत्वंदर्शितम् ८ एवमुक्तेपुनरपिशोचंतंप्रत्याह भोसुरभेःपुत्र मा शुचः शोकंमाकुरु व्येत्वपयातु गांप्रत्याह अंबमातः शास्तरिमयिजीवतिसति तेभद्रमेवाऽतोमारोदीः ९ मद्धितार्थमेवैनंहनिष्यामि नतवोपकारायेत्याह यस्येतिद्वाभ्याम् हेसाध्विसर्वायाःकाश्चिदपीत्यर्थः असाधुभिस्त्रस्यंतेपीड्यंतइत्यर्थः भगोभाग्यम् गतिःपरलोकः १० ११ पुनरपि शोचंतंवृषंप्रत्याह कःअवृश्चच्चिच्छेद त्वादृशास्त्वद्विधादुःखिताः १२ वोभद्रमस्तु आत्मनस्तवपादच्छेदेनवैरूप्यंकृतवंतंकीर्तिंदूषयतीतितथातमाख्याहि १३ ननुतदाख्यानेकृतेकथंभद्रंस्यादित्यतआह यस्मादनागसिजनेयोऽघंदुःखंयुंजन्कुर्वन्भवत्यस्यैवंभूतस्यमत्तःसकाशात्सर्वत्रापिभयंभवतिततः साधूनांभद्रंभवेदेवेति १४ एतस्यदंडेऽहमसमर्थइतिमाशंकीरित्याह अनागःस्विति आगस्कृदपराधकर्ता तस्यामर्त्यस्यदेवस्यापिभुजमाहर्तास्म्याहरिष्यामि सांगदमित्यनेनमूलतउत्पा

कस्त्वंकृष्णेगतेदूरंसहगांडीवधन्वना ॥ शोच्योऽस्यशोच्यान्रहसिप्रहरन्वधमर्हसि ६ त्वंवामृणालधवलःपादैर्न्यूनःपदाचरन् ॥ वृषरूपेणकिंकश्चिद्देवोनःप
रिखेदयन् ७ नजातुपौरवेंद्राणांदोर्दंडपरिरंभिते ॥ भूतलेऽनुपतंत्यस्मिन्विनातेप्राणिनांशुचः ८ मासौरभेयानुशुचोव्येतुतेवृषलाद्भयम् ॥ मारोदीरंब
भद्रंतेखलानांमयिशास्तरि ९ यस्यराष्ट्रेप्रजाःसर्वास्त्रस्यंतेसाध्व्यसाधुभिः ॥ तस्यमत्तस्यनश्यंतिकीर्तिरायुर्भगोगतिः १० एषराज्ञांपरोधर्मोह्यार्तानामार्ति
निग्रहः ॥ अतएनंवधिष्यामिभूतद्रुहमसत्तमम् ११ कोऽवृश्चत्तवपादांस्त्रीन्सौरभेयचतुष्पद ॥ माभूवंस्त्वादृशाराष्ट्रेराज्ञांकृष्णानुवर्तिनाम् १२ आख्या
हिवृषभद्रंवःसाधूनामकृतागसाम् ॥ आत्मवैरूप्यकर्तारंपार्थानांकीर्तिदूषणम् १३ जनेऽनागस्यघंयुंजन्सर्वतोऽस्यचमद्भयम् ॥ साधूनांभद्रमेवस्यादसा
धुदमनेकृते १४ अनागःस्विहभूतेषुयआगस्कृन्निरंकुशः ॥ आहर्तास्मिभुजंसाक्षादमर्त्यस्यापिसांगदम् १५ राज्ञोहिपरमोधर्मःस्वधर्मस्थानुपालनम् ॥
शासतोऽन्यान्यथाशास्त्रमनापद्युत्पथानिह १६ ॥ धर्मउवाच ॥ एतद्वःपांडवेयानांयुक्तमार्ताभयंवचः ॥ येषांगुणगणैःकृष्णोदौत्यादौभगवान्कृतः १७
नवयंक्लेशबीजानियतःस्युःपुरुषर्षभ ॥ पुरुषंतंविजानीमोवाक्यभेदविमोहिताः १८ केचिद्विकल्पवसनाआहुरात्मानमात्मनः ॥ दैवमन्येऽपरेकर्मस्वभा
वमपरेप्रभुम् १९ अप्रतर्क्यादनिर्देश्यादितिकेष्वपिनिश्चयः ॥ अत्रानुरूपंराजर्षेविमृशस्वमनीषया २०

ट्याहरिष्यामीतिदर्शितम् १५ नन्वेकस्यनिग्रहेणान्यस्यानुग्रहेतवकिंप्रयोजनंतत्राऽऽह राज्ञोहीति अन्यानधर्मिष्ठान् शासतोदंडयतः १६ आर्तानामभयंयस्मात्तद्वचोवायुष्माकंयुक्तमुचितमेव १७ वयंतुयतःपुरुषात्प्राणिनांक्लेशहेतवोभवेयुस्तंपुरुषनविजानीमः यतोवादिनांवाक्यभेदैर्विमोहिताः १८ वाक्यभेदानेवाऽऽह विकल्पंभेदंवसतेआच्छादयंतियेयोगिनस्तेआत्मानमेवात्मनःप्रभुंसुखदुःखप्रदमाहुः तदुक्तम् 'आत्मैवह्यात्मनोबंधुरात्मैवरिपुरात्मन'इति यद्वा विकल्पैःकुतर्कैःप्रावृतानास्तिकाः एवंहितेवदंति नतावद्देवतादीनांप्रभुत्वम् कर्माधीनत्वात् नच कर्मणः स्वाधीनत्वादचेतनत्वाच्च अतःस्वयमेवप्रभुर्नचान्यःकश्चिदिति अन्येदैवज्ञादैवंग्रहादिरूपांदेवताम् परेतुमीमांसकाःकर्म अपरेलौकायतिकाःस्वभावम् १९ केष्वपिसेश्वरेषुमध्ये केष्वपीतिदुर्लभत्वंदर्शितम् निश्चयइति सिद्धांतत्वम् अप्रतर्क्यान्मनोऽगोचरादनिर्देश्याद्वचनागोचरात्परमेश्वरात्सर्वंभवतीतिविमृशविचारयस्वबुद्ध्या २०

विखेदोगतमोहः पर्यचष्टप्रत्यभाषतज्ज्ञातवानितिवा २१ अनिर्धारितमिवब्रुवन्घातकंजानन्नपिनसूचेयदित्येवंरूपंधर्मंब्रवीष्यतोधर्मोऽसिसूचनेकोदोषइत्यतआह यदिति स्थानंनरकादि २२ यद्वा अज्ञानादप्यकथनंभवतीत्याह अथवेति देवस्यमायायागतिर्वध्यघातकलक्षणाद्वृत्तिर्भूतानांचेतसोवचसश्चागोचरासुज्ञेयानभवतीति निश्चयः २३ धर्मोऽसावितिज्ञात्वातस्यपादानुवादेनव्यवस्थामाह तपइतिद्वाभ्याम् अधर्मपादैस्तवत्रयःपादास्त्रिभिरंशैर्भग्नाः स्मयोविस्मयः २४ इदानींकलौहेधर्मतेपादश्चतुर्थोंऽशस्तत्रापिसत्यमेवास्ति यतःसत्याद्भवानात्मानंनिर्वर्तयेत्कथंचिद्धारयेत् यद्वा पुरुषस्त्वांसाधयेत् तमपिपादमनृतेनसंवर्धितःकलिरूपोऽयमधर्मोग्रहीतुमिच्छति तत्रेयंस्थितिः कृतयुगेप्रथमंसंपूर्णश्चतुष्पाद्धर्मस्त्रेतायांचतुर्णामपिपादानांमध्ये स्मयेनतपः संगेनशौचं मदेनदयाअनृतेन सत्यमित्येवंचतुर्थांऽशोहीयते द्वापरेत्वर्धम् कलौचतुर्थोंऽशोवशिष्यतेसोऽप्यंते नंक्ष्यतीति २५ न्यासितोऽन्योन्यद्वारेणावतारितउरुर्भरोभारोयस्याः कृतंकौतुकंमंगलंयस्याःसा २६ अश्रूणिकलयतिमुंचतीत्यश्रुकला तनत्यक्तासतीशूद्राभोक्ष्यंतिमामितिशोचति २७ निशातंनिशितम् अधर्मस्यहेतुर्यःकलिस्तंहंतुमित्यर्थः २८ अभिप्रेत्यज्ञात्वा २९ शरण्यआश्रयार्हः श्लोक्यःसत्कीर्त्यर्हः ३० गुडाकेशोऽर्जुनस्तस्य यशोधरायेवयंतेषांतान्प्रतिबद्धोंऽजलिर्येनतस्यते किंतुकथंचनकेनाप्यंशेननवर्तितव्यम् यस्मात्त्वमधर्मस्यबंधुः ३१ तदेवाऽऽह राजदेहेषुवर्तमानंत्वामनुसर्वतःप्रवृत्तः अनार्यंदौर्जन्यम् अंहःस्वधर्मत्यागः ज्येष्ठाअलक्ष्मीः मायाकपटम् ३२ तत्तस्माद्धर्मेणसत्येनचवर्तितव्येवार्तितुमर्हेब्रह्मावर्तेदेशे यज्ञस्यबितानंविस्तारस्तत्रविज्ञानिपुणाः ३३ इज्यायागस्तद्रूपामूर्तिर्यस्य शंक्षेमंकामांश्च नन्विंद्रादयोदेवाइज्यंते नतुहरिस्तत्राऽऽह एषस्थावरादीनामात्मेति तथापि जीववन्नपरिच्छिन्नइत्याह अंतर्बहिरिति यथावायुः प्राणरूपेणांतस्थोऽपि बहिरप्यस्ति तद्वत्सर्वांतर्यामीश्वरोपीति ३४ उद्यतासिमुद्धृतखड्गम् दंडपाणिंयमम् उद्यतमुद्युक्तम् ३५

एवंधर्मेप्रवदतिससम्राड्द्विजसत्तम ॥ समाहितेनमनसाविखेदःपर्यचष्टतम् २१ राजोवाच ॥ धर्मंब्रवीषिधर्मज्ञधर्मोऽसिवृषरूपधृक् ॥ यदधर्मकृतःस्थानंसूचकस्यापितद्भवेत् २२ अथवादेवमायायानूनंगतिरगोचरा ॥ चेतसोवचसश्चापिभूतानामितिनिश्चयः २३ तपःशौचंदयासत्यमितिपादाःप्रकीर्तिताः ॥ अधर्मांशैस्त्रयोभग्नाःस्मयसंगमदैस्तव २४ इदानींधर्मपादस्तेसत्यंनिर्वर्तयेद्यतः ॥ तंजिघृक्षत्यधर्मोऽयमनृतेनैधितःकलिः २५ इयंचभूर्भगवतान्यासितोरुभरासती ॥ श्रीमद्भिस्तत्पदन्यासैःसर्वतःकृतकौतुका २६ शोचत्यश्रुकलासाध्वीदुर्भगेवोज्झिताऽधुना ॥ अब्रह्मण्यानृपव्याजाःशूद्राभोक्ष्यंतिमामिति २७ इतिधर्मंमहींचैवसांत्वयित्वामहारथः ॥ निशातमाददेखड्गंकलयेऽधर्महेतवे २८ तंजिघांसुमभिप्रेत्यविहायनृपलांछनम् ॥ तत्पादमूलंशिरसासमगाद्भयविह्वलः २९ पतितंपादयोर्वीक्ष्यकृपयादीनवत्सलः ॥ शरण्योनावधीच्छ्लोक्यआहचेदंहसन्निव ३० राजोवाच ॥ नतेगुडाकेशयशोधराणांबद्धांजलेर्वैभयमस्तिकिंचित् ॥ नवर्तितव्यंभवताकथंचनक्षेत्रेमदीयेत्वमधर्मबंधुः ३१ त्वांवर्तमानंनरदेवदेहेष्वनुप्रवृत्तोऽयमधर्मपूगः ॥ लोभोऽनृतंचौर्यमनार्यमंहोज्येष्ठाचमायाकलहश्चदंभः ३२ नवर्तितव्यंतदधर्मबंधोधर्मेणसत्येनचवर्तितव्ये ॥ ब्रह्मावर्तेयत्रयजंतियज्ञैर्यज्ञेश्वरंयज्ञवितानविज्ञाः ३३ यस्मिन्हरिर्भगवानिज्यमानइज्यामूर्तिर्यजतांशंतनोति ॥ कामानमोघान्स्थिरजंगमानामंतर्बहिर्वायुरिवैषआत्मा ३४ सूतउवाच ॥ परीक्षितैवमादिष्टःसकलिर्जातवेपथुः ॥ तमुद्यतासिमाहेदंदंडपाणिमिवोद्यतम् ३५

अत्रनवस्तव्यमितियातवाज्ञातयायत्रक्वापिवत्स्यामिकिंतुतत्रतत्राप्यात्तोगृहीतइषुः शरासनंचयेनतंत्वामेवलक्षये ३६ ततस्मात् नियतोनिश्चलः वत्स्येवत्स्यामि ३७ पानंमद्यादेःसूनाः प्राणिवधाः द्यूतेऽनृतम् पानेमदःपूर्वंमदोदयानाशकत्वेनोक्तोऽत्रतुगर्वद्वारातपोनाशकत्वेनस्त्रीषुसंगः हिंसायांक्रौर्यंदयानाशकमितिज्ञेयम् यद्यपिसर्वंसर्वत्रसंभवतितथापिप्राधान्येनानृतादीनांद्यूतादिषुयथासंख्यंज्ञेयम् द्वादशस्कंधेतु"सत्यंदयातपोदानमि" तिपादाविभोर्नृपेत्यत्रदानशब्देनशौचमेवोक्तम् मनःशुद्धिरूपत्वाद्भूताभयदानस्य"त्रेतायांधर्मपादानांतुर्यांशोहीयतेशनैः अधर्मपादैरनृतहिंसाऽसंतोषविग्रहैरि"त्यत्रचाऽसंतोषशब्देनतस्यहेतुर्गर्वोलक्ष्यतेविग्रहशब्देनचतद्धेतुः स्त्रीसंगइत्यविरोधः ३८ चतुर्विधस्याप्येकत्रैवावस्थानंदेहीतिपुनर्याचमानायजातरूपंसुवर्णदत्तवान् ततःसुवर्णदानात् अनृतम् मदम् काममितिस्त्रिषुसंगम् रजइतिरजोमूलांहिंसाम् एतानिचत्वारिपंचमंवैरंचादादिति ३९ औत्तरेयेणपरीक्षिताअमून्यमीषुस्थानेषुन्यवसादित्यर्थः ४० अथइतिहेतोःबुभूषुरुद्भवितुमिच्छुः स्त्रीसुवर्णयोरसेवनंनामतयोरनासक्तिः ४१ एवंकलिंनिगृह्यवृषस्यपादान्प्रतिसंदधे तपआदीनिप्रवर्तितवानित्यर्थः ४२ युष्मदीय

कलिरुवाच ॥ यत्रक्वचनवत्स्यामिसार्वभौमतवाऽऽज्ञया ॥ लक्षयेतत्रतत्रापित्वामात्तेषुशरासनम् ३६ तन्मेधर्मभृतांश्रेष्ठस्थानंनिर्देष्टुमर्हसि ॥ यत्रैवनियतोवत्स्यआतिष्ठंस्तेऽनुशासनम् ३७ सूतउवाच ॥ अभ्यर्थितस्तदातस्मैस्थानानिकलयेददौ ॥ द्यूतंपानंस्त्रियःसूनायत्राधर्मश्चतुर्विधः ३८ पुनश्चयाचमानायजातरूपमदात्प्रभुः ॥ ततोऽनृतंमदंकामंरजोवैरंचपंचमम् ३९ अमूनिपंचस्थानानिह्यधर्मप्रभवःकलिः ॥ औत्तरेयेणदत्तानिन्यवसत्तन्निदेशकृत् ४० अथैतानिनसेवेतबुभूषुःपुरुषःक्वचित् ॥ विशेषतोधर्मशीलोराजालोकपतिर्गुरुः ४१ वृषस्यनष्टांस्त्रीन्पादांस्तपःशौचंदयामिति ॥ प्रतिसंदधआश्वास्यमहींचसमवर्धयत् ४२ सएषएतर्ह्यध्यास्तआसनंपार्थिवोचितम् ॥ पितामहेनोपन्यस्तंराज्ञाऽरण्यंविविक्षता ४३ आस्तेऽधुनासराजर्षिःकौरवेंद्रश्रियोल्लसन् ॥ गजाह्वयेमहाभागश्चक्रवर्तीबृहच्छ्रवाः ४४ इत्थंभूतानुभावोयमभिमन्युसुतोनृपः ॥ यस्यपालयतःक्षोणींयूयंसत्रायदीक्षिताः ४५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेकलिनिग्रहोनामसप्तदशोऽध्यायः १७ ॥ छ ॥ सूतउवाच ॥ योवैद्रौण्यस्त्रविप्लुष्टोनमातुरुदरेमृतः ॥ अनुग्रहाद्भगवतःकृष्णस्याद्भुतकर्मणः १ ब्रह्मकोपोत्थितायस्तुतक्षकात्प्राणविप्लवात् ॥ नसंमुमोहोरुभयाद्भगवत्यर्पिताशयः २ उत्सृज्यसर्वतःसंगंविज्ञाताजितसंस्थितिः ॥ वैयासकेर्जहौशिष्योगंगायांस्वंकलेवरम् ३ नोत्तमश्लोकवार्तानांजुषतांतत्कथामृतम् ॥ स्यात्संभ्रमोऽतकालेपिस्मरतांतत्पदांबुजम् ४

सत्रप्रवृत्तिरपितत्प्रभावादेवेत्याहात्रिभिःएतर्हीदानींयुधिष्ठिरेणारण्यंप्रवेष्टुमिच्छताउपन्यस्तंसमर्पितमासनमध्यास्ते अधुनाआस्तेपालयतइतिवर्तमानसामीप्येवर्तमानवन्निर्देशः स्मेत्यध्याहारोवा ४३ ४४ सत्रायसत्रंकर्तुंदीक्षितादीक्षांकृतवंतः ४५ ॥ ॥ इतिप्रथमस्कंधेटीकायांसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ छ ॥ ॥ राज्ञस्त्वष्टादशेतस्यब्रह्मशापोनिरूप्यते ॥ सचानुग्रहएवास्यजातोवैराग्यमावहन् ॥ १ ॥ परीक्षितोनिर्याणमत्याश्चर्यंवक्तुंतत्संभावनायजन्माश्चर्यमनुस्मारयति योवाइति विप्लुष्टोनिर्दग्धः सन् १ ब्रह्मकोपादुत्थितात्तक्षकाद्यःप्राणविप्लवःप्राणनाशस्तस्माद्यदुरुभयंतस्मान्नसंमुमोह तत्रहेतुः यस्तुभगवत्येवार्पिताशयइति २ किंतुउत्सृज्येति वैयासकेःशुकस्यशिष्यःसन् विज्ञाताअजितस्यहरेःसंस्थितिस्तत्त्वंयेनसः ३ नचैतच्चित्रमित्याह उत्तमश्लोकस्यैववार्तायेष्वतएवनित्यंतत्कथारूपममृतंजुषतांसंभ्रमोमोहोनस्यात् ४

तस्मिन्राज्ञिसुतरांतन्नचित्रमित्याशयेनाऽऽह तावदिति अभिमन्योःपुत्रएकराट्चक्रवर्तीईशःपतिर्यावत् ५ ननुतदाकलेरप्रवेशएवास्तुप्रविष्टोपिनप्राभवदितिकुतस्तत्राऽऽह यस्मिन्नह
निर्याहियस्मिन्नेवक्षणे गांपृथ्वीम् अनुवृत्तःप्रविष्टः अधर्मस्यप्रभवोयस्मिन् ६ नन्वधर्महेतुंकलिंसर्वथाकिंनहतवांस्तत्राऽऽह नानुद्वेष्टीति सारंगोभ्रमरइवसारग्राही सारमाह यद्यस्मिन्कुश
लानिपुण्यान्याशुसंकल्पमात्रेणफलंति इतराणिपापान्याशुनसिध्यंतियतस्तानिकृतान्येवसिध्यंतिनतुसंकल्पितमात्राणीति ७ ननुदोषाधिक्याद्द्वेषएवयुक्तः न धीरेषुतस्याकिंचित्करत्वादि
त्याह किंन्विति किंनुतेनभवेत् बालेष्वधीरेषु अप्रमत्तोऽवहितःसन्योवृकइववर्तते ८ पारीक्षितमाख्यानम् अपृच्छतपृष्टवंतोयूयम् ९ किंबहुनानरैरेतावदेवकर्तव्यमितिसर्वशास्त्रार्थसारं
कथयति यायाइति कथनीयान्युरूणिकर्माणियस्यतस्यगुणकर्मविषयाः बुभूषुभिःसद्भावमिच्छद्भिः १० पुनर्विस्तरेणकथनार्थंसूतोक्तितत्संगंचाभिनंदंति सूतेतित्रिभिःशाश्वतीःसमा
अनंतान्वत्सरान्जीव अत्यंतसंयोगेद्वितीया विशुद्धंयशःकीर्तयसि तच्चास्माकंमर्त्यानाममृतंमरणनिवर्तकम् ११ किंच अस्मिन्कर्मणिसत्रेऽनाश्वासेऽविश्वसनीये वैगुण्यबाहुल्येनफल

तावत्कलिर्नप्रभवेत्प्रविष्टोऽपीहसर्वतः ॥ यावदीशोमहानुर्व्यामाभिमन्यवएकराट् ५ यस्मिन्नहनियर्ह्येवभगवानुत्ससर्जगाम् ॥ तदैवेहानुवृत्तोऽसावधर्म
प्रभवःकलिः ६ नानुद्वेष्टिकलिंसम्राट्सारंगइवसारभुक् ॥ कुशलान्याशुसिध्यंतिनेतराणिकृतानियत् ७ किंनुबालेषुशूरेणकलिनाधीरभीरुणा ॥ अ
प्रमत्तःप्रमत्तेषुयोवृकोनृषुवर्तते ८ उपवर्णितमेतद्वःपुण्यंपारीक्षितंमया ॥ वासुदेवकथोपेतमाख्यानंयदपृच्छत ९ यायाःकथाभगवतःकथनीयोरुकर्म
णः ॥ गुणकर्माश्रयाःपुंभिःसंसेव्यास्ताबुभूषुभिः १० ऋषयऊचुः ॥ सूतजीवसमाःसौम्यशाश्वतीर्विशदंयशः ॥ यस्त्वंशंससिकृष्णस्यमर्त्यानाममृतंहिनः
११ कर्मण्यस्मिन्ननाश्वासेधूमधूम्रात्मनांभवान् ॥ आपाययतिगोविंदपादपद्मासवंमधु १२ तुलयामलवेनापिनस्वर्गंनापुनर्भवम् ॥ भगवत्संगिसंगस्यमर्त्या
नांकिमुताशिषः १३ कोनामतृप्येद्रसवित्कथायांमहत्तमैकांतपरायणस्य ॥ नांतंगुणानामगुणस्यजग्मुर्योगेश्वरायेभवपाद्ममुख्याः १४ तन्नोभवान्वै
भगवत्प्रधानोमहत्तमैकांतपरायणस्य ॥ हरेरुदारंचरितंविशुद्धंशुश्रूषतांनोवितनोतुविद्वन् १५ सवैमहाभागवतःपरीक्षिद्येनापवर्गाख्यमदभ्रबुद्धिः ॥ ज्ञानेन
वैयासकिशब्दितेनभेजेखगेंद्रध्वजपादमूलम् १६

निश्चयाभावात् धूमेनधूम्रोविवर्णआत्माशरीरंयेषांतानस्मान् कर्मणिषष्ठी आसवंमकरंदम् मधुमधुरम् १२ भगवत्संगिनोविष्णुभक्तास्तेषांसंगस्ययोलवोऽत्यल्पः कालस्तेनापिस्वर्गंन
तुल्यामसमंनपश्याम नचापवर्गम् संभावमायांलोट्मर्त्यानांतुच्छाआशिषोराज्याद्यानतुलयामेतिकिमुवक्तव्यम् १३ एवंसत्संगमभिनंद्यश्रवणौत्सुक्यमाविष्कुर्वंति कोनामेति रसवि
द्रसज्ञः महत्तमानामेकांतेनपरमयनमाश्रयोयस्तस्यकथायाम् अगुणस्यप्राकृतगुणरहितस्य कल्याणगुणानामंतंयेयोगेश्वरास्तेऽपिनजग्मुरेतावंतइतिनपरिगणयांचक्रुः भवःशिवःपाद्मोब्र
ह्माचमुख्यौयेषांते १४ नोऽस्माकंमध्येभगवान्प्रधानंसेव्योयस्यसभवान्नःशुश्रूषतांहरेश्चरितंविस्तारयतु १५ तच्चशुकपरीक्षित्संवादेनकथयेत्याहुः सवाइतिद्वाभ्याम् वैयासकिनाश्री
शुकेनशब्दितेनकथितेनयेनज्ञानेनज्ञानसाधनेनापवर्गइत्याख्यायस्यतत्खगेंद्रध्वजस्यहरेः पादमूलंभेजे १६

तदसंवृतार्थंयथातथाआख्याहि तदेवनिर्दिशंति परीक्षितेकथितंपारीक्षितमाख्यानंश्रीभागवतंपुराणम् परंपुण्यंसत्त्वशोधकम् अत्यद्भुतेयोगेनिष्ठायस्य अनंतस्याऽऽचरितैरुपपन्नंयुक्तम् अ
तएवभागवतानामभिरामंप्रियम् एतैर्विशेषणैःकर्मज्ञानभक्तियोगप्रकाशकत्वंदर्शितम् १७ श्रीभागवतव्याख्यानेलब्धप्रसंगंमहतामादरपात्रमात्मानंश्लाघतेद्वाभ्याम् अहोइत्याश्चर्ये हइतिह
र्षे वयमितिबहुवचनंश्लाघायाम् प्रतिलोमजाअप्यद्यजन्मभृतःसफलजन्मानआस्मजाताः वृद्धानामनुवृत्त्याआदरेण ज्ञानवृद्धःशकस्तस्यसेवयेतिवा यतोदुष्कुलत्वंतान्निमित्तमाधिंच
मनःपीडांमहत्तमानामभिधानयोगोलौकिकोपिसंभाषणलक्षणःसंबंधोविधुनोत्यपनयति १८ कुतःपुनःकिंपुनर्वक्तव्यंतस्यानंतस्यनामगृणतःपुंसोमहत्तमानामभिधानयोगोदौष्कुल्यंवि
धुनोतीति यद्वा नामगृणतःपुनः कुतोदौष्कुल्यमिति यद्वा गृणतःपुंसस्तस्यनामदौष्कुल्यंविधुनोतीतिकिंवक्तव्यमिति कैमुत्यन्यायमेवाऽऽह अनंताःशक्तयोयस्य स्वतोऽप्यनंतःकिंच मह
त्सुगुणायस्यसमहद्गुणःतस्यभावस्तस्मात् यंगुणतोऽप्यनंतमाहुः १९ एतत्प्रपंचयतित्रिभिः एतावतेति तस्ययदसाम्यमनतिशायनंचगुणैस्तत्साम्यंतदाधिक्यंचान्यस्यनास्तीत्यस्यार्थ
स्यज्ञानमेतावतासूचितेनालंपर्याप्तंकस्तद्विस्तरतोवक्तुंशक्नोति तदेवाऽऽह इतरान्ब्रह्मादीन्प्रार्थयमानान्हित्वाविभूतिर्लक्ष्मीरनभीप्सोरपियस्यांघ्रिरेणुंसेवतइति २०अथेत्यर्थांतरे यस्यपाद

तन्नःपरंपुण्यमसंवृतार्थमाख्यानमत्यद्भुतयोगनिष्ठम् ॥ आख्याह्यनंताचरितोपपन्नंपारीक्षितंभागवताभिरामम् १७ सूतउवाच ॥ अहोवयंजन्मभृतोऽ
द्यहास्मवृद्धानुवृत्त्यापिविलोमजाताः ॥ दौष्कुल्यमाधिंविधुनोतिशीघ्रंमहत्तमानामभिधानयोगः १८ कुतःपुनर्गृणतोनामतस्यमहत्तमैकांतपरायणस्य ॥
योऽनंतशक्तिर्भगवाननंतोमहद्गुणत्वाद्यमनंतमाहुः १९ एतावतालंननुसूचितेनगुणैरसाम्यानतिशायनस्य ॥ हित्वेतरान्प्रार्थयतोविभूतिर्यस्यांघ्रिरेणुंजुष
तेऽनभीप्सोः २० अथापियत्पादनखावसृष्टंजगद्विरिंचोपहृतार्हणांभः ॥ सेशंपुनात्यन्यतमोमुकुंदात्कोनामलोकेभगवत्पदार्थः २१ यत्रानुरक्ताःसहसैवधी
राव्यपोह्यदेहादिषुसंगमूढम् ॥ व्रजंतितत्पारमहंस्यमंत्यंयस्मिन्नहिंसोपशमःस्वधर्मः २२ अहंहिपृष्टोऽर्यमणोभवद्भिराचक्षआत्मावगमोऽत्रयावान् ॥
नभःपतंत्यात्मसमंपतत्रिणस्तथासमंविष्णुगतिंविपश्चितः २३ एकदाधनुरुद्यम्यविचरन्मृगयांवने ॥ मृगाननुगतःश्रांतःक्षुधितस्तृषितोभृशम् २४ जला
शयमचक्षाणःप्रविवेशतमाश्रमम् ॥ ददर्शमुनिमासीनंशांतंमीलितलोचनम् २५ प्रतिरुद्धेंद्रियप्राणमनोबुद्धिमुपारतम् ॥ स्थानत्रयात्परंप्राप्तंब्रह्मभूतम
विक्रियम् २६ विप्रकीर्णजटाच्छन्नंरौरवेणाजिनेनच ॥ विशुष्यत्तालुरुदकंतथाभूतमयाचत २७

नखादवसृष्टंनिःसृतमपिविरिंचेनोपहृतंसमर्पितमर्हणांभोऽर्घोदकमीशसहितंजगत्पुनाति विरिंचोपहृतंसेशमितिचतयोरप्युपासकत्वमुक्तम् तस्मान्मुकुंदव्यतिरिक्तःकोनामभगवत्पदस्यार्थः
सएवसर्वेश्वरइत्यर्थः २१ धीराःसंतः ऊढंधृतम् अंत्यंपरमकाष्ठापन्नम् तदाह यस्मिन्नहिंसाउपशमश्चस्वाभाविकोधर्मः २२ एवंस्वभाग्यमभिनंद्यपारीक्षितोपाख्यानंवक्तुमाह अहंहीति
हेअर्यमणःहेसूर्यास्त्रयीमूर्तयोऽत्रयावानात्मावगमोममज्ञानंतावदाचक्षेप्रवक्ष्यामि तथाहि यथापक्षिणोनभआत्मसमंस्वशक्त्यनुरूपमेवोत्पतंतिनकृत्स्नंतथाविपश्चितोपिविष्णोर्गतिंलीलां
समंस्वमत्यनुरूपमेववदंतीत्यर्थः २३ संप्रतिकथामुपक्षिपति एकदेति २४ अचक्षाणोऽपश्यन् तंप्रसिद्धमाश्रमम् तस्मिंश्चमुनिंशमीकम् २५ प्रतिरुद्धाःप्रत्याहृताइंद्रियादयोयेन
तम् अतएवोपरतम् स्थानत्रयाज्जाग्रदादिलक्षणात्परंतुरीयंपदंप्राप्तम् अतएवब्रह्मभूतत्वादविक्रियम् २६ विप्रकीर्णाभिर्जटाभिराच्छन्नम् रुरुर्मृगविशेषस्तस्यचर्मणाचाऽऽच्छन्नम् विशेषे
णशुष्यत्तालुयस्यसः तथाभूतंमुनिमुदकमयाचत २७

नलब्धंतृणंतृणासनंभूम्याद्युपवेशस्थानंचयेनसः नसंप्राप्तोऽर्घःसूनृतंप्रियवचनंचयेनसः २८ मत्सरस्तदुत्कर्षासहनम् २९ गतासुंमृतमधनुष्कोट्याचापाग्रेण ३० सर्पनिधाने
राज्ञोऽभिप्रायमाह एषकिंप्रत्याहृतसर्वेंद्रियःसन्मीलितक्षणःस्थितोयद्वाक्षत्रबंधुभिरागतैर्गतैर्वाकिंनुस्यादित्यवज्ञयामृषासमाधिःसन्निति जिज्ञासयेत्यर्थः ३१ तस्यपुत्रःशृंगनिामा अतितेज
स्वीतपोबलसंपन्नः अघंदुःखम् तत्रअर्भकमध्ये ३२ पालानांराज्ञाम् पीन्नांपुष्टानाम् अधर्ममेवनिर्दिशतिस्वामिनिदासानांयदघंपापाचरणंबलिभुजांकाकानामिवशुनामिवचेति ३३
दासत्वंदर्शयाति ब्राह्मणैरिति सभांडंभांडेएवास्थितम् ३४ तत्तदनंतरम् अहंशास्मिदंडयामि ३५ इतिवयस्यानुक्त्वारोषेणताम्रेअक्षिणीयस्यसः कौशिकीनदीतस्याअपः
संधिरार्षःवाग्वज्रंशापम् ३६ इत्येवंसर्पनिक्षेपेण दंक्ष्यतिभक्षयिष्यति पाठांतरेभस्मीकरिष्यति स्मेतिपादपूरणे कुलस्यांगारतुल्यम् मेमया ततेतिहस्वत्वमार्षम् ३७ गलेसर्प

अलब्धतृणभूम्यादिरसंप्राप्तार्घसूनृतः ॥ अवज्ञातमिवात्मानंमन्यमानश्चुकोपह २८ अभूतपूर्वःसहसाक्षुत्तृड्भ्यामर्दितात्मनः ॥ ब्राह्मणंप्रत्यभूद्ब्रह्मन्मत्स
रोमन्युरेवच २९ सतुब्रह्मऋषेरंसेगतासुमुरगंरुषा॥ विनिर्गच्छन्धनुष्कोट्यानिधायपुरमागमत्॥३० एषकिंनिभृताशेषकरणोमीलितेक्षणः ॥ मृषासमाधि
राहोस्वित्किंनुस्यात्क्षत्रबंधुभिः ३१ तस्यपुत्रोऽतितेजस्वीविहरन्बालकोऽर्भकैः ॥ राज्ञाघंप्रापितंतातंश्रुत्वातत्रेदमब्रवीत् ३२ अहोअधर्मःपालानांपीव्नांब
लिभुजामिव ॥ स्वामिन्यघंयद्दासानांद्वारपानांशुनामिव ३३ ब्राह्मणैःक्षत्रबंधुर्हिद्वारपालोनिरूपितः ॥ सकथंतद्गृहेद्वास्थःसभांडंभोक्तुमर्हति ३४ कृष्णेगते
भगवतिशास्तर्युत्पथगामिनाम् ॥ तद्भिन्नसेतूनद्याहंशास्मिपश्यतमेबलम् ३५ इत्युक्त्वारोषताम्राक्षोवयस्यानृषिबालकान् ॥ कौशिक्यापउपस्पृश्यवाग्व
ज्रंविससर्जह ३६ इतिलंघितमर्यादंतक्षकःसप्तमेऽहनि ॥ दंक्ष्यतिस्मकुलांगारंचोदितोमेततद्रुहम् ३७ ततोऽभ्येत्याश्रमंबालोगलेसर्पकलेवरम् ॥ पितरं
वीक्ष्यदुःखार्तोमुक्तकंठोरुरोदह ३८ सवाआंगिरसोब्रह्मन्श्रुत्वासुतविलापनम् ॥ उन्मील्यशनकैर्नेत्रेदृष्ट्वास्वांसेमृतोरगम् ३९ विसृज्यपुत्रंपप्रच्छवत्सक
स्माद्धिरोदिषि ॥ केनवातेप्रतिकृतमित्युक्तःसन्यवेदयत् ४० निशम्यशप्तमतदर्हंनरेंद्रंसब्राह्मणोनात्मजमभ्यनंदत् ॥ अहोबतांहोमहदज्ञतेकृतमल्पीय
सिद्रोहउरुर्दमोधृतः ४१ नवैनृभिर्नरदेवंपराख्यंसंमातुमर्हस्यविपक्वबुद्धे ॥ यत्तेजसादुर्विषहेणगुप्ताविंदंतिभद्राण्यकुतोभयाःप्रजाः ४२ अलक्ष्यमाणेनरदेव
नाम्निरथांगपाणावयमंगलोकः ॥ तदाहिचोरप्रचुरोविनंक्ष्यत्यरक्ष्यमाणोऽविवरूथवत्क्षणात् ४३ तदद्यनःपापमुपैत्यनन्वयंयन्नष्टनाथस्यवसोर्विलुंपकात् ॥
परस्परंघ्नंतिशपंतिवृंजतेपशून्स्त्रियोऽर्थान्पुरुदस्यवोजनाः ४४

कलेवरंयस्येत्यलुक्समासः मुक्तकंठःउच्चैरित्यर्थः ३८ ३९ तंसर्पंविसृज्य केनापकारःकृतः ४० अनभिनंदनवाक्यमहोइत्यादि बतकष्टम् तेत्वयामहत्पापंकृतम् द्रोहेअपराधे
दमोदंडः ४१ परोविष्णुरित्याख्याख्यातिर्यस्यतंनरदेवम् नृभिःसंमातुंसमंद्रष्टुम् ४२ अलक्ष्यमाणेऽदृश्यमाने अविवरूथवन्मेषसंघवत् ४३ नष्टोनाथोयस्यलोकस्यतस्यवसोर्वसुनोधनस्य
विलुंपकादपहर्तुश्चोरादेर्हेतोर्यत्पापंभविष्यतितदस्मन्निमित्तत्वादस्मानुपैष्यति अन्वयंसंबंधशून्यमेव तदेवपापंदर्शयाति परस्परमिति शपंतिपरुषंवदंति पश्वादीन्वृंजतेऽपहरंतिपुरुदस्यव
श्चोरबहुलाः ४४

आर्यधर्मःसदाचारः शुनांकपीनामिवार्थकामयोरेवाभिनिवेशितचित्तानाम् ४५ एवंराजमात्रस्यशापानर्हत्वमुक्त्वाप्रस्तुतेविशेषमाह धर्मपालइतिसार्धेन हयमेधयाऽश्वमेधयाजी न
न्वेवंभूतश्चेत्तत्कुतोऽपकृतवांस्तत्राऽऽह क्षुत्तृडितिस्वागतप्रश्नाद्यभावेनावज्ञातःप्रत्युतशापंकथमर्हतीत्यर्थः ४६ अस्यमहापापस्यान्यत्प्रायश्चित्तमदृष्ट्वापापमावेदयन्भगवंतंप्रार्थयते अपा
पेष्विति ४७ राजाचेत्प्रतिशापंदद्यात्तर्हिनिष्कृतिर्भवेदपितत्तुनसंभवतितस्यमहाभागवतत्वादित्याह तिरस्कृतानिंदिताः विप्रलब्धावंचिताः क्षिप्ताअवज्ञाताः हतास्ताडिताःअस्यति
रस्कारादिकर्तुः नतत्प्रतीकारंकुर्वंति तद्भक्ताविष्णुभक्ताः प्रभवःसमर्थाअपि ४८ विप्रकृतोऽपकृतः अघमपराधम् ४९ युक्तंचैतदित्याह प्रायशइति द्वंद्वेषुसुखदुःखादिषु अगुणाश्रयः
सुखदुःखाद्याश्रयोनभवति ५० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेटीकायामष्टादशोऽध्यायः १८ ॥ छ ॥ प्रायोपविष्टेगंगायांराज्ञियोगिजनावृते ॥ शुकस्यागमनंतत्रप्रोक्तमेको
नविंशके ॥ १ ॥ स्वकृतंतत्कर्ममुनिस्कंधेसर्पप्रक्षेपणंगर्ह्यंनिंद्यंचिंतयन्सुदुर्मनाजातः चिंतामेवाऽऽहसार्धाभ्याम् अहोइति नीचंपापम् अमीवमितिपाठेसएवार्थः ब्रह्मणिब्राह्मणे गूढंगु

तदार्यधर्मश्चविलीयतेनृणांवर्णाश्रमाचारयुतस्त्रयीमयः ॥ ततोऽर्थकामाभिनिवेशितात्मनांशुनांकपीनामिववर्णसंकरः ४५ धर्मपालोनरपतिःसतुसम्राड्बृ
हच्छ्रवाः ॥ साक्षान्महाभागवतोराजर्षिर्हयमेधयाट् ॥ क्षुत्तृट्श्रमयुतोदीनोनैवास्मच्छापमर्हति ४६ अपापेषुस्वभृत्येषुबालेनापक्वबुद्धिना ॥ पापंकृतंत
द्भगवान्सर्वात्माक्षंतुमर्हति ४७ तिरस्कृताविप्रलब्धाःशप्ताःक्षिप्ताहताअपिवा ॥ नास्यतत्प्रतिकुर्वंतितद्भक्ताःप्रभवोऽपिहि ४८ इतिपुत्रकृताघेनसोऽनुतप्तो
महामुनिः ॥ स्वयंविप्रकृतोराज्ञानैवाघंतदचिंतयत् ४९ प्रायशःसाधवोलोकेपरैर्द्वंद्वेषुयोजिताः ॥ नव्यथंतिनहृष्यंतियतआत्माऽगुणाश्रयः ॥ ५० ॥
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेविप्रशापोपलंभनंनामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ सूतउवाच ॥ महीपतिस्त्वथतत्कर्मगर्ह्यंविचिंतय
न्नात्मकृतंसुदुर्मनाः ॥ अहोमयानीचमनार्यवत्कृतंनिरागसिब्रह्मणिगूढतेजसि १ ध्रुवंततोमेकृतदेवहेलनाद्दुरत्ययंव्यसनंनातिदीर्घात् ॥ तदस्तुकामंत्वघनि
ष्कृतायमेयथानकुर्यांपुनरेवमद्धा २ अद्यैवराज्यंबलमृद्धकोशंप्रकोपितब्रह्मकुलानलोमे ॥ दहत्वभद्रस्यपुनर्नमेभूत्पापीयसीधीर्द्विजदेवगोभ्यः ३ सचिंत
यन्नित्थमथाशृणोद्यथामुनेःसुतोक्तोनिर्ऋतिस्तक्षकाख्यः ॥ ससाधुमेनेनचिरेणतक्षकानलंप्रसक्तस्यविरक्तिकारणम् ४ अथोविहायेमममुंचलोकंविमर्शितौ
हेयतयापुरस्तात् ॥ कृष्णांघ्रिसेवामधिमन्यमानउपाविशत्प्रायममर्त्यनद्याम् ५

ढंतेजोयस्यतस्मिन् १ कृतंयद्देवहेलनमीश्वरावज्ञापापमित्यर्थः तस्मान्मेव्यसनंभविष्यतितत्तुनातिदीर्घात्कालादचिरादेवास्तुतत्राप्यद्धासाक्षान्ममैव नपुत्रादिद्वारेणेतिप्रार्थना काममस
कोचतः एवंप्रार्थनायाःप्रयोजनम् अघस्यनिष्कृतायप्रायश्चित्ताय यथापुनरेवंनकुर्यामितिच २ एवंसाक्षात्स्वस्यैवव्यसनंसंप्रार्थ्यततःप्रागेवकिंचित्प्रार्थयते अद्यैवमेराज्यादिदहतुप्रकोपितं
ब्रह्मकुलमेवानलः पुनर्द्विजादीन्पीडयितुंधीर्मामाभून्नभवेदित्यर्थः ३ इत्थंचिंतयन्सराजामुनेःसुतेनोक्तःसप्तमेऽहनिनिर्ऋतिर्मृत्युर्यथाभविष्यतितथाऽशृणोत् शमीकप्रेषिताशिष्याच्छ्रुत्वाच
सतक्षकस्यविषाग्निंसाधुमेनेयतोविषयेषुप्रसक्तस्यविरक्तिकारणम् ४ अथोऽनंतरमुभौलोकौपुरस्ताद्राज्यमध्यएवहेयतयाविचारितौविहायश्रीकृष्णांघ्रिसेवामेवाधिमन्यमानःसर्वपुरुषार्था
धिकाजानन्प्रायमनशनंतस्मिन्नित्यर्थः तत्संकल्पेनोपाविशदितियावत् यद्वा प्रायंप्रकृष्टमयनंशरणंयथाभवतितथा ५

अमर्त्यनद्यामितिविशेषणस्यफलमाह यागंगालसंतीश्रीर्यस्यास्तुलस्यास्तयाविमिश्रायेकृष्णांघ्रिरेणवस्तैरभ्यधिकंसर्वोत्कृष्टंयदंबुतस्यनेत्रीतिद्वाहिनी उभयत्रांऽतर्बहिश्चसेशान्लोकपालैः साहितान्लोकान्पुनाति मरिष्यमाणआसन्नमरणः मरणस्यानियतकालत्वात्सर्वोपितथाअतस्तांकोनसेवेत ६ इत्येवंविष्णुपद्यांगंगायांप्रायोपवेशंप्रतिव्यवच्छिद्यनिश्चित्य पाडवेयइतित त्कुलौचित्यंदर्शयति नास्त्यन्यस्मिन्भावोयस्यसः कुतः मुनिव्रतउपशांतः तत्कुतः मुक्तःसमस्तसंगोयेनसः ७ तत्रतदातद्दर्शनार्थंमुनयउपागतानतुतीर्थस्नानार्थम् कृतार्थत्वात् ननुताद शानामपितीर्थयात्राद्दश्यतेतत्राह प्रायेणेति तीर्थयात्राव्याजैः ८ ९ १० अरुणादयः कांडर्षित्वविशेषेणपृथङ्निर्दिष्टाः नानायान्यार्षेयाणिऋषीणांगोत्राणितेषुप्रवरान्श्रेष्ठान् शिरसा भुवंस्पृष्ट्वाववंदे ११ विज्ञापनार्थंपुनःकृतप्रणामः विविक्तंशुद्धंचेतोयस्य अभिगृहीतौसंयोजितौपाणीयेनसः स्वचिकीर्षितंप्रायोपवेशनादियुक्तमयुक्तंवेतिविज्ञापयामास १२ अनुग्र

यावैलसच्छ्रीतुलसीविमिश्रकृष्णांघ्रिरेण्वभ्यधिकांबुनेत्री ॥ पुनातिलोकानुभयत्रसेशान्कस्तांनसेवेतमरिष्यमाणः ६ इतिव्यवच्छिद्यसपांडवेयःप्रायोपवेशं प्रतिविष्णुपद्याम् ॥ दध्यौमुकुंदांघ्रिमनन्यभावोमुनिव्रतोमुक्तसमस्तसंगः ७ तत्रोपजग्मुर्भुवनंपुनानामहानुभावामुनयःसशिष्याः ॥प्रायेणतीर्थाभिगमाप देशैःस्वयंहितीर्थानिपुनंतिसंतः ८ अत्रिर्वसिष्ठश्च्यवनःशरद्वानरिष्टनेमिर्भृगुरंगिराश्च ॥ पराशरोगाधिसुतोऽथरामउतथ्यइंद्रप्रमदेध्मवाहौ ९ मेधाति थिर्देवलआर्ष्टिषेणोभारद्वाजोगौतमःपिप्पलादः ॥ मैत्रेयऔर्वःकवषःकुंभयोनिर्द्वैपायनोभगवान्नारदश्च १० अन्येचदेवर्षिब्रह्मर्षिवर्याराजर्षिवर्याअरुणा दयश्च ॥ नानार्षेयप्रवरान्समेतानभ्यर्च्यराजाशिरसाववंदे ११ सुखोपविष्टेष्वथतेषुभूयःकृतप्रणामःस्वचिकीर्षितंयत् ॥ विज्ञापयामासविविक्तचेताउप स्थितोग्रेभिगृहीतपाणिः १२ राजोवाच ॥ अहोवयंधन्यतमानृपाणांमहत्तमानुग्रहणीयशीलाः ॥ राज्ञांकुलंब्राह्मणपादशौचाद्दूराद्विसृष्टंबतगर्ह्यकर्म १३ त स्यैवमेऽघस्यपरावरेशोव्यासक्तचित्तस्यगृहेष्वभीक्ष्णम् ॥ निर्वेदमूलोद्विजशापरूपोयत्रप्रसक्तोभयमाशुधत्ते १४ तंमोपयातंप्रतियंतुविप्रागंगाचदेवी धृतचित्तमीशे ॥ द्विजोपसृष्टःकुहकस्तक्षकोवादशत्वलंगायतविष्णुगाथाः १५ पुनश्चभूयाद्भगवत्यनंतेरतिःप्रसंगश्चतदाश्रयेषु ॥ महत्सुयांयामुपया मिसृष्टिंमैत्र्यस्तुसर्वत्रनमोद्विजेभ्यः १६

दनेनानुग्रहमालक्ष्याऽऽत्मानंश्लाघते अहोइति नृपाणांमध्येमहत्तमैरनुग्रहणीयंशीलंवृत्तंयेषांते एतच्चराज्ञामतिदुर्लभमित्याह ब्राह्मणानांपादशौचात्पादक्षालनोदकात् दुरादुच्छिष्टवि ण्मूत्रपादांभांसिरुमुत्सृजेदितिस्मृतेर्दूरेहितैस्ताद्विसृज्यते ततोपिदूरादेवाविसृष्टंक्षिप्तम् तत्रापिस्थातुमयोग्यमित्यर्थः गर्ह्यंकर्मयस्येत्यात्मानमुद्दिश्योक्तम् १३ आस्तांतावदनुग्रहोब्रह्मशापो पिभगवत्प्रसादादेवजातइत्याह तस्यगर्ह्यकर्मणएव अतोऽघस्यपापात्मनागृहेष्वासक्तचित्तस्यमेस्वप्राप्तयेपरावराणामीशएवद्विजशापतयाबभूव यत्रयस्मिन्शापेसतिगृहेषुप्रसक्तो भयंधत्तेनिर्विण्णोभवति यतोनिर्वेदमूलोनिर्वेदोवैराग्यंमूलंप्राप्तिकारणंयस्मिन् स्वस्यवैराग्यप्राप्यत्वात्तस्यचभयमूलत्वात्तदर्थंद्विजशापंकारितवानित्यर्थः १४ तान्प्रार्थयते तमितिद्वाभ्या म् ंमामुपयातंशरणागतंप्रतियंतुजानंतु देवीदेवतारूपागंगाचप्रत्येतु वाशब्दःप्रतिक्रियाऽनादरे गाथाःकथाः १५ सआश्रयोयेषांतेषुप्रकृष्टः संगोभूयात् तस्यांतस्यांसृष्टौजन्मनि १६

अध्यवसायोनिश्चयः प्राचीनामिप्रागग्राणिमूलानियेषांतेषुप्रागग्रेषुकुशेष्वास्तेस्म स्वसुतेजनमेजयेन्यस्तोभारोराज्यंयेनसः १७ मुदाव्यकिरन् देवसंघैर्वादितादुंदुभयोनेदुः १८ प्रजानुग्रहे
शीलंस्वभावःसारोबलंचयेषाम् उत्तमश्लोकगुणैरभिरूपंसुंदरम् १९ भवत्सुपांडोर्वंश्येषु येजहुरितियुधिष्ठिराद्यभिप्रायेण २० परस्परंसंमंत्रयंते सर्वइति परंश्रेष्ठंलोकम् तत्रहेतुः वि
रजस्कंनिर्मायंविशोकंचयास्यतीति कुतस्तत्राऽऽह अयमिति २१ आश्रुत्याऽऽकर्ण्य समंपक्षपातशून्यम् मधुच्युदमृतस्रावि गुरुगंभीरार्थम् अव्यलीकंसत्यम् २२ त्रयाणांलोकानां
पृष्ठेउपरिसत्यलोकेवेदायथामूर्तिधराभवंतितत्तुल्याः ज्ञानातिशयमुक्त्वाकृपालुतामाह नेहेतिभवतांप्रयोजनंपरानुग्रहंविनानास्ति तर्हिसएवार्थः स्यात् न आत्मशीलंस्वस्वभावम् २३
पृच्छ्यंप्रष्टव्यम् विश्रभ्यविश्वासंकृत्वा एवंकर्तव्यमित्यस्यभावइतिकृत्यतातस्मिन्विषये सर्वात्मनासर्वावस्थासुयत्कृत्यंविशेषतश्चम्रियमाणैस्तच्चशुद्धंपापसंपर्करहितमामृशतविचारयत

इतिस्मराजाध्यवसाययुक्तःप्राचीनमूलेषुकुशेषुधीरः ॥ उदङ्मुखोदक्षिणकूलआस्तेसमुद्रपत्न्याःस्वसुतन्यस्तभारः १७ एवंचतस्मिन्नरदेवदेवेप्रायोपवि
ष्टेदिविदेवसंघाः ॥ प्रशस्यभूमौव्यकिरन्प्रसूनैर्मुदामुहुर्दुंदुभयश्चनेदुः १८ महर्षयोवैसमुपागतायेप्रशस्यसाध्वित्यनुमोदमानाः ॥ ऊचुःप्रजानुग्रहशीलसारा
यदुत्तमश्लोकगुणाभिरूपम् १९ नवाइदंराजर्षिवर्यचित्रंभवत्सुकृष्णंसमनुव्रतेषु ॥ येऽध्यासनंराजकिरीटजुष्टंसद्योजहुर्भगवत्पार्श्वकामाः २० सर्वेवयंताव
दिहास्महेऽद्यकलेवरंयावदसौविहाय ॥ लोकंपरंविरजस्कंविशोकंयास्यत्ययंभागवतप्रधानः २१ आश्रुत्यतदृषिगणवचःपरीक्षित्समंमधुच्युद्गुरुचाव्यली
कम् ॥ आभाषतैतानभिनंद्ययुक्तंशुश्रूषमाणश्चरितानिविष्णोः २२ समागताःसर्वतएवसर्वेवेदायथामूर्तिधरास्त्रिपृष्ठे ॥ नेहाथवामुत्रचकश्चनार्थऋतेपरा
नुग्रहमात्मशीलम् २३ ततश्चवःपृच्छ्यमिमंविपृच्छेविश्रभ्यविप्राइतिकृत्यतायाम् ॥ सर्वात्मनाम्रियमाणैश्चकृत्यंशुद्धंचतत्राऽऽमृशताभियुक्ताः २४ तत्रा
भवद्भगवान्व्यासपुत्रोयदृच्छयागामटमानोऽनपेक्षः ॥ अलक्ष्यलिंगोनिजलाभतुष्टोवृतःस्त्रिबालैरवधूतवेषः २५ तंद्व्यष्टवर्षंसुकुमारपादकरोरुबाह्वंसकपोल
गात्रम् ॥ चार्वायताक्षोन्नसतुल्यकर्णसुभ्र्वाननंकंबुसुजातकंठम् २६ निगूढजत्रुंपृथुतुंगवक्षसमावर्तनाभिंवलिवल्गूदरंच ॥ दिगंबरंवक्त्रविकीर्णकेशंप्रलंबबा
हुंस्वमरोत्तमाभम् २७

२४ तत्रतेषुयागयोगतपोदानादिभिर्विवदमानेषुसत्सुयदृच्छयागांपर्यटन्व्यासपुत्रस्तत्राऽभवत्प्राप्तः नलक्ष्यमाश्रमादिर्लिंगंयस्य अवधूतोवज्ञयाजनैस्त्यक्तोयस्तस्येववेषोयस्यसः २५
तमित्यादीनांप्रत्युत्थिताइतितृतीयश्लोकेनान्वयः द्विगुणान्यष्टौवर्षाणियस्य सुकुमारौपादौकरावूरूबाहूअंसौकपोलौगात्रंचयस्य चारुणीआयतेअक्षिणीयस्मिन् उन्नतानासायस्मिन्
कंबहस्वादिवैषम्यंविनातुल्यौकर्णौयस्मिन् शोभनेचभ्रुवौयस्मिन् एवंभूतमाननंयस्य कंबुवद्रेखात्रयांकितःसुष्ठुजातःकंठोयस्य २६ कंठस्याधोभागयोः स्थितेअस्थिनीजत्रुणी मा
सेननिगूढेजत्रुणीयस्य पृथुविस्तीर्णंतुंगमुन्नतंचवक्षोयस्यआवर्तवन्नाभिर्यस्य वलिभिस्तिर्यङ्निम्नरेखाभिर्वल्गुरम्यमुदरंयस्य दिशएवांबरंयस्य वक्त्राविकीर्णाःकेशायस्य प्रलंबौबाहूयस्य
स्वमरेषुश्रेष्ठदेवषूत्तमोहरिस्तद्वदाभायस्यतम् २७

सदाअपीच्यमत्युतमंयद्वयोयौवनंतेनयांऽगलक्ष्मीर्देहकांतिस्तयारुचिरस्मितेनच गूढवर्चसमपिप्रत्युत्थितास्तंदृष्ट्वाप्रत्युद्गमंकृतवंतइत्यर्थः २८ शिरसैवसपर्यामाजहाराऽऽत्मनिवेदनकृतवान् तेनसहागताःऋष्यादयोनिवृत्ताः सचोपविवेश संधिरार्षः २९ सभगवान्ब्रह्मर्ष्यादिसंघैःसंवृतःसन्नलंव्यरोचत ग्रहाःशुक्रादयःऋक्षाण्यश्विन्यादीनि अन्यास्ताराः ३० नकुंठासर्वार्थेषुमेधायस्यतम् प्रणम्यप्रश्नार्थंपुनर्नत्वा ३१ सूनृतांगिरमाह अहोइतिपंचभिः सतांसेव्याजाताः यतः अतिथिरूपेणहेतुनातीर्थकायोग्याःकृताः ३२ ३३ विष्णोःसान्निध्यादसुरादयइव ३४ पांडुसुतानांप्रियोऽतस्तेषांपैतृष्वस्रेयानांप्रीत्यर्थंतद्गोत्रस्यमेआत्तंस्वीकृतंबांधवंबंधुकृत्यंयेनसः ३५ अन्यथाश्रीकृष्णप्रसादंविना अव्यक्तागतिर्यस्य म्रियमाणानांनितरांकथंस्यात् वनयितायाचयिता वनयितृतमोवनीयांस्तस्य अत्युदारतयामांयाचेथाइतिप्रवर्तकस्येत्यर्थः ३६ सम्यक्सिद्धिर्यस्मात्तत्कार्यंकर्तुंयोग्यम् कर्तव्यंत्वावश्यकमितिभेदः

श्यामंसदाऽपीच्यवयोंऽगलक्ष्म्यास्त्रीणांमनोज्ञंरुचिरस्मितेन ॥ प्रत्युत्थितास्तेमुनयःस्वासनेभ्यस्तल्लक्षणज्ञाअपिगूढवर्चसम् २८ सविष्णुरातोऽतिथयआगतायतस्मैसपर्यांशिरसाजहार ॥ ततोनिवृत्ताह्यबुधाःस्त्रियोर्भकामहासनेसोपविवेशपूजितः २९ ससंवृतस्तत्रमहान्महीयसांब्रह्मर्षिराजर्षिदेवर्षिसंघैः ॥ व्यरोचतालंभगवान्यथेंदुर्ग्रहर्क्षतारानिकरैःपरीतः ३० प्रशांतमासीनमकुंठमेधसंमुनिंनृपोभागवतोऽभ्युपेत्य ॥ प्रणम्यमूर्ध्नाऽवहितःकृतांजलिर्नत्वागिरासूनृतयान्वपृच्छत् ३१ अहोअद्यवयंब्रह्मन्सत्सेव्याःक्षत्रबंधवः ॥ कृपयाऽतिथिरूपेणभवद्भिस्तीर्थकाःकृताः ३२ येषांसंस्मरणात्पुंसांसद्यःशुध्यंतिवैगृहाः ॥ किंपुनर्दर्शनस्पर्शपादशौचासनादिभिः ३३ सान्निध्यात्तेमहायोगिन्पातकानिमहांत्यपि ॥ सद्योनश्यंतिवैपुंसांविष्णोरिवसुरेतराः ३४ अपिमेभगवान्प्रीतःकृष्णःपांडुसुताप्रियः ॥ पैतृष्वस्रेयप्रीत्यर्थंतद्गोत्रस्यात्तबांधवः ३५ अन्यथातेऽव्यक्तगतेर्दर्शनंनःकथंनृणाम् ॥ नितरांम्रियमाणानांसंसिद्धस्यवनीयसः ३६ अतःपृच्छामिसंसिद्धिंयोगिनांपरमंगुरुम् ॥ पुरुषस्येहयत्कार्यंम्रियमाणस्यसर्वथा ३७ यच्छ्रोतव्यमथोजाप्यंयत्कर्तव्यंनृभिःप्रभो ॥ स्मर्तव्यंभजनीयंवाब्रूहियद्वाविपर्ययम् ३८ नूनंभगवतोब्रह्मन्गृहेषुगृहमेधिनाम् ॥ नलक्ष्यतेह्यवस्थानमपिगोदोहनंक्वचित् ३९ सूतउवाच ॥ एवमाभाषितःपृष्टःसराज्ञाश्लक्ष्णयागिरा ॥ प्रत्यभाषतधर्मज्ञोभगवान्बादरायणिः ४० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टादशसाहस्र्यांपारमहंस्यांसंहितायांप्रथमस्कंधेशुकागमनंनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ छ ॥ समाप्तोऽयंप्रथमस्कंधः ॥ छ ॥

अतएवसर्वथाम्रियमाणस्यपुरुषस्ययस्मिन्कृतेसंसिद्धिर्मोक्षलक्षणासिद्धिर्भवतितत्त्वांयोगिनांगुरुंपृच्छामि ३७ यच्छ्रोतव्यंयज्जाप्यंयत्कर्तव्यंयत्स्मर्तव्यंयदाराध्यंतद्ब्रूहि विपर्ययमश्रोतव्यादि ३८ तवदर्शनस्यपुनर्दुर्लभत्वादिदानीमेवकथनीयमित्याशयेनाऽऽह नूनमिति गोदोहनमात्रकालमपिअस्माकंभाग्यवशात्त्वद्दर्शनंजातमितिभावः ३९ एवमहोइत्यादिकयाश्लक्ष्णयामधुरयागिराआभाषितोऽभिमुखीकृतःपृष्टश्च ४० आर्यधर्मजमाहतारिमवनौकृत्वापरीक्षिन्नृपंब्रह्मास्त्रादभिरक्षितंकलिजयख्यातंचकृत्वाभुवि ॥ अंतेयःशुकरूपतःस्वपरमज्ञानोपदेशेनतंशापादावदमुंनमामिपरमानंदाकृतिंमाधवम् ॥ १ ॥ ॥ इतिश्रीमद्भागवतभावार्थदीपिकायांश्रीधरस्वामिविरचितायांप्रथमस्कंधटीकायामेकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ समाप्तोयंप्रथमस्कंधः ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कंधः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमद्भागवते द्वितीयस्कंधः प्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ द्वितीयेतुदशाध्यायैःश्रीभागवतमादितः ॥ उद्देशलक्षणोक्तिभ्यांसंक्षेपेणोपवर्ण्यते ॥ १ ॥ तत्रतुप्रथमेऽध्यायेकीर्तनश्रवणादिभिः ॥ स्थविष्ठेभगवद्रूपेमनसोधारणो
च्यते॥ २ ॥यन्नामकीर्तनंदानतपोयोगादिसत्फलम् ॥ तंनित्यंपरमानंदंहरिंनरनमस्मर ॥३॥ अथद्वितीयस्कंधव्याख्या उक्तःपूर्वमुपोद्घातःसप्रसंगःशुकागमः ॥ राज्ञापृष्टंनृणांकृत्यमथाह
शुकसन्मुनिः ॥ ४ ॥ राज्ञःप्रश्नमभिनंदति वरीयानिति तेत्वयापुंसांश्रोतव्यादिषुमध्येयःपरःश्रेष्ठगोचरःप्रश्नःकृतएषवरीयान् यतोलोकहितमेतत् मोक्षहेतुत्वात् आत्मविदांमुक्तानांचसं
मतोयतः १ तत्रतावत्स्वाभाविकक्रियाणामनर्थहेतुत्वंवदन्ब्रूहियद्वाविपर्ययमित्यस्योत्तरमाह श्रोतव्यादीनीतित्रिभिः गृहेषुसक्तानामतएवगृहमेधिनातद्गतपंचसूनापराणाम् मेधतिर्हिंसा
र्थः २ तैश्चवृथैवायुर्व्ययोभवतीत्याह नक्तंरात्रौयद्वयआयुस्तन्निद्रयाव्यवायेनरत्यावाह्रियते दिवाअह्नियद्वयस्तदर्थेहयाअर्थार्थमुद्यमेन सिद्धेऽर्थेकुटुंबपोषणेनवा चकारावनुक्तसमुच्चायार्थौ
३ ननुनश्वरकुटुंबाद्यर्थंकथमायुर्व्ययंकुर्यात्तत्राऽऽह देहादिषुआत्मनःसैन्येषुपरिकरेष्वसत्सुमिथ्याभूतेष्वपिप्रमत्तःप्रसक्तस्तेषांपित्रादिदृष्टांतेननाशंपश्यन्नपिनानुसंधत्ते ४ एवंविपर्ययप्रश्नो
त्तरमुक्त्वाश्रोतव्यादिप्रश्नस्योत्तरमाह तस्मादिति हेभारतभरतवंश्य सर्वात्मेतिप्रेष्ठत्वमाह भगवानितिसौंदर्यम् ईश्वरइत्यावश्यकत्वम् हरिरितिबंधहारित्वम् अभयंमोक्षमिच्छता ५

नमोभगवतेवासुदेवाय ॥ श्रीशुकउवाच ॥ वरीयानेषतेप्रश्नःकृतोलोकहितंनृप ॥ आत्मवित्संमतःपुंसांश्रोतव्यादिषुयःपरः १ श्रोतव्यादीनिराजेंद्रनृणांसं
तिसहस्रशः ॥ अपश्यतामात्मतत्त्वंगृहेषुगृहमेधिनाम् २ निद्रयाह्रियतेनक्तंव्यवायेनचवावयः ॥ दिवाचार्थेहयाराजन्कुटुंबभरणेनवा ३ देहापत्यकलत्रा
दिष्वात्मसैन्येष्वसत्स्वपि ॥ तेषांप्रमत्तोनिधनंपश्यन्नपिनपश्यति ४ तस्माद्भारतसर्वात्माभगवान्हरिरीश्वरः ॥ श्रोतव्यःकीर्तितव्यश्चस्मर्तव्यश्चेच्छ
ताऽभयम् ५ एतावान्सांख्ययोगाभ्यांस्वधर्मपरिनिष्ठया ॥ जन्मलाभःपरःपुंसामंतेनारायणस्मृतिः ६ प्रायेणमुनयोराजन्निवृत्ताविधिषेधतः ॥नैर्गु
ण्यस्थारमंतेस्मगुणानुकथनेहरेः ७ इदंभागवतंनामपुराणंब्रह्मसंमितम् ॥ अधीतवान्द्वापरादौपितुर्द्वैपायनादहम् ८ परिनिष्ठितोपिनैर्गुण्यउत्तमश्लो
कलीलया ॥ गृहीतचेताराजर्षेआख्यानंयदधीतवान् ९ तदहंतेऽभिधास्यामिमहापौरुषिकोभवान् ॥ यस्यश्रद्दधतामाशुस्यान्मुकुंदेमतिःसती १० ए
तन्निर्विद्यमानानामिच्छतामकुतोभयम् ॥ योगिनांनृपनिर्णीतंहरेर्नामानुकीर्तनम् ११

अतःपरमन्यच्छ्रेयोनास्तीत्याह एतावानेवजन्मनोलाभःफलम् तमाह नारायणस्मृतिरिति सांख्यादिभिःसाध्यइति तेषांस्वातंत्र्येणलाभत्वंवारयति सांख्यमात्मानात्मविवेकः योगो
ऽष्टांगः अंतेतुस्मृतिःपरोलाभः नतन्महिमावक्तुंशक्यइत्यर्थः ६ तत्रसदाचारंप्रमाणयति प्रायेणेति विधिषेधतोविधिनिषेधाभ्यांनिवृत्तानैर्गुण्येब्रह्मणिस्थिताअपि स्मप्रसिद्धम् ७ किमिद
मपूर्वंकथयसिसत्यमत्यपूर्वमेवेदमित्याह इदंभगवत्प्रोक्तंतन्नामैकप्रधानंपुराणंब्रह्मसंमितंसर्ववेदतुल्यम् यद्वा ब्रह्मसम्यक्मितंयेन कुतस्त्वयाप्राप्तमतआह अधीतवानितिद्वैपायनात्पितु
कदा द्वापरादौद्वापरःआदिर्यस्यकालस्यतस्मिन्द्वापरांतेइत्यर्थः शंतनुसमकालेव्यासावतारप्रसिद्धेः ८ सिद्धस्यतवकुतोऽध्ययनेप्रवृत्तिस्तत्राऽऽह परिनिष्ठितोऽपीति गृहीतचेताआकृ
ष्टचित्तः ९ महापुरुषोविष्णुस्तदीयः यस्ययस्मिन्श्रद्धांकुर्वताम् सतीअहैतुकी १० साधकानांसिद्धानांचनातःपरमन्यच्छ्रेयोस्तीत्याह एतदिति इच्छतांकामिनांतत्तत्फलसाधनमेतदेव नि
र्विद्यमानानांमुमुक्षूणांमोक्षसाधनमेतदेव योगिनांज्ञानिनांफलंचैतदेवनिर्णीतं नात्र प्रमाणं वक्तव्यमित्यर्थः ११

अल्पमेवायुरवशिष्टंकिमहंसाधयेयमितिमाशुचइत्याह किमितित्रिभिः परोक्षैरलक्षितैर्हायनैर्वर्षैः विदितंवृथायातीतिज्ञातम् यतोयेनज्ञानेन घटेतयत्नंकुर्यात् १२ खट्वांगोहिदेवपक्षेस्थि
त्वादैत्यानजयत्ततःप्रसन्नैर्देवैर्वरंवृणीष्वेत्युक्तेतेनोक्तंप्रथमंतावन्ममायुःकथ्यतामिति ततोदेवैरुक्तंतत्तुमुहूर्तमात्रमस्तीति ततोऽतिशीघ्रंविमानेनभुवमागत्यहरिंशरणंगतइति यतइयंस्वर्गभू
मीरजोधिका कर्मभूमिःपृथ्वी १३ तवतुएतर्ह्यपिइदानीमपि तावदितितावताकालेनसांपरायिकंसाधनंसंपादय १४ तत्रवैराग्यंतावदाह अंतकालइति गतसाध्वसोमृत्युभयशून्यः अ
संगोनामानासक्तिस्तेनशस्त्रेणस्पृहांसुखेच्छांतंदेहमनुयेपुत्रकलत्रादयस्तेष्वपिस्पृहांछिंद्यात् १५ किंच गृहात्प्रव्रजितोनिर्गतः गृहेस्थितस्यपुनरप्यासक्तिसंभवात् तत्राष्टांगयोगमाह
धीरइतिब्रह्मचर्यादियमोपलक्षणम् पुण्यतीर्थेतिस्नानादिनियमोपलक्षणम् आसनमाह शुचाविति विविक्तेएकांते विधिवत्कुशाजिनचैलैःक्रमेणनिर्मिते १६ जपगर्भप्राणायामंवक्तुंजप्यमा
ह त्रिवृद्ब्रह्माक्षरंत्रिवृत्त्रिभिरकारादिभिर्वर्तितंग्रथितंब्रह्माक्षरंप्रणवंमनसाऽभ्यसेदावर्तयेत् मनसेंद्रियप्रत्याहारंवक्तुंप्राणायामेनमनोनियमनमाह मनोयच्छेद्वशीकुर्यात् ब्रह्मबीजंप्रण

किंप्रमत्तस्यबहुभिःपरोक्षैर्हायनैरिह ॥ वरंमुहूर्तंविदितंघटेतश्रेयसेयतः १२ खट्वांगोनामराजर्षिर्ज्ञात्वेयत्तामिहायुषः ॥ मुहूर्तात्सर्वमुत्सृज्यगतवानभयंह
रिम् १३ तवाप्येतर्हिकौरव्यसप्ताहंजीवितावधिः ॥ उपकल्पयतत्सर्वंतावद्यत्सांपरायिकम् १४ अंतकालेतुपुरुषआगतेगतसाध्वसः ॥ छिंद्यादसंगशस्त्रे
णस्पृहांदेहेऽनुयेचतम् १५ गृहात्प्रव्रजितोधीरःपुण्यतीर्थजलाप्लुतः॥ शुचौविविक्तआसीनोविधिवत्कल्पितासने १६ अभ्यसेन्मनसाशुद्धंत्रिवृद्ब्रह्माक्षरंप
रम् ॥ मनोयच्छेज्जितश्वासोब्रह्मबीजमविस्मरन् १७ नियच्छेद्विषयेभ्योऽक्षान्मनसाबुद्धिसारथिः ॥ मनःकर्मभिराक्षिप्तंशुभार्थेधारयेद्धिया १८ तत्रैकावय
वंध्यायेदव्युच्छिन्नेनचेतसा ॥ मनोनिर्विषयंयुक्त्वाततःकिंचननस्मरेत् ॥ पदंतत्परमंविष्णोर्मनोयत्रप्रसीदति १९ रजस्तमोभ्यामाक्षिप्तंविमूढंमनआत्म
नः ॥ यच्छेद्धारणयाधीरोहंतियातत्कृतंमलम् २० यतःसंधार्यमाणायायोगिनोभक्तिलक्षणः ॥ आशुसंपद्यतेयोगआश्रयंभद्रमीक्षतः २१ राजोवा
च ॥ यथासंधार्यतेब्रह्मन्धारणायत्रसंमता ॥ यादृशीवाहरेदाशुपुरुषस्यमनोमलम् २२ श्रीशुकउवाच॥ जितासनोजितश्वासोजितसंगोजितेंद्रियः ॥ स्थू
लेभगवतोरूपेमनःसंधारयेद्धिया २३ विशेषस्तस्यदेहोऽयंस्थविष्ठश्चस्थवीयसाम् ॥ यत्रेदंदृश्यतेविश्वंभूतंभव्यंभवच्चसत् २४

वमविस्मरन्नेवजितश्वासःसन् १७ प्रत्याहारमाह नियच्छेन्निगृह्णीयात् अक्षानिंद्रियाणि निश्चयात्मिकाबुद्धिःसारथिर्यस्यसः धारणामाह मनइति पुनश्चकर्मभिस्तद्वासनाभिराक्षिप्त
माकृष्टम् शुभार्थेभगवद्रूपे १८ ध्यानमाह तत्रेति एकमेकंपादाद्यवयवम् अव्युच्छिन्नेनसमग्ररूपादवियुक्तेन आश्रयविशेषेणसामान्यतश्चित्तस्थिरीकरणंधारणा अवयवविभावन
यातद्दार्ढ्यंध्यानमितिभेदः समाधिमाह निर्विषयंमनोयुंक्त्वासमाधाय स्थिरीभूतेमनसिस्फुरत्परमानंदमात्राकारंकृत्वेत्यर्थःप्रसीदतिउपशाम्यति १९ गुणवशात्पुनरपिक्षोभेसतिधारणामे
वस्थिरीकुर्यादित्याह रजसाआक्षिप्तंतमसाविमूढंस्वीयंमनोनिरुंध्यात् तत्कृतंरजस्तमोभ्याकृतम् २० यतोयस्यांक्रियमाणायांभद्रंसुखात्मकमाश्रयंविषयंपश्यतस्तत्रैवप्रीतिर्भवति २१
यथायत्रयादृशीचेतिकर्तव्यताविषयतत्तद्विशेषाणांप्रश्नाः २२ यथेत्यस्योत्तरम् जितासनइति विषयमाह स्थूलइतिसार्धेन २३ विशेषोविराड्देहः अतिस्थूलानामपिस्थूलतरः सत्
कार्यमात्रम् २४

अस्यचोपलक्षणत्वेनाविषयत्वंवस्तुतस्तुविराड्जीवनियंताभगवानेवविषयइत्याह आंडकोशांतर्वर्तिनि कटाहएवपृथिव्यावरणंततःअप्तेजोवाय्वाकाशाहंकारमहत्तत्त्वानीतिसप्त २५ विराड्देहतज्जीवतदंतर्यामिणामभेदमारोप्योपासनंकर्तव्यमित्याशयेनाऽऽह पातालंपादमूलंपादस्याधोभागम् पातालादीनांतदवयवताविधीयते पातालादीन्यतलांतान्यधस्तनादारभ्यसप्तभूविवराणि पठंतिगृणंतीत्यादिप्रमाणप्रदर्शनम् पार्ष्णिप्रपदेपादस्यपश्चात्पुरोभागौ २६ ऊरुद्वयस्याधोभागेवितलमुत्तरभागेअतलमितिज्ञेयं नाभिरेवसरः २७ ज्योतिरनीकंज्योतिषांसमूहंस्वर्गम् महर्लोकंग्रीवेतिगृणांति तपोलोकंरराटींललाटम् सत्यंसत्यलोकम् २८ उस्रादेवाःतेजोमयशरीरत्वात्तेबाहवइत्याहुः दिशोऽस्मदादिश्रोत्राधिष्ठात्र्योदेवताःकर्णौश्रोत्रस्याधिष्ठानम् शब्दस्तुश्रोत्रविषयःसतस्यश्रोत्रेंद्रियम् एवंनासिकादिष्वपि नासत्यदस्रावश्विनौनासेनासापुटे इद्धोदीप्तः २९ द्यौरंतरिक्षम् अक्षिणीनेत्रगोलके चक्षुरिंद्रियम् पतंगःसूर्यःअहनीरात्र्यहनी परमेष्ठिधिष्ण्यंब्रह्मपदम् तालुआधिष्ठानम् जिह्वाइंद्रियम् ३० छंदांसिवेदाः शिरोब्रह्मरंध्रम् स्नेहकलाःपुत्रादिस्नेहलेशाःद्विजानिदंताः पंढत्वमार्षम् दुरंतोऽपारःसर्गइतियत्सतस्य

आंडकोशेशरीरेऽस्मिन्सप्तावरणसंयुते ॥ वैराजःपुरुषोयोऽसौभगवान्धारणाश्रयः २५ पातालमेतस्यहिपादमूलंपठंतिपार्ष्णिप्रपदेरसातलम् ॥ महातलंविश्वसृजोथगुल्फौतलातलंवैपुरुषस्यजंघे २६ द्वेजानुनीसुतलंविश्वमूर्तेरूरुद्वयंवितलंचातलंच ॥ महीतलंतज्जघनंमहीपतेनभस्तलंनाभिसरोगृणंति २७ उरस्थलंज्योतिरनीकमस्यग्रीवामहर्वदनंवैजनोऽस्य ॥ तपोरराटींविदुरादिपुंसःसत्यंतुशीर्षाणिसहस्रशीर्ष्णः २८ इंद्रादयोबाहवआहुरुस्राःकर्णौदिशःश्रोत्रममुष्यशब्दः ॥ नासत्यदस्रौपरमस्यनासेघ्राणोऽस्यगंधोमुखमग्निरिद्धः २९ द्यौरक्षिणीचक्षुरभूत्पतंगःपक्ष्माणिविष्णोरहनीउभेच ॥ तद्भ्रूविजृंभःपरमेष्ठिधिष्ण्यमापोस्यतालूरसएवजिह्वा ३० छंदांस्यनंतस्यशिरोगृणंतिदंष्ट्रायमःस्नेहकलाद्विजानि ॥ हासोजनोन्मादकरीचमायादुरंतसर्गोयदपांगमोक्षः ३१ व्रीडोत्तरोष्ठोऽधरएवलोभोधर्मःस्तनोऽधर्मपथोऽस्यपृष्ठः ॥ कस्तस्यमेढ्रंवृषणौचमित्रौकुक्षिःसमुद्रागिरयोऽस्थिसंघाः ३२ नद्योऽस्यनाड्योऽथतनूरुहाणिमहीरुहाविश्वतनोर्नृपेंद्र ॥ अनंतवीर्यःश्वसितंमातरिश्वागतिर्वयःकर्मगुणप्रवाहः ३३ ईशस्यकेशान्विदुरंबुवाहान्वासस्तुसंध्यांकुरुवर्यभूम्नः ॥ अव्यक्तमाहुर्हृदयंमनश्चसचंद्रमाःसर्वविकारकोशः ३४ विज्ञानशक्तिंमहिमामनंतिसर्वात्मनोंतःकरणंगिरित्रम् ॥ अश्वाश्वतर्युष्ट्रगजानखानिसर्वेमृगाःपशवःश्रोणिदेशे ३५ वयांसितद्व्याकरणंविचित्रंमनुर्मनीषामनुजोनिवासः ॥ गंधर्वविद्याधरचारणाप्सरःस्वरस्मृतीरसुरानीकवीर्यः ३६

कटाक्षः ३१ अधर्ममार्गोऽस्यपृष्ठभागः कःप्रजापतिः मित्रौमित्रावरुणौ ३२ अनंतंवीर्यंयस्यसः वयःकालस्तस्यगमनम् गुणप्रवाहःप्राणिनांसंसारः कर्मतस्यक्रीडा ३३ भूम्नोविभोः अव्यक्तंप्रधानम् सप्रसिद्धश्चंद्रमास्तदीयंमनः सर्वेषांविकाराणांकोशइवाश्रयभूतम् ३४ विज्ञानशक्तिंचित्तंमहिंमहत्तत्त्वं अंतःकरणमहंकारंगिरित्रंश्रीरुद्रं गर्दभाद्वडवायामुत्पन्नाअश्वतरी ३५ वयांसिपक्षिणस्तस्यव्याकरणंनामरूपेव्याकरवाणीतिश्रुत्युक्तंशिल्पनैपुणम् यथाऽऽहुः‘येनशुक्लीकृताहंसाःशुकाश्चहरितीकृताः मयूराश्चित्रितायेनसतेवृत्तिंविधास्यती’ति मनुःस्वायंभुवोमनीषाबुद्धिः मनुजःपुरुषोनिवासआश्रयः‘पुरुषत्वेचाविस्तरामात्मे’तिश्रुतेःगंधर्वादीनांद्वंद्वैक्यम् गंधर्वादयःस्वरस्मृतीः षड्जादिस्वरस्मृतयइत्यर्थः असुरानीकंवीर्यंयस्यसः स्वरःस्मृतिरसुरानीकवर्यइतिपाठेगंधर्वादयः स्वरः असुरसमूहश्रेष्ठःप्रह्लादःस्मृतिस्तस्येति ३६

ब्रह्मा विप्रस्तस्याननंमुखं क्षत्रंक्षत्रियोभुजौयस्य विट्वैश्यऊरूयस्य अंघ्रिश्रितःकृष्णवर्णःशूद्रोयस्य नानाभिधानामानियेषांतेचतेअभीज्यादेवास्तेषांगणैर्वसुरुद्रादिभिरुपपन्नोयुक्तोद्र
व्यात्मकोहविःसाध्यो वितानयोगोयज्ञप्रयोगस्तस्यकर्मकार्यम् आवश्यकोऽभिप्रेतइत्यर्थः ३७ इयानेतावान्सन्निवेशोऽवयवसंस्थानम् अस्मिन्स्वबुद्ध्यामनःसंधार्यतेमुमुक्षुभिः यतोऽव्य
तिरिक्तंकिंचिन्नास्तितस्मिन् ३८ तदेवंचित्तस्थैर्यार्थंविराड्देहजीवेश्वराणामभेदेनोपासनमुक्तंतत्रतुदेहजीवावीश्वरेप्रविलाप्यसएवध्येयइतिनिर्धारयति सइति सर्वेषांधीवृत्तिभिरनुभूतं
सर्वंयेनसएकएवसर्वांतरआत्मातमेवसत्यंभजेत अन्यत्रोपलक्षणेनसज्जेत यतआसंगादात्मनःपातःसंसारोभवति एकस्यतत्तादिंद्रियैःसर्वानुभूतौदृष्टांतः स्वप्नजनानामीक्षितायथेति स्वप्ने
हिकदाचिद्बहून्देहान्प्रकल्प्यजीवस्तत्तदिंद्रियैःसर्वंपश्यतितद्वत्ईश्वरस्यतुविद्याशक्तित्वान्नबंधः ३९ ॥ ॥ इतिद्वितीयस्कंधेटीकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ द्वितीयेतुततः
स्थूलधारणातोजितंमनः ॥ सर्वसाक्षिणिसर्वेशेविष्णौधार्यमितीर्यते ॥ १ ॥ दृश्यालंबनरूपैवमुक्तावैराजधारणा ॥ इहोच्यतेतुतत्साध्यासर्वांतर्यामिधारणा ॥ २ ॥ तत्रतावत्पूर्वोक्तधारणायाअवां
फलमाह एवंयाधारणातयातुष्टाद्धरेः पुराप्रलयसमयेनष्टांसृष्टिस्मृतिंप्रत्यवरुध्यलब्ध्वाअप्ययात्प्रागिदंविश्वंयथाऽऽसीत्तथाससर्ज व्यवसायात्मिकाबुद्धिर्यस्यसः अतएवामोघादृष्टिर्यस्ये

ब्रह्माननंक्षत्रभुजोमहात्माविडूरुरंघ्रिश्रितकृष्णवर्णः ॥ नानाभिधाभीज्यगणोपपन्नोद्रव्यात्मकःकर्मवितानयोगः ३७ इयानसावीश्वरविग्रहस्ययःसन्निवेशः
कथितोमयाते ॥ संधार्यतेऽस्मिन्वपुषिस्थविष्ठेमनःस्वबुद्ध्यानयतोऽस्तिकिंचित् ३८ ससर्वधीवृत्त्यनुभूतसर्वआत्मायथास्वप्नजनेक्षितैकः ॥ तंसत्यमानंद
निधिंभजेतनान्यत्रसज्जेद्यतआत्मपातः ३९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेमहापुरुषसंस्थानुवर्णनेप्रथमोऽध्यायः॥ १॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंपुरा
धारणयात्मयोनिर्नष्टांस्मृतिंप्रत्यवरुध्यतुष्टात्॥ तथाससर्जेदममोघदृष्टिर्यथाऽप्ययात्प्राग्व्यवसायबुद्धिः १ शाब्दस्यहिब्रह्मणएषपंथायन्नामभिर्ध्यायतिधीर
पार्थैः ॥ परिभ्रमंस्तत्रनविंदतेऽर्थान्मायामयेवासनयाशयानः २ अतःकविर्नामसुयावदर्थःस्यादप्रमत्तोव्यवसायबुद्धिः ॥ सिद्धेऽन्यथाऽर्थेनयतेततत्रपरि
श्रमंतत्रसमीक्षमाणः ३ सत्यांक्षितौकिंकशिपोःप्रयासैर्बाहौस्वसिद्धेह्युपबर्हणैःकिम् ॥ सत्यंजलौकिंपुरुधाऽन्नपात्र्यादिग्वल्कलादौसतिकिंदुकूलैः ४ चीरा
णिकिंपथिनसंतिदिशंतिभिक्षांनैवांघ्रिपाःपरभृतःसरितोऽप्यशुष्यन् ॥ रुद्धागुहाःकिमजितोऽवतिनोपसन्नान्कस्माद्भजंतिकवयोधनदुर्मदांधान् ५

ति अतस्तयाधारणयाविश्वसृष्टिसामर्थ्यंभवति १ उपासनाफलादपिविरक्तस्यशुद्धात्मधारणायामधिकारोऽतोवैराग्यार्थंसर्वकर्मफलंनिंदति शाब्दंशब्दमयम् ब्रह्मवेदः तस्यएषपंथाःक
र्मफलबोधप्रकारः कोऽसौअर्थशून्यैरेवस्वर्गादिनामभिःसाधकस्यधीर्ध्यायतितत्तादिच्छांकरोतीतियत् अपार्थत्वमेवाऽऽह तत्रमायामयेपथिसुखमितिवासनयाशयानःस्वप्नान्पश्यन्निवपरि
भ्रमन्नर्थान्नाविंदति तत्तल्लोकंप्राप्तोऽपिनिरवद्यंसुखंनलभतइत्यर्थः २ तर्हिसर्वथाकर्मफलत्यागेसद्यएवदेहपातःस्यादित्याशंक्याऽऽह अतःकविर्नामसुनाममात्रेषुभोग्येषुयावताऽर्थेनार्थोदेहनि
र्वाहोयस्यसतथाभूतःस्यात् अप्रमत्तस्तावन्मात्रेप्यनासक्तः व्यवसायबुद्धिर्नैदंसुखमितिनिश्चयवान् तदापितत्रतस्मिन्नर्थेऽन्यथैवसिद्धेसतितत्रयत्नेपरिश्रमंपश्यन्नयतेत ३ अन्यथासिद्धि
माहद्वाभ्याम् सत्यामिति कशिपोःशय्यायाः स्वतःसिद्धेबाहौसति उपबर्हणैरुच्छीर्षकैः पुरुधाबहुप्रकारयाऽन्नपात्र्याभोजनपात्रेण ४ ननुदिक्सद्भावोनामनग्नत्वमेव वल्कलमन्नंतोयं
वासःस्थानंतुयाच्ञाप्रयत्नंविनाकथंप्राप्येततत्राह चीराणिवस्त्रखंडानि परान्बिभ्रतिपुष्णंतिफलादिभिर्ये गुहाःगिरिदर्यः ननुकदाचिदेषामलाभेकिंकार्यंतत्राऽऽह अजितोहरिरुपसन्नान्
शरणागतान्किनावति नरक्षति किंशब्दस्यपूर्वत्रापिसंबंधः धनेनयेदुर्मदस्तेनांधान्नष्टविवेकान् ५

तदातेनकिंकर्तव्यंहरिस्तुसेव्यइत्याह एवंविरक्तः संरतंभजेत भजनीयत्वेहेतवःस्वचित्तेस्वतएवसिद्धःयतआत्माअतएवप्रियः प्रियस्यचसेवासुखरूपैव अर्थःसत्योनत्वनात्मवान्मिथ्याभग
वान्भजनीयगुणश्च अनंतश्चनित्यःयएवंभूतस्तंभजेत् नियतार्थोनिश्चितस्वरूपः तदनुभवानंदेननिर्वृतःसन्निति स्वतःसुखात्मत्वंदर्शितम् किंचयत्रयस्मिन्भजनेसतिसंसारहेतोरविद्याया
उपरमोनाशोभवति ६ एतदेवान्यचिंतानिंदयाद्रढयति कइति तांतथाभूतांपरस्यहरेरनुचिंतांधारणामनादृत्यपशून्कर्मजडान्विना 'यथापशुरेवसदेवानामि'तिश्रुतेः असतींविषयचिंतांको
नामकुर्यात् तयाचिंतयावैतरण्यांपातितंतत्रचस्वकर्मजानाध्यात्मिकादिक्लेशान्सेवमानंजनंपश्यन् वैतरणीयमस्यद्वारस्थानदीतत्तुल्यत्वात्संसृतिर्वैतरणी ७ तामेवधारणांसविशेषणामाहके
चिदितिषड्भिः स्वदेहस्यांतर्मध्येयद्धृदयंतत्रयोऽवकाशस्तस्मिन्वसंतम् प्रादेशस्तर्जन्यंगुष्ठयोर्विस्तारः सएवमात्राप्रमाणंयस्येतिहृदयपरिमाणंतत्रोपचर्यते कंजंपद्मम् रथांगंचक्रम् ८ न
लिनंपद्मंतद्वत्प्रसन्नेआयतेदीर्घेईक्षणेयस्य कदंबकुसुमस्यकिंजल्काःकेसरास्तद्वत्पिशंगेपीतेवाससीयस्य लसंतिमहारत्नानियेषुतानिसुवर्णमयान्यंगदानियस्यस्फुरंतिचतानिमहारत्नानि

एवंस्वचित्तेस्वतएवसिद्धआत्माप्रियोऽर्थोभगवाननंतः ॥ तंनिर्वृतोनियतार्थोभजेतसंसारहेतूपरमश्चयत्र ६ कस्तांत्वनादृत्यपरानुचिंतामृतेपशूनसतींना
मयुंज्यात् ॥ पश्यन्जनंपतितंवैतरण्यांस्वकर्मजान्परितापान्जुषाणम् ७ केचित्स्वदेहांतर्हृदयावकाशेप्रादेशमात्रंपुरुषंवसंतम् ॥ चतुर्भुजंकंजरथांगशंख
गदाधरंधारणयास्मरंति ८ प्रसन्नवक्त्रंनलिनायतेक्षणंकदंबकिंजल्कपिशंगवाससम् ॥ लसन्महारत्नहिरण्मयांगदंस्फुरन्महारत्नकिरीटकुंडलम् ९ उन्निद्रहृ
त्पंकजकर्णिकालयेयोगेश्वरास्थापितपादपल्लवम् ॥ श्रीलक्ष्मणंकौस्तुभरत्नकंधरमम्लानलक्ष्म्यावनमालयाचितम् १० विभूषितंमेखलयांगुलीयकैर्महाधनैर्नू
पुरकंकणादिभिः ॥ स्निग्धामलाकुंचितनीलकुंतलैर्विरोचमानाननहासपेशलम् ११ अदीनलीलाहसितेक्षणोल्लसद्भ्रूभंगसंसूचितभूर्यनुग्रहम् ॥ ईक्षेतचिंतामय
मेनमीश्वरंयावन्मनोधारणयाऽवतिष्ठते १२ एकैकशोऽगानिधियानुभावयेत्पादादियावद्धसितंगदाभृतः ॥ जितंजितंस्थानमपोह्यधारयेत्परंपरंशुध्यतिधी
र्यथायथा १३ यावन्नजायेतपरावरेऽस्मिन्विश्वेश्वरेद्रष्टरिभक्तियोगः ॥ तावत्स्थवीयःपुरुषस्यरूपंक्रियावसानेप्रयतःस्मरेत १४

चतन्मयानिकिरीटकुंडलानियस्य ९ उन्निद्रंविकसितंयद्धृत्पंकजंतस्यकर्णिकैवाऽऽलयः स्थानंतस्मिन्योगेश्वरैरास्थापितौपादपल्लवौयस्य श्रीरेवलक्ष्माचिह्नंतद्युक्तम् पामादिविहितोमत्व
र्थीयोनप्रत्ययः कौस्तुभरत्नंकंधरायांयस्य अम्लानालक्ष्मीःशोभायस्यास्तयावनमालयाआचितंव्याप्तम् १० स्निग्धत्वादिविशिष्टैःकुंतलैर्विरोचमानेआननेयोहासस्तेनपेशलंसुंदरम् ११
अदीनमुदारंयल्लीलाहसितंतेनयदीक्षणंतस्मिन्नुल्लसंतोयेभ्रूभंगाभ्रूविक्षेपास्तैः संसूचितोभूरिरनुग्रहोयेनचिंतामयंचिंतयाआविर्भवंतम् १२अस्यैवध्यानमाह एकैकशइति अनुभावयेत्ध्यायेत्
यज्जितमयत्नतःस्फुरितंपादगुल्फादिस्थानमवयवस्तत्तदपोह्यत्यक्त्वापरंजंघाजान्वादिधारयेत्ध्यायेत्शुध्यतितस्मिन्निश्चलाभवति १३ पूर्वोक्तवैराजधारणायातद्धारणांगत्वमाहयाव
दिति परेब्रह्मादयोऽवरेयस्मात् कुतःविश्वेश्वरे द्रष्टरिनतुदृश्ये चैतन्यघनत्वात् भक्तियोगःप्रेमलक्षणः क्रियावसानेआवश्यककर्मानुष्ठानानंतरम् अनेनकर्मापिभक्तियोगपर्यंत
मेवेत्युक्तम्प्रयतोनियमतत्परः १४

एवंतावदासन्नमृत्योःपुंसःकृत्यमुक्तमिदानींतस्यैवस्वयंदेहंत्यक्तुमिच्छतःकृत्यमाह स्थिरमितिसार्धैश्चतुर्भिः अंगहेराजन्एवंभूतोयतिर्यदाइमंलोकंदेहंजिहासुर्हातुमिच्छातितदादेशेपुण्यक्षेत्रे
कालेचोत्तरायणादौमनोनसज्जयेत् संगंनप्रापयेत् नदेशकालौयोगिनःसिद्धिहेतूकिंतुयोगएवेतिदृढनिश्चयोभूत्वास्थिरंसुखकरंचासनमास्थितःप्राणंनियच्छेदित्यर्थः १५ तत्गृहीतविषयंम
नोबुद्ध्या।निश्चयरूपया।नियम्यतन्मात्रंकृत्वाएतांबुद्धिंक्षेत्रज्ञेबुद्ध्या।दिद्रष्टरिनिनयेत् प्रविलापयेत् तंचक्षेत्रज्ञमात्मनिशुद्धे तंचशुद्धमात्मानमात्मैवाहमित्यात्मनिशुद्धेब्रह्मण्यवरुध्यैकीकृत्य
लब्धोपशांतिःप्राप्तनिर्वृतिःसन्कृत्याद्विरमेत् ततःपरंप्राप्याभावात् १६ तदेवाऽऽह नयत्रेति यत्रात्मस्वरूपेकालोनप्रभुःकिमपिकर्तुंनसमर्थः अतएवदेवानप्रभवइत्याह अनिमिषांदेवानां
परःप्रभुः कालोपियत्रनप्रभुस्तत्रकुतोनुदेवाःप्रभवेयुःदेवनियम्यानांतुजगतांप्राणिनांकावार्तेत्याह जगतामिति कुतोनप्रभवंतीत्यपेक्षायांनिरुपाधित्वादित्याह नयत्रेति यद्वा जगत्कारणान्य
पिनयस्यसृष्टयादौप्रभवंतीत्याह नयत्रेति विकारोऽहंकारः १७ निरुपाधित्वंकुतइत्यतआह परमिति यद्यस्मात्अतत्आत्मव्यतिरिक्तंनोतिनेतीत्येवमुत्स्रष्टुमिच्छवोदौरात्म्यंदेहाद्यात्मत्वं
विसृज्यअर्हस्यपूज्यस्यश्री।विष्णोःपदंपदेपदेक्षणेक्षणेहृदाउपगुह्यआ।श्लिष्यनान्यस्मिन्सौहृदंयेषांतथाभूताःसंतस्तद्वैष्णवंपदमतएवपरंसर्वतःश्रेष्ठमामनंतीत्यन्वयः १८ तस्मादित्थंब्रह्मत्वे

स्थिरंसुखंचासनमाश्रितोयतिर्यदाजिहासुरिममंगलोकम् ॥ कालेचदेशेचमनोनसज्जयेत्प्राणंनियच्छेन्मनसाजितासुः १५ मनःस्वबुद्ध्याऽमलयानियम्य
क्षेत्रज्ञएतांनिनयेत्तमात्मनि ॥ आत्मानमात्मन्यवरुध्यधीरोलब्धोपशांतिर्विरमेतकृत्यात् १६ नयत्रकालोऽनिमिषांपरःप्रभुःकुतोनुदेवाजगतांयईशिरे ॥ न
यत्रसत्त्वंनरजस्तमश्चनवैविकारोनमहान्प्रधानम् १७ परंपदंवैष्णवमामनंतितद्यन्नेतिनेतीत्यतदुत्सिसृक्षवः ॥ विसृज्यदौरात्म्यमनन्यसौहृदाहृदोपगुह्या
र्हपदंपदेपदे १८ इत्थंमुनिस्तूपरमेद्व्यवस्थितोविज्ञानदृग्वीर्यसुरंधिताशयः ॥ स्वपार्ष्णिनापीड्यगुदंततोऽनिलंस्थानेषुषट्सून्नमयेज्जितक्लमः १९ नाभ्यां
स्थितंहृद्यधिरोप्यतस्मादुदानगत्योरसितंनयेन्मुनिः ॥ ततोऽनुसंधायधियामनस्वीस्वतालुमूलंशनकैर्नयेत २० तस्माद्भ्रुवोरंतरमुन्नयेतनिरुद्धसप्तास्वय
नोऽनपेक्षः ॥ स्थित्वामुहूर्तार्धमकुंठदृष्टिर्निर्भिद्यमूर्धन्विसृजेत्परंगतः २१ यदिप्रयास्यन्नृपपारमेष्ठ्यंवैहायसानामुतयद्विहारम् ॥ अष्टाधिपत्यंगुणसन्निवाये
सहैवगच्छेन्मनसेंद्रियैश्च २२

नव्यवस्थितोमुनिरुपरमेत् तुशब्देनयदिप्रयास्यन्नितिवक्ष्यमाणात्सकामाद्विशेषउक्तः तमाह विज्ञायतेऽनेनेतिविज्ञानंशास्त्रंतेनजातादृक्ज्ञानंतस्यवीर्यंबलंतेनसुरंधिताविहिंसिताआशया
विषयवासनायस्यसः इदानींतस्यदेहत्यागप्रकारमाह स्वपार्ष्णिनापादमूलेनगुदंमूलाधारमापीड्यानिरुध्यानिलंप्राणमुन्नमयेदूर्ध्वंनयेत् जितःक्लमोयेन षट्सुस्थानेषुनाभ्यादिषु १९ ना
भ्यांमणिपूरकेस्थितंहृदिअनाहतचक्रेऽधिरोप्य उरसिकंठादधोदेशस्थितेविशुद्धिचक्रे मनस्वी।जितचित्तः स्वतालुमूलंतस्यैवचक्रस्याग्रदेशम् ततोबहुधागमनासंभवाच्छनकैरित्युक्तम् २० त
स्माद्भ्रुवोरंतरमाज्ञाचक्रम् निरुद्धानिश्रोत्रेनेत्रेनासिकेमुखंचेत्येवंसप्तास्वयनानिप्राणमार्गायेनसः अनपेक्षश्चेत्परंब्रह्मगतःसन्मूर्धन्मूर्धनिब्रह्मरंध्रेनिर्भिद्यदेहमिंद्रियाणिचविसृजेत् २१ स
द्योमुक्तिमुक्त्वाक्रममुक्तिप्रकारमाह यदीतिदशभिः यदितुपारमेष्ठ्यंपदंप्रयास्यन्भवति उतवैहायसानांखेचराणांसिद्धानांयद्विहारंक्रीडास्थानम् कीदृशम् अष्टावाधिपत्यान्याणिमाद्यैश्व
र्याणियस्मिंस्तदपिप्रयास्यन् क्व गुणसन्निवायेगुणसमुदायरूपेब्रह्मांडे सर्वत्रेत्यर्थः तर्हिदेहत्यागावसरेमनश्चेंद्रियाणिचनत्यजेत्किंतुतैःसहैवतत्तल्लोकभोगार्थंगच्छेत् २२

यतःकर्मगतिवन्नयोगगतिःपरिच्छिन्नेत्याह योगेश्वराणांत्रिलोक्याअंतर्बहिश्चमहर्लोकादिषुब्रह्मांडाद्बहिश्चगतिमाहुः अत्रहेतुः पवनस्यांतआत्मालिंगशरीरंयेषामिति विद्याउपासना तपोभगवद्धर्मः योगोऽष्टांगः समाधिर्ज्ञानंतान्येभजंतितेषांयागतिस्ताम् २३ तामाह वैश्वानरमित्यष्टभिः विहायसाआकाशेनतत्रचब्रह्मलोकपथेनगतःसन्प्रथमंवैश्वानरमग्न्यभिमानिनींदेवतां याति केनोपायेन सुषुम्नयानाड्या साचदेहाद्बहिरपिविततास्तीत्याह शोचिषाज्योतिर्मय्या विधूतस्त्यक्तःकल्कोमलोयेनसः क्वाप्यसज्जमानइत्यर्थः उदस्तादुपरिष्टाद्वर्तमानंहरेःसंबंधि तारारूपम् नारायणाधिष्ठितमित्यर्थः शैशुमारंचक्रंपंचमस्कंधेवक्ष्यमाणंशिशुमाराश्रयंज्योतिश्चक्रम् चक्रस्थान्यादित्यादिध्रुवांतानिपदानिप्रयातीत्यर्थः २४ तद्विष्णोश्चक्रम् विश्वस्यनाभिःसूर्याद्याश्रयभूतम् आविष्टलिंगत्वान्नाभिशब्दस्यनपंढत्वम् अतिवर्त्यातिक्रम्य परतःस्वर्गिणांगत्यभावादेकएवनिर्मलेनलिंगशरीरेणब्रह्मविदांस्थानमन्यैर्नमस्कृतंमहर्लोकमुपैति यद्यस्मिन्विबुधामहाकल्पायुषोभृग्वादयः २५ अथोअनंतरंकल्पांतेसविश्वंत्रैलोक्यमतिशयेनदह्यमानंनिरीक्ष्य तत्राप्यूष्मप्राप्तेः यत्द्विपरार्धस्थायितत्पारमेष्ठ्यंपदंप्रतिनिर्याति सिद्धेश्वरैर्जुष्टानिधिष्ण्यानिविमानानियस्मिंस्तत् उइतिश्रैष्ठ्यंसूचितम् २६ तदेवाऽऽह नयत्रेति आर्तिर्दुःखम् उद्वेगोभयम् किंतु चित्ततोहेतोर्यद्दुःखमदःऋतेतदंकंविना तत्कुतोभवति अनिदंविदामिदंभगवतोध्यानमजानतांप्राणिनांदुरंतदुःखोयःप्रभवोजन्मतस्यानुदर्शनात् तेषांकृपया यद्वा चित्ततोऽदोमनः पीडेतियत्तद्विनाकुतश्चिदपियत्रशोकादयोनसंतीति तत्रब्रह्मलोकंगतानां

योगेश्वराणांगतिमाहुरंतर्बहिस्त्रिलोक्याःपवनांतरात्मनाम् ॥ नकर्मभिस्तांगतिमाप्नुवंतिविद्यातपोयोगसमाधिभाजाम् २३ वैश्वानरंयातिविहायसागतः
सुषुम्नयाब्रह्मपथेनशोचिषा ॥ विधूतकल्कोऽथहरेरुदस्तात्प्रयातिचक्रंनृपशैशुमारम् २४ तद्विश्वनाभिंत्वतिवर्त्यविष्णोरणीयसाविरजेनात्मनैकः ॥ नम
स्कृतंब्रह्मविदामुपैतिकल्पायुषोयद्विबुधारमंते २५ अथोअनंतस्यमुखानलेनदंदह्यमानंसनिरीक्ष्यविश्वम् ॥ निर्यातिसिद्धेश्वरजुष्टधिष्ण्यंयद्द्वैपरार्ध्यंतदुपारमे
ष्ठ्यम् २६ नयत्रशोकोनजरानमृत्युर्नार्तिर्नचोद्वेगऋतेकुतश्चित् ॥ यच्चित्ततोदःकृपयाऽनिदंविदांदुरंतदुःखप्रभवानुदर्शनात् २७ ततोविशेषंप्रतिपद्यनि
र्भयस्तेनात्मनापोऽनलमूर्तिरत्वरन् ॥ ज्योतिर्मयोवायुमुपेत्यकालेवाय्वात्मनाखंबृहदात्मलिंगम् २८

त्रिविधागतिःयेपुण्योत्कर्षेणगतास्तेकल्पांतरेपुण्यतारतम्येनाधिकारिकाभवंति येतुहिरण्यगर्भाद्युपासनाबलेनगतास्तेब्रह्मणासहमुच्यंते येतुभगवदुपासकास्तेस्वेच्छयाब्रह्मांडंभित्त्वावैष्णवंपदमारुहंति २७ तत्रप्रस्तुतस्यभगवद्भक्तस्यब्रह्मांडभेदनप्रकारमाह ततइत्यादिना तत्रेयंप्रक्रिया ईश्वराधिष्ठितायाः प्रकृतेः केनचिदंशेनमहत्तत्त्वंभवति तस्यांशेनाहंकारः तस्यांशेनशब्दतन्मात्रद्वारानभःतस्यांशेनस्पर्शतन्मात्रद्वारावायुः तस्यांशेनरूपतन्मात्रद्वारातेजः तस्यांशेनरसतन्मात्रद्वाराआपःतदंशेनगंधतन्मात्रद्वारापृथ्वीतैश्चमिलितैश्चतुर्दशभुवनात्मकं विराट्शरीरम् तस्यचपंचाशत्कोटियोजनविशालस्यपृथिव्येवांडकटाहविशेषशब्दवाच्याकोटियोजनविशालंप्रथमावरणम् पंचाशत्कोटियोजनविशालमित्येके ततश्चाबादीनांयेपरिणता अंशास्तान्येवोत्तरोत्तरंदशगुणान्यावरणानिअष्टमंतुप्रकृत्यावरणंव्यापकमेव तदेवंस्थितेपृथिव्याद्यावरणभेदप्रकारः कथ्यते ततोविशेषंप्रतिपद्यलिंगदेहेनपृथिव्यात्मतांप्राप्येत्यर्थःएवमुत्तरत्रापिद्रष्टव्यम् निर्भयःकथंयास्यामीतिशंकाशून्यः तेनात्मनापृथिवीरूपेणतन्निरंतराअपः प्रतिपद्यअत्वरंत्वरामकुर्वन्तत्तदात्मत्वेनक्लेददाहादिशंकाभावाद्यथेष्टंभोगान्भुंजानइत्यर्थः एवंज्योतिर्मयः सन्कालेभोगावसाने बृहदात्मनोलिंगंपरमात्ममूर्तित्वेनोपासनेषूक्तम् यद्वा वेदशब्दात्मनातस्यप्रमापकमिति २८

इंद्रियार्थानांभूतसूक्ष्माणामतिक्रममाह घ्राणेनाधिष्ठितेनगंधमुपेत्य श्वसनंस्पर्शमनभोगुणत्वंशब्दात्मताम्प्राणेनतत्तत्कर्मैंद्रियेणआकूतिंतत्तत्क्रियाम् २९ तदेवंस्थूलसूक्ष्मभूतातिक्रममुक्त्वा तदावरणभूताहंकारप्राप्त्यामहदादिप्राप्तिमाह सयोगीविकार्यंसंसाद्याविज्ञानतत्त्वंयाति विविधंकार्यमस्येतिविकार्योऽहंकारः सत्रिविधः तामसोराजसःसात्त्विकइति तत्रतामसाज्जडानिभूतसूक्ष्माणिजायंतेराजसाद्बहिर्मुखानिदशेंद्रियाणि सात्त्विकान्मनइंद्रियदेवताश्च तेषांलयश्चतत्तदहंकारे तत्रभूतसूक्ष्माणामिंद्रियाणांचसन्निकर्षंलयस्थानंतामसंराजसंचमनोमयंदेवमयंचसात्त्विकंप्राप्य गत्याएवंगमनेन तेनाहंकारेणसहविज्ञानतत्त्वंमहत्तत्त्वंयातिततोगुणानांसान्निरोधोलयोयस्मिंस्तत्प्रधानंयाति ३० तेनात्मनाप्रधानरूपेणाऽऽनंदमयः सन्नुपाधीनामवसानेशांतमविकृतमानंदंपरमात्मानमुपैति नविषज्जतेनावर्ततइत्यर्थः ३१सृतीमार्गौप्रकारावित्यर्थः हेनृपअनपेक्षोनिर्भिद्यमूर्धन्नाविसृजेत्परंगतइतियासद्योमुक्तिःसैकासृतिःयदिप्रयास्यन्नित्यादिनाक्रममुक्तिश्चद्वितीयासृतिः एतेसृतीवेदेनगीतेउक्तेनतुस्वोत्प्रेक्षिते तत्र यदासर्वेप्रमुच्यंतेकामायेऽस्यहृदिश्रिताः अथमर्त्योऽमृतोभवत्यत्रब्रह्मसमश्नुतइतिसद्योमुक्तिः तेऽर्चिरभिसंभवंतीत्यादिनाक्रममुक्तिश्चवेदेनोक्तायद्वानकर्मभिस्तांगतिमाप्नुवंतीतिदक्षिणमार्गस्यापिसूचितत्वादेतेसृतीइतिद्विवचनम् त्वयाभिपृष्टेमच्छ्रोतव्यमित्यादिप्रश्नेनार्थान्मुक्तिविषयेद्वे अपि

घ्राणेनगंधंरसनेनवैरसंरूपंतुदृष्ट्याश्वसनंत्वचैव ॥श्रोत्रेणचोपेत्यनभोगुणत्वंप्राणेनचाकूतिमुपैतियोगी २९ सभूतसूक्ष्मेंद्रियसंनिकर्षंमनोमयंदेवमयंविकार्यम् ॥ संसाद्यगत्यासहतेनयातिविज्ञानतत्त्वंगुणसन्निरोधम् ३० तेनात्मनात्मानमुपैतिशांतमानंदमानंदमयोऽवसाने ॥ एतांगतिंभागवतींगतोयःसवैपुनर्नेहविषज्जतेंऽग ३१ एतेसृतीतेनृपवेदगीतेत्वयाभिपृष्टेहसनातनेच ॥ येवैपुराब्रह्मणआहपृष्टआराधितोभगवान्वासुदेवः ३२ नह्यतोऽन्यःशिवःपंथाविशतःसंसृताविह ॥ वासुदेवेभगवतिभक्तियोगोयतोभवेत् ३३ भगवान्ब्रह्मकार्त्स्न्येनत्रिरन्वीक्ष्यमनीषया ॥ तदध्यवस्यत्कूटस्थोरतिरात्मन्यतोभवेत् ३४ भगवान्सर्वभूतेषुलक्षितःस्वात्मनाहरिः ॥ दृश्यैर्बुध्यादिभिर्द्रष्टालक्षणैरनुमापकैः ३५ तस्मात्सर्वात्मनाराजन्हरिःसर्वत्रसर्वदा ॥ श्रोतव्यःकीर्तितव्यश्चस्मर्तव्योभगवान्नृणाम् ३६ पिबंतियेभगवतआत्मनःसतांकथामृतंश्रवणपुटेषुसंभृतम् ॥ पुनंतितेविषयविदूषिताशयंव्रजंतितच्चरणसरोरुहांतिकम् ३७ इति श्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेपुरुषसंस्थावर्णनंनामद्वितीयोऽध्यायः २ ॥ छ ॥

सृतीदृष्टे ब्रूहियद्वाविपर्ययमितिदक्षिणमार्गोऽप्यर्थात्पृष्टः एवंत्वयाचयेपृष्टेएतेसृतीइत्यन्वयः ३२ संतिसंसरतःपुंसोबहवोमोक्षमार्गास्तपोयोगादयःसमीचीनस्त्वयमेवेत्याह नहीति यतोनुष्ठिताद्भक्तियोगोभवेदतोऽन्यःशिवःसुखरूपोनिर्विघ्नश्चनास्त्येव ३३ कुतएतदतआह भगवान्ब्रह्मा कूटस्थोनिर्विकारः एकाग्रचित्तःसन्नित्यर्थः त्रिस्त्रीन्वारान्कार्त्स्न्येनसाकल्येनब्रह्मवेदमन्वीक्ष्यविचार्ययतआत्मनिहरौरतिर्भवेत्तदेवमनीषयाअध्यवस्यत्निश्चितवान् ३४ नन्वनुभूतेऽर्थेरतिर्भवत्यननुभूतेतुभगवतिकथंरतिःस्यात्तत्राऽह भगवान्लक्षितोदृष्टः कथम् स्वात्मनाक्षेत्रज्ञांतर्यामितया कैर्दृश्यैर्बुद्ध्यादिभिःतदेवद्वेधादर्शयति दृश्यानांजडानांदर्शनंस्वप्रकाशंद्रष्टारंविनानघटतइत्यनुपपत्तिमुखेनलक्षणैः स्वप्रकाशांतर्यामिलक्षकैःतथाबुद्ध्यादीनिकर्तृप्रयोज्यानिकरणत्वात् वास्यादिवत् इतिव्याप्तिमुखेनानुमापकैः स्वतंत्रश्चकर्तेत्येवमीश्वरसिद्धिः ३५ यच्छ्रोतव्यमित्यादिप्रश्नोत्तरमुपसंहरति तस्मादिति ३६ श्रवणादिफलमभिनयेनाऽऽह पिबंतीति सतामात्मनआत्मत्वेनप्रकाशमानस्यकथैवामृतम् विषयैर्विदूषितंमलिनीकृतमाशयंपुनंतिशोधयंतितस्यचरणपद्मांतिकंश्रीविष्णुपदंव्रजंति ३७ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेद्वितीयस्कंधेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

तृतीयेविष्णुभक्तेस्तुवैशिष्ट्यंशृण्वतोमुनेः ॥ भक्त्युद्रेकेणतत्कर्मश्रवणादरईर्यते ॥ १ ॥ इदानीमन्यदेवताभजनस्यापिपुत्रादिभजनवदेवतुच्छफलत्वेनहेयत्वंवक्तुंपूर्वोक्तमनुवदति एवमिति
ममेतिमाम् कदाचिद्दैवयोगेनमनुष्यत्वंप्राप्तेषुजीवेषुयेमनीषिणस्तेषांतत्रापियेम्रियमाणास्तेषांविशेषतएवमेतद्धरिकथाश्रवणादिकंनिगदितांविहितमित्यर्थः १ ब्रह्मणस्पतिंवेदस्यपतिंब्रह्मा
णम् इंद्रियपाटवकामस्त्विंद्रम् प्रजाकामः प्रजापतीन्दक्षादीन् २ मायांदुर्गाम् विभावसुमग्निम् वसुकामोधनार्थी वीर्यंप्रभावस्तत्कामोवीर्यवान्सन्रुद्रान्यजेत् ३ अन्नाद्यंभोज्यंभक्ष्यंच
अदितेःसुतान्द्वादशादित्यान् विशांदेशस्थप्रजानांस्वाधीनतामिच्छन्साध्यान्यजेत् ४ इलांपृथ्वीम् प्रतिष्ठास्थानादप्रच्युतिः रोदसीद्यावाभूमी ५ अप्सराश्चासावुर्वशीचताम् ६
यज्ञंयज्ञोपाधिंविष्णुम् कोशोवसुसंचयः वसुकामइत्यत्रधनमात्रमितिभेदः दांपत्यमन्योन्यप्रीतिस्तदेवार्थोयस्यसः ७ धर्मार्थोधर्मकामः उत्तमश्लोकोपाधिंविष्णुम् तंतुंतन्वन्संतानवृद्धिम
न्विच्छन् रक्षाबाधानिवृत्तिस्तत्कामः पुण्यजनान्यक्षान् ओजोबलंतत्कामोमरुद्गणान्देवान् ८ राज्यंराजत्वंतत्कामोमनून्देवान्मन्वंतरपालान् राज्ञःकर्मराज्यंतत्कामोवि

श्रीशुकउवाच ॥ एवमेतन्निगदितंपृष्टवान्यद्भवान्मम ॥ नृणांयन्म्रियमाणानांमनुष्येषुमनीषिणाम् १ ब्रह्मवर्चसकामस्तुयजेतब्रह्मणस्पतिम् ॥ इंद्रमिंद्रि
यकामस्तुप्रजाकामःप्रजापतीन् २ देवींमायांतुश्रीकामस्तेजस्कामोविभावसुम् ॥ वसुकामोवसून्रुद्रान्वीर्यकामोऽथवीर्यवान् ३ अन्नाद्यकामस्त्वदितिं
स्वर्गकामोऽदितेःसुतान् ॥ विश्वान्देवान्राज्यकामःसाध्यान्संसाधकोविशाम् ४ आयुष्कामोऽश्विनौदेवौपुष्टिकामइलांयजेत् ॥ प्रतिष्ठाकामःपुरु
षोरोदसीलोकमातरौ ५ रूपाभिकामोगंधर्वान्स्त्रीकामोऽप्सरउर्वशीम् ॥ आधिपत्यकामःसर्वेषांयजेतपरमेष्ठिनम् ६ यज्ञंयजेद्यशस्कामःकोशकामः
प्रचेतसम् ॥ विद्याकामस्तुगिरिशंदांपत्यार्थउमांसतीम् ७ धर्मार्थउत्तमश्लोकंतंतुंतन्वन्पितॄन्यजेत् ॥ रक्षाकामःपुण्यजनानोजस्कामोमरुद्गणान् ८ रा
ज्यकामोमनून्देवान्निर्ऋतिंत्वभिचरन्यजेत् ॥ कामकामोयजेत्सोममकामःपुरुषंपरम् ९ अकामःसर्वकामोवामोक्षकामउदारधीः ॥ तीव्रेणभक्तियोगे
नयजेतपुरुषंपरम् १० एतावानेवयजतामिहनिःश्रेयसोदयः ॥ भगवत्यचलोभावोयद्भागवतसंगतः ११ ज्ञानंयदाप्रतिनिवृत्तगुणोर्मिचक्रमात्मप्रसाद
उतयत्रगुणेष्वसंगः ॥ कैवल्यसंमतपथस्त्वथभक्तियोगःकोनिर्वृतोहरिकथासुरतिंनकुर्यात् १२ शौनकउवाच ॥ इत्यभिव्याहृतंराजानिशम्यभरतर्षभः ॥
किमन्यत्पृष्टवान्भूयोवैयासकिमृषिंकविम् १३

श्वान्देवानितिविशेषः अभिचरन् शत्रुमरणमिच्छन् निर्ऋतिंराक्षसम् कामकामोभोगेच्छुः अकामोवैराग्यकामः पुरुषंपरंप्रकृतिव्यतिरेकोपाधिमीश्वरम् ९ अकामएकांतभक्तः उक्ता
नुक्तसर्वकामोवा पुरुषंपूर्णंनिरुपाधिम् १० पूर्वोक्तनानादेवतायजनस्यापिसंयोगपृथक्त्वेनभक्तियोगफलत्वमाह एतावानिति इंद्रादीनपियजतामिहतत्तद्यजनेनभागवतानांसंगतोभ
गवत्यचलोभावोभक्तिर्भवतीतियत्एतावानेवनिःश्रेयसस्यपरमपुरुषार्थस्योदयोलाभः अन्यत्तुसर्वंतुच्छमित्यर्थः ११ भागवतसंगतइत्यनेनसूचितांहरिकथारतिंस्तौति ज्ञानमिति यत्या
सुकथासुज्ञानंभवति कीदृशम् आसर्वतःप्रतिनिवृत्तमुपरतंगुणोर्मीणांरागादीनांचक्रंसमूहोयस्मात्तत् उतअनंतरम् तद्धेतुरात्मप्रसादश्च यत्रयासुमनःप्रसादहेतुर्गुणेषुविषयेष्वसंगोवैराग्यंच
उभयत्रेतिपाठेइहामुत्रचगुणेष्वसंगः कैवल्यमित्येवसंमतःपंथायोभक्तियोगः निर्वृतःश्रवणसुखेन अन्यत्रानिर्वृतइतिवातासुहरिकथासुकोरतिंनकुर्यात् १२ अभिव्याहृतमुक्तम् ऋषिंपरब्र
ह्मदर्शिनम् कविंशब्दब्रह्मनिष्णातम् १३

श्रवणेच्छायांहेतुः हरिकथाएवउदर्कःउत्तरफलंयासुताःकथाःसतांभागवतानांसदसिसभायांस्युः १४ एतत्प्रपंचयति सवाइतिद्वाभ्याम् कृष्णपूजांदिरूपांक्रीडांयःस्वीकृतवान् १५
उरुगायस्यगुणैरुदारामहत्यःकथाःस्युः १६ किंच वृथैवक्षीयमाणमायुर्हरिकथयासफलंकुर्वित्याशयेनाऽऽहत्रिभिः आयुरिति असौसूर्यउद्यन्नुद्गच्छन्नस्तमदर्शनंचयन्गच्छन् यत्येनक्षणो
नीतस्तस्यआयुः ऋतेवर्जयित्वा वृथैवहरति १७ ननुजीवनमेवतेषामायुषःफलमस्तितत्राऽऽह तरवइति ननुतेषांश्वासोनास्ति तर्हिभस्त्राश्चर्मकोशाः ननुतासामाहारादिकंनास्तितत्रा
ऽऽह नखादंतिनाश्नंति नमेहंति रेतःसेकंमैथुनंनकुर्वंतिकिम् उतअपिनराकारंपशुंमत्वाऽऽह अपरेइति १८ तदेवाऽऽह श्वादिभिःसंस्तुतःसदृशोनिरूपितः यस्यकर्णपथंकदाचिदपिनागतः
सःअवज्ञास्पदत्वाच्छ्वभिःकश्मलविषयासक्तत्वाद्विड्वराहैर्ग्रामसूकरैःकंटकवद्दुःखदविषयासक्तत्वादुष्ट्रैर्भारवाहित्वात्खरैस्तुल्यइत्यर्थः १९ तस्यांगानिचनिष्फलानीत्याह बिलेइतिपंचभिः

एतच्छुश्रूषतांविद्वन्सूतनोऽर्हसिभाषितुम् ॥ कथाहरिकथोदर्काःसतांस्युःसदसिध्रुवम् १४ सवैभागवतोराजापांडवेयोमहारथः ॥ बालक्रीडनकैःक्रीडन्कृ
ष्णक्रीडांयआददे १५ वैयासकिश्चभगवान्वासुदेवपरायणः ॥ उरुगायगुणोदाराःसतांस्युर्हिसमागमे १६ आयुर्हरतिवैपुंसामुद्यन्नस्तंचयन्नसौ ॥ तस्यर्ते
यत्क्षणोनीतउत्तमश्लोकवार्तया १७ तरवःकिंनजीवंतिभस्त्राःकिंनश्वसंत्युत ॥ नखादंतिनमेहंतिकिंग्रामपशवोऽपरे १८ श्वविड्वराहोष्ट्रखरैःसंस्तुतःपुरुषः
पशुः ॥ नयत्कर्णपथोपेतोजातुनामगदाग्रजः १९ बिलेबतोरुक्रमविक्रमान्येनशृण्वतःकर्णपुटेनरस्य ॥ जिह्वाऽसतीदार्दुरिकेवसूतनचोपगायत्युरुगायगा
थाः २० भारःपरंपट्टकिरीटजुष्टमप्युत्तमांगंननमेन्मुकुंदम् ॥ शावौकरौनोकुरुतःसपर्यांहरेर्लसत्कांचनकंकणौवा २१ बर्हायितेतेनयनेनराणांलिंगानिविष्णो
र्ननिरीक्षतोये ॥ पादौनृणांतौद्रुमजन्मभाजौक्षेत्राणिनानुव्रजतोहरेर्यौ २२ जीवञ्छवोभागवतांघ्रिरेणुंनजातुमर्त्योऽभिलभेतयस्तु ॥ श्रीविष्णुपद्यामनुज
स्तुलस्याःश्वसञ्छवोयस्तुनवेदगंधम् २३ तदश्मसारंहृदयंबतेदंयद्गृह्यमाणैर्हरिनामधेयैः ॥ नविक्रियेताथयदाविकारोनेत्रेजलंगात्ररुहेषुहर्षः २४ अथा
भिधेह्यंगमनोनुकूलंप्रभाषसेभागवतप्रधानः ॥ यदाहवैयासकिरात्मविद्याविशारदोनृपतिंसाधुपृष्टः २५ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वि
तीयस्कंधेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥

बतेतिखेदेनशृण्वतोऽशृण्वतोनरस्ययेकर्णपुटेतेबिलेवृथारंध्रेनचेदुपगायतितस्यजिह्वा असतीदुष्टादर्दुरोभेकस्तदीयाजिह्वेव २०पट्टवस्त्रोष्णीषेणकिरीटेनचजुष्टमपिशिरोयादिननमेत्तर्हिकेवल
भारएव शावौमृतकस्तत्करतुल्यौ लसतीकांचनकंकणेययोस्तौ अप्यर्थेवाशब्दः २१ येनयनेविष्णोर्मूर्तीर्ननिरीक्षेतेतेबर्हायितेमयूरपिच्छनेत्रतुल्ये द्रुमवज्जन्मभजतइतितथा वृक्षमूलतुल्या
वित्यर्थः २२ नाभिलभेतअभितोनस्पृशेन्नधारयेत् श्रीविष्णुपद्याःश्रीविष्णुपदलग्नायाः नवेदेति अवघ्रायनाभिनंदेदित्यर्थः २३ अश्मवत्सारोबलंकाठिन्यंयस्य विक्रियालक्षणमाह
अथेति गात्ररुहेषुरोमसुहर्षउद्गमः २४ यस्मादभक्तस्यसर्वमेतद्व्यर्थम् मनसोऽनुकूलंप्रियंचब्रूषे अथअतःसाधुपृष्टःसन्वैयासकिर्नृपतिंप्रति यदाह तदभिधेहीति ॥ २५ ॥ इतिश्रीभागवते
महापुराणेद्वितीयस्कंधेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥

तुर्यैपरीक्षितापृष्टंसृष्ट्यादिहरिचेष्टितम्॥शुकेनब्रह्मतत्पुत्रसंवादेनोपवर्ण्यते ॥ १ ॥ राज्ञःप्रश्नंकथयितुंतस्यप्राक्तनींस्थितिमाह चतुर्भिः वैयासकेःशुकस्यइतिएवंभूतमात्मनस्तस्यनिश्चयोयस्मा
त्तद्वचउपधार्यआकलय्य सतींकृष्णएवसेव्योनान्यइत्येवंभूताम् ॥ १ ॥ आत्मादेहः पशवोगजादयः २ इममेवार्थंहरिलीलालक्षणम् ३ संस्थांमृत्युम् त्रैवर्गिकंधर्मार्थकामप्रधानम्
संन्यस्यत्यक्त्वा आत्मभावंपरमप्रेम्णाभगवदात्मत्वंगतः प्राप्तःसन्पप्रच्छ ४ मह्यंममतमोऽज्ञानंविशीर्यतेनश्यतितवकथयतःसतः अतःसमीचीनम् ५ पुनश्चवेदितुमिच्छामि
इदंदुर्विभाव्यमवितर्क्यंविश्वंयथासृजति ६ गोपायतिपालयति संयच्छतेसंहरते पुरुशक्तिर्बहुशक्तिमान् क्रीडन्यथाकरोति आत्मानंब्रह्मादिरूपिणंक्रीडयन्‌विकरोतिविविधंकरोति
७ ८ एकःपुरुषरूपेणयुगपत् जन्मभिर्ब्रह्माद्यवतारैःक्रमशोवायथाप्रकृतेर्गुणान्गृह्णाति ९ विचिकित्सितंसंदिग्धम् शाब्देब्रह्मणिविचारेणनिष्णातःपरस्मिन्ननुभवेन १०
उपामंत्रितःप्रार्थितः प्रचक्रमे देवतागुरुनमस्कारादिरूपमुपक्रमंकृतवानित्यर्थः ११ तदेवाऽऽहत्रयोदशभिः परस्मैसर्वोत्तमाय तत्रहेतुः भूयसेअपरिमितमहिम्ने तद्दर्शयति

सूतउवाच ॥ वैयासकेरितिवचस्तत्त्वनिश्चयमात्मनः ॥ उपधार्यमतिंकृष्णऔत्तरेयःसतींव्यधात् ॥ १ ॥ आत्मजायासुतागारपशुद्रविणबंधुषु ॥ राज्ये
चाविकलेनित्यंविरूढांममतांजहौ २ पप्रच्छचेममेवार्थंयन्मांपृच्छथसत्तमाः ॥ कृष्णानुभावश्रवणेश्रद्दधानोमहामनाः ३ संस्थांविज्ञायसंन्यस्यकर्मत्रैवर्गि
कंचयत् ॥ वासुदेवेभगवतिआत्मभावंदृढंगतः ४ राजोवाच ॥ समीचीनंवचोब्रह्मन्सर्वज्ञस्यतवानघ ॥ तमोविशीर्यतेमह्यंहरेःकथयतःकथाम् ५ भूयएव
विवित्सामिभगवानात्ममायया ॥ यथेदंसृजतेविश्वंदुर्विभाव्यमधीश्वरैः ६ यथागोपायतिविभुर्यथासंयच्छतेपुनः ॥ यांयांशक्तिमुपाश्रित्यपुरुशक्तिःपरःपुमा
न् ॥ आत्मानंक्रीडयन्क्रीडन्करोतिविकरोतिच ७ नूनंभगवतोब्रह्मन्हरेरद्भुतकर्मणः ॥ दुर्विभाव्यमिवाभातिकविभिश्चापिचेष्टितम् ८ यथागुणांस्तु
प्रकृतेर्युगपत्क्रमशोपिवा ॥ बिभर्तिभूरिशस्त्वेकःकुर्वन्कर्माणिजन्मभिः ९ विचिकित्सितमेतन्मेब्रवीतुभगवान्यथा ॥ शाब्देब्रह्मणिनिष्णातःपरस्मिंश्च
भवान्खलु १० सूतउवाच ॥ इत्युपामंत्रितोराज्ञागुणानुकथनेहरेः ॥ हृषीकेशमनुस्मृत्यप्रतिवक्तुंप्रचक्रमे ११ श्रीशुकउवाच ॥ नमःपरस्मैपुरुषायभूय
सेसदुद्भवस्थाननिरोधलीलया ॥ गृहीतशक्तित्रितयायदेहिनामंतर्भवायानुपलक्ष्यवर्त्मने १२ भूयोनमःसद्वृजिनच्छिदेऽसतामसंभवायाखिलसत्त्वमूर्तये ॥
पुंसांपुनःपारमहंस्यआश्रमेव्यवस्थितानामनुमृग्यदाशुषे १३ नमोनमस्तेऽस्त्वृषभायसात्वतांविदूरकाष्ठायमुहुःकुयोगिनाम् ॥ निरस्तसाम्यातिशयेन
राधसास्वधामनिब्रह्मणिरंस्यतेनमः १४

सतःप्रपंचस्यउद्भवादिषुनिमित्तभूतायालीलातयागृहीतंब्रह्मादिरूपेणरजआदिशक्तित्रितयंयेनतस्मैअंतर्भवायअंतर्यामिणे अतएवसर्वांतरत्वादनुपलक्ष्यंवर्त्मयस्य १२ विचित्रफलदातृत्व
मनुस्मरन्प्रणमति भूयःपुनश्चनमः सतांधर्मवर्तिनांवृजिनच्छिदेदुःखहंत्रे असतामधर्मशीलानामसंभवायअनुद्भवहेतवे अखिलसत्त्वमूर्तये तत्तद्देवतादिरूपेणतत्तत्फलदायेत्यर्थः समग्रसत्त्वमू
र्तयेइतिवा पुनरितिपूर्वोक्तोभयवैलक्षण्यमाह पारमहंस्येप्रत्यङ्निष्ठारूपेआश्रमेव्यवस्थितानांपुंसामनुमृग्यमतन्निरसनेनपुनःपुनर्मृग्यंयदात्मतत्त्वंतस्यदाशुषेदात्रे १३ सात्त्वतांभक्तानामृष
भायपालकाय कुयोगिनांभक्तिहीनानांविदूराकाष्ठादिगपियस्य दुर्ज्ञेयायेत्यर्थः तदेवंवैषम्यप्रतीतावपिनिर्दोषत्वायाचिंत्यमैश्वर्यमाह निरस्तंसाम्यमतिशयश्चयस्य यदपेक्षयाअन्यस्यसा
म्यमतिशयश्चनास्ति तेनराधसाऐश्वर्येणस्वधामनि स्वस्वरूपेब्रह्मणिरममाणाय १४

सर्वसाधनेभ्योभक्तेः श्रैष्ठ्यमनुस्मरन्प्रणमाति यत्कीर्तनमितिद्वाभ्याम् अर्हणंपूजनम् सुभद्रंमंगलंश्रवोयशोयस्यतस्मै १५ विचक्षणाविवेकिनोयस्यचरणयोरुपसादनादुपसत्तेर्भजनादंत
रात्मनोमनसउभयत्रेहचपरत्रचसंगंव्युदस्यानिरस्य गतक्लमाःप्रयासरहिताः १६ भक्तिशून्यानांसर्वसाधनवैफल्यंदर्शयन्नमाति तपस्विनइति मनस्विनोयोगिनः सुमंगलाःसदाचाराः
यस्मिंस्तपआद्यर्पणंविना सुभद्रश्रवसइत्यस्यावृत्तिर्यशःश्रवणादेःप्राधान्यज्ञापनाय १७ भक्तेःपरमशुद्धिहेतुत्वंदर्शयन्नाह किरातादयोयेपापजातयोऽन्येचयेकर्मतःपापरूपास्तेयदुपाश्र
याभागवतास्तदाश्रयाःसंतःशुध्यंति असंभावनाशंकांपरिहरति प्रभविष्णवेप्रभवनशीलायेति १८ सर्वोपास्यत्वमनुस्मरन्प्रार्थयते सएषआत्मवतांधीराणामात्मा आत्मत्वेनोपास्य
इत्यर्थः त्रयीमयत्वादिविशेषणैस्तत्तन्मार्गेणोपास्यत्वंविवक्षितम् गतव्यलीकैर्निष्कपटैर्भक्तैर्वितर्क्यमत्याश्चर्येणवीक्षणीयंलिंगंमूर्तिर्यस्यसप्रसीदतु १९ सर्वपालकत्वमनुस्मरन्नाह श्रिय
इति गतिश्चसर्वापत्सुरक्षकः २० ज्ञानप्रदत्वमनुस्मरन्नाह यदंघ्रीतिद्वाभ्याम् यस्यांघ्र्योरनुध्यानमेवसमाधिस्तेनधौतयाशोधितया यथारुचंरुच्यनुसारेणसगुणनिर्गुणादिभेदैः य

यत्कीर्तनंयत्स्मरणंयदीक्षणंयद्वंदनंयच्छ्रवणंयदर्हणम् ॥ लोकस्यसद्योविधुनोतिकल्मषंतस्मैसुभद्रश्रवसेनमोनमः १५ विचक्षणायच्चरणोपसादनात्संगंव्यु
दस्योभयतोऽतरात्मनः ॥ विंदंतिहिब्रह्मगतिंगतक्लमास्तस्मैसुभद्रश्रवसेनमोनमः १६ तपस्विनोदानपरायशस्विनोमनस्विनोमंत्रविदःसुमंगलाः ॥ क्षे
मंनविंदंतिविनायदर्पणंतस्मैसुभद्रश्रवसेनमोनमः १७ किरातहूणांध्रपुलिंदपुल्कसाआभीरकंकायवनाःखसादयः ॥ येऽन्येचपापायदुपाश्रयाश्रयाःशुध्यं
तितस्मैप्रभविष्णवेनमः १८ सएषआत्मात्मवतामधीश्वरस्त्रयीमयोधर्ममयस्तपोमयः ॥ गतव्यलीकैरजशंकरादिभिर्वितर्क्यलिंगोभगवान्प्रसीदताम् १९
श्रियःपतिर्यज्ञपतिःप्रजापतिर्धियांपतिर्लोकपतिर्धरापतिः ॥ पतिर्गतिश्चांधकवृष्णिसात्वतांप्रसीदतांमेभगवान्सतांपतिः २० यदंघ्र्यनुध्यानसमाधिधौ
तयाधियानुपश्यंतिहितत्त्वमात्मनः ॥ वदंतिचैतत्कवयोयथारुचंसमेमुकुंदोभगवान्प्रसीदताम् २१ प्रचोदितायेनपुरासरस्वतीवितन्वताऽजस्यसतींस्मृतिं
हृदि ॥ स्वलक्षणाप्रादुरभूत्किलाऽऽस्यतःसमेऋषीणामृषभःप्रसीदताम् २२ भूतैर्महद्भिर्यइमाःपुरोविभुर्निर्मायशेतेयदमूषुपूरुषः ॥ भुंक्तेगुणान्षोडशषो
डशात्मकःसोलंकृषीष्टभगवान्वचांसिमे २३ नमस्तस्मैभगवतेव्यासायामिततेजसे ॥ पपुर्ज्ञानमयंसौम्यायन्मुखांबुरुहासवम् २४

द्वा रुक्प्रतिभा यथामतीत्यर्थः २१ किंच पुराकल्पादावजस्यहृदिसतींसृष्टिविषयांस्मृतिंवितन्वतायेनप्रचोदितासतीसरस्वतीतस्यमुखतःकिलप्रादुर्भूता स्वानिलक्षणानिशिक्षा
द्युक्तानियस्याःसा ऋषीणांज्ञानप्रदानामृषभःश्रेष्ठः २२ इदानींस्ववाचंश्रोतृजनाह्लादिनींशृंगारकरुणादिशोभांप्रार्थयते भूतैरिति समेवचांस्यलंकृषीष्टाऽलंकरोतु अन्यस्यवचसामन्ये
नालंकारसंभवमाशंक्यतस्यांतर्यामितामाविष्करोति योमहद्भिर्भूतैरिमाःपुरःशरीराणिसृष्ट्वाअमुषुपूर्ष्वंतर्यामितयाशेतेवसति अत्रपुरुषसमाख्यांप्रमाणयति यद्यस्मात्पूरुषइति अतएवयए
एकादशेंद्रियपंचभूतरूपान्षोडशगुणान्कलाभुंक्तेप्रकाशयति पालयतीतिवा तदात्वात्मनेपदमार्षम् अत्रहेतुः यतःषोडशानामात्माचेतयिता स्वार्थैकः नत्वत्रजीवत्वमुच्यतेप्रार्थनाविरोधात्
२३ श्रीव्यासंनमस्करोति नमइति सौम्याभक्ताः यस्यमुखांबुरुहेआसवोमकरंदस्तम् २४

इदानींप्रश्नोत्तरतयाब्रह्मनारदसंवादंप्रस्तौति एतदिति उत्पत्तिसमयएववेदागर्भयस्यसः साक्षाद्धरिर्यदाह ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीद्वितीयस्कंधेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ पंचमे
नारदेनाथपृष्टःसृष्ट्यादिवक्त्यजः ॥ हरेर्लीलांविराट्सृष्टिकालकर्मादिशक्तिभिः ॥ १ ॥ नारदायविपृच्छते वेदगर्भोऽभ्यधादित्युक्तंतत्रनारदप्रश्नमाह देवदेवेति हेभूतभावनअतएवसर्वेषां
पूर्वजअनादेर्ज्ञायतेऽनेनेतिज्ञानंतत्साधनंयत्ताद्विजानीहि विशेषेणज्ञापयेत्यर्थः कथंभूतम् आत्मतत्त्वंनितरांदृश्यतेयेनतत् १ उपलक्षणभूतंविश्वमेवात्मज्ञानसाधनमतस्तद्विशेषंपृच्छतियद्रू
पंयेनरूप्यतेप्रकाश्यतेयदधिष्ठानंयदाश्रयम् यतोयेनसृष्टम् यत्संस्थंयस्मिँल्लीयते यत्परंयदधीनम् यच्चेतियदात्मकम् स्वतःसत्कारणतोवेत्यर्थः तस्यतत्त्वंयाथार्थ्यंतत्त्वतोवद २ नजाना
मीतिनवक्तव्यमित्याह सर्वमिति भूतंजातंभव्यंजनिष्यमाणंभवज्जायमानंतेषांप्रभुर्यतोऽतोविशिष्टेनज्ञानेनावासितंनिश्चितम् ३ आस्तामिदमादौतावत्त्वामेवकथयेत्याह यतोविज्ञानंयस्य
कस्तवविज्ञानदइत्यर्थः यदाधारःकस्तवाऽऽश्रयः यत्परोयदधीनः यदात्मकोयत्स्वरूपः ममतुल्यमेवस्वतंत्रःपरमेश्वरइतिबुद्धिः तवतपश्चरणेनतुपरशंकयापृच्छामीत्याहसार्धैश्चतुर्भिः ए

एतदेवात्मभूराजन्नारदायविपृच्छते ॥ वेदगर्भोऽभ्यधात्साक्षाद्यदाहहरिरात्मनः २५ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेचतुर्थोऽध्यायः ॥
॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ देवदेवनमस्तेऽस्तुभूतभावनपूर्वज ॥ तद्विजानीहियज्ज्ञानमात्मतत्त्वनिदर्शनम् १ यद्रूपंयदधिष्ठानं
यतःसृष्टमिदंप्रभो ॥ यत्संस्थंयत्परंयच्चतत्तत्त्वंवदतत्त्वतः २ सर्वंह्येतद्भवान्वेदभूतभव्यभवत्प्रभुः ॥ करामलकवद्विश्वंविज्ञानावसितंतव ३ यद्विज्ञानोयदा
धारोयत्परस्त्वंयदात्मकः ॥ एकःसृजसिभूतानिभूतैरेवात्ममायया ४ आत्मन्भावयसेतानिनपराभावयन्स्वयम्॥ आत्मशक्तिमवष्टभ्यऊर्णनाभिरिवाक्लमः
५ नाहंवेदपरंह्यस्मिन्नापरंनसमंविभो ॥ नामरूपगुणैर्भाव्यंसदसत्किंचिदन्यतः ६ सभवानचरद्घोरंयत्तपःसुसमाहितः ॥ तेनखेदयसेनस्त्वंपराशंकांप्रय
च्छसि ७ एतन्मेपृच्छतःसर्वंसर्वज्ञसकलेश्वर ॥ विजानीहितथैवेदमहंबुद्ध्येऽनुशासितः ८ ब्रह्मोवाच ॥ सम्यक्कारुणिकस्येदंवत्सतेविचिकित्सितम् ॥ य
दहंचोदितःसौम्यपरधर्मप्रदर्शने ९ नानृतंतववतच्चापियथामांप्रब्रवीषिभो ॥ अविज्ञायपरंमत्तएतावत्त्वंयतोहिमे १०

कोऽसहायः ४ आत्मनिभावयसेपालयसिस्वयमेवपराभवमप्रापयन् अक्लमःश्रमरहितः यथोर्णनाभिरात्मनएवशक्तिमवष्टभ्य सृजतितद्वत् ५तस्मादहंत्वस्मिन्विश्वस्मिन्परमुत्तममपरमध
मंसमंमध्यमंचतत्रापिनाममनुष्यादिरूपंद्विपदत्वादिगुणःशुक्लत्वादिस्तैर्भाव्यंसाध्यंतत्रापिसदसत्स्थूलंसूक्ष्मंचकिंचिदप्यन्यतोनवेदकिंतुत्वत्तएवसर्वंभवतीतिमन्ये ६ सतथाविधोपिभवां
स्तपोऽचरदितियत्तेननोऽस्मान्खेदयसेमोहयसि यतःपराशंकामीश्वरांतराशंकांप्रयच्छसि७यथैवाहंत्वयाऽनुशासितःशिक्षितःसन्बुध्येबुध्येयंतथाविजानीहिविशेषेणज्ञापय ८ प्रश्नमभि
नंदति वत्सहेपुत्रतवेदंविचिकित्सितंसंदेहः तत्पूर्वकःप्रश्नोऽयंसम्यगित्यर्थः यतःकारुणिकस्यतवायंप्रश्नः अत्रहेतुः यत्यतःपरधर्मप्रदर्शनेभगवद्वीर्यप्रकाशनेप्रवर्तितोऽस्मि अतस्त्वंजिज्ञा
सुरपिमयिकृपामेवकृतवानित्यर्थः ९ ननुत्वमेवभगवानित्युक्तंमयाएकःसृजसिभूतानीत्यादिना सत्यम् यथामामीश्वरत्वेनप्रभाषसेतदपितवभाषणंनात्यंतमनृतम् यतःकारणादेतावत्प्रभाव
स्यभावएतावत्त्वंमेअस्तिकिंतुमत्तःपरमीश्वरमविज्ञायब्रूषे अतःसादृश्याच्चवेयंभ्रांतिर्नतुबुद्धिपूर्वमनृतमित्यर्थः यतईश्वरान्ममैतावत्त्वंतमविज्ञायेतिवाऽन्वयः १०

तर्हिकोऽसावीश्वरइत्यपेक्षायांभक्त्यानमस्कुर्वन्नेवतंकथयतित्रिभिः येनस्वप्रकाशेनरोचितंप्रकाशितमेवप्रकाशयामिसृष्ट्याभिव्यक्तंकरोमि यथाऽर्कादयश्चैतन्यप्रकाश्यमेवप्रकाशयंति तथा
चश्रुतिः "नतत्रसूर्योभातिनचंद्रतारकंनेमाविद्युतोभांतिकुतोऽयमग्निः तमेवभांतमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभाति" इति ११तस्मैनमोधीमहि यस्यमाययाविमोहिताःसंतोयुष्मदादयो
मांजगद्गुरुंजगत्कारणंवदंतितस्मै १२ यन्माययेतिमायासंबंधोक्तेस्तस्यादुर्जयत्वोक्तेश्चतस्यापिकिमास्तिसंसारोनैवेत्याह मत्कपटमसौजानातीतियस्यदृष्टिपथेस्थातुंविलज्जामानयेवतस्मि
न्स्वकार्यमकुर्वत्या अमुयामायया विमोहिता अस्मदादयोदुर्धियोऽविद्यावृतज्ञानाएवकेवलंविकत्थंतेश्लाघंते अनेनयद्रूपामित्यस्यप्रश्नस्योत्तरमुक्तंभवति १३ तदेवंस्वस्मादन्यंपरमेश्वरंनिरू
प्येदानींयदधिष्ठानमित्यादिनवप्रश्नानांसएवाधिष्ठानादिकंसर्वमित्युत्तरंवक्तुंतद्व्यतिरेकेणान्यस्यासत्वमाह द्रव्यमिति द्रव्यंमहाभूतान्युपादानरूपाणि कर्मजन्मनिमित्तम् कालस्तत्क्षो
भकः स्वभावस्तत्परिणामहेतुः जीवोभोक्ता वासुदेवात्परोऽन्योऽर्थोनास्ति कारणाव्यतिरेकात्कार्यस्य १४ तत्प्रपंचयति द्वाभ्याम् नारायणःपरःकारणंयेषांते अनेनैवशास्त्रयोनित्व
प्रतिपादनेनेश्वरेप्रमाणंसर्वज्ञत्वादिकंचोक्तम् देवाश्चतदंगाज्जाता अतोनतद्व्यतिरिक्ताः लोकाःस्वर्गादयस्तदानंदांशाः मखास्तत्साधनभूताः १५ योगःप्राणायामादिः तपस्तत्साध्यंचि

येनस्वरोचिषाविश्वंरोचितंरोचयाम्यहम् ॥ यथाऽर्कोग्निर्यथासोमोयथर्क्षग्रहतारकाः ११ तस्मैनमोभगवतेवासुदेवायधीमहि ॥ यन्माययादुर्जययामांब्रुवं
तिजगद्गुरुम् १२ विलज्जमानयायस्यस्थातुमीक्षापथेऽमुया ॥ विमोहिताविकत्थंतेममाहमितिदुर्धियः १३ द्रव्यंकर्मचकालश्चस्वभावोजीवएवच ॥ वासु
देवात्परोब्रह्मन्नचान्योऽर्थोस्तितत्त्वतः १४ नारायणपरावेदादेवानारायणांगजाः ॥ नारायणपरालोकानारायणपरामखाः १५ नारायणपरोयोगोनारा
यणपरंतपः ॥ नारायणपरंज्ञानंनारायणपरागतिः १६ तस्यापिद्रष्टुरीशस्यकूटस्थस्याखिलात्मनः ॥ सृज्यंसृजामिसृष्टोहमीक्षयैवाभिचोदितः १७ स
त्त्वंरजस्तमइतिनिर्गुणस्यगुणास्त्रयः ॥ स्थितिसर्गनिरोधेषुगृहीतामाययाविभोः १८ कार्यकारणकर्तृत्वेद्रव्यज्ञानक्रियाश्रयाः ॥ बध्नंतिनित्यदामुक्तंमायि
नंपुरुषंगुणाः १९ सएषभगवाँल्लिंगैस्त्रिभिरेभिरधोक्षजः ॥ स्वलक्षितगतिर्ब्रह्मन्सर्वेषांममचेश्वरः २० कालंकर्मस्वभावंचमायेशोमाययास्वया ॥ आत्मन्य
दृच्छयाप्राप्तंविबुभूषुरुपाददे २१ कालाद्गुणव्यतिकरःपरिणामःस्वभावतः ॥ कर्मणोजन्ममहतःपुरुषाधिष्ठितादभूत् २२

त्तैकाग्र्यम् ज्ञानंतत्साध्यम् गतिस्तत्फलम् अनेनैवसर्वंतदधीनमित्युक्तम् १६ तर्हित्वंकिंकरोषीत्यपेक्षायामाह तस्यसृज्यमपितेनसृष्टोऽहंसृजामि ईक्षयाकटाक्षेण तत्रहेतवः द्रष्टुरित्यादयः
१७ ननुकुतोऽयंजीवेश्वरविभागोयतस्त्वंप्रेर्यःसचप्रेरकःस्यादित्यपेक्षायांजीवेश्वरविभागहेतुमाहत्रिभिः सत्त्वमिति निर्गुणस्यापीश्वरस्यैतेत्रयोगुणाबध्नंतीत्युत्तरेणान्वयः कथंभूताः तेनैव
स्वातंत्र्येणस्थित्याद्यर्थंमाययागृहीताः १८ वस्तुतःसर्वदामुक्तमपिमायिनंमायाविषयंपुरुषंजीवंबध्नंति क कार्यमधिभूतंकारणमध्यात्मंकर्ताऽधिदैवतंतेषांभावस्तत्त्वंतस्मिन् द्र
व्यंमहाभूतानि ज्ञानशब्देनदेवताः क्रियाइंद्रियाणि तदाश्रयास्तेषांकारणभूतास्ततदभिमानेनबध्नंति १९ अतःसएषवश्यमायएभिर्गुणैर्लिंगैर्जीवानामावरकैरुपाधिभिःसुष्ठ्वलक्षितागति
स्तत्त्वंयस्यसः स्वैर्भक्तैरेवलक्षितागतिस्तत्त्वंयस्येतिवा २० तस्यसृष्टिप्रकारमाह कालमिति कर्मजीवादृष्टम् विबुभूषुर्विविधंभवितुमिच्छन् २१ गुणानांव्यतिकरःक्षोभःसाम्यत्यागः स्वभा
वतःपरिणामोरूपांतरापत्तिः पुरुषईश्वरस्तेनाधिष्ठितत्वंत्रयाणांविशेषणम् महतःमहत्तत्त्वस्य २२

महत्तत्त्वाद्विकुर्वाणाद्विक्रियमाणात् तस्यचक्रियाज्ञानशक्तित्वात्त्रिगुणत्वेऽपिरजःसत्त्वाभ्यामुपबृंहितत्वम् अहंकारस्यत्वावरकत्वात्तमःप्रधानत्वम् अतएवाहंकारकार्येषुतामसमाकाशादिकंबहु राजसंसात्त्विकंचाल्पम् एवंतदुपाधिकेषुजीवेष्वपितथैवतामसाधिक्यम् २३ सचविकुर्वन्रूपांतरंगच्छन् त्रैविध्यमेवाऽऽह वैकारिकःसात्त्विकः तैजसोराजसः यद्भिदायस्यभेदः द्रव्यशक्तिरित्यादीनिप्रातिलोम्येनत्रयाणांलक्षणानि द्रव्येमहाभूताख्येशक्तिर्यस्य क्रियासुइंद्रियेषुशक्तिर्यस्य ज्ञानेषुदेवेषुशक्तिर्यस्य हेप्रभोबोद्धुंशक्त २४ भूतादेरितितामसस्याविशेषणम् ननुतामसात्प्रथमंशब्दोभवतीतिप्रसिद्धम् सत्यम् सतुतस्यनभसोमात्रासूक्ष्मंरूपम् गुणश्चासाधारणोव्यावर्तकोधर्मः शब्दद्वारानभउत्पद्यतइत्यर्थः एवमेवस्पर्शादिष्वपिद्रष्टव्यम् शब्दस्यलक्षणंलिंगमिति कुड्याद्यंतरितेनकेनचिदुच्चैर्गजोगजइत्युक्तेयोगजद्रष्टायश्चतेनदृश्योगजस्तयोर्लिंगंबोधकम् लिंगविशेषणत्वाद्यच्छब्दस्यषंढत्वम् २५ परस्यनभसःकारणत्वेनान्वयाच्छब्दवांश्चवायुः तस्यैवलक्षणंप्राणोदेहधारणम् ओजःसहोबलानींद्रियमनःशरीराणांपाटवानि तेषांहेतुरित्यर्थः २६ उदपद्यतउत्पन्नम् स्वतोरूपवत्तेजोवायुनभसोःकारणभूतयोरन्व

महतस्तुविकुर्वाणाद्रजःसत्त्वोपबृंहितात् ॥ तमःप्रधानस्त्वभवद्द्रव्यज्ञानक्रियात्मकः २३ सोऽहंकारइतिप्रोक्तोविकुर्वन्समभूत्त्रिधा ॥ वैकारिकस्तैजसश्च
तामसश्चेतियद्भिदा ॥ द्रव्यशक्तिःक्रियाशक्तिर्ज्ञानशक्तिरितिप्रभो २४ तामसादपिभूतादेर्विकुर्वाणादभून्नभः ॥ तस्यमात्रागुणःशब्दोलिंगंयद्द्रष्टृदृश्ययोः
२५ नभसोऽथविकुर्वाणादभूत्स्पर्शगुणोऽनिलः ॥ परान्वयाच्छब्दवांश्चप्राणओजःसहोबलम् २६ वायोरपिविकुर्वाणात्कालकर्मस्वभावतः ॥ उदपद्यतते
जोवैरूपवत्स्पर्शशब्दवत् २७ तेजसस्तुविकुर्वाणादासीदंभोरसात्मकम् ॥ रूपवत्स्पर्शवच्चांभोघोषवच्चपरान्वयात् २८ विशेषस्तुविकुर्वाणादंभसोगंधवा
नभूत् ॥ परान्वयाद्रसस्पर्शशब्दरूपगुणान्वितः २९ वैकारिकान्मनोजज्ञेदेवावैकारिकादश ॥ दिग्वातार्कप्रचेतोश्विवह्नींद्रोपेंद्रमित्रकाः ३० तैजसा
त्तुविकुर्वाणादिंद्रियाणिदशाभवन् ॥ ज्ञानशक्तिःक्रियाशक्तिर्बुद्धिःप्राणस्तुतैजसौ ॥ श्रोत्रंत्वग्घ्राणदृग्जिह्वावाग्दोर्मेढ्रांघ्रिपायवः ३१ यदैतेऽसंगताभावाभू
तेंद्रियमनोगुणाः ॥ यदायतननिर्माणेनशेकुर्ब्रह्मवित्तम ३२ तदासंहत्यचान्योन्यंभगवच्छक्तिचोदिताः ॥ सदसत्त्वमुपादायचोभयंससृजुर्ह्यदः ३३ वर्षपूग
सहस्रांतेतदंडमुदकेशयम् ॥ कालकर्मस्वभावस्थोजीवोजीवमजीवयत् ३४

यावत्स्पर्शशब्दवच्च एवमंभसःपृथिव्याश्चपराऽन्वयाधिक्याद्गुणाधिक्यम् २७ घोषःशब्दः २८ विशेषःपृथ्वी पृथिव्याश्चपरान्वयाधिक्याद्गुणाधिक्यम् २९ मनःशब्देनैवतदधिष्ठाताचंद्रोऽपिद्रष्टव्यः अन्येचदशदेवावैकारिकाःसात्त्विकाहंकारकार्याः तानाह दिशश्चवातश्चअर्कश्चप्रचेताश्चअश्विनौच एतेपंचश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणानामधिष्ठातारः वह्निश्चइंद्रश्चउपेंद्रश्चमित्रश्चकश्चप्रजापतिः एतेपंचवाक्पाणिपादपायूपस्थानामधिष्ठातारः ३० यतोज्ञानशक्तिर्बुद्धिःक्रियाशक्तिःप्राणश्चतैजसाहंकारकार्यौ अतोज्ञानक्रियाविशेषरूपाणींद्रियाण्यपितैजसादभवन्नित्यर्थः तान्याह श्रोत्रमिति दोःपाणिः मेढ्रमुपस्थः क्रमस्त्वत्रनविवक्षितः ३१ एवंकारणसृष्टिमुक्त्वाकार्यसृष्टिमाह यदाएतेअसंगताअमीलिताआसन् अतएवयदाआयतनस्यशरीरस्यनिर्माणेनशेकुः ३२ तदासदसत्त्वंप्रधानगुणभावमुपादायस्वीकृत्य उभयंसमष्टिव्यष्ट्यात्मकंशरीरम् ३३ कालकर्मस्वभावानधिष्ठायस्थितोजीवयतीतिजीवःपरमात्माअजीवमचेतनमजीवयत्चेतयतिस्म ३४

निर्भिद्यपृथक्कृत्यास्थितइत्यर्थः ३५ तदवयवैर्लोकरचनामाह यस्येति कटिरित्यूरुमूलयोःपश्चाद्भागः जघनंपुरोभागः अधःसप्तलोकानतलादीन् ऊर्ध्वंभूरादीन्सप्त ३६ वर्णानांततउत्पत्तिं
दर्शयति पुरुषस्येति ब्रह्मब्राह्मणोमुखमितिकार्यकारणयोरभेदविवक्षयोक्तंबाहवइतिच क्षत्रंक्षत्रियः ३७ इदानीमुपासनार्थंलोककल्पनाभेदान्दर्शयन्सप्तलोकपक्षमाहद्वाभ्याम् भूर्लोकः
पातालमारभ्य पद्भ्यांकटिपर्यंताभ्याम् ।३८ स्तनद्वयादित्युपासनार्थत्वादूर्ध्वाधोभागवैपरीत्यंनदोषःयद्वास्तनतशब्दंकुर्वद्यदोष्ठद्वयंतस्मादित्यर्थः ब्रह्मलोकोवैकुंठाख्यःसनातनोनित्यः
नतुसृज्यप्रपंचांतर्वर्तीत्यर्थः३९इदानींचतुर्दशलोकपक्षंदर्शयति तत्रजघनादिभिर्भूरादयःपूर्वोक्ताएवसप्तकट्यादिभिरधःसप्तलोकानाह तत्कट्यामितिद्वाभ्याम् शुद्धंहरिभक्तनिवासत्वात् ४०
४१ त्रिलोकपक्षमाह भूर्लोकःपातालादिसहितः ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ षष्ठेविराड्विभूतिश्चप्रोक्ताऽध्या
त्मादिभेदतः दृढीकृतंचपूर्वोक्तंसर्वंपुरुषसूक्ततः ॥ १ ॥ इदानींवैराजस्यविभूतिःसप्रपंचमनुवर्ण्यते वाचामस्मदादिवागिंद्रियाणांतदधिष्ठातुर्वह्नेश्चतस्यमुखंक्षेत्रमुत्पत्तिस्थानम् छंदसांगाय

सएवपुरुषस्तस्मादंडंनिर्भिद्यनिर्गतः ॥ सहस्रोर्वंघ्रिबाह्वक्षःसहस्राननशीर्षवान् ३५ यस्येहावयवैर्लोकान्कल्पयंतिमनीषिणः ॥ कट्यादिभिरधःसप्तसप्तो
र्ध्वंजघनादिभिः ३६ पुरुषस्यमुखंब्रह्मक्षत्रमेतस्यबाहवः ॥ ऊर्वोर्वैश्योभगवतःपद्भ्यांशूद्रोऽभ्यजायत ३७ भूर्लोकःकल्पितःपद्भ्यांभुवर्लोकोऽस्यनाभि
तः ॥ हृदास्वर्लोकउरसामहर्लोकोमहात्मनः ३८ ग्रीवायांजनलोकश्चतपोलोकःस्तनद्वयात् ॥ मूर्धभिःसत्यलोकस्तुब्रह्मलोकःसनातनः ३९ तत्कट्यां
चातलंक्लृप्तमूरुभ्यांवितलंविभोः ॥ जानुभ्यांसुतलंशुद्धंजंघाभ्यांतुतलातलम् ४० महातलंतुगुल्फाभ्यांप्रपदाभ्यांरसातलम् ॥ पातालंपादतलतइति
लोकमयःपुमान् ४१ भूर्लोकःकल्पितः पद्भ्यांभुवर्लोकोऽस्यनाभितः ॥ स्वर्लोकःकल्पितोमूर्ध्नाइतिवालोककल्पना ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीभागवते
महापुराणेद्वितीयस्कंधेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ वाचांवह्नेर्मुखंक्षेत्रंछंदसांसप्तधातवः ॥ हव्यकव्यामृतान्नानांजिह्वासर्वरसस्यच १ सर्वासूनां
चवायोश्चतन्नासेपरमायने ॥ अश्विनोरोषधीनांचघ्राणोमोदप्रमोदयोः २ रूपाणांतेजसांचक्षुर्दिवःसूर्यस्यचाक्षिणी ॥ कर्णौदिशांचतीर्थानांश्रोत्रमाकाश
शब्दयोः ३ तद्गात्रंवस्तुसाराणांसौभगस्यचभाजनम् ॥ त्वगस्यस्पर्शवायोश्चसर्वमेधस्यचैवहि ४ रोमाण्युद्भिज्जजातीनांयैर्वायज्ञस्तुसंभृतः ॥ केशश्म
श्रुनखान्यस्याशिलालोहाभ्रविद्युताम् ५

स्यादीनांसप्तानांतस्यसप्तधातवस्त्वगादयःक्षेत्रम् हव्यंदेवानामन्नम् कव्यंपितॄणाम् अमृतंतदुभयशेषोमनुष्याणाम् तेषामन्नानांसर्वरसस्यमधुरादेःषड्विधस्यचकारादस्मदादिरसनेंद्रियस्य
तदधिष्ठातुर्वरुणस्यचैतस्यजिह्वाक्षेत्रमुत्पत्तिस्थानम् एवंसर्वत्रानुक्तमुन्नेयम् १ सर्वासूनामस्मदादिप्राणानांतस्यनासेनासारंध्रेपरमायनेउत्तमक्षेत्रे मोदप्रमोदयोश्चसामान्यविशेषगंधयो
र्घ्राणोघ्राणेंद्रियंपरमायनम् २ रूपाणांतेजसांरूपप्रकाशानांचचक्षुरिंद्रियम् अक्षिणीनेत्रगोलके सर्वत्रषष्ठ्यंतानांप्रथमांतंक्षेत्रंद्रष्टव्यम् कर्णौश्रोत्राधिष्ठाने श्रोत्रमिंद्रियम् ३ तस्यगात्रं
शरीरंवस्तूनांयेसारांशास्तेषांभाजनंस्थानम् अस्यत्वक्स्पर्शस्यवायोश्चेत्यर्थः सर्वस्यमेधस्ययज्ञस्य ४ उद्भिज्जजातीनांसर्ववृक्षाणाम् यैर्वृक्षैर्यज्ञःसम्यक्साधितस्तेषामेववा केशामेघानांक्षे
त्रम् पूर्ववत्तथोक्तेः श्मश्रूणिविद्युताम् पादकरनखानिशिलालोहानामितिसाहचर्यादूह्यम् ५

क्षेमकर्मणांपालनकर्तॄणाम् विक्रमःपादन्यासोभूरादिलोकानामास्पदमाश्रयः भूरादिशब्दानामव्ययत्वात्षष्ठ्यालुक् क्षेमोलब्धरक्षणम् शरणंभयाद्रक्षणम् ६ सर्वेषांकामानांवरस्यवरणस्यापिहरेरंघ्रिरास्पदं वीर्यस्यशुक्रस्य ७ शिश्नोधिष्ठानम् उपस्थस्त्विंद्रियम् प्रजात्यानंदःसंतानार्थःसंभोगस्तेनयानिर्वृतिस्तापहानिस्तस्याः परिमोक्षस्यमलत्यागस्य पायुरिंद्रियम् ८ गुदःस्थानम् निर्ऋतेरलक्ष्म्याः तमसोऽज्ञानस्यपश्चिमः पृष्ठभागः ९ गोत्राणांगिरीणामास्थिसंघातःअव्यक्तंप्रधानम् रसोऽन्नादिसारः सिंधवःसमुद्रास्तेषाम् निधनस्यलयस्य १० उदरंपदंस्थानंविदितंज्ञानिभिःमनसोऽस्मदादिलिंगशरीरस्य तुभ्यंतव कुमाराणांसनकादीनाम् भवस्यश्रीरुद्रस्य ११ आत्माचित्तंपरमयनम् एवंतावत्परमेश्वराज्जातंविश्वंततोनाभिन्नम् यथाकुंडलंसुवर्णान्नपृथक् सतुसर्वनियंतासर्वप्रकाशकोनित्यमुक्तइत्यर्थादुक्तम् एतदेवपुरुषसूक्तार्थकथनेनद्रढयति तत्रसहस्रशीर्षेत्यर्धर्चस्यब्राह्मणोऽस्यमुखमासीदित्यादेश्चऋक्त्रयस्यार्थःपूर्वाध्यायएवदर्शितः पुरुषएवेदंसर्वमित्यस्यार्थंदर्शयति अहंभवानितिसार्धत्रिभिः तेअग्रजाइमेसनकादयोमरीच्यादयश्च , १२ १३ जलंचस्थलंचनभश्चौकांसियेषांते नभौकसइतिसंधिरार्षः १४ स

बाहवोलोकपालानांप्रायशःक्षेमकर्मणाम् ॥ विक्रमोभूर्भुवःस्वश्चक्षेमस्यशरणस्यच ६ सर्वकामवरस्यापिहरेश्चरणआस्पदम् ॥ अपांवीर्यस्यसर्गस्यपर्जन्यस्यप्रजापतेः ७ पुंसःशिश्नउपस्थस्तुप्रजात्यानंदनिर्वृतेः ॥ पायुर्यमस्यमित्रस्यपरिमोक्षस्यनारद ८ हिंसायानिर्ऋतेर्मृत्योर्निरयस्यगुदःस्मृतः ॥ पराभूतेरधर्मस्यतमसश्चापिपश्चिमः ९ नाड्योनदनदीनांतुगोत्राणामस्थिसंहतिः ॥ अव्यक्तरससिंधूनांभूतानांनिधनस्यच १० उदरंविदितंपुंसोहृदयंमनसःपदम् ॥ धर्मस्यममतुभ्यंचकुमाराणांभवस्यच ११ विज्ञानस्यचसत्त्वस्यपरस्यात्मापरायणम् ॥ अहंभवान्भवश्चैवतइमेमुनयोऽग्रजाः १२ सुरासुरनरानागाःखरामृगसरीसृपाः ॥ गंधर्वाप्सरसोयक्षारक्षोभूतगणोरगाः १३ पशवःपितरःसिद्धाविद्याध्राश्चारणाद्रुमाः ॥ अन्येचविविधाजीवाजलस्थलनभौकसः १४ ग्रहर्क्षकेतवस्तारास्तडितस्तनयित्नवः ॥ सर्वंपुरुषएवेदंभूतंभव्यंभवच्चयत् १५ तेनेदमावृतंविश्वंवितस्तिमधितिष्ठति ॥ स्वधिष्ण्यंप्रतपन्प्राणोबहिश्चप्रतपत्यसौ १६ एवंविराजंप्रतपंस्तपत्यंतर्बहिःपुमान् ॥ सोऽमृतस्याभयस्येशोमर्त्यमन्नंयदत्यगात् १७ महिमैषततोब्रह्मन्पुरुषस्यदुरत्ययः ॥ पादेषुसर्वभूतानिपुंसःस्थितिपदोविदुः १८

पुरुषएवनततःपृथगित्यर्थः १५ प्रपंचेनतस्यापरिच्छेदंवक्तुंसभूमिमित्यस्यार्थमाह तेनपुरुषेण विश्वमितिभूमिपदस्यार्थःवितस्तिमितिदशांगुलपदस्य अधीत्यतिशब्दस्य आवृतमितिवृत्त्वेत्यस्यसचावितस्तिमधिकंव्याप्यतिष्ठतीत्याधिक्यमात्रंविवक्षितंनपरिमाणम् अनुपयोगादपरिच्छिन्नत्वाच्च एतत्सदृष्टांतमाह असौप्राणआदित्यः असौवाआदित्यःप्राणइतिश्रुतेः स्वधिष्ण्यंमंडलंप्रकाशयन्यथाबहिश्चप्रकाशयति एवंविराड्देहंप्रकाशयन्ब्रह्मांडमंतर्बहिश्चप्रकाशयति १६ नित्यमुक्तत्वंदर्शयितुमुतामृतत्वस्येत्यस्यार्थमाह सइति अभयस्येतिमंत्रगतामृतपदव्याख्या अन्नेनेतिपदंविभक्तिव्यत्ययेनव्याचष्टे मर्त्यंमरणधर्मकमन्नंकर्मफलंयस्मादत्यगादतिक्रांतवान् अतोनकेवलंसर्वात्मकःकिंत्वमृतत्वस्यनिजानंदस्यापीश्वरइत्यर्थः १७ प्रपंचात्मकस्यकुतोनित्यमुक्तत्वमित्याशंक्यतत्परिहारायएतावानस्येत्यस्यार्थमाह महिमेति प्रपंचात्मकस्याप्यमृतेशत्वमित्येषमहिमादुरत्ययोऽपारःप्रपंचानभिभूतत्वादितिभावः मंत्रेणचैतावानस्यमहिमाविभूतिःसतुज्यायान्महत्तरइतिवदतायमेवार्थउक्तःतदेवमीश्वरोनित्यमुक्तइत्युक्तं तदाश्रितानांभूतानांबंधमोक्षौव्यवस्थयेतिदर्शयन्पादोऽस्यविश्वाभूतानीत्यस्यार्थमाह पादेष्विति

तिष्ठंत्वत्रेतिस्थितयोभूरादिलोकास्तेपादाइवपादाअंशायस्यसस्थितिपात्‌तस्यपादेष्वंशभूतेषुलोकेषुसर्वान्जीवान्विदुः मंत्रेतुपादोऽस्यविश्वाभूतानीतिसामानाधिकरण्यमधिष्ठानाधिष्ठेया
भेदाविवक्षया पादइत्येकवचनंचसामान्याभिप्रायेणेतिव्याख्यातंभवति १८ भूतेषुफलवैचित्र्यंदर्शयंस्त्रिपादस्यामृतंदिवीत्यस्यार्थमाह अस्येश्वरसंबंधित्रिपादमृतंनित्यसुखंदिविऊर्ध्व
लोकेषु नत्रिलोक्यामित्यर्थः तदेवंत्रिपाच्छब्दोक्तंत्रैविध्यंदर्शयन्नाहत्रयाणांलोकानांमूर्धामहर्लोकस्तस्यमूर्धानस्तदुपरितन लोकास्तेषुयथाक्रमममृतादिकमधायिनिहितम् तत्रात्रिलोक्यां
नश्वरमेवसुखम् महर्लोकस्यक्रममुक्तिस्थानत्वेपिकल्पांतेतत्रत्यानांस्थानत्यागान्नाविनाशिसुखम् जनलोकेत्वमृतमविनाशिसुखम् यावज्जीवंस्वस्थानापरित्यागात् किंतुमहर्लोकवासिनांक
ल्पांतेत्रिलोकदाहोष्मपीडितानांतदात्रगमनादक्षेमदर्शनमस्ति तपोलोकेतस्याभावात्क्षेममेव वक्ष्यतिहि त्रिलोक्यांदह्यमानायांशक्त्यासंकर्षणाग्निना यांत्यूष्मणामहर्लोकाज्जनंभृग्वाद
योऽर्दिताइतिसत्यलोकेत्वभयंमोक्षःतत्प्रत्यासत्तेः एतदेववैचित्र्यमधिकारिभेदेनोपपादयंस्त्रिपादूर्ध्वइत्यस्यार्थमाह नप्रजायंतेपुत्रादिरूपेणेत्यप्रजानैष्ठिकब्रह्मचारिवानस्थयतयस्तेषामा
श्रमास्त्रिलोक्याबाहिरासन् गृहमेधस्त्वंतःयस्मादबृहद्व्रतोब्रह्मचर्यव्रतरहितः१९अयंचाधिकारभेदएकस्यैवावस्थाभेदेननत्वत्यंताभिन्नाविषयइतिदर्शयंस्ततोविष्वाङ्इत्यस्यार्थमाह विविधंसुष्ठु
अंचतीतिविष्वङ्पुरुषःक्षेत्रज्ञःसृतीमार्गौदक्षिणोत्तरौविचक्रमेचलतिस्म कथंभूतेसृती साशनानशनेभोगापवर्गप्राप्तिसाधनभूते अत्रहेतुत्वेनपुनर्विशेषणम् यद्यतःअविद्याकर्मरूपाएका विद्या

अमृतंक्षेममभयंत्रिमूर्ध्नोधायिमूर्धसु ॥ पादास्त्रयोबहिश्चासन्नप्रजानांयआश्रमाः ॥ अंतास्त्रिलोक्यास्त्वपरोगृहमेधोऽबृहद्व्रतः १९ सृतीविचक्रमेविष्वङ्सा
शनानशनेउभे ॥ यदविद्याचविद्याचपुरुषस्तूभयाश्रयः २० यस्मादंडंविराड्जज्ञेभूतेंद्रियगुणात्मकः ॥ तद्द्रव्यमत्यगाद्विश्वंगोभिःसूर्यइवातपन् २१ य
दास्यनाभ्यान्नलिनादहमासंमहात्मनः ॥ नाविदंयज्ञसंभारान्पुरुषावयवादृते २२ तेषुयज्ञस्यपशवःसवनस्पतयःकुशाः ॥ इदंचदेवयजनंकालश्चोरुगुणा
न्वितः २३ वस्तून्योषधयःस्नेहारसलोहमृदोजलम् ॥ ऋचोयजूंषिसामानिचातुर्होत्रंचसत्तम २४ नामधेयानिमंत्राश्चदक्षिणाश्चव्रतानिच ॥ देवतानु
क्रमःकल्पःसंकल्पस्तंत्रमेवच २५ गतयोमतयश्चैवप्रायश्चित्तंसमर्पणम् ॥ पुरुषावयवैरेतेसंभाराःसंभृतामया २६

चतत्साधनोपासनारूपाऽन्या२०तदेवंविराडंतर्वर्तिनांफलवैचित्र्यमुक्त्वातत्कारणेश्वरस्यतद्वैलक्षण्यंदर्शयितुंतस्माद्विराळजायतेत्यस्यार्थमाह यस्मादंडंजज्ञेतत्रचभूतेंद्रियगुणात्मकोविराट्
चजज्ञेसईश्वरस्तद्विश्वंविराड्देहंद्रव्यमंडंचअतिक्रांतवान् सूर्यइवेतिपूर्वोक्तएवदृष्टांतः २१ नन्वेवंपुरुषएवचेत्सर्वंतर्हियज्ञस्यतत्साधनानांचापृथग्भावाद्यज्ञैः पुरुषाराधनंनसिध्येदित्याशंक्य
तत्परिहारायतत्पुरुषेणहविषेत्यादिमंत्रार्थसंगृह्यदर्शयतियदेत्यादिना अस्येतिविराडंतर्यामिणः तस्यैवप्रकृतत्वात् नाभौभवंनाभ्यंतस्मात् यज्ञस्यसंभारान्साधनानिनापश्य
म् २२ तदातेषुसंभारेषुसाध्येषुसत्सुपुरुषावयवैरेतेसंभाराःसंभृताइतिचतुर्थेनान्वयः वनस्पतयोयूपाः देवयजनंयज्ञभूमिः इदंचेतिवचनाद्यज्ञार्हस्थानेउपविष्टःकथयतीतिगम्यते बहुगुणान्वि
तोवसंतादिकालः २३ वस्तूनिपात्रादीनि ओषधयोव्रीह्यादयः स्नेहाघृतादयःरसामधुरादयः सुवर्णादीनिलोहानिमृदश्चजलंच चातुर्होत्रंहौत्रादिकंकर्म २४ नामधेयानिज्योतिष्टोमा
दीनि ऋगादीनामुक्तत्वान्मंत्राइतिस्वाहाकारादयः देवतानामनुक्रमउद्देशः कल्पोबौधायनादिकर्मपद्धतिग्रंथः अनेनाहंयक्ष्यइतिसंकल्पः तंत्रमनुष्ठानप्रकारः २५ गतयोविष्णुक्रमाद्याः
मतयोदेवताध्यानानि कृतस्यभगवतिसमर्पणम् २६

संभृताः संपादिताःसंभारायेनसोऽहंतेनैवयज्ञेनैव अनेनयज्ञेनयज्ञमयजंतेतिमंत्रार्थःसूचितः २७ तेनदेवाअयजंतेत्यस्यार्थसप्रपंचंदर्शयति ततइतिद्वाभ्याम् व्यक्तमिंद्रादिरूपेण अव्यक्त
स्वतः अनेनपुरुषंजातमग्रतइत्यस्यार्थोदर्शितः २८ कालेस्वस्वावसरे २९ यदधिष्ठानमित्येतत्प्रश्नोत्तरार्थमुपसंहरति नारायणइति आहितमधिष्ठितम् भगवत्त्वेहेतुः यःस्वतोऽगुणः
सर्गादौगृहीतामाययाउरवोगुणायेनसतस्मिन् ३० यत्परस्त्वमित्येतत्प्रश्नोत्तरंयदुक्तंसएषभगवान्सर्वेषांममचेश्वरइतितदुपसंहरतिसृजामीति पालनंतुस्वयमेवकरोतीत्याह विश्वामितिपुरुष
रूपेणाविष्णुरूपेण त्रिशक्तिर्मायातांधरतीतितथासः ३१ यच्चेदंविश्वंयदात्मकश्चत्वमित्येवमादिसर्वप्रश्नानांसामान्योत्तरंयदुक्तंवासुदेवात्परोब्रह्मन्नचान्योर्थोऽस्तितत्त्वतइतिपुरुषएवेदंसर्वं
मितिश्रुत्याचयद्दृढीकृतंतदुपसंहरति इतीति सदसदात्मकंकार्यकारणात्मकंभाव्यंसृज्यंभगवतःसकाशादन्यत्पृथङ्नभवतीत्यभिहितम् ३२ यदुक्तमेतावत्त्वंयतोहिमेतमविज्ञायमामीश्वरं
प्रब्रवीषीतितदुपपाद्योपसंहरति नभारतीतियद्यस्मान्मेमयाऔत्कंठ्यंभक्त्युद्रेकस्तद्युक्तेनहृदाहरिर्धृतोध्यातः अंगहेनारद अतोमेवाङ्मनइंद्रियाणांवृत्तयःसत्यार्थानतुमत्प्रभावेणेत्यर्थः ३३
अत्रस्वानुभवमेवान्वयव्यतिरेकाभ्यांप्रमाणयति द्वाभ्याम् सोऽहंसमाम्नायादिभिः सर्वोत्कृष्टोपियोगमाश्रित्यापियतआत्मनोममसंभवोजन्मतमेवनज्ञातवान्कुतोऽन्यस्यवार्ता एवञ्चतृती

इतिसंभृतसंभारःपुरुषावयवैरहम् ॥ तमेवपुरुषंयज्ञंतेनैवायजमीश्वरम् २७ ततस्तेभ्रातरइमेप्रजानांपतयोनव ॥ अयजन्व्यक्तमव्यक्तंपुरुषंसुसमाहि
ताः २८ ततश्चमनवःकालेईजिरेऋषयोऽपरे ॥ पितरोविबुधादैत्यामनुष्याःक्रतुभिर्विभुम् २९ नारायणेभगवतितादिदंविश्वमाहितम् ॥ गृहीतमायोरुगु
णःसर्गादावगुणःस्वतः ३० सृजामितन्नियुक्तोऽहंहरोहरातितद्वशः ॥ विश्वंपुरुषरूपेणपरिपातित्रिशक्तिधृक् ३१ इतितेऽभिहितंतातयथेदमनुपृच्छ
सि ॥ नान्यद्भगवतःकिंचिद्भाव्यंसदसदात्मकम् ३२ नभारतीमेऽगमृषोपलक्ष्यतेनवैक्वचिन्मेमनसोमृषागतिः ॥ नमेहृषीकाणिपतंत्यसत्पथेयन्मेहृदौत्कं
ठ्यवताधृतोहरिः ३३ सोऽहंसमाम्नायमयस्तपोमयःप्रजापतीनामभिवंदितःपतिः ॥ आस्थाययोगंनिपुणंसमाहितस्तंनाध्यगच्छंयतआत्मसंभवः ३४ नतो
स्म्यहंतच्चरणंसमीयुषांभवच्छिदंस्वस्त्ययनंसुमंगलम् ॥ योह्यात्ममायाविभवंस्मपर्यगाद्यथानभःस्वांतमथापरेकुतः ३५ नाहंनयूयंयदृतांगतिंविदुर्नवाम
देवःकिमुतापरेसुराः ॥ तन्मायायामोहितबुद्धयस्त्विदंविनिर्मितंचात्मसमंविचक्ष्महे ३६ यस्यावतारकर्माणिगायंतिह्यस्मदादयः ॥ नयंविदंतितत्त्वेनतस्मै
भगवतेनमः ३७ सएषआद्यःपुरुषःकल्पेकल्पेसृजत्यजः ॥ आत्मात्मन्यात्मनात्मानंसंयच्छातिचपातिच ३८

यस्कंधेपद्मोद्भवेवक्ष्यते ३४ तदासमीयुषांशरणागतानांसंसारनिवर्तकंमंगलावहंसुसेव्यंचतस्यचरणंनतोस्मिततोऽचिंत्यमहिमत्वेनज्ञातवानस्मीतिकैमुत्यन्यायेनाऽऽह योहीति स्वमायावि
स्तरंयःस्वयमपिपर्यगात् परिशब्दोनिषेधेएतावानितिनज्ञातवानित्यर्थःअपरेकुतोजानीयुः तस्यचरणंनतोस्मीतिपूर्वेणसंबंधःननुसर्वज्ञःकथंनजानातिअंताभावादितिदृष्टांतेनाऽऽह यथास्व
स्यांतंनभोनाप्नोतितद्वत् नहिखपुष्पादर्शनंसार्वज्ञ्यंविहंतीतिभावः तथाचवक्ष्यति‘द्युपतएवतेनययुरंतमनंततयात्वमपियदंतरांडनिचयाननुसावरणाः’इत्यादि श्रुतिश्च ‘योअस्याध्यक्षःपरमे
व्योमन्सोअंगवेदयदिवानवेद’इति ३५ एतत्प्रपंचयति नाहमितिद्वाभ्याम् वामदेवोरुद्रः यस्यऋतांगतिंपरमार्थस्वरूपम् किंत्विदंप्रपंचरूपंतस्यमाययानिर्मितंविचक्ष्महेविद्मःतदप्यात्मस
मंस्वज्ञानानुरूपमेव नतुकृत्स्नम् मोहितबुद्धयइत्ययंतदज्ञानेप्रपंचज्ञानेचहेतुः ३६ ननुसर्वैपितंवर्णयंतोदृश्यंतेतत्राऽऽह यस्येति ३७ अवतारकर्माणिसंक्षेपतोदर्शयतिसएषआद्योभगवान्यःपुरु
षावतारःसन्सृष्ट्यादिकरोति आत्मात्मन्यात्मनात्मानमिति कर्त्रधिकरणंसाधनंकर्मचस्वयमेवेत्यर्थः पुरुषावतारः सृष्ट्यादीनिचकर्माणीतिसंक्षेपोक्तिः ३८

नयांवदंतितत्त्वेनेत्युक्तंकिंतत्त्वमित्यपेक्षायामाह ज्ञानंकेवलंसत्यंतत्त्वम् घटाद्याकारवृत्तिज्ञानव्यवच्छेदार्थंविशेषणानि विशुद्धंविषयाकारशून्यम् यतःप्रत्यक्सर्वांतरम् अतएवसम्यक्संदेहादिरहितम् अवस्थितंस्थिरम् यतोनिर्गुणम् गुणकार्यंहिगुणव्यतिकराच्चंचलंभवति यद्यपिवृत्तिज्ञानमपिस्वरूपज्ञानमेवेति नचांचल्यादिदोषयुक्तंतथाप्यंतःकरणवृत्तिदोषैस्तथातथा भवतीतिव्यवच्छिद्यते एभिरेवविशेषणैःसत्यत्वमपिसमर्थितम् किंचयद्विकारवत्तदसत्यंदृष्टंनचास्यजन्मादयःषड्विकाराःसंतीत्याह अनाद्यंतंजन्मनाशरहितम् अतएवजन्मानंतरास्ति स्वलक्षणोपिविकारोनास्ति वृद्धिविपरिणामापक्षयाश्चनसंति यतःपूर्णःसर्वत्रहेतुः नित्यमद्वयंनित्यंसर्वदाद्वैतप्रतीतिसमयेपिपरमार्थतोऽद्वयमिति ३९ अत्रविद्वदनुभवंप्रमाणयति हेऋषे नारदप्रशांतात्मेंद्रियाशयाःप्रसन्नदेहेंद्रियमनसोयदाभवंतितदाविदंति अन्यदातदज्ञानेकारणमाह यदा तदेवप्रकाशमानमेवासतांतर्कैर्विप्लुतंस्यात्तदातिरोधीयेतेति ४० अवतारान्विस्तरेणाऽऽह आद्यइत्यादियावदध्यायसमाप्ति परस्यभूम्नःपुरुषःप्रकृतिप्रवर्तकः यस्यसहस्रशीर्षेत्युक्तोलीलाविग्रहःसआद्योऽवतारः वक्ष्यतिहि ‘भूतैर्यदापंचभिरात्मसृष्टैःपुरंविराजंविरचय्यतस्मिन् स्वांशेनविष्टःपुरुषाभिधानमवापनारायणआदिदेवः’यथोक्तं ‘विष्णोस्तुत्रीणिरूपाणिपुरुषाख्यान्यथोविदुः प्रथमंमहतःस्रष्टृद्वितीयंत्वंडसंस्थितम् तृतीयंसर्वभूतस्थंतानिज्ञात्वावि

विशुद्धंकेवलंज्ञानंप्रत्यक्सम्यगवस्थितम् ॥ सत्यंपूर्णमनाद्यंतंनिर्गुणंनित्यमद्वयम् ३९ ऋषेविदंतिमुनयःप्रशांतात्मेंद्रियाशयाः ॥ यदातदेवासत्तर्कैस्तिरोधीयेतविप्लुतम् ४० आद्योऽवतारःपुरुषःपरस्यकालःस्वभावःसदसन्मनश्च॥ द्रव्यंविकारोगुणइंद्रियाणिविराट्स्वराट्स्थास्नुचरिष्णुभूम्नः ४१ अहंभवोयज्ञइमेप्रजेशादक्षादयोयेभवदादयश्च ॥ स्वर्लोकपालाःखगलोकपालान्नृलोकपालास्तललोकपालाः ४२ गंधर्वविद्याधरचारणेशायेयक्षरक्षोरगनागनाथाः ॥ येवाऋषीणामृषभाःपितृणांदैत्येंद्रसिद्धेश्वरदानवेंद्राः ॥ अन्येचयेप्रेतपिशाचभूतकूष्मांडयादोमृगपक्ष्यधीशाः४३ यत्किंचलोकेभगवन्महस्वदोजःसहस्वद्बलवत्क्षमावत् ॥ श्रीह्रीविभूत्यात्मवदद्भुतार्णंतत्त्वंपरंरूपवदस्वरूपम् ४४ प्राधान्यतोयानृषआमनंतिलीलावतारान्पुरुषस्यभूम्नः ॥ आपीयतांकर्णकषायशोषाननुक्रमिष्येतइमान्सुपेशान् ४५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेषष्ठोऽध्यायः ६ ॥ छ ॥

मुच्यतइति यद्यपिसर्वेषामविशेषेणावतारत्वमुच्यतेतथापिकालश्चस्वभावश्चसदसदितिकार्यकारणात्मिकाप्रकृतिश्चएताःशक्तयः मनआदीनिकार्याणि ब्रह्मादयोगुणावताराःदक्षादयोविभूतयइतिविवेक्तव्यम् मनोमहत्तत्त्वम् द्रव्यंमहाभूतानि क्रमोऽत्रनविवक्षितः विकारोऽहंकारः गुणःसत्त्वादिः विराट्समष्टिशरीरम् स्वराड्वैराजः स्थास्नुस्थावरम् चरिष्णुजंगमंव्यष्टिशरीरम् ४१ अहंब्रह्मा भवोरुद्रः यज्ञोविष्णुः दक्षादयोयइमेप्रजेशाः तललोकपालाःपातलाधिपतयः ४२ गंधर्वादीनामीशाः यक्षादीनांनाथाः रक्षोरगेतिसंधिरार्षः ऋषीणांपितृणांचश्रेष्ठाः प्रेतादीनामधीशाः ४३ किंबहुना यत्किंचिद्भगवदादितत्सर्वंपरमेवतत्त्वमित्यन्वयः भगवदैश्वर्ययुक्तम् महस्वत्तेजोयुक्तम् ओजःसहसीइंद्रियमनःशक्तीतद्युक्तम् बलंदाक्ष्यम् श्रीःशोभा ह्रीरकर्मजुगुप्सा विभूतिःसंपत्तिः आत्माबुद्धिस्तद्युक्तम् अर्णोवर्णः अद्भुतार्णमाश्चर्यवर्णमित्यर्थः रूपमेव स्वरूपम् रूपवदरूपंचयत्तत्सर्वंपरंतत्त्वंतद्विभूतिरित्यर्थः ४४ शुद्धसत्त्वावतारान्वक्तुमाह प्राधान्यतइति असत्कथाश्रवणैर्येकर्णयोःकषायामलास्तान्शोषयंतीतितथातान् सुपेशान्सुंदरान् सकारलोपश्चाऽऽभ्यःहेऋषेतेतुभ्यमनुक्रमिष्ये तदनुक्रमेणामृतंत्वयापीयतामित्यर्थः यद्वा पीयतामितिशत्रंतम् आपिबतांकर्णकषायशोषानित्यर्थः ॥ इतिश्रीभागवतेद्वितीयस्कंधेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ६ ॥ छ॥

सप्तमेभगवल्लीलावताराब्रह्मणोदिताः ॥ नारदायतुतत्कर्मप्रयोजनगुणैःसह ॥ १ ॥ यत्रयदा।क्षितितलोद्धरणार्थंवाराहींतनुंबिभ्रत्सन्नुद्यतोऽनंतस्तदातंसुप्रसिद्धंहिरण्याक्षंदंष्ट्रयाददार १
यज्ञावतारमाह रुचेःप्रजापतेःसकाशात्तद्भार्यायाआकूतेःसूनुःसुतःसुयज्ञोनामजातःसचस्वभार्यायांदक्षिणायांसुयमान्देवानजनयत् सएवेंद्रःसन्यदाआर्तिमहरत्तदापूर्वंसुयज्ञंइत्युक्तोप्यनुप
श्चान्मनुनामातामहेनहरिरित्युक्तः अनेनदेवोत्पादनंलोकत्रयार्तिहरणंचतस्यकर्मदर्शितम् एवंसर्वत्रावतारस्तत्कर्मचज्ञेयम् २ कपिलावतारमाह कर्दमस्यप्रजापतेर्गृहेचतद्भार्यायांदेवहूत्यां
जज्ञे नवभिःस्त्रीभिर्भगिनीभिः सह सचस्वमात्रेआत्मगतिंब्रह्मविद्यामुक्तवान् ययाऽऽत्मगत्यासाआत्मनःशमलंमलिनीकरणंगुणसंगरूपंपंकमस्मिन्नेवजन्मनिविधूयकपिलस्यगतिंमुक्तिंप्रा
प्तवती ३ दत्तात्रेयावतारमाह मयाऽहमेवतुभ्यंदत्तइतियद्यतआहततःसनाम्नादत्तोजातः स्वभक्तेभ्योयोगैश्वर्यदानंतच्चरितंचदर्शयति यस्यपादपंकजयोःपरागस्तेनपवित्रादेहायेषांते उभ
यीमैहिकीमामुष्मिकींचमभुक्तिमुक्तिरूपांवा ४कुमारावतारमाह मेमया आदौयत्तपस्तप्तंतस्मात्स्वतपसोमत्तपसोहेतोःसहरिश्चतुःसनोभूत् सनत्कुमारःसनकःसनंदनःसनातनइतिचत्वारःसन
शब्दानाम्नियस्यसः कथंभूतात्स्वतपसःसनादखंडितात् यद्वा स्वतपसःसनाद्दानात् समर्पणादित्यर्थः षणुदाने सचपूर्वकल्पस्यसंप्लवेप्रलयेविनष्टमुच्छिन्नसंप्रदायमात्मतत्त्वमिहास्मिन्कल्पे

ब्रह्मोवाच ॥ यत्रोद्यतःक्षितितलोद्धरणायबिभ्रत्क्रौडींतनुंसकलयज्ञमयीमनंतः ॥ अंतर्महार्णवउपागतमादिदैत्यंतंदंष्ट्रयाद्रिमिववज्रधरोददार १जातोरुचे
रजनयत्सुयमान्सुयज्ञआकुतिसूनुरमरानथदक्षिणायम् ॥ लोकत्रयस्यमहतीमहरद्यदार्तिंस्वायंभुवेनमनुनाहरिरित्यनूक्तः २ जज्ञेचकर्दमगृहेद्विजदेवहूत्यां
स्त्रीभिःसमंनवभिरात्मगतिंस्वमात्रे ॥ ऊचेययात्मशमलंगुणसंगपंकमस्मिन्विधूयकपिलस्यगतिंप्रपेदे ३ अत्रेरपत्यमभिकांक्षतआहतुष्टोदत्तोमयाहमितियद्भ
गवान्सदत्तः ॥ यत्पादपंकजपरागपवित्रदेहायोगर्द्धिमापुरुभयींयदुहैहयाद्याः ४तप्तंतपोविविधलोकसिसृक्षयामेआदौसनात्स्वतपसःसचतुःसनोऽभूत् ॥ प्राक्क
ल्पसंप्लवविनष्टमिहात्मतत्त्वंसम्यग्जगादमुनयोयदचक्षतात्मन् ५ धर्मस्यदक्षदुहितर्यजनिष्टमूर्त्यांनारायणोनरइतिस्वतपःप्रभावः ॥ दृष्ट्वात्मनोभगवतोनि
यमावलोपंदेव्यस्त्वनंगपृतनाघटितुंनशेकुः ६ कामंदहंतिकृतिनोननुरोषदृष्ट्यारोषंदहंतमुततेनदहंत्यसह्यम् ॥ सोऽयंयदंतरमलंनिविशन्बिभेतिकामःकथं
नुपुनरस्यमनःश्रयेत ७ विद्धःसपत्न्युदितपत्रिभिरंतिराज्ञोबालोऽपिसन्नुपगतस्तपसेवनानि ॥ तस्माअदाद्ध्रुवगतिंगृणतेप्रसन्नोदिव्याःस्तुवंतिमुनयो
यदुपर्यधस्तात् ८

सम्यग्जगादोक्तवान् सम्यक्त्वंदर्शयाति यद्वादितमात्रमेवमुनयआत्मन्आत्मनिमनस्यचक्षतसाक्षादपश्यन् ५ नरनारायणावतारमाह धर्मस्यपत्न्यांदक्षदुहितरिमूर्तिसंज्ञायांनारायणोनर
इतिमूर्तिद्वयेनजातः कथंभूतः स्वोऽसाधारणस्तपःप्रभावोयस्य तदेवाऽऽह अनंगस्यपृतनादेव्योऽप्सरसोभगवतःसकाशादात्मनःस्वप्रतिरूपाउर्वश्याद्याःस्त्रीर्दृष्ट्वातस्यानियमावलोपंव्रतभं
गंघटितुंसाधयितुंनशेकुः यद्वा आत्मनःस्वस्ययोनियमस्तपोनाशनरूपस्तस्यावलोपंतत्रदृष्ट्वाभगवतस्तंघटयितुंनशेकुरिति एतच्चाख्यानमेकादशेभविष्यति ६ यत्रकामविजयीक्रोधोऽपिबि
भेतितत्रकामोनप्रभवतीति।किंवक्तव्यमित्याह काममिति कृतिनःश्रीरुद्रप्रमुखारोषयुक्तयादृष्ट्याकामंदहंतिरोषंत्वात्मानंदहंतमपितेनदहंति क्रोधेनाभिभूयंतइत्यर्थः नुअहो सोऽयंरोषोयदं
तरंयन्मध्यंप्रविशन्नलंबिभेति यद्वा यस्यांतर्मनःकथं भूतम् अमलंनिर्मलंप्रविशन्निति ७ चरित्रेणैवकमप्यवतारंसूचयति मातुःसपत्न्याः उदितान्युक्तानिवाक्यान्येवपत्रिणोबाणास्तैर्विद्धः
ध्रुवोराज्ञउत्तानपदोऽतिसमीपे तपसेतपस्तप्तुम् ध्रुवगतिंध्रुवपदम् यत्तयामुपरिस्थितामधस्तात्स्थिता दिविभवादिव्याःसप्तर्षयःस्तुवंति यद्वा उपरिभृग्वादयः अधस्तात्सप्तर्षयइति ८

पृथ्ववतारमाह यद्यदाऋषिभिरर्थितस्तदावेनंत्रात्वा अन्वर्थंतत्पुत्रइतिपदंनामलेभे'पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्पितरंत्रायसेसुत ःतस्मात्पुत्रइतिप्रोक्तःस्वयमेवस्वयंभुवे'तिहिपुत्रपदव्युत्पत्तिःकथंभू
तम् द्विजानांशापवाक्यमेववज्रंतेनविप्लुष्टंदग्धंपौरुषंभगमैश्वर्यंचयस्यतम् चरित्रांतरमाह येनचजगतिजगदर्थेवसून्यन्नादिद्रव्याणिदुग्धा९ ऋषभावतारमाह असौहरिर्नाभेराग्नीध्रपुत्रात्सु
देव्याःसूनुरास नाभेर्भार्यायामेरुदेव्याएवसुदेवीत्यपिसंज्ञा जडवद्योगेननित्यसमाधिनाचर्याम् यदितियाम् तत्रहेतुःसमदृक् तत्रापिहेतुःस्वस्थःस्वस्वरूपेस्थितः यतःप्रशांतेंद्रियः तत्कु
तः यतः परितोमुक्तसंगः १० हयग्रीवावतारमाह सत्रेइति अथोइत्यार्थांतरे सएवसाक्षाद्भगवान्ममब्रह्मणःसत्रेयज्ञेहयशीर्षाआसतपनीयंसुवर्णंतद्वद्वर्णोयस्य छंदोमयोवेदमयःतद्विधेयायेम
खास्ततन्मयः अमृतमयइतिवापाठः मखैर्यजनीयाअखिलादेवतास्तदात्माच अस्यश्वसतःश्वासंमुंचतोनस्तोनासापुटादुशतीरुशत्यःकमनीयावेदलक्षणावाचोबभूवुः ११ मत्स्यावतार
माह मत्स्योभाविनावैवस्वतेन मनुनादृष्टः क्षोणीमयःपृथ्वीप्रधानः तदाश्रयइत्यर्थः अतएवनिखिलजीवनिकायानामाश्रयः मेमुखाद्विस्रंसितान्गलितान्वेदस्यमार्गान्वेदानादायतत्रयुगांत

यद्वेनमुत्पथगतंद्विजवाक्यवज्रविप्लुष्टपौरुषभगंनिरयेपतंतम् ॥ त्रात्वाऽर्थितोजगतिपुत्रपदंचलेभेदुग्धावसूनिवसुधासकलानियेन ९ नाभेरसावृषभआस
सुदेविसूनुर्योवैचचारसमदृग्जडयोगचर्याम् ॥ यत्पारमहंस्यमृषयःपदमामनंतिस्वस्थःप्रशांतकरणःपरिमुक्तसंगः १० सत्रेममासभगवान्हयशिरषाऽथोसा
क्षात्सयज्ञपुरुषस्तपनीयवर्णः ॥ छंदोमयोमखमयोऽखिलदेवतात्मावाचोबभूवुरुशतीःश्वसतोऽस्यनस्तः ११ मत्स्योयुगांतसमयेमनुनोपलब्धःक्षोणीम
योनिखिलजीवनिकायकेतः ॥ विस्रंसितानुरुभयेसलिलेमुखान्मेआदायतत्रविजहारहवेदमार्गान् १२ क्षीरोदधावमरदानवयूथपानामुन्मथ्नताममृतलब्ध
यआदिदेवः ॥ पृष्ठेनकच्छपवपुर्विदधारगोत्रंनिद्राक्षणोद्रिपरिवर्तकषाणकंडूः १३ त्रैविष्टपोरुभयहासनृसिंहरूपंकृत्वाभ्रमद्भ्रुकुटिदंष्ट्रकरालवक्त्रम् ॥ दैत्यें
द्रमाशुगदयाऽभिपतंतमारादूरौनिपात्यविददारनखैःस्फुरंतम् १४ अंतःसरस्युरुबलेनपदेगृहीतोग्राहेणयूथपतिरंबुजहस्तआर्तः ॥ आहेदमादिपुरुषाखि
ललोकनाथतीर्थश्रवःश्रवणमंगलनामधेय १५ श्रुत्वाहरिस्तमरणार्थिनमप्रमेयश्चक्रायुधःपतगराजभुजाधिरूढः ॥ चक्रेणनक्रवदनंविनिपाट्यतस्माद्धस्ते
प्रगृह्यभगवान्कृपयोज्जहार १६

सलिलेविजहार हहर्षेण १२ कूर्मावतारमाह क्षीरोदधौकच्छपवपुःसन्गोत्रंमंथनार्थंमंदरगिरिंपृष्ठेनधृतवान् कदाअमृतलब्धयेक्षीराब्धिमुन्मथ्नतांसताम् निद्रायाःक्षणोऽवसरउत्सवो
वायस्यसः निद्रावसरःकुतस्तत्राऽऽह अद्रेःपरिवर्तःपरिभ्रमएवकषाणःकषणंघर्षणसुखप्रदोयस्यांसाकंडूर्यस्यसःयद्वा अद्रिपरिवर्तएवकषःकषणंतेनअणितिअपयातीतिकषाणाकंडूर्यस्य १३
श्रीनृसिंहावतारमाह त्रैविष्टपादेवास्तेषामुरुभयंहंतीतितथासभगवान् यद्वात्रैविष्टपानांदेवानामप्युरुभयंयस्मात्तादृशोहासोयस्यतन्नृसिंहरूपम् अथवाहिरण्यकशिपोराज्यकालेत्रैविष्टपानां
दैत्यानामुरुभयंयस्मात्तादृशोहासोयस्यतन्नृसिंहरूपम् कथंभूतम् भ्रमंत्यौभ्रुकुट्यौदंष्ट्राश्चयस्मिंस्तत्करालंवक्त्रंयस्मिंस्तत् दैत्येंद्रंस्फुरंतमारात्समीपएवगदयोपलक्षितमभिपतंतंनखैर्विददा
र १४ हरिसंज्ञकावतारमाह अंतरितियुगलेन गजयूथस्यपतिः तीर्थरूपंश्रवोयशोयस्यसतीर्थश्रवाः हेतीर्थश्रवः श्रवणेनैवमंगलंनामधेयंयस्यसः १५ तद्वचनंश्रुत्वाशरणार्थिनंतंहस्तेशुं
डायांप्रगृह्य किंकृत्वा नक्रस्यग्राहस्यवदनंविनिपात्यविदार्य तस्मात्तद्वदनात् १६

वामनावतारमाह अदितेःसुतानांद्वादशादित्यानांमध्येअधियज्ञो।यज्ञाधिष्ठाताविष्णुः अवरजःकनीयानपिगुणैर्ज्यायान्ज्येष्ठः गुणानेवाऽऽह यद्यतइमान्लोकान्विचक्रमेपादन्यासैःक्रांतवान्
अथप्रतिश्रुतानंतरमेव तत्रहेतुः बलेःक्ष्मांवामनरूपेणजगृहे नन्वीश्वरःस्वयंकिमितिदुर्बलवत्तथाचक्रेतत्राऽऽह याच्ञांविनाधर्ममार्गेवर्तमानोनचाल्यःऐश्वर्यान्नभ्रंशनीयइति १७ ननुतर्हि
याच्ञया।पिचालनमनुचितमेवेत्याशंक्यततोऽधिकंस्वसालोक्यादिदास्यामित्याशयेनद्धतत्रा।नित्याह नार्थइति यद्विबुधाधिपत्यमिदानींबलात्प्राप्तमग्रेदीयमानंचायंबलेःपुरुषार्थोनभवति
कुतइत्यतआह आअपइतिच्छेदः उरुक्रमस्यपादशौचंचरणक्षालनरूपाअपःआसर्वतोधृतवतः क शिखाशिखायांमूर्ध्नीत्यर्थः ।किंच शुक्रेणवारितःशप्तोप्यंगहेनारदयःप्रतिश्रुतंविनाऽन्यन्न
चिकीर्षत्कर्तुंनैच्छत् यश्चतृतीयपादपूरणार्थंहरयेआत्मानंदेहमप्यभिमेनेअंगीकृतवान् एवंसदेहंत्रैलोक्यंश्रद्धयादत्तवतोविबुधाधिपत्यमर्थोनभवतीत्यर्थः १८ हंसावतारमाह तुभ्यमिति
भृशंविवृद्धेनभावेनात्युद्रिक्तयाभक्त्यापरितुष्टःसन्भक्तियोगंसाधुयथातथाउवाच ज्ञानंचेतिज्ञानसाधनम् किंतत्भागवतंनामकथंभूतम् तत्त्वमेवसतत्त्वम् आत्मतत्त्वदीपकम् विवृद्धभावेनेतिवि

ज्यायान्गुणैरवरजोऽप्यदितेःसुतानांलोकान्विचक्रमइमान्यदथाधियज्ञः ॥ क्ष्मांवामनेनजगृहेत्रिपदच्छलेनयाच्ञामृतेपथिचरन्प्रभुभिर्नचाल्यः १७ नार्थो
बलेरयमुरुक्रमपादशौचमापःशिखाधृतवतोविबुधाधिपत्यम् ॥ योवैप्रतिश्रुतमृतेनचिकीर्षदन्यदात्मानमंगशिरसाहरयेभिमेने १८ तुभ्यंचनारदभृशंभ
गवान्विवृद्धभावेनसाधुपरितुष्टउवाचयोगम् ॥ ज्ञानंचभागवतमात्मसतत्त्वदीपंयद्वासुदेवशरणाविदुरंजसैव १९ चक्रंचदिक्ष्वविहतंदशसुस्वतेजोमन्वंतरे
षुमनुवंशधरोबिभर्ति ॥ दुष्टेषुराजसुदमंव्यदधात्स्वकीर्तिंसत्येत्रिपृष्ठउशतींप्रथयंश्चरित्रैः २० धन्वंतरिश्चभगवान्स्वयमेवकीर्तिर्नाम्नानृणांपुरुरुजांरुजआ
शुहंति ॥ यज्ञेचभागममृतायुरवावरुंधआयुश्चवेदमनुशास्त्यवतीर्यलोके २१ क्षत्रंक्षयायविधिनोपभृतंमहात्माब्रह्मध्रुगुज्झितपथंनरकार्तिलिप्सु ॥ उद्धं
त्यसाववनिकंटकमुग्रवीर्यस्त्रिःसप्तकृत्वउरुधारपरश्वधेन २२ अस्मत्प्रसादसुमुखःकलयाकलेशइक्ष्वाकुवंशअवतीर्यगुरोर्निदेशे ॥ तिष्ठन्वनंसदयितानुजआ
विवेशयस्मिन्विरुध्यदशकंधरआर्तिमार्छत् २३

शेषणस्यफलमाह यदिति १९ तत्तन्मन्वंतरावतारमाहचक्रमिति स्वतेजोनिजंप्रभावमेवचक्रंसुदर्शनंबिभर्ति चक्रवदप्रतिहतंप्रभावंबिभर्तीत्यर्थः तदेवाऽऽह मनुवंशपालकःसंस्त्रयाणांलोका
नांपृष्ठेउपरिस्थितेसत्यलोकेऽपिकमनीयांस्वकीर्तिंविस्तारयन्राजसुदंडंविधत्ते २० धन्वंतर्यवतारमाह लोकेऽवतीर्यधन्वंतरिःसन्पुरुरुजांमहारोगिणांस्वनाम्नैवरुजोरोगान्हंति स्वयमेवकी
र्तिरितिकीर्त्यतिशयोक्तिः अमृतंमरणशून्यमायुर्यस्मात्सःअवअवसन्नंपूर्वंदैत्यैःप्रतिबद्धंयज्ञेभागमवरुंधेलभते अवापरुद्धामितिपाठेप्ययमेवार्थः आयुर्विषयंवेदंचानुशास्तिप्रवर्तयति२१ परशु
रामावतारमाह जगतःक्षयाय।विधिनादैवेनोपभृतंसंवर्धितंमृत्यवेसमा।र्पितमितिवा ब्राह्मणेभ्योद्रुह्यतीतितथा अतउज्झितःपंथावेदमर्गोयेन अतएवनरकार्तिलिप्सतीव एवंभूतमवनेःकंटकतु
ल्यंक्षत्रमसौमहात्माहरिरुद्धंत्युत्पाटयाति दीर्घतीक्ष्णधारेणपरशुना २२ रामावतारमाहात्रिभिः अस्मदिति अस्माकंब्रह्मादीनांप्रसादेसुमुखःकलयाभरतादिरूपयासहकलामायातस्याई
शोगुरोर्दशरथस्याऽऽज्ञायांतिष्ठन्सीतालक्ष्मणाभ्यांसहितोवनमा।विवेश यस्मिन्विरोधंकृत्वारावणोनाशंप्राप्तः २३

यस्मैरामायोदधिर्मार्गंददौ सपदिशीघ्रंहरोयथात्रिपुरंदिधक्षुस्तद्वदरिपुरंलंकांदग्धुमिच्छोः षष्ठीचतुर्थ्यर्थे यद्वापंचमीयम् दिधक्षोःरामाद्यद्भयंप्राप्तंतेनांगेकंपोयस्येति कथंभूतउदधिः ऊढं प्राप्तंयद्भयंतेनांगेषुवेपःकंपोयस्य अत्रहेतुः दूरेवर्तमानासुहृत्सीतातया।निमित्तभूतयामार्थितःक्षुभितोरोषस्तेनसुशोणाऽत्यरुणादृष्टिस्तयाऽत्यंततप्यमानंमकराणामुरगाणांनक्राणांचचक्रं यस्मिन् २४ किंच युद्धेरावणस्यवक्षःस्थलस्पर्शेनरुग्णाभग्नायेमहेंद्रवाहस्यैरावतस्यदंतास्तैर्विडंबिताःस्वधवलिम्नाधवलीकृताः दत्तद्दिक्षुपतितैःप्रकाशिताइत्यर्थः याएवंभूताःककुभो।दिशस्ताजुषतेसेवतेपालयतीतिवातथा तस्यदारहर्तूरावणस्यअहोमत्समःकोन्योस्तीतिमहागर्वेणोढंप्राप्तंहासमसुभिःप्राणैःसहसद्यःशीघ्रंविनेष्यत्यपनेष्यति कैः धनुषोविस्फूर्जितैष्टंकारघोषैरेव कथंभूतस्य अधिसैन्येस्वपरसैन्यमध्येउच्चरतउत्कर्षेणविचरतः ककुब्जयरूढहासमितिपाठेदंतैरुज्ज्वलितानांककुभांजयेनयोरूढहासःसंजातोगर्वस्तमपनेष्यतीत्यर्थः २५ श्रीकृष्णावतारमाह भूमेरितिदशभिः सुरेतराअसुरांशभूताराजानस्तेषांवरूथैःसैन्यैर्विमर्दितायाभारेणपीडितायाः कलयारामेणसहजातःसन् कोऽसौजातः सितकृष्णौकेशौयस्यभगवतःसएव साक्षात् सितकृष्णकेशत्वंशोभैवनतुवयःपरिणामकृतम् अविकारित्वात् यत्तूक्तंविष्णुपुराणे 'उज्जहारात्मनःकेशौ।सितकृष्णौमहामुन'इति यच्चभारते 'सचापिकेशौहरिरुज्जहेशुक्लमेकमपरंचापिकृष्णम् ।तौचापिकेशावाविशेतांयदूनांकुलेस्त्रियौरोहिणींदेवकींच । तयोरेकोबलभद्रोबभूवयोऽसौश्वेतस्तस्यदेवस्यकेशःकृष्णोद्वितीयः। केशवःसंबभूवकेशोयोऽसौवर्णतःकृष्णउक्तइ'ति तत्तुनकेशमात्रावताराभिप्रायंकिंतुभारावतरणरूपंकार्यंकियदेतन्मत्केशावेवैतत्कर्तुंशक्ता।वितिद्योतनार्थंरामकृष्णयोर्वर्णसूचनार्थंचकेशोद्धरणमितिगम्यते अन्यथातत्रैवपूर्वापरविरोधापत्तेः 'कृष्णस्तुभगवान्स्वय'मित्येतद्विरोधाच्च कथंभूतः परमेश्वरतयाजनैरनुपलक्ष्योमार्गोयस्य तर्हीश्वरत्वेकिंप्रमाणम् अतिमानुषकर्मान्यथाऽनुपपत्तिरेवेत्याह आत्मनोमहिमाउपनिबध्यतेऽभिव्यज्यतेयेषुतानि २६ एतदेवप्रपंचयति तोकेनेत्यादिना बालेनपूतनायाजीवहरणम् यद्रिंगताजानुभ्यांगच्छताअंतरंगतेनमध्यंप्राप्तेन दिविस्पृशोरत्युच्चयोः इतरथाऽनीश्वरत्वेतन्नभवितव्यं २७ विषतोयपीथान्विषमयतोयस्यपीथंपानंयेषांतान्पालान्गोपांश्चकृपादृष्टिसुधावृष्ट्याजीवयिष्यतीतियमुनायांक्रीडन्नुरगंकालियमुच्चाटयिष्यति तच्छुद्धयेतस्याह्रदिन्यानिर्विषत्वाय अतिविषवीर्येणविलोलाऽतिचंचलाजिह्वायस्य २८ दिव्यमलौकिकमिवेतिलोकोक्तिः उन्नेष्यत्युद्धरिष्यति शुचिर्ग्रीष्मस्तत्संबंधिनिवनेशुष्कइत्यर्थः अतोदावाग्नेर्हेतोरवसितोनिश्चितोऽतकालोयस्यतम् सबलःसरामः अनधिगम्यंदुर्ज्ञेयंवीर्यंयस्य तत्रनिशिनिःशयानमितिकालियदमनेरात्र्यांयमुनातीरे नेत्रेपिधाप्यपिहितेकारयित्वेतिमुंजाटव्यामितिज्ञेयम् २९

यस्माअदादुदधिरूढभयांगवेपोमार्गंसपद्यरिपुरंहरवद्दिधक्षोः ॥ दूरेसुहृन्मथितरोषसुशोणदृष्ट्यातातप्यमानमकरोरगनक्रचक्रः २४ वक्षःस्थलस्पर्शरुग्ण
महेंद्रवाहदंतैर्विडंबितककुब्जुषऊढहासम् ॥ सद्योऽसुभिःसहविनेष्यतिदारहर्तुर्विस्फूर्जितैर्धनुषउच्चरतोऽधिसैन्ये २५ भूमेःसुरेतरवरूथविमर्दितायाःक्लेश
व्ययायकलयासितकृष्णकेशः ॥ जातःकरिष्यतिजनानुपलक्ष्यमार्गःकर्माणिचात्ममहिमोपनिबंधनानि २६ तोकेनजीवहरणंयदुलूकिकायास्त्रैमासिकस्यच
पदाशकटोऽपवृत्तः ॥ यद्रिंगतांऽतरगतेनदिविस्पृशोर्वाउन्मूलनंत्वितरथाऽर्जुनयोर्नभाव्यम् २७ यद्वैव्रजेव्रजपशून्विषतोयपीथान्पालांस्त्वजीवयदनुग्रह
दृष्टिवृष्ट्या ॥ तच्छुद्धयेऽतिविषवीर्यविलोलजिह्वमुच्चाटयिष्यदुरगंविहरन्ह्रदिन्याम् २८ तत्कर्मदिव्यमिवयन्निशिनिःशयानंदावाग्निनाशुचिवनेपरिदह्यमाने
॥ उन्नेष्यतिव्रजमतोऽवसितांतकालंनेत्रेपिधाप्यसबलोऽनधिगम्यवीर्यः २९

उपबध्यतेऽनेनेत्युपबंधंतत्साधनंशुल्बंदामामुष्यमातायशोदाऽग्रहीत् अमुष्योदरेनमातिबंधनसंमितंनभवाति नपूर्यतइत्यर्थः गोपीयशोदासंवीक्ष्यदृष्ट्वाप्रातिबोधितानिजैश्वर्यंज्ञापिता आसीदितियत्तच्चकर्मदिव्यमेवेतिसर्वत्रपूर्वेणैवान्वयः ३० वरुणस्यपाशाद्यद्भयंतस्मान्मोचयिष्यति मयसूनुनाव्योमनाम्ना अह्निआपृतंव्यापृतंव्यापारयुक्तंनिशिशयानमितिचवैकुंठप्राप्तिसाधनानुष्ठानाभावोदर्शितः उपनेष्यतिप्रापयिष्यति गोकुलवासिनंजनम् स्मेत्याश्चर्ये ३१ देवेइंद्रे पशून्रिरक्षुःरिरक्षिषुरित्यर्थः अनघेश्रमरहितेएकस्मिन्नेवकरेसलीलंयथातथामहीध्रंगोवर्धनंधर्ताधारयिष्यति उच्छिलींध्रमुद्गतंछत्राकमिव सप्तवर्षाणिवयोयस्यसः ३२ निशिरात्रौ निशाकररश्मिभिगौर्यांधवलायाम् वनेक्रीडन्कलानिमंजुलानिपदानियस्मिंस्तच्चतदायतंदीर्घंमूर्छितमालापविशेषयुक्तंगीतंतेनोद्दीपितःस्मरएवरुक्यासांतासांगोपीनांहर्तुःशंखचूडस्यशिरोहरिष्यति ३३ येचप्रलंबादयस्तेसर्वेहरिणाहेतुभूतेनतदीयंनिलयमदर्शनंदर्शनायोग्यंवैकुंठमलं यास्यंतीत्युत्तरेणान्वयः खरोधेनुकः दर्दुरइवदर्दुरोबकः इभःकुवलयापीडः कुजोनरकः कपिर्द्विविदः ३४ येचमृधेआत्तचापाःसामितौसंग्रामेशालंतेश्लाघंतेतेसामितिशालिनः ननुप्रलंबखरकपिबल्व

गृह्णीतयद्यदुपबंधममुष्यमाताशुल्बंसुतस्यनतुतत्तदमुष्यमाति ॥ यज्जृंभतोऽस्यवदनेभुवनानिगोपीसंवीक्ष्यशंकितमनाःप्रतिबोधिताऽसीत् ३० नंदंचमोक्ष्यतिभयाद्वरुणस्यपाशाद्गोपान्बिलेषुपिहितान्मयसूनुनाच ॥ अह्न्यापृतंनिशिशयानमतिश्रमेणलोकेविकुंठउपनेष्यतिगोकुलंस्म ३१ गोपैर्मखेप्रतिहतेव्रजविप्लवायदेवेऽभिवर्षतिपशून्कृपयारिरक्षुः ॥ धर्तोच्छिलींध्रमिवसप्तदिनानिसप्तवर्षोमहीध्रमनघैककरेसलीलम् ३२ क्रीडन्वनेनिशिनिशाकररश्मिगौर्यांरासोन्मुखःकलपदायतमूर्छितेन ॥ उद्दीपितस्मररुजांव्रजभृद्वधूनांहर्तुर्हरिष्यतिशिरोधनदानुगस्य ३३ येचप्रलंबखरदर्दुरकेश्यरिष्टमल्लेभकंसयवनाःकुजपौंड्रकाद्याः ॥ अन्येचशाल्वकपिबल्वलदंतवक्रसप्तोक्षशंबरविदूरथरुक्मिमुख्याः ३४ येवामृधेसमितिशालिनआत्तचापाःकांबोजमत्स्यकुरुकैकयसृंजयाद्याः ॥ यास्यंत्यदर्शनमलंबलभीमपार्थव्याजाह्वयेनहरिणानिलयंतदीयम् ३५ कालेनमीलितधियामवमृश्यनॄणांस्तोकायुषांस्वनिगमोबतदूरपारः ॥ आविर्हितस्त्वनुयुगंसहिसत्यवत्यांवेदद्रुमंविटपशोविभजिष्यतिस्म ३६ देवद्विषांनिगमवर्त्मनिनिष्ठितानांपूर्भिर्मयेनविहिताभिरदृश्यतूर्भिः ॥ लोकान्घ्नतांमतिविमोहमतिप्रलोभंवेषंविधायबहुभाष्यतऔपधर्म्यम् ३७ यर्ह्यालयेष्वपिसतांनहरेःकथाःस्युःपाखंडिनोद्विजजनावृषलानृदेवाः ॥ स्वाहास्वधावषडितिस्मगिरोनयत्रशास्ताभविष्यतिकलेर्भगवान्युगांते ३८

लरुक्मिप्रमुखाबलभद्रेणनिहताःकांबोजादयश्चभीमार्जुनादिभिःशंबरःप्रद्युम्नेनयवनोमुचुकुंदेननतुहरिणातत्राऽऽह बलोभीमःपार्थइत्यादयोव्याजाह्वयाःकपटनामानियस्यतेन सप्तोक्षाणस्तुतेनदमिताःकालांतरेयास्यंतीतिभावः एतच्चसर्वमपिकर्मदिव्यमिव तच्चान्यथानभाव्यमितिपूर्वेणैवसंबंधः ३५ व्यासावतारमाह अनुयुगंमीलितासंकुचिताधीर्येषाम् स्तोकमल्पमायुर्येषांतेषांस्वनिगमःस्वकृतोवेदराशिर्बताहोदूरेपारंयस्येतिदुर्गमइत्यवमृश्यसत्यवत्यामाविर्भूतःसन्सएवहरिः विटपशःशाखाभेदेन ३६ बुद्धावतारमाह देवद्विषांनिगमवर्त्मनिवेदमार्गेनिष्ठितानाम् नितरांस्थितानाम् तद्बलेनचपूर्भिःपुरीभिः अदृश्यतूर्भिरलक्ष्यवेगाभिः मतेर्विमोहोयोग्यतात्यागोयस्मात्मतेःप्रलोभश्चायुक्तस्वीकारोयस्मात्तंपाखंडवेषंविधायतेनौपधर्म्यंपाखंडधर्मम् स्वार्थेष्यञ् बहुभाषिष्यतइत्यर्थः ३७ कल्क्यवतारमाह यर्हियदासतामप्यालयेषुगृहेषुहरेःकथानस्युस्त्रैवर्णिकाःपाखंडिनःस्युःशूद्राश्चराजानःस्युस्तदाकल्किरूपेणकलेः शास्ताभविष्यति अत्रचब्रह्मनारदसंवादात्प्राग्भाविनोवराहादयः मन्वंतरावतारास्तुभूताभाविनश्च धन्वंतरिपरशुरामौतदावर्तेते श्रीरामादयस्तुभाविनः तत्रतुक्वचिद्भूतादिनिर्देशश्छांदसइतिद्रष्टव्यम् ३८

सृष्ट्यादिकार्यभेदेनमायागुणावतारविभूतीराह सर्गइति स्थानेस्थितौ मखोविष्णुः धर्मश्चमखश्चमनवश्चअमराश्चअवनीशाश्च अंतेसंहारे हरोरुद्रः मन्युवशाःसर्पाःबहुशक्तिधारिणोभगव
तइमामायाविभूतयः ३९ इदंमयासंक्षेपेणोक्तंविस्तरेणवक्तुंनकोऽपिसमर्थइत्याह पृथिव्याःपरमाणूनपियोविममेगणितवांस्तादृशोऽपिकोनुविष्णोर्वीर्यगणनांकर्तुमर्हति कथंभूतस्य योवि
ष्णुस्त्रिपृष्ठंसत्यलोकंचस्कंभधृतवान् किमितिचस्कंभ यस्मात्त्रैविक्रमेऽस्खलताप्रतिघातशून्येनस्वरंहसास्वपादवेगेनत्रिसाम्यरूपंसदनमधिष्ठानंप्रधानंतस्मादारभ्योरुअधिकंकंपयानंकंपमा
नम् कंपेनयानंयस्येतिवा अतःकारणाच्चस्कंभ आत्रिपृष्ठमितिवाच्छेदः सत्यलोकमभिव्याप्ययःसर्वंधृतवानित्यर्थः तथाचमंत्रः विष्णोर्नुकमिति अस्यार्थः ।विष्णोर्नुवीर्याणिकंप्रवोचम्कः
प्रावोचदित्यर्थः यःपार्थिवानिरजांस्यपिविममेसोपि योविष्णुस्त्रेधाविचक्रमाणस्त्रिविक्रमंकुर्वन्नुत्तरंलोकमस्कभायदवष्टब्धवान् कथंभूतम् सधस्थम् सहस्यसधादेशः तिष्ठंतीस्थाः तत्रस्थैर्दे
वैःसहवर्तमानमित्यर्थः ४० एतत्प्रपंचयति नांतमिति पुरुषस्ययन्मायाबलंतस्यांतंनाविदामिनवेद्मि दशशतान्याननानियस्यसशेषोप्यस्यगुणान्गायन्पारंनसमवस्यतिनप्राप्नोति ४१ य

सर्गेतपोहमृषयोनवयेप्रजेशाःस्थानेचधर्ममखमन्वमरावनीशाः ॥ अंतेत्वधर्महरमन्युवशासुराद्यामायाविभूतयइमाःपुरुशक्तिभाजः ३९ विष्णोर्नुवीर्यगण
नांकतमोऽर्हतीहयःपार्थिवान्यपिकविर्विममेरजांसि ॥ चस्कंभयःस्वरंहसाऽस्खलतात्रिपृष्ठंयस्मात्त्रिसाम्यसदनादुरुकंपयानम् ४० नांतंविदाम्यहममीमुन
योऽग्रजास्तेमायाबलस्यपुरुषस्यकुतोऽपरेये ॥ गायन्गुणान्दशशताननआदिदेवःशेषोऽधुनापिसमवस्यतिनास्यपारम् ४१ येषांसएवभगवान्दययेदनं
तःसर्वात्मनाऽऽश्रितपदोयदिनिर्व्यलीकम् ॥ तेदुस्तरामतितरंतिचदेवमायांनैषांममाहमितिधीःश्वसृगालभक्ष्ये ४२ वेदाहमंगपरमस्यहियोगमायांयूयंभव
श्चभगवानथदैत्यवर्यः ॥ पत्नीमनोःसचमनुश्चतदात्मजाश्चप्राचीनबर्हिर्ऋभुरंगउतध्रुवश्च ४३ इक्ष्वाकुरैलमुचकुंदविदेहगाधिरघ्वंबरीषसगरागयनाहुषा
द्याः ॥ मांधात्रलर्कशतधन्वनुरंतिदेवादेवव्रतोबलिरमूर्तरयोदिलीपः ४४ सौभर्युतंकशिबिदेवलपिप्पलादसारस्वतोद्धवपराशरभूरिषेणाः ॥ येऽन्येविभीष
णहनूमदुपेंद्रदत्तपार्थार्ष्टिषेणविदुरश्रुतदेववर्याः ४५ तेवैविदंत्यतितरंतिचदेवमायांस्त्रीशूद्रहूणशबराअपिपापजीवाः ॥ यद्यद्भुतक्रमपरायणशीलशिक्षास्तिर्य
ग्जनाअपिकिमुश्रुतधारणाये ४६

दिनकेपिविदंतितर्हिकथंमुच्येरन् तत्कृपयैवेत्याह येषामिति दययेद्दयांकुर्यात् तेचयदिनिष्कपटमाश्रितचरणाभवंति तेदुस्तरांदेवमायामतितरंति चकारान्मायावैभवंविदंतिच अथोति
वापाठः प्रत्यक्षमेवतेषांमायातरणमित्याह नैषामिति श्वशृगालानांभक्ष्येदेहे ४२ अंतर्ज्ञानाभावेऽपिमायेयमितिज्ञानंतत्कृपयाबहूनामस्तीत्याह वेदाहमितित्रिभिः यूयमितिसनकादी
नंतर्भाव्यबहुत्वम् दैत्यवर्यःप्रह्लादः मनुःस्वायंभुवस्तस्यपत्नीशतरूपाच तदात्मजाःप्रियव्रतोत्तानपादौपुत्रौकन्याश्च प्राचीनबर्हिषोविसर्गलोपश्छांदसः अंगोवेनपिता ४३ शतधनुःअनुश्च
संधिरार्षः रंतिदेवाइतिपाठःसुगमः ऐकपद्येएतैःसहितोदेवव्रतइत्यर्थः ४४ उपेंद्रदत्तःशुकः विभीषणादयोवर्यामुख्यायेषांते ४५ किंबहुनासत्संगेनसर्वेऽपिविदंतीत्याह तेवाइति अद्भुताः
क्रमाःपादन्यासायस्यहरेस्तत्परायणास्तद्भक्तास्तेषांशीलेशिक्षायेषांतेतथायदिभवंतितर्हितेऽपिविदंतीत्यर्थः श्रुतधारणाब्राह्मणास्तेदेवमायांविदंतीतिकिमुवक्तव्यम्शुभेतिपाठेशुभेभगव
तोरूपेधारणामनोनियमनंयेषांतेविदंतीतिकिमुवक्तव्यम् ४६

किंतद्भगवतःस्वरूपंयस्मिन्मनोधारणांविधायमायांतरंतीत्यपेक्षायामाह शश्वदितिद्वाभ्याम् यद्ब्रह्मेतिविदुर्मुनयस्तद्वैभगवतःपदंस्वरूपम् किंतद्ब्रह्मतदाह अजस्रंनित्यंचतत्सुखंचविशोकंचेति अजस्रसुखत्वेहेतुः शश्वत्सदाप्रशांतमतोनित्यसुखरूपम् विशोकत्वेहेतुः अभयम् तत्कुतःयतःसमंभेदशून्यमतोऽभयम् 'द्वितीयाद्वैभयंभवती'तिश्रुतेः तत्कुतःयतःप्रतिबोधमात्रंज्ञानैकरसम् ननुज्ञानस्यापिनीलपीताद्याकारेणचक्षुरादिकरणभेदेनचभेदोदृश्यते न शुद्धंनिर्मलम् ननुदर्शितोविषयकरणोपरागरूपोमलइत्यतआह सदसतःपरंविषयकरणसंगशून्यम् वृत्तेरेवतदुपरागोनज्ञानस्येतिभावःननुतथाऽपिज्ञात्रासहभेदःस्यात् न आत्मतत्त्वमात्मनोज्ञातुःस्वरूपमेवतन्नततोभिन्नम् ननुतंत्वौपनिषदंपुरुषंपृच्छामीतिशब्दबोध्यत्वप्रतीतेःकुतोबोधरूपत्वंतत्राऽऽह शब्दोनयत्रेति आरोपितनिवृत्तावेवशब्दस्यव्यापारोनतद्बोधइत्यर्थः ननुचभवतुनामनिरस्तभेदज्ञानरूपत्वाद्विशोकत्वंसुखस्यतुनानाकारकसाध्यक्रियाफलत्वात्कथमजस्रसुखत्वंतस्येत्यतआह यत्रबहुकारकसाध्यःक्रियार्थउत्पाद्याप्यविकार्यसंस्कार्यरूपंचतुर्विधंक्रियाफलंचनास्ति इंद्रियैर्ज्ञानांशाभिव्यक्तिरिवक्रियाभिरानंदांशाभिव्यक्तिमात्रंक्रियतेनोत्पत्त्यादिकमितिभावः ननूत्पत्त्याद्यभावेऽपिमायामलापाकरणेनविकार्यत्वमेवस्याद्व्रीहीणामिवतुषापाकरणेनेत्याशंक्याह मायाऽभिमुखेस्थातुंविलज्जमानेवयस्मात्परैतिदूरतोऽपसरति४७तस्मादेवंभूतेभगवतिनियमितमनसांकृतार्थानांनकिमपिकृत्यमस्तीत्याऽऽह सहांचतीतिसध्र्यक्सहचरंमनोयंप्रतिनियम्ययस्मिन्स्थिरीकृत्ययतयोयत्नशीलाःकर्तोभेदस्तन्निरासोऽकर्तस्तत्रहेतिं

शश्वत्प्रशांतमभयंप्रतिबोधमात्रंशुद्धंसमंसदसतःपरमात्मतत्त्वम् ॥ शब्दोनयत्रपुरुकारकवान्क्रियाऽर्थोमायापरैत्यभिमुखेचविलज्जमाना ४७ तद्वैपदंभग
वतःपरमस्यपुंसोब्रह्मेतियद्विदुरजस्रसुखंविशोकम् ॥ सध्र्यङ्नियम्ययतयोयमकर्तहेतिंजह्युःस्वराडिवनिपानखनित्रमिंद्रः ४८ सश्रेयसामपिविभुर्भगवा
न्यतोऽस्यभावस्वभावविहितस्यसतःप्रसिद्धिः ॥ देहेस्वधातुविगमेऽनुविशीर्यमाणेव्योमेवतत्रपुरुषोनविशीर्यतेऽजः ४९ सोयंतेऽभिहितस्तातभगवान्वि
श्वभावनः ॥ समासेनहरेर्नान्यदन्यस्मात्सदसच्चयत् ५० इदंभागवतंनामयन्मेभगवतोदितम् ॥ संग्रहोऽयंविभूतीनांत्वमेतद्विपुलीकुरु ५१ यथाहरौभ
गवतिनृणांभक्तिर्भविष्यति ॥ सर्वात्मन्यखिलाधारेइतिसंकल्प्यवर्णय ५२

साधनंजह्युस्त्यजेयुः अनुपयोगात्तन्नाद्रियंतइत्यर्थः उपयोगाभावेनसाधनानादरेदृष्टांतःनिपीयतेऽस्मिन्निति निपानंकूपस्तस्यखनित्रंखननसाधनंयथास्वराट्स्वयमेवपर्जन्यरूपेणविराजमानइंद्रोनादत्तेतद्वदिति यद्वा स्वेनैवराजतइतिस्वराड्दरिद्रःसयथाइंद्रःसमृद्धःसन्कर्मकारदशायांगृहीतंनिपानखनित्रंजहातितद्वदित्यर्थः ४८ एवंतावदजस्रसुखंविशोकंब्रह्मैवभगवतःस्वरूपतत्प्राप्तानांचनप्राप्यंकृत्यंवाकिंचिदस्तीत्युक्तम् इदानींततःप्राक्सएवसर्वफलदातासर्वकर्मप्रवर्तकश्चेत्याह सएवश्रेयसांफलानांविभुर्दाताऽपि तत्रहेतुः भावानांब्राह्मणादीनांस्वभावैःशमदमादिभिर्विशेषणैर्विहितस्यास्यसतःशुभस्यकर्मणोयतःप्रवर्तकात्प्रसिद्धिः भावानांमहदादीनांस्वभावेनपरिणामेनविहितस्यसतःकार्यस्यप्रसिद्धिः सएवस्वर्गादीनांदातेत्यर्थःननुकर्मकर्तर्मृतस्यकथंस्वर्गादिफलंस्यात्तत्राऽऽह स्वारंभकधातूनांभूतानांविगमेवियोगेसत्यन्वनुविशीर्यमाणेऽपिदेहेतत्रस्थंव्योमेवयस्तेनसहनविशीर्यतेयतोऽजस्तेनसहनजातःतस्यपुरुषस्यश्रेयसांप्रभुरित्यर्थः ४९ अध्यायत्रयस्यार्थमुपसंहरति सोऽयंतेसमासेनसंक्षेपेणाभिहितः तमेवाऽऽह सदसत्कार्यकारणंचहरेरन्यन्नभवति ननुहरेस्तदव्यतिरेकेतद्गतविकारप्रसंगःस्यात् न अन्यस्मात्तत्कारणभूतोहरिःकार्याद्व्यतिरिक्तइत्यर्थः ५० अयंचविभूतीनांसंग्रहउदितः ५१ यथावर्णितेननृणांभक्तिर्भविष्यतीत्येवंसंकल्प्यसंचित्यतथाहरिलीलाप्राधान्येनश्रीभागवतंवर्णय नतुभक्तिरसविघातनकेवलंतत्त्वमित्यर्थः ५२

ननुलीलामायाश्रयाकिंतद्वर्णनेनेत्यतआह मायामिति ॥ ५३ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अष्टमेदेहसंबंधमाक्षि
पत्नीशजीवयोः ॥ बहून्परिक्षिदापृच्छत्पुराणार्थान्बुभुत्सिताम् ॥ १ ॥ त्वमेतद्विपुलीकुर्वित्युक्तंतद्देवविपुलीकरणंपृच्छति ब्रह्मणेतित्रिभिः अगुणस्यगुणातीतस्यापि देववद्दर्शनंयस्य
सः १ २ निःसंगंमनःश्रीकृष्णेनिवेश्यैतिस्वप्रयत्नोदर्शितः ३ सोऽपिश्रद्धया शृण्वतीनावश्यकइत्याह शृण्वतइति स्वप्रयत्नंविनाऽपिभगवान्स्वयमेवहृदाविशति ४ भावसरोरुहंहृदयकमलंप्र
विष्टश्चसद्गतंसर्वंमलंधुनोति सलिलस्येतिद्रव्यांतरव्यामिश्रणादिनाकुंभस्थेजलेशोधितेतदेवकेवलंशुध्यति नतुनदीतडागादिगतम् सचमलःकुंभस्यांतस्तिष्ठत्येवनतुसर्वथाविलीयतेअतएवाकिंचि
च्चलनेनपुनःक्षुभ्यतिच एवंतपोदानादिप्रायश्चित्तंनसर्वथासर्वेषांसर्वपापंधुनोतिकिंतुसावशेषम् तत्त्वकस्यचिदेवकिंचिदेव हृदिप्रविष्टमात्रस्तुश्रीकृष्णःसर्वेषांसर्वपापंनिःशेषंहरतीत्यनेनदृष्टांतेनो
क्तम् सलिलस्यमलंयथाशरदिति ५ ततश्चकृतार्थोभवतीत्याह धौतात्मानिष्पापः मुक्ताःसर्वेरागद्वेषादयः परिक्लेशायेन पांथःप्रवासादागतः स्वस्यशरणंगृहंयथानमुंचतितद्वत् ६ तदेवंश्रवणौ
त्सुक्यमाविष्कृत्यसंदिग्धानर्थान्पृच्छति अधातुमतः धातवोमहाभूतानितत्संबंधशून्यस्यास्यलौकिकस्यात्मनोजीवस्यधातुभिर्देहारंभइतियदेतत्किम् यदृच्छयानिर्निमित्तंहेतुनावाकर्मा

मायांवर्णयतोऽमुष्यईश्वरस्यानुमोदतः ॥ शृण्वतःश्रद्धयानित्यंमाययात्मानमुह्यति ५३ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेब्रह्मनारदसंवादेस
प्तमोऽध्यायः ७ ॥ छ ॥ राजोवाच ॥ ब्रह्मणाचोदितोब्रह्मन्गुणाख्यानेऽगुणस्यच ॥ यस्मैयस्मैयथाप्राहनारदोदेवदर्शनः १ एतद्वेदितुमिच्छामित
त्त्वंवेदविदांवर ॥ हरेरद्भुतवीर्यस्यकथालोकसुमंगलाः २ कथयस्वमहाभागयथाऽहमखिलात्मनि ॥ कृष्णेनिवेश्यनिःसंगंमनस्त्यक्ष्येकलेवरम् ३ शृण्वतःश्र
द्धयानित्यंगृणतश्चस्वचेष्टितम् ॥ कालेननातिदीर्घेणभगवान्विशतेहृदि ४ प्रविष्टःकर्णरंध्रेणस्वानांभावसरोरुहम् ॥ धुनोतिशमलंकृष्णःसलिलस्ययथाश
रत् ५ धौतात्मापुरुषःकृष्णपादमूलंनमुंचति ॥ मुक्तसर्वपरिक्लेशःपांथःस्वशरणंयथा ६ यदधातुमतोब्रह्मन्देहारंभोऽस्यधातुभिः ॥ यदृच्छयाहेतुनावाभवं
तोजानतेयथा ७ आसीद्यदुदरात्पद्मंलोकसंस्थानलक्षणम् ॥ यावानयंवैपुरुषइयत्तावयवैःपृथक् ॥ तावानसावितिप्रोक्तःसंस्थावयववानिव ८ अजःसृजतिभूता
निभूतात्मायदनुग्रहात् ॥ ददृशेयेनतद्रूपंनाभिपद्मसमुद्भवः ९ सचापियत्रपुरुषोविश्वस्थित्युद्भवाप्ययः ॥ मुक्त्वात्ममायांमायेशःशेतेसर्वगुहाशयः १० पुरु
षावयवैर्लोकाःसपालाःपूर्वकल्पिताः ॥ लोकैरमुष्यावयवाःसपालैरितिशुश्रुम ११

दिना भवंतोयथावज्जानतेअतः कथयंत्वितिशेषः ७ यश्चासावीश्वरःसोप्येतत्तुल्यदेहवान्प्रोक्तः अतस्तस्यकोविशेषइत्याशयेनपृच्छति आसीदितिसार्धेन लोकानांसंस्थानंरचनातदेवल
क्षणंस्वरूपंयस्यतत्त्रैलोक्यात्मकंपद्मंयस्योदरादासीत् असावीश्वरइयत्तायुक्तैःस्वपरिमितैरवयवैरयंलौकिकः पुरुषोयावान्यत्संख्याकावयवयुक्तस्तावान्प्रोक्तःसंस्थावानवयववानिवचप्रोक्तः
अतःकोविशेषस्तस्येति ८ अवश्यंचविशेषोवाच्यइत्याहअजोब्रह्माभूतानांव्यष्ट्युपाधीनामात्मानियंता समष्ट्युपाधित्वात् येनचानुगृह्णतातस्यरूपंददृशेदृष्टवान् एतच्चतस्यापिद्रष्टुरीश
स्यकूटस्थस्याखिलात्मनःसृज्यंसृजामिसृष्टोऽहमीक्षयैवाभिचोदितइत्यादिनोक्तमनूद्यते अग्रेतुस्पष्टंभविष्यति ९ प्रश्नांतरमाहसचापीति यत्रशेतेयेनरूपेणावतिष्ठते विश्वस्यस्थित्यादयो
यस्मात् एवमादिप्रश्नानांतत्त्वतोर्हस्युदाहर्तुमितिसर्वांतेक्रियासंबंधः १० प्रश्नांतरमाह पुरुषस्यावयवैःपूर्वंकल्पितायस्येहावयवैर्लोकान्कल्पयंतीत्यादौ लोकैश्चामुष्यावयवाइतिपातालमे
तस्यहिपादमूलमित्यादौचत्वन्मुखाच्छ्रुतवंतोवयम् ११

एसंवंदेहविपर्ययाभ्यांपृष्टमिदानीमज्ञातान्बहूनर्थान्पृच्छाति यावानित्यादिना कल्पोमहान् विकल्पोऽवांतरः भूतादिःशब्दोयस्मात् यस्यवाचकइतिवा सतःस्थूलदेहाभिमानिनोमनुष्यापि
तृदेवादेरायुषःप्रमाणम् १२ अनुमानप्रकारःदृष्टोविशेषंपृच्छाति कालस्योति अनुगतिःप्रवृत्तिः कर्मगतयःकर्मप्राप्यानिस्थानानि यादृशीः यादृश्यः१३गुणानांसत्त्वादीनांपरिणामंदेवा
दिरूपमिच्छतांगुणिनांजीवानांमध्येयस्मिन्परिणामेकर्मणांपुण्यपापानांसमावायःसमुदायः केनकर्मसमुदायेनकथंकृतेनकोऽधिकारीदेवादिभावंप्राप्नोतीत्यर्थः १४ भूपातालादीनां
संभवः एतान्योकांसियेषांप्राणिनांतेषांचसंभवः यथेतिसर्वत्रानुषंगः १५ वर्णानामाश्रमाणांचविनिश्चयस्तत्तत्स्वभावैर्निर्धारः १६ युगेयुगेप्रतियुगंयोधर्मोयच्चहरेरवतारानुचरितम् १७
सविशेषोवर्णाश्रमनिबंधनः श्रेणीनांतत्तव्यवसायोपजीविनांव्यवहारनियमलक्षणोधर्मः राजर्षीणांप्रजापालनाधिकारिणाम् कृच्छ्रेष्वापत्सुजीवितांसर्वेषाम् १८ सर्वेषांतत्त्वानांप्रकृ
त्यादीनांपरिसंख्यानंसंख्यालक्षणंस्वरूपंहेतुतोलक्षणम् तत्तत्कार्यहेतुत्वेनचलक्षणमित्यर्थः पुरुषाराधनस्याविधिर्देवपूजाप्रकारः अष्टांगयोगस्यचाविधिः१९योगेश्वरणाभैश्वर्येणाणिमादिना

यावान्कल्पोविकल्पोवायथाकाऽलोऽनुमीयते॥भूतभव्यभवच्छब्दआयुर्मानंचयत्सतः १२ कालस्यानुगतिर्यातुलक्ष्यतेऽण्वीबृहत्यापि ॥ यावत्यःकर्मगतयो
यादृशीर्द्विजसत्तम १३ यस्मिन्कर्मसमावायोयथायेनोपगृह्यते ॥ गुणानांगुणिनांचैवपरिणाममभीप्सताम् १४ भूपातालककुब्व्योमग्रहनक्षत्रभूभृता
म् ॥ सरित्समुद्रद्वीपानांसंभवश्चैतदोकसाम् १५ प्रमाणमंडकोशस्यबाह्याभ्यंतरभेदतः ॥ महतांचानुचरितंवर्णाश्रमविनिश्चयः १६ अवतारानुचरितं
यदाश्चर्यतमंहरेः ॥ युगानियुगमानंचधर्मोयश्चयुगेयुगे १७ नृणांसाधारणोधर्मःसविशेषश्चयादृशः ॥ श्रेणीनांराजर्षीणांचधर्मःकृच्छ्रेषुजीवताम् १८ तत्त्वा
नांपरिसंख्यानंलक्षणंहेतुलक्षणम् ॥ पुरुषाराधनविधिर्योगस्याध्यात्मिकस्यच १९ योगेश्वरैश्वर्यगतिर्लिंगभंगस्तुयोगिनाम् ॥ वेदोपवेदधर्माणामितिहास
पुराणयोः २० संप्लवःसर्वभूतानांविक्रमःप्रतिसंक्रमः ॥ इष्टापूर्तस्यकाम्यानांत्रिवर्गस्यचयोविधिः २१ यश्चानुशायिनांसर्गःपाखंडस्यचसंभवः ॥ आत्म
नोबंधमोक्षौचव्यवस्थानंस्वरूपतः २२ यथाऽत्मतंत्रोभगवान्विक्रीडत्यात्ममायया ॥ विसृज्यवायथामायामुदास्तेसाक्षिवद्विभुः २३ सर्वमेतच्चभ
गवन्पृच्छतेमेऽनुपूर्वशः ॥ तत्त्वतोऽर्हस्युदाहर्तुंप्रपन्नायमहामुने २४ अत्रप्रमाणंहिभवान्परमेष्ठीयथात्मभूः ॥ परेचेहानुतिष्ठंतिपूर्वेषांपूर्वजैःकृत
म् २५ नमेऽसवःपरायांतिब्रह्मन्ननशनादमी ॥ पिबतोऽच्युतपीयूषमन्यत्रकुपिताद्द्विजात् २६

र्चिरादिगतिः लिंगशरीरस्यभंगःप्रलयःवेदाऋग्वेदादयः उपवेदाआयुर्वेदादयःधर्माःधर्मशास्त्राणितेषाम् इतिहासपुराणयोश्चगतिःस्वरूपम् २० संप्लवोऽवांतरप्रलयः यद्वासम्यक्प्लवन
मुद्भवःविक्रमःस्थितिःप्रतिसंक्रमोमहाप्रलयःइष्टंवैदिकंकर्मपूर्तंस्मार्तम् 'वापीकूपतडागादिदेवतायतनानिच अन्नप्रदानमारामःपूर्तमित्यभिधीयते'इति तत्रचकाम्यानामग्निहोत्रादीनांविधिः
त्रिवर्गस्यधर्मार्थकामस्याविधिरविरोधप्रकारः २१ अनुशायिनांलीनोपाधीनांजीवानाम् आत्मनोजीवस्यावस्थानंबंधमोक्षातिरिक्तस्वरूपेणावस्थानम् २२ उदास्तेप्रलये २३ चशब्दा
दपृष्टमपि २४ प्रमाणंसम्यक्ज्ञाता यतस्तवब्रह्मनारदव्यासक्रमेणसंप्रदायोस्तीतिसामान्यन्यायेनाऽऽह परेचेतियद्वात्वदन्येप्रायशोगतानुगतिकाएवनतत्त्वविदइत्याह परेचेति २५
ननुतवानशनाद्द्विजकोपाभ्यांव्याकुलस्यकुतःश्रवणंतत्राऽऽह नेति नपरायंतिनापगच्छंति नव्याकुलीभवंतीत्यर्थः अच्युतकीर्तिपीयूषम् २६

भगवताचतुःश्लोक्यासंक्षेपेणप्रोक्तंविस्तरेणप्राऽऽह दशलक्षणानिलक्षणीयाअर्थाविद्यंतेयस्मिंस्तत् ४३ तत्संप्रदायतोभागवतंमयाज्ञातमित्याशयेनाऽऽह नारदइति ४४ भागवतव्याख्यानेनैवत्वत्प्रश्नानामुत्तरंदास्यामीत्याह यदुतेति पुरुषावयवैर्लोकाःसपालाःपूर्वकल्पिताइत्यादिनावैराजात्पुरुषादिदंविश्वंकथमासीदितियदहंत्वयापृष्टस्तद्यथावदुपाख्यास्यामिशृण्विति ४५ ॥ इतिद्वितीयस्कंधेटीकायांनवमोऽध्यायः ९ ॥ ७ ॥ ततोभागवतव्याख्याद्वारैवदशमस्फुटम् ॥ राजप्रश्नोत्तरंवक्तुमारेभेबादरायणिः ॥ १ ॥ दशलक्षणंपुराणंप्राहेत्युक्तंतानिदशलक्षणानिदर्शयति अत्रेति मन्वंतराणिईशानुकथाश्चेतिद्वंद्वःसर्गादयोऽत्रदशार्थालक्ष्यंते१नन्वेवमर्थभेदाच्छास्त्रभेदःस्यात्तत्राऽऽह दशमस्याश्रयस्यविशुद्ध्यर्थंतत्त्वज्ञानार्थंनवानांलक्षणं स्वरूपम् एकस्यैवप्राधान्यान्नायंदोषइत्यर्थः नन्वत्रनैवंप्रतीयतेऽतआह श्रुतेनश्रुत्यैवस्तुत्यादिस्थानेष्वंजसासाक्षाद्वर्णयंति अर्थेनतात्पर्यवृत्त्याचतत्तदाख्यानेषु २ सर्गादीनांप्रत्येकं लक्षणमाह भूतान्याकाशादीनि मात्राणिचशब्दादीनि इंद्रियाणिच धीशब्देनमहदहंकारौ गुणानांवैषम्यात्परिणामाद्ब्रह्मणःपरमेश्वरात्कर्तृर्भूतादीनांयाद्विराड्रूपेणस्वरूपतश्चजन्मसस

तस्माइदंभागवतंपुराणंदशलक्षणम् ॥ प्रोक्तंभगवताप्राहप्रीतःपुत्रायभूतकृत् ४३ नारदःप्राहमुनयेसरस्वत्यास्तटेनृप ॥ ध्यायतेब्रह्मपरमंव्यासायामिततेजसे ४४ यदुताहंत्वयापृष्टोवैराजात्पुरुषादिदम् ॥ यथासीत्तदुपाख्यास्येप्रश्नानन्यांश्चकृत्स्नशः ॥ ४५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेनवमोऽध्यायः ९ श्रीशुकउवाच ॥ अत्रसर्गोविसर्गश्चस्थानंपोषणमूतयः ॥ मन्वंतरेशानुकथानिरोधोमुक्तिराश्रयः १ दशमस्यविशुद्ध्यर्थंनवानामिहलक्षणम् ॥ वर्णयंतिमहात्मानःश्रुतेनार्थेनचांजसा २ भूतमात्रेंद्रियाधियांजन्मसर्गउदाहृतः ॥ ब्रह्मणोगुणवैषम्याद्विसर्गःपौरुषःस्मृतः ३ स्थितिर्वैकुंठविजयःपोषणंतदनुग्रहः ॥ मन्वंतराणिसद्धर्मऊतयःकर्मवासनाः ४ अवतारानुचरितंहरेश्चास्यानुवर्तिनाम् ॥ पुंसामीशकथाःप्रोक्तानानाख्यानोपबृंहिताः ५ निरोधोऽस्यानुशयनमात्मनःसहशक्तिभिः ॥ मुक्तिर्हित्वाऽन्यथारूपंस्वरूपेणव्यवस्थितिः ६ आभासश्चनिरोधश्चयतश्चाध्यवसीयते ॥ सआश्रयःपरंब्रह्मपरमात्मेतिशब्द्यते ७ योऽध्यात्मिकोयंपुरुषःसोऽसावेवाधिदैविकः ॥ यस्तत्रोभयविच्छेदःपुरुषोह्याधिभौतिकः ८

र्गः विसर्गमाह पुरुषोवैराजस्तत्कृतःपौरुषश्चराचरसर्गोविसर्गइत्यर्थः ३ वैकुंठस्यभगवतोविजयःसृष्टानांतत्तन्मर्यादापालनेनोत्कर्षःस्थितिःस्थानम् स्वभक्तेषुतस्यानुग्रहःपोषणम् तदनुगृहीतानांसतांमन्वंतराधिपतीनांधर्मःसद्धर्मः कर्मणांवासनाः 'वेञ्तंतुसंताने' ऊयंतेकर्मभिःसंतन्यंतइत्यूतयः यद्वा वृद्ध्यर्थात्संश्लेषार्थाद्वाऽवतेर्धातोरिदंरूपम् ऊयंतेकर्मभिर्बृंह्यंते श्लिष्यंतइतिवाऊतयइत्यर्थः ४ हरेरवतारानुचरितमस्यानुवर्तिनांचसत्कथाईशानुकथाःप्रोक्ताइत्यर्थः ५ निरोधमाहअस्याऽऽत्मनोजीवस्यहरेर्योगनिद्रामनुपश्चाच्छक्तिभिश्चोपाधिभिः सहशयनंलयोनिरोधः अन्यथारूपमविद्ययाऽध्यस्तंकर्तृत्वादिहित्वास्वरूपेणब्रह्मतयाव्यवस्थितिर्मुक्तिः ६ आभासःसृष्टिर्निरोधोलयश्चयतोभवत्यध्यवसीयतेप्रकाशतेचसपरंब्रह्मेतिपरमात्मेतिप्रसिद्धआश्रयःकथ्यते ७ आश्रयस्वरूपमपरोक्षानुभवेनस्पष्टंदर्शयितुमध्यात्मादिविभागमाह योऽयमाध्यात्मिकःपुरुषश्चक्षुरादिकरणाभिमानीद्रष्टाजीवःसएवाऽऽधिदैविकश्चक्षुराद्यधिष्ठातासूर्यादिः तत्रैकस्मिन्नेवोभयोर्द्विरूपोविच्छेदोयस्मात्सआधिभौतिकश्चक्षुर्गोलकाद्युपलक्षितोदृश्योदेहःपुरुषइतिपुरुषस्यजीवस्योपाधिः 'सवाएषपुरुषोऽन्नरसमयइ'त्यादिश्रुतेः ८

एकमेकतराभावइत्येतेषामन्योन्यसापेक्षसिद्धित्वेनानात्मत्वंदर्शयति तथाहि दृश्यंविनातत्प्रतीत्यनुमेयंकरणंनासिध्यति नापिद्रष्टानचतद्विनाकरणप्रवृत्त्यनुमेयस्तदधिष्ठातासूर्यादिर्नचतंविनाकरणंप्रवर्ततेनचतद्विनादृश्यमित्येवमेकतरस्याभावेएकंनोपलभामहे तत्रतदातत्त्रितयमालोचनात्मकेनप्रत्ययेनयोवेदसाक्षितयापश्यतिसपरमात्माआश्रयःतेषामपिपरस्परमाश्रयत्वमस्त्येवेतितद्व्यवच्छेदार्थंविशेषणम् स्वाश्रयोऽनन्याश्रयःसचासावन्येषामाश्रयश्चेति तथाचभगवान्वक्ष्यति 'दृग्रूपमार्कंवपुरत्ररंध्रेपरस्परंसिध्यतियःस्वतःखे आत्मायदेषामपरोयआद्यःस्वयाऽनुभूत्याऽखिलसिद्धसिद्धिरि'ति एतेनैवव्यभिचारित्वात्तेषांमायामयत्वमप्युक्तम् अतएवपुरुषावयवैर्लोकाःसपालाःपूर्वकल्पिताः लोकैरमुष्यावयवाःसपालैरित्यनेनोक्तोविरोधोपिपरिहृतः ९ उक्तमेवाध्यात्मादिविभागंप्रपंचयन्यदुताहंत्वयापृष्टोवैराजात्पुरुषादिदम् यथाऽसीत्तदुपाख्यास्यइतियत्प्रतिज्ञातं वदुत्पत्तिप्रकारमाह पुरुषइत्यादिना पुरुषोवैराजोऽडंविनिर्भिद्यपृथक्कृत्यविनिर्गतःपृथक्स्थितइत्यर्थः अयनंस्थानमन्विच्छन्विमृशन् यतःशुचिःस्वयमतःशुचीःशुद्धाअपोगर्भोदकसंज्ञाअस्राक्षीत्ससर्ज १० अप्सुवासंनारायणनामनिरुक्त्यास्पष्टयति तेनअप्सुवासेन यद्यस्मात्पुरुषोनरस्तस्मादुद्भवोयासांतानाराआपोऽयनमस्येतिनारायणइत्यर्थः तदुक्तम्'आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः अयनंतस्यताःपूर्वंतेननारायणःस्मृत'

एकमेकतराभावेयदानोपलभामहे ॥ त्रितयंतत्रयोवेदसआत्मास्वाश्रयाश्रयः ९ पुरुषोऽडंविनिर्भिद्ययदाऽसौसविनिर्गतः ॥ आत्मनोऽयनमन्विच्छन्नपोऽस्राक्षीच्छुचिःशुचीः १० तास्ववात्सीत्स्वसृष्टासुसहस्रपरिवत्सरान् ॥ तेननारायणोनामयदापःपुरुषोद्भवाः ११ द्रव्यंकर्मचकालश्चस्वभावोजीवएवच ॥ यदनुग्रहतःसंतिनसंतियदुपेक्षया १२ एकोनानात्वमन्विच्छन्योगतल्पात्समुत्थितः ॥ वीर्यंहिरण्मयंदेवोमाययाव्यसृजत्त्रिधा १३ अधिदैवमथाध्यात्ममधिभूतमितिप्रभुः ॥ अथैकंपौरुषंवीर्यंत्रिधाभिद्यततच्छृणु १४ अंतःशरीरआकाशात्पुरुषस्यविचेष्टतः ॥ ओजःसहोबलंजज्ञेततःप्राणोमहानसुः १५ अनुप्राणंतियंप्राणाःप्राणंतंसर्वजंतुषु ॥ आपानंतमपानंतिनरदेवमिवानुगाः १६ प्राणेनाक्षिपताक्षुत्तृडंतराजायतेप्रभोः ॥ पिपासतोजक्षतश्चप्राङ्मुखंनिरभिद्यत १७ मुखतस्तालुनिर्भिन्नंजिह्वातत्रोपजायते ॥ ततोनानारसोजज्ञेजिह्वयायोऽधिगम्यते १८ विवक्षोर्मुखतोभूम्नोवह्निर्वाग्व्याहृतंतयोः ॥ जलेवैतस्यसुचिरंनिरोधःसमजायत १९

इति ११ तस्यप्रभावमाह द्रव्यमुपादानम् कर्मादीनिनिमित्तानि जीवोभोक्ता यस्यानुग्रहात्संति कार्यक्षमाभवंतीत्यर्थः १२ योगएवतल्पंशय्यातस्मात् वीर्यंगर्भरूपंदेहंहिरण्मयमिवप्रकाशबहुलम् १३ तस्यैवप्रपंचः अथेत्यादिना १४ अंतःशरीरेयआकाशस्तस्मात्क्रियाशक्त्यातत्रविविधंचेष्टमानस्यसतओजइंद्रियशक्तिः सहोमनःशक्तिः बलंदेहशक्तिःततःशक्त्यात्मकात्सूक्ष्माद्रूपात्प्राणःसूत्राख्यः महान्मुख्यःअसुःप्राणःसर्वेषाम् १५ महत्त्वंदर्शयति प्राणाइंद्रियाणियंप्राणंतंचेष्टांकुर्वंतमनुपश्चात्प्राणंतिचेष्टांकुर्वंति अपानंतंचेष्टांत्यजंतमनुअपानंतिचेष्टांत्यजंति राजानमनुभृत्याइव १६ क्षिपताचालयतानिमित्तेनक्षुत्तृडादिकम् प्रभोरितिविराड्जीवाभेदेनोपासनार्थमुक्तम् आजायतेस्म ततोजक्षतः भक्षयितुमिच्छतइत्यर्थः प्राक्प्रथमंनिरभिद्यतविभक्तमभूत् १७ ताल्वधिष्ठानम् जिह्वेंद्रियम् नानारसोविषयः वरुणश्चदेवताज्ञातव्या एवंसर्वत्राधिष्ठानमिंद्रियंदेवताविषयइत्येतच्चतुष्टयमनुक्तमप्यूह्यम् १८ विवक्षोर्वक्तुमिच्छोः मुखतएववह्निर्देवता वागिंद्रियम् व्याहृतंभाषणम् तयोरितींद्रियदेवताऽधीनत्वंकर्मणोदर्शयति १९

नभस्वतिप्राणवायौ दोधूयतिदोधूयमानेऽत्यंतंप्रचलतिसति तत्रनासिकायां वायुर्देवतागंधंवहतीतितथा अनेनगंधोविषयो दर्शितः घ्राणइंद्रियम् जिघृक्षतोगंधंग्रहीतुमिच्छतः२०निरालो
कंप्रकाशशून्यमासीदितिशेषः निर्मक्षिकमितिवदव्ययीभावः तदाआत्मानंदेहंचकारादन्यच्चवस्तुदिदृक्षतः अक्षिणीस्थानम् ज्योतिरादित्योदेवता चक्षुरिंद्रियम् ततोगुणस्यरूपस्यग्रहो
ग्रहणम् अनेनरूपंविषयोदर्शितः २१ ऋषिभिर्वेदैर्बोध्यमानस्य तदात्मनःप्रबोधनंग्रहीतुमिच्छतः ततोगुणग्रहःशब्दस्यग्रहणम् २२ मृदुत्वंचकाठिन्यंचलघुत्वंचगुरुत्वंचआउष्णत्वमीष
दुष्णत्वंचशीततांचेत्यर्थः यद्यप्यत्युष्णत्वमपींद्रियविषयएवतथापितस्याजिघृक्षाभावादौष्णत्वमित्युक्तम् गुर्वुष्णेतिपाठेयणादेशश्छांदसः वस्तुनएतान्धर्मान्जिघृक्षतस्त्वङ्निर्भिन्ना त्व
गिंद्रियाधिष्ठानंचर्मजातमित्यर्थः तस्यांरोमाणींद्रियंमहीरुहाश्चदेवताजाताः वस्तुनिहस्तेनातोलितेलघुत्वगुरुत्वयोर्ज्ञानात्तयोरपित्वगिंद्रियविषयत्वमितियौराणिकाः तत्रत्वच्यंतर्बहिश्च
वातोवृतआवृत्यस्थितः कर्तरिनिष्ठा कथंभूतः त्वचालब्धोगुणःस्पर्शोयेन अयमर्थः त्वगिंद्रियमेवबहिःकंडूतिसहितंस्पर्शंगृह्णल्लोमशब्देनोच्यते तत्रमहीरुहाणांदेवत्वम् अंतर्बहिश्चस्पर्शं
गृह्णत्तदेवत्वक्शब्देनोच्यते तत्रवातोदेवता तथाचतृतीयेवक्ष्यति 'त्वचमस्यविनिर्भिन्नांविविशुर्धिष्ण्यमोषधीः अंशेनलोमभिःकंडूंयैरसौप्रतिपद्यते निर्भिन्नान्यस्यचर्माणिलोकपालोऽनि

नासिकेनिरभिद्येतांदोधूयतिनभस्वति ॥ तत्रवायुर्गंधवहोघ्राणोनसिजिघृक्षतः २० यदात्मनिनिरालोकमात्मानंचदिदृक्षतः ॥ निर्भिन्नेह्यक्षिणीतस्य
ज्योतिश्चक्षुर्गुणग्रहः २१ बोध्यमानस्यऋषिभिरात्मनस्तज्जिघृक्षतः ॥ कर्णौचनिरभिद्येतांदिशःश्रोत्रंगुणग्रहः २२ वस्तुनोमृदुकाठिन्यलघुगुर्वोष्णशीत
ताम् ॥ जिघृक्षतस्त्वङ्निर्भिन्नातस्यांलोममहीरुहाः ॥ तत्रचांतर्बहिर्वातस्त्वचालब्धगुणोवृतः २३ हस्तौरुरुहतुस्तस्यनानाकर्मचिकीर्षया ॥ तयोस्तुब
लमिंद्रश्चआदानमुभयाश्रयम् २४ गतिंजिगीषतःपादौरुरुहातेऽभिकामिकाम् ॥ पद्भ्यांयज्ञःस्वयंहव्यंकर्मभिःक्रियतेनृभिः २५ निरभिद्यतशिश्नोवैप्रजानंदा
मृतार्थिनः ॥ उपस्थआसीत्कामानांप्रियंतदुभयाश्रयम् २६ उत्सिसृक्षोर्धातुमलंनिरभिद्यतवैगुदम् ॥ ततःपायुस्ततोमित्रउत्सर्गउभयाश्रयः २७ आ
सिसृप्सोःपुरःपुर्यानाभिद्वारमपानतः ॥ तत्रापानस्ततोमृत्युःपृथक्त्वमुभयाश्रयम् २८

लोऽविशत् प्राणेनांशेनसंस्पर्शंयेनासौप्रतिपद्यते'इति तत्रचर्माणीतिचर्मोपलक्षितात्वगित्यर्थः प्राणेनांशेनेति प्राणवायुव्याप्तेनत्वगिंद्रियेणेत्यर्थः बह्वृचश्रुतौत्वेकएवांशोनिर्दिष्टः त्वङ्
निरभिद्यतत्वचोलोमानिलोमभ्यओषधिवनस्पतयइति २३ रुरुहतुर्निर्भिन्नौ बलमिंद्रियम् इंद्रोदेवता तदुभयाश्रयमादानंकर्म २४ अभिकामिकामभीष्टांविहितामित्यर्थः पद्भ्यांसह य
ज्ञोविष्णुरेवस्वयंतदधिष्ठातृरूपेणस्थितः कर्मभिरितिगत्याख्याकर्मशक्तिरिंद्रियमुक्तम् हव्यंक्रियतइतिगतिप्राप्यंयज्ञार्थद्रव्यंविषयइत्युक्तम् नृभिरितिव्यष्टिजीवेष्वपीयमेवरीतिरितिदर्श
यन्नराधिकारित्वं यज्ञादीनांदर्शयति२५ प्रजाअपत्यमानंदोरतिरमृतंस्वर्गादितदर्थिनः शिश्नोऽधिष्ठानमुपस्थमिंद्रियंप्रजापतिश्चासीदितिज्ञेयम् तदुभयाश्रयंकामानांसंबंधिप्रियंसुखम्
२६ धातुमलंभुक्तान्नादीनामसारांशंत्यक्तुमिच्छोः गुदपायुमित्रोत्सर्गाअधिष्ठानेंद्रियदेवताविषयाः २७ पुर्यादेहात्पुरोदेहांतराणिआसिसृप्सोःसर्वतोगंतुमिच्छोः नाभिद्वारंनिरभिद्यते
त्यनुषंगः अपानतोऽपगच्छतः पृथक्त्वंमरणम् नाभ्यादीन्यधिष्ठानादीनि नाभ्यांहिप्राणापानयोर्बंधविश्लेषे मृत्युरितिप्रसिद्धम् २८

अन्नपानानामादित्सोःसंग्रहेच्छोःकुक्षिश्चांत्राणिचनाड्यश्चासन् तत्रकुक्षिरधिष्ठानम् अंत्राण्यन्नसंग्रहेकरणभिंद्रियस्थानीयम् नाड्यस्तुपानसंग्रहे तयोर्नाड्यंत्रवर्गयोःक्रमेणनद्यःसमुद्राश्च
देवते तुष्टिरुदरभरणंपुष्टिस्तुरसपरिणामतःस्थौल्यम् तदाश्रये तदुभयनिमित्ते तत्रान्नसंग्रहेच्छोःकुक्ष्यंत्रसमुद्रतुष्टयइतिचतुष्टयम् पेयसंग्रहेच्छोःकुक्षिनाडीनदीपुष्टयइतिविवेकः २९ निदि
ध्यासोर्नितरांचिंतयितुमिच्छोः कामोऽभिलाषः हृदयमनश्चंद्रसंकल्पाअधिष्ठानादयः ३० तदेवमधिदैवादिभेदंविभज्योक्त्वातदंशभूतानांधात्वादीनांस्वरूपमाह त्वगितिद्वाभ्याम् त्व
क्स्थूलंचर्मतदुपरिस्थितंसूक्ष्मम् त्वगादयोऽस्थ्यंताद्वंद्वैकवद्भावेननिर्दिष्टाःसप्तयेधातवस्तेभूम्यप्तेजोमयाःतेषांचपांचभौतिकत्वेऽपित्राय्वाकाशयोराहारादिरूपेणसंवर्धकत्वाभावादेवमुक्त
म् ३१ गुणात्मकानिगुणेषुशब्दादिष्वात्मायेषाम् विषयाभिमुखस्वभावानीत्यर्थः गुणाःशब्दादयः भूतादिरहंकारस्ततःप्रकर्षेणभवंतीतितथा अहंकारकल्पितशोभनस्वभावानतुवस्तुतस्त
थेत्यर्थः अत्रहेतुः यतोमनएवसर्वविकाराणामात्मास्वरूपम् तामसेष्वेवविषयेषुसंकल्पविकल्पमात्रंकरोतिनतुहेयोपादेयविवेकम् बुद्धिस्तुतथाभूतार्थविज्ञानरूपिणीनतुपरमार्थग्राहिणी
तिवैराग्यार्थमुक्तम् अनेनैवबुद्धिमनसोःस्वरूपंचोक्तम् ३२ उपसंहरति एतदिति प्रकृत्यासहाष्टभिः ३३ स्थलमुक्त्वासूक्ष्मंसमष्टिलिंगशरीरमाह अतःपरमस्यकारणभूतंसूक्ष्ममतींद्रियम्

आदित्सोरन्नपानानामासन्कुक्ष्यंत्रनाडयः ॥ नद्यःसमुद्राश्चतयोस्तुष्टिःपुष्टिस्तदाश्रये २९ निदिध्यासोरात्ममायांहृदयंनिरभिद्यत ॥ ततोमनस्ततश्चंद्रः
संकल्पःकामएवच ३० त्वक्चर्ममांसरुधिरमेदोमज्जाऽस्थिधातवः ॥ भूम्यप्तेजोमयाःसप्तप्राणोव्योमांबुवायुभिः ३१ गुणात्मकानींद्रियाणिभूतादिप्रभवागु
णाः ॥ मनःसर्वविकारात्माबुद्धिर्विज्ञानरूपिणी ३२ एतद्भगवतोरूपंस्थूलंतेव्याहृतंमया ॥ मह्यादिभिश्चावरणैरष्टभिर्बहिरावृतम् ३३ अतःपरंसूक्ष्मतममव्य
क्तंनिर्विशेषणम् ॥ अनादिमध्यनिधनंनित्यंवाङ्मनसःपरम् ३४ अमुनीभगवद्रूपेमयातेअनुवर्णिते ॥ उभेअपिनगृह्णंतिमायासृष्टेविपश्चितः ३५ सवा
च्यवाचकतयाभगवान्ब्रह्मरूपधृक् ॥ नामरूपक्रियाधत्तेसकर्माकर्मकःपरः ३६ प्रजापतीन्मनून्देवानृषीन्पितृगणान्पृथक् ॥ सिद्धचारणगंधर्वान्विद्याध्रा
सुरगुह्यकान् ३७ किन्नराप्सरसोनागान्सर्पान्किंपुरुषोरगान् ॥ मातृरक्षःपिशाचांश्चप्रेतभूतविनायकान् ३८ कुष्मांडोन्मादवेतालान्यातुधानान्ग्रहा
नपि ॥ खगान्मृगान्पशून्वृक्षान्गिरीन्नृपसरीसृपान् ३९ द्विविधाश्चतुर्विधायेऽन्येजलस्थलनभौकसः ॥ कुशलाकुशलामिश्राःकर्मणांगतयस्त्विमाः ४०

यतोऽव्यक्तम् तत्कुतः यतोनिर्विशेषणम् अनादिमध्यनिधनमुत्पत्तिस्थितिलयशून्यम् नित्यंसदैकरूपम् अपक्षयादिशून्यमित्यर्थः अतएववाङ्मनश्चेतिद्वंद्वैक्यम् तस्मात्परम् ३४ उपास
नार्थंभगवत्यारोपितंरूपद्वयमपवदति अमुनीइति नगृह्णंतिवस्तुतोनांगीकुर्वंति यतोमायासृष्टे ३५ यद्रूपगुणकर्मकइतियदुक्तंभगवताब्रह्माणंप्रतितत्प्रपंचयितुंब्रह्मादिरूपाणितत्कर्माणिचाऽऽह
सइत्यादिनाइत्थंभावेनेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन सभगवान्ब्रह्मरूपधृक्सन्वाच्यवाचकतयावाचकतयानामानिवाच्यतयारूपाणिक्रियाश्चधत्ते सृजतीत्यर्थः माययासकर्मासव्यापारःसन् वस्तु
तस्त्वकर्मकः ३६ एतत्प्रपंचयति प्रजापतीनितिसार्धैस्त्रिभिः द्वितीयांतानांधत्तइत्यनेनान्वयः तत्रप्रजापत्यादीनिनामानितत्तद्वाच्यानिरूपाणितत्तकर्माणिचज्ञेयानि पृथक्तत्तदवांतरभेदेन
३७ ३८ गिरीनित्यस्यानंतरंनृपेतिसंबोधनम् ३९ द्विविधाःस्थावरजंगमरूपेण चतुर्विधाःजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जरूपेण जलस्थलनभास्योकांसियेषांतानपिधत्तइतिपूर्वेणान्वयः यच्चराज्ञा
पृष्टं 'यावत्यःकर्मगतयो यादृशीर्द्विजसत्तम' इति तस्यापिप्रसंगादनेनैवोत्तरमाह कुशलाउत्तमाः अकुशलानीचाःमिश्राइतिपदांतरम् मिश्रामध्यमाः कर्मणांपुण्यपापमिश्राणाम् गतयःफलानि

सत्त्वादिभेदेनकर्मगतिवैचित्र्यंप्रपंचयति सत्त्वमितिसार्द्धेन सत्त्वादयस्तिस्रोगतयः सुरादिशब्दाकृष्यादीनामुपलक्षणार्थाः अन्याभ्यांगुणाभ्याम् स्वभावोगुणः उपहन्यतेऽनुविध्यते ४१ ब्रह्म
रूपेणस्रष्टृत्वमुक्त्वाविष्णुरूपेणपालकत्वमाह सएवभगवांस्तिर्यगाद्यवतारैरिदंविश्वंस्थापयन्पालयन्धर्मरूपेणपुष्णातिभोगैःसंवर्धयति४२ रुद्ररूपेणसंहर्तृत्वमाह ततइति आत्मनःसकाशा
द्यदिदंसृष्टंतत्संनियच्छतिसंहरति४३ कर्तृत्वाद्यपवादेनदशमस्यशुद्धिमाह इत्थंभावेनस्रष्टृत्वादिरूपेण तस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतःसोऽकामयतबहुस्यांप्रजायेयेत्यादिश्रुत्या
कथितःसूरयस्तुपरंकेवलमेवंरूपेणैवद्रष्टुंनार्हंति४४तत्किम् यतःअस्यविश्वस्यजन्मादौकर्मणिपरस्येश्वरस्येत्थंभावःकर्तृत्वंनास्ति श्रुत्याऽपितात्पर्येणनप्रतिपाद्यतोकिंत्वनुविधीयतेऽनुवर्ण्य
ते किमर्थं कर्तृत्वप्रतिषेधार्थम् हियतोमाययारोपितंप्रकाशितम् तथाचश्रुतिः ‘निष्कलंनिष्क्रियंशांतंनिरवद्यंनिरंजनम् इंद्रोमायाभिःपुरुरूपईय’तेइत्याद्या४५उक्तमर्थमुपसंहरति अयंत्विति ब्र
ह्मणःसंबंधीकल्पोमहाकल्पोविकल्पोऽवांतरस्तत्सहितउदाहरणेत्वनंसंक्षेपतउक्तः कथंभूतःयत्रमहाकल्पेप्राकृतामहदादिसर्गाअवांतरकल्पेचवैकृताःस्थावरादिसर्गाइत्ययंविधिःप्रकारोऽन्ये

सत्त्वंरजस्तमइतितिस्रःसुरनृनारकाः ॥ तत्राप्येकैकशोराजन्भिद्यंतेगतयस्त्रिधा ॥ यदैकैकतरोऽन्याभ्यांस्वभावउपहन्यते ४१ सएवेदंजगद्धाताभगवान्
धर्मरूपधृक् ॥ पुष्णातिस्थापयन्विश्वंतिर्यङ्नरसुरात्मभिः ४२ ततःकलाग्निरुद्रात्मायत्सृष्टमिदमात्मनः ॥ सन्नियच्छतिकालेनघनानीकमिवानिलः ४३
इत्थंभावेनकथितोभगवानभगवत्तमः ॥नेत्थंभावेनहिपरंद्रष्टुमर्हंतिसूरयः ४४ नास्यकर्मणिजन्मादौपरस्यानुविधीयते ॥ कर्तृत्वप्रतिषेधार्थंमाययारोपि
तंहितत् ४५ अयंतुब्रह्मणःकल्पःसविकल्पउदाहृतः ॥ विधिःसाधारणोयत्रसर्गाःप्राकृतवैकृताः ४६ परिमाणंचकालस्यकल्पलक्षणविग्रहम् ॥ यथापुर
स्ताद्व्याख्यास्येपाद्मंकल्पमथोशृणु ४७ ॥शौनकउवाच ॥ यदाहनोभवान्सूतक्षत्ताभागवतोत्तमः ॥ चचारतीर्थानिभुवस्त्यक्त्वाबंधून्सुदुस्त्यजान् ४८कुत्र
कौषारवेस्तस्यसंवादोऽध्यात्मसंश्रितः ॥ यद्वासभगवांस्तस्मैपृष्टस्तत्त्वमुवाचह ४९ ब्रूहिनस्तदिदंसौम्यविदुरस्यविचेष्टितम् ॥ बंधुत्यागनिमित्तंचतथैवा
गतवान्पुनः ५० सूतउवाच ॥ राज्ञापरीक्षितापृष्टोयदवोचन्महामुनिः ॥ तद्वोऽभिधास्येशृणुतराज्ञःप्रश्नानुसारतः ५१इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीय
स्कंधेऽष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांपुरुषसंस्थानुवर्णनंनामदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ छ ॥ ॥ इतिद्वितीयस्कंधःसमाप्तः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

र्महाकल्पादिभिःसाधारणः४६वक्ष्यमाणंविस्तरंप्रतिजानीते परिमाणंस्थूलंसूक्ष्मंचकल्पस्यलक्षणमियानेवंरूपइतितद्विग्रहमवांतरकल्पंमन्वंतरादिरूपंविभागंचयथावद्विस्तरेणपुरस्तात्तृती
यस्कंधेव्याख्यास्यामि तत्रपाद्मंकल्पमथोइतिकात्स्न्येनव्याख्यायमानंशृणु ४७यदर्थंसृष्ट्यादिनिरूपणंतदेवसाक्षाच्छ्रोतुकामःकथांतरंपृच्छति यदाहेति क्षत्ताविदुरःभुवःसंबंधीनितीर्थानि य
द्वा भुवःक्षेत्राणिचेति ४८कौषारवेर्मैत्रेयस्यतस्यक्षत्तुश्चाध्यात्मज्ञानसंश्रितःसंवादः४९पुनरागतवान्तत्रचनिमित्तंब्रूहि५०राज्ञापृष्टइति अयमर्थःयद्यूयंपृच्छथइदमेवराजापिशुकंपृष्टवान्शुको
ऽपिविदुरमैत्रेयसंवादंपुरस्कृत्ययेपूर्वंराज्ञाकृताःप्रश्नास्तदनुसारेणसर्वंपुराणमवोचत् तदेवाहंवोऽभिधास्यामितथैवशृणुतेति ५१श्रीमद्भागवतंयेनस्वब्रह्मसखतोमितम् ॥ब्रह्मनारदयोःप्रोक्तं
तंवंदेगुरुमीश्वरम् १ यत्सूत्रयंत्रितंविश्वंनरीनर्तिजगत्त्रयम् ॥ संतस्तमेवपृच्छंतुयदत्रस्खलितंमम २ द्वितीयस्कंधसंबंधिपदभावार्थदीपिका ॥ उद्दीप्यताभियंसद्भिर्यथास्यात्तत्त्वदीपिका ३
ईक्षंताभिच्छयासंतःक्षमंतांममसाहसम् ॥ मयाहिस्वीयबोधायकृतमेतन्नसत्कृतेः ४ इतिश्रीभागवतटीकायांश्रीधरस्वामिविरचितायांभावार्थदीपिकायांद्वितीयस्कंधेदशमोऽध्यायः१०

॥ इति श्रीमद्भागवते द्वितीयस्कंधः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमद्भागवते तृतीयस्कंधः प्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ नमोभगवतेवासुदेवाय अथतृतीयस्कंधव्याख्या॥तृतीयेतुत्रयस्त्रिंशदध्यायैःसर्गवर्णनम् ॥ ईशेक्षयागुणक्षोभात्सर्गोब्रह्मांडसंभवः ॥ १ ॥ तत्रतुप्रथमेऽध्यायेबंधून्हित्वाग
तायुषः ॥ निर्गतस्योद्धवेनादौसंवादःक्षत्तुरुच्यते ॥ २ ॥ भगवद्ब्रह्मसंप्रोक्तंसंक्षिप्तंवर्णितंपुरा ॥ प्राहभागवतंशेषप्रोक्तंविस्तरतःपुनः ॥ ३ ॥ द्वेधाहिश्रीमद्भागवतसंप्रदायप्रवृत्तिः एकतःसंक्षेपतः
श्रीनारायणब्रह्मनारदादिद्वारेणअन्यतस्तुविस्तरतःशेषसनत्कुमारसांख्यायनादिद्वारेणतत्रद्वितीयेश्रीनारायणब्रह्मसंवादेनसंक्षेपतोऽहमेवासमित्यादिचतुःश्लोक्याश्रीभागवतंनिरूपित
म् तदेवब्रह्मनारदसंवादेनदशलक्षणतयाकिंचिद्विस्तरेणोक्तम् तदेवशेषोक्तमतिविस्तरतोवक्तुंतृतीयाद्यारंभःतत्रतृतीयेप्रथमंक्षत्तुर्मैत्रेयसंगमश्चतुर्भिरध्यायैस्ततोऽष्टाभिःसविसर्गःसर्गप्रपंचस्त
तोविसर्गप्रस्तावेनसप्तभिर्वराहावतारस्ततएकेनविसर्गसमाहारस्तत्प्रसंगेनचतुर्भिःकपिलावतारस्ततोनवभिःकपिलाख्यानमितित्रयस्त्रिंशताऽध्यायैस्तृतीयस्कंधप्रवृत्तिः तत्रद्वितीयांते परि
माणंचकालस्यकल्पलक्षणविग्रहम् यथापुरस्ताद्व्याख्यास्येपाद्मंकल्पमथोशृण्विति प्रतिज्ञातमर्थंविस्तरेणनिरूपयितुमितिहासंप्रस्तौतिभगवान्शुकः एवमितिद्वाभ्याम् ऋद्धिमत्सर्वसंपद्भिः
संपूर्णम् १ किंचातिश्लाघ्यंत्यागानर्हमित्याह यद्वैप्रसिद्धंगृहंवः पांडवानांमंत्रकृद्दूत्यकर्तासन्नयंश्रीकृष्णःबुद्धिसन्निधानादयमितिनिर्देशः पौरवेंद्रोदुर्योधनस्तस्य गृहंहित्वाऽनाहूतएवप्रविवेश

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवमेतत्पुरापृष्टोमैत्रेयोभगवान्किल ॥ क्षत्त्रावनंप्रविष्टेनत्यक्त्वास्वगृहमृद्धिमत् १ यद्वाअयंमंत्रकृद्वोभगवानखिलेश्व
रः ॥ पौरवेंद्रगृहंहित्वाप्रविवेशात्मसात्कृतम् २ राजोवाच ॥ कुत्रक्षत्तुर्भगवतामैत्रेयेणाससंगमः ॥ कदावासहसंवादएतद्वर्णयनःप्रभो ३ नह्यल्पार्थोदयस्त
स्यविदुरस्यामलात्मनः ॥ तस्मिन्वरीयसिप्रश्नःसाधुवादोपबृंहितः ४ सूतउवाच ॥ सएवमृषिवर्योऽयंपृष्टोराज्ञापरीक्षिता ॥ प्रत्याहतंसुबहुवित्प्रीतात्मा
श्रूयतामिति ५॥ श्रीशुकउवाच ॥ यदातुराजास्वसुतानसाधून्पुष्णन्नधर्मेणविनष्टदृष्टिः ॥ भ्रातुर्यविष्ठस्यसुतान्विबंधून्प्रवेश्यलाक्षाभवनेददाह ६ यदासभा
यांकुरुदेवदेव्याःकेशाभिमर्शंसुतकर्मगर्ह्यम् ॥ नवारयामासनृपःस्नुषायाःस्वास्रैर्हरंत्याःकुचकुंकुमानि ७ द्यूतेत्वधर्मेणजितस्यसाधोःसत्यावलंबस्यवनागत
स्य ॥ नयाचतोऽदात्समयेनदायंतमोजुषाणोयदजातशत्रोः ८ यदाचपार्थप्रहितःसभायांजगद्गुरुर्यानिजगादकृष्णः ॥ नतानिपुंसाममृतायनानिराजोरुमे
नेक्षतपुण्यलेशः ९ यदोपहूतोभवनंप्रविष्टोमंत्रायपृष्टःकिलपूर्वजेन ॥ अथाहतन्मंत्रदृशांवरीयान्यन्मंत्रिणोवैदुरिकंवदंति १०

तत्रहेतुः आत्मसात्कृतमात्मीयत्वेनगृहीतम् २ कुत्रसंगमआसबभूव ३ वरीयसिश्रेष्ठे अल्पस्यार्थस्योदयोयस्मात्तथाभूतोनभवति साधुवादेनसतामनुमोदनेनोपबृंहितःसंवर्धितः यद्वा सा
धोर्मैत्रेयस्यवादेनोत्तरेणश्लाघितइत्यर्थः ४ ५ त्यागानर्हस्यापिगृहस्यत्यागेहेतुत्वेनकौरवापराधानाह यदेत्येकादशभिः एतेषांचतदासक्षत्ताअयादित्येकादशेक्रियासंबंधः यविष्ठस्यक
निष्ठस्यपांडोः विबंधून्पितृहीनान् ६ कुरुदेवस्ययुधिष्ठिरस्यदेव्याद्रौपद्याः आत्मनःस्नुषायाःस्वीयैरस्रैरश्रुभिःस्वकुचकुंकुमानिरिपुस्त्रीणांवातद्भर्तृवधेनहरंत्याः ७ सत्यावलंबस्यसत्याश्र
यस्यवनात्प्रत्यागतस्यसमयेनपूर्वंकृतेनदायंयाचमानस्ययद्यदानादान्नददौ तमोमोहंजुषाणः ८ यानिवचनानिपुंसांभीष्मादीनाममृतायनान्यमृतस्रावीणिराजाधृतराष्ट्रोदुर्योधनोवाउरुब
हुनमेने क्षतोनष्टःपुण्यलेशोयस्यसः नसुखकीर्तिधर्मादिहेतुःकिंतुराज्यप्राप्तिमात्रहेतुःपुण्यलेशएवासीत्तस्यापिनष्टत्वादनादृतवानित्यर्थः ९ इदानींविदुरस्यैवकृतंपराभवंदर्शयति यदेत्यादि
षड्भिः यदापूर्वजेनधृतराष्ट्रेणमंत्रायचोपहूतोऽतर्गृहंप्रविष्टोमंत्रंपृष्टःसन्नथाऽनंतरंतदाह किम् मंत्रिणोऽप्यापियद्वैदुरिकंविदुरवाक्यमितिप्रसिद्धंवदंति १०

तदेवाऽऽह अजातशत्रोरिरितित्रिभिः तवआगोऽपराधंसहमानस्यदायंप्रतियच्छ देहि यत्रापराधेऽनुजैःसहवर्तमानोवृकोदररूपोहिःक्रोधेनश्वसन्वर्तते यद्यस्मात्त्वमलमत्यर्थंबिभेषि ११
ननुममतादृशाःपुत्राबहवःसंतीतिगर्वमाकृथाइत्याह पार्थास्तुमुकुंदआत्मीयत्वेनगृहीतवान् सचदेवस्तत्रापिभगवान्नतुप्राकृतःकिंच सहक्षितिदेवैर्विप्रैर्देवैश्चेंद्रादिभिर्वर्तमानः यतोऽसौतत्रैव
विप्रादेवाश्चेत्यर्थः सचस्वपुर्यामिवसुखमास्तेनत्वन्यत्रगतः किंच यदुदेवानांदेवःपूज्यः यतोऽसौतत्रैवयदुप्रवीराइत्यर्थः किंचनृदेवेषुमंडलेश्वरेषुदीव्यंतिप्रकाशंतइतिनृदेवदेवाराजानः विनि
र्जिताअशेषानृदेवदेवायेन यतोऽसौतत्रैवसर्वैराजानः अतःपार्थानांदायंदेहीति १२ दुर्योधनस्तन्नमन्यतइतिचेदतआह सएषमूर्तोदोषएवगृहान्प्रविष्टआस्ते दोषत्वेहेतुः पुरुषद्विट्श्रीकृ
ष्णद्वेष्टा कोऽसौ यंत्वमपत्यमत्यापुष्णासिनत्वपत्यमसौ नपतत्यस्मादितिह्यपत्यंप्राहुःगताश्रीर्यस्मात्सत्वमित्याक्रोशति अतएनमशैवममंगलमाशुत्यज कथंपुत्रस्त्याज्यस्तत्राऽऽह कु
लस्यकौशलाय त्यजेदेकंकुलस्यार्थइतिहिन्यायः १३ इत्यूचिवानेवमुक्तवान् असौक्षत्ताविदुरःसतांस्पृहणीयंशीलंयस्यसकर्णदुःशासनशकुनिसहितेनदुर्योधनेनासत्कृतस्तिरस्कृतः१४तिर

अजातशत्रोःप्रतियच्छदायंतितिक्षतोदुर्विषहंतवागः ॥ सहानुजोयत्रवृकोदराहिःश्वसन्रुषायत्त्वमलंबिभेषि ११ पार्थांस्तुदेवोभगवान्मुकुंदोगृहीतवान्साक्षि
तिदेवदेवः ॥ आस्तेस्वपुर्यांयदुदेवदेवोविनिर्जिताशेषनृदेवदेवः १२ सएषदोषःपुरुषद्विडास्तेगृहान्प्रविष्टोयमपत्यमत्या ॥ पुष्णासिकृष्णाद्विमुखोगतश्री
स्त्यजाश्वशैवंकुलकौशलाय १३ इत्यूचिवांस्तत्रसुयोधनेनप्रवृद्धकोपस्फुरिताधरेण ॥ असत्कृतःसत्स्पृहणीयशीलःक्षत्तासकर्णानुजसौबलेन १४ कएन
मत्रोपजुहावजिह्मंदास्याःसुतंयद्बलिनैवपुष्टः ॥ तस्मिन्प्रतीपःपरकृत्यआस्तेनिर्वास्यतामाशुपुराच्छ्वसानः १५ सइत्थमत्युल्बणकर्णबाणैर्भ्रातुःपुरोमर्म
सुताडितोऽपि ॥ स्वयंधनुर्द्वारिनिधायमायांगतव्यथोऽयादुरुमानयानः १६ सनिर्गतःकौरवपुण्यलब्धोगजाह्वयात्तीर्थपदःपदानि ॥ अन्वाक्रमत्पुण्यचि
कीर्षयोर्व्यांस्वधिष्ठितोयानिसहस्रमूर्तिः १७ पुरेषुपुण्योपवनाद्रिकुंजेष्वपंकतोयेषुसरित्सरस्सु ॥ अनंतलिंगैःसमलंकृतेषुचचारतीर्थायतनेष्वनन्यः १८

स्कारमाह कइति दासीसुतोह्यत्राह्वानानर्हः जिह्मश्चकुटिलः जिह्मतामाह यस्यबलिनाऽन्नेनपुष्टस्तस्मिन्नेवप्रतीपःप्रतिकूलःपरेषांकार्यैर्वर्तते अतःपुरान्निर्वास्यताम् श्वसानःश्वसन्जीवमात्रशे
षइत्यर्थः पाठांतरेश्मशानवदमंगलः १५ अत्युल्बणैःकर्णयोर्बाणवत्प्रविशद्भिःपरुषवाक्यैर्मर्मसुताडितोऽपिगतव्यथः : तत्रहेतुः मायामुरुबहुमानयन्नहोमायायामाहात्म्यमितितामेवतत्रहे
तुंमन्यमानस्तन्निःसारणात्पूर्वंस्वयमेवायान्निर्जगामकिंकृत्वाएतेनूनंमरिष्यंतिकिंधनुषेतितस्यद्वारिधनुर्निधाय यद्वाभीमादिभिःसंगत्यास्माभिर्योत्स्यतीतिमाशंकीतिधनुर्निधानम् १६ त
तोनिर्गतस्यतीर्थाटनप्रकारमाह सइत्यष्टभिःसगजाह्वयान्निर्गतःसंस्तीर्थंपादौयस्यतस्यहरेःपदानिक्षेत्राणिपुण्याचिकीर्षयाऽन्वाक्रमत्प्रत्यपद्यत कौरवाणांपुण्येनलब्धइतितेषांभाग्यमेवतेनरू
पेणगतमितिसूचितम् उर्व्यांसहस्रमूर्तिर्ब्रह्मरुद्राद्यनेकमूर्तिःसंस्तीर्थपादोयान्यधिष्ठायस्थितःतानितानिजगामेत्यर्थः १७ पुण्यानियान्युपवनादीनितेषु कुंजंलतादिगूढस्थानम् अपंका
नितोयानियेषांतेषुसरित्सरस्सुचतीर्थेष्वायतनेषुक्षेत्रेषुच कीदृशेषु अनंतस्यलिंगैर्मूर्तिभिः सम्यगलंकृतेषु अनन्यएकाकी १८

किंच गांपर्यटन्व्रतानिचेरेआचरत् मेध्यापवित्राविविक्ताऽसंकीर्णावृत्तिर्जीविकायस्यसदाप्लुतःप्रतितीर्थंस्नातः अधः शयनंयस्यअवधूतोऽसंस्कृतदेहः अवधूतवेषोवल्कलादिधारीअतएव स्वैरलक्षितः १९ एकस्यैवचक्रंसैन्यंयस्याम् एकमेवराजचिह्नंश्वेतातपत्रंयस्यांताम् अजितेनश्रीकृष्णेनसहायेन २० तत्रप्रभासेपरस्परस्पर्धयानिमित्तभूतयासुहृदांकौरवाणांविनष्टिंविनाशमशृणोत्परस्परनाशेदृष्टांतःवेणुजंवह्निंसंश्रयतेयद्वनंतद्यथादग्धंभवतितथाप्रत्यगुदङ्माभिमुखम् २१ त्रितादीनामेकादशतीर्थानितत्तन्नाम्नाप्रसिद्धान्यासेवितवान् २२ द्विजदेवैर्ऋषिभिर्देवैश्चकृतानि अंगमंगंप्रतिवर्ततइतिप्रत्यंगान्यायुधानितेषुमुख्यंचक्रंतेनांकितानिमूर्धन्यहेमकुंभेषुचिह्नितानिमंदिराणियेषुतानिनानाविधानिविष्णोरायतनानिक्षेत्राणितीर्थानिचाऽऽसिषेवे येषांचक्रांकितमंदिरवतांदर्शनाच्छ्रीकृष्णस्मरणंभवति २३ अतिव्रज्यातिक्रम्य यावदुद्धवःप्राप्तस्तावत्स्वयमपियमुनामुपेत्य २४ सविदुरः प्राक्तनयंपूर्वंशिष्यंनीतिशास्त्रे पाठांतरेप्राप्तोनयोनीतिशास्त्रंयेनतम् प्रतीतंप्रख्यातम् स्वानांज्ञातीनांभद्रमपृच्छत् प्रश्नेहेतुः भगवतःप्रजानांपोष्याणाम् २५ प्रथमंतावद्रामकृष्णयोःकुशलंपृच्छति कच्चिदितिप्रश्ने स्वना

गांपर्यटन्मेध्यविविक्तवृत्तिःसदाप्लुतोऽधःशयनोऽवधूतः ॥ अलक्षितःस्वैरवधूतवेषोव्रतानिचेरेहरितोषणानि १९ इत्थंव्रजन्भारतमेववर्षंकालेनयावद्गतवा
न्प्रभासम् ॥ तावच्छशासक्षितिमेकचक्रामेकातपत्रामजितेनपार्थः २० तत्राथशुश्रावसुहृद्विनष्टिंवनंयथावेणुजवह्निसंश्रयम् ॥ संस्पर्धयादग्धमथानुशोच
न्सरस्वतींप्रत्यगियायतूष्णीम् २१ तस्यांत्रितस्योशनसोमनोश्चपृथोरथाग्नेरसितस्यवायोः ॥ तीर्थंसुदासस्यगवांगुहस्ययच्छ्राद्धदेवस्यसआसिषेवे २२
अन्यानिचेहद्विजदेवदेवैःकृतानिनानायतनानिविष्णोः ॥ प्रत्यंगमुख्यांकितमंदिराणियद्दर्शनात्कृष्णमनुस्मरंति २३ ततस्त्वतिव्रज्यसुराष्ट्रमृद्धंसौवीरमत्स्या
न्कुरुजांगलांश्च ॥ कालेनतावद्यमुनामुपेत्यतत्रोद्धवंभागवतंददर्श २४ सवासुदेवानुचरंप्रशांतंबृहस्पतेःप्राक्तनयंप्रतीतम् ॥ आलिंग्यगाढंप्रणयेनभद्रंस्वा
नामपृच्छद्भगवत्प्रजानाम् २५ कच्चित्पुराणौपुरुषौस्वनाभ्यपाद्मानुवृत्त्येहकिलावतीर्णौ ॥ आसातउर्व्याःकुशलंविधायकृतक्षणौकुशलंशूरगेहे २६ कच्चित्कु
रूणांपरमःसुहृन्नोभामःसआस्तेसुखमंगशौरिः ॥ योवैस्वसॄणांपितृवद्ददातिवरान्वदान्योवरतर्पणेन २७ कच्चिद्वरूथाधिपतिर्यदूनांप्रद्युम्नआस्तेसुखमंग
वीरः ॥ यंरुक्मिणीभगवतोऽभिलेभेआराध्यविप्रान्स्मरमादिसर्गे २८ कच्चित्सुखंसात्वतवृष्णिभोजदाशार्हकाणामधिपःसआस्ते ॥ यमभ्यषिंचच्छतपत्र
नेत्रोनृपासनाशांपरिहृत्यदूरात् २९ कच्चिद्धरेःसौम्यसुतःसदृक्षआस्तेऽग्रणीरथिनांसाधुसांबः ॥ असूतयंजांबवतीव्रताढ्यादेवंगुहंयोंऽबिकयाधृतोऽग्रे ३०

भौभवःस्वनाभ्यःपाद्मोब्रह्मातस्यानुवृत्त्याप्रार्थनयेहावतीर्णौकुशलमासातेवर्तेते कृतक्षणौदत्तावसरौसर्वेषांकृतोत्सवावितिवा तयोर्नित्यकुशलत्वेऽप्युक्तविशेषणविशिष्टौशूरसेनस्यगृहेकच्चिदासातेइतिप्रश्नः २६ यदूनांकुशलंपृच्छतिनवभिः भामःपूज्यः शौरिर्वसुदेवः यद्वा भामोभगिनीभर्ता कुंतीवसुदेवस्यभगिन्यतोदेवकीपांडोर्भगिनीतिलोकव्यवहारः वरानर्थान् वदान्योऽत्युदारः वराणांतत्पतीनांतर्पणेनसंतर्पणेनसह २७ वरूथाधिपतिःसेनानीः आदिसर्गेपूर्वजन्मनिस्मरंकामंसंतमभिलेभेपुत्रंलब्धवती २८ सात्वतादीनामधिपउग्रसेनः शतपत्रनेत्रःश्रीकृष्णःनृपासनाशांराज्याभिलाषंपरिहृत्यप्राणभयेनदूरात्स्थितमित्यर्थः २९ हेसौम्यहरेःसुतस्तेनसदृक्षःसदृशःसाधुसुखमास्ते गुहंस्वामिकार्तिकेयम् अग्रेपूर्वजन्मनियोभवान्यागर्भेधृतस्तम् ३०

युयुधानःसात्यकिःक्षेमंकुशलमास्ते फाल्गुनादर्जुनाल्लब्धंधनुषोरहस्यंयेन तदीयामधोक्षजसंबंधिनीम् ३१ श्वफल्कपुत्रोऽक्रूरः बुधोविद्वान् अतोभगवंतंप्रपन्नोऽनुसृतः अतएवानमीवो
निष्पापः भक्तौलिंगम् योऽचेष्टतव्यलुठत् प्रेम्णाविभिन्नंविदीर्णंधैर्यंयस्यसः स्वस्तिक्षेममास्ते ३२ देवकनामायोभोजस्तस्यपुत्र्यादेवक्याः विष्णुःप्रजापुत्रोयस्यास्तस्याःदेवमातुरादि
तेरिव कच्चिच्छिवम् यज्ञवितानरूपमर्थंत्रयीयथाप्रकाशकतयाबिभर्तितथादधार ३३ सात्वतानामुपासकानांकामान्दोग्धिपूरयतीतिकामदुघः भगवत्त्वेहेतुः यंशब्दस्यशास्त्रस्ययोनिका
रणमामनंतिवेदाः कुतः मनोमयंमनसःप्रवर्तकम् तत्कुतः सत्त्वस्यांतःकरणस्यचतुर्विधस्यतुरीयंतत्त्वंचतुर्थमधिदैवम् चित्ताहंकारबुद्धिमनसामंतःकरणभेदानांक्रमेणवासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्ना
निरुद्धाह्वाधिष्ठातारःमनसश्चशब्दयोनित्वंप्रसिद्धम्'मनःपूर्वरूपंवागुत्तररूपमिति तथाऽऽन्योंऽतरआत्मामनोमयइतिप्रस्तुत्यतस्ययजुरेवशिरःऋग्दक्षिणःपक्षःसामोत्तरःपक्ष'इत्यादिश्रुतेः
तथाचशिक्षायाम्'आत्माबुद्ध्यासमेत्यार्थान्मनोयुंक्तेविवक्षया मनःकायाग्निमाहंतिसप्रेरयतिमारुतम् मारुतस्तूरसिचरन्मंद्रंजनयतिस्वरमित्यादि ३४ अपिस्वित्किंस्वित् अन्येचस्वस्तिचरं
तिनिजस्यदेहादिव्यतिरिक्तस्यात्मनोदैवंश्रीकृष्णमनन्यवृत्त्यैकांतभक्तिभावेनयेसम्यगनुव्रताअनुसृताः हृदीकश्चसत्यभामायाआत्मजश्चचारुदेष्णश्चगदश्चादिर्येषांतेपि ३५ इदानींकुरू

क्षेमंसकच्चिद्युयुधानआस्तेयःफाल्गुनाल्लब्धधनूरहस्यः ॥ लेभेऽञ्जसाऽधोक्षजसेवयैवगतिंतदीयांयतिभिर्दुरापाम् ३१ कच्चिद्बुधःस्वस्त्यनमीवआस्तेश्वफल्क
पुत्रोभगवत्प्रपन्नः ॥ यःकृष्णपादांकितमार्गपांसुष्वचेष्टतप्रेमविभिन्नधैर्यः ३२ कच्चिच्छिवंदेवकभोजपुत्र्याविष्णुप्रजायाइवदेवमातुः ॥ यावैस्वगर्भेणद
धारदेवंत्रयीयथायज्ञवितानमर्थम् ३३ अपिस्विदास्तेभगवान्सुखंवोयःसात्वतांकामदुघोऽनिरुद्धः ॥ यमामनंतिस्महशब्दयोनिंमनोमयंसत्त्वतुरीयत
त्त्वम् ३४ अपिस्विदन्येचनिजात्मदैवमनन्यवृत्त्यासमनुव्रताये ॥ हृदीकसत्यात्मजचारुदेष्णगदादयःस्वस्तिचरंतिसौम्य ३५ अपिस्वदोर्भ्यांविजयाच्यु
ताभ्यांधर्मेणधर्मःपरिपातिसेतुम् ॥ दुर्योधनोऽतप्यतयत्सभायांसाम्राज्यलक्ष्म्याविजयानुवृत्त्या ३६ किंवाकृताघेष्वघमत्यमर्षीभीमोऽहिवद्दीर्घतमंव्यमुं
चत् ॥ यस्यांघ्रिपातंरणभूर्नसेहेमार्गंगदायाश्चरतोविचित्रम् ३७ कच्चिद्यशोधारथयूथपानांगांडीवधन्वोपरतारिरास्ते ॥ अलक्षितोयच्छरकूटगूढोमायाकि
रातोगिरिशस्तुतोष ३८ यमावुतास्वित्तनयौपृथायाःपार्थैर्वृतापक्ष्मभिराक्षिणीव ॥ रेमातउद्दायमृधेस्वरिक्थंपरात्सुपर्णाविववज्रिवक्रात् ३९ अहोपृथा
ऽपिध्रियतेऽर्भकार्थेराजर्षिवर्येणविनाऽपितेन ॥ यस्त्वेकवीरोऽधिरथोविजिग्येधनुर्द्वितीयःककुभश्चतस्रः ४०

न्पृच्छतिषड्भिः अपिकिम् स्वदोर्भ्यांस्वबाहुवद्वर्तमानाभ्यांविजयाच्युताभ्यामर्जुनकृष्णाभ्यांधर्ममार्गेणधर्मोयुधिष्ठिरःसेतुंधर्ममर्यादांपरिपाति यस्यसभायांविजयानुवृत्त्याजयपरंपरया
ऽर्जुनस्यसेवयेतिवा एवंभूतंयस्यैश्वर्यमित्यर्थः ३६ कृताघेषुकृतापराधेषुकुरुषुस्वकर्तृकमघंदीर्घतमंबहुकालानुचिंतितमहिवदत्यमर्षीभीमः किंव्यमुंचन्नोवा गदायाविचित्रंविविधंमार्गंचरतः
३७ रथयूथपानांमध्येयशोधाःकीर्तिधारी यद्वा स्वीयानांतेषांकीर्तिप्रदः उपरताअरयोयस्मात् यस्यशरकूटेनबाणसमूहेनगूढआच्छन्नः ३८ उतस्वित्किंस्वित् यमौनकुलसहदेवौरेमा
तेक्रीडातेइत्यर्थः माद्र्यासुतावपिपृथायास्तनयौपृथायाःपुत्रैर्वृतौसुपर्णाविवरेमाते किंकृत्वा परात्दुर्योधनात्स्वरिक्थंस्वीयंराज्यमुद्दायऽऽच्छिद्यवज्रिवक्रादिंद्रस्यमुखात्स्वारिक्थममृतं
गरुडइवेति यद्वा सुपर्णाविवेति यादिद्वौगरुडावमृतमानयेतांतर्हितद्वत् अक्षिणीवेतिमणीवादिगणत्वात्संधिः ३९ पृथायाःकिंनुकुशलंपृच्छेयम् यतस्तस्याःपांडुनाविनाप्राणधा
रणमेवाश्चर्यमित्याह अहोइति ध्रियतेजीवति नचात्याश्चर्यम् यतोऽर्भकार्थेध्रियतेनभोगार्थम् तथापित्वाश्चर्यमेवेत्याह तेनतथाभूतेनविना तदेवाह यस्त्विति धनुरेवद्वितीयसहायोयस्य ४०

पृथाअर्भकार्थेजीवतीतियुक्तमेवेत्याह हेसौम्यतंधृतराष्ट्रंजीवंतंमनुशोचामि तत्किम् अधःपतंतम् तत्रहेतुः परेतायमृतायभ्रात्रेपांडवेतत्पुत्रद्रोहेणयोविदुद्रुहेद्रोहंकृतवान् किंच जीवतोपि भ्रातुर्ममापकृतवानित्याह येनसुहृद्भ्राताऽहंस्वपुर्याःसकाशान्निर्यापितोविवासितः ४१ अहोखलुविस्मयोजानतोऽपितस्यैवंदुश्चेष्टितंयतस्त्वं साधुरपिदुःखंप्रापितोऽसीत्यतआह सोऽहंहरेः प्रसादात्तस्यपदवींमाहात्म्यंपश्यन्गतविस्मयोऽत्रभूतलेनान्योपलक्ष्योगूढःसन्सुखंविचरामि कथंभूतस्य मर्त्यविडंबनेनैश्वर्याच्छादकेनमानुष्यानुकरणेननृणांदृशश्चित्तवृत्तीश्चालयतोभ्राम यतः ४२ ननुहरेःकिमेवंलीलयायेनस्वभक्तानांवनवासादिक्लेशाभवंतिस्वस्यचदूत्येबंधनोद्यमादिपराभवस्तद्वरंतेषामपराधानंतरमेवहननंनापराधोपेक्षेत्यतआह नूनंनिश्चितं त्रिभिर्मदैरुत्पथानामुद्वृत्तानांवधाद्धेतोःप्रपन्नानामार्तिंजिहीर्षयेशोऽघसमयएवहंतुंसमर्थोऽपिकुरूणामघमुपैक्षत तदानीमेवतेषांवधेसर्वदुष्टराजवधोनस्यादित्याशयेनेत्यर्थः 'विद्यामदोधनमदस्तथैवाभिजनोमदः एतेमदामदांधानांतएवहिसतांदमा' इतित्रयोमदाः ४३ सर्वदुर्वृत्तवधार्थमेवभगवतोजन्मकर्माणिनान्यथेतिकैमुत्यन्यायेनाऽऽह अजस्यापिजन्म अकर्तुरपिकर्माणिपुंसांग्र

सौम्यानुशोचेतमधःपतंतंभ्रात्रेपरेतायविदुद्रुहेयः ॥ निर्यापितोयेनसुहृत्स्वपुर्याअहंस्वपुत्रान्समनुव्रतेन ४१ सोऽहंहरेर्मर्त्यविडंबनेनदृशोनृणांचालयतो
विधातुः ॥ नान्योपलक्ष्यःपदवींप्रसादाच्चरामिपश्यन्गतविस्मयोऽत्र ४२ नूनंनृपाणांत्रिमदोत्पथानांमहींमुहुश्चालयतांचमूभिः ॥ वधात्प्रपन्नार्तिजिहीर्ष
येशोप्युपैक्षताघंभगवान्कुरूणाम् ४३ अजस्यजन्मोत्पथनाशनायकर्माण्यकर्तुर्ग्रहणायपुंसाम् ॥ नन्वन्यथाकोऽर्हतिदेहयोगंपरोगुणानामुतकर्मतंत्रम्
४४ तस्यप्रपन्नाखिललोकपानामवस्थितानामनुशासनेस्वे ॥ अर्थायजातस्ययदुष्वजस्यवार्तांसखेकीर्तयतीर्थकीर्तेः ॥ ४५ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेम
हापुराणेतृतीयस्कंधेविदुरोद्धवसंवादेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ छ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिभागवतःपृष्टःक्षत्त्रावार्तांप्रियाश्रयाम् ॥ प्रतिवक्तुंनचोत्सेहऔत्कं
ठ्यात्स्मारितेश्वरः १ यःपंचहायनोमात्राप्रातराशाययाचितः ॥ तन्नैच्छद्रचयन्यस्यसपर्यांबाललीलया २ सकथंसेवयातस्यकालेनजरसंगतः ॥ पृष्टोवा
र्तांप्रतिब्रूयाद्भर्तुःपादावनुस्मरन् ३ समुहूर्तमभूत्तूष्णींकृष्णांघ्रिसुधयाभृशम् ॥ तीव्रेणभक्तियोगेननिमग्नःसाधुनिर्वृतः ४ पुलकोद्भिन्नसर्वांगोमुंचन्मीलद्दृशा
शुचः ॥ पूर्णार्थोलक्षितस्तेनस्नेहप्रसरसंप्लुतः ५

हणायकर्मसुप्रवृत्तये अन्यथानचेदेवंतर्हिभगवतोजन्मादिकथातावदास्ताम् कोवाऽन्योपिगुणानांपरोगुणातीतोदेहयोगंकर्मविस्तारंवाऽर्हतीति ४४ तस्मादेवंभूताचिंत्यमायाविनोदस्य कथांकथयेत्याह तस्यप्रपन्नायेऽखिललोकपालास्तेषामन्येषांचस्वीयेऽनुशासनेस्थितानामर्थायप्रयोजनाययदुषुजातस्य तीर्थंसंसारतारिणीकीर्तिर्यस्येति ॥ ४५ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ द्वितीयेकृष्णविश्लेषादनुशोचन्नथोद्धवः ॥ क्षत्त्रेबालचरित्राणिकृष्णस्यावर्णयच्छ्वसन् १ तदेवंप्रियवार्तांपृष्टस्योद्धवस्यश्रीकृष्णविरहौत्कंठ्यावेशेनप्रतिवचनासामर्थ्यमाहषड्भिः इतीति स्मारितईश्वरोयस्य १ एतदेवकैमुत्यन्यायेनप्रपंचयति यइतिद्वाभ्याम् यःपंचवर्षोऽपिबाललीलयेति कृष्णंकंचित्परिकल्प्यकल्पितैरवसाधनैःपरिचर्यांकुर्वन्प्रातर्भोजनार्थंमात्राप्रार्थितोऽपितद्भोजनंनैच्छत् २ जरसंवृद्धत्वंगतःप्राप्तः ३ श्रीकृष्णांघ्रिसुधयासाधुनिर्वृतः तस्यामेवतीव्रेणविवशत्वापादकेनभक्तियोगेनभृशंनिमग्नश्च ४ पुलकैरुद्भिन्नान्युज्जृंभितानिसर्वाण्यंगानियस्य मीलंत्यादृशाशुचोऽश्रूणिमुंचन् तेनविदुरेणपूर्णार्थःकृतार्थोलक्षितः यतोभगवतियःस्नेहस्तस्यप्रसरःपूरस्तस्मिन्संप्लुतोनिमग्नः ५

भगवानेवलोकस्तस्मात् नृलोकंदेहानुसंधानम् उत्स्मयन्यदुकुलसंहारादिभगवच्चातुर्यस्मरणेनविस्मयंप्राप्नुवन् ६ श्रीकृष्णविरहेणसंतप्यमानःप्रत्याह श्रीकृष्णएवद्युमणिःसूर्यस्यानि
म्लोचेऽस्तमयेसत्यजगरेणकालमहासर्पेणगीर्णेषुनिगिलितेषुनोगृहेषुत्वत्पृष्टानांबंधूनांकिं नुकुशलंब्रूयाम् ७ अनुशोचन्नाह दुर्भगोभाग्यहीनः येसहसंवसंतोऽपिश्रीहरिरयमितिनाविदुः
यथाक्षीरसमुद्रेजातमुडुपंचंद्रंतदातत्रत्यामीनाःकेवलंकमनीयःकश्चिज्जलचरइत्येवंविदुर्नत्वमृतमयइतितद्वत्यद्वाजलेप्रतिबिंबितंचंद्रंयथेति ८ भाग्यहीनत्वादेवनाविदुर्नतुज्ञानसामग्र्यभावा
दित्याहइंगितंचित्तस्थंजानंतीतितथापुरुअतिशयेनप्रौढानिपुणाःएकस्मिन्नेवस्थानेआरमंतीतितथाएवंभूताअपिभूतानामावासमीश्वरंसंतंसात्वतामृषभंसात्वतश्रेष्ठममन्यंत ९ येयादवादेव
स्यमाययास्पृष्टाव्याप्तायादवोऽयमस्मद्बंधुरितिवदंति येचशिशुपालादयोऽसदेवान्यद्वैरमाश्रितानिंदंति तेषांवाक्यैरात्मनिहरावुप्तात्मनानिक्षिप्तचित्तस्यमादृशस्यबुद्धिर्नभ्राम्यतेमोहंनप्रा
प्यतेअंन्येतुमूढाएवेत्यर्थः१०कोसौहरिरित्यपेक्षायामाह प्रदर्श्येतिनतप्ततपोयैरतोऽवितृप्तादृशोयेषांतेषांस्वबिंबंश्रीमूर्तिमेतावंतंकालंदर्शयित्वायोऽतर्हितवान्लोकस्यलोचनमादायाऽऽच्छि

शनकैर्भगवल्लोकान्नृलोकंपुनरागतः ॥ विमृज्यनेत्रेविदुरंप्रत्याहोद्धवउत्स्मयन् ६ उद्धवउवाच ॥ कृष्णद्युमणिनिम्लोचेगीर्णेष्वजगरेणह ॥ किंनुनःकुशलं
ब्रूयांगतश्रीषुगृहेष्वहम् ७ दुर्भगोबतलोकोऽयंयदवोनितरामपि ॥ येसंवसंतोनविदुर्हरिंमीनाइवोडुपम् ८ इंगितज्ञाःपुरुप्रौढाएकारामाश्चसात्वताः ॥ सा
त्वतामृषभंसर्वभूतावासममंसत ९ देवस्यमाययास्पृष्टायेचान्यदसदाश्रिताः ॥ भ्राम्यतेधीर्नतद्वाक्यैरात्मन्युप्तात्मनोहरौ १० प्रदर्श्यातप्ततपसामवितृप्तदृ
शांनृणाम् ॥ आदायांतरधाद्यस्तुस्वबिंबंलोकलोचनम् ११ यन्मर्त्यलीलौपयिकंस्वयोगमायाबलंदर्शयतागृहीतम् ॥ विस्मापनंस्वस्यचसौभगर्द्धेःपरंपदं
भूषणभूषणांगम् १२ यद्धर्मसूनोर्बतराजसूयेनिरीक्ष्यदृक्स्वस्त्ययनंत्रिलोकः ॥ कार्त्स्न्येनचाद्येहगतंविधातुरर्वाक्सृतौकौशलमित्यमन्यत १३ यस्यानुरागप्लुत
हासरासलीलाऽवलोकप्रतिलब्धमानाः ॥ व्रजस्त्रियोदृग्भिरनुप्रवृत्तधियोऽवतस्थुःकिलकृत्यशेषाः १४ स्वशांतरूपेष्वितरैःस्वरूपैरभ्यर्द्यमानेष्वनुकंपि
तात्मा ॥ परावरेशोमहदंशयुक्तोह्यजोऽपिजातोभगवान्यथाऽग्निः १५ मांखेदयत्येतदजस्यजन्मविडंबनंयद्वसुदेवगेहे ॥ व्रजेचवासोऽरिभयादिवस्वयंपुरा
द्व्यवात्सीद्यदनंतवीर्यः १६ दुनोतिचेतःस्मरतोममैतद्यदाहपादावभिवंद्यपित्रोः ॥ तातांबकंसादुरुशंकितानांप्रसीदतंनोऽकृतनिष्कृतीनाम् १७

द्यतादृशस्यान्यस्यविलोकनीयस्याभावात् ११ तदेवबिंबंवर्णयति त्रिभिःयन्मर्त्यलीलास्वौपयिकंयोग्यम् स्वस्यापिविस्मयजनकम् यत् सौभगर्द्धेःसौभाग्यातिशयस्यपरंपदंपराकाष्ठाभूषणा
नांभूषणान्यंगानियस्मिन् १२ दृशांस्वस्त्ययनंपरमानंदकरम् त्रिभुवनस्थोलोकःप्राणिमात्रम् अद्येदानीमिहाबिंबे अर्वाक्सृतावर्वाचीनसंसारनिर्माणेमनुष्यनिर्माणेवायत्कौशलंनैपुणंतत्का
र्त्स्न्येनगतमुपक्षीणनातःपरंतस्यकौशलमस्तीत्येवंमेनेतन्मूर्तौविधातुःसृज्यत्वाभावेऽपिलोकदृष्टिरियमुक्ता १३ अनुरागेणप्लुतोव्याप्तोहासोरासोविनोदश्चलीलावलोकश्चतैःस्वकृतहासाद्यनं
तरंप्रतिलब्धोमानोयाभिस्ताभिःदृग्भिभिःसहअनुप्रवृत्तागच्छंतंतमेवानुगताधियोयासांताःकृत्येशेषोयासांताःअसमापितकृत्याएवतस्थुः१४एवंभूताबिंबदर्शनेकारणमाहस्वीयान्येवशांतान्य
शांतानिचरूपाणितत्रशांतरूपेषुइतरैःपीड्यमानेष्वनुकंपितःकृतानुकंपआत्मायस्यअजोऽपिजातःआविर्भूतःमहाभूतरूपेणनित्यसिद्धएवाग्निर्यथाकाष्ठेष्वाविर्भवतितद्वत् अजस्यजन्मनिहेतुः
महान्महत्तत्त्वमंशःकार्यलेशोयस्याव्यक्तस्यतन्महदंशंतद्युक्तइति १५ ननुकुतोऽसौपरावराणामीशः पारतंत्र्यप्रतीतेस्तत्राऽऽह द्वाभ्याम् मामप्येतद्दुर्वितर्क्यंदुर्घटंचखेदयति तदेवाऽऽह
वसुदेवगेहेबंधनागारेयज्जन्मनोविडंबनमनुकरणंनतुनृसिंहवदकस्मादाविर्भावःकंसभयादिवनिलीयव्रजेवासश्च कालयवनादिरिपुभयादिवपुरान्मथुरायाव्यवात्सीदपलायत १६ एतच्चहरेश्च
रितंस्मरतोममचेतःकर्मभूतंदुनोतिव्यथयति तदेवदर्शयति यदाहेति हेतातहेअंबयुवांप्रसीदतंप्रसादंकुरुतम् नकृतानिष्कृतिःशुश्रूषणंयैस्तेषाम्नोऽस्माकमितिबहुवचनंतुरामाद्यभिप्रायम् १७

ननुतर्ह्यनीश्वरएवकिंनस्यात् तवतुश्रद्धामात्रमेतत्तत्राह त्रिभिः कोवाअंघ्रिसरोजयोर्यौरेणुस्तमपिविजिघ्रन्सेवमानःपुमान्विस्मर्तुमीशीतशक्नुयात् विस्फुरन्भ्रूविटपोभ्रूलतासएववक्रतांतस्तेन १८ नचतस्येश्वरत्वंसाधनीयंभवद्भिरपिदृष्टत्वादित्याह दृष्टेति यांसिद्धिंसम्यग्योगेनप्राप्तुमिच्छंति १९ आहवेयुद्धे पार्थस्यास्त्रैःपूतानिष्पापाःसंतः २० तदेवंपरमैश्वर्यंसत्यपियदुग्रसेनानुवर्त्तित्वंतत्पुनरस्मानत्यंतंव्यथयतीत्याह स्वयंतुयएवंभूतस्तस्यतत्कैंकर्यंनोऽस्मान्विग्लापयतीत्युत्तरेणान्वयः नसाम्यातिशयौ यस्ययमपेक्ष्यान्यस्यसाम्यमतिशयश्चनास्तीत्यर्थः तत्रहेतवः त्र्यधीशस्त्रयाणांपुरुषाणाम् ईशः स्वाराज्यलक्ष्म्यापरमानंदस्वरूपसंपत्त्यैवप्राप्तसमस्तभोगः बलिंकरमर्हणंवाहरद्भिःसमर्पयद्भिश्चिरकालीनैर्लोकपालैःकिरीटाग्रेणेडितंस्तुतंपादपीठंयस्यप्रणमतांकिरीटसंघट्टनध्वनिरेवस्तुतित्वेनोत्प्रेक्ष्यते २१ अंगविदुरभृतान्भृत्यान् उग्रसेनेयत्किंकरत्वंतदेवाऽऽह परमेष्ठिधिष्ण्येराजासनेनिषण्णमासीनंस्वयंतिष्ठन्हेदेवानिधारयावधारयेतिन्यबोधयद्विज्ञापितवान् २२ एवमनुवृत्तिःकृपयैवेतिसूचयन्नपकारिष्वपितस्यकृपालुतांदर्शयन्नाह अहोआश्चर्यंकृपालुतायाःहंतुमिच्छयाऽपिस्तनयोःसंभृतंकालकूटंविषं

कोवाअमुष्यांघ्रिसरोजरेणुंविस्मर्तुमीशीतपुमान्विजिघ्रन् ॥ योविस्फुरद्भ्रूविटपेनभूमेर्भारंकृतांतेनतिरश्चकार १८ दृष्टाभवद्भिर्ननुराजसूयेचैद्यस्यकृष्णंद्विषतोऽपिसिद्धिः ॥ यांयोगिनःसंस्पृहयंतिसम्यग्योगेनकस्तद्विरहंसहेत १९ तथैवचान्येनरलोकवीरायआहवेकृष्णमुखारविंदम् ॥ नेत्रैःपिबंतोनयनाभिरामंपार्थास्त्रपूताःपदमापुरस्य २० स्वयंत्वसाम्यातिशयस्त्र्यधीशःस्वाराज्यलक्ष्म्याप्तसमस्तकामः ॥ बलिंहरद्भिश्चिरलोकपालैःकिरीटकोट्येडितपादपीठः २१ तत्तस्यकैंकर्यमलंभृतान्नोविग्लापयत्यंगयदुग्रसेनम् ॥ तिष्ठन्निषण्णंपरमेष्ठिधिष्ण्येन्यबोधयद्देवनिधारयेति २२ अहोबकीयंस्तनकालकूटंजिघांसयाऽपाययदप्यसाध्वी ॥ लेभेगतिंधात्र्युचितांततोऽन्यंकंवादयालुंशरणंव्रजेम २३ मन्येऽसुरान्भागवतांस्त्र्यधीशेसंरंभमार्गाभिनिविष्टचित्तान् ॥ येसंयुगेऽचक्षततार्क्ष्यपुत्रमंसेसुनाभायुधमापतंतम् २४ वसुदेवस्यदेवक्यांजातोभोजेंद्रबंधने ॥ चिकीर्षुर्भगवानस्याःशमजेनाभियाचितः २५ ततोनंदव्रजमितःपित्राकंसाद्विबिभ्यता ॥ एकादशसमास्तत्रगूढार्चिःसबलोऽवसत् २६ परीतोवत्सपैर्वत्सांश्चारयन्व्याहरद्विभुः ॥ यमुनोपवनेकूजद्द्विजसंकुलितांघ्रिपे २७ कौमारींदर्शयंश्चेष्टांप्रेक्षणीयांव्रजौकसाम् ॥ रुदन्निवहसन्मुग्धबालसिंहावलोकनः २८

यमपाययत् बकीपूतनाऽसाध्वीदुष्टापिधात्र्यायशोदायाउचितांगतिंलेभे भक्तवेषमात्रेणयःसद्गतिंदत्तवानित्यर्थःततोऽन्यंकंवाभजेम २३ ननुभागवतानेवभगवाननुगृह्णातीतिप्रसिद्धम् सत्यम् असुरानप्यहंभागवतानेवमन्येयतोभागवताइवतेपिभगवद्ध्यानाभिनिवेशेनभगवंतमपरोक्षंपश्यंतीत्याह संरंभःक्रोधावेशस्तेनमार्गेणाभिनिविष्टंचित्तंयेषांतान् अतएवयेसंग्रामेतार्क्ष्यःकश्यपस्तस्यपुत्रंगरुडमंसेस्कंधेसुनाभायुधश्चक्रायुधोहरिर्यस्यतम चक्षतापश्यन् तस्मात्तेष्वप्यनुग्रहोयुक्तएवेत्यर्थः वक्ष्यतिच तस्मात्केनाप्युपायेनमनःकृष्णेनिवेशयेदिति २४ इदानींतस्यांतर्धानप्रकारंवक्तुमादितआरभ्यतच्चरितंसंक्षेपतःकथयाति वसुदेवस्यभार्यायांजातः भोजेंद्रःकंसस्तस्यबंधनागारे अस्याःपृथिव्याःशंसुखंस्वयंचिकीर्षुः अजेनब्रह्मणाचयाचितःसन् २५ पित्राहेतुभूतेननंदव्रजमितोगतःसमाःसंवत्सरान् गूढार्चिर्गुप्ततेजाः २६ व्याहरदक्रीडत् कूजद्भिर्द्विजैःपक्षिभिःसंकुलिताव्याप्ताअंघ्रिपायस्मिन् २७ रुदन्निवेतीवशब्दस्ययथायोगंसर्वत्राप्यन्वयः मुग्धोबालश्चयःसिंहस्तद्वदवलोकनंयस्यसः २८

सएवाधिकंवयःप्राप्तःसन्गोधनंचारयन् कथंभूतंगोधनम् लक्ष्म्याःशोभादिसंपदोनिकेतनम् सितागोवृषायस्मिन्नानावर्णैंगोसंघे रणन्शब्दंकुर्वन्वेणुर्यस्य अरीरामद्रमयामास २९
व्यनुदज्जघान क्रीडनकान्तृणादिनिर्मितान्सिंहादीन्यथा ३० विपनान्मृतान्गोपान्गावइतिगाश्चोत्थाप्यतदेवतोयंप्रकृतिस्थितंनिर्विषम् ३१ इंद्रपूजाभंगेनकृतागवांपूजैवगोसवस्ते
न गोपराजंनंदम् वित्तस्यचेतिचकारादिंद्रस्यमानभंगंकुर्वन्उरुभारस्याऽतिसमृद्धस्य ३२ कोपाद्वर्षति गोत्रःपर्वतएवलीलातपत्रंतेन हेभद्र ३३ मृष्टमुज्ज्वलम् स्त्रीणांमंलंमंडयती
तितथा ३४ ॥ इतितृतीयेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ तृतीयेमथुरामेत्यव्रजात्कंसवधादिकम् ॥ यत्कृतंद्वारकायांचकृष्णेनतदवर्णयत् ॥ १ ॥ शर्मित्यव्ययम् पित्रोःसुखस्याचिकीर्ष
येत्यर्थः तुंगाद्राजमंचात् रिपुयूथानांनाथंकंसम् व्यसोरपिविकर्षणंपित्रोःसुखार्थम् १ब्रह्मवेदम् सविस्तरंषडंगादिसहितम् पंचजनोदरविदारणद्वारापुत्रमानीयेत्यर्थः२भीष्मककन्ययारुक्मि
ण्यायेराजानःसमाहूताःह्रस्वत्वमार्षम् समाहृताइतिपाठआकृष्टाइत्यर्थःकेनसाधनेन श्रियोलक्ष्म्याःसवर्णेनसमानेनरूपेणयद्यपितयाकेवलंश्रीकृष्णएवाहूतोनसर्वेतथापितस्यालावण्यंतेषामा

सएवगोधनंलक्ष्म्यानिकेतंसितगोवृषम् ॥ चारयन्ननुगान्गोपान्रणद्वेणुररीरमत् २९ प्रयुक्तान्भोजराजेनमायिनःकामरूपिणः ॥ लीलयाव्यनुदत्तांस्ता
न्बालःक्रीडनकानिव ३० विपन्नान्विषपानेननिगृह्यभुजगाधिपम् ॥ उत्थाप्यापाययद्गावस्तत्तोयंप्रकृतिस्थितम् ३१ अयाजयद्गोसवेनगोपराजंद्विजोत्त
मैः ॥ वित्तस्यचोरुभारस्यचिकीर्षन्सद्व्ययंविभुः ३२ वर्षतींद्रेव्रजःकोपाद्भग्नमानेऽतिविह्वलः ॥ गोत्रलीलातपत्रेणत्रातोभद्रानुगृह्णता ३३ शरच्छशिकरैर्मृ
ष्टंमानयन्रजनीमुखम् ॥ गायन्कलपदंरेमेस्त्रीणांमंडलमंडनः ३४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेद्वितीयोध्यायः२ ॥ ७ ॥ उद्धवउवाच ॥ ततःस
आगत्यपुरंस्वपित्रोश्चिकीर्षयाशंबलदेवसंयुतः ॥ निपात्यतुंगाद्रिपुयूथनाथंहतंव्यकर्षद्व्यसुमोजसोर्व्याम् १ सांदीपनेःसकृत्प्रोक्तंब्रह्माधीत्यसविस्तरम् ॥
तस्मैप्रादाद्वरंपुत्रंमृतंपंचजनोदरात् २ समाहुताभीष्मककन्ययायेश्रियःसवर्णेनबुभूषयैषाम् ॥ गांधर्ववृत्त्यामिषतांस्वभागंजह्रेपदंमूर्ध्निदधत्सुपर्णः ३ क
कुद्मतोविद्धनसोदमित्वास्वयंवरेनाग्नजितीमुवाह ॥ तद्भग्नमानानपिगृध्यतोऽज्ञान्जघ्नेऽक्षतःशस्त्रभृतःस्वशस्त्रैः ४ प्रियंप्रभुर्ग्राम्यइवप्रियायाविधित्सुरार्छद्द्युतरुं
यदर्थे ॥ वज्र्याद्रवत्तंसगणोरुषाऽधःक्रीडामृगोनूनमयंवधूनाम् ५ सुतंमृधेखंवपुषाग्रसंतंदृष्ट्वासुनाभोन्मथितंधरित्र्या ॥ आमंत्रितस्तत्तनयायशेषंद
त्वातदंतःपुरमाविवेश ६

गमनेहेतुरितितथैवाहूताइत्युच्यतेएषांमित्रतांपश्यतांमूर्ध्निपदंदधत् तयासहगांधर्ववृत्त्यापरस्परसमयरूपयाबुभूषयाभवितुमिच्छयाजहार कथंभूताम् स्वभागंलक्ष्म्यंशत्वात् तयास्वात्मनो
र्पितत्वाच्च सुपर्णःसुपतनःयद्वासुपर्णइवस्वभागंसुधामित्यर्थः यद्वा श्रियोरुक्मिण्याः समानंवर्णद्वयंवाचकंयस्यसश्रियःसवर्णोरुक्मीतेनसमाहूताःशिशुपालादयः किमर्थम् भीष्मककन्यया
सहतेषांबुभूषयाभूतिर्भवत्वित्येतदर्थम् तत्रशिशुपालस्याह्वानंवरत्वेनबुभूषयाजरासंधादीनांतद्विवाहोत्सवेन शेषंपूर्ववत् ३ ककुद्मतोवृषभानविद्धनासिकान् विद्धनासिकान्कृत्वेतिवार्तैर्वृ
षभैस्तद्दमनेनचभग्नोमानोयेषांतथापितान्गृध्यतः कामयमानानतएवाज्ञान्शस्त्रभृतोराज्ञस्तच्छस्त्रैरक्षतएवजघान४यदाऽदित्याःकुंडलेदातुंस्वर्गंगतस्तदाप्रभुःस्वतंत्रोपिग्राम्यःस्त्रीपरतंत्रइ
वप्रियायाःसत्यभामायाःप्रियंविधातुमिच्छुर्द्युतरुंपारिजातमानीतवान् यदर्थेयन्निमित्तंतंकृष्णंवज्रीस्त्रीभिरीरितोयोद्धुमन्वधावत् स्वकार्यसाधकेनतेनयुद्धोद्यमस्तस्यायुक्तएवेत्याह क्रीडामृग
इतिअयंवज्री ५ सुनाभेनचक्रेणोऽन्मथितंहतंसंतंभौमंदृष्ट्वातस्यमात्राधरित्र्याभूम्याआमंत्रितः प्रार्थितःसंस्तस्यतनयायभगदत्तायहृतशेषंराज्यंदत्त्वा ६

तत्रांतःपुरेकुजेनभौमेनयाआहृतास्ताःप्रहर्षश्चव्रीडाचानुरागश्चतैःप्रहिताःप्रेरितायेऽवलोकास्तैर्जगृहुःस्वीकृतवत्यः ७ आसांयोषितांपाणींस्तत्तदनुरूपःसन्सविधंविवाहोचितप्रकारसाहि
तंयथाभवति ८ सर्वतःसर्वैर्गुणैःस्वतुल्यानि प्रकृतेर्मायायाविविधंभवनंविस्तारस्तदिच्छया यद्वा प्रकृतेर्हेतोर्विविधंभवितुमिच्छया ९ कालःकालयवनःरुंधतआवृण्वतःमुचुकुंदभीमादि
भिर्निमित्तमात्रैः स्वयमेवाजीघनद्घातितवान् तेनचस्वपुंसांतेजःप्रभावंकीर्तिंवादत्तवान् १० शंबरद्विविदबल्वलानन्यानपिकांश्चित्प्रद्युम्नरामादिभिर्घातयदघातयत् घातयन्निति
वापाठः दंतवक्त्रादीन्स्वयमवधीत् ११ नृपान्घातयदित्यनुषंगःकथंभूतान् कुरुक्षेत्रमापततांगच्छतांयेषांबलैःसैन्यैर्भूःसर्वापिचचाल चकंपे १२ सकृष्णः हताश्रीरायुश्चयस्य भग्ना
वूरूयस्यतमुर्व्यांशयानंपश्यन्नापिननंदसंतोषंनप्राप १३ अनभिनंदनप्रकारमेवाऽऽह कियानिति द्रोणादिभिर्मूलैःकारणभूतैःयदितियःअष्टादशाक्षौहिणीयुक्तः हृस्वत्वमार्षम् क्षपितोयउरु

तत्राहृतास्तानरदेवकन्याःकुजेनदृष्ट्वाहरिमार्तबंधुम् ॥ उत्थायसद्योजगृहुःप्रहर्षव्रीडानुरागप्रहितावलोकैः ७ आसांमुहूर्तएकस्मिन्नानागारेषुयोषिता
म् ॥ सविधंजगृहेपाणीननुरूपःस्वमायया ८ तास्वपत्यान्यजनयदात्मतुल्यानिसर्वतः ॥ एकैकस्यांदशदशप्रकृतेर्विबुभूषया ९ कालमागधशाल्वादीननी
कैरुंधतःपुरम् ॥ अजीघनत्स्वयंदिव्यंस्वपुंसांतेजआदिशत् १० शंबरंद्विविदंबाणंमुरंबल्वलमेवच ॥ अन्यांश्चदंतवक्रादीनवधीत्कांश्चघातयत् ११ अथ
तेभ्रातृपुत्राणांपक्षयोःपतितान्नृपान् ॥ चचालभूःकुरुक्षेत्रंयेषामापततांबलैः १२ सकर्णदुःशासनसौबलानांकुमंत्रपाकेनहतश्रियायुषम् ॥ सुयोधनंसानु
चरंशयानंभग्नोरुमुर्व्यांननंदपश्यन् १३ कियान्भुवोऽयंक्षपितोरुभारोयद्द्रोणभीष्मार्जुनभीममूलैः ॥ अष्टादशाक्षौहिणिकोमदंशैरास्तेबलंदुर्विषहंयदूना
म् १४ मिथोयदैषांभविताविवादोमध्वामदाताम्रविलोचनानाम् ॥ नैषांवधोपायइयानतोऽन्योमय्युद्यतेऽतर्दधतेस्वयंस्म १५ एवंसंचिंत्यभगवान्स्व
राज्येस्थाप्यधर्मजम् ॥ नंदयामाससुहृदःसाधूनांवर्त्मदर्शयन् १६ उत्तरायांधृतःपूरोर्वंशःसाध्वभिमन्युना ॥ सवैद्रौण्यस्त्रसंछिन्नःपुनर्भगवताधृतः १७ अ
याजयद्धर्मसुतमश्वमेधैस्त्रिभिर्विभुः ॥ सोऽपिक्ष्मामनुजैरक्षन्रेमेकृष्णमनुव्रतः १८ भगवानपिविश्वात्मालोकवेदपथानुगः ॥ कामान्सिषेवेद्वार्वत्यामस
क्तःसांख्यमास्थितः १९ स्निग्धस्मितावलोकेनवाचापीयूषकल्पया ॥ चरित्रेणानवद्येनश्रीनिकेतेनचात्मना २० इमंलोकममुंचैवरमयन्सुतरांयदून् ॥ रे
मेक्षणदयादत्तक्षणस्त्रीक्षणसौहृदः २१

र्भारोभुवःअयंकियान् अत्यल्पइत्यर्थः यस्मान्मदंशैःप्रद्युम्नादिभिर्हेतुभूतैर्दुर्विषहंबलमास्ते १४ नचात्रान्यउपायःप्रभवतिकिंतुमधुनायआमदःसर्वतोमदस्तेनाताम्रविलोचनानामेषांविवादो
यदाभविष्यतितदेयानेवैषांवधोपायोऽतोऽन्योनास्ति एकात्मानोऽपिमय्युद्यतेसतिस्वयमेवविवादेनांतर्दधीरन्नित्यर्थः १५ एवंश्लोकद्वयेनोक्तंक्रमेणसंचिंत्य स्वराज्येस्थापयित्वा १६ धृ
तोरक्षितः १७ अनुजैःसह १८ सांख्यंप्रकृतिपुरुषविवेकम् १९ स्निग्धोयःस्मितसहितोऽवलोकस्तेन पीयूषकल्पयासुधातुल्यया पाठांतरेसुधाप्रवाहरूपया आत्मनादेहेन २०
क्षणदयारात्र्यादत्तःक्षणोऽवसरउत्सवोवायासांस्त्रीणांतासुक्षणंसौहृदंयस्य यस्य सः २१

गृहमेधेषुगृहधर्मेषु योगेषुकामभोगोपायेषु विरागऔदासीन्यंजातमित्यर्थः २२ यदास्वाधीनेष्वपिभगवतोविरागस्तदादैवाधीनेषुकोविस्रंभेतविश्वासंप्रीतिंवाकुर्यात् यागेनचेद्योगेश्वरंश्र
कृष्णमनुव्रतः २३ शेपुःशापंददुः भगवतोमतेऽभिप्रायेकोविदाअभिज्ञाः २४ २५ वयःशीलादिबहुगुणोपेतायागावस्ताः २६ कन्याश्च वृत्तिकरींजीविकापर्याप्ताम् २७ भगवदर्पणंयथा
भवति गोविप्रार्थाअसवोयेषाम् २८ ॥ इतिश्रीभागवतेतृतीयस्कंधेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ३ ॥ ७ ॥ चतुर्थेबंधुनिधनंश्रुत्वाऽऽत्मज्ञानलब्धये ॥ उद्धवस्योपदेशेनक्षत्ताभैत्रेयमा
गमत् ॥ १ ॥ तैर्ब्राह्मणैरनुज्ञाताः वारुणींपैष्टींमदिराम् १ वारुण्येवमैरेयंतस्यदोषेण रवौनिम्लोचत्यस्तंगच्छतिसति मर्दनंकदनम् २ उपस्पृश्यसरस्वत्यामाचम्य ३ अहंचोक्तःपूर्वमेव

तस्यैवंरममाणस्यसंवत्सरगणान्बहून् ॥ गृहमेधेषुयोगेषुविरागःसमजायत २२ दैवाधीनेषुकामेषुदैवाधीनःस्वयंपुमान् ॥ कोविस्रंभेतयोगेनयोगेश्वरमनुव्र
तः २३ पुर्यांकदाचित्क्रीडद्भिर्यदुभोजकुमारकैः ॥ कोपितामुनयःशेपुर्भगवन्मतकोविदाः २४ ततःकतिपयैर्मासैर्वृष्णिभोजांधकादयः ॥ ययुःप्रभासं
संहृष्टारथैर्देवविमोहिताः २५ तत्रस्नात्वापितॄन्देवानृषींश्चैवतदंभसा ॥ तर्पयित्वाऽथविप्रेभ्योगावोबहुगुणाददुः २६ हिरण्यंरजतंशय्यांवासांस्यजिन
कंबलान् ॥ यानंरथानिभान्कन्याधरांवृत्तिकरीमपि२७ अन्नंचोरुरसंतेभ्योदत्त्वाभगवदर्पणम् ॥ गोविप्रार्थासवःशूराःप्रणेमुर्भुविमूर्धभिः २८॥ इ०भा०तृ०
विदुरोद्धवसंवादेतृतीयोऽध्यायः ३ ॥ ७ ॥ उद्धवउवाच ॥ अथतेतदनुज्ञाताभुक्त्वापीत्वाचवारुणीम् ॥ तयाविभ्रंशितज्ञानादुरुक्तैर्मर्मपस्पृशुः १ ते
षांमैरेयदोषेणविषमीकृतचेतसाम् ॥ निम्लोचतिरवावासीद्वेणूनामिवमर्दनम् २ भगवान्स्वात्ममायायागतिंतामवलोक्यसः ॥ सरस्वतीमुपस्पृश्यवृक्ष
मूलमुपाविशत् ३ अहंचोक्तोभगवताप्रपन्नार्तिहरेणह ॥ बदरींत्वंप्रयाहीतिस्वकुलंसंजिहीर्षुणा ४ अथापितदभिप्रेतंजानन्नहमरिंदमम् ॥ पृष्ठतोऽन्वगमं
भर्तुःपादविश्लेषणाक्षमः ५ अद्राक्षमेकमासीनंविचिन्वन्दयितंपतिम् ॥ श्रीनिकेतंसरस्वत्यांकृतकेतमकेतनम् ६ श्यामावदातंविरजंप्रशांतारुणलोचन
म् ॥ दोर्भिश्चतुर्भिर्विदितंपीतकौशांबरेणच ७ वामऊरावधिश्रित्यदक्षिणांघ्रिसरोरुहम् ॥ अपाश्रितार्भकाश्वत्थमकृशंत्यक्तपिप्पलम् ८ तस्मिन्महाभागव
तोद्वैपायनसुहृत्सखा ॥ लोकाननुचरन्सिद्धआससादयदृच्छया ९ तस्यानुरक्तस्यमुनेर्मुकुंदःप्रमोदभावानतकंधरस्य ॥ आशृण्वतोमामनुरागहासस
मीक्षयाविश्रमयन्नुवाच १०

द्वारकायाम् ४ तदभिप्रेतंकुलसंहारादिकम् ५ कृतकेतंकृतावासम् अकेतनमनाश्रयम् ६ विरजंविरजसंशुद्धसत्त्वमयम् विदितंलक्षितम् कौशंकौशेयम् ७ अधिश्रित्योपरिस्थापयित्वा
अपाश्रितःपृष्ठतोऽवष्टब्धोऽर्भकोबालःकोमलोऽश्वत्थोयेनतम् त्यक्तंपिप्पलंविषयसुखंयेनतम् तथाप्यकृशमानंदपूर्णम् ८ द्वैपायनःसुहृत्सखाचयस्यसः स्वगुरुपुत्रत्वात् पराशराशिष्यो
मैत्रेयइत्यर्थः ९ प्रमोदेनभावेनचानताकंधरायस्य पाठांतरेप्रमोदस्यभारेण अनुरागेणसहहासोयस्यांतयासमीक्षयाविश्रमयन्विगतश्रमंकुर्वन् १०

हेउद्धवतेमनसीप्सितमहमंतःस्थितोवेदवेद्मि दानेहेतुःविश्वसृजांवसूनांचमिलितानांसत्रे हेवसोइतिपुरापूर्वजन्मनित्वंवसुरभूस्तदामत्प्राप्तिकामेनत्वयाऽहमिष्टोऽतस्तत्साधनंददामिदास्या
मि अन्यैर्मत्पराङ्मुखैर्दुष्प्रापम् ११ तस्यभाग्यमभिनंदति सएषभवोजन्मतेभवानांमध्येचरमः यद्यस्मिन्मदनुग्रहआसादितोलब्धः यत्पुनर्मारहएकांतेविशदानुवृत्त्याएकांतभक्त्याददृश्वा
न्दृष्टवानासि एतद्दिष्ट्याभद्रंजातमित्यर्थः नृलोकान्नृशब्देनजीवास्तेषांलोकानुत्सृजंतंवैकुंठंगच्छंतमित्यर्थः १२ ददामीतियदुक्तंतदेवनिर्दिशति पुरापूर्वस्मिन्पाद्मेकल्पे आदिसर्गेसर्गो
पक्रमे ममममहिमालीलाऽवभास्यतेयेनतत् १३ इत्येवमादृतश्चासावुक्तश्चाहम् प्रतीक्षणंकृपावलोकएवानुग्रहस्तस्यभाजनःपात्रभूतः पाठांतरेप्रतिक्षणमनुग्रहस्यपात्रमिति शुचोऽश्रूणिमुं
चन्नाबभाषेउक्तवानस्मि १४ नाहंस्वाज्ञाननिवृत्तिमात्रकामोऽहंकिंतुत्वन्निषेवणोत्सुकस्त्वयिचाघटमानाचरणंदृष्ट्वामेमोहोभवत्यतस्त्वंतत्त्वज्ञानंदेहीतिप्रार्थयितुमाह कोन्विति चतुर्षुधर्मा
दिषु तथापि तान्नप्रवृणोमि १५ अघटमानाचरणंदर्शयति कर्माण्यनीहस्यनिःस्पृहस्यनिष्क्रियस्यवा अभवस्याजन्मनोभवोजन्म कालात्मनस्तवारिभयाद्दुर्गाश्रयःपलायनंच स्वात्मनि

श्रीभगवानुवाच ॥ वेदाहमंतर्मनसीप्सितंतेददामियत्तद्दुरवापमन्यैः ॥ सत्रेपुराविश्वसृजांवसूनांमत्सिद्धिकामेनवसोत्वयेष्टः ११ सएषसाधोचरमोभवाना
मासादितस्तेमदनुग्रहोयत् ॥ यन्मांनृलोकान्रहउत्सृजंतंदिष्ट्याददृश्वान्विशदानुवृत्त्या १२ पुरामयाप्रोक्तमजायनाभ्येपद्मेनिषण्णायममादिसर्गे ॥ ज्ञा
नंपरंमन्महिमावभासंयत्सूरयोभागवतंवदंति १३ इत्यादृतोक्तःपरमस्यपुंसःप्रतीक्षणानुग्रहभाजनोऽहम् ॥ स्नेहोत्थरोमास्खलिताक्षरस्तंमुंचन्शुचःप्रांजलि
राबभाषे १४ कोन्वीशतेपादसरोजभाजांसुदुर्लभोऽर्थेषुचतुर्ष्वपीह ॥ तथापिनाहंप्रवृणोमिभूमन्भवत्पदांभोजनिषेवणोत्सुकः १५ कर्माण्यनीहस्यभवोऽ
भवस्यतेदुर्गाश्रयोऽथारिभयात्पलायनम् ॥ कालात्मनोयत्प्रमदायुताश्रयःस्वात्मन्रतेःखिद्यतिधीर्विदामिह १६ मंत्रेषुमांवाउपहूययत्त्वमकुंठिताखंडसदा
त्मबोधः ॥ पृच्छेःप्रभोमुग्धइवाप्रमत्तस्तन्नोमनोमोहयतीवदेव १७ ज्ञानंपरंस्वात्मरहःप्रकाशंप्रोवाचकस्मैभगवान्समग्रम् ॥ अपिक्षमंनोग्रहणायभर्तर्व
दांऽजसायद्वृजिनंतरेम १८ इत्यावेदितहार्दायमह्यंसभगवान्परः ॥ आदिदेशारविंदाक्षआत्मनःपरमांस्थितिम् १९ सएवमाराधितपादतीर्थादधीततत्त्वा
त्मविबोधमार्गः ॥ प्रणम्यपादौपरिवृत्त्यदेवमिहागतोऽहंविरहातुरात्मा २० सोहंतद्दर्शनाह्लादवियोगार्तियुतःप्रभो ॥ गमिष्येदयितंतस्यबदर्याश्रममंडल
म् २१ यत्रनारायणोदेवोनरश्चभगवानृषिः ॥ मृदुतीव्रंतपोदीर्घंतेपातेलोकभावनौ २२

रतिर्यस्यतस्यबह्वीभिःस्त्रीभिर्गृहस्थाश्रमः इतियदिहास्मिन्विषयेविदुषामपिधीःसंशयेनाखिद्यति १६ किंच मंत्रेषुचप्रस्तुतेषुसत्सुमामाहूयवैअहोपृच्छेरपृच्छः अकुंठितःकालादिनाऽखं
डःसंततःसदात्मासंशयादिरहितोबोधोविद्याशक्तिर्यस्य मुग्धवदज्ञवत् अप्रमत्तोऽवहितःसन् १७ स्वात्मनस्तवरहोरस्यंतत्त्वंतस्यप्रकाशकम् कस्मैब्रह्मणे सर्वनामत्वमार्षम् नोऽस्माकं
ग्रहणायापिक्षमंयदियोग्यंतर्हिवद भर्तःस्वामिन् यद्यतोवृजिनंसंसारदुःखमंजसाऽनायासेनतरिष्यामः १८ आवेदितोहार्दोहृदिस्थितोभिप्रायोयेनतस्मै १९ आराधितपादोभगवान्सए
वतीर्थंगुरुस्तस्मादधीतोऽधिगतस्तत्त्वात्मविबोधस्यपरमार्थात्मज्ञानस्यमार्गोयेनसोऽहंदेवंपरिवृत्त्यप्रदक्षिणीकृत्य २० तस्यदर्शनेनाह्लादोवियोगेनार्तिश्चताभ्यांयुतोबदर्याश्रमस्थानंगमि
ष्यामि २१ मृदुपरोपद्रवशून्यम् तीव्रंदुश्चरम् दीर्घमाकल्पांतम् तेपातेतपश्चरतइत्यर्थः लोकभावनौलोकानुग्रहकारकौ २२

ज्ञानेनविवेकेन २३ विश्रंभाद्विश्वासात् २४ यद्यस्माद्विष्णोर्भृत्याःस्वभृत्यप्रयोजनसाधकाःसंतश्चरंति नहिकृतार्थानामन्यत्कृत्यमस्तीत्यर्थः २५ तत्त्वायसंराध्यइति अयंभावः भगवतैवस्मरणमात्रेणतवार्पितस्त्वमुपदिष्टप्रायम् अथकेवलमसंभावनादिनिवृत्तयेज्ञानीकश्चिदाराध्यःसचतवाराध्योमैत्रेयोनत्वहम् ममांतिकएवत्वदुपदेशेतस्यादिष्टत्वादिति २६ द्रावितोऽपनीतउरुस्तापोयस्य यमस्वसुर्यमुनायाःपुलिनेतीरेतांनिशांक्षणमिवसमुषितः औपगविरुद्धवः २७ ब्रह्मशापेननिधनंप्राप्तेषुयद्यस्मात्त्रयाणांब्रह्मादीनामीशोहरिरप्याकृतिंमनुष्याकारंत्यक्तवान् २८ ब्रह्मशापोऽपदेशोमिषंयस्यतेनकालेनस्वशक्तिरूपेण अमोघंवांछितंयस्य नह्यत्रशापःप्रभुःकिंतुभगवदिच्छैवेत्यर्थः २९ मय्युपरतेसति ज्ञानमर्हतिज्ञानयोग्योभवति

श्रीशुकउवाच ॥ इत्युद्धवादुपाकर्ण्यसुहृदांदुःसहंवधम् ॥ ज्ञानेनाशमयत्क्षत्ताशोकमुत्पतितंबुधः २३ सतंमहाभागवतंव्रजंतंकौरवर्षभः ॥ विश्रंभादभ्यधत्तेदंमुख्यंकृष्णपरिग्रहे २४ विदुरउवाच॥ ज्ञानंपरंस्वात्मरहःप्रकाशंयदाहयोगेश्वरईश्वरस्ते॥ वक्तुंभवान्नोऽर्हतियद्धिविष्णोर्भृत्याःस्वभृत्यार्थकृतश्चरंति२५ उद्धवउवाच ॥ ननुतेतत्त्वसंराध्यऋषिःकौषारवोऽतिमे ॥ साक्षाद्भगवतादिष्टोमर्त्यलोकंजिहासता २६ श्रीशुकउवाच ॥ इतिसहविदुरेणविश्वमूर्तेर्गुणकथयासुधयाप्लावितोरुतापः ॥ क्षणमिवपुलिनेयमस्वसुस्तांसमुषितऔपगविर्निशांततोऽगात् २७ राजोवाच ॥ निधनमुपगतेषुवृष्णिभोजेष्वधिरथयूथपयूथपेषुमुख्यः ॥ सतुकथमवशिष्टउद्धवोयद्धरिरपितत्यजआकृतिंत्र्यधीशः २८ श्रीशुकउवाच ॥ ब्रह्मशापापदेशेनकालेनामोघवांछितः ॥ संहृत्यस्वकुलं नूनंत्यक्ष्यन्देहमचिंतयत् २९ अस्माल्लोकादुपरतेमयिज्ञानंमदाश्रयम् ॥ अर्हत्युद्धवएवाद्धासंप्रत्यात्मवतांवरः ३० नोद्धवोऽण्वपिमन्न्यूनोयद्गुणैर्नार्दितः प्रभुः ॥ अतोमद्वयुनंलोकंग्राहयन्निहतिष्ठतु ३१ एवंत्रिलोकगुरुणासंदिष्टःशब्दयोनिना ॥ बदर्याश्रममासाद्यहरिमीजेसमाधिना ३२ विदुरोऽप्युद्धवाच्छ्रुत्वाकृष्णस्यपरमात्मनः ॥ क्रीडयोपात्तदेहस्यकर्माणिश्लाघितानिच ३३ देहन्यासंचतस्यैवंधीराणांधैर्यवर्धनम् ॥ अन्येषांदुष्करतरंपशूनांविक्लवात्मनाम् ३४ आत्मानंचकुरुश्रेष्ठकृष्णेनमनसेक्षितम् ॥ ध्यायन्गतेभागवतेरुरोदप्रेमविह्वलः ३५ कालिंद्याःकतिभिःसिद्धअहोभिर्भरतर्षभः ॥ प्रापद्यतस्वःसरितंयत्रमित्रासुतोमुनिः ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृ०विदुरोद्धवसंवादेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ द्वारिद्युनद्याऋषभःकुरूणांमैत्रेयमासीनमगाधबोधम् ॥ क्षत्तोपसृत्याच्युतभावशुद्धःपप्रच्छसौशील्यगुणाभितृप्तः १

३० मत्तःसकाशादीषदपिन्यूनोनभवति यद्यस्माद्गुणैर्विषयैर्नक्षोभितः मद्वयुनंमद्विषयंज्ञानंलोकस्योपदिशन् ३१ एवमनेनाभिप्रायेण शब्दयोनिनावेदकर्त्रा ईजेपूजयामास ३२ ३३ अन्येषांपशुतुल्यानाम् विक्लवात्मनामधीरचित्तानाम् ३४ मनसेक्षितंचिंतितम् ३५ कालिंद्याःसकाशात्सिद्धएवविदुरःकतिपयैर्दिनैःस्वःसरितंगंगांप्रापद्यतप्राप्तः ॥ ३६ ॥ इतितृतीयेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ पंचमेभगवल्लीलांक्षत्त्रापृष्टोमहामुनिः ॥ प्रोवाचमहदादीनांसर्गंतैश्चहरेःस्तुतिम् ॥ १ ॥ उक्तश्चतुर्भिरध्यायैःक्षत्तुर्मैत्रेयसंगमः ॥ संवादस्तुतयोःस्कंधद्वयेनाथनिगद्यते ॥ २ ॥ द्युनद्यागंगायाद्वारिहरिद्वारेआसीनंनतुकर्मण्यग्रम् तत्रहेतुः अगाधोऽपरिच्छिन्नोबोधोयस्येति मैत्रेयस्यसौशील्यमार्जवादिगुणाश्चकरुणादयस्तैरभितृप्तः पाठांतरेक्षत्तुःसौशील्यादिभिरभितृप्तंसंतुष्टंमैत्रेयम् १

प्रश्नानेवाऽऽह सुखायेतिपंचदशभिः तैःकर्मभिःसुखंवाऽन्यस्यदुःखस्योपशमंवेत्यर्थः अथवाऽन्यद्वानविंदेत किंतादित्यपेक्षायांतस्यैवानिर्देशः उपारमंवेति ततस्तैःकर्मभिर्भूयः
पुनःपुनर्दुःखमेवविंदेत अत्रैवंविधेसंसारेनोऽस्माकंयद्युक्तंकर्तुंयोग्यंतत्सर्वज्ञोभगवान्वदेन्निरूपयतु २ दैवात्प्राचीनकर्मणो।निमित्तभूतात्कृष्णाद्विमुखस्यातोऽधर्मशीलस्यातःसुदुःखित
स्यजनस्यानुग्रहायभव्यानिमंगलानिभूतानिचरंतिभवंतःपरोपकारस्वभावाएवेत्यर्थः ३ तत्तस्मात्हेसाधुवर्यशंसुखरूपंवर्त्मनःआदिशकथय येनवर्त्मनासंराधितोहृदिस्थितःसन् स
तत्त्वाधिगमआत्मापारोक्ष्यंतत्सहितम् पुराणमनादिवेदप्रमाणकम् ४ करोतिकर्माणीत्यादीनांवर्णयेतिपंचमश्लोकेक्रियासंबंधः यथायेनप्रकारेणपुरुषरूपेणकृतावतारःसंत्र्यधीशस्त्रिगु
णमायानियंताऽतःस्वतंत्रएवयानिकर्माणिकरोति कर्माण्येवविशेषतःपृच्छति । यथेत्यादिना निरीहो।निष्क्रियोनिःस्पृहोवा संस्थाप्यसुस्थितंकृत्वा वृत्तिंजीविकाम् ५ स्वेस्वीयेखेहृदयाका

विदुरउवाच ॥ ॥ सुखायकर्माणिकरोतिलोकोनतैःसुखंवाऽन्यदुपारमंवा ॥ विंदेतभूयस्ततएवदुःखंयदत्रयुक्तंभगवान्वदेन्नः २ जनस्यकृष्णा
द्विमुखस्यदैवादधर्मशीलस्यसुदुःखितस्य ॥ अनुग्रहायेहचरंतिनूनंभूतानिभव्यानिजनार्दनस्य ३ तत्साधुवर्यादिशवर्त्मशंनःसंराधितोभगवान्ये
नपुंसाम् ॥ हृदिस्थितोयच्छतिभक्तिपूतेज्ञानंसतत्त्वाधिगमंपुराणम् ४ करोतिकर्माणिकृतावतारोयान्यात्मतंत्रोभगवांस्त्र्यधीशः ॥ यथाससर्जाग्रइदं
निरीहःसंस्थाप्यवृत्तिंजगतोविधत्ते ५ यथापुनःस्वेखइदंनिवेश्यशेतेगुहायांसनिवृत्तवृत्तिः ॥ योगेश्वराधीश्वरएकएतदनुप्रविष्टोबहुधायथाऽऽसीत् ६ क्री
डन्विधत्तेद्विजगोसुराणांक्षेमायकर्माण्यवतारभेदैः ॥ मनोनतृप्यत्यपिशृण्वतांनःसुश्लोकमौलेश्चरितामृतानि ७ यैस्तत्त्वभेदैरधिलोकनाथोलोकानलोका
न्सहलोकपालान् ॥ अचीक्लृपद्यत्रहिसर्वसत्त्वनिकायभेदोऽधिकृतःप्रतीतः ८ येनप्रजानामुतआत्मकर्मरूपाभिधानांचभिदांव्यधत्त ॥ नारायणोविश्वसृ
डात्मयोनिरेतच्चनोवर्णयविप्रवर्य ९ परावरेषांभगवन्व्रतानिश्रुतानिमेव्याससुखादभीक्ष्णम् ॥ अतृप्नुमक्षुल्लसुखावहानांतेषामृतेकृष्णकथामृतौघात् १० कस्तृ
प्नुयात्तीर्थपदोऽभिधानात्सत्रेषुवःसूरिभिरीड्यमानात् ॥ यःकर्णनाडींपुरुषस्ययातोभवप्रदांगेहरतिंछिनत्ति ११ मुनिर्विवक्षुर्भगवद्गुणानांसखाऽपितेभारत
माहकृष्णः ॥ यस्मिन्नृणांग्राम्यसुखानुवादैर्मतिर्गृहीतानुहरेःकथायाम् १२

शेनिवेश्यस्थापयित्वा
निवृत्तावृत्तयोयस्य गुहायांयोगमायायाम् बहुधाब्रह्मादिरूपेण ६ मत्स्याद्यवतारभेदैःक्रीडन्यानियथाकर्माणिविधत्ते पुनर्विशेषंप्रष्टुमौत्सुक्यमाविष्करोति मनइति सुश्लोकाःपुण्यकीर्त
यस्तेषांमौलिरिवाधिक्येनोपरिविराजमानस्तस्येत्यर्थः ७ अधिलोकनाथोलोकनाथाधिपतिः अलोकान्लोकालोकपर्वताद्बहिर्भागान् अचीक्लृपत्कल्पयामास यत्रयेषुसर्वाणियानिसत्त्वानि
तेषांनिकायास्तेषांभेदोऽधिकृतस्तत्तत्कर्माधिकारीआश्रितइतिवा ८ उताऽपिचयेनप्रकारेणजीवानामात्मास्वभावस्तत्कृतकर्मतत्कृतंरूपंतत्कृताअभिधास्तासांभेदंकृतवान् विश्वस्र
ष्टास्वयमात्मयोनिःस्वतःसिद्धः ९ ननुमहाभारतेत्वयासर्वंश्रुतमेवकिंपुनःप्रश्नैस्तत्राऽऽह परेत्रैवर्णिकाअवरेशूद्रादयस्तेषांव्रतानिधर्माःमेमया अभीक्ष्णंपुनःपुनःतेषांश्रवणेनातृप्नुमतृप्ताःस्मते
षांतुच्छसुखावहत्वात् यस्तुतत्रकृष्णकथामृतौघःसूचितस्तस्मादृते तत्रत्वलंबुद्धिर्नास्तीत्यर्थः १० तत्रहेतुः कइति तीर्थपदःकृष्णस्य अभिधानात्कथाऽमृतौघात् सत्रेषुसमाजेषु सूरिभिर्नार
दादिभिः ११ महाभारतस्याप्यत्रैवतात्पर्यमित्याह मुनिःकृष्णोवेदव्यासोभगवद्गुणान्मोक्षधर्मांतेनारायणीयाख्यानेवक्तुमिच्छुःसन् अर्थकामादिवर्णनंतुहरिकथायांमतिप्रवेशार्थमे

वेस्याह यस्मिन्निति नृणांमतिर्ग्राम्यसुखानुवादैर्द्वारभूतैर्नुनिश्चितंहरेःकथायांगृहीतानीता तदुक्तमितिहाससमुच्चये 'कामिनोवर्णयन्कामाँल्लोभंलुब्धस्यवर्णयन् नरःकिंफलमाप्नोतिकूपे
ऽधमिवपातयन् लोकचित्तावतारार्थंवर्णयित्वाऽत्रतेनतौ इतिहासैःपतित्रार्थैःपुनरत्रैवनिंदितौ अन्यथाघोरसंसारबंधहेतूजनस्यतौ वर्णयेत्सकथंविद्वान्महाकारुणिकोमुनिरि'ति १२ श्री
हरिकथायांमतिप्रवेशस्यफलमाह साकथामतिर्वा अन्यत्रग्राम्यसुखे ततःकिमतआह हरेरिति १३ एवंभूतायांकथायांयेनरमंतेतान्नशोचति शोच्यायेतेषामपिशोच्यांश्च तत्राविदोभारत
तात्पर्यानभिज्ञान्नशोच्यान् येतुज्ञात्वाऽपिहरेःकथायांविमुखास्तांस्तेषामपिशोच्यानितियोज्यम् अनिमिषःकालोयेषामायुःक्षिपति अत्रैवहेतुः वृथैववादगतिस्मृतयोवाग्देहमनोव्यापारा
येषाम् १४ तत्तस्मात्हेकौषारवास्यविश्वस्यशिवायकथासुसारभूतांहरेःकथामेवोद्धृत्यनःकीर्तय यथापुष्पेभ्योमधुमधुपउद्धरतितद्वदुद्धृत्य १५ विशेषतःश्रीकृष्णकथाकथनीयेत्याशयेना
ऽऽह सइति योविश्वसर्गाद्यर्थंपूर्वंगृहीतशक्तिःसएवपुरुषेषुकृतावतारःसन्पुरुषानतिक्रम्यवर्तमानानियानिचकारतानिविस्तराद्वद १६ पुंसांनिःश्रेयसमेवार्थःप्रयोजनंतेनहेतुनापृष्टः १७ बहु

साश्रद्दधानस्यविवर्धमानाविरक्तिमन्यत्रकरोतिपुंसः ॥ हरेःपदानुस्मृतिनिर्वृतस्यसमस्तदुःखात्ययमाशुधत्ते १३ तान्नशोच्यशोच्यानविदोनुशोचेहरेःकथा
यांविमुखानघेन ॥ क्षिणोतिदेवोनिमिषस्तुयेषामायुर्वृथावादगतिस्मृतीनाम् १४ तदस्यकौषारवशर्मदातुर्हरेःकथामेवकथासुसारम् ॥ उद्धृत्यपुष्पेभ्यइ
वार्तबंधोशिवायनःकीर्तयतीर्थकीर्तेः १५ सविश्वजन्मस्थितिसंयमार्थेकृतावतारःप्रगृहीतशक्तिः ॥ चकारकर्माण्यतिपूरुषाणियानीश्वरःकीर्तयतानिमह्य
म् १६ श्रीशुकउवाच ॥ सएवंभगवान्पृष्टःक्षत्त्राकौषारविर्मुनिः ॥ पुंसांनिःश्रेयसार्थेनतमाहबहुमानयन् १७ मैत्रेयउवाच ॥ साधुपृष्टंत्वयासाधोलोका
न्साध्वनुगृह्णता ॥ कीर्तिंवितन्वतालोकेआत्मनोऽधोक्षजात्मनः १८ नैतच्चित्रंत्वयिक्षत्तर्बादरायणवीर्यजे ॥ गृहीतोऽनन्यभावेनयत्त्वयाहरिरीश्वरः १९ मां
डव्यशापाद्भगवान्प्रजासंयमनोयमः ॥ भ्रातुःक्षेत्रेभुजिष्यायांजातःसत्यवतीसुतात् २० भवान्भगवतोनित्यंसंमतःसानुगस्यच ॥ यस्यज्ञानोपदेशायमा
दिशद्भगवान्व्रजन् २१ अथतेभगवल्लीलायोगमायोपबृंहिताः ॥ विश्वस्थित्युद्भवांतार्थावर्णयाम्यनुपूर्वशः २२ भगवानेकआसेदमग्रआत्माऽऽत्मनांवि
भुः ॥ आत्मेच्छानुगतावात्मानानामत्युपलक्षणः २३

मानमेवाऽऽह साध्विति पंचभिः अधोक्षजेएवात्मामनोयस्यतस्यात्मनःस्वस्यकीर्तिंचप्रसंगाद्वितन्वता १८ हरिर्यद्गृहीतएतच्चित्रंनभवति कुतःबादरायणवीर्यजे ननुबादरायणवीर्यजोधृत
राष्ट्रोपिभवति सत्यम् परंतुत्वयिततोविशेषइत्याह गृहीतइति १९ ननुतर्हिकथंशूद्रत्वंकथंचलोकानुग्राहकत्वंतत्राऽऽह मांडव्यशापादिति भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्यक्षेत्रेक्षेत्रत्वेनस्वीकृतायांभु
जिष्यायांदास्यांयमएवत्वंजातोऽसि २० किंच भवानिति कुतः यस्यतवज्ञानोपदेशायमामादिष्टवान्चकारात्स्वयमपिस्मृत्यैवोपादिष्टवानिति २१ विश्वस्थित्यादयोऽर्थाविषयायासां
ताः २२ तत्रसृष्टिलीलांवर्णयितुंततःपूर्वावस्थामाह इदंविश्वमग्रेसृष्टेःपूर्वंपरमात्माभगवानेकएवाऽऽसआसीत् आत्मनांजीवानामात्मास्वरूपंविभुःस्वामीच नान्यद्द्रष्टृदृश्यात्मकंकिंचि
दासीत् कारणात्मनासत्त्वेपिपृथक्प्रतीत्यभावादित्याह अनानामत्युपलक्षणोनानाद्रष्टृदृश्यादिभिर्नोपलक्ष्यतइतितथा यद्वा अकारप्रश्लेषंविनैवायमर्थः यःसृष्टौनानामतिभिरुपलक्ष्यते
सतदैकएवासीदिति कुतः आत्मेच्छामायातस्याअनुगतौलयेसति यद्वा आत्मनएकाकित्वेनावस्थानेच्छायामनुप्रवृत्तायामित्यर्थः २३

तत्रप्रथमंमायोद्भवप्रकारमाह द्वाभ्याम् सवैएषद्रष्टासन्नदृश्यंनापश्यत् यतएकराट्एकएवतदाप्रकाशते आत्मानमसंतमिवमेनेदृश्याभावेद्रष्टृत्वाभावात् तदाह सुप्तामायाद्याःशक्तयोयस्य
सः नत्वसंतमेवमेने यतोऽसुप्तादृक्चिच्छक्तिर्यस्येति २४ सावैद्रष्टृदृश्यानुसंधानरूपासदसदात्मिकाकार्यकारणरूपायद्वा सद्दृश्यमसदद्दृश्यमात्मस्वरूपंचतयोरात्मायस्याः तदुभयानुसंधान
रूपत्वात् २५ कालवृत्त्याकालशक्त्या गुणमय्यांक्षुभितगुणायाम् अधोऽक्षजःपरमात्मा आत्मांशभूतेनपुरुषेणप्रकृत्यधिष्ठातृरूपेणवीर्यंचिदाभासमाधत्त वीर्यवांश्चिच्छक्तियुक्तः २६
कालप्रेरितादव्यक्तान्मायातः तत्त्वपदंपरित्यज्यमहतोलक्षणमतःपुंल्लिंगनिर्देशोविज्ञानात्मेतिसत्त्वप्रधानत्वात्स्वदेहस्थंविश्वमुच्छूनबीजगतमंकुरादिरूपंवृक्षमिवव्यंजनव्यंजयन्प्रका
शयन् यतोऽसौतमोनुदतीतितमोनुदः तदुक्तंसात्वततंत्रे ‘विष्णोस्तुत्रीणिरूपाणिपुरुषाख्यान्यथोविदुः प्रथमंमहतःस्रष्टृद्वितीयंत्वंडसंस्थितम् तृतीयंसर्वभूतस्थंतानिज्ञात्वाविमुच्यत’इति
२७ अहंकारोत्पत्तिमाहसार्धाभ्याम् सोऽपीति अंशश्चिदाभासोनिमित्तंगुणाउपादानंकालःक्षोभकस्तदात्मातदधीनः भगवान्सर्वाध्यक्षस्तद्दृष्टिगोचरःसन्स्वयमात्मानंव्यकरोद्रूपांतरमन

सवाएषतदाद्रष्टानापश्यद्दृश्यमेकराट् ॥ मेनेऽसंतमिवात्मानंसुप्तशक्तिरसुप्तदृक् २४ सावाएतस्यसंद्रष्टुःशक्तिःसदसदात्मिका ॥मायानाममहाभागययेदंनि
र्ममेविभुः२५कालवृत्त्यातुमायायांगुणमय्यामधोक्षजः॥ पुरुषेणात्मभूतेनवीर्यमाधत्तवीर्यवान् २६ततोऽभवन्महत्तत्वमव्यक्तात्कालचोदितात् ॥ विज्ञानात्मा
त्मदेहस्थंविश्वंव्यंजंस्तमोनुदः २७ सोऽप्यंशगुणकालात्माभगवद्दृष्टिगोचरः ॥ आत्मानंव्यकरोदात्माविश्वस्यास्यसिसृक्षया २८ महत्तत्त्वाद्विकुर्वाणाद
हंतत्त्वंव्यजायत ॥ कार्यकारणकर्त्रात्माभूतेंद्रियमनोमयः २९ वैकारिकस्तैजसश्चतामसश्चेत्यहंत्रिधा ॥ अहंतत्त्वाद्विकुर्वाणान्मनोवैकारिकादभूत् ॥ वैका
रिकाश्चयेदेवाअर्थाभिव्यंजनंयतः ३० तैजसानींद्रियाण्येवज्ञानकर्ममयानिच ॥ तामसोभूतसूक्ष्मादिर्यतःखंलिंगमात्मनः ३१ कालमायांशयोगेनभगवद्वी
क्षितंनभः ॥ नभसोऽनुसृतंस्पर्शंविकुर्वन्निर्ममेऽनिलम् ३२ अनिलोऽपिविकुर्वाणोनभसोरुबलान्वितः ॥ ससर्जरूपतन्मात्रंज्योतिर्लोकस्यलोचन
म् ३३ अनिलेनान्वितंज्योतिर्विकुर्वत्परवीक्षितम् ॥ आधत्तांभोरसमयंकालमायांशयोगतः ३४ ज्योतिषांभोनुसंसृष्टंविकुर्वद्ब्रह्मवीक्षितम् ॥ महींगंधगु
णामाधात्कालमायांशयोगतः ३५ भूतानांनभआदीनांयद्यद्भव्यावरावरम् ॥ तेषांपरानुसंसर्गाद्यथासंख्यंगुणान्विदुः ३६

यत् २८ अहंकारस्यलक्षणमाह कार्यमधिभूतम् कारणमध्यात्मम् कर्तृअधिदैवम् तेषामात्माआश्रयः अत्रहेतुः भूतेंद्रियमनोमयस्तद्विकारवान् मनइतिदेवानामप्युपलक्षणम् २९ एतदेव
विभागतःप्रपंचयति वैकारिकइत्यादिनावैकारिकःसात्त्विकस्तैजसोराजसः देवाश्चवैकारिकाःसात्त्विकाहंकारकार्यभूताइत्यर्थःयतोयेभ्यइंद्रियाधिष्ठातृभ्योदेवेभ्योहेतुभ्योऽर्थाभिव्यंजनंशब्दा
दिप्रकाशोभवति ३० तैजसान्येवेत्यन्वयः ज्ञानमयानांसात्त्विकत्वशंकामाभूदित्येवकारः तामसोभूतसूक्ष्मस्यशब्दस्यादिःकारणम् यतःशब्दात्खमाकाशोभवतिआत्मनोलिंगंस्वगुण
शब्दरूपेणप्रकाशकंहृदयाकाशतयावा यद्वा लिंगंशरीरम्‘आकाशशरीरंब्रह्मे’तिश्रुतेः३१नभसःस्वस्मादनुसृतमुद्भूतंस्पर्शंविकुर्वद्रूपांतरंनयदनिलंवायुम् एवंसर्वत्रतन्मात्रद्वाराभूतोत्पत्तिरिति
ज्ञातव्यम्३२नभसासहितः स्वयंचोरुबलान्वितः ततोज्योतिस्तेजःलोचनंप्रकाशकम्३३ ३४ ३५ हेभव्यविदुर पाठांतरेभाव्यंकार्यम् यद्यदवरमवरंकार्यम् तेषांकार्याणांपरैःकारणैरनुसंसर्गा
द्यथासंख्यंयथाक्रममुत्तरोत्तरमधिकान्गुणान्विदुः तथाहि नभसःशब्दएवगुणोऽन्यान्वयाभावात् वायोस्तुस्पर्शआकाशान्वयाच्छब्दश्च एवंतेजसस्तौचरूपंच अंभसस्तानिरसश्च मह्याःसर्वे३६

देवामहदाद्यभिमानिनः विष्णोःकलाअंशाः कालर्लिंगंविकृतिः मायालिंगंविक्षेपः अंशलिंगंचेतना तानिविद्यंतेयेषु अतःसमत्वेननानात्वात्परस्परासंबंधात्स्वक्रियायांब्रह्मांडरचनाया
मनिशाअशक्ताःसंतोविभुंपरमेश्वरंप्रोचुः ३७ मिथःस्पर्धिष्णवोदेवानमिलंतःपरस्परम् विश्वकर्मण्यनीशानानिर्विण्णाहरिमीडिरे नमामेति प्रपन्नानांतापोपशमेआतपत्रंछत्रम् तत्रहेतुः
यस्यपादारविंदस्यमूलंतलंकेतआश्रयोयेषांते संसारदुःखंबहिर्दूरतउत्क्षिपंतिपरित्यजंति पांथाःस्वगृहंप्राप्यमार्गश्रममिव ३८ श्रमंविनिवेदयंतआहुः हेधातःपितर्यद्यस्माद्भवेसंसारे आ
त्मन्नात्मनि संबोधनंवा शर्मसुखम् ऋतेयदितिपाठेयत्पादभजनंविनाशर्मनलभंते ननुज्ञानादज्ञानकृतस्तापोनिवर्तते किमंघ्रिच्छायाश्रयणेनतत्राऽऽह सविद्यांतदाश्रयणमेवविद्याप्रापक
मित्यर्थः ३९ अज्ञातस्याश्रयणायोगात्तज्ज्ञानसाधनमाहुः मार्गंत्यन्वेषयंतियत्तत्तीर्थपदस्तवपदंवयंप्रपन्नाः कैर्मार्गैरिति छंदःसुपर्णैर्वेदपक्षिभिः तवैवमुखपद्मंनीडंयेषाम् यथापक्षिणोनीडा
द्गतास्ततस्ततःपरिभ्रम्यपुनस्तत्रैवाविशंतितथावेदाअपित्वत्तउद्गतास्त्वय्येवपर्यवस्यंति अतोवेदानाश्रित्यत्वपदंमृगयंतइति विविक्तेअसंगेमनसिकिंचाघमर्षमघनाशकमुदमुदकंयासांसरितां
तासुवरायागंगायाःपदमुद्गमस्थानंअतोगंगामनुसेवमानाअपितदुद्गमस्थानंत्वत्पदंप्राप्नुवंतीत्यर्थः ४०ननुविषयाकृष्टचित्तानांकुतस्तदन्वेषणंतत्राऽऽहुःयद्धृदयेऽवधायध्यात्वा वैराग्यंबलंयस्य

एतेदेवाःकलाविष्णोःकालमायांशलिंगिनः ॥ नानात्वात्स्वक्रियाऽनीशाःप्रोचुःप्रांजलयोविभुम् ३७ देवाऊचुः ॥ नमामतेदेवपदारविंदंप्रपन्नतापोपशमात
पत्रम् ॥ यन्मूलकेतायतयोंऽजसोरुसंसारदुःखंबहिरुत्क्षिपंति ३८ धातर्यदस्मिन्भवईशजीवास्तापत्रयेणोपहतानशर्म ॥ आत्मँल्लभंतेभगवंस्तवांघ्रिच्छा
यांसविद्यामतआश्रयेम ३९ मार्गंतियत्तेमुखपद्मनीडैश्छंदःसुपर्णैर्ऋषयोविविक्ते ॥ यस्याघमर्षोदसरिद्वरायाःपदंपदंतीर्थपदःप्रपन्नाः ४० यच्छ्रद्धयाश्रु
तवत्याचभक्त्यासंमृज्यमानेहृदयेऽवधाय ॥ ज्ञानेनवैराग्यबलेनधीराव्रजेमतत्तेंऽघ्रिसरोजपीठम् ४१ विश्वस्यजन्मस्थितिसंयमार्थेकृतावतारस्यपदांबु
जंते ॥ व्रजेमसर्वेशरणंयदीशस्मृतंप्रयच्छत्यभयंस्वपुंसाम् ४२ यत्सानुबंधेऽसतिदेहगेहेममाहमित्यूढदुराग्रहाणाम् ॥ पुंसांसुदूरंवसतोऽपिपुर्यांभजेमतत्तेभ
गवन्पदाब्जम् ४३ तान्वाअसद्वृत्तिभिरक्षिभिर्येपराहृतांतर्मनसःपरेश ॥ अथोनपश्यंत्युरुगायनूनंयेतेपदन्यासविलासलक्ष्म्याः ४४ पानेनतेदेवकथासु
धायाःप्रवृद्धभक्त्याविशदाशयाये ॥ वैराग्यसारंप्रतिलभ्यबोधंयथांऽजसाऽन्वीयुरकुंठधिष्ण्यम् ४५

तेनज्ञानेनधीराभवंतिसरागेचित्तेध्यानमेवकुतस्तत्राऽऽहुः श्रद्धयाश्रवणपूर्विकयाभक्त्याचसंमृज्यमानेसंशोध्यमाने ४१ भक्तानुग्रहंस्मरंतआहुः विश्वस्येति ४२ अंतर्यामितयानित्यंसन्नि
हितेऽनर्थकंव्रजनमित्याशंक्याऽऽहुः यदिति सानुबंधेसोपकरणे असतितुच्छे पुर्यांस्वदेहेएववसतोऽपि यत्सुदूरंदुष्प्रापम् ४३ ननुयदिहृदिस्थस्यापिपदाब्जंकेषांचित्सुदूरंतर्ह्यन्येषाम
पितथैवस्यादविशेषादित्याशंक्याऽऽहुः तानितिअसद्वृत्तिभिर्बहिर्मुखैरक्षिभिरिंद्रियैः पराहृतंदूरमपहृतमंतस्थंमनोयेषांते अथोअतएवतेनूनंतान्नपश्यंति वैप्रसिद्धम् कुतःपुनस्तेषांतत्संगः
स्यात्कान् तेतवपदन्यासोगमनंतस्यविलासोविभ्रमस्तस्यलक्ष्मीःशोभातस्यायेत्वल्लीलाकथादिभिःशोभमानांस्त्वद्भक्तानित्यर्थःपथइतिलक्ष्यानितिचपाठेत्वत्पदन्यासविलासोलक्ष्योयेषां
तान् पथस्त्वन्मार्गभूतान्सतोमार्गान्वाश्रवणादीन्नपश्यंतीत्यर्थः यद्वा येएवंभूताभागवतास्तेतानुन्मत्तान्नूनंनैवपश्यंतीत्यन्वयःसत्संगाभावेमहरिकथाश्रवणाभावाद्धृदिस्थितमपितेषांसुदूरमि
तिभावः ४४एतदेवस्फुटयंति पानेनेतिद्वाभ्याम् वैराग्यंसारोबलंयस्यबोधस्यतंलब्ध्वा अन्वीयुःप्राप्नुयुः अकुंठधिष्ण्यंवैकुंठलोकम् ४५

आत्मनिसमाधिर्मनःस्थैर्यंसएवयोगउपायस्तस्यबलेन ज्ञानयोगतःश्रमेणमोक्षःसत्संगतस्त्वत्कथाश्रवणादिनात्वनायासेनैव अहंममताविष्टानांतुनकथंचिदितिभावः ४६ तदेवंस्तुत्वाप्रार्थ
यंते चतुर्भिः तत्तस्मात्हेआद्य तेत्वदीयावयंयस्माल्लोकानांसिसृक्षयात्वयाऽनुसृष्टाःक्रमेणोत्पादिताःत्रिभिरात्मभिःसत्त्वादिस्वभावैरतएवविरुद्धस्वभावत्वाद्वियुक्ताः संतोयदर्थंसृष्टास्तत्स्व
विहारतंत्रंत्वत्क्रीडोपकरणंब्रह्मांडंतेतुभ्यंप्रतिहर्तवेप्रतिहर्तुंसमर्पयितुंनशक्नुमोऽतस्त्वंनःस्वचक्षुःपरिदेहीतित्रयाणांश्लोकानांचतुर्थेनान्वयः ४७ असामर्थ्यमेवप्रपंचयितुंकार्यस्यातिवैचित्र्य
माहुः भोअज काले तत्तदवसरेबलिंभोगंयावत्साकल्येनतेतुभ्यंहरामसमर्पयामयथायेनप्रकारेणान्नमदामभक्षयामेत्यनेनान्नमात्रंचास्माकमैश्वर्यैणतुभोगस्तवैवेत्युक्तम् उभयेषांतवचास्माकं
चयत्रस्थित्वाइमेजीवाअनूहाअप्रत्यूहानिर्विघ्नाः यद्वाअनूहाअवितर्कानिःसंशयाइत्यर्थः तथाचश्रुतिः'ताएनमब्रुवन्नायतनंनःप्रजानीहियस्मिन्प्रतिष्ठिताअन्नमदामे'ति ४८ अवश्यंचत्वया
स्माकमेषांचकार्योपाधीनांजीवानांवृत्तिःपरिकल्पनीयाजनकत्वादित्याहुःनोऽस्माकंसान्वयानांसकार्याणाम् यद्वा अन्वेतीत्यन्वयःकारणंतत्सहितानांत्वमेवाद्यःकारणम् अत्रहेतवःकूटस्थोऽ
विक्रियःपुरुषोऽधिष्ठातापुराणः पुरातनःएतदुपपादयंति त्वमितिहेदेव अजएवत्वंगुणानांसत्त्वादीनांकर्मणांजन्मादीनांचयोनौकारणभूतायांशक्त्यांमायायांप्रथमंरेतआदधोनिहितवान

तथाऽपरेचात्मसमाधियोगबलेनजित्वाप्रकृतिंबलिष्ठाम् ॥ त्वामेवधीराःपुरुषंविशंतितेषांश्रमःस्यान्नतुसेवयाते ४६ तत्तेवयंलोकसिसृक्षयाऽद्यत्वयानुसृष्टा
त्रिभिरात्मभिःस्म ॥ सर्वेवियुक्ताःस्वविहारतंत्रंनशक्नुमस्तत्प्रतिहर्तवेते ४७ यावद्बलिंतेऽजहरामकालेयथावयंचान्नमदामयत्र ॥ यथोभयेषांतइमेहिलोकाब
लिंहरंतोऽन्नमदंत्यनूहाः ४८ त्वंनःसुराणामसिसान्वयानांकूटस्थआद्यःपुरुषःपुराणः ॥ त्वंदेवशक्त्यांगुणकर्मयोनौरेतस्त्वजायांकविमादधेऽजः ४९ ततो
वयंसत्प्रमुखायदर्थेबभूविमात्मन्करवामकिंते ॥ त्वंनःस्वचक्षुःपरिदेहिशक्त्यादेवक्रियार्थेयदनुग्रहाणाम् ५० इतिश्रीभा०महापुराणेतृतीयस्कंधेपंचमोऽध्या
यः ५ ॥ छ ॥ ऋषिरुवाच ॥ इतितासांस्वशक्तीनांसतीनामसमेत्यसः ॥ प्रसुप्तलोकतंत्राणांनिशाम्यगतिमीश्वरः १ कालसंज्ञांतदादेवींबिभ्रच्छक्तिमु
रुक्रमः ॥ त्रयोविंशतितत्त्वानांगणंयुगपदाविशत् २ सोऽनुप्रविष्टोभगवांश्चेष्टारूपेणतंगणम् ॥ भिन्नंसंयोजयामाससुप्तंकर्मप्रबोधयन् ३ प्रबुद्धकर्मादैवेनत्र
योविंशतिकोगणः ॥ प्रेरितोऽजनयत्स्वाभिर्मात्राभिरधिपूरुषम् ४

सीत्यर्थःकीदृशम् कविंसर्वज्ञंमहत्तत्त्वरूपम् ४९ तथाहेआत्मन्देवसत्प्रमुखामहदादयोवयंयदर्थंबभूविम तत्किंतेकार्यंकरवाम सृष्टिमितिचेत्तत्राऽऽहुःतर्हिनोऽस्माकंत्वंस्वचक्षुःस्वीयंज्ञानंश
क्त्यासहपरिदेहिप्रयच्छयस्मात्त्वत्तएवानुग्रहोयेषांतेयदनुग्रहास्तेषामस्माकम् क्रियाऽर्थइयानेवैतावाननुग्रहोयेषामित्येकंवापदम् त्वदीयज्ञानक्रियाशक्तिभ्यामेववयंसृष्टौक्षमानान्यथेत्यर्थः
५० ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेतृतीयस्कंधेटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ षष्ठेतैरीश्वराविष्टैःसृष्टिमाहविराट्तनोः ॥ अधिदैवादिभेदंचतत्रैवभगवत्कृतम् ॥ १ ॥ स्व
शक्तीनांमहदादीनामसमेत्यामिलित्वासतीनांस्थितानाम् प्रसुप्तंलोकतंत्रंविश्वरचनायासाम् यद्वा प्रसुप्तजीवोपकरणानांगतिंस्थितिंदृष्ट्वाआविशदित्युत्तरेणान्वयः १ कालेनसंज्ञाउद्बोधो
यस्याःकालयतिक्षोभयतिस्वकार्याणीतिवाकालसंज्ञाप्रकृतिस्तांशक्तिम् प्रकृत्यासहप्रवेशात्त्रयोविंशतितत्त्वानामित्युक्तम् अंतर्यामितयाप्राविशत् २ चेष्टारूपेणक्रियाशक्त्या कर्मतेषांक्रि
यांजीवानामदृष्टंवा ३ प्रबुद्धंकर्मक्रियाशक्तिर्यस्यसत्रयोविंशतेर्गणःदैवेनेश्वरेणप्रेरितः मात्राभिरंशैःअधिपुरुषंविराड्देहम् ४

जननमेवाऽऽहपरेणेश्वरेणविश्वसृजा तत्त्वानांगणः मात्रयाचुक्षोभपरिणतोनसर्वात्मना यस्मिँल्लोकाःस्थिताः ५ सपुरुषोऽधिपुरुषइत्युक्तः आंडकोशेब्रह्मांडमध्ये सर्वैःसत्त्वैरनुशायिभिर्जीवैःसहितः ६ गर्भःकार्यरूपोविराट्देवशक्तिर्ज्ञानशक्तिस्तयैकधाहृदयावच्छिन्नचैतन्यरूपेण कर्मशक्तिःक्रियाशक्तिस्तयादशधाप्राणरूपेण प्राणादयःपंच 'नागःकूर्मश्चकृकलोदेवदत्तोधनंजय'इत्येतेपंचैवंवृत्तिभेदेनदशविधःप्राणः आत्मशक्तिर्भोक्तृशक्तिस्तयाऽध्यात्मादिभेदेनत्रिधाऽऽत्मानंविभक्तंकृतवान् ७ एवंविभागसामर्थ्यायतस्योत्कर्षमाह एषहीति अशेषसत्त्वानांप्राणिनामात्माव्यष्टीनांतदंशत्वात्अंशोजीवः अवतारत्वोक्तिस्तस्मिन्नारायणाविर्भावाभिप्रायेण ८ पूर्वश्लोकार्थंविवृणोति साध्यात्मः अध्यात्मानींद्रियाणितत्सहितःविराडिति सर्वत्र ९ अध्यात्मादिभेदंप्रपंचयितुमाह स्मरन्निति विज्ञापितंयावद्धलिंतेऽजहरामेत्यादि स्वेनतेजसाचिच्छक्त्या अतएवेदंकरिष्यामीत्यालोचितवान् 'यस्यज्ञानमयंतप'इतिश्रुतेः विवृ

परेणविशतास्वस्मिन्मात्रयाविश्वसृग्गणः॥ चुक्षोभान्योऽन्यमासाद्ययस्मिँल्लोकाश्चराचराः ५ हिरण्मयःसपुरुषःसहस्रपरिवत्सरान् ॥ आंडकोशउवासाप्सुसर्वसत्त्वोपबृंहितः ६ सवैविश्वसृजांगर्भोदैवकर्मात्मशक्तिमान् ॥ विबभाजात्मनात्मानमेकधादशधात्रिधा ७एषह्यशेषसत्त्वानामात्मांशःपरमात्मनः॥ आद्योऽवतारोयत्रासौभूतग्रामोविभाव्यते ८ साध्यात्मःसाधिदैवश्चसाधिभूतइतित्रिधा ॥ विराट्प्राणोदशविधएकधाहृदयेनच ९ स्मरन्विश्वसृजामीशोविज्ञापितमधोक्षजः ॥ विराजमतपत्स्वेनतेजसैषांविवृत्तये १० अथतस्याभितप्तस्यकतिचायतनानिह ॥ निरभिद्यंतदेवानांतानिमेगदतःशृणु ११ तस्याग्निरास्यंनिर्भिन्नंलोकपालोविशत्पदम् ॥ वाचास्वांशेनवक्तव्यंययाऽसौप्रतिपद्यते १२ निर्भिन्नंतालुवरुणोलोकपालोऽविशद्धरेः ॥ जिह्वयांऽशेनचरसंययाऽसौप्रतिपद्यते १३ निर्भिन्नेअश्विनौनासेविष्णोराविशतांपदम् ॥ घ्राणेनांशेनगंधस्यप्रतिपत्तिर्यतोभवेत् १४ निर्भिन्नेअक्षिणीत्वष्टालोकपालोऽविशद्विभोः ॥ चक्षुषांशेनरूपाणांप्रतिपत्तिर्यतोभवेत् १५ निर्भिन्नान्यस्यचर्माणिलोकपालोऽनिलोविशत् ॥ प्राणेनांशेनसंस्पर्शंयेनासौप्रतिपद्यते १६ कर्णावस्यविनिर्भिन्नौधिष्ण्यंस्वंविविशुर्दिशः ॥ श्रोत्रेणांशेनशब्दस्यसिद्धिंयेनप्रपद्यते १७ त्वचमस्यविनिर्भिन्नांविविशुर्धिष्ण्यमोषधीः ॥ अंशेनरोमभिःकंडूंयैरसौप्रतिपद्यते १८ मेढ्रंतस्यविनिर्भिन्नंस्वधिष्ण्यंकउपाविशत् ॥ रेतसांऽशेनयेनासावानंदंप्रतिपद्यते १९ गुदंपुंसोविनिर्भिन्नंमित्रोलोकेशआविशत् ॥ पायुनांऽशेनयेनासौविसर्गंप्रतिपद्यते २० हस्तावस्यविनिर्भिन्नाविंद्रःस्वर्पतिराविशत् ॥ वार्तयांऽशेनपुरुषोययावृत्तिंप्रपद्यते २१

त्तयेविविधवृत्तिलाभाय १० मेमत्तःशृणु ११ आयतनान्येवाऽऽह तस्याग्निरित्यादिचतुर्दशभिः आस्यंनिर्भिन्नंपृथग्जातम् पदंस्वस्थानम् स्वांशेनस्वशक्त्यावाचासहाविशत् असौजीवःवक्तव्यंप्रतिपद्यते शब्दमुच्चारयतीत्यर्थः सर्वत्रयन्निर्भिन्नंतदधिष्ठानम् अग्न्यादिप्रथमांतमधिदैवम् वागादींद्रियम् तृतीयांतमध्यात्मम् प्रतिपत्तव्यमधिभूतम् १२ हरेर्विराजः १३ १४ त्वष्टाआदित्यः १५ प्राणेनेति प्राणवद्देहव्यापिनात्वगिंद्रियेणेत्यर्थः १६ शब्दस्यसिद्धिंज्ञानम् १७ त्वचंचर्म ओषधीरोषधयः त्वगिंद्रियस्यैवस्थानभेदेनविषयद्वयंकंडूःस्पर्शश्च तत्रचायंनामभेदोदेवताभेदश्चेतिद्वितीयस्कंधएवव्याख्यातम् १८ कःप्रजापतिः १९ २० स्वर्पतिःस्वर्गस्यपतिः वार्तयाक्रयविक्रयादिशक्त्या वृत्तिंजीविकाम् २१

२२ २३ विक्रियांसंकल्पादिरूपाम् २४ आत्मानमहंकारम् अभिमन्यतेऽनेनेत्यभिमानारुद्रः कर्मणाऽहंवृत्त्या कर्तव्यमिति क्रियाम् २५ सत्त्वमितिबुद्धिचित्तयोरभेदेननिर्देशः महानि
तिब्रह्मा चित्तेनचेतनया २६ त्रिलोकोत्पत्तिमाह शीर्ष्णइति वृत्तयः परिणामाः २७ एतदेवप्रपंचयति द्वाभ्याम् आत्यंतिकेनोर्जिते न पणव्यवहारे पणंतेयागादिनाव्यवहरंतीतिपणयो
मनुष्यास्ताननुएतदुपकरणभूतायेगवादयस्तेऽपिधरांप्रपोदिरे २८ तृतीयंतमस्तदीयेनतामसेन उभयोर्द्यावापृथिव्योरंतरंमध्यंव्योमांतरिक्षंतदेवभगवतोनाभिस्तामाश्रितारुद्रपार्षदांरुद्र
स्यपार्षदानांभूतादीनांगणाः२९अवर्ततप्रवृत्तम् ब्रह्मवेदः यस्तून्मुखत्वान्मुखोद्भवत्वाद्वर्णानांमुख्योमुखमिवप्रथमोगुरुश्चाभूत्सोपिमुखतोऽवर्ततेत्यनुषंगः अध्यापनादिनाब्राह्मणस्यवेदोवृत्तिः
तयावृत्त्यासहब्राह्मणोमुखतोजातइत्यर्थःएवमुत्तरत्रवर्णत्रयेऽपिज्ञातव्यम्३०क्षत्रंपालनरूपावृत्तिस्तत्क्षत्रमनुव्रतोऽनुसृतःक्षत्रियोपिबाहुभ्योऽवर्ततइत्यर्थः तदनुव्रतत्वमेवाऽऽह यइति पौरुषः

पादावस्यविनिर्भिन्नौलोकेशोविष्णुराविशत् ॥ गत्यास्वांशेनपुरुषोययाप्राप्यंप्रपद्यते २२ बुद्धिंचास्यविनिर्भिन्नांवागीशोधिष्ण्यमाविशत् ॥ बोधेनांशेन
बोद्धव्यंप्रतिपत्तिर्यतोभवेत् २३ हृदयंचास्यनिर्भिन्नंचंद्रमाधिष्ण्यमाविशत् ॥ मनसांऽशेनयेनासौविक्रियांप्रतिपद्यते २४ आत्मानंचास्यनिर्भिन्न
मभिमानोविशत्पदम् ॥ कर्मणांऽशेनयेनासौकर्तव्यंप्रतिपद्यते २५ सत्त्वंचास्यविनिर्भिन्नंमहान्धिष्ण्यमुपाविशत् ॥ चित्तेनांशेनयेनासौविज्ञानंप्रतिपद्य
ते २६ शीर्ष्णोऽस्यद्यौर्धरापद्भ्यांखंनाभेरुदपद्यत ॥ गुणानांवृत्तयोयेषुप्रतीयंतेसुरादयः २७ आत्यंतिकेनसत्त्वेनदिवंदेवाःप्रपेदिरे ॥ धरांरजःस्वभावेन
पणयोयेचताननु २८ तार्तीयेनस्वभावेनभगवन्नाभिमाश्रिताः ॥ उभयोरंतरंव्योमयेरुद्रपार्षदांगणाः २९ मुखतोऽवर्ततब्रह्मपुरुषस्यकुरूद्वह ॥ यस्तू
न्मुखत्वाद्वर्णानांमुख्योऽभूद्ब्राह्मणोगुरुः ३० बाहुभ्योऽवर्ततक्षत्रंक्षत्रियस्तदनुव्रतः ॥ योजातस्त्रायतेवर्णान्पौरुषःकंटकक्षतात् ३१ विशोऽवर्ततंतस्योर्वो
र्लोकवृत्तिकरीर्विभोः ॥ वैश्यस्तदुद्भवोवार्तांनृणांयःसमवर्तयत् ३२ पद्भ्यांभगवतोजज्ञेशुश्रूषाधर्मसिद्धये ॥ तस्यांजातःपुराशूद्रोयद्वृत्त्यातुष्यतेहरिः ३३
एतेवर्णाःस्वधर्मेणयजंतिस्वगुरुंहरिम् ॥ श्रद्धयाऽऽत्मविशुद्ध्यर्थंयज्जाताःसहवृत्तिभिः ३४ एतत्क्षत्तर्भगवतोदैवकर्मात्मरूपिणः ॥ कःश्रद्दध्यादुपाकर्तुंयोगमा
याबलोदयम् ३५ अथापिकीर्तयाम्यंगयथामतियथाश्रुतम् ॥ कीर्तिंहरेःस्वांसत्कर्तुंगिरमन्याभिधाऽसतीम् ३६

पुरुषस्यविष्णोरंशः कंटकाश्चोरादयस्तेभ्योयत्क्षतमुपद्रवस्तस्मात्त्रायतेरक्षति ३१ विशःकृष्यादिव्यवसायाः लोकस्यवृत्तिकरीर्जीविकाहेतवः तस्यविभोरूर्वोःप्रवृत्ताः तदुद्भवऊरु
जोवार्तांजीविकांयःस्ववृत्त्यासंपादितवान् ३२ तस्यांनिमित्तभूतायाम् यस्यवृत्त्याहरिःस्वयमेवतुष्यति ३३ यद्यस्माज्जाताः गुरुत्वाज्जनकत्वाद्वृत्तिप्रदत्वाच्चहरेराराधनंतेषांपरोधर्मइत्य
र्थः ३४ भोक्षत्तर्दैवकर्मात्मरूपिणःकालकर्मस्वभावशक्तिमतोभगवतोयोगमायाबलेनोज्जृंभितमेतद्विराड्रूपमुपाकर्तुंसाकल्येननिरूपयितुंकःश्रद्दध्यादिच्छेत् इच्छाऽप्यशक्यानिरूपणं
तुदूरतइत्यर्थः ३५ अंगविदुरअथापिहरेःकीर्तिंकीर्तयामि यथाश्रुतं गुरुमुखात् तदपिनसर्वात्मना किंतुयथामतिस्वमत्यनुसारेण अन्याभिधाहरिव्यतिरिक्तार्थाभिधानंतयाऽसतींम
लिनांस्वीयांवाचंसत्कर्तुंपवित्रीकर्तुम् ३६

अज्ञात्वापियथामातिकीर्तनेश्रवणेवाऽऽवश्यकंकैवल्यमित्याहएकांततोलाभंनुनिश्चितमाहुः श्रुतेःश्रोत्रस्यउपाकृतायांनिरूपितायाम्‌उपसंप्रयोगंसन्निधौअर्पणम्‌ ३७ नचातिविज्ञानोनिर्बंधःकर्तव्योब्रह्मणोऽपिदुर्ज्ञेयत्वादित्याह आत्मनोहरेर्महिमायोगविपक्वयाऽपिधियासंवत्सरसहस्रांतेऽपिआदिकविनाब्रह्मणाऽपिकिमवसितःकिंज्ञातः इतिकाकूक्त्याएतावानितिनज्ञातएवेत्युक्तम्‌ ३८ यद्यस्मात्स्वयमप्यात्माहरिरात्मवर्त्मस्वमायागतिमेतावदितिनवेद अनंततत्वात्‌ ३९ अतोदुर्ज्ञेयत्वात्केवलंनमस्करोति यतइति यस्यज्ञानायप्रवृत्तावाचोऽपिमनसासहतमप्राप्यैवन्यवर्ततदुर्ज्ञेयत्वात्‌ नकेवलंवाङ्मनसीअहमहंकारस्याधिष्ठातारुद्रोपिइमेइंद्रियाधिष्ठातारोदेवाअन्येच ४० ॥ ॥ इतिश्रीमद्भागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सप्तमेसंशयच्छेदिप्रतिनंद्यमुनेर्वचः ॥ पुनःक्षत्त्राकृतानानाप्रश्नाःसम्यगुदीरिताः ॥ १ ॥ ''अथतेभगवल्लीलायोगमायोपबृंहिताः''इत्यादिनामायागुणैर्लीलयाभगवान्सृष्ट्यादिकरोतीत्येवंब्रुवाणंमैत्रेयंभारत्याप्रार्थनारूपयाप्रीणयन्निवेत्यभिप्रायाज्ञानेनाक्षेपात्‌ १ निर्विकारस्यक्रियानिर्गुणस्यचगुणाः कथंलीलयेत्युक्तिःप्रयोजनाभावंपरिहरतिनवस्तुविरोधमितिभावः २ अर्भकवल्लीलाऽपिनयुज्यतेवैषम्यादित्याह उद्यमयतिप्रवर्तयतीत्युद्यमः अर्भकस्यक्रीडायांप्रवृत्तिहेतुःकामोऽस्ति अन्यतस्तुवस्त्वंतरेणबालांतरप्रवर्तनेनवातस्यक्रीडेच्छाभवति ईश्वरस्यतुस्वतस्तृप्तस्यकथंकामोन्यतः सदानिवृत्तस्यचासंगाद्वितीयस्यकथमन्यतश्चिक्रीडिषेत्यर्थः ३ यच्चोक्तम्‌''स्मरन्विश्वसृजामीशोविज्ञापितमधोऽक्षज''इत्यादि

एकांतलाभंवचसोनुपुंसांसुश्लोकमौलेर्गुणवादमाहुः ॥ 'श्रुतेश्चविद्वद्भिरुपाकृतायांकथासुधायामुपसंप्रयोगम्‌ ३७ आत्मनोऽवसितोवत्समहिमाकविनाऽऽदिना ॥ संवत्सरसहस्रांतेधियायोगविपक्वया ३८ अतोभगवतोमायामायिनामपिमोहिनी ॥ यत्स्वयंचात्मवर्त्मात्मानवेदकिमुतापरे ३९ यतोऽप्राप्यन्यवर्तंतवाचश्चमनसासह ॥ अहंचान्यइमेदेवास्तस्मैभगवतेनमः ४० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेषष्ठोऽध्यायः ६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंब्रुवाणंमैत्रेयंद्वैपायनसुतोबुधः ॥ प्रीणयन्निवभारत्याविदुरःप्रत्यभाषत १ ॥ विदुरउवाच ॥ ब्रह्मन्कथंभगवतश्चिन्मात्रस्याविकारिणः ॥ लीलयाचापियुज्येरन्निर्गुणस्यगुणाःक्रियाः २ क्रीडायामुद्यमोऽर्भस्यकामश्चिक्रीडिषाऽन्यतः ॥ स्वतस्तृप्तस्यचकथंनिवृत्तस्यसदाऽन्यतः ३ अस्राक्षीद्भगवान्विश्वंगुणमय्यात्ममाययया ॥ तयासंस्थापयत्येतद्भूयःप्रत्यभिधास्यति ४ देशतःकालतोयोसाववस्थातःस्वतोऽन्यतः ॥ अविलुप्तावबोधात्मासयुज्येताजयाकथम्‌ ५ भगवानेकएवैषसर्वक्षेत्रेष्ववस्थितः ॥ अमुष्यदुर्भगत्वंवाक्लेशोवाकर्मभिःकुतः ६

नाऽविद्योपाधेर्जीवस्यभोगार्थमीश्वरःसृष्ट्यादिकरोतीतितदप्याक्षेप्तुमनुवदति अस्राक्षीदिति गुणमयीआत्मनोजीवस्यकर्तृत्वभोक्तृत्वादिमोहोत्पादिकायामायातयासृष्टवान्‌ तदुक्तंप्रथमे ''ययासंमोहितोजीवआत्मानंत्रिगुणात्मकम्‌॥ परोऽपिमनुतेऽनर्थंतत्कृतंचाभिपद्यते''इत्यादिना अत्रच''अतोभगवतोमायामायिनामपिमोहिनी''इतिसंस्थापयति पालयति प्रत्यभिधास्यतिप्रातिलोम्येनतिरोहितंकरिष्यति पाठांतरेप्रातिलोम्येनात्मन्यभितोधारयिष्यति ४ एतच्चजीवस्याविद्याश्रयत्वेघटेतनतुतत्संभवतीत्याह देशतइतियोऽसौदेशादिभिरविलुप्तावबोधआत्माजीवःब्रह्मस्वरूपत्वात्‌ सकथमजयाऽविद्ययायुज्येत तत्रदेशतोदीपप्रभायाइवलोपोनास्तिसर्वगतत्वात्‌ नकालतोविद्युतइवानित्यत्वात्‌ नावस्थातःस्मृतिवदविक्रियत्वात्‌ नस्वतःस्वप्नवत्सत्यत्वात्‌ नान्यतोघटादिवदद्वितीयत्वात्‌ एवमेतैर्यस्यबोधोनलुप्यतेसकथमजयायुज्येत अजाचात्राविद्यैवनमाया तस्याअवबोधेनविरोधाभावात्‌ ५ किंच ब्रह्मरूपत्वादेवजीवस्यसंसारोपिनाविद्यतइत्याक्षिपति सर्वक्षेत्रेष्ववस्थितोभोक्ताऽपिवस्तुतोभगवानेवचिद्रूपत्वेनतद्व्यतिरेकाभावात्‌ एवंचसत्यमुष्यजीवस्यदुर्भगत्वमानंदादिभ्रंशःकर्मभिर्हेतुभूतैः क्लेशोवाकुतःकर्मसंबंधाभावात्‌ अन्यथाईश्वरस्यापितत्प्रसंगःस्यादितिभावः ६

अज्ञानमेवसंकटंदुर्गंतस्मिन् तन्मानसंकश्मलंमोहंपराणुदापाकुरु ७ चोदितआक्षिप्तः स्मयन्निवप्रौढिमाविष्कुर्वन्निव वस्तुतस्तुगतस्मयः ८ भगवतोऽचिंत्यशक्तेरीश्वरस्यसेयंमाया नयेनत
र्केणविरुध्यतइतियत् तर्कविरोधमेवानुवदाति ।विमुक्तस्यैवपुंसोऽविद्याबंधनंकार्पण्यंचेति ९ अत्रोदाहरणमाह यद्यथाअर्थेनाशिर श्छेदादिनाविनाऽप्युपद्रष्टुः स्वप्नसाक्षिणोममेदंशिराश्छि
न्नमित्यात्मविपर्ययःकेवलंमृषैवप्रतीयतेतद्वत् १० तर्हीश्वरस्यापिकिंनप्रतीयेततत्राऽऽह यथाजलेप्रतिबिंबितस्यैवचंद्रमसोजलोपाधिकृतःकंपादिधर्मोदृश्यते नत्वाकाशेस्थितस्यतथाऽ
नात्मनोदेहादेर्धर्मोऽसन्नपितदभिमानिनोद्रष्टुरात्मनोजीवस्यैवनत्वीश्वरस्येत्यर्थः ११ तन्निवृत्त्युपायमाह सवैअनात्मनोगुणोनिवृत्तिधर्मेणवासुदेवस्याऽनुकंपातयाचतस्मिन्भक्तियोगस्ते
नतिरोधत्तेदृश्योभवाति शनैरित्यनेनसाधनानुसारेणेत्युक्तम् १२ तर्हिसर्वानर्थनिवृत्तिःकदेत्यपेक्षायामाह यदेंद्रियाणामुपरामोनैश्चल्यम् क्वद्रष्टुरात्मन्यंतर्यामिरूपे अथानंतरमेवकृत्स्न
क्लेशविलयमात्रेदृष्टांतःसंसुप्तस्येवेति नतुपुनरुत्थाने १३ भक्तियोगेनक्लेशनिवृत्तिंदर्शयाति अशेषेति गुणानामनुवादश्चश्रवणंच आत्मनिमनसिलब्धा श्रवणकीर्तनापेक्षयासमेमध्यानेकिं
पुनर्न्यायोक्तिः १४ उत्तरमभिनंदन्नात्मनःकृतार्थतामाविष्करोति संछिन्नइतिषड्भिः चिद्रूपत्वाविशेषेऽपिकथमीश्वरस्यजगत्कर्तृत्वादिकथंवाजीवस्यसंसारइतियः संशयोममासीत्सतवसूक्तं

एतस्मिन्मेमनोविद्वन्खिद्यतेऽज्ञानसंकटे ॥ तन्नःपराणुदविभोकश्मलंमानसंमहत् ७ श्रीशुकउवाच ॥ सइत्थंचोदितःक्षत्त्रातत्त्वजिज्ञासुनामुनिः ॥ प्रत्याह
भगवच्चित्तःस्मयन्निवगतस्मयः ८ मैत्रेयउवाच ॥ सेयंभगवतोमायायन्नयेनविरुध्यते ॥ ईश्वरस्यविमुक्तस्यकार्पण्यमुतबंधनम् ९ यदर्थेनविनाऽमुष्यपुं
सआत्मविपर्ययः ॥ प्रतीयतउपद्रष्टुःस्वशिरश्छेदनादिकः १० यथाजलेचंद्रमसःकंपादिस्तत्कृतोगुणः ॥ दृश्यतेऽसन्नपिद्रष्टुरात्मनोनात्मनोगुणः ११
सवैनिवृत्तिधर्मेणवासुदेवानुकंपया ॥ भगवद्भक्तियोगेनतिरोधत्तेशनैरिह १२ यदेंद्रियोपरामोऽथद्रष्ट्रात्मनिपरेहरौ ॥ विलीयंतेतदाक्लेशाःसंसुप्तस्येवकृत्स्न
शः १३ अशेषसंक्लेशशमंविधत्तेगुणानुवादश्रवणंमुरारेः ॥ कुतःपुनस्तच्चरणारविंदपरागसेवारतिरात्मलब्धा १४ विदुरउवाच ॥ संछिन्नःसंशयोमह्यंतवसू
क्तासिनाविभो ॥ उभयत्रापिभगवन्मनोमेसंप्रधावति १५ साध्वेतद्व्याहृतंविद्वन्नात्ममायायनंहरेः॥आभात्यपार्थंनिर्मूलंविश्वमूलंनयद्बहिः १६ यश्चमूढत
मोलोकेयश्चबुद्धेःपरंगतः ॥ तावुभौसुखमेधेतेक्लिश्यत्यंतरितोजनः १७ अर्थाभावंविनिश्चित्यप्रतीतस्यापिनात्मनः ॥ तांचापियुष्मच्चरणसेवयाऽहंपराणुदे १८

सोपपत्तिकंवाक्यमेवासिःखड्गस्तेनसंछिन्नः अतइदानींमेमनउभयत्रापीश्वरस्वातंत्र्येजीवपारतंत्र्येचसंप्रधावतिसम्यक्प्रविशति एवंवाऽविलुप्तावबोधरूपस्यात्मनः कथमविद्ययाबंधःकुतो
वातन्निवृत्तिरितिसंशयःउभयत्रेति बंधेमोक्षेचेत्यर्थः १५ यस्मात्त्वयासाधुव्याहृतम् किंतत् हरेःशक्तिर्याआत्ममायाजीवविषयामायातदयनंतदाश्रयमेतद्दुर्भगत्वादिकंभातीति यद्य
स्मात्स्वशिरश्छेदादिवदपार्थमवस्तुभूतंनिर्मूलंमूलशून्यंच यस्मादस्यमूलंविश्वस्यमूलंस्वाज्ञानंबहिर्विनानास्ति १६ अल्पज्ञत्वात्पूर्वंममसंशयोजातइत्याह यश्चेति मूढतमोदेहाद्यास
क्तोयश्चबुद्धेःप्रकृतेःपरमीश्वरंप्राप्तस्तौसुखंयथाभवातितथा।एधेतेजीवतइत्यर्थःसंशयक्लेशाभावात् यस्तुदुःखानुसंधानेनप्रपंचंजिहासतिस्वानंदसंवेदनाभावाद्धातुंनशक्नोतिसतुक्लिश्यतीत्यर्थः
१७ इदानींतुकृतार्थोस्मियतस्त्वयासंशयश्छिन्नःकेवलंबाधितानुवृत्तिरेवावशिष्टासापियुष्मत्प्रसादान्निवर्तिष्यतइत्याह नात्मनःअनात्मनःप्रपंचस्यप्रतीतस्याप्यर्थाभावमर्थोऽत्रनास्तिकिं
तुप्रतीतिमात्रमितियुष्मच्चरणसेवयानिश्चित्यतांप्रतीतिमप्यहंपराणुदे अपनेष्यामीत्यर्थः १८

मधुद्विषःपादयोरतिरासःप्रेमोत्सवस्तीव्रोदुर्वारःस्वाभाविकः व्यसनंसंसारमर्दयतिनाशयतीतितथा १९ अहोदुर्लभंप्राप्तंमयेत्याह दुरापादुर्लभा वैकुंठस्यविष्णोस्तल्लोकस्यवावर्त्मसुमार्गेमू
तेषुमहत्सु यत्रयेषु महत्सेवयाहरिकथाश्रवणंततोहरौप्रेमतेनचदेहाद्यनुसंधानमपिनिवर्ततइतितात्पर्यम् २० अर्थांतरंप्रष्टुंतदुक्तमनुवदातित्रिभिःसृष्ट्वेति विकारैरिंद्रियादिभिःसहितानि उद्धृ
त्यतदंशैर्विराजंसृष्ट्वा २१ प्रविष्टस्यरूपमाह यमिति विराजंविशिनष्टि यत्रेति तेइमेविश्वेसर्वेलोकाः सविकाशमसंकोचेन २२ प्राणादयःपंचनागादयःपंचेत्येवंदशविधःइंद्रियाणिच अर्थाश्च
इंद्रियाणिचेतिपुनरुक्तिस्तद्देवतालक्षणार्था तत्सहितः सर्वोपबृंहकत्वात्प्राणस्यतत्साहित्यम् एवंत्रिवृत्त्रिविधःप्राणस्त्वयेरितउक्तः तस्यविभूतिर्ब्रह्माद्याविसर्गशब्दवाच्याः २३ यत्रयासु
इदंविश्वम् ततंव्याप्तम् २४ एवमेतत्पुराष्टष्टोमैत्रेयोभगवान्किलेतिपरीक्षित्प्रश्नोत्तरतयाविदुरमैत्रेयसंवादःप्रस्तावितोऽतस्तानेवविदुरेणकृतान्प्रश्नानाह यावत्समाप्ति प्रजापतीनांपतिर्ब्र

यत्सेवयाभगवतःकूटस्थस्यमधुद्विषः ॥ रतिरासोभवेत्तीव्रःपादयोर्व्यसनार्दनः १९ दुरापाह्यल्पतपसःसेवावैकुंठवर्त्मसु ॥ यत्रोपगीयतेनित्यंदेवदेवोजना
र्दनः २० सृष्ट्वाऽग्रेमहदादीनिसविकाराण्यनुक्रमात् ॥ तेभ्योविराजमुद्धृत्यतमनुप्राविशाद्विभुः २१ यमाहुराद्यंपुरुषंसहस्रांघ्र्यूरुबाहुकम् ॥ यत्रविश्वइमे
लोकाःसविकाशंसमासते २२ यस्मिन्दशविधःप्राणःसेंद्रियार्थेंद्रियस्त्रिवृत् ॥ त्वयेरितोयतोवर्णास्तद्विभूतीर्वदस्वनः २३ यत्रपुत्रैश्चपौत्रैश्चनप्तृभिःसह
गोत्रजैः ॥ प्रजाविचित्राकृतयआसन्याभिरिदंततम् २४ प्रजापतीनांसपतिश्चकॢपेकान्प्रजापतीन् ॥ सर्गांश्चैवानुसर्गांश्चमनून्मन्वंतराधिपान् २५ ए
तेषामपिवंशांश्चवंश्यानुचरितानिच ॥ उपर्यधश्चयेलोकाभूमेर्मित्रात्मजाऽऽसते २६ तेषांसंस्थांप्रमाणंचभूर्लोकस्यचवर्णय ॥ तिर्यङ्मानुषदेवानांसरी
सृपपतत्रिणाम् ॥ वदनःसर्गसंव्यूहंगार्भस्वेदद्विजोद्भिदाम् २७ गुणावतारैर्विश्वस्यसर्गस्थित्यप्ययाश्रयम् ॥ सृजतःश्रीनिवासस्यव्याचक्ष्वोदारविक्रम
म् २८ वर्णाश्रमविभागांश्चरूपशीलस्वभावतः ॥ ऋषीणांजन्मकर्मादिवेदस्यचविकर्षणम् २९ यज्ञस्यचवितानानियोगस्यचपथःप्रभो ॥ नैष्कर्म्य
स्यचसांख्यस्यतंत्रंवाभगवत्स्मृतम् ३० पाखंडपथवैषम्यंप्रतिलोमनिवेशनम् ॥ जीवस्यगतयोयाश्चयावतीर्गुणकर्मजाः ३१ धर्मार्थकाममोक्षाणांनि
मित्तान्यविरोधतः ॥ वार्तायादंडनीतेश्चश्रुतस्यचविधिंपृथक् ३२ श्राद्धस्यचविधिंब्रह्मन्पितॄणांसर्गमेवच ॥ ग्रहनक्षत्रताराणांकालावयवसंस्थिति
म् ३३ दानस्यतपसोवापियच्चेष्टापूर्तयोःफलम् ॥ प्रवासस्थस्ययोधर्मोयश्चपुंसउतापदि ३४ येनवाभगवांस्तुष्येद्धर्मयोनिर्जनार्दनः ॥ संप्रसीदतिवा
येषामेतदाख्याहिचानघ ३५

ह्मेत्यादीनांवर्णयेतिवक्ष्यमाणेनान्वयः चकॢपेऽकल्पयत् सर्गान्नवविधान् अनुसर्गांस्तद्भेदान् २५ हेमित्रायाआत्मज २६ संस्थांसन्निवेशम् सर्गाणांसंव्यूहंसंविभागम् गार्भस्वेदद्विजोद्भिदा
म् गार्भाजरायुजाः स्वेदाच्चद्वाभ्यांचजाताःस्वेदद्विजाःउद्भिदश्चतेषाम् २७ सर्गादीनाश्रयंचसृजतः २८ रूपंलिंगम् शीलमाचारः स्वभावःशमादिस्ततः विकर्षणंविभागम् २९
वितानानिविस्तारान् नैष्कर्म्यस्यचज्ञानस्यतदुपायस्यचसांख्यस्यपथःमार्गान्तंत्रंचेत्यर्थः ३० पाखंडानांपंथाःप्रवृत्तिस्तदेववैषम्यम् ३१ निमित्तान्युपायान्परस्पराविरोधेन ३२
ग्रहादीनांकालचक्रेसंस्थितिम् ३३ ३४ येनमार्गेणसंतुष्येत् येषामितियादृशानाम् ३५

अनापृष्टमप्यपृष्टमपि मद्योग्यंवक्तव्यमितिभावः ३६ प्रतिसंक्रमःप्रलयः तत्रप्रलयेइमंपरमेश्वरंशयानंराजानमिवचामरग्राहिणःकेवाऽनुशेरतेशयानमनुस्वपंति ३७ पुरुषस्यसंस्थानंजीवस्यतत्त्वम् परमेश्वरस्यस्वरूपम् येनांशेनतयोरैक्यम् तथाज्ञानंच नैगममौपनिषदम् ३८ यानिसूरिभिःप्रोक्तानितस्यज्ञानस्यसाधनानितानिचब्रूहि गुरुंविनैतन्नभवतीत्याह स्वतइति ३९ मेप्रश्नान्मेमित्रत्वात्स्निग्धत्वादित्यन्वयभेदान्नमेपदस्यपौनरुक्त्यम् ४० तत्त्वोपदेशेनजीवाभयप्रदानस्य ४१ पुराणेकल्पतेप्रकाशतइतिपुराणकल्पोबुभुत्सितोऽर्थःआपृष्टःपुराणकल्पोयंसमुनिप्रधानः ४२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ७ ॥ छ ॥ अष्टमेसमभूद्ब्रह्मानाभेस्तुजलशायिनः ॥ तमजानन्जलेबिभ्यत्तपसाऽतोषयद्विभुम् ॥ १ ॥ श्रोतारमभिनंदति सतांसेवितुंयोग्यः बतअहो यद्यस्मादिहास्मिन्वंशेलोकपालोधर्मराजस्त्वंबभूविथजातोसि कथंभूतः भगवानेवप्रधानभूतोयस्यसः अत्रहेतुः अजितेति

अनुव्रतानांशिष्याणांपुत्राणांचद्विजोत्तम ॥ अनापृष्टमपिब्रूयुर्गुरवोदीनवत्सलाः ३६तत्त्वानांभगवंस्तेषांकतिधाप्रतिसंक्रमः ॥तत्रेमंकउपासीरन्कउस्विदनुशेरते ३७ पुरुषस्यचसंस्थानंस्वरूपंवापरस्यच॥ज्ञानंचनैगमंयत्तद्गुरुशिष्यप्रयोजनम् ३८ निमित्तानिचतस्येहप्रोक्तान्यनघसूरिभिः॥स्वतोज्ञानंकुतःपुंसांभक्तिर्वैराग्यमेववा ३९ एतान्मेपृच्छतःप्रश्नान्हरेःकर्मविवित्सया ॥ ब्रूहिमेऽज्ञस्यमित्रत्वादजयानष्टचक्षुषः ४० सर्वेवेदाश्चयज्ञाश्चतपोदानानिचानघ ॥ जीवाभयप्रदानस्यनकुर्वीरन्कलामपि ४१ श्रीशुकउवाच ॥ सइत्थमापृष्टपुराणकल्पःकुरुप्रधानेनमुनिप्रधानः ॥ प्रवृद्धहर्षोभगवत्कथायांसंचोदितस्तंप्रहसन्निवाह ४२ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ सत्सेवनीयोबतपूरुवंशोयल्लोकपालोभगवत्प्रधानः ॥ बभूविथेहाजितकीर्तिमालांपदेपदेनूतनयस्यभीक्ष्णम् १ सोऽहंनृणांक्षुल्लसुखायदुःखंमहद्गतानांविरमायतस्य ॥ प्रवर्तयेभागवतंपुराणंयदाहसाक्षाद्भगवानृषिभ्यः २ आसीनमुर्व्यांभगवंतमाद्यंसंकर्षणंदेवमकुंठसत्त्वम् ॥ विवित्सवस्तत्त्वमतःपरस्यकुमारमुख्यामुनयोऽन्वपृच्छन् ३ स्वमेवधिष्ण्यंबहुमानयंतंयंवासुदेवाभिधमामनंति ॥ प्रत्यग्धृताक्षांबुजकोशमीषदुन्मीलयंतंविबुधोदयाय ४ स्वर्धुन्युदार्द्रैःस्वजटाकलापैरुपस्पृशंतश्चरणोपधानम् ॥ पद्मंयदर्चंत्यहिराजकन्याःसप्रेमनानाबलिभिर्वरार्थाः ५

प्रतिक्षणंनूतनयासिनवीनांकरोषि १ अल्पसुखायमहद्दुःखंप्राप्तानांतस्यदुःखस्यविरमाय प्रवर्तयेप्रारभे २ कोऽसौभगवान्केभ्यश्चर्षिभ्यआह कथंचत्वयाप्राप्तमित्यपेक्षायामाह आसीनमितिसप्तभिः उर्व्यांपातालतले अकुंठसत्त्वमप्रतिहतज्ञानम् अतःसंकर्षणात्परस्यश्रीवासुदेवस्य ३ तमेवविशिनष्टि स्वमेवधिष्ण्यंस्वीयमाश्रयंवासुदेवसंज्ञंपरमानंदरूपंध्यानपथेऽनुभूयबहुमानयंतंसर्वोत्कर्षेणपूजयंतम् प्रत्यग्धृतमंतर्मुखीकृतंनेत्रांबुजमुकुलंकिंचिदुन्मीलयंतम् कृपावलोकेनसनत्कुमारादीनामभ्युदयार्थम् ४ मुनीनांविशेषणंसार्धेन स्वर्धुन्याउदकेनार्द्रैरिति श्रीभागवतश्रवणार्थंसत्यलोकात्पातालंप्रत्यवतरंतोनिरंतरंगंगामध्यतएवावतीर्णाइतिभावः चरणावुपधीयेतेयस्मिन्पद्मेतदुपस्पृशंतोनमंतः कथंभूतंतदाह यत्पद्मंप्रेमसहितंयथाभवत्येवंनानोपहारैःपूजयंति वरार्थाःपतिकामाः ५

कृतानिकर्माणिगृणंतः केन अनुरागेणस्खलंतिपदानियस्मिंस्तेनवचसा तानिजानंतीतितज्ज्ञाः सहस्रमेवसाहस्रंकिरीटानांसाहस्रेयेमणिप्रवेकारत्नोत्तमास्तैःप्रद्योतितमुद्दामफणानांसहस्रं
यस्यतमपृच्छन्नितिपूर्वेणान्वयः ६ तेनसंकर्षणेनसनत्कुमारायप्रोक्तम् ७ पारमहंस्येधर्मेमुख्यः विवक्षमाणइत्यात्मनेपदंब्रूञादेशस्यवचेरुभयपदित्वात् अन्विताययानुगताय ८
पुलस्त्येनोक्तइत्यत्रैवमाख्यायिका पितरंराक्षसभक्षितंश्रुत्वापराशरोराक्षससत्रेप्रवृत्तोवासिष्ठवचनान्निवृत्तस्ततःपुलस्त्येनस्वसंततिरक्षणात्तुष्टेनवरोदत्तःपुराणप्रवक्ताभविष्यसीति ९ तदेवं
संकर्षणात्संप्रदायप्रवृत्तिंप्रदर्श्यविभूतिकथनायपद्मोद्भवंवक्तुमाह पदाप्लुतमेकार्णवोदकेनिमग्नंयद्यदाआसीत्तदाऽमीलितदृग्गतिरोहितचिच्छक्तिरेवश्रीनारायणोनेत्रेनिमीलितवानित्यर्थः मा
याविनोदंपरित्यज्यस्वात्मरतौस्वरूपानंदएवकृतोत्सवः अतएवनिरीहोनिष्क्रियःसन् १० कालशक्तेःप्रेरणंपुनःसृष्ट्यवसरेप्रबोधनार्थं स्वेपदेधिष्ठाने बहिर्वृत्त्यभावेदृष्टांतः यथानलइति
११ स्वयाचिच्छक्त्यासहवर्तमानएवयोगनिद्रयास्वपन्पूर्वमेवबोधनार्थंनियुक्तयास्वकालशक्त्यासादितंप्रापितंकर्मतंत्रंक्रियाकलापोयस्यसः अपीतान्लीनान्ददर्श १२ लोकसृष्ट्यर्थमर्थ

मुहुर्गृणंतोवचसाऽनुरागस्खलत्पदेनास्यकृतानितज्ज्ञाः ॥ किरीटसाहस्रमणिप्रवेकप्रद्योतितोद्दामफणासहस्रम् ६ प्रोक्तंकिलैतद्भगवत्तमेनानिवृत्तिधर्माभिर
तायतेन ॥ सनत्कुमारायसचाहपृष्टःसांख्यायनायांगधृतव्रताय ७ सांख्यायनःपारमहंस्यमुख्योविवक्षमाणोभगवद्विभूतीः ॥ जगादसोऽस्मद्गुरवेऽन्विता
यपराशरायाथबृहस्पतेश्च ८ प्रोवाचमह्यंसदयालुरुक्तोमुनिःपुलस्त्येनपुराणमाद्यम् ॥ सोऽहंतवैतत्कथयामिवत्सश्रद्धालवेनित्यमनुव्रताय ९ उदाप्लुतंवि
श्वमिदंतदाऽसीद्यन्निद्रयामीलितदृग्न्यमीलयत् ॥ अहींद्रतल्पेऽधिशयानएकःकृतक्षणःस्वात्मरतौनिरीहः १० सोऽन्तःशरीरेऽर्पितभूतसूक्ष्मःकालात्मिकां
शक्तिमुदीरयाणः ॥ उवासतस्मिन्सलिलेपदेस्वेयथाऽनलोदारुणिरुद्धवीर्यः ११ चतुर्युगानांचसहस्रमप्सुस्वपन्स्वयोदीरितयास्वशक्त्या ॥ कालाख्यया
सादितकर्मतंत्रोलोकानपीतान्ददृशेस्वदेहे १२ तस्यार्थसूक्ष्माभिनिविष्टदृष्टेरंतर्गतोऽर्थोरजसातनीयान् ॥ गुणेनकालानुगतेनविद्धःसूष्यंस्तदाऽभिद्यत
नाभिदेशात् १३ सपद्मकोशःसहसोदतिष्ठत्कालेनकर्मप्रतिबोधनेन ॥ स्वरोचिषातत्सलिलंविशालंविद्योतयन्नर्कइवात्मयोनिः १४ तल्लोकपद्मंसउएवविष्णुः
प्रावीविशत्सर्वगुणावभासम् ॥ तस्मिन्स्वयंवेदमयोविधातास्वयंभुवंयंस्मवदंतिसोऽभूत् १५ तस्यांसचांभोरुहकर्णिकायामवस्थितोलोकमपश्यमानः ॥
परिक्रमन्व्योम्निविवृत्तनेत्रश्चत्वारिलेभेऽनुदिशंमुखानि १६

सूक्ष्मेभिनिविष्टादृष्टिर्यस्य कालानुसारिणारजोगुणेनविद्धःसंक्षोभितःसंस्तनीयानतिसूक्ष्मोर्थः सूष्यन्प्रसोष्यन्नुद्भविष्यन्नाभिदेशादुद्भूतइत्यर्थः १३ सतनीयानर्थःपद्मकोशःसन्नुदति
ष्ठत् कर्माणिजीवादृष्टानिप्रतिबोधयतियःकालस्तेन आत्माश्रीविष्णुर्योनिर्यस्य १४ तल्लोकात्मकंपद्मंसर्वान्गुणानजीवभोग्यानर्थानवभासयतीतितथा तद्यस्माज्जातंसएवविष्णुः उइतिसं
बोधने प्रावीविशत्प्रकर्षेणालुप्तशक्तिरेवांतर्यामितयाविवेश तस्मिन्विष्णुनाधिष्ठितेपद्मेविधाताब्रह्माऽभूत्कथंभूतःस्वयमेववेदमयोनत्वध्ययनेनप्राप्तवेदः कोसौ अदृष्टपितृत्वेनयंस्वयंभुवंव
दंतिसःप्राक्कल्पांतेनारायणेनसहनिद्रयैकीभूतआसीत् तस्मिंश्चप्रबुद्धेततएवपाद्मकल्पेपद्मद्वारेणाभिव्यक्तिंप्राप्तइत्यर्थः १५ सचतस्मिन्कल्पेचतुर्मुखोभूदित्याह तस्यामिति परिक्रमंस्तत्र
स्थएवग्रीवांचालयँल्लोकनिरीक्षणार्थंविवृत्तेविचलितेनेत्रेयस्य १६

तस्यचश्रीनारायणोपासनयैवाविर्भूतज्ञानक्रियाशक्तेर्लोककर्तृकत्वंनस्वतइतिवक्तुंप्रथमंतस्यविमोहमाह तस्मात्सलिलाद्विरूढमुद्गतंकंजमुपाश्रितोपिसाकल्येनतत्कंजंलोकतत्त्वंचात्मानंचसा
क्षान्नज्ञातवान्उइतिविस्मये कथंभूतात् युगांतश्वसनःप्रलयवायुस्तेनावघूर्णतत्रतत्रप्रकंपितंयज्जलंतस्मात्सर्वतऊर्मिचक्रंयस्मिन् १७अविदुषस्तस्यवितर्कमाह योऽसावहमब्जपृष्ठेएषकः अनन्य
देकमेवैतदब्जंकुतोवाजातं यत्रैतदधिष्ठितंतेनाधस्तात्सतावर्तमानेननुनिश्चितंभाव्यं सइत्थमुद्वीक्ष्येत्युत्तरेणान्वयः तथाचश्रुतिः'सोऽपश्यत्पुष्करपर्णेतिष्ठन्सोऽमन्यतआस्तिवैतद्यस्मिन्निदम
धितिष्ठति"इति १८तस्यचबाहिर्मुखप्रवृत्त्यामहताऽपिकालेनतदप्राप्तिमाह सइतिद्वाभ्यां तस्याब्जस्ययन्नालंतस्यनाडीभिरंतश्छिद्रैःत स्यखरनालस्यपद्मस्ययन्नालंतस्यनाभिमधिष्ठानंविचिन्व
न्नर्वाग्गतोऽपितत्तदानाविंदत १९हेबिदुर आत्मसर्गस्वकारणं त्रिणेमिःकालःअजस्यविष्णोर्हेतिःसुदर्शनरूपंशस्त्रंदेहभाजांनराणांभयमुत्पादयान्नीतिसंवत्सरशतमातिक्रांतमित्युक्तंभवति २०
अंतर्मुखतयातुभगवंतंदृष्टवानित्याह द्वाभ्याम् ततोन्वेषणान्निवृत्तः नप्रातिलब्धःकामोमनोरथोयेन स्वधिष्ण्यंपद्मम् जितेनश्वासेननिवृत्तंसंयतंचित्तंयस्य अतएवारूढआश्रितः समाधियो
गोयेनतथाभूतःसन्नयषीपदुपविवेश २१पुरुषायुषासंवत्सरशतेनकालेनाभिप्रवृत्तःसुनिष्पन्नोयोगस्तेनविरूढउत्पन्नोबोधोयस्य यत्पूर्वंविचिन्वन्नपि नापश्यत्तत्स्वयमेवांतर्हृदयेऽवभातमपश्यत्

तस्माद्युगांतश्वसनावघूर्णजलोर्मिचक्रात्सलिलाद्विरूढम् ॥ उपाश्रितःकंजमुलोकतत्त्वंनात्मानमद्धाऽविददादिदेवः १७ कएषयोऽसावहमब्जपृष्ठएतत्कुतो
वाऽब्जमनन्यदप्सु ॥ अस्तिह्यधस्तादिहकिंचनैतदधिष्ठितंयत्रसतानुभाव्यम् १८ सइत्थमुद्वीक्ष्यतदब्जनालनाडीभिरंतर्जलमाविवेश ॥ नार्वाग्गतस्त
त्खरनालनालनाभिंविचिन्वंस्तदविंदताजः १९ तमस्यपारेविदुरात्मसर्गंविचिन्वतोऽभूत्सुमहांस्त्रिणेमिः ॥ योदेहभाजांभयमीरयाणःपरिक्षिणोत्यायुरजस्यहे
तिः २० ततोनिवृत्तोऽप्रतिलब्धकामःस्वधिष्ण्यमासाद्यपुनःसदेवः ॥ शनैर्जितश्वासनिवृत्तचित्तोन्यषीददारूढसमाधियोगः २१ कालेनसोऽजःपुरुषायुषा
ऽभिप्रवृत्तयोगेनविरूढबोधः ॥ स्वयंतदंतर्हृदयेऽवभातमपश्यतापश्यतयन्नपूर्वम् २२ मृणालगौरायतशेषभोगपर्यंकएकंपुरुषंशयानम्॥ फणातपत्रायुतमू
र्धरत्नद्युभिर्हतध्वांतयुगांततोये २३ प्रेक्षांक्षिपंतंहरितोपलाद्रेःसंध्याभ्रनीविरुरुरुक्ममूर्ध्नः ॥ रत्नोदधारौषधिसौमनस्यवनस्रजोवेणुभुजांघ्रिपांघ्रेः २४ आया
मतोविस्तरतःस्वमानदेहेनलोकत्रयसंग्रहेण ॥ विचित्रदिव्याभरणांशुकानांकृतश्रियाऽपाश्रितवेषदेहम् २५

२२यदपश्यत्तद्वर्णयतिमृणालेतिनवभिः नवस्वप्यपश्यदित्यस्यैवानुषंगः मृणालवद्गौरश्चासावायतश्चयः शेषस्तस्यभोगोदेहः सएवपर्यंकस्तस्मिन् कुत्रस्थितेपर्यंके फणातपत्रैरायुताःसर्वतो
युक्तायेमूर्धानस्तेषांरत्नानिकिरीटस्थानितेषांद्युभिःप्रभाभिर्हतध्वांतेयुगांततोये२३कथंभूतंपुरुषं हरितोपलाद्रेर्मरकतशिलामयपर्वतस्यप्रेक्षांशोभांक्षिपंतं स्वलावण्यातिशयेनतिरस्कुर्वंतंसंध्या
भ्रंनीवीपरिधानंयस्यतस्यशोभांपीतांबरेणाक्षिपंतम् उरुरुक्ममूर्ध्नोनेकस्वर्णशिखरस्यतस्यस्वकिरीटैः रत्नानिचउदधाराश्चओषधयश्चसौमनस्यानिचपुष्पसमूहाः सुमनसएववातेषां
वनस्रजोवनमालायस्य वेणवएवभुजायस्यांघ्रिपाएवांघ्रयोयस्यसचासौसचतस्य अयमर्थः यदितास्मिन्मालाइवास्थितारत्नादयोभवंति वेणवश्चभुजाइववृक्षाश्चपादाइवतार्हितस्यशो
भांस्वयिरत्नमुक्तातुलसीपुष्पदामभिर्भुजैरंघ्रिभिश्चाक्षिपंतमिति २४ किंच आयामतोदैर्घ्येणविस्तरतश्चस्वमानदेहेनमीयतेनेनेतिमानमुपमाशोभनश्चासावमानोनिरुपमोदेहस्तेन यद्वा
सुष्ठुअमानोपरिच्छिन्नस्तेन यद्वा ताभ्यांस्वानुरूपप्रमाणेन अतएवलोकत्रयंसंगृह्यतेयस्मिंस्तथा विचित्राणिनानाविधानिदिव्यान्यपूर्वाणिचाभरणान्यंशुकानिचतेषांकृताऽऽसमंताच्छ्री
शोभायेनतेनदेहेनाविशिष्टम् एवंस्वतएवातिरम्यत्वेऽप्यपाश्रितवेषःस्वीकृतालंकारोदेहोयस्यतमपश्यत् यद्वा केनप्रेक्षांक्षिपंतमित्यपेक्षायामेवंभूतेनदेहेनेतिसंबंधः २५

स्वाभिलषितफलायविविक्तैःशुद्धैर्वेदोक्तैर्मार्गैरभ्यर्चतांपुंसांकामदुघमंघ्रिपद्मंप्रदर्शयंतंकिंचिदुन्नमय्यसमर्पयंतम् नखाएवइंदवस्तेषांमयूखारश्मयस्तैर्भिन्नाःसंभिन्नाअंगुलयएवचारूणिपत्राणि यस्यतत् २६ लोकार्तिहरंस्मितंयस्मिंस्तेन परिस्फुरद्भ्यांकुंडलाभ्यांमंडितेन अधरबिंबदीप्त्याशोणवदाचरितेन शोभननासायुक्तेनसुभ्रुवाशोभनयाभ्रुवाचप्रत्यर्हयंतंपूजकान्प्रतिपूजयंतंसंमानयंतम् २७ कदंबकिंजल्कवत्पिशंगंयद्वासस्तेनमेखलयाचनितंबेस्वलंकृतम् हेवत्सश्रीवत्सयुक्तंयद्वक्षःस्थलंतस्य वल्लभेनवक्षस्यनर्घ्येणहारेणस्वलंकृतमित्यर्थः २८ महाचंदनवृक्षरूपकेणनिरूपयितुंतंविशिनष्टि परार्ध्यानिश्रेष्ठानिकेयूराण्यंगदानिमाणिप्रवेकाश्चमण्युत्तमास्तैःपर्यस्ताव्याप्तादोर्दंडाएवसहस्रमनंताःशाखायस्य चंदनवृक्षोऽपिकेयूरादितुल्यैःफलपुष्पादिभिर्व्याप्तशाखोभवति अव्यक्तंप्रधानंमूलमधोभागोयस्य यद्वा अव्यक्तंब्रह्ममूलंयस्य ब्रह्माभिव्यक्तिरूपत्वात् वृक्षस्यापिमूलंनव्यक्तम् भुवनात्मकमंघ्रिपंद्रुमम् अहींद्रस्यानंतस्यभोगैःफणैर्देहावयवैर्वाऽधिवीताः संवेष्टिताःस्पृष्टावल्शाःस्कंधायस्य 'वनस्पतेशतवल्शोविरोहे'तिश्रुतेः सोऽपिसर्पैर्वेष्टितोभवति २९ प्रेक्षांक्षिपंतमित्यत्रैवपर्वतरूपकेणानिरूपितमपिविशेषणांतरैःपुनर्निरूप

पुंसांस्वकामायविविक्तमार्गैरभ्यर्चतांकामदुघांघ्रिपद्मम् ॥ प्रदर्शयंतंकृपयानखेंदुमयूखभिन्नांगुलिचारुपत्रम् २६ मुखेनलोकार्तिहरस्मितेनपरिस्फुरत्कुं
डलमंडितेन ॥ शोणायितेनाधरबिंबभासाप्रत्यर्हयंतंसुनसेनसुभ्र्वा २७ कदंबकिंजल्कपिशंगवाससास्वलंकृतंमेखलयानितंबे ॥ हारेणचानंतधनेनवत्सश्रीव
त्सवक्षस्थलवल्लभेन २८ परार्ध्यकेयूरमणिप्रवेकपर्यस्तदोर्दंडसहस्रशाखम् ॥ अव्यक्तमूलंभुवनांघ्रिपेंद्रमहींद्रभोगैरधिवीतवल्शम् २९ चराचरौकोभगवन्म
हीध्रमहींद्रबंधुंसलिलोपगूढम् ॥ किरीटसाहस्रहिरण्यशृंगमाविर्भवत्कौस्तुभरत्नगर्भम् ३० निवीतमाम्नायमधुव्रतश्रियास्वकीर्तिमय्यावनमालयाहरिम् ॥
सूर्येंदुवाय्वग्न्यगमंत्रिधामभिःपरिक्रमत्प्राधानिकैर्दुरासदम् ३१ तर्ह्येवतन्नाभिसरःसरोजमात्मानमंभःश्वसनंवियच्च ॥ ददर्शदेवोजगतोविधातानातः
परंलोकविसर्गदृष्टिः ३२ सकर्मबीजंरजसोपरक्तःप्रजाःसिसृक्षन्नियदेवदृष्ट्वा ॥ अस्तौद्विसर्गाभिमुखस्तमीड्यमव्यक्तवर्त्मन्यभिवेशितात्मा ॥ ३३ ॥ ॥
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

यति भगवानेवमहीध्रस्तम् चराचराणामोकःस्थानम्सोऽपितथा अहींद्रस्यबंधुम्सोऽप्यहींद्राणांबंधुः सलिलेनोपगूढमावृतम् पर्वतोऽपिमैनाकादिस्तथा किरीटसाहस्रमेवहिरण्यशृंगाणि यस्य सोऽपिमेर्वादिस्तथा यथापर्वतस्यगर्भेक्वचिद्रत्नमाविर्भवतितथाआविर्भवत्स्पष्टंदृश्यमानंकौस्तुभरत्नंगर्भेमूर्तिमध्येयस्यतम् ३० किंच वनमालयानिवीतंकंठलंबिन्याव्याप्तम् आम्नायावेदाएवमधुव्रतास्तैःश्रीर्यस्यास्तया हरिमितिपर्वतादिरूपमपश्यत् हरिरसावितिज्ञातवानित्यर्थः सूर्यादिभिरगममगम्यम् स्वव्यापारैराकलयितुमशक्यमित्यर्थःकिंच त्रिष्वपिलोकेषुधामस्फूर्तिर्येषांतैःरक्षणार्थंपरिक्रमद्भिः परितोधावद्भिःप्राधनिकैःप्रधनंसंग्रामस्तत्प्रयोजनैः सुदर्शनादिभिर्हेतुभूतैर्दुरासदंदुष्प्रापम् ३१ यदैवंहरिमपश्यत्तर्ह्येवतदैवलोकविसर्गदृष्टिःसंस्तस्यनाभिसरसिसरोजंश्वसनंप्रलयवायुंवियदाकाशंचददर्श ३२ कर्मबीजंलोकसृष्टेःकारणम् रजसाउपरक्तोरजोगुणयुक्तः अतःप्रजाःस्रष्टुमिच्छान्नियदेवनाभिसरोजादिपंचकमेव विसर्गेऽभ्यभिमुखोदत्तचित्तः अव्यक्तवर्त्मनिभगवतिनिवेशितचित्तः३३ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेतृतीयस्कंधेटीकायामष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

नवमेतपसातुष्टंदृष्ट्वानारायणंत्वजः॥अस्तौदेकार्णवेसीदन्लोकसर्गंचिकीर्षया ॥ १ ॥ भगवज्ज्ञानेनात्मनःकृतार्थतामाविष्कुर्वन्नज्ञांश्चशोचन्नाह ज्ञातोसीति सुचिराद्बहुकालोपासनेनाद्यमेम
याज्ञातोऽसि नन्वहोदेहभाजामेतदवद्यंदोषः किंतत् यद्भगवतस्तवगतिस्तत्त्वंनज्ञायतइति यतस्त्वमेवज्ञातुंयोग्यःसत्यत्वान्नान्यदसत्यत्वादित्याह त्वत्तत्त्वतोऽन्यन्नास्ति यदप्यस्तीति
प्रतिभातितदपिशुद्धंसत्यंनभवति कथमसतःप्रतीतिस्तत्राऽऽह यद्यतोमायागुणक्षोभात्त्वमेवोरुर्बहरूपोविभासि १ ननुत्वमपिसम्यङ्नजानासियत्त्वयादृष्टंरूपमेतदपिगुणात्मकमेव निर्गुणंब्र
ह्मैवतुसत्यंतत्राह रूपमितिद्वाभ्याम् अवबोधरसोदयेनाचिच्छक्त्याऽविर्भावेनशश्वत्सदानिवृत्तंतमोयस्मात्तस्यतवयदेतद्रूपंत्वयैवस्वातंत्र्येण सतामुपासकानामनुग्रहायगृहीतमाविष्कृत
मवतारशतस्यशुद्धसत्त्वात्मकस्ययदेकंबीजंमूलम् तत्प्रदर्शनार्थंगुणावतारबीजत्वंदर्शयाति यन्नाभीति २ हेपरम अविद्धवर्चोऽनावृतप्रकाशम् अतोऽविकल्पंनिर्भेदम् अतएवानंदमात्रमए
वंभूतंयद्भवतःस्वरूपंतदतोरूपात्परंभिन्नंनपश्यामिकिंत्विदमेवतत् अतःकारणात्तेतव अदःइदंरूपमाश्रितोस्मियोग्यत्वादपीत्याह ,एकमुपास्येषुमुख्यम् यतोविश्वसृजंविश्वंसृजतीतिविश्वसृ
जमतएवाऽविश्वंविश्वस्मादन्यत् किंच भूतेंद्रियात्मकंभूतानामिंद्रियाणांचात्मानंकारणमित्यर्थः ३ नन्वेवमपिसोपाधिकमेतदर्वाचीनमेवेत्याशंक्याऽऽह तद्वैतदेवेदम् हेभुवनमंगलयतस्तेत्व

ब्रह्मोवाच ॥ ज्ञातोऽसिमेऽद्यसुचिरान्ननुदेहभाजांनज्ञायतेभगवतोगतिरित्यवद्यम् ॥ नान्यत्त्वदस्तिभगवन्नपितन्नशुद्धंमायागुणव्यतिकराद्यदुरुर्विभासि १
रूपंयदेतदवबोधरसोदयेनशश्वन्निवृत्ततमसःसदनुग्रहाय ॥ आदौगृहीतमवतारशतैकबीजंयन्नाभिपद्मभवनादहमाविरासम् २ नातःपरंपरमयद्भवतःस्वरू
पमानंदमात्रमविकल्पमविद्धवर्चः ॥ पश्यामिविश्वसृजमेकमविश्वमात्मन्भूतेंद्रियात्मकमदस्तउपाश्रितोस्मि ३ तद्वाइदंभुवनमंगलमंगलायध्याने
स्मनोदर्शितंतउपासकानाम् ॥ तस्मैनमोभगवतेऽनुविधेमतुभ्यंयोनादृतोनरकभाग्भिरसत्प्रसंगैः ४ येतुत्वदीयचरणांबुजकोशगंधंजिघ्रंतिकर्णविवरैःश्रु
तिवातनीतम् ॥ भक्त्यागृहीतचरणःपरयाचतेषांनापैषिनाथहृदयांबुरुहात्स्वपुंसाम् ५ तावद्भयंद्रविणगेहसुहृन्निमित्तंशोकःस्पृहापरिभवोविपुलश्चलोभः
॥ तावन्ममेत्यसदवग्रहआर्तिमूलंयावन्नतेंऽघ्रिमभयंप्रवृणीतलोकः ६ दैवेनतेहतधियोभवतःप्रसंगात्सर्वाशुभोपशमनाद्विमुखेंद्रियाये ॥ कुर्वंतिकामसुख
लेशलवायदीनालोभाभिभूतमनसोऽकुशलानिशश्वत् ७ क्षुत्तृट्त्रिधातुभिरिमामुहुरर्द्यमानाःशीतोष्णवातवर्षैरितरेतराच्च ॥ कामाग्निनाच्युतरुषाचसुदु
र्भरेणसंपश्यतोमनउरुक्रमसीदतेमे ८

यानोऽस्माकमुपासकानांमंगलायध्यानेदर्शितम् मह्यव्यक्तवर्त्माभिनिवेशितचित्तानामस्माकंसोपाधिकदर्शनंयुक्तमितिभावःअतस्तुभ्यंनमोऽनुविधेमानुवृत्त्याकरवाम तर्हिकिमितिकेचिन्मां
नाद्रियंतेतत्राऽऽहयोऽनादृतइतिअसत्प्रसंगैर्निरीश्वरकुतर्कनिष्ठैः ४ आदरेणतुत्वांभजंतःकृतार्थाइत्याह येत्विति श्रुतिर्वेदःसएववातस्तेननीतंप्रापितम् नापैषिनापयासि येत्वत्कथाश्रवण
मत्यादरेणकुर्वंतितेषांहृदिनित्यंप्रकाशसइत्यर्थः ५ ततःकिमतआह तावदिति द्रविणादौविद्यमानेभयंगतेशोकःपुनश्चस्पृहाततःपरिभवस्तथाऽपिविपुलोलोभस्तृष्णापुनःकथंचित्प्राप्तेम
मेत्यसदाग्रहःआर्तिमूलंभयशोकादेःकारणम् नप्रवृणीतनाश्रयेत् त्वत्पादाश्रयणमात्रेणभयादिनिवृत्तिःकिंपुनस्त्वत्प्रकाशेसतीतिभावः ६ येनिष्कामाअपिसंतस्त्वांनाद्रियंतेतेनरकभाजइत्युक्तं
येतुत्वत्कथाश्रवणादिविमुखाःसंतःकाम्यकर्मपरास्तेतिमंदाइत्याह दैवेनतेहतधियोनष्टमतयः प्रसंगाच्छ्रवणकीर्तनादिरूपात्सर्वदुःखनिवर्तकाद्विमुखानींद्रियाणियेषाम् अकुशलान्यक्षेमकरा
णि ७ अकुशलत्वमेवदर्शयाति क्षुच्चतृट्चत्रिधातवश्चवातपित्तश्लेष्माणस्तैः इमाःप्रजाःसुदुर्भरेणदुःसहेनकामाग्निनाऽच्युतयारुषाऽविच्छिन्नक्रोधेनचपीड्यमानाःसपश्यतोमेमनःसीदति ८

नन्वेवंभूतायाःसंसृतेरपरमार्थत्वात्किमर्थंविषादःक्रियतेतत्राऽऽह यावदिति आत्मनइदंपृथक्त्वंदेहादिभावम् भगवतस्तवेंद्रियार्थरूपायामायातयाबलमाधिक्यंयस्यतत् नप्रतिसंक्रमेत नोपरमेत् दुःखसमूहंप्रापयंती क्रियाणामर्थःफलंयस्याम् पृथक्त्वदिदमितिपाठे इदंदेहादित्वदितित्वत्तःपृथक्पश्येद्यावत्तावद्व्यर्थोऽपिनोपरमेत ९ भवत्वेवमविवेकिनांविवेकिनस्तुमुक्ताएवेतिकिंतेषांभक्त्याकृत्यमतआह अह्निआपृतानिव्यापृतानिचतान्यार्तानिक्लिष्टानिकरणानींद्रियाणियेषांरात्रौविषयसुखलवोऽपिनास्तियतोनिशिनिःशयानाःस्वप्नदर्शनेनचक्षणेक्षणेभग्ननिद्रादैवेनाह ताःसर्वतःप्रतिहताःअर्थरचनाअर्थार्थोद्यमायेषाम् १० तदेवमभक्तानांसंसारानिवृत्तिमुक्त्वाभक्तानांतन्निवृत्तिमाह त्वमिति भक्तियोगेनशोधितेहृत्सरोजेआस्सेतिष्ठसि श्रुतेनश्रवणेनेक्षितःपंथायस्य किंच श्रवणंविनाऽपित्वद्भक्तामनसायद्यत्तववपूरूपंस्वेच्छयाध्यायंतितत्तत्प्रणयसेप्रकटयसि सतांभक्तानामनुग्रहाय ११ भक्तानांचनिष्कामानांत्वमतिसुलभोनेतरेषामित्याह नेति उपचितैरूर्जितैरुपचारैःपुष्पोपहारादिभिः यद्यथा असतामभक्तानामलभ्ययासर्वभूतदययाप्रसादेहेतुःएकइत्यादि १२ यतःसकामानांभवान्नातिप्रसीदत्यतःकामप्राप्तिःक्रियाणामुत्तमंफलंनभवतिकिंतुत्वत्प्रीणनमेव कामसंयोगस्त्ववांतरफलेनप्ररोचनार्थमित्याह पुंसामिति भगवतस्तवाराधनमेवसंश्वासौक्रियार्थश्चश्रेष्ठंक्रियाफलम् श्रेष्ठत्वेहेतुः यत्रत्वय्यर्पितो

यावत्पृथक्त्वमिदमात्मनइंद्रियार्थमायाबलंभगवतोजनईशपश्येत् ॥ तावन्नसंसृतिरसौप्रतिसंक्रमेतव्यर्थाऽपिदुःखनिवहंवहतीक्रियार्था ९ अह्न्यापृतार्तकरणानिशिनिःशयानानानामनोरथधियाक्षणभग्ननिद्राः ॥ दैवाहतार्थरचनाऋषयोऽपिदेवयुष्मत्प्रसंगविमुखाइहसंसरंति १० त्वंभावयोगपरिभावितहृत्सरोजआस्सेश्रुतेक्षितपथोननुनाथपुंसाम् ॥ यद्यद्धियातउरुगायविभावयंतितत्तद्वपुःप्रणयसेसदनुग्रहाय ११ नातिप्रसीदतितथोपचितोपचारैराराधितःसुरगणैर्हृदिबद्धकामैः ॥ यत्सर्वभूतदययासदलभ्ययैकोनानाजनेष्ववहितःसुहृदंतरात्मा १२ पुंसामतोविविधकर्मभिरध्वराद्यैर्दानेनचोग्रतपसाव्रतचर्ययाच ॥ आराधनंभगवतस्तवसत्क्रियार्थोधर्मोऽर्पितःकर्हिचिद्ध्रियतेनयत्र १३ शश्वत्स्वरूपमहसैवनिपीतभेदमोहायबोधधिषणायनमःपरस्मै ॥ विश्वोद्भवस्थितिलयेषुनिमित्तलीलारासायतेनमइदंचकृमेश्वराय १४ यस्यावतारगुणकर्मविडंबनानिनामानियेऽसुविगमेविवशागृणंति ॥ तेनैकजन्मशमलंसहसैवहित्वासंयांत्यपावृतमृतंतमजंप्रपद्ये १५ योवाअहंचगिरिशश्चविभुःस्वयंचस्थित्युद्भवप्रलयहेतवआत्ममूलम् ॥ भित्त्वात्रिपाद्ववृधएकउरुप्ररोहस्तस्मैनमोभगवतेभुवनद्रुमाय १६

धर्मोनकदाचिद्ध्रियतेननश्यति कामार्थस्तुधर्मःकामंदत्त्वानश्यतीत्यर्थः १३ अतस्त्वामेववयंनताइत्याह शश्वत्सर्वदास्वरूपचैतन्येनैवनिरस्तभेदभ्रमाय पुनश्चबोधएवधिषणाविद्याशक्तिर्यस्य यद्वा धिषणमाश्रयः अतएवपरस्मै अत्रहेतुः विश्वोद्भवादिनिमित्तंयामायातस्यालीलाविलासस्तयारासःक्रीडायस्य तेतुभ्यमिदंनमःनमनंचकृम कृतवंतोवयम् १४ नामग्रहणमात्रतःकैवल्यप्रदत्वेनैश्वर्यंव्यंजयन्नमस्करोति यस्येति अवतारादीनांविडंबनमनुकरणमस्तियेषु तत्रावतारविडंबनानिदेवकीनंदनइत्यादीनि गुणविडंबनानिसर्वज्ञोभक्तवत्सलइत्यादीनि कर्मविडंबनानिगोवर्धनोद्धरणःकंसारातिरित्यादीनि असुविगमेऽपिविवशाअपिगृणंत्युच्चारयंतिकेवलम् शमलंपापम् अपावृतंनिरस्तावरणम् ऋतंब्रह्मप्राप्नुवंति १५ तत्रगुणावतारकर्माणिदर्शयन्प्रणमति योवैएकस्त्रिपात्त्रयोब्रह्मादयःपादाःस्कंधायस्य प्रत्येकंचउरवःप्ररोहाःशाखोपशाखामरीच्यादिमन्वादिरूपायस्यतथाभूतःसन्ववृधे तस्मैभुवनाकारायद्रुमायनमः किंकृत्वाववृधेआत्मास्वयमेवमूलमधिष्ठानंयस्यतत्प्रधानंभित्त्वागुणत्रयरूपेणविभज्य त्रिपात्त्वमेवाऽऽह अहंब्रह्मागिरिशश्चस्वयंविभुर्विष्णुश्चेतिस्थित्युद्भवप्रलयहेतवोयेवयम् एवंत्रिपाद्भूत्वायोववृधइत्यर्थः १६

एवंगुणावतारकर्मविडंबनमुक्त्वातस्यैवतत्कालाख्यंरूपंतत्कर्मचदर्शयन्प्रणमति लोकइतिद्वाभ्याम् विकर्मनिरतोविरुद्धकर्मनिष्ठःकुशलेहिते स्वेआत्मीये त्वदुदितेत्वयैवसाक्षादुक्ते भवदर्चनरूपेकर्मणि उक्तंहिगीतासु 'यत्करोषियदश्नासियज्जुहोषिददासियत् यत्तपस्यसिकौंतेयतत्कुरुष्वमदर्पणमि'ति तस्मिन्प्रमत्तोऽदत्तचित्तोयावद्वर्ततेतावदस्यलोकस्य अनिमिषायकालाय १७ आस्तांतावल्लोकस्यकथायस्मात्कालाख्यात्त्वत्तोयद्द्विपरार्धावस्थायिधिष्ण्यंस्थानंतदारूढोऽपिबिभेमिभीतश्चसंस्त्वामेवावरुरुत्समानःप्राप्तुमिच्छंस्तपस्तप्तवान् कथंभूतःबहुसवःबहवःसवायागाःसंवत्सरावायस्य बहून्यागान्कृत्वापिबहून्संवत्सरान्वातपस्तप्तवानित्यर्थः अधिमखायमखाधिष्ठात्रे १८ इदानींतत्तत्कालभाविलीलाऽवतारकर्माणिदर्शयन्नाह तिर्यगादिषुजीवयोनिषुस्वेच्छयास्वीकृतमूर्तिःसन्स्वकृतधर्ममर्यादापालनेच्छयारेमे वस्तुतः स्वानंदानुभवेनैवनिरस्तविषयसुखोऽपियोऽतएवपुरुषोत्तमः तत्तदुपाधिधर्मासंस्पर्शात् तदुक्तंगीतासु 'यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपिचोत्तमः अतोस्मिलोकेवेदेचप्रथितःपुरुषोत्तम'इति १९ इदानींदृश्यमानामेवमूर्तिंप्रणमति योऽविद्ययेतिद्वाभ्याम् दशार्धाःपंचवृत्तयोयस्यास्तयाऽविद्यया निद्राहेतुभूतयाऽनभिभूतोऽपियोगनिद्रामुवाहतस्मैतेनमइत्युत्तरेणान्वयः जठरीकृताउदरेप्रविलापितालोकयात्रालोकस्थितिर्येन अहिरेवकशिपुःशय्यातस्याःस्पर्शोऽनुकूलोयस्यास्तांनि

लोकोविकर्मनिरतःकुशलेप्रमत्तःकर्मण्ययंत्वदुदितेभवदर्चनेस्वे ॥ यस्तावदस्यबलवानिहजीविताशांसद्यश्छिनत्त्यनिमिषायनमोऽस्तुतस्मै १७ यस्माद्बिभेम्यहमपिद्विपरार्धधिष्ण्यमध्यासितःसकललोकनमस्कृतंयत् ॥ तेपेतपोबहुसवोऽवरुरुत्समानस्तस्मैनमोभगवतेऽधिमखायतुभ्यम् १८ तिर्यङ्मनुष्यविबुधादिषुजीवयोनिष्वात्मेच्छयाऽऽत्मकृतसेतुपरीप्सयायः ॥ रेमेनिरस्तरतिरप्यवरुद्धदेहस्तस्मैनमोभगवतेपुरुषोत्तमाय १९ योऽविद्ययाऽनुपहतोऽपिदशार्धवृत्त्यानिद्रामुवाहजठरीकृतलोकयात्रः ॥ अंतर्जलेऽहिकशिपुस्पर्शानुकूलांभीमोर्मिमालिनिजनस्यसुखंविवृण्वन् २० यन्नाभिपद्मभवनादहमाससमीड्यलोकत्रयोपकरणोयदनुग्रहेण ॥ तस्मैनमस्तउदरस्थभवाययोगनिद्रावसानविकसन्नलिनेक्षणाय २१ सोऽयंसमस्तजगतांसुहृदेकआत्मासत्त्वेनयन्मृडयतेभगवान्भगेन ॥ तेनैवमेदृशमनुस्पृशताद्यथाऽहंस्रक्ष्यामिपूर्ववदिदंप्रणतप्रियोऽसौ २२ एषप्रपन्नवरदोरमयाऽऽत्मशक्त्यायद्यत्करिष्यतिगृहीतगुणावतारः ॥ तस्मिन्स्वविक्रममिदंसृजतोऽपिचेतोयुंजीतकर्मशमलंचयथाविजह्याम् २३

द्राम् भीमानामूर्मीणांमालाविद्यंतेयस्मिन्नंतर्जलेनिद्राणस्याविवेकिनोजनस्यनिद्रासुखमीदृगितिविवृण्वन्प्रदर्शयन्नुपहसन्नित्यर्थः अतएवांतर्जलादिविशेषणानि यद्वा पूर्वकल्पेश्रांतस्यजनस्यविश्रामसुखंविवृण्वन्स्फारयन् तदातुपरोपकारायस्वयंदुःसहमपिदुःखंसोढव्यमितिद्योतनार्थंविशेषणानि २० किंच यस्यनाभिपद्ममेवभवनंतस्मात् लोकत्रयमुपकरणंयस्य यद्वा लोकत्रयस्यसृष्ट्यादिद्वारेणोपकरोतीतितथा तादृशोऽहंयदनुग्रहेणासम् उदरेस्थितोभवःसंसारप्रपंचोयस्य योगनिद्रावसानेकिंचिद्विकसन्नलिनवदीक्षणंयस्य २१ एवंस्तुत्वाप्रार्थयते सोऽयमितिचतुर्भिः यद्येनसत्त्वेनज्ञानेनभगेनैश्वर्येणचमृडयतेसुखयातिविश्वम् दृशंप्रज्ञामनुस्पृशताद्योजयतुयथाऽहंस्रष्टुंक्षमोभविष्यामि यतःप्रणतप्रियोसावहंचप्रणतोनचान्यःप्रार्थनीयोऽस्तियतोभगवान् सएवसमस्तजगतांसुहृद्यतोऽसावेकोऽनुस्यूतआत्माऽंतर्यामी २२ आत्मशक्त्यारमयासहयद्यत्कर्मकरिष्यति स्वविक्रमंस्वस्यविष्णोरेवविक्रमःप्रभावोयस्मिंस्तदिदंविश्वंतदाज्ञयासृजतोऽपिमेचेतःसएवयुंजीतप्रवर्तयतु कर्मासक्तिंतत्कृतंशमलंचवैषम्यादिपापंयथाविजह्यांत्यक्ष्यामि २३

उपामंत्रितःपृष्टः संश्वाचौपातिश्वतस्य २७ ब्रह्मकल्पेसृष्टयुपक्रमकल्पे भागवताख्यानेनैवप्रश्नानामुत्तरंदातुमुपक्रांतवानित्यर्थः २८ पांडूनामृषभःश्रेष्ठः आनुपूर्व्येणेतिप्रस्तावक्रमोऽ
त्रविवक्षितोनप्रश्नक्रमः ॥ २९ ॥ ॥ ॥ इ०भा०द्वि०टीकायाम् अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ राजप्रश्नोत्तरंवक्ष्यन्ब्रह्मगेहरिणोदितम् ॥ कथयामासनवमेशुकोभागवतंपुनः ॥ १ ॥
तत्रयत्तावदुक्तंयदधातुमतइत्यनेनजीवस्यकथंदेहसंबंधइतितत्रोत्तरमाह आत्मनोहरेर्मायामंतरेणानुभवरूपस्यात्मनोऽर्थेनदृश्येनदेहादिनासंबंधोऽञ्जसातत्त्वतोनघटेत अत्रहेतुः पर
स्येति स्वप्नद्रष्टुर्यथास्वप्नदेहसंबंधोनघटतेतद्वत् १ संसारोपिमाययैवेत्याह बहुरूपोबालयुवादिरूपोदेवनरादिरूपश्चाऽऽभाति गुणेषुदेहादिषु २ अतएवभक्तियोगेनतन्निरासेसतिमोक्षोऽ
पिघटतइत्याह यर्हीति वावशब्दएवार्थे स्वएवमहिम्नियदारमेत तदेवाऽऽह कालमाययोःपुरुषप्रकृत्योःपरस्मिन् तदोभयमहंममेतिचत्यक्त्वाउदास्तेपूर्णरूपेणावतिष्ठते तदुक्तम् ‘ययासं
मोहितोजीवआत्मानंत्रिगुणात्मकम् परोऽपिमनुतेऽनर्थंतत्कृतंचाभिपद्यते अनर्थोपशमंसाक्षाद्भक्तियोगमधोक्षजे लोकस्याजानतोविद्वांश्चक्रेसात्त्वतसंहितामि’ति ३ यच्चोक्तंपरमेश्वरस्या
पिदेहसंबंधाविशेषात्कथंतद्भक्त्यामोक्षःस्यादित्यासीद्यदुदरात्पद्ममित्यादिनातत्राऽऽह आत्मनोजीवस्यतत्त्वविशुद्ध्यर्थंतत्त्वज्ञानार्थंतद्भवत्येव किंतत् यत्तपआदिनाभजनंभगवान्ब्रह्मणे

सूतउवाच ॥ सउपामंत्रितोराज्ञाकथायामितिसत्पतेः ॥ ब्रह्मरातोभृशंप्रीतोविष्णुरातेनसंसदि २७ प्राहभागवतंनामपुराणंब्रह्मसंमितम् ॥ ब्रह्मणेभगवत्प्रो
क्तंब्रह्मकल्पउपागते २८ यद्यत्परिक्षिदृषभःपांडूनामनुपृच्छति ॥ आनुपूर्व्येणतत्सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ २९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीय
स्कंधेप्रश्नविधिर्नामाष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ आत्ममायामृतेराजन्परस्यानुभवात्मनः ॥ नघटेतार्थसंबंधःस्वप्नद्रष्टुरिवांजसा १ बहुरूपइवाभा
तिमाययाबहुरूपया ॥ रममाणोगुणेष्वस्याममाहमितिमन्यते २ यर्हिवावमहिम्निस्वेपरस्मिन्कालमाययोः ॥ रमेतगतसंमोहस्त्यक्त्वोदास्तेतदोभयम् ३
आत्मतत्त्वविशुद्ध्यर्थंयदाहभगवानृतम् ॥ ब्रह्मणेदर्शयन्रूपमव्यलीकव्रतादृतः ४ सआदिदेवोजगतांपरोगुरुःस्वधिष्ण्यमास्थायसिसृक्षयैक्षत ॥ तांना
ध्यगच्छद्दृशमत्रसंमतांप्रपंचनिर्माणविधिर्ययाभवेत् ५ सचिंतयन्द्व्यक्षरमेकदांऽभस्युपाशृणोद्विर्गदितंवचोविभुः । स्पर्शेषुयत्षोडशमेकविंशंनिष्किंचनानां
नृपयद्धनंविदुः ६ निशम्यतद्वक्तृदिदृक्षयादिशोविलोक्यतत्रान्यदपश्यमानः ॥ स्वधिष्ण्यमास्थायविमृश्यतद्धितंतपस्युपादिष्टइवादधेमनः ७

आह किंकुर्वन् ऋतंसत्यंचिद्घनंरूपंदर्शनेहेतुः अव्यलीकेनव्रतेनतपसाआदृतःसेवितःसन् अयंभावः जीवस्याविद्ययामिथ्यारूपदेहसंबंधःईश्वरस्यतुयोगमाययाचिद्घनलीलाविग्रहाविर्भावइ
तिमहान्विशेषः अतस्तद्भजनान्मोक्षोपपत्तिरिति ४ भगवद्भजनादेवतत्त्वज्ञानमित्येतत्प्रपंचयिष्यन्ब्रह्मणोऽपितत्त्वज्ञानंतत्प्रसादादेवेतिदर्शयितुमितिहासमाह सइत्यादिना परोगुरुर्भक्तिरह
स्योपदेष्टा स्वधिष्ण्यंपद्ममास्थायाधिष्ठाय तस्याधिष्ठानान्वेषणायपूर्वंजलेनिमग्नःपरावृत्यस्वधिष्ण्येस्थित्वेत्यर्थः ऐक्षततत्कथंस्रष्टव्यमित्यालोचितवान् तांदृशंप्रज्ञाम् अत्रसृष्टि
विषयेसंमतामव्यभिचारिणीम् विधिःप्रकारः ५ सृष्टिंचिंतयन्कदाचित्द्व्यक्षरंवचोंऽभसिउपाशृणोत्उपसमीपेश्रुतवान् तेअक्षरेदर्शयाति कादयोमावसानाःस्पर्शास्तेषु यत्षोडशंतकारोय
च्चैकविंशंपकारः वचसोनिर्देशार्थंतदर्थमाहहेनृपनिष्किंचनानांत्यक्तधनानांधनंयद्विदुः येनतपोधनाइतिप्रसिद्धाः तच्चद्विर्गदितंतपतपेति लो०मध्यमपुरुषैकवचनम् तस्यवीप्सांसादरविधिरू
पामशृणोदित्यर्थः ६ एवंनिशम्यतस्यवचसोवक्तुर्दिदृक्षयाततःप्रचलितःसन्दिशोविलोक्यपुनःस्वधिष्ण्यमास्थायकेनचित्प्रत्यक्षंनियुक्तइवतच्चात्मनोहितंविमृश्यतपसिमनोधृतवानित्यर्थः ७

ततश्चसब्रह्माऽखिलानांलोकानांतापनंप्रकाशकंतपोऽतप्यतस्म कृतवान् तपतपेत्येतस्यवचसोर्थे अमोघंदर्शनंयस्य जितोऽनिलआत्मामनश्चयेन विजितान्युभयेंद्रियाणिज्ञानकर्मात्म
कानियेन तपतांतपश्चरतांमध्येतपीयानतिशयेनतपस्वी ८ तस्मैब्रह्मणेस्वलोकंवैकुंठाख्यम्परंश्रेष्ठन् नयत्परंयतःपरमुत्कृष्टमन्यन्नास्ति तमेवलोकमनुवर्णयतिपंचभिः व्यपेताःसंक्लेशादयोय
स्मात् स्वदृष्टवद्भिःसत्पुण्यवद्भिः यद्वा स्वस्यदृष्टंदर्शनमस्तियेषाम् आत्मविद्भिरित्यर्थः ९ तयोस्ताभ्यांमिश्रंसत्त्वंचनप्रवर्ततेकिंतुशुद्धमेवसत्त्वम्कालविक्रमोनाशःअपरेरागलोभादयोनसं
तीतिकिमुवक्तव्यम् अनुव्रताःपार्षदाः १० श्यामाश्वतेअवदाताउज्ज्वलाश्च पद्मनेत्राः पीतांबराः सुरुचोऽतिकमनीयाः सुपेशसोऽतिसुकुमाराः उन्मिषंतइवप्रभावंतोमणिप्रवेकामण्युत्तमा
येषुतानिनिष्कानिपदकान्याभरणानिचयेषांतेसुवर्चसोऽतितेजस्विनः प्रवालादिवद्वर्चोवर्णोयेषांतेपरितःस्फुरंतिकुंडलानिमौलयोमालाश्चसंतियेषांते ११ पार्षदाननुवर्ण्यपुनरपिलोक
मनुवर्णयाति भ्राजिष्णुभिर्देदीप्यमानाभिः प्रमदोत्तमानांदिवः कांतयस्ताभिर्विद्योतमानः सहविद्युद्भिर्वर्तमानाःसविद्युतस्ताभिरभ्रावलिभिःतत्रविद्युतइवास्त्रियः अभ्रपंक्तयइवविमानानि

दिव्यंसहस्राब्दममोघदर्शनोजितानिलात्माविजितोभयेंद्रियः॥ अतप्यतस्माखिललोकतापनंतपस्तपीयांस्तपतांसमाहितः८ तस्मैस्वलोकंभगवान्सभाजि
तःसंदर्शयामासपरंनयत्परम् ॥ व्यपेतसंक्लेशविमोहसाध्वसंस्वदृष्टवद्भिर्विबुधैरभिष्टुतम् ९ प्रवर्ततेयत्ररजस्तमस्तयोःसत्त्वंचमिश्रंनचकालविक्रमः॥ नयत्रमा
याकिमुतापरेहरेरनुव्रतायत्रसुरासुरार्चिताः १० श्यामावदाताःशतपत्रलोचनाःपिशंगवस्त्राःसुरुचःसुपेशसः ॥ सर्वेचतुर्बाहवउन्मिषन्मणिप्रवेकनिष्काभ
रणाःसुवर्चसः ॥ प्रवालवैदूर्यमृणालवर्चसःपरिस्फुरत्कुंडलमौलिमालिनः ११ भ्राजिष्णुभिर्यःपरितोविराजतेलसद्विमानावलिभिर्महात्मनाम् ॥ विद्यो
तमानःप्रमदोत्तमाद्युभिःसविद्युदभ्रावलिभिर्यथानभः १२ श्रीर्यत्ररूपिण्युरुगायपादयोःकरोतिमानंबहुधाविभूतिभिः ॥ प्रेंखंश्रितायाकुसुमाकरानुगै
र्विगीयमानाप्रियकर्मगायती १३ ददर्शतत्राखिलसात्त्वतांपतिंश्रियःपतिंयज्ञपतिंजगत्पातिम् ॥ सुनंदनंदप्रबलार्हणादिभिःस्वपार्षदमुख्यैःपरिसेवितं
विभुम् १४ भृत्यप्रसादाभिमुखंदृगासवंप्रसन्नहासारुणलोचनाननम् ॥ किरीटिनंकुंडलिनंचतुर्भुजंपीतांबरंवक्षसिलक्षितंश्रिया १५ अध्यर्हणीयासनमास्थि
तंपरंवृतंचतुःषोडशपंचशक्तिभिः॥ युक्तंभगैःस्वैरितरत्रचाध्रुवैःस्वएवधामन्रममाणमीश्वरम् १६ तद्दर्शनाह्लादपरिप्लुतांतरोहृष्यत्तनुःप्रेमभराश्रुलोचनः ॥ न
नामपादांबुजमस्यविश्वसृग्यत्पारमहंस्येनपथाऽधिगम्यते १७

नभइवलोकः १२ श्रीःसंपत् रूपिणीमूर्तिमती मानंपूजाम् विभूतिभिर्नानाविभवैःप्रेंखमांदोलंसंश्रिता कुसुमाकरोवसंतस्तस्यानुगाभ्रमरास्तैर्विविधंगीयमाना स्वयंतुप्रियस्यहरेःकर्मगायं
तीवभवति १३ यएवंभूतोलोकस्तत्रतस्मिन् १४ भृत्यानांप्रसादेऽभिमुखम् दृगेवआसवइवद्रष्टृणांहर्षकरीयस्यतम् प्रसन्नहासमरुणलोचनंचाऽऽननंयस्य वक्षसिस्थितयाचश्रियालक्षि
तम् अलंकृतमित्यर्थः१५ अध्यर्हणीयंश्रेष्ठंसिंहासनम् चतस्रःप्रकृतिपुरुषमहदहंकाररूपाःषोडशएकादशेंद्रियपंचमहाभूताख्याःपंचतन्मात्ररूपायाःशक्तयस्ताभिर्वृतम् स्वैर्भगैःस्वाभा
विकैरैश्वर्यादिभिः इतरत्रयोगिष्वध्रुवैरागतुकैः साधारणैरित्यर्थः एवंसत्यपिस्वएवधामन्स्वस्वरूपएवरममाणम् अतएवेश्वरम् १६ तस्यदर्शनेनयआह्लादस्तेनपरिप्लुतंव्याप्तमांतरमंतः
करणंयस्य हृष्यंतीरोमांचितातनुर्यस्य प्रेमभरेणाश्रूणिलोचनेषुयस्य विश्वसृक्ब्रह्मा पारमहंस्येनपथाज्ञानमार्गेण १७

तंब्रह्माणंभगवान्बभाषे प्रजाविसर्गैकार्यैनिजशासनार्हणंस्त्वन्नियोगार्हम् प्रजाविसर्गैःसमुपस्थितमितिवाऽन्वयः ईषत्स्मितेनशोचिर्दीप्तिःशोभायस्यास्तयागिरा १८ सिसृक्षयाहेतुनाचिरंसंभृतेनतपसाऽहंसम्यक्तोषितःदुस्तोषस्तोषयितुमशक्यः १९ माइतिमाम् श्रेयसांफलानांपरिश्रामःपरिश्रमःसाधनप्रयासः मद्दर्शनमवधिर्यस्यसतथा अतोऽधिकंतुपुनःफलंनास्तीत्यर्थः २० एतच्चमत्कृपयैवत्वयाप्राप्तमित्याह मनीषितमिच्छा तुभ्यमिदंदातव्यमितियाममेच्छातस्यानुभावोदम् कोऽसौतमाह ममलोकस्यावलोकनंयत् नचेदंमयैवतपोबलेनप्राप्तमितिस्वातंत्र्यंमन्यस्वतत्प्रवृत्तेरपिमत्कृतत्वादित्याह रहसितपतपेतियद्वचउपश्रुत्यपरमंतपश्चकर्थकृतवानसि २१ तदपित्वांमतिमयैवादिष्टमुपदिष्टम् कदा तत्रतदासृष्ट्यारंभेत्वयिकर्मणिकार्येऽर्थेविमोहितेसति किंच तपोनाममभैवशक्तिरित्याह तपोमेहृदयमंतरंगाशक्तिः आत्मास्वरूपम् यस्यज्ञानमयंतपइतिश्रुतेः २२ ग्रसामिसंहरामि बिभर्मिपालयामि वीर्यंशक्तिः २३ अध्यक्षोधिष्ठाता गुहांगुहायांबुद्धावबास्थितःसन्यद्यपिवेदतथापीत्युत्तरेणान्वयः २४ नाथमानस्ययाचमानस्योपतप्यमानस्येतिवा हेनाथ नाथयआशंसयप्रयच्छ नाथितंयाचितम् 'नाथृना

तंप्रीयमाणंसमुपस्थितंतदाप्रजाविसर्गेनिजशासनार्हणम् ॥ बभाषईषत्स्मितशोचिषागिराप्रियःप्रियंप्रीतमनाःकरेस्पृशन् १८ श्रीभगवानुवाच ॥ त्वयाऽहंतोषितःसम्यग्वेदगर्भसिसृक्षया ॥ चिरंभृतेनतपसादुस्तोषःकूटयोगिनाम् १९ वरंवरयभद्रंतेवरेशंमाऽभिवांछितम् ॥ ब्रह्मन्श्रेयःपरिश्रामःपुंसोमद्दर्शनानावधिः २० मनीषितानुभावोऽयंममलोकावलोकनम् ॥ यदुपश्रुत्यरहसिचकर्थपरमंतपः २१ प्रत्यादिष्टंमयातत्रत्वयिकर्मविमोहिते ॥ तपोमेहृदयंसाक्षादात्माऽहंतपसोऽनघ २२ सृजामितपसैवेदंग्रसामितपसापुनः ॥ बिभर्मितपसाविश्वंवीर्यंमेदुश्चरंतपः २३ ब्रह्मोवाच ॥ भगवन्सर्वभूतानामध्यक्षोऽवस्थितोगुहाम् ॥ वेदह्यप्रतिरुद्धेनप्रज्ञानेनचिकीर्षितम् २४ तथाऽपिनाथमानस्यनाथनाथयनाथितम् ॥ परावरेयथारूपेजानीयांतेत्वरूपिणः २५ यथाऽऽत्ममायायोगेननानाशक्त्युपबृंहितम् ॥ विलुंपन्विसृजन्गृह्णन्बिभ्रदात्मानमात्मना २६ क्रीडस्यमोघसंकल्पऊर्णनाभिर्यथोर्णुते ॥ तथातद्विषयांधेहिमनीषां मयिमाधव २७ भगवच्छिक्षितमहंकरवाणिह्यतंद्रितः ॥ नेहमानःप्रजासर्गंबध्येयंयदनुग्रहात् २८ यावत्सखासख्युरिवेशतेकृतःप्रजाविसर्गेविभजामिभोजनम् ॥ अविक्लवस्तेपरिकर्मणिस्थितोमामेसमुन्नद्धमदोऽजमानिनः २९

धृयाञ्चोपतापैश्वर्याशीःषु'नाथितमेवाऽऽह परंसूक्ष्ममवरंस्थूलंचतेरूपं यथाजानीयाम् २५ यथाचत्वंक्रीडसितथातद्विषयांमनीषांमयिधेहीत्युत्तरेणान्वयः नानाशक्त्युपबृंहितंविश्वंविलुंपन्संहरन्विविधंसृजन्बिभ्रत्पालयन्नात्मनास्वयमेवाऽऽत्मानंब्रह्मादिरूपंगृह्णन्क्रीडसि २६ ऊर्णुतेतंतुभिरात्मानमाच्छादयति २७ तर्हिकिंसृष्टेरुद्विग्नएवतत्त्वज्ञानंप्रार्थयसे नेत्याह भगवतात्वयाशिक्षितमनुशिष्टमतंद्रितोऽनलसःसन्करिष्यामि तर्हिकिमनेनतत्त्वज्ञानेनतत्राऽऽहयस्मादेवंभूतात्तवानुग्रहात्प्रजासर्गमीहमानःकुर्वन्नप्यहंकारादिभिर्बद्धोनभवेयमिति २८ अवश्यंचमदाभावितास्तुकंचित्कालंमाभूदिति प्रार्थयते यावदिति भोईशतेत्वयालौकिकस्यसख्युःसखेवाहंकृतःकरस्पर्शनादिनाममत्वेनसंमानितःसन्प्रजासर्गरूपेतवपरिकर्मणिसेवायांस्थितोऽविक्लवोऽव्याकुलएव यावज्जनंविभजाम्युत्तममध्यमादिभेदेनसृजामितावत्त्वत्संमानादहमप्यजःस्वतंत्रइतिमानिनोमेसमुन्नद्धउत्कटोमदोमाभूत् यद्वा मदोमासमुनद्धमासमुन्नह्यताम् उद्रिक्तोनभवेदित्यर्थः २९

ज्ञानंशास्त्रोत्थम् विज्ञानमनुभवः रहस्यंभक्तिः सुगोप्यमपिवक्ष्यामीत्यादिनिर्देशात् तस्यांगंसाधनम् ३० ननुत्वद्दर्शनेप्यसमर्थोऽहंकथंज्ञानाधिकारीस्यांतत्राऽऽह यावानिति यावान्
स्वरूपतः यथाभावोयादृक्सत्तावान् यानिरूपाणिगुणाःकर्माणिचयस्य ३१ एतदेवसम्यगुपदिशन्यावानित्यस्यार्थंस्फुटयति अहमेवाग्रेसृष्टेःपूर्वमासंस्थितोनान्यत्किंचिद्यत्सत्स्थू
लमसत्सूक्ष्मंपरंतयोःकारणंप्रधानम् तस्याप्यंतर्मुखतयातदामय्येवलीनत्वात् अहंचतदाआसमेवकेवलंनचान्यदकरवंपश्चात्सृष्टेरनंतरमप्यहमेवास्मि यदेतद्विश्वंतदप्यहमस्मिप्रलयेयोऽव
शिष्येतसोऽप्यहमेव अनेनचानाद्यनंतत्वादद्वितीयत्वाच्चपरिपूर्णोऽहमित्युक्तंभवति ३२ यथाऽऽत्ममायायोगेनेत्यनेनमायायाअपिपृष्टत्वाद्वक्ष्यमाणोपयोगित्वाच्चमायांनिरूपयति ऋते
अर्थंविनापिवास्तवमर्थंयद्यतःकिमप्यनिरुक्तमात्मन्यधिष्ठानेप्रतीयेतसदपिचनप्रतीयेततदात्मनोमममायांविद्यात् यथाआभासोद्विचंद्रादिरत्यर्थंविनाप्रतीतौदृष्टांतःयथातमइतिसतोऽप्र
तीतौ तमोराहुर्यथाग्रहमंडलेस्थितोऽपिनदृश्यतेतथा३३यथाभावइत्येतत्स्पष्टयति यथामहाभूतानिभौतिकेष्वनुसृष्टेरनंतरंप्रविष्टानि तेषूपलभ्यमानत्वात् अप्रविष्टानिचप्रागेवकारणतयाते

श्रीभगवानुवाच ॥ ज्ञानंपरमगुह्यंमेयद्विज्ञानसमन्वितम् ॥ सरहस्यंतदंगंचगृहाणगदितंमया ३० यावानहंयथाभावोयद्रूपगुणकर्मकः ॥ तथैवतत्त्ववि
ज्ञानमस्तुतेमदनुग्रहात् ३१ अहमेवासमेवाग्रेनान्यद्यत्सदसत्परम् ॥ पश्चादहंयदेतच्चयोऽवशिष्येतसोस्म्यहम् ३२ ऋतेऽर्थंयत्प्रतीयेतनप्रतीयेतचाऽऽत्मनि ॥ त
द्विद्यादात्मनोमायांयथाभासोयथातमः ३३ यथामहांतिभूतानिभूतेषूच्चावचेष्वनु ॥ प्रविष्टान्यप्रविष्टानितथातेषुनतेष्वहम् ३४ एतावदेवजिज्ञास्यंत
त्त्वजिज्ञासुनाऽऽत्मनः ॥ अन्वयव्यतिरेकाभ्यांयत्स्यात्सर्वत्रसर्वदा ३५ एतन्मतंसमातिष्ठपरमेणसमाधिना ॥ भवान्कल्पविकल्पेषुनविमुह्यतिकर्हिचि
त् ३६ श्रीशुकउवाच ॥ संप्रदिश्यैवमजनोजनानांपरमेष्ठिनम् ॥ पश्यतस्तस्यतद्रूपमात्मनोन्यरुणद्धरिः ३७ अंतर्हितेंद्रियार्थायहरयेविहितांजलिः ॥ स
र्वभूतमयोविश्वंससर्जेदंसपूर्ववत् ३८ प्रजापतिर्धर्मपतिरेकदानियमान्यमान् ॥ भद्रंप्रजानामन्विच्छन्नातिष्ठत्स्वार्थकाम्यया ३९ तंनारदःप्रियतमोरिक्था
दानामनुव्रतः ॥ शुश्रूषमाणःशीलेनप्रश्रयेणदमेनच ४० मायांविविदिषन्विष्णोर्मायेशस्यमहामुनिः ॥ महाभागवतोराजन्पितरंपर्यतोषयत् ४१ तुष्टंनि
शाम्यपितरंलोकानांप्रपितामहम् ॥ देवर्षिःपरिपप्रच्छभवान्यन्माऽनुपृच्छति ४२

षुविद्यमानत्वात् तथातेषुभूतभौतिकेष्वहंनचतेष्वहम् एवंभूताममसत्तेत्यर्थः३४साधनमाह आत्मनस्तत्त्वंजिज्ञासुनाएतावदेवजिज्ञास्यंविचार्यम् तदेवाऽऽह अन्वयःकार्येषुकारणत्वेनानु
वृत्तिःकारणावस्थायांचतेभ्योव्यतिरेकः तथाजाग्रदाद्यवस्थासुतत्तत्साक्षितयाऽन्वयःव्यतिरेकश्चसमाध्यादौ एवमन्वयव्यतिरेकाभ्यांयत्स्यात्सर्वत्रसर्वदाचतदेवात्मेति ३५ यत्प्रार्थितंनेहम
नःप्रजासर्गमितितत्प्रसादीकरोति एतन्मतंसम्यगनुतिष्ठ समाधिनाचित्तैकाग्र्येण कल्पेषुयेविकल्पाविविधाःसृष्टयस्तेषुविमोहंकर्तृत्वाभिनिवेशंनयास्यतीति ३६ एवंसंप्रदिश्योपदिश्यजना
नांपरमेष्ठिनंपरमेआधिपत्येस्थितंब्रह्माणम् आत्मनस्तद्रूपम् न्यरुणदंतर्हितवान् ३७ अंतर्हितइंद्रियार्थःप्रत्यक्षरूपयेनतस्मैबद्धांजलिःसन्३८तदनंतरंपूर्वोक्तोब्रह्मनारदसंवादःप्रवृत्तइत्याहप्र
जापतिरितिपंचभिः प्रजानांभद्रमन्विच्छन्विमृशन्सैवस्वार्थकाम्यास्वप्रयोजनेच्छातयायमनियमानन्वतिष्ठत् ३९ रिक्थादानांपुत्राणांमध्येप्रियतमस्तंपितरंसेवमानःशीलादिनापरितो
षयामासेत्युत्तरेणान्वयः ४० किमिच्छन्विष्णोर्मायांविविदिषन् ४१ निशाम्यदृष्ट्वाज्ञात्वेत्यर्थः मामाम् ४२

अंभसिसतोयस्यनाभिहृदादिहासम विज्ञानेशक्तिर्यस्यमहत्तत्त्वात्मकस्यचित्तस्यतदभिमानी अस्यरूपमिदंविस्तारयतोमेनिगमस्यावयवभूतानांगिरांविसर्गउच्चारणंमारीरिषीष्ट हलां
तंब्रह्मवर्चसमितिन्यायेनमालुप्यतामित्यर्थः २४ विवृद्धप्रेम्णास्मितेनविजृंभयन् विश्वस्यविजयायोद्भवाय चकारादस्मदनुग्रहायचोत्थाय २५ स्वस्यसंभवोयस्मात्तम् तपःशारीरमवि
द्याउपासनासमाधिरैकाग्र्यम तैर्निशाम्यदृष्ट्वायथाशक्तिस्तुत्वाश्रांतवद्विरराम २६ आत्मनोलोकसंस्थानविज्ञानेपरिखिद्यतोब्रह्मणोऽभिप्रेतमालक्ष्यत मोहेतिद्वयोरन्वयःतेनप्रलयोदकेन
विषण्णचेतसम् २७ कश्मलंमोहम् इवेतिसमस्तमोहाशमनंदर्शयति २८ हेवेदगर्भ तंद्रींविषादकृतमालस्यंमागाःतेनैवमेदृश मनुस्पृशतादित्यादियत्प्रार्थयतेतदग्रेपूर्वमेवसंपादितम् २९
तर्हिकथमहंनजानामीत्यतआह भूयइति ३० भक्तियुक्तःसमाहितश्चसन्नात्मनिस्वस्मिन्लोकेचमांततंव्याप्यस्थितंद्रष्टासिद्रक्ष्यासि आत्मनोजीवांश्च ३१ सर्वत्रमद्दर्शनेमोहोनिवर्तत

नाभिहृदादिहसतोंऽभसियस्यपुंसोविज्ञानशक्तिरहमासमनंतशक्तेः ॥ रूपंविचित्रमिदमस्यविवृण्वतोमेमारीरिषीष्टनिगमस्यगिरांविसर्गः २४ सोऽसावदभ्र
करुणोभगवान्विवृद्धप्रेमस्मितेननयनांबुरुहंविजृंभन् ॥ उत्थायविश्वविजयायचनोविषादंमाध्व्यागिराऽपनयतात्पुरुषःपुराणः २५ मैत्रेयउवाच ॥ स्व
संभवंनिशाम्यैवंतपोविद्यासमाधिभिः ॥ यावन्मनोवचःस्तुत्वाविररामसखिन्नवत् २६ अथाभिप्रेतमन्वीक्ष्यब्रह्मणोमधुसूदनः ॥ विषण्गचेतसंतेनकल्प
व्यतिकरांभसा २७ लोकसंस्थानविज्ञानआत्मनःपरिखिद्यतः ॥ तमाहागाधयावाचाकश्मलंशमयन्निव २८ श्रीभगवानुवाच ॥ मावेदगर्भगास्तंद्रीं
सर्गउद्यममावह ॥ तन्मयापादितंह्यग्रेयन्मांप्रार्थयतेभवान् २९ भूयस्त्वंतपआतिष्ठविद्यांचैवमदाश्रयाम् ॥ ताभ्यामंतर्हृदिब्रह्मन्लोकांद्रक्ष्यस्यपावृता
न् ३० ततआत्मनिलोकेचभक्तियुक्तःसमाहितः ॥ द्रष्टाऽसिमांततंब्रह्मन्मयिलोकांस्त्वमात्मनः ३१ यदातुसर्वभूतेषुदारुष्वग्निमिवस्थितम् ॥ प्रतिच
क्षीतमांलोकोजह्यात्तर्ह्येवकश्मलम् ३२ यदारहितमात्मानंभूतेंद्रियगुणाशयैः ॥ स्वरूपेणमयोपेतंपश्यन्स्वाराज्यमृच्छति ३३ नानाकर्मवितानेनप्रजा
बह्वीःसिसृक्षतः ॥ नाऽऽत्माऽवसीदत्यस्मिंस्तेवर्षीयान्मदनुग्रहः ३४ ऋषिमाद्यंनबध्नातिपापीयांस्त्वांरजोगुणः ॥ यन्मनोमयिनिर्बद्धंप्रजाःसंसृजतोऽपि
ते ३५ ज्ञातोऽहंभवतात्वद्यदुर्विज्ञेयोऽपिदेहिनाम् ॥ यन्मांत्वंमन्यसेऽयुक्तंभूतेंद्रियगुणात्मभिः ३६ तुभ्यंमद्विचिकित्सायामात्मामेदर्शितोऽबहिः ॥ ना
लेनसलिलेमूलंपुष्करस्यविचिन्वतः ३७ यच्चकर्थांगमत्स्तोत्रंमत्कथाऽभ्युदयांकितम् ॥ यद्वातपसितेनिष्ठासएषमदनुग्रहः ३८

इत्याह यदात्विति प्रतिचक्षीतपश्येत् ३२ तदाचमिथ्याज्ञाननिवृत्तौमुच्यतइत्याह यदेति भूतादिभिर्विरहितमात्मानंजीवंशुद्धत्वंपदार्थंस्वरूपेणस्वस्यात्मभूतेनमयातत्पदार्थेनोपेतमे
कीभूतंपश्यन्भवतितदास्वाराज्यंमोक्षंप्राप्नोति ३३ यतोवर्षीयान्वृद्धतरः अत्यधिकोस्तीत्यर्थः ३४ अनुग्रहमेवाऽऽहऋषिमितिचतुर्भिः यद्यतस्तेमनोमयिनिर्बद्धम् ३५ यद्यस्माद्भूतैरिं
द्रियैर्गुणैःसत्त्वादिभिरात्मनाऽहंकारेणचायुक्तंमन्यसे ३६ तुभ्यंतवनालेनमार्गेणपुष्करस्यमूलमधिष्ठानंसलिलेविचिन्वतोमयिविचिकित्सायांभवितव्यमस्याश्रयेण नचदृश्यतेततोऽस्ति
नास्तीतिसंदेहेत्यात्मास्वरूपंमेमयाअबहिरंतर्हृदिदर्शितः ३७ अंगहेब्रह्मन् यत्कर्थकृतवानसि मत्कथैवाभ्युदयस्तेनांकितम् सएषबंधाभावोमयिमनोनिर्बंधोमज्ज्ञानंमद्रूपस्यहृदिदर्शनं
मत्स्तुतिस्ततोनिष्ठाचेतियद्येषसर्वोऽपिमदनुग्रहः ३८

गुणमयत्वेनप्रतीयमानमपिनिर्गुणमेवानुवर्णयन् ३९ तवप्रीतइतिकिंवक्तव्यमित्याह यइति ४० नचमत्प्रीतेरप्यधिकंकिंचिदस्तीत्याह पूर्तादिभिःराद्धंसिद्धंयन्निःश्रेयसंफलंतन्मत्प्रीति
रेवेतितत्त्वविदांमतम् ४१ अत्रहेतुमाहअहमिति आत्मनामहंकारोपाधीनांजीवानामात्मा अतःप्रेयसामतिप्रियाणामपिमध्येप्रेष्ठःप्रियतमः सन्निरवद्यः यत्कृतेयदर्थम् ४२अतस्त्वंकृतार्थ
एवतथाऽपिमत्प्रियार्थंसृष्टिंकुर्वित्याहसर्वेति आत्मात्वमिदंत्रैलोक्यंयामय्यनुशेरतेताःप्रजाश्वसृजकेनात्मनैवान्यनिरपेक्षेण तत्रज्ञापकापेक्षाभात्रमाह सर्ववेदमयेनेति आत्माअहंयोनिःकारणं
यस्येतिज्ञानक्रियाशक्त्यतिशयंसूचयति यथापूर्वमिति तवात्राभ्यासोप्यस्तीत्युक्तम् मय्यनुशेरतइतिस्थितानामभिव्यक्तिमात्रमेवकर्तव्यमित्यनायासत्वमुक्तम् ४३ इदंसृज्यंव्यज्यप्रका
श्यपद्मनाभःश्रीनारायणरूपेणतिरोदधेऽदृश्योऽभवत् ॥ ४४ ॥ ॥ इतितृतीयेटीकायांनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ दशमेकालसंप्रश्नंप्रतिवक्तुंतदुद्भवः ॥ प्राकृतादिविभागेनसर्गस्तुदशधोच्यते

प्रीतोऽहमस्तुभद्रंतेलोकानांविजयेच्छया ॥ यदस्तौषीर्गुणमयंनिर्गुणंमानुवर्णयन् ३९ यएतेनपुमान्नित्यंस्तुत्वास्तोत्रेणमांभजेत् ॥ तस्याशुसंप्रसीदेयंसर्व
कामवरेश्वरः ४० पूर्तेनतपसायज्ञैर्दानैर्योगसमाधिना ॥ राद्धंनिःश्रेयसंपुंसांमत्प्रीतिस्तत्त्वविन्मतम् ४१ अहमात्माऽऽत्मनांधातःप्रेष्ठःसन्प्रेयसामपि ॥ अ
तोमयिरतिंकुर्याद्देहादिर्यत्कृतेप्रियः ४२ सर्ववेदमयेनेदमात्मनाऽऽत्मात्मयोनिना ॥ प्रजाःसृजयथापूर्वंयाश्चमय्यनुशेरते ४३ मैत्रेयउवाच ॥ तस्माएवंज
गत्स्रष्ट्रेप्रधानपुरुषेश्वरः ॥ व्यज्येदंस्वेनरूपेणकंजनाभस्तिरोदधे ४४ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेपद्मोद्भवेविदुरमैत्रेयसंवादेनवमोऽ
ध्यायः ९ ॥ ॥ छ ॥ विदुरउवाच ॥ अंतर्हितेभगवतिब्रह्मालोकपितामहः ॥ प्रजाःससर्जकतिधादैहिकीर्मानसीर्विभुः १ येचमेभगवन्पृष्टास्त्वय्यर्था
बहुवित्तम ॥ तान्वदस्वानुपूर्व्येणछिंधिनःसर्वसंशयान् २ सूतउवाच ॥ एवंसंचोदितस्तेनक्षत्त्राकौषारवोमुनिः ॥ प्रीतःप्रत्याहतान्प्रश्नान्हृदिस्थानथभा
र्गव ३ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ विरिंचोऽपितथाचक्रेदिव्यंवर्षशतंतपः ॥ आत्मन्यात्मानमावेश्ययदाहभगवानजः ४ तद्विलोक्याब्जसंभूतोवायुनायदाधिष्ठि
तः ॥ पद्ममंभश्चतत्कालकृतवीर्येणकंपितम् ५ तपसाह्येधमानेनविद्ययाचाऽऽत्मसंस्थया ॥ विवृद्धविज्ञानबलोन्यपाद्वायुंसहांभसा ६ तद्विलोक्यवियद्व्यापिपु
ष्करंयदधिष्ठितम् ॥ अनेनलोकान्प्राग्लीनान्कल्पिताऽस्मीत्यचिंतयत् ७ पद्मकोशंतदाविश्यभगवत्कर्मचोदितः ॥ एकंव्यभांक्षीदुरुधात्रिधाभाव्यं
द्विसप्तधा ८

॥ १ ॥ १ ॥ मेमया ॥ वदस्ववद भासयस्वेतिवा २ संचोदितःप्रार्थितःहृदिस्थानेवाऽऽह नतुतेप्रश्नास्तेनविस्मृताइत्यर्थः ३ आत्मनिश्रीनारायणेआत्मानंमनआवेश्य ४ अब्जसंभूतो
ब्रह्मायदधिष्ठायस्थितःकर्तरिक्तःतत्पद्ममंभश्चविलोक्य कथंभूतंपद्ममंभश्च तेनप्रलयकालेनकृतंतीव्रंवीर्यंयस्यतेनवायुनाकंपितंन्यपादित्युत्तरेणान्वयः ५ विवृद्धंविज्ञानंबलंचयस्य न्यपात्सर्वं
पीतवान् ६ पुष्करंपद्मम् प्राग्लीनांस्त्रींल्लोकान्कल्पिताऽस्मिस्त्रक्ष्यामि ७ भगवतास्वयंकरणीयेकर्मणिचोदितोनियुक्तःसंस्तदापद्मकोशंप्रविश्यतमेकमेवत्रिधालोकत्रयरूपेणव्यभांक्षी
द्विबभाज एकेनकमलमुकुलेनकथंलोकत्रयसृष्टिरित्यसंभावनांवारयितुंतस्यविशालतामाह द्विसप्तधाचतुर्दशलोकरूपेण उरुधाततोऽपिबहुप्रकारेण भाव्यंभावयितुंयोग्यम् अतोनतेन
त्रिलोकीकरणंचित्रमित्यर्थः ८

त्रिलोकीरूपेणैवविभागेहेतुमाह एतावांस्त्रिलोकीरूपोजीवलोकस्यजीवानांभोगस्थानस्यप्रत्यहंसृज्यस्यसंस्थाभेदोरचनाविशेषउक्तः ननुपरमेष्ठिनोपिजीवत्वाविशेषाद्ब्रह्मलोकस्यापिकिंमि
तिप्रत्यहंसृष्टिर्नभवतितत्राऽऽह हियस्मादनिमित्तस्यनिष्कामस्यधर्मस्यविपाकःफलरूपोऽसौ उपलक्षणमेतत्सत्यलोकस्यमहःप्रभृतिलोकानांतद्वासिनांच त्रैलोक्यस्यकाम्यकर्मफलत्वात्प्र
तिकल्पमुत्पत्तिविनाशौभवतः महःप्रभृतीनामुपासनासमुचितनिष्कामधर्मफलत्वाद्द्विपरार्धपर्यंतंननाशः तत्रस्थानांचततःपरंप्रायेणमुक्तिरितिभावः९ कालभेदेनलोकसृष्टिभेदंश्रुत्वातमेवका
लंजिज्ञासुःपृच्छति यत्कालाख्यंलक्षणंस्वरूपमात्थअब्रवीः कथंकालःकल्पतेकिंवातस्यसूक्ष्मंस्थूलंचरूपमितियथावद्वर्णयेत्यर्थः १० तत्रसामान्यतःकालस्यस्वरूपमत्रोच्यतेउत्तराध्याये
तुविशेषतः गुणानांव्यतिकरोमहदादिपरिणामस्तेनैवाक्रियतेयःसकालइतिशेषः वक्ष्यतेचैकादशे‘गुणव्यतिकरःकालःस्वभावःसूत्रमेवचे’ति स्वतस्तुनिर्विशेषः अप्रतिष्ठितःक्वाप्यपर्यवसितः
आद्यंतशून्यइत्यर्थः एतदेवदर्शयितुमीश्वरःसृष्ट्यादितेननिमित्तभूतेनकरोतीत्याह पुरुषइति उपादीयतेनिमित्ततयास्वीक्रियतइत्युपादानम् सकालउपादानंनिमित्तंयस्मिंस्तमात्मानमे
वविश्वरूपेणासृजत् स्वव्यतिरेकेणसृज्यस्याभावात् एतच्चवस्तुकथनमात्रम् कालेननिमित्तेनचासृजदित्येतावदेवविवक्षितम् ११ स्वव्यतिरिक्तसृज्याभावंदर्शयन्कालस्यसृष्टिनिमित्ततांद

एतावान्जीवलोकस्यसंस्थाभेदःसमाहृतः ॥ धर्मस्यह्यनिमित्तस्यविपाकःपरमेष्ठ्यसौ ९ विदुरउवाच ॥ यदात्थबहुरूपस्यहरेरद्भुतकर्मणः ॥ कालाख्यंलक्ष
णंब्रह्मन्यथावर्णयनःप्रभो १० मैत्रेयउवाच ॥ गुणव्यतिकराकारोनिर्विशेषोऽप्रतिष्ठितः ॥ पुरुषस्तदुपादानमात्मानंलीलयाऽसृजत् ११ विश्वंवैब्रह्मत
न्मात्रंसंस्थितंविष्णुमायया ॥ ईश्वरेणपरिच्छिन्नंकालेनाव्यक्तमूर्तिना १२ यथेदानींतथाऽग्रेचपश्चादप्येतदीदृशम् ॥ सर्गोनवविधस्तस्यप्राकृतोवैकृत
स्तुयः १३ कालद्रव्यगुणैरस्यत्रिविधःप्रतिसंक्रमः ॥ आद्यस्तुमहतःसर्गोगुणवैषम्यमात्मनः १४ द्वितीयस्त्वहमोयत्रद्रव्यज्ञानक्रियोदयः ॥ भूतसर्गस्तृ
तीयस्तुतन्मात्रोद्रव्यशक्तिमान् १५ चतुर्थऐंद्रियःसर्गोयस्तुज्ञानक्रियात्मकः ॥ वैकारिकोदेवसर्गःपंचमोयन्मयंमनः १६ षष्ठस्तुतमसःसर्गोयस्त्वबुद्धि
कृतःप्रभो ॥ षडिमेप्राकृताःसर्गावैकृतानपिमेशृणु १७ रजोभाजोभगवतोलीलेयंहरिमेधसः ॥ सप्तमोमुख्यसर्गस्तुषड्विधस्तस्थुषांचयः १८

र्शयति विश्वमिति विष्णुमाययासंस्थितंसंहृतंब्रह्मतन्मात्रंसद्विश्वम् ईश्वरेणकर्त्राकालेननिमित्तेनपरिच्छिन्नंपृथक्प्रकाशितम् अव्यक्तामूर्तिःस्वरूपंयस्योतिस्वतोनिर्विशेषतादर्शिता १२
अप्रतिष्ठितत्वंदर्शयितुंतत्कार्यविश्वप्रवाहस्याप्रतिष्ठामाह यथेदानीमस्तितथाऽग्रेपूर्वमप्यासीत्पश्चादपिभविष्यति एवंसामान्यतःकालंनिरूप्यविशेषतोनिरूपयिष्यंस्तन्निमित्तस्यसर्ग
स्यपूर्वोक्तानेवभेदाननुवदति सर्गइति यस्तुप्राकृतोवैकृतश्चसदशमः १३ तन्निमित्तमेवत्रिविधंप्रलयमाह कालेनैवकेवलेनानित्यःप्रलयः द्रव्येणसंकर्षणाग्न्यादिनानैमित्तिकः गुणैःस्वस्वका
र्यग्रसद्भिःप्राकृतिकः तानेवसर्गान्प्रपंचयति आद्यइत्यादिनायावदध्यायसमाप्ति महतोलक्षणमात्मनोहरेःसकाशाद्गुणानांवैषम्यमिति १४ अहमोऽहंकारस्य तस्यलक्षणम् यत्रेति द्रव्या
दयोवक्ष्यमाणास्त्रयःसर्गाःतन्मात्रोभूतसर्गः भूतसूक्ष्मसर्गइत्यर्थः द्रव्यशक्तिमान्महाभूतोत्पादकः १५ ज्ञानकर्मेंद्रियात्मकश्चतुर्थः पंचमोवैकारिकःइंद्रियाधिष्ठातारोदेवामनश्च १६ षष्ठ
स्तुतमसःपंचपर्वाविद्यायाः अबुद्धिर्जीवानामावरणंविक्षेपश्चतांकरोतीत्यबुद्धिकृत्तस्य भेमत्तःशृणु १७ अनुद्वेगेनश्रोतव्यतामाह यद्विषयामेधासंसारंहरतितस्यहरेर्लीला यद्वाइयमितित
मआदिसर्गरूपा रजोभाजइतिब्रह्मरूपस्येत्यर्थः अस्मिन्पक्षेअबुद्धिकृतइतिप्रथमांतम् अनवधानकृतइत्यर्थः मुखमिवप्रथमंकृतोमुख्यसर्गः तस्थुषांस्थावराणाम् १८

षड्विधत्वमेवाह   येपुष्पंविनाफलंतितेवनस्पतयः ओषधयःफलपाकांताः लताआरोहणापेक्षाः त्वक्सारावेण्वादयःलताएवकाठिन्येनारोहणाऽनपेक्षावीरुधः येपुष्पैःफलंतितेद्रुमाः तेषां
साधारणंलक्षणमाह ऊर्ध्वस्त्रोतःआहारसंचारोयेषाम् तमःप्रायाअव्यक्तचैतन्याः अंतः स्पर्शाःस्पर्शमेवजानंतिनान्यत् तदप्यंतरेवनबहिः विशेषिणोऽव्यवस्थितपरिणामाद्यनेकभेदवंतः
१९ तिर्यक्स्त्रोतसांसर्गमाह तिरश्चामिति सचाष्टाविंशतिभेदः तिरश्चांलक्षणम् अविदःश्वस्तनादिज्ञानशून्याःभूरितमसःआहारादिज्ञानमात्रनिष्ठाः घ्राणेनैवेष्टमर्थजानंति हृदिअवेदि
नोदीर्घानुसंधानशून्याःतथाचश्रुतिः'अथेतरेषांपशूनामशनापिपासेएवाभिविज्ञानंनविज्ञातंवदंतिनविज्ञातंपश्यंतिनविदुःश्वस्तनंनलोकालोकावि'ति २० अष्टाविंशतिभेदानेवाऽऽह गवाद
यउष्ट्रांताद्विशफाद्विखुरानव २१ खरादयएकशफाःषट् २२ श्वादयोगोधांताःपंचनखाद्वादश एवमेतेभूचराःसप्तविंशतिः मकरादयोजलचराःकंकादयश्चखगाअभूचरत्वेनैकीकृत्यगृहीताः तदेव
मष्टाविंशतिभेदाभवंति तेषुकृष्णरुरुगौरामृगविशेषाः अन्येषामपितिर्यक्प्राणिनांयथायथमेतेष्वेवांतर्भावः २३ २४ अथआहारसंचारोयस्यसोऽर्वाक्स्त्रोताः ह्रस्वत्वमार्षम् नृणांसर्गोनृणां
लक्षणम् रजोऽधिकंयेषुते २५ एतेत्रयोवैकृताएवनकौमारवदुभयात्मकाः देवसर्गश्चवैकृतइत्यनुषंगः वैकारिकस्तुदेवसर्गः प्राकृतेषुपूर्वमेवप्रोक्तः अयंतुततोन्यूनत्वाद्वैकृतोदेवसर्गत्वात्तदंत

वनस्पत्योषधिलतात्वक्सारावीरुधोद्रुमाः ॥ उत्स्रोतसस्तमःप्रायाअंतःस्पर्शाविशेषिणः १९ तिरश्चामष्टमःसर्गःसोऽष्टाविंशद्विधोमतः ॥ अविदोभूरित
मसोघ्राणज्ञाहृद्यवेदिनः २० गौरजोमहिषःकृष्णःसूकरोगवयोरुरुः ॥ द्विशफाःपशवश्चेमेअविरुष्ट्रश्चसत्तम २१ खरोऽश्वोऽश्वतरोगौरःशरभश्चमरीतथा ॥
एतेचैकशफाःक्षत्तःशृणुपंचनखान्पशून् २२ श्वासृगालोवृकोव्याघ्रोमार्जारःशशशल्लकौ ॥ सिंहःकपिर्गजःकूर्मोगोधाचमकरादयः २३ कंकगृध्रवटश्येनभा
सभल्लूकबर्हिणः ॥ हंससारसचक्राह्वकाकोलूकादयःखगाः २४ अर्वाक्स्रोतस्तुनवमःक्षत्तरेकविधोनृणाम् ॥ रजोऽधिकाःकर्मपरादुःखेचसुखमानिनः २५
वैकृतास्त्रयएवैतेदेवसर्गश्चसत्तम ॥ वैकारिकस्तुयःप्रोक्तःकौमारस्तूभयात्मकः २६ देवसर्गश्चाष्टविधोविबुधाःपितरोऽसुराः ॥ गंधर्वाऽप्सरसःसिद्धायक्षरक्षां
सिचारणाः २७ भूतप्रेतपिशाचाश्चविद्याध्राःकिन्नरादयः ॥ दशैतेविदुराख्याताःसर्गास्तेविश्वसृक्कृताः २८ अतःपरंप्रवक्ष्यामिवंशान्मन्वंतराणिच ॥ ए
वंरजःप्लुतःस्रष्टाकल्पादिष्वात्मभूर्हरिः॥सृजत्यमोघसंकल्पआत्मैवाऽऽत्मानमात्मना२९इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेदशमोऽध्यायः॥ १०॥ छ ॥
मैत्रेयउवाच ॥ चरमःसद्विशेषाणामनेकोऽसंयुतःसदा ॥ परमाणुःसविज्ञेयोनृणामैक्यभ्रमोयतः १

र्भूतश्च सनत्कुमारादीनांसर्गस्तुप्राकृतोवैकृतश्चदेवत्वेनमनुष्यत्वेनचसृज्यइत्यर्थः   २६ वैकृतश्चदेवसर्गोऽष्टविधः   तत्रविबुधादयस्त्रयोभेदाः गंधर्वाप्सरसएकः यक्षरक्षांस्येकः २७
भूतप्रेतपिशाचाएकः सिद्धचारणविद्याधराएकः किन्नरादयएकः आदिशब्दात्किंपुरुषाश्वमुखादयः एतद्विशेषोऽध्यायेस्पष्टंभविष्यति ॥ २८ ॥ २९ ॥ इतितृतीयेटीकायांदशमः ॥ १०
॥ ॥छ॥ ॥ ततएकादशेकालःपरमाण्वादिलक्षणैः ॥ युगमन्वंतरादिभ्यःकल्पमानादिवर्ण्यते ॥ १ ॥ तदेवंसामान्यतःकालस्योपलक्षणभूतंगुणव्यतिकरंदशविधंनिरूप्येदानींतस्यै
वविशेषंनिरूपयितुंतत्परिच्छेद्यंवस्तुलक्षयति द्वाभ्याम् सतःकार्यस्यविशेषाणामंशानांचरमोंत्योयस्यांशोनास्ति अनेकःकार्यावस्थामप्राप्तः असंयुतःसमुदायावस्थांचाप्राप्तः अतएवस
दाकार्यसमुदायावस्थयोरपगमेऽप्यस्तिसपरमाणुर्विज्ञेयः किंतत्रप्रमाणमतआह यतोयेभ्यःसमुदितेभ्योनृणांव्यवहर्तॄणामैक्यभ्रमोवयविबुद्धिःतथाचपंचमेऽवयविनिराकरणेवक्ष्यति येषांस
मूहेनकृतोविशेषइति कार्यानुपपत्त्याकल्प्यतइतिभावः १

सूक्ष्ममुक्त्वास्थूलमाह सतएवेति यस्यचरमोंशःपरमाणुस्तस्यैवसतःकार्यमात्रस्यस्वरूपावस्थितस्यपरिमाणांतरमप्राप्तस्य यत्कैवल्यमैक्यंसपरममहान्पुंस्त्वंतुपरमाणुप्रतियोगित्वात् ननु नानाविशेषवान्परस्परंभिन्नश्च सर्वःपदार्थःकथमैक्यंतस्यतत्राऽऽह अविशेषोविशेषविवक्षारहितोनिरंतरोभेदविवक्षारहितश्चसर्वोऽपिप्रपंचःपरममहानित्यर्थः २ यथासूक्ष्मःस्थूलश्चायंपदार्थः एवंकालोऽप्यनुमितः चकारान्मध्यमावस्थागृह्यतेसंस्थानंपरमाण्वाद्यवस्थातस्यभुक्तिर्व्याप्तिस्तयाभगवानितिहरेःशक्तिः स्वतोऽव्यक्तोऽव्यक्तंभुंक्तेव्याप्नोतिपरिच्छिनत्तीतितथाविभुरुत्पत्त्यादिषुदक्षः ३ एतदेवप्रपंचयति सइत्यादिना सतःप्रपंचस्यपरमाणुतांपरमाण्ववस्थांयोभुंक्तेसकालःपरमाणुःतस्यैवाविशेषंसाकल्यंयोभुंक्तेसपरममहान् अयमर्थः ग्रहर्क्षताराचक्रस्थइत्यादिनायत्सूर्यपर्यटनंवक्ष्यतेतत्रसूर्योयावतापरमाणुदेशमतिक्रामतितावान्कालःपरमाणुः यावताचद्वादशराश्यात्मकंसर्वंभुवनकोशमतिक्रामतिसपरममहान्संवत्सरात्मकः कालः तस्यैवावृत्त्यायुगमन्वंतरादिक्रमेणद्विपरार्धांतत्वमिति तथाचपंचमेसूर्यगत्यैवकालादिविभागंवक्ष्यति ४ इदानींव्यणुकादिलक्षणपूर्वकंमध्यमकालावस्थांकथयति द्वौपरमाणूअणुःस्यात् त्रयोऽणवस्त्रसरेणुःसतुप्रत्यक्षइत्याह जालार्केति गवाक्षप्रविष्टेष्वर्ककरश्मिष्ववगतःकोऽसौ योऽतिलघुत्वेनखमेवानुपतन्नगाद्गतः पाठांतरेखमेवानुपतन्नवगतोनतुगांपृथ्वीम् ५शतंभा

सतएवपदार्थस्यस्वरूपावस्थितस्ययत् ॥ कैवल्यंपरममहानविशेषोनिरंतरः२एवंकालोप्यनुमितःसौक्ष्म्येस्थौल्येचसत्तम ॥ संस्थानभुक्त्याभगवानव्यक्तोव्यक्तभुग्विभुः ३ सकालःपरमाणुर्वैयोभुंक्तेपरमाणुताम् ॥ ततोऽविशेषभुग्यस्तुसकालःपरमोमहान् ४ अणुर्द्वौपरमाणूस्यात्त्रसरेणुस्त्रयःस्मृतः ॥ जालार्करश्म्यवगतःखमेवानुपतन्नगात् ५ त्रसरेणुत्रिकंभुंक्तेयःकालःसत्रुटिःस्मृतः ॥ शतभागस्तुवेधःस्यात्तैस्त्रिभिस्तुलवःस्मृतः ६ निमेषस्त्रिलवोज्ञेयआम्नातस्तेत्रयःक्षणः ॥ क्षणान्पंचविदुःकाष्ठांलघुतादशपंचच ७ लघूनिवैसमाम्नातादशपंचचनाडिका ॥ तेद्वेमुहूर्तःप्रहरःषड्यामःसप्तवानृणाम् ८द्वादशार्धपलोन्मानंचतुर्भिश्चतुरंगुलैः ॥ स्वर्णमाषैःकृताच्छिद्रंयावत्प्रस्थजलप्लुतम् ९ यामाश्चत्वारश्चत्वारोमर्त्यानामहनीउभे ॥ पक्षःपंचदशाहानिशुक्लःकृष्णश्चमानद १० तयोःसमुच्चयोमासःपितॄणांतदहर्निशम् ॥ द्वौतावृतुःषडयनंदक्षिणंचोत्तरंदिवि ११ अयनेचाहनीप्राहुर्वत्सरोद्वादशस्मृतः ॥ संवत्सरशतंनृणांपरमायुर्निरूपितम् १२ ग्रहर्क्षताराचक्रस्थःपरमाण्वादिनाजगत् ॥ संत्सरावसानेनपर्येत्यनिमिषोविभुः १३

गात्त्रुटिरूपायस्मिन्सवेधः ६ तेनिमेषास्त्रयःक्षणइत्याम्नातः काष्ठाः पंचदशएकंलघु ७ नाडिकाःषट्सप्तवाप्रहरःसएवयामोदिनस्यरात्रेश्चचतुर्थोभागः ह्रासेषट्वृद्धौसप्त संध्यांशमुहूर्तद्वयंविनेतिज्ञातव्यम् तत्राप्यनियमार्थोवाशब्दः प्रत्यहंतद्भेदानांगणयितुमशक्यत्वात् ८नाडिकायाउन्मानमाह उन्मीयतेऽनेनेत्युन्मानंपात्रंषट्पलताम्रविरचितम् पंचगुंजोमाषस्तैश्चतुर्भिश्चतुरंगुलायामशलाकारूपेणरचितैःकृतमूलच्छिद्रंतेनच्छिद्रेणयावत्प्रस्थपरिमितंजलंप्रविशतितेनचप्लुतंनिमग्नंभवतितावान्कालोनाडिका अत्रपलच्छिद्रयोराधिक्येशीघ्रंनिमज्जेदल्पत्वेचविलंबेनेतिपलशलाकयोर्नियमः ९ अहनीअहोरात्रम् १० षण्मासाअयनम् दिवीत्यस्योत्तरेणान्वयः ११ दिवीतिदेवानामहोरात्रेप्राहुः द्वादशमासाः १२ अनेनक्रमेणासौसूर्योनित्यमायुःक्षपयतीत्याह ग्रहाश्चंद्रादयःऋक्षाण्यश्विन्यादीनि ताराअन्यानिनक्षत्राणि तदुपलक्षितंयत्कालचक्रंतत्रस्थितोऽनिमिषःकालात्माविभुरीश्वरःसूर्योजगद्द्वादशराश्यात्मकंभुवनकोशंपर्येतिपर्ययति १३

संवत्सरादिभेदश्चसौरबार्हस्पत्यसावनचांद्रनाक्षत्रमासभेदेनद्रष्टव्यः केचित्पुनरेवमाहुः यदाशुक्लपक्षप्रतिपदिसंक्रांतिर्भवतितदासौरचांद्रमासयोर्युगपदुपक्रमोभवतिससंवत्सरः ततः सौरमानेनवर्षेषट्दिनानिवर्धंतेचांद्रमानेनवर्षेषट्दिनानिह्रसंतीतिद्वादशदिनव्यवदानादुभयोरग्रपश्चाद्भावोभवति एवंव्यवधानतारतम्येनपंचवर्षाणिगच्छंतितन्मध्येद्वौमलमासौभवतःपुनः षष्ठःसंवत्सरोभवति १४ एवंभूतःकालात्मानित्यमप्रमत्तैःपूजनीयइत्याह यइति सृज्यंकार्यमंकुरादितद्विषयांबीजादीनांशक्तिंकालरूपयास्वशक्त्याबहुधोच्छ्वसयन्कार्याभिमुखींकुर्वन्नंदिव्यंतरिक्षेधावति कोऽसौ भूतभेदोमहाभूतविशेषस्तेजोमंडलरूपीसूर्यः किमर्थंधावति पुंसःपुरुषस्याभ्रमायभ्रमोमोहस्तन्निवृत्तये आयुरादिव्ययेनविषयासक्तिंनिवर्तयन्नित्यर्थः सकामानांतुगुणमयं स्वर्गादिफलंक्रतुभिर्विस्तारयन् तस्मैसंवत्सरपंचकप्रवर्तकायपूजांकुरुत १५ इदंस्वस्वमानेनवर्षशतंगणितमायुर्मानम् प्रत्यहंकल्प्यतेसृज्यतइतिकल्पस्त्रैलोक्यंतस्माद्बाह्यतः विदोज्ञानिनः १६ योगराद्धेनयोगसिद्धेन १७ द्वादशभिर्वर्षसहस्रैरित्युत्तरश्लोकसामर्थ्याज्ज्ञातव्यम् अवधीयतइत्यवधानंसंध्याचांशश्चतत्सहितं १८ कृतयुगेचत्वारिसहस्राणिसंध्यासंध्यांऽशयोश्चत्वारिचत्वारीत्यष्टौशतानिच एवंत्रेतादिष्वपियोज्यम् १९ युगस्याऽऽदौसंध्याअंतेंऽशःसंध्यांऽशःउक्तानिशतानिसंख्याययोस्तयोरंतरेणमध्येयुगम् तस्यविशेषमाह यत्रेतिगवालंभादिधर्माविशेषायत्रविधीयतइत्यर्थः साधारणधर्मस्तुसंध्यांऽशयोरप्यस्त्येव २० चतुष्पात्संपूर्णः त्रेतादिषुपादेनपादेनव्येतिह्रसति पादेनपादेनवर्धमानेनाधर्मेणहेतुना एतच्चस्वरूपकथनमात्रंवैराग्यार्थंनतुधर्मसंकोचनार्थम् २१ त्रिलोक्याबहिर्महर्लोकप्रभृतिब्रह्मलोकमभिव्याप्यचतुर्युगसहस्रमेकंदिनम् यद्यस्यांविश्वसृक्ब्रह्मानिमीलतिस्वपिति २२ तत्रदिनस्थितिमाह निशाऽवसानइत्यादिसार्धैश्चतुर्भिः चतुर्दशमनून्भुंजन्पालयन्व्याप्नुवन्नित्यर्थः २३ किंचिदधिकांयुगानामेकसप्ततिम् मनुवंश्याःपृथ्वीपालकाःक्रमेणभवंति सप्तर्षिप्रभृतयस्तुयुगपत्समकालमेवभवंति सुरेशाइंद्राः ताननुवर्ततेयेगंधर्वादयस्तेऽपि २४ त्रैलोक्यंवर्तयतीतितथा २५ स्वमूर्तिभिर्मन्वंतरावतारैर्मन्वादिभिर्द्वारभूतैराविष्कृतपुरुषकारःसन्विश्वंरक्षति २६

संवत्सरःपरिवत्सरइडावत्सरएवच ॥ अनुवत्सरोवत्सरश्चविदुरैवंप्रभाष्यते १४ यःसृज्यशक्तिमुरुधोच्छ्वसयन्स्वशक्त्यापुंसोऽभ्रमायदिविधावतिभूतभेदः ॥ कालाख्ययागुणमयंक्रतुभिर्वितन्वंस्तस्मैबलिंहरतवत्सरपंचकाय १५ विदुरउवाच॥पितृदेवमनुष्याणामायुःपरमिदंस्मृतम् ॥ परेषांगतिमाचक्ष्वयेस्युःकल्पाद्बहिर्विदः १६ भगवान्वेदकालस्यगतिंभगवतोननु ॥ विश्वंविचक्षतेधीरायोगराद्धेनचक्षुषा १७ मैत्रेयउवाच ॥ कृतंत्रेताद्वापरंचकलिश्चेतिचतुर्युगम् ॥ दिव्यैर्द्वादशभिर्वर्षैःसावधानंनिरूपितम् १८ चत्वारित्रीणिद्वेचैकंकृतादिषुयथाक्रमम् ॥ संख्यातानिसहस्राणिद्विगुणानिशतानिच १९ संध्यांऽशयोरंतरेणयःकालःशतसंख्ययोः ॥ तमेवाऽऽहुर्युगंतज्ज्ञायत्रधर्मोविधीयते २० धर्मश्चतुष्पान्मनुजान्कृतेसमनुवर्तते ॥ सएवान्येष्वधर्मेणव्येतिपादेनवर्धता २१ त्रिलोक्यायुगसाहस्रंबहिराब्रह्मणोदिनम् ॥ तावत्येवनिशातातयन्निमीलतिविश्वसृक् २२ निशाऽवसानआरब्धोलोककल्पोऽनुवर्तते ॥ यावद्दिनंभगवतोमनून्भुजंश्चतुर्दश २३ स्वंस्वंकालंमनुर्भुंक्तेसाधिकांह्येकसप्ततिम् ॥ मन्वंतरेषुमनवस्तद्वंश्याऋषयःसुराः ॥ भवंतिचैवयुगपत्सुरेशाश्चानुयेचतान् २४ एषदैनंदिनःसर्गोब्राह्मस्त्रैलोक्यवर्तनः ॥ तिर्यङ्नृपितृदेवानांसंभवोयत्रकर्मभिः २५ मन्वंतरेषुभगवान्बिभ्रत्सत्त्वंस्वमूर्तिभिः ॥ मन्वादिभिरिदंविश्वमवत्युदितपौरुषः २६

रात्रिगतांस्थितिमाह पचाभिः तमसोमात्रांलेशम् प्रतिसंरुद्धःप्रत्याहृतोविक्रमोयेन अनुगतमनुप्रविष्टमशेषंयस्मिन् २७ तदेवस्पष्टयति तमेवेति अन्वपिधीयंतइतिकर्मकर्तरिप्रयोगः ति
रोहिताभवंतीत्यर्थः कथम् निर्मुक्तोरहितःशशीभास्करश्चयथाभवतितथा २८ भगवच्छक्तिरूपोयःसंकर्षणमुखाग्निस्तेनोष्मणाऽर्दिताःसंताजनलोकंयांति २९ कल्पांतेनैधिताःसिंधवःसमु
द्राः उत्कटआटोपःक्षोभोयेषांतेचतेचंडवातैरीरितोर्मयश्च ३० जनलोकआलयोयेषांमहर्लोकगतानामन्येषांचतैः ३१ वैराग्यार्थमाह एवंविधैरहोरात्रैर्वर्षशतंसर्वेषांप्राणिनामायुषःपरमाधि
कमस्यब्रह्मणोयदायुस्तदप्यपक्षितमिवक्षीणमिवेतिलोकोक्तिः गतप्रायमित्यर्थः ३२ तदेवाऽऽह यदिति ३३ पूर्वस्यपरार्धस्यादावितित्रिभिर्वस्तुकथनमात्रम् ३४ पाद्मत्वेहेतुः यदिति
३५ अयंतुद्वितीयस्यादौकथितः ३६ तदेवंकालेननिमित्तेनसृज्यानामायुःपरिमाणमुक्त्वाकालपरिच्छेदरहितंतत्त्वमाह कालोयमितिपंचभिः उपचर्यतेकेवलंनत्वनेनापिक्रमेणागुर्गणनंत

तमोमात्रामुपादायप्रतिसंरुद्धविक्रमः ॥ कालेनानुगताशेषआस्तेतूष्णींदिनात्यये २७ तमेवान्वपिधीयंतेलोकाभूरादयस्त्रयः ॥ निशायामनुवृत्तायांनिर्मुक्त
शशिभास्करम् २८ त्रिलोक्यांदह्यमानायांशक्त्यासंकर्षणाग्निना ॥ यांत्यूष्मणामहर्लोकाज्जनंभृग्वादयोऽर्दिताः २९ तावत्त्रिभुवनंसद्यःकल्पांतैधितसिंधवः
प्लावयंत्युत्कटाटोपचंडवातेरितोर्मयः ३० अंतःसतस्मिन्सलिलआस्तेऽनंतासनोहरिः ॥ योगनिद्रानिमीलाक्षःस्तूयमानोजनालयैः ३१ एवंविधैरहोरा
त्रैःकालगत्योपलक्षितैः ॥ अपक्षितमिवास्यापिपरमायुर्वयःशतम् ३२ यदर्धमायुषस्तस्यपरार्धमभिधीयते ॥ पूर्वःपरार्धोऽपक्रांतोह्यपरोऽद्यप्रवर्तते ३३
पूर्वस्यादौपरार्धस्यब्राह्मोनाममहानभूत् ॥ कल्पोयत्राभवद्ब्रह्माशब्दब्रह्मेतियंविदुः ३४ तस्यैवचांतेकल्पोऽभूद्यंपाद्ममभिचक्षते ॥ यद्धरेर्नाभिसरसआसी
ल्लोकसरोरुहम् ३५ अयंतुकथितःकल्पोद्वितीयस्यापिभारत ॥ वाराहइतिविख्यातोयत्रासीत्सूकरोहरिः ३६ कालोऽयंद्विपरार्धाख्योनिमेषउपचर्यते ॥
अव्याकृतस्यानंतस्यअनादेर्जगदात्मनः ३७ कालोऽयंपरमाण्वादिर्द्विपरार्धांतईश्वरः ॥ नैवेशितुंप्रभुर्भूम्नईश्वरोधाममानिनाम् ३८ विकारैःसहितोयुक्तै
र्विशेषादिभिरावृतः ॥ आंडकोशोबहिरयंपंचाशत्कोटिविस्तृतः ३९ दशोत्तराधिकैर्यत्रप्रविष्टःपरमाणुवत् ॥ लक्ष्यतेंऽतर्गताश्चन्येकोटिशोह्यंडराशयः ४०
तदाहुरक्षरंब्रह्मसर्वकारणकारणम् ॥ विष्णोर्धामपरंसाक्षात्पुरुषस्यमहात्मनः ॥ ४१ ॥ ॥ इति०भा०म०तृतीयस्कंधेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥
मैत्रेयउवाच ॥ इतितेवर्णितःक्षत्तःकालाख्यःपरमात्मनः ॥ महिमावेदगर्भोऽथयथाऽस्राक्षीन्निबोधमे १

स्येत्याह अव्याकृतस्यकार्योपाधिशून्यस्याऽतएवानंतस्यानादेश्चजगदात्मनोजगत्कारणस्य ३७ तत्परिच्छेदेकालस्यासामर्थ्यादित्याह कालोऽयमीश्वरःसमर्थोऽपिभूम्नःपरिपूर्णस्येशितुं
नैवप्रभुःसमर्थःयतोधाममानिनांदेहगेहाभिमानिनामेवेश्वरः ३८ भूम्नइत्युक्तंतत्प्रपंचयन्नाह विकारैःषोडशभिर्युक्तैरष्टप्रकृतिसंयुतैःसहितस्तदारब्धइत्यर्थःअयमांडकोशोयत्रप्रविष्टःपरमाणुवल्ल
क्ष्यतइत्युत्तरेणान्वयः कीदृशः अंतःपंचाशत्कोटियोजनविस्तृतोबहिश्चविशेषादिभिःपृथि०यादिभिःसप्तभिरावृतः ३९ कीदृशैः आंडकोशप्रमाणाद्दशगुणमुत्तरोत्तरोऽधिकोयेषुतैः नकेवल
मयमेकएवापित्वन्येऽपिलक्ष्यंते ४० सर्वेषांकारणानांकारणम् धामस्वरूपम् ॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ द्वादशे
तुकुमारादिमनःसर्गोऽसमेधनात् ॥ कायद्वैधेनयौनस्तुमनुसर्गोऽनुवर्ण्यते ॥ १ ॥ १

अग्रइति ब्रह्मास्वसृष्टौप्रथममविद्यावृत्तीःससर्ज तत्रतमोनामस्वरूपाप्रकाशः मोहोदेहाद्यहंबुद्धिः महामोहोभोगेच्छा तामिस्त्रंतत्प्रतिघातेक्रोधः अंधतामिस्त्रंतन्नाशेऽहमेवमृतोऽस्मीतिबु
द्धिःतदेवोक्तंवैष्णवे तमोविवेकोमोहःस्यादंतःकरणविभ्रमः महामोहस्तुविज्ञेयोग्राम्यभोगसुखैषणा मरणंह्यंधतामिस्त्रंतामिस्त्रःक्रोधउच्यते अविद्यापंचपर्वैषाप्रादुर्भूतामहात्मनइति पातं
जलेप्येतएवोक्ताः अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाःपंचक्लेशाइति श्रीविष्णुस्वामिप्रोक्तावाअज्ञानविपर्यासभेदभयशोकाः तदुक्तम् स्वादृगुत्थविपर्यासेत्यादि २ नबह्वमन्यतनाभ्यनंदत

ससर्जाग्रेंऽधतामिस्त्रमथतामिस्त्रमादिकृत् ॥ महामोहंचमोहंचतमश्चाज्ञानवृत्तयः २ दृष्ट्वापापीयसींसृष्टिंनात्मानंबह्वमन्यत ॥ भगवद्ध्यानपूतेनमनसाऽन्यां
ततोऽसृजत् ३ सनकंचसनंदंचसनातनमथाऽऽत्मभूः ॥ सनत्कुमारंचमुनीन्निष्क्रियानूर्ध्वरेतसः ४ तान्बभाषेस्वभूःपुत्रान्प्रजाःसृजतपुत्रकाः ॥ तन्नैच्छ
न्मोक्षधर्माणोवासुदेवपरायणाः ५ सोऽवध्यातःसुतैरेवंप्रत्याख्यातानुशासनैः ॥ क्रोधंदुर्विषहंजातंनियंतुमुपचक्रमे ६ धियानिगृह्यमाणोऽपिभ्रुवोर्मध्या
त्प्रजापतेः ॥ सद्योऽजायततन्मन्युःकुमारोनीललोहितः ७ सवैरुरोददेवानांपूर्वजोभगवान्भवः ॥ नामानिकुरुमेधातःस्थानानिचजगद्गुरो ८ इतितस्य
वचःपाद्मोभगवान्परिपालयन् ॥ अभ्यधाद्भद्रयावाचामारोदीस्तत्करोमिते ९ यदरोदीःसुरश्रेष्ठसोद्वेगइवबालकः ॥ ततस्त्वामभिधास्यंतिनाम्नारुद्रइति
प्रजाः १० हृदिंद्रियाण्यसुर्व्योमवायुरग्निर्जलंमही ॥ सूर्यश्चंद्रस्तपश्चैवस्थानान्यग्रेकृतानिमे ११ मन्युर्मनुर्महिनसोमहान्शिवऋतुध्वजः ॥ उग्ररेताभवः
कालोवामदेवोधृतव्रतः १२ धीर्वृत्तिरुशनोमाचनियुत्सर्पिरिलांऽबिका ॥ इरावतीसुधादीक्षारुद्राण्योरुद्रतेस्त्रियः १३ गृहाणैतानिनामानिस्थानानिचस
योषणः ॥ एभिःसृजप्रजाबह्वीःप्रजानामसियत्पतिः १४ इत्यादिष्टःसगुरुणाभगवान्नीललोहितः॥सत्त्वाकृतिस्वभावेनससर्जाऽऽत्मसमाःप्रजाः १५ रुद्राणां
रुद्रसृष्टानांसमंताद्ग्रसतांजगत् ॥ निशाम्यसंख्यशोयूथान्प्रजापतिरशंकत १६ अलंप्रजाभिःसृष्टाभिरीदृशीभिःसुरोत्तम ॥ मयासहदहंतीभिर्दिशश्चक्षुर्भि
रुल्बणैः १७ तपआतिष्ठभद्रंतेसर्वभूतसुखावहम् ॥ तपसैवयथापूर्वंस्रष्टाविश्वमिदंभवान् १८ तपसैवपरंज्योतिर्भगवंतमधोक्षजम् ॥ सर्वभूतगुहावासमंज
साविंदतेपुमान् ॥ १९ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ एवमात्मभुवाऽऽदिष्टःपरिक्रम्यगिरांपतिम् ॥ बाढमित्यमुमामंत्र्यविवेशतपसेवनम् २० अथाभिध्यायतःस
र्गंदशपुत्राःप्रजज्ञिरे ॥ भगवच्छक्तियुक्तस्यलोकसंतानहेतवः २१ मरीचिरत्र्यंगिरसौपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः ॥ भृगुर्वसिष्ठोदक्षश्चदशमस्तत्रनारदः २२ उ
त्संगान्नारदोजज्ञेदक्षोंऽगुष्ठात्स्वयंभुवः ॥ प्राणाद्वसिष्ठःसंजातोभृगुस्त्वचिकरात्क्रतुः २३

३ यद्यपिप्रतिकल्पंसनकादिसृष्टिर्नास्तितथापिब्राह्मसर्गत्वादिहोच्यते वस्तुतस्तुमुख्यसर्गादयएवप्रतिकल्पंभवंति सनकादयस्तुब्राह्मकल्पसृष्टाएवानुवर्तंते ४ स्वभूर्ब्रह्मा ५ अवध्यातोऽव
ज्ञातः प्रत्याख्यातमनंगीकृतमनुशासनंयैः ६ सचासौमन्युश्चतन्मन्युः ७ ८ ९ बालकइव १० अग्रेपूर्वमेवमेमयाकृतानि ११ १२ १३ सयोषणःसस्त्रीकः एभिःस्थानैर्नामभिश्चयुक्तः
प्रजाःसृज १४ सत्त्वंबलम् आकृतिर्नीललोहितता स्वभावस्तीव्रतातेन १५ रुद्राणांयूथानिदृष्ट्वा १६ १७ स्रष्टास्रक्ष्यति १८ १९ २० २१ २२ २३

२४ २५ अधरदच्छदादधरोष्ठात् २६ २७ देहांतरेणकृतंसर्गंवक्तुंतद्देहत्यागेकारणमाह वाचमित्यादिना २८ २९ स्ववत्त्वत्तोयेपूर्वेब्रह्मादयोऽन्येवातैरेतन्नकृतम् अंगजंकामम् ३०
तेजीयसामिति तेजस्विनामपिपुश्लोक्यंसत्कीर्तिदंनभवति येषांतेजीयसांवृतम् ३१ ३२ तन्वंतनुम् ३३ कथंस्रक्ष्यामीत्यभिध्यायतःस्रष्टुर्ब्रह्मणश्चतुःसंख्यायुक्तान्मुखात् सम
वेतान्सुसंगतान् यथापुराप्राक्कल्पे ३४ चातुर्होत्रंहोत्रादीनांचतुर्णांकर्म कर्मतंत्रंयज्ञविस्तारः उपवेदैन्यायैश्चसह आश्रमास्तद्वृत्तयश्चासन् ३५ मुखतोमुखेभ्यः ३६ चातुर्होत्रसृष्टिक्रम
माह शस्त्रमप्रगीतमंत्रस्तोत्रंहोतुःकर्मइज्यामध्वर्योःकर्म स्तुतिस्तोमम् स्तुतिःसंगीतंस्तोमंतदर्थमृक्समुदायंत्रिवृत्स्तोमोभवतीत्यादिविहितमुद्गातृप्रयोज्यम् प्रायश्चित्तंब्राह्मम् ३७ उपवेद
क्रममाह आयुर्वेदमिति आत्मनोमुखैः स्थापत्यंविश्वकर्मशास्त्रम् ३८ ३९ कर्मतंत्रक्रममाह षोडश्युक्थाविति पुरीषीचयनम् अग्निष्टुदग्निष्टोमः ४० विद्येतिशौचम् 'क्षेत्रज्ञस्येश्वर

पुलहोनाभितोजज्ञेपुलस्त्यःकर्णयोर्ऋषिः ॥ अंगिरामुखतोऽक्ष्णोऽत्रिर्मरीचिर्मनसोऽभवत् २४ धर्मःस्तनाद्दक्षिणतोयत्रनारायणःस्वयम् ॥ अधर्मःपृष्ठतो
यस्मान्मृत्युर्लोकभयंकरः २५ हृदिकामोभ्रुवःक्रोधोलोभश्चाधरदच्छदात् ॥ आस्याद्वाक्सिंधवोमेढ्रान्निर्ऋतिःपायोरघाश्रयः २६ छायायाःकर्दमोजज्ञेदेव
हूत्याःपतिःप्रभुः ॥ मनसोदेहतश्चेदंजज्ञेविश्वकृतोजगत् २७ वाचंदुहितरंतन्वींस्वयंभूर्हरतींमनः ॥ अकामांचकमेक्षत्तःसकामइतिनःश्रुतम् २८ तमधर्मेकृ
तमतिंविलोक्यपितरंसुताः ॥ मरीचिमुख्यामुनयोविश्रंभात्प्रत्यबोधयन् २९ नैतत्पूर्वैःकृतंत्वद्येनकरिष्यंतिचापरे ॥ यत्त्वंदुहितरंगच्छेरनिगृह्यांगजंप्र
भुः ३० तेजीयसामपिह्येतन्नसुश्लोक्यंजगद्गुरो ॥ यद्वृत्तमनुतिष्ठन्वैलोकःक्षेमायकल्पते ३१ तस्मैनमोभगवतेयइदंस्वेनरोचिषा ॥ आत्मस्थंव्यंजयामा
ससधर्मंपातुमर्हति ३२ सइत्थंगृणतःपुत्रान्पुरोदृष्ट्वाप्रजापतीन् ॥ प्रजापतिपतिस्तन्वंतत्याजव्रीडितस्तदा ३३ तांदिशोजगृहुर्घोरांनीहारंयद्विदुस्तमः ॥ कदा
चिद्ध्यायतःस्रष्टुर्वेदाआसंश्चतुर्मुखात् ॥ कथंस्रक्ष्याम्यहंलोकान्समवेतान्यथापुरा ३४ चातुर्होत्रंकर्मतंत्रमुपवेदनयैःसह ॥ धर्मस्यपादाश्चत्वारस्तथैवाश्रमवृत्त
यः ३५ विदुरउवाच ॥ सवैविश्वसृजामीशोवेदादीन्मुखतोऽसृजत् ॥ यद्यद्येनासृजद्देवस्तन्मेब्रूहितपोधन ३६ मैत्रेयउवाच ॥ ऋग्यजुःसामाथर्वाख्यान्वेदा
न्पूर्वादिभिर्मुखैः ॥ शस्त्रमिज्यांस्तुतिस्तोमंप्रायश्चित्तंव्यधात्क्रमात् ३७ आयुर्वेदंधनुर्वेदंगांधर्वंवेदमात्मनः ॥ स्थापत्यंचासृजद्वेदंक्रमात्पूर्वादिभिर्मुखैः ३८ इ
तिहासपुराणानिपंचमंवेदमीश्वरः ॥ सर्वेभ्यएववक्त्रेभ्यःससृजेसर्वदर्शनः ३९ षोडश्युक्थौपूर्ववक्त्रात्पुरीष्याग्निष्टुतावथ ॥ आप्तोर्यामातिरात्रौचवाजपेयंसगो
सवम् ४० विद्यादानंतपःसत्यंधर्मस्येतिपदानिच ॥ आश्रमांश्चयथासंख्यमसृजत्सहवृत्तिभिः ४१ सावित्रंप्राजापत्यंचब्राह्मंचाथबृहत्तथा ॥ वार्तासंचयशा
लीनशिलोंछइतिवैगृहे ४२

ज्ञानाद्विशुद्धिःपरमामते'तिस्मृतेः दानमितिदया 'भूताभयप्रदानस्यकलांनार्हंतिषोडशीमि'तिवचनात् एवंचतपःशौचंदयासत्यमितिपादाःकृतेकृताइतिप्रथमस्कंधोक्तेरविरोधः ॥ ४१ ॥
ब्रह्मचर्याद्याश्रमेष्वेकैकस्यचातुर्विध्यमाह सावित्रंब्रह्मचर्यमुपनयनादारभ्यगायत्रीमधीयानस्यत्रिरात्रम् प्राजापत्यंव्रतान्याचरतःसंवत्सरम् ब्राह्मंवेदग्रहणांतम् बृहन्नैष्ठिकम् वार्ताअनि
षिद्धकृष्यादिवृत्तिः संचयोयाजनादिवृत्तिः शालीनमयाचितवृत्तिः शिलोंछः पतितकणिशकणवृत्तिः एकवचनमार्षम् इत्येतागृहेवृत्तयइति यद्वा शिलोंछइतिद्वंद्वैक्येसप्तमी एवंवृत्तिभे
देसतिगृहेस्थिताभवंतीत्यर्थः ४२

वनेस्थिताश्चत्वारः तत्रवैखानसाअकृष्टपच्यवृत्तयःवालखिल्यानवेऽन्नेलब्धेपूर्वसंचितान्नत्यागिनःऔदुंबराःप्रातरुत्थाययांदिशंप्रथमंपश्यंतिततआहृतैःफलादिभिर्जीवंतःफेनपाःस्वयंपतितैः
फलादिभिर्जीवंतः कुटीचकःस्वाश्रमकर्मप्रधानः बह्वोदःकर्मोपसर्जनीकृत्यज्ञानप्रधानः हंसोज्ञानाभ्यासनिष्ठः निष्क्रियःप्राप्ततत्त्वः एतेचसर्वेयथोत्तरंश्रेष्ठाः ४३ न्यायादीनांपूर्वादिक्रमेणो
त्पत्तिमाह आन्वीक्षिकीति आन्वीक्षिक्याद्यामोक्षधर्मकामार्थविद्याः भूर्भुवःस्वरितिव्यस्तास्तिस्रः समस्ताचतुर्थी यथाहाश्वलायनः एवंव्याहृतयःप्रोक्ताव्यस्ताःसमस्ताइति यद्वा महइ
तिचतुर्थी तथाचश्रुतिःभूर्भुवःसुवरितिवाएतास्तिस्रोव्याहृतयःतासामुहस्मैतांचतुर्थीम् महाचमस्यप्रवेदयते महइतीति दहतोहृदयाकाशात् ४४स्नुतःस्नायुतः अनुष्टुप्स्नावानितिश्रुतेः ४५महा
कल्पेब्रह्माशब्दब्रह्मरूपोऽभवदित्युक्तंतदेवदर्शयन्वर्णानामुत्पत्तिमाह स्पर्शइतिसार्धेन स्पर्शःकादिवर्गपंचकम् स्वरोऽकारादिः ४६ऊष्माणंशषसहचतुष्कम् अंतस्थायरलवाः सप्तस्वराःषड्

वैखानसावालखिल्यौदुंबराःफेनपावने ॥ न्यासेकुटीचकःपूर्वंबह्वोदोहंसनिष्क्रियौ ४३ आन्वीक्षिकीत्रयीवार्तादंडनीतिस्तथैवच ॥ एवंव्याहृतयश्चासन्प्र
णवोह्यस्यदह्रतः ४४ तस्योष्णिगासील्लोमभ्योगायत्रीचत्वचोविभोः ॥ त्रिष्टुप्मांसात्स्नतोऽनुष्टुब्जगत्यस्थ्नःप्रजापतेः ४५ मज्जायाःपंक्तिरुत्पन्नाबृहतीप्राण
तोऽभवत् ॥ स्पर्शस्तस्याभवज्जीवःस्वरोदेहउदाहृतः ४६ ऊष्माणमिंद्रियाण्याहुरंतस्थाबलमात्मनः ॥ स्वराःसप्तविहारेणभवंतिस्मप्रजापतेः ४७ शब्दब्र
ह्मात्मनस्तस्यव्यक्ताव्यक्तात्मनःपरः ॥ ब्रह्मावभातिविततोनानाशक्त्युपबृंहितः ४८ ततोऽपरामुपादायससर्गायमनोदधे ॥ ऋषीणांभूरिवीर्याणामपिसर्गम
विस्तृतम् ४९ ज्ञात्वातद्धृदयेभूयश्चिंतयामासकौरव ॥ अहोअद्भुतमेतन्मेव्यापृतस्यापिनित्यदा ५० नह्येधंतेप्रजानूनंदैवमत्रविघातकम् ॥ एवंयुक्तकृत
स्तस्यदैवंचावेक्षतस्तदा ५१ कस्यरूपमभूद्द्वेधायत्कायमभिचक्षते ॥ ताभ्यांरूपविभागाभ्यांमिथुनंसमपद्यत ५२ यस्तुतत्रपुमान्सोऽभून्मनुःस्वायंभुवः
स्वराट् ॥ स्त्रीयाऽऽसीच्छतरूपाख्यामहिष्यस्यहात्मनः ५३ तदामिथुनधर्मेणप्रजाह्येधांबभूविरे ॥ सचापिशतरूपायांपंचापत्यान्यजीजनत् ५४ प्रियव्र
तोत्तानपादौतिस्रःकन्याश्चभारत ॥ आकूतिर्देवहूतिश्चप्रसूतिरितिसत्तम ५५ आकूतिंरुचयेप्रादात्कर्दमायतुमध्यमाम् ॥ दक्षायादात्प्रसूतिंचयतआपूरि
तंजगत् ५६ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ निशम्यवाचंवदतोमुनेःपुण्यतमांनृप ॥ भूयःप
प्रच्छकौरव्योवासुदेवकथादृतः १ विदुरउवाच ॥ सवैस्वायंभुवःसम्राट्प्रियःपुत्रःस्वयंभुवः ॥ प्रतिलभ्यप्रियांपत्नींकिंचकारततोमुने २

जादयः विहारेणक्रीडया ४७ अतएवशब्दतनुत्वाद्ब्रह्मणःपरमेश्वरोनित्यंप्रकाशतइत्याह व्यक्तावैखरीअव्यक्तःप्रणवस्तदात्मनस्तस्यब्रह्मणःपरःपरमेश्वरोऽवभाति कीदृशःब्रह्मपरिपूर्णः
तत्राव्यक्तात्मनोब्रह्मरूपोविततोऽवभातिव्यक्तात्मनोनानाशक्त्युपबृंहितइंद्रादिरूपोऽवभाति ४८ यापूर्वविसृष्टासतीनिहारंतमोऽभवत् ततोऽपरामनिषिद्धकामासक्तांतनुम् शब्दब्रह्मत
नुस्तुसदाऽस्त्येव तन्वंतरग्रहणेकारणमाह ऋषीणामित्यादिना ४९ चिंतामेवाह अहोइतिव्यापृतस्यव्यापारंकुर्वाणस्य ५० युक्तकृतोयथोचितंकुर्वतः ५१ अतएवकस्यब्रह्मणो
रूपंद्विधाभूतमित्याश्चर्यात्कायमद्याप्यभिचक्षते ५२ यास्त्रीसाअस्यमहिष्यासीत् ५३ एधांबभूविरेवृद्धिंप्रापुः तदेवाऽऽह सचापीति ५४ यतोयासांसंततिभिः ॥ ५६ ॥इति
श्रीभागवतेतृतीयस्कंधेटीकायांद्वादशोध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ॥ त्रयोदशेसिसृक्षायांमनोराकस्मिकात्सुतात् ॥ धरामुद्धर्तुमुद्भूतात्क्रोडाद्दैत्यानुसूदनम् ॥ १॥ १ स्वयंभुवःपुत्रस्तद्देहाज्जातत्वात् २

विष्वक्सेनोहरिरेवाश्रयोयस्यसः ३ अतस्तस्यचरितंश्रोतव्यमित्याह सुचिरंश्रमोयस्मिंस्तस्यपुंसांश्रुतस्यांजसामुख्यत्वेनायमेवार्थईडितःस्तुतोननु मुकुंदपादारविंदंयेषांहृदयेष्वस्तितते
षांभागवतानांगुणानुश्रवणमितियत् ४ सहस्रशीर्षाश्रीकृष्णस्तच्चरणावुपधीयेतेयस्मिन् श्रीकृष्णःप्रीत्यायस्योत्संगेचरणौप्रसारयतीत्यर्थः तमभ्यचष्टाभ्यभाषत मुनिर्मैत्रेयःप्रणीयमान
स्तेनप्रवर्त्यमानः ५ वेदगर्भंब्रह्माणम् ६ त्वमेवैकःपितासर्वेषांयतोजन्मकृद्वृत्तिदःपोषकश्चत्वमेवअतस्तवयद्यप्यन्यापेक्षानास्तियथाप्यस्माकंतेशुश्रूषाकेनकर्मणाभवेत्तद्विधेहीत्युत्तरेणान्वयः
७ हेईड्य आत्मशक्तिष्वस्मच्छक्येषुकर्मसुमध्येकेनकर्मणाभवेत्तद्विधेहीदंकर्तव्यमितिकथय यत्कृत्वायास्मिन्कृतेसति विष्वक्सर्वतः अमुत्रपरलोके ८ वांयुवाभ्यांस्वस्तिभद्रंस्ताद्भूयात् य
द्यतोमामांशाध्यनुशिक्षयेत्यात्मनास्वयमेवार्पितंवेदितमतःप्रीतोस्मि ९ अपचितिःपूजागृह्येत आज्ञेतिशेषः सनकादयोनकुर्वंतित्वयंकिमितिकरिष्यामइत्येवंभूतोगतोमत्सरोयेभ्यः १०

चरितंतस्यराजर्षेरादिराजस्यसत्तम ॥ ब्रूहिमेश्रद्दधानायविष्वक्सेनाश्रयोह्यसौ २ श्रुतस्यपुंसांसुचिरश्रमस्यनन्वंजसासूरिभिरीडितोऽर्थः ॥ यत्तद्गुणानु
श्रवणंमुकुंदपादारविंदंहृदयेषुयेषाम् ४ श्रीशुकउवाच ॥ इतिब्रुवाणंविदुरंविनीतंसहस्रशीर्ष्णश्चरणोपधानम् ॥ प्रहृष्टरोमाभगवत्कथायांप्रणीयमानोमुनिरभ्य
चष्ट ५ मैत्रेयउवाच ॥ यदास्वभार्ययासाकंजातःस्वायंभुवोमनुः ॥ प्रांजलिःप्रणतश्चेदंवेदगर्भमभाषत ६ त्वमेकःसर्वभूतानांजन्मकृद्वृत्तिदःपिता ॥ अथा
पिनःप्रजानांतेशुश्रूषाकेनवाभवेत् ७ तद्विधेहिनमस्तुभ्यंकर्मस्वीड्यात्मशक्तिषु ॥ यत्कृत्वेहयशोविष्वगमुत्रचभवेद्गतिः ८ ब्रह्मोवाच ॥ प्रीतस्तुभ्यमहं
तातस्वस्तिस्ताद्वांक्षितीश्वर ॥ यन्निर्व्यलीकेनहृदाशाधिमेत्यात्मनाऽर्पितम् ९ एतावत्यात्मजैर्वीरकार्याह्यपचितिर्गुरौ ॥ शक्त्याऽप्रमत्तैर्गृह्येतसादरंगतम
त्सरैः १० सत्वमस्यामपत्यानिसदृशान्यात्मनोगुणैः ॥ उत्पाद्यशासधर्मेणगांयज्ञैःपुरुषंयज ११ परंशुश्रूषणंमह्यंस्यात्प्रजारक्षयानृप ॥ भगवांस्तेप्रजाभर्तुर्हृ
षीकेशोनुतुष्यति १२ येषांनतुष्टोभगवान्यज्ञलिंगोजनार्दनः ॥ तेषांश्रमोह्यपार्थाययदात्मानादृतःस्वयम् १३ मनुरुवाच ॥ आदेशेऽहंभगवतोवर्तेयामी
वसूदन ॥ स्थानंत्विहानुजानीहिप्रजानांममचप्रभो १४ यदोकःसर्वसत्त्वानांमहीमग्नामहांऽभसि ॥ अस्याउद्धरणेयत्नोदेवदेव्याविधीयताम् १५ मैत्रेयउ
वाच ॥ परमेष्ठीत्वपांमध्येतथासन्नामवेक्ष्यगाम् ॥ कथमेनांसमुन्नेष्यइतिदध्यौधियाचिरम् १६ सृजतोमेक्षितिर्वार्भिःप्लाव्यमानारसांगता ॥ अथात्रकिम
नुष्ठेयमस्माभिःसर्गयोजितैः ॥ यस्याहंहृदयादासंसईशोविदधातुमे १७ इत्यभिध्यायतोनासाविवरात्सहसाऽनघ ॥ वराहतोकोनिरगादंगुष्ठपरिमाण
कः १८ तस्याभिपश्यतःखस्थःक्षणेनकिलभारत ॥ गजमात्रःप्रववृधेतदद्भुतमभून्महत् १९

गांशासशाधिपालयेत्यर्थःपुरुषंहरिम् ११ प्रजापालकस्यतेतुष्टोभविष्यति १२ उदासीनस्यभगवतोऽतोषेमेकोदोषस्तत्राऽऽह येषामिति यज्ञलिंगोयज्ञमूर्तिःअपगतोर्थोयस्मात्केवलंश्रमा
यैवेत्यर्थः यद्यस्मादात्मैवस्वयंनादृतः तस्मिन्नतुष्टेस्वार्थस्यैवासिद्धेः सर्वात्मत्वाच्चतस्य १३ वर्तेयवर्तिष्येअमीवसूदन पापनाशन अनुजानीह्यत्रस्थातव्यमित्यनुज्ञांदेहि १४ महीतिचे
दतआह यदोकःस्थानंसामही हेदेव अस्यादेव्याः १५ पूर्वपानेकृतेऽपिपुनरकांडएवोद्भूतानामपांमध्येसन्नामवसन्नांनिमग्नाम् समुन्नेष्येउद्धारिष्यामि १६ चिंतामेवाऽऽह सृजतःसतः
वार्भिरद्भिः रसांरसातलम् ईश्वरेणसर्गेनियुक्तः मेऽनुष्ठेयंसएवविदधातु संपादयतु १७ वराहतोकःसूक्ष्मोवराहः १८ खस्थआकाशेस्थितःसन् १९

चित्रधा अनेकधा २० २१ पूर्वमंगुष्ठाग्रप्रमाणोदृष्टः गंडशिलास्थूलपाषाणस्तत्समः यज्ञोविष्णुः निजरूपतिरोधानेनमेमनःखेदयन् २२ इतिमीमांसमानस्यसतः जगर्जागर्जत् गिरींद्रतुल्यः २३ गर्जनप्रयोजनमाह ब्रह्माणमिति २४ घर्घरितंतज्जात्यनुकरणध्वनिम् अनिश्चयेनयःस्वखेदस्तस्यक्षयिष्णुक्षपयिष्णुनाशकम् तेइतिपुनरुक्तिःप्रसिद्धिख्यापनार्था त्रिभिःपवित्रैर्ऋग्यजुःसाममंत्रैरगृणन्नस्तुवन् २५ वेदैर्वितन्यतेस्तूयतेमूर्तिर्यस्यसः अतएवाऽऽत्मनोगुणाननुवदतितथातत्तेषांब्रह्मउच्चारितंवेदमवधार्यज्ञात्वा २६ कथंभूतःसन्नाविवेशेत्यपेक्षायामाह द्वाभ्याम् उच्चैःक्षिप्तोवालःपुच्छंयेन खचरआकाशचारी कठोरःकठिनः सटाःस्कंधवालान् खराणितीक्ष्णानिरोमाणियस्याःसात्वग्यस्य खुरैराहतान्यभ्राणियेन सितदंष्ट्रोऽतिशुक्लदंष्ट्रःईक्षानिरीक्षणमेवज्योतिरालोकोयस्य तदाप्रकाशांतराभावात् बभासेऽशोभत महीध्रःपृथिव्याउद्धर्ता २७क्रोडापदेशोवराहच्छद्मा अतःस्वयमध्वरांगोऽपिपशुरिवघ्राणेनविजिघ्रन् गृणतःस्तोतॄन्विप्रानुद्वीक्ष्योर्ध्वंवीक्ष्यकंजलमाविशत् २८तदानींतनसमुद्रध्वनिमुत्प्रेक्षतेसउदन्वान्समुद्रआर्तइवस्तनयन्शब्दंकुर्वन्भोयज्ञेश्वरमामांपाहिमामवेत्येवंचुक्रोश आर्तसादृश्यमाह

मरीचिप्रमुखैर्विप्रैःकुमारैर्मनुनासह ॥ दृष्ट्वातत्सौकरंरूपंतर्कयामासचित्रधा २० किमेतत्सौकरव्याजंसत्त्वंदिव्यमवस्थितम् ॥ अहोबताऽऽश्चर्यमिदंनासायामेविनिःसृतम् २१ दृष्टोंऽगुष्ठशिरोमात्रःक्षणाद्गंडशिलासमः ॥ अपिस्विद्भगवानेषयज्ञोमेखेदयन्मनः २२ इतिमीमांसतस्तस्यब्रह्मणःसहसूनुभिः ॥ भगवान्यज्ञपुरुषोजगर्जागेंद्रसन्निभः २३ ब्रह्माणंहर्षयामासहरिस्तांश्चद्विजोत्तमान् ॥ स्वगर्जितेनककुभःप्रतिस्वनयताविभुः २४ निशम्यतेघर्घरितंस्वखेदक्षयिष्णुमायामयसूकरस्य ॥ जनस्तपःसत्यनिवासिनस्तेत्रिभिःपवित्रैर्मुनयोऽगृणन्स्म २५ तेषांसतांवेदवितानमूर्तिर्ब्रह्माऽवधार्याऽऽत्मगुणानुवादम् ॥ विनद्यभूयोविबुधोदयायगजेंद्रलीलोजलमाविवेश २६ उत्क्षिप्तवालःखचरःकठोरःसटाविधुन्वन्खररोमशत्वक् ॥ खुराहताभ्रःसितदंष्ट्रईक्षाज्योतिर्बभासेभगवान्महीध्रः २७ घ्राणेनपृथ्व्याःपदवींविजिघ्रन्क्रोडापदेशःस्वयमध्वरांगः ॥ करालदंष्ट्रोऽप्यकरालदृग्भ्यामुद्वीक्ष्यविप्रान्गृणतोऽविशत्कम् २८ सवज्रकूटांगनिपातवेगविशीर्णकुक्षिःस्तनयन्नुदन्वान् ॥ उत्सृष्टदीर्घोर्मिभुजैरिवार्तश्चुक्रोशयज्ञेश्वरपाहिमेति २९ खुरैःक्षुरप्रैर्दरयंस्तदापउत्पारपारंत्रिपरूरसायाम् ॥ ददर्शगांतत्रसुषुप्सुरग्रेयांजीवधानींस्वयमभ्यधत्त ३० स्वदंष्ट्रयोद्धृत्यमहींनिमग्नांसउत्थितःसंरुरुचेरसायाः ॥ तत्रापिदैत्यंगदयापतंतंसुनाभसंदीपिततीव्रमन्युः ३१ जघानरुंधानमसह्यविक्रमंसलीलयेभंमृगराडिवांभसि ॥ तद्रक्तपंकांकितगंडतुंडोयथागजेंद्रोजगतींविभिंदन् ३२

उत्सृष्टाःप्रसारितादीर्घाऊर्मयएवभुजास्तैर्विशिष्टः आर्तत्वेहेतुःवज्रकूटोवज्रमयःपर्वतस्तद्वदंगंयद्भगवतस्तस्यनिपातवेगेनविशीर्णाकुक्षिर्यस्य २९ तदापारसायांरसातलेगांपृथ्वींददर्श कः त्रिपरुःत्रीणिपरूंषिसवनात्मकानिपर्वाणियस्य यज्ञमूर्तिरित्यर्थः किंकुर्वन् क्षुरप्राआयताग्राःशरास्तत्सदृशैःखुरैरपोदरयन् कथम् उत्पारपारंउत्पाराणांपारशून्यानामप्यपांपारमवसानंयथाभवतितथाविदारयन्. कथंभूतः अग्रेप्रलयसमयेतत्रतास्वप्सुसुषुप्सुःशिशयिषुःसन्जीवाधीयंतेयस्यांसर्वजीवाधारभूतांयांस्वयमभ्यधत्ताऽऽभिमुख्येनदधार जठरेधृतवानित्यर्थः अनेनतदुद्धरणेऽनायासंद्योतयति ३० रसायाःसकाशादुत्थितःसंरुरुचेसम्यगशोभत तत्राप्यंभसिगदामुद्यम्यागच्छंतंरुधानंप्रतिघ्नंतंनसह्यःसहनानर्होविक्रमोयस्यतंदैत्यंसुनाभंचक्रंतद्वत्संदीपितस्तीव्रोमन्युर्यस्ययद्वा मयिविद्यमानेकिमितिपीरभवंसहसइतिसुनाभेनसंदीपितस्तीव्रमन्युःसभगवान्सिंहोगजमिवलीलयाजघानेत्युत्तरेणान्वयः ३१ गजेंद्रोजगतींक्रीडयाविदारयन्गैरिकयायथाअरुणगंडतुंडोभवतितथातस्यरक्तमेवपंकस्तेनांकितौगंडौतुंडंचयस्यसः ३२

प्रज्ञायाऽऽलक्ष्य अनुवाकोवैदिकंसूक्तंतत्सदृशैर्वाक्यैस्तुष्टुवुः ३३ भोअजिततेत्वयाजितंजितमितिसंभ्रमेवीप्सा यज्ञैर्भाव्यतेआक्रियतइतितथा त्रयींवेदमयीम् निलिल्युर्लीनप्रायाः कारणंपृथिव्युद्धरणंतेनसूकराय ३४ यज्ञात्मतांप्रपंचयंतःस्तुवंति रूपमित्यादिचतुर्भिः छंदांसिगायत्र्यादीनि यज्ञांगभूतच्छंदआद्यनुवादेनभगवदवयवताविधीयते बर्हिःशब्देदीर्घाभावआर्षःदृशि चक्षुषि चातुर्होत्रंहोत्रादिकर्मचतुष्टयम् ३५ स्रुक्जुहूस्तुंडेमुखाग्रे स्रुवोनासिकयोः इडाभक्षणपात्री चमसाग्रहाश्चसोमपात्राणि प्राशित्रंब्रह्मभागपात्रम् ग्रस्यतेऽनेनेतिग्रसनंमुखांतर्वर्तिच्छिद्रम् चर्वणंभक्षणम् ३६ दीक्षादीक्षणीयेष्टिः अनुजन्मवारवारंमभिव्यक्तिः उपसदस्तिस्रइष्टयः शिरोधरंग्रीवा प्रायणीयादीक्षाऽनंतरेष्टिः उदयनीयासमाप्तीष्टिः तेएवदंष्ट्रेयस्य प्रवर्ग्योमहावीरः प्रत्युपसदंपूर्वंक्रियते सभ्योहोमरहितोऽग्निः आवसथ्यमौपासनाग्निः तयोर्द्वंद्वैक्यम् तत्तवक्रतुरूपस्यशीर्षंशिरः चितयइष्टकाचयनानिपंचासवःप्राणाः ३७ प्रातःसवनादीन्यवस्थितिरासनंबाल्याद्यवस्थावा अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्टोमउक्थ्यःषोडशीवाजपेयोऽतिरात्रआप्तोर्यामइतिसप्तसंस्थात्रिभेदास्त्वङ्मांसादिसप्तधातवः सत्राणिद्वादशाहादीनिबहुयागसंघातरूपाणि असोमायज्ञाःससोमाःक्रतवस्तद्रूपस्त्वम् इष्टिर्यजनमनुष्ठानंतदेवबंधनंयस्यसः ३८ पूर्वोक्तमेवसपरिकरंकीर्तयंतःप्रणमंति नमोनमइति अखिलमंत्रादिरूपाय क्रियात्मनेसामान्यव्यापाररूपाय किंच वैराग्ययुक्तकर्मसाध्यासत्त्वशुद्धिस्ततोभक्तिस्ततआत्मजयश्चित्तस्थैर्यंतेनानुभावितंसाक्षात्कृतंयज्ज्ञानंतस्मै एवंभूतज्ञानप्रदायगुरवेच ३९ हेभूधरसभूधरासपर्वता

तमालनीलंसितदंतकोट्याक्ष्मामुत्क्षिपंतंगजलीलयांऽग ॥ प्रज्ञायबद्धांजलयोऽनुवाकैर्विरिंचिमुख्याउपतस्थुरीशम् ॥ ३३ ॥ ऋषयऊचुः ॥ जितंजितंतेऽजितयज्ञभावनत्रयींतनुंस्वांपरिधुन्वतेनमः ॥ यद्रोमगर्तेषुनिलिल्युरध्वरास्तस्मैनमःकारणसूकरायते ३४ रूपतवैतन्ननुदुष्कृतात्मनांदुर्दर्शनंदेवयदध्वरात्मकम् ॥ छंदांसियस्यत्वचिबर्हिरोमस्वाज्यंदृशित्वंघ्रिषुचातुर्होत्रम् ३५ स्रुक्तुंडआसीत्स्रुवईशनासयोरिडोदरेचमसाःकर्णरंध्रे ॥ प्राशित्रमास्येग्रसनेग्रहास्तुतेयच्चर्वणंतेभगवन्नग्निहोत्रम् ३६ दीक्षाऽनुजन्मोपसदःशिरोधरंत्वंप्रायणीयोदयनीयदंष्ट्रः ॥ जिह्वाप्रवर्ग्यस्तवशीर्षकंक्रतोःसभ्यावसथ्यंचितयोऽसवोहिते ३७ सोमस्तुरेतःसवनान्यवस्थितिःसंस्थाविभेदास्तवदेवधातवः ॥ सत्राणिसर्वाणिशरीरसंधिस्त्वंसर्वयज्ञक्रतुरिष्टिबंधनः ३८ नमोनमस्तेऽखिलमंत्रदेवताद्रव्यायसर्वक्रतवेक्रियात्मने ॥ वैराग्यभक्त्यात्मजयानुभावितज्ञानायविद्यागुरवेनमोनमः ३९ दंष्ट्राग्रकोट्याभगवंस्त्वयाधृताविराजतेभूधरभूःसभूधरा ॥ यथावनान्निःसरतोदताधृतामतंगजेंद्रस्यसपत्रपद्मिनी ४० त्रयीमयंरूपमिदंचसौकरंभूमंडलेनाथदताधृतेनते ॥ चकास्तिशृंगोढघनेनभूयसाकुलाचलेंद्रस्ययथैवविभ्रमः ४१ संस्थापयैनांजगतांसतस्थुषांलोकायपत्नीमसिमातरंपिता ॥ विधेमचास्यैनमसासहत्वयायस्यांस्वतेजोऽग्निमिवारणावधाः ४२ कःश्रद्दधीतान्यतमस्तवप्रभोरसांगतायाभुवउद्विबर्हणम् ॥ नविस्मयोऽसौत्वयिविश्वविस्मयेयोमाययेदंससृजेऽतिविस्मयम् ४३

वनादुदकान्निर्गच्छतोगजेंद्रस्य दतादंतेन ४० त्वयाधृताभूर्विराजतइत्युक्तमिदानींभूमंडलेनत्वद्रूपंविराजतइत्याहुः त्रयीति अथेत्यर्थांतर तेइदंरूपंदंतेनधृतंयद्भूमंडलंतेनचकास्तिशोभते शृंगेणोढोधृतोयोघनस्तेनभूयसातिमहता विभ्रमोविलासः ४१ लोकायवासस्थानार्थम् तेपत्नीम् जगतांमातरम् यतस्त्वंपिताऽसिएवंसतितत्रस्थिताःसंतस्त्वयापित्रासहास्यैमात्रेनमसाविधेमनमनंकरिष्यामः नमस्कारेणपरिचरेमेतिवा स्वतेजोधारणशक्तियाज्ञिकामंत्रतोऽग्निमरणाविवाधाःनिहितवानसि ४२ इदंचत्वयाऽतिदुष्करंकृतमित्याहुः कइति हेप्रभोतवत्वयाकृतंभुवउद्विबर्हणमुद्धरणंत्वदन्यःकःश्रद्दधीतस्पृहयेत् अध्यवस्येदित्यर्थः त्वयिपुनरसौविस्मयोनभवतियतोविश्वेसर्वैर्विस्मयायास्मिन् कुतः योभवान् अतिविस्मयमत्यद्भुतमिदंविश्वम् क्रियाविशेषणंवा ससृजेसृष्टवान् ४३

विस्मयंदर्शयंतःप्रार्थयंते विधुन्वतेतिद्वाभ्याम् सटानांशिखाभिरग्रैरुद्धूताउच्छलितायेशिवाअंबुबिंदवस्तैःसिच्यमानावयंपवित्रीकृताः ४४ तवकर्मणांपारंयएषतेऽवलोकयतिज्ञातुमिच्छ
तीत्यर्थः यस्यतवयोगमाययायोगुणैः संहयोगस्तेनमोहितम् अतोविश्वस्यशंमंगलंविधेहि यथात्वामचिंत्यानंतशक्तिंज्ञात्वाभजेत्तथाऽनुगृहाणेत्यर्थः ४५ उपस्थीयमानःस्तूयमानःस्वखु
राक्रांतइतिजलेऽपिधारणशक्त्याधानंदर्शयाति अवितारक्षकः ४६ ४७ कथनीयानिमायीनिमायावंतिचरित्राणियस्य श्रवयेतश्रावयेत हृस्वत्वमार्षम् उशतींकमनीयाम् हृदिप्रसीदाति
स्वमनसिसंतुष्यतीत्यर्थः ४८ आशिषोयद्यपिसुलभास्तथापिनप्रार्थनीयाइत्याह ताभिराशीर्भिरलम् लवात्मभिस्तुच्छाभिः नचतदाभजनस्यवैफल्यंशंकनीयमित्याह भगवद्भजनव्यति
रेकेणफलांतरदृष्टिंविनाभजतांस्वपदप्राप्तिंस्वयमेवविधत्ते गुहाशयत्वादहैतुकींभक्तिंजानन् ४९ अतःकोनामपुराकथानांपूर्ववृत्तानांमध्ये कथंचिदापीयाविरज्येताविरमेत् नरेतरंपशुंविना

विधुन्वतावेदमयंनिजंवपुर्जनस्तपःसत्यनिवासिनोवयम् ॥ सटाशिखोद्धूतशिवांबुबिंदुभिर्विमृज्यमानाभृशमीशपाविताः ४४ सवैबतभ्रष्टमतिस्तवैषतेयःक
र्मणांपारमपारकर्मणः ॥ यद्योगमायागुणयोगमोहितंविश्वंसमस्तंभगवान्विधेहिशम् ॥ ४५ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ इत्युपस्थीयमानस्तैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥
सलिलेस्वखुराक्रांतउपाधत्ताविताऽवनिम् ४६ सइत्थंभगवानुर्वींविष्वक्सेनःप्रजापतिः ॥ रसायालीलयोन्नीतामप्सुन्यस्यययौहरिः ४७ यएवमेतांहरिमेध
सोहरेःकथांसुभद्रांकथनीयमायिनः ॥ शृण्वीतभक्त्याश्रवयेतवोशतींजनार्दनोऽस्याशुहृदिप्रसीदति ४८ तस्मिन्प्रसन्नेसकलाशिषांप्रभौकिंदुर्लभंताभिरलंल
वात्मभिः ॥ अनन्यदृष्ट्याभजतांगुहाशयःस्वयंविधत्तेस्वगतिंपरःपराम् ॥ ४९ कोनामलोकेपुरुषार्थसारवित्पुराकथानांभगवत्कथासुधाम् ॥ आपीयकर्णां
जलिभिर्भवापहामहोविरज्येतविनानरेतरम् ५० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेवराहप्रादुर्भावानुवर्णनेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ श्रीशुक
उवाच ॥ निशम्यकौषारविणोपवर्णितांहरेःकथांकारणसूकरात्मनः ॥ पुनःसपप्रच्छतमुद्यतांजलिर्नचातितृप्तोविदुरोधृतव्रतः ॥ १ ॥ विदुरउवाच ॥ ते
नैवतुमुनिश्रेष्ठहरिणायज्ञमूर्तिना ॥ आदिदैत्योहिरण्याक्षोहतइत्यनुशुश्रुम २ तस्यचोद्धरतःक्षोणींस्वदंष्ट्राग्रेणलीलया ॥ दैत्यराजस्यचब्रह्मन्कस्माद्धेतोरभू
न्मृधः ॥ ३ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ साधुवीरत्वयापृष्टमवतारकथांहरेः ॥ यत्त्वंपृच्छसिमर्त्यानांमृत्युपाशविशातनीम् ४ ययोत्तानपदःपुत्रोमुनिनागीतयाऽर्भ
कः ॥ मृत्योःकृत्वैवमूर्ध्न्यंघ्रिमारुरोहहरेःपदम् ५

॥ ५० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ चतुर्दशेनिदानंतुतद्वधेवक्तुमुच्यते संध्यायांकश्यपाद्गर्भसंभवःकामतोदितेः ॥ १ ॥ १ तेनै
वयेनभूमिरुद्धृता अनुशुश्रुमत्वन्मुखात् २ मृधोयुद्धम् ३ साधुत्वेहेतुः यद्यस्मात्त्वंहरेरवतारकथांपृच्छसीति मृत्योःपाशांविशातयतिमोचयतीतितथा ४ तदेवदर्शयति ययाकथया उत्तान
पदःपुत्रोध्रुवःमुनिनानारदेन अर्भकएवयदाध्रुवायसुनंदादिभिर्विमानमानीतंतदाऽस्यदेहत्यागोऽपेक्षितःस्यादितिमत्वामृत्यावासन्नेऽपिदेहंनतत्याजाकिंतुसोपानइवतस्यमूर्ध्निपदंदत्त्वावि
मानमारुह्यविष्णुपदमारूढः वक्ष्यतिहि "परीत्याभ्यर्च्यधिष्ण्याग्र्यंकृतस्वस्त्ययनोद्विजैः इयेषतदधिष्ठातुंबिभ्रद्रूपंहिरणमयमि"ति ५

तयोःसंग्रामेहेतुंवक्तुमितिहासंप्रस्तौति अथेति अनुपृच्छतांदेवानांब्रह्मणावर्णितइतिहासोमयाश्रुतः ६ देवप्रश्नप्रस्तावायप्रथमंहिरण्याक्षहिरण्यकशिपूत्पत्तिप्रसंगमाह दितिरित्यादिना यावदध्यायपरिसमाप्ति मरीचेःपुत्रंकश्यपम् हृच्छयःकामस्तेनार्दिता अतःसंध्यायामेवकामितव्रती ७ तदप्यग्निहोत्रशालायांतत्रापिसमाहितम् अग्निर्जिह्वायस्य यजुषांयज्ञानांपतिंपुरुषंश्रीविष्णुम् ८ कृपणांबहुभाषिणीमितिवक्ष्यतितत्रएषमांमितिद्वाभ्यांकार्पण्यंभर्तरीतिचतुर्भिश्चबहुभाषणंवर्ण्यते दुनोतिपीडयति विक्रम्यशौर्यमाविर्भाव्य रंभांकदलीम् ९ आयुंक्तां सर्वतोयुनक्तुसम्यक्करोतु १० भर्तरिप्राप्तबहुमानानांस्त्रीणांयशोलोकानाविशतेव्याप्नोति प्रजयापुत्ररूपेण'तज्जायाजायाभवतियदस्यांजायतेपुनरि'तिश्रुतेः ११ नोऽस्माकंपितानोऽस्मान्पृथगपृच्छत अयंभावः त्रयोदशानामप्यस्माकंत्वयिभावसाम्येवैषम्याचरणंतवानुचितमिति १२ १३ मोघंनभवतिहि महीयसित्वादृशेमहत्तमे १४ प्रवृद्धानंगेनकश्मलंमोहोय

अथात्रापीतिहासोऽयंश्रुतोमेवर्णितःपुरा ॥ ब्रह्मणादेवदेवेनदेवानामनुपृच्छताम् ६ दितिर्दाक्षायणीक्षत्तर्मारीचंकश्यपंपतिम् ॥ अपत्यकामाचकमेसंध्यायां
हृच्छयार्दिता ७ इष्ट्वाऽग्निजिह्वंपयसापुरुषंयजुषांपतिम् ॥ निम्लोचत्यर्कआसीनमग्न्यागारेसमाहितम् ८ दितिरुवाच ॥ एषमांत्वत्कृतेविद्वन्कामआत्त
शरासनः ॥ दुनोतिदीनांविक्रम्यरंभामिवमतंगजः ९ तद्भवान्दह्यमानायांसपत्नीनांसमृद्धिभिः ॥ प्रजावतीनांभद्रंतेमय्यायुंक्तामनुग्रहम् १० भर्तर्या
प्तोरुमानानांलोकानाविशतेयशः ॥ पतिर्भवद्विधोयासांप्रजयाननुजायते ११ पुरापितानोभगवान्दक्षोदुहितृवत्सलः ॥ कंवृणीतवरंवत्साइत्यपृच्छतनः
पृथक् १२ सविदित्वात्मजानांनोभावंसंतानभावनः ॥ त्रयोदशाददात्तासांयास्तेशीलमनुव्रताः १३ अथमेकुरुकल्याणकामंकंजविलोचन ॥ आर्तोपसर्पणं
भूमन्नमोघंहिमहीयसि १४ इतितांवीरमारीचःकृपणांबहुभाषिणीम् ॥ प्रत्याहानुनयन्वाचाप्रवृद्धानंगकश्मलाम् १५ एषतेऽहंविधास्यामिप्रियंभीरुय
दिच्छसि ॥ तस्याःकामंनकःकुर्यात्सिद्धिस्त्रैवर्गिकीयतः १६ सर्वाश्रमानुपादायस्वाश्रमेणकलत्रवान् ॥ व्यसनार्णवमत्येतिजलयानैर्यथाऽर्णवम् १७ यामा
हुरात्मनोह्यर्धंश्रेयस्कामस्यमानिनि ॥ यस्यांस्वधुरमध्यस्यपुमांश्चरतिविज्वरः १८ यामाश्रित्येंद्रियारातीन्दुर्जयानितराश्रमैः ॥ वयंजयेमहेलाभिर्दस्यून्दु
र्गपतिर्यथा १९ नवयंप्रभवस्तांत्वामनुकर्तुंगृहेश्वरि ॥ अप्यायुषावाकार्त्स्न्येनयेचान्येगुणगृध्नवः २० अथापिकाममेतंतेप्रजात्यैकरवाण्यलम् ॥ यथामां
नातिवोचंतिमुहूर्तंप्रतिपालय २१ एषाघोरतमावेलाघोराणांघोरदर्शना ॥ चरंतियस्यांभूतानिभूतेशानुचराणिह २२

स्यास्त्वाम् १५ संध्याकालवंचनायभार्याप्रशंसा एषइतिपंचभिः यतोयस्याःसकाशात् १६ सर्वाश्रमानुपादायेति तानप्यन्नादिदानेनकृच्छ्रतस्तारयन्स्वयंतरतीत्यर्थः १७ आत्मनो देहस्यार्धम् कर्मसुद्वयोःसहाधिकारात् यच्छब्दानांतांत्वामितितृतीयश्लोकेनसंबंधः स्वधुरंदृष्टादृष्टकर्मभारम् विज्वरोनिश्चिंतः १८ हेलाभिर्लीलाभिः जयेमेति सभार्यस्येंद्रियाणि प्रायेणेतरस्त्वतोनसर्पंतीतिभावः १९ तामनेकोपकारकर्त्रींत्वांकार्त्स्न्येनानुकर्तुंप्रत्युपकारैस्त्वत्सदृशाभवितुंनप्रभवोनसमर्थाः येचान्येगुणगृध्नवोगुणप्रियास्तेऽपिनसमर्थाः संपूर्णेनाप्यायुषा वाशब्दाज्जन्मांतरैरपिनप्रभवइत्युक्तम् २० यद्यपित्वदनुकरणमशक्यम् प्रजात्यैपुत्रोत्पत्त्यै नातिवोचंतिनर्निंदंति प्रतिपालय प्रतीक्षस्व २१ स्वनिंदामगणयंतींभीषयन्श्रीरुद्रमनुवर्णयति एषेतिसप्तभिः घोराणामेषावेलास्त्वयंचघोरदर्शना २२

भूतपर्षद्भिर्भूतगणैः २३ तर्हितत्संमुखत्वमात्रंवर्जनीयमितिचेत्तत्राऽऽह श्मशानेयश्चक्रानिलोवातमंडलीतस्मिन्यायाधूलिस्तयाधूम्रोविकीर्णोविक्षिप्तोविद्योतोद्युतिमान्जटाकलापोयस्य भस्मनाऽवगुंठःप्रावृतोऽमलोरुक्मवद्देहोयस्य सदेवस्त्रिभिःसोमार्काग्निनेत्रैःपश्यतीत्यस्योत्तरश्लोकत्रयेऽप्यनुषंगः एकस्यजामातरःपरस्परंभ्रातरोऽव्यवह्रियंतेअतोममभ्राताअसौतवदेवरइति लज्जार्थमुक्तम् २४ ननुतथाऽपिमहत्त्वेनादरणीयस्यस्वजनस्यचतवससर्वंक्षमेतैवतत्राऽऽह यस्यस्वजनादिर्नास्तिसमत्वादीश्वरस्य ऐश्वर्यमेवाऽऽह येनचरणेनापविद्धांनिर्माल्यवद्दूरतस्त्यक्तांतेनमुक्तभोगामजांमयांतन्मयींविभूतिंमहाप्रसादइत्याशास्महे व्रतैस्तमाराध्य २५ अनिषिद्धसुखत्यागादसौपिशाचइत्युपहासोनकार्यइत्याह द्वाभ्याम् यस्यानवद्यंविषयासक्तिशून्यमाचरितम् बिभित्सवोभेत्तुमिच्छवः २६ समीहितमभिप्रेतंलोकशिक्षारूपम् अविदुषोऽविद्वांसः यद्वा नविद्वानन्योयस्मादितितस्य सर्वज्ञस्येत्यर्थः दुर्भगानेवाऽऽह यैरिति श्वभोजनंशुनांभोज्यंशरीरम् स्वात्मतयाऽयमेवात्मेतिबुद्ध्या २७ अहोअतर्क्यंतस्याचरणमित्याह ब्रह्मादयोयेनकृतान्सेतून्स्वस्वाधिकारान्पालयंति यःकारणंयस्ययेनकृतमिदंविश्वम् मायाचयस्याज्ञाकरी विभून्नःपरमेश्वरस्य विडंबनमतर्क्यमित्यर्थः २८ भर्त्रानिरूपकेणैवंसंविदितेज्ञापितेऽपिसाति वृषलीववेश्येव २९ विकर्मणिनिषिद्धेकर्मणि दिष्टायदैवरूपायेश्वराय उपविवेशेतिमैथुनंलक्ष्यते ३० उपस्पृश्यस्नात्वाभर्गशब्दवाच्यंविरजंज्योतिर्ध्यायन्सनातनंब्रह्मगायत्रीप्रणवंवाजजाप ३१ कर्मावद्येनकर्मदोषेण ३२ मावधीन्माहंत्वित्यर्थः वधशंकाबीजमाह रुद्रइति अंहसमंहोऽपराधमकरवंकृतवत्यस्मि ३३ रुत्दुःखंतद्द्रावयतीतिरुद्रस्तस्मै उग्रायानीतिलंघ्याय मीढुषेसकामेषुफलसेचनकर्त्रे निष्कामेषुशिवाय वस्तुतोन्यस्तदंडाय दुष्टेषुधृतदंडायसंहारेमन्यवे ३४ भामोभगिनीभर्ता उरुरनुग्रहोयस्य व्याधस्यनिर्दयस्यापि सतीपतिरित्यनेनस्त्रीणांस्वभावंस्वयमपिवेत्तीतिसूचयाति ३५

एतस्यांसाध्विसंध्यायांभगवान्भूतभावनः ॥ परीतोभूतपर्षद्भिर्वृषेणाटतिभूतराट् २३ श्मशानचक्रानिलधूलिधूम्रविकीर्णविद्योतजटाकलापः ॥ भस्मावगुंठामलरुक्मदेहोदेवस्त्रिभिःपश्यतिदेवरस्ते २४ नयस्यलोकेस्वजनःपरोवानात्यादृतोनोतकश्चिद्विगर्ह्यः ॥ वयंव्रतैर्यच्चरणापविद्धामाशास्महेऽजांबतभुक्तभोगाम् २५ यस्यानवद्याचरितंमनीषिणोगृणंत्यविद्यापटलंबिभित्सवः ॥ निरस्तसाम्यातिशयोऽपियत्स्वयंपिशाचचर्यामचरद्गतिःसताम् २६ हसंतियस्याचरितंहिदुर्भगाःस्वात्मन्रतस्याविदुषःसमीहितम् ॥ यैर्वस्त्रमाल्याभरणानुलेपनैःश्वभोजनंस्वात्मतयोपलालितम् २७ ब्रह्मादयोयत्कृतसेतुपालायत्कारणंविश्वमिदंचमाया ॥ आज्ञाकरीतस्यपिशाचचर्याअहोविभूम्नश्चरितंविडंबनम् २८ मैत्रेयउवाच ॥ सैवंसंविदितेभर्त्रामन्मथोन्मथितेंद्रिया ॥ जग्राहवासोब्रह्मर्षेर्वृषलीवगतत्रपा २९ सविदित्वाऽथभार्यायास्तंनिर्बंधंविकर्मणि ॥ नत्वादिष्टायरहसितयाऽथोपविवेशह ३० अथोपस्पृश्यसलिलंप्राणानायम्यवाग्यतः ॥ ध्यायन्जजापविरजंब्रह्मज्योतिःसनातनम् ३१ दितिस्तुव्रीडितातेनकर्मावद्येनभारत ॥ उपसंगम्यविप्रर्षिमधोमुख्यभ्यभाषत ३२ दितिरुवाच ॥ मामेगर्भमिमंब्रह्मन्भूतानामृषभोवधीत् ॥ रुद्रःपतिर्हिभूतानांयस्याकरवमंहसम् ३३ नमोरुद्रायमहतेदेवायोग्रायमीढुषे ॥ शिवायन्यस्तदंडायधृतदंडायमन्यवे ३४ सनःप्रसीदतांभामोभगवानुर्वनुग्रहः ॥ व्याधस्याप्यनुकंप्यानांस्त्रीणांदेवःसतीपतिः ३५

स्वसर्गस्यस्वसंतानस्याऽऽशिषंशुभम् लोक्यांलोकद्वयार्हाम् संध्यायांयोनियमःसनिवृत्तोयस्य ३६ तेआत्मनश्चित्तस्याप्रायत्यादशुचित्वात् मौहूर्तिकात्संध्यारूपात् उतअपिममनिदेशस्याऽज्ञाया अतिचारेणातिक्रमेण देवानांरुद्रानुचराणाम् ३७ एतैश्चतुर्भिर्हेतुभिर्जाठराधमौपुत्रापसदौ हेचंडिकोपने ३८ हन्यमानानांसताम् ३९ शतपर्वधृक्वज्रधरइंद्रः ४० सुनाभेनोदारोबाहुर्यस्यमह्यंममकोपितोऽस्त्वित्युक्त्वाच्छंकितचित्तासतीप्रार्थयते ब्राह्मणान्माभूदिति ४१ नारकाअपितथायांयांयोनिमसौगतोभवति तत्रस्थाश्चनानुगृह्णंतिकृपांनकुर्वंति ४२ कृतोयोऽपराधस्तेनशोकस्ततोऽनुतापस्तेन प्रत्यवमर्शनाद्युक्तायुक्तविचारात् भगवतिहरौ भवेश्रीरुद्रे एतैःपंचभिःकारणैः ४३ पुत्रस्यहिरण्यकशिपोःपुत्राणांमध्येएकःसतांमतोभविष्यति तमेववर्णयति गास्यंतीतिसार्धैःपंचभिःसमंसहसदृक्षंवा ४४ हीनवर्णेहेमयथायोगैर्दाहादिभिरुपायैः शोध्यते तथायस्यशीलंस्वभावमनुवर्तितुमनुगंतुंप्राज्ञांनिर्वैरादिभिर्योगैरात्मानंभावयिष्यंतिशोधयिष्यंति ४५ विश्वप्रसादेहेतुर्यदात्मकम् स्वदृगात्मसाक्षी यस्यानन्ययाभगवानेवसत्यइत्येवंभूतयादृशातोष्यतेतोषंप्राप्स्यते ४६ तत्रहेतुः सहाइति मयात्माऽपरिच्छिन्नदृष्टिः महानुभावोमहाप्रभावः महतामपिमध्येमहिष्ठोऽतिशयेनमहान् प्रवृद्धयाभक्त्याऽनुभावितेशोधितेचित्तेवैकुंठंहरिंनिवेश्यदेहाद्यभिमानंत्यक्ष्यति ४७ महाभागवतत्वमाह अलंपटइति शीलधरःसुस्वभावः गुणानांधैर्यादीनामाकराजन्मभूमिः परेषांसमृद्ध्याहृष्टः परेषुदुःखितेषुसत्सु नभूतोजातःशत्रुर्यस्य निदाघेभवंतापंचंद्रोयथाहरत्येवंजगतःशोकहर्ताभविष्यति ४८ अपरिच्छिन्नदृष्टित्वमाह अंतरिति स्वपुरुषाणामिच्छयापुनःपुनर्गृहीतानिरूपाणियेन श्रीरेवललनासुंदरीतस्यललामंमंडनम् द्रष्टाद्रक्ष्यति ४९ महामनाःसोत्साहचित्ता हरिणासहयुद्धेनमरणेपुत्रयोःकीर्तिःसद्गतिश्चभवेदिति ॥ ५० ॥ इतितृतीयस्कंधेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः १४

मैत्रेयउवाच ॥ स्वसर्गस्याशिषंलोक्यामाशासानांप्रवेपतीम् ॥ निवृत्तसंध्यानियमोभार्यामाहप्रजापतिः ॥ ३६ ॥ कश्यपउवाच ॥ अप्रायत्यादात्मनस्तेदोषान्मौहूर्तिकादुत ॥ मन्निदेशातिचारेणदेवानांचातिहेलनात् ३७ भविष्यतस्तवाभद्रावभद्रेजाठराधमौ ॥ लोकान्सपालांस्त्रींश्चंडिमुहुराक्रंदयिष्यतः ३८ प्राणिनांहन्यमानानांदीनानामकृतागसाम् ॥ स्त्रीणांनिगृह्यमाणानांकोपितेषुमहात्मसु ३९ तदाविश्वेश्वरःकुद्धोभगवाँल्लोकभावनः ॥ हनिष्यत्यवतीर्यासौयथाद्रीन्शतपर्वधृक् ॥ ४० ॥ दितिरुवाच ॥ वधंभगवतासाक्षात्सुनाभोदारबाहुना ॥ आशासेपुत्रयोर्मह्यंमाक्रुद्धाद्ब्राह्मणाद्विभो ४१ नब्रह्मदंडदग्धस्यनभूतभयदस्यच ॥ नारकाश्चानुगृह्णंतियांयांयोनिमसौगतः ४२ ॥ कश्यपउवाच ॥ कृतशोकानुतापेनसद्यःप्रत्यवमर्शनात् ॥ भगवत्युरुमानाच्चभवेमय्यपिचादरात् ४३ पुत्रस्यैवतुपुत्राणांभवितैकःसतांमतः ॥ गास्यंतियद्यशःशुद्धंभगवद्यशसासमम् ४४ योगैर्हेमेवदुर्वर्णंभावयिष्यंतिसाधवः ॥ निर्वैरादिभिरात्मानंयच्छीलमनुवर्तितुम् ४५ यत्प्रसादादिदंविश्वंप्रसीदतियदात्मकम् ॥ सस्वदृग्भगवान्यस्यतोष्यतेऽनन्ययादृशा ४६ सवैमहाभागवतोमहात्मामहानुभावोमहतांमहिष्ठः ॥ प्रवृद्धभक्त्याह्यनुभाविताशयेनिवेश्यवैकुंठमिमंविहास्यति ४७ अलंपटःशीलधरोगुणाकरोहृष्टःपरर्द्ध्याव्यथितोदुःखितेषु ॥ अभूतशत्रुर्जगतःशोकहर्तानैदाघिकंतापमिवोडुराजः ४८ अंतर्बहिश्चामलमब्जनेत्रंस्वपूरुषेच्छाऽनुगृहीतरूपम् ॥ पौत्रस्तवश्रीललनाललामंद्रष्टास्फुरत्कुंडलमंडिताननम् ॥ ४९ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ श्रुत्वाभागवतंपौत्रममोदतदितिर्भृशम् ॥ पुत्रयोश्चवधंकृष्णाद्विदित्वाऽऽसीन्महामनाः ॥ ५० ॥

इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेदितिकश्यपसंवादेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

हतममैः सुरैः पृष्टः प्राह पंचदशे विधिः॥ तद्बीजं विप्रशापादि वैकुंठे विष्णुभृत्ययोः ॥१॥ तदेवं देवानां ब्रह्मणश्च संवादप्रस्तावमुक्त्वेदानीं तं संवादं वक्तुमाह प्राजापत्यं काश्यपं तेजो वीर्यं परेषां तेजो हंतीति
तया आर्षः स्वपुत्राभ्यां करिष्यते यत्सुराणामर्दनं पीडनं तस्माच्छंकमाना १ तेन गर्भतेजसा हतालोके निरस्तसूर्यादिप्रकाशे हतौजसो हतप्रभावाः ध्वांतेन व्यतिकरं संकरम् वेत्थ जानासि
किं विचारयासि यद्यतो वयं संविग्नाभीताः अव्यक्तमज्ञातम् नस्पृष्टं वर्त्म ज्ञानप्रचारो यस्य ३ ब्रह्माणं परमेश्वरत्वेन स्तुवंतः प्रार्थयंते देवदेवेति सप्तभिः लोकनाथानां शिखामणे भावविदभिप्राय
ज्ञोऽसि केनाभिप्रायेण दितेर्गर्भो वर्धत इति जानासीत्यर्थः ४ विज्ञानं वीर्यं बलं यस्य इदं ब्रह्मदेहमुपेयुषे प्राप्तवते गृहीतो गुणभेदो रजोगुणो येन व्यक्तस्य प्रपंचस्य योनये कारणाय नव्यक्ताकेनापि
प्रमाणेन विज्ञाता योनिर्यस्येतिवा ५ सकामतया प्रतिक्षणं दुःखमनुभवंतो निष्कामभक्तान् स्तुवंत आहुर्द्वाभ्याम् ये त्वा त्वामनन्येन निष्कामेन भावेन भक्त्याध्यायंति आत्मनो जीवान् भावयतीति त
या स्वस्मिन्प्रोतानि ग्रथितानि भुवनानि येन चेतनाचेतनप्रपंचकारणमित्यर्थः तत्र हेतुः सदसदात्मकं कार्यकारणरूपं वस्तु तस्ताभ्यां परम् ६ जितः श्वास इंद्रियाण्यात्मा मनश्च यैः अतः सुप

मैत्रेय उवाच ॥ प्राजापत्यं तु तत्तेजः परतेजोहनं दितिः ॥ दधार वर्षाणि शतं शंकमाना सुरार्दनात् १ लोके तेन हतालोके लोकपाला हतौजसः ॥ न्यवेदयन्विश्व
सृजे ध्वांतव्यतिकरं दिशाम् २ देवा ऊचुः तम एतद्विभो वेत्थ संविग्ना यद्वयं भृशम् ॥ न ह्यव्यक्तं भगवतः कालेनास्पृष्टवर्त्मनः ३ देवदेव जगद्धातर्लोकनाथ
शिखामणे ॥ परेषामपरेषां त्वं भूतानामसि भाववित् ४ नमो विज्ञानवीर्याय माययेदमुपेयुषे ॥ गृहीतगुणभेदाय नमस्तेऽव्यक्तयोनये ५ ये त्वानन्येन भावेन
भावयंत्यात्मभावनम् ॥ आत्मनि प्रोतभुवनं परं सदसदात्मकम् ६ तेषां सुपक्वयोगानां जितश्वासेंद्रियात्मनाम् ॥ लब्धयुष्मत्प्रसादानां न कुतश्चित्पराभवः
७ यस्य वाचा प्रजाः सर्वा गावस्तंत्येव यंत्रिताः ॥ हरंति बलिमायत्तास्तस्मै मुख्याय ते नमः ८ स त्वं विधत्स्व शं भूमंस्तमसा लुप्तकर्मणाम् ॥ अदभ्रदयया दृष्ट्या
आपन्नानर्हसीक्षितुम् ९ एष देव दितेर्गर्भ ओजः काश्यपमर्पितम् ॥ दिशस्तिमिरयन्सर्वा वर्धतेऽग्निरिवैधसि १० मैत्रेय उवाच ॥ स प्रहस्य महाबाहो भगवान्श
ब्दगोचरः ॥ प्रत्याचष्टात्मभूर्देवान्प्रीणन्रुचिरया गिरा ११ ब्रह्मोवाच ॥ मानसा मे सुता युष्मत्पूर्वजाः सनकादयः चेरुर्विहायसा लोकाँल्लोकेषु विगतस्पृहाः १२
त एकदा भगवतो वैकुंठस्यामलात्मनः ॥ ययुर्वैकुंठनिलयं सर्वलोकनमस्कृतम् १३ वसंति यत्र पुरुषाः सर्वे वैकुंठमूर्तयः ॥ येऽनिमित्तनिमित्तेन धर्मेणाराधयन्हरि
म् १४ यत्र चाद्य पुमानास्ते भगवान्शब्दगोचरः ॥ सत्त्वं विष्टभ्य विरजं स्वानां नो मृडयन्वृषः १५

क्वयोगाः अतएव प्राप्तो युष्मत्प्रसादो यैस्तेषाम् ७ अन्ये तु नित्यं कर्मक्लेशिन इत्याहुः यस्येति तंत्या दामन्या आयत्ता अधीनाः मुख्याय नियंत्रे प्राणरूपायेतिवा तथाच श्रुतिः 'तस्य वाक्तंति
र्नामानि दामानी'त्यादिः ८ तमसा अहोरात्रविभागाभावेन लुप्तानि कर्माणि येषाम् आपन्नान् आपद्गतान् अस्मान् ९ आपत्कारणमाहुः एष गर्भः तस्य विशेषणम् अर्पितं निक्षिप्तं काश्यपम् ओजो वी
र्यम् दिशस्तिमिरयं स्तमो व्याप्ताः कुर्वन् १० दितेः कुचेष्टितं ज्ञात्वा प्रहस्य देवानां ये शब्दा विज्ञप्तिवाक्यानि तेषां गोचरो विषयभूतः प्रत्यभाषत ११ युष्मत्सकाशात्पूर्वं जाताः १२ वैकुंठाख्यं
लोकं ययुः १३ तं वर्णयति वसंतीत्यादि द्वादशभिः वैकुंठस्य हरेरिव मूर्तिर्येषां तो निमित्तं फलं न निमित्तं प्रवर्तकं यस्मिन् निष्कामेण धर्मेणेत्यर्थः आराधयन्नाराधितवंतः १४ यत्रेति शब्दगोच
रो वेदांतैकवेद्यः विरजं सत्त्वं मूर्तिं विष्टभ्य धृत्वा वृषो धर्ममूर्तिः स्वानां स्वान् १५

तत्रत्यंवनंविशिनष्टि यत्रेतिचतुर्भिः सर्वेष्वप्यृतुषुश्रीः पुष्पादिसंपद्येषांतैः १६ चरितानिचरित्राणिभर्तुःप्रभोः अनुविकंसत्योमधुमकंरदस्तद्युक्तामाधव्योवासंत्योलताः यद्वा अनुविकसन्मध
वःप्रसरन्मकरंदामाधव्योमधुकालीनाःसुमनसस्तासांगंधेनखंडिताविघ्निताधीर्येषांतेऽपितद्गंधप्रापकमनिलंक्षिपंतस्तिरस्कुर्वतोगायंति अनेनभगवत्पार्षदानांनिरतिशयविषयसुखेऽपिभगवद्ब
जनानंदासक्तिर्दर्शिता १७ अन्यभृताःकोकिलाः दात्यूहश्चातकः अचिरमात्रंक्षणमात्रंविरमति अनेनतत्रत्यपक्षिणामपिहरिकथाश्रवणादिपरमानंदोदर्शितः १८ मंदारपारिजातौसुरतरु
विशेषौ कुरबस्तिलकवृक्षः उत्पलंरात्रिविकासि अंबुजंदिनविकासि नागोनागकेसरः एताःसुमनसःपुष्पजातयःसुगंधाअपितुलसिकाभरणेनश्रीहरिणातुलस्यागंधेऽर्चितेसतियस्मिन्वनेतस्या
स्तपोबहुमानयंतिअनेनतत्रत्यागुणग्राहिणएवनमत्सरिणइत्युक्तम् एवंभूतंवनंयत्रतद्वैकुंठंययुरितिपूर्वेणान्वयः १९पुनर्वैकुंठमेवविशिनष्टियत्संकुलंव्याप्तंभवति कैःहरिपदयोरानतिःप्रणामस्ता
वन्मात्रेणदृष्टैर्भक्तानांविमानैर्नेनकर्मादिप्राप्यैर्वैदूर्यमारकतैर्हैममयैश्चविमानैः बृहंतिकटितटानियासाम्स्मितशोभीनिमुखानियासांताअपि कृष्णेआत्मायेषामरजःकाममुत्स्मयाद्यैःपरिहासा
दिभिर्नैआदधुर्नजनयामासुः २० श्रीर्लक्ष्मीःरूपिणीमनोहरमूर्तिधारिणीसतीश्रीहरेःसद्मनिसंमार्जनंकुर्वतीवयस्मिन्लोकैःसंलक्ष्यतेचरणारविंदंक्वणयतीनूपुरेणशब्दयंती मुक्तोदोषश्चांचल्यं

यत्रनैःश्रेयसंनामवनंकामदुघैर्द्रुमैः ॥ सर्वर्तुश्रीभिर्विभ्राजत्कैवल्यमिवमूर्तिमत् १६ वैमानिकाःसललनाश्चरितानियत्रगायंतिलोकशमलक्षपणानिभर्तुः ॥ अं
तर्जलेऽनुविकसन्मधुमाधवीनांगंधेनखंडितधियोऽप्यनिलंक्षिपंतः १७ पारावतान्यभृतसारसचक्रवाकदात्यूहहंसशुकतित्तिरिबर्हिणांयः ॥ कोलाहलोविर
मतेऽचिरमात्रमुच्चैर्भृंगाधिपेहरिकथामिवगायमाने १८ मंदारकुंदकुरबोत्पलचंपकार्णपुन्नागनागबकुलांबुजपारिजाताः ॥ गंधेऽर्चितेतुलसिकाभरणेनत
स्यायस्मिंस्तपःसुमनसोबहुमानयंति १९ तत्संकुलंहरिपदानतिमात्रदृष्टैर्वैदूर्यमारकतहेममयैर्विमानैः ॥ येषांबृहत्कटितटाःस्मितशोभिमुख्यःकृष्णात्मनां
नरजआदधुरुत्स्मयाद्यैः २० श्रीरूपिणीक्वणयतीचरणारविंदंलीलांबुजेनहरिसद्मनिमुक्तदोषा ॥ संलक्ष्यतेस्फटिककुड्यउपेतहेम्निसंमार्जतीवयदनुग्रहणे
ऽन्ययत्नः २१ वापीषुविद्रुमतटास्वमलामृताप्सुप्रेष्यान्वितानिजवनेतुलसीभिरीशम् ॥ अभ्यर्चतीस्वलकमुन्नसमीक्ष्यवक्त्रमुच्छेषितंभगवतेत्यमतांऽगयच्छ्रीः
२२ यन्नव्रजंत्यघभिदोरचनानुवादाच्छृण्वंतियेऽन्यविषयाःकुकथामतिघ्नीः ॥ यास्तुश्रुताहतभगैर्नृभिरात्तसारास्तांस्तान्क्षिपंत्यशरणेषुतमस्सुहंत २३

यया यद्वा मुक्तेनदोषाप्रसारितेनबाहुना कीदृशेसद्मनि स्फटिकमयानिकुड्यानियस्मिन् मध्येमध्येचशोभार्थमुपेतंसंयुक्तंहेमयस्मिन् यस्याअनुग्रहणेश्रीरनुग्रहंकरोत्वित्येतदर्थमन्येषांब्रह्मा
दीनांयत्नःसा अयंभावः यद्यपितत्ररजोनास्त्येवतथाऽपिस्वर्णपट्टिकाऽवच्छिन्नभित्तिभागेषुबहुधाप्रतिबिंबितासतीलीलांऽबुजंभ्रामयंतीविनयभक्तिभ्यांतथालक्ष्यतइति २१ अंगहेदेवाःयद्य
स्मिँल्लोकेश्रीरेवंअमतअमंस्तमेने किंकुर्वती विद्रुममयानितटानियासाम् अमलाअमृततुल्याआपोयासांतासुवापीषुनिजवनेलक्ष्मीवनेपरिचारिकाभिरन्वितातुलसीभिःश्रीविष्णुंपूजयंती
तदोदकेप्रतिबिंबितंशोभनालकयुक्तमुत्कृष्टनासिकायुक्तंचस्ववक्त्रंवीक्ष्यभगवताउच्छेषितंचुंबितमित्यमन्यत अनेनलक्ष्म्याअपिसौभाग्यसुखंभगवदनुग्रहेणैवेतिद्योतितम् २२ पुनःकथंभूतंतत्
यद्वैकुंठंनव्रजंतिके येकुकथाःशृण्वंति कास्ताः अघंभिनत्तीत्यघभित्तस्यहरेःरचनासृष्ट्यादिलीलातस्याअनुवादादन्यविषयाः अर्थकामादिवार्तामतिभ्रंशिकाः तेषामत्रजनेहेतुः यास्तुहतभा
ग्यैर्नरैःश्रुताःसत्यस्तांस्तान्श्रोतॄनशरणेषुनिराश्रयेषुतमःसुनरकेषुक्षिपंति हंतखेदे कथंभूताः आत्तःसारःश्रोतॄणांपुण्यंयाभिस्ताः २३

प्रसंगात्तान्शोचंति नोऽस्माभिर्ब्रह्मादिभिरप्यभ्यर्थितांनृगतिंमनुष्यजातिंप्रपन्नाःप्राप्ताःसंतोऽपिहरेराराधनंनकुर्वंति कीदृशींनृगतिम् यत्रयस्यांधर्मसहितंतत्त्वज्ञानंभवति तदुभयसाधकत्वात्त
स्याः तेऽमुष्यभगवतोविस्तृतयामाययाननुसंमोहिताः बतेतिखेदे यदिवैवंसंबंधः केवलंतएवनव्रजंति किंतुयेभगवदाराधनंनकुर्वंतितेऽपितेषांमायामोहितत्वादिति २४ पुनःकथंभूतम् यच्चनःउ
परिस्थितंव्रजंति के अनिमिषांदेवानामृषभःश्रेष्ठोहरिस्तस्यानुवृत्त्यादूरेयमोयेषां यद्वादूरीकृतयमनियमाःपाठांतरेदूरीकृताहंकाराइत्यर्थः स्पृहणीयंकरुणादिशीलंयेषाम् किंचभर्तुर्हरेर्यत्सु
यशस्तस्यमिथःकथनेयोऽनुरागस्तेनवैक्लव्यंवैवश्यंतेनबाष्पकलातयासहपुलकीकृतमंगंयेषाम् यद्वा नःउपरीतिव्रजतांविशेषणम् निरहंकारत्वादस्मत्तोऽपियेऽधिकास्तेयद्व्रजंतीत्यर्थः २५त
तदातदपूर्वंविकुंठंअथाअनंतरमुपेत्यमुनयःपरामुत्कृष्टांमुदमापुःअपूर्वत्वेहेतवः विश्वगुरुणाहरिणाऽधिकृतमधिष्ठितम् भुवनानामेकमेववंद्यम् दिव्यमलौकिकम् विचित्राणिविबुधाग्र्याणां
विमानानितेषांशोचिर्दीप्तिर्यस्मिन् योगमायाबलेनेति अष्टांगयोगप्रभावेणोपेत्य परमेश्वरेतुयोगमायेतिचिच्छक्तिविलासइतिद्रष्टव्यम् २६ तस्मिन्वैकुंठे षट्कक्षाःप्राकारद्वाराणि असज्ज
मानाःभगवद्दर्शनोत्कंठयातत्तदद्भुतदर्शनअसक्तिमकुर्वाणाः द्वारपालौदेवावपश्यन् समानंवयोययोः गृहीतेगदेयाभ्याम् परार्ध्यैःकेयूरादिभिर्विटंकःसुंदरोवेषोययोः २७ तावेववर्णयति म

येऽभ्यर्थितामपिचनोनृगतिंप्रपन्नाज्ञानंचतत्त्वविषयंसहधर्मयत्र ॥ नाराधनंभगवतोवितरंत्यमुष्यसंमोहिताविततयाबतमाययाते २४ यच्चव्रजंत्यनिमिषा
मृषभानुवृत्त्यादूरेयमाह्युपरिनःस्पृहणीयशीलाः ॥ भर्तुर्मिथःसुयशसःकथनानुरागवैक्लव्यबाष्पकलयापुलकीकृतांगाः २५ तद्विश्वगुर्वधिकृतंभुवनैकवंद्यंदिव्यं
विचित्रविबुधाग्र्यविमानशोचिः ॥ आपुःपरांमुदमपूर्वमुपेत्ययोगमायाबलेनमुनयस्तदथोविकुंठम् २६ तस्मिन्नतीत्यमुनयःषडसज्जमानाःकक्षाःसमानवयसाव
थसप्तमायाम् ॥ देवावचक्षतगृहीतगदौपरार्ध्यकेयूरकुंडलकिरीटविटंकवेषौ २७ मत्तद्विरेफवनमालिकयानिवीतौविन्यस्तयाऽसितचतुष्टयबाहुमध्ये ॥ व
क्त्रंभ्रुवाकुटिलयास्फुटनिर्गमाभ्यांरक्तेक्षणेनचमनाग्रभसंदधानौ २८ द्वार्येतयोर्निविविशुर्मिषतोरपृष्ट्वापूर्वायथापुरटवज्रकपाटिकायाः ॥ सर्वत्रतेऽविषमया
मुनयःस्वदृष्ट्यायेसंचरंत्यविहताविगताभिशंकाः २९ तान्वीक्ष्यवातरशनांश्चतुरःकुमारान्वृद्धान्दशार्धवयसोविदितात्मतत्त्वान् ॥ वेत्रेणचास्खलयतामत
दर्हणांस्तौतेजोविहस्यभगवत्प्रतिकूलशीलौ ३० ताभ्यांमिषत्स्वनिमिषेषुनिषिध्यमानाःस्वर्हत्तमाह्यपिहरेःप्रतिहारपाभ्याम् ॥ ऊचुःसुहृत्तमदिदृक्षितभंग
ईषत्कामानुजेनसहसातउपप्लुताक्षाः ३१

त्ताद्विरेफायस्यांतयावनमालयानिवीतौकंठलंबिन्याअलंकृतौ असितानीलाश्चतुष्टयेचतुःसंख्याकाबाहवस्तेषांमध्येविन्यस्तया वक्त्रंचमनाग्रभसंकिंचित्क्षुब्धंदधानौ स्फुटावुत्फुल्लौ
निर्गमौश्वासमार्गौनासपुटेताभ्याम् २८ एतयोर्मिषतोःपश्यतोस्तावनादृत्यापृष्ट्वैवयाःपूर्वाःषट्द्वारः पुरटालंकृतवज्रमय्यःकपाटिकायासुतायथाविविशुस्तथासप्तमायामपिद्वारितेनिविविशुः
अप्रश्नेहेतुः सर्वत्रयेअविहताअनिवारिताःसंचरंति निःशंकत्वेहेतुःअविषमयास्वदृष्ट्येति २९वातरशनान्नग्नान्वृद्धानपिपंचवर्षबालकवत्प्रतीयमानान् चकारादाज्ञयाच अस्खलयतांनिवारि
तवंतौ नतत्स्खलनमर्हंतीतितथातान् अहोअत्रापिधाष्टर्यमित्येवंतेषांतेजोविहस्य भगवतोब्रह्मण्यदेवस्यप्रतिकूलंशीलंययोः ३० हरेर्द्वारपालपतिभ्यांदेवेषुपश्यत्सुवार्यमाणास्तेमुनयःकोवा
मित्यादिश्लोकत्रयमूचुः सुहृत्तमःश्रीहरिस्तस्यदिदृक्षितंदर्शनेच्छातस्यभंगेसतिकामस्यानुजःक्रोधस्तेनसहसाऽकस्मादेवोपप्लुतानिक्षुभितान्यक्षीणियेषांते सुष्ठुपूज्यतमाअपीतिनिषेधान
र्हत्वेक्रोधानर्हत्वेवाहेतुः ३१

उच्चैर्महत्याभगवत्परिचर्ययाएत्यप्राप्यइहवैकुंठेनिवसतांतद्धर्मिणांभगवद्धर्मिणांसमदर्शिनांमध्येवांयुवयोरेवकोऽयंविषमःस्वभावः कैश्चित्प्रवेष्टव्यंकैश्चिन्नेत्येवंभूतः ननुस्वामिनोरक्षार्थंद्वारपालयोरेषस्वभावोगुणएवेतिचेदतआहुः तस्मिन्निति कुहकयोःकपटयोः आत्मवत्स्वदृष्टांतेन यथाआवांकपटौतथान्योऽपिकश्चित्कपटःप्रवेक्ष्यतीति अयंभावः नह्यत्रभगवद्भक्तांविनाकश्चिदागच्छति नचेश्वरेप्रशांतत्वादाविद्यमानविरोधेभयशंका अतोयुवांकेवलंधूर्तावेवेति ३२ भयशंकाबीजंचभेदःसचकस्याप्यस्मिन्नास्तीत्याहुः नहीति समस्तंविश्वंकुक्षौयस्ययत्रयदेहभगवाति धीराविद्वांसआत्मनोंऽतरंभेदंनपश्यंतिकिंत्वस्मिन्परमात्मन्यात्मानमंतर्भूतंपश्यंतिमहाकाशेघटाकाशमिवतदायथाऽन्यस्यराजादेरुदरभेद्युदरभेदयुक्तंभयंभवतितथाऽस्यश्रीहरेस्तादृग्भयंयतोयेनकारणेनसुरवेषधारिणोर्युवयोर्विशेषेणोत्पादितंतत्किम् नकिंचिदित्यर्थः ३३ तत्तस्मादमुष्यवैकुंठनाथस्यभृत्याभ्यांयुवाभ्यांप्रकृष्टंभद्रमेवकर्तुमिहास्मिन्नपराधेयद्युक्तंतद्धीमाहिचिंतयेम तदेवाऽऽहुः अंतरस्यभेदस्यभावःसत्तातद्दर्शनेन इतोवैकुंठलोकाद्व्रजतम् यत्रयेषुलोकेष्वस्यपापीयसोंऽतरभावद्रष्टुरिमेकामःक्रोधस्तथालोभइतिगीतोक्तास्त्रयोरिपवोभवंति इतोवैकुंठात्पापीयसोलोकानितिवा ३४ इतितेषामीरितंभाषणंघोरमवधार्यतंचब्रह्मदंडंब्रह्मशापमवधार्यतंचास्त्रसमूहैरप्यनिवार्यमवधार्यहरेरनुचरावतिकातरेणातिकातर्येणभयेनतत्पादग्रहणंकुर्वंतौ

मुनयऊचुः ॥ कोवामिहैत्यभगवत्परिचर्ययोच्चैस्तद्धर्मिणांनिवसतांविषमःस्वभावः ॥ तस्मिन्प्रशांतपुरुषेगतविग्रहेवांकोवात्मवत्कुहकयोःपरिशंकनीयः ३२ नह्यंतरंभगवतीहसमस्तकुक्षावात्मानमात्मनिनभोनभसीवधीराः ॥ पश्यंतियत्रयुवयोःसुरलिंगिनोःकिंव्युत्पादितंह्युदरभेदिभयंयतोऽस्य ३३ तद्वाममुष्यपरमस्यविकुंठभर्तुःकर्तुंप्रकृष्टमिहधीमहिमंदधीभ्याम् ॥ लोकानितोव्रजतमंतरभावदृष्ट्यापापीयसस्त्रयइमेरिपवोऽस्ययत्र ३४ तेषामितीरितमुभाववधार्यघोरंतंब्रह्मदंडमनिवारणमस्त्रपूगैः ॥ सद्योहरेरनुचराबुरुबिभ्यतस्तत्पादग्रहावपततामतिकातरेण ३५ भूयादघोनिभगवद्भिरकारिदंडोयोनौहरेतसुरहेलनमप्यशेषम् ॥ मावोऽनुतापकलयाभगवत्स्मृतिघ्नोमोहोभवेदिहतुनौव्रजतोरधोऽधः ३६ एवंतदैवभगवारनविंदनाभःस्वानांविबुध्यसदतिक्रममार्यहृद्यः ॥ तस्मिन्ययौपरमहंसमहामुनीनामन्वेषणीयचरणौचलयन्सहश्रीः ३७ तंत्वागतंप्रतिहृतौपयिकंस्वपुंभिस्तेऽचक्षताक्षविषयंस्वसमाधिभाग्यम् ॥ हंसश्रियोर्व्यजनयोःशिववायुलोलच्छुभ्रातपत्रशशिकेसरसीकरांबुम् ३८

संतौदंडवदपतताम् कथंभूतस्यहरेः एवंभूतेभ्योमुनिभ्यस्ताभ्यामप्युरुअधिकंबिभ्यतोभयंभावयतः ३५ अहोअपराद्धमस्माभिरित्यनुतप्यमानान्प्रत्यूचतुः अघोन्यघवतियउचितोदंडःसएवभगवद्भिरकारि नात्रभवतामपराधःकश्चित् अतोऽसौनौआवयोर्भूयात् योऽशेषमपिसुरहेलनमीश्वराज्ञाऽतिक्रमरूपंपापंहरेत् किंतुयुष्माकंयःकृपानिमित्तोऽनुतापस्तस्यलेशेननौअधोऽधोमूढयोर्निर्व्रजतोरपिभगवत्स्मृतिप्रतिघातकोमोहोमाभवेत्किंतुमोहोऽपिस्मृतिमेवप्रवहतादितिप्रार्थना ३६ एवंस्वानांमहत्स्वतिक्रममपराधंतत्क्षणमेवविबुध्यतस्मिन्यत्रतेरुद्धास्तंदेशंययौ आर्याणांहृद्योमनोज्ञः चरणौचलयन्निति अयंभावः मच्चरणदर्शनप्रतिघातजंक्रोधंतौदर्शयन्शमयिष्यामीतित्वराव्याजेनपद्भ्यामेवययौ श्रीसाहित्यंचनिष्कामानपिविभूतिभिःपूरयित्वाक्षमापयितुम् ३७ तत्रतैर्दृष्टंदेवमनुवर्णयति पंचभिः तंत्वागतंतेऽचक्षतअपश्यन् आपंचमादिदमेवक्रियापदम् स्वपुंभिः शीघ्रंप्रतिहृतमानतिमौपयिकंगमनोचितंछत्रपादुकादियस्य कथंभूतम् स्वसमाधिनाभाग्यंभजनीयंफलंयद्ब्रह्मतदेवाक्षविषयम् हंसवच्छ्रीर्ययोस्तयोरुभयतश्चलतोर्व्यजनयोर्यःशिवोऽनुकूलोवायुस्तेनलोलंतश्चलंतःशुभ्रातपत्रशशिकेसराःशुभ्रंयदातपत्रंतदेवशशिसादृश्याच्छशीतस्यकेसरामुक्ताहारविलंबास्तेभ्योगलंतिसीकरांबूनियस्मिंस्तम् सीकरोऽंबुकणः ३८

कृत्स्नस्यद्वारपालमुनिवृंदस्यप्रसादेसुमुखम् स्पृहणीयानांगुणानांधामस्थानम् स्नेहावलोककलयासप्रेमकटाक्षेणहृदिसंस्पृशंतंसुखयंतम् त्रैलोक्यविवक्षापक्षेसत्यलोकपर्यंतःस्वर्गस्तस्यचूडामणिवत्स्थितंस्वधिष्ण्यंवैकुंठंसुभगयंतंशोभयंतम् पृथुर्नितंबआश्रयत्वेनविद्यतेयस्यतस्मिन्पीतांशुके अलिभिर्नादितयावनमालयाचयुक्तम् सुभगयंतमितिपूर्वेणैववासंबंधः वल्गुषुप्रकोष्ठेषुवलयानियस्य गरुडस्यस्कंधेविन्यस्तएकोहस्तोयेन इतरेणान्येनाब्जंलीलाकमलंधुनानंभ्रामयंतम् विन्यस्येतिपाठेचवल्गित्यादिहस्तस्यविशेषणम् ४० स्वकांत्याविद्युतःक्षिपतीयेमकराकारेकुंडलेतयोर्मंडनस्यार्हेगंडस्थलेयस्मिंस्तच्चतदुन्नसंचमुखंयस्य माणियुक्तंकिरीटंयस्य दोर्दंडानांषंडंसमूहस्तस्यविवरेमध्येस्थितेनहरतामनोहरेणविहरतेतिवा परार्ध्यउत्कृष्टस्तेनहारेण कंधरायांस्थितेन ४१ किंबहुना इंदिरायाउत्स्मितमहमेवसर्वसौंदर्यनिधिरित्यहंकरणमत्रभगवत्सौंदर्यैउपसृष्टमस्तंगतामितिस्वानांभक्तानांधियाविरचितम् भृत्यैःस्वमनस्येवंवितर्कितमित्यर्थः कुतः बहुसौष्ठवेनसौंदर्येणाढ्यंयुक्तम् किंच मह्यंममभवस्येश्वरस्यभवतांचकृतेअंगंभजंतंमूर्तिंप्रकटयंतमचक्षत निरीक्ष्यचकैःशिरोभिर्मुदानेमुर्नमश्चक्रुः नविशेषेणतृप्ताहृशोनेत्राणियेषांते ४२ स्वरूपानंदादपितेषांभजनानंदाधिक्यमाह तस्यपदारविंदयोःकिंजल्कैःकेसरैर्मिश्रायातुलसीतस्यामकरंदेनयुक्तोवायुः स्वाविवरेणनासाछिद्रेण अक्षरजुषांब्रह्मानंदसेविनामपि संक्षो

कृत्स्नप्रसादसुमुखंस्पृहणीयधामस्नेहावलोककलयाहृदिसंस्पृशंतम् ॥ श्यामेपृथावुरसिशोभितयाश्रियास्वश्चूडामाणिंसुभगयंतमिवाऽऽत्मधिष्ण्यम् ३९ पीतांशुकेपृथुनितंबिनिविस्फुरंत्याकांच्याऽलिभिर्विरुतयावनमालयाच ॥ वल्गुप्रकोष्ठवलयंविनतासुतांसेविन्यस्तहस्तमितरेणधुनानमब्जम् ४० विद्युत्क्षिपन्मकरकुंडलमंडनार्हगंडस्थलोन्नसमुखंमणिमत्किरीटम् ॥ दोर्दंडषंडविवरेहरतापरार्ध्यहारेणकंधरगतेनचकौस्तुभेन ४१ अत्रोपसृष्टमितिचोत्स्मितमिंदिरायाःस्वानांधियाविरचितंबहुसौष्ठवाढ्यम् ॥ मह्यंभवस्यभवतांचभजंतमंगंनेमुर्निरीक्ष्यनवितृप्तदृशोमुदाकैः ४२ तस्यारविंदनयनस्यपदारविंदकिंजल्कमिश्रतुलसीमकरंदवायुः ॥ अंतर्गतःस्वविवरेणचकारतेषांसंक्षोभमक्षरजुषामपिचित्ततन्वोः ४३ तेवाअमुष्यवदनासितपद्मकोशमुद्वीक्ष्यसुंदरतराधरकुंदहासम् ॥ लब्धाशिषःपुनरवेक्ष्यतदीयमंघ्रिद्वंद्वंनखारुणमणिश्रयणंनिदध्युः ४४ पुंसांगतिंमृगयतामिहयोगमार्गैर्ध्यानास्पदंबहुमतंनयनाभिरामम् ॥ पौंस्नंवपुर्दर्शयानमनन्यसिद्धैरौत्पत्तिकैःसमगृणन्युतमष्टभोगैः ४५ कुमाराऊचुः ॥ योंऽतर्हितोहृदिगतोऽपिदुरात्मनांत्वंसोऽद्यैवनोनयनमूलमनंतराद्धः ॥ यर्ह्येवकर्णविवरेणगुहांगतोनःपित्रानुवर्णितरहाभवदुद्भवेन ४६

भंचित्तेऽतिहर्षंतनौरोमांचम् ४३ हर्षकारितंसंभ्रममाह द्वाभ्याम् तेवैकिलामुष्यवदनमेवासितपद्मस्यकोशोऽंतर्भागस्तम् असितपद्मकोशमित्यभूतोपमा सुंदरतरेअरुणेअधरोष्ठेकुंदवद्धासोयस्मिंस्तम् उत्ऊर्ध्वंवीक्ष्यलब्धमनोरथाःसंतोनखाएवारुणमणयस्तेषांश्रयणमाश्रयभूतमंघ्रिद्वंद्वंपुनरवेक्ष्याऽधोदृष्ट्वावीक्ष्यपुनःपुनरेवंनिरीक्ष्ययुगपत्सर्वांगलावण्यग्रहणाशक्तेःपश्चान्निदध्युर्ध्यातवंतः ४४ योगमार्गैर्गतिंमृगयतांपुंसांध्यानस्यविषयभूतम् बहुमतमत्यादरास्पदम् बहूनांतत्त्वदृशांसंमतामितिवा पौंस्नंपौरुषंवपुर्दर्शयंतम् अन्येष्वसिद्धैरसाधारणैरौत्पत्तिकैर्नित्यैरणिमाद्यष्टैश्वर्यैर्युतम् समगृणन्सम्यगस्तुवन् ४५ नित्यंब्रह्मरूपेणप्रकाशसेनतच्चित्रम् इदानींतुपरममंगलविशुद्धसत्त्वश्रीमूर्त्याप्रत्यक्षोऽसि अहोभाग्यमस्माकमित्याहुः हेअनंतयस्त्वंहृद्गतोऽपिदुरात्मनामंतर्हितोनस्फुरसिसनोऽस्माकमंतर्हितोनभवसि नयनमूलंत्वद्यैवराद्धःप्राप्तोऽसि अंतर्धानाभावेहेतुः भवतःसकाशादुद्भवोयस्यतेनास्मत्पित्रायर्हियदैवानुवर्णितरहाउपदिष्टरहस्यस्तदैवनःकर्णमार्गेणगुहांबुद्धिंगतःप्राप्तोऽसीति ४६

ननुपित्रोपदिष्टंभवतामन्यादृशमदृश्यमात्मतत्त्वमहंत्वन्यएवस्यांदृश्यत्वात् नैवम् अस्मत्प्रत्यभिज्ञयाभेदनिरासादित्याहुः तमिति हेभगवन्नात्मतत्त्वमेवपरंतंत्वांविदामविद्मःप्रत्यभिजानीमः ननुनिरुपाधेरात्मतत्त्वस्यकथमीदृशमैश्वर्यंस्यादतआहुः सत्त्वेनविशुद्धसत्त्वमूर्त्या एषांभक्तानांसम्यक्प्रतिक्षणंसंप्रतिरतिःप्रीतिस्तांरचयंतम् आत्मतत्त्वमेवाऽऽहुः तेऽनुतापःकृपातेनाविदितैर्ज्ञातैर्दृढैर्भक्तियोगैःश्रवणादिभिर्मुनयोहृदादियद्विदुः कीदृशाः उद्ग्रंथयोनिरहंमानाअतएवविगतरागाः ४७ स्वयमपिभक्तिंप्रार्थयितुंभक्तानांसुखातिशयमाहुः आत्यंतिकंमोक्षाख्यमपितवप्रसादंतेनगणयंतिनाद्रियंते किंतुकिमुतान्यदिंद्रादिपदम् तेभ्रुवउन्नयैरुज्जृंभैरर्पितंनिहितंभयंयस्मिंस्तत् तेके अंगहेभगवन्येभवतःकथायारसज्ञाःकथंभूतस्य रमणीयत्वेनपावनत्वेनकीर्तन्यंकीर्तनार्हंतीर्थंपवित्रंचयशो यस्य४८इदानींस्वीयापराधंद्योतयंतोभक्तिंप्रार्थयंतेकाममिति हेभगवन्नितःपूर्वमस्माकंवृजिनंनाभवत् इदानींसर्वाण्यपिजातानि यतस्त्वद्भक्तौशप्तौ अतस्तैःस्ववृजिनैर्निरयेषुकामंनोऽस्माकं भवोजन्मस्तात्स्यात् नुवितर्के यदितुनश्चेतस्तेपदयोरमेत अलिर्यथाकंटकैराविध्यमानोऽपिपुष्पेषुरमतेतद्वद्विघ्नानविगणय्ययदिरमेत अंघ्रिभ्यांशोभायासाम् यथाचतुलसीगुणनैरपेक्ष्येणत्वदंघ्रिसंबंधेनैवशोभते तथायदिनोवाचःशोभेरन् यदिचतेगुणगणैरापूर्येतकर्णरंध्रइत्यल्पस्यपूरणमेवयाचकरीत्याप्रार्थयंते अयंतुगूढोऽभि

तंत्वाविदामभगवन्परमात्मतत्त्वंसत्त्वेनसंप्रतिरतिंरचयंतमेषाम् ॥ यत्तेऽनुतापविदितैर्दृढभक्तियोगैरुद्ग्रंथयोहृदिविदुर्मुनयोविरागाः ४७ नात्यंतिकंविगणयंत्यपितेप्रसादंकिंत्वन्यदर्पितभयंभ्रुवउन्नयैस्ते ॥ येंऽगत्वदंघ्रिशरणाभवतःकथायाःकीर्तन्यतीर्थयशसःकुशलारसज्ञाः ४८ कामंभवःस्ववृजिनैर्निरयेषुनःस्ताच्चेतोऽलिवद्यदिनुतेपदयोरमेत ॥ वाचश्चनस्तुलसिवद्यदितेंऽघ्रिशोभाःपूर्येततेगुणगणैर्यदिकर्णरंध्रः ४९ प्रादुश्चकर्थयदिदंपुरुहूतरूपंतेनेशनिर्वृतिमवापुरलंदृशोनः ॥ तस्माइदंभगवतेनमइद्विधेमयोनाऽऽत्मनांदुरुदयोभगवान्प्रतीतः ५० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ॥ इतितद्गृणतांतेषांमुनीनांयोगधर्मिणाम् ॥ प्रतिनंद्यजगादेदंविकुंठनिलयोविभुः १ श्रीभगवानुवाच ॥ एतौतौपार्षदौमह्यंजयोविजयएवच ॥ कदर्थीकृत्यमांयद्वोबह्वकृतामतिक्रमम् २ यस्त्वेतयोर्धृतोदंडोभवद्भिर्मामनुव्रतैः ॥ सएवानुमतोऽस्माभिर्मुनयोदेवहेलनात् ३ तद्वःप्रसादयाम्यद्यब्रह्मदैवंपरंहिमे ॥ तद्धीत्यात्मकृतंमन्येयत्स्वपुंभिरसत्कृताः ४ यन्नामानिचगृह्णातिलोकोभृत्येकृतागसि ॥ सोऽसाधुवादस्तत्कीर्तिंहंतित्वचमिवामयः ५ यस्यामृतामलयशःश्रवणावगाहःसद्यःपुनातिजगदश्वपचाद्विकुंठः ॥ सोऽहंभवद्भ्यउपलब्धसुतीर्थकीर्तिश्छिंद्यांस्वबाहुमपिवःप्रतिकूलवृत्तिम् ६

प्रायः कर्णरंध्रस्याकाशत्वाद्गुणगणानांचामूर्तत्वान्नकदाचित्पूरणमतोनित्यमेवश्रवणंफलिष्यतीति ४९ अद्यवयंकृतार्थाःस्मेत्याहुः हेपुरुहूतविपुलकीर्ते यदिदंप्रादुश्चकर्थप्रकटितवानासि दृशोनेत्राणि अनात्मनामजितेंद्रियाणांदुरुदयोऽप्रकटोऽपिइत्थंयःप्रतीतोऽसि तस्मैतुभ्यमिदंनमोविधेम ५०॥ इतितृतीयस्कंधेटीकायांपंचदशोऽध्यायः॥१५॥हरिणासांत्वितैर्विप्रैरनुतप्तैस्तुषोडशे ॥ तयोरसुरभावेऽपिकृतोऽनुग्रहईर्यते ॥ १ ॥ इतिगृणतांतेषांतद्वाक्यंप्रतिनंद्येदंजगादएतावित्येकादशभिः १ यद्यस्मान्मांकदर्थीकृत्यतुच्छीकृत्यबहुयथाभवतितथाअतिक्रमंवःकृतवंतौ २ तस्मात्सएवदंडोंऽगीकृतः ३ हियस्माद्ब्रह्मब्राह्मणाएवमेपरंदैवंतत्तस्माद्द्यवःप्रसादयामि तवकोऽपराधइतिचेत्तत्राऽऽह तद्धीति मदीयैःपुंभिरसत्कृतास्तिरस्कृताइतियत्तदात्मकृतमेवमन्ये ४ किंच ममैवैताभ्यामनिष्टंकृतमित्याह यस्यस्वामिनोनामानि तस्यकीर्तिम् आमयोऽत्रश्वेतकुष्ठम् ५ यस्यमेऽमृतरूपेऽमलेयशसिश्रवणेनावगाहःप्रवेशःश्वपचमभिव्याप्यजगत्सद्यस्तत्क्षणमेवपुनातिसोऽहंविकुंठोभवद्भ्योहेतुभूतेभ्यउपलब्धाप्राप्तासुशोभनातीर्थभूताकीर्तिर्येनसः स्वबाहुस्थानीयंलोकेश्वरमपिहन्यांकाऽन्यस्यकथेत्यर्थः स्वगुणानुवर्णनंतुब्राह्मणोत्कर्षार्थमेव ६

चरणपद्मयोःस्थितःपवित्रोरेणुर्यस्य अतएवक्षतोऽखिलस्यलोकस्यमलोयेन यद्वा चरणपद्माल्लग्नःपवित्रोरेणुर्यस्मिन्नितिक्षतोऽखिलोमलोयस्येतिचविग्रहः प्रतिलब्धंप्राप्तंशीलंयेन येषांसे
वयाएतेगुणाममातएवश्रीर्मांनविजहाति प्रेक्षालवार्थेऽवलोकनलेशार्थम् इतरेब्रह्मादयः तेषांवःप्रतिकूलवृत्तिंछिंद्यामितिपूर्वेणैवसंबंधः ७ किंच ब्राह्मणोममैवश्रेष्ठंमुखमतोयुष्मदवज्ञयाम
न्मुखतिरस्कारएवकृतइत्याह नाहमिति वितानेयज्ञेयजमानस्यहविश्चरुपुरोडाशादिहुतभुगग्निस्तेनमुखेनादन्नश्नन्नपितथानाऽग्निनाश्नामियद्यथाश्च्योतताक्षरताघृतेनप्लुतंविलोडितंपायसा
दिप्रतिग्रासंरसास्वादपूर्वकंचरतोभुंजानस्यज्ञानिनोब्राह्मणस्यमुखतोऽश्नामि मयिसमर्पितैःकर्मफलैस्तुष्टस्यानिष्कामस्येत्यर्थः ८ किंच येषाममलमंघ्रिरजोऽहंकिरीटैर्बिभर्मितान्विप्रानपकु
र्वतोऽपिकोऽन्योनविषहेत कथंभूतोऽहम् अखंडाऽनवच्छिन्नाविकुंठाऽप्रतिहताचयोगमायाविलासभूताविभूतिर्यस्यसः तथा यस्यममार्हणांभःपादोदकंचंद्रललामेनेश्वरेणसहितान्लोका
न्सद्यःपुनाति एवंपरमेश्वरःपरमपावनोऽपिसन्नहंबिभर्मीति ९ किंच मेतनूराधिष्ठानानि कास्ताः द्विजवरान्दुहतीर्दोग्ध्रीः गाइत्यर्थः दुहितॄरितिपाठेपिगाएव विष्णुरूपात्सूर्यादुत्पन्नत्वात्

यत्सेवयाचरणपद्मपवित्ररेणुंसद्यःक्षताखिलमलंप्रतिलब्धशीलम् ॥ नश्रीर्विरक्तमपिमांविजहातियस्याःप्रेक्षालवार्थइतरेनियमान्वहंति ७ नाहंतथाऽद्मि
यजमानहविर्विताने श्च्योतद्घृतप्लुतमदन्हुतभुङ्मुखेन ॥ यद्ब्राह्मणस्यमुखतश्चरतोऽनुघासंतुष्टस्यमय्यवहितैर्निजकर्मपाकैः ८ येषांबिभर्म्यहमखंडविकुंठ
योगमायाविभूतिरमलांघ्रिरजःकिरीटैः ॥ विप्रांस्तुकोनविषहेतयदर्हणांभःसद्यःपुनातिसहचंद्रललामलोकान् ९ येमेतनूर्द्विजवरान्दुहतीर्मदीयाभूतान्य
लब्धशरणानिचभेदबुद्ध्या॥ द्रक्ष्यंत्यघक्षतदृशोह्यहिमन्यवस्तान्गृध्रारुषाममकुषंत्यधिदंडनेतुः १० येब्राह्मणान्मयिधियाक्षिपतोऽर्चयंतस्तुष्यद्धृदःस्मितसु
धोक्षितपद्मवक्राः ॥ वाण्यानुरागकलयाऽऽत्मजवद्गृणंतःसंबोधयंत्यहमिवाहमुपाहृतस्तैः ११ तन्मेस्वभर्तुरवसायमलक्षमाणौयुष्मद्व्यतिक्रमगतिंप्रतिपद्यस
द्यः ॥ भूयोममांतिकमितांतदनुग्रहोमेयत्कल्पतामचिरतोभृतयोर्विवासः १२ ब्रह्मोवाच॥अथ तस्योशतींदेवीमृषिकुल्यांसरस्वतीम् ॥ नास्वाद्यमन्युदष्टा
नांतिषामात्माऽप्यतृप्यत १३

सूर्यसूताश्वगावइतिवचनात् अलब्धशरणानिरक्षकहीनानिभेदबुद्ध्यामदधिष्ठानंनभवंतीतिपृथग्दृष्ट्यायेद्रक्ष्यंति अघेनक्षतानष्टादृष्टिर्येषांतान् मदीयोऽधिकृतोदंडनेतायोयमस्तस्यगृध्रा
कारायेदूताः अहिवन्मन्युर्येषाम् रुषाक्रोधेनकुषंतिचुंचुभिश्छिदंति १० एवंभूतास्तुमांवशीकुर्वंतीत्याह येक्षिपतःपरुषंभाषमाणानपिब्राह्मणान्संबोधयंति मयियाधीस्तयावासुदेवदृष्ट्या
ऽर्चयंतःसंतः तुष्यद्धृदःप्रीयमाणचित्ताः स्मितमेवसुधातयोक्षितंसिक्तंपद्मतुल्यंवक्त्रंयेषाम् अनुरागकलयाप्रेमशोभयावाचागृणंतःस्तुवंतः यथाकुपितमात्मजंस्निग्धः पितासत्पुत्रोवापितरम्
अहमिवभृगुंयुष्मान्वा तैरहमुपाहृतोवशीकृतः ११ तत्तस्मान्मेऽवसायमभिप्रायमलक्षमाणावजानंतौयुष्मदपराधोचितांगतिंसद्यःप्राप्यमत्समीपंइतांप्राप्नुताम् तदितिसमेऽनुग्रहः तमे
वाऽऽह यत्भृतयोर्विवासोऽचिरतःशीघ्रंकल्पतांसंपद्यतांसमाप्यतामिति १२ उशतींकमनीयांप्रियांदेवींद्योतमानामृषिकुल्यांऋषयोमंत्रास्तत्प्रवाहरूपामृषिकुलयोग्यामितिवा सरस्वतीं
वाचमास्वाद्यतन्माधुर्यमनुभूयसर्पप्रायेणमन्युनादष्टानामपि क्रोधविषव्याप्तानांहिमनोरसानुभवाभावात्प्रियभाषणमपिनसहते तेषांत्वात्मामनोनातृप्यदलमितिनामन्यत १३

सतांश्रेष्ठाम् व्यादायप्रसार्यकर्णंदत्त्वेत्यर्थः लघ्वींमिताक्षराम् गुरुभिरर्थैर्गह्वरांदुष्प्रवेशाम् अगाधामभिप्रायतःगंभीरामर्थतः विगाह्यविचार्यापिकिमस्मानभिनंदातिनिंदतिवाऽस्मत्कृतंदंडवासंकोचयतीतिनविदुः १४ ततश्चाभिनंदतीतिज्ञात्वातेप्रहृष्टाःसंतःप्रोचुः क्षुभितारोमांचितात्वक्येषाम् कुपितेतिपाठेसंजातरोमकूपोत्थयारोमांचितत्वमेवोक्तम् आरब्धआविष्कृतःपारमेष्ठ्यस्यपरमैश्वर्यस्यमहोदयःपरमोत्कर्षोयेनतम् अधिराजत्वमाविष्कृत्यराजाशिक्षार्थंब्राह्मणान्मानयतीतिज्ञात्वेत्यर्थः १५ अध्यक्षःसर्वेश्वरःसंस्तद्धीत्यात्मकृतंमन्यइत्युक्त्या मयाऽपराधःकृतइतितथातदनुग्रहोमेइत्यादिवचनेनममानुग्रहश्चेतियत्प्रभाषसेतेनतवयच्चिकीर्षितंतन्नाविद्मः १६ किलेतिलोकशिक्षार्थंसूचितंपरमार्थमाहुः विप्राणामिति देवदेवानांदेवपूज्यानामपिभगवांस्त्वमात्माचदैवतंच १७ लोकशिक्षार्थताप्रपंचस्त्वत्तइत्यष्टभिः धर्मस्त्वत्तएवभवतिरक्ष्यतेचत्वदवतारैः परमःफलरूपोऽतएवगुह्योगोप्यः नचस्वर्गादिफलवद्विकारीभवान्किंतुनिर्विकारोमतः अतएवंभूतस्यतवेदंलोकशिक्षामात्रमितिभावः १८ विपरीतंचेदमित्याहुः तरंतीति यस्यानुग्रहादेवानिवृत्ताविरक्तायोगिनश्चसतांमृत्युंतरंतिसभवान्परैरनुगृह्यतेतिकिंस्वित् नकिंचिदित्यर्थः १९ यच्चोक्तंयत्सेवयाचरणपद्मपवित्ररेणुंसद्यःक्षताखिलमलंप्रतिलब्धशीलमित्यादितदत्यंतमसंभावितमित्याहुर्द्वाभ्याम् यंवैविभूतिर्लक्ष्मीरनुवेलमवसरेऽवस

सतांव्यादायशृण्वंतोलघ्वींगुर्वर्थगह्वराम् ॥ विगाह्यागाधगंभीरांनविदुस्तच्चिकीर्षितम् १४ तेयोगमाययाऽऽरब्धपारमेष्ठ्यमहोदयम् ॥ प्रोचुःप्रांजलयोविप्राःप्रहृष्टाःक्षुभितत्वचः १५ ऋषयऊचुः ॥ नवयंभगवन्विद्मस्तवदेवचिकीर्षितम् ॥ कृतोमेऽनुग्रहश्चेतियदध्यक्षःप्रभाषसे १६ ब्रह्मण्यस्यपरंदैवंब्राह्मणाःकिलतेप्रभो ॥ विप्राणांदेवदेवानांभगवानात्मदैवतम् १७ त्वत्तःसनातनोधर्मोरक्ष्यतेतनुभिस्तव ॥ धर्मस्यपरमोगुह्योनिर्विकारोभवान्मतः १८ तरंतिह्यंजसामृत्युंनिवृत्तायदनुग्रहात् ॥ योगिनःसभवान्किंस्विदनुगृह्येतयत्परैः १९ यंवैविभूतिरुपयात्यनुवेलमन्यैरर्थार्थिभिःस्वशिरसाधृतपादरेणुः ॥ धन्यार्पितांघ्रितुलसीनवदामधाम्नोलोकंमधुव्रतपतेरिवकामयाना २० यस्तांविविक्तचरितैरनुवर्तमानांनात्याद्रियत्परमभागवतप्रसंगः ॥ सत्वंद्विजानुपथपुण्यरजःपुनीतःश्रीवत्सलक्ष्मकिमगाभगभाजनस्त्वम् २१ धर्मस्यतेभगवतस्त्रियुगत्रिभिःस्वैःपद्भिश्चराचरमिदंद्विजदेवताऽर्थम् ॥ नूनंभृतंतदभिघातिरजस्तमश्चसत्त्वेननोवरदयातनुवानिरस्य २२

रेउपयातिसेवते धृतःपादरेणुर्यस्याः धन्यैःसुकृतिभिरर्पितमंघ्रौयत्तुलस्यानवंदाममालातदुद्गमस्थानंयस्यतस्य मधुव्रतपतेर्भ्रमरमुख्यस्यलोकंस्थानमंघ्रिंकामयमानेव २० विविक्तचरितैर्विशुद्धैःपरिचरणैरनुवर्तमानांसेवमानामपियोनात्याद्रियन्नातीवादृतवान् सएवंभूतस्त्वम् अयंभावः इत्थंनामातिलंपटतयालक्ष्मीस्त्वांसेवतेकथम् एवंहिसामेनेअयंहिसारग्राहीमधुव्रतश्चंचरुश्चसचांघ्रिगतायांतुलस्यांसपरिवारोनिश्चलःसन्रमतेऽतोंऽघ्रिलावण्यमत्यधिकंस्यात्ततोहंवक्षसिस्थितापियोगिजनादिबहुसेवकसंघर्षमंगीकृत्यापितुलस्यासहसापत्न्येनापिचरणौसेविष्यामीतितदेवमत्यौत्सुक्येनानुवर्तमानामपितांत्वंनातीवाद्रियसेयतःपरमभागवतेष्वेवप्रकृष्टसंगवान् सएवंपरमसौभाग्यनिधिस्त्वम् अतोब्राह्मणप्रसादान्मांश्रीर्नविजहातीत्यलभ्यलाभत्वेनानिर्देशोनसमंजसइति किंच स्वतएवत्वंभगभाजनोभजनीयानांगुणानामाश्रयःपरमशुद्धश्चतंत्वांद्विजानामनुपथंपथिपथिलग्नंयत्पुण्यंरजस्तथाश्रीवत्सलक्ष्मचकिंपुनीतःपवित्रीकुरुतः किंकिमर्थंचतेउभेअगाःप्राप्तोभूषणत्वेनस्वीकृतवानसि अतोयत्सेवयाचरणपद्मपवित्ररेणुमित्यादिवचनंलोकसंग्रहमात्रमित्यर्थः २१ धर्ममूर्तेश्चतवेदमुचितमेवेत्याहुःधर्मस्येतित्रिभिःत्रिष्वेवयुगेष्वाविर्भवतीतित्रियु

गःयद्वा त्रीणियुगानियुगलानित्रियुगाःषड्गुणाभगशब्दवाच्याःसंत्यस्येतित्रियुगःहेत्रियुगधर्मरूपस्यतवत्रिभिःपद्भिःस्वैरसाधारणैस्तपःशौचदयाभिःसत्यस्यधर्मविप्लवेऽपिकलावनुवर्तमान त्वात्रिभिरित्युक्तम् भृतंपालितम् किंकृत्वा नोऽस्माकंवरदयासत्त्वेनतनुवातन्वासत्त्वमूर्त्यातदभिघातितेषांगादानामभिघातकंरजश्चतमश्चनिरस्यनिराकृत्य द्विजानांदेवतानांचप्रयोजनायनू नभृतम् यद्वा हिलोपेरूपंनिरस्येति अस्माकंतन्निवर्तयेत्यर्थः २२ आत्मगोपंत्वयैवरक्षणीयंद्विजोत्तमानांकुलम् यदिहस्फुटंत्वंनगोप्तानरक्षिता तृन्प्रत्ययांतत्वान्नषष्ठीप्रयोगः वृषःश्रेष्ठः हेदेव पंथावेदमार्गोनंक्ष्याति नाशंयास्याति ऋषभस्यश्रेष्ठस्य हियस्मात्तदनर्हणमसूनृतंचाग्रहीष्यत् तदुक्तंगीतासु'यद्यदाचरतिश्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजनः सयत्प्रमाणंकुरुतेलोकस्तदनुवर्तते'इति२३नश्यस्त्विति चेत्तत्राऽऽहुः तद्वेदमार्गनाशनम् इवेतिलोकोक्तिः सत्त्वनिधित्वाज्जनायक्षेमंशंविधातुमिच्छोरतएवनिजशक्तिभीराजादिभिरुत्पादितधर्मप्रतिपक्षस्य अतस्तवब्रह्मकुलेऽवनतिर्युक्तैव ननुमहतोऽन्येष्ववनतिस्तेजोहानिकरीतत्राऽऽहुः एतावतातुधर्मत्राणप्रयोजने नावनतस्यनमनंकृतवतस्तवतेजःप्रभावोनक्षतंनक्षीणम् यतःसनमनादिस्तेविनोदः२४शापाग्रहंपरित्यज्यविज्ञापयतियंवाऽन्यंदंडंविधास्यातिभवान्वृत्तिंनुअधिकजीविकांवातत्सर्वमनुमन्यामहेयेवयंनिरपराधावेतौकिल्बिषेणशापेनायुंक्ष्महियोजितवंतः२५मत्कारितत्वाच्छापस्ययुष्माकंनापराधइत्य।

नत्वंद्विजोत्तमकुलंयदिहात्मगोपंगोप्तावृषःस्वर्हणेनससूनृतेन॥तर्ह्येवनंक्ष्यतिशिवस्तवदेवपंथालोकोऽग्रहीष्यदृषभस्यहितत्प्रमाणम् २३ तत्तेऽनभीष्टमिवसत्त्वनिधेर्विधित्सोःक्षेमंजनायनिजशक्तिभिरुद्धृतारेः ॥ नैतावतात्र्यधिपतेर्बतविश्वभर्तुस्तेजःक्षतंत्ववनतस्यसतोविनोदः २४ यंवाऽनयोर्दममधीशभवान्विधत्तेवृत्तिंनुवातदनुमन्महिनिर्व्यलीकम् ॥ अस्मासुवायउचितोध्रियतांसदंडोयेऽनागसौवयमयुंक्ष्महिकिल्बिषेण ॥ २५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एतौसुरेतरगतिंप्रतिपद्यसद्यःसंरंभसंभृतसमाध्यनुबद्धयोगौ ॥ भूयःसकाशमुपयास्यतआशुयोवःशापोमयैवनिमितस्तदवैतविप्राः ॥ २६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथतेमुनयोदृष्ट्वानयनानंदभाजनम् ॥ वैकुंठंतदाधिष्ठानंविकुंठंचस्वयंप्रभम् २७ भगवंतंपरिक्रम्यप्रणिपत्यानुमान्यच ॥ प्रतिजग्मुःप्रमुदिताःशंसंतोवैष्णवींश्रियम् २८ भगवाननुगावाहयातंमाभैष्टमस्तुशम् ॥ ब्रह्मतेजःसमर्थोऽपिहंतुंनेच्छेमतंतुमे २९ एतत्पुरैवनिर्दिष्टंरमयाक्रुद्धयायदा ॥ पुराऽपवारिताद्वारिविशंतीमय्युपारते ३० मयिसंरंभयोगेननिस्तीर्यब्रह्महेलनम् ॥ प्रत्येष्यतंनिकाशंमेकालेनाल्पीयसापुनः ३१ द्वास्थावादिश्यभगवान्विमानश्रेणिभूषणम् ॥ सर्वातिशययालक्ष्म्याजुष्टंस्वंधिष्ण्यमाविशत् ३२

श्वासयन्नह एतौसद्य ए

वासुरयोनिंप्राप्यभूयोप्याशुमत्समीपमागमिष्यतः सरंभेनक्रोधावेशेनसंभृतःसंवृद्धोयःसमाधिरेकाग्रतातेनानुबद्धोदृढीकृतोयोगोययोः हेविप्रायोवःशापोयुष्मत्कृतःशापस्तदितिसमयैवनिमितोनिर्मितइत्यवैतजानीत २६ नेत्रोत्सवजनकंविकुंठंहरिंतन्निवासंचवैकुंठंलोकम् स्वयंप्रकाशंप्रकाशांतरानपेक्षम् सत्त्वपरिणामत्वात् २७ अनुमान्यानुज्ञाप्य परिक्रम्यप्रदक्षिणीकृत्य वैष्णवींश्रियंवैकुंठवर्णिताम् २८ममैवतुमतंसंमतम् इदमत्रतत्त्वम् यद्यपिसनकादीनांक्रोधोनसंभवति नचभगवत्पार्षदयोर्ब्राह्मणप्रातिकूल्यम् नचभगवतःस्वभक्तोपेक्षानचवैकुंठगतानांपुनर्जन्म तथापिभगवतःसिसृक्षादिवत्कदाचिद्युयुत्सासमजनितदाऽन्येषामल्पबलत्वात्स्वपार्षदानांतुल्यबलत्वेऽपिप्रातिपक्ष्यानुपपत्तेरेतावेवब्राह्मणनिवारणेप्रवर्त्यतेषुचक्रोधमुद्दीप्यतच्छापव्याजेनप्रतिपक्षौविधाययुद्धकौतुकंसंपादनीयमितिभगवतैवव्यवसितमतःसर्वसंगच्छते तदिदमुक्तं शापोमयैवनिमितइति माभैष्टमितिअस्तुशमिति हंतुंनेच्छेमतंतुमइत्यादिच२९यदामयिउपारतेयोगनिद्रांगतवत्तिसति द्वारिविशंती युवाभ्यांपुराऽपवारिता तदाक्रुद्धयारमयाएतद्यद्ब्राह्मणैरिदानीमुक्तंतत्पुरैवनिर्दिष्टम् ३० प्रत्येष्यतंप्रत्येष्यथः निकाशंसमीपम्३१ ३२

दुस्तराद्ब्रह्मशापात् हरिलोकतःपतंतावितिशेषः हरिलोकतएवहतश्रियावभूतामितिवा विगतस्मयौनष्टगर्वौच ३३ विकुंठस्याधिषणात्स्थानात् पुत्रकाहेदेवाः ३४ काश्यपंतेजोवीर्यंप्राप्तौ ३५ सहैवगर्भंप्रविष्टौयमौतयोस्तेजसावस्तेजआक्षिप्तंतिरस्कृतम् नचात्रप्रातिविधिःशक्यः यतएतर्हीदानींभगवानेवतदेवंविधातुमिच्छति ३६ तथापिकोप्युपायोविचार्यतामितिचेत्तत्राऽऽह विश्वस्येति त्रयाणांगुणानामीशःसएवसत्त्वोत्कर्षकालेनःक्षेमंविधास्यति विमृशेनविमर्शनेन ॥ ३७ ॥ इ०भा०तृ०टी०षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ततःसप्तदशेजन्मतयोर्लोकभयंकरम् ॥ हिरण्याक्षप्रभावश्चवर्ण्यतेदिग्जयेऽद्भुतः ॥ १॥ क्षेमंविधास्यतीतिब्रह्मवचनानंतरंशंकयात्यक्ताः १ भर्तुरादेशात्‘लोकान्सपालांस्त्रींश्चंडिमुहुराक्रंदयिष्यत’इतिवाक्यात् स्वापत्याभ्यांपरिशंकिनीदेवोपद्रवंशंकमाना २ तत्रतदानिपेतुरुद्बभूवुः उरुभयमासमंताद्वहंतीति ३ अचलैःसहिताभुवःप्रदेशाः केतवश्चोदयंचक्रुरितिशेषः ४ फूत्कारानितितीव्रवायुशब्दानुकरणम् नगपतीन्महावृ

तौतुगीर्वाणऋषभौदुस्तराद्धरिलोकतः ॥ हतश्रियौब्रह्मशापादभूतांविगतस्मयौ ३३ तदाविकुंठधिषणात्तयोर्निपतमानयोः ॥ हाहाकारोमहानासीद्विमानाग्र्येषुपुत्रकाः ३४ तावेवह्यधुनाप्राप्तौपार्षदप्रवरौहरेः ॥ दितेर्जठरनिर्विष्टंकाश्यपंतेजउल्बणम् ३५ तयोरसुरयोरद्यतेजसायमयोर्हिवः ॥ आक्षिप्तंतेजएतर्हिभगवांस्तद्विधित्सति ३६ विश्वस्ययःस्थितिलयोद्भवहेतुराद्योयोगेश्वरैरपिदुरत्यययोगमायः ॥ क्षेमंविधास्यतिसनोभगवांस्त्र्यधीशस्तत्रास्मदीयविमृशेनकियानिहार्थः ॥ ३७ ॥ ॥ इ०भा०म०तृतीयस्कंधेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ निशम्याऽऽत्मभुवागीतंकारणंशंकयोज्झिताः ॥ ततःसर्वेन्यवर्तंतत्रिदिवायदिवौकसः १ दितिस्तुभर्तुरादेशादपत्यपरिशंकिनी ॥ पूर्णेवर्षशतेसाध्वीपुत्रौप्रसुषुवेयमौ २ उत्पाताबहवस्तत्रनिपेतुर्जायमानयोः ॥ दिविभुव्यंतरिक्षेचलोकस्योरुभयावहाः ३ सहाचलाभुवश्चेलुर्दिशःसर्वाःप्रजज्वलुः ॥ सोल्काश्चाशनयःपेतुःकेतवश्चार्तिहेतवः ४ ववौवायुःसुदुःस्पर्शःफूत्कारानीरयन्मुहुः ॥ उन्मूलयन्नगपतीन्वात्यानीकोरजोध्वजः ५ उद्धसत्तडिदंभोदघटयानष्टभागणे ॥ व्योम्निप्रविष्टतमसानस्मव्यादृश्यतेपदम् ६ चुक्रोशविमनावार्धिरुदूर्मिःक्षुभितोदरः ॥ सोदपानाश्चसरितश्चुक्षुभुःशुष्कपंकजाः ७ मुहुःपरिधयोऽभूवन्सराहोःशशिसूर्ययोः ॥ निर्घातारथनिर्ह्रादाविवरेभ्यःप्रजज्ञिरे ८ अंतर्ग्रामेषुमुखतोवमंत्योवह्निमुल्बणम् ॥ मृगालोलूकटंकारैःप्रणेदुरशिवंशिवाः ९ संगीतवद्रोदनवदुन्नमय्याशिरोधराम् ॥ व्यमुंचन्विविधावाचोग्रामसिंहास्ततस्ततः १० खराश्वकर्कशैःक्षत्तःखुरैर्घ्नंतोधरातलम् ॥ खार्काररभसामत्ताःपर्यधावन्वरूथशः ११

क्षान् वात्याएवानीकंयस्य रजएवध्वजोयस्य ५ उच्चैर्हसंत्यइवतडितोयेषुतेषामंबुदानांघटयासमूहेननष्टोभागणःसूर्यादिप्रभासमूहोयस्मिन् पदंस्थानंनव्यादृश्यतेस्मईषदपिनादृश्यत ६ वार्धिःसमुद्रोविमनाइव उद्गताऊर्मयोयस्मात् क्षुभिताउदरस्थामकरादयोयस्मिन् उदपानैर्वापीकूपादिभिःसहिताः शुष्काणिपंकजानियासु ७ परिधयःपरिवेषाः सराह्वोराहुग्रस्तयोः निर्घाता निरभ्रगर्जितानि रथनिर्ह्रादतुल्याध्वनयः विवरेभ्योगिरिगुहाभ्यः ८ सृगालानामुलूकानांचटंकारैर्ध्वनिभिःसह शिवाःसृगाल्यः ९ ग्रामसिंहाःश्वानः १० कर्कशैस्तीक्ष्णैः हेक्षत्तः खार्कारोगर्दभजातिशब्दस्तस्मिन्रभसःसंभ्रमोयेषाम् वरूथशःसंघशः ११

रासभशद्धान्त्रस्ताःसर्वतःक्रोशंतः १२ गावोऽत्रसन्त्रस्ताः असृग्दोहाश्वबभूवुः देवलिंगानिव्यरुदन् प्रतिमानामश्रुस्त्रावआसीदित्यर्थः १३ पुण्यतमान्गुरुबुधादीन्भगणान् बहूनिनक्षत्राणि
चान्येक्रूरग्रहामंगलादयोऽतिचेरुरतिक्रम्यजग्मुर्वक्रगत्याप्रत्यावृत्त्ययुयुधुश्च१४ ब्रह्मपुत्रानृतेविना तेषांस्ववशापादिज्ञानात् १५ व्यज्यमानमात्मपौरुषंपूर्वासिद्धंस्वपौरुषंययोः १६ निरुद्धा
व्याप्ताःकाष्ठादिशोयाभ्याम् स्फुरंत्यंगदानियेषुतेभुजाययोः अंगदेतिटाबंतत्वमार्षम् शोभनाकांचीयस्यांतयाकव्या १७ यमयोर्मध्येयःस्वदेहात्प्रथम मजायत तंयथाहिरण्यकशिपुंविदुः
सादितिःप्रथमंयमसूततंहिरण्याक्षंयथाविदुस्तथानामकृतवानित्यर्थः अयंभावः यदाहिगर्भाधानसमयेयोनिपुष्पंविशद्वीर्यंद्विधाविभक्तमादिपश्चाद्भावेनप्रविशतितदायमौभवतस्तयोश्च
पितृतःप्रवेशक्रमविपर्ययेणमातृतःप्रसूतिः‘यदाविशेद्विधाभूतंबीजंपुष्पंपरिक्षरत् द्वौतदाभवतोगर्भौसूतिर्वेशविपर्ययादि’तिपिंडसिद्धिस्मरणात् अतःस्वदेहात्पूर्वंयोजातस्तस्यैहिरण्यकशिपु

रुदंतोरासभत्रस्तानीडादुदपतन्खगाः ॥ घोषेऽरण्येचपशवःशकृन्मूत्रमकुर्वत१२ गावोऽत्रसन्नसृग्दोहास्तोयदाःपूयवर्षिणः ॥ व्यरुदन्देवलिंगानिद्रुमाःपे
तुर्विनाऽनिलम् १३ ग्रहान्पुण्यतमानन्येभगणांश्चापिदीपिताः ॥ अतिचेरुर्वक्रगत्यायुयुधुश्चपरस्परम् १४ दृष्ट्वाऽन्यांश्चमहोत्पातानतत्तत्त्वविदःप्र
जाः ॥ ब्रह्मपुत्रानृतेभीतामेनिरेविश्वसंप्लवम् १५ तावादिदैत्यौसहसाव्यज्यमानात्मपौरुषौ ॥ ववृधातेऽश्मसारेणकायेनाद्रिपतीइव १६ दिविस्पृशौहेम
किरीटकोटिभिर्निरुद्धकाष्ठौस्फुरदंगदाभुजौ ॥ गांकंपयंतौचरणैःपदेपदेकट्यासुकांच्याऽर्कमतीत्यतस्थतुः ॥ १७ प्रजापतिर्नामतयोरकार्षीद्यःप्राक्स्वदेहा
द्यमयोरजायत ॥ तंवैहिरण्यकशिपुंविदुःप्रजायंतांहिरण्याक्षमसूतसाग्रतः १८ चक्रेहिरण्यकशिपुर्दोर्भ्यांब्रह्मवरेणच ॥ वशेसपालाँल्लोकांस्त्रीनकुतोमृत्युरुद्ध
तः १९ हिरण्याक्षोऽनुजस्तस्यप्रियःप्रीतिकृदन्वहम् ॥ गदापाणिर्दिवंयातोयुयुत्सुर्मृगयन्रणम् २० तंवीक्ष्यदुःसहजवंरणत्कांचननूपुरम् ॥ वैजयंत्यास्रजा
जुष्टमंसन्यस्तमहागदम् २१ मनोवीर्यवरोत्सिक्तमसृण्यमकुतोभयम् ॥ भीतानिलिल्यिरेदेवास्तार्क्ष्यत्रस्ताइवाहयः २२ सवैतिरोहितान्दृष्ट्वामहसास्वे
नदैत्यराट् ॥ सेंद्रान्देवगणान्क्षीबानपश्यन्व्यनदद्भृशम् २३ ततोनिवृत्तःक्रीडिष्यन्गंभीरंभीमनिःस्वनम् ॥ विजगाहेमहासत्त्वोवार्धिंमत्तइवद्विपः २४
तस्मिन्प्रविष्टेवरुणस्यसैनिकायादोगणाःसन्नधियःससाध्वसाः ॥ अहन्यमानाअपितस्यवर्चसाप्रधर्षितादूरतरंप्रदुद्रुवुः २५ सवर्षपूगानुदधौमहाबलश्चरन्म
होर्मीन्श्वसनेरितान्मुहुः ॥ मौर्व्याऽभिजघ्नेगदयाविभावरीमासेदिवांस्तातपुरींप्रचेतसः २६ तत्रोपलभ्यासुरलोकपालकंयादोगणानामृषभंप्रचेतसम् ॥
स्मयन्प्रलब्धुंप्रणिपत्यनीचवज्जगादमेदेह्यधिराजसंयुगम् २७

रिति दितिःप्रथमंयमसूततस्यहिरण्याक्षइतिनामकृतवानिति१८दोर्भ्यामुद्धतोब्रह्मवरेणाकुतोमृत्युः १९रणंयुद्धम्२०दुःसहोजवोवेगोयस्यरणंतौकांचनमयौनूपुरौयस्यअंसेन्यस्तामहतीगदा
येन२१मनसाशौर्येणवीर्येणबलेनवरेणचोत्सिक्तंगर्वितम् असृण्यंनिरंकुशम्निलिल्यिरेलीनाबभूवुः २२ स्वेनमहसातेजसातिरोहितान्सदृष्ट्वाज्ञात्वाक्षीबान्मत्तानपश्यन्सन् क्लीबानितिपा
ठेपौरुषहीनान् २३ २४सन्नाअवसन्नाधीर्येषाम् वर्चसातेजसाप्रधर्षिताअभिभूताःसंतः २५ महोर्मीनभिजघ्नेमौर्व्यामारयतीतिमौर्वंकार्ष्णायसंतन्मय्या यद्वा मूर्वानामतृणविशेषः तन्मय
रज्ज्वादृढनिबद्धयेत्यर्थःविभावरीसंज्ञाम् आसेदिवान्प्राप्तः २६ असुराणांलोकःपातालंतत्पालकम् प्रलब्धुमुपहासितुंप्रणिपत्य २७

यद्यस्माद्राजसूयेनभवानयजत् २८ उपशमंयुद्धादिकौतुकादुपरमम् २९ युद्धमार्गेनिपुणैस्त्वांयस्तोषयिष्यतितमिहिगच्छ गृणतेस्तुवंति ३० आराच्छीघ्रम् विस्मयोनष्टगर्वः वीरशयेरणांगणे रूपाणिवराहाद्यवतारान् ३१ ॥ इतिश्रीभागवतेतृतीयस्कंधेटीकायांसप्तदशोऽध्यायः १७ ॥ अष्टादशेहिरण्याक्षधरोद्धर्तृवराहयोः ॥ निर्विशेषंमहायुद्धंदेवक्षोभिनिरूप्यते ॥ १ ॥ प्रतियोद्धारंश्रुत्वामहामनाःशयिष्यसइतियदुक्तंतद्विगणय्यागणयित्वा यतोदुर्मदः १ अभितोजयतीत्यभिजित्तं श्रीहरिम् प्रकर्षेणोर्ध्वंनीयमानाऽवनिर्येन अग्रदंष्ट्रयादंष्ट्राग्रेणस्वरुचोहिरण्याक्षतेजांस्यरुणश्रियायुक्तंयत्तेनाक्ष्णानेत्रेणमुष्णंतंतिरस्कुर्वंतम् अहोचित्रंवनगोचरोमृगोवारिचरोवराहः २ एह्यागच्छ रसौकसांपातालवासिनांनोऽस्माकंसमर्पिता अन्यथापातालावतरणमस्यानघटतइतिभावः हिरण्याक्षेणाधिक्षेपार्थंप्रयुक्ताऽपिभारतीवस्तुतोभगवंतंस्तौति तथाहि वनगोचरोजलेशयानःश्रीनारायणःसएवयोगिभिर्मृग्यतेदुष्टान्वाहंतुंमृगयतइतिमृगः अज्ञनास्तिज्ञोयस्मात्सर्वज्ञेत्यर्थः सुराअधमायस्मात्हेसुरोत्तम ममेक्षमाणस्यापिसतोमामनादृत्यापित्वमनयासहवर्तमानोनोऽस्मदीयंस्वास्तिसमस्तंमंगलंराज्यंयास्यासिप्राप्स्यासिनात्रसं

त्वंलोकपालोऽधिपतिर्बृहच्छ्रवावीर्यापहोदुर्मदवीरमानिनाम् ॥ विजित्यलोकेऽखिलदैत्यदानवान्यद्राजसूयेनपुराऽयजत्प्रभो २८ सएवमुत्सिक्तमदेनविद्विषादृढंप्रलब्धोभगवानपांपतिः ॥ रोषंसमुत्थंशमयन्स्वयाधियाव्यवोचदंगोपशमंगतावयम् २९ पश्यामिनान्यंपुरुषात्पुरातनाद्यःसंयुगेत्वांरणमार्गकोविदम् ॥ आराधयिष्यत्यसुरर्षभेहितंमनस्विनोयंगृणतेभवादृशाः ३० तंवीरमारादभिपद्यविस्मयःशयिष्यसेवीरशयेश्वभिर्वृतः ॥ यस्त्वद्विधानामसतांप्रशांतयेरूपाणिधत्तेसदनुग्रहेच्छया ॥ ३१ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेहिरण्याक्षदिग्विजयेसप्तदशोऽध्यायः॥१७॥ मैत्रेयउवाच॥तदेवमाकर्ण्यजलेशभाषितंमहामनास्तद्विगणय्यदुर्मदः॥ हरेर्विदित्वागतिमंगनारदाद्रसातलंनिर्विविशेत्वरान्वितः ॥ १ ॥ ददर्शतत्राभिजितंधराधरंप्रोन्नीयमानावनिमग्रदंष्ट्रया ॥ मुष्णंतमक्ष्णास्वरुचोऽरुणश्रियाजहासचाहोवनगोचरोमृगः २ आहैनमेह्यज्ञमहींविमुंचनोरसौकसांविश्वसृजेयमर्पिता॥ नस्वस्तियास्यस्यनयाममेक्षतःसुराधमासादितसूकराकृते ३ त्वंनःसपत्नैरभवायकिंभृतोयोमाययाहंत्यसुरान्परोक्षजित् ॥ त्वांयोगमायाबलमल्पपौरुषंसंस्थाप्यमूढप्रमृजेसुहृच्छुचः ४ त्वयिसंस्थितेगदयाशीर्णशीर्षण्यस्मद्भुजच्युतयायेचतुभ्यम् ॥बलिंहरंत्यृषयोयेचदेवाःस्वयंसर्वेनभविष्यंत्यमूलाः ५ सतुद्यमानोऽरिदुरुक्ततोमरैर्दंष्ट्राग्रगांगामुपलक्ष्यभीताम् ॥ तोदंमृषन्निरगादंबुमध्याद्ग्राहाहतःसकरेणुर्यथेभः ६

देहस्तथाप्यस्मत्कृपयाविमुंचेत्यर्थः आसादितालीलयास्वीकृतासूकराकृतिर्येन ३ अभवायनाशाय भृतः पुष्टः वस्तुतस्तुमोक्षायभृतोधृतआश्रितइत्यर्थः योभवान्परोक्षेणचौर्येणजयतीतितथा वस्तुतस्तुदूरतएवस्थित्वाजयतीति संस्थाप्यहत्वा वस्तुतस्तुयोगमायारूपमचिंत्यंबलंयस्य अल्पंपौरुषंयस्मात् तंत्वांसम्यक्स्थापयित्वाभक्त्याहृदिस्थिरीकृत्येत्यर्थः हेमूढप्रमूढान्प्रात्याप्याययतीतितथा प्रापूर्तावितिधातुः सुहृदांशुचःसंसारदुःखानिमृजेनाशयामि यतस्त्वंस्मर्तुर्बांधवानपिमोचयसीतिभावः ४ अस्मद्भुजच्युतयापिगदयाऽशीर्णशीर्षेयस्यतथाभूतेत्वयिसुखंस्थितेसतियेतुभ्यमधुनाबलिंहरंतिनवीनाभक्तायेचपूर्वेभक्ताऋषयोदेवाश्चतेसर्वेस्वयमेवोद्यमंविनैवामूलानभविष्यंति किंतुदृढमूलाएवभविष्यंतीत्यर्थः ५ सहरिररेर्दुरुक्तान्येवतोमराःशस्त्रविशेषास्तैस्तुद्यमानोव्यथ्यमानोदंष्ट्राग्रगतांपृथ्वींभीतामालक्ष्यतोदंदुरुक्तव्यथांमृषन्सहमानएवनिर्गतः करेणुर्हस्तिनी वस्तुतस्त्वरिदुरुक्ततोमरैर्निमित्तभूतैस्तुद्यमानः यथा श्रुतार्थग्राहिणांब्रह्मादीनांव्यथांदृष्ट्वाऽनुकंपयापीड्यमानइत्यर्थः तोदंमृषन्नित्यस्याप्ययमेवार्थः ६

सलिलान्निर्गच्छंतमनुगतःसन् हिरण्यवत्कपिशाःकेशायस्यदैत्यस्य झषोमकरः करालास्तुंगादंष्ट्रायस्य अशनिवन्निःस्वनोयस्य निर्लज्जानामसतांकिंविगर्हितमस्तिनिंदाभयाभावात्पला
यनमपिनायुक्तमित्यर्थः वस्तुतस्तुगताह्रियःप्राप्तह्रियः नसंतोयेभ्यस्तेषांकृपालूनांकिंविगर्हितंनकिंचित् अतःकृपालुत्वाद्दंष्ट्राश्रितभूरक्षणार्थंकिंचित्पलायनमपिनर्निंदितमित्यर्थः यद्वा लो
कोपकारायभुवमुद्धरतोऽनुद्रवणमनुचितंमन्वानोदैत्यआत्मानमेवाधिक्षिपतिगतह्रियांस्वार्थैकपराणामसतामस्माकंकिंविगर्हितगणनास्त्यपितुनास्त्येवधिगस्मानित्यब्रवीदित्यर्थ ७सभगवा
न्विश्वसृजाऽभिष्टुतोविबुधैश्चप्रसूनैरापूर्यमाणः पाठांतरेविश्वसृजांप्रसूनैर्विबुधैराभिष्टुतइति सलिलस्योदस्तादुपरिव्यवहारगोचरेदेशेगांपृथ्वींविन्यस्यतस्यांस्वसत्त्वमाधारशक्तिंनिहितवान्
अरेस्तस्यपश्यतएव ८ परापराकृपृष्ठतोऽनुषक्तंलग्नम् तपनीयोपकल्पंसुवर्णाभरणम् कांचनमयाश्चित्रोदंशःकवचंयस्यतंदैत्यम् प्रचंडमन्युत्वमधिक्षेपादिकंचानुकरणमात्रंदैत्यवाक्यभीता

तंनिःसरंतंसलिलादनुद्रुतोहिरण्यकेशोद्विरदंयथाझषः ॥ करालदंष्ट्रोऽशनिनिःस्वनोऽब्रवीद्गताह्रियांकिंत्वसतांविगर्हितम् ७ सगामुदस्तात्सलिलस्यगोचरे
विन्यस्यतस्यामदधात्स्वसत्त्वम् ॥ अभिष्टुतोविश्वसृजाप्रसूनैरापूर्यमाणोविबुधैःपश्यतोऽरेः ८ परानुषक्तंतपनीयोपकल्पंमहागदंकांचनचित्रदंशम् ॥ मर्मा
ण्यभीक्ष्णंप्रतुदंतंदुरुक्तैःप्रचंडमन्युःप्रहसंस्तंबभाषे ९ श्रीभगवानुवाच ॥ सत्यंवयंभोवनगोचरामृगायुष्मद्विधान्मृगयेग्रामसिंहान् ॥ नमृत्युपाशैःप्रतिमुक्त
स्यवीराविकत्थनंतवगृह्णंत्यभद्र १० एतेवयंन्यासहरारसौकसांगतह्रियोगदयाद्राविताास्ते ॥ तिष्ठामहेऽथापिकथंचिदाजौस्थेयंक्वयामोबलिनोत्पाद्यवैरम्
११ त्वंपद्रथानांकिलयूथपाधिपोघटस्वनोऽस्वस्तयआश्वनूहः ॥ संस्थाप्यचास्मान्प्रमृजाश्रुस्वकानांयःस्वांप्रतिज्ञांनातिपिपर्त्यसभ्यः १२ मैत्रेयउवाच ॥
सोऽधिक्षिप्तोभगवताप्रलब्धश्चरुषाभृशम् ॥ आजहारोल्बणंक्रोधंक्रीड्यमानोऽहिराडिव १३ सृजन्नमर्षितःश्वासान्मन्युप्रचलितेंद्रियः ॥ आसाद्यतरसा
दैत्योगदयाऽभ्यहनद्धरिम् १४ भगवांस्तुगदावेगंविसृष्टंरिपुणोरसि ॥ अवंचयत्तिरश्चीनोयोगारूढइवांतकम् १५ पुनर्गदांस्वामादायभ्रामयंतमभीक्ष्णशः
॥ अभ्यधावद्धरिःक्रुद्धःसंरंभाद्दष्टदच्छदम् १६ ततश्चगदयाऽरातिंदक्षिणस्यांभ्रुविप्रभुः ॥ आजघ्नेसतुतांसौम्यगदयाकोविदोऽहनत् १७ एवंगदाभ्यां
गुर्वीभ्यांहर्यक्षोहरिरेवच ॥ जिगीषयासुसंरब्धावन्योन्यमभिजघ्नतुः १८ तयोःस्पृधोस्तिग्मगदाहतांगयोःक्षतास्रवघ्राणविवृद्धमन्य्वोः ॥ विचि
त्रमार्गांश्चरतोर्जिगीषयाव्यभादिलायामिवशुष्मिणोर्मृधः १९

नांदेवानांभयनिवृत्तये वस्तुतस्तेनतथाऽनुक्तत्वेनकोपादिहेत्वभावात्९ ग्रामसिंहान्शुनः प्रतिमुक्तस्यबद्धस्य विकत्थंश्लाघाम् १० न्यासहरानिक्षेपहराद्राविताःपलायनंकारिताः अथाप्यसम
र्थाअपितिष्ठामः तत्किम् यतःस्थेयंस्थातव्यमेवास्माभिः तत्किमित्यतआह क्वयामः गंतव्यदेशाभावात् ११ पद्रथानांपदातीनांये यूथपास्तेषामधिपः मुख्यइत्यर्थः अस्वस्तयेपराभवार्थमा
शुघटस्वयतस्व अनूहोनिर्वितर्कः योनातिपिपर्तिनपूरयातिपालयतिवाअसावसभ्यःसभायामनर्हः १२ सोऽधिक्षिप्तःसत्यंवयमितिश्लोकेन रुषाप्रलब्धउपहसितश्चएतेवयमितिद्वाभ्याम् क्रीडां
कार्यमाणोऽहिराण्महासर्पइव १३ मन्युनाप्रचलितानिक्षुभितानींद्रियाणियस्य १४ अंतकंमृत्युम् १५ १६ सौम्यविदुर तांगदामप्राप्तामेवाहनत् १७ हर्यक्षोहिरण्याक्षः १८ स्पृधोःस्पर्ध
मानयोः तिग्माभ्यांगदाभ्यामाहतान्यंगानिययोः क्षतादास्रवतीतिक्षतास्रवंरुधिरंतस्यघ्राणमवघ्राणंतेनाविवृद्धोमन्युर्ययोः विचित्रान्मार्गान्गदायुद्धभ्रमणभेदान् इलागौस्तस्यांनिमित्तभू

तायांशुष्मिणोर्मत्तयोर्वृषभयोःप्रस्तुतेऽपिइलापृथ्वीतदर्थम् वृषभौहिखलुबहूनिदिनानिसंग्रथितोत्तुंगशृंगसंघर्षविदीर्णांगगलद्रुधिरौपरस्परोपमर्दंव्यग्रोग्रसंरंभौचमत्कारितगजयूथपौयुध्यमा
नौतिष्ठतइतिप्रसिद्धम् १९ यज्ञाएवावयवायस्यतस्यच मह्यांमहीनिमित्तंद्विषतोः एवंविधंविमर्दनंयुद्धंदिदृक्षुःस्वराट्ब्रह्मातत्रागात् २० आगत्यचनारायणमाह किंकृत्वा दैत्यंविलक्ष्य
कथंभूतम् आसन्नंप्राप्तंशौंडीरंशौर्यमदोवायेन अपेतंसाध्वसंयस्मात् कृतःप्रतीकारोयेन अहार्योऽप्रतिकार्योविक्रमोयस्य सहस्रणीःसहस्राणामृषिसहस्राणांनेता २१ हेदेवतेंऽघ्रिमूलंप्राप्तानां
देवादीनाम् एषोसुरः २२ आगस्कृद्वृथैवापराधारोपकः तत्परिहारायप्रवृत्तोभयकृत् भीतंज्ञात्वादुष्कृदर्थप्राणादिहर्ता अस्मत्तोराद्धोलब्धोवरोयेन अन्वेषन्प्रतिरथमवलोकयन् अप्रतिर
थःप्रतिपक्षशून्यः २३ यद्यस्मादेवंभूतोऽयंतस्मादेनंमाक्रीडमाक्रीडय हेदेवयथोत्थितंक्षुभितमाशीविषंसर्पंबालःपुच्छाकर्षणादिनाक्रीडयतितद्वत् २४ स्वामासुरीम् हेदेवस्वांमायाम् अघंपाप
रूपं २५ वेलामेवाऽऽह एषेति लोकानांछंबट्करीविनाशकरी छंबडित्यव्ययंविनाशेवर्तते २६ अभिजिन्मध्याह्नः सएवमौहूर्तिकोयोगःसन् मुहूर्तःशुभदःकालःअगाद्गतप्रायः अतोयावन्मु

दैत्यस्ययज्ञावयवस्यमायागृहीतवाराहतनोर्महात्मनः ॥ कौरव्यमह्यांद्विषतोर्विमर्दनंदिदृक्षुरागादृषिभिर्वृतःस्वराट् २० आसन्नशौंडीरमपेतसाध्वसंकृतप्र
तीकारमहार्यविक्रमम् ॥ विलक्ष्यदैत्यंभगवान्सहस्रणीर्जगादनारायणमादिसूकरम् ॥ २१ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एषतेदेवदेवानामंघ्रिमूलमुपेयुषाम् ॥ विप्राणां
सौरभेयीणांभूतानामप्यनागसाम् २२ आगस्कृद्भयकृद्दुष्कृदस्मद्राद्धवरोऽसुरः ॥ अन्वेषन्नप्रतिरथोलोकानटतिकंटकः २३ मैनंमायाविनंदृप्तंनिरंकुशमस
त्तमम् ॥ आक्रीडबालवद्देवयथाशीविषमुत्थितम् २४ नयावदेषवर्धेतस्वांवेलांप्राप्यदारुणः ॥ स्वांदेवमायामास्थायतावज्जह्यघमच्युत २५ एषाघोरतमा
संध्यालोकच्छंबट्करीप्रभो॥ उपसर्पतिसर्वात्मन्सुराणांजयमावह२६अधुनैषोऽभिजिन्नामयोगोमौहूर्तिकोह्यगात् ॥ शिवायनस्त्वंसुहृदामाशुनिस्तरदुस्तर
म्२७दिष्ट्यात्वांविहितंमृत्युमयमासादितःस्वयम् ॥ विक्रम्यैनंमृधेहत्वालोकानाधेहिशर्मणि २८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेहिरण्याक्षवधेऽष्टाद
शोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ अवधार्यविरिंचस्यनिर्व्यलीकामृतंवचः ॥ प्रहस्यप्रेमगर्भेणतदपांगेनसोऽग्रहीत् १ ततःसपत्नंमुखतश्चरंत
मकुतोभयम् ॥ जघानोत्पत्यगदयाहनावसुरमक्षजः २ साहतातेनगदयाविहताभगवत्करात् ॥ विघूर्णिताऽपतद्रेजेतदद्भुतमिवाभवत् ३ सतदालब्धती
र्थोपिनबबाधेनिरायुधम् ॥ मानयन्समृधेधर्मंविष्वक्सेनंप्रकोपयन् ४

हूर्तशेषोऽस्तितावद्देवसुदुस्तरमेनांनिस्तरजाहि २७ त्वांमृत्युंत्वयैवशापानुग्रहकालेविहितंनिर्मितम् आसादितःप्राप्तः शर्मणिसुखेआधेहिस्थापय २८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयेटी
कायामष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ऊनविंशेविरिंच्यादिप्रार्थितेनमहामृधे ॥ वराहेणहिरण्याक्षवधश्लाघ्योनुवर्ण्यते ॥ १॥ निर्व्यलीकंचतदमृतंचपाठांतरेनिष्कपटाभिप्राय
चतदृतंच कालात्मनोऽपिममसमुहूर्तबलमुपदिशतीतिप्रहस्यापांगालोकनेनस्वीकृतवान् १ मुखतःअभिमुखे हनौकपोलस्याधोभागे अक्षजोब्रह्मणोघ्राणेंद्रियादाविर्भूतः २ सास्वगदयाते
नहताततोविहताविच्युतासतीविघूर्णिताभूत्वाऽपतद्रेजेच तद्भगवत्करात्पतनम् यद्वा तत्पद्मस्यावृत्त्योरजइत्यनेनापिसंबंधःतद्दैत्यपौरुषंरेजइति ३ लब्धतीर्थोलब्धावसरः सचनबबाधे
नप्राहरत् समानयन्बभूवेतिवाक्यभेदात्सइत्यस्यापौनरुक्त्यम् ४

५ व्यग्रंससंभ्रमंचत्रं.यस्य विषज्जमानंविशेषेणसंगंप्राप्नुवंतंप्रति अतद्विदांतत्प्रभावमजानताम् आसमंतादासन्स्म ६ सदैत्यस्तमात्तचक्रंनिशाम्यदृष्ट्वाऽग्रतोऽव्यवस्थितंचविलोक्यामर्षेण
क्रोधेनपरिप्लुतानिक्षुभितानींद्रियाणियस्यसः आदशद्दष्टवान् ७ चक्षुर्भ्यांदहन्निवसंचक्षाणःपश्यन् इवेतिवस्तुतःक्रोधाभावमाह हतोऽसिज्ञातोऽसीवास्तवोऽर्थः ८ वातरंहसंवायुवेगा
म् ९ घटस्वोद्यमंकुरु यतस्त्वंजेतुमिच्छासि १० ११ हतोमानोगर्वोयस्य १२ ज्वलन्योज्वलनस्तद्वल्लोलुपंग्रसनव्यग्रम् यज्ञायाविष्णुमालक्ष्य अकार्यकरत्वेदृष्टांतःविप्रमुद्दिश्याभिचारंकुर्व
न्यथा १३ अंतःखेआकाशमध्येचकासत्प्रकाशमानम् उदीर्णोत्कटादीधितिर्दीप्तिर्यस्य निशातनेमिनाशितधारेण हरिरिंद्रोयथातार्क्ष्यस्यपतत्रमुज्झितंचिच्छेददेवान्विनिर्जित्यामृतकल

गदायामपविद्धायांहाहाकारेविनिर्गते ॥ मानयामासतद्धर्मंसुनाभंचास्मरद्विभुः ५ तंव्यग्रचक्रंदितिपुत्राधमेनस्वपार्षदमुख्येनविषज्जमानम् ॥ चित्रावा
चोऽतद्विदांखेचराणांतत्रास्मासन्स्वस्तितेऽमुंजहीति ६ सतंनिशाम्यात्तरथांगमग्रतोऽव्यवस्थितंपद्मपलाशलोचनम् ॥ विलोक्यचामर्षपरिप्लुतेंद्रियोरुषा
स्वदंतच्छदमादशच्छ्वसन् ७ करालदंष्ट्रश्चक्षुर्भ्यांसंचक्षाणोदहन्निव ॥ अभिप्लुत्यस्वगदयाहतोऽसीत्याहनद्धरिम् ८ पदासव्येनतांसाधोभगवान्यज्ञसूकरः ॥
लीलयामिषतःशत्रोःप्राहरद्वातरंहसम् ९ आहचायुधमाधत्स्वघटस्वत्वंजिगीषसि ॥ इत्युक्तःसतदाभूयस्ताडयन्व्यनदद्भृशम् १० तांसआपततींवी
क्ष्यभगवान्समवस्थितः ॥ जग्राहलीलयाप्राप्तांगरुत्मानिवपन्नगीम् ११ स्वपौरुषेप्रतिहतेहतमानोमहासुरः ॥ नैच्छद्गदांदीयमानांहरिणावि
गतप्रभः १२ जग्राहत्रिशिखंशूलंज्वलज्ज्वलनलोलुपम् ॥ यज्ञायधृतरूपायविप्रायाभिचरन्यथा १३ तदोजसादैत्यमहाभटार्पितंचकासदंतःखउदीर्ण
दीधिति ॥ चक्रेणचिच्छेदनिशातनेमिनाहरिर्यथातार्क्ष्यपतत्रमुज्झितम् १४ वृक्णेस्वशूलेबहुधाऽरिणाहरेःप्रत्येत्यविस्तीर्णमुरोविभूतिमत् ॥ प्रवृद्धरोषः
सकठोरमुष्टिनानदन्प्रहृत्यांतरधीयतासुरः १५ तेनेत्थमाहतःक्षत्तर्भगवानादिसूकरः ॥ नाकंपतमनाक्क्वापिस्रजाहतइवद्विपः १६ अथोरुधासृजन्मायां
योगमायेश्वरेहरौ ॥ यांविलोक्यप्रजास्त्रस्तामेनिरेऽस्योपसंयमम् १७ प्रववुर्वायवश्चंडास्तमःपांसवमैरयन् ॥ दिग्भ्योनिपेतुर्ग्रावाणःक्षेपणैःप्रहिताइ
व १८ द्यौर्नष्टभगणाऽभ्रौघैःसविद्युत्स्तनयित्नुभिः ॥ वर्षद्भिःपूयकेशासृग्विण्मूत्रास्थीनिचासकृत् १९ गिरयःप्रत्यदृश्यंतनानायुधमुचोऽनघ ॥ दिग्वास
सोयातुधान्यःशूलिन्योमुक्तमूर्धजाः २० बहुभिर्यक्षरक्षोभिःपत्त्यश्वरथकुंजरैः ॥ आततायिभिरुत्सृष्टाहिंस्रावाचोऽतिवैशसाः २१

शंनयतागरुडेनेंद्रप्रयुक्तवज्रस्यास्यंमानंदातुंपिच्छमेकंत्यक्तंतद्यथेंद्रश्चिच्छेदछिन्नंचतद्यथाखेप्रचकोशतद्वत्प्रकाशमानमित्यभिसंधिः १४ अराःसंत्यस्येत्यरिचक्रंतेनबहुधावृक्णेछिन्नेसतिप्रत्ये
त्याभिमुखमागत्यहरेरुरोवक्षःप्रहृत्य १५ मनागीषदपि क्वाप्यंशे १६ अस्यजगतः उपसंयमंप्रलयम् १७ पांसुकृतंतमश्चप्रेरितवंतः क्षेपणैर्यंत्रैः १८ नष्टोभगणोनक्षत्रसमूहोयस्याम् अनेन
दैत्यबलातिरेकाद्ब्रह्मदत्तमुहूर्तातिक्रमोगम्यते अह्निनक्षत्राणामसंभवात् १९ नानायुधानिमुंचंतीतितथायातुधान्यश्चप्रत्यदृश्यंत २० हिंस्राश्छिंधिभिंधीत्येवंभूताअतिवैशसाअत्युग्रावाचउ
त्सृष्टाइत्यत्रैववाक्यसमाप्तिः २१

प्रादुष्कृतानामितिप्रकटितामायाविनाशयत् ।विनाशनमितिपाठेयथाश्रुतैवषष्ठी त्रीणिसवनानिपादायस्य यज्ञमूर्तिरित्यर्थः 'त्रयोअस्यपादा' इतिश्रुतेः २२ भर्तुरादेशंत्वत्पुत्रौभगवान्
हनिष्यतीत्येवंभूतम् २३ उपगूहमानोबाह्वोरंतर्निधायसंघट्टयन् २४ अहन्जघानत्वाष्ट्रंवृत्रम् मरुत्पतिरिंद्रः २५ परितोभ्रमद्गात्रंशरीरंयस्य उदस्तेबहिर्निर्गतेलोचनेयस्य विशीर्णाबाह्वा
दयोयस्य नगेंद्रामहाद्रुमः लुलितउन्मूलितः नभस्वतावायुना २६ संस्थितिंमृत्युम् २७ असतआरोपिताल्लिंगाल्लिंगशरीरान्मोक्तुमिच्छया वराहस्यपूर्वपादयोरेवकरत्वात्करेणाहन्निति
पदाहतइतिचाविरुद्धम् २८ २९ अखिलयज्ञानांतंतवेविस्तारायकारणायेतिवा अरुंतुदोमर्मभेत्ता ३० सादयित्वाहत्वेत्यर्थः पुष्करविष्टरादिभिर्ब्रह्मादिभिःसंस्तुतः ३१ यथाऽनूक्तंगुरू

प्रादुष्कृतानांमायानामासुरीणांविनाशयत् ॥ सुदर्शनास्त्रंभगवान्प्रायुंक्तदयितंत्रिपात् २२ तदादितेःसमभवत्सहसाहृदिवेपथुः ॥ स्मरंत्याभर्तुरादेशंस्त
नाच्चासृक्प्रसुस्रुवे २३ विनष्टासुस्वमायासुभूयश्चाव्रज्यकेशवम् ॥ रुषोपगूहमानोऽमुंददृशेवस्थितंबहिः २४ तंमुष्टिभिर्विनिघ्नंतंवज्रसारैरधोक्षजः ॥ करे
णकर्णमूलेऽहन्यथात्वाष्ट्रंमरुत्पतिः २५ सआहतोविश्वजिताह्यवज्ञयापरिभ्रमद्गात्रउदस्तलोचनः ॥ विशीर्णबाह्वंघ्रिशिरोरुहोऽपतद्यथानगेंद्रोलुलितोनभ
स्वता २६ क्षितौशयानंतमकुंठवर्चसंकरालदंष्ट्रंपरिदष्टदच्छदम् ॥ अजादयोवीक्ष्यशशंसुरागताअहोइमांकोऽनुलभेतसंस्थितिम् २७ यंयोगिनोयोगस
माधिनारहोध्यायंतिलिंगादसतोमुमुक्षया ॥ तस्यैषदैत्यऋषभःपदाहतोमुखंप्रपश्यंस्तनुमुत्ससर्जह २८ एतौतौपार्षदावस्यशापाद्यातावसद्गतिम् ॥ पुनः
कतिपयैःस्थानंप्रपत्स्येतेहजन्मभिः २९ देवाऊचुः ॥ नमोनमस्तेऽखिलयज्ञतंतवेस्थितौगृहीतामलसत्त्वमूर्तये ॥ दिष्ट्याहतोऽयंजगतामरुंतुदस्त्वत्पा
दभक्त्यावयमीशनिर्वृताः ३० ॥ मैत्रेयउवाच ॥ एवंहिरण्याक्षमसह्यविक्रमंससादयित्वाहरिरादिसूकरः ॥ जगामलोकंस्वमखंडितोत्सवंसमीडितःपुष्कर
विष्टरादिभिः ३१ मयायथाऽनूक्तमवादितेहरेःकृतावतारस्यसुमित्रचेष्टितम् ॥ यथाहिरण्याक्षउदारविक्रमोमहामृधेक्रीडनवन्निराकृतः ३२ सूतउवाच ॥
इतिकौषारवाख्यातामाश्रुत्यभगवत्कथाम् ॥ क्षत्ताऽऽनंदंपरंलेभेमहाभागवतोद्विज ३३ अन्येषांपुण्यश्लोकानामुद्दामयशसांसताम् ॥ उपश्रुत्यभवेन्मोदः
श्रीवत्सांकस्यकिंपुनः ३४ योगजेंद्रंझषग्रस्तंध्यायंतंचरणांबुजम् ॥ क्रोशंतीनांकरेणूनांकृच्छ्रतोऽमोचयद्द्रुतम् ३५ तंसुखाराध्यमृजुभिरनन्यशरणैर्नृभिः ॥
कृतज्ञःकोनसेवेतदुराराध्यमसाधुभिः ३६ योवैहिरण्याक्षवधंमहाद्भुतंविक्रीडितंकारणसूकरात्मनः ॥ शृणोतिगायत्यनुमोदतेंऽजसाविमुच्यतेब्रह्मवधाद
पिद्विजाः ३७ एतन्महापुण्यमलंपवित्रंधन्यंयशस्यंपदमायुराशिषाम् ॥ प्राणेंद्रियाणांयुधिशौर्यवर्धनंनारायणोंऽतेगतिरंगशृण्वताम् ३८ इतिश्रीभागव
तेमहापुराणेतृतीयस्कंधेहिरण्याक्षवधोनामएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

क्तिमनतिक्रम्यमयाऽवादितवकथितम् हेसुमित्र यथायेनप्रकारेण ३२ हेद्विजशौनक ३३ कथामुपश्रुत्य ३४ भक्तिमात्रेणपशूनामपिसुलभोऽन्यथादेवानामपिदुर्लभइतितत्कथाश्रवणेक
स्याऽऽनंदोनस्यादित्याह यइतिद्वाभ्याम् झषोग्राहः क्रोशंतीनांसतीनामितिकृपालुत्वमुक्तम् संकटादमोचयत् ३५ ३६ कारणेनपृथिव्युद्धरणादिनासूकररूपस्यहरेः ३७
एतद्धरेर्विक्रीडितंशृण्वतामंतेश्रीनारायणोगतिर्भवति महापुण्यंस्वर्गादिप्रदम् अलंपवित्रमतिशयेनशोधकम् धन्यंधनावहम् यशस्यंकीर्तिकरम् आयुषश्चाशिषांचपदंस्थानंपरित्राणंवा
प्राणानामिंद्रियाणांचपदम् अंगहेविदुर ३८ इतितृतीयेटीकायामेकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ छ ॥

विंशेवराहजन्मादिव्यवधानादथादितः ॥ सर्गोऽनुस्मार्यतेवक्तुमन्वयंप्रस्तुतंमनोः ॥ १ ॥ प्रतिष्ठांस्थानम् अध्यस्यप्राप्य सौतेसूतस्यरोमहर्षणस्यपुत्र अवरमर्वाचीनंजन्मयेषांतेषामीश्वरे
लीनानांमार्गायानिर्गमायकानिद्वाराणिकृतवान् अर्वाचीनान्प्राणिनःकैरुपायैःसृष्टवानित्यर्थः १ विदुरमैत्रेयसंवादेनैतज्ज्ञास्यतइतितमेवसंवादंप्रष्टुमाह क्षत्तेतिपंचभिः श्रीकृष्णसुहृत्त्वेहे
तुः यइति दुर्योधनादिभिरपत्यैःसहितमग्रजंधृतराष्ट्रमघवान्कृतापराधइतिहेतोःश्रीकृष्णोक्तमंत्रानादराद्यस्तत्याज २ अनवरोऽन्यूनः महित्वेमाहिम्नि ३ कुशावर्तेगंगाद्वारे ४ यत्किम
पिपृच्छतुकिंतवेतिचेत्तत्राऽऽह तयोरिति अघघ्नीरघघ्न्योनूनंकथाःप्रवृत्ताः ५ कीर्तन्यानिकीर्तनार्हाण्युदाराणिकर्माणियस्यहरेः ६ एवमितिव्यासवाक्यम् उग्रश्रवारोमहर्षणपुत्रः नैमिषम
यनमाश्रयोयेषाम् अर्पितमध्यात्मंमनोयेन ७ गोरुद्धरणंलीलांहिरण्याक्षंचावज्ञयाहतंनिशम्य भारतोविदुरः ८ यस्मात्त्वमव्यक्तमार्गवित् ब्रह्मणोवाविशेषणम् ९ एतज्जगत् अभा

शौनकउवाच ॥ महींप्रतिष्ठामध्यस्यसौतेस्वायंभुवोमनुः ॥ कान्यन्वतिष्ठद्द्वाराणिमार्गायावरजन्मनाम् १ क्षत्तामहाभागवतःकृष्णस्यैकांतिकःसुहृत् ॥ य
स्तत्याजाग्रजंकृष्णेसापत्यमघवानिति २ द्वैपायनादनवरोमहित्वेतस्यदेहजः ॥ सर्वात्मनाश्रितःकृष्णंतत्परांश्चाप्यनुव्रतः ३ किमन्वपृच्छन्मैत्रेयंविर
जास्तीर्थसेवया ॥ उपगम्यकुशावर्तआसीनंतत्त्ववित्तमम् ४ तयोःसंवदतोःसूतप्रवृत्ताह्यमलाःकथाः ॥ आपोगांगाइवाघघ्नीर्हरेःपादांबुजाश्रयाः ५ तानः
कीर्तयभद्रंतेकीर्तन्योदारकर्मणः ॥ रसज्ञःकोनुतृप्येतहरिलीलाऽमृतंपिबन् ६ एवमुग्रश्रवाःपृष्टऋषिभिर्नैमिषायनैः ॥ भगवत्यर्पिताध्यात्मस्तानाहश्रूयता
मिति ७ सूतउवाच ॥ हरेर्धृतक्रोडतनोःस्वमाययानिशम्यगोरुद्धरणंरसातलात् ॥ लीलांहिरण्याक्षमवज्ञयाहतंसंजातहर्षोमुनिमाहभारतः ८विदुरउवाच ॥
प्रजापतिपतिःसृष्ट्वाप्रजासर्गेप्रजापतीन् ॥ किमारभतमेब्रह्मन्प्रब्रूह्यव्यक्तमार्गवित् ९ येमरीच्यादयोविप्रायस्तुस्वायंभुवोमनुः ॥ तेवैब्रह्मणआदेशात्कथमे
तदभावयन् १० सद्वितीयाःकिमसृजन्स्वतंत्राउतकर्मसु ॥ अहोस्वित्संहताःसर्वइदंस्मसमकल्पयन् ११ मैत्रेयउवाच ॥ दैवेनदुर्वितर्क्येणपरेणानिमिषे
णच ॥ जातक्षोभाद्भगवतोमहानासीद्गुणत्रयात् १२ रजःप्रधानान्महतस्त्रिलिंगोदैवचोदितात् ॥ जातःससर्जभूतादिर्वियदादीनिपंचशः १३ तानिचैकैकशः
स्रष्टुमसमर्थानिभौतिकम् ॥ संहत्यदैवयोगेनहैममंडमवासृजन् १४ सोऽशयिष्टाब्धिसलिलेआंडकोशोनिरात्मकः ॥ साग्रंवैवर्षसाहस्रमन्ववात्सीत्तमीश्वरः १५

वयन्नुत्पादयामासुः सद्वितीयाःसभार्यानपेक्षाः कर्मसुप्रजासर्गादिषु संहताःपरस्परापेक्षाः इदंजगत् ११ ब्रह्माकिमारभतेतिप्रश्नस्ययक्षादीन्सृष्टवानित्युत्तरंवक्तुंपूर्वोक्तांसृष्टिमनुस्मारयाति
दैवेनेतिसप्तभिः मन्वादिप्रश्नानांतूत्तराध्यायमारभ्योत्तरंभविष्यति दुर्वितर्क्येणदैवेनजीवादृष्टेनपरेणप्रकृत्यधिष्ठात्रामहापुरुषेणानिमिषेणकालेनचहेतुनाभगवतोनिर्विकाराज्जातक्षोभायद्गु
णत्रयंप्रधानंतस्मान्महानासीत् तदुक्तंतंत्रे विष्णोस्तुत्रीणिरूपाणिपुरुषाख्यान्यथोविदुः प्रथमंमहतःस्रष्टृद्वितीयंत्वंडसंस्थितम् तृतीयंसर्वभूतस्थंतानिज्ञात्वाविमुच्यतइति १२
महतोजातोभूतादिरहंकारस्त्रिलिंगस्त्रिगुणः रजःप्रधानादिति स्वतःसत्त्वप्रधानस्यापिमहतोहंकरोत्पत्तिकालेकार्यानुरूपंरजःप्रधानत्वंभवतीतिभावः पंचशःतन्मात्राणिमहाभूतानिज्ञानेंद्रि
याणिकर्मेंद्रियाणितत्तद्देवताश्चेतिपंचपंचससर्जेत्यर्थः १३ भौतिकंहैममंडमेकैकशःप्रत्येकंस्रष्टुमसमर्थानिसंतिसंहत्यससृजुः १४ अन्ववात्सीदधिष्ठितवान् १५

सहस्रार्काणामिवोरुर्दीधितिर्यस्यतत् सर्वजीवनिकायानामोकःस्थानंपद्मम् स्वराट्ब्रह्मा १६ यःसलिलाशयेगर्भोदकस्यांतःशेतेतेनभगवताऽनुविष्टोऽधिष्ठितःसन् सस्वराट् स्वयासंस्थया नामरूपादिक्रमेण १७ छायाप्रभाप्रतियोगिनीतया अबुध्येत्यर्थः यस्त्वबुद्धिकृतःप्रभोरित्युक्तत्वात् महातमइतिमहामोहःस्वरूपनिर्देशमात्रविवक्षयामोहइतिप्रथमाप्रयोगः १८ तदेवं प्रथमोक्तांसाधारणांसृष्टिमनूद्यकेचिद्विशेषेणासाधारणांसृष्टिमाह विससर्जेत्यादिनायावत्समाप्ति तद्विसृष्टंकायंरात्रिरूपंततएवजातानियक्षरक्षांसिजगृहुःक्षुत्तृषोःसमुद्भवोयस्यांताम् अत्रच 'याऽस्यसातनूरासीत्तामपाहतसातामिस्राऽभवदि' त्यादिश्रुतिरनुसंधेया १९ उपसृष्टाअभिभूताः जग्धुमत्तुंभक्षयितुम् यतोवयंक्षुत्तृड्भ्यामर्दिताअतएनंपितेतिकृपयामारक्षतेत्येके अन्येतुजक्षध्वंभक्षयतेतिब्रुवंतः जक्षभक्षहसनयोरितिधातुः २० देवोब्रह्मासंविग्नोभीतःसन्मामाजक्षतमाभक्षयतकिंतुरक्षत अहोहेयक्षरक्षांसियूयंमेप्रजाःसुताबभूविथजाताःस्थ एवमुग्रस्वभावायक्षराक्षसाजाताइत्यर्थःतत्रयेजक्षध्वमित्यूचुस्तेयक्षाःयेतुमारक्षतेतिराक्षसाइतिज्ञेयम् एतच्चतिर्यगादितामससर्गस्याप्युपलक्षणम् २१ प्रभयादीव्यन्द्योतमानोयायादेवताद्युतिम

तस्यनाभेरभूत्पद्मंसहस्रार्कोरुदीधिति ॥ सर्वजीवनिकायौकोयत्रस्वयमभूत्स्वराट् १६ सोऽनुविष्टोभगवतायःशेतेसलिलाशये ॥ लोकसंस्थांयथापूर्वं निर्ममेसंस्थयास्वया १७ ससर्जच्छाययाऽविद्यांपंचपर्वाणमग्रतः ॥ तामिस्रमंधतामिस्रंतमोमोहोमहातमः १८ विससर्जात्मनःकायंनाभिनंदंस्तमोमयम् ॥ जगृहुर्यक्षरक्षांसिरात्रिंक्षुत्तृट्समुद्भवाम् १९ क्षुत्तृड्भ्यामुपसृष्टास्तेतंजग्धुमभिदुद्रुवुः ॥ मारक्षतैनंजक्षध्वमित्यूचुःक्षुत्तृडर्दिताः २० देवस्तानाह संविग्नोमामांजक्षतरक्षत ॥ अहोमेयक्षरक्षांसिप्रजायूयंबभूविथ २१ देवताःप्रभयायायादीव्यन्प्रमुखतोऽसृजत् ॥ तेअहार्षुर्देवयंतोविसृष्टांतांप्रभामहः २२ देवोऽदेवान्जघनतःसृजतिस्मातिलोलुपान् ॥ तएनंलोलुपतयामैथुनायाभिपेदिरे २३ ततोहसन्सभगवानसुरैर्निरपत्रपैः ॥ अन्वीयमानस्तरसाक्रुद्धोभीतःपराऽपतत् २४ सउपव्रज्यवरदंप्रपन्नार्तिहरंहरिम् ॥ अनुग्रहायभक्तानामनुरूपात्मदर्शनम् २५ पाहिमांपरमात्मंस्तेप्रेषणेनासृजंप्रजाः ॥ ताइमायभितुंपापाउपाक्रामंतिमांप्रभो २६ त्वमेकःकिललोकानांक्लिष्टानांक्लेशनाशनः ॥ त्वमेकःक्लेशदस्तेषामनासन्नपदांतव २७ सोऽवधार्यास्यकार्पण्यंविविक्ताध्यात्मदर्शनः ॥ विमुंचात्मतनुंघोरामित्युक्तोविमुमोचह २८ तांक्वणच्चरणांभोजांमदविह्वललोचनाम् ॥ कांचीकलापविलसद्दुकूलच्छन्नरोधसम् २९

त्यःसत्त्विकयस्तास्ताःप्रमुखतःप्राधान्येनासृजत् तेदेवाः देवताइतिस्त्रीत्वेननिर्दिष्टानामप्यर्थमात्रविवक्षयातइतिपुंस्त्वेनप्रतिनिर्देशः एवंयक्षरक्षांसीत्यत्रापिज्ञेयम् तेनाविसृष्टांत्यक्तांप्रभामहःदिवसरूपांसतींदेवयंतःक्रीडयंतोऽहार्षुर्जगृहुः २२ अदेवानितिच्छेदःसजघनादसुरानसृजतेतिश्रुतेः अतिलोलुपान्स्त्रीलंपटान् अभिपेदिरेप्राप्ताः २३ परापतदपलायत २४ भक्तेच्छानुरूपमात्मानंदर्शयतीतितथातमुपव्रज्य २५ पाहीतिद्वाभ्यांप्रार्थितवान् यभितुंमैथुनेनधर्षयितुम् २६ लोकानांजनानाम् तवानासन्नावनाश्रितौपादौयैस्तेषाम् २७ विविक्तमसंदिग्धमध्यात्मदर्शनंपरचित्तज्ञानंयस्यहरेः घोरांकामकश्मलांस्वतनुंविमुंचेतिउक्तवानितिशेषः इत्युक्तश्चब्रह्मातांतनुंविमुमोच सर्वत्रतनुत्यागोनामतत्तन्मनोभावत्यागोविवक्षितः ग्रहणंचतत्तद्भावापत्तिरितिद्रष्टव्यं २८ 'साऽहोरात्रयोःसंधिरभवत्' इतिश्रुतेःसातेनविसृष्टातनुःसायंतनीसंध्याबभूव साचकामोद्रेकवेला असुराश्चराजसत्वात्स्त्रीलंपटाअतस्तांसंध्यामेवस्त्रियंकल्पयित्वातेसंमोहंप्राप्ताइत्याह तामितित्रिभिः नूपुराभ्यांक्वणतीचरणांभोजेयस्याः मदेनविह्वलेलोचनेयस्याः कांचीकलापेनविलसद्दुकूलंतेनच्छन्नंरोधःकटितटंयस्यास्ताम् २९

अन्योन्यंश्लेषयोपमर्दनहेतुनोत्तुंगौनिरंतरौपयोधरौयस्याः सुद्विजांसुदतीम् स्निग्धोहासोलीलाऽवलोकनंचयस्याः ३० गूहंतींवस्त्रांचलेनावृण्वानाम् नीलानामलकानांवरूथःस्तोमोविद्यतेयस्याः हेधर्मविदुर तांस्त्रियमुपलभ्यमत्वा ३१ संमूढानांविभावनाक्रममाह अहोइति ३२ अभिसंभाव्यसत्कृत्य विश्रंभात्प्रणयात् कुबुद्धयस्तेतांपप्रच्छुः ३३ काऽसीतित्रिभिः काऽसिजात्याकस्यवाकन्या हेभामिनिकोपने रूपमेवद्रविणमनर्घ्यंवस्तुतदेवपण्यंक्रयार्हंतेनतदसमर्पणेननोविबाधसे ३४किंजातिकुलादिप्रश्नेनयावाकाचिद्भव दिष्ट्येदंतावद्भद्रंजातंयत्तव दर्शनम् किंतुकेवलंनोमनउत्सुनोषिविमथ्नासि ३५ क्षुभितचित्तानांवाक्यंनैकत्रेति हेशालिनिश्लाघ्ये एकत्रनजयातिनास्थिरीभवति यद्वानैकत्रानेकगतिविलासेषुजयतिसर्वोत्कर्षेणवर्तते पतत्पतंगमुच्चलंतंकंदुकम् बृहतोःस्तनयोर्भाराद्भीतंतत्रकृशंमध्यंविषीदतिश्राम्यति शांतामंथरेत्रप्रसरति सुशिखासमूहःशोभनःकेशकलापस्तेपाठांतरेसुशिखाःशोभनान्केशानवकीर्यमाणा

अन्योन्याश्लेषयोत्तुंगनिरंतरपयोधराम् ॥ सुनासांसुद्विजांस्निग्धहासलीलावलोकनाम् ३० गूहंतींव्रीडयाऽऽत्मानंनीलालकवरूथिनीम् ॥उपलभ्यासुराधर्मसर्वेसंमुमुहुःस्त्रियम् ३१ अहोरूपमहोधैर्यमहोअस्यानवंवयः ॥ मध्येकामयमानानामकामेवविसर्पति ३२ वितर्कयंतोबहुधातांसंध्यांप्रमदाकृतिम् ॥ अभिसंभाव्यविश्रंभात्पर्यपृच्छन्कुमेधसः ३३ काऽसिकस्यासिरंभोरुकोवाऽर्थस्तेऽत्रभामिनि ॥ रूपद्रविणपण्येनदुर्भगान्नोविबाधसे ३४ यावाकाचित्त्वमबलेदिष्ट्यासंदर्शनंतव ॥ उत्सुनोषीक्षमाणानांकंदुकक्रीडयामनः ३५ नैकत्रतेजयतिशालिनिपादपद्मंघ्नंत्यामुहुःकरतलेनपतत्पतंगम् ॥ मध्यंविषीदतिबृहत्स्तनभारभीतंशांतेवदृष्टिरमलासुशिखासमूहः ३६ इतिसायंतनींसंध्यामसुराःप्रमदायतीम् ॥ प्रलोभयंतींजगृहुर्मत्वामूढधियःस्त्रियम् ३७ प्रहस्यभावगंभीरंजिघ्रंत्यात्मानमात्मना ॥ कांत्याससर्जभगवान्गंधर्वाप्सरसांगणान् ३८ विससर्जतनुंतांवैज्योत्स्नांकांतिमतींप्रियाम् ॥ तएवचाददुःप्रीत्याविश्वावसुपुरोगमाः ३९ सृष्ट्वाभूतपिशाचांश्चभगवानात्मतंद्रिणा ॥ दिग्वाससोमुक्तकेशान्वीक्ष्यचामीलयद्दृशौ ४० जगृहुस्तद्विसृष्टांतांजृंभणाख्यांतनुंप्रभो ॥ निद्रामिंद्रियविक्लेदाययाभूतेषुदृश्यते ॥ येनोच्छिष्टान्धर्षयंतितमुन्मादंप्रचक्षते ४१ऊर्जस्वंतंमन्यमानआत्मानंभगवानजः ॥ साध्यान्गणान्पितृगणान्परोक्षेणासृजत्प्रभुः ४२ तआत्मसर्गंतंकायंपितरःप्रतिपेदिरे ॥ साध्येभ्यश्चपितृभ्यश्चकवयोयद्वितन्वते ४३ सिद्धान्विद्याधरांश्चैवतिरोधानेनसोऽसृजत् ॥ तेभ्योऽददात्तमात्मानमंतर्धानाख्यमद्भुतम् ४४

न्समूहबधानेति अत्रचास्तंगच्छन्सूर्यएवपतत्पतंगः मेघविच्छेदोमध्यविषादः तारकारूपादृष्टिः तमएवकेशाइत्याद्यूह्यम् ३६ प्रमदेवाचरंतींस्त्रियंमत्वाजगृहुः ३७ प्रहस्यात्मानमात्मनाजिघ्रंत्याकांत्यासौंदर्येण प्रहसनमात्मावघ्राणंचसौंदर्यानुभावचातुर्यविकारः ३८ ज्योत्स्नांचंद्रिकारूपाम् तएवगंधर्वादिगणाः विश्वावसुःपुरोगमोमुख्योयेषु ३९ आत्मनस्तंद्रिणाआलस्येन तांश्चमुक्तकेशान्वीक्ष्यनेत्रेनिमीलितवान् ४० इंद्रियाणांविक्लेदःस्रावोययातांनिद्रांप्रचक्षते येनेंद्रियविक्लेदनहेतुनोच्छिष्टांश्चसतोधर्षयंतिभ्रांतान्कुर्वंतितंभूतादिगणमुन्मादंप्रचक्षते तंद्राजृंभिकानिद्रोन्मादहेतुत्वेनभूतादीनांतनूनांचचातुर्विध्यमुक्तम् ४१ ऊर्जस्वंतंबलवंतम् परोक्षेणादृश्यरूपेण ४२ आत्मनःसर्गोयस्मात्तम् यद्येनकायेनसंप्रदानत्वनिमित्तेन कवयःकर्मकोविदाः साध्येभ्यः पितृभ्यश्चस्वापितृरूपेभ्यः वितन्वतेश्राद्धादिनाहव्यंकव्यंचददाति ४३ तिरोधानेनादृश्यत्वेसत्यप्यंतर्धानशक्त्या ४४

प्रत्यात्म्येनप्रतिबिंबेन आत्माभासंप्रतिबिंबमात्मनाऽऽत्मनोमानःप्रतिबिंबदर्शिनःसुंदरस्यशिरःकंपादिचेष्टा अतएवतत्सृष्टानांमिथःसंमाननेननित्यंमिथुनीभावः ४५ तत्प्रतिबिंबरूपम्
कर्मभिस्तत्पराक्रमानुवर्णनैः ४६ भोगआभोगोविस्तारःपादादिप्रसरणंतद्वतादेहेन अनुपचितेवृद्धिमप्राप्ते तत्रभोगक्रोधादियुक्तम् ४७ अमुतोऽमुष्माद्देहाद्येकेशाअहीयंतप्रच्युतास्तेऽह
योजाताः प्रसर्पतःपादाद्याकुंचनैःप्रचलतोऽमुष्मात्सर्पाः अतएव अगानभवंतीतिनागाःअतिवेगवंतइत्यर्थः भोगवतोजातत्वाद्भोगेनफणेनोरुर्विस्तीर्णाकंधरायेषाम् सर्वेचैतेतत्क्रोधयोगात्क्रू
राः तेषामवांतरजातिभेदःसर्पसिद्धांतेप्रसिद्धः ४८ यदामन्यमानोऽभूत्तदामनून्ससर्ज ४९ तेभ्यःस्वीयंपुरुषंपुरुषाकारंपुरंदेहमत्यसृजद्ददौ तान्मनून् ५० तेत्वयायत्कृतंतत्सुकृतम् सुकृतत्व
माहुः यस्मिन्मनुसर्गे क्रियाअग्निहोत्राद्याः अतोऽस्मिन्सर्वैवयंसाकंसहान्नंहविर्भागाद्यदामभक्षयाम हेब्रह्मन् ५१ कायसृष्टिमुक्त्वाऋषीणांसृष्टिमाह तपसेति विद्याउपासना योगोत्राऽऽ

सकिन्नरान्किंपुरुषान्प्रत्यात्म्येनासृजत्प्रभुः ॥ मानयन्नात्मनात्मानमात्माभासंविलोकयन् ४५ तेतुतज्जगृहूरूपंत्यक्तंयत्परमेष्ठिना ॥ मिथुनीभूयगायंतस्त
मेवोषसिकर्मभिः ४६ देहेनवैभोगवताशयानोबहुचिंतया ॥ सर्गेऽनुपचितेक्रोधादुत्ससर्जहतद्वपुः ४७ येऽहीयंतामुतःकेशाअहयस्तेंगजज्ञिरे ॥ सर्पाःप्रस
र्पतःक्रूरानागाभोगोरुकंधराः ४८ सआत्मानंमन्यमानःकृतकृत्यमिवात्मभूः ॥ तदामनून्ससर्जांतेमनसालोकभावनान् ।४९ तेभ्यःसोऽत्यसृजत्स्वीयंपु
रंपुरुषमात्मवान् ॥ तान्दृष्ट्वायेपुरासृष्टाःप्रशशंसुःप्रजापतिम् ५० अहोएतज्जगत्स्रष्टःसुकृतंबततेकृतम् ॥ प्रतिष्ठिताःक्रियायस्मिन्साकमन्नमदामहे ५१
तपसाविद्ययायुक्तोयोगेनसुसमाधिना ॥ ऋषीनृषिर्हृषीकेशःससर्जाभिमताःप्रजाः ५२ तेभ्यश्चैकैकशःस्वस्यदेहस्यांशमदादजः ॥ यत्तत्समाधियोगर्द्धि
तपोविद्याविरक्तिमत् ॥ ५३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ विदुरउवाच ॥ स्वायंभुवस्यचमनोर्वंशःपरमसंम
तः॥कथ्यतांभगवन्यत्रमैथुनेनैधिरेप्रजाः १ प्रियव्रतोत्तानपादौसुतौस्वायंभुवस्यवै ॥ यथाधर्मंजुगुपतुःसप्तद्वीपवतींमहीम् २ तस्यवैदुहिताब्रह्मन्देवहूतीति
विश्रुता ॥ पत्नीप्रजापतेरुक्ताकर्दमस्यत्वयाऽनघ ३ तस्यांसवैमहायोगीयुक्तायांयोगलक्षणैः ॥ ससर्जकतिधावीर्यंतन्मेशुश्रूषवेवद ४ रुचिर्योभगवान्ब्रह्मन्द
क्षोवाब्रह्मणःसुतः ॥ यथाससर्जभूतानिलब्ध्वाभार्यांचमानवीम् ॥ ५ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ प्रजाःसृजेतिभगवान्कर्दमोब्रह्मणोदितः ॥ सरस्वत्यांतपस्तेपेसह
स्राणांसमादश ६ ततःसमाधियुक्तेनक्रियायोगेनकर्दमः ॥ संप्रपेदेहरिंभक्त्याप्रपन्नवरदाशुषम् ७

सनादिःसुसमाधिर्वैराग्यैश्वर्यादियुक्तःसमाधिः तेनचयुक्तः हृषीकेशःस्ववशेंद्रियःसन् ऋषिर्ब्रह्मा ऋषीन्प्रजाःससर्ज ५२ किंतद्देहंयस्यांशमदादित्यतआह यदिति समाधिश्चयोगश्चऋ
द्धिश्चऐश्वर्यंतपश्चविद्याचविरक्तिश्चविद्यंतेयस्मिंस्तत् ॥ ५३ ॥ ॥ इतितृतीयस्कंधेटीकायांविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥ ॥ एकविंशेतपोविद्यातोषितेनतुविष्णुना ॥ कर्दमस्यमनोः
पुत्र्याविवाहघटनोच्यते १ एधिरेएधांचक्रिरे १ धर्मंमहींचयथाजुगुपतुःररक्षतुस्तन्मेवदेतितृतीयेनान्वयः २ तस्यमनोः ३ योगलक्षणैर्यमादिभिर्युक्तायाम् कतिधावीर्यंससर्ज कति
पुत्रानुत्पादयामासेत्यर्थः ४ मानवींमनोःकन्यामाकूतिंचप्रसूतिंचभार्यांलब्ध्वायथाभूतानिससर्जतच्चवदेतिचकारस्यार्थः ५ सहस्राणांसमादश दशसहस्राणिसंवत्सरानित्यर्थः ६
ततस्तस्मिंस्तपसि क्रियायोगेनपूजाप्रकारेण संप्रपेदेसिषेवे प्रपन्नेभ्योभक्तेभ्योवरदातारम् ७

शब्दैकवेद्यंयद्ब्रह्मतन्मयंवपुर्दधत्तंप्रत्यात्मानंदर्शयामास ८ सकर्दमस्तंखेऽत्रस्थितंदृष्ट्वामूर्ध्नाक्षितावपतत् गीर्भिश्चाभ्यगृणादितिचतुर्णामन्वयः पद्मोत्पलेदिनरात्रिविकासे सितानांपद्मा
नामुत्पलानांचस्रक्यस्यतम् स्निग्धानीलाश्चयेऽलकास्तेषांव्रातोवक्त्राब्जेयस्य ९ श्वेतोत्पलंक्रीडनकंयस्य मनःस्पर्शमनस्यानंदजनकंस्मितमीक्षणंचयस्यतम् १० वक्षसिश्रीर्यस्य कौस्तुभः
कंधरायांयस्य ११ प्रीतिरेवस्वभावःस्वतःसिद्धोधर्मोयस्यतथाविधआत्मामनोयस्य १२ त्वामृतेपरमानंदंधिगन्यवरकामुकम् अथापिकृपणंमानुगृहाणवरदानतः ॥ १ ॥ बतेतिहर्षेहेईड्य
नोऽस्माभिःसमग्रसत्त्वनिधेस्तवदर्शनादद्याक्ष्णोःसांसिध्यंसाफल्यंजुष्टंसेवितम् त्वद्दर्शनमेवमहाफलमित्युपपादयाति यस्यतवदर्शनंसद्भिरुत्तरोत्तरमापादितप्रकर्षैर्जन्मभीरूढोविरूढोयोगो
यैस्तेऽपि १३ सकामभक्तान्विगर्हयन्नाह यइति हेईशयेनिरयेऽपिस्युस्तेषांकामानांलवाययेत्वन्माययानष्टबुद्धयस्तएवोपासते त्वंतुतेषांतान्कामानपिरासिददासि १४ यःसकामान्निंदामि
सोऽहमपितादृशएवेत्याह तथेति गृहमेधोगृहाश्रमस्तत्रधेनुंत्रिवर्गदोग्ध्रींभार्यांपरिवोढुकामःपरिणेतुमिच्छन्कामदुघांघ्रिपस्यकल्पद्रुमस्यतवमूलमंघ्रिमुपेयिवानुपगतोऽस्मिनतुकामाद्यर्थम

तावत्प्रसन्नोभगवान्पुष्कराक्षःकृतेयुगे ॥ दर्शयामासतंक्षत्तःशाब्दंब्रह्मदधद्वपुः ८ सतंविरजमर्काभंसितपद्मोत्पलस्रजम् ॥ स्निग्धनीलालकव्रातवक्त्राब्जंविर
जोंबरम् ९ किरीटिनंकुंडलिनंशंखचक्रगदाधरम् ॥ श्वेतोत्पलक्रीडनकंमनःस्पर्शस्मितेक्षणम् १० विन्यस्तचरणांभोजमंसदेशेगरुत्मतः ॥ दृष्ट्वाखेऽव
स्थितंवक्षःश्रियंकौस्तुभकंधरम् ११ जातहर्षोऽपतन्मूर्ध्नाक्षितौलब्धमनोरथः ॥ गीर्भिस्त्वभ्यगृणात्प्रीतिस्वभावात्माकृतांजलिः ॥ १२ ॥ ऋषिरुवाच॥
जुष्टंबताद्याखिलसत्त्वराशेःसांसिध्यमक्ष्णोस्तवदर्शनान्नः ॥ यद्दर्शनंजन्मभिरीड्यसद्भिराशासतेयोगिनोरूढयोगाः १३ येमाययातेहतमेधसस्त्वत्पादारविं
दंभवसिंधुपोतम् ॥उपासतेकामलवायतेषांरासीशकामान्निरयेऽपियेस्युः १४ तथासचाहंपरिवोढुकामःसमानशीलांगृहमेधधेनुम् ॥ उपेयिवान्मूलमशेषमू
लंदुराशयःकामदुघांघ्रिपस्य १५ प्रजापतेस्तेवचसाऽधीशतंत्यालोकःकिलायंकामहतोनुबद्धः ॥ अहंचलोकानुगतोवहामिबलिंचशुक्लानिमिषाय
तुभ्यम् १६ लोकांश्चलोकानुगतान्पशूंश्चहित्वाश्रितास्तेचरणातपत्रम् ॥ परस्परंत्वद्गुणवादसीधुपीयूषनिर्यापितदेहधर्माः १७ नतेजराक्षभ्रमिरायु
रेषांत्रयोदशारंत्रिशतंषष्टिपर्व ॥ षण्नेम्यनंतच्छदियत्त्रिणाभिकरालस्रोतोजगदाच्छिद्यधावत् १८

न्यत्किमप्युपास्यताम् न यतोऽशेषस्यपुरुषार्थस्यमूलमेतदेव १५ननुतर्हिमुक्त्यर्थमेवाकिंनभजासि अनधिकारादित्याह हेअधीशयस्त्वंप्रजापतिस्तस्यतववचसातंत्यायंकामहतोलोकःपशु
वद्बद्धः हेशुक्लशुद्धधर्ममूर्तेऽहंचकिललोकानुगतोऽतस्तुभ्यंबलिंवहामिकर्ममयींत्वदाज्ञामनुवर्ते अनिमिषायकालात्मने तदर्थंभार्यांचेच्छामीतिचकारस्यार्थः नकेवलंलोकानुगतोबलिंवहा
मिकिंतुऋणत्रयापाकरणार्थमितिकिलेत्युक्तम् १६ अनिमिषायेत्यनेनकालात्मकात्त्वत्तोभीतःकर्मकरोमीत्युक्तमेतत्तुभयंत्वद्भक्तानांनास्तीत्याह द्वाभ्याम् लोकान्कामाभिभूतांस्ताननुसृ
तान्पशूंश्चविवेकेसत्यपिपुनःकर्मजडान्मादृशान्हित्वाऽनादृत्ययेतवचरणरूपमातपत्रंश्रिताः तानेवाऽऽह त्वद्गुणानांवादःकथातदेवसीधुमदिरासंसारविस्मारकत्वात् पीयूषंरुचिकरत्वात्
तेननिर्यापिताविलापितादेहधर्माःक्षुत्पिपासादयोयैः एषामित्युत्तरेणान्वयः १७ तवयत्त्रिणाभिकालचक्रंतज्जगदाच्छिद्याऽऽकृष्यधावदपिएषांत्वद्भक्तानामायुराच्छिद्यधावन्नभवति कथं
भूतम् अजरंब्रह्मतस्मिन्नक्षरूपेभ्रमिर्भ्रमणम् भ्रमदितिवक्तव्येऽतिभ्रमणशीलत्वादुपचारेणभ्रमिरित्यभेदनिर्देशः अधिकमासेनसहत्रयोदशमासाअरायस्य त्रिशतंषष्टिश्चाहोरात्राःपर्वाणि

शतशब्देविभक्तेरलुगार्षः षड्ऋतवोनेमयोयस्य अनंताःक्षणलवादयश्छदाःपत्राणिपत्राकाराधाराःसंतियस्य त्रीणिचातुर्मास्यानिनाभयआधारभूतानिवलयानियस्य करालस्त्रोतस्तीव्र
वेगम् एतैर्विशेषणैरेवसंवत्सरात्मकंचक्रमुक्तमितिद्रष्टव्यम् १८ ननुनिरुपाधिमुदासीनंमांकिंयाचसेतथाऽपिमाययाविश्वसृष्ट्यादिकर्तृत्वात्त्वमेवयाच्यइत्याह स्वयमेकएवसन्नप्यात्मन्यधि
कृतयायोगमाययाहेतुभूतयायाःस्वीकृताःशक्तयःसत्त्वाद्यास्ताभिः अदोविश्वम् स्वव्यतिरिक्तसाधनानपेक्षत्वेदृष्टांतः यथेति १९ यद्यपिमायिकत्वाद्भक्तेभ्योविषयसुखंदातुंनेच्छसितथा
ऽप्यस्मदभिप्रायानुसारेणतत्संपादयेत्याह नैतदिति हेअधीशनोऽस्माकंभजतांभूतसूक्ष्मरूपंपदंशब्दादिविषयसुखंमाययातनुषेविस्तारयसीतियदेतत्तवयद्यपीप्सितंनभवतितथाऽप्यस्मदनु
ग्रहायास्तु ऋणत्रयापाकरणानंतरमेवापवर्गायभवत्वित्यर्थः यर्हियतोमाययापरिच्छिन्नइवलसंत्यातुलस्यायुक्तस्त्वंविलक्षितोऽसि एवंभूतस्यतवदर्शनंयतोभुक्तिमुक्तिप्रदमित्यर्थः २० तं
त्वात्वांभुक्तिमुक्तिप्रदंनमामि मुक्तिदत्वेहेतुःअनुभूत्याज्ञानेनोपरतःक्रियार्थःकर्मफलभोगोयस्मिन् भोगदत्वेहेतुः स्वमाययाआवर्तितंलोकतंत्रंविश्वोपकरणंयेन अतःसकामैर्निष्कामैश्चनम

एकःस्वयंसञ्जगतःसिसृक्षयाद्वितीययात्मन्नधियोगमायया ॥ सृजस्यदःपासिपुनर्ग्रसिष्यसेयथोर्णनाभिर्भगवन्स्वशक्तिभिः १९ नैतद्बताधीशपदंतवेप्सितं
यन्माययानस्तनुषेभूतसूक्ष्मम् ॥ अनुग्रहायास्त्वपियर्हिमाययालसत्तुलस्यातनुवाविलक्षितः २० तंत्वाऽनुभूत्योपरतक्रियार्थंस्वमाययावर्तितलोकतंत्रम् ॥
नमाम्यभीक्ष्णंनमनीयपादसरोजमल्पीयसिकामवर्षम् २१ ऋषिरुवाच ॥ इत्यव्यलीकंप्रणुतोऽब्जनाभस्तमाबभाषेवचसाऽमृतेन ॥ सुपर्णपक्षोपरिरोच
मानःप्रेमस्मितोद्वीक्षणविभ्रमद्भ्रूः २२ श्रीभगवानुवाच ॥ विदित्वातवचैत्यंमेपुरैवसमयोजितत् ॥ यदर्थमात्मनियमैस्त्वयैवाहंसमर्चितः २३ नवैजातुमृ
षैवस्यात्प्रजाध्यक्षमदर्हणम् ॥ भवद्विधेष्वतितरांमयिसंगृभितात्मनाम् २४ प्रजापतिसुतःसम्राण्मनुर्विख्यातमंगलः ॥ ब्रह्मावर्तंयोऽधिवसन्शास्तिसप्ता
र्णवांमहीम् २५ सचेहविप्रराजर्षिर्महिष्याशतरूपया ॥ आयास्यतिदिदृक्षुस्त्वांपरश्वोधर्मकोविदः २६ आत्मजामसितापांगींवयःशीलगुणान्विताम् ॥ मृ
गयंतींपतिंदास्यत्यऽनुरूपायतेप्रभो २७ समाहितंतेहृदयंयत्रेमान्परिवत्सरान् ॥ सात्वांब्रह्मन्नृपवधूःकाममाशुभजिष्यति २८ यातआत्मभृतंवीर्यंनवधाप्र
सविष्यति ॥ वीर्येत्वदीयेऋषयआधास्यंत्यंऽजसाऽऽत्मनः २९ त्वंचसम्यगनुष्ठायनिदेशंमउशत्तमः ॥ मयितीर्थीकृताशेषक्रियार्थोमांप्रपत्स्यसे ३० कृ
त्वादयांचजीवेषुदत्त्वाचाभयमात्मवान् ॥ मय्यात्मानंसहजगद्द्रक्ष्यस्यात्मनिचापिमाम् ३१

नीयंपादसरोजंयस्यतम् तत्राल्पीयसिसकामेपुंसिभजनेवाकामान्वर्षतीतितथातम् २१ अमृतेनसुखकरेणप्रेमस्मिताभ्यामीक्षणेनविभ्रमंतीभ्रूर्यस्य २२ चैत्यंहार्दभावम् मेमयासमयोजिसंघ
टितम् यदर्थमेवाहंसमर्चितस्तत्२३ मयिसंगृभितःसंगृहीतएकाग्रीकृतआत्माचित्तंयैस्तेषांयन्मदर्हणम् त्वादृशेष्वतितरांसर्वथामृषानिष्फलंनस्यात् २४ विख्यातंमंगलमभ्युदयःसदाचारा
दिलक्षणंयस्य २५ हेविप्र महिष्यासह २६ २७ यत्रयस्यांभार्यायाम् समाहितमभिसंधानेनास्थितम् नृपवधूराजकन्या २८ तेवीर्यमात्मनिभृतंधृतंयाप्रसविष्यतिसाभजिष्यति वीर्येवीर्य
प्रसूतासुकन्यासु अंजसाआत्मनःपुत्रानाधास्यंति २९ निदेशमाज्ञाम् उशत्तमःशुद्धसत्वः तीर्थेपात्रेतेनदानंलक्ष्यते मयिसमर्पितसर्वकर्मफलइत्यर्थः ३० गार्हस्थ्येनदयांकृत्वासंन्यासे
नाभयंदत्त्वामय्यात्मानंजगच्चसहैकीभूतंद्रक्ष्यसि ३१

त्वद्वीर्येणसहदेवहूत्यामवतीर्येतिशेषः ३२ प्रत्यग्भूतेष्वक्षेषुजायेतआविर्भवतीतिप्रत्यगक्षजःसरस्वत्यानद्यापरिश्रितात्परिवेष्टितात् ३३ अशेषैस्तपोमंत्रादिसिद्धेश्वरैरभिष्टुतःसिद्धमार्गोवै
कुंठमार्गोयस्य यद्वा अशेषसिद्धेश्वराभिष्टुतश्चासौसिद्धैर्मृग्यतइतिसिद्धमार्गश्चसययौ पत्त्ररथेंद्रोगरुडस्तस्यपक्षैरुदीर्णमभिव्यक्तंसामाकर्णयन् बृहद्रथंतरेपक्षावितिश्रुतेः उच्चारितंस्तोमंच
सामाधारभूतानामृचांसमुदायंशृण्वन् स्तोमआत्मेतिश्रुतेः समासपाठेउच्चारितःस्तोमःस्तोत्रीयसमुदायोयस्यसाम्नइति ३४ तंकालंपरश्वइत्युक्तंप्रतीक्षमाणः ३५ शातकौंभाःसौवर्णाःपरि
छेदाःपरिकरायस्मिंस्तंरथमास्थायदुहितरंचारोप्यवरान्वेषणार्थंपर्यटन् ३६ हेसुधन्वन्विदुर यदहः ३७ तत्प्रवेशमात्रेणपरमानंदंप्राप्तइतिदर्शयितुमाश्रमंवर्णयति यस्मिन्नित्यादिभिःसप्त
भिःश्लोकैःप्रपन्नेकर्दमे ३८ शिवमारोग्यममृतवत्स्वादुजलंयस्मिन् ३९ कूजंतःपुण्यामृगाद्विजाश्चयेषुतैःपुण्यद्रुमलतानांजालैःसमूहैर्युक्तम् ४० घुष्टंनादितम् मत्तभ्रमराणांविभ्रमोविनोदोय

सहाहंस्वांशकलयात्वद्वीर्येणमहामुने ॥ तवक्षेत्रेदेवहूत्यांप्रणेष्येतत्त्वसंहिताम् ३२ मैत्रेयउवाच ॥ एवंतमनुभाष्याथभगवान्प्रत्यगक्षजः ॥ जगामबिंदुसर
सःसरस्वत्यापरिश्रितात् ३३ निरीक्षतस्तस्यययावशेषसिद्धेश्वराभिष्टुतसिद्धमार्गः ॥आकर्णयन्पत्त्ररथेंद्रपक्षैरुच्चारितंस्तोममुदीर्णसाम ३४ अथसंप्रस्थिते
शुक्लेकर्दमोभगवानृषिः ॥ आस्तेस्मबिंदुसरसितंकालंप्रतिपालयन् ३५ मनुःस्यंदनमास्थायशातकौंभपरिच्छदम् ॥ आरोप्यस्वांदुहितरंसभार्यः
पर्यटन्महीम् ३६ तस्मिन्सुधन्वन्नहनिभगवान्यत्समादिशत् ॥ उपायादाश्रमपदंमुनेःशांतव्रतस्यतत् ३७ यस्मिन्भगवतोनेत्रान्न्यपतन्नश्रुबिंदवः ॥
कृपयासंपरीतस्यप्रपन्नेऽर्पितयाभृशम् ३८ तद्वैबिंदुसरोनामसरस्वत्यापरिप्लुतम् ॥ पुण्यंशिवामृतजलंमहर्षिगणसेवितम् ३९ पुण्यद्रुमलताजालैःकूजत्पु
ण्यमृगद्विजैः ॥ सर्वर्तुफलपुष्पाढ्यंवनराजिश्रियाऽन्वितम् ४० मत्तद्विजगणैर्घुष्टंमत्तभ्रमरविभ्रमम् ॥ मत्तबर्हिनटाटोपमाह्वयन्मत्तकोकिलम् ४१ कदंबचंपका
शोककरंजबकुलासनैः ॥ कुंदमंदारकुटजैश्चूतपोतैरलंकृतम् ४२ कारंडवैःप्लवैर्हंसैःकुररैर्जलकुक्कुटैः ॥ सारसैश्चक्रवाकैश्चचकोरैर्वल्गुकूजितम् ४३ तथैवहरिणैः
क्रोडैःश्वाविद्गवयकुंजरैः ॥ गोपुच्छैर्हरिभिर्मर्कैर्नकुलैर्नाभिभिर्वृतम् ४४ प्रविश्यतत्तीर्थवरमादिराजःसहात्मजः ॥ ददर्शमुनिमासीनंतस्मिन्हुतहुताशनम्
४५ विद्योतमानंवपुषातपस्युग्रयुजाचिरम् ॥ नातिक्षामंभगवतःस्निग्धापांगावलोकनात् ॥ तद्व्याहृतामृतकलापीयूषश्रवणेनच ४६ प्रांशुंपद्मपलाशाक्षं
जटिलंचीरवाससम् ॥ उपसंसृत्यमलिनंयथाऽर्हणमसंस्कृतम् ४७ अथोटजमुपायातंनृदेवंप्रणतंपुरः ॥ सपर्ययापर्यगृह्णात्प्रतिनंद्यानुरूपया ४८

स्मिन् मत्ताबर्हिणएवनटास्तेषामाटोपोनृत्यसंभ्रमोयस्मिन् आह्वयंतोमिथोमत्ताःकोकिलायस्मिन् २१ कदंबादिभिर्वृक्षैरलंकृतम् ४२ कारंडवादिभिःपक्षिभिर्वल्गुयथातथाकूजितम् ४२
हरिणादिभिर्वृतम् तत्रक्रोडःसूकरः श्वाविच्छल्लकः मर्कोमर्कटःतद्विशेषागोपुच्छाः हरिर्वानरःसिंहोवा नाभिःकस्तुरीमृगः ४४ हुतोहुताशनोब्रह्मचारियोग्योयेन ४५ उग्रायुक्त्यो
योयस्यतेनवपुषाविद्योतमानम्तस्यभगवतोव्याहृतंभाषणमेवामृतकलाअमृतमयस्यचंद्रस्यकलातन्मयंपीयूषंतस्यश्रवणेनचनातिक्षामंतपसाकृशंसंतमप्यकृशम् ४६ प्रांशुमुन्नतम् उपसं
सृत्यसमीपंगत्वामलिनंददर्शेतिपूर्वेणक्रिया अर्ह्यतेनेनेत्यर्हणंमहारत्नंतदसंस्कृतमनिर्णिक्तंयथामलिनंदृश्यतेतद्वत् ४७ उटजंपर्णशालांप्राप्तंपुरःपादसमीपेप्रणतमाशीर्भिरभिनंद्यसपर्ययापूज
याप्रत्यगृह्णात्सत्कृतवान् ४९

४९ तेचंक्रमणंपर्यटनम् हियस्मात् ५० मनुस्थंविष्णुंप्रणमति यइति स्थानेतत्तत्कार्यावसरे शुक्लायविष्णवे ५१ नयदेतिपंचानामयमर्थः यद्यपिधर्मरक्षार्थंसर्वतःपर्यटतस्तवप्रसंगादप्यागमनंसंभवतितथाऽपिविशेषकार्थंचेदस्तितत्कथ्यतामिति जैत्रंजयप्रदंमणिगणाअर्पितायस्मिंस्तंरथमारुह्यत्वंयदाभुवोमंडलंनपर्यटसितदासेतवोभिद्येरन्नितित्रयाणामन्वयः विस्फूर्जन्नादंकुर्वच्चंडंकोदंडंधनुर्यस्य ५२ स्वसैन्यस्यचरणैःक्षुण्णंसंघट्टितम् ५३ वर्णाश्रमाणांनिबंधनंयैः बतअहो ५४ निरंकुशैर्नृभिर्निमित्तभूतैः शयानोनिश्चिते ५५ निर्व्यलीकेनसहर्षेण प्रतिपद्यामहेस्वीकुर्महे ॥ ५६ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेतृतीयस्कंधेटीकायामेकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ द्वाविंशेकर्दमायादाद्यथादिष्टांहिविष्णुना ॥ मनुर्दुहितरंदेवहूतिमित्युपवर्ण्यते ॥ १ ॥ एवमाविष्कृतोऽभिष्टुतोऽशेषाणांगुणानांकर्मणांचोदयउत्कर्षोयस्यससम्राण्मनुः सव्रीडइवस्वकीर्तिश्रवणात् प्रत्याख्यानशंकयावातंमुनिमुवाच उपारतंनिवृत्तिरतम् ॥ १

गृहीतार्हणमासीनंसंयतंप्रीणयन्मुनिः ॥ स्मरन्भगवदादेशमित्याहश्लक्ष्णयागिरा ४९ नूनंचंक्रमणंदेवसतांसंरक्षणायते ॥ वधायचासतांयस्त्वंहरेःशक्तिर्हिपालिनी ५० योर्केंद्वग्नींद्रवायूनांयमधर्मप्रचेतसाम् ॥ रूपाणिस्थानआधत्सेतस्मैशुक्लायतेनमः ५१ नयदारथमास्थायजैत्रंमणिगणार्पितम् ॥ विस्फूर्जच्चंडकोदंडोरथेनत्रासयन्नघान् ५२ स्वसैन्यचरणक्षुण्णंवेपयन्मंडलंभुवः ॥ विकर्षन्बृहतींसेनांपर्यटस्यंशुमानिव ५३ तदैवसेतवःसर्वेवर्णाश्रमनिबंधनाः ॥ भगवद्रचिताराजन्भिद्येरन्बतदस्युभिः ५४ अधर्मश्चसमेधेतलोलुपैर्व्यंकुशैर्नृभिः ॥ शयानेत्वयिलोकोयंदस्युग्रस्तोविनंक्ष्यति ५५ अथापिपृच्छेत्वांवीरयदर्थंत्वमिहागतः ॥ तद्वयंनिर्व्यलीकेनप्रतिपद्यामहेहृदा ॥ ५६ ॥ ॥ इतिश्रीगागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेएकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ एवमाविष्कृताशेषगुणकर्मोदयोमुनिम् ॥ सव्रीडइवतंसम्राडुपारतमुवाचह १॥ मनुरुवाच ॥ ब्रह्माऽसृजत्स्वमुखतोयुष्मानात्मपरीप्सया ॥ छंदोमयस्तपोविद्यायोगयुक्तानलंपटान् २ तत्त्राणायासृजच्चास्मान्दोःसहस्रात्सहस्रपात् ॥ हृदयंतस्यहिब्रह्मक्षत्रमंगंप्रचक्षते ३ अतोह्यन्योऽन्यमात्मानंब्रह्मक्षत्रंचरक्षतः ॥ रक्षतिस्माव्ययोदेवःसयःसदसदात्मकः ४ तवसंदर्शनादेवाच्छिन्नामेसर्वसंशयाः ॥ यत्स्वयंभगवान्प्रीत्याधर्ममाहरिरक्षिषोः ५ दिष्ट्याभेभगवान्दृष्टोदुर्दर्शोयोऽकृतात्मनाम् ॥ दिष्ट्यापादरजःस्पृष्टंशीर्ष्णामेभवतःशिवम् ६ दिष्ट्यात्वयाऽनुशिष्टोऽहंकृतश्चानुग्रहोमहान् ॥ अपावृतैः कर्णरंध्रैर्जुष्टादिष्ट्योशतीर्गिरः ७ सभवान्दुहितृस्नेहपरिक्लिष्टात्मनोमम ॥ श्रोतुमर्हसिदीनस्यश्रावितंकृपयामुने ८ प्रियव्रतोत्तानपदोःस्वसेयंदुहिता मम ॥ अन्विच्छतिपतिंयुक्तंवयःशीलगुणादिभिः ९

मदीयाकन्यात्वयापरिणयातविज्ञापयिष्यन्युष्मदस्मत्संबंधस्तावदीश्वरेणपूर्वमेवघटितइत्याह ब्रह्मेतिसार्धाभ्याम् आत्मनःपरीप्सयापर्याप्तुमिच्छया छंदोमयस्यात्मनःपर्याप्तिःपालनंवेदमवर्तनंतस्येच्छया युष्मान्ब्राह्मणान् २ तत्त्राणायब्राह्मणपालनाय ब्रह्मब्राह्मणजातिःक्षत्रंक्षात्रियजातिः ३ एवंसदेवएवरक्षातिस्म कोऽसौ यःसदसदात्मकःसर्वात्मकः तथाऽप्यव्ययोनिर्विकारः ४ तंविज्ञापयितुमेवतद्दर्शनादिकमभिनंदति तवेतित्रिभिः ५ अकृतानामवशीकृतचित्तानाम् ६ अनुग्रहोऽनुशासनादिरूपएव उशतीरुशत्यः ७ विज्ञापयति सभवानिति सप्तभिःदुहितुःस्नेहेनपरिक्लिष्टआत्मायस्य श्रावितंविज्ञापनम् ८ प्रियव्रतोत्तानपदोः स्वसेतिपुत्रिकाकरणशंकानिरस्ता ममसुतेतिक्षत्रकन्यातवयोग्येतिदर्शितम् ९

एषादेवहूतिः १० प्रतीच्छस्वीकुरु ११ उद्यतस्यस्वतःप्राप्तस्यविषयस्य प्रतिवादःप्रत्याख्यानम् १२ कीनाशंकृपणम् अवज्ञयापरापमानेन १३ यस्यसावधिब्रह्मचर्यंसउपकुर्वाण
मेप्रत्तांमयादत्ताम् १४ अप्रत्ताचेतिमय्येवकृतनिश्चयत्वात्कस्मैचित्प्रतिश्रुताचनभवतीत्यर्थः आद्यःप्रथमः ततःपूर्वविवाहाभावात् मुख्यइतिवा १५ भूयाद्भवेत् प्रतीतः'गृभ्णामिते
सौभगत्वायहस्तंमयापत्ये'त्यादिमंत्रप्रसिद्धः स्वयांगकांत्यैव श्रियंभूषणादिशोभाम् १६ यांविलोक्यन्यपतत् संमोहेनविमूढंव्याकुलंचेतोयस्य क्वणद्भ्यामंघ्रिभ्यांशोभायस्याः १७
तांललनानांललामंभूषणभूताम् असेवितौश्रियश्चरणौयैस्तैरदृष्टांद्रष्टुमप्ययोग्याम् उच्चपदःउत्तानपादस्य अभियातांस्वयंप्राप्ताम् १८ भजिष्येस्वीकरिष्ये यावदपत्योत्पत्तिस्तावद्गार्ह
स्थ्यंततःपरंसंन्यासइतिभाषाबंधःसमयः तमेवाऽऽह यावदात्मनोममतेजोगर्भंबिभृयात् यद्वाममात्मनोदेहाच्च्युतंतेजोवीर्यंबिभृयादिति अतःपरंपारमहंस्यंज्ञानंतस्मिन्मुख्यान्शुक्लेनविष्णु

यदातुभवतःशीलश्रुतरूपवयोगुणान् ॥ अशृणोन्नारदादेषात्वय्यासक्तनिश्चया १० तत्प्रतीच्छद्विजाग्र्येमांश्रद्धयोपहृतांमया ॥ सर्वात्मनाऽनुरूपांते
ग्रहमेधिषुकर्मसु ११ उद्यतस्यहिकामस्यप्रतिवादोनशस्यते ॥ अपिनिर्मुक्तसंगस्यकामरक्तस्यकिंपुनः १२ यउद्यतमनादृत्यकीनाशमभियाचते ॥
क्षीयतेतद्यशःस्फीतंमानश्चावज्ञयाहतः १३ अहंत्वाऽशृणवंविद्वन्विवाहार्थंसमुद्यतम् ॥ अतस्त्वमुपकुर्वाणःप्रत्तांप्रतिगृहाणमे १४ ऋषिरुवाच ॥ बाढ
मुद्वोढुकामोऽहमप्रत्ताचतवात्मजा ॥ आवयोरनुरूपोऽसावाद्योवैवाहिकोविधिः १५ कामःसभूयान्नरदेवतेस्याःपुत्र्याःसमाम्नायविधौप्रतीतः ॥ कएवतेत
नयांनाद्रियेतस्वयैवकांत्याक्षिपतीमिवश्रियम् १६ यांहर्म्यपृष्ठेक्वणदंघ्रिशोभांविक्रीडतींकंदुकविह्वलाक्षीम् ॥ विश्वावसुर्न्यपतत्स्वाद्विमानाद्विलोक्यसंमो
हविमूढचेताः १७ तांप्रार्थयंतींललनाललाममसेवितश्रीचरणैरदृष्टाम् ॥ वत्सांमनोरुच्चपदःस्वसारंकोनानुमन्येतबुधोऽभियाताम् १८ अतोभजिष्येसमये
नसाध्वींयावत्तेजोबिभृयादात्मनोमे ॥ अतोधर्मान्पारमहंस्यमुख्याञ्छुक्लप्रोक्तान्बहुमन्येविहिंस्रान् १९ यतोऽभवद्विश्वमिदंविचित्रंसंस्थास्यतेयत्रचवाऽ
वतिष्ठते ॥ प्रजापतीनांपतिरेषमह्यंपरंप्रमाणंभगवाननंतः २० मैत्रेयउवाच ॥ सउग्रधन्वन्नियदेवाबभाषआसीच्चतूष्णीमरविंदनाभम् ॥ धियोपगृह्ण
न्स्मितशोभितेनमुखेनचेतोलुलुभेदेवहूत्याः २१ सोऽनुज्ञात्वाव्यवसितंमहिष्यादुहितुःस्फुटं ॥ तस्मैगुणगणाढ्यायददौतुल्यांप्रहर्षितः २२ शतरूपाम
हाराज्ञीपारिबर्हान्महाधनान् ॥ दंपत्योःपर्यदात्प्रीत्याभूषावासःपरिच्छदान् २३ प्रत्तांदुहितरंसम्राट्सदृक्षायगतव्यथः ॥ उपगुह्यचबाहुभ्यामौत्कंठ्यो
न्मथिताशयः २४ अशक्नुवंस्तद्विरहंमुंचन्बाष्पकलांमुहुः ॥ आसिंचदंबवत्सेतिनेत्रोदैर्दुहितुःशिखाः २५

नासाक्षात्प्रकर्षेणोक्तानविहिंस्रान्हिंसारहितान्शमादीन्बहुयथाभवत्येवमनुष्ठेयान्मन्ये १९ ननुतवपितुःप्रजापतेराज्ञासृष्टावेवनसंन्यासेतत्राऽऽह यतइति संस्थास्यतेचलयंयास्यति वावे
तिएवार्थे ऋणत्रयापाकरणानंतरंसंन्यासएवमादृशानांभगवतोक्तइत्यर्थः २० हेउग्रधन्वन्विदुर लुलुभेमुनेर्मुखेनप्रलोभ्यतेस्म यद्वा मुखेनप्रलोभितवान् २१ समनुः अन्वनंतरम् महिष्याश्च
व्यवसितंनिश्चयंज्ञात्वा २२ पारिबर्हान्विवाहकालेप्रदेयान् भूषाःभूषणानि वासांसि परिच्छदान्गृहोपकरणानिच २३ प्रत्तांदत्ताम् सदृक्षायसदृशाय गताव्यथाचिंतायस्य औ
त्कंठ्येनोन्मथितःक्षुभितआशयोयस्य २४ तस्याविरहंसोढुं हेअंबहेवत्सेइतिब्रुवन् संधिरार्षः शिखाःकेशानासिंचन् २५

२६ ऋषिकुलहितायाः उभयोःसुरोधसोःशोभनतटयोः २७ अभिप्रेत्यज्ञात्वा ब्रह्मावर्ताद्देशात्प्रजाःपतिंप्रत्युज्जग्मुः २८ कोऽसौब्रह्मावर्तइत्यपेक्षायामाह यत्रबर्हिष्मतीनामपुरीति साऽपिकुत्र यत्रयज्ञस्ययज्ञवराहस्यरोमाणिन्यपतन्निति यत्रेतिसर्वत्रसंबध्यते २९ बर्हिष्मतीनामनिरुक्तिंब्रुवन्प्रसंगाद्देशस्यश्रैष्ठ्यमाह द्वाभ्याम् कुशाःकाशाश्चासन् शश्वन्नित्यंहरितंवर्चोवर्णोयेषाम् यज्ञघ्नान्राक्षसादीन् पराभवंनीत्वायज्ञंविष्णुम् ३० यज्ञपुरुषंविष्णुंयतइतियत्रायजत् भुवंस्थानम् लब्धेतितृन्प्रत्ययांतम् लब्धवान्सन्नित्यर्थः यतोलब्धवांस्तंयज्ञपुरुषमितिवा एतेनस्वर्गादपिभूमिःश्रेष्ठातत्रापितत्स्थानंश्रेष्ठमित्युक्तंभवति ३१ प्रस्तुतमाह यांबर्हिष्मतींनामपुरींसमावसत् पूर्वंयस्यामुषितस्तस्यांनिर्विश्यभवनंप्रविष्टःसन्भोगान्बुभुजइत्यन्वयः ३२ अन्येषांधर्मादीनामविरोधेन प्रत्यूषेषुउषःसुसंगीयमानासत्कीर्तिर्यस्यतथापिस्वयंहरेरेवकथाःशृण्वन्भोगान्बुभुजे ३३ योगमायासुऐच्छिकभोगरचनासु यद्यतः आभ्रंशयितुंआईषदपिभ्रंशयितुमभिभवितुम् ३४ अतोयातोयामोयस्यपक्वस्यान्नस्यतद्गतसारंभवत्यतोऽन्यदपिगतसारंयातयाममुच्यते अयातयामाअगतसाराआसन् स्वांतरंतदीयंमन्वंतरंयापयंतिगमयंतिते यामाःकालावयवाः कुर्वतःस्ववाक्यैरुपनिबध्नतः ३५ परिभूतंगतित्रयंजाग्रदादिसात्त्विकादिवायेन ३६ दिव्यास्त्वांतरिक्षाः मानुषाःशत्रुप्रभवाः भौतिकाःशीतोष्णादिप्रभवाः वैयासेहे विदुर ३७ तस्यज्ञानातिशयमाह यइति नृणांसाधारणधर्मान् ३८ तस्ययदपत्यंदेवहूतिस्तस्योदयंप्रभावम् ॥ ३९ ॥ ॥ इतितृतीयेटीकायांद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ छ ॥ त्रयोविंशेततोयोगनिर्मितेसर्वसंपदि ॥ विमानेकामगेचित्रातयोरतिरुदीर्यते ॥ १ ॥ प्रस्थितेगमनेकृतेसति १ २ दंभंकपटम् अघंनिषिद्धाचरणम् तेजीयांसमतितेजस्विनम् ३

आमंत्र्यतंमुनिवरमनुज्ञातःसहानुगः ॥ प्रतस्थेरथमारुह्यसभार्यःस्वपुरंनृपः २६ उभयोर्ऋषिकुल्यायाःसरस्वत्याःसुरोधसोः ॥ ऋषीणामुपशांतानांपश्यन्नाश्रमसंपदः २७ तमायांतमभिप्रेत्यब्रह्मावर्तात्प्रजाःपतिम् ॥ गीतसंस्तुतिवादित्रैःप्रत्युदीयुःप्रहर्षिताः २८ बर्हिष्मतीनामपुरीसर्वसंपत्समन्विता ॥ न्यपतन्यत्ररोमाणियज्ञस्यांगंविधुन्वतः २९ कुशाःकाशास्तएवासञ्छश्वद्धरितवर्चसः ॥ ऋषयोयैःपराभाव्ययज्ञघ्नान्यज्ञमीजिरे ३० कुशकाशमयंबर्हिरास्तीर्यभगवान्मनुः ॥ अयजद्यज्ञपुरुषंलब्धास्थानंयतोभुवम् ३१ बर्हिष्मतींनामविभुर्यांनिर्विश्यसमावसत् ॥ तस्यांप्रविष्टोभवनंतापत्रयविनाशनम् ३२ सभार्यःसप्रजःकामान्बुभुजेऽन्याविरोधतः ॥ संगीयमानसत्कीर्तिःसस्त्रीभिःसुरगायकैः ॥ प्रत्यूषेष्वनुबद्धेनहृदाशृण्वन्हरेःकथाः ३३ निष्णातंयोगमायासुमुनिंस्वायंभुवंमनुम् ॥ यदाभ्रंशयितुंभोगानशेकुर्भगवत्परम् ३४ अयातयामास्तस्यासन्यामाःस्वांतरयापनाः ॥ शृण्वतोध्यायतोविष्णोःकुर्वतोब्रुवतःकथाः ३५ सएवंस्वांतरंनिन्येयुगानामेकसप्ततिं ॥ वासुदेवप्रसंगेनपरिभूतगतित्रयः ३६ शारीरामानसादिव्यावैयासेयेचमानुषाः ॥ भौतिकाश्चकथंक्लेशाबाधंतेहरिसंश्रयम् ३७ यःपृष्टोमुनिभिःप्राहधर्मान्नानाविधाञ्छुभान् ॥ नृणांवर्णाश्रमाणांचसर्वभूतहितःसदा ३८ एततआदिराजस्यमनोश्चरितमद्भुतम् ॥ वर्णितंवर्णनीयस्यतदपत्योदयंशृणु ॥ ३९ इतिश्रीभागवतेतृतीयस्कंधेद्वाविंशतितमोध्यायः ॥ २२ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ पितृभ्यांप्रस्थितेसाध्वीपतिमिंगितकोविदा ॥ नित्यंपर्यचरत्प्रीत्याभवानीवभवंप्रभुम् १ विश्रंभेणात्मशौचेनगौरवेणदमेनच ॥ शुश्रूषयासौहृदेनवाचामधुरयाचभोः २ विसृज्यकामंदंभंचद्वेषंलोभमघंमदम् ॥ अप्रमत्तोद्यतानित्यंतेजीयांसमतोषयत् ३

दैवाद्गरीयसोदैवादपिगुरुतरात् दैवमप्यन्यथाकर्तुंसमर्थादित्यर्थः ४ व्रतचर्ययाकर्शितांतत्रापिभूयसाकालेनातिक्षामांमित्यर्थः ५ सुहृत्प्रियः मदर्थेक्षपयितुंनावेक्षितोनगणितः समुचितः
श्लाघ्योऽपिमत्सेवासक्तयोपेक्षितइत्यर्थः ६ तपश्चसमाधिश्चविद्याचउपासनातासुयआत्मयोगश्चित्तैकाग्र्यंतेनविजिताःप्राप्ताभगवत्प्रसादादिव्यभोगास्तानेवतेऽवरुद्धांस्त्वयापिवशीकृतान्प्र
पश्य तेदिव्यांदृष्टिंवितरामि यथादृष्ट्वाद्रक्ष्यसि ७ अन्येपुनर्भोगाःकिं नकिमपि अतितुच्छाइत्यर्थः तत्रहेतुः भगवतउरुक्रमस्ययाभ्रूस्तस्याउद्विजृंभोवक्रीभावस्तेनविभ्रंशिताअर्थरचनाम
नोरथायेषु निजधर्मेणपातिव्रत्येनदुह्यंतइतितथातान् दुराधिगान्दुष्प्रापान् नृपावयमितियाविक्रियास्तत्तद्भोगाविकृतयस्ताभिः ८ अखिलायोगमायाश्चविद्याश्चतत्तदुपासनास्तासुविचक्ष
णंनिपुणमेवंब्रुवाणंपतिमवेक्ष्यगताधिर्निश्चिंताजाता संप्रश्रयोविनयःप्रणयःप्रेमताभ्यांविह्वलागद्गदातयागिराईषद्व्रीडासहितोयोऽवलोकस्तेनविलसद्विकसितंहसितंजातहासंचाननंयस्याः
साआहजगाद ९ बतेतिहर्षे द्विजवृषद्विजश्रेष्ठहेभर्तस्त्वय्येतत्सर्वंराद्धंसिद्धमेव तदहमवैमिजानामि किंतुयस्तेत्वयासमयोऽभिहितःसतावद्भूयात् सकृदितिगर्भसंभवमात्रपर्यंतइत्यर्थः यस्मा

सवैदेवर्षिवर्यस्तांमानवींसमनुव्रतां ॥दैवाद्गरीयसःपत्युराशासानांमहाशिषः ४ कालेनभूयसाक्षामांकर्शितांव्रतचर्यया ॥ प्रेमगद्गदयावाचापीडितःकृपयाऽब्र
वीत् ५ कर्दमउवाच॥तुष्टोऽहमद्यतवमानविमानदायाःशुश्रूषयापरमयापरयाचभक्त्या ॥ योदेहिनामयमतीवसुहृत्स्वदेहोनावेक्षितःसमुचितःक्षपितुंमदर्थे
६ येमेस्वधर्मनिरतस्यतपःसमाधिविद्यात्मयोगविजिताभगवत्प्रसादाः॥ तानेवतेमदनुसेवनयाऽवरुद्धान्दृष्टिंप्रपश्यवितराम्यऽभयानशोकान् ७ अन्येपुन
र्भगवतोभ्रुवउद्विजृंभविभ्रंशितार्थरचनाःकिमुरुक्रमस्य ॥ सिद्धाऽसिभुंक्ष्वविभवान्निजधर्मदोहान्दिव्यान्नरैर्दुरधिगान्नृपविक्रियाभिः ८ एवंब्रुवाणमबलाऽखि
लयोगमायाविद्याविचक्षणमवेक्ष्यगताधिरासीत् ॥ संप्रश्रयप्रणयविह्वलयागिरेषद्व्रीडाऽवलोकविलसद्धसिताननाऽऽह ९ देवहूतिरुवाच ॥ राद्धंबतद्विज
वृषैतदमोघयोगमायाऽधिपेत्वयिविभोतदवैमिभर्त्तः ॥ यस्तेऽभ्यधायिसमयःसकृदंगसंगोभूयाद्गरीयसिगुणःप्रसवःसतीनाम् १० तत्रेतिकृत्यमुपशिक्षयथो
पदेशंयेनैषमेकर्शितोऽतिरिरंसयात्मा॥ सिद्ध्येतततेकृतमनोभवधर्षितायादीनस्तदीशभवनंसदृशंविचक्ष्व ११ मैत्रेयउवाच ॥ प्रियायाःप्रियमन्विच्छन्कर्द
मोयोगमास्थितः ॥ विमानंकामगंक्षत्तस्तर्ह्येवाविरचीकरत् १२ सर्वकामदुघंदिव्यंसर्वरत्नसमन्वितम् ॥ सर्वर्द्ध्युपचयोदर्कंमणिस्तंभैरुपस्कृतम् १३ दि
व्योपकरणोपेतंसर्वकालसुखावहम् ॥ पट्टिकाभिःपताकाभिर्विचित्राभिरलंकृतम् १४

द्गरीयसिश्रेष्ठेभर्तरिहेतुभूतेस्त्रीणांप्रसवोगुणोमहान्लाभः समासपाठेगरीयसिपत्यौसतिसतीनांयतोगुणप्रसवोगुणविस्तारोभवति अतःपुत्रोत्पत्त्याममगुणविस्तारेजातेपश्चात्त्वदुक्तंसर्वंभव
त्वितिभावः१० अंगसंगार्थंचप्रथममितिकर्तव्यतांसंपादयेत्याह हेईशतत्रांगसंगेइतिकृत्यंसाधनंयथोपदेशंकामशास्त्रानुसारेणोपशिक्षसंजानीहि उपकल्पयेत्यर्थः येनसाधनेनाभ्यंगभोजन
पानादिनाऽतीवरंतुमिच्छयाकर्शितोदीनश्चममैषआत्मादेहःसिध्येतरतिसमर्थोभवेत् कथंभूतायाः तेत्वयैवकृतःक्षोभितोयोमनोभवस्तेनधर्षितायाः तत्ततोऽनुरूपंभवनंविचक्ष्ववितर्कयवि
चारयेतियावत् ११ तर्हितत्क्षणमेव आविरचीकरदाविर्भावयांबभूव १२ तदेवविशिनष्टि सर्वकामदुघमितिनवभिः सर्वैश्चरत्नादिभिःसमन्वितम् सर्वर्द्धीनांसर्वसंपदांयउपचयस्तेनोदर्कउ
त्तरोत्तराभिवृद्धिर्यस्मिन्उपस्कृतंशोभितम् १३ उपकरणंपरिकरः पट्टिकाअल्पविस्तारपट्टवस्त्रविशेषाः पताकाविस्तृतास्ताभिः १४

विचित्राणिमाल्यानिपुष्पाणियासुमंजुयथाभवत्येवंसिंजंतःकूजंतः षडंघ्रयोयासु ताभिःस्रग्भिः १५ उपर्युपरि विरचितगृहेषु कशिपुभिःशय्याभिः कांतंकमनीयम् पर्यंकादिभिश्चकांतम्
१६ १७ द्वास्सुद्वारेषुविद्रुमनिर्मितादेहलीउदुंबरस्तयाभातंशोभितम् वज्रखचितकपाटयुक्तम् इंद्रनीलमयेषुशिखरेषु प्रासादाग्रभागेषु १८ चक्षुष्मंतइव येपद्मरागाग्र्यास्तैः यद्वा चक्षुष्म
दिव कैः पद्मरागाग्र्यैः विचित्रैर्वैतानैर्वितानसमूहैः १९ कृत्रिमानपिहंसादीन्स्वान्सजातीयान्मन्यमानैस्तत्रतत्राधिरुह्याधिरुह्यनिकूजितम् २० विहारस्थानं क्रीडाप्रदेशः विश्रामः शय
नगृहम् संवेशउपभोगस्थानम् प्रांगणंगृहाद्बहिः अजिरंप्राकाराद्बहिः यथोपजोषंयथासुखमात्मनःस्वस्यमायाविनोऽपिविस्मयजनकमिव २१ नातिप्रीतेनमलिनदेहत्वात्परिचारिका
ऽभावाच्च २२ अस्मिन्ह्रदेबिंदुसरसि आरुहाधिरोह शुक्लेनविष्णुनाकृतमानंदाबिंदुनिपातनेन यापकं प्रापकम् २३ समादायाऽऽहृत्य सरजंमलिनम् वेणीभूतान्जटिलान् २४ शबलौ

स्रग्भिर्विचित्रमाल्याभिर्मंजुसिंजत्षडंघ्रिभिः ॥ दुकूलक्षौमकौशेयैर्नानावस्त्रैर्विराजितम् १५ उपर्युपरिविन्यस्तानिलयेषुपृथक्पृथक् ॥ क्षिप्तैःकशिपुभिः
कांतंपर्यंकव्यजनासनैः १६ तत्रतत्रविनिक्षिप्तनानाशिल्पोपशोभितम् ॥ महामरकतस्थल्याजुष्टंविद्रुमवेदिभिः १७ द्वास्सुविद्रुमदेहल्याभातंवज्रक
पाटवत् ॥ शिखरेष्विंद्रनीलेषुहेमकुंभैरधिश्रितम् १८ चक्षुष्मत्पद्मरागाग्र्यैर्वज्रभित्तिषुनिर्मितैः ॥ जुष्टंविचित्रवैतानैर्महार्हैर्हेमतोरणैः १९ हंसपारा
वतव्रातैस्तत्रतत्रनिकूजितम् ॥ कृत्रिमान्मन्यमानैःस्वानधिरुह्याधिरुह्यच २० विहारस्थानविश्रामसंवेशप्रांगणाजिरैः ॥ यथोपजोषंरचितैर्विस्मापनमि
वाऽऽत्मनः २१ ईदृग्गृहंतत्पश्यंतींनातिप्रीतेनचेतसा ॥ सर्वभूताशयाऽविज्ञःप्रावोचत्कर्दमःस्वयम् २२ निमज्ज्यास्मिन्ह्रदेभीरुविमानमिदमारुह ॥ इ
दंशुक्लकृतंतीर्थमाशिषांयापकंनृणाम् २३ सातद्भर्तुःसमादायवचःकुवलयेक्षणा ॥ सरजंबिभ्रतीवासोवेणीभूतांश्चमूर्धजान् २४ अंगंचमलपंकेनसंछन्नं
शबलस्तनम् ॥ आविवेशसरस्वत्याःसरःशिवजलाशयं २५ सांऽतःसरसिवेश्मस्थाशतानिदशकन्यकाः ॥ सर्वाःकिशोरवयसोददर्शोत्पलगंधयः २६ तांदृष्ट्वा
सहसोत्थायप्रोचुःप्रांजलयःस्त्रियः ॥ वयंकर्मकरीस्तुभ्यंशाधिनःकरवामकिम् २७ स्नानेनतांमहार्हेणस्नापयित्वामनस्विनीम् ॥ दुकूलेनिर्मलेनूत्ने
ददुरस्यैचमानदाः २८ भूषणानिपरार्ध्यानिवरीयांसिद्युमंतिच ॥ अन्नंसर्वगुणोपेतंपानंचैवामृतासवम् २९ अथादर्शेस्वमात्मानंस्रग्विणंविरजांबर
म् ॥ विरजंकृतस्वस्त्ययनंकन्याभिर्बहुमानितम् ३० स्नातंकृतशिरस्नानंसर्वाभरणभूषितम् ॥ निष्कग्रीवंवलयिनंकूजत्कांचननूपुरम् ३१

विवर्णौस्तनौयस्मिंस्तत् सरस्वत्याःशिवानिजलान्याशेरतेयस्मिन् शिवाजलाशयाजलचरायस्मिन्नितिवा २५ सातत्रनिमग्नासतीविस्मयंददर्श तमाह सांऽतःसरसीतिदशभिः उ
त्पलगंधयःकमलगंधीः २६ तुभ्यंतवकर्मकरीःपरिचारिकावयमस्मानाज्ञापयेतिस्त्रियःप्रोचुः २७ ततश्चस्नानेनस्नानयोग्यतैलादिना २८ परार्ध्यान्युत्कृष्टानि वरीयांसितत्प्रियाणि
द्युमंतिदीप्तिमंतिच पानंपेयम् अमृतंस्वादु आसवंमादकम् २९ आदर्शेस्वमात्मानंददर्शेतिशेषः आत्मानंविशिनष्टि चतुर्भिःकृतंस्वस्त्ययनंमंगलंयस्य पुंस्त्वमात्मशब्दसामानाधिकर
ण्यात् ३० विरजमित्यस्यप्रपंचः स्नातमुद्वर्त्यक्षालितम् कृतं शिरःस्नानमभ्यंगो येन भूषितत्वमेवाऽऽह निष्कं पदकं ग्रीवायां यस्य ३१

बहूनिरत्नानियस्यां तया रुचकेनमंगलद्रव्येणकुंकुमादिना तदुक्तं विश्वप्रकाशे 'रुचकंमंगलद्रव्येग्रीवाभरणदंतयोरि'ति ३२ सुदतासुभ्रुवाचक्षुषेतिचजातावेकवचनानि एतैर्लसच्छोभमानं
मुखंयस्य कथंभूतेनचक्षुषा श्लक्ष्णोमनोहरःस्निग्धोऽपांगोनेत्रप्रांतोयस्यपद्मकोशेनस्पर्धतइतिपद्मकोशस्पृत्तेन ३३ दृष्ट्वाचयदापतिंसस्मारतदायत्रासौतत्रैवस्वयमप्यास्ते ३४ आ
त्मानंनिशाम्यदृष्ट्वा तांचतस्ययोगगतिंयोगप्रभावंदृष्ट्वा संशयंकिमिदमितिविस्मयम् ३५ समुनिर्विवाहात्प्राग्यदात्मनोरूपंतदेवपुनर्बिभ्रतीम् संवीतौप्रावृतौरुचिरौस्तनौयस्याः पाठांतरे
तुरूपविशेषणम् ३६ शोभनेवाससीयस्याः जातोभावःप्रेमयस्य हेअमित्रहन्जितकाम ३७ तस्मिन्विमानेमुनिर्बभ्राजे नलुप्तोमहिमास्वातंत्र्यंयस्य उपचीर्णंशुश्रूषितंवपुर्यस्य विकासित
कुमुद्गणवानपीच्योऽतिसुंदरः पूर्णचंद्रइवमुनिर्नभइवविमानं ताराइवताःस्त्रियः कुमुदानीवतासांनेत्राणीति ज्ञेयम् ३८ तेनविमानेन अष्टलोकपालानांविहारोयस्मिन्कुलाचलेंद्रेमेरौतस्यद्रो

श्रोण्योरध्यस्तयाकांच्याकांचन्याबहुरत्नया ॥ हारेणचमहार्हेणरुचकेनचभूषितम् ३२ सुदतासुभ्रुवाश्लक्ष्णस्निग्धापांगेनचक्षुषा ॥ पद्मकोशस्पृधानीलै
रलकैश्चलसन्मुखम् ३३ यदासस्मारऋषभमृषीणांदयितंपतिम् ॥ तत्रचास्तेसहस्त्रीभिर्यत्राऽऽस्तेसप्रजापतिः ३४ भर्तुःपुरस्तादात्मानंस्त्रीसहस्रवृतं
तदा ॥ निशाम्यतद्योगगतिंसंशयंप्रत्यपद्यत ३५ सतांकृतमलस्नानांविभ्राजंतीमपूर्ववत् ॥ आत्मनोबिभ्रतीरूपंसंवीतरुचिरस्तनीम् ३६ विद्याधरीस
हस्रेणसेव्यमानांसुवाससम् ॥ जातभावोविमानंतदारोहयदमित्रहन् ३७ तस्मिन्नलुप्तमहिमाप्रियययानुरक्तोविद्याधरीभिरुपचीर्णवपुर्विमाने ॥ बभ्राज
उत्कचकुमुद्गणवानपीच्यस्ताराभिरावृतइवोडुपतिर्नभःस्थः ३८ तेनाष्टलोकपविहारकुलाचलेंद्रद्रोणीष्वनंगसखमारुतसौभगासु ॥ सिद्धैर्नुतोद्युधुनि
पातशिवस्वनासुरेमेचिरंधनदवल्ललनावरूथी ३९ वैश्रंभकेसुरसनेनंदनेपुष्पभद्रके ॥ मानसेचैत्ररथ्येचसरेमेरामयारतः ४० भ्राजिष्णुनाविमानेनकाम
गेनमहीयसा ॥ वैमानिकानत्यशेतचरन्लोकान्यथाऽनिलः ४१ किंदुरापादनंतेषांपुंसामुद्दामचेतसाम् ॥ यैराश्रितस्तीर्थपदश्चरणोव्यसनात्ययः ४२ प्रे
क्षयित्वाभुवोगोलंपत्न्यैयावान्स्वसंस्थया ॥ बह्वाश्चर्यंमहायोगीस्वाश्रमायन्यवर्तत ४३ विभज्यनवधाऽऽत्मानंमानवींसुरतोत्सुकाम् ॥ रामांनिरमयन्रेमे
वर्षपूगान्मुहूर्तवत् ४४ तस्मिन्विमानउत्कृष्टांशय्यांरातिकरींश्रिता ॥ नचाबुध्यततंकालंपत्याऽपीच्येनसंगता ४५ एवंयोगानुभावेनदंपत्योरममा
णयोः ॥ शतंव्यतीयुःशरदःकामलालसयोर्मनाक् ४६ तस्यामाधत्तरेतस्तांभावयन्नात्मनाऽऽत्मवित् ॥ नोधाविधायरूपंस्वंसर्वसंकल्पविद्विभुः ४७

णीषुदरीषु अनंगस्यसखायोमारुतःशीतसुगंधमंदाऽनिलस्तेनसौभगंसौंदर्यंयासु सिद्धैर्नुतःस्तुतःसन् द्युधुनिर्गंगातस्याःपातेनाशिवःस्वनोयासुतासुरेमेललनावरूथीस्त्रीरत्नसमूहवान् ३९
वैश्रंभकादिषुदेवोद्यानेषु मानसेचसरसि रतःप्रीतःसन् ४० अत्यशेतातिक्रम्यास्थितः ४१ उद्दामचेतसांधीराणाम् व्यसनंसंसारस्तस्यात्ययोयस्मात् ४२ प्रेक्षयित्वादर्शयित्वा गोलं
मंडलम् स्वसंस्थयाद्वीपवर्षादिरचनयायावांस्तावंतम् बहून्याश्चर्याणियस्मिंस्तम् ४३ नवधाविभज्यनवप्रभेदमात्मानंकृत्वा ४४ ४५ शरदःसंवत्सराः मनागीषदिवव्यतीयुः ४६
आत्मनास्वदेहार्धरूपेणातिप्रीत्याभावयन् तथासतिसदपत्यंभवेदिति नोधानवधा सर्वसंकल्पविदिति तस्याबह्वपत्यसंकल्पंजानन्नित्यर्थः विभुस्तथाकर्तुंसमर्थश्च आत्मविदितिच तस्या
मनासक्तत्वात्स्त्रियोजाताइतिभावः पुमान्पुंसोऽधिकेशुक्रेस्त्रीभवत्यधिकेस्त्रियाइतिस्मृतेः ४७

अतोऽनंतरमेव सद्यएकस्मिन्नेवाहनि चारूणिसर्वाण्यंगानियासाम् ४८ प्रव्रजिष्यंतमालक्ष्यवितर्क्य स्मयमानाबहिरंतस्तु विक्लवेनव्याकुलेनाविदूयतासंतप्यमानेनहृदाउवाचेत्युत्तरेणान्वयः ४९ नखाएवमणयस्तैःश्रीःशोभायस्यतेनपदाभुवंलिखंतीतिदुरंतचिंतालक्षणम् ५० उपोवाहसंपादितवान् अभयमिति भाविनोदैन्यात्संसाराच्चयद्भयंतन्निवर्तयेत्यर्थः ५१ तत्रदैन्यंनिवेदयाति तुभ्यंतवदुहितृभिःस्वयमेवाऽऽत्मनःसमायोग्याःपतयोविमृग्याइतिदैन्यंप्राप्तम् संसारभयमुररीकृत्याह कश्चिदिति विशोकायज्ञानोपदेशाय स्त्रीभिर्ऋणानपाकरणात्कंचित्कालंत्वदवस्थानेनब्रह्मवित्पुत्रःकश्चित्किंस्यादित्यर्थः ५२ विषयान्भुंक्ष्वकिंब्रह्मविद्ययेतिचेत्तत्राऽऽह एतावताऽलंपूर्यताम् परित्यक्तःपरआत्मायया तस्यामम ५३ कृतमनुशोचंत्याह इंद्रियार्थेष्वितिचतुर्भिःमेमयापरंभावंत्वंब्रह्मविदिति ५४ प्रसंगःकथमभयायास्तुतत्राऽऽह संगइति अधियाऽज्ञानेन ५५ स्वभावतःप्रवृत्तंयस्यकर्मधर्मार्थं नकल्पतेधर्माभिमुखंनभवेत्

अतःसासुषुवेसद्योदेवहूतिःस्त्रियःप्रजाः ॥ सर्वास्ताश्चारुसर्वांग्योलोहितोत्पलगंधयः ४८ पतिंसाप्रव्रजिष्यंतंतदालक्ष्योशतीसती ॥ स्मयमानाविक्लवेनहृदयेनाविदूयता ४९ लिखंत्यधोमुखीभूमिंपदानखमणिश्रिया ॥ उवाचललितांवाचंनिरुध्याश्रुकलांशनैः ५० देवहूतिरुवाच ॥ सर्वंतद्भगवान्मह्यमुपोवाहप्रतिश्रुतम् ॥ अथापिमेप्रपन्नायाअभयंदातुमर्हसि ५१ ब्रह्मन्दुहितृभिस्तुभ्यंविमृग्याःपतयःसमाः ॥ कश्चित्स्यान्मेविशोकायत्वयिप्रव्रजितेवनम् ५२ एतावताऽलंकालेनव्यतिक्रांतेनमेप्रभो ॥ इंद्रियार्थप्रसंगेनपरित्यक्तपरात्मनः ५३ इंद्रियार्थेषुसज्जंत्याप्रसंगस्त्वयिमेकृतः ॥ अजानंत्यापरंभावंतथाऽप्यस्त्वभयायमे ५४ संगोयःसंसृतेर्हेतुरसत्सुविहितोधिया ॥ सएवसाधुषुकृतोनिःसंगत्वायकल्पते ५५ नेहयत्कर्मधर्मायनविरागायकल्पते ॥ नतीर्थपदसेवायै जीवन्नपिमृतोहिसः ५६ साहंभगवतोनूनंवंचितामाययादृढम् ॥ यत्त्वांविमुक्तिदंप्राप्यनमुमुक्षेयबंधनात् ॥ ५७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधे कापिलेयोपाख्यानेत्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ निर्वेदवादिनीमेवंमनोर्दुहितरंमुनिः ॥ दयालुःशालिनीमाहशुक्लाभिव्याहृतं स्मरन् ॥ १ ॥ ऋषिरुवाच ॥ माखिदोराजपुत्रीत्थमात्मानंप्रत्यनिंदिते ॥ भगवांस्तेऽक्षरोगर्भमदूरात्संप्रपत्स्यते २ धृतव्रतासिभद्रंतेदमेननियमेनच ॥ तपोद्रविणदानैश्चश्रद्धयाचेश्वरंभज ३ सत्वयाऽऽराधितःशुक्लोवितन्वन्मामकंयशः ॥ छेत्तातेहृदयग्रंथिमौदर्योब्रह्मभावनः ॥ ४ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ देवहूत्यपिसंदेशंगौरवेणप्रजापतेः ॥ सम्यक्श्रद्धायपुरुषंकूटस्थमभजद्गुरुम् ५

तत्रापिनिष्कामधर्मद्वाराविरागायनकल्पते तद्द्वाराचतीर्थपदस्यहरेःसेवार्थंनपर्यवस्येदित्यर्थः ५६ नमुमुक्षेयमोक्तुमिच्छां नकृतवत्यस्मि ॥ ५७ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायांत्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ चतुर्विंशेततोजन्मकपिलस्याऽऽहतत्पितुः ॥ प्रव्रज्यांतमनुज्ञाप्यऋणत्रयविमोक्षतः ॥ १ ॥ शालिनीं श्लाघ्याम् शुक्लेनाभिव्याहृतंसहाहंस्वांशकलयेत्यादि १ इत्थंमाखिदःखेदंमाकार्षीः आत्मानंप्रत्यहंभाग्यहीनेति अदूराच्छीघ्रम् २ दमेनेंद्रियसंयमेन नियमेनस्वधर्मेण तपांसिद्रविणदानानिच तैः ३ हृदयग्रंथिंचिज्जडात्मकमहंकारलक्षणंबंधंछेत्ताछेत्स्यति औदर्यःपुत्रःसन् ब्रह्मभावयत्युपदिशतीतितथा ४ श्रद्धाय विश्वस्य ५

बहुतिथे बहुतरेकालेऽतिक्रांतेसति कार्दमं कर्दमसंबंधि ६ घनाघनाइत्येकंपदम् वर्षंतोमेघाः गायंतिस्मनृत्यंतिस्म ७ अपवर्जिता मुक्ताः ८ परिश्रितं परिवेष्टितम् ९ आगत्य किंकृतवांस्त
दाह भगवंतमितिद्वाभ्याम् तत्त्वानांसंख्यानंयस्मिंस्तस्यसांख्यस्यविज्ञप्त्यै विशेषेणज्ञापनायभगवंतंजातंविद्वानजोब्रह्मास्वराट्स्वतःसिद्धज्ञानस्तस्यचिकीर्षितंसभाजयन्पूजयन्प्रहृष्यमा
णैरसुभिरिंद्रियैरुपलक्षितःकर्दमंचेदमभ्यधादितिद्वयोरन्वयः चकाराद्देवहूतिंच१० ११तत्रत्वयेतिपंचाभिःकर्दमंप्रत्याह अपचितिःपूजाकृता यद्यस्मात् निर्व्यलीकतोनिष्कपटंसम्यग्गृहीत
वान् १२ अनुमन्येतेतियदेतावत्येव १३ अनेकधाप्रभाववैर्वंशैर्बृंहयिष्यंति वर्धयिष्यंति १४ ऋषिमुख्येभ्योमरीच्यादिभ्यः १५ पुत्रस्तुसाक्षादीश्वरइत्याह वेदाहमिति शेवधिंनिधिंसर्वा

तस्यांबहुतिथेकालेभगवान्मधुसूदनः ॥ कार्दमंवीर्यमापन्नोजज्ञेऽग्निरिवदारुणि ६ अवादयंस्तदाव्योम्निवादित्राणिघनाघनाः ॥ गायंतितंस्मगंधर्वान्नृत्यं
त्यप्सरसोमुदा ७ पेतुःसुमनसोदिव्याःखेचरैरपवर्जिताः ॥ प्रसेदुश्चदिशःसर्वाअंभांसिचमनांसिच ८ तत्कर्दमाश्रमपदंसरस्वत्यापरिश्रितम् ॥ स्वयंभूः
साकमृषिभिर्मरीच्यादिभिरभ्ययात् ९ भगवंतंपरंब्रह्मसत्त्वेनांशेनशत्रुहन् ॥ तत्त्वसंख्यानविज्ञप्त्यैजातंविद्वानजःस्वराट् १० सभाजयन्विशुद्धेनचेतसात
च्चिकीर्षितम् ॥ प्रहृष्यमाणैरसुभिःकर्दमंचेदमभ्यधात् ११ ब्रह्मोवाच ॥ त्वयामेऽपचितिस्तातकल्पितानिर्व्यलीकतः ॥ यन्मेसंजगृहेवाक्यंभवान्मानद
मानयन् १२ एतावत्येवशुश्रूषाकार्यापितरिपुत्रकैः ॥ बाढमित्यनुमन्येतगौरवेणगुरोर्वचः १३ इमादुहितरःसभ्यतववत्ससुमध्यमाः ॥ सर्गमेतंप्रभावैःस्वै
र्बृंहयिष्यंत्यनेकधा १४ अजस्त्वमृषिमुख्येभ्योयथाशीलंयथारुचि ॥ आत्मजाःपरिदेह्यद्यविस्तृणीहियशोभुवि १५ वेदाहमाद्यंपुरुषमवतीर्णंस्वमायया ॥
भूतानांशेवधिंदेहंबिभ्राणंकपिलंमुने १६ ज्ञानविज्ञानयोगेनकर्मणामुद्धरन्जटाः ॥ हिरण्यकेशःपद्माक्षःपद्ममुद्रापदांबुजः १७ एषमानवितेगर्भंप्रविष्टः
कैटभार्दनः ॥ अविद्यासंशयग्रंथिंछित्त्वागांविचरिष्यति १८ अयंसिद्धगणाधीशःसांख्याचार्यैःसुसंमतः ॥ लोकेकपिलइत्याख्यांगंताकीर्तिवर्धनः १९
मैत्रेयउवाच ॥ तावाश्वास्यजगत्स्रष्टाकुमारैःसहनारदः ॥ हंसोहंसेनयानेनत्रिधामपरमंययौ २० गतेशतधृतौक्षत्तःकर्दमस्तेनचोदितः ॥ यथोदितंस्वदु
हितृःप्रादाद्विश्वसृजांततः २१ मरीचयेकलांप्रादादनसूयामथात्रये ॥ श्रद्धामंगिरसेऽयच्छत्पुलस्त्यायहविर्भुवम् २२ पुलहायगतिंयुक्तांक्रतवेचक्रियांस
तीम् ॥ ख्यातिंचभृगवेऽयच्छद्वसिष्ठायाप्यरुंधतीम् २३ अथर्वणेऽददाच्छांतिंययायज्ञोवितन्यते ॥ विप्रर्षभान्कृतोद्वाहान्सदारान्समलालयत् २४
ततस्तऋषयःक्षत्तःकृतदारानिमंत्र्यतम् ॥ प्रातिष्ठन्नंदिमापन्नाःस्वंस्वमाश्रममंडलम् २५

भीष्टदम् १६ देवहूतिंप्रत्याह त्रिभिःज्ञानंशास्त्रोक्तंविज्ञानमपरोक्षंचतेएवयोगउपायस्तेनकर्मणांजटामूलानिवासना उद्धरन्नुत्पाटयिष्यन् पद्ममुद्रायुक्तं पदांबुजंयस्य १७ हेमानविअविद्या
स्वरूपाज्ञानंसंशयामिथ्याज्ञानानितन्मयंतवहृदयग्रंथिम् १८ सुसंमतःसुपूजितःसन् गंताप्राप्स्यति १९ कुमारैःसहेतिशेषःसहनारदोनारदसहितश्च मरीच्यादीन्विवाहार्थमवस्थाप्यनैष्ठि
कैरतैःपंचभिःसहितोहंसोब्रह्माययौ त्रिधामतृतीयंधामस्वर्गस्तस्यपरांकाष्ठांसत्यलोकम् २० शतधृतौब्रह्मणि २१ २२ युक्तांयोग्याम् अयच्छददात् २३ वितन्यतेसमृद्धःक्रियते
शांत्यधिष्ठात्रीं देवतामित्यर्थः समलालयत्संतोषितवान् २४ निमंत्र्य पृष्ट्वा नंदिंहर्षं प्राप्ताः संतः २५

सचमुनिः त्रियुगंविष्णुम् विविक्तेरहसि २६ पापच्यमानानांभृशंदह्यमानानाम् निरयेसंसारे स्वीयैरमंगलैःपापैः २७ कुतःसर्वादेवताःप्रसन्नाइतिज्ञातमलभ्यलाभादित्याह द्वाभ्याम् ब
हुषुजन्मसुविपक्केनसुसिद्धेन सम्यग्योगोभक्तियोगस्तस्मिन्समाधिरैकाग्र्यंतेनशून्यागारेषुविविक्तस्थानेषु यस्यतवपदम् २८ हेलनमवज्ञांलाघवंनगणय्यागणयित्वा उचितमेवतवैतादित्याह
यस्त्वंस्वानांभक्तानांपक्षंपुष्णासीतितथासः २९ एतत्प्रपंचयति द्वाभ्याम् स्वयमेवावतीर्णोऽसिस्ववाक्यंतवपुत्रोभविष्यामीतियत्तत्सत्यंकर्तुम् ज्ञानंज्ञानसाधनंसांख्यंचचिकीर्षुःसन् ३०
यानितवालौकिकानिचतुर्भुजादिरूपाणितान्येवतेऽभिरूपाणियोग्यानि यानिचस्वजनानांरोचंतेमनुष्यसरूपाणितान्यपितेरोचंतइत्यर्थः अरूपिणःप्राकृतरूपरहितस्य ३१ अभिवादार्हंपा
दपीठंयस्य ऐश्वर्यादिभिःपूर्त्तंपूर्णम् ३२ ऐश्वर्यादिकंविवृण्वन्नाह परंपरमेश्वरम् तत्रहेतुः स्वच्छंदाःस्वाधीनाःशक्तयोयस्य ताएवाह प्रधानंप्रकृतिरूपंपुरुषंतदधिष्ठातारंमहांतंमहत्तत्त्वरू
पंकालंतेषांक्षोभकंत्रिवृतमहंकाररूपंलोकात्मकंतत्पालात्मकंच तदेवंमाययाप्रधानादिरूपतामुक्त्वाचिच्छक्त्यानिष्प्रपंचतामाह आत्मानुभूत्याचिच्छक्त्याऽनुगतःस्वस्मिन्लीनःप्रपंचोय

सचावतीर्णंत्रियुगमाज्ञायविबुधर्षभम् ॥ विविक्तउपसंगम्यप्रणम्यसमभाषत २६ अहोपापच्यमानानांनिरयेस्वैरमंगलैः ॥ कालेनभूयसानूनंप्रसीदंतीहदे
वताः २७ बहुजन्मविपक्केनसम्यग्योगसमाधिना ॥ द्रष्टुंयतंतेयतयःशून्यागारेषुयत्पदम् २८ सएवभगवानद्यहेलनंनगणय्यनः ॥ गृहेषुजातोग्राम्या
णांयःस्वानांपक्षपोषणः २९ स्वीयंवाक्यमृतंकर्तुमवतीर्णोऽसिमेगृहे ॥ चिकीर्षुर्भगवान्ज्ञानंभक्तानांमानवर्द्धनः ३० तान्येवतेऽभिरूपाणि
रूपाणिभगवंस्तव ॥ यानियानिचरोचंतेस्वजनानामरूपिणः ३२ त्वांसूरिभिस्तत्त्वबुभुत्सयाऽद्धासदाऽभिवादार्हणपादपीठम् ॥ ऐश्वर्यवैराग्ययशोऽव
बोधवीर्यश्रियांपूर्तमहंप्रपद्ये ३१ परंप्रधानंपुरुषंमहांतंकालंकविंत्रिवृतंलोकपालम् ॥ आत्मानुभूत्याऽनुगतप्रपंचंस्वच्छंदशक्तिंकपिलंप्रपद्ये ३३ आस्माभि
पृच्छेऽद्यपतिंप्रजानांत्वयाऽवतीर्णर्णउताप्तकामः ॥ परिव्रजत्पदवीमास्थितोऽहंचरिष्येत्वांहृदियुंजन्विशोकः ३४ श्रीभगवानुवाच ॥ मयाप्रोक्तंहिलोकस्यप्र
माणंसत्यलौकिके ॥ अथाजनिमयातुभ्यंयदवोचमृतंमुने ३५ एतन्मेजन्मलोकेऽस्मिन्मुमुक्षूणांदुराशयात् ॥ प्रसंख्यानायतत्त्वानांसंमतायात्मदर्शने ३६ एषआ
त्मपथोऽव्यक्तोनष्टःकालेनभूयसा ॥ तंप्रवर्तयितुंदेहमिमंविद्धिमयाभृतम् ३७ गच्छकामंमयापृष्टोमयिसंन्यस्तकर्मणा ॥ जित्वासुदुर्जयंमृत्युममृतत्वायमांभज ३८

स्यतम् कविंसर्वज्ञम् प्रधानाद्याविर्भावलयसाक्षिणमित्यर्थः ३३ संन्यासानुज्ञांप्रार्थयते आस्माभिपृच्छेयत्किंचिदाभिपृच्छामीत्यर्थः त्वयापुत्ररूपेणावतीर्णानिनिवृत्तानि
ऋणानिदैवादिरूपाणियस्यसआप्तकामश्चाहंपरिव्रजतांसंन्यासिनांपदवींमार्गमाश्रितःसंस्त्वांयुंजन्स्मरन्विचरिष्यामि ३४ अहंतावज्ज्ञानोपदेशायैवत्वद्गृहेऽवतीर्णः अतस्तवगृहेवसतो
ऽपिमुक्तिःसुलभैव यद्यवश्यंगंतव्यमेवेत्याग्रहस्तथाऽपिमामेवानुस्मरन्गच्छेत्याशयेनाऽऽह मयेतिषड्भिः सत्यलौकिकेवैदिकेलौकिकेचकृत्ये स्वोक्तस्यप्रामाण्यमाभिदर्शयति यद्यस्मात्तु
भ्यंतवपुत्रोभविष्यामीत्यवोचम् अथअतएवतदृतंसत्यंयथाभवतितथामयाऽजनिजन्मस्वीकृतम् ३५ दुराशयाल्लिंगान्मुमुक्षूणांमुनीनामात्मदर्शनेसंमतायतत्त्वानांप्रसंख्यानायविद्धीत्युतर
स्यानुषंगः ३६ नन्वयमात्मज्ञानमार्गःपूर्वसिद्धएवनेदानीमपूर्ववत्प्रवर्तनीयस्तत्राऽऽह एषइति अव्यक्तःसूक्ष्मः ३७ कामंयथेच्छम् आपृष्टोऽनुज्ञातः यद्वा यथात्वंगंतुंमांपृष्टवांस्तथाऽत्रा
वस्थातुंमयाऽपित्वमापृष्टइत्यर्थः मयिसन्यस्तेनसमर्पितेनकर्मणाअविद्ययामृत्युंतीर्त्वाविद्ययाऽमृतमश्नुतइतिश्रुतेः ३८

ततश्चमांपरमंपरमात्मानमात्मनि स्वस्मिन्नात्मनामनसा अन्वीक्षमाणोऽभयंमोक्षंप्राप्स्यासि ३९ मात्रेदेवहूत्यै शमनीमुन्मूलनीम् भयमतिशयेनतारिष्यति परमानंदंप्राप्स्यतीतिचकारार्थः ४० समुदितःसम्यगुक्तःसन् तंप्रदक्षिणीकृत्य ४१ मुनीनामिदंमौनम् व्रतमहिंसालक्षणम् ४२ सदसतः परंयत्तस्मिन्ब्रह्मणि गुणावभासकेनिर्गुणे एकभक्त्याऽव्यभिचारिण्याभक्त्याऽनुभाविते ऽपरोक्षीकृते ४३ अतोदेहादिष्वहंकारादिरहितः अतएवनिर्द्वंद्वःशीतोष्णाद्यनाकुलः समदृग्भेदाग्राहकः किंतुस्वदृक् स्वमेवपश्यन् प्रत्यक्प्रवणाशांताविक्षेपरहिताधीर्यस्य ४४ तदेवंविधकल्पितोपाधिनिवृत्तिमुक्त्वापरमेश्वरपदप्राप्तिमाह वासुदेवइतित्रिभिः प्रतीचोजीवस्याऽऽत्मनि लब्धआत्माचित्तंयेनयतोमुक्तंबंधनमज्ञानंयस्य ४५ लब्धात्मतोमवाऽऽह आत्मानमिति ४६ तदेवंतेनभागवतीगतिःप्राप्ता पाठांतरेसएवतांगातिंप्राप्तइति ॥ ४७ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायांचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥छ॥ ॥ पंचविंशे

मामात्मानंस्वयंज्योतिःसर्वभूतगुहाशयम् ॥ आत्मन्येवाऽऽत्मनावीक्ष्यविशोकोऽभयमृच्छसि ३९ मात्रेआध्यात्मिकींविद्यांशमनींसर्वकर्मणाम् ॥ वितरिष्येययाचासौभयंचातितरिष्यति४०मैत्रेयउवाच॥एवंसमुदितस्तेनकपिलेनप्रजापतिः॥दक्षिणीकृत्यतंप्रीतोवनमेवजगामह ४१ व्रतंसआस्थितोमौनमात्मैकशरणोमुनिः ॥ निःसंगोव्यचरत्क्षोणीमनग्निरनिकेतनः ४२ मनोब्रह्मणियुंजानोयत्तत्सदसतःपरम् ॥ गुणावभासेविगुणएकभक्त्याऽनुभाविते ४३ निरहंकृतिर्निर्ममश्चनिर्द्वंद्वःसमदृक्स्वदृक् ॥ प्रत्यक्प्रशांतधीर्धीरःप्रशांतोर्मिरिवोदधिः ४४ वासुदेवेभगवतिसर्वज्ञेप्रत्यगात्मनि ॥ परेणभक्तिभावेनलब्धात्मामुक्तबंधनः ४५ आत्मानंसर्वभूतेषुभगवंतमवस्थितम् ॥ अपश्यत्सर्वभूतानिभगवत्यपिचाऽऽत्मनि ४६ इच्छाद्वेषविहीनेनसर्वत्रसमचेतसा ॥ भगवद्भक्तियुक्तेनप्राप्ताभागवतीगतिः ॥ ४७ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेकापिलेयेचतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥छ॥शौनकउवाच॥ कपिलस्तत्त्वसंख्याताभगवानात्ममायया॥जातःस्वयमजःसाक्षादात्मप्रज्ञप्तयेनृणाम् ॥ १ ॥नह्यस्यवर्ष्मणःपुंसांवरिम्णःसर्वयोगिनाम्॥विश्रुतौश्रुतदेवस्य भूरितृप्यंतिमेऽसवः २ यद्यद्विधत्तेभगवान्स्वच्छंदात्माऽऽत्ममायया॥तानिमेश्रद्दधानस्यकीर्तन्यान्यनुकीर्तय ३ सूतउवाच॥द्वैपायनसखस्त्वेवंमैत्रेयोभगवांस्तथा॥प्राहेदंविदुरंप्रीतआन्वीक्षिक्यांप्रचोदितः४मैत्रेयउवाच॥पितरिप्रस्थितेऽरण्यंमातुःप्रियचिकीर्षया॥तस्मिन्बिंदुसरेऽवात्सीद्भगवान्कपिलःकिल५

जनन्यात्तुपृष्टोबंधविमोचनम् ॥ आदावाहपरंभक्तिलक्षणंकपिलःसुतः॥ १ ॥कपिलेनार्पितामात्रेगूढभावनियंत्रिता॥योगमाणिक्यमंजूषास्फुटमुद्धाट्यतेऽधुना २ उक्तानुवादपूर्वकंकापिलंयोगंपृच्छति कपिलइतित्रिभिः तत्त्वानांसंख्यातागणकः सांख्यप्रवर्तकइत्यर्थःअतएवस्वयंजातः आत्मप्रज्ञप्तयेआत्मतत्त्वज्ञापनाय १ पुंसांमध्येवर्ष्मणोवृद्धस्योत्तमस्येत्यर्थः सर्वयोगिनांमध्येवरिम्णः वरस्यभावोवरिमा भवितृप्रधानोऽयंनिर्देशः वरिष्ठस्येत्यर्थःयद्वा वरीयस्त्वादित्यर्थः विश्रुतौकीर्तौ असवइंद्रियाणिभूर्यलंनतृप्यंति श्रुतेनश्रवणेनदीव्यतिद्योततइतितथातस्य यद्वा भूरिबहुशःश्रुतोदेवोयेनतस्यापिमेऽसवइतिसंबंधः २ स्वानांपुंसांछंदेनेच्छयाआत्मादेहोयस्यसः यद्यत्कर्मविधत्तेतानि कर्माणिकीर्तनार्हाण्यनुकीर्तय ३ यथात्वंमां प्रचोदयस्येवंप्रचोदितःसन् तथातत्प्रश्नानुसारेण आन्वीक्षिक्यामात्मविद्यायाम् ४ बिंदुसरेबिंदुसरसि ५

तत्त्वमार्गस्याग्रंपारंदर्शयतीतितथातम् 'एषमानवितेगर्भंप्रविष्टःकैटभार्दनः' इत्यादिधातुर्वचः ६ असतामिंद्रियाणांतर्षणाद्विषयाभिलाषान्निर्विण्णाश्रांताऽस्मि येनसंभाव्यमानेनपूर्यमा
णेन ७ पारंगमयतीतिपारंगंत्वमेवश्रेष्ठंचक्षुर्मेमयालब्धम् त्वदनुग्रहाज्जन्मनामंतेभाव्येसति ८ तत्प्रपंचयति सभगवान्भवांश्चक्षुरूपउदितःसूर्योयथा ९ अपाकृष्टुमपनेतुम् कोऽसौसंमोह
स्तमाह एतस्मिन्देहादौत्वयैवयोजितोऽहंममेत्यवग्रहआग्रहः द्वितीयइतिशब्दस्तत्कार्यरागादिग्रहणार्थः १० प्रकृतेःपुरुषस्यचजिज्ञासयात्वामहंशरणंगतासतीनमामीत्यन्वयः कुठारंछे
त्तारम् ११ अपवर्गेनवर्धनंमोक्षेरतिजनकम् ईषत्स्मितेनशोभितमाननंयस्य १२ आध्यात्मिकआत्मनिष्ठः यत्रयस्मिन् १३ १४ तत्रसर्वांगनैपुण्यंचित्तसंयमाधीनमितिदर्शयन्नाह चेतइ

तमासीनमकर्माणंतत्त्वमार्गाग्रदर्शनम् ॥ स्वसुतंदेवहूत्याहधातुःसंस्मरतीवचः ६ देवहूतिरुवाच ॥ निर्विण्णानितरांभूमन्नसदिंद्रियतर्षणात् ॥ येनसंभाव्य
मानेनप्रपन्नांऽधंतमःप्रभो ७ तस्यत्वंतमसोंऽधस्यदुष्पारस्याद्यपारगम् ॥ सच्चक्षुर्जन्मनामंतेलब्धंमेत्वदनुग्रहात् ८ यआद्योभगवान्पुंसामीश्वरोवैभ
वान्किल ॥ लोकस्यतमसांऽधस्यचक्षुःसूर्यइवोदितः ९ अथमेदेवसंमोहमपाक्रष्टुंत्वमर्हसि ॥ योवग्रहोऽहंममेतीत्येतस्मिन्योजितस्त्वया १० तंत्वाग
ताऽहंशरणंशरण्यंस्वभृत्यसंसारतरोःकुठारम् ॥ जिज्ञासयाऽहंप्रकृतेःपूरुषस्यनमामिसद्धर्मविदांवरिष्ठम् ११ मैत्रेयउवाच ॥ इतिस्वमातुर्निरवद्यमीप्सितं
निशम्यपुंसामपवर्गवर्धनम् ॥ धियाऽभिनंद्यात्मवतांसतांगतिर्बभाषईषत्स्मितशोभिताननः ॥ १२ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ योगआध्यात्मिकःपुंसामतो
निःश्रेयसायमे ॥अत्यंतोपरतिर्यत्रदुःखस्यचसुखस्यच १३ तमिमंतेप्रवक्ष्यामियमवोचंपुराऽनघे ॥ ऋषीणांश्रोतुकामानांयोगंसर्वांगनैपुणम् १४ चेतः
खल्वस्यबंधायमुक्तयेचाऽऽत्मनोमतम् ॥ गुणेषुसक्तंबंधायरतंवापुंसिमुक्तये १५ अहंममाभिमानोत्थैःकामलोभादिभिर्मलैः ॥ वीतंयदामनःशुद्धमदुःखमसु
खंसमम् १६ तदापुरुषआत्मानंकेवलंप्रकृतेःपरम् ॥ निरंतरंस्वयंज्योतिरणिमानमखंडितम् १७ ज्ञानवैराग्ययुक्तेनभक्तियुक्तेनचाऽऽत्मना ॥ परिपश्य
त्युदासीनंप्रकृतिंचहतौजसम् १८ नयुज्यमानयाभक्त्याभगवत्यखिलात्मनि ॥ सदृशोऽस्तिशिवःपंथायोगिनांब्रह्मसिद्धये १९ प्रसंगमजरंपाशमात्मनःकव
योविदुः ॥ सएवसाधुषुकृतोमोक्षद्वारमपावृतम् २० तितिक्षवःकारुणिकाःसुहृदःसर्वदेहिनाम्॥ अजातशत्रवःशांताःसाधवःसाधुभूषणाः २१ मय्यनन्येन
भावेनभक्तिंकुर्वंतियेदृढाम् ॥ मत्कृतेत्यक्तकर्माणस्त्यक्तस्वजनबांधवाः २२ मदाश्रयाःकथामृष्टाःशृण्वंतिकथयंतिच ॥ तपंतिविविधास्तापानैतान्मद्गत
चेतसः २३ तएतेसाधवःसाध्विसर्वसंगविवर्जिताः ॥ संगस्तेष्वथतेप्रार्थ्यःसंगदोषहराहिते २४

ति अस्यात्मनोजीवस्यगुणेषुविषयेषु पुंसिपरमेश्वरे वाशब्दस्तुशब्दार्थे १५ यथाचचित्तसंयमेपुरुषार्थसिद्धिस्तद्दर्शयाति अहमितित्रिभिः मलैर्वीतंविरहितंयदाशुद्धंमनोभवति मनःशुद्धौ
ज्ञापकमाह अदुःखमिति १६ निरंतरंनिर्भेदम् अणिमानंसूक्ष्मम् अखंडितमपरिच्छिन्नम् १७ हतौजसंक्षीणबलाम् १८ मनःशुद्धौचभक्तिरेवांतरंगसाधनमित्याह नेति १९ अस्यसर्वस्या
पिसत्संगोमूलमित्याह प्रसंगमिति अपावृतंनिरावरणम् २० साधूनांलक्षणमाह तितिक्षवइतिचतुर्भिः साधवःशास्त्रानुवर्तिनः साधुसुशीलंतदेवभूषणंयेषाम् २१ २२ एतानुक्तलक्ष
णान्भक्तान् तापाआध्यात्मिकादयोनतपंति नव्यथयंति कुतः मद्गतंचेतोयेषांतान् २३ येतापैर्नाभिभूयंतेतेसाधवइत्यर्थः २४

सत्संगस्यभक्त्यंगतामुपपादयति वीर्यस्यसम्यग्विद्वेदनंयासुतावीर्यसंविदःहृत्कर्णयोरसायनाःसुखदाःतासांजोषणात्सेवनादपवर्गोऽविद्यानिवृत्तिर्वर्त्मयस्मिंस्तस्मिन्हरौप्रथमंश्रद्धाततोर
तिस्ततोभक्तिरनुक्रमिष्यतिक्रमेणभविष्यतीत्यर्थः २५ ततःकिमतआह भक्त्येति ममरचनायासृष्ट्यादिलीलातस्याअनुचिंतयायाभक्तिस्तयाऐंद्रियात्सुखाज्जातविरागःसन् दृष्टश्रुताद्दैहि
कामुष्मिकात् ततोयत्तउद्युक्तःसंश्रितग्रहणेयतिष्यते ऋजुभिर्भक्तिप्रधानत्वादनायासैः २६ तदेवंप्रकृतेर्गुणानामसेवयाज्ञानादिभिश्चायंजीवइहैवदेहेमामेवावरुंधेप्राप्नोति २७ काचिदि
ति कास्विदित्यर्थः उचितायोग्या तत्रापिममस्त्रियाःकीदृशीगोचरायोग्या निर्वाणंमोक्षात्मकंतवपदंस्वरूपमन्वाश्नवैअनंतरमेवसर्वात्मनाप्राप्स्यामि अंजसात्वितिपाठेअहंत्वितिसंबंधः २८
भगवद्बाणोयोभगवंतंलक्षीकरोतीत्यर्थः यतोयस्माद्योगात् २९ विजानीहिविशेषेणज्ञापय सुखमनायासेन ३० इत्थंमातुरर्थंप्रयोजनंविदित्वा जातस्नेहत्वेहेतुः यत्रयस्यांतन्वादेहेनाविर्भूतः
तत्त्वान्याम्नायंतेऽनुक्रम्यंतेयस्मिन् किंतत् यत्सांख्यंप्रवदंतितत्प्रोवाचभक्तिंवितानंचयोगंच ३१ काचित्त्वय्युचिताभक्तिरितिपृष्टामुत्तमांभक्तिंलक्षयति गुणाविषयालिंग्यंतेज्ञायंतेयैस्ते

सतांप्रसंगान्ममवीर्यसंविदोभवंतिहृत्कर्णरसायनाःकथाः ॥ तज्जोषणादाश्वपवर्गवर्त्मनिश्रद्धारतिर्भक्तिरनुक्रमिष्यति २५ भक्त्यापुमान्जातविरागऐंद्रियाद्दृष्टश्रु
तान्मद्रचनानुचिंतया ॥ चित्तस्ययत्तोग्रहणेयोगयुक्तोयतिष्यतेऋजुभिर्योगमार्गैः २६ असेवयाऽयंप्रकृतेर्गुणानांज्ञानेनवैराग्यविजृंभितेन ॥ योगेनमय्य
र्पितयाचभक्त्यामांप्रत्यगात्मानमिहावरुंधे २७ देवहूतिरुवाच ॥ काचित्त्वय्युचिताभक्तिःकीदृशीममगोचरा ॥ ययापदंतेनिर्वाणमंजसाऽन्वाश्नवाअहम् २८
योयोगोभगवद्बाणोनिर्वाणात्मंस्त्वयोदितः ॥ कीदृशःकतिचांगानियतस्तत्त्वावबोधनम् २९ तदेतन्मेविजानीहियथाऽहंमंदधीर्हरे ॥ सुखंबुध्येयदु
र्बोधंयोषाभवदनुग्रहात् ३० मैत्रेयउवाच ॥ विदित्वाऽर्थंकपिलोमातुरित्थंजातस्नेहोयत्रतन्वाऽभिजातः ॥ तत्त्वाम्नायंयत्प्रवदंतिसांख्यंप्रोवाचवैभक्तिवितान
योगम् ॥ ३१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ देवानांगुणलिंगानामानुश्रविककर्मणाम् ॥ सत्त्वएवैकमनसोवृत्तिःस्वाभाविकीतुया ३२ अनिमित्ताभागवतीभक्तिःसिद्धे
र्गरीयसी ॥ जरयत्याशुयाकोशंनिगीर्णमनलोयथा ३३ नैकात्मतांमेस्पृहयंतिकेचिन्मत्पादसेवाऽभिरतामदीहाः ॥ येऽन्योऽन्यतोभागवताःप्रसज्ज्यसभाजयंतेम
मपौरुषाणि ३४ पश्यंतितेमेरुचिराण्यंबसंतःप्रसन्नवक्त्रारुणलोचनानि ॥ रूपाणिदिव्यानिवरप्रदानिसाकंवाचंस्पृहणीयांवदंति ३५ तैर्दर्शनीयावयवैरुदार
विलासहासेक्षितवामसूक्तैः ॥ हृतात्मनोहृतप्राणांश्चभक्तिरनिच्छतोमेगतिमण्वींप्रयुंक्ते ३६

षांदेवानांद्योतनात्मकानामिंद्रियाणांतदधिष्ठातृणांवासत्त्वेसत्त्वमूर्तौहरावेवयावृत्तिःसाभक्तिःसिद्धेर्मुक्तेरपिगरीयसीत्युत्तरेणान्वयः कथंभूता अनिमित्तानिष्कामा स्वाभाविक्ययत्नसिद्धा तेषा
मेवंविधवृत्तौहेतुमाह गुरोरुच्चारणमनुश्रूयतइत्यनुश्रवोवेदस्तद्विहितमानुश्रविकंतदेवकर्मयेषाम् अतएवैकमेवरूपमविकृतंमनोयस्यपुंसःशुद्धसत्त्वस्येत्यर्थः ३२ मुक्तिश्चप्रासंगिकीभव
त्येवेत्याह याभक्तिःकोशंलिंगशरीरंजरयतिक्षपयति स्वप्रयत्नंविनैवसिद्धौदृष्टांतः निगीर्णभुक्तमन्नमनलोजाठरोयथाजरयतीति ३३ भक्तेर्गरिष्ठत्वमेवोपपादयति नैकात्मतामितिपंचभिः ए
कात्मतांसायुज्यमोक्षम् मदर्थमीहाक्रियायेषाम् प्रसज्ज्याऽऽसक्तिंकृत्वा पौरुषाणिवीर्याणि ३४ प्रसन्नानिवक्त्राण्यरुणानिलोचनानिचयेषुतैर्मद्रूपैःसाकंसह नित्यंपरमेश्वरानुभवसुखंभ
क्तावधिकमितिभावः ३५ आत्मानंदस्त्ववश्यंभावीत्याह तैरिति दर्शनीयामनोहराअवयवामुखनेत्रादयोयेषुतैर्हृतआत्माचित्तंयेषाम् हृताआकृष्टाःप्राणाश्चेंद्रियाणियेषांतान्भजतोऽनि
च्छतइच्छाहीनानप्यण्वींगतिंमुक्तिंप्रयुंक्तेप्रापयति कैः साधनैर्हृतात्मनः उदारैर्विलासादिभिः तत्रविलासोलीला वामंमनोहरंसुक्तंमधुरभाषणम् ३६

विभूत्यादिकंचतत्राधिकमित्याह अथोअविद्यानिवृत्त्यनंतरंविभूतिंसत्यलोकादिगतांभोगसंपत्तिमणिमाद्यष्टांगमैश्वर्यमनुप्रवृत्तंभक्तिमनुस्रवतएवप्राप्तमपिभागवतींचश्रियंवैकुंठस्थांसंपत्तिम
स्पृहयंती तेयद्यपिनस्पृहयंतीत्यर्थः तथापिलोकेवैकुंठेअश्नुवतेतुप्राप्नुवंत्येव ३७ नन्वेवंतर्हिलोकत्वाविशेषात्स्वर्गादिवद्भोक्तृभोग्यानांकदाचिद्विनाशःस्यात्तत्राऽऽह हेशांतरूपे यद्वा शांतं
शुद्धसत्त्वंतद्रूपे वैकुंठेमत्पराःकदाचिदपिननंक्ष्यंतिभोग्यहीनानभवंति अनिमिषोमेहेतिर्मदीयंकालचक्रंचनोलेढितान्नग्रसति तत्रहेतुर्येषामिति सुतइव स्नेहविषयःसखेवविश्वासास्पदमगुरुरिवो
पदेष्टा सुहृद्दिवहितकारी इष्टंदैवमिवपूज्यः एवंसर्वभावेनमांयेभजंतितान्मदीयंकालचक्रंनग्रसतीत्यर्थः ३८ एवंभूतांतुमुक्तिमेकांतभक्तेभ्योददामीत्याह इममिति द्वाभ्याम् उभयायिनंलोक
द्वयगामिनमात्मानंसोपाधिकमात्मानमनुयेपुत्रकलत्रादयोयेचपश्वादयः रायःधनानि ३९ अन्यांश्चपरिग्रहान् मृत्योःसंसारादतिपारयेऽतितारयामि ४० अभक्तानांतुकथंचिदपिनमोक्ष
इत्याहनेति मद्भगवतोऽन्यत्रभगवतोमत्तोविना सर्वभूतानामात्मनः भगवदादिविशेषणत्रयेणसामर्थ्यंनिरपेक्षत्वंहितकारित्वंचोक्तम् ४१ ऐश्वर्यंस्फुटयति मद्भयादिति श्रुतिश्च "भीषाऽस्माद्वा
तःपवते भीषोदेतिसूर्यः भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्च मृत्युर्धावतिपंचमः" इति४२ मद्भजनादेवमोक्षइत्यत्रसदाचारंप्रमाणयति ज्ञानेति ४३ उपसंहरति एतावानिति मय्यर्पितंसन्मनःस्थिरंभव

अथोविभूतिंममामायाविनस्तामैश्वर्यमष्टांगमनुप्रवृत्तम् ॥ श्रियंभागवतींवाऽस्पृहयंतिभद्रांपरस्यमेतेऽश्नुवतेतुलोके३७नकर्हिचिन्मत्पराःशांतरूपेनंक्ष्यंति
नोमेनिमिषोलेढिहेतिः ॥ येषामहंप्रियआत्मासुतश्चसखागुरुःसुहृदोदैवमिष्टम् ३८ इमंलोकंतथैवामुमात्मानमुभयायिनम् ॥ आत्मानमनुयेचेहयेरायः
पशवोगृहाः ३९ विसृज्यसर्वानन्यांश्चमामेवंविश्वतोमुखम् ॥ भजंत्यनन्ययाभक्त्यातान्मृत्योरतिपारये ४० नान्यत्रमद्भगवतःप्रधानपुरुषेश्वरात् ॥ आ
त्मनःसर्वभूतानांभयंतीव्रंनिवर्तते ४१ मद्भयाद्वातिवातोऽयंसूर्यस्तपतिमद्भयात् ॥ वर्षतींद्रोदहत्यग्निर्मृत्युश्चरतिमद्भयात् ४२ ज्ञानवैराग्ययुक्तेनभक्ति
योगेनयोगिनः ॥ क्षेमायपादमूलंमेप्रविशंत्यकुतोभयम् ४३ एतावानेवलोकेऽस्मिन्पुंसांनिःश्रेयसोदयः ॥ तीव्रेणभक्तियोगेनमनोमय्यर्पितंस्थिरम् ४४इ
तिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेकापिलेयोपाख्यानेपंचविंशतितमोऽध्यायः ॥छ॥ २६ श्रीभगवानुवाच ॥ अथतेसंप्रवक्ष्यामितत्त्वानांलक्षणंपृथक् ॥ य
द्विदित्वाविमुच्येतपुरुषःप्राकृतैर्गुणैः १ ज्ञानंनिःश्रेयसार्थायपुरुषस्यात्मदर्शनम् ॥यदाहुर्वर्णयेतत्तेहृदयग्रंथिभेदनम् २ अनादिरात्मापुरुषोनिर्गुणःप्रकृतेः
परः ॥ प्रत्यग्धामास्वयंज्योतिर्विश्वंयेनसमन्वितम् ३

तीतियदेतावानेव ॥ ४४ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायांपंचविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ षड्विंशेपुंप्रकृत्योस्तुविवेकायोपवर्ण्यते ॥ सांख्येनसर्व
भावानांजन्मलक्षणभेदतः ॥ १ ॥ धात्रापुत्राययत्प्रोक्तंक्षत्त्रे मित्रासुतेनयत् ॥ मात्रेसांख्यंतदध्यात्मंप्राधान्येनाहतत्त्ववित् ॥ २ ॥ तत्त्वाम्नायंयत्प्रवदंतिसांख्यमित्यत्रसांख्यंभक्तिर्योग
श्चेतित्रयमुपक्षिप्तम् तत्रभक्तिमुक्त्वेदानींसांख्यमाह अथेति १ ननुमुक्तिरात्मज्ञानादेवनतुतत्त्वलक्षणज्ञानात् तमेवविदित्वाऽतिमृत्युमेतीतिश्रुतेरतआह ज्ञानमिति आत्मदर्शनरूपंज्ञान
मतएवहृदयग्रंथिभेदनमहंकारनिवर्तकंनिःश्रेयसप्रयोजनाययदाहुस्तत्तेवर्णयामि तत्त्वलक्षणज्ञानादेवविविक्तात्मज्ञानंभवतीतिभावः २ तत्रपुरुषंलक्षयति अनादिरिति आत्मैवपुरुषः को
ऽसावात्मा प्रत्यक्प्रतिलोमंधामस्फूर्तिर्यस्य क्षणिकपक्षंव्यावर्तयति अनादिरिति संसारित्वपक्षंव्यावर्तयति प्रकृतेःपरः अन्योऽसंगः ज्ञानादिगुणत्वंवारयति निर्गुणः मीमांसकाद्यभि
मतज्ञानविषयत्वंवारयति स्वयंज्योतिः अनेनैवप्राभाकराभिमतंज्ञानाधारत्वेनस्फुरणमपिनिरस्तम् स्वयंज्योतिष्ट्वेहेतुः विश्वंयेनसमन्वितम् प्रकाशितइतिशेषः एतैरेवहेतुभिःपुरुषस्यप्रकृतेः
परत्वमपिसिद्धम् ३

अत्रावरणविक्षेपशक्तिभेदेनप्रकृतिर्द्विविधा तत्रावरणशक्त्यासैवजीवोपाधिरविद्या विक्षेपशक्त्यासैवमायापारमेश्वरी पुरुषश्चजीवेश्वररूपेणद्विविधः तत्राद्यःप्रकृत्यविवेकेनसंसरतिसजीवः
यस्तुप्रकृतिंवशीकृत्यविश्वसृष्ट्यादिकरोतिसईश्वरः तत्रप्रकृत्याविवेकेनजीवस्यसंसारप्रकारमाह सएषइतिपंचभिः सूक्ष्मामव्यक्तांदैवींदेवस्यविष्णोःशक्तिंलीलयोपगतांयदृच्छयैवाभ्यपद्य
तेत्यन्वयः४तस्यालीलामाह गुणैरिति ज्ञानंगूहयतिआवृणोतीतिज्ञानगूहातया तथाचश्रुतिः अजामेकांलोहितशुक्लकृष्णांबह्वींप्रजांजनयंतींसरूपाम् अजोह्येकोजुषमाणोऽनुशेतेजहात्येनां
भुक्तभोगामजोन्यइति मुमुहे आत्मानंविस्मृतवान् ५ पराभिध्यानंप्रकृत्यध्यासस्तेन प्रकृतेर्गुणैःकर्मसुक्रियमाणेषुकर्तृत्वमात्मनिमन्यते ६ तदितिकर्तृत्वमननमेव अस्यपुरुषस्य साक्षिमात्रत्वा
दकर्तुरेवसतःकर्मभिर्बंधः ईशस्यापरतंत्रस्यैवकर्मबंधकृतंभोगेपारतंत्र्यंनिर्वृतात्मनःसुखात्मकस्यैवसंसृतिर्जन्ममृत्युप्रवाहः प्रकृत्यविवेककृतमेतत्सर्वंभवतीत्यर्थः७ ननुचैतन्यसामानाधिकरण्ये
नैवकर्तृत्वादिप्रतीतेःस्वस्यैवतदंगीक्रियतांनेत्याह कार्यंशरीरम् कारणमिंद्रियम् कर्तादेवतावर्गः तद्भावापत्तौपुरुषस्यप्रकृतिंकारणंविदुःकूटस्थस्यस्वतोविकाराभावात्प्रकृतिपरिणामभूतदेहा

सएषप्रकृतिंसूक्ष्मांदैवींगुणमयींविभुः ॥ यदृच्छयैवोपगतामभ्यपद्यतलीलया ४ गुणैर्विचित्राःसृजतींसरूपाःप्रकृतिंप्रजाः ॥ विलोक्यमुमुहेसद्यःसइहज्ञा
नगूहया ५ एवंपराभिध्यानेनकर्तृत्वंप्रकृतेःपुमान् ॥ कर्मसुक्रियमाणेषुगुणैरात्मनिमन्यते ६ तदस्यसंसृतिर्बंधःपारतंत्र्यंचतत्कृतम् ॥ भवत्यकर्तुरीशस्य
साक्षिणोनिर्वृतात्मनः ७ कार्यकारणकर्तृत्वेकारणंप्रकृतिंविदुः ॥ भोक्तृत्वेसुखदुःखानांपुरुषंप्रकृतेःपरम् ८ देवहूतिरुवाच ॥ प्रकृतेःपुरुषस्यापिलक्षणंपु
रुषोत्तम ॥ ब्रूहिकारणयोरस्यसदसच्चयदात्मकम् ९ श्रीभगवानुवाच ॥ यत्तत्त्रिगुणमव्यक्तंनित्यंसदसदात्मकम् ॥ प्रधानंप्रकृतिंप्राहुरविशेषंविशेषवत् १०
पंचभिःपंचभिर्ब्रह्मचतुर्भिर्दशभिस्तथा ॥ एतच्चतुर्विंशतिकंगणंप्राधानिकंविदुः ११ महाभूतानिपंचैवभूरापोऽग्निर्मरुन्नभः ॥ तन्मात्राणिचतावंतिगंधादी
निमतानिमे १२ इंद्रियाणिदशश्रोत्रंत्वग्दृग्रसननासिकाः ॥ वाक्करौचरणौमेढ्रंपायुर्दशमउच्यते १३ मनोबुद्धिरहंकारश्चित्तमित्यंतरात्मकम् ॥ चतुर्धा
लक्ष्यतेभेदोवृत्त्यालक्षणरूपया १४ एतावानेवसंख्यातोब्रह्मणःसगुणस्यह ॥ सन्निवेशोमयाप्रोक्तोयःकालःपंचविंशकः १५

द्यहंकारकृतमेवकर्तृत्वादिकमित्यर्थः भोक्तृत्वेतुपुरुषंकारणंविदुरित्यस्यायंभावः यद्यप्यहंकारगतमेवकर्तृत्वादिकंभोक्तृत्वंचतथाऽपिविकारस्यजडावसानत्वादुपाधिप्राधान्यंभोगस्यचिदव
सानत्वादुपहितप्राधान्यमिति ८ तदेवंसंसारिणंपुरुषंतद्धेतुंप्रकृतिंचज्ञात्वेदानींजगत्कारणमीश्वरंतत्प्रकृतिंचपृच्छति प्रकृतेरिति अस्यविश्वस्य सदसच्चस्थूलंसूक्ष्मंचकार्यंयदात्मकंतयोःप्र
कृतिपुरुषयोः ९ तत्रप्रकृतिंलक्षयति यत्प्रधानंतदेवप्रकृतिंप्राहुः किंतत्प्रधानम् स्वतोऽविशेषम् विशेषवद्विशेषाणामाश्रयः तर्हिकिंब्रह्म न त्रिगुणम् किंमहत्तत्त्वादि न अव्यक्तमकार्यम्
किंकालादि न सदसदात्मकंकार्यकारणरूपम् किंजीवःप्रकृतिः न नित्यम् १० अन्येषांतत्त्वानांलक्षणंवक्तुंतानिगणयति पंचभिरित्यादिसंख्याभेदेनैतच्चतुर्विंशतिकंएतानिचतुर्विंशतिर्यं
स्मिन्गणेतंगणंप्राधानिकंप्रधानकार्यात्मकंब्रह्मविदुः ११ एतद्विवृणोति महाभूतानीतित्रिभिः तावंतिपंचैव १२ १३ अंतरात्मकमंतःकरणम् लक्षणरूपयाव्यवच्छेदिकया १४ यावान्म
याप्रोक्तस्तावानेवसंख्यातोऽभिमतस्तत्त्वज्ञैः कालेतुमतद्वयमाह यःकालःसपंचविंशकः अल्पार्थेकप्रत्ययः प्रकृतेरेवावस्थाविशेषइत्यर्थः १५

एकेतुपौरुषंपुरुषस्येश्वरस्यप्रभावंविक्रमंकालमाहुः तमेवकालंद्वेधालक्षयति यतोभयंभवति कस्य प्रकृतिमीयुषःप्राप्तस्य अतएवदेहेऽहंकारेणविमूढस्यकर्तुर्जीवस्य अनेनसंहारकत्वेनलक्षि
तः १६ सृष्टिहेतुत्वेनलक्षयति प्रकृतेरिति १७ कोऽसौभगवांस्तमाह अंतरिति अंतःसर्वप्राणिनांयःपुरुषरूपेणनियंतृत्वेनसमन्वेतिसम्यक्तद्विकाररहितएवानुस्यूतोवर्ततेबहिश्चकालरूपे
णएषभगवान् यद्वा यः पुरुषइतिप्रसिद्धःकालःसपंचविंशः एकेतुपुरुषस्यप्रभावंकालमाहुः प्रभावस्यैवलक्षणम् यतइति पुरुषस्यैवकालत्वेहेतुः प्रकृतेरिति उभयथाविवक्षायांहेतुःअंतरिति
शेषंसमानम् तदेवंप्रकृतेश्चतुर्विंशतिभेदाः जीवेश्वरयोश्चैक्यविवक्षातःपंचविंशतितत्त्वानिभवंति तयोर्भेदविवक्षयाचषड्विंशतिर्भवंति १८ इदानींतत्त्वानामुत्पत्तिपूर्वकंलक्षणान्याह दैवादि
त्यादिनाएतान्यसंहत्येत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन तत्रचित्तस्योत्पत्तिपूर्वकंलक्षणमाहचतुर्भिः दैवाज्जीवादृष्टात्क्षुभिताधर्मागुणायस्याः योनावभिव्यक्तिस्थानेप्रकृतौ वीर्यंचिच्छक्तिम् साप्रकृतिर्म
हत्तत्त्वमसूत महतःस्वरूपमाह हिरण्मयंप्रकाशबहुलम् १९ विश्वमहंकारादिप्रपंचम् आत्मगतंस्वस्मिन्सूक्ष्मरूपेणस्थितंव्यंजन्प्रकटयन्महांस्तीव्रंप्रलयकालीनंतमोऽपिबत् कूटस्थोलय
विक्षेपशून्यः कथंभूतंतमः आत्मानंप्रस्वापयतिप्रच्छादयतीतितथा यत्पूर्वंप्रलयसमयेमहांतंप्रकृतौविलापयामासेत्यर्थः २० प्रसंगाच्चतुर्व्यूहोपासनामाह यत्तदिति सर्वागमप्रसिद्धत्वमाह

प्रभावंपौरुषंप्राहुःकालमेकेयतोभयम् ॥ अहंकारविमूढस्यकर्तुःप्रकृतिमीयुषः १६ प्रकृतेर्गुणसाम्यस्यनिर्विशेषस्यमानवि॥ चेष्टायतःसभगवान्कालइत्युपल
क्षितः १७ अंतःपुरुषरूपेणकालरूपेणयोबहिः ॥ समन्वेत्येषसत्त्वानांभगवानात्ममायया १८ दैवात्क्षुभितधर्मिण्यांस्वस्यांयोनौपरःपुमान् ॥ आधत्तवी
र्यंसाऽसूतमहत्तत्त्वंहिरण्मयम् १९ विश्वमात्मगतंव्यंजन्कूटस्थोजगदंकुरः ॥ स्वतेजसाऽपिबत्तीव्रमात्मप्रस्वापनंतमः २० यत्तत्सत्त्वगुणंस्वच्छंशांतंभगवतः
पदम् ॥ यदाहुर्वासुदेवाख्यंचित्तंतन्महदात्मकम् २१ स्वच्छत्वमविकारित्वंशांतत्वमितिचेतसः ॥ वृत्तिभिर्लक्षणंप्रोक्तंयथाऽपांप्रकृतिःपरा २२ महत्तत्त्वा
द्विकुर्वाणाद्भगवद्वीर्यसंभवात् ॥ क्रियाशक्तिरहंकारस्त्रिविधःसमपद्यत २३ वैकारिकस्तैजसश्चतामसश्चयतोभवः ॥ मनसश्चेंद्रियाणांचभूतानांमहतामपि २४
सहस्रशिरसंसाक्षाद्यमनंतंप्रचक्षते ॥ संकर्षणाख्यंपुरुषंभूतेंद्रियमनोमयम् २५ कर्तृत्वंकरणत्वंचकार्यत्वंचेतिलक्षणम् ॥ शांतघोरविमूढत्वमितिवास्यादहं
कृतेः २६ वैकारिकाद्विकुर्वाणान्मनस्तत्त्वमजायत ॥ यत्संकल्पविकल्पाभ्यांवर्ततेकामसंभवः २७

स्वच्छंविशदम् शांतंरागादिरहितम् भगवतःपदमुपलब्धिस्थानम् अतएववासुदेवाख्यंयदाहुः अयमर्थः अधिभूतरूपेणतस्यैवमहानितिसंज्ञा अध्यात्मरूपेणचित्तमिति उपास्यरूपेणवा
सुदेवइति अधिष्ठाताचतस्यक्षेत्रज्ञः एवमहंकारेसंकर्षणउपास्यः रुद्रोऽधिष्ठाता मनस्यनिरुद्धउपास्यः चंद्रोऽधिष्ठाता बुद्धौप्रद्युम्नउपास्यः ब्रह्माऽधिष्ठातेतिज्ञातव्यम् २१ स्वच्छत्वंभगव
द्बिम्बग्राहित्वम् अविकारित्वंलयविक्षेपराहित्यम् अपांप्रकृतिःफेनतरंगादिरहिताऽवस्था पराभूसंसर्गात्प्राक्तनीसायथामधुरास्वच्छाशांताचतद्वदित्यर्थः २२ अहंकारस्योत्पत्तिपूर्वकंलक्षण
माह महत्तत्त्वादितिचतुर्भिःक्रियासुशक्तिर्यस्यसक्रियाशक्तिः २३ त्रैविध्यमाह वैकारिकइति तस्यकार्यमाह यतोयस्मान्मनआदीनांभवउत्पत्तिः२४ तस्मिन्नुपास्यव्यूहमाह सहस्रशिरस
मिति २५ लक्षणमाह कर्तृत्वमिति कर्तृत्वंदेवतादिरूपेण करणत्वमिंद्रियरूपेण कार्यत्वंभूतरूपेणशांतत्वादिकंतुतत्तत्कारणगुणत्रयरूपेण २६ मनसउत्पत्तिपूर्वकंलक्षणमाह वैकारिकादि
तिद्वाभ्याम् संकल्पश्चिंतनम् विकल्पोविशेषचिंतनम् यस्यमनसःसंकल्पविकल्पाभ्यांकामसंभवोवर्ततइतिकामरूपावृत्तिर्लक्षणत्वेनोक्तानतुप्रद्युम्नव्यूहोत्पत्तिः तस्यसंकल्पादिकार्यत्वाभावात्
उपास्यव्यूहस्यचानिरुद्धस्योक्तेः २७

शारदंशरत्कालीनमिंदीवरंनीलोत्पलंतदिवश्यामम् यच्छनैःसंराध्यंवशीकर्तुंयोग्यम्दुर्ग्रहत्वात् २८ बुद्धेरुत्पत्तिपूर्वकंलक्षणमाह तैजसादितिद्वाभ्याम् हेसति द्रव्यस्फुरणरूपंविज्ञानामिति चित्तव्यावृत्त्यर्थमुक्तम् इंद्रियाणामनुग्रहइतिसविकल्पज्ञाने हृषीकाणामधीश्वरमितियदुक्तंतत्तुनिर्विकल्पकज्ञाने २९ द्रव्यस्फुरणस्यैवप्रपंचःसंशयादिः विपर्यासोमिथ्याज्ञानम् निश्चयःप्रमापज्ञानम् स्वापोनिद्रा प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयइतिपातंजलोक्तेः ३० इंद्रियाणामुत्पत्तिमाह तैजसानितैजसाहंकाराज्जातानि ज्ञानेंद्रियाणिवैकारिकत्वशंकानिवृत्त्यर्थमेवकारः द्विविधान्यपींद्रियाणितैजसान्येवेत्यन्वयः तत्रहेतुः प्राणस्येति हियस्मात्प्राणस्यक्रियाशक्तिताऽतःप्राणस्यतैजसत्वात्तत्क्रियाशक्तिर्बुद्धेश्चविज्ञानशक्ति मतामिंद्रियाणांतैजसत्वम् तथाबुद्धेस्तैजसत्वात्तदीयज्ञानशक्तिमतामपींद्रियाणांतैजसत्वमित्यर्थः ३१ तन्मात्रोत्पत्तिपूर्वकमाकाशादिमहाभूतोत्पत्तिंतल्लक्षणंचाऽऽह तामसादितिपंचदशभिः श्रोत्रंतुशब्दगमित्यादिभिर्विषयोत्पत्त्यनंतरंतत्संबंधमात्रंकथ्यतेनतूत्पत्तिः प्रागेवोत्पन्नत्वात् शब्दंगच्छतिप्राप्नोतीति शब्दगम् ३२ शब्दस्यलक्षणमाह अर्थाश्रयत्वमर्थवाचकत्वम् द्रष्टुर्लिंगत्वंकुड्यांतरितस्यवक्तुर्ज्ञापकत्वम् तदुक्तम् लिंगंयद्द्रष्टृदृश्ययोरिति नभसस्तन्मात्रत्वंसूक्ष्मत्वंशब्दस्यलक्षणमित्यन्वयः ३३ नभसोलक्षणमाह भूतानामिति छिद्रदातृत्वमवकाशदातृत्वम् बहिरंतर्व्यवहारास्पदत्वम्आत्मामनः

यद्विदुर्ह्यनिरुद्धाख्यंहृषीकाणामधीश्वरम् ॥ शारदेंदीवरश्यामंसंराध्यंयोगिभिःशनैः २८ तैजसात्तुविकुर्वाणाद्बुद्धितत्त्वमभूत्सति ॥ द्रव्यस्फुरणविज्ञानमिं
द्रियाणामनुग्रहः २९ संशयोऽथविपर्यासोनिश्चयःस्मृतिरेवच ॥ स्वापइत्युच्यतेबुद्धेर्लक्षणंवृत्तितःपृथक् ३० तैजसानींद्रियाण्येवक्रियाज्ञानविभागशः ॥
प्राणस्यहिक्रियाशक्तिर्बुद्धेर्विज्ञानशक्तिता ३१ तामसाच्चविकुर्वाणाद्भगवद्वीर्यचोदितात् ॥ शब्दमात्रमभूत्तस्मान्नभःश्रोत्रंतुशब्दगम् ३२ अर्थाश्रयत्वंशब्द
स्यद्रष्टुर्लिंगत्वमेवच ॥ तन्मात्रत्वंचनभसोलक्षणंकवयोविदुः ३३ भूतानांछिद्रदातृत्वंबहिरंतरमेवच ॥ प्राणेंद्रियात्मधिष्ण्यत्वंनभसोवृत्तिलक्षणम् ३४ न
भसःशब्दतन्मात्रात्कालगत्याविकुर्वतः ॥ स्पर्शोऽभवत्ततोवायुस्त्वक्स्पर्शस्य चसंग्रहः ३५ मृदुत्वंकठिनत्वंचशैत्यमुष्णत्वमेवच ॥ एतत्स्पर्शस्यस्पर्शत्वंत
न्मात्रत्वंनभस्वतः ३६ चालनंव्यूहनंप्राप्तिर्नेतृत्वंद्रव्यशब्दयोः ॥ सर्वेंद्रियाणामात्मत्वंवायोःकर्माभिलक्षणम् ३७ वायोश्चस्पर्शतन्मात्राद्रूपंदैवेरितादभूत्
॥ समुत्थितंततस्तेजश्चक्षूरूपोपलंभनम् ३८ द्रव्याकृतित्वंगुणताव्यक्तिसंस्थात्वमेवच ॥ तेजस्त्वंतेजसःसाध्विरूपमात्रस्यवृत्तयः ३९

प्राणादीनांधिष्ण्यत्वमाश्रयत्वंनाड्यादिच्छिद्ररूपेण वृत्तिःकार्यमेवलक्षणंवृत्तिलक्षणम् एवमुत्तरत्राप्येकेनश्लोकेनतन्मात्रमहाभूतयोरुत्पत्तिः द्वितीयेनतन्मात्रलक्षणम् तृतीयेनमहाभूतलक्षणमित्यनुसंधेयम् ३४ कासात्वक् स्पर्शस्यसंग्रहःसम्यग्ग्रहणंयया पुंस्त्वंनियतलिंगत्वात् यद्वा स्पर्शस्यसंग्रहस्ततोभवतीतिशेषः शब्दतन्मात्रादित्यादितन्मात्राणामुत्तरोत्तरान्वयार्थमुक्तम् ३५ स्पर्शलक्षणमाह मृदुत्वमितिस्पर्शत्वंस्वरूपलक्षणमित्यर्थः नभस्वतोवायोस्तन्मात्रत्वंच ३६ चालनंवृक्षशाखादेः व्यूहनंमेलनंतृणादेः प्राप्तिःसंयोगोद्रव्यस्यगंधवतोघ्राणंप्रतितथाशैत्यादिमतःस्पर्शनंप्रति शब्दस्यश्रोत्रंप्रतिनेतृत्वम् सर्वेंद्रियाणामात्मत्वमुपोद्बलकत्वम् कर्मणाकार्येणाभिलक्षणम् भावेल्युट् कर्मैवात्राभिलक्षणमितिविग्रहेतुकरणे ३७ ३८ द्रव्याकृतित्वंद्रव्यस्याकारसमर्पकत्वम् गुणताद्रव्योपसर्जनतयाप्रतीतिःशब्दस्यतुस्वातंत्र्येणैवप्रतीतिः अप्रत्यक्षद्रव्यस्यस्पर्शादेरपिस्वातंत्र्येणैवप्रतीतिःरूपस्यतुनैवमितितस्यायंविशेषउक्तः व्यक्तिसंस्थात्वंद्रव्यस्ययासंस्थासन्निवेशःसैवसंस्थायस्य तत्परिणामतयाप्रतीतिरित्यर्थः तेजसस्तेजस्त्वमसाधारणत्वम् ३९

द्योतनंप्रकाशनम् पचनंतंडुलादेःक्षुत्तृडशनापिपासाचतद्द्वारेणपानमदनंच ४० जिह्वारसनेंद्रियम् रसोगृह्यतेऽनयेतिरसग्रहः यद्वा रसग्रहस्ततोभवतीतिशेषः ४१ काषायादिषुलवणोऽपि
द्रष्टव्यः भौतिकानांसंसर्गिद्रव्याणाम् यएकोमधुरएवसन्नेवमनेकधाभिद्यतेसरसइत्यर्थः ४२ क्लेदनमार्द्रीकरणम्पिंडनंमृदादेःपिंडीकरणम् तृप्तिस्तृप्तिदातृत्वम् प्राणनंजीवनम् आपोमयः
प्राणइतिस्मृतेः आप्यायनंतृड्वैक्लव्यनिवर्तनम् उंदनंमृदूकरणम् औंदनमितिपाठेऽपिसएवार्थः भूयस्त्वंकूपादावुद्धृतस्यापिपुनःपुनरुद्भवः ४३ गंधगोगंधंप्राप्नोति ४४ करंभोमिश्रगं
धः यथाव्यंजनादीनांहिंग्वादिसंस्कारेण पूतिर्दुर्गंधः सौरभ्यंकर्पूरादेः शांतःशतपत्रादेः उग्रोलशुनादेःअम्लस्तित्तिण्यादेः संसर्गिणांद्रव्यावयवानांवैषम्याद्यएवंविभिद्यतेसगंधइत्यर्थः
४५ ब्रह्मणोभावनंप्रतिमादिरूपेणसाकारतापादनम् स्थानंजलादिविलक्षणतयाऽऽश्रयांतरनैरपेक्ष्येणस्थितिः धारणंजलाद्याधारत्वम् सतामाकाशादीनांविशेषणमवच्छेदकत्वम् सर्वे

द्योतनंपचनंपानमदनंहिममर्दनम् ॥ तेजसोवृत्तयस्त्वेताःशोषणंक्षुत्तृडेवच ४० रूपमात्राद्विकुर्वाणात्तेजसोदैवचोदितात् ॥ रसमात्रमभूत्तस्मादंभोजि
ह्वारसग्रहः ४१ कषायोमधुरस्तिक्तःकट्वम्लइतिनैकधा ॥ भौतिकानांविकारेणरसएकोविभिद्यते ४२ क्लेदनंपिंडनंतृप्तिःप्राणनाप्यायनोंदनम् ॥ तापाप
नोदोभूयस्त्वमंभसोवृत्तयस्त्विमाः ४३ रसमात्राद्विकुर्वाणादंभसोदैवचोदितात् ॥ गंधमात्रमभूत्तस्मात्पृथ्वीघ्राणस्तुगंधगः ४४ करंभपूतिसौरभ्यशांतोग्रा
म्लादिभिःपृथक् ॥ द्रव्यावयववैषम्याद्गंधएकोविभिद्यते ४५ भावनंब्रह्मणःस्थानंधारणंसद्विशेषणम् ॥ सर्वसत्त्वगुणोद्भेदःपृथिवीवृत्तिलक्षणम् ४६ नभो
गुणविशेषोऽर्थोयस्यतच्छ्रोत्रमुच्यते ॥ वायोर्गुणविशेषोऽर्थोयस्यतत्स्पर्शनंविदुः ४७ तेजोगुणविषोऽर्थोयस्यतच्चक्षुरुच्यते ॥ अंभोगुणविशेषोऽर्थोयस्य
तद्रसनंविदुः ॥ भूमेर्गुणविशेषोऽर्थोयस्यसघ्राणउच्यते ४८ परस्यदृश्यतेधर्मोह्यपरस्मिन्समन्वयात् ॥ अतोविशेषोभावानांभूमावेवोपलक्ष्यते ४९
एतान्यसंहत्ययदामहदादीनिसप्तवै ॥ कालकर्मगुणोपेतोजगदादिरुपाविशत् ५० ततस्तेनानुविद्धेभ्योयुक्तेभ्योंऽडमचेतनम् ॥ उत्थितंपुरुषोयस्मादुद
तिष्ठदसौविराट् ५१ एतदंडंविशेषाख्यंक्रमवृद्धैर्दशोत्तरैः ॥ तोयादिभिःपरिवृतंप्रधानेनावृतैर्बहिः ॥ यत्रलोकवितानोऽयंरूपंभगवतोहरेः ५२ हिरण्म
यादंडकोशादुत्थायसलिलेशयात् ॥ तमाविश्यमहादेवोबहुधानिर्बिभेदखम् ५३

षांसत्वानांप्राणिनांतद्गुणानांचपुंस्त्वादीनामुद्भेदःपरिणामविशेषैःप्रकटीकरणम् ४६ श्रोत्रादीनांशब्दादिग्राहकत्वमुक्तेतषांचलक्षणंतदेवेत्याह पंचाभिःश्लोकार्धैः नभसोगुणविशेषःशब्दो
यस्यार्थोविषयः ४७ ४८ गुणविशेषशब्दव्यावर्त्यंदर्शयति परस्येति परस्यकारणस्यधर्मःशब्दादिरपरस्मिन्कार्येवाय्वादौकारणान्वयाद्दृश्यते अतोभावानामाकाशादीनांविशेषोगुणः
सर्वोऽपिशब्दादिभिर्भूमावेवोपलभ्यते चतुर्णांतत्रान्वयात् जलादिषुयथान्वयमेवनसर्वः आकाशेत्वन्यान्वयाभावादेकएव४९एवंकारणोत्पत्तिमुक्त्वाकार्योत्पत्तिमाह सार्धैस्त्रिभिः एतान्यसं
हत्यामिलित्वायदास्थितानितदाजगदादिरीश्वरःप्राविशत् सप्तेतिचप्राधान्याभिप्रायेणोक्तम् प्रवेशस्तुसर्वेष्वपिविवक्षितएव ५० अनुविद्धेभ्यःक्षुभितेभ्यः यस्मादंडादसौविराट्पुरुषउ
दतिष्ठत् ५१ भगवतोरूपमितिपुरुषाभेदाभिप्रायेण५२तस्मिन्नध्यात्मादिविभागमाह हिरण्मयादितिनवभिः उत्थायौदासीन्यंविहायतमाविश्याधिष्ठाय महांश्चासौदेवश्च खंछिद्रम्५३

वाण्यासहवह्निरभवत्प्राविशत् नासेनिरभिद्येताम् प्राणोतःप्राणेनऊतः स्यूतःसन्घ्राणएतयोर्नासिकयोरभवदित्यनुषंगः ५४ घ्राणादनंतरंवायुश्च प्राणोतइतिविशेषणंसर्वेंद्रियेष्वपिद्रष्टव्यम् न्यभिद्येतामन्वभिद्येतामितिपाठद्वयेऽप्येकएवार्थः ततोदिशःप्राविशन् ५५ आदिशब्देनकेशाः ५६ ५७ स्वराडिंद्रः हारिर्विष्णुः ५८ आभृतंजातम् ५९ ६० बुद्ध्यादिषुहृदयमेवाधिष्ठानम् गिरांपतिर्ब्रह्मा चैत्यःक्षेत्रज्ञः ६१ अन्वयव्यतिरेकाभ्यांक्षेत्रज्ञंविवेक्तुंसर्वेषांपुनःप्रवेशमाह एतइतिनवभिः ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० विराड्देहस्यव्यष्टिदेहंदृष्टांतत्वेनदर्शयन्सांख्यानुकथनस्यप्रयोजनमाह यथेतिद्वाभ्याम् ७१ प्रथमंपरमेश्वरेभक्तिस्ततस्तोऽन्यत्रविरक्तिस्ततोयोगप्रवृत्ताधीःएकाग्रांचित्तंततो

निरभिद्यतास्यप्रथमंमुखंवाणीततोऽभवत् ॥ वाण्यावह्निरथोनासेप्राणोतोघ्राणएतयोः ५४ घ्राणाद्वायुरभिद्येतामक्षिणीचक्षुरेतयोः ॥ तस्मात्सूर्योन्यभिद्येतांकर्णौश्रोत्रंततोदिशः ५५ निर्बिभेदविराजस्त्वग्रोमश्मश्र्वादयस्ततः ॥ततओषधयश्चासन्शिश्नंनिर्बिभिदेततः ५६ रेतस्तस्मादापआसन्निरभिद्यतवैगुदम् ॥ गुदादपानोऽपानाच्चमृत्युर्लोकभयंकरः ५७ हस्तौचनिरभिद्येतांबलंताभ्यांततःस्वराट् ॥ पादौचनिरभिद्येतांगतिस्ताभ्यांततोहरिः ५८नाड्योऽस्यनिरभिद्यंतताभ्योलोहितमाभृतम् ॥नद्यस्ततःसमभवन्नुदरंनिरभिद्यत ५९क्षुत्पिपासेततःस्यातांसमुद्रस्त्वेतयोरभूत् ॥अथास्यहृदयंभिन्नंहृदयान्मनउत्थितम् ६०मनसश्चंद्रमाजातोबुद्धिर्बुद्धेर्गिरांपतिः ॥ अहंकारस्ततोरुद्रश्चित्तंचैत्यस्ततोऽभवत् ६१ एतेह्यभ्युत्थितादेवानैवास्योत्थापनेऽशकन् ॥पुनराविविशुःखानितमुत्थापयितुंक्रमात् ६२ वह्निर्वाचामुखंभेजेनोदतिष्ठत्तदाविराट् ॥ घ्राणेननासिकेवायुर्नोदतिष्ठत्तदाविराट् ६३ अक्षिणीचक्षुषादित्योनोदतिष्ठत्तदाविराट् ॥ श्रोत्रेणकर्णौचदिशोनोदतिष्ठत्तदाविराट् ६४ त्वचंरोमभिरोषध्योनोदतिष्ठत्तदाविराट् ॥ रेतसाशिश्नमापस्तुनोदतिष्ठत्तदाविराट् ६५ गुदंमृत्युरपानेननोदतिष्ठत्तदाविराट् ॥ हस्ताविंद्रोबलेनैवनोदतिष्ठत्तदाविराट् ६६ विष्णुर्गत्यैवचरणौनोदतिष्ठत्तदाविराट् ॥ नाडीर्नद्योलोहितेननोदतिष्ठत्तदाविराट् ६७ क्षुत्तृड्भ्यामुदरंसिंधुर्नोदतिष्ठत्तदाविराट् ॥ हृदयंमनसाचंद्रोनोदतिष्ठत्तदाविराट् ६८ बुद्ध्याब्रह्माऽपिहृदयंनोदतिष्ठत्तदाविराट् ॥ रुद्रोऽभिमत्याहृदयंनोदतिष्ठत्तदाविराट् ६९ चित्तेनहृदयंचैत्यःक्षेत्रज्ञःप्राविशद्यदा ॥ विराट्तदैवपुरुषःसलिलादुदतिष्ठत ७० यथाप्रसुप्तंपुरुषंप्राणेंद्रियमनोधियः ॥ प्रभवंतिविनायेननोत्थापयितुमोजसा ७१ तमस्मिन्प्रत्यगात्मानंधियायोगप्रवृत्तया ॥ भक्त्याविरक्त्याज्ञानेनविविच्याऽऽत्मनिचिंतयेत् ७२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेकापिलेयेतत्त्वसमाम्नायेषड्विंशतितमोऽध्यायः २६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रकृतिस्थोऽपिपुरुषोनाज्यतेप्राकृतैर्गुणैः ॥ अविकारादकर्तृत्वान्निर्गुणत्वाज्जलार्कवत् १ सएषयर्हिप्रकृतेर्गुणेष्वभिविषज्जते ॥ अहंक्रियाविमूढात्माकर्ताऽस्मीत्यभिमन्यते २

यज्ज्ञानंतेनप्रत्यगात्मानंक्षेत्रज्ञमस्मिन्नात्मनिकार्यकारणसंघातेविविच्यचिंतयेत् ७२ इतितृतीयेटी॰षड्विंशतितमोध्यायः २६ सप्तविंशेततःसम्यग्बहुसाधनयोगतः ॥ पुंप्रकृत्योर्विवेकेनमोक्षरीतिर्निरूप्यते ॥ १ ॥ विवेकज्ञानेनमोक्षमुपपादयितुंशुद्धस्यैवपुरुषस्यप्रकृत्यविवेकतः पूर्वोक्तंसंसारमनुस्मारयति प्रकृतिस्थोऽपीतित्रिभिः देहस्थोपिनाज्यतेनालिप्यते गुणैस्तत्कृतैःसुखदुःखादिभिः निर्गुणत्वादकर्तृत्वंततोऽविकारित्वंतस्मात् १ २

अनिर्वृतःसन् प्रासंगिकैः प्रकृतिसंगकृतैः सदसन्मिश्रयोनिषुदेवतिर्यङ्नरादिषुसंसारपदवींप्राप्नोति ३ ननुतर्ह्यवास्तवत्वात्संसृतेःकिंतन्निवृत्तिप्रयासेनतत्राऽऽह अर्थेहीति ४यतोविषयध्यानमनर्थहेतुरतोमनोनियंतव्यमित्याह अतएवेति असतामिंद्रियाणांपथिविषयमार्गे तीव्रेणदृढेन विरक्त्याचतीव्रया ५ भक्तिविरक्त्योस्तीव्रत्वेकारणानिवर्णयन्ज्ञानेनमोक्षप्रकारमाह षड्भिः यमादिभिर्योगमार्गैश्चित्तमभ्यसन्पुनःपुनरेकाग्रीकुर्वन्नात्मानमुपलभ्यसर्वानुस्यूतमद्वयंपरमात्मानंप्रतिपद्यतइतिषष्ठेनान्वयः सत्येननिष्कपटेन भावेनप्रेम्णा ६ अप्रसंगतःसंगत्यागेन बलीयसाईश्वरेऽर्पितेन ७ विविक्तशरणएकांतवासी ८ असदाग्रहमहंममताम् प्रकृतेःपुरुषस्यचदृष्टंतत्त्वंयेनतेनज्ञानेन ९ निवृत्तानिबुद्ध्यवस्थानानिजाग्रदादीनियस्यसः अतएवदूरीभूतमन्यदर्शनंयस्य आत्मनाऽहंकारावच्छिन्नेनाऽऽत्मानंशुद्धमुपलभ्य एकस्यैवावच्छेदानवच्छेदाभ्यांकरणकर्मत्वेदृष्टांतमाहचक्षुषाचक्षुरवच्छिन्नेनार्केणगगनस्थमर्कमिव एवमात्मदृक्शुद्धमात्मानंपश्यन् १० मुक्तलिंगंनिरुपाधिकमसतिमिथ्याभूतेऽहंकारेसदाभासंसद्रूपेणाऽऽभासमानंब्रह्मप्राप्नोति शुद्धजीवस्वरूपाद्विशेषमाह सतःकारणस्यप्रधानस्यबंधुमधिष्ठानम् असतःकार्यस्य चक्षुरिवप्रकाशकम् सर्वेषुकार्यकारणेष्वनुस्यूतम् अद्वयंपरिपूर्णम् ११ अहंकारोपहितेनशुद्धब्रह्मप्रतिपत्तिंसदृष्टांतमाह यथेति जलेस्थितआभासःसूर्यप्रतिबिंबोयदागृहांतर्वर्तिभित्तौ

तेनसंसारपदवीमवशोऽभ्येत्यनिर्वृतः ॥ प्रासंगिकैःकर्मदोषैःसदसन्मिश्रयोनिषु ३ अर्थेह्यविद्यमानेऽपिसंसृतिर्ननिवर्तते ॥ ध्यायतोविषयानस्यस्वप्नेऽनर्थागमोयथा ४ अतएवशनैश्चित्तंप्रसक्तमसतांपथि ॥ भक्तियोगेनतीव्रेणविरक्त्याचनयेद्वशम् ५ यमादिभिर्योगपथैरभ्यसन्श्रद्धयान्वितः ॥ मयिभावेनसत्येनमत्कथाश्रवणेनच ६ सर्वभूतसमत्वेननिर्वैरेणाप्रसंगतः ॥ ब्रह्मचर्येणमौनेनस्वधर्मेणबलीयसा ७ यदृच्छयोपलब्धेनसंतुष्टोमितभुङ्मुनिः ॥ विविक्तशरणःशांतोमैत्रःकरुणआत्मवान् ८ सानुबंधेचदेहेऽस्मिन्नकुर्वन्नसदाग्रहम् ॥ ज्ञानेनदृष्टतत्त्वेनप्रकृतेःपुरुषस्यच ९ निवृत्तबुद्ध्यवस्थानोदूरीभूतान्यदर्शनः ॥ उपलभ्याऽऽत्मनाऽऽत्मानंचक्षुषेवार्कमात्मदृक् १० मुक्तलिंगंसदाभासमसतिप्रतिपद्यते ॥ सतोबंधुमसच्चक्षुःसर्वानुस्यूतमद्वयम् ११ यथाजलस्थआभासःस्थलस्थेनावदृश्यते ॥ स्वाभासेनतथासूर्योजलस्थेनदिविस्थितः १२ एवंत्रिवृदहंकारोभूतेंद्रियमनोमयैः ॥ स्वाभासैर्लक्षितोऽनेनसदाभासेनसत्यदृक् १३ भूतसूक्ष्मेंद्रियमनोबुद्ध्यादिष्विहनिद्रया ॥ लीनेष्वसतियस्तत्रविनिद्रोनिरहंक्रियः १४ मन्यमानस्तदाऽऽत्मानमनष्टोनष्टवन्मृषा ॥ नष्टेऽहंकरणेद्रष्टानष्टवित्तइवातुरः १५

स्फुरतितदागृहकोणस्थितैःपुरुषैर्भित्त्यादौस्थलेस्थितेनस्वाभासेनसूर्यप्रतिबिंबेनयथाप्रथमंजलस्थआभासोऽवदृश्यतेलक्ष्यते गगनस्थस्यगृहमध्येप्रतिबिंबायोगात् चार्थेतथाशब्दः यथाचेत्यर्थः यथाचजलस्थेनदिविस्थितःसूर्योलक्ष्यते १२ एवंभूतेंद्रियमनोमयैर्देहेंद्रियमनोभिरवच्छिन्नैःस्वाभासैरात्मप्रतिबिंबैस्त्रिवृत्त्रिगुणोऽहंकारःसतोब्रह्मणआभासोयस्मिंस्तेनरूपेण लक्षितःअहंकारस्याभासंविनाविषयाभासानुत्पत्तेःअनेनचाहंकारेणसदाभासवतासत्यदृक्परमार्थज्ञप्तिरूपआत्मालक्षितइत्यर्थः १३ इदानींसुषुप्तिसाक्षित्वेनशुद्धात्मप्रतिपत्तिमनुभवतोदर्शयति त्रिभिः भूतादिष्वसत्यसत्तुल्येऽव्याकृतेनिद्रयालीनेषुसत्सुयस्तत्रतदाविनिद्रोनिरहंक्रियस्तमात्मानंप्रतिपद्यतइतितृतीयेनान्वयः १४ ननुयदितदाविनिद्रोऽसावस्तितर्हिजाग्रत्स्वप्नयोरिवस्फुटःकिंनावभासतेतत्राऽऽह पूर्वंसद्द्रष्टाऽतोद्रष्टृत्वेनसविकल्पतयास्फुटंप्रतीतः सुषुप्तौतुभूतादेरहंकारविषयस्यलीनत्वात्तद्विषयेऽहंकारेनष्टेसतिस्वयमनष्टोऽपिमृषैवाऽऽत्मानंनष्टवन्मन्यमानोयः अन्यस्यनाशेऽन्यस्यनष्टतुल्यत्वेदृष्टांतः नष्टवित्तोयथाआतुरोविवशः नष्टवद्भवतीत्यर्थः १५

ननुसुषुप्तौनकिंचिदनुभूयते मैवम् सुखमहस्वाप्संनाकिंचिदवेदिषामितिविशेषज्ञानंविनाकेवलस्याऽऽत्मनःप्रतिसंधानादित्याह एवमिति ननुप्रतिसंधानेसाहंकारस्यप्रतीतेःकथंनिरहंक्रिय
स्त्वंतत्राऽऽह साहंकारस्यद्रव्यस्यकार्यकारणसंघातस्यानुग्रहःप्रकाशकःअवस्थानंच द्रव्यविशेषणतयाऽहंकारस्यापिदृश्यत्वाच्चतद्द्रष्टाऽऽत्मातव्यतिरिक्तः तमात्मानमित्यन्वयः १६
भक्तिविरक्तिभ्यांसत्यपिविवेकेप्रकृतिपुरुषयोःपरस्परत्यागाभावात्कथंमुक्तिरितिपृच्छति पुरुषमितिचतुर्भिः पुरुषव्यतिरेकेणप्रकृतेःस्वरूपलाभाभावात्प्रकृतिव्यतिरेकेणपुरुषस्याभिव्यक्त्य
भावादित्यन्योन्यापाश्रयत्वान्नित्यत्वाच्चपुरुषंप्रकृतिःकदाचिन्नमुंचतीत्यर्थः१७ व्यतिरेकाभावमात्रेदृष्टांतः यथाव्यतिरेकतोभावःसत्तानाऽस्ति गंधस्यकदाचिदपक्षयदर्शनाद्दृष्टांतांतरम् अपा
मिति बुद्धेःप्रकृतेः परस्यपुरुषस्यच १८ ततःकिमतआह अकर्तुरिति येगुणाआश्रयोयस्यसःतेषुप्रकृतेर्गुणेषुसत्सुपुरुषस्यकैवल्यंकथम् १९ अतएवक्वचिन्निवृत्तप्रायस्यापिसंसारभयस्यपु
नरुद्भवोदृश्यतइत्याह क्वचिदिति २० नहिप्रकृतिसंबंधमात्रंबंधहेतुःकिंतुगुणबुद्ध्यातदासक्तिस्तान्निवृत्तौसत्यांमोक्षोघटते क्वचिदुद्भवस्तुसाधनवैकल्यादित्यभिप्रेत्यसाधनातिशयंकथयन्परि

एवंप्रत्यवमृश्यासावात्मानंप्रतिपद्यते॥ साहंकारस्यद्रव्यस्यकोऽवस्थानमनुग्रहः १६ देवहूतिरुवाच ॥ पुरुषंप्रकृतिर्ब्रह्मन्नविमुंचतिकर्हिचित् ॥ अन्योऽ
न्यापाश्रयत्वाच्चनित्यत्वादनयोःप्रभो १७ यथागंधस्यभूमेश्चनभावोव्यतिरेकतः ॥ अपांरसस्यचयथातथाबुद्धेःपरस्यच १८ अकर्तुःकर्मबंधोऽयंपुरुषस्य
यदाश्रयः ॥ गुणेषुसत्सुप्रकृतेःकैवल्यंतेष्वतःकथम् १९ क्वचित्तत्त्वावमर्शेननिवृत्तंभयमुल्बणम् ॥ अनिवृत्तनिमित्तत्वात्पुनःप्रत्यवतिष्ठते ॥ २० श्रीभग
वानुवाच ॥ अनिमित्तनिमित्तेनस्वधर्मेणामलात्मना ॥ तीव्रयामयिभक्त्याचश्रुतसंभृतयाचिरम् २१ ज्ञानेनदृष्टतत्त्वेनवैराग्येणबलीयसा ॥ तपोयुक्तेन
योगेनतीव्रेणात्मसमाधिना २२ प्रकृतिःपुरुषस्येहदह्यमानात्वहर्निशम् ॥ तिरोभवित्रीशनकैरग्नेर्योनिरिवारणिः २३ भुक्तभोगापरित्यक्तादृष्टदोषाचनि
त्यशः ॥ नेश्वरस्याशुभंधत्तेस्वेमहिम्निस्थितस्यच २४ यथाह्यप्रतिबुद्धस्यप्रस्वापोबह्वनर्थभृत् ॥ सएवप्रतिबुद्धस्यनवैमोहायकल्पते २५ एवंविदिततत्त्व
स्यप्रकृतिर्मयिमानसम् ॥ युंजतोनापकुरुतआत्मारामस्यकर्हिचित् २६ यदैवमध्यात्मरतःकालेनबहुजन्मना ॥ सर्वत्रजातवैराग्यआब्रह्मभवनान्मुनिः
२७ मद्भक्तःप्रतिबुद्धार्थोमत्प्रसादेनभूयसा ॥ निःश्रेयसंस्वसंस्थानंकैवल्याख्यंमदाश्रयम् २८ प्राप्नोतीहांजसाधीरःस्वदृशाछिन्नसंशयः ॥ यद्गत्वानानिवर्तेत
तयोगीलिंगाद्विनिर्गमे २९

हरति त्रिभिः निमित्तंफलम् तन्ननिमित्तंप्रवर्तकंयस्मिंस्तेननिष्कामेनधर्मेण अमलात्मनानिर्मलेनमनसा श्रुतेनकथाश्रवणेनसंभृतयापुष्टया २१ २२ दह्यमानाऽभिभूयमानातिरोहिता
भवति २३ एवंचसतिपुनरुद्भवोनास्तीत्याह भुक्तोभोगोयस्याः नित्यशः सदादृष्टोदोषोयस्याः अतएवपरित्यक्तासतीश्वरस्यापरतंत्रस्यस्वेमहिम्निस्थितस्यस्वानंदंप्राप्तस्य २४ अ
विवेकावस्थायामनर्थहेतुरपिविवेकानंतरंनभवतीतिसदृष्टांतमाह यथेतिद्वाभ्याम् प्रस्वापःस्वप्नः बह्वनर्थान्बिभर्तिपुष्णाति प्रतिबुद्धस्यसंस्कारवशेनस्फुरन्नपि २५ २६ उपसंहरति यदैव
मितित्रिभिः बहूनिजन्मानियस्मिन्काले २७ प्रतिबुद्धार्थोविदितात्मतत्त्वःकैवल्याख्यंस्वसंस्थानंदेहादिव्यतिरिक्तंस्वरूपंमदाश्रयंनिःश्रेयसंनिरतिशयानंदम् २८ स्वदृशात्मज्ञानेनच्छिन्नाः
संशयामिथ्याज्ञानानियस्य लिंगाद्विनिर्गमेलिंगशरीरनाशेसतीत्यर्थः २९

तदात्वणिमादिसिद्धयोंऽतरायरूपाभवंतितासुयोगेनोपचितासुसमृद्धासुनयोगादन्योहेतुर्यासांतासुयदासिद्धस्यचेतोनविषज्जते अंगहेमातःअथतदांऽतमतिक्रांतोऽत्यंतोयोऽहंतत्संबंधिनी
यत्रयस्यांगतौमृत्योर्हासोनभवति विषक्तौतुसिद्धोपिमयावशीकृतइतिमृत्योर्हासोगर्वोभवतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेतृतीयेटीकायांसप्तविंशतितमोऽध्यायः २७ अष्टा
विंशेततोऽष्टांगयोगेनध्यानशोभिना ॥ सर्वोपाधिविनिर्मुक्तस्वरूपज्ञानमीर्यते ॥ १ ॥ भक्तिसंक्षेपतःप्रोच्यसांख्यमाख्यायविस्तृतम् ॥ अथाऽऽह वैष्णवंयोगमष्टांगंकपिलोहरिः २
सबीजस्यसालंबनस्य प्रसन्नंसत् १ तत्रयमनियमानाहत्रिभिरक्षरद्वयाधिकैः शक्त्यास्वधर्माचरणम् २ ग्राम्यस्त्रैवर्गिकोधर्मस्तस्मान्निवृत्तिःमितंचतन्मेध्यंशुद्धंचतस्यादनम् तत्रमितंना
म द्वौभागौपूरयेदन्नैस्तोयेनैकंप्रपूरयेत् मारुतस्यप्रचारार्थंचतुर्थमवशेषयेदितिस्मृतिप्रसिद्धम् विविक्तंविजनंक्षेमंनिर्बाधंतस्यस्थानस्यसेवनम् ३ यावताऽर्थःप्रयोजनंतावन्मात्रस्यपरिग्रहः
४ आसनादीन्यंगान्याहत्रिभिः सतआसनस्यजयेनस्थैर्यम् ५ स्वधिष्ण्यानांप्राणस्थानानांमूलाधारादीनांमध्येएकस्मिन्देशेमनसासहप्राणस्यधारणंधारणा आत्मनोमनसःसमा

यदानयोगोपचितासुचेतोमायासुसिद्धस्यविषज्जतेंऽग ॥ अनन्यहेतुष्वथमेगतिःस्यादात्यंतिकीयत्रनमृत्युहासः ॥ ३० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृती
यस्कंधेसप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥छ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ योगस्यलक्षणंवक्ष्येसबीजस्यनृपात्मजे ॥ मनोयेनैवविधिनाप्रसन्नंयातिसत्पथम् १ स्व
धर्माचरणंशक्त्याविधर्माच्चनिवर्तनम् ॥ दैवाल्लब्धेनसंतोषआत्मविच्चरणार्चनम् २ ग्राम्यधर्मनिवृत्तिश्चमोक्षधर्मरतिस्तथा ॥ मितमेध्यादनंशश्वद्विविक्तक्षे
मसेवनम् ३ अहिंसासत्यमस्तेयंयावदर्थपरिग्रहः ॥ब्रह्मचर्यंतपःशौचंस्वाध्यायःपुरुषार्चनम् ४ मौनंसदासनजयःस्थैर्यंप्राणजयःशनैः॥प्रत्याहारश्चेंद्रियाणांविष
यान्मनसाहृदि ५ स्वधिष्ण्यानामेकदेशेमनसाप्राणधारणम् ॥ वैकुंठलीलाभिध्यानंसमाधानंतथाऽऽत्मनः ६ एतैरन्यैश्चपथिभिर्मनोदुष्टमसत्पथम् ॥ बु
द्ध्यायुंजीतशनकैर्जितप्राणोह्यतंद्रितः ७ शुचौदेशेप्रतिष्ठाप्यविजितासनआसनम् ॥ तस्मिन्स्वस्तिसमासीनऋजुकायःसमभ्यसेत् ८ प्राणस्यशोधये
न्मार्गंपूरकुंभकरेचकैः ॥ प्रतिकूलेनवाचित्तंयथास्थिरमचंचलम् ९ मनोऽचिरात्स्याद्विरजंजितश्वासस्ययोगिनः ॥ वाय्वग्निभ्यांयथालोहंध्मातंत्यजतिवैम
लम् १० प्राणायामैर्दहेद्दोषान्धारणाभिश्चकिल्बिषान् ॥ प्रत्याहारेणसंसर्गान्ध्यानेनानीश्वरान्गुणान् ११

धानमात्माकारता ६ अन्यैश्चव्रतदानादिभिः पथिभिरुपायैः ७ आसनादीनिप्रपंचयति शुचावितियावत्समाप्ति आसनंकुशाजिनचैलोत्तरंप्रतिष्ठाप्य स्वस्तिकासनेनयथासुख
मितिवा समभ्यसेत्प्राणमितिशेषः ऊरुजंघांऽतराधायपादाग्रेजानुमध्यगे योगिनोयदवस्थानंस्वस्तिकंतद्विदुर्बुधाः ८ बाह्यवायोरंतःप्रवेशनंपूरकः प्रवेशितस्यधारणंकुंभकः धृतस्यबहि
र्निःसारणंरेचकः प्रतिकूलेनवारेचककुंभकपूरकैः यद्वा इडयाऽऽपूर्यपिंगलयारेचनंपिंगलयापूर्यइडयारेचनमित्येवंप्रतिकूलेन वाशब्दश्चार्थे स्थिरंसत्पुनरपिचंचलंयथानभवतितथाशो
धयेत् ९ ध्मातंसंतप्तमित्यर्थः लोहंसुवर्णंयथामलंत्यजतितथामनोविरजंस्यात् ततश्चंचलंनस्यादितिभावः १० प्राणायामादीनांसमाधौद्धारकार्याण्याह प्राणायामैरिति दोषान्वातश्ले
ष्मादीन् संसर्गान्विषयसंसर्गान् अनीश्वरान्रागादीन् वायुनासहमनसःस्थिरीकरणंधारणा स्थिरस्यवृत्तिसंततिर्ध्यानम् वृत्तिनिरोधःसमाधिरितिभेदः ११

सुसमाहितंस्थिरंजातम् काष्ठांकलांमूर्तिमित्यर्थः स्वनासाग्रेऽवलोकनंयस्यएतच्चलयविक्षेपयोःपरिहाराय १२ ध्येयंहरिमाहसप्तभिः प्रसन्नंवदनांभोजंयस्यतंध्यायेदितिषष्ठेनान्वयः पद्मग
र्भवदरुणेईक्षणेनेत्रेयस्य नीलोत्पलदलवच्छ्यामम् १३ लसत्पंकजस्यकिंजल्कवत्पीतेकौशेयेवाससीयस्य श्रीवत्सोलांछनंवक्षसियस्य भ्राजत्कौस्तुभेनामुक्तासंश्लिष्टाकंधरायस्य १४
मत्तद्विरेफाणांकलोमधुरोध्वनिर्यस्यांतया परीतंव्याप्तम् परार्ध्यान्यमूल्यानिहारादीनियस्य १५ कांचीगुणेनोल्लसंतीश्रोणीयस्य भक्तानांहृदयांभोजमेवविष्टरमासनंयस्य भक्तानां
मनोनयनानिवर्धयतिहर्षयतीतितथा १६ अपीच्यमतिसुंदरंभक्तविषयंदर्शनंयस्य कैशोरेतारुण्येवयसिसंतंस्थितम् भृत्यानामनुग्रहेकातरंव्यग्रम् १७ कीर्तन्यंकीर्तनार्हंतीर्थंयशोय
स्य पुण्यश्लोकाबलिप्रमुखास्तेषांयशस्करम् समग्राण्यंगानियस्मिन् नच्यवतेनापयातिनपर्यैतिवा १८ प्रेक्षणीयमीहितंलीलायस्य १९ तदेवंसमग्रध्यानमुक्त्वैकैकावयवध्यानमाह त
स्मिन्लब्धंपदंस्थितिर्येनतच्चित्तंविलक्ष्यविशेषेणलक्षीकृत्य एकत्रैकैकस्मिन्नंगइत्यर्थः २० तदेवपादादिक्रमेणाऽऽहत्रयोदशभिः सम्यक्चिंतयेत् पादतलेरेखात्मकानिवज्रादीनि

यदामनःस्वंविरजंयोगेनसुसमाहितम् ॥ काष्ठांभगवतोध्यायेत्स्वनासाग्रावलोकनः १२ प्रसन्नवदनांभोजंपद्मगर्भारुणेक्षणम् ॥ नीलोत्पलदलश्यामंशंखच
क्रगदाधरम् १३ लसत्पंकजकिंजल्कपीतकौशेयवाससम् ॥ श्रीवत्सवक्षसंभ्राजत्कौस्तुभामुक्तकंधरम् १४ मत्तद्विरेफकलयापरीतंवनमालया ॥ परार्ध्यहार
वलयकिरीटांगदनूपुरम् १५ कांचीगुणोल्लसच्छ्रोणिंहृदयांभोजविष्टरम् ॥ दर्शनीयतमंशांतंमनोनयनवर्धनम् १६ अपीच्यदर्शनंशश्वत्सर्वलोकनम
स्कृतम् ॥ संतंवयसिकैशोरेभृत्यानुग्रहकातरम् १७ कीर्तन्यतीर्थयशसंपुण्यश्लोकयशस्करम् ॥ ध्यायेदेवंसमग्रांगंयावन्नच्यवतेमनः १८ स्थितंव्रजं
तमासीनंशयानंवागुहाशयम् ॥ प्रेक्षणीयेहितंध्यायेच्छुद्धभावेनचेतसा १९ तस्मिन्लब्धपदंचित्तंसर्वावयवसंस्थितम् ॥ विलक्ष्यैकत्रसंयुज्यादंगेभगवतो
मुनिः २० संचिंतयेद्भगवतश्चरणारविंदंवज्रांकुशध्वजसरोरुहलांछनाढ्यम् ॥ उत्तुंगरक्तविलसन्नखचक्रवालज्योत्स्नाभिराहतमहद्धृदयांधकारम् २१ य
च्छौचनिःसृतसरित्प्रवरोदकेनतीर्थेनमूर्ध्न्यधिकृतेनशिवःशिवोऽभूत् ॥ ध्यातुर्मनःशमलशैलनिसृष्टवज्रंध्यायेच्चिरंभगवतश्चरणारविंदम् २२जानुद्वयंजलज
लोचनयाजनन्यालक्ष्म्याऽखिलस्यसुरवंदितयाविधातुः ॥ ऊर्वोर्निधायकरपल्लवरोचिषायत्संलालितंहृदिविभोरभवस्यकुर्यात् २३ ऊरूसुपर्णभुजयोरधिशो
भमानावोजोनिधीअतसिकाकुसुमावभासौ ॥ व्यालंबिपीतवरवाससिवर्तमानकांचीकलापपरिरंभिनितंबबिंबम् २४

लांछनानितैराढ्यंयुक्तम् उत्तुंगाश्चरक्ताश्चविलसंतोनखास्तेषांचक्रवालंमंडलंतस्यज्योत्स्नाभिराहतोमहतांध्यातॄणांहृदयांधकारोयेन एतच्चसर्वमुपादेयविशेषणंध्येयत्वेनैवोच्यते २१ किंच
यस्यशौचेनक्षालनेनानिःसृतायाः सरित्प्रवरायागंगायाउदकेनतीर्थेनसंसारतारकेणमूर्ध्न्यधिकृतेनधृतेनशिवोऽपिशिवोऽभूत् अत्यधिकंसुखंप्रापेत्यर्थः ध्यातुर्मनसियःशमलशैलः
पापपर्वतस्तस्मिन्निसृष्टंस्वलांछनरूपंवज्रमिवयत् यद्वा शमलशैलेनिसृष्टंस्वलांछनरूपंवज्रंयेनतत् २२ विभोर्जानुद्वयंतत्पर्यंतंजंघाद्वयमखिलस्यविधातुर्ब्रह्मणोजनन्यालक्ष्म्यासं
लालितंस्पर्शचातुर्येणसंसेवितम् संसारित्वमिवप्रतीतंवारयति अभवस्येति हृदिकुर्याद्ध्यायेत् २३ सुपर्णस्यभुजयोःस्कंधयोरधिउपरि ओजसोबलस्यनिधीआधारौ अतसिकायाःकुसुमव
त्कांत्यावभासमानौ व्यालंबिआगुल्फंलंबमानंयत्पीतांबरंवासस्तस्मिन्वर्तमानोयःकांचीकलापस्तेनपरिरंभः संश्लेषोविद्यतेयस्यतद्विभोर्नितंबबिंबंचहृदिकुर्यादितिपूर्वेणैवान्वयः २४

अमुष्यहरेर्नाभिह्रदंध्यायेत् कथंभूतम् भुवनानांकोशस्यसमूहस्यगुहाऽधिष्ठानंयदुदरंतत्रस्थितम् यत्रनाभिह्रदेआत्मयोनेर्ब्रह्मणोधिषणंधिष्ण्यमखिललोकात्मकंपद्मंव्यूढमुत्थितम् तथाहरि
न्मणिवृषौमरकतमणिश्रेष्ठाविवयौस्तनौतयोर्द्वयंध्यायेत् विशदहाराणांमयूखैर्गौरंश्वेतम् २५ ऋषभस्यश्रेष्ठस्यमहाविभूतेर्महालक्ष्म्याअधिवासंस्थानंवक्षःकंठंचमनसिकुर्यात् कथंभूतंकंठम्
कौस्तुभमणिर्योभूषणार्थंधृतस्तस्याधिकंभूषणमर्थः प्रयोजनंयस्य कौस्तुभमणिमेवस्वयमलंकुर्वंतमित्यर्थः पुंसांस्मर्तॄणांद्रष्टॄणांचमनोनयनानांनिर्वृतिमादधानमित्युभयोर्विशेषणम् २६ नि
र्णिक्तान्युज्ज्वलीकृतानिबाहुवलयान्यंगदानियेषु अधिश्रितालोकपालायेषु दशशतारंचक्रम् नसह्यंतेजोयस्य करसरोरुहेराजहंसमिव २७ अरातयोयेभटायोद्धारस्तेषांशोणितमेवक
र्दमस्तेनदिग्धांलिप्ताम् अस्यकंठेमालांमणिंचस्मरेत् मधुव्रतानांवरूथस्यगिराउपघुष्टांनादिताम् चैत्यस्यजीवस्यतत्त्वम् तदुक्तंवैष्णवे आत्मानमस्यजगतोनिर्लेपमगुणामलम् बिभर्तिकौ
स्तुभमणिस्वरूपंभगवान्हरिरिति २८ भृत्येष्वनुकंपिताकृतानुकंपायाधीस्तयागृहीतामूर्तिर्येनतस्य विस्फुरतीयेमकरकुंडलेतयोर्वल्गितेनप्रचलनेनविद्योतितावमलौकपोलौयस्मिंस्तत्
उदाराउन्नतानासायस्मिंस्तत् २९ यच्चस्वयाभूत्याशोभयाऽलिभिःपरिसेव्यमानंमीनद्वयाश्रयंचश्रीनिकेतनंपद्ममधिक्षिपद्वर्ततेतद्ध्यायेत् तत्रकुंतलैरलीनामधिक्षेपः नेत्रद्वयेनमीन

नाभिह्रदंभुवनकोशगुहोदरस्थंयत्राऽऽत्मयोनिधिषणाखिललोकपद्मम् व्यूढंहरिन्मणिवृषस्तनयोरमुष्यध्यायेद्द्वयंविशदहारमयूखगौरम् २५ वक्षोऽधिवा
समृषभस्यमहाविभूतेःपुंसांमनोनयनानिर्वृतिमादधानम् ॥ कंठंचकौस्तुभमणेरधिभूषणार्थंकुर्यान्मनस्याखिललोकनमस्कृतस्य २६ बाहूंश्चमंदरगिरेःप
रिवर्तनेननिर्णिक्तबाहुवलयानधिलोकपालान् ॥ संचिंतयेद्दशशतारमसह्यतेजःशंखंचतत्करसरोरुहराजहंसम् २७ कौमोदकींभगवतोदयितांस्मरेतदिग्धाम
रातिभटशोणितकर्दमेन ॥ मालांमधुव्रतवरूथगिरोपघुष्टांचैत्यस्यतत्त्वममलंमणिमस्यकंठे २८भृत्यानुकंपितधियेहगृहीतमूर्तेःसंचिंतयेद्भगवतोवदनारविंद
म् ॥ यद्विस्फुरन्मकरकुंडलवल्गितेनविद्योतितामलकपोलमुदारनासम् २९ यच्छ्रीनिकेतमलिभिःपरिसेव्यमानंभूत्यास्वयाकुटिलकुंतलवृंदजुष्टम् ॥
मीनद्वयाश्रयमधिक्षिपदब्जनेत्रंध्यायेन्मनोमयमतंद्रितउल्लसद्भ्रु ३० तस्यावलोकमधिकंकृपयाऽतिघोरतापत्रयोपशमनायनिसृष्टमक्ष्णोः ॥ स्निग्धस्मि
तानुगुणितंविपुलप्रसादंध्यायेच्चिरंविपुलभावनयागुहायाम् ३१ हासंहरेरवनताखिललोकतीव्रशोकाश्रुसागरविशोषणमत्युदारम् ॥ संमोहनायरचितंनि
जमाययाऽस्यभ्रूमंडलंमुनिकृतेमकरध्वजस्य ३२ध्यानायनंप्रहसितंबहुलाधरोष्ठभासारुणायिततनुद्विजकुंदपंक्ति ॥ ध्यायेत्स्वदेहकुहरेऽवसितस्यविष्णोर्भ
क्त्याऽऽर्द्रयाऽर्पितमनानपृथग्दिदृक्षेत् ३३

द्वयस्येतिद्रष्टव्यम् अब्जेइवनेत्रेस्मिन्नित्युपमानांतरम् उल्लसंत्यौभ्रुवौयस्मिन्मनोमयंमनस्याविर्भवत् ३० कृपयाऽधिकमत्यर्थम् अक्षिभ्यांनिसृष्टंप्रयुक्तम् स्निग्धस्मितेनानुगुणितंसंयु
क्तम् विपुलः प्रसादोयस्मिन् गुहायांहृदि ३१ अवनतायेऽखिललोकास्तेषांतीव्रशोकेनयान्यश्रूणितेषांसागरंविशोषयतीतितथातंहरेर्हासम् अस्यात्युदारंभ्रूमंडलंचध्यायेत् कथंभूतम्
निजमाययामकरध्वजस्यापिसंमोहनायरचितम् मुनिकृतेमुनीनामुपकाराय मुनीनांसंमोहनेप्रवृत्तकाममेवसंमोहयितुमित्यर्थः३२ मंदहासध्यानमुक्त्वास्फुटहासध्यानमाह विष्णोःप्रहसितमु
च्चैर्हसितंध्यायेत् कीदृशम् ध्यानायनमतिसुंदरतयाप्रयत्नंविनैवध्यानस्यविषयभूतम् सौंदर्यमेवाऽऽह बहुलयाऽधिकयाऽधरोष्ठस्यभासाकांत्याऽरुणीभूतास्तनवःसूक्ष्माद्विजाएवकुंदमुकुला
नितेषांपंक्तिःस्फुरतियस्मिंस्तत् देहकुहरेहृदयाकाशेऽवसितस्यज्ञातस्य प्रेमरसेनाऽऽर्द्रयाभक्त्यातस्मिन्नेवाऽऽर्पितमनाःसन्पृथक्तव्यतिरिक्तंद्रष्टुंनेच्छेत् नचित्तंविचालयेदित्यर्थः ३३

समाधिमाह एवमितिद्वाभ्याम् निर्बीजःसबीजश्चेतिद्विविधोयोगः तत्रनिर्बीजयोगे यतोयतोनिश्चरतिमनश्चंचलमस्थिरम् ततस्ततोनियम्यैतदात्मन्येववशंनयेदितिगीताद्युक्तमार्गेणक्रियमाणोऽपिदुष्करःसमाधिः सबीजेतुसुकरः तत्रहिपरमानंदमूर्तौहरौध्यायमानेऽयत्नतएवचित्तोपरमोभवति तदुक्तम् हृतात्मनोहृतप्राणांश्चभक्तिरनिच्छतोमेगतिमण्वींप्रयुंक्तइति अतःस एवोपक्षिप्तोयोगस्यलक्षणंवक्ष्येसबीजस्येति तदेवाऽयत्नसिद्धत्वंदर्शयति एवंध्यानमार्गेणहरौप्रतिलब्धोभावः प्रेमयेनतथाभक्त्याद्रवद्धृदयंयस्य प्रमोदादुद्गतानिपुलकानियस्य औत्कंठ्यप्रवृत्ताश्रुकलयाचमुहुरर्द्यमानआनंदसंप्लवेनिमज्जमानोदुर्ग्रहस्यभगवतोग्रहणेबडिशंमत्स्यवेधनमिवोपायभूतंचित्तमपिध्येयाद्वियुंक्ते तद्धारणेशिथिलप्रयत्नोभवतीत्यर्थः ३४ यर्हियदैवंनिर्विषयंभवत्यतएवमुक्ताश्रयच ध्येयसंबंधंविनाध्यातर्यवस्थानासंभवात् नचपूर्ववच्छब्दादिर्विषयःस्यात् यतस्तत्रविरक्तंपरमानंदानुभवेन अतोनिर्वाणंलयमृच्छाति वृत्तिरूपतांपरित्यज्य ब्रह्माकारेणपरिणमतइत्यर्थः यथाऽर्चिर्ज्वालाऽऽश्रयविषयापगमेमहाभूतज्योतीरूपेणपरिणमते अत्रास्यांदशायामव्यवधानंध्यातृध्येयविभागशून्यमेकमखंडमात्मानमनुगतमीक्षते अत्र हेतुः प्रतिनिवृत्तोऽपगतोगुणप्रवाहोदेहाद्युपाधिर्यस्य ३५ नचसुप्तोत्थितइवपुनःसंसरतीत्याह सोऽपिसएवपुरुषस्वस्मिन्महिम्निब्रह्मरूपेऽवसितोऽवसानंनिष्ठांप्राप्तः कया मनसोनिवृत्त्या

एवंहरौभगवतिप्रतिलब्धभावोभक्त्याऽऽर्द्रवद्धृदयउत्पुलकःप्रमोदात् ॥ औत्कंठ्यबाष्पकलयामुहुरर्द्यमानस्तच्चापिचित्तबडिशंशनकैर्वियुंक्ते ३४ मुक्ताश्रयं
यर्हिनिर्विषयंविरक्तंनिर्वाणमृच्छतिमनःसहसायथाऽर्चिः ॥ आत्मानमत्रपुरुषोऽव्यवधानमेकमन्वीक्षतेप्रतिनिवृत्तगुणप्रवाहः ३५ सोप्येतयाचरमयाम
नसोनिवृत्त्यातस्मिन्महिम्न्यवसितःसुखदुःखबाह्ये ॥ हेतुत्वमप्यसतिकर्तरिदुःखयोर्यत्स्वात्मन्विधत्तउपलब्धपरात्मकाष्ठः ३६ देहंचतंनचरमःस्थितमुत्थि
तंवासिद्धोविपश्यतियतोऽध्यगमत्स्वरूपम् ॥ दैवादुपेतमथदैववशादपेतंवासोयथापरिकृतंमदिरामदांधः ३७ देहोपिदैववशगःखलुकर्मयावत्स्वारंभकंप्रति
समीक्षतएवसासुः ॥ तंसप्रपंचमधिरूढसमाधियोगःस्वाप्नंपुनर्नभजतेप्रतिबुद्धवस्तुः ३८ यथापुत्राच्चवित्ताच्चपृथङ्मर्त्यःप्रतीयते ॥ अप्यात्मत्वेनाभि
मताद्देहादेःपुरुषस्तथा ३९

चरमयाऽविद्यारहितयेतिसुप्ताद्विशेषः तत्रह्यविद्याऽस्तिनत्विदानीम् अत्रहेतुः एतयायोगाभ्यासकृतयेत्यर्थः नन्वेवमपिसुखदुःखयोरात्मधर्मत्वेकुतोब्रह्मैक्यंतत्राऽऽह दुःखयोः सुखदुःखयोर्हेतुत्वंभोक्तृत्वंचयत्पूर्वमासीत्तदप्यसत्यविद्याकृतेकर्तर्यहंकारेविधत्ते तन्निष्ठमेवपश्यतीत्यर्थः यतउपलब्धपरात्मकाष्ठोऽपरोक्षीकृतात्मतत्त्वः ३६ तस्यजीवन्मुक्तिमाह देहंचेतिद्वाभ्याम् चरमउक्तलक्षणःसिद्धोदेहमपिनाविपश्यतिकुतःसुखदुःखेआसनादुत्थितमुत्थायतत्रैवस्थितंततस्थानादपेतंततोदैववशात्पुनरप्युपेतंवानविपश्यति यतःस्वरूपंप्राप्तः यतोदेहात्स्वरूपमध्यगमत्तं देहमितिवा सतोप्यननुसंधानेदृष्टांतः वासःपरिकृतंकटितटेपरिवेष्टितंस्थितंगतंवामदिरामदेनांधोयथानपश्यति ३७ ननुतर्हिदेहस्यकथंप्रवृत्तिनिवृत्तीजीवनंवातत्राऽऽह देहोऽपीति दैवं पूर्वसंस्कारस्तद्वशेनगच्छन्यावत्स्वारंभकंकर्मास्तितावत्प्रतिसमीक्षतेजीवत्येव सासुःसेंद्रियः ननुतर्हितस्मिन्पुनःसंगःस्यात्तत्राऽऽह तंदेहंस्वाप्नदेहादितुल्यंसप्रपंचंपुत्रादिसहितंपुनर्नभजतेऽहंममेतिनाभिमन्यते अधिरूढःप्राप्तःसमाधिपर्यंतोयोगोयेन अतएवप्रतिबुद्धवस्त्वात्मतत्त्वंयेनसः ३८ प्रतिबोधप्रकारमाहषड्भिः यथेति अतिस्नेहवशादात्मत्वेनाभिमतादपिपुत्रादेः मर्त्यःपित्रादिःपुरुषोदेहादेर्द्रष्टा ३९

पृथगवस्थानाभावेऽपिभेदंसदृष्टांतमाह यथोल्मुकादिदानींज्वलतःकाष्ठात् स्वसंभवादग्नेःसंभूतात् आत्मत्वेनाग्नेः स्वरूपत्वेनाभिमतादपिअत्यंतात्रिवेकिनोहिधूमेऽप्यग्न्यभिमानोऽस्ति उल्मकात्पूर्वसिद्धादपितद्दाहकःप्रकाशकश्चाग्निःपृथगेव ४० भूतादेर्द्रष्टातेभ्यःपृथक् तस्मादपिजीवसंज्ञिताद्ब्रह्मसंज्ञितःपृथक् तथाप्रधानादपितत्प्रवर्तकोभगवान्पृथगित्यर्थः ४१ उपाधितो विवेकमुक्तातस्यैक्यमाह सर्वभूतेष्विति भूतेषुचतुर्विधेषु तदात्मतांमहाभूतात्मताम् ४२ धर्मभेदस्याप्यौपाधिकतांसदृष्टांतमाह स्वयोनिषुकाष्ठेषु ज्योतिराग्निः गुणवैषम्याद्दीर्घह्रस्वादि भेदात् प्रकृतौदेहे ४३ स्वांस्वांशस्यजीवस्यबंधहेतुंदैवींदेवस्यविष्णोःशक्तिपराभाव्यतत्प्रसादेनैवजित्वास्वरूपेणब्रह्मत्वेनावतिष्ठते ॥ ४४ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायामष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥ एकोनत्रिंशकेभक्तियोगस्तुबहुधोच्यते ॥ कालस्यचबलंघोरासंसृतिश्चविरक्तये ॥ १ ॥ उक्तानुवादपूर्वकंभक्तिमार्गभेदान्पृ

यथोल्मुकाद्विस्फुलिंगाद्धूमाद्वापिस्वसंभवात् ॥ अप्यात्मत्वेनाभिमताद्यथाग्निःपृथगुल्मुकात् ४० भूतेंद्रियांतःकरणात्प्रधानाज्जीवसंज्ञितात् ॥ आत्मातथा पृथग्द्रष्टाभगवान्ब्रह्मसंज्ञितः ४१ सर्वभूतेषुचात्मानंसर्वभूतानिचात्मनि ॥ ईक्षेतानन्यभावेनभूतेष्विवतदात्मताम् ४२ स्वयोनिषुयथाज्योतिरेकंनानाप्रतीयते ॥ योनीनांगुणवैषम्यात्तथाऽऽत्माप्रकृतौस्थितः ४३ तस्मादिमांस्वांप्रकृतिंदैवींसदसदात्मिकाम् ॥ दुर्विभाव्यांपराभाव्यस्वरूपेणावतिष्ठते ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेकापिलेयेसाधनानुष्ठानंनामाष्टाविंशतितमोऽध्यायः २८ ॥ देवहूतिरुवाच ॥ लक्षणंमहदादीनांप्रकृतेःपुरुषस्यच ॥ स्वरूपंलक्ष्यतेऽमीषांयेनतत्पारमार्थिकम् १ यथासांख्येनकथितंयन्मूलंतत्प्रचक्षते ॥ भक्तियोगस्यमेमार्गंब्रूहिविस्तरशःप्रभो २ विरागोयेनपुरुषोभगवन्सर्वतोभवेत् ॥ आचक्ष्वजीवलोकस्यविविधाममसंसृतीः ३ कालस्येश्वररूपस्यपरेषांचपरस्यते ॥ स्वरूपंबतकुर्वंतियद्धेतोःकुशलंजनाः ४ लोकस्यमिथ्याभिमतेरचक्षुषश्चिरंप्रसुप्तस्यतमस्यनाश्रये ॥ श्रांतस्यकर्मस्वनुविद्धयाधियात्वमाविरासीःकिलयोगभास्करः ५ मैत्रेयउवाच ॥ इतिमातुर्वचः श्लक्ष्णंप्रतिनंद्यमहामुनिः ॥ आबभाषेकुरुश्रेष्ठप्रीतस्तांकरुणाऽर्दितः ६ श्रीभगवानुवाच ॥ भक्तियोगोबहुविधोमार्गैर्भामिनिभाव्यते ॥ स्वभावगुणमार्गेणपुंसांभावोविभिद्यते ७ अभिसंधाययोहिंसांदंभंमात्सर्यमेववा ॥ संरंभीभिन्नदृग्भावंमयिकुर्यात्सतामसः ८ विषयानभिसंधाययशऐश्वर्यमेववा ॥ अर्चादावर्चयेद्योमांपृथग्भावःसराजसः ९

च्छतिद्वाभ्याम् लक्षणंमहदादीनांयथासांख्येषुतथाकथितम् येनलक्षणेन तत्पारमार्थिकंपरस्परविभक्तमित्यर्थः योभक्तियोगोमूलंप्रयोजनंयस्यतद्यन्मूलम् तत्कथितम् तस्यभक्तियोगस्य मार्गप्रकारंविस्तरतोमेब्रूहि १ २ येनसंसृतीनामाख्यानेनविगतरागोभवेत् ३ ईश्वररूपस्यमहाप्रभावस्य तेत्वदात्मकस्य यद्धेतोर्यद्भयात्कुशलंपुण्यंकुर्वंति ४ अचक्षुषोऽज्ञस्य अतोमिथ्याभूतेदेहादावभिमतिरहंकारोयस्य अतःकर्मस्वनुविद्धयाआसक्तयाधियाश्रांतस्य अतएवानाश्रयेऽपारेतमसिसंसारेचिरंप्रसुप्तस्यलोकस्यप्रबोधायत्वंयोगप्रकाशकोभास्करःकिलाविर्भूतोसि ५ श्लक्ष्णंसुंदरम् ६ मार्गैःप्रकारविशेषैः तानेवाऽऽह स्वभावभूतायेगुणास्तेषांमार्गेणवृत्तिभेदेन भावोऽभिप्रायः फलसंकल्पभेदाद्भक्तिभेदइत्यर्थः ७ अभिसंधायसंकल्प्य संरंभीक्रोधी भिन्नदृक्भेददर्शीयोभावंभक्तिंकुर्यात्सात्रिविधोऽपितामसः ८ पृथग्भावोभेददर्शी ९

कर्मनिर्हारंपापक्षयम् परस्मिन्परमेश्वरेतदर्पणंकर्मार्पणम् भगवत्प्रीतिमुद्दिश्येत्यर्थः यष्टव्यमितिविधिसिद्धिमुद्दिश्येत्यर्थःभेददर्शित्वमर्चादावर्चनंचत्रिष्वपिसमानम् तदेवंतामसादिभक्तिषुत्रयस्त्रयोभेदाः तासुयथोत्तरंश्रैष्ठ्यम् एवंचश्रवणकीर्तनादयोनवापिप्रत्येकंनवनवभेदाः तदेवंसगुणाभक्तिरेकाशीतिभेदाभवंति १० निर्गुणाभक्तिरेकविधैव तामाह मद्गुणश्रुतिमात्रेणेति द्वाभ्याम् मद्गुणश्रुतिमात्रेणमयिपुरुषोत्तमेमनोगतिरितियाभक्तिःसानिर्गुणस्यभक्तियोगस्यलक्षणमित्यन्वयः अविच्छिन्नासंतता ११ लक्षणंस्वरूपम् अहैतुकीफलानुसंधानशून्या अव्यवहिताभेददर्शनरहिताच १२ भक्तानांनिष्कामतांकैमुत्यन्यायेनाऽऽह सालोक्यंमयासहैकस्मिन्लोकेवासम् सार्ष्टिंसमानैश्वर्यम् सामीप्यंनिकटवर्तित्वम् सारूप्यंसमानरूपताम् एकत्वंसायुज्यम् उतअपि दीयमानमपिनगृह्णंतिकुतस्तत्कामनेत्यर्थः १३ किमितितर्हिभजंतेभक्तेरेवपरमफलत्वादित्याह सएवेति ननुत्रैगुण्यंहित्वाब्रह्मप्राप्तिःपरमफलंप्रसिद्धम् सत्यम् तत्तुभ

कर्मनिर्हारमुद्दिश्यपरस्मिन्वातदर्पणम् ॥ यजेद्यष्टव्यमितिवापृथग्भावःससात्त्विकः १० मद्गुणश्रुतिमात्रेणमयिसर्वगुहाशये ॥ मनोगतिरविच्छिन्नायथागंगांऽभसोऽम्बुधौ ११ लक्षणंभक्तियोगस्यनिर्गुणस्यह्युदाहृतम् ॥ अहैतुक्यव्यवहितायाभक्तिःपुरुषोत्तमे १२ सालोक्यसार्ष्टिसामीप्यसारूप्यैकत्वमप्युत ॥ दीयमानंनगृह्णंतिविनामत्सेवनंजनाः १३ सएवभक्तियोगाख्यआत्यंतिकउदाहृतः ॥ येनातिव्रज्यत्रिगुणंमद्भावायोपपद्यते १४ निषेवितेनानिमित्तेनस्वधर्मेणमहीयसा ॥ क्रियायोगेनशस्तेननातिहिंस्रेणनित्यशः १५ मद्धिष्ण्यदर्शनस्पर्शपूजास्तुत्यभिवंदनैः ॥ भूतेषुमद्भावनयासत्त्वेनासंगमेनच १६ महतांबहुमानेनदीनानामनुकंपया ॥ मैत्र्याचैवाऽऽत्मतुल्येषुयमेनानियमेनच १७ आध्यात्मिकानुश्रवणान्नामसंकीर्तनाच्चमे ॥ आर्जवेनार्यसंगेननिरहंक्रिययातथा १८ मद्धर्मणोगुणैरेतैःपरिसंशुद्धआशयः ॥ पुरुषास्यांजसाभ्येतिश्रुतमात्रगुणंहिमाम् १९ यथावातरथोघ्राणमावृंक्तेगंधआशयात् ॥ एवंयोगरतंचेतआत्मानमविकारियत् २० अहंसर्वेषुभूतेषुभूतात्मावस्थितःसदा ॥ तमवज्ञायमांमर्त्यःकुरुतेऽर्चाविडंबनम् २१ योमांसर्वेषुभूतेषुसंतमात्मानमीश्वरम् ॥ हित्वार्चांभजतेमौढ्याद्भस्मन्येवजुहोतिसः २२ द्विषतःपरकायेमांमानिनोभिन्नदर्शिनः ॥ भूतेषुबद्धवैरस्यनमनःशांतिमृच्छति २३ अहमुच्चावचैर्द्रव्यैःक्रिययोत्पन्नयाऽनघे ॥ नैवतुष्येऽर्चितोऽर्चायांभूतग्रामावमानिनः २४

क्तावानुषंगिकमित्याह येनभक्तियोगेन मद्भावायब्रह्मत्वाय १४ एवंभूतायाभक्तेःसाधनान्याह पंचभिः निषेवितेनसम्यगनुष्ठितेन अनिमित्तेनस्वधर्मेणनित्यनैमित्तिकेन महीयसाश्रद्धादियुक्तेन क्रियायोगेनपंचरात्राद्युक्तपूजाप्रकारेण शस्तेननिष्कामेन १५ मद्धिष्ण्यंमत्प्रतिमादितस्यदर्शनादिभिः सत्त्वेनधैर्येण असंगमेनवैराग्येण १६ १७ आर्जवेनाकौटिल्येन १८ मद्धर्मणोभगवद्धर्माननुष्ठातुःपुरुषस्याऽऽशयश्चित्तम् १९ प्रयत्नंविनैवप्राप्तौदृष्टांतः वातोरथःप्रापकोयस्यगंधस्य आशयात्स्थानात् आवृंक्तेआत्मसात्करोति अविकारिसमंयच्चेतः २० चित्तशुद्धिश्चसर्वभूतात्मदृष्ट्यैवभवतीतिवक्तुंकेवलप्रतिमादिनिष्ठांनिंदन्नाह अहमितिसप्तभिः अर्चैवविडंबनमनुकरणम् अर्चायांपूजाविडंबनमितिवा अवज्ञोपेक्षाद्वेषनिंदाः क्रमेणचतुर्भिर्निषिध्यंते २१ हित्वाउपेक्ष्य २२ २३ द्रव्यैरुत्पन्नयाक्रियया भूतग्रामावमानिनस्तन्निंदकस्य २४

तर्हिकिमर्चादावर्चनमनर्थकमेवनेत्याह अर्चादाविति सर्वभूतेष्ववस्थितंमांस्वहृदियावन्नवेद स्वकर्मकृत्कर्माविरोधेनयथावकाशम् अनेनकर्मनिष्ठायाआपिसएवावधीरित्युक्तंभवाति
२५ अंतराअंतरंभेदम् उतअपि अरमल्पम् अल्पमपिभेदंयःपश्यतीत्यर्थः यद्वा अंतरामध्ये उदरंशरीरम् मृत्युरहंतस्यभयंविदधेकरोमि २६ अथअतःसर्वभूतेषुकृतालयंकृतावासम् त
त्रहेतुः भूतानामात्मानमंतर्यामिणम् अभिन्नेनचक्षुषासमदर्शनेन २७ तत्रापियथोत्तरंमानाद्यतिशयःकर्तव्यइतिवक्तुंतारतम्यमाह जीवाइतिसार्धैःषड्भिः अजीवानामचेतनेभ्यः ततस्तेष्व
पिप्राणभृतःप्राणवृत्तिमंतः सचित्ताज्ञानवंतः इंद्रियाणांवृत्तयोयेषु ईंद्रियवृत्तयोवृक्षाणामपिसूक्ष्माःसंत्येव तथाहिमहाभारतेमोक्षधर्मेषुस्मर्यते तस्मात्पश्यंतिपादपाःतस्माज्जिघ्रंतिपादपा
इत्यादि प्रसिद्धातुस्पर्शनेंद्रियवृत्तिरेव २८ अतस्तेभ्यःस्पर्शवेदिभ्योरसवेदिनोमत्स्यादयःश्रेष्ठाः गंधविदोभ्रमरादयःशब्दविदःसर्पादयः २९ रूपभेदविदःकाकादयः उभयतोदंतायेषा
म् अपादेभ्योबहुपादास्तेभ्यश्चतुष्पादाइत्यर्थः ततोद्विपान्मनुष्यः ३० ततस्तेषुवर्णाः३१ संशयच्छेत्तामीमांसकः ततोऽपिकेवलात्स्वकर्मकृत् मुक्तसंगस्यलक्षणमात्मनोधर्मसदोग्धानिष्का

अर्चादावर्चयेत्तावदीश्वरंमांस्वकर्मकृत् ॥ यावन्नवेदस्वहृदिसर्वभूतेष्ववस्थितम् २५ आत्मनश्चपरस्यापियःकरोत्यंतरोदरम् ॥ तस्याभिन्नदृशोमृत्युर्विदधे
भयमुल्बणम् २६ अथमांसर्वभूतेषुभूतात्मानंकृतालयम् ॥ अर्हयेद्दानमानाभ्यांमैत्र्याऽभिन्नेनचक्षुषा २७ जीवाःश्रेष्ठाह्यजीवानांततःप्राणभृतःशुभे ॥
ततःसचित्ताःप्रवरास्ततश्चेंद्रियवृत्तयः २८ तत्रापिस्पर्शवेदिभ्यःप्रवरारसवेदिनः ॥ तेभ्योगंधविदःश्रेष्ठास्ततःशब्दविदोवराः २९ रूपभेदविदस्तत्रतत
श्चोभयतोदतः ॥ तेषांबहुपदाःश्रेष्ठाश्चतुष्पादस्ततोद्विपात् ३० ततोवर्णाश्चचत्वारस्तेषांब्राह्मणउत्तमः ॥ ब्राह्मणेष्वपिवेदज्ञोह्यर्थज्ञोऽभ्यधिकस्ततः ३१
अर्थज्ञात्संशयच्छेत्ताततःश्रेयान्स्वकर्मकृत् ॥ मुक्तसंगस्ततोभूयानदोग्धाधर्ममात्मनः ३२ तस्मान्मय्यर्पिताशेषक्रियार्थात्मानिरंतरः ॥ मय्यर्पितात्मनः
पुंसोमयिसंन्यस्तकर्मणः ॥ नपश्यामिपरंभूतमकर्तुःसमदर्शनात् ३३ मनसैतानिभूतानिप्रणमेद्बहुमानयन् ॥ ईश्वरोजीवकलयाप्रविष्टोभगवानिति ३४
भक्तियोगश्चयोगश्चमयामानव्युदीरितः ॥ ययोरेकतरेणैवपुरुषःपुरुषंव्रजेत् ३५ एतद्भगवतोरूपंब्रह्मणःपरमात्मनः ॥ परंप्रधानंपुरुषंदैवंकर्मविचेष्टितम्
३६ रूपभेदास्पदंदिव्यंकालइत्यभिधीयते ॥ भूतानांमहदादीनांयतोभिन्नदृशांभयम् ३७ योऽतःप्रविश्यभूतानिभूतैरत्त्यखिलाश्रयः ॥ सविष्ण्वाख्यो
ऽधियज्ञोऽसौकालःकलयतांप्रभुः ३८

मइत्यर्थः ३२ अर्पिताअशेषाःक्रियाअर्थास्तत्फलान्यात्मादेहश्चयेन अतएवनिरंतरोऽव्यवहितःअकर्तुःकर्तृत्वाभिमानशून्यात् ३३ जीवानांकलयापरिकलनेन अंतर्यामितयाप्रविष्टइति
दृष्टव्येत्यर्थः ३४ उक्तंभक्तियोगंपूर्वोक्तेनाष्टांगयोगेनसहोपसंहरति भक्तियोगश्चेति हेमानविपुरुषंपरमेश्वरम् ३५ यदन्यत्सृष्टंजीवस्यसंसृतीःकालस्यस्वरूपंचाऽऽचक्ष्वेतितदाह एतदितिसा
र्धेन एतत्सर्वनियंतृयद्भगवतोरूपम् कीदृशम् प्रधानपुरुषात्मकंपरंतद्व्यतिरिक्तंच एतदेवदैवमित्यभिधीयते कीदृशम् कर्मणोविचेष्टितंनानासंसृतिलक्षणंयस्मात्तत् दैवप्रेरितकर्मकृताःसं
सृतयोविचित्राइत्यर्थः ३६ एतदेवभगवतोरूपंकालइतिचाभिधीयते कीदृशम् रूपभेदस्यवस्तूनामन्यथात्वस्याऽऽस्पदमाश्रयःकारणम् उक्तंहि कालाद्गुणव्यतिकरइति वक्ष्यतेचगुण
व्यतिकरःकालइति दिव्यमद्भुतप्रभावम् तदेवाऽऽह भूतानामितियावत्समाप्ति महदादीनांतत्तदभिमानिनांजीवानाम् ३७ भयहेतुत्वमाह यइति भूतैरेवभूतान्यत्तिसंहरति अधियज्ञो
यज्ञफलदाता कलयतांवशीकुर्वताम् ३८

३९ ४० यद्यस्माद्भीताः ४१ यतोभीताःसरितःस्रवंति इंधेदीप्यतेसहागिरिभिर्भूः ४२ अदोनभोयन्नियमाद्यस्याऽऽज्ञया महान्महत्तत्त्वमंकुरात्मकंस्वदेहंलोकत्वेनतनुतेविस्तारयति ४३ गुणाभिमानिनोगुणनियंतारोदेवाब्रह्मादयोऽस्यविश्वस्यसर्गादिषुप्रवर्तंते अनुयुगंवारंवारमित्यर्थः ४४ जनेनपित्रादिनाजनंपुत्रादिंजनयन्नादिकृत् मृत्युनांऽतकमपिमारयन्नंतकरः स्वयंत्वनादिरनंतोऽव्ययश्च ॥ ४५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायामेकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥ छ ॥ त्रिंशेतुकायकांतादिलालनाकुलचेतसाम् कामिनांतामसीपा पादधोगतिरुदीर्यते ॥ १ ॥ कालप्रभाववर्णनपूर्वकंवैराग्यायविचित्रकर्मकृतांसंसृतिमध्यायत्रयेणप्रपंचयति तस्यैतस्यबलिनःकालस्य बलिनोतिवापाठः काल्यमानोविचाल्यमानोऽपि वा योविक्रमंयथामेघपंक्तिर्नवेद १ विक्रममेवाऽऽह यंयमर्थंदुःखेनप्रयासेनोपादत्तेआपादयतितंतमर्थंभगवान्कालोधुनोतिविनाशयति यत्कृतेयन्निमित्तम् २ शोकेहेतुः यद्यस्मात्सानुबं

नचास्यकश्चिद्दयितोनद्वेष्योनचबांधवः ॥ आविशत्यप्रमत्तोऽसौप्रमत्तंजनमंतकृत् ३९ यद्भयाद्वातिवातोऽयंसूर्यस्तपातियद्भयात् ॥ यद्भयाद्वर्षतेदेवोभगणोभातियद्भयात् ४० यद्वनस्पतयोभीतालताश्चौषधिभिःसह ॥ स्वेस्वेकालेऽभिगृह्णंतिपुष्पाणिचफलानिच ४१ स्रवंतिसरितोभीतानोत्सर्पत्युदधिर्यतः ॥ अग्निरिंधेसगिरिभिर्भूर्नमज्जतियद्भयात् ४२ नभोददातिश्वसतांपदंयन्नियमाददः ॥ लोकंस्वदेहंतनुतेमहान्सप्तभिरावृतम् ४३ गुणाभिमानिनोदेवाः सर्गादिष्वस्ययद्भयात् ॥ वर्ततेऽनुयुगंयेषांवशएतच्चराचरम् ४४ सोऽनंतोऽतकरःकालोऽनादिरादिकृदव्ययः ॥ जनंजनेनजनयन्मारयन्मृत्युनांऽतकम् ४५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेएकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः २९ ॥ छ ॥ कपिलउवाच ॥ तस्यैतस्यजनोनूनंनायंवेदोरुविक्रमम् ॥ काल्यमानोऽपि बलिनोवायोरिवघनावलिः १ यंयमर्थमुपादत्तेदुःखेनसुखहेतवे ॥ तंतंतनोतिभगवान्पुमान्शोचतियत्कृते २ यदध्रुवस्यदेहस्यसानुबंधस्यदुर्मतिः ॥ ध्रुवाणिमन्यतेमोहाद्गृहक्षेत्रवसूनिच ३ जंतुर्वैभवएतस्मिन्यांयांयोनिमनुव्रजेत् ॥ तस्यांतस्यांसलभतेनिर्वृतिंनविरज्यते ४ नरकस्थोऽपिदेहंवैनपुमांस्त्यक्तुमिच्छति ॥ नारक्यांनिर्वृतौसत्यांदेवमायाविमोहितः ५ आत्मजायासुतागारपशुद्रविणबंधुषु ॥ निरूढमूलहृदयआत्मानंबहुमन्यते ६ संदह्यमानसर्वांगएषामुद्वहनाधिना ॥ करोत्यविरतंमूढोदुरितानिदुराशयः ७ आक्षिप्तात्मेंद्रियःस्त्रीणामसतीनांचमायया ॥ रहोरचितयाऽऽलापैःशिशूनांकलभाषिणाम् ८ गृहेषुकूटधर्मेषुदुःखतंत्रेष्वतंद्रितः ॥ कुर्वन्दुःखप्रतीकारंसुखवन्मन्यतेगृही ९ अर्थैरापादितैर्गुर्व्याहिंसयेतस्ततश्चतान् ॥ पुष्णातियेषांपोषेणशेषभुग्यात्यधःस्वयम् १०

धस्यकलत्रादिसहितस्यदेहस्यसंबंधीनिगृहादीनि वसुद्रव्यम् अनुक्तसमुच्चयार्थश्चकारः ३ दुर्गतित्वंदर्शयन्दुःखंप्रपंचयति जंतुरितिचतुर्दशभिः ४ नारक्यांनरकाहारादिभिर्जातायाम् ५ निरूढमूलंप्रसृतमनोरथंहृदयंयस्य बहुमन्यतेकृतार्थोऽमितिश्लाघते ६ उद्वहनाधिनापोषणचिंतया ७ दुराशयत्वमाह आक्षिप्तआत्माइंद्रियाणिचयस्य कया असतीनांपुंश्चलीनामपरिहासिराचितयासंभोगादिरूपया मधुरभाषिणांशिशूनामालापैश्च सुखवन्मन्यतइत्युत्तरेणान्वयः ८ कूटाःवित्तशाठ्यादिबहुलाधर्मायेषु दुःखप्रधानेषु ९ येषांपोषणेनाधायातितान्पुष्णाति शेषभुगितिभोगोऽपितस्यदुर्लभइत्यर्थः १०

वार्तायांजीविकायाम्निःसत्त्वोशक्तः परार्थेपरस्वे ११ अकल्पोऽसमर्थः १२ पूर्वंयथाऽऽद्रियंतेतथाऽऽदरंनकुर्वंति कीनाशाःकृपणाःकृषीवलाः गोजरंवृद्धंबलीवर्दम् १३ भ्रियमाणःपुष्यमाणः १४ अवमत्याऽवज्ञयोपन्यस्तंसमीपेप्रक्षिप्तम् गृहपालःश्वा आहरन्भुंजानः आमयावीरोगी १५ उत्तारोबहिर्निर्गतनेत्रः कफेनसंरुद्धानाड्योमार्गभूतायस्य कासश्वासाभ्यांकृतआयासोयस्य घुरघुरइतिशब्दंकरोति १६ परिवीतःपरिवेष्टितः वाच्यमानोबंधोतातेत्याहूयमानः १७ अस्तधीर्नष्टमतिः १८ मृतस्यपुण्यपापाभ्यांद्वेगती तत्रपापगतिमाह यमदूतावित्यादियावत्समाप्ति सरभसंसक्रोधमीक्षणंययोस्तौदृष्ट्वा १९ आवृत्यनिरुध्य २० तयोस्तर्जनैर्निर्भिन्नंहृदयंयस्य आर्तःसंश्वलतीतिद्वितीयेनान्वयः

वार्तायांलुप्यमानायामारब्धायांपुनःपुनः ॥ लोभाभिभूतोनिःसत्त्वःपरार्थेकुरुतेस्पृहाम् ११ कुटुंबभरणाकल्पोमंदभाग्योवृथोद्यमः ॥ श्रियाविहीनःकृपणोध्यायन्श्वसितिमूढधीः १२ एवंस्वभरणाकल्पंतत्कलत्रादयस्तदा ॥ नाद्रियंतेयथापूर्वंकीनाशाइवगोजरम् १३ तत्राप्यजातनिर्वेदोभ्रियमाणःस्वयंभृतैः ॥ जरयोपात्तवैरूप्योमरणाभिमुखोगृहे १४ आस्तेऽवमत्योपन्यस्तंगृहपालइवाहरन् ॥ आमयाव्यग्रदीप्ताग्निरल्पाहारोऽल्पचेष्टितः १५ वायुनोत्क्रमतोत्तारःकफसंरुद्धनाडिकः ॥ कासश्वासकृतायासःकंठेघुरघुरायते १६ शयानःपरिशोचद्भिःपरिवीतःस्वबंधुभिः ॥ वाच्यमानोऽपिनब्रूतेकालपाशवशंगतः १७ एवंकुटुंबभरणेव्यापृतात्माऽजितेंद्रियः ॥ म्रियतेरुदतांस्वानामुरुवेदनयाऽस्तधीः १८ यमदूतौतदाप्राप्तौभीमौसरभसेक्षणौ ॥ सदृष्ट्वात्रस्तहृदयःशकृन्मूत्रंविमुंचति १९ यातनादेहआवृत्यपाशैर्बद्ध्वागलेबलात् ॥ नयतोदीर्घमध्वानंदंड्यंराजभटायथा २० तयोर्निर्भिन्नहृदयस्तर्जनैर्जातवेपथुः ॥ पथिश्वभिर्भक्ष्यमाणआर्तोऽघंस्वमनुस्मरन् २१ क्षुत्तृट्परीतोऽर्कदवानलानिलैःसंतप्यमानःपथितप्तवालुके ॥ कृच्छ्रेणपृष्ठेकशयाचताडितश्चलत्यशक्तोऽपिनिराश्रमोदके २२ तत्रतत्रपतन्श्रांतोमूर्छितःपुनरुत्थितः ॥ पथापापीयसानीतस्तमसायमसादनम् २३ योजनानांसहस्राणिनवतिंचनवाध्वनः ॥ त्रिभिर्मुहूर्तैर्द्वाभ्यांवानीतःप्राप्नोतियातनाः २४ आदीपनंस्वगात्राणांवेष्टयित्वोल्मुकादिभिः ॥ आत्ममांसादनंक्वापिस्वकृत्तंपरतोऽपिवा २५ जीवतश्चांत्राभ्युद्धारःश्वगृध्रैर्यमसादने ॥ सर्पवृश्चिकदंशाद्यैर्दशद्भिश्चात्मवैशसम् २६ कृंतनंचावयवशोगजादिभ्योभिदापनम् ॥ पातनंगिरिशृंगेभ्योरोधनंचांबुगर्तयोः २७ यास्तामिस्रांधतामिस्रारौरवाद्याश्चयातनाः ॥ भुंक्तेनरोवानारीवामिथःसंगेननिर्मिताः २८ अत्रैवनरकःस्वर्गइतिमातःप्रचक्षते ॥ यायातनावैनारक्यस्ताइहाप्युपलक्षिताः २९ एवंकुटुंबंबिभ्राणउदरंभरएववा ॥ विसृज्येहोभयंप्रेत्यभुंक्तेतत्फलमीदृशम् ३०

२१ क्षुत्तृड्भ्यांपरीतोव्याप्तः तप्तावालुकायास्मिन् निर्गतआश्रमोविश्रामस्थानमुदकंचयस्मिन् २२ यमसादनंनीतोभवति २३ तत्रैवविशेषमाह अध्वनःसंबंधिनांयोजनानांनवतिंनवचसहस्राणिपापाधिक्येद्वाभ्यांवानीतः सन् २४ यातनाःसंक्षेपतोदर्शयति चतुर्भिःआदीपनंप्रज्वलनंप्राप्नोति स्वेनकृत्तमन्येनवाकृत्तंछिन्नंयत्स्वस्यमांसंतस्यभक्षणमित्यर्थः २५ आत्मनोवैशसंपीडाम् २६ भिदापनंभेदप्रापणम् २७ २८ नचैतदसंभावितमत्रापिदृश्यमानत्वादित्याह अत्रैवेति २९ उभयंकुटुंबंस्वदेहंच ३०

पापार्जितंधनंभुंजतेबहवःकर्तैवनरकंयातीत्याह एकइति भूतद्रोहेणयद्भृतंतत्स्थूलंस्वकलेवरमिहैवहित्वा कुशलादितरत् पापंतदेवपाथेयंभोग्यंयस्य ३१ ननुपापमपिविहायगच्छतुतत्राऽऽ
ह दैवेनेति तस्यकुटुंबपोषणस्यशमलंपापंदैवेनेश्वरेणप्रापितंभुंक्ते ३२ ननुकुटुंबपोषणंविहितमेवतत्राऽऽह केवलेनेति तमसोनरकस्यचरमंपदंस्थानम् ३३ पुनर्मनुष्यशरीरप्राप्तिप्रकार
माह नरलोकस्यमनुष्यदेहस्यप्राप्तेरधस्तादर्वाग्यावत्योयातनाः आदिशब्देनश्वसूकरादियोनयश्चयास्ताःसर्वाःक्रमेणसंप्राप्यभोगेनक्षीणपापःशुचिःसन्नत्रपुनर्नरत्वंप्राप्नोतीत्यर्थः ३४
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायांत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥ एकत्रिंशेविमिश्रैस्तुपुण्यपापैरिहांतरा ॥ मनुष्ययोनिसंप्राप्तिर्वर्ततेराजसीगतिः ॥ १ ॥पुनरत्राव्रजेदित्युक्तंतदेव
विशेषयतिकर्मणापूर्वकृतेन दैवमीश्वरस्तदेवनेत्रंनेतृप्रवर्तकंयस्य प्रविष्टोभवति १ कललंशुक्रशोणितमिश्रितंभवति बुद्बुदंवर्तुलाकारम् कर्कंधूर्बदरीफलंतदाकारंकठिनम् पेशीमांसपिंडा

एकःप्रपद्यतेध्वांतंहित्वेदंस्वकलेवरम्॥ कुशलेतरपाथेयोभूतद्रोहेणयद्भृतम् ३१ दैवेनासादितंतस्यशमलंनिरयेपुमान् ॥ भुंक्तेकुटुंबपोषस्यहृतवित्तइवातु
रः ३२ केवलेनह्यधर्मेणकुटुंबभरणोत्सुकः॥ यातिजीवोंधतामिस्रंचरमंतमसःपदम्३३अधस्तान्नरलोकस्ययावतीर्यातनादयः ॥ क्रमशःसमनुक्रम्यपुनरत्रा
व्रजेच्छुचिः॥ ३४ ॥ ॥इतिश्रीभा०महा०तृतीयस्कंधेकापिलेयोपाख्यानेकर्मविपाकोनामत्रिंशत्तमोऽध्यायः ३० श्रीभगवानुवाच ॥कर्मणादैवनेत्रेण
जंतुर्देहोपपत्तये ॥ स्त्रियाःप्रविष्टउदरंपुंसोरेतःकणाश्रयः १ कललंत्वेकरात्रेणपंचरात्रेणबुद्बुदम् ॥ दशाहेनतुकर्कंधूःपेश्यंडंवाततःपरम् २ मासेनतुशि
रोद्वाभ्यांबाह्वंघ्र्याद्यंगविग्रहः ॥ नखलोमास्थिचर्माणिलिंगच्छिद्रोद्भवस्त्रिभिः ३ चतुर्भिर्धातवःसप्तपंचभिःक्षुत्तृडुद्भवः ॥ षड्भिर्जरायुणावीतःकुक्षौभ्राम्यति
दक्षिणे ४ मातुर्जग्धान्नपानाद्यैरेधद्धातुरसंमते ॥ शेतेविण्मूत्रयोर्गर्तेसजंतुर्जंतुसंभवे ५ कृमिभिःक्षतसर्वांगःसौकुमार्यात्प्रतिक्षणम् ॥ मूर्छामाप्नोत्युरुक्लेश
स्तत्रत्यैःक्षुधितैर्मुहुः ६ कटुतीक्ष्णोष्णलवणरूक्षाम्लादिभिरुल्बणैः ॥ मातृभुक्तैरुपस्पृष्टःसर्वांगोत्थितवेदनः ७ उल्बेनसंवृतस्तस्मिन्नंत्रैश्चबहि
रावृतः ॥ आस्तेकृत्वाशिरःकुक्षौभुग्नपृष्ठशिरोधरः ८ अकल्पःस्वांगचेष्टायांशकुंतइवपंजरे ॥ तत्रलब्धस्मृतिर्दैवात्कर्मजन्मशतोद्भवम् ॥ स्मरन्दीर्घमनु
च्छ्वासंशर्मकिंनामविंदते ९ आरभ्यसप्तमान्मासाल्लब्धबोधोऽपिवेपितः ॥ नैकत्रास्तेसूतिवातैर्विष्ठाभूरिवसोदरः १०

कारम् अंडंवायोन्यंतरे २ बाह्वंघ्र्यादीनामंगानांविग्रहोविभागः लिंगंचछिद्राणिचतेषामुद्भवः ३ जरायुणागर्भवेष्टनेनवीतःप्रावृतः ४ मातुर्जग्धेनभक्षितेनान्नेनपानाद्यैश्चैधमाना
धातवोयस्य जंतूनांसंभवोयस्मिंस्तस्मिन्नसंमतेगर्तेशेते तथाचमार्कंडेयपुराणेनाडीचाप्यानीनामनाभ्यांतस्यनिबद्ध्यते स्त्रीणांतथांऽत्रसुषिरेसानिबद्धोपजायते क्रमंतेभुक्तपीतानिस्त्रीणांग
र्भोदरेतथा तैराप्यायितदेहोऽसौजंतुर्वृद्धिमुपैतिवैइति ५ तत्रत्यैःकृमिभिःखादद्भिः सौकुमार्यात्कोमलत्वेनक्षतानिसर्वांगानियस्य ६ उल्बणैर्दुःसहैः सर्वेष्वंगेषूत्थितावेदनायस्य आस्तइ
त्युत्तरेणान्वयः ७ उल्बेनजरायुणा भुग्नंकुटिलीभूतंपृष्ठंशिरोधराग्रीवाचयस्य ८ दैवात्पूर्वकर्मवशात् लब्धास्मृतिर्येनसः दीर्घदुरंतमनुच्छ्वासंयथाभवतितथातत्रस्थितःसन् ९ सूतिहे
तुभिर्वातैर्वेपितः सोदरःसमानोदरजन्माविष्ठाभूःकृमिरिवेति १०

नाथमानोयाचमानउपतप्यमानइति त्रा ऋषिर्देहात्मदर्शी भीतःपुनर्गर्भवासात् सप्तवध्रयो बंधनभूताधातवोयस्यसः विक्लवयाव्याकुलया ११ उपसन्नंजगद्रक्षितुं स्वेच्छयागृहीतनानामूर्तेर्भगवतश्चरणारविंदमकुतोभयंसोऽहंशरणंव्रजामि भुविचलदितिश्रीकृष्णाव ताराभिप्रायेण असतोमेऽनुरूपायोग्यायेनेदृशीगर्भवासलक्षणागतिर्दर्शितातस्य १२ ननुकोऽसौयंशरणंव्रजासि कोवातवतस्यचविशेषोयेनसेव्यसेवकत्वमित्यपेक्षायामाह अत्रमातुर्देहेभूतेंद्रियाशयमयींदेहाकारपारिणतांमायामत्रलंब्या ऽऽश्रित्यकर्मभिरावृतस्वरूपइवबद्धइवचयआस्तेसोऽहम् यस्त्वत्रैवाऽऽस्तेतंनमामि कथंभूतमित्यपेक्षायांतुशब्दोक्तंविशेषंदर्शयाति आतप्यमानेहृदयेऽवसितंप्रतीतमेवमप्यविकारम् कुतः विशुद्धंनिरुपाधिम् तत्कुतः अखंडोबोधोयस्यतम् १३ ननुत्वमपिवस्तुतःशुद्धएव असंगोह्ययंपुरुषइत्यादिश्रुतेः तत्कथंयुवयोरयंविशेषस्तत्राऽऽह यःपंचभिर्भूतैरचितेशरीरेअयथामिथ्यैवच्छन्नोनवस्तुतः यतस्तेनशरीरेण रहितोऽसंगोऽतोऽयथैवेंद्रियगुणार्थचिदात्मकः इंद्रियाणिचगुणाश्चअर्थाश्चचिदाभासश्चतदात्मकःसोऽहंतंवंदे कथंभूतम् तेनशरीरेणाविकुंठोमहिमायस्यतम् अवगुंठेतिपाठेऽवसन्नंगुंठनमावरणंयस्यसमहिमायस्येत्यर्थः तत्रहेतुः प्रकृतिपुरुषयोःपरंनियंतारम् कुतः ऋषिंसर्वज्ञंविद्याशक्तिमित्यर्थः विद्याऽविद्याकृतोविशेषइतिभावः १४ ननुज्ञानेनायंबंधोनिवर्तिष्यतेकिंपरमेश्वरवंदनेनतत्राऽऽह यस्यमाययानष्टस्मृतिः सन्संसारसंबंधिनिपथितदभिश्रमेणतत्कृतेनक्लेशेनचरन्नयंजीवोमहतस्तस्यैवेश्वरस्यानुग्रहंविनापुनःकयायुक्त्यालोकंनिजस्वरूपंप्रवृणीतसंभजेत अभिश्रमहेतुत्वेनपंथानंविशिनष्टि उरूणिगुणनिमित्तानिकर्माणिनितरांबंधनानियस्मिन् ईश्वरस्यप्रसादंविनाज्ञानाभावात्सएवसेव्यइत्यर्थः १५ ईश्वरएवज्ञानदइत्युपपादयन्नाह यदेतत्त्रिकालविषयंज्ञानं तत्तंविनाकतमोमय्यदधान्नकोऽपिकिंतुसदेवईश्वरएव नन्वन्यःप्रकृष्टोजीवोदधातुनेत्याह जीवरूपांकर्म पदवीमनुवर्तमानावयमितितद्व्यतिरेकेणनकोपिसमर्थइत्यर्थः अन्यस्यात्रासंभवमुक्त्वा स्यसंभवमाह स्थिरेषुचरेषुचांतर्यामिरूपोऽनुवर्तितोंऽशोयेनतंभजे १६ स्वदुःखंविज्ञापयन्नाह देहीति अन्यदेहाविवरेमातुरुदरकुहरेयोऽसृग्विण्मूत्रकूपस्तस्मिन्पतितस्तत्रजठराग्निना भृशंतप्तोदेहोयस्यातएवकृपणधीरितोविवराद्विवसितुंनिर्गंतुमिच्छन्स्वमासान्गणयन्नसौकदानुअहोबहिर्निर्वास्यते १७ तत्कृतमुपकारंस्मरन्नाह येनेदृशींगतिंज्ञानम् भवादृशेनेतिनिरुपमेनेत्यर्थः स्वकृतेनैवस्वयंतुष्यतु अंजलिमात्रंविनातत्कृतोपकारेप्रत्युपकारंकःकुर्यादित्यर्थः १८

नाथमानऋषिर्भीतःसप्तवध्रिःकृतांजलिः ॥ स्तुवीततंविक्लवयावाचायेनोदरेऽर्पितः ॥ ११ ॥ जंतुरुवाच ॥ तस्योपसन्नमवितुंजगदिच्छयात्तनानातनोर्भुविचलच्चरणारविंदम् ॥ सोऽहंव्रजामिशरणंह्यकुतोभयंमेयेनेदृशीगतिरदर्श्यसतोऽनुरूपा १२ यस्त्वत्रबद्धइवकर्मभिरावृतात्माभूतेंद्रियाशयमयीमवलंब्य मायाम् ॥ आस्तेविशुद्धमविकारमखंडबोधमातप्यमानहृदयेऽवसितंनमामि १३ यःपंचभूतरचितेरहितःशरीरेच्छन्नोऽयथेंद्रियगुणार्थचिदात्मकोऽहम् ॥ तेनाविकुंठमहिमानमृषिंतमेनंवंदेपरंप्रकृतिपूरुषयोःपुमांसम् १४ यन्माययोरुगुणकर्मनिबंधनेऽस्मिन्सांसारिकेपथिचरंस्तदभिश्रमेण ॥ नष्टस्मृतिःपुनरयंप्रवृणीतलोकंयुक्त्याकयामहदनुग्रहमंतरेण १५ ज्ञानंयदेतददधात्कतमःसदेवस्त्रैकालिकंस्थिरचरेष्वनुवर्तितांशः ॥ तंजीवकर्मपदवीमनुवर्तमानास्तापत्रयोपशमनायवयंभजेम १६ देह्यन्यदेहविवरेजठराग्निनाऽसृग्विण्मूत्रकूपपतितोभृशतप्तदेहः ॥ इच्छन्नितोविवासितुंगणयन्स्वमासान्निर्वास्यतेकृपणधीर्भगवन्कदानु १७ येनेदृशींगतिमसौदशमास्यईशसंग्राहितःपुरुदयेनभवादृशेन ॥ स्वेनैवतुष्यतुकृतेनसदीननाथःकोनामतत्प्रतिविनांऽजलिमस्यकुर्यात् १८

ईदृशीं गतिमित्यनेन जात्यंतरविलक्षणंज्ञानंप्रापितवानित्युक्तंतदेववैलक्षण्यमाह पश्यतीति अयमपरःपश्वादिः सप्तवध्रिर्जीवःस्वदेहेशरीरभवेसुखदुःखेकेवलंननुपश्यति अहंपुनर्यत्सृष्टयाधिषणयायद्दत्तेनविवेकज्ञानेनदमशरीरी दमइत्युपलक्षणम् शमदमादियुक्तशरीरवानासमभवंतमेवचपुराणमनादिंपुरुषंपूर्णंबहिश्चहृदिचपश्येपश्यामीत्यन्वयः कथम् अपरोक्षतयाप्रतीतंचैत्यमिव अहंकारास्पदंभोक्तारमिवेत्यर्थः१९ विवेकज्ञानकृतंसंसारोद्वेगमनुवदन्मोक्षमार्गमेवाध्यवस्यति सोऽहमितिद्वाभ्याम् हेविभोबहुदुःखवासंयथाभवतितथागर्भेवसन्नपिसोऽहंगर्भाद्बहिर्निर्गंतुमिच्छामि तत्रहेतुःअंधकूपप्रायेयत्र बहिरुपयातंगतंप्राणिनंदेवस्यतवमायोपसर्पतिव्याप्नोति यदनुयांमायामनुमिथ्यामतिर्देहेऽहंबुद्धिःसंसृतिचक्रंचकलत्रपुत्रादिसंबंधादुपसर्पति२० तस्मादत्रैवस्थितोऽपिविगतविक्लवो ऽव्याकुलःसन्सुहृदाआत्मनासारथिरूपयाबुद्ध्यैवाऽऽत्मानंतमसःसंसारादुद्धरिष्यामि अनेकरंध्रंनानागर्भवासरूपमेतव्द्यसनंदुःखंयथामेमाभविष्यन्नभविष्यतितथा काऽत्रतवसाधनसामग्रीतत्राऽऽह उपसादितौहृदयंप्रापितौविष्णोःपादौयेनमयासः२१दशमासाःपरिच्छेदकायस्येतिप्रसूतिपूर्वक्षणोपलक्षणम् ऋषिर्जीवः सद्यस्तत्क्षणमेव अवाचीनमवाङ्मुखम् सूतिहेतुर्मारुतःक्षिपतिनुदति २२ अवसृष्टोऽधःक्षिप्तःसन् २३ रोरूयतिरोरूयते २४ परस्यच्छंदमभिप्रायमविदुषा अनभिप्रेतंस्तन्यार्थंरोदनेउदरव्यथांप्रकल्प्यानिंबःरसपानमुदरव्यथयारोदनेस्तनपानमित्यादि २५ आसनोत्थानचेष्टनेचानीशःसन्रोरूयतीत्यनुषंगः २६ आमाकोमलात्वग्यस्यतम् विगतंगर्भेजातंज्ञानंयस्य २७ शैशवंपंचवर्षाणि ततपौगंडंयौवनादर्वाक् तत्रचाध्ययनादिदुःखम् यौवनेदुःखमाहसार्धैस्त्रिभिः अलब्धाभीप्सितस्त्वेनशुचार्पितोव्याप्तः अज्ञानादिद्धोदीप्तोमन्युर्यस्यसः २८ देहेनसहैववर्धमानेनाभिमानेनमन्युनाचविग्रहंविरोधंकरोति आत्मनोऽतायनाशाय २९ अज्ञानंप्रपंचयति भूतैरारब्धेदेहे असदाग्रहोऽहंममेतिमतिंकरोति ३० तदर्थंदेहार्थम् यद्येनकर्मणाबद्धः योदेहः अनुयातिपुनःपुनरायात्यनुवर्ततइतिवा कुतः अविद्याकर्मभ्यांबद्ध्यतइतितथा ३१

पश्यत्ययंधिषणयाननुसप्तवध्रिःशारीरकेदमशरीर्यपरःस्वदेहे ॥ यत्सृष्टयाऽऽसंतमहंपुरुषंपुराणंपश्येबहिर्हृदिचचैत्यमिवप्रतीतम् १९ सोऽहंवसन्नपिविभोबहुदुःखवासंगर्भान्ननिर्जिगमिषेबहिरंधकूपे ॥ यत्रोपयातमुपसर्पतिदेवमायामिथ्यामतिर्यदनुसंसृतिचक्रमेतत् २० तस्मादहंविगतविक्लवउद्धरिष्यआत्मानमाशुतमसःसुहृदाऽऽत्मनैव ॥ भूयोयथाव्यसनमेतदनेकरंध्रंमामेभविष्यदुपसादितविष्णुपादः २१ कपिलउवाच ॥ एवंकृतमतिर्गर्भेदशमास्यःस्तुवन्नृषिः ॥ सद्यःक्षिपत्यवाचीनंप्रसूत्यैसूतिमारुतः २२ तेनावसृष्टःसहसाकृत्वावाक्शिरआतुरः ॥ विनिष्क्रामतिकृच्छ्रेणनिरुच्छ्वासोहतस्मृतिः २३ पतितोभुव्यसृङ्मूत्रेविष्ठाभूरिवचेष्टते ॥ रोरूयतिगतेज्ञानेविपरीतांगतिंगतः २४ परच्छंदंनविदुषापुष्यमाणोजनेनसः ॥ अनभिप्रेतमापन्नःप्रत्याख्यातुमनीश्वरः २५ शायितोऽशुचिपर्यंकेजंतुस्वेदजदूषिते ॥ नेशःकंडूयनेऽगानामासनोत्थानचेष्टने २६ तुदंत्यामत्वचंदंशामशकामत्कुणादयः ॥ रुदंतंविगतज्ञानंकृमयःकृमिकंयथा २७ इत्येवंशैशवंभुक्त्वादुःखंपौगंडमेवच ॥ अलब्धाभीप्सितोऽज्ञानादिद्धमन्युःशुचाऽर्पितः २८ सहदेहेनमानेनवर्धमानेनमन्युना ॥ करोतिविग्रहंकामीकामिष्वंतायचाऽऽत्मनः २९ भूतैःपंचभिरारब्धेदेहेदेह्यबुधोऽसकृत् ॥ अहंममेत्यसद्ग्राहःकरोतिकुमतिर्मतिम् ३० तदर्थंकुरुतेकर्मयद्बद्धोयातिसंसृतिम् ॥ योऽनुयातिददत्क्लेशमविद्याकर्मबंधनः ३१

यद्यसद्भिर।स्थितोऽधिष्ठितः संस्तेषांपथिरमते पथिसन्मार्गे आस्थितोऽपियद्यसद्भिःसहरमतइतिवा तर्हिंयातनादेहआवृत्त्येत्यादिपूर्वोक्तप्रकारेणतमोनरकं प्रविशाति३२असत्संगंनिंदाति
सत्यमितित्रिभिः बुद्धिःपरमपुरुषार्थविषया श्रीर्धनधान्यलक्षणा ह्रीर्लज्जा यशःकीर्तिः क्षमासहिष्णुत्वम् शमोबाह्येंद्रियनिग्रहः दमोमनोनिग्रहः भगउन्नतिः यत्संगाद्येषामसतांसंगात्
३३ खंडितात्मसुदेहात्मबुद्धिषु यो।षितांक्रीडामृगवदधीनेषु ३४ यथाचयोषित्संगिनांसंगतोबंधस्तथाऽन्यप्रसंगतोनभवेत् ३५ योषित्संगस्यानर्थहेतुतांप्रपंचयाति प्रजापतिरितिसप्तभिः रोहि
द्भूतांमृगीरूपांसतीमृक्षरूपमृगाकारःसन् हतत्रपोनिर्लज्जः ३६ तेनब्रह्मणासृष्टामरीच्यादयस्तैःसृष्टाःकश्यपादयस्तैरपिसृष्टादेवमनुष्यादयस्तेषुकोनुपुमानखंडितधीरनाकृष्टमनाः ३७ दि
शांजयिनःशूरानपि ३८ प्रतिलब्धआत्मरूपोलाभोयेन अस्यमुमुक्षोर्याःप्रमदानिरयद्वारंवदंतियोगिनः ३९ शनैःशुश्रूषादिभिषेणोपयातियायोषिद्रूपामायातांमृत्युंप्रतिकूलामीक्षेत ४०
मुमुक्षुंस्त्रियंप्रत्येतदेवाऽऽह यामन्यतेइतिद्वाभ्याम् ऋषभायतींपुरुषवदाचरंतींयांममायांवित्तादिप्रदंपतिंमन्यतेतदातांपुरुषरूपांमायांमृत्युंविद्यादित्युत्तरेणान्वयः यतः पूर्वजन्मनिस्त्वयं

यद्यसद्भिःपथिपुनःशिश्नोदरकृतोद्यमैः॥आस्थितोरमतेजंतुस्तमोविशातिपूर्ववत्३२ सत्यंशौचंदयामौनंबुद्धिःश्रीर्ह्रीर्यशःक्षमा॥शमोदमोभगश्चेतियत्संगाद्या
तिसंक्षयम् ३३ तेष्वशांतेषुमूढेषुखंडितात्मस्वसाधुषु॥संगंनकुर्याच्छोच्येषुयोषित्क्रीडामृगेषुच ३४नतथाऽस्यभवेन्मोहोबंधश्चान्यप्रसंगतः॥ योषित्संगा
द्यथापुंसोयथातत्सांगिसंगतः ३५ प्रजापतिःस्वांदुहितरंदृष्ट्वातद्रूपधर्षितः ॥ रोहिद्भूतांसोन्वधावदृक्षरूपीहतत्रपः ३६ तत्सृष्टसृष्टसृष्टेषुकोन्वखंडितधीः
पुमान् ॥ ऋषिंनारायणमृतेयोषिन्मय्येहमायया ३७ बलंमेपश्यमायायाःस्त्रीमय्याजयिनोदिशाम् ॥ याकरोतिपदाक्रांतान्भ्रूविजृंभेणकेवलम् ३८ संगं
नकुर्यात्प्रमदासुजातुयोगस्यपारंपरमारुरुक्षुः ॥ मत्सेवयाप्रतिलब्धात्मलाभोवदंतियानिरयद्वारमस्य ३९ योपयातिशनैर्मायायोषिद्देवविनिर्मिता ॥ ता
मीक्षेताऽऽत्मनोमृत्युंतृणैःकूपमिवावृतम् ४० यामन्यतेपतिंमोहान्मन्मायामृषभायतीम् ॥ स्त्रीत्वंस्त्रीसंगतःप्राप्तोवित्तापत्यगृहप्रदम् ४१ तामात्मनोवि
जानीयात्पत्यपत्यगृहात्मकम् ॥ दैवोपसादितंमृत्युंमृगयोर्गायनंयथा ४२ देहेनजीवभूतेनलोकाल्लोकमनुव्रजन् ॥ भुंजानएवकर्माणिकरोत्यविरतंपुमान् ४३
जीवोह्यस्यानुगोदेहोभूतेंद्रियमनोमयः ॥ तन्निरोधोऽस्यमरणमाविर्भावस्तुसंभवः ४४

पुमान्स्त्रीसंगतोंऽतकालेस्त्रीध्या।नेनस्त्रीत्वंप्राप्तोजीवः ४१ तांपत्यादिरूपंमृत्युंविजानीयात् मृगयोर्लुब्धकस्यगायनमनुकूलत्वेनप्रतीयमानमपियथामृगस्यमृत्युः ४२ तदेवंजीवस्यसंसृतिः
प्रपंचितातत्रचतस्यकर्मवशेनलोकाल्लोकांतरगमनंजन्ममरणंचोक्तम् तत्रैवंशंक्यते ननुव्यापकस्यकथंलोकाल्लोकांतरगमनम् नित्यस्यचकथंजन्ममरणे भोगेनकर्मक्षयेचसतिजन्ममरणंवने
ष्यते तत्कुतःपुनरपितस्यकर्मसंभवइति तत्रलोकांतरगमनंकर्मचसंभवतीत्याह देहेनेति जीवस्योपाधितयाभूतेनजातेनलिंगदेहेनलोकांतरमनुव्रजन् अविरतंकर्माणिकरोतीतिकर्मणामसमा
प्तिरुक्ता ४३ जन्ममरणसंभवमाह जीवोजीवोपाधिर्लिंगदेहोऽस्यात्मनोऽनुगोऽनुवर्ती भूतेंद्रियमनोमयःस्थूलभूतादिविकारोदेहोभोगायतनंतयोर्निरोधः कार्यायोग्यतातदस्यजविस्य
मरणमुच्यते आविर्भावस्तुसंभवोजन्मोच्यते ४४

एतदेवदृष्टांतेन स्पष्टयाति द्रव्योपलब्धिस्थानस्यनेत्रगोलकादेर्द्रव्येक्षायांरूपादिदर्शनेकाचकामलादि दोषेणयदाऽयोग्यताभवतितदैवचक्षुषइंद्रियस्याप्ययोग्यता अनयोःस्थानचक्षुषोर्यदाऽयोग्यतातदैवद्रष्टुर्जीवस्यद्रष्टृत्वायोग्यताएवंस्थूलदेहवैकल्येलिंगस्यवैकल्यंतदेवजीवस्यमरणंनस्वतइत्यर्थः क्वाचिदेकःश्लोकोऽधिकःपठ्यते तत्रायमर्थः द्रव्योपलब्धिस्थानस्यस्थूलशरीरस्यद्रव्येक्षायांयदाऽयोग्यतातत्पंचत्वंमरणम् अहंमानादिदमेवाहमित्यभिमानेनद्रव्यस्यस्थूलशरीरस्यदर्शनमुत्पत्तिः अक्ष्णोर्गोलकयोर्द्रव्यावयवस्यरूपादेर्दर्शनेऽयोग्यता शेषंसमानम् ४५ ४६ यस्मान्नवस्तुतोजीवस्यजन्ममरणादितस्मान्मरणात्संत्रासोनकार्योजीवनेचनकार्पण्यंदैन्यंकार्यम् संभ्रमश्चजीवनप्रयत्ने ४७ ननुसर्वथामुक्तसंगत्वेकथंजीवितमतआह सम्यक्पश्यतिविचारयतीतिसम्यग्दर्शनातयाबुद्ध्यामायाविरचितेलोकेकलेवरंन्यस्यानिक्षिप्य तस्मिन्नासक्तिंत्यक्त्वाविचरेदित्यर्थः ४८ ॥ ॥ इ०तृ०टी०एकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ३१ द्वात्रिंशेसात्त्विकैर्धर्मैरूर्ध्वगतिरुदीर्यते तत्त्वज्ञानविहीनस्य ततश्चपुनरागतिः१ तदेवंपापकर्मणोगतिरुक्ताइदानींकाम्यकर्मणोगतिमाह अथेतिचतुर्भिः योगृहएवाऽऽवसन्स्वान्धर्मान्दोग्धि दो

द्रव्योपलब्धिस्थानस्यद्रव्येक्षाऽयोग्यतायदा ॥ तत्पंचत्वमहंमानादुत्पत्तिर्द्रव्यदर्शनम् ४५ यथाऽक्ष्णोर्द्रव्यावयवदर्शनायोग्यतायदा ॥ तदैवचक्षुषोद्रष्टुर्द्रष्टृत्वायोग्यताऽनयोः ४६ तस्मान्नकार्यःसंत्रासोनकार्पण्यंनसंभ्रमः ॥ बुद्ध्वाजीवगतिंधीरोमुक्तसंगश्चरेदिह ४७ सम्यग्दर्शनयाबुद्ध्यायोगवैराग्ययुक्तया ॥ मायाविरचितेलोकेचरेन्न्यस्यकलेवरम् ४८ इतिश्रीभा०तृ०स्कं०कापिलेयेजीवगतिर्नामैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ३१ कपिलउवाच ॥ अथयोगृहमेधीयान्धर्मानेवावसन्गृहे ॥ काममर्थंचधर्मान्स्वान्दोग्धिभूयःपिपर्तितान् १ सचापिभगवद्धर्मात्काममूढःपराङ्मुखः ॥ यजतेक्रतुभिर्देवान्पितॄंश्चश्रद्धयाऽन्वितः २ तच्छ्रद्धयाक्रांतमतिःपितृदेवव्रतःपुमान् ॥ गत्वाचांद्रमसंलोकंसोमपाःपुनरेष्यति ३ यदाचाहींद्रशय्यायांशेतेऽनंतासनोहरिः ॥ तदालोकालयंयांतितएतेगृहमेधिनाम् ४ येस्वधर्मान्नदुह्यंतिधीराःकामार्थहेतवे ॥ निःसंगान्यस्तकर्माणःप्रशांताःशुद्धचेतसः ५ निवृत्तिधर्मनिरतानिर्ममानिरहंकृताः ॥ स्वधर्माख्येनसत्त्वेनपरिशुद्धेनचेतसा ६ सूर्यद्वारेणतेयांतिपुरुषंविश्वतोमुखम् ॥ परावरेशंप्रकृतिमस्योत्पत्त्यंतभावनम् ७ द्विपरार्धावसानेयःप्रलयोब्रह्मणस्तुते ॥ तावदध्यासतेलोकंपरस्यपराचिंतकाः ८ क्ष्मांऽभोनलानिलवियन्मनइंद्रियार्थभूतादिभिःपरिवृतंप्रतिसंजिहीर्षुः ॥ अव्याकृतंविशतियर्हिगुणत्रयात्माकालंपराख्यमनुभूयपरःस्वयंभूः ९

ह्यमाह काममर्थंच तान्दुग्धान्धर्मान्भूयःपिपर्तिपूरयत्यनुतिष्ठति १सोऽपिभगवदाराधनरूपाद्धर्मात्पराङ्मुखःसन्प्राकृतानपिदेवान्पितॄंश्चयजते २ततःकिंतत्राऽह तेषांश्रद्धयाऽऽक्रांताव्याप्तामतिर्यस्य पित्रर्थंदेवार्थंचव्रतंनियमोयस्य सोमपाः तत्रसोमंपीत्वेत्यर्थः ३ लोकेतिष्ठत्यपिपुण्यक्षयात्पातमुक्त्वालोकानामपिलयमाह यदाचाहरहःप्रलये ४ भगवद्धर्मनिष्ठानांतत्प्राप्तिमेवगतिमाहत्रिभिः येतुकामार्थप्रयोजनायस्वधर्मान्नदुह्यंतिनदुहंते निःसंगाअनासक्ताः न्यस्तानीश्वरेसमर्पितानिकर्माणियैः ५ ६ विश्वतोमुखंपरिपूर्णंपुरुषंयांति तथाचश्रुतिः सूर्यद्वारेणतेविरजाःप्रयांतियत्रामृतःपुरुषोह्यव्ययात्मेति प्रकृतिमुपादानकारणम् उत्पत्त्यंतभावनंनिमित्तकारणम् ७ परमेश्वरदृष्ट्याहिरण्यगर्भोपासकानामपिक्रमेणतत्प्राप्तिमाह द्विपरार्धावसानइतित्रिभिः परस्यहिरण्यगर्भस्य परचिंतकाःपरमेश्वरदृष्ट्याहिरण्यगर्भोपासकाः ८ क्ष्मादीनिपंचमहाभूतानिमनश्चेंद्रियाणिचार्थाश्चशब्दादयोभूतादिश्चाहंकारएवमादिभिःपरिवृतंयुक्तंब्रह्मांडंप्रतिसंहर्तुमिच्छुःसन् अव्याकृतमीश्वरम् पराख्यंद्विपरार्धलक्षणंकालम् ९

परेत्यदूरंगत्वाभगवंतंहिरण्यगर्भमनुप्रविष्टायेयोगिनोऽमृतंपरमानंदरूपंप्रधानमुत्कृष्टंब्रह्मतेनैवसहोपयांति नतुपूर्वम् यतस्तदाऽगताभिमानाः तथाचस्मृतिः‘ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंच
रे परस्यांतेकृतात्मानःप्रविशंतिपरंपदंइ’ति १० भगवदुपासकास्तुसाक्षादेवतंप्राप्नुवंतिनक्रमेणातस्त्वंसाक्षात्तमेवभजेत्याह अथतस्मात् भावेनप्रेम्णा। ११एवंतावद्भगवद्भक्तानांनिरंतरमेव
तत्प्राप्तिर्भगवद्भेदेनहिरण्यगर्भोपासकानांतुक्रमेणेत्युक्तम् भेदेनोपासनेतुब्रह्मादयोऽप्यावर्तंते किमुतान्यइत्याह आद्यइतिचतुर्भिः यंवेदगर्भःसोऽपिगुणव्यतिकरेजातेयथापूर्वंब्रह्मपदाधि
कृतःसन्प्रजायतेइतितृतीयेनान्वयः नकेवलंसएवैकःकिंतुऋषिभिर्मरीच्यादिभिर्योगेश्वरादिभिश्चसह १२ जन्मनिहेतुद्वयम् भेददृष्ट्याऽभिमानेनकर्तृत्वादिदितिच यथापूर्वत्वेहेतुः निःसंगेननि
ष्कामेनकर्मणेति१३ किंकृत्वाऽत्रप्रजायते प्रथमंपारमेष्ठ्यमैश्वर्यंनिषेव्यपश्चात्प्रलयेसगुणंगुणाधिष्ठातारंप्रथमावताररूपंपुरुषंसंसृत्यप्राप्यतेऽपिऋषिप्रमुखाःस्वकर्मनिर्मितमैश्वर्यंनिषेव्यपुरुषं
चसंसृत्ययथापूर्वंस्वस्वाधिकारेणपुनरायांतीत्यन्वयः १४ १५ यदाब्रह्मोपासकानामपिभेददर्शनाभिमानाभ्यामेवमावृत्तिस्तदाकाम्यकर्मिणांकिंवक्तव्यमितितान्निंदन्नाहषड्भिः येत्विहक

एवंपरेत्यभगवंतमनुप्रविष्टायेयोगिनोजितमरुन्मनसोविरागाः॥तेनैवसाकममृतंपुरुषंपुराणंब्रह्मप्रधानमुपयांत्यगताभिमानाः १०अथतंसर्वभूतानांहृत्पद्मेषुकृ
तालयम् ॥ श्रुतानुभावंशरणंव्रजभावेनभामिनि ११ आद्यःस्थिरचराणांयोवेदगर्भःसहर्षिभिः ॥ योगेश्वरैःकुमाराद्यैःसिद्धैर्योगप्रवर्तकैः १२ भेददृष्ट्याऽ
भिमानेननिःसंगेनापिकर्मणा ॥ कर्तृत्वात्सगुणंब्रह्मपुरुषंपुरुषर्षभम् १३ ससंसृत्यपुनःकालेकालेनेश्वरमूर्तिना ॥ जातेगुणव्यतिकरेयथापूर्वंप्रजायते १४
ऐश्वर्यंपारमेष्ठ्यंचतेऽपिधर्मविनिर्मितम् ॥ निषेव्यपुनरायांतिगुणव्यतिकरेसति १५ येत्विहासक्तमनसःकर्मसुश्रद्धयाऽन्विताः ॥ कुर्वंत्यप्रतिषिद्धानिनि
त्यान्यपिचकृत्स्नशः १६ रजसाकुंठमनसःकामात्मानोजितेंद्रियाः ॥ पितॄन्यजंत्यनुदिनंगृहेष्वभिरताशयाः १७ त्रैवर्गिकास्तेपुरुषाविमुखाहरिमेधसः ॥
कथायांकथनीयोरुविक्रमस्यमधुद्विषः १८ नूनंदैवेनविहतायेचाच्युतकथासुधाम् ॥ हित्वाशृण्वंत्यसद्गाथाःपुरीषमिवविड्भुजः १९ दक्षिणेनपथाऽर्यम्णः
पितृलोकंव्रजंतिते ॥ प्रजामनुप्रजायंतेश्मशानांतक्रियाकृतः २० ततस्तेक्षीणसुकृताःपुनर्लोकमिमंसति ॥ पतंतिविवशादेवैःसद्योविभ्रंशितोदयाः २१
तस्मात्त्वंसर्वभावेनभजस्वपरमेष्ठिनम्॥तद्गुणाश्रययाभक्त्याभजनीयपदांबुजम् २२वासुदेवेभगवतिभक्तियोगःप्रयोजितः ॥जनयत्याशुवैराग्यंज्ञानंयद्ब्रह्मदर्श
नम् २३ यदाऽस्यचित्तमर्थेषुसमेष्विंद्रियवृत्तिभिः ॥ नविगृह्णातिवैषम्यंप्रियमप्रियमित्युत २४

र्मस्वासक्तमनसःसंतोऽप्रतिषिद्धानिकाम्यानिनित्यानिच कर्माणिकृत्स्नानिकुर्वंतितेऽर्यम्णोदक्षिणेनपथाधूममार्गेणपितृलोकंव्रजंतीतिपंचमेनान्वयः मध्येतान्निंदा १६ १७ हरतिसंसारंमे
धायस्य कथनीयाउरवोविक्रमायस्यतस्यमधुद्विषः कथायांविमुखाःसंतोयेत्रैवर्गिकाः येचाच्युतस्यकथासुधांहित्वाऽसतांगाथाःशृण्वंतितेनूनंदैवेनविहताइत्यन्वयः १८ १९ पितृलो
कात्पुनःप्रजामनुस्वपुत्रादिषुप्रजायंते गर्भाधानादारभ्यश्मशानांताःक्रियाःकृतवंतः यथोक्तकारिणइत्यर्थः२०कथंप्रजायंतेतदाह ततस्तेपुनरिमंलोकंप्रति पतंतिविभ्रंशितउदयोभोगसाध
नंयेषाम् २१ परमेष्ठिनंपरमेश्वरम् सर्वभावेनातिप्रीत्या तस्यगुणानाश्रयतेयाभक्तिस्तया २२ भजनेचज्ञानवैराग्येस्वतएवभवतइत्याह वासुदेवइति २३ तदेवोपपादयति यदा
स्यभक्तस्यचित्तंभगवद्गुणानुरागेणतस्मिन्नेवनिश्चलंसदिंद्रियवृत्तिभिर्वैषम्यमर्थेषुनविगृह्णाति २४

तदैवाऽऽत्मनाऽऽत्मानंस्वप्रकाशमीक्षते कथंभूतम् समंचतद्दर्शनंच तत्कुतः निःसंगम् संगाद्धिवैषम्यंभवति निःसंगत्वेहेतुः हेयोपादेयरहितम् तत्कुतः पदंव्यवसितमारूढम् परमानंदो
ऽहमितिनिश्चयंप्राप्तमित्यर्थः २५ समेष्वर्थेष्वित्युक्तंतदेवसाम्यंदर्शयति ज्ञानमात्रमेवपरब्रह्मादिशब्दैःप्रसिद्धम् दृश्यादिभिर्दृश्यद्रष्टृकरणरूपेणपृथक्प्रतीयते ज्ञानमात्रत्वेनसमेष्वित्यर्थः
२६ ननुज्ञानमात्रमात्मनःस्वरूपत्वान्नित्यप्राप्तमेवेतिकिमनेकसाधनसाध्येनयोगेनप्राप्यतेतदाह एतावानितियुज्यतेप्राप्यते प्रपंचसंगव्युदासएवयोगफलमित्यर्थः २७ ननुकथंप्रत्यक्षादि
प्रतीतःप्रपंचोव्युदसितुंशक्यतेप्रतीतेर्भ्रांतित्वादित्याह ज्ञानमिति पराचीनैःपराङ्मुखैःशब्दादिधर्मैर्यस्यतेनार्थरूपेणज्ञानरूपंनिर्गुणंब्रह्मैवावभाति नत्वर्थःपृथगस्तीत्यर्थः २८ अर्थरूपत्व
मेवोदाहृत्यदर्शयति यथेति अहंरूपोऽहंकारः सचत्रिवृत्त्रिगुणात्मकः पुनश्चभूतरूपेणपंचविधः इंद्रियरूपेणैकादशविधश्चस्वराड्जीवरूपः तस्यजीवस्यवपुरंडंजगच्च यतोयेभ्योमहदा
दिभ्यः तथाऽवभाति २९ ननुतर्हिजनःकिमित्येवंनप्रत्येतितत्राऽऽह एतद्ब्रह्म ३० उक्तमेवार्थंसुखप्रतिपत्त्यर्थंसंक्षेपेणानुवदति इतीति हेगुर्वि पूज्ये ३१ अनेनचज्ञानयोगेनभगवानेवप्राप्योयथा

सतदैवाऽऽत्मनाऽऽत्मानंनिःसंगंसमदर्शनम् ॥ हेयोपादेयरहितमारूढंपदमीक्षते २५ ज्ञानमात्रंपरंब्रह्मपरमात्मेश्वरःपुमान् ॥ दृश्यादिभिःपृथग्भावैर्भगवा
नेकईयते २६ एतावानेवयोगेनसमग्रेणेहयोगिनः ॥ युज्यतेभिमतोह्यर्थोयदसंगस्तुकृत्स्नशः २७ ज्ञानमेकंपराचीनैरिंद्रियैर्ब्रह्मनिर्गुणम् ॥ अवभात्यर्थरू
पेणभ्रांत्याशब्दादिधर्मिणा २८ यथामहानहंरूपस्त्रिवृत्पंचविधःस्वराट् ॥ एकादशविधस्तस्यवपुरंडंजगद्यतः २९ एतद्वैश्रद्धयाभक्त्यायोगाभ्यासेननित्यशः ॥
समाहितात्मानिःसंगोविरक्त्यापरिपश्यति ३० इत्येतत्कथितंगुर्विज्ञानंतद्ब्रह्मदर्शनम् ॥ येनानुबुध्यतेतत्त्वंप्रकृतेःपुरुषस्यच ३१ ज्ञानयोगश्चमन्निष्ठोनै
र्गुण्योभक्तिलक्षणः ॥ द्वयोरप्येकएवार्थोभगवच्छब्दलक्षणः ३२ यथेंद्रियैःपृथग्द्वारैरर्थोबहुगुणाश्रयः ॥ एकोनानेयतेतद्वद्भगवान्शास्त्रवर्त्मभिः ३३ क्रिय
याक्रतुभिर्दानैस्तपःस्वाध्यायमर्शनैः ॥ आत्मेंद्रियजयेनापिसंन्यासेनचकर्मणाम् ३४ योगेनविविधांगेनभक्तियोगेनचैवहि ॥ धर्मेणोभयचिह्नेनयःप्रवृत्ति
निवृत्तिमान् ३५ आत्मतत्त्वावबोधेनवैराग्येणदृढेनच ॥ ईयतेभगवानेभिःसगुणोनिर्गुणःस्वदृक् ३६ प्रावोचंभक्तियोगस्यस्वरूपंतेचतुर्विधम् ॥ का
लस्यचाव्यक्तगतेर्योंऽतर्धावतिजंतुषु ३७

भक्तियोगेनेत्याह नैर्गुण्योज्ञानयोगश्चमन्निष्ठोभक्तिलक्षणश्चयोयोगस्तयोर्द्वयोरप्येकएवार्थःप्रयोजनम् कोऽसौ भगवच्छब्दोलक्षणंज्ञापकोयस्य तदुक्तंगीतासु 'तेप्राप्नुवंतिमामेवसर्वभूतहिते
रता'इति ३२ ननुज्ञानयोगस्याऽऽत्मलाभःफलंशास्त्रेणावगम्यतेभक्तियोगस्यतुभजनीयेश्वरप्राप्तिःकुतस्तयोरेकार्थत्वमित्याशंक्यदृष्टांतेनोपपादयति यथाबहूनांरूपरसादीनांगुणानामाश्रयो
गुडक्षीरादिरेकएवार्थोमार्गभेदप्रवृत्तैरिंद्रियैर्नानाप्रतीयतेचक्षुषाशुक्लइतिरसनेनमधुरइतिस्पर्शनेनशीतइत्यादितथाभगवानेकएवतत्तद्रूपेणावगम्यते ३३ शास्त्रमार्गानेवप्रपंचयति क्रिययेतित्रि
भिःक्रिययापूर्वरूपया क्रतुभिर्यागैः मर्शनंमीमांसा आत्मेंद्रियजयोनिषिद्धवर्जनम् ३४ उभयचिह्नेनसकामनिष्कामलक्षणेन तमेवाऽऽह यइति सकामधर्मप्राप्यंस्वर्गाद्यपिभगवतएवसगुणंस्व
रूपमितिभावः ३५ एभिर्वर्त्मभिः स्वदृक्स्वप्रकाशः ३६ तदेवंज्ञानयोगमुपसंहृत्यतस्यचभक्तियोगेनसमानार्थत्वमुक्त्वाभक्तियोगाद्युपसंहरति प्रावोचमितिद्वाभ्याम् चतुर्विधंत्रिगुणनिर्गु
णभेदेन अंतर्धावति उत्पत्तिनिधनादिकरोति ३७

अंगहेमातः ३८ उपदेशेऽनधिकारिणोदर्शयति नैतदितिद्वाभ्याम् खलाय परोद्वेजकाय भिन्नाय दुराचाराय धर्मध्वजाय दांभिकाय ३९ ४० अधिकारिणआह श्रद्दधानायेतिद्वाभ्याम्
४१ ४२ एतच्छ्रवणकीर्तनपरस्यापिमत्पदप्राप्तिरेवफलमित्याह यइति अप्यर्थेचकारः सोपिमत्पदवीमेति हिनिश्चितम् ॥ ४३ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायां
द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३२ ॥ त्रयस्त्रिंशेतुतस्यैवकपिलस्योपदेशतः ॥ ज्ञानभावेनतन्मातुर्जीवन्मुक्तिरुदीर्यते ॥ १ ॥ विस्रस्तंमोहरूपंपटलमावरणंयस्याःसा तत्त्वान्येवविषयस्तेनांकिता
सिद्धिःसांख्यज्ञानंतस्यभूमिंक्षेत्रंप्रवर्तकम् १ अथेतिवाक्यांतरे अजोऽपितववपुः केवलंदध्यौनतुदृष्टवान् सचस्वयंसाक्षाद्यस्यतवजठराब्जाज्जातःसभवानेवविश्वस्यसर्गादिविधत्तेनतुतवस
र्गादिकर्ताकश्चिदस्ति सएवंभूतस्त्वंमेमयाकथंजठरेणधृतइतित्रयाणामन्वयःकथंभूतंवपुः सत्‌व्यक्तम् तत्रहेतुःअंतःसलिलेशयानम् कीदृशम् भूतानींद्रियाणिचअर्थाश्चशब्दादयआत्माच
मनएतन्मयमेतैर्व्याप्तमित्यर्थः कुतः गुणानांप्रवाहोयस्मिंस्तत् कुतः अशेषस्यकार्यकारणस्यबीजंकारणम् २ कथंभूतोभवान्सर्गादिविधत्ते गुणप्रवाहरूपेणविभक्तंवीर्यंशक्तिर्येनसः शक्तिद्वा

जीवस्यसंसृतीर्बह्वीरविद्याकर्मनिर्मिताः ॥ यास्वंगप्रविशन्नात्मानवेदगतिमात्मनः ३८ नैतत्खलायोपदिशेन्नाविनीतायकर्हिचित् ॥ नस्तब्धायनभिन्ना
यनैवधर्मध्वजायच ३९ नलोलुपायोपदिशेन्नगृहारूढचेतसे ॥ नाभक्तायचमेजातुनमद्भक्तद्विषामपि ४० श्रद्दधानायभक्तायविनीतायानसूयवे ॥ भूते
षुकृतमैत्रायशुश्रूषाऽभिरतायच ४१ बहिर्जातविरागायशांतचित्तायदीयताम् ॥ निर्मत्सरायशुचयेयस्याहंप्रेयसांप्रियः ४२ यइदंशृणुयादंबश्रद्धयापुरु
षःसकृत् ॥ योवाऽभिधत्तेमच्चित्तःसह्येतिपदवींचमे ४३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेकापिलेयेद्वात्रिंशोऽध्यायः ३२ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ एवंनि
शम्यकपिलस्यवचोजनित्रीसाकर्दमस्यदयिताकिलदेवहूतिः ॥ विस्रस्तमोहपटलातमभिप्रणम्यतुष्टावतत्त्वविषयांकितसिद्धिभूमिम् १ देवहूतिरुवाच ॥
अथाप्यजोऽतःसलिलेशयानंभूतेंद्रियार्थात्ममयंवपुस्ते ॥ गुणप्रवाहंसदशेषबीजंदध्यौस्वयंयज्जठराब्जजातः २ सएवविश्वस्यभवान्विधत्तेगुणप्रवाहेणविभ
क्तवीर्यः ॥ सर्गाद्यनीहोवितथाभिसंधिरात्मेश्वरोऽतर्क्यसहस्रशक्तिः ३ सत्वंभृतोमेजठरेणनाथकथंनुयस्योदरएतदासीत् ॥ विश्वंयुगांतेवटपत्रएकः
शेतेस्वमायाशिशुरंघ्रिपानः ४ त्वंदेहतंत्रःप्रशमायपाप्मनांनिदेशभाजांचविभोविभूतये ॥ यथावतारास्तवसूकरादयस्तथायमप्यात्मपथोपलब्धये ५
यन्नामधेयश्रवणानुकीर्तनाद्यत्प्रह्वणाद्यत्स्मरणादपिक्वचित् ॥ श्वादोऽपिसद्यःसवनायकल्पतेकुतःपुनस्तेभगवन्नुदर्शनात् ६

रेणविधत्तेनसाक्षादित्यर्थः यतोऽनीहोनिष्क्रियः तर्हिकथंशक्तिद्वारेणापिसर्गादिविधत्तेतत्राऽऽह अवितथाभिसंधिःसत्यसंकल्पः किमर्थंविधत्ते आत्मनांजीवानामीश्वरः जीवानांभोगार्थ
मित्यर्थः ननुकथंविचित्रान्भोगानेकएवविदध्यात्तत्राऽऽह अतर्क्याःसहस्रमपरिमिताःशक्तयोयस्य३ किंच प्रलयेयस्योदरेएतद्विश्वमासीत्सत्वंमयाजठरेणकथंधृतः ननुशिशौमयिकिमेतदु
च्यतेतत्राऽऽह वटपत्रइति अंघ्रिपादांगुष्ठंपिबतीत्यंघ्रिपानः इदमपिशिशुत्वंतद्वदेवमायेतिभावः ४ अथवानत्वंमयाऽपत्यांतरमिवजठरेभृतःकिंतुवराहाद्यवतारवदिच्छयैवाविर्भूतोसी
त्याह त्वंदेहतंत्रोदेहपरिकरःस्वीकृतमूर्तिरासि पाप्मनांदुष्टानाम् निदेशभाजामाज्ञाऽनुवर्तिनांविभूतयेसमृद्धये आत्मपथोपलब्धयेज्ञानमार्गप्रदर्शनाय ५ अतस्त्वद्दर्शनादहंकृतार्थाऽस्मी
ति कैमुत्यन्यायेनाऽऽह यन्नामधेयस्यश्रवणमनुकीर्तनंच तस्मात् क्वचित्कदाचिदपि श्वानमत्तीतिश्वादःश्वपचःसोऽपिसवनाय सोमयागाय कल्पत योग्योभवति अनेनपूज्यत्वं लक्ष्यते ६

तदुपपादयति अहोबतेत्याश्चर्ये यस्यजिह्वाऽग्रेतवनामवर्ततेसश्वपचोऽप्यतोऽस्मादेवहेतोर्गरीयान् यद्यस्माद्वर्तते अतइतित्रा कुतइत्यतआह तएवतपस्तेपुःकृतवंतः जुहुवुर्होमंकृतवंतः सस्नुस्तीर्थेषुस्नाताः आर्यास्तएवसदाचाराः ब्रह्मवेदमनूचुरधीतवंतः त्वन्नामकीर्तनेतपआद्यंतर्भूतमतस्तेपुण्यतमाइत्यर्थः यद्वा जन्मांतरंतैस्तपोहोमादिसर्वंकृतमितित्वन्नामकीर्तनमहाभाग्योदयादवगम्यतइत्यर्थः७प्रत्यक्स्रोतसिप्रत्याहृतेआत्मनिमनसिसंविभाव्यंसंचित्यम् वेदागर्भेयस्यसः८अविक्लवयागंभीरयावाचा९तेतवसु सेव्येनसुखसेव्येन मेमयोदितेनआस्थितेनानुष्ठितेन परांकाष्ठांजीवन्मुक्तिमवरोत्स्यसिप्राप्स्यसि१०यायाःयास्यसि अतद्विदोमन्मतमविद्वांसः११अनुमतोऽनुज्ञातः १२सरस्वत्याआपीडपुष्पमुकुटतुल्ये सरस्वत्येतिपाठेमुकुटंनेवसंवेष्टिते बिंदुसरसिसमाहिताबभूव १३ कथंभूतासतीसमाहितातदाह अभीक्ष्णंत्रिषवणमवगाहःस्नानंतेनकपिशान्पिशंगान्स्वतएवकुटिलानलकान्केशांस्तथाऽऽत्मानंदेहंचीरधारिणंकृशंचाबिभ्र

अहोबतश्वपचोऽतोगरीयान्यज्जिह्वाऽग्रेवर्ततेनामतुभ्यम् ॥ तेपुस्तपस्तेजुहुवुःसस्नुरार्याब्रह्मानूचुर्नामगृणंतियेते ७ तंत्वामहंब्रह्मपरंपुमांसंप्रत्यक्स्रोतस्यात्मनिसंविभाव्यम् ॥ स्वतेजसाध्वस्तगुणप्रवाहंवंदेविष्णुंकपिलंवेदगर्भम् ८ मैत्रेयउवाच ॥ ईडितोभगवानेवंकपिलाख्यःपरःपुमान् ॥ वाचाऽविक्लवयेत्याहमातरंमातृवत्सलः ९ कपिलउवाच ॥ मार्गेणानेनमातस्तेसुसेव्येनोदितेनमे ॥ आस्थितेनपरांकाष्ठामचिरादवरोत्स्यसि १० श्रद्धत्स्वैतन्मतंमह्यंजुष्टंयद्ब्रह्मवादिभिः ॥ येनमामभवंयायामृत्युमृच्छंत्यतद्विदः ११ मैत्रेयउवाच॥ इतिप्रदर्श्यभगवान्सतींतामात्मनोगतिम् ॥ स्वमात्राब्रह्मवादिन्याकपिलोऽनुमतोययौ १२ साचापितनयोक्तेनयोगादेशेनयोगयुक् ॥ तस्मिन्नाश्रमआपीडेसरस्वत्याःसमाहिता १३ अभीक्ष्णावगाहकपिशान्जटिलान्कुटिलालकान् ॥ आत्मानंचोग्रतपसाबिभ्रतीचीरिणंकृशम् १४ प्रजापतेःकर्दमस्यतपोयोगविजृंभितम् ॥ स्वगार्हस्थ्यमनौपम्यंप्रार्थ्यंवैमानिकैरपि १५ पयःफेननिभाःशय्यादांतारुक्मपरिच्छदाः ॥ आसनानिचहैमानिसुस्पर्शास्तरणानिच १६ स्वच्छस्फटिककुड्येषुमहामारकतेषुच ॥ रत्नप्रदीपाआभांतिललनारत्नसंयुताः १७ गृहोद्यानंकुसुमितैरम्यंबह्वमरद्रुमैः ॥ कूजद्विहंगमिथुनंगायन्मत्तमधुव्रतम् १८ यत्रप्रविष्टमात्मानंविबुधानुचराजगुः ॥ वाप्यामुत्पलगंधिन्यांकर्दमेनोपलालितम् १९ हित्वातदीप्सिततममप्याखंडलयोषिताम् ॥ किंचिच्चकारवदनंपुत्रविश्लेषणातुरा २० वनंप्रव्रजितेपत्यावपत्यविरहातुरा ॥ ज्ञाततत्त्वाऽप्यभून्नष्टेवत्सेगौरिववत्सला २१ तमेवध्यायतीदेवमपत्यंकपिलंहरिम् ॥ बभूवाचिरतोवत्सनिस्पृहातादृशेगृहे २२

तीसती १४ प्रजापतेःकर्दमस्यतपोयोगाभ्यांविजृंभितमतिशयितंस्वगार्हस्थ्यंहित्वापुत्रभूतेश्वरविरहातुरासतीवदनंकिंचिदनिर्वाच्यंशोकव्याकुलंचकारेतिषष्ठेनान्वयः १५ यत्रगार्हस्थ्ये क्षीरफेननिभामृदुशुभ्राःशय्याआस्तरणान्याभांति दंतघटितामंचकाश्च स्वर्णमयाःपरिकराः आसनानिपीठादीनि सुस्पर्शान्यास्तरणानियेषु १६ १७ बहुभिरमरद्रुमैरम्यम् १८ यत्रोद्यानेप्रविष्टमात्मानंदेवहूतिम् १९ आखंडलइंद्रस्तस्ययायोषितस्तासामपीप्सिततमंप्राप्तुमिष्टतमंतद्धित्वातत्राभिमानंत्यक्त्वा २० सुहृद्वियोगस्यदुःसहतामाह वनमिति नष्टेवत्सेवत्सलागौरिवाभूत् २१ विरहकृतध्यानफलमाह निस्पृहानिर्वासना वत्सविदुर २२

ततःस्वसुतःकपिलोयदाह तद्भगवतोरूपंध्यायतीतदाऽऽत्मानंचविश्वतोमुखंसर्वगतंध्यायतीब्रह्मण्यवस्थितमतिर्बभूवेतिपूर्वस्यैवानुषंगः केनध्यायती विशुद्धेनाऽऽत्मनामनसा २३ विशुद्धौ
कारणान्याह भक्तिप्रवाहरूपेणयोगेनवैराग्येणचयुक्तानुष्ठानेनजातंयज्ज्ञानंतेनच युक्तानुष्ठानंचगीतासूक्तम् 'युक्ताहारविहारस्ययुक्तचेष्टस्यकर्मसु युक्तस्वप्नावबोधस्ययोगोभवतिदुःखहे'तिब्रह्म
हेतुनाब्रह्मत्वापादकेन२४ विश्वतोमुखत्वेहेतुः स्वानुभूत्यास्वरूपप्रकाशेनतिरोभूतम् मायागुणैर्विशेषणंपरिच्छेदोयस्य २५ कथंभूतेब्रह्मणि आत्मनांजीवानांसंश्रयेभगवति तस्याजीवन्मु
क्तिमाह सार्धैस्त्रिभिःतदाचनिवृत्ताजीवापत्तिर्जीवभावोयस्यास्तस्याभावस्तत्त्वंतस्मात् विगतक्लेशाप्राप्तनिर्वृतिश्चसत्यात्मानंदेहंनसस्मारेत्युत्तरेणान्वयः २६ ननुतथापिगुणानांविद्यमानत्वा
त्कथमस्मरणंतत्राऽऽह नित्यारूढोलब्धप्रतिष्ठःसमाधिर्यस्यास्तस्याभावस्तत्त्वंतस्मात् परावृत्तःशांतोगुणनिमित्तोभ्रमोयस्याःसा २७ परतःपराभिरेवकर्दमसृष्टविद्याधरीभिःपोष

ध्यायतीभगवद्रूपंयदाहध्यानगोचरम् ॥ सुतःप्रसन्नवदनंसमस्तव्यस्तचिंतया २३ भक्तिप्रवाहयोगेनवैराग्येणबलीयसा ॥ युक्तानुष्ठानजातेनज्ञानेन
ब्रह्महेतुना २४ विशुद्धेनतदाऽऽत्मानमात्मनाविश्वतोमुखम् ॥ स्वानुभूत्यातिरोभूतमायागुणविशेषणम् २५ ब्रह्मण्यवस्थितमतिर्भगवत्यात्मसंश्रये ॥ नि
वृत्तजीवापत्तित्वात्क्षीणक्लेशाप्तनिर्वृतिः २६ नित्यारूढसमाधित्वात्परावृत्तगुणभ्रमा ॥ नसस्मारतदाऽऽत्मानंस्वप्नेदृष्टमिवोत्थितः २७ तद्देहःपरतःपो
षोऽप्यकृशश्चान्यसंभवात् ॥ बभौमलैरवच्छन्नःसधूमइवपावकः २८ स्वांगंतपोयोगमयंमुक्तकेशंगतांबरम् ॥ दैवगुप्तंनबुबुधेवासुदेवप्रविष्टधीः २९ ए
वंसाकपिलोक्तेनमार्गेणाचिरतःपरम् ॥ आत्मानंब्रह्मनिर्वाणंभगवंतमवापह ३० तद्वीरासीत्पुण्यतमंक्षेत्रंत्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ नाम्नासिद्धपदंयत्रसासंसि
द्धिमुपेयुषी ३१ तस्यास्तद्योगविधुतमार्त्यंमर्त्यमभूत्सरित् ॥ स्रोतसांप्रवरासौम्यसिद्धिदासिद्धसेविता ३२ कपिलोऽपिमहायोगीभगवान्पितुराश्रमात् ॥ मा
तरंसमनुज्ञाप्यप्रागुदीचींदिशंययौ ३३ सिद्धचारणगंधर्वैर्मुनिभिश्चाप्सरोगणैः ॥ स्तूयमानःसमुद्रेणदत्तार्हणनिकेतनः ३४ आस्तेयोगंसमास्थायसांख्या
चार्यैरभिष्टुतः ॥ त्रयाणामपिलोकानामुपशांत्यैसमाहितः ३५ एतन्निगदितंतातयत्पृष्टोऽहंतवानघ ॥ कपिलस्यचसंवादोदेवहूत्याश्चपावनः ३६ यइद
मनुशृणोतियोऽभिधत्तेकपिलमुनेर्मतमात्मयोगगुह्यम् ॥ भगवतिकृतधीःसुपर्णकेतावुपलभतेभगवत्पदारविंदम् ३७ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृती
यस्कंधेकापिलेयोपाख्यानेत्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ समाप्तोऽयंतृतीयःस्कंधः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥

पोषणंयस्य आधिर्मनोग्लानिस्तदसंभवादकृशः मलैरवच्छन्नोपिबभौ २८ दैवगुप्तमारब्धकर्मपालितम् २९ निर्वाणंनित्यमुक्तम् ३० हेवीरविदुर उपेयुषीप्राप्ता ३१हेसौम्यतस्यास्तन्म
र्त्यशरीरंसरिदभूत् कथंभूतम् योगेनविधूताविलीनामार्त्यादैहिकाधातुमलायस्य ३१ कपिलोऽपिययावित्युक्तंतदेवप्रपंचयति कपिलोऽपीतित्रिभिः समनुज्ञाप्याऽनुज्ञांसंप्रार्थ्य ३३ दत्तम
र्हणमर्घ्यंनिकेतनंचयस्मै ३४ उपशांत्यर्थंसमाहितआस्ते ३५ प्रकरणार्थमुपसंहरति एतदिति तवत्वया ३६ एतच्छ्रवणकीर्तनफलमाह यइति सुपर्णकेतौगरुडध्वज उपलभतेप्राप्नो
ति ३७ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायांभावार्थदीपिकायांश्रीधरस्वामिविरचितायांत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ३३ ॥ छ ॥ ॥ समाप्तोऽयंतृतीयःस्कंधः ॥ छ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते तृतीयस्कंधः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीभागवते चतुर्थस्कंधः प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ नमःश्रीपरमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदायभक्तजनमानसनिवासायश्रीरामचंद्राय ॥ अथैकत्रिंशताऽध्यायैर्विसर्गस्तुर्यईर्यते ॥ विसर्गस्त्वीश्वराधीनैर्ब्रह्ममन्वादिभिः
कृतः ॥ १ ॥ तत्रतुप्रथमेऽध्यायेमनुकन्याऽन्वयाःपृथक् ॥ वर्ण्यंतेयत्रयज्ञादिमूर्तिभिःप्रभवोहरेः ॥ २ ॥ मनुकन्याऽन्वयंविस्तरेणवक्तुमाह मनोस्त्विति चकाराद्द्वौपुत्रौच १ तुशब्दादन्यतोऽपिपुत्रला
भःसूचितस्तद्दर्शयितुमाह पुत्रिकाधर्ममाश्रित्येति "अभ्रातृकांप्रदास्यामितुभ्यंकन्यामलंकृताम् । अस्यांयोजायतेपुत्रःसमेपुत्रोभवेदिति" भाषाबंधेनकन्यादानंपुत्रिकाधर्मः सचाभ्रातृकायांकन्या
यांपुत्रार्थिनएवप्रसिद्धस्तथाऽपिपुत्रबाहुल्यकामस्तथाकृतवानित्याह भ्रातृमतीमपीति २ मिथुनंपुरुषंस्त्रियंच समाधिनाईश्वरध्यानेन ३ भूतेर्लक्ष्म्याअंशभूताअतस्तयोर्विवाहोनविरुद्धइतिभावः ४ पुत्र्या
आकूतेःपुत्रंयज्ञम् ५ यजुषांयज्ञानांमंत्राणांवापतिर्विष्णुः ६ द्विषट्द्वादश ७ प्रसंगात्स्वायंभुवमन्वंतरगतंषट्कमाह तुषिताइतिद्वाभ्यां " मन्वंतरंमनुर्देवामनुपुत्राःसुरेश्वरः । ऋषयोंऽशावतारश्चहरे

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ मनोस्तुशतरूपायांतिस्रःकन्याश्चजज्ञिरे ॥ आकूतिर्देवहूतिश्चप्रसूतिरितिविश्रुताः १ आकूतिंरुचयेप्रादाद
पिभ्रातृमतींनृपः ॥ पुत्रिकाधर्ममाश्रित्यशतरूपानुमोदितः २ प्रजापतिःसभगवान्रुचिस्तस्यामजीजनत् ॥ मिथुनंब्रह्मवर्चस्वीपरमेणसमाधिना ३
यस्तयोःपुरुषःसाक्षाद्विष्णुर्यज्ञस्वरूपधृक् ॥ यास्त्रीसादक्षिणाभूतेरंशभूताऽनपायिनी ४ आनिन्येस्वगृहंपुत्र्याःपुत्रंविततरोचिषम् ॥ स्वायंभुवोमुदायु
क्तोरुचिर्जग्राहदक्षिणाम् ५ तांकामयानांभगवानुवाहयजुषांपतिः ॥ तुष्टायांतोषमापन्नोऽजनयद्द्वादशात्मजान् ६ तोषःप्रतोषःसंतोषोभद्रःशांतिरिडस्प
तिः ॥ इध्मःकविर्विभुःस्वह्नःसुदेवोरोचनोद्विषट् ७ तुषितानामतेदेवाआसन्स्वायंभुवांतरे ॥ मरीचिमिश्राऋषयोयज्ञःसुरगणेश्वरः ८ प्रियव्रतोत्तानपा
दौमनुपुत्रौमहौजसौ ॥ तत्पुत्रपौत्रनप्तृणामनुवृत्तंतदंतरम् ९ देवहूतिमदात्तातकर्दमायात्मजांमनुः ॥ तत्संबंधिश्रुतप्रायंभवतागदतोमम १० दक्षा
यब्रह्मपुत्रायप्रसूतिंभगवान्मनुः ॥ प्रायच्छद्यत्कृतःसर्गस्त्रिलोक्यांविततोमहान् ११ याःकर्दमसुताःप्रोक्तानवब्रह्मर्षिपत्नयः ॥ तासांप्रसूतिप्रसवंप्रो
च्यमानंनिबोधमे १२ पत्नीमरीचेस्तुकलासुषुवेकर्दमात्मजा ॥ कश्यपंपूर्णिमानंचययोरापूरितंजगत् १३ पूर्णिमाऽसूतविरजंविश्वगंचपरंतप ॥ दे
वकुल्यांहरेःपादशौचाद्याऽभूत्सरिद्दिवः १४ अत्रेःपत्न्यनसूयात्रीन्जज्ञेसुयशसःसुतान् ॥ दत्तंदुर्वाससंसोममात्मेशब्रह्मसंभवान् १५ ॥ विदुरउवाच ॥
अत्रेर्गृहेसुरश्रेष्ठाःस्थित्युत्पत्त्यंतहेतवः ॥ किंचिच्चिकीर्षवोजाताएतदाख्याहिमेगुरो १६

षड्विधमुच्यते " इतिवक्ष्यति तत्रस्वायंभुवोमनुः तुषितादेवाः मरीचिप्रमुखाःसप्तर्षयः यज्ञोहरेरवतारः सएवसुरगणेश्वरइंद्रः ८ प्रियव्रतोत्तानपादौमनुपुत्रौपृथ्वीपालकौ तदेवंयज्ञस्यद्वैरूप्येणषाड्विधत्वं
तयोःपुत्रपौत्रनप्तृणांवंशैरनुवृत्तंव्याप्तंपालितंतन्मन्वंतरम् ९ श्रुतप्रायंबाहुल्येनश्रुतं तत्कन्यावंशानामश्रुतत्वात्प्रायग्रहणम् १० ११ प्रसूतिप्रसवंपुत्रपौत्रादिभिर्विस्तारम् १२ ययोर्वंशेनापूरितम् १३
कश्यपस्यवंशंषष्ठेवक्ष्यति द्वितीयस्यवंशमाह पूर्णिमेति देवकुल्यांनामकन्यांच हरेः पादक्षालनाज्जन्मांतरेयादिवःसरिद्गंगाऽभूत् १४ आत्मेशब्रह्मसंभवान्विष्णुरुद्रब्रह्मणामंशैःसंभूतान् १५ किंचि
त्किंस्वित् किंकर्तुमिच्छवइत्यर्थः १६

ऋक्षंनामकुलाद्रिम् तपसिस्थितःसन् १७ तस्मिन्कुलाद्रौ प्रसूनानांस्तबकायेषुपलाशाशोकेषुतेषांकानने निर्विंध्यानामनदीतस्याःस्रवद्भिर्वार्भिरुद्घुष्टेनादिते १८ १९ २० प्राणायामएवएधःसंदीपको
यस्यतेनमुनेर्मूर्ध्नोनिर्गतेनाग्निनातप्यमानंसमीक्ष्यतदाश्रमपदंययुरित्युत्तरेणान्वयः २१ अप्सरःप्रमुखैर्वितायमानंविस्तार्यमाणंयशोयेषांते २२ तेषांप्रादुर्भावःप्राकट्यंतस्यसंयोगःसन्निधिस्तेनविद्यो
तितंमनोयस्यउत्तिष्ठन्नुत्कर्षेणतिष्ठन् २३ अर्हणंपुष्पादिकमंजलौयस्य उपतस्थेपूजयामास वृषाद्यारूढान् स्वैःस्वैश्चिह्नैस्त्रिशूलकमंडलुचक्रादिभिः २४ कृपयाऽवलोकोयस्मिन् हसच्चतद्वदनंचतेनोपलं
भितान्प्रसन्नत्वेनज्ञापितान् तेषांरोचिषादीप्त्या २५ श्लक्ष्णयामधुरया सूक्तयागंभीरार्थया २६ अनुयुगंकल्पेकल्पेविभज्यगृहीतोदेहोयैस्तेप्रसिद्धाब्रह्मविष्णुगिरिशायूयम् वोयुष्मान्प्रणतोऽस्मि तेभ्यःस

मैत्रेयउवाच ॥ ब्रह्मणानोदितःसृष्टावत्रिर्ब्रह्मविदांवरः ॥ सहपत्न्याययावृक्षंकुलाद्रिंतपसिस्थितः १७ तस्मिन्प्रसूनस्तबकपलाशाशोककानने ॥ वा
र्भिःस्रवद्भिरुद्घुष्टेनिर्विंध्यायाःसमंततः १८ प्राणायामेनसंयम्यमनोवर्षशतंमुनिः ॥ अतिष्ठदेकपादेननिर्द्वंद्वोऽनिलभोजनः १९ शरणंतंप्रपद्येऽहंयएवज
गदीश्वरः ॥ प्रजामात्मसमांमह्यंप्रयच्छत्वितिचिंतयन् २० तप्यमानंत्रिभुवनंप्राणायामैधसाग्निना ॥ निर्गतेनमुनेर्मूर्ध्नःसमीक्ष्यप्रभवस्त्रयः २१ अप्सरोमु
निगंधर्वसिद्धविद्याधरोरगैः ॥ वितायमानयशसस्तदाऽऽश्रमपदंययुः २२ तत्प्रादुर्भावसंयोगविद्योतितमनामुनिः ॥ उत्तिष्ठन्नेकपादेनददर्शविबुधर्षभा
न् २३ प्रणम्यदंडवद्भूमावुपतस्थेऽर्हणांजलिः ॥ वृषहंससुपर्णस्थान्स्वैःस्वैश्चिह्नैश्चचिह्नितान् २४ कृपाऽवलोकेनहसद्वदनेनोपलंभितान् ॥ तद्रोचिषाप्र
तिहतेनिमील्यपुनराक्षिणी २५ चेतस्तत्प्रवणंयुंजन्नस्तावीत्संहतांजलिः ॥ श्लक्ष्णयासूक्तयावाचासर्वलोकगरीयसः २६ ॥ अत्रिरुवाच ॥ विश्वोद्भवस्थि
तिलयेषुविभज्यमानैर्मायागुणैरनुयुगंविगृहीतदेहाः ॥ तेब्रह्मविष्णुगिरिशाःप्रणतोस्म्यहंवस्तेभ्यःकएवभवतांमइहोपहूतः २७ एकोमयेहभगवान्वि
विधप्रधानैश्चित्तीकृतःप्रजननायकथंनुयूयम् ॥ अत्रागतास्तनुभृतांमनसोऽपिदूराद्ब्रूतप्रसीदतमहानिहविस्मयोमे २८ मैत्रेय उवाच ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वा
त्रयस्तेविबुधर्षभाः ॥ प्रत्याहुःश्लक्ष्णयावाचाप्रहस्यतमृषिंप्रभो २९ देवाऊचुः ॥ यथाकृतस्तेसंकल्पोभाव्यंतेनैवनान्यथा ॥ सत्संकल्पस्यतेब्रह्मन्यद्वैध्या
यतितेवयम् ३० अथास्मदंशभूतास्तेआत्मजालोकविश्रुताः ॥ भवितारोंऽगभद्रंतेविस्रप्स्यंतिचतेयशः ३१ एवंकामवरंदत्त्वाप्रतिजग्मुःसुरेश्वराः ॥ स
भाजितास्तयोःसम्यग्दंपत्योर्मिषतोस्ततः ३२ सोमोऽभूद्ब्रह्मणोंऽशेनदत्तोविष्णोस्तुयोगवित् ॥ दुर्वासाःशंकरस्यांशोनिबोधांगिरसःप्रजाः ३३

काशादेकाएवमेमयोपहूतःशरणंतंप्रपद्यइत्येकस्यैवनिर्दिष्टत्वात् सचयुष्मासुकइतियुष्माभिरेवकथ्यतामित्यर्थः २७ अस्यप्रपंचःएकइति विविधैःप्रधानैरुपचारैः विबुधप्रधानइतिवापाठः प्रजननायपुत्रोत्पत्त्यै
चित्तीकृतश्चित्तैनैक्यंनीतः मनसोऽपिदूराअगोचराःसंतःकथंनुत्रयोप्यत्राऽऽगताः २८ २९ तेत्वयायथाकृतःसंकल्पस्तेनतथैवभाव्यंनान्यथा । यतःसत्संकल्पस्यतेसंकल्पःतर्हिकथमेकस्मिन्नुपायमा
नेत्रयःप्रतीतास्थतत्राहुःयदेकंजगदीश्वरारूपंतत्त्वंभवान्ध्यायतितएतेवयम् त्रयोऽपितदेवैकंतत्त्वंनास्माकंभेदोऽस्तीत्यर्थः ३० विस्रप्स्यंतिविस्तारयिष्यंति अंतर्भूतणिजर्थस्यसृप्लृगतावित्यस्यरूपम्
३१ ताभ्यांसम्यक्सभाजिताःपूजिताःसंतःततःस्थानात्प्रतिजग्मुः ३२ अंगिरसोब्रह्मणस्तृतीयपुत्रस्य निबोध बुध्यस्व ३३

ताःकन्यानिर्दिशति सिनीवालीति ३३ ३५ पुलस्त्योहविर्भुविपत्न्यामित्यन्वयः सोऽगस्त्यः दह्राग्निर्जाठराग्निः विश्रवाश्चपुलस्त्यस्यसुतइतिशेषः ३६ तस्यविश्रवसइडविडायांजातःसुतःकुबेरःअन्यस्यांभार्यायांकेशिन्यांरावणादयस्त्रयःसुताः ३७ ३८ ज्वलतःप्रकाशमानान् ३९ चित्रकेतुप्रमुखाजज्ञिरेतेचसप्तर्षयोजाताः ४० तानेवाह चित्रकेतुरिति वसुभृद्यानोनामैकः शक्त्यादयोऽपरेऽन्यस्याःपुत्राः ४१ ४२ ख्यात्यांपत्न्याम् पुत्रान्पुत्रौपुत्रींच तानेवाह धातारमिति ४३ तयोर्धातृविधात्रोः ४४ कविश्चभार्गवोभृगोःपुत्रःयस्यकवेःसुतउशना ४५ ४६ अजात्मजोब्रह्मपुत्रः नतुप्राचेतसः

श्रद्धात्वंगिरसःपत्नीचतस्रोऽसूतकन्यकाः ॥ सिनीवालीकुहूराकाचतुर्थ्यनुमतिस्तथा ३४ तत्पुत्रावपरावास्तांख्यातौस्वारोचिषेंऽतरे ॥ उतथ्योभगवान्साक्षाद्ब्रह्मिष्ठश्चबृहस्पतिः ३५ पुलस्त्योजनयत्पत्न्यामगस्त्यंचहविर्भुवि ॥ सोऽन्यजन्मनिदह्राग्निर्विश्रवाश्चमहातपाः ३६ तस्ययक्षपतिर्देवःकुबेरस्त्विडविडासुतः ॥ रावणःकुंभकर्णश्चतथान्यस्यांविभीषणः ३७ पुलहस्यगतिर्भार्यात्रीनसूतसतीसुतान् ॥ कर्मश्रेष्ठंवरीयांसंसहिष्णुंचमहामते ३८ क्रतोरपिक्रियाभार्यावालखिल्यानसूयत ॥ ऋषीन्षष्टिसहस्राणिज्वलतोब्रह्मतेजसा ३९ ऊर्जायांजज्ञिरेपुत्रावासिष्ठस्यपरंतप ॥ चित्रकेतुप्रधानास्तेसप्तब्रह्मर्षयोऽमलाः ४० चित्रकेतुःसुरोचिश्चविरजामित्रएवच ॥ उल्बणोवसुभृद्यानोद्युमान्शक्त्यादयोऽपरे ४१ चित्तिस्त्वथर्वणःपत्नीलेभेपुत्रंधृतव्रतम् ॥ दध्यंञ्चमश्वशिरसंभृगोर्वंशंनिबोधमे ४२ भृगुःख्यात्यांमहाभागःपत्न्यांपुत्रानजीजनत् ॥ धातारंचविधातारंश्रियंचभगवत्पराम् ४३ आयतिंनियतिंचैवसुतेमेरुस्तयोरदात् ॥ ताभ्यांतयोरभवतांमृकंडःप्राणएवच ४४ मार्कंडेयोमृकंडस्यप्राणाद्वेदशिरामुनिः ॥ कविश्चभार्गवोयस्यभगवानुशनासुतः ४५ तएतेमुनयःक्षत्तर्लोकान्सर्गैरभावयन् ॥ एषकर्दमदौहित्रसंतानःकथितस्तव ४६ शृण्वतःश्रद्दधानस्यसद्यःपापहरःपरः ॥ प्रसूतिंमानवींदक्षउपयेमेह्यजात्मजः ४७ तस्यांससर्जदुहितॄःषोडशामललोचनाः ॥ त्रयोदशादाद्धर्मायतथैकामग्नयेविभुः ४८ पितृभ्यएकांयुक्तेभ्योभवायैकांभवच्छिदे ॥ श्रद्धामैत्रीदयाशांतिस्तुष्टिःपुष्टिःक्रियोन्नतिः ४९ बुद्धिर्मेधातितिक्षाह्रीर्मूर्तिर्धर्मस्यपत्नयः ॥ श्रद्धाऽसूतशुभंमैत्रीप्रसादमभयंदया ५० शांतिःसुखंमुदंतुष्टिःस्मयंपुष्टिरसूयत ॥ योगंक्रियोन्नतिर्दर्पमर्थंबुद्धिरसूयत ५१ मेधास्मृतिंतितिक्षातुक्षेमंह्रीःप्रश्रयंसुतम् ॥ मूर्तिःसर्वगुणोत्पत्तिर्नरनारायणावृषी ५२ ययोर्जन्मन्यदोविश्वमभ्यनंदत्सुनिर्वृतम् ॥ मनांसिककुभोवाताःप्रसेदुःसरितोऽद्रयः ५३ दिव्यवाद्यंततूर्याणिपेतुःकुसुमवृष्टयः ॥ मुनयस्तुष्टुवुस्तुष्टाजगुर्गंधर्वकिन्नराः ५४ नृत्यंतिस्मस्त्रियोदेव्यआसीत्परममंगलम् ॥ देवाब्रह्मादयःसर्वेउपतस्थुरभिष्टवैः ५५ ॥ देवाऊचुः ॥ योमाययाविरचितंनिजयाऽऽत्मनीदंखेरूपभेदमिवतत्प्रतिचक्षणाय ॥ एतेनधर्मसदनेऋषिमूर्तिनाऽद्यप्रादुश्चकारपुरुषायनमःपरस्मै ५६

४७ ४८ युक्तेभ्यःसंयतेभ्योमिलितेभ्योवा ४९ ५० ५१ सर्वेषांगुणानामुत्पत्तिर्यस्यांसा ५२ ५३ ५४ उपतस्थुर्भेजुः ५५ निजयामाययायास्मिन्नात्मनिखेगगनेरूपभेदंगंधर्वनगरमिवेदंविश्वंविरचितम् तस्याऽऽत्मनःप्रतिचक्षणाय प्रकाशनायाऽऽत्मानंयोद्यप्रादुश्चकारप्रकटितवांस्तस्मैपुरुषायनमः केनरूपेणप्रादुश्चकार ऋषेर्मूर्तिराकारोयस्मिंस्तेनरूपेण ५६

सोऽयन्नोऽस्मान्सुरगणाननल्पकरुणायुक्तेनविलोकनेनविशिष्टनेत्रेणदृश्यात्पश्यतु कथंभूतेन यच्छ्रीनिकेतममलमरविंदंतत्क्षिपतातिरस्कुर्वता कथंभूतः अनुमेयंशास्त्रतोविचार्यंनत्वस्माकमपरोक्षंतत्त्वं यस्य कथंभूतानस्मान् स्थितेर्जगन्मर्यादायाव्यतिकरोऽन्यथात्वंतस्योपशमायसत्त्वेनगुणेनसृष्टान् ५७ लब्धोऽवलोकोयैःसुरगणैस्तैरभिष्टुतावर्चितौसंतौययतुः ५८ भुवोभारस्यव्ययायनाशाय च कारएकवाक्यत्वार्थःतौचसांप्रतमिहागतावित्यर्थः तदुक्तंतंत्रे "अर्जुनेतुनरावेशःकृष्णोनारायणःस्वयमिति" यदूद्वहःश्रीकृष्णः कुरूद्वहोऽर्जुनः उभावपिकृष्णनामानौ ५९ अग्न्यभिमानिनोदेवान् स्वाहानामतस्यभार्या हुतभोजनमितित्रयाणांविशेषणम् ६० पितरस्त्रयःपितामहएकस्तैःसाकंसह ६१ वैतानिकेवैदिकेकर्मणियज्ञेयेषांनामभिरग्निदेवताकाइष्टयोनिरूप्यंतेक्रियंतेतएतेऽग्नयोनलौकिकाः अतो बहूनांनवैयर्थ्यमितिभावः ६२ सौम्याःसोमपाःयेषामग्नौकरणमस्तितेसाग्नयः तद्रहितास्त्वनग्नयः ६३ तयोस्तुसंततिर्नाभूज्जीवन्मुक्तत्वादित्याह उभेतइति ६४ गुणशीलतआत्मनः सदृशंदेवमनुव्र

सोऽयंस्थितिव्यतिकरोपशमायसृष्टान्सत्त्वेननःसुरगणाननुमेयतत्त्वः ॥ दृश्याददभ्रकरुणेनविलोकनेनयच्छ्रीनिकेतममलंक्षिपताऽरविंदम् ५७ एवंसुर
गणैस्तातभगवंतावभिष्टुतौ ॥ लब्धावलोकैर्ययतुरर्चितौगंधमादनम् ५८ ताविमौवैभगवतोहरेरंशाविहागतौ ॥ भारव्ययायचभुवःकृष्णौयदुकुरूद्वहौ
५९ स्वाहाभिमानिनश्चाग्नेरात्मजांस्त्रीनजीजनत् ॥ पावकंपवमानंचशुचिंचहुतभोजनम् ६० तेभ्योग्नयःसमभवंश्चत्वारिंशच्चपंचच ॥ तएवैकोनपंचा
शत्साकंपितृपितामहैः ६१ वैतानिकेकर्मणियन्नामभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥ आग्नेय्यइष्टयोयज्ञेनिरूप्यंतेऽग्नयस्तुते ६२ अग्निष्वात्ताबर्हिषदःसौम्याःपितर
आज्यपाः ॥ साग्नऽयोनग्नयस्तेषांपत्नीदाक्षायणीस्वधा ६३ तेभ्योदधारकन्येद्वेवयुनांधारिणींस्वधा ॥ उभेतेब्रह्मवादिन्यौज्ञानविज्ञानपारगे ६४ भ
वस्यपत्नीतुसतीभवंदेवमनुव्रता ॥ आत्मनःसदृशंपुत्रंनलेभेगुणशीलतः ६५ पितर्यप्रतिरूपेस्वेभवायानागसेरुषा ॥ अप्रौढैवात्मनात्मानमजहाद्योग
संयुता ॥ ६६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेविदुरमैत्रेयसंवादेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ विदुरउवाच ॥ भवेशीलवतांश्रेष्ठेदक्षोदुहितृवत्सलः॥
विद्वेषमकरोत्कस्मादनादृत्यात्मजांसतीम् १ कस्तंचराचरगुरुंनिर्वैरंशांतविग्रहम् ॥ आत्मारामंकथंद्वेष्टिजगतोदैवतंमहत् २ एतदाख्याहिमेब्रह्मन्जा
मातुःश्वशुरस्यच ॥ विद्वेषस्तुयतःप्राणांस्तत्यजेदुस्त्यजान्सती ३ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ पुराविश्वसृजांसत्रेसमेताःपरमर्षयः ॥ तथाऽमरगणाःसर्वेसानुगामुन
योग्नयः ४ तत्रप्रविष्टमृषयोदृष्ट्वार्कमिवरोचिषा ॥ भ्राजमानंवितिमिरंकुर्वंतंतन्महत्सदः ५ उदतिष्ठन्सदस्यास्तेस्वधिष्ण्येभ्यःसहाग्नयः ॥ ऋतेविरिं
चंशर्वंचतद्भासाक्षिप्तचेतसः ६

ताऽपिसतीपुत्रंनलेभे ६५ तत्रहेतुः स्वेपितरिदक्षेऽप्रतिरूपेऽसदृशेप्रतिकूलेसतीत्यर्थः आत्मनास्वयमेवाऽऽत्मानंदेहमजहात्त्यक्तवती योगसंयुतायोगमाश्रित्येति ६६ ॥ इतिचतुर्थस्कंधेटीकायांप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ द्वितीयेप्रथमाध्यायोपक्षिप्तभवदक्षयोः ॥ विद्वेषेवर्ण्यतेहेतुर्विश्वसृड्यज्ञसंभवः १ सतींसतीनाम्नीम् १ नचासौकस्यचिद्द्वेषार्हइत्याह कइति चराचरगुरुंजगतोदैवतंचतंकोद्वेष्टिकथंचनिवैरंद्वेष्टि निर्वैरत्वेहेतुः शांतंभावेक्तः शांतिरेवविग्रहोयस्य कुतः आत्मन्येवाऽऽरामोरतिर्यस्यतम् यद्वा कःप्रजापतिर्दक्षःकथंद्वेष्टि एवंभूतेतस्मिन्द्वेषोऽयुक्तोऽशक्यश्चेत्यर्थः २ यतोहेतोर्विद्वेषः यतो विद्वेषात्प्राणांस्तत्याज एतदाख्याहि ३ तदेवाख्यातुमितिहासंप्रस्तौति पुरेति समेताआसन् ४ प्रविष्टंदक्षमितिशेषः महत्सदोमहतींसभाम् ५ स्वधिष्ण्येभ्यःस्वीयासनेभ्यः ६

७ प्राक्स्वोपवेशनात्पूर्वमेवनिषण्णमुपविष्टंमृडंशिवम् तदनादृतस्तेनाभ्युत्थानादिभिरकृतादरः नामृष्यन्नासहत वामंवक्रंयथाभवतितथाऽभिवीक्ष्य ८ मेवचनंश्रूयताम् अज्ञानान्मत्सराच्चनब्रुवतः ९ स्तब्धेनोचितक्रियाशून्येन ध्वस्तेनेतिपाठेभ्रष्टेन १० तदेवाह एषइति यद्यस्माद्विप्राग्निसमक्षंसावित्रीतुल्यायामेदुहितुःपाणिमग्रहीत् ११ मृगशावस्यहरिणबालस्याक्षिणीवाक्षिणीयस्याःप्रत्युत्थानाभिवादार्हेमय्युचितंसन्मानंवाचाऽपिनाकरोत् १२ अनर्हायकन्यादत्तेत्यनुतप्यमानआह लुप्तक्रियायेतिसार्धैश्चतुर्भिः उशतींवेदलक्षणांगिरम् १३ प्रेतावासेषुश्मशानेषु व्युप्ताविकीर्णाःकेशायस्य १४ चिताभस्मनाकृतंस्नानंयेन प्रेतानांस्त्रजोमाल्यानियस्यप्रेतस्त्रक् नृणामस्थीनिभूषणानियस्य शिवइत्यपदेशोनाममात्रंयस्य तमोमात्रात्मकःकेवलतमोरूपआत्मास्वभावोयेषाम् १५ उन्मादाभूतविशेषास्तेषांनाथाय दुर्हृदेदुष्टचित्ताय बतेतिखेदे वास्तवस्त्वयमर्थः लुप्ताःक्रियायस्मिन् परब्रह्मरूपत्वात् अतएवनास्तिशुचिर्यस्मात् अमानिनेअभिन्नसेतवेइतिचच्छेदः तस्यपरमेश्वरस्यमदीयामानुषीक

सदसस्पतिभिर्दक्षोभगवान्साधुसत्कृतः ॥ अजंलोकगुरुंनत्वानिषसादतदाज्ञया ७ प्राङ्निषण्णंमृडंदृष्ट्वानामृष्यत्तदनादृतः ॥ उवाचवामंचक्षुर्भ्यामभिवीक्ष्यदहन्निव ८ श्रूयतांब्रह्मर्षयोमेसहदेवाःसहाग्नयः ॥ साधूनांब्रुवतोवृत्तंनाज्ञानान्नचमत्सरात् ९ अयंतुलोकपालानांयशोघ्नोनिरपत्रपः ॥ सद्भिराचरितःपंथायेनस्तब्धेनदूषितः १० एषमेशिष्यतांप्राप्तोयन्मेदुहितुरग्रहीत् ॥ पाणिंविप्राग्निमुखतःसावित्र्याइवसाधुवत् ११ गृहीत्वामृगशावाक्ष्याःपाणिंमर्कटलोचनः ॥ प्रत्युत्थानाभिवादार्हेवाचाऽप्यकृतनोचितम् १२ लुप्तक्रियायाऽशुचयेमानिनेभिन्नसेतवे ॥ अनिच्छन्नप्यदांबालांशूद्रायेवोशतींगिरम् १३ प्रेतावासेषुघोरेषुप्रेतैर्भूतगणैर्वृतः ॥ अटत्युन्मत्तवन्नग्नोव्युप्तकेशोहसन्रुदन् १४ चिताभस्मकृतस्नानःप्रेतस्रङ्न्रस्थिभूषणः ॥ शिवापदेशोह्यशिवोमत्तोमत्तजनप्रियः ॥ पतिःप्रमथभूतानांतमोमात्रात्मकात्मनाम् १५ तस्माउन्मादनाथायनष्टशौचायदुर्हृदे ॥ दत्ताबतमयासाध्वीचोदितेपरमेष्ठिना १६ मैत्रेयउवाच ॥ विनिंद्यैवंसगिरिशमप्रतीपमवस्थितम् ॥ दक्षोऽथापउपस्पृश्यक्रुद्धःशप्तुंप्रचक्रमे १७ अयंतुदेवयजनइंद्रोपेंद्रादिभिर्भवः ॥ सहभागंनलभतांदेवैर्देवगणाऽधमः १८ निषिध्यमानःससदस्यमुख्यैर्दक्षोगिरित्रायविसृज्यशापम् ॥ तस्माद्विनिष्क्रम्यविवृद्धमन्युर्जगामकौरव्यनिजंनिकेतनम् १९ विज्ञायशापंगिरिशानुगाग्रणीर्नंदीश्वरोरोषकषायदूषितः ॥ दक्षायशापंविससर्जदारुणंयेचान्वमोदंस्तदवाच्यतांद्विजाः २०

न्याकथंयोग्यास्यादितिलज्जादिनादातुमनिच्छन्नपितत्संबंधलोभेनदत्तवान् शूद्रायेत्यनर्हत्वमात्रेदृष्टांतोनहीनत्वे पूर्वापरस्ववचनविरोधापत्तेःएतदुक्तंभवतियथाकश्चिच्छूद्रायवेदमर्थलोभेनददातितद्वादिति प्रेतावासेष्वित्यादिसर्वंविडंबनमात्रमितिस्वयमेवाह उन्मत्तवदिति अन्यथोन्मत्तइत्येवावक्ष्यत् अशिवोनास्तिशिवोयस्मात् अमत्तोऽमत्तजनप्रियइतिच्छेदःपतिःप्रमथभूतानामितिभक्तवात्सल्यमाह तामसानपिदोषमपनीयपातीति नष्टानामपिशौचंशुद्धिर्यस्मात् दुष्टेष्वप्येतेमयाऽनुकंप्याइतिहृन्मनोयस्यसदुर्हृत्तस्मै बतेतिहर्षे ब्रह्मणोवाक्याल्लज्जाभयादिकंपरित्यज्यदत्तेत्यर्थः १६ अप्रतीपमप्रतिकूलंयथाभवत्येवमवस्थितमपिविनिंद्य १७ देवानांयजनसमयेदेवैः सहभागंनलभतांकिंतुतेभ्यःपूर्वमेवलभताम् अग्रभोजित्वात् यद्वा तेषुभुक्तवत्सुलभताम् सर्वपोषकत्वात् तत्रहेतुःदेवगणोऽधमोयस्मात्सः १८ सदक्षस्तस्मात्स्थानाद्विनिष्क्रम्यजगाम हेकौरव्य १९ गिरिशस्यानुगानामग्रणीर्मुख्यःरोषएवकषायस्तेनदूषितः आरक्तनेत्रइत्यर्थःतस्यगिरिशस्यवाच्यतांवचनानर्हतां निंद्यतामित्यर्थः तेभ्योऽपिशापंविससर्ज २०

दक्षंशपति सार्द्धैस्त्रिभिः एतन्मर्त्यंदक्षशरीरमुद्दिश्यश्रेष्ठंमत्वा अप्रतिद्रुह्यप्रतिद्रोहमकुर्वति पृथग्दृष्टिर्भेददर्शीतत्त्वतःपरमार्थात् २१ अज्ञत्वमेवाह गृहेष्विति कर्मतंत्रंकर्मपरिकरम् वेदेयेवादाअर्थवादाअक्ष
य्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनःसुकृतंभवतीत्यादयस्तैर्विपन्नाविनष्टाधीर्यस्य २२ परोदेहादिस्तमेवाऽऽत्मत्वेनाभिध्यातुंशीलंयस्यास्तयाबुद्ध्याविस्मृताऽऽत्मनोगतिस्तत्त्वंयेन अतःपशुतुल्यःअतितरां
स्त्रीकामोऽस्त्वितिद्वितीयःशापः बस्तस्यमुखमेवमुखंयस्येतितृतीयःशापः २३ अयंचशापोऽस्यानुरूपएवेत्याह विद्याबुद्धिःइयमेवतत्त्वविद्येतिबुद्धिर्यस्य अतोऽसौजडएव द्विजान्शपति संस
रंत्वितिसार्धद्वाभ्याम् शर्वमवमन्यतइतितथातममुंदक्षंयेचानुवर्तंतेतेसंसरंतुजन्ममरणाद्यनुभवंत्वित्येकःशापः २४ श्रुतायावेदरूपायाः पुष्पिण्याः पुष्पाणीवार्थवादामनःक्षोभकत्वात् अर्थवादब
हुलायाइत्यर्थः मधुगंधतुल्येनप्ररोचनेनमथ्नामनःक्षोभकेनोन्मथितआत्मामनोयेषांतेसंमुह्यंतुकर्मस्वासक्ताभवंत्वितिद्वितीयःशापः २५ सर्वभक्षाभक्ष्याभक्ष्यविचारशून्याः वृत्त्यैदेहादिपोषणायधृतानि

यएतन्मर्त्यमुद्दिश्यभगवत्यप्रतिद्रुहि॥ द्रुह्यत्यज्ञःपृथग्दृष्टिस्तत्त्वतोविमुखोभवेत् २१ गृहेषुकूटधर्मेषुसक्तोग्राम्यसुखेच्छया ॥ कर्मतंत्रंवितनुतेवेदवादाविप
न्नधीः २२ बुद्ध्यापराभिध्यायिन्याविस्मृतात्मगतिःपशुः॥ स्त्रीकामःसोऽस्त्वतितरांदक्षोबस्तमुखोऽचिरात् २३ विद्याबुद्धिरविद्यायांकर्ममय्यामसौजडः
॥ संसरंत्विहयेचामुमनुशर्वावमानिनम् २४ गिरःश्रुतायाःपुष्पिण्यामधुगंधेनभूरिणा ॥ मथ्नाचोन्मथितात्मानःसंमुह्यंतुहरद्विषः २५ सर्वभक्षाद्विजावृ
त्त्यैधृतविद्यातपोव्रताः ॥ वित्तदेहेंद्रियारामायाचकाविचरंत्विह २६ तस्यैवंवदतःशापंश्रुत्वाद्विजकुलायवै॥ भृगुःप्रत्यसृजच्छापंब्रह्मदंडंदुरत्ययम् २७
भवव्रतधरायेचयेचतान्समनुव्रताः ॥ पाखंडिनस्तेभवंतुसच्छास्त्रपरिपंथिनः २८ नष्टशौचामूढधियोजटाभस्मास्थिधारिणः ॥ विशंतुशिवदीक्षायां
यत्रदैवंसुरासवम् २९ ब्रह्मचब्राह्मणांश्चैवयद्यूयंपरिनिंदथ ॥ सेतुंविधारणंपुंसामतःपाखंडमाश्रिताः ३० एषएवहिलोकानांशिवःपंथाःसनातनः ॥ यं
पूर्वेचानुसंतस्थुर्यत्प्रमाणंजनार्दनः ३१ तद्ब्रह्मपरमंशुद्धंसतांवर्त्मसनातनम् ॥ विगर्ह्ययातपाषंडंदैवंवोयत्रभूतराट् ३२ मैत्रेयउवाच ॥ तस्यैवंवदतःशा
पंभृगोःसभगवान्भवः ॥ निश्चक्रामततःकिंचिद्विमनाइवसानुगः ३३ तेऽपिविश्वसृजःसत्रंसहस्रपरिवत्सरान् ॥ संविधायमहेष्वासयत्रेज्यऋषभोहरिः ३४
आप्लुत्यावभृथंयत्रगंगायमुनयाऽन्विता ॥ विरजेनात्मनासर्वेस्वंस्वंधामययुस्ततः ३५ इतिश्रीभा०म०चतुर्थस्कंधेदक्षशापोनामद्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

विद्यातपोव्रतानियैः वित्तादिष्वेवाऽऽरामोरतिर्येषांते याचकाःसंतोविचरंत्वितिचशापचतुष्टयम् २६ प्रत्यसृजत्प्रत्यदात् शापरूपंब्रह्मदंडम् २७ सच्छास्त्रस्यपरिपंथिनःप्रतिकूलाः २८ सुरागौ
डीपैष्टीमाध्वीच आसवस्तालादिसंभवंमद्यम् द्वंद्वैक्यात्षंढत्वंतचत्रदैवंपूज्यंदेवतावदादरणीयमितिवा २९ ब्रह्मवेदम् कथंभूतम् सेतुंमर्यादारूपम् तदेवाह पुंसांवर्णाश्रमाचारवतांविधारणंधार
कम् ३० सेतुत्वंप्रपंचयति द्वाभ्याम् एषवेदलक्षणएवशिवःपंथाः यंपूर्वेऋषयोऽनुसंतस्थुराश्रितवंतः यद्यस्मिन्जनार्दनःप्रमाणंमूलम् ३१ भूतराड्भूतानांतामसानांपतिः ३२ अन्योन्यशापेनोभयो
र्नाशाद्विमनाइवेति तथाऽपिभगवदनुगृहीतानांनाशोनस्यादितिभावः ३३ ऋषभःसर्वश्रेष्ठोहरिर्यत्रइज्यःपूज्यःतत्सत्रंसम्यग्विधाय हेमहेष्वासविदुर यत्रप्रयागेऽन्वितातत्रावभृथस्नानंकृत्वाततःस्थाना
न्ययुः ३५ इतिश्रीभागवतेचतुर्थस्कंधेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयेतुसतीतातयज्ञोत्सवदिदृक्षया । गमिष्यंतीमहेशेनवारितानीतिहेतुभिः॥१॥ ध्रियमाणयोरवतिष्ठमानयोः धृङ्अवस्थानइत्यस्मात् १ यद्यपिरुद्रविहीनोयज्ञोनास्त्येवतथाऽपि दक्षस्यरुद्रपरित्यागोद्वे
षाद्गर्वाच्चतत्रद्वेषेहेतुरुक्तःगर्वेहेतुमाह यदातुप्रजापतीनामाधिपत्येऽभिषिक्तस्तदातस्यस्मयोगर्वोऽभवत् २ गर्वादेवब्रह्मिष्ठान्सेश्वरानभिभूयतिरस्कृत्य वाजपेयेनेष्ट्वाबृहस्पतिसवेनयजेतेतिश्रुतेर्वाजपेयेने
ष्ट्वासमारेभे ३ कृतस्वस्त्ययनाःकृतमंगलाःसभर्तृकाइतिदक्षिणादिभिःप्रथममर्हितानामपिपत्न्यर्हणेपुनरर्हणमुक्तम् ४ तत्तदाखेचराणांप्रजल्पतांसतांपितृयज्ञमहोत्सवंश्रुत्वातत्रव्रजंतीरुपदेवानांगंधर्वादीनां
वरस्त्रियश्चस्वस्यनिलयस्याभ्याशेसमीपेदृष्ट्वौत्सुक्यात्पतिमभ्यभाषतेतित्रयाणामन्वयः ५ कथंभूताःस्त्रियो दृष्ट्वाविमानानियानानियासांताः प्रेष्ठैःसहिताः निष्काणिपदकानिकंठेषुयासाम् शोभमानानिवा
सांसियासाम् ६ लोलानिचंचलान्यक्षीणियासाम् मृष्टान्युज्ज्वलानिकुंडलानियासांताः ७ निर्वापितःप्रवर्तितःहेवामशिव तेयद्यर्थिताइच्छातर्हिवयंचतत्राभिसरामगच्छामः नचाद्यापियागोनिवृत्तःयतोऽ

मैत्रेयउवाच ॥ सदाविद्विषतोरेवंकालोवैध्रियमाणयोः ॥ जामातुःश्वशुरस्यापिसुमहानतिचक्रमे १ यदाभिषिक्तोदक्षस्तुब्रह्मणापरमेष्ठिना ॥ प्रजापतीनां
सर्वेषामाधिपत्येस्मयोभवत् २ इष्ट्वासवाजपेयेनब्रह्मिष्ठानभिभूयच ॥ बृहस्पतिसवंनामसमारेभेक्रतूत्तमम् ३ तस्मिन्ब्रह्मर्षयःसर्वेदेवर्षिपितृदेवताः ॥
आसन्कृतस्वस्त्ययनास्तत्पत्न्यश्चसभर्तृकाः ४ तदुपश्रुत्यनभसिखेचराणांप्रजल्पताम् ॥ सतीदाक्षायणीदेवीपितुर्यज्ञमहोत्सवम् ५ व्रजंतीःसर्वतोदि
ग्भ्यउपदेववरस्त्रियः ॥ विमानयानाःसप्रेष्ठानिष्ककंठीःसुवाससः ६ दृष्ट्वास्वनिलयाभ्याशेलोलाक्षीर्मृष्टकुंडलाः ॥ पतिंभूतपतिंदेवमौत्सुक्यादभ्यभाष
त ७ सत्युवाच ॥ प्रजापतेस्तेश्वशुरस्यसांप्रतंनिर्यापितोयज्ञमहोत्सवःकिल ॥ वयंचतत्राभिसरामवामतेयद्यर्थिताऽमीविबुधाव्रजंतिहि ८ तस्मिन्भगि
न्योममभर्तृभिःस्वकैर्ध्रुवंगमिष्यंतिसुहृद्दिदृक्षवः ॥ अहंचतस्मिन्भवताभिकामयेसहोपनीतंपरिबर्हमर्हितुम् ९ तत्रस्वसॄर्मेननुभर्तृसंमितामातृष्वसॄः
क्लिन्नधियंचमातरम् ॥ द्रक्ष्येचिरोत्कंठमनामहर्षिभिरुन्नीयमानंचमृडाध्वरध्वजम् १० त्वय्येतदाश्चर्यमजात्ममाययाविनिर्मितंभातिगुणत्रयात्मकम् ॥
यथाप्यहंयोषिदतत्त्वविच्चतेदीनादिदृक्षेभवमेभवक्षितिम् ११ पश्यप्रयांतीरभवान्ययोषितोऽप्यलंकृताःकांतसखावरूथशः ॥ यासांव्रजद्भिःशितिकंठमं
डितंनभोविमानैःकलहंसपांडुभिः १२

मीविबुधाव्रजंति ८ औत्सुक्यंप्रकटयंत्याह तस्मिन्नितिषड्भिः पितृभ्यामुपनीतंदत्तंपरिबर्हमलंकारादिद्रव्यंभवतासहार्हितुंस्वीकर्तुमभिकामये अर्हितामितिपाठेतत्कृतंपरिबर्हमिच्छामीति ९ स्वसॄर्भगिनीः
भर्तृभिःसंमिताःसदृशीःक्लिन्नधियंस्नेहार्द्रचित्ताम् चिरमुत्कंठमुत्सुकंमनोयस्याःसाअहंद्रक्ष्यामि हेमृड उन्नीयमानंप्रवर्त्यमानमध्वरेषुध्वजमिवदृश्यंश्रेष्ठमध्वरम् यद्वा उत्क्षिप्यमाणंयज्ञकेतुंयूपंवा १० अहोकिं
तत्राश्चर्यंयेनतवैतदौत्सुक्यमितिचेदतआह त्वयीति हेअजएतद्विश्वमाश्चर्यरूपंत्वय्येवत्वन्माययारचितंविभात्यतोयद्यपितवनाश्चर्यबुद्धिस्तथाऽप्यहंयोषिदुत्सुकस्वभावातवतत्त्वंनजानाम्यतोदीनाकृपणा
सतीहेभवमेभवक्षितिंजन्मभूमिंदिदृक्षेद्रष्टुमिच्छामि ११ दिदृक्षामेवकैमुत्यन्यायेनव्यनक्ति पश्येतिद्वाभ्याम् हेअभवेति सुहृद्वियोगदुःखंत्वयानास्वादितमितिभावः अन्यायोषितःसंबंधरहिताअपिप्रयांतीः
पश्य कांतसखाभर्तृसहिताःवरूथशःसंघशःकथंभूताःयासांविमानैर्नभोमंडितंताःहेशितिकंठनीलकंठेतिपरानुग्रहायत्वयाविषमपिभक्षितमितिसूचयति १२

तदाहेसुरश्रेष्ठपितृगेहोत्सवंनिशम्यसुतायादेहःकथंनेंगतेद्रष्टुंनप्रचलति तथाऽप्यनाहुताः संतःकथंगच्छामस्तत्राह सौहृदंसुहृत्संबंधिकेतनंगृहंतथाभर्त्रादीनांचगृहमनाहूताअप्यभियंतिसंतः ह्रस्वत्वमा
र्षम् १३ हेअमर्त्यंतत्तस्मात्प्रसीद इदंमेवांछितंकर्तुंभवानर्हति कारुणिकत्वमेवाह अदभ्रचक्षुषाऽनल्पज्ञानेनापित्वयाऽऽत्मनोदेहस्यार्धेऽहंनिरूपिताधृता यतोऽर्धनारीश्वरइतिख्यातोऽस्यतोमामनुगृहा
ण याचितःसन् १४ अभिभाषितोयाचितःकोदक्षोयानाह मर्मभिदंतियेतान्कुवागिषून्दुरुक्तिबाणान्संस्मारितःसन् १५ अनाहुताअपीतित्वयायदुदितमुक्तंतच्छोभनमेवकिंत्वनात्म्यंदेहादावहंकारस्त
त्कृतेनमदेनमन्युनाचतेबंधवोयद्यनुत्पादितदोषदृष्टयोभवंतितर्हि नउत्पादितेआरोपितेदोषेदृष्टिर्येषांते १६ ननुविद्यादिगुणयुक्तोदक्षस्त्वादृशेषुमहत्सुकथंदोषदृष्टिर्भवेत्तत्राह विद्यादिभिरेवस्मृतौहता
यांविवेकज्ञानेनष्टेसतिभूयसांमहत्तमानांधामतेजोनपश्यंतिहि ननुगुणैःकथंविवेकनाशस्तत्राह सतांगुणैर्विवेकहेतुभिरप्यसत्तमानामितरैर्दोषभूतैरतएवतैर्भृतोधृतःपुष्टोवाऽहंविद्वांस्तापसइत्यादिर्मानोग

कथंसुतायाःपितृगेहकौतुकंनिशम्यदेहःसुरवर्यनेंगते ॥ अनाहुताअप्यभियंतिसौहृदंभर्तुर्गुरोर्देहकृतश्चकेतनम् १३ तन्मेप्रसीदेदममर्त्यवांछितंकर्तुं
भवान्कारुणिकोबतार्हति ॥ त्वयात्मनोऽर्धेऽहमदभ्रचक्षुषानिरूपितामाऽनुगृहाणयाचितः १४ ऋषिरुवाच ॥ एवंगिरित्रःप्रिययाऽभिभाषितःप्रत्यभ्यधत्त
प्रहसन्सुहृत्प्रियः ॥ संस्मारितोमर्मभिदःकुवागिषून्यानाहकोविश्वसृजांसमक्षतः ॥ १५ श्रीभगवानुवाच ॥ त्वयोदितंशोभनमेवशोभनेअनाहुता
अप्यभियंतिबंधुषु ॥ तेयद्यनुत्पादितदोषदृष्टयोबलीयसाऽनात्म्यमदेनमन्युना १६ विद्यातपोवित्तवपुर्वयःकुलैःसतांगुणैःषड्भिरसत्तमेतरैः ॥ स्मृतौ
हतायांभृतमानदुर्दृशःस्तब्धानपश्यंतिहिधामभूयसाम् १७ नैतादृशानांस्वजनव्यपेक्षयागृहान्प्रतीयादनवस्थितात्मनाम् ॥ येऽभ्यागतान्वक्रधिया
ऽभिचक्षतेआरोपितभ्रूभिरमर्षणाक्षिभिः १८ तथाऽरिभिर्नव्यथतेशिलीमुखैःशेतेऽर्दितांगोहृदयेनदूयता ॥ स्वानांयथावक्रधियांदुरुक्तिभिर्दिवानिशं
तप्यतिमर्मताडितः १९ व्यक्तंत्वमुत्कृष्टगतेःप्रजापतेःप्रियात्मजानामसिसुभ्रुसंमता ॥ अथापिमानंनपितुःप्रपत्स्यसेमदाश्रयात्कःपरितप्यतेयतः २०
पापच्यमानेनहृदातुरेंद्रियःसमृद्धिभिःपूरुषबुद्धिसाक्षिणाम् ॥ अकल्पएषामधिरोढुमंजसापदंपरंद्वेष्टियथाऽसुराहरिम् २१ प्रत्युद्गमप्रश्रयणाभिवादनंवि
धीयतेसाधुमिथःसुमध्यमे ॥ प्राज्ञैःपरस्मैपुरुषायचेतसागुहाशयायैवनदेहमानिने २२

वैस्तेनदुष्टादृष्टिर्येषांते १७ स्वजनव्यपेक्षयाबंधुदृष्ट्या गृहान्नप्रतीयान्नावलोकयेत् अनवस्थितचित्तत्वमेवाह येवक्रधियाकुटिलयाबुद्ध्यापश्यंति आरोपिताउत्तंभिताभ्रूर्येषुतान्यारोपितभ्रूणितैःआ
रोपिताभिर्भ्रूभिरितिवा अमर्षणैःसक्रोधैरक्षिभिः १८ ननुस्वजनानांगृहंसुहृद्भिर्गंतव्यंतेषांदुश्चेष्टितंचसोढव्यम् नतस्यदुःसहत्वादित्याह तथेति अरिभिःशिलीमुखैर्बाणैरर्दितांगःखंडितगात्रोऽपित
थानव्यथते यतःशेते स्वपिति स्वानांदुरुक्तिभिर्मर्मसुताडितोयथादूयताव्यथमानेनहृदादिवानिशंतप्यति १९ मयितत्रगतायांनेयंशंकेतिचेत्तत्राह व्यक्तंनिश्चितमुत्कृष्टागतिःस्थितिर्यस्यतस्यात्मजानां
कन्यानांमध्येत्वंप्रियेतिमेसंमताऽस्यथापिपितुःसकाशान्मानंनलप्स्यसे मदाश्रयान्मत्संबंधात् २० ननुभगवंस्त्वयाकिमितिदक्षस्तिरस्कृतोयतोऽसौत्वांद्वेष्टयतआह पापच्यमानेनालंदह्यमानेनहृदा
मनसादुःखितेंद्रियः काभिःपुरुषोजीवस्तस्यबुद्धिश्चित्तंतत्साक्षिणांनिरहंकाराणामित्यर्थः समृद्धिभिः पुण्यकीर्त्यादिभिः एषांपदंस्थानमैश्वर्यंप्राप्तुमकल्पोऽशक्तःसन्परंद्वेष्टि असुरायथाहरिंकेवलंद्विषं
ति २१ ननुत्वयाप्रत्युत्थानाविनयाद्यकरणादवज्ञातएवासौतत्राह हेसुमध्यमेप्रत्युद्गमादिकंमिथोजनैर्यद्विधीयतेतत्प्राज्ञैःसाधुविधीयते साधुत्वमेवाह परस्मैश्रीवासुदेवाय गुहाशयायांतर्यामिणएव

तच्चेतसैव परिपूर्णे तस्मिन्कायिकव्यापारायोगात् अतोंऽतर्यामिदृष्ट्यामनसासर्वंकृतमितिभावः २२ किंच नकेवलमभ्यागतेष्वेववासुदेवदृष्ट्यानमनंक्रियतेकिंतुनित्यमेवमनसिवासुदेवश्चिंत्यतइत्याह
विशुद्धंसत्त्वमंतःकरणंसत्त्वगुणोवावसुदेवशब्दितं वसुदेवशब्देनोक्तम् कुतः यद्यस्मात्तत्रसत्त्वेपुमान्वासुदेवईयतेप्रकाशते अपगतमावृतमावरणंयस्मात्सः अयमर्थः वसुदेवेभवतिप्रतीयतइतिहिवासुदेवः
परमेश्वरःप्रसिद्धः सचविशुद्धे सत्त्वेप्रतीयते अतःप्रत्ययार्थेनप्रसिद्धेनप्रकृत्यर्थोनिर्धार्यते ततश्चवासयतिदेवामितिव्युत्पत्त्यावसत्यस्मिन्नितिवावसुः देवोदीव्यतिद्योततइतिवा वसुभिःपुण्यैर्दीव्यतिप्रकाशत
इतिवावसुदेवशब्दवाच्यंशुद्धंसत्त्वम् ततःकिमतआह सत्वेचतस्मिन्भेमयानमसानमस्कारेणानुविधीयतेसेव्यतइत्यर्थः मनसेतिपाठेमनसाविशेषेणधीयतेधार्यतेचिंत्यतइत्यर्थः यतोऽधोभूतेषुप्रत्याहृतेष्वक्षे
षुजायतेप्रकाशते इंद्रियागोचरइत्यर्थः २३ तत्तस्मात्त्वयाननिरीक्ष्यः देहकृदपीतिपोषकत्त्वादिभिरौपचारिकपितृत्वव्यावृत्त्यर्थम् द्विट्शत्रुः तदेवाह हेवरोरु योदक्षोविश्वसृजांयज्ञगतंमांनिरपराधंति
रोऽकरोत्तिरस्कृतवान् २४ विपक्षेदोषमाह यदीति मद्वचोऽतिहायातिक्रम्य यतःसंभावितस्यसुप्रतिष्ठितस्ययदापराभवोभवतितदासपराभवस्तस्यमरणायकल्पते ॥ २५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे

सत्त्वंविशुद्धंवसुदेवशब्दितंयदीयतेतत्रपुमानपावृतः ॥ सत्त्वेचतस्मिन्भगवान्वासुदेवोह्यधोऽक्षजोमेनमसाविधीयते २३ तत्तेनिरीक्ष्योनपिताऽपिदेह
कृद्दक्षोममद्विट्तदनुव्रताश्चये ॥ योविश्वसृग्यज्ञगतंवरोरुमामनागसंदुर्वचसाकरोत्तिरः २४ यदिव्रजिष्यस्यतिहायमद्वचोभद्रंभवत्यानततोभविष्य
ति ॥ संभावितस्यस्वजनात्पराभवोयदाससद्योमरणायकल्पते २५ ॥ इतिश्रीभागवतेम०च०उमारुद्रसंवादेतृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ ए
तावदुक्त्वाविररामशंकरःपत्न्यंगनाशंह्युभयत्रचिंतयन् ॥ सुहृद्दिदृक्षुःपरिशंकिताभवान्निष्क्रामतीनिर्विशतीद्विधाऽऽससा १ सुहृद्दिदृक्षाप्रतिघातदुर्मनाः
स्नेहाद्रुदत्यश्रुकलाऽतिविह्वला ॥ भवंभवान्यप्रतिपूरुषंरुषाप्रधक्ष्यतीवैक्षतजातवेपथुः २ ततोविनिश्वस्यसतीविहायतंशोकेनरोषेणचदूयताहृदा ॥ पित्रो
रगात्स्त्रैणविमूढधीर्गृहान्प्रेम्णात्मनोयोऽर्धमदात्सतांप्रियः ३ तामन्वगच्छन्द्रुतविक्रमांसतीमेकांत्रिनेत्रानुचराःसहस्रशः ॥ सपार्षदयक्षामणिमन्मदादयः
पुरोवृषेंद्रास्तरसागतव्यथाः ४ तांसारिकाकंदुकदर्पणांबुजश्वेतातपत्रव्यजनस्रगादिभिः ॥ गीतायनैर्दुंदुभिशंखवेणुभिर्वृषेंद्रमारोप्यविटंकितायुः ५
आब्रह्मघोषोर्जितयज्ञवैशसंविप्रर्षिजुष्टंविबुधैश्चसर्वशः ॥ मृद्दार्वयःकांचनदर्भचर्मभिर्निसृष्टभांडंयजनंसमाविशत् ६

चतुर्थस्कंधेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ चतुर्थेतुपतिंहित्वागतापित्राऽवमानिता ॥ रुषानिर्भर्त्स्यतंयज्ञेजहौदेहमितीर्यते ॥ १ ॥ उभयत्रानुज्ञानेबलान्निवारणेच सुहृद्दिदृक्षुर्निष्क्रामंतीभवात्परिशं
कितापुनर्निर्विशंतीचतदासासतीद्विधाआसबभूव नगतानचस्थितताआंदोलावद्गतिरभवत् १ सुहृदांदिदृक्षायाःप्रतिघातेनदुर्मनाः अश्रूणांकलाभिर्लेशैरतिविह्वलाव्याकुला अप्रतिपूरुषंस्वसमानपु
रुषांतररहितम् प्रधक्ष्यतीवभस्मीकरिष्यतीव रुषाजातोवेपथुःकंपोयस्याः २ ततस्तंविहायपित्रोर्गृहानगात् कथंभूतम् यःप्रीत्यातस्यैआत्मनोदेहस्यार्धमदात् त्यागेहेतुः स्त्रैणंस्त्रीस्वभावस्तेनाविमूढा
धीर्यस्याः ३ द्रुतविक्रमांशीघ्रंगच्छंतीम् सहपार्षदैर्यक्षैश्चवर्तमानाःमणिमान्मदश्चादिर्येषांते पुरःपुरतोवृषेंद्रोयेषांते गतव्यथानिर्भयाः रुद्रातिक्रमेणतस्यागमनादागतव्यथाइतिवा ४ तांवृषेंद्रमारोप्य
सारिकादिभिःक्रीडोपकरणैःश्वेतातपत्रादिभिश्चमहाराजविभूतिभिःसहविटंकिताःशोभितायायुः सारिकापठननिरूपितापक्षिणी गीतायनैर्गीताश्रयैः ५ आसमंताद्योवेदघोषस्तेनोर्जितंशोभमानंयज्ञसंबं
धिपशुविशसनंयस्मिन् यद्वा तेनोर्जितमतिशायितंयज्ञवैशसंपरस्परंस्पर्धायस्मिन् तद्यजनंयज्ञस्थानंसमाविशद्देवी विबुधैश्चजुष्टम्मृदादिभिर्निसृष्टानिनिर्मितानिभांडानिपात्राणियस्मिन् ६

कश्चननाद्रियत्नाहतवान् पक्षकृतोदक्षाद्यद्भयंतस्मात् तत्रहेतुः तेनविमानिताम् स्वसॄर्जननींचऋतेविना तास्तुसादराः परिषस्वजुरालिंगितवत्यः प्रेमाश्रुभिर्निरुद्धःकंठोयासाम् ७ अप्रतिनंदि
ताऽनादृतासतीनादत्तनगृहीतवती कथम् सौंदर्येणसोदरत्वेनभगिनीनांयःसंप्रश्नस्तत्रसमर्थायोग्यायावार्तातयासह तांचनादत्तनाशृणोदित्यर्थः ८ नविद्यतेरुद्रस्यभागोयस्मिंस्तम् देवेरुद्रेकृतंहेलन
मवज्ञामाह्वानाद्यकरणात् ९ जगर्हनिंदितवती अमर्षेणकोपेनविपन्नाऽव्यक्तातया शिवंद्वेष्टीतिशिवद्विट्तम् धूमपथःकर्ममार्गस्तत्रश्रमोऽभ्यासस्तेनस्मयोगर्वोयस्य दक्षवधायसमुत्थितान्स्वाज्ञयानिगृ
ह्यनिवार्य १० निंदामेवाह नयस्येतित्रयोदशभिः मुक्तवैरकेत्यक्तविरोधेतस्मिन्शिवेभवंतमृतेविनाकतमःप्रतीपयेत्प्रतिकूलमाचरेत् वैराभावेहेतवः यस्यलोकेअतिशायनोऽतिशयितोनास्ति तथाप्रिय
श्चाप्रियश्चनास्ति समासपाठेऽतिशयेनप्रियोनास्तिदेहभृतांप्रियोऽयमात्मातस्य समस्तस्याऽऽत्मनिकारणभूतेसमस्तरूपइतिवा ११ तस्यचप्रतिकूलकरणंद्वेधा महत्तमद्रोहेणसाक्षात्तद्रोहेणच तत्र
पुरुषाणांचातुर्विध्यंवदंतीमहत्तमद्रोहमाह दोषानितिद्वाभ्याम् हेद्विजेत्यधिक्षेपः भवादृशास्त्वद्विधाअसूयकाःपरेषांगुणेषुदोषानेवगृह्णंतिनतुगुणान् केचिन्मध्यस्थागुणेषुदोषान्नगृह्णंतिंकितुयथास्थितान्गु

तामागतांतत्रनकश्चनाऽऽद्रियद्विमानितांयज्ञकृतोभयाज्जनः ॥ ऋतेस्वसॄर्वैजननींचसादराःप्रेमाश्रुकंठ्यःपरिषस्वजुर्मुदा ७ सौंदर्यसंप्रश्नसमर्थवार्त्तयामात्रा
चमातृष्वसृभिश्चसादरम् ॥ दत्तांसपर्यांवरमासनंचसानादत्तपित्राऽप्रतिनंदितासती ८ अरुद्रभागंतमवेक्ष्यचाध्वरंपित्राचदेवेकृतहेलनंविभौ ॥
अनादृतायज्ञसदस्यधीश्वरीचुकोपलोकानिवधक्ष्यतीरुषा ९ जगर्हसाऽमर्षविपन्नयागिराशिवद्विषंधूमपथश्रमस्मयम् ॥ स्वतेजसाभूतगणान्समु
त्थितान्निगृह्यदेवीजगतोऽभिशृण्वतः ॥ १० ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ नयस्यलोकेऽस्त्यतिशायनःप्रियस्तथाऽप्रियोदेहभृतांप्रियात्मनः ॥ तस्मि
न्समस्तात्मनिमुक्तवैरकेऋतेभवंतंकतमःप्रतीपयेत् ११ दोषान्परेषांहिगुणेषुसाधवोगृह्णंतिकेचिन्नभवादृशाद्विज ॥ गुणांश्चफल्गून्बहुलीकरिष्णवो
महत्तमास्तेष्वविदद्भवानघम् १२ नाश्चर्यमेतद्यदसत्सुसर्वदामहद्विनिंदाकुणपात्मवादिषु ॥ सेर्ष्यंमहापूरुषपादपांसुभिर्निरस्ततेजःसुतदेवशोभनम्
१३ यद्द्व्यक्षरंनामगिरेरितंनृणांसकृत्प्रसंगादघमाशुहंतितत् ॥ पवित्रकीर्तिंतमलंघ्यशासनंभवानहोद्वेष्टिशिवंशिवेतरः १४ यत्पादपद्मंमहतांमनोऽलि
भिर्निषेवितंब्रह्मरसासवार्थिभिः ॥ लोकस्ययद्वर्षतिचाशिषोऽर्थिनस्तस्मैभवान्द्रुह्यतिविश्वबंधवे १५

णदोषान्विवेकेनगृह्णंतितेतुमहांतउच्यंते साधवस्तुकेवलंगुणानेवगृह्णंतिनदोषांस्तेतुमहत्तराउच्यंते महत्तमास्तुदोषान्नगृह्णंत्येवतेचप्रत्युतफल्गूंस्तुच्छानपिगुणान्बहुलीकुर्वंतीतिकारिष्णवोभवंतितेषुभवान
घमविदद्विदितवान् कल्पितवानित्यर्थः तच्चब्रह्मिष्ठानभिभूयेत्यनेनेसूचितम् १२ एतच्चदुर्जनेषुयुक्तमेवेत्याह नेति कुणपंजडंशरीरंतदेवाऽऽत्मेतिवदंतियेतेषु ईर्ष्याअक्षांतिः सेर्ष्यंयथाभवत्येवंमहतां
विनिंदेतियदेतदाश्चर्यंनभवति सेर्ष्यंनिरस्तंतेजःप्रभावोयेषामितिवा यद्यपिमहापुरुषाःस्वनिंदांसहंतेतथापितत्पादरेणवस्तदसहमानास्तेषांतेजोनिरस्यंति अतोऽशक्तेषुमहन्निंदनमेवोचितमित्यर्थः १३
तदेवंमहत्तमद्रोहमुक्त्वातस्मिन्नेवकृतंद्रोहमाह यदितिद्वाभ्याम् यद्यस्यद्व्यक्षरमात्रंशिवइतितत्प्रसिद्धंनामनृणांसर्वेषामाश्वघंसर्वंहंति केवलंगिरैवेरितमुच्चारितंनतुमनःपूर्वकम् तत्तुसकृदपिप्रसंगादपि तंशि
वंद्वेष्टि नलंघ्यंशासनमाज्ञायस्य अहोशिवेतरोऽमंगलरूपः १४ पापहरत्वमुक्त्वाभुक्तिमुक्तिप्रदत्वेनशिवंवर्णयंत्याह यस्यपादपद्मंमनांस्येवाऽऽलयस्तैः ब्रह्मरसोब्रह्मानंदःसएवाऽऽसवोमकरंदस्तदार्थि
भिः यच्चार्थिनःसकामस्यलोकस्यतास्ताआशिषोवर्षति १५

यदुक्तंशिवापदेशोह्यशिवइति यच्चोक्तंप्रेतावासेष्वित्यादितदाक्षिपंत्याह किंवेति योजटाअवकीर्यश्मशानेऽवसद्वसतिस्म तस्यश्मशानस्यमाल्यानिभस्मानिनृकपालानिचभूषणत्वेनसंतियस्य तंत्वत्तोऽन्ये
नविदुःकिं विदंत्येवेतिचेन्न तथासतितेषांतद्दास्यानुपपत्तेरित्याह तच्चरणादवसृष्टंगलितंनिर्माल्यंमूर्धभिर्धारयंति १६ इदानींदेहंत्यक्तुकामाधर्मतत्त्वमाह कर्णावाच्छाद्यनिर्गच्छेत् यद्यदिभर्तुंमारयितुंवा
कल्पोनभवति कदा धर्मावितरिधर्मरक्षकेईशेस्वामिन्यसृणिभिर्निरंकुशैर्नृभिरस्यमानेऽधिक्षिप्यमाणे प्रभुः शक्तश्चेत् रुशतीमकल्याणवादिनीम् प्रसह्यबलाच्छिंद्यात् ततोऽपिस्वयंप्राणान्विसृजे
दितियत्सधर्मः १७ तवत्वत्तउत्पन्नम् शितिकंठोनीलकंठस्तन्निंदकात् प्रमादादापन्नस्यापवित्रस्यत्यागंविनानशुद्धिरितिदृष्टांतेनाह जग्धस्यभक्षितस्यान्नस्योद्धरणंवमनमेवपुंसोविशुद्धिंप्रचक्षते १८ य
दुक्तंलुप्तक्रियायाशुचयइतितत्प्रत्याह नेति वेदवादान्विधिनिषेधरूपान्स्वएवलोकेस्वात्मन्येवरममाणस्यमहतोमुनेःसम्यग्विरक्तस्यमतिर्नानुवर्तते निवृत्ताधिकारत्वात् अधिकारभेदेदृष्टांतः यथादेवा
नांगतिराकाशएवमनुष्याणांपृथिव्यामेव अतःस्वएवधर्मेप्रवृत्तिलक्षणेनिवृत्तिलक्षणेवास्थितःसन्परमन्यंधर्मंपुरुषंज्ञानक्षिपेन्नानिंदेत् व्यवस्थिताधिकारत्वेनोभयोःसत्यत्वात् नक्षिपेदेवेतिवाऽन्वयः १९
एतदेवोपपादयंत्याह प्रवृत्तमग्निहोत्रादिनिवृत्तंशमदमादिऋतंसत्यमेवयतोवेदेआश्रितंविहितं तच्चाविविच्यव्यवस्थयाश्रितंनत्वविशेषेण व्यवस्थामेवाऽऽह उभयंरागवैराग्यलक्षणंलिंगंचिह्नमाधिकारिवि

किंवाशिवाख्यमशिवंनविदुस्त्वदन्येब्रह्मादयस्तमवकीर्यजटाःश्मशाने ॥ तन्माल्यभस्मनृकपाल्यवसत्पिशाचैर्येमूर्द्धभिर्दधतितच्चरणावसृष्टम् १६ कर्णौ
पिधायनिरयाद्यदकल्पईशेधर्मावितर्यसृणिभिर्नृभिरस्यमाने ॥ छिंद्यात्प्रसह्यरुशतीमसतींप्रभुश्चेज्जिह्वामसूनपिततोविसृजेत्सधर्मः १७ अतस्तवोत्पन्नमि
दंकलेवरंनधारयिष्येशितिकंठगर्हिणः ॥ जग्धस्यमोहाद्धिविशुद्धिमंधसोजुगुप्सितस्योद्धरणंप्रचक्षते १८ नवेदवादाननुवर्ततेमतिःस्वएवलोकेरमतो
महामुनेः ॥ यथागतिर्देवमनुष्ययोःपृथक्स्वएवधर्मेनपरंक्षिपेत्स्थितः १९ कर्मप्रवृत्तंचनिवृत्तमप्यृतंवेदेविविच्योभयलिंगमाश्रितम् ॥ विरोधितद्यौग
पद्यैककर्त्तरिद्वयंतथाब्रह्मणिकर्मनर्छति २० मावःपदव्यःपितरस्मदास्थितायायज्ञशालासुनधूमवर्त्मभिः ॥ तदन्नतृप्तैरसुभृद्भिरीडिताअव्यक्तलिंगाअव
धूतसेविताः २१ नैतेनदेहेनहरेकृतागसोदेहोद्भवेनालमलंकुजन्मना ॥ व्रीडाममाभूत्कुजनप्रसंगतस्तज्जन्मधिग्योमहतामवद्यकृत् २२

शेषणंयस्मिंस्तत् ननुयावज्जीवमग्निहोत्रंजुहोतिशांतोदांतइत्यादिषुनैवंव्यवस्थाप्रतीयते सत्यम् तथाऽप्युभयोरेकाधिकारविरोधात्तथापर्यवस्यतीत्याह युगपद्भावोयौगपद्यंयौगपद्येनैकस्मिन्कर्तरित
त्कर्मद्वयंविरोधि ननुतर्हिनिवृत्तंकर्मशिवेनापिकर्तव्यमेवनेत्याह ब्रह्मणिसदाशिवेकिंचिदपिकर्मनऋच्छतिनप्राप्नोति अतोयथाप्रवृत्तनिवृत्तयोःपरस्परधर्माकरणेनदोषस्तथेश्वरेएतदुभयधर्माकरणेऽपीति
भावः २० चिताभस्मकृतस्नानस्तथानग्नइत्यादिनायोभोगाद्यभावउक्तस्तत्राह हेपितः अस्माभिरास्थिताआश्रिताःपदव्योऽणिमादिसमृद्धयोवोयुष्माकंमा नसंतीत्यर्थः यतोवःपदव्योयज्ञशालास्वेव
भवंति ताश्चतदन्नेनयज्ञगतेनान्नेनतृप्तैःकेवलमीडिताधूमवर्त्मभिश्चभुज्यंते याअस्मत्पदव्यस्तास्तुनैवंभूताःकिंत्वव्यक्तलिंगाःनव्यक्तंलिंगंहेतुर्यासाम् इच्छामात्रप्रभवत्वात् अवधूतैर्ब्रह्मविद्भिःसेविताः अतोह
माढ्योरुद्रोदरिद्रइतिगर्वंमाकृथाइतिभावः २१ किंबहुनोक्तेनेमंदेहंत्यक्ष्याम्येवेत्याह द्वाभ्याम् एतेननालंनपूर्यतेकिं अपितुअलमेव कथंभूतेन कुजन्मना तदेवाह हरेकृतापराधस्यतवदेहादुद्भूतेनोत्प
न्नेन ननुश्लाघ्योऽयंदेहःकथंत्याज्यस्तत्राह कुजनस्यतवप्रसंगतःसंबंधान्ममलज्जाऽभूत् अतोयोमहतामप्रियकर्तातस्माद्यज्जन्मतद्धिकृत्वत्संबंधादश्लाघ्यमित्यर्थः २२

किंच परिहासादिषुविनोदेनापिदाक्षायणीतिसंबोधयंस्त्वदीयंत्वत्संबंधवाचकंगोत्रंनामयदावृषध्वजआहगृह्णातित दाहंव्यपेतनर्मस्मितंयथ ाभवत्येवंसुदुर्मनाअतिदुःखितचित्ताभवामि तत्तस्माद्विनिश्चितमे
तत्कुणपप्रायंव्युत्स्रक्ष्येत्यक्ष्यामि २३ दक्षंप्रत्यनुवादंकृत्वाशत्रुहन्क्रोधादिरिपुघातिन् उदीचीमुदीच्यांदिशि पाठांतरेउदङ्मुखी शांतवाक्गृहीतमौनाजलंस्पृष्ट्वाऽऽचम्य दृक्दृशम् २४ योगमार्गमे
वाऽऽह कृत्वेति अनिलौप्राणापानावूर्ध्वाधोवृत्तिकरौनिरोधेनसमानावेकरूपौनाभिचक्रेकृत्वाततउदानमुत्थाप्यधियासहहृदिस्थापयित्वाकंठमार्गेणभ्रुवोर्मध्यमनयत् २५ महतांपूज्यतमेनश्रीरुद्रेण
२६ चरणांबुजेआसवंभजनानंदम् भर्तुरपरंनददर्श देहश्चसद्यःप्रज्वलितोऽभूत् समाधिनायोऽग्निस्तेन २७ खेभुविचहाहेत्यादिवादः तमेवाह हंतेतिविषादे दैवतमस्यपूज्यतमस्यप्रियाकेनदक्षेणप्रको

गोत्रंत्वदीयंभगवान्वृषध्वजोदाक्षायणीत्याहयदासुदुर्मनाः ॥ व्यपेतनर्मस्मितमाशुतद्ध्यहंव्युत्स्रक्ष्यएतत्कुणपंत्वदंगजम् २३ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ इत्यध्वरे
दक्षमनूद्यशत्रुहन्क्षितावुदीचींनिषसादशांतवाक् ॥ स्पृष्ट्वाजलंपीतदुकूलसंवृतानिमील्यदृग्योगपथंसमाविशत् २४ कृत्वासमानावनिलौजितासनासो
दानमुत्थाप्यचनाभिचक्रतः ॥ शनैर्हृदिस्थाप्यधियोरसिस्थितंकंठाद्भ्रुवोर्मध्यमनिंदिताऽनयत् २५ एवंस्वदेहंमहतांमहीयसामुहुःसमारोपितमंकमा
दरात् ॥ जिहासतीदक्षरुषामनस्विनीदधारगात्रेष्वनिलाग्निधारणाम् २६ ततःस्वभर्तुश्चरणांबुजासवंजगद्गुरोश्चिंतयतीनचापरम् ॥ ददर्शदेहोहतकल्म
षासतीसद्यःप्रजज्वालसमाधिनाग्निना २७ तत्पश्यतांखेभुविचाद्भुतंमहद्धाहेतिवादःसुमहानजायत ॥ हंतप्रियादैवतमस्यदेवीजहावसून्केनसतीप्रकोपिता
२८ अहोअनात्म्यंमहदस्यपश्यतप्रजापतेर्यस्यचराचरंप्रजाः ॥ जहावसून्यद्विमतात्मजासतीमनस्विनीमानमभीक्ष्णमर्हति २९ सोयंदुर्मर्षहृदयोब्रह्मध्रु
क्चलोकेऽपकीर्तिंमहतीमवाप्स्यति ॥ यदंगजांस्वांपुरुषद्विडुद्यतांनप्रत्यषेधन्मृतयेऽपराधतः ३० वदत्स्येवंजनेसत्यादृष्ट्वाऽसुत्यागमद्भुतम् ॥ दक्षंतत्पार्ष
दाहंतुमुदतिष्ठन्नुदायुधाः ३१ तेषामापततांवेगंनिशाम्यभगवान्भृगुः ॥ यज्ञघ्नघ्नेनयजुषादक्षिणाग्नौजुहावह ३२ अध्वर्युणाहूयमानेदेवाउत्पेतुरोजसा ॥
ऋभवोनामतपसासोमंप्राप्ताःसहस्रशः ३३ तैरलातायुधैःसर्वेप्रमथाःसहगुह्यकाः ॥ हन्यमानादिशोभेजुरुशद्भिर्ब्रह्मतेजसा ३४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेचतुर्थस्कंधेसतीदेहोत्सर्गोनामचतुर्थोऽध्यायः ४ ॥ छ ॥ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ भवोभवान्यानिधनंप्रजापतेरसत्कृतायाअवगम्यनारदात् ॥
स्वपार्षदसैन्यंचतदध्वरर्भुभिर्विद्रावितंक्रोधमपारमादधे १ क्रुद्धःसुदष्टौष्ठपुटःसधूर्जटिर्जटांतडिद्वह्निसटोग्ररोचिषम् ॥ उत्कृत्यरुद्रःसहसोत्थितोहसन्गंभीर
नादोविससर्जतांभुवि २

पितासती २८ महदनात्म्यंदौर्जन्यम् अस्यसर्वत्रस्नेहएवन्याय्यइत्याहुःयस्येति येनविमताऽवज्ञाता २९ दुर्मर्षमत्यसहनंहृदयंयस्य लोकेजनमध्ये चशब्दान्नरकंच यद्यतःस्वीयामंगजांसुतामपराधतःस्वा
वज्ञयामृतयेमरणायोद्यतांननिवारितवान् पुरुषद्विट्शिवद्वेषी ३० अद्भुतंदृष्ट्वाच ३१ यज्ञघ्नान्हंतीतियज्ञघ्नघ्नंतेनापहतंरक्षइत्यादिना ३२ अध्वर्युणाभृगुणा येतपसासोमंप्राप्तास्तेऋभवोनामदेवाउत्थिताः
३३ ब्रह्मतेजसोशद्भिर्देदीप्यमानैः ३४ ॥ इतिचतुर्थेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ पंचमेतुसतीदेहत्यागमाकर्ण्यशंकरः ॥ वीरभद्रंरुषोत्पाद्यतेनदक्षमघातयत् १ प्रजापतेर्हेतोर्निधनम् कुतः तेनास
त्कृतायाःतस्याध्वरेऋभवोदेवास्तैः १ सधूर्जटिःरुद्रोघोरःसन्जटामुत्कृत्योत्पाट्योत्थितःसंस्तांभुविविससर्ज सुदष्टओष्ठपुटोयेन तडितावह्नीनांचसटाज्वालास्तद्वदुग्रंरोचिर्यस्यास्ताम् २

ततोजटायाःसकाशादतिकायोवीरभद्रोजातइतिशेषः तनुवातन्वादेहेनदिवंस्पृशन् अत्युच्चइत्यर्थः घनरुक्कृष्णवर्णः त्रयःसूर्याइवदृशोयस्य करालास्तुंगादंष्ट्रायस्य ज्वलदग्निरिवमूर्धजायस्य कपालमाला
युक्तः विविधान्युद्यतान्यायुधानियस्य ३ हेरुद्रहेभटयुद्धकुशलमद्भटानांत्वमग्रणीःसन्सयज्ञंदक्षंजहि ब्रह्मतेजोदुर्जयमितिमामंस्थाः यतस्त्वंमेंऽशकः ४ मन्युनारुद्रेणपरिचक्रमेप्रदक्षिणीचकार असंगमप्र
तिघातंयद्रंहोवेगस्तेन भोतातमहीयसांबलीयसामपिसहःसहिष्णुबलंसोढुंक्षमंमेने ५ जगदंतकोमृत्युस्तस्याप्यंतकंशूलम् घोषयंतिशब्दंकुर्वंतीतिघोषणानिनूपुरादीनिभूषणानिययोस्तावंघ्रीयस्य
सः ६ ककुभिदिशितमोनभवतिकिंतुरजइतिज्ञात्वाऽऽहुः रजएतत्कुतोऽभूत् दध्युश्चिंतयामासुः ७ हेत्वंतरासंभवेनौत्पातिकंकल्पयंति वाताइति दस्यूनामभावेहेतुःप्राचीनबर्हिस्तदानींतनोराजाजी
वतीति नकाल्यंतेनशीघ्रंनीयंते ८ प्रसूतिर्दक्षपत्नीसामिश्रामुख्यायासाम् विपाकःफलम् पश्यंतीनामितितस्यादुःखाधिक्येहेतुः अवदध्यावज्ञातवान् अनागामनागसम् ९ नचेदंसुताऽवज्ञामात्रंकिंतु

ततोऽतिकायस्तनुवास्पृशन्दिवंसहस्रबाहुर्घनरुक्त्रिसूर्यदृक् ॥ करालदंष्ट्रोज्ज्वलदग्निमूर्द्धजःकपालमालीविविधोद्यतायुधः ३ तंकिंकरोमीतिगृणंतमाह
बद्धांजलिंभगवान्भूतनाथः ॥ दक्षंसयज्ञंजहिमद्भटानांत्वमग्रणीरुद्रभटांशकोमे ४ आज्ञप्तएवंकुपितेनमन्युनासदेवदेवंपरिचक्रमेविभुम् ॥ मेनेतदात्मान
मसंगरंहसामहीयसांतातसहःसहिष्णुम् ५ अन्वीयमानःसतुरुद्रपार्षदैर्भृशंनदद्भिर्व्यनदत्सुभैरवम् ॥ उद्यम्यशूलंजगदंतकांतकंसप्राद्रवद्घोषणभू
षणांघ्रिः ६ अथर्त्विजोयजमानःसदस्याःककुभ्युदीच्यांप्रसमीक्ष्यरेणुम् ॥ तमःकिमेतत्कुतएतद्रजोऽभूदितिद्विजाद्विजपत्न्यश्चदध्युः ७ वा
तानवांतिनहिसंतिदस्यवःप्राचीनबर्हिर्जीवतिहोग्रदंडः ॥ गावोनकाल्यंतइदंकुतोरजोलोकोऽधुनाकिंप्रलयायकल्पते ८ प्रसूतिमिश्राःस्त्रियउद्विग्न
चित्ताऊचुर्विपाकोवृजिनस्यैषतस्य ॥ यत्पश्यंतीनांदुहितॄणांप्रजेशःसुतांसतीमवदध्यावनागाम् ९ यस्त्वंतकालेव्युप्तजटाकलापःस्वशूलसूच्यर्पि
तदिग्गजेंद्रः ॥ वितत्यनृत्यत्युदितास्त्रदोर्ध्वजानुच्चाट्टहासस्तनयित्नुभिन्नदिक् १० अमर्षयित्वातमसह्यतेजसंमन्युप्लुतंदुर्विषहंभ्रुकुट्या ॥ करालदंष्ट्राभि
रुदस्तभागणंस्यात्स्वस्तिकिंकोपयतोविधातुः ११ बह्वेवमुद्विग्नदृशोच्यमानेजनेनदक्षस्यमुहुर्महात्मनः ॥ उत्पेतुरुत्पाततमाःसहस्रशोभयावहादिविभू
मौचपर्यक् १२ तावत्सरुद्रानुचरैर्मखोमहान्नानायुधैर्वामनकैरुदायुधैः ॥ पिंगैःपिशंगैर्मकरोदराननैःपर्याद्रवद्भिर्विदुरान्वरुध्यत १३ केचिद्बभंजुःप्राग्वं
शंपत्नीशालांतथापरे ॥ सदआग्नीध्रशालांचतद्विहारंमहानसम् १४ रुद्रावज्ञानंचातोनास्यभद्रंभविष्यतीत्याहुः यस्त्वितिद्वाभ्याम् व्युप्तोविकीर्णोजटाकलापोयस्य स्वशू
लस्यसूच्यामग्रेऽर्पिताःप्रोतादिग्गजेंद्रायेनउदितान्युन्नमितान्यस्त्राणियैस्तेदोषोबाहवएवध्वजास्तान्वितत्यहर्षेणनृत्यति उच्चोऽट्टहासःकठोरोहासएवस्तनयित्नुर्गर्जितंतेनभिन्नाविदीर्णादिशोयेनसः
१० अमर्षयित्वाऽसहनयुक्तंकृत्वा मन्युप्लुतंक्रोधव्याप्तम् उदस्तोविक्षिप्तोभगणोनक्षत्रसंघोयेन पुनश्चतंकोपयतोविधातुरपिकिंस्वस्तिस्यान्नस्यादेव काऽअन्यस्यकथा ११ उद्विग्नाप्रचलितादृग्यस्यतेन
जनेनबहुयथाभवत्येवमुच्यमानेसत्युत्पाततमामहोत्पाताउत्थिताःपर्यक्सर्वतश्च कथंभूताः महात्मनोऽपिदक्षस्यभयावहाः १२ नानाऽऽयुधानियेषांवामनकैर्ह्रस्वैःउद्यतायुधैः पिंगैःकपिलैःपिशंगैःपी
तैः मकरस्येवोदरमाननंचयेषांतैः परितोधावद्भिरवरुद्धः १३ यज्ञशालायाःपूर्वपश्चिमस्तंभयोरर्पितंपूर्वपश्चिमायतंकाष्ठंप्राग्वंशस्तम् यज्ञशालायाःपश्चिमतःपत्नीशालातां यज्ञशालायाःपुरतःस्थितंसदो
मंडपम् सदसःपुरोहविर्धानंतस्योत्तरतआग्नीध्रशालाम् तद्विहारंयजमानगृहम् महानसंपाकभोजनशालाम् १४

रुरुजुर्बभंजुः उत्तरवेद्यामेखलाःसीमासूत्राणि आज्ञागुरूणांह्यविचारणीयाइतिहेतोर्नतेदोषभाजिनइतिभावः १५ मत्यासन्नान्पलायितान्समीपस्थान्पलायितानपिजगृहुः १६ १७ ग्रावभिरर्द्यमानाःनैकधाअनेकधादुद्रुवुः १८ स्रुवोहस्तेयस्य भवोवीरभद्रःलुलुंचेउत्पाटितवान् .१९ उज्जहारोद्धृतवान् यःसदस्थःसभायांस्थितःसन्शपंतंशिवंनिंदांकुर्वंतंदक्षमक्ष्णाऽक्षिनिकोचेनासूसुचत्प्रेरितवान् २० कलिंगदेशराजस्यानिरुद्धोद्वाहेबलभद्रोयथाद्यूतेदंतान्पातितवान् गरिमणिगुरुतरेरुद्रेनिंद्यमानेदतोदंतान्दर्शयन्योजहास पूष्णोरितिपाठेद्विवचनमैंद्रापौष्णश्चरुर्भवतीत्यत्रान्यसहितस्यापिपूष्णोदंतपातमाह्यर्थंसूचितवान् तथाहि पूषाप्रपिष्टभागोऽ दंतकोहितंदेवाअब्रुवन्निति विहितस्यपेषणस्यद्विदैवसाभावात्तत्रतस्यदंताःसंतीतिवक्तव्यंस्यान्नचतैत्संगच्छतइत्याशंक्यतत्रापितस्यदंतपातोऽवस्थाभेदेप्रवृत्तेमद्विवचनेनप्राप्यतेअतएवपूष्णोऽनुग्रहंद्वेधावक्ष्यति पूषातुयजमानस्यदद्भिर्जक्षितुपिष्टभुगिति केवलश्चेत्पिष्टभुग्भविष्यति अन्यसहितश्चेद्यजमानस्यदद्भिर्भक्षयिष्यतीत्यर्थः २१ छिंदन्नपीत्यत्र

रुरुजुर्यज्ञपात्राणितथैकेग्नीननाशयन् ॥ कुंडेष्वमूत्रयन्केचिद्बिभिदुर्वेदिमेखलाः १५ अबाधंतमुनीनन्यएकेपत्नीरतर्जयन् ॥ अपरेजगृहुर्देवान्प्रत्यासन्नान्पलायितान् १६ भृगुंबबंधमणिमान्वीरभद्रःप्रजापतिम् ॥ चंडीशःपूषणंदेवंभगंनंदीश्वरोऽग्रहीत् १७ सर्वएवर्त्विजोदृष्ट्वासदस्याःसदिवौकसः ॥ तैरर्द्यमानाःसुभृशंग्रावभिर्नैकधाऽद्रवन् १८ जुह्वतःस्रुवहस्तस्यश्मश्रूणिभगवान्भवः ॥ भृगोर्लुलुंचेसदसियोऽहसत्श्मश्रुदर्शयन् १९ भगस्यनेत्रेभगवान्पातितस्यरुषाभुवि ॥ उज्जहारसदस्थोऽक्ष्णायःशपंतमसूसुचत् २० पूष्णश्चापातयद्दंतान्कालिंगस्ययथाबलः ॥ शप्यमानेगरिमणियोहसद्दर्शयन्दतः २१ आक्रम्योरसिदक्षस्यशितधारेणहेतिना ॥ छिंदन्नपितदुद्धर्तुंनाशक्नोत्त्र्यंबकस्तदा २२ शस्त्रैरस्त्रान्वितैरेवमनिर्भिन्नत्वचंहरः ॥ विस्मयंपरमापन्नोदध्यौपशुपतिश्चिरम् २३ दृष्ट्वासंज्ञपनंयोगंपशूनांसपतिर्मखे ॥ यजमानपशोःकस्यकायात्तेनाहरच्छिरः २४ साधुवादस्तदातेषांकर्मतत्तस्यशंसताम् ॥ भूतप्रेतपिशाचानामन्येषांतद्विपर्ययः २५ जुहावैतच्छिरस्तस्मिन्दाक्षिणाग्नावमर्षितः ॥ तद्देवयजनंदग्ध्वाप्रातिष्ठद्गुह्यकालयम् ॥ २६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेदक्षयज्ञविध्वंसोनामपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ अथदेवगणाःसर्वेरुद्रानीकैःपराजिताः ॥ शूलपट्टिशनिस्त्रिंशगदापरिघमुद्गरैः १ संच्छिन्नभिन्नसर्वांगाःसर्त्विक्सभ्याभयाकुलाः ॥ स्वयंभुवेनमस्कृत्यकार्त्स्न्येनैतन्न्यवेदयन् २ उपलभ्यपुरैवैतद्भगवानब्जसंभवः ॥ नारायणश्चविश्वात्मानकस्याध्वरमीयतुः ३

शिरइत्युपरिव्यक्तीभविष्यति त्र्यंबकोवीरभद्रः २२ अस्त्रान्वितैर्मंत्रसहितैः अनिर्भिन्नात्वग्यस्यतथाभूतंदृष्ट्वेतिशेषः २३ सपशूनांपतिर्मखेसंज्ञपनंयोगंकंठनिष्पीडनादिरूपंमारणोपायंदृष्ट्वातेनोपायेनाहरत् २४ अन्येषांब्राह्मणादीनांतद्विपर्ययोऽसाधुवादः अभूदितिशेषः २५ गुह्यकालयंकैलासम् ॥ २६ ॥ इतिचतुर्थेटीकायांपंचमोऽध्यायः ५ षष्ठेतुदेवसंघेनसहगत्वाभवंविधिः । सांत्वयामासदक्षादिजीविताद्यर्थमादरात् १ अथदेवगणाःस्वयंभुवेन्यवेदयन्नितिद्वितीयेनान्वयः १ शूलादिभिःसंछिन्नानित्रुटितानिभिन्नानिविदीर्णान्यंगानियेषाम् सहऋत्विग्भिःसभ्यैश्चवर्तमानाः २ कस्यदक्षस्ययज्ञेब्रह्माविष्णुश्चनेयतुर्नजग्मतुःयत्रारुद्रकोपयज्ञस्तत्रनारायणविरिंचावपिनागतौ ३

विभुर्ब्रह्मा तेजीयस्यतितेजस्विनिपुरुषेकृतागसिसत्यपिस्वयंतत्रकृतागसांबुभूषतामपराधंकर्त्तुमिच्छतांसातथाबुभूषातेषांक्षेमायनभूयात् प्रायेणेतिलोकोक्तिः नभवेदेवेत्यर्थः ४ अथापिप्रसादयध्वंक्ष
मापयत येभवंतोबर्हिषोयज्ञस्यभागभाजंपरादुर्दूरादेवखंडितवंतः प्रगृहीतांघ्रिपद्मंपादौप्रगृह्येत्यर्थः ५ अध्वरस्यजीवितंपुनःसंधानंप्रार्थयमानाःसंतः यस्मिन्कुपितेसतिसपालोलोकोनभवेन्नश्येदि
त्यर्थः ६ वयंतुतत्रगंतुंबिभीमस्त्वमेवकंचिदुपायंविधत्स्वेतिचेदतआह नेति यज्ञस्तदानींतनइंद्रः यस्यतत्त्वंबलवीर्ययोःप्रमाणमियत्तांचनविदुः वीर्यंपराक्रमः पापमितिपाठेऽपराधम् ७ ८ कैलासंव
र्णयति जन्मौषधीत्यादिचतुर्दशभिः नरेतरैर्देवैर्जुष्टम् ९ शृंगैरमणंरतिप्रदमित्युत्तरेणान्वयः कथंभूतैर्नानाधातुभिर्विचित्रितैः नानाद्रुमलतागुल्माश्रयेषु १० नानाअमलानिप्रस्रवणानियेषु नानाकंदराः
सानवश्चयेषु रमणैःसहक्रीडंतीनाम् ११ मयूराणांकेकाभिःस्वनैर्नादितम् मदांधैरलिभिर्विमूर्छितंमूर्छनारागगतिविशेषस्तद्वद्व्याप्तंकृतम् रक्तकंठानांकोकिलानांप्लावितैःप्लुतत्वंनीतैःस्वरैःअन्येषांचपतत्रि

तदाकर्ण्यविभुःप्राहतेजीयसिकृतागसि ॥ क्षेमायतत्रसाभूयान्नप्रायेणबुभूषताम् ४ अथापियूयंकृताकिल्बिषाभवंयेबर्हिषोभागभाजंपरादुः ॥
प्रसादयध्वंपरिशुद्धचेतसाक्षिप्रप्रसादंप्रगृहीतांघ्रिपद्मम् ५ आशासानाजीवितमध्वरस्यलोकःसपालःकुपितेनयस्मिन् ॥ तमाशुदेवंप्रिययाविहीनं
क्षमापयध्वंहृदिविद्धंदुरुक्तैः ६ नाहंनयज्ञोनचयूयमन्येयेदेहभाजोमुनयश्चतत्त्वम् ॥ विदुःप्रमाणंबलवीर्ययोर्वायस्यात्मतंत्रस्यकउपायंविधित्सेत् ७
सइत्थमादिश्यसुरानजस्तैःसमन्वितःपितृभिःसप्रजेशैः ॥ ययौस्वधिष्ण्यान्निलयंपुरद्विषःकैलासमद्रिप्रवरंप्रियंप्रभोः ८ जन्मौषधितपोमंत्रयोगसिद्धैर्नरे
तरैः ॥ जुष्टंकिन्नरगंधर्वैरप्सरोभिर्वृतंसदा ९ नानामणिमयैःशृंगैर्नानाधातुविचित्रितैः ॥ नानाद्रुमलतागुल्मैर्नानामृगगणावृतैः १० नानाऽमल
प्रस्रवणैर्नानाकंदरसानुभिः ॥ रमणंविहरंतीनांरमणैःसिद्धयोषिताम् ११ मयूरकेकाभिरुतंमदांधालिविमूर्च्छितम् ॥ प्लावितैरक्तकंठानांकूजितैश्चपतत्रि
णाम् १२ आह्वयंतमिवोद्धस्तैर्द्विजान्कामदुघैर्द्रुमैः ॥ व्रजंतमिवमातंगैर्गृणंतमिवनिर्झरैः १३ मंदारैःपारिजातैश्चसरलैश्चोपशोभितम् ॥ तमालैः
शालतालैश्चकोविदारासनार्जुनैः १४ चूतैःकदंबैर्नीपैश्चनागपुन्नागचंपकैः ॥ पाटलाशोकबकुलैःकुंदैःकुरबकैरपि १५ स्वर्णार्णशतपत्रैश्चवरवेणुकजाति
भिः ॥ कुब्जकैर्मल्लिकाभिश्चमाधवीभिश्चमंडितम् १६ पनसोदुंबराश्वत्थप्लक्षन्यग्रोधहिंगुभिः ॥ भूर्जैरोषधिभिःपूगैराजपूगैश्चजंबुभिः १७ खर्जूराम्र
तकाम्राद्यैःप्रियालमधुकेंगुदैः ॥ द्रुमजातिभिरन्यैश्चराजितंवेणुकीचकैः १८ कुमुदोत्पलकह्लारशतपत्रवनर्द्धिभिः ॥ नलिनीषुकलंकूजत्खगवृंदोपशो
भितम् १९ मृगैःशाखामृगैःक्रोडैर्मृगेंद्रैर्ऋक्षशल्यकैः ॥ गवयैःशरभैर्व्याघ्रैरुरुभिर्माहिषादिभिः २०

णांकूजितैः १२ उद्धस्तैरुन्नतशाखैर्द्रुमैर्द्विजान्पक्षिणआह्वयंतमिव लोकेहिहस्तमुत्क्षिप्योच्चैःस्वरेणाऽऽह्वानमर्थिनांकुर्वंतिअद्रिश्चोत्क्षिप्तहस्ताकारैर्द्रुमैस्तत्रत्यपक्षिस्वनैश्चतथालक्ष्यतइत्यर्थः व्रजद्भिर्मा
तंगैर्व्रजंतमिव निर्झरध्वनिभिर्गृणंतंभाषमाणमिव १३ १४ चूताम्रयोर्नीपकदंबयोरवांतरजातिभेदः वेणुकीचकयोश्चनीरंध्रसरंध्रत्वेनभेदः १५ स्वर्णार्णैःस्वर्णवर्णैःशतपत्रैर्मंडितम् रेणुकजातिभिरित्य
त्ररेणुकाएला जातिर्मालती १६ १७ द्रुमजातिभिरित्यत्रजातिरवांतरभेदसामान्यम् १८ कुमुदादिसमृद्धिभिर्हेतुभिर्नलिनीषुसरःसु कलंमधुरंयथाभवत्येवंकूजंतियानिपक्षिवृंदानितैरुपशोभितम् १९ मृ
गादिभिर्निर्जुष्टंनिषेवितम् पूर्वंमृगगणाःशृंगविशेषणत्वेनोक्ताइदानींस्वातंत्र्येणेत्यपौनरुक्त्यम् २०

नाभिभिःकस्तूरीमृगैःकदलीषंडैःसंरुद्धान्यावृतानिनलिनीनांपुलिनानितैःश्रीःशोभायस्मिन् २१ नंदयागंगयापर्यस्तंपरिवेष्टितम् सत्याभवान्याःस्नानेनपुण्यतरमतिसुगंधमुदकंयस्याम् २२ तत्रागिरौव
नंचददृशुः यत्रवनेतन्नामसौगंधिकंपंकजंभवतिजातावेकवचनम् २३ पुरींवर्णयति नंदाचेतिचतुर्भिःसरितौपुरःपुराद्बाह्यतोभवतः तीर्थपादस्यहरेःपादांभोजरजसा २४ ययोर्विगाह्यप्रविश्यक्रीडंति
२५ ययोरंभोविगततृषोपिगजाःपिबंति तत्रहेतुः तासांसुरस्त्रीणांस्नानेनविभ्रष्टंगालितंयन्नवंकुंकुमंतेनपिंजरंपीतवर्णम् गजीःकरिणीः २६ तारंरूप्यम् तारादिमयविमानानांशतैःसंकुलाम् तडिद्भिः
स्त्रीणांघनैर्विमानानांखेनपुर्याःसादृश्यम् २७ यक्षेश्वरपुरींहित्वाऽतिक्रम्यतद्वनंचददृशुःतेदेवाआराद्दूराद्वटंददृशुरितिचतुर्थेनान्वयः कथंभूतंवनम् चित्राणिमाल्यानिफलानिछदाश्चपत्राणियेषु तैर्द्रुमैर्हृद्यं
सुखकरम् २८ रक्तकंठखगानामनीकस्यस्वरैर्मंडिताःषट्पदाःषट्पदस्वरायस्मिन् कलहंसानांकुलस्यप्रेष्ठम् खरदंडानिपद्मानितैर्युक्ताजलाशयायस्मिन् २९ वनकुंजरैःसंघृष्टायेहरिरचंदनद्रुमास्तत्संबं

कर्णांत्रैकपदाश्वास्यैर्निर्जुष्टंवृकनाभिभिः ॥ कदलीषंडसंरुद्धनलिनीपुलिनश्रियम् २१ पर्यस्तंनंदयासत्याःस्नानपुण्यतरोदया ॥ विलोक्यभूतेशगि
रिंविबुधाविस्मयंययुः २२ ददृशुस्तत्रतेरम्यामलकांनामवैपुरीम् ॥ वनंसौगंधिकंचापियत्रतन्नामपंकजम् २३ नंदाचालकनंदाचसरितौबाह्यतः
पुरः ॥ तीर्थपादपदांभोजरजसाऽतीवपावने २४ ययोःसुरस्त्रियःक्षत्तरवरुह्यस्वधिष्ण्यतः ॥ क्रीडंतिपुंसःसिंचंत्योविगाह्यरतिकर्शिताः २५ ययोस्त
त्स्नानविभ्रष्टनवकुंकुमपिंजरम् ॥ वितृषोऽपिपिबंत्यंभःपाययंतोगजागजीः २६ तारहेममहारत्नविमानशतसंकुलाम् ॥ जुष्टांपुण्यजनस्त्रीभिर्यथाखं
सतडिद्घनम् २७ हित्वायक्षेश्वरपुरींवनंसौगंधिकंचतत् ॥ द्रुमैःकामदुघैर्हृद्यंचित्रमाल्यफलच्छदैः २८ रक्तकंठखगानीकस्वरमंडितषट्पदम् ॥ कल
हंसकुलप्रेष्ठंखरदंडजलाशयम् २९ वनकुंजरसंघृष्टहरिचंदनवायुना ॥ अधिपुण्यजनस्त्रीणांमुहुरुन्मथयन्मनः ३० वैदूर्यकृतसोपानावाप्यउत्पलमालि
नीः ॥ प्राप्तंकिंपुरुषैर्दृष्ट्वातआराद्ददृशुर्वटम् ३१ सयोजनशतोत्सेधःपादोनविटपायतः ॥ पर्यक्कृताचलच्छायोनिर्नीडस्तापवर्जितः ३२ तस्मि
न्महायोगमयेमुमुक्षुशरणेसुराः ॥ ददृशुःशिवमासीनंत्यक्तामर्षमिवांतकम् ३३ सनंदनाद्यैर्महासिद्धैःशांतैःसंशांतविग्रहम् ॥ उपास्यमानंसख्याचभ
र्त्रागुह्यकरक्षसाम् ३४ विद्यातपोयोगपथमास्थितंतमधीश्वरम् ॥ चरंतंविश्वसुहृदंवात्सल्याल्लोकमंगलम् ३५ लिंगंचतापसाभीष्टंभस्मदंडजटाजिनम्
अंगेनसंध्याभ्ररुचाचंद्रलेखांचबिभ्रतम् ३६ उपविष्टंदर्भमय्यांबृस्यांब्रह्मसनातनम् ॥ नारदायप्रवोचंतंपृच्छतेशृण्वतांसताम् ३७

धिनावायुनापुण्यजनस्त्रीणांमनःअधिअधिकमुन्मथयन् ३० यत्रचोत्पलमालिन्योवाप्यस्तात्किंपुरुषैःप्राप्तंवनंदृष्ट्वा पाठांतरेकिंपुरुषैःप्राप्तावापीश्चदृष्ट्वेत्यर्थः ३१ योजनशतमुत्सेधउच्छ्रायोयस्य पादोनैः
सर्वतःपंचसप्ततियोजनप्रमाणैर्विटपैःशाखाभिरायतोविस्तृतःपर्यक्सर्वतःकृताअचलाछायायेन निर्गतंनीडंयस्मात् ३२ मुमुक्षूणांशरणेआश्रये त्यक्तामर्षोंऽतकस्तत्तुल्यम् ३३ तंविशिनष्टि सनंद
नाद्यैरितिपंचाभिः सख्याकुबेरेणोपास्यमानम् ३४ विद्याउपासनातपश्चित्तैकाग्र्यंयोगःसमाधिस्तेषांपंथानंप्रवर्त्तनद्वारालोकस्यमंगलंहितंतपोवात्सल्यात्स्नेहादाचरंतम् ३५ संध्याऽभ्ररुचारक्तवर्णे
नांगेनभस्मादिलिंगंचंद्रलेखांचाबिभ्रतम् ३६ व्रतिनामासनंबृसीतस्याम् ब्रह्मप्रवोचंतम् ३७

सव्यंपादपद्मंदक्षिणे उरौकृत्वाविन्यस्यजानुनिचसव्येबाहुंकृत्वादक्षिणबाहुप्रकोष्ठेमणिबंधस्थानेअक्षमालांचकृत्वादक्षिणहस्तकृतयातर्कमुद्रयोपलक्षितमासीनमित्यर्थः तदुक्तंयोगशास्त्रे"एकपादमथैक
स्मिन्विन्यसेदूरुसंस्थितं । इतरस्मिंस्तथाबाहुंवीरासनमिदंस्मृतं । तर्कमुद्राचोक्ता तर्जन्यंगुष्ठयोरग्रेमिथःसंयोज्यचांगुलीः । प्रसार्यबंधनंप्राहुस्तर्कमुद्रेतिमांत्रिका"इति ३८ ब्रह्मनिर्वाणंब्रह्मानंदस्तत्र
समाधिरैकाग्र्यंतमाश्रितम् योगकक्षांयोगपट्टंचवामजानुदृढीकरणार्थंविशेषेणोपाश्रितवंतम् मननशीलामनवस्तेषामाद्यंमुख्यम् ३९ अर्हत्तमोविष्णुर्वामनमूर्तिर्यथाकस्यकश्यपस्य ४० महर्षिभिःसहिता
येनीललोहितमनुवर्ततेतेपितस्मैवंदनंचक्रुः एवंसर्वैर्नमस्कृतःप्राह कृतःप्रणामोदेवैर्यस्मैतम् ४१ यद्यपित्वंनीचवन्मांनमस्करोषितथाऽपितवैश्वर्यमहंवेद्मीत्याह जानइति त्वांविश्वस्येशंजाने तत्रहेतुःजग
तोयोनिर्याशक्तिःप्रकृतिर्बीजंचशिवःपुरुषस्तयोःकारणम् तथाऽपिनिरंतरंनिर्भेदंयद्ब्रह्मनिर्विकारंतदेवत्वामितिजाने ४२ ननुविरुद्धमेतत्तत्राह त्वमेवसरूपयोरविभक्तयोःशिवशक्त्योः क्रीडन्विश्वसृष्ट्या
दिकरोषि ऊर्णनाभिरिव स्वरूपयोरितिपाठेस्वांशयोः अतोनविरोधः ४३ धर्ममर्थंचदोग्धियात्रयीतस्याअभिपत्तयेरक्षणायाध्वरंसृष्टवानासि यद्वा हेधर्मार्थदुघधर्माद्यभिपत्तयेतत्प्राप्तये दक्षेणसूत्रेण

कृत्वोरौदक्षिणेसव्यंपादपद्मंचजानुनि ॥ बाहुंप्रकोष्ठेऽक्षमालामासीनंतर्कमुद्रया ३८ तंब्रह्मनिर्वाणसमाधिमाश्रितंव्युपाश्रितंगिरिशंयोगकक्षाम् ॥ सलोकपा
लामुनयोमनूनामाद्यंमनुंप्रांजलयःप्रणेमुः ३९ सतूपलभ्यागतमात्मयोनिंसुरासुरेशैरभिवंदितांघ्रिः ॥ उत्थायचक्रेशिरसाऽभिवंदनमर्हत्तमःकस्ययथैव
विष्णुः ४० तथाऽपरेसिद्धगणामहर्षिभिर्येवैसमंतादनुनीललोहितम् ॥ नमस्कृतःप्राहशशांकशेखरंकृतप्रणामंप्रहसन्निवात्मभूः ४१ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
जानेत्वामीशंविश्वस्यजगतोयोनिबीजयोः ॥ शक्तेःशिवस्यचपरंयत्तद्ब्रह्मनिरंतरम् ४२ त्वमेवभगवन्नेतच्छिवशक्त्योःसरूपयोः ॥ विश्वंसृजसिपास्य
त्सिक्रीडन्नूर्णपटोयथा ४३ त्वमेवधर्मार्थदुघाभिपत्तयेदक्षेणसूत्रेणससर्जिथाध्वरम् ॥ त्वयैवलोकेऽवसिताश्चसेतवोयान्ब्राह्मणाःश्रद्दधतेधृतव्रताः ४४
त्वंकर्मणांमंगलमंगलानांकर्त्तुःस्मलोकेतनुषेस्वःपरंवा ॥ अमंगलानांचतमिस्रमुल्बणंविपर्ययःकेनतदेवकस्यचित् ४५ नवैसतांत्वच्चरणार्पितात्मनांभूते
षुसर्वेष्वभिपश्यतांतव ॥ भूतानिचात्मन्यपृथग्दिदृक्षतांप्रायेणरोषोऽभिभवेद्यथापशुम् ४६ पृथग्धियःकर्मदृशोदुराशयाःपरोदयेनार्पितहृद्रुजोऽनिशम्
॥ परान्दुरुक्तैर्वितुदंत्यरुंतुदास्तान्मावधीद्दैववधान्भवद्विधः ४७ यस्मिन्यदापुष्करनाभमाययादुरंतयास्पृष्टधियःपृथग्दृशः ॥ कुर्वंतितत्रह्यनुकंपयाकृ
पांनसाधवोदैवबलात्कृतेक्रमम् ४८

निमित्तेन सेतवोवर्णाश्रममर्यादाश्चअवसितानिबद्धानिर्णीताइतिवा श्रद्दधतेश्रद्धयाऽनुतिष्ठंति ४४ सर्वकर्मफलदाताऽपित्वमेवेत्याह हेमंगल मंगलानांशुभानांकर्मणांकर्त्तुःस्वःस्वर्गंपरंमोक्षंचातनुषे अमंग
लानामशुभानांकर्मणांकर्तुश्चतमिस्रंनरकंतनुषे तत्रकेनहेतुनातदेवतस्मिन्नेवकस्यचिद्विपर्ययोभवति ४५ त्वत्कोपोऽत्रहेतुरित्यसंभावितमितिकैमुत्यन्यायेनाह नवैसतांसतःरोषोऽभिभवेत्तवत्वांद्विती
यार्थेषष्ठ्यौपशुमज्ञंयथाऽभिभवतितद्वत् ४६ अतोयेपृथग्धियोभेददृशोऽतःकर्मण्येवदृष्टिर्येषाम् दुष्टआशयोयेषां परेषामुदयेनसंपदाअर्पिताहृदिरुग्येषां अरुंतुदाममर्भेत्तारःदैवेनैववधोयेषांतान्भवाद्विधो
निरुपमःसाधुर्मावधीन्नहन्यात् ४७ प्रत्युतसाधूनांवृत्तमालोक्यानुग्रहमेवकर्तुमर्हसीत्याह द्वाभ्यां यस्मिन्देशेयदाकाले स्पृष्टधियोमोहिताचित्ताःपृथग्दृशोभवंति तत्रापराधेसाधवोह्यनुकंपयानंतर
मेवपरदुःखासहिष्णुतयाचित्तप्रकंपेनकृपांकुर्वंति नतुक्रमंपराक्रमम् कुतः दैवबलात्कृतेर्थेममैवदैवमेवंभूतंकोऽत्रापराधस्तेषामितिमत्वातद्धननंनकुर्वंतइत्यर्थः ४८

भवांस्त्वस्पृष्टमतिरतएवसमस्तदृक्सर्वज्ञः तयामाययाहतआत्मायेषांतेष्वतएवकर्मानुगताचित्तेष्विहापराधेऽनुग्रहंकर्तुमर्हसि ४९ एवंसामान्येनोक्त्वाप्रस्तुतमाह कुर्विति त्रिभिः त्वयाहतस्यातएवास
माप्तस्यप्रजापतेरध्वरस्य हेमनो यत्राध्वरेकुयाज्ञिकाभागिनोऽपितवभागंनददुः भागार्हत्वमाह येनत्वयामखोनिनीयतेफलंप्राप्यते ५० ५१ हेमन्योअनातुरमारोग्यमस्तु ५२ भागश्चतवा
स्त्वित्याह एषइति हेरुद्र यावदित्यव्ययम् यज्ञेकृतेयावानुच्छिष्टोऽवशिष्टोऽर्थस्तावानेषतवभागोऽस्तु हेरुद्र तेभागेनाद्ययज्ञःकल्पतांसंपद्यताम् ॥ ५३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेटीका
यांषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ सप्तमेविष्णुरुद्भूतःस्तुतोदक्षभवादिभिः ॥ यज्ञंप्रवर्तयामासदक्षेणेतिनिरूप्यते ॥ १ ॥ अजेनयोऽनुनीतःप्रार्थितोभवस्तेनाभिहितम् हेमहाबाहोविदुर १ अघमपराधम् स्वापराध

भवांस्तुपुंसः परमस्यमाययादुरंतयाऽस्पृष्टमतिःसमस्तदृक् ॥ तयाहतात्मस्वनुकर्मचेतःस्वनुग्रहंकर्तुमिहार्हसिप्रभो ४९ कुर्वध्वरस्योद्धरणंहतस्यभो
स्त्वयाऽसमाप्तस्यमनोप्रजापते ॥ नयत्रभागंतवभागिनोददुःकुयज्विनोयेनमखोनिनीयते ५० जीवताद्यजमानोयंप्रपद्येताक्षिणीभगः ॥ भृगोःश्मश्रू
णिरोहंतुपूष्णोदंताश्चपूर्ववत् ५१ देवानांभग्नगात्राणामृत्विजांचायुधाश्मभिः ॥ भवताऽनुग्रहीतानामाशुमन्योस्त्वनातुरम् ५२ एषतेरुद्रभागोस्तुयदु
च्छिष्टोऽध्वरस्यवै ॥ यज्ञस्तेरुद्रभागेनकल्पतामद्ययज्ञहन् ५३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेरुद्रसांत्वनंनाम षष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥ मैत्रेयउवा
च ॥ इत्यजेनानुनीतेनभवेनपरितुष्यता ॥ अभ्यधायिमहाबाहोप्रहस्यश्रूयतामिति १ ॥ श्रीमहादेवउवाच ॥ नाघंप्रजेशबालानांवर्णयेनानुचिंतये
॥ देवमायाभिभूतानांदंडस्तत्रधृतोमया २ प्रजापतेर्दग्धशीर्ष्णोभवत्वजमुखंशिरः ॥ मित्रस्यचक्षुषेक्षेतभागंस्वंबर्हिषोभगः ३ पूषातुयजमानस्यदद्भि
र्जक्षतुपिष्टभुक् ॥ देवाःप्रकृतसर्वांगायेमउच्छेषणंददुः ४ बाहुभ्यामश्विनोःपूष्णोहस्ताभ्यांकृतबाहवः ॥ भवंत्वध्वर्यवश्चान्येबस्तश्मश्रुर्भृगुर्भवेत् ५
॥ मैत्रेयउवाच ॥ तदासर्वाणिभूतानिश्रुत्वामीढुष्टमोदितम् ॥ परितुष्टात्मभिस्तातसाधुसाध्वित्यथाब्रुवन् ६ ततोमीढ्वांसमामंत्र्यशुनासीराःसहर्षिभिः
॥ भूयस्तद्देवयजनंसमीढ्वद्वेधसोययुः ७ विधायकार्त्स्न्येनचतद्यदाहभगवान्भवः ॥ संदधुःकस्यकायेनसवनीयपशोःशिरः ८ संधीयमानेशिरसिदक्षोरु
द्राभिवीक्षितः ॥ सद्यःसुप्तइवोत्तस्थौददृशेचाग्रतोमृडम् ९ तदावृषध्वजद्वेषकलिलात्माप्रजापतिः ॥ शिवावलोकादभवच्छरद्ध्रदइवामलः १०
भवस्तवायकृतधीर्नाशक्नोदनुरागतः ॥ औत्कंठ्याद्बाष्पकलयासंपरेतांसुतांस्मरन् ११ कृच्छ्रात्संस्तभ्यचमनःप्रेमविह्वलितःसुधीः ॥ शशंसनिर्व्य
लीकेनभावेनेशंप्रजापतिः ॥ १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मपहृत्यानुगृह्णाति दग्धंशीर्षंयस्यतस्यप्रजापतेरजस्यमुखंयस्मिंस्तत्तथाभूतंशिरोऽस्तु बर्हिषःसंबंधिनंभागम् मित्रनाम्नोदेवस्य ३ प्रकर्षेणकृतानिलग्नान्यंगानियेषांतेभवंतु उच्छेषणंयज्ञावशिष्टम् ४
येषांत्वंगानिनष्टानितेत्वश्विनोर्बाहुभ्यांकृतबाहवःपूष्णोहस्ताभ्यांकृतहस्ताश्चभवंतु अध्वर्यवःअन्येचऋत्विजः बस्तस्यश्मश्रूणियस्य ५ मीढुष्टमःशिवस्तेनोक्तम् परितुष्टैश्चित्तैः ६ मीढ्वांसंशिवंत्वयागत्य
सर्वंकार्यमित्यामंत्र्यसंप्रार्थ्य शुनासीरादेवाःसहमीढुषावेधसाचवर्तमानाःसमीढ्वद्वेधसः ७ कार्त्स्न्येनवक्रहस्तबाह्वादिसाधारण्यंविधाय ८ ९ पूर्वंवृषध्वजद्वेषेणकलिलःकलुषीकृतआत्मायस्यसः तदाश
रत्कालीनोह्रदइवामलोभवत् १० ११ १२

यदपियद्यपिप्रलब्धःपराभूतोमयाभवांस्तथापित्वयादंडोभृतःशिक्षाकृता नतूपेक्षितोऽस्मि युक्तमेवैतदित्याह ब्रह्मबंधुषुचब्राह्मणाभासेष्वपितुभ्यंतवहरेश्चेतिवांयुवयोरवज्ञोपेक्षानास्ति १३ तत्रहेतुमाह वि
द्योते ब्रह्माभूत्वात्वमस्नागस्राक्षीः किमर्थं आत्मतत्त्वमवितुं यद्वा ब्रह्मवेदमात्मतत्त्वंचावितुंसंप्रदायप्रवर्तनेनज्ञापयितुमित्यर्थःतत्तस्मात् हेपरमउत्कृष्ट १४ अत्रचप्रत्युपकारोनास्तीत्याह योऽसावि
ति अविदिततत्त्वदृशाअप्राप्ततत्त्वज्ञानेन तदगणय्यविस्मृत्य अर्हत्तमनिंदयाऽर्वागधःपतंतंमामपाद्राक्षितवान् स्वकृतेनैवपरानुग्रहेणैवतुष्येत् नमयातत्प्रतिकर्त्तुंशक्यमित्यर्थः १५ अनुमंत्रितोऽनुज्ञा
तः उपाध्यायसहितैर्ऋत्विगादिभिः अनुवर्तयामास १६ वीराणांप्रमथादीनांसंसर्गकृतदोषस्यशुद्धयेनिवृत्त्यर्थम् १७ उपात्तहविषाऽध्वर्युणासहविशुद्धयाबुद्ध्याचादध्यौ हेविशांपतेविदुर १८ स्वयाप्र
भयातेषांतेजोमुष्णंस्तिरस्कुर्वन् उपानीतः समीपंप्रापितःस्तोत्रबृहद्रथंतरेवाजौपक्षौतद्वता "बृहद्रथंतरेपक्षावि"तिश्रुतेः १९ तमेवानुवर्णयति श्यामइतिद्वाभ्याम् हिरण्यवद्रशनायस्येतिवस्त्रंलक्ष्यतेअ
र्कतुल्येनकिरीटेनजुष्टः नीलालकाएवभ्रमरास्तैर्मंडितंकुंडलयुक्तमास्यंयस्य कंब्वादिभिरायुधैर्भृत्यरक्षार्थंव्यग्रैर्हिरण्मयैर्भुजैःपुष्पितःकर्णिकारइवशोभमानःभुजानांहिरण्मयत्वंकेयूरकंकणमुद्रिकाद्यलंकारैः

॥ दक्षउवाच ॥ भूयाननुग्रहअहोभवताकृतोमेदंडस्त्वयामयिभृतोयदपिप्रलब्धः ॥ नब्रह्मबंधुषुचवांभगवन्नवज्ञातुभ्यंहरेश्चकुतएवधृतव्रतेषु १३ वि
द्यातपोव्रतधरान्मुखतःस्मविप्रान्ब्रह्मात्मतत्त्वमवितुंप्रथमंत्वमस्राक् ॥ तद्ब्राह्मणान्परमसर्वविपत्सुपासिपालःपशूनिवविभोप्रगृहीतदंडः १४ योऽसौमया
ऽविदिततत्त्वदृशासभायांक्षिप्तोदुरुक्तिविशिखैरगणय्यतन्माम् ॥ अर्वाक्पतंतमर्हत्तमनिंदयाऽपाद्दृष्ट्याऽऽर्द्रयासभगवान्स्वकृतेनतुष्येत् १५ मैत्रेयउवा
च ॥ क्षमाप्यैवंसमीढ्वांसंब्रह्मणाचानुमंत्रितः ॥ कर्मसंतानयामाससोपाध्यायर्त्विगग्निभिः १६ वैष्णवंयज्ञसंतत्यैत्रिकपालंद्विजोत्तमाः ॥ पुरो
डाशंनिरवपन्वीरसंसर्गशुद्धये १७ अध्वर्युणाऽऽत्तहविषायजमानोविशांपते ॥ धियाविशुद्धयादध्यौतथाप्रादुरभूद्धरिः १८ तदास्वप्रभयातेषांद्यो
तयंत्यादिशोदश ॥ मुष्णंस्तेजउपानीतस्तार्क्ष्येणस्तोत्रवाजिना १९ श्यामोहिरण्यरशनोऽर्ककिरीटजुष्टोनीलालकभ्रमरमंडितकुंडलास्यः ॥ कंब्वब्ज
चक्रशरचापगदाऽसिचर्मव्यग्रैर्हिरण्मयभुजैरिवकर्णिकारः २० वक्षस्यधिश्रितवधूर्वनमाल्युदारहासावलोककलयारमयंश्चविश्वम् ॥ पार्श्वभ्रमद्व्यजन
चामरराजहंसःश्वेतातपत्रशशिनोपरिरज्यमानः २१ तमुपागतमालक्ष्यसर्वेसुरगणादयः ॥ प्रणेमुःसहसोत्थायब्रह्मेंद्रत्र्यक्षनायकाः २२ तत्तेजसाहतरु
चःसन्नाजिह्वाःससाध्वसाः ॥ मूर्ध्नाधृतांजलिपुटाउपतस्थुरधोक्षजम् २३ अप्यर्वाग्वृत्तयोयस्यमहित्वात्मभुवादयः ॥ यथामतिगृणंतिस्मकृतानुग्रहवि
ग्रहम् २४ दक्षोगृहीतार्हणसादनोत्तमंयज्ञेश्वरंविश्वसृजांपरंगुरुम् ॥ सुनंदनंदाद्यनुगैर्वृतंमुदागृणन्प्रपेदेप्रयतःकृतांजलिः २५

२० वक्षस्यधिश्रितावधूर्लक्ष्मीर्यस्यसः उदारोहासोऽवलोकश्चतयोःकलयालेशेन पार्श्वउभयतोभ्रमतीव्यजनचामरेएवराजहंसौयस्मिन्सः रज्यमानःशोभातिशयंनीयमानः २१ ब्रह्मेंद्रत्र्यक्षानायकामु
ख्यायेषांते २२ हतरुचस्तिरस्कृतप्रभाः सन्नजिह्वागद्गदवाचः ससाध्वसास्तन्महिम्नाक्षुभितचित्ताः उपतस्थुस्तुष्टुवुः २३ यस्यमहिमानंप्रतितुअर्वागेववृत्तिर्येषांतेऽपियथामतिगृणंतिस्मास्तुवन् कृतःप्र
कटीकृतोनुग्रहार्थंविग्रहोयेनतम् यद्वा तेषामर्वाग्वृत्तित्वेहेतुः तेतुयस्यमहिमहिमा विभूतिमात्ररूपाइत्यर्थः २४ तत्रतावद्दक्षस्तुतिप्रकारमाह दक्षइति गृहीतमर्हणसादनोत्तमंयेनतंउत्तमेपात्रेआसाद्यार्हणे
षुसमर्पितेषुप्रीत्यासाऽर्हणपात्रंस्वयमेवयेनगृहीतामित्यर्थः यद्वा कथंप्रपेदे गृहीतमर्हणसादनोत्तमंयथाभवतितद्गृहीत्वाप्रपेदइत्यर्थः गृहीत्वेतिपाठस्तुसुगमः गृणन्स्तुवन्प्रपेदेशरणंजगाम "दक्षऋत्विक्
सदस्येशभृगुब्रह्मेंद्रयोषितः ॥ ऋषयश्चतथासिद्धायजमानीचलोकपः ॥ योगिब्रह्माग्निदेवाश्चस्तुवंतिजगदीश्वरम् ॥ तथागंधर्वविद्याधरब्राह्मणाश्चपृथक्स्मृतैः" २५

ननुसाक्षात्परमेश्वरएवरुद्रस्तस्यब्रह्मपुत्रत्वेनजीवत्वमनुकारमात्रं हंत किमितित्वयाभेददृष्ट्याऽसाववज्ञातइतिमांभगवानाक्षेप्स्यतीत्याशंक्याप्रच्युतस्वरूपस्यजीवधर्मनाट्यंतवैवसंगच्छतेनान्यस्येत्याह शु
द्धमिति स्वधाम्निस्वस्वरूपेतिष्ठन्भवान्शुद्धंचिन्मात्रंचैतन्यघनः शुद्धत्वहेतुः उपरतानित्यनिवृत्ताऽखिलाबुद्ध्यवस्थायस्मात् अतः एकंभेदशून्यं अतएवाभयम् द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः जीवस्या
पिवस्तुतएवंभूतत्वात्तद्वैलक्षण्यार्थमुक्तम् मायांप्रतिषिध्याभिभूयस्वतंत्रएवसंस्तयामाययापुरुषत्वंमनुष्यनाट्यमुपेत्यतस्यांमायायांतिष्ठन्नपरिशुद्धइवरागादिमानिवास्ते रामकृष्णाद्यवतारेतथाप्रतीयतेभवा
नित्यर्थः अन्येत्वविद्योपाधयोमायाऽभिभूताःसंसरंति अतस्त्वमेवेश्वरोनरुद्रादयइतिभावः अतएवेमांदृष्टिंभगवान्वारयिष्यति 'अहंब्रह्माचशर्वश्चजगतःकारणंपरमि'त्यादिना २६ ऋत्विजोऽपिस्वस्यापरा
धंपरिहरंतःस्तुवंति भोअनंजनउपाधिमलशून्य यद्यपित्वमेवरुद्रादिदेवतारूपतस्तथाऽपिनंदीश्वरशापात्कर्मण्येवदुराग्रहधियःसंतस्तवतत्त्वंनविद्मःकिंतुधर्मस्योपलक्षणभूतंत्रिवृत्त्रयीप्रतिपाद्यमध्वराख्यं
तवरूपमस्माभिर्ज्ञातम् कीदृशम् यदर्थंयस्यसिद्धयेऽधिदैवंदेवताऽधिकारेणादोव्यवस्थाःअमूर्व्यवस्थाः अत्रेयमेवदेवतानान्येत्येवंभूतनियमाइत्यर्थः यद्वा व्यवस्थाइत्याख्यातम् अडागमाद्यभावआर्षः
यदर्थमदइदमिंद्राद्यधिदैवंरूपंविशेषेणास्थितवानसीत्यर्थः २७ सदस्यास्तुनिरीश्वरेपिदक्षाध्वरेधनलोभेनस्वप्रवृत्तिमनुचिंत्यानुतप्ताविरक्तिमाशासानाःस्तुवंति हेशरणदआश्रयप्रद उत्पत्त्यध्वनिसंसा

दक्षउवाच ॥ शुद्धंस्वधाम्न्युपरताखिलबुद्ध्यवस्थंचिन्मात्रमेकमभयंप्रतिषिध्यमायाम् ॥ तिष्ठंस्तयैवपुरुषत्वमुपेत्यतस्यामास्तेभवानपरिशुद्धइवात्मतं
त्रः ॥ २६ ॥ ऋत्विजऊचुः ॥ तत्त्वंनतेवयमनंजनरुद्रशापात्कर्मण्यवग्रहधियोभगवन्विदामः ॥ धर्मोपलक्षणमिदंत्रिवृदध्वराख्यंज्ञातंयदर्थमधिदैव
मदोव्यवस्थाः ॥ २७ ॥ सदस्याऊचुः ॥ उत्पत्त्यध्वन्यशरणउरुक्लेशदुर्गेंतकोग्रव्यालान्विष्टेविषयमृगतृष्णात्मगेहोरुभारः ॥ द्वंद्वश्वभ्रेखलमृगभये
शोकदावेज्ञसार्थःपादौकस्तेशरणदकदायातिकामोपसृष्टः ॥ २८ ॥ रुद्रउवाच ॥ तववरदवरांघ्रावाशिषेहाखिलार्थेह्यपिमुनिभिरसक्तैरादरेणार्हणी
ये ॥ यदिरचितधियंमाविद्यलोकोऽपविद्धंजपतिनगणयेतत्त्वत्परानुग्रहेण ॥ २९ ॥ भृगुरुवाच ॥ यन्माययागहनयाऽपहृतात्मबोधाब्रह्मादयस्तनु
भृतस्तमसिस्वपंतः ॥ नात्मन्श्रितंतवविदंत्यधुनाऽपितत्त्वंसोयंप्रसीदतुभवान्प्रणतात्मबंधुः ॥ ३० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नैतत्स्वरूपंभवतोऽसौपदार्थभेद
ग्रहैःपुरुषोयावदीक्षेत् ॥ ज्ञानस्यचार्थस्यगुणस्यचाश्रयोमायामयाद्व्यतिरिक्तोयतस्त्वम् ३१

रमार्गेवर्तमानोऽज्ञानांसार्थःसमूहस्तेपादौकस्त्वत्पदरूपंनिवासंकदायास्यति कथंभूतेसंसारमार्गेअशरणेविश्रामस्थानशून्येउरुक्लेशाएवदुर्गमस्थानानियस्मिन् अंतकएवोग्रोव्यालस्तेनान्विष्टेलक्षीकृतेविष
यरूपामृगतृष्णमृगतृष्णिकायस्मिन् आत्माहंकारास्पदंशरीरंममत्वास्पदंगेहंचसएवोरुभारोयस्यसः द्वंद्वानिसुखदुःखादीन्येवश्वभ्राणिगर्तायस्मिन् खलाएवमृगाव्याघ्रादयस्तेभ्योभयंयस्मिन् शोक
एवदावाग्निर्यस्मिन् कामेनोपसृष्टःपीडितः २८ श्रीरुद्रस्तुपूर्वममनिंदादुःसहाऽऽसीदिदानींतुतांनगणयामीत्याह तवेति आशिषाकामेनाऽऽसक्तैर्निष्कामैरचितधियमभिनिवेशितचित्तं मामामविद्योविद्या
हीनोलोकोयद्यपविद्धंजपत्याचारभ्रष्टंजल्पतितज्जल्पनमहंनगणये तत्रहेतुः तवयःपरोऽनुग्रहस्तेन त्वत्पराणांवायोऽनुग्रहस्तेन २९ भृगुस्तुस्वभावतस्तत्त्वज्ञानहीनाजीवाअतोऽज्ञानकृतंममदुश्चेष्टितंक्षम
स्वेत्याह यन्माययेति आत्मन्नात्मनिश्रितमनुगतंतवतत्त्वंनविदंति प्रणतानामात्माबंधुश्च ३० ब्रह्मादयोनविदंतीतिभृगुणोक्तंतदसहमानोब्रह्मातत्त्वज्ञानमाविष्कुर्वन्निवाह नैतदिति पदार्थभेदग्राहकैरिंद्रि
यैः गुणस्येंद्रियस्य यद्वा ज्ञानार्थयोःकारणस्यसत्त्वादेः अतएवासतोमायामयाद्व्यतिरिक्तोभवान् ३१

इंद्रस्त्वद्रियविषयः सर्वोऽपिमिथ्येतिब्रह्मणोक्तमसहमानआह इदंतववपुरप्युपपन्नमेवनतुप्रपंचवदनिर्वचनीयतयाऽनुपपन्नम् सुराणांविद्विषःक्षपयंतीतितथातैर्भुजदंडैरुपलक्षितम् ३२ ऋत्विजांपत्न्यः
स्तुवंति यज्ञोऽयंतवयजनायत्वांयष्टुंकेनब्रह्मणापूर्वंसृष्टः हेयज्ञात्मंस्तंनोयज्ञंनलिनकांत्यादृशानेत्रेणपुनीहिपवित्रंकुरु कथंभूतंयज्ञम् शवाःशेरतेयस्मिन्निति शवशयनंश्मशानंतद्वदाभाप्रतीतिर्यस्यसचासौ
शांतमेधश्चोपरतोत्सवः मेधशब्देनपशुहिंसाद्युत्सवोलक्ष्यते शवमुदकंतत्रशेतेइतितथा।पद्मंतन्नाभेतिसंबोधनंवा ३३ ऋषयस्तुकर्माण्यनुतिष्ठंतस्तत्पुण्येनतत्फलेनचयुज्यंतेभगवतितुतदभावमालक्ष्यविस्मिताः
स्तुवंति अनन्वितमघटमानंयद्यस्मादात्मनास्वयंकर्माचरस्यनुतिष्ठसिनत्वज्यसेलिप्यसे यतश्चान्येविभूतयेसंपदेईश्वरींलक्ष्मीमुपसेदुर्भेजुः यद्वा यतइतिसार्वविभक्तिकस्तसिः यामित्यर्थः भवांस्तुस्वयमे
वानुवर्तमानांतांनमन्यतेनाद्रियते ३४ सिद्धास्तुतत्कथासुखमभिनंदंतःस्तुवंति अयंनोमनोगजस्त्वत्कथैवमृष्टंशुद्धंपीयूषंतन्मयींयानदीतस्यामवगाढःप्रविष्टोदावाग्नितुल्यंसंसारतापंनसंस्मरतिस्मनचत
तोनिर्गच्छति ब्रह्मसंपन्नवद्ब्रह्मैक्यंप्राप्तइव ३५ यजमानीदक्षपत्नीस्तौति तेस्वागतंभद्रमागमनंजातं हेअधीशयथा।शिरसाहीनःकबंधमात्रःपुरुषोंऽगैःकरचरणाद्यवयवैःशोभमानैरपिनशोभते तथात्वां

इंद्रउवाच ॥ इदमप्यच्युतविश्वभावनंवपुरानंदकरंमनोदृशाम् ॥ सुरविद्विट्क्षपणैरुदायुधैर्भुजदंडैरुपपन्नमष्टभिः ३२ ॥ पत्न्यऊचुः ॥ यज्ञोऽयंतवय
जनायकेनसृष्टोविध्वस्तःपशुपतिनाऽद्यदक्षकोपात् ॥ तंनस्त्वंशवशयनाभशांतमेधंयज्ञात्मन्नलिनरुचादृशापुनीहि ३३ ॥ ऋषयऊचुः ॥ अनन्वितंते
भगवन्विचेष्टितंयदात्मनाचरसिहिकर्मनाज्यसे ॥ विभूतयेयतउपसेदुरीश्वरींनमन्यतेस्वयमनुवर्ततींभवान् ३४ ॥ सिद्धाऊचुः ॥ अयंत्वत्कथामृष्टपी
यूषनद्यांमनोवारणःक्लेशदावाग्निदग्धः ॥ तृषार्त्तोवगाढोनसस्मारदावंननिष्क्रामतिब्रह्मसंपन्नवन्नः ३५ ॥ यजमान्युवाच ॥ स्वागतंतेप्रसीदेशतुभ्यंन
मःश्रीनिवासश्रियाकांतयात्राहिनः ॥ त्वामृतेऽधीशनांगैर्मखःशोभतेशीर्षहीनःकबंधोयथापूरुषः ३६ ॥ लोकपालाऊचुः ॥ दृष्टःकिंनोदृग्भिरसद्ग्रहै
स्त्वंप्रत्यग्द्रष्टादृश्यतेयेनदृश्यम् ॥ मायात्येषाभवदीयाहिभूमन्यस्त्वंषष्ठःपंचभिर्भासिभूतैः ३७ ॥ योगेश्वराऊचुः ॥ प्रेयान्नतेऽन्योऽस्त्यमुतस्त्वयिप्र
भोविश्वात्मनीक्षेन्नपृथग्यआत्मनः ॥ अथापिभक्त्येशतयोपधावतामनन्यवृत्त्याऽनुग्रहाणवत्सल ३८ जगदुद्भवस्थितिलयेषुदैवतोबहुभिद्यमानगुणया
त्ममायया ॥ रचितात्मभेदमतयेस्वसंस्थयाविनिवर्तितभ्रमगुणात्मनेनमः ३९

विनाकेवलंमयराजाद्यंगैर्मखोनशोभतेऽतोनःश्रियासहत्रायस्व त्वद्भक्तान्कुर्वित्यर्थः ३६ लोकपालास्त्वीश्वरत्वाभिमानारूढाभगवतस्तत्त्वमपश्यंतऊचुःदृष्टःकिंनदृष्टइत्यर्थः कुतः असद्ग्रहैः पुंस्त्वमाविष्ट
लिंगत्वात् असत्प्रकाशरूपाभिर्दृग्भिरिंद्रियैः अयंभावः शुद्धचित्तानांत्वंशुद्धसत्त्वमूर्तिर्भासिअस्माकंतुबहिर्मुखेंद्रियाणांपंचभूतोपलक्षितोजीवविशेषइवावभासि अतस्त्वमस्मदिंद्रियगोचरोनभवसि धि
गस्मज्जीवितमिति ३७ योगेश्वरास्तदभेदेनभजतामनुग्रहभाक्त्वंमन्यमानाःस्वामिभृत्यभावेनभजतामप्यनुग्रहंप्रार्थयमानाःस्तुवंतिद्वाभ्यां प्रेयानिति विश्वात्मनिपरब्रह्मणित्वयियआत्मनःपृथक्त्वंनेक्षेत
अमुतोऽमुष्मादन्यस्तेप्रेष्ठोनास्ति आत्मनोजीवान्पृथङ्नेक्षेतेतिवा हेवत्सलभक्तजनप्रियअनन्यवृत्त्याऽव्यभिचारिण्याभक्त्याभजतोऽनुगृहाणेत्यर्थः ३८ अव्यभिचारिणीभक्तिःकथंस्याद्भजनीयानांबहुत्वा
दित्याशंक्याहुः जगतउद्भवादिषुनिमित्तेषुदैवताजीवादृष्टाद्बहुधाभिद्यमानागुणायस्यास्तयास्वमाययाऽऽत्मनिस्वरूपेरचिताब्रह्मादिभेदमतिर्येनतस्मै स्वसंस्थयाकेवलस्वरूपावस्थानेनचाविनिवर्ति
तोभेदभ्रमोगुणाश्चतद्धेतवआत्मनियेनतस्मै ३९

शब्दब्रह्मस्तौति नमस्तइति श्रितस्वीकृतंसत्त्वंयेनातोधर्मादिफलप्रसवित्रे ननुसत्त्वगुणत्वंनिर्गुणत्वंचैकस्यकथमित्याशंक्याह यस्यकाष्ठांतत्त्वंनाहंवेद्मिअपरेरुद्रादयश्चनविदुस्तस्मै ४० अग्निस्तुयज्ञमूर्तीं प्रणमति यस्यतेजसासुष्ठुसमिद्धंप्रदीप्तंतेजोयस्यसोऽहंप्रशस्तेऽध्वरेहविर्वहामि तंयज्ञियंयज्ञायहितंपालकम् यज्ञंयज्ञमूर्तिम् पंचविधत्वमैतरेयकेउक्तं " सएषयज्ञःपंचविधोऽग्निहोत्रंदर्शपूर्णमासौचातुर्मास्यानिपशुःसोम" इति पंचभिर्यजुर्भिर्यज्ञमंत्रैःस्विष्टंसुपूजितम् तथाचश्रुतिः"आश्रावयेतिचतुरक्षरमस्तुश्रौषडितिचतुरक्षरंयजेतिद्व्यक्षरं येयजामहइतिपंचाक्षरं द्व्यक्षरोवषट्कारः"स्मृतिश्च चतुर्भिश्चचतुर्भिश्चद्वाभ्यांपंचभिरेवच ॥ हूयतेचपुनर्द्वाभ्यांसमोविष्णुःप्रसीदत्वि"ति ४१ देवास्तुसत्यंवयमपिदेवास्तथाऽपिजगदाद्यंतयोस्त्वमेवनान्यःकश्चिदित्याहुःपुरेति कल्पापायेप्रलयेविकृतंकार्यजातमुदरीकृत्यसंहृत्यत्वमवाद्यःपुमानुरगेंद्रएवाधिकंशयनंशय्यातस्मिन्शेषेशयनंकरोषि सिद्धैर्जनलोकादिवासिभिर्विमृशिताविचिंतिताऽध्यात्मपदवीज्ञानमार्गोयस्यसएवत्वंयइदानीमक्ष्णोःपथिचरसिप्रत्यक्षोसि अवसिरक्षसि ४२ गंधर्वाप्सरसस्तुवयंभियोकवलंसर्वानिपपरमेश्वरत्वेनोपश्लोकयामस्त्वमेवतुपरमेश्वरोऽन्येतुत्वदंशाएवेत्याहुःअंशांशाइति हेविभूमन्महत्तमक्रीडाभांडंक्रीडोपकरणंविश्वंब्रह्मांडंयस्यतस्मैतेनमनंकुर्मः ४३

ब्रह्मोवाच ॥ नमस्तेश्रितसत्त्वायधर्मादीनांचसूतये ॥ निर्गुणायचयत्काष्ठांनाहंवेदापरेऽपिच ४० ॥ अग्निरुवाच ॥ यत्तेजसाऽहंसुसमिद्धतेजाहव्यंवहेस्वध्वरआज्यसिक्तम् ॥ तंयज्ञियंपंचविधंचपंचभिःस्विष्टंयजुर्भिःप्रणतोस्मियज्ञम् ४१॥ देवाऊचुः ॥ पुराकल्पापायेस्वकृतमुदरीकृत्यविकृतंत्वमेवाद्यस्तस्मिन्सलिलउरगेंद्राधिशयने ॥ पुमाञ्छेषेसिद्धैर्हृदिविमृशिताध्यात्मपदविःसएवाद्याक्ष्णोर्यःपथिचरसिभृत्यानवसिनः ४२ ॥ गंधर्वाऊचुः ॥ अंशांशास्तेदेवमरीच्यादयएतेब्रह्मेंद्राद्यादेवगणारुद्रपुरोगाः ॥ क्रीडाभांडंविश्वमिदंयस्यविभूमंस्तस्मैनित्यंनाथनमस्तेकरवाम ४३ ॥ विद्याधराऊचुः ॥ त्वन्माययाऽर्थमभिपद्यकलेवरेस्मिन्कृत्वाममाहमितिदुर्मतिरुत्पथैःस्वैः ॥ क्षिप्तोऽप्यसद्विषयलालसआत्ममोहंयुष्मत्कथाऽमृतनिषेवकउद्व्युदस्येत् ४४ ॥ ब्राह्मणाऊचुः ॥ त्वंक्रतुस्त्वंहविस्त्वंहुताशःस्वयंत्वंहिमंत्रःसमिद्दर्भपात्राणिच ॥ त्वंसदस्यर्त्विजोदंपतीदेवताअग्निहोत्रंस्वधासोमआज्यंपशुः ४५ त्वंपुरागांरसायामहासूकरोदंष्ट्रयापद्मिनींवारणेंद्रोयथा ॥ स्तूयमानोनदँल्लीलयायोगिभिर्व्युज्जहर्थत्रयीगात्रयज्ञक्रतुः ४६ सप्रसीदत्वमस्माकमाकांक्षतांदर्शनंतेपरिभ्रष्टसत्कर्मणाम् ॥ कीर्त्यमानेनृभिर्नाम्नियज्ञेशतेयज्ञविघ्नाःक्षयंयांतितस्मैनमः ४७ मैत्रेयउवाच ॥ इतिदक्षःकविर्यज्ञंभद्ररुद्रावमर्शितम् ॥ कीर्त्यमानेहृषीकेशेसंनिन्येयज्ञभावने ४८ भगवान्स्वेनभागेनसर्वात्मासर्वभागभुक् ॥ दक्षंबभाषआभाष्यप्रीयमाणइवानघ ४९

विद्याधरास्तुकेवलंविद्याभिःसंपदःप्राप्यंतेअहंकारादिव्यामोहनिवृत्तिस्तुत्वत्कथाश्रवणंविनानास्तीत्याहुः अर्थपुरुषार्थसाधनंकलेवरमभिपद्यप्राप्यत्वन्माययाऽस्मिन्ममेत्यहमितिचाभिमानम् कृत्वेममात्ममोहंयुष्मत्कथाऽमृतनिषेवकउदुच्चैर्व्युदस्येत्परित्यज्येन्नान्यः ननुस्वैःपुत्रादिभिरधिक्षिप्तोदुःखितःसन्परित्यजेदेव नेत्याहुः क्षिप्तोऽपिदुर्मतिः असत्सुविषयेष्वेवलालसातृष्णायस्यसः ४४ ब्राह्मणास्तुवंति त्वामितित्रिभिः सदस्याश्चऋत्विजश्च ४५ गांपृथ्वींरसायारसातलाद्दंष्ट्रयाव्युज्जहर्थविशेषेणोद्धृतवानासि योगिभिस्तूयमानःहेत्रयीगात्रवेदमूर्ते यज्ञोयागःसयूपस्तद्विशेषः क्रतुस्तद्रूपी यज्ञसंकल्परूपइतिवा यज्ञःक्रतुःकर्मयस्येतिवा ४६ सत्वमस्माकंत्वद्दर्शनमाकांक्षतांप्रसीदअस्मद्यज्ञमप्युद्धरेत्यर्थः नचाशक्यंतवैतत् यतस्तवनाम्निकीर्त्यमानएवयज्ञविघ्नाःक्षयंयांति एवंप्रभावोयस्तस्मैनमः ४७ इत्यनेनप्रकारेणसर्वैःकीर्त्यमाने हेभद्रविदुर संनिन्येप्रवर्त्तयामास ४८ सर्वात्मतयासर्वभागभोक्ताऽपिभगवान्निजानंदतृप्तोऽपिस्वेनभागेनत्रिकपालपुरोडाशेनप्रीयमाणइवदक्षमाभाष्यसंबोध्यबभाषे ४९

योऽहंजगतःकारणंआत्माचेश्वरश्चउपद्रष्टासाक्षीचस्वयंप्रकाशश्चानिरुपाधिश्चसएवब्रह्माशर्वश्चेत्यन्वयः ५० कुतइत्यतआह अहमेवाऽऽत्ममायामधिष्ठायजगत्सृष्ट्यादिकुर्वन्सचसचसन्सर्वशक्तिःक्रियोचितांसंज्ञांधारयामि ५१ तस्मिन्केवलेऽद्वितीयेसमानासमानजातीयभेदरहितेब्रह्मणिमयिब्रह्मरुद्रौभूतानिचभेदेनाज्ञःपश्यतीत्यर्थः ५२ विद्वांस्तुभेदंनपश्यतीतिसदृष्टांतमाह यथेति ५३ तस्मादेवमैक्यंपश्यन्कृतार्थोभवतीत्याह त्रयाणामेकोभावःस्वरूपंयेषाम् ५४ स्वेनक्रतुनात्रिकपालेष्ट्याउभयतोंऽगैःप्रधानेनच ५५ स्वेनभागेनयज्ञावशिष्टेन उदवस्यतेसमाप्यतेऽनेनेत्युदवसानंतेनकर्मणा सोमपानितरानप्युपाधावदित्यनुषंगः ततश्चोदवस्यकर्मसमाप्यावभृथरूपंयथाभवतितथास्नातवान् ५६ स्वेनैवानुभावेनाप्तराधसेप्राप्तसिद्धयेतस्माअपि ५७ ५८ आवृंक्तेभजतेस्म अनन्यभावानामेकैवगति

श्रीभगवानुवाच ॥ अहंब्रह्माचशर्वश्चजगतःकारणंपरम् ॥ आत्मेश्वरउपद्रष्टास्वयंदृगविशेषणः ५० आत्ममायांसमाविश्यसोहंगुणमयींद्विज ॥ सृजन् रक्षन्हरन्विश्वंदध्रेसंज्ञांक्रियोचिताम् ५१ तस्मिन्ब्रह्मण्यद्वितीयेकेवलेपरमात्मनि ॥ ब्रह्मरुद्रौचभूतानिभेदेनाज्ञोऽनुपश्यति ५२ यथापुमान्नस्वांगेषुशिरःपाण्यादिषुक्वचित् ॥ पारक्यबुद्धिंकुरुतेएवंभूतेषुमत्परः ५३ त्रयाणामेकभावानांयोनपश्यतिवैभिदाम् ॥ सर्वभूतात्मनांब्रह्मन्सशांतिमाधिगच्छति ५४ मैत्रेयउवाच ॥ एवंभगवतादिष्टःप्रजापतिपतिर्हरिं ॥ अर्चित्वाक्रतुनास्वेनदेवानुभयतोऽयजत् ५५ रुद्रंचस्वेनभागेनह्युपाधावत्समाहितः ॥ कर्मणोदवसानेनसोमपानितरानपि ॥ उदवस्यसहर्त्विग्भिःसस्नाववभृथंततः ५६ तस्माअप्यनुभावेनस्वेनैवावाप्तराधसे ॥ धर्मएवमतिंदत्वात्रिदशास्तेदिवंययुः ५७ एवंदाक्षायणीहित्वासतीपूर्वकलेवरम् ॥ जज्ञेहिमवतःक्षेत्रेमेनायामितिशुश्रुम ५८ तमेवदयितंभूयआवृंक्तेपतिमंबिका ॥ अनन्यभावैकगतिंशक्तिःसुप्तेवपूरुषम् ५९ एतद्भगवतःशंभोःकर्मदक्षाध्वरद्रुहः ॥ श्रुतंभागवताच्छिष्यादुद्धवान्मेबृहस्पतेः ६० इदंपवित्रंपरमीशचेष्टितंयशस्यमायुष्यमघौघमर्षणम् ॥ योनित्यदाकर्ण्यनरोनुकीर्त्तयेद्धुनोत्यघंकौरवभक्तिभावतः ॥ ६१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेदक्षयज्ञसंधानंनामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ सनकाद्यानारदश्चऋभुर्हंसोऽरुणिर्यतिः ॥ नैतेगृहान्ब्रह्मसुताह्यावसन्नूर्ध्वरेतसः १ मृषाऽधर्मस्यभार्यासीद्दंभंमायांचशत्रुहन् ॥ असूतमिथुनंतत्तुनिर्ऋतिर्जगृहेऽप्रजः २ तयोःसमभवल्लोभोनिकृतिश्चमहामते ॥ ताभ्यांक्रोधश्चहिंसाचयद्दुरुक्तिःस्वसाकलिः ३ दुरुक्तौकलिराधत्तभयंमृत्युंचसत्तम ॥ तयोश्चमिथुनंजज्ञेयातनानिरयस्तथा ४

र्यस्तम् प्रलयकालेसुप्ताशक्तिरीश्वरमिव ५९ बृहस्पतेःशिष्यान्मयाश्रुतम् ६० परंपवित्रंयआकर्ण्यतथाऽनुकीर्त्तयेत्सआत्मनः परस्याप्यघंसंसारव्यसनंसर्वदाधुनोति ६१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतु० टीकायांसप्तमोऽध्यायः ॥७॥ दक्षकन्यान्वयेप्राप्तादक्षयज्ञकथोदिता ॥ मनुपुत्रान्वयेप्राप्ताध्रुवचर्याथपंचभिः ॥१॥ अष्टमेगुरुदारोक्तिरोषमत्सरतःपुरात् ॥ निर्गतेनध्रुवेणाहतपासातोषणंहरेः ॥२॥ एवंतावन्मनुकन्याऽन्वयोक्त्यैवमरीच्यादीनांब्रह्मपुत्राणांवंशावर्णितास्तत्रावशिष्टंकिंचिदाह सनकाद्याइति नावसन्नाश्रिताः ऊर्ध्वरेतसोनैष्ठिकाः अतस्तेषांवंशोनास्ति १ अधर्मोऽपिब्रह्मपुत्रस्तस्यवंशमाह मृषेति चतुर्भिः दंभःपरप्रतारणम् मायातदुचिताचेष्टा तयोःसोदरयोरपिदांपत्यमधर्मांशतया एवमुपर्यपि अप्रजोऽपुत्रः २ निकृतिःशठता यतःयाभ्यांकलिश्चतस्यस्वसादुरुक्तिश्चेत्यर्थः ३ यातनातीव्रवेदना ४

प्रतिसर्गोऽनुसर्गएव यद्वा प्रतिसर्गःप्रलयः अधर्मस्यप्रलयहेतुत्वात्प्रतिसर्गत्वम् एतदंतमधर्मवंशम् पुण्यमितिवर्जनद्वारापुण्यहेतुत्वात् ५ मनोःपुत्रवंशम् हरेरंशोब्रह्मातस्यांशादेहार्धाज्जन्मयस्य ६ जगतोरक्षायांस्थितौ ७ सुनीतिःसुरुचिश्चजाये तयोर्मध्येइतरासुनीतिः ८ तयोःप्रियाप्रियत्वेप्रपंचयन्ध्रुवचरित्रमाह पंचभिरध्यायैः सुरुचेःपुत्रमुत्तमसंज्ञंलालयन् ९ तथाअंकारोहणंचिकीर्षमाणम् १० गर्वोक्तिमेवाहत्रिभिः नेति नृपतेर्धिष्ण्यमासनंनृपात्मजोऽपिभवान्नारोढुमर्हति ११ १२ पुरुषमीश्वरम् १३ मिषंतंपश्यंतम् सन्नवाचंकुंठितवाचम् १४ उदुह्याऽऽरोप्य अंतःपुरजनमुखाच्छ्रुत्वा १५ शोकएवदावाग्निस्तेन दावाग्निगतालतेवस्थितासाबालाविलापंचकार १६ वृजिनस्यदुःखस्य अमंगलमपराधंपरेषुमामंस्थाः यद्यतःपरेभ्योदुःखंददातियःसस्वदत्तमेवदुःखंभुंक्ते १७ दुर्भगयामयाउदरे

संग्रहेणमयाख्यातःप्रतिसर्गस्तवानघ ॥ त्रिःश्रुत्वैतत्पुमान्पुण्यंविधुनोत्यात्मनोमलम् ५ अथातःकीर्त्तयेवंशंपुण्यकीर्त्तेःकुरूद्वह ॥ स्वायंभुवस्यापिमनोर्हरेरंशांशजन्मनः ६ प्रियव्रतोत्तानपादौशतरूपापतेःसुतौ ॥ वासुदेवस्यकलयारक्षायांजगतःस्थितौ ७ जायेउत्तानपादस्यसुनीतिःसुरुचिस्तयोः ॥ सुरुचिःप्रेयसीपत्युर्नेतरायत्सुतोध्रुवः ८ एकदासुरुचेःपुत्रमंकमारोप्यलालयन् ॥ उत्तमंनारुरुक्षंतंध्रुवंराजाऽभ्यनंदत ९ तथाचिकीर्षमाणंतंसपत्न्यास्तनयंध्रुवम् ॥ सुरुचिःशृण्वतोराज्ञःसेर्ष्यमाहातिगर्विता १० नवत्सनृपतेर्धिष्ण्यंभवानारोढुमर्हति ॥ नगृहीतोमयायत्त्वंकुक्षावपिनृपात्मजः ११ बालोऽसिबतनात्मानमन्यस्त्रीगर्भसंभृतम् ॥ नूनंवेदभवान्यस्यदुर्लभेऽर्थेमनोरथः १२ तपसाराध्यपुरुषंतस्यैवानुग्रहेणमे ॥ गर्भेत्वंसाधयात्मानंयदीच्छसिनृपासनम् १३ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ मातुःसपत्न्याःसुदुरुक्तिविद्धःश्वसन्रुषादंडहतोयथाहिः ॥ हित्वामिषंतंपितरंसन्नवाचंजगाममातुःप्ररुदन्सकाशम् १४ तंनिश्वसंतंस्फुरिताधरोष्ठंसुनीतिरुत्संगउदूह्यबालम् ॥ निशम्यतत्पौरमुखान्नितांतंसाविव्यथेयद्गदितंसपत्न्याः १५ सोत्सृज्यधैर्यंविललापशोकदावाग्निनादावलतेवबाला ॥ वाक्यंसपत्न्याःस्मरतीसरोजश्रियादृशाबाष्पकलामुवाह १६ दीर्घंश्वसंतीवृजिनस्यपारमपश्यतीबालकमाहबाला ॥ माऽमंगलंतातपरेषुमंस्थाभुंक्तेजनोयत्परदुःखदस्तत् १७ सत्यंसुरुच्याऽभिहितंभवान्मेयद्दुर्भगायाउदरेगृहीतः ॥ स्तन्येनवृद्धश्चविलज्जतेयांभार्येतिवावोढुमिडस्पतिर्माम् १८ आतिष्ठतत्तातविमत्सरस्त्वमुक्तंसमात्राऽपियदव्यलीकम् ॥ आराधयाधोऽक्षजपादपद्मंयदीच्छसेऽध्यासनमुत्तमोयथा १९ यस्यांघ्रिपद्मंपरिचर्यविश्वविभावनायात्तगुणाभिपत्तेः ॥ अजोऽध्यतिष्ठत्खलुपारमेष्ठ्यंपदंजितात्मश्वसनाभिवंद्यम् २० तथामनुर्वोभगवान्पितामहोयमेकमत्यापुरुदक्षिणैर्मखैः ॥ इष्ट्वाऽभिपेदेदुरवापमन्यतोभौमंसुखंदिव्यमथापवर्ग्यम् २१ तमेववत्साश्रयभृत्यवत्सलंमुमुक्षुभिर्मृग्यपदाब्जपद्धतिम् ॥ अनन्यभावेनिजधर्मभावितेमनस्यवस्थाप्यभजस्वपूरुषम् २२

गृहीतस्तस्याएवस्तन्येनवृद्धश्च दुर्भगत्वमेवाह यांमामिडस्पतिर्भूपतिर्भार्येतिवोढुंस्वीकर्तुंविलज्जते वाशब्दाद्दासीत्यापि १८ पितृभार्यात्वेनमात्रासमामातुःसपत्नीतयापियदुक्तंतपसाराध्यपुरुषमित्यादितदातिष्ठकुरु अध्यासनंयदीच्छसि १९ परिचर्यनिषेव्य विश्वस्यविभावनायपालनायात्तास्वीकृतागुणाभिपत्तिःसत्त्वगुणाधिष्ठानंयेनतस्य जितआत्मामनःश्वसनःप्राणश्चयैस्तैरभिवंद्यम् २० एकमत्यासर्वांतर्यामिदृष्ट्या २१ मृग्यापदाब्जयोःपद्धतिर्मार्गोयस्यतमेवाश्रयशरणंव्रज ततोभजस्व नान्यस्मिन्भावोयस्यतस्मिन् निजधर्मैर्भावितेशोधिते २२

तमेवेत्यनेनसूचितंसर्वोत्तमत्वंप्रपंचयति नान्यमिति हस्तेनगृहीतंदीपवत्पद्मंयया इतरैर्ब्रह्मादिभिः २३ संजल्पितंविलापम् ततोऽर्थस्यागमोयस्मात्तथाभूतंवच आकर्ण्य २४ २५ विस्मितइत्युक्तंतदेवाह अहोतेजःप्रभावः २६ २७ विकल्पेमानापमानविवेकेसत्यपिभिन्नानसंतिकिंतुमोहकल्पिताएवेत्यर्थः कुतः यत्सुखंदुःखंवातन्निजकर्मभिरेवभवतियतः २८ उपशमोपदेशेनानिवर्तयति परितुष्येदितिषड्भिः ईश्वररतिंवीक्ष्यईश्वरानुकूल्यंविनानोद्यमाःफलहेतवइतिज्ञात्वापरितुष्येत्संतोषमेवकुर्यात् २९ दुष्करश्चतवायमुद्यमइत्याह अथेतिद्वाभ्याम् यस्यप्रसादमवरोद्धुंप्राप्तुमिच्छसि ३० निःसंगेन तीव्रयोगेनयुक्तेनसमाधिनामृगयंतोऽपियस्यपदवींमार्गंनविदुःसदेवोदुराराध्यः ३१ श्रेयसांकालेवृद्धत्वे ३२ सुखदुःखयोर्मध्येसुखेसतिपुण्यंक्षीयतइतिदुःखेसतिपापंक्षीयतइत्यात्मानंतोषयंस्तम

नान्यंततःपद्मपलाशलोचनाद्दुःखच्छिदंतेमृगयामिकंचन ॥ योमृग्यतेहस्तगृहीतपद्मयाश्रियेतरैरंगविमृग्यमाणया २३ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ एवंसंजल्पितंमातुराकर्ण्यार्थागमंवचः ॥ संनियम्यात्मनात्मानंनिश्चक्रामपितुःपुरात् २४ नारदस्तदुपाकर्ण्यज्ञात्वातस्यचिकीर्षितम् ॥ स्पृष्ट्वामूर्द्धन्यघघ्नेनपाणिनाप्राहविस्मितः २५ अहोतेजःक्षत्रियाणांमानभंगममृष्यताम् ॥ बालोऽप्ययंहृदाधत्तेयत्समातुरसद्वचः २६ ॥ नारदउवाच ॥ नाधुनाप्यवमानंतेसंमानंवापिपुत्रक ॥ लक्षयामःकुमारस्यसक्तस्यक्रीडनादिषु २७ विकल्पेविद्यमानेऽपिनह्यसंतोषहेतवः ॥ पुंसोमोहमृतेभिन्नायल्लोकेनिजकर्मभिः २८ परितुष्येत्ततस्ताततावन्मात्रेणपूरुषः ॥ दैवोपसादितंयावद्वीक्ष्येश्वरगतिंबुधः २९ अथमात्रोपादिष्टेनयोगेनावरुरुत्ससि ॥ यत्प्रसादंसवैपुंसांदुराराध्योमतोमम ३० मुनयःपदवींयस्यनिःसंगेनोरुजन्मभिः ॥ नविदुर्मृगयंतोपितीव्रयोगसमाधिना ३१ अतोनिवर्ततामेषनिर्बंधस्तवनिष्फलः ॥ यतिष्यतिभवान्कालेश्रेयसांसमुपस्थिते ३२ यस्ययद्दैवविहितंसतेनसुखदुःखयोः ॥ आत्मानंतोषयन्देहीतमसःपारमृच्छति ३३ गुणाधिकान्मुदंलिप्सेदनुक्रोशंगुणाधमात् ॥ मैत्रींसमानादन्विच्छेन्नतापैरभिभूयते ॥ ३४ ॥ ध्रुवउवाच ॥ सोऽयंशमोभगवतासुखदुःखहतात्मनाम् ॥ दर्शितःकृपयापुंसांदुर्दर्शोऽस्मद्विधैस्तुयः ३५ अथापिमेऽविनीतस्यक्षात्त्रंघोरमुपेयुषः ॥ सुरुच्यादुर्वचोबाणैर्नभिन्नेश्रयतेहृदि ३६ पदंत्रिभुवनोत्कृष्टंजिगीषोःसाधुवर्त्ममे ॥ ब्रूह्यस्मत्पितृभिर्ब्रह्मन्नन्यैरप्यनधिष्ठितम् ३७ नूनंभवान्भगवतोयोंऽगजःपरमेष्ठिनः ॥ वितुदन्नटतेवीणांहितार्थंजगतोऽर्कवत् ॥ ३८ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ इत्युदाहृतमाकर्ण्यभगवान्नारदस्तदा ॥ प्रीतःप्रत्याहतंबालंसद्वाक्यमनुकंपया ॥ ३९ ॥ नारदउवाच ॥ जनन्याऽभिहितःपंथाःसवैनिःश्रेयसस्यते ॥ भगवान्वासुदेवस्तंभजतत्प्रवणात्मना ४० धर्मार्थकाममोक्षार्थं यइच्छेच्छ्रेयआत्मनः ॥ एकमेवहरेस्तत्रकारणंपादसेवनम् ४१

सःपारंमोक्षंप्राप्नोति ३३ किंच गुणैरधिकात्पुंसइतिल्यब्लोपेपंचमी तंदृष्ट्वाप्रीतिंकुर्यात् नत्वसूयामित्यर्थः अनुक्रोशंकृपांलिप्सेन्नतुतिरस्कारम् समानान्मैत्रीं नतुस्पर्धाम् ३४ ३५ क्षात्रंस्वभावंप्राप्तवतोऽतएवाविनीतस्यदुर्वाक्यबाणैर्भिन्नेहृदिनश्रयतेनातिष्ठति ३६ अन्यैरनधिष्ठितंत्रिभुवनेउत्कृष्टंपदंजेतुमिच्छोर्मेसाधुवर्त्ममार्गंब्रूहि ३७ अंकजइतिपाठउत्संगाज्जातोयोनारदःसभवान् तत्रलिंगम् वीणांवितुदन्वादयन् हितायाटति ३८ ३९ निःश्रेयसस्याभिप्रेतार्थस्यपंथाः कोऽसावित्यतआह भगवान्वासुदेवोऽतएवतंभज ४० ४१

मधुवनाख्यंयमुनायास्तटंगच्छ यत्रमधुवने ४२ अध्ययनाद्यभावेऽप्यात्मनउचितानियोग्यानिदेवतानमस्कारादीनिकृत्वेतियमनियमाउक्ताः आसनकल्पनंचकुशादिभिःस्वस्तिकादिभिश्च ४३ प्राणेंद्रियमनसांमलंचांचल्यंव्युदस्येतिप्राणायामप्रत्याहारौ धारणामाह अभिध्यायेदित्यादिषड्भिः गुरुणाधीरेणमनसा गुरुंश्रीहरिम् ४४ सुरेषुसुंदरम् ४५ रमणीयान्यंगानियस्य ओष्ठश्चईक्षणाईक्षणंचओष्ठेक्षणेअरुणेओष्ठेक्षणेधारयतीतितथातम् अरुणमोष्ठमीक्षणंचाधारयतीतिवा नृम्णंसुखकरम् यद्वानृम्णंधनम् सर्वपुरुषार्थनिधिमित्यर्थः ४६ पुरुषंपुरुषलक्षणयुक्तम् ४७ कौस्तुभस्याभरणंग्रीवायस्य ४८ कांचीकलापेनपर्यस्तंपरिवेष्टितम् मनोनयनयोर्वर्धनंहर्षकरम् ४९ हृत्पद्मकर्णिकायाधिष्ण्यंमध्यस्थानंतदाक्रम्यसमर्चतामात्मनिमनसिस्थितम् ५० ध्यानमाह स्मयमानमिति नि

तत्तातगच्छभद्रंतेयमुनायास्तटंशुचि ॥ पुण्यंमधुवनंयत्रसांनिध्यंनित्यदाहरेः ४२ स्नात्वाऽनुसवनंतस्मिन्कालिंद्याःसलिलेशिवे ॥ कृत्वोचितानिनिवसन्नात्मनःकल्पितासनः ४३ प्राणायामेनत्रिवृताप्राणेंद्रियमनोमलम् ॥ शनैर्व्युदस्याभिध्यायेन्मनसागुरुणागुरुम् ४४ प्रसादाऽभिमुखंशश्वत्प्रसन्नवदनेक्षणम् ॥ सुनासंसुभ्रुवंचारुकपोलंसुरसुंदरम् ४५ तरुणंरमणीयांगमरुणोष्ठेक्षणाधरम् ॥ प्रणताश्रयणंनृम्णंशरण्यंकरुणार्णवम् ४६ श्रीवत्सांकंघनश्यामंपुरुषंवनमालिनम् ॥ शंखचक्रगदापद्मैरभिव्यक्तचतुर्भुजम् ४७ किरीटिनंकुंडलिनंकेयूरवलयान्वितम् ॥ कौस्तुभाभरणग्रीवंपीतकौशेयवाससम् ४८ कांचीकलापपर्यस्तंलसत्कांचननूपुरम् ॥ दर्शनीयतमंशांतंमनोनयनवर्द्धनम् ४९ पद्भ्यांनखमणिश्रेण्याविलसद्भ्यांसमर्चताम् ॥ हृत्पद्मकर्णिकाधिष्ण्यमाक्रम्यात्मन्यवस्थितम् ५० स्मयमानमभिध्यायेत्सानुरागवलोकनम् ॥ नियतेनैकभूतेनमनसावरदर्षभम् ५१ एवंभगवतोरूपंसुभद्रंध्यायतोमनः ॥ निर्वृत्त्यापरयातूर्णंसंपन्नंननिवर्त्तते ५२ जप्यश्चपरमोगुह्यःश्रूयतांमेनृपात्मज ॥ यंसप्तरात्रंप्रपठन्पुमान्पश्यतिखेचरान् ५३ ॐनमोभगवतेवासुदेवाय ॥ मंत्रेणानेनदेवस्यकुर्याद्द्रव्यमयींबुधः ॥ सपर्यांविविधैर्द्रव्यैर्देशकालविभागवित् ५४ सलिलैःशुचिभिर्माल्यैर्वन्यैर्मूलफलादिभिः ॥ शस्तांकुरांशुकैश्चार्चेत्तुलस्याप्रिययाप्रभुम् ५५ लब्ध्वाद्रव्यमयीमर्चांक्षित्यंब्वादिषुवार्चयेत् ॥ आभृतात्मामुनिःशांतोयतवाङ्मितवन्यभुक् ५६ स्वेच्छावतारचरितैरचिंत्यनिजमायया ॥ करिष्यत्युत्तमश्लोकस्तद्ध्यायेद्धृदयंगमम् ५७ परिचर्याभगवतोयावत्यःपूर्वसेविताः ॥ तामंत्रहृदयेनैवप्रयुंज्यान्मंत्रमूर्त्तये ५८

यतेनप्रागुक्तयाधारणयासुस्थिरेणातएवैकभूतेनैकाग्रेण धारणोक्तानिविशेषणानिध्यानेऽपिद्रष्टव्यानि यद्वा यथोक्तमात्रमेव तदुक्तमेकादशस्कंधे “नान्यानिचिंतयेद्भूयःसुस्मितंभावयेन्मुखमिति” ५१ समाधिमाह एवमिति तूर्णंशीघ्रंसंपन्नंसत् ५२ जप्योमंत्रः ५३ ५४ द्रव्याण्येवाऽऽह सलिलैरिति शस्तैर्दूर्वांकुरैर्वन्यैरेवांशुकैर्भूर्जत्वगादिभिः ५५ पूजायाअधिष्ठानमाह लब्ध्वासंपाद्य द्रव्यमयींशिलादिनिर्मिताम् अर्चांप्रतिमाम् पूजासाद्गुण्यहेतूनाह सार्द्धाभ्याम् आभृतात्माधृतचित्तः मितंवन्यंभुंक्तइतितथा ५६ यत्करिष्यतीतिवदानीमवतारप्राचुर्याभावात् ५७ पूर्वंसेविताःसेवनंकारिताःकार्यत्वेनविहिताइत्यर्थः मंत्रहृदयेनद्वादशाक्षरेण ५८

एवमुक्तरीत्यामनोगतंयथाभवतितथाकायादिभिर्भक्तिमत्यापरिचर्ययापरिचर्यमाणोधर्मार्थकामेषुयदाभिमतंतच्छ्रेयोदिशतीतिद्वयोरन्वयः ५९ ६० ।विरक्तःसन्भजेत् किमर्थम् मुक्तये ६१ हरेश्चरणा
भ्यांचर्चितंमंडितम् ६२ अर्हितंसत्कृत्यसमर्पितमर्हणमर्घादिकंयस्मै ६३ किंवानरिष्यतेननश्यतीतिसवितर्कःप्रश्नः ६४ मात्रासहानिर्वासितइतितस्याप्यनाहतत्वात् ६५ मास्मादंतिकिंस्विन्नखादंती
त्यर्थः ६६ ६७ देवेनश्रीहरिणागुप्तमात्मसात्कृत्वारक्षितम् यस्ययशोजगत्प्रावृंक्तेव्याप्नोति ६८ विपुलयन्विस्तारयन् ६९ ७० ध्रुवोमधुवनेकिमकरोदित्यपेक्षायामाह तत्रेत्यादिना अभिषिक्तःस्नातः

एवंकायेनमनसावचसाचमनोगतम् ॥ परिचर्यमाणोभगवान्भक्तिमत्परिचर्यया ५९ पुंसाममायिनांसम्यग्भजतांभाववर्द्धनः ॥ श्रेयोदिशत्यभिमतं
यद्धर्मादिषुदेहिनाम् ६० विरक्तश्चेंद्रियरतौभक्तियोगेनभूयसा ॥ तंनिरंतरभावेनभजेताद्धाविमुक्तये ६१ इत्युक्तस्तंपरिक्रम्यप्रणम्यचनृपार्भकः ॥ य
यौमधुवनंपुण्यंहरेश्चरणचर्चितम् ६२ तपोवनंगतेतस्मिन्प्रविष्टोंऽतःपुरंमुनिः ॥ अर्हितार्हणकोराज्ञासुखासीनउवाचतम् ६३ नारदउवाच ॥ राज
न्किंध्यायसेदीर्घंमुखेनपरिशुष्यता ॥ किंवानरिष्यतेकामोधर्मोवाऽर्थेनसंयुतः ६४ ॥ राजोवाच ॥ सुतोमेबालकोब्रह्मन्स्त्रैणेनाकरुणात्मना ॥ नि
र्वासितःपंचवर्षःसहमात्रामहान्कविः ६५ अप्यनाथंवनेब्रह्मन्मास्मादंत्यर्भकंवृकाः ॥ श्रांतंशयानंक्षुधितंपरिम्लानमुखांबुजम् ६६ अहोमेबतदौ
रात्म्यंस्त्रीजितस्योपधारय ॥ योंऽकंप्रेम्णाऽऽरुरुक्षंतंनाभ्यनंदमसत्तमः ६७ ॥ नारदउवाच ॥ मामाशुचःस्वतनयंदेवगुप्तंविशांपते ॥ तत्प्रभावमवि
ज्ञायप्रावृंक्तेयद्यशोजगत् ६८ सुदुष्करंकर्मकृत्वालोकपालैरपिप्रभुः ॥ एष्यत्यचिरतोराजन्यशोविपुलयंस्तव ६९ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ इतिदेवर्षिणाप्रो
क्तंविश्रुत्यजगतीपतिः ॥ राजलक्ष्मीमनादृत्यपुत्रमेवान्वचिंतयत् ७० तत्राभिषिक्तःप्रयतस्तामुपोष्यविभावरीम् ॥ समाहितःपर्यचरदृष्यादेशेनपूरुषम्
७१ त्रिरात्रांतेत्रिरात्रांतेकपित्थबदराशनः ॥ आत्मवृत्त्यनुसारेणमासंनिन्येऽर्चयन्हरिम् ७२ द्वितीयंचतथामासंषष्ठेषष्ठेऽर्भकोदिने ॥ तृणपर्णादिभिः
शीर्णैःकृतान्नोऽभ्यर्चयद्विभुम् ७३ तृतीयंचानयन्मासंनवमेनवमेऽहनि ॥ अब्भक्षउत्तमश्लोकमुपाधावत्समाधिना ७४ चतुर्थमपिवैमासंद्वादशे
द्वादशेऽहनि ॥ वायुभक्षोजितश्वासोध्यायन्देवमधारयत् ७५ पंचमेमास्यनुप्राप्तेजितश्वासोनृपात्मजः ॥ ध्यायन्ब्रह्मपदैकेनतस्थौस्थाणुरिवाच
लः ७६ सर्वतोमनआकृष्यहृदिभूतेंद्रियाशयम् ॥ ध्यायन्भगवतोरूपंनाद्राक्षीत्किंचनापरम् ७७ आधारंमहदादीनांप्रधानपुरुषेश्वरम् ॥ ब्रह्मधारय
माणस्यत्रयोलोकाश्चकंपिरे ७८

यस्यांप्राप्तस्ताम् ७१ कपित्थानिबदराणिचाशनंयस्य आत्मवृत्तिर्देहास्थितिस्तदनुसारेण ७२ ७३ तृतीयंचआनयन्ईषदिवनयन्नुपाधावदित्यन्वयः प्रतिमासमाहारसंकोचंतपोऽतिरेकंचकृतवानित्यर्थः
७४ ७५ ७६ भूतानिशब्दादीनिइंद्रियाणिचआशेरतेयस्मिंस्तन्मनआकृष्यब्रह्मध्यायन् ७७ धारयमाणस्यसतस्तस्यतेजःसोढुमशक्नुवंतःकंपिताः ७८

तस्यांगुष्ठेननिपीडिताआक्रांतासतीमहीतत्रतदाअर्धेननाम समेंऽशकेअर्धशब्दस्यनपुंसकत्वादंशांशिनोरभेदाच्चैवंसामानाधिकरण्यम इभेंद्रेणाधिष्ठितातरीनौर्यथापदेपदेसव्यतोदक्षिणतश्चनमतितद्वत्
७९ अन्यदप्याश्चर्यमाह तस्मिन्ध्रुवेविश्वंविश्वात्मकंविष्णुमात्मनःसकाशादनन्ययाधिया आत्माभेददृष्ट्याभिध्यायतिसति किंकृत्वा असुंप्राणंतद्द्वारंचनिरुध्य विश्वमात्मन्येकीकृत्यस्वप्राणनिरोधेकृतेवि
श्वस्यप्राणनिरोधोजातइतिभावः ८० एवंप्राणनिरोधंकदाचिदपिनविद्मः अखिलसत्त्वधाम्नःसर्वप्राणिशरीरस्यतस्माद्वृजिनात्क्लेशात् ८१ यतोबालात् कोसौबालःकथंचतस्मात्प्राणनिरोधइत्यतआह
उत्तानपादस्यपुत्रोमयिविश्वरूपेसंगतात्माऐक्यंप्राप्तोवर्त्ततइति ८२॥ इतिश्रीभा० चतुर्थस्कंधेटीकायामष्टमोऽध्यायः ॥८॥ नवमेतुहरिंस्तुत्वालब्ध्वातस्माद्वरान्ध्रुवः ॥ प्रत्यागत्याकरोद्राज्यंपित्रादत्तामि
तीर्यते ॥१॥ एवंभगवद्वाक्येनगतभयाः १ सवैध्रुवोयोगस्यविपाकेनदार्ढ्येनतीव्रयानिश्चलया गरुडाधिरूढंपुरतःस्थितमपिपदांतर्दृष्टित्वादसौनापश्यत्तदाभगवतैवांतःस्थंरूपमाकृष्टमतस्तिरोहितमुपलक्ष्य

यदैकपादेनसपार्थिवार्भकस्तस्थौतदंगुष्ठनिपीडितामही ॥ ननामतत्रार्द्धमिभेंद्राधिष्ठितातरीवसव्येतरतःपदेपदे ७९ तस्मिन्नभिध्यायतिविश्व
मात्मनोद्वारंनिरुध्यासुमनन्ययाधिया ॥ लोकानिरुच्छ्वासनिपीडिताभृशंसलोकपालाःशरणंययुर्हरिम् ८० ॥ देवाऊचुः ॥ नैवंविदामोभगवन्प्रा
णरोधंचराचरस्याखिलसत्त्वधाम्नः ॥ विधेहितन्नोवृजिनाद्विमोक्षंप्राप्तावयंत्वांशरणंशरण्यम् ८१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ माभैष्टबालंतपसोदुरत्य
यान्निवर्तयिष्येप्रतियातस्वधाम ॥ यतोहिवःप्राणनिरोधआसीदौत्तानपादिर्मयिसंगतात्मा ८२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेध्रुवचरितेअष्ट
मोऽध्यायः ॥८॥ मैत्रेयउवाच ॥ तएवमुत्सिन्नभयाउरुक्रमेकृतावनामाःप्रययुस्त्रिविष्टपम् ॥ सहस्रशीर्षापिततोगरुत्मतामधोर्वनंभृत्यदिदृक्षयागतः १ स
वैधियायोगविपाकतीव्रयाहृत्पद्मकोशेस्फुरितंतडित्प्रभम् ॥ तिरोहितंसहसैवोपलक्ष्यबहिःस्थितंतदवस्थंददर्श २ तद्दर्शनेनागतसाध्वसःक्षिताववंदतांगं
विनमय्यदंडवत् ॥ दृग्भ्यांप्रपश्यन्प्रपिबन्निवार्भकश्चुंबन्निवास्येनभुजैरिवाश्लिषन् ३ सतंविवक्षंतमतद्विदंहरिर्ज्ञात्वास्यसर्वस्यचहृद्यवस्थितः ॥ कृ
तांजलिंब्रह्ममयेनकंबुनापस्पर्शबालंकृपयाकपोले ४ सवैतदैवप्रतिपादितांगिरंदैवींपरिज्ञातपरात्मनिर्णयः ॥ तंभक्तिभावोऽभ्यगृणादसत्वरंपरिश्रुतोरु
श्रवसंध्रुवक्षितिः ५ ॥ ध्रुवउवाच ॥ योंऽतःप्रविश्यममवाचमिमांप्रसुप्तांसंजीवयत्यखिलशक्तिधरःस्वधाम्ना ॥ अन्यांश्चहस्तचरणश्रवणत्वगादीन्प्राणा
न्नमोभगवतेपुरुषायतुभ्यम् ६

व्युत्थितःसन् तदवस्थंयादृगंतःस्फुरितस्तादृशम् २ आगतसाध्वसोजातसंभ्रमः विनमय्यआनतंकृत्वा संभ्रममेवाह दृग्भ्यांप्रपिबन्निवपश्यन्नवंदत आस्येनचुंबन्निवावंदत भुजाभ्यामाश्लिषन्निवावंदततेत्य
र्थः ३ विवक्षंतंतद्गुणान्वक्तुमिच्छंतम् अतद्विदंस्तुत्यादिकर्त्तुमजानंतम् अस्यध्रुवस्यसर्वस्यचहृद्यवस्थितत्वात्ज्ञात्वा ब्रह्ममयेनवेदात्मकेनशंखेन ४ भगवताप्रतिपादितांगिरंप्रतिपद्येतिशेषः प्रतिपद्यता
मितिपाठे तांवेदात्मिकाम् परिज्ञातःपरात्मनोरीश्वरजीवयोर्निर्णयोयेनसः अतएवभक्त्याभावःप्रेमयस्य असत्वरंस्थैर्येण परितःश्रुतंविख्यातमुरुश्रवःकीर्तिर्यस्यतम् ध्रुवाक्षितिःस्थानंयस्येतिभाविनिर्देशः
५ ईशानुग्रहसंप्राप्तवागाद्यद्भुतवृत्तिभिः ॥ द्वादशादित्यसंकाशैःश्लोकैरस्तौद्धरिंध्रुवः १ योमेप्रसुप्तांलीनांवाचमन्यांश्चप्राणानिंद्रियाणिस्वधाम्नाचिच्छक्त्यासंजीवयति यतः अखिलाश्चक्षुरादिज्ञानक्रिया
शक्तीर्धारयतीतितथा पुरुषायांतर्यामिणे ६

ननुवागादींद्रियशक्तिधरावह्न्यादयः प्रसिद्धा माहमित्यतआह एकइति अनुविश्यपुरुषोंऽतर्यामीत्वमेकएव तस्यामायायाअसत्सुगुणेष्विंद्रियादिषुस्थितः संस्तत्तद्देवतारूपोनानेवभासि नतुत्वद्व्यतिरेके
णज्ञानक्रियाशक्तिधरः कश्चिदस्तीत्यर्थः ७ अपिच किंवक्तव्यंवह्न्यादयोज्ञानादिशक्तिधरानभवंतीतिपस्माद्ब्रह्मणोऽपिज्ञानंत्वदधीनमेवेत्याह त्वद्दत्तयावयुनयाज्ञानेनभवंतंशरणंप्रपन्नोब्रह्माइदंविश्वमच
ष्टापश्यत् कथम् सुप्तः पुरुषः प्रबुद्धः सन्यथापश्यतितद्वत् अतआपवर्ग्यामुक्तास्तेषामपिशरणम् कृतविदासर्वैंद्रियजीवनेनत्वत्कृतमुपकारंजानताकथंविस्मर्यंते एवंभूतंत्वामभजंतः कृतघ्नाइत्यर्थः ८ येच
मादृशाः कामाद्यर्थंभजंतितेऽतिमूढाइत्याह नूनमिति भवाप्ययौजन्ममरणेतद्विमोक्षेहेतुंत्वामन्यहेतोः कामाद्यर्थंयेभजंतितेनूनंविमुष्टमतयोवंचितचित्ताः यतस्तेकल्पतरुंत्वामर्चंति ततः कुणपतुल्येनदेहेनो
पभोग्यंसुखमिच्छंति नचेच्छायोग्यंतदित्याह यत्स्पर्शजंविषयसंबंधजन्यंसुखंतन्नरकेऽपिभवति ९ ननुस्वर्गादिसुखंसकामैः प्राप्यतेनिष्कामभजनेतन्नस्यादित्यतआह येति स्वमहिमनि निजानंदरूपे
ऽपिमाभूत् नभवतीत्यर्थः अंतकस्यासिनाकालेनलुलितात्खंडिताद्विमानात्पततांसानास्तीतिकिमुवक्तव्यम् १० अतस्तेकथाश्रवणायसत्संगतिंदेहीत्याह भक्तिंत्वयिप्रवहतांसातत्येनकुर्वताम् ननुमोक्षं

एकस्त्वमेवभगवन्निदमात्मशक्त्यामायाख्ययोरुगुणयामहदाद्यशेषम् ॥ सृष्ट्वाऽनुविश्यपुरुषस्तदसद्गुणेषुनानेवदारुषुविभावसुवद्विभासि ७ त्वद्दत्तयाव
युनयेदमचष्टविश्वंसुप्तप्रबुद्धइवनाथभवत्प्रपन्नः ॥ तस्याऽपवर्ग्यशरणंतवपादमूलंविस्मर्यतेऽकृतविदाकथमार्तबंधो ८ नूनंविमुष्टमतयस्तवमाययातेयेत्वांभ
वाप्ययविमोक्षणमन्यहेतोः ॥ अर्चंतिकल्पकतरुंकुणपोपभोग्यमिच्छंतियत्स्पर्शजंनिरयेपिनृणाम् ९ यानिर्वृतिस्तनुभृतांतवपादपद्मध्यानाद्भवज्जनकथा
श्रवणेनवास्यात् ॥ साब्रह्मणिस्वमहिमन्यपिनाथमाभूत्किंत्वंतकासिलुलितात्पततांविमानात् १० भक्तिंमुहुःप्रवहतांत्वयिमेप्रसंगोभूयादनंतमहताममल
लाशयानाम् ॥ येनांजसोल्बणमुरुव्यसनंभवाब्धिंनेष्येभवद्गुणकथामृतपानमत्तः ११ तेनस्मरंत्यतितरांप्रियमीशमर्त्यंयेचान्वदःसतसुहृद्गृहवित्तदाराः ॥
येत्वब्जनाभभवदीयपदारविंदसौगंध्यलुब्धहृदयेषुकृतप्रसंगाः १२ तिर्यङ्नगद्विजसरीसृपदेवदैत्यमर्त्यादिभिःपरिचितंसदसद्विशेषम् ॥ रूपंस्थवि
ष्ठमजतेमहदाद्यनेकंनातःपरंपरमवेद्मिनयत्रवादः १३ कल्पांतएतदखिलंजठरेणगृह्णञ्छेतेपुमान्स्वदृगनंतसखस्तदंके ॥ यन्नाभिसिंधुरुहकांचनलोकप
द्मगर्भेद्युमान्भगवतेप्रणतोस्मितस्मै १४

किंनयाचसेऽतआह येनमहत्प्रसंगेनांजसाअयत्नतएवोरूणिव्यसनानियास्मिंस्तम् नेष्येपारंगमिष्यामि भवद्गुणकथैवामृतंतस्यपानेनमत्तःसन् ११ कथाऽमृतपानस्यमादकत्वमाह तेऽतितरांप्रियम
पिमर्त्यदेहंनस्मरंतिनानुसंदधते येचसुतादयः अदः मर्त्यमनुसंबद्धास्तानपि केतेनस्मरंति येकृतप्रसंगाः केषु भवदीयपदारविंदसौगंध्येलुब्धंहृदयंयेषांतेषु तुशब्देनान्येषांकेवलयोगादिनिष्ठानांदेहाद्यभि
मानानिवृत्तिंदर्शयति १२ नन्वेवंविद्वानपित्वंकिमित्यभिमानंवहस्यतआह तिर्यगिति तिर्यङ्नगादिभिःपरिचितंव्याप्तं संतोऽसंतश्चविशेषायस्यमहदादीन्यनेकानिकारणानियस्य हेपरमअज
तेइदंस्थविष्ठंविराड्रूपंकेवलंवेद्मि अतःपरमीश्वरस्वरूपंनवेद्मि यत्रवादःशब्दव्यापारोनास्तितद्ब्रह्मरूपंचनवेद्मि अतोभिमानोननिवर्ततइतिभावः १३ तदेवंभगवदनुकंपयातद्रूपद्वयंज्ञात्वेश्वररूपमनु
वर्णयन्नमस्करोति कल्पांतएतादीति एतत्त्रैलोक्यंयःपुमान्शेते स्वस्मिन्नेवदृक्नबहिर्यस्य योगनिद्रारूढत्वात् अनंतसखः शेषसहायः तदंकेशेषोत्संगे यस्यनाभिरेवसिंधुःसमुद्रस्तस्मिन्रोहतीतित
थातस्मिन्कां[illegible]लोकपद्मस्यगर्भेकर्णिकायांद्युमांस्तेजस्वीब्रह्माभवति तंप्रणतोस्मीत्यर्थः १४

ननु ममापि[illegible]वा[illegible]द्यवस्थावत्त्वेकोजीवाद्विशेषइत्यतआह त्वंतुव्यतिरिक्तोजीवाविलक्षणआस्सेतिष्ठसि वैलक्षण्यमेवाह त्वंतुनित्यमुक्तोजीवस्तु त्वत्प्रसादान्मुच्यते त्वंपरिशुद्धःसतुमलिनः त्वंतुविबुद्धःस
त्वज्ञः त्वमात्मासतुजडः त्वंकूटस्थः सतुविकारी त्वमादिपुरुषः सत्वादिमान् त्वंतुभगवान्सतुभगहीनः त्वंत्रयाणांगुणानामधीशः सतुपरतंत्रः कुतएतद्वैलक्षण्यं यद्यतोबुद्ध्यवस्थितिंबुद्धेस्तांतामवस्थाम
खंडितयास्वदृष्ट्याचिच्छक्त्याद्रष्टापश्यसि द्रष्टेतितृन्प्रत्ययांतः अतोबुद्ध्यवस्थितिमित्यत्रषष्ठ्यभावः तथाभूतएवत्वंस्थितौपालनेधिमखोयज्ञाधिष्ठाताश्रीविष्णुः १५ तमेवब्रह्मरूपेणज्ञात्वानमस्करोति य
स्मिन्निति पतंत्यकस्मादुद्भवंति विश्वस्यभवोयस्मात् एकमखंडम् आद्यमनादिम् १६ सकामभजनादपिमोक्षमाशासान आह हेभगवन्पुरुषार्थःपरमानंदःसएवमूर्तिर्यस्यतस्यतवपादपद्ममाशिषोराज्या
देःसकाशात्सत्याआशीः परमार्थफलंहिनिश्चितम् कस्य तथातेनप्रकारेणत्वमेवपुरुषार्थइत्येवंनिष्कामतयाअन्वनुभजतः यद्यप्येवंतथापिहेआर्यस्वामिन्दीनान्सकामानप्यस्मान्भगवान्भवान्परिपातिसं

त्वंनित्यमुक्तपरिशुद्धविबुद्धआत्माकूटस्थआदिपुरुषोभगवांस्त्र्यधीशः ॥ यद्बुद्ध्यवस्थितिमखंडितयास्वदृष्ट्याद्रष्टास्थितावधिमखोव्यतिरिक्तआ
स्से ॥ १५ ॥ यस्मिन्विरुद्धगतयोह्यनिशंपतंतिविद्यादयोविविधशक्तयआनुपूर्व्यात् ॥ तद्ब्रह्मविश्वभवमेकमनंतमाद्यमानंदमात्रमविकारमहंप्रपद्ये ॥
१६ ॥ सत्याशिषोहिभगवंस्तवपादपद्ममाशीस्तथानुभजतःपुरुषार्थमूर्तेः ॥ अप्येवमार्यभगवान्परिपातिदीनान्वाश्रेववत्सकमनुग्रहकातरोऽस्मान् १७
मैत्रेयउवाच ॥ अथाभिष्टुतएवंवैसत्संकल्पेनधीमता ॥ भृत्यानुरक्तोभगवान्प्रतिनंद्येदमब्रवीत् ॥ १८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वेदाहंतेव्यवसितंहृदिराज
न्यबालक ॥ तत्प्रयच्छामिभद्रंतेदुरापमपिसुव्रत ॥ १९ ॥ नान्यैरधिष्ठितंभद्रयद्भ्राजिष्णुध्रुवक्षिति ॥ यत्रग्रहर्क्षताराणांज्योतिषांचक्रमाहितम् ॥ २०
मेढ्यांगोचक्रवत्स्थास्नुपरस्तात्कल्पवासिनां ॥ धर्मोग्निःकश्यपःशुक्रोमुनयोयेवनौकसः ॥ चरंतिदक्षिणीकृत्यभ्रमंतोयत्सतारकाः ॥ २१ ॥ प्रस्थि
तेतुवनंपित्रादत्त्वागांधर्मसंश्रयः ॥ षट्त्रिंशद्वर्षसाहस्रंरक्षिताऽव्याहतेंद्रियः ॥ २२ ॥ त्वद्भ्रातर्युत्तमेनष्टेमृगयायांतुतन्मनाः ॥ अन्वेषंतीवनंमातादा
वाग्निंसाप्रवेक्ष्यति ॥ २३ ॥ इष्ट्वामांयज्ञहृदयंयज्ञैःपुष्कलदक्षिणैः ॥ भुक्त्वाचेहाशिषःसत्याअंतेमांसंस्मरिष्यसि ॥ २४ ॥ ततोगंतासिमत्स्थानं
सर्वलोकनमस्कृतम् ॥ उपरिष्टादृषिभ्यस्त्वंयतोनावर्ततेगतः ॥ २५ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ इत्यर्चितःसभगवानतिदिश्याऽऽत्मनःपदम् ॥ बालस्यपश्यतो
धामस्वमगाद्गरुडध्वजः ॥ २६ ॥

सारभयाद्रक्षत्येव यतः अनुग्रहेहिताचरणेकातरः परवशः यथानवप्रसूतावाश्राधेनुर्वत्संक्षीरंपाययतिवृकादिभ्योरक्षातिचतद्वत् १७ १८ व्यवसितंसंकल्पितम् १९ तत्प्रयच्छामीत्युक्तंकिंतदित्यपे
क्षायामाह नान्यैरितिसार्धद्वाभ्याम् हेभद्र ध्रुवाक्षितिर्निवासोयस्मिन् यत्रयास्मिन् आहितमर्पितम् २० धान्याक्रमणाय भ्राम्यमाणानांपशूनांबंधनस्तंभोमेढीतस्यांबलीवर्दसमूहवत् अवांतरकल्पवा
सिनांपरस्तादपि स्थास्नुलोकत्रयनाशेप्यनश्वरम् धर्माग्न्यादयोनक्षत्ररूपाः वनौकसःसप्तर्षयोयत्प्रदक्षिणीकृत्यभ्रमंतश्चरंति २१ एतच्चराज्यानंतरंभविष्यतीत्याह प्रस्थितइति तुभ्यंपृथ्वींदत्त्वावनंप्र
स्थिते भावेक्तः वनंप्रतिदीर्घगमनेकृतेसति रांक्षितारक्षिष्यसि २२ त्वयाअसंकल्पितमपिमद्भक्तस्यतवद्रोहादेतद्भविष्यतीत्याह त्वद्भ्रातरीति सासुरुचिर्दावाग्निंप्रवेक्ष्यति २१ किंचइष्ट्वामाम्
यज्ञोहृदयंप्रियामूर्तिर्यस्यतम् २४ यतःस्थानात् २५ अतिदिश्यदत्त्वा २६

संकल्पजंमनोरथम् पादसेवयाप्रापितम् संकल्पस्यानिर्वाणंसमाप्तिर्यस्मात् २७ मायाविनःसकामस्ययत्सुदुर्लभंहरेःपदंतदेकेनैवजन्मनालब्ध्वाऽपिस्वमात्मानंमनोऽसिद्धार्थमप्राप्तमनोरथमिवकथममन्यत पुरुषार्थविदपि २८ २९ तापमेवाह समाधिनेतिसार्धैःषड्भिः नैकेअनेकेभवायस्मिन् बहुजन्माभ्यस्तेनेत्यर्थः प्रणामस्तुत्यादिसमयेगरुडाधिरूढस्यहरेःपादच्छायायांस्थितमात्मानंस्मरन्नाह छायामुपेत्येति पृथङ्मतिर्भेददृष्टिः सन् हाकष्टमितिभावः ३० अनात्म्यमात्मशून्यत्वमज्ञत्वम् भवच्छेत्तुर्यदंतवत्तदयाचेयाचितवानस्मि ३१ अज्ञत्वेकारणंसंभावयाति मतिरिति पतद्भिर्मदपेक्षयाधःप्राप्नुवद्भिरतएवासहनशीलैः नाधुनाप्यवमानंवेइत्यादिसत्यमपिनारदस्यवचोयोनगृहीतवानस्मितस्यमेमतिर्विदूषिता ३२ किंच दैवींमिति प्रसुप्तःस्वप्नानिवपश्यन्द्वितीयेऽसत्यपिभ्रातैवभ्रातृव्यःशत्रुरितिदृष्ट्याहृ

सोपिसंकल्पजंविष्णोःपादसेवोपसादितम् ॥ प्राप्यसंकल्पनिर्वाणंनातिप्रीतोऽभ्यगात्पुरम् २७ विदुरउवाच ॥ सुदुर्लभंयत्परमंपदंहरेर्मायाविनस्तच्चरणार्चनार्जितम् ॥ लब्ध्वाप्यसिद्धार्थमिवैकजन्मनाकथंस्वमात्मानममन्यतार्थवित् २८ मैत्रेयउवाच ॥ मातुःसपत्न्यावाग्बाणैर्हृदिविद्धस्तुतान्स्मरन् ॥ नैच्छन्मुक्तिपतेर्मुक्तिंतस्मात्तापमुपेयिवान् २९ ध्रुवउवाच ॥ समाधिनानैकभवेनयत्पदंविदुःसनंदादयऊर्ध्वरेतसः ॥ मासैरहंषड्भिरमुष्यपादयोश्छायामुपेत्यापगतःपृथङ्मतिः ३० अहोबतममानात्म्यंमंदभाग्यस्यपश्यत ॥ भवाच्छिदःपादमूलंगत्वाऽयाचेयदंतवत् ३१ मतिर्विदूषितादेवैःपतद्भिरसहिष्णुभिः ॥ योनारदवचस्तथ्यंनाग्राहिषमसत्तमः ३२ दैवींमायामुपाश्रित्यप्रसुप्तइवभिन्नदृक् ॥ तप्येद्वितीयेऽप्यसतिभ्रातृभ्रातृव्यहृद्रुजा ३३ मयैतत्प्रार्थितंव्यर्थंचिकित्सेवगतायुषि ॥ प्रसाद्यजगदात्मानंतपसादुष्प्रसादनम् ॥ भवच्छिदमयाचेहंभवंभाग्यविवर्जितः ३४ स्वाराज्यंयच्छतोमौढ्यान्मानोमेभिक्षितोबत ॥ ईश्वरात्क्षीणपुण्येनफलीकारानिवाधनः ३५ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ नवैमुकुंदस्यपदारविंदयोरजोजुषस्तातभवादृशाजनाः ॥ वांच्छंतितद्दास्यमृतेर्थमात्मनोयदृच्छयालब्धमनःसमृद्धयः ३६ आकर्ण्यात्मजमायांतंसंपरेत्ययथागतम् ॥ राजानश्रद्द धेभद्रमभद्रस्यकुतोमम ३७ श्रद्धायवाक्यंदेवर्षेर्हर्षवेगेनधर्षितः ॥ वार्ताहर्तुरतिप्रीतोहारंप्रादान्महाधनम् ३८ सदश्वंरथमारुह्यकार्त्तस्वरपरिष्कृतम् ॥ ब्राह्मणैःकुलवृद्धैश्चपर्यस्तोमात्यबंधुभिः ३९ शंखदुंदुभिनादेनब्रह्मघोषेणवेणुभिः ॥ निश्चक्रामपुरात्तूर्णमात्मजाभीक्षणोत्सुकः ४० सुनीतिःसुरुचिश्चास्यमहिष्यौरुक्मभूषिते ॥ आरुह्यशिबिकांसार्द्धमुत्तमेनाभिजग्मतुः ४१ तंदृष्ट्वोपवनाभ्याशआयांतंतरसारथात् ॥ अवरुह्यनृपस्तूर्णमासाद्यप्रेमाविह्वलः ४२

द्रुजाहृदयशोकेनतप्येतापमनुभवामि ३३ किंच मयाप्रसाद्ययत्प्रार्थितंतद्व्यर्थमित्याह भवाच्छिदमिति ३४ एतदेवसदृष्टांतमाह स्वाराज्यंनिजानंदंप्रयच्छतःसकाशादभिमानःक्षीणपुण्येनमयाभिक्षितोयाचितः क्षीणेनपुण्येनेतिवादृष्टांतएवसंबंधःयथाऽधनईश्वराच्चक्रवर्तिनःफलीकारान्सतुषतंडुलकणान्याचतेतद्वत् ३५ एवंनिस्पृहत्वंतस्ययुक्तमित्याह तस्यदास्यंविनान्यमर्थमात्मनोनैववांछंति यदृच्छयैवलब्धेनमनसःसमृद्धिर्येषांते ३६ प्रस्तुतमाह आकर्ण्येति संपरेत्यमृत्वागतमाकर्ण्ययथातथानश्रद्दधेविश्वासंनचकार अभद्रस्यममभद्रंकुतइतिमत्वा ३७ एष्यत्यचिरतइतिदेवर्षेर्वाक्यंश्रद्धाय ३८ ब्राह्मणादिभिःपर्यस्तःपरिवृतः ३९ ४० अस्यराज्ञोमहिष्यौमध्येउत्तमंनिधाय एकामेवशिबिकांनरविमानमारुह्य ४१ उपवनस्याभ्याशेसमीपे ४२

विष्वक्सेनांघ्रिसंस्पर्शेनहतमशेषमघंबंधनंचयस्य ४३ जातउद्दामोमहान्मनोरथोयस्य ४४ अभिमंत्रितःपितुराशीर्भिःसहतेनकृतसंभाषणः ४५ ४६ सुरुच्याःप्रीतिनासंभावितेत्याह यस्येति नमं
त्यनुसरंति आपोयथास्वयमेवनिम्नंदेशमवतरंति ४७ ऊहतुर्दधतुः ४८ ४९ हेवीर वीरसुर्वोध्रुवमातुः अभिषिच्यमानाभ्यांपयस्तदासुस्राव ५० चिरंनष्टोदर्शनमप्राप्तः रक्षितारक्षिष्यति ५१ ५२ ए
वमितिव्यवहितंपित्राद्युपलालनंपरामृश्यते ५३ पुरंवर्णयति तत्रतत्रेति चतुर्भिः सवृंदैःफलमंजरीयुक्तैःपूगानांपोतैर्बालवृक्षैस्तद्विधैःसवृंदैरुपस्कृतंप्रातिद्वारामित्युत्तरेणान्वयः ५४ चूतपल्लवाश्चवासां

परिरेभेंगजंदोर्भ्यांदीर्घोत्कंठमनाःश्वसन् ॥ विष्वक्सेनांघ्रिसंस्पर्शहताशेषाघबंधनम् ४३ अथाजिघ्रन्मुहुर्मूर्ध्निशीतैर्नयनवारिभिः ॥ स्नापयामासतन
यंजातोद्दाममनोरथः ४४ अभिवंद्यपितुःपादावाशीर्भिश्चाभिमंत्रितः ॥ ननाममातरौशीर्ष्णासत्कृतःसज्जनाग्रणीः ४५ सुरुचिस्तंसमुत्थाप्यपादावनत
मर्भकम् ॥ परिष्वज्याहजीवेतिबाष्पगद्गदयागिरा ४६ यस्यप्रसन्नोभगवान्गुणैर्मैत्र्यादिभिर्हरिः ॥ तस्मैनमंतिभूतानिनिम्नमापइवस्वयम् ४७ उत्तम
श्चध्रुवश्चोभावन्योन्यंप्रेमविह्वलौ ॥ अंगसंगादुत्पुलकावस्रौघंमुहुरूहतुः ४८ सुनीतिरस्यजननीप्राणेभ्योपिप्रियंसुतम् ॥ उपगुह्यजहावाधिंतदंगस्प
र्शनिर्वृता ४९ पयःस्तनाभ्यांसुस्रावनेत्रजैःसलिलैःशिवैः ॥ तदाभिषिच्यमानाभ्यांवीरवीरसुवोमुहुः ५० तांशशंसुर्जनाराज्ञींदिष्ट्यातेपुत्रआर्त्तिहा ॥
प्रतिलब्धश्चिरंनष्टोरक्षितामंडलंभुवः ५१ अभ्यर्चितस्त्वयानूनंभगवान्प्रणतार्त्तिहा ॥ यदनुध्यायिनोवीरामृत्युंजिग्युःसुदुर्जयम् ५२ लाल्यमानंजनै
रेवंध्रुवंसभ्रातरंनृपः ॥ आरोप्यकरिणींहृष्टःस्तूयमानोविशत्पुरम् ५३ तत्रतत्रोपसंक्लृप्तैर्लसन्मकरतोरणैः ॥ सवृंदैःकदलीस्तंभैःपूगपोतैश्चतद्विधैः ५४
चूतपल्लववासःस्रङ्मुक्तादामविलंबिभिः ॥ उपस्कृतंप्रतिद्वारमपांकुंभैःसदीपकैः ५५ प्राकारैर्गोपुरागारैःशातकुंभपरिच्छदैः ॥ सर्वतोलंकृतंश्रीमद्वि
मानशिखरद्युभिः ५६ मृष्टचत्वररथ्याट्टमार्गंचंदनचर्चितम् ॥ लाजाक्षतैःपुष्पफलैस्तंडुलैर्बलिभिर्युतम् ५७ ध्रुवायपथिदृष्टायतत्र तत्रपुरस्त्रियः ॥ सि
द्धार्थाक्षतदध्यंबुदूर्वापुष्पफलानिच ५८ उपजह्रुःप्रयुंजानावात्सल्यादाशिषःसतीः ॥ शृण्वंस्तद्वल्गुगीतानिप्राविशद्भवनंपितुः ५९ महामणिव्रातमये
सतस्मिन्भवनोत्तमे ॥ लालितोनितरांपित्रान्यवसद्दिविदेववत् ६० पयःफेननिभाःशय्यादांतारुक्मपरिच्छदाः ॥ आसनानिमहाऽर्हाणियत्ररौक्माउ
पस्कराः ६१ यत्रस्फटिककुड्येषुमहामारकतेषुच ॥ मणिप्रदीपाआभांतिललनारत्नसंयुताः ६२ उद्यानानिचरम्याणिविचित्रैरमरद्रुमैः ॥ कूजद्वि
हंगमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतैः ६३ वाप्योवैदूर्यसोपानाःपद्मोत्पलकुमुद्वतीः ॥ हंसकारंडवकुलैर्जुष्टाश्चक्राह्वसारसैः ६४ उत्तानपादोराजर्षिःप्रभावंतन
यस्यतम् ॥ श्रुत्वादृष्ट्वाऽद्भुततमंप्रपेदेविस्मयंपरम् ६५

स्रिचस्रजश्चमुक्तादामानिचतेषां
विशिष्टंलंबनमस्तियेषुकुंभेषु ५५ गोपुरैरगारैश्च शातकुंभाःपरिच्छदाःपरिकरायेषु विमानानामिवशिखरैर्द्युतिर्येषाम् ५६ चत्वरमंगणम् रथ्यामहामार्गः अट्टउच्चस्योपरिनिर्मिताभूमिका मार्गोऽवां
तरःमृष्टाःसंमार्जिताश्चत्वरादयोयस्मिन् ५७ सिद्धार्थःश्वेतसर्षपः अक्षतायवाः ५८ उपजह्रुर्व्यकिरन् सतीःसत्यः ५९ ६० यत्रभवनोत्तमे ६१ ६२ ६३ कुमुद्वत्कुमुदम्पद्माादिमत्योवाप्यः ४६ ६५

ऊढवयसंप्राप्तयौवनम् अनुरक्ताःप्रजायस्मिन् ६६ प्रवयसंवृद्धम् ॥ ६७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेटीकायांनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ दशमेभ्रातृहंतॄणांयक्षाणामकरोद्वधम् ॥ एकएवालकां गत्वेत्यस्यविक्रमउच्यते १ ॥ १ योषितांरत्नमिवातिमनोहरम् कन्यारत्नंचेतिवा २ यक्षेणाद्रौहिमवतिहतः आजावितिपाठेयुद्धे अस्यगतिंगतामृतेत्यर्थः ३ कोपामर्षशुचांद्वंद्वैक्यम् तेनार्पितोऽव्याप्तः जैत्रंजयहेतुम् पुण्यजनालयमलकाम् ४ रुद्रानुचराभूतादयः ५ दध्मौवादितवान् येनशंखवादनेन हेक्षत्तः उपदेव्योयक्षस्त्रियः ६ ७ एकैकंत्रिभिस्त्रिभिरित्येवंसर्वांस्त्रयोदशायुतानियक्षान्युगपद

वीक्ष्योढवयसंतंचप्रकृतीनांचसंमतम् ॥ अनुरक्तप्रजंराजाध्रुवंचक्रेभुवःपतिम् ६६ आत्मानंचप्रवयसमाकलय्यविशांपतिः ॥ वनंविरक्तःप्रातिष्ठद्विमृशन्नात्मनोगतिम् ॥ ६७ ॥ इतिश्रीभा०चतुर्थ०नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ प्रजापतेर्दुहितरंशिशुमारस्यवैध्रुवः ॥ उपयेमेभ्रमिंनामतत्सुतौकल्पवत्सरौ १ इलायामपिभार्यायांवायोःपुत्र्यांमहाबलः ॥ पुत्रमुत्कलनामानंयोषिद्रत्नमजीजनत् २ उत्तमस्त्वकृतोद्वाहोमृगयायांबलीयसा ॥ हतःपुण्यजनेनाद्रौतन्मातास्यगतिंगता ३ ध्रुवोभ्रातृवधंश्रुत्वाकोपामर्षशुचार्पितः ॥ जैत्रंस्यंदनमास्थायगतःपुण्यजनालयम् ४ गत्वोदीचींदिशंराजारुद्रानुचरसेविताम् ॥ ददर्शहिमवद्द्रोण्यांपुरींगुह्यकसंकुलाम् ५ दध्मौशंखंबृहद्बाहुःखंदिशश्चानुनादयन् ॥ येनोद्विग्नदृशःक्षत्तरुपदेव्योत्रसन्भृशम् ६ ततोनिष्क्रम्यबलिनउपदेवमहाभटाः ॥ असहंतस्तंनिनादमभिपेतुरुदायुधाः ७ सतानापततोवीरउग्रधन्वामहारथः ॥ एकैकंयुगपत्सर्वानहन्बाणैस्त्रिभिस्त्रिभिः ८ तेवैललाटलग्नैस्तैरिषुभिःसर्वएवहि ॥ मत्वानिरस्तमात्मानमाशंसन्कर्मतस्यतत् ९ तेपिचामुममृष्यंतःपादस्पर्शमिवोरगाः ॥ शरैरविध्यन्युगपद्द्विगुणंप्रचिकीर्षवः १० ततःपरिघनिस्त्रिंशैःप्रासशूलपरश्वधैः ॥ शक्त्यृष्टिभिर्भुशुंडीभिश्चित्रवाजैःशरैरपि ११ अभ्यवर्षन्प्रकुपिताःसरथंसहसारथिम् ॥ इच्छंतस्तत्प्रतीकर्त्तुमयुतानित्रयोदश १२ औत्तानपादिःसतदाशस्त्रवर्षेणभूरिणा ॥ नउपादृश्यतच्छन्नआसारेणयथागिरिः १३ हाहाकारस्तदैवासीत्सिद्धानांदिविपश्यताम् ॥ हतोयंमानवःसूर्योमग्नःपुण्यजनार्णवे १४ नदत्सुयातुधानेषुजयकाशिष्वथोमृधे ॥ उदतिष्ठद्रथस्तस्यनीहारादिवभास्करः १५ धनुर्विस्फूर्जयन्दिव्यंद्विषतांखेदमुद्वहन् ॥ अस्त्रौघंव्यधमद्बाणैर्घनानीकमिवानिलः १६ तस्यतेचापनिर्मुक्ताभित्त्वावर्माणिरक्षसाम् ॥ कायानाविविशुस्तिग्मागिरीनशनयोयथा १७ भल्लैःसंछिद्यमानानांशिरोभिश्चारुकुंडलैः ॥ ऊरुभिर्हेमतालाभैर्दोर्भिर्वलयवल्गुभिः १८ हारकेयूरमुकुटैरुष्णीषैश्चमहाधनैः ॥ आस्तृतास्तारणभुवोरेजुर्वीरमनोहराः १९ हतावशिष्टाइतरेरणाजिराद्रक्षोगणाःक्षत्रियवर्यसायकैः ॥ प्रायोविवृक्णावयवाविदुद्रुवुर्मृगेंद्रविक्रीडितयूथपाइव २०

हन्जघान ८ निरस्तंपराजितम् तस्यध्रुवस्यतत्कर्माशंसन्तुष्टुवुः ९ तेपितत्कर्मासहमाना अमुमविध्यन् द्विगुणंयथाभवसेवंषड्भिःषड्भिः प्रतिकर्त्तुमिच्छंतः १० चित्रवाजैर्विचित्रपक्षैः ११ १२ धारासंपातेनच्छन्नोगिरिरिवनैवादृश्यत १३ सूर्यतुल्यः १४ यातुधानेषुराक्षसेषुजयकाशिषुजितंजितमितिजयप्रकाशकेषुसत्सु १५ व्यधमत्संचूर्णयामास १६ वर्माणिकवचानि १७ शिरःप्रमुखैरास्तृताःप्रकीर्णारेजुरितिद्वयोरन्वयः १८ १९ प्रायोबाहुल्येनविवृक्णाःसंछिन्नाअवयवायेषाम् २०

आततायिनंशस्त्रपाणिम् २१ इतिध्रुवमित्यत्रापिनमायिनामित्यादेरनुषंगः चित्ररथोध्रुवः यत्तोयत्नवान् प्रतियोगःपुनरुद्योगस्तस्माच्छंकितः नभस्वतोवायोर्हेतोः २२ विस्फुरंत्यस्तडितोयस्मिंस्तेनत्रा
सयंतःस्तनयित्नवोशनयोयस्मिन् २३ ववृषुर्निपेतुरित्यर्थः नसृजातिशरीरमित्यसृगिह श्लेष्मादि मेदसःपुंस्त्वमार्षम् मेदांसि अस्याग्रतोनिपेतुः २४ साश्मवर्षिणःअश्मसहितंयद्वर्षतद्वंतः २५
अशनिवन्निःश्वासोयेषाम् २६ २७ त्रासमानिभयंकराणितिग्माक्रूरागतिःप्रवृत्तिर्येषाम् असुरराक्षसादिशब्दैरदूरांतरत्वेनयक्षाएवोच्यंते २८ तस्यशंकल्याणमाशंसन्प्रार्थितवंतः २९ तवविपक्षान्
शत्रून्नाशयतु अद्धासाक्षात् अंजसासुखेनैवमृत्युंतरति ॥ ३० ॥ इतिश्रीभागवतेचतुर्थस्कंधेटीकायांदशमोध्यायः ॥ १० ॥ एकादशेतुयक्षाणांक्षयंदृष्ट्वामनुःस्वयम् ॥ आगत्यवारयामासध्रुवंतत्त्वोपदेश

अपश्यमानःसतदाततायिनंमहामृधेकंचनमानवोत्तमः ॥ पुरींदिदृक्षन्नपिनाविशद्द्विषांनमायिनांवेदचिकीर्षितंजनः २१ ॥ इतिब्रुवंश्चित्ररथःस्वसारथिंय
त्तःपरेषांप्रतियोगशंकितः ॥ शुश्रावशब्दंजलधेरिवेरितंनभस्वतोदिक्षुरजोन्वदृश्यत २२ क्षणेनाच्छादितंव्योमघनानीकेनसर्वतः ॥ विस्फुरत्तडितादिक्षु
त्रासयन्स्तनयित्नुना २३ ववृषूरुधिरौघासृक्पूयविण्मूत्रमेदसः ॥ निपेतुर्गगनादस्यकबंधान्यग्रतोनघ २४ ततःखेदृश्यतगिरिर्निपेतुःसर्वतोदिशम् ॥
गदापरिघनिस्त्रिंशमुसलाःसाश्मवर्षिणः २५ अहयोशनिनिःश्वासावमंतोग्निंरुषाक्षिभिः ॥ अभ्यधावन्गजामत्ताःसिंहव्याघ्राश्चयूथशः २६ समुद्रऊर्मि
भिर्भीमःप्लावयन्सर्वतोभुवम् ॥ आससादमहाह्लादःकल्पांतइवभीषणः २७ एवंविधान्यनेकानित्रासनान्यमनस्विनां ॥ ससृजुस्तिग्मगतयआसुर्यामा
ययासुराः २८ ध्रुवेप्रयुक्तामसुरैस्तांमायामतिदुस्तराम् ॥ निशाम्यतस्यमुनयःशमाशंसन्समागताः २९ ॥ मुनयऊचुः ॥ औत्तानपादेभगवांस्त
वशार्ङ्गधन्वादेवःक्षिणोत्ववनतार्त्तिहरोविपक्षान् ॥ यन्नामधेयमभिधायनिशम्यचाद्धालोकोंजसातरतिदुस्तरमंगमृत्युम् ३० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे
चतुर्थस्कंधेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ मैत्रेयउवाच ॥ निशम्यगदतामेवमृषीणांधनुषिध्रुवः ॥ संदधेस्त्रमुपस्पृश्ययन्नारायणनिर्मितम् १ संधीयमानएतस्मि
न्मायागुह्यकनिर्मिताः ॥ क्षिप्रंविनेशुर्विदुरक्लेशाज्ञानोदयेयथा २ तस्यार्षास्त्रंधनुषिप्रयुंजतःसुवर्णपुंखाःकलहंसवाससः ॥ विनिःसृताआविविशुर्द्विषद्ब
लंयथावनंभीमरवाःशिखंडिनः ३ तैस्तिग्मधारैःप्रधनेशिलीमुखैरितस्ततःपुण्यजनाउपद्रुताः ॥ तमभ्यधावन्कुपिताउदायुधाःसुपर्णमुन्नद्धफणाइवा
हयः ४ सतान्पृषत्कैरभिधावतोमृधेनिकृत्तबाहूरुशिरोधरोदरान् ॥ निनायलोकंपरमर्कमंडलंव्रजंतिनिर्भिद्ययमूर्ध्वरेतसः ५ तान्हन्यमानानभिवीक्ष्य
गुह्यकाननागसश्चित्ररथेनभूरिशः ॥ औत्तानपादिंकृपयापितामहोमनुर्जगादोपगतःसहर्षिभिः ६ मनुरुवाच ॥ अलंवत्सातिरोषेणतमोद्वारेणपाप्मना
॥ येनपुण्यजनानेतानवधीस्त्वमनागसः ७

तः १ एवंगदतांवचनमुपदेशमिवनिशम्य उपस्पृश्याचम्ययन्नारायणनिर्मितंनारायणास्त्रंतत्संदधे १ क्लेशारागादयोयथा २ किंच तस्यार्षास्त्रमृषेर्नारायणादुद्भूतमस्त्रंप्रयुंजतःसंदधतःसतः सुवर्णम
याःपुंखामूलप्रांतायेषाम् कलहंसानांवासांसिपक्षायेषां शराविनिसृताइतिद्रष्टव्यम् उपरिष्टाच्छिलीमुखग्रहणात् ३ प्रधनेयुद्धे उन्नद्धाउच्छ्रिताःफणायेषांतेसर्पाः ४ पृषत्कैर्बाणैर्विकृत्ताबाह्वादयोयेषां
तान् परंलोकंनिनाय कथंभूतम् ऊर्ध्वरेतसःसंन्यासिनोर्कमंडलंनिर्भिद्ययंव्रजंतितम् ५ ताननागसोनिरपराधान् ६ तमसोनरकस्यद्वारेणयेनरोषेण ७

८ ननुमद्भ्रातृहंतारःकथमकृतैनसोतआह नन्विति ९ सत्यप्यपराधेतवैतदुचितंनभवतीत्याह नायमिति पराग्गृह्यपराग्भूतंदेहमात्मानंगृहीत्वापशवोयथादेहाभिमानादन्योन्यंघ्नंतितथाभूतानांवैशसंहिंसे
तियत् १० त्वंचबाल्येसाधुःसन्निदानींकथमन्यथाकृतवानित्याह सर्वभूतात्मभावेनेतिद्वाभ्याम् ११ अनुध्यातोहरेर्हृदिस्थितोविज्ञातोवा तत्पुंसांहरिदासानामपिसाधुत्वेनमतः १२ सतांव्रतमे
वाह महत्सुतितिक्षयानीचेषुकरुणयासमेषुमैत्र्याखिलेषुजंतुषुसमत्वेनच १३ ततःकृतार्थोभवतीत्याह संप्रसन्नेसतिगुणैर्विमुक्तोतएवतत्कार्येणजीवेनालिंगशरीरेणनिर्मुक्तःसन्निर्वाणंसुखात्मकंब्रह्मप्राप्नो
ति १४ भ्रातृहंतृत्वमंगीकृत्योक्तमिदानींतुनात्मनोभ्रातृपुत्रादिसंबंधोनचान्योन्यंहंतृत्वादिकमपीत्याह भूतैरितिदशभिः भूतैःपंचभिरारब्धैर्देहाद्याकारेणपरिणतैर्योषित्पुरुषश्चेतिप्रसिद्धिः तयोर्व्यवा
यान्मैथुनात्संभूतिरन्ययोर्योषित्पुरुषयोरिहसंसारेभवति १५ एवंतावत्सर्गःप्रवर्त्तते एवंपालकाकारेणपरिणतैर्भूतैरेवस्थितिःहंतृदेहाकारपरिणतैःसंयमःसंहारःसचपरमात्मनोमाययागुणानांव्यतिकरा
न्नतुस्वतः १६ ननुजडानांदेहानांगुणानांवाकथंसर्गादिहेतुत्वंतत्राह निमित्तमात्रंपुरुषर्षभईश्वरःयत्रयस्मिन्निमित्तेसतिकार्यकारणात्मकंविश्वंभ्रमतिपरिवर्त्तते यथायस्कांतेनिमित्तेसतिलोहंप्रवर्त्तते

नास्मत्कुलोचितंतातकर्मैतत्साद्विगर्हितम् ॥ वधोयदुपदेवानामारब्धस्तेकृतैनसाम् ८ नन्वेकस्यापराधेनप्रसंगाद्बहवोहताः ॥ भ्रातुर्वधाभितप्तेनत्वयां
गभ्रातृवत्सल ९ नायंमार्गोहिसाधूनांहृषीकेशानुवर्त्तिनाम् ॥ यदात्मानंपराग्गृह्यपशुवद्भूतवैशसम् १० सर्वभूतात्मभावेनभूतावासंहरिंभवान् ॥ आ
राध्यापदुराराध्यंविष्णोस्तत्परमंपदम् ११ सत्वंहरेरनुध्यातस्तत्पुंसामपिसंमतः ॥ कथंत्ववद्यंकृतवाननुशिक्षन्सतांव्रतम् १२ तितिक्षयाकरुणयामै
त्र्याचाखिलजंतुषु ॥ समत्वेनचसर्वात्माभगवान्संप्रसीदति १३ संप्रसन्नेभगवतिपुरुषःप्राकृतैर्गुणैः ॥ विमुक्तोजीवनिर्मुक्तोब्रह्मनिर्वाणमृच्छति १४
भूतैःपंचभिरारब्धैर्योषित्पुरुषएवहि ॥ तयोर्व्यवायात्संभूतिर्योषित्पुरुषयोरिह १५ एवंप्रवर्त्ततेसर्गःस्थितिःसंयमएवच ॥ गुणव्यतिकराद्राजन्मायया
परमात्मनः १६ निमित्तमात्रंतत्रासीन्निर्गुणःपुरुषर्षभः ॥ व्यक्ताव्यक्तमिदंविश्वंयत्रभ्रमतिलोहवत् १७ सखल्विदंभगवान्कालशक्त्यागुणप्रवाहेण
विभक्तवीर्यः ॥ करोत्यकर्त्तैवनिहंत्यहंताचेष्टाविभूम्नःखलुदुर्विभाव्या १८ सोनंतोंतकरःकालोनादिरादिकृदव्ययः ॥ जनंजनेनजनयन्मारयन्मृत्युनांतकं
१९ नवैस्वपक्षोस्यविपक्षएववापरस्यमृत्योर्विशतःसमंप्रजाः ॥ तंधावमानमनुधावंत्यनीशायथारजांस्यनिलंभूतसंघाः २०

तद्वत् १७ ननुसचेन्निमित्तंतर्हितस्याविशेषाद्युगपदेवसर्गादित्रयंभवेदतआह सखल्विति कालशक्त्याक्रमेणगुणानांप्रवाहःक्षोभस्तेनविभक्तंसृष्ट्यादिविषयंवीर्यंशक्तिर्यस्य ननुकालोपिगुणान्युगपदेवक्षोभयतु
तत्राह चेष्टाकालशक्तिर्दुर्विभाव्याचिंत्या १८ ननुपित्रादिःसृजतिपालयतिराजादिर्निहंतिचचोरादिर्नत्वीश्वरस्तत्राह सइति जनेनपित्रादिनाजनंपुत्रादिंजनयन्नादिकृत् अंतकंचोरादिकंतन्मृत्युहेतुर्नामा
रयन्नंतकरः स्वयंत्वनंतोनादिश्च अव्ययोक्षीणशक्तिश्च अयंभावः पित्रादयोन्यतउत्पत्त्यादिमंतोनस्वातंत्र्येणकारणंकिंत्वीश्वरएवतन्नियंतासर्वकारणमिति १९ नचैवंकुर्वतोपिवैषम्यप्रसक्तिःपक्षपाताभा
वादित्याहद्वाभ्याम् नवाइति मृत्युरूपस्यसमंयथाभवतितथाप्रजाःकर्मभूताविशतःतस्यसाम्येपिभूतेषुफलवैषम्यंतत्कर्मवशादितिसदृष्टांतमाह तंधावंतमन्वनीशाःकर्माधीनाभूतसंघाधावंति अनिलं
धावंतमनुरजांसीव तत्रयथारजसांतमःप्रकाशजलाग्न्यादिप्रवेशेपिनानिलस्यवैषम्यमेवमीश्वरस्यापीतिभावः २०

अपचयमकालमृत्युम् उपचयंकालमृत्योरपिरक्षाम् यद्वा अपचयंमशकादावुपचयंदेवादौ स्वस्थत्वादुपचयापचयाभ्यांरहितोसौविभुर्दुःस्थस्यकर्माधीनस्यविदधाति २१ एवंभूतश्चेश्वरःसर्ववादिसंमतोवि
वादस्तुनाममात्रइत्याह केचिदिति पुंसःकामंवात्स्यायनादयः श्रुतिश्च“कामोकार्षीत्कामःकरोतिकामःकर्ताकामःकारयितेत्यादि” २२ ननुकर्मादीनांजडत्वादिनास्वरूपतोपिभिन्नत्वात्कथमैकमत्यंतत्रा
ह अव्यक्तस्यातएवाप्रमेयस्य तथापिसत्त्वेहेतुः नानाशक्तीनांमहदादीनामुदयोयस्मात् चिकीर्षितमेवतावत्कोपिनवेद अथस्वस्यसंभवोयस्मात्तमीश्वरंकोवेद नकोपि अद्धेतिपाठेसाक्षात् अतस्तत्त्वज्ञा
नाभावाद्विशेषांशेविवादइत्यर्थः तथाचश्रुतिः “कोअद्धावेदकइहप्रवोचत्कुतआजाताकुतइयंविसृष्टिः । अर्वाग्देवाअस्यविसर्जननाथाकोवेदयतआबभूवेत्यादिः” २३ ईश्वरवादस्यप्रकृतोपयोगमाह नचै
तेभ्रातुर्हंतारःउक्तमेवहेतुमनुवदति विसर्गादानयोर्मृत्युजन्मनोः यद्वा विसर्गःसृष्टिः आदानंसंहारःदैवमीश्वरएवहिकारणं २४ तथापिनिर्लेपतामाह सएवेति २५ अनहंकारत्वेहेतुमाह एषइति

आयुषोपचयंजंतोस्तथैवोपचयंविभुः ॥ उभाभ्यांरहितःस्वस्थोदुःस्थस्यविदधात्यसौ २१ केचित्कर्मवदंत्येनंस्वभावमपरेनृप ॥ एकेकालंपरेदैवंपुंसः
काममुतापरे २२ अव्यक्तस्याप्रमेयस्यनानाशक्त्युदयस्यच ॥ नवैचिकीर्षितंतातकोवेदाथस्वसंभवम् २३ नचैतेपुत्रकभ्रातुर्हंतारोधनदानुगाः ॥ वि
सर्गादानयोस्तातपुंसोदैवंहिकारणम् २४ सएवविश्वंसृजतिसएवावतिहंतिच ॥ अथापिह्यनहंकारान्नाज्यतेगुणकर्मभिः २५ एषभूतानिभूतात्माभूते
शोभूतभावनः ॥ स्वशक्त्यामाययायुक्तःसृजत्यत्तिचपातिच २६ तमेवमृत्युममृतंतातदैवंसर्वात्मनोपेहिजगत्परायणम् ॥ यस्मैबलिंविश्वसृजोहरंति
गावोयथावैनसिदामयंत्रिताः २७ यःपंचवर्षोजननींत्वंविहायमातुःसपत्न्यावचसाभिन्नमर्मा ॥ वनंगतस्तपसाप्रत्यगक्षमाराध्यलेभेमूर्ध्निपदंत्रिलोक्याः
२८ तमेनमंगात्मनिमुक्तविग्रहेव्यपाश्रितंनिर्गुणमेकमक्षरम् ॥ आत्मानमन्विच्छाविमुक्तमात्मदृग्यस्मिन्निदंभेदमसत्प्रतीयते २९ त्वंप्रत्यगात्म
नितदाभगवत्यनंतआनंदमात्रउपपन्नसमस्तशक्तौ ॥ भक्तिंविधायपरमांशनकैरविद्याग्रंथिंविभेत्स्यसिममाहमितिप्ररूढम् ३० संयच्छरोषंभद्रंतेप्रतीपंश्रे
यसांपरम् ॥ श्रुतेनभूयसाराजन्नगदेनयथामयम् ३१ येनोपसृष्टात्पुरुषाल्लोकउद्विजतेभृशम् ॥ नबुधस्तद्वशंगच्छेदिच्छन्नभयमात्मनः ३२ हेलनंगि
रिशभ्रातुर्धनदस्यत्वयाकृतम् ॥ यज्जघ्निवान्पुण्यजनान्भ्रातृघ्नानित्यमर्षितः ३३ तंप्रसादयवत्साशुसन्नत्याप्रश्रयोक्तिभिः ॥ नयावन्महतांतेजःकुलंनो
भिभविष्यति ३४ एवंस्वायंभुवःपौत्रमनुशास्यमनुर्ध्रुवम् ॥ तेनाभिवंदितःसाकमृषिभिःस्वपुरंययौ ३५ ॥ इतिश्रीभा०चतु०एकादशोध्यायः ॥ ११ ॥

२६ सत्यमीश्वरएवकर्त्तातथाप्यहंकारादिमयानत्यक्तुंशक्यमितिचेदतआह तमेवेतिचतुर्भिः मृत्युमभक्तानांभक्तानांत्वमृतं उपेहिशरणंगच्छ तमेवेत्यवधारणेहेतुःयस्मैनसिनासिकायांदामभिर्बद्धागावइवावि
श्वसृजोपिनामाभिर्यंत्रिताबद्धाःसंतोबलिंहरंति तत्कारितंकर्मकुर्वंतीत्यर्थः २७ तदाराधनंचतवसुशकमेवेत्याह यःपंचवर्षःसत्वंयमाराध्यत्रिलोक्यामूर्ध्निपदंस्थानंलेभेलब्धवानसि इदानींतमेवान्विच्छाव
लोकयेत्युत्तरेणान्वयः प्रत्यंचिअक्षाणियस्मिन् क्रियाविशेषणंवा २८ हरिंध्यायंस्तंप्रत्याह हे अंगध्रुव मुक्तविरोधेआत्मनिमनसिव्यपाश्रितमवस्थितमात्मदृक्प्रत्यग्दृष्टिःसन् अयंभेदोयस्मिंस्तदिदंभेद
मसदेवविश्वंयस्मिन्प्रतीयते २९ तदन्वेषणफलमाह त्वंतदान्वेषणकालएव ३० उपदेशसारमाह संयच्छेतिद्वाभ्याम् प्रतीपंप्रतिकूलम् अगदेनौषधेनयथारोगंनियच्छति ३१ येनरोषेणोपसृष्टाद्व्या
प्तात् ३२ अन्यच्चत्वयाकार्यमित्याह हेलनमितिद्वाभ्याम् यद्यतःजघ्निवान्घातितवान् ३३ ३४ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेचतुर्थेटीकायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

द्वादशेधनदेनाभिनंदितःपुरमागतः । यज्ञैरिष्ट्वाहरेःस्थानमारुरोहेतिकीर्त्यते १ वैशसाद्वधान्निवृत्तंज्ञात्वा १ हेक्षत्रियदायादक्षत्रियपुत्र अत्यजःत्यक्तवानसि २ नचवैरस्यकारणमस्तीत्याह नभवानिति
अप्ययभावयोर्मृत्युजन्मनोः ३ कथंतर्ह्यहंहंतेत्यादिबुद्धिस्तत्राह अहमिति आभातिप्रकाशतेजायतइत्यर्थः अतद्ध्यानाद्देहानुसंधानात् ययाधियाबंधःविपर्ययोदुःखादिः ४ तत्तस्माद्गच्छगत्वाचभगवंतं
भजस्वेत्युत्तरेणान्वयः सर्वभूतात्मकोविग्रहोयस्य ५ भजनीयावंघ्रीयस्यतम् गुणमय्याशक्त्यायुक्तम् किंतत्त्वतः न आत्ममायया अतस्तत्त्वतस्तयाविरहितम् यद्वा शक्त्यात्ममाययायुक्तंविरहितंचस
गुणनिर्गुणभेदेन ६ काममसंकोचेन अविशंकितोनिर्भयः अनंतरमतिनिकटम् ७ सवरायचोदितइत्यनुवादरूपंपृथग्वाक्यम् अतःसवव्रइतितच्छब्दस्यापौनरुक्त्यम् ८ ९ द्रव्यक्रियादेवतानांकर्मसाध्यं

॥ मैत्रेयउवाच ॥ ध्रुवंनिवृत्तंप्रतिबुध्यवैशसादपेतमन्युंभगवान्धनेश्वरः ॥ तत्रागतश्चारणयक्षकिन्नरैःसंस्तूयमानोऽभ्यवदत्कृतांजलिं १ धनदउवाच ॥
भोभोःक्षत्रियदायादपरितुष्टोस्मितेनघ ॥ यस्त्वंपितामहादेशाद्वैरंदुस्त्यजमत्यजः २ नभवानवधीद्यक्षान्नयक्षाभ्रातरंतव ॥ कालएवहिभूतानांप्रभुर
प्ययभावयोः ३ अहंत्वमित्यपार्थाधीरज्ञानात्पुरुषस्यहि ॥ स्वाप्नीवाभात्यतद्ध्यानाद्ययाबंधविपर्ययौ ४ तद्गच्छध्रुवभद्रंतेभगवंतमधोक्षजं ॥ सर्वभू
तात्मभावेनसर्वभूतात्मविग्रहम् ५ भजस्वभजनीयांघ्रिमभवायभवच्छिदम् ॥ युक्तंविरहितंशक्त्यागुणमय्यात्ममायया ६ वृणीहिकामंनृपयन्मनोगतं
मत्तस्त्वमौत्तानपदेविशंकितः ॥ वरंवरार्हांबुजनाभपादयोरनंतरंत्वांवयमंगशुश्रुम ७ मैत्रेयउवाच ॥ सराजराजेनवरायचोदितोध्रुवोमहाभागवतोमहा
मतिः ॥ हरौसवव्रेचलितांस्मृतिंययातरत्ययत्नेनदुरत्ययंतमः ८ तस्यप्रीतेनमनसातांदत्त्वैडविडस्ततः ॥ पश्यतोंतर्दधेसोपिस्वपुरंप्रत्यपद्यत ९ अथाय
जतयज्ञेशंक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ द्रव्यक्रियादेवतानांकर्मकर्मफलप्रदं १० सर्वात्मन्यच्युतेसर्वेतीव्रौघांभक्तिमुद्वहन् ॥ ददर्शात्मनिभूतेषुतमेवावस्थितंविभुं
११ तमेवंशीलसंपन्नंब्रह्मण्यंदीनवत्सलं ॥ गोप्तारंधर्मसेतूनांमेनिरेपितरंप्रजाः १२ षट्त्रिंशद्वर्षसाहस्रंशशासक्षिति मंडलं ॥ भोगैःपुण्यक्षयंकुर्वन्नशुभैरशु
भक्षयं १३ एवंबहुसवंकालंमहात्माविचलेंद्रियः ॥ त्रिवर्गौपयिकंनीत्वापुत्रायादान्नृपासनं १४ मन्यमानइदंविश्वंमायारचितमात्मनि ॥ अविद्यारचितस्व
प्नगंधर्वनगरोपमं १५ आत्मस्त्र्यपत्यसुहृदोबलमृद्धकोशमंतःपुरंपरिविहारभुवश्चरम्याः ॥ भूमंडलंजलधिमेखलमाकलय्यकालोपसृष्टमितिसप्रययौवि
शालां १६ तस्यांविशुद्धकरणःशिववार्विगाह्यबद्ध्वासनंजितमरुन्मनसाहृताक्षः ॥ स्थूलेदधारभगवत्प्रतिरूपएतद्ध्यायंस्तदव्यवहितोव्यसृजत्समाधौ १७

फलरूपंकर्मफलप्रदंचेत्यर्थः १० सर्वस्यात्मनिअसर्वेसर्वोपाधिविवर्जिते ११ १२ भोगैरैश्वर्यादिभिः अभोगैर्यज्ञाद्यनुष्ठानैः १३ बहवःसवायागाःसंवत्सरावायस्मिंस्तंकालंत्रिवर्गसाधकंनीत्वा अविचला
निसंयतानींद्रियाणियस्य १४ इदंदेहादिभगवन्माययात्मनिस्वस्मिन्रचितंमन्यमानः अत्राविद्यासृष्टिंदृष्टांतयति अविद्यारचितेति १५ आत्मादेहः आत्मादिमायिकमपिपुनःकालेनोपसृष्टमनित्यमाक
लय्यविचिंत्य विशालांबदरिकाश्रमम् १६ तत्रतत्कृतमष्टांगयोगमाह तस्यांशिवंवाःउदकंविगाह्यप्रविश्येतिस्नानादिनियमाउक्ताः विशुद्धकरणइतिशमादयोयमाः आसनादीनिस्फुटमेवोक्तानि
जितोमरुत्प्राणोयेन आहृतान्यक्षाणियेन भगवतःप्रतिनिधिभूतेस्थूलेविराड्रूपेएतन्मनोदधार ध्यायन्नव्यवहिताध्यातृध्येयभेदशून्यःसन्समाधौस्थितस्ततस्थूलंव्यसृजत् १७

एवमजस्रंनित्यंहरौभक्तिप्रकर्षेणवहन्नसौध्रुवोहमित्यात्मानंनसस्मार यतोमुक्तलिंगस्त्यक्तशरीराभिमानः तत्रहेतवः आनंदबाष्पस्यकलयाबिंदुप्रवाहेणाभिभूयमानः विक्लिद्यमानंद्रवद्धृदयंयस्य पुलकैर्व्याप्तांगः १८ १९ अन्वनंतरंदेवप्रवरौददर्शेत्यनुषंगः गदामवष्टभ्यस्थितौ किरीटादिभिःसहितेचारुणीकुंडलेययोः २० उत्तमगायःपुण्यश्लोकस्तस्यकिंकरौतौविज्ञाय मधुद्विषःपार्षत्प्रधानावितिहेतोःसाध्वसनसंभ्रमेणविस्मृतपूजाक्रमःकेवलंतस्यनामानिगृणन्ननाम २१ २२ सुभद्रमितिसशरीरस्यैवविष्णुपदारोहाभिप्रायम् अतीतृपत्तर्पितवान् २३ आवांतस्यपार्षदौ २४ सुदुर्जयत्वेहेतुः सूरयःसप्तर्षयोऽपियदप्राप्यकेवलमधःस्थिताःपश्यंतियच्चंद्रादयःप्रदक्षिणंयथाभवत्येवंपरिक्रामंतितदातिष्ठ.ऽधितिष्ठ २५ २६ आयुष्मन्नित्यपिसशरीरयानाभिप्रायमेव २७ मधुच्च्यवतेस्रवतीतिमधुच्युताम् पाठांतरे

भक्तिहरौभगवतिप्रवहन्नजस्रमानंदबाष्पकलयामुहुरर्द्यमानः ॥ विक्लिद्यमानहृदयःपुलकाचितांगोनात्मानमस्मरदसावितिमुक्तलिंगः १८ सददर्शविमानाग्र्यंनभसोवतरद्ध्रुवः ॥ विभ्राजयद्दशदिशोराकापतिमिवोदितम् १९ तत्रानुदेवप्रवरौचतुर्भुजौश्यामौकिशोरावरुणांबुजेक्षणौ ॥ स्थिताववष्टभ्यगदांसुवाससौकिरीटहारांगदचारुकुंडलौ २० विज्ञायतावुत्तमगायकिंकरावभ्युत्थितःसाध्वसविस्मृतक्रमः ॥ ननामनामानिगृणन्मधुद्विषःपार्षत्प्रधानावितिसंहतांजलिः २१ तंकृष्णपादाभिनिविष्टचेतसंबद्धांजलिंप्रश्रयनम्रकंधरम् ॥ सुनंदनंदावुपसृत्यसस्मितंप्रत्यूचतुःपुष्करनाभसंमतौ २२ ॥ सुनंदनंदावूचतुः ॥ भोभोराजन्सुभद्रंतेवाचंनोवहितःशृणु ॥ यःपंचवर्षस्तपसाभवान्देवमतीतृपत् २३ तस्याखिलजगद्धातुरावांदेवस्यशार्ङ्गिणः ॥ पार्षदाविहसंप्राप्तौनेतुंत्वांभगवत्पदम् २४ सुदुर्जयंविष्णुपदंजितंत्वयायत्सूरयोप्राप्यविचक्षतेपरम् ॥ आतिष्ठतच्चंद्रदिवाकरादयोग्रहर्क्षताराःपरियंतिदक्षिणम् २५ अनास्थितंतेपितृभिरन्यैरप्यंगकर्हिचित् ॥ आतिष्ठजगतांवंद्यंतद्विष्णोःपरमंपदम् २६ एतद्विमानप्रवरमुत्तमश्लोकमौलिना ॥ उपस्थापितमायुष्मन्नधिरोढुंत्वमर्हसि २७ मैत्रेयउवाच ॥ निशम्यवैकुंठनियोज्यमुख्ययोर्मधुच्युतांवाचमुरुक्रमप्रियः ॥ कृताभिषेकःकृतनित्यमंगलोमुनीन्प्रणम्याशिषमभ्यवादयत् २८ परीत्याभ्यर्च्यधिष्ण्याग्र्यंपार्षदावभिवंद्यच ॥ इयेषतदधिष्ठातुंबिभ्रद्रूपंहिरण्मयम् २९ तदोत्तानपदःपुत्रोददर्शांतकमागतम् ॥ मृत्योर्मूर्ध्निपदंदत्त्वाआरुरोहाद्भुतंगृहम् ३० तदादुंदुभयोनेदुर्मृदंगपणवादयः ॥ गंधर्वमुख्याःप्रजगुःपेतुःकुसुमवृष्टयः ३१ सचस्वर्लोकमारोक्ष्यन्सुनीतिंजननींध्रुवः ॥ अन्वस्मरदगंहित्वादीनांयास्येत्रिविष्टपम् ३२ इतिव्यवसितंतस्यव्यवसायसुरोत्तमौ ॥ दर्शयामासतुर्देवींपुरोयानेनगच्छतीं ३३ तत्रतत्रप्रशंसद्भिःपथिवैमानिकैःसुरैः ॥ अवकीर्यमाणोददृशेकुसुमैःक्रमशोग्रहान् ३४ त्रिलोकींदेवयानेनसोतिव्रज्यमुनीनपि ॥ परस्ताद्यद्ध्रुवगतिर्विष्णोःपदमथाभ्यगात् ३५

मधुच्युतंयस्यांताममृतस्राविणीमित्यर्थः कृतंनित्यंकर्ममंगलंचालंकरणंयेन अभ्यवादयद्वादयामास २८ तदेवरूपंहिरण्मयंप्रकाशबहुलंबिभ्रत्सन्नियेषऐच्छत् २९ गृहंविमानम् अयंभावः यदाध्रुवोविमानमारोढुमैच्छत्तदामृत्युरागत्यप्रणम्योवाच हेमहाराजमामंगीकुरु उवाचध्रुवः स्वागतंतेक्षणंतावदुपविश एवमुक्त्वाध्रुवोविष्णोःस्मरणंकृत्वामृत्यो मूर्ध्निपदंदत्त्वाविमानाग्र्यमारुरोह ३० ३१दीनांहित्वाकथमगंदुर्गमंत्रिविष्टपंयास्यामीत्यन्वस्मरत् ३२ व्यवसितमभिप्रायम् व्यवसायं ज्ञात्वा ३३ ३४ देवयानेनदेवमार्गेणविमानेनेतिवा मुनीन्सप्तर्षीनपि ततःपरस्ताद्यद्विष्णोःपदंतदभ्यगात् ध्रुवागतिर्यस्यसः ३५

यद्भ्राजमानमनुयस्यरुचालोकाविभ्राजंते येऽननुग्रहानिष्कृपास्तेयन्नाव्रजन्नगतवंतः ३६ अच्युतःप्रियोबांधवोयेषाम् ३७ ३८ अनिमिषमनलसंज्योतिषांचक्रंयस्मिन्नाहितमर्पितंसद्भ्रमति मेढ्यामा
हितोगंभीरवेगोगवांगणइव ३९ आतोद्यंवीणांवितुदन्वादयन्प्रचेतसांब्रह्मसत्रेभगवन्माहात्म्यप्रसंगेनध्रुवमहिमप्रतिपादनपरांस्त्रीन्श्लोकानगायत् ४० नूनमिति पतिरेवदेवतायस्यास्तस्याःसुतस्यय
स्तपःप्रभावस्तस्यतांगतिंफलमधिगंतुंवेदवादशीलाब्रह्मर्षयोपिनैवप्रभवंति अभ्युपायान्भगवद्धर्मान्दृष्ट्वापि किंपुनर्नृपाः ४१ तपःप्रभावंगतिंचविशिनष्टि द्वाभ्यां गुरुदाराःपितृपत्नीसुरुचिस्तस्यावाक्कुश
रैर्भिन्नेनातएवदूयताहृदयेनवनंयातःसन्नजितमपियोजिगायवशीकृतवान् ४२ तस्याधिरूढंतेनप्राप्तंपदंयोभुविक्षत्रबंधुःक्षत्रियोभवेत्सतमनुवर्षसमूहैरप्यारोढुमिच्छेदापिकिम् तत्संकल्पोप्यशक्योदूरतआरो

यद्भ्राजमानंस्वरुचैवसर्वतोलोकास्त्रयोह्यनुविभ्राजंतएते ॥ यन्नाव्रजन्जंतुषुयेननुग्रहाव्रजंतिभद्राणिचरंतियेनिशम् ३६ शांताःसमदृशःशुद्धाःसर्वभूतानुरं
जनाः ॥ यांत्यंजसाच्युतपदमच्युतप्रियबांधवाः ३७ इत्युत्तानपदःपुत्रोध्रुवःकृष्णपरायणः ॥ अभूत्त्रयाणांलोकानांचूडामणिरिवामलः ३८ गंभीरवेगो
निमिषंज्योतिषांचक्रमाहितं ॥ यस्मिन्भ्रमतिकौरव्यमेढ्यामिवगवांगणः ३९ महिमानंविलोक्यास्यनारदोभगवानृषिः ॥ आतोद्यंवितुदञ्श्लोकान्स
त्रेगायत्प्रचेतसाम् ४० ॥ नारदउवाच ॥ नूनंसुनीतेःपतिदेवतायास्तपःप्रभावस्यसुतस्यतांगतिम् ॥ दृष्ट्वाभ्युपायानपिवेदवादिनोनैवाधिगंतुंप्रभवंतिकिं
नृपाः ४१ यःपंचवर्षोगुरुदारवाक्शरैर्भिन्नेनयातोहृदयेनदूयता ॥ वनंमदादेशकरोजितंप्रभुंजिगायतद्भक्तगुणैःपराजितम् ४२ यःक्षत्रबंधुर्भुवितस्याधि
रूढमन्वारुरुक्षेदपिवर्षपूगैः ॥ षट्पंचवर्षोयदहोभिरल्पैःप्रसाद्यवैकुंठमवापतत्पदं ४३ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ एतत्तेभिहितंसर्वंयत्पृष्टोहमिहत्वया ॥ ध्रुव
स्योद्दामयशसश्चरितंसंमतंसतां ४४ धन्यंयशस्यमायुष्यंपुण्यंस्वस्त्ययनंमहत् ॥ स्वर्ग्यंध्रौव्यंसौमनस्यंप्रशस्यमघमर्षणम् ४५ श्रुत्वैतच्छ्रद्धयाभीक्ष्णमच्यु
तप्रियचेष्टितम् ॥ भवेद्भक्तिर्भगवतिययास्यात्क्लेशसंक्षयः ४६ महत्त्वमिच्छतांतीर्थंश्रोतुःशीलादयोगुणाः ॥ यत्रतेजस्तदिच्छूनांमानोयत्रमनस्विनाम्
४७ प्रयतःकीर्त्तयेत्प्रातःसमवायेद्विजन्मनाम् ॥ सायंचपुण्यश्लोकस्यध्रुवस्यचरितंमहत् ४८ पौर्णमास्यांसिनीवाल्यांद्वादश्यांश्रवणेथवा ॥ दिनक्षये
व्यतीपातेसंक्रमेर्कदिनेपिवा ४९ श्रावयेच्छ्रद्दधानानांतीर्थपादपदाश्रयः ॥ नेच्छंस्तत्रात्मनात्मानंसंतुष्टइतिसिध्यति ५० ज्ञानमज्ञाततत्त्वाययोदद्या
त्सत्पथेमृतम् ॥ कृपालोर्दीननाथस्यदेवास्तस्यानुगृह्णते ५१ इदंमयातेभिहितंकुरूद्वहध्रुवस्याविख्यातविशुद्धकर्मणः ॥ हित्वार्भकःक्रीडनकानिमातु
र्गृहंचविष्णुंशरणंयोजगाम ५२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेध्रुवचरितंनामद्वादशोध्यायः ॥ १२ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

हणमित्यर्थः कथंभूतंपदम् षड्वापंचवावर्षाणियस्यसःअल्पैरेवाहोभिर्वैकुंठंप्रसाद्ययत्तस्यपदमवापतत् ४३ उद्दाममुत्कृष्टंयशोयस्य ४४ धनादेर्निमित्तम् ध्रौव्यंध्रुवस्थानप्रापकम् प्रशस्यंप्रशंसार्हम् अघ
मर्षणंपापनाशनम् ४५ अच्युतप्रियस्यध्रुवस्यचेष्टितंश्रुत्वायोवर्ततेतस्यभक्तिर्भवेत् ४६ तीर्थंमहत्त्वावाप्तिस्थानम् गुणायत्रभवंति ४७ समवायेसभायाम् ४८ ४९ नेच्छन्निष्कामस्तत्रश्रवणेआत्मनैवा
त्मानंप्रतिसंतुष्टोभवतीतिहेतोःसिद्धिंप्राप्नोति ५० किंच सत्पथेभगवन्मार्गेमृतरूपंज्ञानंयोदद्यात् ५१ ध्रुवस्यचरितंमयातेभिहितम् मातुर्गृहंचहित्वा ५२ ॥ इतिश्रीभागवतमहापुराणेचतुर्थस्कं
धेटीकायांद्वादशोध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

२०

एवंपंचभिरध्यायैर्ध्रुवचर्यानुवर्णिता ॥ अथैकादशभिश्चित्रंपृथुचारित्रमुच्यते ॥ १ ॥ तत्रत्रयोदशेवक्तुंपृथाजन्मध्रुवान्वयं ॥ अंगोवेनपितापुत्रक्रौर्याद्द्रुतइतीर्यते ॥ २ ॥ प्ररूढोभावोभक्तिर्यस्य १ अन्ववा
येवंशे २ नारदेनप्रचेतसांसत्रेवर्णिताःकथाःप्रष्टुंतन्महिमानमाह मन्यइति देवस्यदर्शनंयस्य हरेःपरिचर्याप्रकारःक्रियायोगःपंचरात्रेयेनप्रोक्तः ३ स्वधर्मशीलैःपुरुषैःप्रचेतोभिः ४ ५ ध्रुवस्यवंशेते
जाताइतिवक्तुंध्रुवस्यवंशमनुक्रामति ध्रुवस्येत्यादिना पितुःसार्वभौमश्रियंनैच्छदधिराजासनंच ६ अनिच्छायांहेतुमाह सइतिचतुर्भिः ७ आत्मानंस्वरूपभूतंब्रह्मावरुंधानआप्नुवन्जानन्नात्मनोना
न्यंतदैक्षत स्वयंतुसर्वस्मादन्यःसन्कथभूतंब्रह्म निर्वाणंशांतम् प्रत्यस्तमितःशांतोविग्रहोभेदोयस्मिन् अवबोधरसेनैकात्म्यंयस्य ८ कथंभूतःअव्यवच्छिन्नोयोयोगःसएवाग्निस्तेनदग्धःकर्ममलआशयो

सूतउवाच ॥ निशम्यकौषारविणोपवर्णितंध्रुवस्यवैकुंठपदाधिरोहणं ॥ प्ररूढभावोभगवत्यधोक्षजेप्रष्टुंपुनस्तंविदुरःप्रचक्रमे १ ॥ विदुरउवाच ॥ केतेप्र
चेतसोनामकस्यापत्यानिसुव्रत ॥ कस्यान्ववायेप्रख्याताःकुत्रवासत्रमासते २ मन्येमहाभागवतंनारदंदेवदर्शनम् ॥ येनप्रोक्तःक्रियायोगःपरिचर्यावि
धिर्हरेः ३ स्वधर्मशीलैःपुरुषैर्भगवान्यज्ञपूरुषः ॥ इज्यमानोभक्तिमतानारदेनेरितःकिल ४ यास्तादेवर्षिणातत्रवर्णिताभगवत्कथाः ॥ मह्यंशुश्रूषवेब्रह्म
न्कार्त्स्न्येनाचष्टुमर्हसि ५ मैत्रेयउवाच ॥ ध्रुवस्यचोत्कलःपुत्रःपितरिप्रस्थितेवनम् ॥ सार्वभौमश्रियंनैच्छदधिराजासनंपितुः ६ सजन्मनोपशांतात्मा
निःसंगःसमदर्शनः ॥ ददर्शलोकेविततआत्मानंलोकमात्मनि ७ आत्मानंब्रह्मनिर्वाणंप्रत्यस्तमितविग्रहम् ॥ अवबोधरसैकात्म्यमानंदमनुसंततम् ८
अव्यवच्छिन्नयोगाग्निदग्धकर्ममलाशयः ॥ स्वरूपमवरुंधानोनात्मनोन्यंतदैक्षत ९ जडांधबधिरोन्मत्तमूकाकृतिरतन्मतिः ॥ लक्षितःपथिबालानांप्र
शांतार्चिरिवानलः १० मत्वातंजडमुन्मत्तंकुलवृद्धाःसमंत्रिणः ॥ वत्सरंभूपतिंचक्रुर्यवीयांसंभ्रमेःसुतम् ११ स्ववींथिर्वत्सरस्येष्टाभार्यासूतषडात्म
जान् ॥ पुष्पार्णंतिग्मकेतुंचइषमूर्जंवसुंजयम् १२ पुष्पार्णस्यप्रभाभार्यादोषाचद्वेबभूवतुः ॥ प्रातर्मध्यंदिनंसायमितिह्यासन्प्रभासुताः १३ प्रदोषोनि
शिथोव्युष्टइतिदोषासुतास्त्रयः ॥ व्युष्टःसुतंपुष्करिण्यांसर्वतेजसमादधे १४ सचक्षुःसुतमाकूत्यांपत्न्यांमनुमवापह ॥ मनोरसूतमहिषीविरजानड्वलासु
तान् १५ पुरुंकुत्संत्रितंद्युम्नंसत्यवंतमृतंव्रतम् ॥ अग्निष्टोममतीरात्रंप्रद्युम्नंशिबिमुल्मुकम् १६ उल्मुकोजनयत्पुत्रान्पुष्करिण्यांषडुत्तमान् ॥ अंगंसुमनसं
ख्यातिंक्रतुमंगिरसंगयम् १७ सुनीथांगस्ययापत्नीसुषुवेवेनमुल्बणम् ॥ यद्दौःशील्यात्सराजर्षिर्निर्विण्णोनिरगात्पुरात् १८ यमंगशेपुःकुपितावाग्वज्रा
मुनयःकिल ॥ गतासोस्तस्यभूयस्तेममंथुर्दक्षिणंकरम् १९ अराजकेतदालोकेदस्युभिःपीडिताःप्रजाः ॥ जातोनारायणांशेनपृथुराद्यःक्षितीश्वरः २०

वासनाचयस्य ९ जडादीनामिवाकृतिर्यस्यतथाभूतोलक्षितः अतन्मतिःनतेषामिवमतिर्यस्यसर्वज्ञत्वात् प्रशांतान्यर्चींषिज्वालायस्यानलस्यतद्वत्स्थितः १० यवीयांसमुत्कलात्कनिष्ठम् ११ इष्टाप्रिया
भार्या १२ १३ निशिथोनिशीथः १४ ससर्वतेजाश्चक्षुःसंज्ञंमनुंसुतंपुत्रमवाप मनोर्महिषीनड्वलाविरजान्शुद्धान्पुरुप्रमुखान्द्वादशसुतानसूत १५ १६ १७, १८ अंगहेविदुर वागेववज्रंयेषाम् १९ मथने
हेतुःअराजकइति आद्यःपुरग्रामादीनांतेनरचितत्वात् २०

यद्यस्याःप्रजायाहेतोर्विमनाःसन्ययौ २१ किंवाअंहःअपराधंवेनेउद्दिश्यआलक्ष्य २२ यतोयमधर्मइत्याह नावध्येयोवज्ञेयोपिनभवति २३ परावराविदांमध्येतिश्रेष्ठः२४ अभावीपुत्रःकाम्यकर्मणाबलादापादितोनसुखायभवेदितिद्योतयन्नंगस्यपुत्रोत्पत्तिक्रममाह अंगइत्यादिना २५ २६ अयातयामान्यगतवीर्याणि २७ २८ यज्ञेगृहीतमौनोपिवाचंव्यसृजत्प्रायुंक्त २९ आहुताआहूताः ग्रहान्सोमपात्राणि इहयज्ञेनगृह्णंति ३० इहजन्मनिनतावन्मनागीषदप्यघंस्थितम् कथंचिज्ज्ञातस्याघस्यसद्यएवप्रायश्चित्तैःक्षालनात् किंतुप्राक्तनमेकमघमस्ति यद्यस्मादीदृक्गुणाधिकोपित्वंप्रजारहितः ३१ अतोयथादेवाहविर्गृह्णंतितथात्मानंसुप्रजंसाधय कथंसाधनीयंतदाहुःइष्टइति ३२ तथासतिस्वभागान्ग्रहीष्यंति यद्यतोहरिःसाक्षाद्धूतःस्यात् अतस्तेनसहसर्वेदेवाआगमिष्यंतीत्यर्थः ३३ नन्वतितुच्छान्कामान्हरिःकथंदद्यात्तत्राह तांस्तानिति ३४ प्रजातयेपुत्रोत्पत्तये शिपिविष्टायशिपिषुपशुषुयज्ञरूपेणप्रविष्टाय तथाचश्रुतिः “यज्ञोवैविष्णुःपशवःशिपिर्यज्ञएवपशुषुप्रतितिष्ठतीति ३५ तस्मादितियोग्यवतयाग्नेः ३६ पत्न्यैप्रादात् ३७ पुमांसंसूतेऽनेनेतितथातत्प्राश्यपत्युःसकाशाद्गर्भमादधे अप्रजासती ३८ मातामहंमृत्युम् मृत्योर्हिपुत्रीसुनीथा ३९ मृगयुर्लुब्धकःसन्तंदृष्ट्वावेनोसावागच्छतीतिजनः सर्वोप्यरौच्चुक्रोश ४०

विदुरउवाच ॥ तस्यशीलनिधेःसाधोर्ब्रह्मण्यस्यमहात्मनः ॥ राज्ञःकथमभूद्दुष्टाप्रजायद्विमनाययौ २१ किंवांहोवेनमुद्दिश्यब्रह्मदंडमयूयुजन् ॥ दंडव्रतधरेराज्ञिमुनयोधर्मकोविदाः २२ नावध्येयःप्रजापालःप्रजाभिरघवानपि ॥ यदसौलोकपालानांबिभर्त्योजःस्वतेजसा २३ एतदाख्याहिमेब्रह्मन्सुनीथात्मजचेष्टितम् ॥ श्रद्दधानायभक्तायत्वंपरावरवित्तमः २४ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ अंगोश्वमेधंराजर्षिराजहारमहाक्रतुम् ॥ नाजग्मुर्देवतास्तस्मिन्नाहूताब्रह्मवादिभिः२५तमूचुर्विस्मितास्तत्रयजमानमथर्त्विजः ॥ हवींषिहूयमानानिनतेगृह्णंतिदेवताः २६ राजन्हवींष्यदुष्टानिश्रद्धयासादितानिते ॥ छंदांस्ययातयामानियोजितानिधृतव्रतैः २७ नविदामेहदेवानांहेलनंवयमण्वपि ॥ यन्नगृह्णंतिभागान्स्वान्येदेवाःकर्मसाक्षिणः २८ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ अंगोद्विजवचःश्रुत्वायजमानःसुदुर्मनाः ॥ तत्प्रष्टुंव्यसृजद्वाचंसदस्यांस्तदनुज्ञया २९ नागच्छंत्याहुतादेवानगृह्णंतिग्रहानिह ॥ सदसस्पतयोब्रूतकिमवद्यंमयाकृतम् ३० सदसस्पतयऊचुः ॥ नरदेवेहभवतोनाघंतावन्मनाक्स्थितम् ॥ अस्त्येकंप्राक्तनमघंयदिहेदृक्त्वमप्रजः ३१ तथासाधयभद्रंतेआत्मानंसुप्रजंनृप ॥ इष्टस्तेपुत्रकामस्यपुत्रंदास्यतियज्ञभुक् ३२ तथास्वभागधेयानिग्रहीष्यंतिदिवौकसः ॥ यद्यज्ञपुरुषःसाक्षादपत्यायहरिर्वृतः ३३ तांस्तान्कामान्हरिर्दद्याद्यान्यान्कामयतेजनः ॥ आराधितोयथैवैषतथापुंसांफलोदयः ३४ इतिव्यवसिताविप्रास्तस्यराज्ञःप्रजातये ॥ पुरोडाशंनिरवपन्शिपिविष्टायविष्णवे ३५ तस्मात्पुरुषउत्तस्थौहेममाल्यमलांबरः ॥ हिरण्मयेनपात्रेणसिद्धमादायपायसम् ३६ सविप्रानुमतोराजागृहीत्वांजलिनौदनम् ॥ अवघ्रायमुदायुक्तःप्रादात्पत्न्याउदारधीः ३७ सातत्पुंसवनंराज्ञीप्राश्यवैपत्युरादधे ॥ गर्भंकालउपावृत्तेकुमारंसुषुवेऽप्रजा ३८ सबालएवपुरुषोमातामहमनुव्रतः ॥ अधर्मांशोद्भवंमृत्युंतेनाभवदधार्मिकः ३९ सशरासनमुद्यम्यमृगयुर्वनगोचरः ॥ हंत्यसाधुर्मृगान्दीनान्वेनोसावित्यरौज्जनः ४०

२०

आक्रीडेक्रीडास्थाने बालान्पशूनिवामारयत् ४१ विचक्ष्यदृष्ट्वा ४२ दुर्मनसस्तस्यकुपुत्रनिंदावाक्यान्याह प्रायेणेतित्रिभिः अप्रजाये तैरभ्यर्चितः तत्रहेतुः कुत्सितैरपत्यैःसंभृतंदुर्भरंधारयितुमशक्यं
दुःखंयेनाविंदंति ४३ सर्वेषांसर्वैःसह आधिर्मानसीव्यथा ४४ तंप्रजापदेशंपुत्रनाममात्रमप्यात्मनोमोहेनबंधनम् यदर्थायन्निमित्ताःक्लेशदागृहाभवंति ४५ इदानींनिर्वेदहेतुत्वेनकुत्सितमेवापत्यमभिनं
दति कदपत्यमिति शुचांपदाच्छोकानांस्थानात् वरत्वेहेतुः निर्विद्येतेति तत्कुतः यद्यतःकदपत्यात्गृहाःक्लेशनिवहाभवंति ४६ महतामुदयानांविभूतीनामुदयोयस्मिंस्तस्माद्गृहाद्गतः यावेनंसूतेस्म
ताम् ४७ प्रजाःपुरोहितादयश्चविचिक्युरन्वेषितवंतः तंतत्रैवसंतमपिनापश्यन्नितिदृष्टांतेनाह यथेति ४८ साश्रवोरुदंतः भर्तुर्विप्लवंनाशमदर्शनमित्यर्थः ४९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधे

आक्रीडेक्रीडतोबालान्वयस्यानतिदारुणः ॥ प्रसह्यनिरनुक्रोशःपशुमारममारयत् ४१ तंविचक्ष्यखलंपुत्रंशासनैर्विविधैर्नृपः ॥ यदानशासितुंकल्पो
भृशमासीत्सुदुर्मनाः ४२ प्रायेणाभ्यर्चितोदेवोयेप्रजागृहमेधिनः ॥ कदपत्यभृतंदुःखंयेनविंदंतिदुर्भरं ४३ यतःपापीयसीकीर्त्तिरधर्मश्चमहान्नृणां ॥
यतोविरोधःसर्वेषांयतआधिरनंतकः ४४ कस्तंप्रजापदेशंवैमोहबंधनमात्मनः ॥ पंडितोबहुमन्येतयदर्थाःक्लेशदागृहाः ४५ कदपत्यंवरंमन्येसदपत्या
च्छुचांपदात् ॥ निर्विद्येतगृहान्मर्त्योयत्क्लेशनिवहागृहाः ४६ एवंसनिर्विण्णमनानृपोगृहान्निशीथउत्थायमहोदयोदयात् ॥ अलब्धनिद्रोनुपलक्षितो
नृभिर्हित्वागतोवेनसुवंप्रसुप्तां ४७ विज्ञायनिर्विद्यगतंपतिंप्रजाःपुरोहितामात्यसुहृद्गणादयः ॥ विचिक्युरुर्व्यामतिशोककातरायथानिगूढंपुरुषंकुयो
गिनः ४८ अलक्षयंतःपदवींप्रजापतेर्हतोद्यमाःप्रत्युपसृत्यतेपुरीं ॥ ऋषीन्समेतानभिवंद्यसाश्रवोन्यवेदयन्पौरवभर्तृविप्लवं ४९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेचतुर्थस्कंधेत्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ भृग्वादयस्तेमुनयोलोकानांक्षेमदर्शिनः ॥ गोप्तर्यसतिवैनृणांपश्यंतःपशुसाम्यतां १ वीरमातर
माहूयसुनीथांब्रह्मवादिनः ॥ प्रकृत्यसंमतंवेनमभ्यषिंचन्पतिंभुवः २ श्रुत्वानृपासनगतंवेनमत्युग्रशासनं ॥ निलिल्युर्दस्यवःसद्यःसर्पत्रस्ताइवाखवः ३
सआरूढनृपस्थानउन्नद्धोष्टविभूतिभिः ॥ अवमेनेमहाभागांस्तब्धःसंभावितःस्वतः ४ एवंमदांधउत्सिक्तोनिरंकुशइवद्विपः ॥ पर्यटन्रथमास्थायकंपय
न्निवरोदसी ५ नयष्टव्यंनदातव्यंनहोतव्यंद्विजाःक्वचित् ॥ इतिन्यवारयद्धर्मंभेरीघोषेणसर्वशः ६ वेनस्यावेक्ष्यमुनयोदुर्वृत्तस्यविचेष्टितं ॥ विमृश्यलो
कव्यसनंकृपयोचुःस्मसत्रिणः ७ अहोउभयतःप्राप्तंलोकस्यव्यसनंमहत् ॥ दारुण्युभयतोदीप्तइवतस्करपालयोः ८ अराजकभयादेषकृतोराजातदर्हणः ॥
ततोप्यासीद्भयंत्वद्यकथंस्यात्स्वस्तिदेहिनां ९ अहेरिवपयःपोषःपोषकस्याप्यनर्थभृत् ॥ वेनःप्रकृत्यैवखलःसुनीथागर्भसंभवः १०

त्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥ चतुर्दशेतुदुष्पुत्रभयादंगेगतेद्विजैः । अभिषिक्तस्यवेनस्यरोषात्तैर्वधउच्यते १ क्षेमदर्शिनःक्षेमचिंतकाः पशुसमानरूपतांपश्यंतः १ अमात्यादीनांप्रकृतीनामसंमतं पाठांतरेप्र
कृत्यास्वभावेनासंमतं २ चोराःसर्वेलीनाबभूवुः ३ आरूढंनृपस्थानंराजासनंयेन अष्टविभूतिभिर्लोकपालैश्वर्यैः ४ ५ ६ सत्रिणोमिलिताःसंतः ७ मूलतश्चाग्रतश्चदीप्तेज्वलितेकाष्ठेतन्मध्यवर्तिनांपि
पीलिकादीनांयथोभयतोव्यसनमेवंतस्करेभ्यःपालकाच्चदुःखंप्राप्तमित्यर्थः ८ तदेवाहुः अराजकभयादिति अतदर्हणोराज्यानर्हः ९ अस्माकमप्यनिष्टंजातमित्याहुः अहेर्यथापयःपोषःक्षीरेणपोष
णंपोषकस्याप्यनर्थंबिभर्त्तिपुष्णाति तदेवाहुः वेनइति १०

निरूपितोनियुक्तोस्माभिः सांत्वयेमोपपत्तिभिःप्रार्थयिष्यामःतस्यपातकम् ११ स्वस्यतत्पातकस्पर्शेहेतुः तत्पातकित्वंविद्वद्भिः १२ गूढोमन्युर्येषाम् सामभिःप्रियोक्तिभिः १३ १४ निष्कामानामानं
त्यंमोक्षमपि १५ माविनशेन्माविनश्यतु १६ असाधवोयेअमात्यास्तेभ्यः यथायथाशास्त्रम् १७ १८ १९ २० सर्वान्लोकांश्चतत्पालानमरांश्चतत्प्रापकान्यज्ञांश्चसंगृह्णातिनियच्छतीतितथातं
विचित्रैर्द्रव्ययज्ञादिभिः भवायसमृद्धये स्वदेशांस्तद्वासिनोजनान् अनुरोद्धुमनुवार्तितुम् २१ युष्मद्विषयेत्वद्देशे हरेःकलाअंशाःसुराः तेषांसुराणांहेलनमवज्ञाम् २२ बालिशाअज्ञाः

निरूपितःप्रजापालःसजिघांसतिवैप्रजाः ॥ तथापिसांत्वयेमामुंनास्मांस्तत्पातकंस्पृशेत् ११ तद्विद्वद्भिरसद्वृत्तोवेनोस्माभिःकृतोनृपः ॥ सांत्वितोयदिनो
वाचंनग्रहीष्यत्यधर्मकृत् १२ लोकधिक्कारसंदग्धंदहिष्यामःस्वतेजसा ॥ एवमध्यवसायैनंमुनयोगूढमन्यवः ॥ उपव्रज्याब्रुवन्वेनंसांत्वयित्वाचसामभिः
१३ ॥ मुनयऊचुः ॥ नृपवर्यनिबोधैतद्यत्तेविज्ञापयामभोः ॥ आयुःश्रीबलकीर्तीनांतवतातविवर्द्धनम् १४ धर्मआचरितःपुंसांवाङ्मनःकायबुद्धिभिः ॥
लोकान्विशोकान्वितरत्यथानंत्यमसंगिनाम् १५ सतेमाविनशेद्वीरप्रजानांक्षेमलक्षणः ॥ यस्मिन्विनष्टेनृपतिरैश्वर्यादवरोहति १६ राजन्नसाध्वमात्ये
भ्यश्चोरादिभ्यःप्रजानृपः ॥ रक्षन्यथाबलिंगृह्णन्निहप्रेत्यचमोदते १७ यस्यराष्ट्रेपुरेचैवभगवान्यज्ञपूरुषः ॥ इज्यतेस्वेनधर्मेणजनैर्वर्णाश्रमान्वितैः १८
तस्यराज्ञोमहाभागभगवान्भूतभावनः ॥ परितुष्यतिविश्वात्मातिष्ठतोनिजशासने १९ तस्मिंस्तुष्टेकिमप्राप्यंजगतामीश्वरेश्वरे ॥ लोकाःसपालाह्येत
स्मैहरंतिबलिमादृताः २० तंसर्वलोकामरयज्ञसंग्रहंत्रयीमयंद्रव्यमयंतपोमयम् ॥ यज्ञैर्विचित्रैर्यजतोभवायतेराजन्स्वदेशाननुरोद्धुमर्हसि २१ यज्ञेनयु
ष्मद्विषयेद्विजातिभिर्वितायमानेनसुराःकलाहरेः ॥ स्विष्टाःसुतुष्टाःप्रदिशंतिवांछितंतद्धेलनंनार्हसिवीरचेष्टितुम् २२ ॥ वेनउवाच ॥ बालिशाबतयूयं
वाअधर्मेधर्ममानिनः ॥ येवृत्तिदंपतिंहित्वाजारंपतिमुपासते २३ अवजानंत्यमीमूढानृपरूपिणमीश्वरम् ॥ नानुविंदंतितेभद्रामिहलोकेपरत्रच २४
कोयज्ञपुरुषोनामयत्रवोभक्तिरीदृशी ॥ भर्तृस्नेहविदूराणांयथाजारेकुयोषिताम् २५ विष्णुर्विरिंचोगिरिशइंद्रोवायुर्यमोरविः ॥ पर्जन्योधनदःसोमःक्षि
तिरग्निरपांपतिः २६ एतेचान्येचविबुधाःप्रभवोवरशापयोः ॥ देहेभवंतिनृपतेःसर्वदेवमयोनृपः २७ तस्मान्मांकर्मभिर्विप्रायजध्वंगतमत्सराः ॥ ब
लिंचमह्यंहरतमत्तोन्यःकोग्रभुक्पुमान् २८ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ इत्थंविपर्ययमतिःपापीयानुत्पथंगतः ॥ अनुनीयमानस्तद्याच्ञांनचक्रेभ्रष्टमंगलः २९
इतितेसत्कृतास्तेनद्विजाःपंडितमानिना ॥ भग्नायांभव्ययाच्ञायांतस्मैविदुरचुक्रुधुः ३० हन्यतांहन्यतामेषपापःप्रकृतिदारुणः ॥ जीवन्जगदसावाशु
कुरुतेभस्मसाद्ध्रुवम् ३१ नायमर्हत्यसद्वृत्तोनरदेववरासनं ॥ योधियज्ञपतिंविष्णुंविनिंदत्यनपत्रपः ३२

वृत्तिदमन्नादिप्रदंमांहित्वा २३ २४ भर्तृस्नेहोविदूरोयेषाम् २५ २६ देहेभवंतिनृपतेरतोनृपतिरेवेश्वरइतरेतदंशाइतिभावः २७ बलिंच करादिकम् अग्रभुगाराध्यः २८ २९ तेनासत्कृताः
भग्नायांयाच्ञायांचुक्रुधुःक्रोधंचक्रुः ३० ३१ ३२

परिचक्षीतनिंदेत अशुभंवेनेनंविना कृतघ्नतामाहुःयदनुग्रहविषयःस ईदृशमैश्वर्यंयःप्राप्तः ३३ पूर्वंगूढमन्यवइदानींरूढमन्यवःप्रकटकोपाः हुंकृतैर्हुंकारैः ३४ स्वाश्रम पदंप्रतिऋषिभिर्गतेगमनेकृतेसातिविद्यायो
गेनमंत्रसहितयायुक्त्यापालयामास ३५ पुंवद्भावआर्षःसरस्वत्याःसलिलेआप्लुताःकृतस्नानाः विष्णुकथाश्चक्रुः ३६ तदातूत्पातान्वीक्ष्यभुवोभद्रंनभवेत्किमित्याहुश्च ३७ एवंमृशंतस्तर्कयंतऋषयःस्थिताः त
दाधावतांचोराणांभूरिःपांसुःसमुत्थितः ३८ तत्तदातेषांलोकस्यधनंलुंपतांजिघांसतांचोपद्रवमाज्ञाय ३९ तथाचोरप्रायमराजकंहीनसत्त्वंचजनपदमाज्ञाय शक्ताअप्यवारणेदोषदर्शिनोपिजनाल्लुंपतोलोका
न्नावारयन्नित्यन्वयः ४० शक्तानांक्षत्रियाणामवारणेदोषइतिकिंवक्तव्यम् समदृगपिशांतोपिब्राह्मणोपियादिदीनानांसमुपेक्षकोभवेत्तर्हितस्यापिब्रह्मतपःस्रवति ४१ अतउपेक्षादोषपरिहारायनांगस्यैत्या

कोवैनंपरिचक्षीतवेनमेकमृतेशुभम् ॥ प्राप्तईदृशमैश्वर्यंयदनुग्रहभाजनः ३३ इत्थंव्यवसिताहंतुमृषयोरूढमन्यवः ॥ निजघ्नुर्हुंकृतैर्वेनंहतमच्युतनिंदया
३४ ऋषिभिःस्वाश्रमपदंगतेपुत्रकलेवरम् ॥ सुनीथापालयामासविद्यायोगेनशोचती ३५ एकदामुनयस्तेतुसरस्वत्सलिलाप्लुताः ॥ हुत्वाग्नीन्सत्कथाश्च
क्रुरुपविष्टाःसरित्तटे ३६ वीक्ष्योत्थितान्महोत्पातानाहुर्लोकभयंकरान् ॥ अप्यभद्रमनाथायादस्युभ्योनभवेद्भुवः ३७ एवंमृशंतऋषयोधावतांसर्वतो
दिशम् ॥ पांसुःसमुत्थितोभूरिश्चोराणामभिलुंपताम् ३८ तदुपद्रवमाज्ञायलोकस्यवसुलुंपताम् ॥ भर्तर्युपरतेतस्मिन्नन्योन्यंचजिघांसताम् ३९ चोर
प्रायंजनपदंहीनसत्त्वमराजकम् ॥ लोकान्नावारयन्शक्ताअपितद्दोषदर्शिनः ४० ब्राह्मणःसमदृक्शांतोदीनानांसमुपेक्षकः ॥ स्रवतेब्रह्मतस्यापिभिन्नभां
डात्पयोयथा ४१ नांगस्यवंशोराजर्षेरेषसंस्थातुमर्हति ॥ अमोघवीर्याहिनृपावंशेस्मिन्केशवाश्रयाः ४२ विनिश्चित्यैवमृषयोविपन्नस्यमहीपतेः ॥
ममंथुरूरुंतरसातत्रासीद्बाहुकोनरः ४३ काककृष्णोतिह्रस्वांगोह्रस्वबाहुर्महाहनुः ॥ ह्रस्वपान्निम्ननासाग्रोरक्ताक्षस्ताम्रमूर्द्धजः ४४ तंतुतेवनतंदीनंकिंक
रोमीतिवादिनम् ॥ निषीदेत्यब्रुवंस्तातसनिषादस्ततोभवत् ४५ तस्यवंश्यास्तुनैषादागिरिकाननगोचराः ॥ येनाहरज्जायमानोवेनकल्मषमुल्बणम्
४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुचरितेनिषादोत्पत्तिर्नामचतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ अथतस्यपुनर्विप्रैरपुत्रस्यमहीपतेः ॥
बाहुभ्यांमथ्यमानाभ्यांमिथुनंसमपद्यत १ तद्दृष्ट्वामिथुनंजातमृषयोब्रह्मवादिनः ॥ ऊचुःपरमसंतुष्टाविदित्वाभगवत्कलाम् २ ॥ ऋषयऊचुः ॥ एषवि
ष्णोर्भगवतःकलाभुवनपालनी ॥ इयंचलक्ष्म्याःसंभूतिःपुरुषस्यानपायनी ३

दिविनिश्चित्यमहीपतेरूरुंतरसाममंथुरित्यन्वयः संस्थातुंनाशंगंतुं यद्वा ऋषयएवलुंपतोलोकान्नावारयन् कथंभूताः हुंकारेणैववेनंनिवारयितुंशक्ताअपितत्किम् तस्मिन्निवारणेतन्मरणादिदोषदर्शिनः
नचोदासत चोरोपद्रुतेदीनोपेक्षायांतपोहानिप्रसंगात् नचान्यंतन्निवारकंराजानमकुर्वन् अंगवंशोच्छेदस्यानर्हत्वात् अतोवेनस्यैवदेहंममंथुरितियोज्यम् बाहुकोवामनः ४२ ४३ तमेवाह काकइवकृष्णः
महत्यौहनूकपोलप्रांतौयस्यह्रस्वौपादौयस्य ४४ ४५ गिरिःकाननंचगोचरआश्रयोनतुपुरादिप्रवेशोयेषां तत्रहेतुःयेनकारणेनासावहरत्ततस्तस्यवंश्यास्तथाभूताः ४६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतु
र्थेटीकायांचतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥ ततःपंचदशेविप्रैर्मथनाद्वेनबाहुतः ॥ जातस्यतुपृथोरुक्तमभिषेकार्हणादिकम् ॥ १ ॥ १ २ किमूचुरित्यतआह एषइतिचतुर्भिःलक्ष्म्याःसंभूतिःकला ३

अत्रयः पुमान्सतुमहाराजोभविष्यति ४ सुदतीशोभनदंतवती गुणानांभूषणानांचभूषणरूपा अवरुंधतीभर्तृत्वेनभजंतीभविष्यति ५ अत्रहेतुः एषइति लोकस्यारिरक्षयारिरक्षयिषया ६ स्वःस्त्रियः
अप्सरसोनृत्यंतिस्म ७ ८ देवैःसहासृत्यागत्य वैन्यस्यपृथोः चिह्नरेखात्मकंचक्रम् ९ अप्रतिहतंरेखांतरैरभिन्नंचक्रंयस्यचिह्नंसपरमेश्वरस्यांशः १० आभिषेचनिकान्याभिषेकसाधनानि ११ १२ १३
हेवीरवरासनमुत्तमासनम् सलिलस्यस्रावोयस्मात् १४ द्वेवालव्यजने १५ ब्रह्ममयंवेदमयं वर्मकवचं तत्पत्नीश्रीः श्रियंसंपदम् १६ दशचंद्राकाराणिबिंबानिकोशेयस्यतं असिंखड्गंशतचंद्रंचर्म
रूपाश्रयमातिसुंदरम् अजस्यगोश्चशृंगाभ्यांनिर्मितंचापं योगमय्यौपादस्पर्शमात्रेणाभीष्टदेशप्रापिके १८ नाट्यादिकौशलंखेचराः आत्मजंस्वप्रभवम् १९ तंस्तोतुमुपस्थिताः २० स्तावकान्

अत्रतुप्रथमोराज्ञांपुमान्प्रथयितायशः ॥ पृथुर्नाममहाराजोभविष्यतिपृथुश्रवाः ४ इयंचसुदतीदेवीगुणभूषणभूषणा ॥ अर्चिर्नामवरारोहापृथुमेवावरुंधती ५ एषसाक्षाद्धरेरंशोजातोलोकरिरक्षया ॥ इयंचतत्पराहिश्रीरनुजज्ञेनपायिनी ६ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ प्रशंसंतिस्मतंविप्रागंधर्वप्रवराजगुः ॥ मुमुचुः सुमनोधाराःसिद्धानृत्यंतिस्वःस्त्रियः ७ शंखतूर्यमृदंगाद्यानेदुर्दुंदुभयोदिवि ॥ तत्रसर्वउपाजग्मुर्देवर्षिपितृणांगणाः ८ ब्रह्माजगद्गुरुर्देवैःसहासृत्यसुरेश्वरैः ॥ वैन्यस्यदक्षिणेहस्तेदृष्ट्वाचिह्नंगदाभृतः ९ पादयोररविंदंचतंवैमेनेहरेःकलाम् ॥ यस्याप्रतिहतंचक्रमंशःसपरमेष्ठिनः १० तस्याभिषेकआरब्धोब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः ॥ आभिषेचनिकान्यस्माआजन्हुःसर्वतोजनाः ११ सरित्ससुद्रागिरयोनागागावःखगामृगाः ॥ द्यौःक्षितिःसर्वभूतानिसमाजन्हुरुपायनम् १२ सोभिषिक्तोमहाराजःसुवासाःसाध्वलंकृतः ॥ पत्न्यार्चिषालंकृतयाविरेजेग्निरिवापरः १३ तस्मैजहारधनदोहैमंवीरवरासनम् ॥ वरुणःसलिलस्रावमातपत्रंशशिप्रभं १४ वायुश्चवालव्यजनेधर्मःकीर्तिमयींस्रजम् ॥ इंद्रःकिरीटमुत्कृष्टंदंडंसंयमनंयमः १५ ब्रह्माब्रह्ममयंवर्मभारतीहारमुत्तमम् ॥ हरिःसुदर्शनंचक्रंतत्पत्न्यव्याहतांश्रियम् १६ दशचंद्रमसिंरुद्रःशतचंद्रंतथांबिका ॥ सोमोमृतमयानश्वांस्त्वष्टारूपाश्रयंरथम् १७ अग्निराजगवंचापंसूर्योरश्मिमयानिषून् ॥ भूःपादुकेयोगमय्यौद्यौःपुष्पावलिमन्वहम् १८ नाट्यंसुगीतंवादित्रमंतर्धानंचखेचराः ॥ ऋषयश्चाशिषःसत्याःसमुद्रःशंखमात्मजम् १९ सिंधवःपर्वतानद्योरथवीथीर्महात्मनः ॥ सूतोथमागधोबंदीतंस्तोतुमुपतस्थिरे २० स्तावकांस्तानभिप्रेत्यपृथुर्वैन्यःप्रतापवान् ॥ मेघनिर्न्हादयावाचाप्रहसन्निदमब्रवीत् २१ पृथुरुवाच ॥ भोःसूतहेमागधसौम्यबंदिँल्लोकेधुनास्पष्टगुणस्यमेस्यात् ॥ किमाश्रयोमेस्तवएषयोज्यतांमामय्यभूवन्वितथागिरोवः २२ तस्मात्परोक्षेस्मदुपश्रुतान्यलंकरिष्यथस्तोत्रमपीच्यवाचः ॥ सत्युत्तमश्लोकगुणानुवादेजुगुप्सितंनस्तवयंतिसभ्याः २३

स्तोतुमुद्यतान् अभिप्रेत्यज्ञात्वा २१ लोकेस्पष्टगुणस्यसतोमेस्तुतिःस्यात् अधुनातुकिमाश्रयोमेस्तवोयोज्यताम् अतोवोगिरोधुनामयिवितथामाभूवन् यद्वा लोकेधुनास्पष्टगुणस्यमेकिमाश्रयःस्तवः
स्यात् अतएषक्रियमाणःस्तवोमेमदन्यस्ययोज्यतांनतुमे वितथाभिधानापत्तेरित्यर्थः २२ तस्मात्परोक्षेकालांतरेस्पष्टेषुगुणेषुसत्स्वस्माकमुपश्रुतानियशांसिप्रतिस्तोत्रमलमत्यर्थंकरिष्यथहेअपी
च्यवाचोमऽरगिरः सभ्यैःप्रेरितावयंत्वामेवस्तुमइतिचेत्तत्राह उत्तमश्लोकस्यगुणानुवादेकार्येसतिजुगुप्सितमर्वाचीनंनस्तावयंति २३

ननुसंभावितैरेवगुणैरात्मानंजनःस्तावयतीतिचेत्तत्राह महतांगुणानात्मनिसंपादयितुंशक्तोप्यसतोगुणान्संभावनामात्रेणकः स्तावयते यद्वा आदावेवसतोपिकःस्तावयतेस्वतएवप्रख्यातिसिद्धेः अन्यस्तु
मिथ्यागुणस्तुतिश्लाघीमंदइत्याह तइतिपद्यं शास्त्राभ्यासादिकमकरिष्यत्तर्ह्यस्यतेविद्यादयोगुणाअभविष्यन्नितिक्रियातिपत्त्याविप्रलब्धोजनानामवहासंनवेद २४ किंच प्रभवोपिविश्रुताअपिह्रीमंतो
पिजुगुप्संति वेतिदृष्टांते यथातिस्तुतौक्रियमाणायांविगर्हितंब्राह्मणवधादिपौरुषंनिंदंतितथोचितामपिस्तुतिंनसहंतइत्यर्थः २५ वरीमभिरितिदीर्घत्वमार्षं भवितृप्रधानोयंनिर्देशः वरिष्ठैःकर्मभिरवि
दिताइत्यर्थः ॥ २६ ॥ इतिचतुर्थेटीकायांपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ षोडशेसर्वलोकेशैःसत्कृतंभार्ययायुतम् । मुनिप्रयुक्ताःसूताद्याःस्तुवंतिस्मेतिवर्ण्यते ॥ १ ॥ गायकाःसूतादयः १ नालंनसमर्थाःयोभ
वान् अवतारेष्वप्यस्याधिक्यमाहुः वेनस्यांगाज्जातस्यतेपौरुषाणिप्रत्यावितर्क्यतयाब्रह्मादीनामपिधियोबभ्रमुः कुतःपुनर्वयंतद्वर्णनेसमर्थाभवेम २ अथापियथावद्वर्णयितुमशक्ताअपिकथामृतेसादराः

महद्गुणानात्मनिकर्त्तुमीशःकःस्तावकैःस्तावयतेसतोपि ॥ तेस्याभविष्यन्नितिविप्रलब्धोजनावहासंकुमतिर्नवेद २४ प्रभवोह्यात्मनःस्तोत्रंजुगुप्संत्य
पिविश्रुताः ॥ ह्रीमंतःपरमोदाराःपौरुषंवाविगर्हितम् २५ वयंत्वविदितालोकेसूताद्यापिवरीमभिः ॥ कर्मभिःकथमात्मानंगापयिष्यामबालवत् ॥ २६
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुचरितेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ इतिब्रुवाणंनृपतिंगायकामुनिचोदिताः ॥ तुष्टुवुस्तुष्टमनसस्त
द्वागमृतसेवया १ नालंवयंतेमहिमानुवर्णनेयोदेववर्योवततारमायया ॥ वेनांगजातस्यचपौरुषाणितेवाचस्पतीनामपिबभ्रमुर्धियः २ अथाप्युदारश्रव
सःपृथोर्हरेःकलावतारस्यकथामृतादृताः ॥ यथोपदेशंमुनिभिःप्रचोदिताःश्लाघ्यानिकर्माणिवयंवितन्महि ३ एषधर्मभृतांश्रेष्ठोलोकंधर्मेनुवर्त्तयन् ॥ गो
प्ताचधर्मसेतूनांशास्तातत्परिपंथिनाम् ४ एषवैलोकपालानांबिभर्त्येकस्तनौतनूः ॥ कालेकालेयथाभागंलोकयोरुभयोर्हितम् ५ वसुकालउपादत्तेका
लेचायंविमुंचति ॥ समःसर्वेषुभूतेषुप्रतपन्सूर्यवद्विभुः ६ तितिक्षत्यक्रमंवैन्यउपर्याक्रमतामपि ॥ भूतानांकरुणःशश्वदार्त्तानांक्षितिवृत्तिमान् ७
देवेवर्षत्यसौदेवोनरदेववपुर्हरिः ॥ कृच्छ्रप्राणाःप्रजाह्येषरक्षिष्यत्यंजसेंद्रवत् ८ आप्याययत्यसौलोकंवदनामृतमूर्तिना ॥ सानुरागावलोकेनविशदास्मि
तचारुणा ९ अव्यक्तवर्त्मैषनिगूढकार्योगंभीरवेधाउपगुप्तवित्तः ॥ अनंतमाहात्म्यगुणैकधामापृथुःप्रचेताइवसंवृतात्मा १०

मुनिभिःकृतउपदेशोयोगबलेनहृदिप्रकाशनंतदनतिक्रम्य वितन्महिविस्तारयामः ३ ४ तनौस्वदेहेलोकपालानांतनूर्मूर्तीःकालेबिभर्ति यथाभागंपालनपोषणानुरंजनादिकार्यानुसारेणयज्ञादिप्रव
र्तनेनस्वर्गस्यहितंवृष्ट्यादिनाचभूर्लोकस्यहितंयथाभवतितथा ५ सूर्यादितनुधारणमेवाहाष्टभिःवसुधनंकरादानकालेआदत्ते दुर्भिक्षादिकालेविमुंचतिच अष्टौमासान्सूर्योयथावसुजलमादत्तेवर्षासु
विमुंचतितद्वत् ६ मस्तकेपादेनाक्रमतामप्यार्तानांभूतानामतिक्रमंसहिष्यते क्षितेर्वृत्तिःसर्वसहनंसावृत्तिर्यस्यास्तिसतथा ७ देवेवर्षतिएषकृच्छ्रंगताःप्राणायासांताःप्रजाःस्वयंवृष्टिंकृत्वारक्षिष्यति
अत्रहेतुः असौनरदेववपुर्हरिरिति ८ वदनमेवामृतमूर्तिश्चंद्रस्तेन सानुरागोवलोकोयास्मिन् विशदंयत्स्मितंतेनचारुणा अत्रचक्वचिद्वर्तमाननिर्देशोवर्तमानसामीप्येवर्तमानवद्वेतिभूतनिर्देशश्चाशंसायां
भूतवच्चेतिद्रष्टव्यः ९ नव्यक्तंवर्त्मप्रवेशनिर्गममार्गौयस्य निगूढंनिष्पत्तेःपूर्वमविज्ञातंकार्यंयस्य तच्चकार्यंगंभीरंकिमर्थमेतत्कृतमित्यन्यैरज्ञाताभिप्रायंविधत्तइतितथा उपगुप्तंसुरक्षितंवित्तंयस्य अनं
तमाहात्म्यश्चासौगुणानामेकंधामविष्णुर्यस्मिन् अनंतमाहात्म्योपेतागुणाएवैकंधामस्थानंयस्येतिवा संवृतात्मासंवृतमूर्तिः समुद्रचरत्वेनवरुणस्याप्येतेगुणाद्रष्टव्याः १०

दुरासदःशत्रोर्मनसापिप्राप्तुमशक्यः दुर्विषहःशत्रुभिःसोढुमशक्यः विदूरवत्पौरुषेणाभिभवितुमशक्यः वेनएवारणिस्तस्मादुत्थितः ११ चारणैर्गुप्तभृत्यैःपश्यन्नपिस्वस्तुतिनिंदादावुदासीनइववर्तिष्यते यथादे
हिनामध्यक्षोऽविकृतआत्मभूतोवायुःसूत्रात्मातद्वत् १२ आत्मद्विषांसुतमितिसुतग्रहणंस्वात्मजसाम्यार्थम् धर्मपथेयमस्यवृत्तेस्थितः १३ चक्रमाज्ञासेनावारथस्यवाचक्रंमानसाचलमभिव्याप्यप्रवर्तते किंप
र्यंतमित्यतआह अर्कोरश्मिगणैर्यावत्तपतितावत् १४ यद्यस्माद्रंजयिष्यत्यथतस्मान्मनोरंजनैर्हेतुभिरमुंराजानमाहुः मनोरंजनकैरितिचेष्टितविशेषणंवा १५ १६ मातरीवभक्तिर्भजनंयस्य आत्मनोदेह
स्यार्द्धइवपत्न्यांप्रीतिमान् १७ नंदिसुखंवर्द्धयतीतितथा मुक्तसंगेषुप्रकृष्टःसंगोयस्य दंडपाणिरिवेत्यपराधानुपेक्षणमुच्यते नादंड्यमित्यत्रपक्षपाताभावउक्तः १८ अयंत्विति तुशब्देननिरुपमत्वंदर्शय

दुरासदोदुर्विषहआसन्नोपिविदूरवत् ॥ नैवाभिभवितुंशक्योवेनारण्युत्थितोनलः ११ अंतर्बहिश्चभूतानांपश्यन्कर्माणिचारणैः ॥ उदासीनइवाध्यक्षो
वायुरात्मैवदेहिनाम् १२ नादंड्यंदंडयत्येषसुतमात्मद्विषामपि ॥ दंडयत्यात्मजमपिदंड्यंधर्मपथेस्थितः १३ अस्याप्रतिहतंचक्रंपृथोरामानसाचला
त् ॥ वर्त्ततेभगवानर्कोयावत्तपतिगोगणैः १४ रंजयिष्यतियल्लोकमयमात्मविचेष्टितैः ॥ अथामुमाहूराजानंमनोरंजनकैःप्रजाः १५ दृढव्रतःसत्यसं
धोब्रह्मण्योवृद्धसेवकः ॥ शरण्यःसर्वभूतानांमानदोदीनवत्सलः १६ मातृभक्तिःपरस्त्रीषुपत्न्यामर्धइवात्मनः ॥ प्रजासुपितृवत्स्निग्धःकिंकरोब्रह्म
वादिनाम् १७ देहिनामात्मवत्प्रेष्ठःसुहृदांनंदिवर्धनः ॥ मुक्तसंगप्रसंगोयंदंडपाणिरसाधुषु १८ अयंतुसाक्षाद्भगवांस्त्र्यधीशःकूटस्थआत्माकलयाव
तीर्णः ॥ यस्मिन्नविद्यारचितंनिरर्थकंपश्यंतिनानात्वमपिप्रतीतम् १९ अयंभुवोमंडलमोदयाद्रेर्गोप्तैकवीरोनरदेवनाथः ॥ आस्थायजैत्रंरथमात्तचापः
पर्यस्यतेदक्षिणतोयथार्कः २० अस्मैनृपालाःकिलतत्रतत्रबलिंहरिष्यंतिसलोकपालाः ॥ मंस्यंतएषांस्त्रियआदिराजंचक्रायुधंतद्यशउद्धरंत्यः २१
अयंमहींगांदुदुहेधिराजःप्रजापतिर्वृत्तिकरःप्रजानाम् ॥ योलीलयाद्रीन्स्वशरासकोट्याभिंदन्समांगामकरोद्यथेंद्रः २२ विस्फूर्जयन्नाजगवंधनुःस्वयं
यदाचरत्क्ष्मामविषह्यमाजौ ॥ तदानिलिल्युर्दिशिदिश्यसंतोलांगूलमुद्यम्यययथामृगेंद्रः २३ एषोश्वमेधाञ्छतमाजहारसरस्वतीप्रादुरभावियत्र ॥ अहा
र्षीद्यस्यहयंपुरंदरःशतक्रतुश्चरमेवर्त्तमाने २४ एषस्वसद्मोपवनेसमेत्यसनत्कुमारंभगवंतमेकम् ॥ आराध्यभक्त्यालभतामलंतज्ज्ञानंयतोब्रह्मपरंविदं
ति २५ तत्रतत्रगिरस्तास्ताइतिविश्रुतविक्रमः ॥ श्रोष्यत्यात्माश्रितागाथाःपृथुःपृथुपराक्रमः २६ दिशोविजित्याप्रतिरुद्धचक्रःस्वतेजसोत्पाटितलो
कशल्यः ॥ सुरासुरेंद्रैरुपगीयमानमहानुभावोभवितापतिर्भुवः ॥ २७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेषोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥

ति कोसावात्मातमाह यस्मिन्प्रतीतमपिनानात्वमर्थशून्यंपश्यंति १९ आउदयाद्रेस्तत्पर्यंतंगोप्तागोपायिष्यति तदर्थंपर्यपस्यतेपर्यटिष्यति प्रदक्षिणीकरिष्यतीत्यर्थः २० अस्मैतथाप्रदक्षिणंकुर्व
ते मंस्यंतेज्ञास्यंति तस्ययशउद्धरंत्यःउदाहरंत्यःकीर्तयंत्यः २१ इंद्रइवाद्रीन्विभिंदन् २२ लांगूलमुन्नमय्ययथामृगेंद्रश्चरतितथाधनुर्विस्फूर्जयन्यदाक्ष्मामचरत् २३ सरस्वतीयत्रप्रादुरभाविप्रादुरभूत्
कर्मकर्तरिचिण् तत्राहार्षीत् हरणंकरिष्यतीत्यर्थः २४ २५ विश्रुताविक्रमायस्य गाथाःप्रबंधान् आत्माश्रिताविष्णवाश्रिताः २६ उपगीयमानोमहानुभावोयस्य २७ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेचतुर्थेटी
कायांषोडशोध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥

ततःसप्तदशेलोकक्षुधाःप्रशमयन्पृथुः ॥ ग्रस्तबीजांमहींहंतुंयत्तोभीत्यातयास्तुतः ॥ १ ॥ छंदयामासतोषितवान् १ भृत्यानमात्यान्पुरोधसःपुरोहितांश्च श्रेणीस्तैलिकतांबूलिकादीन्पौरविशेषान् प्रकृतीर्नियोगिनः २ दोहनंपात्रम् ३ मेध्यंयज्ञार्हम् ४ सविज्ञानमपरोक्षज्ञानसहितम् ५ पूर्वदेहःपृथ्ववतारस्तत्कथाश्रयम् श्रवोयशः सुष्ठुश्रवोयस्य ६ अदुहद्दुग्धवान् ७ ८ जनतायास्त्वंपालइत्यामंत्रितोनियुक्तःतदानिरन्नेक्षितितलेसति क्षुधाक्षामाःक्षीणादेहायासांताः प्रजाएत्यपतिंपृथुमब्रुवन् ९ जाठरेणाग्निनाभितप्ताः यःसाधितोविप्रैर्मंथनेनसंपादितस्तंत्वांशरणंयाताः १० त

मैत्रेयउवाच ॥ एवंसभगवान्वैन्यःख्यापितोगुणकर्मभिः ॥ छंदयामासतान्कामैःप्रतिपूज्याभिनंद्यच १ ब्राह्मणप्रमुखान्वर्णान्भृत्यामात्यपुरोधसः ॥ पौरान्जानपदान्श्रेणीःप्रकृतीःसमपूजयत् २ ॥ विदुरउवाच ॥ कस्माद्दधारगोरूपंधरित्रीबहुरूपिणी ॥ यांदुदोहपृथुस्तत्रकोवत्सोदोहनंचकिम् ३ प्रकृत्याविषमादेवीकृतातेनसमाकथम् ॥ तस्यमेध्यंहयंदेवःकस्यहेतोरपाहरत् ४ सनत्कुमाराद्भगवतोब्रह्मन्ब्रह्मविदुत्तमात् ॥ लब्ध्वाज्ञानंसविज्ञानंराजर्षिःकांगतिंगतः ५ यच्चान्यदपिकृष्णस्यभवान्भगवतःप्रभोः ॥ श्रवःसुश्रवसःपुण्यंपूर्वदेहकथाश्रयम् ६ भक्तायमेनुरक्तायतवचाधोक्षजस्यच ॥ वक्तुमर्हसियोदुहद्वैन्यरूपेणगामिमाम् ७ ॥ सूतउवाच ॥ चोदितोविदुरेणैवंवासुदेवकथांप्रति ॥ प्रशस्यतंप्रीतमनामैत्रेयःप्रत्यभाषत ८ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ यदाभिषिक्तःपृथुरंगविप्रैरामंत्रितोजनतायाश्चपालः ॥ प्रजानिरन्नेक्षितिपृष्ठएत्यक्षुत्क्षामदेहाःपतिमभ्यवोचन् ९ वयंराजन्जाठरेणाभितप्तायथाग्निनाकोटरस्थेनवृक्षाः ॥ त्वामद्ययाताःशरणंशरण्यंयःसाधितोवृत्तिकरःपतिर्नः १० तन्नोभवानीहतुरातवेन्नंक्षुधार्दितानांनरदेवदेव ॥ यावन्ननंक्ष्यामहउज्झितोर्जावार्त्तापतिस्त्वंकिललोकपालः ॥ ११ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ पृथुःप्रजानांकरुणंनिशम्यपरिदेवितम् ॥ दीर्घंदध्यौकुरुश्रेष्ठनिमित्तंसोन्वपद्यत १२ इतिव्यवसितोबुद्ध्याप्रगृहीतशरासनः ॥ संदधेविशिखंभूमेःक्रुद्धस्त्रिपुरहायथा १३ प्रवेपमानाधरणीनिशाम्योदायुधंचतम् ॥ गौःसत्यपाद्रवद्भीतामृगीवमृगयुद्रुता १४ तामन्वधावत्तद्वैन्यःकुपितोत्यरुणेक्षणः ॥ शरंधनुषिसंधाययत्रयत्रपलायते १५ सादिशोविदिशोदेवीरोदसीचांतरंतयोः ॥ धावतीतत्रतत्रैनंददर्शानूद्यतायुधम् १६ लोकेनाविंदतत्राणंवैन्यान्मृत्योरिवप्रजाः ॥ त्रस्तातदानिववृतेहृदयेनविदूयता १७ उवाचचमहाभागंधर्मज्ञापन्नवत्सल ॥ त्राहिमामपिभूतानांपालनेवस्थितोभवान् १८ सत्वंजिघांससेकस्माद्दीनामकृतकिल्बिषाम् ॥ अहनिष्यत्कथंयोषांधर्मज्ञइतियोमतः १९ प्रहरंतिनवैस्त्रीषुकृतागःस्वपिजंतवः ॥ किमुतत्वद्विधाराजन्करुणादीनवत्सलाः २०

त्तस्मान्नोस्माकमन्नंरातवेरातुंदातुमीहतुईहतांयत्नंकरोतु उज्झितोर्जास्त्यक्तान्नाःसत्यः वार्त्तायाजीविकायाःपतिः ११ परिदेवितंविलापम् निमित्तंहेतुमन्वपद्यतज्ञातवान् १२ पृथिव्याओषधिबीजानिग्रस्तानीतिव्यवसितोनिश्चितवान्सन् १३ मृगयुनाद्रुतानुगतामृगीव १४ १५ १६ १७ १८ योधर्मज्ञइतिमतःसभवान्योषांमांकथमहनिष्यद्धानिष्यति १९ २०

अजरांद्दढाम् धास्यासिधारयिष्यासि २१ बर्हिषियज्ञेयाभवतीदेवतारूपेणभागंवृंक्तेभजते वसु धान्यादिकम् २२ गोरूपेणतुयवसंतृणंजग्धिअत्तीत्यर्थः पयस्तुनैवदोग्धिदुग्धंनस्रवाति अत्रास्मिन्नपरा
धे २३ आत्मनिदेहेरुद्धानि २४ मद्वधेसर्वथाअन्नंनस्यादितिचेदतआह अमूषांप्रजानाम् मेदसामांसेन २५ यदुक्तंयोषांकथंहनिष्यतीतितत्राह पुमानिति तस्यवधोऽवधएव २६ यच्चोक्तंकथंमभ
सिधास्यसीतितत्राह त्वामिति तिलशस्तिलप्रमाणानिखंडानिइत्येवंभूतामवस्थांनीत्वा २७ मन्युमयींमूर्तिंबिभ्रतःकृतांततुल्यत्वमुच्यते नतुकृतांतस्यमन्युमयीमूर्तिरिति २८ शुद्धसत्त्वतनुंदेवमक
स्मादतिदारुणं । वक्ष्यमाणापृथुंपृथ्वीतुष्टावकरुणोक्तिभिः । माययाविन्यस्तारावितानानाघोरादितनवोयेन गुणात्मनेगुणमयत्वेनप्रतीयमानाय वस्तुतस्तुनिर्धुतानिरस्ताद्रव्यक्रियाकारकेष्वधिभू
ताध्यात्माधिदैवेषुविभ्रमोहंकारस्तन्निमित्ताऊर्मयोरागद्वेषादयश्चयस्मिंस्तस्मै २९ अहोसर्वजीवाश्रयत्वेनसृष्टांमांकथंहंतुंप्रवर्तइत्याह येनविधात्रात्मनांजीवानामायतनमहंनिर्मिता यतोयस्यांमयिगुण

मांविपाट्याजरांनावंयत्रविश्वंप्रतिष्ठितं ॥ आत्मानंचप्रजाश्चेमाःकथमंभसिधास्यासि २१ ॥ पृथुरुवाच ॥ वसुधेत्वांवधिष्यामिमच्छासनपराङ्मुखी
म् ॥ भागंबर्हिषियावृंक्तेनतनोषिचनोवसु २२ यवसंजग्ध्यनुदिनंनैवदोग्ध्यौधसंपयः ॥ तस्यामेवंहिदुष्टायांदंडोनात्रनशस्यते २३ त्वंखल्वोषधिबी
जानिप्राक्सृष्टानिस्वयंभुवा ॥ नमुंचस्यात्मरुद्धानिमामवज्ञायमंदधीः २४ अमूषांक्षुत्परीतानामार्त्तानांपरिदेवितम् ॥ शमयिष्यामिमद्बाणैर्भिन्नायास्तव
मेदसा २५ पुमान्योषिदुतक्लीबआत्मसंभावनोधमः ॥ भूतेषुनिरनुक्रोशोनृपाणांतद्वधोवधः २६ त्वांस्तब्धांदुर्मदांनीत्वामायागांतिलशःशरैः ॥ आ
त्मयोगबलेनेमाधारयिष्याम्यहंप्रजाः २७ एवंमन्युमयींमूर्तिंकृतांतमिवबिभ्रतम् ॥ प्रणताप्रांजलिःप्राहमहीसंजातवेपथुः २८ धरोवाच ॥ नमःपर
स्मैपुरुषायमाययाविन्यस्तनानातनवेगुणात्मने ॥ नमःस्वरूपानुभवेननिर्धुतद्रव्यक्रियाकारकाविभ्रमोर्मये २९ येनाहमात्मायतनंविनिर्मिताधात्रायतो
यंगुणसर्गसंग्रहः ॥ सएवमांहंतुमुदायुधःस्वराडुपस्थितोन्यंशरणंकमाश्रये ३० यएतदादावसृजच्चराचरंस्वमाययात्माश्रययावितर्क्यया ॥ तयैवसोयं
किलगोप्तुमुद्यतःकथंनुमांधर्मपरोजिघांसति ३१ नूनंबतेशस्यसमीहितंजनैस्तन्माययादुर्जययाकृतात्मभिः ॥ नलक्ष्यतेयस्त्वकरोदकारयद्योनेकएकःपर
तश्चईश्वरः ३२ सर्गादियोस्यानुरुणद्धिशक्तिभिर्द्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मभिः ॥ तस्मैसमुन्नद्धनिरुद्धशक्तयेनमःपरस्मैपुरुषायवेधसे ३३ सवैभवानात्मवि
निर्मितंजगद्भूतेंद्रियांतःकरणात्मकंविभो ॥ संस्थापयिष्यन्नजमांरसातलादभ्युज्जहारांभसआदिसूकरः ३४

सर्गस्यचतुर्विधभूतग्रामस्यसंग्रहोधारणम् स्वराट्स्वतंत्रः ३० सृष्टिसंहारकारकोहमेवेतिचेत्तथापिप्रजापालनेप्रवृत्तस्यमद्वधोनुचितएवेत्याह यएतादिति आत्माश्रययाजीवाविषयिण्या ३१ अतोदु
र्ज्ञेयमीश्वरचेष्टितमित्याह नूनमिति अकृतात्मभिर्विक्षिप्तचित्तैः यईश्वरःस्वतंत्रःअकरोद्ब्रह्माणम् परतइतितेनब्रह्मणाचराचरमकारयत् यश्चस्वतएकःपरतोमाययानेकः ३२ तस्मादचिंत्यशक्तयेकेव
लंनमइत्याह सर्गादिजन्मस्थितिभंगमस्यजगतोनुरुणद्धचनुवर्ततेकरोति द्रव्याणिमहाभूतानि क्रियाइंद्रियाणि कारकादेवाः चेतनाबुद्धिः आत्माहंकारःतैःस्वशक्तिरूपैः समुन्नद्धाःसमुत्कटानिरुद्धाःश
क्तयोयस्य ३३ प्राणिनांधारणार्थंमांरसातलादुद्धृत्येदानींप्रजारक्षणेप्रवृत्तस्यमद्वधोनयुक्तइतिसकरुणमाह द्वाभ्याम् हेअज यःसृष्टवान्सएव भवान्स्वनिर्मितंचराचरंजगत्सम्यक्स्थापयितुमादिसूकरः
सन्मामभ्युज्जहार ३४

सएवधराधरोवराहोद्यापामुपस्थेउपरिमयिनाविआधारभूतायामवास्थिताःप्रजारक्षितुमिच्छुर्वारिर्मूर्तिःपृथुरूपःसमभूत् एवंभूतोयःसत्वंपयसिनिमित्तेमांजिघांससीतिचित्रमित्यर्थः ३५ तस्मादीश्वरचेष्टि
तंदुर्ज्ञेयमितिकैमुत्यन्यायेनोपसंहरति नूनमिति : तस्येश्वरस्यगुणसर्गरूपयामाययामोहितंचित्तमेववर्त्मयेषाम् मोहितानिचित्तवर्त्मानियेषामितिवातैर्जनैरीश्वराणांहरिभक्तानामेवतावदीहितंनज्ञायतेकिं
पुनस्तस्यपरमेश्वरस्य अतएवपरमेश्वरवत्तेभ्योपिनमएवकेवलम् वीराणांजितेंद्रियाणांयशःकुर्वंतियेतेभ्यः यथावीराणांयशोवर्द्धंततथाचेष्टतांनतुयथेष्टमितिभावः ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेचतुर्थेटीकायांसप्त
दशोध्यायः ॥ १७ ॥ अष्टादशेमहीवाक्याद्वत्सपात्रादिभेदतः ॥ पृथ्वादिभिस्तुसादुग्धास्वंस्वंदुग्धमितीर्यते ॥ १ ॥ १ हेअभिभोप्रभो यद्वा भोदेवआभिअभयंयथाभवत्येवंमन्युंसंनियच्छ श्रावितंविज्ञापि
तम् नमद्वाक्येनादरःकर्तव्यइत्याह बुधोहिसर्वतः सारमादत्ते २ मयिजीर्णाश्चौषधीरुपायेनगृहाणेतिवक्तुमुपायेनसर्वंसिद्ध्यतिनान्यथेत्याहास्मिन्नितित्रिभिः पुंसांश्रेयसः पुरुषार्थस्यप्रसिद्धयेस्मिंल्लोके

अपामुपस्थेमयिनाव्यवस्थिताःप्रजाभवानद्यारिरक्षिषुःकिल ॥ सवीरमूर्त्तिःसमभूद्धराधरोयोमांपयस्युग्रशरोजिघांससि ३५ नूनंजनैरीहितमीश्वराणा
मस्मद्विधैस्तद्गुणसर्गमायया ॥ नज्ञायतेमोहितचित्तवर्त्मभिस्तेभ्योनमोवीरयशस्करेभ्यः ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुविजयेधरित्री
निग्रहोनामसप्तदशोध्यायः ॥१७॥ मैत्रेयउवाच ॥ इत्थंपृथुमभिष्टूयरुषाप्रस्फुरिताधरं ॥ पुनराहावनिर्भीतासंस्तभ्यात्मानमात्मना १ संनियच्छाभिभो
मन्युंनिबोधश्रावितंचमे ॥ सर्वतःसारमादत्तेयथामधुकरोबुधः २ अस्मिँल्लोकेथवामुष्मिन्मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ दृष्टायोगाःप्रयुक्ताश्चपुंसांश्रेयःप्रसि
द्धये ३ तानातिष्ठतियःसम्यगुपायान्पूर्वदर्शितान् ॥ अवरःश्रद्धयोपेतउपेयान्विंदतेंजसा ४ ताननादृत्ययोविद्वानर्थानारभतेस्वयं ॥ तस्यव्यभिचरंत्य
र्थाआरब्धाश्चपुनःपुनः ५ पुरासृष्टाह्योषधयोब्रह्मणायाविशांपते ॥ भुज्यमानामयादृष्टाअसद्भिरधृतव्रतैः ६ अपालितानादृताचभवद्भिर्लोकपालकैः ॥
चोरीभूतेथलोकेहंयज्ञार्थेग्रसमोषधीः ७ नूनंतावीरुधःक्षीणामयिकालेनभूयसा ॥ तत्रयोगेनदृष्टेनभवानादातुमर्हति ८ वत्संकल्पयमेवीरयेनाहंवत्स
लातव ॥ धोक्ष्येक्षीरमयान्कामाननुरूपंचदोहनं ९ दोग्धारंचमहाबाहोभूतानांभूतभावन ॥ अन्नमीप्सितमूर्जस्वद्भगवान्वांछतेयदि १० समांचकुरु
मांराजन्देववृष्टंयथापयः ॥ अपर्तावपिभद्रंतेउपावर्तेतमेविभो ११ इतिप्रियंहितंवाक्यंभुवआदायभूपतिः ॥ वत्संकृत्वामनुंपाणावदुहत्सकलौषधीः
१२ तथापरेचसर्वत्रसारमाददतेबुधाः ॥ ततोन्येचयथाकामंदुदुहुःपृथुभाविताम् १३

कृष्यादयोमुष्मिंश्चलोकेग्निहोत्रादयोयोगाउपायादृष्टाः प्रयुक्ताअनुष्ठिताश्च ३ पूर्वैर्दर्शितान्अवरोर्वाचीनः ४ अविद्वान्विद्वानपीतिवा व्यभिचरंतिनसिध्यंति ५ सहेतुकमुपायमाह पुरेतिषड्भिः ६ भवद्भिरि
तिराजसामान्याभिप्रायेण वेनादिभिरितिवा अपालिताचोराद्यनिवारणात् अनादृताचयज्ञादिप्रवर्तनाभावात् यज्ञार्थेअग्रसंगिलितवती अन्यथाधृतव्रतैर्भुक्तानप्रसोष्यंतेततश्चयज्ञादयोनासिद्ध्येरन्निति
भावः ७ क्षीणाजीर्णाः ८ दोहनंदोहपात्रम् दोग्धारंचोपकल्पय धोक्ष्येप्रपूरयिष्यामि ९ भूतानामभीप्सितमन्नम् ऊर्जस्वद्बलप्रदम् १० अपगतेपिवर्षर्तौदेववृष्टमुदकंयथामेमयिसर्वतावर्तेत ११ मनुंस्वायं
भुवम् ओषधीर्व्रीह्यादीः १२ प्रसंगादर्थांतरमाह तथेति यथापृथुरेवंसर्वत्रवाक्येपरेपिसारमाददते प्रस्तुतमनुवर्तयति ततोन्येचकृष्यादयः पंचदशदुदुहुः पृथुनाभावितांवशीकृताम् १३

देवींपृथ्वीम् वाङ्मनःश्रवणैर्वेदग्रहणादिंद्रियाणांपात्रत्वम् १४ सोमममृतम् वीर्यंमनःशक्तिम् ओजइंद्रियशक्तिम् बलंदेहशक्तिंचतदेवपयः १५ सुरामासवंचतालादिमद्यम् १६ मधुवाङ्माधुर्यंसौभगं सौंदर्यंतत्सहितम् १७ कव्यंपितॄणामन्नम् आमपात्रेअपक्केमृन्मये अधुक्षतदुदुहुः १८ संकल्पनामयीमाणिमादिसिद्धिम् येविद्याधरादयस्तेचतमेववत्संप्रकल्प्यनभस्येवपात्रेखेचरत्वादिरूपांविद्यांदुदुहुः १९ अन्येचकिंपुरुषादयोंतर्धानेनाद्भुतात्मनांसंबंधिनींमायाम् धारणामयींसंकल्पमात्रप्रभवाम् २० भूतेशोरुद्रःसएववत्सोयेषाम् क्षतजंरुधिरंतदेवासवम् २१ अहयोनिष्फणाःदंदशूकावृश्चिकादयः सर्पाःसफणास्तएवकद्रुसंततिजानागाः बिलपात्रेमुखे २२ यवसंतृणम् गोवृषंरुद्रवाहंवृषभम्मृगेंद्रेणेत्युत्तरेणान्वयः २३ क्रव्यंमांसम् चरंकीटादिअचरंफलादि २४ २५ अनुक्तसर्वसंग्रहार्थमाह सर्वेइ

ऋषयोदुदुहुर्देवीमिंद्रियेष्वथसत्तम ॥ वत्संबृहस्पतिंकृत्वापयश्छंदोमयंशुचि १४ कृत्वावत्संसुरगणाइंद्रंसोममदूदुहन् ॥ हिरण्मयेनपात्रेणवीर्यमोजोबलंपयः १५ दैतेयादानवावत्संप्रह्लादमसुरर्षभम् ॥ विधायादूदुहन्क्षीरमयःपात्रेसुरासवम् १६ गंधर्वाप्सरसोधुक्षन्पात्रेपद्ममयेपयः ॥ वत्संविश्वावसुंकृत्वागांधर्वंमधुसौभगम् १७ वत्सेनपितरोर्यम्णाकव्यंक्षीरमधुक्षत ॥ आमपात्रेमहाभागाःश्रद्धयाश्राद्धदेवताः १८ प्रकल्प्यवत्संकपिलंसिद्धाःसंकल्पनामयीं ॥ सिद्धिंनभसिविद्यांचयेचविद्याधरादयः १९ अन्येचमायिनोमायामंतर्द्धानाद्भुतात्मनाम् ॥ मयंप्रकल्प्यवत्संतेदुदुहुर्धारणामयीम् २० यक्षरक्षांसिभूतानिपिशाचाःपिशिताशनाः ॥ भूतेशवत्सादुदुहुःकपालेक्षतजासवम् २१ तथाहयोदंदशूकाःसर्पानागाश्वतक्षकम् ॥ विधायवत्संदुदुहुर्बिलपात्रेविषंपयः २२ पशवोयवसंक्षीरंवत्संकृत्वाचगोवृषम् ॥ अरण्यपात्रेचाधुक्षन्मृगेंद्रेणचदंष्ट्रिणः २३ क्रव्यादाःप्राणिनःक्रव्यंदुदुहुःस्वेकलेवरे ॥ सुपर्णवत्साविहगाश्चरंचाचरमेवच २४ वटवत्सावनस्पतयःपृथग्रसमयंपयः ॥ गिरयोहिमवद्वत्सानानाधातून्स्वसानुषु २५ सर्वेस्वमुख्यवत्सेनस्वेस्वेपात्रेपृथक्पयः ॥ सर्वकामदुघांपृथ्वींदुदुहुःपृथुभाविताम् २६ एवंपृथ्वादयःपृथ्वीमन्नादाःस्वन्नमात्मनः ॥ दोहवत्सादिभेदेनक्षीरभेदंकुरूद्वह २७ ततोमहीपतिःप्रीतःसर्वकामदुघांपृथुः ॥ दुहितृत्वेचकारेमांप्रेम्णादुहितृवत्सलः २८ चूर्णयन्स्वधनुष्कोट्यागिरिकूटानिराजराट् ॥ भूमंडलमिदंवैन्यःप्रायश्चक्रेसमंविभुः २९ अथास्मिन्भगवान्वैन्यःप्रजानांवृत्तिदःपिता ॥ निवासान्कल्पयांचक्रेतत्रतत्रयथार्हतः ३० ग्रामान्पुरःपत्तनानिदुर्गाणिविविधानिच ॥ घोषान्व्रजान्सशिबिरानाकरान्खेटखर्वटान् ३१ प्राक्पृथोरिहनैवैषापुरग्रामादिकल्पना ॥ यथासुखंवसंतिस्मतत्रतत्राकुतोभयाः ३२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुविजयेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

ति सर्वेस्वजातीयोमुख्यस्तेनवत्सेन २६ उपसंहरति एवमिति स्वन्नमभीष्टमन्नम् तमेवक्षीरभेदंदुदुहुःदोहःपात्रम् २७ इमांपृथ्वीम् २८ धनुषोग्रेणागिरिशृंगाणिचूर्णयन् राजराट्राज्ञांराजा सर्वेषामाजीविकादानात् २९ ३० ग्रामाहट्टादिशून्याः पुरोहट्टादिमत्यः ताएवमहत्यःपत्तनानि दुर्गाणिविविधानि यथाहबृहस्पतिः"औदकंपार्वतंवार्क्षमैरिणंधान्वनंतथेति"घोषान्आभीराणांनिवासान् व्रजान्गवांनिवासान् शिबिरंसेनानिवासस्थानंतत्सहितानाकरान्स्वर्णादिस्थानानि खेटाःकर्षकग्रामाः खर्वटाःपर्वतप्रांतग्रामास्तांश्च ३१ ३२॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थेटीकायामष्टादशोध्यायः ॥१८॥

उनविंशेश्वमेधांगहयापहरणात्पृथोः ॥ इंद्रंहंतुंप्रवृत्तस्यधात्रावारणमुच्यते ॥ १ ॥ हयमेधशतेनानिमित्तेनादीक्षतदीक्षितोभूत् शताश्वमेधसंकल्पमकरोदित्यर्थः ब्रह्मावर्त्ते“सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदंतर
म् ॥ तंदेवनिर्मितंदेशंब्रह्मावर्तंप्रचक्षते” १ आत्मनःस्वस्यकर्मातिशेतइत्यतिशयमभिप्रेत्यज्ञात्वा तदितितंपृथोर्यज्ञमहोत्सवंनममृषेनसेहे २ अतिशयमेवदर्शयति यत्रेतिसप्तभिः साक्षादन्वभूयतप्रत्यक्षेणा
दृश्यत ३ ४ सिद्धादयश्चतंहरिमन्वीयुरित्युत्तरेणान्वयः ५ ६ धर्मदुघाहविर्दोग्ध्री धेनुःसती ७ ऊहुर्वहंतिस्म सर्वरसानिक्षुद्राक्षादिरसान् क्षीरंचदधिचअन्नंचपानकादिगोरसोघृतंतक्रंचतांश्च भूरीणि
विस्तृतानिवर्ष्माणिशरीराणियेषांते फलादिमासूयंत मधुच्युतोमधुस्राविणःसंतः ८ चतुर्विधंभक्ष्यंभोज्यंचोष्यंलेह्यंच ९ अधोक्षजईशोनाथोयस्य परमउदयोभिवृद्धिर्यस्मिंस्तत्कर्मासूयन्नसहमानःप्रति

मैत्रेयउवाच ॥ अथादीक्षतराजातुहयमेधशतेनसः ॥ ब्रह्मावर्त्तेमनोःक्षेत्रेयत्रप्राचीसरस्वती १ तदभिप्रेत्यभगवान्कर्मातिशयमात्मनः ॥ शतक्रतुर्नममृ
षेपृथोर्यज्ञमहोत्सवम् २ यत्रयज्ञपतिःसाक्षाद्भगवान्हरिरीश्वरः ॥ अन्वभूयतसर्वात्मासर्वलोकगुरुःप्रभुः ३ अन्वितोब्रह्मशर्वाभ्यांलोकपालैःसहानु
गैः ॥ उपगीयमानोगंधर्वैर्मुनिभिश्चाप्सरोगणैः ४ सिद्धविद्याधरादैत्यादानवागुह्यकादयः ॥ सुनंदनंदप्रमुखाःपार्षदप्रवराहरेः ५ कपिलोनारदोद
त्तोयोगेशाःसनकादयः ॥ तमन्वीयुर्भागवतायेचतत्सेवनोत्सुकाः ६ यत्रधर्मदुघाभूमिःसर्वकामदुघासती ॥ दोग्धिस्माभीप्सितानर्थान्यजमानस्यभार
त ७ ऊहुःसर्वरसान्नद्यःक्षीरदध्यन्नगोरसान् ॥ तरवोभूरिवर्ष्माणःप्रासूयंतमधुच्युतः ८ सिंधवोरत्ननिकरान्गिरयोन्नंचतुर्विधम् ॥ उपायनमुपाजन्हुः
सर्वेलोकाःसपालकाः ९ इतिचाधोक्षजेशस्यपृथोस्तुपरमोदयम् ॥ असूयन्भगवानिंद्रःप्रतिघातमचीकरत् १० चरमेणाश्वमेधेनयजमानेयजुष्पतिं ॥
वैन्येयज्ञपशुंस्पर्द्धन्नपोवाहतिरोहितः ११ तमत्रिर्भगवानैक्षत्त्वरमाणंविहायसा ॥ आमुक्तमिवपाखंडंयोऽधर्मेधर्मविभ्रमः १२ अत्रिणाचोदितोहंतुंपृ
थुपुत्रोमहारथः ॥ अन्वधावतसंक्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् १३ तंतादृशाकृतिंवीक्ष्यमेनेधर्मंशरीरिणम् ॥ जटिलंभस्मनाच्छन्नंतस्मैबाणंनमुंचति १४
वधान्निवृत्तंतंभूयोहंतवेत्रिरचोदयत् ॥ जहियज्ञहनंतातमहेंद्रंविबुधाधमम् १५ एवंवैन्यसुतःप्रोक्तस्त्वरमाणंविहायसा ॥ अन्वद्रवदभिक्रुद्धोरावणंगृध्ररा
डिव १६ सोश्वंरूपंचतद्धित्वातस्माअंतर्हितःस्वराट् ॥ वीरःस्वपशुमादायपितुर्यज्ञमुपेयिवान् १७ तत्तस्यचाद्भुतंकर्मविचक्ष्यपरमर्षयः ॥ नामधेयं
ददुस्तस्मैविजिताश्वइतिप्रभो १८ उपसृज्यतमस्तीव्रंजहाराश्वंपुनर्हरिः ॥ चषालयूपतश्छन्नोहिरण्यरशनंविभुः १९

घातंविघ्नंचकारेत्यर्थः १० वैन्येयजुष्पतिंविष्णुंयजमानेसतिस्पर्धमानइंद्रस्तिरोहितःसन्नश्वमपहृतवान् ११ त्वरमाणंधावंतम् “आमुक्तःप्रतिमुक्तश्चपिनद्धश्चापिनद्धवत् ॥ सन्नद्धोवर्मितःसज्ज” इत्यमरासिं
हः पाखंडंवेषंकवचमिवगृहीतवंतमित्यर्थः अधर्मेधर्मविभ्रमोधर्मोयमितिभ्रांतिकरोयस्तम् १२ १३ नमुंचतिस्म १४ हंतवेहंतुम् यज्ञहनंयज्ञंहतवंतम् १५ गृध्रराड्जटायुः १६ तस्मैहित्वातदर्थ
मुत्सृज्य १७ विचक्ष्यदृष्ट्वा १८ उपसृज्यसृष्ट्वातेनच्छन्नःसन्चषालोयूपाग्रेनिक्षिप्तःकाष्ठकटकस्तद्युक्ताद्यूपात् हिरण्यनिर्मितारशनायस्यतम् रशनापाददृढत्वेनछेदाशक्त्यारशनासहितमेवोद्धृत्ययूपा
न्नीतवानित्यर्थः विभुःसमर्थः १९

२० २१ अवद्यंनिदितंरूपंमंदप्रज्ञाजगृहुः २२ तदेवपाखंडनामनिरुक्त्यादर्शयति यानीति बहुवचनेनचान्यान्यपिगृहीतानीत्युक्तम् २३ तत्प्रभृतिपाखंडमार्गाःप्रवृत्ताइत्याह एवमिति तेनगृहीतेषुपुनर्वि
सृष्टेषुनग्नाजैनाः रक्तपटाबौद्धाः आदिशब्देनकापालिकादयस्तेषूपधर्मेषुधर्मोपमेषुधर्मएवायमितिमतिःसज्जतइतिद्वयोरन्वयः पेशलेषुआपाततोरम्येषु वाग्मिषुहेतूक्तिचतुरेषु २४ २५ २६ शक्रवधेभिसंधि
तंकृताभिप्रायम् प्रचोदितात्पशोर्वधादन्यस्यवधस्तवनयुज्यते २७ तद्वधंतुवयंकारिष्यामइत्याहुःवयमिहयज्ञनाशकंत्वत्कीर्त्यैवहतप्रभमिंद्रमाह्वयामहेकैः अयातयामैरगतवीर्यैराह्वानमंत्रैः अनंतरंचते
तवाहितंजुहवामहोष्यामः २८ अस्यपृथोः स्रुक्हस्तेयेषांतान् २९ यमिंद्रंयज्ञेनजिघांसथ यज्ञेनेष्टाःसर्वेसुरायस्यतनवःसइंद्रोभवतांवधार्होनभवति यद्यस्माद्यज्ञोनामायमिंद्रोभगवतस्तनुरवतारः
“ततःसप्तमआकूत्यांरुचेर्यज्ञोभ्यजायत ॥ सयामाद्यैःसुरगणैरपात्स्वायंभुवांतरं” इत्युक्तत्वात् ३० अतोबलीयसानेनसख्यमेवकर्तव्यमन्यथाभूयःपाखंडंस्रक्ष्यतीत्याशयेनाह तदिदमिंद्रेणानुष्ठितं

अत्रिःसंदर्शयामासत्वरमाणंविहायसा ॥ कपालखट्वांगधरंवीरोनैनमबाधत २० अत्रिणाचोदितस्तस्मैसंदधेविशिखंरुषा ॥ सोश्वंरूपंचतद्धित्वातस्था
वंतर्हितःस्वराट् २१ वीरश्चाश्वमुपादायपितृयज्ञमथाव्रजत् ॥ तदवद्यंहरेरूपंजगृहुर्ज्ञानदुर्बलाः २२ यानिरूपाणिजगृहेइंद्रोहयजिहीर्षया ॥ तानि
पापस्यखंडानिलिंगंखंडमिहोच्यते २३ एवमिंद्रेहरत्यश्वंवैन्ययज्ञजिघांसया ॥ तद्गृहीतविसृष्टेषुपाखंडेषुमतिर्नृणाम् २४ धर्मइत्युपधर्मेषुनग्नरक्तप
टादिषु ॥ प्रायेणसज्जतेभ्रांत्यापेशलेषुचवाग्मिषु २५ तदभिज्ञायभगवान्पृथुःपृथुपराक्रमः ॥ इंद्रायकुपितोबाणमादत्तोद्यतकार्मुकः २६ तमृत्विजः
शक्रवधाभिसंधितंविचक्ष्यदुःप्रेक्ष्यमसह्यरंहसं ॥ निवारयामासुरहोमहामतेनयुज्यतेत्रान्यवधःप्रचोदितात् २७ वयंमरुत्वंतमिहार्थनाशनंह्वयामहे
त्वच्छ्रवसाहतत्विषं ॥ आयातयामोपहवैरनंतरंप्रसह्यराजञ्जुहवामतेऽहितम् २८ इत्यामंत्र्यक्रतुपतिंविदुरास्यर्त्विजोरुषा ॥ स्रुग्घस्ताञ्जुह्वतोभ्ये
त्यस्वयंभूःप्रत्यषेधत २९ नवध्योभवतामिंद्रोयद्यज्ञोभगवत्तनुः ॥ यंजिघांसथयज्ञेनयस्येष्टास्तनवःसुराः ३० तदिदंपश्यतमहद्धर्मव्यतिकरंद्विजाः ॥
इंद्रेणानुष्ठितंराज्ञःकर्मैतद्विजिघांसता ३१ पृथुकीर्तेःपृथोर्भूयात्तर्ह्येकोनशतक्रतुः ॥ अलंतेक्रतुभिःस्विष्टैर्यद्भवान्मोक्षधर्मवित् ३२ नैवात्मनेमहेंद्रायरोष
माहर्तुमर्हसि ॥ उभावपिहिभद्रंतउत्तमश्लोकविग्रहौ ३३ मास्मिन्महाराजकृथाःस्मचिंतांनिशामयास्मद्वचआदृतात्मा ॥ यद्ध्यायतोदैवहतंनुकर्तुम
नोतिरुष्टंविशतेतमोंधम् ३४ क्रतुर्विरमतामेषदेवेषुदुरवग्रहः ॥ धर्मव्यतिकरोयत्रपाखंडैरिंद्रनिर्मितैः ३५

महदन्याय्यंपश्यत किमित्यपेक्षायामाह धर्मस्यस्यव्यतिकरंविपर्ययंपाखंडपथम् ३१ तर्हिकिमत्रयुक्तामित्यतआह पृथुकीर्तेरिति एकेनोनंशतंयास्मिंस्तादृशःक्रतुःक्रतुप्रयोगःपृथोर्भूयात् पृथुरितिपाठेएको
नशतंक्रतवोयस्यतादृशोपिमहेंद्रात्पृथुकीर्तिर्भूयादित्यर्थः तदेवमृत्विजःप्रत्युक्त्वापृथुंप्रत्येवाह अलमिति ३२ आत्मनेवात्मनेमहेंद्रायरोषंकर्तुंनार्हसि तत्रहेतुःउभावपीति ३३ तथापिक्रतुसमाप्तिमेव
ध्यायंतंप्रत्याह अस्मिन्यज्ञविघ्नेचिंतांमास्मकृथाः यद्यस्माद्दैवहतंकार्यंकर्तुंध्यायतोमनोनुनिश्चितमतिरुष्टंसदंधंतमोमोहंविशतिनतुशांतिंलभते ३४ अतएवतवक्रतुर्विरमतु नन्विंद्रःकिंननिवार्यतेऽतआह
यतोदेवेषुदुराग्रहोभवतीति यत्रक्रतौ ३५

इद्रदुराग्रहकृतमनर्थंपश्येत्याह एभिरिंद्रेणोपसंसृष्टैराधिष्ठितैर्हारिभिश्चित्ताकर्षकैःयइंद्रस्तेऽश्वंमुष्णातीतितथायज्ञायद्दुह्यतितथा तेनसृष्टैः ३६ ततोममकिमितिचेत्तत्राह भवानितिद्वाभ्याम् सांख्ययोगादिनानासिद्धांतानुरूपंधर्मंवेनस्यान्यायाल्लुप्तंपरित्रातुंतद्देहाद्विष्णोःकलैवत्वमवतीर्णोसि ३७ हेप्रजापतेअस्यविश्वस्योद्भवंविचार्ययैरुत्पादितोसितेषांविश्वसृजांसंकल्पंपिपीपृहि आर्षःप्रयोगःपूरयेत्यर्थः प्रचंडोयःपाखंडमार्गःसैवैंद्रीमायोपधर्मजननीतांजहि ३८ तथाचकृत्वायज्ञाग्रहंहित्वावात्सल्यंस्नेहंकृत्वेंद्रेणसहसंधानंचकृतवान् ३९ कृतमवभृथसंबंधिस्नानंयेनसतस्मै ४० ४१ तुष्टानांवाक्यंत्वयोति ४२
इतिश्रीभा०म०चतुर्थस्कंधेटीकायामेकोनविंशोध्यायः ॥ १९ ॥ विंशेतुविष्णुनासाक्षात्पृथोर्यज्ञेनुशासनम् ॥ वरदानप्रसंगेनप्रीतिश्चान्योन्यमर्यते ॥१॥ भगवतासाकमिंद्रेणसहवर्तमानः १ आत्मानं

एभिरिंद्रोपसंसृष्टैःपाखंडैर्हारिभिर्जनम् ॥ ह्रियमाणंविचक्ष्वैनंयस्तेयज्ञध्रुगश्वमुट् ३६ भवान्परित्रातुमिहावतीर्णोधर्मंजनानांसमयानुरूपम् ॥ वेनापचारादवलुप्तमद्यतद्देहतोविष्णुकलासिवैन्य ३७ सत्वंविमृश्यास्यभवंप्रजापतेसंकल्पनंविश्वसृजांपिपीपृहि ॥ ऐंद्रींचमायामुपधर्ममातरंप्रचंडपाखंडपथंप्रभोजहि ॥ ३८ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ इत्थंसलोकगुरुणासमादिष्टोविशांपतिः ॥ तथाचकृत्वावात्सल्यंमघोनापिचसंदधे ३९ कृतावभृथस्नानायपृथवेभूरिकर्मणे ॥ वरान्ददुस्तेवरदायेतद्बर्हिषितर्पिताः ४० विप्राःसत्याशिषस्तुष्टाःश्रद्धयालब्धदक्षिणाः ॥ आशिषोयुयुजुःक्षत्तरादिराजायसत्कृताः४१ त्वयाहूतामहाबाहोसर्वएवसमागताः ॥ पूजितादानमानाभ्यांपितृदेवर्षिमानवाः ४२ ॥ इतिश्रीभा०म०चतुर्थस्कंधेपृथुविजयेएकोनविंशोध्यायः॥ १९॥

॥ मैत्रेयउवाच ॥ भगवानपिवैकुंठःसाकंमघवताविभुः ॥ यज्ञैर्यज्ञपतिस्तुष्टोयज्ञभुक्तमभाषत १ श्रीभगवानुवाच ॥ एषतेकारषीद्भंगंहयमेधशतस्यह ॥ क्षमापयतआत्मानममुष्यक्षंतुमर्हसि २ सुधियःसाधवोलोकेनरदेवनरोत्तमाः ॥ नाभिद्रुह्यंतिभूतेभ्योयर्हिनात्माकलेवरम् ३ पुरुषायदिमुह्यंतित्वादृशादेवमायया ॥ श्रमएवपरंजातोदीर्घयावृद्धसेवया ४ अतःकायमिमंविद्वानविद्याकामकर्मभिः ॥ आरब्धइतिनैवास्मिन्प्रतिबुद्धोनुषज्जते ५ असंसक्तःशरीरेस्मिन्नमुनोत्पादितेगृहे ॥ अपत्येद्रविणेवापिकःकुर्यान्ममतांबुधः ६ एकःशुद्धःस्वयंज्योतिर्निर्गुणोसौगुणाश्रयः ॥ सर्वगोनावृतःसाक्षीनिरात्मात्मात्मनःपरः ७ यएवंसंतमात्मानमात्मस्थंवेदपूरुषः ॥ नाज्यतेप्रकृतिस्थोपितद्गुणैःसमयिस्थितः ८ यःस्वधर्मेणमांनित्यंनिराशीःश्रद्धयान्वितः ॥ भजतेशनकैस्तस्यमनोराजन्प्रसीदति ९

त्वांक्षमांकारयतोमुष्यत्वमपिक्षंतुमर्हसि २ यर्हियस्मात्कलेवरमात्मानभवत्यतस्तदभिमानेनभूतानिनाभिद्रुह्यंति ३ ४ अविद्यास्वरूपाज्ञानंततःकामस्ततःकर्मतैराख्धइतिविद्वानतएवप्रतिबुद्धआत्मज्ञोस्मिन्नैवानुषज्जते ५ तथापिपुत्रादिममत्वेनभूतद्रोहेणचसंगोभवेत्तत्राह असंसक्तइति ६ प्रतिबोधक्रमंविवृण्वन्देहेनुषंगाभावमाह एकइतिद्वाभ्याम् असावात्माआत्मनोदेहात्परोभिन्नः तत्रनवधावैलक्षण्यंनभेदंसाधयाति एकइतिनवभिःपदैः देहोहिबाल्ययुवादिभेदादनेकोमलिनश्चजडश्चसगुणश्चस्वकारणभूतगुणाश्रितश्चपरिच्छिन्नश्चगृहादिभिरावृतश्चदृश्यश्चसात्माच आत्मातुनैवमतोभिन्नः ७ आत्मस्थंस्वास्मिन्स्थितमप्रकृतिस्थोपिदेहस्थोपितद्विकारैर्नलिप्यतेयतःसमयिब्रह्मणिस्थितः ८ इयमवस्थाकस्योत्पद्यतइत्यपेक्षायामाह यःस्वधर्मेणेतिचतुर्भिः ९

भवतुमनःप्रसन्नंततःकिंतत्राह यर्हिविशदाशयःप्रसन्नमनास्तदापरित्यक्तगुणःसन्सम्यग्दर्शनोभूत्वाशांतिमश्नुते शांतिमेवाह ममसम्यगौदासीन्येनावस्थानमेवब्रह्मतदेवकैवल्यमश्नुते १० सम्यग्दर्शन
मेवाह उदासीनमेवात्मानंद्रव्यज्ञानक्रियात्मनांदेहज्ञानकर्मेंद्रियमनसामध्यक्षमिवस्थितमात्मानंयोवेद ११ संसारिणःकथंकूटस्थत्वमतआह भिन्नस्यलिंगस्यदेहस्यगुणप्रवाहः संसारः भिन्नत्वेहेतुः
द्रव्याद्यात्मकस्य तत्रचेतनाचिदाभासः अतोदृष्टासुप्राप्तासुहर्षशोकादिभिर्नविक्रियंते १२ त्वंचसूरिरतःसुखेदुःखेचसमःसन्समानाउत्तममध्यमाधमायस्य जितानींद्रियाण्याशयश्चयेन सत्वमखिललोक
रक्षणंविधत्स्व कथमेकेनमयारक्षणंकर्तुंशक्यंतत्राह मयेश्वरेणोपक्लृप्ताःसंपादितायेखिलालोकाअमात्यादयस्तैःसंयुतः १३ ननुरक्षणंदंडादिसापेक्षमतस्तपोन्यद्वापुण्यंकरिष्यामीतिचेदतआह श्रेयइति
यद्यस्मात्सांपरायेपरलोकेप्रजाभिःकृतात्सुकृतात्षष्ठमंशंहर्ताहरति अरक्षणेदोषमाह अन्यथाप्रजाभिर्हृतंपुण्यंयस्यसप्रजानामघमत्तिपापंभुंक्ते अन्यथेत्यस्यविवरणम् करहारःसन्नरक्षिताचेत् १४
एवंचमोक्षोप्यनायासेनभविष्यतीत्याह द्विजाग्र्याणामनुमतश्चासावनुवृत्तश्चपरंपराप्राप्तोयोधर्मःसएवप्रधानमर्थकामौतुप्रासंगिकौयस्य अन्यतमोतिशयेनान्यःधर्मादिष्वनासक्तइत्यर्थः ऐकपद्यपाठे

परित्यक्तगुणःसम्यग्दर्शनोविशदाशयः ॥ शांतिमेसमवस्थानंब्रह्मकैवल्यमश्नुते १० उदासीनमिवाध्यक्षंद्रव्यज्ञानक्रियात्मनाम् ॥ कूटस्थमिममात्मा
नंयोवेदाप्नोतिशोभनम् ११ भिन्नस्यलिंगस्यगुणप्रवाहोद्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मनः ॥ दृष्टासुसंपत्सुविपत्सुसूरयोनविक्रियंतेमयिबद्धसौहृदाः १२
समःसमानोत्तममध्यमाधमःसुखेचदुःखेचजितेंद्रियाशयः ॥ मयोपक्लृप्ताखिललोकसंयुतोविधत्स्ववीराखिललोकरक्षणम् १३ श्रेयःप्रजापालनमेवरा
ज्ञोयत्सांपरायेसुकृतात्षष्ठमंशम् ॥ हर्तान्यथाहृतपुण्यःप्रजानामरक्षिताकरहारोघमत्ति १४ एवंद्विजाग्र्यानुमतानुवृत्तधर्मप्रधानोन्यतमोविता
स्याः ॥ ह्रस्वेनकालेनगृहोपयातान्द्रष्टासिसिद्धाननुरक्तलोकः १५ वरंचमत्कंचनमानवेंद्रवृणीष्वतेहंगुणशीलयंत्रितः ॥ नाहंमखैर्वैसुलभस्तपो
भिर्योगेनवायत्समचित्तवर्ती ॥ १६ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ सइत्थंलोकगुरुणाविष्वक्सेनेनविश्वजित् ॥ अनुशासितआदेशंशिरसाजगृहेहरेः १७ स्पृशं
तंपादयोःप्रेम्णाव्रीडितंस्वेनकर्मणा ॥ शतक्रतुंपरिष्वज्यविद्वेषंविससर्जह १८ भगवानथविश्वात्मापृथुनोपहृतार्हणः ॥ समुज्जिहानयाभक्त्यागृहीतचर
णांबुजः १९ प्रस्थानाभिमुखोप्येनमनुग्रहविलंबितः ॥ पश्यन्पद्मपलाशाक्षोनप्रतस्थेसुहृत्सताम् २० सआदिराजोरचितांजलिर्हरिंविलोकितुंनाशक
दश्रुलोचनः ॥ नकिंचनोवाचसबाष्पविक्लवोहृदोपगुह्यामुमधादवस्थितः २१

धर्मप्रधानावन्यतमावर्थकामौयस्येत्यर्थःअस्याःपृथिव्याअविताउसन्नल्पेनकालेनगृहागतान्सनकादीन्द्रक्ष्यसि अनुरक्तोलोकोयास्मिन्सः १५ मत्मत्तःसकाशात्किंचिद्वरंवृणीष्व गुणाःशमादयःशीलंनिर्म
त्सरत्वादिस्वभावस्तैरहंयंत्रितोवशीकृतः तद्रहितैस्तुमखादिभिर्नाहंसुलभः यतःसमंचित्तंयेषांतेष्वेववर्तितुंशीलंयस्यसोहम् १६ १७ क्षमापयितुंपादयोःस्पृशंतम् स्वेनकर्मणाश्वापहरणेनव्रीडितम् प्रेम्णाप
रिष्वज्य १८ भगवान्प्रस्थानाभिमुखोप्यनुग्रहेणविलंबितःसन्नप्रतस्थेप्रयाणंनकृतवानितिद्वयोरन्वयः कथंभूतः उपहृतमर्पितमर्हणंयस्मै समुज्जिहानयासमुद्गच्छंत्यावर्धमानयाभक्त्यागृहीतेचरणांबुजेय
स्य १९ पद्मपलाशवदक्षिणीयस्यतथाभूतःसन् एनंपृथुंपश्यन् २० भगवतस्तत्कृपातिरेकमुक्त्वातस्यभक्त्युद्रेकमाह सइतिद्वाभ्याम् बाष्पविक्लवत्वेनतूष्णीमवस्थितःसन्नमुंहरिंहृदोपगुह्याधाकृतवान् २१

अतृप्तयोर्दृशोर्गोचरंविषयभूतम् पदाक्षितिंस्पृशंतमिति अयंभावः नखलुदेवाःपदाभुवंस्पृशंत्यतःकृपापरवशोनूनंहरिरात्मानंविस्मृतवानिवेति अतएवस्खलनपरिहारायैवगरुडस्योन्नतेस्कंधेविन्यस्तंहस्ताग्रंयेनतम् २२ वरंवृणीष्वेतियदुक्तंतदसहमानआह हेविभोवरदानांब्रह्मादीनामीश्वराद्वरप्रदात्त्वत्तःसकाशाद्बुधःकथंवरान्वृणीते कीदृशान्गुणैर्विक्रियतइतिगुणाविक्रियोहंकारःसएवात्मायेषांतेषां ब्रह्मादीनांसंबंधिनःदेहाभिमानिनांभोग्यानितिवा तथाचेद्बुधएवनभवतीत्यर्थः जुगुप्सितत्वादपीत्याह येइति बुधएवाहमपिनवृणे इतिसमुच्चयायचकारः २३ कैवल्यपतइतिसंबोधनात्कैवल्यंवरिष्यतीतिमाशंकीरित्याह नेति महत्तमानामंतर्हृदयान्मुखद्वारेणनिर्गतोभवत्पदांभोजमकरंदोयशःश्रवणादिसुखंयत्रनास्तितादृशंचेत्कैवल्यंतर्हि तत्काचित्कदाचिदपिनकामये तर्हिकिंकामयसेतदाह यशःश्रवणायकर्णानामयुतंविधत्स्व ननुकोप्येवंनवृतवान् किमन्यर्चिंतयेत्याह ममतुएषएववरः २४ ननुतर्हिकैवल्याभावेरागद्वेषाद्याकुलानांभक्तिसुखमपिनस्यादित्याशंक्याह सइति भवत्पदांभोजसुधायाः कणोलेशस्तत्संबंधीयोऽनिलःसएव दूरादपिकिंचिद्यशःश्रवणमात्रमित्यर्थः विस्मृततत्त्ववर्त्मयैःकुयोगिभिस्तेषामपिपुनःस्मृतिमात्मज्ञानंवितरति अतोनखलुभक्तानांरागादिसंभवोतोनोस्माकंसारग्राहिणामन्यैरलम् भक्तावेवमोक्षादिसर्वसुखांतर्भावादितिभावः २५ ननुभक्तिर्मुक्तिफलैवातःफलंविहायसाधनेभवतःकोयमाग्रहइत्याशंक्याह हेसुश्रवः मंगलकीर्तेतेशिवंयशःसतांसंगमेयःसकृदपियदृच्छया

अथावमृज्याश्रुकलाविलोकयन्नतृप्तदृग्गोचरमाहपूरुषं ॥ पदास्पृशंतंक्षितिमंसउन्नतेविन्यस्तहस्ताग्रमुरंगविद्विषः २२ पृथुरुवाच ॥ वरान्विभोत्वद्वरदेश्वराद्बुधःकथंवृणीतेगुणविक्रियात्मनां ॥ येनारकाणामपिसंतिदेहिनांतानीशकैवल्यपतेवृणेनच २३ सकामयेनाथतदप्यहंक्वचिन्नयत्रयुष्मच्चरणांबुजासवः ॥ महत्तमांतर्हृदयान्मुखच्युतोविधत्स्वकर्णायुतमेषमेवरः २४ सउत्तमश्लोकमहन्मुखच्युतोभवत्पदांभोजसुधाकणानिलः ॥ स्मृतिंपुनर्विस्मृततत्त्ववर्त्मनांकुयोगिनांनोवितरत्यलंवरैः २५ यशःशिवंसुश्रवआर्यसंगमेयदृच्छयाचोपशृणोतितेसकृत् ॥ कथंगुणज्ञोविरमेद्विनापशुंश्रीर्यत्प्रवव्रेगुणसंग्रहेच्छया २६ अथाभजेत्वाखिलपूरुषोत्तमंगुणालयंपद्मकरेवलालसः ॥ अप्यावयोरेकपतिस्पृधोःकलिर्नस्यात्कृतत्वच्चरणैकतानयोः २७ जगज्जनन्यांजगदीशवैशसंस्यादेवयत्कर्मणिनःसमीहितं ॥ करोतिफल्ग्वप्युरुदीनवत्सलःस्वएवधिष्ण्येभिरतस्यकिंतया २८ भजंत्यथत्वामतएवसाधवोव्युदस्तमायागुणविभ्रमोदयं ॥ भवत्पदानुस्मरणादृतेसतांनिमित्तमन्यद्भगवन्नविद्महे २९

प्युपशृणोतिगुणज्ञश्चेत्सपशुंविनान्यःकथंविरमेत् गुणातिशयंसूचयति श्रीर्यद्यशएवप्रकर्षेणवृतवती गुणानांसर्वपुरुषार्थानांसंग्रहःस्वस्मिन्समाहारस्तदिच्छया २६ अतोलक्ष्मीरिवान्यवरत्यागेनत्वामेवाहंभजइत्याह अथेति लालसउत्सुकःसन् कर्मणिक्रियमाणेयथेंद्रेणसहकलिरेवंभक्तावपिकिंलक्ष्म्यासहकलिःस्यादितिवितर्कयति एकस्मिन्पत्यौस्पर्धमानयोरावयोरपिकिंकलिर्नस्यादितिकाक्वावितर्कः ननु पर्यायेणसेवायांनस्यात् नैवम् कुतस्त्वच्चरणयोरेवैकस्तानोमनोविस्तारोयाभ्यांतयोः २७ भवतुवाकलिस्तथापिभजेयमेवेत्याह जगज्जनन्यांवैशसंविरोधःस्यादेव तत्रहेतुर्यस्याःकर्मणिनः समीहितमिच्छाभवति तथापींद्रविरोधेमत्पक्षपातवदत्रापितवपक्षपातएवस्यादित्याह फल्गुतुच्छमप्युरुबहुकरोषियतोदीनेषुवत्सलोदयावान् स्वेस्वरूपएवरतस्यतयाकिंप्रयोजनम् तांनाद्रियसइत्यर्थः २८ यतस्त्वंदीनवत्सलोतएवसाधवोनिष्कामाअथज्ञानानंतरमपित्वांभजंति कथंभूतम् मायागुणानांविभ्रमोविलासस्तस्योदयःकार्यंसनिरस्तोयस्मिंस्तम् तेकिमर्थंभजंतितत्राह भवत्पदानुस्मरणाद्विनान्यत्तेषांनिमित्तंफलंनविद्मः २९

वरैःप्रलोभनंचक्रपालोस्त्ववानुचितमित्याशयेनाह मन्यइति नुअहोतेवाचातंत्यायदिजनोयमसितोबद्धःस्यात्तर्हिपुनःपुनःफलैर्मोहितःसन्कथंकर्मकरोति ३० त्वन्माययाखंडितस्यत्वयापुनःखंढनंनकर्तव्यंकिंतुहितंचेष्टितव्यमित्याह त्वन्माययाकृतादात्मनस्त्वत्तःखंडितःपृथक्कृतोयद्यतोन्यत्पुत्रादिकमाशास्ते अतःस्वयमविज्ञापितएवहितंचेष्टितुमर्हसि ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ वाग्वित्तांजलिभिर्भक्तितःपूजिताःसंतः वैकुंठानुगताःपार्षदाश्च ३६ अमुष्यराज्ञः हरान्निवेतिलोकोक्तिःवस्तुतस्तस्यमनःसर्वंदैवतदधीनमस्त्येव स्वधामराज्ञोहृदयम् ३७ अदृष्टायलोचनपथमतिक्रांताय संदर्शितआत्मायेनतस्मै वस्तुताव्यक्ताय ॥ ३८ ॥ इतिश्रीभा०चतुर्थेटीकायांविंशोध्यायः ॥ २० ॥ एकविंशेतुपृथुनाप्रजानामनुशासनम् । महासत्रेसुरादीनांमहासदसिवर्ण्यते ॥ १ ॥ पुरंययावित्युक्तंतत्पुरम

मन्येगिरंतेजगतांविमोहिनींवरंवृणीष्वेतिभजंतमात्थयत् ॥ वाचानुतंत्यायदितेजनोसितःकथंपुनःकर्मकरोतिमोहितः ३० त्वन्माययाद्धाजनईशखंडितो
यदन्यदाशास्तऋतात्मनोबुधः ॥ यथाचरेद्बालहितंपितास्वयंतथात्वमेवार्हसिनःसमीहितुम् ३१ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ इत्यादिराजेननुतःसविश्वदृक्तमा
हराजन्मयिभक्तिरस्तुते ॥ दिष्ट्येदृशीधीर्मयितेकृतायया मायांमदीयांतरतिस्मदुस्त्यजाम् ३२ तत्त्वंकुरुमयादिष्टमप्रमत्तःप्रजापते ॥ मदादेशकरोलोकः
सर्वत्राप्नोतिशोभनम् ३३ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ इतिवैन्यस्यराजर्षेःप्रतिनंद्यार्थवद्वचः ॥ पूजितोनुगृहीत्वैनंगंतुंचक्रेच्युतोमतिं ३४ देवर्षिपितृगंधर्वसिद्ध
चारणपन्नगाः ॥ किन्नराप्सरसोमर्त्याःखगाभूतान्यनेकशः ३५ यज्ञेश्वरधियाराज्ञावाग्वित्तांजलिभक्तितः ॥ सभाजिताययुःसर्वेवैकुंठानुगतास्ततः ३६
भगवानपिराजर्षेःसोपाध्यायस्यचाच्युतः ॥ हरन्निवमनोमुष्यस्वधामप्रत्यपद्यत ३७ अदृष्टायनमस्कृत्यनृपःसंदर्शितात्मने ॥ अव्यक्तायचदेवानांदेवा
यस्वपुरंययौ ॥ ३८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेविंशोध्यायः ॥ २० ॥ मैत्रेयउवाच ॥ मौक्तिकैःकुसुमस्रग्भिर्दुकूलैःस्वर्णतोरणैः ॥ म
हासुरभिभिर्धूपैर्मंडितंतत्रतत्रवै १ चंदनागुरुतोयार्द्ररथ्याचत्वरमार्गवत् ॥ पुष्पाक्षतफलैस्तोक्मैर्लाजैरर्चिभिरर्चितम् २ सवृंदैःकदलीस्तंभैःपूगपोतैःपरि
ष्कृतम् ॥ तरुपल्लवमालाभिःसर्वतःसमलंकृतम् ३ प्रजास्तंदीपबलिभिःसंभृताशेषमंगलैः ॥ अभीयुर्मृष्टकन्याश्चमृष्टकुंडलमंडिताः ४ शंखदुंदुभिघोषे
णब्रह्मघोषेणचर्त्विजाम् ॥ विवेशभवनंवीरःस्तूयमानोगतस्मयः ५ पूजितःपूजयामासतत्रतत्रमहायशाः ॥ पौरान्जानपदांस्तांस्तान्प्रीतःप्रियवरप्रदः ६
सएवमादीन्यनवद्यचेष्टितःकर्माणिभूयांसिमहान्महत्तमः ॥ कुर्वन्शशासावनिमंडलंयशःस्फीतंनिधायारुरुहेपरंपदम् ७ सूतउवाच ॥ तदादिराजस्यय
शोविजृंभितंगुणैरशेषैर्गुणवत्सभाजितम् ॥ क्षत्तामहाभागवतःसदस्पतेकौषारविंप्राहगृणंतमर्चयन् ८ ॥ विदुरउवाच ॥ सोभिषिक्तःपृथुर्विप्रैर्लब्धाशेषसु
राहणः ॥ बिभ्रत्सवैष्णवंतेजोबाह्वोर्याभ्यांदुदोहगाम् ९

नुवर्णयति मौक्तिकैरितित्रिभिः १ चंदनागुरुयुक्तैस्तोयैरार्द्रारथ्यादयस्तद्युक्तम् तोक्मैर्हरितयवैरंकुरैरितिवा आर्चिर्भिर्दीपैः २ सवृंदैःपुष्पफलयुक्तैःकदलीस्तंभैःपूगैर्वृक्षैस्तथाविधैःसर्वतःसमलंकृतंशोभितम् ३ संभृतान्यशेषाणिमंगलानिदध्यादीनितैःसहाभिजग्मुःमृष्टाउज्ज्वलाःकन्याश्च ४ गतस्मयोनिरहंकारः ५ प्रियान्वरान्प्रददातीतितथा ६ गुणैर्महानतएवमहत्तमःपूज्यतमः ७ गुणैर्विजृंभितमूर्जितंगुणवद्भिःसभाजितंसत्कृतंयशोगृणंतमर्चयन्प्राह सदसस्पतेशौनक ८ लब्धान्यशेषसुराणामर्हणानियेनसः किमकरोदितिशेषः ९

श्रवणौत्सुक्यमाविष्कुर्वन्प्रार्थयते कोन्विति यस्यविक्रमः पृथ्वीदोहनंतस्योच्छिष्टतुल्यंकामम तत्तस्यकर्मवद १० प्राचीनकर्मभिःप्रारब्धानेवबुभुजेनतुभोगांतरार्थंकर्माणिकरोति तदपिभोगेनपु
ण्यक्षपणेच्छयानतुसुखासक्त्येत्यर्थः ११ अस्खलितोप्रतिहतआदेशआज्ञायस्य सप्तसुद्वीपेष्वेकएवदंडंधारयतीतितथा किंसर्वत्र नेत्याह ब्राह्मणकुलव्यतिरेकेण अच्युतोगोत्रप्रवर्तकतुल्योयेषांवैष्णवानां
तद्व्यतिरेकेणच १२ एकदातस्यमहासत्रदीक्षाआसीत्तत्र सत्रेदेवादीनांसमाजआसीदित्यर्थः १३ तस्मिन्पूज्येष्वर्चितेषुसत्सुसदसोमध्येउत्थितःसन्समंततःसमैक्षतेतिषष्ठेनान्वयः १४ प्रांशुरुन्नतःपीनाव
यतौभुजौयस्य कंजवदरुणेईक्षणेयस्यशोभनाद्विजाःस्मितंचयस्य १५ व्यूढंविस्तीर्णंवक्षोयस्य वलिभिस्तिसृभिर्वल्गुसुंदरंदलवदधोग्रमश्वत्थपत्रमिवउपरिविस्तृतमधस्तात्संकुचितमुदरंयस्य आवर्तवन्नि
म्नानाभिर्यस्य कांचनवदुज्ज्वलावूरूयस्य उदग्रावुन्नताग्रौपादौयस्य १६ सूक्ष्माश्चतेवक्राश्चासिताश्चस्निग्धाश्चमूर्द्धजायस्य कंबुवत्त्रिरेखांकिताकंधरायस्य परिधायवासित्वा उपवीयोत्तरीयंकृत्वा १७ निय

कोन्वस्यकीर्त्तिंनशृणोत्यभिज्ञोयद्विक्रमोच्छिष्टमशेषभूपाः ॥ लोकाःसपालाउपजीवंतिकाममद्यापितन्मेवदकर्मशुद्धम् १० ॥ मैत्रेयउवाच ॥ गंगायमु
नयोर्नद्योरंतराक्षेत्रमावसन् ॥ आरब्धानेवबुभुजेभोगान्पुण्यजिहासया ११ सर्वत्रास्खलितादेशःसप्तद्वीपैकदंडधृक् ॥ अन्यत्रब्राह्मणकुलादन्यत्राच्युत
गोत्रतः १२ एकदासीन्महासत्रदीक्षातत्रदिवौकसाम् ॥ समाजोब्रह्मर्षीणांचराजर्षीणांचसत्तम १३ तस्मिन्नर्हत्सुसर्वेषुस्वर्चितेषुयथार्हतः ॥ उत्थितःसद
सोमध्येताराणामुडुराडिव १४ प्रांशुःपीनायतभुजोगौरःकंजारुणेक्षणः ॥ सुनासःसुमुखःसौम्यःपीनांसःसुद्विजस्मितः १५ व्यूढवक्षाबृहच्छ्रोणिर्वलिव
ल्गुदलोदरः ॥ आवर्त्तनाभिरोजस्वीकांचनोरुरुदग्रपात् १६ सूक्ष्मवक्रासितस्निग्धमूर्द्धजःकंबुकंधरः ॥ महाधनेदुकूलाग्र्येपरिधायोपवीयच १७ व्यंजिता
शेषगात्रश्रीर्नियमेन्यस्तभूषणः ॥ कृष्णाजिनधरःश्रीमान्कुशपाणिःकृतोचितः १८ शिशिरःस्निग्धताराक्षःसमैक्षतसमंततः ॥ ऊचिवानिदमुर्वीशःसदः
संहर्षयन्निव १९ चारुचित्रपदंश्लक्ष्णंमृष्टंगूढमविक्लवम् ॥ सर्वेषामुपकारार्थंतदाअनुवदन्निव २० ॥ राजोवाच ॥ सभ्याःशृणुतभद्रंवःसाधवोयइहा
गताः ॥ सत्सुजिज्ञासुभिर्धर्ममावेद्यंस्वमनीषितम् २१ अहंदंडधरोराजाप्रजानामिहयोजितः ॥ रक्षितावृत्तिदःस्वेषुसेतुषुस्थापितापृथक् २२
तस्यमेतदनुष्ठानाद्यानाहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ लोकाःस्युःकामसंदोहायस्यतुष्यतिदिष्टदृक् २३ यउद्धरेत्करंराजाप्रजाधर्मेष्वशिक्षयन् ॥ प्रजानांशमलंभुंक्तेभ
गंचस्वंजहातिसः २४

मेनिमित्तेन्यस्तानित्यक्तानिभूषणानियेनसः अतएवतैरनावृतत्वाद्व्यंजिताशेषगात्रेषुश्रीःस्वाभाविकीशोभायेन कृतान्युचितानिकर्माणियेन १८ शिशिरेसंतापहरेस्निग्धेचतारेययोस्तेअक्षिणीयस्य इदं
वक्ष्यमाणंवाक्यमुक्तवांश्च १९ चारुश्रोत्रप्रियम् चित्राणिपदानियस्मिन् श्लक्ष्णंप्रशस्तम् मृष्टंशुद्धंगूढंगंभीरार्थम् अविक्लवमव्याकुलम् उत्प्रेक्षते स्वयमनुभूतमनुवदन्निव २० भाषणेहेतुःधर्मंजिज्ञासु
भिःपुंभिःसत्सुस्वमनीषितमावेद्यंवक्तव्यम् अतःप्रजानुशासनमिषेणजिज्ञासैवक्रियतेनयुष्मान्प्रतिधर्मप्रवचनमितिभावः २१ इदानींप्रजाःशिक्षयिष्यन्प्रजाशिक्षणादिकंममावश्यकमित्याह अहमिति
त्रिभिः पृथक्सेतुषुस्थापितास्थापयिता २२ दिष्टदृक्प्राक्कर्मसाक्षीश्वरोयस्यतुष्यतितस्यवेदवादिनोयान्लोकानाहुःप्रजारक्षणाद्यनुष्ठानाच्चेलोकामेस्युः कथंभूताः कामानांसम्यक्दोहः प्रपूरणंयेषु २३
अन्यथात्वनिष्टंस्यादित्याह यइति शमलंपापम् भगमैश्वर्यम् २४

तत्तस्माद्धेप्रजाःभर्तुर्ममपिंडदानवत्परलोकहितार्थंस्वकार्यमेवकुरुत स्वधर्ममेवानुतिष्ठत अधोक्षजेधीर्येषांतादृशाःसंतः वासुदेवार्पणदृष्ट्येत्यर्थः अनुग्रहःकृतोभवेदितिशेषः २५ शास्तुःशिक्षयितुरनुज्ञातु
रनुमोदितुश्चप्रेत्यपरलोकेयत्फलंतत्तुल्यम् २६ कर्मकर्तव्यमित्यनुमोदामहेनतुवासुदेवेर्पणीयमितिवेनादिभिस्तदनंगीकारादित्येवंवादिनःशनैःसंबोधयन्नाह हेअर्हसत्तमाःयज्ञपतिर्नामपरमेश्वरःकेषांचि
न्मतेतावदस्तितथापिविप्रतिपत्तेर्नतत्सिद्धिरित्याशंक्यजगद्वैचित्र्यान्यथानुपपत्तिंप्रमाणयतिइहामुत्रचज्योत्स्नावत्यःकांतिमत्योभुवोभोगभूमयःशरीराणिच २७ नन्विदंकर्मवैचित्र्यादेवसेत्स्यतितथापि
विद्वदनुभवेनेश्वरसिद्धिरित्याह मनोरितित्रिभिः अस्मत्पितामहस्यांगस्य २८ कृत्यमस्ति अवश्यंकर्मफलदात्राभाव्यमितितेषांमतमित्यर्थः २९ मृत्योर्दौहित्रान्वेनादीन्विना धर्मेविमोहितान् अतःशो
च्यान् ननुकर्मैवफलंदास्यतिविष्णुर्देशगतावादेवताःकिंपरमेश्वरेणतत्राह वर्गेति वर्गोत्रत्रिवर्गःस्वर्गोधर्मस्यफलमपवर्गोमोक्षस्तेषामैकात्म्येनैकरूप्येणसर्वानुगतेनहेतुनातत्रापिप्रायेणहेतुना अ
यंभावः नतावज्जडस्यकर्मणःफलदातृत्वंघटते नचार्वाग्देवतानांस्वातंत्र्यम् अंतर्यामिश्रुतेः नचतदाकर्मसाम्येफलतारतम्यंक्वचित्तदसिद्धिश्चसंभवति अतःस्वातंत्र्येणकर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुंसमर्थेनपरमेश्वरे
णभाव्यमिति ३० किंच जीवानांमोक्षदःपरमेश्वरएवनार्वाग्देवतास्तासामपिजीवत्वाविशेषादित्याशयेनाह त्रिभिः यस्यपादयोःसेवायामभिरुचिस्तपस्विनांसंसारतप्तानामशेषैर्जन्मभिःसमृद्धंधियोमलं

तत्प्रजाभर्तृपिंडार्थंस्वार्थमेवानसूयवः ॥ कुरुताधोक्षजधियस्तर्हिमेनुग्रहःकृतः २५ यूयंतदनुमोदध्वंपितृदेवर्षयोमलाः ॥ कर्तुःशास्तुरनुज्ञातुस्तुल्यंय
त्प्रेत्यतत्फलम् २६ अस्तियज्ञपतिर्नामकेषांचिदर्हसत्तमाः ॥ इहामुत्रचलक्ष्यंतेज्योत्स्नावत्यःक्वचिद्भुवः २७ मनोरुत्तानपादस्यध्रुवस्यापिमहीपतेः ॥ प्रि
यव्रतस्यराजर्षेरंगस्यास्मत्पितुःपितुः २८ ईदृशानामथान्येषामजस्यचभवस्यच ॥ प्रह्लादस्यबलेश्चापिकृत्यमस्तिगदाभृता २९ दौहित्रादीनृतेमृत्योः
शोच्यान्धर्मविमोहितान् ॥ वर्गस्वर्गापवर्गाणांप्रायेणैकात्म्यहेतुना ३० यत्पादसेवाभिरुचिस्तपस्विनामशेषजन्मोपचितंमलंधियः ॥ सद्यःक्षिणो
त्यन्वहमेधतीसतीयथापदांगुष्ठविनिःसृतासरित् ३१ विनिर्धुताशेषमनोमलःपुमानसंगविज्ञानविशेषवीर्यवान् ॥ यदंघ्रिमूलेकृतकेतनःपुनर्नसंसृतिंक्लेश
वहांप्रपद्यते ३२ तमेवयूयंभजतात्मवृत्तिभिर्मनोवचःकायगुणैःस्वकर्मभिः ॥ अमायिनःकामदुघांघ्रिपंकजंयथाधिकारावसितार्थसिद्धयः ३३
असाविहानेकगुणोगुणोध्वरःपृथग्विधद्रव्यगुणक्रियोक्तिभिः ॥ संपद्यतेर्थाशयलिंगनामभिर्विशुद्धविज्ञानघनःस्वरूपतः ३४

सद्यःक्षपयतितमेवभजतेतितृतीयेनान्वयः कथंभूता अहन्यहनिवर्द्धमाना सतीसात्विकी तत्पादसंबंधस्यैवैषमहिमेतिदृष्टांतेनाह यथेति ३१ विनिर्धुताअशेषामनोमलायस्य असंगोवैराग्यंतेनाविज्ञान
स्यविशेषःसाक्षात्कारस्तदेववीर्यंयस्य यस्यांघ्रिमूलेकृताश्रयःसन् ३२ आत्मवृत्तिभिरध्यापनादिभिः मनोवचःकायानांगुणैर्ध्यानस्तुतिसपर्याभिः अमायिनोनिष्कपटाःसंतः ननुब्रह्मादिभिःसेव्ये
किमस्मद्भक्त्याभविष्यतितत्राह यथाधिकारमेवावसितानिश्चितासमाप्तावार्थसिद्धिर्येषाम् ३३ स्वकर्मभिर्यागादिभिर्भजतेत्युक्तंतत्रब्रह्मार्पणंब्रह्महविरितिन्यायेनसर्वेषुयागतदंगतत्फलेषुभगवद्दृष्ट्याकर्म
कर्तव्यंनभिन्नदृष्ट्येतिवक्तुंतेषांभगवद्रूपतामाह द्वाभ्याम् असौभगवानेवस्वरूपतोविशुद्धविज्ञानघनोप्यगुणोनिर्विशेषणोपिसन्निहकर्ममार्गेनेकगुणोनानाविशेषणवान् अध्वरोयज्ञःसंपद्यते"यज्ञोवैविष्णु
रितिश्रुतेः" अनेकगुणत्वमेवाह पृथग्विधानियानिद्रव्यादीनितैः तत्रद्रव्याणिव्रीह्यादीनि गुणाःशुक्लादयः क्रियाअवघातादयःउक्तयोमंत्राः अर्थोंगसाध्यउपकारः आशयःसंकल्पः लिंगंपदार्थानांश
क्तिः नामज्योतिष्टोमादि तैश्चाध्वरःसंपद्यते ३४

यागतदंगानांभगवद्रूपत्वमुक्त्वायागफलस्यापिभगवद्रूपतामाह प्रधानेति एषविभुःपरमानंदोपिशरीरेचेतनांविषयाकारांबुद्धिंप्रतिपद्यतदभिव्यंग्यानंदरूपःसन्क्रियाफलत्वेनप्रतीयते “ एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंति” इतिश्रुतेः यथानलोदारुषुस्थितस्तद्गुणात्मकोदारुधर्मैर्दैर्घ्यवक्रत्वादिमांस्तद्वत् कथंभूतेशरीरेप्रधानमव्यक्तम् कालस्तत्क्षोभकः आशयोवासना धर्मोऽदृष्टंतैःसंगृह्यतेजन्यतइतितथातास्मिन् ३५ तदेवमप्रवृत्तान्भगवद्भजनेप्रवर्त्यस्वतःप्रवृत्तानांप्रवृत्तिमभिनंदनेनद्रढयति अहोइति वितरांतिकुर्वंति ३६ इदानींहरिभक्तिदार्ढ्यायब्राह्मणभक्तिंविधत्ते माजात्वित्यष्टाभिः महत्यश्चताऋद्धयश्च ताभिर्यद्राजकुलस्यतेजस्तत्तस्मात्सकाशाद्द्विजानांकुलेजितादेवतायेषांवैष्णवानांतेषांचकुलेमाजातुप्रभवेत्कदाचिदपिप्रभावंनकरोतु कथंभूते समृद्धिभिर्विनापिस्वयमेवतितिक्षाभिर्देदीप्यमाने ३७ ब्राह्मणांस्तुवन्नाह यच्चरणाभिवंदनाद्धरिर्लक्ष्मींयशश्चावाप यत्सेवयाचेश्वरस्तुष्यति तदेवब्रह्मकुलंनिषेव्यतामितिद्वयोरन्वयः ३८ तस्यहरेर्लोकसंग्रहरूपोयोधर्मस्तत्परैः ३९ ननुब्रह्मकुलएवनित्यंसेव्यमानेसर्वदेवतामुखभूतेग्नौयज्ञाद्यनुष्ठानंनस्यान्नचतेनविनाचित्तशुद्धिर्नचतयाविनामोक्षःस्यादित्याशंक्याह पुमानितिद्वाभ्याम् यस्यब्रह्मकुलस्यनित्यंसंबंधेननिषेवयापुमान्स्वयमे

प्रधानकालाशयधर्मसंग्रहेशरीरएषप्रतिपद्यचेतनाम् ॥ क्रियाफलत्वेनविभुर्विभाव्यतेयथानलोदारुषुतद्गुणात्मकः ३५ अहोममामीवितरंत्यनुग्रहंहरिंगुरुंयज्ञभुजामधीश्वरं ॥ स्वधर्मयोगेनयजंतिमामकानिरंतरंक्षोणितलेदृढव्रताः ३६ माजातुतेजःप्रभवेन्महर्द्धिभिस्तितिक्षयातपसाविद्ययाच ॥ देदीप्यमानेजितदेवतानांकुलेस्वयंराजकुलाद्द्विजानाम् ३७ ब्रह्मण्यदेवःपुरुषःपुरातनोनित्यंहरिर्यच्चरणाभिवंदनात् ॥ अवापलक्ष्मीमनपायिनींयशोजगत्पवित्रंचमहत्तमाग्रणीः ३८ यत्सेवयाशेषगुहाशयःस्वराड्विप्रप्रियस्तुष्यतिकाममीश्वरः ॥ तदेवतद्धर्मपरैर्विनीतैःसर्वात्मनाब्रह्मकुलंनिषेव्यताम् ३९ पुमाँल्लभेतानतिवेलमात्मनःप्रसीदतोत्यंतशमंस्वतःस्वयम् ॥ यंनित्यसंबंधनिषेवयाततःपरंकिमत्रास्तिमुखंहविर्भुजां ४० अश्नात्यनंतःखलुतत्त्वकोविदैःश्रद्धाहुतंयन्मुखइज्यनामभिः ॥ नवैतथाचेतनयाबहिष्कृतेहुताशनेपारमहंस्यपर्यगुः ४१ यद्ब्रह्मनित्यंविरजंसनातनंश्रद्धातपोमंगलमौनसंयमैः ॥ समाधिनाबिभ्रतिहार्थदृष्टयेयत्रेदमादर्शइवावभासते ४२ तेषामहंपादसरोजरेणुमार्यावहेयाधिकिरीटमायुः ॥ यंनित्यदाबिभ्रतआशुपापंनश्यत्यमुंसर्वगुणाभजंति ४३

वज्ञानाभ्यासादिकंविनाप्यत्युत्तमंशमंमोक्षंलभेत कुतः यत्सेवयास्वतएवानातिवेलंशीघ्रंप्रसीदतःशुद्ध्यतआत्मनश्चित्तात् ततःपरंश्रेष्ठंदेवानांकिंमुखमस्ति ब्राह्मणसेवयैवयज्ञादिफलंज्ञानफलंतत्सर्वंभवतीत्यर्थः ४० हरेरपितदेवपरंमुखमित्याह अश्नातीति इज्यानांपूज्यानामिंद्रादीनांनामभिर्यस्यमुखेश्रद्धयाहुतंहविरनंतोयथाश्नातितथाचेतनयारहितेहुताशनेहुतंनाश्नाति कैर्हुतमश्नाति तत्त्वकोविदैःसर्वदेवमयश्चैतन्यमूर्तिरनंतइतितत्त्वंविद्वद्भिः कुतएवंभूतोसौतत्राह पारमहंस्यंज्ञानंतत्परानर्हंत्यधिकुर्वंतीतिपारमहंस्यपर्यास्तान्गावोवाचोयस्मिन् उपनिषद्भिर्ज्ञानघनत्वेनोक्तइत्यर्थः यद्वा परमहंसानांज्ञाननिष्ठानांगम्यःपारमहंस्यः परितोनगच्छंतिगावोवाचोयस्मात्सपर्यगुरिंद्रियनियंतासचासौसचपारमहंस्यपर्यगुर्ज्ञानरूपः सर्वांतर्यामीत्यर्थः ४१ नकेवलंचेतनत्वेनहुताशनाद्विशेषःकिंतुवेदज्ञानादपीत्याह यदित्यव्ययम् येब्रह्मवेदंनित्यंबिभ्रतितेषामित्युत्तरेणान्वयः मंगलंनाम “प्रशस्ताचरणंनित्यमप्रशस्तस्यवर्जनं । एतद्धिमंगलंप्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः” मौनमध्ययनंविरोधिवार्तात्यागः समाधिनाचित्तस्थैर्येण अर्थदृष्टयेवेदार्थमपिविचारयंतीत्यर्थः यत्रवेदेइदंविश्वमवभासतेयथाआदर्शेमुखम् ४२ हेआर्याआआयुर्यावज्जीवमधिकिरीटंमुकुटस्योपरिवहेयेतिप्रार्थनायांलिङ् यंरेणुम् ४३

गुणभजनस्यफलमाह गुणायनमन्वनुसंपदःसंवृणतेसम्यग्भजंति तस्मात्प्रसीदतांप्रसीदतु गवांचकुलम् ४४ ४५ साधुवादमाह पुत्रेणेतिषड्भिः यद्यतोवेनोपितमोनरकमत्यतरदतिततार ४६ ४७ ४८ मुकुंदनाथाःस्म त्वंनाथत्वमेवमुकुंदनाथत्वेपर्यवसितमित्यर्थः तत्रहेतुर्यइति ४९ आजीविनांसेवकानांआसम्यगनुशासनम् प्रजास्वनुरागः प्रकृतिःस्वभावः ५० उपासादितः प्रापितः कर्मभिर्भ्राम्यताम् ५१ ईश्वरदृष्ट्याविप्रादयोपिप्रणमंति नमइति ब्रह्माविश्यब्राह्मणजातिमधिष्ठायक्षत्रंक्षत्रियंबिभर्ति क्षत्रंचाविश्यब्रह्माबिभर्ति तदुभयंचाविश्येदंविश्वंबिभर्ति ५२ इतिचतुर्थेटीकायामेकविंशोध्यायः ॥ २१ ॥ द्वाविंशेतुपरंज्ञानंपृथवेहरिशासनात् ॥ सनत्कुमारोभगवानुपादिशदितीर्यते ॥ १ ॥ मुनयःसनकादयः १ अर्चिषालक्षितान्सनकादयइतिज्ञापितान् अचष्टापश्यत् २ तेषांदर्शनेनोद्गतान्प्राणा

गुणायनंशीलधनंकृतज्ञंवृद्धाश्रयंसंवृणतेनुसंपदः ॥प्रसीदतांब्रह्मकुलंगवांचजनार्दनःसानुचरश्चमह्यं४४ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ इतिब्रुवाणंनृपतिंपितृदेवद्विजातयः ॥ तुष्टुवुर्हृष्टमनसःसाधुवादेनसाधवः ४५ पुत्रेणजयतेलोकानितिसत्यवतीश्रुतिः ॥ ब्रह्मदंडहतःपापोयद्वेनोत्यतरत्तमः ४६ हिरण्यकशिपुश्चापिभवन्निंदयातमः ॥ विविक्षुरत्यगात्सूनोःप्रह्लादस्यानुभावतः ४७ वीरवर्यपितःपृथ्व्याःसमाःसंजीवशाश्वतीः ॥ यस्येदृश्यच्युतेभक्तिःसर्वलोकैकभर्त्तरि ४८ अहोवयंह्यद्यपवित्रकीर्तेत्वयैवनाथेनमुकुंदनाथाः ॥ यउत्तमश्लोकतमस्यविष्णोर्ब्रह्मण्यदेवस्यकथांव्यनक्ति ४९ नात्यद्भुतमिदंनाथतवाजीव्यानुशासनम् ॥ प्रजानुरागोमहतांप्रकृतिःकरुणात्मनाम् ५० अद्यनस्तमसःपारस्त्वयोपासादितःप्रभो ॥ भ्राम्यतांनष्टदृष्टीनांकर्मभिर्दैवसंज्ञितैः ५१ नमोविवृद्धसत्त्वायपुरुषायमहीयसे ॥ योब्रह्मक्षत्रमाविश्यबिभर्तीदंस्वतेजसा ५२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

॥ मैत्रेयउवाच ॥ ॥ जनेषुप्रगृणत्स्वेवंपृथुंपृथुलविक्रमं ॥ तत्रोपजग्मुर्मुनयश्चत्वारःसूर्यवर्चसः १ तांस्तुसिद्धेश्वरान्राजाव्योम्नोवतरतोर्चिषा ॥ लोकानपापान्कुर्वत्यासानुगोचष्टलक्षितान् २ तद्दर्शनोद्गतान्प्राणान्प्रत्यादित्सुरिवोत्थितः ॥ ससदस्यानुगोवैन्यइंद्रियेशोगुणानिव ३ गौरवाद्यंत्रितःसभ्यःप्रश्रयानतकंधरः ॥ विधिवत्पूजयांचक्रेगृहीताध्यर्हणासनान् ४ तत्पादशौचसलिलैर्मार्जितालकबंधनः ॥ तत्रशीलवतांवृत्तमाचरन्मानयन्निव ५ हाटकासनआसीनान्स्वधिष्ण्येष्विवपावकान् ॥ श्रद्धासंयमसंयुक्तःप्रीतःप्राहभवाग्रजान् ६ पृथुरुवाच ॥ अहोआचरितंकिंमेमंगलंमंगलायनाः ॥ यस्यवोदर्शनंह्यासीद्दुर्दर्शानांचयोगिभिः ७ किंतस्यदुर्लभतरमिहलोकेपरत्रच ॥ यस्याविप्राःप्रसीदंतिशिवोविष्णुश्चसानुगः ८

न्प्राप्तमिच्छुरिव अयंभावः“ऊर्ध्वंप्राणामुत्क्रामंतियूनःस्थविरआयाति ॥ प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यांपुनस्तान्प्रतिपद्यते”इतिस्मृतेः प्राणास्तावत्तत्तेजसाक्षिप्तास्तान्प्रत्युद्गच्छंत्यतःस्वयमनुद्गच्छतःप्राणहानिःस्यादितिभयादिवससंभ्रमंप्रत्युद्गमंचकारेति सहसदस्यैरनुगैश्चवर्त्तमानः इंद्रियेशोजीवोगुणान्गंधादीन्प्रतियथोद्गच्छतीत्यौत्सुक्येदृष्टांतः ३ यंत्रितोवशीकृतः गृहीतमध्यर्हणमर्घ्यमासनंचयैस्तान् मार्जितंक्षालितमलकबंधनंयस्य मानयन्निवस्वयंचचार ५ भवस्याप्यग्रजत्वेनमान्यान् ६ प्रीतःप्राहेत्युक्तंतदेवप्रीतिपूर्वकंवचनमाह अहोइतिदशभिः हेमंगलायनाः मंगलमयनंयेषाम् मयाकिंमंगलमाचरितम् यस्ययेयोगिभिरपिदुर्दर्शानांवोदर्शनमासीत् ७ ८

दुर्दर्शत्वमेवाह नैवेति सर्वदृशमात्मानंयथासर्वेंदृश्यानलक्षयंते येस्यविश्वस्यहेतवोमहदादयोमन्वादयोवा यद्वा कथंभूतान् येस्यसर्वदृगात्मदर्शनस्यहेतवस्तान् ९ येषांसाधूनांगृहाअर्हाणांपूज्या नांवर्यावरणीयाःस्वीकारार्हाअंब्वादयोयेषुतादृशाः अंबुचतृणंचभूमिश्चईश्वरोगृहस्वामीचावराभृत्यादयश्च १० व्यालानामालयाद्रुमाएवतेअरिक्ताःपूर्णाअखिलाःसंपदोयेषुतादृशाअपियद्गृहायेगृहास्तीर्थपादीयावैष्णवास्तेषांपादतीर्थेनाविवर्जिताः ११ स्वागतंभद्रमागमनंजातम् यद्यस्माद्बालाएवभवंतोबृहंतिव्रतानिचरंति यद्वा येषांवोव्रतान्यन्येबालाश्चरंति १२ इंद्रियार्थाविषयास्तानेवार्थंपुरुषार्थंयेविदंति तेषांनः व्यसनान्युप्यंतेयास्मिंस्तस्मिन्संसारे १३ नन्वभ्यागतानांकुशलंपृच्छतेलोकेनत्वात्मनस्तत्राह भवत्स्विति १४ तत्तस्मात्कृतविश्वासःसंस्तपस्विनांसंतप्तानांसुहृदोवोयुष्मान्पृच्छामि १५ नखल्वन्ययोगितुल्यायूयंकिंतुसाक्षाद्भगवानेवेत्याह व्यक्तंनिश्चितमात्मवतांधीराणामात्मत्वेनप्रकाशमानः आत्मानंभावयतिप्रकाशयतीतितथा अजःश्रीनारायणः इमांपृथ्वींचरति १६ सूक्तं

नैवलक्षयतेलोकोलोकान्पर्यटतोपियान् ॥ यथासर्वदृशंसर्वआत्मानंयेस्यहेतवः ९ अधनाअपितेधन्याःसाधवोगृहमेधिनः ॥ यद्गृहाह्यर्हवर्यांबुतृणभूमीश्वरावराः १० व्यालालयद्रुमावैतेप्यरिक्ताखिलसंपदः ॥ यद्गृहास्तीर्थपादीयपादतीर्थविवर्जिताः ११ स्वागतंवोद्विजश्रेष्ठायद्व्रतानिमुमुक्षवः ॥ चरंतिश्रद्धयाधीराबालाएवबृहंतिच १२ कच्चिन्नःकुशलंनाथाइंद्रियार्थार्थवेदिनाम् ॥ व्यसनावापएतस्मिन्पतितानांस्वकर्मभिः १३ भवत्सुकुशलप्रश्नआत्मारामेषुनेष्यते ॥ कुशलाकुशलायत्रनसंतिमतिवृत्तयः १४ तदहंकृतविश्रंभःसुहृदोवस्तपस्विनाम् ॥ संपृच्छेभवएतस्मिन्क्षेमःकेनांजसाभवेत् १५ व्यक्तमात्मवतामात्माभगवानात्मभावनः ॥ स्वानामनुग्रहायेमांसिद्धरूपीचरत्यजः १६ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ पृथोस्तत्सूक्तमाकर्ण्यसारंसुष्ठुमितंमधु ॥ स्मयमानइवप्रीत्याकुमारःप्रत्युवाचह १७ ॥ सनत्कुमारउवाच ॥ साधुपृष्टंमहाराजसर्वभूतहितात्मना ॥ भवताविदुषाचापिसाधूनांमतिरीदृशी १८ संगमःखलुसाधूनामुभयेषांचसंमतः ॥ यत्संभाषणसंप्रश्नःसर्वेषांवितनोतिशम् १९ अस्त्येवराजन्भवतोमधुद्विषःपादारविंदस्यगुणानुवादने ॥ रतिर्दुरापाविधुनोतिनैष्ठिकीकामंकषायंमलमंतरात्मनः २० शास्त्रेष्वियानेवसुनिश्चितोनृणांक्षेमस्यसध्र्यग्विमृशेषुहेतुः ॥ असंगआत्मव्यतिरिक्तआत्मनिदृढारतिर्ब्रह्मणिनिर्गुणेचया २१

शोभनवचनम् सारंन्याय्यम् सुष्ठुगंभीरार्थम् मितमल्पाक्षरम् मधुश्रोत्रप्रियम् मुखप्रसत्त्यास्मयमानइवप्रतीयमानः १७ विदुषाजानतापीदृशीपरार्थैकपरा १८ स्वयमपिपृथोःसंगममभिनंदति संगमइति उभयेषांवक्तृणांश्रोतृणांच येषांसंभाषणसहितःसंप्रश्नःसर्वेषांशंसुखंविस्तारयति १९ तदेवंसंगमंप्रश्नंचाभिनंद्यानुवादमुखेनैवमोक्षसाधनमुपदिशति अस्त्येवेति गुणानामनुवादनेप्रश्नद्वारेणानुवादप्रवर्तनेश्रवणइत्यर्थःआत्मनोमनसोंतरंतत्स्थंकामात्मकंमलंविधुनोति कषायंधातुरागवदनिवर्त्यम् २० चित्तशुद्ध्यैवबहिर्वैराग्यमात्मरतिश्चभवति नचततोधिकंसाधनमस्ति शास्त्रेषुतयोरेवमोक्षहेतुत्वनिश्चयादित्याह शास्त्रेष्विति सध्र्यग्विमृशेषुसम्यग्विचारवत्सुशास्त्रेषुक्षेमस्यहेतुरेतावानेवसुनिश्चितः कोसौ आत्मव्यतिरिक्तेदेहादावसंगोवैराग्यमात्मनिचदृढारतिःप्रीतिःआत्मनोविशेषणम् निर्गुणेब्रह्मणीति २१

नन्वेतदेवातिदुर्लभमित्याशंक्योत्तमाधिकारिणःश्रवणमात्रेणभवत्यन्यस्यतुचित्तशुद्ध्यनुसारेणसाधनतारतम्यतोवर्धमानयाभक्त्येत्यभिप्रेत्याह सेतिचतुर्भिः साब्रह्मणिरतिरसंगश्चश्रद्धादिभिःस्यादिति
चतुर्थेनान्वयः जिज्ञासयातत्तद्विशेषबुभुत्सयापुण्यंश्रवोयशोयस्यतस्यहरेःपुण्ययाकथयाच २२ अर्थारामाअर्थनिष्ठास्तामसाइंद्रियारामाःकामनिष्ठाराजसास्तैःसहयागोष्ठीतस्यामतृष्णया तेषांचयेसंम
ताअर्थाः कामाश्चतेषामपरिग्रहेणानासक्त्या विविक्तेविजनेयारुचिस्तया साचात्मन्येवपरितोषेसतिस्यात्किंतुहरेर्गुणपीयूषपानाद्विना तस्मिन्सतिविविक्तेरुचिर्नकार्यानचात्मनिपरितोषःकार्यइत्यर्थः
२३ पारमहंस्यचर्ययाउपशमादिप्रधानयावृत्त्या स्मृत्यात्महितानुसंधानेन मुकुंदाचरितमेवाग्र्यंसीधुश्रेष्ठममृतंतच्चरितस्मृतिसुखेनेत्यर्थः मार्गांतरस्यानिंदयानिरीहयायोगक्षेमार्थंक्रियाराहित्येनशीतो
ष्णादिद्वंद्वसहनेन २४ कथयेत्यत्रोक्तमपिकथनंभक्तावंतरंगत्वेनपुनरुच्यते तत्पराहरिभक्तास्तेषांकर्णपूराःकर्णालंकारभूतायेहरेर्गुणास्तेषामभिधानेन सदसतिकार्यकारणरूपे २५ भवत्वन्यत्रासंगआ
त्मरतिश्चततःकिमतआह यदानिष्ठांप्राप्तारतिर्भवतितदाचार्यवान्सन्ज्ञानवैराग्ययोर्वेगेनावीर्यंनिर्वासनंसज्जीवस्यकोशमावरकंहृदयंपुमान्दहति कथंभूतं पंचमहाभूतप्रधानं यद्वा अविद्यास्मितारागद्वेषा
भिनिवेशाःपंचतदात्मकम् उत्थितःप्रज्वलितोग्निर्योनिमरणिमिव यद्वा यदारतिराचार्यानुग्रहश्चतदाज्ञानविरागयोर्वेगेनोत्थितःसाक्षात्कारोवीर्यंपुनःप्ररोहक्षमंयथानभवत्येवंहृदयंदहतिशेषंसमानम् २६ त

साश्रद्धयाभगवद्धर्मचर्ययाजिज्ञासयाध्यात्मिकयोगनिष्ठया ॥ योगेश्वरोपासनयाचनित्यंपुण्यश्रवःकथयापुण्ययाच २२ अर्थेंद्रियारामसगोष्ठ्य
तृष्णयातत्संमतानामपरिग्रहेणच ॥ विविक्तरुच्यापरितोषआत्मन्विनाहरेर्गुणपीयूषपानात् २३ अहिंसयापारमहंस्यचर्ययास्मृत्यामुकुंदाचरिताग्र्य
सीधुना ॥ यमैरकामैर्नियमैश्चाप्यनिंदयानिरीहयाद्वंद्वतितिक्षयाच २४ हरेर्मुहुस्तत्परकर्णपूरगुणाभिधानेनविजृंभमाणया ॥ भक्त्याह्यसंगःस
दसत्यनात्मनिस्यान्निर्गुणेब्रह्मणिचांजसारतिः २५ यदारतिर्ब्रह्मणिनैष्ठिकीपुमानाचार्यवान्ज्ञानविरागरंहसा ॥ दहत्यवीर्यंहृदयंजीवकोशंपंचात्मकंयोनि
मिवोत्थितोग्निः २६ दग्धाशयोमुक्तसमस्ततद्गुणोनैवात्मनोबहिरंतर्विचष्टे ॥ परात्मनोर्यद्व्यवधानंपुरस्तात्स्वप्नेयथापुरुषस्तद्विनाशे २७ आत्मा
नमिंद्रियार्थंचपरंयदुभयोरपि ॥ सत्याशयउपाधौवैपुमान्पश्यतिनान्यदा २८ निमित्तेसतिसर्वत्रजलादावपिपूरुषः ॥ आत्मनश्चपरस्यापिभिदांपश्य
तिनान्यदा २९ इंद्रियैर्विषयाकृष्टैराक्षिप्तंध्यायतांमनः ॥ चेतनांहरतेबुद्धेःस्तंबस्तोयमिवह्रदात् ३०

तःकिमतआह दग्धआशयोहृदयमुपाधिर्यस्य अतएवमुक्ताःसमस्तास्तद्गुणाःकर्तृत्वादयोयेन आत्मनःसकाशाद्बहिर्घटाद्यंतःसुखदुःखादिनैवविचष्टेनपश्यत्येव कुतइत्यपेक्षायांद्रष्टृदृश्यप्रतीतेरंतःकरणहेतुत्वा
दित्याहपरोदृश्यआत्माद्रष्टातयोर्यद्व्यवधानंभेदकंपूर्वमासीत्तस्याविनाशेसति यथास्वप्नेराजाहमित्यारोपितंसैन्यादिद्रष्टारंदृश्यंसैन्यंचस्वप्नावस्थानाशेनपश्यतितद्वत् २७द्रष्टृदृश्यभेदप्रतीतेरंतःकरणहेतुत्व
मन्वयव्यतिरेकाभ्यामुपपादयति आत्मानमिति आत्मानंद्रष्टारमिंद्रियार्थंदृश्यमुभयोस्तयोःपरंसंबंधहेतुमहंकारंचाशयेंतःकरणेसत्येवजाग्रत्स्वप्नयोःपश्यत्यन्यदासुषुप्तौन तदुक्तं“दृश्यानुरंजितंद्रष्टृदृश्यंद्रष्ट्र
नुरंजितम्। अहंकृत्योभयंरक्तंतन्नाशेद्वैततात्मनः”इति २८ एकस्मिन्नात्मनिदृश्यादिभेदप्रतीतिरौपाधिकीतिदृष्टांतेनस्पष्टयति निमित्तइति लोकेपिचसर्वत्रजलदर्पणादौभेदनिमित्तेसत्येवात्मनोबिंबभूतस्य
परस्यप्रतिबिंबस्यचभेदंपश्यतिनतुजलाद्यभावे २९ तदेवंचतुर्भिरसंगात्मरत्योर्मोक्षहेतुत्वमुक्तामिदानीमनात्मरतेःसंसारहेतुत्वमाह इंद्रियैरितिचतुर्भिः ध्यायतांगुणारोपेणस्मरतांपुंसामिंद्रियाणिस्मृतैर्वि
षयैराकृष्यंते तैश्चमनआकृष्यतेविषायसक्तिंप्राप्यते तच्चबुद्धेःसकाशात्तद्धर्मंचेतनांविचारसामर्थ्यंहरति एतच्चाविवेकिनानलक्ष्यतइतिदृष्टांतेनाह तीरजःकुशादिस्तंबोयथामूलैस्तोयंहृदादपहरतितद्वत् ३०

चित्तंचेतनामनुतस्यामपहृतायांस्मृतिःपूर्वापरानुसंधानंभ्रश्यति एवंतद्रोधंज्ञानभ्रंशमात्मनएवहेतोरात्मनोपह्नवंनाशंप्राहुः ३१ एवंभूतोनाशोभवतुततश्चकिमित्यतआह यदधियमधिकृत्यान्यस्यावि
षयस्यप्रियतमत्वम् आत्मनस्तुकामायसर्वंप्रियंभवतीतिश्रुतेः तस्यात्मनःस्वेनैवयोव्यतिक्रमोपह्नवस्तस्माद्यःस्वार्थनाशोतःपरतरःस्वार्थनाशोनास्ति ३२ कुतइत्यतआह अर्थस्याभिध्यानामिंद्रिय
स्यार्थःकामस्तस्याभिध्यानंसर्वार्थनाशः ज्ञानंविज्ञानंचपरोक्षापरोक्षम् येनध्यानेनमुख्यतांस्थावरताम् ३३ अनात्मरतेरनर्थहेतुत्वंमुक्तसंगस्याप्याह नेति यद्वस्तुधर्मादीनांविघातकंतस्मिन्संगम् तमः
संसारम् ३४ तुल्यवन्निर्देशात्पुरुषार्थसाम्यभ्रांतिंवारयति तत्रापीति कृतांतःकालः ३५ भयसंयुतत्वमेवाह परेब्रह्मादयोऽवरेस्मदादयोगुणक्षोभादनुपश्चाद्भवंति ईशः कालस्तेनविध्वंसिताआशिषोये
षाम् ३६ यस्मादनात्मरतिरनर्थहेतुस्तत्तस्माज्जगतांजंगमानांतस्थुषांस्थावराणांचदेहादिभिरात्मनाहंकारेणचावृतानांहृदियश्चकास्तिप्रकाशतेतमवेहि कथं सोस्मीति सोस्तीतिपाठेसएवैकोस्तित
तोन्यदसदित्यर्थः ननुजीवोहृदिचकास्तिनान्यस्तत्राह क्षेत्रविदंजीवंतपतिनियमयतीतिक्षेत्रवित्तपस्तस्यभावस्तत्तातयांतर्यामिरूपेण यद्वा क्षेत्रवित्ते अहंममतास्पदेपातीतिक्षेत्रवित्तपस्तेनरूपेण जीवस्तु
पारतंत्र्यान्नपाति ननुकर्मजीवंनियच्छति न आविःप्रत्यक्षः तर्हिबुद्धिः न प्रत्यक्प्रतिलोमंचकास्तिबुद्धिस्तुपराग्विषयाकारेण तर्ह्यहंकारः न विष्वग्व्याप्तत्वेनसतुपरिच्छिन्नः एवंभूतोयोभगवांस्तमवे

भ्रश्यत्यनुस्मृतिश्चित्तंज्ञानभ्रंशःस्मृतिक्षये ॥ तद्रोधंकवयःप्राहुरात्मापह्नवमात्मनः ३१ नातःपरतरोलोकेपुंसःस्वार्थव्यतिक्रमः ॥ यदध्यन्यस्यप्रेयस्त्व
मात्मनःस्वव्यतिक्रमात् ३२ अर्थेंद्रियार्थाभिध्यानंसर्वार्थापह्नवोनृणाम् ॥ भ्रंशितोज्ञानविज्ञानाद्येनाविशतिमुख्यताम् ३३ नकुर्यात्कर्हिचित्संगं
तमस्तीव्रंतितीरिषुः ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणांयदत्यंतविघातकम् ३४ तत्रापिमोक्षएवार्थआत्यंतिकतयेष्यते ॥ त्रैवर्ग्योर्थोयतोनित्यंकृतांतभयसंयु
तः ३५ परेवरेचयेभावागुणव्यतिकरादनु ॥ नतेषांविद्यतेक्षेममीशविध्वंसिताशिषाम् ३६ तत्त्वंनरेंद्रजगतामथतस्थुषांचदेहेंद्रियासुधिषणात्मभिरा
वृतानाम् ॥ यःक्षेत्रवित्तपतयाहृदिविष्वगाविःप्रत्यक्चकास्तिभगवांस्तमवेहिसोस्मि ३७ यस्मिन्निदंसदसदात्मतयाविभातिमायाविवेकविधुतिः
स्रजिवाहिबुद्धिः ॥ तंनित्यमुक्तपरिशुद्धविबुद्धतत्त्वंप्रत्यूढकर्मकलिलप्रकृतिंप्रपद्ये ३८ यत्पादपंकजपलाशविलासभक्त्याकर्माशयंग्रथितमुद्ग्रथयंतिसं
तः ॥ तद्वन्नरिक्तमतयोयतयोपिरुद्धस्रोतोगणास्तमरणंभजवासुदेवम् ३९ कृच्छ्रोमहानिहभवार्णवमप्लवेशांषड्वर्गनक्रमसुखेनतितीरिषंति ॥ तत्त्वंहरेर्भग
वतोभजनीयमंघ्रिंकृत्वोडुपंव्यसनमुत्तरदुस्तरार्णम् ४०

हीति ३७ स्थावरजंगमादीनांहृदिचकास्तीत्युक्तेतेषांसत्त्वंतत्संबंधादीश्वरस्यमालिन्यंचप्रसक्तंनिराकुर्वन्नुद्रिक्तभक्त्यातंप्रणमति यस्मिन्निदंविश्वंसदसदात्मतयोत्कृष्टनिकृष्टभावेनकार्यकारणभावेनवामा
यैवविभातितंप्रपद्ये मायात्वेहेतुःविवेकेनविधुतिर्निराकृतिर्यस्यतत् स्रजिवेतिवाशब्दोदृष्टांते नित्यमुक्तम् यतःपरिशुद्धम् तत्कुतः विबुद्धंतत्त्वंसत्यमतएवप्रत्यूढाअभिभूताकर्मभिःकलिलामलिनाप्रकृति
र्येनतम् ३८ तमेवहीतिज्ञानमुपदिष्टंतस्यदुष्करत्वेनभक्तिमुपदिशति द्वाभ्याम् यस्यपादपंकजयोःपलाशान्यंगुलयस्तेषांविलासःकांतिस्तस्यभक्त्यास्मृत्याकर्माशयमहंकाररूपंहृदयग्रंथिं कर्मभिरेवग्रथित
म् रिक्तानिर्विषयामतिर्येषाम् रुद्धःप्रत्याहृतःस्रोतोगणइंद्रियवर्गोयैः अरणंशरणम् ३९ ननुब्रह्मविदाप्नोतिपरमितिश्रुतेः कथंयतयोनोद्ग्रथयंतीत्युच्यततत्राह कृच्छ्रइति अप्लवेशांनप्लवस्तरणहेतुरिष्टईशो
येषांतेषांमहानिहतरणेकृच्छ्रःक्लेशः देहासुखेनयोगादिनेंद्रियषड्वर्गंग्राहंभवार्णवंतितीर्षंति तत्तस्मात् उडुपंप्लवम् दुस्तरार्णवमित्यर्थः अर्णशब्देवकाराभावआर्षः यद्वा दुस्तरोदकरूपंव्यसनमित्यर्थः ४०

आत्ममेधसाब्रह्मविदा दर्शिताआत्मनोगतिस्तस्वंयस्मैसः ४१ ब्रह्मन्निति संबोधनंप्राधान्यादेकस्य यूयमित्युक्तिःसर्वान्प्रति ४२ आत्मनादेहेनसहसर्वैराज्यादिकंमदीयंसाधूच्छिष्टंसाधुभिःस्वयिसंन्म
ह्यंप्रसादरूपेणदत्तमतस्तत्रममस्वत्वाभावाद्गुरुदक्षिणार्थंकिंददे नहि पित्रादत्तंमोदकादितस्मैदानरूपेणप्रत्यर्प्यते ४३ निवेदनंतुतदीयस्यैवसमर्पणंयथाभृत्योराज्ञेसेवादिरूपेणतांबूलादिकमर्पयतितथाम
यापिसर्वंनिवेदितंस्वीकुरुतेत्याह प्राणाइति ४४ आत्मनः स्वत्वाभावंप्रपंचयति सैनापत्यंचेतिद्वाभ्याम् ४५ वस्तेपरिधत्ते अन्नमात्रंकेवलंभुंजतेनतुदानेस्वतंत्राः ४६ सत्यपिस्वत्वेसर्वस्वेनापिनगुरोः
प्रत्युपकर्तुंशक्यमित्याह यैरिति आत्मवादेध्यात्मविचारे एकांततोनिश्चयेन निगमिभिर्वेदविद्भिः तेनित्यमनल्पकरुणाःस्वकृतेनैवदीनोद्धरणकर्मणातुष्यंतु कोनामतत्कृतमुपकारंप्रतिस्वयमुपकरोत्युद

॥ मैत्रेयउवाच ॥ सएवंब्रह्मपुत्रेणकुमारेणात्ममेधसा ॥ दर्शितात्मगतिःसम्यक्प्रशस्योवाचतंनृपः ४१ ॥ राजोवाच ॥ कृतोमेनुग्रहःपूर्वंहरिणार्त्तानुकं
पिना ॥ तमापादयितुंब्रह्मन्भगवन्यूयमागताः ४२ निष्पादितश्चकार्त्स्न्येनभगवद्भिर्घृणालुभिः ॥ साधूच्छिष्टंहिमेसर्वमात्मनासहकिंददे ४३ प्राणादा
राःसुताब्रह्मन्गृहाश्चसपरिच्छदाः ॥ राज्यंबलंमहीकोशइतिसर्वंनिवेदितम् ४४ सैनापत्यंचराज्यंचदंडनेतृत्वमेवच ॥ सर्वलोकाधिपत्यंचवेदशास्त्रविद
र्हति ४५ स्वमेवब्राह्मणोभुंक्तेस्वंवस्तेस्वंददातिच ॥ तस्यैवानुग्रहेणान्नंभुंजतेक्षत्रियादयः ४६ यैरीदृशीभगवतोगतिरात्मवादएकांततोनिगमिभिःप्रति
पादितानः ॥ तुष्यंत्वदभ्रकरुणाःस्वकृतेननित्यंकोनामतत्प्रतिकरोतिविनोदपात्रम् ४७ ॥मैत्रेयउवाच ॥ तआत्मयोगपतयआदिराजेनपूजिताः ॥ शी
लंतदीयंशंसंतःखेभूवन्मिषतांनृणाम् ४८ वैन्यस्तुधुर्योमहतांसंस्थित्याध्यात्मशिक्षया ॥ आत्मकाममिवात्मानंमेनआत्मन्यवस्थितः ४९ कर्माणिचय
थाकालंयथादेशंयथाबलं ॥ यथोचितंयथावित्तमकरोद्ब्रह्मसात्कृतम् ५० फलंब्रह्मणिविन्यस्यनिर्विषंगःसमाहितः ॥ कर्माध्यक्षंचमन्वानआत्मानंप्रकृतेः
परम् ५१ गृहेषुवर्त्तमानोपिससाम्राज्यश्रियान्वितः ॥ नासज्यतेंद्रियार्थेषुनिरहंमतिरर्कवत् ५२ एवमध्यात्मयोगेनकर्माण्यनुसमाचरन् ॥ पुत्रानुत्पा
दयामासपंचार्चिष्यात्मसंमतान् ५३ विजिताश्वंधूम्रकेशंहर्यक्षंद्रविणंवृकम् ॥ सर्वेषांलोकपालानांदधारैकःपृथुर्गुणान् ५४ गोपीथायजगत्सृष्टेःकालेस्वे
स्वेच्युतात्मकः ॥ मनोवाग्वृत्तिभिःसौम्यैर्गुणैःसंरंजयन्प्रजाः ५५ राजेत्यधान्नामधेयंसोमराजइवापरः ॥ सूर्यवद्विसृजन्गृह्णन्प्रतपंश्चभुवोवसु ५६
दुर्धर्षस्तेजसेवाग्निर्महेंद्रइवदुर्जयः ॥ तितिक्षयाधरित्रीवद्यौरिवाभीष्टदोनृणाम् ५७ वर्षतिस्मयथाकामंपर्जन्यइवतर्पयन् ॥ समुद्रइवदुर्बोधःसत्त्वे
नाचलराडिव ५८

पात्रमंजलिंविना मयांजालिरेवतेभ्योबद्धइत्यर्थः यद्वा विनोदपात्रमुपहासास्पदम् प्रत्युपकारेप्रवृत्तो जनानामुपहासास्पदंभवेदित्यर्थः ४७ खेभूवन्नाकाशमार्गेणोद्गताः ४८ धुर्योमुख्यः अध्यात्मशिक्षयासं
स्थितिरेकाग्रतातयात्मन्यवस्थितःसन्मेने ४९ ब्रह्मसात्कृतंब्रह्मण्यर्पितंयथाभवतितथा ५० निर्विषंगःकर्मस्वनाशक्तःकर्माध्यक्षंकर्मसाक्षिणमुदासीनंमन्वानोकरोदितिपूर्वेणैवान्वयः नासज्जतेत्युत्तरेणवा
५१ ५२ आर्चिषिभार्यायाम् ५३ ५४ ५५ सोमश्चासौराजाचसइवभुवोवसुधनंगृह्णन्विसृजंश्चासौसूर्यवत् राज्ञःप्रतपनमाज्ञाकरणम् ५६ अग्निरिवदुर्धर्षः द्यौःस्वर्गइव ५७ समुद्रोयथागांभीर्येणैवावानि
तिनबुद्ध्यतेतथासावभिप्रायतोदुर्बोधः अचलराण्मेरुरिव ५८

५९ सर्वात्मासर्वत्रसंचारशक्तिःबलादिभिर्मातरिश्वेवभूतराड्श्रीरुद्रः ६० अजोब्रह्मेव ६१ आत्मवत्त्वेजितेंद्रियत्वेभक्त्यादिभिःपरार्थोद्यमेचात्मनैवतुल्योनिरुपमः ६२ पुंभिःसत्पुरुषैःरामः सीतापतिर्यथासतांकर्णरंध्रेषुप्रविष्टः६३ इतिचतुर्थेटीकायांद्वाविंशतितमोध्यायः ॥२२ ॥त्रयोविंशेसभार्यस्यवनेनित्यसमाधितः । विमानमधिरुह्याथवैकुंठगतिरीर्यते १ प्रवयसंवृद्धंदृष्ट्वातपोवनमगादितितृतीयेनान्वयः स्वकृतोनुसर्गोन्नादिसर्गःपुरग्रामादिसर्गश्चवार्द्धितोशेषःस्वानुसर्गोयेन १ निष्पादितईश्वरादेशःप्रजापालनादिर्येनजाज्ञिवान्‌जातः २ आत्मजांपृथ्वीम् विमनःसुचिंतातुरासुसदारःसभार्यः ३ अदाभ्याविघ्नैर्नाशयितुमशक्यानियमायस्य वानप्रस्थानांसुसंमतेउग्रेतपस्यारब्धःप्रमत्तः कर्तरिक्तः यथास्वस्यधरामंडलस्यविजयेपूर्वंमहतायत्नेनप्रवृ

धर्मराडिवशिक्षायामाश्चर्येहिमवानिव ॥ कुबेरइवकोशाढ्योगुप्तार्थोवरुणोयथा ५९ मातरिश्वेवसर्वात्माबलेनसहसौजसा ॥ अविषह्यतयादेवोभगवान्भूतराडिव ६० कंदर्पइवसौंदर्येमनस्वीमृगराडिव ॥ वात्सल्येमनुवन्नृणांप्रभुत्वेभगवानजः ६१ बृहस्पतिर्ब्रह्मवादेआत्मवत्त्वेस्वयंहरिः ॥ भक्त्यागोगुरुविप्रेषुविष्वक्सेनानुवर्तिषु ॥ ह्रियाप्रश्रयशीलाभ्यामात्मतुल्यःपरोद्यमे ६२ कीर्त्योर्ध्वगीतयापुंभिस्त्रैलोक्येतत्रतत्रह ॥ प्रविष्टःकर्णरंध्रेषुस्त्रीणांरामःसतामिव ६३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुचरितेद्वाविंशतितमोध्यायः ॥२२॥ मैत्रेयउवाच ॥ दृष्ट्वात्मानंप्रवयसमेकदावैन्यआत्मवान् ॥ आत्मनावर्धिताशेषस्वानुसर्गःप्रजापतिः १ जगतस्तस्थुषश्चापिवृत्तिदोधर्मभृत्सताम् ॥ निष्पादितेश्वरादेशोयदर्थमिहजज्ञिवान् २ आत्मजेष्वात्मजांन्यस्यविरहाद्रुदतीमिव ॥ प्रजासुविमनःस्वेकःसदारोगात्तपोवनम् ३ तत्राप्यदाभ्यनियमोवैखानससुसंमते ॥ आरब्धउग्रतपसियथास्वविजयेपुरा ४ कंदमूलफलाहारःशुष्कपर्णाशनःक्वचित् ॥ अब्भक्षःकतिचित्पक्षान्वायुभक्षस्ततःपरम् ५ ग्रीष्मेपंचतपावीरोवर्षास्वासारषाण्मुनिः ॥ आकंठमग्नःशिशिरउदकेस्थंडिलेशयः ६ तितिक्षुर्यतवाग्दांतऊर्ध्वरेताजितानिलः ॥ आरिराधयिषुःकृष्णमचरत्तपउत्तमम् ७ तेनक्रमानुसिद्धेनध्वस्तकर्ममलाशयः ॥ प्राणायामैःसन्निरुद्धषड्वर्गश्छिन्नबंधनः ८ सनत्कुमारोभगवान्यदाहाध्यात्मिकंपरम् ॥ योगंतेनैवपुरुषमभजत्पुरुषर्षभः ९ भगवद्धर्मिणःसाधोःश्रद्धया यततःसदा ॥ भक्तिर्भगवतिब्रह्मण्यनन्यविषयाभवत् १० तस्यानयाभगवतःपरिकर्मशुद्धसत्त्वात्मनस्तदनुसंस्मरणानुपूर्त्या ॥ ज्ञानंविरक्तिमदभून्निशितेनयेनचिच्छेदसंशयपदंनिजजीवकोशम् ११

त्तस्तथेति ४ उग्रंतपोदर्शयाति कंदमूलेतित्रिभिःक्वचित्कदाचित् ५ चतुर्दिक्षुचत्वारोग्नयउपरिसूर्यइतिपंचानांतपःसंतापोयस्यसपंचतपाः आसारंसहतइत्यासारषाड्शिशिरऋतौस्थंडिलेशयोभूमिशयनःसर्वदा ६ ७ तेनतपसा क्रमानुसिद्धेनशनैःप्राप्तेन ध्वस्तानिकर्माणियस्यातोमलआशयोयस्यच्छिन्नानिबंधनानिवासनायस्य ८ ९ १० परिकर्मणापरिचर्ययाशुद्धसत्त्वआत्मामनोयस्यतस्यज्ञानमभूत् कीदृशंयेननिजमुपाधिंजीकोशंहृदयग्रंथिंसंशयानामसंभावनादीनांपदमाश्रयंचिच्छेद कीदृशेन अनयाभक्त्या निशितेनतीक्ष्णेन कथंभूतया तस्यभगवतोनुसंस्मरणेनानुपूर्तिःसंपूर्तिर्यस्यास्तयानिशितेनं ११

किंच छिन्नाअन्यधीर्देहात्मबुद्धिर्यस्य यतोधिगतात्मगतिरतएवनिरीहःप्राप्तासुसिद्धिषुनिस्पृहः येनवयुनेनज्ञानेनेदंसंशयपदंचिच्छेदतत्तत्त्यजेत्त्यक्तवान् तत्प्रयत्नादप्युपररामेत्यर्थः तस्ययोग
सिद्धिष्वपिनिस्पृहत्वंयुक्तमेवेत्याहतावन्नाप्रमत्तःकिंतुप्रमत्तोभवति तस्यश्रीकृष्णकथारतत्वान्नतासुलोभोजातइत्यर्थः१२ १३देहत्यागप्रकारमाह संपीडयेतिपंचभिःपायुंगुदंसंपीड्येतिमुक्तासनंसू
चितं"संपीड्यसीवनींसूक्ष्मांगुल्फेनैवतुमध्यतःसव्येदक्षिणगुल्फेनमुक्तासनमितीरितम्"मूलाधाराद्वायुमुत्सारयन्नूर्ध्वंनयनाभ्यामवस्थाप्यततःकोष्ठेष्ववस्थाप्यायुयूज दित्युत्तरेणान्वयः कोष्ठान्येवा
ह हृदादीनांद्वंद्वैक्यं शीर्षभ्रूमध्यंतस्मिन् १४तंवायुम्पाठांतरेएवमसून्प्राणानुत्सर्पयन्क्रमेणमूर्ध्निब्रह्मरंध्रेआवेश्य ततोदेहारंभकपंचभूतानिसमष्टिभूतेषुविलापितवांस्तदाह वायुंवायावयूयुजदेकी
कृतवान् कायंदेहगतंकठिनांशंक्षितौ १५ खानींद्रियच्छिद्राणि द्रवांशंतोयेतदेवंदेहंप्रविलाप्याद्वितीयात्मप्रतिपत्त्यर्थंमहाभूतानामपिलयमाह क्षितिमंभस्येकीकृतवान् तदंभस्तेजसिअदस्ते
जोवायौ असुंवायुंनभसि १६ तदेवंतामसाहंकारकार्यस्याकाशपर्यंतस्यलयमुक्त्वासात्विकराजसाहंकारकार्याणांलयमाह इंद्रियेष्विति इंद्रियेषुमनइतिदेवानामप्युपलक्षणं सविकल्पकज्ञानेमन

छिन्नान्यधीरधिगतात्मगतिर्निरीहस्तत्तत्यजेच्छिनदिदंवयुनेनयेन ॥ तावन्नयोगगतिभिर्यतिरप्रमत्तोयाव द्गदाग्रजकथासुरतिंनकुर्यात् १२एवंसवीरप्रवरः
संयोज्यात्मानमात्मनि ॥ ब्रह्मभूतोदृढंकालेतत्याजस्वंकलेवरम् १३ संपीड्यपायुंपार्ष्णिभ्यांवायुमुत्सारयञ्शनैः ॥ नाभ्यांकोष्ठेष्ववस्थाप्यहृदुरःकं
ठशीर्षणि १४ उत्सर्पयंस्तुतंमूर्ध्निक्रमेणावेश्यनिस्पृहः ॥ वायुंवायौक्षितौकायंतेजस्तेजस्ययूयुजत् १५ खान्याकाशेद्रवंतोयेयथास्थानंविभागशः ॥
क्षितिमंभसितत्तेजस्यदोवायौनभस्यमुम् १६ इंद्रियेषुमनस्तानितन्मात्रेषुयथोद्भवम् ॥ भूतादिनामून्युत्क्षिप्यमहत्यात्मनिसंदधे १७ तंसर्वगुणविन्या
संजीवेमायामयेन्यधात् ॥ तंचानुशयमात्मस्थमसावनुशयीपुमान् ॥ ज्ञानवैराग्यवीर्येणस्वरूपस्थोजहात्प्रभुः १८ अर्चिर्नाममहाराज्ञीतत्पत्न्यनुग
तावनम् ॥ सुकुमार्यतदर्हाचयत्पद्भ्यांस्पर्शनंभुवः१९ अतीवभर्तुर्व्रतधर्मनिष्ठयाशुश्रूषयाचारषदेहयात्रया ॥ नाविंदतार्तिंपरिकर्शितापिसाप्रेयस्करस्पर्श
नमाननिर्वृतिः २० देहंविपन्नाखिलचेतनादिकंपत्युःपृथिव्यादयितस्यचात्मनः ॥ आलक्ष्यकिंचिच्चविलप्यसासतीचितामथारोपयदद्रिसानुनि २१

सइंद्रियैराकर्षणात्तेषुलयाभिधानंनतुकार्यत्वात् तदुक्तंगीतासु"इंद्रियाणांहिचरतांयन्मनोनुविधीयत"इति अत्रच इंद्रियैर्विषयाकृष्टैराक्षिप्तंध्यायतांमनइति इंद्रियेषुनभइतिपाठेप्ययमर्थः भद्दा
दीनांमतेनभश्चाक्षुषंकेषांचिन्मानसं आनुमानिकत्वमतेपींद्रियव्यापारोस्त्येव नभोगुणश्चशब्दःश्रोत्रग्राह्योतइंद्रियग्राह्यत्वादिंद्रियेषुनभोविलापितमिति तानींद्रियाणि यथोद्भवमुद्भवोत्रवृत्ति
लाभःसचविषयाधीनइतिश्रोत्रादीनांविषयेषुशब्दादिषुलयः यद्वा तन्मात्रकार्याण्येवेंद्रियाणिमनोप्यपंचीकृततन्मात्रकार्यं अहंकारिकत्वाभिधानंतदधीनत्वविवक्षयेत्यविरोधः भूतादिनाहंका
रेणप्रागवशिष्टनभःसहितानींद्रियाण्युत्क्षिप्यपरतोनीत्वाभूतादौक्षिप्त्वातेनसहमहत्तत्त्वेसंदधइत्यर्थः १७ सर्वेषांगुणानांकार्याणांविन्यासःस्थितिर्यस्मिंस्तंमहांतंमायामयेमायोपाधिप्रधानेजीवे
तंचानुशयमुपाधिंयःपूर्वमनुशयीपुमान्जीवोसौष्टथुर्ब्रह्मणिस्थितःसन्नजहादित्यर्थः१८ वनप्रवेशमारभ्यराज्ञीकथामाह अर्चिर्नामेतिचतुर्भिः अनुगतानुजगाम अतदर्हापिनार्हतिया किं पद्भ्यांभु
वःस्पर्शनमितियत्१९भर्तुर्व्रतंयद्भूमिशयनादितस्मिन्धर्मैयानिष्ठातया ऋषीणामियमार्षीदेहयात्राकंदमूलादिवृत्तिस्तयाचार्तिंदुःखंनप्राप तत्रहेतुःप्रेयसःकरेणस्पर्शनंमानश्चताभ्यांनिर्वृतिर्य
स्याः २० पृथिव्याःपत्युःदुहितृत्वंतुतस्यादेवतारूपेण विपन्नंनष्टमखिलंचेतनादिकंयस्मिंस्तथाभूतंदेहमालक्ष्यतंदेहंचितामारोपयत् २१

कृत्यंतत्कालोचितंविधायन्हदिन्याजलेआप्लुतास्नातासतीभर्तुरुदकंदत्त्वादिव्यंतरिक्षेस्थितान्देवान्नत्वावह्निंत्रिःप्रदक्षिणीकृत्य २२ देवैःसहिताः २३ गृणंतिस्माभाषंत २४ २५ असतीनांदुर्विभाव्येनकर्तुमशक्येनकर्मणा २६ भगवान्पद्यतेगम्यतेनेनेतितथातन्नैष्कर्म्यंज्ञानंयेचंचलायुषोपिसाधयंतितेषामन्यद्देवादिपदंकिमुदुर्लभं नकिंचिदित्यर्थः २७ अभक्तंशोचंति सवंचितइतियतआत्मनेद्रुह्यति योपवर्गसाधनंमानुष्यंलब्ध्वापिविषयेष्वासक्तिंयाति २८ २९ ३० ३१ विशांपश्वादीनांवैश्यादीनांवापतिःस्यात् शूद्रःशृण्वन्नितिशेषः तस्यपाठानधिकारात् ३२ ३३ ३४ ३५

विधायकृत्यंह्रदिनीजलाप्लुतादत्त्वोदकंभर्त्तुरुदारकर्मणः॥नत्वादिविस्थांस्त्रिदशांस्त्रिःपरीत्यविवेशवह्निंध्यायतीभर्तृपादौ २२विलोक्यानुगतांसाध्वींपृथुंवीरवरंपतिं ॥ तुष्टुवुर्वरदादेवैर्देवपत्न्यःसहस्रशः २३ कुर्वत्यःकुसुमासारंतस्मिन्मंदरसानुनि ॥ नदत्स्वमरतूर्येषुगृणंतिस्मपरस्परं २४ देव्यऊचुः ॥ अहो इयंवधूर्धन्यायाचैवंभूभुजांपतिं ॥ सर्वात्मनापतिंभेजेयज्ञेशंश्रीर्वधूरिव २५ सैषानूनंव्रजत्यूर्ध्वमनुवैन्यंपतिंसती ॥ पश्यतास्मानतीत्यार्चिर्दुर्विभाव्येनकर्मणा २६तेषांदुरापंकिंत्वन्यन्मर्त्यानांभगवत्पदम् ॥ भुविलोलायुषोयेवैनैष्कर्म्यंसाधयंत्युत२७सवंचितोबतात्मध्रुक्कृच्छ्रेणमहताभुवि ॥ लब्ध्वापवर्ग्यंमानुष्यंविषयेषुविषज्जते २८ मैत्रेयउवाच ॥ स्तुवतीष्वमरस्त्रीषुपतिलोकंगतावधूः ॥ यंवाआत्मविदांधुर्योवैन्यःप्रापाच्युताशयः २९ इत्थंभूतानुभावोसौपृथुःसभगवत्तमः ॥ कीर्त्तितंतस्यचरितमुद्दामचरितस्यते ३० यइदंसुमहत्पुण्यंश्रद्धयावहितःपठेत् ॥ श्रावयेच्छृणुयाद्वापिसपृथोःपदवीमियात् ३१ ब्राह्मणोब्रह्मवर्चस्वीराजन्योजगतीपतिः ॥ वैश्यःपठन्विट्पतिःस्याच्छूद्रःसत्तमतामियात् ३२ त्रिःकृत्वइदमाकर्ण्यनरोनार्यथवादृता ॥ अप्रजःसुप्रजतमोनिर्धनोधनवत्तमः ३३ अस्पष्टकीर्तिःसुयशामूर्खोभवतिपंडितः ॥ इदंस्वस्त्ययनंपुंसाममंगल्यनिवारणं ३४ धन्यंयशस्यमायुष्यंस्वर्ग्यंकलिमलापहं॥धर्मार्थकाममोक्षाणांसम्यक्सिद्धिमभीप्सुभिः॥श्रद्धयैतदनुश्राव्यंचतुर्णांकारणंपरं३५विजयाभिमुखोराजाश्रुत्वैतदभियातियान्॥बलितस्मैहरंत्यग्रेराजानःपृथवेयथा ३६ मुक्तान्यसंगोभगवत्यमलांभक्तिमुद्वहन् ॥ वैन्यस्यचरितंपुण्यंशृणुयाच्छ्रावयेत्पठेत् ३७वैचित्रवीर्याभिहितंमहन्माहात्म्यसूचकं ॥ अस्मिन्कृतमतिर्मर्त्यःपार्थवींगतिमाप्नुयात् ३८ अनुदिनमिदमादरेणशृण्वन्पृथुचरितंप्रथयन्विमुक्तसंगः ॥ भगवतिभवसिंधुपोतपादेसचनिपुणांलभतेरतिंमनुष्यः३९ इतिश्रीभा०म०च०स्कंधेत्रयोविंशोध्यायः॥ २३ ॥मैत्रेयउवाच॥ विजिताश्वोधिराजासीत्पृथुपुत्रःपृथुश्रवाः॥ यवीयेभ्योददात्काष्ठाभ्रातृभ्योभ्रातृवत्सलः १

३६ यद्यपिबहूनिफलानिभवंतितथापिमुक्तान्यसंगएवश्रवणादिकुर्यात् ३७ महतोभगवतोमहात्म्यस्यसूचकम् पार्थवींपृथुसंबंधिनीम् पार्थिवीमितिवापाठः ३८ प्रथयन्कीर्तयन् भवसिंधौपोतःपादोयस्य ३९ इतिचतुर्थेटीकायांत्रयोविंशोध्यायः ॥ २३ ॥ एकादशभिरध्यायैःपृथोश्चरितमीरितम् । प्रचेतसामथाष्टाभिस्तन्मध्येपंचभिःपितुः १ चतुर्विंशेप्रपौत्रात्तुपृथोःप्राचीनबर्हिषः। प्रचेतसांजनिस्तेभ्योरुद्रगीतंचवर्ण्यते २ ॥ अधिराजआसीदित्यर्थः यवीयेभ्यःकनिष्ठेभ्यः काष्ठादिशः १

तुर्यांचतुर्थीमुत्तरांदिशम् २ शक्राल्लब्ध्वापृथोरश्वमेधेश्वविजयावसरे ३ अपत्यत्रयमेवाह पावकइति पुरायःशापस्तस्मान्मनुष्येषूत्पन्नाःसंतोयोगगतिमग्नित्वंप्राप्ताः ४ नभस्वत्यामन्यस्यांभार्यां
याम् अंतर्धानस्यविशेषणम् यइति एतेनशक्रादंतर्धानगतिलाभेकारणमुक्तम् ५ सचांतर्धानोराज्ञांवृत्तिंकरादानादिभिर्दारुणांपरपीडात्मिकांमन्यमानोविससर्जह ६ हंतिस्वानांक्लेशमितिहं
सस्तंपुरुषंपूर्णम् कुशलंपुण्यंतद्रूपेणसमाधिना ७ ८ हाविर्धानिर्हविर्धानस्यपुत्रः योगेषुचप्राणायामादिषु ९ क्रियाकांडनिष्णातत्वमाह यस्येति इदंवसुधातलंदेवयजनंयज्ञवाटंवितन्वतः यत्रै
कोयज्ञःकृतस्तत्समीपएवयज्ञांतरंकुर्वतः सतःअतएवप्राचीनबर्हिरित्युच्यते १० समुद्रस्यकन्यांदेवदेवेनब्रह्मणोपदिष्टांशतद्रुतिंनामकिशोरींबालांपरिक्रमंतींप्रदक्षिणंगच्छंतीम् शुकीमिवेति

हर्यक्षायादिशत्प्राचींधूम्रकेशाय दक्षिणां ॥ प्रतीचींवृकसंज्ञायतुर्यांद्रविणसेविभुः २ अंतर्धानगतिंशक्राल्लब्ध्वांतर्धानसंज्ञितः ॥ अपत्यत्रयमाधत्ताशिखंडि
न्यांसुसंमतं ३ पावकःपवमानश्चशुचिरित्यग्नयःपुरा ॥ वशिष्ठशापादुत्पन्नाःपुनर्योगगतिंगताः ४ अंतर्धानोनभस्वत्यांहविर्धानमविंदत ॥ यइंद्रमश्वह
र्तारंविद्वानपिनजघ्निवान् ५ राज्ञांवृत्तिंकरादानदंडशुल्कादिदारुणां ॥ मन्यमानोदीर्घसत्रव्याजेनविससर्जह ६ तत्रापिहंसंपुरुषंपरमात्मानमात्मदृक् ॥
यजंस्तल्लोकतामापकुशलेनसमाधिना ७ हविर्द्धानाद्धविर्द्धानीविदुरासूतषट्सुतान् ॥ बर्हिषदंगयंशुक्लंकृष्णंसत्यंजितव्रतं ८ बर्हिषत्सुमहाभागोहाविर्धा
निःप्रजापतिः ॥ क्रियाकांडेषुनिष्णातोयोगेषुचकुरूद्वह ९ यस्येदंदेवयजनमनुयज्ञंवितन्वतः ॥ प्राचीनाग्रैःकुशैरासीदास्तृतंवसुधातलं १० सामुद्रींदे
वदेवोक्तामुपयेमेशतद्रुतिं ॥ यांवीक्ष्यचारुसर्वांगींकिशोरींसुष्ठ्वलंकृतां ॥ परिक्रमंतीमुद्वाहेचकमेग्निःशुकीमिव ११ विबुधासुरगंधर्वमुनिसिद्धनरोरगाः ॥
विजिताःसूर्ययादिक्षुक्वणयंत्यैवनूपुरैः १२ प्राचीनबर्हिषःपुत्राःशतद्रुत्यांदशाभवन् ॥ तुल्यनामव्रताःसर्वेधर्मस्नाताःप्रचेतसः १३ पित्रादिष्टाःप्रजासर्गेतप
सेर्णवमाविशन् ॥ दशवर्षसहस्राणितपसार्चंस्तपस्पतिं १४ यदुक्तंपथिदृष्टेनगिरिशेनप्रसीदता ॥ तद्ध्यायंतोजपंतश्चपूजयंतश्चसंयताः १५ विदुरउवा
च ॥ प्रचेतसांगिरित्रेणयथासीत्पथिसंगमः ॥ यदुताहहरःप्रीतस्तन्नोब्रह्मन्वदार्थवत् १६ संगमःखलुविप्रर्षेशिवेनेहशरीरिणां ॥ दुर्लभोमुनयोदध्युरसंगाद्यम
भीप्सितम् १७ आत्मारामोऽपियस्त्वस्यलोककल्पस्यराधसे ॥ शक्त्यायुक्तोविचरतिघोरयाभगवान्भवः १८ मैत्रेयउवाच ॥ प्रचेतसःपितुर्वाक्यंशिर
साऽदायसाधवः ॥ दिशंप्रतीचींप्रययुस्तपस्यादृतचेतसः १९

एवंह्याख्यायते सप्तर्षीणांसत्रेतद्भार्यादर्शनेनाग्निःकामसंतप्तोऽभूत् तंचतद्भार्यास्वाहानामसप्तर्षिभार्यारूपधारिणीसतीरमयामास रमयित्वाचतद्रेतःशुकीरूपेणशरस्तंबेनिधायागच्छत् तांय
थासप्तर्षिभार्याभ्रांत्याग्निःकामितवांस्तद्वदिति स्तुकीमिवेतिपाठे स्तोकघृतधारामिवेत्यर्थः ११ सूर्ययानवोढयैवविबुधादयोविजिताअभिभूतास्तच्चनूपुरैःपादौक्वणयंत्यैव तद्ध्वनिमात्रेणेत्यर्थः
१२ तुल्यंनामव्रतमाचारश्चयेषाम् धर्मस्नाताधर्मपारगाः १३ तपसातपसांपतिंहरिमर्चन्नर्चयामासुः १४ १५ १६ मुनयोपिसंगत्यागेनाप्तुमिष्टंयंदध्युरेवकेवलंनतुप्रापुः तेनशिवेन १७ ननुमुनी
नांकिंतद्ध्यानेनघोरत्वादित्याशंक्याह आत्मारामोपिलोकरचनायाःपालनाय २८ गुर्वाज्ञाकारिणांशिवदर्शनंस्वतएवभवतीत्याशयेनाह प्रचेतसइति १९

समुद्रमुपसमुद्रात्किंचिन्न्यूनम् उपोधिकेचेतिकर्मप्रवचनीयः प्रसन्नाःसलिलाशयामत्स्यादयोयस्मिन् २० नीलोत्पलादीनामाकरंजन्मस्थानं उत्पलांभोजकल्हाराणिरात्रिदिनसंध्याविकासीनि इंदीवरंनीलोत्पलम् तस्यपुनरुक्तिःप्राचुर्यज्ञापनार्थम् हंसादिभिर्निकूजितम् २१ मत्तानांभ्रमराणांसौस्वर्येणहृष्टरोमाणोलतांघ्रिपायस्मिन् पद्मकोशरजोदिक्षुविक्षिपतापवनेनोत्सवोयस्मिन् २२ तत्रमृदंगपणवादिवाद्यमनुपश्चाद्दिव्यैर्मार्गभेदैर्मनोहरंगांधर्वगानमाकर्ण्यविस्मयंप्राप्ताः पाठांतरेमृदंगपणवादिअवत्रक्षत् तेषांध्वनिमतिरस्कुर्वदित्यर्थः २३ तेचत्रिलोचनंवीक्ष्यजाताश्चर्याःप्रणेमुरित्युत्तरेणान्वयः २४ तप्तहेमराशिसदृशकांतिम् शितिर्नीलःकंठोयस्यतम् २५ २६ वेदिषदोबर्हिषदः चिकीर्षितंभगवदाराधनंविदितम् २७ अनुग्रहकारणमाह यःसाक्षाद्वासुदेवंप्रपन्नःसहिमेप्रियः कथंभूतम् रंहसःसूक्ष्मात्त्रिगुणात्प्रधानाज्जीवसंज्ञितात्पुरुषाच्चपरम् प्रकृतिपुरुषयोर्नियंतारमित्यर्थः २८ तत्किंतस्यमहत्तमत्वादित्याह स्वधर्मनिष्ठःपुमान्बहुभिर्जन्मभिर्विरिंचतांप्राप्नोति

समुद्रमुपविस्तीर्णमपश्यन्सुमहत्सरः ॥ महन्मनइवस्वच्छंप्रसन्नसलिलाशयम् २० नीलरक्तोत्पलांभोजकल्हारेंदीवराकरं ॥ हंससारसचक्राह्वकारंडवनिकूजितम् २१ मत्तभ्रमरसौस्वर्यहृष्टरोमलतांघ्रिपम् ॥ पद्मकोशरजोदिक्षुविक्षिपत्पवनोत्सवम् २२ तत्रगांधर्वमाकर्ण्यदिव्यमार्गमनोहरम् ॥ विसिस्म्यूराजपुत्रास्तेमृदंगपणवाद्यनु २३ तर्ह्येवसरसस्तस्मान्निष्क्रामंतंसहानुगम् ॥ उपगीयमानममरप्रवरंविबुधानुगैः २४ तप्तहेमनिकायाभंशितिकंठंत्रिलोचनम् ॥ प्रसादसुमुखंवीक्ष्यप्रणेमुर्जातकौतुकाः २५ सतान्प्रपन्नार्तिहरोभगवान्धर्मवत्सलः ॥ धर्मज्ञान्शीलसंपन्नान्प्रीतःप्रीतानुवाचह २६ श्रीरुद्रउवाच ॥ यूयंवेदिषदःपुत्राविदितंवश्चिकीर्षितम् ॥अनुग्रहायभद्रंवएवंमेदर्शनंकृतं २७ यःपरंरंहसःसाक्षात्त्रिगुणाज्जीवसंज्ञितात् ॥ भगवंतंवासुदेवंप्रपन्नःसप्रियोहिमे २८ स्वधर्मनिष्ठःशतजन्मभिःपुमान्विरिंचतामेतिततःपरंहिमाम् ॥ अव्याकृतंभागवतोथवैष्णवंपदंयथाहंविबुधाःकलात्यये २९ अथभागवतायूयंप्रियाःस्थभगवान्यथा ॥ नमद्भागवतानांचप्रेयानन्योस्तिकर्हिचित् ३० इदंविविक्तंजप्तव्यंपवित्रंमंगलंपरम् ॥ निःश्रेयसकरंचापिश्रूयतांतद्वदामिवः ३१ मैत्रेयउवाच ॥ इत्यनुक्रोशहृदयोभगवानाहतान्शिवः ॥ बद्धांजलीन्राजपुत्रान्नारायणपरोवचः ३२ श्रीरुद्रउवाच ॥ जितंतआत्मविद्धुर्यस्वस्तयेस्वस्तिरस्तुमे ॥ भवताराधसाराद्धंसर्वस्माआत्मनेनमः ३३

ततोपिपुण्यातिशयेनमामेति भागवतस्त्वथदेहांतेऽव्याकृतंप्रपंचातीतंवैष्णवंपदमेति यथाहंरुद्रोभूत्वाधिकारिकवद्वर्तमानोविबुधादेवाश्चाधिकारिकाःकलात्ययेधिकारांतेलिंगभंगेसत्येष्यंति २९ अथभागवतत्वाद्यूयंमेप्रियाःस्थ भवद्भिरपिमयिप्रीतिःकार्येत्याशयेनाह मदन्योभागवतानांचप्रेयान्नास्ति ३० अतइदंजप्तव्यं श्रूयतामिति विविक्तमसंकीर्णंयथाभवति ३१ सृष्ट्यादौब्रह्मणासृष्टापुत्रेभ्यःप्रोक्तमिष्टदंस्तोत्रंप्राहप्रचेतोभ्यःकृपयाभगवान्शिवः ३२ तेजितंतवोत्कर्षःआत्मविद्धुर्याणांस्वस्तयेशोभनसत्तायैस्वानंदलाभायेत्यर्थः अतोमे स्वस्तिःस्वानंदसत्तास्तु ननुममोत्कर्षोमदर्थएवकिंनस्यात्तत्राह भवताराधसास्वानंदरूपेणराद्धम् सिद्धम् त्वंपरमानंदरूपेणैवनित्यंस्थितइत्यर्थः अतएवंभूतायात्मनेतुभ्यंनमः सर्वस्मैसर्वरूपायच ३३

सर्वरूपत्वंप्रपंचयन्प्रणमति सार्धैर्दशभिः पंकजंलोकात्मकंनाभौयस्यतस्मैकारणात्मनेनमः कारणत्वादेवसृज्यानांप्राणिनांयेउपाधयोभूतानिसूक्ष्माणितन्मात्राणींद्रियाणिचतेषामात्मनोनियंत्रे
अंतःकरणचतुष्टयाधिष्ठातृत्वेनप्रणमति चतुर्भिःश्लोकार्धैः वासुदेवायचित्ताधिष्ठात्रे कूटस्थायानिर्विकारायचित्तस्यैकरूपत्वात् ३४ संकर्षणायाहंकाराधिष्ठात्रे सूक्ष्मायाऽव्यक्ताय दुरंतायानंताय अं
तकायमुखाग्निनालोकदाहकाय विश्वस्यप्रकृष्टोबोधोयस्मात् अंतरात्मनेबुद्ध्यधिष्ठात्रे ३५ हृषीकाणामीशंयदिंद्रियंमनस्तदात्मनेसूर्यरूपेणप्रणमति परमहंसायसूर्याय पूर्णायतेजसाविश्वव्या
पिनेनिभृतात्मनेक्षयवृद्धिशून्याय ३६ स्वर्गापवर्गयोर्द्वाराय शुचिन्यंतःकरणेनिषीदतीतिशुचिषत्तस्मै 'हंसःशुचिषदि'तिश्रुतेः हिरण्यंवीर्यंयस्यतस्मैअग्निरूपाय चातुर्होत्रंकर्मतस्मैतत्साधनाये
त्यर्थः कुतस्तंतवेतद्विस्तारकाय ३७ सोमत्वमाह उर्जेपितॄणामन्नाय इषेदेवानामन्नाय यज्ञरेतसेसोमाय सहिपितॄणांदेवानांचान्नम् एवंरूपायत्रय्याःपतयेहरयेनमः सूर्याग्निसोमत्वेनैवतेज
स्त्वमुक्तम् जलत्वमाह सर्वरसात्मनेजलरूपाय ३८ विशेषायपृथ्वीरूपाय सर्वेषांसत्त्वानांप्राणिनांयेआत्मानस्तेषांदेहाय स्थवीयसे विराड्देहायच त्रैलोक्यपालायवायवे सहआदिरूपाय
सहिप्राणरूपेणत्रैलोक्यंपालयतिसहआदिधर्मोच ३९ नभसेआकाशायार्थानांलिंगायज्ञापकाय शब्दगुणत्वात् अंतर्बहिरात्मनेंतर्बहिर्व्यवहारालंबनायएवंमहाभूतरूपत्वमुक्तम् अमुष्मै

नमःपंकजनाभायभूतसूक्ष्मेंद्रियात्मने ॥ वासुदेवायशांतायकूटस्थायस्वरोचिषे ३४ संकर्षणायसूक्ष्मायदुरंतायांतकायच ॥ नमोविश्वप्रबोधायप्रद्यु
म्नायांतरात्मने ३५ नमोनमोनिरुद्धायहृषीकेशेंद्रियात्मने ॥ नमःपरमहंसायपूर्णायनिभृतात्मने ३६ स्वर्गापवर्गद्वारायनित्यंशुचिषदेनमः॥ नमोहि
रण्यवीर्यायचातुर्होत्रायतंतवे ३७ नमऊर्जइषेत्रय्याःपतयेयज्ञरेतसे ॥ तृप्तिदायचजीवानांनमःसर्वरसात्मने ३८ सर्वसत्त्वात्मदेहायविशेषायस्थवीय
से ॥ नमस्त्रैलोक्यपालायसहओजोबलायच ३९ अर्थलिंगायनभसेनमोंतर्बहिरात्मने ॥ नमःपुण्यायलोकायअमुष्मैभूरिवर्चसे ४० प्रवृत्तायनिवृत्ता
यपितृदेवायकर्मणे ॥ नमोधर्मविपाकायमृत्यवेदुःखदायच ४१ नमस्तआशिषामीशमनवेकारणात्मने ॥ नमोधर्मायबृहतेकृष्णायाकुंठमेधसे ॥ पु
रुषायपुराणायसांख्ययोगेश्वरायच ४२ शक्तित्रयसमेतायमीढुषेहंकृतात्मने ॥ चेतआकूतिरूपायनमोवाचोविभूतये ४३ दर्शनंनोदिदृक्षूणांदेहिभाग
वताचितम् ॥ रूपंप्रियतमंस्वानांसर्वेंद्रियगुणांजनम् ४४ स्निग्धप्रावृड्घनश्यामंसर्वसौंदर्यसंग्रहम् ॥ चार्वायतचतुर्बाहुंसुजातरुचिराननम् ४५

स्वर्गाय भूरिवर्चसे एषवैज्योतिष्मंतंपुण्यंलोकंयातीतिश्रुतेः ४० प्रवृत्तायचनिवृत्तायचकर्मणे पितृदेवाययथाक्रमंपितृदेवप्राप्तिफलाय अधर्मफलरूपायचमृत्यवे ४१ हेईशआशिषांकारणा
त्मनेसर्वकर्मफलदात्रे मनवेसर्वज्ञायमंत्रात्मकायेतिवा विष्णुत्वेनप्रणमति बृहतेधर्मायपरमधर्मात्मनेकृष्णाय ४२ रुद्ररूपेणप्रणमति मीढुषेरुद्राय अहंकृतमहंकारस्तदात्मने सचकर्तृकर
णकर्मशक्तित्रयसमेतस्तस्मै ब्रह्मत्वेनप्रणमति चेतोज्ञानमाकूतिःक्रियातद्रूपाय वाचोविविधाभूतिःसृष्टिर्यस्मात्तस्मै ४३ एवंनमस्कृत्यदर्शनंप्रार्थयते दर्शनमितिनवभिः भागवतैःसत्कृतंद
र्शनंदेहीत्यस्यविवरणंरूपमित्यादिप्रदर्शयेत्यंतम् स्वानांभक्तानांप्रियतमंरूपंप्रदर्शयेतिनवमेनान्वयः सर्वेषामिंद्रियाणांयेगुणाविषयास्तेषामंजनंव्यंजकम् सर्वेंद्रियविषयविषयिरूपमि
त्यर्थः सर्वेंद्रियाणिस्वगुणैरनक्तिरंजयतीतिवा ४४ स्निग्धःप्रावृषियोघनस्तद्वच्छ्यामम् सर्वेषांसौंदर्याणांसंग्रहोयस्मिन् चारवआयताश्चत्वारोबाहवोयस्मिन् सुजातंयथोचितंसर्वावयवरु
चिरमाननंयस्मिन् ४५

पद्मस्यकोशेमध्येयानिपलाशानितद्वद्दक्षिणीयस्मिन् सुकपोलमास्यंयस्मिन् समौकर्णौविभूषणंयस्य कुंडलयोरग्रेवक्ष्यमाणत्वात् ४६ प्रीत्याप्रहसिताविवापांगौयस्मिन् ४७ स्फुरंतिकिरीटादीनियस्मिन् शंखादिमत् उत्तमर्द्धिर्लक्ष्मीः यद्वा एतैरुत्तमाऋद्धिरुत्कर्षोयस्यास्तितत् ४८ सौभगयुक्ताग्रीवायेन सिंहस्यस्कंधेपरितःप्रसरंतःकेसराएवात्विषस्तादृशीःसर्वतास्त्विषोविभ्रच्चासौसौभगग्रीवःकौस्तुभोयस्मिन् यद्वा सिंहस्येवस्कंधौतयोस्त्विषःकुंडलहारादिदीप्तीर्बिभ्रदितिपृथग्विशेषणं सौभगयुक्ताग्रीवायेनसकौस्तुभोयस्मिन् श्रियाहेतुभूतयाक्षिप्तास्तिरस्कृतोनिकषाश्मास्वर्णरेखांकितोनिकषणपाषाणोयेनतादृशेनोरसाउल्लसच्छोभमानम् ४९ श्वासोच्छ्वासाभ्यांसंविग्नाश्चंचलावलयस्ताभिर्वल्गुसुंदरंदलवदश्वत्थपत्रसदृशमुदरंयस्मिन् प्रतिसंक्रामयद्यतोनिर्गतंतेनैवद्वारेणपुनःप्रवेशयदिव ५० श्यामश्रोण्याधिकंरोचिष्णुयत्पीतंदुकूलंतत्रस्वर्णमयीमेखलायस्मिन् अंघ्रीचजंघेचऊरूचनिम्नेअनुन्नतेजानुनीच समैश्चारुभिरेतैःशोभनंदर्शनंयस्य समाश्चारवोंघ्र्यादयोयस्मिन् निम्नेजानुनीयस्मिन् शोभनंदर्शनंयस्येतिपदत्रयंवा ५१ पदादीपस्थानीयेन यद्वा एवंभूतेनपदोपलक्षितंरूपं पदंशरणंप्रदर्शयेत्यर्थः शरादियत्पद्मंतस्यपलाशंतद्व

पद्मकोशपलाशाक्षंसुंदरभ्रुसुनासिकम् ।। सुद्विजंसुकपोलास्यंसमकर्णविभूषणम् ४६ प्रीतिप्रहसितापांगमलकैरुपशोभितम् ।। लसत्पंकजकिंजल्कदुकूलंमृष्टकुंडलम् ४७ स्फुरत्किरीटवलयहारनूपुरमेखलं ।। शंखचक्रगदापद्ममालामण्युत्तमर्द्धिमत् ४८ सिंहस्कंधत्विषोबिभ्रत्सौभगग्रीवकौस्तुभम् ।। श्रियानपायिन्याक्षिप्तनिकषाश्मोरसोल्लसत् ४९ पूररेचकसंविग्नवलिवल्गुदलोदरम् ।। प्रतिसंक्रामयद्विश्वंनाभ्यावर्त्तगभीरया ५० श्यामश्रोण्यधिरोचिष्णुदुकूलस्वर्णमेखलम् ।। समचार्वंघ्रिजंघोरुनिम्नजानुसुदर्शनम् ५१ पदाशरत्पद्मपलाशरोचिषानखद्युभिर्नोंतरघंविधुन्वता ।। प्रदर्शयस्वीयमपास्तसाध्वसंपदंगुरोमार्गगुरुस्तमोजुषाम् ५२ एतद्रूपमनुध्येयमात्मशुद्धिमभीप्सतां ।। यद्भक्तियोगोभयदःस्वधर्ममनुतिष्ठताम् ५३ भवान्भक्तिमतालभ्योदुर्लभःसर्वदेहिनाम् ।। स्वाराज्यस्याप्यभिमतएकांतेनात्मविद्गतिः ५४ तंदुराराध्यमाराध्यसतामपिदुरापया ।। एकांतभक्त्याकोवांछेत्पादमूलंविनाबहिः ५५ यत्रनिर्विष्टमरणंकृतांतोनाभिमन्यते ।। विश्वंविध्वंसयन्वीर्यशौर्यविस्फूर्जितभ्रुवा ५६ क्षणार्द्धेनापितुलयेनस्वर्गंनापुनर्भवं ।। भगवत्संगिसंगस्यमर्त्यानांकिमुताशिषः ५७

द्रोचिर्यस्यतेन नखदीप्तिभिरंतर्भवमघमज्ञानंविधुन्वतास्वीयंरूपंपदंशरणंप्रदर्शय अपास्तंप्रह्लादादीनांसाध्वसंयेनतत् हेगुरोयतस्त्वमेवतमोजुषामज्ञानामस्माकंमार्गप्रदर्शकोगुरुः ५२ अतिदुर्लभमिदंमयाप्रार्थितामितिस्तोतैवाह एतद्रूपमनुध्येयंध्यानार्हमेव नतुप्रत्यक्षतःप्राप्यमित्यर्थः५३ तर्हिकिंकेनापिनप्राप्यतेतत्राह भवानिति दुर्लभत्वमेवाह स्वर्गेराज्यंयस्यतस्याप्यभिमतःस्पृहणीयः किंच एकांतेनयआत्मवित्तस्यापिगतिर्गम्यः ५४ अतस्त्वव्द्यतिरेकेणनकिंचिद्वांछामीत्याह तंत्वामेकांतभक्त्याराध्य बहिःस्वर्गादिसुखम् ५५ तत्रहेतुः यत्रपादमूलेशरणंप्रविष्टंकृतांतःकालोममायंवश्यइतिनाभिमानंकरोति किंकुर्वन् वीर्यंप्रभावःशौर्यमुत्साहस्ताभ्यांविस्फूर्जितयाक्षुभितयाभ्रुवाविश्वंविध्वंसयन्नपि ५६ त्वत्पादमूलेप्रविष्टस्यकृतांतभयाभावःकियानयंलाभोयतस्त्वद्भक्तसंगएवसकलपुरुषार्थश्रेणिशिरसिमरीनर्तीत्याह भगवतस्तवसंगिनांसंगस्यक्षणार्धेनापिस्वर्गंनतुलये समंनगणयामि नचापुनर्भवंमोक्षं मर्त्यानामाशिषोराज्याद्याःकिमुत ५७

अथअतोहेतोरनघावघहरावंघ्रीयस्यतस्यतवकीर्तिर्यशस्तीर्थंगंगातयोःक्रमेणांतर्बहिःस्नानाभ्यांविधूतःपाप्मायेषाम् अतएवभूतेष्वनुक्रोशःकृपासुसत्त्वंचरागादिराहितांचित्तंशीलंचार्जवादिवि
द्यतेयेषांतेषांसंगमोस्माकंस्यात् एषएवनस्तवानुग्रहः ५८ तत्त्वज्ञानंचत्वद्भक्तसंगादेवभवतीत्याह नयस्येतियेषांसतांभक्तियोगेनानुगृहीतंशुद्धंसद्यस्यचित्तंबाह्यार्थाविक्षिप्तंनभवातितमोरूपायां
गुहायांचनाविशल्लयंनप्राप तत्रतदामुनिस्तवगतिंतत्त्वंपश्यति ५९ कीदृशंतत्त्वंतदाह यत्रेति ६० जगतउपादानत्वेनतत्त्वंलक्षितंनिमित्तत्वेनापितदेवलक्षयन्नाह यइदंविश्वंसदिवपरमार्थमि
वमाययासृजत् कथंभूतया ययाभेदबुद्धिरन्येषांभवतितया आत्मनित्वयिदुःस्थयास्वकार्यकर्त्तुमसमर्थया तंत्वांनिरस्तभेदंप्रतीमहिजानीमः ६१ यद्यपित्वमेवंनिर्भेदंब्रह्मतथापिप्रागुक्तंसाकार
मिदंतवरूपंयेयजंतितएववेदागमतत्त्वज्ञाइत्याह क्रियाकलापैर्यैःकर्मयोगिनःपूजयंतितएवकोविदानत्वेतदनादृत्यकेवलज्ञानेप्रवृत्ताः तंत्रेआगमे कथंभूतमिदम् भूतेंद्रियांतःकरणैरस्वतंत्रैर्यदुप
लक्ष्यतेनियंतृरूपंतत् ६२ नन्वभिन्नेमयिभेदंकुर्वंतःसंतःकथंतेकोविदाः नहितैर्भेदःक्रियतेत्वयैवक्रीडार्थंचेतनाचेतनात्मकोभेदःकृतइत्याह त्वमिति आद्यस्त्वमेकएवसुप्तामायाख्याशक्तिर्यस्य

अथानघांघ्रेस्तवकीर्तितीर्थयोरंतर्बहिःस्नानविधूतपाप्मनां ॥ भूतेष्वनुक्रोशसुसत्त्वशीलिनांस्यात्संगमोनुग्रहएषनस्तव ५८ नयस्यचित्तंबहिरर्थविभ्र
मंतमोगुहायांचविशुद्धमाविशत् ॥ यद्भक्तियोगानुगृहीतमंजसामुनिर्विचष्टेननुतत्रतेगतिं ५९ यत्रेदंव्यज्यतेविश्वंविश्वस्मिन्नवभातियत् ॥ तत्त्वंब्रह्मप
रंज्योतिराकाशमिवविस्तृतम् ६० योमाययेदंपुरुरूपयासृजद्बिभर्तिभूयःक्षपयत्यविक्रियः ॥ यद्भेदबुद्धिःसदिवात्मदुःस्थयातमात्मतंत्रंभगवन्प्रतीमहि
६१ क्रियाकलापैरिदमेवयोगिनःश्रद्धान्विताःसाधुयजंतिसिद्धये ॥ भूतेंद्रियांतःकरणोपलक्षितंवेदेचतंत्रेचतएवकोविदाः ६२ त्वमेकआद्यःपुरुषःसुप्तशक्ति
स्तयारजःसत्त्वतमोविभिद्यते ॥ महानहंखंमरुदग्निवार्धराःसुरर्षयोभूतगणाइदंयतः ६३ सृष्टंस्वशक्त्येदमनुप्रविष्टश्चतुर्विधंपुरमात्मांशकेन ॥ अथोविदु
स्तंपुरुषंसंतमंतर्भुंक्तेहृषीकैर्मधुसारघंयः ६४ सएषलोकानतिचंडवेगोविकर्षसित्वंखलुकालयानः ॥ भूतानिभूतैरनुमेयतत्त्वोघनावलीर्वायुरिवाविषह्यः ६५
प्रमत्तमुच्चैरितिकृत्यचिंतयाप्रवृद्धलोभंविषयेषुलालसम् ॥ त्वमप्रमत्तःसहसाभिपद्यसेक्षुल्लेलिहानोहिरिवाखुमंतकः ६६

पश्चात्तयाशक्त्या रजःसत्वतमसांद्वंद्वैक्यं यतोरजआदेः महानहंकारःखंचंमरुदग्निर्वार्धराश्ववारुदकम् सुराश्चर्षयश्चभूतगणाश्चैवमिदंजगद्यतोभवतितद्विभिद्यतइत्यन्वयः ६३ एतदुपपादय
तिसृष्टमिति जरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जरूपेणचतुर्विधंस्वांशेनप्रविष्टःअथोइतिहेतोःपुरस्यांतःसंतमंशंचिदाभासंपुरिशयनात्पुरुषंविदुःतर्हिकिमीश्वरमेवसंसारिणंविदुर्नेत्याहसरघामधुमक्षिका
स्ताभिःसृष्टंमध्विवक्षुल्लकंविषयसुखमविद्यावृतःसन्योभुंक्तेतंजीवंविदुः तथाचश्रुतिः“तयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योअभिचाकशीति”निर्णीतंचगुहांप्रविष्टावात्मानौहितद्दर्शनादित्यत्र ६४
तवतुसर्वंनियंतुःकुतःसंसारइत्याह यःस्वशक्त्येदंसृष्टवान्सएषत्वंखलुभूतैरेवभूतानिमेघपंक्तीर्वायुरिवकालयन्विचालयन्लोकान्विकर्षसिसंहरसि अनुमेयतत्त्वोलक्ष्यस्वरूपः ६५ विकर्षणप्रकारमा
हप्रमत्तमितिइतिकृत्यमेवमेवमिदंकर्तव्यमितिचिंतयोच्चैःप्रमत्तम्तत्रहेतुः विषयेषुलालसमतिकामुकम्प्राप्तेपिविषयेप्रवृद्धलोभम् अंतकस्त्वमभिपद्यसेआक्रमसिक्षुधालेलिहानोजिह्वयौष्ठमांतौ
स्पृशन्सर्पोमूषकमिव ६६

अतःकस्तवपदाब्जंत्यजेत्पंडितश्चेत् कथंभूतः यस्तवावमानोनादरस्तेनव्ययमानंकेतनंशरीरंयस्यसः यदस्माकंगुरुर्ब्रह्मार्चतिसर्वेषांस्तोतॄणांवाक्यम् विशंकयानाशशंकया विनोपपत्तिमिति दृढविश्वासेन मनवश्चतुर्दशार्चंतिस्म ६७ उपसंहरति अथेति रुद्रभयेनध्वस्तं अतोनकुतश्चिद्भयंयस्यांतादृशीगतिरसि ६८ ६९ ७० योगादेशंनामैतत्स्तोत्रमुपासाद्यपाठतःप्राप्यमनसाधारयंतोभ्यासेनजपत ७१ विश्वसृजांपतिर्ब्रह्मा ७२ सिसृक्षमःसृष्टवंतः७३ युक्तएकाग्रचित्तः ७४ ज्ञानमेवनौर्यस्य ७५ योधीयानोभवस्यसौहरिमाराधयाति ७६ अमुष्माद्धरेःअसत्वरन्नास्थिरःसन् मद्गीतंस्तोत्रंतेनगीतात्स्तुतात्यद्यदिच्छतितत्तद्विंदते एकएववल्लभःप्रियआश्रयस्तस्मात् ७७कल्येउषसि ७८ तपश्चरततपसोंतेईप्सितंप्राप्स्यथ ७९ इतिचतुर्थेटीकायांचतुर्विंशोध्यायः॥२४॥

कस्त्वत्पदाब्जंविजहातिपंडितोयस्तेवमानव्ययमानकेतनः ॥ विशंकयास्मद्गुरुरर्चतिस्मयद्विनोपपत्तिंमनवश्चतुर्दश ६७ अथत्वमासिनोब्रह्मन्परमात्मन्विपश्चिताम् ॥ विश्वंरुद्रभयध्वस्तमकुतश्चिद्भयागतिः ६८ इदंजपतभद्रंवोविशुद्धानृपनंदनाः ॥ स्वधर्ममनुतिष्ठंतोभगवत्यर्पिताशयाः ६९ तमेवात्मानमात्मस्थंसर्वभूतेष्ववस्थितं ॥ पूजयध्वंगृणंतश्चध्यायंतश्चासकृद्धरिम् ७० योगादेशमुपासाद्यधारयंतोमुनिव्रताः ॥ समाहितधियःसर्वएतदभ्यसतादृताः ७१ इदमाहपुरास्माकंभगवान्विश्वसृक्पतिः ॥ भृग्वादीनामात्मजानांसिसृक्षुःसंसिसृक्षताम् ७२ तेवयंनोदिताःसर्वेप्रजासर्गेप्रजेश्वराः ॥ अनेनध्वस्ततमसःसिसृक्ष्मोविविधाःप्रजाः ७३ अथेदंनित्यदायुक्तोजपन्नवहितःपुमान् ॥ अचिराच्छ्रेयआप्नोतिवासुदेवपरायणः ७४ श्रेयसामिहसर्वेषांज्ञानंनिःश्रेयसंपरम् ॥ सुखंतरतिदुष्पारंज्ञाननौर्व्यसनार्णवम् ७५ यइमंश्रद्धयायुक्तोमद्गीतंभगवत्स्तवम् ॥ अधीयानोदुराराध्यंहरिमाराधयत्यसौ ७६ विंदतेपुरुषोमुष्माद्यद्यदिच्छत्यसत्वरन् ॥ मद्गीतगीतात्सुप्रीताच्छ्रेयसामेकवल्लभात् ७७ इदंयःकल्यउत्थायप्रांजलिःश्रद्धयान्वितः ॥ शृणुयाच्छ्रावयेन्मर्त्योमुच्यतेकर्मबंधनैः ७८ गीतंमयेदंनरदेवनंदनाःपरस्यपुंसःपरमात्मनःस्तवम् ॥ जपंतएकाग्रधियस्तपोमहच्चरध्वमंतेततआप्स्यथेप्सितम् ७९ ॥ इतिश्रीभा०म०च०स्कंधेरुद्रगीतंनामचतुर्विंशोध्यायः २४ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ इतिसंदिश्यभगवान्बार्हिषदैरभिपूजितः ॥ पश्यतांराजपुत्राणांतत्रैवांतर्दधेहरः १ रुद्रगीतंभगवतःस्तोत्रंसर्वेप्रचेतसः ॥ जपंतस्तेतपस्तेपुर्वर्षाणामयुतंजले २ प्राचीनबर्हिषंक्षत्तःकर्मस्वासक्तमानसम् ॥ नारदोध्यात्मतत्त्वज्ञःकृपालुःप्रत्यबोधयत् ३ श्रेयस्त्वंकतमद्राजन्कर्मणात्मनईहसे ॥ दुःखहानिःसुखावाप्तिःश्रेयस्तन्नेहचेष्यते ४ राजोवाच ॥ नजानामिमहाभागपरंकर्मापविद्धधीः ॥ ब्रूहिमेविमलंज्ञानंयेनमुच्येयकर्मभिः ५

प्रचेतस्सुतपस्यत्सुतात्पित्रेनारदोघृणी। प्राचीनबर्हिषेध्यात्मंपारोक्ष्येणाहपंचभिः १ पुरंजयकथाव्याजात्पंचविंशेतुनारदः। आत्मनोबुद्धिसंगेनविविधामाहसंसृतिम् २ प्रचेतस्सुतपस्तिव्रंतप्यमानेषुनारदः। पुरंजनकथाकूटंप्राहप्राचीनबर्हिषे ३ ॥ १ २ प्रचेतस्सुतपश्चरत्सुनारदःप्राचीनबर्हिषंबोधितवान् अतःप्रचेतसांकथामसमाप्यैवतत्पितुर्वृत्तमाह प्राचीनबर्हिषमिति ३ श्रेयःफलमीहसेइच्छसि इहकर्माणितदुभयंनेष्यतेविचारकैः ४ परंश्रेयोमोक्षम् कर्मभिरपविद्धाविक्षिप्ताधीर्यस्य ५

किंच गृहेषुस्थितः पुत्रादिष्वेवपुरुषार्थधीर्यस्य ६ कर्मफलेषुवैराग्यमुत्पाद्यब्रह्मविद्यामुपदेष्टुंयोगानुभावेनयज्ञपशून्प्रत्यक्षंप्रदर्श्याह भोभोइतिसंज्ञापितान्मारितान् ७ एतेत्वांसंपरेतंमृतंसंप्रती
क्षंते वैशसंत्वत्कृतांपीडांस्मरंतःततश्चायःकूटैर्लोहयंत्रमयैःशृंगैश्छिदंतिछेत्स्यंति ८ अत्रास्मिन्संकटेनिस्तारकममुमितिहासंकथयिष्यामि ९ तत्रजीवस्यविषयासक्त्यासंसारःसचेश्वरानुग्रहेण
निवर्ततइतिवक्तुंविपर्ययगृहीतस्यसाक्षाद्बोधयितुमशक्तेराजवृत्तांतमिवाह आसीदितिपुरंजनादीन्स्वयमेवेतःपंचमेध्यायेव्याख्यास्यतितथापिसुखग्रहणाययथोपयोगंकिंचित्किंचिद्व्याख्या
स्यामः तत्रस्वकर्मभिःपुरंशरीरंजनयतीतिपुरंजनोजीवः नविज्ञातंनामयस्यनचविज्ञातंचेष्टितंयस्यसईश्वरस्तस्यसखा यद्वा विज्ञातंचेष्टितंजीवप्रेरणादिलक्षणंयस्य जीवपारतंत्र्यस्यानुभवासि
द्धत्वात् १० शरणंभोगायतनंदेहंपृथिवींतदुपलक्षितंब्रह्मांडम् ११ यावत्यः पुरस्तास्तस्यतस्यकामस्योपपत्तयेप्राप्त्यैअसौसाधुनमेने गवादिदेहानामैहिकपारलौकिकभोगभोग्यत्वाभावात्
तथाचश्रुतिः“ताभ्योगामानयत्ताअब्रुवन्नवैनोयमलमितिताभ्योश्वमानयत्ताअब्रुवन्नवैनोयमलमितीति”१२ हिमवतोदक्षिणेषुसानुषु कर्मक्षेत्रेभारतवर्षेपुरंमनुष्यशरीरम् लक्षितानिदृष्टानिसर्वा

गृहेषुकूटधर्मेषुपुत्रदारधनार्थधीः ॥ नपरंविंदतेमूढोभ्राम्यन्संसारवर्त्मसु ६ नारदउवाच ॥ भोभोप्रजापतेराजन्पशून्पश्यत्वयाध्वरे ॥ संज्ञापितान्जी
वसंघान्निर्घृणेनसहस्रशः ७ एतेत्वांसंप्रतीक्षंतेस्मरंतोवैशसंतव ॥ संपरेतमयःकूटैश्छिदंत्युत्थितमन्यवः ८ अत्रतेकथयिष्येमुमितिहासंपुरातनम् ॥ पुरं
जनस्यचरितंनिबोधगदतोमम ९ आसीत्पुरंजनोनामराजाराजन्बृहच्छ्रवाः॥ तस्याविज्ञातनामासीत्सखाविज्ञातचेष्टितः१० सोन्वेषमाणःशरणंबभ्रामपृ
थिवींप्रभुः ॥ नानुरूपंयदाविंददभूत्सविमनाइव ११ नसाधुमेनेताःसर्वाभूतलेयावतीःपुरः ॥ कामान्कामयमानोसौतस्यतस्योपपत्तये १२ सएकदाहि
मवतोदक्षिणेष्वथसानुषु ॥ ददर्शनवभिर्द्वार्भिःपुरंलक्षितलक्षणाम् १३ प्राकारोपवनाट्टालपरिखैरक्षतोरणैः ॥ स्वर्णरौप्यायसैःशृंगैःसंकुलांसर्वतोगृहैः
१४ नीलस्फटिकवैदूर्यमुक्तामरकतारुणैः ॥ कॢप्तहर्म्यस्थलींदीप्तांश्रियाभोगवतीमिव १५ सभाचत्वररथ्याभिराक्रीडायतनापणैः ॥ चैत्यध्वजपताका
भिर्युक्तांविद्रुमवेदिभिः १६ पुर्यास्तुबाह्योपवनेदिव्यद्रुमलताकुले ॥ नदद्विहंगालिकुलकोलाहलजलाशये १७ हिमनिर्झरविप्रुष्मत्कुसुमाकरवायुना ॥
चलत्प्रवालविटपनलिनीतटसंपदि १८

णिलक्षणानियस्याम् अंधपंगुत्वादिदोषरहितामित्यर्थः १३ तामनुवर्णयति त्रिभिःअत्रकिंचित्किंचित्सादृश्यमवलंब्यकथासौंदर्यायप्राकारादीनिवर्ण्यंते परिखैरितिपुंस्त्वमार्षं अक्षाणींद्रिया
णिगवाक्षाः त्वगादयःशरीरावयवाःप्राकारादिपुरावयवत्वेनानिरूप्यंते स्वर्णादिशृंगैःशिखरैर्युक्तायेगृहास्तैःसंकुलामिति आधारादिचक्राणिगृहाःशृंगाणिचराजसादिस्वभावाविवक्षिताः १४
नीलादिभिःकॢप्ताहर्म्यस्थलीयस्याम् अरुणंमाणिक्यम् स्थलीहृदयम् नाड्योनीलादिभावेनानिरूप्यंतेतत्तद्विषयवासनावा भोगवतींनागानांपुरीमिव १५ सभासमाजस्थानम् चत्वरंचतुष्पथः
रथ्याराजमार्गः आक्रीडायतनंद्यूतादिस्थानम् आपणोहट्टस्तैःचैत्यंजनानांविश्रामस्थानम् ध्वजेषुपताकास्ताभिश्चयुक्ताम् १६ अत्रचविषयनिष्ठबुद्धियोगेनजीवस्यदेहसंबंधइतिविवक्षया
विषयवर्गबाह्योपवनत्वेननिरूपयति तद्विशेषान्स्रक्चंदनादीन्दिव्यद्रुमलतादिभावेन शेषःकथालंकारःबाह्योपवनेप्रमदांददर्शेतिचतुर्थेनान्वयः नदतांविहंगालिकुलानांकोलाहलोयेषुते
जलाशयायस्मिन् १७ हिमानिर्झराणांविप्रुषोबिंदवस्तद्वताकुसुमाकरसंबंधिनावायुनाचलंतःप्रवालाविटपाःशाखाश्चयेषांतैर्वृक्षैर्नलिनीनांसरसीनांतटेषुसंपत्समृद्धिर्यस्मिन् १८

अनाबाधेतत्कृतबाधारहिते मुनिव्रतैरहिंस्रैःआत्मानमाहूतंमन्यतेयत्र १९ तत्रप्रमदोत्तमांविषयविवेकवतींबुद्धिंददर्शयदृच्छयागतामितितयोःसंबंधस्यदुर्निरूप्यत्वंदर्शयति तामनुवर्णयति
सार्द्धैश्चतुर्भिः दशभिर्ज्ञानकर्मेंद्रियैःएकैकंप्रत्येकंशतमनंतावृत्तयस्तासांनायकैःपतिभिःसह पाठांतरेनायिकाःस्त्रियोयेषांतैः २० पंचशीर्षाणिवृत्तयोयस्यतेनाहिनाप्राणेनप्रतीहारेणपालकेनगुप्ता
म् ऋषभंभर्तारम्अप्रौढांषोडशवार्षिकीम् २१ गंधज्ञानादिभिर्बुद्ध्यवयवैःसुनासत्वादिनिरूप्यते समंविन्यस्तौरचितौकर्णौताभ्यांकुंडलशोभांदधतीम् २२ अन्नमयंहिसौम्यमनइतियत्कृ
ष्णंतदन्नस्येत्यादिश्रुत्यनुसारेणश्यामामित्युक्तम् नूपुरैःक्वणद्भ्याम् नुपुरेणपादांगुलीयकानामप्युपलक्षणाद्बहुवचनम् २३ व्यंजितंकैशोरंयौवनोपक्रमोयाभ्याम् समौचवृत्तौच २४ तामाहे
तितयोःसंवादोक्तिःसंबंधदार्ढ्याय अपांगएवपुंखोमूलप्रांतोयस्यकटाक्षस्यबाणस्यतेनस्पृष्टोविद्धःप्रेम्णाउच्चैर्भ्रमंतीभ्रूर्धनुःस्थानीयायस्मिंस्तेन २५ कुतःस्थानादिहागताऽसि हेसतिपुर्याःस
मीपस्थाउपपुरीभूस्तामालक्ष्यकिंकर्तुमिच्छसीत्यर्थः २६ तेतवयेऽनुपथाअनुवर्तिनएतेके एकादशोमहान्भटोबृहद्बलत्वेनवक्ष्यमाणोयेषुदशसु ते बुद्धेर्मनसःपृथगुपादानंबुद्धिपरिचारकेंद्रियस

नानारण्यमृगव्रातैरनाबाधेमुनिव्रतैः ॥ आहूतंमन्यतेपांथोयत्रकोकिलकूजितैः १९ यदृच्छयागतांतत्रददर्शप्रमदोत्तमाम् ॥ भृत्यैर्दशभिरायांतीमेकैकश
तनायकैः २० पंचशीर्षाहिनागुप्तांप्रतीहारेणसर्वतः ॥ अन्वेषमाणामृषभमप्रौढांकामरूपिणीम् २१ सुनासांसुदतींबालांसुकपोलांवराननाम् ॥ सम
विन्यस्तकर्णाभ्यांबिभ्रतींकुंडलश्रियम् २२ पिशंगनीवींसुश्रोणींश्यामांकनकमेखलाम् ॥ पद्भ्यांक्वणद्भ्यांचलतींनूपुरैर्देवतामिव २३ स्तनौव्यंजितकैशो
रौसमवृत्तौनिरंतरौ ॥ वस्त्रांतेननिगूहंतींव्रीडयागजगामिनीम् २४ तामाहललितंवीरःसव्रीडस्मितशोभनाम् ॥ स्निग्धेनापांगपुंखेनस्पृष्टःप्रेमोद्भ्रमद्भ्रुवा
२५ कात्वंकंजपलाशाक्षिकस्यासीहकुतःसति ॥ इमामुपपुरींभीरुकिंचिकीर्षसिशंसमे २६ कएतेनुपथायेतएकादशमहाभटाः ॥ एतावाललनाःसुभ्रूः
कोयंतेहिपुरःसरः २७ त्वंह्रीर्भवान्यस्यथवाग्रमापतिंविचिन्वतीकिंमुनिवद्रहोवने ॥ त्वदंघ्रिकामाप्तसमस्तकामंक्वपद्मकोशःपतितःकराग्रात् २८ नासांव
रोर्वन्यतमाभुविस्पृक्पुरीमिमांवीरवरेणसाकं ॥ अर्हस्यलंकर्तुमदभ्रकर्मणालोकंपरंश्रीरिवयज्ञपुंसा २९ यदेषमापांगविखंडितेंद्रियंसव्रीडभावस्मितवि
भ्रमद्भ्रुवा ॥ त्वयोपसृष्टोभगवान्मनोभवःप्रबाधतेथानुगृहाणशोभने ३० तदाननंसुभ्रुसुतारलोचनंव्यालंबिनीलालकवृंदसंवृतम् ॥ उन्नीयमेदर्शयवल्गु
वाचकंयद्व्रीडयानाभिमुखंशुचिस्मिते ३१

हायतयातत्परिचारकत्वविवक्षया २७ त्वंह्रीःकिंपतिंधर्मंविचिन्वतीअथवाभवानीपतिंशिवंविचिन्वती अथवाकिंवाक्सरस्वतीपतिंब्रह्माणम् रमापतिंविष्णुम् मुनिरिवसंयतासतीकथंभूतंपति
म् त्वदंघ्रिकामेनैवत्वत्कृतयात्वदंघ्रिकामनयैवप्राप्ताःसमस्ताःकामायेनतम् २८ हेवरोरुआसांमध्येत्वमन्यतमाऽपिनसंभवसियतोभुविस्पृक् नहिदेवताभुवंस्पृशंति वीरवरेणमया ननुत्वमक
र्माकथंत्वयासहालंकरोमीतिचेत्तत्राह अदभ्रमनल्पंकर्मत्वत्संगाद्यस्यममतेनस्वतोऽकर्मत्वेनत्वत्संगात्सकर्माभवामीत्यर्थः परंवैकुंठम् २९ यद्यस्मात्तवापांगेनाविखंडितमिंद्रियंमनोयस्यतं
मांमनोभवोबाधते अथतस्मादनुगृहाण सव्रीडंयद्भावेनप्रेम्णास्मितंतेनविभ्रमंतीयाभ्रूस्तयोपसृष्टःप्रेरितः ३० यद्व्रीडयासंमुखंनभवतितदाननमुन्नीयमेदर्शय शोभनेभ्रुवौयस्मिन् सुतारेशोभ
नकनीनिकेलोचनेयस्मिन् व्यालंबिनोदीर्घायेअलकास्तेषांवृंदेनसंवृतम् वल्गूनिवाचकानिवाक्यानियस्मिन् ३१

हेवीरसापितंदृष्ट्वामोहितासतीतमाह ३२ यत्पृष्टंकस्यासीत्यनेनकस्यपुत्रीगोत्रजेतिकात्वामितिचकिंनामासीतितत्राहआत्मनोममपरस्यतवापिकर्तारंसम्यङ्नाविद्मः गोत्रंनामचयत्कृतंभवतितं
चनविद्मः ३३ आत्मनोममशरणमियंपुरीयेननिर्मितातंचनविद्मः३४ यत्पृष्टंकएतेअनुपथाइतितत्राह एतइति ३५ आस्तांनामगोत्रादियदत्रागतोऽसिएतद्दिष्ट्याभद्रंतावत्ग्राम्यानींद्रियग्रा
माह्रॅान् उद्वहिष्यामिसंपादयिष्यामि स्वबंधुभिःसखिभिःसखीभिश्च ३६ समाःसंवत्सरान् मनुष्यदेहप्रवेशाच्छतामित्युक्तम् ३७ प्रवृत्तिस्वभावत्वान्निवृत्तिनिंदापूर्वकंतत्संगमभिनंदतिकमिति
पंचाभिः त्वत्तोऽन्यंकंनुरमये अरतिज्ञंनैष्ठिकम् अकोविदमनिषिद्धसुखत्यागिनम् संपरायोमृत्युस्तदनभिमुखं परलोकचिंताशून्यम् अश्वस्तनविदंश्वइदंकर्तव्यमितीहलोकचिंताशून्यम् अत
एवपशुतुल्यम् ३८अत्रगार्हस्थ्ये प्रजानंदःपुत्रसुखम् अमृतंमोक्षः केवलिनोयतयः ३९ गृहाश्रमइतियदेतत्क्षेमार्हंशरणमाश्रयंवदंति ४० ४१ भोगिभोगयोःसर्पदेहाकारयोस्तवभुजयोर्यन्नस

नारदउवाच ॥ इत्थंपुरंजनंनारीयाचमानमधीरवत् ॥ अभ्यनंदततंवीरंहसंतीवीरमोहिता ३२ नविदामवयंसम्यक्कर्तारंपुरुषर्षभ ॥ आत्मनश्चपरस्यापि
गोत्रंनामचयत्कृतं ३३ इहाद्यसंतमात्मानंविदामनततःपरं ॥ येनेयंनिर्मितावीरपुरीशरणमात्मनः ३४एतेसखायःसख्योमेनरानार्यश्चमानद ॥ सुप्तायांमयि
जागर्तिनागोयंपालयन्पुरीम् ३५ दिष्ट्यागतोसिभद्रंतेग्राम्यान्कामानभीप्ससे ॥ उद्वहिष्यामितांस्तेहंस्वबंधुभिररिंदम ३६ इमांत्वमधितिष्ठस्वपुरींनवमु
खींविभो ॥ मयोपनीतान्गृह्णानःकामभोगान्शतंसमाः ३७ कंनुत्वदन्यंरमयेह्यरतिज्ञमकोविदम् ॥ असंपरायाभिमुखमश्वस्तनविदंपशुम् ३८ धर्मोह्य
त्रार्थकामौचप्रजानंदोमृतंयशः ॥ लोकाविशोकाविरजायान्नकेवलिनोविदुः ३९ पितृदेवर्षिमर्त्यानांभूतानामात्मनश्चह ॥ क्षेम्यंवदंतिशरणंभवोस्मिन्यद्गृहा
श्रमः४० कानामवीरविख्यातंवदान्यंप्रियदर्शनं ॥ नवृणीतप्रियंप्राप्तंमादृशीत्वादृशंपतिं ४१ कस्यामनस्तेभुविभोगिभोगयोःस्त्रियानसज्जेद्भुजयोर्महाभुज
॥ योनाथवर्गाधिमलंघृणोद्धतस्मितावलोकेनचरत्यपोहितुम् ४२ नारदउवाच ॥ इतितौदंपतीतत्रसमुद्यसमयंमिथः ॥ तांप्रविश्यपुरींराजन्मुमुदातेश
तंसमाः ४३ उपगीयमानोललितंतत्रतत्रचगायकैः ॥ क्रीडन्परिवृतःस्त्रीभिर्ह्रदिनीमाविशच्छुचौ ४४ सप्तोपरिकृताद्वारःपुरस्तस्यास्तुद्वेअधः ॥ पृथ
ग्विषयगत्यर्थंतस्यांयःकश्चनेश्वरः ४५ पंचद्वारस्तुपौरस्त्यादक्षिणैकातथोत्तरा ॥ पश्चिमेद्वेअमूषांतेनामानिनृपवर्णये ४६

ज्जेदेवंभूतंकस्याःस्त्रियामनःस्यान्नकस्याअपि योभवानानाथवर्गादीनस्तोमास्तेषामाधिमलमत्यर्थमपोहितुंसर्वत्रचराति केनापोहितुम् घृणयोद्धतोऽतिशायितोयःस्मितपूर्वकोऽवलोकस्तेन ४२
समुद्यसमुदीर्य समाःसंवत्सरान् ४३ तत्रजाग्रदवस्थांसंक्षेपेणाऽऽह उपगीयमानइति सुषुप्ताऽवस्थामाह ह्रदिनींहृदयाकाशंस्वापस्थानम् शुचौनिदाघे ४४ इदानींनवद्वारप्रदर्शनपूर्वकंजाग्र
दवस्थांप्रपंचयति सप्तेतियावदध्यायसमाप्ति तस्याः पुरउपरिकृताद्वारःसप्त वृताइतिपाठेसंवृताः नेत्रेनासिकेश्रोत्रेमुखंचेतिसप्त अधोद्वेद्वारौगुदलिंगे यःकश्चनेति आत्मनःसम्यगविज्ञानाद
।नियतत्वाच्च ४५ तासुसप्तसुपंचद्वारःपौरस्त्याःपूर्वदिग्भवाः ४६

खद्योतवदल्पप्रकाशावामनेत्ररूपा आविःप्रकटंमुखंयस्याःसाबहुप्रकाशादक्षिणनेत्रलक्षणा तस्माद्दक्षिणोर्धआत्मनोवीर्यावत्तरइतिश्रुतेः स्वानुभवाच्चतत्रप्रकाशाधिक्यम्एकत्रसंलग्ने विभ्राजितंरूपम्द्युमत्सखश्चक्षुःसहितः ४७ नलनालशब्दौछिद्रवचनौ तद्वतीनलिनीनालिनीचवामदक्षिणनासिके अत्रापिसंज्ञाभेदादेवकार्यैन्यूनाधिक्यंपूर्ववज्ज्ञेयम् अवधूतोवाय्वाधिष्ठितोघ्राणः सौरभंगधम् ४८ मुख्याप्रधानाआस्यम्आपणोभाषणम्बहूदनश्चित्रमन्नम् बह्वोदनइत्यनुक्तिःपरोक्षवादत्वाय रसज्ञंरसनेंद्रियंविपणोवागिंद्रियंताभ्यामन्वितः ४९ दक्षिणेनेतिनतृतीयाकिंतुदक्षिणस्यांदिशीत्यस्मिन्नर्थेतद्धितोऽयमेनप्रत्ययोऽव्ययसंज्ञःएवमुत्तरेणेतिअयमर्थःपंचानांविषयाणामन्यतोऽनवगतानांप्रकाशायालमितिपंचालंशास्त्रं श्रवणकालेचबलाधिक्याद्दक्षिणकर्णःप्रथमंप्रवर्तते शास्त्रेचप्रथमंश्रोतव्यंकर्मकांडमित्येतावतासाम्येनप्रवृत्तसंज्ञस्यकर्मकांडस्यदक्षिणकर्णेनश्रवणमिष्यते अतस्तदर्थमनुष्ठायापितृभिराहूतः पितृलोकप्रापकंपितृयानंप्रपद्यतेतदने

खद्योताविर्मुखीचप्राग्द्वारावेकत्रनिर्मिते ॥ विभ्राजितंजनपदंयातिताभ्यांद्युमत्सखः ४७ नलिनीनालिनीचप्राग्द्वारावेकत्रनिर्मिते ॥ अवधूतसखस्ताभ्यांविषयंयातिसौरभम् ४८ मुख्यानामपुरस्ताद्द्वास्तयापणबहूदनौ ॥ विषयोयातिपुरराड्रसज्ञविपणान्वितः ४९ पितृहूर्नृपपुर्याद्वार्दक्षिणेनपुरंजनः ॥ राष्ट्रंदक्षिणपंचालंयातिश्रुतधरान्वितः ५० देवहूर्नामपुर्याद्वाउत्तरेणपुरंजनः ॥ राष्ट्रमुत्तरपंचालंयातिश्रुतधरान्वित· ५१ आसुरीनामपश्चाद्द्वास्तयायातिपुरंजनः ॥ ग्रामकंनामविषयंदुर्मदेनसमन्वितः ५२ निर्ऋतिर्नामपश्चाद्द्वास्तयायातिपुरंजनः ॥ वैशसंनामविषयंलुब्धकेनसमन्वितः ५३ अंधावमीषांपौराणांनिर्वाक्पेशस्कृतावुभौ ॥ अक्षण्वतामधिपतिस्ताभ्यांयातिकरोतिच ५४सयर्ह्यंतःपुरगतोविषूचीनंसमान्वितः॥ मोहंप्रसादंहर्षंवायातिजायात्मजोद्भवम् ५५ एवंकर्मसुसंसक्तःकामात्मावंचितोबुधः ॥ महिषीयद्यदीहेततत्तदेवान्ववर्त्तत ५६ क्वचित्पिबंत्यांपिबतिमदिरांमदविह्वलः ॥ अश्नंत्यांक्वचिदश्नातिजक्षत्यांसहजक्षति ५७ क्वचिद्गायतिगायंत्यांरुदत्यांरुदतिक्वचित् ॥ क्वचिद्धसंत्यांहसतिजल्पंत्यामनुजल्पति ५८ क्वचिद्धावतिधावंत्यांतिष्ठंत्यामनुतिष्ठति ॥ अनुशेतेशयानायामन्वास्तेक्वचिदासतीम् ५९ क्वचिच्छृणोतिशृण्वत्यांपश्यंत्यामनुपश्यति ॥ क्वजिज्जिघ्रतिजिघ्रंत्यांस्पृशंत्यांस्पृशतिक्वचित् ६०

नप्रकारेणपितॄणामाह्वानमनेनभवतीतिपितृहूर्दक्षिणकर्णःएवंतद्वैपरीत्येनोत्तरःकर्णोदेवहूः तथाचव्याख्यास्यति“पितृहूर्दक्षिणःकर्णउत्तरोदेवहूःस्मृतः। प्रवृत्तंचनिवृत्तंचशास्त्रंपंचालसंज्ञितं। पितृयानंदेवयानंश्रोत्राच्छुतधराद्व्रजेदि”ति५० ५१ असुराइंद्रियारामास्तेषामियमासुरीशिश्नद्वाः ग्रामकंग्रामस्थजनानांकंसुखंव्यवायंदुर्मदेनगुह्येंद्रियेण ५२ निर्ऋतिर्नामगुदोमृत्युद्वारत्वात्वैशसंमलविसर्गम्लुब्धकेनपायुनातेनोत्क्रांतस्यदुःखप्राप्तेर्लुब्धकसाम्यं ५३ अमीषांमध्येनिर्वाक्पादःपेशस्कृद्धस्तस्तावुभावंधौ छिद्राभावात् स्वतोज्ञानाक्रियाशक्त्यभावाच्च अक्षण्वतामिंद्रियवतांदेहानामधिपतिःपुरंजनः त्वगिंद्रियस्यानुक्तिःसर्वेष्वंतर्भावात् ५४ अंतःपुरंहृदयंगतः विषुचीनंसर्वतोमुखंमनः मोहप्रसादहर्षास्तमःसत्त्वरजःकार्याणि जायाबुद्धिरात्मजाइंद्रियपरिणामास्तदुद्भवम् ५५ ५६ जक्षत्यांभक्षयंत्याम् ५७ ५८ आसतीमासीनाम् ५९ ६०

६१सर्वासंगत्वादिलक्षणाप्रकृतिःस्वभावोवंचितोयस्य सर्वथाप्रकृत्यावंचितइतिवा नेच्छन्न निच्छन् क्लैब्यात्पारवश्यात् ६२ इतिचतुर्थेटीकायांपंचविंशोऽध्यायः॥२५॥षड्विंशेमृगयाव्याजात्स्व
प्रजागरणोक्तितः। सद्बुद्धित्यागयोगाभ्यांसंसृतिःसाप्रपंच्यते १ तदेवमात्मनउपाधिकृतांसुषुप्तावस्थांजाग्रदवस्थांचोक्त्वेदानींस्वप्नावस्थामाह सएकदेतिदशभिः महानिष्वासोधनुःकर्तृत्वभोक्तृ
त्वाद्यभिनिवेशोयस्यसरथमारुह्यपंचप्रस्थंवनमगादितितृतीयेनान्वयः रथंतदानीमेवविधृतंस्वप्नदेहम् जाग्रद्देहस्यशतसंवत्सरोपभोग्यपुरत्वेनोक्तत्वात्पंचज्ञानेंद्रियाण्यश्वायस्य आशुगंशीघ्र
गतिमद्द्वेअहंताममतेईषेदंडिकेयस्य द्वेपुण्यपापेचक्रेयस्यएकंप्रधानमक्षोयस्यत्रयोगुणावेणवोध्वजायस्य पंचप्राणाबंधुराणिबंधनानियस्य १ एकंमनोरश्मिःप्रग्रहोयस्यएकाबुद्धिर्दमनःसूतोय
स्यतंचतंचएकंहृदयंनीडंरथिनउपवेशस्थानंयस्मिन्द्वौशोकमोहौकूबरौयुगबंधनस्थानंयस्यपंचशब्दादयोविषयाःप्रह्रियंतेप्रक्षिप्यंतेयस्मिन् अस्यव्याख्यानंभविष्यतिपंचेंद्रियार्थप्रक्षेपइति
सप्तधातवोवरूथारक्षार्थंचर्माद्यावरणानियस्य पंचकर्मेंद्रियाणिविक्रमागतिप्रकारायस्य २ हैमोपस्करंसौवर्णाभरणम् स्वर्णवर्मा वर्मकवचम् रजोगुणावृतः अक्षयेषुधिः इषुधिर्निषंगः अनंत
वासनाहंकारोपाधिः एकादशोमनोरूपश्चमूनाथःसेनापतिर्यस्य वासनामयस्यमनसः प्रग्रहत्वंसंकल्पविकल्पात्मकस्यबृहद्बलत्वेनवक्ष्यमाणस्यचमूनाथत्वमितिविभागः पंचशब्दादयोविष

क्वचिच्चशोचतींजायामनुशोचतिदीनवत् ॥ अनुहृष्यतिहृष्यंत्यांमुदितामनुमोदते ६१ विप्रलब्धोमहिष्यैवंसर्वप्रकृतिवंचितः ॥ नेच्छन्ननुकरोत्यज्ञःक्लै
ब्यात्क्रीडामृगोयथा ६२ इतिश्रीभा०म०च०स्कंधेपुरंजनोपाख्यानेपंचविंशोध्यायः ॥२५॥ नारदउवाच ॥ सएकदामहेष्वासोरथंपंचाश्वमाशुगम् ॥
द्वीषंद्विचक्रमेकाक्षंत्रिवेणुंपंचबंधुरम् १ एकरश्म्येकदमनमेकनीडंद्विकूबरम् ॥ पंचप्रहरणंसप्तवरूथंपंचविक्रमम् २ हैमोपस्करमारुह्यस्वर्णवर्माक्षये
षुधिः ॥ एकादशचमूनाथःपंचप्रस्थमगाद्वनम् ३ चचारमृगयांतत्रदृप्तआत्तेषुकार्मुकः ॥ विहायजायामतदर्हांमृगव्यसनलालसः ४ आसुरींवृत्तिमाश्रि
त्यघोरात्मानिरनुग्रहः ॥ न्यहनन्निशितैर्बाणैर्वनेषुवनगोचरान् ५ तीर्थेषुप्रतिदृष्टेषुराजामेध्यान्पशून्वने ॥ यावदर्थमलंलुब्धोहन्यादितिनियम्यते ६
यएवंकर्मनियतंविद्वान्कुर्वीतमानवः ॥ कर्मणातेनराजेंद्रज्ञानेननसलिप्यते ७

याःप्रस्थाःसानवोयस्मिंस्तद्वनंभजनीयंदेशमगात् ३ आत्तागृहीताइषवोरागादिरूपाःकार्मुकंचभोगाद्यभिनिवेशरूपंयेन जायांविवेकवतींबुद्धिंविहाय अतदर्हांत्यागानर्हाम् त्यागेहेतुःमृग्यंत
इतिमृगाविषयास्तेषुव्यसनंभोगासक्तिस्तेनलालसाऽतिस्पृहायस्य ४ बाणैरागादिभिः वनेषुभजनीयदशेषु वनगोचरान्भजनीयविषयान् व्यहनदात्मसात्कृतवान् कथापक्षेतुस्पष्टमेव ५ न
न्वासुरींवृत्तिमाश्रित्येतिकिमितिमृगयानिंद्यतेकथापक्षेतावद्राज्ञोविहितैवसाऽध्यात्मपक्षेपिजीवस्यविषयभोगोविहितएवेत्याशंक्याह तीर्थेष्वितित्रिभिः अयंभावः नहिमृगयाविधीयतेरागप्रा
प्तत्वात्किंतुनियम्यतेप्रवृत्तिःसंकोच्यते नियममेवषड्विधंदर्शयति यद्यलमत्यर्थंलुब्धोरागीसन्हन्यात्तर्हितीर्थेषुश्राद्धादिष्वेवतत्रापिप्रातिदृष्टेषुप्रख्यातेष्वेवननित्यश्राद्धादिषुतत्रापिराजैवमे
ध्यानेववनएवयावदुपयोगमेवेतिएवंजीवस्यविषयसेवापियावदुपयोगंनयथेष्टमितिनियमएवेत्यर्थः ६ अतोनावश्यकत्वमित्याह यइतिएवंनियतंकर्मविद्वान् तेनेत्युपलक्षणम् तेनान्येनवाकर्म
णैवमनुष्ठितेनयज्ज्ञानंभवतितेनज्ञानेनहेतुनासोनुष्ठातानलिप्यते ७

अन्यथानियमोल्लंघनेनांतःकरणशुद्ध्यभावात् कर्तृत्वाभिमानमारूढःकर्मभिरनुबद्ध्यतेततश्चगुणप्रवाहेपतितोऽधोव्रजति ८ प्रासंगिकंपरिसमाप्यपुनर्मृगयामेवानुवर्णयाति तत्रेति चित्राबा
जाःपक्षायेषांतैः विप्लवोनाशःकरुणात्मनांकृपालूनांदुःसहः ९ १० तदेवंस्वप्नावस्थादर्शिता इदानींपुनरपिविवेकवत्याबुद्ध्यारममाणस्यपुत्रादिसंततिंप्रपंचयिष्यन्कथासौंदर्यायतस्याःप्रण
यकुपितायाअनुनयंप्रस्तावसहितमाह ततइत्यारभ्ययावदध्यायसमाप्ति एयिवानागतः कृतंस्नानमुचितआहारश्चयेन संविवेशशय्यामाश्रितः ११ १२ गृहमेधिनींसात्त्विकींबुद्धिंराजस्यांबु
द्ध्यांवर्तमानोनापश्यत् १३ वेदिषत्हेप्राचीनबर्हिःअंतःपुरस्त्रियस्तत्सखीःसेश्वरीणांस्वामिनीसहितानां यथापुरेत्यादिपृथग्वाक्यम् १४ व्यंगेचक्रादिहीने१५ १६ निरवस्तारेआस्तरणर

अन्यथाकर्मकुर्वाणोमानारूढोनिबध्यते ।। गुणप्रवाहपतितोनष्टप्रज्ञोव्रजत्यधः ८ तत्रनिर्भिन्नगात्राणांचित्रवाजैःशिलीमुखैः ।। विप्लवोभूद्दुःखितानांदुः
सहःकरुणात्मनाम् ९ शशान्वराहान्महिषान्गवयान्रुरुशल्यकान् ।। मेध्यानन्यांश्चविविधान्विनिघ्नन्श्रममध्यगात् १० ततःक्षुत्तृट्परिश्रांतोनिवृत्तो
गृहमेयिवान् ।। कृतस्नानोचिताहारःसंविवेशगतक्लमः ११ आत्मानमर्हयांचक्रेधूपालेपस्रगादिभिः ।। साध्वलंकृतसर्वांगोमहिष्यामादधेमनः १२ तृ
प्तोहृष्टःसुदृप्तश्चकंदर्पाकृष्टमानसः ।। नव्यचष्टवरारोहांगृहिणींगृहमेधिनीम् १३ अंतःपुरस्त्रियोपृच्छद्विमनाइववेदिषत् ।। अपिवःकुशलंरामाःसेश्वरीणां
यथापुरा ।। नतथैतर्हिरोचंतेगृहेषुगृहसंपदः १४ यदिनस्याद्गृहेमातापत्नीवापतिदेवता ।। व्यंगेरथइवप्राज्ञःकोनामासीतदीनवत् १५ क्ववर्ततेसालल
नामज्जंतंव्यसनार्णवे ।। यामामुद्धरतेप्रज्ञांदीपयंतीपदेपदे १६ ।। रामाऊचुः ।। नरनाथनजानीमस्त्वत्प्रियायद्व्यवस्यति ।। भूतलेनिरवस्तारेशयानांप
श्यशत्रुहन् १७ नारदउवाच ।। पुरंजनःस्वमहिषींनिरीक्ष्यावधुतांभुवि ।। तत्संगोन्मथितज्ञानोवैक्लव्यंपरमंययौ १८ सांत्वयन्श्लक्ष्णयावाचाहृदयेनवि
दूयता ।। प्रेयस्याःस्नेहसंरंभलिंगमात्मनिनाभ्यगात् १९ अनुनिन्येथशनकैर्वीरोनुनयकोविदः ।। पस्पर्शपादयुगलमाहचोत्संगलालिताम् २० पुरं
जनउवाच ।। नूनंत्वकृतपुण्यास्तेभृत्यायेष्वीश्वराःशुभे ।। कृतागःस्वात्मसात्कृत्वाशिक्षादंडंनयुंजते २१ परमोनुग्रहोदंडोभृत्येषुप्रभुणार्पितः ।। बालो
नवेदतत्तान्विबंधुकृत्यममर्षणः २२ सात्वंमुखंसुदतिसुभ्र्वनुरागभारव्रीडाविलंबविलसद्धसितावलोकम् ।। नीलालकालिभिरुपस्कृतमुन्नसंनःस्वानांप्रदर्श
यमनस्विनिवल्गुवाक्यम् २३

हिते १७ अवधूतांत्यक्तदेहादराम् तत्संगेनोन्मथितंव्याकुलंज्ञानंयस्य १८ स्नेहसंरंभःप्रणयकोपस्तस्यलिंगंकुटिलदृष्ट्यादिस्वस्मिन्नलब्धवान् १९ उत्संगमारोप्यलालिताम् २० कृतमागोऽ
पराधोयैस्तेषु आत्मसात्कृत्वाअस्मदधीनोयमितिमत्वाशिक्षार्थंदंडंनकुर्वंतितेभृत्यामंदभाग्याः २१ यतःपरमोनुग्रहोदंडःयस्तुदंडतोविषीदतिसोऽज्ञइत्याह बालइतिबंधुकृत्यंशिक्षाकरणम्
अमर्षणःक्रोधी २२ हेसुदतिहेसुभ्रुहेमनस्विनिसात्वमस्माकंस्वामिन्यतःस्वानांमुखंप्रदर्शय कीदृशम् अनुरागभारेणव्रीडयायोविलंबोमंथरतातेनविलसन्हसितावलोकोयस्मिन् नीलाअलकाए
वालयस्तैरुपस्कृतंभूषितम् उन्नतनासिकम् वल्गुवाक्यंयस्मिंस्तत् २३

हेवीरपत्निवीरस्यममभार्येयस्तेकृतापराधस्तास्मिन्नहंब्राह्मणकुलादन्यत्रान्यस्मिन्सुररिपुदासादितरत्रचदमंदधेदंडंकरोमि किंतुतंविगतभयमुच्चैर्मुदितंत्रिलोक्यामन्यत्रवैलोकत्रयाद्बहिरपिन
पश्यामि मद्भयादेवासौमरिष्यतीत्यर्थः २४ तेवक्त्रमितःपूर्वंकदाचिदपिवितिलकंनपश्यामि संरंभेणकोपावेशेननभीमंभयंकरं अविमृष्टमनुज्ज्वलम् अपेतरागंस्नेहशून्यं तथातेसुजातौशोभनौ
स्तनावपि शोकाश्रुभिरुपहतौनपश्यामि तथाबिंबफलाकारमधरंचविगतःकुंकुमपंकतुल्यस्तांबूलरागोयस्मात्तादृशंनपश्यामि इदानींकुतएवंजातमितिशेषः पाठांतरेएवंभूतंमुखंस्तनौचपश्यन्न
शंनाविंदामीत्यन्वयः विगतःकुंकुमपंकरागोयाभ्यामितिस्तनयोर्विशेषणम् २५ तत्तस्मात्कृतंकिल्बिषमपराधोयेनतस्य किल्बिषमेवाहस्वैरंस्वातंत्र्येणत्वामपृष्ट्वामृगयांगतस्य देवोदेवनंक्रीडा
तांरातिददातीतिदेवरःकांतस्तं कामवेगेनविस्रस्तंगतंपौंस्नंपौरुषंधैर्यंयस्यतं उशतीकामयमाना कृत्येकर्तुंयोग्येऽर्थेकानभजेत २६ इतिश्रीभा०चतुर्थेटीकायांषड्विंशोऽध्यायः॥ २६॥ सप्तविंशोपि
यापुत्राद्यासक्त्याविस्मृतात्मनः। कालकन्याद्युपाख्यानैर्जरारोगाद्युदीर्यते १ तदेवंजीवस्यानुनयादिकथासौंदर्येणात्यंतमुपाधिवश्यत्वमुक्त्वातन्निमित्तांसंसारपरंपरांनिरूपयितुमाह इत्थमि

तस्मिन्दधेदममहंतववीरपत्नियोन्यत्रभूसुरकुलात्कृतकिल्बिषस्तम् ॥ पश्येनवीतभयमुन्मुदितंत्रिलोक्यामन्यत्रवैमुररिपोरितरत्रदासात् २४ वक्त्रंनतेविति
लकंमलिनंविहर्षंसंरंभभीममविमृष्टमपेतरागम् ॥ पश्येस्तनावपिशुचोपहतौसुजातौबिंबाधरंविगतकुंकुमपंकरागम् २५ तन्मेप्रसीदसुहृदःकृतकिल्बि
षस्यस्वैरंगतस्यमृगयांव्यसनातुरस्य ॥ कादेवरंवशगतंकुसुमास्त्रवेगविस्रस्तपौंस्नमुशतीनभजेतकृत्ये २६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपुरंज
नोपाख्यानेषड्विंशोध्यायः २६ ॥ नारदउवाच ॥ इत्थंपुरंजनंसम्यग्वशमानीयविभ्रमैः ॥ पुरंजनीमहाराजरेमेरमयतीपतिम् १ सराजामहिषींराजन्सु
स्नातांरुचिराननाम् ॥ कृतस्वस्त्ययनांतृप्तामभ्यनंददुपागताम् २ तयोपगूढःपरिरब्धकंधरोरहोनुमंत्रैरपकृष्टचेतनः ॥ नकालरंहोबुबुधेदुरत्ययंदिवा
निशेतिप्रमदापरिग्रहः ३ शयानउन्नद्धमदोमहामनामहार्हतल्पेमहिषीभुजोपधिः ॥ तामेववीरोमनुतेपरंयतस्तमोभिभूतोनानिजंपरंचयत् ४

ति अत्रचप्रतिपदंकथंचिदध्यात्मपक्षेऽपियोजयितुंशक्यमेव श्रीनारदेनतुजीवस्यस्त्रीपुरुषवासनादार्ढ्येनविचित्रासंसृतिर्भवतीत्येतावदेवकथातात्पर्यंदर्शितम् क्वचित्पुमान्क्वचिच्चस्त्रीक्वचिन्नो
भयमंदधीः। देवोमनुष्यस्तिर्यग्वायथाकर्मगुणंभवइतिवदता तत्रादौपुंस्त्वेनसंसृतिरध्यायत्रयेणोक्ता ततश्चैकेनाध्यायेनस्त्रीत्वेनसंसृतिंप्रदर्श्येश्वरप्रसादलब्धज्ञानेनमोक्षइत्युक्तम् ततस्तदेवय
थोपयोगंव्याख्यातमितिपंचाध्याय्यारंभः प्रतीयते प्रतिपदमध्यात्मयोजनातुदुर्घटानिष्प्रयोजनाचेतिस्वप्रौढिख्यापनमनादृत्ययथोपयोगमेवव्याख्यास्यामः सध्र्यक्सम्यक् विभ्रमैर्विलासैः १
कृतंस्वस्त्ययनंमंगलंकुंकुमसिंदूरादिभिर्यस्यास्ताम् २ उपगूढःपरिरब्धः परिरब्धाकंधरातस्यायेन रहएकांते अनुमंत्रैरनुकूलैर्गुह्यभाषणैः अपकृष्टाचेतनाविवेकोयस्य कालरंहआयुर्व्ययम् प्रमदै
वपरिग्रहोनज्ञानसाधनंयस्य ३ महार्हतल्पेउत्कृष्टशय्यायांशयानः महिष्याभुजउपधिरुपधानमुच्छीर्षकंयस्यअविसर्गपाठेशयनक्रियाविशेषणम् तांमहिषीमेवपरंपुरुषार्थममन्यत नतुयन्निजं
रूपंब्रह्मतत् तमसाऽज्ञानेनाभिभूतोयतः ४

५ पुत्रानिंद्रियपरिणामान् दुहितृस्तदनंतरंबुद्धिवृत्तीः पुत्रसंख्याचबाहुल्यमात्रविवक्षयादुहितृसंख्यातुपुत्रेभ्योन्यूनत्वेनगार्हस्थ्यसौंदर्यार्थमेवविराट्सम्राट् आयुषोर्धमित्याद्यपिकथासौंदर्यार्थ
मेव ६ पुरंजनकन्यात्वात्पौरंजन्यः हेप्रजापते ७ दारैःपरिणामानंतरंहिताहितचिंताभिःवरैःरुचितविषयभोगैः ८ पुत्राणांपुत्राःकर्माणि पंचालेषुशब्दादिविषयेषु ९ तेषुपुत्रादिषुतेषामपियेरि
क्थहाराःपुत्रास्तेषुच १० ११ युक्तेष्वात्महितेषुकर्मस्वनवहितस्य सवैकालोजरासमयः १२ चंडवेगःसंवत्सरेणावर्तमानेनोपलक्षितः गंधर्वादिवसाः १३ गंधर्व्योरात्रयः तादृशीस्तादृश्यः मै
थुन्योदिवसैर्मिथुनीभूयस्थिताः सिताश्चासिताश्चशुक्लकृष्णपक्षीयाः परिभ्रमणेनसर्वैःकामैःसहविनिर्मितांपुरीमपहरंति १४ प्रजागरःप्राणः १५ विंशत्याचसह १६ स्वसंबंधेस्वसंबंधिनिप्राणे

तथैवंरममाणस्यकामकश्मलचेतसः ॥ क्षणार्धमिवराजेंद्रव्यतिक्रांतंनवंवयः ५ तस्यामजनयत्पुत्रान्पुरंजन्यांपुरंजनः ॥ शतान्येकादशविराडायुषोर्ध
मथात्यगात् ६ दुहितृर्दशोत्तरशतंपितृमातृयशस्करीः ॥ शीलौदार्यगुणोपेताःपौरंजन्यःप्रजापते ७ सपंचालपतिःपुत्रान्पितृवंशविवर्द्धनान् ॥ दारैः
संयोजयामासदुहितृःसदृशैर्वरैः ८ पुत्राणांचाभवन्पुत्राएकैकस्यशतंशतम् ॥ यैर्वैपौरंजनोवंशःपंचालेषुसमेधितः ९ तेषुतद्रिक्थहारेषुगृहकोशानुजीविषु ॥
निरूढेनममत्वेनविषयेष्वन्वबद्धयत १० ईजेचक्रतुभिर्घोरैर्दीक्षितःपशुमारकैः ॥ देवान्पितृन्भूतपतीन्नानाकामोयथाभवान् ११ युक्तेष्वेवंप्रमत्तस्यकु
टुंबासक्तचेतसः ॥ आससादसवैकालोयोप्रियःप्रिययोषिताम् १२ चंडवेगइतिख्यातोगंधर्वाधिपतिर्नृप ॥ गंधर्वास्तस्यबलिनःषष्ट्युत्तरशतत्रयम् १३
गंधर्व्यस्तादृशीरस्यमैथुन्यश्चसितासिताः ॥ परिवृत्त्याविलुंपंतिसर्वकामविनिर्मिताम् १४ तेचंडवेगानुचराःपुरंजनपुरंयदा ॥ हर्त्तुमारेभिरेतत्रप्रत्यषेधत्प्र
जागरः १५ ससप्तभिःशतैरेकोविंशत्याचशतंसमाः ॥ पुरंजनपुराध्यक्षोगंधर्वैर्युयुधेबली १६ क्षीयमाणेस्वसंबंधेएकस्मिन्बहुभिर्युधा ॥ चिंतांपरांजगा
मार्त्तःसराष्ट्रपुरबांधवः १७ सएवपुर्यांमधुभुक्पंचालेषुस्वपार्षदैः ॥ उपनीतंबलिंगृह्णन्स्त्रीजितोनाविदद्भयम् १८ कालस्यदुहिताकाचित्त्रिलोकींवरमि
च्छती ॥ पर्यटंतीनबर्हिष्मन्प्रत्यनंदतकश्चन १९ दौर्भाग्येनात्मनोलोकेविश्रुतादुर्भगेतिसा ॥ यातुष्टाराजर्षयेतुवृतादात्पूरवेवरम् २० कदाचिदटमाना
साब्रह्मलोकान्महींगतम् ॥ वव्रेबृहद्व्रतंमांतुजानतीकाममोहिता २१ मयिसंरभ्यविपुलमदाच्छापंसुदुःसहम् ॥ स्थातुमर्हसिनैकत्रमद्याञ्चाविमुखोमुने २२

१७ सएवमधुभुक्क्षुद्रसुखभोक्ता स्वपार्षदैरिंद्रियैःनाविदन्नालोचितवान् १८ कालस्यदुहिताजराऽस्तितांनप्रत्यनंदतनैच्छत् बर्हिष्मन्हेप्राचीनबर्हिः १९ पूरवेययातिपुत्राय तेनवृतासती
वरमदात् ययातिः शुक्रशापाज्जरांप्राप्यपुत्रानुवाचइमांगृह्णीतेति तांज्येष्ठाश्चत्वारोनजगृहुःपुरुस्तुजगृहे ततोययातिस्तस्मैराज्यंददावितिजरैवादादित्युक्तम् २० साजरा बृहद्व्रतंनैष्ठिकम्
२१ प्रत्याख्यातवतिमयिसंरभ्यक्रोधंकृत्वानैकत्रस्थातुमर्हसीतिशापमदात् २२

आधयोव्याधयश्चयवनास्तेषामीश्वरंभयनामानंवव्रे २३ हेवीरत्वामीप्सितंपतिंवृणेनारिष्यतिननश्यति २४ लोकतोवेदतश्चयद्देयत्वेनग्राह्यत्वेनचोपनतंप्राप्तंतद्याच्यमानंयोनददातियश्चदीय
यमानंनेच्छतिनगृह्णाति इमौद्वौकर्मभूतावनुशोचंतिसंतः २५ पुरुषेणकर्तव्योधर्मःपौरुषः २६ वेदगुह्यंमरणम् तद्धिप्राणिनांवैराग्यानुदयायदेवैर्गोप्यते २७ तुभ्यंतव आत्मसमाधिनाज्ञानदृ
ष्ट्या याच्यमानोऽयंलोकस्त्वांनेच्छति २८ अतोऽव्यक्तगतिःकुतःप्राप्तेत्यलक्षितगतिःसतीलोकमाक्रम्यभुंक्ष्व एवंसर्वोपिलोकस्तवपतिःस्यादित्यर्थःनचैवंत्वयाशंकनीयंप्रतिकूलांमांलोकोह
निष्यतीति यस्मात्त्वमेवप्रजानाशंकरिष्यसीत्याह याहीति यामदीयायवनपृतनातयायुक्ता २९ किंचप्रज्वारइति मारकोवैष्णवोज्वरःमाहेश्वरस्यव्याध्यंतःपातित्वात् भीमाघोराःसैनिका

ततोविहतसंकल्पाकन्यकायवनेश्वरम् ॥ मयोपदिष्टमासाद्यवव्रेनाम्नाभयंपतिम् २३ ऋषभंयवनानांत्वांवृणेवीरेप्सितंपतिम् ॥ संकल्पस्त्वयिभूतानांकृ
तःकिलनरिष्यति २४द्वाविमावनुशोचंतिबालावसदवग्रहौ ॥ यल्लोकशास्त्रोपनतंनरातिनतदिच्छति २५ अथोभजस्वमांभद्रभजतींमेदयांकुरु ॥ एतावा
न्पौरुषोधर्मोयदार्तानननुकंपते २६ कालकन्योदितवचोनिशम्ययवनेश्वरः ॥ चिकीर्षुर्देवगुह्यंससस्मितंतामभाषत २७ मयानिरूपितस्तुभ्यंपतिरात्म
समाधिना ॥ नाभिनंदतिलोकोयंत्वामभद्रामसंमताम् २८ त्वमव्यक्तगतिर्भुंक्ष्वलोकंकर्मविनिर्मितम् ॥ याहिमेपृतनायुक्ताप्रजानाशंप्रणेष्यसि २९
प्रज्वारोयंममभ्रातात्वंचमेभगिनीभव ॥ चराम्युभाभ्यांलोकेस्मिन्नव्यक्तोभीमसैनिकः ३० ॥ इतिश्रीभा०म०च०स्कंधेपुरंजनोपाख्यानेसप्तविंशोऽध्यायः
॥२७॥ नारदउवाच ॥ सैनिकाभयनाम्नोयेबार्हिष्मन्दिष्टकारिणः ॥ प्रज्वारकालकन्याभ्यांविचेरुरवनीमिमां १ तएकदातुरभसापुरंजनपुरींनृप ॥ रुरुधुर्भौ
मभोगाढ्यांजरत्पन्नगपालिताम् २ कालकन्यापिबुभुजेपुरंजनपुरंबलात् ॥ ययाभिभूतःपुरुषःसद्योनिःसारतामियात् ३ तयोपभुज्यमानावैयवनाःसर्व
तोदिशम् ॥ द्वार्भिःप्रविश्यसुभृशंप्रार्दयन्सकलांपुरीम् ४ तस्यांप्रपीड्यमानायामभिमानीपुरंजनः ॥ अवापोरुविधांस्तापान्कुटुंबीममताकुलः ५ कन्यो
पगूढोनष्टश्रीःकृपणोविषयात्मकः ॥ नष्टप्रज्ञोहृतैश्वर्योगंधर्वयवनैर्बलात् ६ विशीर्णांस्वपुरींवीक्ष्यप्रतिकूलाननादृतान् ॥ पुत्रान्पौत्रानुगामात्यान्जायां
चगतसौहृदाम् ७

यस्य ३० इतिचतुर्थेटीकायांसप्तविंशोऽध्यायः २७ अष्टाविंशेतुवैदर्भ्याख्यानेमस्त्रीविचिंतया । स्त्रीत्वंप्राप्तस्यदैवेनकदाचिन्मुक्तिरुच्यते १ इदानींतुपुरंजनस्यपुंदेहत्यागपूर्वकंस्त्रीत्वप्रकारमाह
सैनिकाइत्यादिराजसिंहस्यवेश्मनीत्यंतेन दिष्टंदैवंकुर्वत्यधिकुर्वतीतितथा मृत्योरादेशकारिणइतिवा १ जरत्पन्नगेनजीर्णप्राणेनपालिताम् २ ३ द्वार्भिश्चक्षुरादिभिःरोगरूपेणप्रविश्य ४
५ कन्ययाजरयोपगूढःसंस्तत्प्रातिक्रियांनलेभेइतितृतीयेनान्वयःहृतैश्वर्यउत्थानादिष्वशक्तः ६ प्रतिकूलाननपेक्षितविषयप्रापणान् अनादृतानादरमकुर्वाणान् स्वाधीनत्वाभावात् अनुगाइं
द्रियाणि अमात्याइंद्रियदेवाः गतसौहृदामध्यवसायाभावात् ७

कन्ययाजरयाग्रस्तम् पंचालान्विषयान् अरिभिर्व्याध्यादिभिर्दूषितान् ८ कालकन्ययाहेतुभूतया यातयामान्निःसारानपिकामानभिलषन् विगताआत्मनोगतिःपारलौकिकीऐहिकःपुत्रादि
स्नेहश्चयस्यसः गतिःस्नेहादितिवापाठः सराजापुरंजनोहातुंप्रचक्रमेउपक्रांतवानितिद्वयोरन्वयः ९ अनिकामतोऽनिच्छायाऽपि १० ११ सपरिच्छदोभृत्यवर्गसहितः कुटुंबेनदीव्यतीतिकौ
टुंबिकःकुटुंबिन्या संधिर्नात्रविवक्षितः सान्वयःपुत्रादिसहितः १२ यवनैरुपरुद्धान्यायतनानियस्यसपुरपालः १३ पुरुबहुकृच्छ्रंतेनउरुर्वेपथुर्यस्य वृक्षकोटरादिवसर्पः १४ कंठेउपरुद्धोरुरो
दधुरघुरध्वानिंचकार १५ दुहित्रादीन्दध्यावित्युत्तरेणान्वयः जामयोऽत्रस्नुषाः स्वत्वमात्रेणावशिष्टम् भोगस्तुप्रागेवक्षीणः १६ १७ ध्यानमेवाह लोकांतरमिति १८ अनाशिते

आत्मानंकन्ययाग्रस्तंपंचालानरिदूषितान् ॥ दुरंतांचिंतामापन्नोनलेभेतत्प्रतिक्रियाम् ८ कामानभिलषन्दीनोयातयामांश्चकन्यया ॥ विगतात्मगतिस्ने
हःपुत्रदारांश्चलालयन् ९ गंधर्वयवनाक्रांतांकालकन्योपमर्दिताम् ॥ हातुंप्रचक्रमेराजातांपुरीमनिकामतः १० भयनाम्नोग्रजोभ्राताप्रज्वारःप्रत्युपस्थितः
॥ ददाहतांपुरींकृत्स्नांभ्रातुःप्रियचिकीर्षया ११ तस्यांसंदह्यमानायांसपौरःसपरिच्छदः ॥ कौटुंबिकःकुटुंबिन्याउपातप्यतसान्वयः १२ यवनोपरुद्धा
यतनोग्रस्तायांकालकन्यया ॥ पुर्यांप्रज्वारसंसृष्टःपुरपालोन्वतप्यत १३ नशेकेसोवितुंतत्रपुरुकृच्छ्रोरुवेपथुः ॥ गंतुमैच्छत्ततोवृक्षकोटरादिवसानलात्
१४ शिथिलावयवोयर्हिगंधर्वैर्हृतपौरुषः ॥ यवनैररिभीराजन्नुपरुद्धोरुरोदह १५ दुहितॄःपुत्रपौत्रांश्चजामिजामातृपार्षदान् ॥ स्वत्वावशिष्टंयत्किंचि
द्गृहकोशपरिच्छदम् १६ अहंममेतिस्वीकृत्यगृहेषुकुमतिर्गृही ॥ दध्यौप्रमदयादीनोविप्रयोगउपस्थिते १७ लोकांतरंगतवतिमय्यनाथाकुटुंबिनी ॥
वर्तिष्यतेकथंत्वेषाबालकाननुशोचती १८ नमय्यनाशितेभुंक्तेनास्नातेस्नातिमत्परा ॥ मयिरुष्टेसुसंत्रस्ताभर्त्सितेयतवाग्भयात् १९ प्रबोधयतिमावि
ज्ञंव्युषितेशोककर्शिता ॥ वर्त्मैतद्गृहमेधीयंवीरसूरपिनेष्यति २० कथंनुदारकादीनादारकीर्वापरायणाः ॥ वर्तिष्यंतिमयिगतेभिन्ननावइवोदधौ ॥
२१ एवंकृपणयाबुद्ध्याशोचंतमतदर्हणं ॥ ग्रहीतुंकृतधीरेनंभयनामाभ्यपद्यत २२ पशुवद्यवनैरेषनीयमानःस्वकंक्षयम् ॥ अन्वद्रवन्ननुपथाःशोचंतो
भृशमातुराः २३ पुरींविहायोपगतउपरुद्धोभुजंगमः ॥ यदातमेवानुपुरीविशीर्णाप्रकृतिंगता २४ विकृष्यमाणःप्रसभंयवनेनबलीयसा ॥ नाविंदत्त
मसाविष्टःसखायंसुहृदंपुरः २५

ऽभोजितेभर्त्सितेभर्त्सनेकृतेयतवाग्भवति १९ अविज्ञमविवेकिनंमाम् व्युषितेदेशांतरंगते गृहमेधीयंवर्त्मगृहधर्ममपिकिंनेष्यत्यनुवर्तयिष्यतियुक्तमेतत् यतोवीरसूःपुत्रवती किंवामद्विर
हमसहमानामरिष्यत्येवेत्यर्थः २० नविद्यतेपरमयनमाश्रयोयेषांतेऽपरायणाःपुत्राःकन्याश्च यद्वा पराश्रयाःकन्याः भिन्नानौर्यैषां २१ अतदर्हणंवस्तुतस्तस्यब्रह्मत्वात् २२ एषयदाक्षयंस्था
नंनीयमानस्तदानुपथाःप्राणाइंद्रियाणिच तथाचश्रुतिः “ तमुत्क्रामंतंप्राणोऽनूत्क्रामतिप्राणमनूत्क्रामंतंसर्वेप्राणाअनूत्क्रामंतीति ” २३ प्रकृतिंमहाभूतात्मताम् २४ नाविंदन्नसस्मार पुरः
पूर्वसखायंसंतमीश्वरम् २५

अदयालुनाकाम्यकर्मसुयेसंज्ञप्ताहताःअमीवंपापंक्रौर्यंवा २६ शाश्वतीःसमाआर्तिमनुभूय २७ अंतकालेतांभार्यामेवमनसागृह्णन्स्मरन्ननंतरंविदर्भस्यवेश्मनिप्रमदोत्तमाबभूव अतःपरमस्मिन् प्रकरणेएतावदेवप्रकृतोपयोगिविवक्षितम् स्त्रीध्यानेनस्त्रीत्वंप्राप्तावपिपातिव्रताध्यानेनपूर्वादृष्टेनचधार्मिकाद्विदर्भाज्जन्माभूत् धार्मिकसंगेनचविशुद्धस्यभागवतेनमलयध्वजेनसंगोभूत् ततोविष्णुभक्तिस्ततोवैराग्यंततस्तमेवभर्तृरूपंगुरुंपातिव्रत्यधर्मेणभजतोभगवत्प्रसादलब्धज्ञानेनमोक्षइति अन्यत्तुकथालंकारमात्रंतथापिकिंचिद्वृत्तिसामान्येनेहयोजयिष्यामःविदर्भस्यविशिष्टदर्भोपलक्षितस्यकर्मठस्यराजसिंहस्य धर्मेणहिप्रजापालनेनयज्ञादिनाचक्षत्रियाराजंते तेषुश्रेष्ठस्यवेश्मनि २८ मलयोपलक्षितेदक्षिणदेशेध्वजइवदर्शनीयः सहिश्रीविष्णुभक्तप्रधानोदेशः तत्रमुख्योमहाभागवतइत्यर्थःपंडानिश्चयबुद्धिस्तामर्हतीतिपांड्यःसउपयेमेपुरंजनोभागवतसंगंप्राप्तइत्यर्थः २९ आत्मजांश्रीकृष्णसेवारुचिम् तत्संगेनभगवद्धर्मेरुचिरभूदित्यर्थःआसितस्यश्रीकृष्णस्येक्षणंययाताम् यवीयसःसप्तसुतान् “श्रवणंकीर्तनंविष्णोःस्मरणंपादसेवनम्। अर्चनंवंदनंदास्यमि”तिभक्तिप्रकारान् सख्यात्मनिवेदनयोस्त्वंपदार्थज्ञानोत्तरकालत्वात्तस्यचभगवतैवोत्तरत्रोपदेक्ष्यमाणत्वादिदानीमनुत्पत्तेःसप्तेत्युक्तम् भगवद्धर्मरुच्यातच्छ्रवणकीर्तनादिकंजातमित्यर्थः द्राविडभूमिपालकान् द्राविडभूमिर्हिश्रवणादिभक्तिभिरेवसुरक्षितास्तीतिप्रसिद्धम् ३०अर्बुदमिति श्रवणादीनांप्रत्येकमनेकेप्रकाराअभवान्नित्यर्थः तदुक्तम् “भक्तियोगोबहुविधोमार्गैर्भामिनिभाव्यत”इति येषांवंशधरैःयतःप्रवृत्तैःसंप्रदायभेदैःकृत्स्नामहीमन्वंतरंततःपरंचभोक्ष्यतेविद्याकामकर्मभ्योऽपिरक्षिष्यते ३१ अगस्त्यःअगानिनिष्क्रियानिगात्राणिस्त्यायतिसंघातयतीत्यगस्त्योमनःसप्राक्प्रथमजातांदुहितरंकृष्णसेवारुचिमुपयेमे तस्यमनःकृष्णेदृढांरतिंबबंधेत्यर्थःधृतानिशमदमादीनिव्रतानिययातांरतिम् दृढेभ्यःसत्यलोकादिभोगेभ्योऽपिच्युतस्तद्दुहितःकृष्णरताविहामुत्रभोगविरागोजातइत्यर्थःसएवोपशमात्मकत्वान्मुनिः कथंभूतःइध्मवाहआत्मजोयस्यसः “तद्विज्ञानार्थंसगुरुमेवाभिगच्छेत्समित्पाणिःश्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठमि”त्यादिश्रुतिप्रसिद्धासमिद्वहनोपलक्षितागुरूपसत्तिर्वैराग्यादभूदित्यर्थः नह्यविरक्तस्यगुरूपसत्तिःसंभवति कथापक्षेयथाश्रुतमेव ३२ क्ष्मांविभज्यतत्रश्रवणादिभक्तिभेदंव्यवस्थाप्य ३३ इदानींपुरंजनस्यस्त्रीभावंप्राप्तस्यसर्वतोविरक्तस्यपतिरेवगुरुःस्त्रीणामितिवचनात्पतिसेवयागुरुशुश्रूषाप्रकारंदर्शयितुमाह हित्वेत्यादिना मनोदधइत्यंतेनग्रंथेन मदयतीतिमदिरमीक्षणंयस्याः ३४ तत्रचंद्रवसाद्यानद्यस्तासांपुण्यैःसलिलैरुभयत्रांतर्बहिश्चात्मनोमलंक्षालयंस्तपआस्थितइत्युत्तरेणान्वयः ३५

तंयज्ञपशवोनेनसंज्ञप्तायेऽदयालुना ॥ कुठारैश्चिच्छिदुःक्रुद्धाःस्मरंतोमीवमस्यतत् २६ अनंतपारेतमसिमग्नोनष्टस्मृतिःसमाः ॥ शाश्वतीरनुभूयार्तिंप्रमदासंगदूषितः २७ तामेवमनसागृह्णन्बभूवप्रमदोत्तमा ॥ अनंतरंविदर्भस्यराजसिंहस्यवेश्मनि २८ उपयेमेवीर्यपणांवैदर्भींमलयध्वजः ॥ युधिनिर्जित्यराजन्यान्पांड्यःपरपुरंजयः २९तस्यांसजनयांचक्रेआत्मजामसितेक्षणाम् ॥ यवीयसःसप्तसुतान्सप्तद्राविडभूभृतः ३०एकैकस्याभवत्तेषांराजन्नर्बुदमर्बुदम् ॥ भोक्ष्यतेयद्वंशधरैर्महीमन्वंतरंपरम् ३१ अगस्त्यःप्राग्दुहितरमुपयेमेधृतव्रताम् ॥ यस्यांदृढच्युतोजातइध्मवाहात्मजोमुनिः ३२ विभज्यतनयेभ्यःक्ष्मांराजर्षिर्मलयध्वजः ॥ आरिराधयिषुःकृष्णंसजगामकुलाचलम् ३३ हित्वागृहान्सुतान्भोगान्वैदर्भीमदिरेक्षणा ॥ अन्वधावतपांड्येशंज्योत्स्नेवरजनीकरम् ३४ तत्रचंद्रवसानामताम्रपर्णीवटोदका ॥ तत्पुण्यसलिलैर्नित्यमुभयत्रात्मनोमृजन् ३५

अस्यतेभूमौक्षिप्यतइत्यष्टिर्बीजं ३६ ३७ विद्ययोपासनयापक्वकषायोदग्धकामादिवासनः युयुजेआत्मनोब्रह्मतांभावयामास अक्षाणींद्रियाणि अनिलःप्राणः आशयश्चित्तम् विजिताक्षादयोयेन ३८ आस्तेस्मवर्षशतमितिज्ञानस्यदुःसाधनतांदर्शयति अतएवहरौभक्तिंकृतवानित्याह वासुदेवेरतिमुद्वहन्नन्यद्देहादिकंनवेद ३९ सएवंवर्तमानआत्मन्यात्मानंविद्वानन्यस्मादुपरराम कथंविद्वान् व्यतिरिक्ततयादेहादिव्यतिरिक्तत्वेन कुतः व्यापकतयादेहादिप्रकाशकत्वेननतुदेहाद्याकारोविमर्शएतत्प्रकाशयतिनतुनिराकारआत्माअतआह आमर्शस्यापिसाक्षिणम् अयंभावःआमर्शोनामांतःकरणवृत्तिःसाचजडत्वादात्मप्रकाश्यैवेति यथास्वप्नेममेदंशिरश्छिन्नमित्यादिप्रतीतौतद्व्यतिरिक्तमात्मानंवेत्तितद्वत् ४० केनविद्वांस्तत्राह साक्षाद्धरिरेवयोगुरुस्तेनोक्तेनसर्वतोमुखंयथातथास्फुरतानवच्छिन्नेनज्ञानेन ४१ तदेवाह परइतिब्रह्मैवाहंनसंसारीतिब्रह्मण्यात्मनईक्षणेशोकादिनिवृत्तिःअहमेवब्रह्मेत्यात्मनिब्रह्मणईक्षणेब्रह्मपारो

कंदाष्टिभिर्मूलफलैःपुष्पपर्णैस्तृणोदकैः ॥ वर्त्तमानःशनैर्गात्रकर्षणंतपआस्थितः ३६ शीतोष्णवातवर्षाणिक्षुत्पिपासेप्रियाप्रिये ॥ सुखदुःखेइतिद्वंद्वान्यजयत्समदर्शनः ३७ तपसाविद्ययापक्वकषायोनियमैर्यमैः ॥ युयुजेब्रह्मण्यात्मानंविजिताक्षानिलाशयः ३८ आस्तेस्थाणुरिवैकत्रदिव्यंवर्षशतंस्थिरः ॥ वासुदेवेभगवतिनान्यद्वेदोद्वहन्रतिम् ३९ सव्यापकतयात्मानंव्यतिरिक्ततयात्मनि ॥ विद्वान्स्वप्नइवामर्शसाक्षिणंविररामह ४० साक्षाद्भगवतोक्तेनगुरुणाहरिणानृप ॥ विशुद्धज्ञानदीपेनस्फुरताविश्वतोमुखम् ४१ परेब्रह्मणिचात्मानंपरंब्रह्मतथात्मनि ॥ वीक्षमाणोविहायेक्षामस्मादुपररामह ४२ पतिंपरमधर्मज्ञंवैदर्भीमलयध्वजम् ॥ प्रेम्णापर्यचरद्धित्वाभोगान्सापतिदेवता ४३ चीरवासाव्रतक्षामावेणीभूतशिरोरुहा ॥ बभावुपपतिंशांताशिखाशांतमिवानलम् ४४ अजानतीप्रियतमंयदोपरतमंगना ॥ सुस्थिरासनमासाद्ययथापूर्वमुपाचरत् ४५ यदानोपालभेतांघ्रावूष्माणंपत्युरर्चती ॥ आसीत्संविग्नहृदयायूथभ्रष्टामृगीयथा ४६ आत्मानंशोचतीदीनमबंधुंविक्लवाश्रुभिः ॥ स्तनावासिच्यविपिनेसुस्वरंप्ररुरोदसा ४७ उत्तिष्ठोत्तिष्ठराजर्षेइमामुदधिमेखलाम् ॥ दस्युभ्यःक्षत्रबंधुभ्योबिभ्यतींपातुमर्हसि ४८ एवंविलपतीबालाविपिनेनुगतापतिम् ॥ पतितापादयोर्भर्तूरुदंत्यश्रूण्यवर्त्तयत् ४९ चितिंदारुमयींचित्वातस्यांपत्युःकलेवरम् ॥ आदीप्यचानुमरणेविलपंतीमनोदधे ५० तत्रपूर्वतरःकश्चित्सखाब्राह्मणआत्मवान् ॥ सांत्वयन्वल्गुनासाम्नातामाहरुदतींप्रभो ५१

क्ष्यनिवृत्तिः अतोव्यतिहारेणेक्षमाणोस्मात्संसारादुपरराम नन्वेवमपिजीवस्यकुतोब्रह्मत्वापत्तिः ईक्षणस्यैवव्यवधायकत्वादित्याशंक्याह ईक्षांविहायदग्धेंधनानलवत्तस्याःस्वयमेवोपशांतेरितिभावः ४२ ४३ उपपतिंपत्युःसमीपेयद्वापत्युःकिंचिन्मात्रंन्यूना तत्समानासतीबभावित्यर्थः उपोधिकेचेतिकर्मप्रवचनीयस्तद्योगेचद्वितीया शांतमंगारावस्थमनलमुपशांताशुद्धाज्वालायथाभवतितद्वत् ४४ तदानीमपिसुस्थिरमासनंयस्य अतएवाजानतीयदातदायथापूर्वमसेवत ४५ पत्युरंघ्रिमर्चयंतीयदातस्मिन्नंघ्रावूष्माणंनापश्यत् ४६ अबंधुंपतिरहितम् अश्रुभिरासिच्य ४७ क्षत्रबंधुभ्योऽधार्मिकक्षत्रियेभ्योपि ४८ अवर्तयत्प्रवर्तयामास ४९ तस्यांनिधायाग्निदानेनादीप्यच ५० पूर्वतरोनादिरीश्वरःसखा द्वासुपर्णेतिश्रुतेः साम्नाप्रियवाक्येनसंबोधयन् ५१

यस्ययंशोचसि अग्रेसृष्टेःपूर्वं विचचर्थह मयिस्थितत्वेनसख्यसुखमनुभूतवानसि ५२ ननुनाहमावयोःसख्यंसहचरत्वंचजानामीतिचेत्तत्राह यद्यपिमांनजानासितथाप्यात्मानंत्वामाविज्ञातस
खमविज्ञातः कश्चिन्मेसखाआसीदित्येवंकिंस्मरसि सखइतिपुंस्त्वनिर्देशःप्राक्तनपुंस्त्वस्मरणायसख्यंस्मारयन्स्वावियोगकृतमनर्थमाह हित्वेतिसार्द्धैःषड्भिः पदंस्थानं ५३ हंसौशुद्धौ मान
संहृदयमयनंययोः कथापक्षेमानससरसिस्थितौपक्षिणावभूतांजातौ ओकोगृहम् अंतराविनैव वाशब्दएवार्थे सहस्रपरिवत्सरान्महाप्रलयोयावत् ५४ हेबंधोग्राम्येसुखेमतिर्यस्य स्त्रियामा
यया ५५ पंचशब्दादयआरामाउपवनानियस्मिन् नवद्वाराणिप्राणच्छिद्राणियस्मिन् एकःप्राणःपालोयस्मिन् त्रीणिपृथिव्यप्तेजांसिकोष्ठानिप्राकारायस्मिन्षट्ज्ञानेंद्रियमनांसिकुलान्य
भीष्टविषयसमर्पकावणिजोयस्मिन् पंचविपणाहट्टाःकर्मेंद्रियाणियस्मिन् पंचभूतानिप्रकृतिरुपादानकारणंयस्य स्त्रीबुद्धिरेवधवःपतिःस्वामिनीयस्मिन् ५६ स्वयमेवेमंश्लोकंव्याचष्टे पंचेंद्रिया
र्थाइति षट्कुलमितिषट्त्वमेकपालमितिचस्पष्टत्वान्नव्याख्यातम् ५७ भूतान्येवाव्ययाप्रकृतिरुपादानंयस्य स्त्रीधवमित्यस्यव्याख्यानंशक्तिरधीशायस्य तद्वशःसन्नित्यर्थः ५८ स्पृष्टोभि

ब्राह्मणउवाच ॥ कात्वंकस्यासिकोवायंशयानोयस्यशोचसि ॥ जानासिकिंसखायंमांयेनाग्रेविचचर्थह ५२ अपिस्मरसिचात्मानमविज्ञातसखंसखे ॥
हित्वामांपदमन्विच्छन्भौमभोगरतोगतः ५३ हंसावहंचत्वंचार्यसखायौमानसायनौ ॥ अभूतामंतरावौकःसहस्रपरिवत्सरान् ५४ सत्वंविहायमांबंधो
गतोग्राम्यमतिर्महीम् ॥ विचरन्पदमद्राक्षीःकयाचिन्निर्मितंस्त्रिया २५ पंचाराममंनवद्वारमेकपालंत्रिकोष्ठकम् ॥ षट्कुलंपंचविपणंपंचप्रकृतिस्त्रीधवम्
५६ पंचेंद्रियार्थाआरामाद्वारःप्राणानवप्रभो ॥ तेजोबन्नानिकोष्ठानिकुलमिंद्रियसंग्रहः ५७ विपणस्तुक्रियाशक्तिर्भूतप्रकृतिरव्यया ॥ शक्त्यधीशःपुमां
स्त्वत्रप्रविष्टोनावबुद्ध्यते ५८ तस्मिंस्त्वंरामयास्पृष्टोरममाणोश्रुतस्मृतिः ॥ तत्संगादीदृशींप्राप्तोदशांपापीयसींप्रभो ५९ नत्वंविदर्भदुहितानायंवीरःसु
हृत्तव ॥ नपतिस्त्वंपुरंजन्यारुद्धोनवमुखेयया ६० मायाह्येषामयासृष्टायत्पुमांसंस्त्रियंसतीम् ॥ मन्यसेनोभयंयद्वैहंसौपश्यावयोर्गतिम् ६१ अहंभवान्न
चान्यस्त्वंत्वमेवाहंविचक्ष्वभो ॥ ननौरश्यंतिकवयाश्छिद्रंजातुमनागपि ६२ यथापुरुषआत्मानमेकमादर्शचक्षुषोः ॥ द्विधाभूतमवेक्षेततथैवांतरमाव
योः ६३ एवंसमानसोहंसोहंसेनप्रतिबोधितः ॥ स्वस्थस्तद्व्यभिचारेणनष्टामापपुनःस्मृतिम् ६४

भूतः अतोनविद्यतेश्रुतेब्रह्मत्वेस्मृतिर्यस्य ५९ तत्त्वमुपदिशति नत्वमितिचतुर्भिः सुहृत्पतिःनवद्वारेपुरेययारुद्धोऽसितस्याः ६० पुमांसंपूर्वजन्मनि यदमन्यथा इदानींचसतींश्रेष्ठांस्त्रियं
यन्मन्यसेएषामाया यतउभयमपिवस्तुतोनास्ति यस्मादावांहंसौशुद्धौ नौआवयोर्वक्ष्यमाणांगतिंस्वरूपंपश्य ६१ तत्वंपदार्थयोश्चिदंशेनैक्यमाह अहमेवभवान् उपचारंवारयति
नचान्यइति व्यतिहारोपदेशउक्ताभिप्रायःछिद्रमंतरम् ६२ तर्हिकथमावयोरज्ञत्वसर्वज्ञत्वादिधर्मभेदस्तत्राह यथेति आत्मानंदेहमादर्शेनिर्मलंमहांतंस्थिरंचावेक्षेत परस्यचक्षुषिच
तद्विपरीतम् विद्याविद्योपाधिकृतोधर्मभेदइत्यर्थः ६३ एवममुनाप्रकारेणसमानसोहंसःक्षेत्रज्ञोहंसेनपरमात्मनाबोधितः सन्स्वस्यआत्मनिस्थितःसंश्चिरंध्यात्वातद्व्यभिचारेणेश्वरवियो
गेनविषयाभिलाषबुद्ध्यानष्टांस्मृतिमहंब्रह्मास्मीतिज्ञानंपुनः प्राप्तवान् ६४

कथामात्रमितिबुद्धिंवारयति बर्हिष्मन्निति पारोक्ष्येणराजकथामिषेण तत्रहेतुः यद्यस्मात्हेबर्हिष्मन्प्राचीनबर्हिः एतद्राजकथामिषेणात्मकथाप्रदर्शितायस्माद्देवःश्रीनारायणःपरोक्षप्रियः साक्षादात्मज्ञानकथनेनतत्रचेतसिकथानायातीतिभावः ६५ इतिश्रीभा०म०चतुर्थ०टीकायामष्टाविंशतितमोध्यायः ॥२८॥ ऊनत्रिंशेपरोक्षार्थव्याख्यानेनोपसंहृतम् । स्त्रीसंगतोभवस्त्वीशसंगान्मुक्तिरितिस्फुटम् १ कवयोध्यात्मविदः १ व्यनक्तिलिंपति चेतनीकरोतीत्यर्थः यद्वा व्यनक्तिप्रकटयति ततश्चस्वकर्मणापुरंजनयतीतिपुरंजनपदंव्याख्यातंभवति एकव्याादयःपादायस्य २ अविज्ञातशब्देनाह्वतोव्याहृतउक्तोयःसईश्वरः अविज्ञातनामनिरुक्तिः यद्यस्मात्पुंभिर्नामादियोगेननविज्ञायते ३ तत्रतेषुपुरेषुमध्ये ४ अक्षभिरिंद्रियैः ५ पंचवृत्तित्वात्पंचशिराःसर्पइव

बर्हिष्मन्नेतदध्यात्मंपारोक्ष्येणप्रदर्शितम् ॥ यत्परोक्षप्रियोदेवोभगवान्विश्वभावनः ६५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपुरंजनोपाख्यानेऽष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥ प्राचीनबर्हिरुवाच ॥ भगवंस्तेवचोस्माभिर्नसम्यगवगम्यते ॥ कवयस्तद्विजानंतिनवयंकर्ममोहिताः १ नारदउवाच ॥ पुरुषंपुरंजनंविद्याद्यद्व्यनक्त्यात्मनःपुरम् ॥ एकद्वित्रिचतुष्पादंबहुपादमपादकम् २ योविज्ञाताहृतस्तस्यपुरुषस्यसखेश्वरः॥ यन्नविज्ञायतेपुंभिर्नामाभिर्वाक्रियागुणैः ३ यदाजिघृक्षन्पुरुषःकार्त्स्न्येनप्रकृतेर्गुणान् ॥ नवद्वारंद्विहस्तांघ्रितत्रामनुतसाध्विति ४ बुद्धिंतुप्रमदांविद्यान्ममाहमितियत्कृतम् ॥यामधिष्ठायदेहेस्मिन्पुमान्भुंक्तेक्षभिर्गुणान् ५ सखायइंद्रियगणाज्ञानंकर्मचयत्कृतम् ॥ सख्यस्तद्वृत्तयःप्राणःपंचवृत्तिर्यथोरगः ६ बृहद्बलंमनोविद्यादुभयेंद्रियनायकम् ॥ पंचालाःपंचविषयान्यन्मध्येनवखंपुरम् ७ अक्षिणीनासिकेकर्णौमुखंशिश्नगुदाविति ॥ द्वेद्वेद्वारौबहिर्यातियस्तदिंद्रियसंयुतः८ अक्षिणीनासिकेआस्यमितिपंचपुरःकृताः ॥ दक्षिणादक्षिणःकर्णउत्तराचोत्तरःस्मृतः ९ पश्चिमेइत्यधोद्वारौगुदंशिश्नमिहोच्यते ॥ खद्योताविर्मुखीचात्रनेत्रेएकत्रनिर्मिते ॥ रूपंविभ्राजितंताभ्यांविचष्टेचक्षुषेश्वरः १० नलिनीनालिनीनासेगंधःसौरभउच्यते ॥ घ्राणोवधूतोमुख्यास्यंविपणोवाग्रसविद्रसः ११ आपणोव्यवहारोत्रचित्रमंधोबहूदनम् ॥ पितृहूर्दक्षिणःकर्णउत्तरोदेवहूःस्मृतः १२ प्रवृत्तंचनिवृत्तंचशास्त्रंपंचालसंज्ञितम् ॥ पितृयानंदेवयानंश्रोत्राच्छ्रुतधराद्व्रजेत् १३ आसुरीमेढ्रमर्वाग्द्वार्व्यवायोग्रामिणांरतिः ॥ उपस्थोदुर्मदःप्रोक्तोनिर्ऋतिर्गुदउच्यते १४ वैशसंनरकंपायुर्लुब्धकोंधौतुमेशृणु ॥ हस्तपादौपुमांस्ताभ्यांयुक्तोयातिकरोतिच १५

प्राणः ६ एकादशमहाभटइत्यनेनएकादशोमहाभटोनायकइत्युक्तस्तंदर्शयति बृहद्बलंयस्यतन्मनः नवखानिद्वाराणियस्य ७ द्युमत्सखइत्यादेरर्थंसंक्षेपेणाह यस्तदिंद्रियसंयुतःसआत्माताभिर्द्वार्भिर्बहिर्यातीति ८ पुरःपूर्वभागेकृताः ९ नेत्रेइतिरूपमितिचक्षुषेतिखद्योतादीनांव्याख्यानम् शेषोनुवादः ईश्वरःपुरंजनः १० नासेइतिव्याख्या अवधुनोतीत्यवधूतोवायुस्तदात्मकेनोच्छ्वासेनसहैकस्थानत्वात्घ्राणोवधूतः आस्यमितिव्याख्यारसज्ञविपणान्वितइत्यत्ररसज्ञशब्दनिर्दिष्टस्यरसविदित्यनुवादः रसइतिव्याख्या रसनेंद्रियमित्यर्थः विपणोवाग्रसविद्रसइत्येवपाठः आर्षत्वान्नदोषः ११ अंधोन्नम् १२ १३ ग्रामकमित्यस्यानुवादो ग्रामिणांरतिरिति तस्यव्याख्याव्यवायइति १४ १५

विषुचीनपदार्थानुवादोविषुचिरिति तद्गुणैर्मनोगुणैस्तमःसत्त्वरजोभिः १६ महिषीयद्यदीहेतेत्यादेरर्थंसंगृह्याह यथायथाबुद्धिः स्वप्नेविक्रियतेजाग्रतिविकरोतिवाइंद्रियाणिपरिणमयति तस्या गुणैरक्तोलिप्तआत्मातथातथातस्यावृत्तीर्दर्शनस्पर्शनाद्याःकेवलमुपद्रष्टैवसन्बलादनुकार्यते १७आशुगमित्येतद्व्याचष्टे संवत्सरस्यैवाप्रतिहतोरयोवेगःप्रतीतितोयस्यससंवत्सररयः वस्तुतस्त्वगतिः स्वप्नशरीरादेर्बुद्धावेवविवृतत्वेनदेशांतरगत्यभावात् पाठांतरेसंवत्सरश्चतत्कृतंवयश्चताभ्यांगतिर्यस्येतिद्विषमित्यस्यव्याख्यानारदेननकृता द्विचक्रमित्यस्यव्याख्याद्विकर्मचक्रइतित्रिगुणध्वजइतित्रिवेणुपदव्याख्या १८ पंचप्रहरणमित्येतद्व्याचष्टे पंचेंद्रियार्थप्रक्षेपइति १९ पंचेंद्रियैःसूनाविनोदमिवान्यायेनविषयसेवांकरोतीतिपंचसूनाविनोदकृत् अनेनचचारमृगयांतत्रेत्यादिव्याख्यातम् २० परिक्रांत्यापरिभ्रमणेन २१ भगिनीत्वेनजगृहेलोकानांक्षयाय २२ चराःसंचारिणः भूतानामुपसर्गेपीडायामाशुशीघ्रोमृत्युहेतूरयोवेगोयस्यप्रज्वारस्येतिप्रशब्दव्याख्या

अंतःपुरंचहृदयंविषूचिर्मनउच्यते ॥ तत्रमोहंप्रसादंवाहर्षंप्राप्नोतितद्गुणैः १६ यथायथाविक्रियतेगुणाक्तोविकरोतिवा ॥ तथातथोपद्रष्टात्मातद्वृत्तीरनुकार्यते १७ देहोरथस्त्विंद्रियाश्वःसंवत्सररयोगतिः ॥ द्विकर्मचक्रस्त्रिगुणध्वजःपंचासुबंधुरः १८ मनोरश्मिर्बुद्धिसूतोहृन्नीडोद्वंद्वकूबरः ॥ पंचेंद्रियार्थप्रक्षेपःसप्तधातुवरूथकः १९ आकूतिर्विक्रमोबाह्योमृगतृष्णांप्रधावति ॥ एकादशेंद्रियचमूःपंचसूनाविनोदकृत् ॥ संवत्सरश्चंडवेगःकालोयेनोपलक्षितः २० तस्याहानीहगंधर्वागंधर्व्योरात्रयःस्मृताः ॥ हरंत्यायुःपरिक्रांत्याषष्ट्युत्तरशतत्रयम् २१ कालकन्याजरासाक्षाल्लोकस्तांनाभिनंदति ॥ स्वसारंजगृहेमृत्युःक्षयाययवनेश्वरः २२ आधयोव्याधयस्तस्यसैनिकायवनाश्चराः ॥ भूतोपसर्गाशुरयःप्रज्वारोद्विविधोज्वरः २३ एवंबहुविधैर्दुःखैर्दैवभूतात्मसंभवैः ॥ क्लिश्यमानःशतंवर्षंदेहेदेहीतमोवृतः २४ प्राणेंद्रियमनोधर्मानात्मन्यध्यस्यनिर्गुणः ॥ शेतेकामलवान्ध्यायन्ममाहमितिकर्मकृत् २५ यदात्मानमविज्ञायभगवंतंपरंगुरुम् ॥ पुरुषस्तुविषज्जेतगुणेषुप्रकृतेःस्वदृक् २६ गुणाभिमानीसतदाकर्माणिकुरुतेवशः ॥ शुक्लंकृष्णंलोहितंवायथाकर्माभिजायते २७ शुक्लात्प्रकाशभूयिष्ठाल्लोकानाप्नोतिकर्हिचित् ॥ दुःखोदर्कान्क्रियायासांस्तमःशोकोत्कटान्क्वचित् २८ क्वचित्पुमान्क्वचिच्चस्त्रीक्वचिन्नोभयमंदधीः ॥ देवोमनुष्यस्तिर्यग्वायथाकर्मगुणंभवः २९

पाठांतरेभूतकृताअरयः अनेनचारिभिरुपरुद्धइत्यरिपदंव्याख्यातम् द्विविधःशीतोष्णरूपेणप्रवेशनिर्गमभेदात् २३ एवंपरोक्षत्वेनोक्तमर्थंव्याख्यायसर्वकथातात्पर्यमाह एवमित्यादिविरमक्रमेणेत्यंतेन आधिदैविकादिभिर्दुःखैःक्लिश्यमानोममाहमितिदेहेशतंवर्षाणिशेतेवर्ततइतिद्वयोरन्वयः २४ अशनापिपासादीन्प्राणधर्मानंधत्वादीनिंद्रियधर्मान्कामादीन्मनोधर्मांश्चानिर्गुणोप्यात्मन्यध्यस्यकामलवान्विषयसुखलेशान्ध्यायन्कर्मकृत् २५ ततःकिमतआह यदेतिद्वाभ्याम् स्वदृक्स्वप्रकाशस्वभावोपि २६ शुक्लंसात्त्विकम् कृष्णंतामसम् लोहितंराजसम् यथाकर्मतथाजायते २७ तदेवाह शुक्लादितिद्वाभ्याम् प्रकाशोभूयिष्ठोयेषु दुःखमुदर्कउत्तरफलंयेषु क्रियया आयासोयेषुतान्लोहितान् तमःशोकावुत्कटौयेषुतान्कृष्णादितिज्ञेयम् २८ नोभयंननपुंसकम् यथाकर्मगुणंकर्मगुणावनतिक्रम्य २९

तेषुदैववशेनसुखदुःखेप्राप्नोतीतिसदृष्टांतमाह द्वाभ्याम् क्षुधापरीतोऽव्याप्तः सारमेयः श्वादंडंदंडेनताडनम् ३० कामव्याप्तआशयोयस्य ३१ ननुतर्हिसुखस्यसंभवाद्दुःखस्यचप्रतीकार
संभवान्नैकांततोहेयत्वंतत्राह दुःखेष्विति दुःखस्यप्रतीकारस्तावन्नास्तिस्याच्चेत्तस्यतस्यप्रतिक्रियातथापित्रिविधेषुदुःखेषुमध्येएकतरेणापिदुःखेनव्यवच्छेदोवियोगोनास्ति ३२ प्रतिक्रि
याणामपिदुःखरूपत्वादितिसदृष्टांतमाह यथाहीति ३३ दुःखस्यमूलभूतानिकर्माणिप्रतिक्रियादिकर्मभिर्नैवनिवर्ततइत्याह नैकांततोत्यंतंसवासनं केवलंज्ञानरहितम् अविद्ययोपसृतं
प्राप्तम् अतोविरोधान्ननिवर्त्यनिवर्तकत्वामितिभावः अत्रदृष्टांतः स्वप्नेदृष्टः स्वप्नःप्रबोधंविनायथातंस्वप्नमत्यंतंनप्रतिकरोतीत्यर्थः ३४ ननुतर्ह्यज्ञानविलसितत्वेनसंसृतिहेतोर्देहादेरप्यस
त्वात्किंतन्निवर्तनप्रयासेनतत्राह अर्थेहीति लिंगरूपेणोपाधिभूतेन ३५ तदेवंसंसृतिप्रकारमुक्त्वातन्निवृत्तिप्रकारमाह अथतस्मात्पुरुषार्थभूतस्यैवात्मनोयतोज्ञानान्मनसोवाअनर्थपरंप
रारूपासंसृतिर्भवतितस्यव्यवच्छेदोगुरुरूपेवासुदेवेभक्त्यैव ३६ ननुसंसृतिनिवृत्तिर्वैराग्यपूर्वकाज्ज्ञानादेवनतुभक्त्या "तरतिशोकमात्मविदि"त्यादिश्रुतेस्तत्राह वासुदेवइति सध्रीचीनेन

क्षुत्परीतोयथादीनःसारमेयोगृहंगृहम् ॥ चरन्विंदतियद्दिष्टंदंडमोदनमेववा ३० तथाकामाशयोजीवउच्चावचपथाभ्रमन् ॥ उपर्यधोवामध्येवाया
तिदिष्टंप्रियाप्रियम् ३१ दुःखेष्वेकतरेणापिदैवभूतात्महेतुषु ॥ जीवस्यनव्यवच्छेदःस्याच्चेत्तत्तत्प्रतिक्रिया ३२ यथाहिपुरुषोभारंशिरसागुरुमुद्वहन् ॥
तंस्कंधेनसआधत्तेतथासर्वाःप्रतिक्रियाः ३३ नैकांततःप्रतीकारःकर्मणांकर्मकेवलम् ॥ द्वयंह्यविद्योपसृतंस्वप्नेस्वप्नइवानघ ३४ अर्थेह्यविद्यमानेपिसं
सृतिर्ननिवर्त्तते ॥ मनसालिंगरूपेणस्वप्नेविचरतोयथा ३५ अथात्मनोर्थभूतस्ययतोनर्थपरंपरा ॥ संसृतिस्तद्व्यवच्छेदोभक्त्यापरमयागुरौ ३६ वासु
देवेभगवतिभक्तियोगःसमाहितः ॥ सध्रीचीनेनवैराग्यंज्ञानंचजनयिष्यति ३७ सोचिरादेवराजर्षेस्यादच्युतकथाश्रयः ॥ शृण्वतःश्रद्दधानस्यनित्यदा
स्यादधीयतः ३८ यत्रभागवताराजन्साधवोविशदाशयाः ॥ भगवद्गुणानुकथनश्रवणव्यग्रचेतसः ३९ तस्मिन्महन्मुखरितामधुभिच्चरित्रपीयूषशेषस
रितःपरितःस्रवंति ॥ तायेपिबंत्यवितृषोनृपगाढकर्णैस्तान्नस्पृशंत्यनशतृट्भयशोकमोहाः ४० एतैरुपद्रुतोनित्यंजीवलोकःस्वभावजैः ॥ नकरोतिहरेर्नू
नंकथामृतनिधौरतिं ४१ प्रजापतिपतिःसाक्षाद्भगवान्गिरिशोमनुः ॥ दक्षादयःप्रजाध्यक्षानैष्ठिकाःसनकादयः ४२

समीचीनेनप्रकारेण ३७ नन्वसौमहाफलोभक्तियोगःकथंस्यादतआह सत्वच्युतस्यकथामाश्रित्यवर्तमानोचिरात्स्यात् कस्यस्यात्तदाह शृण्वतोधीयानस्यच ३८ कुत्रस्यात्तदाह यत्रेति भ
गवतोगुणानुकथनेश्रवणेचव्यग्रंसत्वरंचेतोयेषांते ३९ ननुसाधुसंगंविनास्वयमेवहरिकथाचिंतनादिनाभक्तिर्भवेदेवेत्याशंक्याह द्वाभ्याम् तस्मिन्स्थानेमहद्भिर्मुखरिताःकीर्तिताःमधुभिदश्चरि
त्रमेवपीयूषंतदेवशिष्यतइतिशेषोयासु आसारांशरहितशुद्धामृतवाहिन्यइत्यर्थः अवितृषोलंबुद्धिशून्याःसंतोगाढैःसावधानैःकर्णैर्येताःसरितःपिबंतिसेवंते अशनशब्देनक्षुल्लक्ष्यते अशनाद
यस्तान्नस्पृशंति भक्तिरसिकान्नबाधंतइत्यर्थः ४० सत्संगमंतरेणस्वयमेवकथाचिंतनादावालस्यादिनारसावेशाभावाच्चक्षुत्पिपासाद्यभिभूतस्यभक्तिर्नसंभवतीत्याह एतैरिति ४१ भगवदनु
ग्रहमंतरेणतुनकस्यापिज्ञानसंभवइतिकैमुत्यन्यायेनाह चतुर्भिः प्रजापतिपतिर्ब्रह्मा ४२

मदंताःअहंनारदोंतेयेषाम् ४३ वाचांपतयोपितपोविद्यासमाधिभिरुपायैःपश्यंतोविचिन्वंतोपिपश्यंतंसर्वसाक्षिणंनपश्यंति ४४ कुतइत्यतआह शब्दब्रह्मणिवेदेउरुर्विस्तारोयस्य अर्थतो
पिपारशून्येतास्मिन्वर्तमानाःमंत्राणांलिंगैर्वज्रहस्तत्वादिगुणयुक्तविविधदेवताभिधानसामर्थ्यैःपरिच्छिन्नमेवेंद्रादिरूपंतत्तत्कर्माग्रहेणभजंतःपरंपरमेश्वरंनविदुः ४५ तर्ह्यन्यःकोनामकर्माद्या
ग्रहंहित्वापरमेश्वरमेवभजेदित्यतआहयदायमनुगृह्णाति अनुग्रहेहेतुः आत्मनिभावितःसन् सतदालोकेलोकव्यवहारेवेदेचकर्ममार्गेपरिनिष्ठितांमतिंत्यजति ४६ अर्थकाशिषुपरमार्थत्वेनप्रका
शमानेषुपुरुषार्थबुद्धिंमाकृथाः प्ररोचनायकेवलंश्रोत्रप्रियेषु नस्पृष्टंवस्तुयैः ४७ ननुवेदेनस्वर्गादिसाधनत्वेनोक्तानिकर्माणीतिवेदवादिनोवदंतिकथमस्पृष्टवस्तुष्वित्युच्यतेतत्राह हेधूम्राधियोम
लिनबुद्धयःसकर्मकंकर्मपरंवेदमाहुस्तेअतद्विदोऽवेदज्ञाःयतस्तेस्वंस्वरूपभूतंलोकमात्मतत्त्वंवेदतात्पर्यगोचरंनविदुः यत्रदेवोस्ति ४८ त्वंतुमहामूर्खइत्याह आस्तीर्याति बृहद्वधाद्बहुपशुवधात्
मानीयज्वाहमित्यहंकारी अतस्तब्धोविनीतःसन्कर्मनावैषिपरंविद्यास्वरूपंतच्चनवेत्सि नारदःस्वयंकृपयातद्द्वयंनिरूपयति हरिंतोषयतीतिहरितोषंयत्तदेवकर्म ययातास्मिन्हरौमतिर्भवति

मरीचिरत्र्यंगिरसौपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः॥ भृगुर्वसिष्ठइत्येतेमदंताब्रह्मवादिनः॥४३ अद्यापिवाचस्पतयस्तपोविद्यासमाधिभिः॥ पश्यंतोपिनपश्यंतिपश्यंतं
परमेश्वरम् ४४ शब्दब्रह्मणिदुष्पारेचरंतउरुविस्तरे ॥ मंत्रलिंगैर्व्यवच्छिन्नंभजंतोनविदुःपरम् ४५ यदायमनुगृह्णातिभगवानात्मभावितः ॥ सजहाति
मतिंलोकेवेदेचपरिनिष्ठिताम् ४६ तस्मात्कर्मसुबर्हिष्मन्नज्ञानादर्थकाशिषु ॥ मार्थदृष्टिंकृथाःश्रोत्रस्पर्शिष्वस्पृष्टवस्तुषु ४७ स्वंलोकंनविदुस्तेवैयत्र
देवोजनार्दनः ॥ आहुर्धूम्रधियोवेदंसकर्मकमतद्विदः ४८ आस्तीर्यदर्भैःप्रागग्रैःकार्त्स्न्येनक्षितिमंडलम् ॥ स्तब्धोबृहद्वधान्मानीकर्मनावैषियत्परम् ॥
तत्कर्महरितोषंयत्साविद्यातन्मतिर्यया ४९ हरिर्देहभृतामात्मास्वयंप्रकृतिरीश्वरः ॥ तत्पादमूलंशरणंयतःक्षेमोनृणामिह ५० सवैप्रियतमश्चात्मायतो
नभयमण्वपि ॥ इतिवेदसवैविद्वान्योविद्वान्सगुरुर्हरिः ५१ ॥ नारदउवाच ॥ प्रश्नएवंहिसंछिन्नोभवतःपुरुषर्षभ ॥ अत्रमेवदतोगुह्यंनिशामयसुनि
श्चितं ५२ क्षुद्रंचरंसुमनसांशरणेमिथित्वारक्तंषडंघ्रिगणसामसुलुब्धकर्णम् ॥ अग्रेवृकानसुतृपोविगणय्ययांतंपृष्ठेमृगंमृगयलुब्धकबाणभिन्नम् ५३

सैवविद्या महाफलत्वात् ४९ कुतइत्यपेक्षायांहरेःपरमफलत्वंदर्शयन्नाहद्वाभ्याम् हरिर्देहभृतामात्माईश्वरश्च तत्रहेतुःस्वयंस्वातंत्र्येणप्रकृतिःकारणमतस्तेषांतत्पादमूलमेवशरणमाश्रयः य
तोयस्मिन् ५० नचतद्भजनेन्यभजनइवदुःखंभयंचेत्याह सवाइति इतियोवेदसएवविद्वान्सगुरुःसएवहरिश्च ५१ उक्तमुपसंहरति प्रश्नइति एवंभवतःप्रश्नःसंछिन्नःपरिहृतः तदेवमात्मनोबंध
मोक्षप्रकारेकथारूपेणकथितेपिनातिनिर्विण्णचित्तंपुत्रागमनंप्रतीक्षमाणंसंतंतत्क्षणमेवमहाभयकंपितसकलगात्रंगृहान्निर्वासयितुंहरिणरूपकमाह अत्रेति वदतोमेवचःशृणु ५२ क्षुद्रमल्पंचर
तीतितथातम् अलुक् सुमनसांपुष्पाणांशरणेआश्रमेवाटिकायांमिथित्वामिथःपरस्परंस्त्रियासहमिलित्वातत्रैवरक्तमासक्तंषडंघ्रयोभ्रमरास्तेषांसामसुगीतेषुलुब्धःकर्णोयस्यतम् परमेषामसु
भिर्हृतैःस्वीयानसूंस्तर्पयंतीत्यसुतृपस्तानविगणय्यागणयित्वा लुब्धकस्यबाणेनभिन्नंमृगयान्वेषय ५३

श्लोकंप्रस्तुतेयोजयन्व्याचष्टे सुमनोभिःसमानोधर्मःपरिणामविरसत्वंयासांस्त्रीणां मिथित्वंत्यस्यव्याख्यामिथुनीभूय स्त्रीभिःसहेतिशेषः रक्तमित्यस्यव्याख्यातास्वभिनिवेशितंमनोयेन अ सुतृपइत्यस्यव्याख्याआयुर्हरतइतियांतमित्यस्यव्याख्या।विहरंतमिति अंतर्नलिकायांगूढेनशरेणपराविध्यतिदूरादेवताडयति ५४ उपदेशसारमाह सइति विचक्ष्यविचार्यअंतर्हृदिचित्तंकर्णयोर्धुनींनदीमिवबहिर्वृत्तिंचित्तेनियच्छ एतच्चसर्वेंद्रियोपलक्षणार्थं अंगनाश्रमंगृहाश्रमंचजहिकीदृशं असत्तमानामतिकामुकानांयानियूथानितेषांगाथावार्तायस्मिन् हंसानांजीवानां शरणमीश्वरम् एवंक्रमेणसर्वतोविरम ५५ अर्थांतरंप्रष्टुंपूर्वोक्तमर्थमनुवदति श्रुतमन्वीक्षितंविचारितंच ब्रह्मन्हेनारद एतत्त्वदुक्तमात्मतत्त्वमुपाध्यायायेममकर्मोपदेष्टारआचार्यास्तेनजानंति ५६ अतस्तत्कृतउपाध्यायकृतस्तद्वाक्यविरोधेनासंभावनारूपोमहान्संशयःसंछिन्नस्त्वया अत्रतुकश्चित्संशयोवर्तते यत्रेंद्रियवृत्तीनामप्रवृत्तेर्मुह्यंति ५७ संशयमाहद्वाभ्यां कर्माणियेनदेहेनकरोतितमत्रैवविहायामुत्रलोकांतरेकर्मोपस्थापितेनान्येनदेहेनजुष्टान्युपभुक्तानिजीवोश्नुतेप्राप्नोति ५८ इतिवादःश्रूयते प्राप्यपुण्यकृतांल्लोकानिति शरीरजैःकर्मदोषैर्यातिस्थावरतांनर

सुमनःसमधर्मणांस्त्रीणांशरणआश्रमेपुष्पमधुगंधवत्क्षुद्रतमंकाम्यकर्मविपाकजंकामसुखलवंजैह्व्योपस्थ्यादिविचिन्वंतंमिथुनीभूयतदभिनिवेशितमनसंषडंघ्रिगणसामगीतवदतिमनोहरवनितादिजनालापेष्वतितरामतिप्रलोभितकर्णमग्रेवृकयूथवदात्मनआयुर्हरतोहोरात्रांतान्काललवविशेषानविगणय्यगृहेषुविहरंतंपृष्ठतएवपरोक्षमनुप्रवृत्तोलुब्धकःकृतांतोंतःशरेणयमिहपराविध्यतितमिममात्मानमहोराजन्भिन्नहृदयंद्रष्टुमर्हसीति ५४ सत्वंविचक्ष्यमृगचेष्टितमात्मनोंतश्चित्तंनियच्छहृदिकर्णधुनींचचित्ते ॥ जह्यंगनाश्रममसत्तमयूथगाथंप्रीणीहिहंसशरणंविरमक्रमेण ५५ राजोवाच ॥ श्रुतमन्वीक्षितंब्रह्मन्भगवान्यदभाषत ॥ नैतज्जानंत्युपाध्यायाःकिंनब्रूयुर्विदुर्यदि ५६ संशयोत्रतुमेविप्रसंछिन्नस्तत्कृतोमहान् ॥ ऋषयोपिहिमुह्यंतियत्रनेंद्रियवृत्तयः ५७ कर्माण्यारभतेयेनपुमानिहविहायतम् ॥ अमुत्रान्येनदेहेनजुष्टानिसयदश्नुते ५८ इतिवेदविदांवादःश्रूयतेतत्रतत्रह ॥ कर्मयत्क्रियतेप्रोक्तंपरोक्षंनप्रकाशते ५९ नारदउवाच ॥ येनैवारभतेकर्मतेनैवामुत्रतत्पुमान् ॥ भुंक्तेह्यव्यवधानेनलिंगेनमनसास्वयम् ६० शयानमिममुत्सृज्यश्वसंतंपुरुषोयथा ॥ कर्मात्मन्याहितंभुंक्तेतादृशेनेतरेणवा ६१ ममैतेमनसायद्यदसावहमितिब्रुवन् ॥ गृह्णीयात्तत्पुमान्राद्धंकर्मयेनपुनर्भवः ६२

इति त्वयाचोक्तंशाश्वतीरनुभूयार्तिमिति एतच्चकर्तृभोक्तृदेहभेदेनकृतनाशाकृताभ्यागमप्रसंगान्नसंगच्छतइतिभावः संशयांतरमाह प्रोक्तंवेदोक्तंकर्मयत्क्रियतेजनैस्तच्चानंतरक्षणएवपरोक्षमदृश्यंसन्नप्रकाशते अतःकर्मणोनष्टत्वात्तद्भोगोपिदुर्घटइतिभावः ५९ प्रथमस्योत्तरम् येनैवेति अव्यवधानेनकर्तृभोक्तृदेहविच्छेदंविना स्थूलदेहनाशेपिमनःप्रधानस्यालिंगदेहस्यानाशान्नोक्तदोषप्रसंगइत्यर्थः ६० लिंगदेहविशिष्टस्यभोक्तृत्वंस्वप्नदृष्टांतेनस्पष्टयतिशयानमिमंजाग्रद्देहंश्वसंतंजीवंतमुत्सृज्यतदभिमानंत्यक्त्वात्मनिमनसिसंस्काररूपेणाहितंकर्मयथाभुंक्तेतादृशेनशयानदेहसदृशेनकर्मोपस्थापितेनदेहेनान्येनवापश्वादिदेहेनतथालोकांतरेपीतिभावः ६१ ननुभवतुनामलिंगविशिष्टस्यानेनदृष्टांतेनभोक्तृत्वंकर्तृत्वंतुदानप्रतिग्रहादिषुस्थूलदेहविशिष्टस्यैवदृश्यते तत्राह ममैतेपुत्रादयोसावहंब्राह्मणइतिब्रुवन्मनसायद्यद्देहंगृह्णीयात्ततोदेहाद्राद्धंसिद्धंकर्मपुमान्गृह्णीयात् येनकर्मणाहंकारगृहीतेनपुनर्भवोभवति अन्यथाजन्मानुपपत्तेःअतोभिमंतुर्मनोविशिष्टस्यैवकर्तृत्वमभिमानविषयस्यतुदेहस्यपुत्रादिदेहवद्द्वारमात्रत्वमितिभावः ६२

यदुक्तंकर्मणोनष्टत्वान्नामुत्रभोगइतितत्राह यथेति उभयैर्ज्ञानकर्मरूपैरिंद्रियाणामीहितैःकदाचित्कर्मप्रवृत्तिभिश्चित्तमनुमीयते सत्यपिसर्वेंद्रियविषयसंबंधेयुगपज्ज्ञानानुत्पत्तेःतदुक्तमक्षपादेन
युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसोलिंगमिति एवंचित्तवृत्तिभिरपिपूर्वदेहजंकर्मलक्ष्यते तासामपियुगपदनुत्पत्तेः ६३ इतोपिकर्मलक्ष्यतइत्याह नानुभूतमितिद्वाभ्याम् अनेनवर्तमानेनदेहेनक्वचकुत्रचि
दपियन्नानुभूतमननुभूतमनुपभुक्तमदृष्टंचाश्रुतंचयद्रूपंयदात्मकंयादृक्प्रकारंचतत्कदाचित्स्वप्नमनोरथादिष्वात्मनिमनस्युपलभ्येत ६४ तेनहेतुनास्यलिंगिनोवासनाश्रयस्यजीवस्यतादृशंत
दनुभवादियुक्तंपूर्वदेहसंभवंश्रद्धत्स्वनिश्चयेनमन्यस्व नह्यननुभूतोर्थोमनस्प्रष्टुंमनसिस्फुरितुमर्हति ६५ किंच मनोवृत्त्यैवपूर्वापराणिशुभाशुभनिमित्तानिशरीराणिज्ञायंतइत्याह मनएवेति भ
द्रंतइतिसम्यगवधानार्थमाशिषाभिनंदतिभविष्यतउद्भवंप्राप्स्यतोनभविष्यतोनीचत्वंप्राप्स्यतोपिभावीनिरूपाणिशंसति मनएवौदार्यकार्पण्यादिवृत्तिभिःपूर्वमप्येवमेवासीत्पश्चादप्येवमेवभवि
ष्यतीतिज्ञापयतीत्यर्थः ६६ ननुकदाचिद्दर्शनानर्हमपिस्वप्नेप्रतीयतेयथापर्वताग्रेसमुद्रोदिवानक्षत्राणिस्वशिरश्छेदइत्यादितत्राह अदृष्टमिति अन्यदेशाश्रयंसमुद्रादिकंपर्वताग्रेनिशाश्रयंनक्ष
त्रादिकंदिवाअभ्यंगादिक्रियाश्रयंस्वशिरश्छेदनाश्रयम्निद्रादिदोषेणहितथाप्रतीयतइत्यनुमंतव्यम् परस्यापितदनुपपत्तेस्तुल्यत्वादितिभावः ६७ ननुदरिद्रःक्वचिदात्मानंमहाराजंपश्य

यथानुमीयतेचित्तमुभयैरिंद्रियेहितैः ॥ एवंप्राग्देहजंकर्मलक्ष्यतेचित्तवृत्तिभिः ६३ नानुभूतंक्वचानेनदेहेनादृष्टमश्रुतम् ॥ कदाचिदुपलभ्येतयद्रूपंयादृ
गात्मनि ६४ तेनास्यतादृशंराजन्लिंगिनोदेहसंभवम् ॥ श्रद्धत्स्वाननुभूतोर्थोनमनःस्प्रष्टुमर्हति ६५ मनएवमनुष्यस्यपूर्वरूपाणिशंसति ॥ भवि
ष्यतश्चभद्रंतेतथैवनभविष्यतः ६६ अदृष्टमश्रुतंचात्रक्वचिन्मनसिदृश्यते ॥ यथातथानुमंतव्यंदेशकालक्रियाश्रयम् ६७ सर्वेक्रमानुरोधेनमनसींद्रिय
गोचराः ॥ आयांतिवर्गशोयांतिसर्वेसमनसोजनाः ६८ सत्त्वैकनिष्ठेमनसिभगवत्पार्श्ववर्तिनि ॥ तमश्चंद्रमसीवेदमुपरज्यावभासते ६९ नाहंममेति
भावोयंपुरुषेव्यवधीयते ॥ यावद्बुद्धिमनोक्षार्थगुणव्यूहोह्यनादिमान् ७० सुप्तिमूर्च्छोपतापेषुप्राणायनविघाततः ॥ नेहतेहमितिज्ञानंमृत्युप्रज्वा
रयोरपि ७१

तिराजाचरंकमात्मानंपश्यतितत्कथमसंभावितंसंगच्छेततत्राह सर्वइति आयांतिभोग्यत्वेनप्राप्नुवंतियांतिचभोगानंतरम् यदिचकश्चिदमनाभवेत्तर्ह्येवंनस्यान्नत्वेतदस्तीत्याह सर्वेसमनसइति
अतःसर्वेषांसमनस्कत्वान्मनसिचसर्वार्थानांक्रमेणप्रवेशान्नात्यंतादृष्टचरःकस्यापिकश्चिदर्थोस्तीत्यर्थः ६८ तदेवंसर्वैरपिसर्वैर्थाःक्रमेणदृश्यंतइत्युक्तमिदानींयुगपदपिसर्वदर्शनंकदाचिद्भवतीत्याह
सत्वैकनिष्ठेभगवत्पार्श्ववर्तिनिभगवद्ध्यानपरेमनसीदंविश्वमुपरज्यसंयोगमिवप्राप्यावभासते प्रतीत्यनर्हस्यापिकदाचित्प्रतीतौदृष्टांतःचंद्रमस्युपरज्यतमोराहुरिवतदिदंशुद्धेमनसिसर्वविषयस्फु
रणंयोगिप्रत्यक्षमितिप्रसिद्धम् ६९ तदेवंस्थूलदेहनाशेपिलिंगदेहस्यानाशादन्यःकर्ताभोक्तेतिदोषोनास्तीत्युक्तम् तत्रैवंशंकेत ननुलिंगदेहस्यस्थूलदेहद्वारेणैवकर्तृत्वभोक्तृत्वे नतुकेवलस्य तत्रक
दाचित्स्थूलदेहाभावेजीवस्यकर्तृत्वभोक्तृत्वाभावान्मुक्तिःप्रसज्येततत्राह अहंममेतिभावःस्थूलदेहसंबंधःपुरुषेजीवेनव्यवधीयतेनविच्छिन्नोभवति किंपर्यंतम् बुद्ध्यादीनांव्यूहःपरिणामोलिंगं
यावदस्ति अनादिमाननादिःसन् ७० स्वापादावहंकाराद्यभावात्तद्विच्छेदमाशंक्याह द्वाभ्याम् सुप्त्यादिषु उपतापइष्टवियोगादिदुःखम् तेष्वहमितिज्ञानमहंकारोनेहतेनप्रकाशतेप्राणायना
नामिंद्रियाणांविघाटात्इंद्रियैरिदंकारास्पदवस्तुग्रहणेह्यहंकारःस्फुरतिनान्यथेत्यर्थः ७१

अपौष्कल्यादसंपूर्णत्वात्प्राणायनानामितिशेषः यूनस्तरुणस्ययदेकादशविधमेकादशेंद्रियैःस्फुटंलिंगमहंकरणंतन्नदृश्यतेगर्भादाविति सतोप्यनभिव्यक्तौदृष्टांतःकुह्वाममावास्यायांचंद्रमसोलिंगंरूपमिव ७२ तस्मादहंकारास्पदस्यस्थूलदेहस्याविच्छेदाद्वस्तुभूतार्थाभावेपिसंसृतिनिवृत्तिर्नास्तीत्याह अर्थेहीति७३यावल्लिंगस्थूलदेहाविच्छेदात्संसारानिवृत्तिरित्येतत्प्रपंचयति एवमितिसार्धैस्त्रिभिः पंचविधंपंचतन्मात्रात्मकम् त्रिवृत्त्रिगुणम् षोडशविकारात्मनाविस्तृतम् ७४ ७५ नन्वेकंदेहंविसृज्यदेहांतरप्रवेशात्पूर्वंविदेहतास्यादेवेत्यतआह यथेति नापयातिपूर्वतृणस्यात्यागात् अपयातिच तृणांतरधारणात् तथाप्राक्देहाभिमतिंनत्यजेन्म्रियमाणोऽपि ७६ अन्यंदेहम् कर्मणांप्राग्देहारंभकाणांव्यवधानेनविच्छेदेनसमाप्त्या प्रकरणार्थमुपसंहरति मनए

गर्भेबाल्येप्यपौष्कल्यादेकादशविधंतदा ॥ लिंगंनदृश्यतेयूनःकुह्वांचंद्रमसोयथा ७२ अर्थेह्यविद्यमानेपिसंसृतिर्ननिवर्तते ॥ ध्यायतोविषयानस्यस्वप्नेनर्थागमोयथा ७३ एवंपंचविधंलिंगंत्रिवृत्षोडशविस्तृतम् ॥ एषचेतनयायुक्तोजीवइत्यभिधीयते ७४ अनेनपुरुषोदेहानुपादत्तेविमुंचति ॥ हर्षंशोकंभयंदुःखंसुखंचानेनविंदति ७५ यथातृणजलूकेयंनापयात्यपयातिच ॥ नत्यजेन्म्रियमाणोपिप्राग्देहाभिमतिंजनः ७६ यावदन्यंनविंदेतव्यवधानेनकर्मणाम् ॥ मनएवमनुष्येंद्रभूतानांभवभावनम् ७७ यदाक्षैश्चरितान्ध्यायन्कर्माण्याचिनुतेसकृत् ॥ सतिकर्मण्यविद्यायांबंधःकर्मण्यनात्मनः ७८ अतस्तदपवादार्थंभजसर्वात्मनाहरिम् ॥ पश्यंस्तदात्मकंविश्वंस्थित्युत्पत्त्यप्यया यतः ७९ मैत्रेयउवाच ॥ भागवतमुख्योभगवान्नारदोहंसयोर्गतिम् ॥ प्रदर्श्यह्यमुमामंत्र्यसिद्धलोकंततोगमत् ८० प्राचीनबर्हीराजर्षिःप्रजासर्गाभिरक्षणे ॥ आदिश्यपुत्रानगमत्तपसेकपिलाश्रमम् ८१ तत्रैकाग्रमनावीरोगोविंदचरणांबुजम् ॥ विमुक्तसंगोनुभजन्भक्त्यातत्साम्यतामगात् ८२ एतदध्यात्मपारोक्ष्यंगीतंदेवर्षिणानघ ॥ यःश्रावयेद्यःशृणुयात्सलिंगेनविमुच्यते ८३ एतन्मुकुंदयशसाभुवनंपुनानंदेवर्षिवर्यमुखनिःसृतमात्मशौचम् ॥ यःकीर्त्यमानमधिगच्छतिपारमेष्ठ्यंनास्मिन्भवेभ्रमतिमुक्तसमस्तबंधः ८४ अध्यात्मपारोक्ष्यमिदंमयाधिगतमद्भुतम् ॥ एवंस्त्रियाश्रमःपुंसश्छिन्नोमुत्रचसंशयः ॥ ८५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेविदुरमैत्रेयसंवादेप्राचीनबर्हिर्नारदसंवादोनामएकोनत्रिंशोध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ विदुरउवाच ॥ येत्वयाभिहिताब्रह्मन्सुताःप्राचीनबर्हिषः ॥ तेरुद्रगीतेनहरिंसिद्धिमापुःप्रतोष्यकाम् १

वेति भवभावनंसंसारहेतुः ७७ कथंसतितदाह यदेति चरितानुपभुक्तान् यतःकर्मणिसति नन्वसंगस्यकुतःकर्मतत्राह अविद्यायांसत्यामनात्मनोदेहादेःकर्मणिबंधोभवति ७८ विश्वस्थित्यादयोयतोहरेर्भवंति ७९ हंसयोर्जीवेश्वरयोः ८० पुत्रानादिश्येति पुत्राणामादेशंमंत्रिणामग्रेकथयित्वा कपिलाश्रमंगंगासागरसंगमम् ८१ ८२ ८३ आत्मशौचंमनःशोधकं पारमेष्ठ्यंसर्वोत्कृष्टफलदम् ८४ स्त्रीबुद्धिस्तत्सहितस्याश्रमोहंकारश्छिन्नोभवति अमुत्रकर्मफलभोगःकथमितिसंशयश्छिन्नः ८५ इतिश्रीभागवतेचतुर्थेटीकायामेकोनत्रिंशोध्यायः ॥ २९ ॥ छ ॥ प्रसंगात्पंचभिःप्रोक्तंवृत्तंप्राचीनबर्हिषः । वर्ण्यतेचपुनर्द्वाभ्यांप्रस्तुतंतत्प्रचेतसां १ तत्रत्रिंशेतपस्तुष्टादीशाल्लब्धवरास्ततः । आगत्यवार्क्षींमुद्वाह्यराज्यंचक्रुरितीर्यते २ हरिंप्रतोष्यकांसिद्धिमापुः १

हेबार्हस्पत्य कस्यांचिद्विद्यायांबृहस्पतेर्मैत्रेयःशिष्यइतिज्ञातव्यम् तेयदृच्छयागिरिशंप्राप्यतस्यैवकैवल्यनाथप्रियस्यगिरिशस्यपार्श्ववर्तिनस्तदनुगृहीताःसंतोनूनंपरंमोक्षंप्रापुरेव ततःपूर्वत्विहाथवापरत्राकिंप्रापुः २ रुद्रगीतजपरूपेण यज्ञेनतपसाच पुरंजनंहरिम् ३ तेषांकृच्छ्रंतपःक्लेशंरुचाकांत्याशमयन्शांतेनशुद्धसत्त्वेनवपुषाआविर्भूतः ४ सुपर्णस्कंधमारूढइत्यादीनांबर्हिष्मतःसुतानाहेतितृतीयेनान्वयः ५ कनकमयेनवर्णवताविभूषणेनभ्राजमानंकपोलंवदनंचयस्य अष्टभिरायुधैःगुरुडएवकिन्नरस्तेनपक्षस्वनैर्गीताकीर्तिर्यस्य ६ पीनाश्चतेआयताअष्टौभुजास्तेषांमंडलंसमूहस्तन्मध्येस्थितयालक्ष्म्यास्पर्धमानाश्रीःशोभायस्यास्तयावनमालयापरिवृतआद्यःपुरुषआह पर्जन्यस्यनादइवरुतंनादोयस्यास्तयावाचा सघृणोवलोकोयस्य ७ यूयंमेमत्तोवृणीध्वम् सौहार्देनहेतुनापृथग्धर्मोयेषांतेषांसंबोधनम् वःपरस्परंसौहृदेनतुष्टोहं ८ भूतेषुसौहृदंचभविष्यति ९ तेभ्योदास्येकिंपुनर्युष्मभ्यामितिशेषः १० अग्रहीष्टगृहीतवंतः अथो

किंबार्हस्पत्येहपरत्रवाथकैवल्यनाथप्रियपार्श्ववर्त्तिनः ॥ आसाद्यदेवंगिरिशंयदृच्छयाप्रापुःपरंनूनमथप्रचेतसः २ मैत्रेयउवाच ॥ प्रचेतसोंतरुदधौपितुरादेशकारिणः ॥ जपयज्ञेनतपसापुरंजनमतोषयन् ३ दशवर्षसहस्रांतेपुरुषस्तुसनातनः ॥ तेषामाविरभूत्कृच्छ्रंशांतेनशमयन्रुचा ४ सुपर्णस्कंधमारूढोमेरुशृंगमिवांबुदः ॥ पीतवासामणिग्रीवःकुर्वन्वितिमिरादिशः ५ काशिष्णुनाकनकवर्णविभूषणेनभ्राजत्कपोलवदनोविलसत्किरीटः॥ अष्टायुधैरनुचरैर्मुनिभिःसुरेंद्रैरासेवितोगरुडकिन्नरगीतकीर्तिः ६ पीनायताष्टभुजमंडलमध्यलक्ष्म्यास्पर्द्धिच्छ्रियापरिवृतोवनमालयाद्यः ॥ बर्हिष्मतःपुरुषआहसुतान्प्रपन्नान्पर्जन्यनादरुतयासघृणावलोकः ७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वरंवृणीध्वंभद्रंवोयूयंमेनृपनंदनाः ॥ सौहार्देनापृथग्धर्मास्तुष्टोहंसौहृदेनवः ८ योनुस्मरतिसंध्यायांयुष्माननुदिनंनरः ॥ तस्यभ्रातृष्वात्मसाम्यंतथाभूतेषुसौहृदम् ९ येतुमांरुद्रगीतेनसायंप्रातःसमाहिताः ॥ स्तुवंत्यहंकामवरान्दास्येप्रज्ञांचशोभनाम् १० यद्यूयंपितुरादेशमग्रहीष्टमुदान्विताः ॥ अथोवउशतीकीर्तिर्लोकाननुभविष्यति ११ भविताविश्रुतःपुत्रोऽनवमोब्रह्मणोगुणैः ॥ यएतामात्मवीर्येणत्रिलोकींपूरयिष्यति १२ कंडोःप्रम्लोचयालब्धाकन्याकमललोचना ॥ तांचापविद्धांजगृहुर्भूरुहान्नृपनंदनाः १३ क्षुत्क्षामायामुखेराजासोमःपीयूषवर्षिणीम् ॥ देशिनींरोदमानायानिदधेसदयान्वितः १४ प्रजाविसर्गआदिष्टाःपित्रामामनुवर्त्तता ॥ तत्रकन्यांवरारोहांतामुद्वहतमाचिरम् १५ अपृथग्धर्मशीलानांसर्वेषांवःसुमध्यमा ॥ अपृथग्धर्मशीलेयंभूयात्पत्न्यर्पिताशया १६

इतिहेतोः लोकाननुलोकेषुभविष्यति यद्वा लोकाननुभविष्यतिद्रक्ष्यातिव्याप्स्यतीत्यर्थः ११ आत्मनोवीर्येणसंतानेन १२ पुत्रार्थमादौभार्यांसंपादयतिभगवान् कंडोरितित्रिभिः तपोनाशार्थमिंद्रप्रेषितयाप्रम्लोचयाकंडुर्नामऋषिर्बहुकालंरेमेसाचततःस्वर्गंगच्छंतीकंडोर्जातंगर्भंवृक्षेषुत्यक्त्वाजगाम तदेतदुक्तम् अपविद्धांत्यक्ताम् १३ सप्रसिद्धोवनस्पतीनांराजासोमोमृतस्राविणींदेशिनींतर्जनींरुदत्यास्तस्यामुखेनिदधे अनेनाप्सरोगर्भसंभवेनामृताहारेणचतस्यालावण्यंक्लमस्वेददौर्गंध्यादिराहित्यंचोक्तम् १४ मामनुवर्तमानेनापित्रायुक्ताःसंतस्तत्रप्रजाविसर्गेनिमित्तेतामुद्वहत १५ ननुबहूनांकथमेकाभार्यास्यात्तत्राह अपृथग्धर्मःशीलंयेषांतेषांवःपत्नीभूयात् अर्पितोभवत्सुआशयोयया धर्मशीलयोरैक्यान्मद्वाक्याच्चनदृष्टादृष्टविरोधइतिभावः १६

अहतौजसोऽप्रतिहतबलाःसंतः १७ पक्वगुणोदग्धकामादिमलआशयोयेषाम् अतोलोकद्वयभोगान्निरयप्रायान्निर्विद्यमत्स्थानंप्राप्स्यथ १८ ननुगृहेषुप्रविष्टानामस्माकंतदासक्त्याबंधएवस्यात्कुतस्त्वद्भक्तिर्निर्वेदोवातत्राह गृहेष्विति कुशलंमय्यर्पितंकर्मयेषाम् मद्वार्तयायातोयामःकालोयेषाम् १९ त्वद्वार्ताश्रोतॄणांगृहैर्नबंधइतिकुतस्तत्राह नव्यवदिति यद्यस्मात्कथाश्रवणात्वज्ञः सर्वज्ञोहमीश्वरोब्रह्मवादिभिःप्रवक्तृभिर्निमित्तभूतैःश्रोतॄणांहृत्हृदयंनव्यवत्प्रतिपदंनूतनवत् अयेप्राप्नोमि ब्रह्मसाक्षात्कारोभवतीत्यर्थः ननुत्वत्कथाश्रवणेकथंब्रह्मसाक्षात्कारस्तत्राह योहमेतदेवब्रह्मतत्रहेतुःयतोगताःयंमांप्राप्ताःसंतोमोहशोकहर्षान्नप्राप्नुवंत्यतोमत्कथाश्रवणेननव्यवन्ममहृद्याविर्भावादस्यैवब्रह्मसात्कारत्वाद्गृहेषुवसतामपिनबंधइत्यर्थः २० पुरुषार्थभाजयतिप्रापयतीतितथातम् २१ वेदैःसकलश्रेयःसाधनत्वेननिरूपिताउदारगुणाआह्वयानामानिचयस्य मनोवचसोर्वेगादपिपुरोग्रतोजवोवेगोयस्यमनोवचसोरगोचरायेत्यर्थःअतएवसर्वेषामक्षाणांमार्गैरगतोनवगतोऽध्वायस्यतस्मैतेनमः २२ स्वनिष्ठयास्वरूपस्थित्याशुद्धाय अतःशांताय मनसिनिमित्तेसत्यपार्थंव्यर्थमेवविलसद्विस्फुरितंद्वयंयस्मिन् गृहीतामायागुणैर्विग्रहाब्रह्मादिमूर्तयोयेन २३ स्वतस्तुविशुद्धसत्त्वरूपाय संसारंहरतिमेधाज्ञानंयस्यतस्मै २४ २५ अयुंक्ष्महिकृतवंतोवयम् २६ यदुक्तंवरंवृणीध्वमितितन्मनसिनिधायाहुः रूपमितिसमस्तानांक्लेशानांसंक्षयोयस्मात् नःआविष्कृतंप्रकटितम् अतोन्यत्किमनुकंपितमनुकंपा इयमेवास्माकंपरमानुकंपेत्यर्थः २७ कुतइत्यतआह हेअभद्ररंधनामंगलनाशन त्वत्प्रत्ययोत्रनविवक्षितः एतावदेवदीनेषुवत्सलैःप्रभुभिर्भाव्यंकार्यम् किंतत्तदाह यदिति अस्मदीयाएतइतिबुद्ध्याउचितेकालेनुस्मर्यतइतियत् त्वयातुरूपमपिदर्शितमितिभावः २८ येनानुस्मरणेनस्मृतानांतेषामुपशांतिःसुखंभवति किंचक्षुल्लकानामपिभूतानामंतर्हृदयेंतर्हितोंतर्यामित्वेनस्थितोभवानीहितामिच्छतांत्वदुपासकानांनोस्माकमाशिषःकस्माद्धेतोर्नवेद जानात्येवेत्यर्थः २९

दिव्यवर्षसहस्राणांसहस्रमहतौजसः ॥ भौमान्भोक्ष्यथभोगान्वैदिव्यांश्चानुग्रहान्मम १७ अथमय्यनपायिन्याभक्त्यापक्वगुणाशयाः ॥ उपयास्यथमद्धामनिर्विद्यानिरयादतः १८ गृहेष्वाविशतांचापिपुंसांकुशलकर्मणाम् ॥ मद्वार्त्तायातयामानांनबंधायगृहामताः १९ नव्यवद्धृदयेयज्ज्ञोब्रह्मैतद्ब्रह्मवादिभिः ॥ नमुह्यंतिनशोचंतिनहृष्यंतियतोगताः २० मैत्रेयउवाच ॥ एवंब्रुवाणंपुरुषार्थभाजनंजनार्दनंप्रांजलयःप्रचेतसः ॥ तद्दर्शनध्वस्ततमोरजोमलागिरागृणन्गद्गदयासुहृत्तमम् २१ प्रचेतसऊचुः ॥ नमोनमःक्लेशविनाशनायनिरूपितोदारगुणाह्वयाय ॥ मनोवचोवेगपुरोजवायसर्वाक्षमार्गैरगताध्वनेनमः॥ २२शुद्धायशांतायनमःस्वनिष्ठयामनस्यपार्थंविलसद्द्वयाय ॥ मनोजगत्स्थानलयोदयेषुगृहीतमायागुणविग्रहाय २३ नमोविशुद्धसत्त्वायहरयेहरिमेधसे वासुदेवायकृष्णायप्रभवेसर्वसात्त्वताम् २४ नमःकमलनाभायनमःकमलमालिने ॥ नमःकमलपादायनमस्तेकमलेक्षण २५ नमःकमलकिंजल्कपिशंगामलवाससे ॥ सर्वभूतनिवासायनमोयुंक्ष्महिसाक्षिणे २६ रूपंभगवतात्वेतदशेषक्लेशसंक्षयम् ॥ आविष्कृतंनःक्लिष्टानांकिमन्यदनुकंपितम् २७ एतावत्त्वंहिविभुभिर्भाव्यंदीनेषुवत्सलैः ॥ यदनुस्मर्यतेकालेस्वबुद्ध्याभद्ररंधन २८ येनोपशांतिर्भूतानांक्षुल्लकानामपीहताम् ॥ अंतर्हितोंतर्हृदयेकस्मान्नोवेदनाशिषः २९

तथापिवक्तव्यंचेत्तर्हियेषामस्माकंभगवान्प्रसन्नोसावेववरः भगवत्प्रसादएवास्माकमीप्सितोवरइत्यर्थः अपवर्गगुरुर्मोक्षमार्गप्रदर्शकः गतिः स्वतश्चपुरुषार्थभूतः ३० यद्यप्येवंतथापिहेनाथत्व
त्तोवरमेकंवृणीमहे कथंभूतात् परतःकारणादपिपरात् अक्षरात्परतःपरइतिश्रुतेः अतोयद्यपित्वंदातुंसमर्थोनचदेयानांत्वद्विभूतीनामंतोस्तियतोनंतविभूतित्वादनंतइतिगीयसे ३१ तथा
पियथासारंगोभ्रमरःपारिजातेसुखेनलब्धेसतिसुलभमप्यन्यद्वृक्षांतरंनसेवतेतथावयमपिसाक्षात्त्वदंघ्रिमूलंप्राप्यकिंकिंवृणीमहिनकिंचिदित्यर्थः यद्वा किमप्यन्यत्तुच्छंकिमर्थंवृणीमहि यद्वायदि
वृणीमहितर्हिकिंकिंवृणीमहि अनंतत्वेनमनोरथानामनवस्थानादित्यर्थः३२ अतएतावदेवप्रार्थयामइत्याहुः यावदिति स्पृष्टाव्याप्ताः भवतिप्रकृष्टःसंगोयेषांतेषांसंगोस्माकंस्यात् ३३ ननुरा
ज्यभोगान्स्वर्गापवर्गौचविहायकिमिदंप्रार्थ्यतेतत्राहुः तुलयामेतिभगवत्संगिनांसंगस्यलवेनापि ३४ सत्संगस्यश्रैष्ठ्यंप्रपंचयति यत्रेतित्रिभिः यत्रयेषु यतोयाभ्यःकथाभ्यः निर्वैरंवैराभावः

असावेववरोस्माकमीप्सितोजगतःपते ॥ प्रसन्नोभगवान्येषामपवर्गगुरुर्गतिः ३० वरंवृणीमहेथापिनाथत्वत्परतःपरात् ॥ नह्यंतस्त्वद्विभूतीनांसोनं
तइतिगीयसे ३१ पारिजातेंजसालब्धेसारंगोन्यन्नसेवते ॥ त्वदंघ्रिमूलमासाद्यसाक्षात्किंकिंवृणीमहि ३२ यावत्तेमाययास्पृष्टाभ्रमामइहकर्मभिः ॥ ताव
द्भवत्प्रसंगानांसंगःस्यान्नोभवेभवे ३३ तुलयामलवेनापिनस्वर्गंनापुनर्भवम् ॥ भगवत्संगिसंगस्यमर्त्यानांकिमुताशिषः ३४ यत्रेड्यंतेकथामृष्टास्तृष्णा
याःप्रशमोयतः ॥ निर्वैरंयत्रभूतेषुनोद्वेगोयत्रकश्चन ३५ यत्रनारायणःसाक्षाद्भगवान्न्यासिनांगतिः ॥ संस्तूयतेसत्कथासुमुक्तसंगैःपुनःपुनः ३६ तेषांवि
चरतांपद्भ्यांतीर्थानांपावनेच्छया ॥ भीतस्यकिंनरोचेततावकानांसमागमः ३७ वयंतुसाक्षाद्भगवन्भवस्यप्रियस्यसख्युःक्षणसंगमेन ॥ सुदुश्चिकित्स
स्यभवस्यमृत्योर्भिषक्तमंत्वाद्यगतिंगताःस्म ३८ यन्नःस्वधीतंगुरवःप्रसादिताविप्राश्चवृद्धाश्चसदानुवृत्त्या ॥ आर्यानताःसुहृदोभ्रातरश्चसर्वाणिभूतान्यनसूय
यैव ३९ यन्नःसुतप्तंतपएतदीशनिरंधसांकालमदभ्रमप्सु ॥ सर्वंतदेतत्पुरुषस्यभूम्नोवृणीमहेतेपरितोषणाय ४० मनुःस्वयंभूर्भगवान्भवश्चयेन्येतपोज्ञान
विशुद्धसत्त्वाः ॥ अदृष्टपाराअपियन्महिम्नःस्तुवंत्यथोत्वात्मसमंगृणीमः ४१ नमःसमायशुद्धायपुरुषायपरायच ॥ वासुदेवायसत्त्वायतुभ्यंभगवतेनमः
४२ मैत्रेयउवाच ॥ इतिप्रचेतोभिरभिष्टुतोहरिःप्रीतस्तथेत्याहशरण्यवत्सलः ॥ अनिच्छतांयानमतृप्तचक्षुषांययौस्वधामानपवर्गवीर्यः ४३

उद्वेगोभयं ३५ ३६ पद्भ्यांपावनेच्छया संसाराद्भीतस्य ३७ सत्संगफलमस्माभिरेवानुभूतमित्याहुः वयंत्विति तवयःप्रियः सखातस्यभवस्य अत्यंतमचिकित्सस्यभवस्यजन्मनोमृत्योश्चाभि
षक्तमंसद्वैद्यंत्वांगतिंप्राप्ताः ३८ वरांतरंवृणते यन्नइतिद्वाभ्याम् नतानमस्कृताः ३९ निरंधसांनिरन्नानाम् अदभ्रंबहुकालम् तेपरितोषणायभवत्वितिवृणीमहे ४० अज्ञानामप्यस्माकंत्वत्स्तु
तिर्नायुक्तेत्याहुः मनुरिति यस्यतवमहिम्नोनदृष्टंपारंयैस्तेपित्वामात्मसमंस्वमत्यनुरूपंयथास्तुवंतिअथोअतोवयमपिगृणीमः ४१ सत्त्वमूर्तयेवासुदेवाय ४२ यानंस्वप्रयाणमनिच्छतामपिस
तांस्वधामययौभक्तहृदयंविवेश अनपवर्गवीर्योऽकुंठितप्रभावः ४३

उदन्वतःसिंधोःसलिलान्निर्यायनिर्गत्यगांस्वर्गरोद्धुमिवोच्छ्रितैर्द्रुमैर्गांमहींच्छन्नांवीक्ष्यद्रुमेभ्योकुप्यन् तदाहिप्राचीनबर्हिषःप्रव्राजितत्वादराजकेकर्षणाद्यभावाद्द्रुमैर्भूमिश्छन्नाभूत् ४४ निरस्तावीरुधोपियस्यास्तथाभूतांकर्तुम्संवर्तकःकालाग्निरुद्रः अत्ययेप्रलये ४५ नयैर्युक्तिभिः ४६ उज्जह्नुःसमर्पयामासुः ४७ मारिषांवार्क्षीम् अजनयोनिर्ब्रह्मातस्माज्जातोदक्षः महतःश्रीमहादेवस्यावज्ञानात्पूर्वमजनयोनिजोब्रह्मपुत्रोपिसन्क्षात्रियजातौयस्यामजनिजातः ४८ प्राक्सर्गेपूर्वदेहेकालेनविद्रुतेगतेदैवेनेश्वरेणचोदितःसन्निष्टाःप्रजाःससर्ज सदक्षइतिप्रसिद्धः ४९ स्वयारुचाप्रभयातेजउपादत्ताच्छादितवान् यंचकर्मदाक्ष्याद्दक्षमब्रुवन् ५० तमभिषिच्यानादिर्ब्रह्माप्रजासर्गरक्षायांयुयोज सचदक्षोन्यान्मरीच्यादींस्तत्तव्द्यापारेषुनियुक्तवान् ५१ इतिचतुर्थेटी

अथनिर्यायसलिलात्प्रचेतसउदन्वतः ॥ वीक्ष्याकुप्यन्द्रुमैश्छन्नांगांगांरोद्धुमिवोच्छ्रितैः ४४ ततोग्निमारुतौराजन्नमुंचन्मुखतोरुषा ॥ महींनिर्वीरुधंकर्तुंसंवर्तकइवात्यये ४५ भस्मसात्क्रियमाणांस्तान्द्रुमान्वीक्ष्यपितामहः ॥ आगतःशमयामासपुत्रान्बर्हिष्मतोनयैः ४६ तत्रावशिष्टायेवृक्षाभीतादुहितरंतदा उज्जह्नुस्तेप्रचेतोभ्यउपदिष्टाःस्वयंभुवा ४७ तेचब्रह्मणआदेशान्मारिषामुपयेमिरे ॥ यस्यांमहदवज्ञानादजन्यजनयोनिजः ४८ चाक्षुषेत्वंतरेप्राप्तेप्राक्सर्गेकालविद्रुते ॥ यःससर्जप्रजाइष्टाःसदक्षोदैवचोदितः ४९ योजायमानःसर्वेषांतेजस्तेजास्विनांरुचा ॥ स्वयोपादत्तदाक्ष्याच्चकर्मणांदक्षमब्रुवन् ५० तंप्रजासर्गरक्षायामनादिरभिषिच्यच॥युयोजयुयुजेन्यांश्चसवैसर्वप्रजापतीन् ५१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेत्रिंशोध्यायः ॥ ३० ॥ मैत्रेयउवाच ॥ तततउत्पन्नविज्ञानाआश्वधोक्षजभाषितम् ॥ स्मरंतआत्मजेभार्यांविसृज्यप्राव्रजन्गृहात् १ दीक्षिताब्रह्मसत्रेणसर्वभूतात्ममेधसा ॥ प्रतीच्यांदिशिवेलायां सिद्धोभूद्यत्रजाजलिः २ तान्निर्जितप्राणमनोवचोदृशोजितासनान्शांतसमानविग्रहान् ॥ परेमलेब्रह्मणियोजितात्मनःसुरासुरेड्योददृशेस्मनारदः ३ तमागतंतउत्थायप्रणिपत्याभिनंद्यच ॥ पूजयित्वायथादेशंसुखासिनमथाब्रुवन् ४ प्रचेतसऊचुः ॥ स्वागतंतेसुरर्षेद्यदिष्टयानोदर्शनंगतः ॥ तवचंक्रमणंब्रह्मन्नभयाययथारवेः ५ यदादिष्टंभगवताशिवेनाधोक्षजेनच ॥ तद्गृहेषुप्रसक्तानांप्रायशःक्षपितंप्रभो ६ तन्नःप्रद्योतयाध्यात्मज्ञानंतत्त्वार्थदर्शनम् ॥ येनांजसातरिष्यामोदुस्तरंभवसागरम् ७

कायांत्रिंशोध्यायः ॥३०॥ एकत्रिंशेसुतेदक्षेधुरंन्यस्यवनेसताम्। नारदोक्तेनमार्गेणमुक्तिरुक्ताप्रचेतसाम् १ ततोदिव्यवर्षसहस्राणांसहस्रस्यांतेउत्पन्नाविवेकज्ञानास्तेउपयास्यथमद्धामनिर्विद्यनिरयादतइत्यधोक्षजभाषितंस्मरंतआशुप्राव्रजन् १ ब्रह्मसत्रेणात्मविमर्शेनदीक्षिताःकृतसंकल्पाबभूवुः सर्वेषुभूतेष्वात्मेतिमेधाज्ञानंयस्मिंस्तेन क्वेलायांसमुद्रतटे जाजलिर्नामऋषिः २ निर्जिताःप्राणमनोवचोदृशोयैस्तान् शांताउपरताःसमानामूलाधारादारभ्यऋजवोविग्रहायेषाम् ब्रह्मणियोजितआत्मायैः सुरासुरैरीड्योदृष्टवान् ३ उत्थायप्रणिपत्ययथादेशंयथाविधिपूजयित्वा ४ ५ आदिष्टमुपदिष्टंयदात्मतत्त्वम् क्षापितांविस्मृतम् ६ ७

इतिप्रचेतोभिःपृष्टः ८ अहोगृहप्रसक्त्याहरिसेवांविनासर्वंजन्मकर्मादिकंव्यर्थीकृतमितितान्शोचन्नाह तज्जन्मेतिचतुर्भिः यतोजन्मादेर्हरिसेवैवफलमतस्तद्विहीनंसर्वंव्यर्थमित्यर्थः ९ शुक्लसं
बंधिजन्मविशुद्धमातापितृभ्यामुत्पत्तिः सावित्रमुपनयनेन याज्ञिकंदीक्षया विबुधानामिवदीर्घायुषापि १० वचोभिर्वाग्विलासैःचित्तवृत्तिभिर्नानावधानसामर्थ्यैः इंद्रियाणांराधसापाटवेन
११ योगेनप्राणायामादिनासांख्येनदेहादिव्यतिरिक्तात्मज्ञानमात्रेण संन्यासवेदाध्ययनाभ्यामपि अन्यैरपिव्रतवैराग्यादिभिःश्रेयःसाधनैः १२ नन्वेषांनानाफलसाधनानांहरिसेवाभाव
मात्रेणकुतोवैयर्थ्यंतत्राह श्रेयसांफलानामात्मैवावधिःपराकाष्ठा अर्थतःपरमार्थतः आत्मार्थत्वेनैवान्येषांप्रियत्वादित्यर्थः भवत्वात्मावधिर्हरेःकिमायातंतत्राह सर्वेषामपीति आत्माआत्म
दश्चाविद्यानिरासेनस्वरूपाभिव्यंजकःऐश्वरेणापिरूपेणबलिप्रभृतिभ्यइवात्मप्रदःप्रियश्च परमानंदरूपत्वात् १३ किंच नानाकर्मभिस्तत्तद्देवताप्रीतिनिमित्तान्यपिफलानिहरिप्रीत्याभवंति
केवलंतत्तद्देवताराधनेनतुनकिंचिदितिसदृष्टांतमाहयथेति मूलात्प्रथमविभागाःस्कंधाः तद्विभागाभुजाः तेषामप्युपशाखाःउपलक्षणंपत्रपुष्पादयोपितृप्यंतिनतुमूलसेकंविनाताःस्वस्वनिषेचनेन

**मैत्रेयउवाच ॥ इतिप्रचेतसांपृष्टोभगवान्नारदोमुनिः॥ भगवत्युत्तमश्लोकआविष्टात्माब्रवीन्नृपान् ८ नारदउवाच ॥ तज्जन्मतानिकर्माणितदायुस्तन्मनो
वचः ॥ नृणांयेनेहविश्वात्मासेव्यतेहरिरीश्वरः ९ किंजन्मभिस्त्रिभिर्वेहशौक्लसावित्रयाज्ञिकैः ॥ कर्मभिर्वात्रयीप्रोक्तैःपुंसोपिविबुधायुषा १० श्रुतेनतप
सावार्किंवचोभिश्चित्तवृत्तिभिः ॥ बुद्ध्यावार्किंनिपुणयाबलेनेंद्रियराधसा ११ किंवायोगेनसांख्येनन्यासस्वाध्याययोरपि ॥ किंवाश्रेयोभिरन्यैश्चनयत्रा
त्मप्रदोहरिः १२ श्रेयसामपिसर्वेषामात्माह्यवधिरर्थतः ॥ सर्वेषामपिभूतानांहरिरात्मात्मदःप्रियः १३ यथातरोर्मूलनिषेचनेनतृप्यंतितत्स्कंधभुजोपशा
खाः॥ प्राणोपहाराच्चयथेंद्रियाणांतथैवसर्वार्हणमच्युतेज्या १४ यथैवसूर्यात्प्रभवंतिवारःपुनश्चतस्मिन्प्रविशंतिकाले ॥ भूतानिभूमौस्थिरजंगमानितथाहरा
वेवगुणप्रवाहः १५ एतत्पदंतज्जगदात्मनःपरंसकृद्विभातंसवितुर्यथाप्रभा ॥ यथासवोजाग्रतिसुप्तशक्तयोद्रव्यक्रियाज्ञानभिदाभ्रमात्ययः १६ यथानभस्य
भ्रतमःप्रकाशाभवंतिभूपानभवंत्यनुक्रमात् ॥ एवंपरेब्रह्मणिशक्तयस्त्वमूरजस्तमःसत्त्वमितिप्रवाहः १७**

प्राणस्योपहारोभोजनंतस्मादेवेंद्रियाणांतृप्तिर्नतुतत्तदिंद्रियेषुपृथक्पृथगन्नलेपनेन तथाऽच्युताराधनमेवसर्वदेवताराधनंनपृथगित्यर्थः १४ कुतःसर्वमूलत्वादितिसदृष्टांतांतरमाह यथैववारोज
लानिवर्षाकालेसूर्यादुद्भवंतिग्रीष्मेतस्मिन्नेवप्रविशंतिअस्याप्रसिद्धत्वेनदृष्टांतांतरमाह यथाभूतानिभूमाविति गुणप्रवाहश्चेतनाचेतनात्मकःप्रपंचः १५ ननुहरावेवगुणप्रवाहइत्युक्तेतदाधारत्वे
नसोपाधिकत्वंहरेःस्यादित्याशंक्याह एतदिति एतद्विश्वंविष्णोस्तत्सर्वशास्त्रप्रसिद्धंपदंपरंसर्वोपाधिरहितम् तदुत्पन्नत्वान्नततःपृथगित्यर्थःतर्हिकथमन्यथाभातितत्राह सकृदिति सकृत्क
दाचिद्विभातंस्फुरितंगंधर्वनगरवत् यथासवितुःप्रभानततोभिन्नायथाचजाग्रत्यसवइंद्रियाणिस्फुरंतिसुषुप्तौतुसुप्तशक्तयोभवंतीत्यर्थः कथंभूतोसौहरिः द्रव्यादीनांत्रिविधाहंकारकार्याणांत
न्निमित्तस्यभेदभ्रमस्यचात्यययोयस्मात्सः यद्वा अजाग्रतिसुषुप्तावसवःसुप्ताःशक्तयोयेषांतेभवंतिद्रव्यादेरप्यत्यययोभवातिसवितुःप्रभेत्युद्गतौदृष्टांतइति १६ नन्वसंगेहरौकथंप्रपंचोत्पत्तिलयौतत्रा
ह यथेति अभ्रतमःप्रकाशाआगमापायिनोरजस्तमःसत्त्वस्थानीयाः हेभूपाःप्रचेतसः अमूःशक्तयउद्भवंति नभवंतिलीयंते इत्येवमयंजगत्प्रवाहः १७

तेनसर्वकारणत्वेनहेतुना कालोनिमित्तम् प्रधानमुपादानम् पुरुषःकर्ता एतत्त्रितयात्मकत्वात्सर्वकारणंपरमेश्वरमद्धासाक्षाद्भजध्वम् कथम् आत्मनएकभावेनाभिन्नत्वेन १८ साधनमाहदया
दिभिःशीघ्रंतुष्यति १९ ततोनकदाचित्त्यजतीत्याह अपहतानिरस्ताःसकलाएषणाःकामायस्मात्सचासावमलआत्मामनस्तस्मिन्सतांमनसिनिरंतरंसमेधितयाभावनयोपहूतःसंनिधापितःस
न्नक्षरोहरिश्छिद्रवत्तत्रत्याकाशवत्ततोनसरतिनापयातिहि किंकुर्वन् आत्मनोनिजजनवशगत्वंस्वभक्ताधीनत्वमयन्नवगच्छन् २० सतामेववश्योसावसतांतुपूजामपिनगृह्णातीत्याह नेति कुम
नीषिणांकुत्सितमतीनाम् अधनाश्चतेआत्मधनाश्चभगवद्धनास्तेप्रियायस्य रसज्ञोभक्तिसुखज्ञःकेकुमनीषिणस्तानाह श्रुतादिनिमित्तैर्मदैर्येसत्सुपापंतिरस्कारंकुर्वीति २१ भक्ताधीनत्वंप्रपंचय

तेनैकमात्मानमशेषदेहिनांकालंप्रधानंपुरुषंपरेशम् ॥ स्वतेजसाध्वस्तगुणप्रवाहमात्मैकभावेनभजध्वमद्धा १८ दययासर्वभूतेषुसंतुष्ट्यायेनकेनवा ॥ स
र्वेंद्रियोपशांत्याचतुष्यत्याशुजनार्दनः १९ अपहतसकलैषणामलात्मन्यविरतमेधितभावनोपहूतः ॥ निजजनवशगत्वमात्मनोयन्नसरतिछिद्रवदक्षरःस
तांहि २० नभजतिकुमनीषिणांसइज्यांहरिरधनात्मधनप्रियोरसज्ञः ॥ श्रुतधनकुलकर्मणांमदैर्येविदधतिपापमकिंचनेषुसत्सु २१ श्रियमनुचरतींतद
र्थिनश्चद्विपदपतीन्विबुधांश्चयत्स्वपूर्णः ॥ नभजतिनिजभृत्यवर्गतंत्रःकथममुमुद्विसृजेत्पुमान्कृतज्ञः २२ मैत्रेयउवाच ॥ इतिप्रचेतसोराजनन्याश्चभगव
त्कथाः ॥ श्रावयित्वाब्रह्मलोकंययौस्वायंभुवोमुनिः २३ तेपितन्मुखनिर्यातंयशोलोकमलापहम् ॥ हरेर्निशम्यतत्पादंध्यायंतस्तद्गतिंययुः २४ एत
त्तेभिहितंक्षत्तर्यन्मांत्वंपरिपृष्टवान् ॥ प्रचेतसांनारदस्यसंवादंहरिकीर्तनम् २५ श्रीशुकउवाच ॥ यएषउत्तानपदोमानवस्यानुवर्णितः ॥ वंशःप्रियव्रत
स्यापिनिबोधनृपसत्तम २६ योनारदादात्मविद्यामधिगम्यपुनर्महीं ॥ भुक्त्वाविभज्यपुत्रेभ्यऐश्वरंसमगात्पदम् २७ इमांतुकौषारविणोपवर्णितांक्ष
त्तानिशम्याजितवादसत्कथाम् ॥ प्रवृद्धभावोश्रुकलाकुलोमुनेर्दधारमूर्ध्नाचरणंहृदाहरेः २८ ॥ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥ सोयमद्यमहायोगिन्भवताकरु
णात्मना ॥ दर्शितस्तमसःपारोयत्राकिंचनगोहरिः २९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यानम्यतमामंत्र्यविदुरोगजसाह्वयं ॥ स्वानांदिदृक्षुःप्रययौज्ञातीनांनिर्वृ
ताशयः ३० एतद्यःशृणुयाद्राजन्राज्ञांहर्यर्पितात्मनां ॥ आयुर्धनंयशःस्वस्तिगतिमैश्वर्यमाप्नुयात् ३१ इतिश्रीमद्भागवतेमहापुराणेष्टादशसाहस्र्यांसं
हितायांचतुर्थस्कंधेप्राचेतसोपाख्यानंनामएकत्रिंशोध्यायः ३१ ॥ छ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ ॥

न्नाह अनुवर्तमानामपिश्रियंतदर्थिनःसकामान्द्विपदपतीन्नरेंद्रान्विबुधान्देवानपियोनानुवर्तते यतःस्वेनैवपूर्णोतःस्वभृत्यवर्गानुरक्तएवएवंभूतममुमुत्वईषदपिकथंपरित्यजेत् २२ प्रचेतसःकर्म
भूतान् अन्यांश्चनूनं सुनीतेरित्यादिध्रुवचरिताद्याः सन्नेगायत्प्रचेतसामित्युक्तत्वात् २३ तेपिप्रचेतसः तद्गतिंविष्णुलोकम् २४ प्रचेतसांनारदस्यचसंवादरूपमेतदाख्यानंतेभिहितम् हरेः
कीर्तनंयास्मिंस्तत् २५ यएषवंशःसोनुवर्णितः २६ यःप्रियव्रतः २७ २८ २९ स्वान्ज्ञातीन्दिदृक्षुः ३० राज्ञांचरितमितिशेषः ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेश्रीधरस्वामिविराचि
तायांश्रीभागवतभावार्थदीपिकायामेकत्रिंशोध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ समाप्तोयंचतुर्थःस्कंधः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते चतुर्थस्कंधः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमद्भागवते पंचमस्कंधः प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ नमःश्रीमत्परमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदायभक्तजनमानसनिवासायश्रीरामाय॥अथातःपंचमस्कंधव्याख्यानेकविशेषवान् ॥ प्रियव्रतान्वयोयत्रसप्रपंचःप्रपंच्य
ते१ षड्विंशत्याधुनाध्यायैःपंचमेस्थानमीर्यते॥लोकद्वीपादिमर्यादापालनाख्यमनेकधा २ पृथिव्युपर्यधोलोकैर्मर्यादात्रिविधामता ॥ पुनश्चैकैकशस्तेषुमर्यादाबहुधामता ३ भुविद्वीपादिमर्यादाः
पाल्यंतेराजभिःपृथक् ॥ भूमेरुपरिदेवाद्यैस्ततश्चाधोसुरादिभिः ४ तत्राध्यायैस्तुविंशत्याप्रियव्रतपुरःसरैः ॥ भुविद्वीपादिमर्यादाःपालिताइतिवर्ण्यते ५ त्रिभिःसूर्यादिभिर्ज्योतिश्चक्रादिष्वि
तिकीर्त्यते ॥ अतलादिषुदैत्याद्यैःपालनंचततस्त्रिभिः ६ तत्रतुप्रथमेध्यायेज्ञानिनोराज्यनिर्वृतिः ॥ पुनश्चज्ञाननिष्ठेतिप्रियव्रतकथाद्भुता ७ वंशःप्रियव्रतस्यापिनिबोधनृपसत्तम । योनारदादात्म
विद्यामधिगम्यपुनर्महीं । भुक्त्वाविभज्यपुत्रेभ्यऐश्वरंसमगात्पदमितिपूर्वस्कंधांते प्रियव्रतस्यप्रथममात्मविद्याततोगृहाश्रमस्ततः सर्वसंगत्यागेनमोक्षइत्युक्तम् तत्रविस्मितःपृच्छति प्रियव्र
तोभागवतोतएवात्मारामोगृहेकथमरमत ननुरमतांकोदोषइतिचेदतआह कर्मणाबंधःपराभवश्चस्वरूपतिरस्कारोयन्मूलोभवतियद्गृहंमूलंकारणंयस्य १ गृहेषुरतिश्चतत्राभिनिवेशात्स्या
त्सचभागवतानामात्मारामाणांनसंभवतीत्याह ननूनमिति २ गृहासक्तिर्हिकुटंबादिस्पृहयाभवतिसाचतेषांनास्तीत्याह महतामिति उत्तमश्लोकपादयोश्छायाकामादिसंतापहारिणीतया

राजोवाच ॥ प्रियव्रतोभागवतआत्मारामःकथंमुने ॥ गृहेरमतयन्मूलःकर्मबंधःपराभवः १ ननूनंमुक्तसंगानांतादृशानांद्विजर्षभ ॥ गृहेष्वभिनिवेशोयं
पुंसांभवितुमर्हति २ महतांखलुविप्रर्षेउत्तमश्लोकपादयोः ॥ छायानिर्वृतचित्तानांनकुटुंबेस्पृहामतिः ३ संशयोयंमहान्ब्रह्मन्दारागारसुतादिषु ॥ सक्त
स्ययत्सिद्धिरभूत्कृष्णेचमतिरच्युता ४ श्रीशुकउवाच ॥ गद्यं बाढमुक्तंभगवतउत्तमश्लोकस्यश्रीमच्चरणारविंदमकरंदरसआवेशितचेतसोभागवतपरमहंस
दयितकथांकिंचिदंतरायविहतांस्वांशिवतमाम्पदवींनप्रायेणहिन्वंति ५ यर्हिवावहराजन्सराजपुत्रःप्रियव्रतःपरमभागवतोनारदस्यचरणोपसेवयांजसाव
गतपरमार्थसतत्त्वोब्रह्मसत्रेणदीक्षिष्यमाणोवनितलपरिपालनायाम्नातप्रवरगुणगणैकांतभाजनतयास्वपित्रोपामंत्रितोभगवतिवासुदेवएवाव्यवधानसमा
धियोगेनसमावेशितसकलकारकक्रियाकलापोनैवाभ्यनंदद्यद्यपितदप्रत्याम्नातव्यंतदधिकरणआत्मनोन्यस्मादसतोपिपराभवमन्वीक्षमाणः ६

।निर्वृतंचित्तंयेषांतेषांस्पृहायुक्तामतिर्नास्ति ३ दाराद्यासक्तस्यतुमोक्षःश्रीकृष्णेऽस्खलितामतिश्चाभूदितियदयंचमहान्संशयइत्याह संशयइति ४ अंगीकृत्यपरिहरतिबाढमभिनिवेशादिकं
नास्तीतिसत्यमेव तथापिविघ्नवशेनतेषांप्रवृत्तिःपूर्वाभ्यासबलेनपुनर्निवृत्तिश्चसंगच्छतइत्याह भगवतःश्रीमच्चरणारविंदमकरंदरूपोयोरसस्तस्मिन्नावेशितंचेतोयैस्तेपिकेनचिदंतरायेणविघ्नेन
विहतामपिस्वांशिवतमांपदवींमार्गंनहिन्वंतिनत्यजंति काम् भागवताएवपरमहंसास्तेषांदयितस्यप्रियस्यश्रीवासुदेवस्यकथाम् ५ प्रियव्रतस्यब्रह्माज्ञैवांतरायरूपाबभूवेतिसप्रसंगमाहयर्हीत्या
दिना विमुक्तसंगःप्रकृतिंभजस्वेत्यंतेनयर्हिवावहयदाहिवावेतिप्रसिद्धयादौहइतिच सस्वापित्रामनुनाऽवनितलपरिपालनायोपामंत्रितोनियुक्तोनैवाभ्यनंदन्नैच्छत् अथह तदैवभगवानादिदेवो
ब्रह्मास्वभवनादवततारेत्यन्वयःउपामंत्रणेहेतुः आम्नाताराज्ञांशास्त्रेणोक्तायेप्रवराः श्रेष्ठागुणास्तेषांगणस्यैकांतभाजनतयानियताश्रयत्वेन अनिच्छायांहेतुः परमार्थसतत्त्वमात्मयाथात्म्यम
वगतंतद्येनसतथा अतोब्रह्मसत्रेणात्मध्यानेनकार्येणदीक्षिष्यमाणोनियमंग्रहीष्यन् प्रागपिवासुदेवएवनिरंतरसमाधियोगेनचित्तैकाग्र्येणसमावेशितःसमर्पितःसकलकारकाणामिंद्रियाणांयाः
क्रियास्तासांकलापोयेनसः यद्यपितत्पित्रोक्तंनप्रत्याख्येयंतथापितदधिकरणेराज्याधिकारेऽसतोपिमिथ्याभूतादपिराज्यप्रपंचादात्मनः पराभवमालोचयन्नाभ्यनंदत् ६

गुणविसर्गस्यगुणसृष्टेः परिबृंहणंसमृद्धिस्तदनुचिंतयाव्यवसितःसकलजगतामभिप्रायोयेनसः यथाराज्ञाचारैर्मंडलेश्वराणामभिप्रायोनिश्चीयतेतद्वत् अखिलैर्निगमैर्मूर्तिमद्भिर्वेदैर्निजगणैश्चम
रीच्यादिभिःपरिवृतःसत्यलोकादवतीर्णः ७ सचब्रह्मातत्रतत्रोडुपतिश्चंद्रइवप्रकाशमानोगंधमादनस्यद्रोणींदरीमवभासयन्नुपससर्पेत्यन्वयः अमरपरिवृढैर्देवेंद्रादिभिः ८ हंसयानेनोपलक्षणे
नैनंपितरमुपलभमानोमत्पितायमितिलक्षयन्पितापुत्राभ्यांमनुप्रियव्रताभ्यांसहनारदःकृतांजलिःसन्सहसैवाभ्युत्थायार्हणेनपूजयासहोपतस्थेतुष्टाव प्रियव्रतंतदामंदरद्रोण्यांनारदउपदिशति
मनुश्चतंनेतुमागतोस्तीतिज्ञातव्यं ९ हेभारतभगवानादिपुरुषोब्रह्मापितंप्रियव्रतमितिहोवाचेत्यन्वयः तेननारदेनोपनीतमर्हणंयस्यसः सूक्तवाकेनयथोचितवाक्येन अतिशयेनोदितावर्णितागुण
गणाअवताराःसुजयाःसर्वोत्कर्षाश्चयस्य १० प्रवृत्तिनिष्ठंमद्वाक्यंप्रतिकूलंमत्वामय्यसूयांकरिष्यतीतिशंकमानोनाहमेवंवदामिकिंतुमन्मुखेनहरिरेवत्वामाज्ञापयतीतिवदन्प्रवृत्तिनिवृत्तिरहस्य
माह निबोधेतिनवभिः ऋतंसत्यं अप्रमेयंदेवमसूयितुंदोषारोपेणद्रष्टुंनार्हसि तेतवततस्तातएषत्वद्गुरुश्चमहर्षिः दिष्टमादिष्टमाज्ञांविवशाअस्वतंत्राःसंतोवहामः ११ विवशत्वमेवाहचतुर्भिः ने

अथहभगवानादिदेवएतस्यगुणविसर्गस्यपरिबृंहणानुध्यानव्यवसितसकलजगदभिप्रायआत्मयोनिरखिलनिगमनिजगणपरिवेष्टितःस्वभवनादवततार ७
सतत्रतत्रगगनतलउडुपतिरिवविमानावलिभिरनुपथममरपरिवृढैरभिपूज्यमानःपथिपथिचवरूथशः सिद्धगंधर्वसाध्यचारणमुनिगणैरुपगीयमानोगंधमा
दनद्रोणीमवभासयन्नुपससर्प ८ तत्रहवाएनंदेवर्षिर्हंसयानेनपितरंभगवंतंहिरण्यगर्भमुपलभमानःसहसैवोत्थायार्हणेनसहपितापुत्राभ्यामवहितांजलिरु
पतस्थे ९ भगवानपिभारततदुपनीतार्हणःसूक्तवाकेनातितरामुदितगुणगणावतारसुजयःप्रियव्रतमादिपुरुषस्तंसदयहासावलोकइतिहोवाच १० श्रीभ
गवानुवाच ॥ निबोधतातेदमृतंब्रवीमिमासूयितुंदेवमर्हस्यप्रमेयम् ॥ वयंभवस्तेततएषमहर्षिर्वहामसर्वेविवशायस्यादिष्टम् ११ नतस्यकश्चित्तपसा
विद्ययावानयोगवीर्येणमनीषयावा ॥ नैवार्थधर्मैःपरतःस्वतोवाकृतंविहंतुंतनुभृद्विभूयात् १२ भवायनाशायचकर्मकर्तुंशोकायमोहायसदाभयाय ॥
सुखायदुःखायचदेहयोगमव्यक्तदिष्टंजनतांगधत्ते १३ यद्वाचितंत्यांगुणकर्मदामभिःसुदुस्तरैर्वत्सवयंसुयोजिताः॥ सर्वेवहामोबलिमीश्वरायप्रोतानसीव
द्विपदेचतुष्पदः १४ ईशाभिसृष्टंह्यवरुंध्महेंगदुःखंसुखंवागुणकर्मसंगात् ॥ आस्थायतत्तद्यदयुंक्तनाथश्चक्षुष्मतांधाइवनीयमानाः १५

ति तस्यकृतंतेनानिर्मितंतनुभृज्जीवस्तपआदिभिर्विहंतुमन्यथाकर्तुंनविभूयात्प्रभुर्नभवेत् मनीषयासामादिबुद्धिबलेनपरतोबलवदाश्रयात् १२ तत्रदेहयोगेतावत्पारतंत्र्यंप्रसिद्धमित्याह भवायेति
भवोजन्म भवाद्यर्थमव्यक्तेनेश्वरेणादिष्टंदत्तंदेहयोगंजनताजीवसमूहःसदाधत्ते नत्वन्यथाकर्तुंशक्नोति अंगहेप्रियव्रत १३ कर्मकरणेपिपारतंत्र्यमाह यद्वाचीति यस्यवाचिवेदलक्षणा
यांतंत्यांदामन्यांगुणाःसत्त्वादयस्तत्पूर्वकाणिचयानिकर्माणितन्निबंधनैर्दामभिर्ब्राह्मणादिशब्दैःसुदुस्तरैःसुदृढैर्हेवत्सवयंसर्वेसुयोजितानिबद्धाःसंतस्तस्मैईश्वरायबलिंवहामस्तदिच्छयाकर्मकु
र्मः नसिनासिकायांप्रोताबद्धाःसंतश्चतुष्पदोबलीवर्दायथाद्विपदेपुरुषाय १४ भोगेषुपारतंत्र्यमाह ईशाईश्वरेणाभिसृष्टंदत्तमेवांगहेप्रियव्रतावरुंध्महेस्वीकुर्मः यथास्वामिनादत्तमेवकणि
शादिबलीवर्दाभक्षयंतिनस्वेच्छयातद्वत् नचैवंवैषम्यमीश्वरस्य यतोगुणकर्मसंगान्नाथोयद्यद्देवतिर्यगादिलक्षणंदेहमयुंक्तयोजितवांस्तत्तदास्थायस्वीकृत्य यथांधाश्चक्षुष्मताछायामात
पंवानीयमानाःसंतस्तत्रैवगच्छंतितद्वत् १५

नन्वेतत्सर्वमविदुषएवनत्वात्मविदइत्याशंक्याह मुक्तोपीति यावत्प्रारब्धंकर्मतावत्यथास्वप्नेनुभूतंप्रतियातनिद्रोगतनिद्रोभिमानशून्यएवानुस्मरति तर्हिभोगवासनयापुनर्जन्मभवेत्तत्राह
किंतुदेहांतरारंभकान्गुणान्कर्माणिवासनाश्चनवृंक्तेनसंभजते १६ ननुगृहेवर्तमानस्यभोगान्भुंजानस्यकुतोभिमानाभावोमोक्षोवा अतस्तत्त्यागेनवनवासएवयुक्तस्तत्राह भयंसंसारःस्यादेव
प्रमत्तस्याजितेंद्रियस्य वनेष्विंतिसंगभियावनाद्वनांतरंगच्छतोपीत्यर्थः सहैवषट्सपत्नाःशत्रवोमनोबुद्धींद्रियाणिचयस्यसतथाभूतएववनेष्वपियतआस्तेबुधत्वेनजितेंद्रियत्वादात्मरतेरात्मा
रामस्यावद्यंरागादिदोषंकिंनुकरोतिनकरोत्येव १७ ननुगृहेवसतःपुरुषस्यरागादयःसंभवंतिनतुवनइत्याशंक्याहयइति यःषड्वैरिणःषडिंद्रियाणिविजिगीषमाणःसपूर्वंगृहेषुस्थित्वातेषामत्यंतं
निरोधमकुर्वन्जेतुंयतेत क्षीणेष्वरिषुकामंगृहेन्यत्रवाविचरेत् यतोलोकेऊर्जितारीन्दुर्गाश्रितएवात्येतिजयति पश्चाद्दुर्गेवान्यत्रवावर्तेत युध्येतेतिपाठेप्रहरेदित्यर्थः१८ इदंचगृहदुर्गाश्रयणंप्रा
कृतानांत्वंत्वब्जनाभस्यांघ्रिसरोजकोशएवदुर्गंतदाश्रितोतएवानिर्जितषट्सपत्नश्चतथापिपुरुषेणेश्वरेणातिदिष्टान्दत्तान्भोगांस्तावद्भुंक्ष्व पश्चाद्विमुक्तसंगःसन्प्रकृतिंस्वरूपंभजस्व आत्मनिष्ठोभ
वेत्यर्थः १९ आत्मनस्ततोलघुतयाल्पतयातच्छासनमंगीचकार यद्वा आत्मनोयदनुशासनंतदलघुतयागौरवेणबाढंतथाकरिष्यामीत्यवनतकंधरःसन्नजग्राह २० मनुनासंतुष्टेनोपकल्पितापू

मुक्तोपितावद्बिभृयात्स्वदेहमारब्धमश्नन्नभिमानशून्यः ॥ यथानुभूतंप्रतियातनिद्रः किंत्वन्यदेहायगुणान्नवृंक्ते १६ भयंप्रमत्तस्यवनेष्वपिस्याद्यतःसआ
स्तेसहषट्सपत्नः ॥ जितेंद्रियस्यात्मरतेर्बुधस्यगृहाश्रमःकिंनुकरोत्यवद्यम् १७ यःषट्सपत्नान्विजिगीषमाणोगृहेषुनिर्विश्ययतेतपूर्वम् ॥ अत्येतिदु
र्गाश्रितऊर्जितारीन्क्षीणेषुकामंविचरेद्विपश्चित् १८ त्वंत्वब्जनाभांघ्रिसरोजकोशदुर्गाश्रितोनिर्जितषट्सपत्नः ॥ भुंक्ष्वेहभोगान्पुरुषातिदिष्टान्विमुक्तसंगः
प्रकृतिंभजस्व १९ श्रीशुकउवाच ॥ इतिसमभिहितोमहाभागवतोभगवतस्त्रिभुवनगुरोरनुशासनमात्मनोलघुतयावनतशिरोधरोबाढमितिसबहुमानमु
वाह२० भगवानपिमनुनायथावदुपकल्पितापचितिःप्रियव्रतनारदयोरविषममभिसमीक्षमाणयोरात्मसमवस्थानमवाङ्मनसंक्षयमव्यवहृतंप्रवर्तयन्नगमत्
२१ मनुरपिपरेणैवंप्रतिसंधितमनोरथःसुरर्षिवरानुमतेनात्मजमखिलधरामंडलस्थितिगुप्तयआस्थाप्यस्वयमतिविषमविषयविषजलाशयाशायाउपररा
म २२ इतिहवावसजगतीपतिरीश्वरेच्छयाधिनिवेशितकर्माधिकारोखिलजगद्बंधध्वंसनपरानुभावस्यभगवतआदिपुरुषस्यांघ्रियुगलानवरतध्यानानुभावे
नपरिरंधितकषायाशयोवदातोपिमानवर्धनोमहतांमहीतलमनुशशास २३

जायस्य प्रियव्रतस्ययोगभ्रंशान्नारदस्यचशिष्यनाशात्कुटिलमीक्षणंसंभवतितत्तुनास्तीत्याह अविषमंयथातथातयोरभिसमीक्षमाणयोःसतोरात्मनःसम्यगवस्थानमवाङ्मनसंवाङ्मनसयोर
विषयंक्षयंनिवासंजगाम पाठांतरेअवाग्वाचामगोचरंकथंचिन्मनसःक्षयंविषयमतोव्यवहृतंव्यवहारशून्यंब्रह्मनिवृत्तंप्रवर्तयन् व्यवहाराद्विषण्णःसन्व्यवहारातीतंस्वरूपंचिंतयन्नंतर्हितइत्यर्थः
२१ पुत्रंराज्येभिषिच्यवनंयास्यामीत्येवंयोमनोरथःसपरेणब्रह्मणैवप्रतिसंधितःसंपादितोयस्यसः नारदस्यानुमतेनराज्येस्थापयित्वातिविषमोदुस्तरोयोविषयविषजलाशयोगृहंतस्याशादिक्
प्रवृत्तिवासनाभोगेच्छावातस्याउपरतोऽभूत् २२ यत्पृष्टंगृहेकथमरमततत्रोक्तमुत्तरमुपसंहरतिइतिहवावइत्थमेवहि आधिनिवेशितःप्रापितःकर्माधिकारोयस्य अखिलस्यजगतोबंधध्वंसनःपरोनु
भावोयस्यतस्ययदंघ्रियुगलंतस्यानवरतंध्यानंतदनुभावेनपरिरंधितकषायोदग्धरागादिमलआशयोयस्य अतोवदातःशुद्धोपिमहतांब्रह्मादीनामाज्ञापालनेनमानवर्धनः २३

उइतिविस्मये हइतिप्रसिद्धौ वावेतिनिश्चये आत्मनःसमानैःशीलादिभिरुदारान्महतोदशपुत्रान्जनयामास २४ तानाह आग्नीध्रइध्मजिह्वोयज्ञबाहुर्महावीरोहिरण्यरेताघृतपृष्ठःसवनोमेधातिथिर्वीतिहोत्रःकविश्चेत्यग्नीनांनामानियेषांते २५ अर्भभावाद्बाल्यादारभ्य २६ तस्मिन्पारमहंस्याश्रमेश्रीमच्चरणारविंदयोरविरतस्मरणेनाविगलितोखंडितोयःपरमोभक्तियोगस्तस्यानुभावेनविशोधितांतःकरणेप्रतीतोयोभगवांस्तस्मिन्नात्मनस्त्वंपदार्थस्यतादात्म्यमविशेषेणविशेषोदेहाद्युपाधिस्तदपोहेनप्रापुः २७ २८ उपशमाश्रयेषुसत्सु दशकोटिभिरेकमर्बुदम् एतादृशानिवर्षाणामेकादशार्बुदानिजगतींबुभुजइत्यन्वयःराज्ञोधर्मपालनविषयभोगप्रभावैर्भाव्यम् तत्रानायासेनैवधर्मपालनमाह अव्याहताअखिलाःपुरुषकाराःपौरुषाणियस्मात्तेनसारेणबलेनसंभृतौपूर्णौदोर्दंडौतयोर्युगलंतेनापीडितआकृष्टोमौर्वीगुणस्तस्यस्तनितंटंकारस्तेनैवयुद्धंविनाविरामितानिरस्ताधर्मप्रतिपक्षायेन भोगातिशयमाह बर्हिष्मत्याःस्वभार्यायाअनु

अथचदुहितरंप्रजापतेर्विश्वकर्मणउपयेमेबर्हिष्मतींनामतस्यामुहवावआत्मजानात्मसमानशीलगुणकर्मरूपवीर्योदारान्दशभावयांबभूवकन्यांचयवीयसीमूर्जस्वतींनाम २४ आग्नीध्रेध्मजिह्वयज्ञबाहुमहावीरहिरण्यरेतोघृतपृष्ठसवनमेधातिथिवीतिहोत्रकवयइतिसर्वएवाग्निनामानः २५ एतेषांकविर्महावीरःसवनइतित्रयआसन्नूर्ध्वरेतसस्तआत्मविद्यायामर्भभावादारभ्यकृतपरिचयाःपारमहंस्यमेवाश्रममभजन् २६ तस्मिन्नुहवाउपशमशीलाःपरमर्षयःसकलजीवनिकायावासस्यभगवतोवासुदेवस्यभीतानांशरणभूतस्यश्रीमच्चरणारविंदाविरतस्मरणाविगलितपरमभक्तियोगानुभावेनपरिभावितांतर्हृदयाधिगतेभगवतिसर्वेषांभूतानामात्मभूतेप्रत्यगात्मन्येवात्मनस्तादात्म्यमविशेषेणसमीयुः २७ अन्यस्यामपिजायायांत्रयःपुत्राआसन्नुत्तमस्तामसोरैवतइतिमन्वंतराधिपतयः २८ एवमुपशमायनेषुस्वतनयेष्वथजगतीपतिर्जगतीमर्बुदान्येकादशपरिवत्सराणामव्याहताखिलपुरुषकारसारसंभृतदोर्दंडयुगलापीडितमौर्वीगुणस्तनितविरमितधर्मप्रतिपक्षोबर्हिष्मत्याश्चानुदिनमेधमानप्रमोदप्रसरणयौषिण्यव्रीडाप्रमुषितहासावलोकरुचिरक्ष्वेल्यादिभिःपराभूयमानविवेकइवानवबुद्ध्यमानइवमहामनाबुभुजे २९ यावदवभासयतिसुरगिरिमनुपरिक्रमन्भगवानादित्योवसुधातलमर्द्धेनैवप्रतपत्यर्द्धेनावच्छादयतितदाहिभगवदुपासनोपचितातिपुरुषप्रभावस्तदनभिनंदन्समजवेनरथेनज्योतिर्मयेनरजनीमपिदिनंकरिष्यामीतिसप्तकृत्वस्तरणिमनुपर्यक्रामद्द्वितीयइवपतंगः ३० येवाउहतद्रथचरणनेमिकृतपरिखातास्तेसप्तसिंधवआसन्यतएवकृताःसप्तभुवोद्वीपाः ३१ जंबूप्लक्षशाल्मलिकुशक्रौंचशाकपुष्करसंज्ञास्तेषांपरिमाणंपूर्वस्मात्पूर्वस्मादुत्तरउत्तरोयथासंख्यंद्विगुणमानेनबहिःसमंततउपक्लृप्ताः ३२

दिनमेधमानैःप्रमोदादिभिःपराभूयमानविवेकइवातएवविषयासक्त्यात्मानमनवबुध्यमानइवबुभुजे तत्रप्रमोदआयांतंपतिंदृष्ट्वाहर्षस्ततःप्रसरणमभ्युत्थानादिलीलाततोयौषिण्यंयोषित्स्वभावकृतशृंगारानुभावप्रकाशनंततोव्रीडयाप्रमुषिताःसंकुचिताहासावलोकास्ततोरुचिरक्ष्वेल्यादयःपरिहासवाक्यादीनितैः २९ प्रभावातिशयमाह यावद्वसुधातलंलोकालोकपर्यंतमवभासयतिमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नादित्यस्तास्मिन्नर्द्धेनैवोपलक्षितंप्रतपतिप्रकाशयत्यर्धेनचावच्छादयतितमसावृणोतितदाद्वितीयःपतंगःसूर्यइवपर्यक्रामत् नचेदमसंभावितम् यतोभगवदुपासनेनोपचितोऽतिपुरुषःपुरुषानतिक्रांतःप्रभावोयस्य ३० येवैउहअतिप्रसिद्धास्तस्यरथचक्राग्रकृताःपरिखातागर्ताःयतोयैरेवकृताः ३१ तानाह जंब्विति तेषांपरिमाणंशृण्वितिशेषः पूर्वस्ययद्विस्तारमानंउत्तरस्ततोद्विगुणेनविस्तारमानेनेत्येवंसिंधुभ्योबहिःसमंततउपक्लृप्ताराचिताः ३२

यथासिंधुभ्योबहिरेकैकशोद्वीपाएवंद्वीपानामपिबहिःसिंधवइत्याह क्षारोदेति दाधिमंडोमाथितंदाधि एतेसप्तजलधयःसप्तद्वीपानांपरिखाइवाभ्यंतरैतैःसंवेष्टितायेद्वीपास्तैःसमानाविस्तारतः
बहिर्नीतः पृथगसंकीर्णतया ३३ ३४ अहोआश्चर्यराज्ञःसामर्थ्यमितिपरिक्षिदभिप्रायज्ञोभगवान्बादरायणिराह नैवमिति जिताः षड्गुणाइंद्रियाणिषडूर्मयोवायैस्तेषामेवंविधःपुरुषकारइतिन
चित्रंनासंभावितम् यतोविदूराविगतोंत्यजोपियस्योरुक्रमस्यनामसकृदुच्चारयेद्यःसोधुनातत्क्षण मेवबंधंसंसारम्तन्वामितिपाठेप्ययमेवार्थः पाठांतरेतत्त्वंचांडालत्वम् जहाति शुद्धोभवतीत्यर्थः
३५ तस्यपराक्रममुपसंहरन्निवृत्तिक्रममाह सएवमितिदेवर्षिचरणयोरनुशयनमुपसत्तिस्तदनुपातितोयोगुणविसर्गोराज्यादिप्रपंचस्तत्संसर्गेण आत्मनिमनसिनिर्वेदोयस्य ३६ तमाह मया
ऽसाध्वनुष्ठितम् यद्यतोभिनिवेशितः तत्ततःअलमलंविषयैःविनोदमृगंमर्कटम् ३७ परदेवतायाहरेःप्रसादेनाधिगतःप्राप्तोयआत्मप्रत्यवमर्शोविवेकस्तेननारदस्यपदवींतदुपदिष्टमार्गमेवपुनर

क्षारोदेक्षुरसोदसुरोदघृतोदक्षीरोददधिमंडोदशुद्धोदाःसप्तजलधयःसप्तद्वीपपरिखाइवाभ्यंतरद्वीपसमानाएकैकश्येनयथानुपूर्वंसप्तस्वपिबाहिर्द्वीपेषुपृथक्परि
तउपकल्पितास्तेषुजंब्वादिषुबर्हिष्मतीपतिरनुव्रतानात्मजानाग्नीध्रेध्मजिह्वयज्ञबाहुहिरण्यरेतोघृतपृष्ठमेधातिथिवीतिहोत्रसंज्ञान्यथासंख्येनैकैकस्मिन्ने
कमेवाधिपतिंविदधे ३३ दुहितरंचोर्जस्वतींनामोशनसेप्रायच्छद्यस्यामासीद्देवयानीनामकाव्यसुता ३४ नैवंविधःपुरुषकारउरुक्रमस्यपुंसांतदंघ्रि
रजसाजितषड्गुणानां ॥ चित्रंविदूरविगतःसकृदाददीतयन्नामधेयमधुनासजहातिबंधम् ३५ सएवमपरिमितबलपराक्रमएकदातुदेवर्षिचरणानुशयना
नुपतितगुणविसर्गसंसर्गेणानिर्वृतामिवात्मानंमन्यमानआत्मनिर्वेदइदमाह ३६ अहोअसाध्वनुष्ठितंयदभिनिवेशितोहमिंद्रियैरविद्यारचितविषमविषयांधकू
पेतदलममुष्यावनितायाविनोदमृगंमांधिग्धिगितिगर्हयांचकार ३७ परदेवताप्रसादाधिगतात्मप्रत्यवमर्शेनानुप्रवृत्तेभ्यःपुत्रेभ्यइमांयथादायंविभज्यभु
क्तभोगांचमहिषींमृतकमिवसहमहाविभूतिमपहायस्वयंनिहितनिर्वेदोहृदिगृहीतहरिविहारानुभावोभगवतोनारदस्यपदवींपुनरेवानुससार ३८ तस्यह
वाएतेश्लोकाः ॥ प्रियव्रतकृतंकर्मकोनुकुर्याद्विनेश्वरम् ॥ योनेमिनिम्नैरकरोच्छायांघ्नन्सप्तवारिधीन् ३९ भूसंस्थानंकृतंयेनसरिद्गिरिवनादिभिः ॥ सीमा
चभूतनिर्वृत्त्यैद्वीपेद्वीपेविभागशः ४० भौमंदिव्यंमानुषंचमहित्वंकर्मयोगजम् ॥ यश्चक्रेनिरयौपम्यंपुरुषानुजनप्रियः ४१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपं
चमस्कंधेप्रियव्रतविजयेप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

नुससारेत्यन्वयः किंकृत्वा अनुगतेभ्यःपुत्रेभ्यइमांपृथ्वींविभज्य भुक्तोभोगोयस्यास्तांभार्यां । महाविभूतिःसाम्राज्यसंपत्तत्सहितांमहिषींमृतशरीरमिवपरित्यज्य तत्रहेतुःहृदिनिहितोनिर्वेदोये
नहृदित्यस्योत्तरत्राप्यन्वयःहृदिगृहीतोनिश्चितोहरिविहारस्तेनानुभावस्त्यागसामर्थ्यंयस्य ३८ तस्यमहिमोपनिबंधनश्लोकाःपूर्वसिद्धाःकथ्यंते यथावेदेतदप्येषश्लोकोभवतीति कोनुकोनाम
कुर्यात् छायांघ्नन्तमोनिरस्यन् ३९ भूसंस्थानंद्वीपैःकृतम् सरिद्गिरिवनादिभिःसीमाचयेनकृता भूतानांनिर्वृत्यैसुखायाविवादाय ४० भौमंपातालजंदिव्यंस्वर्गजंमानुषंमर्त्यलोकजंमहित्वं
वैभवंयोनिरयतुल्यंमेने पुरुषानुजनाविष्णुभक्तास्तएवप्रियायस्येति ४१ इतिपंचमेटीकायांप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ छ ॥

द्वितीयेप्रोक्तमाग्नीध्रचरित्रंस्त्रैणसंमतं॥ पत्न्यांहिपूर्वचित्त्यांयोनाभिमुख्यानजीजनत् १ अस्मिन्वंशेप्रसिद्धोयमाग्नीध्रःस्त्रैणपुंगवः॥ विहसन्निवतस्येदंचरितंमुनिरब्रवीत् २ जंबुद्वीपमोकोया
सांताःप्रजाःपुत्रवत्पालयामास धर्मावेक्षमाणःधर्ममवेक्षमाणोधर्मेणेत्यर्थः १ पितृलोकका।मःपुत्रकामःसुरवराणांवनितास्तासामाक्रीडाचलोमंदरस्तस्यद्रोण्याम् आभृतानिसंपादितानिपरि
चर्योपकरणानिपुष्पादीनियेन २ तदुपलभ्यज्ञात्वाब्रह्माभियापयामास संभोगार्थंप्रस्थापयामास ३ साचतदाश्रमोपवनमुपबभ्रामेत्यन्वयःरमणीयत्वमेवाह विविधाश्चनिबिडाश्चयेविटपिन
स्तेषांविटपाःशाखास्तेषांनिकरास्तैःसंश्लिष्टाःपुरटलताःस्वर्णवल्लयस्तास्वारूढाःस्थलविहंगमामयूरादयस्तेषांमिथुनैःप्रोच्यमानाभिःश्रुतिभिरुच्चार्यमाणैःषड्जादिस्वरैःप्रतिबोध्यमानायेसलि
लकुक्कुटादयस्तैर्विचित्रंयथातथोपकूजितानादिताअमलाजलाशयास्तेषुकमलानितेषामाकरमुपवनं ४ सुललितगमनेयेपदविन्यासास्तैर्गतौविलासोयस्याः चकारस्तस्याश्चेत्येकवाक्यत्वाय अ
नुपदंप्रतिपदम् खणखणेतिध्वनिंकुर्वतोरुचिरस्यचरणाभरणस्यस्वनं आमीलितेनयनेएवनलिनमुकुलेतयोर्युगलमीषद्विकचय्यकिंचिदुन्मील्यव्यचष्टददर्श ५ तामेवदेवींमकरध्वजस्यवशमुप

श्रीशुकउवाच ॥ एवंपितरिसंप्रवृत्तेतदनुशासनेवर्त्तमानआग्नीध्रोजंबूद्वीपौकसःप्रजाऔरसवद्धर्मावेक्षमाणःपर्यगोपायत् १ सचकदाचित्पितृलोककामः
सुरवरवनिताक्रीडाचलद्रोण्यांभगवंतंविश्वसृजांपतिमाभृतपरिचर्योपकरणआत्मैकाग्र्येणतपस्व्याराधयांबभूव २ तदुपलभ्यभगवानादिपुरुषःसदसि
गायंतींपूर्वचित्तिंनामाप्सरसमभियापयामास ३ साचतदाश्रमोपवनमतिरमणीयंविविधनिबिडविटपिविटपनिकरसंश्लिष्टपुरटलतारूढस्थलविहंगममि
थुनैःप्रोच्यमानश्रुतिभिःप्रतिबोध्यमानसलिलकुक्कुटकारंडवकलहंसादिभिर्विचित्रमुपकूजितामलजलाशयकमलाकरमुपबभ्राम ४ तस्याःसुललितगम
नपदविन्यासगतिविलासायाश्चानुपदंखणखणायमानरुचिरचरणाभरणस्वनमुपाकर्ण्यनरदेवकुमारःसमाधियोगेनामीलितनयननलिनमुकुलयुगलमीष
द्विकचय्यव्यचष्ट ५ तामेवाविदूरेमधुकरीमिवसुमनसउपजिघ्रंतींदिविजमनुजमनोनयनाह्लाददुघैर्गतिविहारव्रीडाविनयावलोकसुस्वराक्षरावयवैर्मनसिनृ
णांकुसुमायुधस्यविदधतींविवरम्निजमुखविगलितामृतासवसहासभाषणामोदमदांधमधुकरनिकरोपरोधेनद्रुतपदविन्यासेनवल्गुस्पंदनस्तनकलशकब
रभाररशनांदेवींतदवलोकनेनविवृतावसरस्यभगवतोमकरध्वजस्यवशमुपनीतोजडवदितिहोवाच ६ कात्वंचिकीर्षसिचकिंमुनिवर्यशैलेमायासिकापिभग
वत्परदेवतायाः ॥ विज्येबिभर्षिधनुषीसुहृदात्मनोर्थेकिंवामृगान्मृगयसेविपिनेप्रमत्तान् ७

नीतःसन्जडवदितिहवक्ष्यमाणान्दशश्लोकानुवाच जाड्यानुकरणंचवैदग्ध्येनतद्वशीकारार्थम् दिविजानांदेवानांमनुजानांचयानिमनांसिनयनानिचतेषामाह्लाददुघैर्गत्यादिभिर्नृणांमनसिका
मस्यविवरंप्रवेशद्वारंविदधतीं गतिश्चविहारश्चव्रीडाविनययुक्तोवलोकश्चसुस्वराण्यक्षराणिचावयवाश्चनेत्रादयस्तैःनिजमुखाद्विगलितममृतमिवस्वादुआसवइवमादकंचयत्सहासंभाषणंतस्मि
न्नामोदोनिःश्वासगंधस्तेनमदांधायेमधुकरनिकरास्तैरुपरोधआवरणंतेनभयाद्द्रुतःशीघ्रोयःपदविन्यासस्तेनवल्गुस्पंदनंकिंचिच्चलनंस्तनकलशयोःकबरभारेरशनायांचयस्यास्ताम् तस्याअव
लोकनेनविवृतावसरस्यदत्तावकाशस्य ६ कात्वंशैलेगिरावस्मिन्किंचिकीर्षसि मुनिवर्येत्यादिपुंस्त्वेनसंबोधनादिजाड्यानुकरणार्थम् हेमुनिवर्य नूनंभगवतःपरदेवताभूतस्यमायासि ध्रुवावाल
क्ष्याह हेसुहृत्सखे विज्येनिर्गुणेधनुषीबिभर्षिकिमात्मनोर्थंतवैवाभ्यां किंकार्यमस्ति किंवाप्रमत्तानाजितेंद्रियान्मृगतुल्यानस्मदादीन्मृगयसे तान्वशीकर्तुंधनुषीधारयसीत्यर्थः ७

कटाक्षावालक्ष्याह बाणाविमौशतपत्रेनेत्रकमलेतेएवपत्राणिपिच्छानिययोः शांतौविभ्रमेणमंथरौ पुंखाभ्यांविनापिरुचिरौ पत्रतयाकल्पितनेत्राभ्यांपरभागस्यपुंखस्थानीयस्याभावात् आति
तिग्मौतीक्ष्णौदंतावग्रभागौययोस्तौकस्मैप्रयोक्तुमिच्छसीतिनविघ्नः अतोभयादेतावत्प्रार्थयामहेतवायंविक्रमोस्माकंक्षेमायास्तु ८ तदंगपरिमललोभेनानुगच्छतोभ्रमरानालक्ष्याह शिष्या
इति अजस्रंसंततंयुष्मच्छिखातोविलुलिताविगलिताः सुमनसामभितोवृष्टीर्गलितानिकुसुमानिभजंतीत्यर्थःशुद्धत्वेनोपमावेदशाखाइवेति ९ नूपुरस्वनमाकर्ण्याह वाचमितितुभ्यंतवचरणगत
पंजरयोर्नूपुरयोस्तित्तिरीणामंतर्गतरत्नानांपरंकेवलंवाचंशृणुमः कथंभूतां अरूपाअदृष्टवक्तृकासुस्वरा अतिप्रकटाचतांचतांच पीतंपरिधानवस्त्रंनितंबकांतित्वेनप्रकल्प्याह कदंबकुसुमस्यरुचि
दीप्तिरंकाविटंकबिंबेनितंबस्यसुंदरमंडलेक्वलब्धा पाठांतरेअंगेतिसंबोधनम् मेखलामालक्ष्याह यस्यामलातपरिधिर्वर्तते वस्त्रंनितंबकांतित्वेनप्रकल्प्यवस्त्रमदृष्ट्वपृच्छति क्वचतेवल्कलमिति
१० स्तनावालक्ष्याह शृंगयोःस्तनयोःकिंसंभृतंकिंपूर्णमस्ति मनोहरंकिंचिदस्तीत्येतावदनुजानामि यतोमध्येकृशोपित्वंकृच्छ्रेणवहसिधारयसि यत्रचमेदृशिर्दृष्टिःश्रितासंलग्नास्ति अन्यथे
दंद्वयंनघटतइतिभावः स्तनगतंकुंकुममालक्ष्याह पंकोरुणआत्मनस्तवविषाणेशृंगेईदृगत्यपूर्वः कुतइत्यतआहयेनपंकेनाश्रमंसुरभीकरोषिसुगंधयुक्तंकरोषीति ११ लोकंस्थानम् यत्रत्योजनउ

बाणाविमौभगवतःशतपत्रपत्रौशांतावपुंखरुचिरावतितिग्मदंतौ ॥ कस्मैयुयुंक्षसिवनेविचरन्नविघ्नःक्षेमायनोजडधियांतवविक्रमोऽस्तु ८ शिष्याइमेभगव
तःपरितःपठंतिगायंतिसामसरहस्यमजस्रमाशम् ॥ युष्मच्छिखाविलुलिताःसुमनोभिवृष्टीःसर्वेभजंत्यृषिगणाइववेदशाखाः ९ वाचंपरंचरणपंजरतित्ति
रीणांब्रह्मन्नरूपमुखरांशृणवामतुभ्यम् ॥ लब्धाकदंबरुचिरंकविटंकबिंबेयस्यामलातपरिधिःक्वचवल्कलंते १० किंसंभृतंरुचिरयोर्द्विजशृंगयोस्तेमध्येकृ
शोवहसियत्रदृशिःश्रितामे ॥ पंकोरुणःसुरभिरात्मविषाणईदृग्येनाश्रमंसुभगमेसुरभीकरोषि ११ लोकंप्रदर्शयसुहृत्तमतावकंमेयत्रत्यइत्थमुरसावयवावपूर्वौ ॥
अस्मद्विधस्यमनउन्नयनौबिभर्तिबह्वद्भुतंसरसराससुधादिवक्त्रे १२ कावात्मवृत्तिरदनाद्धविरंगवातिविष्णोःकलास्यनिमिषोन्मकरौचकर्णौ ॥ उद्विग्नमीन
युगलंद्विजपंक्तिशोचिरासन्नभृंगनिकरंसरइन्मुखंते १३ पोसौत्वयाकरसरोजहतःपतंगोदिक्षुभ्रमन्भ्रमतएजयतेक्षिणीमे ॥ मुक्तंनतेस्मरसिवक्रजटावरूथं
कष्टेनिलोहरतिलंपटएषनीवीम् १४

रसाइत्थमपूर्वावयवौबिभर्ति मनसउन्नयनौक्षोभकौ पाठांतरेइत्थंभूतलक्षणेतृतीया वक्त्रेचबह्वद्भुतंबिभर्तिकिंतदाह रसोमधुरालापोरासोविलासस्ताभ्यांसहितासुधाअधरामृतमादिशब्दात्
स्मितनर्मादि १२ कावातवलोकेआत्मनोदेहस्यवृत्तिराहारः अंगहेसखे अदनाच्चर्वणाद्धविरितितत्संबंधीगंधोवास्यागच्छति इतितांबूलाभिप्रायं अदनाद्धविरंगभातीतिपाठेममतावद्भोजना
द्धविर्भूतैववृत्तिर्भातीत्यर्थः यतस्त्वंविष्णोःकलासि विष्णुश्चनाश्नाति अनश्नन्नन्योअभिचाकशीतीतिश्रुतेः विष्णोः कलासीत्यत्रहेतुः तवचकर्णौविष्णोरिवानिमिषोन्मकरौ अनिमिषौरत्न
नेत्रत्वेननिमेषशून्यावुल्लसंतौमकरौतदाकारेकुंडलेययोस्तौ किंचतवमुखंसरइत्सरइव तदेवाह उद्विग्नंचंचलंमीनयुगलमिवनेत्रद्वयंयस्मिन् द्विजादंतास्तेषांपंक्त्याशोचिःशोभायस्मिन् सरसितु
द्विजाराजहंसाः आसन्नोभृंगनिकरइवकेशस्तोमःपरिमललुब्धभृंगस्तोमोवायस्मिन् १३ पतंगः कंदुकोभ्रमतोभ्रमच्चित्तस्यमेऽक्षिणीएजयतेचंचलतांनयाति वक्रकेशसमूहंमुक्तबंधनंनस्मरासि
नसंभावयासिकिम् कष्टोधूर्तोनिलोनीवींहरत्येतन्नस्मरसिकिम् १४

उपलब्धंप्राप्तमसह्यंमम हेममामित्रमयासहतपश्चर्तुमर्हसि किंच सर्वैभवभावनःसंसृतिविस्तारकोब्रह्मामेप्रसीदति त्वांभार्याकल्पयतीत्यर्थः १५ द्विजदेवेनब्रह्मणादत्तम् हृक्मनश्चलग्नंसन्नापया
ति हेचारुशृंगियतस्तेचित्तंतत्रमांत्वदधीनंनेतुमर्हसि सचिव्यस्तवसख्योपिशिवा अनुकूलाःसत्योमांप्रतिसरंत्वनुवर्तंतां यद्वा एतावत्पर्यंतमेयाःसचिव्यःसख्यःसाशिवाःफेरवस्ताःप्रतिसरंतुनिर्यां
तु यद्वा वनवासेसहचर्योहारिण्यःशिवाःप्रतिसरंतुप्रदक्षिणंगच्छंतु १६ ग्राम्येषुवैदग्ध्यंयस्यास्तयापरिभाषयावाचा सभाजयामासपूजयामाससंमुखीचकारेत्यर्थः १७ बुद्ध्यादीनांद्वंद्वैक्यम् १८
१९सूत्वाप्रसूय उपतस्थेभजत् २० औत्पत्तिकेनैवस्वभावेन संहननंदृढांगत्वम् २१ कामानांभोगैःअध्याधिकंमन्यमानः श्रुतिभिर्वेदोक्तैःकर्मभिः अवारुंधप्राप मादयंतेमोदंते २२ इत्येवंभू
ताःसंज्ञायासांताःपारिणीतवंतः २३ इतिपंचमस्कंधेटीकायांद्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ ॥ तृतीयेचरितंनाभेःपरंमंगलमीर्यते ॥ यस्ययज्ञेप्रतीतःसन्पुत्रोभूदृषभोहरिः ॥ १ ॥ नाभिराग्नीध्रसुतः

रूपंतपोधनतपश्चरतांतपोघ्नंह्येतत्तुकेनतपसाभवतोपलब्धम् ॥ चर्तुंतपोर्हसिमयासहमित्रमह्यंकिंवाप्रसीदतिसवैभवभावनोमे १५ नत्वांत्यजामिदयि
तंद्विजदेवदत्तंयस्मिन्मनोदृगपिनोनवियातिलग्नम् ॥ मांचारुशृंग्यर्हसिनेतुमनुव्रतंतेचित्तंयतःप्रतिसरंतुशिवाःसचिव्यः १६ श्रीशुकउवाच ॥ इतिलल
नानुनयातिविशारदोग्राम्यवैदग्ध्ययापरिभाषयातांविबुधवधूंविबुधमतिरधिसभाजयामास १७ साचततस्तस्यवीरयूथपतेर्बुद्धिशीलरूपवयःश्रियौदार्ये
णपराक्षिप्तमनास्तेनसहायुतायुतपरिवत्सरोपलक्षणंकालंजंबूद्वीपपतिनाभौमस्वर्गभोगान्बुभुजे १८ तस्यामुहवाआत्मजान्सराजवरआग्नीध्रोनाभिकिं
पुरुषहरिवर्षेलावृतरम्यकहिरण्मयकुरुभद्राश्वकेतुमालसंज्ञान्नवपुत्रानजनयत् १९ सासूत्वाथसुतान्नवानुवत्सरंगृहएवापहायपूर्वचित्तिर्भूयएवाजंदेवमुप
तस्थे २० आग्नीध्रसुतास्तेमातुरनुग्रहादौत्पत्तिकेनैवसंहननबलोपेताःपित्राविभक्ताआत्मतुल्यनामानियथाभागंजंबूद्वीपवर्षाणिबुभुजुः २१ आग्नीध्रो
राजाऽतृप्तःकामानामप्सरसमेवानुदिनमधिमन्यमानस्तस्याःसलोकतांश्रुतिभिरवारुंधयत्रपितरोमादयंते २२ संपरेतेपितरिनवभ्रातरोमेरुदुहितॄर्मेरुदे
वींप्रतिरूपामुग्रदंष्ट्रींलतांरम्यांश्यामांनारींभद्रांदेववीतिमितिसंज्ञानवोदवहन् २३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेआग्नीध्रवर्णनंनामद्वितीयोध्या
यः२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ नाभिरपत्यकामोऽप्रजयामेरुदेव्याभगवंतंयज्ञपुरुषमवहितात्माऽयजत १ तस्यहवावश्रद्धयाविशुद्धभावेनयजतःप्रवर्ग्येषुप्रचर
त्सुद्रव्यदेशकालमंत्रर्त्विग्दक्षिणाविधानयोगोपपत्त्यादुरधिगमोपिभगवान्भागवतवात्सल्यतयासुप्रतीकआत्मानमपराजितंनिजजनाभिप्रेतार्थविधित्स
यागृहीतहृदयोहृदयंगमंमनोनयनानंदनावयवाभिराममाविश्चकार २ अथहतमाविष्कृतभुजयुगलद्वयंहिरण्मयंपुरुषविशेषंकपिशकौशेयांबरधरमुरसि
विलसच्छ्रीवत्सललामंदरवरवनरुहवनमालाच्छूर्यमृतमणिगदादिभिरुपलक्षितंस्फुटकिरणप्रवरमुकुटकुंडलकटककटिसूत्रहारकेयूरनूपुराद्यंगभूषणविभू
षितमृत्विक्सदस्यगृहपतयोऽधनाइवोत्तमधनमुपलभ्यसबहुमानमर्हणेनावनतशीर्षाणउपतस्थुः ३ अपुत्रयामेरुदेव्याभार्ययासह १ प्रवर्ग्यसंज्ञकेषुकर्मसुक्रियमा

णेषु द्रव्यादयःसप्तयेयोगाउपायास्तेषामुपपत्त्यासंपत्त्यादुरधिगमोदुष्प्रापोपिभागवतेषुकृपालुतयासुप्रतीकः शोभनावयवःसन्नात्मानमाविश्चकार अपराजितंस्वतंत्रं निजभक्तानांयोभिप्रेतार्था
स्तेषांविधित्सयागृहीतमाकृष्टंहृदयंचित्तंयस्य हृदयंगमंसुखकरं यतोमनोनयनान्यानंदयंतियेवयवास्तैरभिरामंसुंदरं २ अथहेत्यादिनिपातबाहुल्यंवाक्यालंकाराय आविष्कृतंसुजानांयुगल

द्वयंचतुष्टयंयेन हिरण्मयंतेजोमयम् पुरुषेषुविशिष्यतइतितथापुरुषोत्तममित्यर्थः अर्हणेनार्घ्येणसहोपतस्थुरभजन्नित्यन्वयः विलसन्श्रीवत्सएवललामंचिह्नंयस्यदरवरः शंखश्रेष्ठः वनरुहंपद्मम् अच्छूरिचक्रम् अमृतमणिःकौस्तुभःएवमादिभिरुपलक्षितम् स्फुटकिरणायेप्रवरामणयस्तन्मयानियानिमुकुटादीन्यंगानांभूषणानितैर्विभूषितं बहुमानेदृष्टांतः अधमाइवोत्तमधनंनिधिं ३ अर्हसीत्यादिनानिगदेनस्तुवंति हेअर्हत्तमपरिपूर्णोपित्वमनुपथानांभृत्यानामस्माकमर्हणम् मुहुःस्वयमेवस्वीकर्तुमर्हसि नतुवयंस्तोतुंशक्ताइत्याहुःनमोनमइत्येतावदेवास्माकंसद्भिरुपशिक्षितं त्वद्रूपस्यदुर्ज्ञेयत्वात् तदेवाहुःकोर्हतीति प्रकृतिगुणानांव्यतिकरःप्रपंचस्तस्मिन्नेवमतिर्यस्यातएवानीशःप्रकृतिपुरुषयोःपरस्यातएवेश्वरस्यार्वाक्तनाभिस्त्वामस्पृशंतीभिःप्रपंचांतर्गताभिर्नामचरूपंचाकृतिश्चाकारस्ताभिस्तवरूपनिरूपणंकर्तुंकोनामपुमानर्हति ४ सह्येतन्मात्रमेवार्हतिनाधिकमित्याहुःसकलजनानिकायस्यवृजिनंनिरस्यंतीतितथाशिवतमाःप्रवराश्चयेगुणगणास्तपामेकदेशस्तस्यकथनाद्विनाधिकंनार्हति ५ वाङ्मनसागोचरोपित्वंभक्तानांसुखाराध्यएवेत्याहुःहेपरमपरिजनैरनुरागेणविरचितायेशबलसंशब्दागद्गदाक्षरस्तुतयःसलिलंचसितकिसलयाश्च

ऋत्विजऊचुः ॥ अर्हसिमुहुरर्हत्तमार्हणमस्माकमनुपथानां नमोनमइत्येतावत्सदुपशिक्षितंकोऽर्हतिपुमान्प्रकृतिगुणव्यतिकरमतिरनीशईश्वरस्यपरस्यप्रकृतिपुरुषयोरर्वाक्तनाभिर्नामरूपाकृतिभीरूपनिरूपणम् ४ सकलजननिकायवृजिननिरसनशिवतमप्रवरगुणगणैकदेशकथनादृते ५ परिजनानुरागविरचितशबलसंशब्दसलिलसितकिसलयतुलसिकादूर्वांकुरैरपिसंभृतयासपर्ययाकिलपरमपरितुष्यसि ६ अथानययापिनभवतइज्ययोरुभारभरयासमुचितमर्थमिहोपलभामहे ७ आत्मनएवानुसवनमंजसाऽव्यतिरेकेणबोभूयमानाशेषपुरुषार्थस्वरूपस्यकिंतुनाथाशिषआशासानानामेतदभिसंराधनमात्रंभवितुमर्हति ८ तद्यथाबालिशानांस्वयमात्मनःश्रेयःपरमविदुषांपरमपरमपुरुषप्रकर्षकरुणयास्वमहिमानंचापवर्गाख्यमुपकल्पयिष्यन्स्वयंनापचितएवेतरवदिहोपलक्षितः ९ अथायमेववरोह्यर्हत्तमयर्हिबर्हिषिराजर्षेर्वरदर्षभोभवान्निजपुरुषेक्षणविषयआसीत् १० असंगनिशितज्ञानानलविधूताशेषमलानांभवत्स्वभावानामात्मारामाणांमुनीनामनवरतपरिगुणितगुणगणपरममंगलायनगुणगणकथनोसि ११ अथकथंचित्स्खलनक्षुत्पतनजृम्भणदुरवस्थानादिषुविवशानांनःस्मरणायज्वरमरणदशायामपिसकलकश्मलनिरसनानितवगुणकृतनामधेयानिवचनगोचराणिभवंतु १२

शुद्धपल्लवाःशिलेतिपाठेशिलंकुशादिमंजरी एवमादिभिःसंभृतयासंपादितयापूजयापरितुष्यसि ६ अथेतिप्रकारांतरे अन्यथात्वनयेज्यययायागेनाप्युरुभारभरयानेकांगसमृद्धयापिभवतःसमुचितमपेक्षितंप्रयोजनंनैवपश्यामः ७ अत्रहेतुःआत्मनःस्वतएवानुसवनंसर्वदांजसासाक्षादव्यतिरेकेणसमन्वयेनबोभूयमानाअतिशयेनभवंतोऽशेषाःपुरुषार्थास्तेस्वरूपंयस्यपरमानंदस्य नचैवंसत्यपियागानर्थक्यमित्याहुःकिंत्विति सकामानामस्माकमेवैतदुपपद्यतेनतवेत्यर्थः ८ स्वोपयोगमेवप्रदर्शयंति तद्यथेति परमेभ्योपिहेपरमपुरुष प्रकर्षयुक्तयाकरुणया उपकल्पयिष्यन् संपादयिष्यन् चकारात्कामितंच नापचितोनपचितोपूजितएवपूजानपेक्षत्वात्स्वयमेवोपलक्षितोदृष्टोसि इतरवत्सापेक्षवत् ९ यद्यपित्वंवरान्दातुमाविर्भूतोसितथापिहेअर्हत्तमराजर्षेर्बर्हिषियज्ञेनिजपुरुषाणांत्वद्भक्तानामस्माकमीक्षणविषयोभवान्यर्हियदाआसीत्तदाह्ययमेववरःसंजातः १० दर्शनस्यदुर्लभतामाहुः असंगेनवैराग्येणनिशितंयज्ज्ञानंसएवानलस्तेनविधूताअशेषामलायेषाम् अतोभवतइवस्वभावोयेषाम् तानेवाहुः आत्मारामाणामेवंभूतानांमुनीनामपिपरममंगलायनंगुणगणकथनमेवनतुदर्शनंयस्य अतस्तैरनवरतंपरिगुणिताअभ्यस्तागुणगणायस्येतिसंबोधनम् ११ दर्शनेनैवकृतार्थाअपिवरमेकंप्रार्थयंते अथेति स्मरणायविवशानांत्वांस्मर्तुमशक्तानांनः १२

अन्यच्चप्रार्थनीयमस्तीत्याहुः किंचेति आशिषामैहिकानांस्वर्गापवर्गयोरपीश्वरंत्वामुपधावति प्रजायामेवपुरुषार्थइतिप्रत्ययोयस्य अधनोयथाफलीकरणंतुषकणादिकमाशासानोधनदमुपधावति १३ इदंचनातिचित्रमित्याहुःइहसंसारेतेऽपराजितयामाययानवसितपदव्याऽलक्षितमार्गयापराजितःकोवैनकोपि अतस्तयानावृतमतिःकः अतएवाविषयएवाविषंतस्यरयावेगास्तैरनावृताप्रकृतिर्यस्यसकः यद्यनुपासितमहच्चरणः अतस्त्वन्माययामोहितस्यैवमाशंसाघटतइत्यर्थः १४ अदभ्रकर्तःहेबहुकार्यकारिन् अल्पीयसेकार्यायत्वंयद्यस्मादिहसमाहूतोसि तत्रप्रजायामर्थेधीर्येषांमंदानांतेषांनोयद्देवहेलनमवज्ञानंतत्सर्वान्प्रतितत्रसाम्येनहेतुनाप्रतिवोढुंसोढुमर्हसि १५ इतिनिगदेनगद्यात्मकस्तोत्रेण वर्षधरोभारतवर्षपतिर्नाभिस्तेनाभिवादितायेऋत्विजस्तैरभिवंदितौचरणौयस्य १६ असुलभत्वेहेतुःममाहमेवाभिरूपःसदृशःकैवल्यादद्वितीयत्वात् द्विजेषुदेवाइवयेब्राह्मणास्तेषांकुलम् १७ आग्नीध्रीयेनाभौ १८ पतिंनाभिम् १९ हेविष्णुदत्तत

किंचायंराजर्षिरपत्यकामःप्रजांभवादृशीमाशासानईश्वरमाशिषांस्वर्गापवर्गयोरपिभवंतमुपधावतिप्रजायामर्थप्रत्ययोधनदमिवाधनःफलीकरणम् १३ कोवाइहतेऽपराजितोऽपराजितयामाययाऽनवसितपदव्यानावृतमतिर्विषयविषरयानावृतप्रकृतिरनुपासितमहच्चरणः १४ यदुहवावतवपुनरदभ्रकर्तरिह समाहूतस्तत्रार्थधियांमंदानांनस्तद्यद्देवहेलनंदेवार्हसिसाम्येनसर्वान्प्रतिवोढुमविदुषाम् १५ श्रीशुकउवाच ॥ इतिनिगदेनाभिष्टूयमानोभगवाननिमिषर्षभोवर्षधराभिवादिताभिवंदितचरणःसदयमिदमाह १६ श्रीभगवानुवाच ॥ अहोबताहमृषयोभवद्भिरवितथगीर्भिर्वरमसुलभमभियाचितोयदमुष्यात्मजोमयासदृशोभूयादितिममाहमेवाभिरूपःकैवल्यादथापिब्रह्मवादोनमृषाभवितुमर्हतिममैवहिमुखंयद्द्विजदेवकुलम् १७ ततआग्नीध्रीयेंशकलयावतरिष्याम्यात्मतुल्यमनुपलभमानः १८ श्रीशुकउवाच ॥ इतिनिशामयंत्यामेरुदेव्याःपतिमभिधायांतर्दधेभगवान् १९ बर्हिषितस्मिन्नेवविष्णुदत्तभगवान्परमर्षिभिःप्रसादितोनाभेःप्रियचिकीर्षयातदवरोधायनेमेरुदेव्यांधर्मान्दर्शयितुकामोवातरशनानांश्रमणानामृषीणामूर्ध्वमंथिनांशुक्लयातनुवावततार ॥ २० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधनाभिचरित्रेतृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथहतमुत्पत्त्यैवाभिव्यज्यमानभगवल्लक्षणंसाम्योपशमवैराग्यैश्वर्यमहाविभूतिभिरनुदिनमेधमानानुभावंप्रकृतयःप्रजाब्राह्मणादेवताश्चावनितलसमवनायातितरांजगृधुः १ तस्यहवाइत्थंवर्ष्मणावरीयसाबृहच्छ्लोकेनचौजसाबलेनश्रियायशसावीर्यशौर्याभ्यांचपिताऋषभइतीदंनामचकार २

स्यावरोधायनैंतःपुरेमेरुदेव्यांशुक्लयाशुद्धसत्त्वरूपयामूर्त्याऽवततारकेषांधर्मान् वातरशनानांदिग्वाससां पाषंडिव्यावृत्त्यर्थमाह श्रमणानांतपस्विनां ऋषीणांज्ञानिनां ऊर्ध्वमंथिनांनैष्ठिकब्रह्मचारिणां २० इतिपंचमेटीकायांतृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥ चतुर्थादित्रिभिःप्रोक्तमृषभस्येहितंमहत् । लोकार्थयेनसत्कर्मनैष्कर्म्यंचानिदर्शितम् १ चतुर्थेशतपुत्रस्यराज्यंतस्योपवर्ण्यते । यस्यराज्येजनःसर्वःसंतोषामृतनिर्वृतः २ अभिव्यज्यमानानिभगवल्लक्षणानिपादतलादिषुवज्रांकुशादीनियस्य महाविभूतिःसर्वसंपत्तिःसाम्यादिभिःसहवर्द्धमानप्रभावम् प्रकृतयोमात्यादयः जगृधुरभिकांक्षंतिस्म १ वर्ष्मणादेहेन तस्यविशेषणद्वयम् वरीयसाश्रेष्ठतमेन बृहंतःश्लोकाःपद्यानिकवीनांयस्मिंस्तेनच ओजस्तेजःवीर्यंप्रभावः शौर्यमुत्साहः एतैर्गुणैरतिश्रेष्ठत्वादृषभःश्रेष्ठइतिनामचकार २

तस्यवर्षेमंडले ३ अवरुध्यप्राप्य स्वैरमिच्छयागृहीतोनरलोकसमानधर्मोमनुष्याकारोयेनतम् अतएवमाययास्वपुत्रइतिविलसितामतिर्यस्य ४ आपौरप्रकृतिपोरान्प्रकृतींश्चाभिव्या
प्य विदितोनुरागोयस्मिन् कथंभूतोनाभिः जनपदःजनाःपौरादयःपदंप्रमाणंयस्यसः आत्मजंधर्ममर्यादारक्षणार्थमभिषिच्य ब्राह्मणानामुत्संगेनिधाय विशालायांबदरिकाश्रमेप्र
सन्नंपरानुद्वेजकंनिपुणंचतीव्रंतेन उपासीनःसेवमानः कालेनतन्महिमानंजीवन्मुक्तिमवाप ५ नाभेस्तत्प्रसिद्धंकर्म अनुतदनंतरंकोनुपुमानाचरेत्नकोपीत्यर्थः ६ मंगलैर्दक्षिणाभिःपूजिताः
संतः ओजसामंत्रबलेन ७ अन्येषांग्रहणायप्रदर्शितोगुरुकुलवासोयेन अनुशिक्षमाणोनुशिक्षयन् उभयविधंश्रुतिस्मृतिलक्षणंकर्मविधिमभियुंजन्ननुतिष्ठन् जयंत्यांभार्यायामात्मजा

तस्यहींद्रःस्पर्द्धमानोभगवान्वर्षेनववर्षतदवधार्यभगवानृषभदेवोयोगेश्वरःप्रहस्यात्मयोगमाययास्ववर्षमजनाभंनामाभ्यवर्षत् ३ नाभिस्तुयथाभिल
षितंसुप्रजास्त्वमवरुध्यातिप्रमोदभरविह्वलोगद्गदाक्षरयागिरास्वैरंगृहीतनरलोकसधर्मंभगवंतंपुराणपुरुषंमायाविलसितमतिर्वत्सतातेतिसानुरागमुपला
लयन्परांनिर्वृतिमुपगतः ४ विदितानुरागमापौरप्रकृतिजनपदोराजानाभिरात्मजंसमयसेतुरक्षायामभिषिच्य ब्राह्मणेषूपनिधायसहमेरुदेव्याविशालायां
प्रसन्ननिपुणेनतपसासमाधियोगेननरनारायणाख्यंभगवंतंवासुदेवमुपासीनःकालेनतन्महिमानमवाप ५ यस्यहपांडवेयश्लोकावुदाहरंति ॥ कोनुतत्कर्म
राजर्षेर्नाभेरन्वाचरेत्पुमान् ॥ अपत्यतामगाद्यस्यहरिःशुद्धेनकर्मणा ६ ब्रह्मण्योन्यःकुतोनाभेर्विप्रामंगलपूजिताः ॥ यस्यबर्हिषियज्ञेशंदर्शयामासुरोज
सा ७ अथहभगवानृषभदेवःस्ववर्षंकर्म्मक्षेत्रमनुमन्यमानःप्रदर्शितगुरुकुलवासोलब्धवरैर्गुरुभिरनुज्ञातोगृहमेधिनांधर्माननुशिक्षमाणोजयंत्यामिंद्रदत्ताया
मुभयलक्षणंकर्मसमाम्नायाम्नातमभियुंजन्नात्मजानामात्मसमानानांशतंजनयामास ८ येषांखलुमहायोगीभरतोज्येष्ठःश्रेष्ठगुणआसीद्येनेदंवर्षंभारतमिति
व्यपदिशंति ९ तमनुकुशावर्त्तइलावर्त्तोब्रह्मावर्त्तोमलयःकेतुर्भद्रसेनइंद्रस्पृग्विदर्भःकीकटइतिनवनवतिप्रधानाः १० कविर्हरिरंतरिक्षःप्रबुद्धःपिप्पलायनः॥
आविर्होत्रोथद्रुमिलश्चमसःकरभाजनः ११ इतिभागवतधर्मदर्शनानवमहाभागवतास्तेषांसुचरितंभगवन्महिमोपबृंहितंवसुदेवनारदसंवादमुपशमायनमु
परिष्टाद्वर्णयिष्यामः १२ यवीयांसएकाशीतिर्जायंतेयाःपितुरादेशकरामहाशालीनामहाश्रोत्रियायज्ञशीलाःकर्मविशुद्धाब्राह्मणाबभूवुः १३ भगवानृष
भसंज्ञआत्मतंत्रःस्वयंनित्यनिवृत्तानर्थपरंपरः केवलानंदानुभवईश्वरएवविपरीतवत्कर्माण्यारभमाणःकालेनानुगतंधर्ममाचरणेनोपशिक्षयन्नतद्विदांसमउप
शांतोमैत्रःकारुणिकोधर्मार्थयशःप्रजानंदामृतावरोधेनगृहेषुलोकंनियमयत् १४ यद्यच्छीर्षण्याचरितंतत्तदनुवर्त्ततेलोकः १५

नांशतंजनयामास ८ ९ तंभरतमनुकुशावर्तादयोनवपुत्रानवतेःप्रधानाज्येष्ठाः १० ११ तदनंतरंकविप्रमुखानवभागवतधर्मप्रदर्शकाः वसुदेवनारदयोःसंवादोयस्मिन् उपरिष्टादे
कादशस्कंधे १२ महाशालीनाअतिविनीताः १३ केवलःशुद्धः विपरीतवदनीश्वरवत्कर्माणिकुर्वन् नियमयत्नियामितवान् पाठांतरेनितरामरमयत् कर्मकरणेहेतुः अनुगतमुत्सन्नं
धर्मंस्वयमाचरणेनातद्विदामुपशिक्षयन् कथम् धर्मादीनामवरोधेनसंग्रहेण आनंदोभोगः अमृतंमोक्षः १४ शीर्षण्यःश्रेष्ठस्तेनाचरितम् तत्तदनुवर्ततेयतः १५

सकलोधर्मोयस्मिंस्तद्ब्राह्मंगुह्यंवेदरहस्यंयद्यपिस्वेनैवविदितंतथाऽपिब्राह्मणान्पृष्ट्वैवकरोतीत्यर्थः १६ द्रव्यादिभिरुपचितैर्यज्ञैरिष्टवान् तत्रवयोयौवनम् युवैवधर्ममन्विच्छेदितिवचनात् विविधोद्देशानानादेवतोद्देशाःयथोपदेशंयथाविधि १७ अन्यस्मात्सकाशादात्मनःकश्चिदपिकिमपिकथंचनापिनवांछति इच्छानुदयेदृष्टांतः अविद्यमानंखपुष्पादिकमिवनचान्यदीयमवेक्षतेपीत्यर्थः भर्तरिऋषभदेवेप्रतिक्षणमुल्लासितस्नेहोद्रेकंविनान्यन्नवांछति १८ अवहितात्मनःसंयतचित्तानपिप्रजानुशासनार्थमुपशिक्षयन्नितिहवक्ष्यमाणमुवाच ॥ १९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेटीकायांचतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ पंचमेमोक्षधर्मोपदेशैःपुत्रानुशासनं। उक्तंपारमहंस्यंचतस्यद्वंद्वतितिक्षया ॥ १ ॥ विड्भुजामपियेसंतितान्कष्टान्दुःखदान्कामान्विषयान्नार्हतितद्योग्योयं मनुष्यदेहोनभवातिदिव्यमुत्कृष्टम् येनतपसा यस्माच्छुद्धात्सत्वादनंतंब्रह्मसुखंभवति १ मोक्षबंधयोर्निदानमाहमहत्सेवामिति तमसःसंसारस्यद्वारंयोषितांयेसंगिनस्तेषांसंगम् महतांलक्षणमाह सार्धेनमहांतइति सावधः सदाचाराः२ मयिईशेकृतंसौहृदमेवार्थःपुरुषार्थोयेषाम् वाशब्देनान्यनिरपेक्षस्यैवास्यलक्षणत्वंदर्शयति देहंबिभर्तीति देहंभराविषयवार्तैवनधर्मविषयायेषुतेषुजनेषुजा

यद्यपिस्वविदितंसकलधर्मंब्राह्मंगुह्यंब्राह्मणैर्दर्शितमार्गेणसामादिभिरुपायैर्जनतामनुशशास १६ द्रव्यदेशकालवयःश्रद्धर्त्विग्विविधोद्देशोपचितैःसर्वैरपि क्रतुभिर्यथोपदेशंशतकृत्वइयाज १७ भगवतर्षभेणपरिरक्ष्यमाणएतस्मिन्वर्षेनकश्चनपुरुषोवांछत्यविद्यमानमिवात्मनोऽन्यस्मात्कथंचनकिमपिकर्हिचिदवेक्षतेभर्तर्यनुसवनंविजृंभितस्नेहातिशयमंतरेण १८ सकदाचिदटमानोभगवानृषभोब्रह्मावर्त्तगतोब्रह्मर्षिप्रवरसभायांप्रजानांनिशामयंतीनामात्मजानवहितात्मनःप्रश्रयप्रणयभरसुयंत्रितानप्युपशिक्षयन्नितिहोवाच १९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेऋषभदेवानुचरितेचतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ ऋषभ उवाच ॥ नायंदेहोदेहभाजांनृलोकेकष्टान्कामानर्हतेविड्भुजांये ॥ तपोदिव्यंपुत्रकायेनसत्त्वंशुद्ध्येद्यस्माद्ब्रह्मसौख्यंत्वनंतम् १ महत्सेवांद्वारमाहुर्विमुक्तेस्तमोद्वारंयोषितांसंगिसंगम् ॥ महांतस्तेसमचित्ताःप्रशांताविमन्यवःसुहृदःसाधवोये २ येवामयीशेकृतसौहृदार्थाजनेषुदेहंभरवार्त्तिकेषु ॥ गृहेषुजायात्मजरातिमत्सुनप्रीतियुक्तायावदर्थाश्चलोके ३ नूनंप्रमत्तःकुरुतेविकर्मयदिंद्रियप्रीतयआपृणोति ॥ नसाधुमन्येयतआत्मनोयमसन्नपिक्लेशदआसदेहः ४ पराभवस्तावदबोधजातोयावन्नजिज्ञासतआत्मतत्त्वं ॥ यावत्क्रियास्तावदिदंमनोवैकर्मात्मकंयेनशरीरबंधः ५ एवंमनःकर्मवशंप्रयुंक्तेअविद्ययात्मन्युपधीयमाने ॥ प्रीतिर्नयावन्मयिवासुदेवेनमुच्यतेदेहयोगेनतावत् ६

यादियुक्तेषुगृहेषुच रातिर्मित्रंधनंवा पाठांतरेऽजायादिमदेषु यावदर्थाश्चयावदर्थमेवार्थोयेषामितिमध्यमपदलोपीसमासः देहनिर्वाहाधिकस्पृहाशून्याइत्यर्थः३ कामान्नार्हतीतियदुक्तंतदुपपादयति नूनमिति यद्यदाइंद्रियप्रीतयेआपृणोतिव्याप्रियतेतदाप्रमत्तःसन्विकर्मपापंनूनंकुरुते यतोविकर्मणःप्राचीनादयंक्लेशदोदेहोजातस्तस्यैवपुनः करणंसाधुनमन्ये ४ देहादेर्नश्वरत्वात्क्रियानयमनर्थइत्याशंक्याह पराभवोदेहादिनास्वरूपाभिभवोज्ञानकृतस्तावद्भवतितत्रहेतुः यावत्क्रियाःस्युस्तावदिदंमनोहिकर्मस्वभावमेवस्यात् येनकर्मात्मकेनमनसा ५ उक्तमुपसंहरति एवंपूर्वकृतंकर्मकर्तृभूतं मनःकर्मभूतंवशंप्रयुंक्तेपुनःकर्मनिष्ठंकरोतीति जीवन्मुक्तकर्मव्यावृत्त्यर्थमाह अविद्ययेति अविद्ययाआत्मनिउपधीयमानेआच्छाद्यमानेसति एवंमनःकर्तृपुरुषंकर्मवशं प्रयुंक्तइतिवा ६

नकेवलंदेहयोगमात्रमनर्थांतरंचेत्याह यदागुणानामिंद्रियाणामीहांचेष्टामयथामिथ्याआत्मीयानभवतीतिविपश्चिद्विवेकीसन्नपश्यति नुपश्यतीतिपाठेअयथाआत्मीयत्वेनेत्यर्थः तत्रतदास
हसागतस्मृतिःस्वरूपस्मृतिशून्यः सन्नज्ञोमूढोमैथुनसुखप्रधानंगृहंप्राप्यतापान्विंदति ७ ननुयथोपयोगंस्त्रियामिथुनीभूयसुखमात्रमनुभवतःकुतस्तापाःस्युस्तत्राह पुंसइति प्रत्येकंतयोरेकैकोहृ
दयग्रंथिरस्त्येव एतंमिथःपरस्परंस्थूलमन्यंहृदययोर्ग्रंथिंदुर्भेदंवदंति कुतइत्यतआहअतोस्मान्मिथुनीभावात् प्रत्येकंहृदयग्रंथिनातुदेहेंद्रियमात्रेहंममेतिमोहोस्मात्तुगृहादिभिर्विषयभूतैर्महा
न्मोहोभवेदित्यर्थः ८ कदातर्हितस्यनिवृत्तिरतआह यदास्यजनस्यकर्मभिरनुबद्धोदृढोमनोरूपोहृदयग्रंथिःशिथिलोभवेत्तदास्मान्मिथुनीभावान्निवर्तते ततश्चहेतुमहंकारंत्यक्त्वामुक्तःसन्परं
पदंयाति ९ हेतुमतिहायेत्युक्तंतत्रपंचविंशतिसाधनान्याह चतुर्भिः हंसेमयिगुरौभक्तिःसेवा अनुवृत्तिस्तत्परता विगततृष्णया सर्वत्रलोकांतरेपिव्यसनावगत्यादुःखानुसंधानेन ईहानिवृत्त्या
काम्यकर्मत्यागेन १० मदर्थैः कर्मभिः अहमेवदेवोयेषांतैःसंगात् हेपुत्राः देहगेहयोरात्मबुद्धेःअहंममेतिबुद्धेः ११ अध्यात्मयोगेनाध्यात्मशास्त्राभ्यासेनसभ्यक्सम्यगितिसर्वत्रसंबंधः असं

यदानपश्यत्ययथागुणेहांस्वार्थेप्रमत्तःसहसाविपश्चित् ॥ गतस्मृतिर्विंदतितत्रतापानासाद्यमैथुन्यमगारमज्ञः ७ पुंसःस्त्रियामिथुनीभावमेतंतयोर्मिथोहृ
दयग्रंथिमाहुः ॥ अतोगृहक्षेत्रसुताप्तवित्तैर्जनस्यमोहोयमहंममेति ८ यदामनोहृदयग्रंथिरस्यकर्मानुबद्धोदृढआश्लथेत ॥ तदाजनःसंपरिवर्ततेस्मान्मुक्तः
परंयात्यतिहायहेतुम् ९ हंसेगुरौमयिभक्त्यानुवृत्त्यावितृष्णयाद्वंद्वतितिक्षयाच ॥ सर्वत्रजंतोर्व्यसनावगत्याजिज्ञासयातपसेहानिवृत्त्या १० मत्कर्मभि
र्मत्कथयाचनित्यंमद्देवसंगाद्गुणकीर्तनान्मे ॥ निर्वैरसाम्योपशमेनपुत्राजिहासयादेहगेहात्मबुद्धेः ११ अध्यात्मयोगेनविविक्तसेवयाप्राणेंद्रियात्माभिजये
नसध्र्यक् ॥ सच्छ्रद्धयाब्रह्मचर्येणशश्वदसंप्रमादेनयमेनवाचाम् १२ सर्वत्रमद्भावविचक्षणेनज्ञानेनविज्ञानविराजितेन ॥ योगेनधृत्युद्यमसत्त्वयुक्तोलिंगं
व्यपोहेत्कुशलोऽहमाख्यम् १३ कर्माशयंहृदयग्रंथिबंधमविद्ययासादितमप्रमत्तः ॥ अनेनयोगेनयथोपदेशंसम्यग्व्यपोह्योपरमेतयोगात् १४ पुत्रांश्च
शिष्यांश्चनृपोगुरुर्वामल्लोककामोमदनुग्रहार्थः ॥ इत्थंविमन्युरनुशिष्यादतज्ज्ञान्नयोजयेत्कर्मसुकर्ममूढान् ॥ कंयोजयन्मनुजोऽर्थंलभेतनिपातयन्नष्टदृशं
हिगर्ते १५ लोकःस्वयंश्रेयसिनष्टदृष्टिर्योर्थान्समीहेतनिकामकामः ॥ अन्योन्यवैरःसुखलेशहेतोरनंतदुःखंचनवेदमूढः १६ कस्तंस्वयंतदभिज्ञोविपश्चि
दविद्यायामंतरेवर्तमानम् ॥ दृष्ट्वापुनस्तंसघृणःकुबुद्धिंप्रयोजयेदुत्पथगंयथांधम् १७

प्रमादेनकर्तव्यस्यापरित्यागेन १२ सर्वत्रमद्भावोमद्भावनातत्रविचक्षणेननिपुणेनविज्ञानविराजितेनानुभवपर्यंतेनज्ञानेनयोगेनसमाधिनाधृत्युद्यमसत्त्वयुक्तोधैर्यप्रयत्नविवेकैर्युक्तःसन्नहंकाराख्य
मुपाधिंव्यपोहेन्निरस्येत् १३ ततःसाधनादुपरमेदित्याहकर्माण्याशेरतेयस्मिन् योगेनोपायेन यद्यपिफलेसिद्धेसाधनोपरमःसिद्धएवतथापियावद्देहपातंतदभ्यासशंकावारणायोक्तम् १४ किंच
पुत्रान्पिताशिष्यान्वागुरुर्नृपश्चप्रजाएवमनुशिक्षयेत् ममलोकंयःकामयते यद्वा मदनुग्रहएवार्थोयस्य विमन्युःशिक्षितस्याकरणेपिकोपशून्यःअतज्ज्ञांस्तत्त्वमविदुषः श्रेयोबुद्ध्याकर्मसुमूढान्
अन्यथोपदेशेप्रत्यवायमाह मनुजःकाम्यकर्मसुपुरुषं योजयन्गर्तेसंसारकूपेतंपातयतिसमनुजःकमर्थंपुरुषार्थंलभेत नकमपीत्यर्थः १५ नयोजयेदित्येतदुपपादयति लोकइतित्रिभिः नष्टदृष्टि
त्वेहेतुः यइति निकाममतिशयेनकामोयस्य १६ तमीदृशंकुबुद्धिंदृष्ट्वातत्रैवकस्तंप्रवर्तयेन्नकोपि उत्पथेनगच्छंतमंधंयथातेनैवगच्छेतिकोब्रूयात् १७

समुपेतःसंप्राप्तोमृत्युःसंसारोयेनतम् ततोभक्तिमार्गोपदेशेनयोनमोचयेत्सगुर्वादिर्नभवतीत्यर्थः यद्वा यस्तंमोचयितुंनशक्नुयात्सतस्यगुर्वादिर्नस्यादितिनिषेधः ततश्चपितानस्यादिति पुत्रोत्पत्तौ
यत्नोनकार्यइत्यर्थः दैवंदेवतानस्यादितिपूजानग्राह्येत्यर्थः एवमन्यदपिद्रष्टव्यम् १८ एवंमोक्षधर्मानुपदिश्यभ्रातृशुश्रूषणलक्षणंधर्मंस्पर्द्धादिनिवृत्तयेतेषांजन्मकथनपूर्वकमाह द्वाभ्याम् इ
दंमनुष्याकारंशरीरंममदुर्विभाव्यमवितर्क्यमदिच्छाविलसितम् नत्वहंप्राकृतोमनुष्यइत्यर्थः मेहृदयंतुसत्त्वम् किंतद्धृदयम्यत्रधर्मस्ततः शुद्धंसत्त्वमित्यर्थः कुतः यद्यस्मान्मयाऽधर्मो
दूरादेवपृष्ठेकृतउत्सारितः अतएवमामृषभंश्रेष्ठंप्राहुः १९ भवंतश्चहृदयेनशुद्धसत्त्वमयेनजातास्तस्मान्मत्सरंहित्वामहत्तमंसनाभंसोदरंभजध्वम् ननुत्वत्पुत्रत्वात्त्वांवयंभजेमराजपुत्रत्वात्प्र
जाश्चपालयामीतिचेदतआह तदेवमेशुश्रूषणंप्रजानांचपालनम् भरतानुवृत्त्यैवसर्वंकृतंस्यादितिभावः २० इदानींब्राह्मणाश्चसेव्याइत्याशयेनतेषांसर्वेभ्यःश्रैष्ठ्यमाह पंचभिः भूतेषुचेतनाचे
तनेषुविरोहंतीतिवीरुधःस्थावराउदुच्चैरतिशयेनोत्तमाः तेभ्योपियेसरीसृपाःसर्पंतीतिजंगमास्तेउदुत्तमाइतिसर्वत्रानुषंगः तेष्वापिसबोधानिष्ठास्थितिर्येषांपश्वादीनांतेकीटकादिभ्यःततस्ते

गुरुर्नसस्यात्स्वजनोनसस्यात्पितानसस्याज्जननीनसास्यात् ॥ दैवंनतत्स्यान्नपतिश्चसस्यान्नमोचयेद्यःसमुपेतमृत्युं १८ इदंशरीरंममदुर्विभाव्यंसत्त्वं
हिमेहृदयंयत्रधर्मः ॥ पृष्ठेकृतोमेयदधर्मआरादतोहिमामृषभंप्राहुरार्याः १९ तस्माद्भवंतोहृदयेनजाताःसर्वेमहीयांसममुंसनाभं ॥ अक्लिष्टबुद्ध्याभरतंभजध्वं
शुश्रूषणंतद्भरणंप्रजानाम् २० भूतेषुवीरुद्भ्यउदुत्तमायेसरीसृपास्तेषुसबोधनिष्ठाः ॥ ततोमनुष्याःप्रमथास्ततोपिगंधर्वसिद्धाविबुधानुगाये २१ देवासु
रेभ्योमघवत्प्रधानादक्षादयोब्रह्मसुतास्तुतेषाम् ॥ भवःपरःसोथविरिंचवीर्यःसमत्परोहंद्विजदेवदेवः २२ नब्राह्मणैस्तुलयेभूतमन्यत्पश्यामिविप्राःकिमतः
परंतु ॥ यस्मिन्नृभिःप्रहुतंश्रद्धयाहमश्नामिकामंनतथाग्निहोत्रे २३ धृतातनूरुशतीमेपुराणीयेनेहसत्त्वंपरमंपवित्रम् ॥ शमोदमःसत्यमनुग्रहश्चतपस्तिति
क्षानुभवश्चयत्र २४ मत्तोप्यनंतात्परतःपरस्मात्स्वर्गापवर्गाधिपतेर्नकिंचित् ॥ येषांकिमुस्यादितरेणतेषामकिंचनानांमयिभक्तिभाजाम् २५ सर्वाणिम
द्धिष्ण्यतयाभवद्भिश्चराणिभूतानिसुताध्रुवाणि ॥ संभावितव्यानिपदेपदेवोविविक्तदृग्भिस्तदुहार्हणंमे २६

ष्वपिमनुष्याः ततोपिप्रमथाभूतप्रेताद्यः ततोपिगंधर्वाः ततःसिद्धाःततोन्येविबुधानुगाःकिन्नरादयः २१ तेभ्योसुराःदेवाअसुरेभ्यः संधिरार्षः देवाश्चमघवत्प्रधानाः देवेभ्यइंद्रःश्रेष्ठइ
त्यर्थः ततोपिब्रह्मसुतादक्षादयः तेषांमध्येभवःपरःश्रेष्ठःसभवोविरिंचवीर्योविरिंचोवीर्यंशक्तिःकारणंयस्यसविरिंचवीर्यः अतस्तज्जनकत्वाद्विरिंचस्ततःपरइत्यर्थः सविरिंचोमत्परःअहंपरोय
स्य द्विजदेवाब्राह्मणाएवदेवाःपूज्यायस्यसोहम् २२ ब्राह्मणैरन्यद्भूतंनतुलयेसमंनपश्यामि अतोब्राह्मणात्परंतुभूतंकिंपश्यामिनकिंचित् विप्राइतितत्रत्यानांब्राह्मणानांसंबोधनम् समस्यै
वाभावादधिकंकुतस्त्यामित्यर्थः तत्रहेतूनाह सार्द्धाभ्याम् यस्मिन्ब्राह्मणेश्रद्धयाप्रकर्षेणहुतमन्नादिकामंयथेच्छमहमश्नामि २३ मेतनुर्मूर्तिर्वेदाख्यायेनब्राह्मणेनेहलोकेधृतायत्रचब्राह्म
णेसत्त्वादयोष्टौगुणाःसंतिततःपरंकिंपश्यामीत्यन्वयः २४ निःस्पृहत्वमाह मत्तोपियेषांकिंचित्प्रार्थनीयमस्तितेषामितरेणराज्यादिनाकिमुस्यान्नकिमपि २५ तदेवंब्राह्मणसंमानंविधायेदानीं
सर्वभूतसंमानंविधत्ते हेसुताःसर्वाणिजंगमानिस्थावराणिचभूतानिमदधिष्ठानतयावोयुष्माभिःसंमाननीयानिपदेपदेक्षणेक्षणेविविक्ताप्रजामत्सरादिरहितादृष्टिर्येषांतैः तदेवममार्हणम् २६

सर्वकर्मणामीश्वरार्पणंविधत्ते मनोवचोदृशामन्येषांचकरणानामीहितस्यव्यापारस्यमेपरिबर्हणमाराधनमेवसाक्षात्कृतंफलम् येनपरिबर्हणेनविनाकालपाशाद्विमोक्तुंनईशेनसमर्थोभवेत् २७
स्वतएवसुशिक्षितानपिलोकानुशासनार्थमनुशास्यमुनीनांपारमहंस्यधर्ममुपशिक्षयिष्यन्भरतमभिषिच्य ऋषभइत्यपदेशोनामयस्यसभगवान् ब्रह्मावर्तात्स्वदेशात्प्रवव्राजेत्यन्वयः उर्वरितो
ऽवशिष्टःशरीरमात्रपरिग्रहोयस्य २८ अभिभाष्यमाणोपिजनानांमध्येजडादिवद्वर्तमानस्तूष्णींबभूव अवधूतस्येववेषोयस्य २९ तत्रतत्रपुरादिष्वनुपथंमार्गेमार्गेवनिचरापसदैर्दुर्जनैस्त
र्जनादिभिःपरिभूयमानोपितदविगणयन्नेवैकचरएकाकीपृथिवींपरिबभ्रामेत्यन्वयः तत्रपुरंपत्तनं ग्रामाहट्टहीनाः आकरःखनिः खेटःकृषीवलग्रामः वाटः पुष्पादिवाटिकाः खर्वटः पर्वतप्रांतग्रा
मः शिबिरंसेनायावासस्थानम्व्रजोगवांस्थानं घोषोगोपानांस्थानम् सार्थोयात्रिकजनसंघातः आश्रमाऋषीणाम् तर्जनंभयजननम् ताडनंप्रहारः अवमेहनमुपरिमूत्रणंष्ठीवनंफूत्कृत्यश्ले

मनोवचोदृक्करणेहितस्यसाक्षात्कृतंमेपरिबर्हणंहि ॥ विनापुमान्येनमहाविमोहात्कृतांतपाशान्नविमोक्तुमीशेत् २७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवमनुशास्यात्म
जान्स्वयमनुशिष्टानपिलोकानुशासनार्थंमहाऽनुभावःपरमसुहृद्भगवानृषभापदेशउपशमशीलानामुपरतकर्मणांमहामुनीनांभक्तिज्ञानवैराग्यलक्षणंपारम
हंस्यधर्ममुपशिक्षमाणःस्वतनयशतज्येष्ठंपरमभागवतंभगवज्जनपरायणंभरतंधरणिपालनायाभिषिच्यस्वयंभवनएवोर्वरितशरीरमात्रपरिग्रहउन्मत्तइवग
गनपरिधानःप्रकीर्णकेशआत्मन्यारोपिताहवनीयोब्रह्मावर्त्तात्प्रवव्राज २८ जडांधमूकबधिरपिशाचोन्मादकवदवधूतवेषोऽभिभाष्यमाणोपिजनानांगृहीत
मौनव्रतस्तूष्णींबभूव २९ तत्रतत्रपुरग्रामाकरखेटवाटखर्वटशिबिरव्रजघोषसार्थगिरिवनाश्रमादिष्वनुपथमवनिचरापसदैःपरिभूयमानोमाक्षिकाभिरिवव
नगजस्तर्जनताडनावमेहनष्ठीवनग्रावशकृद्रजःप्रक्षेपपूतिवातदुरुक्तैस्तदविगणयन्नेवासत्संस्थानएतास्मिन्देहोपलक्षणेसदपदेशउभयानुभवस्वरूपेणस्वमहि
मावस्थानेनासमारोपिताहंममाभिमानत्वादविखंडितमनाःपृथिवीमेकचरःपरिबभ्राम ३० अतिसुकुमारकरचरणोरःस्थलविपुलबाह्वंसगलवदनाद्यवयव
विन्यासःप्रकृतिसुंदरस्वभावहाससुमुखोनवनलिनदलायमानशिशिरतारारुणायतनयनरुचिरः सदृशसुभगकपोलकर्णकंठनासोविगूढस्मितवदनमहोत्स
वेनपुरवनितानांमनसिकुसुमशरासनमुपदधानःपरागवलंबमानकुटिलजटिलकपिशकेशभूरिभारोऽवधूतमलिननिजशरीरेणग्रहगृहीतइवादृश्यत ३१

ष्मप्रक्षेपः ग्राव्णांशकृतोरजसश्चप्रक्षेपः पूतिवातोऽधोवायुः दुरुक्तंशापः एतैः अगणनेदृष्टांतः माक्षिकाभिरिवेति तत्रहेतुःअसतिमिथ्याभूतेसंस्थानेसंनिवेशे देहइत्युपलक्षणमाकारोयस्य सदित्य
पदेशमात्रंयस्यतस्मिन्निरभिमानत्वात् केनहेतुना उभयोःसदसतोर्योनुभवस्तत्स्वरूपेणयत्स्वमहिम्न्यवस्थानंतेन अतएवाखंडितंमनोयस्यसपरिबभ्राम ३० सचतदाग्रहगृहीतइवादृश्यत तत्रहे
तुःपराक्पुरतोवलंबमानाश्चतेजटिलाश्चकपिशाश्चकेशास्तेषांभूरिभारोयस्यसः अवधूतमनादृतमतएवमलिनंनिजशरीरंतेन कथंभूतोप्येवमदृश्यत अतिसुकुमाराणिकरचरणोरःस्थलानि
तथाविपुलाबाह्वादयस्तएवावयवास्तेषांविशिष्टोन्यासःसन्निवेशोयस्यसः तथाप्रकृत्यैवसुंदरःस्वभावसिद्धोहासस्तेनशोभनंमुखंयस्य तथानवनलिनदलंवदाचरतीयेशिशिरतारेतापहारिकनी
निकेअरुणेआयतेनयनेताभ्यांरुचिरःतथासदृशाअन्यूनाधिकाःसुभगाश्चकपोलकर्णकंठनासिकायस्य तथा विगूढस्मितंयद्वदनंतस्यमहोत्सवेनविभ्रमेणपुरांगनानांमनसिकाममुद्दीपयन् एवं
भूतोपितथादृश्यतेत्यन्वयः ३१

यर्हिंयदालोकंजनंयोगस्यप्रतिपक्षमाचक्षाणःपश्यन्बभूव तस्यप्रतिक्रियाकरणंकर्मचनिंदितमित्याचक्षाणस्तदाऽऽजगरंव्रतमास्थितःसन्शयानएवाश्नातिस्मेत्यन्वयः आजगरंव्रतंनामैकत्रैव स्थित्वाप्रारब्धकर्मोपभोगःअवमेहतिमूत्रयति हदतिपुरीषमुत्सृजति उच्चरितेपुरीषेचेष्टमानोविलुंठन् तेनैवादिग्धाआलिप्ताउद्देशादेहप्रदेशायस्यसः ३२ बीभत्समिवाशंक्याह तस्येति पुरीषस्यसुरभिणागंधेनसौगंध्यंयस्यसवायुः ३३ एवंगवादिचर्ययापानादिकरोतिस्म तदेवाह व्रजन्नित्यादिना काकमृगगवामिवान्यदपिचरितंवृत्तिर्यस्य ३४ नानायोगचर्याआचरतीतितथा लोकयात्रापरिहाराययोगिभिरेवंवर्तितव्यमितिप्रदर्शनायतथाकृतवान् वस्तुतस्तुभगवान्यतोऽविरतःपरममहानुत्तरोत्तरशतगुणत्वेनोक्तोयआनंदस्तदनुभवस्वरूपःकिंचवासुदेवेआत्मनोऽव्यवधानेनाभेदेननविद्यतेन्येषामिवांतरामध्येउदरस्यदेहोपाधेर्भावस्तेन नित्यानिवृत्तोपाधित्वेनेत्यर्थःस्वतएवसिद्धैःसमस्तैरर्थैःफलैःपरिपूर्णत्वाद्योगैश्वर्याणिनाभ्यनंदत् वैहायसंखेचरत्वम् मनोजवंमनसइवदेहस्यवेगं दूरग्रहणंदूरदर्शनम् हेनृप हृदयेनमनसा ३५ इतिश्रीभागवतेपंचमेटीकायांपंचमोध्यायः॥५॥षष्ठेलीनाभिमानस्यदेहत्यागक्रमाभिधा। प्रदहंतंदवाग्निंयःपश्यन्नपिनपश्य

यर्हिवावसभगवांल्लोकमिमंयोगस्याद्धाप्रतीपमिवाचक्षाणस्तत्प्रतिक्रियाकर्मबीभत्सितमितिव्रतमाजगरमास्थितःशयानएवाश्नातिपिबतिखादत्यवमेहति हदतिस्मचेष्टमानउच्चरितआदिग्धोद्देशः ३२ तस्यहयःपुरीषसुरभिसौगंध्यवायुस्तंदेशंदशयोजनंसमंतात्सुरभिंचकार ३३ एवंगोमृगकाकचर्ययाव्रजंस्तिष्ठन्नासीनःशयानःकाकमृगगोचरितःपिबतिखादत्यवमेहतिस्म ३४ इतिनानायोगचर्याचरणोभगवान्कैवल्यपतिरृषभोऽविरतपरममहानंदानुभवआत्मनिसर्वेषांभूतानामात्मभूतेभगवतिवासुदेवआत्मनोऽव्यवधानानंतरोदरभावेनसिद्धसमस्तार्थपरिपूर्णोयोगैश्वर्याणिवैहायसमनोजवांतर्धानपरकायप्रवेशदूरग्रहणादीनियदृच्छयोपगतानिनांजसानृपहृदयेनाभ्यनंदत् ३५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेऋषभदेवानुचरितेपंचमोध्यायः॥५॥राजोवाच॥ ननूनंभगवआत्मारामाणांयोगसमीरितज्ञानावभर्जितकर्मबीजानामैश्वर्याणिपुनःक्लेशदानिभवितुमर्हंतियदृच्छयोपगतानि १ ऋषिरुवाच॥ सत्यमुक्तंकिंत्विहवाएकेनमनसोद्धाविश्रंभमनवस्थानस्यशठकिरातइवसंगच्छंते २ ॥ तथाचोक्तम् ॥ नकुर्यात्कर्हिचित्सख्यंमनसिह्यनवस्थिते ॥ यद्विश्रंभाच्चिराच्चीर्णंचस्कंदतपऐश्वरम् ३ नित्यंददातिकामस्यच्छिद्रंतमनुयेऽरयः ॥ योगिनःकृतमैत्रस्यपत्युर्जायेवपुंश्चली ४ कामोमन्युर्मदोलोभःशोकमोहभयादयः ॥ कर्मबंधश्चयन्मूलःस्वीकुर्यात्कोनुतद्बुधः ५

ति १ योगैश्वर्याणिनाभ्यनंददित्युक्तंतत्रपृच्छति नेति भगवःहेभगवन् योगेनसमीरितमुद्दीपितंयज्ज्ञानंतेनावभर्जितानिदग्धानिकर्मबीजानिरागादीनियैस्तेषांयदृच्छयाप्राप्तानियोगैश्वर्याणिपुनःक्लेशदानिभवितुंनार्हंति अतःकिमितिनाभ्यनंददित्यर्थः १ अंगीकृत्यपरिहरति सत्यमिति एकेबुद्धिमंतोनवस्थानस्यचंचलस्यमनसोविश्वासंनसंगच्छंतेनसम्यक्प्राप्नुवंति शठःकिरातोयथाधूर्तेष्वपिमृगेषु शठेकिरातेयथामृगाइतिसप्तम्यंतंवा पाठांतरेशठोवंचकःकिराटोवणिग्व्यवहर्तरियथा तस्मिन्वाव्यवहर्ताविश्वासंनयातीत्यर्थःपाक्षिकोपिदोषोवर्जनीयइत्युपदेष्टुंनाभ्यनंददितिभावः २ यद्विश्रंभाद्यस्यमनसोविश्वासाच्चिराच्चीर्णंबहुकालसंचितंतपश्चस्कंदसुस्राव ऐश्वरंविष्णोर्मोहिनीरूपदर्शनेन यद्वा ईश्वराणांसमर्थानामपिसौभरिप्रभृतीनांतपः ३ तत्रहेतुःनित्यमिति कृतविश्वासोयोयोगीतदीयंमनःकामस्यतमनुयेरयस्तेषांचाच्छिद्रमवकाशंददाति यथाकृतविश्वासस्यपत्युःपुंश्चलीजायाजाराणामवकाशंदत्त्वापतिंघातयतितथामनोपिकामादिभिर्योगिनंभ्रंशयतीत्यर्थः ४ अरीन्कथयन्नुपसंहरति कामइति यन्मूलोयन्निमित्तोभवतितन्मनःकोनुबुधःस्वीकुर्यात्स्वाधीनमितिमन्येत ५

प्रासंगिकंसमाप्यप्रस्तुतमाह अथेति अखिलानांलोकपालानांललामोमंडनभूतोप्युपरताबाधितानुवृत्तिर्यस्मात्सउपररामदेहाभिमानंजहौ विलक्षणैरनेकप्रकारैरवधूतवेषादिभिर्नविलक्षितोभ
गवत्प्रभावोयस्मिन् सांपरायविधिंदेहत्यागप्रकारम् आधाराधेयभावव्यावृत्त्यर्थमाह अनर्थांतरभावेनाभेदेन उपासनाव्यावृत्त्यर्थमाह असंव्यवहितम् ६ मनसास्वयंत्यक्तेप्यभिमानेकेनापि
संस्कारेणदेहःप्रचलतियथाकुलालचक्रंसोयमभिमानाभासस्तेनसचजीवन्मुक्तानामविद्यावासनयाभवतीतिततोविशेषमाह योगमायावासनयेति कोंकादीन्देशान्गतःसन्कयापिवासनयास्येकृ
तोश्मकवलोयेन असंवीतोनग्नः ७ समीरवेगेनविधुतानांकंपितानांवेणूनांसंघर्षणेनजातउग्रोदावानलः आलेलिहानःसर्वतोग्रसन् ८ अवधूतवेषेणऋषभदेवस्तत्रगतइत्येतस्यसूचकमाह
यस्यकिलाश्रमातीतमनुचरितंतद्देशवासिभ्यउपाकर्ण्यअर्हन्नितिनामयस्यसराजास्वयंतदुपशिक्ष्याशिक्षित्वाकुपथश्चासौपाषंडश्चतंनिजमनीषयासंप्रवर्तयिष्यतइत्यन्वयः तत्रहेतुः कलावि

**अथैवमखिललोकपाललला मोपिविलक्षणैर्जडवदवधूतवेषभाषाचारितैरविलक्षितभगवत्प्रभावोयोगिनांसांपरायविधिमनुशिक्षयन्स्वकलेवरंजिहासुरात्म
न्यात्मानमसंव्यवहितमनर्थांतरभावेनान्वीक्षमाणउपरताऽनुवृत्तिरुपरराम ६ तस्यहवाएवंमुक्तलिंगस्यभगवतऋषभस्ययोगमायावासनयादेहइमांजग
तीमभिमानाभासेनसंक्रममाणःकोंकवेंककुटकान्दक्षिणकर्णाटकान्देशान्यदृच्छयोपगतःकुटकाचलोपवनआस्यकृताश्मकवलउन्मादइवमुक्तमूर्धजोऽसंवी
तएवविचचार ७ अथसमीरवेगविधूतवेणुविकर्षणजातोग्रदावानलस्तद्वनमालेलिहानःसहतेनददाह ८ यस्यकिलानुचरितमुपाकर्ण्यकोंकवेंककुट
कानांराजाऽर्हन्नामोपशिक्ष्यकलावधर्मउत्कृष्यमाणेभवितव्येनविमोहितःस्वधर्मपथमकुतोभयमपहायकुपथपाषंडमसमंजसंनिजमनीषयामंदःसंप्रवर्त्तयि
ष्यते ९ येनहवावकलौमनुजापसदादेवमायामोहिताःस्वविधिनियोगशौचचारित्रविहीनादेवहेलनान्यपव्रतानिनिजानिजेच्छयागृह्णानाअस्नानानाचम
नाशौचकेशोल्लुंचनादीनिकलिनाऽधर्मबहुलेनोपहतधियोब्रह्मब्राह्मणयज्ञपुरुषलोकविदूषकाःप्रायेणभविष्यंति १० तेचह्यर्वाक्तनयानिजलोकयात्रयांऽधप
रंपरयाश्वस्तास्तमस्यंधेस्वयमेवप्रपतिष्यंति ११ अयमवतारोरजसोपप्लुतकैवल्योपशिक्षणार्थःतस्यानुगुणाञ्छ्लोकान्गायंति १२ अहोभुवःसप्तसमुद्रवत्या
द्वीपेषुवर्षेष्वधिपुण्यमेतत् ॥ गायंतियत्रत्यजनामुरारेःकर्माणिभद्राण्यवतारवंति १३ अहोनुवंशोयशसावदातःप्रैयव्रतोयत्रपुमान्पुराणः॥ कृतावतारः
पुरुषःसआद्यश्चचारधर्मंयदकर्महेतुम् १४**

त्यादि भवितव्येनप्राणिपूर्वसंचितपापफलेन ९· येनप्रवर्तकेनमनुजेष्वपसदानिकृष्टाःस्वविधिनानियोगोयस्मिन्शौचचारित्रेतद्विहीनादेवावज्ञारूपाण्यस्नानादीनिकुव्रतानिगृह्णानावेदादीनां
विदूषकाभविष्यंति १० तत्फलंचांधंतमःप्राप्स्यंतीत्याह तेचेति अर्वाक्तनयाअवेदमूलया निजलोकयात्रयास्वेच्छाकृतप्रवृत्त्याआश्वस्ताःकृतविश्वासाः ११ ननुतर्ह्यनर्थकारीकिमर्थोयमृषभा
वतारस्तत्राह अयमिति रजोव्याप्तानांजनानांमोक्षमार्गोपशिक्षणार्थः तस्यकैवल्योपशिक्षणस्यानुरूपान् १२ अधिअधिकंपुण्यंयस्मिन् एतद्भारतंवर्षम् ऋषभाद्यवतारयुक्तानिकर्माणि
१३ प्रियव्रतस्यवंशः अवदातःशुद्धः यत्रवंशे यद्यस्मात् अकर्ममोक्षस्तस्यहेतुंधर्मंचचार १४

अपरः कोनुयोगीअस्यकाष्ठांदिशमप्यनुगच्छेत् योयोगीयेनऋषभेणासत्तयाऽवस्तुत्वेनोदस्तानिरस्तायोगमायाःसिद्धीर्वांछति कथंभूताःकृतःप्रयत्नोयासु तदर्थंप्रयत्नंचकरोतीत्यर्थः यद्वाकथं
भूताउदस्ताः कृतप्रयत्नाःसेवितुमुद्यताअपीत्यर्थः१५ विशुद्धाचरितंयदीरितंकथितंतत्समस्तंदुश्चरितमभितोहरतीतितथा परममहामंगलानामयनंच अवहितःसन् अनयोरपिश्रोतृश्रावयि
त्रोरविशेषेणभक्तिःसम्यगनुवृत्ताभवतीत्यर्थः १६ भक्तेः परमपुरुषार्थत्वमाह यस्यांभक्तावेवनतुयोगादिषु अनुसवनमविरतमात्मानंस्नापयंतः स्वयमासादितमप्रार्थितंभगवतास्त्रयमेवदीयमा
नमपि अनादरेहेतुःभगवदीयत्वेनैवपारितःसमाप्ताः सम्यक्प्राप्ताःसर्वेपुरुषार्थायैस्ते १७ ननुभगवतोतिसुलभत्वदर्शनान्मोक्षस्यचातिदुर्लभत्वादियमतिस्तुतिरेवेत्याशंक्याह हेराजन्भवतांपां

कोन्वस्यकाष्ठामपरोनुगच्छेन्मनोरथेनाप्यभवस्ययोगी ॥ योयोगमायाःस्पृहयत्युदस्ताह्यसत्तयायेनकृतप्रयत्नाः १५ इतिहस्मसकलवेदलोकदेवब्राह्म
णगवांपरमगुरोर्भगवतऋषभाख्यस्यविशुद्धाचरितमीरितंपुंसांसमस्तदुश्चरिताभिहरणंपरममहामंगलायनमिदमनुश्रद्धयोपचितयाऽनुशृणोत्याश्रावयति
वाऽवहितोभगवतितस्मिन्वासुदेवएकांततोभक्तिरनयोरपिसमनुवर्त्तते १६ यस्यामेवकवयआत्मानमविरतंविविधवृजिनसंसारपरितापोपतप्यमानमनुस
वनंस्नापयंतस्तयैवपरयानिर्वृत्त्याह्यपवर्गमात्यंतिकंपरमपुरुषार्थमपिस्वयमासादितंनोएवाद्रियंतेभगवदीयत्वेनैवपरिसमाप्तसर्वार्थाः १७ राजन्पतिर्गुरुरलं
भवतांयदूनांदैवंप्रियःकुलपतिःक्वचकिंकरोवः ॥ अस्त्वेवमंगभगवान्भजतांमुकुंदोमुक्तिंददातिकर्हिचित्स्मनभक्तियोगम् १८ नित्यानुभूतनिजलाभनि
वृत्ततृष्णःश्रेयस्यतद्रचनयाचिरसुप्तबुद्धेः ॥ लोकस्ययःकरुणयाऽभयमात्मलोकमाख्यान्नमोभगवतेऋषभायतस्मै १९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे
पंचमस्कंधेऋषभदेवानुचरितेषष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ भरतस्तुमहाभागवतोयदाभगवताऽवनितलपरिपालनायसंचिंतितस्तदनुशासनपरः
पंचजनींविश्वरूपदुहितरमुपयेमे १ तस्यामुहवाआत्मजान्कात्स्न्र्येनानुरूपानात्मनःपंचजनयामासभूतादिरिवभूतसूक्ष्माणि २ सुमतिंराष्ट्रभृतंसुदर्शन
मावरणंधूम्रकेतुमितिअजनाभंनामैतद्वर्षंभारतमितियतआरभ्यव्यपदिशंति ३ सबहुविन्महीपतिःपितृपितामहवदुरुवत्सलतयास्वेस्वेकर्मणिवर्त्तमानाः
प्रजाःस्वधर्ममनुवर्त्तमानःपर्यपालयत् ४

डवानांयदूनांचपतिःपालकःगुरुरुपदेष्टा दैवमुपास्यः प्रियःसुहृत् कुलस्यपतिर्नियंता किंबहुना क्वचकदाचिद्दौत्यादिषुवःपांडवानांकिंकरोप्याज्ञानुवर्ती अस्तुनामैवंतथाप्यन्येषांनित्यंभजता
मपिमुक्तिंददातिनतुकदाचिदपिसप्रेमभक्तियोगम् १८ वर्णितमृषभावतारंनमस्करोति नित्यमनुभूतंयन्निजंरूपंसएवलाभस्तेननिवृत्तातृष्णायस्यसः अतद्रचनयादेहाद्यर्थमनोरथेनश्रेयसिवि
षयेचिरंसुप्ताबुद्धिर्यस्यतस्यजनस्यकरुणयानिर्भयमात्मस्वरूपंयआख्यातवांस्तस्मैनमः ॥ १९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ अध्यायानांत्रये
णैवमृषभाख्यानमीरितम् । अष्टभिर्भरताख्यानमतःप्रस्तूयतेऽमृतम् १ सप्तमेभरतोराज्योचिरंयज्ञैर्हरिंयजन् । आराब्धकर्मनिर्वाणेहरिक्षेत्रेऽभजद्धरिम् २ संचिंतितःसंकल्पेनैवराज्यादौ
नियुक्तः १ आत्मनोनुरूपान् भूतादिरहंकारइवभूतसूक्ष्माणीतिसंततिवृद्धौदृष्टांतः २ भारतमितिस्वनाम्नाख्यापकत्वेनधर्माद्यतिशयःसूचितः ३ बहुवित्सर्वज्ञः ४

यज्ञाअयूपाःक्रतवःसयूपास्तद्रूपम् उच्चावचैर्महद्भिरल्पैश्चक्रतुभिःकर्मभिःश्रद्धयाईजेच तानेवाह आहृताःस्वाधिकारेणात्मसात्कृतायेग्निहोत्रादयस्तेषांप्रकृतिविकृतिभिःअग्निहोत्रादयोद्विविधाः सकलांगयुक्ताःप्रकृतयः विकलांगाविकृतयइति तैर्द्विविधैरपीष्टवानित्यर्थः अनुसवनमित्यंतंवाचातुर्हौत्रविधिनेत्यंतंवागद्यम् ५ किंच संप्रचरत्सुप्रवर्तमानेषुनानायागेषुविरचितानुष्ठितांगक्रियायेषांतेषु यदपूर्वंतद्वासुदेवएवभावयमानश्चिंतयन्सयजमानोयज्ञभाजोयेदेवाःसूर्यादयस्तान्पुरुषस्यवासुदेवस्यावयवेषुचक्षुरादिष्वभ्यध्यायन्नतुपृथक्त्वेनेत्यन्वयः अपूर्वेपक्षद्वयं मीमांसकानाम् तदानीमेवसूक्ष्मत्वेनोत्पन्नंफलमेवापूर्वंकालांतरफलोत्पादिकाकर्मशक्तिर्वेति तदुक्तम् यागादेवफलंतद्धिशक्तिद्वारेणसिद्ध्यति सूक्ष्मंशक्त्यात्मकंवापिफलमेवोपजायतइति तदेवाह क्रियाफलंधर्माख्यमितिच ननुयद्यंगंदेवताःकर्मप्रधानमितिमतंतर्हिकर्तृनिष्ठमपूर्वंस्यात् तदुक्तं “कर्मभ्यःप्रागयोग्यस्यकर्मणःपुरुषस्यवा । योग्यताशास्त्रगम्यायापरासापूर्वमिष्यत”इति अथदेवताप्रधानंकर्मतुदेवताराधनार्थंतदादेवताप्रसादरूपत्वादपूर्वस्यदेवताश्रयत्वमेवयुक्तम् प्रोक्षणाद्यपूर्वस्येवव्रीह्याद्याश्रयत्वम् कुतोवावासुदेवाश्रयमपूर्वंभावयति उच्यतेयदि कर्तृनिष्ठमपूर्वंतर्हिवासुदेवस्यांतर्यामिणःप्रवर्तकत्वेनमुख्यकर्तृत्वात्तदाश्रयमेवापूर्वंनतुतत्प्रयोज्ययजमानाश्रयम् शास्त्रफलंप्रयोक्तरीतिन्यायात् अन्यथाऋत्विजामप्यपूर्वाश्रयत्वप्रसंगात्

ईजेचभगवंतंयज्ञक्रतुरूपंक्रतुभिरुच्चावचैःश्रद्धयाहृताग्निहोत्रदर्शपूर्णमासचातुर्मास्यपशुसोमानांप्रकृतिविकृतिभिरनुसवनंचातुर्होत्रविधिना ५ संप्रचरत्सुनानायागेषुविरचितांगक्रियेष्वपूर्वंयत्तत्क्रियाफलंधर्माख्यंपरेब्रह्मणियज्ञपुरुषेसर्वदेवतालिंगानांमंत्राणामर्थनियामकतयासाक्षात्कर्तरिपरदेवतायांभगवतिवासुदेवएवभावयमानआत्मनैपुण्यमृदितकषायोहविःष्वध्वर्युभिर्गृह्यमाणेषुसयजमानोयज्ञभाजोदेवास्तान्पुरुषावयवेष्वभ्यध्यायत् ६ एवंकर्मविशुद्ध्यासविशुद्धसत्त्वस्यांतर्हृदयाकाशशरीरेब्रह्मणिभगवतिवासुदेवेमहापुरुषरूपोपलक्षणेश्रीवत्सकौस्तुभवनमालाऽरिदरगदादिभिरुपलक्षितेनिजपुरुषहृल्लिखितेनात्मनिपुरुषरूपेणविरोचमानउच्चैस्तरांभक्तिरनुदिनमेधमानरयाऽजायत ७ एवंवर्षायुतसहस्रपर्यंतावसितकर्मनिर्वाणावसरोऽधिभुज्यमानंस्वतनयेभ्योरिक्थंपितृपैतामहंयथादायंविभज्यस्वयंसकलसंपन्निकेतात्स्वनिकेतात्पुलहाश्रमंप्रवव्राज ८ यत्रहवावभगवान्हरिरद्यापितत्रत्यानांनिजजनानांवात्सल्येनसंनिधाप्यतइच्छारूपेण ९

तदेवाहसाक्षात्कर्तरीति देवताश्रयत्वेपिवासुदेवाश्रयत्वमेवेत्याह परदेवतायामिति परदेवतात्वेहेतुः सर्वदेवतालिंगानांतत्तद्देवताप्रकाशकानांमंत्राणांयेर्थाइंद्रादिदेवतास्तेषांनियामकतयातस्यैवप्रसादनीयत्वात्फलदातृत्वाच्चयुक्तमेवापूर्वाश्रयत्वमित्यर्थःएवंभावनमेवात्मनोनैपुण्यंकौशलंतेनमृदिताःक्षीणाःकषायारागादयोयस्य अध्वर्युभिरितिबहुवचनंनानाकर्माभिप्रायेण ६ एवंभूतयाकर्मविशुद्ध्याविशुद्धसत्त्वस्यभक्तिरजायतेत्यन्वयः क्व अंतर्हृदयेयआकाशःसएवशरीरमभिव्यक्तिस्थानंयस्यतस्मिन्ब्रह्मणिकीदृशे महापुरुषरूपस्योपलक्षणमाकारोयस्यतस्मिन् किंच श्रीवत्सादिभिरुपलक्षिते निजपुरुषाणांनारदादीनांहृदिलिखितवन्निश्चलतयास्थितेनोक्तेनपुरुषरूपेणात्मनिस्वमनसिविरोचमाने कीदृशीभक्तिः अत्यंतातिशयेनैधमानोरयोवेगःप्रकर्षोयस्याः ७ एवमनुवृत्त्यावर्षाणामयुतानितेषांसहस्रंतत्पर्यंतकालेवसितोनिश्चितःकर्मनिर्वाणावसरोराज्यभोगादृष्टसमाप्तिसमयोयेनसःअधिकृत्यभुज्यमानंरिक्थंधनंयथाविभागंविभज्यसकलसंपदांनिकेतादाश्रयात्स्वगृहात्पुलहाश्रमंहरिक्षेत्रंप्रवव्राज ८ यत्रक्षेत्रेविद्याधरकुंडेवात्सल्यंकर्तृ तेनसन्निहितःक्रियते भक्तानामपेक्षितेनरूपेणसन्निहितोभवतीत्यर्थः ९

आश्रमस्थानान्युभयतउपर्यधश्चनाभिर्येषांतैर्दृषच्चक्रैःशिलामध्यगतैश्चक्रैश्चक्रनदीगंडकीसरितांश्रेष्ठापवित्रीकरोति १० एकलएकः आराधनंसमीहमानःकुर्वाणः विविक्तःशुद्धः अतएवोपरतो
विषयाभिलाषोयस्य उपभृतःसंवृद्धउपशमोयस्य ११ प्रवर्धमानानुरागस्यभरेणयद्द्रुतंद्रवीभूतंहृदयंतास्मिन् शैथिल्यमनुद्यमोयस्य आत्मनिदेहेउद्भिद्यमानंरोमपुलककुलंरोमांचवृंदंयस्यक
कारःसमासांतःऔत्कंठ्यात्प्रवृत्तेनप्रणयबाष्पेणानिरुद्धोऽवलोकोययोस्तेनयनेयस्यसः एवंवर्तमानस्तामपि भगवत्सपर्यांनसस्मारेत्यन्वयः तत्रहेतुः निजरमणस्यस्वप्रीतिदातुर्येअरुणेचरणा
रविंदेतयोरनुध्यानेनपरिचितःसमृद्धोभक्तियोगस्तेनपरिप्लुतःसर्वतोव्याप्तःपरमआह्लादःपरमानंदोयास्मिन्गंभीरहृदयहृदेतस्मिन्नवगाढानिमग्नाधिषणायस्य १२ धृतानिभगवद्व्रतानियेनसभ
गवंतंसूर्यमंडलेभ्युपतिष्ठन्नेतदुहोवाचेत्यन्वयः कीदृशः एण्याहरिण्याअजिनमैणेयंतदेववासस्तेनानुसवनाभिषेकेणार्द्राःकपिशाश्चयाःकुटिलाजटास्तासांकलापेनचविरोचमानःसूर्यप्रकाशिकया

यत्राश्रमपदान्युभयतोनाभिभिर्दृषच्चक्रैश्चक्रनदीनामसरित्प्रवरासर्वतःपवित्रीकरोति १० तस्मिन्वावकिलसएकलःपुलहाश्रमोपवनेविविधकुसुमकिसल
यतुलसिकांबुभिःकंदमूलफलोपहारैश्चसमीहमानोभगवतआराधनंविविक्तउपरतविषयाभिलाषउपभृतोपशमःपरांनिर्वृतिमवाप ११ तयेत्थमविरतपु
रुषपरिचर्ययाभगवतिप्रवर्द्धमानानुरागभरद्रुतहृदयशैथिल्यःप्रहर्षवेगेनात्मन्युद्भिद्यमानरोमपुलककुलकऔत्कंठ्यप्रवृत्तप्रणयबाष्पनिरुद्धावलोकनयनए
वंनिजरमणारुणचरणारविंदानुध्यानपरिचितभक्तियोगेनपरिप्लुतपरमाह्लादगंभीरहृदयहृदावगाढधिषणस्तामपिक्रियमाणांभगवत्सपर्यांनसस्मार १२
इत्थंधृतभगवद्व्रतऐणेयाजिनवाससाऽनुसवनाभिषेकार्द्रकपिशकुटिलजटाकलापेनचविरोचमानःसूर्यर्चाभगवंतंहिरण्मयंपुरुषमुज्जिहानेसूर्यमंडलेऽभ्युप
तिष्ठन्नेतदुहोवाच १३ परोरजःसवितुर्जातवेदोदेवस्यभर्गोमनसेदंजजान ॥ सुरेतसादःपुनराविश्यचष्टेहंसंगृध्राणंनृषद्रिंगिरामिमः १४ इतिश्रीभा०म०
पं०भरतचरित्रेभगवत्परिचर्यायांसप्तमोध्यायः७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एकदातुमहानद्यांकृताभिषेकनैयमिकावश्यकोब्रह्माक्षरमभिगृणानोमुहूर्तत्रयमुदकां
तउपविवेश १ तत्रतदाराजन्हरिणीपिपासयाजलाशयाभ्याशमेकैवोपजगाम २ तयापेपीयमानउदकेतावदेवाविदूरेणनदतोमृगपतेरुन्नादोलोकभयंकर
उदपतत् ३ तमुपश्रुत्यसामृगवधूःप्रकृतिविक्लवाचकितनिरीक्षणासुतरामपिहरिभयाभिनिवेशव्यग्रहृदयापारिप्लवदृष्टिरगततृषाभयात्सहसैवोच्चक्राम ४

ऋचाहिरण्मयं ध्येयःसदासवितृमंडलमध्यवर्तीत्यादिनोक्तं उज्जिहानेउद्गच्छतिसति सकारांतपाठेसन्नंतात्पचाद्यच् अर्थस्तुसएव १३ परोरजः रजसःप्रकृतेःपरंशुद्धसत्त्वात्मकंसवितुर्देवस्य
सूर्यस्यभर्गःस्वरूपभूतंतेजःजातवेदोधनंकर्मफलंयस्मात्तत्कर्मफलदमित्यर्थः अत्रहेतुः यन्मनसैवेदंविश्वंजजानससर्ज पुनश्चअदःसृष्टंविश्वमंतर्यामिरूपेणप्रविश्यगृध्राणंकाक्षंतंहंसंजीवंसुरे
तसाचिच्छक्त्याविचष्टेपश्यति पालयतीत्यर्थः नृषुसीदत्युपाधितयातिष्ठतीतिनृषद्बुद्धिस्तस्यांरिंगिरिंगणंगतिंरातिददातीतिनृषद्रिंगिराम् वाछंदसीत्यामिपूर्वरूपत्वाभावः तद्भर्गः इमःशरणं
व्रजामः १४ इतिभाग०पंच०टीकायांसप्तमोध्यायः॥७॥ अष्टमेभजतोविष्णुंतस्यकर्मांतरायतः। एणरक्षाप्रसक्तस्यजातमेणत्वमीर्यते १ कृपयापिकृतःसंगःपतनायैवयोगिनः। इतिप्रदर्शयन्नाह
भरतस्यैणपोषणं २ नैयमिकंनित्यनैमित्तिकविधिप्राप्तंआवश्यकमर्थप्राप्तं मूत्रोत्सर्गादि कृतमभिषेकादिकंयेन ब्रह्माक्षरंप्रणवंजपन् उदकांतेनद्यास्तीरे १ जलाशयाभ्याशंनद्याःसमीपे २ पे
पीयमानेअत्यासक्त्यापीयमानेसति तावदेवतत्क्षणमेव अविदूरेणसन्निधौ मृगपतेःसिंहस्य उन्नादोमहान्नादउद्गतः ३ प्रकृत्यास्वभावतएवविक्लवाव्याकुला सुतरांतुहरिभयस्याभिनिवेशेन
व्यग्रंव्याकुलंहृदयंयस्याः पारिप्लवदृष्टिःपरिभ्रांतनेत्रा नगतातृषातृड्यस्याः उच्चक्रामनदीमुल्लंघितवती ४

अंतर्वत्न्यागर्भिण्याः उरुभयेनस्थानाद्विचलितोयोनेर्निर्गतःसन्स्रोतसिप्रवाहेनिपतितः ५ तत्प्रसवोगर्भपातः उत्सर्पणमुल्लंघनं भयंच एतैःखेदेनातुरापीडिता दर्यांगिरिगुहायां हरिणवधू
र्निपपात अथानंतरंमृताच ६ एणकुणकंहरिणबालकम् अपविद्धंबंधुभिस्त्यक्तम् इत्येतैःकृपणत्वादिहेतुभिर्यानुकंपातयाअनयत् ७ कृतोनिजःस्वीयइत्यभिमानोयेन पोषणंतृणादिना पालनं
वृकादिभ्योरक्षणम् लालनंचुंबनादिना प्रीणनंकंडूयनादिना एतैर्यदनुध्यानमासक्तिस्तेनात्मनोनियमाःस्नानादयोयमाअहिंसादयस्तत्सहिताईश्वरपरिचर्यादयश्चप्रत्यहमेकैकशोवियुज्य
मानाः संतःकतिपयेनाहर्गणेनसर्वेउत्सन्नाबभूवुः ८ आसक्तिंप्रपंचयाति अहोइत्यादिना इतिकृतानुषंगइत्येतत्पर्यंतेन ईश्वररथचरणःकालचक्रंतस्यपरिभ्रमणवेगेनस्वगणादिभ्योविभ्रंशितः

तस्याउत्पतंत्याअंतर्वत्न्याउरुभयावगलितोयोनिनिर्गतोगर्भःस्रोतसिनिपपात ५ तत्प्रसवोत्सर्पणभयखेदातुरास्वगणेनवियुज्यमानाकस्यांचिद्दर्यांकृष्ण
सारसतीनिपपाताथचममार ६ तंत्वेणकुणकंकृपणंस्रोतसाऽनूह्यमानमभिवीक्ष्यापविद्धंबंधुरिवानुकंपयाराजर्षिर्भरतआदायमृतमातरमित्याश्रमपदमनय
त् ७ तस्यहवाएणकुणकउच्चैरेतस्मिन्कृतनिजाभिमानस्याहरहस्तत्पोषणपालनलालनप्रीणनानुध्यानेनात्मनियमाःसहयमाःपुरुषपरिचर्यादयएकैकशः
कतिपयेनाहर्गणेनवियुज्यमानाःकिलसर्वएवोदवसन् ८ अहोबतायंहरिणकुणकःकृपणईश्वररथचरणपरिभ्रमणरयेणस्वगणसुहृद्बंधुभ्यःपरिवर्जितःशरणं
चमोपसादितोमामेवमातापितरौभ्रातृज्ञातीन्यौथिकांश्चैवोपेयायनान्यंकंचनवेदमय्यतिविस्रब्धश्चातएवमयामत्परायणस्यपोषणपालनप्रीणनलालनमन
सूयुनाऽनुष्ठेयंशरण्योपेक्षादोषविदुषा ९ नूनंत्वार्याःसाधवउपशमशीलाःकृपणसुहृदएवंविधार्थेस्वार्थानपिगुरुतरानुपेक्षंते १० इतिकृतानुषंगआसन
शयनाटनस्थानाशनादिषुसहमृगजहुनास्नेहानुबद्धहृदयआसीत् ११ कुशकुसुमसमित्पलाशफलमूलोदकान्याहरिष्यमाणोवृकसालावृकादिभ्योभय
माशंसमानोयदासहहरिणकुणकेनवनंसमाविशति १२ पथिषुचमुग्धभावेनतत्रतत्राविषक्तमतिप्रणयभरहृदयःकार्पण्यात्स्कंधेनोद्वहतिएवमुत्संगउर
सिचाधायोपलालयन्मुदंपरमामवाप १३ क्रियायांनिर्वर्त्यमानायामंतरालेप्युत्थायोत्थाययदैनमभिचक्षीततर्हिवावसवर्षपतिः प्रकृतिस्थेनमनसात
स्माआशिषआशास्ते स्वस्तिस्ताद्वत्ससतेसर्वतइति १४ अन्यदाभृशमुद्विग्नमनानष्टद्रविणइवकृपणःसकरुणमतितर्षेणहरिणकुणकविरहविह्वलहृदयसं
तापस्तमेवानुशोचन्किलकश्मलंमहदभिरंभितइतिहोवाच १५

माइतिमांचशरणंप्रापितः मामेवमातापित्रादिबुद्ध्योपेयायप्राप्तः यौथिकान्यूथसंघातिनः अनसूयुनाएतन्निमित्तंममस्वार्थोभ्रश्यतीतिदोषदृष्टिमकुर्वता तदेवाह नूनंहीति १० इत्येवंकृ
तोनुषंगआसक्तिर्येन मृगजहुनामृगापत्येनसहस्नेहेनानुबद्धंहृदयंयेन ११ स्नेहानुबंधमेवप्रपंचयति कुशकुसुमेत्यादिनास्वधयतीत्यंतेन सालावृकाः श्वानः यदाभयंशंकमानोभवतितदातेनसह
वनंसमाविशति १२ अतिशयितःप्रणयभरोयस्यतद्धृदयंयस्यसः १३ क्रियायांदेवपूजादिलक्षणायाम् वर्षपतिर्भरतः प्रकृतिस्थेनस्वस्थेन स्तात्भूयात् १४ अन्यदाऽदर्शनेसकरुणंयथा
भवत्येवमनुशोचान्नितिहोवाचेत्यन्वयः अतितर्षेणात्यौत्सुक्येन हरिणकुणकविरहेणविह्वलेहृदयेसंतापोयस्य कश्मलंमोहंप्रापितः सन् १५

अपीतिसंभावनायां बतेत्यनुकंपायां अहोइतिखेदे शठकिरातयोरिववंचनपराक्रूराचमतिर्यस्याकृतसुकृतस्यनिर्भाग्यस्यममतच्छाव्यादिकमगणयन्नचिंतयन्नागमिष्यतिकिम् अपराधाचिंतनेहे
तुःआत्मप्रत्ययेनस्वचित्तशुद्धयाकृतविश्वासःसन्सुजनोनयथागणयतितद्वत् १६ शष्पाणिकोमलतृणानि१७नैकचरोयूथचरःसूकरादिः यद्वा एकएवचरतियःक्रूरस्वभावोव्याघ्रादिर्नभक्षयतिकि
म् १८ सकललोकस्यक्षेमोयस्मात्सउदयोयस्य वेदत्रयीआत्मास्वरूपंयस्यससूर्योनिम्लोचत्यस्तंयाति मृगवध्वान्यासोनिक्षेपभूतः १९ हरिणएवराजकुमारआगत्यमामपिस्वित्सुखयिष्यती
त्यन्वयः किंकुर्वन् विविधैरुचिरैर्दर्शनीयैर्निजैर्मृगदारकविनोदैःस्वीयानांखेदमपनुदन् २० संभवतिचैतादित्याहक्ष्वेलिकायांक्रीडायांमृषायःसमाधिस्तेनामीलितेदृशौयेनतंमांप्रेमसंरंभेणप्र
णयकोपेनपृषज्जलबिंदुस्तद्वदपरुषेणमृदुनाविषाणाग्रेणलुठतिसंघट्टयाति २१ आसादितंहविर्यस्मिन्बर्हिषिदर्भेदंताकर्षणादिनाचापलेनदूषितेसति दूषित्वेतिपाठेबर्हिषिविषयेदूषणंकृत्वेत्यर्थः

अपिबतसवैकृपणएणबालकोमृतहरिणीसुतोऽहोममानार्यस्यशठकिरातमतेरकृतसुकृतस्यकृतविस्रंभआत्मप्रत्ययेनतदविगणयन्सुजनइवागमिष्यति १६
अपिक्षेमेणास्मिन्नाश्रमोपवनेशष्पाणिचरंतंदैवगुप्तंद्रक्ष्यामि १७ अपिचनवृकःसालावृकोऽन्यतमोवानैकचरएकचरोवाभक्षयति १८ निम्लोचतिहभग
वान्सकलजगत्क्षेमोदयस्त्रय्यात्माऽद्यापिममनमृगवधून्यासआगच्छति १९ अपिस्विदकृतसुकृतमागत्यमांसुखयिष्यतिहरिणराजकुमारोविविधरुचिरद
र्शनीयनिजमृगदारकविनोदैरसंतोषंस्वानामपनुदन् २० क्ष्वेलिकायांमांमृषासमाधिनाऽऽमीलितदृशंप्रेमसंरंभेणचकितचकितआगत्यपृषदपरुषविषाणाग्रे
णलुठति २१ आसादितहविषिबर्हिषिदूषितेमयोपालब्धोभीतभीतःसपद्युपरतरासक्रृषिकुमारवदवहितकरणकलापआस्ते २२ किंवाअरेआचरितंतपस्तप
स्विन्याऽनयायदियमवनिःसविनयकृष्णसारतनयतनुतरसुभगशिवतमाखरखुरपदपंक्तिभिर्द्रविणविधुरातुरस्यकृपणस्यममद्रविणपदवींसूचयंत्यात्मानं
चसर्वतःकृतकौतुकंद्विजानांस्वर्गापवर्गकामानांदेवयजनंकरोति २३ अपिस्विदसौभगवानुडुपतिरेनंमृगपतिभयान्मृतमातरंमृगबालकंस्वाश्रमपरिभ्रष्टम
नुकंपयाकृपणजनवत्सलःपरिपाति २४ किंवाऽत्मजविश्लेषज्वरदवदहनशिखाभिरुपतप्यमानहृदयस्थलनलिनीकंमामुपसृतमृगीतनयंशिशिरशांतानुरा
गगुणितनिजवदनसलिलामृतमयगभस्तिभिःस्वधयतीतिच २५

मयाधिक्षिप्तःसंस्तत्क्षणमेवोपरतक्रीडोनिश्चलआस्ते २२ इतिबहुधाप्रलप्योत्थायबहिर्निर्गत्यतत्खुरखातभूभागोपलंभसंभ्रांतहृदयआह किंवेति अरेअहोअनयाक्षित्याकिंवातपआचरितम्
तपास्विन्यासभाग्यया यद्यस्मादियंसाविनयस्यकृष्णसारतनयस्यतनुतराःसुभगाश्चाशिवतमाश्चाखराश्चखुरायेषुतेषांपदानांतत्रतत्रांकितानांपंक्तिभिर्द्रविणंमृगस्तेनरहितस्यातएवातुरस्यदुःखि
तस्यममद्राविणमार्गंसूचयंतीसतीस्वात्मानंचताभिःकृतमंडनांद्विजानांदेवयजनंयज्ञभूमिंकरोति “यस्मिन्देशेमृगःकृष्णस्तस्मिन्धर्मान्निबोधते”तिस्मृतेः २३ तावदुदितेचंद्रेमृगंदृष्ट्वास्वमृगत्वंसंभा
वयन्नाहअपिस्विदिति २४ चंद्ररश्मिस्पर्शसुखंप्राप्याह किंवेतिसंभावनायाम् आत्मजविश्लेषेणज्वरस्तापःसएवदवदहनस्तस्यज्वालाभिरुपतप्यमानाहृदयरूपास्थलनलिनीयस्य जलस्थंपद्मं
तापंसोढुंक्षमामितिस्थलग्रहणम् उपसृतोनुगतोमृगीतनयोयेनतंमांचंद्रःस्वधयातिशांतिंगमयाति कैः शिशिरंचतच्छांतंचमय्यनुरागेणगुणितंचावर्तितंपुनःपुनःस्रवद्यद्वदनसलिलंतदेवामृतमया
गभस्तयस्तैःलोकेहिमंत्रवादिनोवदनसलिलैस्तापंशमयंतीतिप्रसिद्धम् उपसृत्यमृगीतनयइतिपाठेमनोरथांतरमेतत् उपसृत्यमृगीतनयःकिंवामांस्वधायिष्यतीति शेषंसमानम २५

मृगदारकवदाभासमानेन भगवदाराधनलक्षणात्कर्मणश्चविभ्रंशितः प्रारब्धकर्मत्वेहेतुः कथमितरथेति साक्षात्स्वपुत्रवत्कथमासंगःस्यात् पूर्वंपरित्यक्तादुस्त्यजाऔरसायेनअंतरायेणविहतं योगारंभणंयस्य आत्मानमविगणयतआत्मचिंतामकुर्वतःतावदेवतीव्रवेगःकालोमृत्युसमयश्चापद्यत २६ लोकंदेहंमृगेणसहितंविसृज्यप्राकृतइवमृगशरीरमवाप कथंभूतः कलेवरंमृतमनुनमृतानविनष्टापूर्वजन्मानुस्मृतिर्यस्य २७ आहस्वचित्ते २८ अहोकष्टंधीराणांमार्गाद्भ्रष्टोहम् भ्रंशमेवाह यद्यतोविमुक्ताःसमस्ताःसंगायेन विविक्तंपुण्यारण्यंशरणंयस्य आत्मवतोधीरस्यममनःसर्वेषांभूतानामात्मनिवासुदेवेसमावेशितंसमाहितंचनिश्चलंसदाराद्दूरादेवसुस्त्रावगलितंनिःसृतम् केनसमावेशितम् तस्यानुश्रवणादिष्वभियोगेनाभिनिवेशेनाशून्याःसकलाया

एवमघटमानमनोरथाकुलहृदयो मृगदारकाभासेनस्वारब्धकर्मणायोगारंभणतोविभ्रंशितःसयोगतापसोभगवदाराधनलक्षणाच्च कथमितरथाजात्यंतरएणकुणकआसंगःसाक्षान्निःश्रेयसप्रतिपक्षतयाप्राक्परित्यक्तदुस्त्यजहृदयाभिजातस्यतस्यैवमंतरायविहतयोगारंभणस्यराजर्षेर्भरतस्यतावन्मृगार्भकपोषणपालनप्रीणनलालनानुषंगेणाऽविगणयतआत्मानमहिरिवाखुबिलंदुरतिक्रमःकालःकरालरभसआपद्यत २६ तदानीमपिपार्श्ववर्तिनमात्मजमिवानुशोचंतमभिवीक्षमाणोमृगएवाभिनिवेशितमनाविसृज्यलोकमिमंसहमृगेणकलेवरंमृतमनुनमृतजन्मानुस्मृतिरितरवन्मृगशरीरमवाप २७ तत्रापिहवाआत्मनोमृगत्वकारणंभगवदाराधनसमीहाऽनुभावेनानुस्मृत्यभृशमनुतप्यमानआह २८अहोकष्टंभ्रष्टोऽहमात्मवतामनुपथाद्यद्विमुक्तसमस्तसंगस्यविविक्तपुण्यारण्यशरणस्यात्मवतआत्मनिसर्वेषामात्मनांभगवतिवासुदेवेतदनुश्रवणमननसंकीर्त्तनाराधनानुस्मरणाभियोगेनाशून्यसकलयामेनकालेनसमावेशितंसमाहितंकार्त्स्न्येनमनस्तत्तुपुनर्ममाबुधस्यारान्मृगसुतमनुपरिसुस्राव २९ इत्येवंनिगूढनिर्वेदोविसृज्यमृगीमातरंपुनर्भगवत्क्षेत्रमुपशमशीलमुनिगणदयितंशालग्रामंपुलस्त्यपुलहाश्रमंकालंजरात्प्रत्याजगाम ३० तस्मिन्नपिकालंप्रतीक्षमाणःसंगाच्चभृशमुद्विग्नआत्मसहचरःशुष्कपर्णतृणवीरुधावर्त्तमानोमृगत्वनिमित्तावसानमेवगणयन्मृगशरीरंतीर्थोदकक्लिन्नमुत्ससर्ज ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेभरतचरितेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथकस्यचिद्द्विजवरस्यांगिरःप्रवरस्यशमदमतपःस्वाध्यायाध्ययनत्यागसंतोषतितिक्षाप्रश्रयविद्याऽनसूयात्मज्ञानानंदयुक्तस्यात्मसदृशश्रुतशीलाचाररूपौदार्यगुणानवसोदर्याअंगजाबभूवुर्मिथुनंचयवीयस्यांभार्यायाम् १

मायस्मिंस्तेनकालेन २९ निगूढोऽनाविष्कृतोनिर्वेदोयेन शालवृक्षोपलक्षितंग्रामम् कालंजराद्यत्रहरिणोजातस्तस्मात्पर्वतात् ३० आत्मैवसहचरोयस्यएकाकीप्रतीक्षणस्यैवप्रपंचः मृगत्वनिमित्तेति तीर्थोदकेनक्लिन्नमार्द्रमर्धोदकस्थमित्यर्थः३१ इतिश्रीभागवतेपंचमेटीकायामष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥नवमेजडविप्रत्वेतस्यरागाद्यभावतः॥ भद्रकालीपशुत्वेपिनिर्विकारत्वमीर्यते १ पितुःप्राप्तात्मविज्ञानोभरतोमृगतांगतः ॥ प्रारब्धकर्मवेगेनतदंतेजडविप्रताम् २ आंगिरसगोत्रजानांप्रवरस्य श्रेष्ठस्यशमादियुक्तस्य त्यागोत्रातिथ्यादिभ्योन्नदानादि विद्याकर्मविद्या आत्मज्ञानंदेहादिव्यतिरिक्तमोत्क्रात्मज्ञानम् आनंदोधर्मसंपत्तिजः आत्मनासदृशाःश्रुतादयोगुणायेषांतेसमानोदरानवपुत्राबभूवुः यवीयस्यांकनिष्ठायांचमिथुनंस्त्रीपुरुषयुग्मम् १

उत्सृष्टंमृगशरीरंयेनतं "शुचीनांश्रीमतांगेहेयोगभ्रष्टोभिजायत" इतिस्मृतेः २ तत्रापिचान्यसंगादात्मनोभ्रंशमाशंकमानश्चात्मानमुन्मत्तादिरूपेणदर्शयामासेत्यन्वयः किंकुर्वन् कर्मबंधविध्वंसनं श्रवणंस्मरणंगुणानांविवरणंकथनंचयस्यतद्भगवतश्चरणारविंदयुगलंमनसाविशेषेणधारयन् प्रतिघातशंकायांहेतुः अनुस्मृतास्वीयपूर्वजन्मनामावलिःपरंपरायेनसः ३ पुत्रस्नेहेऽनुबद्धंमनोयस्य जडस्यगार्हस्थ्यानधिकारात्समावर्तनांतान्संस्कारान्विदधानस्तमुपनीयोपनीतस्यपुनःशौचादींस्तस्याऽनभिप्रेतानपिशिक्षितवान् तत्रहेतुः अनुशिष्टेनहिभाव्यंपितुःसकाशात्पुत्रेणेति ४ सोपि चपितुःशिक्षानिर्बंधनिवृत्तयेअसध्रीचीनमसमीचीनमिवकरोतिस्म उपाकरणवेदव्रताद्यनंतरंश्रावणादिमासेषुवेदानध्यापयिष्यन्नादौतावद्व्याहृतिभिः सहप्रणवशिरःसहितांत्रिपदींचैत्रादिचतु रोमासानधीयानमप्यसमवेतरूपंयथाभवत्येवंग्राहयामासतावतापिकालेनस्वरानुपूर्व्यादियुक्तंव्याहृत्यादितस्यनागतमित्यर्थः५आत्मभूतेस्वतनुजेनुरागेणावेशितंचित्तंयेन शौचादीनियान्यौप

यस्तुतत्रपुमांस्तंपरमभागवतंराजर्षिप्रवरंभरतमुत्सृष्टमृगशरीरंचरमशरीरेणविप्रत्वंगतमाहुः २ तत्रापिस्वजनसंगाच्चभृशमुद्विजमानोभगवतःकर्मबंधविध्वंसनश्रवणस्मरणगुणविवरणचरणारविंदयुगलंमनसाविदधदात्मनःप्रतिघातमाशंकमानोभगवदनुग्रहेणानुस्मृतस्वपूर्वजन्मावलिरात्मानमुन्मत्तजडांधबधिरस्वरूपेणदर्शयामासलोकस्य ३ तस्यापिहवाआत्मजस्यविप्रःपुत्रस्नेहानुबद्धमनाआसमावर्तनात्संस्कारान्यथोपदेशंविदधानउपनीतस्यचपुनःशौचाचमनादीन्कर्मनियमाननभिप्रेतानपिसमशिक्षयत् अनुशिष्टेनहिभाव्यंपितुःपुत्रेणेति ४ सचापितदुहपितृसन्निधावेवासध्रीचीनमिवस्मकरोति छंदांस्यध्यापयिष्यन्सहव्याहृतिभिःसप्रणवशिरस्त्रिपदींसावित्रींग्रैष्मवासंतिकान्मासानधीयानमप्यसमवेतरूपंग्राहयामास ५ एवंस्वतनुजआत्मन्यनुरागावेशितचित्तःशौचाध्ययनव्रतनियमगुर्वनलशुश्रूषणाद्यौपकुर्वाणककर्माण्यनभियुक्तान्यपि समनुशिष्टेनभाव्यमित्यसदाग्रहःपुत्रमनुशास्य स्वयंतावदनधिगतमनोरथः कालेनाप्रमत्तेनस्वयंगृहएवप्रमत्तउपसंहृतः ६ अथयवीयसीद्विजसतीस्वगर्भजातंमिथुनंसपत्न्याउपन्यस्यस्वयमनुसंस्थयापतिलोकमगात् ७ पितर्युपरतेभ्रातरएनमतत्प्रभावविदस्त्रय्यांविद्यायामेवपर्यवसितमतयोनपरविद्यायांजडमतिरितिभ्रातुरनुशासननिर्बंधान्न्यवृत्संत ८ सचप्राकृतैर्द्विपदपशुभिरुन्मत्तजडबधिरेत्यभिभाष्यमाणोयदातदनुरूपाणिप्रभाषतेकर्माणिचसकार्यमाणः परेच्छयाकरोतिविष्टितोवेतनतोवायाच्ञयायदृच्छयावोपसादितमल्पंबहुमिष्टंकदन्नंवाऽभ्यवहरतिपरंनेंद्रियप्रीतिनिमित्तम् नित्यवृत्तनिमित्तस्वसिद्धविशुद्धानुभवानंदस्वात्मलाभाधिगमःसुखदुःखयोर्द्वंद्वनिमित्तयोरसंभावितदेहाभिमानः ९

कुर्वाणकस्यसावाधिब्रह्मचर्यवतःकर्माणितेनानभियुक्तान्यनादृतान्यपितंपुत्रंप्रत्यनुशास्याप्यप्राप्तपुत्रपांडित्यमनोरथःस्वयंकालेनोपसंहृतोमृतइत्यर्थः अनुशासननिर्बंधेपुनस्तमेवहेतुमाहअनुशिष्टेनभाव्यमित्यसन्नयोग्यआग्रहोयस्य ६ सपत्न्यैसमर्प्य अनुसंस्थयानुमरणेन सप्तम्यंतपाठेप्ययमेवार्थः ७ न्यवृत्संतनिवर्तितुमैच्छन् निवृत्ताइत्यर्थः ८ यदाऽभिभाष्यमाणस्तदातदनुरूपाणिप्रभाषते मूल्यमंतरेणबलाद्यत्कर्मकार्यतेसाविष्टिः वेतनंमूल्यम् विष्ट्यादिभिरुपसादितमन्नमभ्यवहरतिपरंभुंक्तेकेवलंनत्विंद्रियप्रीतये अत्रहेतुद्वयमाह नित्यंसदानिवृत्तंनिमित्तंयस्मात्सउत्पादकशून्यःस्वसिद्धोभिव्यंजकशून्योविशुद्धःकेवलोयोनुभवःसएवानंदरूपःस्वात्मातस्यलाभएवंभूतोहमितिज्ञानंतस्याधिगमःप्राप्तिरस्तियस्य द्वंद्वानिसन्मानावमानादीनितद्धेतुकयोःसुखदुःखयोरकृतदेहाभिमानःतस्मान्नेंद्रियप्रीतिनिमित्तमभ्यवहरतीत्यन्वयः ९

अतएवशीतोष्णादिष्वनावृतांगोविचचारेत्यन्वयःकीदृशःपीनःपुष्टःसंहननांगःसंहन्यंतेनिबिडीभवंतिस्मांगानियस्य कठिनावयवइत्यर्थःस्थंडिलसंवेशनंभूमिशयनम् अनुन्मर्दनंमर्दनाभावः
अमज्जनंस्नानाभावः तैर्यद्रजस्तेनाप्रकटंब्रह्मवर्चसंब्राह्मंतेजोयस्य यथामहामणिरनभिव्यक्ततेजाभवति कुत्सितेनपटेनावृताकटिर्यस्य उरुमषिणातिमलिनेन तत्त्वतस्तंनजानंतियेतैर्जनैरवमतः
सन् १० यदातुपरेभ्यःकर्ममूल्येनाहारमपेक्षमाणोभवतितदाकेदारकर्मणिशालिक्षेत्रेकर्दमाविलोडनादावाहारप्रलोभनेनानियुक्तःसन्करोतिकिंत्वत्रकर्दमस्यप्रक्षेपेक्षेत्रंसमंभवेदितउद्धरणेविषमं
स्यादित्यादिनवेदभ्रातृभिर्दत्तान्कणादीनप्यमृतवद्भुंक्तेकणाश्चूर्णतंडुलाःपिण्याकंतैलयंत्रोद्धृततिलकिट्टम् फलीकरंतुषाःकुल्माषाःकीटदष्टामाषाः स्थालीपुरीषंस्थालीलग्नंदग्धान्नम् ११ तस्य

शीतोष्णवातवर्षेषुवृषइवानावृतांगःपीनःसंहननांगःस्थंडिलसंवेशनानुन्मर्दनामज्जनरजसामहामणिरिवानभिव्यक्तब्रह्मवर्चसःकुपटावृतकटिरुपवीतेनोरु
मषिणाद्विजातिरितिब्रह्मबंधुरितिसंज्ञयाऽतज्ज्ञजनावमतोविचचार १० यदातुपरतआहारंकर्मवेतनतईहमानःस्वभ्रातृभिरपिकेदारकर्मणिनिरूपितस्त
दपिकरोतिकिंतुनसमंविषमंन्यूनमधिकमितिवेदकणपिण्याकफलीकरणकुल्माषस्थालीपुरीषादीन्यप्यमृतवदभ्यवहरति ११ अथकदाचित्कश्चिद्वृषलप
तिर्भद्रकाल्यैपुरुषपशुमालभतापत्यकामः १२ तस्यहदैवमुक्तस्यपशोःपदवींतदनुचराःपरिधावंतोनिशिनिशीथसमयेतमसावृतायामनधिगतपशवआक
स्मिकेनविधिनाकेदारान्वीरासनेनमृगवराहादिभ्यःसंरक्षमाणमंगिरःप्रवरसुतमपश्यन् १३ अथतएनमनवद्यलक्षणमवमृश्यभर्तृकर्मनिष्पत्तिंमन्यमानाब
ध्वारशनयाचंडिकागृहमुपनिन्युर्मुदाविकसितवदनाः १४ अथपणयस्तंस्वविधिनाऽभिषिच्याहतेनवाससाऽऽच्छाद्यभूषणालेपस्रक्तिलकादिभिरुपस्कृ
तंभुक्तवंतंधूपदीपमाल्यलाजकिसलयांकुरफलोपहारोपेतयावैशससंस्थयामहतागीतस्तुतिमृदंगपणवघोषेणच पुरुषपशुंभद्रकाल्याःपुरतउपवेशयामा
सुः १५ अथवृषलराजपणिःपुरुषपशोरसृगासवेनदेवींभद्रकालींयक्ष्यमाणस्तदभिमंत्रितमसिमतिकरालानिशितमुपाददे १६ इतितेषांवृषलानांरजस्तमः
प्रकृतीनांधनमदरजउत्सिक्तमनसांभगवत्कलावीरकुलंकदर्थीकृत्योत्पथेनस्वैरंविहरतांहिंसाविहाराणांकर्मातिदारुणंयद्ब्रह्मभूतस्यसाक्षाद्ब्रह्मर्षिसुतस्यनिर्वैर
स्यसर्वभूतसुहृदः सूनायामप्यननुमतमालंभनंतदुपलभ्यब्रह्मतेजसाऽतिदुर्विषहेणदंदह्यमानेनवपुषासहसोच्चचाटसैवदेवीभद्रकाली १७

रागादिराहित्यमलौल्यंचैवमीरितम् ॥ अथान्यच्चरितंप्राहचित्रंमृत्यावसंभ्रमम् ॥ १ ॥ वृषलपतिःशूद्रसामंतश्चोरराजः आलभतलब्धुंप्रवृत्तः १२ दैवाद्बंधनविमुक्तस्यपशोः तमसाव्याप्तायांनि
शितत्रापिनिशीथसमयेर्द्धरात्रावसरे आकस्मिकोदैवनिर्मितोविधिः प्रकारस्तेन वीरासनेनोर्ध्वावस्थानेन १३ अवमृश्यज्ञात्वा १४ पणयश्चोराः अहतेननूतनेनउपस्कृतमलंकृतम् वैशस
संस्थयाहिंसाविधानेनगीतादिघोषेणसह १५ वृषलराजस्यपणिःपुरोहितत्वेनवर्तमानश्चोरः तदभिमंत्रितंभद्रकालीमंत्राभिमंत्रितम् १६ धनमदएवरजस्तेनोत्सिक्तंत्यक्तमर्यादंमनोयेषाम्
भगवत्कलायुक्तंवीराणांब्राह्मणानांकुलंतुच्छीकृत्ययथेच्छंवर्तमानानांयत्कर्मतदुपलभ्यदेवीउच्चचाटप्रतिमांत्यक्त्वाबहिर्निर्गता कथंभूतमालंभनम् सूनायामप्यापत्कालेनुज्ञातायामपिहिंसाया
मननुज्ञातम् भद्रकालीत्यंतंगद्यम् १७

अमर्षोपराधासहनंरोषश्चवपुषोदाहनंतयोरावेशस्तस्यरभसेनवेगेनविलसितउत्तंभितोभ्रुकुटिलक्षणोविटपःशाखाकुटिलादंष्ट्राश्चारुणानीक्षणानिचतेषामाटोपः संभ्रमस्तेनातिभयानकंवदनंय
स्याः इदंजगद्धंतुमुद्यतेव महांतमट्टहासंसनादंहासम् ततःस्थानादुत्पत्यविवृक्णानिछिन्नानिशीर्षाणियेषाम् गणेनपरिवारेणसह शिरांस्येवकंदुकानितेषांलीलयाचिक्रीडच १८ ननुकथंदे
व्याराधकानामेवंविपरीतंफलंतत्राह एवमेवेति महत्स्वभिचाररूपोतिक्रमोऽपराधः १९ नन्वसंभावितमिदमेवंयन्मरणेप्यव्याकुलत्वंमारकेषुचक्रोधाभावइत्यादितत्राह नवाइति विमुक्तोदे
हाद्यात्मभावलक्षणःसुदृढोहृदयग्रंथिर्यैःसर्वसत्त्वानांसुहृदआत्मानश्चयेतेषाम् नचतेषांदेहाद्यभिमानसद्भावेपिमरणादिभयमस्तीत्याह साक्षाद्भगवताभितोरक्ष्यमाणानां केन अनिमिषःकालः
सएवारिचक्रंतेनवरायुधेनतैस्तैर्भावैश्चांतर्यामितयाप्रवर्त्यमानैर्भद्रकाल्यादिरूपैः नकुतश्चिदपिभयंयस्मिन् भागवतानांभगवदुपासकानांपरमहंसानां २० इतिपंचमस्कंधेटीकायांनवमोध्यायः९

भृशममर्षरोषावेशरभसविलसितभ्रुकुटिविटपकुटिलदंष्ट्रारुणेक्षणाटोपातिभयानकवदनाहंतुकामेवेदंमहाट्टहासमतिसंरंभेणविमुंचंती ततउत्पत्यपापीयसांदुष्टानांतेनैवासिनाविवृक्णशीर्ष्णांगलात्स्रवंतमसृगासवमत्युष्णंसहगणेन निपीयातिपानमदविह्वलोच्चैस्तरांस्वपार्षदैःसहजगौननर्त्तचविजहारचाशिरःकंदुकलीलया १८ एवमेवखलुमहदभिचारातिक्रमःकार्त्स्न्येनात्मनेफलति १९ नवाएतद्विष्णुदत्तमहदद्भुतंयदसंभ्रमःस्वशिरश्छेदनआपतितेऽपिविमुक्तदेहाद्यात्मभावसुदृढहृदयग्रंथीनांसर्वसत्त्वसुहृदात्मनांनिर्वैराणांसाक्षाद्भगवताऽनिमिषारिवरायुधेनाप्रमत्तेनतैस्तैर्भावैःपरिरक्ष्यमाणानांतत्पादमूलमकुतश्चिद्भयमुपसृतानांभागवतपरमहंसानाम् २० इतिश्रीभा०म०पं०जडभरतचरितंनामनवमोध्यायः॥९॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथसिंधुसौवीरपतेरहूगणस्यव्रजतइक्षुमत्यास्तटेतत्कुलपतिनाशिबिकावाहपुरुषान्वेषणसमयेदैवेनोपसादितःसद्विजवरउपलब्धएषपीवायुवासंहननांगोगोखरवद्धुरंवोढुमलमितिपूर्वविष्टिगृहीतैःसहगृहीतःप्रसभमतदर्हउवाहशिबिकांसमहानुभावः १ यदाहिद्विजवरस्येषुमात्रावलोकानुगतेर्नसमाहितापुरुषगतिस्तदाविषमगतांस्वशिबिकांरहूगणउपधार्यपुरुषानधिवहतआहहेवोढारःसाध्वतिक्रमतकिमितिविषममुद्यतेयानमिति २ अथतईश्वरवचःसोपालंभमुपाकर्ण्योपायतुरीयाच्छंकितमनसस्तंविज्ञापयांबभूवुः ३ नवयंनरदेवप्रमत्ताभवन्नियमानुपथाःसाध्वेववहामःअयमधुनैवनियुक्तोपिनद्रुतंव्रजतिनानेनसहवोढुमुहवयंपारयामइति ४ सांसर्गिकोदोषएवनूनमेकस्यापिसर्वेषांसांसर्गिकाणांभवितुमर्हतीतिनिश्चित्यनिशम्यकृपणवचोराजारहूगणउपासितवृद्धोपिनिसर्गेणबलात्कृतईषदुत्थितमन्युरविस्पष्टब्रह्मतेजसंजातवेदसमिवरजसावृतमतिराह ५

दशमेक्षिपताराज्ञाशिबिकांस्वांवहन्मुनिः ॥ स्वदुर्वादानुवादेनविज्ञायाशुप्रसादितः १ एवंभूताविकारित्वमज्ञसर्वज्ञयोःसमं ॥ इतिसर्वज्ञतासिद्ध्यैरहूगणकथेरणम् २ रहूगणोनामसिंधुसौवीरदेश
योराजातत्त्वजिज्ञासुःकपिलाश्रमंयदागच्छतिस्मतदायद्वृत्तंतदाह अथेति इक्षुमत्यानद्यास्तीरे तेषांशिबिकावाहानांकुलस्यनाथेनएषगौरिवखरइवचभारंवोढुंसमर्थइतिधियापूर्वंयेकेचनविष्टया
बलाद्गृहीतास्तैःसहप्रसभंबलाद्गृहीतःसन्नतदर्होपिसमहानुभावःशिबिकामुवाहेत्यन्वयः १ हिंसापरिहारार्थमिषुमात्रप्रदेशावलोकस्यानुपश्चाद्यागतिस्तस्याहेतुभूतायाः पुरुषाणांगतिर्नसम्यगा
हिताएकरूपानाभूत् २ सोपालंभंसाक्षेपम् सामदानभेददंडेषूपायेषुचतुर्थाच्छंकितचित्ताः ३ भवन्नियमानुपथास्त्वदाज्ञानुवर्तिनः नपारयामोनशक्नुमः ४ कृपणानांवचोनिशम्य सांसर्गिकःसंस

गेनिमित्तएकस्यापिदोषःसर्वेषामेवभवितुमर्हतीतितिनिश्चित्यरहूगणआहेत्यन्वयः कथंभूतः उपासितावृद्धायेनसोपिस्वभावेनबलात्परवशःकृतःसन् कथंभूतंप्रत्याह नविस्पष्टंब्रह्मतेजोयास्मिन्
भस्मनाच्छन्नमाग्निमिवास्थितम् ५ भ्रातरितिसंबोधनमाक्षेपाभिप्रायम् व्यक्तंनिश्चितमुरुअधिकंपरिश्रांतोसीत्यादीनिविपरीतार्थानिषड्वाक्यानि ऊहिवान्प्रापितवान् तत्रापिसुचिरम् जर
साचवृद्धत्वेन संघट्टिनःसहचराः बहुयथाभवत्येवंविप्रलब्धोपिवक्रोक्त्योपहसितोपितूष्णीमुवाहेत्यन्वयः तूष्णींभावेहेतुः अविद्ययारचिताद्रव्यादयोयस्मिंस्तस्मिन्स्वचरमकलेवरेनाध्या
रोपितोमिथ्याप्रत्ययोयेन तत्रद्रव्याणिमहाभूतानि गुणाइंद्रियाणि कर्माणिपुण्यपापानि आशयोंतःकरणम् यतोब्रह्मभूतः ६ मामनादृत्यभर्तुःस्वामिनोममशासनमाज्ञामतिक्रामसि
चिकित्सांशास्तिम् दंडपाणिर्यमोयथाजनसमूहस्यशास्तिंकरोतितथा स्वांप्रकृतिमप्रमत्तताम् ७ अबद्धमनन्वितं नरदेवोहमित्यभिमानोयस्यतम् अनुविद्धेनसंगुणितेन तिरस्कृतोऽशेषः
संपूर्णोभगवतःप्रियोनिकेतआश्रयोयेनतम् यद्वा अशेषाणांभगवत्प्रियाणांनिकेतःसर्वेषांभूतानांसुहृच्चआत्माचयोगेश्वराणांचर्याजडादिवदाचरणंतस्यांनात्यंतंव्युत्पन्नापरिचितामतिर्यस्यस
तं स्मयमानोहसन्निवेतिमुखप्रसत्तिर्द्योत्यते विगतस्मयोगतगर्वः ८ तत्रवक्रोक्त्यायदुक्तंत्वंनश्रांतोनचदीर्घमध्वानमागतइतितत्रोत्तरमाह त्वयायदुदितमुक्तंश्रमादिनास्तीतितद्व्यक्तंस्फुटंत

अहोकष्टंभ्रातर्व्यक्तमुरुपरिश्रांतोदीर्घमध्वानमेकएव ऊहिवान्सुचिरंनातिपीवानसंहननांगोजरसाचोपद्रुतोभवान्सखेनोएवापरएतेसंघट्टिनइतिबहुविप्रल
ब्धोऽप्यविद्ययाविहितद्रव्यगुणकर्माशयस्वचरमकलेवरेऽवस्तुनिसंस्थानविशेषेहंममेत्यनध्यारोपितमिथ्याप्रत्ययोब्रह्मभूतस्तूष्णींशिबिकांपूर्ववदुवाह ॥
६ अथपुनःस्वशिबिकायांविषमगतायांप्रकुपितउवाचरहूगणःकिमिदमरेत्वंजीवन्मृतोमांकदर्थीकृत्यभर्तृशासनमतिचरसिप्रमत्तस्यचतेकरोमिचिकित्सां
दंडपाणिरिवजनतायायथाप्रकृतिंस्वांभजिष्यसइति ७ एवंबहुबद्धमपिभाषमाणंनरदेवाभिमानंरजसातमसानुविद्धेनमदेनतिरस्कृताशेषभगवत्प्रिय
निकेतंपंडितमानिनंसभगवान्ब्राह्मणोब्रह्मभूतःसर्वभूतसुहृदात्मायोगेश्वरचर्यायांनातिव्युत्पन्नमतिंस्मयमानइवविगतस्मयइदमाह ८ ब्राह्मणउवाच ॥
त्वयोदितंव्यक्तमविप्रलब्धंभर्तुःसमेस्याद्यदिवीरभारः ॥ गंतुर्यदिस्यादधिगम्यमध्वापीवेतिराशौनविदांप्रवादः ९ स्थौल्यंकार्श्यंव्याधयआधयश्चक्षुत्तृड्भ
यंकलिरिच्छाजराच ॥ निद्रारतिर्मन्युरहंमदःशुचोदेहेनजातस्यहिमेनसंति १० जीवन्मृतत्वंनियमेनराजन्नाद्यंतवद्यद्विकृतस्यदृष्टं ॥ स्वस्वाम्यभावो
ध्रुवईड्ययत्रतर्ह्युच्यतेसौविधिकृत्ययोगः ११

तथैव अविप्रलब्धंविप्रलंभोनभवति तदेवाह हेवीरयदिभारोनामकश्चित्स्यात्सचभर्तुर्वोढुर्देहस्ययदिस्यात्सचमेयदिप्रसक्तःस्यात्तर्हीदानींभाराभावाद्विप्रलंभःस्यान्नत्वेतदस्ति ! भारस्यवोढु
श्चानिरूप्यत्वान्ममचतत्संबंधाभावात् तथागंतुरधिगम्यंप्राप्यमध्वावायदिस्यात् अद्धेतिपाठेसाक्षात्परमार्थतः तच्चमेयदिस्यादित्यादियोज्यं यत्त्वयोक्तंनातिपीवेतितत्राह चेतनमुद्दिश्य
त्वंपीवेतिप्रवादोविदांविदुषांनभवतिकिंतुमूर्खाणाम् यतोऽयंप्रवादोराशौभूतसंघेदेहएवनत्वात्मनि देहएवपीनोनाहमित्यर्थः ९ एतत्प्रपंचयति स्थौल्यमिति कलिःकलहः अहंकारेणमदश्च
देहेनसहतदभिमानेनजातस्यहिभवंतिममतुनिरभिमानस्यनसंति यद्वा देहेजातेयोजातस्तस्यैवतानिममतुतत्रनजातस्यनसंति १० यच्चोक्तंजीवन्मृतोसीतितत्राप्याह जीवन्मृतत्वंनकेवलं
ममकिंतुविकृतस्यसर्वस्यापिपरिणामिनोदृष्टम् यद्यस्माद्विकृतंप्रतिक्षणमाद्यंतवत् यदुक्तंभर्तृशासनमतिचरसीतितत्राह स्वंचस्वाम्यंचतयोर्भावःसत्ताहेईड्ययत्रपक्षेध्रुवोयादिव्यवस्थितःस्या
दित्यर्थः तर्हिविधिर्नियोगः कृत्यंकर्मतयोर्योगोध्रुवउच्यतेउचितोभवति उचसमवायेइतिधातुः यदितुतवराज्यभ्रंशोममचराज्यंस्यात्तदासर्वमेतद्विपरीतंस्यादित्यर्थः ११

ननुयावद्राजाहंतावत्तवस्वामीभवाम्येवेतिचेत्तत्राह विशेषोराजभृत्यादिभेदस्तद्बुद्धेर्विवरमवकाशंव्यवहारादन्यन्नपश्याम मनाक्चईषदपि अथापितवायमभिमानश्चेत्तर्हिब्रूहिकिंतेकरवामेति १२ यत्तूक्तंप्रमत्तस्यतेचिकित्सांकरोमियथास्वांप्रकृतिंभजिष्यसइतितत्राह उन्मत्तादिवद्वर्तमानस्यवस्तुतःस्वसंस्थांब्रह्मभावंगतस्यभवताकृतेनचिकित्सितेनदंडेनशिक्षितेनवाकियानर्थः मुक्तस्यार्थानर्थयोरसंभवात् यदिपुनरहंनमुक्तःकिंतुप्रमत्तःस्तब्धएवतथापिममशिक्षादिकंपिष्टपेषणवद्व्यर्थमित्यर्थः नहिजडस्वभावः शिक्षयापिपटूकर्तुंशक्यतइति १३ अनुवादरूपयापरिभाषयाभाषणेनतंप्रत्युत्तरंदत्त्वाउपरतमनात्म्येदेहात्मत्वेनिमित्तमविद्यायस्य आरब्धफलंकर्मक्षपयन् १४ हेपांडवेयसम्यग्याश्रद्धातयैवतत्त्वंजिज्ञासायांप्राप्तोधिकारोयेन यथादर्शपूर्णमासाधिकृतस्यैवगोदोहनेनपशुकामस्यापःप्रणयेदितिगुणफलसंबंधेप्यधिकारः एवंसात्त्विकश्रद्धायामधिकृतस्यैवास्यामधिकारइत्यर्थः बहुयोगग्रंथसंमतंद्विजस्यतद्वचःश्रुत्वाविगतोनृपदेवोऽधिराजइतिगर्वोयस्य १५ द्विजानांमध्येकतमः यतः सूत्रमुपवीतंबिभर्षियद्वा दत्तात्रेयादीनांमध्येकतमोवधूतःइहापिकस्माद्धेतोः प्राप्तः नोऽस्माकंक्षेमायचेत्प्राप्तस्तर्हिशुक्लःकपिलोसु

विशेषबुद्धेर्विवरंमनाक्चपश्यामियन्नव्यवहारतोन्यत् ॥ कईश्वरस्तत्रकमीशितव्यंतथापिराजन्करवामकिंते १२ उन्मत्तमत्तजडवत्स्वसंस्थांगतस्यमेवीर
चिकित्सितेन ॥ अर्थःकियान्भवताशिक्षितेनस्तब्धप्रमत्तस्यचपिष्टपेषः १३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एतावदनुवादपरिभाषयाप्रत्युदीर्यमुनिवरउपशम
शीलउपरतानात्म्यनिमित्तउपभोगेनकर्मारब्धंव्यपनयन्राजयानमपितथोवाह १४ सचापिपांडवेयसिंधुसौवीरपतिस्तत्त्वजिज्ञासायांसम्यक्श्रद्धयाऽ
धिकृताधिकारस्तद्धृदयग्रंथिमोचनंद्विजवचआश्रुत्यबहुयोगग्रंथसंमतंत्वरयाऽवरुह्यशिरसापादमूलमुपसृतःक्षमापयन्विगतनृपदेवस्मयउवाच १५ कस्त्वं
निगूढश्चरसिद्विजानांबिभर्षिसूत्रंकतमोऽवधूतः ॥ कस्यासिकुत्रत्यइहापिकस्मात्क्षेमायनश्चेदासिनोतशुक्लः १६ नाहंविशंकेसुरराजवज्रान्नत्र्यक्षशूलान्नयम
स्यदंडात् ॥ नाग्न्यर्कसोमानिलवित्तपास्त्राच्छंकेभृशंब्रह्मकुलावमानात् १७ तद्ब्रूह्यसंगोजडवन्निगूढविज्ञानवीर्योविचरस्यपारः ॥ वचांसियोगग्रथिता
निसाधोननःक्षमंतेमनसापिभेत्तुम् १८ अहंचयोगेश्वरमात्मतत्त्वविदांमुनीनांपरमंगुरुंवै ॥ प्रष्टुंप्रवृत्तःकिमिहारणंतत्साक्षाद्धरिंज्ञानकलावतीर्णम् १९ स
वैभवाँल्लोकनिरीक्षणार्थमव्यक्तलिंगोविचरत्यपिस्वित् ॥ योगेश्वराणांगतिमंधबुद्धिःकथंविचक्षीतगृहानुबंधः २० दृष्टःश्रमःकर्मतआत्मनोवैभर्तुर्गंतुर्भवत
श्चानुमन्ये ॥ यथाऽसतोदानयनाद्यभावात्समूलइष्टोव्यवहारमार्गः २१

निर्नभवसिकिम् उतेतिवितर्के १६ किमनयाचिंतयाशिबिकांतावद्वहामीतिचेदतआह नाहमिति वित्तपःकुबेरः १७ यस्माद्भृशंशंकेतत्तस्मात्कस्त्वमित्यादिप्रश्नानामुत्तरंब्रूहि निगूढंपिहितंविज्ञानरूपंवीर्यंप्रभावोयेन अपारोनंतमहिमा तत्रहेतुः नोमनसापिभेत्तुंनक्षमंनशक्यम् किंभेत्तुमित्यपेक्षायामाह तेवचांसीति यद्वा मनसायुक्ताःसूक्ष्मदृष्टयोपिभेत्तुंनशक्नुवंतीत्यर्थः १८ स्वस्यज्ञानार्थितांदर्शयति अहंचेति इहसंसारेयदरणंशरणंतत्किमितिप्रष्टुंप्रवृत्तोस्मि ज्ञानशक्त्यावतीर्णंकपिलम् १९ सएवभवान्किंस्विदेवंविचरति गृहाविष्टःकथंविचक्षीतपश्येत् २० एवंतत्स्वरूपंपृष्ट्वातदुक्तोत्तराण्याक्षिपति तत्रयदुक्तंममश्रमोनास्तीतितत्राह दृष्टइति आत्मनोमे अनुमन्येअनुमिमे अनुमानंचैवम् भवान्भारवाहनादिनाश्रांतः कर्तृत्वात् यःकर्तासश्राम्यति यथाहंयुद्धादिकर्तेति नन्विदंव्यवहारमात्रंनतुसत्यम् यदुक्तंव्यवहारतोन्यन्नपश्यामीतितत्राह यथेति व्यवहारमार्गःप्रपंचःसमूलः सप्रमाणकएवइष्टः यथायथावत् असताघटादिनोदकानयनादेरभावात् एवंप्रयोगः प्रपंचःसत्यः अर्थक्रियाकारित्वात् यः पुनरसत्यः नासावर्थक्रियाकारी यथामिथ्याघटादिरिति २१

यदुक्तमुपाधिधर्माःस्थौल्यादयोमेनवस्तुतःसंतीतितत्रौपाधिकत्वेपिसत्यत्वंकिंनस्यादित्याहस्थाल्याअग्निनातापात्तन्मध्यवर्तिनःक्षीरस्यतापः तस्यतापात्तंडुलानांबाहिर्भागस्यततस्तद्गर्भस्यच रंधिःपाकः नचात्रकिंचिन्मिथ्या एवंदेहादिभिः सन्निकर्षात्संबंधात्तन्निमित्तासंसृतिःपुरुषस्यभवति असवःप्राणाः आशयोमनः अनुरोधादुपाधिधर्मानुवृत्तेः तथाहि निदाघादिनादेहेतप्तेइंद्रियाणांतापस्ततःप्राणस्यततोमनसइत्येवंयथायथमूह्यम् २२ यदुक्तंस्वस्वाम्यभावोध्रुवइतितत्राह शास्तेति अध्रुवत्वेपियदायोनृपतिःसप्रजानांशास्तागोप्ताच यच्चोक्तंस्तब्धादेःशिक्षापिष्टपेषइतितत्राह योच्युतस्यकिंकरः सपिष्टंनपिनष्टिनिष्फलंनकरोतिं स्तब्धत्वाद्यनपगमेपि शास्तुरीश्वराज्ञासंपादनेनैवसफलत्वात्तदाहस्वधर्मरूपमच्युतस्याराधनंकुर्वन्यस्मादघौघंविजहाति २३ यस्मादेवंममत्वदुक्तंविपरीतंप्रतिभातितत्तस्मान्नरदेवाभिमानमदेनतुच्छीकृतास्तिरस्कृताः सत्तमाभवादृशायेनतस्यमेमैत्रीदृशंस्नेहयुक्तांदृष्टिंकृषीष्टकरोतु सतामवज्ञारूपंपापंयथातरिष्यामि २४ ननुममावज्ञाकृतविकाराभावात्कुतःपापंतत्राह नेति यद्यपितवविक्रियानास्ति विश्वस्यसुहृच्चासौसखाचतस्य अतःसर्वत्रसाम्येनस्वदेहेविगताभिमानस्य तथापिमहतामवमानान्मादृशोविनंक्ष्यति अदूरात्ताक्षिप्रं शूलपाणिरिवातिसमर्थोपीत्यर्थः २५ ॥ इतिपंचमेटीकायांदशमोध्यायः ॥ १० ॥ एकादशेतुसंपृष्टोरहूगणमहीभृता । उपादिशत्परंज्ञानंसयोगीतिनिगद्यते ॥ १ ॥

स्थाल्यग्नितापात्पयसोभितापस्तत्तापतस्तंडुलगर्भरंधिः ॥ देहेंद्रियास्वाशयसन्निकर्षात्तत्संसृतिःपुरुषस्यानुरोधात् २२ शास्ताभिगोप्तानृपतिःप्रजानां यःकिंकरोवैनपिनष्टिपिष्टम् ॥ स्वधर्ममाराधनमच्युतस्ययदीहमानोविजहात्यघौघम् २३ तन्मेभवान्नरदेवाभिमानमदेनतुच्छीकृतसत्तमस्य ॥ कृषीष्टमैत्रीदृशमार्तबंधोयथातरेसदवध्यानमंहः २४ नविक्रियाविश्वसुहृत्सखस्यसाम्येनवीताभिमतेस्तवापि ॥ महद्विमानात्स्वकृताद्धिमादृङ्नंक्ष्यत्यदूरादपि शूलपाणिः २५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेदशमोध्यायः ॥ १० ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ अकोविदःकोविदवादवादान्वदस्यथोनातिविदांवरिष्ठः ॥ नसूरयोहिव्यवहारमेनंतत्त्वावमर्शेनसहामनंति १ तथैवराजन्नुरुगार्हमेधवितानविद्योरुविजृंभितेषु ॥ नवेदवादेषुहितत्त्ववादःप्रायेणशुद्धोनुचकास्तिसाधुः २ नतस्यतत्त्वग्रहणायसाक्षाद्वरीयसीरपिवाचःसमासन् ॥ स्वप्नेनिरुक्त्यागृहमेधिसौख्यंनयस्यहेयानुमितंस्वयंस्यात् ३ यावन्मनोरजसापूरुषस्यसत्त्वेनवातमसावानुरुद्धम् ॥ चेतोभिराकूतिभिरातनोतिनिरंकुशंकुशलंचेतरंवा ४

अकोविदोऽविद्वानपित्वंकोविदानांवादाउद्ग्रहणिकास्तत्तुल्यान्वादानेववदसि अथोअतःअत्यंतंविदुषांमध्येश्रेष्ठोनभवसि कुतः हियस्मात् यंस्वामिभृत्यादिलौकिकव्यवहारंत्वंसत्यमात्थ एनंसूरयस्तत्त्वविचारेणसहनवदंतिकिंत्वविचारसुंदरंवदंति अतोनसत्यः १ वैदिकोपिकर्मव्यवहारोनसत्यइत्याहतथैवेति उरवोगार्हागृहसंबंधिनोमेधायज्ञास्तेषांवितानोविस्तारस्तद्विषयासुविद्यासुउरुअधिकंविजृंभितेषुविलसितेषुवेदवादेषुतत्त्ववादोनुनिश्चितंनचकास्तिनप्रकाशते तथाचश्रुतिः नेहनानास्तिकिंचनेत्यादिशुद्धोहिंसादिशून्यः साधुरागादिशून्यश्च प्रायेणेतीश्वरार्पितकर्मणांपरमार्थफलत्वाभिप्रायेणोक्तम् २ ननुश्रुतवेदांतस्यापिपुंसःकर्मसुप्रवृत्तेःकथमसत्यता तत्राहनेतिसाक्षाद्यथावत्तत्त्वज्ञानायवरीयस्योपिवेदांतवाचस्तस्यनसम्यगासन्बभूवुः स्वप्नेयानिरुक्तिस्तयास्वप्नदृष्टांतेनदृश्यत्वादिहेतुनास्वयमेवहेयत्वेनानुमितंयस्यनस्यात् ३ एवंप्रपंचस्यसत्यत्वंतदुक्तंनिराकृत्यसंसारस्यापितदुक्तांसत्यतांनिराकर्तुंतस्यमनोनिमित्ततामाह यावदित्यादिनायावत्समाप्तिमनोयावद्रजआदिभिर्गुणैरनुरुद्धंवशीकृतंभवतितावत्तन्मनोनिरंकुशंसत्पुरुषस्यकुशलंधर्ममितरमधर्मंवाआतनोति कैः चेतोभिर्ज्ञानेंद्रियैः आकूतिभिःकर्मेंद्रियैश्च ४

ततश्चधर्माधर्मवासनायुक्तंतदेवानेकदेहादिवैचित्र्यंकरोतीत्याह सइति पुंस्त्वमात्मशब्दविशेषणत्वेन तन्मनइत्यर्थः वासनायुक्तआत्मोपाधित्वादात्मा अतोविषयैरुपरक्तोऽनुविद्धःअतोगुणप्रवाहोगुणैरितस्ततश्चाल्यमानः अतएवविकृतःकामादिपरिणामवान् षोडशात्माषोडशकलासुभूतेंद्रियरूपासुमुख्यः पृथङ्नामभिःसहपृथग्रूपभेदंदेवतिर्यगादिरूपंबिभ्रत् अंतर्बहिष्ट्वमुत्कृष्टत्वं निकृष्टत्वंचपुरैस्तैरेवदेहैर्हेतुभूतैस्तनोति नामभिरित्यत्ररेफलोपेदिर्घाभावआर्षः५फलंचतदनुरूपंकरोतीत्याहदुःखंसुखंव्यतिरिक्तंचमोहंतीव्रंदुर्निवारंकालप्राप्तंफलंसर्वतोभिव्यनक्तिसृजाति ननु जडःकथंसृजतितत्राहस्वदेहिनमालिंग्य आलिंगनेकारणमाह मायारचितोंतरात्माजीवोपाधिः उपाधितामाह संसृतिचक्रेकूटयतिच्छलयातितथा यथाग्रामकूटकइति ६ एवमयंमनोनिबंधनः संसारोजीवेफलतीत्याह तावानिति आविःप्रकाशमानः सदाक्षेत्रज्ञस्यसाक्ष्योदृश्योभवति स्थूलसूक्ष्मोजाग्रत्स्वप्नस्वरूपः मनसःसंसारहेतुत्वमुपसंहरन्मोक्षस्यापितदेवकारणमित्याह तस्मादिति अदोमनःलिंगंकारणम् गुणत्वंगुणाभिमानित्वमगुणत्वंतद्राहित्यंतदेवपरमवरंचतस्य ७ कथमेकमेवविलक्षणयोःकारणमवस्थाभेदादित्याह गुणेति नैर्गुण्यंनिर्गुणम् अथोइति कार्त्स्न्येनदृष्टांतेनस्फुटयति यथेति अन्यदातुघृतक्षये स्वंपदंशुक्लभास्वररूपंमहाभूतात्मत्वंवाअन्यत्रान्यदा ८ वृत्तीर्दर्शयति एकादशवृत्तयआसन् आकूतयःक्रियाकाराः पंच धियश्चज्ञाना

सवासनात्माविषयोपरक्तोगुणप्रवाहोविकृतःषोडशात्मा ।। बिभ्रत्पृथङ्नामभिरूपभेदमंतर्बहिष्ट्वंचपुरैस्तनोति ५ दुःखंसुखंव्यतिरिक्तंचतीव्रंकालोपपन्नंफल
माव्यनक्ति ।। आलिंग्यमायारचितांतरात्मास्वदेहिनंसंसृतिचक्रकूटः ६ तावानयंव्यवहारःसदाविःक्षेत्रज्ञसाक्ष्योभवतिस्थूलसूक्ष्मः ।। तस्मान्मनोलिंगम
दोवदंतिगुणागुणत्वस्यपरावरस्य ७ गुणानुरक्तंव्यसनायजंतोःक्षेमायनैर्गुण्यमथोमनःस्यात् ।। यथाप्रदीपोघृतवर्तिमश्नञ्छिखाःसधूमाभजतिह्य
न्यदास्वम् ।। पदंतथागुणकर्मानुबद्धंवृत्तीर्मनःश्रयतेन्यत्रतत्त्वम् ८ एकादशासन्मनसोहिवृत्तयआकूतयःपंचधियोभिमानः ।। मात्राणिकर्माणिपुरंचतासां
वदंतिहैकादशवीरभूमीः ९ गंधाकृतिःस्पर्शरसश्रवांसिविसर्गरत्यर्त्यभिजल्पशिल्पाः ।। एकादशंस्वीकरणंममेतिशय्यामहंद्वादशमेकआहुः १० द्रव्य
स्वभावाशयकर्मकालैरेकादशामीमनसोविकाराः ।। सहस्रशःशतशःकोटिशश्चक्षेत्रज्ञतोनमिथोनस्वतःस्युः ११

काराःपंच अभिमानश्चेति हेवीर भूमीर्विषयान् ९ विषयानेवाह गंधादयःपंचज्ञानेंद्रियद्वाराधीवृत्तीनांविषयाः आकृतिःरूपम् श्रवःशब्दः विसर्गादयःपंच कर्मेंद्रियद्वाराकर्माकारवृत्तीनां विषयाःरतिःसंभोगः अर्तिर्गतिः पुरस्याभिमानविषयत्वप्रकारमाह एकादशंपुरम् स्वीक्रियतइतिस्वीकरणम् अयमर्थः शरीरमभिमानस्यनज्ञेयतयागंधादिवद्विषयः नापिकार्यतयाविसर्गादिवत् किंतुममेतिभोगायतनत्वेनस्वीकार्यतयाविषयइति एकेतुविवेकिनामेवपुरंममत्वाभिमानविषयोनतुमूढानामतोमूढदृष्ट्याअहमहंकारंद्वादशंवृत्त्यंतरमाहुः तस्यचपुरमेवशय्यासंज्ञंद्वादशंविषयमाहुः तत्रहिजीवोहंकारेणसहशेते यतःपुरिशयनात्पुरुषइत्युच्यते १० तासांवृत्तीनामवांतरभेदैरानंत्यमाह द्रव्याणिविषयाः स्वभावःपरिणामहेतुः आशयःसंस्कारः कर्मअदृष्टम् कालःक्षोभकः तैर्निमित्तभूतैः प्रथमंशतशस्ततःसहस्रशस्ततः कोटिशःस्युर्नतुमिथःस्युर्नचस्वतःकिंतु क्षेत्रज्ञतःपरमेश्वरात् तस्यचानंतशक्तित्वादनंताःस्युरित्यर्थः यद्वा तासांमिथ्यात्वमनेनोच्यते कोटिशोभवंत्यतस्ताःक्षेत्रज्ञतएवस्युस्तत्सत्तयैवसत्तांलभेरन्नतुमिथोनचस्वतइति यद्वा क्षेत्रज्ञोजीवस्तस्मान्नस्युः तस्याविकारित्वात् नमिथः इतरेतराश्रयत्वापत्तेः नस्वतः आत्माश्रयत्वापत्तेः अतोमिथ्याभूताएव ११

तदेवंश्लोकत्रयेणगुणकर्मानुबद्धंमनोवृत्तीःश्रयतइतियदुक्तं तत्प्रपंचितम् अन्यदातत्त्वंश्रयतइतियदुक्तंतदेवतत्त्वमाह क्षेत्रज्ञइति जीवस्यजीवोपाधेःअविशुद्धकर्तुर्मनसःनित्याः प्रवाहरूपेणाविच्छिन्नाजाग्रत्स्वप्नयोराविर्भूताःपश्यति क्वापिसुषुप्तौतिरोभूताःपश्यति अवस्थात्रयसाक्षीक्षेत्रज्ञआत्मातत्त्वमित्यर्थः १२ क्षेत्रज्ञोद्विविधः त्वंपदार्थोजीवः तत्पदार्थईश्वरश्च तत्राद्योनिरूपितः इदानींतत्प्राप्यमीश्वरंनिरूपयति क्षेत्रज्ञआत्माव्यापी पुराणोजगत्कारणभूतः पुरुषःपूर्णः साक्षादपरोक्षः सचस्वयंज्योतिः नतुज्ञानस्यविषयत्वेनाश्रयत्वेनवापरोक्षःअजोजन्मादिशून्यः परेषांब्रह्मादीनामपिईशः नारंजीवसमूहः सोऽयनंयस्यनियंतुः भगवानैश्वर्यादिषड्गुणवान् वासुदेवःसर्वभूतानामाश्रयः स्वाधीनयामाययात्मनिजीवेऽवधीयमानोऽवस्थाप्यमानः कर्मकर्तरिप्रयोगः तन्नियंतृत्वेनवर्तमानइत्यर्थः १३ एतत्सदृष्टांतमाह यथेति आत्मस्वरूपेणप्राणरूपेण ईशेन्नियमयति इदंविश्वं १४ तदेवमात्मनःशुद्धत्वंसंसारस्यचमिथ्यात्वंप्रदर्श्यैदानींतन्निवृत्तिमाह तनुभृद्देहीवयुनोदयेनज्ञानोत्पत्त्यायावन्मायांविधूयात्मतत्त्वंनवेदतावदिहभ्रमति १५ यावच्चविषयानुरक्तंमनएवानर्थहेतुरितिनवेदतावन्निर्वेदाभावात्परिभ्रमत्येवेत्याह नेतिआत्मनोलिंगमुपाधिभूतंमनःसंसारतापानामावपनंक्षेत्रंयावन्नवेदतावद्भ्रमतीत्यनुषंगःतापावपनत्वेहेतुः यन्मनःशोकाद्यनुबंधंममतांचविधत्ते १६ तत्तस्मात् भ्रातृव्यंशत्रुं अध्येधितंसंप्रवृद्धं स्वयंव्यली

क्षेत्रज्ञएतामनसोविभूतीर्जीवस्यमायारचितस्यनित्याः ॥ आविर्हिताःक्वापितिरोहिताश्चशुद्धोविचष्टेह्यविशुद्धकर्तुः १२ क्षेत्रज्ञआत्मापुरुषःपुराणःसाक्षात्स्वयंज्योतिरजःपरेशः ॥ नारायणोभगवान्वासुदेवःस्वमाययात्मन्यवधीयमानः १३ यथानिलःस्थावरजंगमानामात्मस्वरूपेणनिविष्टईशेत् ॥ एवंपरोभगवान्वासुदेवःक्षेत्रज्ञआत्मेदमनुप्रविष्टः १४ नयावदेतान्तनुभृन्नरेंद्रविधूयमायांवयुनोदयेन ॥ विमुक्तसंगोजितषट्सपत्नोवेदात्मतत्त्वंभ्रमतीहतावत् १५ नयावदेतन्मनआत्मलिंगंसंसारतापावपनंजनस्य ॥ यच्छोकमोहामयरागलोभवैरानुबंधंममतांविधत्ते १६ भ्रातृव्यमेनंतददभ्रवीर्यमुपेक्षयाध्येधितमप्रमत्तः गुरोर्हरेश्चरणोपासनास्त्रोजहिव्यलीकंस्वयमात्ममोषम् १७ इतिश्रीभागवतेम०पंचमस्कंधेरहूगणसंवादेएकादशोध्यायः ॥ ११ ॥ रहूगणउवाच ॥ नमोनमःकारणविग्रहायस्वरूपतुच्छीकृतविग्रहाय ॥ नमोवधूतद्विजबंधुलिंगनिगूढनित्यानुभवायतुभ्यम् १ ज्वरामयार्तस्ययथागदंसन्निदाघदग्धस्ययथाहिमांभः ॥ कुदेहमानाहिविदष्टदृष्टेर्ब्रह्मन्वचस्तेमृतमौषधंमे २ तस्माद्भवंतंममसंशयार्थंप्रक्ष्यामिपश्चादधुनासुबोधम् ॥ अध्यात्मयोगग्रथितंतवोक्तमाख्याहिकौतूहलचेतसोमे ३

कंमिथ्याभूतं तथाप्यात्मानंमुष्णातीतितथातंगुरुरेवहरिस्तस्यचरणोपासनमेवास्त्रंयस्यतथाभूतःसन्जहिघातय १७ इतिपंचमस्कंधेटीकायामेकादशोध्यायः ११ द्वादशेपुनरापृष्टःसंदेहेनमहीभृता । सयोगीसर्वसंदेहानपानुददितीर्यते ॥ १ ॥ कारणमीश्वरस्तस्यैवलोकसंरक्षणार्थोविग्रहोदेहोयस्य स्वरूपेणपरमानंदप्रकाशेनतुच्छीकृतोविग्रहोयेन हेअवधूतयोगेश्वरद्विजबंधोलिंगेनवेषेणनिगूढोनित्यानुभवोयेनतस्मैनमः १ विशेषतःप्रष्टुंतद्वाक्यमभिनंदति ज्वरएवामयोरोगस्तेनार्तस्ययथासत्स्वाद्वगदमौषधम् यथाचनिदाघेनदग्धस्यसंतप्तस्यहिमांभःशीतलमुदकंगंगोदकंवा तथाहेब्रह्मन्कुत्सितेदेहेयोमानोहंकारःसएवाहिस्तेनविशेषेणदष्टाद्दृष्टिर्विवेकलक्षणायस्यतस्यमेतवेदंवचोमृततुल्यमौषधम् २ ममसंशयविषयमर्थंपश्चात्प्रक्ष्यामि अधुनातावत्त्वदुक्तंवचोध्यात्मयोगेनग्रथितंदुर्बोधंसुबोधंयथाभवत्येवंव्याख्याहि कौतूहलयुक्तंचेतोयस्यतस्यमम ३

त्वयोदितंव्यक्तमविप्रलब्धमित्यादिनाभारवहनादिक्रियातत्फलंचश्रमादिप्रत्यक्षादिभिर्दृश्यमानंसदबाधितमपिव्यवहारमात्रमूलम् यद्वा सतोऽबाधितव्यवहारस्यमूलंकारणमपिनह्यंजसातत्त्वविमर्शनायक्षममितिभवान्यदाह अमुष्मिन्नर्थेममनोभ्रमति ४ अबाधितत्वमसिद्धमित्याह हेपार्थिव यःपार्थिवोविकारःसएवकस्यहेतोःकस्माच्चित्कारणात्पृथिव्यांचलन्नयंभारवाहकादिर्जनोनामप्रसिद्धः यस्तुनचलतिसपाषाणादिरित्येतावानेवभेदः तस्यचजडत्वान्नभारःश्रमश्च किंच भवेदेवंयदिश्रमस्याश्रयोनिरूप्येतनत्वेतदस्ति अवयवव्यतिरेकेणश्रमास्पदस्यावयविनोऽनिरूपणादित्याशयेनाह तस्यापिपृथ्वीविकारस्यापि अंघ्र्योरध्युपर्युपरिगुल्फादयःउरसःसलोपआर्षः ५ शिबिकायामप्यवयवीनास्तित्वय्यपिनास्तितदाह सौवीरराजेत्यपदेशोनाममात्रंयस्यसपार्थिवोविकारआस्ते राजेतिसंधिरार्षः यस्मिन्भवान्निरूढात्माभिमानः सिंधुषुराजास्मीतिदुर्मदेनांधःसन् ६ शोच्यानिमान्विष्ट्यानिगृह्णन्निष्कृपोवर्तसेऽतोमिथ्यैवगोप्तास्मीतिश्लाघमानोमहतांसभासुनशोभसे यतोधृष्टः ७ नचोत्तरोत्तरावयवभारःपूर्वपूर्वावयवानांभवेदितिवाच्यम् तेषामप्यनिरूपणादित्याशयेनाह यदेति निष्ठांनाशंप्रभवमुत्पत्तिंविदामविद्मस्ततदाक्षितेरन्यस्यविकारस्याभावान्नाममात्रादन्यद्व्यवहारस्यमूलंकारणमर्थक्रिययासदित्यनुमेयंनिरूप्यताम् तथाचश्रुतिः वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यमिति ८ तर्हिक्षितेःसत्यतास्यात्तत्राह एवंक्षितिशब्दस्यापिवृत्तंवर्तनमर्थंविनैवनिरुक्तम् यद्वा क्षितिशब्दस्यवृत्तंयस्मिंस्तदपिमिथ्यात्वेननिरुक्तमित्यर्थः कुतः असत्सुसूक्ष्मेषुपरमाणुषुस्वकारणभूतेषुनिधानाल्लयात् अतःपरमाणुव्यतिरेकेणक्षितिर्नास्तीत्यर्थः परमाणवस्तर्हिसत्याः स्युस्तत्राह तेमनसाकार्यानुपपत्त्यावादिभिःकल्पिताः कल्पनाबीजमाहयेषांसमूहेनविशेषःकृतस्तेषांसमूहः पृथग्बुद्ध्यालबनमित्यर्थःअवयविनोनिरस्तत्वात्समूहग्रहणम् तथापिसत्याःस्युःन अविद्ययाप्रपंचस्यभगवन्मायाविलसितत्वादज्ञानेनकल्पिताः९ एवमन्यदपिकृशत्वादिधर्मकंबुद्ध्याप्रतीतंद्वितीयंद्वैतंद्रव्यादिनाम्नोपलक्षितयाऽजयामाययाकृतमवेहि तत्रकृशंह्रस्वं स्थूलंतत्प्रतियोगि अणुबृहतोःपृथगुपादानात् असत्कारणम् सत्कार्यम् जीवंचेतनमजीवंजडम् १० तर्हिकिंसत्यंतदाह ज्ञानंसत्यम् व्यावहारिकसत्यत्वंव्यावर्तयति परमार्थम् वृत्तिज्ञानव्यवच्छेदार्थानिषड्विशेषणानि विशुद्धम् तत्त्वविद्यकम् एकम् तत्तुनानारूपम् अनंतरंत्वबहिर्बाह्याभ्यंतरशून्यम् तत्तुविपरीतं ब्रह्मपरिपूर्णं तत्तुपरिच्छिन्नं प्रत्यक् तत्तुविषयाकारं प्रशांतंनिर्विकारं तदेवंस्वरूपज्ञानंसत्यमित्युक्तं कीदृशंतत् ऐश्वर्यादिषड्गुणत्वेनभगवच्छब्दःसंज्ञायस्य यज्ज्ञानंवासुदेवंवदंति ११

यदाहयोगेश्वरदृश्यमानंक्रियाफलंसद्व्यवहारमूलं ॥ नह्यंजसातत्त्वविमर्शनायभवानमुष्मिन्भ्रमतेमनोमे ४ ब्राह्मणउवाच ॥ अयंजनोनामचलन्पृथिव्यांयःपार्थिवःपार्थिवकस्यहेतोः ॥ तस्यापिचांघ्र्योरधिगुल्फजंघाजानूरुमध्योरशिरोधरांसाः ५ अंसेधिदार्वीशिबिकाचयस्यांसौवीरराजेत्यपदेशआस्ते ॥ यस्मिन्भवान्रूढनिजाभिमानोराजास्मिसिंधुष्वितिदुर्मदांधः ६ शोच्यानिमांस्त्वमधिकष्टदीनान्विष्ट्यानिगृह्णन्निरनुग्रहोसि जनस्यगोप्तास्मिविकत्थमानोनशोभसेवृद्धसभासुधृष्टः ७ यदाक्षितावेवचराचरस्यविदामनिष्ठांप्रभवंचनित्यम् ॥ तन्नामतोन्यद्व्यवहारमूलंनिरूप्यतांसत्क्रिययानुमेयम् ८ एवंनिरुक्तंक्षितिशब्दवृत्तमसन्निधानात्परमाणवोये ॥ अविद्ययामनसाकल्पितास्तेयेषांसमूहेनकृतोविशेषः ९ एवंकृशंस्थूलमणुर्बृहद्यदसच्चसज्जीवमजीवमन्यत् ॥ द्रव्यस्वभावाशयकालकर्मनाम्नाऽजयावेहिकृतंद्वितीयम् १० ज्ञानंविशुद्धंपरमार्थमेकमनंतरंत्वबहिर्ब्रह्मसत्यम् ॥ प्रत्यक्प्रशांतंभगवच्छब्दसंज्ञंयद्वासुदेवंकवयोवदंति ११

एतत्प्राप्तिस्तुमहत्सेवांविनानभवतीत्याह हेरहूगण एतज्ज्ञानंतपसापुरुषोनयाति इज्ययावैदिककर्मणा निर्वपणादन्नादिसंविभागेन गृहाद्वातन्निमित्तपरोपकारेण छंदसावेदाभ्यासेन ज
लाग्न्यादिभिरुपासितैः १२ महत्सेवायास्तत्प्राप्त्युपायतामाह यत्रयेषुमहत्सु ग्राम्यकथानांविघातोयस्मात् १३ विषयसंगस्तुयोगभ्रंशकइतिवदन्कस्त्वंनिगूढश्चरसीतिप्रश्नस्योत्तरमाह अ
हमितिद्वाभ्यां विमुक्तोदृष्टश्रुताभ्यांसंगनिमित्तोबंधोयेन हतोर्थःप्रयोजनंयस्य १४ श्रीकृष्णार्चनंभ्रष्टमप्युद्धरतीत्याह सेति जनसंगाद्विशंकमानः अविवृत्तोऽप्रकटः १५ असंगैर्महद्भिर्यः
सुसंगस्तेनजातंज्ञानमेवासिःखड्गस्तेनछिन्नमोहःसन्अध्वनः संसारमार्गस्यातिशयितंश्रेष्ठंपारंहरिंयाति यद्वा पारमतिअतिक्रम्यहरिंयाति अतिरतिक्रमणेचेतिकर्मप्रवचनीयत्वाद्द्वितीया
तस्यहरेरीहानांकथनस्मृतिभ्यांलब्धास्मृतिर्येनसः १६ इतिश्रीपंचमस्कंधेटीकायांद्वादशोध्यायः १२ त्रयोदशेऽविरक्तायवृथातत्त्वनिरूपणम् । इतिवैराग्यदार्ढ्यायभवाटव्युपवर्ण्यते १
अध्वनःपारमित्युक्तंतमेवाध्वानंप्रसिद्धमार्गरूपकेणवैराग्यायप्रपंचयति दुरत्ययेदुस्तरेध्वनिप्रवृत्तिमार्गे रजस्तमःसत्त्वैर्विभक्तानिकर्माणिकार्यतयापश्यतीतितथा सएषप्रसिद्धः सार्थोजी

रहूगणैतत्तपसानयातिनचेज्ययानिर्वपणाद्गृहाद्वा ॥ नच्छंदसानैवजलाग्निसूर्यैर्विनामहत्पादरजोभिषेकम् १२ यत्रोत्तमश्लोकगुणानुवादःप्रस्तूयतेग्राम्य
कथाविघातः ॥ निषेव्यमाणोनुदिनंमुमुक्षोर्मतिंसतींयच्छतिवासुदेवे १३ अहंपुराभरतोनामराजाविमुक्तदृष्टश्रुतसंगबंधः॥ आराधनंभगवतईहमानोमृगो
भवंमृगसंगाद्धतार्थः १४ सामांस्मृतिर्मृगदेहेपिवीरकृष्णार्चनप्रभवानोजहाति ॥ अथोअहंजनसंगादसंगोविशंकमानोऽविवृतश्चरामि १५ तस्मान्नरोसंग
सुसंगजातज्ञानासिनेहैवविवृक्णमोहः ॥ हरिंतदीहाकथनस्मृतिभ्यांलब्धस्मृतिर्यात्यतिपारमध्वनः १६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेब्राह्मण
रहूगणसंवादेद्वादशोध्यायः १२ ब्राह्मणउवाच ॥ दुरत्ययेध्वन्यजयानिवेशितोरजस्तमःसत्त्वविभक्तकर्मदृक् ॥ सएषसार्थोर्थपरःपरिभ्रमन्भवाटवींयाति
नशर्मविंदति १ यस्यामिमेषण्नरदेवदस्यवःसार्थंविलुंपंतिकुनायकंबलात् ॥ गोमायवोयत्रहरंतिसार्थिकंप्रमत्तमाविश्ययथोरणंवृकाः २ प्रभूतवीरुत्तृण
गुल्मगह्वरेकठोरदंशैर्मशकैरुपद्रुतः ॥ क्वचित्तुगंधर्वपुरंप्रपश्यतिक्वचित्क्वचिच्चाशुरयोल्मुकग्रहम् ३ निवासतोयद्रविणात्मबुद्धिस्ततस्ततोधावतिभोअट
व्यां ॥ क्वचिच्चवात्योत्थितपांसुधूम्रादिशोनजानातिरजस्वलाक्षः ४

वसमूहोर्थपरः सुखार्थःसन् यथावणिक्सार्थोऽर्थार्जनायगच्छन्नटवींयातितद्वत् १ अस्याध्यायस्यव्याख्यानरूपउत्तराध्यायोस्तितथापिसुखप्रतिपत्तयेकिंचित्किंचिद्व्याख्यायते यस्यां
भवाटव्यामिमेइंद्रियनामानःषड्दस्यवश्चोराः कुत्सितोनायकःसारथिर्बुद्धिर्यस्यतंसार्थंविलुंपंति तस्यधर्म्यंधनमुपभोगेनमुष्णंतीत्यर्थः गोमायवः सृगालतुल्यादारापत्यादयस्त्वंमेभर्तापि
तेत्येवंप्रविश्यप्रमत्तंसार्थिकंसार्थेस्थितंहरंतिइतस्ततआकर्षंति उरणंमेषं २ वीरुधोलतास्तृणानिचगुल्माश्चलतादिजालानिप्रभूतैस्तैर्गह्वरेदुष्प्रवेशेक्षेत्रेकठोरैस्तीव्रैर्दंशैर्मक्षिकाविशेषैर्मशकैश्च
यथाकश्चिदुपद्रुतोभवत्येवंकामकर्मादिभिर्गह्वरेगृहाश्रमेवर्तमानोदुर्जनैरुपद्रुतोभवतीत्यर्थः गंधर्वपुरवदघटमानमेवदेहादिकंप्रकर्षेणसत्यमेवेदमितिपश्यति क्वचित्क्वचित्कापिकाप्याशुरयो
तिवेगोयउल्मुकाकारोग्रहःपिशाचस्तत्तुल्यंसुवर्णमुपादेयत्वेनप्रपश्यतीत्यर्थः ३ निवासादिष्वात्मास्वभावोयस्याःसाबुद्धिर्यस्यसततस्ततोधावतीत्युभयत्रतावानेवार्थः वात्याचक्रवातस्तस्या
मुत्थितःपांसुस्तेनधूम्रादिशोरजस्वलेरजोव्याप्तेअक्षिणीयस्यसयथानजानाति तथावात्येवभ्रमयंतीयास्त्रीतस्यामुद्गतैरागादिभिरप्रकाशमानादिक्देवताः कर्मसाक्षिभूतानजानातीत्यर्थः ४

अदृश्यानांझिल्लीनांभृंगारिकासंज्ञानांकीटविशेषाणांस्वनैःकर्णयोःशूलोव्यथायस्य उलूकाघूकास्तेषांवाग्भिर्व्यथितोंतरात्मामनोयस्य अत्रचपरोक्षमप्रियवक्तारोझिल्लीतुल्याःप्रत्यक्षमप्रियवक्तारोघूकतुल्याः येषांछायापिपापहेतुस्तेअपुण्यवृक्षास्तत्तुल्यानधार्मिकान्सेवते मरीचितोयानीतिनिष्फलत्वेनविज्ञातानपिविषयान् ५ वितोयासुसरित्सुपतितस्यगात्रभंगात्सद्योदुःखंभवति नचोदकलाभस्तद्वदिहचपरत्रचदुःखदान्पाखंडानभियाति आलषतेदायादादिभ्योन्नादिवांछति उभयत्रापिसएवार्थः दावंदावाग्नितुल्यंदुःखदंगृहंप्राप्यशोकाग्निनातप्तोनिर्विद्यतेविषीदति तत्रचयक्षराक्षसतुल्यैराजभिर्हृतमसुवत्प्रेष्ठंधनंयस्यसनिर्विद्यते ६ अन्यैश्चशूरैर्हृतंस्वंवित्तंयस्य निर्विण्णंविषण्णंचेतोयस्य कश्मलंमूर्छां गंधर्वपुरमिवमनोरथोपगतपितृपुत्रादिसमाजंप्रविष्टःसन् ७ कंटकादिविद्धांघ्रिरिवविघ्नैरभिभूतः सन्नगतुल्यंमहत्कर्मारोढुंकर्तुमिच्छुर्विमनाइवआस्ते पदेपदेक्षणेक्षणे अभ्यंतरेणवह्निनाजाठरेण ८अजगराहिनानिद्रारूपेणगिलितोनवेत्ति विपिनेत्यक्तःशवइवदंदशूकैर्हिंस्रैर्दुर्जनैर्दष्टः पीडितोंऽधोलुप्तविवेकोंधकूपेमोहेपतितस्तामिस्रेदुःखेशेतेलीयते ९ क्षुद्ररसान्परयोषादीन्विचिन्वन्गवेषयंस्तन्माक्षिकाभिर्योषादिस्वामिभिर्विमानोवज्ञातस्ताडि

अदृश्यझिल्लीस्वनकर्णशूलउलूकवाग्भिर्व्यथितांतरात्मा ॥ अपुण्यवृक्षाञ्छ्रयतेक्षुधार्दितोमरीचितोयान्यभिधावतिक्वचित् ५ क्वचिद्वितोयाःसरितोभि
यातिपरस्परंचालषतेनिरंधः ॥ आसाद्यदावंक्वचिदग्नितप्तोनिर्विद्यतेक्वचयक्षैर्हृतासुः ६ शूरैर्हृतस्वःक्वचनिर्विण्णचेताःशोचन्विमुह्यन्नुपयातिकश्मलम् ॥
क्वचिच्चगंधर्वपुरंप्रविष्टःप्रमोदतेनिर्वृतवन्मुहूर्तम् ७ चलन्क्वचित्कंटकशर्करांघ्रिर्नगारुरुक्षुर्विमनाइवास्ते ॥ पदेपदेभ्यंतरवह्निनार्दितःकौटुंबिकःक्रुद्ध्यतिवै
जनाय ८ क्वचिन्निगीर्णोजगराहिनाजनोनावैतिकिंचिद्विपिनेपविद्धः ॥ दष्टःस्मशेतेक्वचदंदशूकैरंधोंधकूपेपतितस्तमिस्रे ९ कर्हिस्मचित्क्षुद्ररसान्विचिन्वं
स्तन्मक्षिकाभिर्व्यथितोविमानः ॥ तत्रातिकृच्छ्रात्प्रतिलब्धमानोबलाद्विलुंपंत्यथतंततोन्ये १० क्वचिच्चशीतातपवातवर्षप्रतिक्रियांकर्तुमनीशआस्ते ॥
क्वचिन्मिथोविपणन्यच्चकिंचिद्विद्वेषमृच्छत्युतवित्तशाठ्यात् ११ क्वचित्क्वचित्क्षीणधनस्तुतस्मिञ्छय्यासनस्थानविहारहीनः ॥ याचन्परादप्रतिलब्ध
कामःपारक्यदृष्टिर्लभतेवमानम् १२ अन्योन्यवित्तव्यतिषंगवृद्धवैरानुबंधोविवहन्मिथश्च ॥ अध्वन्यमुष्मिन्नुरुकृच्छ्रवित्तबाधोपसर्गैर्विहरन्विपन्नः १३
तांस्तान्विपन्नान्सहितत्रतत्रविहायजातंपरिगृह्यसार्थः ॥ आवर्त्ततेद्यापिनकश्चिदत्रवीराध्वनःपारमुपैतियोगम् १४

तःसन्व्यथितोभवति यदिकथंचित्तत्रातिक्लेशेनप्रतिलब्धमानः प्राप्तयोषादिर्भवतितदाबलादन्येपहरंतितान्यदाभियुंक्तेतदाततोप्यन्येहरंति १० यत्किंचिदत्यल्पमपिमिथोव्यवहरन्क्रयादिनागृह्णन् वित्तशाठ्याद्धनवंचनात् ११शय्यादिहीनः आस्यतेस्मिन्नित्यासनंकंबलादिस्थीयतेत्रेतिस्थानंगृहम् विहरंत्यनेनेतिविहारोयानादि याचमानोपियदापरस्मादप्राप्तकामस्तदापरकीयेवस्तुनिदृष्टिरभिलाषोयस्यसोऽवमानंप्राप्नोति १२ एवमन्योन्यंवित्तव्यतिषंगेणधनविनिमयेनविवृद्धोवैरानुबंधोयस्यतथाविधोपिपरस्परंविवहन्विवाहादिसंबंधंकुर्वन्नुरुभिःकृच्छ्रैःश्रमैर्वित्तबाधैरुपसर्गैश्चद्वेषादिभिर्विपन्नोमृतप्रायोभवति १३ दुरत्ययत्वमध्वनोदर्शयतितांस्तान्विपन्नान्मृतान्विहायजातंजातंपरिगृह्यविहरन्यतःप्रस्थितस्तंप्रतिनावर्तते हेवीरअध्वनःपारंयोयोगस्तंचनोपैति अत्रसार्थेकश्चिदतिसमर्थोपि १४

तदेवाह मनस्विनःशूराः निर्जितादिग्गजेंद्रायैः ममेयंभूर्ममेयमितिभुविनिमित्तभूतायांबद्धंवैरंयैःन्यस्तदंडःसंन्यासीयद्विष्णोःपदमभियातितत्तुनव्रजांति १५ सिंहावलोकनेनपुनर्भवाटवीमेवा
नुवर्णयति प्रसज्जत्यासक्तिंकरोतिकीदृशःलतानांभुजाःशाखास्तद्वत्सुकुमारायेस्त्रीणांभुजास्तदाश्रयःसन् तदाश्रयाअव्यक्तपदाअस्फुटाक्षराःकलभाषिणोयेद्विजाःपक्षिणस्तत्तुल्येषुस्त्रीसंगप्र
सक्तेष्वपत्येषुस्पृहायस्यतादृशोभूत्वा हरिचक्रंसिंहसमूहस्तत्तुल्यात्कालचक्रनिमित्ताज्जन्ममरणादेस्त्रसंस्तत्परिहारायकैश्चित्प्रलोभितोबकादिवद्वंचकैःक्षुद्रैःक्रूरैश्चपाखंडैःसहसख्यंकरोतितेषुप्र
विशति १६ तैर्वंचितस्तत्रफलाभावंज्ञात्वाहंसानांब्राह्मणानांकुलंपुनःप्रविशंस्तेषांशीलंप्रायश्चित्तपूर्वकंपुनरुपनयनाद्याचारमरोयचन्नप्रियंपश्यन्वानरतुल्यान्भ्रष्टाचारान्शूद्रप्रायानुपैति तज्जा
तिरासेनवानरजातिक्रीडया स्त्रियामिथुनीभूयपरस्परमुखोद्वीक्षणेनविस्मृतोजीवितावधिर्मरणकालोयेन १७ द्रुमवत्केवलदृष्टार्थेषुगृहेषु व्यवायदीनःसुरतेच्छयाकृपणः एवंस्वस्ययद्बंधनंप्राप्तंत
स्मिन्विवशःपरिहर्तुमशक्तःपाठांतरेतुवनेसंसारेचरन्नित्यर्थःगिरिकंदरवदतिभयानकेरोगादिदुःखेपतन्कंदरस्थगजतुल्यान्मृत्योर्भीतःसन्वल्लीतुल्यंप्राचीनंकर्मावलंब्यावस्थितोभवति १८ सा

मनस्विनोनिर्जितदिग्गजेंद्राममेतिसर्वेभुविबद्धवैराः ॥ मृधेशयीरन्नतुतद्व्रजंतियन्न्यस्तदंडोगतवैरोभियाति १५ प्रसज्जतिक्वापिलताभुजाश्रयस्तदाश्रया
व्यक्तपदद्विजस्पृहः ॥ क्वचित्कदाचिद्धरिचक्रतस्त्रसन्सख्यंविधत्तेबककंकगृध्रैः १६ तैर्वंचितोहंसकुलंसमाविशन्नरोचयञ्छीलमुपैतिवानरान् ॥ तज्जाति
रासेनसुनिर्वृतेंद्रियःपरस्परोद्वीक्षणविस्मृतावधिः १७ द्रुमेषुरंस्यन्सुतदारवत्सलोव्यवायदीनोविवशःस्वबंधने ॥ क्वचित्प्रमादाद्गिरिकंदरेपतन्वल्लींगृही
त्वागजभीतआस्थितः १८ अतःकथंचित्सविमुक्तआपदःपुनश्चसार्थंप्रविशत्यरिंदम ॥ अध्वन्यमुष्मिन्नजयानिवेशितोभ्रमन्जनोद्यापिनवेदकश्चन १९ र
हूगणत्वमपिह्यध्वनोस्यसंन्यस्तदंडःकृतभूतमैत्रः ॥ असज्जितात्माहरिसेवयाशितंज्ञानासिमादायतरातिपारं २० राजोवाच ॥ अहोनृजन्माखिलजन्मशो
भनंकिंजन्मभिस्त्वपरैरप्यमुष्मिन् ॥ नयद्धृषीकेशयशःकृतात्मनांमहात्मनांवःप्रचुरःसमागमः २१ नह्यद्भुतंत्वच्चरणाब्जरेणुभिर्हतांहसोभक्तिरधोक्षजेऽमला ॥
मौहूर्तिकाद्यस्यसमागमाच्चमेदुस्तर्कमूलोपहतोऽविवेकः २२ नमोमहद्भ्योस्तुनमःशिशुभ्योनमोयुवभ्योनमआवटुभ्यः ॥ येब्राह्मणागामवधूतलिंगाश्चरं
तितेभ्यःशिवमस्तुराज्ञाम् २३ श्रीशुकउवाच ॥ इत्येवमुत्तरामातःसवैब्रह्मर्षिसुतःसिंधुपतयआत्मसतत्त्वंविगणयतःपरानुभावःपरमकारुणिकतयोपदि
श्य रहूगणेनसकरुणमभिवंदितचरणआपूर्णार्णवइवनिभृतकरणोर्म्याशयोधरणिमिमांविचचार २४

र्थंप्रविशतियथापूर्वंप्रवृत्तिमार्गैरमते नवेदपरमपुरुषार्थम् १९ त्वमपि अध्वनिनिवेशितइत्यनुषंगः अतोस्याध्वनःपारमतितर असज्जितात्माविषयेष्वनभिनिवेशितचित्तःसन् हरिसेवयाशितं
तीक्ष्णीकृतम् २० अखिलजन्मसुशोभनंनृजन्मैवनपरंश्रेष्ठंयेभ्योदेवादिजन्मभ्यस्तैरपिकिम् अमुष्मिन्स्वर्गेपिजन्मभिः किम् नकिंचित् यद्येषुजन्मसुयत्रस्वर्गेवावोमहात्मनांसमागमःप्रचुरोन
भवतिहृषीकेशस्ययशसाकृतःशोधितआत्मायैस्तेषाम् २१ संततमुपासितैस्त्वत्पदाब्जरेणुभिर्हतमंहोयस्यतस्याधोक्षजेनिर्मलाभक्तिर्भवतीति नैवाद्भुतम् यस्यतवमुहूर्तमात्रभवात्समागममात्रा
दपिदुस्तर्केणबद्धमूलोपिममाविवेकोनष्टः २२ ब्रह्मविदः केनरूपेणविचरंतीत्यज्ञानात्सर्वान्नमस्याति नमइति येबटवःक्रीडारतत्वादश्रद्धेयधौरेयास्तानप्याभिव्याप्यसर्वेभ्योनमइत्यर्थः स्वदृ
ष्टांतेनराज्ञांमहदवज्ञांसंभाव्याह राज्ञांशिवमस्त्विति २३ उत्तरामातायस्यहेउत्तरामातःविगणयतोनगणयतः अवमंतर्यपिपरमकरुणाकरत्वेनासिंधुपतयेआत्मतत्त्वमुपदिश्य निभृताःशांताः
करणानामूर्मयोयस्मिन्सआशयोयस्य २४

सुजनात्तस्मात्सम्यगवगतंपरमात्मसतत्त्वंयेनतथाभूतःसंस्तदानीमेवदेहेआत्ममतिंचविससर्ज हेनृपभगवदाश्रितोभरतस्तदाश्रितोरहूगणोयस्तस्यानुभावःसद्योदेहाहंकारत्यागः २५ परोक्षेणवणिक्सार्थरूपकेण आर्याणांविवेकिनांमनीषयैवदस्युस्थानीयानींद्रियाणिगोमायुस्थानीयान्यपत्यादीनित्येवंकल्पितविषयः अव्युत्पन्नस्यतुलोकस्यजनस्यसम्यगधिगमोनभवति अथअतस्तदेतदेवभवाध्वरूपंसमवेतानुकल्पेनप्रस्तुतेतत्तदनुरूपार्थोपकल्पनेन २६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेटीकायांत्रयोदशोध्यायः॥ १३ ॥ चतुर्दशेभवारण्यरूपकव्याकृतिःकृता॥ प्रस्तुतेतस्यगोमायुमशकाद्यर्थकल्पनम् १ यःपरीक्षितापृष्टःसश्रीशुकउवाचहेतिसूतोक्तिःदुरत्ययेध्वन्यजयानिवेशितइतियदुक्तंतदेवनिवेशनप्रकारकथनेनप्रपंचयति यएषप्रसिद्धोजीवलोकोऽयंविष्णोर्माययासुगमेध्वन्यापतितोभवाटवींगतःसन्हरिरूपस्यगुरोश्चरणारविंदेयेमधुकराःसेवकास्तेषामनुपदवींतैरनुष्ठितंभक्तिमार्गमद्यापिनावरुंधेनसंप्राप्नोतीत्यन्वयः मायायाःस्वकार्यद्वा

सौवीरपतिरपिसुजनसमवगतपरमात्मसतत्त्वआत्मन्यविद्याऽध्यारोपितांचदेहात्ममतिंविससर्जएवंहिनृपभगवदाश्रिताश्रितानुभावः २५ राजोवाच ॥ योहवाइहबहुविदामहाभागवतत्वयाऽभिहितःपरोक्षेणवचसाजीवलोकभवाध्वासत्वार्थमनीषयाकल्पितविषयोनांजसाऽव्युत्पन्नलोकसमधिगमःअथतदेवैतद्दुरवगमंसमवेतानुकल्पेननिर्दिश्यतामिति २६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ सहोवाच ॥ यएषदेहात्ममानिनांसत्त्वादिगुणविशेषविकल्पितकुशलाकुशलसमवहारविनिर्मितविविधदेहावलिभिर्वियोगसंयोगाद्यनादिसंसारानुभवस्यद्वारभूतेनषडिंद्रियवर्गेणतस्मिन्दुर्गाध्ववदसुगमेऽध्वन्यापतितईश्वरस्यभगवतोविष्णोर्वशवर्तिन्यामाययाजीवलोकोऽयंयथावणिक्सार्थोऽर्थपरःस्वदेहनिष्पादितकर्मानुभवःश्मशानवदशिवतमायांसंसाराटव्यांगतोनाद्यापिविफलबहुप्रतियोगेहस्ततापोपशमनींहरिगुरुचरणारविंदमधुकरानुपदवीमवरुंधे यस्यामुहवाएतेषडिंद्रियनामानःकर्मणादस्यवएवते १ तद्यथापुरुषस्यधनंयत्किंचिद्धर्मौपयिकंबहुकृच्छ्राधिगतंसाक्षात्परमपुरुषाराधनलक्षणोयोसौधर्मस्तंतुसांपरायउदाहरंतितद्धर्म्यंधनंदर्शनस्पर्शनश्रवणास्वादनावघ्राणसंकल्पव्यवसायगृहग्राम्योपभोगेनकुनाथस्याजितात्मनोयथासार्थस्यतथाजितात्मनोविलुंपंति २

रेणसंसारमार्गेपातहेतुत्वमाह देहात्ममानिनांसत्त्वादिगुणविशेषैर्विकल्पितानिविभक्तानियानिकुशलाकुशलविमिश्रकर्माणितैर्विनिर्मिताभिर्विविधदेहावलीभिर्वियोगसंयोगादियानादिःसंसारस्तदनुभवस्यद्वारभूतेनषडिंद्रियवर्गेणतस्मिन्संसाररूपेदुर्गमार्गवदसुगमेध्वन्यापतितोयथावणिजांसार्थःसमूहोर्थार्जनपरः स्वदेहनिष्पादितानांकर्मणांफलद्वारेणानुभवोयस्यविफलाश्चबहुप्रतियोगाबहुविघ्नाश्चईहाश्चेष्टायस्यसः तस्यांसंसाराटव्यांयेतापास्तेषामुपशमनींनाशनीम् यस्यामित्यादिव्याचष्टेयस्यांभवाटव्याम् १ दस्युतुल्यंतेषांकर्मदर्शयाति तद्यथेति धर्मौपयिकंधर्मैककारणम् तमेवस्वाभिप्रेतंधर्ममाह साक्षादिति तंतुसांपरायेपरलोकार्थमुदाहरंति तद्धर्म्यंधर्मार्हंधनं दर्शनाद्याःपंचज्ञानेंद्रियाणांवृत्तयः संकल्पव्यवसायावंतःकरणस्य एतैर्गृहेयोग्राम्यउपभोगस्तेनकुनाथस्यकुबुद्धेरजितात्मनोविलुंपंति यथाचोराः कुपालकस्यानवहितात्मनःसार्थस्यधनंहरंतितद्वत् २

गोमायवोयत्रेत्येतद्व्याचष्टे अथचेत्यर्थांतरे.पन्यासे कर्मणातेतुवृकाःसृगालाश्च कदर्यस्यातिलुब्धस्य ३ प्रभूतवीरुत्तृणगुल्मगह्वरामित्येतद्व्याचष्टे यथाहीति नदग्धानिबीजानियस्मिन् यद्य
स्माद्योयमावसथआश्रमएषकामानांकरंडः यथाकर्पूरभाजनेकर्पूरक्षयेपिपरिमलोनक्षीयतेएवमत्रवासनानामक्षीणत्वान्नकर्माण्युत्सीदंतीत्यर्थः ४ दंशमशकतुल्यैरपसदैर्नीचैःशलभादिभिश्चो
परुध्यमानःपीड्यमानोबहिःप्राणोवित्तंयस्यतथाविधोप्यस्मिन्नध्वनिपरिभ्रमन्नविद्यादिभिरुपरक्तेनमनसागंधर्वपुरतुल्यमघटमानंनरलोकंसत्यतयामिथ्यादृष्टिरनुपश्यति ५ प्रपश्यतीतिप्रश
ब्दसूचितमर्थांतरंदर्शयति तत्रचगंधर्वपुरेक्वचिदातपोदकंमृगतृष्णाजलंतत्तुल्यान्विषयानुपधावतीति ६ क्वचित्क्वचिच्चाशुरयोल्मुकग्रहमित्येतद्व्याचष्टे क्वचिच्चाशेषाणांदोषाणांनिषदनंस्थानं
पुरीषविशेषमग्नेर्विष्ठातस्यपुरीषस्येवलोहितोवर्णोयस्यरजोगुणस्य तेननिर्मितातद्विषयामतिर्यस्यससुवर्णमुपादातुमिच्छति अग्निकामेनकातरःपरवशउल्मुकसदृशंपिशाचमिव शीतातुरोह्यर

अथचयत्रकौटुंबिकादारापत्यादयोनाम्नाकर्मणावृकसृगालाएवानिच्छतोऽपिकदर्यस्यकुटुंबिनउरणकवत्संरक्ष्यमाणंमिषतोऽपिहरंति ३ यथाह्यनुवत्सरंक्ष
प्यमाणमप्यदग्धबीजंक्षेत्रंपुनरेवावपनकालेगुल्मतृणवीरुद्भिर्गह्वरमिवभवत्येवमेवगृहाश्रमःकर्मक्षेत्रंयस्मिन्नहिकर्माण्युत्सीदंतियदयंकामकरंडएषआवस
थः ४ तत्रगतोदंशमशकसमापसदैर्मनुजैःशलभशकुंततस्करमूषकादिभिरुपरुद्ध्यमानबहिःप्राणःक्वचित्परिवर्तमानोऽस्मिन्नध्वन्यविद्याकामकर्मभिरुपरक्त
मनसाऽनुपपन्नार्थंनरलोकंगंधर्वनगरमुपपन्नमितिमिथ्यादृष्टिरनुपश्यति ५ तत्रचक्वचिदातपोदकनिभान्विषयानुपधावतिपानभोजनव्यवायादिव्यसनलो
लुपः ६ क्वचिच्चाशेषदोषनिषदनंपुरीषविशेषंतद्वर्णगुणनिर्मितमतिःसुवर्णमुपादित्सत्यग्निकामकातरइवोल्मुकपिशाचम् ७ अथकदाचिन्निवासपानीयद्रवि
णाद्यनेकात्मोपजीवनाभिनिवेशएतस्यांसंसाराटव्यामितस्ततःपरिधावति ८ क्वचिच्चवात्यौपम्ययाप्रमदयारोहमारोपितस्तत्कालरजसारजनीभूतइवा
साधुमर्यादोरजस्वलाक्षोपिदिग्देवताअतिरजस्वलमतिर्नविजानाति ९ क्वचित्सकृदवगतविषयवैतथ्यःस्वयंपराभिध्यानेनविभ्रंशितस्मृतिस्तयैवमरीचि
तोयप्रायांस्तानेवाभिधावति १०

ण्येग्निवज्जाज्वल्यमानंततस्ततोधावंतमुल्मुकपिशाचमग्निबुद्ध्यानुधावतिनतुतंप्राप्नोतिकथंचित्प्राप्तश्चेत्तर्हितेनभक्षितःसन्म्रियते एवंसुवर्णमनुधावन्नपीत्यर्थः ७ निवासतोयद्रविणेत्येतद्व्याचष्टे
अथेति निवासादिष्वनेकेष्वात्मनउपजीव्येष्वभिनिवेशोयस्य ८ क्वचिच्चवात्योत्थितेत्येतद्व्याचष्टे क्वचिच्चेति आरोहमंकम् तस्मिन्कालेयद्रजोरागस्तेनस्वदृष्ट्यावरकेणरजन्यांरात्रौभूताइ
व ह्रस्वपाठेरजनीभूतस्तमोमयइवातीवरजसाच्छन्नमतिरतएवरजोव्याप्तचक्षुरिवदिक्षुस्थितामर्यादातिक्रमसाक्षिभूतादेवतानजानाति ९ अनुपादेयमेवोपादेयतयागृह्णातीतिप्रक्रमसाजा
त्यादुत्तरश्लोकचतुर्थपादंप्रथमंव्याचष्टे क्वचित्सकृदिति क्वचिदातपोदकनिभानित्यत्रमिथ्याविषयेषुलंपटत्वमुक्तम् निवासतोयेत्यत्रतदर्जनप्रयासउक्तः अत्रतुबाधितेष्वपिपुनःप्रवृत्तिरुच्यते
इत्यपौनरुक्त्यम् स्वयमेवसकृदवगतंविषयाणांवैतथ्यंविफलत्वंयेन पराभिध्यानेनदेहाभिनिवेशेनविभ्रंशितास्मृतिर्यस्य तयैवविभ्रंशितयास्मृत्यास्मृतिभ्रंशादेवेत्यर्थः १०

अदृश्यझिल्लीस्वनेत्येतद्व्याचष्टे क्वचिदुलूकेति अतिपरुषोरभसउत्साहस्तेनाटोपःसंभ्रमोयथाभवत्येवंरिपूर्णाराजकुलस्यचनिर्भर्त्सितेनातिव्यथितंकर्णमूलंहृदयंचयस्य ११ अपुण्यवृक्षानित्येत
द्व्याचष्टे सयदेति दुग्धमुपभुक्तंपूर्वसुकृतंयेन तदा कारस्करोविषतिंदुस्तत्प्रमुखायेऽपुण्यद्रुमास्तथाविधालताश्चविषोदपानाश्चविषकूपास्तत्तुल्यान्दृष्टादृष्टप्रयोजनशून्यधनान् १२ क्वचिद्वितोया
सारितइत्येतद्व्याचष्टे एकदाक्वचिदसतांप्रसंगान्निकृतावंचितामतिर्यस्यसः निरुदकनदीगर्तपातेयथासद्यःशिरःस्फुटतिपश्चादपितद्वेदनानुवर्तते एवमिहपरत्रचदुःखदम् १३ परस्परंचालषते
निरंधइत्येतद्व्याचष्टे यदात्विति अंधोन्नं नोपनमतिनोपतिष्ठति पितृपुत्राणांबर्हिःकुशस्तद्वतःपितुःपुत्राणांवाकुशादितृणमात्रमपियेषुपश्यतितान्भक्षयतिबाधतइत्यर्थः पितृपुत्रबर्हिष्ठानितितु
पाठःसुगमः १४ आसाद्यदावमित्येतद्व्याचष्टे क्वचिदासाद्येति १५ क्वचयक्षैर्हृतासुरित्येतद्व्याचष्टे क्वचित्कालेनाविषामितंप्रतिकूलतांनीतंयद्राजकुलंतदेवरक्षस्तेनापहृताःप्रियतमधनरूपाअस

क्वचिदुलूकझिल्लीस्वनवदतिपरुषरभसाटोपंप्रत्यक्षम्परोक्षंवारिपुराजकुलनिर्भर्त्सितेनातिव्यथितकर्णमूलहृदयः ११ सयदादुग्धपूर्वसुकृतस्तदाकारस्क
रकाकतुंडाद्यपुण्यद्रुमलताविषोदपानवदुभयार्थशून्यद्रविणाञ्जीवन्मृतान्स्वयंजीवन्म्रियमाणउपधावति १२ एकदाऽसत्प्रसंगान्निकृतमतिर्व्युदकस्रोतः
स्खलनवदुभयतोऽपिदुःखदंपाखंडमाभियाति १३ यदातुपरबाधयांऽधआत्मनेनोपनमतितदाहिपितृपुत्रबर्हिष्मतःपितृपुत्रान्वासखलुभक्षयति १४ क्व
चिदासाद्यगृहंदाववत्प्रियार्थविधुरमसुखोदर्कंशोकाग्निनादह्यमानोभृशंनिर्वेदमुपगच्छति १५ क्वचित्कालविषमितराजकुलरक्षसाऽपहृतप्रियतमधनासुः
प्रमृतकइवविगतजीवलक्षणआस्ते १६ कदाचिन्मनोरथोपगतपितृपितामहाद्यसत्सदितिस्वप्ननिर्वृतिलक्षणमनुभवति १७ क्वचिद्गृहाश्रमकर्मचोदनाऽ
तिभरगिरिमारुरुक्षमाणोलोकव्यसनकर्शितमनाःकंटकशर्कराक्षेत्रंप्रविशन्निवसीदति १८ क्वचिच्चदुःसहेनकायाभ्यंतरवह्निनागृहीतसारःस्वकुटुंबायक्रुध्य
ति १९ सएवपुनर्निद्राजगरगृहीतोंऽधेतमसिमग्नःशून्यारण्यइवशेतेनान्यत्किंचनवेदशवइवापविद्धः २० कदाचिद्भग्नमानदंष्ट्रोदुर्जनदंदशूकैरलब्धनिद्रा
क्षणोव्यथितहृदयेनानुक्षीयमाणविज्ञानोंऽधकूपेंऽधवत्पतति २१ कर्हिस्मचित्काममधुलवान्विचिन्वन्यदापरदारपरद्रव्याण्यवरुंधानोराज्ञास्वामिभिर्वा
निहतःपतत्यपारेनिरये २२

वोयस्य विगतानिजीवलक्षणानिहर्षादीनियस्यशूरैर्हृतस्वइत्यप्यनेनैवव्याख्यातं १६ क्वचिच्चगंधर्वपुरंप्रविष्टइत्येतद्व्याचष्टे कदाचिन्मनोरथप्राप्तंपित्राद्यसदेवसदितिमत्वापूर्वंगंधर्वपुरवदघटमा
नदर्शनमुक्तमिदानींतन्निमित्तसुखासक्तिरुच्यतइतिभेदः १७ चलन्क्वचिदित्येतद्व्याचष्टे क्वचिद्गृहाश्रमे याःकर्मचोदनास्तासामतिभरोतिविस्तारःसएवगिरिस्तमारुरुक्षंस्तदंतंगंतुमिच्छन्
१८ पदेपदेभ्यंतरवह्निनेतिव्याचष्टे क्वचिच्चदुःसहेनेति १९ क्वचिन्निगीर्णइत्येतद्व्याचष्टे सएवेति २० दष्टःस्मशेतेइतिव्याचष्टे कदाचिदिति मानोगर्वएवदंष्ट्रापरपीडाकरत्वात् भग्नामानदंष्ट्रा
यस्य अतएवनलब्धोनिद्रायाःक्षणोपियेन २१ कर्हिस्मचित्क्षुद्ररसानित्येतद्व्याचष्टे कर्हिस्मचित्काममधुलवानिति यदानिहतोभवतितदासद्यएवनिरयेपतति २२

प्रसंगात्प्रवृत्तस्यकर्मणःसंसारहेतुत्वंस्फुटयति अथचेति यस्मादेवंतस्मात् अथअनंतरमेव उभयथाइहचपरत्रच अस्मिन्प्रवृत्तिमार्गे संसारस्यावपनंजन्मक्षेत्रंकर्मोदाहरंति २३ तत्रा
तिकृच्छ्रंप्रतिलब्धमानइत्येतत्व्याचष्टे मुक्तइति यदिबंधान्मुक्तोभवतितर्हिततः सकाशादन्योहरतितस्मादप्यन्यः नत्वसौभोक्तुंलभतइत्यर्थः २४ क्वचिच्चशीतातपेत्येतत्व्याचष्टे क्वचिच्चे
ति शीतादयोऽनेकाआधिदैविकाद्यायादशादुःखावस्थास्तासां २५ क्वचिन्मिथइत्येतत्व्याचष्टेक्वचिन्मिथोयत्किंचिद्धनंव्यवहरन्काकिणिकामात्रंविंशतिकपर्दकमात्रंततोपिन्यूनंवायत्किं
चिदपहरन्विद्वेषमेति २६ अध्वन्यमुष्मिन्नुरुकृच्छ्रवित्तबाधोपसर्गैरित्युक्तानुपसर्गान्प्रपंचयति अध्वन्यमुष्मिन्निमेउरुकृच्छ्रवित्तबाधादयस्तथासुखदुःखादयश्च २७ व्युत्क्रमैःपुनरुक्तै
श्चनानापाठैरतःपरं । दुर्गमोपिभवाध्वायंसंप्रदायेनतीर्यते ॥ १ ॥ तत्रप्रसज्जतिक्वापीत्यादिनासिंहावलोकनन्यायेनोक्तमर्थमपकृष्यक्रमेणव्याचष्टे क्वापिदेवमाययेतिप्रस्कन्नमपगतंविवे
कविज्ञानंयस्य यस्याःस्त्रियाविहारगृहंक्रीडागृहंतदारंभेआकुलंहृदयंयस्य अनेनप्रसज्जतीतिव्याख्यातं तदाश्रयेत्यादिव्याचष्टे तस्याआश्रयेऽवसक्ताःसंलग्नाःसुतादुहितरश्चकलत्रं

अथचतस्मादुभयथाऽपिहिकर्मास्मिन्नात्मनःसंसारावपनमुदाहरंति २३ मुक्तस्ततोयदिबंधाद्देवदत्तउपाच्छिनत्तितस्मादपिविष्णुमित्रइत्यनवस्थितिः
२४ क्वचिच्चशीतवाताद्यनेकाधिदैविकभौतिकात्मीयानांदशानांप्रतिनिवारणेऽकल्पोदुरंतचिंतयाविषण्णआस्ते २५ क्वचिन्मिथोव्यवहरन्यत्किंचिद्धन
मन्येभ्योवाकाकिणिकामात्रमप्यपहरन्यत्किंचिद्वाविद्वेषमेतिवित्तशाठ्यात् २६ अध्वन्यमुष्मिन्निमउपसर्गास्तथासुखदुःखरागद्वेषभयाभिमानप्रमादोन्मा
दशोकमोहलोभमात्सर्येर्ष्याऽवमानक्षुत्पिपासाधिव्याधिजन्मजरामरणादयः २७ क्वापिदेवमाययास्त्रियाभुजलतोपगूढःप्रस्कन्नविवेकविज्ञानोयद्विहारगृ
हारंभाकुलहृदयस्तदाश्रयावसक्तसुतदुहितृकलत्रभाषितावलोकविचेष्टितापहृतहृदयआत्मानमजितात्मापारेऽन्धेतमसिप्रहिणोति २८ कदाचिदीश्वरस्य
भगवतोविष्णोश्चक्रात्परमाण्वादिद्विपरार्द्धापवर्गकालोपलक्षणात्परिवर्तितेनवयसारंहसाहरतआब्रह्मस्तृणस्तंबादीनांभूतानामनिमिषतोमिषतांवित्रस्तहृ
दयस्तमेवेश्वरंकालचक्रनिजायुधंसाक्षाद्भगवंतंयज्ञपुरुषमनादृत्यपाखंडदेवताःकंकगृध्रबकवटप्रायाआर्यसमयपरिहृताःसांकेत्येनाभिधत्ते २९ यदापाखं
डिभिरात्मवंचितैस्तैरुरुवंचितोब्रह्मकुलंसमावसंस्तेषांशीलमुपनयनादिश्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानेनभगवतोयज्ञपुरुषस्याराधनमेवतदरोचयञ्छूद्रकुलंभजते
निगमाचारेशुद्धितोयस्यमिथुनीभावःकुटुंबभरणंयथावानरजातेः ३०

चसैवस्त्रीतेषांभाषितादिभिरपहृतंहृदयंयस्य प्रहिणोतिप्रक्षिपति २८ क्वचित्कदाचिद्धरिचक्रतस्त्रसन्नित्येतद्व्याचष्टे कदाचिदीश्वरस्येति परमाणुरादिः द्विपरार्धोपवर्गोंतःतदेवोपल
क्षणंयस्यतस्मात् कालोपलक्षणादितिपृथक्पदत्वेनपाठेकालस्वरूपादित्यर्थः रंहसाशीघ्रेणपरिवर्तितेनपरिभ्रमणेनवयसाबाल्यादिक्रमेण ब्रह्माणमभिव्याप्यतृणस्तंबादीनिभूतानिहरत
श्चक्रतःसकाशाद्वित्रस्तहृदयःसन्पाखंडदेवताआभिमुख्येनधत्तइत्यन्वयः अनिमिषतोनिमेषमकुर्वतःअप्रमत्तादित्यर्थः मिषतांप्रतिकर्तुमशक्तानामित्यर्थःकर्मणिषष्ठ्यः कालचक्रंनिजंनि
त्यमायुधंयस्य सांकेत्येनमूलप्रमाणशून्येनपाखंडागमेन २९ तैर्वंचितइत्येतद्व्याचष्टे यदात्विति आत्मनावंचितैरुरुअधिकंवंचितःसन् तेषांब्राह्मणानांयच्छीलमुपनयनादितदरोचयन्
शूद्रवद्वर्तते निगमोक्ताचारेअशुद्धितःस्वस्यशुद्ध्यभावात् यस्यशूद्रस्यकेवलंमिथुनीभावःकुटुंबभरणं नव्यापारोनाग्निहोत्रादिः ३०

तज्जातिरासेनेत्यादिव्याचष्टे तत्रापिनिरवरोधःप्रतिबंधरहितःस्वैरेणस्वेच्छयाक्रीडन्विस्मृतमृत्युकालःसन् ३१ द्रुमेषुरंस्यन्नित्येतद्व्याचष्टे क्वचिद्द्रुमवदितिव्यवायक्षणोमैथुनोत्सवोभवति ३२ क्वचित्प्रमादादित्येतद्व्याचष्टे एवमध्वनिसुखदुःखाद्यवरुंधानोगिरिकंदरप्रायेतमसिरोगाद्यापादिपततीतिशेषः ३३ क्वचिच्छीतवातेत्यादिपूर्वस्मादधिकोक्तिः रोगाद्यापतितःसन्शीतादिभिः क्लिश्यन्नास्तइत्यर्थः ३४ तदेवंसिंहावलोकनन्यायेनोक्तमर्थंयथास्थानमपकृष्यव्याख्यायक्रमस्थमनुवर्तयितुंपूर्वोक्तमेवानुवदति क्वचिन्मिथइति वित्तशाठ्येनकदाचिद्यत्किंचिद्धनमुपयाति ३५ क्वचित्क्वचित्क्षीणधनस्त्वितिव्याचष्टे क्वचित्क्षीणधनइति अप्रतिलब्धंयन्मनोरथेनोपगतंवांछितंतस्याऽऽदानेस्वीकारेनिश्चितमतिःसन् ३६ अन्योन्यवित्तव्यतिषंगेणेत्येतद्व्याचष्टे एवंवित्त

तत्रापिनिरवरोधःस्वैरेणविहरन्नतिकृपणबुद्धिरन्योन्यमुखनिरीक्षणादिनाग्राम्यकर्मणैवविस्मृतकालावधिः ३१ क्वचिद्द्रुमवदैहिकार्थेषुगृहेषुरंस्यन्यथावानरःसुतदारवत्सलोव्यवायक्षणः ३२ एवमध्वन्यवरुंधानोमृत्युगजभयात्तमसिगिरिकंदरप्राये ३३ क्वचिच्छीतवाताद्यनेकदैविकभौतिकात्मीयानांदुःखानांप्रतिनिवारणेऽकल्पोदुरंतविषयविषण्णआस्ते ३४ क्वचिन्मिथोव्यवहरन्यत्किंचिद्धनमुपयातिवित्तशाठ्येन ३५ क्वचित्क्षीणधनःशय्यासनाशनाद्युपभोगविहीनोयावदप्रतिलब्धमनोरथोपगतादानेऽवसितमतिस्ततस्ततोवमानादीनिजनादभिलभते ३६ एवंवित्तव्यतिषंगविवृद्धवैरानुबंधोऽपिपूर्ववासनयामिथउद्वहत्यथापवहति ३७ एतस्मिन्संसाराध्वनिनानाक्लेशोपसर्गबाधितआपन्नविपन्नोयत्रयस्तमुहवावेतरस्तत्रविमृज्य जातंजातमुपादायशोचन्मुह्यन्बिभ्यद्विवदन्क्रंदन्संहृष्यन्गायन्नह्यमानःसाधुवर्जितोनैवावर्ततेऽद्यापियतआरब्धएषनरलोकसार्थोयमध्वनःपारमुपदिशंति ३८ यदिदंयोगानुशासनंनवाएतदवरुंधतेयन्न्यस्तदंडामुनयउपशमशीलाउपरतात्मानःसमवगच्छंति ३९ यदपिदिगिभजयिनोयज्विनोयेवैराजर्षयःकिंतुपरंमृधेशयीरन्नस्यामेवममेयमितिकृतवैरानुबंधायांविमृज्यस्वयमुपसंहृताः४० कर्मवल्लीमवलंब्यततआपदःकथंचिन्नरकाद्विमुक्तःपुनरप्येवंसंसाराध्वनिवर्तमानोनरलोकसार्थमुपयातिएवमुपरिगतोऽपि ४१ तस्येदमुपगायंति ॥ आर्षभस्येहराजर्षेर्मनसाऽपिमहात्मनः ॥ नानुवर्त्मार्हतिनृपोमक्षिकेवगरुत्मतः ४२

व्यतिषंगेति अपवहातित्यजाति ३७ अध्वन्यमुष्मिन्नित्यादिव्याचष्टे एतस्मिन्नितिआपन्नआपदंप्राप्तःविपन्नोविनष्टोवायत्रयस्तमितरस्तत्रविसृज्य नह्यमानोवध्यमानः साधुवर्जितःसाधुव्यतिरिक्तः ३८ अनावृत्तौहेतुमाह यदिदमिति ३९ मनस्विनइत्यादिव्याचष्टे यदपीति येवैराजर्षयस्तेपिनावरुंधते किंतुपरंकेवलंमृधेशयीरन् ४० प्रसज्जतीत्यादिगिरिकंदरइत्यंतमपकृष्यव्याख्यातंग्रंथमतिक्रम्यवल्लींगृहीत्वेत्यादिग्रंथं व्याचष्टे कर्मवल्लीमिति एवमुपरिस्वर्गंगतोपिनरलोकसार्थमेवोपयाति ४१ तदेवंभरतोक्तिंव्याख्यायतच्चरितसंग्रहश्लोकानाह तस्येदंकर्म श्लोकैरुपगायंति आर्षभस्यऋषभपुत्रस्यअन्योनृपोनुवर्त्मनार्हतिवर्त्मानुगंतुंनशक्नोति ४२

तत्रहेतुमाह यइति सुहृद्राज्ययोर्द्वंद्वैक्यम् योदुस्त्यजान्दारादीन्विष्ठामिवजहौ तस्यार्षभस्येतिसंबंधः दुस्त्यजत्वेहेतुः हृदिस्पृशोमनोज्ञान् त्यागेहेतुः उत्तमश्लोकेलालसालंपटत्वंयस्य ४३ तस्यैवंविषयत्यागोनचित्रमित्याह यएवंभूतोसौनृपःसक्षित्यादीन्नैच्छदितियत्तदुचितम् सदयावलोकांभरतस्यदयायथाभवत्येवमवलोकोयस्याइतिपरिजनावलोकः श्रियामुपचर्यते यतोमधुद्विषः सेवायामनुरक्तंमनोयेषांतेषांमहतामभवोमोक्षोपिफल्गुस्तुच्छएव ४४ तस्यसेवानुरागमेवाह यज्ञायेति यज्ञरूपायधर्मपतयेयज्ञादिफलदात्रेविधौनैपुण्यंयस्यतस्मैधर्मानुष्ठात्रे योगोष्टांगस्तस्मै सांख्यंज्ञानंतच्छिरःप्रधानंफलंयस्यतस्मैयोगाय प्रकृतीश्वरायमायानियंत्रे अतएवनारंजीवसमूहः सोयनमाश्रयोयस्यसर्वजीवनियंत्रे एवंकर्मज्ञानदेवताकांडैःप्रतिपादितायहरयेनमइत्युदारमुच्चैर्यःसम्यगुच्चारितवान् मृगत्वंमृगदेहमपिहास्यन्त्यक्ष्यन् यएवंभूतस्तस्यतदुचितमितिवातस्यानुवर्त्मनार्हतीतिवासंबंधः ४५ भरतचरितश्रवणादिफलमाह यइदमिति भागव

योदुस्त्यजान्दारसुतान्सुहृद्राज्यंहृदिस्पृशः ॥ जहौयुवैवमलवदुत्तमश्लोकलालसः ४३ योदुस्त्यजान्क्षितिसुतस्वजनार्थदारान्प्रार्थ्यांश्रियंसुरवरैःसदयावलोकाम् ॥ नैच्छन्नृपस्तदुचितंमहतांमधुद्विट्सेवानुरक्तमनसामभवोपिफल्गुः ४४ यज्ञायधर्मपतयेविधिनैपुणाययोगायसांख्यशिरसेप्रकृतीश्वराय ॥ नारायणायहरयेनमइत्युदारंहास्यन्मृगत्वमपियःसमुदाजहार ४५ यइदंभागवतसभाजितावदातगुणकर्मणोराजर्षेर्भरतस्यानुचरितंस्वस्त्ययनमायुष्यंधन्यं यशस्यंस्वर्ग्यापवर्ग्यंवाऽनुशृणोत्याख्यास्यत्यभिनंदतिचसर्वाएवाशिषआत्मनआशास्तेनकांचनपरतइति ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधे भरतोपाख्यानेपारोक्ष्यविवरणंनामचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ भरतस्यात्मजःसुमतिर्नामाभिहितोयमुहवावकेचित्पाखंडिनऋषभपदवीमनुवर्तमानंवानार्याअवेदसमाम्नातांदेवतांस्वमनीषयापापीयस्याकलौकल्पयिष्यंति १ तस्माद्वृद्धसेनायांदेवताजिन्नामपुत्रोऽभवत् २ अथासुर्यांतत्तनयोदेवद्युम्नस्ततोधेनुमत्यांसुतःपरमेष्ठीतस्यसुवर्चलायांप्रतीहउपजातः ३ यआत्मविद्यामाख्यायस्वयंसंशुद्धोमहापुरुषमनुसस्मार ४ प्रतीहात्सुवर्चलायांप्रतिहर्त्रादयस्त्रयआसन्निज्याकोविदाःसूनवःप्रतिहर्तुःस्तुत्यामजभूमानावजनिषाताम् ५ भूम्नऋषिकुल्यायामुद्गीथस्ततःप्रस्तावोदेवकुल्यायांप्रस्तावान्नियुत्सायांहृदयजआसीद्विभुर्विभोरत्यांचपृथुषेणस्तस्मान्नक्तआकूत्यांजज्ञे नक्ताद्द्रुतिपुत्रोगयोराजर्षिप्रवरउदारश्रवाअजायतसाक्षाद्भगवतोविष्णोर्जगद्रिरक्षिषयागृहीतसत्त्वस्यफलात्मवत्त्वादिलक्षणेनमहापुरुषताम्प्राप्तः ६

तैःसभाजिताअवदाताःशुद्धागुणाःकर्माणिचयस्यतस्यभरतस्यानुचरितंयोनुशृणोतिसआत्मनएवसकाशात्सर्वाआशिषआशास्तेस्वतएवप्राप्नोति नतुकांचिदपिपरस्मादपेक्षतइत्यर्थः ४६ इतिपंचमेटीकायांचतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥एवमष्टभिरध्यायैर्भरतस्योक्तमीहितम् । ततःपंचदशेतस्यकीर्त्यंतेवंशजानृपाः ॥ १ ॥ ऋषभपदवींजीवन्मुक्तमार्गमनुवर्तमानं यंदृष्ट्वेतिशेषः यद्वायंसुमतिमवेदसमाम्नातांदेवतांकल्पयिष्यंति बुद्धोयंसाक्षादवतीर्णइतिमंस्यंतइत्यर्थः १ २ तत्तनयोदेवताजितःपुत्रः ३ आत्मविद्यांबहुभ्यआख्यायव्याख्यानेनैवस्वयंसंशुद्धोऽनुसस्मारापरोक्षतयानुभूतवान् ४ प्रतिहर्ताप्रस्तोताउद्गातेतित्रयोयज्ञनिपुणाःसूनवआसन् अजानिषातांजातौ ५ हृदयजःपुत्रः जगतोरिरक्षिषयारक्षितुमिच्छयागृहीतंसत्त्वंयेनतस्यविष्णोःकलांशःसन् ६

महापुरुषत्वमेवाह सर्वैइति धर्मस्तस्यद्विविधः अभिषिक्तत्वात्प्रजापालनादिरेकःगृहस्थत्वादिज्यादिश्चापरः द्विविधोपिभगवतिसर्वात्मनार्पितःसन् परमार्थलक्षणस्तेन परिभावितासंस्कृतातिशुद्धामतिर्यस्य अतएवोपरतमनात्म्यंदेहाद्यहंभावोयस्मिंस्तस्मिन्नात्मनिचित्तेस्वयमेवोपलभ्यमानेब्रह्मण्यात्मानुभवोयस्यतादृशोपिनिरभिमानएवावनिमजूगुपत्पालयामास ७ ८ कर्मभिर्गयंकःप्रतियात्यनुकरोतिनकोपि अत्रहेतुः यज्वादिरूपोभगवत्कलांगयमृतेऽन्यः कइत्यनुषंगः अभिमानीसर्वतोमानास्पदंमनस्वीतिवा समागतासंप्राप्ताश्रीर्येनयमितिवा सतांसदसः सभायाःपतिः सतांसेवकः यद्वा यज्वादिरूपोपिभगवत्कलामृतेगयंकोन्यःप्रतियातीत्यन्वयः ९ सतीःसत्यः सत्याआशिषोयासांताः दक्षकन्याः श्रद्धामैत्रीदयेत्याद्याः निराशिषोपियस्य प्रजानामाशिषःकामान्धराडुदुहे तस्यगुणाएववत्सस्तेनस्नुतमूधोयस्याःपृथिव्याः यच्छाब्दानांतंगयंकःप्रतियातीतिसंबंधः १० छंदांसिवेदास्तद्विहितकर्माणिच दुदूहुदुर्दुहुः युधिप्रत्यंचि

सर्वैस्वधर्मेणप्रजापालनपोषणप्रीणनोपलालनानुशासनलक्षणेनेज्यादिनाच भगवतिमहापुरुषेपरावरेब्रह्मणि सर्वात्मनार्पितपरमार्थलक्षणेनब्रह्मविच्चरणानुसेवयापादितभगवद्भक्तियोगेनचाभीक्ष्णशःपरिभावितातिशुद्धमतिरुपरतानात्म्यआत्मनिस्वयमुपलभ्यमानब्रह्मात्मानुभवोऽपिनिरभिमानएवावनिमजूगुपत् ७ तस्येमांगाथांपांडवेयपुराविदउपगायंति ॥ गयंनृपःकःप्रतियातिकर्मभिर्यज्वाऽभिमानीबहुविद्धर्मगोप्ता ॥ समागतश्रीःसदसस्पतिःसतांसत्सेवकोन्योभगवत्कलामृते ९ यमभ्यषिंचन्परयामुदासतीःसत्याशिषोदक्षकन्याःसरिद्भिः ॥ यस्यप्रजानांदुदुहेधराशिषोनिराशिषोगुणवत्सस्नुतोधाः १० छंदांस्यकामस्यचयस्यकामान्दुदूहुराजन्हुरथोबलिंनृपाः ॥ प्रत्यंचितायुधिधर्मेणविप्रायदाशिषांषष्ठमंशंपरेत्य ११ यस्याध्वरेभगवानध्वरात्मामघोनिमाद्यत्युरुसोमपीथे ॥ शुद्धाविशुद्धाचलभक्तियोगसमर्पितेज्याफलमाजहार १२ यत्प्रीणनाद्बर्हिषिदेवतिर्यङ्मनुष्यवीरुत्तृणमाविरिंच्यात् ॥ प्रीयेतसद्यःसहविश्वजीवःप्रीतःस्वयंप्रीतिमगाद्गयस्य १३ गयाद्गयंत्यांचित्ररथःसुगतिरवरोधनइतित्रयःपुत्राबभूवुश्चित्ररथादूर्णायांसम्राडजनिष्ट १४ ततउत्कलायांमरीचिर्मरीचेर्बिंदुमत्यांबिंदुमानुदपद्यततस्मात्सरघायांमधुनामाऽभवन्मधोःसुमनसिवीरव्रतस्ततोभोजायांमंथुप्रमंथूजज्ञाते ॥ मंथोःसत्यायांभौवनस्ततोदूषणायांत्वष्टाऽजनिष्टत्वष्टुर्विरोचनायांविरजोविरजस्यशतजित्प्रवरंपुत्रशतंकन्याचविषूच्यांकिलजातम् १५

ताबाणैःप्रतिपूजितानृपायस्य बलिमाजन्हुरर्पयामासुः धर्मेणपालनेनदक्षिणादिभिश्चयदाप्रत्यंचिताविप्रास्तदापरेत्यलोकांतरेआशिषांधर्मफलानांषष्ठमंशमाजन्हुः "पुण्यषड्भागमादत्तेन्यायेनपरिपालयन्नि"तिस्मृतेः २१ उरुसोमपीथेबहुसोमपानेऽध्वरेमघोनिइंद्रेमाद्यातिमदंप्राप्नुवतिसतिश्रद्धयाविशुद्धोयोचलोभक्तियोगस्तेनसमर्पितमिज्याफलमाजहार अर्हणमिवप्रत्यक्षतःस्वीकृतवानित्यर्थः १२ यस्यभगवतःप्रीणनात् देवादीनांद्वंद्वैक्यम् तत्सद्यःप्रीयेतप्रीतिंगच्छेत्सविश्वजीवःसर्वांतर्यामीस्वयंप्रीतरूपएवबर्हिषियज्ञेगयस्यहस्फुटंप्रीतिमगान्तृप्तोस्मीतिप्रत्यक्षंप्रीतिमाविष्कृतवानित्यर्थः १३ १४ सुमनसिस्त्रियाम् १५

कीर्त्यो अतिशयेनालमकरोद्भूषितवान् १६ ॥ इतिश्रीभागवतेपंचमस्कंधेटीकायांपंचदशोध्यायः॥ १५॥ पूर्वोक्तद्वीपसिंध्वादिमानाचिह्नस्वरूपतः। स्पष्टंप्रवक्तुमारब्धापंचाध्यायीततःपरम् ॥१॥
षोडशेधस्तथाचोर्ध्वंपरितःसन्निवेशतः। मेरोःस्थितिर्महीकिंजकर्णिकाचोपवर्ण्यते२ प्रियव्रतचरित्रोक्तावुक्ताद्वीपादिकल्पना। तद्विशेषविजिज्ञासुःकथांतेपरिपृच्छति ३ उक्तइति किंपर्यंतमुक्तस्त
दाह यावदादित्यस्तपति यत्रचासौशुक्लकृष्णपक्षयोर्नक्षत्रगणैःसहचंद्रमावाद्दश्यतेतावत् १ यतोयेभ्यःसिंधुभ्यः एतस्याभुवः सूचितःसंक्षेपतोदर्शितः २ जिज्ञासायाःफलमाहभगवतइति
३ यामायागुणविभूतिस्तस्याः काष्ठामवरूपंसंनिवेशः लक्षणंचिन्हम् ४ कुवलयंभूमंडलंतदेवकमलंतस्यकोशाः सप्तद्वीपास्तेष्वभ्यंतरकोशःप्रथमोजंबूद्वीपोनियुतयोजनविशालोलक्षयोजन
विस्तीर्णः ५ नवयोजनसहस्रमायामोयेषाम् आयामोत्रविस्तारः एतच्चभद्राश्वकेतुमालव्यतिरेकेणद्रष्टव्यम् तयोश्चतुस्त्रिंशद्योजनसहस्रायामत्वात् केचित्तुनीलनिषधयोःसंलग्नाग्रयोःस

तत्रायंश्लोकः ॥ प्रैयव्रतंवंशमिमंविरजश्चरमोद्भवः ॥ अकरोदत्यलंकीर्त्यांविष्णुःसुरगणंयथा ॥ १६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेप्रियव्रतवं
शानुकीर्तनंनामपंचदशोध्यायः॥ १५॥ राजोवाच ॥ उक्तस्त्वयाभूमंडलायामविशेषोयावदादित्यस्तपतियत्रचासौज्योतिषांगणैश्चंद्रमावासहदृश्यते १
तत्रापिप्रियव्रतरथचरणपरिखातैःसप्तभिःसप्तसिंधवउपक्लृप्तायतएतस्याःसप्तद्वीपविशेषविकल्पस्त्वयाभगवन्खलुसूचितएतदेवाखिलमहंमानतोलक्षणतश्च
सर्वंविजिज्ञासामि २ भगवतोगुणमयेस्थूलरूप आवेशितंमनोह्यगुणेऽपिसूक्ष्मतमआत्मज्योतिषिपरेब्रह्मणिभगवतिवासुदेवाख्येक्षममावेशितुंतदुहैतद्गुरो
ऽर्हस्यनुवर्णयितुमिति ३ ऋषिरुवाच ॥ नवैमहाराजभगवतोमायागुणविभूतेःकाष्ठांमनसावचसावाधिगंतुमलंविबुधायुषापिपुरुषस्तस्मात्प्राधान्येनैव
भूगोलकविशेषंनामरूपमानलक्षणतोव्याख्यास्यामः ४ योवाऽयंद्वीपःकुवलयकमलकोशाभ्यंतरकोशोनियुतयोजनविशालःसमवर्तुलोयथापुष्करपत्रम्
५ यस्मिन्नववर्षाणिनवयोजनसहस्रायामान्यष्टभिर्मर्यादागिरिभिःसुविभक्तानिभवंति ६ एषांमध्येइलावृतंनामाभ्यंतरवर्षंयस्यनाभ्यामवस्थितःसर्वतः
सौवर्णःकुलगिरिराजोमेरुर्द्वीपायामसमुन्नाहःकर्णिकाभूतःकुवलयकमलस्यमूर्द्धनिद्वात्रिंशत्सहस्रयोजनविततोमूलेषोडशसहस्रंतावतांऽतर्भूम्यांप्रविष्टः ७
उत्तरोत्तरेणेलावृतंनीलःश्वेतःशृंगवानितित्रयोरम्यकहिरण्मयकुरूणांवर्षाणांमर्यादागिरयःप्रागायताउभयतःक्षारोदावधयोद्विसहस्रपृथवएकैकशःपूर्वस्मा
त्पूर्वस्मादुत्तरउत्तरोदशांशाधिकांशेनदैर्घ्यएवह्रसंति ८

मुद्रप्रवेशमंगीकृत्यतयोरपिसंकुचितत्वेननवसहस्रायामत्वंसंपादयंति संनिवेशश्चवायुनोक्तः धनुर्वत्संस्थितेज्ञेयेद्वेवर्षेदक्षिणोत्तरे। दीर्घाणितत्रचत्वारिचतुरस्रमिलावृतमिति ६ नाभ्यांमध्येद्वी
पस्यायामोलक्षयोजनप्रमाणंतावान्समुन्नाहउच्छ्रायोयस्य मूलेषोडशयोजनसहस्रंविततः तावताषोडशयोजनसहस्रमानेन चतुरशीतियोजनसहस्रमानेनचबहिर्दृश्यते एवंलक्षयोजनोन्नाहः ७
उत्तरोत्तरेणेलावृतमिलावृतस्योत्तरोत्तरतः क्रमेणनीलादयस्त्रयोमर्यादागिरयः प्रागायताःपूर्वतोदीर्घाः क्षारोदएवावधिर्येषाम् द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णाः दशांशादीषदधिकोयोंशस्तेनदै
र्घ्यएवह्रसंतिनतूच्चत्वेपृथुत्वेवा यथोक्तंविष्णुपुराणे " लक्षप्रमाणौद्वौमध्येदशहीनास्तथापर " इतिएतच्चस्थूलदृष्टचैवोक्तम् तयोरपियथावन्मध्यमत्वाभावेनलक्षप्रमाणत्वाभावात् ८

अयुतयोजनउत्सेधउच्छ्रायोयेषाम् अयंचोत्सेधोनीलादीनामपिद्रष्टव्यः नीलादिपृथुत्वंचैषामपिद्रष्टव्यम् यथासंख्यंमर्यादागिरयइतिशेषः ९ आनीलानिषधायतौउत्तरतोनीलपर्यंतंदक्षिण
तोनिषधपर्यंतंचदीर्घौपप्रथतुर्विस्तीर्णौभवतःतावेवकेतुमालभद्राश्वयोर्वर्षयोःसीमानंकुर्वाते नन्वेवंसतिपूर्वापररेखायामिलावृतवेष्टितोमेरुर्मध्येततःपूर्वापरतोगिरिद्वयंवर्षद्वयंचनातःकिंचिदस्ति
दक्षिणोत्तररेखायांतुतथैवेलावृतवेष्टितोमध्येमेरुरुभयतस्त्रीणित्रीणिवर्षाणिगिरयश्चषट्तत्कथंसर्वतोलक्षप्रमाणत्वंजंबूद्वीपस्य उच्यते मेरोःषोडशसहस्राणि सर्वतः स्थितत्वादिलावृतस्या
ष्टादश अन्येषांषण्णांचतुष्पंचाशत् गिरीणांषण्णांद्वादशेत्येवंदक्षिणोत्तररेखायांतावल्लक्षम् पूर्वापररेखायामपिसमेरोरिलावृतस्यचतुस्त्रिंशत् गिर्योश्चत्वारि शेषाणिद्विषष्टिसहस्राणिपूर्वापर
वर्षयोरासमुद्रंदैर्घ्येद्रष्टव्यान्यतोनविरोधः १० अयुतयोजनप्रमाणौविस्तारोन्नाहौयेषाम्विस्तीर्णमूर्ध्नेमेरोरवष्टंभत्वात्पूर्वपश्चिमौगिरीदक्षिणोत्तरविस्तारौदक्षिणोत्तरौचपूर्वापरविस्तारौ

एवंदक्षिणेनेलावृतंनिषधोहेमकूटोहिमालयइतिप्रागायतायथानीलादयोऽयुतयोजनोत्सेधाहरिवर्षकिंपुरुषभारतानांयथासंख्यम् ९ तथैवेलावृतमपरे
णपूर्वेणचमाल्यवद्गंधमादनावानीलनिषधायतौद्विसहस्रंपप्रथतुःकेतुमालभद्राश्वयोःसीमानंविदधाते १० मंदरोमेरुमंदरःसुपार्श्वःकुमुदइत्ययुतयोजनवि
स्तारोन्नाहामेरोश्चतुर्दिशमवष्टंभगिरयउपक्लृप्ताः ११ चतुर्ष्वेतेषुचूतजंबूकदंबन्यग्रोधाश्चत्वारःपादपप्रवराःपर्वतकेतवइवाधिसहस्रयोजनोन्नाहास्तावद्विट
पविततयःशतयोजनपरिणाहाः १२ ह्रदाश्चत्वारःपयोमध्विक्षुरसमृष्टजलायदुपस्पर्शिनउपदेवगणायोगैश्वर्याणिस्वाभाविकानिभरतर्षभधारयंति १३
देवोद्यानानिचभवंतिचत्वारिनंदनंचैत्ररथंवैभ्राजकंसर्वतोभद्रमिति १४ येष्वमरपरिवृढाःसहसुरललनाललामयूथपतयउपदेवगणैरुपगीयमानमहिमा
नःकिलविहरंति १५ मंदरोत्संगएकादशशतयोजनोत्तुंगदेवचूतशिरसोगिरिशिखरस्थूलानिफलान्यमृतकल्पानिपतंति १६ तेषांविशीर्यमाणानामतिम
धुरसुरभिसुगंधिबहुलारुणरसोदेनारुणोदानामनदीमंदरगिरिशिखरान्निपतंतीपूर्वेणेलावृतमुपप्लावयति १७ यदुपजोषणाद्भवान्याअनुचरीणांपुण्यजनव
धूनामवयवस्पर्शसुगंधवातोदशयोजनंसमंतादनुवासयाति १८ एवंजंबूफलानामत्युच्चनिपातविशीर्णानामनस्थिप्रायाणामिभकायनिभानांरसेनजंबूना
मनदीमेरुमंदरशिखरादयुतयोजनादवनितलेनिपतंतीदक्षिणेनात्मानंयावदिलावृतमुपस्यंदयति १९

द्रष्टव्यौ सर्वतोदशयोजनसहस्रविस्तारांगीकारेत्विलावृतलोपात्पूर्वेणेलावृतमुपप्लावयतीत्यादिविरोधःस्यात् ११ अधिसहस्रमेकादशशतानिउन्नाहोयेषाम् तावत्प्रमाणाविटपविततिर्येषाम्
शतयोजनंपरिणाहोविस्तारोयेषाम् १२ यदुपस्पर्शिनोयत्सेविनः १३ १४ ललामोभूषणम् सुरललनानांभूषणभूताःश्रेष्ठायाःस्त्रियस्तासांयूथस्यपतयःसहसंभूययेषुविहरंति १५ एकादश
शतयोजनमुत्तुंगोयोदेवचूतस्तस्यशिरसःसकाशात् फलप्रमाणमुक्तंवायुपुराणे "अरत्नीनांशतान्यष्टावेकषष्ट्यधिकानिच । फलप्रमाणमाख्यातमृषिभिस्तत्त्वदार्शीभिरि"ति १६ अतिमधुरश्चा
सौस्वतःसुरभिश्चसुगंधिश्च नचान्येषांगंधैराधिवासितः बहुलश्चारुणश्चरसःसएवउदमुदकंतेन १७ यदुपजोषणाद्यस्यरसस्यसेवनात् १८ अनास्थिप्रायाणामतिसूक्ष्मबीजानाम् यत्रनिपतति
ततश्चारभ्यात्मनोदक्षिणतःसर्वमिलावृतंव्याप्यवहतीत्यर्थः १९

तावत्सर्वतःरोधसोस्तटयोः २० २१ आयामोत्रव्यामःसचव्यामोबाह्वोःसकरयोस्ततयोस्तिर्यगंतरामित्युक्तलक्षणः पंचव्यामाःपरिणाहःस्थौल्यंयासामित्यर्थः केचित्तुपंचव्यामपरिणाहाइत्ये
वपठंति २२ २३ नीचीनाअधोमुखाः२४ २५ २६ चतुर्दिक्षुमेरुमूलाद्योजनसहस्रंत्यक्त्वाग्रेःपरितःपरिधयइवजठरदेवकूटादयस्तिष्ठंति अतोष्टादशयोजनसहस्रंप्रमाणमत्रोक्तं "वैष्णवादिपुरा
णेषुपरिमाणादियत्पुनः । अन्यथावर्णितंतत्तुकल्पभेदाद्यपेक्षया " द्विसहस्रंपृथूचतुंगौच २७ २८ यथादिशंप्राच्यादिदिक्षु यथारूपमिंद्रादिवर्णानतिक्रमेण तुरीयमानेनसार्धद्विसहस्र

तावदुभयोरपिरोधसोर्यामृत्तिकातद्रसेनानुविध्यमानावाय्वर्कसंयोगविपाकेनसदाऽमरलोकाभरणंजांबूनदंनामसुवर्णंभवति २० यदुहवावविबुधादयःस
हयुवतिभिर्मुकुटकटककटिसूत्राद्याभरणरूपेणखलुधारयंति २१ यस्तुमहाकदंबःसुपार्श्वनि रूढोयास्तस्यकोटरेभ्योविनिःसृताःपंचायामपरिणाहाःपंच
मधुधाराःसुपार्श्वशिखरात्पतंत्योऽपरेणात्मानमिलावृतमनुमोदयंति २२ याह्युपयुंजानानांमुखनिर्वासितोवायुःसमंताच्छतयोजनमनुवासयति २३ एवं
कुमुदनिरूढोयःशतवल्शोनामवटस्तस्यस्कंधेभ्योनीचीनाःपयोदधिमधुघृतगुडान्नाद्यंबरशय्यासनाभरणादयःसर्वएवकामदुघानदाःकुमुदाग्रात्पतंतस्तमु
त्तरेणेलावृतमुपयोजयंति २४ यानुपजुषाणानांनकदाचिदपिप्रजानांवलीपलितक्लमस्वेददौर्गंध्यजरामयमृत्युशीतोष्णवैवर्ण्योपसर्गादयस्तापविशेषाभ
वंतियावज्जीवंसुखंनिरतिशयमेव २५ कुरंगकुररकुसुंभवैकंकत्रिकूटशिशिरपतंगरुचकनिषधशिनीवासकपिलशंखवैदूर्यजारुधिहंसर्षभनागकालंजरनार
दादयोविंशतिगिरयोमेरोःकर्णिकायाइवकेसरभूतामूलदेशेपरितउपक्लृप्ताः २६ जठरदेवकूटौमेरुंपूर्वेणाष्टादशयोजनसहस्रमुदगायतौ द्विसहस्रंपृथुतुंगौभ
वतः एवमपरेणपवनपारियात्रौदक्षिणेनकैलासकरवीरौप्रागायतावेवमुत्तरतस्त्रिशृंगमकरावष्टभिरेतैःपरिस्तृतोऽग्निरिवपरितश्चकास्तिकांचनगिरिः २७
मेरोर्मूर्द्धनिभगवतआत्मयोनेर्मध्यतउपक्लृप्तांपुरीमयुतयोजनसाहस्रींसमचतुरस्रांशातकौंभींवदंति २८ तामनुपरितोलोकपालानामष्टानांयथादिशंयथा
रूपंतुरीयमानेनपुरोष्टावुपक्लृप्ताः ॥ २९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेभुवनकोशवर्णनंनामषोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ छ ॥ श्रीशुकउवाच ॥
तत्रभगवतःसाक्षाद्यज्ञलिंगस्यविष्णोर्विक्रमतोवामपादांगुष्ठनखनिर्भिन्नोर्ध्वांडकटाहविवरेणांतःप्रविष्टायाबाह्यजलधारातच्चरणपंकजावनेजनारुणकिंजल्को
परंजिताखिलजगदघमलापहोपस्पर्शनाऽमलासाक्षाद्भगवत्पदीत्यनुपलक्षितवचोऽभिधीयमानातिमहताकालेनयुगसहस्रोपलक्षणेनदिवोमूर्द्धन्यवततार
यत्तद्विष्णुपदमाहुः १

प्रमाणेन नामानिपुराणांतराज्ज्ञातव्या
नि यथोक्तं "मेरौनवपुराणिस्युर्मनोवत्यमरावती । तेजोवतीसंयमनीतथाकृष्णांगनापरा । श्रद्धावतीगंधवतीतथाचान्यामहोदया । यशोवतीचब्रह्मेंद्रवह्न्यादीनांयथाक्रममि"ति॥ २९ ॥
इतिपंचमेटीकायांषोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ ततःसप्तदशेगंगागमनंतच्चतुर्दिशं । इलावृतेचरुद्रेणसंकर्षणनिषेवणं ॥ १ ॥ यज्ञलिंगस्यबलेर्यज्ञेलिंगंत्रिविक्रममूर्तिर्यस्य विक्रमतोदक्षिणेनपदाभु
वंक्रांत्वावामपदमुत्क्षिपतोवामपादांगुष्ठनखेननिर्भिन्नमूर्ध्वमुपरिभागोयस्यांडकटाहस्यतस्याविवरेणांतःप्रविष्टायाबाह्यजलधारासादिवोमूर्धन्यवततारेत्यन्वयः तस्ययच्चरणपंकजंतस्यावनेज

नेनक्षालनेनारुणंतद्गतंकुंकुमंतदेवकिंजल्कास्तैरुपरंजिताअतएवाखिलस्यजगतोघमलापहमुपस्पर्शनंयस्यास्तथाप्यमलातन्मलसंगशून्यासाक्षाद्भगवत्पदीतियदनुपलक्षितंजान्हवीभागीरथी
त्याद्युपलक्षणांतररहितंवचोनामतेनाभिधीयमानातस्मिन्समयेभगवत्पदीनामपश्चान्नामांतराणिजातानीत्यर्थः कोसौदिवोमूर्द्धांतमाह यादिति १ किंतद्विष्णुपदंतदाह यत्रेति वीरव्र
तोदृढसंकल्पःअस्मत्कुलदेवतायाहरेश्चरणारविंदोदकमितिहेतोःपरमादरेणबिभर्तीत्यन्वयः कथंभूतःसन् प्रतिक्षणंवर्धमानेनभगवद्भक्तियोगेनदृढमत्यंतंक्लिद्यमानमंतर्हृदयंयस्य अतएवौत्कं
ठ्येनविवशमामीलितंयल्लोचनयुगलंतदेवकुड्मलेताभ्यांविगलितममलंबाष्पंतस्यकलयासहाभिव्यज्यमानंरोमपुलकानांकुलंयस्य २ ततःसप्तऋषयस्तस्यागंगायाःप्रभावाभिज्ञाःसंतोयांजटा
जूटैरुद्वहंतीत्यन्वयः एतावत्येवनातोधिकास्तीत्यभिप्रायवंतः तत्रहेतुः भगवतिसंततंभक्तियोगलाभेनैवोपेक्षिताअन्येपुरुषार्थाआत्मज्ञानंचयैः कामिवकइवधारयंति प्रत्यक्षंमुक्तिमिवतामागतां

यत्रहवाववीरव्रतऔत्तानपादिःपरमभागवतोस्मत्कुलदेवताचरणारविंदोदकमितियामनुसवनमुत्कृष्यमाणभगवद्भक्तियोगेनदृढंक्लिद्यमानांतर्हृदयऔत्कं
ठ्यविवशामीलितलोचनयुगलकुड्मलविगलितामलबाष्पकलयाभिव्यज्यमानरोमपुलककुलकोऽधुनाऽपिपरमादरेणशिरसाबिभर्ति २ ततःसप्तऋषयस्त
त्प्रभावाभिज्ञायांननुतपसआत्यंतिकीसिद्धिरेतावतीभगवतिसर्वात्मनिवासुदेवेऽनुपरतभक्तियोगलाभेनैवोपेक्षितान्यार्थात्मगतयोमुक्तिमिवागतांमुमुक्षव
इवसबहुमानमद्यापिजटाजूटैरुद्वहंति ३ ततोऽनेकसहस्रकोटिविमानानीकसंकुलदेवयानेनावतरंतींदुमंडलमावार्यब्रह्मसदनेनिपतति ४ तत्रचतुर्द्धाभि
द्यमानाचतुर्भिर्नामभिश्चतुर्दिशमभिस्पंदंतीनदनदीपतिमेवाभिनिविशतिसीतालकनंदाचक्षुर्भद्रेति ५ सीतातुब्रह्मसदनात्केसराचलादिगिरिशिखरेभ्यो
ऽधोऽधःप्रस्रवंतीगंधमादनमूर्द्धसुपतित्वांतरेणभद्राश्ववर्षंप्राच्यांदिशिक्षारसमुद्रमभिप्रविशति ६ एवंमाल्यवच्छिखरान्निष्पतंतीततोऽनुपरतवेगाकेतुमा
लमभिचक्षुःप्रतीच्यांदिशिसरित्पतिंप्रविशति ७ भद्राचोत्तरतोमेरुशिरसोनिपतितागिरिशिखराद्गिरिशिखरमतिहायशृंगवतःशृंगादवस्यंदमानाउत्तरां
स्तुकुरूनभितउदीच्यांदिशिजलधिमभिप्रविशति ८ तथैवालकनंदादक्षिणेनब्रह्मसदनाद्बहूनिगिरिकूटान्यतिक्रम्यहेमकूटाद्धैमकूटान्यतिरभसतररंहसा
लुठयंतीभारतमभिवर्षंदक्षिणस्यांदिशिजलधिमभिप्रविशतियस्यांस्नानार्थंचागच्छतःपुंसःपदेपदेश्वमेधराजसूयादीनांफलंनदुर्लभमिति ९ अन्येचनदान
द्यश्चवर्षेवर्षेसंतिबहुशोमेर्वादिगिरिदुहितरःशतशः १०

मुमुक्षवोजनाइवते ३ ततोनेकसहस्रकोटीनांविमानानामनीकैःसंकुलेनदेवयानेनाकाशमार्गेणावतरंती सप्तऋषिभ्योर्वागेवप्रायशःकर्मिणांगतिरीतिततोर्वागेवसंकुलत्वमुक्तम् आवार्यआप्लाव्य
मेरुमूर्द्धस्थेब्रह्मसदनेनिपतति ४ अभिस्पंदंतीअभितोगच्छंती ५ केसराचलानांमेरुसमानोच्छ्रायत्वात्प्रथमंतेषामादिशिखरेषुमुख्यशृंगेषुपतितिततस्तेभ्योऽधोधःप्रस्रवंतीसती ६ माल्य
वच्छिखरात्केतुमालाभिमुखंनिष्पतंतीचक्षुःसंज्ञा ७ गिरिशिखरादिति कुमुदशिखरादुच्चलितानीलशिखरंततउच्चलिताश्वेताशिखरंतदप्यतिहायशृंगवतःशृंगादधःस्रवंती ८ अतिरभसतररं
हसाअस्खलिततीव्रतरवेगेन ९ बहुशोबहुविधाः मेर्वादिगिरीणांदुहितरस्तत्प्रसूताः १०

दिव्यभौमबिलभेदात्त्रिविधःस्वर्गः तत्रभौमस्वर्गस्यपदानिस्थानानिव्यपदिशंति ११ अयुतंपुरुषमानेनआयुर्वर्षाणियेषाम् वज्रवद्दृढंसंहननंशरीरंतस्मिन्बलवयोमोदास्तैःप्रमुदितानियानिम
हासौरतानिमिथुनानितेषांव्यवायापवर्गेसंभोगावसानेएकवर्षशेषेआयुषिधृतएकोगर्भोयैस्तादृशानिकलत्राणियेषाम् त्रेतायुगसमः विषयसुखोत्कर्षात् कृतयुगेहिसर्वैर्ध्याननिष्ठाः द्वापरादौ
तुदुःखबहुलाः १२ यत्रहयेषुहिवर्षेषुदेवपतयःस्वैःस्वैःसेवकगणेषुमुख्यैःकृतमहोपचाराःसंतःस्वैरंविहरंतीत्यन्वयःकेषुस्थानेषु सर्वेषुऋतुषुकुसुमस्तबकादीनांश्रियासमृद्ध्यात्यंतंनम्यमाना
बिटपास्तदाश्रितालताश्चयेषुतैर्विटपिभिरुपशुंभमानानिशोभमानानिरुचिराणिकाननानियेषुतेष्वाश्रमायतनेषुवर्षगिरिद्रोणीषुच तथाअमलेषुजलाशयेषुविकचानिविकासीनिविविधानि
नवानिचयानिवनरुहाणिनीरजानि तेषामामोदेनमुदितैराजहंसादिभिर्मधुकरनिकराणांचाकृतिभिर्जातिविशेषैरुपकूजितेषुकामेनकलिलैःक्षुभितैर्विलासादिभिराकृष्टंमनोदृष्टिश्चयेषांते १३

तत्रापिभारतमेववर्षंकर्मक्षेत्रमन्यान्यष्टवर्षाणिस्वर्गिणांपुण्यशेषोपभोगस्थानानिभौमानिस्वर्गपदानिव्यपदिशंति ११ एषुपुरुषाणामयुतपुरुषायुर्वर्षाणांदेव
कल्पानांनागायुतप्राणानांवज्रसंहननबलवयोमोदप्रमुदितमहासौरतमिथुनव्यवायापवर्गवर्षधृतैकगर्भकलत्राणांतत्रतुत्रेतायुगसमःकालोवर्तते १२ यत्रह
देवपतयःस्वैःस्वैर्गणनायकैर्विहितमहार्हणाःसर्वर्तुकुसुमस्तबकफलकिसलयश्रियानम्यमानविटपलताविटपिभिरुपशुंभमानरुचिरकाननाश्रमायतनव
र्षगिरिद्रोणीषुतथाचामलजलाशयेषुविकचविविधनववनरुहामोदमुदितराजहंसजलकुक्कुटकारंडवसारसचक्रवाकादिभिर्मधुकरनिकराकृतिभिरुपकूजिते
षुजलक्रीडादिभिर्विचित्रविनोदैःसुललितसुरसुंदरीणांकामकलिलविलासहासलीलावलोकाकृष्टमनोदृष्टयःस्वैरंविहरंति १३ नवस्वपिवर्षेषुभगवान्नाराय
णोमहापुरुषःपुरुषाणांतदनुग्रहायात्मतत्त्वव्यूहेनात्मनाद्यापिसन्निधीयते १४ इलावृतेतुभगवान्भवएकएवपुमान्नह्यन्यस्तत्रापरोनिर्विशतिभवान्याः
शापनिमित्तज्ञोयत्प्रवेक्ष्यतःस्त्रीभावस्तत्पश्चाद्वक्ष्यामि १५ भवानीनाथैःस्त्रीगणार्बुदसहस्रैरवरुध्यमानोभगवतश्चतुर्मूर्तेर्महापुरुषस्यतुरीयांतामसींमूर्तिंप्र
कृतिमात्मनःसंकर्षणसंज्ञामात्मसमाधिरूपेणसन्निधाप्यैतदभिगृणन्भवउपधावति १६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॐनमोभगवतेमहापुरुषायसर्वगुणसंख्या
नायानंतायाव्यक्तायनमइति १७ भजेभजन्यारणपादपंकजंभगस्यकृत्स्नस्यपरंपरायणं ॥ भक्तेष्वलंभावितभूतभावनंभवापहंत्वाभवभावमीश्वरम् १८

नवस्वपिवर्षेषुयेपुरुषास्तेषांतदनुग्रहायसचासौवक्ष्यमाणोनुग्रहस्तदर्थमात्मतत्त्वव्यूहेनस्वमूर्तिसमूहेनसन्निधीयतेसंनिहितोभवति १४ अपरोर्वाचीनः पश्चान्नवमस्कंधे १५ भवानीनाथःस्वा
मिनीयेषांतैःस्त्रीगणानामर्बुदसहस्रैरवरुध्यमानःसर्वतः सेव्यमानः आत्मनःप्रकृतिंकारणम् आत्मनिसमाधिर्ध्यानंयस्यतेनरूपेण एतद्वक्ष्यमाणंमंत्रादिकमभिगृणन्जपन् १६ सर्वेषां
गुणानांसंख्यानंप्रकाशोयस्मात् स्वयंत्वव्यक्तायाप्रमेयाय १७ हेभजन्यभजनीयत्वात्त्वांपरमेश्वरंभजइत्यन्वयः अरणंशरणंपादपंकजंयस्य कृत्स्नस्यभगस्यैश्वर्यादिषाड्गुण्यस्यपरमयनमा
श्रयं भक्तेष्वलमत्यर्थंभावितंप्रकटितंभूतभावनंस्वरूपंयेन भवापहंसंसारहरम् भक्तेष्वित्यनुषंगः भवंभावयतीतितथातम् अर्थादभक्तेष्वितिद्रष्टव्यम् १८

ईश्वरत्वमुपपादयंस्तामसत्वेनप्रसक्तमनादरंवारयति नयस्येतियस्यनिरीक्षमाणस्यापिदृष्टिर्मायागुणैर्विषयैश्चित्तवृत्तिभिःकरणैश्चाण्वपीषदपिनाज्यतेनलिप्यते किमर्थंनिरीक्षमाणस्य ईशेईश
नार्यनियमनाय ईशनमीट् संपदादित्वाद्भावेक्विप् अत्रवैधर्म्येदृष्टांतः यथाअजितक्रोधवेगानांनोस्माकंदृष्टिरज्यतेनतथेति अतआत्मनइंद्रियाणिजिगीषुर्जेतुमिच्छुर्मुमुक्षुस्तंकोनमन्येतनाद्रियेव
१९ ननुसुरामद्याभ्यांमत्तस्यकुतोदृष्टिर्नाज्यतेतत्राह असतीदृष्टिर्यस्यतस्यस्वमाययाक्षीबइवमत्तइवयोभयंकरःप्रतिभातिमध्वासवाभ्यांताम्रलोचनइवच नागवधूविमोहनेनतथाप्रतिभानंयुक्त
मित्याह नेति पादार्चनेयस्यपादयोःस्पर्शनेनधर्षितंमोहितमिंद्रियंमनोयासांताःह्रियालज्जयाभुजाद्यर्हणेनईशिरेनशेकुःकस्तंनमन्येतेतिपूर्वेणैवान्वयः २० अस्यविश्वस्यस्थितिजन्मसंयमहे
तुंयमाहुःअतएवत्रिभिःस्थित्यादिभिर्विहीनमनंतंचयमाहुः ऋषयोमंत्राः छंदोनुरोधेनदीर्घपाठेऋकारोदेवमातालक्ष्मीःसाचऋषयश्चेत्यर्थः अनंतत्वंदर्शयति मूर्द्धसहस्रमेवधामानिस्थाना
नितेषुक्वचिदेकदेशस्थितंभूमंडलंयोनवेद सिद्धार्थंसर्षपमिव तस्मैनमइतिचतुर्थेनान्वयः २१ तत्रजन्महेतुत्वंमहदादिद्वारेणप्रपंचयति यस्यगुणानिमित्तोमहान्नामविग्रहआसीत् विज्ञानंस

नयस्यमायागुणचित्तवृत्तिभिर्निरीक्षतोह्यण्वपिदृष्टिरज्यते ॥ ईशेयथानोऽजितमन्युरंहसांकस्तंनमन्येतजिगीषुरात्मनः १९ असद्दृशोयःप्रतिभातिमायया
क्षीबेवमध्वासवताम्रलोचनः ॥ ननागवध्वोर्हणईशिरेह्रियायत्पादयोःस्पर्शनधर्षितेंद्रियाः २० यमाहुरस्यस्थितिजन्मसंयमंत्रिभिर्विहीनंयमनंतमृषयः ॥
नवेदसिद्धार्थमिवक्वचित्स्थितंभूमंडलंमूर्द्धसहस्रधामसु २१ यस्याद्यआसीद्गुणविग्रहोमहान्विज्ञानधिष्ण्योभगवानजःकिल ॥ यत्संभवोहंत्रिवृतास्वतेजसा
वैकारिकंतामसमैंद्रियंसृजे २२ एतेवयंयस्यवशेमहात्मनःस्थिताःशकुंताइवसूत्रयंत्रिताः ॥ महानहंवैकृततामसेंद्रियाःसृजाम सर्वेयदनुग्रहादिदम् २३ य
न्निर्मितांकर्ह्यपिकर्मपर्वणींमायांजनोयंगुणसर्गमोहितः ॥ नवेदनिस्तारणयोगमंजसातस्मैनमस्तेविलयोदयात्मने २४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंच
मस्कंधेसप्तदशोध्यायः ॥ १७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तथाचभद्रश्रवानामधर्मसुतस्तत्कुलपतयःपुरुषाभद्राश्ववर्षेसाक्षाद्भगवतोवासुदेवस्यप्रियांतनूंधर्म
मयींहयशीर्षाभिधानांपरमेणसमाधिनासन्निधाप्येदमभिगृणंतउपधावंति १

त्वंधिष्ण्यमाश्रयोयस्यसः तस्यचित्तरूपत्वेनसत्त्वप्रधानत्वात् सएवकिलाधिदैवोवासुदेवाभेदविवक्षया भगवानजोब्रह्मा यत्संभवोयस्माद्ब्रह्मणः संभूतोहंरुद्रः त्रिवृतात्रिगुणेनस्वतेजसास्व
विभूतिरूपेणाहंकारेणवैकारिकंदेवतावर्गंतामसंभूतवर्गमैंद्रियमिंद्रियवर्गंचसृजेसृजामि २२ किंच एतेवयंमहदादयः सर्वेयस्यानुग्रहादिदंब्रह्मांडंसृजामः कथंभूताः यस्यमहात्मनोवशेस्थिताः
संतःयतः सूत्रेणक्रियाशक्त्यायांत्रिताः प्रोताः शकुंताः पक्षिणइवलौकिकेनसूत्रेणवयामित्युक्तंतानेवाह महानहंकारश्च वैकृतादयः पूर्वोक्तावर्गाश्च २३ स्थितिलयहेतुत्वंदर्शयन्प्रणमति येनानि
र्मितामेतांमायामेवायंजनोंजसावेदनतुतन्निस्तारणयोगमुपायंकर्हिचिदपिवेदेतिस्थितिहेतुत्वंदर्शितम् कीदृशींकर्माण्येवपर्वाणिग्रंथयस्तानिनयतिप्रापयतीतितथाताम् प्रलयहेतुत्वमाह वि
लीयतेस्मिन्निति विलयः उदेत्यस्मादित्युदयः विलयश्चोदयश्चात्मास्वरूपंयस्यतस्मैनमः २४ ॥ इतिपंचमेटीकायांसप्तदशोध्यायः ॥ १७ ॥ अष्टादशेततोमेरोःपूर्वादिक्रमतस्त्रिषु । त्रिषुचो
त्तरवर्षेषुसेव्यसेवकवर्णनम् ॥ १ ॥ भद्रश्रवावर्षपतिः तस्यकुलपतयः सेवकमुख्याश्च १

भद्रश्रवसऊचुरिति प्राणभृतउपदधातीतिवद्गणलक्षणयातद्योगाद्गणिषुलिंगसमवायन्यायेनबहुवचनम् २ अयंजनोमिषन्नपिपश्यन्नपिघ्नंतंहिंसंतंनपश्यतिनालोचयतीतिभगवद्विचेष्टितमेवतच्चविचित्रम् अदर्शनेलिंगम् पुत्रंबालंपितरंवृद्धंमृतंनिर्हृत्यदग्ध्वास्वयंतदुभयधनैर्जिजीविषतिजीवितुमिच्छति पाठांतरेतुछंदःसामंजस्यम् किंधर्माद्यर्थम् न यर्हियतोऽसत्तुच्छंविषयसुखंसेवितुंविकर्मपापमेवध्यायन् ३ नन्वविद्वान्नपश्यतिकिमत्रचित्रंतत्राह नश्वरंवदंतिस्मशाश्वतः पश्यंतिचसमाधौ हेअजतथापिमाययामुह्यंति एतच्चतवकृत्यंचेष्टितंसुविस्मितमतिचित्रमतःशास्त्रादिश्रमंविहायतंत्वामजंनतोस्मि ४ इदमपरंचित्रवत्प्रतीयमानमपित्वयिनचित्रमित्याह विश्वोद्भवादिकर्माकर्तुरप्यपगताआवृदावरणंयस्मात्तादृशस्यापितेंगीकृतंवेदेन त्वयितन्नचित्रम् यतोमाययासर्वात्मनिकार्यस्यकारणेस्रष्टरिकर्मयुक्तम् वस्तुतःसर्वव्यतिरिक्तेनिरुपाधावनावृतत्वमकर्तृत्वंचयुक्तम् ५ परमेश्वरत्वेनस्तुत्वाप्रस्तुतावतारचरितमाह वेदानिति तमसादैत्यरूपेणतिरस्कृ

भद्रश्रवसऊचुः ॥ ॐनमोभगवतेधर्मायात्मविशोधनायनमइति २ अहोविचित्रंभगवद्विचेष्टितंघ्नंतंजनोयंहिमिषन्नपश्यति ॥ ध्यायन्नसद्यर्हिविकर्मसेवितुंनिर्हृत्यपुत्रंपितरंजिजीविषति ३ वदंतिविश्वंकवयःस्मनश्वरंपश्यंतिचाध्यात्मविदोविपश्चितः ॥ तथापिमुह्यंतितवाजमाययासुविस्मितंकृत्यमजंनतोस्मितम् ४ विश्वोद्भवस्थाननिरोधकर्मतेह्यकर्तुरंगीकृतमप्यपावृतः ॥ युक्तंनचित्रंत्वयिकार्यकारणेसर्वात्मनिव्यतिरिक्तेचवस्तुतः ५ वेदान्युगांतेतमसातिरस्कृतान्रसातलाद्योनृतुरंगविग्रहः ॥ प्रत्याददेवैकवयेभियाचतेतस्मैनमस्तेवितथेहिताय इति ६ हरिवर्षेचापिभगवान्नरहरिरूपेणास्तेतद्रूपग्रहणनिमित्तमुत्तरत्राभिधास्येतद्दयितंरूपंमहापुरुषगुणभाजनोमहाभागवतोदैत्यदानवकुलतीर्थीकरणशीलाचरितःप्रह्लादोऽव्यवधानानन्यभक्तियोगेनसहतद्वर्षपुरुषैरुपास्तेइदंचोदाहरति ७ ॐनमोभगवतेनरसिंहायनमस्तेजस्तेजसेआविरादिर्भववज्रनखवज्रदंष्ट्रकर्माशयान्रंधयरंधयतमोग्रसग्रसॐस्वाहाअभयमभयमात्मनिभूयिष्ठाॐक्ष्रौं ८ स्वस्त्यस्तुविश्वस्यखलःप्रसीदतांध्यायंतुभूतानिशिवंमिथोधिया ॥ मनश्चभद्रंभजतादधोक्षजआवेश्यतांनोमतिरप्यहैतुकी ९ माऽगारदारात्मजवित्तबंधुषुसंगोयदिस्याद्भगवत्प्रियेषुनः ॥ यःप्राणवृत्त्यापरितुष्टआत्मवान्सिद्ध्यत्यदूरान्नतथेंद्रियप्रियः १०

तानपनीतान् नाचतुरंगश्चनृतुरंगौतद्रूपोविग्रहोयस्य कवयेब्रह्मणे तदर्थमवितथेहितायसत्यसंकल्पाय ६ उत्तरत्रप्रह्लादचरित्रे महापुरुषस्यगुणानांभाजनआश्रयः दैत्यदानवकुलस्यतीर्थीकरणंशीलमाचरितंचयस्यफलसंकल्पेनव्यवधानशून्यश्चासावनन्यश्चाव्यभिचारीयोभक्तियोगस्तेनोपास्तेसेवते ७ तेजसामपितेजसे आविराविःअतिप्रकटोभव वीप्सावा कर्माशयान्कर्मवासनाः कर्माश्रयानितिपाठेरागादीन्रंधयनिर्दह भूयिष्ठाःभूयाः ८ विश्वस्यस्वास्तिप्रार्थनेखलस्यापिभवेत्तच्चसाधुपीडांविनानस्यात् अन्योन्यममंगलं ध्यायतांचभूतानामन्योन्यघातंविनानभवेदित्याशंक्याह खलःप्रसीदतांप्रसीदतुक्रौर्यंत्यजतु भूतानिचमिथःशिवमेवध्यायंतु तेषांमनश्चभद्रमुपशमादिकंभजतु नोस्माकमपिमतिरपिशब्दाद्भूतानांचमतिरहैतुकीनिष्कामासती ९ नःसंगःक्वापिमास्यात् यदिकथंचित्स्यात्तर्ह्यगारादिषुमास्यात्किंतुभगवत्प्रियेष्वेव अगारादिसंगेदोषमाह यइति इंद्रियप्रियोगृहाद्यासक्तः १०

भगवत्प्रियसंगेगुणमाह येषांभगवत्प्रियाणांसंगाल्लब्धंमुकुंदविक्रमंश्रुतिभिःश्रवणादिभिःसंस्पृशतांसेवमानानांपुंसामंतर्गतोऽजोमानसंमलंहरति कथंभूतंविक्रमम् निजमसाधारणंवीर्यंवैभवंप्रभावातिशयोयस्य तीर्थंतुगंगादिमुहुःसंस्पृशतामंगजंमलंकेवलंहरतिनतुवासनाःतान्कोवैनसेवेतेत्यन्वयः ११ मानसमलापगमफलमाह यस्येति अकिंचनानिष्कामा मनःशुद्धौहरेर्भक्तिर्भवतिततश्चतत्प्रसादेसतिसर्वेदेवाः सर्वैर्गुणैर्धर्मज्ञानादिभिः सहतत्रसम्यगासतेनित्यंवसंति गृहाद्यासक्तस्यतुहरिभक्त्यसंभवात्कुतोमहतांगुणाज्ञानवैराग्यादयोभवंति असतिविषयसुखेमनोरथेनबहिर्धावतः १२ ननुहरिविमुखस्यगृहाद्यासक्तस्यापिलोकेमहत्त्वंदृश्यते सत्यंदृश्यतेतत्तूपहासास्पदमितिसहेतुकमाह हरिर्हीति यथाझषाणांमीनानामीप्सितंतोयमेवात्मा तेनविनाजीवनाभावात् महानतिप्रसिद्धोपिगृहेयादिसज्जतेतदादंपतीनांमिथुनानांशूद्रादिष्वपिप्रसिद्धंवयसैवकेवलंयन्महत्त्वंतदेतस्यभवतिनतुज्ञानादिना ∴ मिथुनेषुपूज्यमानेषुस्त्रीभ्यःपुंसांमहत्त्वंबालमिथुनेभ्यश्चवृद्ध

यत्संगलब्धंनिजवीर्यवैभवंतीर्थंमुहुःसंस्पृशतांहिमानसम् ॥ हरत्यजोंतःश्रुतिभिर्गतोंगजंकोवैनसेवेतमुकुंदविक्रमम् ११ यस्यास्तिभक्तिर्भगवत्यकिंचनासर्वैर्गुणैस्तत्रसमासतेसुराः ॥ हरावभक्तस्यकुतोमहद्गुणामनोरथेनासतिधावतोबहिः १२ हरिर्हिसाक्षाद्भगवान्शरीरिणामात्माझषाणामिवतोयमीप्सितं ॥ हित्वामहांस्तंयदिसज्जतेगृहेतदामहत्त्वंवयसादंपतीनाम् १३ तस्माद्रजोरागविषादमन्युमानस्पृहाभयदैन्याधिमूलं ॥ हित्वागृहंसंसृतिचक्रवालंनृसिंहपादंभजताकुतोभयमिति १४ केतुमालेपिभगवान्कामदेवस्वरूपेणलक्ष्म्याःप्रियचिकीर्षयाप्रजापतेर्दुहितॄणांपुत्राणांतद्वर्षपतीनांपुरुषायुषाहोरात्रपरिसंख्यानानांयासांगर्भामहापुरुषमहास्त्रतेजसोद्वेजितमनसांविध्वस्ताव्यसवःसंवत्सरांतेविनिपतंति १५ अतीवसुललितगतिविलासविलसितरुचिरहासलेशावलोकलीलयाकिंचिदुत्तंभितसुंदरभ्रूमंडलसुभगवदनारविंदश्रियारमांरमयन्निंद्रियाणिरमयते १६ तद्भगवतोमायामयंरूपंपरमसमाधियोगेनरमादेवीसंवत्सरस्यरात्रिषुप्रजापतेर्दुहितृभिरुपेताऽहस्सुचतद्भर्तृभिरुपास्तेइदंचोदाहरति १७ ॐह्रांह्रींह्रूंॐनमोभगवतेहृषीकेशायसर्वगुणविशेषैर्विलक्षितात्मनेआकूतीनांचित्तीनांचेतसांविशेषाणांचाधिपतयेषोडशकलायच्छंदोमयायान्नमयायामृतमयायसर्वमयायसहसेओजसेबलायकांतायकामायनमस्तेउभयत्रभूयात् १८

मिथुनानांमहत्त्वंयथेत्यर्थः १३ यस्मादेवंतस्माद्गृहंहित्वाऽकुतोभयंनृसिंहपादंभजतेत्यसुरानुपदिशति कीदृशंगृहंरजस्तृष्णा रागोभिनिवेशः रजआदीनांमूलंकारणमतएवसंसृतीनांजन्ममरणादीनांचक्रवालंमंडलमाविच्छेदोयस्मात् १४ केतुमालेपिकामदेवस्वरूपेणास्तइतिशेषः किमर्थमास्तेतआह लक्ष्म्याइति प्रजापतिःसंवत्सरः संवत्सरोवैप्रजापतिरितिश्रुतेःतस्यदुहितरोरात्र्यभिमानिन्योदेवताःपुत्रादिवसाभिमानिनोदेवास्तेषांचप्रियचिकीर्षया पुरुषायुषावर्षशतेनयान्यहोरात्राणितैःपरिसंख्यानंगणनायेषां षट्त्रिंशत्सहस्राणामित्यर्थः यासांदुहितॄणांमहापुरुषस्यमहास्त्रंचक्रंतस्यतेजसा १५ रमांरमयन्स्वीयानींद्रियाणिरमयते केनसाधनेनरमयंस्तदाह अतीवसुललितयागत्यायोविलासस्तेनविलसितोरुचिरोहासलेशोमंदस्मितंतत्सहितोवलोकएवलीलातयाकिंचिदुत्तंभितमुत्तुंगितंसुंदरंयद्भ्रूमंडलंतेनसुभगंयद्वदनारविंदंतस्याश्रिया १६ तद्भर्तृभिर्दिवसाधिष्ठातृभिरुपेता १७ सर्वैर्गुणविशेषैःश्रेष्ठवस्तुभिर्विलक्षितोलक्षीकृतआत्मायस्य

आकूतीनांक्रियाणाम् चित्तीनांज्ञानानाम् चेतसांसंकल्पाध्यवसायादीनाम् विशेषाणांतत्तद्विषयाणां षोडशकलाअंशाएकादशेंद्रियपंचविषयलक्षणायस्य छंदोमयायवेदोक्तकर्मप्राप्याय अन्नमयायान्नोपष्टभ्यत्वात् अमृतमयायपरमानंदाविष्कारत्वात् सर्वमयायसर्वविषयत्वात् सहसेओजसेबलायतद्धेतुत्वात् १८ त्वत्कामेनैवत्वत्सेवकत्वादहंकृतार्थास्मि अन्यकामनयातुत्वामर्चंत्योनपरिपूर्णमनोरथाःस्युरित्याह स्त्रियइति स्वतएवहृषीकाणामीश्वरंपतिंसंतंत्वामाराध्ययाःस्त्रियोन्यंपतिंप्रार्थयंते पतिकामानांहिकामाराधनंव्रतेषुप्रसिद्धं तासामपत्यादीनितेपतयोनपातुंशक्ताः १९ अतस्तेपतयएवनभवंतीत्याह सवाइति सचैवंभूतःपतिर्भवानेकएवनान्योयोभवानात्मलाभात्परमन्यदधिकंनमन्यते इतरथान्याधीनसुखस्यनस्वतंत्रता स्वतंत्रनानात्वेचमंडलेश्वराणामिवमिथोभयंस्यादित्यर्थः २० किंच निष्कामभजनेऽप्रार्थिताएवसर्वेकामाभवंतिसकामभजनेतुकामितमात्रमानित्यंचेत्याह यास्त्रीतस्योक्तलक्षणस्यतवपादसरोरुहस्यार्हणंपूजामेवकामयेन्नफलांतरंसाखिलेषुकामेषुलंपटा सर्वान्कामान्प्राप्नोतीत्यर्थः ईप्सितमीप्सितःफलांतरमाप्तुमपेक्षितःसन्नर्चितश्चेत्तर्हितदेवैकंरासिददासि किंच यद्यतःफलभोगानंतरंभग्ना

स्त्रियोव्रतैस्त्वाहृषिकेश्वरंस्वतोह्याराध्यलोकेपतिमाशासतेन्यं ॥ तासांनतेवैपरिपांत्यपत्यंप्रियंधनायूंषियतोऽस्वतंत्राः १९ सवैपतिःस्यादकुतोभयःस्वयं
समंततःपातिभयातुरंजनम् ॥ सएकएवेतरथामिथोभयंनैवात्मलाभादधिमन्यतेपरम् २० यातस्यतेपादसरोरुहार्हणंनिकामयेत्साखिलकामलंपटा ॥
तदेवरासीप्सितमीप्सितोर्चितोयद्भग्नयाच्ञाभगवन्प्रतप्यते २१ मत्प्राप्तयेऽजेशसुरासुरादयस्तप्यंतउग्रंतपऐंद्रियेधियः॥ ऋतेभवत्पादपरायणान्नमांविंदं
त्यहंत्वद्धृदयायतोजित २२ सत्वंममाप्यच्युतशीर्ष्णिवंदितंकरांबुजंयत्त्वदधायिसात्वतां ॥ बिभर्षिमांलक्ष्मवरेण्यमाययाकईश्वरस्येहितमूहितुंविभुरिति
२३ रम्यकेचभगवतःप्रियतमंमात्स्यमवताररूपंतद्वर्षपुरुषस्यमनोःप्राक्प्रदर्शितंसइदानीमपिमहताभक्तियोगेनाराधयतइदंचोदाहरति २४ ॐनमोभग
वतेमुख्यतमायनमःसत्त्वायप्राणायौजसेसहसेबलायमहामत्स्यायनमइति २५ अंतर्बहिश्चाखिललोकपालकैरदृष्टरूपोविचरस्युरुस्वनः ॥ सईश्वरस्त्वं
यइदंवशेऽनयन्नाम्नायथादारुमयींनरःस्त्रियम् २६

याच्ञायाचितोर्थोयस्याःसाप्रतप्यतेदुःखंप्राप्नोतितदेवरासिनतुनित्यम् २१ ननुममार्हणेकुतःसर्वकामप्राप्तिस्त्वमेवकामार्थिभिःसेव्यसेऽतआह मत्प्राप्तयेब्रह्मादयस्तपस्तप्यंतेकुर्वंति कथंभूताः ऐंद्रियेसुखेधीर्येषां अलुक्समासः तथापिभवत्पादपरायणादृतेमांनाविंदंति मत्कटाक्षविलसिताविभूतीर्नलभंतइत्यर्थः यतस्त्वय्येवहृदयंयस्याःसाहंत्वत्परतंत्रत्वात्त्वदनुवर्तिनमेवविलोकयामिनान्यमित्यर्थः २२ इदानींकृपांप्रार्थयते सत्वमिति यद्भजनंविनानकश्चित्पुरुषार्थःसत्वं त्वदितित्वयायत्करांबुजंसात्वतांभक्तानांशीर्ष्ण्यधायिकृपयान्यस्तंतन्ममापिशीर्ष्णिनिधेहीतिशेषः कथंभूतंवंदितंसर्वकामवर्षित्वेनसद्भिःस्तुतं नचमयितवानादरः यतोहेवरेण्यमांवक्षसिलक्ष्मबिभर्षिअहोचित्रमेतत् मयिकेवलमादरमात्रंभक्तेषुतुपरमाकृपाऽतईश्वरस्यतवयन्माययाईहितंतत्कोवितर्कयितुंसमर्थः २३ २४ सत्त्वायसत्त्वप्रधानाय मुख्यतमायप्राणायसूत्रात्मने २५ उरुःस्वनोवेदात्मकोनादोयस्य यइदंविश्वंब्राह्मणादिनाम्नाविधिनिषेधालंबनभूतेनवशेऽनयन्नियमितवान्सत्वमीश्वरः तथाचश्रुतिः तस्यवाक्तंतिर्नामानिदामानीति २६

नन्विंद्रादयोवशंनयंतिलोकपालत्वात्कुतोहंतत्राह यमिति मत्सरएवज्वरोयेषांते यंहित्वाद्विपदश्चतुष्पद ःसरीसृपंजंगमंस्थाणुस्थावरंचयदत्रदृश्यतेतेत्किंचिदपिपातुंनशक्ताःसत्वमेवप्राणरूपे
णपालकईश्वरश्चेत्यर्थः तथाचश्रुतिः ताअहिंसंताहमुक्थमस्म्यहमुक्थमस्मीत्यादि २७ अवतारचरितमाह भवानिमांक्षोणींमयामनुनासहमत्सहितांधृत्वेत्यध्याहारः उर्मिमालावतिप्रलयार्णवे
ओजसाक्रमतेविचरति यद्वा पातुमित्यस्यानुषंगःक्षोणींपातुंक्रमते उत्सहतइत्यर्थःयतोजः कीदृशीम् ओषधीनांवीरुधांचनिधिमाश्रयभूताम् तस्मैनमः जगतोयः प्राणगणस्तस्यात्मनेनियं
त्रे २८ तत्प्रियतमांतांप्रियतमाम् २९ अकूपारायकूर्माय सर्वःसंपूर्णःसत्त्वगुणोविशेषणंयस्य नउपलक्षितंस्थानंयस्यवारिचरत्वात् वर्ष्मणेवर्षीयसेकालानवच्छिन्नाय भूम्नेसर्वगताय अवस्था
नायाधाराय ३० निजमाययार्पितंप्रकाशितमेतदर्थस्वरूपंदृश्यंपृथिव्यादियस्यैवरूपंयतःपृथङ्नास्ति कथंभूतम् बहुभीरूपैरूपितंनिरूपितम् यस्यचसंख्यानास्ति कुतः अयथामिथ्यैवोप
लंभनात् नहिमरीचिजलमेतावदितिसंख्यातुंशक्यते अव्यपदेशरूपिणेअनिरुक्तप्रपंचाकाराय ३१ बहुरूपत्वंदर्शयंस्तस्येश्वरादव्यतिरेकमाह जरायुजमिति द्वीपग्रहर्क्षमित्यभिधेयस्त्वमेवै

यंलोकपालाःकिलमत्सरज्वराहित्वायतंतोपिपृथक्समेत्य च ॥ पातुंनशेकुर्द्विपदश्चतुष्पदःसरीसृपंस्थाणुयदत्रदृश्यते २७ भवान्युगांतार्णवऊर्मिमालिनि
क्षोणीमिमामोषधिवीरुधांनिधिं ॥ मयासहोरुक्रमतेजओजसातस्मैजगत्प्राणगणात्मनेनमइति २८ हिरण्मयेपिभगवान्निवसतिकूर्मतनुंबिभ्राणस्तस्य
तत्प्रियतमांतनुमर्यमासहवर्षपुरुषैःपितृगणाधिपतिरुपधावति मंत्रमिमंचानुजपति २९ ॐनमोभगवतेअकूपारायसर्वसत्त्वगुणविशेषणायनोपलक्षित
स्थानायनमोवर्ष्मणेनमोभूम्नेनमोनमोवस्थानायनमस्ते ३० यद्रूपमेतन्निजमाययार्पितमर्थस्वरूपंबहुरूपरूपितम् ॥ संख्यानयस्यास्त्ययथोपलंभना
त्तस्मैनमस्तेव्यपदेशरूपिणे ३१ जरायुजंस्वेदजमंडजोद्भिदंचराचरंदेवर्षिपितृभूतमैंद्रियम् ॥ द्यौःखंक्षितिःशैलसरित्समुद्रद्वीपग्रहर्क्षेत्यभिधेयएकः ३२
यस्मिन्नसंख्येयविशेषनामरूपाकृतौकविभिःकल्पितेयं ॥ संख्याययातत्त्वदृशाऽपनीयतेतस्मैनमःसांख्यनिदर्शनायतइति ३३ उत्तरेषुचकुरुषुभगवा
न्यज्ञपुरुषःकृतवराहरूपआस्तेतंतुदेवीहैषाभूःसहकुरुभिरस्खलितभक्तियोगेनोपधावतिइमांचपरमामुपनिषदमावर्तयति ३४ ॐनमोभगवतेमंत्रतत्त्व
लिंगाययज्ञक्रतवेमहाध्वरावयवायमहापुरुषायनमःकर्मशुक्लायत्रियुगायनमस्ते ३५ यस्यस्वरूपंकवयोविपश्चितोगुणेषुदारुष्विवजातवेदसं ॥ मथ्नंतिम
थ्नामनसादिदृक्षवोगूढंक्रियार्थैर्नमईरितात्मने ३६

कोनत्वद्व्यतिरिक्तोस्ति सर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादिश्रुतेरित्यर्थः ३२ सप्रपंचतामनूद्यतन्निरासेनप्रणमति यस्मिन्निति असंख्येयाअनंताविशेषायेषांतानिनामानिरूपाण्याकृतयश्चयस्यतादृशेय
स्मिंस्त्वयिकविभिःकपिलादिभिरियंचतुर्विंशत्यादिसंख्याकल्पितासतीययातत्त्वदृशायेनतत्वज्ञानेनापनीयतेतस्मैतेसांख्यासिद्धांतरूपायनमः परमार्थज्ञानरूपायेतिवा ३३ एषाभूरुपधावति
हेत्यन्वयः ३४ मंत्रैस्तत्त्वेनालिंग्यतइतितथातस्मै यज्ञाअयूपाः क्रतवःसयूपास्तद्रूपाय अतएवमहांतोऽध्वराअवयवभूतायस्य कर्मणाशुक्लायशुद्धाययज्ञानुष्ठात्रे त्रियुगायकृतयुगेयज्ञाभावा
त् यद्वा कलियुगेछन्नत्वात् ३५ कवयोविद्वांसोविपश्चितोनिपुणागुणेषुदेहेंद्रियादिषुमथ्नंतिविचिन्वंति मथ्नाविवेकसाधनेनमनसा क्रियार्थैःकर्मभिस्तत्फलैश्चगूढमप्रकाशमानंदिदृक्षवःएवंम
थनेईरितःप्रकटितआत्मास्वरूपंयस्यतस्मैनमः ३६

मथनमेवदर्शयंत्याह द्रव्येति द्रव्यंविषयः क्रियाइंद्रियव्यापारःहेतुर्देवता अयनंदेहः ईशः कालः कर्ताहंकारः एतैर्मायायागुणैःकार्यैरुपलक्षणैर्वस्तुत्वेनानिरीक्षितोयआत्मातस्मै अन्वीक्षयावि
चारेणांगैर्यमनियमादिभिरतिशयात्मानिश्चयवतीबुद्धिर्येषांतैर्निरस्तामायानिमित्ताआकृतिर्यस्मात्तस्मै ३७ तदेवंनिर्गुणरूपेणनत्वापरमेश्वररूपेणप्रणमति करोतीति यस्येक्षितुर्जीवार्थमी
प्सितम् अत्यंतानिच्छायामीक्षणायोगात् स्वार्थंतुनेप्सितम् विश्वस्थित्यादिस्वगुणैर्मायाकरोति तस्याजडत्वेपीश्वरसन्निधानात्प्रवृत्तिंदृष्टांतेनाह यथायोलोहंग्राव्णोऽयस्कांतान्निमिताद्भ्रम
ति तदाश्रयंतदभिमुखंसत्गुणानांकर्मणांजीवादृष्टानांचसाक्षिणेतस्मैतेनमः ३८ अवतारचरितमाह प्रमथ्येति योजगतामादिःकारणभूतःसूकरोमांपृथ्वीमग्रदंष्ट्रेदंष्ट्राग्रेकृत्वारसातलादारभ्यो
दन्वतःप्रलयार्णवादिभोगजइवनिरगात् ततश्चप्रतिगजतुल्यंदैत्यंप्रमथ्ययःक्रीडन्स्थितस्तंविभुंप्रणतास्मीत्यन्वयः ३९ ॥ इतिपंचमेटीकायामष्टादशोध्यायः ॥ १८ ॥ ऊनविंशेकिंपुरुषेभार
तेचोपवर्ण्यते । सेव्यसेवकभावश्चभारतश्रैष्ठ्यमेवच ॥ १ ॥ १ भर्ताचासौभगवांश्चतस्यकथाम् २ आर्याणिलक्षणानिशीलंव्रतंचयस्मिन् उपाशिक्षितात्मनेसंयतचित्तायउपासितोऽनुसृतोलोकोयेन

द्रव्यक्रियाहेत्वयनेशकर्तृभिर्मायागुणैर्वस्तुनिरीक्षितात्मने ॥ अन्वीक्षयांगातिशयात्मबुद्धिभिर्निरस्तमायाकृतयेनमोनमः ३७ करोतिविश्वस्थितिसंयमो
दयंयस्येप्सितंनेप्सितमीक्षितुर्गुणैः ॥ मायायथायोभ्रमतेतदाश्रयंग्राव्णोनमस्तेगुणकर्मसाक्षिणे ३८ प्रमथ्यदैत्यंप्रतिवारणंमृधेयोमांरसायाजगदादि
सूकरः ॥ कृत्वाग्रदंष्ट्रेनिरगादुदन्वतःक्रीडन्निवेभःप्रणतास्मितंविभुमिति ३९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेभुवनकोशवर्णनंनामाष्टादशोध्यायः
॥ १८ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ किंपुरुषेवर्षेभगवंतमादिपुरुषंलक्ष्मणाग्रजंसीताभिरामंरामंतच्चरणसन्निकर्षाभिरतःपरमभागवतोहनुमान्सहकिंपुरुषैर
विरतभक्तिरुपास्ते १ आर्ष्टिषेणेनसहगंधर्वैरनुगीयमानांपरमकल्याणींभर्तृभगवत्कथांसमुपशृणोतिस्वयंचेदंगायति २ ॐ नमोभगवतेउत्तमश्लोका
यनमआर्यलक्षणशीलव्रतायनमउपशिक्षितात्मनउपासितलोकायनमःसाधुवादनिकषणायनमोब्रह्मण्यदेवायमहापुरुषायमहाराजायनमइति ३ यत्त
द्विशुद्धानुभवमात्रमेकंस्वतेजसाध्वस्तगुणव्यवस्थम् ॥ प्रत्यक्प्रशांतंसुधियोपलंभनंह्यनामरूपंनिरहंप्रपद्ये ४ मर्त्यावतारस्त्विहमर्त्यशिक्षणंरक्षोवधा
यैवनकेवलंविभोः ॥ कुतोन्यथास्याद्रमतःस्वआत्मनःसीताकृतानिव्यसनानीश्वरस्य ५

साधुवादःसाधुत्वप्रसिद्धिस्तस्यनिकषणायनिकषाश्मवन्निर्धारस्थानायपरमसीम्नइत्यर्थः ३ श्रीरामंपरमार्थरूपेणप्रणमति यदेकंवेदांतेषुप्रसिद्धंतत्त्वंतत्प्रपद्ये तत्कथंभूतम् विशुद्धश्चासावनुभवश्च
सएवमात्रास्वरूपंयस्य विशुद्धत्वेहेतुः प्रशांतम् तत्रापिहेतुः स्वतेजसास्वरूपप्रकाशेनध्वस्तागुणानांविविधाजाग्रदाद्यवस्थायस्मिन् अनुभवमात्रत्वेहेतुःप्रत्यक्दृश्यादन्यत् तत्कुतः अनाम
रूपम् ननुवस्तुतएवंभूतस्यापिजीवस्योक्तसर्वविपर्ययोदृश्यतेतत्राह निरहम् अहंकाराभावान्नतथावैपरीत्यमित्यर्थः ननुश्रीरामस्यस्वरूपंनैवंप्रतीयतेतत्राह सुधियापुंसाउपलभ्यतइत्युपलंभ
नम् शुद्धचित्तेनब्रह्मत्वेनैवोपलभ्यतइत्यर्थः ४ कथंतर्हिदशरथपुत्रत्वंतत्राह विभोर्मर्त्यावतारस्तुरक्षसोरावणस्यवधायतस्यमनुष्यादन्यतोऽवध्यत्वात् नकेवलमेतावत्किंत्विहसंसारेस्त्रीसंगादि
कृतंदुःखंदुर्वारमितिमर्त्यानांशिक्षणंच शिक्षार्थमपीत्यर्थः अन्यथास्वेस्वरूपेरममाणस्यजगदात्मनःसीताविरहकृतानिव्यसनानीतिकुतःस्यात् ५

विषयासक्त्यभावेनव्यसनानर्हत्वमुपपादयति नवैसभगवांस्त्रिलोक्यांकापिसक्तः यतआत्मवतांधीराणामात्मासुहृत्तमश्च अतोनस्त्रीकृतंमोहंप्राप्नुयात् नलक्ष्मणंचेति देवदूतेनश्रीरामंसंमंत्रयता विज्ञापितमत्रागतस्त्वयावध्यइतितदेवद्वारिस्थितंलक्ष्मणंदुर्वाससमागतंविज्ञापयितुंप्रविष्टंहंतुमुद्यतोवसिष्ठवाक्यात्तत्याजतच्चनयुज्येतेत्यर्थः ६ अतःश्रीरामएवसर्वैःसेव्यइतिवक्तुंनतस्यतोषहेतुः सत्कुलजन्मादिकिंतुभक्तिरेवेत्याह नजन्मेति महतःपुरुषाज्जन्ममहतःश्रीरामस्येतिवा सौभगंसौंदर्यं आकृतिर्जातिःयद्यस्मात्तैर्जन्मादिभिर्विसृष्टांस्त्यक्तानपिनोवनचरान्बत अहोलक्ष्मणस्याग्रजोपिसखित्वेकृतवान् ७ तस्मात्सुरोवान्योवायः कोपिश्रीराममेवसर्वप्रकारेणभजेत् सुकृतज्ञमल्पीयस्यपिभजनेबहुमानिनम् उत्तरान्कोशलानयोध्यावासिनः ८ उपचितैर्धर्मादिभिरात्मोपलभ्यतेयेनतत्तपश्चरति तत्रोपशमइंद्रियाणांसंयमः उपरमोनिरहंकारता आत्मवतामनुग्रहायनस्वार्थम् ईश्वरत्वात् ९ भगवदनुभावउपवर्ण्यतेयेनपंचरात्रेणतत् सावर्णेर्मनोः उपसरतिसेवते १० उपरतानात्म्यायनिरहंकाराय ११ असक्तश्चासौविविक्तश्चसाक्षीचतस्मैनमः असक्तत्वंदर्शयाति अस्यविश्वस्यसर्गादिषुकर्तापियोनबध्यतेऽहंकर्तेतिनमन्यते विविक्तत्वमाह देहगतोपि

नवैसआत्मात्मवतांसुहृत्तमःसक्तस्त्रिलोक्यांभगवान्वासुदेवः ॥ नस्त्रीकृतंकश्मलमश्नुवीतनलक्ष्मणंचापिविहातुमर्हति ६ नजन्मनूनंमहतोनसौभगंनवाङ्नबुद्धिर्नाकृतिस्तोषहेतुः ॥ तैर्यद्विसृष्टानपिनोवनौकसश्चकारसख्येबतलक्ष्मणाग्रजः ७ सुरोऽसुरोवाप्यथवानरोनरःसर्वात्मनायःसुकृतज्ञमुत्तमम् ॥ भजेतरामंमनुजाकृतिहरिंयउत्तराननयत्कोशलान्दिवमिति ८ भारतेपिवर्षेभगवान्नरनारायणाख्यआकल्पांतमुपचितधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्योपशमोपरमात्मोपलंभनमनुग्रहायात्मवतामनुकंपयातपोऽव्यक्तगतिश्चरति ९ तंभगवान्नारदोवर्णाश्रमवतीभिर्भारतीभिःप्रजाभिर्भगवत्प्रोक्ताभ्यांसांख्ययोगाभ्यांभगवदनुभावोपवर्णनंसावर्णेरुपदेक्ष्यमाणःपरमभक्तिभावेनोपसरतिइदंचाभिगृणाति १० ॐ नमोभगवतेउपशमशीलायोपरतानात्म्यायनमोऽकिंचनवित्तायऋषिऋषभायनरनारायणायपरमहंसपरमगुरवेआत्मारामाधिपतयेनमोनमइति ११ गायतिचेदं कर्तास्यसर्गादिषुयोनबध्यतेनहन्यतेदेहगतोपिदैहिकैः ॥ द्रष्टुर्नदृग्यस्यगुणैर्विदूष्यतेतस्मैनमोऽसक्तविविक्तसाक्षिणे १२ इदंहियोगेश्वरयोगनैपुणंहिरण्यगर्भोभगवान्जगादयत् ॥ यदंतकालेत्वयिनिर्गुणेमनोभक्त्यादधीतोज्झितदुष्कलेवरः १३ यथैहिकामुष्मिककामलंपटःसुतेषुदारेषुधनेषुचिंतनन् ॥ शंकेतविद्वान्कुकलेवरात्ययाद्यस्तस्ययत्नःश्रमएवकेवलम् १४ तन्नःप्रभोत्वंकुकलेवरार्पितात्वन्माययाहंममतामधोक्षज ॥ भिंद्यामयेनाशुवयंसुदुर्भिदांविधेहियोगंत्वयिनःस्वभावमिति १५

दैहिकैःक्षुत्पिपासादिभिर्योनहन्यतेनाभिभूयते साक्षित्वमाह यस्यद्रष्टुरपिसतोदृष्टिर्गुणैर्दृश्यैर्नविदूष्यतेनविक्रियते १२ योगकौशलंनिरूपयन्योगंप्रार्थयते इदमितित्रिभिः हेयोगेश्वरहिरण्यगर्भोयद्योगनैपुणंजगाद इदमेवतत् किम् जन्मप्रभृतिभक्त्यांतकालेपुमांस्त्वयिमनोधारयेदितियत् कथंभूतःसन् उज्झितंदुष्कलेवरंतदभिमानोयेन १३ अन्यथातस्यशास्त्राभ्यासादिश्रमोव्यर्थइत्याह यथैहिकामुष्मिककामेषुलंपटोमूर्खःसुतादिषुयोगक्षेमंचिंतयन्कुत्सितस्यकलेवरस्यात्ययान्मृत्योःशंकते तथाविद्वानपिसन्यःशंकेततस्ययत्नः शास्त्रश्रवणादिःश्रमएव १४ यस्माद्विदुषोपीयमेवदशातत्तस्माद्धेप्रभोअधोक्षजत्वमेवनोयोगंविधेहि कीदृशम् त्वयिस्वभावंसहजवासनारूपम् येनयोगेनवयंत्वन्माययानःकुकलेवरेर्पितामहंममतांशीघ्रंभिंद्यामत्यजेम सुदुर्भिदामुपायांतरैःसर्वथात्यक्तुमशक्याम् १५

इलावृतवदस्मिन्नपिवर्षेसरितःशैलाश्चसंति नितंबप्रभवास्तटेभ्यःसंभूताः १६ आत्मनाचदेहेनाप्युपस्पृशंति १७ १८ लब्धंजन्मयैस्तैःपुरुषैः सात्त्विकादिनास्वकृतेनकर्मणादिव्यादिगतय
आत्मनोविधीयंतेसाध्यंते हियस्मात् सर्वाएवगतयःकर्मानुसारेणसर्वेषांभवंतियस्यवर्णस्ययद्विधानंमोक्षप्रकारःसंन्यासवनस्थत्वादिस्तदनतिक्रमेणास्मिन्नेववर्षेनृणामपवर्गश्चभवति एतच्चक
र्मादिबहुसाधनसंभवाभिप्रायेणोक्तंनत्वन्यत्रापवर्गाभावेन तदुपर्यपिबादरायणःसंभवादितिदेवानामपिमोक्षस्यसूचितत्वात् १९ अपवर्गस्वरूपमाहयोसाविति अनात्म्येआत्मनिभवमात्म्यंरा
गादितद्रहिते अनिरुक्तेवाचामगोचरे अनिलयनेऽनाधारे अनन्यनिमित्तोऽहैतुकोभक्तियोगएवलक्षणंस्वरूपंयस्य कथंभवति नानागतीनांनिमित्तंयोविद्याग्रंथिस्तस्यरंधनंछेदनंतद्द्वारेण महा

भारतेप्यस्मिन्वर्षेसरिच्छैलाःसंतिबहवोमलयोमंगलप्रस्थोमैनाकस्त्रिकूटऋषभःकूटकःकोल्लकःसह्योदेवगिरिर्ऋष्यमूकःश्रीशैलोवेंकटोमहेंद्रोवारिधारोविं
ध्यःशुक्तिमानृक्षगिरिःपारियात्रोद्रोणश्चित्रकूटोगोवर्धनोरैवतकःककुभोनीलोगोकामुखइंद्रकीलःकामगिरिरितिचान्येचशतसहस्रशःशैलास्तेषांनितंबप्रभ
वानदानद्यश्चसंत्यसंख्याताः १६ एतासामपोभारत्यःप्रजानामभिरेवपुनंतीनामात्मनाचोपस्पृशंति १७ चंद्रवशाताम्रपर्णीअवटोदाकृतमालावैहाय
सीकावेरीवेणीपयस्विनीशर्करावर्तातुंगभद्राकृष्णावेण्याभीमरथीगोदावरीनिर्विंध्यापयोष्णीतापीरेवासुरसानर्मदाचर्मण्वतीसिंधुरंधःशोणश्चनदौमहानदी
वेदस्मृतिर्ऋषिकुल्यात्रिसामाकौशिकीमंदाकिनीयमुनासरस्वतीदृषद्वतीगोमतीसरयूरोधस्वतीसप्तवतीसुषोमाशतद्रूश्चंद्रभागामरुद्वृधावितस्ताअसिक्नीवि
श्वेतिमहानद्यः १८ अस्मिन्नेववर्षेपुरुषैर्लब्धजन्मभिःशुक्ललोहितकृष्णवर्णेनस्वारब्धेनकर्मणादिव्यमानुषनारकगतयोबह्व्यआत्मनआनुपूर्व्येणसर्वा
ह्येवसर्वेषांविधीयंतेयथावर्णविधानमपवर्गश्चापिभवति १९ योसौभगवतिसर्वभूतात्मन्यनात्म्येऽनिरुक्तेनिलयनेपरमात्मनिवासुदेवेऽनन्यनिमित्तभक्ति
योगलक्षणोनानागतिनिमित्ताविद्याग्रंथिरंधनद्वारेणयदाहिमहापुरुषपुरुषप्रसंगः २० एतदेवहिदेवागायंति अहोअमीषांकिमकारिशोभनंप्रसन्नएषां
स्विदुतस्वयंहरिः ॥ यैर्जन्मलब्धंनृषुभारताजिरेमुकुंदसेवौपयिकंस्पृहाहिनः २१ किंदुष्करैर्नःक्रतुभिस्तपोव्रतैर्दानादिभिर्वाद्युजयेनफल्गुना ॥ नय
त्रनारायणपादपंकजस्मृतिःप्रमुष्टातिशयेंद्रियोत्सवात् २२ कल्पायुषांस्थानजयात्पुनर्भवात्क्षणायुषांभारतभूजयोवरम् ॥ क्षणेनमर्त्येनकृतंमनस्विनः
संन्यस्यसंयांत्यभयंपदंहरेः २३

पुरुषपुरुषाविष्णुभक्तास्तैःप्रकृष्टःसंयोगोयदाभवतितदा २० एतदेवमानुष्यमेवसर्वपुरुषार्थसाधनंगायंति अमीषामेभिः उतस्वित् अथवास्वयमेवसाधनंविनैवहारिरेषांप्रसन्नोभूत् एवंभूतस्यपुण्य
स्यदुष्करत्वात् भारताजिरेभारतांगणेनःकेवलंस्पृहैव यत्रतन्मुकुंदसेवोपयोगिनृषुजन्मयैर्लब्धं २१ स्पृहामेवाहुःकिमित्यादिसप्तभिः दुष्करैःक्रत्वादिभिर्नःफल्गुनातुच्छेनद्युजयेनस्वर्गप्राप्त्या
किंनकिंचित्फलं कुतः यत्रनारायणपादपंकजस्मृतिर्नास्ति प्रवृत्तातिशयितादिंद्रियाणामुत्सवाद्भोगात्प्रमुष्टाऽभूत् २२ क्षणमल्पमेवायुर्येषाम् वरस्त्वेहेतुःमर्त्येनापिदेहेनक्षणेनैवकालेनकृतं
कर्मसंन्यस्यहरेःपदंसम्यग्यांति २३

अंतोयत्रवैकुंठकथामृतनद्योनसंति तदाश्रयाःकथापगाश्रयाः महांतोनृत्याद्युत्सवायेषुताद्दशायज्ञेशस्यमखाश्चपूजाः ससुरेशस्यब्रह्मणोपिलोकोनसेव्यतां २४ अमुमुक्षून्नरान्निंदाति प्राप्ताइ
ति ज्ञानंचतदर्थाःक्रियाश्चतदर्थानिद्रव्याणिचतेषांकलापेनसंभृतांपूर्णाम् अपुनर्भवायमोक्षायवनौकाइव वनौकसः पक्षिणोयथालुब्धकान्मुक्ताअपिपुनर्यदितस्मिन्नेववृक्षेप्रमत्ताविहरंतिव
हिंयथाबध्यंतेतद्वत् २५ अहोभारतवासिनांभाग्यमित्याहुः यैरिति अग्नयेजुष्टंनिर्वपामिइंद्रायजुष्टंनिर्वपामीत्येवंभागशोनिरुप्तंपृथक्कृतम् कथं विधिनाप्रकारेणमंत्रेणचवस्तुतश्चरुपुरोडाशा
दिभेदेनचेष्टंदेवतामुद्दिश्यत्यक्तंनिरुप्तंचममेदमितिस्वीकृत्यत्यागानंतरमश्नातीत्यर्थः पृथगिंद्रादिनामभिराहुतआहूतः आशिषांप्रभुः स्वयंपूर्णोपिहरिः २६ तत्रापिनिष्कामाःकृतार्थाइत्या

नयत्रवैकुंठकथासुधापगा नसाधवोभागवतास्तदाश्रयाः ।। नयत्रयज्ञेशमखामहोत्सवाःसुरेशलोकोपिनवैससेव्यताम् २४ प्राप्तान्नृजातिंत्विहयेचजंतवो
ज्ञानक्रियाद्रव्यकलापसंभृतां ।। नवैयतेरन्नपुनर्भवायतेभूयोवनौकाइवयांतिबंधनम् २५ यैःश्रद्धयाबर्हिषिभागशोहविर्निरुप्तमिष्टंविधिमंत्रवस्तुतः ।। ए
कःपृथङ्नामभिराहुतोमुदागृह्णातिपूर्णःस्वयमाशिषांप्रभुः २६ सत्यंदिशत्यर्थितमर्थितोनृणांनैवार्थदोयत्पुनरर्थितायतः ।। स्वयंविधत्तेभजतामनिच्छामि
च्छापिधानंनिजपादपल्लवं २७ यद्यत्रनःस्वर्गसुखावशेषितंस्विष्टस्यसूक्तस्यकृतस्यशोभनं ।। तेनाजनाभेस्मृतिमज्जन्मनःस्याद्वर्षेहरिर्यद्भजतांशंतनोति
२८ ।। श्रीशुकउवाच ।। जंबूद्वीपस्यचराजन्नुपद्वीपानष्टौहैकउपदिशंतिसगरात्मजैरश्वान्वेषणइमांमहींपरितोनिखनद्भिरुपकल्पितान् २९ तद्यथास्वर्णप्र
स्थश्चंद्रशुक्लआवर्तनोरमणकोमंदरहरिणःपांचजन्यःसिंहलोलंकेति ३० एवंतवभारतोत्तमजंबूद्वीपवर्षविभागोयथोपदेशमुपवर्णितइति ३१ इतिश्रीभागवते
महापुराणेपंचमस्कंधेजंबूद्वीपवर्णनंनामएकोनविंशतितमोध्यायः १९ ।। श्रीशुकउवाच ।। अतःपरंप्लक्षादीनांप्रमाणलक्षणसंस्थानतोवर्षविभागउपव
र्ण्यते १ जंबूद्वीपोयंयावत्प्रमाणविस्तारस्तावताक्षारोदधिनापरिवेष्टितोयथामेरुर्जंबवाख्येनलवणोदधिरपिततोद्विगुणविशालेनप्लक्षाख्येनपरिक्षिप्तोयथा
परिखाबाह्योपवनेनप्लक्षोजंबूप्रमाणोद्वीपाख्याकरोहिरण्मयउत्थितोयत्राग्निरुपास्तेसप्तजिह्वस्तस्याधिपतिःप्रियव्रतात्मजइध्माजिह्वःस्वंद्वीपंसप्तवर्षाणिविभ
ज्यसप्तवर्षनामभ्यआत्मजेभ्यआकलय्यस्वयमात्मयोगेनोपरराम २

हुः सत्यमितिप्रार्थितःसन्नर्थितंददातीतिसत्यंतथापिपरमार्थदोनभवत्येव यद्यस्माद्यतोदत्तादनंतरंपुनरप्यर्थिताभवति ननुनार्थितश्चेत्किमपिनदद्यादित्याशंक्याहुः अनिच्छतांनिष्कामा
नांतुइच्छानांपिधानमाच्छादकंसर्वकामपरिपूरकंनिजपादपल्लवंस्वयमेवसंपादयति २७ स्विष्टस्यसम्यग्यजनस्य सूक्तस्यप्रवचनस्य कृतस्यान्यस्यापिकर्मणः स्वर्गसुखादुपभुक्तादवशेषितं
यदिकिंचिदस्तितेनाजनाभेवर्षेनोस्माकंजन्मस्यात् कीदृशं स्मृतिमत् हरिरेवसेव्यइत्यनुसंधानयुक्तं यतोहरिर्भजतांशंसुखंतनोति २८ २९ ३० ३१ इतिपंचमेटीकायामेकोनविंशोध्यायः
।। १९ ।। विंशेप्लक्षादिषड्द्वीपस्थितिमाहसहार्णवैः । लोकालोकस्थितिश्चांतर्बहिर्भागादिमानतः १ । १ तावतालक्षविस्तारेणपरिक्षिप्तःपरिवेष्टितः उपास्तेतिष्ठति आकलय्यसमर्प्य २

अभिज्ञाताःप्रसिद्धाःसप्तैव अन्येचपर्वतानद्यश्चसहस्रशः संतीत्यर्थः मानसोत्तरस्यमंडलाकारत्वोक्तेरेतेषुप्लक्षादिपंचद्वीपेषुवर्षाद्रयस्तिर्यग्रेखाकाराउभयतोऽब्धिस्पृशइतिगम्यते अन्यथासप्तभिःसप्तवर्षविभागासंभवात् वैष्णववर्षाणांपूर्वादिक्रमोक्तेश्च ३ जलोपस्पर्शनेनविधूतंरजस्तमश्चयेषाम् हंसादयोब्राह्मणादिस्थानीयाःविबुधोपमंसंदर्शनंक्लमस्वेदादिरहितंरूपंप्रजननमपत्योत्पादनंचयेषाम् ४ बिगीताअपिद्वीपमंत्राव्याख्यायंते प्रत्नस्यपुराणपुरुषस्यविष्णोर्यद्रूपंतंसूर्यमीमहिशरणंव्रजेमकथंभूतम् सत्यादीनामात्मानमधिष्ठातारम्तत्रसत्यमनुष्ठीयमानोधर्मः ऋतं

शिवंयवयसंसुभद्रंशांतंक्षेममममृतमभयमितिवर्षाणितेषुगिरयोनद्यश्चसप्तैवाभिज्ञाताः ३ मणिकूटोवज्रकूटइंद्रसेनोज्योतिष्मान्सुपर्णोहिरण्यष्ठीवोमेघमालइतिसेतुशैलाःअरुणानृम्णांगिरसीसावित्री सुप्रभाताऋतंभरासत्यंभराइतिमहानद्यः यासांजलोपस्पर्शनविधूतरजस्तमसोहंसपतंगोर्ध्वायनसत्यांगसंज्ञाश्चत्वारोवर्णाःसहस्रायुषोविबुधोपमसंदर्शनप्रजननाःस्वर्गद्वारंत्रय्याविद्ययाभगवंतंत्रयीमयंसूर्यमात्मानंयजंते ४ प्रत्नस्यविष्णोरूपंयत्सत्यस्यर्तस्यब्रह्मणःअमृतस्यचमृत्योश्चसूर्यमात्मानमीमहीति ५ प्लक्षादिषुपंचसुपुरुषाणामायुरिंद्रियमोजःसहोबलंबुद्धिर्विक्रमइतिचसर्वेषामौत्पत्तिकीसिद्धिरविशेषेणवर्तते ६ प्लक्षःस्वसमानेनेक्षुरसोदेनावृतोयथातथाद्वीपोपिशाल्मलोद्विगुणविशालःसमानेनसुरोदेनावृतःपरिवृंक्ते ७ यत्रहवैशाल्मलीप्लक्षायामायस्यांवावकिलनिलयमाहुर्भगवतश्छंदःस्तुतःपतत्रिराजस्यसाद्वीपहूतयेउपलक्ष्यते ८ तद्द्वीपाधिपतिःप्रियव्रतात्मजोयज्ञबाहुःस्वसुतेभ्यःसप्तभ्यस्तन्नामानिसप्तवर्षाणिव्यभजत्सुरोचनंसौमनस्यंरमणकंदेववर्षंपारिभद्रमाप्यायनमविज्ञातमिति ९ तेषुवर्षाद्रयोनद्यश्चसप्तैवाभिज्ञाताःस्वरसःशतशृंगोवामदेवःकुंदोमुकुंदःपुष्पवर्षःसहस्रश्रुतिरितिअनुमतिःसिनीवालीसरस्वतीकुहूरजनीनंदाराकेति १० तद्वर्षपुरुषाःश्रुतधरवीर्यधरवसुंधरेषंधरसंज्ञाभगवंतंवेदमयंसोममात्मानंवेदेनयजंते ११ स्वगोभिःपितृदेवेभ्योविभजन्कृष्णशुक्लयोः॥ प्रजानांसर्वासांराजांऽधःसोमोनआस्त्विति १२ एवंसुरोदाद्बहिस्तद्द्विगुणःसमानेनावृतोघृतोदेनयथापूर्वःकुशद्वीपोयस्मिन्कुशस्तंबोदेवकृतस्तद्द्वीपाख्याकरोज्वलनइवापरःस्वशष्परोचिषादिशोविराजयति १३ तद्द्वीपपतिःप्रैयव्रतोराजन्हिरण्यरेतोनामस्वंद्वीपंसप्तभ्यःस्वपुत्रेभ्योयथाभागंविभज्यस्वयंतपआतिष्ठतवसुवसुदानदृढरुचिनाभिगुप्तस्तुत्यव्रतविविक्तवामदेवनामभ्यः १४ तेषांवर्षेषुसीमागिरयोनद्यश्चाभिज्ञाताःसप्तसप्तैवचक्रश्चतुःशृंगःकपिलश्चित्रकूटोदेवानीकऊर्ध्वरोमाद्रविणइतिरसकुल्यामधुकुल्यामित्रविंदाश्रुतविंदादेवगर्भाघृतच्युतामंत्रमालेति १५

प्रमीयमाणोधर्मः ब्रह्मणस्तद्बोधकस्यवेदस्य अमृतस्यशुभफलस्यमृत्योरशुभफलस्य५ ६ ७सुपर्णोसिगरुत्मान्त्रिवृत्तेशिरइत्यादिश्रुतेश्छंदोभिःस्वावयवभूतैःश्रीविष्णुंस्तौतीतिच्छंदःस्तुतस्तस्यगरुडस्य निलयनंस्थानम्साशाल्मली द्वीपस्यहूतयेव्यपदेशाय ८ ९ ।१० ११ स्वगोभिःस्वराश्मिभिः अंधोऽन्नम्सोमोनोराजाआस्तुआभिमुख्येनभवतुह्रस्वपाठेत्वविवक्षयासंध्यभावः १२ एवंसुरोदाद्बहिर्घृतोदेनावृतःकुशद्वीपइत्यन्वयः स्वशष्पाणिस्वकोमलशिखास्तेषांरोचिषा १३ १४ १५

१६ हेजातवेदस्त्वंसाक्षात्परस्यब्रह्मणोहरेर्हव्यवाडसि अतोदेवानांयज्ञेनपुरुषंहरिमेवयज अंगानांनाम्नादत्तमंगिनेसमर्पयेत्यर्थः १७ उपक्लृप्तो वेष्टितः यथाकुशद्वीपोघृतोदेनवृतः १८ गुह
स्यकार्तिकेयस्यप्रहरणेनायुधेनोन्मथितानितंबाःकुंजानिचयस्य १९ स्वयंभगवान्ज्ञानी परमकल्याणंयशोयस्य २० २१ आपोमयमम्मयम् २२ हेआपःपुरुषवीर्याईश्वराल्लब्धसामर्थ्याःस्थ

यासांपयोभिःकुशद्वीपौकसःकुशलकोविदाभियुक्तकुलकसंज्ञाभगवंतंजातवेदसरूपिणंकर्मकौशलेन यजंते १६ परस्यब्रह्मणःसाक्षाज्जातवेदोसिहव्यवाट् ॥
देवानांपुरुषांगानांयज्ञेनपुरुषंयजेति १७ तथाघृतोदाद्बहिःक्रौंचद्वीपोद्विगुणःस्वमानेनक्षीरोदेनपरितउपक्लृप्तोवृतोयथाकुशद्वीपोघृतोदेन ॥ यस्मिन्क्रौंचोना
मपर्वतराजोद्वीपनामनिर्वर्तकआस्ते १८ योसौगुहप्रहरणोन्मथितनितंबकुंजोपिक्षीरोदेनासिच्यमानोभगवतावरुणेनाभिगुप्तोविभयोबभूव १९तस्मिन्नपिप्रै
यव्रतोघृतपृष्ठोनामाधिपतिःस्वेद्वीपेवर्षाणिसप्तविभज्यतेषुपुत्रनामसुसप्तरिक्थादान्वर्षपान्निवेश्यस्वयंभगवान्भगवतःपरमकल्याणयशसआत्मभूतस्यहरेश्च
रणारविंदमुपजगाम २० आमोमधुरुहोमेघपृष्ठःसुधामाभ्राजिष्ठोलोहितार्णोवनस्पतिरितिघृतपृष्ठसुतास्तेषांवर्षगिरयःसप्तसप्तैवनद्यश्चाभिख्याताः शुक्लो
वर्धमानोभोजनउपबर्हिणोनंदोनंदनःसर्वतोभद्रइतिअभयाअमृतौघाआर्यकातीर्थवतीवृत्तिरूपवतीपवित्रवतीशुक्लेति २१ यासामंभःपवित्रममलमुपयुंजा
नाःपुरुषऋषभद्रविणदेवकसंज्ञावर्षपुरुषाआपोमयंदेवमपांपूर्णेनांजलिनायजंते२२आपःपुरुषवीर्यास्थपुनंतीर्भूर्भुवःसुवः॥तानःपुनीतामीवघ्नीःस्पृशतामा
त्मनाभुवइति २३ एवंपुरस्तात्क्षीरोदात्परितउपवेशितःशाकद्वीपोद्वात्रिंशल्लक्षयोजनायामःसमानेनचदधिमंडोदेनपरीतोयस्मिन्शाकोनाममहीरुहःस्व
क्षेत्रव्यपदेशकोयस्यहमहासुरभिगंधस्तंद्वीपमनुवासयति २४ तस्यापिप्रैयव्रतएवाधिपतिर्नाम्नामेधातिथिःसोपिविभज्यसप्तवर्षाणिपुत्रनामानितेषु
स्वात्मजान्पुरोजवमनोजवपवमानधूम्रानीकचित्ररेफबहुरूपविश्वधारसंज्ञान्निधाप्याधिपतीन्स्वयंभगवत्यनंतआवेशितमतिस्तपोवनंप्रविवेश २५ एते
षांवर्षमर्यादागिरयोनद्यश्चसप्तसप्तैवईशानउरुशृंगोबलभद्रःशतकेसरःसहस्रस्रोतोदेवपालोमहानसइतिअनघाऽऽयुर्दाउभयस्पृष्टिरपराजितापंचपदीसहस्रस्रु
तिर्निजधृतिरिति २६ तद्वर्षपुरुषाऋतव्रतसत्यव्रतदानव्रतानुव्रतनामानोभगवंतंवाय्वात्मकंप्राणायामविधूतरजस्तमसःपरमसमाधिनायजंते २७ अंतःप्र
विश्यभूतानियोबिभर्त्यात्मकेतुभिः ॥ अंतर्यामीश्वरःसाक्षात्पातुनोयद्वशेस्फुटम् २८

भवथ अतएवभूर्भुवःस्वस्त्रैलोक्यंपुनंत्यस्ताभवत्योनोस्माकंस्पृशतांस्पर्शनंकुर्वतांभुवः शरीराणिपुनंतु यतआत्मनास्वरूपेणैवामीवघ्नीःपापहंत्र्यः २३ दध्नोमंडंरसःसएवोदकंयस्य यस्यपर्णा
न्यंतःखरस्पर्शानिबहिर्मृदुस्पर्शानिसशाकोनामवृक्षः २४ २५ २६ २७ आत्मकेतुभिःप्राणादिवृत्तिभिः २८

ज्वलनशिखावदमलानांकनकपत्राणामयुतानामयुतानियस्यतत् २९ देवानामहोरात्राभ्यामुत्तरदक्षिणायनाभ्यामित्यर्थः ३० ३१ ब्रह्मरूपिणंकमलासनमूर्तिम् सकर्मकेनब्रह्मसालोक्यादिसाधनेन
३२ कर्ममयंकर्मफलरूपम् ब्रह्मालिंग्यतेयस्मात् एकस्मिन्नेवपरमेश्वरेंतोनिष्ठायस्यतदतएववस्तुतोऽद्वैतम् ३३ ततःशुद्धोदात्परस्तात् लोकःसूर्याद्यालोकवान्देशःअलोकस्तद्रहितस्तयोरंतराले
मध्येतयोर्विभागार्थमित्यर्थः ३४ ततःपरस्तादित्युक्तंतदेवकियतांतरेणेत्यपेक्षायांतदंतर्वर्तिनींभूमिमाह यावन्मानसोत्तरमेर्वोरंतरंसार्द्धसप्तलक्षोत्तरसार्धकोटिपरिमितंतावतीभूःशुद्धोदात्परास्ति
तत्रचप्राणिनोपिसंतिततःकांचनीभूमिरन्यास्तीत्यर्थः साचैकोनचत्वारिंशल्लक्षोत्तरकोट्यष्टकपरिमिताज्ञेया एवंहिसतिमेरुलोकालोकयोरंतरंसार्द्धद्वादशकोटिपरिमितंवक्ष्यमाणमुपपन्नंभवति

एवमेवदधिमंडोदात्परतःपुष्करद्वीपस्ततोद्विगुणायामःसमंततउपकल्पितःसमानेनस्वादूदकेनसमुद्रेणबहिरावृतोयस्मिन्बृहत्पुष्करंज्वलनशिखामलक
नकपत्रायुतायुतंभगवतःकमलासनस्याध्यासनंपरिकल्पितम् २९ तद्द्वीपमध्येमानसोत्तरनामैकएवार्वाचीनपराचीनवर्षयोर्मर्यादाचलोऽयुतयोजनोच्छ्रा
यायामोयत्रतुचतसृषुदिक्षुचत्वारिपुराणिलोकपालानामिंद्रादीनांयदुपरिष्टात्सूर्यरथस्यमेरुंपरिभ्रमतःसंवत्सरात्मकंचक्रंदेवानामहोरात्राभ्यांपरिभ्रमति
३० तद्द्वीपस्याप्यधिपतिःप्रैयव्रतोवीतिहोत्रोनामैतस्यात्मजौरमणकधातकिनामानौवर्षपतीनियुज्यसस्वयं पूर्वजवद्भगवत्कर्मशीलएवास्ते ३१ तद्वर्षपुरुषा
भगवंतंब्रह्मरूपिणंसकर्मकेनकर्मणाऽराधयंतीदंचोदाहरंति ३२ यत्तत्कर्ममयंलिंगं ब्रह्मलिंगंजनोर्चयेत्।। एकांतमद्वयंशांतंतस्मैभगवतेनमइति ३३ ऋषिरु
वाच।।ततःपरस्ताल्लोकालोकनामाचलोलोकालोकयोरंतरालेपरितउपक्षिप्तः ३४ यावन्मानसोत्तरमेर्वोरंतरंतावतीभूमिःकांचन्यन्यादर्शतलोपमायस्यांप्रहि
तःपदार्थोनकथंचित्पुनःप्रत्युपलभ्यतेतस्मात्सर्वसत्वपरिहृतासीत् ३५ लोकालोकइतिसमाख्यायदनेनाचलेनलोकालोकस्यांतर्वर्तिनावस्थाप्यते ३६ स
लोकत्रयांतेपरितईश्वरेणविहितोयस्मात्सूर्यादीनांध्रुवापवर्गाणांज्योतिर्गणानांगभस्तयोर्वाचीनांस्त्रींल्लोकानावितन्वानानकदाचित्पराचीनाभवितुमुत्सहं
तेतावदुन्नहनायामः ३७ एतावाँल्लोकविन्यासोमानलक्षणसंस्थाभिर्विचिंतितःकविभिःसतुपंचाशत्कोटि श्वगणितस्यभूगोलस्यतुरीयभागोयंलोकालो
काचलः ३८ तदुपरिष्टाच्चतसृष्वाशास्वात्मयोनिनाखिलजगद्गुरुणाऽधिनिवेशितायेद्विरदपतयऋषभःपुष्करचूडोवामनोपराजितइतिसकललोकस्थि
तिहेतवः ३९

एतदेवशैवतंत्रेषूक्तम् "कोटिद्वयंत्रिपंचाशल्लक्षाणिचततःपरम्।पंचाशच्चसहस्राणिसप्तद्वीपाःससागराः। ततोहेममयीभूमिर्दशकोट्योवरानने।देवानांक्रीडनार्थायलोकालोकस्ततःपरमि"तिअत्र
चदशकोटित्वंपूर्वोक्तभूम्यासहद्रष्टव्यं सर्वसत्त्वपरिहृतेतिदेवव्यतिरेकेणेतिविज्ञेयं देवानांक्रीडनार्थायेत्युक्तत्वात् ३५ ३६ लोकत्रयस्यांतेपरितोमर्यादारूपोविहितःयस्मात्प्रतिबंधकात् सूर्यआ
दिर्येषां ध्रुवोपवर्गोंतोयेषां आवितन्वानाःसमंतात्प्रकाशयंतःपरतोगंतुंनशक्नुवंतितावदुन्नहनमुत्सेधस्तदनुरूपआयामश्चविस्तारोयस्य ध्रुवादप्युच्छ्रितत्वात्त्रिलोकीमर्यादाभूतइत्यर्थः ३७ सोयं
तुलोकालोकाचलस्तुरीयभागश्चतुर्थांशःसार्द्धद्वादशकोट्यःमेरोरेकतइतिद्रष्टव्यं ३८ आशासुदिक्षुयेधिनिवेशितास्तेआसते ३९

तेषांदिग्गजानांस्वविभूतीनांस्वांशभूतानांमहेंद्रादीनांचविविधवीर्योपबृंहणायसकललोकस्वस्तयेचभगवांस्तस्मिन्नास्तेइत्यन्वयः किंकुर्वन् आत्मनःस्वस्ययद्विशुद्धंसत्त्वंतत्संधारयमाणआविष्कुर्वन् कीदृशं धर्मज्ञानादीन्यष्टमहासिद्धयश्चोपलक्षणंयस्यतत् दोर्दंडैरुपलक्षितःसन्महाविभूतेःपरमैश्वर्यस्यपतित्वादेकयैवमूर्त्यासमंतादास्ते ४० नन्वंतर्यामिणांतःस्थेनैवसर्वंकर्तुंशक्यंकिंतस्यबहिःसमंतादवस्थानेनेत्याशंक्यतस्यार्थंस्वयमेवव्याचष्टे आत्मनोयोगमाययाविरचितायांविविधलोकयात्रातस्यागोपीथायरक्षणायएषभगवानेवंभूतमाकल्पंवेषंगतोलीलयाप्राप्तइति समंतादास्तइत्यस्यार्थः ४१ अलोकपरिमाणंचमेरोरेकतःसार्द्धद्वादशकोट्यः ततोलोकालोकात् अलोकाद्वापरस्तात् विशुद्धांद्विजपुत्रानयनेऽर्जुनस्यश्रीकृष्णेनप्रदर्शिताम् ४२ विस्तरेणोक्तंब्रह्मांडमानंसर्वतोपिनिरूपयति अंडमध्यगतःकिंतन्मध्यंतदाह द्यावाभूम्योः पूर्वोत्तरकपालयोर्यदंतरंमध्यस्थानम् सर्वतःपंचविंशतिकोट्यः ४३ अंडमध्यावस्थानेकारणंतन्नामनि

तेषांस्वविभूतीनांलोकपालानांचविविधवीर्योपबृंहणायभगवान्परममहापुरुषोमहाविभूतिपतिरंतर्याम्यात्मनोविशुद्धसत्त्वंधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याद्यष्टमहासिद्ध्युपलक्षणंविष्वक्सेनादिभिःस्वपार्षदप्रवरैःपरिवारितोनिजवरायुधोपशोभितैर्निजभुजदंडैःसंधारयमाणस्तस्मिन्गिरिवरेसमंतात्सकललोकस्वस्तयआस्ते ४० आकल्पमेवंवेषंगतएषभगवानात्मयोगमाययाविरचितविविधलोकयात्रागोपीथायेत्यर्थः ४१ योंतर्विस्तारएतेनह्यलोकपरिमाणंचव्याख्यातंयद्बहिर्लोकालोकाचलात् ततःपरस्ताद्योगेश्वरगतिंविशुद्धामुदाहरंति ४२ अंडमध्यगतःसूर्योद्यावाभूम्योर्यदंतरम् ॥ सूर्यांडगोलयोर्मध्येकोट्यःस्युःपंचविंशतिः ४३ मृतेंडएषएतस्मिन्यदभूत्ततोमार्तंडइतिव्यपदेशः हिरण्यगर्भइतियद्धिरण्यांडसमुद्भवः ४४ सूर्येणहिविभज्यंतेदिशःखंद्यौर्महीभिदा ॥ स्वर्गापवर्गौनरकारसौकांसिचसर्वशः ४५ देवतिर्यङ्मनुष्याणांसरीसृपसवीरुधाम् ॥ सर्वजीवनिकायानांसूर्यआत्मादृगीश्वरः ४६ ॥ इतिश्रीभागवते महापुराणेपंचमस्कंधेभुवनकोशवर्णनेसमुद्रद्वीपवर्षसन्निवेशपरिमाणलक्षणोविंशतितमोध्यायः ॥२०॥ श्रीशुकउवाच ॥ एतावनेवभूवलयस्यसन्निवेशः प्रमाणलक्षणतोव्याख्यातः १ एतेनहिदिवोमंडलमानंतद्विदउपदिशंतियथाद्विदलयोर्निष्पावादीनांतेअंतरेणांतरिक्षंतदुभयसंधितम् २ यन्मध्यगतोभगवांस्तपतांपतिस्तपनआतपेनत्रिलोकींपतपत्यवभासयत्यात्मभासा सएषउदगयनदक्षिणायनवैषुवतसंज्ञाभिर्मांद्यशैघ्र्यसमानाभिर्गतिभिरारोहणावरोहणसमानस्थानेषुयथासवनमभिपद्यमानोमकरादिषुराशिष्वहोरात्राणिदीर्घह्रस्वसमानानिविधत्ते ३

र्वचनेनाह मृतेऽचेतनेएषसूर्योवैराजरूपेणयस्मात्प्रविष्टः ४४ किंच सूर्येणैवविभज्यंतेदिशः खमंतरिक्षम् भिदाअन्योपिविभागः स्वर्गापवर्गौभोगमोक्षदेशौ रसौकांस्यतलादीनि ४५ उपासनार्थमाह देवादीनांसूर्यआत्मादृगीश्वरोनेत्राधिष्ठाताच ४६ इतिपंचमेटीकायांविंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ एवमध्यायविंशत्याभूमर्यादानिरूपिता । अतःपरंद्युमर्यादापालनंत्रिभिरुच्यते १ एकविंशेरवेःकालचक्रेणभ्रमतोन्वहम् । स्वगत्याराशिसंचारैर्लोकयात्रानिरूप्यते २ एतावान्विस्तारेणकोट्यःपंचाशत् उत्सेधेनपंचविंशतिः १ द्विदलयोर्मध्येयथैकस्यमानेनापरस्यमानमुपदिश्यतेतद्वत् तेअंतरेणतयोर्मध्येतदुभयसंधितंताभ्यामुभयतःसंलग्नम् २ उदगयनादिसंज्ञाभिर्मंदक्षिप्रसमगतिभिर्यथाकालमारोहणादिस्थानेष्वारोहणाद्यभिपद्यमानोमकरादिष्वहोरात्राणिदीर्घह्रस्वसमानानिविधत्ते ३

तत्प्रपंचयति यदेति अत्यंतवैषम्याभावात्समानानीत्युक्तम् सर्वथासाम्यंत्वेकस्यैवाहोरात्रस्य यद्यपिवृषभामिथुनयोरेवाह्नांवृद्धिःकर्कटादिषुह्रासस्तथापिरात्र्यपेक्षयाधिकत्वाद्वर्द्धंतइत्युक्तम्
एवंरात्रिवृद्धावपिदिनापेक्षयान्हसतीत्युक्तम् एकैकेतिस्थूलदृष्टयोक्तम् वृद्धिह्रासयोःप्रतिमासवैषम्यात् ४ विपर्ययाणीति अहानिन्यूनानिरात्रयोधिकाइत्यर्थः ५ तद्वृद्धिह्रासकालमाह याव
दिति ६ एवंमंदादिगतिभिः नवकोटयइति मेरोरुभयतोमानसोत्तरस्यांतर्विस्तारेणपंचदशलक्षाधिककोटित्रयपरिमितेनेदंपरिमंडलमानमुन्नेयम् एवंपंचदशभिर्घटिकाभिरित्यादिष्वपित्रैरा
शिकगणितेनतत्तन्मानमुन्नेयम् । अत्रापेक्षितोविशेषःपुराणांतरादवगंतव्यः तत्रारोहणादिस्थानानिवायुपुराणेदर्शितानि "सर्वग्रहाणांत्रीण्येवस्थानानिद्विजसत्तमाः । स्थानंजरद्गवंमध्यंतथै
रावतमुत्तरं । वैश्वानरंदक्षिणतोनिर्दिष्टमिहतत्त्वत"इति तदेवमध्यमोत्तरदक्षिणमार्गत्रयंप्रत्येकंवीथीत्रयेणत्रिधाभिद्यते त्रिभिस्त्रिभिरश्विन्यादिनक्षत्रैर्नागवीथीगजवीथीऐरावतीचेत्युत्तरमा
र्गेवीथीत्रयं आर्षभीगोवीथिजरद्गवीचेतिवैषुवतेमध्यममार्गेवीथीत्रयम् अजवीथीमृगवीथीवैश्वानरीचेतिदक्षिणमार्गेवीथीत्रयं तदप्युक्तंतत्रैव "अश्विनीकृत्तिकायाम्यानागवीथीतिशब्दिता ।
रोहिण्यार्द्रामृगशिरोगजवीथ्यभिधीयते । पुष्याश्लेषातथादित्यावीथीचैरावतीस्मृता । एतास्तुवीथयस्तिस्रउत्तरोमार्गउच्यते । तथाद्वेचापिफाल्गुन्यौमघाचैवार्षभीमता । हस्ताश्चित्रात
थास्वातीगोवीथीतितुशब्दिता । ज्येष्ठाविशाखानुराधावीथीजारद्गवीमता । एतास्तुवीथयस्तिस्रोमध्यमोमार्गउच्यते । मूलाषाढोत्तराषाढाअजवीथ्यभिशब्दिता । श्रवणंचधनिष्ठाचमा
र्गीशतभिषस्तथा । वैश्वानरीभाद्रपदेरेवतीचैवकीर्तिता । एतास्तुवीथयस्तिस्रोदक्षिणोमार्गउच्यते"इति याम्याभरणीआदित्याअदितिदेवताकापुनर्वसुः मार्गीमृगवीथी एवंस्थितेउत्तरा

यदामेषतुलयोर्वर्ततेतदाहोरात्राणिसमानानिभवंतियदावृषभादिषुपंचसुचराशिषुचरतितदाहान्येववर्द्धंतेन्हसतिचमासिमास्येकैकार्घटिकारात्रिषु ४ यदा
वृश्चिकादिषुपंचसुवर्ततेतदाहोरात्राणिविपर्ययाणिभवंति ५ यावद्दक्षिणायनमहानिवर्द्धंतेयावदुदगयनंरात्रयः ६ एवंनवकोटयएकपंचाशल्लक्षाणियोजना
नांमानसोत्तरगिरिपरिवर्त्तनस्योपदिशंतितस्मिन्नैंद्रींपुरींपूर्वस्मान्मेरोर्देवधानींनामदक्षिणतोयाम्यांसंयमनींनामपश्चाद्वारुणींनिम्लोचनींनामउत्तरतःसौ
म्यांविभावरींनामतासूदयमध्याह्नास्तमयनिशीथानीतिभूतानांप्रवृत्तिनिवृत्तिनिमित्तानिसमयविशेषेणमेरोश्चतुर्दिशम् ७ तत्रत्यानांदिवसमध्यंगतएवस
दादित्यस्तपतिसव्येनाचलंदक्षिणेनकरोति ८

यणेध्रुवेणयुगाक्षकोटिनिबद्धवायुपाशद्वयाकर्षणेरथस्यारोहणं तदाभ्यंतरमंडलप्रवेशोगतिमांद्यंचेतिदिनवृद्धीरात्रिह्रासश्च दक्षिणायनेचपाशप्रेरणादवरोहणेबाहिर्मंडलप्रवेशोगतिशैघ्र्यंचे
त्यहोरात्रयोर्विपर्ययःवैषुवतेतुपाशसाम्यात्समावस्थानेमध्यमंडलप्रवेशोगतिसाम्यंचेत्यहोरात्रयोःसाम्यमिति तथाचपुराणांतरं"आकृष्येतेयदातौतुध्रुवेणसमधिष्ठितौ। तदाभ्यंतरतःसूर्योभ्रम
तेमंडलानितु । ध्रुवेणमुच्यमानेनपुनारश्मियुगेनतु । तथैवबाह्यतःसूर्योभ्रमतेमंडलानिचे"तितदेतदुक्तं यदामेषतुलयोरित्यादिना उदयास्तादिकंवक्तुमाह तस्मिन्मानसोत्तरेमेरोःपूर्वतऐंद्रींपुरी
मुपदिशंतीत्यनुषंगः तासुपुरीषूदयादीन्युपादिशंति चतुर्दिशमित्युक्तेयेमेरोर्दक्षिणेदेशेतेषामैंद्रीमारभ्यपूर्वादयः येपश्चिमेतेषांयाम्यामारभ्य येउत्तरेतेषांवारुणीमारभ्य येपूर्वेतेषांसौम्यामार
भ्य ७ तत्रत्यानांमेरुस्थानाम् सव्येनेति नक्षत्राभिमुखतयास्वगत्यामेरुंवामतःकुर्वन्नपिप्रदक्षिणावर्तप्रवहाख्यवायुभ्राम्यमाणज्योतिश्चक्रवशात्प्रत्यहंदक्षिणतःकरोति अतश्चक्रगतिवशाद
तिदूरतोभूसल्लग्नस्येवदर्शनमुदयः आकाशमारूढस्येवदर्शनंमध्याह्नः भूमिंप्रविष्टस्येवदर्शनमस्तमयः ततोतिवदूरगमनेनिशीथइति समुद्रतीरस्थदृष्टयाचअद्भ्योवाएषप्रातरुदेत्यपःसायंप्र
विशतीतिश्रुतिव्यवहारोनवस्तुतः तदुक्तंवैष्णवे "उदयास्तमयेचैवसर्वकालंतुसंमुखे । दिशास्वशेषासुतथामैत्रेयविदिशासुच । यैर्यत्रदृश्यतेभास्वान्सतेषामुदयःस्मृतः । तिरोभावंचयत्रेतितत्रै
वास्तमनंरवेः । नैवास्तमनमर्कस्यनोदयःसर्वदास्मृतः। उदयास्तमनाख्यंहिदर्शनादर्शनंरवेः । शक्रादीनांपुरोतिष्ठन्स्पृशत्येषपुरत्रयम् । विकर्णौद्वौविकर्णस्थस्त्रीन्कोणान्द्वेपुरेतथे"ति अत
एवतत्रैवोक्तं " तस्माद्दिश्युत्तरस्यांवैदिवारात्रिःसदैवहि । सर्वेषांद्वीपवर्षाणांमेरोरुत्तरतःस्थितिरि"तियतोयत्रयःपश्यतिसैवतस्यप्राची तस्यचवामतोमेरुस्तिष्ठतीति ८

यथोक्तमुदयास्तमनाद्यनियमंदर्शयति यत्रोदेतीत्यादिना स्यंदेनस्वेदोद्गमेन प्रस्वापयन्निशीथंकरोति येतंसमनुपश्येरन्प्रस्वापसमानसूत्रस्थाः ९ साधिकानिपंचविंशतिसहस्राधिकानि
१० सहवासहैव यद्यपिवस्तुतःसूर्यस्यापिनक्षत्रैःसहैवोदयास्तमयौतथापितस्यतत्साहित्यादर्शनात्सोमादीनामेवतत्साहित्यमुक्तम् ११ त्रयीमयइत्याद्युपासनार्थं १२ द्वादशमासाअराय
स्य षडृतवोनेमयोयस्य त्रीणिचातुर्मास्यानिनाभयोयस्य कृतइतरभागोयस्य मानसोत्तरगिरौलक्षार्द्धादुपरिवायुबद्धभूमावितिद्रष्टव्यं चक्रंवाताबद्धुच्छ्रितमितिमंतव्यं अन्यथाऽयुतमात्रोच्छ्रा
यत्वान्मानसोत्तरस्यमेरोश्चतुरशीत्युच्छ्रायत्वादक्षस्यसाम्यानुपपत्तेः १३ तस्मिन्नक्षेचक्रप्रांतेकृतमूलोनिबद्धपूर्वभागःप्रथमाक्षोमेरुमानसोत्तरायतःसार्द्धसप्तलक्षाधिकसार्द्धकोटिप्रमाणस्तस्य

यत्रोदेतितस्यहसमानसूत्रनिपातेनिम्लोचतियत्रक्वचनस्यंदेनाभितपतितस्यहैषसमानसूत्रनिपातेप्रस्वापयति तत्रगतंनपश्यंतियेतंसमनुपश्येरन् ९ य
दाचैंद्र्याःपुर्याःप्रचलतेपंचदशघटिकाभिर्याम्यांसपादकोटिद्वयंयोजनानांसार्द्धद्वादशलक्षाणिसाधिकानिचोपयाति १० एवंततोवारुणींसौम्यामैंद्रींचपुन
स्तथाऽन्येचग्रहाःसोमादयोनक्षत्रैःसहज्योतिश्चक्रेसमभ्युद्यंतिसहवानिम्लोचंति ११ एवंमुहूर्तेनचतुस्त्रिंशल्लक्षयोजनान्यष्टशताधिकानिसौरोरथस्त्रयीम
योऽसौचतसृषुपरिवर्ततेपुरीषु १२ यस्यैकंचक्रंद्वादशारंषण्नेमित्रिणाभिसंवत्सरात्मकंसमामनंति तस्याक्षोमेरोर्मूर्द्धनिकृतोमानसोत्तरेकृतेतरभा
गोयत्रप्रोतंरविरथचक्रंतैलयंत्रचक्रवद्भ्रमन्मानसोत्तरगिरौपरिभ्रमति १३ तस्मिन्नक्षेकृतमूलोद्वितीयोऽक्षस्तुर्यमानेनसंमितस्तैलयंत्राक्षवद्ध्रुवेकृतोपरि
भागः १४ रथनीडस्तुषट्त्रिंशल्लक्षयोजनायतस्तत्तुरीयभागविशालस्तावान्रविरथयुगोयत्रहयाश्छंदोनामानःसप्तारुणयोजितावहंतिदेवमादित्यम्
१५ पुरस्तात्सवितुररुणःपश्चाच्चनियुक्तःसौत्येकर्मणिकिलास्ते १६ तथावालखिल्याऋषयोंऽगुष्ठपर्वमात्राःषष्टिसहस्राणिपुरतःसूर्यंसूक्तवाकायनि
युक्ताःसंस्तुवंति १७ तथाऽन्येचऋषयोगंधर्वाप्सरसोनागाग्रामण्योयातुधानादेवाइत्येकैकशोगणाःसप्तचतुर्दशमासिमासिभगवंतंसूर्यमात्मानंनानानामा
नंपृथङ्नानानामानःपृथक्कर्मभिर्द्वंद्वशउपासते १८ लक्षोत्तरंसार्द्धनवकोटियोजनपरिमंडलंभूवलयस्यक्षणेनसगव्यूत्युत्तरंद्विसहस्रयोजनानिसभुंक्ते १९ ॥
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेज्योतिश्चक्रसूर्यरथमंडलवर्णनंनामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

तुर्यमानेनसार्द्धसप्तत्रिंशत्सहस्राधिकैकोनचत्वारिंशल्लक्षमानेन ध्रुवेकृतोवायुपाशेननिबद्धउपरिभागोयस्य १४ नीडउपवेशस्थानम् गायत्र्यादिच्छंदोनामानः अरुणेनयोजिताःसंतोदेवंवहंति
१५ पुरस्तात्स्थितोपिपश्चात्प्रत्यङ्मुखआस्ते यद्वा यत्सूर्यस्यपुरस्तात्तस्यैवपश्चिमत्वात्पश्चादित्युक्तम् अश्वस्थानंचवायुनोक्तम् सप्ताश्वरूपच्छंदांसिवहंतेवामतोरविम् चक्रपक्षनिबद्धानिच
क्रेचाक्षःसमाहितइति १६ सूक्तवाकायसुभाषिताय १७ एकैकशश्चतुर्दशद्वंद्वशःसप्तगणाःसंतोमासिमास्युपासतइत्यन्वयः १८ गव्यूतिःक्रोशद्वयं सगव्यूत्युत्तरंयथाभवतितथा १९ ॥ इति
श्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेटीकायामेकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशेसोमशुक्रादेःस्थानमाहीत्तरोत्तरं । तत्तद्गत्यनुसारेणइष्टानिष्टंतथानृणां ॥ १॥ राशीनामभिमुखमप्रदक्षिणंचोपवर्णितंसव्येनचलन्दक्षिणेनकरोतीतिवदता अमुष्यवयंकथमनुमीमहि एतत्कथंज्ञास्यामोविरुद्धत्वादित्यर्थः १ चक्रवशात्स्वतश्चगतिद्वयमविरुद्धमितिपरिहारार्थः २ तत्तत्कालनियमेनकर्मणांविशुद्धेःसाद्गुण्यस्यनिमित्तभूतमात्मानविभज्य विजिज्ञास्यमानोवितर्क्यमाणः यथोपजोषंयथाकर्मभोगंऋतुगुणान्शीतोष्णादीन् ३ वर्णाश्रमाचारानुवर्तिनःपुरुषास्त्रय्याआम्नातैःकर्मभिरिंद्रादिरूपंयोगवितानैश्चध्यानादिभिरंतर्यामिरूपंपूजयंतः ४ सएवस्वगत्यामासादिव्यवहारकारणमित्याह सएषलोकानामात्मा द्यावापृथिव्योरंतरेणमध्येयन्नभोवलयमंतरिक्षंतस्यमध्येयत्कालचक्रंतद्गतः राशिभिर्मेषादिभिःसंज्ञायेषाम् चैत्रादिसंज्ञास्तुचांद्र

॥ राजोवाच ॥ यदेतद्भगवतआदित्यस्यमेरुंध्रुवंचप्रदक्षिणेनपरिक्रामतोराशीनामभिमुखंप्रचलितंचाप्रदक्षिणंभगवतोपवर्णितममुष्यवयंकथमनुमीमहीति १ सहोवाच ॥ यथाकुलालचक्रेणभ्रमतासहभ्रमतांतदाश्रयाणांपिपीलिकादीनांगतिरन्यैवप्रदेशांतरेष्वप्युपलभ्यमानत्वादेवंनक्षत्रराशिभिरुपलक्षितेनकालचक्रेणध्रुवंमेरुंचप्रदक्षिणेनपरिधावतासहपरिधावमानानांतदाश्रयाणांसूर्यादीनांग्रहाणांगतिरन्यैवनक्षत्रांतरेराश्यंतरेचोपलभ्यमानत्वात् २ सएषभगवानादिपुरुषएवसाक्षान्नारायणोलोकानांस्वस्तयआत्मानंत्रयीमयंकर्मविशुद्धिनिमित्तंकविभिरपिचवेदेनविजिज्ञास्यमानोद्वादशधाविभज्यषट्सुवसंतादिषुऋतुषुयथोपजोषमृतुगुणान्विदधाति ३ तमेतमिहपुरुषास्त्रय्याविद्ययावर्णाश्रमाचारानुपथाउच्चावचैःकर्मभिराम्नातैर्योगवितानैश्चश्रद्धयायजंतोऽजसाश्रेयःसमधिगच्छंति ४ अथसएषआत्मालोकानांद्यावापृथिव्योरंतरेणनभोवलयस्यकालचक्रगतोद्वादशमासान्भुंक्तेराशिसंज्ञान्संवत्सरावयवान्मासःपक्षद्वयंदिवानक्तंचेतिसपादर्क्षद्वयमुपदिशंति यावताषष्ठमंशंभुंजीतसवैऋतुरित्युपदिश्यतेसंवत्सरावयवः ५ अथचयावताऽर्द्धेननभोवीथ्यांप्रचरतितंकालमयनमाचक्षते ६ अथचयावन्नभोमंडलंसहद्यावापृथिव्योर्मंडलाभ्यांकार्त्स्न्येनसहभुंजीततंकालंसंवत्सरंपरिवत्सरमिडावत्सरमनुवत्सरंवत्सरमितिभानोर्मांद्यशैघ्र्यसमगतिभिःसमामनंति ७ एवंचंद्रमाअर्कगभस्तिभ्यउपरिष्टाल्लक्षयोजनतउपलभ्यमानोर्कस्यसंवत्सरभुक्तिंपक्षाभ्यांमासभुक्तिंसपादर्क्षाभ्यांदिनेनैवपक्षभुक्तिमग्रचारीद्रुततरगमनोभुंक्ते ८ अथचापूर्यमाणाभिश्चकलाभिरमराणांक्षीयमाणाभिश्चकलाभिःपितृणामहोरात्राणिपूर्वपक्षापरपक्षाभ्यांवितन्वानःसर्वजीवनिवहप्राणोजीवश्चैकमेकंनक्षत्रंत्रिंशतामुहूर्तैर्भुंक्ते ९

मासानाम् मासमाह पक्षद्वयंमासइतिचांद्रेणमानेन सपादंमहानक्षत्रद्वयंसौरेणादिवानक्तंचाहोरात्रामितिपित्र्येण षष्ठमंशंराशिद्वयम् ५ ६ मंडलाभ्यांसहभुंजीत सहसाहिसूर्यः यदाशुक्लप्रतिपादिसंक्रांतिर्भवतितदासौरचांद्रमासयोर्युगपदुपक्रमोभवतिससंवत्सरःततःसौरमानेनवर्षेषट्दिनानिवर्द्धंतेचांद्रमानेनषट्ह्रसंतीतिद्वादशदिनव्यवधानादुभयोरग्रपश्चाद्भावोभवति एवंपंचवर्षाणिगच्छंतितन्मध्येद्वौमलमासौभवतः ततःपुनःषष्ठःसंवत्सरोभवति तदेवमवांतरभेदेनसंवत्सरादिपंचकंसमामनंति ७ सोमादीनामपिस्थानंकार्यंचाहएवंचंद्रमाइति अर्कगभस्तिभ्योमंडलरूपेभ्यः सपादर्क्षाभ्यांसपाददिनद्वयेन ८ सर्वेषांजीवनिवहानांप्राणः अन्नमयत्वादमृतमयत्वाच्च अतएवजीवनेहेतुत्वाज्जीवश्च ९

तदेवाह यएषइति १० दक्षिणेनैवनतुतेषांपृथगन्यागतिरस्तीत्यर्थः कालायनेकालचक्रेउत्तराषाढाश्रवणसंधावभिजिन्नक्षत्रंफलविशेषेणपृथक्कल्पितंतेनसह तथाचश्रुतिः अभिजिन्नामनक्षत्रमुप
रिष्टादषाढानामधस्ताच्छ्रोणायाइति ११ पुरतःसूर्येणभोक्ष्यमाणेनक्षत्रे पश्चाद्भुंक्ते सहैवभुज्यमानेचारेणक्रमस्थनक्षत्राद्यतिक्रमेण वृष्टेर्विष्टंभःस्तंभनंयस्माद्ग्रहात्तमुपशमयतीतितथा १२ बु
धोव्याख्यातःपुरतःपश्चात्सहैववाचरतीतिकिंचिद्विशेषंचाह ततइत्यादिना आशंसतेसूचयति १३ अघशंसोदुःखसूचकः यदिनवक्रेणाभिवर्ततेतर्हित्रिभिस्त्रिभिःपक्षैः१४ यदिनवक्रःस्यात्तर्हि

यएषषोडशकलःपुरुषोभगवान्मनोमयोऽन्नमयोऽमृतमयोदेवपितृमनुष्यभूतपशुपक्षिसरीसृपवीरुधांप्राणाप्यायनशीलत्वात्सर्वमयइतिवर्णयति १० तत
उपरिष्टात्त्रिलक्षयोजनतोनक्षत्राणिमेरुंदक्षिणेनैवकालायनईश्वरयोजितानिसहाभिजिताऽष्टाविंशतिः ११ ततउपरिष्टादुशनाद्विलक्षयोजनतउपलभ्यते
पुरतःपश्चात्सहैववाऽर्कस्यशैघ्र्यमांद्यसाम्याभिर्गतिभिरर्कवच्चरतिलोकानांनित्यदाऽनुकूलएवप्रायेणवर्षयंश्चारेणानुमीयतेसवृष्टिविष्टंभग्रहोपशमनः १२
उशनसाबुधोव्याख्यातस्ततउपरिष्टाद्विलक्षयोजनतोबुधःसोमसुतउपलभ्यमानःप्रायेणशुभकृद्यदाऽर्काद्व्यतिरिच्येततदाऽतिवाताऽभ्रप्रायानावृष्ट्यादि
भयमाशंसते १३ अतऊर्ध्वमंगारकोऽपियोजनलक्षद्वितयउपलभ्यमानस्त्रिभिस्त्रिभिःपक्षैरेकैकशोराशीन्द्वादशानुभुंक्तेयदिनवक्रेणाभिवर्त्ततेप्रायेणाशुभ
ग्रहोऽघशंसः १४ ततउपरिष्टाद्विलक्षयोजनांतरगतोभगवान्बृहस्पतिरेकैकस्मिन्राशौपरिवत्सरंपरिवत्सरंचरतियदिनवक्रःस्यात्प्रायेणानुकूलोब्राह्मण
कुलस्य १५ ततउपरिष्टाद्योजनलक्षद्वयात्प्रतीयमानःशनैश्चरएकैकस्मिन्राशौत्रिंशन्मासान्विलंबमानःसर्वानेवानुपर्येतितावद्भिरनुवत्सरैःप्रायेणहिसर्वे
षामशांतिकरः १६ ततउत्तरस्मादृषयएकादशलक्षयोजनांतरउपलभ्यंतेयएवलोकानांशमनुभावयंतोभगवतोविष्णोर्यत्परमंपदंप्रदक्षिणंप्रक्रमंति १७
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेज्योतिश्चक्रवर्णनेद्वाविंशोध्यायः २२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथतस्मात्परतस्त्रयोदशलक्षयोजनांतरतोयत्तद्विष्णोः
परमंपदमभिवदंतियत्रहमहाभागवतोध्रुवऔत्तानपादिरग्निनेंद्रेणप्रजापतिनाकश्यपेनधर्मेणचसमकालयुग्भिःसबहुमानंदक्षिणतःक्रियमाणइदानीमपिकल्प
जीविनामाजीव्यउपास्तेतस्येहानुभावउपवर्णितः १ सहिसर्वेषांज्योतिर्गणानांग्रहनक्षत्रादीनामनिमिषेणाव्यक्तरंहसाभगवताकालेनभ्राम्यमाणानांस्था
णुरिवावष्टंभईश्वरेणविहितःशश्वदवभासते २

परिवत्सरम् १५ १६ १७ इतिश्रीभागवतेपंचमेटीकायांद्वाविंशोध्यायः ॥ २२ ॥ त्रयोविंशेध्रुवस्थानंज्योतिश्चक्राश्रयंततः । शिशुमारस्वरूपेणहरेश्चस्थितिरुच्यते १ यत्तत्प्रसिद्धंविष्णोः
पदंयत्रध्रुवउपास्तेतिष्ठतीत्यन्वयः समकालमेवयुज्यंतइतितथातैर्नक्षत्ररूपैः १ २

मेढीस्तंभेवद्धाधान्याक्रमणपशवोबलीवर्दाः कर्मसारथिःसहायोयेषां ३ ईश्वराधारत्वात्पतनशंकैवनास्तीतिवक्तुंमतांतरमाह केचनेति ज्योतिरनीकंज्योतिश्चक्रं योगधारणायांस्थितमिति
शेषः ४ लांगूलेअग्रादधोभागेउदगयनान्यभिजिदादीनिपुनर्वस्वंतानिचतुर्दशदक्षिणपार्श्वे दक्षिणायनानिपुष्यादीन्युतराषाढांतानिचतुर्दशवामपार्श्वे ५ तदेवस्थानविशेषेणविभज्यदर्शय
ति पुनर्वसुपुष्यावित्यादिना पुनर्वसुरुदगयनांत्यंनक्षत्रं पुष्योदक्षिणायनस्याद्यं आर्द्राश्लेषेतयोर्निरंतरेअभिजिदुत्तराषाढेउत्तरदक्षिणायनयोराद्यंतनक्षत्रे श्रवणपूर्वाषाढेतयोरुत्तरपूर्वे धानि

यथामेढीस्तंभआक्रमणपशवःसंयोजितास्त्रिभिस्त्रिभिःसवनैर्यथास्थानंमंडलानिचरंत्येवंभग णाग्रहादयएतस्मिन्नंतर्बहिर्योगेनकालचक्रआयोजिताध्रुवमेवा
वलंब्यवायुनोदीर्यमाणाआकल्पांतंपरिचंक्रमंतिनभसि यथामेघाःश्येनादयोवायुवशाःकर्मसारथयःपरिवर्त्ततेएवंज्योतिर्गणाःप्रकृतिपुरुषसंयोगानुगृहीताः
कर्मनिर्मितगतयोभुविनपतंति ३ केचनैतज्ज्योतिरनीकंशिशुमारसंस्थानेनभगवतोवासुदेवस्ययोग धारणायामनुवर्णयंति ४ यस्यपुच्छाग्रेऽवाक्शिरसःकुं
डलीभूतदेहस्यध्रुवउपकल्पितस्तस्यलांगूलेप्रजापतिरग्निरिंद्रोधर्मइतिपुच्छमूलेधाताविधाताचकट्यांसप्तर्षयस्तस्यदक्षिणावर्तकुंडलीभूतशरीरस्ययान्यु
दगयनानिदक्षिणपार्श्वेतुनक्षत्राण्युपकल्पयंतिदक्षिणायनानितुसव्येयथाशिशुमारस्यकुंडलाभोगसन्निवेशस्यपार्श्वयोरुभयोरप्यवयवाःसमसंख्याभवंति
पृष्ठेत्वजवीथीआकाशगंगाचोदरतः ५ पुनर्वसुपुष्यौदक्षिणवामयोःश्रोण्योरार्द्राश्लेषेचदक्षिणवामयोःपश्चिमयोःपादयोरभिजिदुत्तराषाढेदक्षिणवामयोर्ना
सिकयोर्यथासंख्यंश्रवणपूर्वाषाढेदक्षिणवामयोर्लोचनयोर्धनिष्ठामूलंचदक्षिणवामयोःकर्णयोर्मघादी न्यष्टनक्षत्राणिदक्षिणायनानिवामपार्श्ववंक्रिषुयुंजीतत
थैवमृगशीर्षादीन्युदगयनानिदक्षिणपार्श्ववंक्रिषुप्रातिलोम्येनप्रयुंजीतशतभिषाज्येष्ठेस्कंधयोर्दक्षिणवामयोर्न्यसेत् ६ उत्तराहनावगस्तिरधराहनौयमो
मुखेषुचांगारकःशनैश्चरउपस्थेबृहस्पतिःककुदिवक्षस्यादित्योहृदयेनारायणोमनसिचंद्रोनाभ्यामुशनास्तनयोरश्विनौबुधःप्राणापानयोराहुर्गलेकेतवःसर्वां
गेषुरोमसुसर्वेतारागणाः ७ एतदुहैवभगवतोविष्णोःसर्वदेवतामयंरूपमहरहःसंध्यायांप्रयतोवाग्यतोनिरीक्षमाणउपतिष्ठेतनमोज्योतिर्लोकायकाला
यनायानिमिषांपतयेमहापुरुषायाभिधीमहीति ८ ग्रहर्क्षतारामयमाधिदैविकंपापापहंमंत्रकृतांत्रिकालं ॥ नमस्यतःस्मरतोवात्रिकालंनश्येततत्काल
जमाशुपापम् ९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेशिशुमारसंस्थानर्णनंनामत्रयोविंशोध्यायः ॥ २३ ॥ छ ॥

ष्ठामूलंचतयोरप्युत्तरपूर्वे मघादीनियान्यनुराधांतानिदक्षिणायनान्यष्टतानिवामपार्श्ववंक्रिषुवामपार्श्वास्थिषु मृगशीर्षादीनिप्रातिलोम्येनपूर्वाभाद्रपदांतानियान्युदगयननक्षत्राण्यष्टतानिद
क्षिणपार्श्ववंक्रिषु शतभिषग्ज्येष्ठेउत्तरदक्षिणायनयोर्यैवशिष्टेतेस्कंधयोः ६ यमोनक्षत्ररूपः तथानारायणोश्विनौच ककुदिगलपृष्ठशृंगे ७ ज्योतिषोलोकायाश्रयाय कालायनायकालचक्ररू
पायनमोभिधीमहीतिमंत्रेणोपतिष्ठेत ८ मंत्रकृतांपूर्वोक्तंमंत्रंजपतां ९ ॥ इतिपंचमेटीकायांत्रयोविंशतितमोध्यायः ॥ २३ ॥

एवंत्रिभिर्द्युमर्यादापालनंवर्णितंतथा। अधोभुवनमर्यादापालनंत्रिभिरुच्यते॥ १॥ चतुर्विंशेरवेरर्वाक्स्वर्भान्वादिस्थितिःक्रमात्। अतलादिबिलस्वर्गमर्यादाःसप्तवर्णिताः॥२॥सूर्यमारभ्यध्रुवांतं संनिवेशंनिरूप्येदानींसूर्यादधस्तान्निरूपयति अधस्तादिति स्वर्भानूराहुः अलभतलेभे सिंहिकायाःपुत्रः १ ग्रहणंवक्तुमाह यददःप्रतपतस्तरणेर्मंडलं अमृतपानमध्यप्रवेशेनतयोर्व्यवधानंकरोतीतितथा अतएवैताभ्यांसूचितत्वाद्वैरमनुबध्नातीतितथा २ भागवतंचक्रंपरिवर्तमानंपरिभ्रमदभिअभिमुखंमुहूर्तमवस्थितः सन् इत्येवमंतरातदवस्थानमुपरागंग्रहणंवदंति तत्रचक्रऋजुवक्रास्थितिभ्यांसर्वग्रासासर्वग्रासौनतुवस्तुतोग्रासोस्ति दूरांतरत्वात् ३ तावन्मात्रेयोजनायुते ४ अंतरिक्षंग्रहहीनं तस्यावधिमाह यावद्वायुःप्रवातितीव्रोवाति तस्याप्यवधिमाह यावन्मेघाः ५

श्रीशुकउवाच ॥ अधस्तात्सवितुर्योजनायुतेस्वर्भानुर्नक्षत्रवच्चरतीत्येकेयोऽसावमरत्वंग्रहत्वंचाऽलभतभगवदनुकंपयास्वयमसुरापसदःसैंहिकेयोह्यतदर्हः तस्यतातजन्मकर्माणिचोपरिष्टाद्वक्ष्यामः १ यददस्तरणेर्मंडलंप्रतपतस्तद्विस्तरतोयोजनायुतमाचक्षतेद्वादशसहस्रंसोमस्यत्रयोदशसहस्रंराहोर्यःपर्वणितद्व्यवधानकृद्वैरानुबंधःसूर्याचंद्रमसावभिधावति २ तन्निशम्योभयत्रापिभगवतारक्षणायप्रयुक्तंसुदर्शनंनामभागवतंदयितमस्त्रंतत्तेजसादुर्विषहंमुहुःपरिवर्तमानमभ्यवस्थितोमुहूर्तमुद्विजमानश्चकितहृदयआरादेवनिवर्ततेतदुपरागमितिवदंतिलोकाः ३ ततोऽधस्तात्सिद्धचारणविद्याधराणांसदनानितावन्मात्रएव ४ ततोऽधस्ताद्यक्षरक्षःपिशाचप्रेतभूतगणानांविहाराजिरमंतरिक्षंयावद्वायुःप्रवातियावन्मेघाउपलभ्यंते ५ ततोऽधस्ताच्छतयोजनांतरइयंपृथिवीयावद्धंसभासश्येनसुपर्णादयःपतत्रिप्रवराउत्पतंतीति ६ उपवर्णितंभूमेर्यथासंनिवेशावस्थानमवनेरप्यधस्तात्सप्तभूविवराएकैकशोयोजनायुतांतरेणायामविस्तारेणोपक्लृप्ताःअतलंवितलंसुतलंतलातलंमहातलंरसातलंपातालमिति ७ एतेषुहिबिलस्वर्गेषुस्वर्गादप्यधिककामभोगैश्वर्यानंदविभूतिभिःसुसमृद्धभवनोद्यानाक्रीडविहारेषुदैत्यदानवकाद्रवेयानित्यप्रमुदितानुरक्तकलत्रापत्यबंधुसुहृदनुचरागृहपतयईश्वरादप्यप्रतिहतकामामायाविनोदानिवसंति ८ येषुमहाराजमयेनमायाविनाविनिर्मिताःपुरोनानामणिप्रवरप्रवेकविरचितविचित्रभवनप्राकारगोपुरसभाचैत्यचत्वरायतनादिभिर्नागासुरमिथुनपारावतशुकसारिकाकीर्णकृत्रिमभूमिभिर्विवरेश्वरगृहोत्तमैःसमलंकृताश्चकासति ९

पृथिव्याउपरिभूर्लोकावधिमाह यावद्धंसादयःपार्थिवाविकाराः ६ योजनायुतांतरेणप्रत्येकमुच्छ्रिताःआयामोयःकटाहस्यतावद्विस्तारेण ७ सामान्येनाविवराणिवर्णयति एतेष्वित्यादिना आथातलइत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन एतेषुदैत्यादयोनिवसंतीत्यन्वयः कथंभूतेषु अधिकःकामभोगश्चऐश्वर्यानंदश्चविभूतिश्चसंपत्तिस्तैःसुसमृद्धाभवनादयोयेषु कथंभूताः नित्यप्रमुदिताअनुरक्ताःकलत्रादयोयेषां नप्रतिहतःकामोयेषां माययाविनोदोयेषां ८ किंच हेमहाराजयेषुमयेननिर्मिताःपुरश्चचकासतीत्यन्वयः कथंभूताः नानायेमणिप्रवरास्तेषांप्रवेकामुख्यास्तैर्विरचितैर्विचित्रैर्भवनादिभिस्तथाविवरेश्वराणांगृहोत्तमैश्चसमलंकृताः कीदृशैर्गृहोत्तमैः नागाश्चासुराश्चमिथुनभूताःपारावतादयश्चतैराकीर्णाः कृत्रिमाभूमयोयेषुतैः पाठांतरेनानास्वनत्वंमिथुनविशेषणं ९

उद्यानानिचातितराममरलोकश्रियमतिशायितानियेषुचकासतीत्यन्वयः काभिःश्रीभिः केषां कुसुमफलस्तबकाश्चसुभगकिसलयानिचतैरवनतारुचिराविटपायेषांतेषांविटपिनां लतानामंगै
रालिंगितानांश्रीभिः तथासमिथुनाश्चक्रवाकादिमिथुनसहितायेविविधाविहंगास्तद्युक्तानांजलाशयानांचश्रीभिः कीदृशानां अमलैर्जलैःपूर्णानां पुनरपिकैरतिशायितानि झषकुलोल्लंघने
नक्षुभितंयज्जलाशयानांनीरंतस्मिन्यानिनीरजादीनितेषांवनेषुकृतंनिकेतनंयैस्तेषामर्थात्पक्षिणामेकोऽखंडोयोविहारस्तेनाकुलाश्चतेमधुराश्चविविधाःस्वनादयस्तैर्येइंद्रियोत्सवास्तैश्च यद्वा
समिथुनेत्यादेरुत्तरेणैवसंबंधः मनइंद्रियानांदिभिरितिस्वनादीनांविशेषणं तत्रनीरजंसामान्येनकमलं लोहितंशतपत्रंतद्विशेषः १० अहोरात्रादिभिर्यद्भयंतन्नोपलक्ष्यतेसूर्याद्यभावात् ११

उद्यानानिचातितरांमनइंद्रियानंदिभिःकुसुमफलस्तबकसुभगाकिसलयावनतरुचिरविटपविटपिनांलतांऽगालिंगितानांश्रीभिःसमिथुनविविधविहंगम
जलाशयानाममलजलपूर्णानांझषकुलोल्लंघनक्षुभितनीरनीरजकुमुदकुवलयकह्लारनीलोत्पललोहितशतपत्रादिवनेषुकृतनिकेतनानामेकाविहाराकुलमधु
रविविधस्वनादिभिरिंद्रियोत्सवैरमरलोकश्रियमतिशायितानि १० यत्रहवावनभयमहोरात्रादिभिःकालविभागैरुपलक्ष्यते ११ यत्राहिमहाहिप्रवराशिरोम
णयःसर्वंतमःप्रबाधंते १२ नवाएतेषुवसतांदिव्यौषधिरसरसायनान्नपानस्नानादिभिराधयोव्याधयोवलीपलितजरादयश्चदेहवैवर्ण्यदौर्गंध्यस्वेदक्लमग्ला
निरितिवयोऽवस्थाश्चभवंति १३ नहितेषांकल्याणानांप्रभवतिकुतश्चनमृत्युर्विनाभगवत्तेजसश्चक्रापदेशात् १४ यस्मिन्प्रविष्टेऽसुरवधूनांप्रायःपुंसवना
निभयादेवस्रवंतिपतंतिच १५ अथातलेमयपुत्रोऽसुरोबलोनिवसतियेनहवाइहसृष्टाःषण्णवतिर्मायाःकाश्चनाद्यापिमायाविनोधारयंतियस्यत्वजृंभमाण
स्यमुखतस्त्रयस्त्रीगणाउदपद्यंतस्वैरिण्यःकामिन्यःपुंश्चल्यइतियावैबिलायनंप्रविष्टंपुरुषंरसेनहाटकाख्येनसाधयित्वास्वविलासावलोकनानुरागस्मितसं
लापोपगूहनादिभिःस्वैरंकिलरमयंतियस्मिन्नुपयुक्तेपुरुषईश्वरोऽहंसिद्धोऽहमित्ययुतमहागजबलमात्मानमभिमन्यमानःकत्थतेमदांधइव १६ ततोऽध
स्ताद्वितलेहरोभगवान्हाटकेश्वरःस्वपार्षदभूतगणावृतःप्रजापतिसर्गोपबृंहणायभवोभवान्यासहामिथुनीभूतआस्तेयतःप्रवृत्तासरित्प्रवराहाटकीनामभव
योर्वीर्येणयत्रचित्रभानुर्मातरिश्वनासमिध्यमानओजसापिबतितन्निष्ठ्यूतंहाटकाख्यंसुवर्णंभूषणेनासुरेंद्रावरोधेषुपुरुषाःसहपुरुषीभिर्धारयंति १७

१२ क्लमः श्रमः ग्लानिरनुत्साहः १३ कल्याणानांमंगलरूपाणां १४ यस्मिन्भगवत्तेजसिप्रविष्टे पुंसवनानिगर्भाः आचतुर्थाद्भवेत्स्रावःपातःपंचमषष्ठयोरितिस्रावपातौज्ञेयौ १५ सवर्णैरताः
स्वैरिण्यःकामिन्यस्त्वसवर्णेपितत्राप्यंतिचंचलाःपुंश्चल्यः बिलायनंबिलायतनं साधयित्वसंभोगसमर्थंकृत्वा स्वेयेअसाधारणाविलासास्तत्पूर्वकोवलोकस्तेनानुरागयुक्तंस्मितंतेनसंलापउपगू
हनंचतदादिभिः यस्मिन्हाटकाख्येरसेउपयुक्तेसेविते १६ भवयोर्भवस्यभवान्याश्च चित्रभानुरग्निः तेननिष्ठ्यूतंफूत्कृत्यत्यक्तं असुरेंद्राणामवरोधेष्वंतःपुरेषु पुरुषीभिः स्त्रीभिः १७

॥३४॥

सुतलेबलिरधुनाप्यास्तइत्यन्वयः कथंभूतः महेंद्रस्यप्रियंकर्तुमिच्छताभगवताप्रथमंपराक्षिप्तमपहृतंलोकत्रयंयस्यसः पुनर्भगवतोनुकंपयैवतत्रप्रवेशितःसन् कीदृशेन योदितेःसकाशाद्भूत्वाबटुवामनरूपेणलब्धकायस्तेन १८ केचित्तस्यसुतलराज्यंभूमिदानफलंमन्यंतेतन्निराकरोति नोएवैतदिति यद्बिलनिलयेविवरस्थानेऐश्वर्यमेतद्भूमिदानस्यसाक्षात्कारः फलंनभवत्येव कुतइत्यपेक्षायामेवंभूतस्यदानस्यसाक्षादपवर्गहेतुत्वादित्याह यत्तत्प्रसिद्धंदानंतस्य तदेवाह भगवत्यशेषजीवनिकायानांजीवभूतश्चासावात्मभूतश्चसर्वजीवनियंताचासावात्मारामश्चेत्यर्थः तास्मिन्संप्रतिपादितस्य १९ किंच यस्यनामक्षुतादिषुचविवशोपिसकृदपिगृणन्कर्मबंधंविधुनोति कथंभूतं यस्यप्रतिबाधनंत्विहमुमुक्षवोन्यथैवोपलभंते यन्निवृत्त्यर्थंयोगसांख्यादिक्लेशाननुभवंतीत्यर्थःतंकर्मबंधंत्यजति २० तत्तास्मिन्भगवतिभक्तानांज्ञानिनांचयथायथमात्मन्यात्मदेज्ञानदेचात्मतयैवसमर्पितस्यभूमिदानस्यनतत्फलमितिपूर्वेणैवसंबंधः २१ किंच नेदंभगवदनुकंपाफल

ततोऽधस्तात्सुतलउदारश्रवाःपुण्यश्लोकोविरोचनात्मजोबलिर्भगवतामहेंद्रस्यप्रियंचिकीर्षमाणेनादितेर्लब्धकायोभूत्वाबटुवामनरूपेणपराक्षिप्तलोकत्रयोभगवदनुकंपयैवपुनःप्रवेशितइंद्रादिष्वविद्यमानयासुसमृद्धयाश्रियाऽभिजुष्टःस्वधर्मेणाराधयंस्तमेवभगवंतमाराधनीयमपगतसाध्वसआस्तेऽधुनाऽपि १८ नोएवैतत्साक्षात्कारोभूमिदानस्ययत्तद्भगवत्यशेषजीवनिकायानांजीवभूतात्मभूतेपरमात्मनिवासुदेवेतीर्थतमेपात्रउपपन्नेपरयाश्रद्धयापरमादरसमाहितमनसासंप्रतिपादितस्यसाक्षादपवर्गद्वारस्ययद्बिलनिलयैश्वर्यम् १९ यस्यहवावक्षुत्पतनप्रस्खलनादिषुविवशःसकृन्नामाभिगृणन्पुरुषःकर्मबंधनमंजसाविधुनोतियस्यहैवप्रतिबाधनंमुमुक्षवोऽन्यथैवोपलभंते २० तद्भक्तानामात्मवतांसर्वेषामात्मन्यात्मदआत्मतयैव २१ नवैभगवान्नूनममुष्यानुजग्राहयदुतपुनरात्मानुस्मृतिमोषणंमायामयभोगैश्वर्यमेवातनुतेति २२ यत्तद्भगवताऽनधिगतान्योपायेनयाच्ञाच्छलेनापहृतस्वशरीरावशेषितलोकत्रयोवरुणपाशैश्चसंप्रतिमुक्तोगिरिदर्यांचापविद्धइतिहोवाच २३ नूनंबतायंभगवानर्थेषुननिष्णातोयोऽसाविंद्रोयस्यसचिवोमंत्रायवृतएकांततोबृहस्पतिस्तमतिहायस्वयमुपेंद्रेणात्मानमयाचतात्मनश्चाशिषोनोएवतद्दास्यमतिगंभीरवयसःकालस्यमन्वंतरपरिवृत्तंकियल्लोकत्रयमिदम् २४

मपिकिंत्वेकांतभक्तस्यतस्यांतरायमात्रमित्याह नेति भगवानमुष्यअमुंनैवानुगृहीतवान् तत्रहेतुः यदुतेति आत्मनईश्वरस्यानुस्मृतिंमुष्णातीतितथा तदुक्तं “वासुदेवेमनोयस्यजपहोमार्चनादिषु । तस्यांतरायोमैत्रेयदेवेंद्रत्वादिकंफलमि”ति २२ तस्यैकांतभक्तिसप्रपंचामाह यत्तदातिप्रसिद्धमितिवक्ष्यमाणमुवाचहेत्यन्वयः कथंभूतः अनधिगतोन्यउपायोयेनतेनभगवतायाच्ञाछलेनापहृतंस्वशरीरमात्रावशेषितंलोकत्रयंयस्य सम्यक्प्रतिमुक्तोबद्धः अपविद्धः प्रक्षिप्तोपिसन् २३ बतेतिखेदे भगवान्विद्वानपियोसाविंद्रोयस्यैकांतेनबृहस्पतिःसचिवःसहायोयतोमंत्रार्थंवृतःसोपिपुरुषार्थेषुनूनंनानिष्णातोनानिपुणः यतउपेंद्रेणद्वारभूतेनतमुपेंद्रंविहायात्मानंमांलोकत्रयमयाचत तंमंत्रप्रदंबृहस्पतिमतिहायेतिवा तस्मिन्प्रसन्नेसएववरणीयोनलोकत्रयंयतस्तदातितुच्छमित्याह अतिगंभीरमनंतंवयोयस्यतस्यकालस्ययन्मन्वंतरंतेनपारिवृत्तांविपर्यस्तंलोकत्रयामिदांकियत् २४

सश्लोकयामासवर्णयामास ८ अस्यजगतउत्पत्त्यादिहेतवोगुणायस्येक्षयाकल्पाःस्वस्वकार्यसमर्थाआसन्‌यस्यतुरूपंध्रुवमनंतमकृतमनादितत्रहेतुःयदेकमेवसदात्मन्नात्मनिनानाकार्यप्रपंच
मधात् तस्यब्रह्मरूपस्यवर्त्मतत्त्वंजनःकथमुहवेद नैववेदेत्यर्थः ९ तर्हिकथमसौमुमुक्षुभिःसेव्यतेतत्राह मूर्तिमितियत्रेदंसदसद्विभातिसनोस्माकंभक्तानांबहुकृपयासंशुद्धंसत्त्वंमूर्तिंबभा
रंस्वजनानांमनांस्यादातुंवशीकर्तुंकृतांयस्यलीलांमृगपतिःसिंहआददेअशिक्षत् यतः उदाराणिवीर्याणियस्य तस्मादन्यंमुमुक्षुःकमाश्रयेदित्युत्तरेणान्वयः यद्वाकृपयेत्यत्रहेतुः यद्य
स्मात्स्वजनानांमनांस्यादातुंलीलामाददे मृगपतिरिवोदारवीर्यः यद्वामृग्यंतइतिमृगाःकामप्रदास्तेषांपतिर्मुख्यः १० किंच आस्तांतस्यकृपयावपुर्धारणंतद्भजनंवातन्नामौदार्यमेवातिचि
त्रमित्याह यस्यनामयदिपतितोमहापातक्यप्यनुकीर्तयेत्तर्हिसशुद्ध्येदितिकिमुवक्तव्यम् यतोसावेवनृणामशेषमंहःसद्योहंति कथमनुकीर्तयेत् अन्यतः श्रुतंवाकस्माद्वाआर्तोवासन्प्रलं

यएषएवमनुश्रुतोध्यायमानोमुमुक्षूणामनादिकालकर्मवासनाग्रथितमविद्यामयंहृदयग्रंथिंसत्त्वरजस्तमोमयमंतर्हृदयंगतआशुनिर्भिनत्तितस्यानुभावान्भग
वान्स्वायंभुवोनारदःसहतुंबुरुणासभायांब्रह्मणःसंश्लोकयामास ८ उत्पत्तिस्थितिलयहेतवोऽस्यकल्पाःसत्त्वाद्याःप्रकृतिगुणायदीक्षयासन् ॥ यद्रूपंध्रुवम
कृतंयदेकमात्मन्नानाऽधात्कथमुहवेदतस्यवर्त्म ९ मूर्तिंनःपुरुकृपयाबभारसत्त्वंसंशुद्धंसदसदिदंविभातियत्र ॥ यल्लीलांमृगपतिराददेऽनवद्यामादातुंस्वज
नमनांस्युदारवीर्यः १० यन्नामश्रुतमनुकीर्तयेदकस्मादार्तोवायदिपतितःप्रलंभनाद्वा ॥ हंत्यंहःसपदिनृणामशेषमन्यंकंशेषाद्भगवतआश्रयेन्मुमुक्षुः ११
मूर्द्धन्यर्पितमणुवत्सहस्रमूर्ध्नोभूगोलंसगिरिसरित्समुद्रसत्त्वम् ॥ आनंत्यादनिमितविक्रमस्यभूम्नःकोवीर्याण्यधिगणयेत्सहस्रजिह्वः १२ एवंप्रभावोभग
वाननंतोदुरंतवीर्योरुगुणानुभावः ॥ मूलेरसायाःस्थितआत्मतंत्रोयोलीलयाक्ष्मांस्थितयेबिभर्ति १३ एताह्येवेहनृभिरुपगंतव्यागतयोयथाकर्मविनि
र्मितायथोपदेशमनुवर्णिताःकामान्कामयमानैः १४ एतावतीर्हिराजन्पुंसःप्रवृत्तिलक्षणस्यधर्मस्यविपाकगतयउच्चावचाविसदृशायथाप्रश्नंव्याचख्ये
किमन्यत्कथयामइति १५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेभूविवरविद्युपवर्णनंनामपंचविंशतितमोऽध्यायः २५ ॥ राजोवाच ॥ मह
र्षएतद्वैचित्र्यंलोकस्यकथमिति १ ॥ ऋषिरुवाच ॥ त्रिगुणत्वात्कर्तुःश्रद्धयाकर्मगतयःपृथग्विधाःसर्वाएवसर्वस्यतारतम्येनभवंति २

भनाद्वापरिहासात् तस्माच्छेषादन्यम् ११ गिर्यादिसहितंभूगोलं सत्त्वानिप्राणिनः सहस्रजिह्वोपिकोगणयेत् १२ दुरंतंवीर्यंबलंयस्य उरवोगुणाअनुभावश्चयस्यसचसच रसायाभू
मेर्मूलेस्थितास्तिष्ठति आत्मतंत्रआत्माधारः १३ उक्तस्यलोकविभागस्योपयोगंवदन्नुपसंहरति एताह्येवेहकामान्कामयमानैर्नृभिरुपगंतव्याइत्यन्वयः १४ तस्यप्रपंचः एतावत्योविपाकगत
यःफलभूतागतयस्ताव्याचख्येव्याख्यातवानस्मि १५ इतिभा०पंचमेटीकायांपंचविंशतितमोध्यायः ॥२५॥ षड्विंशेतुततोधस्तान्नरकास्थितिरुच्यते । पापिनोयत्रदह्यंतेयमदूतैर्यथायथम् १
पुंसोगतयउच्चावचाविसदृशाइतिभोगवैचित्र्यमुक्तंतदेतत्कुतइतिपृच्छति महर्षइति १ कर्मणःसमानत्वेपिश्रद्धावैचित्र्यात्फलवैचित्र्यमितिपरिहरति त्रिगुणत्वादिति सात्विक्याश्रद्धयाकर्तुः
सुखित्वंराजस्यासुखित्वंदुःखित्वंचतामस्यादुःखित्वंमूढत्वंच तत्रापितासांश्रद्धानांतारतम्यात्सुखादितारतम्यंसर्वेषामित्यर्थः २

प्रतिषिद्धंप्रतिषेधःसएवलक्षणंप्रमाणंयस्याधर्मस्यकर्तुःश्रद्धावैसादृश्यंतमसस्तारतम्यात् तत्रापिकारणंदर्शयन्नाह अनाद्यविद्याकृतानांकामानांयाःसृतयोनरकास्तासांताः अथेदानींताःप्राचुर्येणानुवर्णयिष्यामइत्यन्वयः ३ किंभूमावेवदेशविशेषाः त्रिलोक्याब्रह्मांडाद्बहिर्वा आवरणेषुमध्येंतरालेवाभूमिव्यतिरिक्ते ४ ५ कर्मदोषमनतिक्रम्यदोषमेवदमंपापफलंदंडंकरोति नउल्लंघितंभगवच्छासनंयेन ६ मतांतरेणाष्टाविंशतिमाह किंचेति ७ पापभेदेनचतत्तन्नरकयातनाभेदंप्रपंचयति तत्रयस्त्वित्यादिना यात्यमानःपीड्यमानः एकदैवतदैव ८ पुरुषंपतिंवंचयि

अथेदानींप्रतिषिद्धलक्षणस्याधर्मस्यतथैवकर्तुःश्रद्धायावैसादृश्यात्कर्मफलंविसदृशंभवतियाह्यनाद्यविद्ययाकृतकामानांतत्परिणामलक्षणाःसृतयःसहस्रशःप्रवृत्तास्तासांप्राचुर्येणानुवर्णयिष्यामः ३ ॥ राजोवाच ॥ नरकानामभगवन्किंदेशविशेषाअथवाबाहिस्त्रिलोक्याआहोस्विदंतरालइति ४ ऋषिरुवाच ॥ अंतरालएवत्रिजगत्यास्तुदिशिदक्षिणस्यामधस्ताद्भूमेरुपरिष्टाच्चजलाशयाद्यस्यामग्निष्वात्तादयःपितृगणादिशिस्वानांगोत्राणांपरमेणसमाधिना सत्याएवाशिषआशासानानिवसंति ५ यत्रहवावभगवान्पितृराजोवैवस्वतःस्वविषयंप्रापितेषुस्वपुरुषैर्जंतुषुसंपरेतेषुयथाकर्मावद्यंदोषमेवानुल्लंघितभगवच्छासनःसगणोदमंधारयति ६ तत्रहैकेनरकानेकविंशतिंगणयंतिअथतांस्तेराजन्नामरूपलक्षणतोऽनुक्रमिष्यामःतामिस्रोंऽधतामिस्रोरौरवोमहारौरवःकुंभीपाकःकालसूत्रमसिपत्रवनंसूकरमुखमंधकूपःकृमिभोजनः संदंशस्तप्तसूर्मिर्वज्रकंटकशाल्मलीवैतरणीपूयोदःप्राणरोधोविशसनंलालाभक्षःसारमेयादनमवीचिरयःपानमिति किंचक्षारकर्दमोरक्षोगणभोजनःशूलप्रोतोदंदशूकोऽवटनिरोधनःपर्यावर्तनःसूचीमुखमित्यष्टाविंशतिनरकाविविधयातनाभूमयः ७ तत्रयस्तुपरवित्तापत्यकलत्राण्यपहरतिसहिकालपाशबद्धोयमपुरुषैरतिभयानकैस्तामिस्रेनरकेबलान्निपात्यते अनशनानुदपानदंडताडनसंतर्जनादिभिर्यातनाभिर्यात्यमानोजंतुर्यत्रकश्मलमासादितएकदैवमूर्च्छामुपयातितामिस्रप्राये ८ एवमेवांधतामिस्रेयस्तुवंचयित्वापुरुषंदारादीनुपयुंक्तेयत्रशरीरीनिपात्यमानोयातनास्थोवेदनयानष्टमतिर्नष्टदृष्टिश्चभवतियथावनस्पतिर्वृश्च्यमानमूलस्तस्मादंधतामिस्रंतमुपदिशंति ९ यस्त्विहवाएतदहमितिममेदमितिभूतद्रोहेणकेवलंस्वकुटुंबमेवानुदिनंप्रपुष्णातिसतदिहविहायस्वयमेवतदशुभेनरौरवेनिपतति १० येत्विहयथैवामुनाविहिंसिताजंतवःपरत्रयमयातनामुपगतंतएवरुरवोभूत्वातथातमेवविहिंसंतितस्माद्रौरवमित्याहुःरुरुरितिसर्पादतिक्रूरसत्त्वस्यापदेशः ११ एवमेवमहारौरवोयत्रनिपतितंपुरुषंक्रव्यादानामरुरवस्तंक्रव्येणघातयंतियःकेवलंदेहंभरः १२ यस्त्विहवाउग्रःपशून्पक्षिणोवाप्राणतउपरंधयतितमपकरुणंपुरुषादैरपिविगर्हितममुत्रयमानुचराःकुंभीपाकेतप्ततैलेउपरंधयंति १३

त्वा ९ एतच्छरीरमहमितिइदंधनादिममेतिमत्वास्वंचकुटुंबमेवपुष्णाति तेनाशुभेन १० रुरवोभूत्वेति कर्माण्येवतथापरिणामंप्राप्येत्यर्थः अतिक्रूरस्यभारशृंगाख्यस्यसत्त्वस्यापदेशः संज्ञा ११ क्रव्येणनिमित्तेनमांसार्थमित्यर्थः १२ प्राणतःसजीवान् उपरंधयतिपचति अपकरुणंनिष्कृपम् १३

खलेसमेदेशे १४ स्वधर्महाधर्मत्यागी १५ स्वनयन्रुदन्कश्मलंमोहमुपगतोभवति अदृष्टदोषास्तेनोपरुद्धाःसंतोयथाकश्मलमुपगतास्तद्वत् १६ ईश्वरेणोपकल्पितामनुष्यरक्तपानादिलक्ष
णावृत्तिर्येषांमत्कुणादीनाम् नविविक्ताविज्ञातापरव्यथायैरविवेकिभिस्तेषाम् पुरुषेणब्राह्मणादिभावेनविधिनिषेधपूर्वकमुपकल्पितावृत्तिर्यस्य विविक्तापरव्यथायेनविवेकिना अभिद्रुग्धाहिंसि

यस्त्विहवैपितृविप्रब्रह्मध्रुक्सकालसूत्रसंज्ञकेनरकेअयुतयोजनपरिमंडलेताम्रमयेतप्तखलेउपर्यधस्तादग्न्यर्काभ्यामतितप्यमानेऽभिनिवेशितःक्षुत्पिपासाभ्यां
चदह्यमानांतर्बहिःशरीरआस्तेशेतेचेष्टतेअवतिष्ठतिपरिधावतिचयावंतिपशुरोमाणितावद्वर्षसहस्राणि १४ यस्त्विहवैनिजवेदपथादनापद्यपगतःपाखं
डंचोपगतस्तमसिपत्रवनंप्रवेश्यकशयाप्रहरंतितत्रहासावितस्ततोधावमानउभयतोधारैस्तालवनासिपत्रैश्छिद्यमानसर्वांगोहाहतोऽस्मीतिपरमयावेदन
यामूर्च्छितःपदेपदेनिपततिस्वधर्महापाखंडानुगतंफलंभुंक्ते १५ यस्त्विहवैराजाराजपुरुषोवाअदंड्येदंडंप्रणयतिब्राह्मणेवाशरीरदंडंसपापीयान्नरकेऽमुत्रसू
करमुखेनिपततितत्रातिबलैर्विनिष्पिष्यमाणावयवोयथैवेहेक्षुखंडआर्त्तस्वरेणस्वनयन्क्वचिन्मूर्छितःकश्मलमुपगतोयथैवेहादृष्टदोषाउपरुद्धाः १६ यस्त्वि
हवैभूतानामीश्वरोपकल्पितवृत्तीनामविविक्तपरव्यथानांस्वयंपुरुषोपकल्पितवृत्तिर्विविक्तपरव्यथोव्यथामाचरतिसपरत्रांधकूपेतदभिद्रोहेणनिपततितत्र
हासौतैर्जंतुभिःपशुमृगपक्षिसरीसृपैर्मशकयूकामत्कुणमक्षिकादिभिर्येकेचाभिद्रुग्धास्तैःसर्वतोऽभिद्रुह्यमाणस्तमसिविहतनिद्रानिर्वृतिरलब्धावस्थानःपरि
क्रामतियथाकुशरीरेजीवः १७ यस्त्विहवाअसंविभज्याश्नातियत्किंचनोपनतमनिर्मितपंचयज्ञोवायससंस्तुतःसपरत्रकृमिभोजनेनरकाधमेनिपततितत्रशत
सहस्रयोजनेकृमिकुंडेकृमिभूतःस्वयंकृमिभिरेवभक्ष्यमाणःकृमिभोजनोयावत्तदप्रत्ताप्रहुतादोऽनिर्वेशमात्मानंयातयते १८ यस्त्विहवैस्तेयेनबलाद्वाहिरण्यर
त्नादीनिब्राह्मणस्यवाऽपहरत्यन्यस्यवाऽनापदिपुरुषस्तममुत्रराजन्यमपुरुषाअयस्मयैरग्निपिंडैःसंदंशैस्त्वचिनिष्कुषंति १९ यस्त्विहवाअगम्यांस्त्रियमग
म्यंवापुरुषंयोषिदभिगच्छतितावमुत्रकशयाताडयंतास्तिग्मयासूर्म्यालोहमय्यापुरुषमालिंगयंतिस्त्रियंचपुरुषरूपयासूर्म्या २० यस्त्विहवैसर्वाभिगमस्त
ममुत्रनिरयेवर्तमानंवज्रकंटकशाल्मलीमारोप्यनिष्कर्षति २१ येत्विहवैराजन्याराजपुरुषावाअपाखंडाधर्मसेतून्भिंदंतितेसंपरेत्यवैतरण्यांनिपतंति
भिन्नमर्यादास्तस्यांनिरयपरिखाभूतायांनद्यांयादोगणैरितस्ततोभक्ष्यमाणाआत्मनानवियुज्यमानाश्चासुभिरुह्यमानाःस्वाघेनकर्मपाकमनुस्मरंतोविण्मूत्र
पूयशोणितकेशनखास्थिमेदोमांसवसावाहिन्यामुपतप्यंते २२

ताःविहतानिद्रारूपानिर्वृतिर्यस्यनलब्धमवस्थानंयेन सतमसिपरिक्रामति १७ यत्किंचनभक्ष्यादिकमुपनतंप्राप्तंतदसंविभज्य नानिर्मिताःपंचयज्ञायेन अतएववायसैःसंस्तुतःसमत्वेनवर्णितः
कृमिभोजनःकृमीनेवभुंजानः यावत्तद्यावंतियोजनानितत्कृमिकुंडंतावंतिवर्षाणियावद्वातत्पातकमित्यर्थः अप्रत्तमसंविभक्तमप्रहुतंचाऽत्तीतितथासःअनिर्वेशमकृतप्रायश्चित्तं १८ निष्कुषं
तिछिंदंति १९ तिग्मयातप्तया सूर्म्याप्रतिमया २० सर्वाभिगमःपश्वाद्युपगंता २१ अपाखंडाःसत्कुलीनाःसंतःद्वितीयांतपाठेसेतुविशेषणं नदींविशिनष्टि विण्मूत्रेति २२

पशुचर्यांस्वेच्छाचारं २३ अतीर्थेविहितादन्यत्र विध्यंतीतिप्राणानिरोधोदर्शितः २४ निरयपतयोयमपुरुषाः २५ लालाभक्षमाहयस्त्ववति रेतःपानंकारयंति २६ यमदूतायेश्वानःसरभ
संससंभ्रमम् २७ द्रव्यविनिमयेक्रयविक्रयादौ निरवकाशेनिरालंबे अवीचिशब्दार्थमाह यत्रेति वीचिस्तरंगस्तद्रहितत्वादवीचिः २८ योविप्रस्तत्कलत्रंवासुरांपिबत्यन्योऽपिवाव्रतस्थःसन्
राजन्योवैश्योवासोमपीथःकृतसोमपानइत्यन्वयः तयोःसोमस्थानेफलचमसविधानात्सोमपाननिषेधाच्च तथाचश्रुतिः न्यग्रोधस्तिभीराहृत्यताःसंपिष्यदधन्युपमृज्यतमस्मैभक्षंसंप्रयच्छेन्नसो

येत्विहवैवृषलीपतयोनष्टशौचाचारनियमास्त्यक्तलज्जाःपशुचर्यांचरंतितेचापिप्रेत्यपूयविण्मूत्रश्लेष्ममलापूर्णार्णवेनिपतंतितदेवातिबीभत्सितमश्नंति २३
येत्विहवैश्वगर्दभपतयोब्राह्मणादयोमृगयाविहाराअतीर्थेचमृगान्निघ्नंतितानपिसंपरेताँल्लक्ष्यभूतान्यमपुरुषाइषुभिर्विध्यंति २४ येत्विहवैदांभिकादंभयज्ञे
षुपशून्विशसंतितानमुष्मिँल्लोकेवैशसेनरकेपतितान्निरयपतयोयातयित्वाविशसंति २५ यस्त्विहवैसवर्णांभार्यांद्विजोरेतःपाययतिकाममोहितस्तंपापकृत
ममुत्ररेतःकुल्यायांपातयित्वारेतःसंपाययंति २६ येत्विहवैदस्यवोऽग्निदागरदाग्रामान्सार्थान्वाविलुंपंतिराजानोराजभटावातांश्चापिहिपरेत्ययमदूतावज्र
दंष्ट्राःश्वानःसप्तशतानिविंशतिश्चसरभसंखादंति २७ यस्त्विहवाअनृतंवदतिसाक्ष्येद्रव्यविनिमयेदानेवाकथंचित्सवैप्रेत्यनरकेऽवीचिमत्यधःशिरानिरवका
शेयोजनशतोच्छ्रायाद्गिरिमूर्ध्नःसंपात्यतेयत्रजलमिवस्थलमश्मपृष्ठमवभासतेतदवीचिमत्तिलशोविशीर्यमाणशरीरोनम्रियमाणःपुनरारोपितोनिपतति ॥
२८ यस्त्विहवैविप्रोराजन्योवैश्योवासोमपीथस्तत्कलत्रंवासुरांव्रतस्थोऽपिवापिबतिप्रमादतस्तेषांनिरयंनीतानामुरसिपदाक्रम्यास्येवह्निनाद्रवमाणं
कार्ष्णायसंनिषिंचंति २९ अथचयस्त्विहवाआत्मसंभावनेनस्वयमधमोजन्मतपोविद्याचारवर्णाश्रमवतोवरीयसोनबहुमन्येतसमृतकएवमृत्वाक्षार
कर्दमेनिरयेऽवाक्शिरानिपातितोदुरंतयातनाह्यश्नुते ३० येत्विहवैपुरुषाःपुरुषमेधेनयजंतेयाश्चस्त्रियोनृपशून्खादंतितांश्चतेपशवइवनिहतायमसदने
यातयंतोरक्षोगणाःसौनिकाइवस्वधितिनाऽवदायासृक्पिबंतिनृत्यंतिचगायंतिचहृष्यमाणायथेहपुरुषादाः ३१ येत्विहवाअनागसोऽरण्येग्रामेवावैश्रं
भकैरुपसृतानुपविश्रंभय्यजिजीविषूञ्छूलसूत्रादिषूपप्रोतान्क्रीडनकतयायातयंतितेऽपिचप्रेत्ययमयातनासुशूलादिषुप्रोतात्मानःक्षुत्तृड्भ्यांचाऽभिहताः
कंकवटादिभिश्चेतस्ततस्तिग्मतुंडैराहन्यमानाआत्मशमलंस्मरंति ३२ येत्विहवैभूतान्युद्वेजयंतिनराउल्बणस्वभावायथादंदशूकास्तेपिप्रेत्यनरकेदंदशूका
ख्येनिपतंतियत्रनृपदंदशूकाःपंचमुखाःसप्तमुखाउपसृत्यग्रसंतियथाबिलेशयान् ३३

ममिति २९ सपूर्वमपिमृतकएवसन्मृत्वा ३० पुरुषस्यमेधेनहिंसयाभैरवादीन्यजंते याश्चस्त्रियोनरमांसंभक्षयंति कामरूपारक्षोगणाभूत्वा यथेहतेपुरुषादाःसंतःपूर्वमनृत्यंततद्वत् ३१ वैश्रंभ
कैर्विश्वासोपायैरुपविश्रंभय्यविश्वास्य ३२ बिलेशयान्मूषकान् ३३

सगरेणसावषेण ३४ अतिथयोऽज्ञातपूर्वाअभ्यागताज्ञातपूर्वास्तान् पापेनवक्रीकृतेन ३५ आढ्याभिमतिर्धनगर्वितः अहंकृतिःश्रेष्ठोऽहमितिमानी तिर्यक्प्रेक्षणंयस्य सर्वतोगुर्वादेरपिधनं
चोरयिष्यंतीतिविशंकमानः परिशुष्यमाणंहृदयंवदनंचयस्य अनवगतोऽप्राप्तः तस्यार्थस्योत्पादनादिभिःशमलंगृह्णातीतितथा परिवयंतिसूत्रप्रोतंकुर्वंति ३६ इतरत्रस्वर्गादौ इहमर्त्यलो
के पुनर्भवेपुनर्जन्मनिमित्तम् उभयोर्धर्माधर्मयोःशेषाभ्याम् ३७ आदावेवद्वितीयस्कंधेवैश्वानरंयातीत्यादिना उपगेयमौपनिषदंरूपं श्रद्धाभक्तिभ्यांविशुद्धाबुद्धिर्यस्य ३८ यथायथावच्छ्रु

येत्विहवाअंधावटकुसूलगुहादिषुभूतानिनिरुंधंतितथामुत्रतेष्वेवोपवेश्यसगरेणवह्निनाधूमेननिरुंधंति ३४ यस्त्विहवाअतिथीनभ्यागतान्वागृहपति
रसकृदुपगतमन्युर्दिधक्षुरिवपापेनचक्षुषानिरीक्षतेतस्यचाऽपिनिरयेपापदृष्टेरक्षिणीवज्रतुंडागृध्राःकंककाकवटादयःप्रसह्योरुबलादुत्पाटयंति ३५ य
स्त्विहवाआढ्याभिमतिरहंकृतिस्तिर्यक्प्रेक्षणःसर्वतोऽभिविशंकीअर्थव्ययनाशचिंतयापरिशुष्यमाणहृदयवदनोनिर्वृतिमनवगतोग्रहइवार्थमभिरक्षतिस
चापिप्रेत्यतदुत्पादनोत्कर्षणसंरक्षणशमलग्रहःसूचीमुखेनरकेनिपततियत्रहवित्तग्रहंपापपुरुषंधर्मराजपुरुषावायकाइवसर्वतोंऽगेषुसूत्रैःपरिवयंति ३६
एवंविधानरकायमालयेसंतिशतशःसहस्रशस्तेषुसर्वेषुचसर्वएवाधर्मवर्त्तिनोयेकेचिदिहोदिताअनुदिताश्चावनिपतेपर्यायेणाविशंतितथैवधर्मानुवर्त्तिनइत
रत्रइहतुपुनर्भवेतउभयशेषाभ्यांनिविशंति ३७ निवृत्तिलक्षणमार्गआदावेवव्याख्यातः ॥ एतावानेवांडकोशोयश्चतुर्दशधापुराणेषुविकल्पितउपगी
यतेयत्तद्भगवतोनारायणस्यसाक्षान्महापुरुषस्यस्थविष्ठंरूपमात्ममायागुणमयमनुवर्णितमादृतःपठतिशृणोतिश्रावयातिसउपगेयंभगवतःपरमात्मनोऽग्रा
ह्यमपिश्रद्धाभक्तिविशुद्धबुद्धिर्वेद ३८ श्रुत्वास्थूलंयथासूक्ष्मंरूपंभगवतोयतिः ॥ स्थूलेनिर्जितमात्मानंशनैःसूक्ष्मंधियानयेदिति ३९ भूद्वीपवर्ष
सरिदद्रिनभःसमुद्रपातालदिङ्नरकभागणलोकसंस्था ॥ गीतामयातवनृपाद्भुतमीश्वरस्यस्थूलंवपुःसकलजीवनिकायधाम ४० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापु
राणेपारमहंस्यांसंहितायांपंचमस्कंधेनरकानुवर्णनंनामषड्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ समाप्तोयंपंचमस्कंधः ॥ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

त्वा ३९ कथंभूतासंस्था सकलानांजीवनिकायानांधामआश्रयभूतंवपुः ४० पंचमस्कंधसंबंधिपदभावार्थदीपनैः। प्रीयतांपरमानंदनृहरिर्बालभाषितैः ॥१॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेश्रीधर
स्वामिविरचितायांपंचमस्कंधटीकायांषड्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥ समाप्तोऽयंपंचमःस्कंधः ॥ ५ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते पंचमस्कंधः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमद्भागवते षष्ठस्कंधः प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ पुण्यारण्येनृसिंहैकेनामसिंहोविराजते । यन्नादतःपलायंतेमहाकल्मषकुंजराः ॥ १ ॥ विसर्गसंभवान्जीवान्स्वमर्यादासुसंस्थितान् । विष्णुःपात्यखिलैरूपैरित्येवंपंचमे
स्थितं ॥ २ ॥ अध्यायैकोनविंशत्याषष्ठेपोषणमुच्यते । अतिलंघितमर्यादभक्तरक्षणलक्षणं ॥ ३ ॥ अजामिलोमनुष्येषुमहापापोयथाऽवितः । विश्वरूपादिघातीचयथादेवेषुवासवः ॥ ४॥
अजामिलस्यभक्तत्वंविष्णुदूतैर्निरूपितं । संकेतभगवन्नामपुत्रस्नेहानुषंगजं ॥ ५ ॥ इंद्रोपिभगवद्भक्तःसख्येनोपेंद्रसेवकः । तदधीनसुरैश्वर्यशत्रुनिर्जयजीवितः॥ ३ ॥ तत्रादौत्रिभिरध्यायैरजा
मिलकथोच्यते । विश्वरूपकथाषाड्भिरिंद्रदोषोक्तयेततः ॥ ७ ॥ इंद्रस्यैवतुदोषोक्त्यैवृत्राख्यानंततोऽष्टाभिः । द्वाभ्यांचमरुदाख्यानमेवंप्रकरणक्रमः ॥ ८ ॥ तत्रादौप्रथमेविष्णोर्दूतैःपातकिमो
चने । तत्पापख्यापनायोक्तंयाम्यैर्धर्मादिलक्षणं ॥ ९ ॥ अथषष्ठस्कंधोव्याख्याते पूर्वोक्तानुवादपूर्वकंनिरंतरोक्तनरकपरिहारोपायंपृच्छति निवृत्तिमार्गइतिषड्भिः आदौद्वितीयस्कंधेवैश्वान
रंयातीत्यादिना भगवतात्वया यथायथावत् यद्येनमार्गेण क्रमेणयोगोऽर्चिरादिप्राप्तिस्तेनोपलब्धोब्रह्मातेनसहासंसृतिर्मोक्षोभवति ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे । परस्यांतेकृतात्मानः
प्रविशंतिपरंपदमितिवचनात् १ त्रैगुण्यंस्वर्गादिसुखंतदेवविषयःप्राप्यंयस्य नलीनाप्रकृतिर्यस्यतस्यपुंसः पुनःपुनर्गुणसर्गोभोगार्थदेहारंभरूपोयोमार्गः सचकथितस्तृतीयेदक्षिणेनपथार्यम्णः

श्रीगणेशायनमः ॥ राजोवाच ॥ निवृत्तिमार्गःकथितआदौभगवतायथा ॥ क्रमयोगोपलब्धेनब्रह्मणायदसंसृतिः १ प्रवृत्तिलक्षणश्चैवत्रैगुण्यविषयोमुने
॥ योऽसावलीनप्रकृतेर्गुणसर्गःपुनःपुनः २ अधर्मलक्षणानानानरकाश्चानुवर्णिताः ॥ मन्वंतरश्चव्याख्यातआद्यःस्वायंभुवोयतः ३ प्रियव्रतोत्तानपदोर्वंश
स्तच्चरितानिच ॥ द्वीपवर्षसमुद्राद्रिनद्युद्यानवनस्पतीन् ४ धरामंडलसंस्थानंभागलक्षणमानतः ॥ ज्योतिषांविवराणांचयथेदमसृजद्विभुः ५ अधुनेह
महाभागयथैवनरकान्नरः॥ नानोग्रयातनान्नेयात्तन्मेव्याख्यातुमर्हसि ६ श्रीशुकउवाच ॥ नचेदिहैवापचितिंयथांऽहसःकृतस्यकुर्यान्मनउक्तिपाणिभिः ॥
ध्रुवंसवैप्रेत्यनरकानुपैतियेकीर्तितामेभवतस्तिग्मयातनाः ७ तस्मात्पुरैवाश्विहपापनिष्कृतौयतेतमृत्योराविपद्यतात्मना ॥ दोषस्यदृष्ट्वागुरुलाघवं
यथाभिषक्चिकित्सेतरुजांनिदानवित् ८ ॥ राजोवाच ॥ दृष्टश्रुताभ्यांयत्पापंजानन्नप्यात्मनोऽहितम् ॥ करोतिभूयोविवशःप्रायश्चित्तमथोकथम् ९

पितृलोकंव्रजंतितइत्यादिना २ अनुवर्णितानिरंतराध्याये व्याख्यातश्चतुर्थस्यादौ यतोयस्मिन् ३ द्वीपादीन्भागतोलक्षणतोमानतश्च धरामंडलस्यसंस्थानं ज्योतिषांविवराणांचेदंसंस्थानं
विभुर्यथाऽसृजत्तथाव्याख्यातमित्यर्थः ४ ५ मानाउग्रायातनायेषुतान्नरकान्यथायेनोपायेननेयान्नगच्छेत्तन्मेऽधुनाव्याख्यातुमर्हसि ६ तत्रतावन्मन्वाद्युक्तंप्रायश्चित्तंविनानरकादुर्निवाराइत्या
ह नचेदितिद्वाभ्यां मनउक्तिपाणिभिर्मनोवाक्कायैःकृतस्यांहसस्तैरेवेहैवापचितिंप्रायश्चित्तंनकुर्याच्चेत्तर्हिसपुरुषःप्रेत्यमृत्वानरकान्ध्रुवमुपैति·मेमयायेभवतःकीर्तिताः तिग्मादारुणायातनायेषुता
न् ७ यस्मादेवंतस्मात्पापस्यप्रायश्चित्तेयतेत कदा मृत्योःपुरैव तत्रापि अविपद्यताअक्षीयमाणेनाऽऽत्मनादेहेन यद्वा अविपत्विपत्तिरहितोयावत् यतात्मनासंयतेनमनसा तत्राप्याशु अ
न्यथा अतीवचिरकालेतुद्विगुणंव्रतमर्हतीतिद्वैगुण्यापत्तेः तत्रचपापस्यमहत्त्वमल्पत्वंचावेक्ष्यतदनुरूपेप्रायश्चित्तेयतेत रुजांरोगाणांनिदानविद्यथावैद्यस्तदनुरूपांचिकित्सेततद्वत् ८ अत्रचोद
यतिद्वाभ्यां दृष्टंराजदंडादि श्रुतंनरकपातादि ताभ्यामात्मनःपापमहितंजानन्नपिभूयःप्रायश्चित्तानंतरंकरोति अथोअतःकारणाद्द्वादशाब्दादिकथंप्रायश्चित्तं तेनसमूलस्यदोषस्यानिवृत्तेःनि
वृत्तौवापुनश्चपापप्ररोहायोगादितिभावः ९

किंच क्वचित्कदाचिदभद्रात्पापान्निवर्तते क्वचित्तदेवपुनराचरति यथाकुंजरःस्नातोऽपिरजोभिरात्मानंमलिनीकरोतितथापापस्यपुनर्दुर्निवारत्वेननरकपातस्यावश्यंभावित्वात्प्रायाश्चित्तंव्य
र्थमितिमन्ये १० परिहरति कर्मणाकृच्छ्रादिप्रायाश्चित्तेनकर्मणःपापस्यनिर्हारोनाशआत्यंतिकःसमूलोनहीष्यते अविद्वानाधिकारीयस्मिंस्तस्यभावस्तत्त्वंतस्मात् अतोऽविद्यायानाशाभा
वान्नष्टेपितस्मिन्पापेतत्संस्कारेणपापांतरस्यपुनःपुनःप्ररोहोभवत्येव किंतर्हिमुख्यंप्रायश्चित्तंतदाह प्रायश्चित्तंतुविमर्शनंज्ञानं ११ तत्तुनित्यमप्रमत्तःशनैर्लभतेनान्यइतिसदृष्टांतमाह नेति पथ्यमे
वान्नमश्नतःपुरुषान्यथाव्याधयोनबाधंते तथानियमादिकर्ताक्षेमायतत्त्वज्ञानायसमर्थोभवति १२ एतदेवविशदयतिद्वाभ्यां तपसाऐकाग्र्येण मनसश्चेंद्रियाणांचऐकाग्र्यंपरमंतपइतिस्मृतेः ब्रह्म
चर्येणाष्टांगेन तदुक्तं स्मरणंकीर्तंतंकेलिःप्रेक्षणंगुह्यभाषणं । संकल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृतिरेवच । एतन्मैथुनमष्टांगंप्रवदंतिमनीषिणः । विपरीतंब्रह्मचर्यमेतदेवाष्टलक्षणमिति शमोमनसो
नियमनं दमोबाह्येंद्रियाणांत्यागोदानं यमोऽहिंसादिः नियमोजपादिः १३ १४ अस्यातिदुष्करत्वान्मुख्यमेवान्यत्प्रायश्चित्तमाह केचिदित्यनेनैवंभूताभक्तिप्रधानाविरलाइतिदर्शयतिकेव

क्वचिन्निवर्त्ततेऽभद्रात्क्वचिच्चरतितत्पुनः ॥ प्रायश्चित्तमतोऽपार्थंमन्ये कुंजरशौचवत् १० श्रीशुकउवाच ॥ कर्मणाकर्मनिर्हारोनह्यात्यंतिकइष्यते ॥ अ
विद्वदधिकारित्वात्प्रायश्चित्तंविमर्शनम् ११ नाश्नतःपथ्यमेवान्नंव्याधयोऽभिभवंतिहि ॥ एवंनियमकृद्राजञ्छनैःक्षेमायकल्पते १२ तपसाब्रह्मचर्ये
णशमेनचदमेनच ॥ त्यागेनसत्यशौचाभ्यांयमेनानियमेनच १३ देहवाग्बुद्धिजंधीराधर्मज्ञाःश्रद्धयाऽन्विताः ॥ क्षिपंत्यघंमहदपिवेणुगुल्ममिवानलः
१४ केचित्केवलयाभक्त्यावासुदेवपरायणाः ॥ अघंधुन्वंतिकार्त्स्न्येननीहारमिवभास्करः १५ नतथाह्यघवान्राजन्पूयेततपआदिभिः ॥ यथाकृष्णार्पि
तप्राणस्तत्पूरुषनिषेवया १६ सध्रीचीनोह्ययंलोकेपंथाःक्षेमोऽकुतोभयः ॥ सुशीलाःसाधवोयत्रनारायणपरायणाः १७ प्रायश्चित्तानिचीर्णानिनारायण
पराङ्मुखं ॥ ननिष्पुनंतिराजेंद्रसुराकुंभमिवापगाः १८ सकृन्मनःकृष्णपदारविंदयोर्निवेशितंतद्गुणरागियैरिह ॥ नतेयमंपाशभृतश्चतद्भटान्स्वप्नेऽपिप
श्यंतिहिचीर्णनिष्कृताः १९ अत्रचोदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ दूतानांविष्णुयमयोःसंवादस्तंनिबोधमे २० कान्यकुब्जेद्विजःकश्चिद्दासीपतिरजामि
लः ॥ नाम्नानष्टसदाचारोदास्याःसंसर्गदूषितः २१ बंद्यक्षकैतवैश्चौर्यैर्गर्हितांवृत्तिमास्थितः ॥ बिभ्रत्कुटुंबमशुचिर्यातयामासदेहिनः २२

लयातपआदिनिरपेक्षया वासुदेवपरायणाइतिनाधिकारिविशेषणमेतत्किंत्वन्येषां श्रद्धयातत्राप्रवृत्तेरर्थात्तेष्वेवपर्यवसानादनुवादमात्रं१५ एतच्चज्ञानमार्गादपिश्रेष्ठमित्याह नतथापूयेतशुद्ध्ये
त् तत्पूरुषनिषेवयाकृष्णेर्पिताःप्राणायेन १६ तत्रहेतुः सध्रीचीनःसमीचीनःअयंपंथाभक्तिमार्गः यतःक्षेमः क्षेमत्वेहेतुः नकुतश्चिद्विघ्नादेर्भयंयस्मिन् तदेवाह सुशीलाःकृपालवः साधवोनि
ष्कामाः यत्रयस्मिन्मार्गेधर्मानिष्ठाः अतोनज्ञानमार्गइवासहायतानिमित्तंभयंनापिकर्ममार्गवन्मत्सरादियुक्तेभ्योभयमितिभावः १७ भक्तेरन्यनिरपेक्षत्वमुक्तंकृच्छ्रादीनितुभक्तिंविनानशोधयं
तीत्याह प्रायश्चित्तानीति महतामप्यशोधकत्वेदृष्टांतमाह सुराकुंभमापगानद्यइवेति १८ भक्तिःस्वल्पापिपुनात्येवेत्याह सकृदिति तस्यगुणेषुरागमात्रमास्तिनतुज्ञानं यस्यतन्मनः ताव
तैवचीर्णनिष्कृतंप्रायश्चित्तंयैः १९ इममर्थमितिहासेनोपपादयति अत्रचेति मेमत्तः २० कान्यकुब्जेपुरे दास्यापतिः नाम्नाअजामिलः २१ बंदीग्रहेण अक्षैश्चद्यूतेन कैतवैर्वंचनादिभिश्च वृ
त्तिंजीविकां बिभ्रत्पुष्णन् यातयामासपीडयामास २२

आयुषःसंबंधीमहान्कालोऽत्यगात् सकियानित्यपेक्षायामाह अष्टाशीत्यासंख्ययायुक्ताःसमाःसंवत्सराः २३ प्रवयसोवृद्धस्य २४ बद्धंहृदयंयेन जरठोवृद्धः २५ एतच्चतदुपलालनादिश्री
नारायणनामोच्चारमाहात्म्येनतद्भक्तिरेवाभूदितिसिद्धांतोपयोगित्वेनापिद्रष्टव्यं २६ २७ वक्राणितुंडानिमुखानियेषां ऊर्ध्वानिरोमाणियेषांतान् २८ प्लावितेनप्लुतत्वंनीतेन २९ हरिकीर्तनंनिश
म्यापतन् यतस्तद्भर्तुर्नाम ३० ३१ पुरःसराभृत्याः ३२ अस्यनयनंनिषेधथ ३३ वयंयुष्मान्नजानीमइतिनकोपःकार्योंयतोऽलौकिकाद्भुतरूपायूयमित्याहुः सर्वइतिसार्धाभ्यांलसंत्यःपुष्करमा
लाःसंतियेषां ३४ नूत्नंनवंवयोयेषां निषंगइषुधिः धनुर्निषंगादिभिःश्रीःशोभायेषांते ३५ विगतंतिमिरमालोकश्चान्यस्यप्रकाशोयासुतथाभूतादिशःकुर्वंतः भवतामेतदनुचितमित्याहुःकिमर्थमि
ति ३६ अहोदंड्यादंड्यादिज्ञानशून्याएतेचोराएवास्मद्भियाधर्मराजस्यकिंकराइत्यनृतंवदंतीतिविस्मयेनप्रहस्यतान्प्रत्यूचुः मेघस्येवनिर्ह्रादोध्वनिर्यस्यास्तया ३७ तत्त्वंस्वरूपंलक्षणंप्रमा

एवंनिवसतस्तस्यलालयानस्यतत्सुतान् ॥ कालोऽत्यगान्महान्राजन्नष्टाशीत्यायुषःसमाः २३ तस्यप्रवयसःपुत्रादशतेषांतुयोऽवमः ॥ बालोनाराय
णोनाम्नापित्रोश्चदयितोभृशम् २४ सबद्धहृदयस्तस्मिन्नर्भकेकलभाषिणि ॥ निरीक्षमाणस्तल्लीलांमुमुदेजरठोभृशम् २५ भुंजानःप्रपिबन्खादन्बाल
कस्नेहयंत्रितः ॥ भोजयन्पाययन्मूढोनवेदागतमंतकम् २६ सएवंवर्तमानोज्ञोमृत्युकालउपस्थिते ॥ मतिंचकारतनयेबालेनारायणाह्वये २७ सपाशह
स्तांस्त्रीन्दृष्ट्वापुरुषान्भृशदारुणान् ॥ वक्रतुंडानूर्ध्वरोम्णआत्मानंनेतुमागतान् २८ दूरेक्रीडनकासक्तंपुत्रंनारायणाह्वयम् ॥ प्लावितेनस्वरेणोच्चैराजुहा
वाकुलेंद्रियः २९ निशम्यम्रियमाणस्यब्रुवतोहरिकीर्तनं ॥ भर्तुर्नाममहाराजपार्षदाःसहसाऽपतन् ३० विकर्षतोंऽतर्हृदयाद्दासीपतिमजामिलम् ॥
यमप्रेष्यान्विष्णुदूतावारयामासुरोजसा ३१ ऊचुर्निषेधितास्तांस्तेवैवस्वतपुरःसराः ॥ केयूयंप्रतिषेद्धारोधर्मराजस्यशासनम् ३२ कस्यवाकुतआयाताः
कस्मादस्यनिषेधथ ॥ किंदेवाउपदेवावायूयंकिंसिद्धसत्तमाः ३३ सर्वेपद्मपलाशाक्षाःपीतकौशेयवाससः ॥ किरीटिनःकुंडलिनोलसत्पुष्करमालिनः
३४ सर्वेचनूत्नवयसःसर्वेचारुचतुर्भुजाः ॥ धनुर्निषंगासिगदाशंखचक्रांबुजश्रियः ३५ दिशोवितिमिरालोकाःकुर्वंतःस्वेनरोचिषा ॥ किमर्थंधर्मपाल
स्यकिंकरान्नोनिषेधथ ३६ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्तेयमदूतैस्तैर्वासुदेवोक्तकारिणः ॥ तान्प्रत्यूचुःप्रहस्येदंमेघनिर्ह्रादयागिरा ३७ विष्णुदूताऊचुः ॥
यूयंवैधर्मराजस्ययदिनिर्देशकारिणः ॥ ब्रूतधर्मस्यनस्तत्त्वंयच्चधर्मस्यलक्षणम् ३८ कथंस्विद्ध्रियतेदंडःकिंवास्यस्थानमीप्सितम् ॥ दंड्याःकिंकारिणः
सर्वेआहोस्वित्कतिचिन्नृणाम् ३९ यमदूताऊचुः ॥ वेदप्रणिहितोधर्मोह्यधर्मस्तद्विपर्ययः ॥ वेदोनारायणःसाक्षात्स्वयंभूरितिशुश्रुम ४०

णम् ३८ कथंस्वित्केनप्रकारेण स्थानंविषयः कारिणः कर्मिणःनृणामितिनराएवंनपश्वापदयः तेष्वपिकतिचिदेवेत्यर्थः ३९ वेदेनप्रणिहितोविहितोधर्मःवेदप्रमाणकइत्यर्थः अनेनयोवेदप्रमाण
कःसधर्मोयोधर्मःसवेदप्रमाणकइतिस्वरूपंप्रमाणंचोक्तं यथाहजैमिनिः चोदनालक्षणोर्थोधर्मइति व्याख्यातंचभट्टैः द्वयमेकेनसूत्रेणश्रुत्यर्थाभ्यांनिरूप्यतइति अदृष्टस्याप्यधर्मस्यस्वरूपंलक्ष
णंचदंडस्थानकथनायाहुः तद्विपर्ययोयोवेदनिषिद्धःसोऽधर्मः निषेधश्चतस्मिन्प्रमाणमित्यर्थः वेदस्यप्रामाण्येहेतुःवेदोनारायणादुद्भूतःसएवसाक्षादित्युपचारः स्वयंभूरितिचनिःश्वासमात्रेण
स्वयमेवभवतीति तथाचश्रुतिः अस्यमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदइति ४०

कोसौनारायणस्तत्राहुः येनस्वधाम्निस्वस्वरूपे अमीभावाःप्राणिनः गुणाःशांतत्वादयः नामानिब्राह्मणइत्यादीनि क्रियाश्चाध्ययनाद्याः रूपाणिवर्णाश्रमादयस्तैर्विभाव्यंतेविविच्यंते यथातथंयथावत् सनारायणः ४१ तथाप्यधर्मोनेनकृतइतिकुतोज्ञायतेतत्राहुः सूर्यइति अहनीअहश्चरात्रिश्च कमुदकं कुःपृथ्वी दैह्यस्यजीवस्य यथाहुः “आदित्यचंद्रावनिलोनलश्चद्यौर्भूमिरापोहृदयंयमश्च । अहश्चरात्रिश्चउभेचसंध्येधर्मश्चजानातिनरस्यवृत्तमि”ति ४२ स्थानमाहुः एतैर्निमित्तभूतैर्विज्ञातः दंड्यानाहुः सर्वइति ४३ विपरीतान्यभद्राण्यपिकर्मिणांसंभवंति यतस्तेषांगुणसंगोस्ति यदिकश्चिदकर्तास्यात्तर्हितस्याभद्राणिनस्युर्नत्वेतदस्तीत्याहुः नहिदेहवानकर्मकृदस्तीति अतःसर्वेकर्मिणः कर्मिणांचपापस्यावश्यंभावित्वात्तेसर्वेदंडमर्हंतीत्यर्थः ४४ कथंस्विद्ध्रियतेदंडइत्यस्योत्तरंयेनेति धर्मोवेतिदृष्टांतः अधर्मानुसारेणदंडोधर्मानुसारेणसुखवदित्यर्थः ४५ नकेवलंसूर्यादयएवधर्माधर्मज्ञापकाःकिंत्वर्थापत्तिरपीत्याहुः यथेति हेदेवप्रवराः इहजन्मनिशांतघोरमूढत्वेनवासुखदुःखमिश्रत्वेनवाधार्मिकत्वादिनावात्रैविध्यंभूतेषुयथोपलभ्यतेतथान्यत्रजन्मांतरेनुमीयतेत्रैविध्यान्यथानुपपत्त्याकल्प्यते ४६ वर्तमानजन्मनापूर्वापरजन्मधर्माधर्मज्ञानंभवतीतिसदृष्टांतमाहुःवर्तमानोवसंतादिकालः अन्ययोर्भूतभविष्ययोर्वसंतयोर्येगुणाःपुष्पफलादयस्तेषामभिज्ञापकोयथा एवमेतज्जन्मअन्ययोर्भूतभाविजन्मनोर्धर्माधर्मौनि

येनस्वधाम्न्यमीभावारजःसत्त्वतमोमयाः ॥ गुणनामक्रियारूपैर्विभाव्यंतेयथातथम् ४१ सूर्योग्निःखंमरुद्भावःसोमःसंध्याऽहनीदिशः ॥ कंकुःकालोध
र्मइतिह्येतेदैह्यस्यसाक्षिणः ४२ एतैरधर्मोविज्ञातःस्थानंदंडस्ययुज्यते ॥ सर्वेकर्मानुरोधेनदंडमर्हंतिकारिणः ४३ संभवंतिहिभद्राणिविपरीतानिचान
घाः ॥ कारिणांगुणसंगोऽस्तिदेहवान्नह्यकर्मकृत् ४४ येनयावान्यथाऽधर्मोधर्मोवेहसमीहितः ॥ सएवतत्फलंभुंक्तेतथातावदमुत्रवै ४५ यथेहदेवप्रवरास्त्रै
विध्यमुपलभ्यते ॥ भूतेषुगुणवैचित्र्यात्तथाऽन्यत्रानुमीयते ४६ वर्तमानोऽन्ययोःकालोगुणाभिज्ञापकोयथा ॥ एवंजन्मान्ययोरेतद्धर्माधर्मनिदर्शनम्
४७ मनसैवपुरेदेवःपूर्वरूपंविपश्यति ॥ अनुमीमांसतेऽपूर्वंमनसाभगवानजः ४८ यथाऽज्ञस्तमसायुक्तउपास्तेव्यक्तमेवहि ॥ नवेदपूर्वमपरंनष्टजन्मस्मृति
स्तथा ४९ पंचभिःकुरुतेस्वार्थान्पंचवेदाथपंचभिः ॥ एकस्तुषोडशेनत्रीन्स्वयंसप्तदशोऽश्नुते ५० तदेतत्षोडशकलंलिंगंशक्तित्रयंमहत् ॥ धत्तेऽनुसंसृ
तिंपुंसिहर्षशोकभयार्तिदाम् ५१ देह्यज्ञोजितषड्वर्गोनेच्छन्कर्माणिकार्यते ॥ कोशकारइवात्मानंकर्मणाच्छाद्यमुह्यति ५२

दर्शयतीतितथा ४७ अयंचधर्माधर्मज्ञानप्रकारोऽन्येषां धर्मराजस्तुमनसैवसर्वंपश्यतीत्याहुः पुरेसंयमिन्यांस्थितएवदेवोयमोदेहेस्थितोऽतर्यामीवाजीवस्यपूर्वरूपंधर्माधर्मादियुक्तंविशेषेणपश्यति अन्वनंतरमपूर्वरूपंमीमांसते यद्यस्यानुरूपंतद्विचारयति यतोसौभगवानजः ४८ जीवस्त्वीश्वरेणोपस्थापितंवर्तमानंदेहंपश्यतिनतुपूर्वमपरंचेत्याहुः यथेति अज्ञोऽविद्योपाधिर्जीवस्तुव्यक्तमेवप्राचीनकर्माभिव्यक्तंवर्तमानमेवदेहाद्युपास्तेऽहमितिमन्यतेपूर्वमपरंवानवेद अत्रहेतुः नष्टाजन्मनांस्मृतिर्यस्य अत्रदृष्टांतः तमसानिद्रयायुक्तोयथास्वप्नेपिव्यक्तमेवदेहाद्युपास्तेनतुजाग्रद्देहादिपूर्वंस्वप्नादिगतंवातद्वदित्यर्थः ४९ एवंभूतस्यजीवस्यसंसारंप्रपंचयतिपंचभिःश्लोकैःपंचभिःकर्मेंद्रियैःस्वार्थानुपादानादीन्कुरुते पंचशब्दादीन्वेदपंचभिर्ज्ञानेंद्रियैः षोडशेनमनसासहसप्तदशःषोडशोपाध्यंतर्गतोपिस्वयंत्वेकएव सर्वेंद्रियविषयप्रतिसंधानात् त्रीन्ज्ञानकर्मेंद्रियमनोविषयान्प्राप्नोति ५० तदेतल्लिंगशरीरंशक्तित्रयंगुणत्रयकार्यंमहदनादिपुंसिजीवेअन्वनुसंसृतिंधत्ते ५१ नेच्छन्नप्यनेनैवकर्माणिकार्यते कोशकारः कीटविशेषः मुह्यतिनिर्गमोपायंनजानाति ५२

कार्यतइत्यत्रानुभवंप्रमाणयंति नहीति गुणैर्गुणकार्यरागादिभिः स्वाभाविकैःपूर्वकर्मसंस्कारोद्भूतैः ५३ कर्मवशेनचतदनुरूपोदेहोभवतीत्याहुः लब्ध्वेति अव्यक्तमदृष्टंनिमित्तंलब्ध्वाव्य
क्ताव्यक्तंतदनुरूपंस्थूलंसूक्ष्मंचशरीरंभवति यथायोनिमातृसदृशं यथाबीजंपितृसदृशं स्वभावोवासना शुक्रशोणितयोरेकत्वेपिकर्मवासनयामातृपितृसदृशोदेहोभवतीत्यर्थः ५४ संसारच
क्रमुपसंहरंतोमुक्तिप्रकारमाहुः एषइति ईशसंगात्परमेश्वरभजनात् ५५ तदेवंसामान्यतोधर्मादिनिर्णयमुक्त्वाप्रस्तुतस्याजामिलस्याधर्मंप्रपंचयंतोदंडयत्वमाहुः अयंहीतियावदध्यायसमा
प्ति तत्रद्वाभ्यांतत्पूर्ववृत्तांतानुवादोऽन्यायातिरेकप्रदर्शनार्थः शीलंसुस्वभावोवृत्तंसदाचारोगुणाःक्षमादयस्तेषामालयः ५६ निरहंकृतोनिरहंकारः ५७ ततआवृत्तोवनात्परावृत्तः ५८ भु

नहिकश्चित्क्षणमपिजातुतिष्ठत्यकर्मकृत् ॥ कार्यतेह्यवशःकर्मगुणैःस्वाभाविकैर्बलात् ५३ लब्ध्वानिमित्तमव्यक्तंव्यक्ताव्यक्तंभवत्युत ॥ यथायोनियथा
बीजंस्वभावेनबलीयसा ५४ एषप्रकृतिसंगेनपुरुषस्यविपर्ययः ॥ आसीत्सएवनचिरादीशसंगाद्विलीयते ५५ अयंहिश्रुतसंपन्नःशीलवृत्तगुणालयः ॥ धृ
तव्रतोमृदुर्दांतःसत्यवान्मंत्रविच्छुचिः ५५ गुर्वग्न्यतिथिवृद्धानांशुश्रूषुर्निरहंकृतः ॥ सर्वभूतसुहृत्साधुर्मितवागनसूयकः ५७ एकदाऽसौवनंयातःपितृसं
देशकृद्द्विजः ॥ आदायततआवृत्तःफलपुष्पसमित्कुशान् ५८ ददर्शकामिनंकंचिच्छूद्रंसहभुजिष्यया ॥ पीत्वाचमधुमैरेयंमदाघूर्णितनेत्रया ५९ मत्तया
विश्लथन्नीव्याव्यपेतंनिरपत्रपम् ॥ क्रीडंतमनुगायंतंहसंतमनयांतिके ६० दृष्ट्वातांकामलिप्तेनबाहुनापरिरंभिताम् ॥ जगामहृच्छयवशंसहसैवविमोहि
तः ६१ स्तंभयन्नात्मनात्मानंयावत्सत्त्वंयथाश्रुतम् ॥ नशशाकसमाधातुंमनोमदनवेपितम् ६२ तन्निमित्तस्मरव्याजग्रहग्रस्तोविचेतनः ॥ तामेवमन
साध्यायन्स्वधर्माद्विरराम ह ६३ तामेवतोषयामासपित्र्येणार्थेनयावता ॥ ग्राम्यैर्मनोरमैःकामैःप्रसीदेतयथातथा ६४ विप्रांस्वभार्यामप्रौढांकुलेमहति
लंभिताम् ॥ विससर्जाचिरात्पापःस्वैरिण्याऽपांगविद्धधीः ६५ यतस्ततश्चोपनिन्येन्यायतोन्यायतोधनम् ॥ बभारास्याःकुटुंबिन्याःकुटुंबंमंदधीरयम् ६६
यदसौशास्त्रमुल्लंघ्यस्वैरचार्यार्थगर्हितः ॥ अवर्ततचिरंकालमघायुरशुचिर्मलात् ६७ ततएनंदंडपाणेःसकाशंकृतकिल्बिषं ॥ नेष्यामोऽकृतनिर्वेशंयत्रदंडेन
शुद्ध्यति ६८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेअजामिलोपाख्यानेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥

जिष्ययाभोगास्त्रियादास्या मैरेयंमधुपैष्टींसुरांपीत्वा मदेनाघूर्णितेभ्रांतेनेत्रेयस्याः ५९ विशेषेणश्लथंतीनीवीयस्यास्तयासह व्यपेतंस्वाचाराद्भ्रष्टम् ६० कामेनकामोद्दीपकेनतदंगरागेणहरि
द्रादिनालिप्तेन ६१ सत्त्वंधैर्यम्श्रुतंज्ञानम् तद्बलेनस्तंभयन्नपिमदनेनकंपितंमनः समाधातुंनियमितुंशक्तोनाभूत् ६२ तद्दर्शनमेवनिमित्तंयस्यस्मरव्याजग्रहस्यतेनग्रस्तः विचेतनोगतस्मृतिः
६३ यावतासमग्रेण ६४ लंभितांपरिणीताम् ६५ ६६ अघरूपमायुर्यस्य मलमेवतदीयमन्नादिकमत्तीतिमलात् ६७ अकृतनिर्वेशमकृतप्रायाश्चित्तम् अस्यैवचहितार्थंनेष्यामइत्याहुः यत्रे
ति ६८ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेटीकायांप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥

द्वितीयेवैष्णवैर्याम्यान्नाममाहात्म्यमद्भुतम् । श्रावयित्वाद्विजोविष्णोर्लोकंनीतइतीर्यते ॥ १ ॥ नयकोविदान्यायनिपुणाः१ धर्मंद्दशांसभामधर्मःस्पृशति तदाहुः यत्रसभायाम् यैर्धर्मदृग्भिः तेषांतांसभाम् २ पितरःपितृवत्पालकाः शास्तारोनुशिक्षकाः वैषम्यमदंड्यदंडनं ३ एतत्प्रवर्तितमधर्ममन्योपिकरिष्यतीतिमहत्कष्टमभूदित्याहुः यद्यदिति श्रेयान्श्रेष्ठः ४ विश्वस्तघातादपीत्याहुः यस्येतिद्वाभ्यां निर्वृतोनिश्चितः ५ विश्वासेननितरामर्पितआत्मायेनतं विश्रंभणीयोविश्वसनीयः सघृणश्चेत् ६ नन्वस्यपापिनोदंडोकिमर्थमाक्रोशःक्रियतेतत्राहुः अयंहीति यद्यस्माद्विवशोपिहरेर्नामव्याजहारोच्चारितवान् नकेवलंप्रायश्चित्तमात्रंहरेर्नामापितुस्वस्त्ययनंमोक्षसाधनमपि "सकृदुच्चरितंयेनहरिरित्यक्षरद्वयं। बद्धःपरिकरस्तेनमोक्षायगमनंप्रती"तिस्मृतेः ७ ननुकर्मसाद्गुण्यकरंहरेर्नामेतियुक्तं "यस्यस्मृत्याचनामोक्त्यातपोयज्ञक्रियादिषु। न्यूनंसंपूर्णतांयातिसद्योवंदेतमच्युतमि"त्यादिवचनात्स्वातंत्र्येणत्वघनिवर्तकंहरेर्नामकथंस्यात्तत्राहुः एतेनैवेति अघोनःअघवतः मघवच्छब्दवद्रूपं यत्आइतिच्छेदः आईषदाभासमात्रंचतुरक्षरंयन्नामजगाद एतेनैवकेवलेन चतुरक्षरमित्यनेनाधिक्यंचदर्शितं कथंजगाद नारायणआयआगच्छ इत्येवविक्रोशरूपेणपुत्राह्वानेन अयंभावः कर्मांगत्वेपिहरिनाम्नःखादिरत्वादिवत्संयोगपृथक्त्वेनसर्वप्रायश्चित्तार्थत्वंयुक्तमेव तथाहि "अवशेनापियन्नाम्निकीर्तितेसर्वपातकैः।पुमान्विमुच्यतेसद्यःसिंहत्रस्तैर्मृगैरिवे"त्यादिभिःपुराणेतावत्सहस्रशोनाम्नःस्वातंत्र्यमवगम्यते नचैतेर्थवादाइतिशंकनीयं विधिशेषत्वाभावात्नचाविध्यश्रवणादन्यशेषताकल्पनीया "यदाग्नेयोष्टाकपालोभवती"त्यादिवदप्राप्तार्थत्वेनविधिकल्पनोपपत्तेःमंत्रेषुच "मर्ताअमर्त्यस्यतेभूरिनाममनामहे।विप्रासोजातवेदसः। आस्यजानंतोनामचिद्विवक्तने"त्यादिषुनाम्नस्तपोदानादिसर्वधर्माधिक्यमवगम्यते उपपादितंचमंत्रार्थवादानामपिस्वार्थेप्रामाण्यंदेवताधिकरणे तस्माच्छ्रीनारायणनामाभासमात्रेणैवसर्वाघनिष्कृतंकृतंस्यादिति ८ ननुकामकृतानांबहूनांमहापातकानांसहस्रशआवर्तितानांद्वादशाब्दादिकोटिभिरप्यनिवर्त्यानांकथमिदमेकमेवप्रायश्चित्तंस्यात्तत्राहुः स्तेनइतिद्वाभ्यां ९ सुनिष्कृतंश्रेष्ठंप्रायश्चित्तमिदमेव तत्रहेतुः यतोनामव्याहरणात् तद्विषयानामोच्चारकपुरुषविषया मदीयोयंमयासर्वतोरक्षणीयइतिविष्णोर्मतिर्भवति १० श्रेष्ठत्वमेवोपपादयंति नेतिद्वाभ्यां ब्रह्मवादिभिर्मन्वादिभिरुक्तैर्व्रतादिभिर्निष्कृतैस्तथानशुध्यति उदाहृतैरुच्चारितैर्यथा नामपदैरित्यनेननमामीत्यादिक्रियायोगोपिनापेक्षितइतिदर्शितं किंच तन्नामपदोच्चारणमुत्तमश्लोकस्यगुणानांचोपलंभकंज्ञापकंभवति नतुकृच्छ्रचांद्रायणादिवत्पापनिवृत्तिमात्रोपक्षीणमित्यर्थः ११

श्रीशुकउवाच ॥ एवंतेभगवद्दूतायमदूताभिभाषितम् ॥ उपधार्याथतान्राजन्प्रत्याहुर्नयकोविदाः १ विष्णुदूताऊचुः ॥ अहोकष्टंधर्मदृशामधर्मःस्पृशतेसभाम् ॥ यत्रादंड्येष्वपापेषुदंडोयैर्ध्रियतेवृथा २ प्रजानांपितरोयेचशास्तारःसाधवःसमाः ॥ यदिस्यात्तेषुवैषम्यंकंयांतिशरणंप्रजाः ३ यद्यदाचरतिश्रेयानितरस्तत्तदीहते ॥ सयत्प्रमाणंकुरुतेलोकस्तदनुवर्तते ४ यस्यांकेशिरआधायलोकःस्वपितिनिर्वृतः ॥ स्वयंधर्ममधर्मंवानहिवेदयथापशुः ५ सकथंन्यर्पितात्मानंकृतमैत्रमचेतनम् ॥ विश्रंभणीयोभूतानांसघृणोदोग्धुमर्हति ६ अयंहिकृतनिर्वेशोजन्मकोट्यंहसामपि ॥ यद्व्याजहारविवशोनामस्वस्त्ययनंहरेः ७ एतेनैवह्यघोनोऽस्यकृतंस्यादघनिष्कृतं ॥ यदानारायणायेतिजगादचतुरक्षरम् ८ स्तेनःसुरापोमित्रध्रुग्ब्रह्महागुरुतल्पगः ॥ स्त्रीराजपितृगोहंतायेचपातकिनोऽपरे ९ सर्वेषामप्यघवतामिदमेवसुनिष्कृतं ॥ नामव्याहरणंविष्णोर्यतस्तद्विषयामतिः १० ननिष्कृतैरुदितैर्ब्रह्मवादिभिस्तथाविशुद्ध्यत्यघवान्व्रतादिभिः ॥ यथाहरेर्नामपदैरुदाहृतैस्तदुत्तमश्लोकगुणोपलंभकम् ११

नैकांतिकंनात्यंतशोधकं तान्निष्कृतं यस्मिन्कृतेप्यसत्पथेपापमार्गेमनोधावतिचेत् कर्मणांपापानांनिर्हारमात्यंतिकंनाशमिच्छतांहरेर्गुणानुवादएवप्रायश्चित्तं यतोसौखलुसत्त्वभावनश्चित्तशो
धकः १२ अथतस्मादेनंमाअपमार्गेणनयत कृतमशेषाणामघानांनिष्कृतंयेन यद्यस्मात् समग्रहीत्संपूर्णमुच्चारितवान् नामैकदेशेनाप्यलमितिभावः म्रियमाणइत्यनेनपुनःपापांतरासंभ
वउक्तोनतुतत्कालत्वमेवविवक्षितं तदानींकृच्छ्रादिविधिवन्नामोच्चारणविधेरप्यसंभवात् नचविधिंविनाकाकतालीयनामोच्चारणंपापापहमितिप्रमाणमस्ति १३ नन्वयंपुत्रनामाग्रहीन्नतुभगव
न्नामतत्राहुःसांकेत्यंपुत्रादौसंकेतितं पारिहास्यंपरिहासेनकृतं स्तोभंगीतालापपूरणार्थंकृतं हेलनंकिंविष्णुनेतिसावज्ञमपिचवैकुंठनामोच्चारणं १४ ननुनायंसंकल्पपूर्वकंवैकुंठनामाग्रहीत्किंतुपुत्रस्ने
हपरवशःसंस्तत्राहुः पतितइति अवशेनापियोहरिरित्याहसयातनांनार्हति पुमानित्यनेननात्रवर्णाश्रमादिनियमइत्युक्तंअवशत्वमेवाह पतितःप्रासादादिभ्यः स्खलितोमार्गे भग्नोभग्नगात्रः
संदष्टःसर्पादिभिः तप्तोज्वरादिना आहतोदंडादिना १५ ननुमहतःपापस्यमहदेवप्रायश्चित्तंयुक्तंनत्वल्पंनामग्रहणमात्रं पापतारतम्येनकृच्छ्रादितारतम्यवत् तत्राहुर्द्वाभ्यां गुरूणांपापानांगुरू
णिप्रायश्चित्तानिलघूनांचलघूनितारतम्यंज्ञात्वामन्वादिभिरुक्तानि अतस्तत्रतथैवव्यवस्था हरिनाम्नस्तुनेयंव्यवस्थोक्ता"विष्णोःस्मरणमात्रेणमुच्यतेसर्वपातकैरि"तिवचनात् नचसुराबिंदुपा

**नैकांतिकंतद्धिकृतेऽपिनिष्कृतेमनःपुनर्धावतिचेदसत्पथे ॥ तत्कर्मनिर्हारमभीप्सतांहरेर्गुणानुवादःखलुसत्त्वभावनः १२ अथैनंमाऽपनयतकृताशेषाघनि
ष्कृतम् ॥ यदसौभगवन्नामम्रियमाणःसमग्रहीत् १३ सांकेत्यंपारिहास्यंवास्तोभंहेलनमेववा ॥ वैकुंठनामग्रहणमशेषाघहरंविदुः १४ पतितःस्खलि
तोभग्नःसंदष्टस्तप्तआहतः ॥ हरिरित्यवशेनाहपुमान्नार्हतियातनाम् १५ गुरूणांचलघूनांचगुरूणिचलघूनिच ॥ प्रायश्चित्तानिपापानांज्ञात्वोक्तानिमह
र्षिभिः १६ तैस्तान्यघानिपूयंतेतपोदानजपादिभिः ॥ नाधर्मजंतद्धृदयंतदपीशांघ्रिसेवया १७ अज्ञानादथवाज्ञानादुत्तमश्लोकनामयत् ॥ संकीर्तितमघंपुं
सोदहेदेधोयथाऽनलः १८ यथाऽगदंवीर्यतममुपयुक्तंयदृच्छया ॥ अजानतोऽप्यात्मगुणंकुर्यान्मंत्रोऽप्युदाहृतः १९ श्रीशुकउवाच ॥ तएवंसुविनिर्णी
यधर्मंभागवतंनृप ॥ तंयाम्यपाशान्निर्मुच्यविप्रंमृत्योरमूमुचन् २०**

नेमहापातकत्वस्मरणवन्नाम्नस्तत्प्रायश्चित्तत्वस्मरणस्यायमतिभारः १६ किंच तैस्तपोदानादिभिस्तान्यघान्येवपूयंतेनश्यंति अधर्माज्जातंमलिनंतुतस्यपापकर्तुर्हृदयं यद्वा तेषामघानांहृदयं
सूक्ष्मंरूपंसंस्काराख्यंनशुध्यति तदपीशांघ्रिसेवयाकीर्तनादिनाशुध्यतीत्यर्थः अयंभावः महांत्यपिपापानिसकृदुच्चारितेनैवनाम्नानश्यंतिसकृत्प्रवर्तितेनदीपेनेवगाढध्वांतानि तदावृत्त्यातु
पापांतरस्यानुत्पत्तिः दीपधारणइवतमोंतरस्य ततश्चवासनाक्षयाद्धृदयशुद्धिः एतदर्थमेवतत्रतत्रावृत्तिविधानं "पापक्षयश्चभवतिस्मरतांतमहर्निशमि"त्यादिषु तदेवात्राप्युक्तं "गुणानुवादः
खलुसत्त्वभावनः । तदपीशांघ्रिसेवये"तिच अतोस्यहरिनाम्नैवसर्वपापक्षयोवासनाक्षयस्तुमहापुरुषदर्शनादिभिरिति १७ तथापिपापप्रायश्चित्तमिदमितिज्ञात्वानोच्चारितामितिचेत्तत्राहुः अ
ज्ञानादिति बालकेनाज्ञानादपिप्रक्षिप्तोग्निर्यथाकाष्ठराशिंदहतितद्वत् १८ नन्विदमपिपर्षदनुपदिष्टंश्रद्धाहीनंचकथंप्रायश्चित्तंस्यात्तत्राहुः यथेति अगदमौषधं वीर्यवत्तममितिवक्तव्येवी
र्यतममित्युक्तंयदृच्छयाश्रद्धादिहीनमुपयुक्तंभक्षितंपर्षन्मुखादजानतोऽपिस्वगुणमारोग्यंकुर्यात् मंत्रोपिनामात्मकस्तथास्वकार्यंकुर्यादेव नहिवस्तुशक्तिः श्रद्धादिकमपेक्षतेइत्यर्थःयदुक्तंविष्णुध
र्मेषु "हरिर्हरतिपापानिदुष्टचित्तैरपिस्मृतः । अनिच्छयाऽपिसंस्पृष्टोदहत्येवहिपावक"इति १९ तंविप्रममूमुचन्मोचयामासुः २०

मत्युदितानिराकृताःसंतोयात्वागत्वायमराजाययथावत्कथयामासुः २१ दर्शनेनोत्सवोयस्य २२ विवक्षुंवक्तुमिच्छंतंज्ञात्वा २३ त्रैविद्यंवेदत्रयप्रतिपाद्यंगुणाश्रयंयमदूतानांधर्मंकृष्णदू
तानांचभागवतंभगवत्प्रणीतंशुद्धंनिर्गुणंधर्ममाकर्ण्येतियोज्यं भक्तिमानासीदित्युत्तरस्यानुषंगः २४ २५ अनुतापंप्रपंचयति अहोइतिचतुर्भिः येनात्मनामयावृषल्यांपुत्रतयाजायमानेनब्रह्म
ब्राह्मणजातिर्विप्लावितंनाशितम् २६ दुष्कृतंदोषकर्तारं कुलस्यकज्जलंकलंकं २७ नास्त्यन्योबंधुःपुत्रादिर्ययोः तपस्विनौसंतप्तौ अधुनातत्क्षणमेव २८ २९ इदानींतस्यविमर्शपूर्वकंमो

इतिमत्युदितायाम्याद्दूतायात्वायमांतिके ॥ यमराज्ञेयथासर्वमाचचक्षुररिंदम २१ द्विजःपाशाद्विनिर्मुक्तोगतभीःप्रकृतिंगतः ॥ ववंदेशिरसाविष्णोःकिं
करान्दर्शनोत्सवः २२ तंविवक्षुमभिप्रेत्यमहापुरुषकिंकराः ॥ सहसापश्यतस्तस्यतत्रांतर्दधिरेऽनघ २३ अजामिलोऽप्यथाकर्ण्यदूतानांयमकृष्णयोः ॥
धर्मंभागवतंशुद्धंत्रैविद्यंचगुणाश्रयम् २४ भक्तिमान्भगवत्याशुमाहात्म्यश्रवणाद्धरेः ॥ अनुतापोमहानासीत्स्मरतोऽशुभमात्मनः २५ अहोमेपरमंकष्ट
मभूदविजितात्मनः ॥ येनविप्लावितंब्रह्मवृषल्यांजायतात्मना २६ धिङ्मांविगर्हितंसद्भिर्दुष्कृतंकुलकज्जलम् ॥ हित्वाबालांसतींयोऽहंसुरापामसती
मगाम् २७ वृद्धावनाथौपितरौनान्यबंधूतपस्विनौ ॥ अहोमयाऽधुनात्यक्तावकृतज्ञेननीचवत् २८ सोहंव्यक्तंपतिष्यामिनरकेभृशदारुणे ॥ धर्मघ्नाः
कामिनोयत्रविंदंतियमयातनाः २९ किमिदंस्वप्नआहोस्वित्साक्षाद्दृष्टमिहाद्भुतम् ॥ क्वयाताअद्यतेयेमांव्यकर्षन्पाशपाणयः ३० अथतेक्वगताःसिद्धाश्च
त्वारश्चारुदर्शनाः ॥ व्यमोचयन्नीयमानंबध्वापाशैरधोभुवः ३१ अथापिमेदुर्भगस्यविबुधोत्तमदर्शने ॥ भवितव्यंमंगलेनयेनात्मामेप्रसीदति ३२
अन्यथाम्रियमाणस्यनाशुचेर्वृषलीपतेः ॥ वैकुंठनामग्रहणंजिह्वावक्तुमिहार्हति ३३ क्वचाहंकितवःपापोब्रह्मघ्नोनिरपत्रपः ॥ क्वचनारायणेत्येतद्भगवन्ना
ममंगलम् ३४ सोऽहंतथायतिष्यामियतचित्तेंद्रियानिलः ॥ यथानभूयआत्मानमंधेतमसिमज्जये ३५ विमुच्यतमिमंबंधमविद्याकामकर्मजम् ॥ सर्व
भूतसुहृच्छांतोमैत्रःकरुणआत्मवान् ३६ मोचयेग्रस्तमात्मानंयोषिन्मय्यात्ममायया ॥ विक्रीडितोययैवाहंक्रीडामृगइवाधमः ३७ ममाहमितिदेहादौहि
त्वाऽमिथ्यार्थधीर्मतिम् ॥ धास्येमनोभगवतिशुद्धंतत्कीर्तनादिभिः ३८ इतिजातसुनिर्वेदःक्षणसंगेनसाधुषु ॥ गंगाद्वारमुपेयायमुक्तसर्वानुबंधनः ॥
३९ श्रीशुकउवाच ॥ सतस्मिन्देवसदनआसीनोयोगमाश्रितः ॥ प्रत्याहृतेंद्रियग्रामोयुयोजमनआत्मनि ४० ततोगुणेभ्यआत्मानंवियुज्यात्मसमाधिना ॥
युयुजेभगवद्धाम्निब्रह्मण्यनुभवात्मनि ४१

क्षक्रममाह किमिदमित्यष्टभिः साक्षात्प्रत्यक्षमिहजाग्रतैवदृष्टम् ३० येमांव्यमोचयंस्तेचक्वगताः ३१ यद्यप्यहमस्मिन्जन्मनिदुर्भगःपापीयानथापिजन्मांतरेनूनंपुण्यवानित्याह वि
बुधोत्तमदर्शनइतिनिमित्तसप्तमी तेषांदर्शनार्थंपूर्वेणमंगलेनमहतापुण्येनभवितव्यं येनदर्शनेन ३२ अन्यथापूर्वपुण्यंविना कथंभूतंवैकुंठनाम गृह्यतेवशीक्रियतेचित्तमनेनेतिग्रहणम् ३३
ब्रह्मघ्नोविप्रत्वनाशकः ३४ ३५ ३६ ३७ अभिथ्याभूतेर्थेधीर्यस्यतथाभूतःसन्देहादौममाहामितिमातींहित्वामनोधास्ये ३८ मुक्तंसर्वमनुबंधनंपुत्रादिस्नेहोयेनसः ३९ प्रत्याहृतइंद्रिय
ग्रामोयेन ४० गुणेभ्योदेहेंद्रियादिभ्यआत्मानंवियुज्यविशोध्य आत्मसमाधिनाचित्तैकाग्र्येणभगवतोधाम्निस्वरूपे ४१

तस्मिन्भगवद्धाम्निउपारतानिश्चलाधीर्यस्यस तस्मिन्कालेऽद्राक्षीदितिवा पुरःपुरतःततश्चप्रागुपलब्धानेवतानुपलभ्यप्रत्यभिज्ञायववंदे ४२ ४३ ४४ उपसंहरति एवमितिद्वाभ्याम् वि
प्लाविताःसर्वेधर्मायेन हतंव्रतंस्वदारनियमादियस्य ४५ कर्मनिबंधस्यपापमूलस्यकृंतनंछेदकमतःपरंनास्ति कस्मात्परम् तीर्थपदस्यानुकीर्तनात् तत्रहेतुः यद्यतोनुकीर्तनात् ततोनु
कीर्तनात् अन्यथाप्रायश्चित्तांतरैरजस्तमोभ्यांकलिलंमलिनमेवातिष्ठातियत्तन्मनःकर्मसुपुनर्नसज्जते ४६ ४७ नचेक्षितोभवति ४८ म्रियमाणोऽवशत्वेनश्रद्धाविहीनोपि ४९ ॥ इतिभागवते
षष्ठस्कंधेटीकायांद्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ ॥ तृतीयेतुयमेनापिवैष्णवोत्कर्षवर्णनैः । सांत्वयित्वास्वदूतास्तेवैष्णवेकिंकरीकृताः ॥ १ ॥ विष्णुदूतैर्निर्णीतंशास्त्रार्थंयममुखेनद्रढयितुंतृतीयाध्याया
रंभः तत्रयदुक्तंयमराज्ञेयथासर्वमाचचक्षुरितिततःकिंतत्रवृत्तमितिपृच्छति निशम्येति मुरारेर्नैदेशिकैःकिंकरैरेवंविहतान् अतएवहताआज्ञायस्य यस्यवशवर्त्ययंजनःसोपितान्प्रतिकिं
माह १ अत्याश्चर्यमेतदित्याह यमस्येति हेऋषेयमस्यदंडभंगःकुतश्चनकस्माच्चिदपिश्रुतपूर्वोनाऽसीत् एतदेतस्मिन्नर्थे यद्वा नश्रुतपूर्वः एतद्यमदूतनिराकरणंचासीत् अतःसर्वस्यापि

यर्ह्युपारतधीस्तस्मिन्नद्राक्षीत्पुरुषान्पुरः ॥ उपलभ्योपलब्धान्प्राग्ववंदेशिरसाद्विजः ४२ हित्वाकलेवरंतीर्थेगंगायांदर्शनादनु ॥ सद्यःस्वरूपंजगृहेभ
गवत्पार्श्ववर्त्तिनाम् ४३ साकंविहायसाविप्रोमहापुरुषकिंकरैः ॥ हैमंविमानमारुह्ययर्यौयत्रश्रियःपतिः ४४ एवंसविप्लावितसर्वधर्मादास्याःपतिः
पतितोगर्ह्यकर्मणा ॥ निपात्यमानोनिरयेहतव्रतःसद्योविमुक्तोभगवन्नामगृह्णन् ४५ नातःपरंकर्मनिबंधकृंतनंमुमुक्षतांतीर्थपदानुकीर्त्तनात् ॥ नयत्पु
नःकर्मसुसज्जतेमनोरजस्तमोभ्यांकलिलंततोऽन्यथा ४६ यएवंपरमंगुह्यमितिहासमघापहम् ॥ शृणुयाच्छ्रद्धयायुक्तोयश्चभक्त्यानुकीर्तयेत् ४७ नवै
सनरकंयातिनेक्षितोयमकिंकरैः ॥ यद्यप्यमंगलोमर्त्योविष्णुलोकेमहीयते ४८ म्रियमाणोहरेर्नामगृणन्पुत्रोपचारितम् ॥ अजामिलोऽप्यगाद्धामकिं
पुनःश्रद्धयागृणन् ४९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेअजामिलोपाख्यानेद्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ ॥ राजोवाच ॥ निशम्यदेवःस्वभटोपवर्णि
तंप्रत्याहकिंतान्प्रतिधर्मराजः ॥ एवंहताज्ञोविहतान्मुरारेर्नैदेशिकैर्यस्यवशेजनोऽयम् १ यमस्यदेवस्यनदंडभंगःकुतश्चनर्षेश्रुतपूर्वआसीत् ॥ एतन्मुनेवृश्च
तिलोकसंशयंनहित्वदन्यइतिमेविनिश्चितम् २ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ भगवत्पुरुषैराजन्याम्याःप्रतिहतोद्यमाः ॥ पतिंविज्ञापयामासुर्यमंसंयमिनीपतिं ३
॥ यमदूताऊचुः ॥ कतिसंतीहशास्तारोजीवलोकस्यवैप्रभो ॥ त्रैविध्यंकुर्वतःकर्मफलाभिव्यक्तिहेतवः ४ यदिस्युर्बहवोलोकेशास्तारोदंडधारिणः ॥
कस्यस्यातांनवाकस्यमृत्युश्चामृतमेववा ५ किंतुशास्तृबहुत्वेस्याद्बहूनामिहकर्मिणाम् ॥ शास्तृत्वमुपचारोहियथामंडलवर्तिनाम् ६

लोकस्यसंशयोवर्ततेतंत्वत्तोन्योनच्छिनत्तीतिमेनिश्चितमतःकथयेतिशेषः २ भगवतःपुरुषैःप्रतिहतउद्यमोयेषांते याम्याःपुरुषाः ३ कतिसंतीत्याक्षेपोक्तिः त्रैविध्यंत्रिविधम् स्वार्थेष्यञ्
यद्वा त्रैविध्यंयथाभवातितथाकर्मकुर्वतः तथाकर्मफलस्याभिव्यक्तिहेतवःकतिसंतीति ४ संतुबहवःकोबाधस्तत्राहुः यदीति मृत्युर्दुःखममृतंसुखम् तेषांविप्रतिपत्तौतेउभेकस्यस्यातांनक
स्यापि परस्परविरोधेनोभयोरपिप्रतिबंधात् ऐकमत्येतुकस्यवानस्यातां एकःसुखंकर्तुमिच्छतिदुःखंचान्यः ऐकमत्येचतयोःपरस्परकार्यानुमोदनेनोभयोरपिप्राप्तेकस्यवातेउभेअपिनस्या
तामित्यर्थः ५ ननुबहूनांकर्मिणांव्यवस्थयाबहवःशास्तारोभवंतु तथासतिनायंदोषःस्यात्तत्राहुः बहूनांकर्मिणांव्यवस्थयाशास्तृबहुत्वेशास्तृत्वंस्यात्घटेत किंतु तदायत्तसर्वशास्तारिमुख्यं
शास्तृत्वंतदेकदेशेउपचारमात्रमेवस्यात् यथाचक्रवर्तिनएवमुख्यंशास्तृत्वंमंडलवर्तिनामुपचारमात्रं निरंकुशत्वाभावात् ६

यस्मादेवंशास्तृबहुत्वंनघटतेऽतस्त्वमेकएवशास्ता शुभाशुभेविविनक्तीतितथा ७ विप्रलंभितावंचिता लंघितेत्यर्थः ८ तदेवाहुः नीयमानमिति ९ तेत्वत्तः यदिनोस्माकंक्षमंहितंमन्यसे अन्य
थाज्ञानतस्तदवज्ञानेतवाप्यनर्थःस्यात् अतक्यौंहितेषांप्रभावोयतोनारायणेतिकेवलमभिहितेमाभयंकुर्विंतिवदंतः शीघ्रमागताः १० प्रजाःसंयमयतीतितथा ११ मत्तोन्योजगतस्तस्थुषश्चप
रोधीश्वरोस्ति अहंतुजंगमानामेवतत्रापिनृणामेवतत्रापिपापिनामेव तत्किंकरःसन्नीश्वरः सतुसर्वेश्वरः कोसौ यत्रयस्मिन्विश्वमोतंप्रोतंचोर्ध्वतिर्यक्तंतुषुपटवत् यस्यत्वंशेभ्योविष्णुब्रह्मरुद्रे
भ्योस्यस्थित्यादयोभवंति यस्यचवशेलोकोवर्त्तते नासिनासिकायांप्रोतबलीवर्दवत् १२ एतत्प्रपंचयति ब्राह्मणादिनामभिर्वाचिनिजायांतंत्यांदामन्यांजनान्योबध्नाति दामभिर्गोबलीवर्दा
निव तइमेजीवानामकर्मभिर्निबंधैर्दृढबंधसाधनैर्बद्धायस्मैबलिंवहंति यदधीनाःकर्मकुर्वंतीत्यर्थः १३ यस्यचलीलादुर्विभाव्येत्याह अहमितिद्वाभ्यां १४ नस्पृष्टंरजस्तमश्चयैः ईहितमभिप्रेतं
चेष्टितंवानविदुः स्पृष्टमायामाययास्पृष्टाः ततस्तेभ्योन्येनविदुरितिकिंपुनर्वक्तव्यं १५ तन्माययाविमोहितत्वान्नजानंतीत्युक्तमविषयत्वाच्चतस्येत्याह यमिति गोभिरिंद्रियैर्हृदाचित्तेननविच

अतस्त्वमेकोभूतानांसेश्वराणामधीश्वरः ॥ शास्तादंडधरोनृणांशुभाशुभविवेचनः ७ तस्यतेविहतोदंडोनलोकेवर्त्ततेऽधुना ॥ चतुर्भिरद्भुतैःसिद्धैरा
ज्ञातेविप्रलंभिता ८ नीयमानंतवादेशादस्माभिर्यातनागृहान् ॥ व्यमोचयन्पातकिनंछित्वापाशान्प्रसह्यते ९ तांस्तेवेदितुमिच्छामोयदिनोमन्यसे
क्षमम् ॥ नारायणेत्यभिहितेमाभैरित्याययुर्द्रुतम् १० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिदेवःसआपृष्टःप्रजासंयमनोयमः ॥ प्रीतःस्वदूतान्प्रत्याहस्मरन्पादांबु
जंहरेः ११ ॥ यमउवाच ॥ परोमदन्योजगतस्तस्थुषश्चओतंप्रोतंपटवद्यत्रविश्वम् ॥ यदंशतोऽस्यस्थितिजन्मनाशानस्योतवद्यस्यवशेचलोकः १२
योनामभिर्वाचिजनान्निजायांबध्नातितंत्यामिवदामभिर्गाः ॥ यस्मैबलिंतइमेनामकर्मनिबंधबद्धाश्चकितावहंति १३ अहंमहेंद्रोनिर्ऋतिःप्रचेताःसोमो
ऽग्निरीशःपवनोऽर्कोविरिंचः ॥ आदित्यविश्वेवसवोऽथसाध्यामरुद्गणारुद्रगणाःससिद्धाः १४ अन्येचयेविश्वसृजोऽमरेशाभृग्वादयोऽस्पृष्टरजस्तमस्काः ॥
यस्येहितंनविदुःस्पृष्टमायाःसत्त्वप्रधानाअपिकिंततोऽन्ये १५ यंवैनगोभिर्मनसाऽसुभिर्वाहृदागिरावाऽसुभृतोविचक्षते ॥ आत्मानमंतर्हृदिसंतमात्मनां
चक्षुर्यथैवाकृतयस्ततःपरम् १६ तस्यात्मतंत्रस्यहरेरधीशितुःपरस्यमायाऽधिपतेर्महात्मनः ॥ प्रायेणदूताइहवैमनोहराश्चरंतितद्रूपगुणस्वभावाः ॥ १७ भूता
निविष्णोःसुरपूजितानिदुर्दर्शलिंगानिमहाद्भुतानि ॥ रक्षंतितद्भक्तिमतःपरेभ्योमत्तश्चमर्त्यानथसर्वतश्च १८ धर्मंतुसाक्षाद्भगवत्प्रणीतंनवैविदुर्ऋषयोनापिदे
वाः ॥ नसिद्धमुख्याअसुरामनुष्याःकुतश्चविद्याधरचारणादयः १९ स्वयंभूर्नारदःशंभुःकुमारःकपिलोमनुः ॥ प्रह्लादोजनकोभीष्मोबलिर्वैयासकिर्वयं २०

क्षतेनपश्यंति यद्वाचानभ्युदितंयन्मनोनमनुतइत्यादिश्रुतेः आत्मनांजीवानामात्मानंद्रष्टारं आकृतयोरूपाणिचक्षुर्यथाकर्मभूतंनजानंतिततःपरमाकृतीनांप्रकाशकं नहिप्रमाताप्रमाणस्यवि
षयइतिभावः एवंभूतःपरमेश्वरोमदन्योस्तीतिपूर्वेणैवसंबंधः १६ भवत्वेवंभूतोन्यः परमेश्वरोथेपुनरस्मांन्निर्भर्त्स्यपापिनंरक्षितवंतस्तेके तानाह तस्येतिद्वाभ्याम् तस्येवरूपंगुणाः प्रभावादयः
स्वभावोभक्तवात्सल्यादिर्येषांते १७ विष्णोर्भूतानिभृत्याःदुर्दर्शानिद्रष्टुमप्यशक्यानिलिंगानिरूपाणियेषांतानि तद्भक्तिमतोविष्णुभक्तान् परेभ्यःशत्रुभ्योमत्तः सर्वतोग्न्यादिभ्यश्चरक्षं
ति १८ ननुविष्णुभक्ताश्चेत्कथमधर्मपक्षपातंकृतवंतस्तत्राह धर्ममिति ऋषयोभृग्वादयः १९ ननुकेपिचेन्नजानंतितस्यसत्त्वेकिंप्रमाणंतत्राह स्वयंभूरिति कुमारःसनत्कुमारः वयमित्यात्मान
मेवबहुमन्यमानोनिर्दिशाति २०

हेभटाः २१ तमेवधर्ममाहएतावानिति २२ नचात्रप्रमाणंवक्तव्यंदृष्टत्वादित्याह नामोच्चारणेति येनैवकेवलेनसकृदुच्चारितेन २३ ननुनामाभासेनकथंसर्वपापक्षयःस्यात् श्रद्धाभक्त्यावृत्त्यादेर
पिविधानात् तथाहि "सायंप्रातर्गृणन्भक्त्यादुःखग्रामाद्विमुच्यत"इति अनुदिनमिदमादरेणशृण्वन्निति"श्रवणंकीर्तनंध्यानंहरेरद्भुतकर्मणः। जन्मकर्मगुणानांचतदर्थेऽखिलचेष्टितमि"त्याद्य
स्मिन्नेवपुराणेतत्रतत्रपठ्यतेपुराणांतरेच"पापक्षयश्चभवतिस्मरतांतमहर्निशमि"ति अत्रैवच"तस्मात्संकीर्तनंविष्णोर्जगन्मंगलमंहसाम्। महतामपिकौरव्याविद्ध्यैकांतिकनिष्कृतमि"त्यादिना
सम्यक्कीर्तनादेवमुच्यते किंच तथासतिकिमितिमन्वादयोद्वादशाब्दादीनिस्मरेयुः तस्मादिदमनुपपन्नमिवतत्राहएतावतेति भगवतोगुणानांकर्मणांचनाम्नांचसम्यक्कीर्तनमितियदेतावतापुंसाम
घनिर्हरणायपापक्षयमात्रायालमुपयोगोनास्ति अलंशब्दोत्रवारणे यथाहामरसिंहः "अलंभूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकमि"ति उपयोगाभावमेवाह अजामिलोमहापातक्यपिनारायणे
तिविक्रुश्यनतुसम्यक्कीर्तयित्वा तच्चपुत्रंविक्रुश्यनतुहरिम् अघवानशुचिरपिम्रियमाणोऽस्वस्थचित्तोपिमुक्तिमवापनत्वघनिर्हरणमात्रमतोनामाभासेनापिसर्वपापक्षयइत्येवतत्त्वम् आवृत्तिश्रद्धा
दिविधयस्तुपापवासनाक्षयार्थाइत्युक्तमेवहरेर्गुणानुवादःखलुसत्त्वभावनइत्यत्र २४ यत्तूक्तंव्यर्थंतर्हिद्वादशाब्दादिस्मरणमितितत्राह प्रायेणेति महाजनोमन्वादिः अयंभावःयथामृतसंजी

द्वादशैतेविजानीमोधर्मंभागवतंभटाः ॥ गुह्यंविशुद्धंदुर्बोधंयंज्ञात्वाऽमृतमश्नुते २१ एतावानेवलोकेऽस्मिन्पुंसांधर्मःपरःस्मृतः ॥ भक्तियोगोभगवति
तन्नामग्रहणादिभिः २२ नामोच्चारणमाहात्म्यंहरेःपश्यतपुत्रकाः ॥ अजामिलोपियेनैवमृत्युपाशादमुच्यत २३ एतावताऽलमघनिर्हरणायपुंसांसं
कीर्तनंभगवतोगुणकर्मनाम्नाम् ॥ विक्रुश्यपुत्रमघवान्यदजामिलोऽपिनारायणेतिम्रियमाणइयायमुक्तिम् २४ प्रायेणवेदतदिदंनमहाजनोऽयंदेव्याविमो
हितमतिर्बतमाययाऽलम् ॥ त्रय्यांजडीकृतमतिर्मधुपुष्पितायांवैतानिकेमहतिकर्मणियुज्यमानः २५ एवंविमृश्यसुधियोभगवत्यनंतेसर्वात्मनाविदधते
खलुभावयोगम् ॥ तेमेनदंडमर्हंत्यथयद्यमीषांस्यात्पातकंतदपिहंत्युरुगायवादः २६ तेदेवसिद्धपरिगीतपवित्रगाथायेसाधवःसमदृशोभगवत्प्रपन्नाः ॥
तान्नोपसीदतहरेर्गदयाऽभिगुप्तान्नैषांवयंनचवयःप्रभवामदंडे २७ तानानयध्वमसतोविमुखान्मुकुंदपादारविंदमकरंदरसादजस्रम् ॥ निष्किंचनैःपरमहंसकु
लैरसङ्गैर्जुष्टाद्गृहेनिरयवर्त्मनिबद्धतृष्णान् २८

वनौषधिमजानंतोवैद्यारोगनिर्हरणायत्रिकटुकर्निबादीनिस्मरंति तथास्वयंभूशंभुप्रमुखद्वादशव्यतिरेकेणायंमहाजनोतिगुह्यमिदमज्ञात्वाद्वादशाब्दादिकंस्मरतीति किंच माययादेव्याअ
लंविमोहितमतिरयंजनोमधुमधुरंयथाभवत्येवंपुष्पितायांपुष्पस्थानीयैरर्थवादैर्मनोहरायांत्रय्यांजडीकृताअभिनिविष्टामतिर्यस्य अतोमहत्येवकर्मणिश्रद्धयायुज्यमानोनाल्पेप्रवर्ततेदृश्यतेहि
प्राकृतस्यलोकस्यमहतिमंत्रादौश्रद्धाअल्पेचाश्रद्धातस्मादस्यग्राहकोनास्तीतितैर्नोक्तं यद्वा स्वाधीनःसिंहोस्त्येतावताश्वसृगालादिनिवारणायतंयथानप्रयुंजतेतथाऽतितुच्छत्वात्पापस्यनत
न्निरसनायपरममंगलंहरेर्नामस्मरंति यद्वा नाममाहात्म्यज्ञानेसर्वमुक्तिप्रसंगादित्येषादिक् ग्रंथविस्तरभयात्तुनातिप्रपंच्यते २५ भावयोगंभक्तियोगम् अमीषांपातकंनस्यादेव यदिस्यात्
उरुगायस्यवादःकीर्तनम् २६ तदेवंधर्मतत्त्वंनिर्णीयभृत्याननुशास्ति तइति येभगवंतंप्रपन्नास्तेदेवैःसिद्धैश्चपरिगीतपावित्रगाथावर्णितपवित्रकथाअतस्तान्नोपसीदततत्समीपमपिनगच्छत वयः
कालोपिनप्रभवति २७ केतर्हिदंडार्थमानेयाइत्यत्राह तानितिद्वाभ्याम् असतोदुष्टान् तानेवाह मुकुंदपादारविंदयोर्योमकरंदरूपोरसस्तस्माद्विमुखान् कथंभूतात्निष्किंचनैरजस्रंजुष्टात्
तेषांज्ञापकमाह निरयवर्त्मनिस्वधर्मशून्येगृहेबद्धातृष्णायैस्तान् २८

किंच जिह्वेत्यादियद्येषांजिह्वेत्याद्यन्वयःनकृतंविष्णुकृत्यंभगवद्भक्तंयैः २९ भगवंतंक्षमापयति तदिति अयंभावः नःस्वपुरुषैरस्मदीयत्वेनाऽस्थितैःस्वीयैरेवपुरुषैर्यद्यस्मादसदन्याय्यंकृतंतत्त
स्मात्स्वयमेवक्षम्यतांसहताम् स्वानांस्वीयानांभक्तानांनोस्माकंनविदुषामज्ञानाम् अहोगरीयसितस्मिन्क्षांतिर्युक्तैव महइतिपाठेस्वीयानांमाहात्म्यमविदुषांनःक्षमांकरोत्वित्यर्थः ३०
तस्मादित्यादिःशुकोक्तिः जगतोपिमंगलरूपम् ३१ एकांतिकत्वमेवाहशृण्वतामिति व्रतादिभिस्तथानशुद्ध्येत् ३२ एतदुपपादयति कृष्णांघ्रिपद्मयोर्मधुलेढिआस्वादयतीतित
था मधुलिहताऽतितुच्छत्वेनविसृष्टायेमायागुणाविषयास्तेषुपुनर्नरमतेअन्यस्तुतन्मध्वास्वादरहितोतएवकामाभिभूतःसन्नात्मनोरजःपापंप्रमार्ष्टुमपिकर्मैवप्रायश्चित्तरूपमीहेत यतःकर्मणःपु
नरपिरजःपापंस्यादेवकुंजरशौचवत् सत्त्वशोधकत्वाभावात् ३३ नैवविस्मितधियोबभूवुःकिंतुसत्यमुक्तमित्येवमेनिरे ततःप्रभृतिप्रतिशंकमानाअस्मानेवैषहन्यादितिशंकांवहंतस्तंद्रष्टुमपिबि
भ्यतिस्म पाठांतरेतुविस्मितधियोजाताः तेचततःप्रभृतिबिभ्यतिस्मेत्यर्थः ३४ कुंभसंभवोगस्त्योमलयेपर्वतेआसीनोऽव्यग्रोहरिमर्चयन् पुनःपुनर्विश्वासार्थंहरेःपादौस्पृष्टवानित्यर्थः३५॥ इति

जिह्वानवक्तिभगवद्गुणनामधेयंचेतश्चनस्मरतितच्चरणारविंदम् ॥ कृष्णायनोनमतियच्छिरएकदाऽपितानानयध्वमसतोऽकृतविष्णुकृत्यान् २९ तत्क्ष
म्यतांसभगवान्पुरुषःपुराणोनारायणःस्वपुरुषैर्यदसत्कृतंनः ॥ स्वानामहोनविदुषांरचितांजलीनांक्षांतिर्गरीयसिनमःपुरुषायभूम्ने ३० तस्मात्संकी
र्तनंविष्णोर्जगन्मंगलमंहसाम् ॥ महतामपिकौरव्यविद्ध्यैकांतिकनिष्कृतम् ३१ शृण्वतांगृणतांवीर्याण्युद्दामानिहरेर्मुहुः ॥ यथासुजातयाभक्त्याशु
द्ध्येन्नात्माव्रतादिभिः ३२ कृष्णांघ्रिपद्ममधुलिण्नपुनर्विसृष्टमायागुणेषुरमतेवृजिनावहेषु ॥ अन्यस्तुकामहतआत्मरजःप्रमार्ष्टुमीहेतकर्मयतएवरजःपुनः
स्यात् ३३ इत्थंस्वभर्तृगदितंभगवन्महित्वंसंस्मृत्यविस्मितधियोयमकिंकरास्ते ॥ नैवाच्युताश्रयजनंप्रतिशंकमानाद्रष्टुंचबिभ्यतिततःप्रभृतिस्मराजन्
३४ इतिहासमिमंगुह्यंभगवान्कुंभसंभवः॥ कथयामासमलयआसीनोहरिमर्चयन् ३५ इतिश्रीभा०महापुराणेषष्ठस्कंधेतृतीयोध्यायः॥३॥ राजोवाच॥
देवासुरनृणांसर्गोनागानांमृगपक्षिणाम् ॥ सामासिकस्त्वयाप्रोक्तोयस्तुस्वायंभुवेऽतरे १ तस्यैवव्यासमिच्छामिज्ञातुंतेभगवन्यथा ॥ अनुसर्गंययाश
क्त्यासससर्जभगवान्परः २ सूतउवाच ॥ इतिसंप्रश्नमाकर्ण्यराजर्षेर्बादरायणिः ॥ प्रतिनंद्यमहायोगीजगादमुनिसत्तमाः ३ श्रीशुकउवाच ॥ यदाप्रचेत
सःपुत्रादशप्राचीनबर्हिषः ॥ अंतःसमुद्रादुन्मग्नाददृशुर्गांद्रुमैर्वृताम् ४ द्रुमेभ्यःक्रुद्ध्यमानास्तेतपोदीपितमन्यवः ॥ मुखतोवायुमग्निंचससृजुस्तद्दिधक्षया
५ ताभ्यांनिर्दह्यमानांस्तानुपलभ्यकुरूद्वह ॥ राजोवाचमहान्सोमोमन्युंप्रशमयन्निव ६

श्रीभागवतेषष्ठस्कंधेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ चतुर्थादित्रिभिर्विश्वरूपजन्मविवक्षया । प्रचेतःसुतदक्षस्यवंशस्तावत्प्रतन्यते ॥ १ ॥ चतुर्थेतुप्रजासृष्ट्यैदक्षेणाराधनंहरेः । तपसा
हंसगुह्याख्यस्तोत्रेणचानिरूप्यते ॥ २ ॥ प्रसक्तानुप्रसक्तेनस्वायंभुवसुतान्वये । नामप्रभावमाकर्ण्यवंशव्यासंबुभुत्सते ॥ ३ ॥ देवासुरेतिद्वाभ्याम् सामासिकःसंक्षिप्तोयःप्रोक्तस्तृतीयस्कंधे १
व्यासंविस्तारं तेत्वत्तः ययाशक्त्यायथाससर्जतांशक्तिंतत्प्रकारंचज्ञातुमिच्छामि अनुसर्गमनुवृत्तंसर्ग २ ३ दक्षादिरूपेणससर्जेतिवक्तुंदक्षजन्मप्रकारमाह यदेति प्राचीनबर्हिषःपुत्रायदा
समुद्रमध्यादुन्मग्नानिर्गतास्तदागांपृथ्वींद्रुमैर्वृतांददृशुः नारदोपदेशतःप्राचीनबर्हिषोनिवृत्त्याअराजकेसतिकृष्याद्यभावात् ४ तपसादीपितोमन्युर्येषांते तेषांद्रुमाणांदग्धुमिच्छया ५
ताभ्यांवाय्वग्निभ्यांदह्यमानांस्तान्द्रुमान् वनस्पतीनांराजासोमउवाच माद्रुमेभ्यइतिनवभिः ६

हेमहाभागाः विवर्धयिषवोविशेषेणवर्धयितुमिच्छवः ७ प्रजापतीनांतद्भक्ष्यभोज्यदाहोनुचितइत्याह अहोइतित्रिभिः उर्जंभक्ष्यंइषमन्नं ८ ९ १० अतआतिष्ठतआश्रयत सतांमार्गमुपशमं पित्रादिभिर्जुष्टं ११प्रजानांप्रजापतिरेवबंधुरतस्तज्जीविकानाशोनकर्तव्यइतिदृष्टांतपंचकेनाह तोकानांबालानांमातापितरौ अज्ञानांज्ञानदोबुधएवसुहृत् १२ ईश्वराधिष्ठानत्वाच्चभूतद्रोहोनयुक्तइत्याह अंतर्देहेष्विति वोयुष्माभिः १३ आकाशाद्देहेसमुत्पतितमाकस्मिकमित्यर्थः आत्मविचारेणयोनियच्छेत् १४ खिलानांशेषाणांवोयुष्माकंचशिवमस्तुवृक्षरक्षणार्थंतदीयांकन्यांददाति वार्क्षीवृक्षैःपालिता १५ आमंत्र्यसांत्वयित्वा आप्सरसीमप्सरसःप्रम्लोचायाःसुतां १६ १७ दुहितृवत्सलइतितस्यकन्यावंशएवेत्युक्तं मममत्तः १८ प्रजापतिर्दक्षः १९ अबृंहितमसंवृद्धं विंध्यस्यपादान्सान्निहितपर्वतान् २० २१ हंसगुह्याख्येनस्तोत्रेण कस्यदक्षस्य २२ परायसर्वोत्तमायनमोदधेनमनंकरोमि परत्वेहेतुः अवितथाअनुभूतिश्चिच्छक्तिर्यस्य

माद्रुमेभ्योमहाभागादीनेभ्योद्रोग्धुमर्हथ ॥ विवर्द्धयिषवोयूयंप्रजानांपतयःस्मृताः ७ अहोप्रजापतिपतिर्भगवान्हरिरव्ययः ॥ वनस्पतीनोषधीश्चससर्जोर्जमिषंविभुः ८ अन्नंचराणामचराह्यपदःपादचारिणाम् ॥ अहस्ताहस्तयुक्तानांद्विपदांचचतुष्पदः ९ यूयंचपित्रान्वादिष्टादेवदेवेनचानघाः ॥ प्रजासर्गायहिकथंवृक्षान्निर्दग्धुमर्हथ १० आतिष्ठतसतांमार्गंकोपंयच्छतदीपितं ॥ पित्रापितामहेनापिजुष्टंवःप्रपितामहैः ११ तोकानांपितरौबंधुर्दृशःपक्ष्मस्त्रियाःपतिः ॥ पतिःप्रजानांभिक्षूणांगृह्यज्ञानांबुधःसुहृत् १२ अंतर्देहेषुभूतानामात्मास्तेहरिरीश्वरः ॥ सर्वंतद्धिष्ण्यमीक्षध्वमेवंवस्तोषितोह्यसौ १३ यःसमुत्पतितंदेहआकाशान्मन्युमुल्बणम् ॥ आत्मजिज्ञासयायच्छेत्सगुणानतिवर्तते १४ अलंदग्धैर्द्रुमैर्दीनैःखिलानांशिवमस्तुवः ॥ वार्क्षीह्येषावराकन्यापत्नीत्वेप्रतिगृह्यताम् १५ इत्यामंत्र्यवरारोहांकन्यामाप्सरसींनृप ॥ सोमोराजाययौदत्वातेधर्मेणोपयेमिरे १६ तेभ्यस्तस्यांसमभवद्दक्षःप्राचेतसःकिल ॥ यस्यप्रजाविसर्गेणलोकाआपूरितास्त्रयः १७ यथाससर्जभूतानिदक्षोदुहितृवत्सलः ॥ रेतसामनसाचैवतन्ममावहितःशृणु १८ मनसैवासृजत्पूर्वंप्रजापतिरिमाःप्रजाः ॥ देवासुरमनुष्यादीन्नभःस्थलजलौकसः १९ तमबृंहितमालोक्यप्रजासर्गंप्रजापतिः ॥ विंध्यपादानुपव्रज्यसोऽचरद्दुष्करंतपः २० तत्राघमर्षणंनामतीर्थंपापहरंपरम् ॥ उपस्पृश्यानुसवनंतपसाऽतोषयद्धरिम् २१ अस्तौषीद्धंसगुह्येनभगवंतमधोक्षजं ॥ तुभ्यंतदभिधास्यामिकस्यातुष्यद्यतोहरिः २२ प्रजापतिरुवाच ॥ नमःपरायावितथानुभूतयेगुणत्रयाभासनिमित्तबंधवे ॥ अदृष्टधाम्नेगुणतत्त्वबुद्धिभिर्निवृत्तमानायदधेस्वयंभुवे २३ नयस्यसख्यंपुरुषोऽवैतिसख्युःसखावसन्संवसतःपुरेऽस्मिन् ॥ गुणोयथागुणिनोव्यक्तदृष्टेस्तस्मैमहेशायनमस्करोमि २४ देहोऽसवोऽक्षामनवोभूतमात्रानात्मानमन्यंचविदुःपरंयत् ॥ सर्वंपुमान्वेदगुणाश्चतज्ज्ञानवेदसर्वज्ञमनंतमीडे २५

अतोगुणत्रयाभासोजीवोनिमित्तंमायाचतयोर्बंधवेनियंत्रे एवमपिगुणेषुतत्त्वबुद्धिर्येषांतैर्जीवैरदृष्टंधामस्वरूपंयस्यतत्रहेतुः निवृत्तंमानंयस्मात् पाठांतरेनिवृत्तंनिरस्तंमानमवाधिश्चयस्मात् तर्हिकथंतस्यसिद्धिरतआह स्वयंभुवेस्वप्रकाशाय २३ अदृष्टधामत्वंदर्शयन्नाह नेति पुरुषःसखाजीवोऽस्मिन्पुरेदेहेवसन्नप्यत्रैवसंवसतःसख्युर्यस्यसख्यंकरणप्रवर्तकत्वादिकंनावैतिनजानातितस्मै कुतः व्यक्तदृष्टेःप्रपंचद्रष्टुः नहिद्रष्टादृश्योभवतीति प्रथमांतपाठेव्यक्तेप्रपंचएवदृष्टिर्यस्यसः गुणोविषयोगुणिनोविषयिणइंद्रियादेःसख्यंप्रकाशकत्वंयथानवेत्तितद्वत् २४ ननुगुणोजडत्वान्नजानातीतिजीवस्तुचेतनःकिमितिनजानात्यतआह देहइति देहश्चासवश्चप्राणाअक्षाणींद्रियाणिमनवश्चांतःकरणानिभूतानिचमात्राश्चतन्मात्राण्यात्मानंस्वरूपंदृश्यमन्यमिंद्रियवर्गंतयोःपरंदेवतावर्गंचनाविदुःपुमान्जीवस्तुसर्वमेतत्त्रयंवेद गुणांश्चतन्मूलभूतान्वेद तज्ज्ञोऽपिसन्यंसर्वज्ञंनवेद तमनंतमीडेस्तौमि २५

अदृष्टधामत्वमुक्त्वास्वप्रकाशत्वमाह यदामनसउपरामःसमाधिर्नतुसुषुप्ताविवलयोनचजाग्रत्स्वप्नयोरिवविक्षेपःतदाह नामरूपेरूप्येतेयेनतत्तथातस्य उपरामेहेतुःदृष्टदर्शनंस्मृतिश्चतयोःसंप्र
मोषान्नाशात् तदायःकेवलेनस्वरूपज्ञानेनप्रतीयतेतस्मैहंसायशुद्धायशुचिशुद्धंमनःसद्मप्रतीतिस्थानंयस्यतस्मैनमः २६ एवंभूतःकेषांप्रतीयतइत्यपेक्षायामाह मनीषिणइतिद्वाभ्यां विवेकि
नोयंनिष्कर्षंतिविविच्यध्यायंतिसनिर्वाणसुखानुभूतिर्ममप्रसीदतामितिद्वयोरन्वयः एवंनिष्कर्षतांप्रतीयतइतिभावः किमितिनिष्कर्षंतिस्वशक्तिभिर्गूढमप्रकाशमानं कतिभिर्नवभिःपुनश्चत्रिवृ
द्भिःत्रिगुणाभिःसप्तविंशत्युपाधिभिर्गूढमष्टाविंशंनिष्कर्षंतीत्यर्थः यद्वा नवभिःप्रकृतिपुरुषमहदहंकारपंचतन्मात्ररूपाभिः त्रिवृद्भिस्त्रिगुणात्मिकाभिःचकारात्षोडशविकाररूपाभिश्च कथंभूतं
निष्कर्षंति मनीषयांऽतर्हृदिसंनिवेशितंनिश्चलीकृतंपांचदश्यंपंचदशसामिधेनीमंत्रैःप्रकाश्यमलौकिकंवह्निमिवाहंकारास्पदादात्मनोन्यंपरमात्मानंनिष्कर्षंतीत्यर्थः २७ अशेषाविशेषायस्या
स्तस्यामायायानिषेधेननिर्वाणसुखेऽनुभूतिर्यस्य अप्रसक्तनिषेधासंभवात्प्रसक्तिमाहसएवसर्वनामासएवविश्वरूपइति तद्रूपत्वेपिवास्तवत्वाभावान्निषेधःसंभवतीत्याह अनिरुक्ताआत्मनिशक्ति
र्मायायस्यसः २८ ननुयदिकेवलयास्वसंस्थयाप्रतीयतेतर्हिसर्वनामत्वंविश्वरूपत्वंचानुपपन्नंवागाद्यगोचरत्वादित्याशंक्यसर्वैर्नामभिर्वाच्यंप्रत्यक्षादिदृश्यंचतस्यस्वरूपंवस्तुतोमाभूत्तथापिमा
ययाघटतइतिश्लोकत्रयेणोपपादयन्नमस्करोति यद्यदिति यद्यद्वचसानिरुक्तमभिहितंधियानिरूपितंव्यवसितमक्षभिर्वाइंद्रियैर्निरूपितंगृहीतमुतअपिमनसापिनिरूपितंसंकल्पितंयस्यस्वप्रका

यदोपरामोमनसोनामरूपरूपस्यदृष्टस्मृतिसंप्रमोषात् ॥ यईयतेकेवलयास्वसंस्थयाहंसायतस्मैशुचिसद्मनेनमः २६ मनीषिणोंऽतर्हृदिसंनिवेशितंस्व
शक्तिभिर्नवभिश्चत्रिवृद्भिः ॥ वह्निंयथादारुणिपांचदश्यंमनीषयानिष्कर्षंतिगूढम् २७ सवैममाशेषविशेषमायानिषेधनिर्वाणसुखानुभूतिः ॥ ससर्वना
मासविश्वरूपःप्रसीदतामनिरुक्तात्मशक्तिः २८ यद्यन्निरुक्तंवचसानिरूपितंधियाक्षभिर्वामनसावोतयस्य ॥ माभूत्स्वरूपंगुणरूपंहितत्सवैगुणापाय
विसर्गलक्षणः २९ यस्मिन्यतोयेनचयस्ययस्मैयद्योयथाकुरुतेकार्यतेच ॥ परावरेषांपरमंप्राक्प्रसिद्धंतद्ब्रह्मतद्धेतुरनन्यदेकम् ३० यच्छक्तयोवदतांवा
दिनांवैविवादसंवादभुवोभवंति ॥ कुर्वंतिचैषांमुहुरात्ममोहंतस्मैनमोऽनंतगुणायभूम्ने ३१

शत्वंतस्यतत्स्वरूपंमाभूत् स्वरूपत्वाभावेहेतुः हियस्मात्तत्तद्गुणानामेवरूपम् पाठांतरेगुणैर्वर्धितम् सतुगुणव्यतिरिक्तःयतोगुणानामपायविसर्गाभ्यांप्रलयोत्पत्तिभ्यांलक्ष्यतइतितथा चेतना
धिष्ठानंविनातयोरसंभवात् यद्वा यस्यस्वरूपंमाभून्नभवतितस्मैनमइतितृतीयेनान्वयः २९ तदेवंवस्तुतोगुणस्वरूपत्वाभावमंगीकृत्यानिरुक्तात्मशक्तिरित्यनेनद्योतितंमाययासर्ववाच्यत्वे
नविश्वरूपत्वमाह यस्मिन्नधिकरणे यतोऽपादानात् येनकरणेन यस्यसंबंधि यस्मैसंप्रदानाय यदीप्सिततमम् यःकर्ता कुरुतेस्वतंत्रः कार्यतेचान्येनप्रयोज्यकर्त्रा तद्ब्रह्मेतिप्रत्ये
कंसंबंधः अत्रचसप्तभिर्यच्छब्दैःसप्तविभक्त्यर्थादर्शिताः यथेतिचक्रियाकारकसंबंधप्रकारवाचिनामव्ययानामर्थाः कुरुतेकार्यतेचेतिस्वार्थपरार्थक्रियान्वयश्चसर्वेषांदर्शितः चशब्देनभाव
कर्मादिविहितप्रत्ययार्थाःसंगृहीताः तद्ब्रह्मैवेतिकुतस्तत्राह तद्धेतुस्तेषांकारणं तत्कुतःसर्वेभ्यःप्राक्प्रसिद्धं ननुब्रह्मादयस्तद्धेतवःश्रूयंतेऽवरेचदृश्यंतेतत्कथंब्रह्मैवतद्धेतुस्तत्राह परेषामवरेषां
चहेतूनांपरमंकारणंननुसर्वकारणत्वेतस्यकिंनामसहकारिभवेत्तदानीमन्यस्याभावात् सत्यं निरपेक्षमेवतत्कारणमित्याह अनन्यद्विजातीयशून्यं एकंसजातीयशून्यंच तस्मैनमइत्युत्तरेणा
न्वयः ३० नन्वेवंब्रह्मचेद्विश्वस्यहेतुस्तर्हिनकदाचिदनीदृशंजगदितिवदंतोमीमांसकाः कुतोत्रविवदंतेतैश्चान्येस्वभाववादिनःसंवदंतेतेचतेचतत्त्वविद्भिर्बोधिताअपिकुतःपुनःपुनर्मुह्यंति
तत्राहयस्यमायाविद्याद्याःशक्तयोविवादस्यक्वचित्संवादस्यभुवःस्थानानिभवंतितस्मैनमः ३१

ननुकिंतद्ब्रह्मयस्यशक्तयोविवादादिभुवोभवंतितत्राह अस्तीति योगउपासनाशास्त्रं तत्रहिविराड्रूपेणोपासनार्थापातालपादादिकमस्तीत्युपास्यत्वेनविधीयते नास्तीतिसांख्यंज्ञानशास्त्रं तत्रह्यपाणिपादः अचक्षुरश्रोत्रमितिचपादादिनास्तीतितिनिषिध्यते तयोर्योगसांख्ययोर्यत्किंचित्सममनुवर्तमानमवेक्षितंप्रतीतंतद्बृहद्ब्रह्म विवादास्पदंब्रह्मेत्यर्थः विवादंस्फुटयाति भिन्नावस्ति नास्तीत्येवंभूतौविरुद्धौधर्मौययोः तयोर्भिन्नविषयत्वेपिविरोधोनस्यादित्येकस्थयोरित्युक्तमेकविषययोः कुतःवस्तुनिष्ठयोः पादादिविधिप्रतिषेधयोरेकवस्तुनिष्ठत्वात् समत्वेहेतुः परम् हियतः विधिप्रतिषेधयोरविषयस्तयोः पादादिविषयत्वात् तथातद्विषयस्यसद्भावेकिंप्रमाणंतदाह अनुकूलमधिष्ठानंविनापादादिकल्पनाऽयोगात् अवधिंविनातन्निषेधायोगाच्च तयोरुपपादकत्वेनसिद्धमित्यर्थः तस्मैनमइतिपूर्वस्यानुषंगः ३२ ननूदासीनस्यसमस्यनमस्कारेकोलाभस्तत्राह यइति पादमूलंभजतामनुग्रहार्थंप्राकृतनामरूपरहितोपिजन्मभिरवतारैर्विशुद्धोर्जितसत्त्वानिरूपाणिकर्मभिर्नामानिचयोभेजे तत्कुतः भगवानचिंत्यैश्वर्यः समह्यंप्रसीदतु ३३ ननुत्वादृशाःसकामागणेशादीन्प्रार्थयंतेत्वंतुतान्विहायाकिमितिभगवंतमेवप्रार्थयसेतत्राह प्राकृतैरर्वाचीनैर्ज्ञानपथैरुपासनामार्गैर्यथाशयंतत्तद्वासनानुसारेणयोदेहगतोंतर्यामीतत्तद्देवतारूपेणविविधोभाति यथावायुःपार्थिवंगुणंचंपकादिगंधभेदमाश्रित्यनानागंधवान्विभाति रेणोर्गुणंधूसरत्वा

अस्तीतिनास्तीतिचवस्तुनिष्ठयोरेकस्थयोर्भिन्नविरुद्धधर्मयोः ॥ अवेक्षितंकिंचनयोगसांख्ययोःसमंपरंह्यनुकूलंबृहत्तत् ३२ योऽनुग्रहार्थंभजतांपादमूलमनामरूपोभगवाननंतः ॥ नामानिरूपाणिचजन्मकर्मभिर्भेजेसमह्यंपरमःप्रसीदतु ३३ यःप्राकृतैर्ज्ञानपथैर्जनानांयथाशयंदेहगतोविभाति ॥ यथाऽनिलःपार्थिवमाश्रितोगुणंसईश्वरोमेकुरुतान्मनोरथम् ३४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिस्तुतःसंस्तुवतःसतस्मिन्नघमर्षणे ॥ आविरासीत्कुरुश्रेष्ठभगवान्भक्तवत्सलः ३५ कृतपादःसुपर्णांसेप्रलंबाष्टमहाभुजः ॥ चक्रशंखासिचर्मेषुधनुःपाशगदाधरः ३६ पीतवासाघनश्यामःप्रसन्नवदनेक्षणः ॥ वनमालानिवीतांगोलसच्छ्रीवत्सकौस्तुभः ३७ महाकिरीटकटकःस्फुरन्मकरकुंडलः ॥ कांच्यंगुलीयवलयनूपुरांगदभूषितः ३८ त्रैलोक्यमोहनंरूपंबिभ्रत्त्रिभुवनेश्वरः ॥ वृतोनारदनंदाद्यैःपार्षदैःसुरयूथपैः ॥ स्तूयमानोऽनुगायद्भिःसिद्धगंधर्वचारणैः ३९ रूपंतन्महदाश्चर्यंविचक्ष्यागतसाध्वसः ॥ ननामदंडवद्भूमौप्रहृष्टात्माप्रजापतिः ४० नकिंचनोदीरयितुमशकत्तीव्रयामुदा ॥ आपूरितमनोद्वारैर्ह्रदिन्यइवनिर्झरैः ४१ तंतथाऽवनतंभक्तंप्रजाकामंप्रजापतिम् ॥ चित्तज्ञःसर्वभूतानामिदमाहजनार्दनः ४२

दिकमाश्रित्यनानारूपवान्प्रतीयतेतद्वत्तस्यैवतत्तद्देवतारूपेणफलदातृत्वात्सईश्वरएवमेमनोरथंसत्यंकरोतुकिमंतर्गतबहुभिर्देवतांतरैरित्यर्थः तदुक्तंगीतासु “योयोयांयांतनुंभक्तःश्रद्धयार्चितुमिच्छति । तस्यतस्याचलांश्रद्धांतामेवविदधाम्यहम् । सतयाश्रद्धयायुक्तस्तस्याराधनमीहते । लभतेचततःकामान्मयैवविहितान्हितानिति येयथामांप्रपद्यंतेतांस्तथैवभजाम्यहमि”तिचेति ३४ संस्तुवतोदक्षस्यसभगवान्प्रत्यक्षोभूत् ३५ तंवर्णयतिसार्धैश्चतुर्भिः सुपर्णस्यांसेस्कंधेकृतोपादौयेन प्रलंबाअष्टौमहांतोभुजायस्य चक्राद्यष्टायुधधरः ३६ प्रसन्नंवदनमीक्षणेचयस्य वनमालयानिवीतंकंठादिपादांतव्याप्तमंगंयस्य लसंतौश्रीवत्सकौस्तुभौयस्य ३७ महांतिकिरीटकटकानियस्य स्फुरतीमकरकुंडलेयस्य कांच्यादिभिर्विभूषितः वलयमत्रपादभूषणंद्रष्टव्यम् कटकस्योक्तत्वात् ३८ त्रैलोक्यमोहनंश्रीपुरुषोत्तमाख्यम् सुरयूथपैर्लोकपालैः ३९ ४० आपूरितानिमनोद्वाराणिइंद्रियाणितैः यथाह्रदिन्योनद्योनिर्झरैरापूर्यंतेतथामहानंदापूर्णत्वेनावृत्तिकरत्वाद्वागादीनांनकिंचिद्वक्तुंशक्तोभूदित्यर्थः ४१ यद्यप्यसौनावोचत्तथाऽपिचित्तज्ञइदंवक्ष्यमाणमाह ४२

भावंभक्तिंगतःप्राप्तः ४३ यद्यतस्तेतपोस्याविश्वस्योद्बृंहणंवृद्धिकरमतस्तेहंप्रीतःमत्तपसोलोकसमृद्ध्यर्थत्वेत्वत्प्रीतेःकिंकारणंतत्राह ममेति भूतानांविभूतयःसमृद्धयोभूयासुरितियदेषएवमम
कामः अतोमत्कामपूरणादेवाहंप्रीतोस्मीत्यर्थः ४४ भूतिविस्तारप्रयत्नश्चतत्रोचितएवेत्याह ब्रह्मेति भवंतःप्रजापतयः भूतेरुद्भवस्यहेतवः ४५ विश्ववृद्ध्यर्थेनत्वत्तपसाहंप्रीतइत्यु
क्तंतदेवतपःस्तुवन्प्रसंगादन्यान्यपिलोकवृद्धिकराणिविद्यादीनिस्तौति तपोयमनियमादिसहितंध्यानंमेहृदयम् विद्यासांगमंत्रजपः ध्यानंतनोतीतितनुर्देहः क्रियाध्यानादिविषयःपुं
व्यापारोभावनाशब्दवाच्यस्तेनहिध्यानादिकमाक्रियतइत्याकृतिः जाताःसुनिष्पान्नाःक्रतवोंगानि शिरोवाएतद्यत्प्रवर्ग्यः ग्रीवाउपसदश्चक्षुषीआज्यभागावित्यादिश्रुतेः धर्मःक्रत्वा
द्यपूर्वमात्मामनः हृदयाश्रयत्वात् सुरायज्ञभुजस्तएवासवःप्राणाःसंतर्पणीयत्वात् ४६ तपसःसंतानवृद्धिहेतुत्वंदर्शयितुंद्वितीयतृतीयोक्तामितिहासमाहचतुर्भिः अहमेवेतिवस्त्वंतरव्यावृ

श्रीभगवानुवाच ॥ प्राचेतसमहाभागसंसिद्धस्तपसाभवान् ॥ यच्छ्रद्धयामत्परयामयिभावंपरंगतः ४३ प्रीतोऽहंतेप्रजानाथयत्तेऽस्योद्बृंहणंतपः ॥ म
मैषकामोभूतानांयद्भूयासुर्विभूतयः ४४ ब्रह्माभवोभवंतश्चमनवोविबुधेश्वराः ॥ विभूतयोममह्येताभूतानांभूतिहेतवः ४५ तपोमेहृदयंब्रह्मंस्तनुर्विद्या
क्रियाकृतिः ॥ अंगानिक्रतवोजाताधर्मआत्माऽसवःसुराः ४६ अहमेवासमेवाग्रेनान्यत्किंचांतरंबाहिः ॥ संज्ञानमात्रमव्यक्तंप्रसुप्तमिवाविश्वतः ४७ मय्यनं
तगुणेऽनंतेगुणतोगुणविग्रहः ॥ यदासीत्ततएवाद्यःस्वयंभूःसमभूदजः ४८ सवैयदामहादेवोममवीर्योपबृंहितः ॥ मेनेखिलमिवात्मानमुद्यतःसर्गकर्म
णि ४९ अथमेऽभिहितोदेवस्तपोऽतप्यतदारुणम् ॥ नवविश्वसृजोयुष्मान्येनादावसृजद्विभुः ५० एषापंचजनस्यांगदुहितावैप्रजापतेः ॥ असिक्नी
नामपत्नीत्वेप्रजेशप्रतिगृह्यताम् ५१ मिथुनव्यवायधर्मस्त्वंप्रजासर्गमिमंपुनः ॥ मिथुनव्यवायधर्मिण्यांभूरिशोभावयिष्यसि ५२ त्वत्तोऽधस्तात्प्रजाः
सर्वामिथुनीभूयमायया ॥ मदीययाभविष्यंतिहरिष्यंतिचमेबलिम् ५३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्त्वामिषतस्तस्यभगवान्विश्वभावनः ॥ स्वप्नोपल
ब्धार्थइवतत्रैवांतर्दधेहरिः ५४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेचतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तस्यांसपांचजन्यांवै
विष्णुमायोपबृंहितः ॥ हर्यश्वसंज्ञानयुतंपुत्रानजनयद्विभुः १ अपृथग्धर्मशीलास्तेसर्वेदाक्षायणान्नृप ॥ पित्राप्रोक्ताःप्रजासर्गेप्रतीचींप्रययुर्दिशम् २
तत्रनारायणसरस्तीर्थंसिंधुसमुद्रयोः ॥ संगमोयत्रसुमहन्मुनिसिद्धनिषेवितम् ३

त्तिः आसमेवेतिक्रियांतरव्यावृत्तिः आंतरंग्राहकम्बहिर्ग्राह्यम् संज्ञानमात्रंचैतन्यमात्रम् अव्यक्तमिंद्रियवृत्तिभिरनभिव्यक्तम् अतएवप्रसुप्तमिव विश्वतःसर्वत्र ४७ गुणतोमायातः
गुणमयोविग्रहोब्रह्मांडम् ततस्तदैव अजोयोनिजः ४८ खिलमसमर्थमिव ४९ मेमयातपतपेत्यभिहितःसन्येनतपसा ५० संतातिवृद्ध्युपायमाह एषेति अंगहेदक्ष पंचजनाख्य
स्यप्रजापतेः ५१ मिथुनस्ययोर्व्यवायोरतिःसएवधर्मोयस्यसत्वम्तथाभूतायांतस्याम् ५२ माययानिमित्तभूतया स्त्रियासहमिथुनीभूय भविष्यंतिपुत्रादिरूपेणोत्पत्स्यंते ५३ ५४
इतिषष्ठेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ पंचमेनारदेनाथवाचःकूटैस्तुनाशितान् । सुतानाकर्ण्यदक्षोऽमुंशशापेतिनिरूप्यते ॥ १ ॥ १ अपृथग्धर्मशीलाएकाचारस्वभावाः २ तत्रप्रतीच्यां
दिशिसिंधोर्नद्याःसमुद्रस्यचयत्रसंगमस्तत्रस्थंनारायणसरोनामतीर्थंप्रययुरित्यन्वयः सुमहदातिविस्तीर्णम् ३

विनिर्धूतोमलोरागादिर्यस्मात्सआशयोयेषाम् ४ तान्शुद्धसत्त्वानपिपित्रादेशजाड्येनप्रजाविवृद्धयेयत्तानुद्युक्तान्ददर्श ५ अहोकष्टंमोक्षमार्गाधिकारिणःसंतएतेप्रवृत्तिनिष्ठैःकर्मभिर्नश्येरन्नि
तिकृपयातान्निगूढार्थैर्वाक्यैरुपदिशतिस्मतदाह उवाचेतिचतुर्भिः पालकाःसंतोऽपिबालिशाअज्ञाःयूयंकथंपजाःस्त्रक्ष्यथ बतेतिखेदे बालकाइतिपाठेबालिशत्वेहेतुः ६ एकएवपुरुषोयस्मिंस्त
द्राष्ट्रमदृष्ट्वेत्यनुषंगः बिलंचेत्यादिद्वितीयांतानामविज्ञायकथंसर्गंकरिष्यथेतितृतीयेनान्वयः ७ पंचपंचानांपंचविंशतेरद्भुतंगृहं क्षौरपव्यंक्षुरैःपविभिर्वज्रैश्चनिर्मितमिवातितीक्ष्णंदृढंचेत्यर्थः स्व
यंस्वतंत्रम्भ्रमिंभ्रमणस्वभावं ८ विपश्चितःसर्वज्ञस्यस्वपितुरादेशमात्मनोऽनुरूपमविद्वांसोऽजानंतःपूर्वोक्तंचैकपुरुषंराष्ट्रमित्याद्यविज्ञायाहोकथंसर्गंकरिष्यथेत्यन्वयः ९ वाचःकूटंपरोक्षवादे
नार्थांतरमिवप्रतीयमानंवचनं औत्पत्तिकीसहजामनीषाविचारशक्तिर्यस्यास्तयाधियास्वयमेवविममृशुर्विचारितवंतः १० नारदोक्तदशवाक्यानांतैर्विमृश्यनिर्णीतानर्थानाहदशभिः अदृष्ट्वां
तंभुवइत्यत्रभूशब्दार्थमाह भूरितिक्षेत्रंतच्चात्रजीवसंज्ञंलिंगशरीरं यन्निजबंधनमात्मनोबंधकारणं अंतशब्दार्थमाह निर्वाणंनाशं असद्भिर्मोक्षानुपयोगिभिःकर्मभिःकिंभवेन्नकिमपि ११ एक
पुरुषमित्यस्यार्थमाह एकएवेति तुर्यःसर्वसाक्षी स्वाश्रयःस्वाधारः अभवंनित्यमुक्तंअसद्भिरीश्वरासमर्पितैःकर्मभिः १२ बिलंचादृष्टनिर्गममित्यस्यार्थमाह पुमान्यद्गत्वाप्राप्यबिलस्वर्गंपाता

तदुपस्पर्शनादेवविनिर्धूतमलाशयाः ॥ धर्मेपारमहंस्येचप्रोत्पन्नमतयोऽप्युत ४ तेपिरेतपएवोग्रंपित्रादेशेनयंत्रिताः ॥ प्रजाविवृद्धयेयत्तान्देवर्षिस्ता
न्ददर्शह ५ उवाचचाथहर्यश्वाःकथंस्रक्ष्यथवैप्रजाः ॥ अदृष्ट्वांऽतंभुवोयूयंबालिशाबतपालकाः ६ तथैकपुरुषंराष्ट्रंबिलंचादृष्टनिर्गमम् ॥ बहुरूपांस्त्रियं
चापिपुमांसंपुंश्चलीपतिम् ७ नदीमुभयतोवाहांपंचपंचाद्भुतंगृहम् ॥ क्वचिद्धंसंचित्रकथंक्षौरपव्यंस्वयंभ्रमिम् ८ कथंस्वपितुरादेशमविद्वांसोविपश्चि
तः ॥ अनुरूपमविज्ञायअहोसर्गंकरिष्यथ ९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तन्निशम्याथहर्यश्वाऔत्पत्तिकमनीषया ॥ वाचःकूटंतुदेवर्षेःस्वयंविममृशुर्धिया १०
भूःक्षेत्रंजीवसंज्ञंयदनादिनिजबंधनम् ॥ अदृष्ट्वातस्यनिर्वाणंकिमसत्कर्मभिर्भवेत् ११ एकएवेश्वरस्तुर्योभगवान्स्वाश्रयःपरः ॥ तमदृष्ट्वाऽभवंपुंसःकिमस
त्कर्मभिर्भवेत् १२ पुमान्नैवैतियद्गत्वाबिलस्वर्गंगतोयथा ॥ प्रत्यग्धामाऽविदइहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १३ नानारूपात्मनोबुद्धिःस्वैरिणीवगुणान्विता ॥
तन्निष्ठामगतस्येहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १४ तत्संगभ्रंशितैश्वर्यंसंसरंतंकुभार्यवत् ॥ तद्गतीरबुधस्येहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १५ सृष्ट्यप्ययकरींमायांवेला
कूलांतवेगिताम् ॥ मत्तस्यतामविज्ञस्यकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १६

लंगतइवनैवैतिनावर्ततेतत्प्रत्यक्धामज्योतीरूपंब्रह्मआविदोऽविदुषःअसद्भिर्नश्वरस्वर्गादिसाधनैःकर्मभिः १३ बहुरूपांस्त्रियमित्यस्यार्थमाह नानारूपेति स्वैरिणीवपुंश्चलीवविमोहकैरजआ
दिगुणैरन्विता तन्निष्ठांतस्याअवसानंविवेकमगतस्याप्राप्तस्य असद्भिरशांतैः १४ पुमांसंपुंश्चलीपतिमित्यस्यार्थमाह तस्याःसंगेनभ्रंशितमैश्वर्यंस्वातंत्र्यंयस्य कुत्सिताभार्यायस्यतद्वत् तस्या
गतीः सुखदुःखलक्षणाःसंसरंतंगच्छंतंजीवमबुधस्याजानतः असद्भिर्बुद्ध्यविवेकप्राप्तैः १५ नदीमुभयतोवाहामित्यस्यार्थमाह सृष्ट्यप्ययौकरोतीत्युभयतःप्रवाहोदर्शितः वेलाकूलंप्रवाहपाति
तानांनिर्गमस्थानंतपोविद्यादितस्यांतेसमीपेवेगितांनिर्गमप्रतिबंधायक्रोधाहंकारादिभिःकृतवेगां मत्तस्यतद्वेगेनविवशस्य अतएवतांतथाभूतामविज्ञस्याविचारयतः असद्भिर्मायिकैः यद्वा वे
लाकूलंसमुद्रस्यव्यवहारस्थानंतस्यसमीपेसमुद्रवृद्धिह्रासाभ्यांयथोभयतोऽन्तर्बहिःकृतवेगानदीभवत्येवंसमुद्रतुल्यस्यात्मनोव्यवहारस्थानेदेहेजन्ममरणादिभिःकृतवेगामित्यर्थः वेगिनीमिति
पाठेवेगवतीं १६

पंचपंचेत्यस्यार्थमाह पंचविंशतितत्त्वानांपुरुषोऽतर्यामी अद्भुतदर्पणमाश्चर्यरूपआश्रयःअध्यात्मंकार्यकारणसंघातधिष्ठातारम् तमबुधस्य असद्भिर्मिथ्यास्वातंत्र्यकृतैः १७ क्वचि
द्धंसमित्यस्यार्थमाह ऐश्वरमीश्वरप्रतिपादकं विविक्तंपदंचिज्जडरूपंवस्तुयेनेतिहंसषदव्याख्यानं बंधमोक्षावनुदर्शयतीतितथा अनेनाचित्राःकथायस्येतिव्याख्यातं तदुत्सृज्यानभ्यस्य
अज्ञायाविदुषः असद्भिर्बहिर्मुखैः १८ क्षौरपव्यमित्यस्यार्थमाह कालचक्रमिति भ्रमिर्भ्रमणात्मकम् तीक्ष्णमितिनिष्कर्षयादितिचक्षौरपव्यपदंव्याख्यातम् तदबुधस्यातएवफलस्य
नित्यबुद्ध्याकाम्यकर्मानुष्ठानेवैगुण्यबाहुल्यादसद्भिः १९ स्वपितुरादेशमित्यस्यार्थमाह शास्त्रस्यस्वपितुर्द्धितीयजन्महेतोः तदनुरूपायनिवृत्त्यनुरूपाय निवर्तकमादेशंयोनवेदसकथंगु
णविश्रंभीगुणमयप्रवृत्तिमार्गेविश्वासवान्सन्नुपक्रमेत्सृष्टयादौप्रवर्तेत "मोक्षेशब्रह्मबुद्धीनांजीवमायांतरात्मनां । शास्त्रकालोपदेशानामज्ञानेकिंसुकर्मभिरि"तिवाचःकूटसंग्रहश्लोकः २० इति

पंचविंशतितत्त्वानांपुरुषोऽद्भुतदर्पणम् ॥ अध्यात्ममबुधस्येहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १७ ऐश्वरंशास्त्रमुत्सृज्यबंधमोक्षानुदर्शनम् ॥ विविक्तपदमज्ञा
यकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १८ कालचक्रंभ्रमिस्तीक्ष्णंसर्वंनिष्कर्षयज्जगत् ॥ स्वतंत्रमबुधस्येहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १९ शास्त्रस्यपितुरादेशंयोन
वेदनिवर्तकम् ॥ कथंतदनुरूपायगुणविश्रंभ्युपक्रमेत् २० इतिव्यवसिताराजन्हर्यश्वाएकचेतसः ॥ प्रययुस्तंपरिक्रम्यपंथानमनिवर्तनम् २१ स्वर
ब्रह्मणिनिर्भातहृषीकेशपदांबुजे ॥ अखंडंचित्तमावेश्यलोकाननुचरन्मुनिः २२ नाशंनिशम्यपुत्राणांनारदाच्छीलशालिनाम् ॥ अन्वतप्यतकःशोचन्सु
प्रजास्त्वंशुचांपदम् २३ सभूयःपांचजन्यायामजेनपरिसांत्वितः ॥ पुत्रानजनयद्दक्षःसबलाश्वान्सहस्रशः २४ तेपिपित्रासमादिष्टाःप्रजासर्गेधृतव्रताः ॥
नारायणसरोजग्मुर्यत्रसिद्धाःस्वपूर्वजाः २५ तदुपस्पर्शनादेवविनिर्धूतमलाशयाः ॥ जपंतोब्रह्मपरमंतेपुस्तेत्रमहत्तपः २६ अब्भक्षाःकतिचिन्मा
सान्कतिचिद्वायुभोजनाः ॥ आराधयन्मंत्रमिममभ्यस्यंतइडस्पतिम् २७ ॐनमोनारायणायपुरुषायमहात्मने ॥ विशुद्धसत्त्वधिष्ण्यायमहाहंसायधीम
हि २८ इतितानपिराजेंद्रप्रतिसर्गधियोमुनिः ॥ उपेत्यनारदःप्राहवाचःकूटानिपूर्ववत् २९ दाक्षायणाःसंशृणुतगदतोनिगमंमम ॥ अन्विच्छतानुपद
वींभ्रातॄणांभ्रातृवत्सलाः ३० भ्रातॄणांप्रायणंभ्रातायोऽनुतिष्ठतिधर्मवित् ॥ सपुण्यबंधुःपुरुषोमरुद्भिःसहमोदते ३१ एतावदुक्त्वाप्रययौनारदोऽमो
घदर्शनः ॥ तेऽपिचान्वगमन्मार्गंभ्रातॄणामेवमारिष ३२

व्यवसिताएवंनिश्चितवंतःएकचेतसऐकमत्ययुक्ताः तंनारदंप्रदक्षिणीकृत्यापुनरावृत्तिमार्गंप्रययुः २१ निर्भातःसाक्षात्कृतोयोहृषीकेशस्तस्यपदांबुजे अनुचरदन्वचरादित्यर्थः २२ नाशम
दर्शनंस्वधर्मभ्रंशंवाशीलेनशालंतेशोभंतइतितथातेषां कोदक्षः सुप्रजास्त्वंसत्पुत्रवत्त्वं शुचांशोकानांस्थानं २३ अजेनब्रह्मणा सहस्रशःसहस्रसंख्यान् २४ २५ परमंब्रह्मप्रणवंव
क्ष्यमाणमंत्रंवा २६ इडस्पतिंवाचांमंत्राणांपतिंविष्णुमाराधयामासुः २७ विशुद्धसत्त्वाश्रयायपरमहंसायनमोधीमहि २८ प्रतिसर्गेधीर्येषांतान्वाचःकूटानिअदृष्टांऽतंभुवइत्यादीनिपू
र्वोक्तानिप्राह २९ हेदाक्षायणाःसंशृणुतेत्यादिपुनरन्यदपिप्राह निगममुपदेशम् अन्विच्छतावलोकयत ३० प्रायणंप्रकृष्टंगमनम् पुण्यमेवबंधुर्यस्यमरुद्भिर्भ्रातृवत्सलैर्देवैः ३१ अमोघंद
र्शनंयस्यहेमारिषआर्य ३२

सध्रीचीनंसमीचीनम् प्रतीचीनंप्रत्यग्वृत्तिलभ्यं अनुपथमनुगुणंपंथानम् पश्चिमायामिनिर्गतारात्रयइव ३३ ३४ पुत्राणांपारमहंस्यनिष्ठामुपश्रुत्यदक्षोपिप्रायशोविरक्तःस्यादितितद
नुग्रहार्थंदेवर्षिस्तत्पार्श्वंगतस्तदातमुपलभ्यदक्षआह ३५ साधोरिवलिंगंवेषोयस्यतेनत्वयानोऽस्मदीयानामर्भकाणामसाध्वकारिकृतं तदेवाह साधूनांस्वधर्मेप्रवृत्तानांभिक्षोर्योमार्गःसप्रद
र्शितः ३६ ननुसंन्यासिनोमार्गःसाधुरेवमोक्षहेतुत्वात् सत्यं ऋणत्रयापाकरणंविनातुमहाननर्थएवेत्याह ऋणैरिति "जायमानोवैब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवान्जायते। ब्रह्मचर्येणऋषिभ्योयज्ञे
नदेवेभ्यःप्रजयापितृभ्यः। एषवाअनृणोयःपुत्रीयज्वाब्रह्मचारीवासी"तिश्रुतेः ऋणैरमुक्तानांनमीमांसितानिविचारितानिकर्माणियैः तेषांतावदृणविमोकोनास्तितदुत्तरकालभावित्वाच्चपुत्रोत्पा
दनयज्ञानुष्ठानयोरभावेनपितृदेवर्षिऋणाद्विमुक्तिश्चनास्ति अतोहेपापविषयभोगत्यागादिहलोकेश्रेयसोविघातःकृतः मोक्षानधिकारित्वाच्चपरलोकेऽपिश्रेयसोविघातःकृतइत्यर्थः तथाचमनुः
"ऋणानित्रीण्यपाकृत्यमनोमोक्षेनिवेशयेत्। अनपाकृत्यमोक्षंतुसेवमानोव्रजत्यध"इति ३७ बालानांमतिंपुत्रादिविषयांभिनत्तीतितथा एवंनिरनुक्रोशोनिर्घृणःहरेर्यशोनाशकःसंस्तत्पार्ष

सध्रीचीनंप्रतीचीनंपरस्यानुपथंगताः ॥ नाद्यापितेनिवर्त्तंतेपश्चिमायामिनिरिव ३३ एतस्मिन्काल उत्पातान्बहून्पश्यन्प्रजापतिः ॥ पूर्ववन्नारदकृतंपु
त्रनाशमुपाशृणोत् ३४ चुक्रोधनारदायासौपुत्रशोकविमूर्च्छितः ॥ देवर्षिमुपलभ्याहरोषाद्विस्फुरिताधरः ॥ ३५ ॥ दक्षउवाच ॥ अहोअसाधोसा
धूनांसाधुलिंगेननस्त्वया ॥ असाध्वकार्यर्भकाणांभिक्षोर्मार्गःप्रदर्शितः ३६ ऋणैस्त्रिभिरमुक्तानाममीमांसितकर्मणाम् ॥ विघातःश्रेयसःपापलोक
योरुभयोःकृतः ३७ एवंत्वंनिरनुक्रोशोबालानांमतिभिद्धरेः ॥ पार्षदमध्येचरासियशोहानिरपत्रपः ३८ ननुभागवतानित्यंभूतानुग्रहकातराः ॥ ऋते
त्वांसौहृदघ्नंवैवैरंकरमवैरिणाम् ३९ नेत्थंपुंसांविरागःस्यात्त्वयाकेवलिनामृषा ॥ मन्यसेयद्युपशमंस्नेहपाशनिकृंतनम् ४० नानुभूयनजानातिपु
मान्विषयतीक्ष्णताम् ॥ निर्विद्येतस्वयंतस्मान्नतथाभिन्नधीःपरैः ४१ यन्नस्त्वंकर्मसंधानांसाधूनांगृहमेधिनाम् ॥ कृतवानसिदुर्मर्षंविप्रियंतवमर्षितम् ॥
४२ तंतुकृंतनयन्नस्त्वमभद्रमचरःपुनः ॥ तस्माल्लोकेषुतेमूढनभवेद्भ्रमतःपदम् ॥ ४३ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ प्रतिजग्राहतद्बाढंनारदःसाधुसंमतः ॥
एतावान्साधुवादोहितितिक्षेतेश्वरःस्वयम् ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेनारदशापोनामपंचमोध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

दानांमध्येकथंचरासि ३८ निर्लज्जत्वमेवाहनन्विति ननुत्वामृतेभागवताःसर्वेभूतानुग्रहपरवशास्त्वंतुभूतविप्रियंकुर्वन्कथंनलज्जसइतिभावः ३९ ननुवैराग्यादुपशमउपशमाच्चभूतस्नेहपाशच्छे
दनंभवति नचविरक्तस्यऋणत्रयापाकरणमावश्यकम् "यदहरेवविरजेत्तदहरेवप्रव्रजेत्। यदिवेतरथाब्रह्मचर्यादेवप्रव्रजेदित्यादि"श्रुतेः अतोवैराग्योपदेशेनतेषांमयानुग्रहएवकृतइतिचेत्तत्राह
नेति यद्यपित्वमेवंमन्यसेतथाऽपिमृषाकेवलिनाज्ञानंविनाऽवधूतवेषेणत्वयेत्थंमतिचालनेकृतेऽपिपुंसांविरागोनैवस्यात् नचविरागंविनोपशमोनचतेनविनास्नेहपाशनिकृंतनमित्यर्थः ४०
इत्थंविरागोनस्यादित्यत्रहेतुमाह नानुभूयाननुभूयविषयाणांतीक्ष्णतांदुःखहेतुत्वंनजानाति तस्माद्विषयानुभवेनतीक्ष्णत्वज्ञानात् ४१ अतस्त्वयाऽस्माकमप्रियमेवकृतंतथापिवयंनकु
र्मइत्याह यदिति कर्मसंधानांकर्ममर्यादानाम् कर्तुमंधानामितिपाठेविप्रियंकर्तुमजानतामित्यर्थःदुःसहंयत्त्वंकृतवानसितन्मर्षितंसोढम् ४२ तथापितवाभद्रंभविष्यत्येवेत्याह तंतुकृं
तनसंतानच्छेदक यद्यस्मादभद्रंपुत्राणांस्थानभ्रंशमचरस्ततस्मात्तवलोकेषुभ्रमतःपदंस्थानंनभवेदितिमृदुच्छलेनशापः ४३ बाढंतथेतिस्वीकृतवान्ईश्वरोपिप्रतिशप्तुंसमर्थोपितितिक्षेतस
हेतेतियदेतावानेव ॥ ४४ ॥ ॥ इतिभागवतेटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

षष्ठेदक्षेणसृष्टायांकन्याषष्ट्यांप्रकीर्तिताः । पृथग्वंशायतोजातोविश्वरूपोदितेःसुतात् ॥ १ ॥ नारदात्पुत्राणांनाशमाशंकमानोदुहितॄर्जनयामास १ काय कश्यपायद्विषट्द्विगुणाःषड्द्वादशयासुताः त्रयोदशेत्यर्थः इंदोःसोमाय त्रिणवसप्तविंशतिं ताक्ष्यायनामांतरंप्राप्तायकश्यपायैव· अपराअवशिष्टाश्चतस्रः २ सापत्यानामपत्यसहितानाम् मेमत्तःशृणु प्रसूतिप्रसवैःपुत्रपौत्रादिभिः ३ ४ ततोदेवऋषभात् ५ यतःकीकटाद्भुवोदुर्गाणिदुर्गाभिमानिनोदेवाः जामेयोजाम्याःपुत्रःस्वर्गस्ततःस्वर्गान्नंदिःपुत्रोऽभवत् ६· तत्सुतःसाध्यानांसुतः ७ ८ ९ वसोर्वंशस्यभूयस्त्वादैंतानिर्देशः मेमत्तः १० अभिमतिर्नामपत्नीतस्याहर्षादयःपुत्राः ११ सहश्चआयुश्चपुरोजवश्चपुत्राः पुरःपुराणि १२ १३ स्कंदश्चकृत्तिकासुतोऽग्नेःपुत्रः षाण्मातुरइत्याग्निभूरितिचप्रसिद्धेः

श्रीशुकउवाच ॥ ततःप्राचेतसोऽसिक्न्यामनुनीतःस्वयंभुवा ॥ षष्टिंसंजनयामासदुहितॄःपितृवत्सलाः १ दशधर्मायकायेंदोर्द्विषट्त्रिणवदत्तवान् ॥ भूतांगिरःकृशाश्वेभ्योद्वेद्वेताक्ष्यायचापराः २ नामधेयान्यमूषांत्वंसापत्यानांचमेशृणु ॥ यासांप्रसूतिप्रसवैर्लोकाआपूरितास्त्रयः ३ भानुर्लंबाककुब्जामिर्विश्वासाध्यामरुत्वती ॥ वसुर्मुहूर्तासंकल्पाधर्मपत्न्यःसुताञ्छृणु ४ भानोस्तुदेवऋषभइंद्रसेनस्ततोनृप ॥ विद्योतआसील्लंबायास्ततश्चस्तनयित्नवः ५ ककुभःसंकटस्तस्यकीकटस्तनयोयतः ॥ भुवोदुर्गाणिजामेयःस्वर्गोनंदिस्ततोऽभवत् ६ विश्वेदेवास्तुविश्वायाअप्रजांस्तान्प्रचक्षते ॥ साध्योगणस्तुसाध्यायाअर्थसिद्धिस्तुतत्सुतः ७ मरुत्वांश्चजयंतश्चमरुत्वत्यांबभूवतुः ॥ जयंतोवासुदेवांशउपेंद्रइतियंविदुः ८ मौहूर्त्तिकादेवगणामुहूर्त्तायाश्चजज्ञिरे ॥ येवैफलंप्रयच्छंतिभूतानांस्वस्वकालजम् ९ संकल्पायाश्चसंकल्पःकामःसंकल्पजःस्मृतः ॥ वसवोऽष्टौवसोःपुत्रास्तेषांनामानिमेशृणु १० द्रोणःप्राणोध्रुवोऽर्कोऽग्निर्दोषोवसुर्विभावसुः ॥ द्रोणस्याभिमतेःपत्न्याहर्षशोकभयादयः ११ प्राणस्योर्जस्वतीभार्यासहआयुःपुरोजवः ॥ ध्रुवस्यभार्याधरणिरसूतविविधाःपुरः १२ अर्कस्यवासनाभार्यापुत्रास्तर्षादयःस्मृताः ॥ अग्नेर्भार्यावसोर्धारापुत्राद्द्रविणकादयः १३ स्कंदश्चकृत्तिकापुत्रोयेविशाखादयस्ततः ॥ दोषस्यशर्वरीपुत्रःशिशुमारोहरेःकला १४ वसोरांगिरसीपुत्रोविश्वकर्माकृतीपतिः ॥ ततोमनुश्चाक्षुषोभूद्विश्वेसाध्यामनोःसुताः १५ विभावसोरसूतोषाव्युष्टंरोचिषमातपम् ॥ पंचयामोऽथभूतानियेनजाग्रतिकर्मसु १६ सरूपाऽसूतभूतस्यभार्यारुद्रांश्चकोटिशः ॥ रैवतोऽजोभवोभीमोवामउग्रोवृषाकपिः १७ अजैकपादहिर्बुध्न्योबहुरूपोमहानिति ॥ रुद्रस्यपार्षदाश्चान्येघोराभूतविनायकाः १८ प्रजापतेरंगिरसःस्वधापत्नीपितॄनथ ॥ अथर्वांगिरसंवेदंपुत्रत्वेचाकरोत्सती १९

ततःस्कंदात् १४ आकृतीपतिःशिल्पाचार्यः ततोविश्वकर्मणश्चाक्षुषोमनुरासीत् १५ विभावसोरुषानामभार्या अथआतपात्पंचयामोदिवसोजातः अतएवरात्रिस्त्रियाभाप्रदोषप्रत्यूषयोर्दिवसस्यावयवत्वात् १६ भूतस्यद्वेभार्येतयोर्वंशमाह सरूपेति १७ महानित्येवमेकादशरूपस्यरुद्रस्यपार्षदाःप्रेतादयः अन्येऽन्यस्यांजाताः १८ अंगिरसःस्वधासतीचेतिद्वेभार्येतयोर्वंशमाह प्रजापतेरिति स्वधानामपत्नीपितॄन्पुत्रत्वेऽकरोत् अथसतीचाथर्वांगिरसंनामवेदम् १९

कृशाश्वस्यार्चिर्धिषणेतिद्वेभार्येतयोर्वंशमाह कृशाश्वइति २० २१ सुपर्णाविनता अनूरुमरुणम् २२ रोहिण्यामेवप्रेमातिशयेनान्यासामुपेक्षणात्कुपितस्यदक्षस्यशापाद्यक्ष्मग्रहार्दितःक्ष
यरोगपीडितःसंस्तास्वनपत्योऽभूत् २३ तंदक्षंप्रसाद्यकेवलंकलाएवलेभेनत्वपत्यानि कथंभूताः क्षयेकृष्णपक्षेदिताःखंडिताःसतीः पाठांतरेक्षयेसतिपुनरोधितास्तेनैववार्धिताःसतीः २४ २५
अल्पत्वेनसुगमत्वाद्यथायथंव्युत्क्रमेणतासांवंशानाह तिमेरित्यादिना २६ २७ सौरसाःसुरसायाःपुत्राः २८ प्राधानिकान्मुख्यानष्टादशशृणु २९ ३० ३१ ३२ वैश्वानरोदनोःपु

कृशाश्वोऽर्चिषिभार्यायांधूम्रकेशमजीजनत् ॥ धिषणायांवेदशिरोदेवलंवयुनंमनुम् २० तार्क्ष्यस्यविनताकद्रूःपतंगीयामिनीइति ॥ पतंग्यसूतपत
गान्यामिनीशलभानथ २१ सुपर्णाऽसूतगरुडंसाक्षाद्यज्ञेशवाहनम् ॥ सूर्यसूतमनूरुंचकद्रूर्नागाननेकशः २२ कृत्तिकादीनिनक्षत्राणींदोःपत्न्यस्तुभारत ॥
दक्षशापात्सोनपत्यस्तासुयक्ष्मग्रहार्दितः २३ पुनःप्रसाद्यतंसोमःकलालेभेक्षयेदिताः ॥ शृणुनामानिलोकानांमातॄणांशंकराणिच २४ अथकश्य
पपत्नीनांयत्प्रसूतमिदंजगत् ॥ अदितिर्दितिर्दनुःकाष्ठाअरिष्टासुरसाइला २५ मुनिःक्रोधवशाताम्रासुरभिःसरमातिमिः ॥ तिमेर्यादोगणाआसन्श्वा
पदाःसरमासुताः २६ सुरभेर्महिषागावोयेचान्येद्विशफानृप ॥ ताम्रायाःश्येनगृध्राद्यामुनेरप्सरसांगणाः २७ दंदशूकादयःसर्पाराजन्क्रोधवशात्मजाः ॥
इलायाभूरुहाःसर्वेयातुधानाश्चसौरसाः २८ अरिष्टायाश्चगंधर्वाःकाष्ठायाद्विशफेतराः ॥ सुतादनोरेकषष्टिस्तेषांप्राधानिकाञ्छृणु २९ द्विमूर्धाशंबरोऽरि
ष्टोहयग्रीवोविभावसुः ॥ अयोमुखःशंकुशिराःस्वर्भानुःकपिलोऽरुणः ३० पुलोमावृषपर्वाचएकचक्रोऽनुतापनः ॥ धूमकेशोविरूपाक्षोविप्रचित्तिश्चदुर्जयः
३१ स्वर्भानोःसुप्रभांकन्यामुवाहनमुचिःकिल ॥ वृषपर्वणस्तुशर्मिष्ठांययातिर्नाहुषोबली ३२ वैश्वानरसुतायाश्चचतस्रश्चारुदर्शनाः ॥ उपदानवीहय
शिरापुलोमाकालकातथा ३३ उपदानवींहिरण्याक्षःक्रतुर्हयशिरांनृप ॥ पुलोमांकालकांचद्वेवैश्वानरसुतेतुकः ३४ उपयेमेऽथभगवान्कश्यपोब्रह्मचो
दितः ॥ पौलोमाःकालकेयाश्चदानवायुद्धशालिनः ३५ तयोःषष्टिसहस्राणियज्ञघ्नांस्तेपितुःपिता ॥ जघानस्वर्गतोराजन्नेकइंद्रप्रियंकरः ३६ वि
प्रचित्तिःसिंहिकायांशतंचैकमजीजनत् ॥ राहुज्येष्ठंकेतुशतंग्रहत्वंयउपागताः ३७ अथातःश्रूयतांवंशोयोऽदितेरनुपूर्वशः ॥ यत्रनारायणोदेवःस्वांशे
नावतरद्विभुः ३८ विवस्वानर्यमापूषात्वष्टाऽथसविताभगः ॥ धाताविधातावरुणोमित्रःशक्रउरुक्रमः ३९ विवस्वतःश्राद्धदेवंसंज्ञाऽसूयतवैमनुम् ॥
मिथुनंचमहाभागायमंदेवंयमींतथा ॥ सैवभूत्वाऽथवडवानासत्यौसुषुवेभुवि ४० छायाशनैश्चरंलेभेसावर्णिंचमनुंततः ॥ कन्यांचतपतींयावैवव्रे
संवरणंपतिम् ४१

त्रस्तस्यसुताः ३३ कःप्रजापतिःकश्यपउपयेमइत्यन्वयः ३४ दानवीपरिणयनेहेतुः ब्रह्मणाचोदितइति ३५ तयोःषष्टिसहस्राणिनिवातकवचाःपुत्राजातास्तांश्चस्वर्गतःसंस्तेपितामहो
र्जुनोजघान ३६ राहुर्ज्येष्ठोयस्य ३७ ३८ ३९ असूयताजनयत् सुविवर्तमाना ४० ततोविवस्वतः ४१

चर्षणयःकृताकृतज्ञानवंतः पश्यतिकर्मत्वेन निघंटावुक्तेः यत्रयेषुआत्मानुसंधानविशेषेणमानुषीजातिश्चोपकल्पिता तथाचश्रुतिः पुरुषत्वेचाविस्तरामात्मेति ४२ कुपितंहरमितिशेषः विवृ
तद्द्विजःप्रकटितदंतःसन् ४३ ४४ यद्यदाविमतेनावज्ञातेनबृहस्पतिनापरित्यक्तास्तदाद्विषतांशत्रूणांभागिनेयमपिविश्वरूपंपौरोहित्येवृतवंतः ४५ इतिषष्ठेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ॥६॥ सप्तमे
विश्वरूपोऽसौपौरोहित्येवृतःसुरैः । गुरुणासंपरित्यक्तैःपौरोहित्यमथाकरोत् ॥१॥ कस्यहेतोःकस्माद्धेतोरात्मनःशिष्याःसुराःपरित्यक्ताः अक्रममपराधं१ सइंद्रोयदासंप्राप्तंवाचस्पतिंनाभ्य
नंदत्ननाद्दृतवांस्तदासआंगिरसस्ततोनिर्गत्यतूष्णींस्वगृहमाययावित्यष्टानामन्वयः अनादरेहेतुंमदंदर्शयितुंतंविशिनष्टि त्रिभवनैश्वर्यमदेनोल्लंघितःसतांपंथायेनसः २ परिश्रितःपरिवृतः ३

अर्यम्णोमातृकापत्नीतयोश्चर्षणयःसुताः ॥ यत्रवैमानुषीजातिर्ब्रह्मणाचोपकल्पिता ४२ पूषानपत्यःपिष्टादोभग्नदंतोऽभवत्पुरा ॥ योऽसौदक्षायकु
पितंजहासविवृतद्विजः ४३ त्वष्टुर्दैत्यानुजाभार्यारचनानामकन्यका ॥ संनिवेशस्तयोर्जज्ञेविश्वरूपश्चवीर्यवान् ४४ तंवव्रिरेसुरगणादौहित्रंद्विषताम
पि ॥ विमतेनपरित्यक्तागुरुणांगिरसेनयत् ॥ ४५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ राजोवाच ॥ कस्यहेतोःपरित्यक्ता
आचार्येणात्मनःसुराः ॥ एतदाचक्ष्वभगवञ्छिष्याणामक्रमंगुरौ ॥ १ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इंद्रस्त्रिभुवनैश्वर्यमदोल्लंघितसत्पथः ॥ मरुद्भिर्वसुभीरुद्रै
रादित्यैर्ऋभुभिर्नृप २ विश्वेदेवैश्चसाध्यैश्चनासत्याभ्यांपरिश्रितः ॥ सिद्धचारणगंधर्वैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ३ विद्याधराप्सरोभिश्चकिन्नरैःपतगोरगैः ॥
निषेव्यमाणोमघवान्स्तूयमानश्चभारत ४ उपगीयमानोललितमास्थानाध्यासनाश्रितः ॥ पांडुरेणातपत्रेणचंद्रमंडलचारुणा ५ युक्तश्चान्यैःपारमेष्ठ्यै
श्चामरव्यजनादिभिः ॥ विराजमानःपौलोम्यासहार्धासनयाभृशम् ६ सयदापरमाचार्यंदेवानामात्मनश्चह ॥ नाभ्यनंदतसंप्राप्तंप्रत्युत्थानासनादिभिः
७ वाचस्पतिंमुनिवरंसुरासुरनमस्कृतम् ॥ नोच्चचालासनादिंद्रःपश्यन्नपिसभागतम् ८ ततोनिर्गत्यसहसाकविरांगिरसःप्रभुः ॥ आययौस्वगृहं
तूष्णींविद्वाञ्छ्रीमदविक्रियाम् ९ तर्ह्येवप्रतिबुद्ध्येंद्रोगुरुहेलनमात्मनः ॥ गर्हयामाससदसिस्वयमात्मानमात्मना १० अहोबतममासाधुकृतंवैदभ्रबु
द्धिना ॥ यन्मयैश्वर्यमत्तेनगुरुःसदसिकात्कृतः ११ कोगृध्येत्पंडितोलक्ष्मींत्रिविष्टपपतेरपि ॥ययाहमासुरंभावंनीतोऽद्यविबुधेश्वरः १२ येपा
रमेष्ठ्यंधिषणमधितिष्ठन्नकंचन ॥ प्रत्युत्तिष्ठेदितिब्रूयुर्धर्मंतेनपरंविदुः १३ तेषांकुपथदेष्टॄणांपततांतमसिह्यधः ॥ येश्रद्दध्युर्वचस्तेवैमज्जंत्यश्मप्लवाइव १४

४ आस्थानंसभातास्मिन्नध्यासनंसिंहासनंतदास्थितः ५ पारमेष्ठ्यैर्महाराजचिह्नैःआसनस्यार्धेस्थितयापौलोम्यासहविराजमानःसन् ६ प्रत्युत्थानादिनानाभ्यनंदतनाद्दृतवान् ७ नचोच्च
चालआसनएवस्थितोपिकिंचिन्नचलितवान् ८ श्रीमदेनयाविक्रियातांविद्वान्जानन् ९ प्रतिबुध्यानुस्मृत्य १० ममकृतंकर्मअहोअसाधु यद्यस्माद्दभ्रबुद्धिनाल्पमतिनामयाकात्कृतः तिर
स्कृतः ११ विबुधानांसात्त्विकानांदेवानामीश्वरोप्यहं १२ ननुसिंहासनस्थोराजाभ्युत्थानंनकुर्यादितिवृद्धावदंतितत्राह यइतिद्वाभ्यां धिषणमासनं १३ कुपथंदिशंत्युपादिशंतीतिकुपथदेष्टा
रस्तेषांवचः अश्ममयः प्लवोयेषांतेयथामज्जंतंप्लवमनुमज्जंतिबद्धत् १४

अगाधागंभीराधिषणायस्यतं निशठःशाठ्यहीनःसन् १५ अधिकयाआत्ममायया १६ गुरोःसंज्ञांज्ञानोपायंपरीक्षमाणोऽपिनाधिगतोऽप्राप्तःसन् १७ आततायिनउद्यतास्त्राः १८ निर्भिन्नान्यंगान्युत्तमांगानिशिरांसिऊरवोबाहवश्चयेषां १९ २० वोयुष्माकंकृतंकरणंमहदभद्रं तदाह ब्रह्मिष्ठमिति नाभ्यनंदतनाभिनंदितवंतः २१ परेभ्यःशत्रुभ्योवःपराभवइतियदयंतस्यानयस्यान्यायस्यसंबंधीफलरूपआसीत् उक्तंच "ब्राह्मणंकुलसंपन्नंभक्तंविष्णोर्महात्मनः। आयांतंवीक्ष्यनोत्तिष्ठेत्सदुःखैःपरिभूयत"इति स्वयमेववैरिणोहंतारोयेषांतेभ्यः २२ गुरुतिरस्कारसत्कारावेवापचयोपचयकारणमित्यसुरदृष्टांतेनाऽऽह मघवन्निति द्विषतःशत्रून् काव्यंभार्गवंगुरुमेवासेव्योपचितान् उपचितत्वमेवाह आददीरन्गृह्णीयुः२३ अभेद्योमंत्रोयेषां अनुशिक्षितार्थाः

अथाहममराचार्यमगाधधिषणंद्विजम् ॥ प्रसादयिष्येनिशठःशीर्ष्णातच्चरणंस्पृशन् १५ एवंचिंतयतस्तस्यमघोनोभगवान्गृहात् ॥ बृहस्पतिर्गतोऽदृष्टांगतिमध्यात्ममायया १६ गुरोर्नाधिगतःसंज्ञांपरीक्षन्भगवान्स्वराट् ॥ ध्यायन्धियासुरैर्युक्तःशर्मनालभतात्मनः १७ तच्छ्रुत्वैवासुराःसर्वेआश्रित्यौशनसंमतम् ॥ देवान्प्रत्युद्यमंचक्रुर्दुर्मदाआततायिनः १८ तैर्विसृष्टेषुभिस्तीक्ष्णैर्निर्भिन्नांगोरुबाहवः ॥ ब्रह्माणंशरणंजग्मुःसहेंद्रानतकंधराः १९ तांस्तथाभ्यर्दितान्वीक्ष्यभगवानात्मभूरजः ॥ कृपयापरयादेवउवाचपरिसांत्वयन् ॥ २० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अहोबतसुरश्रेष्ठाह्यभद्रंवःकृतंमहत् ॥ ब्रह्मिष्ठंब्राह्मणंदांतमैश्वर्यान्नाभ्यनंदत २१ तस्यायमनयस्यासीत्परेभ्योवःपराभवः ॥ प्रक्षीणेभ्यःस्ववैरिभ्यःसमृद्धानांचयत्सुराः २२ मघवन्द्विषतःपश्यप्रक्षीणान्गुर्वतिक्रमात् ॥ संप्रत्युपचितान्भूयःकाव्यमाराध्यभक्तितः ॥ आददीरन्निलयनंममापिभृगुदेवताः २३ त्रिविष्टपंकिंगणयंत्यभेद्यमंत्राभृगूणामनुशिक्षितार्थाः ॥ नाविप्रगोविंदगवीश्वराणांभवंत्यभद्राणिनरेश्वराणाम् २४ तद्विश्वरूपंभजताशुविप्रंतपस्विनंत्वाष्ट्रमथात्मवंतम् ॥ सभाजितोर्थान्सविधास्यतेवोयदिक्षमिष्यध्वमुतास्यकर्म ॥ २५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तएवमुदितारजन्ब्रह्मणाविगतज्वराः ॥ ऋषिंत्वाष्ट्रमुपव्रज्यपरिष्वज्येदमब्रुवन् ॥ २६ ॥ देवाऊचुः ॥ वयंतेऽतिथयःप्राप्ताआश्रमंभद्रमस्तुते ॥ कामःसंपाद्यतांतातपितॄणांसमयोचितः २७ पुत्राणांहिपरोधर्मःपितृशुश्रूषणंसतां ॥ अपिपुत्रवतांब्रह्मन्किमुतब्रह्मचारिणाम् २८ आचार्योब्रह्मणोमूर्तिःपितामूर्तिःप्रजापतेः ॥ भ्रातामरुत्पतेर्मूर्तिर्मातासाक्षात्क्षितेस्तनुः २९ दयायाभगिनीमूर्तिर्धर्मस्यात्माऽतिथिःस्वयम् ॥ अग्नेरभ्यागतोमूर्तिःसर्वभूतानिचात्मनः ३० तस्मात्पितॄणामार्त्तानामार्तिंपरपराभवम् ॥ तपसाऽपनयंस्तातसंदेशंकर्तुमर्हसि ३१

शिष्याः यतोविप्रागोविंदोगावश्चेश्वराअनुग्राहकायेषांतेषामेवाभद्राणिनभवंत्यन्येषांतु भवंति २४ तत्तस्मात् अथानंतरमेवभजत अस्यकर्मासुरपक्षपातं २५ उदिताउक्ताः २६ २७ २८ अतिथीनांपितॄणांचप्रशंसार्थमाहुःआचार्यउपनीयवेदाध्यापकःब्रह्मणोवेदस्यमूर्तिः २९ धर्मस्यात्मामूर्तिरतिथिः स्वयंसाक्षात् आत्मनःश्रीविष्णोःयद्वा आत्मनःस्वस्य सर्वभूतेष्वात्मदृष्टिःकर्तव्येत्यर्थः ३० परेभ्यःपराभवएवार्तिस्ताम् ३१

संदेशमाहुः वृणीमहइति ३२ ननूपाध्यायत्वेकनिष्ठस्यममाभिवंदनंकरिष्यथतच्चगर्हितंतत्राऽऽहुःनेति अर्थेषुप्रयोजननिमित्तंयाविष्ठानामाभिवादनंनिंदंति किंच छंदोभ्योमंत्रेभ्योऽन्यत्रवयोज्यै
ष्ठ्यस्यकारणंनतुमंत्रेषु अतोस्मभ्यंमंत्रदातृत्वेनत्वमेवज्येष्ठोभविष्यसि यद्वा छंदोभ्योन्यत्रवेदान्विहायवयएवज्यैष्ठ्यस्यकारणंनभवतिकिंतुवेदाएवमुख्यंकारणं तत्साम्येतुवयः वेदज्ञत्वाच्चत्वमे
वज्येष्ठइत्यर्थः ३३ ३४ निंदितमपीदंयुष्मद्याञ्चाभंगभयेनकरिष्यामीत्याह सार्द्धेन विगर्हितंपौरोहित्यंधर्मशीलैः अधर्महेतुत्वात् किंचब्रह्मवर्चउपव्ययंपूर्वसिद्धस्यब्रह्मवर्चसोव्ययकर
म् प्रत्याख्यातुंचमादृशोनार्हतीत्याह कथंन्विति तेषांशिष्यःशिक्षणार्हः सएवप्रत्याख्यानाभावएवहिशिष्यस्यस्वार्थउच्यते ३५ ननुपौरोहित्येनधनलाभाद्धर्मःसिद्ध्येत् अन्यथानि

वृणीमहेत्वोपाध्यायंब्रह्मिष्ठंब्राह्मणंगुरुम् ॥ यथांऽजसाविजेष्यामःसपत्नांस्तववतेजसा ३२ नगर्हयंतिह्यर्थेषुयविष्ठांघ्र्यभिवादनम् ॥ छंदोभ्योऽन्य
त्रनब्रह्मन्वयोज्यैष्ठ्यस्यकारणम् ॥ ३३ ॥ ऋषिरुवाच ॥ अभ्यर्थितःसुरगणैःपौरोहित्येमहातपाः ॥ सविश्वरूपस्तानाहप्रसन्नःश्लक्ष्णयागिरा ॥ ३४ ॥
विश्वरूपउवाच ॥ विगर्हितंधर्मशीलैर्ब्रह्मवर्चउपव्ययम् ॥ कथंनुमद्विधोनाथालोकेशैरभियाचितम् ॥ प्रत्याख्यास्यतितच्छिष्यःसएवस्वार्थउच्यते ॥
३५ अकिंचनानांहिधनंशिलोंछनंतेनेहनिर्वर्तितसाधुसत्क्रियः ॥ कथंविगर्ह्यंनुकरोम्यधीश्वराःपौरोधसंहृष्यतियेनदुर्मतिः ३६ तथाऽपिनप्रतिब्रूयांगुरु
भिःप्रार्थितंकियत् ॥ भवतांप्रार्थितंसर्वंप्राणैरर्थैश्चसाधये ॥ ३७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तेभ्यएवंप्रतिश्रुत्यविश्वरूपोमहातपाः ॥ पौरोहित्यंवृतश्चक्रेपरमे
णसमाधिना ३८ सुरद्विषांश्रियंगुप्तामौशनस्यापिविद्यया ॥ आच्छिद्यादान्महेंद्रायवैष्णव्याविद्ययाविभुः ३९ ययागुप्तःसहस्राक्षोजिग्येऽसुरचमूर्वि
भुः ॥ तांप्राहसमहेंद्रायविश्वरूपउदारधीः ॥ ४० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ छ ॥ राजोवाच ॥ ययागुप्तःसहस्रा
क्षःसवाहान्रिपुसैनिकान् ॥ क्रीडन्निवविनिर्जित्यत्रिलोक्याबुभुजेश्रियम् १ भगवंस्तन्ममाख्याहिवर्मनारायणात्मकम् ॥ यथाततायिनःशत्रून्येनगुप्तो
जयन्मृधे ॥ २ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ वृतःपुरोहितस्त्वाष्ट्रोमहेंद्रायानुपृच्छते ॥ नारायणाख्यंवर्माहतदिहैकमनाःशृणु ॥ ३ ॥ विश्वरूपउवाच ॥ धौ
तांघ्रिपाणिराचम्यसपवित्रउदङ्मुखः ॥ कृतस्वांगकरन्यासोमंत्राभ्यांवाग्यतःशुचिः ४ नारायणमयंवर्मसंनह्येद्भयआगते ॥ पादयोर्जानुनोरूर्वोरुदरे
हृद्यथोरसि ५

धनस्यकुतोधर्मः अतएवतेनलोकोहृष्यतितत्राह अकिंचनानांशिलोंछनंहिधनम् क्षेत्रेस्वाम्युपेक्षितकणिशोपादानंशिलम् हट्टादौपतितव्रीह्यादेरुपादानमुंछनं इहगृहाश्रमे तेनैवानि
र्वर्तितासाधूनांसत्क्रियायेन ३६ कियदेतत्प्रार्थितमल्पमेव अभ्यधिकमपिकरिष्यामीत्याह भवतामिति ३७ परमेणसमाधिनापरमोद्यमेन ३८ वैष्णव्याश्रीनारायणकवचात्मिकया
३९ असुरचमूर्दैत्यसेनाः ४० इतिषष्ठस्कंधेटीकायांसप्तमोध्यायः ॥७॥ ॥ अष्टमेविश्वरूपस्तुवर्मनारायणात्मकम् । इंद्रायप्राहयेनेंद्रोगुप्तोदैत्यानथाजयत् ॥ १ ॥ त्रिलोक्याःसंबंधिनीं
श्रियं १ २ ३ मंत्राभ्यामष्टाक्षरद्वादशाक्षराभ्याम् कृतःस्वांगेषुकरयोश्चन्यासोयेन ४ नारायणमयंवर्मसंनह्येद्बध्नीयात् तत्राष्टाक्षरेणपादाद्यष्टांगेषुन्यासमाह पादयोरितिसार्धेन ५

प्रणवसंपुटितमोंकराद्यैकैकमक्षरंविन्यसेत् विपर्ययंयथाभवत्यर्थवंशिरआदिपादांतंवाविन्यसेत् उत्पत्तिन्यासंसंहारन्यासंवाकुर्यादित्यर्थः ६ द्वादशाक्षरस्योद्धारःप्रणवादियकारांतमिति
प्रणवसंपुटितमेकैकमक्षरंदक्षिणतर्जनीमारभ्यवामतर्जनीपर्यंतमंगुलीषु परिशिष्टमक्षरचतुष्टयमंगुष्ठयोराद्यंतपर्वसुन्यसेत् ७ मंत्रांतरन्यासमाह न्यसेदिति षकारणकारयोर्विश्लेषेणषड
क्षराणिहृदयादिषुन्यसेत् ८ मकारमस्त्रमुद्दिश्यध्यात्वा ९ तन्मकारास्त्रंमःअस्त्रायफडित्येवंदिग्बंधेविनिर्दिशेत् १० ध्येयमीश्वररूपमात्मानंध्यायेत् षट्शक्तिभिरैश्वर्यादिभिर्भगशब्द
वाच्याभिः विद्याचतेजश्चतपश्चमूर्तिर्यस्यतं इमंवक्ष्यमाणंश्रीमन्नारायणकवचाख्यं ११ अष्टगुणोऽणिमाद्यष्टैश्वर्ययुक्तः १२ यादसांगणाएववरुणस्यपाशस्तस्मात् १३ अटवीआजि
मुखंसंग्रामोपक्रमश्चआदिर्येषांतेषुसंकटस्थानेषु १४ असौप्रसिद्धोवराहोमामध्वनिरक्षतु यज्ञैरवयवरूपैःकल्प्यतेनिरूप्यतइतितथा उन्नीताउद्धृताधरायेनसः अद्रिकूटेषुगिरिशिखरेषुरामो

मुखेशिरस्यानुपूर्व्यादोंकारादीनिविन्यसेत् ॥ ओंनमोनारायणायेतिविपर्ययमथापिवा ६ करन्यासंततःकुर्याद्द्वादशाक्षरविद्यया ॥ प्रणवादियकारां
तमंगुल्यंगुष्ठपर्वसु ॥ ७ ॥ न्यसेद्धृदयओंकारंविकारमनुमूर्द्धनि ॥ षकारंतुभ्रुवोर्मध्येणकारंशिखयादिशेत् ८ वेकारंनेत्रयोर्युंज्यान्नकारंसर्वसंधि
षु ॥ मकारमस्त्रमुद्दिश्यमंत्रमूर्त्तिर्भवेद्बुधः ९ सविसर्गंफडंतंतत्सर्वदिक्षुविनिर्दिशेत् ॥ ओंविष्णवेनमइति १० आत्मानंपरमंध्यायेद्ध्येयंषट्शक्तिभिर्यु
तम् ॥ विद्यातेजस्तपोमूर्तिमिमंमंत्रमुदाहरेत् ११ ॐ हरिर्विदध्यान्ममसर्वरक्षांन्यस्तांघ्रिपद्मःपतगेंद्रपृष्ठे ॥ दरारिचर्मासिगदेषुचापपाशान्दधानो
ऽष्टगुणोऽष्टबाहुः १२ जलेषुमांरक्षतुमत्स्यमूर्तिर्यादोगणेभ्योवरुणस्यपाशात् ॥ स्थलेषुमायावटुवामनोऽव्यात्त्रिविक्रमःखेऽवतुविश्वरूपः १३ दुर्गेष्वट
व्याजिमुखादिषुप्रभुःपायान्नृसिंहोऽसुरयूथपारिः ॥ विमुंचतोयस्यमहाट्टहासंदिशोविनेदुर्न्यपतंश्चगर्भाः १४ रक्षत्वसौमाऽध्वनियज्ञकल्पःस्वदंष्ट्रयोन्नीत
धरोवराहः ॥ रामोऽद्रिकूटेष्वथविप्रवासेसलक्ष्मणोऽव्याद्भरताग्रजोऽस्मान् १५ मामुग्रधर्मादखिलात्प्रमादान्नारायणःपातुनरश्चहासात् ॥ दत्तस्त्वयो
गादथयोगनाथःपायाद्गुणेशःकपिलःकर्मबंधात् १६ सनत्कुमारोऽवतुकामदेवाद्धयशीर्षामांपथिदेवहेलनात् ॥ देवर्षिवर्यःपुरुषार्चनांतरात्कूर्मोहरिर्मांनिरया
दशेषात् १७ धन्वंतरिर्भगवान्पात्वपथ्याद्द्वंद्वाद्भयादृषभोनिर्जितात्मा ॥ यज्ञश्चलोकादवताज्जनांताद्बलोगणात्क्रोधवशादहींद्रः १८ द्वैपायनोभगवानप्र
बोधाद्बुद्धस्तुपाखंडगणात्प्रमादात् ॥ कल्किःकलेःकालमलात्प्रपातुधर्मावनायोरुकृतावतारः १९ मांकेशवोगदयाप्रातरव्याद्गोविंदआसंगवमात्तवेणुः ॥
नारायणःप्राह्णउदात्तशक्तिर्मध्यंदिनेविष्णुररींद्रपाणिः २०

जामदग्न्यः १५ उग्रधर्मादभिचारादिलक्षणात् हासान्नरोऽवतु दत्तोदत्तात्रेयः अयोगाद्योगभ्रंशात् १६ पथियद्देवानांहेलनंनमस्कारमकृत्वागमनंतस्मात् पुरुषार्चनस्यांतराद्देवपूजा
च्छिद्राद्द्वात्रिंशदपराधरूपान्नारदः १७ लोकाज्जनापवादाद्यज्ञः जननिमित्तोयोंऽतउपघातस्तस्माद्बलभद्रोऽवतात् कृतांतादितिपाठेकृतांतात्कालाद्रक्षतु क्रोधवशात्सर्पाणांगणात् अ
हींद्रःशेषः १८ कालमलभूतात्कलेःकल्किः धर्मावनायधर्मरक्षणायोरुर्महान्कृतोवतारोयेन १९ दिनस्यषट्सुभागेषुक्रमेणप्रातरादिसंज्ञेषुरात्रेश्चप्रदोषादिसंज्ञेषुरक्षाप्रार्थनम् मांकेशवइ
तित्रिभिः आसंगवंसंगवमभिव्याप्य २०

त्रिधामाब्रह्मादित्रिमूर्तिःश्रीमाधवः दोषेप्रदोषे आर्धरात्रे अर्धरात्रिपर्यंतेकालेनिशीथेचैकएवपद्मनाभोऽवतु २१ अपररात्रेईशःश्रीवत्सधामावतुप्रत्यूषईशःश्रीजनार्दनः श्रीदामोदरःप्रभाते श्रीविश्वेश्वरोनुसंध्यं २२ युगांतानलवत्तिग्मातीक्ष्णानेमिर्यस्यतच्चक्रंभगवताप्रयुक्तंसदारिसैन्यंदंदग्धिदंदग्धिअतिशयेनदहति तस्यायंस्वभावएवनतुतस्मात्प्रार्थनीयमित्यर्थः यद्वा दंदग्धीतिलोण्मध्यमपुरुषः अत्रत्वमेवंभूतंचक्रमितिस्वरूपमुक्त्वासंबोध्यप्रार्थ्यतेऽतिशयेनदहेति कक्षंशुष्कतृणं २३ अशनिवत्स्पर्शोयेषांतेविस्फुलिंगायस्यास्तस्याःसंबोधनंहेगदे त्वमजितस्य प्रियासिअहमच्युतस्यदासः अतःकूश्मांडादीन्निष्पिंढिनिष्पिंढिसंचूर्णयसंचूर्णय अरींश्चचूर्णयचूर्णयसर्वत्रवीप्साविशीघ्रत्वाय २४ हेदरेंद्रपांचजन्य त्वंयातुधानादीन्विद्रावय विप्रग्रहाब्रह्मराक्षसायेन्येचघोरदृष्टयस्तान् २५ तिग्माधारायस्यहेतिग्मधार असिवरखड्गश्रेष्ठ त्वंममारिसैन्यंछिंधिछिंधि शतंचंद्राकाराणिमंडलानियस्मिन्हेशतचंद्रचर्मन् अघोनामघवतांद्विषांचक्षूं

देवोऽपराह्णेमधुहोग्रधन्वासायंत्रिधामाऽवतुमाधवोमाम् ॥ दोषेहृषीकेशउतार्धरात्रेनिशीथएकोऽवतुपद्मनाभः २१ श्रीवत्सधामाऽपररात्रईशःप्रत्यूषईशोऽसिधरोजनार्दनः ॥ दामोदरोऽव्यादनुसंध्यंप्रभातेविश्वेश्वरोभगवान्कालमूर्तिः २२ चक्रंयुगांतानलतिग्मनेमिभ्रमत्समंताद्भगवत्प्रयुक्तं ॥ दंदग्धिदंदग्ध्यरिसैन्यमाशुकक्षंयथावातसखोहुताशः २३ गदेऽशनिस्पर्शनविस्फुलिंगेनिष्पिंढिनिष्पिंढ्यजितप्रियाऽसि ॥ कूश्मांडवैनायकयक्षरक्षोभूतग्रहांश्चूर्णयचूर्णयारीन् २४ त्वंयातुधानप्रमथप्रेतमातृपिशाचविप्रग्रहघोरदृष्टीन् ॥ दरेंद्रविद्रावयकृष्णपूरितोभीमस्वनोऽरेर्हृदयानिकंपयन् २५ त्वंतिग्मधारासिवरारिसैन्यमीशप्रयुक्तोममछिंधिछिंधि ॥ चक्षूंषिचर्मन्शतचंद्रछादयद्विषामघोनांहरपापचक्षुषाम् २६ यन्नोभयंग्रहेभ्योऽभूत्केतुभ्योनृभ्यएवच ॥ सरीसृपेभ्योदंष्ट्रिभ्योभूतेभ्योंऽहोभ्यएववा २७ सर्वाण्येतानिभगवन्नामरूपास्त्रकीर्तनात् ॥ प्रयांतुसंक्षयंसद्योयेनःश्रेयःप्रतीपकाः २८ गरुडोभगवान्स्तोत्रस्तोभश्छंदोमयःप्रभुः ॥ रक्षत्वशेषकृच्छ्रेभ्योविष्वक्सेनःस्वनामभिः २९ सर्वापद्भ्योहरेर्नामरूपयानायुधानिनः ॥ बुद्धींद्रियमनःप्राणान्पांतुपार्षदभूषणाः ३० यथाहिभगवानेववस्तुतःसदसच्चयत् ॥ सत्येनानेननःसर्वेयांतुनाशमुपद्रवाः ३१ यथैकात्म्यानुभावानांविकल्परहितःस्वयं ॥ भूषणायुधलिंगाख्याधत्तेशक्तीःस्वमायया ३२ तेनैवसत्यमानेनसर्वज्ञोभगवान्हरिः ॥ पातुसर्वैःस्वरूपैर्नःसदासर्वत्रसर्वगः ३३ विदिक्षुदिक्षूर्ध्वमधःसमंतादंतर्बहिर्भगवान्नारसिंहः ॥ प्रहापयँल्लोकभयंस्वनेनस्वतेजसाग्रस्तसमस्ततेजाः ३४

षिछादयपापचक्षुषांचोग्रदृष्टीनांचक्षूंषिहर २६ यत्येभ्योभयं अंहोभ्यःपापेभ्यः २७ श्रेयःप्रतीपकाइष्टव्याघातकाः २८ स्तोत्राणिबृहद्रथंतरादिसामानितैःस्तोभ्यतेसंस्तूयतइतिस्तोत्रस्तोभः छंदोमयोवेदमूर्तिः सुपर्णोसिगरुत्मानित्यादिश्रुतेः ऐकपद्यपाठे स्तोभागीतिपूरकाक्षराणि स्तोत्रस्तोमेतिपाठेसामाधारभूतऋक्स्तोमः २९ नामानिचरूपाणिचयानानिचवाहनानिआयुधानिचनोबुद्ध्यादीन्पांतु पार्षदभूषणाःपार्षदमुख्याश्चपांतु ३० सच्चअसच्चमूर्तामूर्तंयत्तत्सर्वंजगत् ३१ ऐकात्म्यस्यानुभावोनुध्यानंयेषांतेषाम् विकल्पोभेदस्तद्राहितोपि ३२ सत्यमानेनसत्यभूतेनप्रमाणेन ३३ पुनरपिश्रीनृसिंहएवप्रार्थ्यते विदिक्ष्विति पात्वित्यनुषंगः यद्वा नारसिंहःप्रह्लादः स्वनेनश्रीनृसिंहनामगर्जनेन स्वतेजसास्वप्रभावेण ग्रस्तानिसमस्तानिदिग्गजाविप्रशस्त्रजलवाय्वग्न्यादीनांतेजांसिप्रभावायेनसः ३४

दंशितःकवचितः ३५ सोऽपिसाध्वसाद्भयाद्विमुच्यते ३६ तस्यतुभयंनभवेदेव ३७ एतद्विद्याप्रभावमितिहासेनाह इमामितिसार्धैस्त्रिभिः मरुधन्वनिनिरुदकेदेशे अनेनविद्यायाःक्षेत्रतीर्था
नपेक्षत्वंदर्शितम् ३८ यत्राद्विजस्यक्षयोदेहत्यागस्तस्योपरि ३९ सद्यस्तत्क्षणादेवगगनान्न्यपतत् पाठांतरे अंगनाभिःसह वालखिल्योपदेशात्तस्यास्थीनिप्रास्यप्रक्षिप्यविस्मितःसन्स्वं
धामगंधर्वलोकंजगाम ४० ४१ अधिगतःप्राप्तःसन् ४२ ॥ इतिषष्ठेटीकायामष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नवमेविश्वरूपेतुहतेशक्रेणकोपतः । त्वष्ट्राचोत्पादितेवृत्रेभीतैर्देवैर्हरेःस्तु
तिः ॥ १ ॥ सोमस्यपीथंपानंयस्मिन् एवंसुरापीथम् अन्नमत्तीत्यन्नादम् अत्रविश्वरूपोवैत्वाष्ट्रःपुरोहितोदेवानामासीदित्यादिश्रुतिरनुसंधेया १ तस्यासुरपक्षपातमाह सवाइतिद्वाभ्यां प्रत्यक्षं

मघवन्निदमाख्यातंवर्मनारायणात्मकं ॥ विजेष्यस्यंजसायेनदंशितोऽसुरयूथपान् ३५ एतद्धारयमाणस्तुयंयंपश्यतिचक्षुषा ॥ पदावासंस्पृशेत्सद्यः
साध्वसात्सविमुच्यते ३६ नकुतश्चिद्भयंतस्यविद्यांधारयतोभवेत् ॥ राजदस्युग्रहादिभ्योव्याघ्रादिभ्यश्चकर्हिचित् ३७ इमांविद्यांपुराकश्चित्कौशि
कोधारयन्द्विजः ॥ योगधारणयास्वांगंजहौसमरुधन्वनि ३८ तस्योपरिविमानेनगंधर्वपतिरेकदा ॥ ययौचित्ररथःस्त्रीभिर्वृतोयत्रद्विजक्षयः ३९ गग
नान्न्यपतत्सद्यःसविमानोह्यवाक्शिराः ॥ सवालखिल्यवचनादस्थीन्यादायविस्मितः ॥ प्रास्यप्राचीसरस्वत्यांस्नात्वाधामस्वमन्वगात् ४० ॥ श्रीशुक
उवाच ॥ यइदंशृणुयात्कालेयोधारयतिचादृतः ॥ तंनमस्यंतिभूतानिमुच्यतेसर्वतोभयात् ४१ एतांविद्यामधिगतोविश्वरूपाच्छतक्रतुः ॥ त्रैलोक्य
लक्ष्मींबुभुजेविनिर्जित्यमृधेसुरान् ४२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेनारायणवर्मनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तस्यासन्विश्वरूपस्य
शिरांसित्रीणिभारत ॥ सोमपीथंसुरापीथमन्नादमितिशुश्रुम १ सवैबर्हिषिदेवेभ्योभागंप्रत्यक्षमुच्चकैः ॥ अवदद्यस्यपितरोदेवाःसप्रश्रयंनृप २ सएव
हिददौभागंपरोक्षमसुरान्प्रति ॥ यजमानोऽवहद्भागंमातृस्नेहवशानुगः ३ तद्देवहेलनंतस्यधर्मालीकंसुरेश्वरः ॥ आलक्ष्यतरसाभीतस्तच्छीर्षाण्य
च्छिनद्रुषा ४ सोमपीथंतुयत्तस्यशिरआसीत्कपिंजलः ॥ कलविंकःसुरापीथमन्नादंयत्सतित्तिरिः ५ ब्रह्महत्यामंजलिनाजग्राहयदपीश्वरः ॥ सं
वत्सरांतेतदघंभूतानांसविशुद्धये ६ भूम्यंबुद्रुमयोषिद्भ्यश्चतुर्धाव्यभजद्धरिः ॥ भूमिस्तुरीयंजग्राहखातपूरवरेणवै ७ ईरणंब्रह्महत्यायारूपंभूमौप्रदृश्यते ॥
तुर्यंछेदविरोहेणवरेणजगृहुर्द्रुमाः ८

प्रकटंयथाभवतितथासविनयंदेवेभ्योहविर्भागमिंद्रायेदममयइदमित्युच्चैरवदत् अत्रहेतुः यस्यपितरोदेवाःसः २ असुरेभ्यस्तुपरोक्षंगुप्तंभागंददौ तदेवाऽऽह देवान्यजमानोऽसावसुरान्प्रतिभा
गमवहत्केनाप्युपायेनप्रापयामास यतोमातृस्नेहवशेनासुराननुगच्छति ३ ४ ५ तांवारयितुंसमर्थस्तथापिजग्राह संवत्सरंतथैवास्थित्वासंवत्सरांतेभूताक्रोशभीतःसन्भूतानांमध्येविशुद्धये
लोकापवादपरिहारायसहरिरिंद्रोभूम्यादिभ्यस्तदघंव्यभजद्विभज्यददावित्यन्वयः ६ तुरीयंचतुर्थभागम् खातस्यगर्तस्यपूरःपूरणंतेनवरेण यदिखातपूरणंस्वतएवभविष्यतितर्हिग्रहीष्यामी
त्येवंभाषाबंधेनजग्राहेत्यर्थः ७ ईरणमूषरम् अतएवोषरेऽध्ययनादिनिषिध्यते छेदेसतिपुनर्विरोहःप्ररोहोभवत्वितिवरेण ८

निर्यासरूपेणब्रह्महत्यायादृष्टत्वान्निर्यासोनभक्ष्यः शश्वत्कामवरेणयावत्प्रसवंगर्भानुपघातेनैवसंभोगवरेण ९ रजइति अतएवरजोदर्शनेतत्संगादिनकार्यं द्रव्यभूयोवरेणयस्मिन्द्रव्येक्षी
रादावापोमिश्राभवेयुस्तस्यभूयस्त्वमाधिक्यंस्यादितिवरेण यद्वा स्वस्यैवनिर्झरोद्गमादिनाभूयस्त्ववरेण द्रवभूयइतिपाठेप्ययमेवार्थः यद्वा द्रवभूयस्त्वंसांसिद्धिकद्रवत्वंतेनवरेण अस्यविभा
गस्यविश्वरूपोवैत्वाष्ट्रइत्यस्यांश्रुतावुक्तेः १० तद्विभागफलमाह तत्पापंहरतिनिराकरोति कः क्षिपन् बुद्बुदादिजलाद्बहिः प्रक्षिपन्नित्यर्थः यद्वा क्षिपन् जलंपापंहरतिआहरतिगृह्णातीत्य
र्थः अयंचतस्मादापोनपरिचक्ष्याइत्यादिश्रुत्यर्थउक्तः पाठांतरेहरिकिल्बिषमिंद्रपापम् इंद्रायेंद्रंहंतुं शत्रवेशत्रूत्पत्त्यै ११ तदाह इंद्रशत्रोविवर्धस्वेति अत्रचेंद्रशत्रुपदस्याद्युदात्तत्वाद्बहुव्री
हौप्रकृत्यापूर्वपदमितिस्मृतेर्बहुव्रीहिलक्षणापत्त्याइंद्रएवतस्यशत्रुरभूत् तदुक्तंश्रुत्या यदब्रवीत्स्वाहेंद्रशत्रुर्वर्धस्वेतितस्मादस्येंद्रःशत्रुरभवदिति तथाचशिक्षायाम् “मंत्रोहीनःस्वरतोवर्णतोवा
मिथ्याप्रयुक्तोनतमर्थमाह। सवाग्वज्रोयजमानंहिनस्तियथेंद्रशत्रुःस्वरतोपराधादि”ति अन्वाहार्यपचनाद्दक्षिणाग्नेः १२ तंवीक्ष्यवित्रस्तालोकादशदिशोविदुद्रुवुरितिपंचमेनान्वयः कथंभूत

तेषांनिर्यासरूपेणब्रह्महत्याप्रदृश्यते ॥ शश्वत्कामवरेणांहस्तुरीयंजगृहुःस्त्रियः ९ रजोरूपेणतास्वंहोमासिमासिप्रदृश्यते ॥ द्रव्यभूयोवरेणापस्तुरी
यंजगृहुर्मलम् १० तासुबुद्बुदफेनाभ्यांदृष्टंतद्धरतिक्षिपन्॥ हतपुत्रस्ततस्त्वष्टाजुहावेंद्रायशत्रवे ११ इंद्रशत्रोविवर्धस्वमाचिरंजहिविद्विषम् ॥ अथान्वा
हार्यपचनादुत्थितोघोरदर्शनः १२ कृतांतइवलोकानांयुगांतसमयेयथा ॥ विष्वग्विवर्धमानंतमिषुमात्रंदिनेदिने १३ दग्धशैलप्रतीकाशंसंध्याऽभ्रानी
कवर्चसम् ॥ तप्तताम्रशिखाश्मश्रुंमध्याह्नार्कोग्रलोचनम् १४ देदीप्यमानेत्रिशिखेशूलआरोप्यरोदसी ॥ नृत्यंतमुन्नदंतंचचालयंतंपदामहीम् १५ द
रीगंभीरवक्त्रेणपिबताचनभस्तलम् ॥ लिहताजिह्वयर्क्षाणिग्रसताभुवनत्रयम् १६ महतारौद्रदंष्ट्रेणजृंभमाणंमुहुर्मुहुः ॥ वित्रस्तादुद्रुवुर्लोकावीक्ष्यसर्वे
दिशोदश १७ येनावृताइमेलोकास्तमसात्वाष्ट्रमूर्तिना ॥ सवैवृत्रइतिप्रोक्तःपापःपरमदारुणः १८ तंनिजघ्नुरभिद्रुत्यसगणाविबुधर्षभाः ॥ स्वैःस्वैर्दि
व्यास्त्रशस्त्रौघैःसोऽग्रसत्तानिकृत्स्नशः १९ ततस्तेविस्मिताःसर्वेविषण्णाग्रस्ततेजसः ॥ प्रत्यञ्चमादिपुरुषमुपतस्थुःसमाहिताः ॥ २० ॥ देवाऊचुः ॥
वाय्वंबराग्न्याप्क्षितयस्त्रिलोकाब्रह्मादयोयेवयमुद्विजंतः ॥ हरामयस्मैबलिमंतकोसौबिभेतियस्मादरणंततोनः २१

म् विष्वक्समंततइषुविक्षेपमात्रंप्रतिदिनंवर्धमानम् १३ दग्धशैलप्रतीकाशंकृष्णवर्णम् संध्याऽभ्रानीकवद्वर्चोदीप्तिर्यस्यतम् तप्तताम्रवच्छिखाःश्मश्रूणिचयस्य मध्याह्नार्कवदुग्रेलोचनेयस्य
१४ रोदसीआरोप्येवेत्यर्थः १५ दरीवद्गंभीरेणवक्त्रेणमुहुर्मुहुर्जृंभमाणमित्यन्वयः कथंभूतेन नभस्तलंपिबता ऋक्षाणिजिह्वयालिहता भुवनत्रयंग्रसता १६ महताविस्तीर्णेन रौद्रादंष्ट्रायस्मि
न् १७ वृत्रनामनिर्वक्ति येनावृताइति त्वाष्ट्रोमूर्तिर्यस्यतमसस्तेन तथाचश्रुतिः सइमाँल्लोकानावृणोत्तद्वृत्रस्यवृत्रत्वमिति १८ अग्रसद्भक्षितवान् १९ ग्रस्तंतेजोयेषां प्रत्यञ्चमंतर्यामिणं
त्रिभुवनस्यतेनव्याप्तत्वात्क्वापिगमनासंभवात्तत्रैवस्थित्वातुष्टुवुरित्यर्थः। महाभयेपरित्राणमन्यतोनभवेदिति। हरिमेवप्रपद्यंतेसुराःशरणमातुराः॥२० वाय्वादीनिपंचमहाभूतानितैर्निर्मितास्त्र
योलोकास्तेषामधिपतयोब्रह्मादयश्चततोऽर्वाचीनावयंचसर्वेयस्मैअंतकायकालायोद्विजंतःसंतोबलिंहराम असावपियस्माद्बिभेतिततःपरमेश्वरादेवनोस्माकमरणंशरणंरक्षणमस्तु २१

ततएवेत्यवधारणेहेतुमाहुःअविस्मितं निरहंकारम् कुतूहलशून्यंवा कुतः प्रशांतंरागादिशून्यं तच्चकुतः स्वेनैवलाभेनपरिपूर्णकामं तच्चकुतः सममुपाधिपरिच्छेदशून्यं एवंभूतंपरमेश्वरंविना
परंयःशरणार्थमुपसर्पतिसबालिशोऽज्ञः यतोसौशुनोलांगूलेनपुच्छेनसमुद्रमतितितर्ति अतितर्तुमिच्छतीत्यर्थः यथातेनसमुद्रतरणंनभवातितथानिरीश्वराश्रयणेनव्यसनार्णवतरणंनभवतीति
भावः २२ महाभयेसएवरक्षकइतिदृष्टमित्याहुः यस्येतिद्वाभ्यां यस्यमहाशृंगेजगतींपृथ्वीमेवस्वनावंबद्ध्वामनुः सत्यव्रतोयथावद्दुर्गंसंकटंततारसएववारिचरोमत्स्यमूर्तिर्नोस्मानप्याश्रितान्स
तोनूनंत्राताराक्षिष्यति २३ संयमांभसिप्रलयोदके उदीर्णैरुद्गतैर्वातैर्येऊर्मयस्तेषांरवैःकरालेभयंकरे अरविंदान्नाभिकमलात्पतितप्रायएकोऽसहायएवतस्माद्भयाद्येनततारसएवनः पारस्ता
रकोऽस्तु २४ किंचवयंभगवतैवसृष्टाःपालिताश्चबहुशोऽतस्तमेवशरणंव्रजामेत्याहुः यएकइतित्रिभिः येनानुगृहीताःसंतोविश्वंसृजाम ननुयूयमेवस्रष्टारोनान्योयुष्माकमनुग्राहकोऽस्तितस्या
दर्शनात्तत्राहुः अस्मत्तःपुरःपूर्वमेवांतर्यामितयासमीहमानस्यापियस्यलिंगंरूपंनपश्यामः तत्रहेतुः पृथक्पृथगीशाइत्यभिमानिनः २५ देवादिषूपेंद्रपरशुराममत्स्यरामादितनुभिःकृतावतारः

अविस्मितंतंपरिपूर्णकामंस्वेनैवलाभेनसमंप्रशांतम् ॥ विनोपसर्पत्यपरंहिबालिशःश्वलांगुलेनातितितर्त्तिसिंधुम् २२ यस्योरुशृंगेजगतींस्वनावंमनु
र्यथाबद्ध्यततारदुर्गम् ॥ सएवनस्त्वाष्ट्रभयाद्दुरंतात्त्राताऽश्रितान्वारिचरोऽपिनूनम् २३ पुरास्वयंभूरपिसंयमांभस्युदीर्णवातोर्मिरवैःकराले ॥ एकोरविंदा
त्पतितस्ततारतस्माद्भयाद्येनसनोस्तुपारः २४ यएकईशोनिजमाययानःससर्जयेनानुसृजामविश्वम् ॥ वयंनयस्यापिपुरःसमीहतःपश्यामलिंगंपृथगीश
मानिनः २५ योनःसपत्नैर्भृशमर्द्यमानान्देवर्षितिर्यङ्नृषुनित्यएव ॥ कृतावतारस्तनुभिःस्वमाययाकृत्वात्मसात्पातियुगेयुगेच २६ तमेवदेवंवयमात्म
दैवतंपरंप्रधानंपुरुषंविश्वमन्यम् ॥ व्रजामसर्वेशरणंशरण्यंस्वानांसनोधास्यतिशंमहात्मा ॥ २७ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतितेषांमहाराजसुराणामुप
तिष्ठताम् ॥ प्रतीच्यांदिश्यभूदाविःशंखचक्रगदाधरः २८ आत्मतुल्यैःषोडशभिर्विनाश्रीवत्सकौस्तुभौ ॥ पर्युपासितमुन्निद्रशरदंबुरुहेक्षणम् २९ दृष्ट्वा
तमवनौसर्वईक्षणाह्लादविक्लवाः ॥ दंडवत्पतिताराजन्शनैरुत्थायतुष्टुवुः ॥ ३० ॥ देवाऊचुः ॥ नमस्तेयज्ञवीर्यायवयसेउततेनमः ॥ नमस्तेह्यस्त
चक्रायनमःसुपुरुहूतये ॥ ३१ यत्तेगतीनांतिसृणामीशितुःपरमंपदम् ॥ नार्वाचीनोविसर्गस्यधातर्वेदितुमर्हति ३२

सन्नात्मसात्कृत्वापातिष २६ आत्मभूतंदैवतं कुतः विश्वंविश्वात्मकं तथापिविकारंवारयंति अन्यं विश्वात्मत्वेहेतुः परंकारणं ननुप्रधानंपुरुषश्चविश्वस्यकारणंतत्राहुः प्रधानंपुरुषंच तदात्म
कोपिसएवेत्यर्थः सएवनःशंविधास्यति २७ प्रतीच्यांदिशिहृदिप्रथममाविरभूत् २८ पुनश्चतंपुरोदृष्ट्वाईक्षणाह्लादेनविवशाअवनौदंडवत्पतिताःसंतःशनैरुत्थायतुष्टुवुरित्यन्वयः कथंभूतं श्री
वत्सकौस्तुभौविनास्वतुल्यैःषोडशभिःसुनंदादिभिः परितःसेवितम् उन्निद्रशरदंबुरुहवदीक्षणेयस्यतम् २९ ३० यज्ञोवीर्यंस्वर्गादिफलजननायसामर्थ्यंयस्यतस्मैनमः वयसेउततत्फलपरि
च्छेदककालात्मनेपि तद्विघातकेषुदैत्येष्वस्तंप्रक्षिप्तंचक्रंयेन एवंभूतैःप्रभावैःसुपुरुहूतयेशोभनबहुनाम्ने ३१ ननुममगुणातीतंरूपंविहायगुणोपाधिकंयज्ञवीर्यत्वादिकिमितिवर्ण्यतेतत्राहुः यत्त
वगुणत्रयस्येशितुर्नियंतुस्त्रिगुणात्मिकानांतिसृणांगतीनांपरमंपदंनिर्गुणस्वरूपंतद्विसर्गस्यार्वाचीनःइदानींतनोहेधातर्वेदितुंनार्हति अतःकेवलंतस्मैतेनमोस्तु ३२

मिताक्षराणिपद्यानिनमीयंतेहरेर्गुणाः। इतिपद्यैरतुष्यंतःसद्योगद्येनतुष्टुवुः ॥१॥ भक्त्युद्रेकेणबहुधासंबोधयंतोदुर्ज्ञेयत्वंप्रपंचयंति भगवन्नित्यादिना परमंमंगलंशुद्धोधर्मोयस्मिन् अत्मयोगेनाष्टांगेनयःसमाधिश्चित्तैकाग्र्यंतेनपरिभावितःसुशीलितःपरिस्फुटोयः पारमहंस्यधर्मोभगवद्भजनंतेनोद्घाटितंतमोरूपंकपाटंयस्मिंस्तस्मिन्द्वारभूतेचित्तेअपावृतेप्रकटेआत्मलोकेप्रत्यग्रूपेस्वयमेवोपलब्धमभिव्यक्तंयन्निजसुखंतदनुभवरूपोभवान् ३३ ननुकेवलानुभवरूपत्वेममसृष्ट्यादिकर्तृत्वंकथंतत्राहुः दुरवबोधइवतवायंविहारयोगोयद्यस्मादशरणोनिराश्रयः इदंविश्वं अनवेक्षितोऽस्माकंसमवायोमेलनंसाहाय्यंयेनसः ३४ दुर्ज्ञेयांतरमाहुः अथतत्रेति यथेहदेवदत्तोगृहादीनिर्मायतत्रस्वकृतशुभाशुभयोःफलमुपादत्तेएवंभवान्ब्रह्मस्वरूपोजीवरूपेणगुणविसर्गेपतितःसन्नुपाददाति यद्वा समंजसमप्रच्युतंदर्शनंचिच्छक्तिर्यस्यसभवानुदास्तेउदासीनःसाक्षितयावर्ततइति ३५ तदेवंविरोधेनदुर्ज्ञेयत्वमुक्त्वातत्परिहारेणज्ञानप्रकारमाहुःनहीति विरुध्यतइतिविरोधः उभयंनविरुद्धमित्यर्थः नह्यन्यदृष्टांतेनत्वयिविकल्पोयुज्यतेऽतर्क्यैश्वर्यत्वादित्याहुः भगवतीति अपरिमितागुणगणायस्यतस्मिन्नीश्वरेस्वतंत्रेऽनवगाह्यमतर्क्यमाहा

ओंनमस्तेऽस्तुभगवन्नारायणवासुदेवादिपुरुषमहापुरुषमहानुभावपरममंगलपरमकल्याणपरमकारुणिककेवलजगदाधारलोकैकनाथसर्वेश्वरलक्ष्मीनाथपरमहंसपरिव्राजकैःपरमेणाऽऽत्मयोगसमाधिनापरिभावितपरिस्फुटपारमहंस्यधर्मेणोद्घाटिततमःकपाटद्वारेचित्तेऽपावृतआत्मलोकेस्वयमुपलब्धनिजसुखानुभवोभवान् ३३ दुरवबोधइवतवायंविहारयोगोयदशरणोऽशरीरइदमनवेक्षितास्मत्समवायआत्मनैवाविक्रियमाणेनसगुणमगुणःसृजसिपासिहरसि ३४ अथतत्रभवान्किंदेवदत्तवदिहगुणविसर्गपतितःपारतंत्र्येणस्वकृतकुशलाकुशलंफलमुपाददात्याहोस्विदात्मारामउपशमशीलःसमंजसदर्शनउदास्तइतिहवावनविदामः ३५ नहिविरोधउभयंभगवत्यपरिगुणितगुणगणईश्वरेऽनवगाह्यमाहात्म्येऽर्वाचीनविकल्पवितर्कविचारप्रमाणाभासकुतर्कशास्त्रकलिलांतःकरणाश्रयदुरवग्रहवादिनांविवादानवसरउपरतसमस्तमायामयेकेवलएवात्ममायामंतर्धायकोन्वर्थोदुर्घटइवभवतिस्वरूपद्वयाभावात् ३६ समविषममतीनांमतमनुसरसियथारज्जुखंडःसर्पादिधियाम् ३७ सएवहिपुनःसर्ववस्तुनिवस्तुस्वरूपःसर्वेश्वरःसकलजगत्कारणकारणभूतःसर्वप्रत्यगात्मत्वात्सर्वगुणाभासोपलक्षितएकएवपर्यवशेषितः ३८

त्म्यंयस्यतस्मिन् विकल्पएवंवाएवंवेतिवितर्कः किमत्रयुक्तमितिविचारःइत्थमेवेति तत्रप्रमाणाभासास्तदनुग्राहकाःकुतर्काश्चार्वाचीनावस्तुस्वरूपासंस्पर्शिनोयेविकल्पादयस्तेयेषुशास्त्रेषुतैःकलिलंव्याकुलमंतःकरणमाश्रयोयस्यदुरवग्रहस्यतेनवादिनांविवादस्यानवसरेगोचरे ननुश्रद्धामात्रमेतत् युक्तिरुच्यतांतत्राहुः उपरतोमायामयःसंसारोयस्मिंस्तस्मिन्केवलेप्यात्ममायांमध्येनिधायकोन्वर्थःकर्तृत्वादिर्नसंभवति यदिवस्तुतःकर्तृत्वादिभवेत्तर्हिविरोधःस्यान्नतुतदस्तीत्याहुः स्वरूपद्वयाभावादिति ३६ अनुग्रहनिग्रहादिकंतुतत्तन्मतिभेदेनत्वन्माययात्वयिस्फुरतीत्याहुः समाविषमाचमतिर्येषांमतमभिप्रायम् सर्पादिविषयाधीर्येषांतेषांयथारज्जुखंडस्तथातथाभाति यद्वा तमेवाविरोधंपुरुषमतिभेदेनदर्शयाति समविषमेति ३७ तदेवंविरोधंपरिहृत्यनिश्चितंपरमार्थमाहुः सएवहिनानारूपेणप्रतीतः वस्तुस्वरूपःसद्रूपः सर्वेषांगुणानांविषयाणामाभासैःप्रकाशैरुपलक्षितः ननुतैर्जीवएवोपलक्ष्यते न सर्वप्रत्यगात्मत्वात्सर्वजीवांतर्यामित्वात् जडतादात्म्याध्यासेनजीवस्यापिजडप्रायत्वान्नतेनविनाप्रकाशइतिभावः पर्यवशेषितोनेतिनेतीत्यादिश्रुतिभिः ३८

अतस्त्वद्भक्तिरेवपरमपुरुषार्थइत्याहुः अथहेत्यादिपर्यावर्तइत्यंतेन यस्मादेवंभूतस्त्वंपरमेश्वरः अथहवावअतएवहि हेमधुमथनपरमभागवताएतेत्वत्पादांभोजानुसेवांकथंमुहुर्मुहुर्विसृजंती
त्यन्वयः हियस्मात्स्वार्थेपुरुषार्थेकुशलानिपुणाः अतएवआत्मात्वमेवप्रियःसुहृच्चयेषांतेसाधवोरागादिशून्याः तत्रहेतुःतवमहिमैवामृतरससमुद्रस्तस्यविप्रुषांबिंदुमात्रेणसकृदवलीढयाआ
स्वादितयास्वमनसिनिष्यंदमानमतिशयेनस्रवद्यन्निरंतरंसुखंतेनविस्मारितादृष्टश्रुतविषयाःसुखलेशाभासायेषांते अतएवभगवतित्वयिनितरांनिरंतरंनिर्वृतंचमनोयेषांते यत्रयस्यामनुसे
वायांसत्यां ३९ प्रस्तुतंविज्ञापयंतित्रिभुवनेत्यादिनायावत्समाप्ति त्रिभुवनमात्मास्वरूपंभवनंचयस्य त्रिभुवनस्यात्माभवनंचेतिवा त्रयोविक्रमायस्य त्रीन्लोकान्नयतीतितथा त्रयाणांलोका
नांमनोहरोनुभावोयस्यएवंचतुर्धासंबोध्याहुः तेषामनुपक्रमसमयउद्यमकालोनभवतीतिमत्वाहेदंडधरपूर्वंयथादंडंदधर्थधृतवानस्येवमेनंत्वाष्ट्रमपिजहियदिमन्यसेहंतुंयदीच्छसि ४० प्रथमं
तावत्त्वदीयानामस्माकमंतस्तापंशमयितुमर्हसितावकानामित्यत्रहेतुःहेपितः हेपितामह तवचरणनलिनयुगलध्यानेनैवानुबद्धोहृदयेनिगडःशृंखलायेषां स्वलिंगविवरणेननिजमूर्तिप्रकटने

अथहवावतवमहिमामृतरससमुद्रविप्रुषासकृदवलीढयास्वमनसिनिष्यंदमानानवरतसुखेनाविस्मारितदृष्टश्रुतविषयसुखलेशाभासाःपरमभागवताएकांति
नोभगवतिसर्वभूतप्रियसुहृदिसर्वात्मनिनितरांनिरंतरंनिर्वृतमनसःकथमुहवाएतेमधुमथनपुनःस्वार्थकुशलाह्यात्मप्रियसुहृदःसाधवस्त्वच्चरणांबुजानुसेवां
विसृजंतिनयत्रपुनरयंसंसारपर्यावर्तः ३९ त्रिभुवनात्मभवनत्रिविक्रमत्रिनयनत्रिलोकमनोहरानुभावतवैवविभूतयोदितिजदनुजादयश्चापितेषामनुपक्रम
समयोऽयमितिस्वात्ममाययासुरनरमृगमिश्रितजलचराकृतिभिर्यथापराधंदंडंदंडधरदधर्थएवमेनमपिभगवन्जहित्वाष्ट्रमुतयदिमन्यसे ४० अस्माकंताव
कानांतवनतानांततततामहतवचरणनलिनयुगलध्यानानुबद्धहृदयनिगडानांस्वलिंगविवरणेनात्मसात्कृतानामनुकंपाऽनुरंजितविशदरुचिरशिशिरस्मित
तावलोकेनविगलितमधुरमुखरसामृतकलयाचांतस्तापमनघार्हसिशमयितुम् ४१ अथभगवंस्तवास्माभिरखिलजगदुत्पत्तिस्थितिलयनिमित्ताय
मानदिव्यमायाविनोदस्यसकलजीवनिकायानामंतर्हृदयेषुबहिरपिचब्रह्मप्रत्यगात्मस्वरूपेणप्रधानरूपेणचयथादेशकालदेहावस्थानविशेषंतदुपादानो
पलंभकतयाऽनुभवतःसर्वप्रत्ययसाक्षिणआकाशशरीरस्यसाक्षात्परब्रह्मणःपरमात्मनःकियानिहवाअर्थविशेषोविज्ञापनीयःस्याद्विस्फुलिंगादिभिरिवहि
रण्यरेतसः ४२

नस्वीकृतानां केनअनुकंपयानुरंजितंसानुरागंचतद्विशदंरुचिरंशिशिरंचस्मितंतत्सहितेनावलोकेनतथानुकंपयैवविगलितोमधुरोमुखरसःप्रियवाक्सैवामृतकलातयाच ४१ किंच अस्म
दभिप्रायस्त्वयाज्ञायतएवकिमत्रास्माभिर्विज्ञापनीयमित्याहुः अथहेमघवंस्तवास्माभिरिहकियान्वार्थविशेषोविज्ञापनीयःस्यादित्यन्वयः यथाहिरण्यरेतसोग्नेस्तदंशभूतैर्विस्फुलिंगादिभिः
प्रकाशोनक्रियतेतथातवास्माभिःकार्यार्थप्रकाशनंनकार्यमित्यर्थः अत्रहेतुगर्भाणिविशेषणानि अखिलजगतामुत्पत्त्यादिषुनिमित्तायमानयादिव्यमाययाविनोदोयस्य अतएवसर्वजीवनि
कायानामंतर्हृदयेषुब्रह्मस्वरूपेणप्रत्यगात्मांतर्यामीतद्रूपेणचबहिरपिप्रधानरूपेणदेशकालदेहावस्थानविशेषाननुलंघ्यानुभवतःकथम्भूतेषामुपादानतयोपलंभकतयाच उपादानस्योपलंभक
तयेतिवा अतएवसर्वेषांप्रत्ययानांबुद्ध्यादीनामपिसाक्षिणः साक्षित्वेहेतुः आकाशवदलिप्तंशरीरंस्वरूपंयस्यअलिप्तत्वेहेतुद्वयम् साक्षात्परब्रह्मणोनिरुपाधेःपरमात्मनःशुद्धसत्त्वमूर्तेश्च ४२

अतएवसर्वज्ञत्वादेववयंयत्कामेनयस्यकार्यस्यकामेनोपसादिताःप्रापितास्तदस्माकंकार्यंस्वयमेवोपकल्पयसंपादयेति चरणमेवशतपलाशंकमलंतस्यच्छायांविविधैर्वृजिनैर्यःसंसारपरिश्रमस्तस्योपशमकरीमुपसृतानांप्राप्तानां ४३ पूर्वभक्तेरुत्कर्षोक्तेस्तत्कामशंकामाभूदितिस्वकामंकथयंतिं अथोनंतरमेव ४४ शीघ्रंतद्वधायपुनःप्रणमंति हंसायशुद्धायहरयेआर्तिहरायतेनमःशुद्धत्वेहेतवः दह्रनिलयायहृदयाकाशनिकेताय निरीक्षकायबुद्ध्यादिसाक्षिणे कृष्णायसदानंदरूपाय "कृषिर्भूवाचकःशब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकः ।तयोरैक्यंपरंब्रह्मकृष्णइत्यभिधीयते"इतिनिरुक्तेः आर्तिहरत्वेहेतवःमृष्टंरुचिकरंयशोयस्य निरुपक्रमायादिशून्यायसाद्भिःसंगृह्यतइतितथातस्मै भवपांथोभवरूपेपथिवर्तमानस्तस्यजनस्यनिजाश्रमाप्तौस्वशरणप्राप्तौसत्यांसंसारस्यांतेपरीष्टासर्वतः पूजिताउत्तमागतिःफलंयस्तस्मै ४५ अभिनंदितःसंतोषितः ४६ मदीयमुपस्थानंस्तोत्रंतत्सहितयाविद्ययाज्ञानेन आत्मनऐश्वर्यमसंसारित्वंतस्यस्मृतिर्यया नहिविरोधउभयमित्यादिनाकर्तृत्वभोक्तृत्वादेर्मायिकत्वोक्तेःभक्तिश्चययाभवति ४७ अथहभगवान्नित्यादिनाभक्तेःसर्वोत्कर्षोक्तेर्भक्तमभिनंदति किमिति ४८ यदुक्तंदेवैःस्वयंतदुपकल्पयास्माकमित्यादितत्संपादनंकृपालोर्ममानुचितमित्याशयेनाह नवेदेतिद्वाभ्यां गुणेषुविषयेषुतत्त्वदर्शी तान्विषयान् तथाविधोऽज्ञएव ४९ कर्मनवक्तिप्रवृत्तिमार्गंनवक्तिहि अपथ्यंयथानरातिनददातिभिषक्तमः

अतएवस्वयंतदुपकल्पयास्माकंभगवतःपरमगुरोस्तवचरणशतपलाशच्छायांविविधवृजिनसंसारपरिश्रमोपशमनीमुपसृतानांवयंयत्कामेनोपसादिताः ४३ ॥ श्लोकः ॥ अथोईशजहित्वाष्ट्रंग्रसंतंभुवनत्रयम् ॥ ग्रस्तानियेननःकृष्णतेजांस्यस्त्रायुधानिच४४ हंसायदह्रनिलयायनिरीक्षकायकृष्णायमृष्टयशसेनिरुपक्रमाय ॥ सत्संग्रहायभवपांथनिजाश्रमाप्तावंतेपरीष्टगतयेहरयेनमस्ते ४५ श्रीशुकउवाच ॥ अथैवमीडितोराजन्सादरंत्रिदशैर्हरिः ॥ स्वमुपस्थानमाकर्ण्यप्राहतानभिनंदितः ४६ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रीतोऽहंवःसुरश्रेष्ठामदुपस्थानविद्यया ॥ आत्मैश्वर्यस्मृतिःपुंसांभक्तिश्चैवययामयि ४७ किंदुरापंमयिप्रीतेतथाऽपिविबुधर्षभाः ॥ मय्येकांतमतिर्नान्यन्मत्तोवांछतितत्त्ववित् ४८ नवेदकृपणःश्रेयआत्मनोगुणवस्तुदृक् ॥ तस्यतानिच्छतोयच्छेद्यदिसोऽपितथाविधः ४९ स्वयंनिःश्रेयसंविद्वान्नवक्त्यज्ञायकर्महि ॥ नरातिरोगिणोऽपथ्यंवांछतोहिभिषक्तमः ५० मघवन्यातभद्रंवोदध्यंचमृषिसत्तमम् ॥ विद्याव्रततपःसारंगात्रंयाचतमाचिरम् ५१ सवाअधिगतोदध्यङ्ङश्विभ्यांब्रह्मनिष्कलम् ॥ यद्वाअश्वशिरोनामतयोरमरतांव्यधात् ५२

सद्वैद्यः ५०एवंतत्त्वकथनेनानौचित्यंपरिहृत्यतदभिप्रायमनुसरन्नाह मघवन्निति विद्ययाव्रतैस्तपसाचसारंदृढंगात्रंशरीरंयाचतयाचध्वं ५१ तत्रतदीयंविद्यातिशयमाह सवाइतिद्वाभ्यां एवंह्यत्रप्रसिद्धाकथा "निशम्याथर्वणंदक्षंप्रवर्ग्यब्रह्मविद्ययोः दध्यंचंसमुपागम्यतमूचतुरथाश्विनौ ।भगवन्देहिनौविद्यामितिश्रुत्वासचाब्रवीत् ।कर्मण्यवस्थितोद्याहंपश्चाद्वक्ष्यामिगच्छतं ।तयोर्निर्गतयोरेवशक्रआगत्यतंमुनिं ।उवाचभिषजोर्विद्यांमावदीरश्विनोर्मुने ।यदिमद्वाक्यमुल्लंघ्यब्रवीषिसहसैवते ।शिरश्छिद्यांनसंदेहइत्युक्त्वासययौहरिः ।इंद्रेगतेतथाभ्येत्यनासत्यावूचतुर्द्विजं ।तन्मुखादिंद्रगदितंश्रुत्वातावूचतुःपुनः ।आवांतवशिरश्छित्त्वापूर्वमश्वस्यमस्तकं ।संधास्यावस्ततोब्रूहितेनाविद्यांचनौद्विज ।तस्मिन्निंद्रेणसंछिन्नेपुनःसंधायमस्तकं ।निजंतेदक्षिणांदत्त्वागमिष्यावोयथातथं ।एतच्छ्रुत्वातथोवाचदध्यङ्ङाथर्वणस्तयोः ।प्रवर्ग्यंब्रह्मविद्यांचसत्कृतोऽसत्यशंकित"इति ततश्चायमर्थः दध्यङ्निष्कलंशुद्धंब्रह्माधिगतोज्ञातवान् पाठांतरेतुनिष्कृतांनितरांकृतंभवतिधनंयेनतंप्रवर्ग्यंचाधिगतोज्ञातवान् ततोश्विभ्यांप्रादादित्युत्तरस्यानुषंगःउपदिदेशेत्यर्थःकथंभूतंब्रह्म यद्वैअश्वशिरसाप्रोक्तत्वादश्वशिरोनामप्रसिद्धं तयोरमरतांजीवन्मुक्तत्वंव्यधात् तथाचश्रुतिः अश्वस्यशीर्ष्णाप्रयदीमुवाचेति ५२

मदात्मकंवर्मश्रीनारायणकवचंचाधिगतइतिपूर्वस्यानुषंगः तत्रहेतुः यस्मात्त्वष्ट्रेप्रादात् किंतत् यत्त्वष्टाविश्वरूपायपुत्रायप्रादात् कीदृशम् यत्त्वंव्रतोविश्वरूपादधाः धृतवानसि तदेवं विद्ययासारंगात्रंयाचध्वमित्यर्थः ५३ ननुप्रेष्ठंदेहंकथंदास्यतितत्राह युष्मभ्यमंगान्यस्थीनियाचितःसन्दास्यति यतोधर्मज्ञः विशेषतोऽश्विभ्यांशिष्यप्रीत्यादास्यति अस्थीनीत्यनेनहे यत्त्वंदर्शितम् तैरस्थिभिर्विश्वकर्मणाविनिर्मितआयुधश्रेष्ठोवज्रोभविष्यतीतिशेषः ५४ येनभवान्वृत्रशिरोहर्ता हरिष्यति ममतेजसाउपबृंहितःसन् तेजश्चास्त्राणिचायुधानिचसंपदश्चभूयः प्राप्स्यथ महाकायस्त्रिभुवनग्रासीसएवास्मान्हन्यादितिशंकाकुलचित्तान्प्रत्याह मत्परांश्चकेऽपिनहिंसंत्यतोयुष्माकंभद्रमेवेति ५५ इतिषष्ठस्कंधेटीकायांनवमोऽध्यायः ॥९॥ दशमेकेशवादिष्टदध्यङ्ङस्थिजवज्रधृत् । इंद्रोऽयुध्यतवृत्रेणसासुरेणसनिर्जरः ॥ १॥ १ मोदमानएवतन्मुखाद्धर्मंश्रोतुकामःप्रत्याचक्षाणइवोवाच अपीतिद्वाभ्याम् २ हेवृंदारकाअपिकिंसंस्थायांमृत्यौयोऽभि

दध्यङ्ङाथर्वणस्त्वष्ट्रेवर्माभेद्यंमदात्मकम् ॥ विश्वरूपाययत्प्रादात्त्वष्टायत्त्वमधास्ततः ५३ युष्मभ्यंयाचितोऽश्विभ्यांधर्मज्ञोऽङ्गानिदास्यति ॥ ततस्तैरायुधश्रेष्ठोविश्वकर्मविनिर्मितः ५४ येनवृत्रशिरोहर्तामत्तेजउपबृंहितः ॥ तस्मिन्विनिहतेयूयंतेजोऽस्त्रायुधसंपदः ॥ भूयःप्राप्स्यथभद्रंवोनहिंसंतिचमत्परान् ५५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेनवमोऽध्यायः ९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इंद्रमेवंसमादिश्यभगवान्विश्वभावनः ॥ पश्यतामनिमेषाणां तत्रैवांतर्दधेहरिः १ तथाऽभियाचितोदेवैर्ऋषिराथर्वणोमहान् ॥ मोदमानउवाचेदंप्रहसन्निवभारत २ अपिवृंदारकायूयंनजानीथशरीरिणाम् ॥ संस्थायांयस्त्वभिद्रोहोदुःसहश्चेतनाऽपहः ३ जिजीविषूणांजीवानामात्माप्रेष्ठइहेप्सितः ॥ कउत्सहेततंदातुंभिक्षमाणायविष्णवे ४ देवाऊचुः ॥ किंनुतद्दुस्त्यजंब्रह्मन्पुंसांभूतानुकंपिनाम् ॥ भवद्विधानांमहतांपुण्यश्लोकेड्यकर्मणां ५ ननुस्वार्थपरोलोकोनवेदपरसंकटं ॥ यदिवेदनयाचेतनेतिनाहयदीश्वरः ६ ऋषिरुवाच ॥ धर्मंवःश्रोतुकामेनयूयंमेप्रत्युदाहृताः ॥ एषवःप्रियमात्मानंत्यजंतंसंत्यजाम्यहम् ७ योऽध्रुवेणात्मनानाथानधर्मंनयशःपुमान् ॥ ईहेतभूतदययासशोच्यःस्थावरैरपि ८ एतावानव्ययोधर्मःपुण्यश्लोकैरुपासितः ॥ योभूतशोकहर्षाभ्यामात्माशोचतिहृष्यति ९ अहोदैन्यमहोकष्टंपारक्यैःक्षणभंगुरैः ॥ यन्नोपकुर्यादस्वार्थैर्मर्त्यःस्वज्ञातिविग्रहैः १० श्रीशुकउवाच ॥ एवंकृतव्यवसितोदध्यङ्ङाथर्वणस्तनुं ॥ परेभगवतिब्रह्मण्यात्मानंसंनयन्जहौ ११

द्रोहोदुःखंतंनजानीथ ३ आत्मादेहः वयंजानीमएवकिंतुश्रीविष्णुरस्मन्मुखेनयाचतइतिचेत्तत्राऽऽहयाचतेविष्णवेऽपिदातुंकउत्सहेत ४ पुण्यश्लोकैरीड्यानिकर्माणियेषाम् ५ याचकोयदिवेदतर्हिनयाचेत यदीश्वरोदानसमर्थश्चेत्तर्हिसोपिनेतिनाह अतोयथातवसंकटंस्वार्थपरावयंनजानीमएवंप्रत्याचक्षाणस्त्वमस्मत्संकटंनजानासीतिभावः ६ मेमयाप्रत्युदाहृताःप्रत्युक्ताः मांत्यजंतंत्यक्ष्यंतमात्मानंदेहम् ७ अध्रुवेणात्मनादेहेन हेनाथाः ८ भूतानांशोकेनशोचतिहर्षेणहृष्यतियआत्मास्वयंतस्ययोधर्मएतावानेवाव्ययइत्यर्थः ९ पारक्यैःश्वसृगालादिभक्ष्यैः अस्वार्थैरात्मोपयोगशून्यैः स्वांवित्तम् ज्ञातयःपुत्रादयः विग्रहोदेहः तैर्नोपकुर्यादितियत् १० कृतंव्यवसितंनिश्चयोयेनआत्मानंक्षेत्रज्ञंसन्नयन्नेकीकुर्वस्तनुंजहौ ११

यताअक्षादयांयेन तत्त्वंपश्यतीतितथा ध्वस्तानिबंधनानियस्य १२ अथेंद्रोशोभतेत्युत्तरेणान्वयः मुनेःशुक्तिभिरस्थिभिर्निर्मितंउत्सिक्तऊर्जितः मुनेरास्थिभिरितिवापाठः १३ १४ असुरा
नीकानांयूथपैःपर्यस्तंपरिवृतं १५ रणःसंग्रामः प्रथमेचतुर्युगेत्रेतायुगस्यमुखेआरंभे १६ १७ नामृष्यन्नासहंत १८ १९ २० २१ २२ “शतघ्नीचचतुर्हस्तालोहकंटकसंचिता । भुशुंडीसर्वतो
लोहकंटकानुक्रमोन्नते”त्यभिधानं २३ पुंखोमूलदेशःएकस्यमूलदेशमनुतत्संलग्नोऽपरस्यपुंखोयथाभवतितथा नभस्थैर्घनैर्ज्योतींषीवेत्यनेनतेषांतदप्राप्तिःसूचिता २४ तामेवाह नतइतिशस्त्रा
णामस्त्राणांचयानिवर्षाणितेषामोघाः नासेदुर्नप्रापुः सिद्धपथेआकाशे २५ क्षीणाअस्त्राणांचशस्त्राणांचओघायेषां गिरिशृंगैर्द्रुमैरुपलैश्च २६ तानिंद्रसैनिकान्शस्त्राणामस्त्राणांचपूगैःसमूहै

यताक्षासुमनोबुद्धिस्तत्त्वदृग्ध्वस्तबंधनः ॥ आस्थितःपरमंयोगंनदेहंबुबुधेगतम् १२ अथेंद्रोवज्रमुद्यम्यनिर्मितंविश्वकर्मणा ॥ मुनेःशुक्तिभिरुत्सिक्तो
भगवत्तेजसाऽन्वितः १३ वृतोदेवगणैःसर्वैर्गजेंद्रोपर्यशोभत ॥ स्तूयमानोमुनिगणैस्त्रैलोक्यंहर्षयन्निव १४ वृत्रमभ्यद्रवच्छेत्तुमसुरानीकयूथपैः ॥ पर्य
स्तमोजसाराजन्क्रुद्धोरुद्रइवांतकम् १५ ततःसुराणामसुरैरणःपरमदारुणः ॥ त्रेतामुखेनर्मदायामभवत्प्रथमेयुगे १६ रुद्रैर्वसुभिरादित्यैरश्विभ्यांपितृव
ह्निभिः ॥ मरुद्भिर्ऋभुभिःसाध्यैर्विश्वेदेवैर्मरुत्पतिम् १७ दृष्ट्वावज्रधरंशक्रंरोचमानंस्वमायया ॥ नामृष्यन्नसुराराजन्मृधेवृत्रपुरःसराः १८ नमुचिःशंबरो
ऽनर्वाद्विमूर्धाऋषभोंऽबरः ॥ हयग्रीवःशंकुशिराविप्रचित्तिरयोमुखः १९ पुलोमावृषपर्वाचप्रहेतिर्हेतिरुत्कलः ॥ दैतेयादानवायक्षारक्षांसिचसहस्रशः
२० सुमालिमालिप्रमुखाःकार्त्तस्वरपरिच्छदाः ॥ प्रतिषिध्येंद्रसेनाग्रंमृत्योरपिदुरासदम् २१ अभ्यर्दयन्नसंभ्रांताःसिंहनादेनदुर्मदाः ॥ गदाभिःपरिघै
र्बाणैःप्रासमुद्गरतोमरैः २२ शूलैःपरश्वधैःखड्गैःशतघ्नीभिर्भुशुंडिभिः ॥ सर्वतोऽवाकिरञ्छस्त्रैरस्त्रैश्चविबुधर्षभान् २३ नतेदृश्यंतसंछन्नाःशरजालैःसमंत
तः ॥ पुंखानुपुंखपतितैर्ज्योतींषीवनभोघनैः २४ नतेशस्त्रास्त्रवर्षौघाह्यासेदुःसुरसैनिकान् ॥ छिन्नाःसिद्धपथेदेवैर्लघुहस्तैःसहस्रधा २५ अथक्षीणास्त्रशस्त्रौ
घागिरिशृंगद्रुमोपलैः ॥ अभ्यवर्षन्सुरबलंचिच्छिदुस्तांश्चपूर्ववत् २६ तानक्षतान्स्वस्तिमतोनिशाम्यशस्त्रास्त्रपूगैरथवृत्रनाथाः ॥ द्रुमैर्दृषद्भिर्विविधाद्रि
शृंगैरविक्षतांस्तत्रसुरिंद्रसैनिकान् २७ सर्वेप्रयासाअभवन्विमोघाःकृताःकृतादेवगणेषुदैत्यैः ॥ कृष्णानुकूलेषुयथामहत्सुक्षुद्रैःप्रयुक्तारुशतीरूक्षवाचः २८
तेस्वप्रयासंवितथंनिरीक्ष्यहरावभक्ताहतयुद्धदर्पाः ॥ पलायनायाजिमुखेविसृज्यपतिंमनस्तेदधुरात्तसाराः २९

रक्षतान्क्षतशून्यान्स्वस्तिमतःसुखिनोद्रुमादिभिश्चाविक्षतान्निशाम्यदृष्ट्वा वृत्रोनाथोयेषांते तत्रसुभीताः २७ कृताःकृताःपुनःपुनःकृताः कृष्णोनुकूलोयेषांतेषुदेवगणेषु रुशतीःरुशत्यःअक
ल्याणोरूक्षाःपरुषावाचो यथामहत्सुक्षोभकर्त्र्योनभवंतितद्वत् २८ हतोयुद्धेदर्पोयेषांते आत्तःपरैर्गृहीतःसारोधैर्यंयेषांतेआतिप्रसिद्धाअपितेदैत्याः एवंतेइत्यस्यापौनरुक्त्यम् आजिमुखेयुद्धा
रंभे पतिंविसृज्यपलायनायमनोदधुः यतोहरावभक्ताः २९

प्रधावतःपलायमानान्प्रेक्ष्य आदावेवतीव्रेणभयेनपलायितंभग्नंचतद्बलंसैन्यंतच्चप्रेक्ष्यएतद्वक्ष्यमाणंबभाषे ३० तदेवविशिनष्टि कालोपपन्नामवसरोचिता मनस्विनांरुचिरा हमय हेअनर्वन्मेवाचंशृणुत ३१ ततोमृत्योरिहयशोलोकःस्वर्गश्चयदिस्यात् अथतर्हि असुंमृत्युं युक्तंसमीचीनंप्राप्तंवा ३२ ब्रह्मसंधारणयाकलेवरंजह्यादितियत्सएकोमृत्युः वीरशयेरणभूमावनिवृत्तो अपराङ्मुखःसन्जह्यादितियत्सएकः तौद्वाविहशास्त्रेसंमतौमृत्यूतथाचस्मृतिः"द्वाविमौपुरुषौलोकेसूर्यमंडलभोदिनौ। परिव्राड्योगयुक्तश्चरणेचाभिमुखोहत"इति ३३ ॥ इतिभागवतेष०टीकायांदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ एकादशेतुवृत्रस्ययुध्यमानस्यवज्रिणा। भक्तिज्ञानबलोदर्काश्चित्रावाचोऽनुवर्णिताः ॥ १ ॥ शंसतःकथयतःपत्युर्वचः १ कालानुकूलैःकालानुवर्तिभिः काल्य

वृत्रोसुरांस्ताननुगान्मनस्वीप्रधावतःप्रेक्ष्यबभाषएतत् ॥ पलायितंप्रेक्ष्यबलंचभग्नंभयेनतीव्रेणविहस्यवीरः ३० कालोपपन्नांरुचिरांमनस्विनामुवाचवाचंपुरुषप्रवीरः ॥ हेविप्रचित्तेनमुचेपुलोमन्मयानर्वन्शंबरमेशृणुध्वम् ३१ जातस्यमृत्युर्ध्रुवएषसर्वतःप्रतिक्रियायस्यनचेहक्लृप्ता ॥ लोकोयशश्चाथततोयदिह्यमुंकोनाममृत्युंनवृणीतयुक्तम् ३२ द्वौसंमताविहमृत्यूदुरापौयद्ब्रह्मसंधारणयाजितासुः ॥ कलेवरंयोगरतोविजह्याद्यदग्रणीर्वीरशयेऽनिवृत्तः ॥ ३३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तएवंशंसतोधर्मंवचःपत्युरचेतसः ॥ नैवागृह्णन्भयत्रस्ताः पलायनपरान्नृप १ विशीर्यमाणांपृतनामासुरीमसुरर्षभः ॥ कालानुकूलैस्त्रिदशैःकाल्यमानामनाथवत् २ दृष्ट्वाऽतप्यतसंक्रुद्धइंद्रशत्रुरमर्षितः ॥ तान्निवार्यौजसाराजन्निर्भर्त्स्येदमुवाचह ३ किंवउच्चरितैर्मातुर्धावद्भिःपृष्ठतोहतैः ॥ नहिभीतवधःश्लाघ्योनस्वर्ग्यःशूरमानिनाम् ४ यदिवःप्रधनेश्रद्धासारंवाक्षुल्लकाहृदि ॥ अग्रेतिष्ठतमात्रंमेनचेद्ग्राम्यसुखेस्पृहा ५ एवंसुरगणान्क्रुद्धोभीषयन्वपुषारिपून् ॥ व्यनदत्सुमहाप्राणोयेनलोकाविचेतसः ६ तेनदेवगणाः सर्वेवृत्रविस्फोटनेनवै ॥ निपेतुर्मूर्च्छिताभूमौयथैवाशनिनाहताः ७ ममर्दपद्भ्यांसुरसैन्यमातुरंनिमीलिताक्षंरणरंगदुर्मदः ॥ गांकंपयन्नुद्यतशूल ओजसानालंवनंयूथपतिर्यथोन्मदः ८ विलोक्यतंवज्रधरोत्यमर्षितःस्वशत्रवेऽभिद्रवतेमहागदाम् ॥ चिक्षेपतामापततींसुदुःसहांजग्राहवामेनकरेणलीलया ९ सइंद्रशत्रुःकुपितोभृशंतयामहेंद्रवाहंगदयोग्रविक्रमः ॥ जघानकुंभस्थलउन्नदन्मृधेतत्कर्मसर्वेसमपूजयन्नृप १० ऐरावतोवृत्रगदाऽभिमृष्टोविघूर्णितोऽद्रिःकुलिशाहतोयथा ॥ अपासरद्भिन्नमुखःसहेंद्रोमुंचन्नसृक्सप्तधनुर्भृशार्त्तः ११

मानांविद्राव्यमाणाम् २ अमर्षितोऽसहमानस्तांस्त्रिदशान्निवार्यनिर्भर्त्स्यचेदंवक्ष्यमाणमुवाच ३ तदेवाहद्वाभ्यां मातुरुच्चरितैःपुरीषप्रायैः प्रथमांतपाठेदेवानांसबोधनं पृष्ठतोहतैर्दैत्यैः किंनकिंचित् नयशोनापिधर्मः तदेवाह नहीति ४ प्रधनेसंग्रामे सारंधैर्यंहृदिचेत्तर्हिहेक्षुल्लकाःक्षुद्राःमात्रंक्षणमात्रमग्रेतिष्ठत नचेदिहलोकभोगेस्पृहाऽस्ति ५ सुरगणान्रिपून् सुमहान्प्राणोबलंयस्य येनाविचेतसोबभूवुः ६ वृत्रस्यविस्फोटनेननादेन ७ उद्यतंशूलंयेन नालंवनंनलानांवनंउन्नतोमदोयस्यसयूथपतिर्गजोयथामर्दयति ८ ९ १० सप्तधनुःप्रमाणंदेशम् ११

सन्नोऽवसन्नोवाहोयस्यतस्मैनप्रायुंक्त अमृतस्यंदीअमृतस्त्रावीयःस्वकरस्तेनाभिमर्शःस्पर्शस्तेनवीतव्यथोगतदुःखःक्षतोवाहोयस्यैंद्रस्यसतथाभूतोवतस्थे १२ सवृत्रःहेनृपेंद्र आहवकाम्यया युद्धे
च्छयावस्थितम् भ्रातृहणंभ्राताविश्वरूपस्तस्यहंतारं नृशंसंक्रूरं तदेवांहःपापंतस्यकर्मस्मरन् १३ योब्रह्महाब्राह्मणंहतवान्विशेषतःस्वगुरुंममचभ्रातरंसभवानग्रतःसमवस्थितः एतद्दिष्ट्याभ
द्रंजातम् दिष्ट्येत्यव्ययमानंदार्थे हेअसत्तम ममशूलेननिर्भिन्नंदृषत्तुल्यंहृत्हृदयंयस्यतेनत्वयानिमित्तभूतेनाद्याचिरादेवभ्रातुरनृणोऽहंस्यामेतच्चदिष्ट्या १४ स्वर्गकामोयोभवानवृश्चत् स्वर्ग
कामोयाज्ञिकःपशोरिवेतिवा १५ तंत्वामस्पृष्टवह्निमदग्धदेहंसमदंति वर्तमानसामीप्येवर्तमानवन्निर्देशः १६ अन्येपियेअज्ञाइहत्वांत्वांनृशंसमनुमह्यमुद्यतास्त्राःसंतोयदिप्रहरंतितैर्भूतनाथा
न्भैरवादीन्यक्ष्यामि कथंभूतैः निशातंतीक्ष्णीकृतंयन्ममत्रिशूलंतेननिर्भिन्नोगलोयेषांतैः १७ अथोअथवा हरेभोइंद्र यदिभवानेवममशिरोहर्ताहरिष्यतितत्रतथासत्यनृणोविमुक्तकर्मबंधःस

नसन्नवाहायविषण्णचेतसेप्रायुंक्तभूयःसगदांमहात्मा ॥ इंद्रोमृतस्यंदिकराभिमर्शवीतव्यथःक्षतवाहोऽवतस्थे १२ सतंनृपेंद्राहवकाम्ययारिपुंवज्रायु
धंभ्रातृहणंविलोक्य ॥ स्मरंश्चतत्कर्मनृशंसमंहःशोकेनमोहेनहसन्जगाद १३ ॥ वृत्रउवाच ॥ दिष्ट्याभवान्मेसमवस्थितोरिपुर्योब्रह्महागुरुहाभ्रातृहा
च ॥ दिष्ट्यानृणोऽद्याहमसत्तमत्वयामच्छूलनिर्भिन्नदृषद्धृदाचिरात् १४ योनोऽग्रजस्यात्मविदोद्विजातेर्गुरोरपापस्यचदीक्षितस्य ॥ विश्रभ्यखड्गेन
शिरांस्यवृश्चत्पशोरिवाकरुणःस्वर्गकामः १५ ह्रीश्रीदयाकीर्तिभिरुज्झितंत्वांस्वकर्मणापुरुषादैश्चगर्ह्यं ॥ कृच्छ्रेणमच्छूलविभिन्नदेहमस्पृष्टवह्निंसमदंतिगृ
ध्राः १६ अन्येनुयेत्वेहनृशंसमज्ञायेह्युद्यतास्त्राःप्रहरंतिमह्यम् ॥ तैर्भूतनाथान्सगणान्निशातत्रिशूलनिर्भिन्नगलैर्यजामि १७ अथोहरेमेकुलिशेनवीरह
र्ताप्रमथ्यैवशिरोयदीह ॥ तत्रानृणोभूतबलिंविधायमनस्विनांपादरजःप्रपत्स्ये १८ सुरेशकस्मान्नहिनोषिवज्रंपुरःस्थितेवैरिणिमय्यमोघम् ॥
मासंशयिष्ठानगदेववज्रंस्यान्निष्फलंकृपणार्थेवयाच्ञा १९ नन्वेषवज्रस्तवशक्रतेजसाहरेर्दधीचेस्तपसाचतेजितः ॥ तेनैवशत्रुंजहिविष्णुयंत्रितोयतो
हरिर्विजयःश्रीर्गुणास्ततः २० अहंसमाधायमनोयथाहसंकर्षणस्तच्चरणारविंदे ॥ त्वद्वज्ररंहोलुलितग्राम्यपाशोगतिंमुनेर्याम्यपविद्धलोकः २१ पुंसां
किलैकांतधियांस्वकानांयाःसंपदोदिविभूमौरसायाम् ॥ नरातियद्द्वेषउद्वेगआधिर्मदःकलिर्व्यसनंसंप्रयासः २२

न्भूतेभ्योबलिंदेहेनविधायमनस्विनांपादरजःप्रपत्स्येधीराणांपदंप्राप्स्यामि १८ जीवितादपिमृत्युरेवममाभिमतइत्याशयेनाह सुरेशेति नाहिनोषिनाहिक्षिपसि गदेवविफलोयास्यतीतिसंश
यंमाकार्षीः कृपणादर्थःप्रयोजनंयस्याःसायाच्ञायथानिष्फलातथानस्यात् १९ अमोघत्वेहेतुंवदंस्तंप्रोत्साहयति नन्विति तेजितस्तीक्ष्णीकृतः शत्रुंमांजहि विष्णुनायंत्रितःप्रेरितः २०
हंननेनममपीडास्यादित्यपिमासंशयिष्ठाइत्याह अहमिति संकर्षणोमत्पतिर्यथाऽऽहतथातदीयचरणारविंदेमनःसमाधायमुनेर्योगिनोगतिमहंयास्यामि तववज्रस्यरंहसालुलितश्छिन्नोग्राम्य
पाशोविषयभोगलक्षणोयस्य अपविद्धलोकस्त्यक्तदेहः २१ तर्हिभगवान्संकर्षणःस्वभृत्यायमह्यमेवस्वर्गादिसंपदोदास्यतीत्यपिमासंशयिष्ठाइत्याह पुंसामिति स्वर्गेभूमौरसातलेचयाःसंप
दस्ताःकिलनिश्चितंनरातिनददाति तत्रहेतुः यद्याभ्योद्वेषादयोभवंति २२

तर्हिस्वभक्तस्यकिंविधत्तेतत्राह त्रैवर्गिकोधर्मार्थकामविषयोयआयासस्तस्यविघातंविधत्ते ततआयासोपरमादनुमेयोनत्वैश्वर्यादिना अतःसम्यग्भगवत्प्रसादाभावात्तवसंपदोभविष्यंतीति
भावः २३ एवमिंद्रायस्वाभिप्रायंनिवेद्यभगवंतंप्रार्थयते अहमिति तवपादावेवएकंमूलमाश्रयोयेषांतेषांदासानामनुदासोभूयोभवितास्मिभविष्यामिभवेयं असुपतेःप्राणनाथस्यतवगुणान्मम
मनः स्मरतु वागपितानेवकीर्तयतु कायस्तवैवकर्मकरोतु २४ ननुकिंदास्येनतुभ्यंमहाफलानिदास्यामितत्राह नाकपृष्ठंध्रुवपदंब्रह्मलोकादिकंचहेसमंजसनिखिलसौभाग्यनिधेत्वात्वांविरहय्य
पृथक्कृत्यनकांक्षेनेच्छामि २५ तर्हिकिमिच्छसितदाह अजातपक्षाःखगाघूकादिभिःपीडितायथामातरम् यथाचदाम्नाबद्धाबालवत्साःस्तन्यं यथाचव्युषितंदूरदेशगतंप्रियंकामेनविषण्णाप्रि

त्रैवर्गिकायासविघातमस्मत्पतिर्विधत्तेपुरुषस्यशक्र ॥ ततोनुमेयोभगवत्प्रसादोयोदुर्लभोकिंचनगोचरोन्यैः २३ अहंहरेतवपादैकमूलदासानुदासोभ
विताऽस्मिभूयः ॥ मनःस्मरेतासुपतेर्गुणांस्तेगृणीतवाक्कर्मकरोतुकायः २४ ननाकपृष्ठंनचपारमेष्ठ्यंनसार्वभौमंनरसाधिपत्यम् ॥ नयोगसि
द्धीरपुनर्भवंवासमंजसत्वाविरहय्यकांक्षे २५ अजातपक्षाइवमातरंखगाःस्तन्यंयथावत्सतराःक्षुधार्ताः ॥ प्रियंप्रियेवव्युषितंविषण्णामनोऽरविंदाक्षदिदृ
क्षतेत्वाम् २६ ममोत्तमश्लोकजनेषुसख्यंसंसारचक्रेभ्रमतःस्वकर्मभिः ॥ त्वन्माययात्मात्मजदारगेहेष्वासक्तचित्तस्यननाथभूयात् २७ ॥ इतिश्रीभागव
तेमहापुराणेषष्ठस्कंधेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥ एवंजिहासुर्नृपदेहमाजौमृत्युंवरंविजयान्मन्यमानः ॥ शूलंप्रगृह्याभ्यपतत्सुरेंद्रंय
थामहापुरुषंकैटभोऽप्सु १ ततोयुगांताग्निकठोरजिह्वमाविद्ध्यशूलंतरसाऽसुरेंद्रः ॥ क्षिप्त्वामहेंद्रायविनद्यवीरोहतोऽसिपापेतिरुषाजगाद २ खआपत
त्तद्विचलद्ग्रहोल्कवन्निरीक्ष्यदुष्प्रेक्ष्यमजातविक्लवः ॥ वज्रेणवज्रीशतपर्वणाऽच्छिनद्भुजंचतस्योरगराजभोगं ३ छिन्नैकबाहुःपरिघेणवृत्रःसंरब्धआसाद्यगृही
तवज्रम् ॥ हनौततार्डेंद्रमथामरेभंवज्रंचहस्तान्न्यपतन्मघोनः ४ वृत्रस्यकर्मातिमहाद्भुतंतत्सुरासुराश्चारणसिद्धसंघाः ॥ अपूजयंस्तत्पुरुहूतसंकटंनिरीक्ष्य
हाहेतिविचुक्रुशुर्भृशम् ५ इंद्रोनवज्रंजगृहेविलज्जितश्च्युतंस्वहस्तादरिसन्निधौपुनः ॥ तमाहवृत्रोहरआत्तवज्रोजहिस्वशत्रुंनविषादकालः ६

या तथामेमनस्तापत्रयपीडितंकर्मभिर्बद्धंचकामादिभिर्विषण्णंचत्वांदिदृक्षतेद्रष्टुमिच्छतीत्यर्थः २६ उत्तमश्लोकस्यतवजनेषुभक्तेष्वेवसख्यंभूयात् त्वन्माययादेहादिष्वासक्तचित्तस्यभूयोपि
तेष्वासक्तिर्नभूयात् २७ इतिषष्ठस्कंधेटीकायामेकादशोऽध्यायः॥११॥ द्वादशेऽतिविषण्णेनस्वयमुत्साहितेनतु। महेंद्रेणमहायुद्धेवृत्रस्यवधईर्यते ॥१॥ महापुरुषंश्रीविष्णुं अप्सुप्रलयोदके १
युगांताग्निवत्कठोराजिह्वाशिखायस्यततं आविध्यभ्रामयित्वा २ ततंखेआपतदागच्छत् विचलत्परिभ्रमत् ग्रहश्चोल्काचग्रहोल्कंतद्वद्दुष्प्रेक्ष्यम् शतंपर्वाणियस्यतेन उरगराजोवासुकिस्त
स्यभोगोदेहस्तदाकारम् ३ हनौकपोलप्रांते अमरेभमैरावतंच ४ ५ पुनश्चतमाहवृत्रः हेहरेइंद्र ६

सदाजयोनैवकिंतुकुत्रचिज्जयएकत्रकुत्रचिन्नैव यद्वा कुत्रचिदपियुयुत्सतांसदाजयोनैवकिंत्वेकत्रैव कदाचिदेवेत्यर्थः परोदेहआत्मायेषांपराधीनात्मनामितिवा आद्यमनादिं सनातनंनित्यं ७
पराधीनतामेवाह लोकाइतिसप्तभिः यस्यवशेस्थिताःस्वयंविवशाःसंतःश्वसंतिचेष्टंते द्विजाःपक्षिणःशिचाजालेन कालःकलयतीतिभगवान् इहजयादौकारणं ८ ओजआदिरूपंकालंतंहेतु
मज्ञायाविज्ञायजडंसंतमात्मानंदेहंहेतुंमन्यते ९ १० ननुस्वारंभकप्रधानपुरुषादितंत्राणीतियुक्तंतत्राह पुरुषइतिव्यक्तंमहत्तत्त्वं आत्माहंकारः ११ ननुस्वकर्मद्वाराजीवएवसृष्टयादिहेतुरितिमीमां
सकामन्यंतेतत्राह एवमविद्वाननीशमेवात्मानमीश्वरंस्वतंत्रंमन्यतेननुपित्रादयःस्रष्टारोदृश्यंतेव्याघ्रादयस्तुहंतारस्तत्राह भूतैरिति स्वयमीश्वरः १२ ननुत्वयापराजितस्यममजयादिशंकैवना

युयुत्सतांकुत्रचिदाततायिनांजयःसदैकत्रनवैपरात्मनाम् ॥ विनैकमुत्पत्तिलयस्थितीश्वरंसर्वज्ञमाद्यंपुरुषंसनातनम् ७ लोकाःसपालायस्येमेश्वसंतिविव
शावशे ॥ द्विजाइवशिचाबद्धाःसकालइहकारणम् ८ ओजःसहोबलंप्राणममृतंमृत्युमेवच ॥ तमज्ञायजनोहेतुमात्मानंमन्यतेजडम् ९ यथादारुमयी
नारीयथायंत्रमयोमृगः ॥ एवंभूतानिमघवन्नीशतंत्राणिविद्धिभोः १० पुरुषःप्रकृतिर्व्यक्तमात्माभूतेंद्रियाशयाः ॥ शक्नुवंत्यस्यसर्गादौनविनायदनुग्रहा
त् ११ अविद्वानेवमात्मानंमन्यतेऽनीशमीश्वरं ॥ भूतैःसृजतिभूतानिग्रसतेतानितैःस्वयं १२ आयुःश्रीःकीर्तिरैश्वर्यमाशिषःपुरुषस्ययाः ॥ भवंत्येव
हितत्कालेयथानिच्छोर्विपर्ययाः १३ तस्मादकीर्त्तियशसोर्जयापजययोरपि ॥ समःस्यात्सुखदुःखाभ्यांमृत्युजीवितयोस्तथा १४ सत्त्वंरजस्तमइ
तिप्रकृतेर्नात्मनोगुणाः ॥ तत्रसाक्षिणमात्मानंयोवेदनसबद्ध्यते १५ पश्यमांनिर्जितंशत्रुवृकणायुधभुजंमृधे ॥ घटमानंयथाशक्तितवप्राणजिहीर्षया
१६ प्राणग्लहोऽयंसमरइष्वक्षोवाहनासनः ॥ अत्रनज्ञायतेऽमुष्यजयोऽमुष्यपराजयः १७ श्रीशुकउवाच ॥ इंद्रोवृत्रवचःश्रुत्वागतालीकमपूजयत् ॥
गृहीतवज्रःप्रहसंस्तमाहगतविस्मयः १८ इंद्रउवाच ॥ अहोदानवसिद्धोऽसियस्यतेमतिरीदृशी ॥ भक्तःसर्वात्मनात्मानंसुहृदंजगदीश्वरम् १९ भवा
नतार्षीन्मायांवैवैष्णवींजनमोहिनीं ॥ यद्विहायासुरंभावंमहापुरुषतांगतः २० खल्विदंमहदाश्चर्यंयद्रजःप्रकृतेस्तव ९ वासुदेवेभगवतिसत्त्वात्मनि
दृढामतिः २१ यस्यभक्तिर्भगवतिहरौनिःश्रेयसेश्वरे ॥ विक्रीडतोऽमृतांभोधौकिंक्षुद्रैःखातकोदकैः २२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिब्रुवाणावन्योन्यंधर्म
जिज्ञासयानृप ॥ युयुधातेमहावीर्याविंद्रवृत्रौयुधांपती २३

स्तिकिमितिमांबलाद्युद्धेप्रवर्तयासितत्राह आयुरिति तत्कालेजयादिकाले विपर्ययाअकीर्त्यादयः १३ यस्मादेवंसर्वमीश्वराधीनंतस्मात्समःस्याद्धर्षविषादहीनोभवेत् १४ समदृष्टावुपायमा
ह सत्त्वमिति हर्षादिभिर्नबध्यते १५ हर्षविषादनिवृत्त्यैतवाहमेवगुरुरित्याहपश्येति वृकणमायुधंभुजश्चयस्य १६ अनियतत्वंद्यूतरूपकेणोपसंहरति प्राणएवग्लहः पणोयस्मिन् इषवए
वाक्षाःपाशकायस्मिन् वाहनान्येवेतस्ततश्चाल्यमानान्यासनानिफलकायस्मिन् १७ गतालीकंनिष्कपटं १८ भक्तःसेवितवानसि १९ २० २१ तस्यतवखातकोदकैर्गर्तादिजलोपमैःस्वर्गा
दिभिःकिम् २२ युधांसंग्रामाणांपतीमुख्यौ २३

हेमारिषश्रेष्ठराजन् २४ उत्कृत्तंमूलंययोस्ताभ्यांरक्तंस्रवतीतितथा गोत्रःपर्वतः २५ कृत्वाधरामित्यादेर्जग्रासेतितृतीयेनान्वयः नभोवद्गंभीरेणवक्त्रेणलेलिहःसर्पस्तद्वदुल्बणयाजिह्वया २७ कालकल्पाभिःकालतुल्याभिर्दंष्ट्राभिर्ग्रसन्निव आक्षिपन्चालयन् २८ निर्जरयन्चूर्णयन् २९ महाप्राणोमहाबलःमहावीर्योमहाप्रभावः ३० महापुरुषेणकवचरूपेणश्रीनारायणेनसन्नद्धोदंशितः योगबलेनमायाबलेनच ३१ बलभिदिंद्रःउच्चकर्तचिच्छेद ३२ तस्यकंधरंकंधरांआशुवेगोऽतिवेगवान् ज्योतिषांसूर्यादीनांअयनेदक्षिणोत्तरगतिरूपेसंवत्सरेयोहर्गणः षष्ट्युत्तरशतत्रयात्मकस्तावताऽहर्गणेनवार्त्रहत्येवृत्रहत्यायोग्येकालेन्यपातयत्‌यद्वास्वार्थेतद्धितः वृत्रहत्यायांवृत्रहननार्थंपरिवर्तमानइत्यर्थः ३३ वार्त्रघ्नलिंगैर्वृत्रहंतुर्वीर्यप्रकाशकैः वार्त्रहत्यायशवसेपृतनाषाह्यायचेत्याद्यैस्तमिंद्रमभिष्टुवानाअभिष्टुवंतः ३४ अलोकंलोकातीतंभगवंतं ३५ इतिषष्ठस्कंधेटीकायांद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ त्रयोदशेतुवृत्रस्यब्रह्महत्यामहाभयात् । चिरंनष्टोऽवितःशक्रोविष्णुनेतिनिरूप्यते १ १ अनिर्वृतंशक्रमपृष्ट्वास्वयमेवप्रतिजग्मुःहरेरिंद्रस्य २ तस्यदुःखहेतुंवक्तुंप्रस्तावकथामाह वृत्रविक्रमेत्यादिनाआर्थयन्प्रार्थयंत बृहद्वधाद्ब्राह्मणवधाद्भीतःसन् ४ एनःप्रापंविभक्तंविभज्यगृहीतं मार्ज्मिशोधयामि ५

आविद्ध्यपरिघंवृत्रःकार्ष्णायसमरिंदमः ॥ इंद्रायप्राहिणोद्घोरंवामहस्तेनमारिष २४ सतुवृत्रस्यपरिघंकरंचकरभोपमं ॥ चिच्छेदयुगपद्देवोवज्रेणशतपर्वणा २५ दोर्भ्यामुत्कृत्तमूलाभ्यांबभौरक्तस्रवोऽसुरः ॥ छिन्नपक्षोयथागोत्रःखाद्भ्रष्टोवज्रिणाहतः २६ कृत्वाधरांहनुंभूमौदैत्योदिव्युत्तरांहनुम् ॥ नभोगंभीरवक्त्रेणलेलिहोल्बणजिह्वया २७ दंष्ट्राभिःकालकल्पाभिर्ग्रसन्निवजगत्त्रयं ॥ अतिमात्रमहाकायआक्षिपंस्तरसागिरीन् २८ गिरिराट्पादचारीवपद्भ्यांनिर्जरयन्महीं ॥ जग्रासससमासाद्यवज्रिणंसहवाहनम् २९ महाप्राणोमहावीर्योमहासर्पइवद्विपं ॥ वृत्रग्रस्तंतमालक्ष्यसप्रजापतयःसुराः ३० हाकष्टमितिनिर्विण्णाश्चुक्रुशुःसमहर्षयः ॥ निगीर्णोप्यसुरेंद्रेणनममारोदरंगतः ॥ महापुरुषसन्नद्धोयोगमायाबलेनच ३१ भित्त्वावज्रेणतत्कुक्षिंनिष्क्रम्यबलभिद्विभुः ॥ उच्चकर्तशिरःशत्रोर्गिरिशृंगमिवौजसा ३२ वज्रस्तुतत्कंधरमाशुवेगःकृंतन्समंतात्परिवर्त्तमानः ॥ न्यपातयत्तावदहर्गणेनयोज्योतिषामयनेवार्त्रहत्ये ३३ तदाचखेदुंदुभयोविनेदुर्गंधर्वसिद्धाःसमहर्षिसंघाः ॥ वार्त्रघ्नलिंगैस्तमभिष्टुवानामंत्रैर्मुदाकुसुमैरभ्यवर्षन् ३४ वृत्रस्यदेहान्निष्क्रांतमात्मज्योतिररिंदम ॥ पश्यतांसर्वलोकानामलोकंसमपद्यत ३५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेवृत्रवधोनामद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ वृत्रेहतेत्रयोलोकाविनाशक्रेणभूरिद ॥ सपालाह्यभवन्सद्योविज्वरानिर्वृतेंद्रियाः १ देवर्षिपितृभूतानिदैत्यादेवानुगाःस्वयम् ॥ प्रतिजग्मुःस्वधिष्ण्यानिब्रह्मेशेंद्रादयस्ततः २ राजोवाच ॥ इंद्रस्यानिर्वृतेर्हेतुंश्रोतुमिच्छामिभोमुने ॥ येनासन्सुखिनोदेवाहरेर्दुःखंकुतोभवत् ३ श्रीशुकउवाच ॥ वृत्रविक्रमसंविग्नाःसर्वेदेवाःसहर्षिभिः ॥ तद्वधायार्थयन्निंद्रंनैच्छद्भीतोबृहद्वधात् ४ इंद्रउवाच ॥ स्त्रीभूजलद्रुमैरेनोविश्वरूपवधोद्भवम् ॥ विभक्तमनुगृह्णद्भिर्वृत्रहत्यांक्वमार्ज्म्यहम् ५

७ ८ ९ वृषाकपिमिंद्रं १० तयादेवादिभिःकारितया स्मेत्यवधारणे इंद्रएवतापमसहतनान्यः अमुमिंद्रंनिर्वृतिर्नाविशत् ननुधैर्यादिगुणयुक्तस्यकुतोऽनिर्वृतिस्तत्राह ह्रीमंतंलज्जावंतम् वाच्यतांनिंद्यतां ११ यक्ष्मग्रस्तांक्षयरोगव्याप्ताम् १२ मीनस्येवगंधोयस्यसमीनगंधिः सचासावसुश्वश्वासवायुस्तस्यगंधेन १३ प्रागुदीचींदिशंगतःसंस्तूर्णमानसंसरः १४ सइंद्रः सहस्रंवर्षाणिपुष्करनालस्यतंतूनावसत् कथंभूतः नलब्धोभोगोयेनसः कुतः यद्यस्मादिहजलेवसन्नग्निदूतश्चस्वयम् अग्नेश्चस्वदूतस्यहविर्भागान्नेतुर्जलेप्रवेशासंभवादलब्धभोगइत्यर्थः पाठांतरेनलब्धोयज्ञभागोयेनसः १५ त्रिणाकंनअकंदुःखंयस्मिन्त्रितिनाकः पुण्यलोकः तृतीयंनाकंस्वर्गं ननुमनुष्यस्यकुतःस्वर्गराज्यंतत्राह विद्यादिभिरनुभावःस्वर्गपालनसामर्थ्यंयस्यसः तर्हितस्मिन्सतिकथमिंद्रस्यपुनःस्वर्गप्राप्तिस्तत्राह सनहुषः संपदैश्वर्याभ्यांयोमदस्तेनांधाबुद्धिर्यस्यसइंद्रपत्न्याशच्यातिरश्चांगतिंसर्पयोनिंनीतउपायेनप्रापितः एवंह्याख्यायते नहुषःकिलकदाचिदिं

श्रीशुकउवाच ॥ ऋषयस्तदुपाकर्ण्यमहेंद्रमिदमब्रुवन् ॥ याजयिष्यामभद्रंतेहयमेधेनमास्मभैः ६ हयमेधेनपुरुषंपरमात्मानमीश्वरम् ॥ इष्ट्वानारायणंदेवंमोक्ष्यसेपिजगद्वधात् ७ ब्रह्महापितृहागोघ्नोमातृहाऽचार्यहाऽघवान् ॥ श्वादःपुल्कसकोवाऽपिशुद्ध्येरन्यस्यकीर्त्तनात् ८ तमश्वमेधेनमहामखेनश्रद्धाऽन्वितोऽस्माभिरनुष्ठितेन ॥ हत्वापिसब्रह्मचराचरंत्वंनलिप्यसेकिंखलनिग्रहेण ॥ ९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंसंचोदितोविप्रैर्मरुत्वानहनद्रिपुम् ॥ ब्रह्महत्याहतेतस्मिन्नाससादवृषाकपिम् १० तयेंद्रःस्मासहत्तापंनिर्वृतिर्नामुमाविशत् ॥ ह्रीमंतंवाच्यतांप्राप्तंसुखयंत्यपिनोगुणाः ११ तांददर्शानुधावंतींचांडालीमिवरूपिणीम् ॥ जरयावेपमानांगींयक्ष्मग्रस्तामसृक्पटाम् १२ विकीर्यपलितान्केशांस्तिष्ठतिष्ठेतिभाषिणीम् ॥ मीनगंध्यसुगंधेनकुर्वतींमार्गदूषणम् १३ नभोगतोदिशःसर्वाःसहस्राक्षोविशांपते ॥ प्रागुदीचींदिशंतूर्णंप्रविष्टोनृपमानसम् १४ सआवसत्पुष्करनालतंतूनलब्धभोगोयदिहाग्निदूतः ॥ वर्षाणिसाहस्रमलक्षितोऽतःसचिंतयन्ब्रह्मवधाद्विमोक्षम् १५ तावत्त्रिणाकंनहुषःशशासविद्यातपोयोगबलानुभावः ॥ ससंपदैश्वर्यमदांधबुद्धिर्नीतस्तिरश्चांगतिमिंद्रपत्न्या १६ ततोगतोब्रह्मगिरोपहूतऋतंभरध्यानानिवारिताघः ॥ पापस्तुदिग्देवतयाहतौजास्तंनाभ्यभूदवितंविष्णुपत्न्या १७ तंचब्रह्मर्षयोभ्येत्यहयमेधेनभारत ॥ यथावद्दीक्षयांचक्रुःपुरुषाराधनेनह १८ अथेज्यमानेपुरुषेसर्वदेवमयात्मनि ॥ अश्वमेधेमहेंद्रेणवितितेब्रह्मवादिभिः १९

द्राणीमुवाच इंद्रस्तावदहमतस्त्वंमांभजेतितयाचावेदितवृत्तांतोबृहस्पतिस्तामुवाच ब्राह्मणवाह्यशिबिकायामारुह्यागतंत्वांभजिष्यामीतिब्रूहिततोऽसौब्रह्मशापात्पतिष्यतीति तयाचतथोक्तोनहुषोऽगस्त्यादीन्ऋषींशिबिकांवाहयामास तदाशीघ्रंसर्पसर्पेत्यगस्त्यंपदापस्पर्श तेनकुपितेनसर्पोभवेतिशप्तोमहासर्पोऽजगरोऽभूदिति १६ ततइंद्रः स्वर्गंगतःप्राप्तः कथंभूतः ब्रह्मगिराब्राह्मणवाक्येनोपहूतः सन् ऋतंभरः सत्यपालकोहरिस्तस्यध्यानेननिवारितमघंयेनप्रागपितुपापोब्रह्मवधस्तमिंद्रंनाभ्यभूत्तस्याभिभवंनाकरोत् कुतः दिग्देवतयाप्रागुदीच्यांदिशिस्थितयाश्रीरुद्रेण अवितंरक्षितंसंतम् १७ पुरुषस्यहरेराराधनंयस्मिंस्तेन १८ सर्ववेदमयात्मनीतिवापाठः ब्रह्मवादिभिर्वितितेऽनुष्ठितेऽश्वमेधेमहेंद्रेणेज्यमानेपुरुषेसाति १९

तेनैवपुरुषेणैव शून्यायनीतः नाशितइत्यर्थः २० अधिकृतायज्ञायेनतम् २१ पाठादिविधातुमाख्यानंस्तौति इदमिति प्रक्षाल्यतेऽनेनेतिप्रक्षालनं तीर्थपदस्यानुकीर्तनंयस्मिन् भक्तेरु
च्छ्रयोयस्मिन् भक्तजनानामनुवर्णनंयस्मिन् महेंद्रस्यमोक्षोयस्मिन् मरुत्वतोविशेषेणजयोयस्मिन् २२ इंद्रियंतत्पाटवकरम् इंद्रसंबंधीतिवा आयुषमायुष्यं २३ इतिभागवतेमहापुराणेषष्ठ
स्कंधेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः॥१३॥ वृत्रस्यज्ञानभक्त्यादिश्रुत्वापृष्टःपरीक्षिता । हेतुमाहचतुर्भिस्तत्प्राग्जन्मचरितोक्तिभिः ॥१॥ चतुर्दशेतुसहसाकृच्छ्रलब्धेसुतेमृते । चित्रकेतोरतिस्नेहाद
तिशोकोनिरूप्यते॥२॥ रजश्चतमश्चस्वभावोयस्य १ २ भक्तेर्दुर्लभत्वंप्रपंचयतिरजोभिरिति त्रिभिः पार्थिवैरजोभिःपरमाणुभिःसमाःसंख्याताः अनंताइत्यर्थः जंतवोजीवाः तेषांमध्येयेके

सवैत्वाष्ट्रवधोभूयानपिपापचयोनृप ॥ नीतस्तेनैवशून्यायनीहारइवभानुना २० सवाजिमेधेनयथोदितेनवितायमानेनमरीचिमिश्रैः ॥ इष्ट्वाऽधिय
ज्ञंपुरुषंपुराणमिंद्रोमहानासविधूतपापः २१ इदंमहाख्यानमशेषपाप्मनांप्रक्षालनंतीर्थपदानुकीर्त्तनम् ॥ भक्त्युच्छ्रयंभक्तजनानुवर्णनंमहेंद्रमोक्षंविज
यंमरुत्वतः २२ पठेयुराख्यानमिदंसदाबुधाःशृण्वंत्यथोपर्वणिपर्वणींद्रियम् ॥ धन्यंयशस्यंनिखिलाघमोचनंरिपुंजयंस्वस्त्ययनंतथायुषम् ॥ २३ ॥ इ
तिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेइंद्रविजयोनामत्रयोदशोध्यायः॥ १३ ॥ परीक्षिदुवाच ॥ रजस्तमःस्वभावस्यब्रह्मन्वृत्रस्यपाप्मनः ॥ नारायणेभगव
तिकथमासीदृढामतिः१ देवानांशुद्धसत्त्वानामृषीणांचामलात्मनाम् ॥ भक्तिर्मुकुंदचरणेनप्रायेणोपजायते २ रजोभिःसमसंख्याताःपार्थिवैरिहजंतवः ॥
तेषांयेकेचनेहंतेश्रेयोवैमनुजादयः ३ प्रायोमुमुक्षवस्तेषांकेचनैवद्विजोत्तम ॥ मुमुक्षूणांसहस्रेषुकश्चिन्मुच्येतसिध्यति ४ मुक्तानामपिसिद्धानांनारा
यणपरायणः ॥ सुदुर्लभःप्रशांतात्माकोटिष्वपिमहामुने ५ वृत्रस्तुसकथंपापःसर्वलोकोपतापनः ॥ इत्थंदृढमतिःकृष्णआसीत्संग्रामउल्बणे ६ अत्रनः
संशयोभूयान्श्रोतुंकौतूहलंप्रभो ॥ यःपौरुषेणसमरेसहस्राक्षमतोषयत् ॥ ७ ॥ सूतउवाच ॥ परीक्षितोऽथसंप्रश्नंभगवान्बादरायणिः ॥ निशम्यश्रद्द
धानस्यप्रतिनंद्यवचोऽब्रवीत् ॥ ८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ शृणुष्वावहितोराजन्नितिहासमिमंयथा ॥ श्रुतंद्वैपायनमुखान्नारदाद्देवलादपि ९ आसीद्राजा
सार्वभौमःशूरसेनेषुवैनृप ॥ चित्रकेतुरितिख्यातोयस्यासीत्कामधुङ्मही १० तस्यभार्यासहस्राणांसहस्राणिदशाभवन् ॥ सांतानिकश्चापिनृपोनलेभेता
सुसंततिम् ११ रूपौदार्यवयोजन्मविद्यैश्वर्यश्रियादिभिः ॥ संपन्नस्यगुणैःसर्वैश्चिंतावंध्यापतेरभूत् १२ नतस्यसंपदःसर्वामहिष्योवामलोचनाः ॥ सार्व
भौमस्यभूश्चेयमभवन्प्रीतिहेतवः १३ तस्यैकदातुभवनमंगिराभगवानृषिः ॥ लोकाननुचरन्नेतानुपागच्छद्यदृच्छया १४ तंपूजयित्वाविधिवत्प्रत्युत्था
नार्हणादिभिः ॥ कृतातिथ्यमुपासीदत्सुखासीनंसमाहितः १५

चनकतिपयेश्रेयोधर्ममीहंतेकुर्वंति ३ मुच्येतगृहादिसंगाद्विमुच्यते सिध्यातितत्त्वंजानाति ४ ५ ६ नचेंद्रभियाकृष्णंशरणंगतइत्याह यःपौरुषेणेति ७ ८ यथायथावत्शृणु ९ १० भार्या
सहस्राणांदशहस्राणिकोटिरित्यर्थःसांतानिकःस्वयंसंतानार्होपिपुत्रोत्पादनसमर्थोपितासुसंततिंनलेभे सर्वास्तावंध्याएवदैवयोगेनामिलिताइतिभावः ११ तदेवाह वंध्यापतेरिति १२
१३ १४ उपासीदत्तस्यसमीपमुपविवेश समाहितःसंयतः १५

१६ अपिकिम् अनामयमारोग्यम् स्वस्तिशुभम् प्रकृत्यधीनमेवहिराज्यमितिसदृष्टांतमाह यथामहदाद्याभिःसप्ताभिःप्रकृतिभिःपुमान्जीवोनित्यंगुप्तोभवतिनतुतद्व्यतिरेकेणक्षणमपितिष्ठ
तितथाराजाऽपिसप्तप्रकृतिभिः "स्वाम्यमात्यौजनपदादुर्गद्रविणसंचयाः । दंडोमित्रंचतस्यैताःसप्तप्रकृतयोमता"इत्युक्तलक्षणाभिर्नित्यंगुप्तःसन् स्वामीगुरुःस्वयंवा १७ आत्मानंप्रकृतिष्वद्धा
साक्षान्निधायतदनुवर्तिनंकृत्वाश्रेयोराज्यसुखंप्राप्नुयादित्यर्थः प्रकृतीनांचसुखंराजाधीनमेवेत्याह हेनरदेवतथाप्रकृतयोऽपिराज्ञाआहिताधयोनिहितनिक्षेपाधनैःसमृद्धाभवंति पाठांतरे आ
समंततोहताधयोनिरस्तमनोदुःखाभवंतीत्यर्थः १८ प्रजाश्चअमात्याश्चश्रेण्यश्चसमयविशेषेणसंघशोवर्तमानावणिक्प्रभृतयः पौराःपुरवासिनःजानपदास्तत्तद्देशाधिकारिणः मंत्रसहायोमं

महर्षिस्तमुपासीनंप्रश्रयावनतंक्षितौ ॥ प्रतिपूज्यमहाराजसमाभाष्येदमब्रवीत् १६ अंगिराउवाच ॥ अपितेऽनामयंस्वस्तिप्रकृतीनांतथात्मनः ॥
यथाप्रकृतिभिर्गुप्तःपुमान्राजापिसप्तभिः १७ आत्मानंप्रकृतिष्वद्धानिधायश्रेयआप्नुयात् ॥ राज्ञातथाप्रकृतयोनरदेवाहिताधयः १८ अपिदाराःप्रजाऽमा
त्याभृत्याःश्रेण्योऽथमंत्रिणः ॥ पौराजानपदाभूपाआत्मजावशवर्तिनः १९ यस्यात्माऽनुवशश्चेत्स्यात्सर्वेतद्वशगाइमे ॥ लोकाःसपालायच्छंतिसर्वे
बलिमतंद्रिताः २० आत्मनाप्रीयतेनात्मापरतःस्वतएववा ॥ लक्षयेऽलब्धकामंत्वांचिंतयाशबलंमुखम् २१ एवंविकल्पितोराजन्विदुषामुनिनाऽपि
सः ॥ प्रश्रयावनतोभ्याहप्रजाकामस्ततोमुनिम् २२ चित्रकेतुरुवाच ॥ भगवन्किनविदितंतपोज्ञानसमाधिभिः ॥ योगिनांध्वस्तपापानांबहिरंतःशरी
रिषु २३ तथापिपृच्छतोब्रूयांब्रह्मन्नात्मनिचिंतितम् ॥ भवतोविदुषश्चापिचोदितस्त्वदनुज्ञया २४ लोकपालैरपिप्रार्थ्याःसाम्राज्यैश्वर्यसंपदः ॥ ननंद
यंत्यप्रजंमांक्षुत्तृट्कामिवापरे २५ ततःपाहिमहाभागपूर्वैःसहगतंतमः ॥ यथातरेमदुस्तारंप्रजयातद्विधेहिनः २६ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यर्थितःसभग
वान्कृपालुर्ब्रह्मणःसुतः ॥ श्रपयित्वाचरुंत्वाष्ट्रंत्वष्टारमयजद्विभुः २७ ज्येष्ठाश्रेष्ठाचयाराज्ञोमहिषीणांचभारत ॥ नाम्नाकृतद्युतिस्तस्यैयज्ञोच्छिष्टमदा
द्द्विजः २८ अथाऽहनृपतिंराजन्भवितैकस्तवाऽत्मजः ॥ हर्षशोकप्रदस्तुभ्यमितिब्रह्मसुतोययौ २९ साऽपितत्प्राशनादेवचित्रकेतोरधारयत् ॥ गर्भंकृ
तद्युतिर्देवीकृत्तिकाग्नेरिवात्मजम् ३० तस्याअनुदिनंगर्भःशुक्लपक्षइवोडुपः ॥ ववृधेशूरसेनेशतेजसाशनकैर्नृप ३१ अथकालउपावृत्तेकुमारःसमजा
यत ॥ जनयन्शूरसेनानांशृण्वतांपरमांमुदम् ३२

त्रीकर्मसहायोऽमात्यइतिभेदः १९ तवमनःस्ववशेवानवेत्यर्थात्पृच्छति यस्याऽत्मामनोऽनुवशोऽनुवर्तीअधीनःस्यात्तस्यवशगाइमेसर्वेभवंति किंचलोकाश्चतस्यबलिंयच्छंति २० आत्माभ
वान् आत्मनानप्रीयतेनतुष्यतितत्किम् परतोवास्वतोवाऽलब्धकामंत्वांलक्षये २१ विदुषासर्वज्ञेनापि २२ अलब्धकामत्वंकथयन्पुत्रंयाचते भगवन्नितिचतुर्भिः २३ २४ अप्रजमपुत्रम् क्षुत्तृड्
भ्यामन्नपानकाममपरेस्रक्चंदनादयोयथानसुखयंति २५ पूर्वैःपित्रादिभिःसहगतंप्राप्तंतमोनरकंप्रजयायथातरेमतत्तथाविधेहि २६ २७ यज्ञोच्छिष्टंयज्ञशेषम् २८ जन्मनाहर्षंमरणेनचशोकं
प्रददातीतितथा इत्येवमुक्त्वाययौ २९ ३० शूरसेनानामीशस्यतेजसावीर्येणयोगर्भःसववृधे ३१ ३२

जातकंजातकर्म ३३ अर्बुदंदशकोटयः वेदेतुकोटिरेवार्बुदम् नियुतंचप्रयुतंचार्बुदंचेतिप्रयुतानंतरंनिर्देशात् ३४ धन्यंधनकरम् आयुष्यमायुष्करम् महामनाअत्युदारः ३५ ६६ मोहस्य समुद्भवोयस्मिन् प्रजाकामरूपोज्वरस्तापः ३७ दारइत्येकवचनमार्षम् ३८ आनपत्येनापुत्रत्वनिमित्तेन ३९ नगृहेसंमतांनबहुमतां यद्वा गृहिण्येवगृहंनभार्यैतिसंमतामित्यर्थः ४० दास्यादासीयथातथावयंदुर्भगाः ४१ नसंमतावृत्तिर्जीवनंयासां ४२ विद्वेषेणनष्टामतिर्यासांताः गरंविषं दुर्मर्षाअसहमानाः ४३ ४४ धात्रींस्तनदायिनीम् ४५ उद्गतेतारकेकनी

हृष्टोराजाकुमारस्यस्नातःशुचिरलंकृतः ॥ वाचयित्वाशिषोविप्रैःकारयामासजातकम् ३३ तेभ्योहिरण्यंरजतंवासांस्याभरणानिच ॥ ग्रामान्हयान्गजान्प्रादाद्धेनूनामर्बुदानिषट् ३४ ववर्षकाममन्येषांपर्जन्यइवदेहिनां ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यंकुमारस्यमहामनाः ३५ कृच्छ्रलब्धेऽथराजर्षेस्तनयेऽनुदिनंपितुः ॥ यथानिःस्वस्यकृच्छ्राप्तेधनेस्नेहोऽन्ववर्धत ३६ मातुस्त्वतितरांपुत्रेस्नेहोमोहसमुद्भवः ॥ कृतद्युतेःसपत्नीनांप्रजाकामज्वरोभवत् ३७ चित्रकेतोरतिप्रीतिर्यथादारेप्रजावति ॥ नतथाऽन्येषुसंजज्ञेबालंलालयतोऽन्वहम् ३८ ताःपर्यतप्यन्नात्मानंगर्हयंत्योऽभ्यसूयया ॥ आनपत्येनदुःखेनराज्ञोऽनादरणेनच ३९ धिगप्रजांस्त्रियंपापांपत्युश्चागृहसंमताम् ॥ सुप्रजाभिःसपत्नीभिर्दासीमिवतिरस्कृताम् ४० दासीनांकोनुसंतापःस्वामिनःपरिचर्यया ॥ अभीक्ष्णंलब्धमानानांदास्यादासीवदुर्भगाः ४१ एवंसंदह्यमानानांसपत्न्याःपुत्रसंपदा ॥ राज्ञोऽसंमतवृत्तीनांविद्वेषोबलवानभूत् ४२ विद्वेषनष्टमतयस्त्रियोदारुणचेतसः ॥ गरंददुःकुमारायदुर्मर्षान्नृपतिंप्रति ४३ कृतद्युतिरजानंतीसपत्नीनामघंमहत् ॥ सुप्तएवेतिसंचिंत्यनिरीक्ष्यव्यचरद्गृहे ४४ शयानंसुचिरंबालमुपधार्यमनीषिणी ॥ पुत्रमानयमेभद्रेइतिधात्रीमचोदयत् ४५ साशयानमुपव्रज्यदृष्ट्वाचोत्तारलोचनम् ॥ प्राणेंद्रियात्मभिस्त्यक्तंहतास्मीत्यपतद्भुवि ४६ तस्यास्तदाकर्ण्यभृशातुरंस्वरंघ्नंत्याःकराभ्यामुरउच्चकैरपि ॥ प्रविश्यराज्ञीत्वरयात्मजांतिकंददर्शबालंसहसामृतंसुतम् ४७ पपातभूमौपरिवृद्धयाशुचामुमोहविभ्रष्टशिरोरुहांबरा ४८ ततोनृपांतःपुरवर्तिनोजनानराश्चनार्यश्चनिशम्यरोदनम् ॥ आगत्यतुल्यव्यसनाःसुदुःखितास्ताश्चव्यलीकंरुरुदुःकृतागसः ४९ श्रुत्वामृतंपुत्रमलक्षितांतकंविनष्टदृष्टिःप्रपतन्स्खलन्पथि ॥ स्नेहानुबंधैधितयाशुचाभृशंविमूर्छितोऽनुप्रकृतिर्द्विजैर्वृतः ५० पपातबालस्यसपादमूलेमृतस्यविस्रस्तशिरोरुहांबरः ॥ दीर्घंश्वसन्बाष्पकलोपरोधतोनिरुद्धकंठोनशशाकभाषितुम् ५१ पतिंनिरीक्ष्योरुशुचाऽर्पितंतदामृतंचबालंसुतमेकसंततिम् ॥ जनस्यराज्ञीप्रकृतेश्चहृद्रुजंसतीदधानाविललापचित्रधा ५२

निकेययोस्तेलोचनेयस्यतम् ४६ ४७ विभ्रष्टाःशिरोरुहाअंबरंचयस्याःसा ४८ ताश्चसपत्न्योऽपि ४९ अलक्षितोंऽतकोमृत्युहेतुर्यस्यतम् अनुगताःप्रकृतयोऽमात्यादयोयस्यसोऽनुप्रकृतिः ५० बाष्पकलाभिरश्रुबिंदुभिरुपरोधतःसंवृतत्वेननिरुद्धःकंठोयस्य ५१ उरुशुचार्पितंबहुशोकेनव्याप्तं एकमेवसंततिरूपम् ५२

विगलंत्यःस्रजोयैभ्यस्तान्केशान् ५३आत्मसृष्टेरप्रतिरूपमननुरूपंचेष्टसे तदेवाहनुअहोपरेवृद्धेजीवत्यपरस्यबालस्ययामृतिस्तत् तदाहिवृद्धस्यसृष्टिसामर्थ्याभावेबालेचमृतेसातितवसृष्टिर्नष्टास्यादित्यर्थः ननुसांप्रतंस्वसृष्टेर्विपरीतोऽस्मीतिचेत्तत्राह· विपर्ययोविपरितोऽसिचेत्तर्हित्वंप्राणिनामतिदुःखकारित्वाद्ध्रुवोनित्यःपरःशत्रुरसि नतुकृपालुरित्यर्थः ५४ ननुजविकर्मानुसारेणजन्मादिकुर्वतोममकोऽपराधस्तत्राह नहीति पुत्रेजीवत्येवपिताम्रियतेपितरिजीवत्येवपुत्रोजायतइतिक्रमोनास्तिकर्माधीनत्वादितिचेत्तर्ह्यात्मकर्मभिरेवतज्जन्मादिकमस्तुकिंत्वयाकृत्यं ननुमयैश्वरेणाविनाजडैःकर्मभिरिदंकथंसिध्येत् भवतुनामतथाऽपिनिजसर्गवृद्धयेतेत्वयायःस्नेहपाशःकृतस्तमिमंस्वयमेवाविवृश्चसिच्छिनत्सीत्यादिक्रोशति नह्येवंविधंदुःखंदृष्ट्वाकश्चिदपिपुत्रादिषुस्नेहंकरिष्यतीतिभावः ५५ अप्रजदुस्तरमप्रजानांदुस्तरम् अकरुणेनसह ५६ अशनयाक्षुधा ५७ तनूजहेपुत्रनाहंप्रथमंत्वत्पार्श्वमागतासतीतवमुग्धास्मितंवक्त्रंददृशे

स्तनद्वयंकुंकुमगंधमंडितंनिषिंचतीसांजनबाष्पबिंदुभिः ॥ विकीर्यकेशान्विगलत्स्रजःसुतंशुशोचचित्रंकुररीवसुस्वरम् ५३ अहोविधातस्त्वमतीवबालिशोयस्त्वात्मसृष्ट्यप्रतिरूपमीहसे ॥ परेनुजीवत्यपरस्ययामृतिर्विपर्ययश्चेत्त्वमसिध्रुवःपरः ५४ नहिक्रमश्चेदिहमृत्युजन्मनोःशरीरिणामस्तुतदात्मकर्मभिः ॥ यःस्नेहपाशोनिजसर्गवृद्धयेस्वयंकृतस्तेतमिमंविवृश्चसि ५५ त्वंतातनार्हसिचमांकृपणामनाथांत्यक्तुंविचक्ष्वपितरंतवशोकतप्तम् ॥ अंजस्तरेमभवताऽप्रजदुस्तरंयद्ध्वांतंनयाह्यकरुणेनयमेनदूरम् ५६ उत्तिष्ठताततइमेशिशवोवयस्यास्त्वामाह्वयंतिनृपनंदनसंविहर्तुम् ॥ सुप्तश्चिरंह्यशनयाचभवान्परीतोभुंक्ष्वस्तनंपिबशुचोहरनःस्वकानाम् ५७ नाहंतनूजददृशेहतमंगलातेमुग्धस्मितंमुदितवीक्षणमाननाब्जम् ॥ किंवागतोऽस्यपुनरन्वयमन्यलोकंनीतोघृणेननशृणोमिकलागिरस्ते ५८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ विलपंत्यामृतंपुत्रमितिचित्रविलापनैः ॥ चित्रकेतुर्भृशंतप्तोमुक्तकंठोरुरोदह ५९ तयोर्विलपतोःसर्वेदंपत्योस्तदनुव्रताः ॥ रुरुदुःस्मनरानार्यःसर्वमासीदचेतनम् ६० एवंकश्मलमापन्नंनष्टसंज्ञमनायकम् ॥ ज्ञात्वांऽगिरानाममुनिराजगामसनारदः ६१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ ऊचतुर्मृतकोपांतेपतितंमृतकोपमम् ॥ शोकाभिभूतंराजानंबोधयंतौसदुक्तिभिः १ कोयंस्यात्तवराजेंद्रभवान्यमनुशोचति ॥ त्वंचास्यकतमःसृष्टौपुरेदानीमतःपरम् २ यथाप्रयांतिसंयांतिस्रोतोवेगेनवालुकाः ॥ संयुज्यंतेवियुज्यंतेतथाकालेनदेहिनः ३

दृष्टवत्यस्मि इदानीमपिगिरोनशृणोमि तर्हिकिमपुनरन्वयंपुनरागमनंयथानभविष्यातितथा गतोऽसि ५८ ५९ ६० ६१ ॥ इतिभागवतेषष्ठस्कंधेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

ततःपंचदशेचित्रकेतोःशोकापनोदनम् । कृतंतत्त्वोपदेशेननारदेनांगिरोयुजा ॥ १ ॥ मृतकोपांतेशवसमीपे १ त्वंचास्यबंधूनांमध्येकतमः सृष्टौप्रजारूपायां अयंपुत्रोहंचास्यपितेतिचेत्तत्राऽऽहतुःपुरेति येपूर्वजन्मनिपित्रादिरूपेणसंयुक्ताआसंस्तएवमरणेनवियुक्ताःसंतोवर्तमानजन्मनिकदाचित्तस्यैवान्यस्यवापुत्रादयोभवंतितेजन्मांतरेतस्यैवान्यस्यवाकलत्रादयःशत्रुमित्रादयोवाभवंत्यतोनायंनियमइतिभावः २ तमेवाभिप्रायंप्रकटयातियथेति स्रोतसःप्रवाहस्यवेगेनयथाप्रयांतिवियुज्यंतेसंयांतिसं युज्यंतेतथाकालवेगेनदेहिनोजीवाअपि ३

तथाप्येतावंतंकालंममपुत्रोनाभूद्वार्धकेजातोमृतइतिदुःखमितिचेत्तत्राहतुः यथाधानासुबीजेषुधानाबीजांतराणिभवंति कासुचित्कदाचिन्नभवंतिनोत्पद्यंतेनश्यंतिच नतुभवंत्येवतिष्ठंत्येवेतिवानियमःएवमेवभूतानिपुत्रादिरूपाणिभूतेषुपित्रादिषु अतोधानानांजन्यजनकत्वेपियथापितृपुत्रादिभावोनास्त्येवमत्रापीतिनशोकःकार्यइतिभावः ईशमायाप्रेरितानामेवभवनमभवनंनवस्तुतः ४ तस्यचसर्वसाधारणत्वान्नपुत्रएवशोचनीयइत्याहतुःवयंचेतितुल्यकालावर्तमानकालीनाःजन्मनःप्राङ्मृत्योःपश्चाच्चयथानसंत्येवमधुनापिनसंति भोराजन् आद्यंतयोरसत्त्वात्स्वप्नवदित्यर्थः५ असत्त्वेकथंप्रतीतिःकथंवाहमस्यजनकइत्याद्यभिमानस्तत्राहतुःभूतैरिति ईश्वरेणमाययासृष्टत्वात्प्रतीतिर्निमित्तमात्रत्वेनैवचभूतानामयमभिमानइतिभावःनन्वीश्वरस्यसृष्ट्यादिभिः

यथाधानासुवैधानाभवंतिनभवंतिच ॥ एवंभूतेषुभूतानिचोदितानीशमायया ४ वयंचत्वंचयेचेमेतुल्यकालाश्चराचराः ॥ जन्ममृत्योर्यथापश्चात्प्राङ्नेवमधुनाऽपिभो ५ भूतैर्भूतानिभूतेशःसृजत्यवतिहंत्यजः ॥ आत्मसृष्टैरस्वतंत्रैरनपेक्षोऽपिबालवत् ६ देहेनदेहिनोराजन्देहाद्देहोऽभिजायते ॥ बीजादेवयथाबीजंदेह्यर्थइवशाश्वतः ७ देहदेहिविभागोऽयमविवेककृतःपुरा ॥ जातिव्यक्तिविभागोऽयंयथावस्तुनिकल्पितः ८ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवमाश्वासितोराजाचित्रकेतुर्द्विजोक्तिभिः ॥ प्रमृज्यपाणिनावक्त्रमाधिम्लानमभाषत ९ ॥ राजोवाच ॥ कौयुवांज्ञानसंपन्नौमहिष्ठौचमहीयसाम् ॥ अवधूतेनवेषेणगूढाविहसमागतौ १० चरंतिह्यवनौकामंब्राह्मणाभगवत्प्रियाः ॥ मादृशांग्राम्यबुद्धीनांबोधायोन्मत्तलिंगिनः ११ कुमारोनारदऋभुरंगिरादेवलोऽसितः ॥ अपांतरतमोव्यासोमार्कंडेयोऽथगौतमः १२ वसिष्ठोभगवान्रामःकपिलोबादरायणिः ॥ दुर्वासायाज्ञवल्क्यश्चजातूकर्ण्यस्तथाऽऽरुणिः १३ रोमशश्च्यवनोदत्तआसुरिःसपतंजलिः ॥ ऋषिर्वेदशिराबोध्योमुनिःपंचशिरास्तथा १४ हिरण्यनाभःकौसल्यःश्रुतदेवऋतध्वजः ॥ एतेपरेचसिद्धेशाश्चरंतिज्ञानहेतवः १५ तस्माद्युवांग्राम्यपशोर्मममूढधियःप्रभू ॥ अंधेतमसिमग्नस्यज्ञानदीपउदीर्यताम् १६ अंगिराउवाच ॥ अहंतेपुत्रकामस्यपुत्रदोऽस्म्यंगिरानृप ॥ एषब्रह्मसुतःसाक्षान्नारदोभगवानृषिः १७ इत्थंत्वांपुत्रशोकेनमग्नंतमसिदुस्तरे ॥ अतदर्हमनुस्मृत्यमहापुरुषगोचरं १८ अनुग्रहायभवतःप्राप्तावावामिहप्रभो ॥ ब्रह्मण्योभगवद्भक्तोनावसीदितुमर्हति १९ तदैवतेपरंज्ञानंददामिगृहमागतः ॥ ज्ञात्वान्याभिनिवेशंतेपुत्रमेवददावहम् २०

साध्यमस्तिचेत्तर्ह्यपूर्णकामताप्राप्ता नास्तिचेत्कुतःप्रवृत्तिस्तत्राहतुःअनपेक्षोऽपिबालवल्लीलयाकरोतीति ६ अयंचजन्मादिव्यवहारोदेहानामेवनत्वात्मनइत्याहतुःदेहिनः पितुर्देहेनदेहिनःपुत्रस्यदेहोमातुर्देहिनोदेहादभिजायते यथाबीजादेवबीजंजायते देहीतुशाश्वतएवअर्थोभूम्यादिर्यथातद्वत् ७ननुनश्वरदेहप्रतियोगित्वाद्देह्यपिनशाश्वतःस्यात्तत्राऽऽहतुःदेहदेहिनोरयंपरस्परप्रतियोगिविभागःपुरानादिराविवेककृतोऽज्ञानकल्पितः जातिः सामान्यंव्यक्तिर्विशेषस्तयोर्विभागोयथावस्तुनिसन्मात्रेकल्पितः परस्परापेक्षासिद्धत्वेनानिरूप्यत्वात्तद्वत् आधिम्लानंवक्त्रम् ९ १० उन्मत्तस्येवलिंगंयेषांते ११ १२ १३ १४ १५ ममप्रभूरक्षकौबोधेसमर्थावितिवाअतोयुवाभ्यांज्ञानदीपःप्रवर्त्यतां १६ १७ महापुरुषगोचरंहरिभक्तंत्वाम् १८ १९ तदैवयदापूर्वमागतोस्मि २०

रायःअर्थाः २१ चलाअनित्याः किंच महीति २१ हेशूरसेन इमेसर्वेऽपिशोकादिप्रदाः किंच आगमापायित्वेनगंधर्वनगरतुल्याः गंधर्वनगरंह्यकस्मादेवक्वचिदायात्यपयातिचोति प्रसिद्धं तदेवमनित्यत्वंशोकादिहेतुत्वंचागमापायित्वंचोक्तं मिथ्यात्वमप्याह स्वप्नश्चमायाचमनोरथश्चयथातद्वत् २३ मनोभवामनोमात्रविजृंभिताः अत्रहेतुः अर्थेनतात्त्विकस्वरूपेण विनैवदृश्यमानाः तत्कुतःयस्मात्क्षणांतरेनदृश्यंतेतात्त्विकत्वेहिक्षणांतरेबाधोनस्यात्अतोमनोमात्रविजृंभितत्वेनस्वप्नादिवन्मिथ्याभूताइत्यर्थःनन्वेतेपुण्यापुण्यकृताइतिमीमांसकाःप्राहुस्तत्कुतोमनोभवत्वंतत्राह कर्मभिःकर्मवासनाभिरर्थान्ध्यायतःपुंसोमनसएवनिमित्तात्कर्माण्यभवन् पाठांतरेकर्मईप्सिततममभिध्यायतइत्यर्थः कर्मणोऽपिमनोभवत्वात्तत्साध्याअर्थाअपिमनोभवाएवेतिभावः २४ तदेवंममतास्पदानांपुत्रादीनांदुःखादिहेतुत्वमुक्तंतत्रदेहसंबंधोमूलमित्याहअयंहीति हीत्यवधारणे अयंद्रव्यज्ञानक्रियात्मकोऽधिभूताधिदैवाध्यात्मरूपोदेहएवदे

अधुनापुत्रिणांतापोभवतैवानुभूयते ॥ एवंदारागृहारायोविविधैश्वर्यसंपदः २१ शब्दादयश्चविषयाश्चलाराज्यविभूतयः ॥ महीराज्यंबलंकोशोभृत्यामात्याःसुहृज्जनाः २२ सर्वेऽपिशूरसेनेमेशोकमोहभयार्तिदाः ॥ गंधर्वनगरप्रख्याःस्वप्नमायामनोरथाः २३ दृश्यमानाविनार्थेननदृश्यंतेमनोभवाः ॥ कर्मभिर्ध्यायतोनानाकर्माणिमनसोऽभवन् २४ अयंहिदेहिनोदेहोद्रव्यज्ञानक्रियात्मकः ॥ देहिनोविविधक्लेशसंतापकृदुदाहृतः २५ तस्मात्स्वस्थेनमनसाविमृश्यगतिमात्मनः ॥ द्वैतेध्रुवार्थविश्रंभंत्यजोपशममाविश ॥ २६ ॥ नारदउवाच ॥ एतांमंत्रोपनिषदंप्रतीच्छप्रयतोमम ॥ यांधारयन्सप्तरात्राद्द्रष्टासंकर्षणंप्रभुम् २७ यत्पादमूलमुपसृत्यनरेंद्रपूर्वेशर्वादयोभ्रममिमंद्वितयंविसृज्य ॥ सद्यस्तदीयमतुलानधिकंमहित्वंप्रापुर्भवानपिपरंनाचिरादुपैति ॥ २८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथदेवऋषीराजन्संपरेतंनृपात्मजम् ॥ दर्शयित्वेतिहोवाचज्ञातीनामनुशोचताम् ॥ १ ॥ नारदउवाच ॥ जीवात्मन्पश्यभद्रंतेमातरंपितरंचते ॥ सुहृदोबांधवास्तप्ताःशुचात्वत्कृतयाभृशम् २ कलेवरंस्वमाविश्यशेषमायुःसुहृद्वृतः ॥ भुंक्ष्वभोगान्पितृप्रत्तानधितिष्ठनृपासनम् ३ ॥ जीवउवाच ॥ कस्मिन्जन्मन्यमीमह्यंपितरोमातरोभवन् ॥ कर्मभिर्भ्राम्यमाणस्यदेवतिर्यङ्नृयोनिषु ४

हिनोदेहोऽहमितिमन्यमानस्यदेहिनोजीवस्यविविधान्क्लेशान्संतापांश्चकरोतीतितथा २५ स्वस्थेनाव्यग्रेण गतिंतत्त्वं ध्रुवोऽयमर्थइतिविश्रंभंविश्वासंप्रणयंवात्यज ततश्चोपशममाविशाश्रय २६ अंगिरसोपादिष्टंतत्त्वंपरमेश्वरप्रसादंविनानप्राप्यतइतितत्प्रसादायमंत्रविद्यांनारदउपदिशति एतामिति उपनिषण्णंपरंश्रेयोऽस्यामित्युपनिषत् मंत्रएवोपनिषत्तांप्रतीच्छगृहाण द्रष्टाद्रक्ष्यतिभवान् २७ अतुलंचतदनधिकंचसमानाधिकशून्यंपरंमहिमानंप्रापुः उपैत्युपैष्यति २८ ॥ इतिभा०षष्ठेटीकायांपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ षोडशेतत्सुतोक्त्यैवविशोकीकृत्यतंनृपम् । आदिदेशमहाविद्यांनारदःशेषतोषणीं ॥ १ ॥ आदौतावत्तत्पुत्रमुखेनैवपितृपुत्रादिसंबंधोमिथ्येतिदर्शयितुंयोगबलेनतमेवज्ञातीनांदर्शयित्वाजीवात्मन्नित्याद्युवाच १ २ शेषमवशिष्टमायुरस्ति अपमृत्युनामृतत्वादित्यर्थः ३ तदेवकलेवरंप्रविश्योत्थितोजीवउवाच यद्वा अंतरालेप्रेतशरीरेस्थित्वेतिज्ञेयं ४

मयिमृतेपुत्रदृष्ट्याशोकश्चेत् शत्रुदृष्ट्याहर्षःकिंनक्रियतइत्याशयेनसंबंधस्यानियतत्वमाह बंधवोविवाहादिभिःसंबंधिनःज्ञातयःसपिंडाःअरयोघातकाः मित्राणिरक्षकाःमध्यस्थाउभयव्यतिरिक्ताःसाधारणाःविद्विषोद्रव्यादिनिमित्तेन द्वेषिणः उदासीनास्तद्व्यतिरिक्ताइतिभेदः ५ कर्मभिर्भ्राम्यमाणत्वेदृष्टांतःयथापण्यानिक्रयविक्रयाद्यर्हाणिकर्तृषुव्यवहर्तृषुपरिभ्रमंति एवंजीवोपियोनिषुजनकेषु ६ एकस्मिन्नपिजन्मनिसंबंधस्यानियतत्वंसदृष्टांतमाहद्वाभ्यां नित्यस्यजीवतोपिअर्थस्यपश्वादेः अनित्यः अनियतः विक्रयादिनासंबंधनिवृत्तेः७ एवंयोनिगतः पित्रादिसंबंधंप्राप्तोऽपिसजीवो नित्यः देहजन्मादिनातस्यजन्माद्यभावात्अतएववस्तुतोनिरहंकृतः अहमस्यपुत्रइत्यभिमानशून्यःयत्रपित्रादौसंबंधिनियावदुपलभ्येतकर्मवशेनवर्त्तेततावदेवतस्यपित्रादेस्तत्तस्मिन्स्वत्वंनतुविक्रयादुत्तरकालमपिअथवैवंसंबंधःयदुक्तंकलेवरंस्वमाविश्योति तत्रतास्मिन्कलेवरेममेदानींस्वत्वंनिवृत्तमितिसदृष्टांतमाह नित्यस्यचिरकालावस्थायिनः सुवर्णादेः योनिगतोदेहंप्रविष्टःयत्रदेहेतस्यजीवस्यतत्तस्मिन् देहेस्वत्वम् नतुमरणोत्तरकालमपीत्यर्थः शेषंसमानं ८ जीवस्यानित्यत्वंसाधयति एषनित्यः तत्रहेतुः अव्ययः अपक्षयशून्यः तत्कुतः सूक्ष्मः

बंधुज्ञात्यरिमध्यस्थमित्रोदासीनविद्विषः ॥ सर्वएवहिसर्वेषांभवंतिक्रमशोमिथः ५ यथावस्तूनिपण्यानिहेमादीनिततस्ततः ॥ पर्यटंतिनरेष्वेवंजीवोयोनिषुकर्तृषु ६ नित्यस्यार्थस्यसंबंधोह्यनित्योदृश्यतेनृषु ॥ यावद्यस्यहिसंबंधोममत्वंतावदेवहि ७ एवंयोनिगतोजीवःसनित्योनिरहंकृतः ॥ यावद्यत्रोपलभ्येततावत्स्वत्वंहितस्यतत् ८ एषनित्योऽव्ययःसूक्ष्मएषसर्वाश्रयःस्वदृक् ॥ आत्ममायागुणैर्विश्वमात्मानंसृजतेप्रभुः ९ नह्यस्यातिप्रियःकश्चिन्नाप्रियःस्वःपरोपिवा ॥ एकःसर्वधियांद्रष्टाकर्तॄणांगुणदोषयोः १० नादत्तआत्माहिगुणंनदोषंनक्रियाफलम् ॥ उदासीनवदासीनःपरावरदृगीश्वरः ॥ ११ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युदीर्यगतोजीवोज्ञातयस्तस्यतेतदा ॥ विस्मितामुमुचुःशोकंछित्त्वाऽऽत्मस्नेहशृंखलाम् १२ निर्हृत्यज्ञातयोदेहंतथाकृत्वोचिताःक्रियाः ॥ तत्यजुर्दुस्त्यजंस्नेहंशोकमोहभयार्तिदम् १३ बालघ्न्योव्रीडितास्तत्रबालहत्याहतप्रभाः ॥ बालहत्याव्रतंचेरुर्ब्राह्मणैर्यन्निरूपितम् ॥ यमुनायांमहाराजस्मरंत्योद्विजभाषितम् १४

जन्मादिशून्यः तच्चकुतः सर्वाश्रयःजन्मादिमतोदेहादेराश्रयः नतुदेहादिरूपःयतः स्वदृक्स्वप्रकाशः सर्वाश्रयत्वमुपपादयति आत्मनोमायायागुणैरात्मानमेवाविश्वांविश्वात्मकंसृजाति “तदात्मानँस्वयमकुरुते”तिश्रुतेः उपादानकारणत्वात्सर्वाश्रयइत्यर्थः जीवस्यवस्तुतोब्रह्मत्वाद्ब्रह्मणएवाविच्छक्तिविशिष्टस्येश्वरत्वेनस्रष्टत्वाज्जीवः सृजतीतिवाचोयुक्तिः यद्वा स्वकर्मद्वारासृष्टिनिमित्तत्वेनस्रष्टृत्वंभोग्यस्यचसर्वस्यभोक्त्राश्रयत्वात्सर्वाश्रयत्वंचोक्तमितिद्रष्टव्यं ९ यदुक्तंसुहृद्वृतइतिसुहृदोबांधवांस्तप्तानितिचतदप्याह नह्यस्येतितत्रहेतुःएकः सुहृदादिसंगरहितःतत्कुतः गुणदोषयोर्हिताहितयोः कर्तॄणांमित्रादीनांयाःसर्वाधियोविचित्राबुद्धयः तासांद्रष्टासाक्षी १० यच्चोक्तंभुंक्ष्वभोगानित्यादितत्राप्याह नादत्तइति गुणंसुखंदोषंदुःखंक्रियाफलंचराज्यादिकम् उदासीनत्वेहेतुः परावरदृक्कारणस्यकार्यस्यचसाक्षी नतुभोक्ता यतः ईश्वरःदेहादिपारतंत्र्यशून्यः अतएवंभूतस्यममचयुष्माकंचसंबंधाभावाच्छोकंमाकुरुतेतिवाक्यार्थः ११ १२ १३ द्विजभाषितमंगिरसाप्रोक्तं पुत्रादीनांदुःखहेतुत्वंस्मरंत्यः पुत्रकामनाशून्यानिर्मत्सराःसत्यइतिभावः १४

॥१४॥

निबिडपंकतुल्यंगृहंविहायनिष्क्रमणमतिधीरस्यतस्यैवयोग्यंनान्यस्येतिसदृष्टांतमाहसइत्थमिति सरसः पंकात्द्विपोगजइव १५ कृताःपुण्यजलक्रियाः पितृतर्पणाद्यायेन संयतप्राणोनिय
तेंद्रियः १६ १७ नमोधीमहि ध्यायेम मनसानमस्यामइत्यर्थः १८ निवृत्ताद्वैतदृष्टिर्यस्मात् १९ न्यस्तानिरस्ताः शक्त्यूर्मयोमायानिमित्तारागद्वेषादयोयेन २० मनसासहवचस्यप्राप्यो
परतेसतियएकएवप्रकाशते वचसीतिसर्वेंद्रियोपलक्षणं सोऽस्मानव्यात्सदसत्परःकार्यकारणयोःकारणं २१ तदेवाह यस्मिन्निति यस्मिन्निदंकार्यकारणंतिष्ठतिअप्येतिचयतश्चजायते मृन्म
येषुघटादिषुमृज्जातिर्मृन्मात्रमिवसर्वानुस्यूतंयद्वतस्मै २२ ननुसर्वानुस्यूतंचेन्मृज्जातिवत्प्रतीयेतकथंमनोवचसोरप्राप्तिस्तत्राह यद्ब्रह्मव्योमवद्विततमपिअसवः प्राणाःक्रियाशक्त्यानस्पृशंति मन
आदीनिचज्ञानशक्त्यानविदुःतद्ब्रह्मनतोस्मि २३ तेषांतदज्ञानेहेतुमाह देहेंद्रियादयोऽमीयदंशविद्धायच्चैतन्यांशेनाविष्टाःसंतःकर्मसुस्वस्वविषयेषुप्रचरंति जाग्रत्स्वप्नयोःअन्यदासुषुप्तिमूर्च्छा

सइत्थंप्रतिबुद्धात्माचित्रकेतुर्द्विजोक्तिभिः ॥ गृहांधकूपान्निष्क्रांतःसरःपंकादिवद्विपः १५ कालिंद्यांविधिवत्स्नात्वाकृतपुण्यजलक्रियः ॥ मौनेनसंय
तप्राणोब्रह्मपुत्राववंदत १६ अथतस्मैप्रपन्नायभक्तायप्रयतात्मने ॥ भगवान्नारदःप्रीतोविद्यामेतामुवाचह १७ ॐनमस्तुभ्यंभगवतेवासुदेवायधीमहि ॥
प्रद्युम्नायानिरुद्धायनमःसंकर्षणायच १८ नमोविज्ञानमात्रायपरमानंदमूर्त्तये ॥ आत्मारामायशांतायनिवृत्तद्वैतदृष्टये १९ आत्मानंदानुभूत्यैवन्यस्त
शक्त्यूर्मयेनमः ॥ हृषीकेशायमहतेनमस्तेविश्वमूर्त्तये २० वचस्युपरतेप्राप्ययएकोमनसासह ॥ अनामरूपश्चिन्मात्रःसोऽव्यान्नःसदसत्परः २१ यस्मि
न्निदंयतश्चेदंतिष्ठत्यप्येतिजायते ॥ मृन्मयेष्विवमृज्जातिस्तस्मैतेब्रह्मणेनमः २२ यन्नस्पृशंतिनविदुर्मनोबुद्धींद्रियासवः ॥ अंतर्बहिश्चविततंव्योमवत्त
नतोऽस्म्यहम् २३ देहेंद्रियप्राणमनोधियोऽमीयदंशविद्धाःप्रचरंतिकर्मसु ॥ नैवान्यदालोहमिवाप्रतप्तंस्थानेषुतद्द्रष्टृपदेशमेति २४ ॐनमोभगवतेमहा
पुरुषायमहानुभावायमहाविभूतिपतयेसकलसात्वतपरिवृढनिकरकरकमलकुड्मलोपलालितचरणारविंदयुगलपरमपरमेष्ठिन्नमस्ते २५ श्रीशुकउवा
च ॥ भक्तायैतांप्रपन्नायविद्यामादिश्यनारदः ॥ ययावंगिरसासाकंधामस्वायंभुवंप्रभो २६ चित्रकेतुस्तुविद्यांतांयथानारदभाषिताम् ॥ धारयामासस
प्ताहमब्भक्षःसुसमाहितः २७

दौनैवप्रचरंतियथाअप्रतप्तंलोहंनदहाति अतोयथालोहमग्निशक्त्यैवदाहकंसदग्निंविनानदहाति एवंब्रह्मगतज्ञानाक्रियाशक्तिभ्यांप्रवर्तमानादेहादयस्तन्नस्पृशंति नविदुश्चेतिभावःजीवस्तर्हि
द्रष्टृत्वात्जानातु नेत्याह स्थानेषुजाग्रदादिषुद्रष्टृपदेशंद्रष्टृसंज्ञांतदेवैति प्राप्नोति नान्योजीवोनामास्ति नान्योऽतोऽस्तिद्रष्टेत्यादिश्रुतेः यद्वाद्रष्टृपदेशंद्रष्टृसंज्ञंजीवमपितदेवैति जानाति
नतुजीवस्तज्जानातीत्यर्थः तदुक्तंहंसगुह्यस्तोत्रे देहोऽसवोऽक्षाइत्यादि २४ सकलायेसात्वतपरिवृढाः तेषांनिकरः समूहस्तस्यकरकमलानांकुड्मलैर्मुकुलैरुपलालितंचरणारविंदयुगलंयस्य
तस्यसंबोधनं परमउत्कृष्ट परमेष्ठिन् सर्वेश्वर २५ पूर्वंसनारदोंऽगिराआजगामेत्यंगिराःप्राधान्येनोक्तः चित्रकेतोःपुत्रप्रदत्वेनतस्यपृथगुक्तत्वात् इहतुनारदोंऽगिरसासाकंययावितिनारदस्य
प्राधान्यनिर्देशः तदुपदेशेनतस्यवैराग्योत्पत्तेः प्रभोहेसमर्थ २६ यथायथावद्धारयामास २७

विद्याधराधिपत्यंचावांतरफलंलेभे अप्रतिहतमस्खलितं २८ कतिपयैरहोभिःविद्ययाइद्धेनदीप्तेनमनसागतिर्यस्य २९ मृणालवत्गौरंशितिवाससंनीलांबरम् स्फुरंतिकिरीटादीनियस्य
कटित्रंकटिसूत्रं प्रसन्नानिवक्राणियस्यअरुणानिलोचनानियस्यतंचतंच ३० दृष्ट्वाचतमादिपूरुषमभ्ययाच्छरणंगतः अनमन्ननाम कथंभूतः तस्यदर्शनेनध्वस्तंसमस्तंकिल्बिषंयस्य स्वच्छ
ममलंचांतःकरणंयस्य प्रणयेनाश्रुयुक्तेलोचनेयस्य प्रहृष्टानिरोमाणियस्यसः ३१ तंप्रसमीडितुंस्तोतुंचिरंनैवाशकन्नशशाक तत्रहेतुः उत्तमश्लोकस्यपादाब्जयोर्विष्टरमासनम् उपमेहयन्
अभिषिंचन् प्रेम्णाउपरुद्धः अखिलानांवर्णानांनिर्गमउच्चारणंयस्यसः३२ मनीषयाबुद्ध्यामनःसमाधायैतद्वक्ष्यमाणंबभाषे प्रतिलब्धावाग्येन सात्वतशास्त्रोक्तोविग्रहोयस्यतम् ३३ अन्यो
ऽन्यप्रेमजानंदनिभृतान्स्वामिसेवकान् । अभिनंदन्मुदास्तौतिदशभिःपंचभिर्विभुम् । हेअजितअन्यैरजितोऽपिभवान्साधुभिर्भक्तैर्जितः स्वाधीनएवकृतः यतोभवानातिकरुणः तेपिचनिष्का

ततश्चसमरात्रांतेविद्ययाधार्यमाणया ॥ विद्याधराधिपत्यंसलेभेऽप्रतिहतंनृप २८ ततःकतिपयाहोभिर्विद्ययेद्धमनोगतिः ॥ जगामदेवदेवस्यशेषस्य
चरणांतिकम् २९ मृणालगौरंशितिवाससंस्फुरत्किरीटकेयूरकटित्रकंकणं ॥ प्रसन्नवक्रारुणलोचनंवृतंददर्शसिद्धेश्वरमंडलैःप्रभुम् ३० तद्दर्शनध्वस्तसम
स्तकिल्बिषःस्वच्छामलांतःकरणोऽभ्ययान्मुनिः ॥ प्रवृद्धभक्त्याप्रणयाश्रुलोचनःप्रहृष्टरोमाऽनमदादिपूरुषम् ३१ सउत्तमश्लोकपदाब्जविष्टरंप्रेमाश्रुलेशै
रुपमेहयन्मुहुः ॥ प्रेमोपरुद्धाखिलवर्णनिर्गमोनैवाशकत्तंप्रसमीडितुंचिरम् ३२ ततःसमाधायमनोमनीषयाबभाषएतत्प्रतिलब्धवागसौ ॥ नियम्य
सर्वेंद्रियबाह्यवर्तनंजगद्गुरुंसात्वतशास्त्रविग्रहम् ३३ चित्रकेतुरुवाच ॥ अजितजितःसममतिभिःसाधुभिर्भवान्जितात्मभिर्भवता ॥ विजितास्तेऽपि
चभजतामकामात्मनांयआत्मदोऽतिकरुणः ३४ तवविभवःखलुभगवन्जगदुदयस्थितिलयादीनि ॥ विश्वसृजस्तेंऽशांशास्तत्रमृषास्पर्द्धंतेपृथग
भिमत्या ३५ परमाणुपरममहतोस्त्वमाद्यंतांतरवर्तीत्रयविधुरः ॥ आदावंतेऽपिचसत्त्वानांयद्ध्रुवंतदेवांतरालेऽपि ३६ क्षित्यादिभिरेषकिलावृतः
सप्तभिर्दशगुणोत्तरैरंडकोशः ॥ यत्रपतत्यणुकल्पःसहांडकोटिकोटिभिस्तदनंतः ३७

माअपिभवताविजिताः योभवानकामात्मनामात्मानमेवददाति ३४ ननुभक्तैरेवाजितइतिकथंस्पर्धमानैरपिसृष्ट्यादिकर्तृभिरन्यैरीश्वरैर्जयसंभवात्तत्राह तवेति जगतउदयादीनितवैवविभ
वोविभवनंमहिमालीलेतियावत् आदिशब्देनप्रवेशनियमनादीनि विश्वसृजस्तुब्रह्मादयोनेश्वराः किंतुतेतवांशोयःपुरुषस्तस्यांशाः तत्रएवंस्थितेऽपिपृथक्पृथगीश्वरावयमित्याभिमानेनवृथै
वस्पर्धंते ३५ त्वमेवसृष्ट्यादिकर्तेत्येतदुपपादयति परमाणुःसूक्ष्ममूलकारणं परमसहदंतिमंकार्यं तयोस्त्वमेवाद्यंतांतरवर्ती आदावंतेचांतरेमध्येचवर्तितुंशीलंयस्यसः अतएवत्रयविधुरआ
द्यंतमध्यशून्योध्रुवः तेचत्वयासृज्यंतेनतुध्रुवाःकुतइत्यतआह सत्त्वानांसत्त्वेनप्रतीतानांकार्याणामादावंतेऽपियद्ध्रुवमनपाय्यंतरालेऽपिचतदेवध्रुवंसुवर्णादिवत् ३६ एवंध्रुवत्वेनकालतःपरिच्छे
दोनास्तीत्युक्तं देशतोऽप्यपरिच्छेदमाह क्षित्यादिभिरिति पूर्वस्मात्पूर्वस्माद्दशगुणसुत्तरोत्तरैरधिकैरावृतःयत्रत्वय्यणुकल्पोऽणुतुल्यःपततिपरिभ्रमतितत्तस्मादनंतस्त्वम् ३७

यस्मादेवंपरमेश्वरस्त्वमेवान्येदेवास्तवविभूतयोऽतस्त्वांविहायविषयकामनयाऽन्योपासकाअतिमंदाइत्याह विषयेषुतृट्तृष्णायेषांतेनराकाराःपशवःकुतःयेविभूतीरिंद्राद्याउपासतेनतुपरंत्वां
ततःकिंतत्राह तेषामिति तदनुउपास्यनाशानंतरम् यथाराजकुलमनुराजकुलनाशानंतरंतत्सेवकानामाशिषोनश्यंतितद्वत् अयंचपरमोऽवधिर्मध्येपिनश्यंत्येव ३८ विषयकामेनापिकृता
त्वत्सेवामोक्षफलैवेत्याह कामधियोविषयकामनाअपिहेपरमत्वयिरचिताःकृताश्चेन्नरोहंतिदेहांतरोत्पत्तयेनभवंतिकरंभबीजानिभर्जितबीजानियथा यतोस्यजीवस्यगुणगणादेवद्वंद्वसमूहाभवं
तिअतःकामेनापिनिर्गुणस्यतवभजनाच्छनैर्नैर्गुण्यंभवतीत्यर्थः ३९ फलकामनयापित्वदाराधनंयदामोक्षहेतुस्तदाकिंवक्तव्यंभगवद्धर्ममाहात्म्यमितिवक्तुंतत्संप्रदायप्रवर्तकत्वेनचभगवंतंस्तौति
जितमिति यदाभवान्भागवतंधर्ममाहतदाहेभगवंस्त्वयाजितंसर्वोत्कर्षेणस्थितम्तत्रहेतुः येनिष्किंचनाःसनत्कुमारादयोमुनयस्तेयंभवंतमपवर्गायसेवंतेतेनभवताजितम्यंधर्ममितिवा ४० अ
नवद्यतामेवाह विषममतिर्यत्रयास्मिन्भागवतेधर्मेनास्ति यदन्यत्रयथान्यस्मिन्काम्येधर्मेननुसोपिवेदोक्तत्वादनवद्यएवतत्राह विषमधियाशत्रुमरणादिकामनयारचितोविहितोयःसह्यवि
शुद्धःरागद्वेषादिमत्त्वात्क्षयिष्णुश्चनश्वरफलत्वात् अधर्मबहुलश्चहिंसादिबाहुल्यात्तदुक्तंशबरस्वामिभिःउभयमिहचोदनायांलक्ष्यतेर्थोनर्थश्चेत्यादि ४१ एतत्प्रपंचयतिकःक्षेमःकिंकुशलंन

विषयतृषोनरपशवोयउपासतेविभूतीर्नपरंत्वाम् ॥ तेषामाशिषईशतदनुविनश्यंतियथाराजकुलम् ३८ कामधियस्त्वयिरचितानपरमरोहंतियथाकरं
भबीजानि ॥ ज्ञानात्मन्यगुणमयेगुणगणतोऽस्यद्वंद्वजालानि ३९ जितमजिततदाभवतायदाहभागवतंधर्ममनवद्यम् ॥ निष्किंचनायेमुनयआत्मारा
मायमुपासतेऽपवर्गाय ४० विषममतिर्नयत्रनृणांत्वमहमितिममतवेतिचयदन्यत्र ॥ विषमधियारचितोयःसह्यविशुद्धःक्षयिष्णुरधर्मबहुलः ४१ कःक्षे
मोनिजपरयोःकियानर्थःस्वपरद्रुहाधर्मेण ॥ स्वद्रोहात्तवकोपःपरसंपीडयाचतथाधर्मः ४२ नव्यभिचरतितवेक्षाययाह्यभिहितोभागवतोधर्मः ॥ स्थिर
चरसत्त्वकदंबेष्वपृथग्धियोयमुपासतेत्वार्याः ४३ नहिभगवन्नघटितमिदंत्वद्दर्शनान्नृणामाखिलपापक्षयः ॥ यन्नामसकृच्छ्रवणात्पुल्कसकोऽपिवि
मुच्यतेसंसारात् ४४ अथभगवन्वयमधुनात्वदवलोकपरिमृष्टाशयमलाः ॥ सुरऋषिणायदुदितंतावकेनकथमन्यथाभवति ४५ विदितमनंतसमस्तंत
वजगदात्मनोजनैरिहाचरितम् ॥ विज्ञाप्यंपरमगुरोःकियदिवसवितुरिवखद्योतैः ४६

किंचित् निजपरयोःस्वस्यपरस्यच स्वपरद्रुहास्वस्मैपरस्मैचद्रुह्यतीतिस्वपरध्रुक्तेनयतःस्वद्रोहाद्देहस्यंतकायक्लेशात्तवकोपःपीडासंभवति तदुक्तंगीतासु"कर्षयंतःशरीरस्थंभूतग्राममचेतसः। मांचै
वांतःशरीरस्थंतान्विद्ध्यासुरनिश्चयानि"ति तथापरसंपीडयाऽधर्मःचशब्दात्तवकोपश्च अतस्त्वयारागांधमपिकथंचिद्वेदमार्गेप्रवर्तयितुंकाम्यधर्मोऽभिहितोनतत्त्वदृष्ट्या ४२ भागवतधर्मेणतुनद्रो
हइत्याहनेतिनव्यभिचरतिनपरमार्थंजहाति तवईक्षादृष्टिःअव्यभिचारेहेतुः स्थिरेति स्थावरजंगमप्राणिसमूहेषुसमबुद्धयोभागवतायंधर्मंसेवंते ४३ एवंभूतस्यभागवतधर्मप्रवर्तकस्यतवदर्शना
त्सर्वपापक्षयोभवतीतिकिंचित्रमित्याह नहीति ४४ अतोऽहंकृतार्थोस्मीत्याह अथेति अथअतोहेतोः तवावलोकनेनपरिमृष्टानिरस्ताआशयेचित्तेमलायेषांते त्वद्दर्शनंचममनारदोपदेशेन
जातमित्याह सुरऋषिणेति ४५ यथाचाहंपूर्वमतिमूढआसंयथाचनारदेनानुगृहीतोस्मितत्सर्वांतर्यामिणस्तवमयाकिंप्रकाशनीयमित्याह विदितमिति विशेषेणज्ञाप्यंप्रकाशनीयंकियदिव
नकिमपीत्यर्थः सवितुर्यथाखद्योतैःप्रकाशनीयंनास्तितद्वत् ४६

उक्तलक्षणंभगवंतंप्रणमति नमइतिद्वाभ्याम् सकलस्यजगतः स्थित्यादीनामीशायसमर्थाय दुरवसिता विज्ञाताआत्मगतिर्निजतत्त्वंयस्यतस्मै केषां कुयोगिनां केन भिदाभेददृष्ट्या ४७
श्वसंतिचेष्टंते चेकितानंपश्यंतमनुचित्तयोज्ञानेंद्रियाण्युच्चकंतिस्वारूढंपश्यंति ४८ ४९ मेनुशासनंमद्विषयउपदेशः तेनतयाचविद्ययाऽस्माच्चदर्शनात्संसिद्धोऽसि ५० तद्बोधदार्ढ्यायस्वय
मप्युपदिशति अहमित्यादिना सर्वभूतान्यहमेव भूतानामात्माभोक्ताप्यहमेव भोक्तृभोग्यात्मकंविश्वंमद्व्यतिरिक्तंनास्तीत्यर्थः यतोहंभूतभावनःभूतानांप्रकाशकःकारणंचननुशब्दब्र
ह्मप्रकाशकंपरंब्रह्मकारणंचप्रकाशकंच सत्यम् तेउभेममैवरूपेइत्याह शब्दब्रह्मेति शाश्वतीशाश्वत्यौ ५१ अतस्त्वमेवंपश्येत्याह लोकेभोग्यप्रपंचेभोक्तृत्वेनविततमनुगतमात्मानंलोकंचा
त्मनिभोग्यत्वेनसंततंव्याप्तम् तदुभयंचमयाकारणात्मनाव्याप्तम् मयिचैवोभयंकृतंप्रकल्पितंस्मरेदितितृतीयेनान्वयः पश्येदित्यध्याहारोवा ५२ ननुजाग्रदाद्यवस्थाभेदेनभोक्तृभोग्यात्म
कंविश्वंस्फुटंप्रतीयमानंकथंकल्पितंस्यादित्याशंक्यस्वप्नगतजाग्रदादिदृष्टांतेनसंभावयन्नाह यथेतिद्वाभ्यां यथास्वप्नेसुप्तोविश्वंगिरिवनादिरूपंदेशांतरस्थमात्मन्येवपश्यति स्वप्नमध्येसुषुप्तिं

नमस्तुभ्यंभगवतेसकलजगत्स्थितिलयोदयेशाय ॥ दुरवसितात्मगतयेकुयोगिनांभिदापरमहंसाय ४७ यंवैश्वसंतमनुविश्वसृजःश्वसंतियंचेकितानम
नुचित्तयउच्चकंति ॥ भूमंडलंसर्षपायतियस्यमूर्ध्नितस्मैनमोभगवतेऽस्तुसहस्रमूर्ध्ने ४८ श्रीशुकउवाच ॥ संस्तुतोभगवानेवमनंतस्तमभाषत ॥ विद्या
धरपतिंप्रीतश्चित्रकेतुंकुरूद्वह ४९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यन्नारदांगिरोभ्यांतेव्याहृतंमेऽनुशासनम् ॥ संसिद्धोसितयाराजन्विद्ययादर्शनाच्चमे ५० अहं
वैसर्वभूतानिभूतात्माभूतभावनः ॥ शब्दब्रह्मपरंब्रह्मममोभेशाश्वतीतनू ५१ लोकेविततमात्मानंलोकंचात्मनिसंततम् ॥ उभयंचमयाव्याप्तंमयिचै
वोभयंकृतम् ५२ यथासुषुप्तःपुरुषोविश्वंपश्यतिचात्मनि ॥ आत्मानमेकदेशस्थंमन्यतेस्वप्नउत्थितः ५३ एवंजागरणादीनिजीवस्थानानिचात्मनः ॥
मायामात्राणिविज्ञायतद्द्रष्टारंपरंस्मरेत् ५४ येनप्रसुप्तःपुरुषःस्वापंवेदात्मनस्तदा ॥ सुखंचनिर्गुणंब्रह्मतमात्मानमवेहिमाम् ५५ उभयंस्मरतःपुंसःप्र
स्वापप्रतिबोधयोः ॥ अन्वेतिव्यतिरिच्येततज्ज्ञानंब्रह्मतत्परम् ५६ यदेतद्विस्मृतंपुंसोमद्भावंभिन्नमात्मनः ॥ ततःसंसारएतस्यदेहाद्देहोमृतेर्मृतिः ५७

स्वप्नंचपश्यतीत्यर्थः तथास्वप्नएवोत्थितः सन्नात्मानमेकदेशस्थंशयनदेशेस्थितंमन्यतेजाग्रदवस्थामनुभवति ५३ एवंप्रसिद्धान्यपिजागरादीनिजीवस्थानानिजीवोपाधेर्बुद्धेरवस्थाभूतान्या
त्मनोमायामात्राणीत्येवंविज्ञायतेषांद्रष्टारमतएवपरंतदवस्थारहितमात्मानंस्मरेत् ५४ ननुतेषांद्रष्टारमितिकथमुच्यते स्वापेदृश्याभावेनद्रष्टृत्वाभावात्तत्राह येनेति प्रसुप्तःपुरुषोजीवोयेन
रूपेणतदास्वापकालेआत्मनःस्वापंनिर्गुणमतींद्रियंसुखंचवेदतमात्मानंब्रह्ममामवेहि तदास्वापसुखयोरसंवेदनेसुखमहमस्वाप्समितिस्मृतेरसंभवात् ५५ ननुस्वापसाक्षिणादृष्टंकथंजाग्रदवस्थः
स्मरेन्नह्यन्येनदृष्टमन्यःस्मरति तत्राह उभयंप्रस्वापंप्रतिबोधंचस्मरतोनुसंदधतः तयोः प्रस्वापप्रतिबोधयोःप्रकाशकत्वेनयदन्वेतिताभ्यांव्यतिरिच्येतच एकैकापायेऽप्यनपायात् तज्ज्ञा
नंपरंब्रह्मतदेव नतुभिन्नमित्यर्थः अतोबाल्येदृष्टस्ययौवनेस्मृतिवदवस्थांतरत्वेऽपिस्वापानंदयोःस्मरणंघटतइतिभावः तदेवंभूतंब्रह्मात्मानमवेहीत्यनुषंगः ५६ विपक्षेदोषमाह यद्यपिएतन्म
द्भावंमत्स्वरूपंब्रह्मविस्मृतंतदात्मनःसकाशाद्भिन्नंभवति ततएतस्यपुंसःसंसारोभवति संसारस्वरूपमाह देहाद्देहोजन्मानंतरंपुनर्जन्ममृतेरनंतरंमृतिश्चेति ५७

योन्यंतरेपिभोगादिसंपादनंशक्यंज्ञानार्थंत्वत्रैवयतितव्यमित्याह लब्ध्वेति ज्ञानंशास्त्रोक्तम् विज्ञानमपरोक्षं तयोःसंभवोयस्यांताम् ५८ वैराग्यार्थमाह ईहायांप्रवृत्तिमार्गे ततईहा
तःअनीहायांनिवृत्तिमार्गेत्वभयंमोक्षोभवतीतिचस्मृत्वाफलसंकल्पाद्विरमेत् पाठांतरेनोभयंपरिक्लेशःफलविपर्ययश्चनास्तीत्येवंस्मृत्वा ५९ एतद्विवृणोतिसुखायेतित्रिभिः दुःखस्यानिवृ
त्तिःसुखस्याप्राप्तिः ६० विज्ञाउद्यमेप्रवीणावयमित्यभिमानवतां स्थानत्रयविलक्षणांतुरीयांबुद्ध्वा ६१ दृष्टश्रुताभिर्मात्राभिरैहिकामुष्मिकैर्विषयैः स्वेनतेजसाविवेकबलेन ६२ नचातःपरःपुरुषा
र्थोऽस्तीत्याह एतावानिति योगेनैपुणंयस्यांसाबुद्धिर्येषां परस्यात्मनएकंदर्शनमितियदेतावानेव ६३ ६४ ६५ ॥ इतिभा०षष्ठेटीकायांषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ततःसप्तदशेमोघम

लब्ध्वेहमानुषींयोनिंज्ञानविज्ञानसंभवाम् ॥ आत्मानंयोनबुद्ध्येतनक्वचिच्छममाप्नुयात् ५८ स्मृत्वेहायांपरिक्लेशंततःफलविपर्ययम् ॥ अभयंचाप्य
नीहायांसंकल्पाद्विरमेत्कविः ५९ सुखायदुःखमोक्षायकुर्वातेदंपतीक्रियाः ॥ ततोऽनिवृत्तिरप्राप्तिर्दुःखस्यचसुखस्यच ६० एवंविपर्ययंबुद्ध्वानृण
विज्ञाभिमानिनाम् ॥ आत्मनश्चगतिंसूक्ष्मांस्थानत्रयविलक्षणाम् ६१ दृष्टश्रुताभिर्मात्राभिर्निर्मुक्तःस्वेनतेजसा ॥ ज्ञानविज्ञानसंतुष्टोमद्भक्तःपुरु
षोभवेत् ६२ एतावानेवमनुजैर्योगनैपुणबुद्धिभिः ॥ स्वार्थःसर्वात्मनाज्ञेयोयत्परात्मैकदर्शनम् ६३ त्वमेतच्छ्रद्धयाराजन्नप्रमत्तोवचोमम ॥
ज्ञानविज्ञानसंपन्नोधारयन्नाशुसिध्यसि ६४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ ॥ आश्वास्यभगवानित्थंचित्रकेतुंजगद्गुरुः ॥ पश्यतस्तस्यविश्वात्माततश्चांतर्दधेह
रिः ॥ ६५ ॥ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ यतश्चांतर्हितोऽनंतस्तस्यैकृत्वादिशेनमः ॥ विद्याध
रश्चित्रकेतुश्चचारगगनेचरः १ सलक्षंवर्षलक्षाणामव्याहतबलेंद्रियः ॥ स्तूयमानोमहायोगीमुनिभिःसिद्धचारणैः २ कुलाचलेंद्रद्रोणीषुनानासं
कल्पसिद्धिषु ॥ रेमेविद्याधरस्त्रीभिर्गापयन्हरिमीश्वरम् ३ एकदासविमानेनविष्णुदत्तेनभास्वता ॥ गिरिशंददृशेगच्छन्परीतंसिद्धचारणैः ४ आलिं
ग्यांकीकृतांदेवींबाहुनामुनिसंसदि ॥ उवाचदेव्याःशृण्वत्याजहासोच्चैस्तदंतिके ५ ॥ चित्रकेतुरुवाच ॥ एषलोकगुरुःसाक्षाद्धर्मंवक्ताशरीरिणाम् ॥
आस्तेमुख्यःसभायांवैमिथुनीभूयभार्यया ६ जटाधरस्तीव्रतपाब्रह्मवादीसभापतिः ॥ अंकीकृत्यस्त्रियंचास्तेगतह्रीःप्राकृतोयथा ७ प्रायशःप्राकृता
श्चापिस्त्रियंरहसिबिभ्रति ॥ अयंमहाव्रतधरोबिभर्तिसदसिस्त्रियम् ८ श्रीशुकउवाच ॥ भगवानपितच्छ्रुत्वाप्रहस्यागाधधीर्नृप ॥ तूष्णींबभूवसदसि
सभ्याश्चतदनुव्रताः ९ इत्यतद्वीर्यविदुषिब्रुवाणेबह्वशोभनम् ॥ रुषाऽऽहदेवीधृष्टायनिर्जितात्माभिमानिने १०

हार्धिंप्राप्यखेचरन् । विहस्यगिरिशंशापादुमायावृत्रतांगतः ॥ १ ॥ यतोयस्यां तस्यैदिशेनमःनमनंकृत्वा १ सचित्रकेतुर्विद्याधरस्त्रीभिर्हरिंगापयन्रेमइतिद्वयोरन्वयः अव्याहतंबलमिंद्रि
यपाटवंचयस्य २ नानाविधाःसंकल्पेनैवसिद्धयोयासुतासु ३ अकस्मादद्भुतैश्वर्यगर्वात्प्राचीनकर्मतः । आसुरींयोनिमापन्नोभवानीशापतःसतु ॥ तदाह एकदेत्यादिना ४ अंकीकृतामुत्सं
गेनैकीकृत्यदेवींबाहुनाऽलिंग्यस्थितम् उवाचजहासच तस्यांतिकेस्थितःसन् ५ धर्मवक्ताबदति शरीरिणांमध्येमुख्यश्चभार्ययामिथुनीभूयचाऽस्ते ६ ७ ८ अगाधागंभीराधीर्यस्यसः
९ नतस्यवीर्यप्रभावंविद्वान्तद्वीर्यविद्वांस्तस्मिन् निर्जितात्माभिमानिनेजितेंद्रियोहमित्यभिमानवते इतिरुषाक्रोधेनाह १०

विरुद्धंप्रकर्षेणकरोतीतिविप्रकृत् ११ अतिवर्तिनंशास्त्रमतिक्रम्यवर्तनशीलं येनोनिषेधंतिनानिवारयंति १२ एषांब्रह्मादीनामनुध्येयंपदाब्जयुग्मंयस्यतम् मंगलमंगलंपरमधर्ममूर्तिम्सू
रीन्परीभूयाऽज्ञान्कृत्वाजगद्गुरुंयःप्रशास्ति तत्तस्मात् १३ ननुहरिभक्तोऽयंनदंडार्हइतिचेत्तत्राह नायंसाधुभिःपरिसेवितंवैकुंठस्यपादमूलोपसर्पणमर्हति यतःसंभाविताअहमधिकइति
कृतामतिर्येन अतएवस्तब्धोऽनम्रः १४ तदेवंस्वयंदंड्यत्वंनिश्चित्यतंप्राह अतइति हेपुत्रयथाभूयोमहतांकिल्बिषमपराधंनकर्तानकरिष्यसितथायाहीत्यर्थः १५ १६ पूर्वंदिष्टंप्राची
नकर्मप्राप्तमेव १७ अयंचसंसारचक्रस्वभावएवनचित्रमित्याह संसारचक्रइति १८ अतएवात्रममचतवचनकोपिदोषइत्याह नैवेति १९ एवंतावत्सुखदुःखादिकमंगीकृत्योक्तमिदानीं
तदपिवस्तुतोनास्तीत्याह गुणानांमायामयानांप्रवाहेसंसारे २० ननुमायागुणानांचेदयंप्रवाहस्तर्हितेषांजडत्वाद्बंधमोक्षाद्यनुभवोनस्यात्तत्राह एकःपरमेश्वरोमाययानिमित्तभूतयातभूतानि

पार्वत्युवाच ॥ अयंकिमधुनालोकेशास्तादंडधरःप्रभुः ॥ अस्मद्विधानांदुष्टानांनिर्लज्जानांचविप्रकृत् ११ नवेदधर्मंकिलपद्मयोनिर्नब्रह्मपुत्राभृगुनारदाद्याः ॥
नवैकुमारःकपिलोमनुश्चयेनोनिषेधंत्यतिवर्तिनंहरम् १२ एषामनुध्येयपदाब्जयुग्मंजगद्गुरुंमंगलमंगलंस्वयम् ॥ यःक्षत्रबंधुःपरिभूयसूरीन्प्रशास्तिधृष्टस्तद
यंहिदंड्यः १३ नायमर्हतिवैकुंठपादमूलोपसर्पणम् ॥ संभावितमतिःस्तब्धःसाधुभिःपर्युपासितम् १४ अतःपापीयसींयोनिमासुरींयाहिदुर्मते ॥
यथेहभूयोमहतांनकर्तापुत्रकिल्बिषम् १५ श्रीशुकउवाच ॥ एवंशप्तश्चित्रकेतुर्विमानादवरुह्यसः ॥प्रसादयामाससतींमूर्ध्नानम्रेणभारत १६ चित्रकेतुरुवाच ॥
प्रतिगृह्णामितेशापमात्मनोंऽजलिनांऽबिके ॥ देवैर्मर्त्याययत्प्रोक्तंपूर्वदिष्टंहितस्यतत् १७ संसारचक्रएतस्मिन्जंतुरज्ञानमोहितः ॥ भ्राम्यन्सुखंचदुःखंच
भुंक्तेसर्वत्रसर्वदा १८ नैवात्मानपरश्चापिकर्तास्यात्सुखदुःखयोः ॥ कर्तारंमन्यतेप्राज्ञआत्मनंपरमेवच १९ गुणप्रवाहएतस्मिन्कःशापःकोन्वनुग्रहः ॥
कःस्वर्गोनरकःकोवाकिंसुखंदुःखमेववा २० एकःसृजतिभूतानिभगवानात्ममायया ॥ एषांबंधंचमोक्षंचसुखंदुःखंचनिष्कलः २१ नतस्यकश्चिद्दयि
तःप्रतीपोनज्ञातिबंधुर्नपरोनचस्वः ॥ समस्यसर्वत्रनिरंजनस्यसुखेनरागःकुतएवरोषः २२ तथापितच्छक्तिविसर्गएषांसुखायदुःखायहिताहिताय ॥ बंधा
यमोक्षायचमृत्युजन्मनोःशरीरिणांसंसृतयेवकल्पते २३ अथप्रसादयेनत्वांशापमोक्षायभामिनि ॥ यन्मन्यसेअसाधूक्तंममतत्क्षम्यतांसति २४

प्राणिनः सृजति एषांबंधादिकंचसृजतिनिष्कलःस्वयंबंधादिशून्यः २१ नन्वेवंभूतविषमसृष्टौतस्याकिंकारणंप्रियादिवैषम्याभावादित्याशंक्ययद्यापिप्रियादयोनसंतितथापितत्तत्कर्मवशा
त्सर्वंघटतइत्याह नतस्येतिद्वाभ्यां प्रतीपोऽप्रियः नज्ञातिर्बंधुश्चेत्यर्थःतत्रहेतुः सर्वत्रसमस्य तत्कुतः निरंजनस्यानिःसंगस्य अतएवतन्निमित्तेसुखेरागोनास्तिरागानुबंधीरोषःकुतःस्यात् २२ य
द्यप्येवंतथाऽपितस्यशक्त्यामाययायोविसर्गः पुण्यपापादिलक्षणंकर्मएषांशरीरिणांसुखाद्यर्थमवकल्पतेसमर्थोभवति यथोक्तंगीतासु “ भूतभावोद्भवकरोविसर्गःकर्मसंज्ञित ” इति २३ अथत
स्माद्भामिनिहेकोपनेत्वांकेवलंप्रसादयामिनतुशापमोक्षाय तर्हिकिंप्रसादनेनातआह ममोक्तमुक्तिंसाध्वप्यसाधुवन्मन्यसेतत्त्वयाक्षम्यताम् २४

गिरिशौभवानीशंकरौप्रसाद्य स्मयतोर्विस्मयंकुर्वतोःसतोः २५ २६ २७ स्वर्गादावेवतुल्योऽर्थःप्रयोजनमितिद्रष्टुंशीलंयेषांतेतथा २८ तत्रतदुक्तमेवहेतुमाह द्वाभ्यां देहिनांसुखंदुःखमित्यादिद्व
द्वानीश्वरस्यलीलयामाययाभवंति तेषुचगुणदोषविकल्पश्चेत्यन्वयः २९इष्टानिष्टभेदइवयःस्फुरतिसआत्मन्यर्थभेदःसुखाभेदःपुंसःस्वप्नेयथाअविवेककृतोभवति स्रजिवत्सर्पमालादिभिर्यथातथै
वकृतइत्यर्थः स्रग्वदितिवक्तव्येस्राजिवदित्यार्षं पाठांतरेतुसुगमं ३० अतोभागवतानांनिस्पृहत्वमुचितमेवेत्याह वासुदेवइति ज्ञानवैराग्ययोर्वीर्यंबलंयेषांतेषां व्यपाश्रयोविशिष्टबुद्ध्याआश्र
यणीयोऽर्थोनास्ति ३१ अस्यचहरिदासत्वेनतत्स्वभावत्वान्नैतच्चित्रमितिवक्तुंहरेर्माहात्म्यमाह नाहमितिद्वाभ्यां ईहितमभिप्रायंलीलांवायदावयंनविद्मस्तदातस्यस्वरूपमंशकांशकाअपिसं

श्रीशुकउवाच ॥ इतिप्रसाद्यगिरिशौचित्रकेतुररिंदम ॥ जगामस्वविमानेनपश्यतोःस्मयतोस्तयोः २५ ततस्तुभगवान्रुद्रोरुद्राणीमिदमब्रवीत् ॥ देव
र्षिदैत्यसिद्धानांपार्षदानांचशृण्वताम् २६ श्रीरुद्रउवाच ॥ दृष्टवत्यसिसुश्रोणिहरेरद्भुतकर्मणः ॥ माहात्म्यंभृत्यभृत्यानांनिस्पृहाणांमहात्मनाम् २७
नारायणपराःसर्वेनकुतश्चनबिभ्यति ॥ स्वर्गापवर्गनरकेष्वपितुल्यार्थदर्शिनः २८ देहिनांदेहसंयोगाद्द्वंद्वानीश्वरलीलया ॥ सुखंदुःखंमृतिर्जन्मशापो
ऽनुग्रहएवच २९ अविवेककृतःपुंसोह्यर्थभेदइवात्मनि ॥ गुणदोषविकल्पश्चभिदेवस्रजिवत्कृतः ३० वासुदेवेभगवतिभक्तिमुद्वहतांनृणाम् ॥ ज्ञानवै
राग्यवीर्याणांनेहकश्चिद्व्यपाश्रयः ३१ नाहंविरिंचोनकुमारनारदौनब्रह्मपुत्रामुनयःसुरेशाः ॥ विदामयस्येहितमंशकांशकानतत्स्वरूपंपृथगीशमानि
नः ३२ नह्यस्यास्तिप्रियःकश्चिन्नाप्रियःस्वःपरोपिवा ॥ आत्मत्वात्सर्वभूतानांसर्वभूतप्रियोहरिः ३३ तस्यचायंमहाभागाश्चित्रकेतुःप्रियोऽनुगः ॥ स
र्वत्रसमदृक्शांतोह्यहंचैवाच्युतप्रियः ३४ तस्मान्नविस्मयःकार्यःपुरुषेषुमहात्मसु ॥ महापुरुषभक्तेषुशांतेषुसमदर्शिषु ३५ श्रीशुकउवाच ॥ इति
श्रुत्वाभगवतःशिवस्योमाऽभिभाषितं ॥ बभूवशांतधीराजन्देवीविगतविस्मया ३६ इतिभागवतोदेव्याःप्रतिशप्तुमलंतमः ॥ मूर्ध्नासंजगृहेशापमेताव
त्साधुलक्षणम् ३७ जज्ञेत्वष्टुर्दक्षिणाग्नौदानवींयोनिमाश्रितः ॥ वृत्रइत्यभिविख्यातोज्ञानविज्ञानसंयुतः ३८ एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि
॥ वृत्रस्यासुरजातेश्चकारणंभगवन्मतेः ३९ इतिहासमिमंपुण्यंचित्रकेतोर्महात्मनः ॥ माहात्म्यंविष्णुभक्तानांश्रुत्वाबंधाद्विमुच्यते ४० यएतत्प्रातरु
त्थायश्रद्धयावाग्यतःपठेत् ॥ इतिहासंहरिंस्मृत्वासयातिपरमांगतिम् ४१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेसप्तदशोऽध्यायः १७ ॥ श्रीशुकउवा
च ॥ पृश्निस्तुपत्नीसवितुःसावित्रींव्याहृतिंत्रयीम् ॥ अग्निहोत्रंपशुंसोमंचातुर्मास्यंमहामखान् १

तःपृथगीशमानिनोनविदुरेव ३२ अतएवहरिरपिसर्वेषांभूतानांप्रियः ३३ अहंचैवाच्युतस्याप्रियःतस्मान्ममास्मिन्क्रोधोनाभूदितिभावः ३४ ३५ ३६ प्रतिशापंदातुमलंतमःसमर्थतमोपि
३७ ३८ असुरजातेरसुरभावेनोत्पत्तेः भगवतिमतेश्च ३९ ४० एतदेतम् ४१ ॥ इतिभागवतेषष्ठस्कंधेटीकायांसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ आदित्यानांचतुर्थस्यत्वष्टुर्वंशप्रसंगतः ॥ प्रो
क्तमिंद्रकृतंविश्वरूपवृत्रवधादिकम् ॥ १ ॥

अदितेःपंचमादीनांपुत्राणामन्वयोक्तिभिः। अष्टादशेदितेर्गर्भेशक्रेणमरुतांभिदा ॥२॥ त्वष्टुर्वंशमनुक्रम्यसप्रसंगंयथाक्रमम्। आदित्यानामथान्येषांवंशानाहमुनीश्वरः ॥३॥ दक्षकन्यान्वयानुकथनेअदित्याद्वादशपुत्राः प्रोक्ताः "विवस्वानर्यमापूषात्वष्टाथसविताभगः। धाताविधातावरुणोमित्रःशक्रउरुक्रमः"इति तत्रषष्ठाध्यायांतमारभ्यविश्वरूपवृत्रचित्रकेतूपाख्यानैस्त्वष्टुर्वंशमनुवर्ण्येदानींसवितुर्वंशमाह पृश्निस्त्विति सावित्रीमित्यादिषुप्रासूतेत्युत्तरस्यानुषंगः पशुंपशुयागम् महामखान्पंचयज्ञान् १ २ धातुर्भार्याकुहूःसायंपुत्रंप्रासूत एवंसिनीवालीदर्शमित्यनुक्रमात् ३ समनंतरोविधाताक्रियायांभार्यायांपुरिष्यानग्नीन्पंचचितान्"पुरीष्यासोअग्नयइतिपंचवाएते ऽग्नयोयच्चित्तय"इतिश्रुतेः चर्षणीवरुणस्यभार्यासीत् पूर्वंब्रह्मणःपुत्रोभृगुर्यस्यांपुनर्जातः ४वाल्मीकिर्वरुणस्यैवपुत्रोभवत् एतौवरुणस्यासाधारणौपुत्रौ तथोत्सर्गादयोपिमित्रस्यासाधारणाः तयोरेवसाधारणौद्वौपुत्रावाह अगस्त्यश्चवसिष्ठश्चऋषीमित्रावरुणयोरभवतां ५ यतउभा

सिद्धिर्भगस्यभार्यांगमहिमानंविभुंप्रभुम् ॥ आशिषंचवरारोहांकन्यांप्रासूतसुव्रताम् २ धातुःकुहूःसिनीवालीराकाचानुमतिस्तथा ॥ सायंदर्शमथप्रातःपूर्णमासमनुक्रमात् ३ अग्नीन्पुरीष्यानाधत्तक्रियायांसमनंतरः ॥ चर्षणीवरुणस्यासीद्यस्यांजातोभृगुःपुनः ४ वाल्मीकिश्चमहायोगीवल्मीकादभवत्किल ॥ अगस्त्यश्चवसिष्ठश्चमित्रावरुणयोर्ऋषी ५ रेतःसिषिचतुःकुंभेउर्वश्याःसन्निधौद्रुतम् ॥ रेवत्यांमित्रउत्सर्गमरिष्टंपिप्पलंव्यधात् ६ पौलोम्यामिंद्रआधत्तत्रीन्पुत्रानितिनःश्रुतं ॥ जयंतमृषभंताततृतीयंमीढुषंप्रभुः ७ उरुक्रमस्यदेवस्यमायावामनरूपिणः ॥ कीर्तौपत्न्यांबृहच्छ्लोकस्तस्यासन्सौभगादयः ८ तत्कर्मगुणवीर्याणिकाश्यपस्यमहात्मनः ॥ पश्चाद्वक्ष्यामहेऽदित्यांयथैवावततारह ९ अथकश्यपदायादान्दैतेयान्कीर्तयामिते ॥ यत्रभागवतःश्रीमान्प्रह्लादोबलिरेवच १० दितेर्द्वावेवदायादौदैत्यदानववंदितौ ॥ हिरण्यकशिपुर्नामहिरण्याक्षश्चकीर्तितौ ११ हिरण्यकशिपोर्भार्याकयाधुर्नामदानवी ॥ जंभस्यतनयादत्तासुषुवेचतुरःसुतान् १२ संह्लादंप्रागनुह्लादंह्लादंप्रह्लादमेवच ॥ तत्स्वसासिंहिकानामराहुंविप्रचितोऽग्रहीत् १३ शिरोऽहरद्यस्यहरिश्चक्रेणपिबतोऽमृतम् ॥ संह्लादस्यकृतिर्भार्याऽसूतपंचजनंततः १४ ह्लादस्यधमनिर्भार्याऽसूतवातापिमिल्वलम् ॥ योऽगस्त्यायत्वतिथयेपेचेवातापिमिल्वलम् १५ अनुह्लादस्यसूर्म्यायांबाष्कलोमहिषस्तथा ॥ विरोचनस्तुप्राह्लादिर्देव्यास्तस्याभवद्बलिः १६ बाणज्येष्ठंपुत्रशतमशनायांततोभवत् ॥ तस्यानुभावःसुश्लोक्यःपश्चादेवाभिधास्यते १७

वपि कुंभेरेतःसिषिचतुः"सत्रेहजाताविषितानमोभिःकुंभेरेतःसिषिचतुःसमानम्"इतिश्रुतेः द्रुतंस्कन्नम् ६ ७ ८ पश्चादष्टमस्कंधे ९ अथेति कश्यपस्यादितेःपुत्राणांद्वादशादित्यानांसंततिमुक्त्वादितेःपुत्रान्कथयामीत्यर्थः १० हिरण्यकशिपुर्हिरण्याक्षश्चेतिप्रथमंद्वावेव तौचकीर्तितौतृतीयस्कंधे ११ १२ विप्रचितोदानवाद्भर्तुः सकाशाद्राहुंपुत्रमग्रहीत् १३ ततःसंन्हादादसूत १४ योमेषरूपंवातापिंपेचेतमिल्वलम् यंपेचेतंवातापिंचासूतेत्यन्वयः १५ १६ ततोबलेःसकाशादभवत्तस्यबलेरनुभावःसुश्लोक्यःपुण्यकीर्त्यर्हः यद्वा अनुभाव्यतेसाद्भिस्तूयतइत्यनुभावम् सुश्लोक्यंयशइतिशेषः १७

तस्यगणेषुमुख्यतांप्राधान्यम् १८ सात्मतांसमानरूपतां १९ सात्म्यंदेवत्वंप्रापिताः २० २१ आदृतंसादरं अल्पंमिताक्षरं अर्थवद्बह्वर्थयुक्तं सत्र मयनमाश्रयोयस्यहेसत्रायणशौनक २२
शक्रस्यपार्ष्णिग्राहेणपृष्ठतःसहायेन २३ भ्रातृहंतारमिंद्रंमारयित्वासुखिनीकदास्यामितिचिंतयामासदितिः उल्बणंक्रूरम् अक्लिन्नहृदयंकठिनचित्तम् २४ ननुराजास्वदेहरक्षार्थमन्येषांघातं
करोत्येवाकिमत्रचित्रंतत्राह कृमीति ईशःप्रभुरित्याभिहितस्यापियस्यपूर्वेषांराज्ञांदेहस्यमरणानंतरंद्वित्रिदिनावस्थितस्यकृमयइतिश्वादिभिर्भक्षितस्यतुविष्ठेतिदग्धस्यभस्मेतिसंज्ञाआसीत्त
त्कृतेतस्यदेहस्यार्थेयोभूतेभ्योद्रुह्यतिसकिंस्वार्थंवेदनवेदैव तत्रहेतुः यतोभूतद्रोहान्निरयोभवति २५ इदंदेहादिकंध्रुवंनित्यमाशासानस्यमन्यमानस्यातउन्नद्धमुच्छृंखलंचेतोयस्यतस्येंद्रस्ययो

बाणआराध्यगिरिशंलेभेतद्गणमुख्यतां ॥ यत्पार्श्वेभगवानास्तेह्यद्यापिपुरपालकः १८ मरुतश्चदितेःपुत्राश्चत्वारिंशन्नवाधिकाः ॥ तआसन्नप्रजाःसर्वेनी
ताइंद्रेणसात्मतां १९ राजोवाच ॥ कथंतआसुरंभावमपोह्यौत्पत्तिकंगुरो ॥ इंद्रेणप्रापिताःसात्म्यंकिंतत्साधुकृतंहितैः २० इमेश्रद्दधतेब्रह्मन्नृषयोहिमया
सह ॥ परिज्ञानायभगवंस्तन्नोव्याख्यातुमर्हसि २१ सूतउवाच ॥ तद्विष्णुरातस्यसबादरायणिर्वचोनिशम्यादृतमल्पमर्थवत् ॥ सभाजयन्संनिभृतेनचे
तसाजगादसत्रायणसर्वदर्शनः ॥ २२ श्रीशुकउवाच ॥ हतपुत्रादितिःशक्रपार्ष्णिग्राहेणविष्णुना ॥ मन्युनाशोकदीप्तेनज्वलंतीपर्यचिंतयत् २३ कदानुभ्रा
तृहंतारमिंद्रियाराममुल्बणं ॥ अक्लिन्नहृदयंपापंघातयित्वाशयेसुखं २४ कृमिविड्भस्मसंज्ञासीद्यस्येशाभिहितस्यच ॥ भूतध्रुक्तत्कृतेस्वार्थंकिंवेदानिरयो
यतः २५ आशासानस्यतस्येदंध्रुवमुन्नद्धचेतसः ॥ मदशोषकइंद्रस्यभूयाद्येनसुतोहिमे २६ इतिभावेनसाभर्तुराचचारासकृत्प्रियम् ॥ शुश्रूषयाऽनुरागेण
प्रश्रयेणदमेनच २७ भक्त्यापरमयाराजन्मनोज्ञैर्वल्गुभाषितैः ॥ मनोजग्राहभावज्ञासुस्मितापांगवीक्षणैः २८ एवंस्त्रियाजडीभूतोविद्वानपिविदग्ध
या ॥ बाढमित्याहविवशोनतच्चित्रंहियोषिति २९ विलोक्यैकांतभूतानिभूतान्यादौप्रजापतिः ॥ स्त्रियंचक्रेस्वदेहार्धंययापुंसांमतिर्हृता ३० एवंशुश्रू
षितस्तातभगवान्कश्यपःस्त्रिया ॥ प्रहस्यपरमप्रीतोदितिमाहाभिनंद्यच ॥ ३१ ॥ कश्यपउवाच ॥ वरंवरयवामोरुप्रीतस्तेऽहमनिंदिते ॥ स्त्रियाभर्त
रिसुप्रीतेकःकामइहचागमः ३२ पतिरेवहिनारीणांदैवतंपरमंस्मृतम् ॥ मानसःसर्वभूतानांवासुदेवःश्रियःपतिः ३३ सएवदेवतालिंगैर्नामरूपविकल्पि
तैः ॥ इज्यतेभगवान्पुंभिःस्त्रीभिश्चपतिरूपधृक् ३४

मदस्तस्यशोषकःपुत्रोमेयेनहेतुनाभूयाद्भवेत् २६ भर्तुःप्रियाचरणमेवेतिभावेनसाभर्तुःप्रियमसकृदाचचार २७ २८ विवशःस्त्रीपरतंत्रःसन्बाढंतवमनोरथंपूरयिष्यामीतियदाहतन्नाचित्रम्
२९ तत्रहेतुमाह विलोक्येति एकांतभूतानिनिःसंगानिमैथुनेनसृष्टिवृद्ध्यर्थंस्वदेहार्धमेवास्त्रियंचक्रे ३० एवंस्त्रियाशुश्रूषितःसन् ३१ इहचकारात्परत्रचअगमोऽप्राप्यः ३२ ननुपरमेश्वरेसुप्रीते
सर्वकामप्राप्तिरितिप्रसिद्धंतत्राह पतिरेवेति ननुमनसिस्थितःश्रीवासुदेवएवलक्ष्मीपतिःपरंदैवतमितिप्रसिद्धं सत्यम् सएवस्वाधिकारेणरूपभेदैःपूज्यतइत्याह मानसइतिसार्धेन ३३ दे
वतालिंगैर्मूर्तिभिरुपलक्षितः तान्येवाह नामइंद्रादि रूपंवज्रहस्तत्वादि ताभ्यांविविधंकल्पितैः ३४

३५ ३६ इंद्रहणंइंद्रहंतारम् अमृत्युंमृत्युशून्यं येनेंद्रेणविष्णुनासहायेनघातितौ ३७ ३८ ३९ स्वभावमनुवर्तमानायायोषितःकोऽतिक्रमोऽपराधः ४० स्वभावमेवाह द्वाभ्यां शर
त्पद्मस्येवोत्सवोविकासोयस्मिन् श्रवणेश्रुतीतयोरमृतम् क्षुरधारोपमंचित्तं ४१ स्वाशिषात्मनांस्वार्थकामनयात्मवत्प्रेष्ठत्वेनप्रतीयमानानां ४२ तत्रेदमुपकल्पतेयोग्यंभवाति अयंभावःवै
ष्णवंव्रतंतावदुपदेक्ष्यामितेनैवास्याःशुद्धचित्तायाइंद्रंप्रतिक्रोधोनिवर्तिष्यते पुत्रस्त्वमर्त्योभविष्यति दीर्घकालत्वेचव्रतस्यकथंचिद्वैगुण्येसतींद्रस्यवधोऽपिनभविष्यतीति ४३ ४४ हेभद्रे
अंजःयथावद्यदिधारयिष्यसितर्हींद्रहाभविष्याति वैगुण्येतुदेवबांधवोभविष्याति वैष्णवत्वाद्व्रतस्यकथंचिद्वैगुण्येऽपिसतिसर्वथावैकल्याभावात् ४५ कार्याण्यावश्यकानि व्रतंयानिनघ्नंति

तस्मात्पतिव्रतानार्यःश्रेयस्कामाःसुमध्यमे ॥ यजंतेऽनन्यभावेनपतिमात्मानमीश्वरम् ३५ सोऽहंत्वयाऽर्चितोभद्रेईदृग्भावेनभक्तितः ॥ तत्तेसंपादये
काममसतीनांसुदुर्लभम् ॥ ३६ ॥ दितिरुवाच ॥ वरदोयदिमेब्रह्मन्पुत्रमिंद्रहणंवृणे ॥ अमृत्युंमृतपुत्राहंयेनमेघातितौसुतौ ३७ निशम्यतद्वचोविप्रो
विमनाःपर्यतप्यत ॥ अहोअधर्मःसुमहानद्यमेसमुपस्थितः ३८ अहोअर्थेंद्रियारामोयोषिन्मय्येहमायया ॥ गृहीतचेताःकृपणःपतिष्येनरकेध्रुवम्
३९ कोऽतिक्रमोनुवर्त्तंत्याःस्वभावमिहयोषितः ॥ धिङ्मांबताबुधंस्वार्थेयदहंत्वजितेंद्रियः ४० शरत्पद्मोत्सवंवक्त्रंवचश्चश्रवणामृतम् ॥ हृदयंक्षुरधाराभं
स्त्रीणांकोवेदचेष्टितम् ४१ नहिकश्चित्प्रियःस्त्रीणामंजसास्वाशिषात्मनाम् ॥ पतिंपुत्रंभ्रातरंवाघ्नंत्यर्थेघातयंतिच ४२ प्रतिश्रुतंददामीतिवचस्तन्नमृषाभ
वेत् ॥ वधंनार्हतिचेंद्रोऽपितत्रेदमुपकल्पते ४३ इतिसंचिंत्यभगवान्मारीचःकुरुनंदन ॥ उवाचकिंचित्कुपितआत्मानंचविगर्हयन् ॥ ४४ ॥ कश्यप
उवाच ॥ पुत्रस्तेभविताभद्रेइंद्रहादेवबांधवः ॥ संवत्सरंव्रतमिदंयद्यंजोधारयिष्यसि ॥ ४५ ॥ दितिरुवाच ॥ धारयिष्येव्रतंब्रह्मन्ब्रूहिकार्याणियानि
मे ॥ यानिचेहनिषिद्धानिनव्रतंघ्नंतियानितु ॥ ४६ ॥ कश्यपउवाच ॥ नहिंस्याद्भूतजातानिनशपेन्नानृतंवदेत् ॥ नच्छिंद्यान्नखरोमाणिनस्पृशेद्यदमं
गलम् ४७ नाप्सुस्नायान्नकुप्येतनसंभाषेतदुर्जनैः ॥ नवसीताधौतवासःस्रजंचविधृतांक्वचित् ४८ नोच्छिष्टंचंडिकान्नंचसामिषंवृषलाहृतम् ॥
भुंजीतोदक्ययादृष्टंपिबेदंजलिनात्वपः ४९ नोच्छिष्टाऽस्पृष्टसलिलासंध्यायांमुक्तमूर्धजा ॥ अनर्चिताऽसंयतवाङ्नासंवीताबहिश्चरेत् ५० नाधौत
पादाप्रयतानार्द्रपान्नोउदक्शिराः ॥ शयीतनापराङ्नान्यैर्ननग्नानचसंध्ययोः ५१

नावश्यकानिनचनिषिद्धानि किंत्वभ्यनुज्ञातानि तानिसर्वाण्यपिब्रूहि ४६ तत्रैकत्रिंशन्निषेधानाह नहिंस्यादितिपंचभिः नशपेन्नाक्रोशेत् यदमंगलंकपालास्थ्यादिकंतन्नस्पृशेत् ४७
नाप्सुप्रविश्यस्नायात् पूर्वविधृतांस्रजंपुनर्नधारयेत् ४८ भोजनेपंचनिषेधानाह नोच्छिष्टमिति चंडिकान्नंभद्रकाल्यैनिवेदितं पिपीलिकादिदूषितंवा अंजलिनात्वपोनापिबेत् ४९ गृहा
द्बहिर्निर्गमेसप्तनिषेधानाह नोच्छिष्टेति अनर्चितामंडनहीना असंवीताऽप्रावृता ५० शयनेअष्टौनिषेधानाह नाधौतपादेति नापराक्पश्चिमशिराः ५१

कार्याण्याह धौतवासाइतिद्वाभ्यां प्रातराशात्प्रथमभोजनात् ५२ वीरवतीर्जीवद्भर्तृकाः आर्च्यसंपूज्यकोष्ठगतंकुक्ष्यंतरगतं ५३ पुंसवनंपुत्रोत्पत्तिकरम् तुभ्यंतव ५४ ५५ ५६ ५७ हारिरिं
द्रोव्रतस्यच्छिद्रंप्रेप्सुःप्राप्तुमिच्छुः जिह्मःकुटिलःसाधुवेषः मृगहालुब्धकोयथामृगवंचनायमृगवेषोभवतितद्वत् ५८ केनमेशिवंस्यादितिचिंतांप्राप्तः ५९ अस्पृष्टवारिश्चासावधौतांघ्रिश्च ६० निद्र

धौतवासाःशुचिर्नित्यंसर्वमंगलसंयुता ॥ पूजयेत्प्रातराशात्प्राग्गोविप्राञ्छ्रियमच्युतम् ५२ स्त्रियोवीरवतीश्चार्चेत्स्रग्गंधबलिमंडनैः ॥ पतिंचार्च्योप
तिष्ठतध्यायेत्कोष्ठगतंचतम् ५३ सांवत्सरंपुंसवनंव्रतमेतदविप्लुतं ॥ धारयिष्यसिचेत्तुभ्यंशक्रहाभवितासुतः ५४ बाढमित्यभिप्रेत्याथदितीराजन्महाम
नाः ॥ काश्यपंगर्भमाधत्तव्रतंचांजोदधारसा ५५ मातृष्वसुरभिप्रायमिंद्रआज्ञायमानद ॥ शुश्रूषणेनाश्रमस्थांदितिंपर्यचरत्कविः ५६ नित्यंवनात्सुमन
सःफलमूलसमित्कुशान् ॥ पत्रांकुरमृदोपश्चकालेकालउपाहरत् ५७ एवंतस्याव्रतस्थायाव्रतच्छिद्रंहरिर्नृप ॥ प्रेप्सुःपर्यचरज्जिह्मोमृगहेवमृगाकृतिः
५८ नाध्यगच्छद्व्रतच्छिद्रंतत्परोऽथमहीपते ॥ चिंतांतीव्रांगतःशक्रःकेनमेस्याच्छिवंत्विह ५९ एकदासातुसंध्यायामुच्छिष्टाव्रतकर्शिता ॥ अस्पृष्ट
वार्यधौतांघ्रिःसुष्वापविधिमोहिता ६० लब्ध्वातदंतरंशक्रोनिद्राऽपहृतचेतसः ॥ दितेःप्रविष्टउदरंयोगेशोयोगमायया ६१ चकर्त्तसप्तधागर्भंवज्रेणक
नकप्रभम् ॥ रुदंतंसप्तधैकैकंमारोदीरितितान्पुनः ६२ तेतमूचुःपाट्यमानाःसर्वेप्रांजलयोनृप ॥ नोजिघांससिकिमिंद्रभ्रातरोमरुतस्तव ६३ माभैष्टभ्रा
तरोमह्यंयूयमित्याहकौशिकः ॥ अनन्यभावान्पार्षदानात्मनोमरुतांगणान् ६४ नममारदितेर्गर्भःश्रीनिवासानुकंपया ॥ बहुधाकुलिशक्षुण्णोद्रौण्य
स्त्रेणयथाभवान् ६५ सकृदिष्ट्वाऽदिपुरुषंपुरुषोयातिसाम्यताम् ॥ संवत्सरंकिंचिदूनंदित्यायद्धरिरर्चितः ६६ सजूरिंद्रेणपंचाशद्देवास्तेमरुतोभवन् ॥
व्यपोह्यमातृदोषंतेहरिणासोमपाःकृताः ६७ दितिरुत्थायददृशेकुमाराननलप्रभान् ॥ इंद्रेणसहितान्देवीपर्यतुष्यदनिंदिता ६८ अथेंद्रमाहताताह
मादित्यानांभयावहम् ॥ अपत्यमिच्छंत्यचरंव्रतमेतत्सुदुष्करम् ६९ एकःसंकल्पितःपुत्रःसप्तसप्ताभवन्कथम् ॥ यदितेविदितंपुत्रसत्यंकथयमामृषा
७० इंद्रउवाच ॥ अंबतेऽहंव्यवसितमुपधार्यागतोंऽतिकम् ॥ लब्ध्वांतरोऽच्छिदंगर्भमर्थबुद्धिर्नधर्मवित् ७१ कृत्तोमेसप्तधागर्भआसन्सप्तकुमारकाः ॥
तेपिचैकैकशोवृक्णाःसप्तधानापिमम्रिरे ७२ ततस्तत्परमाश्चर्यंवीक्ष्याध्यवसितंमया ॥ महापुरुषपूजायाःसिद्धिःकाप्यनुषंगिणी ७३ आराधनंभगव
तईहमानानिराशिषः ॥ येतुनेच्छंत्यपिपरंतेस्वार्थकुशलाःस्मृताः ७४

यापहृतंचेतोयस्याः ६१ मारोदीरित्युपलालयान्निवतान्पुनःसप्तधाचकर्तचिच्छेद ६२ ६३ कौशिकइंद्रः गणान्सप्त सप्तगणावैमरुतइतिश्रुतेः ६४ ६५ ६६ सजूःसह ६७ ६८ ६९ ७० दि
त्यानिष्कपटत्वेसतींद्रोऽपिनिष्कपटमेवाह अंबेति लब्धमंतरंयेन अर्थेएवबुद्धिर्यस्य ७१ ७२ ७३ अपिपरंमोक्षमपि ७४

गुणस्पर्शोविषयभोगंबुधः कोवृणीते यद्यस्मान्नरकेऽपिविषयभोगःस्यात् ७५ महीयसिहेमहत्तमे मृतः सन्नुत्थितः ७६ ७७ ७८ ॥ इतिभागवतेषष्ठस्कंधेटीकायामष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥
॥ छ ॥ ॥ ऊनविंशेतुयत्प्रोक्तंकश्यपेनदितेर्व्रतम् । तदेवविवृतंलोकहितायहरितोषणम् ॥ १ ॥ तस्यप्रकारमितिशेषः १ मार्गशिरेमासेशुक्लपक्षे आदितःप्रातिपादि २ अनुमंत्र्यपृष्ट्वा शु
क्लादंतायस्याःसाशुक्लदतीधौतदंता अलंकृतासतिपूजयेत् ३ आदौतावन्नमस्कारमंत्रानाहात्रिभिः तेतुभ्यमलंपर्याप्तमेवसर्वंनकिंचिदन्यैःकृत्यमस्त्यतःकेवलंतेतुभ्यंनमोऽस्तु पर्याप्तौहेतवःनिर

आराध्याऽऽत्मप्रदंदेवंस्वात्मानंजगदीश्वरम् ॥ कोवृणीतेगुणस्पर्शंबुधःस्यान्नरकेऽपियत् ७५ तदिदंममदौर्जन्यंबालिशस्यमहीयसि ॥ क्षंतुमर्हसिमातस्त्वं
दिष्ट्यागर्भोमृतोत्थितः ७६ श्रीशुकउवाच ॥ इंद्रस्तयाभ्यनुज्ञातःशुद्धभावेनतुष्टया ॥ मरुद्भिःसहतांनत्वाजगामत्रिदिवंप्रभुः ७७ एवंतेसर्वमाख्यातंय
न्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ मंगलंमरुतांजन्मकिंभूयःकथयामिते ७८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेऽष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥ राजोवाच ॥ व्रतंपुंसवनंब्र
ह्मन्भवतायदुदीरितम् ॥ तस्यवेदितुमिच्छामियेनविष्णुःप्रसीदति १ श्रीशुकउवाच ॥ शुक्लेमार्गशिरेपक्षेयोषिद्भर्तुरनुज्ञया ॥ आरभेतव्रतमिदंसार्वका
मिकमादितः २ निशम्यमरुतांजन्मब्राह्मणाननुमंत्र्यच ॥ स्नात्वाशुक्लदतीशुक्लेवसीतालंकृतांबरे ॥ पूजयेत्प्रातराशात्प्राग्भगवंतंश्रियासह ३ अलंतेनिरपेक्षा
यपूर्णकामनमोस्तुते ॥ महाविभूतिपतयेनमःसकलसिद्धये ४ यथात्वंकृपयाभूत्यातेजसामहिनौजसा ॥ जुष्टईशगुणैःसर्वैस्ततोऽसिभगवान्प्रभुः ५ वि
ष्णुपत्निमहामायेमहापुरुषलक्षणे ॥ प्रीयेथामेमहाभागेलोकमातर्नमोऽस्तुते ६ ॐनमोभगवतेमहापुषायमहानुभावायमहाविभूतिपतयेसहमहाविभूति
भिर्बलिमुपहराणीति ॥ अनेनाहरहर्मंत्रेणविष्णोरावाहनार्घ्यपाद्योपस्पर्शनस्नानवासउपवीतविभूषणगंधपुष्पधूपदीपोपहाराद्युपचारांश्वसमाहितउपा
हरेत् ७ हविःशेषंतुजुहुयादनलेद्वादशाहुतीः ॥ ॐ नमोभगवतेमहापुरुषायमहाविभूतिपतयेस्वाहेति ८ श्रियंविष्णुंचवरदावाशिषांप्रभवावुभौ ॥
भक्त्यासंपूजयेन्नित्यंयदीच्छेत्सर्वसंपदः ९ प्रणमेद्दंडवद्भूमौभक्तिप्रह्वेणचेतसा ॥ दशवारंजपेन्मंत्रंततस्तोत्रमुदीरयेत् १० युवांतुविश्वस्यविभूजगतःकारणं
परम् ॥ इयंहिप्रकृतिःसूक्ष्मामायाशक्तिर्दुरत्यया ११ तस्याअधीश्वरःसाक्षात्त्वमेवपुरुषःपरः ॥ त्वंसर्वयज्ञइज्येयंक्रियेयंफलभुग्भवान् १२ गुणव्यक्ति
रियंदेवीव्यंजकोगुणभुग्भवान् ॥ त्वंहिसर्वशरीर्यात्माश्रीःशरीरेंद्रियाशया ॥ नामरूपेभगवतीप्रत्ययस्त्वमपाश्रयः १३

पेक्षाय हेपूर्णकाम महाविभूतिपतयेलक्ष्मीपतये सकलाःसिद्धयोऽणिमाद्यायस्मिंस्तस्मै ४ भोईश यथायथावत् त्वंकृपादिभिर्जुष्टःअन्यैश्चसत्यसंकल्पत्वादिभिःसर्वैर्गुणैः ततस्तस्मात् ५
महापुरुषस्यपरमेश्वरस्यैवलक्षणानिनिरपेक्षत्वादीनियस्यास्तस्याःसंबोधनं ६ पूजामंत्रमाहओंनमोइति ७ हविःशेषमुपहारावशिष्टं होममंत्रंदर्शयाति ओमिति ८ प्रकर्षेणभवंत्याभ्यामि
तिप्रभवौ ९ १० ११ इज्यायज्ञाभिनिवर्तकः पुरुषव्यापारोभावनाख्यः क्रियालौकिकी १२ प्रत्ययोनामरूपयोःप्रकाशकः अपाश्रयस्तयोराधारः १३

१४ १५ १६ महापुरुषचेतसाईश्वरबुद्ध्योपनमेद्भजेत् पतिश्चस्वयंप्रेमशीलःसन्पत्न्याःकर्माणिबिभृयात् तदनुकूलोभवेदित्यर्थः १७ यतोदंपत्योर्मध्येएकतरेणकृतमुभयोरपिभवति १८
नविहन्यान्नविच्छिंद्यात् १९ २०द्वादशमासानित्युक्तेकदाचित्तन्मध्येमलमासेसतितेनसहद्वादशसंख्यायांसत्यांशुद्धस्यैकस्यत्यागःस्यात् हायनमित्युक्तेतन्मध्यपतितस्यतस्यापिप्रसङ्गः
स्यात् तदुभयंवारयितुमुभयमुक्तं उपचरेदुपवसेत् २१ श्वोभूतेप्रभातेसति पयसिशृतेनपक्केन पाकयज्ञविधानेनपार्वणस्थालीपाकविधानेन २२ २३ सुप्रजास्त्वंसत्पुत्रत्वमित्यर्थः तद्यतस्तंशेषं

यथायुवांत्रिलोकस्यवरदौपरमेष्ठिनौ ॥ तथामउत्तमश्लोकसंतुसत्यामहाशिषः ॥ इत्यभिष्टूयवरदंश्रीनिवासांश्रियासह १४ तन्निःसार्योपहरणंदत्त्वाऽऽच
मनमर्चयेत् १५ ततःस्तुवीतस्तोत्रेणभक्तिप्रह्वेणचेतसा ॥ यज्ञोच्छिष्टमवघ्रायपुनरभ्यर्चयेद्धरिम् १६ पतिंचपरयाभक्त्यामहापुरुषचेतसा ॥ प्रियैस्तैस्तै
रुपनमेत्प्रेमशीलःस्वयंपतिः ॥ बिभृयात्सर्वकर्माणिपत्न्याउच्चावचानिच १७ कृतमेकतरेणापिदंपत्योरुभयोरपि ॥ पत्न्यांकुर्यादनर्हायांपतिरेतत्समा
हितः १८ विष्णोर्व्रतमिदंबिभ्रन्नविहन्यात्कथंचन ॥ विप्रान्स्त्रियोवीरवतीःस्रग्गंधबलिमंडनैः ॥ अर्चेदहरहर्भक्त्यादेवंनियममास्थितः १९ उद्वास्यदे
वंस्वेधाम्नितन्निवेदितमग्रतः ॥ अद्यादात्मविशुद्ध्यर्थंसर्वकामर्द्धयेतथा २० एतेनपूजाविधिनामासान्द्वादशहायनम् ॥ नीत्वाऽथोपचरेत्साध्वीकार्तिके
चरमेऽहनि २१ श्वोभूतेऽपउपस्पृश्यकृष्णमभ्यर्च्यपूर्ववत् ॥ पयःशृतेनजुहुयाच्चरुणासहसर्पिषा ॥ पाकयज्ञविधानेनद्वादशैवाहुतीःपतिः २२ आशिषः
शिरसाऽऽदायद्विजैःप्रीतैःसमीरिताः ॥ प्रणम्यशिरसाभक्त्याभुंजीततदनुज्ञया २३ आचार्यमग्रतःकृत्वावाग्यतःसहबंधुभिः ॥ दद्यात्पत्न्यैचरोःशेषंसुप्र
जास्त्वंसुसौभगम् २४ एतच्चरित्वाविधिवद्व्रतंविभोरभीप्सितार्थंलभतेपुमानिह ॥ स्त्रीत्वेतदास्थायलभेतसौभगंश्रियंप्रजांजीवपतिंयशोगृहम् २५ क
न्याचविंदेतसमग्रलक्षणंवरंत्ववीराहतकिल्बिषागतिम् ॥ मृतप्रजाजीवसुताधनेश्वरीसुदुर्भगासुभगारूपमग्र्यम् २६ विंदेद्विरूपाविरुजाविमुच्यतेय
आमयावींद्रियकल्पदेहम् ॥ एतत्पठन्नाभ्युदयेचकर्मण्यनंततृप्तिःपितृदेवतानाम् २७ तुष्टाःप्रयच्छंतिसमस्तकामान्होमावसानेहुतभुक्श्रीहरिश्च ॥ राज
न्महन्मरुतांजन्मपुण्यंदितेर्व्रतंचाभिहितंमहत्ते ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेपुंसवनव्रतकथनंनामएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥
॥ समाप्तोयंषष्ठःस्कंधः ॥ ६ ॥ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

२४ २५ अवीराविधवा धनेश्वरीसत्यपियासुदुर्भगासासुभगाभवति २६ यआमयावीरोगीसाविरुजाविशिष्टयारुजाविमुच्यते इंद्रियैःसहितंकल्पंदेहंचविंदेदितिशेषः पठन्योवर्तेततस्यपितॄ
णांदेवतानांचानंतातृप्तिर्भवतीत्यर्थः २७ उपसंहरति राजन्निति महत्पुण्यंजन्ममहद्व्रतंच २८ ॥ षष्ठस्कंधनिगूढार्थपदभावार्थदीपिका । सद्भिरासेव्यतामेषायतिश्रीधरनिर्मिता ॥ १ ॥ इति
श्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेश्रीधरस्वामिविरचितटीकायांभावार्थदीपिकायामेकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ समाप्तोयंषष्ठःस्कंधः ॥ ६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते षष्ठस्कंधः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमद्भागवते सप्तमस्कंधः प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ स्वभक्तपक्षपातेनतद्विपक्षविदारणं । नृसिहमद्भुतंवंदेपरमानंदविग्रहं ॥१॥ ऊतिःपंचदशाध्यायैःसप्तमेवर्ण्यतेऽधुना । ऊतिश्चवासनाप्रोक्तातत्तत्कर्मानुसारिणी ॥२॥ अशुभाचशुभाचेतिद्विधासाहेतुभेदतः। अशुभामहतांकोपाच्छुभामहदनुग्रहात्॥३॥ हरेर्द्वारपयोर्यद्वद्वैकुंठेवसतोरपि । चतुःसनरुषाविष्णुद्वेषाद्यशुभवासना॥४॥यथाचदैत्यगर्भेपिप्रन्हादस्यसतःस्थिरा । नारदानुग्रहादासविष्णौसद्भक्तिवासना ॥ ५ ॥ स्वभक्तंचसदाविष्णुर्द्विषंतमपिरक्षति । तृतीयेऽथभवेद्वास्थावकरोदात्मसात्पुनः ॥ ६ ॥ अतोमनीषिणायत्नःकार्योमहदनुग्रहे । इत्येतदर्थमूतीनामत्रलक्षणमुच्यते ॥७ ॥ तत्रादौदशभिर्दैत्यतत्पुत्रमतिभेदतः । महत्कोपानुकंपोत्थवासनाभेदउच्यते ॥८ ॥ सद्वासनाचयुज्येतकर्मभिःशुद्धचेतसः ॥ परैस्तुपंचभिस्तस्मात्क्रियतेधर्मनिर्णयः ॥ ९ ॥ तत्रतुप्रथमेऽध्यायेहिरण्यकशिपोःसुते । विष्णुभक्तेविरोधस्तुविप्रशापजईर्यते ॥ १० ॥ यदुक्तंपूर्वस्कंधांते हतपुत्रादितिःशक्रपार्ष्णिग्राहेणविष्णुना । मन्युनाशोकदीप्तेनज्वलंतीपर्यचिंतयदितितच्छ्रुत्वाविस्मितःपरीक्षित्पृच्छति समइतित्रिभिः नहिसमस्यसुहृदश्चवैषम्यंनामास्तिनचप्रियस्यप्रीतिकर्तृषुवैषम्यंयुक्तमित्यर्थः१ किंच यस्ययैःप्रयोजनंसिध्यतिसतत्पक्षपातंभवति येभ्योबिभेतितान्द्वेषेणहंति नतुतदत्रास्तीत्याह नहीति निःश्रेयसंपरमानंदएवआत्मास्वरूपंयस्य असुरेभ्यश्चोद्वेगोभयंनास्ति अतोविद्वेषोपिनास्त्येव तत्रहेतुः अगुणस्येति

श्रीगणेशायनमः ॥ राजोवाच ॥ समःप्रियःसुहृद्ब्रह्मन्भूतानांभगवान्स्वयम् ॥ इंद्रस्यार्थेकथंदैत्यानवधीद्विषमोयथा १ नह्यस्यार्थःसुरगणैःसाक्षान्निःश्रेयसात्मनः ॥ नैवासुरेभ्योविद्वेषोनोद्वेगश्चागुणस्यहि २ इतिनःसुमहाभागनारायणगुणान्प्रति ॥ संशयः सुमहान्जातस्तद्भवांश्छेत्तुमर्हति ॥ ३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ साधुपृष्टंमहाराजहरेश्चरितमद्भुतम् ॥ यत्रभागवतमाहात्म्यंभगवद्भक्तिवर्धनम् ४ गीयतेपरमंपुण्यमृषिभिर्नारदादिभिः ॥नत्वाकृष्णायमुनयेकथयिष्येहरेःकथाम् ५ निर्गुणोऽपिह्यजोऽव्यक्तो भगवान्प्रकृतेःपरः॥ स्वमायागुणमाविश्यबाध्यबाधकतांगतः ६ सत्त्वंरजस्तमइतिप्रकृतेर्नात्मनोगुणाः ॥ नतेषांयुगपद्राजन्ह्रासउल्लासएववा ७ जयकालेतुसत्त्वस्यदेवर्षीन्रजसोऽसुरान् ॥ तमसोयक्षरक्षांसितत्कालानुगुणोऽभजत् ८ ज्योतिरादिरिवाभातिसंघातान्नविविच्यते ॥ विदंत्यात्मानमात्मस्थंमथित्वाकवयोऽततः ९

गुणाधीनौप्रीतिद्वेषावित्यर्थः २ श्रीनारायणस्यगुणाननुग्रहनिग्रहादीन्प्रतितत्तंसंशयम् ३ भागवतस्यप्रन्हादस्यमाहात्म्यंगीयतइतिसंबंधः ४ कृष्णायव्यासाय कृष्णंमुनिंनत्वेत्यर्थः ५ यस्मात्प्रकृतेःपरः अतोनिर्गुणःअतएवाजः अतएवाऽव्यक्तोरागद्वेषादिनिमित्तभूतदेहेंद्रियादिरहितः सोऽपिस्वमायागुणंसत्त्वादिकमाविश्याधिष्ठायबाध्यान्प्रति यद्वा देवासुराणांपरस्परंयाबाध्यबाधकतातांगतःप्राप्तः तत्रहेतुर्जातइत्यर्थः ६ तत्रगुणानांस्वीयत्वेसतिप्राकृतपुरुषवद्विषमःस्यात्ततुनास्तीत्याह सत्त्वमिति ननुस्वेच्छयागुणाधिष्ठानेनापिपक्षपातवैषम्यंस्यादेव न तस्यकालकृतत्वादित्याह नतेषामिति सार्धेन उल्लासोवृद्धिः ७ सत्त्वस्यजयकालेदेवादीनृषींश्चाभजत् तत्तद्देहंप्रविश्यवर्धयतीत्यर्थः रजसोजयकालेऽसुरान् तमसोजयकालेयक्षरक्षांसि तस्यकालस्यानुगुणःसन् ८ समस्यापिनिमित्तभेदेनवैषम्येदृष्टांतः ज्योतिरादिरिव ज्योतिरग्निर्यथाकाष्ठादिषु जलंयथापात्रेषु आकाशोयथाघटादिषु तथाभगवान्नानारूपआभाति ननुतर्हितद्भेदेवविवेकेनकिंनप्रतीयतेतत्राह संघातात्सुरादिदेहान्नविविच्यतेनपृथक्प्रतीयते तर्हितान्भजतीतिकुतोज्ञायतेतत्राह विदंतीति आत्मस्थंपरमात्मानंकवयोनिपुणाः मथित्वा कार्यदर्शनलिंगेनविचार्यजानंति अंततःस्वभावकालकर्मादिवादनिषेधेन विदंतीतिपाठेलाभोपिज्ञानमेव अत्रापिज्योतिरादिरिवेतिद्रष्टव्यं यथासूर्यकांतादौदाहदर्शनाज्ज्योतिर्ज्ञायते यथाचगंधदर्शनाद्वायुरित्यादि९

तदेवंमायागुणवशेनैतद्वैषम्यंनस्वाभाविकमित्युक्तम् तर्हिगुणपारतंत्र्यादनीश्वरत्वमाशंक्याह यदाआत्मनोजीवस्यभोगायपुरःशरीराणिपरःपरमेश्वरःसिसृक्षुर्भवतितदासाम्येनास्थितंरजःपृथक्सृजाति विचित्रासुतासुपूर्षुरिरंसुःक्रीडितुमिच्छुर्यदातदासत्त्वंपृथक्सृजाति शयिष्यमाणःसंहरिष्यन्यदातदातमःपृथगीरयतिप्रेरयाति आधिक्यंनयतीत्यर्थः १० यदासिसृक्षुरित्यादिनिर्देशात्प्रतीतंकालपारतंत्र्यंवारयन्प्रधानपुरुषपारतंत्र्यमपिवारयाति कालमिति हे नरदेव प्रधानपुंभ्यांनिमित्तभूताभ्यांसत्यकृदमोघकर्ताईशस्तयोःसहकारित्वेनाऽऽश्रयभूतंचरंतंवर्तमानंकालंस्वयमेवसृजाति स्वचेष्टारूपत्वात्कालस्यनतत्पारतंत्र्यमित्यर्थः तथाऽपिप्रस्तुतेकिमायातंतत्राह यएषकालःसत्वमेधयातिवर्धयत्यतोहेतोरीशिताऽपीश्वरोपिसत्वप्रधानंसुरानीकंदेवसमूहमेधयतीव तत्प्रत्यनीकानसुरान्सुरप्रतिपक्षान्प्रमिणोतिहिनस्तिचेत्यन्वयः उरुप्रभूतंश्रवःकीर्तिर्यस्यसः कालशक्तिक्षुभितगुणगतवैषम्यमिहसन्निधिमात्रेणतदधिष्ठातरिस्फुरतीतिप्रकरणार्थः ११ त

यदासिसृक्षुःपुरआत्मनःपरोरजःसृजत्येषपृथक्स्वमायया ॥ सत्त्वंविचित्रासुरिरंसुरीश्वरःशयिष्यमाणस्तमईरयत्यसौ १० कालंचरंतंसृजतीशआश्रयंप्रधानपुंभ्यांनरदेवसत्यकृत् ॥ यएषराजन्नपिकालईशितासत्त्वंसुरानीकमिवैधयत्यतः ॥ तत्प्रत्यनीकानसुरान्सुरप्रियोरजस्तमस्कान्प्रमिणोत्युरुश्रवाः ११ अत्रैवोदाहृतःपूर्वमितिहासःसुरर्षिणा ॥ प्रीत्यामहाक्रतौराजन्पृच्छतेऽजातशत्रवे १२ दृष्ट्वामहाद्भुतंराजाराजसूयेमहाक्रतौ ॥ वासुदेवेभगवतिसायुज्यंचेदिभूभुजः १३ तत्रासीनंसुरऋषिंराजापांडुसुतःक्रतौ ॥ पप्रच्छविस्मितमनामुनीनांशृण्वतामिदम् ॥ १४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अहोअत्यद्भुतंह्येतद्दुर्लभैकांतिनामपि ॥ वासुदेवेपरेतत्त्वेप्राप्तिश्चैद्यस्यविद्विषः १५ एतद्वेदितुमिच्छामःसर्वएववयंमुने ॥ भगवन्निंदयावेनोद्विजैस्तमसिपातितः १६ दमघोषसुतःपापआरभ्यकलभाषणात् ॥ संप्रत्यमर्षीगोविंदेदंतवक्रश्चदुर्मतिः १७ शपतोरसकृद्विष्णुंयद्ब्रह्मपरमव्ययम् ॥ श्वित्रोनजातोजिह्वायांनांधंविविशतुस्तमः १८ कथंतस्मिन्भगवतिदुरवग्राहधामनि ॥ पश्यतांसर्वलोकानांलयमीयतुरंजसा १९ एतद्भ्राम्यतिमेबुद्धिर्दीपार्चिरिववायुना ॥ ब्रूह्येतदद्भुततमंभगवांस्तत्रकारणम् ॥ २० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ राज्ञस्तद्वचआकर्ण्यनारदोभगवानृषिः ॥ तुष्टःप्राहतमाभाष्यशृण्वत्यास्तत्सदःकथाः २१

दानींतयोर्नसुरपक्षपातेनवधःकिंतुब्रह्मशापेनासुरींयोनिंप्राप्तयोरनुग्रहार्थएवेतिवक्तुमितिहासमुपक्षिपति अत्रैवेति अत्रद्वेषादिरहितस्यापिदैत्यवधेनारदेनेतिहासःप्रस्तावितः १२ चेदिभूभुजःशिशुपालस्य १३ १४ एकांतभक्तानामपिदुर्लभाप्राप्तिर्विद्विषोजातेत्येतदत्यद्भुतंहि १५ तस्यतुवेनवन्नरकपातएवोचितइत्याह भगवन्निंदयेति तमसिनरके १६ दमघोषस्यसुतःशिशुपालः कलभाषणाद्बाल्येकोमलभाषणमारभ्य संप्रत्यधुनाऽप्यमर्षीक्रोधीमत्सरीवा १७ श्वित्रःश्वेतकुष्ठम् १८ दुरवग्राहंदुष्प्रापंधामस्वरूपंयस्यतस्मिन्लयंसायुज्यमीयतुर्जग्मतुः अभूतस्यापिदंतवक्रलयस्यतज्जातकप्रामाण्येनासिद्धवन्निर्देशः १९ एतदद्भुततममतएतत्प्रतिमेधीर्भ्राम्यति भगवान्सर्वज्ञस्त्वंब्रूहि २० आभाष्यसंबोध्य सीदंतिनिषीदंत्यस्यामितिसद्सभातस्याःसदःसदसःशृण्वत्याःसत्याःकथाःप्राहेत्यन्वयः २१

अहोभगवन्निंदकस्यनरकपातेनभाव्यमितिवदतस्तवकोऽभिप्रायः भगवत्पीडाकरत्वेनवातदभावेऽपिसुरापानादिवान्निषिद्धानिंद्याचरणाद्वातत्रतावद्देहाभिमानकृतानिंदादिनिमित्तत्वात्पीडा
दीनांभगवतश्चतदभावान्नपीडाशंकास्तीत्याह निंदनेतिसार्द्धैस्त्रिभिः निंदनंदोषकीर्तनमन्यक्कारस्तिरस्कारः निंदास्तुत्यादिज्ञानार्थंप्रधानपुरुषयोराविवेकेनकलेवरंकल्पितंरचितं २२ तदभि
मानेनभूतानांयथाममाहमितिवैषम्यंतत्कृतंहिंसादिकंचभवतितथानयस्येत्युत्तरेणान्वयःदंडस्ताडनंपारुष्यंनिंदातयोर्हेतुभूतयोर्हिंसापीडाचभवति २३ यस्मिन्निबद्धोऽयमभिमानस्तस्यदेह
स्यवधाद्वधश्चयथातथायस्याभिमानोनास्ति अतोस्यपरमेश्वरस्यहिंसाकेनहेतुनाकल्प्यतेनकेनापीति अभिमानाभावेहेतुः कैवल्यादद्वितीयत्वेनाभिमंतव्याभावात् वैषम्याभावेहेतुः अखिला
त्मनःसर्वात्मनइति तर्हिकिमितिहंतिदैत्यांस्तत्राह परस्यदमकर्तुः हितार्थंदंडंकरोतीत्यर्थः २४ यस्माद्भगवतोनिंदादिकृतंवैषम्यंनास्तितस्माद्येनकेनाप्युपायेनध्यायतस्तेनैवध्यानेननिंदा

नारदउवाच ॥ निंदनस्तवसत्कारन्यक्कारार्थंकलेवरम् ॥ प्रधानपरयोराजन्नविवेकेनकल्पितम् २२ हिंसातदभिमानेनदंडपारुष्ययोर्यथा ॥ वैषम्यमिह
भूतानांममाहमितिपार्थिव २३ यन्निबद्धोऽभिमानोऽयंतद्वधात्प्राणिनांवधः ॥ तथानयस्यकैवल्यादभिमानोऽखिलात्मनः ॥ परस्यदमकर्तुर्हिहिंसाकेना
स्यकल्प्यते २४ तस्माद्वैरानुबंधेननिर्वैरेणभयेनवा ॥ स्नेहात्कामेनवायुंज्यात्कथंचिन्नेक्षतेपृथक् २५ यथावैरानुबंधेनमर्त्यस्तन्मयतामियात् ॥ नतथाभक्ति
योगेनइतिमेनिश्चितामतिः २६ कीटःपेशस्कृतारुद्धःकुड्यायांतमनुस्मरन् ॥ संरंभभययोगेनविंदतेतत्सरूपताम् २७ एवंकृष्णेभगवतिमायामनुज
ईश्वरे ॥ वैरेणपूतपाप्मानस्तमीयुरनुचिंतया २८ कामाद्द्वेषाद्भयात्स्नेहाद्यथाभक्त्येश्वरेमनः ॥ आवेश्यतदघंहित्वाबहवस्तद्गतिंगताः २९ गोप्यःकामा
द्भयात्कंसोद्वेषाच्चैद्यादयोनृपाः ॥ संबंधाद्वृष्णयःस्नेहाद्यूयंभक्त्यावयंविभो ३० कतमोऽपिनवेनःस्यात्पंचानांपुरुषंप्रति ॥ तस्मात्केनाप्युपायेनमनःकृ
ष्णेनिवेशयेत् ३१ मातृष्वस्रेयोवश्चैद्योदंतवक्त्रश्चपांडव ॥ पार्षदप्रवरौविष्णोर्विप्रशापात्पदाच्च्युतौ ॥ ३२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कीदृशःकस्यवाशा
पोहरिदासाभिमर्शनः ॥ अश्रद्धेयइवाभातिहरेरेकांतिनांभवः ३३

दिकृतपापस्यापिनाशात्सायुज्यंयुक्तमित्याशयेनाह तस्मादितिसप्तभिः निर्वैरेणनास्तिवैरंकेनापियास्मिंस्तेनभक्तियोगेनेत्यर्थः युंज्यान्मनइतिशेषः यस्मादेतैरुपायैः पृथङ्नेक्षते २५ तेष्वपि
वैरानुबंधःश्रेष्ठइत्याह यथेति नतथाभक्तियोगेनापि २६ अत्रदृष्टांतः कीटःपेशस्कृताभ्रमरेण संरंभोद्वेषोभयंचसएवयोगस्तेन २७ वैरेणयानुचिंताचिंतनंतयैवपूतःपाप्मायेषांतेतंप्रापुः २८ त
दघंकामादिनिमित्तंपापंहित्वा २९ तानाह गोप्यइति ३० तर्हिवेनःकिमितिनरकेपातितः तीव्रध्यानाभावात्पापमेवतस्यफलितमित्याह कतमोऽपीति पुरुषंश्रीहरिंप्रतिपुरुषेपुरुषस्यकामासं
भवाद्भयादिभिश्चिंतयतांपंचानांमध्येवेनोनकतमोऽपीत्युक्तम् ३१ तदेवमितिहासप्रस्तावकथामुक्त्वाश्रीकृष्णेशिशुपालस्यवैरानुबंधेकोहेतुरित्यपेक्षायांतमेवेतिहासंवक्तुमाह मातृष्वस्रेयइति
पदाद्वैकुंठाच्च्युतौ ३२ हरिदासावभिमृशत्यभिभवतीतितथा कस्यशापःकीदृशोवा अश्रद्धेयोऽनादरणीयइव असंभवात् भवोजन्म ३३

असंभवमेवाह जन्महेतुभूतैः प्राकृतैर्देहेंद्रियासुभिर्हीनानाम् शुद्धसत्त्वमयदेहानामित्यर्थः प्राकृतदेहसंबंधेनसंबद्धमेतदाख्यानमाख्यातुमर्हसि ३४ ३५ कथंभूताः पंचवाषड्वाहायनानि
वर्षाणियेषांते अर्भाबालास्तद्वदाभायेषांते पूर्वेषांमरीच्यादीनामपिपूर्वजास्तेभ्यःप्रथमंजाताःदिग्वाससोदिगंबराः अतःशिशून्मत्वा ३६ वासमपिनार्हथःकुतः पुनस्तत्सेवामितिचकारा
र्थः हेबालिशौ अतोहेतोराशुयातम् ३७ वांयुवयोस्त्रिभिर्जन्मभिः लोकायस्वस्थानप्राप्तयेकल्पतांतावताऽयंशापः समाप्यतामितिपुनःप्रोक्तावित्यर्थः ३८ ३९ धरोद्धारेनिमित्तेतत्प्र
तिघातीहतः ४० हिरण्यकशिपोर्वधेकारणंसूचयति हिरण्यकशिपुःपुत्रमिति ४१ सर्वभूतानामात्मभूतम् कुतः समंब्रह्मैवपश्यतीतितथातम् अतःप्रशांतंद्वेषादिरहितं अतएवभगवत्तेजसा

देहेंद्रियासुहीनानांवैकुंठपुरवासिनाम् ॥ देहसंबंधसंबद्धमेतदाख्यातुमर्हसि ३४ नारदउवाच ॥ एकदाब्रह्मणःपुत्राविष्णोर्लोकंयदृच्छया ॥ सनंदना
दयोजग्मुश्चरंतोभुवनत्रयम् ३४ पंचषड्ढायनार्भाभाःपूर्वेषामपिपूर्वजाः ॥ दिग्वाससःशिशून्मत्वाद्वास्थौतान्प्रत्यषेधताम् ३६ अशपन्कुपिताएवंयुवां
वासंनचार्हथः ॥ रजस्तमोभ्यांरहितेपादमूलेमधुद्विषः ॥ पापिष्ठामासुरींयोनिंबालिशौयातमाश्वतः ३७ एवंशप्तौस्वभवनात्पतंतौतैःकृपालुभिः ॥
प्रोक्तौपुनर्जन्मभिर्वांत्रिभिर्लोकायकल्पताम् ३८ जज्ञातेतौदितेःपुत्रौदैत्यदानववंदितौ ॥ हिरण्यकशिपुर्ज्येष्ठोहिरण्याक्षोऽनुजस्ततः ३९ हतोहिरण्य
कशिपुर्हरिणासिंहरूपिणा ॥ हिरण्याक्षोधरोद्धारेबिभ्रतासौकरंवपुः ४० हिरण्यकशिपुःपुत्रंप्रह्लादंकेशवप्रियम् ॥ जिघांसुरकरोन्नानायातनामृत्युहेत
वे ४१ सर्वभूतात्मभूतंतंप्रशांतंसमदर्शनम् ॥ भगवत्तेजसास्पृष्टंनाशक्नोद्धंतुमुद्यमैः ४२ ततस्तौराक्षसौजातौकेशिन्यांविश्रवःसुतौ ॥ रावणःकुंभकर्ण
श्चसर्वलोकोपतापनौ ४३ तत्रापिराघवोभूत्वान्यहनच्छापमुक्तये ॥ रामवीर्यंश्रोष्यसित्वंमार्कंडेयमुखात्प्रभो ४४ तावेवक्षत्रियौजातौमातृष्वस्रात्मजौ
तव ॥ अधुनाशापनिर्मुक्तौकृष्णचक्रहतांहसौ ४५ वैरानुबंधतीव्रेणध्यानेनाच्युतसात्मतां ॥ नीतौपुनर्हरेःपार्श्वंजग्मतुर्विष्णुपार्षदौ ४६ युधिष्ठिरउ
वाच ॥ विद्वेषोदयितेपुत्रेकथमासीन्महात्मनि ॥ ब्रूहिमेभगवन्येनप्रह्लादस्याच्युतात्मता ४७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेप्रथमोऽध्यायः ॥ १॥
नारदउवाच ॥ भ्रातर्येवंविनिहतेहरिणाक्रोडमूर्तिना ॥ हिरण्यकशिपूराजन्पर्यतप्यद्रुषाशुचा १ आहचेदंरुषाघूर्णःसंदष्टदशनच्छदः ॥ कोपोज्ज्वलद्भ्यां
चक्षुर्भ्यांनिरीक्षन्धूम्रमंबरम् २ करालदंष्ट्रोग्रदृष्ट्यादुष्प्रेक्ष्यभ्रुकुटीमुखः ॥ शूलमुद्यम्यसदसिदानवानिदमब्रवीत् ३

स्पृष्टंव्याप्तं उद्यमैः शस्त्रास्त्रप्रहारादिभिः ४२ विश्रवसःसुतौ ४३ न्यहनत् हतवानित्यर्थः तर्हितदेवकथनीयमित्युत्सुकंप्रत्याह रामवीर्यमिति ४४ कृष्णचक्रेणहतमंहोययोस्तौ
तयोःपापमेवहतंनतुतावित्यर्थः ४५ ४६ येनकारणेनप्रह्लादस्याच्युतात्मताऽच्युतैकचित्तत्वंतदपिब्रूहीतिशेषः ४७ इतिसप्तमेटीकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ द्वितीयेविष्णुरोषेणलोकंवि
द्राव्यदानवैः । तद्धतभ्रातृपुत्रादीनितिहासैरसांत्वयत् ॥ १ ॥ भगवद्द्वेषएवतद्द्वेषेपिकारणमित्याशयेनाह भ्रातरीत्यादिना एवंदेवपक्षपातेन १ कोपेनउत् अतिशयेनज्वलद्भ्यांकोपाग्निधू
मेनैवधूम्रमंबरंनिरीक्षमाणः २ करालदंष्ट्राभिर्युक्तयोग्रयादृष्ट्या दुष्प्रेक्ष्यंभ्रुकुटीयुक्तंमुखंयस्यसः ३

४ ५ समेनाप्युपधावनैर्भजनैर्निमित्तभूतैःपार्ष्णिग्राहेणसता ६ एवंत्यक्तःस्वभावःसमत्वंयेनतस्य घृणेःशुद्धतेजोमयस्यापिमाययावनौकसोवराहरूपस्यसतः अस्थिरात्मनोऽव्यवस्थितचित्तस्य कुतःयोयोभजतितंतंभजमानस्यानुसरतः ७ तस्यरुधिरेणयावत्तर्पयिष्यामितावद्यूयंभुवंयातेतितृतीयेनान्वयः ८ ननुदेवैस्तद्वधःकारितोऽतस्तेकिंनहन्यंतेतत्राह तस्मिन्हतेकूटेकपटे अहितेप्रतिपक्षे कूटमीहितंयस्येतिवा नष्टेऽदृष्टेसतिदेवाःशुष्यंतिस्वयमेवनाशंयास्यंतिकुतः विष्णुरेवप्राणोयेषांतेयथाकृत्तमूलेवृक्षेशाखाःस्वयंशुष्यंतितद्वत् ९ तपोयज्ञादियुक्तान्सूदयध्वंघातयत १० ननुतैः किमपराद्धंतत्राह विष्णुरितिद्विजानांक्रियाअनुष्ठानंमूलंयस्यसः यतोऽसौयज्ञोधर्ममयश्च देवादीनांपरायणंपरमआश्रयः अतोयज्ञरूपस्यविष्णोर्मूलत्वान्मामनादृत्यतदाश्रयणाद्यतेवध्याइतिभावः ११ तस्मात्परमंमंत्रंशृणुतेत्याह यत्रयत्रेति संदीपयतदहत वृश्चत आजीव्यानांवृक्षाणांछेदंकुरुत १२ १३ पुरंहट्टादिमत् ग्रामस्तद्रहितः व्रजोगवांवासः उद्यानंकृत्रिमंवनम् क्षेत्रंव्रीह्यादेःआरामोऽकृत्रिमंवनम् आश्रमःऋषीणांस्थानम् आकरोरत्नादीनां खेटः कृषीवलानांवासः खर्वटोगिरिद्रोण्याश्रयोग्रामः घोषआभीराणांवासःपत्तनंराजधानी १४ खनित्रैः खननसाधनैःआजीव्यानुपजीव्यान्जंब्वाम्रकपित्थादीन् शरणानिगृहान् १५ विप्रकृतेउपद्रुते यज्ञभागानामभावाद्दिवंपरित्यज्यालक्षिताःसंतोभुविचेरुः १६ तदेवंप्रजानांकदनंदानवेषुकुर्वत्सुस्वयंस्वर्गराज्यादिसाधयितुंतपस्तप्तुकामः प्रथमंयत्कृतवांस्तदाह हिरण्यकशिपुरित्यादिना कटोदकंप्रेतायप्रदेयमुदकम् आदिशब्दात्प्रेतश्राद्धादिकम् १७ १८ १९ हेवधूरितिभ्रातुर्भार्यांसंबोधयति २०

भोभोदानवदैतेयाद्विमूर्धंत्र्यक्षशंबर ॥ शतबाहोहयग्रीवनमुचेपाकइल्वल ४ विप्रचित्तेममवचःपुलोमन्शकुनादयः ॥ शृणुतानंतरंसर्वेक्रियतामाशुमाचिरम् ५ सपत्नैर्घातितःक्षुद्रैर्भ्रातामेदयितःसुहृत् ॥ पार्ष्णिग्राहेण हरिणासमेनाप्युपधावनैः ६ तस्यत्यक्तस्वभावस्यघृणेर्मायावनौकसः ॥ भजंतंभजमानस्यबालस्येवास्थिरात्मनः ७ मच्छूलभिन्नग्रीवस्यभूरिणारुधिरेणवै ॥ रुधिरप्रियंतर्पयिष्येभ्रातरंमेगतव्यथः ८ तस्मिन्कूटेऽहितेनष्टेकृत्तमूलेवनस्पतौ ॥ विटपाइवशुष्यंतिविष्णुप्राणादिवौकसः ९ तावद्यातभुवंयूयंविप्रक्षत्रसमेधिताम् ॥ सूदयध्वंतपोयज्ञस्वाध्यायव्रतदानिनः १० विष्णुर्द्विजक्रियामूलोयज्ञोधर्ममयःपुमान् ॥ देवर्षिपितृभूतानांधर्मस्यचपरायणम् ११ यत्रयत्रद्विजागावोवेदावर्णाश्रमाःक्रियाः ॥ तंतंजनपदंयातसंदीपयतवृश्चत १२ इतितेभर्तृनिर्देशमादायशिरसादृताः ॥ तथाप्रजानांकदनंविदधुःकदनप्रियाः १३ पुरग्रामव्रजोद्यानक्षेत्रारामाश्रमाकरान् ॥ खेटखर्वटघोषांश्चददहुःपत्तनानिच १४ केचित्खनित्रैर्बिभिदुःसेतुप्राकारगोपुरान् ॥ आजीव्यांश्चिच्छिदुर्वृक्षान्केचित्परशुपाणयः ॥ प्रादहञ्छरणान्यन्येप्रजानांज्वलितोल्मुकैः १५ एवंविप्रकृतेलोकेदैत्येंद्रानुचरैर्मुहुः ॥ दिवंदेवाःपरित्यज्यभुविचेरुरलक्षिताः १६ हिरण्यकशिपुर्भ्रातुःसंपरेतस्यदुःखितः ॥ कृत्वाकटोदकादीनिभ्रातृपुत्रानसांत्वयत् १७ शकुनिंशंबरंधृष्टंभूतसंतापनंवृकम् ॥ कालनाभंमहानाभंहरिश्मश्रुमथोत्कचम् १८ तन्मातरंरुषाभानुंदितिंचजननींगिरा ॥ श्लक्ष्णयादेशकालज्ञइदमाहजनेश्वर १९ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ अंबांबहेवधूःपुत्रावीरंमार्हथशोचितुम् ॥ रिपोरभिमुखेश्लाघ्यःशूराणांवधईप्सितः २०

भवतुनामतस्यश्लाघ्योवधस्तथाऽप्यस्माकंतावद्बंधुर्गतएवेतिचेत्तत्राह भूतानामिति दैवेनप्राचीनकर्मणाएकत्रनीतानांसंयोजितानांपुनश्चस्वैःस्वैःकर्मभिरुन्नीतानांवियोजितानां २१ एवंलौकि
कदृष्टयाशोकंनिवार्यतत्त्वदृष्टयावारयति नित्यइति आत्मानित्योमृत्युशून्यःअव्ययोऽपक्षयशून्यःशुद्धोनिर्मलःसर्वगतःसर्ववित्सर्वज्ञश्च सर्वत्रहेतुःपरोदेहादिव्यतिरिक्तःअतोमृतइतिकृशइतिम
लिनइतिवियुक्तइत्यज्ञइतिचमत्वाशोकोनकार्यइत्यर्थः कथंतर्हितस्यसंसारस्तत्राह धत्तइति आत्मनोमाययास्वाविद्ययालिंगंमूर्तीर्धत्ते गुणानुच्चावचान्देहान्सुखदुःखादीन्वाविशेषेणसृज
न्स्वीकुर्वन् लिंगशरीरोपाधिः संसारइत्यर्थः २२ एतत्सदृष्टांतंप्रपंचयति यथेतिचतुर्भिः तरवः प्रतिबिंबिताः उपाधिधर्माउपहितेभवंतीतिदृष्टांतमुक्त्वाग्राहकधर्माग्राह्येभवंतीतिदृष्टां
तमाह चक्षुषेति २३ अविकलः परिपूर्णएव तत्साम्यताम् मनःसमतामित्यर्थः २४ लिंगभावनादेहाभिमानःएषआत्मनोविपर्यासोऽन्यथाभावः तमेवाह प्रियैर्वियोगोऽप्रियैर्योग

भूतानामिहसंवासःप्रपायामिवसुव्रते ॥ दैवेनैकत्रनीतानामुन्नीतानांस्वकर्मभिः २१ नित्यआत्माऽव्ययःशुद्धःसर्वगःसर्ववित्परः ॥ धत्तेऽसावात्मनोलिंगं
माययाविसृजन्गुणान् २२ यथांऽभसाप्रचलतातरवोऽपिचलाइव ॥ चक्षुषाभ्राम्यमाणेनदृश्यतेचलतीवभूः २३ एवंगुणैर्भ्राम्यमाणेमनस्यविकलः
पुमान् ॥ यातितत्साम्यतांभद्रेह्यलिंगोलिंगवानिव २४ एषआत्मविपर्यासोह्यलिंगेलिंगभावना ॥ एषप्रियाप्रियैर्योगोवियोगःकर्मसंसृतिः २५ संभव
श्चविनाशश्चशोकश्चविविधःस्मृतः ॥ अविवेकश्चचिंताचविवेकास्मृतिरेवच २६ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ यमस्यप्रेतबंधूनांसंवादंतंनिबो
धत २७ उशीनरेष्वभूद्राजासुयज्ञइतिविश्रुतः ॥ सपत्नैर्निहतोयुद्धेज्ञातयस्तमुपासत २८ विशीर्णरत्नकवचंविभ्रष्टाभरणस्रजम् ॥ शरनिर्भिन्नहृदयंशयान
मसृगाविलम् २९ प्रकीर्णकेशंध्वस्ताक्षंरभसादष्टदच्छदम् ॥ रजःकुंठमुखांभोजंछिन्नायुधभुजंमृधे ३० उशीनरेंद्रंविधिनातथाकृतंपतिंमहिष्यःप्रस
मीक्ष्यदुःखिताः ॥ हताःस्मनाथेतिकरैरुरोभृशंघ्नंत्योमुहुस्तत्पदयोरुपापतन् ३१ रुदत्यउच्चैर्दयितांघ्रिपंकजंसिंचंत्यअस्रैःकुचकुंकुमारुणैः ॥ विस्र
स्तकेशाभरणाःशुचंनृणांसृजंत्यआक्रंदनयाविलेपिरे ३२ अहोविधात्राऽकरुणेननःप्रभोभवान्प्रणीतोदृगगोचरांदशाम् ॥ उशीनराणामसिवृत्तिदःपु
राकृतोऽधुनायेनशुचांविवर्धनः ३३ त्वयाकृतज्ञेनवयंमहीपतेकथंविनास्यामसुहृत्तमेनते ॥ तत्रानुयानंतववीरपादयोःशुश्रूषतीनांदिशयत्रयास्यसि ३४

श्च कर्मचसंसृतिश्चनानागर्भेषुप्रवेशः २५ ततश्चसंभवउत्पत्तिः विवेकस्यास्मृतिरननुसंधानम् २६ अत्रापिशोकहेतुंविनावृथैवायंशोकइत्यस्मिन्नर्थे प्रेतस्यमृतस्यकस्यचिद्येबंधवस्तेषांच
संवादंशृणुत २७ उपासततत्समीपेआवृत्यास्थिताः २८ विशीर्णरत्नमयंकवचंयस्य विभ्रष्टान्याभरणानिस्रजश्चयस्य शरेणनिर्भिन्नंहृदयंयस्यअसृजारक्तेनाविलंलिप्तम् २९ प्रकी
र्णाःकेशायस्य ध्वस्तेअक्षिणीयस्य रभसासंरंभेणदष्टोदच्छदओष्ठोयेन रजसाकुंठमावृतंमुखांभोजंयस्य छिन्नमायुधंभुजश्चयस्य ३० तस्यपदयोरुपसमीपेआसमंतादपतन् ३१ ३२
विलापमेवाह अहोइतिद्वाभ्यांअकरुणत्वमेवाहुः येनविधात्रादृशामगोचरांदशांभवान्प्रणीतोगमितस्तेनविधात्रात्वमधुनाशुचांविवर्धनः कृतोऽसीत्यन्वयः ३३ हेमहीपतेत्वयासुहृत्तमेन
विनावयंकथंस्यामभवेम जीवेमेत्यर्थः अतोहेवीरयत्रत्वंयास्यसितत्रतेऽनुयानमनुगमनंतत्रपादयोःशुश्रूषांकुर्वतीनामस्माकंदिशदेहि ३४

निर्हारंदाहार्थंनयनमनिच्छंतीनां अस्तमस्ताचलंप्राति ३५ परिदेवितंरोदनंस्वपुर्यामेवस्थितआश्रुत्यश्रुत्वातत्रस्वयमेवोपागतोयमोबालकोभूत्वातानाह अहोइत्यादिना ३६ अहोआ
श्चर्यम् अस्मत्तोवयसाऽधिकानामपिलोकस्यविधिंजन्ममरणादिप्रकारंविपश्यतामपिविमोहः मोहमेवाह यत्रयस्मादव्यक्तादागतस्तत्रैवगतमपार्थंशोचंति तदुक्तंगीतासु “अव्यक्तादीनिभूता
निव्यक्तमध्यानिभारत । अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकापरिदेवना”इति किंच स्वयमपिसधर्माःमृतेनसहसमानोमृत्युलक्षणोधर्मोयेषांतथाभूताअपि ३७ अबलादुर्बलाअपिवृकादिभिरभक्ष्यमाणा
वयंनविचिंतयामः तत्रहेतुः योगर्भेरक्षतिसएवसर्वत्ररक्षिता ३८ ननुतस्यरक्षणेकिंप्रयोजनंनकिंचिदपिकिंतुक्रीडैवकेवलमित्याह यइतियईशइदंविश्वंसृजतिरक्षत्यवलुंपतेसंहरतिच भोअबला
स्तस्येशितुश्चराचरंक्रीडासाधनमाहुः अतः सएवनिग्रहेसंहारेसंग्रहेपालनेचप्रभुः३९ प्रभुत्वमेवान्वयव्यतिरेकाभ्यांदर्शयति पथीति दिष्टेनदैवेनेश्वरेणरक्षितम् तेनेश्वरेणविहतमुपेक्षितं अस्य
हतस्तेनोपेक्षितः ४० तदेवमात्मनोजन्ममरणादिकमंगीकृत्येश्वराधीनत्वान्नशोकःकार्यइत्युक्तमिदानींतुदेहानामेवजन्मादिनत्वात्मनइत्याह भूतानीतित्रिभिः भूतानिदेहानिजयोनिःस्व
कारणभूतंलिंगशरीरंतन्निमित्तैःकर्मभिर्भवंतिजायंते नभवंतिनश्यंतिच सर्वशोदेवादिदेहाअपि तत्रहतदाप्रकृतौदेहेस्थितोऽप्यात्मातस्याःप्रकृतेर्गुणैर्देहधर्मैर्जन्मादिभिर्ननिबध्यतेनयुज्यतेय

एवंविलपतीनांवैपरिगृह्यमृतंपतिम् ॥ अनिच्छतीनांनिर्हारमर्कोऽस्तंसंन्यवर्तत ३५ तत्रहप्रेतबंधूनामाश्रुत्यपरिदेवितम् ॥ आहतान्बालकोभूत्वा
यमःस्वयमुपागतः ३६ यमउवाच ॥ अहोअमीषांवयसाधिकानांविपश्यतांलोकविधिंविमोहः ॥ यत्रागतस्तत्रगतंमनुष्यंस्वयंसधर्माअपिशोचंत्यपार्थं
३७ अहोवयंधन्यतमायदत्रत्यक्ताःपितृभ्यांनविचिंतयामः ॥ अभक्ष्यमाणाअबलावृकादिभिःसरक्षितारक्षतियोहिगर्भे ३८ यइच्छयेशःसृजतीदमव्ययोयए
वरक्षत्यवलुंपतेचयः ॥ तस्याबलाःक्रीडनमाहुरीशितुश्चराचरंनिग्रहसंग्रहेप्रभुः ३९ पथिच्युतंतिष्ठतिदिष्टरक्षितंगृहेस्थितंतद्विहतंविनश्यति ॥ जीवत्यना
थोऽपितदीक्षितोवनेगृहेपिगुप्तोऽस्यहतोनजीवति ४० भूतानितैस्तैर्निजयोनिकर्मभिर्भवंतिकालेनभवंतिसर्वशः ॥ नतत्रहात्माप्रकृतावपिस्थितस्तस्यागु
णैरन्यतमोनिबध्यते ४१ इदंशरीरंपुरुषस्यमोहजंयथापृथग्भौतिकमीयतेगृहम् ॥ यथौदकैःपार्थिवतैजसैर्जनःकालेनजातोविकृतोविनश्यति ४२
यथाऽनलोदारुषुभिन्नईयतेयथानिलोदेहगतःपृथक्स्थितः ॥ यथानभःसर्वगतंनसज्जतेतथापुमान्सर्वगुणाश्रयःपरः ४३

तोन्यतमोदेहादत्यंतविलक्षणः ४१ नन्वहंकृशःस्थूलइत्यादौवैलक्षण्यंनप्रतीयतेतत्राह इदमिति इदंशरीरंमोहजमविवेकादात्मत्वेनजातं वस्तुतस्तुपृथगेव यतईयतेदृश्यतेभौतिकंचयथा
गृहमित्यन्वयः अत्रैवंप्रयोगः द्रष्टुरभौतिकाच्चपुरुषाच्छरीरंभिन्नम् दृश्यत्वाद्भौतिकत्वाच्च यथाऽत्यंताविवेकिनआत्मत्वेनाभिमतमपिगृहंततःपृथक्तद्वदिति भौतिकत्वानुमानंविवृण्वन्ना
त्मनोजन्माद्यभावमुपसंहरति यथाऔदकैः परमाणुभिर्जातोबुद्बुदादिर्यथाचपार्थिवैर्जातोघटादिर्यथाचतैजसैर्जातःकुंडलादिर्विनश्यतितथातैरेवत्रिविधैःपरमाणुभिर्जातोजनोदेहएवविकृतः
परिणतःसन्विनश्यति नत्वात्मेत्यर्थः ४२ पृथगवस्थानाभावेऽपिभिन्नत्वेदृष्टांतद्वयमाह यथेति यथानलोदारुष्ववस्थितोऽपिदाहकत्वेनप्रकाशकत्वेनभिन्नएवप्रतीयते यथाचदेहगतोऽप्य
निलोमुखनासिकादिषुपृथक्स्थितएवप्रतीयते देहस्थत्वेऽप्यात्मनस्तद्धर्मयोगाभावेदृष्टांतमाह यथानभोनसज्जतेक्वापिसंगंनप्राप्नोतितथापुमानपिसर्वेषांगुणानांदेहेंद्रियादीनामाश्रयस्तेष्वा
श्रितोवापरःपृथगेवेत्यर्थः ४३

किंच हेमूढायमनुशोचथसोऽयंयुष्मद्भर्तासुयज्ञःशेतेकिमितिशोचथ नन्वेतावंतंकालमसौशृणोत्यनंतरंप्रतिवक्तिच इदानींतस्यादर्शनान्मृतइतिशोचामेतिचेत्सतुशोच्योनभवतिप्रागपितस्या
दर्शनादित्याह यःश्रोतेति ४४ ननुमुखनासिकासंचारीप्राणः श्रोतावक्ताचदृष्टएवेतिचेन्नासौश्रोतावक्तावाचेतनत्वादित्याह नश्रोतेतिमहान्सर्वेंद्रियचेष्टाहेतुः अतएवमुख्यः प्राणोवैमुख्य
इतिश्रुतेः कस्तर्हिश्रोतावक्ताचतत्राह यस्त्विहदेहेंद्रियैस्तत्तदर्थद्रष्टाआत्मा सतुप्राणदेहाभ्यामचेतनाभ्यामन्यएवसचेतनः ४५ ननुचेतनत्वेऽन्यत्वेचतस्याहंकृशःस्थूलःकाणोबधिरइत्या
दिदेहधर्मोपलब्धिःकुतस्तत्राहभूतेंद्रियमनोभिर्लिंग्यंतेलक्ष्यंतइतितथातान्देहांस्तेभ्योऽन्यएवभजत्यहमितिमन्यते तर्हिकथंमोक्षस्तत्राह तच्चभजनंस्वेनतेजसाविवेकबलेनोत्सृजत्यपि ही
त्यनुभवंप्रमाणयति ४६ ननुविवेकानंतरमप्याहारादिकर्मसुप्रवृत्तेर्बंधःस्यादेवेत्यतआह यावदिति यावल्लिंगशरीरेणान्वितस्तदभिमानवानात्माभवतितावदेवतस्यतत्कर्मनिबंधनंबंधहेतुर्भव
तिततोविपर्ययोदेहधर्मभाक्त्वंततःक्लेशश्चानुवर्ततेनतुलिंगाभिमानेनिवृत्तेपि यतोऽयंमायायोगोविपर्ययादिः माययायुज्यतइतितथा नपरमार्थइत्यर्थः ४७ ननुसुखदुःखादीनांतत्साधनानां

सुयज्ञोनन्वयंशेतेमूढायमनुशोचथ ॥ यःश्रोतायोऽनुवक्तेहसनदृश्येतकर्हिचित् ४४ नश्रोतानानुवक्ताऽयंमुख्योऽप्यत्रमहानसुः ॥ यस्त्विहेंद्रियवाना
त्मासचान्यःप्राणदेहयोः ४५ भूतेंद्रियमनोलिंगान्देहानुच्चावचान्विभुः ॥ भजत्युत्सृजतिह्यन्यस्तच्चापिस्वेनतेजसा ४६ यावल्लिंगान्वितोह्यात्माताव
त्कर्मनिबंधनम् ॥ ततोविपर्ययःक्लेशोमायायोगोऽनुवर्त्तते ४७ वितथाऽभिनिवेशोयंयद्गुणेष्वर्थदृग्वचः ॥ यथामनोरथःस्वप्नःसर्वमैंद्रियकंमृषा ४८ अथ
नित्यमनित्यंवानेहशोचंतितद्विदः ॥ नान्यथाशक्यतेकर्तुंस्वभावःशोचतामिति ४९ लुब्धकोविपिनेकश्चित्पक्षिणांनिर्मितोऽतकः ॥ वितत्यजालंविदधेत
त्रतत्रप्रलोभयन् ५० कुलिंगमिथुनंतत्रविचरत्समदृश्यत ॥ तयोःकुलिंगीसहसालुब्धकेनप्रलोभिता ५१ साऽसज्जतशिचस्तंत्यांमहिषीकालयंत्रिता ॥
कुलिंगस्तांतथापन्नांनिरीक्ष्यभृशदुःखितः ॥ स्नेहादकल्पःकृपणःकृपणांपर्यदेवयत् ५२ अहोअकरुणोदेवःस्त्रियाकरुणयाविभुः ॥ कृपणंमानुशोचंत्यादी
नयाकिंकरिष्यति ५३ कामंनयतुमांदेवःकिमर्द्धेनात्मनोहिमे ॥ दीनेनजीवतादुःखमनेनविधुरायुषा ५४

चसत्यत्वप्रतीतःकुतोमायामयत्वम् तथाचबहवोवादिनः सत्यत्वमेववदंतितत्राहवितथेति वितथोमिथ्याभूतोऽयमभिनिवेशः कोसौ गुणेषुतत्कार्येषुसुखदुःखादिष्वर्थःपरमार्थइतिदृग्वचश्चे
तियत् सकुतइत्यतआह यथेति ४८ उपसंहरति अथेति अथतस्मात् नित्यमात्मानमनित्यंदेहंवातद्विदोनित्यमनित्यंचजानंतोनशोचंति नन्वेवमुपदेष्टारोपिशोचंतोदृश्यंतेतत्राह नान्य
थेति ज्ञानदार्ढ्याभावात्स्वभावोननिवर्ततइत्यर्थः ४९ स्वयंसधर्माअपीतियदुक्तंतत्रेतिहासमाह लुब्धकइत्यादिना पक्षिणामंतकईश्वरेणनिर्मितःसन्यत्रयत्रतेतत्रतत्रतान्कणादिभिःप्र
लोभयन्जालंविस्तार्यविशेषेणधृतवान् पाठांतरेतेषामामिषादिभिःप्रलोभनंकृतवानित्यर्थः ५० कुलिंगःकंदभक्षीपक्षिविशेषः कुलिंगयोर्मिथुनम् ५१ शिचस्तंत्यांजालस्यसूत्रेऽसज्जतबंधंप्रा
प तामापन्नामापदंप्राप्ताम् दृष्ट्वाकलिंगःपक्षीतांमोचयितुमकल्पःसन्पर्यदेवयद्वृक्षशाखामाश्रित्यविलापंचकार ५२ आकरुणयासर्वतोऽनुकंप्ययास्त्रियाकिंकरिष्यति ५३ आत्मनोदेहस्यार्धेन
अनेनविधुरायुषाभार्याशून्यजीवितेनदुःखंयथाभवत्येवंजीवताकिंमेप्रयोजनम् अतोमामपिकामंनयत्वित्यन्वयः ५४

नजाताःपक्षायेषांतान्बालकान्कथंबिभर्मिपुष्यामिमंदभाग्यामेप्रजामातरंप्रतीक्षंते ५५ शाकुनिकःपक्षिहंता विलीनःसन् ५६ आत्मापायंस्वमृत्युम् ५७ अयथोत्थितंमिथ्यैवाविर्भूतम्
५८ सांपरायिकंपरलोककृत्यम् ॥ ५९ ॥ अशोचतेतिपाठेअडागमआर्षः स्वःपरइत्यभिनिवेशएवाज्ञानंतेनविना ॥ ६० ॥ सस्नुषास्नुषासहिता ॥ ६१ ॥ इतिसप्तमेटीकायां
द्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ तृतीयेतस्यतपसातप्तंवीक्ष्यजगद्विधिः । आगत्यविस्मितस्तेनसंस्तुतश्चवरानदात् १ तदेवंसाधूनांकदनेदानवानादिश्यबंधूनांशोकंतत्त्वनिरूपणेनापनीययत्कृत
वांस्तदाह हिरण्यकशिपुरित्यादिना अप्रतिद्वंद्वंप्रतिपक्षहीनमेकराजमेकमेवराजानंव्यधित्सतकर्तुमैच्छत् १ ऊर्ध्वौबाहूयस्य नभसिदृष्टिर्यस्य पादांगुष्ठेनाश्रिताऽवनिर्येन २ जटानां

कथंत्वजातपक्षांस्तान्मातृहीनान्बिभर्म्यहं ॥ मंदभाग्याःप्रतीक्षंतेनीडेमेमातरंप्रजाः ५५ एवंकुलिंगंविलपंतमाराद्प्रियावियोगातुरमश्रुकंठं ॥ सएवतं
शाकुनिकःशरेणविव्याधकालप्रहितोविलीनः ५६ एवंयूयमपश्यंत्य आत्मापायमबुद्धयः ॥ नैनंप्राप्स्यथशोचंत्यः पतिंवर्षशतैरपि ५७ हिरण्यकशिपुरु
वाच ॥ बालएवंप्रवदतिसर्वेविस्मितचेतसः ॥ ज्ञातयोमेनिरेसर्वमनित्यमयथोत्थितं ५८ यमएतदुपाख्यायतत्रैवांतरधीयत ॥ ज्ञातयोपिसुयज्ञस्यचक्रु
र्यत्सांपरायिकं ५९ ततःशोचतमायूयंपरंचात्मानमेवच ॥ कआत्माकःपरोवाऽत्रस्वीयःपारक्यएववा ॥ स्वपराभिनिवेशेनविनाज्ञानेनदेहिनां ६० नारदउ
वाच ॥ इतिदैत्यपतेर्वाक्यंदितिराकर्ण्यसस्नुषा ॥ पुत्रशोकंक्षणात्त्यक्त्वातत्त्वेचित्तमधारयत् ६१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेदितिशोकापनय
नंनामद्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ नारदउवाच ॥ हिरण्यकशिपूराजन्नजेयमजरामरम् ॥ आत्मानमप्रतिद्वंद्वमेकराजंव्यधित्सत १ सतेपेमंदरद्रोण्यांतपःपरमदारु
णम् ॥ उर्ध्वबाहुर्नभोदृष्टिःपदांगुष्ठाश्रितावनिः २ जटादीधितिभीरेजेसंवर्तार्कइवांशुभिः ॥ तस्मिंस्तपस्तप्यमानेदेवाःस्थानानिभेजिरे ३ तस्यमूर्ध्नः
समुद्भूतःसधूमोग्निस्तपोमयः ॥ तिर्यगूर्ध्वमधोलोकानतपद्विष्वगीरितः ४ चुक्षुभुर्नद्युदन्वंतःसद्वीपाद्रिश्चचालभूः ॥ निपेतुःसग्रहास्ताराजज्वलुश्चदिशो
दश ५ तेनतप्तादिवंत्यक्त्वाब्रह्मलोकंययुःसुराः ॥ धात्रेविज्ञापयामासुर्देवदेवजगत्पते ६ दैत्येंद्रतपसातप्तादिविस्थातुंनशक्नुमः ॥ तस्यचोपशमंभूमन्विधे
हियदिमन्यसे ॥ लोकानयावन्नंक्ष्यंतिबलिहारास्तवाभिभूः ७ तस्यायंकिलसंकल्पश्चरतोदुश्चरंतपः ॥ श्रूयतांकिंनविदितस्तवाथापिनिवेदितः ८ सृष्ट्वा
चराचरमिदंतपोयोगसमाधिना ॥ अध्यास्तेसर्वधिष्ण्येभ्यःपरमेष्ठीनिजासनम् ९

दीधितिभिः कांतिभिः अंशुभीरश्मिभिःप्रलयकर्ताअर्कइवरेजे पूर्वयेअलक्षिताःसंतोभुविविचेरुस्तेदेवाःपुनःस्वानिस्थानानिभेजिरे ३ विष्वगीरितःसर्वतःप्रसृतःसन् ४ द्वीपैरद्रिभिश्चस
हिताभूश्चलिता ५ ६ तवबलिहाराकरप्रदाःपूजाकारिणइतिवा अभितोभवतीत्यभिभूः हेअभिभूर्हेसर्वाधिपते पाठांतरेभोइतिसंबोधनम् अभितोयावन्ननंक्ष्यंतीतिसंबंधः ७ ब्रह्मणस्तास्मि
न्द्वेषमुत्पादयितुंतत्संकल्पमाहुः तस्येतिचतुर्भिः तस्यसंकल्पस्तवकिंनविदितोथाऽप्यस्माभिर्निवेदितस्त्वयाश्रूयताम् ८ तपोयोगयोःसमाधिनानिष्ठयासर्वधिष्ण्येभ्यःश्रेष्ठंनिजासनंसत्यलोकं
यथाअध्यास्तेधितिष्ठति ९

तत्तथैवाऽऽत्मनःसाधयिष्यामि ननुब्रह्मणातिदीर्घायुषातपस्तप्त्वातत्साधितमन्यःकुतस्तत्साधयेत्तत्राहुः कालात्मनोरिति यद्यप्यायुषोऽल्पत्वेनदेहोवारंवारंम्रियेततथापिकालस्यात्मनश्चानि
त्यत्वाद्बहुभिर्जन्मभिस्तपस्तप्त्वातत्पदंसाधयिष्याम्येवेति १० वर्धमानेनेतियदुक्तंतदभिप्रायमाह अन्यथेति अन्यथासुरासुरादिव्यत्ययेन अयथापूर्वंपुण्यपापादिव्यत्ययेन इदंजगद्विधा
स्यामि अन्यैर्वैष्णवादिभिर्ध्रुवादिपदैःकिंप्रयोजनमतस्तदेवसाधयिष्यामि ११ इतित्वत्पदापहरणेतस्यानिर्बंधंशुश्रुम अतएवासौतपःपरममास्थितोवर्तते यदत्रयुक्तंतदनंतरमेवविधत्स्व १२
अन्यथातवस्थानभ्रंशेसतिसाधूनामनिष्टंस्यादितिशोचंतआहुः तवपारमेष्ठ्यमिदमासनम् द्विजानांगवांचभवायोद्भवाय श्रेयसेसुखाय भूत्यैऐश्वर्याय क्षेमायलब्धपालनाय विजयायोत्कर्षाय

तदहंवर्द्धमानेनतपोयोगसमाधिना ॥ कालात्मनोश्चनित्यत्वात्साधयिष्येतथात्मनः १० अन्यथेदंविधास्येऽहमयथापूर्वमोजसा ॥ किमन्यैःकालनि
र्धूतैःकल्पांतेवैष्णवादिभिः ११ इतिशुश्रुमनिर्बंधंतपःपरममास्थितः ॥ विधत्स्वानंतरंयुक्तंस्वयंत्रिभुवनेश्वर १२ तवासनंद्विजगवांपारमेष्ठ्यंजगत्पते ॥
भवायश्रेयसेभूत्यैक्षेमायविजयायच १३ इतिविज्ञापितोदेवैर्भगवानात्मभूर्नृप ॥ परीतोभृगुदक्षाद्यैर्ययौदैत्येश्वराश्रमम् १४ नददर्शप्रतिच्छन्नंवल्मीक
तृणकीचकैः ॥ पिपीलिकाभिराचीर्णमेदस्त्वङ्मांसशोणितम् १५ तपंतंतपसालोकान्यथाभ्रापिहितंरविम् ॥ विलक्ष्यविस्मितःप्राहप्रहसन्हंसवाह
नः ॥ १६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेतपःसिद्धोऽसिकाश्यप ॥ वरदोऽहमनुप्राप्तोव्रियतामीप्सितोवरः १७ अद्राक्षमहमेतत्तेहृत्सारंमहदद्भुतम् ॥
दंशभक्षितदेहस्यप्राणाह्यस्थिषुशेरते १८ नैतत्पूर्वर्षयश्चक्रुर्नकरिष्यंतिचापरे ॥ निरंबुर्धारयेत्प्राणान्कोवैदिव्यसमाःशतम् १९ व्यवसायेनतेऽनेनदुष्करे
णमनस्विनाम् ॥ तपोनिष्ठेनभवताजितोऽहंदितिनंदन २० ततस्तआशिषःसर्वाददाम्यसुरपुंगव ॥ मर्त्यस्यतेअमर्त्यस्यदर्शनंनाफलंमम २१ ॥ नार
दउवाच ॥ इत्युक्त्वादिभवोदेवोभक्षितांगंपिपीलिकैः ॥ कमंडलुजलेनौक्षद्दिव्येनामोघराधसा २२ सतत्कीचकवल्मीकात्सहओजोबलान्वितः ॥ सर्वा
वयवसंपन्नोवज्रसंहननोयुवा ॥ उत्थितस्तप्तहेमाभोविभावसुरिवैधसः २३ सनिरीक्ष्यांबरेदेवंहंसवाहमवस्थितम् ॥ ननामशिरसाभूमौतद्दर्शनमहोत्सवः
२४ उत्थायप्रांजलिःप्रह्वईक्षमाणोदृशाविभुम् ॥ हर्षाश्रुपुलकोद्भेदोगिरागद्गदयाऽगृणात् २५

१३ १४ वल्मीकादिभिःप्रतिच्छन्नंप्रथमंनददर्श पश्चात्कथंचिद्विलक्ष्यतंप्राहेतिद्वयोरन्वयः पिपीलिकाभिराचीर्णसमंताद्भक्षितंमेदश्चत्वक्चमांसंचशोणितंचयस्य १५ अभ्रैरापिहितंछन्नंरवि
मिवविलक्ष्यविस्मितःप्राह १६ १७ हृत्सारंधैर्यं दंशैर्मक्षिकादिविशेषैर्भक्षितोदेहोयस्य १८ निरंबुर्निषिद्धमंबुयेनसः त्यक्तोदकइत्यर्थः १९ तेत्वयाअनेनव्यवसायेनैवतावज्जितोऽहम् तपो
निष्ठेनभवतातुसुतरांजितः २० मर्त्यस्यतवामर्त्यस्यममदर्शनमफलंनिष्फलंनभवति २१ आदौभवतीत्यादिभवोब्रह्मा औक्षत्प्रोक्षितवान् २२ वज्रवत्संहननमंगदार्ढ्यंयस्य तप्तस्यहेम्नइवा
भादेहकांतिर्यस्य २३ तस्यदर्शनेनमहानुत्सवोयस्य २४ हर्षेणाश्रूणिपुलकोद्भेदश्चयस्यसः २५

अंधेननिबिडेन तत्रहेतुः कालसृष्टेनप्रकृतिगुणरूपेणनतुध्वांतेन तमसावृतमिदंजगद्योऽभिव्यनगभिव्यक्तमकरोत् यश्चत्रिगुणेनाऽऽत्मनाइदंजगत्सृजत्यवतिपालयतिलुंपतिसंहरतिचतस्मैर
जःसत्त्वतमसांधाम्नेआश्रयायमहतेपरायपरमेश्वरायनमइतिद्वयोरन्वयः२६ २७ अत्रचस्वप्रकाशत्वंजगत्प्रकाशकत्वंतत्कारणत्वंतत्सृष्ट्यादिकर्तृत्वंपरमेश्वरत्वंमहत्वंचेतिषड्विधत्वमुक्तंतदेवप्रपं
चयन्नमस्करोति नमइतिचतुर्भिः बीजायकारणाय तत्रहेतुः आद्याय ज्ञानंज्ञप्तिर्विज्ञानंविषयाकारंज्ञानंमूर्तिर्यस्यतस्मै अनेनस्वप्रकाशत्वंजगत्प्रकाशकत्वंचदर्शितम् बीजायेतिनिमित्त
त्वमुक्तम् उपादानत्वमाह प्राणादयोयेविकारास्तैरूपैर्व्यक्तिकार्याकारमीयुषेप्राप्तवते २८ एवमात्मनात्रिवृताचेत्यनेनोक्तंकारणत्वंद्वेधादर्शितम् महत्त्वमीश्वरत्वंचाह त्वमिति त्वमेवजग
तोजंगमस्यतस्थुषःस्थावरस्यचईशिषेनियंताभवसि केनमुख्येनप्राणेनसूत्रात्मरूपेण अतस्त्वंप्रजानांपतिः तासांचित्तस्यचित्तेश्चतत्परिणामभूतयाश्चेतनायामनसश्चतान्नियम्यानामिंद्रिया
णांचपतिः अतस्त्वमेवमहान् भूतानामाकाशादीनांतद्गुणानांशब्दादिविषयाणामाशयानांतद्वासनानामीशश्च एतेनैवस्रष्टृत्वंदर्शितम् २९ इदानींयज्ञप्रवर्तकत्वेनांतर्यामित्वेनजगत्पा
लकत्वमाह त्वमेवसप्ततंतूनग्निष्टोमादियज्ञान्विस्तारयसि कथम् त्रय्यातन्वावेदत्रयरूपेण कथंभूतया चत्वारोहोतारोयत्रतच्चातुर्होत्रंकर्मतद्विषययाविद्यया आत्मवतांप्राणिनामात्म
भूतस्त्वमेवांतरात्माचांतर्यामी कुतः यतःकविः सर्वज्ञः तत्कुतः एकोऽखंडः तत्रहेतुः अनादिरनंतपारश्चेति नास्त्यंतः कालतः पारश्चदेशतोयस्यसः ३० कालरूपेणसंहर्तृत्वमा

हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ कल्पांतेकालसृष्टेनयोंऽधेनतमसावृतम् ॥ अभिव्यनक्जगदिदंस्वयंज्योतिःस्वरोचिषा २६ आत्मनात्रिवृताचेदंसृजत्यवतिलुं
पति ॥ रजःसत्त्वतमोधाम्नेपरायमहतेनमः २७ नमआद्यायबीजायज्ञानविज्ञानमूर्तये ॥ प्राणेंद्रियमनोबुद्धिविकारैर्व्यक्तिमीयुषे २८ त्वमीशिषेजगतस्तस्थु
षश्चप्राणेनमुख्येनपतिःप्रजानाम् ॥ चित्तस्यचित्तेर्मनइंद्रियाणांपतिर्महान्भूतगुणाशयेशः २९ त्वंसप्ततंतून्वितनोषितन्वात्रय्याचातुर्होत्रकविद्ययाच ॥
त्वमेकआत्मात्मवतामनादिरनंतपारःकविरंतरात्मा ३० त्वमेवकालोनिमिषोजनानामायुर्लवाद्यावयवैःक्षिणोषि ॥ कूटस्थआत्मापरमेष्ठ्यजोमहांस्त्वंजी
वलोकस्यचजीवआत्मा ३१ त्वत्तःपरंनापरमप्यनेजदेजच्चकिंचिद्व्यतिरिक्तमस्ति ॥ विद्याःकलास्तेतनवश्चसर्वाहिरण्यगर्भोऽसिबृहत्त्रिपृष्ठः ३२ व्यक्तं
विभोस्थूलमिदंशरीरंयेनेंद्रियप्राणमनोगुणांस्त्वम् ॥ भुंक्षेस्थितोधामनिपारमेष्ठ्यअव्यक्तआत्मापुरुषःपुराणः ३३

ह त्वमेवेति लवाद्यैः कालावयवैःक्षिणोषिक्षपयसि तदेवंसृष्ट्यादिकर्तृत्वेऽपिनिर्विकारत्वमेवाह कूटस्थइति तत्रहेतवः आत्माज्ञानरूपः परमेष्ठीपरमेश्वरः अजोजन्मशून्यः महान
परिच्छिन्नः किंच जीवलोकएवकर्मवशाज्जन्मादिभिर्विक्रियतेत्वंतुतस्यजीवोजीवनहेतुः यतस्तस्याऽऽत्मानियंता ३१ तत्कुतस्तत्राह त्वत्तइति त्वत्तोव्यतिरिक्तंयदिकिंचिद्भवेत्तर्हितत
स्मात्तवजन्मादिविकारोनियम्यत्वादिकंवाभवेत्ततुनास्तीत्याह परंकारणमपरंकार्यम् तत्रचैजज्जंगममनेजत्स्थावरंचत्वद्व्यतिरिक्तंनास्ति ननुमद्बोधकशास्त्रंव्यतिरिक्तमस्तीतिचेन्न यतो
विद्यावेदोपवेदादिविद्यास्थानानिकलाश्चतदंगानितवैवतनवोनतुत्वद्व्यतिरिक्ताः तत्कुतः यतस्त्वंबृहद्ब्रह्मैवासि तदपिकुतस्तत्राह हिरण्यरूपंब्रह्मांडंगर्भेयस्यसः त्रिपृष्ठस्त्रिगुणात्मक
स्यप्रधानस्यपृष्ठेपरतःस्थितः "अक्षरात्परतःपर" इत्यादिश्रुतेः ३२ ननुब्रह्मांडशरीरस्यजीवस्यममकुतोब्रह्मत्वंकुतोवाब्रह्मांडगर्भत्वादितत्राह व्यक्तंकार्यमिदंतवशरीरं व्यक्तंसत्यमितिवा येन
शरीरेणत्वमिंद्रियप्राणमनसांगुणान्विषयान्भुंक्षे किंच पारमेष्ठ्येपारमैश्वर्येधामनिस्वरूपेस्थितएवभुंक्षेनत्वस्मदादिवत्स्वरूपतिरोधानेन; अतस्त्वमव्यक्तआत्मानिरुपाधिब्रह्मैवपुराणः
पुरुषश्चेत्यर्थः ३३

ननुब्रह्मत्वंपुराणपुरुषत्वंकथमेकस्यतत्राह अनंतइति हेअनंतयेनत्वया व्यक्तेनमनोवचनागोचरेणरूपेणेदंविश्वंततंव्याप्तंतस्मैतुभ्यंभगवतेऽचिंत्यैश्वर्यायनमः भगवत्त्वेहेतुः चिदचिच्छ
क्तियुक्ताय चिच्छक्तिर्विद्याअचिच्छक्तिर्माया ताभ्यांयुक्तायेति ३४ ३५ अन्यस्मात्त्वत्सृष्टव्यतिरिक्तादपि आयुधैर्मृत्युर्माभूत् ३६ व्यसुभिरप्राणैः असुमद्भिःसप्राणैः यथाआत्मनस्तवा
स्तिमहिमातथाऽप्रतिद्वंद्वतादिकंदेहीतिशेषः ३७ तपसायोगेनचप्रभावोयेषांतेषां यदणिमाद्यैश्वर्यंनरिष्यतिननश्यतितच्चदेहीत्यर्थः ३८ ॥ इतिसप्तमेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ चतुर्थे
तुवरांल्लब्ध्वाविजित्याखिललोकपान् । विष्णुद्वेषेणतान्सर्वान्दैत्येंद्रःसमपीडय १ शतधृतिर्ब्रह्मा १ मममत्तः यदपियद्यपांमेदुर्लभाः २ अमोघोऽनुग्रहोयस्य प्रजेश्वरैर्मरीच्यादिभिः ३

अनंताव्यक्तरूपेणयेनेदमखिलंततम् ॥ चिदचिच्छक्तियुक्तायतस्मैभगवतेनमः ३४ यदिदास्यस्याभिमतान्वरान्मेवरदोत्तम॥ भूतेभ्यस्त्वद्विसृष्टेभ्योमृत्यु
र्माभून्ममप्रभो ३५ नांतर्बहिर्दिवानक्तमन्यस्मादपिचायुधैः ॥ नभूमौनांबरेमृत्युर्ननरैर्नमृगैरपि ३६ व्यसुभिर्वाऽसुमद्भिर्वासुरासुरमहोरगैः ॥ अप्रतिद्वं
द्वतांयुद्धेऐकपत्यंचदेहिनाम् ३७ सर्वेषांलोकपालानांमहिमानंयथात्मनः ॥ तपोयोगप्रभावाणांयन्नरिष्यतिकर्हिचित् ३८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेस
प्तमस्कंधेहिरण्यकशिपोर्वरयाचनंनामतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ नारदउवाच ॥ एवंवृतःशतधृतिर्हिरण्यकशिपोरथ ॥ प्रादात्तत्तपसाप्रीतोवरांस्तस्यसु
दुर्लभान् ॥ १ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तातेमेदुर्लभाःपुंसांयान्वृणीषेवरान्मम ॥ तथाऽपिवितराम्यंगवरान्यदपिदुर्लभान् २ ततोजगामभगवानमोघाऽनुग्र
ह्योविभुः ॥ पूजितोऽसुरवर्येणस्तूयमानःप्रजेश्वरैः ३ एवंलब्धवरोदैत्योबिभ्रद्धेममयंवपुः ॥ भगवत्यकरोद्द्वेषंभ्रातुर्वधमनुस्मरन् ४ सविजित्यदिशःसर्वा
लोकांश्चत्रीन्महासुरः ॥ देवासुरमनुष्येंद्रान्गंधर्वगरुडोरगान् ५ सिद्धचारणविद्याध्रानृषीन्पितृपतीन्मनून् ॥ यक्षरक्षःपिशाचेशान्प्रेतभूतपतीनथ ६
सर्वसत्त्वपतीन्जित्वावशमानीयविश्वजित् ॥ जहारलोकपालानांस्थानानिसहतेजसा ७ देवोद्यानश्रियाजुष्टमध्यास्तेस्मत्रिविष्टपम् ॥ महेंद्रभवनंसा
क्षान्निर्मितंविश्वकर्मणाः ॥ त्रैलोक्यलक्ष्म्यायतनमध्युवासाखिलर्द्धिमत् ८ यत्रविद्रुमसोपानामहामारकताभुवः ॥ यत्रस्फाटिककुड्यानिवैदूर्यस्तंभपं
क्तयः ९ यत्रचित्रवितानानिपद्मरागासनानिच ॥ पयःफेननिभाःशय्यामुक्तादामपरिच्छदाः १० कूजद्भिर्नूपुरैर्देव्यःशब्दयंत्यइतस्ततः ॥ रत्नस्थली
षुपश्यंतिसुदतीःसुंदरंमुखम् ११ तस्मिन्महेंद्रभवनेमहाबलोमहामनानिर्जितलोकएकराट् ॥ रेमेऽभिवंद्यांघ्रियुगःसुरादिभिःप्रतापितैरूर्जितचंडशासनः
१२ तमंगमत्तंमधुनोरुगंधिनाविवृत्तताम्राक्षमशेषधिष्ण्यपाः ॥ उपासतोपायनपाणिभिर्विनात्रिभिस्तपोयोगबलौजसांपदम् १३

यदर्थंतपस्तप्तंतदाह एवमित्यादिना ४ ५ ६ सर्वेषांसत्त्वानांप्राणिजातानांयेयेपतयस्तान् ७ त्रिविष्टपंस्वर्गमध्यास्तेस्माधिष्ठितवान् तत्रस्वर्गेऽपिमहेंद्रभवनमध्युवासाधिवसतिस्म ८ अखि
लसमृद्धियुक्तत्वमेवाह यत्रेतित्रिभिः ९ मुक्तादामानिपरिच्छदाःपरिकरायासाम् १० सुदतीःसुदत्यः ११ ऊर्जितमधिकंचंडंतीव्रंशासनंयस्य १२ अंगहेराजन्उरुगंधिनोग्रगंधेनमधुनासुरयाम
त्तम् अतएवविवृत्तेविघूर्णितेताम्रेअक्षिणीयस्यतम् अशेषधिष्ण्यपाः सर्वलोकपालाउपायनयुक्तैः पाणिभिरुपासतसेवंते त्रिभिर्ब्रह्मविष्णुरुद्रैर्विना पदमाश्रयभूतम् १३

उपासनप्रकारमाह जगुरिति १४ १५ १६ तत्पत्न्योनद्यः ऊहुर्वहंतिस्म रत्नाकरानेवाह क्षारेति १७ आक्रीडंक्रीडास्थानम् द्रुमाःसर्वेषुऋतुषुगुणान्पुष्पफलादीन् सचलोकपालानांपृथ
ग्विधान्गुणान्वर्षणदहनशोषणादीनेकएवदधार १८ निर्जिताःककुभोयेन यथोपजोषंयथाप्रीति १९ महान्कालःएकसप्ततियुगानिकिंचिदधिकानि २० २१ २२ २३ अरूपावक्तृरहिता
२४ ममदर्शनंश्रवणंसर्वेषांश्रेयसासुपपत्तयेभवति २५ २६ २७ ननुदेवादिविद्वेषेऽप्यस्यविनाशोनास्तिब्रह्मवरेणोर्जितत्वात्तत्राह निर्वैरायेतिसर्वमहंसहे नमद्भक्तद्रोहमितिभावः २८ अ

जगुर्महेंद्रासनमोजसास्थितंविश्वावसुस्तुंबुरुरस्मदादयः ॥ गंधर्वसिद्धाऋषयोऽस्तुवन्मुहुर्विद्याधराअप्सरसश्चपांडव १४ सएववर्णाश्रमिभिःक्रतुभिर्भू
रिदक्षिणैः ॥ इज्यमानोहविर्भागानग्रहीत्स्वेनतेजसा १५ अकृष्टपच्यातस्यासीत्सप्तद्वीपवतीमही ॥ तथाकामदुघाद्यौस्तुनानाश्चर्यपदंनभः १६ र
त्नाकराश्चरत्नौघांस्तत्पत्न्यश्चोहुरूर्मिभिः ॥ क्षारसीधुघृतक्षौद्रदधिक्षीरामृतोदकाः १७ शैलाद्रोणीभिराक्रीडंसर्वर्तुषुगुणान्द्रुमाः ॥ दधारलोकपालाना
मेकएवपृथग्गुणान् १८ सइत्थंनिर्जितककुबेकराड्विषयान्प्रियान् ॥ यथोपजोषंभुंजानोनातृप्यदजितेंद्रियः १९ एवमैश्वर्यमत्तस्यदृप्तस्योच्छास्त्रव
र्तिनः ॥ कालोमहान्व्यतीयायब्रह्मशापमुपेयुषः २० तस्योग्रदंडसंविग्नाःसर्वेलोकाःसपालकाः ॥ अन्यत्रालब्धशरणाःशरणंययुरच्युतम् २१ तस्यै
नमोस्तुकाष्ठायैयत्रात्माहरिरीश्वरः ॥ यद्गत्वाननिवर्तंतेशांताःसन्यासिनोऽमलाः २२ इतितेसंयतात्मानःसमाहितधियोऽमलाः ॥ उपतस्थुर्हृषीके
शंविनिद्रावायुभोजनाः २३ तेषामाविरभूद्वाणीअरूपामेघनिःस्वना ॥ संनादयंतीककुभःसाधूनामभयंकरी २४ माभैष्टविबुधश्रेष्ठाःसर्वेषांभद्रम
स्तुवः ॥ मद्दर्शनंहिभूतानांसर्वश्रेयोपपत्तये २५ ज्ञातमेतस्यदौरात्म्यंदैतेयापसदस्यच ॥ तस्यशांतिंकरिष्यामिकालंतावत्प्रतीक्षत २६ यदादेवेषुवेदे
षुगोषुविप्रेषुसाधुषु ॥ धर्मेमयिचविद्वेषःसवाआशुविनश्यति २७ निर्वैरायप्रशांतायस्वसुतायमहात्मने ॥ प्रह्लादाययदाद्रुह्येद्धनिष्येऽपिवरोर्जितम् २८
नारदउवाच ॥ इत्युक्तालोकगुरुणातंप्रणम्यदिवौकसः ॥ न्यवर्ततगतोद्वेगामेनिरेचासुरंहतम् २९ तस्यदैत्यपतेःपुत्राश्चत्वारःपरमाद्भुताः ॥ प्रह्लादोऽभून्महां
स्तेषांगुणैर्महदुपासकः ३० ब्रह्मण्यःशीलसंपन्नःसत्यसंधोजितेंद्रियः ॥ आत्मवत्सर्वभूतानामेकःप्रियसुहृत्तमः ३१ दासवत्संनतार्यांघ्रिःपितृवद्दीनवत्सलः ॥
भ्रातृवत्सदृशेस्निग्धोगुरुष्वीश्वरभावनः ॥ विद्याऽर्थरूपजन्माढ्योमानस्तंभविवर्जितः ३२ नोद्विग्नचित्तोव्यसनेषुनिस्पृहःश्रुतेषुदृष्टेषुगुणेष्ववस्तुदृक् ।
दांतेंद्रियप्राणशरीरधीःसदाप्रशांतकामोरहितासुरोऽसुरः ३३ यस्मिन्महद्गुणाराजन्गृह्यंतेकविभिर्मुहुः ॥ नतेऽधुनाऽपिधीयंतेयथाभगवतीश्वरे ३४

सुरंचहतंमेनिरे तदानींतद्वेषेप्रवृत्तत्वादितिभावः २९ तमेवद्वेषंवक्तुमादौसुतस्यमहत्त्वमाह तस्येति गुणैर्महानभूत् गुणानेवाह महदुपासकइत्यादिना ३० सत्यासंधाप्रतिज्ञायस्य एकएव
प्रियश्चसुहृत्तमश्च ३१ दासवत्सम्यङ्नताआर्याणामंघ्रयोयेन गुरुषुईश्वरइतिभावनायस्य ३२ व्यसनेषुप्राप्तेष्वपिनोद्विग्नचित्तः दृष्टेषुश्रुतेषुगुणेषुविषयेषुनिस्पृहः यतस्तेष्ववस्तुदृक् दांता
इंद्रियादयोयस्यरहितआसुरोभावोमत्सरादिर्यस्यसः असुरोऽपिसन्प्रशांतकामः ३३ अधुनाऽपितेगुणानापिधीयंतेतिरोहितानभवंति ३४

साधुगाथासदसिसाधुकथाप्रसंगवत्यांसभायाम् यंप्रह्लादम् प्रतिमानंदृष्टांतम्रिपवोपिसुराः कुर्वंति किंवक्तव्यंभवादृशाविष्णुभक्ताः ३५ सूच्यतेमयाकेवलंद्योत्यतेसुष्ठुकथ्यतइतिवा ३६ नैसर्गिक रतेर्लिंगान्याह न्यस्तक्रीडनकइतिषड्भिः तन्मनस्तयातदेकचित्तत्वेन ३७ एतान्यासनादीनि गोविंदेनपरिरंभितआत्मनाएकीकृतः ३८ रुदतिरोदितिरौति वैकुंठस्यचिंतयाशबलाव्यामि श्राक्षुभिताचेतनायस्य तस्यचिंतयाऽल्हादोयस्य ३९ क्वचिदुत्कंठोमुक्तकंठःसन्अनुचकारतच्चेष्टादिकंस्वयंकृतवान् ४० संस्पर्शस्तद्भावापत्तिस्तेननिर्वृतः अस्पंदःस्थिरोयःप्रणयस्तेनयआनंदस्तेनयत्सलिलंतेनयुक्तेआमीलितेईषन्निमीलितेईक्षणेयस्यसः ४१ आत्मनःपरांनिर्वृतिंतन्वन्दुःसंगेनदीनस्यान्यस्यापिमनःशमंशांतंव्यधात् ४२ अघंद्रोहमकरोत् ४३ प्रथमाध्यायांतेपृष्टमेवार्थमतिविस्मयेनपुनः पृच्छति देवर्षइति तवत्वत्तस्तववाक्यमितिवा साधवेऽघमदात्साधोर्द्रोहंकृतवानितियदेतद्वेदितुंज्ञातुमिच्छामः ४४ उपालभंतेआक्षिपंति अघंतुनैवकुर्वंति अपरः

यंसाधुगाथासदसिरिपवोऽपिसुरानृप ॥ प्रतिमानंप्रकुर्वंतिकिमुतान्येभवादृशाः ३५ गुणैरलमसंख्येयैर्माहात्म्यंतस्यसूच्यते ॥ वासुदेवेभगवतियस्यनैसर्गिकीरतिः ३६ न्यस्तक्रीडनकोबालोजडवत्तन्मनस्तया ॥ कृष्णग्रहगृहीतात्मानवेदजगदीदृशम् ३७ आसीनःपर्यटन्नश्नन्शयानःप्रपिबन्ब्रुवन् नानुसंधत्तएतानिगोविंदपरिरंभितः ३८ क्वचिद्रुदतिवैकुंठचिंताशबलचेतनः ॥ क्वचिद्धसतितच्चिंताल्हादउद्गायतिक्वचित् ३९ नदतिक्वचिदुत्कंठोविलज्जोनृत्यतिक्वचित् ॥ क्वचित्तद्भावनायुक्तस्तन्मयोऽनुचकारह ४० क्वचिदुत्पुलकस्तूष्णीमास्तेसंस्पर्शनिर्वृतः ॥ अस्पंदप्रणयानंदसलिलामीलितेक्षणः ४१ सउत्तमश्लोकपदारविंदयोर्निषेवयाऽकिंचनसंगलब्धया ॥ तन्वन्परांनिर्वृतिमात्मनोमुहुर्दुःसंगदीनान्यमनःशमंव्यधात् ४२ तस्मिन्महाभागवतेमहाभागेमहात्मनि ॥ हिरण्यकशिपूराजन्नकरोदघमात्मजे ४३ युधिष्ठिरउवाच ॥ देवर्षएतदिच्छामोवेदितुंतवसुव्रत ॥ यदात्मजायशुद्धायपिताऽदात्साधवेह्यघम् ४४ पुत्रान्विप्रतिकूलान्स्वान्पितरःपुत्रवत्सलाः ॥ उपालभंतेशिक्षार्थंनैवाघमपरोयथा ४५ किमुतानुवशान्साधूंस्तादृशान्गुरुदेवतान् ॥ एतत्कौतूहलंब्रह्मन्नस्माकंविधमप्रभो ॥ पितुःपुत्राययद्द्वेषोमरणायप्रयोजितः ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेप्रह्लादचरितेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

नारदउवाच ॥ पौरोहित्यायभगवान्वृतःकाव्यःकिलासुरैः ॥ शंडामर्कौसुतौतस्यदैत्यराजगृहांतिके १ तौराज्ञाप्रापितंबालंप्रह्लादंनयकोविदम् ॥ पाठयामासतुःपाठ्यानन्यांश्चासुरबालकान् २

शत्रुरिव ४५ अनुवशाननुकूलान्साधूनरागरोषान् गुरुःपितैवदेवतायेषांतानुद्दिश्याघंनकुर्वंतीतिकिमुवक्तव्यमित्यर्थः पुत्रायपुत्रमुद्दिश्यपितुर्द्वेषः पित्राकृतोद्वेषःपुत्रस्यमरणार्थंप्रयोजितःप्रवर्तितइतियदेतत्कौतूहलंविधमापाकुरु यद्वा यद्यस्मात्पुत्राययोद्वेषःसापितुर्मरणायप्रयोजितोऽतएतत्कौतूहलंविधमेत्यर्थः ४६ ॥ इतिभागवतेमहापुराणेसप्तमे टीकायांचतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥

पंचमेगुरुतोऽधीतंत्यक्त्वाविष्णुस्तुतौरतम् । घातयन्द्विपसर्पाद्यैःसुतंदैत्योनचाशकत् ॥ १ ॥ भगवद्भक्तिरेवविद्वेषेकारणमितिवक्तुमाह पौरोहित्यायेत्यादिना काव्यःशुक्रः अतस्तस्यसुतौ दैत्यराजगृहांतिकेन्यवसतामितिशेषः १ पाठ्यान्दंडनीत्यादीन् पाठ्यानसुरबालकानितिवान्वयः २

अनुश्रवणानंतरंतथैवपपाठचकिंतुतत्साधुनमेने तत्रहेतुः स्वःपरइत्यसद्ग्रहोमिथ्याभिनिवेशएवाश्रयोयस्यतत् ३ ४ हेअसुरवर्यअसद्ग्रहादहंममेतिमिथ्याऽभिनिवेशाद्धेतोःसम्यगुद्विग्नाविषण्णाधीर्येषांते वनंगतःसन्हरिमाश्रयेतेतियत्तदेवाहंसाधुमन्येकथंभूतंगृहम् आत्मपातमात्मनोऽधःपातानिमित्तम् कुतः अंधकूपवन्मोहावहम् ५ परपक्षेविष्णौसमाहिताःपारिनिष्ठिताःहासेहेतुः बुद्धिरिति ६ विष्णुपक्षैर्भागवतैर्हेतुभूतैः ननुत्वद्गृहेकुतस्तेषांप्रवेशः सत्यम् तथाऽपिप्रतिच्छन्नैर्वेषांतरेणच्छन्नैः ७ दैत्यैर्गृहमानीतम् ८ बालान्सर्वानतिअतिक्रम्य तुभ्यंतव ९ १० अहोमायामोहिताभवंतोमामाक्षिपंतीत्याशयेनतावदाहस्वःपरश्चेतिमिथ्याभिनिवेशोयदीययामाययैवकृतोनतुवास्तवः अतएवतदीययामाययाविमोहितबुद्धीनांभवतामेवदृष्टोनतुमम तस्मै आचिंत्यमायेश्वरायनमः ११ अहोकिमेतत्प्रलपासितवबुद्धिभेदोयतोजातस्तंकथयेत्याक्षिप्तःसंस्तत्प्रसादादेवेत्युत्तरमाह सइतित्रिभिः सभगवान्यदानुव्रतोऽनुकूलोभवतितदापशूनामाविवेकिनामि

यत्तत्रगुरुणाप्रोक्तंशुश्रुवेऽनुपपाठच ॥ नसाधुमनसामेनेस्वपरासद्ग्रहाश्रयम् ३ एकदाऽसुरराट्पुत्रमंकमारोप्यपांडव ॥ पप्रच्छकथ्यतांवत्समन्यतेसाधुयद्भवान् ४ प्रह्रादउवाच ॥ तत्साधुमन्येऽसुरवर्यदेहिनांसदासमुद्विग्नधियामसद्ग्रहात् ॥ हित्वात्मपातंगृहमंधकूपंवनंगतोयद्धरिमाश्रयेत ५ नारदउवाच ॥ श्रुत्वापुत्रगिरोदैत्यःपरपक्षसमाहिताः ॥ जहासबुद्धिर्बालानांभिद्यतेपरबुद्धिभिः ६ सम्यग्विधार्यतांबालोगुरुगेहेद्विजातिभिः ॥ विष्णुपक्षैःप्रतिच्छन्नैर्नभिद्येतास्यधीर्यथा ७ गृहमानीतमाहूयप्रह्रादंदैत्ययाजकाः ॥प्रशस्यश्लक्ष्णयावाचासमपृच्छंतसामभिः ८ वत्सप्रह्रादभद्रंतेसत्यंकथयमामृषा ॥ बालानतिकुतस्तुभ्यमेषबुद्धिविपर्ययः ९बुद्धिभेदःपरकृतउताहोतेस्वतोऽभवत् ॥ भण्यतांश्रोतुकामानांगुरूणांकुलनंदन १० प्रह्रादउवाच ॥ स्वःपरश्चेत्यसद्ग्राहःपुंसांयन्माययाकृतः॥विमोहितधियांदृष्टस्तस्मैभगवतेनमः ११सयदाऽनुव्रतःपुंसांपशुबुद्धिर्विभिद्यते ॥अन्यएषतथाऽन्योहमितिभेदगताऽसती १२ सएषआत्मास्वपरेत्यबुद्धिभिर्दुरत्ययानुक्रमणोनिरूप्यते ॥ मुह्यंतियद्वर्त्मनिवेदवादिनोब्रह्मादयोह्येषभिनत्तिमेमतिम् १३ यथाभ्राम्यत्ययोब्रह्मन्स्वयमाकर्षसन्निधौ ॥ तथामेभिद्यतेचेतश्चक्रपाणेर्यदृच्छया १४ नारदउवाच ॥ एतावद्ब्राह्मणायोक्त्वाविरराममहामतिः ॥ तंनिर्भर्त्स्याथकुपितःसदीनोराजसेवकः १५ आनीयतामरेवेत्रमस्माकमयशस्करः ॥ कुलांगारस्यदुर्बुद्धेश्चतुर्थोऽस्योदितोदमः १६

वबुद्धिर्भेदगताअसतीमिथ्यासंसारविषयाविभिद्यतेअभिन्नात्मनिष्ठाभवति १२ भेदस्यासत्त्वंदर्शयन्नाह सएषपरमात्मैवस्वःपरइतिचाविवेकिभिर्निरूप्यते युक्तंचैतत् यतोयस्यवर्त्मनिजिज्ञासायांब्रह्मादयोऽपिमुह्यंति तत्रहेतुः दुरत्ययंदुर्घटमनुक्रमणमनुचरितमनुवर्णनंवायस्य १३ ननुनिर्विकारस्यकथंमतिभेदकत्वंतत्राऽह यथेति यथाअयोलोहमाकर्षस्यायस्कांतस्यसमीपे स्वयमेवभ्रमतितथामेचेतश्चक्रपाणेःसान्निधौ तवकुतोजातस्तत्सन्निधिस्तत्राऽह यदृच्छयेति कस्यतपोदानादेःफलमेतदितिनज्ञायतऽइत्यर्थः १४ राजसेवकउवाचेतिशेषः १५ अरेवेत्रंकशाऽऽनीयताम् सामदानभेददंडानांमध्येचतुर्थोदमोदंडोऽस्यदुर्बुद्धेरुदितउक्तःशास्त्रेषु दुर्बुद्धित्वेहेतुःकुलांगारस्यकुलस्यांगारवन्नाशहेतोः १६

तत्कुतस्तत्राऽऽह दैतेयाएवचंदनद्रुमास्तेषांवनेऽयंकंटकद्रुमतुल्योजातः तदेवाऽऽह यस्यदैतेयचंदनवनस्यमूलोन्मूलनेपरशुस्थानीयस्यविष्णोरयमर्भकएवनालायितोनालमिवाचरत् यथा
परशोश्छेदकत्वेबब्बूलादिद्रुमनिर्मितोदंडःसहकारीतंविनाछेदनासंभवात्तथाऽयंविष्णोर्दैत्यमूलोच्छेदेहेतुर्जातइत्यर्थः १७. इतितंप्रह्लादंभीषयन्धर्मार्थकामवर्गस्यप्रतिपादकंशास्त्रमध्यापया
मास १८ ज्ञातंज्ञेयमुपायानांचतुष्टयंसामदानादियेनतम् दैत्येंद्रंप्रति मात्रामृष्टमुद्वर्त्यस्नापितम् अलंकृतंभूषणतिलकादिभिः १९ २० २१ २२ पादसेवनंपरिचर्या अर्चनंपूजा दास्यंकर्मार्प
णम् सख्यंतद्विश्वासादि आत्मनिवेदनंस्वशरीरसमर्पणम् यथाविक्रीतस्यगवाश्वादेर्भरणपालनादिचिंतानक्रियतेतथादेहंतस्मैसमर्प्यतच्चिंतावर्जनमित्यर्थः २३ इतिनवलक्षणानियस्याः
साअधीतेनचेद्भगवतिविष्णौभक्तिःक्रियतेसाचार्पितैवसतीयदिक्रियेतनतुकृतासतीपश्चादर्प्यैततदुत्तममधीतंमन्ये नत्वस्माद्गुरोरधीतंशिक्षितंवातथाविधंकिंचिदस्तीतिभावः २४ २५ नविद्य

दैतेयचंदनवनेजातोऽयंकंटकद्रुमः ॥ यन्मूलोन्मूलपरशोर्विष्णोर्नालायितोऽर्भकः १७ इतितंविविधोपायैर्भीषयंस्तर्जनादिभिः ॥ प्रह्लादंग्राहयामास
त्रिवर्गस्योपपादनम् १८ ततएनंगुरुर्ज्ञात्वाज्ञातज्ञेयचतुष्टयम् ॥ दैत्येंद्रंदर्शयामासमातृमृष्टमलंकृतम् १९ पादयोःपतितंबालंप्रतिनंद्याऽऽशिषाऽसुरः ॥
परिष्वज्यचिरंदोर्भ्यांपरमामापनिर्वृतिम् २० आरोप्यांकमवघ्रायमूर्द्धन्यश्रुकलांबुभिः ॥ आसिंचन्विकसद्वक्त्रमिदमाहयुधिष्ठिर २१ हिरण्यकशिपुरु
वाच ॥ प्रह्लादानूच्यतांतातस्वधीतंकिंचिदुत्तमम् ॥ कालेनैतावताऽऽयुष्मन्यदशिक्षद्गुरोर्भवान् ॥ २२ ॥ प्रह्लादउवाच ॥ श्रवणंकीर्तनंविष्णोःस्मरणं
पादसेवनम् ॥ अर्चनंवंदनंदास्यंसख्यमात्मनिवेदनम् २३ इतिपुंसार्पिताविष्णौभक्तिश्चेन्नवलक्षणा ॥ क्रियतेभगवत्यद्धातन्मन्येऽधीतमुत्तमम् २४
निशम्यैतत्सुतवचोहिरण्यकशिपुस्तदा ॥ गुरुपुत्रमुवाचेदंरुषाप्रस्फुरिताधरः २५ ब्रह्मबंधोकिमेतत्तेविपक्षंश्रयताऽसता ॥ असारंग्राहितोबालोमामनादृ
त्यदुर्मते २६ संतिह्यसाधवोलोकेदुर्मैत्राश्छद्मवेषिणः ॥ तेषामुदेत्यघंकालेरोगःपातकिनामिव ॥ २७ ॥ गुरुपुत्रउवाच ॥ नमत्प्रणीतंनपरप्रणीतंसु
तोवदत्येषतवेंद्रशत्रो ॥ नैसर्गिकीयंमतिरस्यराजन्नियच्छमन्युंकददाःस्ममानः ॥ २८ ॥ नारदउवाच ॥ गुरुणैवंप्रतिप्रोक्तोभूयआहासुरःसुतम् ॥ नचे
द्गुरुमुखीयंतेकुतोऽभद्राऽसतीमतिः ॥२९॥ प्रह्लादउवाच मतिर्नकृष्णेपरतःस्वतोवामिथोऽभिपद्येतगृहव्रतानाम् ॥ अदांतगोभिर्विशतांतमिस्रंपुनःपुनश्च
र्वितचर्वणानाम् ३०

तेसारंयत्रतदसारम् नविद्यतेसारंयस्मादितिवास्तवोऽर्थः २६ भित्रत्वेनप्रवर्त्तमानस्यापितवविरोधाचरणंनासंभावितमित्याह संतिहीति दुष्टंमैत्रंमित्रत्वंयेषांतेदुर्मैत्राः रोगइति ब्रह्महा
क्षयरोगीस्यात्सुरापःश्यावदंतकः स्वर्णहारीतुकुनखीदुश्चर्मागुरुतल्पगइत्यादिस्मृत्युक्तपातकिनांकालेनरकभोगानंतरंरोगोयथोदेतितथातेषांदुर्जनानांसुजनत्वेनवर्तमानानामप्यघंविद्वेषादि
कमुदेतीत्यर्थः २७ मत्प्रणीतंमयापाठितम् नोऽस्मभ्यंकत्कुत्सितंदोषंमास्मअदाः अडागमआर्षः मयिदोषारोपंमाकृथाइत्यर्थः इंद्रशत्रोइति नहिब्राह्मणेषुतवकोपउचितइतिभावः २८
गुरुमुखीगुरुवाक्यजनिता हेअभद्र २९ आस्तामियंवार्तभवादृशानांविषयासक्तानामत्रानधिकारादित्याशयेनाऽऽह मतिरिति परतोगुरोःस्वतोवामिथोवाऽन्योऽन्यतोनाभिपद्येत नसं
पद्येत केषाम् गृहव्रतानांगृहएवव्रतंसंकल्पइतिकृत्यचिंतायेषाम् अतएवादांतैरनुउपरतैर्गोभिरिंद्रियैर्हेतुभूतैस्तमिस्रंसंसारंविशताम् तत्रचर्वितस्यैवचर्वणंयेषाम्३०

ननुश्रीकृष्णस्यपरमानंदस्वरूपत्वात्तेऽपितन्निष्ठाएवकिंनस्युरितिचेत्तदज्ञानादित्याह नेति येदुराशयाविषयवासितांतःकरणास्तेहिविष्णुंनविदुः तत्रहेतुः स्वस्मिन्नेवार्थःपुरुषार्थोयेषांग
तिंगम्यताम् ननुतेऽपिगुरूपदेशाद्विष्णुंज्ञास्यंतितत्राऽऽह बहिर्विषयेष्वर्थोयेषांतेबहिरर्थास्तानेवगुरुत्वेनमंतुंशीलंयेषांते अतोंऽधैरुपनीयमानाअंधायथापंथानंनविदुःकिंतुगर्तेपतंतितथातेऽ
पीशस्यतंत्यांदीर्घरज्ज्वांवेदलक्षणायामुरूणिदामानिब्राह्मणादिनामानियस्यांतस्यांकाम्यैःकर्मभिर्बद्धाएवभवंतीत्यर्थः तदुक्तम् "विषयाविष्टचित्तानांविष्ण्वावेशःसुदूरतः । वारुणीदिग्गत
वस्तुव्रजन्नैंद्रींकिमाप्नुयात्"इति ३१ ननुच"एकोदेवःसर्वभूतेषुगूढःसर्वव्यापीसर्वभूतांतरात्मे"त्यादिश्रुतिप्रतिपादितंविष्णुंकथंनविदुःकुतोवातेषांतमिस्त्रप्रवेशस्तत्राऽऽह नैषामिति निष्किंचना
नांनिरस्तविषयाभिमानानांमहत्तमानांपादरजसाऽभिषेकंयावन्नवृणीत तावच्छ्रुतिवाक्यतोजाताप्येषांमतिरुरुक्रमस्यांघ्रिंनस्पृशतिनप्राप्नोति असंभावनादिभिर्विहन्यतइत्यर्थः अनर्थस्यसं
सारस्यापगमोयदर्थोयस्यांघ्रिस्पर्शिन्यामतेरर्थःप्रयोजनम् महदनुग्रहाभावान्नतत्त्वनिश्चयोनापिमोक्षस्तेषामित्यर्थः ३२ निरस्यतचिक्षेप ३३ अमर्षोऽसहनंतेनसहितयारुषाऽऽविष्टोऽत्या

नतेविदुःस्वार्थगतिंहिविष्णुंदुराशयायेबहिरर्थमानिनः ॥ अंधायथांऽधैरुपनीयमानावाचीशतंत्यामुरुदाम्निबद्धाः ३१ नैषांमतिस्तावदुरुक्रमांघ्रिंस्पृश
त्यनर्थापगमोयदर्थः ॥ महीयसांपादरजोभिषेकंनिष्किंचनानांनवृणीतयावत् ३२ इत्युक्त्वोपरतंपुत्रंहिरण्यकशिपूरुषा ॥ अंधीकृतात्मास्वोत्संगान्निर
स्यतमहीतले ३३ आहामर्षरुषाविष्टःकषायीभूतलोचनः ॥ वध्यतामाश्वयंवध्योनिःसारयतनैर्ऋताः ३४ अयंमेभ्रातृहासोऽयंहित्वास्वान्सुहृदोऽधमः ॥
पितृव्यहंतुर्यःपादौविष्णोर्दासवदर्चति ३५ विष्णोर्वासाध्वसौकिंनुकरिष्यत्यसमंजसः ॥ सौहृदंदुस्त्यजंपित्रोरहाद्यःपंचहायनः ३६ परोप्यपत्यंहितकृ
द्यथौषधंस्वदेहजोऽप्यामयवत्सुतोऽहितः ॥ छिंद्यात्तदंगंयदुतात्मनोऽहितंशेषंसुखंजीवतियद्विवर्जनात् ३७ सर्वैरुपायैर्हंतव्यःसंभोजशयनासनैः ॥ सु
हृल्लिंगधरःशत्रुर्मुनेर्दुष्टमिवेंद्रियम् ३८ नैर्ऋतास्तेसमादिष्टाभर्त्रावैशूलपाणयः ॥ तिग्मदंष्ट्रकरालास्यास्ताम्रश्मश्रुशिरोरुहाः ३९ नदंतोभैरवान्नादां
श्छिंधिभिंधीतिवादिनः ॥ आसीनंचाहनञ्छूलैःप्रह्लादंसर्वमर्मसु ४० परेब्रह्मण्यनिर्देश्येभगवत्यखिलात्मनि ॥ युक्तात्मन्यफलाआसन्नपुण्यस्येव
सत्क्रियाः ४१

ष्टः कषायीभूतेआताम्रेलोचनेयस्य हेनैर्ऋताराक्षसाः ३४ वध्यत्वेहेतुः यतोऽयंमेभ्रातृहा कुतः योविष्णोःपादौदासवदर्चति तत्पक्षपातीत्यर्थः अतःसएवायमित्यन्वयः ३५ अहोविष्णुर
प्यविश्वसनीयंकिमितिस्वीकृतवानित्याह विष्णोर्वेति अहाज्जहौ ३६ ननुतद्वायमपत्यंकथंवध्यस्तत्राऽऽह परोप्यौषधमिवहितकृच्चेत्तर्ह्यपत्यमेवज्ञेयः सुतःस्वदेहजोऽप्यहितश्चेदामयइवज्ञे
यः आस्तांममतास्पदस्यकथाअंगमपिचयत्करचरणादितदप्यात्मनोऽहितंचेच्छिंद्यादेवेत्यर्थः ३७ अतःसर्वैरुपायैर्हंतव्यः संभोजोभोजनम् भोजनादिषुविषादिप्रयोगैरित्यर्थः यथादुष्ट
मिंद्रियंमुनेःशत्रुः३८ तिग्मास्तीक्ष्णादंष्ट्रायेषाम् करालान्यास्यानिभयंकराणिमुखानियेषांतेचतेचताम्राणिश्मश्रूणिशिरोरुहाश्चयेषाम् ३९ ४० परेईश्वरेयुक्तःसमाहितआत्मामनोयस्यतस्मि
न्प्रह्रादेतेषांनैर्ऋतादीनांप्रहारानिष्फलाआसन्जाताः तत्रहेतवः ब्रह्मणिनिर्विकारेऽनिर्देश्येऽविषयेभगवतिनिरतिशयैश्वर्येऽखिलात्मनिशस्त्रादीनामपिनियंतर्येवंभूतेपरे अपुण्यस्यनिंद
वस्यसत्क्रियामहोद्यमाइव ४१

दंदशूकैः सर्पैः अभिचाराः कृत्यादयः अवपातनानिगिरिशृंगादधःपातनानितैः मायाभिः शंबरनिर्मिताभिः अवटादिषुसन्निरोधैश्च ४३ पर्वताक्रमणैः पर्वतानांतदुपरिक्षेपैः बहुवचनैरभिचाराद्या
वृत्तिंदर्शयति तद्धननंकर्तुंनाभ्यपद्यतनप्राप नाशक्नोदित्यर्थः ४४ चितामेवाऽऽह एषइतित्रिभिः मेमयाअसाधुपरुषंयथाभवतितथोक्तः असद्धर्मैरपकारैरभिचारैर्वा ४५ अविदूरेसमीपेवर्तमानो
ऽपिबालोप्ययमजडधीर्निर्भयचित्तोमेऽनार्यमन्याय्यंशत्रुत्वंवानविस्मरति अजीगर्तस्यमध्यमपुत्रः शुनःशेपोनामपितृभ्यांहरिश्चंद्रायविक्रीतः सन्यथातयोरपकारमविस्मरंस्ताद्विपक्षंविश्वामित्र
माश्रित्यगोत्रांतरमापन्नस्तद्वत् यद्वा स्वभावापरित्यागेदृष्टांतः शुनःशेपः पुच्छमिवेति ४६ अप्रमेयोऽपरिमेयोनुभावोयस्य नकुतश्चिद्भयंयस्य अमरोमृत्युशून्यश्च नवाभविता अन्यथामृ
त्युर्नैवभविष्यतीत्यर्थः ४७ औशनसौउशनसः पुत्रौनीतिज्ञौ विविक्तेएकांते ४८ भ्रुवोर्विजृंभणेनैवत्रस्ताः समस्ताधिष्ण्यपालोकपालायस्मिन्. तस्यतवचिंत्यंनचक्ष्महेनपश्यामः पदमालं

प्रयासेऽपहतेतस्मिन्दैत्येंद्रः परिशंकितः ॥ चकारतद्वधोपायान्निर्बंधेनयुधिष्ठिर ४२ दिग्गजैर्दंदशूकैश्चअभिचारावपातनैः ॥ मायाभिः सन्निरोधैश्चगर
दानैरभोजनैः ४३ हिमवाय्वग्निसलिलैः पर्वताक्रमणैरपि ॥ नशशाकयदाहंतुमपापमसुरः सुतम् ॥ चिंतांदीर्घतमांप्राप्तस्तत्कर्तुंनाभ्यपद्यत ४४ एष
मेबह्वसाधूक्तोवधोपायाश्चनिर्मिताः ॥ तैस्तैर्द्रोहैरसद्धर्मैर्मुक्तः स्वेनैवतेजसा ४५ वर्तमानोऽविदूरेवैबालोप्यजडधीरयम् ॥ नविस्मरतिमेऽनार्यंशुनःशे
पइवप्रभुः ४६ अप्रमेयानुभावोऽयमकुतश्चिद्भयोऽमरः ॥ नूनमेतद्विरोधेनमृत्युर्मेभवितानवा ४७ इतितंचिंतयाकिंचिन्म्लानश्रियमधोमुखम् ॥
शंडामर्कावौशनसौविविक्तइतिहोचतुः ४८ जितंत्वयैकेनजगत्त्रयंभ्रुवोर्विजृंभणत्रस्तसमस्तधिष्ण्यपम् ॥ नतस्यचिंत्यंतवनाथचक्ष्महेनवैशिशूनांगुणदोष
योः पदम् ४९ इमंतुपाशैर्वरुणस्यबद्ध्वानिधेहिभीतोनपलायतेयथा ॥ बुद्धिश्चपुंसोवयसार्यसेवयायावद्गुरुर्भार्गवआगमिष्यति ५० तथेतिगुरुपुत्रोक्त
मनुज्ञायेदमब्रवीत् ॥ धर्मोह्यस्योपदेष्टव्योराज्ञांयेगृहमेधिनाम् ५१ धर्ममर्थंचकामंचनितरांचानुपूर्वशः ॥ प्रह्लादायोचतूराजन्प्रश्रितावनतायच
५२ यथात्रिवर्गंगुरुभिरात्मनेउपशिक्षितम् ॥ नसाधुमेनेतच्छिक्षांद्वंद्वारामोपवर्णिताम् ५३ यदाचार्यः परावृत्तोगृहमेधीयकर्मसु ॥ वयस्यैर्बालकैस्त
त्रसोपहूतः कृतक्षणैः ५४ अथतान्श्लक्ष्णयावाचाप्रत्याहूयमहाबुधः ॥ उवाचविद्वांस्तन्निष्ठांकृपयाप्रहसन्निव ५५ तेतुतद्गौरवात्सर्वेत्यक्तक्रीडापरि
च्छदाः ॥ बालानदूषिताधियोद्वंद्वारामेरितेहितैः ५६

वनंनैवास्ति यद्वा शिशूनांवृत्तंगुणदोषयोः पदंविषयोनभवतीत्यर्थः ४९ तथाऽपितुबंधनमस्योचितमित्याहतुः इमंत्विति यावद्गुरुर्भार्गवआगमिष्यतितावद्बद्ध्वानिधेहि ततः किमतऊच
तुः यतः पुंसोबुद्धिश्चवयसातथाआर्यसेवयासमीचीनाभवति ५० अनुज्ञायतथेत्यंगीकृत्य ५१ ततश्चतौप्रह्लादायधर्मादिकमूचतुः प्रश्रितश्चासाववनतश्चतस्मै ५२ यथायथावत्त्रिवर्ग
मुपशिक्षितमपिनसाधुमेनेतत्तांशिक्षांच कुतः द्वंद्वैः रागद्वेषादिभिर्विषयेष्वारमणंयेषांतैरुपवर्णिताम् ५३ परावृत्तोऽन्यत्रगतः सउपहूतः संधिः पादपूरणार्थम् क्रीडार्थंकृतक्षणैः कृतोत्सवैर्ल
ब्धावसरैरितिवा ५४ तन्निष्ठांतेषांनिष्ठांजन्ममरणादिलक्षणांविद्वान् ५५ द्वंद्वारामाणामीरितैरीहितैश्चनदूषिताधीर्येषाम् यतोबालाः ५६

तस्मिन्नेवन्यस्तंहृदयमीक्षणंचयैः ५७ ॥ इतिसप्तमेटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ षष्ठेगुरौगृहंव्यग्रेप्रह्लादोदैत्यबालकान् । अनुकंप्यपरंतत्त्वंनारदोक्तमुपादिशत् ॥ १ ॥ निरर्थकक्रियालापैरायुर्व्ययमजानताम् । प्रह्लादःसदयंप्राहधर्मंभागवतंकृती ॥ २ ॥ कौमारइत्यादिना इहैवमानुषजन्मनिधर्मानाचरेत् यतोऽर्थदमेतत् तत्रचकौमारएवयतस्तदप्यध्रुवम् नचैवंभूतंजन्मांतरम् यतोदुर्लभम् तत्रधर्मानेवाचरेन्नसुखार्थंप्रयासान् तत्रभागवतानेवनकाम्यान् १ इहभागवतानेवधर्मानाचरेदित्येतदुपपादयति यथाहीतिचतुर्भिः इहपुरुषस्यविष्णोःपादोपसर्पणमेवयथाऽनुरूपंयोग्यमित्यर्थः यद्यस्मादेषप्रियइत्यादि २ ननुभोगोद्यमःकथंत्याज्यइतिचेत्तत्राऽऽह सुखमिति सर्वत्रपश्वादावपि दैवात्पूर्वादृष्टादेव ३ अतस्तदर्थंप्रयासोनकर्तव्यःयतःप्रयासात्परंकेवलमायुषोव्ययएवयतस्तथातेनप्रकारेणक्षेमंनप्राप्नोति ४ भयमाश्रितः संसारंप्राप्तःपुरुषरूपंशरीरंयावत्पुष्कलमस्तिनविपद्येतअक्षमंनभवेन्ननश्येदितिवा तावच्छीघ्रंक्षेमायतेत ५ आयुर्व्ययक्रममाह पुंसइतित्रिभिः यद्यस्माच्छेते ६ विंशतिर्वर्षाण्यायुर्याति ७ दुरापूरेणदुःखैःसमंतादापूर्यमाणेन ८ ननुयौवनेगृहासक्तोऽपिपश्चाद्विरक्तःसन्क्षेमंयास्यतीत्याशंक्यतदसंभवंदर्शयन्कौमारएवाचरेदित्येतदुपपादयति कोगृहेष्वितिसप्तभिः ९ यमर्थमसुभिःक्रीणातिप्राणहानिमंगीकृत्यापिसाधयतितस्करादिः तस्मिन्नर्थेतृष्णांकोनुविसृजेत् १० किंच कथमित्यादि प्रियायाःसंगादिकंस्मरन्कथंत्यजेतेतितृतीयेनान्वयःमंत्रान्हितशिक्षालापान्सुहृत्सुचसंगम् तेषांस्नेहेनसितोबद्धः कलानिमधुराण्यक्षराणियेषांतेषांचसंगम् तेष्वनुरक्तंचित्तंयस्य ११ ताःश्वशुरगृहेस्थिताःहृदय्याहृदयंगमाः मनोज्ञाउरवःपरिच्छदायेषुतान्गृहान् वृत्तीर्जीविकाः कुल्याःकुलपरंपरागताः १२

पर्युपासतराजेंद्रतन्न्यस्तहृदयेक्षणाः ॥ तानाहकरुणोमैत्रोमहाभागवतोऽसुरः ५७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ कौमारआचरेत्प्राज्ञोधर्मान्भागवतानिह ॥ दुर्लभंमानुषंजन्मतदप्यध्रुवमर्थदं १ यथाहिपुरुषस्येहविष्णोःपादोपसर्पणम् ॥ यदेषसर्वभूतानांप्रियआत्मेश्वरःसुहृत् २ सुखमैंद्रियकंदैत्यादेहयोगेनदेहिनाम् ॥ सर्वत्रलभ्यतेदैवाद्यथादुःखमयत्नतः ३ तत्प्रयासोनकर्तव्योयतआयुर्व्ययःपरम् ॥ नतथाविंदतेक्षेमंमुकुंदचरणांबुजम् ४ ततोयतेतकुशलःक्षेमायभयमाश्रितः ॥ शरीरंपौरुषंयावन्नविपद्येतपुष्कलम् ५ पुंसोवर्षशतंह्यायुस्तदर्धंचाजितात्मनः ॥ निष्फलंयदसौरात्र्यांशेतेंऽधंप्रापितस्तमः ६ मुग्धस्यबाल्येकौमारेक्रीडतोयातिविंशतिः ॥ जरयाग्रस्तदेहस्ययात्यकल्पस्याविंशतिः ७ दुरापूरेणकामेनमोहेनचबलीयसा ॥ शेषंगृहेषुसक्तस्यप्रमत्तस्यापयातिहिं ८ कोगृहेषुपुमान्सक्तमात्मानमजितेंद्रियः ॥ स्नेहपाशैर्दृढैर्बद्धमुत्सहेतविमोचितुम् ९ कोन्वर्थतृष्णांविसृजेत्प्राणेभ्योऽपियईप्सितः ॥ यंक्रीणात्यसुभिःप्रेष्ठैस्तस्करःसेवकोवणिक् १० कथंप्रियायाअनुकंपितायाःसंगंरहस्यंरुचिरांश्चमंत्रान् ॥ सुहृत्सुचस्नेहसितःशिशूनांकलाक्षराणामनुरक्तचित्तः ११ पुत्रान्स्मरंस्तादुहितॄर्हृदय्याभ्रातॄन्स्वसॄर्वापितरौचदीनौ ॥ गृहान्मनोज्ञोरुपरिच्छदांश्चवृत्तीश्चकुल्याःपशुभृत्यवर्गान् १२

कौशस्कृत्कोस्कारीकीटः सयथाआत्मनोहितंगृहंकुर्वाणोनिर्गमायद्वारमपिनावशेषयतितथाकर्माणीहमानः नन्ववितृप्तकामोऽपिदोषदर्शनेनविरक्तःसंस्त्यजेत्तत्राऽह औपस्थ्यंशैश्न्यंजैह्व्यंचसुखंबहुमन्यमानस्तदेवाधिकंमन्यमानः अतोदुरंतोमोहोयस्यसकथंविरज्येताविरक्तःस्यात् १३ दुरंतमोहत्वंदर्शयन्नाह कुटुंबपोषणायवियत्क्षीयमाणंनिजमायुःपुरुषार्थंचविहतंनबुध्यते अतएवतापत्रयेणदुःखितचित्तोऽपिननिर्विंद्यतेतत्रदुःखबुद्धिंनकरोति यतःस्वकुटुंबेरामोरतिर्यस्य १४ प्रत्युतचौर्यंकरोतीत्याह वित्तेष्विति नित्यमभिनिविष्टंचेतोयस्यसपरवित्तहर्तुःप्रेत्यनरकलक्षणमिहचदंडादिरूपंदोषंयद्यपिविद्वान्जानन्तथाप्यशांताभिलाषस्तत्परवित्तंहरत्येव १५ तदेवंकोगृहेषुपुमानित्यादिसप्तभिःश्लोकैरुपपादितंगृहादिषुप्रसक्तस्यवैराग्याद्यसंभवमुपसंहरति विद्वानितिस्वलोकायात्मपरामर्शायनकल्पतेकिंतुविमूढोयथातथाविद्वानपितमोऽभिनिवेशमेवप्रपद्यते तत्रहेतुः यइति स्वीयमिदंपारक्यमिदमितिविभिन्नोभावोभावनायस्यसः १६ तस्मात्कौमारएवभागवतान्धर्मानाचरेदितिसहेतुकमुपसंहरति यतइति यतःकश्चिदपिस्वमात्मानंमोचितुंनसमर्थस्ततोनारायणमुपेतशरणंयातेत्युत्तरेणान्वयःअसामर्थ्येहेतुः अलंदी

त्यजेतकोशस्कृदिवेहमानःकर्माणिलोभादवितृप्तकामः ॥ औपस्थ्यजैह्व्यंबहुमन्यमानःकथंविरज्येतदुरंतमोहः १३ कुटुंबपोषायवियन्निजायुर्नबुद्ध्यतेऽर्थंविहतंप्रमत्तः ॥ सर्वत्रतापत्रयदुःखितात्मानिर्विंद्यतेनस्वकुटुंबरामः १४ वित्तेषुनित्याभिनिविष्टचेताविद्वांश्चदोषंपरवित्तहर्तुः ॥ प्रेत्येहचाथाप्यजितेंद्रियस्तदशांतकामोहरतेकुटुंबी १५ विद्वानपीत्थंदनुजाःकुटुंबंपुष्णन्स्वलोकायनकल्पतेवै ॥ यःस्वीयपारक्यविभिन्नभावस्तमःप्रपद्येतयथाविमूढः १६ यतोनकश्चित्क्वचकुत्रचिद्वादीनःस्वमात्मानमलंसमर्थः ॥ विमोचितुंकामदृशांविहारक्रीडामृगोयन्निगडोविसर्गः १७ ततोविदूरात्परिहृत्यदैत्यादैत्येषुसंगंविषयात्मकेषु ॥ उपेतनारायणमादिदेवंसमुक्तसंगैरिषितोऽपवर्गः १८ नह्यच्युतंप्रीणयतोबह्वायासोसुरात्मजाः ॥ आत्मत्वात्सर्वभूतानांसिद्धत्वादिहसर्वतः १९ परावरेषुभूतेषुब्रह्मांतस्थावरादिषु ॥ भौतिकेषुविकारेषुभूतेष्वथमहत्सुच २० गुणेषुगुणसाम्येचगुणव्यतिकरेतथा ॥ एकएवपरोह्यात्माभगवानीश्वरोऽव्ययः २१ प्रत्यगात्मस्वरूपेणदृश्यरूपेणचस्वयं ॥ व्याप्यव्यापकनिर्देश्योह्यनिर्देश्योऽविकल्पितः २२

नौलंपटः अतःकामोद्दशियासांतासां विहारेक्रीडायांनिमित्तेक्रीडामृगः विहारमितिपृथक्पाठे तासांविहारसाधनमात्मानम् यतस्तासांक्रीडामृगःसइत्यन्वयः किंच यद्यासुनिगडःशृंखलातुल्योविसर्गःपुत्रपौत्रादिरूपोभवति १७ विदूराद्दूरतःसंगंपरिहृत्य यद्वा अविदूराच्छीघ्रंनारायणमुपेतेत्यन्वयः यस्मात्सएवापवर्गइषितइष्टः १८ ननुबालानामस्माकंतद्भजनमशक्यमितिचेत्तत्राऽह नहीति बह्वायासोऽतिप्रयासः १९ आत्मत्वात्सर्वत्रसिद्धत्वादितिचहेतुद्वयमुपपादयति परावरेष्वितिचतुर्भिः ब्रह्माअंतोयेषांस्थावरआदिर्येषांतेषुभूतेषुजीवेषु भौतिकेष्वजीवेषुघटादिषु महत्सुचभूतेष्वाकाशादिषु २० गुणसाम्येप्रधाने गुणव्यतिकरेमहत्तत्त्वादौच परोब्रह्मस्वरूपः २१ कथंतर्हिद्रष्टृदृश्यभोक्तृभोग्यादिभेदोमाययेत्याह प्रत्यगात्माद्रष्टाभोक्तातत्स्वरूपेणव्यापकतयानिर्देश्यः दृश्यंभोग्यंदेहादितद्रूपेणचव्याप्यतयानिर्देश्योमाययाईयतइत्युत्तरेणान्वयः वस्तुतस्तुस्वयमविकल्पितोऽनिर्देश्योपिसन् यद्वा अनिर्देश्योप्येवंनिर्देश्यःसन्नविकल्पितईयतइत्यन्वयः २२

यतःकेवलोनुभवात्मकआनंदएवस्वरूपंयस्यननुसएवचेत्सर्वत्रतर्हिसर्वत्रसर्वज्ञत्वाद्युपलभ्येततत्राऽऽह गुणात्मकःसर्गोयस्याःसागुणसर्गातयामाययांऽतर्हितमैश्वर्यंयेनसः २३ यस्मादेवंत
स्मात्सर्वेषुभूतेषुयथोचितंदयांसौहृदंचकुरुत ययादयया उन्मुच्यसंत्यज्य २४ ततःकिमतआह तुष्टेचतत्रतस्मिन्किमलभ्यम् तथाऽपिगुणपरिणामाद्दैवादेवस्वसिद्धाअयत्नतःसिद्धाधर्मा
दयस्तैःकिम् अगुणेनचमोक्षेणकांक्षितेनकिम् तमुपगायतांनोऽस्माकमकांक्षितस्यापितस्यासिद्धेःयद्वा मामून्मोक्षस्तस्यचरणयोःसारंजुषांसुधांसेवमानानांतेनापिकिमित्यर्थः २५ ननुचधर्मा
देरपुरुषार्थत्वेकिमित्याचार्याभ्यांवेदोक्तत्वेनसत्यएवाभिहितस्तत्राऽऽह धर्मोऽर्थःकामश्चेतियस्त्रिवर्गस्तदर्थंचयईक्षाद्याअभिहिताः ईक्षाआत्मविद्या त्रयीकर्मविद्यानयदमौतर्कोदंडनीति
श्च द्विविधाचवार्ताजीविका तदेतत्सर्वंनिगमस्यार्थजातंस्वसुहृदःस्वांतर्यामिणःपरमस्यपुंसः स्वात्मार्पणसाधनंचेत्तर्हिसर्वंसत्यंमन्ये सत्यपरत्वात् अन्यथातदसत्यमेव यद्वा तदेतदखिलंनि
गमस्यत्रैगुण्यविषयस्यप्रातिपाद्यंमन्येसत्यंपुनर्निस्त्रैगुण्यलक्षणंपरमस्यपुंसःस्वात्मार्पणमेवेत्यर्थः तदुक्तंभगवता“त्रैगुण्यविषयावेदानिस्त्रैगुण्योभवार्जुन”इति २६ तेषांपुनर्विश्वासार्थंगुरुसंप्रदाय

केवलानुभवानंदस्वरूपःपरमेश्वरः ॥ माययांतर्हितैश्वर्यईयतेगुणसर्गया २३ तस्मात्सर्वेषुभूतेषुदयांकुरुतसौहृदम् ॥ आसुरंभावमुन्मुच्यययातुष्यत्य
धोक्षजः २४ तुष्टेचतत्रकिमलभ्यमनंतआद्येकिंतैर्गुणव्यतिकरादिहयेस्वसिद्धाः ॥ धर्मादयःकिमगुणेनचकांक्षितेनसारंजुषांचरणयोरुपगायतांनः २५
धर्मार्थकामइतियोऽभिहितस्त्रिवर्गईक्षात्रयीनयदमौविविधाचवार्त्ता ॥ मन्येतदेतदखिलंनिगमस्यसत्यंस्वात्मार्पणंस्वसुहृदःपरमस्यपुंसः २६ ज्ञानंतदे
तदमलंदुरवापमाहनारायणोनरसखःकिलनारदाय ॥ एकांतिनांभगवतस्तदकिंचनानांपादारविंदरजसाप्लुतदेहिनांस्यात् २७ श्रुतमेतन्मयापूर्वंज्ञानं
विज्ञानसंयुतम् ॥ धर्मंभागवतंशुद्धंनारदाद्देवदर्शनात् २८ दैत्यपुत्राऊचुः ॥ प्रह्लादत्वंवयंचापिनर्त्तेऽन्यंविद्महेगुरुम् ॥ एताभ्यांगुरुपुत्राभ्यांबालानामपि
हीश्वरौ २९ बालस्यांतःपुरस्थस्यमहत्संगोदुरन्वयः ॥ छिंधिनःसंशयंसौम्यस्याच्चेद्विश्रंभकारणम् ३० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेप्रह्लादा
नुचरितेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ नारदउवाच ॥ एवंदैत्यसुतैःपृष्टोमहाभागवतोऽसुरः ॥ उवाचस्मयमानांस्तान्स्मरन्मदनुभाषितम् १ प्रह्लादउवाच ॥
पितरिप्रस्थितेस्माकंतपसेमंदराचलम् ॥ युद्धोद्यमंपरंचक्रुर्विबुधादानवान्प्रति २ पिपीलिकैरहिरिवदिष्ट्यालोकोपतापनः ॥ पापेनपापोऽभक्षीतिवादि
नोवासवादयः ३

माहज्ञानमिति यत्रनारदःश्रोतातत्रकुतोमादृशानामधिकारइतिमाशंकीत्याह भगवतएकांतभक्तानांयत्पादरजस्तेनाऽऽप्लुतानांस्नातानांदेहिनांसर्वेषामपितज्ज्ञानंस्यान्नतूत्तमानामेवेतिनियमः
२७ अतएवमयाऽपिपूर्वंनारदाच्छ्रुतंविज्ञानसहितमनुभवपर्यंतंज्ञानंधर्मंचश्रुतं २८ तत्रातिविस्मिताःपृच्छंति प्रन्हादेति हेप्रह्लाद त्वंवयमेताभ्यांशंडामर्काभ्यामृतेन्यंगुरुंनविद्मः एतदागमनात्पूर्व
मेवाहंनारदपार्श्वंगतइतिचेत्तत्राऽऽहुः बालानामप्यतिशिशूनामस्माकमेतावीश्वरौनियंतारावतस्तवान्यत्रगमनंनसंभवति २९ सएवात्रागतइत्यपिनसंभवतीत्याहुः बालस्येति दुरन्वयोदुर्घटः
विश्रंभकारणंविश्वासहेतुः ३० इतिसप्तमेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ सप्तमेमातृगर्भस्थेस्वास्मिन्नारदभाषितम् । प्रह्लादोवर्णयामासशिष्यप्रत्ययसिद्धये ॥ १ ॥ अश्राविनारदादेतन्मयागर्भ
इतीरितुम् । तत्प्रस्तावकथामाहपद्यैःषोडशभिःसुधीः ॥ २ ॥ १ अस्माकंपितरिहिरण्यकशिपौ स्वकृतेनैवपापेनपापोसावभक्षिभक्षितइतिहर्षेणवदंतोयुद्धोद्यमंचक्रुः २ ३

४ ५ राज्ञःशिबिरमावासंव्यलुंपन्सर्वस्वापहारेणनाशितवंतः ६ ७ अनागसंनिरपराधामेनांनेतुंमार्हसीतिप्राह ८ अविषह्यंदुःसहम् अतोऽनयाप्रसवपर्यंतमत्रास्यताम् ततश्चार्थस्यपदवीं
मार्गगतःप्राप्तःसन् जातंपुत्रंहत्वामोक्ष्यामीत्यर्थः ९ साक्षात्स्वगुणैरेवमहान्नतुपित्रादिसंबंधात् त्वयाहेतुभूतेनसंस्थांमृत्युंनयास्यति तत्रहेतवोनिष्किल्बिषइत्यादयः १० अनंतस्यप्रियोयोऽहंस
वाप्रियोयस्यतस्यममभक्त्याएनांप्रदक्षिणीकृत्य ११ इहोष्यतामित्याहेतिशेषः १२ अंतिसमीपे १३ अंतर्वत्नीगर्भिणी इच्छयाभर्त्तुरागमनानंतरंप्रसूतये एवमपिस्वगर्भस्यक्षेमाय १४
तस्याःशोकशांत्यैधर्मस्यतत्त्वंभक्तिलक्षणम् ज्ञानमात्मानात्मविवेकस्तदुभयंप्रादात्इश्वरःसमर्थः १५ १६ भूयाद्भवेत् वैशारदीस्वार्थेतद्धितः देहाद्यहंकारच्छेदानिपुणेत्यर्थः १७ काऽसौवै
शारदीधीरित्यपेक्षायांनारदोक्तमेवदेहात्मविवेकप्रकारमाह जन्मेतिदशभिः जन्माद्याजायतेअस्तिवर्धतेविपरिणमतेऽपक्षीयतेनश्यतीत्येवंभूताइमेषड्भावाविकाराावृक्षेसत्येवयथाफलानांदे

तेषामतिबलोद्योगंनिशम्यासुरयूथपाः ॥ वध्यमानाःसुरैर्भीताद्रुद्रुवुःसर्वतोदिशम् ४ कलत्रपुत्रमित्राप्तान्गृहान्पशुपरिच्छदान् ॥ नावेक्षमाणास्त्वरि
ताःसर्वेप्राणपरीप्सवः ५ व्यलुंपन्राजशिबिरममराजयकांक्षिणः ॥ इंद्रस्तुराजमहिषींमातरंममचाग्रहीत् ६ नीयमानांभयोद्विग्नांरुदतींकुररीमिव ॥
यदृच्छयागतस्तत्रदेवर्षिर्ददृशेपथि ७ प्राहमैनांसुरपतेनेतुमर्हस्यनागसम् ॥ मुंचमुंचमहाभागसतींपरपरिग्रहम् ८ इंद्रउवाच ॥ आस्तेस्याजठरेवी
र्यमविषह्यंसुरद्विषः ॥ आस्यतांयावत्प्रसवंमोक्ष्येऽर्थपदवींगतः ९ नारदउवाच ॥ अयंनिष्किल्बिषःसाक्षान्महाभागवतोमहान् ॥ त्वयानप्राप्स्यतेसं
स्थामनंतानुचरोबली १० इत्युक्तस्तांविहायेंद्रोदेवर्षेर्मानयन्वचः ॥ अनंतप्रियभक्त्यैनांपरिक्रम्य यदिवंययौ ११ ततोनोमातरमृषिःसमानीयनिजाश्रम
म् ॥ आश्वास्येहोष्यतांवत्सेयावत्तेभर्तुरागमः १२ तथेत्यवात्सीद्देवर्षेरंतिसाऽप्यकुतोभया ॥ यावद्दैत्यपतिर्घोरात्तपसोनन्यवर्त्तत १३ ऋषिंपर्यचरत्तत्र
भक्त्यापरमयासती ॥ अंतर्वत्नीस्वगर्भस्यक्षेमायेच्छाप्रसूतये १४ ऋषिःकारुणिकस्तस्याःप्रादादुभयमीश्वरः ॥ धर्मस्यतत्त्वंज्ञानंचमामप्युद्दिश्यनिर्म
लं १५ तत्तुकालस्यदीर्घत्वात्स्त्रीत्वान्मातुस्तिरोदधे ॥ ऋषिणानुगृहीतंमांनाधुनाऽप्यजहात्स्मृतिः १६ भवतामपिभूयान्मेयदिश्रद्दधतेवचः ॥ वै
शारदीधीःश्रद्धातःस्त्रीबालानांचमेयथा १७ जन्माद्याःषडिमेभावादृष्टादेहस्यनात्मनः ॥ फलानामिववृक्षस्यकालेनेश्वरमूर्तिना १८ आत्मानित्योऽव्ययः
शुद्धएकःक्षेत्रज्ञआश्रयः ॥ अविक्रियःस्वदृग्हेतुर्व्यापकोऽसंग्यनावृतः १९ एतैर्द्वादशभिर्विद्वानात्मनोलक्षणैःपरैः ॥ अहंममेत्यसद्भावंदेहादौमोहजंत्यजेत् २०

श्यंतेतद्वदात्मनितथैवस्थितेदेहस्यदृष्टाइत्यर्थः ईश्वरीविकारसमर्थामूर्त्तिर्यस्यतेन १८ तदेवंदेहधर्मैस्तद्वैलक्षण्येनात्मनोदेहाद्भेदोदर्शितइदानीमात्मधर्मैरेवभेदंस्फुटयंस्तदहंकारादिकंत्या
जयतिआत्मेति आत्मानित्यः "अविनाशीवारेऽयमात्मे"तिश्रुतेः अव्ययोऽपक्षयशून्यः "ऋचोअक्षरेपरमेव्योमन्नि"तिश्रुतेःशुद्धः "निरवद्यंनिरंजनमि"तिश्रुतेःएकः "एकमेवाद्वितीयमि"
तिश्रुतेःक्षेत्रज्ञः "विज्ञातारमरेकेनाविजानीयादि"तिश्रुतेः आश्रयः "यस्मिन्द्यौःपृथिवीचांतारिक्षमि"तिश्रुतेः अविक्रियः " निष्कलंनिष्क्रियंशांतमि"तिश्रुत्तेः स्वदृक् " आत्मज्योतिःसम्रा
डितिहोवाचेतिश्रुतेः हेतुः "सइमाँल्लोकानसृजते"तिश्रुतेः " व्यापकः सत्यंज्ञानमनंतमि"तिश्रुतेः असंगी "असंगोह्ययंपुरुष"इतिश्रुतेः अनावृतः " पूर्णस्यपूर्णमादायपूर्णमेवावशिष्यत"इ
तिश्रुतेः १९ एतैर्द्वादशभिरात्मनोलक्षणैःपरैःश्रेष्ठैर्विवेकसमर्थैर्देहाद्भेदंविद्वानसद्भावंमिथ्याबुद्धिंत्यजेत् २०

नन्वेवंविविक्तात्मज्ञानिनोऽप्यपरोक्षानुभवेनब्रह्मताप्राप्तिःकथंस्याद्यतोऽहंकारादिकंत्यजेदित्यपेक्षायांतत्प्राप्तिप्रकारंसदृष्टांतमाह स्वर्णाकरक्षेत्रेषुस्फुरत्स्वर्णकणेषुग्रावसुयोगैर्धमनाद्युपायै
स्तदभिज्ञउपायाभिज्ञोहेमकारोयथास्वर्णप्राप्नुयात् आत्मयोगैरात्मप्राप्त्युपायैः ब्रह्मगतिंब्रह्मताम् अध्यात्मविदात्माधिकृतकार्यकारणसंघातज्ञाता २१ अध्यात्मविवेकमात्मप्राप्त्युपा
यमाह अष्टाविति त्रिभिः मूलप्रकृतिर्महदहंकारौपंचतन्मात्राणिचेत्यष्टौ त्रयःसत्त्वादयस्तेचप्रकृतिगुणाएवनतुभिन्नाः एकादशेंद्रियाणिपंचमहाभूतानिचेतिषोडश पुमानात्माएकः प्रो
क्तःकपिलादिभिराचार्यैः एकत्वेहेतुः एषुसाक्षित्वेनान्वयात् तदुक्तम् मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याःप्रकृतिविकृतयः सप्त षोडशकस्तुविकारोनप्रकृतिर्नविकृतिःपुरुषइति २२ जगज्जंग
मम् तस्थुःस्थावरम् अत्रैवसर्वसंघातात्मकेदेहएवपुरुषोमृग्योन्वेष्टव्यः सुशकंचैतदित्याह नेतिनेतीत्यन्यापोहेक्रियमाणेस्वयमेवातत्त्वमजन् अनात्मवर्गात्पृथगुपलभ्यमानइत्यर्थः २३
मणिषुसूत्रमिवसर्वत्रानुस्यूतत्वेनान्वयः अतएवमणिभ्यः सूत्रस्येवैकैकव्यतिरेकश्च तयोर्द्वंद्वैक्यम् तेनयोविवेकःपूर्वोक्तोवातेनउशताशुद्धेनात्मनामनसा सर्गस्थानसमाम्नायैः सृष्टिंस्थितिसं
हारैः यतोवाइमानिभूतानिजायंतेइत्यादिश्रुत्युक्तसर्गाद्यनुसंधानेनेत्यर्थः विमृशद्भिर्विचारयद्भिः असत्वैरव्यग्रैर्मृग्यइतिपूर्वेणान्वयः २४ विमर्शप्रकारमाह बुद्धेरितिद्वाभ्याम् अध्यक्षः

स्वर्णयथाग्रावसुहेमकारःक्षेत्रेषुयोगैस्तदभिज्ञआप्नुयात् ॥ क्षेत्रेषुदेहेषुतथात्मयोगैरध्यात्मविद्ब्रह्मगतिंलभेत २१ अष्टौप्रकृतयःप्रोक्तास्त्रयएवहितद्गुणाः ॥
विकाराःषोडशाचार्यैःपुमानेकःसमन्वयात् २२ देहस्तुसर्वसंघातोजगत्तस्थुरितिद्विधा ॥ अत्रैवमृग्यःपुरुषोनेतिनेतीत्यतत्त्यजन् २३ अन्वयव्यतिरेकेण
विवेकेनोशताऽऽत्मना ॥ सर्गस्थानसमाम्नायैर्विमृशद्भिरसत्वरैः २४ बुद्धेर्जागरणंस्वप्नःसुषुप्तिरितिवृत्तयः ॥ तायेनैवानुभूयंतेसोऽध्यक्षःपुरुषःपरः २५
एभिस्त्रिवर्णैःपर्यस्तैर्बुद्धिभेदैःक्रियोद्भवैः ॥ स्वरूपमात्मनोबुद्ध्येद्गंधैर्वायुमिवान्वयात् २६ एतद्द्वारोहिसंसारोगुणकर्मनिबंधनः ॥ अज्ञानमूलोऽपार्थोऽपि
पुंसःस्वप्नइवेष्यते २७ तस्माद्भवद्भिःकर्तव्यंकर्मणांत्रिगुणात्मनाम् ॥ बीजनिर्हरणंयोगःप्रवाहोपरमोधियः २८ तत्रोपायसहस्राणामयंभगवतोदितः ॥
यदीश्वरेभगवतियथायैरंजसारतिः २९ गुरुशुश्रूषयाभक्त्यासर्वलब्धार्पणेनच ॥ संगेनसाधुभक्तानामीश्वराराधनेनच ३०

साक्षी २५ अतएभिर्बुद्धिभेदैःपरिणामैःपर्यस्तैःपरितःक्षिप्तैरनात्मधर्मत्वेननिरस्तैः बुद्धिधर्मत्वेहेतुःत्रिवर्णैस्त्रिगुणात्मकैः क्रियोद्भवैःकर्मजन्यैः बुद्धेरेवत्रिगुणात्मकत्वात्कर्मकर्तृत्वाच्चतस्या
एवैताअवस्थाः आत्मातुबुद्ध्यन्वयात्तदवस्थावानिवाभातिनतत्त्वतइत्यात्मनःस्वरूपंबुध्येज्जानीयादित्यर्थः अत्रदृष्टांतः कुसुमधर्मैर्गंधैस्तदाश्रयंवायुमिव २६ ननुतर्हियथाकुसुमोपाधिको
पिवायोर्गंधोविवेकज्ञानेननिवर्ततेएवमात्मनःसंसारोननिवर्ततइत्याशंक्याऽऽहएतद्द्वारोबुद्धिद्वारकस्तदवस्थाद्वारकोवासंसारोनस्वतः हियस्माद्बुद्धेर्येगुणाःकर्माणिचतैर्निबध्यतइतितथास
चाज्ञानमूलोऽतोऽपार्थोमिथ्याभूतोऽपिस्वप्नइवेष्यते वायोस्तुगंधद्रव्यसंबंधस्यवास्तवत्वाद्विषमोदृष्टांतः २७ यस्मादेवंनिवृत्तिर्घटतेतस्माद्बीजमज्ञानंतस्यनिर्हरणंदहनम् किंतत् योगःक
थंभूतः धियःप्रवाहंजाग्रदादिरूपमुपरमयतीतितथा २८ तदेवंज्ञानप्रकारमुक्त्वातत्साधनंधर्मस्यतत्त्वंनारदोक्तमेवाऽऽह तत्रेतिपंचभिः यैर्धर्मैर्यथायथावदनुष्ठितैर्वाभगवतिश्रीनारायणेराति
रितियदयमुपायोभगवतोक्तः तथाचगीतासूक्तम् "यत्करोषियदश्नासियज्जुहोषिददासियत् । यत्तपस्यासिकौंतेयतत्कुरुष्वमदर्पणामि"ति "भक्त्यामामभिजानातियावान्यश्चास्मितत्त्वत" इ
त्यादिच २९ तत्रैवांतरंगान्धर्मानाऽऽहगुरोःशुश्रूषयाभक्त्याप्रेम्णासर्वेषांलब्धानामर्पणेनच ३०

तस्यालिंगानांमूर्तीनामीक्षणमर्हणमादिर्येषांवंदनादीनांतैश्च ३१ ३२ निर्जितःषण्णांकामक्रोधलोभमोहमदमत्सराणामिंद्रियाणांवावर्गोयैः ३३ भगवद्भक्तेर्लिंगान्याह निशम्येतित्रिभिः गु
णान्भक्तवात्सल्यादीन् अतिहर्षेणोद्गताःपुलकाअश्रूणिचतैर्गद्गदंयथाभवत्येवंप्रोत्कंठोमुक्तकंठउद्गायति ३४ ३५ तस्यभावश्चेष्टादिस्तस्यभावोभावनातेनानुकृतेआशयाकृतीमनःशरीरे
यस्य निर्दग्धंबीजमज्ञानमनुशयोवासनाचयस्यसः सम्यगेतिप्राप्नोति ३६ ततःकिमतआह अधोक्षजस्यालंभंमनसास्पर्शम् पाठांतरेतस्याऽऽश्रयणम् अशुभात्मनःअशुभोरागादियुक्त
आत्मामनोयस्य संसृतिचक्रशातनंतन्निवर्तकंबुधाविदुस्तदेवब्रह्मणिनिर्वाणंलयोमोक्षस्तदात्मकंसुखंविदुः हृदीश्वरमंतर्यामिणम् ३७ भक्तिरशक्येतिचनमंतव्यमित्याह कइति छिद्रवदा
काशवद्धृदितिष्ठतः विषयाणामुपपादनैरर्जनैःकिम् तत्रहेतुः सर्वदेहिनांसामान्यतः विषयनिष्ठत्वेसूकरादिसाधारण्यापत्तेरित्यर्थः नचैवमादौपौनरुक्त्यदोषः नारदोक्तानुवादरूपत्वादस्य

श्रद्धयातत्कथायांचकीर्तनैर्गुणकर्मणाम् ॥ तत्पादांबुरुहध्यानात्तल्लिंगेक्षाऽर्हणादिभिः ३१ हरिःसर्वेषुभूतेषुभगवानास्तईश्वरः ॥ इतिभूतानिमनसाका
मैस्तैःसाधुमानयेत् ३२ एवंनिर्जितषड्वर्गैःक्रियतेभक्तिरीश्वरे ॥ वासुदेवेभगवतिययासंलभतेरतिम् ३३ निशम्यकर्माणिगुणानतुल्यान्वीर्याणिलीला
तनुभिःकृतानि ॥ यदाऽतिहर्षोत्पुलकाश्रुगद्गदंप्रोत्कंठउद्गायतिरौतिनृत्यति ३४ यदाग्रहग्रस्तइवक्वचिद्धसत्याक्रंदतेध्यायतिवंदतेजनम् ॥ मुहुःश्वसन्वक्ति
हरेजगत्पतेनारायणेत्यात्ममतिर्गतत्रपः ३५तदापुमान्मुक्तसमस्तबंधनस्तद्भावभावानुकृताशयाकृतिः ॥ निर्दग्धबीजानुशयोमहीयसाभक्तिप्रयोगेणसमे
त्यधोक्षजम् ३६ अधोक्षजालंभमिहाशुभात्मनःशरीरिणःसंसृतिचक्रशातनम् ॥ तद्ब्रह्मनिर्वाणसुखंविदुर्बुधास्ततोभजध्वंहृदयेहृदीश्वरम् ३७ कोऽ
यासोऽसुरबालकाहरेरुपासनेस्वेहृदिछिद्रवत्सतः ॥ स्वस्यात्मनःसख्युरशेषदेहिनांसामान्यतःकिंविषयोपपादनैः ३८ रायःकलत्रंपशवःसुतादयो
गृहामहीकुंजरकोशभूतयः ॥ सर्वेऽर्थकामाःक्षणभंगुरायुषःकुर्वंतिमर्त्यस्यकियत्प्रियंचलाः ३९ एवंहिलोकाःक्रतुभिःकृताअमीक्षयिष्णवःसातिशयानानि
र्मलाः ॥ तस्माददृष्टश्रुतदूषणंपरंभक्त्यैकयेशंभजतात्मलब्धये ४० यदर्थ्यर्थेहकर्माणिविद्वन्मान्यसकृन्नरः ॥ करोत्यतोविपर्यासममोघंविंदतेफलम्
४१ सुखायदुःखमोक्षायसंकल्पइहकर्मिणः ॥ सदाप्नोतीहयादुःखमनीहायाःसुखावृतः ४२

प्रकरणस्य ३८ अनर्थकंविषयार्जनमित्याह रायोऽर्थाः क्षणभंगुरमायुर्यस्यतस्यैतेकियत्प्रियंकुर्वंति तदुक्तमितिहासेषु “ धनंहिपुरुषोलोकेपुरुषंधनमेववा । अवश्यमेकंत्यजतितस्मात्किं
धनतृष्णया” इति ३९ “ यन्नदुःखेनसंभिन्नंनचग्रस्तमनंतरम् । अभिलाषोपपन्नंचसुखंस्वर्गपदास्पदमि”त्येवंभूताःस्वर्गादिभोगाअपिनसेवार्हाइत्याह एवंहीति क्षयिष्णुत्वेहेतुः क्रतुभिःकृताइ
ति “ तद्यथेहकर्मचितोलोकःक्षीयतएवमेवामुत्रपुण्यचितोलोकःक्षीयत ” इतिश्रुतेः अतएवपुण्यतारतम्येनसातिशयाः नचनिर्मलाः स्पर्धादिमत्त्वात् नविद्यतेदृष्टंश्रुतंचदूषणंयस्मिन् ४०
किंच यदर्थ्यर्थ्यर्यत्संकल्प्य अतःसंकल्पिताद्विपर्यासंविपरीतंफलममोघमवश्यंप्राप्नोति ४१ तदेवदर्शयतिसुखायेति ईहयाइच्छयाक्रियया वा यःपूर्वमनीहायाहेतोःसुखेनावृतोव्याप्तआसीत्सई
हयादुःखमाप्नोत्येव ४२

किंच कामान्भोगान् काम्यैर्विषयैःकर्मभिर्वा पारक्यःश्वादिभोग्योभत्वात्मीयोभंगुरश्च ४३ किमुदेहाद्व्यवहिताअपत्यादयोममताविषयाःपारक्याइतिवक्तव्यम् ४४ किंच स्वयंपुरुषार्थ
रूपस्यकिमेतैरतितुच्छैरित्याह किमेतैरिति ४५ भोगावसराभावाच्चैतैः कउपयोगइत्याह निरूप्यतामिति प्राचीनैःकर्मभिःक्लिश्यमानस्य कर्मभिःकियान्स्वार्थइतिवाऽन्वयः ४६ ननुकर्म
सुसमाप्तेषुभोगावसरःस्यात्तत्राऽऽह कर्माणीति नचेदंकर्मतस्यफलंदेहादिकंचपरमार्थइत्याह उभयंकर्मचदेहंच अविवेकतोऽज्ञानेनैवतनुते ४७ अर्थादयोयदपाश्रयायदधीनाः ४८ भूतानां
प्राणिनाम् जीवसंज्ञितोंऽतर्यामी ४९ असुराणामस्माकमत्राऽनधिकारइत्यपिनवाच्यमित्याह देवइतिपंचभिः ५० ५१ अमलयानिष्कामया अन्यद्विडंबनंनटनमात्रम् ५२ ५३ अच्यु

कामान्कामयतेकाम्यैर्यदर्थमिहपूरुषः ॥ सवैदेहस्तुपारक्योभंगुरोयात्युपैतिच ४३ किमुव्यवहितापत्यदारागारधनादयः ॥ राज्यंकोशगजामात्यभृत्या
प्ताममतास्पदाः ४४ किमेतैरात्मनस्तुच्छैःसहदेहेननश्वरैः ॥ अनर्थैरर्थसंकाशैर्नित्यानंदमहोदधेः ४५ निरूप्यतामिहस्वार्थःकियान्देहभृतोऽसुराः ॥
निषेकादिष्ववस्थासुक्लिश्यमानस्यकर्मभिः ४६ कर्माण्यारभतेदेहीदेहेनात्मानुवर्तिना ॥ कर्मभिस्तनुतेदेहमुभयंत्वविवेकतः ४७ तस्मादर्थाश्चकामा
श्चधर्माश्चयदपाश्रयाः ॥ भजतानीहयात्मानमनीहंहरिमीश्वरम् ४८ सर्वेषामपिभूतानांहरिरात्मेश्वरःप्रियः ॥ भूतैर्महद्भिःस्वकृतैःकृतानांजीवसंज्ञितः
४९ देवोऽसुरोमनुष्योवायक्षोगंधर्वएवच ॥ भजन्मुकुंदचरणंस्वस्तिमान्स्याद्यथावयम् ५० नालंद्विजत्वंदेवत्वमृषित्वंवाऽसुरात्मजाः ॥ प्रीणनायमु
दस्यनवृत्तंनबहुज्ञता ५१ नदानंनतपोनेज्यानशौचंनव्रतानिच ॥ प्रीयतेमलयाभक्त्याहरिरन्यद्विडंबनम् ५२ ततोहरौभगवतिभक्तिंकुरुतदानवाः ॥
आत्मौपम्येनसर्वत्रसर्वभूतात्मनीश्वरे ५३ दैतेयायक्षरक्षांसिस्त्रियःशूद्राव्रजौकसः ॥ खगामृगाःपापजीवाःसंतिह्यच्युततांगताः ५४ एतावानेवलोके
ऽस्मिन्पुंसःस्वार्थःपरःस्मृतः ॥ एकांतभक्तिर्गोविंदेयत्सर्वत्रतदीक्षणम् ॥५५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेदैत्यपुत्रानुशासनंनामसप्तमोऽध्या
यः ॥ ७ ॥ नारदउवाच ॥ अथदैत्यसुताःसर्वेश्रुत्वातदनुवर्णितम् ॥ जगृहुर्निरवद्यत्वान्नैवगुर्वनुशिक्षितम् १ अथाचार्यसुतस्तेषांबुद्धिमेकांतसंस्थिता
म् ॥ आलक्ष्यभीतस्त्वरितोराज्ञआवेदयद्यथा २ श्रुत्वातदप्रियंदैत्योदुःसहंतनयानयम् ॥ कोपावेशचलद्गात्रःपुत्रंहंतुंमनोदधे ३ क्षिप्त्वापरुषयावाचा
प्रह्रादमतदर्हणम् ॥ आहेक्षमाणःपापेनतिरश्चीनेनचक्षुषा ४

ततामृतत्वम् ५४ अध्यायद्वयोक्तमुपसंहरतिएतावानिति तदीक्षणंगोविंददृष्ट्यासंमाननम् ५५ ॥ इतिसप्तमेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ अष्टमेऽतिरुषासूनुंनिघ्नन्दैत्योहतः
स्वयम् । आविर्भूयनृसिंहेनसचब्रह्मादिभिःस्तुतः ॥ १ ॥ अंतःकृपासुधापूर्णोबहिःक्रोधोनृकेसरी । दैत्येंद्रमारिभावेनभजंतंसमभावयत् ॥२ ॥ १ एकांतसंस्थितांप्रत्यङ्निष्ठाम् यथायथावत् २
सचपुत्रंहंतुंमनोदधे कथंभूतः कोपस्यावेशेनोद्रेकेणचलद्गात्रंवपुर्यस्यसः ३ क्षिप्त्वातिरस्कृत्य पापेनसरोषेण तिरश्चीनेनवक्रेण ४

५ हेमंदात्मन्नल्पबुद्धे मदाज्ञाऽतिलंघिनंत्वामद्ययमालयंनेष्यामि ६ अभीतवत् किंबलंयस्यसकिंबलः ७ ८ वशंप्रणीताइत्यत्रहेतुः सईश्वरइति उरवःक्रमाःपादविक्षेपायस्य बहुपराक्रम
इतिवाओजआदिरूपः सत्त्वंधैर्यंबुद्धिर्वा ९ ननुमच्छत्रुरसौकथंममापिसएवबलंस्यादतआह जहीति आत्मनःस्वस्यभावंस्वभावंत्यज यतोजितादात्मनोमनसऋतेविनाऽन्येविद्विषोनसंति
किंच तद्धितदेवहिसाम्येनमनसोधारणमेवसमर्हणमाराधनम् १० ननुमयादिग्विजयेसर्वेरिपवोजिताअतःसांप्रतंविद्विषोनसंतीतिचेत्सत्यंतत्राऽऽह दस्यूनिति एकेभवादृशामंदाःपुराआ
दौलुंपतःसर्वस्वंहरतः षडिंद्रियलक्षणान्शत्रून्नविजित्याजित्वादशदिशःस्वयंजितामन्यंते साधोस्तुजितचित्तस्यदेहिनांसमस्यज्ञस्याविदुषः स्वाज्ञानकल्पिताःपरेशत्रवःकुतःस्युः ११व्यक्तं

प्रश्रयावनतंदांतंबद्धांजलिमवस्थितम् ॥ सर्पःपदाहतइवश्वसन्प्रकृतिदारुणः ५ हेदुर्विनीतमंदात्मन्कुलभेदकराधम ॥ स्तब्धंमच्छासनोद्धूतंनेष्ये
त्वाऽद्ययमक्षयम् ६ क्रुद्धस्ययस्यकंपंतेत्रयोलोकाःसहेश्वराः ॥ तस्यमेऽभीतवन्मूढशासनंकिंबलोऽत्यगाः ७ प्रह्लादउवाच ॥ नकेवलंमेभवतश्चराजन्सवैब
लंबलिनांचापरेषाम् ॥ परेऽवरेमीस्थिरजंगमायेब्रह्मादयोयेनवशंप्रणीताः ८ सईश्वरःकालउरुक्रमोऽसावोजःसहःसत्त्वबलेंद्रियात्मा ॥ सए[illegible]विश्वंपरमः
स्वशक्तिभिःसृजत्यवत्यत्तिगुणत्रयेशः ९ जह्यासुरंभावमिमंत्वमात्मनःसमंमनोधत्स्वनसंतिविद्विषः ॥ ऋतेजितादात्मनउत्पथस्थितात्तद्धिह्यनंतस्यम
हत्समर्हणम् १० दस्यून्पुराषण्णविजित्यलुंपतोमन्यंतएकेस्वजितादिशोदश ॥ जितात्मनोज्ञस्यसमस्यदेहिनांसाधोःस्वमोहप्रभवाःकुतःपरे १[illegible] हिर
ण्यकशिपुरुवाच ॥ व्यक्तंत्वंमर्तुकामोऽसियोतिमात्रंविकत्थसे ॥ मुमूर्षूणांहिमंदात्मन्ननुस्युर्विप्लवागिरः १२ यस्त्वयामंदभाग्योक्तोमदन्योजगदी[illegible]ः ॥
क्वासौयदिससर्वत्रकस्मात्स्तंभेनदृश्यते १३ सोऽहंविकत्थमानस्यशिरःकायाद्धरामिते ॥ गोपायेतहरिस्त्वाऽद्ययस्तेशरणमीप्सितम् १४ एवंदुरुक्तैर्मुहु
रर्दयन्रुषासुतंमहाभागवतंमहासुरः ॥ खड्गंप्रगृह्योत्पतितोवरासनात्स्तंभंतताडातिबलःस्वमुष्टिना १५ तदैवतस्मिन्निनदोऽतिभीषणोबभूवयेनांडकटा
हमस्फुटत् ॥ यंवैस्वधिष्ण्योपगतंत्वजादयःश्रुत्वास्वधामाप्ययमंगमेनिरे १६ सविक्रमन्पुत्रवधेप्सुरोजसानिशम्यनिर्ह्रादमपूर्वमद्भुतम् ॥ अंतःसभा
यांनददर्शतत्पदंवितत्रसुर्येनसुरारियूथपाः १७

निश्चितम् विप्लवाअनन्विताइत्यर्थः १२ हेमंदभाग्यमदन्योजगदीश्वरोयद्यस्तितर्ह्यसौक्वास्ति प्रह्लादआह ससर्वत्रास्ति हिरण्यकशिपुराह तर्हिकस्मात्स्तंभे नास्ति प्रह्लादस्तुतंस्तंभंनि
रीक्षमाणोनमस्यन्नाह दृश्यतइति १३ हिरण्यकशिपुस्तुतत्रतमपश्यन्नाह सोऽहमिति विकत्थमानस्यविपरीतंब्रुवाणस्यतेशिरःकायाद्धरामिपृथक्करोमि १४ प्रह्लादेनमूर्ध्निबद्धांजलिनानि
रीक्ष्यमाणंस्तंभंमुष्टिनाताडितवान् १५ १६ तत्पदंतस्यध्वनेराश्रयम् येननादेन १७

भगवांस्तदास्तंभंविदार्यादृश्यतदृश्योबभूव किमर्थम् निजभृत्येनप्रह्लादेनयद्भाषितंदृश्यतइतितत्सत्यंविधातुंकर्त्तुमतथाऽखिलेषुभूतेष्वात्मनोव्याप्तिंचसत्यांकर्तुस्तंभेऽदृश्यत तत्किमर्थम् भौतिकेषुचभावेषुभूतेष्वथमहत्सुच भगवानास्ते इतितेनैवभृत्येनयद्भाषितंतत्सत्यंकर्तुम् तथाऽत्यद्भुतंदैत्यघातकमतिघोरंरूपमुद्वहन्नदधत् तत्किमर्थम् निजभृत्यैःसनकादिभिः शापानंतरमनुतप्तैर्भाषितंयत्त्रिभिर्जन्मभिःशापमोक्षोभवत्विति तत्सत्यंकर्तुम् तथाऽत्यद्भुतंरूपंब्रह्मसृष्टावदृष्टमश्रुतंचरूपमुद्वहन् तच्चनमृगाकारंनचमनुष्याकारमुद्वहन् सभायांमध्येऽदृश्यत तत्किमर्थम् निजभृत्येनहिरण्यकशिपुनाब्रह्माणंप्रतियद्भाषितम् “ भूतेभ्यस्त्वद्विसृष्टेभ्योमृत्युर्माभून्ममप्रभो”इतितथानांतर्नबहिरितिननरैर्नमृगैरपीतिच ब्रह्मणाचनिजभृत्येनतथास्त्वितियद्भाषितंतदुभयोर्वाक्यंसत्यंकर्तुम् नहितद्ब्रह्मसृष्टंभूतं नचनरोवा मृगोवा नचसभागृहस्यांतः नचप्रांगणवद्बहिः एवंताभ्यांयद्भाषितंतत्सत्यंकर्तुम् यच्चहिरण्यकशिपुनाभाषितम् नूनमेतद्विरोधेनमृत्युर्भवितेति अकुताश्चिद्भयोमरइतिच यच्चनारदेननिजभृत्येनभाषितमिंद्रंप्रति अयंमहांस्त्वयासंस्थांनप्राप्स्याति अनंतानुचरइत्यनेन स्वभक्तपक्षपातित्वंचयद्भाषितंतच्चसत्यंकर्त्तुंतथाअदृश्यतचकारान्निजभाषितंच किंतत् “ कौंतेयप्रतिजानीहिनमेभक्तःप्रणश्यती”ति तथा “तेषामहंसमुद्धर्त्तामृत्युसंसारसागरादि”त्यादितच्चसत्यंकर्तुमदृश्यतेतिद्रष्टव्यम् अलमतिविस्तरेण १८ सदैत्यएवमद्भुतंध्वनिंश्रुत्वातदाश्चर्यंसत्त्वंप्राणिविशेषंसर्वतोविलोकयन्स्तंभमध्यान्निर्गच्छत्नृमृगेंद्रयोर्मिश्रंरूपमहोकिमेतदितिमीमांसितवानितिशेषः १९ तस्यैवमलंभयानकंतन्नृसिंहरूपंमीमां

सत्यंविधातुंनिजभृत्यभाषितंव्याप्तिंचभूतेष्वखिलेषुचात्मनः ॥ अदृश्यतात्यद्भुतरूपमुद्वहन्स्तंभेसभायांनमृगंनमानुषम् १८ ससत्त्वमेनंपरितोपिप[illegible]न्
स्तंभस्यमध्यादनुनिर्जिहानम् ॥ नायंमृगोनापिनरोविचित्रमहोकिमेतन्नृमृगेंद्ररूपम् १९ मीमांसमानस्यसमुत्थितोऽग्रतोनृसिंहरूपस्तदलंभ[illegible]नक
म् ॥ प्रतप्तचामीकरचंडलोचनंस्फुरत्सटाकेसरजृंभिताननम् २० करालदंष्ट्रंकरवालचंचलक्षुरांतजिह्वंभ्रुकुटीमुखोल्बणम् ॥ स्तब्धोर्ध्वकर्णंगिरि[illegible]दराद्भु
तव्यात्तास्यनासंहनुभेदभीषणम् २१ दिविस्पृशत्कायमदीर्घपीवरग्रीवोरुवक्षस्थलमल्पमध्यमम् ॥ चंद्रांशुगौरैश्छुरितंतनूरुहैर्विष्वग्भुजानीकशतंनखा
युधम् २२ दुरासदंसर्वनिजेतरायुधप्रवेकविद्रावितदैत्यदानवम् ॥ प्रायेणमेयंहरिणोरुमायिनावधःस्मृतोऽनेनसमुद्यतेनकिम् २३

समानस्याग्रतोनृसिंहरूपोहरिःसमुत्थितः भयानकत्वमेवदर्शयंस्तद्रूपमनुवर्णयति प्रतप्तेत्यादिनाविद्रावितदैत्यदानवमित्यंतेन प्रतप्तंचामीकरंसुवर्णंतद्वत्पिंगानिचंडानिलोचनानियस्मिन् सटाजटाः केसराःकंठरोमाणिस्फुरद्भिःसटाकेसरैर्जृंभितंसाटोपमाननंयस्मिन् २० करालास्तुंगादंष्ट्रायस्मिन् करवालःखड्गस्तद्वच्चंचलाक्षुरांतवत्तीक्ष्णाचजिह्वायस्मिन् भ्रुकुटीयुक्तेनमुखेनोल्बणम् स्तब्धावुन्नतौशंकुवदूर्ध्वौकर्णौयस्मिन् गिरिकंदरवदद्भुतंव्यात्तंप्रसृतमास्यंनासेचयस्मिन् हनूकपोलप्रांतौतयोर्भेदेनविदारणेनभीषणम् कर्णांतमुखविस्तारमित्यर्थः २१ दिविस्पृशन्कायोयस्मिन् अलुक्समासःअदीर्घाह्रस्वापीवराचस्थूलाग्रीवायस्मिन् उरुविशालंवक्षःस्थलंयस्मिंस्तच्चतच्च अल्पंमध्यमुदरंयस्मिन् चंद्रांशुवद्गौरैस्तनूरुहैर्लोमभिश्छुरितंव्याप्तम् विष्वंचःसर्वतःप्रसृताभुजास्तेषामनीकानिस्तोमास्तेषांशतानियस्मिन्नखान्येवायुधानियस्मिन् २२ दुरासदंप्राप्तुमशक्यम् सर्वाणिचनिजानिचक्रादीनीतराणिवज्रादीनितएवायुधप्रवेकाःशस्त्रोत्तमास्तैर्विद्राविताःदैत्यदानवायेनतद्रूपंमीमांसमानस्याग्रतःसमुत्थितइतिपूर्वेणैवान्वयः तदाविर्भावप्रयोजनविमर्शपूर्वकंतेनसहदैत्यस्ययुद्धमाह सप्तभिः प्रायेणमहामायिनाहरिणामेऽयमेवंभूतोवधोमृत्युहेतुःस्मृतश्चिंतितस्तथाऽप्यनेनसमुद्यतेनकिंनकिंचित्स्यादित्येवंब्रुवन्नभ्यपतदित्यन्वयः २३

तदासोऽसुरोनृसिंहस्यौजसिदीप्तौपतितःसन्नलक्षितोऽदृष्टोभूत् २४ सत्वधामनिसत्वप्रकाशेहरौपतितस्यतमोमयस्यादर्शनंतद्विचित्रंनभवति तत्रहेतुः योहरिःपुरासृष्ट्यादौप्रलयकालीनं
तमःनुअहोअपिबत्तस्मिन् २५ विक्रमंतंततस्ततःप्रहरंतम् हस्तादुत्कलितोनिःसृतः २६ तदाअमरादेवाःसर्वेधिष्ण्यपाअसाध्वमन्यंत हृतान्योकांसिस्थानानियेषांते तद्धियाघनच्छदामेघां
तरिताःसंतः यस्यहस्तात्स्वयंमुक्तस्तंनृहरिंस्ववीर्याच्छंकितंमन्यमानःखड्गचर्मणीप्रगृह्यपुनस्तमासज्जताभ्यपद्यतेत्यन्वयः २७ श्येनस्येववेगोयस्यतम् शतचंद्रवर्त्मभिःखड्गचर्ममार्गैरच्छि
द्रंयथाभवत्येवमुपर्यधश्चरंतम् अट्टहासमेवाऽऽह खरंतीव्रम् उत्स्वनेनमहाशब्देनोल्बणंभयंकरम् तद्भयेनहरेस्तेजसाचनिमिलितेअक्षिणीयस्य २८ ग्रहणेदृष्टांतः व्यालोयथाआखुंमूषकम्
विदारणेदृष्टांतःअहिंगरुडइवेति विष्वक्सर्वतः स्फुरंतंनिःसरंतम् ग्रहणेमातुरंविवशम् इंद्रेणसहयुद्धेतत्प्रयुक्तेनकुलिशेननक्षतात्वगपियस्य द्वारिसभायांनांतर्नबाहिः ऊरेऊरौनिपात्यनभू

एवंब्रुवंस्त्वभ्यपतद्गदायुधोनदन्नृसिंहंप्रतिदैत्यकुंजरः ॥ अलक्षितोऽग्नौपतितःपतंगमोयथानृसिंहौजसिसोऽसुरस्तदा २४ नतद्विचित्रंखलुसत्त्वधामनि
स्वतेजसायोनुपुरापिबत्तमः ॥ ततोऽभिपद्याभ्यहनन्महाऽसुरोरुषानृसिंहंगदयोरुवेगया २५ तंविक्रमंतंसगदंगदाधरोमहोरगंताक्ष्यसुतोयथाऽग्रही
व ॥ सतस्यहस्तोत्कलितस्तदाऽसुरोविक्रीडतोयद्वदहिर्गरुत्मतः २६ असाध्वमन्यंतहृतौकसोऽमराघनच्छदाभारतसर्वधिष्ण्यपाः ॥ तंमन्यमानोनिज
वीर्यशंकितंयद्धस्तमुक्तोनृहरिंमहाऽसुरः ॥ पुनस्तमासज्जतखड्गचर्मणीप्रगृह्यवेगेनजितश्रमोमृधे २७ तंश्येनवेगंशतचंद्रवर्त्मभिश्चरंतमच्छिद्रमुपर्यधोह
रिः ॥ कृत्वाऽट्टहासंखरमुत्स्वनोल्बणंनिमीलिताक्षंजगृहेमहाजवः २८ विष्वक्स्फुरंतंग्रहणातुरंहरिर्व्यालोयथाऽऽखुंकुलिशाक्षतत्वचम् ॥ द्वार्यूरआपा
त्यददारलीलयानखैर्यथाऽहिंगरुडोमहाविषम् २९ संरंभदुष्प्रेक्ष्यकराललोचनोव्यात्ताननांतंविलिहन्स्वजिह्वया ॥ असृग्लवाक्तारुणकेसराननोयथां
ऽत्रमालीद्विपहत्ययाहरिः ३० नखांकुरोत्पाटितहृत्सरोरुहंविसृज्यतस्यानुचरानुदायुधान् ॥ अहन्समंतान्नखशस्त्रपार्ष्णिभिर्दोर्दंडयूथोऽनुपथान्सहस्र
शः ३१ सटावधूताजलदाःपरापतन्ग्रहाश्चतद्दृष्टिविमुष्टरोचिषः ॥ अंभोधयःश्वासहताविचुक्षुभुर्निर्ह्रादभीतादिगिभाविचुक्रुशुः ३२ द्यौस्तत्सटोत्क्षिप्तवि
मानसंकुलाप्रोत्सर्पतक्ष्माचपदातिपीडिता ॥ शैलाःसमुत्पेतुरमुष्यरंहसातत्तेजसाखंककुभोनरेजिरे ३३

मौनचांबरे नखैःव्यसुभिरसुमद्भिर्वा एवंदिवानक्तपरिहारायसंध्यायामितिद्रष्टव्यम् २९ दैत्यवधमुक्त्वातद्भृत्यवधमाह द्वाभ्याम् संरंभेणदुष्प्रेक्ष्याणिकरालानिलोचनानियस्य असृजोरक्तस्य
लवैर्बिंदुभीरक्ताःसिक्ताअतएवारुणाःकेसराआननंचयस्यसः कइव द्विपहत्ययागजवधेनहरिःसिंहोयथाएवंभूतस्तस्यानुचरानहन्नित्युत्तरेणान्वयः अंत्राणांमालाकंठेविद्यतेयस्य ३० नखां
कुरैरुत्पाटितंहृत्सरोरुहंयस्यतम् दोर्दंडानांयूथानिसमूहायस्यसः तंदैत्येंद्रमनुपंथायेषांतान् अन्यानपितत्पक्षपातिनइत्यर्थः ३१ दैत्यवधव्यग्रस्यनृहरेराटोपमाह द्वाभ्यां सटाभिरवधू
ताःप्रकंपिताजलदामेघाः परापतन्व्यशीर्यंत अनेनयेमेघांतरितादेवास्तेस्पष्टंपश्यंत्वित्याज्ञांदत्तवानित्यर्थः तस्यदृष्ट्याविमुष्टंरोचिर्येषांग्रहाणांतेतिरस्कृतप्रभाअभवन्नितिशेषः दिगिभा
दिग्गजाः ३२ तस्यसटाभिरुत्क्षिप्तानिविमानानितैःसंकुलाव्याप्तासतीप्रोत्सर्पतस्वस्थानात्प्रकर्षेणोदसर्पच्चलिता ३३

स्वमृत्यैश्वर्यमाश्चर्यमिवमत्वाकौतूहलेनतस्याऽऽसनेउपविष्टंभयात्कोपिनबभाजनासेवत नलक्षितोद्वैरथःप्रतियोद्धायेन ३४ लोकत्रस्यमस्तकज्वरंशिरोव्यथेवदुःसहम् प्रहर्षस्यवेगेनोत्कलि
तानिविकसितान्याननानियासांताःसुरस्त्रियःपुष्पवर्षैर्नृहरिंबवृषुः ३५ नाकिनांदेवानांविमानावलिभिर्नभस्तलंसंकीर्णमास सुराणामानकाःपटहास्तैर्जघ्निरेवादिताः स्त्रियोअप्सरसोननृतुर्गं
धर्वाजगुः ३६ ३७ गंधर्वाप्सरसश्चारणाश्चेत्यर्थः ३८ नरशार्दूलंपुरुषोत्तमं ३९ ॥ ब्रह्मादयोनृसिंहस्यशंकयाकुलचेतसः । आरादेवास्तुवन्सप्तदशश्लोकैःपृथक्पृथक् । अनंतायानंतंत्वां
प्रसादयितुंनतोऽस्मि अनंतत्वेहेतुः दुरंताअनंताःशक्तयोयस्य तत्कृतः विचित्राणिवीर्याणिप्रभावायस्य तत्किमर्थं पवित्राणिश्रवणमात्रेणशोधकानिकर्माणियस्य विचित्रवीर्यत्वमेवाह
विश्वस्येति संदधतेसम्यक्कुर्वते एवमप्यव्ययात्मनेऽप्रच्युतस्वरूपाय ४० रुद्रस्तुतत्कोपकालाभिज्ञोनायंकोपावसरइतितंप्रार्थयते कोपेति सहस्रयुगांतस्तवकोपस्यकालः कोपायोग्यश्चा
यमित्याह अल्पकोऽत्यल्पःअतःकोपानिवृत्त्याप्रह्लादंमाहिंसीरित्याह तत्सुतमिति यद्वा अकालेप्ययंकोपोऽस्यभक्तस्यरक्षणार्थमितिचेत्तर्हीदानींकोपंत्यक्त्वेमंपाहीत्यर्थः ४१ इंद्रस्तु

ततःसभायामुपविष्टमुत्तमेनृपासनेसंहृततेजसंविभुम् ॥ अलक्षितद्वैरथमत्यमर्षणंप्रचंडवक्त्रंनबभाजकश्चन ३४ निशम्यलोकत्रयमस्तकज्वरंतमादिदैत्यं
हरिणाहतंमृधे ॥ प्रहर्षवेगोत्कलिताननामुहुःप्रसूनवर्षैर्ववृषुःसुरस्त्रियः ३५ तदाविमानावलिभिर्नभस्तलंदिदृक्षतांसंकुलमासनाकिनाम् ॥ सुरानका[illegible]दुं
दुभयोथजघ्निरेगंधर्वमुख्याननृतुर्जगुःस्त्रियः ३६ तत्रोपव्रज्यविबुधाब्रह्मेंद्रगिरिशादयः ॥ ऋषयःपितरःसिद्धाविद्याधरमहोरगाः ३७ मनवःप्रजानांपत
योगंधर्वाप्सरचारणाः ॥ यक्षाःकिंपुरुषास्तातवेतालाःसिद्धकिन्नराः ३८ तेविष्णुपार्षदाःसर्वेसुनंदकुमुदादयः ॥ मूर्ध्निबद्धांजलिपुटाआसीनंतीव्रतेजस
म् ॥ ईडिरेनरशार्दूलंनातिदूरचराःपृथक् ॥ ३९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नतोऽस्म्यनंतायदुरंतशक्तयेविचित्रवीर्यायपवित्रकर्मणे ॥ विश्वस्यसर्गस्थितिसं
यमान्गुणैःस्वलीलयासंदधतेऽव्ययात्मने ॥ ४० ॥ श्रीरुद्रउवाच ॥ कोपकालोयुगांतस्तेहतोऽयमसुरोऽल्पकः ॥ तत्सुतंपाह्युपसृतंभक्तंतेभक्त
वत्सल ॥ ४१ ॥ इंद्रउवाच ॥ प्रत्यानीताःपरमभवतात्रायतानःस्वभागादैत्याक्रांतंहृदयकमलंत्वद्गृहंप्रत्यबोधि ॥ कालग्रस्तंकियादिदमहोनाथशुश्रू
षतांतेमुक्तिस्तेषांनहिबहुमतानारसिंहापरैःकिम् ॥ ४२ ॥ ऋषयऊचुः ॥ त्वंनस्तपःपरममात्थयदात्मतेजोयेनेदमादिपुरुषात्मगतंससर्ज ॥ तद्विप्रलुप्त
ममुनाऽद्यशरण्यपालरक्षागृहीतवपुषापुनरन्वमंस्थाः ४३

नास्माकंहविर्भागादिलाभःपुरुषार्थःकिंतुत्वत्परिचर्यैव भवतापुनरनेनसंरंभेणस्वकार्यमेवसाधितंतस्यचासिद्धत्वादुपसंहरैनंक्रोधमित्याशयेनाऽऽह हेपरमनोअस्मांस्त्रायतारक्षताभवतास्वी
याएवभागादैत्यात्प्रत्याहृताःअंतर्यामिणस्तवैवयज्ञेषुभोक्तृत्वात् अस्मदीयंहृदयकमलंत्वद्गृहमेवैतावत्पर्यंतंभयहेतुत्वेनास्मत्स्मृतिपथेनित्यंस्थितेनदैत्येनाक्रांतंव्याप्तंसत्प्रत्यबोधिभयापाकर
णेनविकासंनीतम् ननुतवत्रैलोक्यैश्वर्यसाधनार्थमयमुद्यमइतिचेत्तत्राहऽऽह कालग्रस्तमिति तेत्वाम् हेनारसिंहनरस्यसिंहस्यचाकाराभ्यामाविर्भूत अपरैःस्वर्गादिभिःकिम् ४२ ऋषय
स्तुतपःप्रवर्तनेनास्माकंमहाननुग्रहः कृतइत्याहुः त्वंनोयदात्थपरमंध्यानलक्षणंतपः परमत्वेहेतुः आत्मनस्तवतेजःप्रभावरूपं तदेवाहुः येनतपसाऽऽत्मनिलीनमिदंविश्वंससर्जसृष्टवानसि
तदमुनादैत्येनविप्रलुप्तंकुंठितंसत् हेशरण्यपाल अद्यरक्षाऽर्थंगृहीतेनानेनवपुषापुनरपितपःकुरुतेत्यनुज्ञातवानासितस्मैतेनमइत्युत्तरश्लोकचतुर्थपादस्यानुषंगः ४३

पितरस्तुश्राद्धोद्धरणेनपरमोपकारिणंश्रीनृसिंहंप्रणमंति श्राद्धानिश्रद्धायुक्तानिपिंडादीनिनोऽस्मभ्यंपुत्रैर्दत्तानिप्रसभंबलाद्यःस्वयमधिकृत्यबुभुजे किंच तीर्थस्नानसमयेदत्तंतिलोदकमप्य
पिबत् तानिचतस्योदराद्यआच्छेदाहृतवान् कथंभूतात् नखैर्विदीर्णावपायस्यतस्मात् वपाविदारणस्यतद्गतपिंडोद्धरणमेवफलमितिभावः ४४ योगसिद्धांगतिमणिमादिसिद्धिम् नानाअ
नेकेदर्पायस्यतम् तस्मैतुभ्यंतंत्वामुद्दिश्य ४५ विद्यामंतर्धानादिलक्षणाम् अनुराद्धांसंप्राप्तां संख्येयुद्धे ४६ रत्नानिफणासुस्थितानितथास्त्रीरत्नानिचोत्तमाःस्त्रियः आसांस्त्रीणांदत्तआनंदो
येनतत्संबोधनं पाठांतरेऽस्माकंदत्तआनंदोयेनेति ४७ नृसिंहेनावलोकिताःसंतोमूर्ध्निबद्धांजलयोमनवःप्रोचुः मनवोवयंधर्मपालकाः परिभूताःसेतवोवर्णाश्रमधर्ममर्यादायेषांते अनुशाध्यनु
शिक्षय४८ प्रजापतयोऽपितदवलोकिताःप्रोचुः हेपरेशतेत्वयाअभिसृष्टावयंप्रजेशायेननिषिद्धाःसंतःप्रजानसृजामःसएषभिन्नंवक्षोयस्यनुनिश्चितंशेतेमृतः अतःपरंप्रजाःसृजामइतिहृष्यंतःप्रा

पितरऊचुः ॥ श्राद्धानिनोऽधिबुभुजेप्रसभंतनूजैर्दत्तानितीर्थसमयेप्यपिबत्तिलांबु ॥ तस्योदरान्नखविदीर्णवपाद्यआच्छंत्तस्मैनमोनृहरयेऽखिलधर्मगोप्त्रे
४४ ॥ सिद्धाऊचुः ॥ योनोगतिंयोगसिद्धामसाधुरहारषींद्योगतपोबलेन ॥ नानादर्पंतंनखैर्निर्ददारतस्मैतुभ्यंप्रणताःस्मोनृसिंह ४५ ॥ विद्याधराऊचुः
विद्यांपृथग्धारणयाऽनुराद्धांन्यषेधदज्ञोबलवीर्यदृप्तः ॥ सयेनसंख्येपशुवद्धतस्तंमायानृसिंहंप्रणताःस्मनित्यम् ४६ ॥ नागाऊचुः ॥ येनपापेनरत्नानिस्त्री
रत्नानिहृतानिनः ॥ तद्वक्षःपाटनेनासांदत्तानंदनमोस्तुते ४७ ॥ मनवऊचुः ॥ मनवोवयंतवनिदेशकारिणोदितिजेनदेवपरिभूतसेतवः ॥ भवताखलःस
उपसंहृतःप्रभोकरवामतेकिमनुशाधिकिंकरान् ४८ ॥ प्रजापतयऊचुः ॥ प्रजेशावयंतेपरेशाभिसृष्टानयेनप्रजावैसृजामोनिषिद्धाः ॥ सएषत्वयाभिन्नवक्षा
नुशेतेजगन्मंगलंसत्त्वमूर्तेवतारः ॥ ४९ ॥ गंधर्वाऊचुः ॥ वयंविभोतेनटनाट्यगायकायेनात्मसाद्वीर्यबलौजसाकृताः ॥ सएषनीतोभवतादशामिमांकिमु
त्पथस्थःकुशलायकल्पते ५० ॥ चारणाऊचुः ॥ हरेतवांघ्रिपंकजंभवापवर्गमाश्रिताः ॥ यदेषसाधुहृच्छयस्त्वयासुरःसमापितः ५१ ॥ यक्षाऊचुः ॥
वयमनुचरमुख्याःकर्मभिस्तेमनोज्ञैस्तइहदितिसुतेनप्रापितावाहकत्वम् ॥ सतुजनपरितापंतत्कृतंजानतातेनरहरउपनीतःपंचतांपंचविंश ५३ ॥ किंपु
रुषाऊचुः ॥ वयंकिंपुरुषास्त्वंतुमहापुरुषईश्वरः ॥ अयंकुपुरुषोनेष्येधिकृतःसाधुभिर्यदा ५३ वैतालिकाऊचुः ॥ सभासुसत्रेषुतवामलंयशोगीत्वास
पर्यांमहतींलभामहे ॥ यस्तांव्यनैषीद्भृशमेषदुर्जनोदिष्ट्याहतस्तेभगवन्यथामयः ५४

हुः हेसत्त्वमूर्तेतवायमवतारोजगतोमंगलम् ४९ गंधर्वाअपितदवलोकिताःप्रोचुःहेविभोवयंतेत्वदीयानदानर्तकानाट्येनृत्येगायकाश्चयेनस्वाधीनाःकृताः कथंभूतेन वीर्यंशौर्यंबलंशक्तिस्ताभ्या
मोजःप्रभावोयस्यतेन सएषभवताइमांदशांमृतिंनीतःउचितंचैतदित्याहुःकिमिति ५० भवापवर्गंसंसारनिवर्तकम् आश्रयणेहेतुःयद्यस्मात्साधूनांहृदिभयजनकत्वेनशतेतिष्ठतीतितथासएषो
ऽसुरस्त्वयासमापितोंऽतंनीतः ५१ मनोज्ञैः कर्मभिस्तवानुचरेषुमुख्यास्तेवयंदितिसुतेनशिबिकावाहकत्वंप्रापिताः पंचतांमृत्युंहेपंचविंशचतुर्विंशतितत्त्वनियामक ५२ किंपुरुषास्तुत्वांस्तोतुंके
वयंवराकाइत्याहुः वयमिति वयंकिंपुरुषास्तुच्छप्राणिनस्त्वंतुमहानद्भुतप्रभावःपुरुषः नन्वयं महान्दैत्योहतइतिकिंनवर्ण्यतइत्याशंक्यकियदेतदित्याहुःअयमिति यदासाधुभिर्भगवद्भक्तै
स्तिरस्कृतस्तदैवनष्टः ५३ सत्रेषुयज्ञेषु तेत्वयाहतःएतद्दिष्ट्याभद्रंकृतम् ५४

अमुनादितिजेनविष्टिंनिर्मूल्यंकर्मानुनिरंतरंकारिताःअतःपरंनोविभवायसमृद्धयेभव ५५ नोऽस्माकंभक्तानांहेशरणदआश्रयप्रद सर्वेषांलोकानांशर्ममंगलमेतदद्भुतंरूपमद्यैवदृष्टंनतुपूर्वम् वि
धिकरःकिंकरः ५६ ॥इतिसप्तमेटीकायामष्टमोऽध्यायः ॥८॥ नवमेब्रह्मणाभीत्याचोदितोऽसुरबालकः ।कोपंप्रशमयन्नस्तौन्नृसिंहमतिभीषणम् १ उग्रोऽप्यनुग्रएवायंस्वभक्तानांनृकेसरी । के
सरीवस्वपोतानामन्येषामुग्रविग्रहइत्याद्यागमोक्तांभक्तानुकंपितामाह एवमितिसप्तभिः एवंदूरतएवस्थित्वास्तुवंतः मन्युनासंरंभआवेशोयस्यतं उपसमीपेगंतुंनाशक्नुवन् १ श्रीर्लक्ष्मीर्देवैःप्रे
ताऽपिमहदद्भुतंतद्रूपंदृष्ट्वाशंकितासतीतंनोपजगाम अद्भुतत्वेहेतुः अदृष्टेति २ उपेत्युपगच्छ ३ ४ कालएवाहिस्तस्माद्वित्रस्ताधीर्येषांतेषांकृतमभयंयेनतत्करांबुजम् ५ तस्यश्रीनृसिंहस्य
करस्पर्शेनधुतंनिरस्तमखिलमशुभंयस्य सपदितत्क्षणमेवाभिव्यक्तमपरोक्षीभूतंपरात्मदर्शनंब्रह्मज्ञानंयस्य निर्वृतःसन्हृदिदधौ हृष्यंतीरोमांचितातनुर्यस्य क्लिन्नंप्रेमार्द्रंहृद्यस्य अश्रूणिलो

किन्नराऊचुः ॥ वयमीशकिन्नरगणास्तवानुगादितिजेनविष्टिममुनाऽनुकारिताः ॥ भवताहरेसवृजिनोऽवसादितोनरसिंहनाथविभवायनोभव ५५ ॥ वि
ष्णुपार्षदाऊचुः ॥ अद्यैतद्धरिनररूपमद्भुतंतेदृष्टंनःशरणदसर्वलोकशर्म ॥ सोऽयंतेविधिकरईशविप्रशप्तस्तस्येदंनिधनमनुग्रहायविद्मः ५६ ॥ इतिश्री
भागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेप्रह्लादानुचरितेदैत्यराजवधेनृसिंहस्तवोनामाष्टमोऽध्यायः ८ ॥ नारदउवाच ॥ एवंसुरादयःसर्वेब्रह्मरुद्रपुरःसराः ॥ नोपैतु
मशकन्मन्युसंरंभंसुदुरासदम् ॥ १ ॥ साक्षाच्छ्रीःप्रेषितादेवैर्दृष्ट्वातन्महदद्भुतम् ॥ अदृष्टाश्रुतपूर्वत्वात्सानोपेयायशंकिता २ प्रह्लादंप्रेषयामासब्रह्मा
स्थितमंतिके ॥ तातप्रशमयोपेहिस्वपित्रेकुपितंप्रभुं ३ तथेतिशनकैराजन्महाभागवतोऽर्भकः ॥ उपेत्यभुविकायेननमामविधृतांजलिः ४ स्व[illegible]द
मूलेपतितंतमर्भकंविलोक्यदेवःकृपयापरिप्लुतः ॥ उत्थाप्यतच्छीर्ष्ण्यदधात्करांबुजंकालाहिवित्रस्तधियांकृताभयम् ५ सतत्करस्पर्शधुताखिलाशुभः
सपद्यभिव्यक्तपरात्मदर्शनः ॥ तत्पादपद्मंहृदिनिर्वृतोदधौहृष्यत्तनुःक्लिन्नहृदश्रुलोचनः ६ अस्तौषीद्धरिमेकाग्रमनसासुसमाहितः ॥ प्रेमगद्गदयावा
चातन्न्यस्तहृदयेक्षणः ७ ॥ प्रह्लादउवाच ॥ ब्रह्मादयःसुरगणामुनयोऽथसिद्धाःसत्त्वैकतानमतयोवचसांप्रवाहैः ॥ नाराधितुंपुरुगुणैरधुनापिपिप्रुः
किंतोष्टुमर्हतिसमेहरिरुग्रजातेः ८ मन्येधनाभिजनरूपतपःश्रुतौजस्तेजःप्रभावबलपौरुषबुद्धियोगाः ॥ नाराधनायहिभवंतिपरस्यपुंसोभक्त्यातु
तोषभगवान्गजयूथपाय ९

चनयोर्यस्य परमपुरुषार्थतयादधौनसाधनत्वेनेत्यर्थः ६ सुसमाधिमेवाऽऽह तस्मिन्नेवन्यस्तंहृदयमीक्षणंचयेनेति ७ स्वस्मिन्निवसमस्तेषुतत्कृपाऽमृतदृष्टये । प्रह्लादःस्तौतिसत्पद्यैर्द्विचत्वारिं
शताहरिं ॥ १ ॥ तत्रतावदात्मनोभगवत्स्तुतावनधिकारमिवाशंक्याधिकारंसंभावयन्नाह ब्रह्मादयइतिपंचाभिःमुनयोमननशीलाः सिद्धाज्ञानिनोपि कथंभूताःसत्त्वएवैकस्मिंस्तानोविस्तारो
यस्याःसामतिर्येषांतथाविधाअपिवचसांप्रवाहैरपितथाबहुभिर्वक्ष्यमाणैर्गुणैरपियमाराधयितुंनपिप्रुर्नपूर्णानशक्ताइत्यर्थः सहरिर्मममकथंतोषंप्राप्तुमर्हति तत्रहेतुः उग्रजातेःउग्राघोराआसुरीजा
तिर्यस्य ८ एवंहरितोषणेस्वस्यायोग्यतामाशंक्ययोग्यतांसंभावयति मन्यइतिद्वाभ्यां अभिजनःसत्कुलेजन्म रूपंसौंदर्यं श्रुतंपांडित्यं ओजइंद्रियनैपुणम् तेजःकांतिः प्रभावःप्रतापः पौरुष
मुद्यमःबुद्धिःप्रज्ञा योगोऽष्टांगःएतेधनादयोद्वादशाऽपिगुणाःपरस्यपुंसआराधनायनभवंति हियतःकेवलयाभक्त्यैवगजेंद्रायतुष्टोऽभवत् ९

एवंभक्त्यैवकेवलयाहरेस्तोषःसंभवतीत्युक्तमिदानींभक्तिंविनानान्यत्किंचित्तत्तोषहेतुरित्याह विप्रादिति पूर्वोक्ताधनादयोद्विषड्द्वादशगुणास्तैर्युक्ताद्विप्रादपिश्वपचंवरिष्ठंमन्ये यद्वा सनत्सु
जातोक्ताद्वादशधर्मादयोगुणाद्रष्टव्याःतदुक्तं "धर्मश्चसत्यंचदमस्तपश्चअमात्सर्यंन्हीस्तितिक्षाऽनसूया । यज्ञश्चदानंचधृतिःश्रुतंचव्रतानिवैद्वादशब्राह्मणस्ये"ति यद्वा "शमोदमस्तपःशौचं
क्षांत्यार्जवविरक्तताः । ज्ञानविज्ञानसंतोषाःसत्यास्तिक्येद्विषड्गुणाः" इति कथंभूताद्विप्रात्अरविंदनाभस्यपादारविंदाद्विमुखात् कथंभूतंश्वपचं तस्मिन्नरविंदनाभेऽर्पितामनआदयोयेनतं ई
हितंकर्म वरिष्ठत्वेहेतुः सएवंभूतःश्वपचःसर्वंकुलंपुनाति भूरिर्मानोगर्वोयस्यसतुविप्रआत्मानमपिनपुनातिकुतःकुलं यतोभक्तिहीनस्यैतेगुणागर्वायैवभवंतिनतुशुद्धयेऽतोहीनइतिभावः १० त
र्हिकिंधनाद्यर्पणेनसंमानंप्राकृतइवभगवानपेक्षतेनेत्याह नैवेति अयंप्रभुरीश्वरोऽविदुषोऽल्पकाज्जनान्मानंपूजामात्मनोऽर्थेनवृणीतेनेच्छतियतोनिजलाभेनैवपूर्णः तर्हिपूजांनेच्छत्येवतत्रा
ह करुणःकृपालुरतोवृणीतेच तत्रहेतुः यद्यदिति यंयंमानं यद्वायद्यस्माद्येनधनादिनाभगवतेमानंविदधीततदेवाऽऽत्मनेभवतिनान्यत् यथामुखेकृतैवतिलकादिश्रीःशोभाप्रतिबिंबस्य
भवतिनतुसाक्षात्तस्यैवकर्तुंशक्यतेतद्वत् ११ यस्मादेवंभगवान्भक्त्यैवतुष्यतितस्मादहंनीचोपिविगतविक्लवोगतशंकःसन्नीश्वरस्यमहिमहिमानंसर्वप्रयत्नेनस्वमनीषानुसारेणानुवर्णयामि अ
जानतोपिस्तुतिकरणेहेतुमाह येनैवमहिम्नाऽनुवर्णितेनाविद्ययासंसारमनुप्रविष्टःपुमान्पूयेतशुध्येततन्माहि अन्यस्यतथाशोधकत्वाभावादित्यर्थः १२ तदेवमात्मनःस्तुतावनधिकारंपरिहृ

विप्राद्द्विषड्गुणयुतादरविंदनाभपादारविंदविमुखाच्छ्वपचंवरिष्ठम् ॥ मन्येतदर्पितमनोवचनेहितार्थप्राणंपुनातिसकुलंनतुभूरिमानः १० नैवात्मनःप्रभुरयं
निजलाभपूर्णोमानंजनादविदुषःकरुणोवृणीते ॥ यद्यज्जनोभगवतेविदधीतमानंतच्चात्मनेप्रतिमुखस्ययथामुखश्रीः ११ तस्मादहंविगतविक्लवईश्वरस्यसर्वा
त्मनामहिगृणामियथामनीषम् ॥ नीचोजयागुणविसर्गमनुप्रविष्टःपूयेतयेनहिपुमाननुवर्णितेन १२ सर्वेह्यमीविधिकरास्तवसत्त्वधाम्नोब्रह्मादयोवयमिवेश
नचोद्विजंतः ॥ क्षेमायभूतयउतात्मसुखायचास्यविक्रीडितंभगवतोरुचिरावतारैः१३ तद्यच्छमन्युमसुरश्चहतस्त्वयाऽद्यमोदेतसाधुरपिवृश्चिकसर्पहत्या ॥
लोकाश्चनिर्वृतिमिताःप्रतियंतिसर्वेरूपंनृसिंहविभयायजनाःस्मरंति १४ नाहंबिभेम्यजिततेऽतिभयानकास्यजिह्वार्कनेत्रभ्रुकुटीरभसोऽग्रदंष्ट्रात् ॥ आंत्रस्र
जःक्षतजकेसरशंकुकर्णान्निर्ह्रादभीतदिगिभादरिभिन्नखाग्रात् १५

त्येदानींतंस्तुवन्कोपोपसंहारंप्रार्थयते सर्वेहीतिद्वाभ्याम् भोईशअमीउद्विजंतोबिभ्यतःसर्वेब्रह्मादयःसत्त्वमूर्तेस्तवविधिकरास्त्वन्नियोगकर्तारोभक्ताएवनान्ये नचवयमसुराइववैरभावेनैतेभक्ताः
किंतुश्रद्धयैव तवरुचिरैरवतारैर्विविधंक्रीडनमस्यविश्वस्यक्षेमादिप्रयोजनायनतुभयोत्पादनाय १३ ततस्मादेषांभयपरिहारायमन्युंयच्छोपसंहर यदर्थमयंमन्युःसचासुरः साधूनांसंतोषार्थम
द्यहतः अतःपरंक्रोधेनकार्याभावात्तंनियच्छ नन्वन्येषांवधेनसाधुःकिंमोदेततत्राह वृश्चिकादेःपरोपद्रवकारिणोऽन्यतोजातयाहत्यावधेनतस्यैवतद्भद्रंजातमितिसाधुरपिमोदेतैव तर्हिबहू
नांसुखावहत्वादसुंक्रोधंनत्यजामीतिचेत्तत्राह लोकाश्चनिर्वृतिमिताःप्राप्ताःसंतःप्रतियंतिक्रोधोपसंहारंप्रतीक्षंते तर्हिजनानांपुनर्भयाभावायमन्युंधारयामीतिचेत्तत्राह रूपमिति विभया
यभयनिवृत्त्यैएतद्रूपस्मरणादेवभयनिवृत्तेर्नमन्युधारणेनकृत्यमस्तीत्यर्थः १४ त्वंचेद्बिभेषितर्हित्यजामीतिचेत्तत्राह नाहमिति भोअजिततेऽस्माद्रूपादहंनबिभेमि कथंभूतात् आस्यंच
जिह्वाचार्कसदृशनेत्राणिचभ्रुकुटीनांरभसआटोपश्चउग्रादंष्ट्राश्चएतान्यतिभयानकानियस्मिंस्तस्मात् अंत्रमय्यःस्रजोयस्मिंस्तदांत्रस्रक्तस्मात् क्षतजाक्ताःकेसरायस्मिन् शंकुवदुन्नतौस्त
ब्धौकर्णौयस्मिन् तच्चतच्चतस्मात् निर्ह्रादेनभीतादिगिभायस्मात् अरीन्भिंदंतीत्यरिभिंदितानिनखाग्राणियस्मिन् एवंभूतादपितेरूपादहंनबिभेमि १५

महद्भयंत्वन्यदस्तीत्याह त्रस्तोस्मीति दुःसहंयदुग्रंसंसारचक्रेकदनंदुःखंतस्मादहंत्रस्तोस्मि तत्रचग्रसतांहिंस्राणांमध्येस्वकर्मभिर्बद्धःसन्प्रणीतोनिक्षिप्तोस्मि हेकृपणवत्सलहेउशत्तमकदा
नुत्वंप्रीतःसन्नपवर्गभूतंशरणंतवांघ्रिकमलंप्रतिह्वयसेमामाह्वयासि १६ दास्येसतिमत्प्रीतिरिरितिचेत्तर्हिनानायोनिषुक्लिश्यमानस्यममदास्यज्ञानाभावात्त्वमेवतदुपदिशेतिप्रार्थयते यस्मात्प्रिये
रप्रियैश्चयथासंख्यंवियोगसंयोगाभ्यांजन्मयस्यतेनशोकाग्निनासकलयोनिषुदह्यमानोऽस्मि दुःखस्यप्रतीकारःकार्यइतिचेत्तत्राऽऽह दुःखस्यौषधंप्रतीकारस्तदपिदुःखमेव एवमप्यताद्धिया
देहाद्यभिमानेनमुह्यामि अतोहेभूमन्विभोमेतवदास्यरूपंयोगंनिस्तारोपायंवद १७ ननुदास्ययोगेनप्रवृत्तस्यापितदंतरायभूतानांपूर्वोक्तनानादुःखानांकुतःपरिहारस्तत्राह सोहंत्वद्दासःसन्
भोनृसिंहतवलीलाकथाअनुगृणन्दुर्गाणिमहादुःखान्यंजसातितर्मितरामिनगणयिष्यामीत्यर्थः तत्रहेतुः गुणैरागादिभिर्विशेषेणप्रमुक्तःसन् तत्कुतः तेपदयुगमेवालयोयेषांभक्तानांतएवहं
साज्ञानिनस्तैःसंगोयस्यममसोऽहम् कथंभूतस्यकथास्तत्राऽऽह प्रियस्येत्यादि कुतोज्ञाताः विरिंचेनगीतास्तत्संप्रदायप्रवृत्ताः तथाचाथर्वणीश्रुतिः "देवाहवैप्रजापतिमब्रुवन्नि"त्यादि दा
स्येप्रवृत्तस्यभवदनुग्रहेणसत्संगस्ततोवीतरागतयाभगवद्गुणानुवर्णनंततश्चनदुःखाभिभवःस्यादितिवाक्यार्थः १८ ननुदुःखैस्तप्तस्यतत्प्रतीकारोलोकेप्रसिद्धएवकिंमद्दास्यादिनातत्राऽऽहबाल

त्रस्तोऽस्म्यहंकृपणवत्सलदुःसहोग्रसंसारचक्रकदनाद्ग्रसतांप्रणीतः ॥ बद्धःस्वकर्मभिरुशत्तमतेंऽघ्रिमूलंप्रीतोऽपवर्गमरणंह्वयसेकदानु १६ यस्मात्प्रियाप्रि
यवियोगसयोगजन्मशोकाग्निनासकलयोनिषुदह्यमानः ॥ दुःखौषधंतदपिदुःखमतद्धियाऽहंभूमन्भ्रमामिवदमेतवदास्ययोगम् १७ सोऽहंप्रियस्यसुहृदः
परदेवतायालीलाकथास्तवनृसिंहविरिंचगीताः ॥ अंजस्तितर्म्यनुगृणन्गुणविप्रमुक्तोदुर्गाणितेपदयुगालयहंससंगः १८ बालस्यनेहशरणंपितरौनृसिंहना
र्तस्यचागदमुदन्वतिमज्जतोनौः ॥ तप्तस्यतत्प्रतिविधिर्यइहांजसेष्टस्तावद्विभोतनुभृतांत्वदुपेक्षितानाम् १९ यस्मिन्यतोयर्हियेनचयस्ययस्माद्यस्मैयथा
यदुतयस्त्वपरःपरोवा ॥ भावःकरोतिविकरोतिपृथक्स्वभावःसंचोदितस्तदखिलंभवतःस्वरूपम् २०

स्येति भोनृसिंहतप्तस्यतत्प्रतिविधिर्दुःखप्रतीकारइहलोकेयोंऽजसेष्टःसत्वयोपेक्षितानांतावदेवक्षणमात्रमेवनत्वात्यंतिकः तदेवाऽऽह बालस्यपितरौशरणंरक्षकाविहनभवतः ताभ्यांपाल्यमा
नस्यापितस्यदुःखदर्शनात्क्वचिदजीगर्तादिषुताभ्यामेवतद्वधदर्शनाच्च नचार्तस्यरोगिणोऽगदमौषधंशरणम् कृतेप्यौषधेमृत्युदर्शनात् नचोदन्वतिसमुद्रेमज्जतःपुंसोनौःशरणं तयासहमज्ज
नदर्शनात् अतस्त्वमेवशरणमित्यर्थः अथवैवंकाक्वाव्याख्येयं तप्तस्यतत्प्रतिविधिर्यइहतावत्प्रसिद्धःसत्वदुपेक्षितानांकिमंजसेष्टोऽपितुनेष्टएव यद्वा यस्तावदिहप्रतिविधिरिष्टःसाकिमंजसा
नैवांजसेत्यादियोज्यम् बालस्येत्यादिपूर्ववदेव १९ ननुक्वचित्कुतश्चित्केनचित्कदाचित्कश्चिद्रक्षकोपिदृश्यतएवेत्याशंक्यतत्रापितत्तद्रूपेणत्वमेवरक्षकइत्युररीकृत्यतस्यैवसर्वात्मतामाह
यस्मिन्निति अपरोऽर्वाचीनःपित्रादिः परोब्रह्मादिर्वाभावःकर्तातत्तत्कारकैर्यद्यत्करोतितत्सर्वंभवतएवस्वरूपंनतुपृथक् यस्मिन्नधिकरणेयतोनिमित्तात्यर्हियस्मिन्कालेयेनकरणेनयेनहेतु
कर्त्रासंचोदितश्चयस्यसंबंधियस्मादपादानाद्यस्मैसंप्रदानाययदीप्सिततमंयःकर्तेत्येवंसप्तविभक्त्यर्थाः यथायेनप्रकारेणेतिक्रियाविशेषणभूतानामव्ययानामर्थः पृथक्स्वभावःसत्त्वादिप्रकृ
तिः करोत्युत्पादयातिविकरोतिरूपांतरंनयतीति २०

अतोऽन्यस्यरक्षकस्याभावादसंसारित्वाच्चनित्यमुक्तस्त्वमेवमांशरणागतंरक्षेतिप्रार्थयते मायेतिद्वाभ्यां त्वदंशस्यपुंसोऽनुगतेनेक्षणरूपेणानुग्रहेणमनोमनःप्रधानंलिंगंमायासृजाति कथंभू
ता कालेननोदिताःक्षोभितागुणायस्याः कथंभूतंमनः कर्ममयंकुर्वद्रूपम् बलीयोदुर्जयम् छंदोमयंवेदोक्तकर्मप्रधानंच अजयाजीवस्याविद्ययातद्भोगार्थमर्पिताःषोडशअराविकारायस्मिन् य
देवंभूतंसंसारचक्रात्मकंमनस्तत्कोऽतितरेत् भोअजत्वदन्यस्त्वत्तःपृथक्स्थितः त्वामभजन्नित्यर्थः२१ ननुममापिमायासंबंधात्कर्तृत्वाद्यविशेषाच्चत्वत्तःकोविशेषइत्याह सइति स्वधाम्नाचिच्छ
क्त्यानित्यंविजिताआत्मनोबुद्धेर्गुणायेनसहित्वम् यतःकालोमायाप्रेरकः अतएववशीकृताविसृज्यानांकार्याणांविसर्गाणांसाधनानांचशक्तयोयेन अतइक्षुदंडवन्निष्पीड्यमानंमामुपकर्षस्वस
मीपंनय २२ ननुलोकपालानांभोगान्भुंक्ष्वपित्र्यंवाराज्यमिदंदास्यामिकिमितिसंसारादुद्विजसेतत्राह दृष्टाइतित्रिभिः श्रियःसंपदः विभवउद्भवः आयुरादयोदृष्टाइतिकाकातुच्छत्वमुक्तम्
तदेवाऽऽह येऽस्मत्पितुःकोपहासविकृतभ्रूभंगमात्रेणविध्वस्ताःसचत्वयानिरस्तः २३ यस्मादेवंतस्मादाशिषोभोगान् ज्ञस्तत्परिपाकंविद्वानहमैंद्रियमिंद्रियैर्भोग्यंब्रह्मणोभोगमभिव्याप्यकि
मपिनेच्छामितेकालात्मनउरुविक्रमेणाविलुलितान्विध्वस्तानाणिमादीनपि २४ किंच वर्तमानकालेऽपिनभोगार्हाइत्याहकुत्रेति श्रुतिःश्रवणंतदेवसुखंयासुताःमृगतृष्णिकावन्मिथ्याभूताश्चा

मायामनःसृजतिकर्ममयंबलीयःकालेननोदितगुणानुमतेनपुंसः ॥ छंदोमयंयदजयाऽर्पितषोडशारंसंसारचक्रमजकोऽतितरेत्त्वदन्यः २१ सत्त्वंनि
हत्यविजितात्मगुणःस्वधाम्नाकालोवशीकृतविसृज्यविसर्गशक्तिः ॥ चक्रेविसृष्टमजयेश्वरषोडशारेनिष्पीड्यमानमुपकर्षविभोप्रपन्नम् २२ दृष्टामयादिविविभो
ऽखिलधिष्ण्यपानामायुःश्रियोविभवइच्छतियान्जनोऽयम् ॥ येऽस्मत्पितुःकुपितहासविजृंभितभ्रूविस्फूर्जितेनलुलिताःसतुतेनिरस्तः २३ तस्मादमूस्त
नुभृतामहमाशिषोज्ञआयुःश्रियंविभवमैंद्रियमाविरिंचात् ॥ नेच्छामितेविलुलितानुरुविक्रमेणकालात्मनोपनयमांनिजभृत्यपार्श्वम् २४ कुत्राशिषःश्रु
तिसुखामृगतृष्णिरूपाःक्वेदंकलेवरमशेषरुजांविरोहः ॥ निर्विद्यतेनतुजनोयदपीतिविद्वान्कामानलंमधुलवैःशमयन्दुरापैः २५ क्वाहंरजःप्रभवईशतमोऽधि
केऽस्मिन्जातःसुरेतरकुलेक्वतवानुकंपा ॥ नब्रह्मणोनतुभवस्यनवैरमायायन्मेऽर्पितःशिरसिपद्मकरःप्रसादः २६ नैषापरावरमतिर्भवतोननुस्याज्जंतोर्यथा
त्मसुहृदोजगतस्तथाऽपि ॥ संसेवयासुरतरोरिवतेप्रसादःसेवाऽनुरूपमुदयोनपरावरत्वम् २७

शिषःक्व अशेषाणांरुजांरोगाणांविरोहउद्भवस्थानंक्वचेदंकलेवरं एवंचेत्सर्वोऽपिजनःकिंनविरज्यतेतत्राऽऽह यदपियद्यपिइतिएवंविद्वानयंजनस्तथापिननिर्विद्यतेविरक्तोनभवति कुतः कामए
वानलस्तंमधुतुल्यैःसुखलवैर्दुःसाध्यैरपिशमयन् कामाग्निशमनव्यग्रस्यनिर्वेदावकाशोनास्तीत्यर्थः यद्वा अचिंत्यमिदंत्वन्मायाचेष्टितमितिभावः २५ तर्हित्वंकथंनिर्विण्णोऽसिअनर्हेऽपिम
यिप्रवृत्तयात्वत्कृपयैवेत्याशयेनाह क्वेति रजसैवप्रभवोजन्मयस्यसः सप्तम्यंतंवाकुलविशेषणं तमोऽधिकंयस्मिंस्तस्मिन्नसुराणांकुलेजातोऽहंक्व क्वचतवानुकंपा तामेवाह ब्रह्मादीनांशिर
सियोनैवार्पितःसपद्मवत्सकलसंतापहरःकरःप्रसादःपुरुषार्थरूपोमेशिरस्यर्पितइतियत् यद्वयाऽनुकंपयेतिवा २६ नचत्वयीदमतिचित्रमित्याह नैषेति एतेब्रह्मादयउत्तमाअयमसुरोनीचइत्ये
षापरावरमतिर्जंतोःप्राकृतस्ययथातथाभवतोनैवस्यात् अत्रहेतुः जगतआत्मनःसुहृदश्चतर्हिसर्वत्रमत्प्रसादएवंरूपश्चकिंनस्यात्तत्राह संसेवयातवप्रसादोभवति तत्रचसेवानुरूपंतत्तदिच्छानुसा
रेणधर्मादीनामुदयोभवति एवंसत्यपिवैषम्याभावेदृष्टांतः सुरतरुर्यथासेवकस्यैवसंकल्पानुसारेणफलंददातिनचविषमस्तद्वत् नपरावरत्वमत्रकारणमितिशेषः २७

एतच्चत्वद्भृत्यकृपयामयाप्राप्तमितित्वद्भृत्यपार्श्वमेवमांनयेत्याशयेनाह एवमिति यथात्वयानुकंपितोऽस्म्येवंनारदेनात्मसात्कृत्वापूर्वमनुगृहीतःसोऽहंकथंनुत्वद्भृत्यसेवांविसृजामि कथंभूतो
नुगृहीतोस्मि प्रभवएवाहियुक्तःकूपस्तस्मिन्कामानभितःकामयमानंजनंनिपतितमनुतत्प्रसंगात्प्रपतन्योहम् तदेवंत्वद्भृत्यस्यनारदस्यानुग्रहेणत्वयात्यंतमनुकंपितोस्म्ययमेवचममपरमो
ऽनुग्रहोनपुनरिदमातितुच्छंमत्प्राणरक्षणादि २८ नचेदंत्वयामदनुग्रहार्थंकृतंकिंत्वन्यार्थमित्याह भोअनंतयदेतन्मत्प्राणरक्षणंमांहंतुमुद्यतस्यमत्पितुर्वधश्चतदुभयंस्वभृत्यऋषिवाक्यमृतं
सत्यंविधातुमित्यहंमन्ये कुतः यद्यस्मादसदयुक्तंविधित्सुःखड्गंप्रगृह्यावोचत् किं मदपरोमद्व्यतिरिक्तश्चेदीश्वरोऽस्तितर्हित्वामिदानीमवतुतवकंशिरोऽहंहरामीति पाठांतरेऽप्ययमेवार्थः य
द्यदाऽवोचत्तदामत्प्राणरक्षणमितिवाऽन्वयः एतच्चसत्यंविधातुंनिजभृत्यभाषितमित्यत्रैवबहुधाव्याख्यातम् २९ नचेदंपक्षपातेनरक्षणंदैत्यहननंचत्वयिस्वाभाविकंकिंतुमायागुणोपाधिकं स
र्वात्मकेत्वयिस्वतस्तदयोगादित्याह एकइति एतच्चजगत्त्वमेवैकः यद्यतः अमुष्यादावंतेचपृथगवस्यसिविरामंकरोषि सन्मात्रतयाकारणत्वेनावधित्वेनचवर्तसइत्यर्थः अतोमध्यतश्च
त्वमेव कुतस्तर्हिभेदप्रतीतिस्तत्राह निजमाययागुणपरिणामात्मकमिदंजगत्सृष्ट्वातदनुप्रविष्टस्त्वंतैर्गुणैर्हेतुभूतैर्नानेवरक्षकइवहंतेवचावसितःप्रतीतः तदुक्तंस्कंधोपक्रमे “निर्गुणोऽप्यजोऽव्य

एवंजनंनिपतितंप्रभवाहिकूपेकामाभिकाममनुयःप्रपतन्प्रसंगात् ॥ कृत्वाऽत्मसात्सुरर्षिणाभगवन्गृहीतःसोऽहंकथंनुविसृजेतवभृत्यसेवाम् २८ मत्प्रा
णरक्षणमनंतपितुर्वधश्चमन्येस्वभृत्यऋषिवाक्यमृतंविधातुम् ॥ खड्गंप्रगृह्ययदवोचदसद्विधित्सुस्त्वामीश्वरोमदपरोऽवतुकंहरामि २९ एकस्त्वमेवज
गदेतदमुष्ययत्त्वमाद्यंतयोःपृथगवस्यसिमध्यतश्च ॥ सृष्ट्वागुणव्यतिकरंनिजमाययेदंनानेवतैरवसितस्तदनुप्रविष्टः ३० त्वंवाइदंसदसदीशभवांस्ततोन्यो
मायायदात्मपरबुद्धिरियंह्यपार्था ॥ यद्यस्यजन्मनिधनंस्थितिरीक्षणंचतद्वैतदेववसुकालवदष्टितर्वोः ३१ न्यस्येदमात्मनिजगद्विलयांबुमध्येशेषेऽऽत्मना
निजसुखानुभवोनिरीहः ॥ योगेनमीलितदृगात्मनिपीतनिद्रस्तुर्येस्थितोनतुतमोनगुणांश्चयुंक्षे ३२

क्तोभगवान्प्रकृतेपरः। स्वमायागुणमाविश्यबाध्यबाधकतांगतः”इत्यादिना ३० ननुयद्येतज्जगदहमेवतर्हिजगतोवैषम्येणममवैषम्यमापिकिंनस्यादित्यतआह त्वंवैत्वमेवेदंसदसत्कार्यकारणा
त्मकंजगन्नतुत्वत्तःपृथक् भवांस्तुततोऽन्यः आद्यंतयोःपृथगवस्थानात् यद्यस्मादेवमतोऽयमात्मीयोऽयंपरइतियाबुद्धिःसाऽपार्थामायैव कार्यकारणाभेदंदृष्टांतेनसाधयतियद्यतोयस्यज
न्मईक्षणंप्रकाशश्च यस्मिन्निधनंचस्थितिश्चतद्वैतदेव अष्टिर्बीजंकारणंतरुःकार्यंतयोर्यथावसुकालमात्रत्वम् अयमर्थः कालशब्देननीलत्वाद्यसाधारणगुणयोगात्पृथ्वी वसुशब्देनवस्तुमात्रं
भूतसूक्ष्मम् तत्रतरोर्यथापृथ्वीमयबीजमात्रत्वंतस्यचयथाभूतसूक्ष्ममात्रत्वमेवंसर्वमपिकार्यकारणात्मकंजगत्परमकारणात्मकमेवेति तथाचपारमर्षसूत्रं “तदनन्यत्वमारंभणशब्दादिभ्य”इति
श्रुतिश्च“वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यमि”ति ३१ तत्रतावदंतेपृथगवस्थानंदर्शयाति न्यस्येदमिति इदंजगदात्मनैवात्मनिनिक्षिप्यस्वसुखमेवानुभवन्निष्क्रियःसन्प्रलयोदकमध्ये
शयनंकरोषि तर्हिकिंजीवस्येवममापितमोवृत्तिरूपानिद्राऽस्ति नहिनहि योगएवतुबहिर्वृत्त्यभावसाम्यान्निद्रोच्यतइत्याह योगेनमीलितेदृशौयेन आत्मनास्वरूपप्रकाशेनानिपीतानिद्रायेन
यतस्तुर्येऽवस्थात्रयातीतेस्वरूपेस्थितस्त्वंनतुसुप्तइवाऽऽत्मनातमोयुंक्षेयोजयसिनपश्यसिनजाग्रत्स्वप्नयोरिवगुणान्विषयांश्चेत्यर्थः ३२

इदानींकारणत्वेनाऽदावपिपृथगवस्थानंदर्शयन्मध्यतश्चत्वमेवेत्येतत्प्रपंचयति चतुर्भिः यस्त्वमंभसिशेषेतस्यैवतेइदंजगद्वपुःस्वरूपंनान्यस्ययतस्त्वंमध्यतोऽपितस्य कथंभूतस्य निजया कालशक्त्यासंचोदिताःप्रकृतेर्धर्माःसत्त्वादयोयेन स्वरूपत्वेहेतुः अनंतशयनाच्छेषपर्यंकाद्विरमन्समाधिर्यस्यतस्यतवनाभेःसकाशात् एकार्णवोदकेमहाब्जंलोकपद्ममभूत् कथंभूतं आत्मनि त्वय्येवगूढंसत् स्वकणिकातःसूक्ष्माद्वटबीजान्महावटइव ३३ तदेवंकारणत्वेनानुगतःसन्मध्यतश्चत्वमेववर्तसइत्युक्तमेतदेवशुद्धसत्त्वस्यब्रह्मणोऽनुभवेनस्फुटयितुंतस्यप्राक्तनीमवस्थामाहत स्मिन्नब्जेसंभवोयस्यकविर्ब्रह्मा अतः पद्मादन्यदपश्यन् बीजमुपादानकारणभूतंत्वांस्वस्मिन्व्याप्तंसंतमपिनाविंदत् युक्तंचैतत् उहअहोअंकुरेजातेसतिबीजंतदनुगतंकारणंपृथक्कथं नामपुमान्पश्येत् ३४ भवदुपासनयातुस्वस्मिन्नेवदृष्टवानित्याह सत्विति परावृत्त्याब्जमास्थितःसन्तीव्रेणतपसाध्यानेन अनेनसन्मात्ररूपेणोपादानतयादर्शनमुक्तम् ३५ ईश्वरत्वेनच दृष्ट्वाकृतार्थोऽभवदित्याह एवमनेनप्रकारेणसहस्रमपरिमितानियानिवदनादीनितैराढ्यंसमृद्धम् मायामयंमायाप्रधानम् सताप्रपंचेनोपलक्षितःसन्निवेशःपादादिरचनायस्य ३६ तदाच

तस्यैवतेवपुरिदंनिजकालशक्त्यासंचोदितप्रकृतिधर्मणआत्मगूढम् ॥ अंभस्यनंतशयनाद्विरमत्समाधेर्नाभेरभूत्स्वकणिकावटवन्महाऽब्जम् ३३ तत्संभवःकविरतोऽन्यदपश्यमानस्त्वांबीजमात्मनिततंस्वबहिर्विचिंत्य ॥ नाविंददब्दशतमप्सुनिमज्जमानोजातेंऽकुरेकथमुहोपलभेतबीजम् ३४ सत्वात्मयोनिरतिविस्मितआस्थितोऽब्जंकालेनतीव्रतपसापरिशुद्धभावः ॥ त्वामात्मनीशभुविगंधमिवातिसूक्ष्मंभूतेंद्रियाशयमयेविततंददर्श ३५ एवंसहस्रवदनांघ्रिशिरःकरोरुनासास्यकर्णनयनाभरणायुधाढ्यम् ॥ मायामयंसदुपलक्षितसन्निवेशंदृष्ट्वामहापुरुषमापमुदंविरिंचः ३६ तस्मैभवान्हयशिरस्तनुवंचबिभ्रद्वेदद्रुहावतिबलौमधुकैटभाख्यौ ॥ हत्वाऽनयच्छ्रुतिगणांस्तुरजस्तमश्चसत्त्वंतवप्रियतमांतनुमामनंति ३७ इत्थंनृतिर्यगृषिदेवझषावतारैर्लोकान्विभावयसिहंसिजगत्प्रतीपान् ॥ धर्मंमहापुरुषपासियुगानुवृत्तंछन्नःकलौयदभवस्त्रियुगोऽथसत्त्वम् ३८ नैतन्मनस्तवकथासुविकुंठनाथसंप्रीयतेदुरितदुष्टमसाधुतीव्रम् ॥ कामातुरंहर्षशोकभयैषणार्त्तंतस्मिन्कथंतवगतिंविमृशामिदीनः ३९ जिह्वैकतोऽच्युतविकर्षतिमावितृप्ताशिश्नोऽन्यतस्त्वगुदरंश्रवणंकुतश्चित् ॥ घ्राणोऽन्यतश्चपलदृक्कचकर्मशक्तिर्बह्व्यःसपत्न्यइवगेहपतिंलुनंति ४०

भवांस्तस्यानुग्रहंकृतवानित्याह तस्माइतिहयग्रीवमूर्तिंबिभ्रत्सन्रजस्तमोरूपौमधुकैटभाख्यौहत्वातस्मैश्रुतिगणान्समर्पितवान् तत्रहेतुः सत्त्वामिति ३७ एकस्त्वमेवेत्यादिभिरष्टाभिः श्लोकैर्यदुक्तंपक्षपातेनरक्षणंतद्विपक्षवधश्चसत्त्वोपाधिकोनतुस्वतइतितदुपसंहराति इत्थमिति विभावयसिपालयसिहंसिघातयासि कलौतुतन्नकरोषि यतस्तदात्वंछन्नोऽभवः अतस्त्रिष्वपियुगेष्वाविर्भावात्सएवंभूतस्त्वंत्रियुगइतिप्रसिद्धः ३८ तदेवंभगवतस्तत्त्वंनिरूप्यस्वस्यचतद्विचारायोग्यतांनिवेदयन्प्रार्थयते नैतादितित्रिभिः असाधुबहिर्मुखम् तीव्रंदुर्धरम् हर्षशोकभयैरेषणात्रयेणचार्तदुःखितमपित्वत्कथासुनसंप्रीयतेतास्मिन्नेवंभूतेमनसिसतिकथंतवतत्त्वंविचारयामि ३९ किंचजिह्वाअवितृप्तासतीभोअच्युतमामांयतोमधुरादिरसस्ततआकर्षति उदरंतु क्षुधासंतप्तंसत्सद्यएवयत्किंचिदाहारमात्रंप्रति चपलादृक्चक्षुःकर्मशक्तिःकर्मेंद्रियाणि लुनंतित्रोटयंति ४०

नकेवलमहमेकएवैवंकष्टांदशामापन्नःकिंतुमहाजनोऽप्येवमेवक्लिश्यत्यतःसर्वंजनंपालयेतिप्रार्थयते एवमिति भवःसंसारएववैतरणीयमद्वारनदीतस्याम् अन्योऽन्यतोयानिजन्मादीनितेभ्यो
तिभीतं स्वेषांपरेषांचविग्रहेषुयथायथंवैरंमैत्रंचयस्य एवंमूढंजनंपश्यंस्त्वं हेपारचरतस्याःपारेस्थितंनित्यमुक्त हंतेतिअहोकष्टमित्येवमनुकंप्याद्यपीप्रहिवैतरणीमुत्तार्यपालय ४१ एकेनमयाक
थंसर्वोजनस्तारणीयइतिचेत्तत्राऽऽह कोन्विति कोनुतेअत्रसर्वजनोत्तारणेप्रयासोनकोऽपि कुतः अस्याविश्वस्यभवसंभवलोपानामुत्पत्तिस्थितिसंहाराणांहेतोःततोऽपिकिमेतद्दुष्करमितिभावः
उचितंचैतदित्याह मूढेष्विति त्वांचत्वदीयांश्चतारयिष्यामीमंदुराग्रहंमाकृथाइतिचेत्तत्राऽऽह तवयेप्रियजनाभक्तास्ताननुसेवमानानांनोऽस्माकंतेनोत्तारणेनकिम्। कोऽतिप्रयासोसुरबालका
हरेःकोऽन्वत्रतेऽखिलगुरोभगवन्प्रयासः। प्रह्रादइत्थमुपमंत्र्यमिथोनराणामीशेनसख्यमकरोदपनीयमायाम् ४२ वत्सप्रह्रादत्वांतावत्तारयिष्यामितावतैवकृतार्थःस्याःकिमनेननिर्बंधेनेत्य
तआह नैवेति हेपरसर्वोत्तमत्वद्वीर्यगायनमेवमहामृतंतस्मिन्मग्नंचित्तंयस्यसोऽहंभववैतरण्यानैवोद्विजेकिंतुविमूढान्शोचामि तानेवाह ततोमहामृताद्विमुखंचेतोयेषाम् प्रत्युतेंद्रियार्थानि
मित्तंयन्मायासुखंतदर्थंभरंकुटुंबादिभारमुद्वहतः ४३ त्वंतावन्मुक्तिंगृहाणतांस्तुतत्त्वज्ञामुनयउपदेक्ष्यंतीतिचेत्तत्राह प्रायेणेति नाविमुमुक्षेविमुक्तिंनेच्छामि तर्ह्यन्यंकमपिप्रार्थयमामेवकि

एवंस्वकर्मपतितंभववैतरण्यामन्योऽन्यजन्ममरणाशनभीतभीतम् ॥ पश्यन्जनंस्वपरविग्रहवैरमैत्रंहंतेतिपारचरपीप्रहिमूढमद्य ४१ कोन्वत्रतेऽखिल
गुरोभगवन्प्रयासउत्तारणेऽस्यभवसंभवलोपहेतोः ॥ मूढेषुवैमहदनुग्रहआर्तबंधोकिंतेनतेप्रियजनाननुसेवतांनः ४२ नैवोद्विजेपरदुरत्ययवैतरण्यास्त्व
द्वीर्यगायनमहाऽमृतमग्नचित्तः ॥ शोचेततोविमुखचेतसइंद्रियार्थमायासुखायभरमुद्वहतोविमूढान् ४३ प्रायेणदेवमुनयःस्वविमुक्तिकामामौनंचरंतिविज
नेनपरार्थनिष्ठाः ॥ नैतान्विहायकृपणान्विमुमुक्षएकोनान्यंत्वदस्यशरणंभ्रमतोऽनुपश्ये ४४ यन्मैथुनादिगृहमेधिसुखंहितुच्छंकंडूयनेनकरयोरिवदुःख
दुःखम् ॥ तृप्यंतिनेहकृपणाबहुदुःखभाजःकंडूतिवन्मनसिजंविषहेतधीरः ४५ मौनव्रतश्रुततपोऽध्ययनस्वधर्मव्याख्यारहोजपसमाधयआपवर्ग्याः ॥
प्रायःपरंपुरुषतेत्वजितेंद्रियाणांवार्ताभवंत्युतनवात्रतुदांभिकानाम् ४६ रूपेइमेसदसतीतववेदसृष्टेबीजांकुराविवनचान्यदरूपकस्य ॥ युक्ताःसमक्षमुभ
यत्रविचिन्वतेत्वांयोगेनवह्निमिवदारुषुनान्यतःस्यात् ४७

मितिनिर्बंधासीतिचेदतआह त्वत्तोऽन्यमस्यजनस्यशरणंनपश्यामि ४४ नन्वेतेस्त्रीसंभोगादिनासुखिनएवनकृपणास्तत्राह यदिति करयोःकंडूयनेनसंघर्षणेनेवदुःखमनुदुःखंयस्मिन्
तर्हिदुःखत्वादेवततोनिर्विद्यमुच्येरंस्तत्राह कृपणाःकामुकाबहुदुःखभाजोपीहगृहमेधिसुखेनतृप्यंत्यलमितिनमन्यंते कंडूतिवत्कामस्यदुःसहत्वात् ननुकेचित्कंडूतिमपिसहंतेकामंचेत्यत्रा
ह त्वत्प्रसादात्तुकश्चिद्धीरएवमनसिजंकामंविषहेतनतुसर्वे अत्रापिकंडूतिवदितिदृष्टांतः ४५ ननुमौनादिभिर्मोक्षसाधनैःसुलभैवतेषामपिमुक्तिस्तत्राह मौनेति हेपुरुषअंतर्यामिन्येमौनाद
योदशआपवर्ग्याअपवर्गहेतवः प्रसिद्धाः रहोविविक्तवासः तेतुप्रायशोऽजितेंद्रियाणामिंद्रियभोगायार्थार्थंविक्रीणतांवार्ताजीवनोपायाभवंति दांभिकानांतुवार्त्ताअपिभवंतिवानवा दंभस्या
नियतफलत्वात् ४६ त्वज्ज्ञानंभक्तिंविनासकामैर्मौनादिभिर्नभवत्येवेत्याह रूपेइतित्रिभिः बीजांकुराविवप्रवाहापन्नेइमेसदसतीकार्यकारणेएवतेरूपेउपलक्षणभूतेवेदेनसृष्टेप्रकाशितेनचा
न्यत् स्वसमवेतंगौरत्वादिकमिवदेवदत्तादेः कुतः अरूपकस्यप्राकृतरूपादिशून्यस्य अतोयुक्ताःसंयताएवभक्तियोगेनप्रत्यक्षंत्वामुभयत्रकार्येकारणेचानुगतंपश्यंतिमथनेनदारुषुवन्हिमिव ना
न्यतःस्यात्त्वज्ज्ञानमितिशेषः यद्वा ज्ञानप्रकारमेवाह एतदुभयमन्यतःप्रधानपरमाण्वादेर्नस्यात्सऐक्षतेत्यादिश्रुतेःअतस्त्वमेवकारणत्वात्सर्वत्रानुस्यूतइति ४७

तदेवाऽऽह त्वंवायुरिति हृदयंमनः चिच्चित्तम् अनुग्रहोऽहंकारोदेवतावर्गोवा सगुणःस्थूलः विगुणःसूक्ष्मः मनश्चवचश्चमनोवचस्तेननिरुक्तंप्रकाशितंकिमपित्वत्तोऽन्यन्नास्ति ४८ अभक्ता
स्तुस्वास्मिन्ननुगतमपित्वांनजानंतीत्याह नैतइति एतेगुणाद्यभिमानिनोदेवाआद्यंतवंतोजडोपाधित्वादनाद्यंतंनिरुपाधिंत्वांविनदंति हियस्मात्सुधियोविद्वांसएवंविचार्यशब्दादध्ययनादि
व्यापारादुपरमंति त्वामेवसमाधिनोपासतइत्यर्थः तथाचश्रुतिः "किमर्थावयमध्येष्यामहेकिमर्थावयंयक्ष्यामह"इति "नानुध्यायेद्बहून्शब्दान्वाचोविग्लापनंहितादि"ति स्मृतिश्च "यदातेमो
हकालिलंबुद्धिर्व्यतितरिष्याति । तदागंतासिनिर्वेदंश्रोतव्यस्यश्रुतस्यचे"त्यादिः ४९ उपसंहरति तदिति हेअर्हत्तम नमःस्तुतिकर्मपूजाः प्रणिपातस्तुतिसर्वकर्मार्पणानि कर्मचपरिचर्या चर
णयोःस्मृतिश्च कथायांश्रवणंचेत्येवंषडंगयासम्यक्सेवयाविनापरमहंसानांगतौप्राप्येत्वयि जनः कथंभक्तिंलभेत यस्मादेवंभक्तिंविनानमोक्षोनचभक्तिःसंसेवयाविनाऽतःप्राक्प्रार्थितं

त्वंवायुरग्निरवनिर्वियदंबुमात्राःप्राणेंद्रियाणिहृदयंचिदनुग्रहश्च ॥ सर्वंत्वमेवसगुणोविगुणश्चभूमन्नान्यत्त्वदस्त्यपिमनोवचसानिरुक्तम् ४८ नैतेगुणानगुणिनो
महदादयोयेसर्वेमनःप्रभृतयःसहदेवमर्त्याः ॥ आद्यंतवंतउरुगायविदंतिहित्वामेवंविमृश्यसुधियोविरमंतिशब्दात् ४९ तत्तेऽर्हत्तमनमःस्तुतिकर्मपू
जाःकर्मस्मृतिश्चरणयोःश्रवणंकथायाम् ॥ संसेवयात्वयिविनेतिषडंगयाकिंभक्तिंजनःपरमहंसगतौलभेत ५० नारदउवाच एतावद्वर्णितगुणोभ
क्त्याभक्तेननिर्गुणः ॥ प्रह्रादंप्रणतंप्रीतोयतमन्युरभाषत ५१ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रह्रादभद्रभद्रंतेप्रीतोऽहंतेसुरोत्तम ॥ वरंवृणीष्वाभिमतंकाम
पूरोऽस्म्यहंनृणाम् ५२ मामप्रीणतआयुष्मन्दर्शनंदुर्लभंहिमे ॥ दृष्ट्वामांनपुनर्जंतुरात्मानंतप्तुमर्हति ५३ प्रीणंतिह्यथमांधीराःसर्वभावेनसाधवः ॥
श्रेयस्कामामहाभागाःसर्वासामाशिषांपतिम् ५४ एवंप्रलोभ्यमानोऽपिवरैर्लोकप्रलोभनैः ॥ एकांतित्वाद्भगवतिनैच्छत्तानसुरोत्तमः ५५ इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेप्रह्रादचरितेभगवत्स्तवोनामनवमोध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ भक्तियोगस्यतत्सर्वमंतरायतयाऽर्भकः ॥ मन्य
मानोहृषीकेशंस्मयमानउवाचह १ प्रह्रादउवाच ॥ मामांप्रलोभयोत्पत्त्यासक्तंकामेषुतैर्वरैः ॥ तत्संगभीतोनिर्विण्णोमुमुक्षुस्त्वामुपाश्रितः २ भृ
त्यलक्षणजिज्ञासुर्भक्तंकामेष्वचोदयत् ॥ भवान्संसारबीजेषुहृदयग्रंथिषुप्रभो ३ नान्यथातेखिलगुरोघटेतकरुणात्मनः ॥ यस्तआशिषआशास्तेनस
भृत्यःसवैवणिक् ४

त्वद्दास्ययोगमेवदेहीतिप्रकरणार्थः ५० एतावंतोवर्णितागुणायस्य यतमन्युरुपसंहृतकोपः ५१ कामान्पूरयतीतितथा यद्वा पुरुषार्थप्रवाहोऽस्मीत्यर्थः ५२ अप्रीणतःअप्रीणयतः
तप्तुमपूर्णकामत्वेनशोचितुम् ५३ प्रीणंतितोषयंति ५४ एकांतित्वान्निरुपाधिभक्तत्वात् ५५ इतिश्रीभागवतेसप्तमेटीकायांनवमोध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ दशमेत्वनुगृह्यासुंभक्तमंतर्हिते
हरौ । प्रसंगाद्धरिणारुद्रेकृतोऽनुग्रहईर्यते ॥ १ ॥ तत्सर्वंवरजातम् १ उत्पत्त्यास्वभावेनैवासक्तंमाम् तेषांकामानांसंगाद्भीतः २ ननुकिमहंभक्तंप्रलोभयामि नहि किंतुवरंवृणीष्वेतिवदतस्त
वाभिप्रायोऽन्यएवेत्याह भृत्यलक्षणेति हृदयस्यग्रंथिवद्बंधकेषु ३ अन्यथाऽनर्थसाधनेप्रवर्तनंनघटेतेत्यर्थः कथमेवंभृत्यलक्षणज्ञानंस्यात्तत्राह यइति तेत्वत्तः ४

ननुकामनयाऽपिसेव्यसेवकयोःस्वामिभृत्यभावःप्रसिद्धः सत्यम् सोपाधिकोऽसौनतुतात्त्विकइत्याह स्वामिन्यात्मनआशिषोऽपेक्षमाणोनैवभृत्यः भृत्यहेतुकमात्मनःस्वाम्यमिच्छन्यो
भृत्यायददातिसचनैवस्वामी ५ आवयोस्तुतात्त्विकोऽसावित्याह अहंत्विति अनपाश्रयोनिरभिसंधिः अन्यथाकामाद्यभिसंधिनाऽर्थः प्रयोजनंनास्ति ६ ननुतथापिपरमोदारस्यममसं
तोषार्थंकिमपिवृणीष्वेतिचेदतआह यदीति कामांकुराणामसंरोहमनुत्पत्तिम् भवतःसकाशात् ७ ननुकामोत्पत्तौसत्यांकोदोषस्तत्राह इंद्रियादीनियस्यजन्मनानश्यंति आत्मादेहः ८
कामाभावेगुणमाह विमुंचतीति भगवत्त्वायत्वत्समानैश्वर्याय तथाचश्रुतिः "यदासर्वेप्रमुच्यंतेकामायेऽस्यहृदिश्रिताः। अथमर्त्यो मृतोभवत्यत्रब्रह्मसमश्नुत"इति ९ निर्दोषान्कामान्दातु
मिच्छंतंप्रत्याख्यास्यन्नमस्यति नमइति १० सत्यमेकांतभक्तस्त्वंतथापिमदाज्ञाकरणीयेत्याह नेति मेएकांतिनःकदाचिदपिइहामुत्रचमय्याशिषोनवांच्छंत्येवतथाप्येतन्मन्वंतरमात्रं
भोगान्भुंक्ष्व ११ ननुतर्हिबंधःस्यादित्यतआह कथाइतिद्वाभ्यां सर्वेषुभूतेषुसंतमेकमीशंयज्ञाधिष्ठातारंमामात्मन्यावेश्ययजस्व बर्ह्मनेनैवापिकर्मणाबंधःस्यान्नेत्याह योगेनमय्यर्पणेनकर्महि

आशासानोनवैभृत्यःस्वामिन्याशिषआत्मनः ॥ नस्वामीभृत्यतःस्वाम्यमिच्छन्योरातिचाशिषः ५ अहंत्वकामस्त्वद्भक्तस्त्वंचस्वाम्यनपाश्रयः ॥ नान्यथे
हावयोरर्थोराजसेवकयोरिव ६ यदिरासीशमेकामान्वरांस्त्वंवरदर्षभ ॥ कामानांहृद्यसंरोहंभवतस्तुवृणेवरं ७ इंद्रियाणिमनःप्राणआत्माधर्मोधृतिर्मतिः ॥
ह्रीःश्रीस्तेजःस्मृतिःसत्यंयस्यनश्यंतिजन्मना ८ विमुंचतियदाकामान्मानवोमनसिस्थितान् ॥ तर्ह्येवपुंडरीकाक्षभगवत्त्वायकल्पते ९ नमोभगवतेतुभ्यं
पुरुषायमहात्मने ॥ हरयेऽद्भुतसिंहायब्रह्मणेपरमात्मने १० नृसिंहउवाच ॥ नैकांतिनोमेमयिजात्विहाशिषआशासतेऽमुत्रचयेभवद्विधाः ॥ अथापिमन्वं
तरमेतदत्रदैत्येश्वराणामनुभुंक्ष्वभोगान् ११ कथामदीयाजुषमाणःप्रियास्त्वमावेश्यमामात्मनिसंतमेकम् ॥ सर्वेषुभूतेष्वधियज्ञमीशंयजस्वयोगेनचकर्महि
न्वन् १२ भोगेनपुण्यंकुशलेनपापंकलेवरंकालजवेनहित्वा ॥ कीर्तिविशुद्धांसुरलोकगीतांवितायमामेष्यसिमुक्तबंधः १३ यएतत्कीर्तयेन्मह्यंत्वयागीतमिदं
नरः ॥ त्वांचमांचस्मरन्कालेकर्मबंधात्प्रमुच्यते १४ प्रह्लादउवाच ॥ वरंवरयएतत्तेवरदेशान्महेश्वर ॥ यदनिंदत्पितामेत्वामविद्वांस्तेजऐश्वरं १५

न्वंस्त्यजन्यजस्व १२ किंच भोगेनसुखानुभवेनप्रारब्धंपुण्यंहित्वामुक्तबंधःसन्लोकानुग्रहार्थंकीर्तिंचविस्तार्यमांप्राप्स्यसिकुशलेनपुण्याचरणेनपापंहित्वेतिबिभीषामात्रं अन्यथातस्यराज्येअ
प्रवृत्तेःनतुतस्यप्राचीनंपापमस्ति तदधिगमउत्तरपूर्वाघयोरश्लेषविनाशौतद्व्यपदेशादितिन्यायात् "तत्सुकृतदुष्कृतेविधुनुतइति"श्रुतेश्च नचेदंप्रारब्धंपापाभिप्रायं तस्यभोगेनैवक्षयात् कुश
लेनहित्वेतिवचनानुपपत्तेः नचासाववविद्वानितिवाच्यं भगवतैवकृतार्थत्वस्यानंतरंवक्ष्यमाणत्वात् अतएवयोगेनकर्महिन्वन्नितीदमपिलोकसंग्रहार्थंकर्मणिप्रवर्तितस्यानुद्वेगमात्रायेतिसर्वमनवद्य
१३ किंचयइति त्वांचमांचेदंमच्चारित्रंचस्मरन्नेतत्स्तोत्रंयःकीर्तयेत्सोऽपिकर्मबंधाद्विमुच्यतेकुतस्तवबंधशंकेत्यर्थः १४ ईश्वराज्ञयाप्राप्तकर्माधिकारःसन्पितुर्निष्कृतिंप्रार्थयतेत्रिभिः
वरंवरणीयमेतदपरंवृणे तेत्वत्तः १५

विद्धोऽमर्षेणक्रोधेनाशयोयस्य १६ तेऽपांगेनसंदृष्टोऽतःपूतएवतथापिभोकृपणवत्सल कार्पण्येनप्रार्थयइत्यर्थः १७ यद्यपिकश्यपोमरीचिर्ब्रह्माचेतितत्पितुस्त्रयएवपूर्वजास्तथापित्रिःसप्त
भिःसहेतिप्राक्कल्पगतपित्रभिप्रायेणोक्तं यद्यस्मात् १८ सम्यगुत्तमआचारोयेषांतेकीकटाअपिदेशास्तत्तुल्यावंशाश्चपूयंतेशुद्धाभवंति १९ ननुत्वद्भक्तानामयंमहिमेतिनचित्रं अहंतुतादृशो
नभवामीतिचेत्तत्राह सर्वात्मनेतिद्वाभ्याम् मद्भावेनमद्भक्त्याविगतास्पृहायेषां २० त्वामनुगतायेकेचित्पुरुषास्तेप्येवंलक्षणाःसंतोमद्भक्ताभवंत्यतोभवान्मेभक्तानांसर्वेषांप्रतिरूपधृगुपमा

विद्धामर्षाशयःसाक्षात्सर्वलोकगुरुंप्रभुम् ॥ भ्रातृहेतिमृषादृष्टिस्त्वद्भक्तेमयिचाघवान् १६ तस्मात्पितामेपूयेतदुरंताद्दुस्तरादघात् ॥ पूतस्तेऽपांगसंदृष्ट
स्तदाकृपणवत्सल १७ श्रीभगवानुवाच ॥ त्रिःसप्तभिःपितापूतःपितृभिःसहतेऽनघ ॥ यत्साधोऽस्यगृहेजातोभवान्वैकुलपावनः १८ यत्रयत्रचमद्भक्ताःप्रशांताः
समदर्शिनः ॥ साधवःसमुदाचारास्तेपूयंत्यपिकीकटाः १९ सर्वात्मनानहिंसंतिभूतग्रामेषुकिंचन ॥ उच्चावचेषुदैत्येंद्रमद्भावेनगतस्पृहाः २० भवंतिपुरु
षालोकेमद्भक्तास्त्वामनुव्रताः ॥ भवान्मेखलुभक्तानांसर्वेषांप्रतिरूपधृक् २१ कुरुत्वंप्रेतकार्याणिपितुःपूतस्यसर्वशः ॥ मदंगस्पर्शनेनांगलोकान्यास्यतिसु
प्रजाः २२ पित्र्यंचस्थानमातिष्ठयथोक्तंब्रह्मवादिभिः ॥ मय्यावेश्यमनस्तातकुरुकर्माणिमत्परः ॥ २३ ॥ श्रीनारदउवाच ॥ प्रह्लादोऽपितथाचक्रेपितुर्य
त्सांपरायिकम् ॥ यथाऽहभगवान्राजन्नभिषिक्तोद्विजोत्तमैः २४ प्रसादसुमुखंदृष्ट्वाब्रह्मानरहरिंहरिम् ॥ स्तुत्वावाग्भिःपवित्राभिःप्राहदेवादिभिर्वृतः ॥ २५
ब्रह्मोवाच ॥ देवदेवाखिलाध्यक्षभूतभावनपूर्वज ॥ दिष्ट्यातेनिहतःपापोलोकसंतापनोऽसुरः २६ योऽसौलब्धवरोमत्तोनवध्योममसृष्टिभिः ॥ तपोयोगब
लोन्नद्धःसमस्तनिगमानहन् २७ दिष्ट्याऽस्यतनयःसाधुर्महाभागवतोऽर्भकः ॥ त्वयाविमोचितोमृत्योर्दिष्ट्यात्वांसमितोऽधुना २८ एतद्वपुस्तेभगवन्ध्या
यतःप्रयतात्मनः ॥ सर्वतोगोप्तृसंत्रासान्मृत्योरपिजिघांसतः २९ ॥ श्रीनृसिंहउवाच ॥ मैवंवरोऽसुराणांतेप्रदेयःपद्मसंभव ॥ वरःक्रूरनिसर्गाणामहीनाममृतं
यथा ॥ ३० ॥ नारदउवाच ॥ इत्युक्त्वाभगवान्राजंस्तत्रैवांतर्दधेहरिः ॥ अदृश्यःसर्वभूतानांपूजितःपरमेष्ठिना ३१ ततःसंपूज्यशिरसाववंदेपरमेष्ठिन
म् ॥ भवंप्रजापतीन्देवान्प्रह्लादोभगवत्कलाः ३२ ततःकाव्यादिभिःसार्धंमुनिभिःकमलासनः ॥ दैत्यानांदानवानांचप्रह्लादमकरोत्पतिम् ३३ प्रतिनंद्यततो
देवाःप्रयुज्यपरमाशिषः ॥ स्वधामानिययूराजन्ब्रह्माद्याःप्रतिपूजिताः ३४

नास्पदम् श्रेष्ठःखल्वित्यर्थः २१ मदंगस्पर्शनेनसर्वशःपूतस्यतेपितुःपापशंकैवनास्ति केवलंपुत्रकृत्यानिप्रेतकार्याणिकुरु २२ ब्रह्मवादिभिर्वेदवादिभिः उक्तमनतिक्रम्यमत्परःसन्कर्माणि
कुरु २३ २४ २५ २६ ममसृष्टिभिर्मयासृष्टैर्भूतैः समस्तान्निगमान्धर्मानित्यर्थः अहन्हतवान् सत्वयाहतःएतद्दिष्ट्याभद्रम् २७ समितःसम्यक्प्राप्तः २८ सर्वतःसंत्रासात् गो
प्तृरक्षकम् २९ एवंवरस्त्वयानप्रदेयः क्रूरोनिसर्गःस्वभावोयेषां अमृतंक्षीरं ३० ३१ ३२ ३३ ३४

शिशुपालदंतवक्रयोर्द्विषतोःश्रीकृष्णसायुज्यंकथमितियत्पृष्टंतदेवतयोःपूर्वजन्मकथनादिभिरुपपादितमुपसंहरतिएवमितिसप्तभिः दितेःपुत्रत्वंप्रापितौ विप्रशापेनेत्युत्तरस्यानुषंगः ३५ ३६
तच्चित्तौश्रीरामेचित्तंययोस्तौ ३७ करूषजोदंतवक्रः हरौसायुज्यंसमीयतुः ३८ कृष्णनिंदादिनापूर्वकृतंचयदेनःपापंतद्ध्यानेनतदात्मानःसंतोजहुः तदात्मत्वेदृष्टांतः कीटःपेशस्कृतोध्यानेनेनय
थातदात्माभवतीति ३९ अभिदाभेददर्शनशून्ययाहरेःसात्म्यंसारूप्यम् ४० ४१ प्रह्लादचरितार्थमुपसंहरति एषेतिचतुर्भिः अवतारःश्रीनृसिंहरूपस्तस्यकथाआख्यातेतिशेषः ४२ प्रह्लाद
स्यानुचरितमित्यादेःसमाम्नातमितितृतीयेनान्वयः अस्येत्यनेनोक्तंसर्गस्थित्यप्ययानामीशस्यहरेर्याथात्म्यंतत्त्वम् अनेनकृतंहरेर्गुणकर्मानुवर्णनंचेत्यर्थः ४३ परावरेषांदेवदैत्यादीनांयानि

एवंतौपार्षदौविष्णोःपुत्रत्वंप्रापितौदितेः ॥ हृदिस्थितेनहरिणावैरभावेनतौहतौ ३५ पुनश्चविप्रशापेनराक्षसौतौबभूवतुः ॥ कुंभकर्णदशग्रीवौहतौतौ
रामविक्रमैः ३६ शयानौयुधिनिर्भिन्नहृदयौरामसायकैः ॥ तच्चित्तौजहतुर्देहंयथाप्राक्तनजन्मनि ३७ ताविहाथपुनर्जातौशिशुपालकरूषजौ ॥ हरौवैरानु
बंधेनपश्यतस्तेसमीयतुः ३८ एनःपूर्वकृतंयत्तद्राजानःकृष्णवैरिणः ॥ जहुस्त्वंतेतदात्मानःकीटःपेशस्कृतोयथा ३९ यथायथाभगवतोभक्त्यापरमयाऽ
भिदा ॥ नृपाश्चैद्यादयःसात्म्यंहरेस्तच्चिंतयाययुः ४० आख्यातंसर्वमेतत्तेयन्मांत्वंपरिपृष्टवान् ॥ दमघोषसुतादीनांहरेःसात्म्यमपिद्विषाम् ४१ एषाब्रह्म
ण्यदेवस्यकृष्णस्यचमहात्मनः ॥ अवतारकथापुण्यावधोयत्रादिदैत्ययोः ४२ प्रह्लादस्यानुचरितंमहाभागवतस्यच ॥ भक्तिर्ज्ञानंविरक्तिश्चयाथात्म्यंचा
स्यवैहरेः ४३ सर्गस्थित्यप्ययेशस्यगुणकर्मानुवर्णनम् ॥ परावरेषांस्थानानांकालेनव्यत्ययोमहान् ४४ धर्मोभागवतानांचभगवान्येनगम्यते ॥ आख्या
नेऽस्मिन्समाम्नातमाध्यात्मिकमशेषतः ४५ यएतत्पुण्यमाख्यानंविष्णोर्वीर्योपबृंहितम् ॥ कीर्त्तयेच्छ्रद्धयाश्रुत्वाकर्मपाशाद्विमुच्यते ४६ एतद्यआदिपुरुष
स्यमृगेंद्रलीलांदैत्येंद्रयूथपवधंप्रयतःपठेत ॥ दैत्यात्मजस्यचसतांप्रवरस्यपुण्यंश्रुत्वाऽनुभावमकुतोभयमेतिलोकम् ४७ यूयंनृलोकेबतभूरिभागालोकंपु
नानामुनयोऽभियंति ॥ येषांगृहानावसतीतिसाक्षाद्गूढंपरंब्रह्ममनुष्यलिंगम् ४८ सवाअयंब्रह्ममहद्विमृग्यंकैवल्यनिर्वाणसुखानुभूतिः ॥ प्रियःसुहृद्वःखलु
मातुलेयआत्माऽर्हणीयोविधिकृद्गुरुश्च ४९

स्थानानितेषांव्यत्ययोविपर्यासः ४४ आध्यात्मिकमात्मानात्मविवेकादि ४५ एतच्छ्रवणादिफलमाह यइतिद्वाभ्यां एतच्छ्रुत्वायःकीर्तयेत् ४६ एतदेतांमृगेंद्रस्यलीलां तामेवाह दैत्येंद्रस्य
यूथपानांचवधम् यःशुचिःसन्पठेत पुण्यमनुभावंप्रभावंमतिंनिश्चयंवा लोकंवैकुंठम् ४७ अहोप्रह्लादस्यभाग्यंयेनदेवोदृष्टोवयंतुमंदभाग्याइतिविषीदंतंप्रत्याह यूयमितित्रिभिःयेषांयुष्माकंगृहा
न्मुनयोऽभियंतिसर्वतःसमायांतितत्कस्यहेतोः येषुगृहेषुनराकारंगूढंसच्छ्रीकृष्णाख्यंपरंब्रह्मसाक्षाद्वसतीति ४८ ननुकृष्णोऽस्माकंमातुलेयःकथंब्रह्मेत्युच्यतेतत्राह सवाइति सोऽयंब्रह्मैव कथं
भूतःमहद्भिर्विमृग्यंयत्कैवल्यनिर्वाणसुखंनिरुपाधिःपरमानंदस्तदनुभूतिरूपोवोयुष्माकंखलुप्रियःसुहृदित्यादिरूपोभवति विधिकृदाज्ञानुवर्ती ४९

ननुपरंब्रह्मचेत्कथंद्व्यष्टसहस्रस्त्रीषुरतिःकथंवाधर्माद्याचरणंतस्येत्यतआह नेति यस्यरूपंतत्त्वंभवादिभिरपिधियास्वबुद्ध्यावस्तुतयेदमित्थमितिसाक्षान्नोपवर्णितंसयुष्माकंस्वयमेवप्रसन्नः अ
स्माकंतुमौनादिसाधनैस्तत्प्रसादःप्रार्थनीयएवेत्याह मौनेनेति सएषसात्वतांपतिर्नःप्रसीदतु नहिप्रल्हादस्यगृहेषुपरंब्रह्मवसति नचतद्दर्शनायमुनयस्तद्गृहानभियंति नचतस्यब्रह्ममातुले
यादिरूपेणवर्तते नचस्वयमेवप्रसन्नमतोयूयमेवततोप्यस्मत्तोऽपिभूरिभागाइतिभावः ५० नन्वन्यैर्दुष्करंत्रिपुरभेदादिकंश्रीरुद्रःकृतवान्सएवंभूत ईश्वरोप्यस्यतत्त्वंनजानातीतिकथमित्य
पेक्षायांतस्याप्येतत्साहाय्यादेवासौप्रभावोनकेवलस्येतिवक्तुमाख्यानमुपाक्षिपति सएषइति ५१ राजायुधिष्ठिरउवाच जगदीशितुर्देवस्यकीर्तिंकस्मिन्कर्मणिमयोहतवान् ५२ अनेन

नयस्यसाक्षाद्भवपद्मजादिभीरूपंधियावस्तुतयोपवर्णितम् ॥ मौनेनभक्त्योपशमेनपूजितःप्रसीदतामेषससात्वतांपतिः ५०' सएषभगवान्राजन्व्यतनो
द्विहतंयशः ॥ पुरारुद्रस्यदेवस्यमयेनानंतमायिना ५१ ॥ राजोवाच ॥ कस्मिन्कर्मणिदेवस्यमयोऽहन्जगदीशितुः ॥ यथाचोपचिताकीर्तिःकृष्णेनाने
नकथ्यताम् ५२ ॥ नारदउवाच ॥ निर्जिताअसुरादेवैर्युध्यनेनोपबृंहितैः ॥ मायिनांपरमाचार्यंमयंशरणमाययुः ५३ सनिर्मायपुरस्तिस्रोहैमीरौप्या
यसीर्विभुः ॥ दुर्लक्ष्यापायसंयोगादुर्वितर्क्यपरिच्छदाः ५४ ताभिस्तेसुरसेनान्योलोकांस्त्रीन्सेश्वरान्नृप ॥ स्मरंतोनाशयांचक्रुःपूर्ववैरमलक्षिताः ५५ तत
स्तेसेश्वरालोकाउपासाद्येश्वरंविभो ॥ त्राहिनस्तावकान्देवविनष्टांस्त्रिपुरालयैः ५६ अथानुगृह्यभगवान्माभैष्टेतिसुरान्विभुः ॥ शरंधनुषिसंधायपु
रेष्वस्त्रंव्यमुंचत ५७ ततोऽग्निवर्णाइषवउत्पेतुःसूर्यमंडलात् ॥ यथामयूखसंदोहानादृश्यंतपुरोयतः ५८ तैःस्पृष्टाव्यसवःसर्वेनिपेतुःस्मपुरौकसः ॥ ता
नानीयमहायोगीमयःकूपरसेऽक्षिपत् ५९ सिद्धामृतरसस्पृष्टावज्रसारामहौजसः ॥ उत्तस्थुर्मेघदलनावैद्युताइववह्नयः ६० विलोक्यभग्नसंकल्पंविमन
स्कंवृषध्वजम् ॥ तदाऽयंभगवान्विष्णुस्तत्रोपायमकल्पयत् ६१ वत्सआसीत्तदाब्रह्मास्वयंविष्णुरयंहिगौः ॥ प्रविश्यत्रिपुरंकालेरसकूपामृतंपपौ ६२ ते
ऽसुराह्यपिपश्यंतोनन्यषेधन्विमोहिताः ॥ तद्विज्ञायमहायोगीरसपालानिदंजगौ ६३ स्वयंविशोकःशोकार्तान्स्मरन्दैवगतिंचताम् ॥ देवोऽसुरो
नरोऽन्योवानेश्वरोऽस्तीहकश्चन ६४ आत्मनोन्यस्यवादिष्टंदेवेनापोहितुंद्वयोः ॥ अथासौशाक्तिभिःस्वाभिःशंभोःप्राधनिकंव्यधात् ६५

श्रीकृष्णेनोपबृंहितैःसंवर्धितैः ५३ हैमीचरौप्याचायसीचेतितिस्रःपुरोनिर्मायतेभ्योददावितिशेषः दुर्लक्ष्यावपायसंयोगौगमनागमनेयासाम् दुर्वितर्क्याःपरिच्छदायासु ५४ सेनान्यःसे
नापतयःपूर्ववैरंस्मरंतः ५५ ५६ अस्त्रमभिमंत्रितंशरंपुरेषुव्यमुंचत ५७ ततःशरात् सूर्यमंडलान्मयूखसंदोहारश्मिसमूहाइवयतोयेभ्यः ५८ कूपरसेस्वयंनिर्मितकूपामृते ५९ वज्रसारावज्रव
दृढांगाः महौजसोमहाबलाः मेघदलनामेघभेदिनोविद्युद्रूपावह्नयइव ६० ६१ कालेमध्याह्ने ६२ ६३ ६४ आत्मनोवाअन्यस्यवाद्वयोरपिवादैवेनादिष्टमुपकल्पितमपोहितुंपरिहर्तुमि
हकश्चिदपीश्वरःसमर्थोनास्ति असौश्रीकृष्णः प्रधनंसंग्रामस्तत्साधनम् ६५

६६ अभिजितिमध्याह्ने ६७ विमानशतानिसंकुलानिसंकीर्णानियेषांतेदेवादयः ६८ ६९ आदितआरभ्यस्कंधार्थनिगमयाति एवंविधानीति नृलोकंनराकारमात्मनोविडंबमानस्यानुकुर्वतः
७० ७१ ॥ इतिसप्तमेटीकायांदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ तदेवंदशभिर्ज्ञानभक्तियोगावुदीरितौ । अथपंचाभिरध्यायैःकर्मयोगोऽनुवर्ण्यते ॥१॥ एकादशेनृणांधर्माःसाधारण्येनवर्णिताः । विशे
षेणचवर्णानांमुख्यामुख्याश्चयोषितां ॥ २ ॥ दैत्यपतेःप्रह्लादस्य साधूनांसभासुसभाजितंसत्कृतमीहितंचरितंश्रुत्वापुनर्नारदंपप्रच्छकथंभूतस्येहितम् महत्तमानामग्रण्योमुख्यस्य तत्रहेतुः उ
रुक्रमेआत्मामनोयस्य १ श्रवणेच्छायांहेतुः यद्यतोधर्मादनुष्ठितात्परंज्ञानंभक्तिंचविंदते २ ३ ननुस्मृतिकारैर्धर्मउक्तएवतत्राह नारायणपराइति ४ अजायश्रीनारायणाय तस्यैवमुखा

धर्मज्ञानविरक्त्यृद्धितपोविद्याक्रियादिभिः ॥ रथंसूतंध्वजंवाहान्धनुर्वर्मशरादियत् ६६ सन्नद्धोरथमास्थायशरंधनुरुपाददे ॥ शरंधनुषिसंधायमुहूर्तेऽभि
जितीश्वरः ६७ ददाहतेनदुर्भेद्याहरोऽथत्रिपुरोनृप ॥ दिविदुंदुभयोनेदुर्विमानशतसंकुलाः ६८ देवर्षिपितृसिद्धेशाजयेतिकुसुमोत्करैः ॥ अवाकिरन्जगुर्हृ
ष्टानन्तृतुश्चाप्सरोगणाः ६९ एवंदग्ध्वापुरस्तिस्रोभगवान्पुरहान्नृप ॥ ब्रह्मादिभिःस्तूयमानःस्वधामप्रत्यपद्यत ७० एवंविधान्यस्यहरेःस्वमाययाविडं
बमानस्यनृलोकमात्मनः ॥ वीर्याणिगीतान्यृषिभिर्जगद्गुरोर्लोकान्पुनानान्यपरंवदामिकिम् ७१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेयुधिष्ठिरनारदसंवादे
त्रिपुरविजयोनामदशमोऽध्यायः १० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ श्रुत्वेहितंसाधुसभासभाजितंमहत्तमाग्रण्यउरुक्रमात्मनः ॥ युधिष्ठिरोदैत्यपतेर्मुदायुतः
पप्रच्छभूयस्तनयंस्वयंभुवः १ युधिष्ठिरउवाच ॥ भगवन्श्रोतुमिच्छामिनृणांधर्मंसनातनम् ॥ वर्णाश्रमाचारयुतंयत्पुमान्विंदतेपरम् २ भवान्प्रजापतेः
साक्षादात्मजःपरमेष्ठिनः ॥ सुतानांसंमतोब्रह्मंस्तपोयोगसमाधिभिः ३ नारायणपराविप्राधर्मंगुह्यंपरंविदुः ॥ करुणाःसाधवःशांतास्त्वद्विधानतथापरे
४ नारदउवाच ॥ नत्वाभगवतेऽजायलोकानांधर्महेतवे ॥ वक्ष्येसनातनंधर्मंनारायणमुखाच्छ्रुतम् ५ योऽवतीर्यात्मनोंऽशेनदाक्षायण्यांतुधर्मतः ॥
लोकानांस्वस्तयेध्यास्तेतपोबदरिकाश्रमे ६ धर्ममूलंहिभगवान्सर्ववेदमयोहरिः ॥ स्मृतंचतद्विदांराजन्येनचात्माप्रसीदति ७ सत्यंदयातपःशौचंति
तिक्षेक्षाशमोदमः ॥ अहिंसाब्रह्मचर्यंचत्यागःस्वाध्यायआर्जवम् ८ संतोषःसमदृक्सेवाग्राम्येहोपरमःशनैः ॥ नृणांविपर्ययेहेक्षामौनमात्मविमर्शनम् ९

च्छ्रुतम् ५ तन्मुखादात्मनःश्रवणंसंभावयन्विशिनष्टि यइति ६ प्रथमंतावद्धर्मेप्रमाणमाह धर्मेति धर्मस्यमूलंप्रमाणं स्मृतंचस्मृतिःतद्विदांवेदविदांयेनचाऽऽत्मामनःप्रसीदतितुष्यतिच तथा
चयाज्ञवल्क्यः “ श्रुतिःस्मृतिःसदाचारःस्वस्यचप्रियमात्मनः । सम्यक्संकल्पजःकामोधर्ममूलमिदंस्मृतमि”तिमनुश्च “ वेदोऽखिलोधर्ममूलंस्मृतिशीलेचतद्विदां । आचारश्चैवसाधूनामा
त्मनस्तुष्टिरेवचे”ति ७ तत्रतावन्नरमात्रसाधारणधर्ममाह सत्यामितिपंचाभिः तपएकादश्युपवासादिईक्षायुक्तायुक्तविवेकः शमोमनसःसंयमःदमोबाह्येंद्रियाणां त्यागोदानं स्वाध्यायोयथो
चितजपः ८ संतोषोदैवलब्धेनालंबुद्धिःसमदृशांमहतांसेवा ग्राम्येहोपरमःप्रवृत्तकर्मभ्योनिवृत्तिःविपर्ययेहेक्षानिष्फलक्रियाणामीक्षणंमौनंवृथालापनिवृत्तिःआत्मविमर्शनंदेहादिव्यतिरि
क्तात्मानुसंधानम् ९

आत्मेतिदेवतेतिचबुद्धिः १० अस्यश्रीकृष्णस्य श्रवणादयोनव इज्याऽर्चनं ११ एवंत्रिंशल्लक्षणवान् १२ इदानींवर्णधर्मान्वक्तुंद्विजानांलक्षणमाह संस्कारामंत्रवंतागर्भाधानादयोय
स्मिन्नविच्छिन्नाःसद्विजःतर्हिशूद्रस्यापिसंस्काराविच्छेदेसतिद्विजत्वंस्यात्तत्राऽऽह अजोब्रह्मायमेवंभूतसंस्कारयुक्तंजगादसद्विजः शूद्रंतुनमंत्रवत्संस्कारयुक्तंजगादनचोपनयनवंतमतोनासौद्वि
जःतथाचस्मृतिः "विवाहमात्रसंस्कारंशूद्रोऽपिलभतांसदा। नकेनचित्समसृजच्छंदसातंप्रजापतिरि"ति श्रुतिश्च "गायत्र्याब्राह्मणमसृजत् त्रिष्टुभाराजन्यं जगत्यावैश्यं नकेनचिच्छूद्रमि"ति
अतोविवाहव्यतिरिक्तसंस्कारस्यानावश्यकत्वादुपनयनस्यतुसर्वथानिषेधान्नतस्यद्विजत्वमित्यर्थःपाठांतरेवैदिकादयइतिगर्भाधानादयइत्यर्थः त्रैवर्णिकानामावश्यकान्धर्मानाह इज्येति ज
न्मनाविशुद्धेनकुलेनकर्मणाचाचारेणावदातानांशुद्धानां दुष्कुलानांदुराचाराणांचनैतानिविहितानीत्यर्थः ब्रह्मचर्याद्याश्रमविहिताः क्रियाश्च शूद्रस्यतुवर्णधर्माएव आश्रमभेदकृतविशेषाभा
वात् १३ ब्राह्मणादीनांचतुर्णामपिवृत्तिरूपान्धर्मानाह विप्रस्येतिसार्द्धैःसप्तभिः विप्रस्यषट्कर्माणिविहितानीत्यनुषंगः तत्रत्वध्यापनंयाजनंप्रतिग्रहश्चजीविका यथाहमनुः"षण्णांतुकर्म

अन्नाद्यादेःसंविभागोभूतेभ्यश्चयथाऽर्हतः ॥ तेष्वात्मदेवताबुद्धिःसुतरांनृषुपांडव १० श्रवणंकीर्तनंचास्यस्मरणंमहतांगतेः ॥ सेवेज्यावनतिर्दास्यंसख्य
मात्मसमर्पणम् ११ नृणामयंपरोधर्मःसर्वेषांसमुदाहृतः ॥ त्रिंशल्लक्षणवान्राजन्सर्वात्मायेनतुष्यति १२ संस्कारायत्राविच्छिन्नाःसद्विजोऽजोजगादयम् ॥
इज्याऽध्ययनदानानिविहितानिद्विजन्मनाम् ॥ जन्मकर्मावदातानांक्रियाश्चाश्रमचोदिताः १३ विप्रस्याध्ययनादीनिषडन्यस्याप्रतिग्रहः ॥ राज्ञोवृ
त्तिःप्रजागोप्तुरविप्राद्वाकरादिभिः १४ वैश्यस्तुवार्तावृत्तिश्चनित्यंब्रह्मकुलानुगः ॥ शूद्रस्यद्विजशुश्रूषावृत्तिश्चस्वामिनोभवेत् १५ वार्ताविचित्राशालीनया
यावराशिलोंच्छनम् ॥ विप्रवृत्तिश्चतुर्धेयंश्रेयसीचोत्तरोत्तरा १६ जघन्योनोत्तमांवृत्तिमनापदिभजेन्नरः ॥ ऋतेराजन्यमापत्सुसर्वेषामपिसर्वशः १७ ऋता
मृताभ्यांजीवेतमृतेनप्रमृतेनवा ॥ सत्यानृताभ्यांजीवेतनश्ववृत्त्याकथंचन १८ ऋतमुंछशिलंप्रोक्तममृतंयदयाचितम् ॥ मृतंतुनित्ययाच्ञास्यात्प्रमृतं
कर्षणंस्मृतम् १९ सत्यानृतंतुवाणिज्यंश्ववृत्तिर्नीचसेवनम् ॥ वर्जयेत्तांसदाविप्रोराजन्यश्चजुगुप्सिताम् ॥ सर्ववेदमयोविप्रःसर्वदेवमयोनृपः २० शमोद
मस्तपःशौचंसंतोषःक्षांतिरार्जवम् ॥ ज्ञानंदयाऽच्युतात्मत्वंसत्त्यंचब्रह्मलक्षणम् २१

णामस्यत्रीणिकर्माणिजीविका। याजनाध्यापनेचैवविशुद्धाच्चप्रतिग्रह"इति अन्यस्यक्षत्रियस्यअप्रतिग्रहइतिप्रतिग्रहातिरिक्तंयाजनमध्यापनंचापद्यनुजानाति वक्ष्यतिचानंतरमेव ऋतेराज
न्यमिति श्रूयतेचाश्वपतिकैकयप्रभृतीनांक्षत्रियाणामुपदेष्टृत्वादि प्रजापालनेऽधिकृतस्यक्षत्रियस्यवृत्त्यंतरमाह राज्ञइति आदिशब्देनदंडशुल्कादि १४ वार्ताकृषिवाणिज्यादिलक्षणा
वृत्तिर्यस्य शूद्रस्यद्विजानांशुश्रुषाविहिता स्वामिनोद्विजस्यतुशुश्रूषावृत्तिश्चभवेत् १५ विप्रस्यमुख्यानुकल्पभेदेनवृत्त्यंतराण्याह वार्तेति वार्ताविचित्राकृष्यादिरूपा शालीनंधार्ष्ट्यं विनैव
प्राप्तमयाचितं यायावरंप्रत्यहंधान्ययाच्ञा शिलशालिक्षेत्रादौस्वामित्यक्तकणिशोपादानं उंछनमापणादिपतितकणोपादानं शिलोंछनद्वयमेकीकृत्यचतुर्धेत्युक्तं श्रेयसीउत्तमा १६ वृ
त्तिष्वेवव्यवस्थांदर्शयन्नापद्वृत्तीराह जघन्योनीचःउत्तमामध्यापनादिरूपांऋतेराजन्यं क्षत्रियस्तुप्रतिग्रहादन्यांभजेत् १७ चतुर्विधांपूर्वोक्तांविप्रवृत्तिमितरेषामपिदर्शयन्नाह ऋतामृताभ्या
मिति १८ श्लोकंव्याचष्टे ऋतमिति १९ तयोस्तद्वर्जनेहेतुमाह सर्ववेदमयइति २० वर्णानामभिव्यंजकरूपान्धर्मानाह शमइतिचतुर्भिः अच्युतात्मत्वंश्रीविष्णुपरत्वं २१

शौर्यंयुद्धोत्साहः वीर्यंप्रभावःतेजःप्रागल्भ्यम् त्यागोदानं आत्मनोमनसोजयः २२ २३ अमंत्रयज्ञोनमस्कारेणैवपंचयज्ञानुष्ठानं तथाचयाज्ञवल्क्यः“नमस्कारेणमंत्रेणपंचयज्ञान्नहापयेदि”ति २४ स्त्रीधर्मानाह स्त्रीणामितिपंचभिः पतिरेवदेवोयासांतस्य पत्युरेवशुश्रूषापादसंवाहनादिभिः तदनुकूलताचहिताचरणं तस्ययद्व्रतंनियमस्तस्यधारणमाचरणं एतच्चतुष्टयंपतिव्रतानांलक्षणंधर्मश्च २५ किंचसंमार्जनोपलेपाभ्यामित्यादेःपतिंभजेदित्युत्तरेणान्वयःपरिमृष्टाउद्वर्तनादिनानिर्मलीकृताःपरिच्छदागृहोपकरणानियया २६ २७ किंचसंतुष्टायथालाभेन तावन्मात्रभोगेऽप्यलोलुपा दक्षाअनलसा प्रियासत्याचवाग्यस्याः सर्वत्राप्यप्रमत्ताऽवहिता अपतितंमहापातकशून्यं यथाहयाज्ञवल्क्यः “आशुद्धेःसंप्रतीक्ष्योहिमहापातकदूषित”इति २८ तत्परासतीभजेत् श्रीर्हरिमिव हर्यात्मनापत्यासह २९ प्रतिलोमजानुलोमजानांवृत्तिमाह वृत्तिरिति तत्तत्कुलकृताकुलपरंपराप्राप्तापरंपराप्राप्तमपिचौर्यहिंसादिकंचप्रतिषेधाति अचौराणामपापानांचेतितत्तत्प्रदर्शनार्थंकांश्चित्प्रतिलोमजविशेषानाह अंत्यजेति “रजकश्चर्मकारश्चनटोबुरुडएवच”कैवर्तमेदभिल्लाश्चसप्तैतेअंत्यजाःस्मृताः। अंतेवसायिनस्तुचांडालपुल्कसमातंगादयः ते

शौर्यंवीर्यंधृतिस्तेजस्त्यागआत्मजयःक्षमा ॥ ब्रह्मण्यताप्रसादश्चरक्षाचक्षत्रलक्षणम् २२ देवगुर्वच्युतेभक्तिस्त्रिवर्गपरिपोषणम् ॥ आस्तिक्यमुद्यमोनि
त्यंनैपुणंवैश्यलक्षणम् २३ शूद्रस्यसन्नतिःशौचंसेवास्वामिन्यमायया ॥ अमंत्रयज्ञोह्यस्तेयंसत्यंगोविप्ररक्षणम् २४ स्त्रीणांचपतिदेवानांतच्छुश्रूषाऽनुकू
लता ॥ तद्बंधुष्वनुवृत्तिश्चनित्यंतद्व्रतधारणम् २५ संमार्जनोपलेपाभ्यांगृहमंडलवर्तनैः ॥ स्वयंचमंडितानित्यंपरिमृष्टपरिच्छदा २६ कामैरुच्चावचैःसा
ध्वीप्रश्रयेणदमेनच ॥ वाक्यैःसत्यैःप्रियैःप्रेम्णाकालेकालेभजेत्पतिम् २७ संतुष्टालोलुपादक्षाधर्मज्ञाप्रियसत्यवाक् ॥ अप्रमत्ताशुचिःस्निग्धापतिंत्वपतितं
भजेत् २८ यापतिंहरिभावेनभजेच्छ्रीरिवतत्परा ॥ हर्यात्मनाहरेर्लोकेपत्याश्रीरिवमोदते २९ वृत्तिःसंकरजातीनांतत्तत्कुलकृताभवेत् ॥ अचौराणामपा
पानामंत्यजांतेऽवसायिनाम् ३० प्रायःस्वभावविहितोनृणांधर्मोयुगेयुगे ॥ वेददृग्भिःस्मृतोराजन्प्रेत्यचेहचशर्मकृत् ३१ वृत्त्यास्वभावकृतयावर्तमानः
स्वकर्मकृत् ॥ हित्वास्वभावजंकर्मजनैर्निर्गुणतामियात् ३२ उप्यमानंबहुक्षेत्रंस्वयंनिर्वीर्यतामियात् ॥ नकल्पतेपुनःसूत्याउप्तंबीजंचनश्यति ३३ एवंका
माशयंचित्तंकामानामतिसेवया ॥ विरज्येतयथाराजन्नाग्निवत्कामबिंदुभिः ३४

षांपरंपराप्राप्तैववस्त्रनिर्णेजनादिवृत्तिरित्यर्थः ३० श्रेष्ठादपिपरधर्मान्नीचोऽपिस्वधर्मएवश्रेयानित्याह प्रायइतिस्वभावेनसत्त्वादिप्रकृत्याविहितोधर्मःशर्मकृत्सुखहेतुःस्मृतः कैः वेदएवदृक्चक्षुर्येषांतैःभगवताचोक्तम्“श्रेयान्स्वधर्मोविगुणःपरधर्मात्स्वनुष्ठितादि”ति३१ननुस्वाभाविकस्यकर्मणोबंधहेतुत्वात्कथंसुखहेतुत्वंतत्राऽह वृत्त्येति३२ननुकाम्यानिकर्माणिकुर्वतस्तत्फलभोगपरस्य कथंनैर्गुण्यंस्यात् तदुक्तंप्रह्लादेन “औपस्थ्यजैह्व्यंबहुमन्यमानःकथंविरज्येतदुरंतमोहइ”त्यादि तत्राधिकारिभेदेनव्यवस्थांसदृष्टांतामाह उप्यमानमितिद्वाभ्यां पुनःसूत्यैसस्यप्रसवाय ३३ कामाआशेरतेवासनारूपेणयस्मिंस्तत् अयंभावः उत्कटवासनाविष्टस्यसहसैवकामत्यागासंभवाद्वेदोक्तनियमेनबहुशःकामान्भुंजानस्यैवनित्यनैमित्तिकैर्विशुद्धचेतसस्तद्दोषदर्शनेनययातिसौभरिप्रमुखानामिवशनैर्विरागोभवतियथासवीर्यंक्षेत्रंशनैर्निर्वीर्यंभवति यथाचप्रज्वलितोऽग्निर्नघृतबिंदुभिःशाम्यतिमहतातुघृतपूरेणशाम्यत्येवतद्वत् प्रह्लादकृतस्तुतौ कौमारएवनिवृत्त्युपदेशोमंदवासनानामधिकारेण तदुक्तंतत्रैव “बालानदूषितधियोद्वंद्वारामेरितेहितैरि”ति अतःसर्वमनवद्यम् ३४

शमादिभिरेवब्राह्मणादिव्यवहारोमुख्योनजातिमात्रादित्याह यस्येति यद्यदिअन्यत्रवर्णांतरेऽपिदृश्येततद्वर्णांतरंतेनैवलक्षणोनीमित्तेनैववर्णेनावीनीर्दिशेत् नतज्जातिनिमित्तेनेत्यर्थः३५ ॥
इतिसप्तमेटीकायामेकादशोध्यायः ॥ ११ ॥ द्वादशेवर्ण्यंतेधर्मौब्रह्मचारिवनस्थयोः । चतुर्णामाश्रमाणांचसाधारण्येनकश्चन ॥ १ ॥ वर्णादीनांधर्माउक्ताइदानीमाश्रमधर्माउच्यंते तत्रा
स्मिन्द्वादशेऽध्यायेब्रह्मचारिवानप्रस्थयोरसाधारणाश्चतुर्णांसाधारणाश्चोच्यंते त्रयोदशेयतेर्धर्माः चतुर्दशेगृहस्थस्य पंचदशेसर्वधर्मसारसंग्रहः ब्रह्मचारीगुरुकुलेवसन्गुर्वादीनुपासीतेत्युत्तरे
णान्वयः १ तानाह सायामिति ब्रह्मगायत्रींजपन्संध्यात्रयमुपासीत उभेसंध्येतुयतवाक् सायंप्रातःसंध्याकालनिमित्तंमौनंकुर्यादित्यर्थः २ उपक्रमेआदाववसानेअंतेगुरोश्चरणौनमेत्३यथो
दितमिति पालाशोदंडोब्राह्मणस्येत्यादिनियममनतिक्रम्य जटाधारणंतुकेशप्रसाधनाभावमात्रं ४ ५ यावदर्थंयथोपयोगमेव ६ बृहद्व्रतोब्रह्मचर्यवान्गृहस्थव्यतिरिक्तःसर्वोऽपिप्रमदागाथां

यस्ययल्लक्षणंप्रोक्तंपुंसोवर्णाभिव्यंजकम् ॥ यदन्यत्रापिदृश्येततत्तेनैवविनिर्दिशेत् ३५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेयुधिष्ठिरनारदसंवादेसदाचार
निर्णयोनामएकादशोऽध्यायः ॥११॥ नारदउवाच ॥ ब्रह्मचारीगुरुकुलेवसन्दांतोगुरोर्हितम् ॥ आचरन्दासवन्नीचोगुरौसुदृढसौहृदः १ सायंप्रातरुपासी
तगुर्वग्न्यर्कसुरोत्तमान् ॥ उभेसंध्येचयतवाग्जपन्ब्रह्मसमाहितः २ छंदांस्यधीयीतगुरोराहूतश्चेत्सुयंत्रितः ॥ उपक्रमेऽवसानेचचरणौशिरसानमेत् ३ मे
खलाजिनवासांसिजटादंडकमंडलून् ॥ बिभृयादुपवीतंचदर्भपाणिर्यथोदितम् ४ सायंप्रातश्चरेद्भैक्षंगुरवेतन्निवेदयेत् ॥ भुंजीतयद्यनुज्ञातोनोचेदुपवस
त्क्वचित् ५ सुशीलोमितभुग्दक्षःश्रद्दधानोजितेंद्रियः ॥ यावदर्थंव्यवहरेत्स्त्रीषुस्त्रीनिर्जितेषुच ६ वर्जयेत्प्रमदागाथामगृहस्थोबृहद्व्रतः ॥ इंद्रियाणि
प्रमाथीनिहरंतिप्रसभंमनः ७ केशप्रसाधनोन्मर्दस्नपनाभ्यंजनादिकम् ॥ गुरुस्त्रीभिर्युवतिभिःकारयेन्नात्मनोयुवा ८ नन्वग्निःप्रमदानामघृतंकु
भमयःपुमान् ॥ सुतामपिरहोजह्यादन्यदायावदर्थकृत् ९ कल्पयित्वाऽत्मनायावदाभासमिदमीश्वरः ॥ द्वैतंतावन्नविरमेत्ततोह्यस्यविपर्ययः १० एतत्स
र्वंगृहस्थस्यसमाम्नातंयतेरपि ॥ गुरुवृत्तिर्विकल्पेनगृहस्थस्यर्तुगामिनः ११ अंजनाभ्यंजनोन्मर्दस्त्र्यवलेखामिषंमधु ॥ स्रग्गंधलेपालंकारांस्त्यजेयुर्येधृत
व्रताः १२ उषित्वैवंगुरुकुलेद्विजोऽधीत्यावबुध्यच ॥ त्रयींसांगोपनिषदंयावदर्थंयथाबलम् १३

वर्जयेत् तत्रहेतुः इंद्रियाणिबलवंतिसंयतस्यापिमनोहरंतीति ७ ८ नकारयेदित्यत्रहेतुः नन्विति रहःएकांते अन्यदाकेशप्रसाधनादिव्यतिरिक्तावसरेअनेकांतावसरेवा यावदर्थंतदुक्तंकुर्यात्
९ ननुमिथ्यात्वादतिकश्मलत्वाच्चस्वयंत्यक्तप्रायंरूयादिजह्यादितिकोऽयमतिनिर्बंधस्तत्राह कल्पयित्वेति आत्मनास्वरूपसाक्षात्कारेणेदंदेहेंद्रियाद्याभासमात्रंकल्पयित्वानिश्चित्ययावदसौ
जीवईश्वरःस्वतंत्रोनभवेत्तावद्द्वैतमयंपुमानियंस्त्रीत्यादिभेदोनविरमेत् ततः किमतआह ततोहिद्वैतात् विपर्ययोगुणाध्यासेनभोग्यताबुद्धिः अतोजह्यादेवेत्यर्थः १० एतत्सर्वंसुशीलइत्याद्युक्त
मगृहस्थस्यविशेषमाह गुरुवृत्तिरिति ११ अंजनादीनामामिषांतानांद्वंद्वैक्यम् अंजनंशरीरस्य अभ्यंजनंशिरसः स्त्रियंचावलेखांचचित्रकर्मस्त्रीणांकुड्यादौलेखनंवातन्निरीक्षणंवा अत्राभ्यंगा
दिस्वरूपतोनिषिध्यते पूर्वंतुकथंचिदापदिप्राप्तमपिस्त्रीकर्तृकंनिषिद्धमितिभेदः १२ अंगैःशिक्षादिभिरुपनिषद्भिश्चसहितांवेदत्रयीमधीत्यावबुध्यचतदर्थंचविचार्य यावदर्थंस्वाधिकारा
नुसारेण १३

यदीश्वरःशक्तस्तर्हिगुरोःकाममपेक्षितंवरंदत्त्वायथाऽधिकारंगृहस्थाद्याश्रमंस्वीकुर्यात्प्रव्रजेतवातत्रैववावसेत् नैष्ठिकःस्यादित्यर्थः १४ स्वधामभिःस्वाश्रयैर्भूतैर्जीवैःसहतान्नियंतृतया १५
चरन्नेवमाचरन् विदितंविज्ञानंविज्ञेयंयेनसः १६ ऋषिलोकंमहर्लोकं १७ अकृष्टमकृष्टपच्यम् अकालतःपाककालात्पूर्वमेवनिष्पन्नमित्यर्थः अर्कपक्वंफलादि आहरेदश्नीयात् १८ व
न्यैर्नीवारादिभिश्चरुपुरोडाशान् कालश्चोदितान्नित्यान् पुराणंपूर्वसंचितम् १९ हिमादीन्सहतइतितथा २० केशादीन्मलंचाप्रक्षालनेनधारयन् कमंडल्वादींश्चदधत् २१ कृच्छ्रूतस्त
पःक्लेशाद्यथाबुद्धिर्ननश्येत्तथाचरेत् २२ द्वादशाब्दाद्यनंतरमपियदिस्वधर्मानुष्ठानेशक्तस्तर्हिवनएववसेत् यदितुज्ञानाभ्यासेयोग्यस्तर्हिसंन्यसेदित्युत्तराध्यायेवक्ष्यति तदुभयरहितस्यतुयत्क

दत्त्वावरमनुज्ञातोगुरोःकामंयदीश्वरः ॥ गृहंवनंवाप्रविशेत्प्रव्रजेत्तत्रवावसेत् १४ अग्नौगुरावात्मनिचसर्वभूतेष्वधोक्षजम् ॥ भूतैःस्वधामभिःपश्येदप्रविष्टं
प्रविष्टवत् १५ एवंविधोब्रह्मचारीवानप्रस्थोयतिर्गृही ॥ चरन्विदितविज्ञानःपरंब्रह्माधिगच्छति १६ वानप्रस्थस्यवक्ष्यामिनियमान्मुनिसंमतान् ॥ या
नातिष्ठन्मुनिर्गच्छेदृषिलोकमिहांजसा १७ नकृष्टपच्यमश्नीयादकृष्टंचाप्यकालतः ॥ अग्निपक्वमथामंवाअर्कपक्वमुताहरेत् १८ वन्यैश्चरुपुरोडाशान्निर्वपे
त्कालचोदितान् ॥ लब्धेनवेनवेऽन्नाद्येपुराणंतुपरित्यजेत् १९ अग्न्यर्थमेवशरणमुटजंवाद्रिकंदराम् ॥ श्रयेतहिमवाय्वग्निवर्षार्कातपषाट्स्वयम् २० के
शरोमनखश्मश्रुमलानिजटिलोदधत् ॥ कमंडल्वजिनेदंडवल्कलाग्निपरिच्छदान् २१ चरेद्वनेद्वादशाब्दानष्टौवाचतुरोमुनिः ॥ द्वावेकंवायथाबुद्धिर्नवि
पद्येतकृच्छ्रतः २२ यदाऽकल्पःस्वक्रियायांव्याधिभिर्जरयाऽथवा ॥ आन्वीक्षिक्यांवाविद्यायांकुर्यादनशनादिकम् २३ आत्मन्यग्नीन्समारोप्यसंन्यस्या
हंममात्मताम् ॥ कारणेषुन्यसेत्सम्यक्संघातंतुयथाऽर्हतः २४ खेखानिवायौनिश्वासांस्तेजस्यूष्माणमात्मवान् ॥ अप्स्वसृक्श्लेष्मपूयानिक्षितौ
शेषंयथोद्भवम् २५ वाचमग्नौसवक्तव्यामिंद्रेशिल्पंकरावपि ॥ पदानिगत्यावयसिरत्योपस्थंप्रजापतौ २६

त्यंतदाह यदाऽकल्पोऽसमर्थः आन्वीक्षिक्यांविद्यायांज्ञानाभ्यासे २३ अनशनादिकरिष्यतःपूर्वकृत्यमाह आत्मनीत्यादियावत्समाप्ति यथाऽर्हतोयथायोग्यंस्वकारणेष्वाकाशादिषुसंघा
तंदेहंन्यसेत्प्रविलापयेत् २४ तदेवविभज्यदर्शयति खेआकाशेखानिदेहगतच्छिद्राणि आत्मवान्धीमान् शेषमस्थिमांसादिकाठिनांशम् २५ एवंस्थूलशरीरस्यलयमुक्त्वालिंगशरीररूपस्या
ध्यात्मादित्रयस्यलयमाह वाचमित्यादिना तत्रयद्यपियथोद्भवंलयस्ययुक्तत्वादध्यात्मादीनांस्वस्वकारणेषुराजसाहंकारादिषुलयोवाच्यस्तथापीहतेषांलयभावनेयमद्वितीयात्मप्रतिपत्तिपरे
तियथाकथंचिल्लयेभाव्येदेवतानांप्रवर्तकत्वेनप्राधान्यादिंद्रियतद्विषययोर्देवतासुलयःकथ्यते वक्तव्यसहितांवाचमग्नौन्यसेत् एवंसर्वत्र पदानिपादौ वयसिविष्णौ २६

सनादेनशब्देनसह अध्यात्मनिवायौ अध्यात्मविदितिपाठेवायावितिज्ञातव्यम् २७ ज्योतिष्यादित्ये रसगंधयोस्त्विंद्रियाद्याकर्षकत्वेनप्राधान्याविवक्षयादेवतासहितस्येंद्रियस्याविषयेलयमाह प्रचेतसासहजिह्वांरसनमप्सुरसरूपासु घ्राणशब्देनाश्विनोरप्युपलक्षणं अश्विभ्यांसहघ्राणंघ्रेयैर्गंधैरुपलक्षितायांक्षितावित्यर्थः २८ परेकवौब्रह्माणिअध्यात्मनाऽहंकारेण अध्यात्मतामितिपाठेकर्माण्यहंकारंचेत्यर्थः कथंभूतेरुद्रे यद्यस्मादहंममतापूर्विकाक्रियाभवतितस्मिन् सत्त्वेनचेतनया गुणैर्गुणकार्यैःप्रागवशिष्टैर्देवैःसह यद्वा सत्त्वादिभिर्गुणैर्हेतुभूतैःवैकारिकंभोक्तृत्वादिविकारवंतंक्षेत्रज्ञंपरेनिर्विकारेब्रह्मणि २९ ननुविकारवतःकथंपरेऽविकारेलयःस्यात् विकारहेतूनांसर्वोपाधीनांलयद्वारेणेत्याह अप्स्विति अदोज्योतिः तच्चनभःकूटस्थेहंतत्त्वे तच्चकूटस्थंमहतिमहत्त्वेतदव्यक्तेप्रधाने तच्चाव्यक्तमक्षरेपरमात्मनि ३० इतिसर्वोपाधिलयाद्धेतोरवशेषितंचिन्मात्रमात्मानंक्षेत्रज्ञमक्षरतयाज्ञात्वाऽद्वयःसन्विरमेत् दग्धकाष्ठोयथानलः३१ इतिसप्तमेटीकायांद्वादशोध्यायः ॥१२॥ त्रयोदशेयतेर्धर्मःसाधकस्योच्यतेमहान् । अवधूतेतिहासेनासिद्धावस्थाचवर्ण्यते १ एवंध्यात्वाकल्पोनशनादिकंकुर्यात् आन्वीक्षिक्यांकल्पस्त्वेवंध्यात्वापरिव्रज्येतिसंबं

मृत्यौपायुंविसर्गंचयथास्थानंविनिर्दिशेत् ॥ दिक्षुश्रोत्रंसनादेनस्पर्शमध्यात्मनित्वचं २७ रूपाणिचक्षुषाराजन्ज्योतिष्यभिनिवेशयेत् ॥ अप्सुप्रचेतसाजिह्वांघ्रेयैर्घ्राणंक्षितौन्यसेत् २८ मनोमनोरथैश्चंद्रेबुद्धिंबोध्यैःकवौपरे ॥ कर्माण्यध्यात्मनारुद्रेयदहंममताक्रिया ॥ सत्त्वेनाचित्तंक्षेत्रज्ञेगुणैर्वैकारिकंपरे २९ अप्सुक्षितिमपोज्योतिष्यदोवायौनभस्यमुम् ॥ कूटस्थेतच्चमहतितदव्यक्तेऽक्षरेचतत् ३० इत्यक्षरतयात्मानंचिन्मात्रमवशेषितम् ॥ ज्ञात्वाऽद्वयोऽथविरमेद्दग्धयोनिरिवानलः ३१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ नारदउवाच ॥ कल्पस्त्वेवंपरिव्रज्यदेहमात्रावशेषितः ॥ ग्रामैकरात्रविधिनानिरपेक्षश्चरेन्महीं १ बिभृयाद्यद्यसौवासःकौपीनाच्छादनंपरं ॥ त्यक्तंनदंडलिंगादेरन्यत्किंचिदनापदि २ एकएवचरेद्भिक्षुरात्मारामोऽनपाश्रयः ॥ सर्वभूतसुहृच्छांतोनारायणपरायणः ३ पश्येदात्मन्यदोविश्वंपरेसदसतोऽव्यये ॥ आत्मानंचपरंब्रह्मसर्वत्रसदसन्मये ४ सुप्तप्रबोधयोःसंधावात्मनोगतिमात्मदृक् ॥ पश्यन्बंधंचमोक्षंचमायामात्रंनवस्तुतः ५ नाभिनंदेद्ध्रुवंमृत्युमध्रुवंवाऽस्यजीवितम् ॥ कालंपरंप्रतीक्षेतभूतानांप्रभवाप्ययम् ६ नासच्छास्त्रेषुसज्जेतनोपजीवेतजीविकां ॥ वादवादांस्त्यजेत्तर्कान्पक्षंकंचनसंश्रयेत् ७

धःकियदत्रत्याज्यम् देहव्यतिरिक्तंसर्वमित्याह देहमात्रेति तस्यधर्मानाह ग्रामैकरात्रेतिनवभिः १ कौपीनंगुह्यमाच्छाद्यतेयावतातावन्मात्रं परंकेवलमन्यादितिवात्यक्तंप्रेषोच्चारणात्पूर्वमेव२ ३ सदसतःपरेकार्यकारणव्यतिरिक्ते ४ नन्वात्मानंपरंब्रह्मेतिकथंसामानाधिकरण्यनिर्देशः नहिबद्धमुक्तयोरैक्यंसंभवतितत्राह सुप्तेति सुषुप्तौहितमसावृतमात्मतत्त्वंजाग्रत्स्वप्नयोस्तुविक्षिप्तंप्रकाशते संधौतुनतमोनापिविक्षेपः अतस्तदाआत्मदृगात्मानंलक्षीकृत्यस्थितःसन्नात्मनोगतिंतत्त्वंपश्यन् अतएवबंधंमोक्षंचमायामात्रंपश्यन् आत्मानंपरंब्रह्मसर्वत्रपश्येदित्यन्वयः तदुक्तंयोगग्रंथे "निद्रादौजागरस्यांतेयोभावउपजायते । तंभावंभावयन्नित्यंमुच्यतेनेतरोयतिरि"ति ५ अस्यदेहस्य प्रभवोप्ययश्चयस्मात्तंकालम् ६ असच्छास्त्रेष्वनात्मपरेषु जीविकांनक्षत्रविद्यादिवृत्तिम्वादवादान्जल्पवितंडादिनिष्ठान्कंचकमपिपक्षंनिर्बंधेननसंश्रयेत् ७

शिष्यान्नानुबध्नीतप्रलोभनादिनाबलान्नापादयेत् आरंभान्मठादिव्यापारान् ८ परमहंसस्यविशेषमाह नयतेराश्रमोधर्मार्थःकथंभूतस्ययतेःमहात्मनः तस्यलक्षणं शांतस्येत्यादि प्रायइत्य
स्यायंभावः ज्ञानोत्पत्तिपर्यंतंबहूदकादिलिंगमाश्रित्यसत्त्वशुद्ध्यर्थंयमान्नियमांश्चाचरन्नेवज्ञानोत्पत्तौयतेत उत्पन्नेतुज्ञानेनननियमैःकृत्यमस्ति यमाश्चस्वतएवस्युः अतस्तदालिंगादिभिःप्र
योजनाभावाल्लोकसंग्रहार्थंधारयेद्वात्यजेद्वेति ९ तस्यैवज्ञानदार्ढ्याभावेयोगभ्रंशपरिहारार्थमाह नबहिर्व्यक्तंलिंगंयस्यव्यक्तोर्थःप्रयोजनमात्मानुसंधानंयस्यसमनीष्यप्युन्मत्तवद्बालवद्वक
विरपिमूकवदात्मानंनृणांदृष्ट्यादर्शयेत् तेयथोन्मत्तादिरूपंमन्येरंस्तथावर्त्तेत स्वदृष्ट्येतिपाठेबाह्यानुसंधानाभावेनेत्यर्थः १० परमहंसधर्ममेवेतिहासेनस्फुटयति अत्रापीतियावदध्याय
समाप्तिअजगरव्रतस्यमुनेश्च ११ धरोपस्थेभूपृष्ठे सह्याद्रेस्तटे रजोभिर्धूसरैस्तनूदेशैर्देहावयवैर्निगूढममलंतेजोयस्यतम् १२ १३ कर्मादिभिर्जनायंनविदुस्तंपादयोःशिरसास्पृशन्नत्वाअ

नशिष्याननुबध्नीतग्रंथान्नैवाभ्यसेद्बहून् ॥ नव्याख्यामुपयुंजीतनारंभानारभेत्क्वचित् ८ नयतेराश्रमःप्रायोधर्महेतुर्महात्मनः ॥ शांतस्यसमचित्तस्य
बिभृयादुतवात्यजेत् ९ अव्यक्तलिंगोव्यक्तार्थोमनीष्युन्मत्तबालवत् ॥ कविर्मूकवदात्मानंसदृष्ट्यादर्शयेन्नृणां १० अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरा
तनं ॥ प्रह्लादस्यचसंवादंमुनेराजगरस्यच ११ तंशयानंधरोपस्थेकावेर्यांसह्यसानुनि ॥ रजस्वलैस्तनूदेशैर्निगूढामलतेजसम् १२ ददर्शलो
कान्विचरँल्लोकतत्त्वविवित्सया ॥ वृतोऽमात्यैःकतिपयैःप्रह्लादोभगवत्प्रियः १३ कर्मणाकृतिभिर्वाचालिंगैर्वर्णाश्रमादिभिः ॥ नविदंतिजनायंवैसोऽसा
वितिनवेतिच १४ तंनत्वाऽभ्यर्च्यविधिवत्पादयोःशिरसास्पृशन् ॥ विवित्सुरिदमप्राक्षीन्महाभागवतोऽसुरः १५ बिभर्षिकायंपीवानंसोद्यमोभोगवा
न्यथा ॥ वित्तंचैवोद्यमवतांभोगोवित्तवतामिह ॥ भोगिनांखलुदेहोऽयंपीवाभवतिनान्यथा १६ नतेशयानस्यनिरुद्यमस्यब्रह्मन्नुहार्थोयतएवभोगः ॥
अभोगिनोऽयंतवविप्रदेहःपीवायतस्तद्वदनःक्षमंचेत् १७ कविःकल्पोनिपुणदृक्चित्रप्रियकथःसमः ॥ लोकस्यकुर्वतःकर्मशेषेतद्वीक्षितापिवा १८
नारदउवाच ॥ सइत्थंदैत्यपतिनापरिपृष्टोमहामुनिः ॥ स्मयमानस्तमभ्याहतद्वागमृतयंत्रितः १९ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ वेदेदमसुरश्रेष्ठभवान्नन्वार्य
संमतः ॥ ईहोपरमयोर्नृणांपदान्यध्यात्मचक्षुषा २०

प्राक्षीदित्युत्तरेणान्वयः १४ १५ उद्यमसहितइवभोगवानिवपीवानंस्थूलंदेहंधारयासि तत्रहेतुंवदेतितृतीयेनान्वयः उद्यमंविनैवममभोगोऽस्तीतिचेत्तत्राह वित्तंचेति १६ नुइतिनिश्च
ये हइतिप्रसिद्धौ तवार्थोनास्तीतिप्रसिद्धमेवेत्यर्थःयतोऽर्थादेव यतोहेतोःपीवा क्षमंयोग्यंचेत् १७ किंच वित्तार्जनाद्यसमर्थोप्ययंजनस्तदर्थमुद्यमंकरोतित्वंतुसमर्थोऽपिकिमितिनकरोषी
त्याह कविर्विद्वान् कल्पोदक्षःनिपुणदृक्चतुरः चित्राःप्रियाःलोकरंजनाःकथायस्य तथाऽपिलोकस्यकर्मकुर्वतःसतःशेषे तद्वीक्षिताऽपितत्सर्वंपश्यन्नपि पाठांतरेनद्वेक्षितत्कर्मनद्वोक्षिनौ
षिवानचस्तौषीत्यर्थः १८ तस्यवागेवामृतंतेनयंत्रितोवशीकृतःसन्प्राह १९ अध्यात्मचक्षुषांऽतर्दृष्ट्या भवान्वेदैव आर्याणांज्ञानिनांसंमतोननुभवान् इदमितियदुक्तंतदेवाह नृणामी
होपरमयोःप्रवृत्तिनिवृत्त्योःपदानिस्थानानिफलानीत्यर्थः २०

वेदेत्यत्रहेतुः यस्येति हृदिप्रविष्टःसन्नज्ञानंधुनोति अर्कोयथाबहिर्ध्वांतम् २१ यथाश्रुतमित्यौद्धत्यपरिहारायोक्तम् २२ लोकःकर्मसुप्रवर्ततेत्वंतुनिवृत्तःसन्किंशेषेइतियदुक्तंतत्राऽऽह तृष्णयेतिचतुर्भिः भवप्रवाहकारिण्यायथोचितैरपिविषयैःपूरयितुमशक्ययातृष्णयाकर्मसुप्रवर्त्यमानोऽहंपूर्वंनानायोनिषुप्रवेशितः २३ तयैवतृष्णयेमंलोकंमनुष्यदेहंयदृच्छयाप्रापितः कथंभूतंलोकं धर्मेणस्वर्गस्यद्वारंसाधनम् अधर्मेणतिरश्चांश्वसूकरादियोनेर्द्वारंमिश्राभ्यांताभ्यांपुनरप्यस्यमनुष्यत्वस्यद्वारंसर्वतोनिवृत्त्याऽपवर्गस्यद्वारमित्यर्थः २४ अत्रापिमनुष्यत्वेपिअन्यापनुत्तयेदुःखनिवृत्त्यैविपर्ययंदृष्ट्वानिवृत्तोऽस्मि २५ ननुप्रवृत्त्याकदाचित्सुखंस्यान्निवृत्त्यातुकिंस्यादितिचेत्तत्राऽह सुखमस्यजीवस्यस्वरूपमेव तर्हिकिंनप्रकाशतेतत्राऽऽह सर्वेति तनोतीतितनुः सर्वाक्रियानिवृत्तौस्वतएवप्रकाशतइत्यर्थः भोगांश्चमनःसंस्पर्शजान्मनोरथमात्रजानशाश्वतान्दृष्ट्वास्वप्स्यामिनिरुद्यमोऽस्मीत्यर्थः तर्हिकदाचित्कथंभुंक्षेतत्राऽह संविशन् प्रारब्धभोगान्भुंजानइत्यर्थः २६ एवंचेत्कोऽपिसंसारंनप्राप्नुयात्तत्राऽऽह इत्येतदात्मनःसुखात्मकंरूपंस्वार्थंस्वस्मिन्नेवसंतंपुरुषार्थंविस्मृत्य असत्यपिद्वैते २७ एतदेवदृष्टांतेनस्पष्टयाति जलमिति तदुद्भवैस्तृणशैवालादिभिः

यस्यनारायणोदेवोभगवान्हृद्गतःसदा ॥ भक्त्याकेवलयाऽज्ञानंधुनोतिध्वांतमर्कवत् २१ अथापिब्रूमहेप्रश्नांस्तवराजन्यथाश्रुतम् ॥ संभावनीयोहिभवानात्मनःशुद्धिमिच्छताम् २२ तृष्णयाभववाहिन्यायोग्यैःकामैरपूरया ॥ कर्माणिकार्यमाणोऽहंनानायोनिषुयोजितः २३ यदृच्छयालोकमिमंप्रापितःकर्मभिर्भ्रमन् ॥ स्वर्गापवर्गयोर्द्वारंतिरश्चांपुनरस्यच २४ अत्रापिदंपतीनांचसुखायान्यापनुत्तये ॥ कर्माणिकुर्वतांदृष्ट्वानिवृत्तोऽस्मिविपर्ययम् २५ सुखमस्याऽऽत्मनोरूपंसर्वेहोपरतिस्तनुः ॥ मनःसंस्पर्शजान्दृष्ट्वाभोगान्स्वप्स्यामिसंविशन् २६ इत्येतदात्मनःस्वार्थंसंतंविस्मृत्यवैपुमान् ॥ विचित्रामसतिद्वैतेघोरामाप्नोतिसंसृतिं २७ जलंतदुद्भवैश्छन्नंहित्वाऽज्ञोजलकाम्यया ॥ मृगतृष्णामुपाधावेद्यथाऽन्यत्रार्थदृक्स्वतः २८ देहादिभिर्दैवतंत्रैरात्मनःसुखमीहतः ॥ दुःखात्ययंचानीशस्यक्रियामोघाःकृताःकृताः २९ आध्यात्मिकादिभिर्दुःखैरविमुक्तस्यकर्हिचित् ॥ मर्त्यस्यकृच्छ्रोपनतैरर्थैःकामैःक्रियेतकिं ३० पश्यामिधनिनांक्लेशंलुब्धानामजितात्मनाम् ॥ भयादलब्धनिद्राणांसर्वतोऽभिविशंकिनाम् ३१ राजतश्चोरतःशत्रोःस्वजनात्पशुपक्षितः ॥ अर्थिभ्यःकालतःस्वस्मान्नित्यंप्राणार्थवद्भयम् ३२ शोकमोहभयक्रोधरागक्लैब्यश्रमादयः ॥ यन्मूलाःस्युर्नृणांजह्यात्स्पृहांप्राणार्थयोर्बुधः ३३ मधुकारमहासर्पौलोकेऽस्मिन्नोगुरूत्तमौ ॥ वैराग्यंपरितोषंचप्राप्तायच्छिक्षयावयम् ३४

जलकाम्ययाजलेच्छया स्वतआत्मस्वरूपादन्यत्रपुरुषार्थंपश्यन् २८ एवंस्वस्यनिरुद्यमत्वेकारणमुक्त्वाविपर्ययंदृष्ट्वेतियदुक्तंतद्विवृणोति देहादिभिरितिपंचभिः ईहतइच्छतः अनीशस्यनिर्दैवस्यपुनःपुनःप्रारब्धाःक्रियामोघाविफलाएवभवंति २९ क्रियाणांसफलत्वेऽपिफलस्यानुपयोगमाह आध्यात्मिकादिभिरिति मर्त्यस्यमरिष्यतः कृच्छ्रेणदुःखेनोपनतैःप्राप्तैः ३० कृच्छ्रंविनैव प्राप्तेप्यर्थेदुःखंतदवस्थमित्याह पश्यामीति ३१ भयंप्रपंचयाति राजतइति स्वस्मान्मत्तएवकथंचित्त्यागभोगविस्मरणादिनानाशःस्यादितिप्राणवतामर्थवतांचभयंनित्यम् ३२ अतोऽनर्थहेतुत्वात्प्राणेऽर्थेचस्पृहानकार्येत्याह शोकेति ३३ नन्वेवमनर्थाननुभवंतोऽपिनकेचिद्विरज्यंतेनचयथालाभेनतुष्यंतित्वंतुकथंवैराग्यादिकंप्राप्तोऽसितत्राऽऽह मधुकारेति मधुमक्षिकाऽजगरौययोःशिक्षयावृत्तपर्यालोचनया ३४

मधुकाराच्छिक्षितमाह विरागइति वित्तपतिंहत्वाऽन्योवित्तंहरेदित्येवम् ३५ अजगराच्छिक्षितमाह अनीहइति सत्त्ववान्धैर्यवान् ३६ पीनत्वेहेतुंवदन्यदृच्छयाप्राप्तात्परितोषंप्रपंचयति
क्वचिदल्पमितिषड्भिः ३७ ३८ चीरंजीर्णवस्त्रखंडम् वसेपरिदधे दिष्टभुक्प्रारब्धकर्मफलभोगी ३९ प्रासादमध्येपर्यंके तत्रापिकशिपौतूलिकायाम् ४० चरेविचरामि क्वचिद्ग्रहवद्दिगंबरो
विचरामि ४१ नचमानापमानकर्तृषुममवैषम्यमित्याह नाहमिति नाहंनिंदामिनचस्तौमि महात्मनिविष्णौ ४२ एवंभूतत्वेनस्थितावुपायमाह विकल्पमितिद्वाभ्यां चित्तौभेदग्राहकमनो
वृत्तौ अर्थरूपोविभ्रमोयस्मिन्मनसितन्मनोवैकारिकेऽहंकारे तमहंकारमन्वनंतरंमहत्तत्त्वद्वारेणेत्यर्थः ४३ सत्यमेवपश्यतीतितथा ४४ मंददृष्ट्यालोकशास्त्राभ्यांव्यपेतंनतुतत्त्वदृष्ट्या

विरागःसर्वकामेभ्यःशिक्षितोमेमधुव्रतात् ॥ कृच्छ्राप्तंमधुवद्वित्तंहत्वाऽप्यन्योहरेत्पतिम् ३५ अनीहःपरितुष्टात्मायदृच्छोपनतादहम् ॥ नोचेच्छयेबह्वहा
निमहाहिरिवसत्त्ववान् ३६ क्वचिदल्पंक्वचिद्भूरिभुंजेऽन्नंस्वाद्वस्वादुवा ॥ क्वचिद्भूरिगुणोपेतंगुणहीनमुतक्वचित् ३७ श्रद्धयोपाहृतंक्वापिकदाचिन्मानवर्जि
तम् ॥ भुंजेभुक्त्वाऽथकस्मिंश्चिद्दिवानक्तंयदृच्छया ३८ क्षौमंदुकूलमजिनंचीरंवल्कलमेववा ॥ वसेऽन्यदपिसंप्राप्तंदिष्टभुक्तुष्टधीरहं ३९ क्वचिच्छये
धरोपस्थेतृणपर्णाश्मभस्मसु ॥ क्वचित्प्रासादपर्यंकेकशिपौवापरेच्छया ४० क्वचित्स्नातोऽनुलिप्तांगःसुवासाःस्रग्व्यलंकृतः ॥ रथेभाश्वैश्चरेक्वापिदिग्वा
साग्रहवद्विभो ४१ नाहंनिंदेनचस्तौमिस्वभावविषमंजनम् ॥ एतेषांश्रेयआशासेउतैकात्म्यंमहात्मनिः ४२ विकल्पंजुहुयाच्चित्तौतांमनस्यर्थविभ्रमे ॥ म
नोवैकारिकेहुत्वातंमायायांजुहोत्यनु ४३ आत्मानुभूतौतांमायांजुहुयात्सत्यदृङ्मुनिः ॥ ततोनिरीहोविरमेत्स्वानुभूत्याऽऽत्मनिस्थितः ४४ स्वात्मवृत्तं
मयेत्थंतेसुगुप्तमपिवर्णितम् ॥ व्यपेतंलोकशास्त्राभ्यांभवान्हिभगवत्परः ४५ ॥ नारदउवाच ॥ धर्मंपारमहंस्यंवैमुनेःश्रुत्वाऽसुरेश्वरः ॥ पूजयित्वाततःप्री
तआमंत्र्यप्रययौगृहम् ४६ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेयुधिष्ठिरनारदसंवादेयतिधर्मेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥
गृहस्थएतांपदवींविधिनायेनचांजसा ॥ यातिदेवऋषेब्रूहिमादृशोगृहमूढधीः १ ॥ नारदउवाच ॥ गृहेष्ववस्थितोराजन्क्रियाःकुर्वन्गृहोचिताः ॥ वासुदे
वार्पणंसाक्षादुपासीतमहामुनीन् २ शृण्वन्भगवतोभीक्ष्णमवतारकथामृतम् ॥ श्रद्दधानोयथाकालमुपशांतजनावृतः ३ सत्संगाच्छनकैःसंगमात्मजा
यात्मजादिषु ॥ विमुच्येन्मुच्यमानेषुस्वयंस्वप्नवदुत्थितः ४ यावदर्थमुपासीनोदेहेगेहेचपंडितः ॥ विरक्तोरक्तवत्तत्रनृलोकेनरतांन्यसेत् ५

यतोभवान्भगवत्परः ४५ ४६ ॥ इतिसप्तमेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ चतुर्दशेगृहस्थस्यपरमोधर्मईर्यते । देशकालादिभेदेनपुनःश्रेयोविशेषकृत् ॥१॥ गृहस्थमुल्लंघ्यमोक्षंप्र
त्यंतरंगत्वेनप्रथमंवनस्थयतिधर्मेष्वभिहितेषु तर्हिगृहस्थस्यमोक्षोनस्यादितिशंकितचित्तः पृच्छति गृहस्थइति १ तस्यमोक्षधर्मानाह गृहेष्वित्यादियावदध्यायसमाप्ति साक्षाद्वासुदेवार्प
णंयथाभवत्येवंकुर्वन्नुपासीत २ ३ स्वयमेवमुच्यमानेषुवियुज्यमानेषु यथास्वप्नादुत्थितःपुमान्स्वप्नदृष्टेषुपुत्रादिषुसंगंविमुंचतितद्वत् ४ नन्वेवंभूतस्यदुर्जनैरभिभूयमानस्यकुतोगृहोचिताःक्रियाः
स्युस्तत्राऽऽह यावदर्थमितिअतस्त्वनासक्तोबाहिस्त्वासक्तइवनृलोकेजनमध्येनरतांमनुष्यतांन्यसेत् पुरुषकारमाविष्कुर्यादित्यर्थः ५

आग्रहंतुक्कापिनकुर्यादित्याह ज्ञातयइति ६ नन्वेवंसर्वानुमोदनेवित्तक्षयप्रसंगात्कुतोजीवनंकुतोवाकर्मकरणंतत्राह दिव्यंवृष्ट्यादिभिर्जातंधान्यादि भौमंनिधानादि आंतरिक्षमकस्मादेवप्रा
प्तम् एवंस्वतएवाच्युतनिर्मितंदैवलब्धंयत् एतत्पूर्वोक्तंकर्मादि ७ दैवाद्भूरिलाभेजातेऽपितत्राभिमानोनकार्यइत्याह यावदिति म्रियेतपूर्येत ८ अतएवयंकमपिस्वगृहंक्षेत्रंवाप्रविश्यभुंजानं
ननिवारयेदित्याह मृगेति मर्कोमर्कटः सरीसृप्सर्पः मक्षिकाश्चतैःपुत्रैरेषांमृगादीनांकियदंतरं ९ अतिकृच्छ्रेणापाद्यनभजेत्किंतुयावद्दैवप्रापितंतावदेवभजेत् १० श्वानश्चअघाश्चपतिताः
अंतेऽवसायिनश्चांडालादयस्तानभिव्याप्ययथार्हकामान्संविभजेत्स्वभोज्याद्विभज्यदद्यात् यद्यप्येकैवात्मनोदाराभार्यातस्यामतिथिशुश्रूषणेनियुक्तायांस्वस्यशुश्रूषाहीयेत यस्यांचनृणांस्व
त्वग्रहोममैवेयमित्याग्रहस्तामेकामपिसंविभजेत् अतिथिशुश्रूषणेनियुंजीतेत्यर्थः नत्वन्यथामंतव्यम् यथाऽर्हंविभजेदित्युक्तत्वात् ११ एवंचेत्तेनेश्वरोवशीकृतःस्यादित्याह जह्यादिति य

ज्ञातयःपितरौपुत्राभ्रातरःसुहृदोपरे ॥ यद्वदंतियदिच्छंतिचानुमोदेतनिर्ममः ६ दिव्यंभौमंचांऽतरिक्षंवित्तमच्युतनिर्मितम् ॥ तत्सर्वमुपभुंजान
एतत्कुर्यात्स्वतोबुधः ७ यावद्भ्रियेतजठरंतावत्स्वत्वंहिदेहिनाम् ॥ अधिकंयोऽभिमन्येतसस्तेनोदंडमर्हति ८ मृगोष्ट्रखरमर्काखुसरीसृप्खगमक्षिकाः ॥
आत्मनःपुत्रवत्पश्येत्तैरेषामंतरंकियत् ९ त्रिवर्गंनातिकृच्छ्रेणभजेतगृहमेध्यपि ॥ यथादेशंयथाकालंयावद्दैवोपपादितम् १० आश्वाघांतेवसायि
भ्यःकामान्संविभजेद्यथा ॥ अप्येकामात्मनोदारांनृणांस्वत्वग्रहोयतः ११ जह्याद्यदर्थेस्वप्राणान्हन्याद्वापितरंगुरुम् ॥ तस्यांस्वत्वंस्त्रियांजह्याद्यस्तेन
ह्यजितोजितः १२ कृमिविड्भस्मनिष्ठांतंक्वेदंतुच्छंकलेवरम् ॥ क्वतदीयरतिर्भार्याक्वायमात्मानभश्छदिः १३ सिद्धैर्यज्ञावशिष्टार्थैःकल्पयेद्वृत्तिमा
त्मनः ॥ शेषेस्वत्वंत्यजन्प्राज्ञःपदवींमहतामियात् १४ देवानृषीन्नृभूतानिपितॄनात्मानमन्वहं ॥ स्ववृत्त्यागतवित्तेनयजेतपुरुषंपृथक् १५ यर्ह्या
त्मनोऽधिकाराद्याःसर्वाःस्युर्यज्ञसंपदः ॥ वैतानिकेनविधिनाअग्निहोत्रादिनायजेत् १६ नह्यग्निमुखतोऽयंवैभगवान्सर्वयज्ञभुक् ॥ इज्येतहविषाराजन्य
थाविप्रमुखेहुतैः १७ तस्माद्ब्राह्मणदेवेषुमर्त्यादिषुयथाऽर्हतः ॥ तैस्तैःकामैर्यजस्वैनंक्षेत्रज्ञंब्राह्मणाननु १८ कुर्यादापरपक्षीयंमासिप्रौष्ठपदेद्विजः ॥
श्राद्धंपित्रोर्यथावित्तंतद्बंधूनांचवित्तवान् १९ अयनेविषुवेकुर्याद्व्यतीपातेदिनक्षये ॥ चंद्रादित्योपरागेचद्वादशीश्रवणेषुच २० तृतीयायांशुक्लपक्षे
नवम्यामथकार्तिके ॥ चतसृष्वप्यष्टकासुहेमंतेशिशिरेतथा २१

दर्थेयन्निमित्तम् अन्यैरजितोऽपीश्वरस्तेनजितएव १२ ननुकथमेवंतस्यांस्वत्वाभिमानोहातुंशक्यस्तत्त्वविचारेणेत्याह कृमिविड्भस्मसुनिष्ठापर्यवसानमंतेयस्य तदीयादेहार्थारतिर्यस्यां
सास्वमहिम्नानभोऽपिच्छादयतीतितथा १३ किंच सिद्धैर्दैवलब्धैर्यज्ञावशिष्टार्थैःपंचयज्ञशेषैरन्नादिभिः महतांनिवृत्तानां १४ एतद्विवृण्वन्नाह देवादीन्पंचयज्ञदेवताःआत्मानंचएवंपृथक्पुरु
षमंतर्यामिणमेवयजेत १५ १६ नपुनरतिनिर्बंधोयज्ञार्थंकार्यइत्याह नहीति विप्रमुखेहुतैरन्नादिभिर्यथाइज्येतपूज्येतनतथाग्निमुखतोहविषाइज्येत १७ब्राह्मणेषुचदेवेषुपंचयज्ञदेवतासुचमर्त्या
दिष्वन्येष्वपिनरेषुपश्वादिषुच क्षेत्रज्ञमंतर्यामिणं ब्राह्मणाननुमर्त्यादियजनेब्राह्मणयजनानंतरमन्येषुयजस्व पाठांतरेब्राह्मणाआननंयस्यतम् १८ प्रौष्ठपदेभाद्रपदे १९ २० शुक्लपक्षे अ
क्षय्यतृतीयायामित्यर्थः हेमंतेशिशिरेचमार्गशीर्षादिमासचतुष्टयेऽपियाश्चतस्रोऽष्टकास्तासु २१

संपूर्णचंद्रापौर्णमासीराकान्यूनचंद्रासैवानुमतिः तथामासर्क्षाणितत्तन्मासनामप्रवृत्तिनिमित्तानिनक्षत्राणियुतानियदास्युस्तदा तदुक्तंत्रिकांडयां"पुष्ययुक्तापौर्णमासीपौषीमासेतुयत्रसा। नाम्ना
सपौषोमाघाद्याश्चैवमेकादशापर"इति२२अनुराधाश्रवणउत्तराफाल्गुनीउत्तराषाढाउत्तराभाद्रपदावाद्वादश्यांयदास्यात् आसूत्तरास्वेकादशीवायदास्यात्तदाच जन्मर्क्षश्रोणयोगयुक्जन्मन
क्षत्रस्यश्रवणस्यवायोगेनयुक्तंदिनंयदातदा योगग्रहणंसंबंधवाहुल्यार्थं२३ नकेवलंश्राद्धस्यैवैतेकालाःकिंतुधर्ममात्रस्येत्याह तएतइतिद्वाभ्यां तदेवाऽऽयुषःअमोघंसाफल्यामित्यर्थः २४ २५सं
स्कारकालइति जायायाःपुंसवनादि अपत्यस्यजातकर्मादि आत्मनोयज्ञदीक्षादि प्रेतस्यसंस्थादहनादि मृताहश्चसांवत्सरिकंयदाअन्यास्मिन्नप्यभ्युदयार्थेकर्मणिश्रेयःकुर्यादित्यनुषंगः२६ यत्र
यस्मिन्नेतच्चराचरमस्तितस्यभगवतोबिंबंरूपंसत्पात्रंयत्रलभ्यतेसवैपुण्यतमोदेशः २७ २८ २९ अर्हैरुत्तमैराश्रितानि३० ३१ सीतायारामस्यचाश्रमआदिर्येषां द्वयोःपृथक्ग्रहणंवियोगकाला

माघेचासितसप्तम्यांमघाराकासमागमे ॥ राकयाचानुमत्यावामासर्क्षाणियुतान्यपि २२ द्वादश्यामनुराधास्याच्छ्रवणस्तिस्रउत्तराः ॥ तिसृष्वेकाद
शीवासुजन्मर्क्षश्रोणयोगयुक् २३ तएतेश्रेयसःकालानृणांश्रेयोविवर्धनाः ॥ कुर्यात्सर्वात्मनैतेषुश्रेयोऽमोघंतदायुषः २४ एषुस्नानंजपोहोमोव्रतंदेव
द्विजार्चनम् ॥ पितृदेवनृभूतेभ्योयद्दत्तंतद्ध्यनश्वरम् २५ संस्कारकालोजायायाअपत्यस्यात्मनस्तथा ॥ प्रेतसंस्थामृताहश्चकर्मण्यभ्युदयेनृप ॥
२६ अथदेशान्प्रवक्ष्यामिधर्मादिश्रेयआवहान् ॥ सवैपुण्यतमोदेशःसत्पात्रंयत्रलभ्यते २७ बिंबंभगवतोयत्रसर्वमेतच्चराचरम् ॥ यत्रहब्राह्मणकुलं
तपोविद्यादयाऽन्वितम् २८ यत्रयत्रहरेरर्चासदेशःश्रेयसांपदम् ॥ यत्रगंगादयोनद्यःपुराणेषुचविश्रुताः २९ सरांसिपुष्करादीनिक्षेत्राण्यर्हाश्रिता
न्युत ॥ कुरुक्षेत्रंगयाशिरःप्रयागःपुलहाश्रमः ३० नैमिषंफल्गुनंसेतुःप्रभासोऽथकुशस्थली ॥ वाराणसीमधुपुरीपंपाबिंदुसरस्तथा ३१ नाराय
णाश्रमोनंदासीतारामाश्रमादयः ॥ सर्वेकुलाचलाराजन्महेंद्रमलयादयः ३२ एतेपुण्यतमादेशाहरेरर्चाश्रिताश्चये ॥ एतान्देशान्निषेवेतश्रेयस्कामो
ह्यभीक्ष्णशः ॥ धर्मोह्यत्रेहितःपुंसांसहस्राधिफलोदयः ३३ पात्रंत्वत्रनिरुक्तंवैकविभिःपात्रवित्तमैः ॥ हरिरेवैकउर्वीशयन्मयंवैचराचरम् ३४ देव
र्ष्यर्हत्सुवैसत्सुतत्रब्रह्मात्मजादिषु ॥ राजन्यदग्रपूजायामतःपात्रतयाऽच्युतः ३५ जीवराशिभिराकीर्णआंडकोशांघ्रिपोमहान् ॥ तन्मूलत्वादच्युते
ज्यासर्वजीवात्मतर्पणम् ३६ पुराण्यनेनसृष्टानिनृतिर्यगृषिदेवताः ॥ शेतेजीवेनरूपेणपुरेषुपुरुषोह्यसौ ३७

भिप्रायेण ३२ अर्चाश्रिताश्चास्थिरप्रतिमाश्रिताःपूर्वंतुशालग्रामाशिलाद्यर्चनदेशउक्तइत्यपौनरुक्त्यम् अत्रएषुदेशेषुईहितःकृतः सहस्रगुणमाधिकस्यफलस्योदयोयस्मात्सतथा ३३ अथपात्र
माह हरिरेवपात्रंनिरुक्तंनिर्णीतम् ३४ तदेवाऽऽह देवेषुचऋषिषुचार्हत्सुचतपोयोगादिसिद्धेषुब्रह्मात्मजादिषुसनकादिष्वपिसत्सुतत्रत्वदीयेराजसूयेयद्यस्मादच्युतएवपात्रतयासंमतः ३५
संमतत्वेहेतुमाह जीवराशिभिर्व्याप्तोब्रह्मांडकोशएववयोंऽघ्रिपः सर्वजीवानामात्मनश्चतर्पणं ३६ एतदेवपुरुषनामनिरुक्त्याद्रढयाति पुराणीति नृतिर्यगादिरूपाणिपुराणिशरीराणिते
ष्वंतर्यामिरूपेणप्रत्यगंशेनचयतःशेतेअतःपुरुषइतिप्रसिद्धः ३७

तारतम्येनतिर्यगादिभ्यःपुरुषेयस्मादाधिक्येनवर्ततेतस्मात्पुरुषःपात्रं तत्रापियावानात्मज्ञानांशोयथायथाईयतेतपआदियोगेनयत्रयत्रप्रतीयतेतथातथाऽसौपात्रमित्यर्थः तथाचश्रुतिः पुरुषत्वेचाविस्तरामात्मेत्यादि ३८ तर्हिप्रतिमादौहरेःकिमितिपूजांकुर्वंतितत्राहदृष्ट्वेतिद्वाभ्यांमिथोऽवज्ञानमसन्मानस्तस्मिन्नात्माबुद्धिर्येषांतेषांभावंदृष्ट्वा क्रियायैपूजाद्यर्थं ३९ हरिमुपासतेउपासिताऽप्यर्चापुरुषद्वेषिणामर्थदानभवति पुरुषेषुद्वेषंहित्वाऽर्चितासतीसाऽपिमंदाधिकारिणांपुरुषार्थप्रदाभवत्येवेत्यर्थः ४० पुरुषेष्वेवजात्यातपआदिभिश्चपुनर्विशेषांतरमाह पुरुषेष्वपीति योधत्तेतंसुपात्रंविदुः ४१ एतदेवकैमुत्यन्यायेनद्रढयतिनन्वस्येति ४२ ॥ इतिसप्तमेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ततःपंचदशेसर्ववर्णाश्रमनिबंधनं । सारतःसंग्रहेणाथवर्ण्यतेमोक्षलक्षणं ॥ १ ॥ सर्वेषामपिमोक्षधर्माणांसारसंग्रहार्थमध्यायप्रारंभः तत्रश्राद्धगतान्विशेषानाह कर्मनिष्ठाइति स्वाध्यायादिषुपरिनिष्ठिताइतिशेषः १ कव्यानिपितॄनुद्दिश्यदेयानि दैवेषहव्यान्यपित

तेष्वेषुभगवान्राजंस्तारतम्येनवर्त्तते ॥ तस्मात्पात्रंहिपुरुषोयावानात्मायथेयते ३८ दृष्ट्वातेषांमिथोनृणामवज्ञानात्मतांनृप ॥ त्रेतादिषुहरेरर्चाक्रियायैकविभिःकृता ३९ ततोऽर्चायांहरिंकेचित्संश्रद्धायसपर्यया ॥ उपासतउपास्तापिनार्थदापुरुषद्विषां ४० पुरुषेष्वपिराजेंद्रसुपात्रंब्राह्मणंविदुः ॥ तपसाविद्ययातुष्ट्याचाधत्तेवेदंहरेस्तनुम् ४१ नन्वस्यब्राह्मणाराजन्कृष्णस्यजगदात्मनः ॥ पुनंतःपादरजसात्रिलोकींदैवतंमहत् ४२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेसदाचारानिर्णयेचतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥ नारदउवाच ॥ कर्मनिष्ठाद्विजाःकेचित्तपोनिष्ठानृपापरे ॥ स्वाध्यायेऽन्येप्रवचनेयेकेचिज्ज्ञानयोगयोः १ ज्ञाननिष्ठायदेयानिकव्यान्यानंत्यमिच्छता ॥ दैवेचतदभावेस्यादितरेभ्योयथाऽर्हतः २ द्वौदैवेपितृकार्येत्रीनेकैकमुभयत्रवा ॥ भोजयेत्सुसमृद्धोऽपिश्राद्धेकुर्यान्नविस्तरम् ३ देशकालोचितश्रद्धाद्रव्यपात्रार्हणानिच ॥ सम्यग्भवंतिनैतानिविस्तरात्स्वजनार्पणात् ४ देशेकालेचसंप्राप्तेमुन्यन्नंहरिदैवतम् ॥ श्रद्धयाविधिवत्पात्रेन्यस्तंकामधुगक्षयम् ५ देवर्षिपितृभूतेभ्यआत्मनेस्वजनायच ॥ अन्नंसंविभजन्पश्येत्सर्वंतत्पुरुषात्मकम् ६ नदद्यादामिषंश्राद्धेनचाद्याद्धर्मतत्त्ववित् ॥ मुन्यन्नैःस्यात्पराप्रीतिर्यथानपशुहिंसया ७ नैतादृशःपरोधर्मोनृणांसद्धर्ममिच्छताम् ॥ न्यासोदंडस्यभूतेषुमनोवाक्कायजस्ययः ८ एकेकर्ममयान्यज्ञान्ज्ञानिनोयज्ञवित्तमाः ॥ आत्मसंयमनेऽनीहाजुह्वतिज्ञानदीपिते ९ द्रव्ययज्ञैर्यक्ष्यमाणंदृष्ट्वाभूतानिबिभ्यति ॥ एषमाऽकरुणोहन्यादतज्ज्ञोह्यसुतृप्ध्रुवम् १०

स्मैदेयानि यथार्हतइतिसर्वत्रज्ञानादितारतम्येन २ ३ ननुविस्तरःकुतःप्राप्तोयेननिषिध्यतेतत्राह स्वजनानामर्पणात् जामाताचेन्निमंत्र्यतेतत्पित्रादयःकथंवर्ज्याइत्येवंप्राप्ताद्विस्तरादित्यर्थः ४ मुन्यन्नमारण्यंव्रीह्यादि हरिदैवतंहरयेनिवेदितंसत् ५ पुरुषात्मकमीश्वरस्वरूपम् ६ ७ दंडस्यन्यासोहिंसायास्त्यागोयएतादृशोऽन्योधर्मोनास्ति ८ अतएवोत्तमाधिकारिणोबाह्यानिकर्माणित्यजंतीत्याह एकइति अनीहानिष्कामाः ज्ञानदीपितेआत्मस्फूर्तिमत्यात्मसंयमनेजुह्वति मनोनियम्यतदंतरायतयात्यजंतीत्यर्थः तदुक्तंसर्वज्ञसूक्तैः “ प्रत्यक्स्फूर्तिरसत्स्फुर्तिस्तनुनिष्ठाविघातकं । संलक्ष्यसंत्यजेत्कर्मत्यजन्विघ्नहतोऽन्यथे”ति ९ मामामेषध्रुवंहन्यादिति कुतःअकरुणः तत्कुतः असुतृप्प्राणतर्पकः तत्किम् अतज्ज्ञः आत्मतत्त्वानभिज्ञः तथाचश्रुतिः “ नतंविदाथयइमाजजानान्यद्युष्माकमंतरंबभूव । नीहारेणप्रावृताजल्प्याचासुतृपउक्थशासश्चरंती”ति १०

प्रस्तुतमनुवर्तयाति तस्मादिति ११ अधर्मवत्साक्षान्निषिद्धवत् १२ क्रममनादृत्यपंचापिव्याचष्टे धर्मबाधोधर्मबुद्ध्याऽपियस्मिन्क्रियमाणेस्वधर्मबाधः अन्यस्यचोदितोऽन्यस्यपरधर्मः
उपमेतिव्याचष्टे उपधर्मस्त्विति शब्दस्यभित्भेदोऽन्यथाव्याख्यानंयस्मिन् यथादशावरान्भोजयेदित्युक्तेदशभ्योऽवरानिति शब्दभृदितिपाठेधर्मशब्दमात्रंबिभर्तीतितथा यथागांद
द्यादित्युक्तेमरिष्यंत्यागोदानं १३ स्वधर्मानुष्ठानानंतरंधर्मभूयस्त्वार्थमपिपरधर्मोनानुष्ठेयोऽनुपयोगादित्याह स्वभावविहितइति १४ किंच अधनोधर्मार्थंधनंनेहेतनापेक्षेतधनार्थंनव्या
प्रियेतेतिवा दैवोपपन्नेनैवस्वधर्मसिद्धेरुक्तत्वात् यात्रार्थमपिनेहेतेत्येतत्प्रपंचयति अनीहेतिसार्द्धैःषड्भिः १५ १६ उपानहौपादयोर्यस्यसउपानत्पात्तस्य १७ गृहपालःश्वातद्वदाचरति १८
१९ क्षुधातृषाचजनःकामस्यांतंयाति अन्नोदकातिरिक्तकामांतराभावात् क्रोधस्यवांऽतंयाति एतस्यक्रोधस्ययत्फलंहिंसातस्योदयान्निष्पत्तेः दिशोजित्वाऽपिभुवोभुक्त्वाऽपिलोभस्यनै

तस्माद्दैवोपपन्नेनमुन्यन्नेनापिधर्मवित् ॥ संतुष्टोऽहरहःकुर्यान्नित्यनैमित्तिकीःक्रियाः ११ विधर्मःपरधर्मश्चआभासउपमाछलः ॥ अधर्मशाखाःपंचेमाधर्म
ज्ञोऽधर्मवत्त्यजेत् १२ धर्मबाधोविधर्मःस्यात्परधर्मोऽन्यचोदितः ॥ उपधर्मस्तुपाखंडोदंभोवाशब्दाभिच्छलः १३ यस्त्विच्छयाकृतःपुंभिराभासोह्या
श्रमात्पृथक् ॥ स्वभावविहितोधर्मःकस्यनेष्टःप्रशांतये १४ धर्मार्थमपिनेहेतयात्रार्थंवाऽधनोधनम् ॥ अनीहानीहमानस्यमहाहेरिववृत्तिदा १५ संतुष्ट
स्यनिरीहस्यस्वात्मारामस्ययत्सुखम् ॥ कुतस्तत्कामलोभेनधावतोऽर्थेहयादिशः १६ सदासंतुष्टमनसःसर्वाःसुखमयादिशः ॥ शर्कराकंटकादिभ्योयथो
पानत्पदःशिवम् १७ संतुष्टःकेनवाराजन्नवर्तेतापिवारिणा ॥ औपस्थ्यजैह्व्यकार्पण्याद्गृहपालायतेजनः १८ असंतुष्टस्यविप्रस्यतेजोविद्यातपोयशः ॥
स्रवंतींद्रियलौल्येनज्ञानंचैवावकीर्यते १९ कामस्यांतंचक्षुत्तृड्भ्यांक्रोधस्यैतत्फलोदयात् ॥ जनोयातिनलोभस्यजित्वाभुक्त्वादिशोभुवः २० पंडि
ताबहवोराजन्बहुज्ञाःसंशयच्छिदः ॥ सदसस्पतयोऽप्येकेअसंतोषात्पतंत्यधः २१ असंकल्पाज्जयेत्कामंक्रोधंकामविवर्जनात् ॥ अर्थानर्थेक्षयालोभं
भयंतत्त्वावमर्शनात् २२ आन्वीक्षिक्याशोकमोहौदंभंमहदुपासया ॥ योगांतरायान्मौनेनहिंसांकायाद्यनीहया २३ कृपयाभूतजंदुःखंदैवंजह्यात्स
माधिना ॥ आत्मजंयोगवीर्येणनिद्रांसत्त्वनिषेवया २४ रजस्तमश्चसत्त्वेनसत्त्वंचोपशमेनच ॥ एतत्सर्वंगुरौभक्त्यापुरुषोह्यंजसाजयेत् २५ यस्यसाक्षा
द्भगवतिज्ञानदीपप्रदेगुरौ ॥ मर्त्यासद्धीःश्रुतंतस्यसर्वंकुंजरशौचवत् २६

वांतंयातीत्यर्थः २० २१ इदानींकामादिजयोपायानाह असंकल्पादितिचतुर्भिः जयेदितियथाऽपेक्षमन्वेति अर्थेऽनर्थदर्शनेन तत्वावमर्शनादद्वैतानुसंधानेन२२आन्वीक्षिक्याआत्मानात्मावि
वेकेनमहतांसात्त्विकानांसेवया योगस्यांतरायान्लोकवार्तादीन् २३ येभ्योभूतेभ्योभयंजायेततेष्वेवकृपयाहिताचरणेन दैवंदेवोपसर्गनिमित्तं वृथामनःपीडादि तदुक्तंयाज्ञवल्क्येन विमनावि
फलारंभःसंसीदत्यानिमित्ततइति आत्मजंदेहजम् योगवीर्येणप्राणायामादिबलेन सत्त्वनिषेवयासात्त्विकाहारादिना २४ २५ ननुकथंगुरौभक्त्यासर्वस्यजयःस्यात्तस्यापिमनुष्यत्वेनतदवस्थत्वा
तत्राऽह यस्येति मर्त्यासद्धीर्मनुष्यइतिदुर्बुद्धिःतस्यशास्त्रश्रवणंकुंजरस्नानवद्व्यर्थं २६

ननुगुरोरपिपुत्रादयस्तंनरमेवमन्यंतेऽतआह एषगुरुःसाक्षाद्भगवानेवभवेत् लोकस्यनरोऽसावितिबुद्धिर्भ्रांतिरित्यर्थः यद्वा नहितत्पुत्रादेर्मनुष्यबुद्ध्याप्रतीयमानोऽपिगुरुर्भगवान्नभवेत्‌यथैषश्रीकृष्णइत्यर्थः २७ एवंसर्वैरुपायैःकामादिवेगंजित्वानियतेंद्रियोभूत्वाध्यानपरोभवेत् अन्यथातंप्रतिसर्वशास्त्रवैफल्यंस्यादित्याह षड्वर्गेति सर्वाऽपिनियमचोदनाइष्टापूर्तादिविधयःषडिंद्रियवर्गस्ययःसंयमस्तस्मिन्नेवैकस्मिन्नंतोयासांतदेकपराइत्यर्थः नचतावताऽपिचरितार्थाइत्याह तदंताःसत्योऽपियदियोगान्धारणाध्यानसमाधीन्नोआवहेयुर्नसाधयेयुस्तर्हिकेवलंश्रमावहाएवेत्यर्थः २८ एतदेवदृष्टांतेनाह यथावार्तादयःकृष्यादयोऽर्थास्तत्फलानिचयोगस्यार्थं मोक्षंनसाधयंतिप्रत्युतानर्थायसंसारायैवअसतोबहिर्मुखस्येष्टापूर्ताद्यपितथा २९ एवंयोगंयुंजतोऽपियस्यकुटुंबादिसंगेनचित्तंविक्षिप्येततस्यकृत्यमाह यश्चित्तस्यविजयेयत्तउद्युक्तःसभिक्षुःस्यात्संन्यसेत् तथाचस्मृतिः द्वंद्वाहतस्यगार्हस्थ्यंध्यानभंगादिकारणं। लक्षयित्वागृहीस्पष्टंसंन्यसेदविचारयन्निति भिक्षयाप्राप्तंमितमशनंयस्यसः ३० ऋजुसममंगंयस्यसः सुखंयथाभवत्येवमासीत ओमित्युच्चारयन्नितिशेषः ३१ ३२ ३३ एवमनिशमभ्यस्यतस्तस्ययतेश्चित्तं

एषवैभगवान्साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः ॥ योगेश्वरैर्विमृग्यांघ्रिर्लोकोवैमन्यतेनरम् २७ षड्वर्गसंयमैकांताःसर्वानियमचोदनाः ॥ तदंतायदिनोयोगानावहेयुःश्रमावहाः २८ यथावार्तादयोह्यर्थायोगस्यार्थंनबिभ्रति ॥ अनर्थायभवेयुस्तेपूर्तमिष्टंतथाऽसतः २९ यश्चित्तविजयेयत्तःस्यान्निःसंगोऽपरिग्रहः ॥ एकोविविक्तशरणोभिक्षुर्भिक्षामिताशनः ३० देशेशुचौसमेराजन्संस्थाप्यासनमात्मनः ॥ स्थिरंसमंसुखंतस्मिन्नासीतर्ज्वंगओमिति ३१ प्राणापानौसंनिरुंध्यात्पूरकुंभकरेचकैः ॥ यावन्मनस्त्यजेत्कामान्स्वनासाग्रनिरीक्षणः ३२ यतोयतोनिःसरतिमनःकामहतंभ्रमत् ॥ ततस्ततउपाहृत्यहृदिरुंध्याच्छनैर्बुधः ३३ एवमभ्यसतश्चित्तंकालेनाल्पीयसायतेः ॥ अनिशंतस्यनिर्वाणंयात्यनिंधनवह्निवत् ३४ कामादिभिरनाविद्धंप्रशांताखिलवृत्तियत् ॥ चित्तंब्रह्मसुखस्पृष्टंनैवोत्तिष्ठेतकर्हिचित् ३५ यःप्रव्रज्यगृहात्पूर्वंत्रिवर्गावपनात्पुनः ॥ यदिसेवेततान्भिक्षुःसवैवांताश्यपत्रपः ३६ यैःस्वदेहःस्मृतोनात्मामर्त्योविट्कृमिभस्मसात् ॥ तएनमात्मसात्कृत्वाश्लाघयंतिह्यसत्तमाः ३७ गृहस्थस्याक्रियात्यागोव्रतत्यागोवटोरपि ॥ तपस्विनोग्रामसेवाभिक्षोरिंद्रियलौल्यता ३८ आश्रमापसदाह्येतेखल्वाश्रमविडंबकाः ॥ देवमायाविमूढांस्तानुपेक्षेतानुकंपया ३९ आत्मानंचेद्विजानीयात्परंज्ञानधुताशयः ॥ किमिच्छन्कस्यवाहेतोर्देहंपुष्णातिलंपटः ४०

निर्वाणंशांतिंयाति ३४ नचपुनर्विक्षिप्येतेत्याह कामादिभिरक्षुभितंयच्चित्तंतन्नोत्तिष्ठेत् यतः प्रशांताअखिलावृत्तयोस्य कुतः ब्रह्मसुखेनस्पृष्टम् ३५ यस्तुप्रव्रज्यांकृत्वाऽपिभोगमभिलिप्सुःस्यात्तंनिंदति यइति त्रयाणांधर्मादीनांवर्गआसमंतादुप्यतेयस्मिंस्तस्माद्गृहात् तान्धर्मादीन् वांताशीछर्दितभोजीनिर्लज्जश्च ३६ नचेदमघटितंदृष्टत्वादित्याह यैःपूर्वंस्वदेहोऽनात्मादिरूपःस्मृतश्चिंतितस्तएवपुनरेनमात्मेतिमत्वाश्लाघयंतिस्तावयंतिहि ३७ यतिमुपलक्षणीकृत्यान्यानपिस्वधर्मत्यागिनोनिंदति गृहस्थस्येतिद्वाभ्याम् ३८ ३९ नन्वात्मतत्वज्ञस्याभिक्षोरिंद्रियलौल्येऽपिकोदोषस्तत्राऽऽह आत्मानंपरंब्रह्मचेज्जानीयात् ज्ञानेनधुतानिरस्ताआशयावासनायस्य तस्यज्ञानिनोलौल्यमेवनसंभवतीत्यर्थः तथाचश्रुतिः आत्मानंचेद्विजानीयादयमस्मीतिपूरुषः। किमिच्छन्कस्यकामायशरीरमनुसंज्वरेदिति ४०

अज्ञस्यतुलौल्येननरकपातापत्तेरप्रमत्तेनसदातत्त्वज्ञानेयतितव्यमितीममर्थमात्मानंरथिनंविद्धिशरीरंरथमेवचेत्यादिश्रुत्युक्तरथरूपकद्वारेणाह आहुरितिषड्भिः इंद्रियेशंमनोभीषून्रश्मीनाहुः
मात्राःशब्दादीन्वर्त्मानिगंतव्यदेशानाहुः सत्त्वंचित्तंबृहद्देहव्यापिबंधुरंबंधनं चित्तंविनाह्यनिबद्धमिवशरीरंभवति ईशसृष्टमितिबंधनकर्तात्वीशएवेत्यर्थः ४१ प्राणादयःपंच “नागःकूर्मश्चकृ
कलोदेवदत्तोधनंजय”इत्येवंदशविधंप्राणमक्षं अभिमानंसाहंकारंजीवंरथिनंशुद्धंजीवंशरं परंब्रह्मलक्ष्यं यथाधनुषाशरोलक्ष्येनिपात्यतेतथाप्रणवेनजीवोब्रह्मणिनिपात्यतइत्यर्थः ४२ रागा
दयोजेतव्याःशत्रवः ४३ तत्ररजोऽभिनिवेशःक्वचिदारूढसमाधेःसत्त्वप्रकृतयोऽपिपरोपकारादिप्रवृत्तयःशत्रवः ४४ नृकायरूपंरथमात्मवशःउपकल्पइंद्रियादिपरिकरोयस्मिंस्तथाभूतंया
वद्धत्तेतावदेवगरिष्ठानांगुरूणांचरणंसेवयानिशितंज्ञानखड्गंबिभ्रदच्युताश्रयःसन्निरस्तशत्रुरुपशांतःस्वानंदेनतुष्टोभूत्वेदंरथादिकमुपेक्षेतेत्यर्थः४५अच्युताश्रयाभावेबाधकमाह नोचेदिति असं
तोबहिर्मुखायेइंद्रियवाजिनःसूतश्चतेउत्पथंप्रवृत्तिमार्गंनीत्वाविषयाख्येषुदस्युषुनिक्षिपंति हयैःसूतेनचसहवर्तमानं तमोंऽधेतमसाव्याप्ते उरुमृत्युभयंयस्मिन् ४६ ननुवेदविहितेष्टापूर्तादिका
रिणःपुंसःकथमेवमनर्थप्राप्तिःस्यादित्याशंक्यवेदोक्तकर्मणांद्वैविध्यंदर्शयन्फलभेदमाह प्रवृत्तंचेतिदशभिः ४७ हिंस्रंश्येनादिकर्म अशांतिदमत्यासक्तियुक्तम् आदिशब्दार्थविवरणंदर्शश्चे

आहुःशरीरंरथमिंद्रियाणिहयानभीषून्मनइंद्रियेशं ॥ वर्त्मानिमात्राधिषणांचसूतंसत्त्वंबृहद्बंधुरमीशसृष्टं ४१ अक्षंदशप्राणमधर्मधर्मौचक्रेऽभिमानंर
थिनंचजीवं ॥ धनुर्हितस्यप्रणवंपठंतिशरंतुजीवंपरमेवलक्ष्यं ४२ रागोद्वेषश्चलोभश्चशोकमोहौभयंमदः ॥ मानोऽवमानोऽसूयाचमायाहिंसाचमत्सरः
४३ रजःप्रमादःक्षुन्निद्राशत्रवस्त्वेवमादयः ॥ रजस्तमःप्रकृतयःसत्त्वप्रकृतयःक्वचित् ४४ यावन्नृकायरथमात्मवशोपकल्पंधत्तेगरिष्ठचरणार्चनयानिशा
तम् ॥ ज्ञानासिमच्युतबलोदधदस्तशत्रुःस्वाराज्यतुष्टउपशांतइदंविजह्यात् ४५ नोचेत्प्रमत्तमसदिंद्रियवाजिसूतानीत्वोत्पथंविषयदस्युषुनिक्षिपंति ॥ ते
दस्यवःसहयसूतममुंतमोंऽधेसंसारकूपउरुमृत्युभयेक्षिपंति ४६ प्रवृत्तंचनिवृत्तंचद्विविधंकर्मवैदिकं ॥ आवर्त्तेतप्रवृत्तेननिवृत्तेनाश्नुतेऽमृतं ४७ हिंस्रंद्रव्य
मयंकाम्यमग्निहोत्राद्यशांतिदम् ॥ दर्शश्चपूर्णमासश्चचातुर्मास्यंपशुःसुतः ४८ एतदिष्टंप्रवृत्ताख्यंहुतंप्रहुतमेवच ॥ पूर्त्तंसुरालयारामकूपाजीव्यादिलक्षण
म् ४९ द्रव्यसूक्ष्मविपाकश्चधूमोरात्रिरपक्षयः ॥ अयनंदक्षिणंसोमोदर्शओषधिवीरुधः ५०

तिपशुःपशुयागःसुतःसोमयागः ४८ हुतंवैश्वदेवम् प्रहुतंबलिहरणम् एतत्सर्वमिष्टमुच्यते एतदेवयदिकाम्यमशांतिदंचतर्हिप्रवृत्ताख्यमपीत्यर्थः आजीव्यंप्रपादि ४९ प्रवृत्तेनकर्मणाआरो
हावरोहाभ्यामावृत्तिप्रकारमाह द्रव्यस्यचरुपुरोडाशादेःसूक्ष्मोविपाकःपरिणामोदेहांतरारंभकोयेन संपरिष्वक्तोगच्छतियएवश्रुतौअप्शब्देनोक्तः “इतितुपंचम्यामाहुतावापःपुरुषवचसो
भवंती”ति पाठांतरेद्रव्यशब्देनतेजोमात्राशब्दोक्तानींद्रियाणि ऊष्मविपाकशब्देनहृदयाग्रप्रद्योतः तथाचश्रुतिः “सइमास्तेजोमात्राःसमभ्याददानोहृदयमेवान्वक्रामादितितथा
तस्यहैतस्यहृदयाग्रंप्रद्योततेतेनैषआत्मानिष्क्रामती”ति धूमादिशब्दैस्तत्तदभिमानिन्योदेवताःतत्रापक्षयःकृष्णपक्षः सोमःसोमलोकः तत्रभुक्तभोगस्यावरोहणप्रकारमाह दर्शइत्या
दि विपरीतलक्षणयाविशिष्टभोगक्षयशोकाग्निनादेहलयेनादर्शनमुच्यते एतदुक्तंभवति भूतसूक्ष्मयुक्तोधूमाद्यातिवाहिकदेवताभिःसोमलोकंप्रापितस्तद्भोगावसानेविलीनदेहोवृष्टिद्वारेणौष
धिवीरुधादिसाम्यापत्तिक्रमेणजायतेएवंपुनर्भवहेतुःपितृयानंप्रवृत्तकर्ममार्गइति ५०

क्ष्मेशहेभूपते पुनर्भवमेवाऽऽह एकैकश्येनप्रत्येकंक्रमेणभूत्वातत्तत्सान्निध्यंप्राप्येहभूमौजायते ५१ तत्राधिकारिणमाह निषेकादीति अन्यास्त्विष्टादिकार्यप्येवंजन्मलभतइत्यर्थः नि
वृत्तकर्मनिष्ठस्योपासनादिविशेषमुपदिशन्नर्चिरादिमार्गेणब्रह्मलोकप्राप्तिमाह इंद्रियेष्वित्यादिना यद्वा द्रव्ययज्ञेषुहिंसायादुर्निवारत्वादतिमुख्यंनिवृत्तंकर्मैवदर्शयन्नाह ज्ञानेनदीप्यंतइ
तितथातेषु इंद्रियव्यापाराणामिष्टापूर्तादीनामिंद्रियतावन्मात्रतांभावयंतीत्यर्थः एवमुत्तरत्रापि ५२ ऊर्मौदर्शनादिसंकल्परूपेमनसि वैकारिकंविकारयुक्तंमनोवाचि विध्यादिलक्षण
यावाचाहिमनःकर्तृत्वादिविकारंभजाति वर्णानांसमाम्नायेसमुदाये तद्विशेषत्वाद्वाचः स्वरेअकारादिस्वरत्रयात्मके ओंकारंबिंदौ तंचनादे प्राणेसूत्रात्मनि महतिब्रह्मणि ५३ अग्निरिति तत्तद
भिमानिन्योदेवतास्ताः प्राप्नोतीतिपूर्ववत् दिवाऽहःप्राह्णस्तस्यैवांतः राकाशुक्लपक्षस्यांतः यद्वा प्राह्णोराकाइतिचपुराणमतम् उत्तरंत्वयनम् स्वराड्ब्रह्माएवंब्रह्मलोकंगतस्यभोगावसानेमोक्षप्र
कारमाहविश्वइति विश्वःस्थूलोपाधिः सस्थूलंसूक्ष्मेविलाप्यसूक्ष्मोपाधिस्तैजसोभवतिसूक्ष्मंकारणेविलाप्यकारणोपाधिःप्राज्ञोभवति कारणंचसर्वसाक्षित्वेनान्वयात्साक्षिस्वरूपेविलाप्यतुर्योभ
वति तेषांचव्यभिचारिणांसाक्ष्याणांलयेशुद्धआत्माभवतिमुच्यतइत्यर्थः ५४ यथेतरोभूत्वानिवर्ततेतथाननिवर्ततइत्यर्थः ५५ वेदेनानिर्मिते तेधूममभिसंभवंतीत्यादिनातेऽर्चिरभिसंभवंती

अन्नंरेतइतिक्ष्मेशपितृयानंपुनर्भवः ॥ एकैकश्येनानुपूर्वंभूत्वाभूत्वेहजायते ५१ निषेकादिश्मशानांतैःसंस्कारैःसंस्कृतोद्विजः॥ इंद्रियेषुक्रियायज्ञान्ज्ञानदीपे
षुजुह्वति ५२ इंद्रियाणिमनस्यूर्मौवाचिवैकारिकंमनः ॥ वाचंवर्णसामाम्नायेतमोंकारेस्वरेन्यसेत् ॥ ओंकारंबिंदौनादेतंतंतुप्राणेमहत्यमुम् ५३ अग्निःसू
र्योदिवाप्राह्णःशुक्लोराकोत्तरंस्वराट् ॥ विश्वश्चतैजसःप्राज्ञस्तुर्यआत्मासमन्वयात् ५४ देवयानमिदंप्राहुर्भूत्वाभूत्वाऽनुपूर्वशः ॥ आत्मयाज्युपशांतात्माह्या
त्मस्थोननिवर्तते ५५ यएतेपितृदेवानामयनेवेदानिर्मिते ॥ शास्त्रेणचक्षुषावेदजनस्थोऽपिनमुह्यति ५६ आदावंतेजनानांसद्बहिरंतःपरावरम् ॥ ज्ञानंज्ञे
यंवचोवाच्यंतमोज्योतिस्त्वयंस्वयम् ५७ आबाधितोऽपित्वाभासोयथावस्तुतयास्मृतः ॥ दुर्घटत्वादैंद्रियकंतद्वदर्थविकल्पितम् ५८ क्षित्यादीनामिहार्था
नांछायानकतमाऽपिहि ॥ नसंघातोविकारोऽपिनपृथङ्नान्वितोमृषा ५९

त्यादिनाचनिश्चयेनविविच्यज्ञापितेइत्यर्थः जनस्थोऽपिदेहस्थोऽपिनमुह्यति ५६ तत्रहेतुमाह आदाविति जनानांदेहानामादौकारणत्वेनांतेचाऽवधित्वेनयत्सत्तथाबहिर्भोग्यमंत
र्भोक्तृपरमवरंचोच्चनीचम् तमोऽप्रकाशः ज्योतिःप्रकाशःतत्तुसर्वमयंज्ञानीस्वयमेवनतस्माद्व्यतिरिक्तंवस्तुकिंचिदस्तियेनमुह्येदित्यर्थः ५७ नतुतर्हिकथंपृथगर्थस्तस्यापिप्रतीयतेतत्राऽऽह
आबाधितस्तर्कविरोधेनसर्वतोबाधितोऽप्याभासः प्रतिबिंबादिर्वस्तुतयायथास्मृतस्तद्वदैंद्रियकंसर्वमर्थत्वेनविकल्पितंनतुपरमार्थतः दुर्घटत्वात् ५८ तदेवाऽऽह क्षित्यादीनांपंचभूतानांछायाऐ
क्यबुद्ध्यालंबनरूपंदेहादिसंघातारंभपरिणामानांमध्येकतमाप्यन्यतमापिनभवति नतावत्तेषांसंघातोवृक्षाणामिववनम् एकदेशाकर्षणेसर्वाकर्षणानुपपत्तेः नह्येकस्मिन्वृक्षआकृष्टेसर्ववन
माकृष्यते नचविकारआरब्धोऽवयवी अपिशब्दान्नपरिणामोपि कुतः सकिंस्वावयवेभ्यःपरिणतेभ्योवापृथक्कृतदन्वितोवा नतावदत्यंतंपृथक् तथाऽप्रतीतेः नचान्वितः सकिंप्रत्यवयवं
सर्वोऽप्यन्वेत्यंशेनवा आद्येअंगुलिमात्रेपिदेहबुद्धिःस्यात् द्वितीयेतस्याप्यंशांगीकारेसत्यनवस्थास्यादतोमृषैवेत्यर्थः ५९

एवंदेहादेर्मिथ्यात्वमुक्त्वातद्धेतूनांक्षित्यादीनामपिमिथ्यात्वमाह धारयंतीति धातवोमहाभूतानितन्मात्रैःसूक्ष्मैरवयवैर्विनानस्युःअवयवित्वात्तेषामपि तर्ह्यवयवःसत्यइतिचेत्तत्राऽह उक्तप्रकारेणावयविन्यसत्यवयवोऽप्यंततोऽसन्नेवस्यात् अवयविप्रतीत्यन्यथानुपपत्तिंविनातत्सद्भावेप्रमाणाभावादित्यर्थः तदुक्तंपंचमस्कंधे ·"एवंनिरुक्तंक्षितिशब्दवृत्तमि"त्यादि ६० नन्ववयविनोभावेआगमापायिषुबाल्यादिषुसोऽयंदेवदत्तइतिप्रत्यभिज्ञानंनस्यात् तदुक्तंभट्टैः आविर्भावतिरोभावधर्मकेष्वनपायियत् तद्धर्मी"ति तत्राह स्यादिंति वस्तुनःपरमात्मनोविकल्पेभेदेऽसति यद्वा वस्तुनोऽविद्ययाविकल्पेसतिपूर्वपूर्वारोपसादृश्यात्सएवेतिभ्रमःस्यात् सचतावदेव यावदविद्यानिवृत्तिः ननुसर्वमिथ्यात्वेशास्त्रस्यविधिनिषेधकताकथंतत्राह स्वप्नमध्येजाग्रत्स्वापव्यवस्थायथेति ६१ इदानीमुक्तमेवाद्वैतंभावनात्रयोपदेशेनदृढीकरोति भावाद्वैतमितिचतुर्भिः वर्तयन्नालोचयन् स्वानुभूत्याआत्मतत्त्वानुभवेन त्रीन्जाग्रदादीन् त्रयआवसथास्त्रयःस्वप्नइतिश्रुतेः यद्वा वस्तुभेदबुद्धिरेकःस्वप्नः ततस्तदधिकारभेदेनकर्मभेदबुद्धिर्द्वितीयःततोमत्कर्मसाधितमेतत्फलंममैवभोग्यमितितृतीयःतान्धुनुतेनिवर्तयति ६२ कार्यकारणयोर्वस्त्वैक्यस्य

धातवोऽवयवित्वाच्चतन्मात्रावयवैर्विना ॥ नस्युर्ह्यसत्यवयविन्यसन्नवयवोंऽततः ६० स्यात्सादृश्यभ्रमस्तावद्विकल्पेऽसतिवस्तुनः ॥ जाग्रत्स्वापौयथास्वप्नेतथाविधिनिषेधता ६१ भावाद्वैतंक्रियाद्वैतंद्रव्याद्वैतंतथात्मनः ॥ वर्तयन्स्वानुभूत्येहत्रीन्स्वप्नान्धुनुतेमुनिः ६२ कार्यकारणवस्त्वैक्यमर्शनंपटतंतुवत् ॥ अवस्तुत्वाद्विकल्पस्यभावाद्वैतंतदुच्यते ६३ यद्ब्रह्मणिपरेसाक्षात्सर्वकर्मसमर्पणम् ॥ मनोवाक्तनुभिःपार्थक्रियाद्वैतंतदुच्यते ६४ आत्मजायासुतादीनामन्येषांसर्वदेहिनाम् ॥ यत्स्वार्थकामयोरैक्यंद्रव्याद्वैतंतदुच्यते ६५ यद्यस्यवाऽनिषिद्धंस्याद्येनयत्रयतोनृप ·॥ सतेनेहेतकर्माणिनरोनान्यैरनापदि ६६ एतैरन्यैश्चवेदोक्तैर्वर्तमानःस्वकर्मभिः ॥ गृहेऽप्यस्यगतिंयायाद्राजंस्तद्भक्तिभाङ्नरः ६७ यथाहियूयंनृपदेवदुस्त्यजादापद्गणादुत्तरतात्मनःप्रभोः ॥ यत्पादपंकेरुहसेवयाभवानहारषीन्निर्जितदिग्गजःक्रतून् ६८

मर्शनमालोचनंतंतुरेवनपटइति ६३ मनोवाक्तनुभिःकृतानांकर्मणांसमर्पणंतैःसमर्पणमितिवा उद्देश्यफलभेदोहिक्रियाभेदेहेतुः ईश्वारार्पणेचतदभावात्क्रियाणामद्वैतम् ६४ आत्मनःस्वस्यजायादीनांचस्वार्थश्चकामश्चतयोःदेहादीनांपंचभूतात्मकत्वेनभोक्तुश्चपरमात्मत्वेनाभेदालोचनेनार्थकामयोर्यदैक्यदर्शनमित्यर्थः ६५ उक्तानाश्रमधर्मान्संक्षिप्याह यदिति यद्द्रव्यम् येनोपायेन यतःसकाशात् ६६ प्रस्तुतमुपसंहरति एतैरिति अस्यश्रीकृष्णस्यगतिम् तद्भक्तिभाक्तस्यभक्तः ६७ एतत्सर्वसाधारणमुक्तम्भक्तस्यतुभक्तिरेवसर्वपुरुषार्थहेतुरितिपांडवानेवलक्षीकृत्याह यथाहीति हेनृपदेव नृपैर्देवैश्चसहायैर्दुस्त्यजादितिवा आत्मनःश्रीकृष्णादेवप्रभोर्हेतोः अडभावआर्षः उत्कर्षेणातरतेत्यर्थः यथायथावत् तमेवभजतेतिशेषः यद्वा यथाआपद्गणादुत्तीर्णस्त्वम् यथाचक्रतूनहार्षीत्तथाश्रीकृष्णादेवतारकात्संसारादप्युत्तरतेत्यर्थः ६८

श्रीकृष्णसेवामहतामवज्ञयाभ्रश्यतितत्कृपयाचसिध्यतीतिदर्शयन्पूर्ववृत्तांतमाह अहमितिसार्धैःपंचभिः नाम्नाउपबर्हणः ६९ पेशलंसौकुमार्यरूपादिभिःप्रियंदर्शनंयस्य ७० ७१ तदाह्वानंविद्वान् उन्मत्तःसन्गायन्नेवगतः ७२ ७३ ७४ त्वंतुकृतार्थएवेतिहर्षेणपुनःपूर्वश्लोकानेवपठति यूयमिति शेषंस्पष्टम् ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ॥ सप्तमस्कंधगूढार्थपदभावार्थ

अहंपुराऽभवंकश्चिद्गंधर्वउपबर्हणः ॥ नाम्नाऽतीतेमहाकल्पेगंधर्वाणांसुसंमतः ६९ रूपपेशलमाधुर्यसौगंध्याप्रियदर्शनः ॥ स्त्रीणांप्रियतमोनित्यंमत्तस्तुपुरुलंपटः ७० एकदादेवसत्रेतुगंधर्वाप्सरसांगणाः ॥ उपहूताविश्वसृग्भिर्हरिगाथोपगायने ७१ अहंचगायंस्तद्विद्वान्स्त्रीभिःपरिवृतोगतः ॥ ज्ञात्वाविश्वसृजस्तन्मेहेलनंशेपुरोजसा ॥ याहित्वंशूद्रतामाशुनष्टश्रीःकृतहेलनः ७२ तावद्दास्यामहंजज्ञेतत्रापिब्रह्मवादिनाम् ॥ शुश्रूषयाऽनुषंगेणप्राप्तोऽहंब्रह्मपुत्रताम् ७३ धर्मस्तेगृहमेधीयोवर्णितःपापनाशनः ॥ गृहस्थोयेनपदवीमंजसान्यासिनामियात् ७४ यूयंनृलोकेबतभूरिभागालोकंपुनानामुनयोऽभियंति ॥ येषांगृहानावसतीतिसाक्षाद्गूढंपरंब्रह्ममनुष्यलिंगम् ७५ सवाअयंब्रह्ममहद्विमृग्यंकैवल्यनिर्वाणसुखानुभूतिः ॥ प्रियःसुहृद्वःखलुमातुलेयआत्मार्हणीयोविधिकृद्गुरुश्च ७६ नयस्यसाक्षाद्भवपद्मजादिभीरूपंधियावस्तुतयोपवर्णितम् ॥ मौनेनभक्त्योपशमेनपूजितःप्रसीदतामेषससात्वतांपतिः ७७ श्रीशुकउवाच ॥ इतिदेवर्षिणाप्रोक्तंनिशम्यभरतर्षभः ॥ पूजयामाससुप्रीतःकृष्णंचप्रेमविह्वलः ७८ कृष्णपार्थावुपामंत्र्यपूजितःप्रययौमुनिः ॥ श्रुत्वाकृष्णंपरंब्रह्मपार्थःपरमविस्मितः ७९ इतिदाक्षायणीनांतेपृथग्वंशाःप्रकीर्तिताः ॥ देवासुरमनुष्याद्यालोकायत्रचराचराः ८० ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेप्रह्लादानुचरितेयुधिष्ठिरनारदसंवादेसदाचारनिर्णयोनामपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ समाप्तोयंसप्तमःस्कंधः ॥ ७ ॥ ॥ ॥

दीपिका ॥ संसेव्यतांसदासद्भिर्यतिश्रीधरनिर्मिता ॥ १ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेश्रीधरस्वामिविरचितायांभागवतभावार्थदीपिकायांपंचदशोऽध्यायः ॥ १५॥
॥ ॥ समाप्तोयंसप्तमःस्कंधः ॥ ७ ॥ ॥ श्रीनृसिंहायनमोऽस्तु ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते सप्तमस्कंधः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीभागवते अष्टमस्कंधः प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ नमःश्रीपरमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदायभक्तजनमानसनिवासायश्रीरामचंद्राय ॥ अथाष्टमेचतुर्विंशत्यध्यायैर्मनुवर्णनम् ॥ तत्सुतैर्ऋषिदेवेंद्रैर्मूर्तिभि
श्चहरेःसह ॥ १ ॥ प्रतिमन्वंतरंचैवमन्वाद्याःषट्पृथक्पृथक् ॥ प्रवर्तयंतिसद्धर्मान्पालयंत्याचरंतिच ॥ २ ॥ अतोमन्वंतरस्योक्तंसद्धर्मइतिलक्षणम् ॥ येनवैक्रियमाणेननरोनानिरयंव्रजेत्
॥ ३ ॥ तत्रतुप्रथमेस्वायंभुवःस्वारोचिषस्तथा ॥ उत्तमस्तामसश्चेतिचतुर्मनुनिरूपणम् ॥ ४ ॥ स्वायंभुवेंऽतरेऽनंतदुरंतगुणवर्णनात् ॥ मुदितःपरिपप्रच्छसर्वमन्वंतरास्थितिम् ॥ ५ ॥ स्वा
यंभुवस्येतित्रिभिः यत्रविश्वसृजांमरीच्यादीनांमनुकन्यासुपुत्रपौत्रादिसर्गः १ महीयसोहरेः अत्रक्वचिद्बहुपाठांतरमस्तितदुपेक्षितमस्माभिः २ यस्मिन्नतीतेयत्कृतवान्यस्मिन्ननागतेयत्क
र्ताकरिष्यत्यद्यवावर्तमानेयत्कुरुतेतद्वदेत्यन्वयः ३ अस्मिन्कल्पेषण्मनवोव्यतीताः ४ तस्यमनोर्दुहित्रोःकपिलयज्ञमूर्तिभ्यांपुत्रतांगतःप्राप्तः ५ ६ ७ घोरंदुश्चरंतपस्तप्यमानःसमाधावनु
भूतमिदंवक्ष्यमाणंनिद्रितोच्छ्वसितवद्विस्मितइवोपदिशन्निवानुवदन्निवचाष्टाभिः श्लोकैरन्वाह ८ येनचिदात्मनाविश्वंचेतयतेचेतनीभवति विश्वंतुयंनचेतयतेनचेतनीकरोति स्वतएवचिद्रूप

ॐनमोभगवतेवासुदेवाय ॥ राजोवाच ॥ स्वायंभुवस्येहगुरोवंशोऽयंविस्तराच्छ्रुतः ॥ यत्रविश्वसृजांसर्गोमनूनन्यान्वदस्वनः १ यत्रयत्रहरेर्जन्मकर्माणिच
महीयसः ॥ गृणंतिकवयोब्रह्मंस्तानिनोवदशृण्वताम् २ यद्यस्मिन्नंतरेब्रह्मन्भगवान्विश्वभावनः ॥ कृतवान्कुरुतेकर्ताह्यतीतेऽनागतेद्यवा ३ ॥ ऋषिरुवा
च ॥ मनवोऽस्मिन्व्यतीताःषट्कल्पेस्वायंभुवादयः ॥ आद्यस्तेकथितोयत्रदेवादीनांचसंभवः ४ आकूत्यांदेवहूत्यांचदुहित्रोस्तस्यवैमनोः ॥ धर्मज्ञानो
पदेशार्थंभगवान्पुत्रतांगतः ५ कृतंपुराभगवतःकपिलस्यानुवर्णितम् ॥ आख्यास्येभगवान्यज्ञोयच्चकारकुरूद्वह ६ विरक्तःकामभोगेषुशतरूपापतिःप्र
भुः ॥ विसृज्यराज्यंतपसेसभार्योवनमाविशत् ७ सुनंदायांवर्षशतंपदैकेनभुवंस्पृशन् ॥ तप्यमानस्तपोघोरमिदमन्वाहभारत ॥ ८ ॥ मनुरुवाच ॥ येन
चेतयतेविश्वंविश्वंचेतयतेनयम् ॥ योजागर्तिशयानेऽस्मिन्नायंतंवेदवेदसः ९ आत्मावास्यमिदंविश्वंयत्किंचिज्जगत्यांजगत् ॥ तेनत्यक्तेनभुंजीथामागृधः
कस्यस्विद्धनम् १० यन्नपश्यतिपश्यंतंचक्षुर्यस्यनरिष्यति ॥ तंभूतनिलयंदेवंसुपर्णमुपधावत ११

त्वात् तत्रहेतुः अस्मिन्शयानेस्वपितियोजागर्तिसाक्षितयावर्तते अहोचित्रंनायंजनस्तंवेदसतुइमंवेद ९ तस्येश्वरत्वंदर्शयन्लोकस्याहितमुपादिशति आत्मनाईश्वरेणावास्यंसत्ताचैतन्या
भ्यांसंव्याप्तंविश्वंसर्वंजगत्यांलोकेयत्किंचिज्जगद्भूतजातमतस्तेनैवेश्वरेणयत्किंचित्त्यक्तंदत्तंधनंतेनैवभुंजीथाःभोगान्भुंक्ष्व यद्वा तेनहेतुनात्यक्तेनेश्वरार्पणेनभुंजीथानस्वार्थम् कस्यस्वित्कस्यचिद
पिधनंमागृधोमाभिकांक्षीः यद्वा कस्यस्विदितिकस्यान्यस्यधनमस्तियतोधनाकांक्षाक्रियेतेत्यर्थः तथाचश्रुतिः ईशावास्यमितियथाश्लोकमेव १० ननुयदिसर्वंव्याप्नोतितर्हिचक्षुरादिभिः
किंनप्रतीयतेतत्राऽऽह यंपश्यंतंजनश्चक्षुर्वानपश्यति चक्षुराद्यविषयत्वात् नहि प्रमातारंप्रमाणंविषयीकरोतीतिभावः तथाचश्रुतिः चक्षुपश्चक्षुरुतश्रोत्रस्यश्रोत्रमित्यादि ननुतर्हिघटनाशे
देवदत्तस्यतद्विषयंचाक्षुषंज्ञानमिवेश्वरस्यापिस्वरूपभूतंतद्विषयंज्ञानंनश्येत्तत्राऽऽह यस्यतुपश्यतश्चक्षुर्ज्ञानंनरिष्यतिननश्यति तत्तदाकारेणोत्पन्नायावृत्तेरेवनाशोनस्वतःसिद्धज्ञानस्य नहि
सवितृप्रकाशःप्रकाश्यनाशेनश्यतीतिभावःभूतानिनिलयोयस्यतंसर्वांतर्यामिणंतथापिसुपर्णंशोभनपतनमसंगमुपधावतभजध्वम् ११

तस्यस्वरूपस्यनित्यत्वमेवोपपादयन्नाह नयस्येति अमून्याद्यंतादीनिविश्वस्ययस्माद्भवंतिविश्वंचयत्यद्रूपमतएवाव्यभिचारित्वात्तदृतंसत्यंमहत्पारिपूर्णंब्रह्म १२ ननुविश्वंचेतद्रूपंतर्हितस्य
कुतोजन्माद्यभावःस्वप्रकाशत्वंवाकथंवाजगज्जन्मादिकर्तृत्वेनाविकारिणःसत्यत्वंपूर्णत्वंचतत्राऽऽह सईशोऽजःसत्यश्चस्वप्रकाशश्चपुराणश्चानिर्विकारोविश्वंकायोयस्यपुरूणिहूतानिनामानि
यस्यतथाविधोऽपियतोऽस्याविश्वस्यजन्मादिस्वशक्त्यामाययाधत्तेतांचनित्यसिद्धयाविद्ययोदस्यहित्वानिष्क्रियएवाऽऽस्ते १३ यस्मादेवमीश्वरःकर्मकृत्वासंत्यज्यनैष्कर्म्येणाऽऽस्तेअथा
स्माद्धेतोःऋषयोऽप्यग्रेआदौकर्माणिकुर्वंति किमर्थमकर्महेतवेमोक्षार्थम् पाठांतरेकर्मनाशायहियस्मात् १४ नन्वीहमानःकर्मभिरवगुंठितःकोशकारइवबध्येतैवतत्राऽऽह ईहतइति अत
स्तमनुवर्तमानायेतेनावसीदंतिनविषज्जंते १५ तदेवंलोकानुग्रहायविश्वसृष्ट्यादियःकरोतिश्रीरामकृष्णाद्यवतारैश्चवेदोक्तमप्याचरतितंशरणंव्रजामीत्याह तमिति निजंवर्त्मनरावतारा
नुरूपोमार्गस्तत्रसम्यक्स्थितमतईहमानंकर्माचरंतम् तथाऽपिजीववैलक्षण्यमाह निरहंकृतंनिराशिषमनन्यचोदितमितिच निरहंकारत्वेहेतुः बुधम् निराशीष्ट्वेहेतुःपूर्णम् अनन्यनियुक्त

नयस्याद्यंतौमध्यंचस्वःपरोनांतरंबहिः ॥ विश्वस्यामूनियद्यस्माद्विश्वंचतदृतंमहत् १२ सविश्वकायःपुरुहूतईशःसत्यःस्वयंज्योतिरजःपुराणः ॥ धत्ते
ऽस्यजन्माद्यजयात्मशक्त्यातांविद्ययोदस्यनिरीहआस्ते १३ अथाग्रेऋषयःकर्माणीहंतेऽकर्महेतवे ॥ ईहमानोहिपुरुषःप्रायोनीहांप्रपद्यते १४ ईहतेभगवा
नीशोनहितत्रविषज्जते ॥ आत्मलाभेनपूर्णार्थोनावसीदंतियेऽनुतम् १५ तमीहमानंनिरहंकृतंबुधंनिराशिषंपूर्णमनन्यचोदितम् ॥ नॄन्शिक्षयंतंनिजवर्त्म
संस्थितंप्रभुंप्रपद्येऽखिलधर्मभावनम् ॥ १६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिमंत्रोपनिषदंव्याहरंतंसमाहितम् ॥ दृष्ट्वाऽसुरायातुधानाजग्धुमभ्यद्रवन्क्षुधा १७
तांस्तथाऽवसितान्वीक्ष्ययज्ञःसर्वगतोहरिः ॥ यामैःपरिवृतोदेवैर्हत्वाऽशासात्त्रिविष्टपम् १८ स्वारोचिषोद्वितीयस्तुमनुरग्नेःसुतोऽभवत् ॥ द्युमत्सुषेणरोचि
ष्मत्प्रमुखास्तस्यचात्मजाः १९ तत्रेंद्रोरोचनस्त्वासीद्देवाश्चतुषितादयः ॥ ऊर्जस्तंभादयःसप्तऋषयोब्रह्मवादिनः २० ऋषेस्तुवेदशिरसस्तुषितानामप
त्न्यभूत् ॥ तस्यांजज्ञेततोदेवोविभुरित्यभिविश्रुतः २१ अष्टाशीतिसहस्राणिमुनयोयेधृतव्रताः ॥ अन्वशिक्षन्व्रतंतस्यकौमारब्रह्मचारिणः २२ तृतीयउत्त
मोनामप्रियव्रतसुतोमनुः ॥ पवनःसृंजयोयज्ञहोत्राद्यास्तत्सुतानृप २३

त्वेहेतुः प्रभुम् तथाऽपिकर्मानुष्ठानेहेतुःनॄन्स्वाचारेणशिक्षयंतम् तत्किमर्थंतत्राऽऽह अखिलान्धर्मान्भावयतिप्रवर्तयतीतितथातम् १६ समाहितमपिसंतंमंत्रोपनिषदंव्याहरंतंदृष्ट्वासुप्तोच्छ्वसि
तवद्विवशमिवमन्वानाअसुरायातुधानाश्चक्षुधानिमित्तेनजग्धुमत्तुमभ्यद्रवन्नभिदुद्रुवुः १७ यामैः स्वपुत्रैः त्रिविष्टपंस्वर्गमपालयत् स्वयमेवेंद्रोबभूवेत्यर्थः तत्रप्रतिमन्वंतरंमन्वादयः षडन्येऽ
न्येभवंति तथाहिसूतोद्वादशेवक्ष्यति मन्वंतरंमनुर्देवामनुपुत्राःसुरेश्वरः ऋषयोंऽशावतारश्चहरेःषड्विधमुच्यतइति तत्राऽऽद्येस्वायंभुवोमनुः प्रियव्रतोत्तानपादौमनुपुत्रौ यामादयोदेवाः म
रीचिप्रमुखाःसप्तऋषयःयज्ञोहरेरवतारः इंद्रश्चसएवेतितन्मन्वंतरंपंचविधमेवतच्चतुर्थस्कंधोपक्रमेनिरूपितम् १८ द्वितीयादिषुत्रिषुमन्वंतरेषुमन्वादिषट्कमाह स्वारोचिषोद्वितीयस्त्वितियाव
द्गजेंद्रमोक्षप्रश्नम् १९ २० २१ विभोरसाधारणंचारितमाह अष्टाशीतिसहस्राणीति २२ २३

२४ २५ सत्यजितइंद्रस्यसखासन् २६ उत्तमस्तृतीयोमनुस्तस्यभ्राताताामसश्चतुर्थोमनुः २७ त्रिशिखईश्वरइंद्रः २८ अन्यानपिविशिष्टपराक्रमान्देवानाह देवावैधृतयइति २९ हरिरि
त्याहृतोऽयाहृतःग्रहात्ग्राहात् ३० अमूमुचत्मोचयामास ३१ श्रवणेच्छायांहेतुः तत्कथासुतासुकथासु साकथैववासुमहत्पुण्यम् पुण्यस्यविशेषणंधन्यमित्यादि ३२ ३३॥ इतिश्रीभागवते
अष्टमस्कंधेटीकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ तुर्येमन्वंतरेप्रोक्तंगजेंद्रस्यविमोक्षणम् द्वितीयादित्रिभिस्तत्तुविस्तरेणोपवर्ण्यते ॥ १ ॥ द्वितीयेतुगजेंद्रस्यगजीभिःक्रीडतोजले दैवाद्ग्राहगृ
हीतस्यहरिस्मृतिरुदीर्यते २ आसीदस्ति १ तावतायोजनायुतेन पर्यक्परितः त्रिकूटसमाख्याबीजमाह त्रिभिःशृंगैर्मुख्यैः २ अन्यैश्चशृंगैर्निर्झरांभसांनिर्घोषैश्चककुभःसर्वारोचयन्ना

वसिष्ठतनयाःसप्तऋषयःप्रमदादयः ॥ सत्यावेदश्रुताभद्रादेवाइंद्रस्तुसत्याजित् २४ धर्मस्यसूनृतायांतुभगवान्पुरुषोत्तमः ॥ सत्यसेनइतिख्यातोजातःस
त्यव्रतैःसह २५ सोऽनृतव्रतदुःशीलानसतोयक्षराक्षसान् ॥ भूतद्रुहोभूतगणांस्त्ववधीत्सत्याजित्सखः २६ चतुर्थउत्तमभ्रातामनुर्नाम्नाचतामसः ॥ पृथुः
ख्यातिर्नरःकेतुरित्याद्यादशतत्सुताः २७ सत्यकाहरयोवीरादेवास्त्रिशिखईश्वरः ॥ ज्योतिर्धामादयःसप्तऋषयस्तामसेंऽतरे २८ देवावैधृतयोनामविधृते
स्तनयान्नृप ॥ नष्टाःकालेनयैर्वेदाविधृताःस्वेनतेजसा २९ तत्रापिजज्ञेभगवान्हरिण्यांहरिमेधसः ॥ हरिरित्याहृतोयेनगजेंद्रोमोचितोग्रहात् ॥ ३० ॥
राजोवाच॥बादरायणएतत्तेश्रोतुमिच्छामहेवयम् ॥ हरिर्यथागजपतिंग्राहग्रस्तममूमुचत् ३१ तत्कथासुमहत्पुण्यंधन्यंस्वस्त्ययनंशुभम् ॥ यत्रयत्रोत्तम
श्लोकोभगवान्गीयतेहरिः ३२ सूतउवाच ॥ परीक्षितैवंसतुबादरायणिःप्रायोपविष्टेनकथासुचोदितः ॥ उवाचविप्राःप्रतिनंद्यपार्थिवंमुदामुनीनांसदसिस्म
शृण्वताम् ॥ ३३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेमन्वंतरानुचरितेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ आसीद्गिरिवरोराजंस्त्रिकूटइति
विश्रुतः ॥ क्षीरोदेनावृतःश्रीमान्योजनायुतमुच्छ्रितः १ तावताविस्तृतःपर्यक्त्रिभिःशृंगैःपयोनिधिम् ॥ दिशःखंरोचयन्नास्तेरौप्यायसहिरण्मयैः २ अ
न्यैश्चककुभःसर्वारत्नधातुविचित्रितैः ॥ नानाद्रुमलतागुल्मैर्निर्घोषैर्निर्झरांभसाम् ३ सचावनिज्यमानांघ्रिःसमंतात्पयऊर्मिभिः ॥ करोतिश्यामलांभूमिं
हरिन्मरकताश्मभिः ४ सिद्धचारणगंधर्वविद्याधरमहोरगैः ॥ किन्नरैरप्सरोभिश्चक्रीडद्भिर्जुष्टकंदरः ५ यत्रसंगीतसन्नादैर्नदद्गुहममर्षया ॥ अभिगर्जंतिहरयः
श्लाघिनःपरशंकया ६ नानाऽरण्यपशुव्रातसंकुलद्रोण्यलंकृतः ॥ चित्रद्रुमसुरोद्यानकलकंठविहंगमः ७ सरित्सरोभिरच्छोदैःपुलिनैर्मणिवालुकैः ॥ देव
स्त्रीमज्जनामोदसौरभांब्वनिलैर्युतः ८

स्तइतिपूर्वेणैवान्वयः कथंभूतैःशृंगैःरत्नैर्धातुभिश्चविचित्रितैः नानाविधानांद्रुमलतानांगुल्मायेषुतैः ३ पयसऊर्मिभिःसमंतादवनिज्यमानाअंघ्रयोमूलप्रांतायस्य हरिद्भिःपलाशवर्णैः४ ५किन्न
रादीनांसंगीतसन्नादैर्नदंत्योगुहायस्मिन्प्रदेशेतमभिगर्जंति हरयःसिंहाः अमर्षयाअसहनेन ६ नानायेआरण्याःपशवस्तेषांव्रातैःसंकुलाभिर्द्रोणीभिरलंकृतआस्ते किंच चित्राद्रुमायेषुतेषुसु
रोद्यानेषुकलकंठामधुरस्वनाविहंगमायास्मिन् ७ किंच स्वच्छोदकैःसरित्सरोभिर्युतः मणयइववालुकायेषुतैःपुलिनैश्चयुतः देवस्त्रीणांमज्जनेनयआमोदस्तेनसौरभयुक्तान्यंबून्यनिलश्चतै
श्चयुतआस्ते ८

तस्यद्रोण्यांवरुणस्योद्यानमास्ते ९ गिरिवनादिसर्वंध्येयमितिवक्ष्यत्यतोगिरिमुपवर्ण्यवनंवर्णयति सर्वतोऽलंकृतमिति पुनर्गिरिंवर्णयति मंदारैरिति चतुर्भिः मंदारादिभिर्वृतइत्यन्वयः १० ११
१२ १३ तस्मिन्नगिरौसरआस्ते तद्वर्णयति सुविपुलमित्यादिसार्धैःपंचभिः लसंतिकांचनपंकजानियास्मिन् १४ कुमुदादीनांश्रियाऊर्जितम् कलःस्वनोयेषांतैःशकुंतैश्चनिर्घुष्टम् १५ चक्राह्वैः
सारसैरप्याकीर्णम् जलकुक्कुटादीनांकुलैःकूजितम् १६ मत्स्यानांकच्छपानांचसंचारेणचलतांपद्मानांरजसायुक्तंपयोयस्मिंस्तत् १७ १८ नित्यमृतवःफलपुष्पादिसंपत्तिहेतवोयेषांतैरलंशोभितम्

तस्यद्रोण्यांभगवतोवरुणस्यमहात्मनः ॥ उद्यानमृतुमन्नामआक्रीडंसुरयोषिताम् ९ सर्वतोऽलंकृतंदिव्यैर्नित्यंपुष्पफलद्रुमैः ॥ मंदारैःपारिजातैश्चपाटला
शोकचंपकैः १० चूतैःप्रियालैःपनसैराम्रैराम्रातकैरपि ॥ क्रमुकैर्नालिकेरैश्चखर्जूरैर्बीजपूरकैः ११ मधुकैःसालतालैश्चतमालैरसनार्जुनैः ॥ अरिष्टोदुंबरप्ल
क्षैर्वटैःकिंशुकचंदनैः १२ पिचुमंदैःकोविदारैःसरलैःसुरदारुभिः ॥ द्राक्षेक्षुरंभाजंबूभिर्बदर्यक्षाभयामलैः १३ बिल्वैःकपित्थैर्जंबीरैर्वृतोभल्लातकादिभिः ॥
तस्मिन्सरःसुविपुलंलसत्कांचनपंकजम् १४ कुमुदोत्पलकल्हारशतपत्रश्रियोर्जितम् ॥ मत्तषट्पदनिर्घुष्टंशकुंतैश्चकलस्वनैः १५ हंसकारंडवाकीर्णंचक्रा
ह्वैःसारसैरपि ॥ जलकुक्कुटकोयष्टिदात्यूहकुलकूजितम् १६ मत्स्यकच्छपसंचारचलत्पद्मरजःपयः ॥ कदंबवेतसनलनीपवंजुलकैर्वृतम् १७ कुंदैःकुरबका
शोकैःशिरीषैःकुटजेंगुदैः ॥ कुब्जकैःस्वर्णयूथीभिर्नागपुन्नागजातिभिः १८ मल्लिकाशतपत्रैश्चमाधवीजालकादिभिः ॥ शोभितंतीरजैश्चान्यैर्नित्यर्तुभिरलं
द्रुमैः १९ तत्रैकदातद्गिरिकाननाश्रयःकरेणुभिर्वारणयूथपश्चरन् ॥ सकंटकान्कीचकवेणुवेत्रवद्विशालगुल्मंप्ररुजन्वनस्पतीन् २० यद्गंधमात्राद्धर
योगजेंद्राव्याघ्रादयोव्यालमृगाःसखड्गाः ॥ महोरगाश्चापिभयाद्द्रवंतिसगौरकृष्णाःशरभाश्चमर्यः २१ वृकावराहामहिषर्क्षशल्यागोपुच्छशालावृकमर्कटाश्च ॥
अन्यत्रक्षुद्राहरिणाःशशादयश्चरंत्यभीतायदनुग्रहेण २२ सघर्मतप्तःकरिभिःकरेणुभिर्वृतोमदच्युत्कलभैरनुद्रुतः ॥ गिरिंगरिम्णापरितःप्रकंपयान्निषेव्यमाणो
ऽलिकुलैर्मदाशनैः २३ सरोऽनिलंपंकजरेणुरूषितंजिघ्रन्विदूरान्मदविह्वलेक्षणः ॥ वृतःस्वयूथेनतृषार्दितेनतत्सरोवराभ्याशमथागमद्द्रुतम् २४ वि
गाह्यतस्मिन्नमृतांबुनिर्मलंहेमारविंदोत्पलरेणुवासितम् ॥ पपौनिकामंनिजपुष्करोद्धृतमात्मानमद्भिःस्नपयन्गतक्लमः २५ स्वपुष्करेणोद्धृतशीकरांबुभिर्निपाय
यन्संस्नपयन्यथागृही ॥ घृणीकरेणूःकलभांश्चदुर्मदोनाचष्टकृच्छ्रंकृपणोऽजमायया २६

१९ तत्रैवंसत्येकदातद्गिरिकाननाश्रयोवारणयूथपःकरेणुभिश्चरंस्तृषार्दितेनस्वयूथेनवृतःसरोवरस्याभ्याशंसमीपमगमदितिपंचमेनान्वयःकिंकुर्वन् कीचकवेणुवेत्रवंतंविशालंगुल्मंलतादिसंदर्भं
वनस्पतींश्चप्ररुजन्प्रभजन् २० कथंभूतः यस्यगंधमात्राद्धरयःसिंहागजेंद्रादयश्चभयाद्द्रवंतिपलायंते २१ वृकादयःक्षुद्राअल्पाःप्राणिनोऽन्यत्रतद्दृष्टिपथंत्यक्त्वाचरंति २२ पुनःकीदृशःघर्म
तप्तःमदच्युन्मदस्रावी मदमश्नंतीतितथातैः २३ २४ निजेनपुष्करेणकराग्रेणोद्धृतम्गतक्लमःसन्निकामंपपौ २५ २६

२७ दीनधियःकरेणवस्तंकेवलंविचुकुशुः २८ २९ मनउत्साहशक्तिर्बलंशारीरमोजऐंद्रियंतेषाम् सकलंबलादि विपर्ययोविपरीतमाधिकम् जलौकसोग्राहस्य ३० सइत्थंयदाप्राणस्यसंकट
मापयतोदेही ३१ बुद्धिमेवाऽऽह नमामीति अहंनचप्रभवामियतोग्राहरूपेणकेवलंविधातुःपाशेनावृतस्तथापितंपरंपरमेश्वरंपरेषांब्रह्मादीनामयनमाश्रयभूतंशरणंयामि ३२ कोऽसौयं
शरणंयासितत्राऽऽह यःकश्चनेति अंतकएवोरगस्तस्मात् तंशरणमीमहिव्रजेम यद्भयादित्यत्रश्रुतिः भीषाऽस्माद्वातःपवतेभीषोदेतिसूर्यः भीषाऽस्मादग्निश्चेंद्रश्च मृत्युर्धावतिपंचमइति
६३ ॥ इत्यष्टमस्कंधेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ तृतीयेतुगजेंद्रेणस्तुतोहरिरुपेत्यतम् ॥ समुद्दधारतंग्राहाद्ग्राहंदेवलशापतः ॥ १ ॥ जाप्यंजप्यंस्तोत्रम् प्राग्जन्मनिइंद्रद्युम्नसंज्ञे १ त
स्मैनमोनमनमभिधीमह्यभिध्यायेमकेवलम् ग्राहगृहीतत्वेनकायप्रणतेरशक्यत्वात् स्वस्यतज्ज्ञानंसंभावयितुंविशिनष्टि यतश्चिद्रूपादेतद्देहादिचिदात्मकंचेतनंभवतितदुक्तंयेनचेतयतेवि

तंतत्रकश्चिन्नृपदैवचोदितोग्राहोबलीयांश्चरणेरुषाऽग्रहीत् ॥ यदृच्छयैवंव्यसनंगतोगजोयथाबलंसोऽतिबलोविचक्रमे २७ तथातुरंयूथपतिंकरेणवोविकृष्य
माणंतरसाबलीयसा ॥ विचुकुशुर्दीनधियोऽपरेगजाःपार्ष्णिग्रहास्तारयितुंनचाशकन् २८ नियुध्यतोरेवमिभेंद्रनक्रयोर्विकर्षतोरंतरतोबहिर्मिथः ॥
समाःसहस्रंव्यगमन्महीपतेसप्राणयोश्चित्रममंसतामराः २९ ततोगजेंद्रस्यमनोबलौजसांकालेनदीर्घेणमहानभूद्व्ययः ॥ विकृष्यमाणस्यजलेऽव
सीदतोविपर्ययोऽभूत्सकलंजलौकसः ३० इत्थंगजेंद्रःसयदापसंकटंप्राणस्यदेहीविवशोयदृच्छया ॥ अपारयन्नात्मविमोक्षणेचिरंदध्याविमांबुद्धिमथा
भ्यपद्यत ३१ नमामिमेज्ञातयआतुरंगजाःकुतःकरिण्यःप्रभवंतिमोचितुम् ॥ ग्राहेणपाशेनविधातुरावृतोऽप्यहंचतंयामिपरंपरायणम् ३२ यःक
श्चनेशोबलिनोंऽतकोरगात्प्रचंडवेगादभिधावतोभृशम् ॥ भीतंप्रपन्नंपरिपातियद्भयान्मृत्युःप्रधावत्यरणंतमीमहि ३३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्ट
मस्कंधेमन्वंतरानुवर्णनेगजेंद्रोपाख्यानेद्वितीयोऽध्यायः २ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंव्यवसितोबुद्ध्यासमाधायमनोहृदि ॥ जजापपरमंजाप्यंप्राग्जन्म
न्यनुशिक्षितम् १ ॥ गजेंद्रउवाच ॥ ॐनमोभगवतेतस्मैयतएतच्चिदात्मकम् ॥ पुरुषायादिबीजायपरेशायाभिधीमहि २ यस्मिन्निदंयतश्चेदंयेनेदंयइ
दंस्वयम् ॥ योऽस्मात्परस्माच्चपरस्तंप्रपद्येस्वयंभुवम् ३ यःस्वात्मनीदंनिजमाययाऽर्पितंक्वचिद्विभातंक्वचतत्तिरोहितम् ॥ अविद्धदृक्साक्ष्युभयंतदीक्ष
तेसआत्ममूलोऽवतुमांपरात्परः ४

श्चमिति तत्रहेतुःपुरुषायपूर्षुकारणत्वेनप्रविष्टाय ननुप्रकृतिपुरुषौकारणमितिप्रसिद्धंतत्राऽऽह आदिःप्रकृतिर्बीजंपुरुषस्तद्रूपाय प्रविष्टत्वेऽपिजीववत्पारतंत्र्यंवारयाति परेशायेति२परमैश्वर्य
विवृण्वन्नाऽऽहयावत्समाप्ति यस्मिन्नधिष्ठानेयतउपादानाद्येनकर्त्रायश्चस्वयमेवेदंविश्वंभवति अस्मात्कार्यात्परस्मात्कारणाच्चयःपरस्तंस्वयंभुवंस्वतःसिद्धंप्रपद्येशरणंव्रजामि ३ विश्वहेतु
त्वंस्वतःसिद्धत्वंचोक्तमिदानींविश्वप्रकाशकत्वंस्वप्रकाशकत्वंचवर्णयन्प्रार्थयतेयःस्वात्मनीतिविभातमभिव्यक्तंसत्क्वचित्प्रलयेतिरोहितंलीनंसत् तदुभयंकार्यकारणंचसाक्षीसन्नीक्षते साक्षि
त्वेहेतुः अविद्धदृगलुप्तदृष्टिःआत्ममूलःस्वयंप्रकाशः कुतःपरात्प्रकाशकाच्चक्षुरादेरपिपरस्तस्यापिप्रकाशकइत्यर्थः चक्षुषश्चक्षुरित्यादिश्रुतेः ४

तिरोहितमीक्षतेइत्येतत्प्रपंचपूर्वकंदुर्ज्ञेयत्वंवदन्प्रार्थयतेकालेनेतिद्वाभ्याम् पंचत्वमितेषुनाशंप्राप्तेषुगहनंदुरवगाहम् गभीरमनंतम् तस्यतमसः आदित्यवर्णंतमसःपरस्तादितिश्रुतेः ५ अतएवदेवादयोयस्यस्वरूपंनविदुः जंतुरर्वाचीनःकोऽपिगंतुंज्ञातुमीरितुंवक्तुंवा दुरत्ययंदुर्गममनुक्रमणंचरितंकथनंवायस्यसःमामाम् ६ कथंतर्हितमेवविदित्वातिमृत्युमेतीत्यादिश्रुतिरित्याशंक्यतज्ज्ञानोपायंकथयन्नाऽऽह दिदृक्षवइति अलोकव्रतंब्रह्मचर्यादि अव्रणमच्छिद्रम् भूतानामात्मभूताभूतेष्वात्मदृष्टयःसंतःसमेगतिरस्तु ७ दुरत्ययानुक्रमणत्वंप्रपंचयन्प्रणमति नविद्यतइत्यादिना लोकानामप्ययःप्रलयःसंभवोजन्मतयोर्द्वंद्वैक्यम् तदर्थंयस्तानिजन्मादीनिस्वीकरोतितस्मैनमइत्युत्तरेणान्वयः ८ ब्रह्मणेअरूपाय अनंतशक्तयेउरुरूपाय अतआश्चर्याणिकर्माणियस्यतस्मैपरेशायनमः ९ आत्मप्रदीपायप्रकाशांतरस्याविषयाय कुतः साक्षिणेप्रकाशकाय परमात्मनेजीवनियंत्रे अतएवगिरांविदूरायाप्राप्याय चेतसांचित्तवृत्तीनाम् तथाचश्रुतिः यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेति १० एवमपिविपश्चितानिपुणेन नैष्कर्म्यैणसंन्यासेनसत्त्वेनशुद्धेनसंन्यासयोगाद्यतयःशुद्धसत्त्वाइतिश्रुतेःप्रतिलभ्यायप्रत्यक्त्वेनप्राप्याय

कालेनपंचत्वमितेषुकृत्स्नशोलोकेषुपालेषुचसर्वहेतुषु ॥ तमस्तदासीद्गहनंगभीरंयस्तस्यपारेऽभिविराजतेविभुः ५ नयस्यदेवाऋषयःपदंविदुर्जंतुःपुनःकोर्हतिगंतुमीरितुम् ॥ यथानटस्याकृतिभिर्विचेष्टतोदुरत्ययानुक्रमणःसमावतु ६ दिदृक्षवोयस्यपदंसुमंगलंविमुक्तसंगामुनयःसुसाधवः ॥ चरंत्यलोकव्रतमव्रणंवनेभूतात्मभूताःसुहृदःसमेगतिः ७ नविद्यतेयस्यचजन्मकर्मवाननामरूपेगुणदोषएववा ॥ तथापिलोकाप्ययसंभवाययःस्वमाययातान्यनुकालमृच्छति ८ तस्मैनमःपरेशायब्रह्मणेऽनंतशक्तये ॥ अरूपायोरुरूपायनमआश्चर्यकर्मणे ९ नमआत्मप्रदीपायसाक्षिणेपरमात्मने ॥ नमोगिरांविदूरायमनसश्चेतसामपि १० सत्त्वेनप्रतिलभ्यायनैष्कर्म्येणविपाश्चिता ॥ नमःकैवल्यनाथायनिर्वाणसुखसंविदे ११ नमःशांतायघोरायमूढायगुणधर्मिणे ॥ निर्विशेषायसाम्यायनमोज्ञानघनायच १२ क्षेत्रज्ञायनमस्तुभ्यंसर्वाध्यक्षायसाक्षिणे ॥ पुरुषायात्ममूलायमूलप्रकृतयेनमः १३ सर्वेंद्रियगुणद्रष्ट्रेसर्वप्रत्ययहेतवे ॥ असताच्छाययोक्तायसदाभासायतेनमः १४ नमोनमस्तेऽखिलकारणायनिष्कारणायाद्भुतकारणाय ॥ सर्वागमाम्नायमहार्णवायनमोऽपवर्गायपरायणाय १५

निर्वाणसुखसंविदेमोक्षानंदानुभूतये ११ गुणधर्मिणेसत्त्वादिधर्मानुकारिणे ज्ञानघनायचेतिनिर्विशेषत्वेऽपिप्रधानवैलक्षण्यमुक्तम् १२ साक्षिणइतिसर्वाध्यक्षत्वेऽपिनिर्विकारत्त्वमुक्तम् आत्मनांक्षेत्रज्ञानांमूलाय मूलस्यप्रधानस्यापिप्रकृतयेउद्भवहेतवेतत्रहेतुः पुरुषायपूर्वमेवसतेतथाचश्रुतिः पूर्वमेवाहमिहासमितितत्पुरुषस्यपुरुषत्वमिति पूर्णायेतिवा १३ सर्वेंद्रियाणांयेगुणाविषयास्तेषांद्रष्ट्रे सर्वप्रत्ययाइंद्रियवृत्तयोहेतवोज्ञापकायस्यतस्मै तदेवाऽऽहअसताऽहंकारादिप्रपंचेन छाययाऽसद्रूपयाउक्तायप्रतिबिंबेनाबिंबमिवसूचिताय तत्रहेतुःसद्रूपोविषयेष्वाभासोयस्यतस्मै तदुक्तंतृतीयेयथाजलस्थआभासइत्यादिना पाटांतरेअसत्यस्यछाययाऽध्यासेनाक्ताययुक्तायतदधिष्ठानायेत्यर्थः १४ अखिलकारणायसर्वकारणरूपाय अतएवस्वयंनिष्कारणाय कारणत्वेऽपिमृदादिवद्विकारंवारयाति अद्भुतकारणायेति एवंभूतत्वेप्रमाणमाह सर्वेआगमाःपंचरात्रादयआम्नायाश्चवेदास्तेषांमहार्णवायस्रोतसामिवपर्यवसानस्थानायअपवर्गायमोक्षरूपाय अतःपरायणायोत्तमानामाश्रयाय १५

गुणाएवारणिस्तयाछन्नश्चिदूष्मपोज्ञानाग्निस्तस्मै तेषांगुणानांक्षोभेकार्येविस्फूर्जितंबहिर्वृत्तिकंमानसंयस्य सोऽकामयतबहुस्यामितिश्रुतेः नैष्कर्म्यमात्मतत्त्वंतस्यभावेनभावनयाविवर्जिताआगमाविधिनिषेधलक्षणायैस्तेषुस्वयमेवप्रकाशोयस्यतस्मै १६ मादृक्मद्विधश्चासौप्रपन्नःपशुस्तस्यपाशोऽविद्यातस्यविशेषेणमोक्षणंयेन तत्रयोग्यतामाह मुक्ताय मोचनेहेतुः भूरिःकरुणायस्य अतस्तत्रार्थेऽलयायानलसाय स्वांशेनांतर्यामिरूपेणसर्वेषांतनुभृतांमनसिप्रतीतायाप्रख्यातायाप्रत्यक्दृक्तस्मै तथाचश्रुतिः यआत्मनितिष्ठन्नात्मानमंतरोयमयतीति भगवतेसर्वेषांतनुभृतांनियमनेसमर्थाय तेषांमनःस्थित्वेऽपिबृहतेऽपरिच्छिन्नाय १७ अंतःस्थत्वेपिदेहादिष्वासक्तैर्दुष्प्रापणायाऽऽप्तुमशक्याय तत्रहेतुः गुणसंगेनविवर्जिताय अतएवमुक्तात्मभिर्देहादिष्वनासक्तैश्चिंतिताय तैःपरिभावितंरूपमाहज्ञानात्मनइत्यादि १८ इष्टांगतिंकामितंधर्मादिफलंप्राप्नुवंत्येवनतुतावदेवकिंतुयास्तैरकामिताअन्याअप्याशिषोरातिदेहमप्यव्ययंराति एवंयोऽदभ्रदयःसमेविमोक्षणमेवकेवलंकरोतुनाधिकंप्रार्थये १९ एतावदप्यहंभक्तिसुखानभिज्ञत्वेनवांछामियस्यैकांतभक्तानकंचिदर्थंवांछंतितंपरेशंपरमेश्वरमीडेस्तौमीत्युत्तरेणान्वयः तेषांनिष्कामत्वेहेतुः

गुणारणिच्छन्नचिदूष्मपायतत्क्षोभविस्फूर्जितमानसाय ॥ नैष्कर्म्यभावेनविवर्जितागमस्वयंप्रकाशायनमस्करोमि १६ मादृक्प्रपन्नपशुपाशविमोक्षणायमुक्तायभूरिकरुणायनमोऽलयाय ॥ स्वांशेनसर्वतनुभृन्मनसिप्रतीतप्रत्यग्दृशेभगवतेबृहतेनमस्ते १७ आत्मात्मजाप्तगृहवित्तजनेषुसक्तैर्दुष्प्रापणायगुणसंगविवर्जिताय ॥ मुक्तात्मभिःस्वहृदयेपरिभावितायज्ञानात्मनेभगवतेनमईश्वराय १८ यंधर्मकामार्थविमुक्तिकामाभजंतइष्टांगतिमाप्नुवंति ॥ किंत्वाशिषोरात्यपिदेहमव्ययंकरोतुमेऽदभ्रदयोविमोक्षणम् १९ एकांतिनोयस्यनकंचनार्थंवांछंतियेवैभगवत्प्रपन्नाः ॥ अत्यद्भुतंतच्चरितंसुमंगलंगायंतआनंदसमुद्रमग्नाः २० तमक्षरंब्रह्मपरंपरेशमव्यक्तमाध्यात्मिकयोगगम्यम् ॥ अतींद्रियंसूक्ष्ममिवातिदूरमनंतमाद्यंपरिपूर्णमीडे २१ यस्यब्रह्मादयोदेवावेदालोकाश्चराचराः ॥ नामरूपविभेदेनफल्ग्व्याचकलयाकृताः २२ यथाऽर्चिषोऽग्नेःसवितुर्गभस्तयोनिर्यांतिसंयांत्यसकृत्स्वरोचिषः ॥ तथायतोऽयंगुणसंप्रवाहोबुद्धिर्मनःखानिशरीरसर्गाः २३ सवैनदेवासुरमर्त्यतिर्यङ्नस्त्रीनषंढोनपुमान्नजंतुः ॥ नायंगुणःकर्मनसन्नचासन्निषेधशेषोजयतादशेषः २४ जिजीविषेनाहमिहामुयाकिमंतर्बहिश्चावृतयेभयोन्या ॥ इच्छामिकालेननयस्यविप्लवस्तस्यात्मलोकावरणस्यमोक्षम् २५

येवैभगवतःसर्वज्ञान्मुक्तान्प्रपन्नाःसेवितवंतः २० अत्यद्भुतसुमंगलत्वप्रदर्शनार्थमक्षरत्वादीनिविशेषणानि २१ परिपूर्णत्वंप्रदर्शयन्नाहत्रिभिःयस्यफल्ग्व्याचस्वल्पयैवकलयांऽशेनकृताःसजयतादितितृतीयेनान्वयः २२ कथंकृताइत्यपेक्षायांदृष्टांतौयथाऽर्चिषोऽग्नेरितिप्रवाहेदृष्टांतः सवितुर्गभस्तयइत्यानंत्येनिर्यात्युद्गच्छंति संयांतिलीयंते गुणसंप्रवाहमेवाऽऽह बुद्धिर्मनइति खानिकरणानिशरीरसर्गाःकार्यदेहप्रवाहाश्चयतोभवंतिसः २३ अतएवदेवादीनांमध्येकोऽपिनभवतिनजंतुर्लिंगत्रयशून्यंप्राणिमात्रमपि किंतुसर्वस्यनिषेधेऽवधित्वेनाशिष्यतइतिनिषेधशेषोऽशेषात्मकश्चजयतान्मद्विमोक्षणायाविर्भवतु २४ नचग्राहाच्छरीरस्यमोक्षणेनाहंजीवितुमिच्छामि तत्रहेतुः अमुयाअंतर्बहिश्चावृतिकव्याप्तयागजजात्याकिंप्रयोजनम् आत्मलोकस्याऽऽत्मप्रकाशस्ययदावरणमज्ञानंतस्यैवतुमोक्षमिच्छामि यस्यमोक्षस्यकालेननाशोनास्ति यद्वा देहस्यबंधोदेहनाशेननश्येदेवकिंतन्मोक्षप्रार्थनेन आत्मलोकावरणस्यतुकालेनविप्लवोनास्ति ज्ञानैकनिवर्त्यत्वात् अतस्तस्यैवमोक्षमिच्छामीत्यर्थः २५

सोऽहंमुमुक्षुः विश्वंविश्वरूपम् अविश्वंविश्वव्यतिरिक्तंच विश्वंवेदोधनमुपकरणंयस्यतम् विश्वस्याऽऽत्मानंचकेवलंप्रणतोऽस्मिनतुतंजानामि २६ योगंविनादुर्ज्ञेयत्वादित्याहयोगेनभगवद्धर्मैणरंधितानिदग्धानिकर्माणियेषांतेयंप्रपश्यंति २७ तर्हिसर्वेऽपियोगमेवकिंनास्थितास्तत्राऽऽहनमइतिद्वाभ्याम्असह्योवेगोरागादिलक्षणोयस्यतथाभूतंशक्तित्रयंयस्यतस्मै बहिश्चाखिलधियांसर्वेंद्रियाणांगुणायशब्दादिरूपेणप्रतीयमानायअतःकदिंद्रियाणांकुत्सितानींद्रियाणियेषांतेषामनवाप्यंवर्त्मयस्य २८ यच्छक्त्यायस्यमाययायाअहंधीस्तयाहतमावृतमयंजनोनवेददुरत्ययंमाहात्म्यंयस्य तमितआश्रितोऽस्मि २९ उपवर्णितंनिर्विशेषंमूर्तिभेदंविनापरंतत्त्वंयेनतम् विविधाचासौलिंगभिदामूर्तिभेदस्तस्याभिमानोयेषांतेअतएतेयदानोपजग्मुः तत्रतदाअखिलामरमयःसर्वदेवमयमूर्तिः ३० दिविजैर्देवैःसह छंदोमयेनेतिशैघ्र्यायोक्तम् ३१ खेदृष्ट्वाउपात्तमुद्यतंचक्रंयेन ३२ गरुडोऽपिमंदगतिरितिततः सहसाऽवतीर्यारिणाचक्रेणावि

सोऽहंविश्वसृजंविश्वमविश्वंविश्ववेदसम् ॥ विश्वात्मानमजंब्रह्मप्रणतोऽस्मिपरंपदम् २६ योगरंधितकर्माणोहृदियोगविभाविते ॥ योगिनोयंप्रपश्यंतियोगेशंतंनतोस्म्यहम् २७ नमोनमस्तुभ्यमसह्यवेगशक्तित्रयायाखिलधीगुणाय ॥ प्रपन्नपालायदुरंतशक्तयेकदिंद्रियाणामनवाप्यवर्त्मने २८ नायंवेदस्वमात्मानंयच्छक्त्याऽहंधियाहतम् ॥ तंदुरत्ययमाहात्म्यंभगवंतमितोऽस्म्यहम् २९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंगजेंद्रमुपवर्णितनिर्विशेषंब्रह्मादयोविविधलिंगभिदाऽभिमानाः ॥ नैतेयदोपससृपुर्निखिलात्मकत्वात्तत्राखिलामरमयोहरिराविरासीत् ३० तंतद्वदार्तमुपलभ्यजगन्निवासःस्तोत्रंनिशम्यदिविजैःसहसंस्तुवद्भिः ॥ छंदोमयेनगरुडेनसमुह्यमानश्चक्रायुधोऽभ्यगमदाशुयतोगजेंद्रः ३१ सोंऽतःसरस्युरुबलेनगृहीतआर्तोदृष्ट्वागरुत्मतिहरिंखउपात्तचक्रम् ॥ उत्क्षिप्यसांबुजकरंगिरमाहकृच्छ्रान्नारायणाखिलगुरोभगवन्नमस्ते ३२ तंवीक्ष्यपीडितमजःसहसाऽवतीर्यसग्राहमाशुसरसःकृपयोज्जहार ॥ ग्राहाद्विपाटितमुखादरिणागजेंद्रंसंपश्यतांहरिरमूमुचदुच्छ्रियाणाम् ३३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेगजेंद्रमोक्षणेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तदादेवर्षिगंधर्वाब्रह्मेशानपुरोगमाः ॥ मुमुचुःकुसुमासारंशंसंतःकर्मतद्धरेः १ नेदुर्दुंदुभयोदिव्यागंधर्वानन्नृतुर्जगुः ॥ ऋषयश्चारणाःसिद्धास्तुष्टुवुःपुरुषोत्तमम् २ योऽसौग्राहःसवैसद्यःपरमाश्चर्यरूपधृक् ॥ मुक्तोदेवलशापेनहूहूर्गंधर्वसत्तमः ३ प्रणम्यशिरसाऽधीशमुत्तमश्लोकमव्ययम् ॥ आगायतयशोधामकीर्त्तन्यगुणसत्कथम् ४ सोऽनुकंपितईशेनपरिक्रम्यप्रणम्यतम् ॥ लोकस्यपश्यतोलोकंस्वमगान्मुक्तकिल्बिषः ५ गजेंद्रोभगवत्स्पर्शाद्विमुक्तोऽज्ञानबंधनात् ॥ प्राप्तोभगवतोरूपंपीतवासाश्चतुर्भुजः ६

पाटितंमुखंयस्य उच्छ्रियाणांदेवानाम् ३३ ॥ इत्यष्टमेटीकायांतृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ चतुर्थेतुतयोर्ग्राहःप्रापगंधर्वतांपुनः ॥ गजंस्वपार्षदंकृत्वाहरिर्निन्येनिजंपदम् ॥ १ ॥ १ २ हूहूसंज्ञोगंधर्वसत्तमःअसौदेवलस्यशापेनग्राहोजातः सवैसतुततःसद्योमुक्तःसन्नुत्तमश्लोकमगायतेत्यन्वयः एवंहीतिहासोत्तमेकथा सरसिस्त्रीभिः क्रीडन्नसौस्नातुंप्रविष्टंदेवलंपादेप्रगृह्यविचकर्षसचप्रकुपितोग्राहोभवेतिशशाप तेनचप्रसादितःसन्नुवाच एवमेवगजेंद्रंगृह्णीष्व ततश्चगजेंद्रमुद्धरन्हरिस्त्वामपिमोचयिष्यतीति ३ कथंभूतम् यशसोधामआश्रयम् अतःकीर्तन्याकीर्तनीयागुणाःसतीकथाचयस्यतम् ४ स्वंलोकंगंधर्वलोकम् ५ ६

७ कुलाचलेमलयाद्रावाश्रमोयस्य८तूष्णींरहस्युपासीनंवीक्ष्य ९ शापमेवाऽऽह असाधुरित्यादि अकृताऽशिक्षिताबुद्धिर्यस्यगजोयथास्तब्धमतिस्तथैवायमतःसएवगजएवभवत्वितिशेषः
१० दिष्टंदैवार्पितंतदुपधारयन्नालोचयन् ११कौंजरींयोनिमापन्नः तर्हिपश्चात्कथंस्मृतिर्जातातत्राऽऽह हरेरर्चनस्यानुभावेनेति १२ अद्भुतंस्वभवनमगात् १३ एतद्गजराजमोक्षणंनामकृ
ष्णानुभावस्तवेरितः कथंभूतंतत्राऽऽह स्वर्ग्यमित्यादि दुःस्वप्ननाशयतीतितथा १४ अतःश्रेयस्कामायेएतद्यथावदनुकीर्तयंति १५ अनेनश्रेयोभवतीतिकुतोज्ञातम् साक्षाद्भगवद्वचनादेवे

सवैपूर्वमभूद्राजापांड्योद्रविडसत्तमः ॥ इंद्रद्युम्नइतिख्यातोविष्णुव्रतपरायणः ७ सएकदाऽऽराधनकालआत्मवान्गृहीतमौनव्रतईश्वरंहरिम् ॥ जटाधर
स्तापसआप्लुतोऽच्युतंसमर्चयामासकुलाचलाश्रमः ८यदृच्छयातत्रमहायशामुनिःसमागमच्छिष्यगणैःपरिश्रितः ॥ तंवीक्ष्यतूष्णीमकृतार्हणादिकंरहस्युपा
सीनमृषिश्चुकोपह ९ तस्माइमंशापमदादसाधुरयंदुरात्माऽकृतबुद्धिरद्य ॥ विप्रावमंताविशतांतमोऽधंयथागजःस्तब्धमतिःसएव ॥ १० ॥ श्रीशुकउ
वाच ॥ एवंशप्त्वागतोऽगस्त्योभगवान्नृपसानुगः ॥ इंद्रद्युम्नोऽपिराजर्षिर्दिष्टंतदुपधारयन् ११ आपन्नःकौंजरींयोनिमात्मस्मृतिविनाशनीम् ॥ हर्यर्चनानु
भावेनयद्गजत्वेऽप्यनुस्मृतिः १२ एवंविमोक्ष्यगजयूथपमब्जनाभस्तेनापिपार्षदगतिंगमितेनयुक्तः ॥ गंधर्वसिद्धविबुधैरुपगीयमानकर्माद्भुतंस्वभवनंगरुडा
सनोऽगात् १३ एतन्महाराजतवेरितोमयाकृष्णानुभावोगजराजमोक्षणम् ॥ स्वर्ग्यंयशस्यंकलिकल्मषापहंदुःस्वप्ननाशंकुरुवर्यशृण्वताम् १४ यथाऽनुकी
र्तयंत्येतच्छ्रेयस्कामाद्विजातयः॥शुचयःप्रातरुत्थायदुःस्वप्नाद्युपशांतये १५ इदमाहहरिःप्रीतोगजेंद्रंकुरुसत्तम॥शृण्वतांसर्वभूतानांसर्वभूतमयोविभुः ॥ १६
श्रीभगवानुवाच ॥ येमांत्वांचसरश्चेदंगिरिकंदरकाननम् ॥ वेत्रकीचकवेणूनांगुल्मानिसुरपादपान् १७ शृंगाणीमानिधिष्ण्यानिब्रह्मणोमेशिवस्यच ॥
क्षीरोदंमेप्रियंधामश्वेतद्वीपंचभास्वरम् १८ श्रीवत्संकौस्तुभंमालांगदांकौमोदकींमम ॥ सुदर्शनंपांचजन्यंसुपर्णंपतगेश्वरम् १९ शेषंचमत्कलांसूक्ष्मांश्रि
यंदेवींमदाश्रयाम् ॥ ब्रह्माणंनारदमृषिंभवंप्रह्लादमेवच २०मत्स्यकूर्मवराहाद्यैरवतारैःकृतानिमे ॥ कर्माण्यनंतपुण्यानिसूर्यंसोमंहुताशनम् २१ प्रणवंस
त्यमव्यक्तंगोविप्रान्धर्ममव्ययम् ॥ दाक्षायणीर्धर्मपत्नीःसोमकश्यपयोरपि २२ गंगांसरस्वतींनंदांकालिंदींसितवारणम् ॥ ध्रुवंब्रह्मऋषीन्सप्तपुण्यश्लोकांश्च
मानवान् २३ उत्थायापररात्रांतेप्रयताःसुसमाहिताः ॥ स्मरंतिममरूपाणिमुच्यंतेह्येनसोऽखिलात् २४ येमांस्तुवंत्यनेनांगप्रतिबुध्यनिशात्यये ॥ तेषां
प्राणात्ययेचाहंददामिविमलांमतिम् २५

त्याह इदमाहेत्यादियावत्समाप्ति १६ प्रसंगादन्यस्यापिस्मरणेफलमुच्यते सर्वेषांद्वितीयांतानांस्मरंतीत्यष्टमेनान्वयः १७ १८ १९ २० २१ अव्यक्तंमायाम् अव्ययंधर्मभक्तिलक्षणम् सो
मकश्यपयोरपि पत्नीर्दाक्षायणीः २२ सितवारणमैरावतम् २३ सुसमाहिताएकाग्रचित्ताःममरूपाणिमद्विभूतीः २४ २५

जलजोत्तमंशंखवरंप्रध्मायवादयित्वा २६ ॥ इत्यष्टमेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ अमृताख्यानमष्टाभिरध्यायैरनुवर्ण्यते स्वभक्तपक्षपातेनयत्रयोषायितंप्रभोः १ पंचमेपंचमंचाथषष्ठंचाऽक
थयन्मनुम् ॥ विप्रशापान्निःश्रीकैःकृतांदेवैर्हरेःस्तुतिम् २ १ तामसश्चतुर्थोमनुस्तस्यसोदरोभ्राता २ ३ ४ ५ तस्यवैकुंठसंज्ञस्यहरेरनुभावः सनकादिशापेनदैत्यतांप्राप्ताभ्यांस्वपार्षदाभ्यांव
राहादिरूपेणयुद्धादिलक्षणः गुणाश्चब्रह्मण्यतादयः परमोदयाश्चमहर्द्धयः कथितास्तृतीयस्कंधादिषु ६ ७ ८ ९ १० यतोहेतोः अंबुचरात्मनाकूर्मरूपेण ११ सुराणांसाधितासुधेत्युक्त्यायुद्धाद्य

श्रीशुकउवाच ॥ इत्यादिश्यहृषीकेशःप्रध्मायजलजोत्तमम् ॥ हर्षयन्विबुधानीकमारुरोहखगाधिपम् ॥ २६ ॥ इतिश्रीभा० म० अ० गजेंद्रमोक्षणंनाम
चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ राजन्नुदितमेतत्तेहरेःकर्माघनाशनम् ॥ गजेंद्रमोक्षणंपुण्यंरैवतंत्वंतरंशृणु १ पंचमोरैवतोनाममनुस्तामससोदरः
बलिविंध्यादयस्तस्यसुताअर्जुनपूर्वकाः २ विभुरिंद्रःसुरगणाराजन्भूतरयादयः ॥ हिरण्यरोमावेदशिराऊर्ध्वबाह्वादयोद्विजाः ३ पत्नीविकुंठाशुभ्रस्यवैकुं
ठैःसुरसत्तमैः ॥ तयोःस्वकलयाजज्ञेवैकुंठोभगवान्स्वयम् ४ वैकुंठःकल्पितोयेनलोकोलोकनमस्कृतः ॥ रमयाप्रार्थ्यमानेनदेव्यातत्प्रियकाम्यया ५ त
स्यानुभावःकथितोगुणाश्चपरमोदयाः ॥ भौमान्रेणून्सविममेयोविष्णोर्वर्णयेद्गुणान् ६ षष्ठश्चचक्षुषःपुत्रश्चाक्षुषोनामवैमनुः ॥ पूरुपूरुषसुद्युम्नप्रमुखाश्चाक्षु
षात्मजाः ७ इंद्रोमंत्रद्रुमस्तत्रदेवाआप्यादयोगणाः ॥ मुनयस्तत्रवैराजन्हविष्मद्वीरकादयः ८ तत्रापिदेवःसंभूत्यांवैराजस्याभवत्सुतः ॥ अजितोनामभ
गवानंशेनजगतःपतिः ९ पयोधिंयेननिर्मथ्यसुराणांसाधितासुधा ॥ भ्रममाणोंऽभसिधृतःकूर्मरूपेणमंदरः ॥ १० ॥ राजोवाच ॥ यथाभगवताब्रह्मन्मथि
तःक्षीरसागरः ॥ यदर्थंवायतश्चाद्रिंदधारांबुचरात्मना ११ यथाऽमृतंसुरैःप्राप्तंकिंचान्यदभवत्ततः ॥ एतद्भगवतःकर्मवदस्वपरमाद्भुतम् १२ त्वयासंकथ्य
मानेनमहिम्नासात्वतांपते ॥ नातितृप्यतिमेचित्तंसुचिरंतापतापितम् १३ सूतउवाच ॥ संपृष्टोभगवानेवंद्वैपायनसुतोद्विजाः ॥ अभिनंद्यहरेर्वीर्यमभ्या
चष्टुंप्रचक्रमे १४ श्रीशुकउवाच ॥ यदायुद्धेऽसुरैर्देवाबाध्यमानाःशितायुधैः ॥ गतासवोनिपतितानोत्तिष्ठेरन्स्मभूयशः १५ यदादुर्वाससःशापात्सेंद्रालो
कास्त्रयोनृप ॥ निःश्रीकाश्चाभवंस्तत्रनेशुरिज्यादयःक्रियाः १६ निशाम्यैतत्सुरगणामहेंद्रवरुणादयः ॥ नाध्यगच्छन्स्वयंमंत्रैर्मंत्रयंतोविनिश्चयम् १७
ततोब्रह्मसभांजग्मुर्मेरोर्मूर्धनिसर्वशः ॥ सर्वंविज्ञापयांचक्रुःप्रणताःपरमेष्ठिने १८ सविलोक्येंद्रवाय्वादीन्निःसत्त्वान्विगतप्रभान् ॥ लोकानमंगलप्रायानसुरा
नयथाविभुः १९ समाहितेनमनसासंस्मरन्पुरुषंपरम् ॥ उवाचोत्फुल्लवदनोदेवान्सभगवान्परः २०

पिसूचितमतःपृच्छति किंचान्यादिति १२ १३ १४ नोत्तिष्ठेरन्नपुनर्जीवंतिस्मेत्यर्थः १५ दुर्वाससाहिकदाचिन्मार्गेगच्छंतमिंद्रंदृष्ट्वास्वकंठस्थामालातस्मैदत्ता तेनचश्रीमदेनानादृत्यैराव
तस्यकुंभयोर्निक्षिप्ता सचगजोमत्तः पद्भ्यांतांमालांचूर्णीचकार ततःकुपितोदुर्वासास्तंशशाप त्रिभिर्लोकैःसहत्वंनिःश्रीकोभवेति तदेतदाह यदादुर्वाससःशापादिति इज्यादयोयागाद्याः
१६ १७ १८ असुरान् अयथादेववैलक्षण्येनबलपुष्ट्यादियुक्तान्विलोकयेत्यर्थः १९ हरिंशरणंगताःसंतोयथापूर्वंसर्वंप्राप्स्यामइतिहर्षेणोत्फुल्लंविकसितंवदनंयस्य २०

मनुष्यादयोजरायुजांडजोद्भिज्जस्वेदजाः यस्यावतारःपुरुषस्तस्यांशोब्रह्मातस्यकलामरीच्यादयस्ताभिर्विसर्जिताःपुत्रपौत्रादिद्वाराजनिताः २१ ननुतर्हिसर्वेष्वसौसमःस्यात्किंतच्छरणा
श्रयेण सत्यम् यद्यप्येवंतथाऽप्यस्मत्पक्षपातीभविष्यतीत्याशयेनाऽऽहनयस्येतिद्वाभ्याम् २२ स्थितिपालनस्यक्षणःकालःअतःसुरप्रियःसन्स्वीयानांनःशंसुखंकरिष्यति २३ यत्रक्षीरा
ब्धौहरेर्वासस्तदेवतमसःपरंस्थानम् यद्वा लोकालोकात्परतोयत्तमस्ततःपरंस्थानंजगाम२४दैवीभिर्लौकेऽप्रसिद्धाभिर्वैदिकीभिर्गीर्भिःस्तुतिमकरोत् २५ देववरंत्वांनमामहेनमाम हेदेववरंत्वांन
मामेतिवा वरत्वेहेतुःसत्यम् कुतःअविक्रियम्तत्कुतःअनंतमाद्यंचानादिम् आद्यंतवंतोहिवृद्ध्यादिविक्रियायुक्ताभवंतिकिंच गुहाशयंसर्वांतरम् कुतःनिष्कलंनिरुपाधिम् तत्कुतःअप्रतर्क्यंतत्कु
तःमनोऽग्रयानंमनसोपिजविष्ठम् मनःप्राप्स्येस्थानेततःप्रागेवविद्यमानत्वात् तथाचश्रुतिःअनेजदेकंमनसोजवीयोनैनद्देवाआप्नुवन्पूर्वमर्शत् तद्धावतोऽन्यानत्येतितिष्ठदिति वचसाअनिरुक्तम्अ
विषयत्वात् यद्वाचाऽनभ्युदितंयेनवागभ्युद्यतइतिश्रुतेः मनोवचसोरगोचरत्वादप्रतर्क्यम् यथेष्टंवासर्वेषांहेतुहेतुमद्भावः २६ किंच प्राणादीनांविपश्चितंज्ञातारम् आत्माऽहंकारोदेहोवा न
तुतद्व्यतिरिक्तंज्ञेयमस्तीत्याह अर्थोविषयः इंद्रियाणितद्ग्राहकाणितदुभयरूपेणाभासतइतितथातम् तथाऽप्यनिद्रंस्वप्नद्रष्टृवदज्ञानरहितम् कुतः अव्रणमदेहम् अतएवाक्षरंखमिवव्यापिनंच

अहंभवोयूयमथोऽसुरादयोमनुष्यातिर्यग्द्रुमघर्मजातयः ॥ तस्यावतारांशकलाविसर्जिताव्रजामसर्वेशरणंतमव्ययम् २१ नयस्यवध्योनचरक्षणीयोनोपेक्ष
णीयादरणीयपक्षः ॥ अथापिसर्गस्थितिसंयमार्थंधत्तेरजःसत्त्वतमांसिकाले २२ अयंचतस्यस्थितिपालनक्षणःसत्त्वंजुषाणस्यभवायदेहिनाम् ॥ तस्माद्व्र
जामःशरणंजगद्गुरुंस्वानांसनोधास्यतिशंसुरप्रियः ॥ २३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्याभाष्यसुरान्वेधाःसहदेवैररिंदम ॥ अजितस्यपदंसाक्षाज्जगामतमसःप
रम् २४ तत्रादृष्टस्वरूपायश्रुतपूर्वायवैविभो ॥ स्तुतिमब्रूतदैवीभिर्गीर्भिस्त्ववहितेंद्रियः ॥ २५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अविक्रियंसत्यमनंतमाद्यंगुहाशयंनिष्क
लमप्रतर्क्यम् ॥ मनोऽग्रयानंवचसानिरुक्तंनमामहेदेववरंवरेण्यम् २६ विपश्चितंप्राणमनोधियात्मनामर्थेंद्रियाभासमनिद्रमव्रणम् ॥ छायातपौयत्रनगृध्र
पक्षौतमक्षरंखंत्रियुगंव्रजामहे २७ अजस्यचक्रंत्वजयेर्यमाणंमनोमयंपंचदशारमाशु ॥ त्रिणाभिविद्युच्चलमष्टनेमियदक्षमाहुस्तमृतंप्रपद्ये २८ यएकवर्णंत
मसःपरंतदलोकमव्यक्तमनंतपारम् ॥ आसांचकारोपसुपर्णमेनमुपासतेयोगरथेनधीराः २९

सर्वत्रहेतुः यत्रयस्मिन्गृध्रपक्षौजीवपक्षपातिनौछायातपावविद्याचतन्निवर्तिकाविद्याचनास्तितंत्रियुगंत्रिषुयुगेष्वाविर्भवंतंशरणंव्रजाम २७ तदेवमविक्रियत्वादिभिःसर्वज्ञत्वादिभि
श्चसत्यत्वंवरेण्यत्वंचोक्तम् संसारचक्राधारत्वेनापितदेवदर्शयन्नाह अजस्यजीवस्यचक्रंचक्रवदावर्तमानंदेहाद्यजयामाययाप्रेर्यमाणंयोऽक्षोयस्ययदधिष्ठानमाहुस्तमृतंसत्यंप्रपद्ये कथं
भूतंचक्रम् मनोमयंमनःप्रधानम् दशेंद्रियाणिपंचप्राणाश्चेत्येवंपंचदशअरायस्य आशुशीघ्रगम् त्रयोगुणानाभिरिवमध्येयस्य विद्युदिवचलम् अष्टौप्रकृतयोनेमयइवाऽऽवरणानियस्य २८
सर्वजीवनियंतृत्वादिनाचवरिष्ठत्वमाह यइति यउपसुपर्णंजीवसमीपेतान्नियंतृत्वेनाऽऽसांचकाराऽऽस्तेस्म द्वासुपर्णासयुजासखायासमानंवृक्षंपरिषस्वजातइतिश्रुतेः यद्वा भक्तरक्षार्थंगरुडस्यो
परियउपविष्टइत्यर्थः तर्हिदेहस्थत्वाद्भक्तरक्षणादिक्रियावेशाज्जीवसाम्यंस्यात्तत्राऽऽह एकवर्णंज्ञानैकस्वरूपंतमसःप्रकृतेःपरमलोकमदृश्यमव्यक्तंनिर्विकल्पमनंतपारंकालतोदेशतश्चापरि
च्छिन्नंतद्ब्रह्मैवयः अप्रच्युतस्वरूपत्वान्नजीवसाम्यम् तयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योअभिचाकशीतीतिविशेषश्रवणादित्यर्थः अतएवयमेनंधीरायोगेनरथेनप्राप्तिसाधनेनोपासतेभ
जंतेतंनमामेत्युत्तरेणान्वयः २९

मायानियंतृत्वेनापिजीवसाम्यंपरिहरन्वरिष्ठत्वमाह यस्यमायांकश्चकश्चिदपिनातितितार्तिनातिक्रामति कथंभूताम् जनोययामुह्यति अर्थमात्मस्वरूपंनतुवेद निर्जितात्माआत्मज्ञाकिर्मायाचतद्गुणाश्रयेनतम् ३० अर्थनवेदेतियदुक्तंतत्प्रपंचयन्नाह इमेवयंदेवाऋषयश्चयस्यप्रिययातन्वासत्त्वेनैवसृष्टाअपिबहिरंतश्चसत्ताप्रकाशाभ्यामाविःप्रकटामपिसूक्ष्मांगतिंनिरुपाधिस्वरूपंनविद्मः इतरप्रधानारजस्तमोमयाः कुतोविदुः तंनमामेतिपूर्वेणान्वयः ३१ इदानींवैराजरूपेणस्तुवन्प्रार्थयते पादौमहीतिद्वादशभिः यत्रमह्यांजरायुजादिभूतसर्गःसामहीयस्यपादौसनःप्रसीदतु आत्मतंत्रःपादादिमत्त्वेऽपिनतत्परतंत्रः कुतः ब्रह्मअप्रच्युतरूपः तत्कुतः महतीविभूतिरैश्वर्यंयस्यसः ३२ उदारंवीर्यंशक्तिर्यस्यतदंभोयस्यरेतःसनःप्रसीदतु उदारवीर्यतामाह यतोंऽभसोलोकादयःसिध्यंतिजायंते ३३ यःसोमोदेवानामंधोऽन्नम् अतएवबलमायुश्चनगानांवृक्षाणाम् प्रकर्षेणजनयातिवर्धयतीतिप्रजनः तंयस्यमनःसमामनंतिसनःप्रसीदतु३४ अग्निर्मु

नयस्यकश्चातितितर्तिमायांययाजनोमुह्यतिवेदनार्थम् ॥ तंनिर्जितात्मात्मगुणंपरेशंनमामभूतेषुसमंचरंतम् ३० इमेवयंयत्प्रिययैवतन्वासत्त्वेनसृष्टाबहिरंतराविः ॥ गतिंनसूक्ष्मामृषयश्चविद्महेकुतोऽसुराद्याइतरप्रधानाः ३१ पादौमहीयंस्वकृतैवयस्यचतुर्विधोयत्रहिभूतसर्गः ॥ सवैमहापूरुषमात्मतंत्रःप्रसीदतांब्रह्ममहाविभूतिः ३२ अंभस्तुयद्रेतउदारवीर्यंसिध्यंतिजीवंत्युतवर्धमानाः ॥ लोकास्त्रयोऽथाखिललोकपालाःप्रसीदतांब्रह्ममहाविभूतिः ३३ सोमंमनोयस्यसमामनंतिदिवौकसांवैबलमंधआयुः ॥ ईशोनगानांप्रजनःप्रजानांप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ३४ अग्निर्मुखंयस्यतुजातवेदाजातःक्रियाकांडनिमित्तजन्मा ॥ अंतःसमुद्रेऽनुपचन्स्वधातून्प्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ३५ यच्चक्षुरासीत्तरणिर्देवयानंत्रयीमयोब्रह्मणएषधिष्ण्यम् ॥ द्वारंचमुक्तेरमृतंचमृत्युःप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ३६ प्राणादभूद्यस्यचराचराणांप्राणःसहोबलमोजश्चवायुः ॥ अन्वास्मसंम्राजमिवानुगावयंप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ३७ श्रोत्राद्दिशोयस्यहृदश्चखानिप्रजज्ञिरेखंपुरुषस्यनाभ्याः ॥ प्राणेंद्रियात्माऽसुशरीरकेतंप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ३८ बलान्महेंद्रस्त्रिदशाःप्रसादान्मन्योर्गिरीशोधिषणाद्विरिंचः ॥ खेभ्यश्चछंदांस्यृषयोमेढ्रतःकःप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ३९ श्रीर्वक्षसःपितरश्छाययाऽऽसन्धर्मःस्तनादितरःपृष्ठतोऽभूत् ॥ द्यौर्यस्यशीर्ष्णोऽप्सरसोविहारात्प्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ४०

स्यतुमुखंजातः कथंभूतःजातंवेदोधनंयस्मात् क्रियाकांडंतत्प्रतिपाद्यंकर्मतन्निमित्तंजन्मयस्य अंतःसमुद्रेउदरमध्येस्वधातून्पाकार्हानेत्रान्नादीननुपचन् प्रसिद्धसमुद्रेऽपिवाडवरूपेणोदकान्येवानुपचन्नग्निः ३५ एषतरणिर्यस्यचक्षुरासीत् कथंभूतः देवयानमर्चिरादिमार्गदेवता त्रयीमयःसैषात्रय्येवविद्यातपतीतिश्रुतेः ब्रह्मणोधिष्ण्यमुपासनास्थानम् यएषोंऽतरादित्येहिरण्मयःपुरुषइतिश्रुतेः मुक्तेर्द्वारंदेवयानत्वात् अमृतंचपुण्यलोकत्वात् मृत्युश्चकालात्मकत्वात् एवंभूतस्तरणिर्यस्यचक्षुःसप्रसीदतु ३६ कथंभूतोवायुश्चराचराणांसहआदिधर्मवान्प्राणः यंप्राणंवयंबुद्ध्याद्यधिष्ठातारोदेवाःसंम्राजंभृत्याइवान्वास्माननुसृत्यस्थिताः एवंभूतोवायुर्यस्यप्राणादभूत्सः ३७ खानिदेहगतानिछिद्राणि प्राणःपंचवृत्तिः इंद्रियाणिच आत्मामनश्च असवोनागकूर्मादयःशरीरंच तेषांकेतमाश्रयभूतंखंयस्यपुरुषस्यनाभ्याःप्रजज्ञेसः ३८ यस्यबलान्महेंद्रोजज्ञे छंदांसिऋषयश्चखेभ्यः कःप्रजापतिः ३९ इतरोऽधर्मः ४०

विड्वैश्यः ओजोनैपुणंतस्यवृत्तिः अंघ्रिः अंघ्रिजावित्यर्थः अवेदशूद्रौअवेदोवेदव्यतिरिक्ताशुश्रुषातद्वृत्तिमान्शूद्रश्च पाठांतरंसुगमम् ४१ उपर्युत्तरोष्ठात् नस्तोनासिकातःद्युतिःकांतिःपश
व्यःपशूनांहितःकामः स्पर्शेनाभूत् ४२ द्रव्यंभूतानि वयःकालम् विशेषंभौतिकप्रपंचम् यस्माद्दुर्विभाव्यम् कुतः प्रबुधापबाधंविद्वद्भिरपोह्यमानम् पाठांतरेप्रबुधानांमायेत्यवबोधोयास्मान्नि
त्यर्थः ४३ तदेवंसप्रपंचमुपवर्ण्यनिष्प्रपंचमनुवर्णयन्प्रणमति नमोस्त्विति वृत्तिभिर्दर्शनादिभिः नभस्वान्वायुस्तस्येवऊतिर्लीलायस्यतस्मै ४४ सस्मितंमुखांबुजंदिदृक्षूणांनोऽस्मच्चक्षुरादि
करणगोचरंयथाभवत्येवंचाऽऽत्मानंदर्शय ४५ भक्तेच्छानुवर्तित्वंचतवबहुशोदृष्टमेवेत्याह तैस्तैरिति यन्नोदुर्विषहमशक्यंकर्मतद्भगवान्स्वयमेवकरोतिहि ४६ नचबहिर्मुखानामिवत्वद्भक्ताना
मस्माकंत्वय्यर्पितानिपूर्वपुण्यानिविपरीतफलानिभवितुमर्हंतीत्याह क्लेशोभूरिर्येषु अल्पंसारंफलंयेषु यद्वा विफलान्येवसकामानांकर्माणित्वय्यर्पितंतुनैवतथा ४७ तत्रावैफल्यमुपपादयति अव

विप्रोमुखंब्रह्मचयस्यगुह्यंराजन्यआसीद्भुजयोर्बलंच ॥ ऊर्वोर्विडोजोंऽघ्रिरवेदशूद्रौप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ४१ लोभोऽधरात्प्रीतिरुपर्यभूद्द्युतिर्नस्तः
पशव्यःस्पर्शेनकामः ॥ भ्रुवोर्यमःपक्ष्मभवस्तुकालःप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ४२ द्रव्यंवयःकर्मगुणान्विशेषंयद्योगमायाविहितान्वदंति ॥ यद्दुर्विभाव्यं
प्रबुधापबाधंप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ४३ नमोऽस्तुतस्माउपशांतशक्तयेस्वाराज्यलाभप्रतिपूरितात्मने ॥ गुणेषुमायारचितेषुवृत्तिभिर्नसज्जमानायन
भस्वदूतये ४४ सत्वंनोदर्शयात्मानमस्मत्करणगोचरम् ॥ प्रपन्नानांदिदृक्षूणांसस्मितंतेमुखांबुजम् ४५ तैस्तैःस्वेच्छाधृतैरूपैःकालेकालेस्वयंविभो ॥ कर्मदु
र्विषहंयन्नोभगवांस्तत्करोतिहि ४६ क्लेशभूर्यल्पसाराणिकर्माणिविफलानिवा ॥ देहिनांविषयार्तानांनतथैवार्पितंत्वयि ४७ नावमःकर्मकल्पोऽपिवि
फलायेश्वरार्पितः ॥ कल्पतेपुरुषस्यैषसत्ह्यात्मादयितोहितः ४८ यथाहिस्कंधशाखानांतरोर्मूलावसेचनम् ॥ एवमाराधनंविष्णोःसर्वेषामात्मनश्चहि ४९
नमस्तुभ्यमनंतायदुर्वितर्क्यात्मकर्मणे ॥ निर्गुणायगुणेशायसत्त्वस्थायचसांप्रतम् ५० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेऽमृतमथनेपंचमोऽध्यायः
॥ ५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंस्तुतःसुरगणैर्भगवान्हरिरीश्वरः ॥ तेषामाविरभूद्राजन्सहस्रार्कोदयद्युतिः १ तेनैवमहसासर्वेदेवाःप्रतिहतेक्षणाः ॥ नापश्यन्खं
दिशःक्षोणीमात्मानंचकुतोविभुम् २ विरिंचोभगवान्दृष्ट्वासहशर्वेणतांतनुम् ॥ स्वच्छांमरकतश्यामांकंजगर्भारुणेक्षणाम् ३

मोऽल्पोऽपिकर्मकल्पः कर्माभासोऽपीश्वरार्पितश्चेद्विफलायायासायनकल्पते हियस्मात्सएषईश्वरःपुरुषस्याऽऽत्मा अतएवदयितोहितश्च नह्यात्मनिदयितेचार्पितंनिष्फलंस्यात् ४८ अनंत
फलत्वमाहयथाहिमूलावसेचनंस्कंधानांशाखानांचभवति ४९ एवंसत्यपित्वदर्पितकर्मणांत्वद्भक्तानामस्माकंकिंनिमित्तमिदंदुःखमितित्वमेववेत्सीत्याशयेनाऽऽहनमइति दुर्वितर्क्याण्यात्मकर्मा
णिस्वभावचेष्टितानियस्यतस्मै ५० ॥ इत्यष्टमेटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ षष्ठेपुनःस्तुतिर्विष्णावाविर्भूतेसुरैःकृता ॥ तन्मंत्रोच्चासुरैःसाकममृतार्थेमहोद्यमः ॥ १ ॥ सहस्रार्का
णामुदयेद्युतिरिवद्युतिर्यस्य १ महसातेजसाप्रतिहतानीक्षणानिचक्षूंषियेषाम् २ तामाविर्भूतांतनुंविरिंचोदृष्ट्वातुष्टावेतिपंचमेनान्वयः कंजगर्भवदरुणेईक्षणेयस्याः ३

तप्तहेमवदवदातेन पीतेनलसताकौशेयवाससायुक्ताम् प्रसन्नानिचारूणिसर्वाण्यंगानियस्याः शोभनंमुखंयस्याः सुंदरेभ्रुवौयस्याः ४ महांतोमणयोयस्मिंस्तेनकिरीटेनकर्णाभरणेकुंडलेताभ्यां
निर्भातौयौकपोलौताभ्यांश्रीर्मुखांबुजेयस्याः ५ कौस्तुभआभरणंकंठेयस्याः लक्ष्मींवक्षसिबिभ्रतीम् ६ देवप्रवरोब्रह्मा सर्वांगैरवनिंगतैःसाष्टांगंप्रणतैः ७ अनाविराविरासेयंनाभूताऽभूदितिब्रुव
न् ब्रह्माऽभिप्रैतिनित्यत्वंविभुत्वंभगवत्तनोः १ श्रीमूर्तेरयमाविर्भावएवनत्वस्मदादिवज्जन्मादितवास्तीत्याह नजाताजन्मादयोयस्य कुतः अगुणाय अतोनिर्वाणसुखस्यार्णवाय अपारमोक्ष
सुखरूपायेत्यर्थः तथाप्यणोरप्यणिम्नेऽतिसूक्ष्माय दुर्ज्ञानत्वात् वस्तुतस्त्वपरिगण्यमियत्तातीतंधाममूर्तिर्यस्यतस्मै नचैतदसंभावितम् यतोमहानचिंत्योऽनुभावोयस्यतस्मै ८ तन्मूर्तेः
सनातनत्वमपरिमेयत्वंचोपपादयति रूपमिति हेपुरुषर्षभहेधातःएतत्तवरूपंवैदिकेनतांत्रिकेणचयोगेनोपायेनश्रेयोर्थिभिःसदेज्यंपूज्यमतोनेदमिदानीमपूर्वंजातमितिभावः ननुयूयंदेवाःपूज्य
त्वेनप्रसिद्धाः सत्यम् सर्वेप्यत्रैवांतर्भूताइत्याह उअहो हस्फुटम् अमुष्मिंस्त्वयिनोऽस्मांस्त्रीन्लोकांश्चसहपश्यामि तत्रहेतुःविश्वंमूर्तौयस्य अतस्तवैतद्रूपंपरिच्छिन्नमपिनभवतीतिभावः ९

तप्तहेमावदातेनलसत्कौशेयवाससा ॥ प्रसन्नचारुसर्वांगींसुमुखींसुंदरभ्रुवम् ४ महामणिकिरीटेनकेयूराभ्यांचभूषिताम् ॥ कर्णाभरणनिर्भातकपोलश्रीमुखांबु
जाम् ५ कांचीकलापवलयहारनूपुरशोभिताम् ॥ कौस्तुभाभरणांलक्ष्मींबिभ्रतींवनमालिनीम् ६ सुदर्शनादिभिःस्वास्त्रैर्मूर्त्तिमद्भिरुपासिताम् ॥ तुष्टावदेवप्र
वरःसशर्वःपुरुषंपरम् ॥ सर्वामरगणैःसाकंसर्वांगैरवनिंगतैः ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अजातजन्मस्थितिसंयमायागुणायनिर्वाणसुखार्णवाय ॥ अणोरणिम्नेऽप
रिगण्यधाम्नेमहानुभावायनमोनमस्ते ८ रूपंतवैतत्पुरुषर्षभेज्यंश्रेयोर्थिभिर्वैदिकतांत्रिकेण ॥ योगेनधातःसहनस्त्रिलोकान्पश्याम्यमुष्मिन्नुहविश्वमूर्तौ ९
त्वय्यग्रआसीत्त्वयिमध्यआसीत्त्वय्यंतआसीदिदमात्मतंत्रे ॥ त्वमादिरंतोजगतोऽस्यमध्यंघटस्यमृत्स्नेवपरःपरस्मात् १० त्वंमाययात्माश्रययास्वयेदंनिर्मा
यविश्वंतदनुप्रविष्टः ॥ पश्यंतियुक्तामनसामनीषिणोगुणव्यवायेऽप्यगुणंविपश्चितः ११ यथाऽग्निमेधस्यमृतंचगोषुभुव्यन्नमंबूद्यमनेचवृत्तिम् ॥ योगैर्मनु
ष्याअधियंतिहित्वांगुणेषुबुद्ध्याकवयोवदंति १२ तंत्वांवयंनाथसमुज्जिहानंसरोजनाभातिचिरेप्सितार्थम् ॥ दृष्ट्वागतानिर्वृतिमद्यसर्वेगजादवार्ताइवगांगमंभः १३
सत्वंविधत्स्वाखिललोकपालावयंयदर्थास्तवपादमूलम् ॥ समागतास्तेबहिरंतरात्मन्किंवान्यविज्ञाप्यमशेषसाक्षिणः १४

विश्वमूर्तित्वमेवाऽऽह त्वयीति घटस्यमृत्तिकायथाआदिरंतश्चमध्यंचतथात्वमस्यजगतः तत्रहेतुः परस्मात्प्रधानादपिपरः १०. मृत्तिकादृष्टांतेनपरिणामंप्राप्तंवारयति त्वमिति स्वयास्वा
धीनया अतएवगुणानांव्यवायेपरिणामेऽप्यगुणमेवत्वांयुक्ताःपश्यंति मनीषिणोविवेकिनः विपश्चितःशास्त्रज्ञाः ११ एतदेवसदृष्टांतमाह यथाऽग्निंकाष्ठेमथनेन अमृतमाज्यंगोषुदोहनादिना
भुव्यन्नंव्रीह्यादिकर्षणादिना अंबुचखननेन उद्यमनेपुरुषकारेणवाणिज्यादिनावृत्तिंजीविकाम् यद्वा अंबुउद्यमनेघटीयंत्रादिनोद्धरणे योगैरुपायैर्मनुष्याअधियंतिप्राप्नुवंतितथाकवयस्त्वांबु
द्ध्यागुणेष्वधियंतिवदंतिच १२ हेनाथसरोजनाभ अतिचिरादीप्सितमर्थंतंयोगैकप्राप्यंत्वांसम्यगुज्जिहानमाविर्भवंतंप्रत्यक्षतोदृष्ट्वाऽद्यवयंनिर्वृतिंगताः दवार्तादावाग्निपीडिताः १३ यद्वि
धेयंतत्कथयेतिचेत्तत्राऽऽह हेअंतरात्मन् अशेषसाक्षिणस्तेबहिःकिंवाऽज्ञैर्विज्ञाप्यमस्ति १४

यूयमेवाकिंचित्कुरुतेतिचेत्तत्राऽऽह अहमिति अग्नेःकेतवोविस्फुलिंगाइवतेत्वत्तोवयंपृथग्विभाताःसंतआत्मनःशंश्रेयःकिंवाविद्मः अतस्त्वमेवद्विजानांदेवानांचमंत्रंविधत्स्व इदंकुरुतेत्युपादिशेत्यर्थः १५ हृदयंमंत्रउपदेष्टव्यइत्यभिप्रेतंयथातथैवाविज्ञायजगाद संवृतानिनियमितानिसर्वाणिकारकाणींद्रियाणियैस्तान् १६ ईश्वरस्यापितथैवाभिप्रेतमित्याह एकएवेश्वरःसमर्थोऽपि १७ हेसुराहेदेवाअन्येचगंधर्वादयः १८ वःआत्मनःस्वतोयावद्भवोवृद्धिर्भवति १९ अर्थस्यप्रयोजनस्यपदवींसिद्धिंप्राप्तैः पश्चादहिमूषकवद्वध्यघातकभावेनवर्तितव्यमितिशेष यद्वा पेटिकायांनिरुद्धोऽहिर्यथानिर्गमद्वारविधानार्थंप्रथमंमूषकेणसंधिंविधत्तेपश्चात्तमेवकदाचिद्भक्षयतितथाऽर्थमार्गप्रवृत्तैःप्रथमंसंधेयाइत्यर्थः २० ततस्तैःसहयत्कार्यंतदाह अमृतोत्पाद

अहंगिरित्रश्चसुरादयोयेदक्षादयोऽग्नेरिवकेतवस्ते ॥ किंवाविदामेशपृथग्विभाताविधत्स्वशंनोद्विजदेवमंत्रम् १५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंविरिंचादिभिरीडितस्तद्विज्ञायतेषांहृदयंतथैव ॥ जगादजिमूतगभीरयागिराबद्धांजलीन्संवृतसर्वकारकान् १६ एकएवेश्वरस्तस्मिन्सुरकार्येसुरेश्वरः ॥ विहर्तुकामस्तानाहसमुद्रोन्मथनादिभिः १७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ हंतब्रह्मन्नहोशंभोहेदेवाममभाषितं ॥ शृणुतावाहिताःसर्वेश्रेयोवःस्याद्यथासुराः १८ यातदानवदैतेयैस्तावत्संधिर्विधीयताम् ॥ कालेनानुगृहीतैस्तैर्यावद्वोभवआत्मनः १९ अरयोऽपिहिसंधेयाःसतिकार्यार्थगौरवे ॥ अहिमूषकवद्देवाअर्थस्यपदवींगतैः २० अमृतोत्पादनेयत्नःक्रियतामविलंबितम् ॥ यस्यपीतस्यवैजंतुर्मृत्युग्रस्तोऽमरोभवेत् २१ क्षिप्त्वाक्षीरोदधौसर्वावीरुत्तृणलतौषधीः ॥ मंथानंमंदरंकृत्वानेत्रंकृत्वातुवासुकिम् २२ सहायेनमयादेवानिर्मंथध्वमतंद्रिताः ॥ क्लेशभाजोभविष्यंतिदैत्यायूयंफलग्रहाः २३ यूयंतदनुमोदध्वंयदिच्छंत्यसुराःसुराः ॥ नसंरंभेणसिद्ध्यंतिसर्वेऽर्थाःसांत्वयायथा २४ नभेतव्यंकालकूटाद्विषाज्जलधिसंभवात् ॥ लोभःकार्योनवैजातुरोषःकामस्तुवस्तुषु २५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिदेवान्समादिश्यभगवान्पुरुषोत्तमः ॥ तेषामंतर्दधेराजन्स्वच्छंदगतिरीश्वरः २६ अथतस्मैभगवतेनमस्कृत्यापितामहः ॥ भवश्चजग्मतुःस्वंस्वंधामोपेयुर्बलिंसुराः २७ दृष्ट्वाऽरीनप्यसंयत्ताञ्जातक्षोभान्स्वनायकान् ॥ न्यषेधद्दैत्यराट्श्लोक्यःसंधिविग्रहकालवित् २८ तेवैरोचनिमासीनंगुप्तंचासुरयूथपैः ॥ श्रियापरमयाजुष्टंजिताशेषमुपागमन् २९ महेंद्रःश्लक्ष्णयावाचासांत्वयित्वामहामतिः ॥ अभ्यभाषततत्सर्वंशिक्षितंपुरुषोत्तमात् ३० तदरोचतदैत्यस्यतत्रान्येयेऽसुराधिपाः ॥ शंबरोऽरिष्टनेमिश्चयेचत्रिपुरवासिनः ३१ ततोदेवासुराःकृत्वासंविदंकृतसौहृदाः ॥ उद्यमंपरमंचक्रुरमृतार्थेपरंतप ३२ ततस्तेमंदरगिरिमोजसोत्पाट्यदुर्मदाः ॥ नदंतउदधिंनिन्युःशक्ताःपरिघबाहवः ३३

नइतियस्यमृतस्यपीतस्यसतः २१ नेत्ररज्जुम् २२ ननुतर्हितेऽप्यमृतपानेनामराःस्युस्तत्राऽऽह क्लेशभाजइति २३ बलिभिःसहकारिभिःसाध्याअर्थास्तदनुसरणंविनानसिध्यंतीतिकृत्वासामादिकमुपदिशतियूयमितिद्वाभ्याम् हेसुराःसंरंभेणसंभ्रमेण सांत्वयासाममार्गेणयथासिध्यंति २४ वस्तुषुमथनादुत्पन्नेषु २५ २६ सुरास्तुबलिमुपेयुरुपजग्मुः २७ असंयत्तानपिदृष्ट्वाश्लोक्यःकीर्त्यर्हः २८ वैरोचनिंबलिम् जितमशेषंत्रैलोक्यंयेनतम् २९ तत्सर्वममृतोन्मथनादि ३० तत्रयेअन्येचासुराधिपाः पौलोमकालेयादयःशंबरादयश्चतेभ्यश्चारोचत ३१ संविदंसमयम् ३२ परिघाइवबाहवोयेषाम् ३३

३४ ३५ ३६ ३७ ३८ विसर्जितःप्रस्थापितः सुपर्णेतत्रस्थितेवासुकेरागमनायोगादितिभावः ३९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंदेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ सप्तमेमथनोद्भूतविषभी
त्याऽखिलैर्जनैः ॥ स्तुतःसन्कृपयारुद्रःपपौविषमितीर्यते ॥ १ ॥ फलभागेनतवाप्यमृतेभागोभविष्यतीत्यामंत्र्यसंमंत्र्यवासुकिंनेत्रंगिरौपरिवीयसंवेष्ट्याब्धिमथितुमारेभिरे १ वासुकेर्मुखंतीव्रं
दैत्यान्ग्राहयितुमेवपूर्वंहरिःपुरस्तान्मुखेजगृहेततोऽभवन्मुखंजगृहुः २ ३ ४ कृतोधारणेस्थानविभागोयैः ५ ६ दैवेनहेतुनास्वपौरुषेनष्टेसति ७ विघ्नेशस्यविधिंतेनरचितंविघ्नम् अवित

दूरभारोद्वहश्रांताःशक्रवैरोचनादयः ॥ अपारयंतस्तंवोढुंविवशाविजहुःपथि ३४ निपतन्सगिरिस्तत्रबहूनमरदानवान् ॥ चूर्णयामासमहताभारेणकनकाचलः
३५ तांस्तथाभग्नमनसोभग्नबाहूरुकंधरान् ॥ विज्ञायभगवांस्तत्रबभूवगरुडध्वजः ३६ गिरिपातविनिष्पिष्टान्विलोक्यामरदानवान् ॥ ईक्षयाजीवयामासनि
र्जरान्निर्व्रणान्यथा ३७ गिरिंचारोप्यगरुडेहस्तेनैकेनलीलया ॥ आरुह्यप्रययावाब्धिंसुरासुरगणैर्वृतः ३८ अवरोप्यगिरिंस्कंधात्सुपर्णःपततांवरः ॥ य
यौजलांतउत्सृज्यहरिणासविसर्जितः ३९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेअमृतमथनेमंदराचलानयनंनामषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥
तेनागराजमामंत्र्यफलभागेनवासुकिम् ॥ परिवीयगिरौतस्मिन्नेत्रमब्धिंमुदान्विताः १ आरेभिरेसुसंयत्ताअमृतार्थंकुरूद्वह ॥ हरिःपुरस्ताज्जगृहेपूर्वंदेवा
स्ततोभवन् २ तन्नैच्छन्दैत्यपतयोमहापुरुषचेष्टितं ॥ नगृह्णीमोवयंपुच्छमहेरंगममंगलम् ३ स्वाध्यायश्रुतसंपन्नाःप्रख्याताजन्मकर्मभिः ॥
इतितूष्णींस्थितान्दैत्यान्विलोक्यपुरुषोत्तमः ४ स्मयमानोविसृज्याग्रंपुच्छंजग्राहसामरः ॥ कृतस्थानविभागास्तएवंकश्यपनंदनाः ५ ममंथुः
परमायत्ताअमृतार्थंपयोनिधिम् ॥ मथ्यमानेऽर्णवेसोद्रिरनाधारोह्यपोऽविशत् ६ ध्रियमाणोऽपिबलिभिर्गौरवात्पांडुनंदन ॥ तेसुनिर्विण्णमनसः
परिम्लानमुखश्रियः ॥ आसन्स्वपौरुषेनष्टेदैवेनातिबलीयसा ७ विलोक्यविघ्नेशविधिंतदेश्वरोदुरंतवीर्योऽवितथाभिसंधिः ॥ कृत्वावपुःकाच्छ
पमद्भुतंमहत्प्रविश्यतोयंगिरिमुज्जहार ८ तमुत्थितंवीक्ष्यकुलाचलंपुनःसमुत्थितानिर्मथितुंसुरासुराः ॥ दधारपृष्ठेनसलक्षयोजनप्रस्तारिणाद्वीपइवापरो
महान् ९ सुरासुरेंद्रैर्भुजवीर्यवेपितंपरिभ्रमंतंगिरिमंगपृष्ठतः ॥ बिभ्रत्तदावर्तनमादिकच्छपोमेनेऽगकंडूयनमप्रमेयः १० तथाऽसुरानाविशदासुरेण
रूपेणतेषांबलवीर्यमीरयन् ॥ उद्दीपयन्देवगणांश्चविष्णुर्दैवेननागेंद्रमबोधरूपः ११ उपर्यगेंद्रंगिरिराडिवान्यआक्रम्यहस्तेनसहस्रबाहुः ॥ त
स्थौदिविब्रह्मभवेंद्रमुख्यैरभिष्टुवद्भिःसुमनोऽभिवृष्टः १२ उपर्यधश्चात्मनिगोत्रनेत्रयोःपरेणतेप्राविशतासमेधिताः ॥ ममंथुरब्धिंतरसामदोत्कटामहाऽद्रिणा
क्षोभितनक्रचक्रम् १३

थःसत्योऽभिसंधिःसंकल्पोयस्य ८ लक्षयोजनःप्रस्तारोविस्तारोस्यास्तीतितथातेनपृष्ठेन ९ तस्यगिरेरावर्तनंभ्रमणमंगकंडूयनंमेने १० आसुरेणासुराकारेणदैवेनदेवाकारेणरूपेणाविश
त् ११ १२ आत्मनिदेवदैत्यमध्येगोत्रेदार्ढ्यरूपेणनेत्रेअभेद्याबोधरूपेण परेणहरिणाक्षोभितंनक्राणांचक्रंसमूहोयस्मिन् १३

दृशश्चमुखानिचश्वासाश्चअहींद्रस्यसाहस्रमपरिमिताःकठोरायेदृगादयस्तेभ्योनिर्गताभ्यामग्निधूमाभ्यामाहतंवर्चोयेषांते सरलाद्रुमविशेषाः १४ देवांस्तुभगवद्वशाघनाःसमभ्यवर्षन् समुद्रो
र्मिभिरुपगूढावायवश्चशीतलाववुर्वांतिस्म कथंभूतान् तस्याहींद्रस्यश्वासशिखाभिर्हताप्रभायेषाम् धूम्राण्यंबरादीनियेषाम् १५ १६ धृतोऽद्रिर्येनसधृताद्रिर्भगवान्परमपुरुषोऽनंतस्सशो
भतेत्यन्वयः कथंभूतःकनकपरिधिः पीतवासाः कर्णयोर्विद्योतमानाविद्युत्कुंडललक्षणायस्यतथामूर्ध्निभ्राजंतोविलुलिताःकचायस्यसतथा जैत्रैर्जिष्णुभिःदंदशूकंसर्पंप्रतिगिरिःप्रतिद्वंद्वीपर्व
तः १७ हालाहलमित्याह्वानामयस्य संभ्रांतामीनाउद्गतामकरादयश्चयस्मिंस्तस्मात् तिम्यादिभिराकुलाच्च १८ ताद्विषम् अप्रतिअप्रतिमंप्रतिक्रियाशून्यामितिवा कुतःउग्रोवेगोयस्यत
देवाऽह दिशिदिशीति यद्वा उग्रावेगारोमांचस्वेदादयोयस्मादतएवासह्यंविलोक्यभीताअन्येनकेनाप्यरक्ष्यमाणाःसदाशिवंशरणंदुद्रुवुर्जग्मुः १९ त्रिलोक्याउद्भवायदेव्यासहाद्रौकैलासे

अहींद्रसाहस्रकठोरदृङ्मुखश्वासाग्निधूमाहतवर्चसोऽसुराः ॥ पौलोमकालेयबलील्वलादयोदवाग्निदग्धाःसरलाइवाभवन् १४ देवांश्चतच्छ्वासशिखाहत
प्रभान्धूम्रांबरस्रग्वरकंचुकाननान् ॥ समभ्यवर्षन्भगवद्वशाघनाववुःसमुद्रोर्म्युपगूढवायवः १५ मथ्यमानात्तथासिंधोर्देवासुरवरूथपैः ॥ यदासुधानजा
येतनिर्ममंथाजितःस्वयम् १६ मेघश्यामःकनकपरिधिःकर्णविद्योतविद्युन्मूर्ध्निभ्राजद्विलुलितकचःस्रग्धरोरक्तनेत्रः ॥ जैत्रैर्दोर्भिर्जगदभयदैर्दंदशूकंगृही
त्वामथ्नन्मथ्नाप्रतिगिरिरिवाशोभताथोधृताद्रिः १७ निर्मथ्यमानादुदधेरभूद्विषंमहोल्बणंहालहलाह्वमग्रतः ॥ संभ्रांतमीनोन्मकरादिकच्छपातिमिद्विप
ग्राहतिमिंगिलाकुलात् १८ तदुग्रवेगंदिशिदिश्युपर्यधोविसर्पदुत्सर्पदसह्यमप्रति ॥ भीताःप्रजादुद्रुवुरंगसेश्वराअरक्ष्यमाणाःशरणंसदाशिवं १९ विलोक्य
तंदेववरंत्रिलोक्याभवायदेव्याऽभिमतंमुनीनां ॥ आसीनमद्रावपवर्गहेतोस्तपोजुषाणंस्तुतिभिःप्रणेमुः २० ॥ प्रजापतयऊचुः ॥ देवदेवमहादेवभूतात्म
न्भूतभावन ॥ त्राहिनःशरणापन्नांस्त्रैलोक्यदहनाद्विषात् २१ त्वमेकःसर्वजगतईश्वरोबंधमोक्षयोः ॥ तंत्वामर्चंतिकुशलाःप्रपन्नार्तिहरंगुरुम् २२ गुणम
य्यास्वशक्त्याऽस्यसर्गस्थित्यप्ययान्विभो ॥ धत्सेयदास्वदृग्भूमन्ब्रह्मविष्णुशिवाभिधाम् २३ त्वंब्रह्मपरंगुह्यंसदसद्भावभावनः ॥ नानाशक्तिभिराभात
स्त्वमात्माजगदीश्वरः २४ त्वंशब्दयोनिर्जगदादिरात्माप्राणेंद्रियद्रव्यगुणस्वभावः ॥ कालःक्रतुःसत्यमृतंचधर्मस्त्वय्यक्षरंयात्रिवृदामनंति २५

आसीनं तथापि मुनीनामभिमतंतेषामेवापवर्गायतपोजुषाणम् २० निर्गुणंसगुणंचैवशिवंहरिपराक्रमैः ॥ स्तुवंतस्तुप्रजेशानानामन्यंतांतरंतयोः २१ २२ नन्वेवंभूतोविष्णुरितिप्रसिद्धंत
त्राहुः गुणमय्येति अस्यजगतोयदासर्गादीन्धत्सेतदाहेभूमन्स्वदृक्स्वतःसिद्धज्ञानस्त्वंब्रह्मादिसंज्ञांधत्से २३ तत्रहेतुः त्वंब्रह्मेति सदसतोभावान्देवतिर्यगादिरूपान्भावयतीतितथासृज्यं
तुत्वद्व्यतिरिक्तंनास्तीत्याहुःआत्मैवत्वंनानाशक्तिभिर्जगद्रूपेणाभातस्तस्मादीश्वरः २४ स्वतःसिद्धज्ञानत्वमुपपादयंतोजगदात्मना आभानप्रकारमाहुः त्वंशब्दस्यवेदस्ययोनिरतः स्वतः
सिद्धज्ञानःत्वंजगदादिर्महत्तत्त्वम्आत्माचाहंकारःकथंभूतःप्राणेंद्रियद्रव्याणांकारणभूतागुणायस्य राजसादित्रिविधइत्यर्थः स्वभावादयश्चत्वमेवक्रतुःसंकल्पःसत्यमृतंचेतियोधर्मःसत्वम्
महदादिस्वरूपत्वेहेतुःत्रिवृत्त्रिगुणात्मकंयदक्षरंप्रधानंत्वदाश्रयंतदामनंतियद्वाएवंभूतेत्वयित्रिवृदक्षरंप्रणवंप्रकाशकमाहुरित्यर्थः २५

अखिलदेवतात्मा अग्निःसर्वादेवताइतिश्रुतः सोऽग्निस्तेमुखम् हेलोकभव द्वितीयांतेषुविदुरित्यस्यसंबंधः २६ परेअवरेचयेआत्मानोजीवास्तेषामाश्रयस्तवात्माऽहंकारः २७ त्रयीमयात्म
न्वेदत्रयमूर्ते २८ पंचोपनिषदस्तत्पुरुषाघोरसद्योजातवामदेवेशानरूपामंत्राः यैर्मुखैरष्टोत्तरत्रिंशन्मंत्राणांवर्गः तेषामेवमंत्राणांपदच्छेदेनाष्टोत्तरत्रिंशत्कलात्मकामंत्राइत्यर्थः अवास्थिति
रुपरतावस्था २९ अधर्मस्योर्मिषुदंभलोभादिषु यैरूर्मिभिर्विसर्गःप्रतिसर्गःसंहारः यद्वा यैःसत्त्वादिभिर्विविधःसर्गस्तानिनेत्रत्रयम् हेदेवछंदोमयऋषिर्वेदःसतवेक्षाईक्षणम् साक्षान्मनुरि
तिपाठेमनुर्वेदः तमेवाह छंदोमयइति ३० हेगिरित्रतेपरंज्योतिरखिलानांलोकपालादीनांगम्यंनभवति कुतः यत्ररजआदिनास्ति किंतज्ज्योतिः यन्निरस्तभेदंब्रह्म ३१ कामश्चाध्वरश्चदक्ष
यज्ञस्त्रिपुरादयश्चयेअनेकभूतद्रुहस्तान्क्षपयतःसंहरतस्तेतत्कर्मस्तुतयेनभवति अत्यल्पमेतदित्यर्थः गरक्षपणस्याप्यवश्यंभावित्वेनासिद्धवन्निर्देशः स्तुतयेऽलंनभवतीत्यत्रहेतुः यस्तुभवा

अग्निर्मुखंतेऽखिलदेवतात्माक्षितिंविदुर्लोकभवांघ्रिपंकजम् ॥ कालंगतिंतेऽखिलदेवतात्मनोदिशश्चकर्णौरसनंजलेशम् २६ नाभिर्नभस्तेश्वसनंनभस्वान्सू
र्यश्चचक्षूंषिजलंस्मरेतः ॥ परावरात्माश्रयणंतवात्मासोमोमनोद्यौर्भगवन्शिरस्ते २७ कुक्षिःसमुद्रागिरयोऽस्थिसंघारोमाणिसर्वौषधिवीरुधस्ते ॥ छंदांसि
साक्षात्तवसप्तधातवस्त्रयीमयात्मन्हृदयंसर्वधर्मः २८ मुखानिपंचोपनिषदस्तवेशयैस्त्रिंशदष्टोत्तरमंत्रवर्गः ॥ यत्तच्छिवाख्यंपरमार्थतत्त्वंदेवःस्वयंज्योतिरव
स्थितिस्ते २९ छायात्वधर्मोर्मिषुयैर्विसर्गोनेत्रत्रयंसत्त्वरजस्तमांसि ॥ सांख्यात्मनःशास्त्रकृतस्तवेक्षाछंदोमयोदेवऋषिःपुराणः ३० नतेगिरित्राखि
ललोकपालविरिंचवैकुंठसुरेंद्रगम्यम् ॥ ज्योतिःपरंयत्ररजस्तमश्चसत्त्वंनयद्ब्रह्मनिरस्तभेदम् ३१ कामाध्वरत्रिपुरकालगराद्यनेकभूतद्रुहःक्षपयतःस्तु
तयेनतत्ते ॥ यस्त्वंतकालइदमात्मकृतंस्वनेत्रवह्निस्फुलिंगशिखयाभसितंनवेद ३२ येत्वात्मरामगुरुभिर्हृदिचिंतितांघ्रिद्वंद्वंचरंतमुमयातपसाभित
प्तम् ॥ कत्थंतउग्रपुरुषंनिरतंश्मशानेतेनूनमूतिमविदंस्तवहातलज्जाः ३३ तत्तस्यतेसदसतोःपरतःपरस्यनांजःस्वरूपगमनेप्रभवंतिभूम्नः ॥ ब्रह्मा
दयःकिमुतसंस्तवनेवयंतुतत्सर्गसर्वविषयाअपिशक्तिमात्रम् ३४ एतत्परंप्रपश्यामोनपरंतेमहेश्वर ॥ मृडनायहिलोकस्यव्यक्तिस्तेऽव्यक्तकर्मणः ३५
श्रीशुकउवाच ॥ तद्वीक्ष्यव्यसनंतासांकृपयाभृशपीडितः ॥ सर्वभूतसुहृद्देवइदमाहसतींप्रियाम् ३६

न्स्वनेत्रवह्निविस्फुलिंगस्यशिखयेदंजगद्भसितंभस्मसाज्जातंनवेदनालोचयत्यपि ३२ तदेवंनित्यंपरानुग्रहव्यग्रंत्वांयेनिंदंतितेऽतिमूर्खाइत्याहुः येतुउमयासहचरंतंतस्यांनितरांरतंकामिनं
कत्थंतेप्रलपंति तथाश्मशानेचरंतमुग्रंक्रूरंपरुषंचहिंस्त्रंकत्थंते कथंभूतम् आत्मारामाश्च तेगुरवोविश्वहितोपदेष्टारस्तैर्हृदिचिंतितमंघ्रिद्वंद्वंयस्य तथाभूतमपितपसाऽभितप्तमपि तेनूनंतवोति
मविदन्नितिकाकुः त्वल्लीलांनैवविदुरित्यर्थः अतोहातलज्जास्त्यक्तत्रपाः कथमात्मारामैःसेवितचरणयुगलस्यतेकामित्वंसंभवतिकथंवातपसाऽभितप्तस्यशांतस्योग्रत्वंपरुषत्वंवासंभवतीत्यवि
चायवप्रलापादित्यर्थः ३३ आस्तांतावन्निंदकानांवार्तामहांतोपितवतत्त्वंनजानंतीत्याहुः तत्तस्मात्तवस्वरूपस्यगमनेज्ञानेब्रह्मादयोपिनसमर्थाःसंस्तवनेतुकुतःशक्ताःस्युस्तत्रवयंकथंप्रभवेम
यतस्तेषांसर्गेऽत्यंतार्वाचीनाः तथापियदेतत्तवस्तवनमेतदात्मशक्तिपरिमितमात्रमित्यर्थः ३४ तदेवाऽहुः एतत्परमिति नपरंरूपंतथाऽपित्वद्दर्शनादेवकृतार्थावयमित्याहुःमृडना
यहीति ३५ ३६

मत्प्रभावमविचार्यविषपानेप्रवृत्तंमांकथंचिदियंप्रियावारयेदितिशंकयातामनुज्ञापयन्नाह अहोबतेतिसार्धैश्चतुर्भिः वैशसंदुःखम् ३७ प्राणपरीप्सूनांप्राणरक्षणेच्छूनाम् मेमया प्रभोःसमर्थस्य
अर्थःकार्यम् ३८ किंचबद्धवैरेषुभूतेषुपरस्परंजिघांसत्सु ३९ कृपयतःकृपांकुर्वतःपुंसः मेमत्तः स्वास्तिःशोभनासत्ता सुखेनजीवितमस्त्वित्यर्थः ४० जग्धुमत्तुम् ४१ करतलीकृत्यकरतलपारि
मितमात्रंकृत्वा ४२ जलकल्मषोजलदोषोविषम् यस्मात्तंगलेनीलंचकार साधोःकृपालोः ४३ ४४ ४५ प्रस्कन्नंगलितम् अपरेयेसविषास्तेऽपिजगृहुः अनेनविषस्यतीव्रतोक्ता ॥ ४६ ॥

शिवउवाच ॥ अहोबतभवान्येतत्प्रजानांपश्यवैशसम् ॥ क्षीरोदमथनोद्भूतात्कालकूटादुपास्थितम् ३७ आसांप्राणपरीप्सूनांविधेयमभयंहिमे ॥ एतावा
न्हिप्रभोरर्थोयद्दीनपरिपालनम् ३८ प्राणैःस्वैःप्राणिनःपांतिसाधवःक्षणभंगुरैः ॥ बद्धवैरेषुभूतेषुमोहितेष्वात्ममायया ३९ पुंसःकृपयतोभद्रेसर्वात्माप्रीयते
हरिः ॥ प्रीतेहरौभगवतिप्रीयेऽहंसचराचरः ॥ तस्मादिदंगरंभुंजेप्रजानांस्वस्तिरस्तुमे ॥ ४० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवमामंत्र्यभगवान्भवानींविश्वभाव
नः ॥ तद्विषंजग्धुमारेभेप्रभावज्ञाऽन्वमोदत ४१ ततःकरतलीकृत्यव्यापिहालाहलंविषम् ॥ अभक्षयन्महादेवःकृपयाभूतभावनः ४२ तस्यापिदर्शयामा
सस्ववीर्यंजलकल्मषः ॥ यच्चकारगलेनीलंतच्चसाधोर्विभूषणम् ४३ तप्यंतेलोकतापेनसाधवःप्रायशोजनाः ॥ परमाराधनंतद्धिपुरुषस्याखिलात्मनः ४४
निशम्यकर्मतच्छंभोर्देवदेवस्यमीढुषः ॥ प्रजादाक्षायणीब्रह्मावैकुंठश्चशशंसिरे ४५ प्रस्कन्नंपिबतःपाणेर्यत्किंचिज्जगृहुःस्मतत् ॥ वृश्चिकाहिविषौषध्योदंदशूका
श्चयेऽपरे ४६ ॥ इतिश्रीभा॰म॰अ॰अमृतमथनेसप्तमोऽध्यायः ७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ पीतेगरेवृषांकेणप्रीतास्तेऽमरदानवाः ॥ ममंथुस्तरसासिंधुंहविर्धा
नीततोऽभवत् १ तामग्निहोत्रीमृषयोजगृहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ यज्ञस्यदेवयानस्यमेध्यायहविषेनृप २ ततउच्चैःश्रवानामहयोऽभूच्चंद्रपांडुरः ॥ तस्मिन्बलिःस्पृ
हांचक्रेनेंद्रईश्वरशिक्षया ३ ततऐरावतोनामवारणेंद्रोविनिर्गतः ॥ दंतैश्चतुर्भिःश्वेताद्रेर्हरन्भगवतोमहिम् ४ कौस्तुभाख्यमभूद्रत्नंपद्मरागोमहोदधेः ॥ त
स्मिन्हरिःस्पृहांचक्रेवक्षोऽलंकरणेमणौ ५ ततोऽभवत्पारिजातःसुरलोकविभूषणम् ॥ पूरयत्यर्थिनोयोऽर्थैःशश्वद्भुवियथाभवान् ६ ततश्चाप्सरसोजातानि
ष्ककंठ्यःसुवाससः ॥ रमण्यःस्वर्गिणांवल्गुगतिलीलाऽवलोकनैः ७ ततश्चाविरभूत्साक्षाच्छ्रीरमाभगवत्परा ॥ रंजयंतीदिशःकांत्याविद्युत्सौदामिनीयथा ८

इत्यष्टमेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ अष्टमेमथ्यमानेऽब्धौलक्ष्म्याविष्णौवृतेऽसुरैः । धन्वंतरेर्हृतेसोमेमोहिन्युद्भवईर्यते ॥ १ ॥ हविर्धानीसुरभिः १ देवयानस्यब्रह्मलोकमार्गप्रापकस्ययज्ञ
स्यसंबंधिनेहविषे २ ईश्वरशिक्षयाप्रागेवकृतया ३ भगवतोयःश्वेताद्रिःकैलासस्तस्यमहिंमहिमानम् दंतैःशिखरकल्पैर्हरंश्चंद्रवत्पांडुरइत्यनुषंगः ४ ५ ६ वल्गुभिर्गत्यादिभिःस्वार्गिणांरम
ण्योरतिकर्त्र्यः ७ सुदामापर्वतस्तत्रैकस्यांदिशिजातासौदामनी स्फटिकादिमयगिरिशृंगेष्वधिकंस्फुरंतीविद्युदिवकांत्यादिशोरंजयंतीश्रीः संपत्साक्षान्मूर्तिधारिणीसतीसैवभगवत्परार
माआविरभूदित्यर्थः ८

तस्यरूपादिमहिम्नाआक्षिप्तंचेतोयेषाम् ९ भगवद्वक्षसिस्थितयाश्रियाविलोकितानांसुराणांयथापूर्वसंपत्प्राप्तिमसुराणांचतद्विपर्ययंवक्तुमभिषेकादिमहोत्सवपूर्वकंब्रह्मादिपरिहारेणभगव
त्प्राप्तिप्रकारमाह तस्याआसनमित्यादिना अथासीद्वारुणीत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन १० अभिषेचनिकाअभिषेकोचिताः पंचपवित्राणिपंचगव्यानि मधुमाधवौचैत्रवैशाखभवंफलपुष्पादिपा
ठांतरेऽपिद्वंद्वैक्येसएवार्थः मधुमासेभवंमाध्वीतिवा ११ अभिषेकमभिषेकोचितंविधिम् नट्योनटानांस्त्रियः १२ शंखवेणुवीणाश्चव्यनादयन् तुमुलोनिःस्वनोयेषांतान्मृदंगादीन् १३ १४
१५ १६ १७ १८ पदमाश्रयम् ध्रुवंनित्यमव्यभिचारिणोनित्याःसंतोगुणायस्मिंस्तंनान्वविंदत क्वचित्कस्यचिद्दोषस्यसद्भावात् १९ तदेवाह नूनमितित्रिभिः मन्युनिर्जयोनास्तिदुर्वासः
प्रभृतिषु गुरुशुक्रादिषुसंगवर्जितंज्ञानंनास्ति महत्त्वेऽपिब्रह्मसोमादौनकामनिर्जयः परतोऽव्यपाश्रयःपरापेक्षइंद्रादिःसकिमीश्वरः २० नभूतसौहृदंपरशुरामादिषु नमुक्तिकारणंत्यागःशिबि

तस्यांचक्रुःस्पृहांसर्वेससुरासुरमानवाः ॥ रूपौदार्यवयोवर्णमहिमाक्षिप्तचेतसः ९ तस्याआसनमानिन्येमहेंद्रोमहदद्भुतम् ॥ मूर्तिमत्यःसरिच्छ्रेष्ठाहेमकुंभै
र्जलंशुचि १० आभिषेचनिकाभूमिराहरत्सकलौषधीः ॥ गावःपंचपवित्राणिवसंतोमधुमाधवौ ११ ऋषयःकल्पयांचक्रुरभिषेकंयथाविधि ॥ जगुर्भद्राणि
गंधर्वानट्यश्चननृतुर्जगुः १२ मेघामृदंगपणवमुरजानकगोमुखान् ॥ व्यनादयन्शंखवेणुवीणास्तुमुलनिःस्वनान् १३ ततोऽभिषिषिचुर्देवींश्रियंपद्मकरांस
तीम् ॥ दिगिभाःपूर्णकलशैःसूक्तवाक्यैर्द्विजेरितैः १४ समुद्रःपीतकौशेयवाससीसमुपाहरत् ॥ वरुणःस्रजंवैजयंतींमधुनामत्तषट्पदाम् १५ भूषणानिवि
चित्राणिविश्वकर्माप्रजापतिः ॥ हारंसरस्वतीपद्ममजोनागाश्चकुंडले १६ ततःकृतस्वस्त्ययनोत्पलस्रजंनदद्द्विरेफांपरिगृह्यपाणिना ॥ चचालवक्त्रंसुकपो
लकुंडलंसव्रीडहासंदधतीसुशोभनम् १७ स्तनद्वयंचातिकृशोदरीसमंनिरंतरंचंदनकुंकुमोक्षितम् ॥ ततस्ततोनूपुरवल्गुसिंजितैर्विसर्पतीहेमलतेवसाबभौ
१८ विलोकयंतीनिरवद्यमात्मनःपदंध्रुवंचाव्यभिचारिसद्गुणम् ॥ गंधर्वयक्षासुरसिद्धचारणत्रैविष्टपेयादिषुनान्वविंदत १९ नूनंतपोयस्यनमन्युनिर्जयो
ज्ञानंक्वचित्तच्चनसंगवर्जितम् ॥ कश्चिन्महांस्तस्यनकामनिर्जयःसईश्वरःकिंपरतोऽव्यपाश्रयः २० धर्मःक्वचित्तत्रनभूतसौहृदंत्यागःक्वचित्तत्रनमुक्तिकारण
म् ॥ वीर्यंनपुंसोऽस्त्यजवेगनिष्कृतंनहिद्वितीयोगुणसंगवर्जितः २१ क्वचिच्चिरायुर्नहिशीलमंगलंक्वचित्तदप्यस्तिनवेद्यमायुषः ॥ यत्रोभयंकुत्रचसोऽप्य
मंगलःसुमंगलःकश्चनकांक्षतेहिमाम् २२

प्रभृतिषुपुंसःकार्तवीर्यादेर्वीर्यमस्ति अजवेगनिष्कृतंकालवेगेनपरिहृतंतत्तुनभवति गुणसंगवर्जितःसनकादिर्द्वितीयोममवरोनहि समाधिनिष्ठत्वात् २१ चिरायुष्यपिमार्कंडेयादौशीलमंगलंना
स्तिइंद्रियदमनशीलत्वात् क्वचित्तदप्यस्तिहिरण्यकशिपुप्रभृतौआयुषःस्थैर्यंनवेद्यंदुर्ज्ञातम् भगवद्द्वेषेणाकस्मादेवमृत्युसंभवात् यत्रकुत्रचश्रीरुद्रेमार्कंडेयादिवदिंद्रियदमनाद्यभावाच्छीलमंग
लंचायुर्निश्चयश्चेत्युभयमस्तिनचान्यःपूर्वोक्तःकश्चिद्दोषस्तथाऽपिसोऽप्यमंगलःश्मशानवासाद्यमंगलचेष्टितः श्रीमुकुंदंलक्षीकृत्याह कश्चेति कश्चित्सुमंगलोनिरवद्यश्चसतुमांनहिकांक्षते
आत्मारामत्वात् २२

एवंविमृश्यरमानिरपेक्षमपिमुकुंदमेववरंवव्रे तत्किम् अव्यभिचारिभिःसद्भिर्धर्मज्ञानादिभिर्गुणैर्नैजैकाश्रयतयाचनैरपेक्ष्येणवरंसर्वोत्तमम् तत्रहेतुःअगुणाश्रयंप्रकृतिगुणातीतम् पाठां
तरेप्ययमेवार्थः अतएवस्वम्यईप्सितम् किंच सर्वैर्गुणैरणिमादिभिरपेक्षितंवृतम्अयंभावः यद्यपिस्वयमात्मारामत्वेनान्यानिरपेक्षस्तथाऽप्याश्रिताअणिमादिसिद्धीर्यथानोपेक्षते
तद्वन्मामपिनोपेक्षेत तावतैवतत्सेवयाऽहंकृतार्थास्यां किमन्यैः प्राकृतैरितितमेववृतवतीति २३ तदेवाह तस्यांसदेशेकमनीयांनवकंजमालांनिधायतदनुग्रहंप्रतीक्षमाणातूष्णीं
तस्यनिकटेतस्थौकथंभूतांमालाम्· माद्यंतोयेमधुव्रतास्तेषांवरूथस्यगिराउपघुष्टांनादिताम् कथंभूताश्रीः सव्रीडहासेनविकसन्नयनंतेन तस्योरः स्वधामयातासती वक्षःप्रतीक्षमाणातस्थावि

एवंविमृश्याव्यभिचारिसद्गुणैर्वरंनिजैकाश्रयतयाऽगुणाश्रयम् ॥ वव्रेवरंसर्वगुणैरपेक्षितंरमामुकुंदंनिरपेक्षमीप्सितम् २३ तस्यांसदेशउशतींनवकंजमालां
माद्यन्मधुव्रतवरूथगिरोपघुष्टाम् ॥ तस्थौनिधायनिकटेतदुरःस्वधामसव्रीडहासविकसन्नयनेनयाता २४ तस्याःश्रियस्त्रिजगतोजनकोजनन्यावक्षोनिवासम
करोत्परमंविभूतेः ॥ श्रीःस्वाःप्रजाःसकरुणेननिरीक्षणेनयत्रास्थितैधयतसाधिपतींस्त्रिलोकान् २५ शंखतूर्यमृदंगानांवादित्राणांपृथुःस्वनः ॥ देवानुगा
नांसस्त्रीणांनृत्यतांगायतामभूत् २६ ब्रह्मरुद्रांगिरोमुख्याःसर्वेविश्वसृजोविभुम् ॥ ईडिरेऽवितथैर्मंत्रैस्तल्लिंगैःपुष्पवर्षिणः २७ श्रियावलोकितादेवाःस
प्रजापतयःप्रजाः ॥ शीलादिगुणसंपन्नालेभिरेनिर्वृतिंपराम् २८ निःसत्त्वालोलुपाराजन्निरुद्योगागतत्रपाः ॥ यदाचोपेक्षितालक्ष्म्याबभूवुर्दैत्यदानवाः
२९ अथासीद्वारुणीदेवीकन्याकमललोचना ॥ असुराजगृहुस्तांवैहरेरनुमतेनते ३० अथोदधेर्मथ्यमानात्काश्यपैरमृतार्थिभिः ॥ उदतिष्ठन्महाराजपुरुषः
परमाद्भुतः ३१ दीर्घपीवरदोर्दंडःकंबुग्रीवोऽरुणेक्षणः ॥ श्यामलस्तरुणःस्रग्वीसर्वाभरणभूषितः ३२ पीतवासामहोरस्कःसुमृष्टमणिकुंडलः ॥ स्निग्धकुं
चितकेशांतःसुभगःसिंहविक्रमः ३३ अमृतापूर्णकलशंबिभ्रद्वलयभूषितः ॥ सवैभगवतःसाक्षाद्विष्णोरंशांशसंभवः ३४ धन्वंतरिरितिख्यातआयुर्वेददृगि
ज्यभाक् ॥ तमालोक्यासुराःसर्वेकलशंचामृताभृतम् ३५ लिप्संतःसर्ववस्तूनिकलशंतरसाऽहरन् ॥ नीयमानेऽसुरैस्तस्मिन्कलशेऽमृतभाजने ३६
विषण्णमनसोदेवाहरिंशरणमाययुः ॥ इतितद्दैन्यमालोक्यभगवान्भृत्यकामकृत् ॥ माखिद्यतमिथोऽर्थंवःसाधयिष्येस्वमायया ३७ मिथःकलिरभूत्तेषांत
दर्थेतर्षचेतसाम् ॥ अहंपूर्वमहंपूर्वंनत्वंनत्वमितिप्रभो ३८

त्यर्थः २४ भगवानपित्रैलोक्याभिवृद्धयेस्ववक्षस्तस्याः स्थानंददावित्याऽह तस्याइति विशिष्टाभूतयोविभवायस्याः तस्यास्त्रिजगतोजनन्याःश्रियः परमंसुस्थिरम् ऐधयतावर्धयत् २५ २६
तल्लिंगैर्विष्णुप्रतिपादकैः अवितथैर्यथार्थैः २७ २८ २९ वारुणीवरुणदैवत्यंयदन्नंतन्मयीसुरा ३० ३१ दीर्घौपीवरौदोर्दंडौयस्यकंबुग्रीवःशंखनाभिरिवात्रिरेखासुवृत्ताग्रीवायस्य ३२ स्निग्धः
कुंचितःकेशानामंतोयस्य ३३ ३४ इज्यभाक्यज्ञभागभोक्ता अमृतेनआभृतंपरिपूर्णम् ३५ ३६ मिथोदैत्यानांपरस्परंकलहोत्पादनेनयोगमाययाचमोहिन्यावोऽर्थंसाधयिष्याम्यतोमाखि
द्यतेत्याहेतिशेषः ३७ तदेवाह मिथइति तर्षःकामस्तद्युक्तानिचेतांसियेषाम् इत्येवंसमबलानांकलिरभूत् ३८

दुर्बलानांत्वाक्रोशप्रकारमाह देवाइतिद्वाभ्याम् येदेवास्तुल्येनायासेनहेतवःसाधकाः तुल्यआयासोहेतुश्चधनादिर्येषामितिवासत्रयागेयथासर्वेषांसमंफलंतद्वत् तथाचश्रुतिः ऋद्धिका
माःसत्रमासीरन्निति येयजमानास्तेऋत्विजइतिच ३९ ४० ४१ तद्रूपंवर्णयति पंचभिः प्रेक्षणीयमुत्पलमिवश्यामम्सर्वेष्ववयवेषुसुंदरम् समानयोःकर्णयोराभरणेयस्मिन् सुकपो
लंचतदुत्कृष्टनासिकंचाननंयस्मिन् ४२ नवयौवननिर्वृत्तयोःस्तनयोर्भारेणचकृशमुदरंयस्मिन् ४३ सुष्ठुग्रीवायस्मिन्कंठेआभरणंयस्मिंस्तच्चतच्च शोभनाग्रीवायेनतत्कंठाभरणंयस्मिन्नि
तिवा सुभुजयोरंगदाभ्यांभूषितम् ४४ विरजांबरेणसंवीतोनितंबएवद्वीपोविशालत्वात्तत्रशोभायस्यास्तयाकांच्याप्रकर्षेणविलसत् वल्गुयथाभवत्येवंचलतोश्चरणयोर्नूपुरेयस्मिन् ४५ सव्री
डेनास्मितेनसहविक्षिप्ताकंपितायाभ्रूस्तस्याविलासेनसहयान्यवलोकितानितैर्दैत्ययूथपानांचेतस्सुमुहुःकाममुद्दीपयत् ४६ ॥ ॥ इत्यष्टमेटीकायामष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ नवमेमोहितैर्दै

देवाःस्वभागमर्हंतियेतुल्यायासहेतवः ॥ सत्रयागइवैतस्मिन्नेषधर्मःसनातनः ३९ इतिस्वान्प्रत्यषेधन्वैदैतेयाजातमत्सराः ॥ दुर्बलाःप्रबलान्राजन्गृ
हीतकलशान्मुहुः ४० एतस्मिन्नंतरेविष्णुःसर्वोपायविदीश्वरः ॥ योषिद्रूपमनिर्देश्यंदधारपरमाद्भुतम् ४१ प्रेक्षणीयोत्पलश्यामंसर्वावयवसुंदरम् ॥ स
मानकर्णाभरणंसुकपोलोन्नसाननं ४२ नवयौवननिर्वृत्तस्तनभारकृशोदरं ॥ मुखामोदानुरक्तालिझंकारोद्विग्नलोचनं ४३ बिभ्रत्स्वकेशभारेणमालामुत्फुल्लम
ल्लिकाम् ॥ सुग्रीवकंठाभरणंसुभुजांगदभूषितम् ४४ विरजांबरसंवीतनितंबद्वीपशोभया ॥ कांच्याप्रविलसद्वल्गुचलच्चरणनूपुरम् ४५ सव्रीडस्मितवि
क्षिप्तभ्रूविलासावलोकनैः ॥ दैत्ययूथपचेतस्सुकाममुद्दीपयन्मुहुः ४६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्ट० अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तेन्योऽन्यतो
सुराःपात्रंहरंतस्त्यक्तसौहृदाः ॥ क्षिपंतोदस्युधर्माणआयांतींददृशुःस्त्रियम् १ अहोरूपमहोधामअहोअस्यानवंवयः ॥ इतितेतामभिद्रुत्यपप्रच्छुर्जातहृ
च्छयाः २ कात्वंकंजपलाशाक्षिकुतोवाकिंचिकीर्षसि ॥ कस्यासिवदवामोरुमथ्नंतीवमनांसिनः ३ नवयंत्वाऽमरैर्दैत्यैःसिद्धगंधर्वचारणैः ॥ नास्पृष्टपूर्वांजा
नीमोलोकेशैश्चकुतोनृभिः ४ नूनंत्वंविधिनासुभ्रूःप्रेषिताऽसिशरीरिणाम् ॥ सर्वेंद्रियमनःप्रीतिंविधातुंसघृणेनकिम् ५ सात्वंनःस्पर्धमानानामेकवस्तुनिमा
निनि ॥ ज्ञातीनांबद्धवैराणांशंविधत्स्वसुमध्यमे ६ वयंकश्यपदायादाभ्रातरःकृतपौरुषाः ॥ विभजस्वयथान्यायंनैवभेदोयथाभवेत् ७ इत्युपामंत्रितोदैत्यैर्मा
यायोषिद्वपुर्हरिः ॥ प्रहस्यरुचिरापांगैर्निरीक्षन्निदमब्रवीत् ८ श्रीभगवानुवाच ॥ कथंकश्यपदायादाःपुंश्चल्यांमयिसंगताः ॥ विश्वासंपंडितोजातुकामि
नीषुनयातिहि ९ सालावृकाणांस्त्रीणांचस्वैरिणीनांसुरद्विषः ॥ सख्यान्याहुरनित्यानिनूत्नंनूत्नंविचिन्वताम् १०

त्यैरर्पितेऽमृतभाजने ॥ तद्वंचनेनदेवेभ्योऽमृतंदत्तंतयेर्यते ॥ १ ॥ १ अहोरूपंसौंदर्यंधामद्युतिरितिवदंतःकात्वमित्यादिपप्रच्छुः २ मथ्नंतीवक्षोभयंतीव ३ कस्यासीत्ययुक्तमुक्तमस्माभि
र्यतस्त्वंनकेनचिद्भुक्तपूर्वेत्याहुःनेतिद्वाभ्याम् त्वात्वाममरादिभिरस्पृष्टपूर्वांनजानीमइतिनापितुजानीमएव ४ आस्तामिदंत्वद्दर्शनंत्वीश्वरेणैवसंपादितमित्याहुः नूनमितिसर्वेंद्रियाणांचम
नसश्चप्रीतिंविधातुंसघृणेनप्रेषितासि किंवायदृच्छयाऽऽगतासिनैवंनूनंप्रेषितैवेत्यर्थः ५ ६ भेदोविग्रहोयथानभवेत्तथा ७ ८ संगताअनुसृता ९ हेसुरद्विषः १०

भावेनकेनाप्यभिप्रायेणगंभीरंयथाभवत्येवंजहसुः ११ ईषत्स्मितेनशोभायस्यास्तया मयाकृतंसाधुवाअसाधुवायद्यभ्युपेतांगीकुरुततर्हिविभजे १२ असुरपुंगवादैत्यश्रेष्ठाःप्रमाणमियत्ताम जानंतः १३ १४ यथोपजोषंयथाप्रीति अहतस्यलक्षणम् अहतंयंत्रनिर्मुक्तमुक्तंवासःस्वयंभुवाशस्तंतन्मांगलिकेषुतावन्मात्रेनसर्वदा प्रागग्रेषुकुशेषुविविशुः १५ धूपैरामोदितायां सुरभीकृतायांशालायाम् १६ अथतस्यांशालायांहेनरेंद्रसाकलशपाणिराविवेशकथंभूता मणिबंधादाकनिष्ठंकरस्यकरभोबहिः करभसदृशौसुवृत्तावूरूयस्याःसाउशत्कमनीयंदुकूलंयास्मिंस्तेन श्रोणीतटेन विशालयाश्रोण्याअलसामंदागतिर्यस्याः पाठांतरेकरभसदृशयोरूर्वोर्लसद्दुकूलंयस्याःसाचासौश्रोणीतटेनालसागतिश्च मदेनविह्वलेअक्षिणीयस्याः १७ तांश्रियःसखींसंवीक्ष्यदेवासुराः संमुमुहुः कथंभूताम् कनकमयेकुंडलेयस्याःसाचासौचारवःकर्णादयोयस्याःसाचताम् विगलितः स्रस्तः स्तनपट्टिकायाअंतोयस्याः १८ एवंतान्मोहयित्वायत्कृतवांस्तदाहत्रिभिःअ

श्रीशुकउवाच ॥ इतितेक्ष्वेलितैस्तस्याआश्वस्तमनसोऽसुराः ॥ जहसुर्भावगंभीरंददुश्चामृतभाजनम् ११ ततोगृहीत्वाऽमृतभाजनंहरिर्बभाषईषत्स्मितशोभयागिरा ॥ यद्यभ्युपेतक्वचसाध्वसाधुवाकृतंमयावोविभजेसुधामिमाम् १२ इत्यभिव्याहृतंतस्याआकर्ण्यासुरपुंगवाः ॥ अप्रमाणविदस्तस्यास्तत्तथेत्यन्वमंसत १३ अथोपोष्यकृतस्नानाहुत्वाचहविषाऽनलम् ॥ दत्त्वागोविप्रभूतेभ्यःकृतस्वस्त्ययनाद्विजैः १४ यथोपजोषंवासांसिपरिधायाहतानिते ॥ कुशेषुप्राविशन्सर्वेप्रागग्रेष्वभिभूषिताः १५ प्राङ्मुखेषूपविष्टेषुसुरेषुदितिजेषुच ॥ धूपामोदितशालायांजुष्टायांमाल्यदीपकैः १६ तस्यांनरेंद्रकरभोरुरुशद्दुकूलश्रोणीतटालसगतिर्मदविह्वलाक्षी ॥ साकूजतीकनकनूपुरसिंजितेनकुंभस्तनीकलशपाणिरथाविवेश १७ तांश्रीसखींकनककुंडलचारुकर्णनासाकपोलवदनांपरदेवताख्याम् ॥ संवीक्ष्यसंमुमुहुरुत्स्मितवीक्षणेनदेवासुराविगलितस्तनपट्टिकांताम् १८ असुराणांसुधादानंसर्पाणामिवदुर्नयम् ॥ मत्वाजातिनृशंसानांनतांव्यभजदच्युतः १९ कल्पयित्वापृथक्पंक्तीरुभयेषांजगत्पतिः ॥ तांश्चोपवेशयामासस्वेषुस्वेषुचपंक्तिषु २० दैत्यान्गृहीतकलशोवंचयन्नुपसंचरैः ॥ दूरस्थान्पाययामासजरामृत्युहरांसुधाम् २१ तेपालयंतःसमयमसुराःस्वकृतंनृप ॥ तूष्णीमासन्कृतस्नेहाःस्त्रीविवादजुगुप्सया २२ तस्यांकृतातिप्रणयाःप्रणयापायकातराः ॥ बहुमानेनचाबद्धानोचुःकिंचनविप्रियम् २३ देवलिंगप्रतिच्छन्नःस्वर्भानुर्देवसंसदि ॥ प्रविष्टःसोममपिबच्चंद्रार्काभ्यांचसूचितः २४

सुराणांसुधादानंसर्पाणांक्षीरदानमिवदुर्नयमन्याय्यंमत्वातांसुधांतेभ्योनव्यभजत् अयंभावः दैत्यैर्मदीयंसाध्वसाधुवासर्वमनुमतमेवातोमद्भक्तान्देवानेवसुधांपाययिष्यामि किंचतैर्यथान्यायंविभजस्वेत्युक्तंनचैतेभ्योजात्यैवक्रूरेभ्योदानंन्याय्यमतस्तेभ्यःसुधांनदद्यामिति १९ पंक्तीःपृथग्विविक्ताःकल्पयित्वाविधाय तासुपंक्तिषुस्वेषुस्वेषुतत्समजातीयेषु तांश्चासुरानविप्रतारणार्थमेवोपवेशयामास २० उपसंचरैर्बहुमानप्रियवाक्यादिनातानतिक्रम्यातिक्रम्यगमनैःदूरस्थानपिदेवान् २१ तयाकृतःस्नेहोयेषु स्त्रियासहविवादस्यजुगुप्सया २२ कृतोतिप्रणयः स्नेहोयैःप्रणयापायेनकातराभीताः एतेतावत्कृपणाःपूर्वंकिंचित्पिबंतुयूयंतुधीराःक्षणंप्रतीक्षध्वमित्यादिबहुमानेनाबद्धानियंत्रिताःसमयपालनादिभिःषड्भिरेतैःकारणैरप्रियंकिंचिदपिनोचुःकिंतुतूष्णीमासन् २३ देवपंक्तौचंद्रार्कयोर्मध्येप्रविष्टःसोमममृतमपिबत् २४

हरिस्तस्यशिरोजहार अप्लावितोऽसंस्पृष्टः २५ ग्रहंसूर्यादिवद्ग्रहत्वाधिकारिणम् २६ २७ हरिभक्तानामेवोद्यमःफलतिनान्येषामित्येवमाख्यानतात्पर्यमाह एवमिति समादेशादयो
येषाम्हेतुर्मंदराद्रिः अर्थःसमुद्रेक्षिप्तंवीरुदादि विविधःकल्पः फलंकेषांचिज्जातंकेषांचिन्नेतिवैचित्र्यमेषांते फलवैषम्यवंतोबभूवुरित्यर्थः तदेवाह तत्रतेषुयस्यपादपंकजरजःश्रयणाद्देवाअ
मृतंफलमापुः सएवसेव्यइत्यर्थः यत्तदोर्नित्यसंबंधात् २८ एतदेवोपपादयति यदिति असुःप्राणःवसुधनम्प्राणादिभिर्देहात्मजादिषुनृभिर्यद्युज्यतेप्रयुज्यते देहाद्यर्थंयत्क्रियतइत्यर्थःतदस
द्व्यर्थंभवतिकुतः पृथक्त्वाद्भेदाश्रयत्वात् शाखानिषेचनवत् तैरेवप्राणादिभिरीश्वरोद्देशेनयत्क्रियतेतत्तुसन्महाफलंभवतिअपृथक्त्वादीश्वरस्यसर्वत्रानुगतत्वात् तत्रदृष्टांतःयत्तरोर्मूलनिषेच

चक्रेणक्षुरधारेणजहारापिबतःशिरः ॥ हरिस्तस्यकबंधस्तुसुधयाऽप्लावितोऽपतत् २५ शिरस्त्वमरतांनीतमजोग्रहमचीक्लृपत् ॥ यस्तुपर्वणिचंद्रार्कावभिधा
वतिवैरधीः २६ पीतप्रायेऽमृतेदेवैर्भगवाँल्लोकभावनः ॥ पश्यतामसुरेंद्राणांस्वंरूपंजगृहेहरिः २७ एवंसुरासुरगणाःसमदेशकालहेत्वर्थकर्ममतयोऽपिफलेवि
कल्पाः ॥ तत्रामृतंसुरगणाःफलमंजसाऽऽपुर्यत्पादपंकजरजःश्रयणान्नदैत्याः २८ यद्युज्यतेऽसुवसुकर्मवचोमनोभिर्देहात्मजादिषुनृभिस्तदसत्पृथक्त्वात् ॥
तैरेवसद्भवतियक्रियतेऽपृथक्त्वात्सर्वस्यतद्भवतिमूलनिषेचनंयत् २९॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअमृतमथनेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥
श्रीशुकउवाच ॥ इतिदानवदैतेयानाविदन्नमृतंनृप ॥ युक्ताःकर्मणियत्ताश्चवासुदेवपराङ्मुखाः १ साधयित्वाऽमृतंराजन्पाययित्वास्वकान्सुरान् ॥ पश्यतां
सर्वभूतानांययौगरुडवाहनः २ सपत्नानांपरामृद्धिंदृष्ट्वातेदितिनंदनाः ॥ अमृष्यमाणाउत्पेतुर्देवान्प्रत्युद्यतायुधाः ३ ततःसुरगणाःसर्वेसुधयापीतयैधिताः
॥ प्रतिसंयुयुधुःशस्त्रैर्नारायणपदाश्रयाः ४ तत्रदैवासुरोनामरणःपरमदारुणः ॥ रोधस्युदन्वतोराजंस्तुमुलोरोमहर्षणः ५ तत्रान्योऽन्यंसपत्नास्तेसंरब्धम
नसोरणे॥समासाद्यासिभिर्बाणैर्निजघ्नुर्विविधायुधैः ६ शंखतूर्यमृदंगानांभेरीडमरिणांमहान् ॥ हस्त्यश्वरथपत्तीनांनदतांनिःस्वनोऽभवत् ७ रथिनोरथिभिस्त
त्रपत्तिभिःसहपत्तयः ॥ हयाहयैरिभाश्चेभैःसमसज्जंतसंयुगे ८ उष्ट्रैःकेचिदिभैःकेचिदपरेयुयुधुःखरैः ॥ केचिद्गौरमृगैर्ऋक्षैर्द्वीपिभिर्हरिभिर्भटाः ९ गृध्रैःकंकै
र्बकैरन्येश्येनभासैस्तिमिंगिलैः ॥ शरभैर्महिषैःखड्गैर्गोवृषैर्गवयारुणैः १० शिवाभिराखुभिःकेचित्कृकलासैःशशैर्नरैः ॥ बस्तैरेकेकृष्णसारैर्हंसैरन्येचसू
करैः ११ अन्येजलस्थलखगैःसत्वैर्विकृतविग्रहैः ॥ सेनयोरुभयोराजन्विविशुस्तेऽग्रतोऽग्रतः १२ चित्रध्वजपटैराजन्नातपत्रैःसितामलैः ॥ महाधनैर्वज्र
दंडैर्व्यजनैर्बार्हचामरैः १३

नंतद्यथासर्वस्यस्कंधशाखादेरपिभवतीतियद्वाल्यब्लोपेपंचम्यौपृथक्त्वंपर्यालोच्यभेददृष्ट्यादेहाद्युद्देशेनयत्क्रियतेतदसत् अपृथक्त्वंपर्यालोच्येश्वरदृष्ट्यातैरेवतेष्वेवचयत्क्रियतेतत्सद्भवती
तिशेषंसमानम् ॥ २९ ॥ ॥इत्यष्टमेटीकायांनवमोऽध्यायः॥ ॥ दशमेमत्सराद्दैत्यैरारब्धेतुमृधेसुरैः ॥ दैत्यमायाविषण्णेषुदेवेष्वाविर्बभौहरिः ॥ १ ॥तदेवममतावाप्तिर्नाभक्तानामितीरि
तम् ॥ भक्तमत्सरतःप्राणहानिःपुनरुदीर्यते ॥ २ ॥ १ २ ३ ४ रणःसंग्रामःउदन्वतःसमुद्रस्यरोधसितीरेबभूव ५ अन्योऽन्यंसमासाद्यनिजघ्नुः ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ चित्रध्वजपटादिभि
श्चवीराणांमालाभिश्चराजिभिर्देववदानववीराणांध्वजिन्यौयादसांमालाभिः सागराविवरेजतुरितित्रयाणामन्वयःयादोभिरितिवा सितैरमलैरातपत्रैश्च बार्हैश्चामरैश्चव्यजनैश्च १३

वातेनोद्धूतैरुत्तरीयैरुष्णीषैश्चसूर्यरश्मिभिःसुतरांस्फुरद्भिः १४ १५ असुराणांयाचमूस्तस्याःपतिःसबालिर्यानमास्थितः १६ १७ उदयेउदयगिरिशिखरेस्थितश्चंद्रइवरेजइतित्रयाणामन्वयः
१८ १९ २० २१ २२ २३ २४ स्रवंतिप्रस्रवणानियस्मिन्नितिमदधारासादृश्यम् २५ नानावाहनादीनियेषांतेदेवाअसुराश्चमिथोयुयुधुः २६ २७ द्वंद्वान्येवाऽह युयोधेतिसप्तभिः

वातोद्धूतोत्तरोष्णीषैरर्चिर्भिर्वर्मभूषणैः ॥ स्फुरद्भिर्विशदैःशस्त्रैःसुतरांसूर्यरश्मिभिः १४ देवदानववीराणांध्वजिन्यौपांडुनंदन ॥ रेजतुर्वीरमालाभिर्या
दसामिवसागरौ १५ वैरोचनोबलिःसंख्येसोऽसुराणांचमूपतिः ॥ यानंवैहायसंनामकामगंमयनिर्मितम् १६ सर्वसांग्रामिकोपेतंसर्वाश्चर्यमयंप्रभो ॥ अप्रत
र्क्यमनिर्देश्यंदृश्यमानमदर्शनम् १७ आस्थितस्तद्विमानाग्र्यंसर्वानीकाधिपैर्वृतः ॥ वालव्यजनछत्राग्र्यै रेजेचंद्रइवोदये १८ तस्यासन्सर्वतोयानै
र्यूथानांपतयोऽसुराः ॥ नमुचिःशंबरोबाणोविप्रचित्तिरयोमुखः १९ द्विमूर्धाकालनाभोऽथप्रहेतिर्हेतिरिल्वलः ॥ शकुनिर्भूतसंतापोवज्रदंष्ट्रोविरोचनः २०
हयग्रीवःशंकुशिराःकपिलोमेघदुंदुभिः ॥ तारकश्चक्रदृक्शुंभोनिशुंभोजंभउत्कलः २१ अरिष्टोऽरिष्टनेमिश्चमयश्चत्रिपुराधिपः ॥ अन्येपौलोमकालेयानि
वातकवचादयः २२ अलब्धभागाःसोमस्यकेवलंक्लेशभागिनः ॥ सर्वएतेरणमुखेबहुशोनिर्जितामराः २३ सिंहनादान्विमुंचंतःशंखान्दध्मुर्महारवान् ॥
दृष्ट्वासपत्नानुत्सिक्तान्बलभित्कुपितोभृशम् २४ ऐरावतंदिक्करिणमारूढःशुशुभेस्वराट् ॥ यथास्रवत्प्रस्रवणमुदयाद्रिमहर्पतिः २५ तस्यासन्सर्वतोदेवाना
नावाहध्वजायुधाः ॥ लोकपालाःसहगणैर्वाय्वग्निवरुणादयः २६ तेऽन्योऽन्यमभिसंसृत्याक्षिपंतोमर्मभिर्मिथः ॥ आह्वयंतोविशंतोऽग्रेयुयुधुर्द्वंद्वयोधिनः २७ यु
योधबलिरिंद्रेणतारकेणगुहोऽस्यत ॥ वरुणोहेतिनाऽयुध्यन्मित्रोराजन्प्रहेतिना २८ यमस्तुकालनाभेनविश्वकर्मामयेनवै ॥ शंबरोयुयुधेत्वष्ट्रासवित्रातुविरो
चनः २९ अपराजितेननमुचिरश्विनौवृषपर्वणा ॥ सूर्योबलिसुतैर्देवोबाणज्येष्ठैःशतेनच ३० राहुणाचतथासोमःपुलोम्नायुयुधेऽनिलः ॥ निशुंभशुंभयो
र्देवीभद्रकालीतरस्विनी ३१ वृषाकपिस्तुजंभेनमहिषेणविभावसुः ॥ इल्वलःसहवातापिर्ब्रह्मपुत्रैररिंदम ३२ कामदेवेनदुर्मर्षउत्कलोमातृभिःसह
॥ बृहस्पतिश्चोशनसानरकेणशनैश्चरः ३३ मरुतोनिवातकवचैःकालेयैर्वसवोऽमराः ॥ विश्वेदेवास्तुपौलोमैरुद्राःक्रोधवशैःसह ३४ तएवमाजा
वसुराःसुरेंद्राद्वंद्वेनसंहत्यचयुध्यमानाः ॥ अन्योऽन्यमासाद्यनिजघ्नुरोजसाजिगीषवस्तीक्ष्णशरासितोमरैः ३५ भुशुंडिभिश्चक्रगदर्ष्टिपट्टिशैःशक्त्यु
ल्मुकैःप्रासपरश्वधैरपि ॥ निस्त्रिंशभल्लैःपरिघैःसमुद्गरैःसभिंदिपालैश्चशिरांसिचिच्छिदुः ३६ गजास्तुरंगाःसरथाःपदातयःसारोहवाहाविविधाविखंडिताः ॥ नि
कृत्तबाहूरुशिरोधरांघ्रयश्छिन्नध्वजेष्वासतनुत्रभूषणाः ३७

अस्यतआस्यदयुध्यतेत्यर्थः २८ २९ सूर्योदेवएकएवशतेनबालिसुतैःबाणोज्येष्ठोयेषांतैः ३० निशुंभशुंभाभ्यांदेवी ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ आरोहंतीत्यारोहास्तैःसहिता
अन्येचवाहाः पूर्वंतुकेवलंगजादयउक्ताःकथंभूताः निकृत्ताबाह्वादयोयेषाम् .छिन्नानिध्वजादीनियेषांते ३७

तेषांदेवादीनांपदाघातैरथांगैश्चचूर्णितादायोधनाद्रणभूमेरुत्थितोरेणुर्दिशःखंद्युमणिंचसूर्यंछादयंस्तदैवखादेन्र्यवर्तत कथंभूतात् असृक्स्रुतिभिःरक्तक्षरणैःपारिप्लुतात्सिक्तात् यद्वा पारिप्लवना
द्धेतोर्न्यवर्तत भावेक्तः रक्तधाराणांतत्पर्यंतमुच्छलनादित्यर्थः प्रथमांतपाठेरेणोर्विशेषणम् ३८शिरोभिर्महाभुजैश्चकरभसदृशैरूरुभिश्चसारणभूः प्रकर्षेणाऽऽस्तृतासतीबभौ कथंभूतैःशिरोभिः
उद्धृतान्युत्पतितानिकिरीटानिकुंडलानिचयेभ्यस्तैःसंरंभयुक्तादृशोयेषुतैः परिदष्टादच्छदाओष्ठायेषुतैः ३९ पतितानियानिस्वशिरांसितत्रत्यैरक्षिभिस्तैःपश्यंतइत्यर्थःउद्यतान्यायुधानियै
स्तैर्दोर्दंडैर्युक्ताः ४० वाहात्नैरावतपादरक्षकान् आरोहंगजयंतारमाच्छर्दयद्विव्याध ४१ ४२ दुर्मर्षोऽसहनोबलिः ४३ ४४ ४५ टंकवत्तीक्ष्णाग्रैःशिखरैःसहिताः ४६ ४७ ४८ स्तनयित्न

तेषांपदाघातरथांगचूर्णितादायोधनादुल्बणउत्थितस्तदा ॥ रेणुर्दिशःखंद्युमणिंचछादयन्न्यवर्ततासृक्स्रुतिभिःपरिप्लुतात् ३८ शिरोभिरुद्धूतकिरीटकुंडलैः
संरंभदृग्भिःपरिदष्टदच्छदैः ॥ महाभुजैःसाभरणैःसहायुधैःसाप्रास्तृताभूःकरभोरुभिर्बभौ ३९ कबंधास्तत्रचोत्पेतुःपश्यंतःस्वशिरोऽक्षिभिः ॥ उद्यता
युधदोर्दंडैराधावंतोभटान्मृधे ४० बलिर्महेंद्रंदशभिस्त्रिभिरैरावतंशरैः ॥ चतुर्भिश्चतुरोवाहानेकेनारोहमार्च्छयत् ४१ सतानापततःशक्रस्तावद्भिःशीघ्रवि
क्रमः ॥ चिच्छेदनिशितैर्भल्लैरसंप्राप्तान्हसन्निव ४२ तस्यकर्मोत्तमंवीक्ष्यदुर्मर्षःशक्तिमाददे ॥ तांज्वलंतींमहोल्काभांहस्तस्थामाच्छिनद्धरिः ४३ ततःशूलं
ततःप्रासंततस्तोमरमृष्टयः ॥ यद्यच्छस्त्रंसमादद्यात्सर्वंतदच्छिनद्विभुः ४४ ससर्जाथासुरींमायामंतर्धानगतोऽसुरः ॥ ततःप्रादुरभूच्छैलःसुरानीकोपरि
प्रभो ४५ ततोनिपेतुस्तरवोदह्यमानादवाग्निना ॥ शिलाःसटंकशिखराश्चूर्णयंत्योद्विषद्बलम् ४६ महोरगाःसमुत्पेतुर्दंदशूकाःसवृश्चिकाः ॥ सिंहव्याघ्र
वराहाश्चमर्दयंतोमहागजान् ४७ यातुधान्यश्चशतशःशूलहस्ताविवाससः ॥ छिंधिभिंधीतिवादिन्यस्तथारक्षोगणाःप्रभो ४८ ततोमहाघनाव्योम्निगंभीर
परुषस्वनाः ॥ अंगारान्मुमुचुर्वातैराहताःस्तनयित्नवः ४९ सृष्टोदैत्येनसमहान्वह्निःश्वसनसारथिः ॥ सांवर्तकइवात्युग्रोविबुधध्वजिनीमधाक् ५० त
तःसमुद्रउद्वेलःसर्वतःप्रत्यदृश्यत ॥ प्रचंडवातैरुद्धूततरंगावर्तभीषणः ५१ एवंदैत्यैर्महामायैरलक्ष्यगतिभीषणैः ॥ सृज्यमानासुमायासुविषेदुःसुरसैनिकाः
५२ नतत्प्रतिविधिंयत्रविदुरिंद्रादयोनृप ॥ ध्यातःप्रादुरभूत्तत्रभगवान्विश्वभावनः ५३ ततःसुपर्णांसकृतांघ्रिपल्लवःपिशंगवासानवकंजलोचनः ॥ अदृ
श्यताष्टायुधबाहुरुल्लसच्छ्रीकौस्तुभानर्घ्यकिरीटकुंडलः ५४ तस्मिन्प्रविष्टेऽसुरकूटकर्मजामायाविनेशुर्महिनामहीयसः ॥ स्वप्नोयथाहिप्रतिबोधआगतेह
रिस्मृतिःसर्वविपद्विमोक्षणम् ५५

वश्चांगारान्मुमुचुरित्यनुषंगः ४९ अधाक्आर्षःअधाक्षीदित्यर्थः ५० उद्धूतैस्तरंगैरावर्तैश्चभीषणाः ५१ एवमन्यैश्चदैत्यैःसृज्यमानासु ५२ यत्रयदातत्रतदातैर्ध्यातःसन् ५३ अष्टावायुधयु
क्ताबाहवोयस्य श्रीश्चकौस्तुभश्चअनर्घ्येकिरीटंचकुंडलेच उल्लसंतिश्रीकौस्तुभादीनियास्मिन् ५४ असुराणांकूटकर्ममंत्रादिप्रयोगस्तस्माज्जाताः महिनामाहिम्ना हरेःस्मृतिरेवसर्वासांविपदां
मोक्षणरूपाकिमुतहरेःप्रवेशइत्यर्थः ५५

इभारिवाहःसिंहवाहः अहिनोच्चिक्षेप लीलयैवतद्गृहीत्वाअहनदहन् हेनृप ५६ यस्यचक्रेणकृतशिरसौपेततुस्तंतथाभूतमप्याहत्यसंघट्यांडजेंद्रंगरुडमहनत् तंहंतुंगदामुन्निन्यइत्यर्थः आ
द्योहरिः ॥ ५७ ॥ इत्यष्टमेटीकायांदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ एकादशेतुदेवेषुदैत्यघातिषुनारदः ॥ देवानवारयच्छुक्रोमृतान्दैत्यानजीवयत् ॥ १ ॥ १ उदयच्छदुन्निन्ये २ ३ निब
द्धान्यक्षीणियेषांतान्बालान्जित्वानटःकपटवृत्तिर्यथातेषांधनंहरतितथाहेमूढमायेशानस्मान्जेतुमिच्छसि ४ मत्प्रभावंशृण्वित्याह आरुरुक्षंत्यारोढुमिच्छंति येचोत्तिसृप्संत्युल्लंघयितुमिच्छं

दृष्ट्वामृधेगरुडवाहमिभारिवाहआविध्यशूलमहिनोदथकालनेमिः ॥ तल्लीलयागरुडमूर्ध्निपतद्गृहीत्वातेनाहनन्नृपसवाहमरिंत्र्यधीशः ५६ मालीसुमाल्याते
बलौयुधिपेततुर्यच्चक्रेणकृत्तशिरसावथमाल्यवांस्तम् ॥ आहत्यतिग्मगदयाऽहनदंडजेंद्रंतावच्छिरोऽच्छिनदरेर्नदतोऽरिणाद्यः ॥ ५७ ॥ इतिश्रीभागवते
महापुराणेअष्टमस्कंधेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथोसुराःप्रत्युपलब्धचेतसःपरस्यपुंसःपरमानुकंपया ॥ जघ्नुर्भृशंशक्रसमीरणादयस्तां
स्तान्रणेयैरभिसंहताःपुरा १ वैरोचनायसंरब्धोभगवान्पाकशासनः ॥ उदयच्छद्यदावज्रंप्रजाहाहेतिचुक्रुशुः २ वज्रपाणिस्तमाहेदंतिरस्कृत्यपुरःस्थितम् ॥
मनस्विनंसुसंपन्नंविचरंतंमहामृधे ३ नटवन्मूढमायाभिर्मायेशान्नोजिगीषसि ॥ जित्वाबालान्निबद्धाक्षान्नटोहरतितद्धनम् ४ आरुरुक्षंतिमायाभिरुत्सिसृ
प्संतियेदिवम् ॥ तान्दस्यून्विधुनोम्यज्ञान्पूर्वस्माच्चपदादधः ५ सोऽहंदुर्मायिनस्तेऽद्यवज्रेणशतपर्वणा ॥ शिरोहरिष्येमंदात्मन्घटस्वज्ञातिभिःसह ६
बलिरुवाच ॥ संग्रामेवर्तमानानांकालचोदितकर्मणाम् ॥ कीर्तिर्जयोऽजयोमृत्युःसर्वेषांस्युरनुक्रमात् ७ तादिदंकालरशनंजनाःपश्यंतिसूरयः ॥ नहृष्यंति
नशोचंतितत्रयूयमपंडिताः ८ नवयंमन्यमानानामात्मानंतत्रसाधनम् ॥ गिरोवःसाधुशोच्यानांगृह्णीमोमर्मताडनाः ॥ ९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्याक्षि
प्यविभुंवीरोनाराचैर्वीरमर्दनः ॥ आकर्णपूर्णैरहनदाक्षेपैराहतंपुनः १० एवंनिराकृतोदेवोवैरिणातथ्यवादिना ॥ नामृष्यत्तदाधिक्षेपंतोत्राहतइवद्विपः ११
प्राहरत्कुलिशंतस्माअमोघंपरमर्दनः ॥ सयानोन्यपतद्भूमौछिन्नपक्षइवाचलः १२ सखायंपतितंदृष्ट्वाजंभोबलिसखःसुहृत् ॥ अभ्ययात्सौहृदंसख्युर्हतस्या
पिसमाचरन् १३ ससिंहवाहआसाद्यगदामुद्यम्यरंहसा ॥ जत्रावताडयच्छक्रंगजंचसुमहाबलः १४ गदाप्रहारव्यथितोभृशंविह्वलितोगजः ॥ जानुभ्यांधर
णींस्पृष्ट्वाकश्मलंपरमंययौ १५ ततोरथोमातलिनाहरिभिर्दशशतैर्वृतः ॥ आनीतोद्विपमुत्सृज्यरथमारुरुहेविभुः १६ तस्यतत्पूजयन्कर्मयंतुर्दानवसत्तमः
शूलेनज्वलतातंतुस्मयमानोऽहनन्मृधे १७ सेहेरुजंसुदुर्मर्षांसत्त्वमालंब्यमातलिः ॥ इंद्रोजंभस्यसंक्रुद्धोवज्रेणापाहरच्छिरः १८ जंभंश्रुत्वाहतंतस्यज्ञातयोना
रदादृषेः ॥ नमुचिश्चबलःपाकस्तत्रापेतुस्त्वरान्विताः १९ वचोभिःपरुषैरिंद्रमर्दयंतोऽस्यमर्मसु ॥ शरैरवाकिरन्मेघाधाराभिरिवपर्वतम् २०

ति मोक्षमिच्छंतीत्यर्थः अधोविधुनोमिपातयामि ५ ६ ७ कालरशनंकालयंत्रितम् अतोनहृष्यंति तत्रएवंविवेकेयूयमपंडिताअनिपुणाः ८ तत्रकीर्तिजयादावात्मानंसाधनंमन्यमानानां
वोगिरोनगृह्णीमः मर्मसुताडनंयाभिस्ताः ९ विभुमिंद्रम् वीरोबलिः १० तोत्रमंकुशस्तेनाहतइव ११ सयानोविमानसहितः १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ नमुचिर्बलःपाकश्चे
तित्रयआजग्मुः १९ २०

त्रयाणांपृथग्विक्रमानाह हरीनितित्रिभिः हर्यश्वस्येंद्रस्य तावद्भिर्दशभिःशतैः २१ २२ आहत्येंद्रंविद्ध्वा २३ प्रावृट्कालीनंसूर्यम् २४ वणिक्पथावणिजः भिन्नानौर्येषांतेभिन्ननावइत्यर्थः
तुराषाडिंद्रः अश्वादिसहितोविनिर्गतः अग्रणीःसारथिः २६ २७ २८ शोकामर्षाभ्यांयुक्तयारुषाक्रोधेनान्वितइंद्रंहंतुंपरमोद्योगंचकार २९ घंटावद्धंटाभिर्युक्तम् ३० ३१ अतिवीर्यंवृत्रमभिन

हरीन्दशशतान्याजौहर्यश्वस्यबलःशरैः ॥ तावद्भिरर्दयामासयुगपल्लघुहस्तवान् २१ शताभ्यांमातलिंपाकोरथंसावयवंपृथक् ॥ सकृत्संधानमोक्षेणतदद्भुतम
भूद्रणे २२ नमुचिःपंचदशभिःस्वर्णपुंखैर्महेषुभिः ॥ आहत्यव्यनदत्संख्येसतोयइवतोयदः २३ सर्वतःशरकूटेनशक्रंसरथसारथिम् ॥ छादयामासुर
सुराःप्रावृट्सूर्यमिवांबुदाः २४ अलक्षयंतस्तमतीवविह्वलाविचुक्रुशुर्देवगणाःसहानुगाः ॥ अनायकाःशत्रुबलेननिर्जितावणिक्पथाभिन्ननवोयथाऽर्ण
वे २५ ततस्तुराषाडिषुबद्धपंजराद्विनिर्गतःसाश्वरथध्वजाग्रणीः ॥ बभौदिशःखंपृथिवींचरोचयन्स्वतेजसासूर्यइवक्षपात्यये २६ निरीक्ष्यपृतनांदेवः
परैरभ्यर्दितांरणे ॥ उदयच्छद्रिपुंहंतुंवज्रंवज्रधरोरुषा २७ सतेनैवाष्टधारेणशिरसीबलपाकयोः ॥ ज्ञातीनांपश्यतांराजन्जहारजनयन्भयम् २८ नमुचि
स्तद्वधंदृष्ट्वाशोकामर्षरुषान्वितः ॥ जिघांसुरिंद्रंनृपतेचकारपरमोद्यमम् २९ अश्मसारमयंशूलंघंटावद्धेमभूषणम् ॥ प्रगृह्याभ्यद्रवत्क्रुद्धोहतोऽसीतिवि
तर्जयन् ॥ प्राहिणोद्देवराजायनिनदन्मृगराडिव ३०तदापतद्गगनतलेमहाजवंविचिच्छिदेहरिरिषुभिःसहस्रधा ॥ तमाहनन्नृपकुलिशेनकंधरेरुषाऽन्वितास्त्रि
दशपतिःशिरोहरन् ३१ नतस्याहित्वचमपिवज्रऊर्जितोबिभेदयःसुरपतिनौजसेरितः ॥ तदद्भुतंपरमातिवीर्यवृत्रभित्तिरस्कृतोनमुचिशिरोधरत्वचा ३२ त
स्मादिंद्रोऽबिभेच्छत्रोर्वज्रःप्रतिहतोयतः ॥ किमिदंदैवयोगेनभूतंलोकविमोहनम् ३३ येनमेपूर्वमद्रीणांपक्षच्छेदःप्रजात्यये ॥ कृतोनिविशतांभारैःपतत्रैः
पततांभुवि ३४ तपःसारमयंत्वाष्ट्रंवृत्रोयेनविपाटितः ॥ अन्यचापिबलोपेताःसर्वास्त्रैरक्षतत्वचः ३५ सोऽयंप्रतिहतोवज्रोमयामुक्तोऽसुरेऽल्पके ॥ नाहं
तदाददेदंडंब्रह्मतेजोप्यकारणम् ३६ इतिशक्रंविषीदंतमाहवागशरीरिणी ॥ नायंशुष्कैरथोनार्द्रैर्वधमर्हतिदानवः ३७ मयाऽस्मैयद्वरोदत्तोमृत्युर्नैवार्द्रशुष्क
योः ॥ अतोन्यश्चिंतनीयस्तेउपायोमघवन्रिपोः ३८ तांदैवींगिरमाकर्ण्यमघवान्सुसमाहितः ॥ ध्यायन्फेनमथापश्यदुपायमुभयात्मकम् ३९ नशुष्केणन
चार्द्रेणजहारनमुचेःशिरः ॥ तंतुष्टुवुर्मुनिगणामाल्यैश्चावाकिरन्विभुम् ४० गंधर्वमुख्यौजगतुर्विश्वावसुपरावसू ॥ देवदुंदुभयोनेदुर्नर्तक्योननृतुर्मुदा ४१
अन्येऽप्येवंप्रतिद्वंद्वान्वाय्वग्निवरुणादयः ॥ सूदयामासुरस्त्रौघैर्मृगान्केसरिणोयथा ४२ ब्रह्मणाप्रेषितोदेवान्देवर्षिर्नारदोनृप ॥ वारयामासविबुधान्दृष्ट्वादा
नवसंक्षयम् ॥ ४३ ॥ नारदउवाच ॥ भवद्भिरमृतंप्राप्तंनारायणभुजाश्रयैः ॥ श्रियासमेधिताःसर्वउपारमताविग्रहात् ॥ ४४ ॥

दितितथा ३२ ३३ तथापतत्रैःपक्षैः ३४ सारमयंवीर्याधिकंत्वाष्ट्रंतपएववृत्रःसयेनवज्रेणमयाविपाटितः ३५ दंडंलगुडतुल्यंकुलिशम् ब्रह्मतेजोदधीचेःसामर्थ्यम् ३६ ३७ आर्द्रशुष्काभ्यांमृ
त्युर्नैवेति ३८ ३९ उभयात्मकत्वमेवाह नशुष्केणनचार्द्रेणफेनेन तथाचश्रुतिः"अपांफेनेननमुचेःशिरइंद्रोदवर्तयादिति" ४० ४१ ४२ ४३ ४४

अनुचरैरनुगीयमानाइत्यर्थः उपगीयमानैरनुचरैःसहेतिवा ४५ ४६ अविनष्टाअवयवायेषाम् विद्यमानाःशिरोधरायेषांतान् ४७ प्रत्यापन्नानिपुनःप्राप्तानींद्रियाणिस्मृतिश्चयेनसः ॥ ४८ ॥
इत्यष्टमस्कंधेटीकायामेकादशोध्यायः ॥ ११ ॥ द्वादशेमोहिनीरूपविभ्रमालोकनोत्सुकम् ॥ भवंसंमोहयामासहरिःपुनरसांत्वयत ॥ १ ॥ अमुह्यन्नसुराविष्णुमाययानतदद्भुतम् । इतिवक्तुंम
हादेवमोहोयमुपवर्ण्यते ॥ २ ॥ हरिःसोममपाययदितीदंनिशम्यसयत्रास्तेतत्रतद्रूपंद्रष्टुंययावित्युत्तरेणान्वयः १ २ सोमयाउमयासह ३ त्वयिकिंचिन्नचाश्चर्यंवयंत्वाश्चर्यमानसाः इतिव
क्ष्यन्महादेवस्तुष्टावहरिमष्टभिः त्वयिमहामायाविनिपरमेश्वरेनहिकिंचिदघटितमिव वयंतुपरमकौतूहलेनद्रष्टुमागताइतिबहुधारुंबोधयन्स्तौति हेदेवदेव कुतोहंदेवानांदेवइत्यतआह हे
जगद्व्यापिन् तत्कुतः हेजगन्मय तर्हिकिंप्रधानम् न हेजगदीश तच्चकुतस्तत्राह सर्वेषामपित्वंहेतुरतईश्वरःआत्मत्वाच्चनजडंप्रधानंत्वमित्यर्थः ४ ननुजगन्मयत्वोक्त्याजगतउत्पत्त्या
दिनाऽसत्यत्वेनजाड्येनचममापिकिंतथात्वंब्रूषेनाहिनहीत्याह आद्यंतौमध्यंचास्यजगतोयतोब्रह्मणोभवंति यस्यचाऽव्ययस्यैतान्याद्यंतमध्यानिनसंति यच्चब्रह्मइदंकारास्पदंदृश्यमहंकारा

श्रीशुकउवाच ॥ संयम्यमन्युसंरंभंमानयंतोमुनेर्वचः ॥ गीयमानाअनुचरैर्ययुःसर्वेत्रिविष्टपम् ४५ येऽवशिष्टारणेतास्मिन्नारदानुमतेनते ॥ बलिंविपन्नमा
दायअस्तंगिरिमुपागमन् ४६ तत्राविनष्टावयवान्विद्यमानशिरोधरान् ॥ उशनाजीवयामाससंजीविन्यास्वविद्यया ४७ बलिश्चोशनसास्पृष्टःप्रत्यापन्नेंद्रि
यस्मृतिः ॥ पराजितोऽपिनाखिद्यल्लोकतत्त्वविचक्षणः ४८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेदेवासुरसंग्रामेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ श्रीबादराय
णिरुवाच ॥ वृषध्वजोनिशम्येदंयोषिद्रूपेणदानवान् ॥ मोहयित्वासुरगणान्हरिःसोममपाययत् १ वृषमारुह्यगिरिशःसर्वभूतगणैर्वृतः ॥ सहदेव्याययौद्रष्टुंय
त्रास्तेमधुसूदनः २ सभाजितोभगवतासादरंसोमयाभवः ॥ सूपविष्टउवाचेदंप्रतिपूज्यस्मयन्हरिम् ॥ ३ ॥ श्रीमहादेवउवाच ॥ देवदेवजगद्व्यापिन्जग
दीशजगन्मय ॥ सर्वेषामपिभावानांत्वमात्माहेतुरीश्वरः ४ आद्यंतावस्ययन्मध्यमिदमन्यदहंबहिः ॥ यतोऽव्ययस्यनैतानितत्सत्यंब्रह्मचिद्भवान् ५ तवैव
चरणांभोजंश्रेयस्कामानिराशिषः ॥ विसृज्योभयतःसंगंमुनयःसमुपासते ६ त्वंब्रह्मपूर्णममृतंविगुणंविशोकमानंदमात्रमविकारमनन्यदन्यत् ॥ विश्वस्यहेतु
रुदयस्थितिसंयमानामात्मेश्वरश्चतदपेक्षतयाऽनपेक्षः ७

स्पदंउपद्रष्टृचबहिर्भोग्यमन्यद्भोक्तृचतत्सत्यंचाचिद्रूपंचब्रह्मैवभवानतोनतवविकारादिशंकेत्यर्थः ५ तवैवंभूतत्वेमुमुक्षूणामाचारःप्रमाणमित्याह तवैवेति उभयतइहामुत्रचसंगंत्यक्त्वा ६ ननुब्रह्मै
वचेदहंतर्ह्यसंगोदासीनस्यममचरणांभोजोपासनयाकिंतेषांतत्राह त्वमिति ब्रह्मत्वेऽपित्वंनात्यंतमुदासीनःकिंतुविश्वस्यप्रपंचस्योदयादीनांहेतुस्तदुपाधीनामात्मनांजीवानामीश्वरश्चतत्तत्फ
लदातातर्हिकिंराजादिवत्कयाप्यपेक्षयासेवकेभ्यःफलंददामि नाहिनाहि अनपेक्षएवत्वम् तर्हिकिमीश्वरत्वेनतत्राह तैरात्मभिस्तत्फलदानार्थमपेक्ष्यतइतितदपेक्षस्तस्यभावस्तदपेक्षतातया अ
नपेक्षत्वमेवदर्शयितुंतदीयंब्रह्मत्वंविशिनष्टि पूर्णममृतंचसुखरूपम् विषयसुखवैलक्षण्यार्थमाह अविकारंनित्यमानंदमात्रंच कुतःविशोकम् तत्कुतः विगुणम् किंचअनन्यत् नविद्यतेऽन्यद्यस्मा
त् ब्रह्मव्यतिरिक्ताभावादपिनिरपेक्षस्त्वमित्यर्थः तर्हिसर्वात्मकत्वेतत्तद्विकारप्रसंगोदुर्वारस्तत्राह अन्यत्सर्वतोव्यतिरिक्तंच कारणत्वात् नह्येवंभूतसुखात्मकब्रह्मस्वरूपस्यतवान्यापेक्षा
त्यतःकेवलंभक्तानुग्रहार्थमेवतवैश्वर्यंनस्वार्थमित्यर्थः ७

अन्यत्वमनन्यत्वंचैकस्यकुतइत्याशंक्यदृष्टांतेनोपपादयति सदसत्कार्यकारणरूपंद्वयमद्वयंचपरमकारणंत्वमेवैकः कृतंकुंडलादिरूपंद्वयमकृतंचकेवलमद्वयंस्वर्णंयथैकमेवतद्वदेवेहत्वयिवस्तु
तोभेदोनास्तिकथंतर्हिभेदप्रतीतिस्तत्राऽऽह अज्ञानतइति कुतः यस्मान्निरुपाधिकस्यैवतवायंगुणैर्व्यतिकरोभेदोनस्वतः ८ अतएवत्वांबहुधावर्णयंतितत्त्वतस्तुकेपिनजानंतीत्याह द्वाभ्या
म् त्वांब्रह्मवेदांतिनोऽवयंतिमन्यंते त्वामेवधर्ममीमांसकामन्यंते प्रकृतिपुरुषयोः परंपुमांसंसांख्याः विमलोत्कर्षणीज्ञानाक्रियायोगाप्रह्वीसत्याईशानाअनुग्रहाचेत्येवंनवशक्तियुतंपरंपांचरा
त्राः महापुरुषंपातंजलाः ९ परायुर्ब्रह्मा सत्त्वसर्गाःसत्त्वगुणेनसृष्टाअपियेनत्वयाविरचितंविश्वमपिखलुतत्त्वतोनजानंतिकिंपुनस्त्वाम् हेईशअभद्रंराजसंतामसंचवृत्तमुत्पत्तिर्येषांतेनजानंती
तिकिमुवक्तव्यम् १० किंतुत्वंतत्सर्वंजानासीत्याह सत्वंसर्वमवरुंत्सेव्याप्नोषिजानासि किंतत्सर्वम् समीहितंकृतमदःस्थितिजन्मनाशममुष्यजगतोजन्मादिभूतानामीहितंचजगतोभवबंधमो

एकस्त्वमेवसदसद्द्वयमद्वयंचस्वर्णंकृताकृतमिवेहनवस्तुभेदः ॥ अज्ञानतस्त्वयिजनैर्विहितोविकल्पोयस्माद्गुणैर्व्यतिकरोनिरुपाधिकस्य ८ त्वांब्रह्मकेचिद
वयंत्युतधर्ममेकएकेपरंसदसतोःपुरुषंपरेशम् ॥ अन्येऽवयंतिनवशक्तियुतंपरंत्वांकेचिन्महापुरुषमव्ययमात्मतंत्रम् ॥ नाहंपरायुर्ऋषयोनमरीचिमुख्या
जानंतियद्विरचितंखलुसत्त्वसर्गाः ॥ यन्माययामुषितचेतसईशदैत्यमर्त्यादयःकिमुतशश्वदभद्रवृत्ताः १०सत्वंसमीहितमदःस्थितिजन्मनाशंभूतेहितंचजगतो
भवबंधमोक्षौ ॥ वायुर्यथाविशतिखंचचराचराख्यंसर्वंतदात्मकतयाऽवगमोऽवरुंत्से ११ अवतारामयादृष्टारममाणस्यतेगुणैः ॥ सोऽहंतद्द्रष्टुमिच्छामियत्ते
योषिद्वपुर्धृतम् १२ येनसंमोहितादैत्याःपायिताश्चामृतंसुराः ॥ तद्दिदृक्षवआयाताःपरंकौतूहलंहिनः १३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवमभ्यर्थितोविष्णुर्भगवा
ञ्छूलपाणिना ॥ प्रहस्यभावगंभीरंगिरिशंप्रत्यभाषत ॥ १४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कौतूहलायदैत्यानांयोषिद्वेषोमयाकृतः ॥ पश्यतासुरकार्याणिगते
पीयूषभाजने १५ तत्तेऽहंदर्शयिष्यामिदिदृक्षोःसुरसत्तम ॥ कामिनांबहुमंतव्यंसंकल्पप्रभवोदयम् ॥ १६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिब्रुवाणोभगवांस्तत्रैवां
तरधीयत ॥ सर्वतश्चारयंश्चक्षुर्भवआस्तेसहोमया १७ ततोददर्शोपवनेवरस्त्रियंविचित्रपुष्पारुणपल्लवद्रुमे ॥ विक्रीडतींकंदुकलीलयालसद्दुकूलपर्यस्तनितं
बमेखलाम् १८ आवर्त्तनोद्वर्तनकंपितस्तनप्रकृष्टहारोरुभरैःपदेपदे ॥ प्रभज्यमानामिवमध्यतश्चलत्पदप्रवालंनयतींततस्ततः १८ दिक्षुभ्रमत्कंदुकचापलै
र्भृशंप्रोद्विग्नतारायतलोललोचनाम् ॥ स्वकर्णविभ्राजितकुंडलोल्लसत्कपोलनीलालकमंडिताननाम् २०

क्षौच व्याप्तौदृष्टांतः चराचराख्यंदेहजातंखंचयथावायुराविशतितथा कथमवरुंत्से तदात्मकतयातस्यसर्वस्यात्मतयेत्यर्थः आत्मत्वेहेतुः अवगमोज्ञानरूपइति ११ एवंस्तुत्वाप्रस्तुतंविज्ञा
पयति अवताराइतिद्वाभ्याम् १२ १३ सुरकार्याणियोषिद्वेषेणभविष्यंतीतिपश्यता अयंभावः अवश्यंतावदुन्मत्तान्दैत्यान्वंचयित्वादेवेभ्योऽमृतंदेयम् नचैवंवैषम्यंरूपांतरेणकर्तुमुचितम्
अतोवंचनमोहनादिसारंकामिनीरूपंमयाधृतमिति १५ तद्रूपंदर्शयिष्यामिसंकल्पप्रभवःकामस्तस्योदयोयस्मात् १६ १७ विचित्राणिपुष्पाण्यरुणाःपल्लवाश्चयेषांतेद्रुमायस्मिन् लसद्दुकूले
नपर्यस्तेपरिवृत्तेनितंबेमेखलायस्यास्ताम् १८ उत्पतत्पतत्कंदुकलीलावशेनयेआवर्तनोद्वर्तने नमनोन्नमनेताभ्यांकंपितयोःस्तनयोःप्रकृष्टहाराणांचोरुभारैःप्रतिपदंमध्येप्रभज्यमानामिवच
लत्पदमेवप्रवालवत्कोमलंततस्ततोनयंती १९ दिक्षुभ्रमतःकंदुकस्यचापलेश्चांचल्यैर्भृशंप्रोद्विग्नतारेआयतेलोलेचंचलेलोचनेयस्याः स्वकर्णाभ्यांविभ्राजितेयेकुंडलेताभ्यामुल्लसंतौकपोलौता
भ्यांनीलालकैश्चमंडितमाननंयस्याः २०

संनह्यंतींबध्नंतीम्जगद्विमोहयंतीम् २१ तांवीक्ष्यदेवःश्रीरुद्रआत्मानमंतिकेस्थितामुमांस्वगणांश्चनवेद कथंभूतः इतिएवंभूतयाकंदुकलीलयायाईषद्व्रीडातयाऽस्फुटंस्मितंतेनसहविसृष्टोयः
कटाक्षस्तेनमुष्टोवंचितः अतएवस्वयंयत्स्त्रियाः प्रेक्षणंतयाचप्रतिसमीक्षणंताभ्यांविह्वलआत्मामनोयस्य २२ तंकंदुकमनुव्रजंत्याः स्त्रियाः लघुःसूक्ष्मंवासः ससूत्रंकांचीसहितम् २३ विषज्जं

श्लथद्दुकूलंकबरींचविच्युतांसन्नह्यतींवामकरेणवल्गुना ॥ विनिघ्नतीमन्यकरेणकंदुकंविमोहयंतींजगदात्ममायया २१ तांवीक्ष्यदेवइतिकंदुकलीलयैषद्व्री
डास्फुटस्मितविसृष्टकटाक्षमुष्टः ॥ स्त्रीप्रेक्षणप्रतिसमीक्षणविह्वलात्मानात्मानमंतिकउमांस्वगणांश्चवेद २२ तस्याःकराग्रात्सतुकंदुकोयदागतोविदूरंतम
नुव्रजत्स्त्रियाः ॥ वासःससूत्रंलघुमारुतोऽहरद्भवस्यदेवस्यकिलानुपश्यतः २३ एवंतांरुचिरापांगींदर्शनीयांमनोरमाम् ॥ दृष्ट्वातस्यांमनश्चक्रेविषज्जंत्यां
भवःकिल २४ तयाऽपहृतविज्ञानस्तत्कृतस्मरविह्वलः ॥ भवान्याअपिपश्यंत्यागतह्रीस्तत्पदंययौ २५ सातमायांतमालोक्यविवस्त्राव्रीडिताभृशम् ॥
निलीयमानावृक्षेषुहसंतीनान्वतिष्ठत २६ तामन्वगच्छद्भगवान्भवःप्रमुषितेंद्रियः ॥ कामस्यचवशंनीतःकरेणुमिवयूथपः २७ सोऽनुव्रज्यातिवेगेनगृही
त्वाऽनिच्छतींस्त्रियम् ॥ केशबंधउपानीयबाहुभ्यांपरिषस्वजे २८ सोपगूढाभगवताकरिणाकरिणीयथा ॥ इतस्ततःप्रसर्पंतीविप्रकीर्णशिरोरुहा २९
आत्मानंमोचयित्वांगसुरर्षभभुजांतरात् ॥ प्राद्रवत्साप्ृथुश्रोणीमायादेवविनिर्मिता ३० तस्यासौपदवींरुद्रोविष्णोरद्भुतकर्मणः ॥ प्रत्यपद्यतकामेनवैरिणे
वविनिर्जितः ३१ तस्यानुधावतोरेतश्चस्कंदामोघरेतसः ॥ शुष्मिणोयूथपस्येववासितामनुधावतः ३२ यत्रयत्रापतन्मह्यांरेतस्तस्यमहात्मनः ॥ तानि
रूप्यस्यहेम्नश्चक्षेत्राण्यासन्महीपते ३३ सरित्सरस्सुशैलेषुवनेषूपवनेषुच ॥ यत्रक्वचासन्नृषयस्तत्रसन्निहितोहरः ३४ स्कन्नेरेतसिसोऽपश्यदात्मानंदेवमायया
जडीकृतंनृपश्रेष्ठसन्यवर्ततकश्मलात् ३५ अथावगतमाहात्म्यआत्मनोजगदात्मनः ॥ अपरिज्ञेयवीर्यस्यनमेनेतदुहाद्भुतम् ३६ तमविक्लवमव्रीडमालक्ष्यम
धुसूदनः ॥ उवाचपरमप्रीतोबिभ्रत्स्वांपौरुषींतनुम् ॥ ३७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ दिष्ट्यात्वंविबुधश्रेष्ठस्वांनिष्ठामात्मनास्थितः ॥ यन्मेस्त्रीरूपयास्वैरं
मोहितोऽप्यंगमायया ३८ कोनुमेऽतितरेन्मायांविषक्तस्त्वदृतेपुमान् ॥ तांस्तान्विसृजतींभावान्दुस्तरामकृतात्मभिः ३९ सेयंगुणमयीमायानत्वामभिभ
विष्यति ॥ मयासमेताकालेनकालरूपेणभागशः ॥ ४० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंभगवताराजञ्छ्रीवत्सांकेनसत्कृतः ॥ आमंत्र्यतंपरिक्रम्यसगणःस्वालयंय
यौ ४१ आत्मांशभूतांतांमायांभवानींभगवान्भवः ॥ शंसतामृषिमुख्यानांप्रीत्याचष्टाथभारत ४२

त्यांकुंचितकटाक्षैरात्मानंनिरीक्षमाणायाम् २४ तत्पदंतस्याःसमीपंययौ २५ २६ २७ २८ २९ अंग हे राजन् ३० ३१ ३२ ३३ एवंतामनुधावन्हरःसरित्सरस्सुशैलादिषुचसन्निहितो
बभूव ३४ ३५ तदुहदेवमाययाजडीकरणम् ३६ ३७ स्वांनिष्ठांप्रकृतिम् ३८ ३९ कालेनसृष्ट्यादिनिमित्तेन मया कालरूपेण भागशोरजआद्यंशेन समेतामदधीनासती ४० ४१ ४२

४३ ४४ अष्टाध्यायार्थनिगमनम् इतीति ४५ एतत्कीर्त्तनादौफलमाह एतदिति ४६ भगवताकृतंभक्तपक्षपातंस्मरन्नमस्करोति असतामविषयम् भावोभजनंतेनगम्यमंघ्रिंप्रपन्नान्शरणा
गतान्सिंधुमयंसिंधोर्मथनेनजातममृतंयआशयदभोजयत् ॥ ४७ ॥ इत्यष्टमेटीकायांद्वादशोध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ त्रयोदशेतुवर्ण्यंतेसप्तमादीन्यनुक्रमात् ॥ मन्वंतराणिसर्वाणिषड्विधा
निपृथक्पृथक् ॥ १ ॥ सप्तमादिमन्वंतराण्याह मनुरित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति १ २ ३ आदित्यादयोदेवाइत्यन्वयः ४ ५ भगवतोजन्म अवतारः तमेवाह आदित्यानां त्रिवस्वानर्यमापू

अपिव्यपश्यस्त्वमजस्यमायांपरस्यपुंसःपरदेवतायाः ॥ अहंकलानामृषभोविमुल्ह्येययावशोऽन्येकिमुतास्वतंत्राः ४३ यंमामपृच्छस्त्वमुपेत्ययोगात्समास
हस्रांतउपारतंवै ॥ सएषसाक्षात्पुरुषःपुराणोनयत्रकालोविशतेनवेदः ॥ ४४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतितेऽभिहितस्तातविक्रमःशार्ङ्गधन्वनः ॥ सिंधोर्नि
र्मथनेयेनधृतःपृष्ठेमहाऽचलः ४५ एतन्मुहुःकीर्तयतोऽनुशृण्वतोनरिष्यतेजातुसमुद्यमःक्वचित् ॥ यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनंसमस्तसंसारपरिश्रमापहम्
४६ असदविषयमंघ्रिंभावगम्यंप्रपन्नानमृतममरवर्यानाशयात्सिंधुमथ्यम् ॥ कपटयुवतिवेषोमोहयन्यःसुरारींस्तमहमुपसृतानांकामपूरंनतोऽस्मि ॥ ४७ ॥
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेऽष्टमस्कंधेशंकरमोहनंनामद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ मनुर्विवस्वतःपुत्रःश्राद्धदेवइतिश्रुतः ॥ सप्तमोवर्त
मानोयस्तदपत्यानिमेशृणु १ इक्ष्वाकुर्नभगश्चैवधृष्टःशर्यातिरेवच ॥ नरिष्यंतोऽथनाभागःसप्तमोदिष्टउच्यते २ करूषश्चपृषध्रश्चदशमोवसुमान्स्मृतः ॥
मनोर्वैवस्वतस्यैतेदशपुत्राःपरंतप ३ आदित्यावसवोरुद्राविश्वेदेवामरुद्गणाः ॥ अश्विनावृभवोराजन्निंद्रस्तेषांपुरंदरः ४ कश्यपोऽत्रिर्वसिष्ठश्चविश्वामि
त्रोऽथगौतमः ॥ जमदग्निर्भरद्वाजइतिसप्तर्षयःस्मृताः ५ अत्रापिभगवज्जन्मकश्यपाददितेरभूत् ॥ आदित्यानामवरजोविष्णुर्वामनरूपधृक् ६ संक्षेपतोमयो
क्तानिसप्तमन्वंतराणिते ॥ भविष्याण्यथवक्ष्यामिविष्णोःशक्त्याऽन्वितानिच ७ विवस्वतश्चद्वेजायेविश्वकर्मसुतेउभे ॥ संज्ञाच्छायाचराजेंद्रयेप्रागभिहिते
तव ८ तृतीयांवडवामेकेतासांसंज्ञासुतास्त्रयः ॥ यमोयमीश्राद्धदेवश्छायायाश्चसुतान्शृणु ९ सावर्णिस्तपतीकन्याभार्यासंवरणस्यया ॥ शनैश्चरस्तृती
योऽभूदश्विनौवडवात्मजौ १० अष्टमेंऽतरआयातेसावर्णिर्भवितामनुः ॥ निर्मोकविरजस्काद्याःसावर्णितनयान्नृप ११ तत्रदेवाःसुतपसोविरजाअमृतप्रभाः
तेषांविरोचनसुतोबलिरिंद्रोभविष्यति १२ दत्त्वेमांयाचमानायविष्णवेयःपदत्रयम् ॥ राद्धमिंद्रपदंहित्वाततःसिद्धिमवाप्स्यति १३ योऽसौभगवता
बद्धःप्रीतेनसुतलेपुनः ॥ निवेशितोऽधिकेस्वर्गादधुनास्तेस्वराडिव १४ गालवोदीप्तिमान्रामोद्रोणपुत्रःकृपस्तथा ॥ ऋष्यशृंगःपिताऽस्माकंभ
गवान्बादरायणः १५

षेत्याद्युक्तानांमध्येअवरंजन्मयस्यसः ६ शक्त्यावतारेणान्वितानि ७ अष्टमंमनुंवक्तुंकथामाह विवस्वतइति त्रिभिः ८ एकेवडवांतृतीयामाहुःममतुसंज्ञैववडवेतिमतम् तदुक्तंषष्ठे, सैवभूत्वा
थवडवानासत्यौसुषुवेभूवीति यमश्चयमीचयमुनाश्राद्धदेवश्चेतित्रयःसुताः ९ सावर्णिःपुत्रः १० ११ १२ पदत्रयंयाचमानायेमांसर्वांमहींसप्तमेमन्वंतरेदत्त्वाष्टमेमन्वंतरेविष्णोःप्रसादेनच
राद्धंलब्धमिंद्रपदंहित्वेत्यर्थः १३ १४ रामःपरशुरामःद्रोणपुत्रोश्वत्थामा १५

इदानींतुस्वयोगआसते १६ १७ १८ अद्भुतइंद्रः १९ २० २१ हविष्मत्प्रमुक्तानामेवकेषांचिन्नामान्याह हविष्मानिति २२ विषूच्याजातःसन् २३ एकादशमइत्यादिरा
षः २४ २५ २६ २७ २८ तस्यमनोरंतरंसाधयिष्यति सत्यसहसःसूनृतायाश्चसुतःसन् २९ ३० ३१ दिवस्पतेरिंद्रस्योपहर्तासंपादकःसंभाविष्याति ३२ ३३ ३४ क्रियातं

इमेसप्तर्षयस्तत्रभविष्यंतिस्वयोगतः ॥ इदानीमासतेराजन्स्वेस्वेआश्रममंडले १६ देवगुह्यांसरस्वत्यांसार्वभौमइतिप्रभुः ॥ स्थानंपुरंदराद्धृत्वाबलयेदास्य
तीश्वरः १७ नवमोदक्षसावर्णिर्मनुर्वरुणसंभवः ॥ भूतकेतुर्दीप्तिकेतुरित्याद्यास्तत्सुतान्नृप १८ पारामरीचिगर्भाद्यादेवाइंद्रोऽद्भुतःस्मृतः ॥ द्युतिमत्प्रमुखा
स्तत्रभविष्यंत्यृषयस्ततः १९ आयुष्मतोंऽबुधारायामृषभोभगवत्कला ॥ भवितायेनसंराद्धांत्रिलोकींभोक्ष्यतेऽद्भुतः २० दशमोब्रह्मसावर्णिरुपश्लोकसुतोम
हान् ॥ तत्सुताभूरिषेणाद्याहविष्मत्प्रमुखाद्विजाः २१ हविष्मान्सुकृतिःसत्योजयोमूर्तिस्तदाद्विजाः ॥ सुवासनविरुद्धाद्यादेवाःशंभुःसुरेश्वरः २२ विष्व
क्सेनोविषूच्यांतुशंभोःसख्यंकरिष्यति ॥ जातःस्वांशेनभगवान्गृहेविश्वसृजोविभुः २३ मनुर्वैधर्मसावर्णिरेकादशमआत्मवान् ॥ अनागतास्तत्सुताश्च
सत्यधर्मादयोदश २४ विहंगमाःकामगमानिर्वाणरुचयःसुराः ॥ इंद्रश्चवैधृतस्तेषामृषयश्चारुणादयः २५ आर्यकस्यसुतस्तत्रधर्मसेतुरितिस्मृतः ॥
वैधृतायांहरेरंशास्त्रिलोकींधारयिष्यति २६ भवितारुद्रसावर्णीराजन्द्वादशमोमनुः ॥ देववानुपदेवश्चदेवश्रेष्ठादयःसुताः २७ ऋतधामाचतत्रेंद्रोदेवाश्चहरि
तादयः ॥ ऋषयश्चतपोमूर्तिस्तपाख्याग्नीध्रकादयः २८ स्वधामाख्योहरेरंशःसाधयिष्यातितन्मनोः ॥ अंतरंसत्यसहसःसूनृतायाःसुतोविभुः २९ मनुस्त्र
योदशोभाव्योदेवसावर्णिरात्मवान् ॥ चित्रसेनविचित्राद्यादेवसावर्णिदेहजाः ३० देवाःसुकर्मसुत्रामसंज्ञाइंद्रोदिवस्पतिः ॥ निर्मौकतत्त्वदर्शाद्याभविष्यंत्यृष
यस्तदा ३१ देवहोत्रस्यतनयउपहर्तादिवस्पतेः ॥ योगेश्वरोहरेरंशोबृहत्यांसंभविष्यति ३२ मनुर्वाइंद्रसावर्णिश्चतुर्दशमएष्यति ॥ उरुगंभीरबुद्धाद्याइं
द्रसावर्णिवीर्यजाः ३३ पवित्राश्चाक्षुषादेवाशुचिरिंद्रोभविष्यति ॥ अग्निर्बाहुःशुचिःशुद्धोमागधाद्यास्तपस्विनः ३४ सत्रायणस्यतनयोबृहद्भानुस्तदाह
रिः ॥ वितानायांमहाराजक्रियातंतून्वितायिता ३५ राजंश्चतुर्दशैतानित्रिकालानुगतानिते ॥ प्रोक्तान्येभिर्मितःकल्पोयुगसाहस्रपर्ययः ३६ ॥ ॥इ
तिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेमन्वंतरानुवर्णनंनामत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ राजोवाच ॥ मन्वंतरेषुभगवन्यथामन्वादयस्त्विमे ॥
यस्मिन्कर्मणियेयेनानियुक्तास्तद्वदस्वमे १ ऋषिरुवाच ॥ मनवोमनुपुत्राश्चमुनयश्चमहीपते ॥ इंद्राःसुरगणाश्चैवसर्वेपुरुषशासनाः २ यज्ञादयोयाःकथितापौ
रुष्यस्तनवोनृप ॥ मन्वादयोजगद्यात्रांनयंत्याभिःप्रचोदिताः ३

तून्कर्मसंततीःवितायिताविस्तारयिष्यति ३५ युगसाहस्रेणपर्ययःपरिवर्तोयस्य युगसहस्रप्रमाणइत्यर्थः ३६ इत्यष्टमस्कंधेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ चतुर्दशेतुसर्वेषांम
न्वादीनांयथायथम् ॥ पृथक्कर्माणिवर्ण्यंतेभगवद्वशवर्तिनाम् ॥ १ ॥ १ पुरुषेणेश्वरेणयज्ञाद्यवतारैःशास्यंतेनियुज्यंतेइतितथा २ तदेवाऽहयज्ञादयइति ३

ऋष्यादीनांकर्माण्याह चतुर्युगांतइतिचतुर्भिः यतोयेभ्यःश्रुतिगणेभ्यः ४ उदिताउक्ताः युक्ताःसंयताःसंतोमहींधर्मसंचारयंति मह्यांधर्मंप्रवर्तयंतीत्यर्थः ५ प्रजापालामनुपुत्रास्तंधर्मंपाल
यंति यावदंतंयावन्मन्वंतरावसानम् विभागशःपुत्रपौत्रादिक्रमेण येचान्येद्यावापृथिव्यादयोयज्ञकर्मणिभोक्तृत्वेनान्वितास्तैश्चसह ६ ७ प्रसंगाद्रूपांतरैरपिजगद्यात्राप्रवर्तनमाह ज्ञानामि
तिद्वाभ्याम् सिद्धाःसनकादयः ऋषयोयाज्ञवल्क्यादयः योगेशादत्तात्रेयादयः तत्तद्रूपःसन्ज्ञानकर्मचयोगंचब्रूते ८ प्रजेशामरीच्यादयस्तेनरूपेणसर्गंकरोतीतिशेषः स्वराड्वपूराजमूर्तिः
सर्वेषामभावायभवति पृथग्विधागुणाःशीतोष्णादयोयस्य ९ नामरूपात्मिकयामाययाविमोहितात्मभिर्जनैर्नानादर्शनैःशास्त्रैःस्तूयमानोनिरूप्यमाणोऽपिनैवदृश्यतइत्यर्थः १० प्रासंगिकं
निरूप्यप्रस्तुतमेवोपसंहरति एतत्कल्पविकल्पस्यावांतरकल्पस्य ११ ॥ इत्यष्टमेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ बलिंपंचदशेविश्वजिताचार्याअयाजयन् ॥ ततोऽसौस्वर्गमजयद्भयाद्देवा

चतुर्युगांतेकालेनग्रस्ताञ्छ्रुतिगणान्यथा ॥ तपसाऋषयोऽपश्यन्यतोधर्मःसनातनः ४ ततोधर्मंचतुष्पादंमनवोहरिणोदिताः ॥ युक्ताःसंचारयंत्यद्धा
स्वेस्वेकालेमहींनृपाः ५ पालयंतिप्रजापालायावदंतंविभागशः ॥ यज्ञभागभुजोदेवायेचतत्रान्विताश्चतैः ६ इंद्रोभगवतादत्तांत्रैलोक्यश्रियमूर्जिताम् ॥
भुंजानःपातिलोकांस्त्रीन्कामंलोकेप्रवर्षति ७ ज्ञानंचानुयुगंब्रूतेहरिःसिद्धस्वरूपधृक् ॥ ऋषिरूपधरःकर्मयोगंयोगेशरूपधृक् ८ सर्गंप्रजेशरूपेणदस्यू
न्हन्यात्स्वराड्वपुः ॥ कालरूपेणसर्वेषामभावायपृथग्गुणः ९ स्तूयमानोजनैरेभिर्माययानामरूपया ॥ विमोहितात्मभिर्नानादर्शनैर्नचदृश्यते १०
एतत्कल्पविकल्पस्यप्रमाणंपरिकीर्तितम् ॥ यत्रमन्वंतराण्याहुश्चतुर्दशपुराविदः ११ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेचतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥
राजोवाच ॥ बलेःपदत्रयंभूमेःकस्माद्धरिरयाचत ॥ भूत्वेश्वरःकृपणवल्लब्धार्थोऽपिबबंधतम् १ एतद्वेदितुमिच्छामोमहत्कौतूहलंहिनः ॥ यज्ञेश्वरस्यपूर्ण
स्यबंधनंचाप्यनागसः २ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ पराजितश्रीरसुभिश्चहापितोहींद्रेणराजन्भृगुभिःसजीवितः ॥ सर्वात्मनातानभजद्भृगून्बलिःशिष्योमहात्माऽर्थ
निवेदनेन ३ तंब्राह्मणाभृगवःप्रीयमाणाअयाजयन्विश्वजितात्रिणाकम् ॥ जिगीषमाणंविधिनाऽभिषिच्यमहाऽभिषेकेणमहाऽनुभावः ४ ततोरथः
कांचनपट्टनद्धोहयाश्चहर्यश्वतुरंगवर्णाः ॥ ध्वजश्चसिंहेनविराजमानोहुताशनादासहविर्भिरिष्टात् ५ धनुश्चदिव्यंपुरटोपनद्धंतूणावरिक्तौकवचंचदिव्यम् ॥
पितामहस्तस्यददौचमालामम्लानपुष्पांजलजंचशुक्रः ६

निलिल्यिरे ॥ १ ॥ अत्रेर्यतेनबाध्यायययावामंवामनचेष्टितम् ॥ निग्रहच्छलतोयत्रबलेर्भूयाननुग्रहः ॥ २ ॥ ईश्वरःस्वयंकृपणवत्कस्माद्धेतोरयाचत लब्धार्थोभूत्वाऽपितंकस्माद्बबंध १ २ तत्रताव
द्बलेस्त्रिलोकीमपहर्तुंयाञ्चादिच्छलनंकृतवानितिवक्तुंब्राह्मणाराधनेनबलेरकांडएवस्वर्गविजयक्रममाह पराजितश्रीरित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति युद्धेपराजिताश्रीर्येनसः इंद्रेणासुभिश्च
त्याजितःसन् भृगून्भृगोर्वंश्यान्शुक्रादीन् महात्माउदारचित्तः अर्थानांनिवेदनेनार्पणेन ३ त्रिणाकंस्वर्गंजेतुमिच्छंतंविश्वजितायागेनायाजयन् महाभिषेकेणैंद्रेणबह्वृचब्राह्मणप्रसिद्धेन ४
हर्यश्वस्येंद्रस्ययेतुरंगास्तेषामिववर्णोहरितोयेषाम् ५ पुरटंसुवर्णम् तूणाविषुधी अरिक्तावक्षय्यशरौ पितामहःप्रह्लादः जलजंशंखम् ६

विप्रैरजितःसंपादितोयोधनार्थोयुद्धपरिकरोयस्यतैरेवकल्पितंकृतंस्वस्त्ययनंमंगलवाचनादियस्य आमंत्र्यपृष्ट्वा ७ अथारुह्यरराजेतिद्वयोरन्वयः सुस्रग्धरःशोभनमालाधरः ८ हेमांगदा
भ्यांलसंतौबाहूयस्य धिष्ण्यस्थोवनेप्रज्वलितःकुंडस्यआहवनीयइवेतिवा ९ तुल्यमैश्वर्यंबलंचश्रीश्चयेषांतैर्दैत्ययूथपैर्वृतोययावितिद्वयोरन्वयः परिधीन्दिशः १० स्वृद्धामतिसमृद्धाम् ११
धिक्ग्राम्यसुखंतथाविधांपुरीमकस्मादेवपरित्यज्येंद्रादयःपलायिताइतिवैराग्यार्थमिंद्रपुरीमनुवर्णयति रम्यामातसार्द्धैरेकादशभिः उपवनानिफलप्रधानानिनिकटानिवाउद्यानानिपुष्पप्रधा
नानिदूरस्थानिवातैरम्याम् कूजंतिविहंगमिथुनानियेषु गायंतोमत्तामधुव्रतायेषु १२ प्रवालादीनामुरुर्भारोयासुताःशाखायेषांतेअमरद्रुमायेषुतैः यत्रयासुसुरसेविताःप्रमदाःक्रीडंतिताहं
सादिकुलैराकुलाव्याप्तानलिन्यःसरांसियत्रयेषुसंतितैरुपवनोद्यानैरम्यामितिपूर्वेणैवान्वयः १३ किंचपरिखाभूतयाआकाशगंगयावृताम्प्राकारेणसौवर्णेनचवृताम् अट्टालाःप्राकारोपरि

एवंसविप्रार्जितयोधनार्थस्तैःकल्पितस्वस्त्ययनोऽथविप्रान् ॥ प्रदक्षिणीकृत्यकृतप्रणामःप्रह्लादमामंत्र्यनमश्चकार ७ अथारुह्यरथंदिव्यंभृगुदत्तंमहारथः ॥
सुस्रग्धरोऽथसंनह्यधन्वीखड्गीधृतेषुधिः ८ हेमांगदलसद्बाहुःस्फुरन्मकरकुंडलः ॥ रराजरथमारूढोधिष्ण्यस्थइवहव्यवाट् ९ तुल्यैश्वर्यबलश्रीभिःस्व
यूथैर्दैत्ययूथपैः ॥ पिबद्भिरिवखंदृग्भिर्दहद्भिःपरिधीनिव १० वृतोविकर्षन्महतीमासुरींध्वजिनींविभुः ॥ ययाविंद्रपुरींस्वृद्धांकंपयन्निवरोदसी ११ र
म्यामुपवनोद्यानैःश्रीमद्भिर्नंदनादिभिः ॥ कूजद्विहंगमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतैः १२ प्रवालफलपुष्पोरुभारशाखामरद्रुमैः ॥ हंससारसचक्राह्वकारंडवकुला
कुलाः ॥ नलिन्योयत्रक्रीडंतिप्रमदाःसुरसेविताः १३ आकाशगंगयादेव्यावृतांपरिखभूतया ॥ प्राकारेणाग्निवर्णेनसाट्टालेनोन्नतेनच १४ रुक्मपट्टकपा
टैश्चद्वारैःस्फटिकगोपुरैः ॥ जुष्टांविभक्तप्रपथांविश्वकर्मविनिर्मिताम् १५ सभाचत्वररथ्याढ्यांविमानैर्न्यर्बुदैर्युताम् ॥ शृंगाटकैर्मणिमयैर्वज्रविद्रुमवेदिभिः
१६ यत्रनित्यवयोरूपाःश्यामाविरजवाससः ॥ भ्राजंतेरूपवन्नार्योह्यर्चिर्भिरिववह्नयः १७ सुरस्त्रीकेशविभ्रष्टनवसौगंधिकस्रजाम् ॥ यत्रामोदमुपादाय
मार्गआवातिमारुतः १८ हेमजालाक्षनिर्गच्छद्धूमेनागुरुगंधिना ॥ पांडुरेणप्रतिच्छन्नमार्गेयांतिसुरप्रियाः १९ मुक्तावितानैर्मणिहेमकेतुभिर्नानापताका
वलभीभिरावृताम् ॥ शिखंडिपारावतभृंगनादितांवैमानिकस्त्रीकलगीतमंगलाम् २० मृदंगशंखानकदुंदुभिस्वनैःसतालवीणामुरजर्ष्टिवेणुभिः ॥ नृ
त्यैःसवाद्यैरुपदेवगीतकैर्मनोरमांस्वप्रभयाजितप्रभाम् २१

रचितान्युन्नतानियुद्धस्थानानितत्सहितेन १४ रुक्मपट्टानिकपाटानियेषुतैर्द्वारैरवांतरैःस्फटिकमयैर्गोपुरैश्चपुरद्वारैर्जुष्टाम् विभक्ताःप्रपथाराजमार्गायस्याम् १५ सभाउपवेशस्थानानिच
त्वराण्यंगनानिरथ्याउपमार्गास्तैराढ्यांसंपन्नाम्न्यर्बुदंदशकोटयस्तैर्गणनीयैरनंतैर्विमानैर्युताम्वज्रविद्रुममय्योवेदयोयेषुतैःशृंगाटकैश्चतुष्पथैर्युताम् १६ नित्यंवयस्तारुण्यंरूपंचसौकुमार्यंया
सांताः रूपवन्नार्यःस्वलंकृताःस्त्रियःयत्रयस्यांभ्राजंते १७ सुरस्त्रीणांकेशेभ्योविभ्रष्टानांनवसौगंधिकस्रजामामोदम् १८ हेमगवाक्षेभ्योनिर्गच्छताधूमेनसुराप्रियाअप्सरसः १९ मुक्तामयै
र्वितानैर्मणिहेममयैःकेतुभिश्चध्वजैर्नानापताकायुक्ताभिर्वलभीभिश्चविमानानांपुरोभागैरावृतांव्यामाम् वैमानिकस्त्रीणांकलगीतैर्मंगलाम् २० उपदेवानांगंधर्वादीनांगीतकैश्चमनोरमाम् जि
ताप्रभासाक्षाद्दीप्त्यधिष्ठात्रीदेवताययाताम् अन्यैरजितप्रभामितिवा पाठांतरे जिताग्रहाःसूर्यादयोयया २१

यत्याम् २२ पृतन्ययासेनया २३ २४ केनहेतुनैवंतेजसोर्जितआसीत् २५ प्रतिव्योढुमपाकर्तुम् २६ यतःकारणादेतस्यओजआदि यतओजआदेः एतस्यसमुद्यमः २७ उपभृतंसंचितम्
२८ २९ तत्रोचितंमंत्रमाह तस्माद्यूयंत्रिविष्टपमुत्सृज्यनिलयमदर्शनंयात यतःकालात् ३० केनास्यविपर्ययःस्यादित्यतआह एषइति विप्राणांबलेनोदर्कउत्तरोत्तरमधिकंफलंयस्यसः
३१ सुमंत्रितोर्थःकार्यंयेषांतेनिलयंजग्मुः ३२ ३३ एवंप्राप्तमिंद्रपदंस्थिरीकर्तुमयाजयन् अनुव्रतमनुवर्तिनम् ३४ ३५ द्विजदेवैर्ब्राह्मणैरुपलंभितांप्रापिताम् ३६ ॥ इत्यष्टमस्कं

यांनव्रजंत्यधर्मिष्ठाःखलाभूतद्रुहःशठाः ॥ मानिनःकामिनोलुब्धाएभिर्हीनाव्रजंतियत् २२ तांदेवधानींसवरूथिनीपतिर्बहिःसमंताद्रुरुधेपृतन्यया ॥ आ
चार्यदत्तंजलजंमहास्वनंदध्मौप्रयुंजन्भयमिंद्रयोषितां २३ मघवांस्तमभिप्रेत्यबलेःपरममुद्यमम् ॥ सर्वदेवगणोपेतोगुरुमेतदुवाचह २४ भगवन्नुद्यमोभू
यान्बलेर्नःपूर्ववैरिणः ॥ अविषह्यमिमंमन्येकेनासीत्तेजसोर्जितः २५ नैनंकश्चित्कुतोवापिप्रतिव्योढुमधीश्वरः ॥ पिबन्निवमुखेनेदंलिहन्निवदिशोदश ॥
दहन्निवदिशोदृग्भिःसंवर्ताग्निरिवोत्थितः २६ ब्रूहिकारणमेतस्यदुर्धर्षत्वस्यमद्रिपोः ॥ ओजःसहोबलंतेजोयतएतत्समुद्यमः २७ ॥ गुरुरुवाच ॥ जाना
मिमघवन्शत्रोरुन्नतेरस्यकारणम् ॥ शिष्यायोपभृतंतेजोभृगुभिर्ब्रह्मवादिभिः २८ भवद्विधोभवान्वापिवर्जयित्वेश्वरंहरिम् ॥ नास्यशक्तःपुरःस्थातुंकृतांत
स्ययथाजनाः २९ तस्मान्निलयमुत्सृज्ययूयंसर्वेत्रिविष्टपम् ॥ यातकालंप्रतीक्षंतोयतःशत्रोर्विपर्ययः ३० एषविप्रबलोदर्कःसंप्रत्यूर्जितविक्रमः ॥ तेषामेवा
पमानेनसानुबंधोविनंक्ष्यति ३१ एवंसुमंत्रितार्थास्तेगुरुणार्थानुदर्शिना ॥ हित्वात्रिविष्टपंजग्मुर्गीर्वाणाःकामरूपिणः ३२ देवेष्वथनिलीनेषुबलिर्वैरोचनःपु
रीम् ॥ देवधानीमधिष्ठायवशंनिन्येजगत्त्रयम् ३३ तंविश्वजयिनंशिष्यंभृगवःशिष्यवत्सलाः ॥ शतेनहयमेधानामनुव्रतमयाजयन् ३४ ततस्तदनुभावेन
भुवनत्रयविश्रुताम् ॥ कीर्तिंदिक्षुवितन्वानःसरेजेउडुराडिव ३५ बुभुजेचश्रियंस्वृद्धांद्विजदेवोपलंभिताम् ॥ कृतकृत्यमिवात्मानंमन्यमानोमहामनाः
३६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेऽष्टमस्कंधेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंपुत्रेषुनष्टेषुदेवमाताऽदितिस्तदा ॥ हृते
त्रिविष्टपेदैत्यैःपर्यतप्यदनाथवत् १ एकदाकश्यपस्तस्याआश्रमंभगवानगात् ॥ निरुत्सवंनिरानंदंसमाधेर्विरताश्चिरात् २ सपत्नींदीनवदनांकृतासनपरिग्र
हः ॥ सभाजितोयथान्यायमिदमाहकुरूद्वह ३ अप्यभद्रंनविप्राणांभद्रेलोकेधुनागतम् ॥ नधर्मस्यनलोकस्यमृत्योश्छंदानुवर्तिनः ४ अपिवाकुशलंकिं
चिद्गृहेषुगृहमेधिनि ॥ धर्मस्यार्थस्यकामस्ययत्रयोगोह्ययोगिनाम् ५

धेटीकायांपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ षोडशेपुत्रनाशेनशोचंत्याअदितेःपतिः ॥ प्रार्थितःकश्यपःप्राहपयोव्रतमितीर्यते ॥ १ ॥ इदानींश्रीवामनावतारप्रसंगमाह एवमि
त्यादियावत्समाप्ति नष्टेष्वदृष्टेषुसत्सु १ २ सकश्यपःपत्नीमिदमाहदीनवदनत्वादिकमालक्ष्यबहुधाविकल्पयन्पृच्छति अप्यभद्रमितिसप्तभिः हेभद्रेमृत्योश्छंदमिच्छामनुवर्ततइतितथा
मृत्युवशवर्तिनोजनस्येत्यर्थः ४ हेगृहमेधिनि अपिवाकिंवागृहेषुधर्मादेःकिंचिदकुशलमितिकाकाप्रश्नः यत्रयेषुगृहेषु अयोगिनामपियोगःस्वधर्मादिनायोगफलंभवति ५

किंवात्वयाऽपूजिताएवाभ्येत्यगृहाद्याताः ६ नार्चिताअनर्चिताःसंतोयदिनिर्गच्छंतितेगृहाःफेरुराजःसृगालराजस्तदीयविवरतुल्याः ७ वेलायांहोमकालेकर्हिचिन्नहुताःकिम् ८ ९ भव
त्याआत्मानंमनःअस्वस्थमप्रकृतिस्थंलक्षणैर्मुखम्लान्यादिभिर्लक्षयामि १० अस्वास्थ्यकारणमन्यदस्तीतिवक्तुंत्वत्पृष्टमभद्रादिकंनास्तीत्याह भद्रमितिद्वाभ्याम् इमेगृहास्त्रिवर्गस्यपरं
क्षेत्रमुद्भवस्थानम् त्रिवर्गोऽपियथावद्वर्ततइत्यर्थः ११ भगवतस्तवानुध्यानंयन्मयाक्रियतेतस्मादग्नयोऽतिथयइत्यादिसर्वंनरिष्यतिनहीयते १२ प्रस्तुतंविज्ञापयितुमाह कोन्विति १३ सं

अपिवातिथयोऽभ्येत्यकुटुंबासक्तयात्वया ॥ गृहादपूजितायाताःप्रत्युत्थानेनवाक्वचित् ६ गृहेषुयेष्वतिथयोनार्चिताःसलिलैरपि ॥ यदिनिर्यांतितेनूनंफे
रुराजगृहोपमाः ७ अप्यग्नयस्तुवेलायांनहुताहविषासति ॥ त्वयोद्विग्नधियाभद्रेप्रोषितेमयिकर्हिचित् ८ यत्पूजयाकामदुघान्यातिलोकान्गृहान्वितः ॥
ब्राह्मणोऽग्निश्चवैविष्णोःसर्वदेवात्मनोमुखम् ९ अपिसर्वेकुशलिनस्तवपुत्रामनस्विनि ॥ लक्षयेऽस्वस्थमात्मानंभवत्यालक्षणैरहम् १० अदितिरुवाच ॥
भद्रंद्विजगवांब्रह्मन्धर्मस्यास्यजनस्यच ॥ त्रिवर्गस्यपरंक्षेत्रंगृहमेधिन्गृहाइमे ११ अग्नयोऽतिथयोभृत्याभिक्षवोयेचालिप्सवः ॥ सर्वंभगवतोब्रह्मन्ननुध्याना
न्नरिष्यति १२ कोनुमेभगवन्कामोनसंपद्येतमानसः ॥ यस्याभवान्प्रजाध्यक्षएवंधर्मान्प्रभाषते १३ तवैवमारीचमनःशरीरजाःप्रजाइमाःसत्त्वरजस्तमोजु
षः ॥ समोभवांस्तास्वसुरादिषुप्रभोतथाऽपिभक्तंभजतेमहेश्वरः १४ तस्मादीशभजंत्यामेश्रेयश्चिंतयसुव्रत ॥ हृतश्रियोहृतस्थानान्सपत्नैःपाहिनःप्रभो
१५ परैर्विवासितासाऽहंमग्नाव्यसनसागरे ॥ ऐश्वर्यंश्रीर्यशःस्थानंहृतानिप्रबलैर्मम १६ यथातानिपुनःसाधोप्रपद्येरन्ममात्मजाः ॥ तथाविधेहिकल्याणं
धियाकल्याणकृत्तम १७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवमभ्यर्थितोदित्याकस्तामाहस्मयन्निव ॥ अहोमायाबलंविष्णोःस्नेहबद्धमिदंजगत् १८ क्वदेहोभौतिकोऽना
त्माक्वचाऽऽत्माप्रकृतेःपरः ॥ कस्यकेपतिपुत्राद्यामोहएवहिकारणम् १९ उपतिष्ठस्वपुरुषंभगवंतंजनार्दनम् ॥ सर्वभूतगुहावासंवासुदेवंजगद्गुरुम् २० स
विधास्यतितेकामान्हरिर्दीनानुकंपनः ॥ अमोघाभगवद्भक्तिर्नेतरेतिमतिर्मम २१ अदितिरुवाच ॥ केनाहंविधिनाब्रह्मन्नुपस्थास्येजगत्पतिम् ॥ यथा
मेसत्यसंकल्पोविदध्यात्समनोरथम् २२ आदिशत्वंद्विजश्रेष्ठविधिंतदुपधावनम् ॥ आशुतुष्यतिमेदेवःसीदंत्याःसहपुत्रकैः २३ ॥ कश्यपउवाच
॥ एतन्मेभगवान्पृष्टःप्रजाकामस्यपद्मजः ॥ यदाऽहतेप्रवक्ष्यामिव्रतंकेशवतोषणम् २४ फाल्गुनस्यामलेपक्षेद्वादशाहंपयोव्रतः ॥ अर्चयेदरविंदा
क्षंभक्त्यापरमयाऽन्वितः २५

पाद्यंकाममाह तवैवेतिचतुर्भिः १४ सपत्नैर्दैत्यैर्हृताश्रीर्येषाम् हृतंस्थानंयेषामितिपुत्राभिप्रायेणबहुवचनम् १५ १६ १७ कःकश्यपःप्रथमंतावत्पुत्रस्नेहंत्याजयितुंविस्मयव्याजेनैवतत्त्वमुप
दिशति अहोइतिसार्धेन १८ १९ अत्रापरितुष्यंतींप्रत्याह उपतिष्ठस्वेतिद्वाभ्याम् २० नन्वेवंभूतकामप्राप्तिहेतुर्देवांतरसेवाप्रसिद्धातत्राह अमोघेति २१ यथाचमेमनोरथंविदध्यात्
२२ यथाचमेआशुतुष्यति तथातत्सेवाप्रकारमादिश २३ मेमयापृष्टःपद्मजोमेयद्व्रतमाहएतत्तेतवप्रवक्ष्यामीत्यन्वयः २४ अमलेशुक्ले २५

तत्राऽदौपूर्वेद्युःकृत्यमाह सिनीवाल्यामित्यादिनाब्रह्मचार्यथतद्रात्र्यामित्यंतेनग्रंथेनयदिलभ्येतततर्हिक्रोडविदीर्णयावन्यवराहोत्खातयाआलिप्य २६ तत्रमंत्रःत्वंदेवीतिहेदेवि त्वंरसाया
उद्धृतासि २७ निर्वर्तितआत्मानियमोनित्यनैमित्तिकोयेन २८ तत्राऽवाहनादौनवमंत्रानाह नमस्तुभ्यमिति पाद्यादौविशेषतस्तुद्वादशाक्षरंवक्ष्यति २९ चतुर्विंशतिगुणास्तत्त्वानिजानाती
तितथातस्मैगुणसंख्यानस्यहेतवेसांख्यप्रवर्तकाय ३० एवंसामान्यतोनत्वागुणावतारान्प्रणमतित्रिभिःतत्राऽदौमंत्रोक्तयज्ञरूपेणविष्णोःप्रणामोनमइतिद्विशीर्षेयस्यत्रयःपादाःयस्यतंतवेफल
विस्तारकायत्रय्यांविद्यायामात्मायस्येतित्रिधाबद्धइत्यस्यार्थउक्तः तथाचमंत्रः'चत्वारिशृंगात्रयोअस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोअस्य। त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्यांआविवेशे'ति

सिनीवाल्यांमृदालिप्यस्नायात्क्रोडविदीर्णया ॥ यदिलभ्येतवैस्रोतस्येतंमंत्रमुदीरयेत् २६ त्वंदेव्यादिवराहेणरसायाःस्थानमिच्छता ॥ उद्धृताऽसिनमस्तु
भ्यंपाप्मानंमेप्रणाशय २७ निर्वर्तितात्मनियमोदेवमर्चेत्समाहितः ॥ अर्चायांस्थंडिलेसूर्येजलेवन्हौगुरावपि २८ नमस्तुभ्यंभगवतेपुरुषायमहीयसे ॥ सर्व
भूतनिवासायवासुदेवायसाक्षिणे २९ नमोऽव्यक्तायसूक्ष्मायप्रधानपुरुषायच॥ चतुर्विंशद्गुणज्ञायगुणसंख्यानहेतवे ३० नमोद्विशीर्ष्णेत्रिपदेचतुःशृंगायतंत
वे ॥ सप्तहस्तायज्ञायत्रयीविद्यात्मनेनमः ३१ नमःशिवायरुद्रायनमःशक्तिधरायच ॥ सर्वविद्याधिपतयेभूतानांपतयेनमः ३२ नमोहिरण्यगर्भायप्राणा
यजगदात्मने ॥ योगैश्वर्यशरीरायनमस्तेयोगहेतवे ३३ नमस्तेआदिदेवायसाक्षिभूतायतेनमः ॥ नारायणायऋषयेनरायहरयेनमः ३४ नमोमरकतश्याम
वपुषेऽधिगतश्रिये ॥ केशवायनमस्तुभ्यंनमस्तेपीतवाससे ३५ त्वंसर्ववरदःपुंसांवरेण्यवरदर्षभ ॥ अतस्तेश्रेयसेधीराःपादरेणुमुपासते ३६ अन्ववर्तंत
यंदेवाःश्रीश्चतत्पादपद्मयोः ॥ स्पृहयंतइवामोदंभगवान्मेप्रसीदताम् ३७ एतैर्मंत्रैर्हृषीकेशमावाहनपुरस्कृतम् ॥ अर्चयेच्छ्रद्धयायुक्तःपाद्योपस्पर्शनादिभिः
३८ अर्चित्वागंधमाल्याद्यैःपयसास्नपयेद्विभुम् ॥ वस्त्रोपवीताभरणपाद्योपस्पर्शनैस्ततः ॥ गंधधूपादिभिश्चार्चेद्द्वादशाक्षरविद्यया ३९ शृतंपयसिनैवेद्यंशा
ल्यन्नंविभवेसति ॥ ससर्पिःसगुडंदत्त्वाजुहुयान्मूलविद्यया ४० निवेदितंतद्भक्तायदद्याद्भुंजीतवास्वयम् ॥ दत्त्वाचमनमर्चित्वातांबूलंचनिवेदयेत् ४१ ज
पेदष्टोत्तरशतंस्तुवीतस्तुतिभिःप्रभुम् ॥ कृत्वाप्रदक्षिणंभूमौप्रणमेद्दंडवन्मुदा ४२ कृत्वाशिरसितच्छेषांदेवमुद्वासयेत्ततः ॥ द्व्यवरान्भोजयेद्विप्रान्पायसेन
यथोचितम् ४३ भुंजीततैरनुज्ञातःशेषंसेष्टःसभाजितैः ॥ ब्रह्मचार्यथतद्रात्र्यांश्वोभूतेप्रथमेऽहनि ४४ स्नातःशुचिर्यथोक्तेनविधिनासुसमाहितः ॥ पयसा
स्नापयित्वाऽर्चेद्यावद्व्रतसमापनम् ४५ पयोभक्षोव्रतमिदंचरेद्विष्ण्वर्चनादृतः ॥ पूर्ववज्जुहुयादग्निंब्राह्मणांश्चापिभोजयेत् ४६

३१ ३२ प्राणायसूत्रात्मनेयोगैश्वर्यंशरीरंयस्य ३३ ३४ अधिगताप्राप्ताश्रीर्येनतस्मै ३५ ३६ तत्पादपद्मयोरामोदंस्पृहयंतइवदेवाश्चश्रीश्चयमन्ववर्तंतसमेप्रसीदतु ३७ आवाह
नेपुरस्कृतंसंमानितम् ३८ ३९ पयसिशृतंपक्वंपायसम् मूलविद्ययाद्वादशाक्षरेणैव ४० ४१ पूर्वोक्ताभिरन्याभिश्चस्तुतिभिः ४२ तस्यशेषांनिर्माल्यम्द्व्यवरौयेषांतान् असंभवेद्वावपि
भोजयेदित्यर्थः ४३ सभाजितैस्तैरनुज्ञातःसन् सेष्टोबंधुभिःसहितः तस्यांरात्र्यांब्रह्मचारीसन् श्वोभूतेप्रभातेसति ४४ ४५ पयएवभक्षआहारोयस्य ४६

४७ अधःस्वप्नंशयनम् ४८ ४९ पंचकैःपंचामृतैः ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ मयाचतेसमुदाहृतम् ५८ ५९ सर्वयज्ञाख्योऽयंयज्ञः सर्वव्रतमितिचस्मृतमेतद्व्रतम् ६० ६१ ॥ ६२ ॥
इत्यष्टमेटीकायांषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ततःसप्तदशेऽदित्याकृतेतस्मिन्व्रतेहरिः ॥ तत्कामपूरणायादौतत्पुत्रोऽभूदितीर्यते ॥ १ ॥ १ २ ३ ४ ५ प्रीतिविह्वलत्वादेवसाबद्धांजलिः

एवंत्वहरहःकुर्याद्द्वादशाहंपयोव्रतः ॥ हरेराराधनंहोममर्हणंद्विजतर्पणम् ४७ प्रतिपद्दिनमारभ्ययावच्छुक्लत्रयोदशी ॥ ब्रह्मचर्यमधःस्वप्नंस्नानंत्रिषवणंच
रेत् ४८ वर्जयेदसदालापंभोगानुच्चावचांस्तथा ॥ अहिंस्रःसर्वभूतानांवासुदेवपरायणः४९ त्रयोदश्यामथोविष्णोःस्नपनंपंचकैर्विभोः ॥ कारयेच्छास्त्रदृष्टेन
विधिनाविधिकोविदैः ५० पूजांचमहतींकुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ चरुंनिरूप्यपयसिशिपिविष्टायविष्णवे ५१ शृतेनतेनपुरुषंयजेतसुसमाहितः ॥ नैवे
द्यंचातिगुणवद्दद्यात्पुरुषतुष्टिदम् ५२ आचार्यंज्ञानसंपन्नंवस्त्राभरणधेनुभिः ॥ तोषयेदृत्विजश्चैवतद्विद्ध्याराधनंहरेः ५३ भोजयेत्तान्गुणवतासदन्नेनशु
चिस्मिते ॥ अन्यांश्चब्राह्मणाञ्शक्त्यायेचतत्रसमागताः ५४ दक्षिणांगुरवेदद्यादृत्विग्भ्यश्चयथाऽर्हतः ॥ अन्नाद्येनाऽऽश्वपाकांश्चप्रीणयेत्समुपागतान्
५५ भुक्तवत्सुचसर्वेषुदीनांधकृपणेषुच ॥ विष्णोस्तत्प्रीणनंविद्वान्भुंजीतसहबंधुभिः ५६ नृत्यवादित्रगीतैश्चस्तुतिभिःस्वस्तिवाचकैः ॥ कारयेत्तत्कथाभि
श्चपूजांभगवतोऽन्वहम् ५७ एतत्पयोव्रतंनामपुरुषाराधनंपरम् ॥ पितामहेनाभिहितंमयातेसमुदाहृतम् ५८ त्वंचानेनमहाभागेसम्यक्चीर्णेनकेशवम् ॥
आत्मनाशुद्धभावेननियतात्माभजाव्ययम् ५९ अयंवैसर्वयज्ञाख्यःसर्वव्रतमितिस्मृतम् ॥ तपःसारमिदंभद्रेदानंचेश्वरतर्पणम् ६० तएवनियमाःसाक्षा
त्तएवचयमोत्तमाः ॥ तपोदानंव्रतंयज्ञोयेनतुष्यत्यधोक्षजः ६१ तस्मादेतद्व्रतंभद्रेप्रयताश्रद्धयाचर ॥ भगवान्परितुष्टस्तेवरानाशुविधास्यति ॥ ६२ ॥
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेऽदितिपयोव्रतंनामषोडशोऽध्यायः॥ १६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्तासाऽदितीराजन्स्वभर्त्राकश्यपेनवै ॥ अन्वति
ष्ठद्व्रतमिदंद्वादशाहमतंद्रिता १ चिंतयंत्येकयाबुद्ध्यामहापुरुषमीश्वरम् ॥ प्रगृह्येंद्रियदुष्टाश्वान्मनसाबुद्धिसारथिः २ मनश्चैकाग्रयाबुद्ध्याभगवत्याखिला
त्मनि ॥ वासुदेवेसमाधायचचारहपयोव्रतम् ३ तस्मात्प्रादुरभूत्तातभगवानादिपूरुषः ॥ पीतवासाश्चतुर्बाहुःशंखचक्रगदाधरः ४ तंनेत्रगोचरंवीक्ष्यसह
सोत्थायसादरम् ॥ ननामभुविकायेनदंडवत्प्रीतिविह्वला ५सोत्थायबद्धांजलिरीडितुंस्थितानोत्सेहआनंदजलाकुलेक्षणा ॥ बभूवतूष्णींपुलकाकुलाकृतिस्त
द्दर्शनात्युत्सवगात्रवेपथुः ६ प्रीत्याशनैर्गद्गदयागिराहरिंतुष्टावसादेव्यदितिःकुरूद्वह ॥ उद्वीक्षतीसापिबतीवचक्षुषारमापतिंयज्ञपतिंजगत्पतिम् ७

सतीस्थिताकेवलमीडितुंपुनर्नोत्सेहेनशशाकापितुतूष्णींबभूव कथंभूता आनंदजलैराकुलेईक्षणेयस्याः पुलकैराकुलाआकृतिर्देहोयस्याः तस्यदर्शनेनयोऽत्युत्सवस्तेनगात्रेवेपथुःकंपोयस्याः
६ तुष्टावपिबतीवोद्वीक्षमाणेतिचक्रियाभेदात्सेत्यस्यपदस्याद्विरुक्तिरदोषः ७

अयत्नतोविनिर्जित्यदैत्यानत्यूर्जितानपि भक्तान्नक्षितुमीशस्त्वमित्यस्तौददितिस्त्रिभिः यज्ञेशेत्यादिदशभिःसंबोधनैस्तवाशक्यंकिमपिनास्तीतिवदंतीप्रार्थयते शंनःकृधिकुरु यतोदीनानां
नाथोऽसित्वम् तीर्थश्रवःकीर्तिर्यस्य श्रवणमेवमंगलंयस्य तन्नामधेयंयस्य आपन्नानांशरणागतानांवृजिनोपशमायोदयोयस्य८भूम्नेमहतेनमः महत्त्वेहेतवः विश्वाय विश्वस्यभवनस्थितिसंय
मार्थस्वैरंगृहीताःपुरुशक्तेर्मायायागुणायेनतस्मैतथाऽपिस्वस्थायाप्रच्युतस्वरूपाय कुतःशश्वदुपबृंहितोनित्योर्जितोयःपूर्णबोधस्तेनव्यापादितंनित्यनिरस्तमात्मनितमोमायालक्षणंयेनतस्मै
९ अस्मदीयमनोरथपूरणमीषत्करमेवतवेतिकैमुत्यन्यायेनाह आयुःपरंब्रह्मायुः पुनरपिद्यौश्चभूश्चरसातलंचद्योभूरसाः द्यौरितिपृथक्पाठेभूश्चरसाश्चबिलस्वर्गाइतिविग्रहः रसेतिपाठेत्रीणिप

अदितिरुवाच ॥ यज्ञेशयज्ञपुरुषाच्युततीर्थपादतीर्थश्रवःश्रवणमंगलनामधेय ॥ आपन्नलोकवृजिनोपशमोदयाद्यशंनःकृधीशभगवन्नसिदीननाथः ८ वि
श्वायविश्वभवनस्थितिसंयमायस्वैरंगृहीतपुरुशक्तिगुणायभूम्ने ॥ स्वस्थायशश्वदुपबृंहितपूर्णबोधव्यापादितात्मतमसेहरयेनमस्ते ९ आयुःपरंवपुरभीष्ट
मतुल्यलक्ष्मीर्द्योभूरसाःसकलयोगगुणास्त्रिवर्गः ॥ ज्ञानंचकेवलमनंतभवंतितुष्टात्त्वत्तोनृणांकिमुसपत्नजयादिराशीः ॥ १० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अदित्यैवं
स्तुतोराजन्भगवान्पुष्करेक्षणः ॥ क्षेत्रज्ञःसर्वभूतानामितिहोवाचभारत ॥ ११ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ देवमातर्भवत्यामेविज्ञातंचिरकांक्षितम् ॥ यत्सपत्नै
र्हृतश्रीणांच्यावितानांस्वधामतः १२ तान्विनिर्जित्यसमरेदुर्मदानसुरर्षभान् ॥ प्रतिलब्धजयश्रीभिःपुत्रैरिच्छस्युपासितुम् १३ इंद्रज्येष्ठैःस्वतनयैर्हता
नांयुधिविद्विषाम् ॥ स्त्रियोरुदंतीरासाद्यद्रष्टुमिच्छसिदुःखिताः १४ आत्मजान्सुसमृद्धांस्त्वंप्रत्याहृतयशःश्रियः ॥ नाकपृष्ठमधिष्ठायक्रीडतोद्रष्टुमिच्छ
सि १५ प्रायोधुनातेसुरयूथनाथाअपारणीयाइतिदेविमेमतिः ॥ यत्तेऽनुकूलेश्वरविप्रगुप्तानविक्रमस्तत्रसुखंददाति १६ अथाप्युपायोममदेविचिंत्यःसंतोषि
तस्यव्रतचर्ययाते ॥ ममार्चनंनार्हतिगंतुमन्यथाश्रद्धानुरूपंफलहेतुकत्वात् १७ त्वयार्चितश्चाहमपत्यगुप्तयेपयोव्रतेनानुगुणंसमीडितः ॥ स्वांशेनपुत्र
त्वमुपेत्यतेसुतान्गोप्तास्मिमारीचतपस्यधिष्ठितः १८ उपधावपतिंभद्रेप्रजापतिमकल्मषम् ॥ मांचभावयतीपत्यावेवंरूपमवस्थितम् १९ नैतत्परस्म
आख्येयंपृष्टयाऽपिकथंचन ॥ सर्वंसंपद्यतेदेविदेवगुह्यंसुसंवृतम् ॥ २० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एतावदुक्त्वाभगवांस्तत्रैवांतरधीयत ॥ अदितिर्दुर्लभंल
ब्ध्वाहरेर्जन्मात्मनिप्रभोः २१

दानि सकलायोगगुणाअणिमादयः १० क्षेत्रज्ञोंऽतर्यामी ११ सपत्नैर्हृताश्रीर्येषांस्वधामतश्च्यावितानांचपुत्राणांसंबंधियत्तद्भवत्याश्चिरमाकांक्षितंमयाविज्ञातम् १२ कांक्षितमेवाह ता
नितित्रिभिः प्रतिलब्धोजयश्चश्रीश्चयैस्तैःपुत्रैःसहोपासितुमेकत्रस्थातुमिच्छसि १३ १४ प्रत्याहृतंयशश्चश्रीश्चयैस्तान् १५ अपारणीयाअनतिक्रमणीयाःयद्यस्मात् अनुकूलईश्वरःकालोये
षांतैर्विप्रैर्गुप्तारक्षिताः अनुकूलैरीश्वरैःसमर्थैर्विप्रैर्गुप्ताइतिवा १६ ममभयाचिंत्यएव तत्रहेतुः संतोषितस्येत्यादि श्रद्धाऽनुरूपमिच्छानुसारेणफलहेतुत्वात् १७ मारीचस्यतपस्यधिष्ठायस्थि
तःसन् गोप्ताऽस्मिपालयिष्यामि १८ अतःपतिमुपधावभजस्व १९ देवानांगुह्यंरहस्यंसर्वंसुसंवृतंसुगुप्तंसत्संपद्यतेसिध्यति २० प्रभोर्हरेरात्मनिजन्मलब्ध्वा २१

२२ अवितथमीक्षणंदृष्टिर्यस्यसः अनिलोयथासर्वत्रसमोऽपिदारुणिसंघर्षेणवनदाहकमग्निमाधत्तेएवंस्वयंपुत्रेषुसमोऽपिदैत्यक्षपणंवीर्यमाधत्तेत्यर्थः २३ धिष्ठितमधिष्ठायस्थितम् समीडेतु
ष्टावेत्यर्थः २४ २५ अदितेरेवपूर्वस्मिन्जन्मनिपृश्निरितिनामतस्यागर्भायार्भकाय· वेदागर्भेयस्य यद्वा वेदानांगर्भायवेदेषुप्रकाशमानायेत्यर्थः त्रयोलोकानाभौयस्यसत्रिनाभस्तस्मै त्रया
णांलोकानांपृष्ठेउपरिस्थिताय शिपिशब्देनपशवोजीवास्तेष्वंतर्यामितयाप्रविष्टाय यज्ञोवैविष्णुःपशवःशिपिर्यज्ञएवपशुषुप्रतितिष्ठतीतिश्रुतेः यद्वा शिपयोरश्मयस्तैर्वेष्टितायेत्यर्थः तथापि
विष्णवेव्यापिने २६ अंतःपतितंतृणादियथागभीरंस्त्रोतआक्षिपत्याकर्षतितथाकालात्माभवान्विश्वमाक्षिपति २७ प्रजापतीनांचत्वमेवसंभविष्णुरुत्पादनशीलोऽसि अयंभावः नह्येवंभूत
स्यतवजन्मादिसंभवः किंतुदेवानांप्रजापतीनांप्रजानांचपरमाश्रयत्वेनतत्कार्यसाधनायावतारोयमतस्तान्स्वर्गच्युतान्पुनःस्वर्गेस्थापयेति ॥ २८ ॥ इत्यष्टमस्कंधेटीकायांसप्तदशोऽध्यायः
॥ १७ ॥ ततस्त्वष्टादशेभूत्वावामनःसत्कृतोऽखिलैः ॥ यज्ञंगतस्ततस्तेनसत्कृत्योक्तोवरान्वृणु ॥ १ ॥ इत्थंविरिंचेनस्तुतंकर्मदेवकार्यलक्षणंवीर्यंचप्रभावोयस्यसहरिरदित्यांप्रादुर्बभूवेतित्र

उपाधावत्पतिंभक्त्यापरयाकृतकृत्यवत् ॥ सवैसमाधियोगेनकश्यपस्तदबुध्यत २२ प्रविष्टमात्मनिहरेरंशंह्यवितथेक्षणः ॥ सोऽदित्यांवीर्यमाधत्ततपसाचि
रसंभृतम् ॥ समाहितमनाराजन्दारुण्यग्निंयथाऽनिलः २३ अदितेर्धिष्ठितंगर्भंभगवंतंसनातनम् ॥ हिरण्यगर्भोविज्ञायसमीडेगुह्यनामभिः ॥ २४ ॥ ब्रह्मो
वाच ॥ जयोरुगायभगवन्नुरुक्रमनमोऽस्तुते ॥ नमोब्रह्मण्यदेवायत्रिगुणायनमोनमः २५ नमस्तेपृश्निगर्भायवेदगर्भायवेधसे ॥ त्रिनाभायत्रिपृष्ठायशिपि
विष्टायविष्णवे २६ त्वमादिरंतोभुवनस्यमध्यमनंतशक्तिंपुरुषंयमाहुः ॥ कालोभवानाक्षिपतीशविश्वंस्त्रोतोयथांऽतःपतितंगभीरम् २७ त्वंवैप्रजानांस्थिरजं
गमानांप्रजापतीनामसिसंभविष्णुः ॥ दिवौकसांदेवदिवश्च्युतानांपरायणंनौरिवमज्जतोऽप्सु ॥ २८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेसप्तदशोऽध्या
यः ॥ १७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंविरिंचस्तुतकर्मवीर्यःप्रादुर्बभूवामृतभूरदित्याम् ॥ चतुर्भुजःशंखगदाब्जचक्रःपिशंगवासानलिनायतेक्षणः १ श्यामाव
दातोझषराजकुंडलत्विषोल्लसच्छ्रीवदनांबुजःपुमान् ॥ श्रीवत्सवक्षावलयांगदोल्लसत्किरीटकांचीगुणचारुनूपुरः २ मधुव्रतव्रातविघुष्टयास्वयाविराजितश्री
वनमालयाहरिः ॥ प्रजापतेर्वेश्मतमःस्वरोचिषाविनाशयन्कंठनिविष्टकौस्तुभः ३ दिशःप्रसेदुःसलिलाशयास्तदाप्रजाःप्रहृष्टाऋतवोगुणान्विताः ॥ द्यौरं
तरिक्षंक्षितिरग्निजिह्वागावोद्विजाःसंजहृषुर्नगाश्च ४ श्रोणायांश्रवणद्वादश्यांमुहूर्तेऽभिजितिप्रभुः ॥ सर्वेनक्षत्रताराद्याश्चक्रुस्तज्जन्मदक्षिणम् ५

याणामन्वयः अमृतभूर्मृत्युजन्मशून्यः शंखगदाब्जचक्राण्यस्यसंतीतितथा अर्शआदित्वेनमत्वर्थीयोऽच्प्रत्ययः अविसर्गपाठेसचासौपिशंगवासाश्च झषराजोमकरस्तदाकारयोःकुंडलयोस्त्वि
षाउल्लसंतीश्रीर्वदनांबुजेयस्य श्रीवत्सोवक्षसियस्य वलयैरंगदैश्चसहोल्लिंखतिकिरीटादीनियस्य २ श्रीमत्यात्रनमालयाविराजितः वेश्मगतंतमः ३ अग्निजिह्वादेवाः नगाःपर्वताः ४ तत्प्रा
दुर्भावसमयमाह श्रोणायामितिभाद्रपदशुक्लद्वादशीश्रवणद्वादशीतिप्रसिद्धातस्याम् तत्रापिश्रोणायांश्रवणस्थेचंद्रइत्यर्थः तत्रापिश्रवणस्यप्रथमांशेऽभिजितिनक्षत्रे तच्चश्रुत्यादर्शितं
अभिजिन्नामनक्षत्रमुपरिष्टादषाढानामधस्ताच्छ्रोणायाइति एवंविशिष्टेमुहूर्तेप्रभुःप्रादुर्बभूवेत्यर्थःकिंच नक्षत्राण्यश्विन्यादीनि ताराशब्देनग्रहागुरुशुक्रादयस्तेआद्यायेषांतेसूर्यादयोऽपिसर्वे
तस्यजन्मदक्षिणमुदारंचक्रुः जन्ममुहूर्तेगुणाबहवोबभूवुरित्यर्थः ५

विशेषांतरमाह यस्यांद्वादश्यांहरेर्जन्मतत्तस्यामहन्येवविदुः तदाचमध्यंदिनगतः सविताऽतिष्ठत् साचद्वादशीविजयानामप्रोक्तेत्यन्वयः ६ शंखादयोयेतेषामन्येषांचचित्रतूर्याणांनिर्घोषो
ऽभवत् ७ देवामनवइत्यादीनांकुसुमैःसमवाकिरन्नितितृतीयेनान्वयः ८ ९ १० ११ विस्मयांतरमाह यत्तदिति यत्तद्वपुर्हरिरधारयत्प्रकटितवांस्तेनैववपुषामातापित्रोःसंपश्यतोरेववामनोब
टुर्बभूव दिव्यगतिरद्भुतचेष्टितः स्वयंकथंभूतः अव्यक्तचिद्रूपः कथमधारयत् भातिदीप्तिर्विभूषणानिचाऽऽयुधानिचतैर्व्यक्तंयथाभवतितथा १२ कर्माणिजातकर्मादीनि १३ १४ वनस्पतिर्व
नानांपतिःसोमः १५ १६ पात्रिकांभिक्षापात्रीम् १७ सएवंसंभावितोमारिषःश्रेष्ठोबटुर्ब्रह्मवर्चसेनब्रह्मर्षिगणसंजुष्टांतांसभामतिक्रम्यारोचत १८ १९ यदर्थंबटुर्बभूवतदाह श्रुत्वेत्यादियाव

द्वादश्यांसवितातिष्ठन्मध्यंदिनगतोनृप ॥ विजयानामसाप्रोक्तायस्यांजन्मविदुर्हरेः ६ शंखदुंदुभयोनेदुर्मृदंगपणवानकाः ॥ चित्रवादित्रतूर्याणांनिर्घोष
स्तुमुलोऽभवत् ७ प्रीताश्चाप्सरसोऽनृत्यन्गंधर्वप्रवराजगुः ॥ तुष्टुवुर्मुनयोदेवामनवःपितरोऽग्नयः ८ सिद्धविद्याधरगणाःसकिंपुरुषकिन्नराः ॥ चारणायक्षर
क्षांसिसुपर्णाभुजगोत्तमाः ९ गायंतोऽतिप्रशंसंतोनृत्यंतोविबुधानुगाः ॥ अदित्याआश्रमपदंकुसुमैःसमवाकिरन् १० दृष्ट्वाऽदितिस्तंनिजगर्भसंभवंपरं
पुमांसंमुदमापविस्मिता ॥ गृहीतदेहंनिजयोगमाययाप्रजापतिश्चाहजयेतिविस्मितः ११ यत्तद्वपुर्भातिविभूषणायुधैरव्यक्तचिद्व्यक्तमधारयद्धरिः ॥ ब
भूवतेनैवसवामनोबटुःसंपश्यतोर्दिव्यगतिर्यथानटः १२ तंबटुंवामनंदृष्ट्वामोदमानामहर्षयः ॥ कर्माणिकारयामासुःपुरस्कृत्यप्रजापतिम् १३ तस्यो
पनीयमानस्यसावित्रींसविताऽब्रवीत् ॥ बृहस्पतिर्ब्रह्मसूत्रंमेखलांकश्यपोऽददात् १४ ददौकृष्णाजिनंभूमिर्दंडंसोमोवनस्पतिः ॥ कौपीनाच्छादनंमाता
द्यौश्छत्रंजगतःपतेः १५ कमंडलुंवेदगर्भःकुशान्सप्तर्षयोददुः ॥ अक्षमालांमहाराजसरस्वत्यव्ययात्मनः १६ तस्माइत्युपनीताययक्षराट्पात्रिकामदात् ॥
भिक्षांभगवतीसाक्षादुमाऽदादंबिकासती १७ सब्रह्मवर्चसेनैवंसभांसंभावितोबटुः ॥ ब्रह्मर्षिगणसंजुष्टामत्यरोचतमारिषः १८ समिद्धमाहितंवह्निंकृत्वापरि
समूहनम् ॥ परिस्तीर्यसमभ्यर्च्यसमिद्भिरजुहोद्द्विजः १९ श्रुत्वाऽश्वमेधैर्यजमानमूर्जितंबलिंभृगूणामुपकल्पितैस्ततः ॥ जगामतत्राखिलसारसंभृतोभारे
णगांसन्नमयन्पदेपदे २० तंनर्मदायास्तटउत्तरेबलेर्यऋत्विजस्तेभृगुकच्छसंज्ञके ॥ प्रवर्त्तयंतोभृगवःक्रतूत्तमंव्यचक्षतारादुदितंयथारविम् २१ तऋत्विजो
यजमानःसदस्याहतत्विषोवामनतेजसानृप ॥ सूर्यःकिलायात्युतवाविभावसुःसनत्कुमारोऽथदिदृक्षयाक्रतोः २२ इत्थंसशिष्येषुभृगुष्वनेकधावितर्क्यमाणो
भगवान्सवामनः ॥ छत्रंसदंडंसजलंकमंडलुंविवेशबिभ्रद्धयमेधवाटम् २३ मौंज्यामेखलयावीतमुपवीताजिनोत्तरम् ॥ जटिलंवामनंविप्रंमायामाणवकंहरिम् २४

त्समाप्ति यजमानंयजंतम् भृगूणांभृगुभिः उपकल्पितैःप्रवर्तितैःअखिलेनसारेणबलेनसंभृतःसंपूर्णः २० नर्मदायाउत्तरेतटेभृगुकच्छसंज्ञकेक्षेत्रेक्रतूत्तमंप्रवर्तयंतोयेबलेर्ऋत्विजोभृगवस्तेतंव्यचक्ष
तापश्यन् आरात्समीपएवोदितंरविमिव २१ तऋत्विगादयःसूर्यःकिलेत्येवमादिव्यतर्कयन्नितिशेषः २२ हयमेधवाटमश्वमेधमंडपंविवेश २३ उपवीताजिनमुपवीतवद्धृतमजिनमेवोत्तरमुत्तरी
यंयस्यतम् २४

संक्षिप्ताअभिभूताःसंतः २५ रूपस्यानुरूपाअवयवायस्यतम् दृष्ट्वेतिशेषः २६ २७ चंद्रमौलिश्चेत्यन्वयः अप्यर्थैचकारःचंद्रमौलिरपिगंगारूपंयन्मूर्ध्नादधारेत्यर्थः २८ हेआर्यत्वात्वांसाक्षा
त्प्रत्यक्षंब्रह्मर्षीणांतपएवमन्येकथंभूतंतपः वपुर्धरंमूर्तिधारि २९ ३० त्वच्चरणावनेजनैर्वार्भिर्हतमंहोयस्यतस्यमे पुनीतापवित्रीकृता ३१ मेमत्तःप्रतीच्छगृहाण हेअर्हत्तमपूज्यतम ॥ ३२ ॥
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेऽष्टमस्कंधटीकायामष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ऊनविंशेतुहरिणायाचितेचपदत्रये ॥ प्रतिश्रुतेचबलिनाजानन्भृगुरवारयत्॥१॥ १ दातुःस्तुतिःस्वयंतुष्टिरित्यादि

प्रविष्टंवीक्ष्यभृगवःसशिष्यास्तेसहाग्निभिः ॥ प्रत्यगृण्हन्समुत्थायसंक्षिप्तास्तस्यतेजसा २५ यजमानःप्रमुदितोदर्शनीयंमनोरमम् ॥ रूपानुरूपावयवंत
स्माआसनमाहरत् २६ स्वागतेनाभिनंद्याथपादौभगवतोबलिः ॥ अवनिज्यार्चयामासमुक्तसंगंमनोरमम् २७ तत्पादशौचंजनकल्मषापहंसधर्मविन्मूर्ध्न्य
दधात्सुमंगलम् ॥ यद्देवदेवोगिरिशश्चंद्रमौलिर्दधारमूर्ध्नापरयाचभक्त्या ॥ २८ ॥ बलिरुवाच ॥ स्वागतंतेनमस्तुभ्यंब्रह्मन्किंकरवामते ॥ ब्रह्मर्षीणांतपः
साक्षान्मन्येत्वार्यवपुर्धरम् २९ अद्यनःपितरस्तृप्ताअद्यनःपावितंकुलम् ॥ अद्यस्विष्टःक्रतुरयंयद्भवानागतोगृहान् ३० अद्याग्नयोमेसुहुतायथाविधिद्विजा
त्मजत्वच्चरणावनेजनैः ॥ हतांहसोवार्भिरियंचभूरहोतथापुनीतातनुभिःपदैस्तव ३१ यद्यद्वटोवांछसितत्प्रतीच्छमेत्वामर्थिनंविप्रसुतानुतर्कये ॥ गांकांच
नंगुणवद्धाममृष्टंतथाऽन्नपेयमुतवाविप्रकन्याम् ॥ ग्रामान्समृद्धांस्तुरगान्गजान्वारथांस्तथाऽर्हत्तमसंप्रतीच्छ ॥ ३२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कं
धेबलिवामनसंवादेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ श्रीशुकउवाच॥ इतिवैरोचनेर्वाक्यंधर्मयुक्तंससूनृतम् ॥ निशम्यभगवान्प्रीतःप्रतिनंद्येदमब्रवीत् १ श्रीभ
गवानुवाच ॥ वचस्तवैतज्जनदेवसूनृतंकुलोचितंधर्मयुतंयशस्करम् ॥ यस्यप्रमाणंभृगवःसांपरायेपितामहःकुलवृद्धःप्रशांतः २ नह्येतस्मिन्कुलेकश्चिन्निः
सत्त्वःकृपणःपुमान् ॥ प्रत्याख्याताप्रतिश्रुत्ययोवाऽदाताद्विजातये ३ नसंतितीर्थेयुधिचार्थिनार्थिताःपराङ्मुखायेत्वमनस्विनोनृपाः ॥ युष्मत्कुलेयद्यश
साऽमलेनप्रह्लादउद्भातियथोडुपःखे ४ यतोजातोहिरण्याक्षश्चरन्नेकइमांमहीम् ॥ प्रतिवीरंदिग्विजयेनाविंदतगदायुधः ५ यंविनिर्जित्यकृच्छ्रेणविष्णुः
क्ष्मोद्धारआगतम् ॥ नात्मानंजयिनंमेनेतद्वीर्यंभूर्यनुस्मरन् ६ निशम्यतद्वधंभ्राताहिरण्यकशिपुःपुरा ॥ हंतुंभ्रातृहणंक्रुद्धोजगामानिलयंहरेः ७ तमायांतं
समालोक्यशूलपाणिंकृतांतवत् ॥ चिंतयामासकालज्ञोविष्णुर्मायाविनांवरः ८ यतोयतोहंतत्रासौमृत्युःप्राणभृतामिव ॥ अतोऽहमस्यहृदयंप्रवेक्ष्यामिपराग्दृ
शः ९ एवंसनिश्चित्यरिपोःशरीरमाधावतोनिर्विविशेऽसुरेंद्र ॥ श्वासानिलांतर्हितसूक्ष्मदेहस्तत्प्राणरंध्रेणविविग्नचेताः १० सतन्निकेतंपरिमृश्यशून्यमप
श्यमानःकुपितोननाद ॥ क्ष्मांद्यांदिशःखंविवरान्समुद्रान्विष्णुंविचिन्वन्नददर्शवीरः ११

प्रस्तुतोचितम् वक्तव्यमितिभिक्षूंस्तुशिक्षयन्नाहवामनः वचस्तवैतदितिषोडशभिः हेजनदेवसांपरायेपारलौकिकेधर्मे पितामहश्चप्रह्लादःप्रमाणम् २ निःसत्त्वस्यलक्षणंयोद्विजातयेयाचकायप्र
त्याख्यातानददामीतिवक्ता कृपणस्यलक्षणंप्रथमंप्रतिश्रुत्ययोवानदातेति ३ तीर्थेदानावसरे यद्यस्मिन्युष्मत्कुले ४ यतोयस्मिञ्जातः ५ क्ष्मोद्धारेभूम्याउद्धरणे ६ ७ ८ पराग्दृशोबाहि
र्दृष्टेः ९ अतोहृदयेस्थितंमांनज्ञास्यतीत्येवंनिश्चित्यश्वासानिलेंऽतर्हितःसूक्ष्मोदेहोयस्य विविग्नमतिकंपितंचेतोयस्य अकंपितचित्तइतिवास्तवोऽर्थः १० नददर्श अंतःप्रविष्टत्वात् ११

पुमान्यतःसकाशान्नावर्ततेतद्ब्रह्मैवनूनंगतोनित्यमुक्तत्वादितिवास्तवोऽर्थः १२ कथंनामासौशूरशिरोमणिर्जीवन्नेवकातरवद्वैरमुपेक्षितवानित्याशंक्याऽऽह वैरानुबंधएतावानामृत्योर्भवति देहिनांदेहेनिगूढाभिमानवतांशूराणांतथाऽहंमानेनोपबृंहितोमन्युश्चभवत्येवयतोऽज्ञानप्रभवःयतोज्ञाननिवृत्तेःप्राक्पौरुषत्यागोमांद्यमेवेत्यर्थः १३ तदेवंपूर्वजान्स्तुत्वातत्पितरंस्तौतिपितेति द्विजवेषधारिणोमद्वैरिणोदेवाएतेनतुद्विजाइतितद्विद्वानपिसयाचितःसन्स्वीयमायुर्देवेभ्योददौ १४ १५ ममपदासंमितानीतित्रिविक्रमपदाभिप्रायेण नचानृतवादः तत्राऽपिस्वपदत्वापगमात् १६ यावदर्थमेवपरिग्रहोयस्यसः १७ ईश्वरस्यापियाच्ञाप्रकारंचोक्त्वाबलेर्बंधनप्रश्नोत्तरत्वेनतस्यगर्वातिरेकेणाधिक्षेपप्रकारमाह अहोइतित्रिभिः तेवाचोवृद्धानांसंमतास्त्वंतुबालोबा

अपश्यन्नितिहोवाचमयाऽन्विष्टमिदंजगत् ॥ भ्रातृहामेगतोनूनंयतोनावर्त्ततेपुमान् १२ वैरानुबंधएतावानामृत्योरिहदेहिनाम् ॥ अज्ञानप्रभवोमन्युरहंमानोपबृंहितः १३ पिताप्रह्रादपुत्रस्तेतद्विद्वान्द्विजवत्सलः ॥ स्वमायुर्द्विजलिंगेभ्योदेवेभ्योऽदात्सयाचितः १४ भवानाचरितान्धर्मानास्थितोगृहमेधिभिः ॥ ब्राह्मणैःपूर्वजैःशूरैरन्यैश्चोद्दामकीर्तिभिः १५ तस्मात्त्वत्तोमहीमीषद्वृणेऽहंवरदर्षभात् ॥ पदानित्रीणिदैत्येंद्रसंमितानिपदाममम १६ नान्यत्तेकामयेराजन्वदान्याज्जगदीश्वरात् ॥ नैनःप्राप्नोतिवैविद्वान्यावदर्थपरिग्रहः १७॥ बलिरुवाच ॥ अहोब्राह्मणदायादवाचस्तेवृद्धसंमताः ॥ त्वंबालोबालिशमतिःस्वार्थंप्रत्यबुधोयथा १८ मांवचोभिःसमाराध्यलोकानामेकमीश्वरम् ॥ पदत्रयंवृणीतेयोऽबुद्धिमान्द्वीपदाशुषं १९ नपुमान्मामुपव्रज्यभूयोयाचितुमर्हति ॥ तस्माद्वृत्तिकरींभूमिंबटोकामंप्रतीच्छमे ॥ २० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यावंतोविषयाःप्रेष्ठास्त्रिलोक्यामजितेंद्रियम् ॥ नशक्नुवंतितेसर्वेप्रतिपूरयितुंनृप २१ त्रिभिःक्रमैरसंतुष्टोद्वीपेनापिनपूर्यते ॥ नववर्षसमेतेनसप्तद्वीपवरेच्छया २२ सप्तद्वीपाधिपतयोनृपावैन्यगयादयः ॥ अर्थैःकामैर्गतानांतंतृष्णायाइतिनःश्रुतम् २३ यदृच्छयोपपन्नेनसंतुष्टोवर्ततेसुखम् ॥ नासंतुष्टस्त्रिभिर्लोकैरजितात्मोपसादितैः २४ पुंसोऽयंसंसृतेर्हेतुरसंतोषोऽर्थकामयोः ॥ यदृच्छयोपपन्नेनसंतोषोमुक्तयेस्मृतः २५ यदृच्छालाभतुष्टस्यतेजोविप्रस्यवर्धते ॥ तत्प्रशाम्यत्यसंतोषादंभसेवाशुशुक्षणिः २६ तस्मात्त्रीणिपदान्येववृणेत्वद्वरदर्षभात् ॥ एतावतैवसिद्धोऽहंवित्तंयावत्प्रयोजनम् ॥ २७ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ ॥ इत्युक्तःसहसन्नाहवांछातःप्रतिगृह्यताम् ॥ वामनायमहींदातुंजग्राहजलभाजनम् २८

लिशमतिश्चबालिशानामज्ञानामिवमतिर्यस्य अतएवस्वार्थंप्रतियथावदबुधःवस्तुतस्तुबालइवाबालिशमतिश्चेतिच्छेदः स्वार्थंप्रत्यबुधइतिचभक्तानामेवार्थंबुध्यसेनस्वार्थम् परिपूर्णस्यतवतद्व्यतिरेकेणस्वार्थाभावादित्यर्थः १८ अबुधत्वमेवाऽऽहमामिति द्वीपस्यदाशुषंदातारम् अबुद्धिमान्वस्तुतस्तुबुद्धिमानित्येवच्छेदः १९ कामंयथेच्छंसम्यक्पादप्रसारणेनेत्यर्थः अतएवतथाकरिष्यति२० पुनरपिनिःस्पृहत्वमेवाविष्कुर्वन्नाह यावंतइतिसप्तभिः २१ नववर्षसमेतेनद्वीपेनापि सप्तानांद्वीपवराणामिच्छया २२ तृष्णायाअंतंनगताइत्यस्माभिःश्रुतम् २३ असंतुष्टस्तुप्राप्तैस्त्रिभिर्लोकैरपिनसुखंवर्तते २४ २५ आशुशुक्षणिरग्निः २६ सिद्धोऽहंकृतार्थः एतावतैवसर्वस्वापहारसिद्धेरितिगूढोऽभिप्रायः तदेवाऽऽह वित्तंहियावत्प्रयोजनमेवसुखम् अधिकस्यक्लेशावहत्वादित्यर्थः २७ २८

२९ ३०अनयोऽन्यायः ३१ अन्यायमेवाऽह एषइति ३२ ननुमयापदत्रयमेवप्रतिश्रुतंनाधिकंतत्राऽह त्रिभिरिति क्रमतामितिचेत्तत्राऽह सर्वस्वमिति ३३ तथाऽपिप्रतिश्रुतंसंपाद
नीयमेवेतिचेत्तत्राहक्रमतइतिद्वाभ्यां एकेनपदापादन्यासेनभूमिंक्रममाणस्येत्यर्थः तार्तीयस्य तृतीयपादन्यासस्य ३४ ३५ तथाऽपिसर्वस्वदानात्कीर्तिस्तावद्भविष्यतीतिचेत्तत्राऽह नतद्दा
नमिति तपश्चित्तैकाग्र्यम् कर्मपूर्तम् ३६ ३७ ननुतर्हिप्रतिश्रुत्यनेतिकथमनृतंत्राच्यंतत्राऽह अत्रापीतिसार्धैःषड्भिः अत्रापिसत्यानृतव्यवस्थायाम् बह्वृचश्रुत्याहिप्रथममोमितिसत्यंनेत्यनृत
मित्यादिनासत्यानृतयोर्लक्षणपूर्वकंस्तुतिनिंदाभ्यांसत्यंविहितमनृतंचनिषिद्धम् अनंतरंचपराग्वाएतद्रिक्तमक्षरमित्यादिनासत्येदोषाननृतेचगुणानुक्त्वातस्मात्कालएवदद्यात्कालेनदद्यात्त
त्सत्यानृतेमिथुनीकरोतीत्युपसंहारेणवृत्तिसंकटादिष्वनृतमप्यनुज्ञातम् तमिमंश्रुत्यर्थंदर्शयन्नाह ओमित्यंगीकारेणयत्प्रोक्तंतत्सत्यम् नेतियदाहतदेवानृतम् ३८तत्तुसत्यमीषदनृतंविनानसिध्य
तीत्याशयेनाऽह सत्यंपुष्पफलंविद्याज्जानीयात् आत्मवृक्षस्य देहरूपस्यवृक्षस्य कुतः गीयतेश्रुत्योच्यतेइत्यर्थः पाठांतरंतुसुगमम् यद्यपिश्रुत्यावाचःसत्यंपुष्पफलंचेत्युक्तंतथापिवाचोदेहनि
र्वाहाधीनत्वादात्मवृक्षस्येतिप्रस्तुतानुसारेणोक्तम् भवतुपुष्पफलस्थानीयंसत्यंततःकिमतआह वृक्षेदेहेऽजीवतितत्पुष्पफलंनस्यात् सानस्यादितिपाठेश्रुत्युक्तायावाचःपरामर्शः देहश्चानृतेनर

विष्णवेक्ष्मांप्रदास्यंतमुशनाअसुरेश्वरम् ॥ जानंश्चिकीर्षितंविष्णोःशिष्यंप्राहविदांवरः२९॥ शुक्राचार्यउवाच ॥ एषवैरोचनेसाक्षाद्भगवान्विष्णुरव्ययः ॥
कश्यपाददितेर्जातोदेवानांकार्यसाधकः ३० प्रतिश्रुतंत्वयैतस्मैयदनर्थमजानता ॥ नसाधुमन्येदैत्यानांमहानुपगतोऽनयः ३१ एषतेस्थानमैश्वर्यंश्रियंते
जोयशःश्रुतम् ॥ दास्यत्याच्छिद्यशक्रायमायामाणवकोहरिः ३२ त्रिभिःक्रमैरिमाँल्लोकान्विश्वकायःक्रमिष्यति ॥ सर्वस्वंविष्णवेदत्त्वामूढवर्ति
ष्यसेकथम् ३३ क्रमतोगांपदैकेनद्वितीयेनदिवंविभोः ॥ खंचकायेनमहतातार्तीयस्यकुतोगतिः ३४ निष्ठांतेनरकेमन्येह्यप्रदातुःप्रतिश्रुतम् ॥ प्र
तिश्रुतस्ययोनीशःप्रतिपादयितुंभवान् ३५ नतद्दानंप्रशंसंतियेनवृत्तिर्विपद्यते ॥ दानंयज्ञस्तपःकर्मलोकेवृत्तिमतोयतः ३६ धर्माययशसेऽर्थायकामायस्वज
नायच ॥ पंचधाविभजन्वित्तमिहामुत्रचमोदते ३७ अत्रापिबह्वृचैर्गीतंशृणुमेऽसुरसत्तम ॥ सत्यमोमितियत्प्रोक्तंयन्नेत्याहानृतंहितत् ३८ सत्यंपुष्पफलं
विद्यादात्मवृक्षस्यगीयते ॥ वृक्षेऽजीवतितन्नस्यादनृतंमूलमात्मनः ३९ तद्यथावृक्षउन्मूलःशुष्यत्युद्वर्ततेऽचिरात् ॥ एवंनष्टानृतःसद्यआत्माशुष्येन्नसंश
यः ४० पराग्रिक्तमपूर्णंवाअक्षरंयत्तदोमिति ॥ यत्किंचिदोमितिब्रूयात्तेनरिच्येतवैपुमान् ॥ भिक्षवेसर्वमोंकुर्वन्नालंकामेनचात्मने ४१

क्षणीयइत्याह अनृतंत्वा
त्मनोदेहस्यमूलम् ३९एतदेवदृष्टांतेनस्पष्टयति तद्यथावृक्षउत्पाटितमूलःशुष्यत्यचिरादेवोद्वर्ततेपततिच एवंनष्टमनृतंयस्यसआत्मादेहःशुष्येत् यद्यपिचश्रुत्याएवमेवानृतंवदन्नात्मानमाविर्मूलं
करोतीत्येवंनिंदयानृतंनिषिद्धंतथाप्युपसंहारानुसारेणतत्केवलानृतविषयमित्यभिप्रेत्यैवंव्याख्यातम् दयेतत्वेतेनेतिचतथैवोक्तेःतथाचश्रुतिःओमितिसत्यंनेत्यनृतंतदेतत्पुष्पंफलंवाचोयत्सत्यं
सहेश्वरोयशस्वीकल्याणकीर्तिर्भवितापुष्पंहिफलंवाचः सत्यंवदत्यथैतन्मूलंवाचोयदनृतंतद्यथावृक्षआविर्मूलःशुष्यतिसउद्वर्ततएवमेवानृतंवदन्नाविर्मूलमात्मानंकरोतिसशुष्यतिसउद्वर्ततेतस्मा
दनृतंनवदेद्दयेतत्वेतेनेति एतेनानेनत्वनृतेनदयेतसंकटेष्वात्मानंरक्षेदितिश्रुत्यर्थः४०सर्वथासत्यवचनेनदेहोननिर्वहेदितिस्फुटीकर्तुंसत्यस्यदोषाननृतस्यगुणानाह परागितिद्वाभ्याम्यदोमित्य
क्षरंतत्पराक्दूरेऽर्थंगृहीत्वांऽचतीतिपराक् रिक्तमितिश्रुतिपदस्यव्याख्यानमपूर्णंवैइतितत्तस्मादर्थिनेयत्किंचिदोमितिदास्यामीतिब्रूयात्तेनरिच्येतन्यूनोभवेत् किंचभिक्षवेसर्वमोंकुर्वन्दास्या

मीत्यंगीकुर्वन्नात्मनेकामेननालंपर्याप्तोनभवति तस्यभोगोनसिध्यतीत्यर्थः तथाचश्रुतिःपराग्वाएतद्रिक्तमक्षरंयदेतदोमितितद्यत्किंचोमित्याहात्रैवास्मैतद्रिच्यतेसयत्ससर्वमोंकुर्याद्रिच्यादात्मानंसकामेभ्योनालंस्यादिति ४१ नेतियदनृतंवचएतत्पूर्णमर्थव्ययाभावात् अभ्यात्मंचेतिचकारान्वयःआत्मनोऽभिमुखमन्यस्यार्थमाकर्षतीत्यभ्यात्मम् योहिनित्यंममकिंचिदपिनास्तिसीदामीतिब्रूतेसहितेनानृतेनपरेषामर्थानाकर्षतीतिप्रसिद्धम् ननुतर्हीदमनृतमेवसर्वदासेव्यंस्यान्नेत्याह सर्वमिति तथाचश्रुतिः अथैतत्पूर्णमभ्यात्मंयन्नेतिसयत्सर्वनेतिब्रूयात्पापिकाऽस्यकीर्तिर्जायेतसैनंतत्रैवहन्यादिति ४२ अतोवृत्तिसंकटादिष्वनृतंनदोषायेत्युपसंहरति स्त्रीषुप्रोत्साहनेनवशीकरणेनर्मणिपरिहासेविवाहेचवरादिस्तुतौगवांब्राह्मणानांचहितार्थम् हिंसायांचकस्यचित्प्राप्तायाम् तथाचयाज्ञवल्क्यः वर्णिनांहिवधोयत्रतत्रसाक्ष्यनृतंवदेदिति तथाचश्रुतिःतस्मात्कालएवदद्यात्कालेनदद्यात्तत्सत्यानृतेमिथुनीकरोतीति ४३ ॥ इत्यष्टमेटीकायामेकोनविंशोऽध्यायः ॥१९ ॥ विंशेत्वनृतभीतोऽसौज्ञात्वाऽपिकपटंहरेः॥ददावेवततोविष्णुःसहसावर्धताद्भुतम्॥१॥ १ भगवतात्वयाप्रोक्तंसत्यम् किंतत् योऽर्थकामादिकंनबाधेतसहिगृहमेधिनांधर्मइति २ क

अथैतत्पूर्णमभ्यात्मंयच्चनेत्यनृतंवचः ॥ सर्वंनेत्यनृतंब्रूयात्सदुष्कीर्तिःश्वसन्मृतः ४२ स्त्रीषुनर्मविवाहेचवृत्त्यर्थेप्राणसंकटे ॥ गोब्राह्मणार्थेहिंसायांनानृतंस्याज्जुगुप्सितम् ४३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेऽष्टमस्कंधेवामनप्रादुर्भावेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ बलिरेवंगृहपतिःकुलाचार्येणभाषितः ॥ तूष्णींभूत्वाक्षणंराजन्नुवाचावहितोगुरुम् १ ॥ बलिरुवाच ॥ सत्यंभगवताप्रोक्तंधर्मोऽयंगृहमेधिनाम् ॥ अर्थंकामंयशोवृत्तिंयोनबाधेतकर्हिचित् २ सचाहंवित्तलोभेनप्रत्याचक्षेकथंद्विजम् ॥ प्रतिश्रुत्यददामीतिप्राह्रादिःकितवोयथा ३ नह्यसत्यात्परोऽधर्मइतिहोवाचभूरियम् ॥ सर्वंसोढुमलंमन्येऋतेऽलीकपरंनरम् ४ नाहंबिभेमिनिरयान्नाधन्यादसुखार्णवात् ॥ नस्थानच्यवनान्मृत्योर्यथाविप्रप्रलंभनात् ५ यद्यद्धास्यतिलोकेऽस्मिन्संपरेतंधनादिकम् ॥ तस्यत्यागेनिमित्तंकिंविप्रस्तुष्येन्नतेनचेत् ६ श्रेयःकुर्वंतिभूतानांसाधवोदुस्त्यजासुभिः ॥ दध्यङ्शिबिप्रभृतयःकोविकल्पोधरादिषु ७ यैरियंबुभुजेब्रह्मन्दैत्येंद्रैरनिवर्तिभिः ॥ तेषांकालोऽग्रसील्लोकान्नयशोधिगतंभुवि ८ सुलभायुधिविप्रर्षेह्यनिवृत्तास्तनुत्यजः ॥ नतथातीर्थआयातेश्रद्धयायेधनत्यजः ९ मनस्विनःकारुणिकस्यशोभनंयदर्थिकामोपनयेनदुर्गतिः ॥ कुतःपुनर्ब्रह्मविदांभवादृशांततोबटोरस्यददामिवांछितम् १०

थंप्रत्याचक्षेनिराकरोमि ३ ४ नन्वप्रत्याख्यानेदोषाउक्तास्तत्राहनाहमिति अधन्याद्दारिद्र्यान्मृत्योरपि ५ यद्यद्धनादिकंतत्सर्वंसंपरेतंमृतंपुरुषंहास्यातित्यक्ष्यत्येव तत्किमितिजीवतैवस्वयंनदेयमितिभावःतथाऽपितावद्वृत्तिसंकटपरिहारार्थमर्धंदीयतामितिचेत्तत्राहतस्येति विप्रश्चेत्तेनार्धेनदत्तेनापिनतुष्येत्तर्हितस्यार्धस्यत्यागेदानेकिंनिमित्तंनकिंचित् याचितादल्पस्यदानेविप्रस्यासंतोषेणदानंव्यर्थमेवस्यादतस्तद्याचितंसर्वंदेयंनकिंचिदितिभावः ६ तर्हिनदेयमेवेतिचेतत्राह श्रेयइति दुस्त्यजैरसुभिरपि कोविकल्पोविचारः ७ यैर्दैत्येंद्रैर्युद्धेऽनिवर्तिभिरियंभूर्बुभुजेउपभुक्ता तेषामिहलोकान्परलोकांश्चभोगानितिवाकालोग्रसीत्संहृतवान्नतुभुवितैरधिगतंप्राप्तंयशोऽग्रसीत् अतःकीर्तिरेवसाध्यानान्यदितिभावः ८ देहत्यागादपिधनत्यागेकीर्तिर्भवतीत्याह सुलभाइति तनुंत्यजंतीतितनुत्यजः तीर्थेपात्रेअतोतिदुष्करोधनत्यागएवमयाकार्यइतिभावः ९ तर्हिनिर्धनत्वेनदैन्यंस्यादितिचेत्तत्राह मनस्विनइति यादृशतादृशानामप्यर्थिनांकामोपनयेनकामपूरणेनदुर्गतिर्दैन्यमितियत्तच्छोभनंभद्रमेवभवादृशानांतुकामोपनयेनदुर्गतिःशोभनमितिकिंपुनर्वक्तव्यमित्यर्थः १०

ननुनायंबटुः किंतुविष्णुस्तवशत्रुरित्युक्तंतर्हिसुतरामेवदास्यामीत्याह यजंतीति परःशत्रुर्वास्तु ११ १२ यद्यपियशोनजिहासातितर्हियुद्धेऽयंमांहत्वैनांभूमिंहरेच्छयीतवा सम्यग्ज्ञातःसन्म
मचित्तेशयीतेतिवास्तवोर्थः १३ अश्राद्धितमजातश्रद्धम् १४ १५ १६ जालकंमुक्ताभरणविशेषस्तन्मालावती अवनेजनीनामपांकलशं भृतंपूर्णं १७ १८ १९ २० अवर्धत वांछातः प्रतिगृ
ह्यतामितिबलिनापूर्वमुक्तत्वात् गुणत्रयमात्मानियस्यतत् अतएवभूःखमित्यादयोयद्यस्मिन्नासतास्थितवंतः २१ ऋत्विगादिसहितोबलिस्तस्यहरेःकायेएतद्विश्वंददर्श २२ तदेवप्रपंचयति

यजंतियज्ञक्रतुभिर्यमादृताभवंतआम्नायविधानकोविदाः ॥ सएवविष्णुर्वरदोऽस्तुवापरोदास्याम्यमुष्मैक्षितिमीप्सितांमुने ११ यदप्यसावधर्मेणमांबध्नीया
दनागसम् ॥ तथाऽप्येनंनहिंसिष्येभीतंब्रह्मतनुंरिपुम् १२ एषवाउत्तमश्लोकोनजिहासतियद्यशः ॥ हत्वामैनांहरेद्युद्धेशयीतनिहतोमया १३ ॥ श्रीशुकउ
वाच ॥ एवमश्रद्धितंशिष्यमनादेशकरंगुरुः ॥ शशापदैवप्रहितःसत्यसंधंमनास्विनम् १४ दृढंपंडितमान्यज्ञःस्तब्धोस्यस्मदुपेक्षया ॥ मच्छासनातिगो
यस्त्वमचिराद्भ्रश्यसेश्रियः १५ एवंशप्तःस्वगुरुणासत्यान्नचलितोमहान् ॥ वामनायददावेनामर्चित्वोदकपूर्वकम् १६ विंध्यावलिस्तदागत्यपत्नीजालक
मालिनी ॥ आनिन्येकलशंहैममवनेजन्यपांभृतम् १७ यजमानःस्वयंतस्यश्रीमत्पादयुगंमुदा ॥ अवनिज्यावहन्मूर्ध्नितदपोविश्वपावनीः १८ तदाऽसुरेंद्रं
दिविदेवतागणागंधर्वविद्याधरसिद्धचारणाः ॥ तत्कर्मसर्वेपिगृणंतआर्जवंप्रसूनवर्षैर्ववृषुर्मुदाऽन्विताः १९ नेदुर्मुहुर्दुंदुभयःसहस्रशोगंधर्वकिंपूरुषकिन्नरा
जगुः ॥ मनास्विनाऽनेनकृतंसुदुष्करंविद्वानदाद्यद्रिपवेजगत्त्रयम् २० तद्वामनंरूपमवर्धताद्भुतंहरेरनंतस्यगुणत्रयात्मकम् ॥ भूःखंदिशोद्यौर्विवराःपयो
धयस्तिर्यङ्नृदेवाऋषयोयदासत २१ कायेबलिस्तस्यमहाविभूतेःसहर्त्विगाचार्यसदस्यएतत् ॥ ददर्शविश्वंत्रिगुणंगुणात्मकेभूतेंद्रियार्थाशयजीवयुक्त
म् २२ रसामचष्टांघ्रितलेऽथपादयोर्महींमहीध्रान्पुरुषस्यजंघयोः ॥ पतत्त्रिणोजानुनिविश्वमूर्तेरूर्वोर्गणंमारुतमिंद्रसेनः २३ संध्यांविभोर्वाससिगुह्यऐक्ष
त्प्रजापतीन्जघनेआत्ममुख्यान् ॥ नाभ्यांनभःकुक्षिषुसप्तसिंधूनुरुक्रमस्योरसिचर्क्षमालाम् २४ हृद्यंगधर्मंस्तनयोर्मुरारेर्ऋतंचसत्यंचमनस्यथेंदुम् ॥
श्रियंचवक्षस्यरविंदहस्तांकंठेचसामानिसमस्तरेफान् २५ इंद्रप्रधानानमरान्भुजेषुतत्कर्णयोःककुभोद्यौश्चमूर्ध्नि ॥ केशेषुमेघाञ्छ्वसनंनासिकायामक्ष्णो
श्चसूर्यंवदनेचवह्निम् २६ वाण्यांचछंदांसिरसेजलेशंभ्रुवोर्निषेधंचविधिंचपक्ष्मसु ॥ अहश्चरात्रिंचपरस्यपुंसोमन्युंललाटेऽधरएवलोभम् २७ स्प
र्शेचकामंनृपरेतसोंऽभःपृष्ठेत्वधर्मंक्रमणेषुयज्ञम् ॥ छायासुमृत्युंहसितेचमायांतनूरुहेष्वोषधिजातयश्च २८ नदीश्चनाडीषुशिलानखेषुबुद्धावजंदेवगणा
नृषींश्च ॥ प्राणेषुगात्रेस्थिरजंगमानिसर्वाणिभूतानिददर्शवीरः २९

रसामितिपादोनैःसप्तभिः मारुतंगणंवायुसंघम् इंद्रस्यसेनेवसेनायस्यसः इंद्रपदेस्थितत्वात् अचष्टऐक्षत २३ आत्मास्वयंबलिमुख्योयेषांतानसुरान् ऋक्षमालांनक्षत्रपंक्तिम् २४ अंगहेराजन्
समस्तान्रेफांश्चशब्दान् २५ द्यौश्चद्यांच २६ रसेरसने २७ रेतसोरेतसि क्रमणेषुपादन्यासेषु ओषधिजातयओषधिजातीः २८ प्राणेष्विंद्रियेषु २९

सर्वात्मनीत्यादिवाक्यांतरम् सुदर्शनामित्यादीनामीशमुपतस्थुरित्युत्तरेणान्वयः ३० विद्याधरसंज्ञोऽसिः ३१ मीनकुंडलेमकरकुंडले स्फुरंतिकिरीटादीनियस्यसः ३२ मधुव्रतानांस्रजो
यस्यांतयावनमालयाश्रीवत्सादिभिश्चावृतोव्याप्तः उरुक्रमत्वमेवाऽह क्षितिमिति ३३ द्वितीयंपदंक्रमतोविक्षिपतस्त्रिविष्टपंतदीयंकिंचिन्मात्रंजातम् तृतीयायतुनकिंचिदपि तत्रहेतुःउरु
क्रमस्यांघ्रिस्त्रिविष्टपादुपर्युपरिगच्छन्महर्जनाभ्यांतपसश्चपरंगतःसत्यलोकंगतइति ३४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेटीकायांविंशोऽध्यायः ॥ २०॥ एकविंशेपदापूर्तिमिषेणबलि
बंधनम् ॥ विष्णुनाकृतमुत्कर्षंतस्यख्यापयितुंजने ॥ १ ॥ उरुक्रमस्यांघ्रिस्तपसःपरंगतइत्युक्तंततःकिंवृत्तंतदाहसत्यंसत्यलोकंप्राप्तंतमंघ्रिंसमीक्ष्याब्जभवोऽभ्यगात् तथामरीचिमिश्रादयश्चे

सर्वात्मनीदंभुवनंनिरीक्ष्यसर्वेऽसुराःकश्मलमापुरंग ॥ सुदर्शनंचक्रमसह्यतेजोधनुश्चशार्ङ्गंस्तनयित्नुघोषं ३० पर्जन्यघोषोजलजःपांचजन्यःकौमोदकीवि
ष्णुगदातरास्विनी ॥ विद्याधरोऽसिःशतचंद्रयुक्तस्तूणोत्तमावक्षयसायकौच ३१ सुनंदमुख्याउपतस्थुरीशंपार्षदमुख्याःसहलोकपालाः ॥ स्फुरत्किरीटां
गदमीनकुंडलःश्रीवत्सरत्नोत्तममेखलांबरैः ३२ मधुव्रतस्रग्वनमालयावृतोरराजराजन्भगवानुरुक्रमः ॥ क्षितिंपदैकेनबलेर्विचक्रमेनभःशरीरेणदिशश्चबाहु
भिः ३३ पदंद्वितीयंक्रमतस्त्रिविष्टपंनवैतृतीयायतदीयमण्वपि ॥ उरुक्रमस्यांघ्रिरुपर्युपर्यथोमहर्जनाभ्यांतपसःपरंगतः ३४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुरा
णेऽष्टमस्कंधेविश्वरूपदर्शनंनामविंशतितमोध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ सत्यंसमीक्ष्याब्जभवोनखेंदुभिर्हतस्वधामद्युतिरावृतोभ्यगा
त् ॥ मरीचिमिश्राऋषयोबृहद्व्रताःसनंदनाद्यानरदेवयोगिनः १ वेदोपवेदानियमान्वितायमास्तर्केतिहासांगपुराणसंहिताः ॥ येचापरेयोगसमीरदीपितज्ञाना
ग्निनारंधितकर्मकल्मषाः २ ववंदिरेयत्स्मरणानुभावतःस्वायंभुवंधामगताअकर्मकम् ॥ अथांघ्रयेप्रोन्नमितायविष्णोरुपाहरत्पद्मभवोऽर्हणोदकम् ॥ समर्च्यभ
क्त्याऽभ्यगृणाच्छुचिश्रवायन्नाभिपंकेरुहसंभवःस्वयम् ३ धातुःकमंडलुजलंतदुरुक्रमस्यपादावनेजनपवित्रतयानरेंद्र ॥ स्वर्धुन्यभून्नभसिसापततीनिमा
र्ष्टिलोकत्रयंभगवतोविशदेवकीर्तिः ४ ब्रह्मादयोलोकनाथाःस्वनाथायसमादृताः ॥ सानुगाबलिमाजह्रुःसंक्षिप्तात्मविभूतये ५ तोयैःसमर्हणैःस्रग्भिर्दिव्य
गंधानुलेपनैः ॥ धूपैर्दीपैःसुरभिभिर्लाजाक्षतफलांकुरैः ६ स्तवनैर्जयशब्दैश्चतद्वीर्यमहिमांकितैः ॥ नृत्यवादित्रगीतैश्चशंखदुंदुभिनिःस्वनैः ७ जांब
वानृक्षराजस्तुभेरीशब्दैर्मनोजवः ॥ विजयंदिक्षुसर्वासुमहोत्सवमघोषयत् ८ महींसर्वांहृतांदृष्ट्वात्रिपदव्याजयाच्ञया ॥ ऊचुःस्वभर्तुरसुरादीक्षि
तस्यात्यमर्षिताः ९

तिद्वयोरन्वयःकथंभूतोब्जभवःहरेरंघ्रेर्नखाएवेंदवस्तैर्हतास्वधाम्नोद्युतिर्यस्यसः स्वयंचतैरावृतश्छन्नः हेनरदेव बृहद्व्रतायोगिनश्च १ अंगानिशिक्षादीनि पुराणानितत्संहिताश्च योगएवसमी
रस्तेनदीपितंज्ञानमेवाग्निस्तेनरंधितंदग्धंकर्मकल्मषंकर्ममलंयेषाम् २ तेचसर्वेतमंघ्रिंववंदिरे यस्यांघ्रेः स्मरणानुभावतःअकर्मकंकर्मभिरप्राप्यम् विष्णोरंघ्रये स्वयंयस्यनाभिपंकेरुहसंभवस्त
स्यविष्णोरंघ्रिंसमर्च्य ३ लोकत्रयंनिमार्ष्टिपवित्रयति ४ संक्षिप्ताउपसंहृताऽत्मविभूतिःस्वविस्तारोयेनतस्मै यथापूर्ववामनरूपेणस्थितायेत्यर्थः ५ ६ ७ ८ त्रिपदविषयायाव्याजयाच्ञा
कपटयाच्ञातयास्वभर्तुर्बलेर्महींहृतांदृष्ट्वाऽत्यमर्षिताःसंतऊचुः ९

किमूचुस्तदाहनवैइतिसार्धैस्त्रिभिः १० ११ १२ अनुचराश्चतेअसुराश्च १३ १४ १५ १६ १७ १८ अर्थकृदनुकूलः १९ पौरुषैस्तंकालमतिवर्तितुंपुमानीश्वरःसमर्थोनभव
ति २० २१ २२ हरेरनुचरादेवाःदैवेनऋद्धैःसमृद्धैर्भवद्भिः २३ अर्थत्वायाऽनुकूल्याय २४ २५ विषुपक्षिषुराजतइतिविराट् प्रभोश्चिकीर्षितंज्ञात्वा अयमर्थःअस्यसर्वस्वापहा
रेणममेत्यभिमानंसंत्याज्येदानींदेहस्वीकारेणाहंकारमपित्याजयित्वापरमानुग्रहंकर्तुमिच्छति नचानेनतुल्योऽन्यःकोऽपिसत्यसंधोधीरोवाऽस्तीतितद्यशः प्रख्यापनार्थंकिंचित्पातयितुम

नवाअयंब्रह्मबंधुर्विष्णुर्मायाविनांवरः ॥ द्विजरूपप्रतिच्छन्नोदेवकार्यंचिकीर्षति १० अनेनयाचमानेनशत्रुणाबटुरूपिणा ॥ सर्वस्वंनोहृतंभर्तुर्न्यस्तदंड
स्यबर्हिषि ११ सत्यव्रतस्यसततंदीक्षितस्यविशेषतः ॥ नानृतंभाषितुंशक्यंब्रह्मण्यस्यदयावतः १२ तस्मादस्यवधोधर्मोभर्तुःशुश्रूषणंचनः ॥ इत्यायुधा
निजगृहुर्बलेरनुचरासुराः १३ तेसर्वेवामनंहंतुंशूलपट्टिशपाणयः ॥ अनिच्छतोबलेराजन्प्राद्रवन्जातमन्यवः १४ तानभिद्रवतोदृष्ट्वादितिजानीकपान्नृप
॥ प्रहस्यानुचराविष्णोःप्रत्यषेधन्नुदायुधाः १५ नंदःसुनंदोऽथजयोविजयःप्रबलोबलः ॥ कुमुदःकुमुदाक्षश्चविष्वक्सेनःपतत्रिराट् १६ जयंतःश्रुतदेवश्च
पुष्पदंतोऽथसात्वतः ॥ सर्वेनागायुतप्राणाश्चमूंतेजघ्नुरासुरीम् १७ हन्यमानान्स्वकान्दृष्ट्वापुरुषानुचरैर्बलिः ॥ वारयामाससंरब्धान्काव्यशापमनुस्मरन्
१८ हेविप्रचित्तेहेराहोहेनेमेश्रूयतांवचः ॥ मायुध्यतनिवर्तध्वंननःकालोऽयमर्थकृत् १९ यःप्रभुःसर्वभूतानांसुखदुःखोपपत्तये ॥ तंनातिवर्तितुंदैत्याःपौरु
षैरीश्वरःपुमान् २० योनोभवायप्रागासीदभवायदिवौकसाम् ॥ सएवभगवानद्यवर्ततेतद्विपर्ययम् २१ बलेनसाचिवैर्बुध्यादुर्गैर्मंत्रौषधादिभिः ॥ सामादि
भिरुपायैश्चकालंनात्येतिवैजनः २३ भवद्भिर्निर्जिताह्येतेबहुशोऽनुचराहरेः ॥ दैवेनर्द्धैस्तएवाद्ययुधिजित्वानदंतिनः २३ एतान्वयंविजेष्यामोयदिदैवंप्र
सीदति ॥ तस्मात्कालंप्रतीक्षध्वंयोनोऽर्थत्वायकल्पते २४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ पत्युर्निगदितंश्रुत्वादैत्यदानवयूथपाः ॥ रसांनिविविशूराजन्विष्णुपार्ष
दताडिताः २५ अथतार्क्ष्यसुतोज्ञात्वाविराट्प्रभुचिकीर्षितम् ॥ बबंधवारुणैःपाशैर्बलिंसौत्येऽहनिक्रतौ २६ हाहाकारोमहानासीद्रोदस्योःसर्वतोदिशम् ॥
गृह्यमाणेऽसुरपतौविष्णुनाप्रभविष्णुना २७ तंबद्धंवारुणैःपाशैर्भगवानाहवामनः ॥ नष्टश्रियंस्थिरप्रज्ञमुदारयशसंनृप २८ पदानित्रीणिदत्तानिभूमेर्मह्यं
त्वयाऽसुर ॥ द्वाभ्यांक्रांतामहीसर्वातृतीयमुपकल्पय २९ यावत्तपत्यसौगोभिर्यावदिंदुःसहोडुभिः ॥ यावद्वर्षतिपर्जन्यस्तावतीभूरियंतव ३० पदैकेनमया
क्रांतोभूर्लोकःखंदिशस्तनोः ॥ स्वर्लोकस्तुद्वितीयेनपश्यतस्तेस्वमात्मना ३१ प्रतिश्रुतमदातुस्तेनिरयेवासइष्यते ॥ विशत्वंनिरयंतस्माद्गुरुणाचानुमोदितः
३२ वृथामनोरथस्तस्यदूरेस्वर्गःपतत्यधः ॥ प्रतिश्रुतस्यादानेनयोऽर्थिनंविप्रलंभते ३३

पीच्छतीतिप्रभोरभिप्रायंज्ञात्वातंबबंधेतिसौत्येऽहनिसोमाभिषवदिने २६ रोदस्योर्द्यावापृथिव्योः २७ २८ २९ असौसूर्यः ३० मयाआत्मनेत्यन्वयः व्यापिनेत्यर्थःखंचादिश
श्चतनोःतन्वातेस्वंत्वदीयंसर्वस्वम् ३१ गुरुणाशुक्रेणानुमोदितःसन् ३२ एवमुक्तेऽपिनिरयपरिहारार्थंस्वर्गभ्रंशपरिहारार्थंचमनोरथंकुर्वंतंप्रत्याह वृथेति यःप्रतिश्रुतस्यादानेनयाचकंवि
प्रलंभतेतस्यमनोरथोवृथैवस्वर्गश्चतस्यदूरएव सचाधःपतत्येव ३३

त्वयाचाहंविप्रलब्धस्तस्माद्व्यलीकस्यानृतस्यफलंनिरयंभुंक्ष्वेत्यर्थः ३४ ॥ इत्यष्टमस्कंधेटीकायामेकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ द्वाविंशेतुप्रसन्नःसन्प्रस्थाप्यसुतलंबलिम् ॥ दत्त्वावरा
न्हरिर्न्यूनंमत्वातद्द्वारपोऽभवत् ॥ १ ॥समर्पिततनूवित्तनिर्मलाचलभक्तितः ॥ छलितोबलिनाचित्रंस्वमेवार्पयदच्युतः ॥ २ ॥ विप्रकृतोऽपकृतःभिद्यमानःसत्त्वाच्चाल्यमानः ॥ १ ॥ हेउत्तम
श्लोकेतिकटाक्षः ममवचईरितंप्रतिश्रुतंनतावद्व्यलीकम् त्वयाकपटेनवामनतयाभिक्षित्वारूपांतरस्याविष्कृतत्वात् एवमपियदिभवान्व्यलीकंमन्यतेतथाऽपिऋतमेवाहंकरोमिमदुक्तंविप्रलंभ
नंनभवतु मेशीर्ष्णिनिजंतृतीयंपदंकुरु नचद्वाभ्यांविश्वंक्रांतवतोमेतवाशिरःपादपर्याप्तंनभवतीतिमन्येथाः वित्तेनचेत्पदद्वयंजातंतर्हीदमाधिकमेवस्यात् वित्तादपिवित्तवतोऽधिकत्वादितिभावः
२ ननुच'आपदर्थेधनंरक्षेद्दारान्रक्षेद्धनैरपि। आत्मानंसततंरक्षेद्दारैरपिधनैरपी'त्यादिवचनादात्मभयपरिहारायसर्वस्वंत्यज्यतेत्वंतुकुतोभीतःसन्नात्मानमर्पयस्यतआहाबिभेमीति असाधुवा
दादपकीर्तेर्यथाऽहंभृशमुद्विजेनिरयादिभ्योनतथाबिभेमि ३ ननुमयानिगृहीतत्वात्तवापकीर्तिर्जातैवनैवेत्याहपुंसामिति अर्हत्तमैरर्पितम् यंदंडंमात्रादयोऽपिनह्यादिशंतिनैवार्पयंति हितै

विप्रलब्धोददामीतित्वयाहंचाढ्यमानिना ॥ तद्व्यलीकफलंभुंक्ष्वनिरयंकतिचित्समाः ३४ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेम० अष्टमस्कंधेबलिनिग्रहोनामैकविंशो
ऽध्यायः॥ २१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंविप्रकृतोराजन्बलिर्भगवताऽसुरः ॥ भिद्यमानोऽप्यभिन्नात्माप्रत्याहाविक्लवंवचः १ बलिरुवाच ॥
यद्युत्तमश्लोकभवान्ममेरितंवचोव्यलीकंसुरवर्यमन्यते ॥ करोम्यृतंतन्नभवेत्प्रलंभनंपदंतृतीयंकुरुशीर्ष्णिमेनिजम् २ बिभेमिनाहंनिरयात्पदच्युतोनपाशबंधा
द्व्यसनाद्दुरत्ययात् ॥ नैवार्थकृच्छ्राद्भवतोविनिग्रहादसाधुवादाद्भृशमुद्विजेयथा ३ पुंसांश्लाघ्यतमंमन्येदंडमर्हत्तमार्पितम् ॥ यंनमातापिताभ्रातासुहृद
श्चादिशंतिहि ४ त्वंनूनमसुराणांनःपारोक्ष्यःपरमोगुरुः ॥ योनोऽनेकमदांधानांविभ्रंशंचक्षुरादिशत् ५ यस्मिन्वैरानुबंधेनरूढेनविबुधेतराः ॥ बहवो
लेभिरेसिद्धिंयामुहैकांतयोगिनः ६ तेनाहंनिगृहीतोऽस्मिभवताभूरिकर्मणा ॥ बद्धश्चवारुणैःपाशैर्नातिव्रीडेनचव्यथे ७ पितामहोमेभवदीयसंमतःप्रह्राद
आविष्कृतसाधुवादः ॥ भवद्विपक्षेणविचित्रवैशसंसंप्रापितस्त्वत्परमःस्वपित्रा ८ किमात्मनाऽनेनजहातियोंऽततःकिंरिक्थहारैःस्वजनाख्यदस्युभिः ॥
किंजाययासंसृतिहेतुभूतयामर्त्यस्यगेहैःकिमिहायुषोव्ययः ९ इत्थंसनिश्चित्यपितामहोमहानगाधबोधोभवतःपादपद्मम् ॥ ध्रुवंप्रपेदेह्यकुतोभयंजनाद्भीतः
स्वपक्षक्षपणस्यसत्तमः १० अथाहमप्यात्मरिपोस्तवांतिकंदैवेननीतःप्रसभंत्याजितश्रीः ॥ इदंकृतांतांतिकवर्तिजीवितंययाऽध्रुवंस्तब्धमतिर्नबुध्यते ११

षिणात्वयानिगृहीतोऽहंश्लाघ्यएवास्मीतिभावः ४ नन्वहंदेवानांहितैषीनासुराणांतत्राऽऽह त्वंनूनमितिपारोक्ष्यःशत्रुच्छलेनवर्तमानः ५ शत्रुत्वंपुनर्भक्तानिवास्माननुग्रहीतुमेवेत्याह यस्मान्नि
ति उअहो हप्रसिद्धम् ६ अतोनात्रममलज्जानापिदुःखमित्याह तेनगुरुणाभवता ७ किंचयोऽयंदंडरूपोममानुग्रहस्त्वयाकृतःसतुत्वद्भक्तपौत्रत्वेननत्वहमनुग्रहस्यपात्रमित्याशयेनाऽऽहपि
तामहइति भवदीयानांसंमतः यतआविष्कृतःसाधुवादोयस्य त्वमेवपरमःआश्रयोयस्यसः अतोभवतोविपक्षेणद्विषाहिरण्यकशिपुनाविचित्रवैशसंहिंसांसंप्रापितोऽपिदेहादीनामसारतांनि
श्चित्याकुतोभयंध्रुवंचभवतःपादपद्ममेवप्रपेदे अथतस्मादहमपिदैवेनतस्यैवभाग्येनतवांतिकंनीतइतिचतुर्णामन्वयः ८ अंततआयुषोऽतेरिक्थहारैःपुत्रैःइहगेहेषुकेवलमायुषोव्ययएवनतुसु
खंकिंचित् ९ सप्रसिद्धोमहान् स्वपक्षंदैत्यकुलंक्षपयतीतितथातस्यापि १० प्रसभंबलात्त्याजिताश्रीर्यस्य ययाश्रियास्तब्धमतिःसन्पुमानिदंजीवितमध्रुवंनबुध्यते कथंभूतम् कृतांत
स्यांतिकवर्तिमृत्योःसन्निहितम् ११

राकापतिःपूर्णेंदुः १२ अंजनत्विषंश्यामम् १३ स्वकृताहंकारादिरूपापराधस्मरणेनसव्रीडंनीचीनमधोमुखंयस्यसः १४ शिरसानमन्नेवोपेत्यमूर्ध्नाननामबलेस्तत्कृतमनुग्रहंदृष्ट्वापुलकैरश्रुभिश्चविक्ल
वोविह्वलः १५ त्वयैवेति नह्यैंद्रंपदमेतदीयंत्वयापहृतंकिंतुस्वीयमेवपुनःस्वीकृतं तच्चशोभनमेवकृतं तत्रहेतुः मन्यइति यद्यस्माच्छ्रीरेवयदात्ममोहनंतस्माद्विभ्रंशितः १६ मोहनत्वमेवाह य
याश्रियाविद्वानपियतःसंयतोऽपिमुह्यतितत्तस्यांसत्यांकोन्यःपुमानात्मनोगतिंतत्त्वंयथावद्विचष्टेपश्यति तस्मैमहाकारुणिकाय १७ तस्यप्रह्लादस्यानुशृण्वतउवाचेति किंचिद्वक्तुंप्रवृत्तइत्यर्थः
१८ तदैवविंध्यावलिरपिवक्तुंप्रवृत्ता तांचसंमानयन्हिरण्यगर्भःक्षणंतूष्णींस्थितोतस्तस्याएववाक्यंप्रथममवतारयाति बद्धंवीक्ष्येति १९ त्रिजगतःकर्तुःप्रभोःपालकस्यास्यतःसंहर्तुश्चेश्वरस्यतवा
न्येकिमावहंतिकिंसमर्पयंति त्वयावरोपितःकर्तृवादःकर्तारःस्वतंत्रावयमितिवादमात्रमपियेषांते अयंभावः लोकत्रयंमयार्पितंतृतीयपादायदेहंसमर्प्यप्रतिश्रुतमृतंकरोमीतिदेहादिषुस्वाम्यावि

श्रीशुकउवाच ॥ तस्येत्थंभाषमाणस्यप्रह्लादोभगवत्प्रियः ॥ आजगामकुरुश्रेष्ठराकापतिरिवोत्थितः १२ तमिंद्रसेनःस्वपितामहंश्रियाविराजमानंनलिना
यतेक्षणम् ॥ प्रांशुंपिशंगांबरमंजनत्विषंप्रलंबबाहुंसुभगंसमैक्षत १३ तस्मैबलिर्वारुणपाशयंत्रितःसमर्हणंनोपजहारपूर्ववत् ॥ ननाममूर्ध्नाश्रुविलोललोच
नःसव्रीडनीचीनमुखोबभूवह १४ सतत्रहासीनमुदीक्ष्यसत्पतिंसुनंदनंदाद्यनुगैरुपासितम् ॥ उपेत्यभूमौशिरसामहामनाननाममूर्ध्नापुलकाश्रुविक्लवः
१५ ॥ प्रह्लादउवाच ॥ त्वयैवदत्तंपदमैंद्रमूर्जितंहृतंतदेवाद्यतथैवशोभनम् ॥ मन्येमहानस्यकृतोह्यनुग्रहोविभ्रंशितोयाच्छ्रिय आत्ममोहनात् १६ ययाहि
विद्वानपिमुह्यतेयतस्तत्कोविचष्टेगतिमात्मनोयथा ॥ तस्मैनमस्तेजगदीश्वरायवैनारायणायाखिललोकसाक्षिणे ॥ १७ श्रीशुकउवाच ॥ तस्यानुशृण्वतो
राजन्प्रह्लादस्यकृतांजलेः ॥ हिरण्यगर्भोभगवानुवाचमधुसूदनम् १८ बद्धंवीक्ष्यपतिंसाध्वीतत्पत्नीभयविह्वला ॥ प्रांजलिःप्रणतोपेंद्रंबभाषेऽवाङ्मुखीनृ
प ॥ १९ ॥ विंध्यावलिरुवाच ॥ क्रीडार्थमात्मनइदंत्रिजगत्कृतंतेस्वाम्यंतुतत्रकुधियोऽपरईशकुर्युः ॥ कर्तुःप्रभोस्तवकिमस्यतआवहंतित्यक्तह्रियस्त्वद
वरोपितकर्तृवादाः ॥ २० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ भूतभावनभूतेशदेवदेवजगन्मय ॥ मुंचैनंहृतसर्वस्वंनायमर्हतिनिग्रहम् २१ कृत्स्नातेऽनेनदत्ताभूर्लोकाःकर्मार्जि
ताश्चये ॥ निवेदितंचसर्वस्वमात्माविक्लवयाधिया २२ यत्पादयोरशठधीःसलिलंप्रदायदूर्वांकुरैरपिविधायसतींसपर्याम् ॥ अप्युत्तमांगतिमसौभजतेत्रिलोकीं
दाश्वानविक्लवमनाःकथमार्तिमृच्छेत् २३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ब्रह्मन्यमनुगृह्णामितद्विशोविधुनोम्यहम् ॥ यन्मदःपुरुषःस्तब्धोलोकंमांचावमन्यते २४

च्कारेणब्रुवन्नयंकुबुद्धिर्निर्लज्जश्चयतस्त्वमेवसर्वस्यापिस्वाम्यतोमंदबुद्धिमेनंकेवलंकृपया।विमुच्यपालयेति २० तदेवंप्रह्लादस्यविंध्यावलेश्चपरमार्थोक्त्याप्रसन्नोहरिः ब्रह्मातुलोकदृष्ट्यैवावि
ज्ञापयतिभूतभावनेतित्रिभिः २१ निग्रहानर्हत्वेहेतुः कृत्स्नेति सर्वस्वमेवाह आत्मेति २२ तदेवकैमुत्यन्यायेनाह यस्यतवपादयोःसलिलमात्रमपिप्रदायसर्वोऽपिजनउत्तमांगतिंप्राप्नोतितस्मै
तुभ्यमसौबलिस्त्रिलोकींदाश्वान्दत्तवान्सआर्तिंकथंप्राप्नुयात् २३ तस्यविशोर्थान् नन्वर्थापहारःकोयमनुग्रहस्तत्राह यन्मदः यैरर्थैर्मदोयस्यसः अतएवस्तब्धोऽनम्रःसन् मदस्तंभहेतूनामर्था
नामपहारएवानुग्रहइत्यर्थः २४

दुर्लभंपुरुषजन्मकथंचिल्लब्धवतोजीवस्यजन्मादिनिमित्तोगर्वोमहाहानिकरस्तस्यचनाशोमदनुग्रहादेवेत्याह यदेतिद्वाभ्याम् अनीशःपरतंत्रःसन्निजैःकर्मभिर्नानायोनिषुकृमिकीटकादिषुसं
सरन् २५ तत्रपौरुष्यांगतौजन्मादिभिरपियस्ययदिस्तंभोनभवेत्तर्ह्ययंमदनुग्रहएव २६ कथंतर्हिध्रुवादिभ्योर्थसंपदोदद्दासीतिचेत्तत्राह मानएवस्तंभोनम्रतातस्यनिमित्तभूतानांसमंततःसर्व
शःसर्वश्रेयःप्रतिकूलानांजन्मादीनांसत्त्वेपिजन्मादिभिरितिवा हंतेतिखेदे हेब्रह्मन्मत्परोनमुह्येदतोभक्तस्येच्छयासंपदोपिददामि अभक्तस्तुमुह्येदितितदपहाररूपमेवतस्यानुग्रहंकरो
मीतिभावः २७ अस्यचेदानींमत्परत्वादन्यैर्दुष्प्रापमपिदास्यामीतिवक्तुंतस्यमोहाभावमाह एषइतित्रिभिः २८ २९ नह्येतस्मिन्कुलेकश्चिन्निःसत्त्वःकृपणःपुमानित्यादिनाछलैरेवमयाधर्मउ
क्तस्तथापितंधर्ममयंनत्यजत्यतःसत्यवाक् ३० मेमया अहमेवाश्रयःपालकोयस्यसः ३१ स्थानंप्रापितइतियदुक्तंतदेवस्थानमाह तावत्सावर्णिमन्वंतरपर्यंतंसुतलमध्यास्तामधिवसत्वित्यर्थः

यदाकदाचिज्जीवात्मासंसरन्निजकर्मभिः ॥ नानायोनिष्वनीशोऽयंपौरुषींगतिमाव्रजेत् २५ जन्मकर्मवयोरूपविद्यैश्वर्यधनादिभिः ॥ यद्यस्यनभवेत्स्तं
भस्तत्रायंमदनुग्रहः २६ मानस्तंभनिमित्तानांजन्मादीनांसमंततः ॥ सर्वश्रेयःप्रतीपानांहंतमुह्येन्नमत्परः २७ एषदानवदैत्यानामग्रणीःकीर्तिवर्धनः ॥
अजैषीदजयांमायांसीदन्नपिनमुह्यति २८ क्षीणरिक्थश्च्युतःस्थानात्क्षिप्तोबद्धश्चशत्रुभिः ॥ ज्ञातिभिश्चपरित्यक्तोयातनामनुयापितः २९ गुरुणाभर्त्सितः
शप्तोजहौसत्यंनसुव्रतः ॥ छलैरुक्तोमयाधर्मोनायंत्यजतिसत्यवाक् ३० एषमेप्रापितःस्थानंदुष्प्रापममरैरपि ॥ सावर्णेरंतरस्यायंभवितेंद्रोमदाश्रयः ३१
तावत्सुतलमध्यास्तांविश्वकर्मविनिर्मितम् ॥ यत्राधयोव्याधयश्चक्लमस्तंद्रापराभवः ॥ नोपसर्गानिवसतांसंभवंतिममेक्षया ३२ इंद्रसेनमहाराज
याहिभोभद्रमस्तुते ॥ सुतलंस्वर्गिभिःप्रार्थ्यंज्ञातिभिःपरिवारितः ३३ नत्वामभिभविष्यंतिलोकेशाःकिमुतापरे ॥ त्वच्छासनातिगान्दैत्यांश्चक्रंमेसूदयिष्य
ति ३४ रक्षिष्येसर्वतोऽहंत्वांसानुगंसपरिच्छदम् ॥ सदासन्निहितंवीरतत्रमांद्रक्ष्यतेभवान् ३५ तत्रदानवदैत्यानांसंगात्तेभावआसुरः ॥ दृष्ट्वामदनुभा
वंवैसद्यःकुंठोविनंक्ष्यति ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेऽष्टमस्कंधेबलिवामनसंवादोनामद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥
इत्युक्तवंतंपुरुषंपुरातनंमहानुभावोऽखिलसाधुसंमतः ॥ बद्धांजलिर्बाष्पकलाकुलेक्षणोभक्त्युद्गलोगद्गदयागिराऽब्रवीत् १ ॥ बलिरुवाच ॥ अहोप्रणा
मायकृतःसमुद्यमःप्रपन्नभक्तार्थविधौसमाहितः ॥ यल्लोकपालैस्त्वदनुग्रहोऽमरैरलब्धपूर्वोऽपसदेऽसुरेऽर्पितः २

यद्यस्मिन्वसतामाध्यादयोममेक्षयानसंभवंति ३२ एवंब्रह्माणंप्रत्युक्त्वाकरुणापरवशःसाक्षाद्बलिंप्रत्याह इंद्रसेनेतिचतुर्भिः ३३ त्वच्छासनमतिगच्छंत्यतिवर्तंतइतितथातान् ३४ तथाऽपिभ
वद्वियोगात्तदानिच्छंतंप्रत्याह सदेति ३५ संगाद्यआसुरोभावःसविनंक्ष्यति ॥ ३६ ॥ इत्यष्टमेटीकायांद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ त्रयोविंशेबलौयातेसुतलंसपितामहे । उपेंद्रेणदिवंगत्वापूर्व
वन्मोदतेहरिः ॥ १ ॥ बाष्पस्यकलाभिर्बिंदुभिराकुलेईक्षणेयस्य भक्त्याउद्गलउत्कंठः १ अहोत्वत्प्रणाममहिमायदर्थंकृतःसमुद्यमएवप्रपन्नानांभक्तानांयोऽर्थस्तस्यविधावभक्तेऽपितस्य
संपादनेसमाहितोऽप्रमत्तःस्थितः कुतःयद्येनोद्यमेनलोकपालैरमरैःसत्त्वप्रधानैरप्यलब्धपूर्वस्त्वदनुग्रहोऽपसदेनीचेराजसेमय्यर्पितःअयंभावःपरमेश्वरायतुभ्यमहंवराकस्त्रिलोकींदत्तवानित्ये
तदास्ताम् प्रणामोपिनसम्यक्कृतःकिंतुतदर्थमुद्यममात्रंकृतंतेनचकर्मतपोदानादिकोटिभिरप्यलभ्यस्त्वदनुग्रहःसंपादितः अहोत्वत्प्रणामप्रभावाश्चर्यमिति २

३ अशासदुपेंद्रःसन्पालयामास ४ ५ दुर्गपालोऽसि रक्षिष्येसर्वतोऽहंत्वामित्युक्तत्वात् ६ हेशरणदाऽऽश्रयप्रद येकुसृतयोदुर्वृत्ताःखलयोनयउग्रजातयश्चतेवयंतस्यभवतोदाक्षिण्यदृष्टेःपद
वींकस्माद्धेतोःप्रणीताः बहुमानेनचित्तानुवर्तनंदाक्षिण्यंतेनयादृष्टिस्तद्विषयतांप्रापिताः ७ भक्तप्रियत्वादितिचेतर्ह्येवंतवेहितमहोचित्रम् किंतत् सर्वात्मनःसमदृशश्चस्वभावोविषमइतियत्
सर्वात्मत्वेचित्रचरितत्वेहेतुःअमिताऽचिंत्यायोगमायातस्यायालीलातयाविसृष्टानिविरचितानिभुवनानियेनतस्य अहोइत्यत्रसंधिरार्षः समदृक्त्वेहेतुः विशारदस्यसर्वज्ञस्य अथवाभक्त
प्रियत्वेऽपितववैषम्यंनास्त्येव यतःकल्पतरुस्वभावःसन्भक्तप्रियोऽसि नहिकल्पतरुराश्रितानामेवकामान्पूरयन्नपिविषमोभवतीत्यर्थः ८ ९ मद्दर्शनेनयोमहाह्लादस्तेनध्वस्तंकर्मनिबंधनम

श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्त्वाहरिमानम्यब्रह्माणंसभवंततः ॥ विवेशसुतलंप्रीतोबलिर्मुक्तःसहासुरैः २ एवमिंद्रायभगवान्प्रत्यानीयत्रिविष्टपम् ॥ पूरयित्वाऽ
दितेःकाममशासत्सकलंजगत् ४ लब्धप्रसादंनिर्मुक्तंपौत्रंवंशधरंबलिम् ॥ निशाम्यभक्तिप्रवणःप्रह्लादइदमब्रवीत् ॥ ५ ॥ प्रह्लादउवाच ॥ नेमंविरिंचोलभ
तेप्रसादंनश्रीर्नशर्वःकिमुतापरेते ॥ यन्नोऽसुराणामसिदुर्गपालोविश्वाभिवंद्यैरपिवंदितांघ्रिः ६ यत्पादपद्ममकरंदनिषेवणेनब्रह्मादयःशरणदाश्नुवतेविभूतीः ॥
कस्माद्वयंकुसृतयःखलयोनयस्तेदाक्षिण्यदृष्टिपदवींभवतःप्रणीताः ७ चित्रंतवेहितमहोऽमितयोगमायालीलाविसृष्टभुवनस्यविशारदस्य ॥ सर्वात्मनःसम
दृशोविषमःस्वभावोभक्तप्रियोयदसिकल्पतरुस्वभावः ॥ ८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वत्सप्रह्लादभद्रंतेप्रयाहिसुतलालयम् ॥ मोदमानःस्वपौत्रेणज्ञातीनांसु
खमावह ९ नित्यंद्रष्टासिमांतत्रगदापाणिमवस्थितम् ॥ मद्दर्शनमहाह्लादध्वस्तकर्मनिबंधनः ॥ १० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ आज्ञांभगवतोराजन्प्रह्लादोबलि
नासह ॥ बाढमित्यमलप्रज्ञोमूर्ध्न्याधायकृतांजलिः ११ परिक्रम्यादिपुरुषंसर्वासुरचमूपतिः ॥ प्रणतस्तदनुज्ञातःप्रविवेशमहाबिलम् १२ अथाहोशनसं
राजन्हरिर्नारायणोंऽतिके॥आसीनमृत्विजांमध्येसदसिब्रह्मवादिनाम् १३ ब्रह्मन्संतनुशिष्यस्यकर्मच्छिद्रंवितन्वतः ॥ यत्तत्कर्मसुवैषम्यंब्रह्मदृष्टंसमंभवेत् ॥
॥ १४ ॥ शुक्रउवाच ॥ कुतस्तत्कर्मवैषम्यंयस्यकर्मेश्वरोभवान् ॥ यज्ञेशोयज्ञपुरुषःसर्वभावेनपूजितः १५ मंत्रतस्तंत्रतश्छिद्रंदेशकालार्हवस्तुतः ॥
सर्वंकरोतिनिश्छिद्रमनुसंकीर्तनंतव १६ तथाऽपिवदतोभूमन्करिष्याम्यनुशासनम् ॥ एतच्छ्रेयःपरंपुंसांयत्तवाज्ञाऽनुपालनम् ॥ १७ ॥ श्रीशुकउवाच
॥ अभिनंद्यहरेराज्ञामुशनाभगवानिति ॥ यज्ञच्छिद्रंसमाधत्तबलेर्विप्रर्षिभिःसह १८

ज्ञानंयस्य १० ११ १२ १३ कर्मवितन्वतःशिष्यस्ययच्छिद्रमंतरंन्यूनंजातंतत्संतनुविस्तारयसंधत्स्व यजमानंविनाकथंसंधातव्यमितिनवाच्यमित्याह यत्तदिति ब्रह्मदृष्टंब्राह्मणैर्दृष्टमेव
समंभवेत् किंपुनरनुष्ठितमित्यर्थः १४ भवान्यस्यसर्वेणापिभावेनवस्तुमात्रेणपूजितस्तस्यकर्मसुकुतोवैषम्यम् कथंभूतःकर्मणामीश्वरःप्रवर्तकःयज्ञेशोयज्ञफलदः यज्ञमयश्चपुरुषः १५ आस्तां
तावत्पूजा यस्मान्मंत्रतः स्वरादिभ्रंशेन तंत्रतोव्युत्क्रमादिना देशतःकालतश्चअर्हतःपात्रतःवस्तुतश्चदक्षिणादिनायाच्छिद्रंन्यूनंतत्सर्वंतवनामानुकीर्तनमात्रमेवनिश्छिद्रंकरोतीति १६
१७ हरेराज्ञांप्रतिनंद्यबलेर्यज्ञच्छिद्रंसमाधत्तसंदधे पाठांतरेसमाधायतदाज्ञांसंपादितवानितिशेषः १८

१९देवाश्चऋषयश्चभूमिपाश्चमनवस्तैःसहितः२० २१ननुलोकादीनांपतिरिंद्रोऽस्त्येव सत्यम् तथाऽपिवेदादीनांकल्पंपालनेदक्षंवामनमुपेंद्रंकल्पयांचक्रे २२ २३देवयानेनमार्गेण विमानेनेति
वा२४ २५ २६ २७ एतच्चरितमाख्यातमितिविशेषोक्त्याऽन्यान्यपिसंतीत्युक्तम् २८ तानितर्हिनिःशेषाणिवर्णनीयानीत्यपेक्षायामाह पारमिति उरुबहुधाविक्रमतोविष्णोर्महिम्नःपारंयोगृ
णानोभवतिसमर्त्यःपार्थिवानिरजांस्यपिविममेगणितवान्यथापार्थिवपरमाणुगणनमशक्यंतथाविष्णोर्गुणगणनमप्यशक्यमित्यर्थः तथाचमंत्रः'विष्णोर्नुकंवीर्याणी'ति एतदेवमंत्रांतरार्थं
सूचयन्नाह यस्यपुरुषस्यपूर्णमहिम्नःपारंमंत्रदृगृषिर्वसिष्ठइतिएवमाह कथम् किंजायमानोजातोवाउपैतिनकोऽपीतिवदन्ननंतत्वेनैवाऽऽहेत्यर्थः तथाचमंत्रः 'नतेविष्णोजायमानोनजातोदेव

एवंबलेर्महींराजन्भिक्षित्वावामनोहरिः ॥ ददौभ्रात्रेमहेंद्रायात्रिदिवंयत्परैर्हृतम् १९ प्रजापतिपतिर्ब्रह्मादेवर्षिपितृभूमिपैः ॥ दक्षभृग्वंगिरोमुख्यैःकुमारेणभ
वेनच २० कश्यपस्यादितेःप्रीत्यैसर्वभूतभवायच ॥ लोकानांलोकपालानामकरोद्वामनंपतिम् २१ वेदानांसर्वदेवानांधर्मस्ययशसःश्रियः ॥ मंगलानांव्र
तानांचकल्पंस्वर्गापवर्गयोः २२ उपेंद्रंकल्पयांचक्रेपतिंसर्वविभूतये ॥ तदासर्वाणिभूतानिभृशंमुमुदिरेनृप २३ ततस्त्विंद्रःपुरस्कृत्यदेवयानेनवामनम् ॥
लोकपालैर्दिवंनिन्येब्रह्मणाचानुमोदितः २४ प्राप्यत्रिभुवनंचेंद्रउपेंद्रभुजपालितः ॥ श्रियापरमयाजुष्टोमुमुदेगतसाध्वसः २५ ब्रह्माशर्वःकुमारश्चभृग्वाद्या
मुनयोनृप ॥ पितरःसर्वभूतानिसिद्धावैमानिकाश्चये २६ सुमहत्कर्मतद्विष्णोर्गायंतःपरमाद्भुतम् ॥ धिष्ण्यानिस्वानितेजग्मुरदितिंचशशंसिरे २७ सर्वमेत
न्मयाऽऽख्यातंभवतःकुलनंदन ॥ उरुक्रमस्यचरितंश्रोतृणामघमोचनम् २८ पारंमहिम्नउरुविक्रमतोगृणानोयःपार्थिवानिविममेसरजांसिमर्त्यः ॥ किंजा
यमानउतजातउपैतिमर्त्यइत्याहमंत्रदृगृषिःपुरुषस्ययस्य २९ यइदंदेवदेवस्यहरेरद्भुतकर्मणः ॥ अवतारानुचरितंशृण्वन्यातिपरांगतिम् ३० क्रियमाणे
कर्मणीदंदैवेपित्र्येऽथमानुषे ॥ यत्रयत्रानुकीर्त्येततत्तेषांसुकृतंविदुः ॥ ३१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेवामनावतारचरितेत्रयोविंशतितमो
ध्यायः ॥ २३ ॥ राजोवाच ॥ भगवञ्छ्रोतुमिच्छामिहरेरद्भुतकर्मणः ॥ अवतारकथामाद्यांमायामत्स्यविडंबनम् १ यदर्थमदधाद्रूपंमात्स्यंलोकजुगुप्सि
तम् ॥ तमःप्रकृतिदुर्मर्षंकर्मग्रस्तइवेश्वरः २ एतन्नोभगवन्सर्वंयथावद्वक्तुमर्हसि ॥ उत्तमश्लोकचरितंसर्वलोकसुखावहम् ॥ ३ ॥ सूतउवाच ॥ इत्युक्तोवि
ष्णुरातेनभगवान्बादरायणिः ॥ उवाचचरितंविष्णोर्मत्स्यरूपेणयत्कृतम् ॥ ४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ गोविप्रसुरसाधूनांछंदसामपिचेश्वरः ॥ रक्षामिच्छंस्त
नूर्धत्तेधर्मस्यार्थस्यचैवहि ५

महिम्नःपरमंतमाप'इति २९ यइदंशृण्वन्भवतिसपरांगतिंयाति ३० सुकृतंयथावत्कृतंविदुः ॥ ३१ ॥ इत्यष्टमेटीकायांत्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ चतुर्विंशेप्रसंगेनमत्स्यरूपस्यशा
र्ङ्गिणः ॥ लीलोच्यतेयतःसत्यव्रतरक्षामहार्णवे ॥ १ ॥ तद्रुंतनुंविदर्श्यादौनिजैश्वर्यनिदर्शनात् ॥ मत्स्यंपृच्छतिपृथ्वीशोलीलयावामनोपमम् ॥ २ ॥ माययामत्स्यविडंबनंमत्स्यरूपानु
करणंयस्यांनिरूप्यतेताम् १ ननुकस्मादकस्मादेवमत्स्यावतारश्रवणेच्छा श्रीवामनसादृश्यादित्याह यदर्थमितिद्वाभ्याम् दुर्मर्षंदुःसहम् २ बलेरनुग्रहायजुगुप्सितमपियाचकरूपंधृतवा
नितियुक्तमुक्तंयदर्थंतुलोकजुगुप्सितंमात्स्यंरूपमधारयदेतन्नोयथावद्वक्तुमर्हसीत्यर्थः ३ ४ सामान्येनावतारप्रयोजनमाह गोविप्रेति ५

जुगुप्सितत्वंपरिहरति धियोगणैर्यान्युच्चावचानिभूतानितेषुनियंतृत्वेनचरन्नपीश्वरोनोच्चावचत्वंभजतेनिर्गुणत्वात् कुतःपुनःशुद्धसत्वमयैर्मत्स्याद्याकारैरुच्चावचत्वशंकेतिभावः ६ विशेषतोम
त्स्यावतारप्रयोजनमाह आसीदितित्रिभिः ब्रह्मणोनिद्रायांभवोब्राह्मस्तेनैवनिमित्तेनजातोनैमित्तिकः समुद्रेउपप्लुतानिमग्नाः ७ अंतिकेनिःसृतान् ८ शफरीरूपंमत्स्यरूपम् ९ प्रयोजनांत
रंलीलाप्रकारंचाऽहतत्रराजऋषिरित्यादियावत्समाप्ति १० सएवश्राद्धदेवइतिख्यातः ११ कृतमालायांनद्याम् १२ १३ १४ १५ १६ १७ यत्राहंसुखंनिवसामितदोकःस्था

उच्चावचेषुभूतेषुचरन्वायुरिवेश्वरः ॥ नोच्चावचत्वंभजतेनिर्गुणत्वाद्धियोगुणैः ६ आसीदतीतकल्पांतेब्राह्मोनैमित्तिकोलयः ॥ समुद्रोपप्लुतास्तत्रलोकाभू
रादयोनृप ७ कालेनागतनिद्रस्यधातुःशिशयिषोर्बली ॥ मुखतोनिःसृतान्वेदान्हयग्रीवोंऽतिकेऽहरत् ८ ज्ञात्वातद्दानवेंद्रस्यहयग्रीवस्यचेष्टितं ॥ दधार
शफरीरूपंभगवान्हरिरीश्वरः ९ तत्रराजऋषिःकश्चिन्नाम्नासत्यव्रतोमहान् ॥ नारायणपरोतप्यत्तपःससलिलाशनः १० योऽसावस्मिन्महाकल्पेतनयः
सविवस्वतः ॥ श्राद्धदेवइतिख्यातोमनुत्वेहरिणाऽर्पितः ११ एकदाकृतमालायांकुर्वतोजलतर्पणम् ॥ तस्यांजल्युदकेकाचिच्छफर्येकाऽभ्यपद्यत १२ स
त्यव्रतोंऽजलिगतांसहतोयेनभारत ॥ उत्ससर्जनदीतोयेशफरींद्रविडेश्वरः १३ तमाहसाऽतिकरुणंमहाकारुणिकंनृपम् ॥ यादोभ्योज्ञातिघातिभ्योदीनां
मांदीनवत्सल ॥ कथंविसृजसेराजन्भीतामस्मिन्सरिज्जले १४ तमात्मनोऽनुग्रहार्थंप्रीत्यामत्स्यवपुर्धरम् ॥ अजानन्रक्षणार्थायशफर्याःसमनोदधे १५
तस्यादीनतरंवाक्यमाश्रुत्यसमहीपतिः ॥ कलशाप्सुनिधायैनांदयालुर्निन्यआश्रमम् १६ सातुतत्रैकरात्रेणवर्धमानाकमंडलौ ॥ अलब्ध्वात्मावकाशंवाइ
दमाहमहीपतिम् १७ नाहंकमंडलावस्मिन्कृच्छ्रंवस्तुमिहोत्सहे ॥ कल्पयौकःसुविपुलंयत्राहंनिवसेसुखम् १८ सएनांततआदायन्यधादौदंचनोदके ॥
तत्रक्षिप्तामुहूर्तेनहस्तत्रयमवर्धत १९ नमएतदलंराजन्सुखंवस्तुमुदंचनम् ॥ पृथुदेहिपदंमह्यंयत्त्वाऽहंशरणंगता २० ततआदायसाराज्ञाक्षिप्ताराजन्स
रोवरे ॥ तदावृत्यात्मनातोयंमहामीनोऽन्ववर्धत २१ नैतन्मेस्वस्तयेराजन्नुदकंसलिलौकसः ॥ निधेहिरक्षायोगेनह्रदेमामविदासिनि २२ इत्युक्तःसोऽन
यन्मत्स्यंतत्रतत्राविदासिनि ॥ जलाशयेसंमितंतंसमुद्रेप्राक्षिपज्झषम् २३ क्षिप्यमाणस्तमाहेदमिहमांमकरादयः ॥ अदंत्यतिबलावीरमांनेहोत्स्रष्टुम
र्हसि २४ एवंविमोहितस्तेनवदतावल्गुभारतीम् ॥ तमाहकोभवानस्मान्मत्स्यरूपेणमोहयन् २५ नैवंवीर्योजलचरोदृष्टोऽस्माभिःश्रुतोऽपिच ॥ योभवा
न्योजनशतमह्नाऽभिव्यानशेसरः २६ नूनंत्वंभगवान्साक्षाद्धरिर्नारायणोऽव्ययः ॥ अनुग्रहायभूतानांधत्सेरूपंजलौकसाम् २७ नमस्तेपुरुषश्रेष्ठस्थि
त्युत्पत्त्यप्ययेश्वर ॥ भक्तानांनःप्रपन्नानांमुख्योह्यात्मगतिर्विभो २८ सर्वेलीलावतारास्तेभूतानांभूतिहेतवः ॥ ज्ञातुमिच्छाम्यदोरूपंयदर्थंभवताधृतं २९

नंकल्पय १८ औदंचनोदकेमणिकस्थेजले १९ २० २१ रक्षायोगेनरक्षायायोगेनोपायेन यथामहाह्रदप्राप्तेरर्वाक्जलंविनानशुष्येयंतेनोपायेनानिधेहि अविदासिनिअनुपक्षये २२
संमितंतत्तज्जलाशयपरिमितम् २३ २४ २५ अभिव्यानशेऽभितोव्याप्तवान् २६ २७ मुख्यःसत्यआत्माचगतिश्चाऽश्रयः २८ २९

हेअरविंदाक्षपृथगात्मनांदेहाद्यभिमानिनांसतामितरेषांपदोपसर्पणंयथामृषाभवेत्तथासर्वसुहृत्प्रियात्मनस्तवपदोपसर्पणंमृषानभवेत् यद्यस्मान्नोभक्तानामद्भुतंवपुरदीदृशोदर्शितवानसि पा
ठांतरेपृथगात्मनोभेददर्शिनःपुंसः असतांपरिच्छिन्नानांपदोपसर्पणंयथामृषेत्यर्थः ३० एकांतजनाभक्ताःप्रियायस्य ३१ अप्ययांभोधौप्रलयार्णवे भूर्भुवआदिकमित्यर्थः ३२ संवर्तांभसिप्रल
योदके त्वामुपस्थास्यतिप्राप्स्यति ३३ ओषधीः आदायेतिशेषः ३४ ऋषीणामेवालोकेनविचरिष्यसि ३५ महाहिनावासुकिना ३६ ३७ मेमयाऽनुगृहीतंप्रसादीकृतंहृदिअपरोक्षंवेत्स्य
सि त्वयाकृतैःसंप्रश्नैर्मयाविवृतंप्रकाशितंसंतम् ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ वरत्रेणदोरकरूपेण ४५ सागरंतारयिष्यंतंतरिष्यन्निवसागरम् । सत्यव्रतोगुरुत्वेनतुष्टावहरिमष्टभिः ॥ अत्रे
दंचिंत्यम् किमयंमहाप्रलयोदैनंदिनोवेति तत्रतावत् ब्राह्मोलयइतियोऽसावस्मिन्महाकल्पेइतिचोक्तेर्महाप्रलयइतिप्राप्तम् नेतिब्रूमःमहाप्रलयेपृथिव्यादीनामवशेषासंभवात् यावद्ब्राह्मीनि

नतेऽरविंदाक्षपदोपसर्पणंमृषाभवेत्सर्वसुहृत्प्रियात्मनः ॥ यथेतरेषांपृथगात्मनांसतामदीदृशोयद्वपुरद्भुतंहिनः ३० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिब्रुवाणंनृपतिं
जगत्पतिःसत्यव्रतंमत्स्यवपुर्युगक्षये ॥ विहर्तुकामःप्रलयार्णवेऽब्रवीच्चिकीर्षुरेकांतजनप्रियःप्रियं ३१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ सप्तमेऽद्यतनादूर्ध्वमहन्येतदरिंद
म ॥ निमंक्ष्यत्यप्ययांभोधौत्रैलोक्यंभूर्भुवादिकं ३२ त्रिलोक्यांलीयमानायांसंवर्तांभसिवैतदा ॥ उपस्थास्यतिनौःकाचिद्विशालात्वांमयेरिता ३३ त्वंता
वदोषधीःसर्वाबीजान्युच्चावचानिच ॥ सप्तर्षिभिःपरिवृतःसर्वसत्त्वोपबृंहितः ३४ आरुह्यबृहतींनावंविचरिष्यस्यविक्लवः ॥ एकार्णवेनिरालोकेऋषीणामेव
वर्चसा ३५ दोधूयमानांतांनावंसमीरेणबलीयसा ॥ उपस्थितस्यमेशृंगेनिबध्नीहिमहाहिना ३६ अहंत्वामृषिभिःसाकंसहनावमुदन्वति ॥ विकर्षन्विचरि
ष्यामियावद्ब्राह्मीनिशाप्रभो ३७ मदीयंमहिमानंचपरंब्रह्मेतिशब्दितम् ॥ वेत्स्यस्यनुगृहीतंमेसंप्रश्नैर्विवृतंहृदि ३८ इत्थमादिश्यराजानंहरिरंतरधीयत ॥
सोऽन्ववैक्षततंकालंयंहृषीकेशआदिशत् ३९ आस्तीर्यदर्भान्प्राक्कूलान्राजर्षिःप्रागुदङ्मुखः ॥ निषसादहरेःपादौचिंतयन्मत्स्यरूपिणः ४० ततःसमुद्रउद्वे
लःसर्वतःप्लावयन्महीम् ॥ वर्धमानोमहामेघैर्वर्षद्भिःसमदृश्यत ४१ ध्यायन्भगवदादेशंददृशेनावमागताम् ॥ तामारुरोहविप्रेंद्रैरादायौषधिवीरुधः ४२ त
मूचुमुनयःप्रीताराजन्ध्यायस्वकेशवम् ॥ सवैनःसंकटादस्मादविताशंविधास्यति ४३ सोऽनुध्यातस्ततोराज्ञाप्रादुरासीन्महार्णवे ॥ एकशृंगधरोमत्स्योहैमो
नियुतयोजनः ४४ निबध्यनावंतच्छृंगेयथोक्तोहरिणापुरा ॥ वरत्रेणाहिनातुष्टस्तुष्टावमधुसूदनं ४५ ॥ राजोवाच ॥ अनाद्यविद्योपहतात्मसंविदस्तन्मू
लसंसारपरिश्रमातुराः ॥ यदृच्छयेहोपसृतायमाप्नुयुर्विमुक्तिदोनःपरमोगुरुर्भवान् ४६

शेत्याद्युक्तिविरोधाच्च अतोदैनंदिनइतियुक्तम् नचैतदपिसंगच्छते सांवर्तकैरनावृष्ट्यादिभिर्विनाअकस्मादेवसप्तमेहनित्रैलोक्यंनिमंक्ष्यतीतिमत्स्योक्तेरनुपपत्तेः यच्चोक्तंप्रथमस्कंधे ‘रूपंसज
गृहेमात्स्यंचाक्षुषांऽतरसंप्लवे। नाव्यारोप्यमहीमय्यामपाद्वैवस्वतंमनुमि’ति तदपितदादुर्घटम् नहिप्रलयद्वयेऽपिमहीमय्यांनाव्यारोहःसंभवति नचचाक्षुषमन्वंतरेप्रलयोऽस्तितथाचसतिसप्तमो
मनुर्वैवस्वतइत्यपिदुर्घटंस्यात् त्वंतावदोषधीःसर्वाइत्यादिनिर्देशोऽपिनसंगच्छते नाहितदाओषध्यादीनांसत्त्वानांचावशेषःसंभवतितस्मादन्यथावर्ण्यते नैवायंवास्तवःकोपिप्रलयःकिंतुसत्यव्र
तस्यज्ञानोपदेशायाविर्भूतोभगवान्वैराग्यार्थमकस्मात्प्रलयमिवदर्शयामास यथाऽस्मिन्नेववैवस्वतमन्वंतरेमार्कंडेयायदर्शितवान् तदपेक्षयैवमहाकल्पेऽस्मिन्नितिविशेषणंसंगच्छतेतथाचततःस

मुद्र उद्वेलः सर्वतः समदृश्यतेतितस्यैवतथादर्शनमुक्तमित्येषादिक्। प्रस्तुतंस्तोत्रंव्याख्यास्यामः तत्रनानायोनिषुसंसरतःस्वस्यभगवत्कृपयैवतत्प्राप्तिंदृष्ट्वामुक्तयेतमेवप्रार्थयतेअनादिर्याऽविद्यात
योपहताआवृताऽत्मनःसंविद्येषांतेऽतएवाविद्यामूलैःसंसारपरिश्रमैरातुराइहसंसारेयदृच्छयायदनुग्रहादेवोपसृताआश्रिताःसंतोयमाप्नुयुःप्राप्नुवंतिस भवानेवसाक्षान्नोगुरुःसन् ग्रंथिंभिंद्यादि
त्युत्तरेणान्वयः ४६ ननुवैराग्यंविनाकुतोमुक्तिस्तर्हितस्यत्वत्सेवैकफलत्वात्सेवामादिशेत्याशयेनाह जनइति। अबुधोयंजनः असुखंयथाभवतितथाकर्मसमीहतेतांसुखेच्छाम् नोहृदयरूपंग्रं
थिंसभिंद्यात् यतःसएवपरमोगुरुः ४७ ननुयज्ञदानादिभिःसत्त्वशुद्धिंविनाकथंग्रंथिभेदः स्यात्तत्राह यत्सेवयेतियस्यसेवयैवपुमानात्मनोमनसोमलंतमोविजह्यात् एषहीनमलोनिजंवर्णं
चस्वरूपंभजेत् सईशोनोगुरुर्भूयात् यतःसएवगुरोरपिपरमोगुरुः मलहानेदृष्टांतः रुद्ररोदनंरुद्रस्यरोदनंरजतम् ‘यदरोदीत्तद्रुद्रस्यरुद्रत्वं यदश्रवशीर्यततद्रजतंहिरण्यमभवदि’तिश्रुतेः

जनोऽबुधोयंनिजकर्मबंधनःसुखेच्छयाकर्मसमीहतेऽसुखम् ॥ यत्सेवयातांविधुनोत्यसन्मतिंग्रंथिंसभिंद्याद्धृदयंसनोगुरुः ४७ यत्सेवयाऽग्नेरिवरुद्ररोदनं
पुमान्विजह्यान्मलमात्मनस्तमः॥ भजेतवर्णंनिजमेषसोऽव्ययोभूयात्सईशःपरमोगुरोर्गुरुः ४८ नयत्प्रसादायुतभागलेशमन्येचदेवागुरवोजनाःस्वयम् ॥
कर्तुंसमेताःप्रभवंतिपुंसस्तमीश्वरंत्वांशरणंप्रपद्ये ४९ अचक्षुरंधस्ययथाऽग्रणीःकृतस्तथाजनस्याविदुषोबुधोगुरुः ॥ त्वमर्कदृक्सर्वदृशांसमीक्षणोवृतोगु
रुर्नःस्वगतिंबुभुत्सताम् ५० जनोजनस्यादिशतेऽसतींमतिंययाप्रपद्येतदुरत्ययंतमः॥ त्वंत्वव्ययंज्ञानममोघमंजसाप्रपद्यतेयेनजनोनिजंपदम् ५१ त्वं
सर्वलोकस्यसुहृत्प्रियेश्वरोह्यात्मागुरुर्ज्ञानमभीष्टसिद्धिः ॥ तथाऽपिलोकोनभवंतमंधधीर्जानातिसंतंहृदिबद्धकामः ५२ तंत्वामहंदेववरंवरेण्यंप्रपद्यईशंप्र
तिबोधनाय ॥ छिंध्यर्थदीपैर्भगवन्वचोभिर्ग्रंथीन्हृदय्यान्विवृणुस्वमोकः ॥ ५३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्तवंतंनृपतिंभगवानादिपूरुषः ॥ मत्स्यरूपीम
हांभोधौविहरंस्तत्त्वमब्रवीत् ५४ पुराणसंहितांदिव्यांसांख्ययोगक्रियावतीम् ॥ सत्यव्रतस्यराजर्षेरात्मगुह्यमशेषतः ५५ अश्रौषीदृषिभिःसाकमात्मतत्त्व
मसंशयम् ॥ नाव्यासीनोभगवताप्रोक्तंब्रह्मसनातनम् ५६

तद्यथाग्नेःसंपर्कान्मलंजहातिस्वंवर्णंभजतेनतुक्षालनादिभिस्तथानयज्ञादिभिर्मलत्यागःकिंतुत्वत्सेवयैव तेषांतुसेवांगत्वमितिभावः ४८ परमेश्वरत्वंपरमगुरुत्वंचप्रपंचयन्नाह नेति यत्प्र
सादस्यायुतभागस्तस्यलेशमात्रमप्यन्येदेवादयः सर्वेसमेताअपिस्वयंतान्निरपेक्षाः संतःकर्तुंनप्रभवंति ४९ तदेवदृष्टांतेनस्पष्टयन्नाह अचक्षुरितिअविदुषोजनस्याबुधोविद्वान्गुरुस्तथैव अर्के
प्रकाशवत्स्वतएवदृग्ज्ञानंयस्यसोर्कदृक् अतःसर्वदृशांसर्वेंद्रियाणांसमीक्षणःप्रकाशकःअतएवसुगतिंबोद्धुमिच्छद्भिर्नोस्माभिर्गुरुर्वृतोसि ५० किंच प्राकृतोगुरुरनर्थहेतुरित्याह जनइति
आदिशतेउपदिशतिअसतींमतिमर्थकामादिमतिम् तमःसंसारम् ५१ ननुतर्हिसर्वोपिलोकोमामेवकिंनोपसरति अज्ञानादित्याह त्वमिति प्रियश्चासावीश्वरश्च ५२ अहंतुत्वामेवशरणं
यामीत्याह तंत्वामिति प्रतिबोधनायोपदेशाय अर्थदीपैःपरमार्थप्रकाशकैः हृदयेभवान्ग्रंथीनहंकारादीन्स्वमोकःस्वंरूपंविवृणुप्रकाशय ५३ नृपतिंप्रति ५४ पुराणसंहितांमत्स्यपुराणम
शेषतोब्रवीदित्यनुषंगः ५५ ५६

अतीतःपूर्वोयःप्रलयस्तस्यापायेऽवसाने ५७ ५८ ५९ योयंहरेरवतारस्तंयःप्रकीर्तयेत् ६० सत्यव्रतानांसत्यव्रतस्य ऋषीणांच छत्रिणोगच्छंतीतिवल्लिंगसमवायाद्बहुवचनम् जिह्ममीनंमा

अतीतप्रलयापायउत्थितायसवेधसे ॥ हत्वाऽसुरंहयग्रीवंवेदान्प्रत्याहरद्धरिः ५७ सतुसत्यव्रतोराजाज्ञानविज्ञानसंयुतः ॥ विष्णोःप्रसादात्कल्पेऽस्मिन्नासीद्वैवस्वतोमनुः५८ सत्यव्रतस्यराजर्षेर्मायामत्स्यस्यशार्ङ्गिणः ॥ संवादंमहदाख्यानंश्रुत्वामुच्येतकिल्बिषात् ५९ अवतारोहरेर्योऽयंकीर्तयेदन्वहंनरः ॥ संकल्पास्तस्यसिद्ध्यंतिसयातिपरमांगतिम् ६० प्रलयपयसिधातुःसुप्तशक्तेर्मुखेभ्यःश्रुतिगणमपनीतंप्रत्युपादत्तहत्वा ॥ दितिजमकथयद्योब्रह्मसत्यव्रतानांतमहमखिलहेतुंजिह्ममीनंनतोऽस्मि ॥ ६१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांवैय्यासक्यामष्टमस्कंधेमत्स्यावतारचरितानुवर्णनंनाम चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

यामत्स्यम् ॥ ६१ ॥ इतिश्रीभागवतेऽष्टमस्कंधेश्रीधरस्वामिविरचितायांभावार्थदीपिकायांचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ समाप्तोयमष्टमःस्कंधः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ इति श्रीभागवते अष्टमस्कंधः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीभागवते नवमस्कंधः प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ गुणायंगुणताऽवाप्यैवृणुतेकरुणानिधिम् ॥ तमहंशरणंयामिपरमानंदमाधवम् ॥ १ ॥ त्रिगुणाष्टभिरध्यायैर्वैवस्वतसुतान्वयः ॥ नवमेकृष्णसत्कीर्तिप्रसंगायवितन्यते
॥ २ ॥ एवमुक्तोऽष्टमस्कंधेसद्धर्मःसत्त्वशोधकः ॥ कर्तृपालकवक्रादिमन्वादीनांनिरूपणैः ॥ ३ ॥ सद्धर्मशुद्धसत्त्वानामंतरंगेशसत्कथा ॥ सूर्यसोमान्वयाख्यानैरधुनासंगतोच्यते ॥ ४ ॥
तत्रच । त्रयोदशभिरध्यायैःसूर्यवंशोऽनुवर्ण्यते ॥ एकादशभिरध्यायैःसोमवंशस्ततःपरैः ॥ ५ ॥ तत्रतुप्रथमेऽध्यायेवैवस्वतसुतान्वये ॥ सोमवंशप्रवेशोक्त्यैसुद्युम्नस्त्रीत्वमुच्यते ॥ ६ ॥उक्ता
नुवादपूर्वकंवैवस्वतमनोर्वंशंपृच्छति मन्वंतराणीतिपंचभिः १ २ ३ ४ ५ ६ ७ अनुक्तंवंशंवक्तुंपूर्वोक्तमेवतावद्वंशंतत्प्रवर्तकंश्रीनारायणमारभ्यानुस्मारयति परावरेषामितिपंचभिः ८ ९

श्रीगणेशायनमः ॥ राजोवाच ॥ मन्वंतराणिसर्वाणित्वयोक्तानिश्रुतानिमे ॥ वीर्याण्यनंतवीर्यस्यहरेस्तत्रकृतानिच १ योसौसत्यव्रतोनामराजर्षिर्द्रविडे
श्वरः ॥ ज्ञानंयोतीतकल्पांतेलेभेपुरुषसेवया २ सवैविवस्वतःपुत्रोमनुरासीदितिश्रुतम् ॥ त्वत्तस्तस्यसुताश्चोक्ताइक्ष्वाकुप्रमुखानृपाः ३ तेषांवंशंपृथग्ब्रह्म
न्वंश्यानुचरितानिच ॥ कीर्तयस्वमहाभागनित्यंशुश्रूषतांहिनः ४ येभूतायेभविष्याश्चभवंत्यद्यतनाश्चये ॥ तेषांनःपुण्यकीर्तीनांसर्वेषांवदविक्रमान् ॥ ५
सूतउवाच ॥ एवंपरीक्षिताराज्ञासदसिब्रह्मवादिनाम् ॥ पृष्टःप्रोवाचभगवाञ्छुकःपरमधर्मवित् ॥ ६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ श्रूयतांमानवोवंशःप्राचुर्येणपरंत
प ॥ नशक्यतेविस्तरतोवक्तुंवर्षशतैरपि ७ परावरेषांभूतानामात्मायःपुरुषःपरः ॥ सएवासीदिदंविश्वंकल्पांतेऽन्यन्नकिंचन ८ तस्यनाभेःसमभवत्पद्मको
शोहिरण्मयः ॥ तस्मिन्जज्ञेमहाराजस्वयंभूश्चतुराननः ९ मरीचिर्मनसस्तस्यजज्ञेतस्यापिकश्यपः ॥ दाक्षायण्यांततोदित्यांविवस्वानभवत्सुतः १०
ततोमनुःश्राद्धदेवःसंज्ञायामासभारत ॥ श्रद्धायांजनयामासदशपुत्रान्सआत्मवान् ११ इक्ष्वाकुनृगशर्यातिदिष्टधृष्टकरूषकान् ॥ नरिष्यंतंपृषध्रंचनभगंचकविं
विभुः १२ अप्रजस्यमनोःपूर्वंवसिष्ठोभगवान्किल ॥ मित्रावरुणयोरिष्टिंप्रजार्थमकरोत्प्रभुः १३ तत्रश्रद्धामनोःपत्नीहोतारंसमयाचत ॥ दुहित्रर्थमुपागम्यप्र
णिपत्यपयोव्रता १४ प्रेषितोऽध्वर्युणाहोताध्यायंस्तत्सुसमाहितः ॥ हविषिव्यचरत्तेनवषट्कारंगृणन्द्विजः १५ होतुस्तद्व्यभिचारेणकन्येलानामसाऽभ
वत् ॥ तांविलोक्यमनुःप्राहनातिहृष्टमनागुरुम् १६ भगवन्किमिदंजातंकर्मवोब्रह्मवादिनाम् ॥ विपर्ययमहोकष्टंमैवंस्याद्ब्रह्मविक्रिया १७ यूयंमंत्रविदोयुक्ता
स्तपसादग्धकिल्बिषाः ॥ कुतःसंकल्पवैषम्यमनृतंविबुधेष्विव १८ तन्निशम्यवचस्तस्यभगवान्प्रपितामहः ॥ होतुर्व्यतिक्रमंज्ञात्वाबभाषेरविनंदनम् १९
एतत्संकल्पवैषम्यंहोतुस्तेव्यभिचारतः ॥ तथापिसाधयिष्येतेसुप्रजास्त्वंस्वतेजसा २० एवंव्यवसितोराजन्भगवान्समहायशाः ॥ अस्तौषीदादिपुरुषमि
लायाःपुंस्त्वकाम्यया २१

१० ११ नाभागंचेतिपाठेऽपिनभगएवनाभागः १२ सूर्यपौत्रस्यसुद्युम्नस्यस्त्रीत्वेसतिबुधात्पूरूरवःप्रभृतिसोमवंशसंचारंवक्तुंसप्रस्तावमिलोपाख्यानमाह अप्रजस्यमनोःपूर्वमित्यादिनायावद
ध्यायसमाप्ति पूर्वमिक्ष्वाकुप्रभृतीनामुत्पत्तेःप्राक् १३ दुहित्रर्थंममकन्यायथाभवेत्तथायजेतिहोतारंसम्यगयाचत पयएवव्रतमाहारोनियतोयस्याः १४ अध्वर्युणाहोतर्यजेतिप्रेषितोहोतातेनगृही
तेहविषिसतितत्तयाप्रार्थितंध्यायन्व्यचरदयजत् पाठांतरेतत्आध्यायत् वाचावषट्कारंगृणन्वौषडित्युच्चारयन् १५ १६ ब्रह्मविक्रिया मंत्राऽन्यथात्वम् १७ १८ प्रपितामहोवसिष्ठः १९ २० २१

२२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ विगतंतिमिरमाभासःप्रकाशश्चान्यस्ययासु तथाभूतादिशःकुर्वंतः २९ ३० प्रसंगंरत्याभिनिवेशम् स्त्रीप्रसंगदर्शनकलुषितमनसःसंतस्तत्प्रसंगशून्यंनरनारा
यणाश्रमंययुः ३१ ३२ प्रासंगिकमुक्त्वाप्रस्तुतमनुवर्णयति अनुचरीसंयुक्तेतिवक्तव्येभूतपूर्वगत्यापुंस्त्वनिर्देशः ३३ ३४ ३५ ३६ आशयन्निच्छन् ३७ ३८ ३९ नाभ्यनंदन् स्त्रीत्वेलज्जया
मासंमासंनिलीयावस्थानात् ४० ४१ ४२ ॥ इतिनवमस्कंधेटीकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ द्वितीयेमनुपुत्राणांद्वावपुत्रौविरागतः ॥ करूषकादिपंचानांवंशानाहलघुक्रमात् ॥ १ ॥ वैव

तस्मैकामवरंतुष्टोभगवान्हरिरीश्वरः ॥ ददाविलाऽभवत्तेनसुद्युम्नःपुरुषर्षभः २२ सएकदामहाराजाविचरन्मृगयांवने ॥ वृतःकतिपयामात्यैरश्वमारुह्यसैंध
वम् २३ प्रगृह्यरुचिरंचापंशरांश्चपरमाद्भुतान् ॥ दंशितोनुमृगंवीरोजगामादिशमुत्तराम् २४ सकुमारोवनंमेरोरधस्तात्प्रविवेशह ॥ यत्रास्तेभगवान्रुद्रो
रममाणःसहोमया २५ तस्मिन्प्रविष्टएवासौसुद्युम्नःपरवीरहा ॥ अपश्यत्स्त्रियमात्मानमश्वंचवडवांनृप २६ तथातदनुगाःसर्वेआत्मलिंगविपर्ययम् ॥ दृ
ष्ट्वाविमनसोऽभूवन्वीक्षमाणाःपरस्परम् ॥ २७ ॥ राजोवाच ॥ कथमेवंगुणोदेशःकेनवाभगवन्कृतः ॥ प्रश्नमेनंसमाचक्ष्वपरंकौतूहलंहिनः ॥ २८ ॥ श्री
शुकउवाच ॥ एकदागिरिशंद्रष्टुमृषयस्तत्रसुव्रताः ॥ दिशोवितिमिराभासाःकुर्वंतःसमुपागमन् २९ तान्विलोक्यांबिकादेवीविवासाव्रीडिताभृशम् ॥ भर्तु
रंकात्समुत्थायनीवीमाश्वथपर्यधात् ३० ऋषयोऽपितयोर्वीक्ष्यप्रसंगंरममाणयोः ॥ निवृत्ताःप्रययुस्तस्मान्नरनारायणाश्रमम् ३१ तदिदंभगवानाहप्रिया
याःप्रियकाम्यया ॥ स्थानंयःप्रविशेदेतत्सवैयोषिद्भवेदिति ३२ ततऊर्ध्वंवनंतद्वैपुरुषावर्जयंतिहि ॥ साचानुचरसंयुक्ताविचचारवनाद्वनम् ३३ अथता
माश्रमाभ्याशेचरंतींप्रमदोत्तमाम् ॥ स्त्रीभिःपरिवृतांवीक्ष्यचकमेभगवान्बुधः ३४ साऽपितंचकमेसुभ्रूःसोमराजसुतंपतिम् ॥ सतस्यांजनयामासपुरूरवस
मात्मजम् ३५ एवंस्त्रीत्वमनुप्राप्तःसुद्युम्नोमानवोनृपः ॥ सस्मारस्वकुलाचार्यंवसिष्ठमितिशुश्रुम ३६ सतस्यतांदशांदृष्ट्वाकृपयाभृशपीडितः ॥ सुद्युम्नस्या
शयन्पुंस्त्वमुपाधावतशंकरम् ३७ तुष्टस्तस्मैसभगवानृषयेप्रियमावहन् ॥ स्वांचवाचमृतांकुर्वन्निदमाहविशांपते ३८ मासंपुमान्सभवितामासंस्त्रीतवगो
त्रजः ॥ इत्थंव्यवस्थयाकामंसुद्युम्नोवतुमेदिनीम् ३९ आचार्यानुग्रहात्कामंलब्ध्वापुंस्त्वंव्यवस्थया ॥ पालयामासजगतींनाभ्यनंदन्स्मतंप्रजाः ४० त
स्योत्कलोगयोराजन्विमलश्चसुतास्त्रयः ॥ दक्षिणापथराजानोबभूवुर्धर्मवत्सलाः ४१ ततःपरिणतेकालेप्रतिष्ठानपतिःप्रभुः ॥ पुरूरवसउत्सृज्यगांपुत्राय
गतोवनम् ॥ ४२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेइलोपाख्यानेप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंगतेथसुद्युम्नेमनुर्वैवस्वतःसुते ॥ पुत्र
कामस्तपस्तेपेयमुनायांशतंसमाः १ ततोऽयजन्मनुर्देवमपत्यार्थंहरिंप्रभुम् ॥ इक्ष्वाकुपूर्वजान्पुत्राँल्लेभेस्वसदृशान्दश २ पृषध्रस्तुमनोःपुत्रोगोपालोगुरु
णाकृतः ॥ पालयामासगायत्तोरात्र्यांवीरासनव्रतः ३

स्वतोमनुः श्राद्धदेवः १ इक्ष्वाकुःपूर्वजोयेषांतान्दशपुत्रान्लेभे २ तत्रपृषध्रस्यवंशोनाभवदितिसहेतुकमाह पृषध्रस्त्वित्यादिनाकविःकनीयानित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन खड्गपाणेःसतस्तिष्ठतोज्जा
गरणंवीरासनंतदेवव्रतंयस्य यत्तोऽवहितःसन्गाःपालयामास ३

शार्दूलोव्याघ्रः ४ ५ प्रलीनाउडुगणायस्मिंस्तस्मिन्समये बभ्रोःकपिलायागोः ६ गांकामतोनजघानेतिख्यापयितुंवृक्णश्रवणइत्याद्युक्तम् ७ व्युष्टायांप्रभातायाम् ८ क्षत्रबंधुरपि त्वंनभविताऽपितुशूद्रोभवितेति ९ १० ११ १२ १३ उपयुक्तकरणोदग्धदेहः १४ कवेरपिवंशोनाभवदित्याह कविरिति बंधुभिःसहराज्यंविसृज्य १५ १६ ब्रह्मभूयंब्राह्मणत्वम् नृगस्यवंशःपुत्रःसुमतिस्ततोभूतज्योतिस्ततोवसुः १७ ओघवतःपिता तत्पुत्रोऽप्योघवानेवेत्यर्थः १८ तदेवंत्रिभिःश्लोकैःकरूषधृष्टनृगाणांवंशाउक्तानरिष्यंतस्यवंशमाह चित्रसेनइति

एकदाप्राविशद्गोष्ठंशार्दूलोनिशिवर्षति ॥ शयानागावउत्थायभीतास्ताबभ्रमुर्व्रजे ४ एकांजग्राहबलवान्साचुक्रोशभयातुरा ॥ तस्यास्तत्क्रंदितंश्रुत्वापृषध्रोऽभिससारह ५ खड्गमादायतरसाप्रलीनोडुगणेनिशि ॥ अजानन्नहनद्बभ्रोःशिरःशार्दूलशंकया ६ व्याघ्रोऽपिवृक्णश्रवणोनिस्त्रिंशाग्राहतस्ततः ॥ निश्चक्रामभृशंभीतोरक्तंपथिसमुत्सृजन् ७ मन्यमानोहतंव्याघ्रंपृषध्रःपरवीरहा ॥ अद्राक्षीत्स्वहतांबभ्रुंव्युष्टायांनिशिदुःखितः ८ तंशशापकुलाचार्यःकृतागसमकामतः ॥ नक्षत्रबंधुःशूद्रस्त्वंकर्मणाभविताऽमुना ९ एवंशप्तस्तुगुरुणाप्रत्यगृण्हात्कृतांजलिः ॥ अधारयद्व्रतंवीरऊर्ध्वरेतामुनिप्रियम् १० वासुदेवेभगवतिसर्वात्मनिपरेमले ॥ एकांतित्वंगतोभक्त्यासर्वभूतसुहृत्समः ११ विमुक्तसंगःशांतात्मासंयताक्षोऽपरिग्रहः ॥ यदृच्छयोपपन्नेनकल्पयन्वृत्तिमात्मनः १२ आत्मन्यात्मानमाधायज्ञानतृप्तःसमाहितः ॥ विचचारमहीमेतांजडांधबधिराकृतिः १३ एवंवृत्तोवनंगत्वादृष्ट्वादावाग्निमुत्थितम् ॥ तेनोपयुक्तकरणोब्रह्मप्रापपरंमुनिः १४ कविःकनीयान्विषयेषुनिःस्पृहोविसृज्यराज्यंसहबंधुभिर्वनम् ॥ निवेश्याचित्तेपुरुषंस्वरोचिषंविवेशकैशोरवयाःपरंगतः १५ करूषान्मानवादासन्कारूषाःक्षत्रजातयः ॥ उत्तरापथगोप्तारोब्रह्मण्याधर्मवत्सलाः १६ धृष्टाद्धार्ष्टमभूत्क्षत्रंब्रह्मभूयंगतंक्षितौ ॥ नृगस्यवंशःसुमतिर्भूतज्योतिस्ततोवसुः १७ वसोःप्रतीकस्तत्पुत्रओघवानोघवत्पिता ॥ कन्याचोघवतीनामसुदर्शनउवाहताम् १८ चित्रसेनोनरिष्यंताद्दक्षस्तस्यसुतोऽभवत् ॥ तस्यमीढ्वांस्ततःकूर्चइंद्रसेनस्तुतत्सुतः १९ वीतिहोत्रास्त्विंद्रसेनात्तस्यसत्यश्रवाअभूत ॥ उरुश्रवाःसुतस्तस्यदेवदत्तस्ततोऽभवत् २० ततोऽग्निवेश्योभगवानग्निःस्वयमभूत्सुतः ॥ कानीनइतिविख्यातोजातूकर्ण्योमहानृषिः २१ ततोब्रह्मकुलंजातमाग्निवेश्यायनंनृप ॥ नरिष्यंतान्वयःप्रोक्तोदिष्टवंशमतःशृणु २२ नाभागोदिष्टपुत्रोऽन्यःकर्मणावैश्यतांगतः ॥ भलंदनःसुतस्तस्यवत्सप्रीतिर्भलंदनात् २३ वत्सप्रीतेःसुतःप्रांशुस्तत्सुतंप्रमतिंविदुः ॥ खनित्रःप्रमतेस्तस्माच्चाक्षुषोऽथविविंशतिः २४ विविंशतिसुतोरंभःखनिनेत्रोऽस्यधार्मिकः ॥ करंधमोमहाराजतस्यासीदात्मजोनृप २५ तस्यावीक्षित्सुतोयस्यमरुत्तश्चक्रवर्त्यभूत् ॥ संवर्त्तोयाजयद्यंवैमहायोग्यंगिरःसुतः २६ मरुत्तस्ययथायज्ञोनतथाऽन्यस्यकश्चन ॥ सर्वंहिरणमयंत्वासीद्यत्किंचिच्चास्यशोभनम् २७

सार्द्धैस्त्रिभिःततइत्यादेर्यत्राधिक्यंस्यात्तत्रानंतर्यैततइत्यादिपदंव्याख्येयम् यत्रतुन्यूनत्वंतत्रपूर्वस्यपरस्यवानुषंगादिभिर्व्याख्येयम् १९ २० अग्निवेश्यएवकानीनइतिजातूकर्ण्यइतिचविख्यातः २१ २२ दिष्टस्यपुत्रोनाभागोवक्ष्यमाणनाभागादन्यइतिभ्रांतिव्युदासार्थमनुवादमात्रम् २३ २४ २५ अंगिरसःसुतोमहायोगीसंवर्तोयमयाजयत्समरुत्तः २६ अस्ययत्किंचिमात्रादिकमास्तितत्तुसर्वंहिरणमयशोभनमासीत् २७

अमाद्यदहृष्यत् २८ २९ ३० यतोयस्यांतृणबिंदोःपुत्राअभवन् ३१ ३२ तानेवाऽह विशालइति तस्यतृणबिंदोःसुताः ३३ सहदेवजःदेवजेनसहितःपाठांतरेनामान्यत्वमात्रमर्थस्तुसए
व ३४ ३५ वैशालभूपालाविशालस्यान्वयेजाताः ३६ ॥ इतिभागवतेमहापुराणेनवमेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ तृतीयेमनुपुत्रस्यशर्यातेःकीर्त्यतेऽन्वयः ॥ यत्रसौकन्यमाख्यानंरै
वतंचमहाऽद्भुतम् ॥ १ ॥ ब्रह्मिष्ठोवेदार्थतत्त्वज्ञः तदेवाऽह योवाइतिद्वितीयमहोद्वितीयेऽह्निक्रियमाणंकर्मऊचिवानुवाच तस्यवंशमुत्तानबर्हिरानर्त्तइत्यादिनावक्ष्यति १ आदौतावत्तत्क

अमाद्यादिंद्रःसोमेनदाक्षिणाभिर्द्विजातयः ॥ मरुतःपरिवेष्टारोविश्वेदेवाःसभासदः २८ मरुत्तस्यदमःपुत्रस्तस्यासीद्राज्यवर्द्धनः ॥ सुधृतिस्तत्सुतोजज्ञे
सौधृतेयोनरःसुतः २९ तत्सुतःकेवलस्तस्माद्बंधुमान्वेगवांस्ततः ॥ बंधुस्तस्याभवद्यस्यतृणबिंदुर्महीपतिः ३० तंभेजेऽलंबुषादेवीभजनीयगुणालयम्
॥ वराप्सरायतःपुत्राःकन्याचेडविडाऽभवत् ३१ तस्यामुत्पादयामासविश्रवाधनदंसुतम् ॥ प्रादायविद्यांपरमामृषिर्योगेश्वरात्पितुः ३२ विशालःशून्यबंधु
श्चधूम्रकेतुश्चतत्सुताः ॥ विशालोवंशकृद्राजावैशालींनिर्ममेपुरीम् ३३ हेमचंद्रःसुतस्तस्यधूम्राक्षस्तस्यचात्मजः ॥ तत्पुत्रात्संयमादासीत्कृशाश्वःसहदेव
जः ३४ कृशाश्वात्सोमदत्तोभूद्योऽश्वमेधैरिडस्पतिम् ॥ इष्ट्वापुरुषमापाग्र्यांगतिंयोगेश्वराश्रितः ३५ सौमदत्तिस्तुसुमतिस्तत्सुतोजनमेजयः ॥ एतेवैशा
लभूपालास्तृणबिंदोर्यशोधराः ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ शर्यातिर्मानवो
राजाब्राह्मिष्ठःसबभूवह ॥ योवाअंगिरसांसत्रेद्वितीयमहऊचिवान् १ सुकन्यानामतस्यासीत्कन्याकमललोचना ॥ तयासार्द्धंवनगतोह्यगमच्च्यवनाश्रमम् २
सासखीभिःपरिवृताविचिन्वत्यंघ्रिपान्वने ॥ वल्मीकरंध्रेददृशेखद्योतेइवज्योतिषी ३ तेदैवचोदिताबालाज्योतिषीकंटकेनवै ॥ अविद्ध्यन्मुग्धभावेनसुस्रा
वासृक्ततोबहु ४ शकृन्मूत्रनिरोधोऽभूत्सैनिकानांचतत्क्षणात् ॥ राजर्षिस्तमुपालक्ष्यपुरुषान्विस्मितोब्रवीत् ५ अप्यभद्रंनयुष्माभिर्भार्गवस्यविचेष्टितम् ॥
व्यक्तंकेनापिनस्तस्यकृतमाश्रमदूषणम् ६ सुकन्याप्राहपितरंभीताकिंचित्कृतंमया ॥ द्वेज्योतिषीअजानंत्यानिर्भिन्नेकंटकेनवै ७ दुहितुस्तद्वचःश्रुत्वाश
र्यातिर्जातसाध्वसः ॥ मुनिंप्रसादयामासवल्मीकांतर्हितंशनैः ८ तदभिप्रायमाज्ञायप्रादाद्दुहितरंमुनेः ॥ कृच्छ्रान्मुक्तस्तमामंत्र्यपुरंप्रायात्समाहितः ९ सुक
न्याच्यवनंप्राप्यपतिंपरमकोपनम् ॥ प्रीणयामासचित्तज्ञाअप्रमत्ताऽनुवृत्तिभिः १० कस्यचित्त्वथकालस्यनासत्यावाश्रमागतौ ॥ तौपूजयित्वाप्रोवाचवयो
मेदत्तमीश्वरौ ११ ग्रहंग्रहीष्येसोमस्ययज्ञेवामप्यसोमपोः ॥ क्रियतांमेवयोरूपंप्रमदानांयदीप्सितम् १२ बाढमित्यूचतुर्विप्रमभिनंद्यभिषक्तमौ ॥ निमज्ज
तांभवानास्मिन्ह्रदेसिद्धविनिर्मिते १३

न्यावृत्तांतमाहसुकन्यानामेत्यादिना २ ३ ४ ५ भार्गवस्यच्यवनस्य अभद्रमपराधः ६ ७ ८ मुग्धेयंममकन्याक्षंतव्यंत्वयेत्युच्यमानेकतिवर्षाण्यस्याविवाहःकृतोनवेत्यादिवाक्यैस्त
दभिप्रायंज्ञात्वातस्मैतांदुहितरंप्रादात् ९ १० हेईश्वरौसद्वैद्यौयुवांमह्यंवयस्तारुण्यंदत्तंसंपादयतं ११ असोमपोःसोमपानरहितयोरपिवांयुवयोःसोमस्यग्रहंसोमपूर्णपात्रंग्रहीष्येदास्या
मीति युवांसोमेनयक्ष्यइत्यर्थःऐंद्रवायवंगृह्णातीत्यादिषुद्रव्यदेवतासंबंधानुपपत्त्याग्रहातेर्यागपर्यवसायित्वात् १२ बाढमित्यभिनंद्यभवानस्मिन्निमज्जतामित्यूचतुः १३

ह्रदंप्रवेशितःतावपितमपिवृद्धंगृहीत्वाप्रविष्टावित्यर्थः १४ १५ अश्विनौशरणंययौयुवांपृथक्स्थितत्वामत्पतिंदर्शयतमितिप्रार्थयामासेत्यर्थः १६ १७ १८ १९ प्रलंभितोवंचितःहेअस
ति असंमतमनभीष्टम् २० हेसतांकुलप्रसूतेतवमतिरन्यथाताद्विपर्ययेणकथमवगताऽवसन्नाऽध्यवसितेतिवा तदेवाऽऽह कुलदूषणंत्विदमित्यादि २१ २२ २३ २४ सद्यस्तत्क्षण
मेवमन्युर्यस्यसइंद्रः २५ २६ २७ विषयान्देशानानर्त्तादीनभुंक्तापालयत् २८ ककुद्मीज्येष्ठोयस्मिंस्तत् विभुंब्रह्माणम् २९ नलब्धःक्षणोऽवसरोयेन ३० आद्यंब्रह्माणम् ३१

इत्युक्त्वाजरयाग्रस्तदेहोधमनिसंततः ॥ ह्रदंप्रवेशितोऽश्विभ्यांवलीपलितविप्रियः १४ पुरुषास्त्रयउत्तस्थुरपीच्यावनिताप्रियाः ॥ पद्मस्रजःकुंडलिनस्तु
ल्यरूपाःसुवाससः १५ तान्निरीक्ष्यवरारोहासरूपान्सूर्यवर्चसः ॥ आजानतीपतिंसाध्वीअश्विनौशरणंययौ १६ दर्शयित्वापतिंतस्यैपातिव्रत्येनतोषितौ
॥ ऋषिमामंत्र्ययययतुर्विमानेनत्रिविष्टपम् १७ यक्ष्यमाणोऽथशर्यातिश्च्यवनस्याश्रमंगतः ॥ ददर्शदुहितुःपार्श्वेपुरुषंसूर्यवर्चसम् १८ राजादुहितरंप्राह
कृतपादाभिवंदनाम् ॥ आशिषश्चाप्रयुंजानोनातिप्रीतमनाइव १९ चिकीर्षितंतेकिमिदंपतिस्त्वयाप्रलंभितोलोकनमस्कृतोमुनिः ॥ यत्त्वंजराग्रस्तमसत्य
संमतंविहायजारंभजसेऽमुमध्वगम् २० कथंमतिस्तेऽवगताऽन्यथासतांकुलप्रसूतेकुलदूषणंत्विदम् ॥ बिभर्षिजारंयदपत्रपाकुलंपितुश्चभर्तुश्चनयस्यधस्त
मः २१ एवंब्रुवाणंपितरंस्मयमानाशुचिस्मिता ॥ उवाचतातजामातातवैषभृगुनंदनः २२ शशंसपित्रेतत्सर्वंवयोरूपाभिलंभनम् ॥ विस्मितःपरमप्री
तस्तनयांपरिषस्वजे २३ सोमेनयाजयन्वीरंग्रहंसोमस्यचाग्रहीत् ॥ असोमपोरप्यश्विनोश्च्यवनःस्वेनतेजसा २४ हंतुंतमाददेवज्रंसद्योमन्युरमर्षितः ॥
सवज्रंस्तंभयामासभुजमिंद्रस्यभार्गवः २५ अन्वजानंस्ततःसर्वेग्रहंसोमस्यचाश्विनोः ॥ भिषजाविंतियत्पूर्वंसोमाहुत्याबहिष्कृतौ २६ उत्तानबर्हिरान
र्त्तोभूरिषेणइतित्रयः ॥ शर्यातेरभवन्पुत्राआनर्त्ताद्रेवतोऽभवत् २७ सोंऽतःसमुद्रेनगरींविनिर्मायकुशस्थलीम् ॥ आस्थितोभुंक्तविषयानानर्त्तादीनरिं
दम २८ तस्यपुत्रशतंजज्ञेककुद्मिज्येष्ठमुत्तमम् ॥ ककुद्मीरेवतींकन्यांस्वामादायविभुंगतः २९ कन्यावरंपरिप्रष्टुंब्रह्मलोकमपावृतम् ॥ आवर्त्तमानेगांध
र्वेस्थितोऽलब्धक्षणःक्षणं ३० तदंतआद्यमानम्यस्वाभिप्रायंन्यवेदयत् ॥ तच्छ्रुत्वाभगवान्ब्रह्माप्रहस्यतमुवाचह ३१ अहोराजन्निरुद्धास्तेकालेनहृदि
येकृताः ॥ तत्पुत्रपौत्रनप्तृणांगोत्राणिचनशृण्महे ३२ कालोभियातस्त्रिणवचतुर्युगविकल्पितः ॥ तद्गच्छदेवदेवांशोबलदेवोमहाबलः ३३ कन्यारत्नमि
दंराजन्नररत्नायदेहिभो ॥ भुवोभारावतारायभगवान्भूतभावनः ३४ अवतीर्णोनिजांशेनपुण्यश्रवणकीर्त्तनः ॥ इत्यादिष्टोऽभिवंद्याजंनृपःस्वपुरमागतः ३५
त्यक्तंपुण्यजनत्रासाद्भ्रातृभिर्दिक्ष्ववस्थितैः ॥ सुतांदत्त्वाऽनवद्यांगींबलायबलशालिने ॥ बदर्याख्यंगतोराजातप्तुंनारायणाश्रमम् ३६ ॥ ॥ इतिश्री
भागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तेत्वयाहृदयेयेकृतास्तेसर्वेकालेननिरुद्धाःसंहृताः ३२ त्रिणवसप्तविंशतिचतुर्युगानितैर्विकल्पितोविभक्तःयोदेवदेवस्यांशोऽस्तितस्मैनररत्नायदेहि ३३ तदेवाऽऽह भुवइति ३४ ३५
पुण्यजनत्रासाद्यक्षभयात्पूर्वमेवाचिरंपुरंतद्भ्रातृभिस्त्यक्तम् ३६ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

चतुर्थेमनुपुत्रस्यनभगस्यकथोच्यते ॥ तत्सूनोश्चांबरीषस्यकृत्याप्रतिहतायतः ॥ १ ॥ नभगस्यवंशमाह नभगस्यापत्यंनाभागः नाभागादंबरीषोमहाभागवतोऽभूदितिवक्ष्यंस्तद्धेतुत्वेनवं
शप्रवर्त्तकस्यनभगस्यनिष्कपटंचारितंतेनतुश्रीरुद्रप्रसादमाह यंततमित्यादिना ब्रह्मचारिणंबहुकालंगुरुकुलेवसंतंनैष्ठिकोऽसावितिमत्वाविभागसमयेतस्मैभागमप्रकल्प्यैवभ्रातरःसर्वंदायंवि
भज्यगृहीत्वापश्चाद्गुरुकुलादागतंयंभागार्थिनंकविंविद्वांसंयविष्ठंप्रतिततंतातंपितरंदायंव्यभजन्नित्यर्थः १ एतदेवप्रश्नोत्तराभ्यांदर्शयति तत्रनाभागःपृच्छति हेभ्रातरोमह्यंकिमभाक्तव्यभजंत
कंभागंमदर्थंयूयंप्रकल्पितवंतः भ्रातरआहुः तदाविस्मृतमस्माभिरिदानींतुतवपितरंविभजाम त्वंपितरंगृहाणेत्यर्थः सचपितरंगत्वाह ततहेतातआर्याःश्रेष्ठामेममत्वाममभाक्षुर्भागंचक्रुः मदी
योभागस्त्वमित्यर्थः पाठांतरे हेतातकिमिदंममाभाक्षुः भजामपितरंतवेत्युक्तवंतआर्यास्त्वांमह्यंकिमर्थंददुरित्यर्थः पिताह हेपुत्रकतत्तैरुक्तंमादृथाः प्रतारणमात्रंतैःकृतंतस्मिन्नादरंमा
कार्षीः नह्यहंदायइवभोगसाधनमित्यर्थः २ तथाऽपितैर्भागत्वेनदत्तोहंतवजीवनोपायमुपदेक्ष्यामीत्याह इमइतिसपादाभ्यांद्वाभ्याम् अभिप्लवःषडहोभवतिपृष्ठ्यःषडहोभवतीतिविहितेषुष
डहेष्वावर्त्यमानेषुषष्ठंषष्ठमहःकर्मोपेत्यप्राप्य कर्मणितदनुष्ठाने सुमेधसोऽपितेसूक्तविशेषाज्ञानेनमुह्यंति कवेहेविद्वन् ३ तान्महात्मनोऽपित्वमिदमित्थारौद्रामितिचयेयज्ञेनदक्षिणयेतिचवैश्वदे

श्रीशुकउवाच ॥ नाभागोनभगापत्यंयंततंभ्रातरःकविम् ॥ यविष्ठंव्यभजन्दायंब्रह्मचारिणमागतम् १ भ्रातरोऽभाक्तकिंमह्यंभजामपितरंतव ॥ त्वांममा
र्यास्तताभाक्षुर्मापुत्रकतदादृथाः २ इमेअंगिरसःसत्रमासतेऽद्यसुमेधसः ॥ षष्ठंषष्ठमुपेत्याहःकवेमुह्यंतिकर्मणि ३ तांस्त्वंशंसयसूक्तेद्वेवैश्वदेवेमहात्मनः ॥ ते
स्वर्यंतोधनंसत्रपरिशेषितमात्मनः ४ दास्यंत्यथततोगच्छतथासकृतवान्यथा ॥ तस्मैदत्त्वाययुःस्वर्गंतेसत्रपरिशेषितम् ५ तंकश्चित्स्वीकरिष्यंतंपुरुषःकृ
ष्णदर्शनः ॥ उवाचोत्तरतोऽभ्येत्यममेदंवास्तुकंवसु ६ ममेदमृषिभिर्दत्तमितितर्हिस्ममानवः ॥ स्यान्नौतेपितरिप्रश्नःपृष्टवान्पितरंतथा ७ यज्ञवास्तुगतं
सर्वमुच्छिष्टमृषयःक्वचित् ॥ चक्रुर्विभागंरुद्रायसदेवःसर्वमर्हति ८ नाभागस्तंप्रणम्याहतवेशकिलवास्तुकम् ॥ इत्याहमेपिताब्रह्मञ्छिरसात्वांप्रसादये ९
यत्तेपिताऽवदद्धर्मंत्वंतुसत्यंप्रभाषसे ॥ ददामितेमंत्रदृशेज्ञानंब्रह्मसनातनम् १० गृहाणद्रविणंदत्तंमत्सत्रपरिशेषितम् ॥ इत्युक्त्वांऽतर्हितोरुद्रोभगवान्सत्य
वत्सलः ११ यएतत्संस्मरेत्प्रातःसायंचसुसमाहितः ॥ कविर्भवतिमंत्रज्ञोगतिंचैवतथात्मनः १२ नाभागादंबरीषोऽभून्महाभागवतःकृती ॥ नास्पृशद्ब्रह्म
शापोऽपियंनप्रतिहतःक्वचित् ॥ १३ ॥ राजोवाच ॥ भगवञ्छ्रोतुमिच्छामिराजर्षेस्तस्यधीमतः ॥ नप्राभूद्यत्रनिर्मुक्तोब्रह्मदंडोदुरत्ययः १४

वेद्वेसूक्तेशंसयपाठय ततःकर्मणिसमाप्तेसतितेस्वर्यंतःस्वर्गंगच्छंतःस्वसत्रपरिशेषितमवशिष्टमात्मनोधनंतुभ्यंदास्यंति अथतस्मात्तान्गच्छेति तथेत्यादिशुकवाक्यम् यथावत्कृतवान् सत्रप
रिशेषितंसत्रावशिष्टंधनम् ४ ५ पुरुषःश्रीरुद्रःदृश्यतइतिदर्शनंशरीरंकृष्णंदर्शनंयस्यसः वास्तुकंयज्ञभूमिगतंवसुधनंममेत्युवाच ६ तर्हिस्मतदैवममेदमितिमानवोनाभागउवाचपुनश्चरुद्रउ
वाचनौआवयोरस्मिन्विवादेतेपितरिप्रश्नःस्यादिति पृष्टवानितिशुकोक्तिः ७ दृष्टस्यमनोर्वाक्यंयज्ञवास्तुगतमिति उच्छिष्टमुर्वरितम् क्वचिदितिदक्षाध्वरे उच्छेषणभागोवैरुद्रइतिश्रुतेश्च किं
च सदेवईश्वरःसर्वमप्यर्हतिकिंपुनर्यज्ञावशिष्टमित्यर्थः ८ ९ श्रीरुद्रआह यत्तेइति १० इदमाख्यानंश्रुतिप्रसिद्धम् तथाहिबह्वृचब्राह्मणम् नाभानेदिष्ठंशंसतिनाभानेदिष्ठंवैमानवंब्रह्मचर्यंव
संतंभ्रातरोनिरभजन्सोऽब्रवीदित्यादि ११ अस्याख्यानस्यस्मरणेफलमाह यएतदिति आत्मनोगतिंचप्राप्नोतीतिशेषः १२ क्वचिदपिनप्रतिहतोब्रह्मशापोऽपिब्राह्मणेनदुर्वाससानिर्मितः
कृत्यानलोऽपियंनास्पृशत् अतोऽसौमहाभागवतोतएवकृतीपुण्यवान् १३ तस्यश्रोतुमिच्छामि चरितमितिशेषः ब्रह्मदंडःकृत्यानलोनप्राभून्नसमर्थोबभूव १४

श्रियंसंपदम् विभवमैश्वर्यम् अतुलंनिरुपमम् १५ पुंसामतिदुर्लभमपितत्सर्वंस्वप्नवत्संस्तुतंनिरूपितमनुपादेयंमेने तत्रहेतुः विभवस्यनिर्वाणंनाशंविद्वान् यद्येनविभवेनतन्नाशेनवापुमांस्तमा
विशतिमोहेनिमज्जति १६ नन्वेवंजानंतोऽपिविभवैषिणोदृश्यंतेतत्राह वासुदेवइतिभावंभक्तिंप्राप्तः येनभावेनेदंविश्वंलोष्ठवदतितुच्छंस्मृतम् १७ भक्तिमेवसर्वेंद्रियाणांभगवत्परत्वकथनेनप्र
पंचयति सवाइतित्रिभिःश्रुतिंश्रोत्रमच्युतस्यसत्कथानामुदयेश्रवणेचकारेत्यस्यसर्वत्रान्वयः १८ मुकुंदस्यलिंगानामालयानिस्थानानितेषांदर्शनेदृशौनेत्रे श्रीमत्यास्तुलस्यास्तत्पादमरो
जेनयत्सौरभंतस्मिन् तदर्पितेतस्मैनिवेदितान्नादौ १९ कामंस्रक्चंदनादिसेवांदास्येनिमित्तेतत्प्रसादस्वीकारायनतुकामकाम्ययाविषयेच्छया कथंचकार उत्तमश्लोकजनाश्रयारतिर्यथाभवे
तथा अनेनतद्भक्तेषुचपरंभावंप्राप्तइत्येतत्स्फुटीकृतम् २० सर्वत्राऽऽत्मेतिभावोभावनायस्मिंस्तमात्मनःस्वस्यकर्मणांकलापंसमूहंभगवतिविदधत्समर्पयंस्तन्निष्ठैर्भागवतैर्विप्रैरभिहितःशिक्षि
तःसन् महींशशासपालयामास अनेनाधिकृतोधर्मोऽपियथावद्दर्शितः २१ किंच यज्ञाधिष्ठातारमीश्वरमश्वमेधैरीजेआराधयामास महाविभूत्योपचितान्यंगानिदक्षिणाश्चयेषुतैःवसिष्ठा

श्रीशुकउवाच ॥ अंबरीषोमहाभागःसप्तद्वीपवतींमहीम् ॥ अव्ययांचश्रियंलब्ध्वाविभवंचातुलंभुवि १५ मेनेऽतिदुर्लभंपुंसांसर्वंतत्स्वप्नसंस्तुतम् ॥ विद्वा
न्विभवनिर्वाणंतमोविशतियत्पुमान् १६ वासुदेवेभगवतितद्भक्तेषुचसाधुषु ॥ प्राप्तोभावंपरंविश्वंयेनेदंलोष्टवत्स्मृतम् १७ सवैमनःकृष्णपदारविंदयोर्वचांसि
वैकुंठगुणानुवर्णने ॥ करौहरेर्मंदिरमार्जनादिषुश्रुतिंचकाराच्युतसत्कथोदये १८ मुकुंदलिंगालयदर्शनेदृशौतद्भृत्यगात्रस्पर्शेंगसंगमम् ॥ घ्राणंचतत्पादस
रोजसौरभेश्रीमत्तुलस्यारसनांतदर्पिते १९ पादौहरेःक्षेत्रपदानुसर्पणेशिरोहृषीकेशपदाभिवंदने ॥ कामंचदास्येनतुकामकाम्ययायथोत्तमश्लोकजनाश्रयार
तिः २० एवंसदाकर्मकलापमात्मनःपरेऽधियज्ञेभगवत्यधोक्षजे ॥ सर्वात्मभावंविदधन्महीमिमांतन्निष्ठविप्राभिहितःशशासह २१ ईजेऽश्वमेधैरधियज्ञमी
श्वरंमहाविभूत्योपचितांगदक्षिणैः ॥ ततैर्वसिष्ठासितगौतमादिभिर्धन्वन्यभिस्रोतमसौसरस्वतीम् २२ यस्यक्रतुषुगीर्वाणैःसदस्याऋत्विजोजनाः ॥ तुल्य
रूपाश्चानिमिषाव्यदृश्यंतसुवाससः २३ स्वर्गोनप्रार्थितोयस्यमनुजैरमरप्रियः ॥ शृण्वद्भिरुपगायद्भिरुत्तमश्लोकचेष्टितम् २४ समर्धयंतितान्कामाःस्वारा
ज्यपरिभाविताः ॥ दुर्लभानापिसिद्धानांमुकुंदंहृदिपश्यतः २५ सइत्थंभक्तियोगेनतपोयुक्तेनपार्थिवः ॥ स्वधर्मेणहरिंप्रीणन्संगान्सर्वाञ्शनैर्जहौ २६ गृहेषु
दारेषुसुतेषुबंधुषुद्विपोत्तमस्यंदनवाजिपत्तिषु ॥ अक्षय्यरत्नाभरणायुधादिष्वनंतकोशेष्वकरोदसन्मतिम् २७

दिभिर्हेतुभूतैस्ततैर्विस्तृतैः धन्वनिधन्वदेशेनिरुदकेसरस्वतीमभिस्रोतम् तस्याःप्रतिलोममित्यर्थः २२ किंच यस्यक्रतुषुसदस्यादयोगीर्वाणैःसहभूषणादिभिस्तुल्यरूपाव्यदृश्यंतसइत्थमिति
चतुर्थेनान्वयः नचदेवानांनिमेषाभावाद्वैलक्षण्यं यतोऽनिमिषाश्चव्यदृश्यंत ननिमिषंतीतितथा आश्चर्यदर्शनौत्सुक्येनतेषांनिमेषोपरमादितिभावः २३ यस्ययदीयैर्मनुजैरपिस्वर्गोनप्रा
र्थितस्तस्यतुकावार्त्ता २४ आस्तांस्वर्गप्रार्थनशंकाऽपि यद्यतःमुकुंदंहृदिपश्यतस्तान्जनान्कामाविषयानसमर्धयंतिनहर्षयंति कथंभूताःस्वाराज्येनस्वरूपसुखेनपरिभाविताअतिशायिताः
अतएवसिद्धानामपिदुर्लभाःयानितिपाठेयान्मनुजान्स्वाराज्येत्यत्रापिद्वितीयांतपाठेमनुजानांविशेषणम् यमितिपाठेयमंबरीषम्पश्यतामितिपाठेसिद्धानांविशेषणम् २५ एवंभगवदारा
धनपरस्यकामाद्युपेक्षानैवाचित्रमित्युपसंहरति सइत्थमितिद्वाभ्याम् २६ २७

नन्वेवंभूतोसौकथंप्रतिपक्षान्नजयेत्तत्राह तस्माइति २८ तदेवंतस्यवैराग्यादिकंहरिभक्तिंचोक्त्वाब्रह्मदंडोयत्रनप्राभूदितियदुक्तंतदेवद्वादशीव्रतनिष्ठांकथयन्नाह आरिराधयिषुरित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति २९ अर्चयत् आडागमाभावआर्षः ३० ३१ ब्राह्मणांश्चपूजयामास सिद्धार्थानाप्तकामान्पूजानपेक्षानपि ३२ रूप्यांघ्रीणांरूप्यखुराणाम् पयःशीलादिसंपदोयासांतासाम् ३३ न्यर्बुदानिषट्षष्टिकोटीः ३४ तर्हितदैवदुर्वासाअतिथिःसाक्षात्प्रत्यक्षोऽभूत् ३५ आनर्चार्चितवान् अभ्यवहारायभोजनाय ३६ आवश्यकंनैयमिकंमाध्याह्निकंकर्मकर्तुंगतः

तस्माअदाद्धरिश्चक्रंप्रत्यनीकभयावहम् ॥ एकांतभक्तिभावेनप्रीतोभृत्याभिरक्षणम् २८ आरिराधयिषुःकृष्णंमहिष्यातुल्यशीलया ॥ युक्तःसांवत्सरंवीरोदधारद्वादशीव्रतम् २९ व्रतांतेकार्तिकेमासित्रिरात्रंसमुपोषितः ॥ स्नातःकदाचित्कालिंद्यांहरिंमधुवनेऽर्चयत् ३० महाऽभिषेकविधिनासर्वोपस्करसंपदा ॥ अभिषिच्यांबराकल्पैर्गंधमाल्यार्हणादिभिः ३१ तद्गतांतरभावेनपूजयामासकेशवम् ॥ ब्राह्मणांश्चमहाभागान्सिद्धार्थानपिभक्तितः ३२ गवांरुक्मविषाणीनांरूप्यांघ्रीणांसुवाससाम् ॥ पयःशीलवयोरूपवत्सोपस्करसंपदाम् ३३ प्राहिणोत्साधुविप्रेभ्योगृहेषुन्यर्बुदानिषट् ॥ भोजयित्वाद्विजानग्रेस्वाद्वन्नंगुणवत्तमम् ३४ लब्धकामैरनुज्ञातःपारणायोपचक्रमे ॥ तस्यतर्ह्यतिथिःसाक्षाद्दुर्वासाभगवानभूत् ३५ तमानर्चातिथिंभूपःप्रत्युत्थानासनार्हणैः ॥ ययाचेऽभ्यवहारायपादमूलमुपागतः ३६ प्रतिनंद्यसतद्याच्ञांकर्तुमावश्यकंगतः ॥ निममज्जबृहद्ध्यायन्कालिंदीसलिलेशुभे ३७ मुहूर्तार्द्धावशिष्टायांद्वादश्यांपारणंप्रति ॥ चिंतयामासधर्मज्ञोद्विजैस्तद्धर्मसंकटे ३८ ब्राह्मणातिक्रमेदोषोद्वादश्यांयदपारणे ॥ यत्कृत्वासाधुमेभूयादधर्मोवानमांस्पृशेत् ३९ अंभसाकेवलेनाथकरिष्येव्रतपारणम् ॥ प्राहुरब्भक्षणंविप्राह्यशितंनाशितंचतत् ४० इत्यपःप्राश्यराजर्षिश्चिंतयन्मनसाऽच्युतम् ॥ प्रत्यचष्टकुरुश्रेष्ठद्विजागमनमेवसः ४१ दुर्वासायमुनाकूलात्कृतावश्यकआगतः ॥ राज्ञाभिनंदितस्तस्यबुबुधेचेष्टितंधिया ४२ मन्युनाप्रचलद्गात्रोभ्रुकुटीकुटिलाननः ॥ बुभुक्षितश्चसुतरांकृतांजलिमभाषत ४३ अहोअस्यनृशंसस्यश्रियोन्मत्तस्यपश्यत ॥ धर्मव्यतिक्रमंविष्णोरभक्तस्येशमानिनः ४४ योमामतिथिमायातमातिथ्येननिमंत्र्यच ॥ अदत्त्वाभुक्तवांस्तस्यसद्यस्तेदर्शयेफलम् ४५ एवंब्रुवाणउत्कृत्यजटांरोषविदीपितः ॥ तयासनिर्ममेतस्मैकृत्यांकालानलोपमाम् ४६ तामापतंतींज्वलतीमसिहस्तांपदाभुवम् ॥ वेपयंतींसमुद्वीक्ष्यनचचालपदान्नृपः ४७ प्राग्दिष्टंभृत्यरक्षायांपुरुषेणमहात्मना ॥ ददाहकृत्यांतांचक्रंक्रुद्धाहिमिवपावकः ४८ तदभिद्रवदुद्वीक्ष्यस्वप्रयासंचनिष्फलम् ॥ दुर्वासादुद्रुवेभीतोदिक्षुप्राणपरीप्सया ४९ तमन्वधावद्भगवद्रथांगंदावाग्निरुद्भूतशिखोयथाऽहिम् ॥ तथानुषक्तंमुनिरीक्षमाणोगुहांविविक्षुःप्रससारमेरोः ५०

बृहद्ब्रह्म ३७ ३८ धर्मसंकटमेवाह यद्यतोब्राह्मणातिक्रमेदोषोधर्मःद्वादश्यामपारणेपिदोषोव्रतवैगुण्यंयत्कृत्वायस्मिन्कृते ३९ एवंद्विजैःसहविचार्यनिश्चिनोति अंभसेति व्रतस्यपारणंसमाप्तिं तदशितमाहुरशितंनेतिचाहुः श्रुतिश्च अपोश्नातितन्नैवाशितनैवानशितमिति ४० प्रत्यचष्टप्रत्यैक्षत ४१ ४२ प्रचलत्कंपमानंगात्रंयस्यभ्रुकुटीभ्यांकुटिलमाननंयस्य ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ क्रुद्धमहिंपावकोदावाग्निरिव ४८ निष्फलमुद्वीक्ष्य ४९ अनुषक्तंपृष्ठतःसंसक्तम् मेरोर्गुहांविविक्षुरधावत् ५०

५१ अरणमेपमाणःशरणमिच्छन् अजिततेजसोहरेश्चक्रात् ५२ एतत्सर्वयस्यभ्रूभंगमात्रेणतिरोभविष्यतिकदा क्रीडायाअवसाने तदपिकदा द्विपरार्द्धसंज्ञेकाले ५३ अतोवयंसर्वेयस्य
नियममाज्ञांप्रपन्नाःप्राप्ताःसंतोलोकहितंयथाभवत्येवंतान्नियमंमूर्ध्न्यर्पितंवहामः अतस्तद्भक्तद्रोहिणंत्वांरक्षितुंनसमर्थोऽहमितिशेषः यत्तदोर्नित्यसंबंधात् ५४ ५५ श्रीरुद्रोऽपिप्रत्याचष्टे वय
मितिचतुर्भिः भूम्निमहति महत्त्वमेवाऽह यस्मिन्परमेश्वरे अजाब्रह्माणस्तएवजीवास्तेषांकोशाउपाधिभूताब्रह्मांडविग्रहाईदृशादृश्यमानब्रह्मांडप्रमाणाअन्येऽपिभवंतिजायंतेनश्यंतिच यत्रये

दिशोनभःक्ष्मांविवरान्समुद्रान्लोकान्सपालांस्त्रिदिवंगतःसः ॥ यतोयतोधावतितत्रतत्रसुदर्शनंदुष्प्रसहंददर्श ५१ अलब्धनाथःसयदाकुतश्चित्संत्रस्तचित्तो
ऽरणमेषमाणः ॥ देवंविरिंचंसमगाद्विधातस्त्राह्यात्मयोनेऽजिततेजसोमाम् ५२ ब्रह्मोवाच ॥ स्थानंमदीयंसहविश्वमेतत्क्रीडावसानेद्विपरार्द्धसंज्ञे ॥ भ्रूभंग
मात्रेणहिसंदिधक्षो कालात्मनोयस्यतिरोभविष्यति ५३ अहंभवोदक्षभृगुप्रधानाःप्रजेशभूतेशसुरेशमुख्याः ॥ सर्वेवयंयन्नियमंप्रपन्नामूर्ध्न्यर्पितंलोकहितं
वहामः ५४ प्रत्याख्यातोविरिंचेनविष्णुचक्रोपतापितः ॥ दुर्वासाःशरणंयातःशर्वंकैलासवासिनम् ५५ ॥ श्रीरुद्रउवाच ॥ वयंनतातप्रभवामभूम्नियस्मि
न्परेऽन्येऽप्यजजीवकोशाः ॥ भवंतिकालेनभवंतिहीदृशाःसहस्रशोयत्रवयंभ्रमामः ५६ अहंसनत्कुमारश्चनारदोभगवानजः ॥ कपिलोऽपांतरतमोदेवलोध
र्मआसुरिः ५७ मरीचिप्रमुखाश्चान्येसिद्धेशाःपारदर्शनाः ॥ विदामनवयंसर्वेयन्मायांमाययावृताः ५८ तस्यविश्वेश्वरस्येदंशस्त्रंदुर्विषहंहिनः ॥ तमेवशरणं
याहिहरिस्तेशंविधास्यति ५९ ततोनिराशोदुर्वासाःपदंभगवतोययौ ॥ वैकुंठाख्यंयदध्यास्तेश्रीनिवासःश्रियासह ६० संदह्यमानोऽजितशस्त्रवह्निना
तत्पादमूलेपतितःसवेपथुः ॥ आहाच्युतानंतसदीप्सितप्रभोकृतागसंमाऽवहिविश्वभावन ६१ अजानतातेपरमानुभावंकृतंमयाऽघंभवतःप्रियाणां ॥ वि
धेहितस्यापचितिंविधातर्मुच्येतयन्नाम्न्युदितेनारकोऽपि ६२ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अहंभक्तपराधीनोह्यस्वतंत्रइवद्विज ॥ साधुभिर्ग्रस्तहृदयोभक्तैर्भक्त
जनप्रियः ६३ नाहमात्मानमाशासेमद्भक्तैःसाधुभिर्विना ॥ श्रियंचात्यंतिकींब्रह्मन्येषांगतिरहंपरा ६४ येदारागारपुत्राप्तान्प्राणान्वित्तमिमंपरं ॥ हित्वामां
शरणंयाताःकथंतांस्त्यक्तुमुत्सहे ६५ मयिनिर्बद्धहृदयाःसाधवःसमदर्शनाः ॥ वशेकुर्वंतिमांभक्त्यासत्स्त्रियःसत्पतिंयथा ६६ मत्सेवयाप्रतीतंचसालोक्यादि
चतुष्टयम् ॥ नेच्छंतिसेवयापूर्णाःकुतोऽन्यत्कालविद्रुतम् ६७ साधवोहृदयंमह्यंसाधूनांहृदयंत्वहम् ॥ मदन्यत्तेनजानंतिनाहंतेभ्योमनागपि ६८ उपायं
कथयिष्यामितवविप्रशृणुष्वतत् ॥ अयंह्यात्माभिचारस्तेयतस्तंयातुवैभवान् ॥ साधुषुप्रहितंतेजःप्रहर्तुःकुरुतेऽशिवम् ६९

षुब्रह्मांडेषुलोकेशाभिमानिनोवयंभ्रमामः ५६ ननुसर्वज्ञस्यतवभ्रमःकुतस्तत्राह अहमिति ५७ पारदर्शनाःसर्वज्ञाअपियस्यमायांनविद्मः ५८ ५९ ६० हेसतामीप्सितमामामवपाहि ६१ अ
पराधंनिवेदयन्प्रार्थयते अजानतेति अघंदुःखम् अपचितिंनिष्कृतिम् मद्भक्तद्रोहेनिष्कृतिंनपश्यामीतिचेत्तत्राऽह यस्यतवनाम्निकीर्तितेनरकस्थोऽपिमुच्यतेतस्यतवकिमशक्यमितिभावः
६२ ६३ नआशासेनस्पृहयामि ६४ इमंपरंचलोकंहित्वा ६५ ६६ प्रतीतंप्राप्तमपि ६७ ६८ आत्मनस्तवैवाभिचारोहिंसायतोभूत्तमेवयातु अशिवमनर्थम् ६९

तपोविद्यासंपन्नस्यममकथमनर्थःसमजनीतिमास्मविस्मयंकार्षीरित्याह तपइति ७० ७१ इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ पंचमेविष्णुचक्रंतुप्रसाद्यप्राणसंकटात् ॥ दुर्वासारक्षितस्तेनतथातद्वृत्तमीर्यते ॥ १ ॥ १ सउद्यममितिच्छेदःसुलोपःपादपूरणार्थः २ ज्योतिषांनक्षत्राणांपतिःसोमस्त्वम् मात्राणींद्रियाणिच त्वच्छक्त्यैवाग्न्यादयःस्वंस्वंकार्यंकुर्वंतीत्यर्थः ३ सहस्रमारायस्यहेसहस्रार स्वस्तिशरणंभूयाः इडस्पतेपृथ्वीपते ४ ब्राह्मणरक्षणंतवयुक्तमेवेत्याह त्वंधर्मइतिनचतवेयमतिस्तुतिरित्याहपौरुषंपुरुषस्येश्वरस्यपरंतेजःसामर्थ्यंत्वं अयंभावःसऐक्षतेत्यादिश्रुतिप्रसिद्धंभगवतःशोभनंदर्शनंसुदर्शनंततएवसर्वंजातमतस्त्वमेवसर्वात्मेति ५ हेसुनाभअद्भुतकर्माणंत्वांकःस्तोतुंसमर्थोऽतस्तुभ्यंकेवलंनमोगृणइत्यन्वयः अद्भुतकर्मत्वमेवाऽह अखिलानांधर्माणांसेतवेमर्यादारूपाय अतएवाधर्मशीलानामसुराणांधूमकेतवेदाहकाय त्रैलोक्यंगोपायतीतितथा विशुद्धमत्युज्वलंवर्चस्तेजोयस्यतस्मै ६ तदेव

तपोविद्याचविप्राणांनिःश्रेयसकरेउभे ॥ तेएवदुर्विनीतस्यकल्पेतेकर्तुरन्यथा ७० ब्रह्मंस्तद्गच्छभद्रंतेनाभागतनयंनृपम् ॥ क्षमापयमहाभागंततःशांतिर्भविष्यति ७१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेंऽबरीषचरितेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंभगवतादिष्टोदुर्वासाश्चक्रतापितः ॥ अंबरीषमुपावृत्यतत्पादौदुःखितोग्रहीत् १ तस्यसोद्यमनंवीक्ष्यपादस्पर्शविलज्जितः ॥ अस्तावीत्तद्धरेरस्त्रंकृपयापीडितोभृशम् २ अंबरीषउवाच ॥ त्वमग्निर्भगवान्सूर्यस्त्वंसोमोज्योतिषांपतिः ॥ त्वमापस्त्वंक्षितिर्व्योमवायुर्मात्रेंद्रियाणिच ३ सुदर्शननमस्तुभ्यंसहस्राराच्युतप्रिय ॥ सर्वास्त्रघातिन्विप्रायस्वस्तिभूयाइडस्पते ४ त्वंधर्मस्त्वमृतंसत्यंत्वंयज्ञोऽखिलयज्ञभुक् ॥ त्वंलोकपालःसर्वात्मात्वंतेजःपौरुषंपरम् ५ नमःसुनाभाखिलधर्मसेतवेह्यधर्मशीलासुरधूमकेतवे ॥ त्रैलोक्यगोपायविशुद्धवर्चसेमनोजवायाद्भुतकर्मणेगृणे ६ त्वत्तेजसाधर्ममयेनसंहृतंतमःप्रकाशश्चधृतोमहात्मनाम् ॥ दुरत्ययस्तेमहिमागिरांपते त्वद्रूपमेतत्सदसत्परावरम् ७ यदाविसृष्टस्त्वमनंजनेनवैबलंप्रविष्टोऽजितदैत्यदानवम् ॥ बाहूदरोर्वंघ्रिशिरोधराणिवृश्चन्नजस्रंप्रधनेविराजसे ८ सत्वंजगत्त्राणखलप्रहाणयेनिरूपितःसर्वसहोगदाभृता ॥ विप्रस्यचास्मत्कुलदैवहेतवेविधेहिभद्रंतदनुग्रहोहिनः ९ यद्यस्तिदत्तमिष्टंवास्वधर्मोवास्वनुष्ठितः ॥ कुलंनोविप्रदैवंचेद्द्विजोभवतुविज्वरः १० यदिनोभगवान्प्रीतएकःसर्वगुणाश्रयः ॥ सर्वभूतात्मभावेनद्विजोभवतुविज्वरः ११ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिसंस्तुवतोराज्ञोविष्णुचक्रंसुदर्शनम् ॥ अशाम्यत्सर्वतोविप्रंप्रदहद्राजयाच्ञया १२ समुक्तोऽस्त्राग्नितापेनदुर्वासाःस्वस्तिमांस्ततः ॥ प्रशशंसतमुर्वीशंयुंजानःपरमाशिषः १३ ॥ दुर्वासाउवाच ॥ अहोअनंतदासानांमहत्त्वंदृष्टमद्यमे ॥ कृतागसोऽपियद्राजन्मंगलानिसमीहसे १४

प्रपंचयतित्वत्तेजसेतिद्वाभ्याम् सूर्यादीनांप्रकाशश्च त्वय्यैवरूप्यतेप्रकाश्यतइतित्वद्रूपम् ७ हेअजितानंजनेनश्रीहरिणायदाविसृष्टस्त्वंतदादैत्यदानवानांबलंप्रविष्टःसंस्तेषांबाह्वादीन्भिदन्विराजसेपाठांतरेऊर्जितादैत्यदानवायस्मिंस्तद्बलम्पूर्वपदेनसंधिरार्षः ८ किंचत्वयाभगवन्नियुक्तेनखलानामेवदंडःकार्यःसाधवस्तुरक्षणीयाअतोविप्रस्यरक्षणेनास्माननुगृहाणेत्याहसत्वामिति हेजगत्त्राणसएवंभूतस्त्वंखलानामेवप्रहारार्थंनिरूपितोनियुक्तःअतोऽस्मत्कुलस्यदैवहेतवेभाग्यलाभायविप्रस्यभद्रंविधेहितदेवनोऽनुग्रहः ९ सर्वसुकृतार्पणेनविप्ररक्षांप्रार्थयते यद्यस्तीतिद्वाभ्याम् विप्रोदैवंदेवतायस्मिंस्तत् १० ११ राज्ञस्तस्यैवयाच्ञया १२ १३ १४

१५ १६ १७ राजेत्यादिश्लोकद्वयंशुकोक्तिः १८ १९ प्रीतोऽस्मीतिश्लोकद्वयंपुनश्चविप्रोक्तिः आत्मनिमेधायेनतेनातिथ्येन २० भूरियंतत्रस्थोजनःकीर्तयिष्यति २१ २२ तस्यधै
र्यातिशयमाह गतोमुनिर्यावतानागतस्तावत्संवत्सरोऽतिक्रांतइति २३ द्विजस्योपयोगेनभोजनेनातिपवित्रमाहरद्बुभुजे स्ववीर्यंचधैर्यादिलक्षणंपरानुभावंभगवतःप्रभावंमेने २४ एवंविधा
अनेकेगुणायस्यसः आविरिंचान्विरिंचपदसहितान्भोगान्निरयप्रायानपश्यदित्यर्थः २५ २६ २७ ॥ इतिश्रीनवमेटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ षष्ठारंभेंबरीषस्यवंशमु
क्त्वाततःपरम् ॥ षष्ठाद्यष्टभिरध्यायैरिक्ष्वाकोर्वंशउच्यते ॥ १ ॥ तत्रषष्ठेशशादादिर्मांधात्रंतोनिरूप्यते ॥ प्रसंगात्सौभरेराख्यामांधातृतनयापतेः १ तंतवेसंतानार्थम् २ येअंगिरसाज

दुष्करःकोनुसाधूनांदुस्त्यजोवामहात्मनाम् ॥ यैःसंगृहीतोभगवान्सात्वतामृषभोहरिः १५ यन्नामश्रुतिमात्रेणपुमान्भवतिनिर्मलः ॥ तस्यतीर्थपदःकिंवा
दासानामवशिष्यते १६ राजन्ननुगृहीतोऽहंत्वयाऽतिकरुणात्मना ॥ मदघंपृष्ठतःकृत्वाप्राणायन्मेऽभिरक्षिताः १७ राजातमकृताहारःप्रत्यागमनकांक्षया
॥ चरणावुपसंगृह्यप्रसाद्यसमभोजयत् १८ सोऽशित्वाऽऽहृतमानीतमातिथ्यंसार्वकामिकम् ॥ तृप्तात्मानृपतिंप्राहभुज्यतामितिसादरम् १९ प्रीतो
ऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मितवभागवतस्यवै ॥ दर्शनस्पर्शनालापैरातिथ्येनाऽऽत्ममेधसा २० कर्मावदातमेतत्तेगायंतिस्वःस्त्रियोमुहुः ॥ कीर्तिंपरमपुण्यांचकी
र्तयिष्यतिभूरियम् २१ श्रीशुकउवाच ॥ एवंसंकीर्त्यराजानंदुर्वासाःपरितोषितः ॥ ययौविहायसाऽऽमंत्र्यब्रह्मलोकमहैतुकम् २२ संवत्सरोऽत्यगात्तावद्या
वतानागतोगतः ॥ मुनिस्तद्दर्शनाकांक्षोराजाब्भक्षोबभूवह २३ गतेचदुर्वाससिसोंऽबरीषोद्विजोपयोगातिपवित्रमाहरत् ॥ ऋषेर्विमोक्षंव्यसनंचबुद्ध्वा
मेनेस्ववीर्यंचपरानुभावम् २४ एवंविधानेकगुणःसराजापरात्मनिब्रह्मणिवासुदेवे ॥ क्रियाकलापैःसमुवाहभक्तिंययाऽऽविरिंचान्निरयांश्चकार २५ अथांबरी
षस्तनयेषुराज्यंसमानशीलेषुविसृज्यधीरः ॥ वनंविवेशात्मनिवासुदेवेमनोदधद्ध्वस्तगुणप्रवाहः २६ इत्येतत्पुण्यमाख्यानमंबरीषस्यभूपतेः ॥ संकीर्तयन्न
नुध्यायन्भक्तोभगवतोभवेत् २७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेअंबरीषचरितंनामपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ विरूपःकेतुमान्शं
भुरंबरीषसुतास्त्रयः ॥ विरूपात्पृषदश्वोऽभूत्तत्पुत्रस्तुरथीतरः १ रथीतरस्याप्रजस्यभार्यायांतंतवेऽर्थितः ॥ अंगिराजनयामासब्रह्मवर्चस्विनःसुतान् २
एतेक्षेत्रेप्रसूतावैपुनस्त्वांगिरसाःस्मृताः ॥ रथीतराणांप्रवराःक्षत्रोपेताद्विजातयः ३ क्षुवतस्तुमनोर्जज्ञेइक्ष्वाकुर्घ्राणतःसुतः ॥ तस्यपुत्रशतज्येष्ठाविकुक्षि
निमिदंडकाः ४ तेषांपुरस्तादभवन्नार्यावर्तेनृपानृप ॥ पंचविंशतिःपश्चाच्चत्रयोमध्येपरेऽन्यतः ५

निताएतेरथीतरस्यक्षेत्रेप्रसूतत्वेनरथीतरगोत्राःसंतोंऽगिरसोवीर्येणप्रसूतत्वादांगिरसाश्च पुनरपिरथीतराणामन्येषांजातानांप्रवरामुख्याःस्मृताःयतःक्षत्रोपेताब्राह्मणाइत्यर्थः ३ तदेवंम
नोर्दशसुपुत्रेषुपृषध्रश्चकविश्चविरक्तत्वान्नवंशप्रवर्तकौकरूषादीनांचसप्तानांवंशास्तारतम्यक्रमेणोक्ताः इदानीमतिविततमिक्ष्वाकोर्वंशमाह क्षुवतस्त्वित्यादिनायावत्सोमवंशप्रस्तावःक्षुतंकु
र्वतोमनोर्घ्राणतोजज्ञे श्रद्धायांजनयामासदशपुत्रानितिपूर्वोक्तंबाहुल्याभिप्रायेणेतिद्रष्टव्यम् पुत्राणांशतेज्येष्ठाः ४ आर्यावर्त्तःपुण्यभूमिर्मध्यंविंध्यहिमालयोःतस्मिन्पुरस्तात्समुद्रपर्यंतंमंड
लविभागेनपंचविंशतिर्नृपाअभवन् हेनृपतथैवपश्चाच्चपंचविंशतिःमध्येतुज्येष्ठास्त्रयःअपरेत्वन्यतोदक्षिणोत्तरादिषु ५

विकुक्षिरेवशशादइतिविश्रुतइतिवक्ष्यतितत्रहेतुमाह सएकदेतिचतुर्भिः ६ क्रियाऽर्हणान्श्राद्धार्हान् आददभक्षयत् ७ तद्गुरुर्वसिष्ठः प्रोक्षणायश्राद्धोचितसंस्काराय ८ त्यक्तोविधिःसदा
चारोयेनतम् ९ सत्विक्ष्वाकुःजापकेनवसिष्ठेन राज्यभोगेनविरक्तोयोगीसंस्तेनयोगेनकलेवरंत्यक्त्वा सयत्परंतत्त्वंतदवाप १० शासत्पालयन्हरिमीजे ११ दैत्यपुरस्यजयात्पुरंजयः इंद्रोवा
होयस्येतींद्रवाहः ककुदिस्थितत्वात्ककुत्स्थइतिचशशादसुतस्यत्रीणिनामानितत्तत्कर्मनिमित्तानि १२ तान्येवव्याचक्षाणआह कृतांतइतिसप्तभिः कृतंविश्वमंतयतीतितथा पा
र्ष्णिग्राहःसहायः १३ इंद्रोयदिममवाहनंस्यात्तर्हिदैत्यान्हानिष्यामीतितेनवाहनत्वेनवृतः सन्निंद्रोलज्जयातदनंगीकुर्वन्विष्णोर्वचनात्तस्यवाहनत्वायमहान्वृषोबभूवेत्यर्थः १४ १५ १६

सएकदाऽष्टकाश्राद्धइक्ष्वाकुःसुतमादिशत् ॥ मांसमानीयतांमेध्यंविकुक्षेगच्छमाचिरम् ६ तथेतिसवनंगत्वामृगान्हत्वाक्रियार्हणान् ॥ श्रांतोबुभुक्षितोवीरः
शशंचाददपस्मृतिः ७ शेषंनिवेदयामासपित्रेतेनचतद्गुरुः ॥ चोदितःप्रोक्षणायाहदुष्टमेतदकर्मकम् ८ ज्ञात्वापुत्रस्यतत्कर्मगुरुणाऽभिहितंनृपः ॥ देशा
न्निःसारयामाससुतंत्यक्तविधिंरुषा ९ सतुविप्रेणसंवादंजापकेनसमाचरन् ॥ त्यक्त्वाकलेवरंयोगीसतेनावापयत्परम् १० पितर्युपरतेऽभ्येत्यविकुक्षिःपृथि
वीमिमाम् ॥ शासदीजेहरिंयज्ञैःशशादइतिविश्रुतः ११ पुरंजयस्तस्यसुतइंद्रवाहइतीरितः ॥ ककुत्स्थइतिचाप्युक्तःशृणुनामानिकर्मभिः १२ कृतांतआ
सीत्समरोदेवानांसहदानवैः ॥ पार्ष्णिग्राहोवृतोवीरोदेवैर्दैत्यपराजितैः १३ वचनाद्देवदेवस्यविष्णोर्विश्वात्मनःप्रभोः ॥ वाहनत्वेवृतस्तस्यबभूवेंद्रोमहावृषः
१४ ससन्नद्धोधनुर्दिव्यमादायविशिखान्शितान् ॥ स्तूयमानःसमारुह्ययुयुत्सुःककुदिस्थितः १५ तेजसाप्यायितोविष्णोःपुरुषस्यपरात्मनः ॥ प्रती
च्यांदिशिदैत्यानांन्यरुणात्त्रिदशैःपुरम् १६ तैस्तस्यचाभूत्प्रधनंतुमुलंलोमहर्षणम् ॥ यमायभल्लैरनयद्दैत्यान्येऽभिययुर्मृधे १७ तस्येषुपाताभिमुखंयुगां
ताग्निमिवोल्बणम् ॥ विसृज्यदुद्रुवुर्दैत्याहन्यमानाःस्वमालयम् १८ जित्वापुरंधनंसर्वंसश्रीकंवज्रपाणये ॥ प्रत्ययच्छत्सराजर्षिरितिनामभिराहृतः १९
पुरंजयस्यपुत्रोऽभूदनेनास्तत्सुतःपृथुः ॥ विश्वरंधिस्ततश्चंद्रोयुवनाश्वश्चतत्सुतः २० शाबस्तस्तत्सुतोयेनशाबस्तीनिर्ममेपुरी ॥ बृहदश्वस्तुशाबस्ति
स्ततःकुवलयाश्वकः २१ यःप्रियार्थमुतंकस्यधुंधुनामासुरंबली ॥ सुतानामेकविंशत्यासहस्रैरहनद्वृतः २२ धुंधुमारइतिख्यातस्तत्सुतास्तेचजज्वलुः ॥
धुंधोर्मुखाग्निनासर्वेत्रयएवावशेषिताः २३ दृढाश्वःकपिलाश्वश्चभद्राश्वइतिभारत ॥ दृढाश्वपुत्रोहर्यश्वोनिकुंभस्तत्सुतःस्मृतः २४ बर्हणाश्वोनिकुंभ
स्यकृशाश्वोऽथास्यसेनजित् ॥ युवनाश्वोभवत्तस्यसोऽनपत्योवनंगतः २५ भार्याशतेननिर्विण्णऋषयोऽस्यकृपालवः ॥ इष्टिंस्मवर्तयांचक्रु
रैंद्रींतेसुसमाहिताः २६

येऽभिमुखंययुस्तान्यमंदर्शयितुंसदेहानेवभल्लैरनयदित्यर्थः १७ तच्चदृष्ट्वाऽन्येदुद्रुवुः स्वमालयंपातालम् १८ इतिएतैःकर्मभिः पुरंजयादिनामभिः आहृतोव्याहृतः पाठांतरे आहूतइत्य
र्थः १९ २० शाबस्तिःशाबस्तस्यपुत्रः कुवलयाश्वकएवधुंधुमारइतिख्यातः २१ तत्रकारणमाह यइति सुतानामेकविंशत्यासहस्रैर्वृतःसन्हतवान् २२ धुंधुमारइतिचेतिचकारस्यान्वयः
२३ २४ अथतस्मान्निकुंभात्कृशाश्वः २५ भार्याणांशतेनसह अस्यपुत्रार्थमिंद्रदेवत्यामिष्टिंवर्त्तयामासुः स्मेत्याश्चर्ये २६

तदेवाऽहराजेतिषड्भिः तर्षितस्तृषितःसन्जलार्थंप्रविष्टोमंत्राभिमंत्रितंजलंपत्न्यैदेयंस्वयंपपौ २७ व्युदकंनिरुदकम्पुंसवनंपुत्रोत्पत्तिकारणम् २८ अहोदैवबलमेवमुख्यंबलंपुरुषबलंतुनकिं
चिदितिवदंतईश्वरायनमस्कारंचक्रुः २९ ३० अयंकंधास्यतिपास्यतीतिदुःखितैर्विप्रैरुक्तेसतितस्यामिष्ट्यामाराधितइंद्रोमांधातापाताहेवत्समारोदीरितिब्रुवन्देशिनींतर्जनीमदादित्य
र्थः ३१ तस्यपितायुवनाश्वोभिन्नकुक्षिरपिनममारकिंतुकालांतरेतपसासिद्धिमन्वगात् ३२ मांधातुर्महिमानमाह त्रसद्दस्युरितिषड्भिः अंगहेराजन्यस्मान्मांधातुर्दस्यवउद्विग्नाःकंपिताःसं
त्रसंत्यतइंद्रोयस्यत्रसद्दस्युरितिनामाविदधेसमांधाताऽवनीमेकः शशासेत्युत्तरेणान्वयः ३३ अच्युतस्यतेजसाअप्रच्युततेजसेतिवा ३४ आत्मविदपिसयज्ञंविष्णुमीजेतमेवाविशिनष्टि सर्व

राजातद्यज्ञसदनंप्रविष्टोनिशितर्षितः ॥ दृष्ट्वाशयानान्विप्रांस्तान्पपौमंत्रजलंस्वयम् २७ उत्थितास्तेनिशाम्याथव्युदकंकलशंप्रभो ॥ पप्रच्छुःकस्यकर्मे
दंपीतंपुंसवनंजलं २८ राज्ञापीतंविदित्वाथईश्वरप्रहितेनते ॥ ईश्वरायनमश्चक्रुरहोदैवबलंबलम् २९ ततःकालउपावृत्तेकुक्षिंनिर्भिद्यदक्षिणम् ॥ युवना
श्वस्यतनयश्चक्रवर्तीजजानह ३० कंधास्यातिकुमारोऽयंस्तन्यंरोरूयतेभृशम् ॥ मांधातावत्समारोदीरितींद्रोदेशिनीमदात् ३१ नममारपितातस्यविप्र
देवप्रसादतः ॥ युवनाश्वोऽथतत्रैवतपसासिद्धिमन्वगात् ३२ त्रसद्दस्युरितींद्रोंऽगविदधेनामतस्यवै ॥ यस्मात्त्रसंतिह्युद्विग्नादस्यवोरावणादयः ३३ यौव
नाश्वोऽथमांधाताचक्रवर्त्यवनींप्रभुः ॥ सप्तद्वीपवतीमेकःशशासाच्युततेजसा ३४ ईजेचयज्ञंक्रतुभिरात्मविद्भूरिदक्षिणैः ॥ सर्वदेवमयंदेवंसर्वात्मकमतींद्रिय
म् ३५ द्रव्यंमंत्रोविधिर्यज्ञोयजमानस्तथर्त्विजः ॥ धर्मोदेशश्चकालश्चसर्वमेतद्यदात्मकम् ३६ यावत्सूर्यउदेतिस्मयावच्चप्रतितिष्ठति ॥ सर्वंतद्यौवनाश्वस्य
मांधातुःक्षेत्रमुच्यते ३७ शशबिंदोर्दुहितरिबिंदुमत्यामधान्नृपः ॥ पुरुकुत्समंबरीषंमुचुकुंदंचयोगिनम् ३८ तेषांस्वसारःपंचाशत्सौभरिंवव्रिरेपतिम् ॥
यमुनांतर्जलेमग्नस्तप्यमानःपरंतपः ३९ निर्वृतिंमीनराजस्यवीक्ष्यमैथुनधर्मिणः ॥ जातस्पृहोनृपंविप्रःकन्यामेकामयाचत ४० सोऽप्याहगृह्यतांब्रह्म
न्कामंकन्यास्वयंवरे ॥ सविचिंत्याप्रियंस्त्रीणांजरठोऽयमसंमतः ॥ वलीपलितएजत्कइत्यहंप्रत्युदाहृतः ४१ साधयिष्येतथात्मानंसुरस्त्रीणामपीप्सितम् ॥
किंपुनर्मनुजेंद्राणामितिव्यवसितःप्रभुः ४२ मुनिःप्रवेशितःक्षत्राकन्यांतःपुरमृद्धिमत् ॥ वृतश्चराजकन्याभिरेकःपंचाशतावरः ४३ तासांकलिरभूद्भूयां
स्तदर्थेऽपोह्यसौहृदम् ॥ ममानुरूपोनायंवइतितद्गतचेतसाम् ४४

देवमयमितिसार्द्धेन ३५ ३६ प्रतितिष्ठत्यस्तंगच्छति ३७ प्रसंगात्सौभरेश्चरितमाह तेषामितियावत्समाप्ति तेषांस्वसारोमांधातुःकन्याः ३८ ननुमहातापसस्यकुतोविवाहप्रसंगःकथंवा
जराजर्जरंतंराजकन्यावव्रिरेतदाह यमुनांतर्जलइतिषड्भिः ३९ नृपंमांधातारम् ४० सोऽपिमांधातास्वयंवरेकामंगृह्यतामित्याहसविप्रःस्त्रीणामप्रियंमांविचिंत्यानेनाहंप्रत्युक्तोऽतआत्मानंत
थासाधयिष्यामीतिव्यवसितोनिश्चितवानितिद्वयोरन्वयः अप्रियत्वेहेतुःजरठोवृद्धःवलीभिर्युक्तःपलितश्चएजत्कःकंपमानशिराःतापसत्वादिनावाऽसंमतोऽहमितिकृत्वा ४१ तथेत्यस्यप्रपं
चः सुरस्त्रीणामपीप्सितंकिंपुनर्मनुजेंद्राणांयस्त्रियस्तासामिति ४२ ततःकिंवृत्तंतदाह मुनिरीतिद्वाभ्यामक्षत्राप्रतीहारेणपंचाशताऽपिराजन्याभिःसएकएववरोवृतः ४३ ४४

तस्यगार्हस्थ्यंवर्णयति सइतिचतुर्भिःबह्वृचइतिमंत्रसामर्थ्यमुक्तम्ताभिःसहरेमइत्युत्तरेणान्वयःक्वरेमेअपारणीयंदुरंतंयत्तपस्तस्याश्रियासमृद्ध्याऽनर्घ्याःपरिच्छदायेषुतेषुगृहेषुतथानानाविधे
षूपवनेषुचअमलान्यंभांसियेषांतेषुसरस्सुचकथंभूतेषुसौगंधिकानांकल्हाराणांचकाननानिस्तोमायेषु ४५ कथंभूतेषुगृहादिषुस्वलंकृताःस्त्रियःपुरुषाश्चयेषुअनुगायंतोद्विजाश्चपक्षिणोभृंगा
श्चबंदिनश्चयेषुकथंभूतःमहार्हशय्यादिभिरुपलक्षितःसन् ४३ स्तंभंगर्वम् ४७ आज्यस्तोकैर्घृतबिंदुभिः ४८ इदानींतस्यानुतापपूर्वकंवानप्रस्थाश्रममाऽह सकदाचिदितिसप्तभिः आत्मनोम
नसोहेतोरात्मनोपह्नवंतपोहानिंददर्श ४९ संश्चासौचरितव्रतश्चयोऽहंतस्यब्रह्मतपः ५० मिथुनव्रतिनांदांपत्यधर्मवताम् चेद्यदिप्रसंगस्तर्हितद्व्रतिषुईश्वरार्थधर्मपरेष्वेवकार्यइतिशेषः
५१ संगाज्जातंदोषंप्रपंचयाति एकइति पंचाशताभार्याभिःसंबंधात्पंचाशदासमभूवमित्यर्थःततश्चसुतैःपंचसहस्रसर्गआसम्प्रत्येकंतासुपुत्रशतरूपेणोत्पत्तेः उभयकृत्यान्यैहिकपारात्रिकाणिक

सबह्वृचस्ताभिरपारणीयतपःश्रियाऽनर्घ्यपरिच्छदेषु ॥ गृहेषुनानोपवनामलांभःसरस्सुसौगंधिककाननेषु ४५ महाऽर्हशय्यासनवस्त्रभूषणस्नानानुलेपा
भ्यवहारमाल्यकैः ॥ स्वलंकृतस्त्रीपुरुषेषुनित्यदारेमेनुगायाद्द्विजभृंगबंदिषु ४६ यद्गार्हस्थ्यंतुसंवीक्ष्यसप्तद्वीपवतीपतिः ॥ विस्मितःस्तंभमजहात्सार्वभौम
श्रियान्वितः ४७ एवंगृहेष्वभिरतोविषयान्विविधैःसुखैः ॥ सेवमानोनचातुष्यदाज्यस्तोकैरिवानलः ४८ सकदाचिदुपासीनआत्मापह्नवमात्मनः ३
ददर्शबह्वृचाचार्योमीनसंगसमुत्थितम् ४९ अहोइमंपश्यतमेविनाशंतपस्विनःसच्चरितव्रतस्य ॥ अंतर्जलेवारिचरप्रसंगात्प्रच्यावितंब्रह्मचिरंधृतंयत् ५०
संगंत्यजेतमिथुनव्रतिनांमुमुक्षुःसर्वात्मनानविसृजेद्बहिरिंद्रियाणि॥ एकश्चरन्रहसिचित्तमनंतईशेयुंजीततद्व्रतिषुसाधुषुचेत्प्रसंगः ५१ एकस्तपस्यहमथांभसि
मत्स्यसंगात्पंचाशदासमुतपंचसहस्रसर्गः ॥ नांतंव्रजाम्युभयकृत्यमनोरथानांमायागुणैर्हृतमतिर्विषयेऽर्थभावः ५२ एवंवसन्गृहेकालंविरक्तोन्यासमास्थितः ॥
वनंजगामानुययुस्तत्पत्न्यःपतिदेवताः ५३ तत्रतप्त्वातपस्तीक्ष्णमात्मकर्षणमात्मवान् ॥ सहैवाग्निभिरात्मानंयुयोजपरमात्मनि ५४ ताःस्वपत्युर्महारा
जनिरीक्ष्याध्यात्मिकींगतिम् ॥ अन्वीयुस्तत्प्रभावेनअग्निंशांतमिवार्चिषः ५२ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेसौभर्याख्यानेषष्ठो
ऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ मांधातुःपुत्रप्रवरोऽयोंबरीषःप्रकीर्तितः ॥ पितामहेनप्रवृत्तोयौवनाश्वश्चतत्सुतः ॥ हारीतस्तस्यपु
त्रोऽभून्मांधातृप्रवराइमे १ नर्मदाभ्रातृभिर्दत्तापुरुकुत्साययोरगैः ॥ तयारसातलंनीतोभुजगेंद्रप्रयुक्तया २

र्माणितद्विषयाणांमनोरथानाम्अर्थभावःपुरुषार्थबुद्धिमान् ५२ न्यासोऽत्रसंगत्यागएववानप्रस्थधर्मइत्यर्थः ५३ ५४ आध्यात्मिकींगतिंब्रह्मणिलयम् ५५ ॥ इतिश्रीनवमस्कंधेटीका
यांषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ७ ॥ मांधातुरन्वयःप्रोक्तःसप्तमेयत्रगीयते ॥ पुरुकुत्सस्यचाख्यानंहरिश्चंद्रस्यचोत्तमम् ॥ १ ॥ पुत्रप्रवरःपुत्रश्रेष्ठःसपितामहेनयुवनाश्वेनप्रवृतःपुत्रत्वेनस्वीकृतःअ
तएवास्यमांधातृप्रवर्ग्यत्वम्तत्सुतोंऽबरीषस्यसुतः इमेयौवनाश्वांबरीषहारीतामांधातृगोत्रस्यप्रवराअवांतरविशेषप्रवर्तकाः यद्वा यौवनाश्वविशेषणम् पितामहेनमांधात्रासहआर्षेयवरणेप्रवृत्तः
मांधाताप्रवरोयेषांतेइमेअंबरीषयौवनाश्वहारीताःयथाऽहाश्वलायनः हरितकुत्सपिंगदर्भभैमगवानामांगिरसांबरीषयौवनाश्वेतिमांधातारंहैकेब्रुवते अतीत्यांगिरसंमांधात्रंबरीषयौवनाश्वेती
ति १ पुरुकुत्सस्यवंशंकथयिष्यन्नादौतावत्तस्यविवाहंप्रभावंचाह उरगैर्भ्रातृभिर्यादत्तानर्मदातया २

वध्यान्वधार्हान् सचपुरुकुत्सोनागाल्लब्धवरोऽभूत् वरमाह इदंनर्मदयारसातलानयनादिकंस्मरतांसर्पादभयमिति ३ देहकृत्पिता त्रसद्दस्योःसुतोऽनरण्यइत्यर्थः ४ त्रयःशंकवइवदुःखहे
तवोदोषायस्यासौत्रिशंकुः तदुक्तंहरिवंशे पितुश्चापरितोषेणगुरोर्दोग्ध्रीवधेनच । अप्रोक्षितोपयोगाच्चत्रिविधस्तेव्यतिक्रमइति परिणीयमानविप्रकन्याऽपहरणात्क्रुद्धस्यगुरोःपितुःशापात्
कौशिकस्यविश्वामित्रस्यतेजसाप्रभावेन ५ तेनैवकौशिकेन ६ पक्षिणोराडीबकयोः विश्वामित्रोराजसूयदक्षिणाच्छलेनहरिश्चंद्रसर्वस्वमपहृत्ययातयामासतच्छ्रुत्वाकुपितोवसिष्ठोऽपिवि
श्वामित्रंत्वमाडीभवेतिशशापसोऽपित्वंबकोभवेतिवसिष्ठंशशाप तयोश्चयुद्धमभूदितिप्रसिद्धम् ७ हरिश्चंद्रोहवैधसऐक्ष्वाकोराजापुत्रआसेत्यादिश्रुतिप्रसिद्धंहरिश्चंद्रस्यचरितमाह सोऽनप

गंधर्वानवधीत्तत्रवध्यान्वैविष्णुशक्तिधृक् ॥ नागाल्लब्धवरःसर्पादभयंस्मरतामिदम् २ त्रसद्दस्युःपौरुकुत्सोयोऽनरण्यस्यदेहकृत् ॥ हर्यश्वस्तत्सुतस्तस्मा
दरुणोऽथत्रिबंधनः ४ तस्यसत्यव्रतःपुत्रस्त्रिशंकुरितिविश्रुतः ॥ प्राप्तश्चांडलतांशापाद्गुरोःकौशिकतेजसा ५ सशरीरोगतःस्वर्गमद्यापिदिविदृश्यते ॥ पा
तितोवाग्शिरादेवैस्तेनैवस्तंभितोबलात् ६ त्रैशंकवोहरिश्चंद्रोविश्वामित्रवासिष्ठयोः ॥ यन्निमित्तमभूद्युद्धंपाक्षिणोर्बहुवार्षिकम् ७ सोऽनपत्योविषण्णात्माना
रदस्योपदेशतः ॥ वरुणंशरणंयातःपुत्रोमेजायतांप्रभो ८ यदिवीरोमहाराजतेनैवत्वांयजेइति ॥ तथेतिवरुणेनास्यपुत्रोजातस्तुरोहितः ९ जातःसुतोह्य
नेनांगमांयजस्वेतिसोऽब्रवीत् ॥ यदापशुर्निर्दशःस्यादथमेध्योभवेदिति १० निर्दशेचसआगत्ययजस्वेत्याहसोऽब्रवीत् ॥ दंताःपशोर्यज्जायेरन्नथमेध्योभवे
दिति ११ जातादंतायजस्वेतिसप्रत्याहाथसोऽब्रवीत् ॥ यदापतंत्यस्यदंताअथमेध्योभवेदिति १२ पशोर्निपतितादंतायजस्वेत्याहसोऽब्रवीत् ॥ यदा
पशोःपुनर्दंताजायंतेथपशुःशुचिः १३ पुनर्जातायजस्वेतिसप्रत्याहाथसोऽब्रवीत् ॥ सान्नाहिकोयदाराजन्राजन्योऽथपशुःशुचिः १४ इतिपुत्रानुरागेणस्नेह
यंत्रितचेतसा ॥ कालंवंचयतातंतमुक्तोदेवस्तमैक्षत १५ रोहितस्तदभिज्ञायपितुःकर्मचिकीर्षितम् ॥ प्राणप्रेप्सुर्धनुःपाणिररण्यंप्रत्यपद्यत १६ पितरं
वरुणग्रस्तंश्रुत्वाजातमहोदरम् ॥ रोहितोग्राममेयायतमिंद्रःप्रत्यषेधत १७ भूमेःपर्यटनंपुण्यंतीर्थक्षेत्रनिषेवणैः ॥ रोहितायादिशच्छक्रःसोऽप्यरण्येवसत्स
माम् १८ एवंद्वितीयेतृतीयेचतुर्थेपंचमेतथा ॥ अभ्येत्याभ्येत्यस्थविरोविप्रोभूत्वाहवृत्रहा १९ षष्ठंसंवत्सरंतत्रचरित्वारोहितःपुरीम् ॥ उपव्रजन्नजीगर्त्ता
दक्रीणान्मध्यमंसुतम् २० शुनःशेपंपशुंपित्रेप्रदायसमवंदत ॥ ततःपुरुषमेधेनहरिश्चंद्रोमहायशाः २१

त्यइत्यादियावत्समाप्ति कथंशरणंयातस्तदाह पुत्रोमेजायताम् ८ यदिवीरःपुत्रोमेजायेततर्हितेनैवपुरुषपशुनात्वांयजेयजामीतिभाषयातथेत्युक्तवतावरुणेननिमित्तेनास्यरोहितोनामपुत्रो
जातः ९ जातेपुत्रेसवरुणोजातःसुतोमामनेनयजस्वेत्यब्रवीत् यदापशुर्निर्दशोनिर्गतदशदिवसःस्यादित्यत्रसराजाऽब्रवीदित्यनुषंगः १० ११ १२ १३ राजन्हेवरुण राजन्यःपशुर्यदासान्ना
हिकःकवचसंबंधार्हःसंग्रामसमर्थः अथतदाशुचिः १४ इत्येवंतंतंकालंवंचयताराज्ञोक्तःप्रार्थितोदेवोवरुणस्तंतंकालंप्रत्यैक्षतेत्यर्थः १५ चिकीर्षितमात्मनापशुनावरुणयजनम् १६ ततश्चकुपि
तेनवरुणेनग्रस्तमतएवजातंमहदुदरंयस्यतंपितरंश्रुत्वा १७ समांवर्षम् १८ द्वितीयेचवर्षेवृत्रहाअभ्येत्याभ्येत्यतथैवतंप्रतिषेधन्किंचित्किंचिदाह १९ २० २१

वरुणेनमुक्तमुदरंयस्यसः महत्सुकथायस्यसः आत्मवान्जमदग्निरध्वर्युरभूत् २२ अयास्योमुनिःसामगउद्गाताअभूदित्यर्थः २३ उपरिष्टाद्विश्वामित्रसुताख्यानप्रसंगेन २४ अविहतांगतिं
ज्ञानम् तामेवगतिमाहसार्द्धाभ्यां मनःपृथिव्यांधारयन्ज्ञानकलांध्यात्वातयाऽज्ञानंविनिर्दहंस्तांचहित्वामुक्कामुक्तबंधनस्तस्थावित्यन्वयःमनोमूलोहिसंसारः मनश्चान्नमयम् अन्नमयंहिसौ
म्यमनइतिश्रुतेःअतोऽन्नशब्दवाच्यायांपृथिव्यांमनोधारयन्नेकीकुर्वंस्तांपृथिवीमद्भिरेकीकुर्वन्नपस्तेजसातत्तेजोऽनिलेन २५ तंचखेआकाशेतच्चभूतादावहंकारेतंचभूतादिमहंकारंमहात्मनिमह
तत्त्वेतस्मिन्विषयाकारंव्यावर्त्यज्ञानकलांज्ञानांशमात्मस्वेनध्यात्वातयाध्यानवृत्तिरूपयाऽऽत्मावरकमज्ञानंविनिर्दहन् २६ निर्वाणसुखसंविदातांचहित्वामुक्तबंधःसन्ननिर्देश्येनाप्रतर्क्येणस्वे

मुक्तोदरोऽयजद्देवान्वरुणादीन्महत्कथः ॥ विश्वामित्रोऽभवत्तस्मिन्होताचाध्वर्युरात्मवान् २२ जमदग्निरभूद्ब्रह्मावसिष्ठोऽयास्यसामगः ॥ तस्मैतुष्टोददाविं
द्रःशातकौंभमयंरथम् २३ शुनःशेपस्यमाहात्म्यमुपरिष्टात्प्रचक्ष्यते ॥ सत्यसारांधृतिंदृष्ट्वासभार्यस्यचभूपतेः २४ विश्वामित्रोभृशंप्रीतोददावविहतांगति
म् ॥ मनःपृथिव्यांतामद्भिस्तेजसापोऽनिलेनतत् २५ खेवायुंधारयंस्तच्चभूतादौतंमहात्मनि ॥ तस्मिन्ज्ञानकलांध्यात्वातयाऽज्ञानंविनिर्दहन् २६ हि
त्वातांस्वेनभावेननिर्वाणसुखसंविदा ॥ अनिर्देश्याप्रतर्क्येणतस्थौविध्वस्तबंधनः २७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेहरिश्चंद्रोपाख्यानंनामसप्त
मोऽध्यायः ॥ ७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ हरितोरोहितसुतश्चंपस्तस्माद्विनिर्मिता ॥ चंपापुरीसुदेवोऽतोविजयोयस्यचाऽऽत्मजः १ भरुकस्तत्सुतस्तस्मा
द्वृकस्तस्यापिबाहुकः ॥ सोऽरिभिर्हृतभूराजासभार्योवनमाविशत् २ वृद्धंतंपंचतांप्राप्तंमहिष्यनुमरिष्यती ॥ और्वेणजानताऽऽत्मानंप्रजावंतंनिवारिता
३ आज्ञायास्यैसपत्नीभिर्गरोदत्तोंऽधसासह ॥ सहतेनैवसंजातःसगराख्योमहायशाः ४ सगरश्चक्रवर्त्यासीत्सागरोयत्सुतैःकृतः ॥ यस्तालजंघान्यवनान्
शकान्हैहयबर्बरान् ५ नावधीद्गुरुवाक्येनचक्रेविकृतवेषिणः ॥ मुंडान्श्मश्रुधरान्कांश्चिन्मुक्तकेशार्द्धमुंडितान् ६ अनंतर्वाससःकांश्चिदबहिर्वाससोपरान् ॥
सोऽश्वमेधैरयजतसर्ववेदसुरात्मकम् ७ और्वोपदिष्टयोगेनहरिमात्मानमीश्वरम् ॥ तस्योत्सृष्टंपशुंयज्ञेजहाराश्वंपुरंदरः ८ सुमत्यास्तनयादृप्ताःपितुरादेशका
रिणः ॥ हयमन्वेषमाणास्तेसमंतान्न्यखनन्महीम् ९ प्रागुदीच्यांदिशिहयंददृशुःकपिलांतिके ॥ एषवाजिहरश्चौरआस्तेमीलितलोचनः १० हन्यतांहन्य
तांपापइतिषष्टिसहस्रिणः ॥ उदायुधाअभिययुरुन्मिमेषतदामुनिः ११ स्वशरीराग्निनातावन्महेंद्रहृतचेतसः ॥ महद्व्यतिक्रमहताभस्मसादभव
न्क्षणात् १२

नभावेनस्वस्वरूपेणतस्थौ २७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ । अष्टमेरोहितस्योक्तोवंशोयत्राभवन्नृपः । सगरःकपिलाक्षेपान्निर्दग्धायस्यसूनवः ॥ १ ॥
चंपस्तस्मादभूत् येनचंपापुरीनिर्मिता अतश्चंपात्सुदेवः १ हृताभूर्यस्य २ और्वेणऋषिणा आत्मानंदेहम् प्रजावंतंसगर्भम् ३ गरोविषम् तेनगरेणसहैवजातः ४ ५ गुरुवाक्येनौर्ववचनेन कां
श्चिदहत्वैवविकृतवेषिणश्चक्रे तदेवाऽऽह मुंडानिति मुक्तकेशानर्द्धमुंडितांश्च ६ ७ और्वेणोपदिष्टोयोगउपायस्तेन ८ तस्यद्वेभार्ये सुमतिःकेशिनीच तत्रसुमत्याःपुत्राणांप्रभावंमृत्युंचाऽऽह
सुमत्याइतिषड्भिः ९ १० एषवाजिहरइतिब्रुवंतोऽभिययुःषष्टिसहस्राणिपरिच्छेदकतयासंतियेषाम् उन्मिमेषलोचनोन्मीलनंचकार ११ १२

केचित्तुकपिलस्यकोपाग्निनादग्धाइतिवर्णयंतितन्निराकरोति नेति कुतइत्यतआह सत्त्वधामनिशुद्धसत्त्वमूर्त्तौ जगतःपवित्रःशुद्धिकरआत्मायस्यतस्मिन्क्कथंविभाव्यतेसंभाव्यते असंभावनायांदृष्टांतःभुवोरजःखेकथंसंभाव्यतेइति १३ किंच यस्ययेनेरिताप्रवर्तितातस्याविपश्चितःसर्वज्ञस्यकथंपृथङ्मतिरारिमित्रादिभेददृष्टिः १४ तदेवंसुमत्याःपुत्रेषुमृतेषुकेशिन्याःपौत्रेणाश्वःसमानीतःपितृव्योद्धरणप्रयत्नश्चकृतइतिदर्शयितुमाह योऽसमंजसइत्युक्तःकेवलमज्ञैर्वस्तुतस्तुसमंजसएव सतुकेशिन्याःसुतःक्षेत्रजत्वमिवप्रतीतंवारयति तस्यैवनृपस्यात्मनोदेहाज्जातः १५तस्यकथामाहचतुर्भिःअसमंजसःपुरापूर्वजन्मनियोगीसन्संगाद्धेतोर्योगाद्विचालितोऽतइदानींजातिस्मरःसन्संगपरिहारायजनमुद्वेजयन्लोकेगर्हितंज्ञातीनांचविप्रियंकर्माचरन्क्रीडतोबालान्सरय्वांप्रास्यत्प्राक्षिपदितिद्वयोरन्वयः १६ १७ एवंविधंवृत्तंकर्मयस्यसः १८ १९ पितृव्यखातमनुयःपंथास्तंययौ भस्मांतिभस्मसमीपे २० २१ अजानंतोऽवजानंतोऽप्यनुकंप्यावयंत्विति तुष्टावषड्भिरीशानमंशुमानेवमाशयः अजनोब्रह्माऽपित्वामद्यापिनपश्यतिनचबुध्यते कथंभूतम् आत्मनःस्वस्मात्परंपरमेश्वरम् कैर्हेतुभिः समाधियुक्तिभिः समाधिनाऽप्यपरोक्षंन

नसाधुवादोमुनिकोपभर्जितान्नृपेंद्रपुत्राइतिसत्त्वधामनि ॥ कथंतमोरोषमयंविभाव्यतेजगत्पवित्रात्मनिखेरजोभुवः १३ यस्येरितासांख्यमयीदृढेहनौर्ययामुमुक्षुस्तरतेदुरत्ययम् ॥ भवार्णवंमृत्युपथंविपश्चितःपरात्मभूतस्यकथंपृथङ्मतिः १४ योऽसमंजसइत्युक्तःसकेशिन्यान्नृपात्मजः ॥ तस्यपुत्रोंऽशुमान्नाम पितामहहितेरतः १५ असमंजसआत्मानंदर्शयन्नसमंजसम् ॥ जातिस्मरःपुरासंगाद्योगीयोगाद्विचालितः १६ आचरन्गर्हितंलोकेज्ञातीनांकर्मविप्रियम् ॥ सरय्वांक्रीडतोबालान्प्रास्यदुद्वेजयन्जनम् १७ एवंवृत्तःपरित्यक्तःपित्रास्नेहमपोह्यवै ॥ योगैश्वर्येणबालांस्तान्दर्शयित्वाततोययौ १८ अयोध्यावासिनः सर्वेबालकान्पुनरागतान् ॥ दृष्ट्वाविसिस्मिरेराजन्राजाचाप्यन्वतप्यत १९ अंशुमांश्चोदितोराज्ञातुरंगान्वेषणेययौ ॥ पितृव्यखातानुपथंभस्मांतिददृशेहयम् २० तत्रासीनंमुनिंवीक्ष्यकपिलाख्यमधोक्षजम् ॥ अस्तौत्समाहितमनाःप्रांजलिःप्रणतोमहान् २१ ॥ अंशुमानुवाच ॥ नपश्यतित्वांपरमात्मनोजनोनबुद्ध्यतेऽद्यापिसमाधियुक्तिभिः ॥ कुतोपरेतस्यमनःशरीरधीविसर्गसृष्टावयमप्रकाशाः २२ येदेहभाजस्त्रिगुणप्रधानागुणान्विपश्यंत्युतवातमश्च ॥ यन्माययामोहितचेतसस्तेविदुःस्वसंस्थंनबहिःप्रकाशाः २३ तंत्वामहंज्ञानघनंस्वभावप्रध्वस्तमायागुणभेदमोहैः ॥ सनंदनाद्यैर्मुनिभिर्विभाव्यंकथंहिमूढः परिभावयामि २४

पश्यतियुक्तिभिःपरोक्षमपिसम्यङ्नबुध्यतइत्यर्थः अपरेऽर्वाचीनास्तुकुतस्त्वांपश्येयुःअर्वाचीनत्वेहेतुः तस्यब्रह्मणोमनश्चशरीरंचधीश्चसत्त्वतमोरजःकार्याणिताभिर्येविविधादेवातिर्यङ्नराणांसर्गास्तेसृष्टास्तत्रापिवयमप्रकाशाअज्ञाःकुतःपश्यामेत्यर्थः २२ अपरेतर्हिकिंपश्यंतितदाह येदेहभाजस्तेस्वस्मिन्सम्यक्स्थितमपित्वांनविदुःकिंतुगुणानेवविपश्यंति अथवानगुणानपितुतमएवपश्यंति यतस्त्रिगुणाबुद्धिरेवप्रधानंयेषामतोबहिरेवप्रकाशोज्ञानंयेषाम् बुद्धिपरतंत्रतयाजाग्रत्स्वप्नयोर्विषयान्पश्यंतिसुषुप्तौतमएवकेवलंनतुनिर्गुणंत्वाम् सर्वत्रहेतुःयद्यतः यस्यतवमाययैवामोहितंचेतोयेषांते २३ तथाऽप्यहंविचारेणज्ञास्यामीतिचेत्तत्राऽऽह तंत्वामहंविमूढःकथंपरिभावयामिविचारयामि कथंभूतम् ज्ञानघनंशुद्धज्ञानमूर्तिम् स्वतएवप्रध्वस्तौमायागुणनिमित्तौभेदमोहौयेषांतैर्विभाव्यंविचिंत्यम् अयंभावः ज्ञानघनत्वान्नतावज्ज्ञानविषयत्वम् विचारविषयत्वेऽपिमायागुणैरभिभूतोऽहंनविचारेसमर्थइति २४

हेप्रशांततस्मात्त्वांपुरुषंपुराणंकेवलंनमामेत्यन्वयः पुराणपुरुषत्वेहेतुः मायायागुणाःकर्माणिचविश्वसृष्ट्यादीनिलिंगानिचब्रह्मादिरूपाणियस्यतम् प्रशांतत्वेहेतुःसदसद्भ्यांकार्यकारणाभ्यांपु
ण्यपापाभ्यांवाविमुक्तम् अतोऽनामरूपंतत्तत्कृतनामरूपशून्यंकिंतुज्ञानोपदेशायगृहीतःप्रकटितोदेहःशुद्धसत्त्वमूर्तिर्येनतम् यद्वाहेप्रशांतमायेति हेअगुणेतिचसंबोध्यकर्मभिःसृष्ट्यादिकार्यै
र्लिंगानियस्येतियोज्यम् यद्वा प्रशांतामायागुणादयोयस्मिन्नित्येकमेवपदम् २५स्वभाग्यंश्लाघते त्वन्मायेतिद्वाभ्याम् कामादिभिर्विभ्रांतानिचेतांसियेषांतेइमेसर्वेगृहादिषुभ्रमंति २६ हेसर्व
भूतात्मन्नोऽस्माकंत्वत्कृपयैवघटितात्त्वद्दर्शनादतिदृढोऽपिमोहमयःपाशश्छिन्नः कथंभूतःकामादीनामाशयआश्रयः त्वत्प्रसादेनकृतार्थोऽस्मीत्यर्थः २७ २८ अश्वंलब्ध्वाऽपिसाकांक्षंप्र
त्याहइमेचेति २९ तंपरिक्रम्येतिशुकोक्तिः ३० ३१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेटीकायामष्टमोऽध्यायः ॥८॥ ॥ नवमेंऽशुमतोवंशःखट्वांगावधिवर्ण्यते ॥ गंगांभूतलमानि

प्रशांतमायागुणकर्मलिंगमनामरूपंसदसद्विमुक्तम् ॥ ज्ञानोपदेशायगृहीतदेहंनमामहेत्वांपुरुषंपुराणम् २५ त्वन्मायारचितेलोकेवस्तुबुद्ध्यागृहादिषु ॥ भ्र
मंतिकामलोभेर्ष्यामोहविभ्रांतचेतसः २६ अद्यनःसर्वभूतात्मन्कामकर्मेंद्रियाशयः ॥ मोहपाशोदृढश्छिन्नोभगवंस्तवदर्शनात् २७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इ
त्थंगीतानुभावस्तंभगवान्कपिलोमुनिः ॥ अंशुमंतमुवाचेदमनुगृह्यधियानृप २८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अश्वोयंनीयतांवत्सपितामहपशुस्तव ॥ इमेच
पितरोदग्धागंगांभोर्हंतिनेतरत् २९ तंपरिक्रम्यशिरसाप्रसाद्यहयमानयत् ॥ सगरस्तेनपशुनाक्रतुशेषंसमापयत् ३० राज्यमंशुमतिन्यस्यनिःस्पृहोमुक्त
बंधनः ॥ और्वोपदिष्टमार्गेणलेभेगतिमनुत्तमां ३१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेसगरोपाख्यानेऽष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशु
कउवाच॥अंशुमांश्चतपस्तेपेगंगानयनकाम्यया ॥ कालंमहांतंनाशक्नोत्ततःकालेनसंस्थितः १ दिलीपस्तत्सुतस्तद्वदशक्तःकालमेयिवान्॥भगीरथस्तस्यपुत्र
स्तेपेससुमहत्तपः २ दर्शयामासतंदेवीप्रसन्नावरदाऽस्मिते॥ इत्युक्तःस्वमभिप्रायंशशंसावनतोनृपः ३ कोऽपिधारयितावेगंपतंत्यामेमहीतले ॥ अन्य
थाभूतलंभित्त्वानृपयास्येरसातलम् ४ किंचाहंनभुवंयास्येनरामय्यामृजंत्यघम् ॥ मृजामितदघंकुत्रराजंस्तत्रविचिंत्यताम् ५ भगीरथउवाच ॥ सा
धवोन्यासिनःशांताब्रह्मिष्ठालोकपावनाः ॥ हरंत्यघंतेऽगसंगात्तेष्वास्तेह्यघभिद्धरिः ६ धारयिष्यतितेवेगंरुद्रस्त्वात्माशरीरिणाम् ॥ यस्मिन्नोतमिदंप्रोतं
विश्वंशाटीवतंतुषु ७ इत्युक्त्वासनृपोदेवंतपसातोषयच्छिवम् ॥ कालेनाल्पीयसाराजंस्तस्येशःसमतुष्यत ८ तथेतिराज्ञाऽभिहितंसर्वलोकहितःशिवः ॥
दधारावहितोगंगांपादपूतजलांहरेः ९ भगीरथःसराजर्षिर्निन्येभुवनपावनीम् ॥ यत्रस्वापितृणांदेहाभस्मीभूताःस्मशेरते १०

न्येयस्यपौत्रोभगीरथः १ यथासगरःपौत्रायराज्यंदत्त्वातपस्तेपेतथांऽशुमांश्चस्वपुत्रायराज्यंदत्त्वामहांतंकालंतपस्तेपेइतिचकारस्यार्थःनाशक्नोत् गंगामानेतुमितिशेषःसंस्थितोमृतः १ का
लंमृत्युमेयिवान्प्राप्तः २ तंप्रत्यात्मानंदर्शयामास तेवरदास्मीतिगंगयोक्तःसन्स्वमभिप्रायंपूर्वजोद्धरणंशशंसकथयामास ३ आहगंगाकोऽपिगगनात्पंतत्यामेवेगंधारयिताधारयिष्यति ४
किंचआमृजंतिक्षालयिष्यंतितत्रोपायोविचिंत्यताम् ५अघंहरंतिहरिष्यंतिअघंभिनत्तीत्यघभित् ६आत्माकथंभूतः यस्मिन्निदंविश्वमोतंग्रथितमूर्ध्वतंतुषुशाटीवपटइवप्रोतंचतिर्यक्तंतुषुपटइव
असौसर्वाधारस्त्वद्वेगंधारयिष्यतीत्यर्थः ७ इत्येवंगंगामुक्त्वातच्छ्रुत्वेतिपाठेश्रावयित्वेत्यर्थः ८ राज्ञाऽभिहितंतथेत्यंगीकृत्य हरेःपादेनपूतंजलंयस्याः९ १०

११ प्रसंगाद्गंगामाहात्म्यमाहचतुर्भिः यस्याजलस्पर्शमात्रेणतत्त्वकेवलंदेहभस्माभिरेवमसाक्षात् ब्रह्माणिस्वकृतेनदंडेनहताअपि तांश्रद्धयायेसेवंतेइतिशेषः १२ तत्प्रपंचयतिभस्मीभूतेनांगेनयःसंगस्तेन १३ १४ अनंतस्यविशेषणंसंनिवेश्येतित्रैगुण्यंदेहसंबंधम् १५ १६ नलस्यसखाअयात्प्राप्तः तत्सुतःऋतुपर्णस्यसुतः १७ तत्पुत्रःसौदासः १८ नरहोनरहस्यम् १९ मृगयांचरन्कंचिद्राक्षसंजघानतस्यभ्रातरंमुमोचसभ्रातापलाय्यगतः २० अघमनिष्टम्सूदःपाचकस्तद्रूपधरःसन्राज्ञोगृहेवर्त्तमानः २१ अभक्ष्यमंजसाविलोक्यएवंनरमांसव्यवहारेण २२ वसिष्ठएवतंशापंद्वादशवार्षिकंचक्रे २३ रुशतीस्तीक्ष्णाअपःस्वपादयोर्जहौनान्यत्र तत्रहेतुः दिशइति एवमनेनमित्रसहत्वमपिदर्शितम् मित्रस्यकलत्रस्यवाचःसहनात् २४ तदेवंरा

रथेनवायुवेगेनप्रयांतमनुधावती ॥ देशान्पुनंतीनिर्दग्धानासिंचत्सगरात्मजान् ११ यज्जलस्पर्शमात्रेणब्रह्मदंडहताअपि ॥ सगरात्मजादिवंजग्मुःकेवलं देहभस्मभिः १२ भस्मीभूतांगसंगेनस्वर्याताःसगरात्मजाः ॥ किंपुनःश्रद्धयादेवींयेसेवंतेधृतव्रताः १३ नह्येतत्परमाश्चर्यंस्वर्धुन्यायदिहोदितम् ॥ अनंतचरणांभोजप्रसूतायाभवच्छिदः १४ सन्निवेश्यमनोयस्मिंश्छ्रद्धयामुनयोऽमलाः ॥ त्रैगुण्यंदुस्त्यजंहित्वासद्योयातास्तदात्मताम् १५ श्रुतोभगीरथाज्जज्ञेतस्यनाभोऽपरोभवत् ॥ सिंधुद्वीपस्ततस्तस्मादयुतायुस्ततोऽभवत् १६ ऋतुपर्णोनलसखोयोऽश्वविद्यामयान्नलात् ॥ दत्त्वाऽक्षहृदयंचास्मैसर्वकामस्तुतत्सुतः १७ ततःसुदासस्तत्पुत्रोमदयंतीपतिर्नृप ॥ आहुर्मित्रसहंयंवैकल्माषांघ्रिमुतक्वचित् ॥ वसिष्ठशापाद्रक्षोऽभूदनपत्यःस्वकर्मणा १८ ॥ राजोवाच ॥ किंनिमित्तोगुरोःशापःसौदासस्यमहात्मनः॥ एतद्वेदितुमिच्छामःकथ्यतांनरहोयदि १९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ सौदासोमृगयांकंचिच्चरन्रक्षोजघान ॥ मुमोचभ्रातरंसोथगतःप्रतिचिकीर्षया २० सचिंतयन्नघंराज्ञःसूदरूपधरोगृहे ॥ गुरवेभोक्तुकामायपक्त्वानिन्येनरामिषम् २१ परिवेक्ष्यमाणंभगवान्विलोक्याभक्ष्यमंजसा ॥ राजानमशपत्क्रुद्धोरक्षोह्येवंभविष्यसि २२ रक्षःकृतंतद्विदित्वाचक्रेद्वादशवार्षिकम् ॥ सोऽप्यपोंऽजलिनादायगुरुंशप्तुंसमुद्यतः २३ वारितोमदयंत्यापोरुशतीःपादयोर्जहौ ॥ दिशःखमवनींसर्वंपश्यन्जीवमयंनृपः २४ राक्षसंभावमापन्नःपादेकल्माषतांगतः ॥ व्यवायकालेददृशेवनौकोदंपतीद्विजौ २५ क्षुधार्तोजगृहेविप्रंतत्पत्न्याहाकृतार्थवत् ॥ नभवान्राक्षसःसाक्षादिक्ष्वाकूणांमहारथः २६ मदयंत्याःपतिर्वीरनाधर्मंकर्तुमर्हसि ॥ देहिमेऽपत्यकामायाअकृतार्थंपतिंद्विजम् २७ देहोऽयंमानुषोराजन्पुरुषस्याखिलार्थदः ॥ तस्मादस्यवधोवीरसर्वार्थवधउच्यते २८ एषहिब्राह्मणोविद्वांस्तपःशीलगुणान्वितः ॥ आरिराधयिषुर्ब्रह्ममहापुरुषसंज्ञितम् ॥ सर्वभूतात्मभावेनभूतेष्वंतर्हितंगुणैः २९

क्षसत्वेकल्माषांघ्रित्वेचकारणमुक्त्वास्वकर्मणाऽनपत्यइतियदुक्तंतत्प्रपंचयतिव्यवायकालइत्यादिनाकर्मणाअप्रजाइत्यंतेन वनमोकोनिवासोययोस्तौवनौकसौचतौदंपतीचपृथक्पदत्वेसकारलोपआर्षः २५ अकृतार्थवद्दीनवत् २६ अकृतार्थमसमाप्तरतिम् २७ सर्वभूतानामात्मेतिभावनयाऽराधयितुमिच्छुःयद्वासर्वभूतानामात्मभावेनभूतेषुस्थितमपिगुणैरंतार्हितंब्रह्मोति संबंधःपाठांतरे अंतर्हितःसोयमित्युत्तरेणान्वयः २९

३०भ्रूणस्यश्रोत्रियस्य गर्भस्यसतइतिवा बभ्रोर्गोः सतांमतोभवान्वधंकथंसाधुमन्यतइत्यर्थः३१क्षणमपियेनविनानजीविष्यामिसोऽयंयदिभक्षःक्रियतेतर्हिमृतकंयथामृतप्रायांमांपूर्वंभक्षय३२
३३ दिधिषुंगर्भाधानकर्तारम् ३४ आधानान्मैथुनात्हेअकृतप्रज्ञमृत्युर्मयादर्शितः ३५ ३६ ३७ तदेवंकर्मणाअप्रजाः ६८ अबिभ्रद्दधारेत्यर्थःनव्यजायतनप्रासूतअतोवसिष्ठएवतस्य
उदरमश्मनाजघानसउत्पन्नःसुतोऽश्मकः ३९ स्त्रीभिःसंवेष्ट्यपरशुरामात्परिरक्षितोऽतोनारीकवचइत्युक्तःनिःक्षत्रेसतिक्षत्रवंशवंशस्यमूलमभवदतोमूलकइतिचोक्तः ४० ४१ प्रसन्नैर्देवैर्वरंवृ
णीष्वेत्युक्तेखट्वांगेनोक्तंप्रथमंतावन्ममायुःकथ्यतामितिदेवैश्चोक्तंमुहूर्तमात्रमिति तज्ज्ञात्वादेवैर्दत्तेनविमानेनशीघ्रंस्वपुरमेत्यमनःपरमेश्वरेसंदधे ४२ एतदेवस्वसाधुवृत्तानुस्मरणपूर्वकंतत्कृ

सोऽयंब्रह्मर्षिवर्यस्तेराजर्षिप्रवराद्विभो ॥ कथमर्हतिधर्मज्ञवधंपितुरिवात्मजः ३० तस्यसाधोरपापस्यभ्रूणस्यब्रह्मवादिनः ॥ कथंवधंयथाबभ्रोर्मन्यतेसंम
तोभवान् ३१ यद्ययंक्रियतेभक्षस्तर्हिमांखादपूर्वतः ॥ नजीविष्येविनायेनक्षणंचमृतकंयथा ३२ एवंकरुणभाषिण्याविलपंत्याअनाथवत् ॥ व्याघ्रःपशु
मिवाखादत्सौदासःशापमोहितः ३३ ब्राह्मणीवीक्ष्यदिधिषुंपुरुषादेनभाक्षितम् ॥ शोचंत्यात्मानमुर्वीशमशपत्कुपितासती ३४ यस्मान्मेभाक्षितःपापकामा
र्तायाःपतिस्त्वया ॥ तवापिमृत्युराधानादकृतप्रज्ञदर्शितः ३५ एवंमित्रसहंशप्त्वापतिलोकपरायणा ॥ तदस्थीनिसमिद्धेग्नौप्रास्यभर्तुर्गतिंगता ३६ वि
शापोद्वादशाब्दांतेमैथुनायसमुद्यतः ॥ विज्ञायब्राह्मणीशापंमहिष्यासनिवारितः ३७ ततऊर्ध्वंसतत्याजस्त्रीसुखंकर्मणाऽप्रजाः ॥ वसिष्ठस्तदनुज्ञातोमद
यंत्यांप्रजामधात् ३८ सावैसप्तसमागर्भमबिभ्रन्नव्यजायत ॥ जघ्नेऽश्मनोदरंतस्याःसोऽश्मकस्तेनकथ्यते ३९ अश्मकान्मूलकोजज्ञेयःस्त्रीभिःपरिराक्षितः
॥ नारीकवचइत्युक्तोनिःक्षत्रेमूलकोभवत् ४० ततोदशरथस्तस्मात्पुत्रऐडविडस्ततः ॥ राजाविश्वसहोयस्यखट्वांगश्चक्रवर्त्यभूत् ४१ योदेवैरार्थितोदैत्या
नवधीद्युधिदुर्जयः ॥ मुहूर्त्तमायुर्ज्ञात्वैत्यस्वपुरंसंदधेमनः ४२ नमेब्रह्मकुलात्प्राणाःकुलदैवान्नचात्मजाः ॥ नश्रियोनमहीराज्यंनदाराश्चातिवल्लभाः ४३
नबाल्येपिमतिर्मह्यमधर्मेरमतेक्वचित् ॥ नपश्याम्युत्तमश्लोकादन्यत्किंचनवस्त्वहं ४४ देवैःकामवरोदत्तोमह्यांत्रिभुवनेश्वरैः ॥ नवृणेतमहंकामंभूतभावन
भावनः ४५ येविक्षिप्तेंद्रियधियोदेवास्तेस्वहृदिस्थितम् ॥ नविंदंतिप्रियंशश्वदात्मानंकिमुतापरे ४६ अथेशमायारचितेषुसंगंगुणेषुगंधर्वपुरोपमेषु ॥
रूढंप्रकृत्यात्मनिविश्वकर्तुर्भावेनहित्वातमहंप्रपद्ये ४७ इतिव्यवसितोबुद्ध्यानारायणगृहीतया ॥ हित्वाऽन्यभावमज्ञानंततःस्वंभावमाश्रितः ४८ यत्त
द्ब्रह्मपरंसूक्ष्ममशून्यंशून्यकल्पितम् ॥ भगवान्वासुदेवेतियंगृणंतिहिसात्वताः ४९ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेसूर्यवंशानुवर्णने
नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तेनानिश्चयेनदर्शयति नेतिसप्तभिःकुलदैवाद्ब्रह्मकुलात्सकाशान्मेप्राणादयोनातिवल्लभानातिप्रियाः ४३ मह्यंमम ४४ भूतभावनोहरिस्तास्मिन्नेवभावनायस्यसोऽहंतंकामंनवृणे ४५ तत्र
हेतुःयइति विक्षिप्तानींद्रियाणिधीश्चयेषांतेदेवाअपि ४६ अथतस्मात्प्रकृत्यास्वभावेनाऽत्मनिरूढंगुणेषुसंगंविश्वकर्तुर्भावेनहित्वातमेवाहंप्रपद्ये ४७ अन्यभावंदेहाद्यभिमानरूपज्ञानंहि
त्वा ४ स्वंभावमेवाऽह यत्तदिति शून्यवत्कल्पितम् वागाद्यविषयत्वात् वासुदेवइतियंगृणंति ब्रह्मणएवभक्तानुग्रहार्थमाविष्कृततनोर्वासुदेवत्वात् ४९ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुरा
णेनवमस्कंधेटीकायांनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

दशमेप्राहखट्वांगवंशेश्रीरामसंभवम् ॥ तच्चरित्रंचलंकेशंहत्वाऽयोध्यागमावधि ॥ १ ॥ खट्वांगाच्चदीर्घबाहुः १ २ ऋषिभिर्वाल्मीकिमुख्यैर्भूरिवर्णितंत्वयामुहुःश्रुतंतथापिसंक्षेपतःकथ्यमानंशृणु ३ ग्रंथकोटिभिराकीर्णमद्भुतंरामविक्रमम् ॥ अध्यायद्वयतोवक्ष्यन्नेकश्लोकेसमस्यति । सकोशलेंद्रःश्रीरामोनोऽस्मानवतात्पातु कथंभूतः योगुर्वर्थेपितुःसत्यस्यपालनार्थंत्यक्तराज्यःसन् पद्मवदातिसुकुमाराभ्यांपद्भ्यां तदेवाह प्रियायाःपाणिनाऽपिस्पर्शेनास्तिक्षमाययोस्ताभ्यांप्रतिवनंव्यचरत् हरींद्रोहनुमान्सुग्रीवोवाऽनुजोलक्ष्मणस्ताभ्यांमृजिताऽपनीतापथरुजामार्गश्रमोयस्य शूर्पणख्यावैरूप्यात्कर्णनासिकाच्छेदाद्धेतोः तयाप्रलोभितेनरावणेनापहारात्प्रियेणकलत्रेणविरहस्तेनरुट्तयाऽऽरोपितयोर्भ्रुवोर्विजृंभणेनैवत्रस्तोऽब्धिर्यस्मात् ततस्ताद्विज्ञापनेनबद्धःसेतुर्येन ततःखलारावणादयएवदवोवनंतस्यदहनः ४ संक्षेपतोवर्णितंरामचरितमादितआरभ्यविस्तरेणाह विश्वामित्राध्वरइत्यादिनायावदुत्तराध्यायसमाप्ति पश्यतएवलक्ष्मणस्य तमप्यनपेक्ष्यैवहताइत्यर्थः यच्छब्दानांसकोशलेंद्रोऽवतादित्यनेनैवान्वयः ५ लोकेयेवीरास्तेषांसमितौसमाजेऐशंत्र्यंबकंधनुरिक्षुयष्टिमिवलीलयैवाऽऽदायसज्जीकृतमारोपितंविकृष्यमध्येब

श्रीशुकउवाच ॥ खट्वांगाद्दीर्घबाहुश्चरघुस्तस्मात्पृथुश्रवाः ॥ अजस्ततोमहाराजतस्माद्दशरथोऽभवत् १ तस्यापिभगवानेषसाक्षाद्ब्रह्ममयोहरिः ॥ अंशांशेनचतुर्धाऽगात्पुत्रत्वंप्रार्थितःसुरैः २ रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नाइतिसंज्ञया ॥ तस्यानुचरितंराजन्नृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ श्रुतंहिवर्णितंभूरित्वयासीतापतेर्मुहुः ३ गुर्वर्थेत्यक्तराज्योव्यचरदनुवनंपद्मपद्भ्यांप्रियायाःपाणिस्पर्शाक्षमाभ्यांमृजितपथरुजोयोहरींद्रानुजाभ्याम् ॥ वैरूप्याच्छूर्पणख्याःप्रियविरहरुषारोपितभ्रूविजृंभत्रस्ताब्धिर्बद्धसेतुःखलदवदहनःकोशलेंद्रोऽवतान्नः ४ विश्वामित्राध्वरेयेनमारीचाद्यानिशाचराः ॥ पश्यतोलक्ष्मणस्यैवहतानैर्ऋतपुंगवाः ५ योलोकवीरसमितौधनुरैशमुग्रंसीतास्वयंवरगृहेत्रिशतोपनीतम् ॥ आदायबालगजलीलइवेक्षुयष्टिंसज्जीकृतंनृपविकृष्यबभंजमध्ये ६ जित्वाऽनुरूपगुणशीलवयोंऽगरूपांसीताऽभिधांश्रियमुरस्यभिलब्धमानाम् ॥ मार्गेव्रजन्भृगुपतेर्व्यनयत्प्ररूढंदर्पंमहीमकृतयास्त्रिरराजबीजाम् ७ यःसत्यपाशपरिवीतपितुर्निदेशंस्त्रैणस्यचापिशिरसाजगृहेसभार्यः ॥ राज्यंश्रियंप्रणयिनःसुहृदोनिवासंत्यक्त्वाययौवनमसूनिवमुक्तसंगः ८ रक्षःस्वसुर्व्यकृतरूपमशुद्धबुद्धेस्तस्याःखरत्रिशिरदूषणमुख्यबंधून् ॥ जघ्नेचतुर्दशसहस्रमपारणीयकोदंडपाणिरटमानउवासकृच्छ्रम् ९ सीताकथाश्रवणदीपितहृच्छयेनसृष्टंविलोक्यनृपतेदशकंधरेण ॥ जघ्नेऽद्भुतैणवपुषाऽऽश्रमतोऽपकृष्टोमारीचमाशुविशिखेनयथाकमुग्रः १०

भंज हेनृप उग्रंकठिनंगरिष्ठम् तदाह वाहकानांत्रिभिःशतैरुपनीतम् बालगजस्यलीलेवलीलायस्यसः ६ अनुरूपाणिस्वयोग्यानिगुणशीलादीनियस्यास्तांसीतासंज्ञांपूर्वमुरस्यभिलब्धोमानोययातांश्रियंजित्वाधनुर्भंगमहानादश्रवणक्षुभितस्यभृगुपतेर्दर्पंव्यनयदपनीतवान् कथंभूतस्य त्रिःसप्तकृत्वोराजबीजशून्यांमहींयोकरोत्तस्य ७ इदानींगुर्वर्थइतिश्लोकंविवृण्वन्नाह यइति कदाचित्कैकेय्यास्तुष्टेनराज्ञात्वदपेक्षितंदास्यामीतिप्रतिश्रुतम् ततःश्रीरामस्ययुवराज्याभिषेकसमयेतयाभरतस्यराज्यंरामस्यचवनेवासःप्रार्थितस्तदासत्यपाशेनपरिवीतस्यपितुर्निदेशमाज्ञांशिरसाजगृहे ततोराज्यादिकंत्यक्त्वासभार्योवनंययौ दुस्त्यजस्यापिसहर्षत्यागेदृष्टांतः मुक्तसंगोयोगीअसून्प्राणानिवेति ८ रक्षसोरावणस्यस्वसुःशूर्पणखायाअशुद्धबुद्धेःसीताजिघृक्षोःकामातुरायाइतिवा रूपंव्यकृतविकारमनयत् तस्याःखरत्रिशिरदूषणमुख्याबंधवोयेषुतांश्चतुर्दशसहस्रंजघान अपारणीयमलंघ्यमसह्यंकोदंडंपाणौयस्यसः ९ सीतायाःकथाश्रवणेनदीपितोहृच्छयोयस्यतेनसीतांहरिष्यतास्वस्माद्भीतेनस्वाश्रमादपकर्षणार्थंसृष्टंनिसृष्टंमारीचंविलोक्यजघान कथंभूतम् अद्भुतैणवपुषास्वर्णहरिणदेहेनोपलक्षितम् अतएवप्रलोभनेनाश्रमतस्तेनापकृष्टःसन्कंदक्षंयथाउग्रःश्रीरुद्रः १०

ततश्चरक्षोऽधमेनरावणेनासमक्षमपनीतायाम् प्रिययावियुक्तोभ्रात्रालक्ष्मणेनसहकृपणवद्वनेचचारकिमभिप्रायःसन् इत्यनेनप्रकारेणस्त्रीसंगिनांदुःखोदर्कांगतिंप्रख्यापयन् ११ आत्मार्थेन
कृत्येनकर्मणारावणेनसहयुद्धेनहतंकृत्यंशास्त्रीयंदहनादिकंयस्यतंजटायुषंपुत्रइवदग्ध्वाकबंधंस्वग्रहणायप्रसारितबाहुंराक्षसमहन् अथवालिनिहतेतैःकपिभिर्दयितायागतिंबुद्ध्वाअजभवा
भ्यामर्चिताबंघ्रीयस्यसमनुजोवेलांसमुद्रतीरमगात् १२ तत्रत्रिरात्रमुपवासेनप्रतीक्षितोऽपिसिंधुर्यदानोपस्थितस्तदायस्यरोषविभ्रमेणक्रोधलीलयाविवृत्तोयःकटाक्षस्तस्यपातेनसंभ्रांतानक्रा
मकराश्चयस्मिन् भयेनगीर्णोग्रस्तःस्तंभितोघोषोयेनससिंधुरेतद्वक्ष्यमाणंबभाषे अर्हणमर्घादिकम् रूपीमूर्तिमान् १३ भाषणमेवाऽह नत्वामितिद्वाभ्याम् एतावत्पर्यंतंनुनिश्चितंत्वांनाविदा
मनजानीमइत्यर्थः इदानींतुज्ञातोऽसीत्याह यदितिपृथक्पदम् यस्येत्यर्थः यद्वशेभ्यःसत्त्वादिभ्यःसुरगणादयोभवंतिसभवानिति १४ कामंयथेच्छंजलमाक्रम्यापिप्रयाहि अत्रमेहंपुरीष
प्रायम् त्रैलोक्यंरावयत्याक्रंदयतीतितथातंजहि हेवीरयद्यपितवजलंप्रतिबंधकंनभवतितथापीहसेतुंबध्नीहि तर्हिकिमर्थम् तेयशसोविस्ताराय तदेवाऽऽह यंसेतुमुपेत्यदुष्करंकर्मावेक्ष्यत्व

रक्षोऽधमेनवृकवद्विपिनेऽसमक्षंवैदेहराजदुहितर्यपयापितायाम् ॥ भ्रात्रावनेकृपणवत्प्रिययावियुक्तःस्त्रीसंगिनांगतिमितिप्रथयंश्चचार ११ दग्ध्वाऽऽत्म
कृत्यहतकृत्यमहन्कबंधंसख्यंविधायकपिभिर्दयितागतिंतैः ॥ बुद्ध्वाऽथवालिनिहतेप्लवगेंद्रसैन्यैर्वेलामगात्समनुजोऽजभवार्चितांघ्रिः १२ यद्रोषविभ्रमविवृत्त
कटाक्षपातसंभ्रांतनक्रमकरोभयगीर्णघोषः ॥ सिंधुःशिरस्यर्हणंपरिगृह्यरूपीपादारविंदमुपगम्यबभाषएतत् १३ नत्वांवयंजडधियोनुविदामभूमन्कूटस्थ
मादिपुरुषंजगतामधीशम् ॥ यत्सत्त्वतःसुरगणारजसःप्रजेशामन्योश्चभूतपतयःसभवान्गुणेशः १४ कामंप्रयाहिजहिविश्रवसोऽवमेहंत्रैलोक्यरावणमवाप्नुहि
वीरपत्नीम् ॥ बध्नीहिसेतुमिहतेयशसोवितत्यैगायंतिदिग्विजयिनोयमुपेत्यभूपाः १५ बद्धोदधौरघुपतिर्विविधाद्रिकूटैःसेतुंकपींद्रकरकंपितभूरुहांगैः ॥ सु
ग्रीवनीलहनुमत्प्रमुखैरनीकैर्लंकांविभीषणदृशाविशदग्रदग्धाम् १६ सावानरेंद्रबलरुद्धविहारकोष्ठश्रीद्वारगोपुरसदोवलभीविटंका ॥ निर्भज्यमानाधिषणध्व
जहेमकुंभशृंगाटकागजकुलैर्ह्रदिनीवपूर्णा १७ रक्षःपतिस्तदवलोक्यनिकुंभकुंभधूम्राक्षदुर्मुखसुरांतनरांतकादीन् ॥ पुत्रंप्रहस्तमतिकायविकंपनादी
न्सर्वानुगान्समहिनोदथकुंभकर्णम् १८ तांयातुधानपृतनामसिशूलचापप्रासर्ष्टिशक्तिशरतोमरखड्गदुर्गाम् ॥ सुग्रीवलक्ष्मणमरुत्सुतगंधमादनीलांगदर्क्ष
पनसादिभिरन्वितोऽगात् १९

यशोगास्यंतिभूपास्तम् १५ तद्वाक्यमभिनंद्ययत्कृतंतदाह बद्धेति विविधैरद्रीणांकूटैःशृंगैःसेतुंबद्ध्वाऽग्रेसीतान्वेषणेहनुमतैवदग्धांलंकामाविशत् कथंभूतैःशृंगैः कपींद्राणांकरैःकंपितानि
भूरुहाणामंगानिशाखादीनियेषुतैःविभीषणस्यदृशाबुद्ध्या कैःसहाऽऽविशत् सुग्रीवादयःप्रमुखायेषांतैरनीकैः १६ ततश्चसालंकाघूर्णाप्रचलिताबभूव कथंभूता वानरेंद्राणांबलैरुद्धावि
हारादयोयस्याम् निर्भज्यमानाधिषणादयोयस्यांसातत्रविहारःक्रीडास्थानं कोष्ठंधान्यागारादि श्रीःकोशःद्वारंगृहादीनाम् गोपुरंपुरद्वारम् सदःसभा वलभीप्रासादादिपुरोभागच्छा
दिनी विटंकःकपोतपालिका धिषणंवेदिकादि शृंगाटकंचतुष्पथम् १७ रक्षःपतीरावणः पुत्रमिंद्रजितंप्रहस्तादींश्चसमहिनोत्प्रायुंक्त १८ असिशूलादिभिर्दुर्गमांतांयातुधानपृतनांसुग्री
वादिभिरन्वितःश्रीरामोऽभ्यगात् मरुत्सुतोहनुमान् ऋक्षोजांबवान् १९

तेरघुपतेरनीकपाअंगदाद्याःसर्वैरावणस्येभादिभिर्यद्वरूथंसैन्यंतत्रद्वंद्वंयथाभवतितथाभिपत्यसंगम्यद्रुमादिभिर्जघ्नुः कान् सीतायाअभिमर्शैनहतंमंगलंयस्यसरावणईशोयेषांतान् २० स्व
बलस्यनष्टिंनाशमवेक्ष्यरुष्टःक्रुद्धःसन्यानकंपुष्पकंविमानंरथंवाऽऽरुह्यश्रीराममभिससार अथतंस्वःस्यंदनेस्वर्गस्थेइंद्रस्यरथेमातलिनेंद्रसारथिनोपनीतेद्युमतिदीप्तियुक्तेविभ्राजमानमहन
दहन् २१ हेपुरुषादपुरीषराक्षसपुरीषप्राय यद्यस्मादपहृता श्ववत् श्वायथाऽसमक्षंगृहंप्रविश्यकिमपिहरतितद्वत् तस्माज्जुगुप्सितस्यकर्मणःकर्तुस्तेऽद्यकालइवालंघ्यवीर्योऽहंफलंयच्छा
मि अधर्मकर्तुःपुंसःकालोयथायच्छतीतिवा २२ रिक्तःक्षीणपुण्यःसुकृतीविमानादिव विमानात्पुष्पकान्न्यपतदितिवा २३ राक्षसस्त्रीणांविलापमाहततइतिपंचभिःमंदंस्वल्पमुदरंयस्यास्तया

तेनीकपारघुपतेरभिपत्यसर्वेद्वंद्वंवरूथमिभपत्तिरथाश्वयोधैः ॥ जघ्नुर्द्रुमैर्गिरिगदेषुभिरंगदाद्याःसीताऽभिमर्शहतमंगलरावणेशान् २० रक्षःपतिःस्वबल
नष्टिमवेक्ष्यरुष्टआरुह्ययानकमथाभिससाररामम् ॥ स्वःस्यंदनेद्युमतिमातलिनोपनीतेविभ्राजमानमहनन्निशितैःक्षुरप्रैः २१ रामस्तमाहपुरुषादपुरीष
यन्नःकांताऽसमक्षमसताऽपहृताश्ववत्ते ॥ त्यक्तत्रपस्यफलमद्यजुगुप्सितस्ययच्छामिकालइवकर्तुरलंघ्यवीर्यः २२ एवंक्षिपन्धनुषिसंधितमुत्ससर्जबाणंसव
ज्रमिवतद्धृदयंबिभेद ॥ सोऽसृग्वमन्दशमुखैर्न्यपतद्विमानाद्धाहेतिजल्पतिजनेसुकृतीवरिक्तः २३ ततोनिष्क्रम्यलंकायायातुधान्यःसहस्रशः ॥ मंदो
दर्यासमंतस्मिन्प्ररुदत्यउपाद्रवन् २४ स्वान्स्वान्बंधून्परिष्वज्यलक्ष्मणेषुभिरर्दितान् ॥ रुरुदुःसुस्वरंदीनाघ्नंत्यआत्मानमात्मना २५ हाहताःस्मव
यंनाथलोकरावणरावण ॥ कंयायाच्छरणंलंकात्वद्विहीनापरार्दिता २६ नैवंवेदमहाभागभवान्कामवशंगतः ॥ तेजोऽनुभावंसीतायायेननीतोदशामिमाम्
२७ कृतैषाविधवालंकावयंचकुलनंदन ॥ देहःकृतोऽन्नंगृध्राणामात्मानरकहेतवे ॥ २८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ स्वानांविभीषणश्चक्रेकोशलेंद्रानुमोदितः ॥
पितृमेधविधानेनयदुक्तंसांपरायिकम् २९ ततोददर्शभगवानशोकवनिकाश्रमे ॥ क्षामांस्वविरहव्याधिंशिंशपामूलमास्थिताम् ३० रामःप्रियतमांभार्यां
दीनांवीक्ष्यान्वकंपत ॥ आत्मसंदर्शनाह्लादविकसन्मुखपंकजाम् ३१ आरोप्यारुरुहेयानंभ्रातृभ्यांहनुमद्युतः ॥ बिभीषणायभगवान्दत्त्वारक्षोगणेशताम्
३२ लंकामायुश्चकल्पांतंययौचीर्णव्रतःपुरीम् ॥ अवकीर्यमाणःकुसुमैर्लोकपालार्पितैःपथि ३३ उपगीयमानचरितःशतधृत्यादिभिर्मुदा ॥ गोमूत्रयावकं
श्रुत्वाभ्रातरंवल्कलांबरम् ३४ महाकारुणिकोऽतप्यज्जटिलंस्थंडिलेशयम् ॥ भरतःप्राप्तमाकर्ण्यपौरामात्यपुरोहितैः ३५ पादुकेशिरसिन्यस्यरामंप्रत्युद्य
तोऽग्रजम् ॥ नंदिग्रामात्स्वशिबिराद्गीतवादित्रनिःस्वनैः ३६

रावणभार्ययासह २४ २५ परैरर्दितापीडिता २६ २७ गृध्राणामन्नंभक्ष्यः नरकहेतवेनरकभोगाय २८ सांपरायिकमौर्ध्वदेहिकम् २९ ३० आत्मनःस्वस्यसंदर्शनेनयआह्लादस्तेनविकस
न्मुखपंकजंयस्यास्ताम् ३१ यानंपुष्पकम् भ्रातृभ्यांलक्ष्मणसुग्रीवाभ्याम् ३२ आयुश्चदत्त्वातेनापिसहैवययौ ३३ गोमूत्रपक्वयवान्नभोजनम् भ्रातरंभरतम् ३४ ३५ स्वशिबिराद्ग्रामंविनाऽ
योध्यामप्रविशन् स्वस्यवासंयत्रनिर्मितवांस्तस्मात्सकाशाद्गीतादिभिर्युक्तोरामंप्रत्युद्यतोऽभिमुखंययौ ३६

ब्रह्मघोषेणमहताघोषेणपठद्भिःस्वर्णरसाक्ताःकक्षाःप्रांतायासांताभिः पताकाभिर्हैमैरितिचत्वारिरथविशेषणानि ३७ ३८ पारमेष्ठ्यानिराजार्हाणिछत्रचामरादीनि प्रेम्णाप्रक्लिन्नंहृदयमी
क्षणेनेत्रेचयस्य ३९ नेत्रजैर्जलैःस्नापयन्नाश्लिष्य ४० येऽर्हसत्तमाःकुलवृद्धास्तेभ्योऽपिनमनंचक्रे ४१ ४२ अयोध्याप्रवेशप्रकारमाह पादुकेइतिसार्द्धैस्त्रिभिः ४३ धनुश्चनिषंगौचतान्
ऋक्षराड्जांबवान् ४४ ४५ गुरुपत्नीःकैकेय्याद्याः ४६ वयस्यानवरजांश्च यथावदनुक्रमेणसमुपेयतुः ४७ बाष्पौघैरभिषिंचंत्यःशुचःशोकान्विजहुः शेषंस्पष्टम् ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३

ब्रह्मघोषेणचमुहुःपठद्भिर्ब्रह्मवादिभिः ॥ स्वर्णकक्षपताकाभिर्हैमैश्चित्रध्वजैरथैः ३७ सदश्वैरुक्मसन्नाहैर्भटैःपुरटवर्मभिः ॥ श्रेणीभिर्वारमुख्याभिर्भृत्यैश्चैवप
दानुगैः ३८ पारमेष्ठ्यान्युपादायपण्यान्युच्चावचानिच ॥ पादयोर्न्यपतत्प्रेम्णाप्रक्लिन्नहृदयेक्षणः ३९ पादुकेन्यस्यपुरतःप्रांजलिर्बाष्पलोचनः ॥ तमा
श्लिष्यचिरंदोर्भ्यांस्नापयन्नेत्रजैर्जलैः ४० रामोलक्ष्मणसीताभ्यांविप्रेभ्योयेऽर्हसत्तमाः ॥ तेभ्यःस्वयंनमश्चक्रेप्रजाभिश्चनमस्कृतः ४१ धुन्वंतउत्तरासंगान्प
तिंवीक्ष्यचिरागतम् ॥ उत्तराःकोशलामाल्यैःकिरंतोननृतुर्मुदा ४२ पादुकेभरतोगृह्णाच्चामरव्यजनोत्तमे ॥ विभीषणःससुग्रीवःश्वेतच्छत्रंमरुत्सुतः ४३
धनुर्निषंगाञ्छत्रुघ्नःसीतातीर्थकमंडलुम् ॥ अबिभ्रदंगदःखड्गंहैमंचर्मर्क्षराण्नृप ४४ पुष्पकस्थोऽन्वितःस्त्रीभिःस्तूयमानश्चबंदिभिः ॥ विरेजेभगवान्राजन्ग्रहै
श्चंद्रइवोदितः ४५ भ्रातृभिर्नंदितःसोऽपिसोत्सवांप्राविशत्पुरीम् ॥ प्रविश्यराजभवनंगुरुपत्नीःस्वमातरम् ४६ गुरून्वयस्यावरजान्पूजितःप्रत्यपूजय
त् ॥ वैदेहीलक्ष्मणश्चैवयथावत्समुपेयतुः ४७ पुत्रान्स्वमातरस्तास्तुप्राणांस्तन्वइवोत्थिताः ॥ आरोप्यांकेऽभिषिंचंत्योबाष्पौघैर्विजहुःशुचः ४८ जटा
निर्मुच्यविधिवत्कुलवृद्धैःसमंगुरुः ॥ अभ्यषिंचद्यथैवेंद्रंचतुःसिंधुजलादिभिः ४९ एवंकृतशिरःस्नानःसुवासाःस्रग्व्यलंकृतः ॥ स्वलंकृतैःसुवासोभिर्भ्रातृभि
र्भार्ययाबभौ ५० अग्रहीदासनंभ्रात्राप्रणिपत्यप्रसादितः ॥ प्रजाःस्वधर्मनिरतावर्णाश्रमगुणान्विताः ॥ जुगोपपितृवद्रामोमेनिरेपितरंचतम् ५१ त्रेतायां
वर्तमानायांकालःकृतसमोऽभवत् ॥ रामेराजनिधर्मज्ञेसर्वभूतसुखावहे ५२ वनानिनद्योगिरयोवर्षाणिद्वीपसिंधवः ॥ सर्वेकामदुघाआसन्प्रजानांभरतर्षभ
५३ नाधिव्याधिजराग्लानिदुःखशोकभयक्लमाः ॥ मृत्युश्चानिच्छतांनासीद्रामेराजन्यधोक्षजे ५४ एकपत्नीव्रतधरोराजर्षिचरितःशुचिः ॥ स्वधर्मंगृह
मेधीयंशिक्षयन्स्वयमाचरन् ५५ प्रेम्णानुवृत्त्याशीलेनप्रश्रयावनतासती ॥ धियाह्रियाचभावज्ञाभर्तुःसीताऽहरन्मनः ॥ ५६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुरा
णेनवमस्कंधेरामचरितेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ भगवानात्मनात्मानंरामउत्तमकल्पकैः ॥ सर्वदेवमयंदेवमीजआचार्य
वान्मखैः १ होत्रेऽददाद्दिशंप्राचींब्रह्मणेदक्षिणांप्रभुः ॥ अध्वर्यवेप्रतीचींचउदीचींसामगायसः २ आचार्यायददौशेषांयावतीभूस्तदंतरा ॥ मन्यमान
इदंकृत्स्नंब्राह्मणोऽर्हतिनिःस्पृहः ३

५४ ५५ ॥ ५६ ॥ इतिश्रीनवमेटीकायांदशमोध्यायः ॥ १० ॥ * ॥ ततश्चैकादशेयोध्यामावसन्ननुजैःसह ॥ यज्ञादियच्चकारेशोरामस्तदनुवर्ण्यते ॥ १ ॥ १ २ तदंतरातासांदिशांमध्ये
यावतीभूस्तांब्राह्मणएवार्हतीतिमन्यमानः ३

अयंश्रीरामः तत्तदा सौमंगल्यमाभरणादिकंतावन्मात्रमवशेषितंयस्याः तद्व्यतिरिक्तंहिरण्यादिसर्वंददावित्यर्थः ४ ५ किमप्रत्तंकिमदत्तंसर्वंदत्तमित्यर्थः विश्यप्रविश्य ६ न्यस्तदंडैर्मु
निभिरर्पितौचित्तेन्यस्तावंघ्रीयस्यतस्मै तेष्वर्पितावंघ्रीयेनेतिवा ७ ८ ९ असंविदोऽज्ञात् प्राचेतसोवाल्मीकिस्तस्याऽऽश्रमंप्राप्ता १० अंतर्वत्नीगर्भिणी क्रियाजातकर्माद्याः ११ १२ १३
१४ १५ ईश्वरोऽपिशुचोरोद्धुंनाशक्नोत् १६ नचातिचित्रमेतत् स्त्रीपुंसोःप्रसंगआसक्तिः त्रासमावहतीतितथा विभक्तेरलुगार्षः पाठांतरंसुगमम् किमुतेतिप्रासंगिकोक्तिः १७ अग्निहोत्रमजु
होत् प्रभुःरामः १८ आत्मज्योतिर्निजंधाम १९ जलधिबंधनमस्त्रपूगैश्चरक्षसांवधइतीदंकविभिराश्चर्यमिववर्णितमपियशः स्तुतिर्नभवाति तत्रहेतुःअधिकसाम्याभ्यांविमुक्तंधामप्रभावोय

इत्ययंतदलंकारवासोभ्यामवशेषितः ॥ तथाराज्ञ्यपिवैदेहीसौमंगल्यावशेषिता ४ तेतुब्रह्मण्यदेवस्यवात्सल्यंवीक्ष्यसंस्तुतम् ॥ प्रीताःक्लिन्नधियस्तस्मैप्र
त्यर्प्येदंबभाषिरे ५ अप्रत्तंनस्त्वयाकिंनुभवगन्भुवनेश्वर ॥ यन्नोंतर्हृदयंविश्यतमोहंसिस्वरोचिषा ६ नमोब्रह्मण्यदेवायरामायाकुंठमेधसे ॥ उत्तमश्लोकधु
र्यायन्यस्तदंडार्पितांघ्रये ७ कदाचिल्लोकजिज्ञासुर्गूढोरात्र्यामलक्षितः ॥ चरन्वाचोऽशृणोद्रामोभार्यामुद्दिश्यकस्यचित् ८ नाहंबिभर्मित्वांदुष्टामसतींपरवे
श्मगाम् ॥ स्त्रीलोभीबिभृयात्सीतांरामोनाहंभजेपुनः ९ इतिलोकाद्बहुमुखाद्दुराराध्यादसंविदः ॥ पत्याभीतेनसात्यक्ताप्राप्ताप्राचेतसाश्रमम् १० अंतर्व
त्न्यागतेकालेयमौसासुषुवेसुतौ ॥ कुशोलवइतिख्यातौतयोश्चक्रेक्रियामुनिः ११ अंगदश्चित्रकेतुश्चलक्ष्मणस्यात्मजौस्मृतौ ॥ तक्षःपुष्कलइत्यास्तांभरत
स्यमहीपते १२ सुबाहुःश्रुतसेनश्चशत्रुघ्नस्यबभूवतुः ॥ गंधर्वान्कोटिशोजघ्नेभरतोविजयेदिशाम् १३ तदीयंधनमानीयसर्वंराज्ञेन्यवेदयत् ॥ शत्रुघ्नश्चम
धोःपुत्रंलवणंनामराक्षसम् ॥ हत्वामधुवनेचक्रेमथुरांनामवैपुरीम् १४ मुनौनिक्षिप्यतनयौसीताभर्त्राविवासिता ॥ ध्यायंतीरामचरणौविवरंप्रविवेशह १५
तच्छ्रुत्वाभगवान्रामोरुंधन्नपिधियाशुचः ॥ स्मरंस्तस्यागुणांस्तांस्तान्नाशक्नोद्रोद्धुमीश्वरः १६ स्त्रीपुंप्रसंगएतादृक्सर्वत्रत्रासमावहः ॥ अपीश्वराणांकि
मुतग्राम्यस्यगृहचेतसः १७ ततऊर्ध्वंब्रह्मचर्यंधारयन्नजुहोत्प्रभुः ॥ त्रयोदशाब्दसाहस्रमग्निहोत्रमखंडितम् १८ स्मरतांहृदिविन्यस्यविद्धंदंडककंटकैः ॥
स्वपादपल्लवंरामआत्मज्योतिरगात्ततः १९ नेदंयशोरघुपतेःसुरयाच्ञयात्तलीलातनोरधिकसाम्यविमुक्तधाम्नः ॥ रक्षोवधोजलधिबंधनमस्त्रपूगैःकिंतस्य
शत्रुहननेकपयःसहायाः २० यस्यामलंनृपसदस्सुयशोधुनाऽपिगायंत्यघघ्नमृषयोदिगिभेंद्रपट्टम् ॥ तन्नाकपालवसुपालकिरीटजुष्टपादांबुजंरघुपतिंशरणं
प्रपद्ये २१ सयैःस्पृष्टोऽभिदृष्टोवासंविष्टोऽनुगतोपिवा ॥ कोशलास्तेययुःस्थानंयत्रगच्छंतियोगिनः २२ पुरुषोरामचरितंश्रवणैरुपधारयन् ॥ आनृशंस्य
परोराजन्कर्मबंधैर्विमुच्यते २३

स्यतस्यकिंकपयःसहायाःअतःसुग्रीवाद्याश्रयणंयथालीलामात्रंतथैवेदमपि युक्तंचैतदित्याह सुराणांयाच्ञयाऽऽत्तास्वीकृतालीलार्थातनुय नतस्य २० एवंविधलीलाप्रयोजनंदर्शयन्प्रणमाति
यस्ययशोनृपाणांयुधिष्ठिरादीनांसदस्सुऋषयोमार्कंडेयादयोगायंति दिगिभेंद्राणांपट्टवदाभरणरूपम् तत्पर्यंतंव्याप्तमित्यर्थः नाकपालादेवाःवसुपालावसुधापालाश्चतेषांकिरीटैर्जुष्टंपादांबु
जंयस्यतंरघुपतिम् पाठांतरेतत्तस्यरघुपतेर्नाकपालादिभिर्जुष्टंपादांबुजंप्रपद्यइत्यर्थः २१ सरामः संविष्टउपवेशितोऽनुगतोवायैस्तेकोशलदेशवासिनःसर्वेऽपियत्रयोगिनोगच्छंतितत्स्थानं
ययुः २२ आनृशंस्यपरउपशमनिष्ठःसन्विमुच्यते २३

सराम ःस्वयंकथमवर्ततभ्रातॄन्प्रतिवाकथमवर्तत कथंभूतान् आत्मनआत्मांशभूतान् तास्मिन्वाईश्वरेतेभ्रात्रादयोऽनुअनंतरंकथमवर्तंतेतिप्रश्नत्रयम् २४ तत्रश्रीरामस्यभ्रात्रादिषुप्रवृत्तिप्र
कारमाह अथेति अनेनैवभ्रातॄणामपितदाज्ञाऽनुसारितयाप्रवृत्तिरुक्ता अथ सिंहासनस्वीकारानंतरम् २५ पुरींवर्णयतित्रिभिःगंधोदकैर्मदबिंदुभिश्चाऽसिक्तामार्गायस्याम् सुतरांमत्ता
मिवसमृद्धाम् वाइतिवितर्कैपाठांतरेवाासितांकामोन्मत्तांगामिवेत्यर्थः २६ २७ २८ पौराणांतस्मिन्वृत्तिमाह तमुपेयुरिति वराहरूपेणत्वयोद्धृतामिमांपृथ्वींपाहीति २९ प्रजानां
तस्मिन्वृत्तिमाह ततःप्रजाइति ३० स्वयंकथमवर्ततेत्यस्योत्तरमाह अथेतियावत्समाप्ति स्वगृहंप्रविष्टःसंस्तस्मिन्रेमइतिपंचमेनान्वयः गृहंवर्णयति सार्द्धैस्त्रिभिः अनंतायेऽखिलानांरत्ना
दीनांकोशास्तैराढ्यम्अनर्घ्याउरवःपरिच्छदायस्मिन् ३१ विद्रुममयाउदुंबरादेहल्योयेषुतैर्द्वारैःस्वच्छैःस्थलैः तृतीयांतानांमंडितामिति तृतीयेनान्वयः ३२ वाससांमाणिगणानांचांशुकै

राजोवाच ॥ कथंसभगवान्रामोभ्रातॄन्वास्वयमात्मनः ॥ तस्मिन्वातेऽन्ववर्त्तंतप्रजाःपौराश्चईश्वरे ॥ २४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथादिशद्दिग्विजयेभ्रातॄं
स्त्रिभुवनेश्वरः ॥ आत्मानंदर्शयन्स्वानांपुरीमैक्षतसानुगः २५ आसिक्तमार्गांगंधोदैःकरिणांमदसीकरैः ॥ स्वामिनंप्राप्तमालोक्यमत्तांवासुतरामिव २६
प्रासादगोपुरसभाचैत्यदेवगृहादिषु ॥ विन्यस्तहेमकलशैःपताकाभिश्चमंडिताम् २७ पूगैःसवृंतैरंभाभिःपट्टिकाभिःसुवाससाम् ॥ आदर्शैरंशुकैःस्रग्भिःकृतकौ
तुकतोरणाम् २८ तमुपेयुस्तत्रतत्रपौराअर्हणपाणयः ॥ आशिषोयुयुजुर्देवपाहीमांप्राक्त्वयोद्धृताम् २९ ततःप्रजावीक्ष्यपतिंचिरागतंदिदृक्षयोत्सृष्टगृहां
स्त्रियोनराः ॥ आरुह्यहर्म्याण्यरविंदलोचनमतृप्तनेत्राःकुसुमैरवाकिरन् ३० अथप्रविष्टःस्वगृहंजुष्टंस्वैःपूर्वराजभिः ॥ अनंताखिलकोशाढ्यमनर्घ्योरुपरि
च्छदम् ३१ विद्रुमोदुंबरद्वारैर्वैदूर्यस्तंभपंक्तिभिः ॥ स्थलैर्मारकतैःस्वच्छैर्भ्रातंस्फटिकभित्तिभिः ३२ चित्रस्रग्भिःपट्टिकाभिर्वासोमणिगणांशुकैः ॥ मुक्ता
फलैश्चिदुल्लासैःकांतकामोपपत्तिभिः ३३ धूपदीपैःसुरभिभिर्मंडितंपुष्पमंडितैः ॥ स्त्रीपुंभिःसुरसंकाशैर्जुष्टंभूषणभूषणैः ३४ तस्मिन्सभगवान्रामःस्निग्धयाप्रि
ययेष्टया ॥ रेमेस्वाराम‌धीराणामृषभःसीतयाकिल ३५ बुभुजेचयथाकालंकामान्धर्ममपीडयन् ॥ वर्षपूगान्बहून्नॄणामभिध्याताङ्घ्रिपल्लवः ३६ ॥ इतिश्री
भागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेश्रीरामोपाख्यानेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ कुशस्यचातिथिस्तस्मान्निषधस्तत्सुतोनभः ॥ पुंडरीकोऽथ
तत्पुत्रःक्षेमधन्वाऽभवत्ततः १ देवानीकस्ततोऽनीहःपारियात्रोऽथतत्सुतः ॥ ततोबलस्थलस्तस्माद्वज्रनाभोऽर्कसंभवः २ खगणस्तत्सुतस्तस्माद्विधृति
श्चाभवत्सुतः ॥ ततोहिरण्यनाभोऽभूद्योगाचार्यस्तुजैमिनेः ३ शिष्यःकौशल्यआध्यात्मंयाज्ञवल्क्योऽध्यगाद्यतः ॥ योगंमहोदयमृषिर्हृदयग्रंथिभेदकम् ४

दीप्तिभिःचित्चैतन्यंतद्वदुल्लासैरुज्ज्वलैःयद्वाचिदितिक्वचित् वैदूर्यस्तंभादिषुयथाशोभमुज्ज्वलैर्मुक्ताफलैर्मंडितमित्यर्थःकांताःकमनीयाःकामोपपत्तयोभोगसाधनानिताभिः ३३ भूषणानांभू
षणभूतैः ३४ ३५ नृणांमध्ये यद्वानृणांनृभिराभिध्यातमंघ्रिपल्लवंयस्येति ३६॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेटीकायामेकादशोध्यायः ॥ ११ ॥ द्वादशेरामपुत्रस्यकुशस्यान्वयउच्य
ते ॥ एवमिक्ष्वाकुपुत्रस्यशशादस्योरितोन्वयः ॥ १ ॥ कुशस्यरामपुत्रस्यातिथिःसुतोऽभवत् १ अर्कसंभवोऽर्कस्यांशात्संभूतः २ ततोविधृतेर्हिरण्यनाभःकथंभूतःजैमिनेःशिष्योयोगाचार्यः ३
तदाह यतःसकाशात् कौशल्योयाज्ञवल्क्यऋपिराध्यात्मंयोगमध्यगात् महांतउदयाः सिद्धयोयस्मिंस्तम् हृदयग्रंथेर्भेदकंच ४

५ मरुंविशिनष्टियोऽसाविति पुनर्भावयिताभावयिष्यति ६ ७ पित्राभिमन्युना ८ ९ १० ११ ततस्मादमित्राजित् १२ १३ १४ निष्ठावंशस्यस्थितिस्तस्याअंतः १५
तदेवाह इक्ष्वाकूणामिति १६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेटीकायांद्वादशोध्यायः ॥ १२ ॥ इक्ष्वाकोरेवपुत्रस्यनिमेर्वंशस्त्रयोदशे ॥ वर्ण्यतेजज्ञिरेयत्रब्रह्मज्ञाजनकादयः १
निमेरौरसःपुत्रोनाभूदितिदर्शयन्कथामाहानिमिरित्येकादशाभिःसत्रमारभ्यवसिष्ठमृत्विजमवृतववे १ तंशक्रस्यमखंनिर्वर्त्यप्रतिपालयप्रतीक्षस्वेतिगृहपतिर्निमिः २ इदंजीवितंचलमस्थि

पुष्योहिरण्यनाभस्यध्रुवसंधिस्ततोऽभवत् ॥ सुदर्शनोथाऽग्निवर्णःशीघ्रस्तस्यमरुःसुतः ५ योसावास्तेयोगसिद्धःकलापग्राममाश्रितः॥ कलेरंतेसूर्यवंशंन
ष्टंभावयितापुनः ६ तस्मात्प्रसुश्रुतस्तस्यसंधिस्तस्याप्यमर्षणः ॥ महस्वांस्तत्सुतस्तस्माद्विश्वसाह्वोऽन्वजायत ७ ततःप्रसेनजित्तस्मात्तक्षकोभवितापु
नः ॥ ततोबृहद्बलोयस्तुपित्रातेसमरेहतः ८ एतेहीक्ष्वाकुभूपालाअतीताःशृण्वनागतान् ॥ बृहद्बलस्यभवितापुत्रोनामबृहद्रणः ९ उरुक्रियस्ततस्त
स्यवत्सवृद्धोभविष्यति ॥ प्रतिव्योमस्ततोभानुर्दिवाकोवाहिनीपतिः १० सहदेवस्ततोवीरोबृहदश्वोथभानुमान्॥प्रतीकाश्वोभानुमतःसुप्रतीकोऽथतत्सुतः
११ भवितामरुदेवोथसुनक्षत्रोऽथपुष्करः ॥ तस्यांतरिक्षस्तत्पुत्रःसुतपास्तदमित्रजित् १२ बृहद्राजस्तुतस्यापिबार्हिस्तस्मात्कृतंजयः ॥ रणंजयस्तस्य
सुतःसंजयोभविताततः १३ तस्माच्छाक्योथऽशुद्धोदोलांगलस्तत्सुतःस्मृतः ॥ ततःप्रसेनजित्तस्मात्क्षुद्रकोभविताततः १४ रणकोभवितातस्मात्सुर
थस्तनयस्ततः ॥ सुमित्रोनामानिष्ठांतएतेबार्हद्बलान्वयाः १५ इक्ष्वाकूणामयंवंशःसुमित्रांतोभविष्यति ॥ यतस्तंप्राप्यराजानंसंस्थांप्राप्स्यतिवै
कलौ १६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेइक्ष्वाकुवंशवर्णनंनामद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥श्रीशुकउवाच ॥ निमिरिक्ष्वाकुतनयोवसिष्ठमवृतर्त्विजम्
॥ आरभ्यसत्रंसोऽप्याहशक्रेणप्राग्वृतोऽस्मिभोः १ तंनिर्वर्त्यागमिष्यामितावन्मांप्रतिपालय ॥ तूष्णीमासीद्गृहपतिःसोऽपींद्रस्याकरोन्मखम् २ नि
मिश्चलमिदंविद्वान्सत्रमारभतात्मवान् ॥ ऋत्विग्भिरपरैस्तावन्नागमद्यावतागुरुः ३ शिष्यव्यतिक्रमंवीक्ष्यनिर्वर्त्यगुरुरागतः ॥ अशपत्पततादेहोनिमेः
पंडितमानिनः ४ निमिःप्रतिददौशापंगुरवेऽधर्मवर्तिने ॥ तवापिपतताद्देहोलोभाद्धर्ममजानतः ५ इत्युत्ससर्जस्वंदेहंनिमिरध्यात्मकोविदः ॥ मित्रावरु
णयोर्जज्ञेउर्वश्यांप्रपितामहः ६ गंधवस्तुषुतद्देहंनिधायमुनिसत्तमाः ॥ समाप्तेसत्रयागेऽथदेवानूचुःसमागतान् ७ राज्ञोजीवतुदेहोयंप्रसन्नाःप्रभवो
यदि ॥ तथेत्युक्तेनिमिःप्राहमाभून्मेदेहबंधनम् ८ यस्ययोगंनवांछंतिवियोगभयकातराः ॥ भजंतिचरणांभोजंमुनयोहरिमेधसः ९ देहंनावरुरुत्सेहंदुःख
शोकभयावहम् ॥ सर्वत्रास्ययतोमृत्युर्मत्स्यानामुदकेयथा १०

रंविद्वान् ३ इंद्रस्यमखंनिर्वर्त्यागतोगुरुःशिष्यस्यव्यतिक्रममन्यायंवीक्ष्यनिमेर्देहःपतत्वित्यशपत् ४ ५ उर्वशीदर्शनात्स्कन्नंरेतस्ताभ्यांकुंभेनिषिक्तंतस्मात्प्रपितामहोवसिष्ठोजज्ञेतदा
हमित्रावरुणयोरिति तथाश्रुतिःकुंभेरेतःसिषिचतुःसमानमिति ६ ७ यदिप्रसन्नाःप्रभवःसमर्थाश्चेत्तर्हिजीवत्वित्यूचुः ८ यस्यदेहस्ययोगंनवांछंत्यपितुमोक्षायैवभजंति ९ १०

निमिर्विदेहएवसह्युष्यतांवसतुकामंयथेच्छम् एवंसतियुष्माभिःप्रार्थितंजीवितमस्यभविष्यतिनचदेहबंधइतिभावः सवाध्यात्मसंस्थितोलोचनयोःस्थितःसन्नुन्मेषणनिमेषाभ्यांतत्प्रवर्त्तक
त्वेनलक्षितोवर्ततइतिशेषः ११ तदेवंमृतादपिनिमेर्देहाद्वंशप्रवृत्तिंदर्शयतिअराजकभयमिति १२ तस्यान्वर्थानित्रीणिनामान्याह जन्मनाऽसाधारणेनजनएवजनकःयद्वास्वदेहद्वाराजनक
त्वात्सनिमिर्जनकोऽभूदित्यर्थःमिथिलायेनानिर्मिताइत्यनेनव्युत्पत्त्यंतरमर्थादुक्तम् १३ १४ सुधृतसुधृतिस्तस्यपिता १५ १६ १७ १८ १९ २० तस्यकेशिध्वजस्यभानुमान् २१
२२ ततस्मात्सुपार्श्वकः २३ अग्निसंभवोऽग्नेरंशात्संभूतः २४ यद्यस्मात्सुभाषणः २५ २६ योगेश्वरायाज्ञवल्क्यादयस्तेषांप्रसादेन २७ ॥ इतिश्रीनवमेटीकायांत्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥

देवाऊचुः ॥ विदेहउष्यतांकामंलोचनेषुशरीरिणाम् ॥ उन्मेषणनिमेषाभ्यांलक्षितोऽध्यात्मसंस्थितः ११ अराजकभयंनृणांमन्यमानामहर्षयः ॥ देहंममंथुः
स्मानिमेःकुमारःसमजायत १२ जन्मनाजनकःसोभूद्वैदेहस्तुविदेहजः ॥ मिथिलोमथनाज्जातोमिथिलायेननिर्मिता १३ तस्मादुदावसुस्तस्यपुत्रोऽभून्नंदि
वर्द्धनः ॥ततःसुकेतुस्तस्यापिदेवरातोमहीपते १४तस्माद्बृहद्रथस्तस्यमहावीर्यःसुधृत्पिता ॥ सुधृतेर्धृष्टकेतुर्वैहर्यश्वोऽथमरुस्ततः १५मरोःप्रतीपकस्तस्मा
ज्जातःकृतिरथोयतः ॥ देवमीढस्तस्यसुतोविश्रुतोऽथमहाधृतिः १६ कृतिरातस्ततस्तस्मान्महारोमाऽथतत्सुतः ॥ स्वर्णरोमासुतस्तस्यह्रस्वरोमाव्य
जायत १७ ततःसीरध्वजोजज्ञेयज्ञार्थंकर्षतोमहीम् ॥ सीतासीराग्रतोजातातस्मात्सीरध्वजःस्मृतः १८ कुशध्वजस्तस्यपुत्रस्ततोधर्मध्वजोनृपः ॥ ध
र्मध्वजस्यद्वौपुत्रौकृतध्वजमितध्वजौ १९ कृतध्वजात्केशिध्वजःखांडिक्यस्तुमितध्वजात् ॥ कृतध्वजसुतोराजन्नात्मविद्याविशारदः २० खांडिक्यः
कर्मतत्त्वज्ञोभीतःकेशिध्वजाद्द्रुतः ॥ भानुमांस्तस्यपुत्रोऽभूच्छतद्युम्नस्तुतत्सुतः २१ शुचिस्तत्तनयस्तस्मात्सनद्वाजस्ततोऽभवत् ॥ ऊर्ध्वकेतुःसनद्वा
जादजोऽथपुरुजित्सुतः २२ अरिष्टनेमिस्तस्यापिश्रुतायस्तत्सुपार्श्वकः ॥ ततश्चित्ररथोयस्यक्षेमाधिर्मैथिलाधिपः २३ तस्मात्समरथस्तस्यसुतःसत्यर
थस्ततः ॥ आसीदुपगुरुस्तस्मादुपगुप्तोऽग्निसंभवः २४ वस्वनंतोथतत्पुत्रोयुयुधोयत्सुभाषणः ॥ श्रुतस्ततोजयस्तस्माद्विजयोऽस्मादृतःसुतः २५
शुनकस्तत्सुतोजज्ञेवीतहव्योधृतिस्ततः ॥बहुलाश्वोधृतेस्तस्यकृतिरस्यमहावशी २६ एतेवैमैथिलाराजन्नात्मविद्याविशारदाः ॥ योगेश्वरप्रसादेनद्वंद्वैर्मु
क्तागृहेष्वपि २७ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेनिमिवंशानुवर्णनंनामत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथा
तःश्रूयतांराजन्वंशःसोमस्यपावनः ॥ यस्मिन्नैलादयोभूपाःकीर्त्यंतेपुण्यकीर्त्तयः १ सहस्रशिरसःपुंसोनाभिह्रदसरोरुहात् ॥ जातस्यासीत्सुतोधातुरत्रिःपितृ
समोगुणैः २ तस्यदृग्भ्योऽभवत्पुत्रःसोमोऽमृतमयःकिल ॥ विप्रौषध्युडुगणानांब्रह्मणाकल्पितःपतिः ३ सोऽयजद्राजसूयेनविजित्यभुवनत्रयम् ॥ पत्नींबृ
हस्पतेर्दर्पात्तारांनामाहरद्बलात् ४

चतुर्दशादिभिःसोमवंशमाहासमाप्तितः ॥ यस्मिन्नैलादयोभूपाःकीर्त्यंतेपुण्यकीर्तयः ॥ १ ॥ चतुर्दशेगुरोःपत्न्यांतारायांसोमजाद्बुधात् ॥ जातश्चैलःषड्वंश्यामायुमुख्यानजीजनत् ॥ २ ॥
१ २ दृग्भ्यआनंदाश्रुभ्यःअतएवामृतमयःकिलेत्याश्चर्ये पाठांतरेदृशोनेत्रात् वक्ष्यमाणदर्पकारणमाह विप्रेति ३ सोमस्यपुत्रोबुधइतिकथाद्वारेणाह पत्नीमितिसार्द्धैर्नवभिः ४

तत्कृतेतन्निमित्तम् ५ सुराणांदानवानांचविग्रहेकारणमाह शुक्रइति असुरैःसहितःउडुपमग्रहीदित्यर्थःसं।धिरार्षःगुरोःसुतंबृहस्पतिमग्रहीत् अंगिरसःसकाशात्प्राप्तविद्योहरइतिप्रसिद्धिः
६ ७ निवेदितोविज्ञापितःविश्वकृद्ब्रह्माअवैदबुध्यत ८ बृहस्पतिराहत्यजत्यजेतिपरैराहितंगर्भम् गर्भेत्यक्तेभस्मीकरिष्यतीतिबिभ्यतींप्रत्याह नाहमिति सांतानिकःसंतानार्थीसांता
निकइतिपाठेहेसत्पुत्रेइत्यर्थः ९ १० ११ १२ रहःएकांते १३ पुरूरवसउर्वश्यामायुप्रमुखाःषट्पुत्राजाताइतिवक्तुंकथामाहतस्येत्यादिनायावत्समाप्ति १४ १५ १६ ननुदेवी
कुतोमनुष्यस्यांतिकमुपागच्छेत्तत्राऽऽहमित्रावरुणयोःशापान्नरलोकतांमनुष्यभावमापन्नासती १७ १८ नौआवयोरतिरस्त्विति १९ यस्यतवांगांतरंवक्षआसाद्यरिरंसयारंतुमिच्छया

यदासदेवगुरुणायाचितोऽभीक्ष्णशोमदात् ॥ नात्यजत्तत्कृतेजज्ञेसुरदानवविग्रहः ५ शुक्रोबृहस्पतेर्द्वेषादग्रहीत्सासुरोडुपम् ॥ हरोगुरुसुतंस्नेहात्सर्वभूत
गणावृतः ६ सर्वदेवगणोपेतोमहेंद्रोगुरुमन्वयात् ॥ सुरासुरविनाशोभूत्समरस्तारकामयः ७ निवेदितोथांगिरसासोमंनिर्भर्त्स्यविश्वकृत् ॥ तारांस्वभर्त्रेप्रा
यच्छदंतर्वत्नीमवैत्पतिः ८ त्यजत्यजाशुदुष्प्रज्ञेमत्क्षेत्रादाहितंपरैः ॥ नाहंत्वांभस्मसात्कुर्यांस्त्रियंसांतानिकःसति ९ तत्याजव्रीडिताताराकुमारंकनकप्रभम्
॥ स्पृहामांगिरसश्चक्रेकुमारेसोमएवच १० ममायंनतवेत्युच्चैस्तस्मिन्विवदमानयोः ॥ पप्रच्छुर्ऋषयोदेवानैवोचेव्रीडितातुसा ११ कुमारोमातरंप्राहकुपि
तोलीकलज्जया ॥ किंनवोचस्यसद्वृत्तेआत्माऽवद्यंवदाशुमे १२ ब्रह्मातांरहआहूयसमप्राक्षीच्चसांत्वयन् ॥ सोमस्येत्याहशनकैःसोमस्तंतावदग्रहीत् १३
तस्यात्मयोनिरकृतबुधइत्यभिधांनृप ॥ बुद्ध्यागंभीरयायेनपुत्रेणापोडुराण्मुदम् १४ ततःपुरूरवाजज्ञेइलायांयउदाहृतः ॥ तस्यरूपगुणौदार्यशील
द्रविणविक्रमान् १५ श्रुत्वोर्वशींद्रभवनेगीयमानान्सुरर्षिणा ॥ तदंतिकमुपेयायदेवीस्मरशरार्दिता १६ मित्रावरुणयोःशापादापन्नानरलोकताम् ॥ नि
शम्यपुरुषश्रेष्ठंकंदर्पमिवरूपिणम् १७ धृतिंविष्टभ्यललनाउपतस्थेतदंतिके ॥ सतांविलोक्यनृपतिर्हर्षेणोत्फुल्ललोचनः ॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचादेवींहृष्टत
नूरुहः ॥ १८ ॥ राजोवाच ॥ स्वागतंतेवरारोहेआस्यतांकरवामकिम् ॥ संरमस्वमयासाकंरतिर्नौशाश्वतीःसमाः १९ ॥ उर्वश्युवाच ॥ कस्यास्त्वयि
नसज्जेतमनोदृष्टिश्चसुंदर ॥ यदंगांतरमासाद्यच्यवतेहरिरंसया २० एतावुरणकौराजंन्यासौरक्षस्वमानद ॥ संरंस्येभवतासाकंश्लाघ्यःस्त्रीणांवरःस्मृतः
२१ घृतंमेवीरभक्ष्यंस्यान्नेक्षेत्वाऽन्यत्रमैथुनात् ॥ विवाससंतत्तथेतिप्रतिपेदेमहामनाः २२ अहोरूपमहोभावोनरलोकविमोहनम् ॥ कोनसेवेतमनुजोदेवीं
त्वांस्वयमागताम् २३ तयासपुरुषश्रेष्ठोरमयंत्यायथार्हतः ॥ रेमेसुरविहारेषुकामंचैत्ररथादिषु २४ रममाणस्तयादेव्यापद्मकिंजल्कगंधया ॥ त
न्मुखामोदमुषितोमुमुदेहर्गणान्बहून् २५

हस्फुटंनच्यवतेनापयाति यद्यस्मादितिवा २० शापावसानेभाषाभंगामिषेणाजिगमिषोस्तस्याभाषाबंधमाह एताविति द्वाभ्याम् उरणकौमेषौन्यासौनिक्षेपरूपौरक्षस्वयःश्लाघ्यःसएव
स्त्रीणांवरःस्मृतःअतोविजातीयत्वंनदोषइतिभावः २१ हेवीरघृतंमेभक्ष्यंस्यात्अमृतंवाआज्यमितिश्रुतेःदेवानांचामृताशित्वात्मैथुनादन्यत्राविवासंत्वांनोक्षिष्येइतिप्रतिपेदेऽङ्गीकृतवान्
२२ तदेवाहअहोइति २३ २४ पद्मकिंजल्कस्यगंधइवगंधोयस्यास्तस्यामुखामोदेनमुषितःप्रलोभितःसन् २५

मह्यंमम २६ महारात्रेमध्यरात्रे'महानिशाद्वेघटिकेरात्रौमध्यमयामयोरि'तिस्मृतेः २७ जिगमिषोस्तस्याःपरुषोक्तिमाह हताास्मीतिसार्द्धेननपुंसानपुंसकेन २८ यथानारीतथासंत्रस्तःशेते
२९ ३० विद्युतोविशिष्टद्युतिमंतोव्यद्योतंतदीप्तिमकुर्वतयद्वातदैवतडितःप्राकाशंतेत्यर्थःनग्नमैक्षतअतोभाषाभंगान्निर्जगामेतिज्ञेयम् ३१ ३२ तस्याःसखीश्चपंचवीक्ष्य सूक्तंशोभनंवचनम्ह
येजायेइत्यादि ३३ तदेवार्थतआहअहोइतिद्वाभ्याम् अनिर्वृत्यमत्कृतांनिर्वृत्तिमप्राप्यपाठांतरेमांनिर्वृतिमगमयित्वामंत्राननुक्त्वेतिवा वर्चांसिकृणवावहै गोष्ठीःकरवावहै ३४ सुदेहोतिक
मनीयोयंममदेहः ३५ पुरूरवोमामृथाइत्यादितस्याःसूक्तंतदप्यर्थतआह मामृथाइतिचतुर्भिःमाम्रियस्वपुरुषोसिअतोधैर्यमावहेतिभावःइमेवृकाःप्रसिद्धाइंद्रियाणिवात्वाइतित्वांमास्मअ

अपश्यन्नुर्वशीमिंद्रोगंधर्वान्समनोदयत् ॥ उर्वशीरहितंमह्यमास्थानंनातिशोभते २६ तउपेत्यमहारात्रेतमसिप्रत्युपस्थिते ॥ उर्वश्याउरणौजन्हुर्न्य
स्तौराजनिजायया २७ निशम्याक्रंदितंदेवीपुत्रयोर्नीयमानयोः ॥ हताऽस्म्यहंकुनाथेननपुंसावीरमानिना २८ यद्विश्रंभादहंनष्टाहृतापत्याचदस्युभिः ॥
यःशेतेनिशिसंत्रस्तोयथानारीदिवापुमान् २९ इतिवाक्सायकैर्विद्धःप्रतोत्रैरिवकुंजरः ॥ निशिनिस्त्रिंशमादायविवस्त्रोऽभ्यद्रवद्रुषा ३० तेविसृज्योरणौत
त्रव्यद्योतंतस्मविद्युतः ॥ आदायमेषावायांतंनग्नमैक्षतसापतिम् ३१ ऐलोऽपिशयनेजायामपश्यन्विमनाइव ॥ तच्चित्तोविह्वलःशोचन्बभ्रामोन्मत्तवन्मही
म् ३२ सतांवीक्ष्यकुरुक्षेत्रेसरस्वत्यांचतत्सखीः ॥ पंचप्रहृष्टवदनाःप्राहसूक्तंपुरूरवाः ३३ अहोजायेतिष्ठतिष्ठघोरेनत्यक्तुमर्हसि ॥ मांत्वामद्याप्यनिर्वृत्य
वर्चांसिकृणवावहै ३४ सुदेहोयंपतत्यत्रदेविदूरंहृतस्त्वया ॥ खादंत्येनंवृकागृध्रास्त्वत्प्रसादस्यनास्पदम् ३५ ॥ उर्वश्युवाच ॥ मामृथाःपुरुषोसित्वं
मास्मत्वाद्युर्वृकाइमे ॥ क्वापिसख्यंनवैस्त्रीणांवृकाणांहृदयंयथा ३६ स्त्रियोह्यकरुणाःक्रूराद्दुर्मर्षाःप्रियसाहसाः ॥ घ्नंत्यल्पार्थेऽपिविश्रब्धंपतिंभ्रातरमप्युत ३७
विधायालीकविश्रंभमज्ञेषुत्यक्तसौहृदाः ॥ नवंनवमभीप्संत्यःपुंश्चल्यःस्वैरवृत्तयः ३८ संवत्सरांतेहिभवानेकरात्रंमयेश्वर ॥ वत्स्यत्यपत्यानिचतेभविष्यं
त्यपराणिभोः ३९ अंतर्वत्नीमुपालक्ष्यदेवींसप्रययौपुरम् ॥ पुनस्तत्रगतोऽब्दांतउर्वशींवीरमातरम् ४० उपलभ्यमुदायुक्तःसमुवासतयानिशाम् ॥
अथैनमुर्वशीप्राहकृपणंविरहातुरम् ४१ गंधर्वानुपधावेमांस्तुभ्यंदास्यंतिमामिति ॥ तस्यसंस्तुवतस्तुष्टाअग्निस्थालींददुर्नृप ॥ उर्वशींमन्यमानस्तांसो
ऽबुद्ध्यतचरन्वने ४२ स्थालींन्यस्यवनेगत्वागृहांस्तान्ध्यायतोनिशि ॥ त्रेतायांसंप्रवृत्तायांमनसित्रय्यवर्त्तत ४३ स्थालीस्थानंगतोऽश्वत्थंशमीगर्भंवि
लक्ष्यसः ॥ तेनद्वेअरणीकृत्वाउर्वशीलोककाम्यया ४४

द्युर्भक्षयेयुःइंद्रियवशोमाभवेत्यर्थः ३६ प्रियेनिमित्तेसाहसंयासाम् ३७ ३८ तंसांत्वयतिसंवत्सरांतइति ३९ अपराणीतिवचनादंतर्वत्नीमुपालक्ष्यज्ञात्वा ४० ४१ अनेनाग्निनाक
मेकृत्वातद्वशादुर्वशींप्राप्स्यतीत्यभिप्रायेणाग्निस्थालींददुःसतुतांस्थालीमेवोर्वशींमन्यमानस्तयासहितोवनेविचरन्नेयमुर्वशीकिंत्वग्निस्थालीत्यबुध्यत ४२ ततश्चतांस्थालींवनेस्था
पयित्वागृहान्गत्वानिशिनित्यंतामेवध्यायतस्तस्यमनसित्रेतायांत्रयीअवर्ततकर्मबोधकंवेदत्रयंप्रादुरभूत् ४३ ततःस्थालीस्थानंगतःसन्शम्यागर्भेजातमश्वत्थंविलक्ष्यास्मिन्नसावग्निर
स्तीतिविशेषेणलक्षयित्वातेनाश्वत्थेनद्वेअरणीकृत्वाग्निममंथेतिशेषः शमीगर्भादग्निममंथेतिश्रुतिः ४४

मथनप्रकारमाह अधरारणिमुर्वशींध्यायन्नुत्तरारणिमात्मानंध्यायन्नुभयोर्मध्येयत्काष्ठंतत्प्रजननंपुत्रंध्यायन् तथाचमंत्रः उर्वश्यस्यायुरसिपुरूरवाइति ४५ तस्यतेनकृतान्निर्मंथनाद्विभा
वसुरग्निर्जातः कथंभूतःजातंवेदोधनंभोग्यंयस्मात् सचत्रय्याविद्ययाविहितेनाधानसंस्कारेणत्रिवृदाहवनीयादिरूपःसन्राज्ञापुरूरवसापुत्रत्वेकल्पितःपुण्यलोकप्रापकत्वात् ४६ तदाह ते
नेति ४७ नन्वनादिर्वेदत्रयबोधितोब्राह्मणादीनामिंद्राद्यनेकदेवयजनेनस्वर्गप्राप्तिहेतुः कर्ममार्गःकथंसादिरिववर्ण्यतेतत्राह एकएवेतिद्वाभ्याम् पुराकृतयुगेसर्ववाङ्मयःसर्वासांवाचांबीज
भूतः प्रणवएकएववेदः देवश्चनारायणएकएव अग्निश्चैकएवलौकिकः वर्णश्चैकएवहंसोनाम ४८ वेदत्रयीतुपुरूरवसःसकाशादासीत् एयिवान्प्राप अयंभावः कृतयुगेसत्त्वप्रधानाःप्रायशःसर्वे
पिध्याननिष्ठाः रजःप्रधानेतुत्रेतायुगेवेदादिविभागेनकर्ममार्गःप्रकटोबभूवेति ४९ ॥ इतिनवमेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततःपंचदशेगाधिरैलपुत्रान्वयेऽजनि ॥यद्दौहि

उर्वशींमंत्रतोध्यायन्नधरारणिमुत्तराम् ॥ आत्मानमुभयोर्मध्येयत्तत्प्रजननंप्रभुः ४५ तस्यानिर्मंथनाज्जातोजातवेदाविभावसुः ॥ त्रय्यासविद्ययाराज्ञा
पुत्रत्वेकल्पितस्त्रिवृत् ४६ तेनाऽयजतयज्ञेशंभगवंतमधोक्षजम् ॥ उर्वशीलोकमन्विच्छन्सर्वदेवमयंहरिम् ४७ एकएवपुरावेदःप्रणवःसर्ववाङ्मयः ॥
देवोनारायणोनान्यएकोग्निर्वर्णएवच ४८ पुरूरवसएवासीत्त्रयीत्रेतामुखेनृप ॥अग्निनाप्रजयाराजालोकंगांधर्वमेयिवान् ४९ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापु
राणेनवमस्कंधेऐलोपाख्यानेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ ऐलस्यचोर्वशीगर्भात्षडासन्नात्मजानृप ॥ आयुःश्रुतायुःस
त्यायुरयोऽथविजयोजयः १ श्रुतायोर्वसुमान्पुत्रःसत्यायोश्चश्रुतंजयः ॥ रयस्यसुतएकश्चजयस्यतनयोऽमितः २ भीमस्तुविजयस्याथकांचनोहोत्र
कस्ततः ॥ तस्यजन्हुःसुतोगंगांगंडुषीकृत्ययोऽपिबत् ॥ जह्नोस्तुपूरुस्तत्पुत्रोबलाकश्चात्मजोऽजकः ३ ततःकुशःकुशस्यापिकुशांबुर्मूर्तयोवसुः ॥
कुशनाभश्चचत्वारोगाधिरासीत्कुशांबुजः ४ तस्यसत्यवतींकन्यामृचीकोऽयाचताद्विजः ॥ वरंविसदृशंमत्वागाधिर्भार्गवमब्रवीत् ५ एकतःश्यामकर्णानांहया
नांचंद्रवर्चसाम् ॥ सहस्रंदीयतांशुल्कंकन्यायाःकुशिकावयम् ६ इत्युक्तस्तन्मतंज्ञात्वागतःसवरुणांतिकम् ॥ आनीयदत्त्वातानश्वानुपयेमेवराननाम्
७ सऋषिःप्रार्थितःपत्न्याश्वश्र्वाचापत्यकाम्यया ॥ श्रपयित्वोभयैर्मंत्रैश्चरुंस्नातुंगतोमुनिः ८ तावत्सत्यवतीमात्रास्वचरुंयाचितासती ॥ श्रेष्ठंमत्वातया
यच्छन्मात्रेमातुरदत्स्वयम् ९ तद्विज्ञायमुनिःप्राहपत्नींकष्टमकारषीः ॥ घोरोदंडधरःपुत्रोभ्राताातेब्रह्मवित्तमः १०

त्रसुतोरामःकार्तवीर्यमहन्नरुषा॥१ ॥ १ सुग्रहत्वायाल्पादिक्रमेणश्रुतायुप्रभृतिषण्णांवंशानाह श्रुतायोरित्यादिना एकएकसंज्ञःअमितस्तत्संज्ञः२जह्नोःपूरुस्तस्यबलाकस्तस्याजकः३ ४गाधेः
पुत्रोविश्वामित्रोब्रह्मर्षिरभूदित्युत्तराध्यायांतेवक्ष्यतिगाधेरभून्महातेजाइत्यादिना तत्रतावत्तदुपोद्घातत्वेनभृगुवंशसंभवस्यऋचीकस्यचरित्रंप्रसक्तानुप्रसेक्तनचपरशुरामावतारचरितमाहत
स्यसत्यवतीमित्यादिना विसदृशमननुरूपम् भार्गवमृचीकम् ५ दक्षिणवामयोरेकतःश्यामःकर्णोयेषाम् सर्वस्मिन्नंगेचंद्रस्येववर्चोयेषां नचेदमपिपर्याप्तमस्मत्कन्यायाः यतःकुशिकाःकौशि
कावयं ६ ७उभयैर्मंत्रैःपत्न्यैब्राह्मैर्मंत्रैः श्वश्र्वेतुक्षात्रैरित्यर्थः ८ यावत्स्नात्वामुनिर्नागतस्तावद्भार्यायांभर्तृस्नेहाधिक्यात्पुत्र्याःसत्यवत्याश्चरुंश्रेष्ठंमत्वातयामात्रासत्यवतीयाचितासतीब्राह्मम्
त्राभिमंत्रितंस्वचरुंमात्रेअयच्छत्प्रादात् मातुश्चरुंक्षात्रमंत्राभिमंत्रितंस्वयमददात् ९ कष्टंजुगुप्सितम् तदेवाऽह तेपुत्रोघोरोभविष्यतिभ्राातातुब्रह्मवित्तमोभविष्यतीति १०

एवंमाभूदितिप्रसादितोभार्गवआह अथतर्हिपौत्रोघोरोभविष्यतिजमदग्निःपुत्रोऽभवदित्यर्थः ११ साचसत्यवतीकौशिकीनद्यभूत् १२ भार्गवऋषेर्जमदग्नेःसुताः १३ १४ अनीनश
न्नाशयामासतदेव।ह रजस्तमोवृतमितिपाठांतरेसुगमम् १५ १६ कार्तवीर्यार्जुनेनकृतमपराधंवक्तुंतस्यदर्पहेतुमैश्वर्यादिकमाहहैहयानामितिषड्भिःपरिकर्मभिःपरिचर्याभिर्दत्तंदत्तात्रेयमाराध्य
१७ अव्याहतमिंद्रियादिकंचलेभे १८ यत्रयस्मिन्नैश्वर्येऽणिमादयोगुणाः १९ रेवांभसिनर्मदाजले सरितंनर्मदाम् २० रावणोदिग्विजयेमाहिष्मत्याःसमीपेनर्मदायांदेवपूजांकुर्व
स्तेनप्रवाहस्यावरोधात्प्रतिस्रोतसः सत्यास्तस्याःसरितोजलैर्विप्लावितंस्वशिबिरमालक्ष्यतस्यतद्वीर्यंनसेहे २१ ततश्चकृतकिल्बिषःक्रीडंतमभिभावितुंप्रवृत्तःसन्गृहीतोमाहिष्मत्यांस्वपु

प्रसादितःसत्यवत्यामैवंभूदितिभार्गवः ॥ अथतर्हिभवेत्पौत्रोजमदग्निस्ततोऽभवत् ११ साचाभूत्सुमहापुण्याकौशिकीलोकपावनी ॥ रेणोःसुतांरेणुकांवैजम
दग्निरुवाहयाम् १२ तस्यांवैभार्गवऋषेःसुतावसुमदादयः ॥ यवीयान्जज्ञएतेषांरामइत्यभिविश्रुतः १३ यमाहुर्वासुदेवांशंहैहयानांकुलांतकम् ॥ त्रिःसप्तकृत्वो
यइमांचक्रेनिःक्षत्रियांमहीम् १४ दुष्टंक्षत्रंभुवोभारमब्रह्मण्यमनीनशत् ॥ रजस्तमोवृतमहन्फल्गुन्यपिकृतेंऽहसि १५ ॥ राजोवाच ॥ किंतदंहोभगवतोराजन्यैर
जितात्मभिः ॥ कृतंयेनकुलंनष्टंक्षत्रियाणामभीक्ष्णशः १६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ हैहयानामधिपतिरर्जुनःक्षत्रियर्षभः ॥ दत्तंनारायणस्यांशमाराध्यपरि
कर्मभिः १७ बाहून्दशशतंलेभेदुर्द्धर्षत्वमरातिषु ॥ अव्याहतेंद्रियौजःश्रीतेजोवीर्ययशोबलम् १८ योगेश्वरत्वमैश्वर्यंगुणायत्राणिमादयः ॥ चचारा
व्याहतगतिर्लोकेषुपवनोयथा १९ स्त्रीरत्नैरावृतःक्रीडन्रेवांभसिमदोत्कटः ॥ वैजयंतींस्रजंबिभ्रद्रुरोधसरितंभुजैः २० विप्लावितंस्वशिबिरंप्रतिस्रोतः
सरिज्जलैः ॥ नामृष्यत्तस्यतद्वीर्यंवीरमानीदशाननः २१ गृहीतोलीलयास्त्रीणांसमक्षंकृतकिल्बिषः ॥ माहिष्मत्यांसन्निरुद्धोमुक्तोयेनकपिर्यथा २२ स
एकदातुमृगयांविचरन्विपिनेवने ॥ यदृच्छयाश्रमपदंजमदग्नेरुपाविशत् २३ तस्मैसनरदेवायमुनिरर्हणमाहरत् ॥ ससैन्यामात्यवाहायहविष्मत्यातपो
धनः २४ सवीरस्तत्रतद्दृष्ट्वाआत्मैश्वर्यातिशायनम् ॥ तन्नाद्रियताऽग्निहोत्र्यांसाभिलाषःसहैहयः २५ हविर्धानीमृषेर्दर्पान्नरान्हर्तुमचोदयत् ॥ तेचमा
हिष्मतींनिन्युःसवत्सांक्रंदतींबलात् २६ अथराजनिनिर्यातेरामआश्रमआगतः ॥ श्रुत्वातत्तस्यदौरात्म्यंचुक्रोधाहिरिवाहतः २७ घोरमादायपरशुंसतूणं
चर्मकार्मुकम् ॥ अन्वधावतदुर्द्धर्षोमृगेंद्रइवयूथपम् २८ तमापतंतंभृगुवर्यमोजसाधनुर्धरंबाणपरश्वधायुधं ॥ ऐणेयचर्मांबरमर्कधामभिर्युतंजटाभिर्ददृशे
पुरींविशन् २९ अचोदयद्धस्तिरथाश्वपत्तिभिर्गदासिबाणर्ष्टिशतघ्निशक्तिभिः ॥ अक्षौहिणीःसप्तदशातिभीषणास्ताराम एकोभगवानसूदयत् ३०

र्यांकपिरिवसन्निरुद्धश्चपुनश्चावज्ञयायेनमुक्तः २२ इदानींतत्कृतमपराधंदर्शयन्नाह सएकदेत्यादिना २३ अर्हणमातिथ्यादिहविष्मत्याकामधेन्वा २४ तदर्हणंनाद्रियतत
स्मिन्नातुष्यत् यतोग्निहोत्र्यांहोमधेनौसाभिलाषःसहैहयोहैहयैःसहवर्त्तमानः २५ दर्पाद्धेतोःऋषेर्हविर्द्धानीमग्निहोत्रधेनुंहर्तुंनरानचोदयत्प्रेरितवान् २६ २७ सतूणंकार्मुकं
चर्मचादाय २८ ऐणेयंचर्मकृष्णाजिनमंबरंयस्य २९ ३०

प्रहरन्परश्वधोयस्य मनश्चानिलश्चतयोरिवौजोवीर्यंयस्य परेषांचक्रंसैन्यंसूदयतीतितथा छिन्नाभुजाऊरवःकंधराश्चयेषाम् हताःसूतावाहनानिचयेषांतेवीरानिपेतुः ३१ विवृक्णाश्चर्मादयो
यस्य ३२ पंचशतेषुधनुःषुसोऽर्जुनोरामायसंदधे एकमेवधनुर्यस्यसः पाठांतरेएकएवबंधःसंधानंयेषांतैरिषुभिः तानिधनूंषिसमंसहतत्क्षणमेवाच्छिनत् ३३ मृधेसाधनभूतानचलानंघ्रिपांश्चो
त्क्षिप्याभिधावतस्तस्यभुजांश्चिच्छेद अहेःफणाइवेत्यर्थः ३४ ३५ समर्पयत्समार्पयत् ३६ ३७ ३८ अर्हणतांपूज्यताम् ३९ सौरीसूर्यस्यप्रभेव ४० तीर्थसंसेवया चकाराद्यमनियमैश्च
अच्युतेचेतनाचित्तंयस्यसः ४१ ॥ इतिनवमस्कंधेटीकायांपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ षोडशेऽथार्जुनसुतैर्जमदग्नौहतेमुहुः ॥ रामात्क्षत्रवधःप्रोक्तोविश्वामित्रस्यचान्वयः ॥ १ ॥ १ २

यतोयतोऽसौप्रहरत्परश्वधोमनोऽनिलौजाःपरचक्रसूदनः ॥ ततस्ततश्छिन्नभुजोरुकंधरानिपेतुरुर्व्यांहतसूतवाहनाः ३१ दृष्ट्वास्वसैन्यंरुधिरौघकर्दमेरणा
जिरेरामकुठारसायकैः ॥ विवृक्णचर्मध्वजचापविग्रहंनिपातितंहैहयआपतद्रुषा ३२ अथार्जुनःपंचशतेषुबाहुभिर्धनुःषुबाणान्युगपत्ससंदधे ॥ रामायरा
मोस्त्रभृतांसमग्रणीस्तान्येकधन्वेषुभिराच्छिनत्समम् ३३ पुनःस्वहस्तैरचलान्मृधेंऽघ्रिपानुत्क्षिप्यवेगादभिधावतोयुधि ॥ भुजान्कुठारेणकठोरनेमिनाचिच्छे
दरामःप्रसभंत्वहेरिव ३४ कृत्तबाहोःशिरस्तस्यगिरेःशृंगमिवाहरत् ॥ हतेपितरितत्पुत्राअयुतंदुद्रुवुर्भयात् ३५ अग्निहोत्रीमुपावर्त्यसवत्सांपरवीरहा ॥ समुपे
त्याश्रमंपित्रेपरिक्लिष्टांसमर्पयत् ३६ स्वकर्मतत्कृतंरामःपित्रेभ्रातृभ्यएवच ॥ वर्णयामासतच्छ्रुत्वाजमदग्निरभाषत ३७ रामराममहाबाहोभवान्पापमकारषी
त् ॥ अवधीन्नरदेवंयत्सर्वदेवमयंवृथा ३८ वयंहिब्राह्मणास्तातक्षमयाऽर्हणतांगताः ॥ ययालोकगुरुर्देवःपारमेष्ठ्यमगात्पदम् ३९ क्षमयारोचतेलक्ष्मीर्ब्राह्मीसौ
रीयथाप्रभा ॥ क्षमिणामाशुभगवांस्तुष्यतेहरिरीश्वरः ४० राज्ञोमूर्द्धावसिक्तस्यवधोब्रह्मवधाद्गुरुः ॥ तीर्थसंसेवयाचांहोजह्यंगाच्युतचेतनः ॥ ४१ ॥ इ
तिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ छ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ पित्रोपाशिक्षितोरामस्तथेतिकुरुनंदन ॥ संवत्सरंतीर्थयात्रांचरि
त्वाश्रममाव्रजत् १ कदाचिद्रेणुकायातागंगायांपद्ममालिनम् ॥ गंधर्वराजंक्रीडंतमप्सरोभिरपश्यत २ विलोकयंतीक्रीडंतमुदकार्थंनदींगता ॥ होमवेलां
नसस्मारकिंचिच्चित्ररथेस्पृहा ३ कालात्ययंतंविलोक्यमुनेःशापविशंकिता ॥ आगत्यकलशंतस्थौपुरोधायकृतांजलिः ४ व्यभिचारंमुनिर्ज्ञात्वापत्न्याः
प्रकुपितोब्रवीत् ॥ घ्नतैनांपुत्रकाःपापामित्युक्तास्तेनचक्रिरे ५ रामःसंबोधितःपित्राभ्रातॄन्मात्रासहावधीत् ॥ प्रभावज्ञोमुनेःसम्यक्समाधेस्तपसश्चसः ६
वरेणछंदयामासप्रीतःसत्यवतीसुतः ॥ वव्रेहतानांरामोऽपिजीवितंचाऽस्मृतिंवधे ७ उत्तस्थुस्तेकुशलिनोनिद्रापायइवांजसा ॥ पितुर्विद्वांस्तपोवीर्यंरामश्च
क्रेसुहृद्वधम् ८

किंचिदीषच्चित्ररथेगंधर्वराजेस्पृहायस्याःसा किंचिन्नसस्मारेतिवा ३ कलशंपुरोधायाग्रेनिधाय ४ व्यभिचारंमानसंज्ञात्वा ५ आज्ञाऽतिलंघिनांभ्रातॄणांमातुश्चवधेसंचोदितःसन्मुनेर्यःसमा
धिस्तपश्चतयोःप्रभावज्ञः यदिनहन्यांतर्हिमामपिशप्तुंसमर्थःयदितुहन्यांतर्हिमयिसंतुष्टःसंस्तानपिजीवयितुंसमर्थइतिजानन्नित्यर्थः ६ ७ नन्वतिनिंदितंतत्कथंकृतवांस्तत्राह पितुर्विद्वा
निति पूर्वोक्तएवाभिप्रायः ८

सर्वक्षत्रियवधेकारणंवक्तुमाह येऽर्जुनस्यसुताइत्यादिना ९ १० भगवत्यावेशिताधीर्येनतम् ११ १२ १३ १४ दुःखादीनांवेगेनविमोहितः १५ १६ ब्रह्मघ्नैर्विहताश्रीर्यस्यास्ताम् हेराज
न्सरामस्तेषांशीर्षभिर्माहिष्मत्यामध्येमहांतंगिरिंचक्रे १७ तेषांरक्तेनाब्रह्मण्यानांभयावहांघोरांनदींचक्रे तथाऽपिसर्वक्षत्रियवधेकिंकारणंतदाह हेतुंकृत्वेतिसार्द्धेन अमंगलकारिण्यन्याय
वर्त्तिनिसति १८ त्रिःसप्तकृत्वोरेणुकयादुःखावेशादुरस्ताडनंकृतंततोरामस्तावत्कृत्वःक्षत्रमुत्सादितवानितिप्रसिद्धिः १९ २० २१ २२ २३ संज्ञानंस्मृतिस्तदेवलक्षणंचिह्नंयस्यतंस्वदेहं
लब्ध्वासऋषीणांमंडलेसप्तमऋषिरभूत् २४ बृहद्ब्रह्मवेदम् वेदप्रवर्तकेषुसप्तर्षिष्वेकतमोभविष्यतीत्यर्थः २५ २६ भुवोभारमहन् भारमेवाऽऽह नृपानिति २७ तदेवंप्रसक्तानुप्रसक्तंसमा

येऽर्जुनस्यसुताराजन्स्मरंतःस्वपितुर्वधम् ॥ रामवीर्यपराभूतालेभिरेशर्मनक्वचित् ९ एकदाऽऽश्रमतोरामेसभ्रातरिवनंगते ॥ वैरंसिसाधयिषवोलब्धच्छि
द्राउपागमन् १० दृष्ट्वाऽग्न्यगारआसीनमावेशिताधियंमुनिम् ॥ भगवत्युत्तमश्लोकेजघ्नुस्तेपापनिश्चयाः ११ याच्यमानाःकृपणयाराममात्रातिदारुणाः ॥
प्रसह्यशिरउत्कृत्यनिन्युस्तेक्षत्रबंधवः १२ रेणुकादुःखशोकार्त्तानिघ्नंत्यात्मानमात्मना ॥ रामरामेहितातेतिविचुक्रोशोच्चकैःसती १३ तदुपश्रुत्यदूरस्थोहा
रामेत्यार्त्तवत्स्वनम् ॥ त्वरयाश्रममासाद्यददृशेपितरंहतम् १४ तद्दुःखरोषामर्षार्त्तिशोकवेगविमोहितः ॥ हातातसाधोधर्मिष्ठत्यक्त्वाऽस्मान्स्वर्गतोभवान्
१५ विलप्यैवंपितुर्देहंनिधायभ्रातृषुस्वयम् ॥ प्रगृह्यपरशुंरामःक्षत्रांतायमनोदधे १६ गत्वामाहिष्मतींरामोब्रह्मघ्नविहतश्रियम् ॥ तेषांसशीर्षभीराजन्म
ध्येचक्रेमहागिरिम् १७ तद्रक्तेननदींघोरामब्रह्मण्यभयावहाम् ॥ हेतुंकृत्वापितृवधंक्षत्रेऽमंगलकारिणि १८ त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवींकृत्वानिःक्षत्रियांप्रभुः ॥
स्यमंतपंचकेचक्रेशोणितोदान्ह्रदान्नव १९ पितुःकायेनसंधायशिरआदायबर्हिषि ॥ सर्वदेवमयंदेवमात्मानमयजन्मखैः २० ददौप्राचींदिशंहोत्रेब्रह्मणेदक्षि
णांदिशम् ॥ अध्वर्यवेप्रतीचींवैउद्गात्रेउत्तरांदिशम् २१ अन्येभ्योवांतरदिशःकश्यपायचमध्यतः ॥ आर्यावर्त्तमुपद्रष्ट्रेसदस्येभ्यस्ततःपरम् २२ ततश्चा
वभृथस्नानविधूताशेषकिल्बिषः ॥ सरस्वत्यांब्रह्मनद्यांरेजेव्यभ्रइवांशुमान् २३ स्वदेहंजमदग्निस्तुलब्ध्वासंज्ञानलक्षणम् ॥ ऋषीणांमंडलेसोऽभूत्सप्तमो
रामपूजितः २४ जामदग्न्योऽपिभगवान्रामःकमललोचनः ॥ आगामिन्यंतरेराजन्वर्तयिष्यतिवैबृहत् २५ आस्तेऽद्यापिमहेंद्राद्रौन्यस्तदंडःप्रशांतधीः ॥
उपगीयमानचरितःसिद्धगंधर्वचारणैः २६ एवंभृगुषुविश्वात्माभगवान्हरिरीश्वरः ॥ अवतीर्यपरंभारंभुवोहन्बहुशोनृपान् २७ गाधेरभून्महातेजाःसमिद्धइ
वपावकः ॥ तपसाक्षात्रमुत्सृज्ययोलेभेब्रह्मवर्चसम् २८ विश्वामित्रस्यचैवासन्पुत्राएकशतंनृप ॥ मध्यमस्तुमधुच्छंदामधुच्छंदसएवते २९

प्यप्रस्तुतमाह गाधेरिति महातेजाविश्वामित्रः २८ तेसर्वेलिंगसमवायन्यायेनप्राणभृतउपदधातीतिवन्मधुच्छंदसएवोच्यंते तथाचश्रुतिः तस्यहविश्वामित्रस्यैकशतंपुत्राआसुःपंचाशदे
वज्यायांसोमधुच्छंदसःपंचाशत्कनीयांसइत्यादिः तत्रचविश्वामित्रपुत्रेषुभार्गवस्याजीगर्तस्यदेवरातस्यज्येष्ठत्वमवगम्यते तथाआश्वलायनबौधायनादिभिःकौशिकानांदेवरातप्रवरत्वमुक्त
म् प्रवरश्चतस्मिन्नेववंशेऽवांतरभेदोनतुवंशांतरम् तथाचस्मृतिः एकएवऋषिर्यावत्प्रवरेष्वनुवर्तते तावत्समानगोत्रत्वंविनाभृग्वंगिरोगणादिति २९

तत्कुतोभृगुर्वंशसंभवस्यदेवरातस्यकौशिकप्रवरत्वमित्याशंक्यतदुपपादयन्नाह पुत्रंकृत्वेत्यादियावत्समाप्ति पूर्वमजीगर्तसुतस्त्वेमध्यमत्वेनपितृभ्यांममतांविहायविक्रीतत्वात्तस्यकृपयासुवा
नाह ज्येष्ठएषप्रकल्प्यतामिति ३० एतदेवस्पष्टयितुंविशिनष्टि यइतिद्वाभ्याम् मुमुचेअमुच्यत ३१ भार्गवोऽपिगाधिषुगाधेर्वंशजेषुदेवरातइतिख्यातः ३२ तत्तस्यज्येष्ठत्वंकुशलंनमेनिरे मध्य
मस्यानर्थावहत्वंदृष्ट्वानांगीकृतवंतः मुनिर्विश्वामित्रः ३३ पंचाशताकनिष्ठैःसाकंसमध्यमोमधुच्छंदाउवाच नोऽस्माकंयज्ज्येष्ठत्वंकनिष्ठत्वंवाभवान्पितासंजानीतेमन्यतेतस्मिन्वयंतिष्ठामेति
३४ एवमुक्त्वामंत्रदृशंकस्यनूनंकतमस्यामृतानामित्यादिमंत्राणांद्रष्टारंशुनःशेपंज्येष्ठंचक्रुः तदाह वयंसर्वेत्वामन्वंचःस्महिअनुगंतारः कनिष्ठाःस्मइत्यर्थःततःप्रसन्नोविश्वामित्रस्तान्सुतानाह
वीरवंतःपुत्रवंतोभविष्यथ येयूयंमेमानंपूज्यत्वमनुगृह्णंतोऽनुवर्तमानाःसंतोमांवीरवंतंपुत्रवंतमकर्तकृतवंतइत्यर्थः ३५ हेकुशिकाएषदेवरातोवोयुष्मदीयःकौशिकएव यतोवीरोमत्पुत्रस्तमेनम

पुत्रंकृत्वाशुनःशेपंदेवरातंचभार्गवम् ॥ आजीगर्त्तंसुतानाहज्येष्ठएषप्रकल्प्यताम् ३० योवैहरिश्चंद्रमुखेविक्रीतःपुरुषःपशुः ॥ स्तुत्वादेवान्प्रजेशादीन्मुमुचे
पाशबंधनात् ३१ योरातोदेवयजनेदेवैर्गाधिषुतापसः ॥ देवरातइतिख्यातःशुनःशेपःसभार्गवः ३२ येमधुच्छंदसोज्येष्ठाःकुशलंमेनिरेनतत् ॥ अशपत्ता
न्मुनिःक्रुद्धोम्लेच्छाभवतदुर्जनाः ३३ सहोवाचमधुच्छंदाःसार्द्धंपंचशताततः ॥ यन्नोभवान्संजानीतेतस्मिंस्तिष्ठामहेवयम् ३४ ज्येष्ठंमंत्रदृशंचक्रुस्त्वामन्वं
चोवयंस्महि ॥ विश्वामित्रःसुतानाहवीरवंतोभविष्यथ ॥ येमानंमेऽनुगृह्णंतोवीरवंतमकर्तमाम् ३५ एषवःकुशिकावीरोदेवरातस्तमन्वित ॥ अन्येचाष्ट
कहारीतजयक्रतुमदादयः ३६ एवंकौशिकगोत्रंतुविश्वामित्रैःपृथग्विधम् ॥ प्रवरांतरमापन्नंतद्धिचैवंप्रकल्पितम् ॥ ३७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनव
मस्कंधेषोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ यःपुरूरवसःपुत्रआयुस्तस्याभवन्सुताः ॥ नहुषःक्षत्रवृद्धश्चरजीरंभश्चवीर्यवान् १ अनेनाइतिराजेंद्र
शृणुक्षत्रवृधोऽन्वयम् ॥ क्षत्रवृद्धसुतस्यासन्सुहोत्रस्यात्मजास्त्रयः २ काश्यःकुशोगृत्समदइतिगृत्समदादभूत् ॥ शुनकःशौनकोयस्यबह्वृचप्रवरोमुनिः ३
काश्यस्यकाशिस्तत्पुत्रोराष्ट्रोदीर्घतमःपिता ॥ धन्वंतरिर्दैर्घ्यतमआयुर्वेदप्रवर्त्तकः ४ यज्ञभुग्वासुदेवांशःस्मृतमात्रार्तिनाशनः ॥ तत्पुत्रःकेतुमानस्यज
ज्ञेभीमरथस्ततः ५ दिवोदासोद्युमांस्तस्मात्प्रतर्दनइतिस्मृतः ॥ सएवशत्रुजिद्वत्सऋतध्वजइतीरितः ॥ तथाकुवलयाश्वेतिप्रोक्तोलर्कादयस्ततः ६ षष्टि
वर्षसहस्राणिषष्टिवर्षशतानिच ॥ नालर्कादपरोराजन्मेदिनींबुभुजेयुवा ७ अलर्कात्संततिस्तस्मात्सुनीथोथसुकेतनः ॥ धर्मकेतुःसुतस्तस्मात्सत्यकेतुर
जायत ८

न्वितामुगच्छत अन्येचाष्टकादयस्तस्यसुताआसन् ३६ उपसंहराति एवमिति एकेशप्ताएकेऽनुगृहीताअन्यस्तुपुत्रत्वेनस्वीकृतइत्येवंकौशिकगोत्रंपृथग्विधंनानाप्रकारंजातंतच्चप्रवरांतरमा
पन्नंप्राप्तम् हियस्मादेवंदेवरातज्येष्ठत्वेनतत्प्रकल्पितम् ॥ ३७ ॥ इतिभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेटीकायांषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ आयोःसप्तदशेत्वैलज्येष्ठपुत्रस्यपंचसु । सुतेषुक्षत्त्र
वृद्धादिचतुर्णांवंशवर्णनम् १ ॥इहश्रीकृष्णावतारप्रस्तावायवंशानुक्रमणमैलादिक्रमेणप्रक्रांतामितियस्यवंशेकृष्णावतारस्तस्यवंशोऽतिविततत्वादंतेनिरूप्यते अतःपुरूरवसःपुत्राणांपंचानां
कनिष्ठानांवंशानुक्त्वेदानींप्रथमस्यवंशमाह यइति एवंनहुषययातियदुप्रभृतिष्वपिद्रष्टव्यम् १ क्षत्त्रवृधःक्षत्त्रवृद्धस्य २ ३ दीर्घतमसःपिता ४ स्मृतमात्रएवार्तिरोगदुःखंनाशयतीति
तथा ५ ततःप्रतर्दनादिशब्दवाच्याद्युमतःसकाशादलर्कादयः ६ ७ अलर्कात्संततिसंज्ञः ८

सत्यकेतोर्धृष्टकेतुस्तस्मात्सुकुमारस्तस्माद्वीतिहोत्रस्तस्यभर्गः अतोभर्गाद्भार्गभूमिः ९ काशयःकाशेर्वंश्याः काशेःप्रपितामहस्यक्षत्रवृद्धस्यान्वयमयंतेयांतीतितथा १० ततोऽनेनसःशुद्धो
जज्ञे ११ कृतकृत्यःसंयतआत्मवान्ज्ञानी अतःपुत्रोत्पादनंनकृतवानित्यर्थः १२ १३ १४ तेषांमतिभ्रंशायगुरुणाबृहस्पतिनाऽभिचारविधानेनाग्नौहूयमानेसति १५ सिंहावलोकनेनाऽह
क्षात्रवृद्धात्क्षत्रवृद्धपौत्रात्कुशात्प्रतिः प्रतेःसंजयः १६ १७ १८ ॥ इतिश्रीनवमस्कंधेटीकायांसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अष्टादशेययातेस्तुनाहुषस्यकथोच्यते ॥ यस्यपं
चसुपुत्रेषुकनीयानग्रहीज्जराम् ॥ १ ॥ १ तस्यराज्यस्यपरिणाममनर्थावहत्वंवेत्तीतितथा तत्रहेतुः यत्रेति २ स्थानात्स्वर्गात् द्विजैरगस्त्यादिभिः ३ यवीयसोभ्रातॄनादिशत् काव्यस्यशुक्र

धृष्टकेतुःसुतस्तस्मात्सुकुमारःक्षितीश्वरः ॥ वीतिहोत्रस्यभर्गोतोभार्गभूमिरभून्नृपः ९ इतीमेकाशयोभूपाःक्षत्रवृद्धान्वयायिनः ॥ रंभस्यरभसःपुत्रोगंभीर
श्चाक्रियस्ततः १० तस्यक्षेत्रेब्रह्मजज्ञेशृणुवंशमनेनसः ॥ शुद्धस्ततःशुचिस्तस्मात्रिककुद्धर्मसारथिः ११ ततःशांतरयोजज्ञेकृतकृत्यःसआत्मवान् ॥
रजेःपंचशतान्यासन्पुत्राणाममितौजसाम् १२ देवैरभ्यर्थितोदैत्यान्हत्वेंद्रायाददाद्दिवम् ॥ इंद्रस्तस्मैपुनर्दत्वागृहीत्त्वाचरणौरजेः १३ आत्मानमर्पया
मासप्रह्रादाद्यरिशंकितः ॥ पितर्युपरतेपुत्रायाचमानायनोददुः १४ त्रिविष्टपंमहेंद्राययज्ञभागान्समाददुः ॥ गुरुणाहूयमानेग्नौबलभित्तनयान्रजेः १५
अवधीद्भ्रंशितान्मार्गान्नकश्चिदवशेषितः ॥ कुशात्प्रतिःक्षात्रवृद्धात्संजयस्तत्सुतोजयः १६ ततःकृतःकृतस्यापिजज्ञेहर्यवनोनृपः ॥ सहदेवस्ततोहीनोज
यसेनस्तुतत्सुतः १७ संकृतिस्तस्यचजयःक्षत्रधर्मामहारथः ॥ क्षत्रवृद्धान्वयाभूपाःशृणुवंशंचनाहुषात् १८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेचंद्र
वंशानुवर्णनेसप्तदशोध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ यतिर्ययातिःसंयातिरायातिर्वियातिःकृतिः ॥ षडिमेनहुषस्यासन्निंद्रियाणिवदेहिनः
१ राज्यंनैच्छद्यतिःपित्रादत्तंतत्परिणामवित् ॥ यत्रप्रविष्टःपुरुषआत्मानंनावबुद्ध्यते २ पितरिभ्रंशितेस्थानादिंद्राण्याधर्षणाद्द्विजैः ॥ प्रापितेऽजगर
त्वंवैययातिरभवन्नृपः ३ चतसृष्वादिशद्दिक्षुभ्रातॄन्भ्रातायवीयसः ॥ कृतदारोजुगोपोर्वीकाव्यस्यवृषपर्वणः ४ राजोवाच ॥ ब्रह्मर्षिर्भगवान्काव्यःक्षत्रबंधु
श्चनाहुषः ॥ राजन्यविप्रयोःकस्माद्विवाहःप्रतिलोमकः ५ श्रीशुकउवाच ॥ एकदादानवेंद्रस्यशर्मिष्ठानामकन्यका ॥ सखीसहस्रसंयुक्तागुरुपुत्र्याचभा
मिनी ६ देवयान्यापुरोद्यानेपुष्पितद्रुमसंकुले ॥ व्यचरत्कलगीतालिनलिनीपुलिनेऽबला ७ ताजलाशयमासाद्यकन्याःकमललोचनाः ॥ तीरेन्यस्यदुकू
लानिविजह्रुःसिंचतीर्मिथः ८ वीक्ष्यव्रजंतंगिरिशंसहदेव्यावृषस्थितम् ॥ सहसोत्तीर्यवासांसिपर्यधुर्व्रीडिताःस्त्रियः ९ शर्मिष्ठाऽजानतीवासोगुरुपुत्र्याःस
मव्ययत् ॥ स्वीयंमत्वाप्रकुपितादेवयानीदमब्रवीत् १० अहोनिरिक्ष्यतामस्यादास्याःकर्मह्यसांप्रतम् ॥ अस्मद्धार्यंधृतवतीशुनीवहविरध्वरे ११

स्यवृषपर्वणश्चकन्याभ्यांकृतदारःसन् ४ ५. नात्रप्रतिलोमतादोषईश्वरघटनादितिदर्शयन्कथामाह एकदेत्यादिनाप्रतिजग्राहतद्वचइत्यंतेनगुरोःशुक्रस्यपुत्र्यादेवयान्याचव्यचरदितिद्वयो
रन्वयः ६ कलगीताअलयोयेषुतानिनलिनीपुलिनानियस्मिंस्तस्मिन्पुरोद्याने अबलाशर्मिष्ठा ७ सिंचतीःसिंचंत्यः ८ ९ अजानतीस्वीयंमत्वागुरुपुत्र्यावासःसमव्ययत्पर्यधात्
१० असांप्रतमन्याय्यम् ११

अन्यायमेवब्राह्मणोत्कर्षवर्णनेनव्यनक्तियैरितित्रिभिः येब्राह्मणाःपरस्यपुंसोमुखंमुखादुत्पन्नत्वेनतृप्तिद्वारत्वेनश्रेष्ठाइत्यर्थ ज्योतिर्ब्रह्मपंथावेदमार्गः १२ १३ तदेवंब्राह्मणमात्रमेवतावत्पूज्यं
तत्रापिभृगवःअस्याश्चपितानःशिष्यःएवंसत्यप्यस्माभिर्धार्यैवासइयमसतीधृतवती १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० निषिद्धोऽयंप्रतिलोमसंबंधइतिचेत्तत्राह एषइति २१ ब्रा
ह्मणमेवत्वंवृणीहिकिमनेनाग्रहेणोतिचेत्तत्राह नब्राह्मणइतिबृहस्पतेःसुतःकचःशुक्रान्मृतसंजीवनींविद्यामध्यगात् तदाचदेवयानीतंपतिंचक्रमेसचगुरुपुत्रीममपूज्येतिनतामुदवहत् ततश्च
कुपितासतीतवेयंविद्यानिष्फलाभवत्वितितंशशापसचतवब्राह्मणःपतिर्नभवेदितितांशशापतदेतदाहयमहमशपंतस्यशापात् २२ अशास्त्रीयत्वादनभिप्रेतमपिदैवेनोपहृतंप्रापितंबुद्ध्वात

यैरिदंतपसासृष्टंमुखंपुंसःपरस्यये ॥ धार्यतेयैरिहज्योतिःशिवःपंथाश्चदर्शितः १२ यान्वंदंत्युपतिष्ठंतेलोकनाथाःसुरेश्वराः ॥ भगवानपिविश्वात्मापावनः
श्रीनिकेतनः १३ वयंतत्रापिभृगवःशिष्योऽस्यानःपिताऽसुरः ॥ अस्मद्धार्यंधृतवतीशूद्रोवेदमिवासती १४ एवंशपंतींशर्मिष्ठागुरुपुत्रीमभाषत ॥ रुषाश्व
संत्युरंगीवधर्षितादष्टदच्छदा १५ आत्मवृत्तमविज्ञायकत्थसेबहुभिक्षुकि ॥ किंनप्रतीक्षसेऽस्माकंगृहान्बलिभुजोयथा १६ एवंविधैःसुपरुषैःक्षिप्त्वाचार्य
सुतांसतीं ॥ शर्मिष्ठाप्राक्षिपत्कूपेवासआदायमन्युना १७ तस्यांगतायांस्वगृहंययातिर्मृगयांचरन् ॥ प्राप्तोयदृच्छायाकूपेजलार्थीतांददर्शह १८ दत्त्वास्व
मुत्तरंवासस्तस्यैराजाविवाससे ॥ गृहीत्वापाणिनापाणिमुज्जहारदयापरः १९ तंवीरमाहौशनसीप्रेमनिर्भरयागिरा ॥ राजंस्त्वयागृहीतोमेपाणिःपरपुरंजय
२० हस्तग्राहोऽपरोमाभूद्गृहीतायास्त्वयाहिमे ॥ एषईशकृतोवीरसंबंधोनौनपौरुषः २१ यदिदंकूपलग्नायाभवतोदर्शनंमम ॥ नब्राह्मणोमेभविताहस्त
ग्राहोमहाभुज ॥ कचस्यबार्हस्पत्यस्यशापाद्यमशपंपुरा २२ ययातिरनभिप्रेतंदैवोपहृतमात्मनः ॥ मनस्तुतद्गतंबुध्वाप्रतिजग्राहतद्वचः २३ गतेरा
जनिसावीरेतत्रस्मरुदतीपितुः ॥ न्यवेदयत्ततःसर्वमुक्तंशर्मिष्ठयाकृतं २४ दुर्मनाभगवान्काव्यःपौरोहित्यंविगर्हयन् ॥ स्तुवन्वृत्तिंचकापोतींदुहित्रासययौ
पुरात् २५ वृषपर्वातमाज्ञायप्रत्यनीकविवक्षितम् ॥ गुरुंप्रसादयन्मूर्ध्नापादयोःपतितःपथि २६ क्षणार्द्धमन्युर्भगवान्शिष्यंव्याचष्टभार्गवः ॥ कामोऽस्याः
क्रियतांराजन्नैनांत्यक्तुमिहोत्सहे २७ तथेत्यवस्थितेप्राहदेवयानीमनोगतम् ॥ पित्रादत्तायतोयास्येसानुगायातुमामनु २८ स्वानांतत्संकटंवीक्ष्यतदर्थस्य
चगौरवम् ॥ देवयानींपर्यचरत्स्त्रीसहस्रेणदासवत् २९ नाहुषायसुतांदत्त्वासहशर्मिष्ठयोशना ॥ तमाहराजञ्छर्मिष्ठामाधास्तल्पेनकर्हिचित् ३० वि
लोक्यौशनसींराजञ्छर्मिष्ठासप्रजांक्वचित् ॥ तमेववव्रेरहसिसख्याःपतिमृतौसती ३१

द्गतंतस्यांसकामंस्त्रंमनश्चबुद्ध्वानह्यधर्मेमदीयंमनः प्रविशेदितितस्यावचःप्रतिजग्राहांगीकृतवान् २३ शर्मिष्ठासंबंधोऽपिदैववशादेवाभवदितिदर्शयन्नाहगतेराजनीतिनवभिःउक्तांभिक्षुकी
त्यादि कृतंकूपेप्रक्षेपादि २४ कापोतींमुंछवृत्तिम् २५ प्रत्यनीकादेवास्तेविवक्षिताजयंप्रापणीयाइत्यभिप्रेतंयस्यतथाभूतंज्ञात्वाप्रत्यनीकानांविवक्षितमितिवा २६ २७ सानुगासखी
सहिताशर्मिष्ठामामनुयात्विति २८ ततस्मान्निर्गताच्छुक्रात्संकटंवीक्ष्यतत्तस्मादवस्थितादर्थस्यप्रयोजनस्यगौरवंचवीक्ष्य २९ तल्पेनाधाःनोपगच्छेरित्यर्थः ३० ३१

अपत्यार्थमृतुकालेप्रार्थनात्तस्याःकामपूरणंधर्ममवेक्ष्यशुक्रस्यवचश्चस्मरन्‌दिष्टंदैवप्रापितमेवतत्संगमभ्यपद्यतनतुकामतइत्यर्थः ३२ ३३ आसुर्याःशर्मिष्ठायाःभर्तुःसकाशात्‌ ३४ उपमंत्रयन्प्रसादयन्‌ ३५ विकृतंरूपंकरोतीतितथा ३६ तेदुहितारिकामैरद्याप्यतृप्तोऽस्मिकामानांभोगैरितिवा शुक्रआह तर्हियोऽभिधास्यत्यभितोधारयिष्यतितस्यवयसायथाकामंव्यत्यस्यतांयथेच्छंजराव्यत्ययंयातुव्यत्ययंनीयतामितिवायद्वाव्यत्यस्येतिच्छेदः तांजरांव्यत्यस्यव्यत्यासंगमयेत्यर्थः ३७ इतिलब्धंव्यवस्थानंजरायाव्यवास्थितिर्येनसः ३८ ३९ ४० यतोनधर्मज्ञाःअनित्येचयौवनेनित्यबुद्धयः ४१ त्वंजरांकिंग्रहीष्यसीत्यपृच्छत्‌ प्रत्याख्यानंमाकृथाइत्याह नत्वमिति ४२ आत्मकृतःस्वदेहकर्तुःप्रत्युपकारंकर्तुंकोनुक्षमः ४३ तथा

राजपुत्र्याऽर्थितोऽपत्येधर्मंचावेक्ष्यधर्मवित्‌ ॥ स्मरन्‌शुक्रवचःकालेदिष्टमेवाभ्यपद्यत ३२ यदुंचतुर्वसुंचैवदेवयानीव्यजायत ॥ द्रुह्युंचानुंचपूरुंचशर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ३३ गर्भसंभवमासुर्याभर्तुर्विज्ञायमानिनी ॥ देवयानीपितुर्गेहंययौक्रोधविमूर्छिता ३४ प्रियामनुगतःकामीवचोभिरुपमंत्रयन्‌ ॥ नप्रसादयितुंशेकेपादसंवाहनादिभिः ३५ शुक्रस्तमाहकुपितःस्त्रीकामाऽनृतपूरुष ॥ त्वांजराविशतांमंदविरूपकरणीनृणाम्‌ ३६ ॥ ययातिरुवाच ॥अतृप्तोऽस्म्यद्यकामानांब्रह्मन्दुहितरिस्मते ॥ व्यत्यस्यतांयथाकामंवयसायोऽभिधास्यति ३७ इतिलब्धव्यवस्थानःपुत्रंज्येष्ठमवोचत ॥ यदोतातप्रतीच्छेमांजरांदेहिनिजंवयः ३८ मातामहकृतांवत्सनतृप्तोविषयेष्वहम्‌ ॥ वयसाभवदीयेनरंस्येकतिपयाःसमाः ३९ ॥ यदुरुवाच ॥ नोत्सहेजरसास्थातुमंतराप्राप्तयातव ॥ अविदित्वासुखंग्राम्यंवैतृष्ण्यंनैतिपूरुषः ४० तुर्वसुश्चोदितःपित्राद्रुह्युश्चानुश्चभारत ॥ प्रत्याचख्युरधर्मज्ञाह्यनित्येनित्यबुद्धयः ४१ अपृच्छत्तनयंपूरुंवयसोनंगुणाधिकम्‌ ॥ नत्वमग्रजवद्वत्समांप्रत्याख्यातुमर्हसि ४२ ॥ पूरुरुवाच ॥ कोनुलोकेमनुष्येंद्रपितुरात्मकृतःपुमान्‌ ॥ प्रतिकर्तुंक्षमोयस्यप्रसादाद्विंदतेपरं ४३ उत्तमश्चिंतितंकुर्यात्प्रोक्तकारीतुमध्यमः ॥ अधमोऽश्रद्धयाकुर्यादकर्तोच्चरितंपितुः ४४ इतिप्रमुदितःपूरुःप्रत्यगृह्णाज्जरांपितुः ॥ सोऽपितद्वयसाकामान्यथावज्जुजुषेनृप ४५ सप्तद्वीपपतिःसम्यक्पितृवत्पालयन्प्रजाः ॥ यथोपजोषंविषयाञ्जुजुषेऽव्याहतेंद्रियः ४६ देवयान्यप्यनुदिनंमनोवाग्देहवस्तुभिः ॥ प्रेयसःपरमांप्रीतिमुवाहप्रेयसीरहः ४७ अयजद्यज्ञपुरुषंक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ सर्वदेवमयंदेवंसर्ववेदमयंहरिम्‌ ४८ यस्मिन्निदंविरचितंव्योम्नीवजलदावलिः ॥ नानेवभातिनाभातिस्वप्नमायामनोरथः ४९ तमेवहृदिविन्यस्यवासुदेवंगुहाशयम्‌ ॥ नारायणमणीयांसंनिराशीरयजत्प्रभुम्‌ ५० एवंवर्षसहस्राणिमनःषष्ठैर्मनःसुखम्‌ ॥ विदधानोपिनातृप्यत्सार्वभौमःकदिंद्रियैः ५१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

पिपितुर्यच्चिंतितंकुर्यात्सउत्तमःयस्तुप्रोक्तकारीसमध्यमःयस्त्वश्रद्धयाकुर्यात्सोऽधमःअकर्त्तापितुरुच्चरितंपुरीषप्रायः ४४ जुजुषेसेवितवान्‌ ४५ यथोपजोषंयथाप्रीतिजुजुषे ४६ ४७ ४८ नानेवभातियावदिंद्रियप्रवृत्तिः तदुपरमेनाभातिस्वप्नमायाभ्यांसहितोमनोरथइवेत्यर्थः ४९ ५० मनःसुखंकामभोगम्‌कदिंद्रियैःकुत्सितैःपराङ्मुखैरिंद्रियैः ५१ ॥ ॥ इतिश्रीनवमेटीकायामष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ऊनविंशेययातिःस्वंचेष्टितंनन्वजोपमम् ॥ देवयानींसमाश्राव्यविरक्तोमुक्तिमाप्तवान् ॥ १ ॥ भुक्तभोगामजांहास्यन्नजवद्वृत्तमात्मनः ॥ विडंबयन्प्रियामाहानिर्वेदयितुमात्मवान् ॥ २॥ कामा
नाचरन्नुपभुंजानःगाथामितिहासम् १ मद्विधेनमत्सदृशेनाचरितामनुष्ठिताम् मद्विधस्याचरितंयस्यामितिवा यस्यग्रामनिवासिनःकामिनोमद्विधस्याऽऽचरितंवनेस्थिताधीराःशोचंतितस्य
गाथांशृणु २ आत्मानमनुलक्ष्याह बस्तइत्ति प्रियामनुलक्ष्याहअजामितिवनसंसारे प्रियंविषयम् ३ रोधसीतटेविषाणाग्रेणमृदादिकमुद्धृत्यतीर्थंनिर्गमायमार्गंव्यधत्त ४ बह्व्यइतिश
मिष्ठाप्रमुखाःकामयामासुः कांतंप्रतिकामिनीःकामवत्यः ५ पीवानंपुष्टम्श्मश्रुलंश्मश्रुबहुलम्रतिसमर्थमित्यर्थःमीढ्वांसंरेतःसेक्तारम् याभेकोविदमभिज्ञमतएवप्रेष्ठम्नावबुध्यतनान्वबुध्यत

श्रीशुकउवाच ॥ सइत्थमाचरन्कामान्स्त्रैणोपह्नवमात्मनः ॥ बुद्ध्वाप्रियायैनिर्विण्णोगाथामेतामगायत १ शृणुभार्गव्यमूंगाथांमद्विधाचरितांभुवि ॥ धीराय
स्यानुशोचंतिवनेग्रामनिवासिनः २ बस्तएकोवनेकश्चिद्विचिन्वन्प्रियमात्मनः ॥ ददर्शकूपेपतितांस्वकर्मवशगामजाम् ३ तस्याउद्धरणोपायंबस्तःका
मीविचिंतयन् ॥ व्यधत्ततीर्थमुद्धृत्यविषाणाग्रेणरोधसि ४ सोत्तीर्यकूपात्सुश्रोणीतमेवचकमेकिल ॥ तयावृतंसमुद्वीक्ष्यबह्व्योजाःकांतकामिनीः ५ पीवा
नंश्मश्रुलंप्रेष्ठंमीढ्वांसंयाभकोविदम् ॥ सएकोऽजवृषस्तासांबह्वीनांरतिवर्द्धनः ॥ रेमेकामग्रहग्रस्तआत्मानंनावबुध्यत ६ तमेवप्रेष्ठतमयारममाणमजान्यया ॥
विलोक्यकूपसंविग्नानामृष्यद्बस्तकर्मतत् ७ तंदुर्हृदंसुहृद्रूपंकामिनंक्षणसौहृदम् ॥ इंद्रियाराममुत्सृज्यस्वामिनंदुःखितायया ८ सोऽपिचानुगतःस्त्रैणःकृ
पणस्तांप्रसादितुम् ॥ कुर्वन्निडविडाकारंनाशक्नोत्पथिसंधितुम् ९ तस्यास्तत्रद्विजःकश्चिदजास्वाम्यच्छिनद्रुषा ॥ लंबंतंवृषणंभूयःसंदधेऽर्थाययोगवित्
१० संबद्धवृषणःसोपिह्यजयाकूपलब्धया ॥ कालंबहुतिथंभद्रेकामैर्नाद्यापितुष्यति ११ तथाहंकृपणःसुभ्रुभवत्याःप्रेमयंत्रितः ॥ आत्मानंनाभिजानामि
मोहितस्तवमायया १२ यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः ॥ नदुह्यंतिमनःप्रीतिंपुंसःकामहतस्यते १३ नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति ॥ हवि
षाकृष्णवर्त्मेवभूयएवाभिवर्द्धते १४ यदानकुरुतेभावंसर्वभूतेष्वमंगलम् ॥ समदृष्टेस्तदापुंसःसर्वाःसुखमयादिशः १५ यादुस्त्यजादुर्मतिभिर्जीर्यतोयानजीर्य
ते ॥ तांतृष्णांदुःखनिवहांशर्मकामोद्रुतंत्यजेत् १६ मात्रास्वस्रादुहित्रावानाविविक्तासनोभवेत् ॥ बलवानिंद्रियग्रामोविद्वांसमपिकर्षति १७ पूर्णंवर्षसह
स्रंमेविषयान्सेवतोऽसकृत् ॥ तथापिचानुसवनंतृष्णातेषूपजायते १८

६ ७ स्वामिनमितिशुक्राभिप्रायेणाह ८ इडविडाकारंबस्तजातिशब्दम्संधितुंप्रसादयितुम् ९ वृषणमच्छिनज्जरयासंभोगासमर्थमकरोत् अर्थायस्वपुत्र्याःकामोपभोगाययोगविदुपाय
ज्ञःजराव्यत्ययेनरतिशक्तिंददावित्यर्थः १० कूपलब्धयासहकामैःसेव्यमानैर्नतुष्यति ११ १२ ननुतर्हिपुनरपिबहवोविषयाःसेव्यंतांततोमनसिप्रीतेसतिकामोपशांत्यामोहोनिवर्तेत
तिचेत्तत्राऽह यदितिद्वाभ्याम् नदुह्यंतिनपूरयंति १३ हविषाघृतेनकृष्णवर्त्माग्निरिव १४ तर्हिकदाकेनोपायेनवामनसःसंपूर्णाप्रीतिःस्याद्ययाकामोपशमःस्यादित्यतआहयदेतिपङ्क्तिः
अमंगलंभावंरागद्वेषादिवैषम्यम् १५ दुःखानिनितरांवहतीतितथाताम् १६ स्त्रीसन्निधानंतुसर्वथात्याज्यमित्याह मात्रेतिअविविक्तंसंकीर्णमासनंयस्यसः कर्षत्याकर्षति १७ १८

१९ ननुतृष्णात्यागस्यातिदुष्करत्वात्कथंब्रह्मणिमनसआधानंस्यात्तत्राऽऽह दृष्टमितियोनानुध्यायेन्नसंविशेन्नचोपभुंजतितत्रदृष्टश्रुतयोरनुध्यानादौ सआत्मदृक्भवति २० २१ २२
तस्यपूरोर्वंशेस्थापयित्वा २३ विषयेषुशब्दादिष्वासेवितंषड्वर्गंषडिंद्रियसुखंमुमुचेतस्याज यद्वा विषयेष्वासेवितंसेवांकारितंषण्णामिंद्रियाणांवर्गंमुमुचेउपेक्षतेत्यर्थः २४ विधुतंनिरस्तम्
त्रिगुणात्मकंलिंगंयेन प्रतीतःप्रख्यातः २५ प्रस्तोभमेवाऽऽह परिहासमिवेति यद्वा प्रस्तोभंनिवृत्तिमार्गेप्रोत्साहनंमेने२६ १७ २८कथंसमावेश्यतदाह नमइति नमनादिभि समावेश्येत्यर्थः
शुकोवानमस्करोति॥ २९ ॥ इतिश्रीनवमेटीकायामेकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ विंशेपितृप्रसादाप्तराजासनमहोन्नतेः ॥ पूरोर्वंशेहिदौष्यंतेर्भरतस्येर्यतेयशः॥ १ ॥ १ २तत्सुतः

तस्मादेतामहंत्यक्त्वाब्रह्मण्याधायमानसम् ॥ निर्द्वंद्वोनिरहंकारश्चारिष्यामिमृगैःसह १९ दृष्टंश्रुतमसद्बुद्ध्वानानुध्यायेन्नसंविशेत् ॥ संसृतिंचात्मनाशंचतत्रविद्वान्सआत्मदृक् २० इत्युक्त्वानाहुषोजायांतदीयंपूरवेवयः ॥ दत्त्वास्वांजरसंतस्मादाददेविगतस्पृहः २१ दिशिदक्षिणपूर्वस्यांद्रुह्युंदक्षिणतोयदुम् ॥ प्रतीच्यांतुर्वसुंचक्रउदीच्यामनुमीश्वरम् २२ भूमंडलस्यसर्वस्यपूरुमर्हत्तमंविशाम् ॥ अभिषिच्याग्रजांस्तस्यवशेस्थाप्यवनंययौ २३ आसेवितंवर्षपूगान्षड्वर्गंविषयेषुसः ॥ क्षणेनमुमुचेनीडंजातपक्षइवद्विजः २४ सतत्रनिर्मुक्तसमस्तसंगआत्मानुभूत्याविधुतत्रिलिंगः ॥ परेऽमलेब्रह्मणिवासुदेवेलेभेगतिंभागवतींप्रतीतः २५ श्रुत्वागाथांदेवयानीमेनेप्रस्तोभमात्मनः ॥ स्त्रीपुंसोःस्नेहवैक्लव्यात्परिहासमिवेरितम् २६ सासंनिवासंसुहृदांप्रपायामिवगच्छताम् ॥ विज्ञायेश्वरतंत्राणांमायाविरचितंप्रभोः २७ सर्वत्रसंगमुत्सृज्यस्वप्नौपम्येनभार्गवी ॥ कृष्णेमनःसमावेश्यव्यधुनोल्लिंगमात्मनः २८ नमस्तुभ्यंभगवतेवासुदेवायवेधसे ॥ सर्वभूताधिवासायशांतायबृहतेनमः ॥ २९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ पूरोर्वंशंप्रवक्ष्यामियत्रजातोऽसिभारत ॥ यत्रराजर्षयोवंश्याब्रह्मवंश्याश्चजज्ञिरे १ जन्मेजयोह्यभूत्पूरोःप्रचिन्वांस्तत्सुतस्ततः ॥ प्रवीरोऽथनमस्युर्वैतस्माच्चारुपदोभवत् २ तस्यसुद्युरभूत्पुत्रस्तस्माद्बहुगवस्ततः ॥ संयातिस्तस्याहंयातीरौद्राश्वस्तत्सुतःस्मृतः ३ ऋतेयुस्तस्यकुक्षेयुःस्थंडिलेयुःकृतेयुकः ॥ जलेयुःसंततेयुश्चधर्मसत्यव्रतेयवः ४ दशैतेऽप्सरसःपुत्रावनेयुश्चावमःस्मृतः ॥ घृताच्यामिंद्रियाणीवमुख्यस्यजगदात्मनः ५ ऋतेयोरंतिभारोऽभूत्त्रयस्तस्यात्मजानृप ॥ सुमतिर्ध्रुवोऽप्रतिरथःकण्वोऽप्रतिरथात्मजः ६ तस्यमेधातिथिस्तस्मात्प्रस्कण्वाद्याद्विजातयः ॥ पुत्रोभूत्सुमतेरैभ्योदुष्यंतस्तत्सुतोमतः ७ दुष्यंतोमृगयांयातःकण्वाश्रमपदंगतः ॥ तत्रासीनांस्वप्रभयामंडयंतींरमामिव ८ विलोक्यसद्योमुमुहेदेवमायामिवस्त्रियम् ॥ बभाषेतांवरारोहांभटैःकतिपयैर्वृतः ९

अहंयातेःसुतः ३ धर्मेयुश्चसत्येयुश्चव्रतेयुश्चधर्मसत्यव्रतेयवः ४ वनेयुश्चावमःस्मृतःएवंदशैतेऋतेयुप्रमुखास्तस्यरौद्राश्वस्यघृताच्यामप्सरसिपुत्राजाताः अप्सरसइतिषष्ठीसप्तम्यर्थे वशवर्तित्वे
दृष्टांतःजगदात्मनोजगतआत्मभूतस्यमुख्यस्यप्राणस्येंद्रियाणीव ५ ६ ७ दुष्यंतस्यशकुंतलायांभरतःपुत्रोऽभवदितिकथाद्वारेणाऽऽह दुष्यंतोमृगयामितिपंचदशभिः तमाश्रमंमंडयंतीम्
८ स्त्रियंविलोक्यमुमुहेऽमुह्यत् ९

तरयादर्शनेनप्रमुदितोऽतएवसन्निवृत्तःपरिश्रमोयस्य १० ११ पौरवाणांचेतोनह्यधर्मैरमते अतोमच्चेतसस्त्वयिरमणादेवाहंत्वांराजन्यतनयांवेद्मि १२ विश्वामित्रस्याऽऽत्मजाऽहंमेनका
यांजातातयाचस्वर्गंगच्छंत्याऽत्रत्यक्ता अतोराजकन्यैवाहमित्यर्थः १३ १४ किंकरबामेत्यादिवाक्यात्तदभिप्रायंज्ञात्वाऽऽह उपपन्नमिति १५ गांधर्वविधिनामिथःसमयपूर्वकेण १६ १७दुर
त्ययंविक्रांतंविक्रमणंयस्य १९ २० भस्त्राचर्मपात्रंतद्वन्माताआधारमात्रम् पितुरेवतुपुत्रः तत्रहेतुः येनेति आत्मावैपुत्रनामासीतिश्रुतेः भरस्वपुषाण अनेनभरतनामनिरुक्तम् २१ किंच रेतो
धारेतःसेक्तावंशकृत्पुत्रोयमक्षयात्पितरंनयातितारयाति तथाचश्रुतिः पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्पितरंत्रायतेसुतः तस्मात्पुत्रइतिप्रोक्तःस्वयमेवस्वयंभुवेति पाठांतरे मातापित्रोःपुत्रंप्रतिविवादे

तद्दर्शनप्रमुदितःसन्निवृत्तपरिश्रमः ॥ पप्रच्छकामसंतप्तःप्रहसन्श्लक्ष्णयागिरा १० कात्वंकमलपत्राक्षिकस्यासिहृदयंगमे ॥ किंवाचिकीर्षितंत्वत्रभवत्या
निर्जनेवने ११ व्यक्तंराजन्यतनयांवेद्म्यहंत्वांसुमध्यमे ॥ नहिचेतःपौरवाणामधर्मैरमतेक्वचित् १२ शकुंतलोवाच ॥ विश्वामित्रात्मजैवाहंत्यक्तामेनकयाव
ने ॥ वेदैतद्भगवान्कण्वोवीरकिंकरवामते १३ आस्यतांह्यरविंदाक्षगृह्यतामर्हणंचनः ॥ भुज्यतांसंतिनीवाराउष्यतांयदिरोचते १४ ॥ दुष्यंतउवाच ॥
उपपन्नमिदंसुभ्रुजातायाःकुशिकान्वये ॥ स्वयंहिवृणतेराज्ञांकन्यकाःसदृशंवरम् १५ ओमित्युक्तेयथाधर्ममुपयेमेशकुंतलाम् ॥ गांधर्वविधिनाराजादे
शकालविभागवित् १६ अमोघवीर्योराजर्षिर्महिष्यांवीर्यमादधे ॥ श्वोभूतेस्वपुरंयातःकालेनासूतसासुतम् १७ कण्वःकुमारस्यवनेचक्रेसमुदिताःक्रियाः ॥
बध्वामृगेंद्रांस्तरसाक्रीडतिस्मसबालकः १८ तंदुरत्ययविक्रांतमादायप्रमदोत्तमा ॥ हरेरंशांशसंभूतंभर्तुरंतिकमागमत् १९ यदानजगृहेराजाभार्यापुत्रावनिं
दितौ ॥ शृण्वतांसर्वभूतानांखेवागाहाशरीरिणी २० माताभस्त्रापितुःपुत्रोयेनजातःसएवसः ॥ भरस्वपुत्रंदुष्यंतमावमंस्थाःशकुंतलाम् २१ रेतोधाःपुत्रो
नयतिनरदेवयमक्षयात् ॥ त्वंचास्यधातागर्भस्यसत्यमाहशकुंतला २२ पितर्युपरतेसोऽपिचक्रवर्त्तीमहायशाः ॥ महिमागीयतेतस्यहरेरंशभुवोभुवि २३
चक्रंदक्षिणहस्तेऽस्यपद्मकोशोस्यपादयोः ॥ ईजेमहाभिषेकेणसोऽभिषिक्तोऽधिराड्विभुः २४ पंचपंचाशतामेध्यैर्गंगायामनुवाजिभिः ॥ मामतेयंपुरोधायय
मुनायामनुप्रभुः २५ अष्टसप्ततिमेध्याश्वान्बबंधप्रददद्वसु ॥ भरतस्यहिदौष्यंतेरग्निःसाचीगुणेचितः ॥ सहस्रंबद्वशोयस्मिन्ब्राह्मणागाविभेजिरे २६

यमक्षयाद्धर्मनिर्णेतुर्धमस्यसभायाःसकाशाद्रेतोधारेतःसेक्तापितैवधर्मेणविजित्यपुत्रंनयतिनतुमातेत्यर्थःततश्चभार्यापुत्रौस्वीकृतवानितिज्ञेयम् २२ चक्रबर्तीबभूवेतिशेषः तस्यमाहिमागीयते
तदप्येतेश्लोकाअभिगीताइत्यादिबह्वृचश्रुत्या हरेरंशभुवोंऽशाज्जातस्य २३ तत्रलिंगमाह चक्रमिति २४ गंगायामनुलोमंपंचपंचाशतावाजिभिरीजे पुरोधायपुरोहितंकृत्वा यमुनायामनु
यमुनायाश्चानुलोमम् २५ अष्टाधिकसप्ततिमेध्यानश्वान्बबंध किंकुर्वन् वसुधनंप्रकर्षेणददत् साचीगुणेप्रकृष्टमगुणवतिदेशेऽग्निश्चितोऽभूत् यस्मिन्नग्निचयनेदेशेवासहस्रंब्राह्मणाभरते
नभूरिदानेनदत्तागावद्वशःप्रत्येकंबद्वंबद्वंविभेजिरेविभज्यजगृहुः चतुरशीत्यधिकैस्त्रयोदशसहस्रैरेकंबद्वंभवति तथाहि हिरण्येनपरीवृतान्कृष्णान्शुक्लदतोमृगान् मष्णारेभरतोददाच्छतंब

द्धानिसप्तचेतिश्रुत्युक्तानिसप्ताधिकशतंबद्धानिश्रीशुकेनोत्तरश्लोकेचतुर्दशलक्षत्वेनसंगृहीतानि अदात्कर्मणिमष्णारेनियुतानिचतुर्दशेति एवंचतुर्दशलक्षाणांसप्ताधिकशतभागोबद्धमित्युक्तम्
इयंचबद्धसंख्याश्लोकेनसंगृह्यते 'चतुर्दशानांलक्षाणांसप्ताधिकशतांशकः। बद्धंचतुरशीत्यग्रसहस्राणित्रयोदश' २६ देवानाममपिमायांवैभवमत्यगादत्यशेत यतः गुरुंपूज्यंहरिमाययौप्राप्तः
तदंशभवत्वात् मायवत्तरइतिपाठेह्रस्वःश्रुत्यनुसारेण मायावतांश्रेष्ठोहरिरेवासावित्यर्थः २७ मृगान्श्रेष्ठगजान् भद्रमंद्रमृगादयोगजजातिभेदाः मष्णारेइत्यस्यश्रुतिपदस्यव्याख्यानंकर्म
णीति कस्मिंश्चित्कर्मविशेषेकेचित्तुमष्णारेतीर्थइतिव्याचक्षते २८ २९ ३० पुरादेवान्जित्वायेऽसुरारसौकांसिरसातलादिस्थानानिभेजिरेतैःप्राणिभिर्बलिभिर्देवस्त्रियोरसातलंनीताःसतीः
पुनराहरदानिन्ये प्राणिभिरन्यैर्मनुष्यादिभिःसहनीताइतिवा पणिभिरितिपाठेपणयोऽसुरास्तैर्नीताःसतीः यद्वा पणयोदूतास्तैर्दूतान्प्रस्थाप्याहरदित्यर्थः ३१ त्रिणवसाहस्रीःसमाः
सप्तविंशतिसहस्रंवत्सरान् चक्रंसेनाआज्ञावा ३२ तस्यवैराग्येणमोक्षप्रकारमाह सइति मृषेतिविचार्यैतिशेषः ३३ नानुरूपामत्सदृशानभवंतीतिभर्त्राईरितेसतिव्यभिचारशंकयाऽस्मांस्त्य
क्ष्यतीतिभयात्पुत्रान्जघ्नुःपुनःपुत्राणांदर्शनेवैसादृश्यानुसंधानेनत्यजेन्नान्यथेत्याशयेनहतवत्यः ३४ वितथेव्यर्थेसतितदर्थंपुत्रार्थंमरुत्स्तोमेनयागेनयजतस्तस्यप्रसन्नाःसंतोमरुतोभरद्वाजं

त्रयस्त्रिंशच्छतंह्यश्वान्बद्ध्वाविस्मापयन्नृपान् ॥ दौष्यंतिरत्यगान्मायांदेवानांगुरुमाययौ २७ मृगान्शुक्लदतःकृष्णान्हिरण्येनपरीवृतान् ॥ अदात्कर्मणि
मष्णारेनियुतानिचतुर्दश २८ भरतस्यमहत्कर्मनपूर्वेनापरेनृपाः ॥ नैवापुर्नैवप्राप्स्यंतिबाहुभ्यांत्रिदिवंयथा २९ किरातहूणान्यवनानंध्रान्कंकान्कशान्
शकान् ॥ अब्रह्मण्यान्नृपांश्चाहन्म्लेच्छान्दिग्विजयेऽखिलान् ३० जित्वापुराऽसुरादेवान्येरसौकांसिभेजिरे ॥ देवस्त्रियोरसांनीताःप्राणिभिःपुनराहरत् ३१
सर्वकामान्दुदुहतुःप्रजानांतस्यरोदसी ॥ समास्त्रिणवसाहस्रीर्दिक्षुचक्रमवर्त्तयत् ३२ ससम्राट्लोकपालाख्यमैश्वर्यमधिराट्श्रियम् ॥ चक्रंचास्खलितंप्राणा
न्मृषेत्युपरराम ह ३३ तस्यासन्नृपवैदर्भ्यःपत्न्यस्तिस्रःसुसंमताः ॥ जघ्नुस्त्यागभयात्पुत्रान्नानुरूपाइतीरिते ३४ तस्यैवंवितथेवंशेतदर्थंयजतःसुतम् ॥
मरुत्स्तोमेनमरुतोभरद्वाजमुपाददुः ३५ अंतर्वत्न्यांभ्रातृपत्न्यांमैथुनायबृहस्पतिः ॥ प्रवृत्तोवारितोगर्भंशप्त्वावीर्यमवासृजत् ३६ तंत्यक्तुकामांममतांभर्तृ
त्यागविशंकिताम् ॥ नामनिर्वचनंतस्यश्लोकमेनंसुराजगुः ३७ मूढेभरद्वाजमिमंभरद्वाजंबृहस्पते ॥ यातौयदुक्त्वापितरौभरद्वाजस्ततस्त्वयम् ३८

नामपुत्रमुपाददुःसमर्पयामासुः ३५ मरुतांभरद्वाजागमप्रकारंप्रदर्शयन्नाह अंतर्वत्न्यामितिचतुर्भिः अंतर्वत्न्यांगर्भिण्यांभ्रातुरुतथ्यस्यपत्न्यांममतायांचौर्येण मैथुनायकदाचित्प्रवृत्तोबृह
स्पतिस्तदाद्वितीयगर्भस्यावकाशाभावादाक्रोशपूर्वकंगर्भस्थेनवारितस्ततःक्रुद्धोबृहस्पतिरंधोभवेतितंगर्भंशप्त्वाबलाद्वीर्यंन्यषिंचत्ततोबृहस्पतेः शापाद्गर्भस्थोदीर्घतमाअंधोबभूवतेनचतद्वीर्यं
पार्ष्णिप्रहारेणयोनेर्बहिर्निःसारितंभुमौपतितंसद्यएवकुमारोऽभवत् ३६ तंचपरवीर्यजंभर्तुस्त्यागाद्विशंकितांसतींत्यक्तुकामांममतांप्रतिसुराएनंबृहस्पतेर्ममतायाश्चविवादरूपंश्लोकंजगुः
किमर्थंजगुरतआह तस्यनामनिरुच्यतेयेनतत् तन्नामनिर्वचनेनैवभर्तुस्त्यागशंकामपाकर्तुमित्यर्थः ३७ तत्रपुत्रंत्यक्त्वायांतींममतांबृहस्पतिराह हेमूढेइमंपुत्रंभरपुषाण भर्तुर्बिभेमीतिचेत्त
त्राऽह द्वाजमेकस्यक्षेत्रेऽन्यस्यबीजादित्येवंद्वाभ्यांजातमतस्तस्याप्ययंपुत्रइतिनतस्माद्भयशंकेत्यर्थः एवमुक्तासतीतंप्रत्याह हेबृहस्पतेत्वमिमंभरयतोद्वाजंद्वाभ्यामावाभ्यामन्यायतोजा
तम् अतोनाहमेकाकिनीभरामीत्यर्थः यद्यस्मादेवमुक्त्वापितरौममताबृहस्पतीविवदमानौपुत्रंपरित्यज्ययातौततोहेतोरयंभरद्वाजइति पाठांतरेयस्यत्यागदुःखात्पितरौयातावित्यर्थः ३८

वितथंव्यभिचारसंभवात्तमात्मजंवितथंनिरर्थकंमत्वाममताव्यसृजत्तत्याज पाठांतरेआदिजंप्रथमजंभर्तुर्वीर्याज्जातमेवमुख्यमात्मजंमत्वाबृहस्पतेर्जातंतत्याजेत्यर्थः एवंतयात्यक्तंमरुतोऽबि
भ्रन्नबिभरुःतदेवंमरुद्भिःप्राप्तोऽयंभरतस्यान्वयेवितथेसतिदत्तः ३९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेटीकायांविंशोऽध्यायः ॥२०॥ ॥ छ ॥ एकविंशेतुदौष्यंतेःसुतस्यान्वय
उच्यते ॥ रंतिदेवाजमीढादेर्यत्रकीर्तिःप्रतन्यते ॥ १ ॥ भरतस्यान्वयेवितथेसतिदत्तत्वाद्वितथसंज्ञोभरद्वाजः सचब्राह्मणोऽपिभरतस्यदत्तःपुत्रोजातइतितद्वंशोऽनुक्रम्यते वितथस्यसुतोम
न्युस्तस्माद्बृहत्क्षत्रजयमहावीर्यनरगर्गाःपंचपुत्राबभूवुः १ २ वियद्वित्तस्यवियतोगगनादिवोद्यमंविनादैवादुपस्थितमेववित्तंभोग्यंयस्य यद्वा वियव्ययंप्राप्नुवद्वित्तंभोग्यंयस्य तदेवाऽऽह बु
भुक्षतोऽपिसतोलब्धंलब्धंददतः तत्प्रपंचयाति निष्किंचनस्येत्यादिसार्धैःपंचदशभिः ३ अपिबतोजलपानमप्यकुर्वतः घृतादित्रयाणांद्वंद्वैक्यम् तोयंच ४ ५ ६ अथान्योवृषलोऽतिथिरा

चोद्यमानासुरैरेवंमत्वावितथमात्मजम् ॥ व्यसृजन्मरुतोबिभ्रन्दत्तोऽयंवितथेऽन्वये ॥ ३९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनमवस्कंधेविंशोध्यायः ॥ २० ॥
श्रीशुकउवाच ॥ वितथस्यसुतोमन्युर्बृहत्क्षत्रोजयस्ततः ॥ महावीर्योनरोगर्गःसंकृतिस्तुनरात्मजः १ गुरुश्चरंतिदेवश्चसंकृतेःपांडुनंदन ॥ रंतिदेवस्यहि
यशइहामुत्रचगीयते २ वियद्वित्तस्यददतोलब्धंलब्धंबुभुक्षतः ॥ निष्किंचनस्यधीरस्यसकुटुंबस्यसीदतः ३ व्यतीयुरष्टचत्वारिंशदहान्यपिबतःकिल ॥
घृतपायससंयावंतोयंप्रातरुपास्थितम् ४ कृच्छ्रप्राप्तकुटुंबस्यक्षुत्तृड्भ्यांजातवेपथोः ॥ अतिथिर्ब्राह्मणःकालेभोक्तुकामस्यचागमत् ५ तस्मैसंव्यभजत्सो
न्नमादृत्यश्रद्धयान्वितः ॥ हरिंसर्वत्रसंपश्यन्सभुक्त्वाप्रययौद्विजः ६ अथान्योभोक्ष्यमाणस्यविभक्तस्यमहीपते ॥ विभक्तंव्यभजत्तस्मैवृषलायहरिंस्मरन् ७
यातेशूद्रेतमन्योगादतिथिःश्वभिरावृतः ॥ राजन्मेदीयतामन्नंसगणायबुभुक्षते ८ सआदृत्यावशिष्टंयद्बहुमानपुरस्कृतम् ॥ तच्चदत्त्वानमश्चक्रेश्वभ्यःश्वपत
येविभुः ९ पानीयमात्रमुच्छेषंतच्चैकपरितर्पणम् ॥ पास्यतःपुल्कसोऽभ्यागादपोदेह्यशुभस्यमे १० तस्यतांकरुणांवाचंनिशम्याविपुलश्रमाम् ॥ कृपया
भृशसंतप्तइदमाहामृतंवचः ११ नकामयेऽहंगतिमीश्वरात्परामष्टर्द्धियुक्तामपुनर्भवंवा ॥ आर्तिंप्रपद्येऽखिलदेहभाजामंतःस्थितोयेनभवंत्यदुःखाः १२ क्षु
त्तृट्श्रमोगात्रपरिश्रमश्चदैन्यंक्लमःशोकविषादमोहाः ॥ सर्वेनिवृत्ताःकृपणस्यजंतोर्जिजीविषोर्जीवजलार्पणान्मे १३ इतिप्रभाष्यपानीयंम्रियमाणःपिपासया
॥ पुल्कसायाददाद्धीरोनिसर्गकरुणोनृपः १४ तस्यात्रिभुवनाधीशाःफलदाःफलमिच्छताम् ॥ आत्मानंदर्शयांचक्रुर्मायाविष्णुविनिर्मिताः १५ सवैतेभ्योन
मस्कृत्यनिःसंगोविगतस्पृहः ॥ वासुदेवेभगवतिभक्त्याचक्रेनमःपरम् १६

गमत् विभक्तस्यकुटुंबार्थमन्नादिकंविभक्तवतः ७ सगणायश्वयूथसहिताय ८ ९ उच्छेषमुर्वरितम् एकमेवतर्पयतीतितथा १० ११ परदुःखासहिष्णुतयासर्वेषांदुःखंस्वयंभोक्तुमाशास्ते ने
ति अणिमाद्यष्टसमृद्धियुक्तांगतिमपिमोक्षमपिचाहंनकामये तर्हिकिंकामयसेतदाह अखिलदेहभाजामार्तिंदुःखंतत्तद्भोक्तृरूपेणांतःस्थितःसन्नहंप्रपद्येप्राप्नुयामित्येवंकामयेयेनतद्दुःखभोक्त्राम
याहेतुभूतेनतेसर्वेऽदुःखाभवंति १२ ननुदुःखंकिमितिप्रार्थयसे परदुःखनिवृत्त्यैवममसर्वदुःखनिवृत्तिरित्याह क्षुत्तृडिति कृपणस्यजंतोर्जीवनहेतोर्जलस्यार्पणान्मेसर्वेक्षुत्तृडादयोनिवृत्ताः १३
इत्येवंप्रभाष्य १४ त्रिभुवनाधीशाब्रह्मादयः मायास्तदीयधैर्यपरीक्षाऽर्थंप्रथमंमाययावृषलादिरूपेणप्रतीताःसंतइत्यर्थः १५ परंकेवलंवासुदेवेभक्त्यानमश्चक्रेनतुतान्किमपियाचितवान् १६

अनन्यराधसईश्वरातिरिक्तफलांतरानपेक्षस्य प्रत्यलीयताऽऽत्मन्येवलीनाबभूव १७ १८ मन्युसुतस्यनरस्यवंशमुक्त्वातत्सुतस्यैवगर्गस्यवंशमाह गर्गादिति महावीर्यस्यवंशमाह दुरितक्षयस्त
स्यत्रय्यारुणिःकविःपुष्करारुणिश्चेतित्रयःपुत्राः १९ कथंभूताः येअत्रक्षत्रवंशेब्राह्मणगतिंब्राह्मणरूपतांगतास्ते मन्युपुत्राणांपंचानांज्येष्ठस्यवंशमाह बृहत्क्षत्रस्येतियद्येनहास्तिनापुरंकृत
मित्यर्थः २० अजमीढादयस्त्रयोहस्तिनःपुत्राः २१ अजमीढादेवान्यःपुत्रोबृहदिषुर्नामाऽभवत् २२ २३ पारस्यतनयोनीपः नीपस्यपुत्रशतम् २४ सएवकृत्व्यांकृत्वीसंज्ञायांशुककन्यायां
ब्रह्मदत्तंजनयामास तदुक्तंहरिवंशादिषु ‘पराशरकुलोत्पन्नःशुकोनाममहायशाः। व्यासादरण्यांसंभूतोविधूमोग्निरिवोज्ज्वलन् स तस्यांपितृकन्यायांवीरिण्यांजनयिष्यति। कृष्णंगौरप्रभंशंभुं

ईश्वरालंबनंचित्तंकुर्वतोनन्यराधसः ॥ मायागुणमयीराजन्स्वप्नवत्प्रत्यलीयत १७ तत्प्रसंगानुभावेनरंतिदेवानुवर्त्तिनः ॥ अभवन्योगिनःसर्वेनारायणपरा
यणाः १८ गर्गाच्छिनिस्ततोगार्ग्यःक्षत्राद्ब्रह्मह्यवर्तत ॥ दुरितक्षयोमहावीर्यात्तस्यत्रय्यारुणिःकविः १९ पुष्करारुणिरित्यत्रयेब्राह्मणगतिंगताः ॥ बृहत्क्ष
त्रस्यपुत्रोभूद्धस्तीयद्धस्तिनापुरम् २० अजमीढोद्विमीढश्चपुरुमीढश्चहस्तिनः ॥ अजमीढस्यवंश्याःस्युःप्रियमेधादयोद्विजाः २१ अजमीढाद्बृहदिषु
स्तस्यपुत्रोबृहद्धनुः ॥ बृहत्कायस्ततस्तस्यपुत्रआसीज्जयद्रथः २२ तत्सुतोविशदस्तस्यसेनजित्समजायत ॥ रुचिराश्वोदृढहनुःकाश्योवत्सश्चतत्सुताः
२३ रुचिराश्वसुतःपारःपृथुसेनस्तदात्मजः ॥ पारस्यतनयोनीपस्तस्यपुत्रशतंत्वभूत् २४ सकृत्व्यांशुककन्यायांब्रह्मदत्तमजीजनत् ॥ सयोगीगविभार्या
यांविष्वक्सेनमधात्सुतम् २५ जैगीषव्योपदेशेनयोगतंत्रंचकारह ॥ उदक्स्वनस्ततस्तस्माद्भल्लादोबार्हदीषवाः २६ यवीनरोद्विमीढस्यकृतिमांस्तत्सुतः
स्मृतः ॥ नाम्नासत्यधृतिर्यस्यदृढनेमिःसुपार्श्वकृत् २७ सुपार्श्वात्सुमतिस्तस्यपुत्रःसंनतिमांस्ततः ॥ कृतीहिरण्यनाभाद्योयोगंप्राप्यजगौस्मषट् २८ सं
हिताःप्राच्यसाम्नांवैनीपोह्युग्रायुधस्ततः ॥ तस्यक्षेम्यःसुवीरोथसुवीरस्यरिपुंजयः २९ ततोबहुरथोनामपुरुमीढोऽप्रजोऽभवत् ॥ नलिन्यामजमीढस्यनीलः
शांतिःसुतस्ततः ३० शांतेःसुशांतिस्तत्पुत्रःपुरुजोऽर्कस्ततोऽभवत् ॥ भर्म्याश्वस्तनयस्तस्यपंचासन्मुद्गलादयः ३१ यवीनरोबृहदिषुःकांपिल्यःसंजयःसु
ताः ॥ भर्म्याश्वःप्राहपुत्रामेपंचानांरक्षणायहि ३२ विषयाणामलमिमेइतिपंचालसंज्ञिताः ॥ मुद्गलाद्ब्रह्मनिर्वृत्तगोत्रंमौद्गल्यसंज्ञितम् ३३ मिथुनंमुद्गला
द्भार्म्याद्दिवोदासःपुमानभूत् ॥ अहल्याकन्यकायस्यांशतानंदस्तुगौतमात् ३४ तस्यसत्यधृतिःपुत्रोधनुर्वेदविशारदः ॥ शरद्वांस्तत्सुतोयस्मादुर्वशीदर्श
नात्किल ३५

तथाभूरिश्रुतंजयम्। कन्यांकीर्तिमतींषष्ठींयोगिनींयोगमातरम्। ब्रह्मदत्तस्यजननींमहिषींमणुहस्यचे’ति यद्यपिशुकउत्पत्त्यैवविमुक्तसंगोनिर्गतस्तथाऽपिविरहातुरंव्यासमनुयांतंदृष्ट्वाछायाशुकं
निर्मायगतवांस्तदभिप्रायेणैवगार्हस्थ्यादिव्यवहारइत्यविरोधःसब्रह्मदत्तोयोगी गविवाचिसरस्वत्याम् २५ सएवयोगतंत्रंचकारबार्हदीषवाबृहदिषोर्वंश्याइमे दीर्घत्वमार्षम् २६ सुपार्श्वकृ
त्सुपार्श्वस्यपिता २७ प्राच्यसाम्नांषट्संहिताजगौविभज्याध्यापितवान् २८ २९ अजमीढस्यवंश्याःप्रियमेधादयःकेचिद्ब्राह्मणाबभूवुर्बृहदिषुप्रभृतयःक्षत्रियाश्चेतिवंशद्वयमुक्तम् तस्यैववंशांत
रमाह नलिन्यामितियावत्समाप्ति ३० ३१ मुद्गलएकोयवीनरादयश्चत्वारइत्येवंपंच ३२ ३३ भार्म्याद्भर्म्याश्वपुत्रात् मिथुनंचाभूत् तदेवाऽऽह दिवोदासःपुमानहल्याचकन्यकेति ३४ ३५

३६ ॥ इतिश्रीभागवतेनवमेटीकायांएकविंशतितमोध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ द्वाविंशेतुदिवोदासवंशमुक्त्वाथवर्णिताः ॥ ऋक्षवंशेजरासंधपार्थदुर्योधनादयः ॥ १ ॥ १ तस्यसोमकस्य पुत्राणांशतंबभूवतेषांजंतुर्ज्येष्ठोयवीयान्पृषतः २ अजमीढस्यैववंशांतरमाहयइतिततःसंवरणात्कुरुः ३ ४ तस्यकृतिनःउपरिचरोवसुः ततोवसोःबृहद्रथोमुखमादिर्येषाम् ५ तानेवाहकुशांबेति तत्सुतःपुष्पवान्जज्ञेतस्यापत्यंसत्यहितइतियोज्यम् ६ ७ जरयाराक्षस्या ८ यद्यस्मात्सोमापेःश्रुतश्रवाःकुरोःपुत्रःपरीक्षिदनपत्यः जाह्नवोजह्नोःपुत्रः ९ अतोराधिकादयुतोभूदित्यर्थः १० ११ तस्यप्रतीपस्यदेवापिशंतनुबाह्लीकाः १२ प्राक्पूर्वजन्मनिमहाभिषइतिसंज्ञायस्यसः १३ यदादेवोनववर्षतदाशंतनुस्तत्रकारणंब्राह्मणान्पप्रच्छ १४ ब्राह्मणैश्चै

शरस्तंबेपतद्रेतोमिथुनंतदभूच्छुभम् ॥ तद्दृष्ट्वाकृपयाऽगृह्णाच्छंतनुर्मृगयांचरन् ॥ कृपःकुमारःकन्याचद्रोणपत्न्यभवत्कृपी ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेएकविंशोध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ मित्रेयुश्चदिवोदासाच्च्यवनस्तत्सुतोनृप ॥ सुदासःसहदेवोथसोमकोजंतुजन्मकृत् १ तस्यपुत्रशतंतेषांयवीयान्पृषतःसुतः ॥ द्रुपदोद्रौपदीतस्यधृष्टद्युम्नादयःसुताः २ धृष्टद्युम्नाद्धृष्टकेतुर्भार्म्याःपंचालकाइमे ॥ योऽजमीढसुतोह्यन्यऋक्षःसंवरणस्ततः ३ तपत्यांसूर्यकन्यायांकुरुक्षेत्रपतिःकुरुः ॥ परिक्षित्सुधनुर्जह्नुर्निषधाश्वःकुरोःसुताः ४ सुहोत्रोभूत्सुधनुषश्च्यवनोथततःकृती ॥ वसुस्तस्योपरिचरोबृहद्रथमुखास्ततः ५ कुशांबमत्स्यप्रत्यग्रचेदिपाद्याश्चचेदिपाः ॥ बृहद्रथात्कुशाग्रोऽभूदृषभस्तस्यतत्सुतः ६ जज्ञेसत्यहितोऽपत्यंपुष्पवांस्तत्सुतोजहुः ॥ अन्यस्यांचापिभार्यायांशकलेद्वेबृहद्रथात् ७ तेमात्राबहिरुत्सृष्टेजरयाचाभिसंधिते ॥ जीवजीवेतिक्रीडंत्याजरासंधोऽभवत्सुतः ८ ततश्चसहदेवोभूत्सोमापिर्यच्छ्रुतश्रवाः ॥ परीक्षिदनपत्योभूत्सुरथोनामजाह्नवः ९ ततोविदूरथस्तस्मात्सार्वभौमस्ततोऽभवत् ॥ जयसेनस्तत्तनयोराधिकोतोऽयुतोह्यभूत् १० ततश्चक्रोधनस्तस्माद्देवातिथिरमुष्यच ॥ ऋष्यस्तस्यदिलीपोऽभूत्प्रतीपस्तस्यचात्मजः ११ देवापिःशंतनुस्तस्यबाल्हीकइतिचात्मजाः ॥ पितृराज्यंपरित्यज्यदेवापिस्तुवनंगतः १२ अभवच्छंतनूराजाप्राङ्महाभिषसंज्ञितः ॥ यंयंकराभ्यांस्पृशतिजीर्णंयौवनमेतिसः १३ शांतिमाप्नोतिचैवाग्र्यांकर्मणातेनशंतनुः ॥ समाद्वादशतद्राज्येनववर्षयदाविभुः १४ शंतनुर्ब्राह्मणैरुक्तःपरिवेत्तात्वमग्रभुक् ॥ राज्यंदेह्यग्रजायाशुपुरराष्ट्रविवृद्धये १५ एवमुक्तोद्विजैर्ज्येष्ठंछंदयामाससोऽब्रवीत् ॥ तन्मंत्रिप्रहितैर्विप्रैर्वेदाद्विभ्रंशितोगिरा १६ वेदवादातिवादान्वैतदादेवोववर्षह ॥ देवापिर्योगमास्थायकलापग्राममाश्रितः १७ सोमवंशेकलौनष्टेकृतादौस्थापयिष्यति ॥ बाल्हीकात्सोमदत्तोभूद्भूरिर्भूरिश्रवास्ततः १८

वमुक्तः ॥ [illegible] राग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोऽग्रजेस्थिते ॥ परिवेत्तासविज्ञेयःपरिवित्तिस्तुपूर्वजइतिस्मृतेर्योग्रभुक्भुवमग्रतोभुनक्तिअयंत्वादृशोपिपरिवेत्तैवभवति अतस्तद्दोषपरिहारायराज्यमग्रजायदेहिततोवृष्टिर्भविष्यतीत्येवमुक्तःशंतनुर्वनंगत्वाज्येष्ठंछंदयामासराज्ञःप्रजापालनादिःपरोधर्मोऽतस्त्वंराज्यंस्वीकुर्वितिप्रार्थितवान् ततःपूर्वमेवतस्यमंत्रिणाअश्मरावसंज्ञेनदेवापिंपाखंडीकृत्यराज्यानर्हंकर्तुंयेप्रहिताविप्रास्तैःपाखंडमताश्रययागिरावेदाद्विभ्रंशितःसन्वेदवादस्यातिवादान्निंदावचनानिसोब्रवीत् ततस्तस्यपातित्येनराज्यानर्हत्वेजातेशंतनोर्दोषाभावाद्देवोववर्षेत्यर्थः १५ १६ १७ ततःसोमदत्ताद्भूरिर्भूरिश्रवाःशलश्चेतित्रयः १८

१९ रामोजामदग्न्यःदाशकन्यायामिति उपरिचरस्यवसोर्वीर्येमत्स्यगर्भादुत्पन्नादाशैःकैवर्तैःपालितातोदाशकन्येतिप्रसिद्धायांसत्यवत्याम् २० नाम्नातत्समाननाम्नाचित्रांगदेनगंधर्वेण उ
द्धेहतःयस्यांसत्यवत्यांशंतनुपरिग्रहात्पूर्वमेव २१ वेदागुप्तायेनयतोऽहंजातइदंभागवतंचाध्यगामधिगतवानस्मि २२ २३ स्वयंवराद्भीष्मेणबलादुपानीते २४ मात्रासत्यवत्योक्त इ
तिनिषेधाभावमाह अपतिरपत्यलिप्सुर्देवराद्गुरुप्रयुक्ताऋतुमतीयादित्यादिवचनात् २५ दुःशलानामकन्याचजज्ञे २६. अरण्येमृगशापान्मैथुनेनरुद्धस्यप्रतिबद्धस्य २७ नासत्यदस्रा
भ्यामश्विनीकुमाराभ्याम् पंचभ्योयुधिष्ठिरादिभ्यःपंचाभवन् २८ २९ तथाऽपरेभार्यांतरेषु ३० कालीचान्याभीमस्यभार्यातस्यांततोभीमसेनात्सर्वगतोनामपुत्रोऽभवदित्यर्थः ३१

शलश्चशंतनोरासीद्गंगायांभीष्मआत्मवान् ॥ सर्वधर्मविदांश्रेष्ठोमहाभागवतःकविः १९ वीरयूथाग्रणीर्येनरामोऽपियुधितोषितः ॥ शंतनोर्दाशकन्यायांजज्ञे
चित्रांगदःसुतः २० विचित्रवीर्यश्चावरजोनाम्नाचित्रांगदोहतः ॥ तस्यांपराशरात्साक्षादवतीर्णोहरेःकला २१ वेदगुप्तोमुनिःकृष्णोयतोऽहमिदमध्यगाम् ॥
हित्वास्वशिष्यान्पैलादीन्भगवान्बादरायणः २२ मह्यंपुत्रायशांतायपरंगुह्यमिदंजगौ ॥ विचित्रवीर्योऽथोवाहकाशिराजसुतेबलात् २३ स्वयंवरादुपानीते
अंबिकांबालिकेउभे ॥ तयोरासक्तहृदयोगृहीतोयक्ष्मणामृतः २४ क्षेत्रेऽप्रजस्यवैभ्रातुर्मात्रोक्तोबादरायणः ॥ धृतराष्ट्रंचपांडुंचविदुरंचाप्यजीजनत् २५
गांधार्यांधृतराष्ट्रस्यजज्ञेपुत्रशतंनृप ॥ तत्रदुर्योधनोज्येष्ठोदुःशलाचापिकन्यका २६ शापान्मैथुनरुद्धस्यपांडोःकुंत्यांमहारथाः ॥ जाताधर्मानिलेंद्रेभ्यो
युधिष्ठिरमुखास्त्रयः २७ नकुलःसहदेवश्चमाद्र्यांनासत्यदस्रयोः ॥ द्रौपद्यांपंचपंचभ्यःपुत्रास्तेपितरोऽभवन् २८ युधिष्ठिरात्प्रातिविंध्यःश्रुतसेनोवृकोदरात्
॥ अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिस्तुशतानीकस्तुनाकुलिः २९ सहदेवसुतोराजन्श्रुतकर्मातथापरे ॥ युधिष्ठिरात्तुपौरव्यांदेवकोथघटोत्कचः ३० भीमसेनाद्धिडिं
बायांकाल्यांसर्वगतस्ततः ॥ सहदेवात्सुहोत्रंतुविजयासूतपार्वती ३१ करेणुमत्यांनकुलोनिरामित्रंतथाऽर्जुनः ॥ इरावंतमुलूप्यांवैसुतायांबभ्रुवाहनम् ॥
मणिपूरपतेःसोऽपितत्पुत्रःपुत्रिकासुतः ३२ तववतातःसुभद्रायामभिमन्युरजायत ॥ सर्वातिरथजिद्वीरउत्तरायांततोभवान् ३३ परिक्षीणेषुकुरुषुद्रौणे
र्ब्रह्मास्त्रतेजसा ॥ त्वंचकृष्णानुभावेनसजीवोमोचितोंऽतकात् ३४ तवेमेतनयास्तातजनमेजयपूर्वकाः ॥ श्रुतसेनोभीमसेनउग्रसेनश्चवीर्यवान् ३५ जन
मेजयस्त्वांविदित्वातक्षकान्निधनंगतम् ॥ सर्पान्वैसर्पयागाग्नौसहोष्यतिरुषान्वितः ३६ कावषेयंपुरोधायतुरंतुरगमेधयाट् ॥ समंतात्पृथिवींसर्वांजित्वाय
क्ष्यतिचाध्वरैः ३७ तस्यपुत्रःशतानीकोयाज्ञवल्क्यात्त्रयींपठन् ॥ अस्त्रज्ञानंक्रियाज्ञानंशौनकात्परमेष्यति ३८ सहस्रानीकस्तत्पुत्रस्ततश्चैवाश्वमे
धजः ॥ असीमकृष्णस्तस्यापिनेमिचक्रस्तुतत्सुतः ३९

उलूप्यांनागकन्यायाम् मणिपूरपतेःसुतायांपुत्रिकाधर्मेणदत्तायांबभ्रुवाहनमसूत अतस्तत्पुत्रःसन्नपिसपुत्रिकासुतःमातामहसुतइत्यर्थः ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ तुरसंज्ञंपुरोहितंकृत्वा
३७ भविष्यानाह तस्यपुत्रइतियावत्समाप्तियाज्ञवल्क्यात्क्रियाज्ञानंपरंचात्मानंशौनकात्प्राप्स्यत्यस्त्रज्ञानंचकृपाचार्यादितिद्रष्टव्यम् याज्ञवल्क्यात्त्रयीमधीत्यकृपादस्त्राण्यावाप्येतिवैष्ण
वोक्तेः क्वचित्तुअस्त्रज्ञानंकृपाचार्यादित्येवपाठः ३८ ३९

४० यद्यस्मात्सुखीनलःपुत्रः ४१ तस्मात्परिप्लवात्सुनयस्तस्याऽत्मजोमेधावीत्यर्थः ४२ तस्मात्सुदासस्ततःशतानीकइत्यर्थः ४३ ४४ ४५ बृहद्रथस्यजरासंधस्तस्यसहदेवस्तस्य
मार्जारिः यस्मान्मार्जारेःश्रुतश्रवाः ४६ ४७ ४८ सहस्रसंवत्सरमेतेभाव्याभूपालास्ततःपरंभाव्यान्द्वादशस्कंधेवक्ष्याति ४९ ॥ इतिश्रीनवमेटीकायांद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ छ ॥

गजाह्वयेहृतेनद्याकौशांब्यांसाधुवत्स्यति ॥ उक्तस्ततश्चित्ररथस्तस्मात्कविरथःसुतः ४० तस्माच्चवृष्टिमांस्तस्यसुषेणोऽथमहीपतिः ॥ सुनीथस्तस्यभ
वितान्नृचक्षुर्यत्सुखीनलः ४१ परिप्लवःसुतस्तस्मान्मेधावीसुनयात्मजः ॥ नृपंजयस्ततोदूर्वस्तिमिस्तस्माज्जनिष्यति ४२ तिमेर्बृहद्रथस्तस्माच्छतानी
कःसुदासजः ॥ शतानीकाद्दुर्दमनस्तस्यापत्यंबहीनरः ४३ दंडपाणिर्निमिस्तस्यक्षेमकोभवितानृपः ॥ ब्रह्मक्षत्रस्यवैप्रोक्तोवंशोदेवर्षिसत्कृतः ४३ क्षेमकं
प्राप्यराजानंसंस्थांप्राप्स्यतिवैकलौ ॥ अथमागधराजानोभवितारोवदामिते ४५ भवितासहदेवस्यमार्जारिर्यच्छ्रुतश्रवाः ॥ ततोयुतायुस्तस्यापि
निरमित्रोऽथतत्सुतः ४६ सुनक्षत्रःसुनक्षत्राद्बृहत्सेनोऽथकर्मजित् ॥ ततःसृतंजयाद्विप्रःशुचिस्तस्यभविष्यति ४७ क्षेमोऽथसुव्रतस्तस्माद्धर्मसूत्रःशम
स्ततः ॥ द्युमत्सेनोऽथसुमतिःसुबलोजनिताततः ४८ सुनीथःसत्यजिदथविश्वजिद्यद्रिपुंजयः ॥ बार्हद्रथाश्चभूपालाभाव्याःसाहस्रवत्सरम् ४९ ॥ इति
श्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अनोःसभानरश्चक्षुःपरोक्षश्चसुतास्त्रयः ॥ सभानरात्कालनरःसृंजयस्त
सुतस्ततः १ जनमेजयस्तस्यपुत्रोमहाशीलोमहामनाः ॥ उशीनरस्तितिक्षुश्चमहामनसआत्मजौ २ शिबिर्वनःशमिर्दक्षश्चत्वारोशीनरात्मजाः ॥ वृषा
दर्भःसुवीरश्चमद्रःकैकेयआत्मजाः ३ शिबेश्चत्वारएवासंस्तितिक्षोश्चरुशद्रथः ॥ ततोहेमोऽथसुतपाबलिःसुतपसोभवत् ४ अंगवंगकलिंगाद्याःसुह्मपुंड्रांध्र
संज्ञिताः ॥ जज्ञिरेदीर्घतमसोबलेःक्षेत्रेमहीक्षितः ५ चक्रुःस्वनाम्नाविषयान्षडिमान्प्राच्यकांश्चते ॥ खनपानोंऽगतोजज्ञेतस्माद्दिविरथस्ततः ६ सुतोधर्मरथो
यस्यजज्ञेचित्ररथोऽप्रजाः ॥ रोमपादइतिख्यातस्तस्मैदशरथःसखा ७ शांतांस्वकन्यांप्रायच्छदृष्यशृंगउवाहताम् ॥ देवेवर्षतियंरामाआनिन्युर्हरिणीसुतम्
८ नाट्यसंगीतवादित्रैर्विभ्रमालिंगनार्हणैः ॥ सतुराज्ञोऽनपत्यस्यनिरूप्येष्टिंमरुत्वतः ९ प्रजामदाद्दशरथोयेनलेभेऽप्रजाःप्रजाः ॥ चतुरंगोरोमपादात्पृथुला
क्षस्तुतत्सुतः १० बृहद्रथोबृहत्कर्माबृहद्भानुश्चतत्सुताः ॥ आद्याद्बृहन्मनास्तस्माज्जयद्रथउदाहृतः ११ विजयस्तस्यसंभूत्यांततोधृतिरजायत ॥ ततो
धृतव्रतस्तस्यसत्कर्माऽधिरथस्ततः १२ योऽसौगंगातटेक्रीडन्मंजूषांतर्गतंशिशुम् ॥ कुंत्यापविद्धंकानीनमनपत्योऽकरोत्सुतम् १३ वृषसेनःसुतस्तस्य
कर्णस्यजगतीपतेः ॥ द्रुह्योश्चतनयोबभ्रुःसेतुस्तस्यात्मजस्ततः १४

त्रयोविंशेत्वनोर्द्रुह्योस्तुर्वसोश्चान्वयःक्रमात् ॥ यदोश्चवंशोनुक्रांतोयावज्ज्यामघसंभवः ॥ १ ॥ तदेवंययातेः पुत्राणांपंचमस्यपूरोर्वंशोनुक्रांतइदानींचतुर्थस्यवंशमनुक्रामतिअनोरितिकर्णस्य
जगतीपतेरित्यंतेन १ तस्यजनमेजयस्यमहाशीलस्तस्यमहामनाः २ चत्वारउशीनरात्मजाःसंधिरार्षः ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४

१५ १६ १७ सदुष्यंतःस्ववंशंपौरववंशम् १८ १९ २० प्रथमस्यसहस्रजितआत्मजः २१ कुंतेःसोहंजिःसोहंजेर्महिष्मान्महिष्मतोभद्रसेनकः २२ भद्रसेनस्यदुर्मदोधनकश्चेतिद्वौपुत्रौ
कृतवीर्यस्यजनकः कृतवीर्यादयश्चत्वारोधनकस्यात्मजाइत्यर्थः २३ २४ २५ अनष्टमविनाशंवित्तंयेनतथाविधंस्मरणंयस्यसः अक्षय्यंषड्वसुषडिंद्रियविषयंबुभुजे २६ २७ और्वस्यतेज
सासगरेणोपसंहृतामित्यर्थः २८ तेषांतालजंघपुत्राणांज्येष्ठःतस्यमधोःपुत्रशतम् वृष्णिर्ज्येष्ठोयस्मिन्नयतोमधोर्वृष्णेर्यदोश्चहेतोरिदंकुलम् २९ ३० ३१ चतुर्दशमहारत्नानितत्तज्जा

आरब्धस्तस्यगांधारस्तस्यधर्मसुतोधृतः ॥ धृतस्यदुर्मनास्तस्मात्प्रचेताःप्राचेतसंशतम् १५ म्लेच्छाधिपतयोभूवन्नुदीचींदिशमाश्रिताः ॥ तुर्वसोश्चसुतो
वह्निर्वह्नेर्भर्गोऽथभानुमान् १६ त्रिभानुस्तत्सुतोस्यापिकरंधमउदारधीः ॥ मरुतस्तत्सुतोऽपुत्रःपुत्रंपौरवमन्वभूत् १७ दुष्यंतःसपुनर्भेजेस्ववंशंराज्यकामु
कः ॥ ययातेर्ज्येष्ठपुत्रस्ययदोर्वंशंनरर्षभ १८ वर्णयामिमहापुण्यंसर्वपापहरंनृणाम् ॥ यदोर्वंशंनरःश्रुत्वासर्वपापैःप्रमुच्यते १९ यत्रावतीर्णोभगवान्परमा
त्मानराकृतिः ॥ यदोःसहस्रजित्क्रोष्टानलोरिपुरितिश्रुताः २० चत्वारःसूनवस्तत्रशताजित्प्रथमात्मजः ॥ महाहयोवेणुहयोहैहयश्चेतितत्सुताः २१ धर्मस्तु
हैहयसुतोनेत्रःकुंतेःपिताततः ॥ सोहंजिरभवत्कुंतेर्महिष्मान्भद्रसेनकः २२ दुर्मदोभद्रसेनस्यधनकःकृतवीर्यसूः ॥ कृताग्निःकृतवर्माचकृतौजाधनका
त्मजाः २३ अर्जुनःकृतवीर्यस्यसप्तद्वीपेश्वरोऽभवत् ॥ दत्तात्रेयाद्धरेरंशात्प्राप्तयोगमहागुणः २४ ननूनंकार्तवीर्यस्यगतिंयास्यंतिपार्थिवाः ॥ यज्ञदान
तपोयोगश्रुतवीर्यजयादिभिः २५ पंचाशीतिसहस्राणिह्यव्याहतबलःसमाः ॥ अनष्टवित्तस्मरणोबुभुजेक्षय्यषड्वसु २६ तस्यपुत्रसहस्रेषुपंचैवोर्वरितामृधे
॥ जयध्वजःशूरसेनोवृषभोमधुरूर्जितः २७ जयध्वजात्तालजंघस्तस्यपुत्रशतंत्वभूत् ॥ क्षत्रंयत्तालजंघाख्यमौर्वतेजोपसंहृतम् २८ तेषांज्येष्ठोवीतिहोत्रो
वृष्णिःपुत्रोमधोःस्मृतः ॥ तस्यपुत्रशतंत्वासीद्वृष्णिज्येष्ठंयतःकुलम् २९ माधवावृष्णयोराजन्यादवाश्चेतिसंज्ञिताः ॥ यदुपुत्रस्यचक्रोष्टोःपुत्रोवृजिनवां
स्ततः ३० श्वाहिस्ततोरुशेकुर्वैतस्याचित्ररथस्ततः ॥ शशबिंदुर्महायोगीमहाभोजोमहानभूत् ३१ चतुर्दशमहारत्नश्चक्रवर्त्यपराजितः ॥ तस्यपत्नीसह
स्राणांदशानांसुमहायशाः ३२ दशलक्षसहस्राणिपुत्राणांतास्वजीजनत् ॥ तेषांतुषट्प्रधानानांपृथुश्रवसआत्मजः ३३ धर्मोनामोशनास्तस्यहयमेधशत
स्ययाट् ॥ तत्सुतोरुचकस्तस्यपंचासन्नात्मजाःशृणु ३४ पुरुजिद्रुक्मरुक्मेषुपृथुज्यामघसंज्ञिताः ॥ ज्यामघस्त्वप्रजोऽप्यन्यांभार्यांशैब्यापतिर्भयात्
३५ नाविंदच्छत्रुभवनाद्भोज्यांकन्यामहारषीत् ॥ रथस्थांतांनिरीक्ष्याहशैब्यापतिममर्षिता ३६

तिश्रेष्ठानियस्यसः तानिचमार्कंडेयपुराणेवर्णितानि गजवाजिरथस्त्रीषुनिधिमाल्यांबरद्रुमाः ॥ शक्तिपाशमणिच्छत्रविमानानिचतुर्दशेतिदशानांपत्नीसहस्राणांभार्यायुतस्यप्रत्येकंलक्षंलक्ष
मित्येवंतासुपुत्राणांदशलक्षसहस्राणिजनयामास ३२ पृथुश्रवाःपृथुकीर्तिःपृथुयशाइत्यादयः षट्प्रधानाःश्रेष्ठायेषांतेषांमध्ये ३३ पंचआत्मजाआसंस्तान्शृणु ३४ तानेवाह पुरुजिदि
तिभार्याभयाद्वैकभार्यस्यवंध्यापतेर्ज्यामघस्यापुत्रस्यतद्वयमेवपुत्रप्रदमभवदितिदर्शयन्नाह ज्यामघस्त्विति ३५ ३६

यदिमेसपत्नीस्यात्तर्हिंस्नुषेयंयुज्येतापिनत्वेतदस्तीत्याहअसपत्नीचेति अतिभयव्याकुलआह जनयिष्यसीति ३८ भार्याभयप्रकंपमानास्विन्नसर्वांगस्यराज्ञःप्राणसंकटमालोक्यानुकंपितास्ते
नपूर्वंबहुकालमाराधिताश्चविश्वेदेवाः पितरश्चतथेत्यन्वमोदंत ततश्चदेवताप्रसादेनजनयिष्यसीतिप्रतिवचनमुहूर्तगुणेनचनिष्टत्तरजस्काऽपिशैब्यागर्भमधात्तस्यचमहिमापराशरादिभिरु
क्तः यथोक्तम् भार्यावश्यास्तुयेकेचिद्भविष्यंत्यथवामृताः ॥ तेषांतुज्यामघःश्रेष्ठःशैब्यापतिरभून्नृपइति ३९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेटीकायांत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ छ ॥
चतुर्विंशेविदर्भस्यपुत्रत्रयसमुद्भवाः ॥ वंशानानामुखाःप्रोक्तारामकृष्णोद्भवावधि ॥ १ ॥ १ चैद्यादयोदमघोषादयः २ ३ ततोदशरथाच्छकुनिःपुराणांतरादेवमादिविशेषोद्रष्टव्यः ४

केयंकुहकमत्स्थानंरथमारोपितेतिवै ॥ स्नुषातवेत्यभिहितेस्मयंतीपतिमब्रवीत् ३७ अहंवंध्याऽसपत्नीचस्नुषामेयुज्यतेकथम् ॥ जनयिष्यसियंराज्ञित
स्येयमुपयुज्यते ३८ अन्वमोदंततद्विश्वेदेवाःपितरएच ॥ शैब्यागर्भमधात्कालेकुमारंसुषुवेशुभम् ॥ साविदर्भइतिप्रोक्तउपयेमेस्नुषांसतीम् ३९ ॥ इतिश्री
भागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेयदुवंशानुवर्णनेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तस्यांविदर्भोजनयत्पुत्रौनाम्नाकुशक्रथौ ॥ तृ
तीयंरोमपादंचविदर्भकुलनंदनम् १ रोमपादसुतोबभ्रुर्बभ्रोःकृतिरजायत ॥ उशिकस्तत्सुतस्तस्माच्चेदिश्चैद्यादयोनृप २ क्रथस्यकुंतिःपुत्रोभूद्वृष्टिस्तस्या
थनिर्वृतिः ॥ ततोदशार्हीनाम्नाऽभूत्तस्यव्योमःसुतस्ततः ३ जीमूतोविकृतिस्तस्ययस्यभीमरथःसुतः ॥ ततोनवरथःपुत्रोजातोदशरथस्ततः ४ करंभिः
शकुनेःपुत्रोदेवरातस्तदात्मजः ॥ देवक्षत्रस्ततस्तस्यमधुःकुरुवशादनुः ५ पुरुहोत्रस्त्वनोःपुत्रस्तस्यायुःसात्वतस्ततः ॥ भजमानोभजिर्दिव्योवृष्णिर्देवा
वृधोऽधकः ६ सात्वतस्यसुताःसप्तमहाभोजश्चमारिष ॥ भजमानस्यनिम्लोचिःकिंकिणोधृष्टिरेवच ७ एकस्यामात्मजाःपत्न्यामन्यस्यांचत्रयःसुताः ॥
शताजिच्चसहस्राजिदयुताजिदितिप्रभो ८ बभ्रुर्देवावृधसुतस्तयोःश्लोकौपठंत्यमू ॥ यथैवशृणुमोदूरात्संपश्यामस्तथांऽतिकात् ९ बभ्रुःश्रेष्ठोमनुष्याणांदेवै
र्देवावृधःसमः ॥ पुरुषाःपंचषष्टिश्चषट्सहस्राणिचाष्टच १० येऽमृतत्वमनुप्राप्ताबभ्रोर्देवावृधादपि ॥ महाभोजोऽपिधर्मात्माभोजाआसन्तदन्वये ११ वृ
ष्णेःसुमित्रःपुत्रोऽभूद्युधाजिच्चपरंतप॥ शिनिस्तस्यानमित्रश्चनिम्नोऽभूदनमित्रतः १२ सत्राजितःप्रसेनश्चनिम्नस्याप्यासतुःसुतौ ॥ अनमित्रसुतोयोऽन्यः
शिनिस्तस्याथसत्यकः १३ युयुधानःसात्यकिर्वैजयस्तस्यकुणिस्ततः ॥ युगंधरोनमित्रस्यवृष्णिःपुत्रोऽपरस्ततः १४ श्वफल्कश्चित्ररथश्चगांदिन्यां
चश्वफल्कतः ॥ अक्रूरप्रमुखाआसन्पुत्राद्वादशविश्रुताः १५ आसंगःसारमेयश्चमृदुरोमृदुविद्गिरिः ॥ धर्मवृद्धःसुकर्माचक्षेत्रोपेक्षोऽरिमर्दनः १६ शत्रुघ्नो
गंधमादश्चप्रतिबाहुश्चद्वादश ॥ तेषांस्वसासुचीराख्याद्वावक्रूरसुतावपि १७

ततःकुरुवंशादनुःअनोःपुत्रःपुरुहोत्रः ५ ६ महाभोजश्चेत्येवंसप्तमारिषहेआर्य ७ ८ ९ ततस्तदुपदेशेनयेपंचषष्ट्यादिसंख्याःपुरुषास्तेऽमृतत्वंमोक्षंप्राप्ताः १० ११ तस्ययुधाजि
तःशिनिरनमित्रश्च १२ १३ सत्यकस्यपुत्रोयुयुधानस्तस्यजयस्तस्यकुणिस्ततःकुणेर्युगंधरःअनमित्रस्यैवापरोवृष्णिर्नामपुत्रः १४ अक्रूरःप्रमुखोयेषामित्यतद्गुणसंविज्ञानोबहुव्रीहिः
१५ अतोऽक्रूरातिरिक्तान्द्वादशदर्शयाति आसंगइति १६ १७

पृथुरेकः विदूरथाद्याअन्येचबहवः विपृथुधामाद्याइतिपाठेआद्यशब्देनविदूरथोऽप्युक्तस्ततश्चशूरोविदूरथादासीदितिवक्ष्यमाणनिर्देशोपपत्तिः १८ कुकुरादयश्चत्वारोंऽधकस्यसुताइति
ज्ञेयम् तथाचपराशरः कुकुरभजमानशुचिकंबलबर्हिषाख्यास्तथांधकस्यपुत्राइति १९ अनोरंधकोंऽधकाद्दुंदुभिरित्यपितद्वचनादेवज्ञेयम् २० २१ धृतदेवाआदिर्यासांशांतिदेवादीनांष
ण्णांताःसप्त २२ ताःसप्त २३ औग्रसेनयउग्रसेनस्यसुताः २४ वसुदेवस्ययेऽनुजादेवभागादयस्तेषांस्त्रियोभार्याः २५ अंधकसुतानांचतुर्णांप्रथमस्यकुकुरस्यवंशउक्तोद्वितीयस्यभजमान
स्यवंशमाह शूरोविदूरथादिति भजमानाच्चविदूरथःपुत्रोऽभूद्विदूरथाच्चशूरइतिपराशरादिवचनात् यद्वा पृथुर्विदूरथाद्याश्चेतिपूर्वोक्तचित्ररथात्मजाद्विदूरथात् २६ देवमीढस्ययःशूरो

देववानुपदेवश्चतथाचित्ररथात्मजाः ॥ पृथुर्विदूरथाद्याश्चबहवोवृष्णिनंदनाः १८ कुकुरोभजमानश्चशुचिःकंबलबर्हिषः ॥ कुकुरस्यसुतोवह्निर्विलोमातनय
स्ततः १९ कपोतरोमातस्यानुःसखायस्यचतुंबुरुः ॥ अंधकोदुंदुभिस्तस्मादरिद्योतःपुनर्वसुः २० तस्याहुकश्चाहुकीचकन्याचैवाहुकात्मजौ ॥ देवकश्चो
ग्रसेनश्चचत्वारोदेवकात्मजाः २१ देववानुपदेवश्चसुदेवोदेववर्द्धनः ॥ तेषांस्वसारःसप्तासन्धृतदेवादयोनृप २२ शांतिदेवोपदेवाचश्रीदेवादेवरक्षिता ॥
सहदेवादेवकीचवसुदेवउवाहताः २३ कंसःसुनामान्यग्रोधःकंकःशंकुःसुहूस्तथा ॥ राष्ट्रपालोऽथसृष्टिश्चतुष्टिमानौग्रसेनयः २४ कंसाकंसवतीकंकाशूरभूरा
ष्ट्रपालिका ॥ उग्रसेनदुहितरोवसुदेवानुजस्त्रियः २५ शूरोविदूरथादासीद्भजमानःसुतस्ततः ॥ शिनिस्तस्मात्स्वयंभोजोहृदीकस्तत्सुतोमतः २६ देवबा
हुःशतधनुःकृतवर्मेतितत्सुताः ॥ देवमीढस्यशूरस्यमारिषानामपत्न्यभूत् २७ तस्यांसजनयामासदशपुत्रानकल्मषान् ॥ वसुदेवंदेवभागंदेवश्रवसमानकम्
२८ संजयंश्यामकंकंकंशमीकंवत्सकंवृकम् ॥ देवदुंदुभयोनेदुरानकायस्यजन्मनि २९ वसुदेवंहरेःस्थानंवदंत्यानकदुंदुभिम् ॥ पृथाचश्रुतदेवाचश्रुतकीर्तिः
श्रुतश्रवाः ३० राजाधिदेवीचैतेषांभगिन्यःपंचकन्यकाः ॥ कुंतेःसख्युःपिताशूरोह्यपुत्रस्यपृथामदात् ३१ सापदुर्वाससोविद्यांदेवहूतींप्रतोषितात् ॥ त
स्यावीर्यपरीक्षार्थमाजुहावरविंशुचिम् ३२ तदैवोपागतंदेवंवीक्ष्यविस्मितमानसा ॥ प्रत्ययार्थंप्रयुक्तामेयाहिदेवक्षमस्वमे ३३ अमोघंदर्शनंदेविआधत्सेत्व
यिचात्मजम् ॥ योनिर्यथानदुष्येतकर्ताहंतेसुमध्यमे ३४ इतितस्यांसआधायगर्भंसूर्योदिवंगतः ॥ सद्यःकुमारःसंजज्ञेद्वितीयइवभास्करः ३५ तंसात्यजन्न
दीतोयेकृच्छ्राल्लोकस्यबिभ्यती ॥ प्रपितामहस्तामुवाहपांडुर्वैसत्यविक्रमः ३६ श्रुतदेवांतुकारूषोवृद्धशर्मासमग्रहीत् ॥ यस्यामभूद्दंतवक्रऋषिशप्तो
दितेःसुतः ३७

नामपुत्रस्तस्य देवमीढोहृदीकस्यैवसुतः यथाहपराशरः तस्यापिकृतवर्मशतधनुर्देवमीढुषाद्याबभूवुःदेवमीढुषस्यशूरस्यापिमारिषानामपत्न्यभवत्तस्यांचासौदशपुत्रानजनयद्वसुदेवपूर्वा
निति २७ २८ आनकाश्चनेदुः २९ हरेःप्रादुर्भावस्यस्थानम् ३० पृथायाःकन्यकावस्थायांकर्णोत्पत्तिप्रकारमाह कुंतेरितिपंचभिः ३१ कदाचिद्गृहमागतंदुर्वाससंपृथापरिचर्यादिनातोष
यामास ततश्चसातस्माद्देवहूतींदेवाह्वानहेतुंविद्यामवापतदाह साऽपेति ३२ देवमुपागतंवीक्ष्यसाप्राह प्रत्ययार्थपरीक्षार्थंमयाविद्याप्रयुक्तानतुत्वयाकिंचित्कार्यमित्यभिसंधिनाऽतोयाहीति
३३ एवमुक्तोरविरुवाचअमोघंदर्शनमिति कन्याऽहमितिचेत्तत्राऽऽह यथायोनिर्नदुष्येततथाऽहंकर्ताकरिष्यामि ३४ ३५ ३६ ३७

३८ आवंत्यौविंदानुविंदौ ३९ तदेवंवसुदेवस्यभगिनीनांपतीन्पुत्रांश्चोक्त्वातद्भ्रातॄणांनवानांपत्नीःपुत्रांश्चाऽऽह देवभागस्येतिनवभिःश्लोकार्धैः ४० ४१ ४२ ४३ ४४ वसुदेवस्यपत्नीःपुत्रांश्चाऽऽह पौरवीत्येकादशभिः ४५ ४६ ४७ कौशल्याभद्रा ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ अष्टमस्तुस्वयमेवाऽऽसीन्नतुकर्मादिनाहेतुनाताभ्यांजनितोवा यतोऽसौहरिः ५५ तदेवोपपादयतियदेतित्रिभिः ५६ ईशस्यमायानियंतुः परस्यासंगस्य द्रष्टुःसाक्षिणः आत्मनःसर्वगस्य नह्येवंभूतस्यमायाविनोदंविनाजन्मनःकर्मणोवाहेतुःसंभवतीत्यर्थः ५७ किंच यस्यमायाचेष्टि

कैकेय्योधृष्टकेतुश्चश्रुतकीर्तिमविंदत ॥ संतर्दनादयस्तस्यांपंचासन्कैकयाःसुताः ३८ राजाधिदेव्यामावंत्यौजयसेनोऽजनिष्टह ॥ दमघोषश्चेदिराजःश्रुतश्रवसमग्रहीत् ३९ शिशुपालःसुतस्तस्याःकथितस्तस्यसंभवः ॥ देवभागस्यकंसायांचित्रकेतुबृहद्बलौ ४० कंसावत्यांदेवश्रवसःसुवीरइषुमांस्तथा ॥ कंकायामानकाज्जातःसत्यजित्पुरुजित्तथा ४१ सृंजयोराष्ट्रपाल्यांचवृषदुर्मर्षणादिकान् ॥ हरिकेशहिरण्याक्षौशूरभूम्यांचश्यामकः ४२ मिश्रकेश्यामप्सरसिवृकादीन्वत्सकस्तथा ॥ तक्षपुष्करशालादीन्दुर्वाक्ष्यांवृकआदधे ४३ सुमित्रार्जुनपालादीन्शमीकात्तुसुदामिनी ॥ कंकश्चकर्णिकायांवैऋतधामजयावपि ४४ पौरवीरोहिणीभद्रामदिरारोचनाइला ॥ देवकीप्रमुखाआसन्पत्न्यआनकदुंदुभेः ४५ बलंगदंसारणंचदुर्मदंविपुलंध्रुवम् ॥ वसुदेवस्तुरोहिण्यांकृतादीनुदपादयत् ४६सुभद्रोभद्रवाहश्चदुर्मदोभद्रएवच ॥ पौरव्यास्तनयाह्येतेभूताद्याद्वादशाभवन्४७ नंदोपनंदकृतकशूराद्यामदिरात्मजाः ॥ कौशल्याकेशिनंत्वेकमसूतकुलनंदनम् ४८ रोचनायामतोजाताहस्तहेमांगदादयः ॥ इलायामुरुवल्कादीन्यदुमुख्यानजीजनत् ४९ विपृष्ठोधृतदेवायामेकआनकदुंदुभेः ॥ शांतिदेवात्मजाराजन्श्रमप्रतिश्रुतादयः ५० राजानःकल्पवर्षाद्याउपदेवासुतादश ॥ वसुहंससुवंशाद्याःश्रीदेवायास्तुषट्सुताः ५१ देवरक्षितयालब्धनवचात्रगदादयः ॥ वसुदेवःसुतानष्टावादधेसहदेवया ५२ पुरुविश्रुतमुख्यांस्तुसाक्षाद्धर्मोवसूनिव ॥ वसुदेवस्तुदेवक्यामष्टपुत्रानजीजनत् ५३ कीर्तिमंतंसुषेणंचभद्रसेनमुदारधीः ॥ ऋजुंसंमर्दनंभद्रंसंकर्षणमहीश्वरम् ५४ अष्टमस्तुतयोरासीत्स्वयमेवहरिःकिल ॥ सुभद्राचमहाभागातवराजन्पितामही ५५ यदायदेहधर्मस्यक्षयोवृद्धिश्चपाप्मनः ॥ तदातुभगवानीशआत्मानंसृजतेहरिः ५६ नह्यस्यजन्मनोहेतुःकर्मणोवामहीपते ॥ आत्ममायांविनेशस्यपरस्यद्रष्टुरात्मनः ५७ यन्मायाचेष्टितंपुंसःस्थित्युत्पत्त्यप्ययायहि ॥ अनुग्रहस्तन्निवृत्तेरात्मलाभायचेष्यते ५८ अक्षौहिणीनांपतिभिरसुरैर्नृपलांछनैः ॥ भुवआक्रम्यमाणायाअभारायकृतोद्यमः ५९ कर्माण्यपरिमेयाणिमनसाऽपिसुरेश्वरैः ॥ सहसंकर्षणश्चक्रेभगवान्मधुसूदनः ६०

तंपुंसोजीवस्यानुग्रहस्तस्यजीवानुग्राहकस्यकुतःकर्मादिपारतंत्र्येणजन्मादिसंभवः अनुग्रहमेवाऽऽह हियस्मात्तदेवस्थित्यादयेइष्यते प्रलयेलीनोपाधेर्जीवस्यधर्माद्यसंभवादुपाधिसृष्ट्यादिनाधर्मादिसंपादनेनानुग्रहः तथाऽऽत्मलाभायमोक्षायचेष्यते तत्रहेतुः तेनैवश्रूयमाणेनतस्यास्थित्यादेर्निवृत्तेः ५८ तस्यचेष्टितंभूमेरनुग्रहइत्याह अक्षौहिणीनामितिद्वाभ्याम् अभारायभारपरिहाराय ५९ सुरेश्वरैरपिमनसाप्यपरिमेयाण्यवितर्क्याणि संकर्षणसहितश्चक्रे ६०

संकल्पमात्रेणभूभारहरणसमर्थस्यापिकर्मकरणंयशोविस्तारद्वाराभक्तानुग्रहार्थमित्याह कलावितिद्वाभ्याम् दुःखशोकतमांसिनुदतीतितथातद्यशोव्यतनोत् ६१ यस्मिन्सतांकर्णपीयूषे
यशोरूपेतीर्थवरेश्रोत्रमेवांजालिःपानसाधनंयस्यसपुरुषःसकृदप्युपस्पृश्याऽचमनमात्रं कृत्वातत्सौंदर्याकृष्टचित्तःकर्मवासनांधुनुते ६२ तदेवाऽऽहद्वाभ्याम् भोजादिभिःश्लाघनीयमीहितंय
स्य ६३ सर्वैरंगैरम्यययामूर्त्याच ६४ तत्प्रदर्शनार्थंमुखशोभामाह यस्याऽऽननंदृशिभिर्नेत्रैःपिबंत्योनार्योनराश्चनततृपुर्नतृप्ताः निमेषोन्मेषमात्रव्यवधानमप्यसहमानास्तत्कर्तुर्निमेःकुपि
ताश्चबभूवुः कथंभूतमाननम् मकरकुंडलाभ्यांचारूकर्णौभ्राजंतौकपोलौचतैःसुभगम् सविलासोहासोयस्मिन् नित्यमुत्सवोयस्मिन् ६५ श्रीकृष्णस्यचरितंसमासतोवर्णयति जातइतिद्वाभ्याम्

कलौजनिष्यमाणानांदुःखशोकतमोनुदम् ॥ अनुग्रहायभक्तानांसुपुण्यंव्यतनोद्यशः ६१ यस्मिन्सत्कर्णपीयूषेयशस्तीर्थवरेसकृत् ॥ श्रोत्रांजलिरुपस्पृ
श्यधुनुतेकर्मवासनाम् ६२ भोजवृष्ण्यंधकमधुशूरसेनदशार्हकैः ॥ श्लाघनीयेहितःशश्वत्कुरुसृंजयपांडुभिः ६३ स्निग्धस्मितेक्षितोदारैर्वाक्यैर्विक्रमलील
या ॥ नृलोकंरमयामाससमूर्त्यासर्वांगरम्यया ६४ यस्याऽऽननंमकरकुंडलचारुकर्णभ्राजत्कपोलसुभगंसविलासहासम् ॥ नित्योत्सवंनततृपुर्दृशिभिःपिबं
त्योनार्योनराश्चमुदिताःकुपितानिमेश्च ६५ जातोगतःपितृगृहाद्व्रजमेधितार्थोहत्वारिपून्सुतशतानिकृतोरुदारः ॥ उत्पाद्यतेषुपुरुषःक्रतुभिःसमीजे
आत्मानमात्मनिगमंप्रथयन्जनेषु ६६ पृथ्व्याःसवैगुरुभरंक्षपयन्कुरूणामंतःसमुत्थकलिनायुधिभूपचम्वः ॥ दृष्ट्याविधूयविजयेजयमुद्विघोष्यप्रोच्योद्ध
वायचपरंसमगात्स्वधाम ६७ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपारमहंस्यांसंहितायामष्टादशसाहस्र्यांनवमस्कंधेश्रीसूर्यसोमवंशानुकीर्तनेयदुवंशानुकीर्त
नंनामचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ समाप्तश्चायंनवमःस्कंधः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

जातोनिजेनरूपेणपश्चात्पुरुषोमनुष्याकारःसन्व्रजंगतः व्रजवासिनामेधिताअर्थायेनतेषुदारेषुसुतानांशतान्युत्पाद्य आत्मनिगमंस्वकीयंवेदमार्गम् ६६ अंतःसमुत्थेनकलिनानिमित्तेनगुरु
भारंक्षपयन्दृष्ट्यैवभूपचमूर्विधूयविजयेजयमर्जुनेनजितमित्येवमुद्घोषंकृत्वापरंतत्त्वमुद्धवायोपदिश्यस्वधामसम्यक्स्वेनैवरूपेणजगामेति ॥ ६७ ॥ ॥ इतिश्रीधरस्वामिविरचितायांश्रीभागव
तभावार्थदीपिकायांनवमस्कंधटीकायांचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ समाप्तश्चायंनवमःस्कंधः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते नवमस्कंधः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमद्भागवते दशमस्कंधपूर्वार्धः प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ विश्वसर्गविसर्गादिनवलक्षणलक्षितम् ॥ श्रीकृष्णाख्यंपरंधामजगद्धामनमामतत् ॥ १ ॥ दशमेदशमंलक्ष्यमाश्रिताश्रयविग्रहम् ॥ क्रीडद्यदुकुलांभोधौपरानंदमुदी
र्यते॥ २ ॥दशमेकृष्णसत्कीर्तिवितानायानुवर्ण्यते ॥ धर्मग्लानिनिमित्तस्तुनिरोधोदुष्टभूभुजाम्॥ ३ ॥प्राकृतादिश्चतुर्धायोनिरोधःसतुवर्णितः ॥ तत्तत्प्रसंगतःसृष्टिसंहारादिनिरूपणैः ॥४॥
कृतानवतिरध्यायादशमेकृष्णकीर्तये ॥ आद्यैश्चतुर्भिरध्यायैर्ब्रह्मप्रार्थनयाऽवनेः ॥ भारंहर्तुंहरेर्जन्मसप्रसंगंनिरूप्यते ॥ ५ ॥ गोकुलेमथुरायांचद्वारवत्यांततःक्रमात् ॥ कृष्णलीलात्रिधा
प्रोक्तातत्तद्भेदैस्त्वनेकधा ॥ ६ ॥सपंचत्रिंशताध्यायैर्बृहद्वृंदावनादिषु ॥ गोकुलेवसतोलीलावर्ण्यतेसुरदुष्करा ॥ ७ ॥ एकेनयमुनावारिण्यक्रूरेणकृतास्तुतिः ॥ एकादशभिराख्यातालीलाम
धुवनेकृता ॥ ८ ॥शेषैर्द्वारवतीलीलातन्निर्माणादिवर्ण्यते ॥ एवंनवतिरध्यायादशमेविशदार्थकाः॥ ९ ॥ तत्रतुप्रथमेकंसःस्वमृत्युंदेवकीसुतात् ॥ श्रुत्वाभीतोऽवधीत्तस्याःषड्गर्भानितिवर्ण्य
ते ॥ १० ॥ कृष्णावतारचरितश्रवणामृतानिर्वृतः ॥ उक्तानुवादेनौत्सुक्याद्राजापृच्छतितत्पुनः॥ ११ ॥ कथितोवंशविस्तारइति १ अंशेनेतिप्रतीत्यभिप्रायेणोक्तम् २ ननूक्तानिजातोगतः
पितृगृहाद्व्रजमेधितार्थइत्यादिनासत्यम् पुनर्विस्तरेणवदेत्याहअवतीर्येति ३ अत्रलोकेत्रिविधाजनामुक्तामुमुक्षवोविषयिणश्चतेषांमध्येऽत्रनकस्याप्यलंप्रत्ययइत्याहनिवृत्ततर्षैरितिगततृष्णै

नमोभगवतेवासुदेवाय ॥ राजोवाच ॥ कथितोवंशविस्तारोभवतासोमसूर्ययोः ॥ राज्ञांचोभयवंश्यानांचरितंपरमाद्भुतम् १ यदोश्चधर्मशीलस्यनितरांमु
निसत्तम ॥ तत्रांशेनावतीर्णस्यविष्णोर्वीर्याणिशंसनः २ अवतीर्ययदोर्वंशेभगवान्भूतभावनः ॥ कृतवान्यानिविश्वात्मातानिनोवदविस्तरात् ३ निवृत्तत
र्षैरुपगीयमानाद्भवौषधाच्छ्रोत्रमनोभिरामात् ॥ कउत्तमश्लोकगुणानुवादात्पुमान्विरज्येतविनापशुघ्नात् ४ पितामहामेसमरेऽमरंजयैर्देवव्रताद्यातिरथैस्ति
मिंगिलैः ॥ दुरत्ययंकौरवसैन्यसागरंकृत्वातरन्वत्सपदंस्मयत्प्लवाः ५ द्रौण्यस्त्रविप्लुष्टमिदंमदंगंसंतानबीजंकुरुपांडवानां ॥ जुगोपकुक्षिंगतआत्तचक्रोमातु
श्चमेयःशरणंगतायाः ६ वीर्याणितस्याखिलदेहभाजामंतर्बहिःपूरुषकालरूपैः ॥ प्रयच्छतोमृत्युमुतामृतंचमायामनुष्यस्यवदस्वविद्वन् ७ रोहिण्यास्तन
यःप्रोक्तोरामःसंकर्षणस्त्वया ॥ देवक्यागर्भसंबंधःकुतोदेहांतरंविना ८ कस्मान्मुकुंदोभगवान्पितुर्गेहाद्व्रजंगतः ॥ क्ववासंज्ञातिभिःसार्धंकृतवा
न्सात्वतांपतिः ९

मुक्तैरित्यर्थःमुमुक्षूणामयमेवोपायइत्याहभवौषधादितिविषयिणांपरमोविषयोयमेवेत्याह श्रोत्रमनोभिरामादितिअपगताशुग्यस्मात्तमात्मानंहंतीत्यपशुघ्नस्तस्मात्पशुघातिनइतिवा ४ किं
चास्मत्कुलदैवतंकृष्णोतस्तत्कथैवनित्यंश्रोतव्येत्याशयेनाह पितामहाइति अमरान्जयंतियेतैर्देवव्रतोभीष्मस्तदाद्यैरतिरथैस्तिमिंगिलैस्तिमिंगिलतुल्यैर्दुरत्ययंवत्सपदमिवात्यल्पंकृत्वातु
च्छीकृत्यातरन्स्मयःश्रीकृष्णएवप्लवोयेषांतेतस्यवीर्याणिवदस्वेतितृतीयश्लोकगतेनान्वयः ५ नकेवलंपांडवानेवारक्षदिदंममशरीरमपियोरक्षितवानित्याहद्रौण्यस्त्रविप्लुष्टमितिद्रौणेरश्वत्था
म्नोब्रह्मास्त्रेणदग्धमिदंमच्छरीरंचकुरूणांपांडवानांचसंतानस्यनिदानंमममातुःकुक्षौप्रविष्टोधृतचक्रोयोजुगोपेति ६ अखिलदेहभाजांसर्वप्राणिनामंतश्चबहिश्चपुरुषरूपेणकालरूपैश्चअंशाभि
प्रायेणबहुवचनम्मृत्युंसंसारमुतअपिअमृतमपिप्रयच्छतोवीर्याणिवदस्वब्रूहिअयंभावःअंतर्यामिरूपेणांतर्दृष्टीनांमुक्तिंबहिर्दृष्टीनांचकालरूपेणमृत्युंददातियतोऽतोंतर्दृष्ट्यातद्वीर्याण्येवश्रोतव्या
नीति ७ ननुबलंगदंसारणंचदुर्मदंविपुलंध्रुवम् वसुदेवस्तुरोहिण्यांकृतादीनुदपादयदितिरोहिण्यास्तनयोरामःप्रोक्तःवसुदेवस्तुदेवक्यामष्टपुत्रानजीजनत् कीर्तिमंतंसुषेणंचभद्रसेनमुदारधीःमृ
दुसंतर्दनंभद्रंसंकर्षणमहीश्वरम् अष्टमस्तुतयोरासीत्स्वयमेवहरिःकिलेतिपुनर्देवक्यागर्भसंबंधस्तस्यैवोक्तःसकुतोघटतइत्याक्षेपः ८ कस्मादितिभगवतःकंसभयशंकायाअसंभवादित्यर्थः ९

मातुर्भ्रातरंकंसंतस्माद्वधानर्हमद्धासाक्षात्कस्मादवधीत् १० ११ १२ ननुक्षुत्तृड्भ्यांपीडितस्यतवकुतःश्रवणावकाशस्तत्राऽह नैषेतित्यक्तोदकस्यापिममजीवनंहरिकथामृतपाननिमित्त
तदुपरमेसद्यएवजीवितंनस्यादित्यर्थः १३ एवंसाधुवादंसमीचीनंप्रश्नम् भागवतप्रधानोभागवतेषुश्रेष्ठः १४ व्यवसिताकृतनिश्चयायद्यतोबुद्धेः १५ १६ तत्रतावत्प्रथमंभगवदवतारका
रणमाहभूमिरित्यादिनवभिःश्लोकैः दृप्तनृपव्याजायेदैत्यास्तेषामनीकशतानामयुतैर्योभूरिभारस्तेनाक्रांता १७ विभोरंतिकेउपस्थितासती १८ १९ २० पौरुषींपुरुषस्यभगवतइ

व्रजेवसन्किमकरोन्मधुपुर्यांचकेशवः ॥ भ्रातरंचावधीत्कंसंमातुरद्धातदर्हणम् १० देहंमानुषमाश्रित्यकतिवर्षाणिवृष्णिभिः ॥ यदुपुर्यांसहावात्सीत्पत्न्यःक
त्यभवन्प्रभोः ११ एतदन्यच्चसर्वंमेमुनेकृष्णविचेष्टितं ॥ वक्तुमर्हसिसर्वज्ञश्रद्दधानायविस्तृतं १२ नैषातिदुःसहाक्षुन्मांत्यक्तोदमपिबाधते ॥ पिबंतंत्वन्मु
खांभोजच्युतंहरिकथामृतम् १३ ॥ सूतउवाच ॥ एवंनिशम्यभृगुनंदनसाधुवादंवैयासकिःसभगवानथविष्णुरातम् ॥ प्रत्यर्च्यकृष्णचरितंकलिकल्मषघ्नंव्या
हर्तुमारभतभागवतप्रधानः १४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ सम्यग्व्यवसिताबुद्धिस्तवराजर्षिसत्तम ॥ वासुदेवकथायांतेयज्जातानैष्ठिकीरतिः १५ वासुदेवकथा
प्रश्नःपुरुषांस्त्रीन्पुनातिहि ॥ वक्तारंपृच्छकंश्रोतॄंस्तत्पादसलिलंयथा १६ भूमिर्दृप्तनृपव्याजदैत्यानीकशतायुतैः ॥ आक्रांताभूरिभारेणब्रह्माणंशरणंययौ
१७ गौर्भूत्वाश्रुमुखीखिन्नाक्रंदंतीकरुणांविभोः ॥ उपस्थितांतिकेतस्मैव्यसनंस्वमवोचत १८ ब्रह्मातदुपधार्याथसहदेवैस्तयासह ॥ जगामसत्रिन
यनस्तीरंक्षीरपयोनिधेः १९ तत्रगत्वाजगन्नाथंदेवदेवंवृषाकपिम् ॥ पुरुषंपुरुषसूक्तेनउपतस्थेसमाहितः २० गिरंसमाधौगगनेसमीरितांनिशम्यवेधा
स्त्रिदशानुवाचह ॥ गांपौरुषींमेशृणुतामराःपुनर्विधीयतामाशुतथैवमाचिरं २१ पुरैवपुंसावधृतोधराज्वरोभवद्भिरंशैर्यदुषूपजन्यताम् ॥ सयावदुर्व्याभ
रमीश्वरेश्वरःस्वकालशक्त्याक्षपयंश्चरेद्भुवि २२ वसुदेवगृहेसाक्षाद्भगवान्पुरुषःपरः ॥ जनिष्यतेतत्प्रियार्थंसंभवंतुसुरस्त्रियः २३ वासुदेवकलानंतःसहस्रव
दनःस्वराट् ॥ अग्रतोभवितादेवोहरेःप्रियचिकीर्षया २४ विष्णोर्मायाभगवतीययासंमोहितंजगत् ॥ आदिष्टाप्रभुणांशेनकार्यार्थेसंभविष्यति २५ ॥ श्रीशु
कउवाच ॥ इत्यादिश्यामरगणान्प्रजापतिपतिर्विभुः ॥ आश्वास्यचमहींगीर्भिःस्वधामपरमंययौ २६ शूरसेनोयदुपतिर्मथुरामावसन्पुरीं ॥ माथुरान्शूर
सेनांश्चविषयान्बुभुजेपुरा २७ राजधानीततःसाभूत्सर्वयादवभूभुजाम् ॥ मथुराभगवान्यत्रनित्यंसंनिहितोहरिः २८ तस्यांतुकर्हिचिच्छौरिर्वसुदेवःकृतो
द्वहः ॥ देवक्यासूर्ययासार्द्धंप्रयाणेरथमारुहत् २९

यंपौरुषींतांगांवाचंमेमत्तआशुशृणुतमाचिरमविलंबितंतथैवविधीयतांचेति २१ विज्ञापनात्पुरैवपुंसाईश्वरेणज्वरस्तापोऽवधृतोऽवधारितः २२ २३ २४ देवकीगर्भसंकर्षणयशोदा
मोहनादिकार्यार्थेयशोदायांसंभविष्यति २५ २६ भोजेंद्रबंधनागारेऽवतारायप्रस्तावकथामाह शूरसेनइत्यादिनायावदध्यायसमाप्ति मथुरामावसन्मथुरायांवसन् विषयान्देशान् २७
२८ सूर्ययानवोढयाप्रयाणेप्रयाणार्थम् २९

रश्मीन्प्रग्रहान् ३० पारिबर्हमुपस्करम् ३१ ३२ ३३आभाष्यरेरेकंसेतिसंबोध्यहंताहनिष्यति ३४ कुलपांसनःकुलदूषणःआरब्धउद्युक्तःकचेकेशबंधे ३५ नृशंसंक्रूरम्महाभागइतिअयंभावःस्वजन्मनिहर्षेणदेवैरानकदुंदुभिघोषणाद्भाविभगवदवतारेणशक्यप्रतीकारतासंभवतीति सांत्वयन्स्तुत्याकृपाविषयत्वेनोपपत्तिभिश्चसाममार्गेणसंबोधयन्किंचसामभेदाभ्यांसंबोधयन्तन्सामपंचविधम्भेदोद्विविधःतदुक्तम् संबंधसामोपकृतिर्ह्यभेदोगुणकीर्तनम् ॥ सामपंचविधंभेदोदृष्टादृष्टभयंवचः ॥ तत्रश्लाघनीयगुणइतिगुणकीर्तनम्भगिनीमितिसंबंधकथनम्पुत्रिकोपमेत्यभेदंवक्ष्यतिहन्यादितिस्त्रीवधनिवृत्त्यायशोलाभंदर्शयतिउद्वाहपर्वणीतिसंतानवृद्ध्योपकारंदर्शयति ३६ ३७ मरणभयेनहन्मीतिचेत्तथापिमरणस्यापरिहरणीयत्वाद्देहांतरस्यावश्यंभावित्वात्तत्रापिचभोगप्रेमास्पदत्वादीनामविशेषात्तद्भयेनपापाचरणमयुक्तमित्यभिप्रेत्याहमृत्युर्जन्मवतामित्यादि देहेनसहेतिविधात्राललाटेलिखितत्वादितितथापिकालविलंबार्थंहन्मीतिचेत्तत्राहअद्यवेतिअवश्यंभाविनिमरणेविलंबमात्रायनपापाचरणंयुक्तमितिभावः ३८ किंच अस्मिन्देहेगतेयदिदेहांतरंनस्यात्तदायुज्येतपापेनापितत्पालनम् नतुतदस्तीत्याह दे

उग्रसेनसुतःकंसःस्वसुःप्रियचिकीर्षया ॥ रश्मीन्हयानांजग्राहरौक्मैरथशतैर्वृतः ३० चतुःशतंपारिबर्हंगजानांहेममालिनाम् ॥ अश्वानामयुतंसार्धंरथानांचत्रिषट्शतम् ३१ दासीनांसुकुमारीणांद्वेशतेसमलंकृते ॥ दुहित्रेदेवकःप्रादाद्यानेदुहितृवत्सलः ३२ शंखतूर्यमृदंगाश्चनेदुर्दुंदुभयःसमम् ॥ प्रयाणप्रक्रमेतावद्वरवध्वोःसुमंगलम् ३३ पथिप्रग्रहिणंकंसमाभाष्याहाशरीरवाक् ॥ अस्यास्त्वामष्टमोगर्भोहंतायांवहसेऽबुध ३४ इत्युक्तःसखलःपापोभोजानांकुलपांसनः ॥ भगिनींहंतुमारब्धःखड्गपाणिःकचेऽग्रहीत् ३५ तंजुगुप्सितकर्माणंनृशंसंनिरपत्रपम् ॥ वसुदेवोमहाभागउवाचपरिसांत्वयन् ॥ ३६ ॥ वसुदेवउवाच ॥ श्लाघनीयगुणःशूरैर्भवान्भोजयशस्करः ॥ सकथंभगिनींहन्यात्स्त्रियमुद्वाहपर्वणि ३७ मृत्युर्जन्मवतांवीरदेहेनसहजायते ॥ अद्यवाब्दशतांतेवामृत्युर्वैप्राणिनांध्रुवः ३८ देहेपंचत्वमापन्नेदेहीकर्मानुगोवशः ॥ देहांतरमनुप्राप्यप्राक्तनंत्यजतेवपुः ३९ व्रजंस्तिष्ठन्पदैकेनयथैवैकेनगच्छति ॥ यथातृणजलूकैवंदेहीकर्मगतिंगतः ४० स्वप्नेयथापश्यतिदेहमीदृशंमनोरथेनाभिनिविष्टचेतनः ॥ दृष्टश्रुताभ्यांमनसानुचिंतयन्प्रपद्यतेतत्किमपिह्यपस्मृतिः ४१

हेपंचत्वमापन्नइति आपन्नेआपन्नप्रायेकर्मवशादयत्नतएवप्रथमंदेहांतरंप्राप्यपश्चात्पूर्ववपुस्त्यजति ३९ अत्रदृष्टांतः व्रजन्निति एकेनाग्रतोनिहितेनपदातिष्ठन्भुवमवष्टभ्यदेहंबिभ्रत्पश्चादन्येनपूर्वप्रदेशादुत्थाप्यपुरोनिहितेनगच्छतितद्वत् अत्रचस्वीकारपरित्यागौनात्यंतभिन्नविषयावितिस्पष्टंदृष्टांतांतरमाह यथातृणजलूकेति साहियथातृणांतरमवष्टभ्यपूर्वंतृणंत्यजति एवंकर्मपथेवर्त्तमानोऽन्योजीवोऽपि ४० देहविषयावेवस्वीकारपरित्यागौदर्शयितुंदृष्टांतांतरमाह स्वप्नइति दृष्टंराजादिदर्शनम् श्रुतमिंद्रादिश्रवणम्ताभ्यामाहितसंस्कारेणमनसातदेवानुचिंतयन्नीदृशंजाग्रदृष्टश्रुतसदृशंदेहंराजादिरूपंकिमप्यनिरुक्तंपश्यतिक्षणांतरेचतदेवाहमितिप्रपद्यतेमन्यते ततश्चजाग्रद्देहादपगतस्मृतिर्भवतिपुरुषोयथेति जाग्रत्येवदर्शयितुंदृष्टांतांतरमाह मनोरथेनेतिअत्रापिदृष्टश्रुताभ्यामित्यादिसर्वयोज्यं तथाचवक्ष्यति जंतोर्वैकस्यचिद्धेतोर्मृत्युरत्यंतविस्मृतिः जन्मत्वात्मतयापुंसःसर्वभावेनभूरिद विषयस्वीकृतिंप्राहुर्यथास्वप्नमनोरथः स्वप्नमनोरथंचेत्थंप्राक्तनंनस्मरत्यसावित्यादि तद्वदत्रापिकर्मवशाद्देहांतरंप्राप्यप्राक्तनंत्यजतीति ४१

ननुविचित्रदेहहेतूनांकर्मणांकृतत्वाद्देहविशेषप्राप्तौकिंकारणमतआह यतोयतइति देहस्यपंचत्वसमयेपंचसुगुणेषुभूतेषुमाययानानादेहरूपेणरचितेषुदैवेनफलाभिमुखेनकर्मणाचोदितंनानावि
कारात्मकंमनोयंयंदेहंदेवतिर्यगादिरूपंप्रतिधावतिधावच्चसद्यंयमापाऽभिनिवेशेनप्राप्नोतितत्रतत्रासौदेहीजायते ननुमनसःकर्तृत्वात्तदेवजायतांनत्वकर्त्तात्मेत्यतआह प्रपद्यमानइति तदेवाह
मितिमन्यमानस्तेनसहजायतइति ४२ ननुसत्यंभविष्यत्येवकिमपिदेहमात्रंतथाप्यस्यातिप्रियस्यराजदेहस्यरक्षणायाकृत्यमपिक्रियतइतिचेत्तत्राऽऽह ज्योतिरिति अदश्चंद्रादिज्योतिः
उदकयुक्तेषुपार्थिवेषुघटादिषु यद्वा उदकेषुपार्थिवेषुतैलघृतादिषुचप्रतिबिंबेनस्थितंसमीरस्यवायोर्वेगमनुगतंकंपादियुक्तंप्रतीयतेयथा एवंस्वाविद्यारचितेषुगुणेषुदेहेष्वसौरागेणानुगतःप्रवि
ष्टोमुह्यत्यभिनिवेशंप्राप्नोति अयंभावः आत्मनस्तावद्देहाद्यध्यासाज्जन्मोक्तंसहतेनजायतइति तत्रश्चान्योन्यधर्माध्यासाद्यथादेहादिधर्माःकार्श्यादयआत्मनिप्रतीयंतेएवमात्मधर्माःप्रेमा
स्पदत्वादयोपिदेहादिष्वितिराजसूकरदेहयोर्विशेषाभावाद्व्यर्थोमृत्युप्रतीकारइति ४३ एवमुक्तंसामीपायमुपसंहरन्भेदमाह तस्मादिति परतइति अभिद्रुह्यमाणात्तत्संबंधिनश्चयमादपीहा
मुत्रचभयमितिभेदोदर्शितः ४४ पुनःसामैवाह एषेति पुत्रिकोपमादारुमयीवाऽचेतनप्राया ४५ बोध्यमानउपदिश्यमानः स्वयंदारुणःपुनःपुरुषादान्दैत्याननुव्रतोऽनुसृतइति ४६ आन

यतोयतोधावतिदैवचोदितंमनोविकारात्मकमापपंचसु ॥ गुणेषुमायारचितेषुदेह्यसौप्रपद्यमानःसहतेनजायते ४२ ज्योतिर्यथैवोदकपार्थिवेष्वदःसमीरवेगा
नुगतंविभाव्यते ॥ एवंस्वमायारचितेष्वसौपुमान्गुणेषुरागानुगतोविमुह्यति ४३ तस्मान्नकस्यचिद्द्रोहमाचरेत्सतथाविधः ॥ आत्मनःक्षेममन्विच्छन्द्रो
ग्धुर्वैपरतोभयम् ४४ एषातवानुजाबालाकृपणापुत्रिकोपमा ॥ हंतुंनार्हसिकल्याणीमिमांत्वंदीनवत्सलः ॥ ४५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंससामभिर्भेदैर्बो
ध्यमानोपिदारुणः ॥ नन्यवर्त्ततकौरव्यपुरुषादाननुव्रतः ४६ निर्बंधंतस्यतंज्ञात्वाविचिंत्यानकदुंदुभिः ॥ प्राप्तंकालंप्रतिव्योढुमिदंतत्रान्वपद्यत ४७
मृत्युर्बुद्धिमतापोह्योयावद्बुद्धिबलोदयम् ॥ यद्यसौननिवर्तेततनापराधोस्तिदेहिनः ४८ प्रदायमृत्यवेपुत्रान्मोचयेकृपणामिमां ॥ सुतामेयदिजायेरन्मृत्यु
र्वानम्रियेतचेत् ४९ विपर्ययोवाकिंनस्याद्गतिर्धातुर्दुरत्यया ॥ उपस्थितोनिवर्त्तेतनिवृत्तःपुनरापतेत् ५० अग्नेर्यथादारुवियोगयोगयोरदृष्टतोन्यन्ननिमित्त
मस्ति ॥ एवंहिजंतोरपिदुर्विभाव्यःशरीरसंयोगवियोगहेतुः ५१ एवंविमृश्यतंपापंयावदात्मनिदर्शनं ॥ पूजयामासवैशौरिर्बहुमानपुरःसरम् ५२

कदुंदुभिरितिपदंमहाभागइत्यत्रोक्ताभिप्रायम् प्रतिव्योढुंप्रतिकर्तुंवंचयितुमित्यर्थः इदंवक्ष्यमाणमपत्यार्पणमन्वपद्यतज्ञातवान् ४७ ननुखलोयमेतन्नमन्येतेत्याशंक्याह स्वयमेवमृत्युरिति
४८ तस्मादुपेक्षादोषपरिहारायैवंकरिष्यामीत्याह प्रदायेतिमृत्यवेकंसाय नन्विदमपिनैवन्याय्यमित्याशंक्याह सुताइति अस्यांयदिमेसुताजायेरंस्तदायद्भावितद्भवतुजीवितंतुतावद्भवेदेव
तदंतरायद्ययमेवम्रियेततदानकिंचिदन्याय्यं ४९ यदिचसुताभविष्यंतिनचायंम्रियेततदामत्पुत्रादेवास्यमरणमितिविपर्ययोवाकिंनस्यात् ननुप्रौढस्यकंसस्यतवबालकात्कथंमृत्युः स्यात्तत्राह
गतिरिति धातुरस्यास्त्वामष्टमोगर्भोहंतेत्युक्तवतः अतइदानीमपत्यार्पणप्रतिज्ञैवमंत्रः तथासतिउपस्थितोमृत्युरयंतावन्निवर्तेत निवृत्तःपुनःकालांतरेआपतेच्चेत्तदानापराधोममेत्यर्थः अथवा
ऽस्यमत्पुत्रादुपस्थितोमृत्युरस्यावधाद्योनिवर्त्तेतसपुनरनेनसन्मंत्रेणभवेदेवेति यद्वा गतिर्धातुर्दुरत्ययेत्येतस्यप्रपंचउपस्थितइति ५० प्राणिनामदृष्टंचदुर्वितर्क्यमितिसदृष्टांतमाह अग्नेरिति
वनेवृक्षान्प्रदहन्नग्निःसन्निहितानपिवृक्षान्परित्यज्यकदाचिद्दूरस्थानपिदहतिग्रामेगृहान्वा नह्यत्रप्राण्यदृष्टव्यतिरेकेणकिंचिन्नियामकमस्तियथा एवंजंतोर्जन्ममरणयोरपिहेतुर्दुर्विभाव्योऽ
चिंत्यः ५१ यावदात्मनिदर्शनंस्वप्रज्ञावधिविचार्य ५२

तस्यविश्वासायाविकसितमुखांभोजोविहसन्नब्रवीत् ५३ यद्यथाअशरीरिणीवागाहतथाहिनिश्चितमस्याःसकाशात्तेभयंनास्ति यतोयेभ्यःपुत्रेभ्यस्तेभयमुत्थितम् अष्टमोहंतेत्युक्तेऽन्योन्यापेक्षयासर्वेप्यष्टमाभवेयुरित्युद्भूतंतेनास्याःपुत्रान्समर्पयिष्ये ५४ निववृतेनिवृत्तः तद्वाक्येसारउपपत्तिस्तद्वित् ५५ प्रसूतिकालेप्राप्ते सर्वःसर्वात्माभगवानेवदेवतायस्याःसातथा सर्वदेवतामयीतिवा भगवदाश्रयत्वात् ५६ ५७ मृत्यवेपुत्रंकथमर्पितवानित्यपेक्षायामाह किंदुःसहमिति साधूनांसत्यसंधानाम् पुत्रलालनसुखापेक्षाकथंत्यक्तेत्यतआह विदुषामिति भगवानेवतत्त्वंनान्यदितिजानतामित्यर्थः ननुस्वयंनीतेसतिकंसोबालंनहन्यादितिमत्वानीतवानितिकिंनस्यादितिनेत्याह किमकार्यमिति ननुदेवकीकथंपुत्रंतत्याजेत्यतआह दुस्त्यजमिति ।चि

प्रसन्नवदनांभोजोनृशंसंनिरपत्रपम् ॥ मनसादूयमानेनविहसन्निदमब्रवीत् ॥ ५३ ॥ वसुदेवउवाच ॥ नह्यस्यास्तेभयंसौम्ययद्वैसाहाशरीरवाक् ॥ पुत्रान्समर्पयिष्येऽस्यायतस्तेभयमुत्थितम् ॥ ५४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ स्वसुर्वधान्निववृतेकंसस्तद्वाक्यसारवित् ॥ वसुदेवोपितंप्रीतःप्रशस्यप्राविशद्गृहम् ५५ अथकालउपावृत्तेदेवकीसर्वदेवता ॥ पुत्रान्प्रसुषुवेचाष्टौकन्यांचैवानुवत्सरम् ५६ कीर्तिमंतंप्रथमजंकंसायानकदुंदुभिः ॥ अर्पयामासकृच्छ्रेणसोनृतादतिविह्वलः ५७ किंदुःसहंनुसाधूनांविदुषांकिमपेक्षितम् ॥ किमकार्यंकदर्याणांदुस्त्यजंकिंधृतात्मनाम् ५८ दृष्ट्वासमत्वंतच्छौरेःसत्येचैवव्यवस्थितिम् ॥ कंसस्तुष्टमनाराजन्प्रहसन्निदमब्रवीत् ५९ प्रतियातुकुमारोयंनह्यस्मादस्तिमेभयम् ॥ अष्टमाद्युवयोर्गर्भान्मृत्युर्मेविहितःकिल ६० तथेतिसुतमादाययययावानकदुंदुभिः ॥ नाभ्यनंदततद्वाक्यमसतोऽविजितात्मनः ६१ नंदाद्यायेव्रजेगोपायाश्चामीषांचयोषितः ॥ वृष्णयोवसुदेवाद्यादेवक्याद्यायदुस्त्रियः ६२ सर्वेवैदेवताप्रायाउभयोरपिभारत ॥ ज्ञातयोबंधुसुहृदोयेचकंसमनुव्रताः ६३ एतत्कंसायभगवाञ्छशंसाभ्येत्यनारदः ॥ भूमेर्भारायमाणानांदैत्यानांचवधोद्यमम् ६४ ऋषेर्विनिर्गमेकंसोयदून्मत्वासुरानिति ॥ देवक्यागर्भसंभूतंविष्णुंचस्ववधंप्रति ६५ देवकींवसुदेवंचनिगृह्यनिगडैर्गृहे ॥ जातंजातमहन्पुत्रंतयोरजनशंकया ६६ मातरंपितरंभ्रातॄन्सर्वांश्चसुहृदस्तथा ॥ घ्नंतिह्यसुतृपोलुब्धाराजानःप्रायशोभुवि ६७ आत्मानमिहसंजातंजानन्प्राग्विष्णुनाहतम् ॥ महासुरंकालनेमिंयदुभिःसव्यरुध्यत ६८ उग्रसेनंचपितरंयदुभोजांधकाधिपम् ॥ स्वयंनिगृह्यबुभुजेशूरसेनान्महाबलः ॥ ६९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेश्रीकृष्णावतारोपक्रमेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ प्रलंबबकचाणूरतृणावर्तमहाशनैः ॥ मुष्टिकारिष्टद्विविदपूतनाकेशिधेनुकैः १ अन्यैश्चासुरभूपालैर्बाणभौमादिभिर्युतः ॥ यदूनांकदनंचक्रेबलीमागधसंश्रयः २

तेधृतआत्माहरिर्यैस्तेषाम् ५८ ५९ ६० ६१ कंसस्यशांतिर्देवकार्यानुगुणानभवतीतिनारदस्यप्रत्यवस्थानंतदाह नंदाद्याइत्यादित्रयेण ६२ उभयोर्वसुदेवनंदकुलयोः ६३ वधोद्यमंदेवकृतमितिशेषः ६४ ६५ निगडैःशृंखलैः अजनोविष्णुस्तच्छंकया ६६ ६७ ६८ ॥ ६९ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेटीकायांप्रथमोऽध्यायः॥ १ ॥ ॥ द्वितीयेकंसघातायदेवक्यागर्भगोहरिः ॥ ब्रह्मादिभिःस्तुतःसाचसांत्वितेतिनिरूप्यते ॥ १ ॥ यदुभिःसव्यरुध्यतेत्युक्तंतमेवविरोधंप्रपंचयति त्वरयादेवकीगर्भस्यान्यत्रसंचारेणभगवतः प्रवेशंवक्तुं प्रलंबेत्यादि सार्धश्लोकत्रयेण महाशनोऽघासुरः १ २

३ अनुरुंधानाअनुवर्तमानाः ४ धामकलातदेवसप्तमोगर्भोबभूव किंतद्धामेत्यतआह यमनंतमिति हर्षशोकविवर्धनः आनंदरूपस्यावतीर्णत्वाद्धर्षःपूर्ववगर्भसाधारणदृष्ट्याशोकइति ५ ६
ननुसागोकुलेकिमित्यास्तेऽतआह अन्याश्चेति नकेवलंसैवान्याअपीति विवरेष्वलक्ष्यस्थानेषु ७ जठरेसंतम् ननुगर्भआकृष्यमाणःकथंजीवेदित्यतआह मामकंधामेति तत्ततः ८ किमर्थ
मेवंकार्यमित्यतआह अथेति अनंतरमेवेत्यर्थः अंशभागेनेति अंशैःशक्तिभिर्भजतेऽधितिष्ठतिसर्वान्ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानित्यंशभागस्तेनपरिपूर्णेनरूपेणेत्यर्थः यद्वा अंशैर्ज्ञानैश्वर्यबलादि
भिर्भाजयतियोजयतिस्वीयानितितथातेनेति यद्वा अंशेनपुरुषरूपेणमायायाभागोभजनमीक्षणंयस्यतेन यद्वा अंशेनमाययागुणावताराादिरूपाभागाभेदायस्यतेन यद्वा अंशाएवमत्स्य
कूर्मादिरूपाभजनीयानतुसाक्षात्स्वरूपंयस्यतेन यद्वा अंशैर्ज्ञानबलादिभिर्भजनमनुवर्तनंभक्तेषुयस्यतेन सर्वथापरिपूर्णेनरूपेणेतिविवक्षितम् कृष्णस्तुभगवान्स्वयमित्युक्तत्वादिति तांश्रो

तेपीडितानिविविशुःकुरुपंचालकेकयान् ॥ शाल्वान्विदर्भान्निषधान्विदेहान्कोसलानपि ३ एकेतमनुरुंधानाज्ञातयःपर्युपासते ॥ हतेषुषट्सुबालेषुदेवक्या
औग्रसेनिना ४ सप्तमोवैष्णवंधामयमनंतंप्रचक्षते ॥ गर्भोबभूवदेवक्याहर्षशोकविवर्द्धनः ५ भगवानपिविश्वात्माविदित्वाकंसजंभयम् ॥ यदूनांनिजनाथा
नांयोगमायांसमादिशत् ६ गच्छदेविव्रजंभद्रेगोपगोभिरलंकृतम् ॥ रोहिणीवसुदेवस्यभार्याऽऽस्तेनंदगोकुले ॥ अन्याश्चकंससंविग्नाविवरेषुवसंतिहि ७
देवक्याजठरेगर्भंशेषाख्यंधाममामकम् ॥ तत्सन्निकृष्यरोहिण्याउदरेसन्निवेशय ८ अथाहमंशभागेनदेवक्याःपुत्रतांशुभे ॥ प्राप्स्यामित्वंयशोदायांनंदप
त्न्यांभविष्यसि ९ अर्चिष्यंतिमनुष्यास्त्वांसर्वकामवरेश्वरीम् ॥ धूपोपहारबलिभिःसर्वकामवरप्रदाम् १० नामधेयानिकुर्वंतिस्थानानिचनराभुवि ॥ दुर्गे
तिभद्रकालीतिविजयावैष्णवीतिच ११ कुमुदाचंडिकाकृष्णामाधवीकन्यकेतिच ॥ मायानारायणीशानीशारदेत्यंबिकेतिच १२ गर्भसंकर्षणात्तंवैप्राहुःसंक
र्षणंभुवि ॥ रामेतिलोकरमणाद्बलंबलवदुच्छ्रयात् १३ संदिष्टैवंभगवतातथेत्योमितितद्वचः ॥ प्रतिगृह्यपरिक्रम्यगांगतातत्तथाकरोत् १४ गर्भेप्रणीतेदेव
क्यारोहिणींयोगनिद्रया ॥ अहोविस्रंसितोगर्भइतिपौराविचुक्रुशुः १५ भगवानपिविश्वात्माभक्तानामभयंकरः ॥ आविवेशांशभागेनमनआनकदुंदुभेः १६
सबिभ्रत्पौरुषंधामभ्राजमानोयथारविः ॥ दुरासदोतिदुर्धर्षोभूतानांसंबभूवह १७ ततोजगन्मंगलमच्युतांशंसमाहितंशूरसुतेनदेवी ॥ दधारसर्वात्मकमात्म
भूतंकाष्ठायथानंदकरंमनस्तः १८

त्साहयति त्वंयशोदायामिति त्र्यक्षरोनसार्धचतुष्टयेन ९ सर्वान्पुत्रादीन्कामयंतेयेतेषां वरामीश्वरींश्रेष्ठांनियंत्रीम् अर्चकानांसर्वान्कामवरान्प्रददासियाताम् १० ११ १२ त्वद्विक्रमेणच
तस्यव्यपदेशाभविष्यंतीत्याह गर्भसंकर्षणादित्यादिना रामेतिचसंबोधनंकरिष्यंति त्वयासंकृष्टेनतेनलोकस्यरमणाद्रत्युत्पादनात् १३ तथेतिपुनरप्योमित्यादरेणप्रतिगृह्य गांपृथ्वीम्
१४ विस्रंसितोविभ्रष्टोविस्रस्तइत्यर्थः इतिविचुक्रुशुर्नतुतद्विदुरित्यर्थः १५ मनआविवेशमनस्याविर्बभूव जीवानामिवनधातुसंबंधइत्यर्थः १६ धामश्रीमूर्तिम् १७ जगन्मंगलंजगतोमूर्तिम
न्मंगलम् अच्युतांशमच्युताश्च्युतिरहिताअंशाऐश्वर्यादयोयस्यतं यद्वा अच्युतस्यांशइवांशः भक्तानामनुग्रहार्थपरिच्छिन्नवपुरित्यर्थःसम्यग्भूतमेवाहितंवेधदीक्षयाऽर्पितं देवीद्योतमानाशु
द्धसत्वेत्यर्थः सर्वात्मकंसर्वस्यात्मानम् अतएवाऽऽत्मभूतंस्वस्मिन्नादावेवसंतं मनस्तोमनसैवदधारधारणयाधृतवती अत्रानुरूपंदृष्टांतमाह यथाकाष्ठाप्राचीदिगानंदकरंचंद्रमिति १८

सर्वजगन्निवासस्यश्रीहरेर्निवासभूतासत्यपिनितरांसर्वजनाह्लादकतयानरेजे किंतुस्वयमेवानंदमन्वभवत् यतःकंसस्यगृहेरुद्धान्यैर्नदृश्यते घटादिषुरुद्धाऽग्निशिखादीपकलिकेव तथासती
शोभमानासरस्वतीज्ञानखलेज्ञानवंचकेरुद्धायथाऽन्येषामनुपकारिणीनराजतेतद्वत् १९ प्रभयाभवनंविरोचयंतीम् अजितोंऽतराकुक्षिमध्येयस्यास्ताम् एषविरोचमानोध्रुवंहरिरेव यद्य
स्मादीदृशीसंपुरापूर्वंनासीत् २० ननुसंतिसामादयउपायाः नेतिस्वयमेवाऽऽह अयमर्थतंत्रोदेवकार्यप्रधानोविक्रमंनाविहंति मद्वधेपराक्रमंकरिष्यत्येवेत्यर्थः यद्वा·तर्हिदानीमेवेयंहन्यतामि
तिविचिंत्याऽऽह अर्थतंत्रोऽपिपुमान्स्वंविक्रमंनाविहंतिननाशयतिस्त्रीवधेतन्नाशःस्यादितिभावः तदेवाऽऽह स्त्रियाइति गुरुमत्यागुर्विण्याः २१ किंचसएषजीवन्नपिमृतःस्यात् नृशंसितेनक्रौ
र्येणयोवर्तैवतंजीवंतमेवमनुजाःशपंतिदुर्वाक्यैर्धिक्कुर्वंति सचदेहेमृतेतनुमानिनःपापिनोनरकंगच्छति अथवाशापप्रकारमेवाऽऽह तनुमानिनोऽस्यदेहेमृतेऽयंध्रुवमंधंतमोगमिष्यतीति २२ २३
संविशन्नशयानः २४ रम्याभिर्गीर्भिर्वृषणंकामवर्षिणमैडयंस्तुष्टुवुः २५ प्रतिश्रुतंसत्यंकृतमितिहृष्टाःसंतःसत्यत्वेनैवप्रथमंस्तुवंति सत्यव्रतमिति सत्यंव्रतंसंकल्पोयस्यतम् सत्यंपरंश्रेष्ठंप्राप्ति
साधनंयस्मिंस्तम् त्रिसत्यंत्रिष्वपिकालेषुसृष्टेःपूर्वंप्रलयानंतरंचस्थितिसमयेचसत्यमव्यभिचारेणवर्तमानम् तदेवाहुः सत्त्यस्ययोनिमिति सच्छब्देनपृथिव्यप्तेजांसि त्यच्छब्देनवाय्वा
काशौ एवंसच्चत्यच्चसत्त्यंभूतपंचकम् तत्सत्त्यमित्याचक्षतइतिश्रुतेः तस्ययोनिंकारणम् अनेनपूर्ववर्तमानतोक्ता तथासत्त्येतस्मिन्नेवनिहितमंतर्यामितयास्थितम् अनेनस्थितिसमयेऽपिस

सादेवकीसर्वजगन्निवासनिवासभूतानितरांनरेजे ॥ भोजेंद्रगेहेग्निशिखेवरुद्धासरस्वतीज्ञानखलेयथासती १९ तांवीक्ष्यकंसःप्रभयाजितांतरांविरोचयंतींभवनं
शुचिस्मिताम् ॥ आहैषमेप्राणहरोहरिर्गुहांध्रुवंश्रितोयन्नपुरेयमीदृशी २० किमद्यतस्मिन्करणीयमाशुमेयदर्थतंत्रोनविहंतिविक्रमम् ॥ स्त्रियाःस्वसुर्गुरुमत्याव
धोयंयशःश्रियंहंत्यनुकालमायुः २१ सएवजीवन्खलुसंपरेतोवर्ततेयोत्यंतनृशंसितेन ॥ देहेमृतेतंमनुजाःशपंतिगंतातमोंऽधंतनुमानिनोध्रुवम् २२ इति
घोरतमाद्भावात्संनिवृत्तःस्वयंप्रभुः ॥ आस्तेप्रतीक्षंस्तज्जन्महरेर्वैरानुबंधकृत् २३ आसीनःसंविशंस्तिष्ठन्भुंजानःपर्यटन्महीम् ॥ चिंतयानोहृषीकेशमपश्य
त्तन्मयंजगत् २४ ब्रह्माभवश्चतत्रैत्यमुनिभिर्नारदादिभिः ॥ देवैःसानुचरैःसाकंगीर्भिर्वृषणमैडयन् २५ सत्यव्रतंसत्यपरंत्रिसत्यंसत्त्यस्ययोनिंनिहितंचसत्त्ये ॥
सत्त्यस्यसत्यमृतसत्यनेत्रंसत्यात्मकंत्वांशरणंप्रपन्नाः २६ एकायनोसौद्विफलस्त्रिमूलश्चतूरसःपंचविधःषडात्मा ॥ सप्तत्वगष्टविटपोनवाक्षोदशच्छदीद्विख
गोह्यादिवृक्षः २७

त्यत्वमुक्तम् तथासत्यस्यसत्यंत्रस्यैवसत्त्यस्यसत्यंपारमार्थिकंतन्नाशेप्यवशिष्यमाणरूपम् अनेनप्रलयेप्यवधित्वेनसत्यत्वंदर्शितम् एवंत्रिसत्यत्वमुपपादितम् तथाऋतसत्यनेत्रम् ऋतंसूनृता
वाणीसत्यंचसमदर्शनम् तथाभगवताव्याख्यास्यमानत्वात् सत्यंचसमदर्शनम् ऋतंचसूनृतावाणीकविभिःपरिकीर्तितेति तयोर्नेत्रंनयनसाधनंनेतारंप्रवर्तकमितियावत् एवंसर्वप्रकारेणसत्या
त्मकंत्वांभगवन्वयंशरणंप्रपन्नाःप्राप्ताइति २६ ननुभवंतोऽपिलोकेश्वरामत्तुल्याएवकिमितिमांशरणंप्रपद्यंते नैवंवाच्यंत्वमेवैकःसर्वेश्वरः सर्वसृष्ट्यादिकारणत्वात् वयंतुत्वदेकशर
णाएवलोकादिरूपंद्वैतंचसर्वंत्वद्व्यतिरेकेणनास्तीतिवक्तुंद्वैतप्रपंचंवृक्षरूपकेणनिरूपयंति एकायनइति असौप्रपंचआदिवृक्षः वृश्च्यतइतिवृक्षःसमष्टिव्यष्टीदेहरूपःकथंभूतःएकायनःएकाप्रकृ
तिरयनमाश्रयोयस्यसः द्वेसुखदुःखेफलेयस्यसः त्रयोगुणामूलानियस्यसःचतूरसोधर्मार्थकाममोक्षाश्चत्वारोरसायस्यसःपंचेंद्रियाणिविधाज्ञानप्रकारायस्यसः षडूर्मयःकोशावाआत्मानःस्वभा
वायस्यसः सप्तधातवस्त्वचोयस्य पंचभूतानिमनोबुद्ध्यहंकाराश्चेत्यष्टौविटपाःशाखाविस्तारायस्यसः नवद्वाराण्यक्षाश्छिद्राणियस्यसःदशप्राणाःछदाःपत्राणिविद्यंतेयस्यसदशच्छदी द्वौ
जीवेश्वरौखगौयस्मिन्सद्विखगः २७

एवंरूपस्यसंसारवृक्षस्यसतःकार्यस्यत्वमेकएवप्रसूतिःप्रकर्षेणसूतिर्जन्मयस्मात्सत्वंकारणमित्यर्थः त्वमेवसन्निधानंसम्यङ्निधीयतेऽस्मिन्नितिलयस्थानम् त्वमेवानुग्रहश्चानुगृह्णातीतिपाल
कः ननुब्रह्मविष्णुरुद्राएवंभूताःप्रसिद्धाःकथमहमेवेतिचेत्तत्राऽऽहुः त्वन्माययेति संवृतंपिहितंचेतोज्ञानंयेषांतेत्वामेवनानापश्यंति येतुविपश्चितोविद्वांसस्तेतथानपश्यंति २८ ननुदेवकीपुत्रं
मांकथमेवंवर्णयथेतिचेत्तत्राहुः बिभर्षीति अवबोधैकस्वरूपआत्मात्वमेवरूपाणिमूर्तीर्बिभर्षिधत्से नतुत्वंकस्यापिपुत्रइत्यर्थः क्षेमायपालनाय सतांधर्मवर्तिनांसुखकराणि खलानामभद्राणि
नाशकानि २९ नकेवलमेतावद्भक्तानांमोक्षार्थमपीत्याहुः त्वयीति त्वयिसमाधिनाआवेशितचेतसानिमित्तेनत्वत्पादपोतेनाऽश्रितेन एकेमुख्याविवेकिनः महद्भिःकृतेनसेव्यतयासंपादिते
न यद्वा इदमपिमायामयमित्यनादरंपरित्यज्येदमेवमहत्सर्वोत्कृष्टमितिमनसिकृतेनबहुमतेनेत्यर्थः भवाब्धिंतुच्छीकुर्वंति अनायासेनैवभजनानुनिष्पादिनीतेषांमुक्तिरित्यर्थः ३० ननुतेन
पोतेनपूर्वेचेत्पारंगतास्तर्हीदानींतनानांकागतिस्तत्राहुः स्वयमिति अयमर्थः हेद्युमन्स्वप्रकाशत्वत्पादपोतसामीप्यमात्रेणभवांबुधौवत्सपदमात्रेजातेअतस्तन्निरपेक्षंस्वयमेवान्येषांभीमंदु
स्तरमपिभवार्णवंसमुत्तीर्यभवत्पदांभोरुहरूपांनावमत्रैवनिधाय भक्तिमार्गसंप्रदायंप्रवर्त्यैत्यर्थः पारंयाताःतत्किम् यतोऽदभ्रसौहृदाःसर्वभूतेष्वतिप्रीतियुक्ताः अतस्तेऽन्येषांतरणायनिधाये

त्वमेकएवास्यसतःप्रसूतिस्त्वंसन्निधानंत्वमनुग्रहश्च ॥ त्वन्माययासंवृतचेतसस्त्वांपश्यंतिनानानविपश्चितोये २८ बिभर्षिरूपाण्यवबोधआत्माक्षेमायलो
कस्यचराचरस्य ॥ सत्त्वोपपन्नानिसुखावहानिसतामभद्राणिमुहुःखलानाम् २९ त्वय्यंबुजाक्षाखिलसत्त्वधाम्निसमाधिनावेशितचेतसैके॥ त्वत्पादपोतेनम
हत्कृतेनकुर्वंतिगोवत्सपदंभवाब्धिं ३० स्वयंसमुत्तीर्यसुदुस्तरंद्युमन्भवार्णवंभीममदभ्रसौहृदाः ॥ भवत्पदांभोरुहनावमत्रतेनिधाययाताःसदनुग्रहोभवान् ३१ ये
न्येरविंदाक्षविमुक्तमानिनस्त्वय्यस्तभावादविशुद्धबुद्धयः॥आरुह्यकृच्छ्रेणपरंपदंततःपतंत्यधोनादृतयुष्मदंघ्रयः ३२ तथानतेमाधवतावकाःक्वचिद्भ्रश्यंतिमा
र्गात्त्वयिबद्धसौहृदाः ॥ त्वयाभिगुप्ताविचरंतिनिर्भयाविनायकानीकपमूर्धसुप्रभो ३३ सत्त्वंविशुद्धंश्रयतेभवान्स्थितौशरीरिणांश्रेयउपायनंवपुः ॥ वेदक्रि
यायोगतपःसमाधिभिस्तवार्हणंयेनजनःसमीहते ३४ सत्त्वंनचेद्धातरिदंनिजंभवेद्विज्ञानमज्ञानभिदापमार्जनम् ॥ गुणप्रकाशैरनुमीयतेभवान्प्रकाशतेयस्य
चयेनवागुणः ३५

ति कथंमत्पादपोतश्रयणमात्रेणतीर्णाअतउक्तम् भवान्सदनुग्रहः सतोभक्ताननुगृह्णातीति
३१ ननुविवेकिनांकिमद्भजनेनमुक्ताएवहितेतत्राऽऽहुः येन्यइति विमुक्तमानिनोविमुक्तावयमितिमन्यमानाः त्वयिअस्तोनिरस्तोऽतएवासन्योभावस्तस्मात् भक्तेरभावादित्यर्थः नवि
शुद्धाबुद्धिर्येषांतेतथा यद्वा त्वयिअस्तभाःइतिच्छेदः अस्तमतयोवादेष्वेवविशुद्धबुद्धयः कृच्छ्रेणबहुजन्मतपसा परंपदंमोक्षसन्निहितंसत्कुलतपःश्रुतादि पतंतिविघ्नैरभिभूयंते नआदृतायु
ष्मदंघ्रीयैस्ते ३२ त्वदीयास्तुनकदाचिदपिपतंतीत्याहुः तथानेति विनायकाविघ्नहेतवस्तेषामनीकानिस्तोमास्तानिपांतियेतेषांमूर्धसुविचरंतिविघ्नान्जयंतीत्यर्थः ३३ सतांसुखावहानिरूपा
णिधारयसीत्युक्तंबिभर्षिरूपाणीति तत्केनप्रकारेणसुखावहत्वमित्यपेक्षायामाहुः सत्त्वंविशुद्धमिति सत्त्वंवपुःश्रयतइत्यन्वयः श्रेयउपायनंकर्मफलदातृ कथम् येनवपुषाजनस्तवार्हणंपूजामी
हतेकरोति कैः वेदाश्चक्रियायोगाश्चतपश्चसमाधिश्चतैश्चतुराश्रमधर्मैरित्यर्थः वपुषोऽनाश्रयणेऽर्हणासंभवान्नकर्मफलसिद्धिःस्यादिति ३४ त्वय्यंबुजाक्षेत्यादिनाश्लोकत्रयेणभगवद्भक्ताना
मेवमोक्षोनान्येषामित्युक्तं तत्रकर्मफलंभक्तिंविनामाभून्मोक्षस्यतुज्ञानैकसाध्यत्वात्किंभक्त्येतिसानुशयान्प्रत्याहुः सत्त्वंनचेदिति हेधातरिदंसत्त्वंनिजंतववपुर्नभवेच्चेत्तर्हिविज्ञानंविशिष्टमपरो
क्षंज्ञानंनभवेदित्यनुषंगःकथंभूतम् अज्ञानभिदापमार्जनंअज्ञानंचतत्कृताभिदाचतयोरपमार्जनंनिवर्तकं यद्वाअज्ञानंभिनत्तीत्यज्ञानभिद्विज्ञानंमार्जनंनाशमापप्राप्तमेवेति ननुजडानांबुद्ध्यादी
नांयतःप्रकाशस्तद्ब्रह्मेतिज्ञानंभवेदेवेतिचेन्न गुणप्रकाशैर्गुणावच्छिन्नैःप्रकाशैर्भवान्सर्वसाक्षीपरिपूर्णःकेवलमनुमीयतेकल्प्यतेनतुसाक्षात्क्रियतइत्यर्थःअनुमानप्रकारमाहुःप्रकाशतेयस्यचयेनवा

गुणइति यस्यसंबंधीअयंबुद्धयादिगुणःप्रकाशतेयोगुणसाक्षीत्येवमयेनवाबुद्धयारूढेनप्रमात्राबुद्धयधिष्ठात्राबाह्योगुणःप्रकाशतेइत्यनुमीयतेइत्यर्थःशुद्धसत्त्ववपुषित्वयिसेव्यमानेतुतदाकारेंऽतःकरणेत्वत्प्रसादेनसाक्षात्कारोभवेदितिभावः ३५ एवंतावद्भक्तानामभ्युदयापवर्गार्थंरूपाणिबिभर्षीत्युक्तंतान्यपिभजनीयानिकेवलंनतुज्ञातुंशक्यंतेअनंतत्वादतर्क्यत्वाच्चमनोवचसोरगोचरत्वादित्याहुः ननामरूपेइति गुणाश्चजन्मानिचकर्माणिचतैर्निरूपितव्येनिरूपणार्हेनभवतः कुतःअनुमेयंवर्त्ममार्गोयस्यतत्वेतितत्रापिहेतुःतस्यसाक्षिणइतिनहिसाक्षिणस्तत्त्वंमनोवचोगोचरमित्यर्थः हेदेवबहुधाद्योतमानअथापिक्रियायामुपासनादिलक्षणायांत्वांप्रतियंत्युपासकाःसाक्षात्पश्यंतिहिप्रसिद्धम् ३६ तस्माद्भक्त्यैवमोक्षइत्युपसंहरंति शृण्वन्निति अन्यानपिसंस्मारयन् क्रियासुदेवार्चनादिकर्मसु ३७ विशेषतःश्रीकृष्णावतारमभिनंदंतिदिष्ट्येतिदिष्ट्याभद्रम् तत्रपदःपादभूतायाःईश्वरस्यतवजन्ममात्रेणापनीतएव किंचत्वत्पदकैःकोमलैःपदैःसुशोभनैर्वज्रांकुशादिशुभलक्षणैः गांपृथ्वींद्यांस्वर्गंचतवत्वयाऽनुकंपिताम् ३८ तवजन्मनाभारोऽपनीतइत्युक्त्यामामापिकिंजीववत्संसारउक्तोनहिनहीत्याहुः नेतिबतहेईशासंसारिणस्तेजन्मनःकारणंक्रीडांविनानतर्कयामःकिंचहेअभयाश्रयनभयमाश्रयतइतितथातत्संबोधनंहेनित्यमुक्तेत्यर्थः तवजन्मकारणंनास्तीतिकिंवक्तव्यंयतोजीवात्मन्यपिभवादयस्त्वयिविषयेयाअविद्य

ननामरूपेगुणजन्मकर्मभिर्निरूपितव्येतवतस्यसाक्षिणः ॥ मनोवचोभ्यामनुमेयवर्त्मनोदेवक्रियायांप्रतियंत्यथापिहि ३६ शृण्वन्गृणन्संस्मरयंश्चचिंतयन्नामानिरूपाणिचमंगलानिते ॥ क्रियासुयस्त्वच्चरणारविंदयोराविष्टचेतानभवायकल्पते ३७ दिष्ट्याहरेस्याभवतःपदोभुवोभारोपनीतस्तवजन्मनेशितुः ॥ दिष्ट्यांकितात्वत्पदकैःसुशोभनैर्द्रक्ष्यामगांद्यांचतवानुकंपिताम् ३८ नतेभवस्येशभवस्यकारणंविनाविनोदंबततर्कयामहे ॥ भवोनिरोधःस्थितिरप्यविद्ययाकृतायतस्त्वय्यभयाश्रयात्मनि ३९ मत्स्याश्वकच्छपनृसिंहवराहहंसराजन्यविप्रविबुधेषुकृतावतारः ॥ त्वंपासिनस्त्रिभुवनंचयथाधुनेशभारंभुवोहरयदूत्तमवंदनंते ४० दिष्ट्यांबतेकुक्षिगतःपरःपुमानंशेनसाक्षाद्भगवान्भवायनः ॥ माभूद्भयंभोजपतेर्मुमूर्षोर्गोप्तायदूनांभवितातवात्मजः ४१ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यभिष्टूयपुरुषंयद्रूपमनिदंयथा ॥ ब्रह्मेशानौपुरोधायदेवाःप्रतिययुर्दिवम् ४२ ॥ इतिश्रीभा०म०द०गर्भगतविष्णोर्ब्रह्मादिकृतस्तुतिर्नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथसर्वगुणोपेतःकालःपरमशोभनः ॥ यर्ह्येवाजनजन्मर्क्षंशांतर्क्षग्रहतारकम् १ दिशःप्रसेदुर्गगनंनिर्मलोडुगणोदयम् ॥ महीमंगलभूयिष्ठपुरग्रामव्रजाकरा २ नद्यःप्रसन्नसलिलाह्रदाजलरुहश्रियः ॥ द्विजालिकुलसन्नादस्तबकावनराजयः ३

तयाकृतानपरमार्थतःसंतीति ३९ प्रस्तुतंप्रार्थयंतेमत्स्याश्वेतिनोस्मांस्त्रिभुवनंचान्यदायथापासितथाऽधुनापिपाहीतिवंदनंतेइतिचवदंतःसर्वेशिरोभिःप्रणमंति ४० देवकींप्रत्याहुः दिष्ट्येतिनोस्माकंभवायोद्भवायसाक्षात्परःपुमांस्तेकुक्षिगतोतोभयंमाभूदिति ४१ यस्यरूपमनिदंसर्वप्रत्यग्भूतम् यथायथावत् अस्मान्वंचयित्वाएताविहस्थास्येतेइतिमन्यमानाब्रह्मेशानौपुरोधायपुरतःकृत्वाययुरिति ४२ ॥ इ०भा०द०पू०टी०द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ तृतीयेनिजरूपेणसंभूतस्तुहरिःस्वयम् ॥ पितृभ्यांसंस्तुतोनीतःपित्राभीतेनगोकुलम् ॥ १ ॥अथेतिमंगलार्थम् यर्हिसर्वगुणोपेतःकालोबभूवतदादेवक्यांविष्णुराविरासीदित्यष्टमश्लोकगतेनान्वयः परमशोभनत्वमेवाह यर्हीत्यादिना अजनान्नारायणाज्जन्मयस्यप्रजापतेस्तस्यऋक्षंरोहिणीनक्षत्रं कथंभूतम्शांतानिऋक्षाण्यश्विन्यादीनिग्रहाश्चतारकाश्चयस्मिंतत् यर्हीतिसर्वत्रानुषज्जते १ निर्मलानामुडुगणानामुदयोयस्मिंस्तत्तथा मंगलभूयिष्ठाःपुरादयोयस्यांसा २ जलरुहैःश्रीःशोभायेषांतेद्विजालिकुलानांसन्नादोयेषुतेस्तबकायासुताः ३

समिंधत आडागमोऽत्रद्रष्टव्यःसमैंधतेति सम्यग्दीप्ताबभूवुरित्यर्थः ४ असुरद्रुहांकंसादिव्यतिरिक्तानांसर्वप्राणिनांदेवानांचेति स्वर्गेतुविशेषमाह जायमानइति अजनेजायमाने ५ तदा आ
सन्नःप्रसवोयस्मिंस्तस्मिन्समये६ ७ तपसोद्भूतेघनतमासिनिशीथे यथायथावदैश्वरेणैवरूपेण ८ तमद्भुतंबालकंवसुदेवऐक्षतेतिद्वितीयश्लोकेनान्वयः अद्भुतत्वेहेतुगर्भाणिविशेषणान्यंबुजेक्षण
मित्यादीनि श्रीवत्सलक्ष्मंश्रीवत्सलक्ष्माणम् गलेनशोभतइतिगलशोभीसकौस्तुभोयस्मिन् ९परिष्वक्तसहस्रकुंतलंकिरीटकुंडलादीनांत्विषास्फुरदपरिमितकेशमित्यर्थः१० विस्मयेनोत्फुल्ले
विकसितेलोचनेयस्यसः गवामयुतमस्पृशन्मनसादत्तवान् कंसानिग्रहितस्यदानासंभवात् स्पृष्टौहेतुःकृष्णावतारेति मुदाआप्लुतोव्याप्तःस्नातइतिवा ११ कृतधीःशुद्धबुद्धिः १२ वसुदेवःप्रथमं
पुत्रबुद्ध्यापश्यंस्तांपारित्यज्याह विदितोऽसीति कथंविदितोऽस्मि भवान्प्रकृतेःपरःपुरुषइति ननुकिमाश्चर्यंपुरुषस्यप्रकृतेरन्यत्वादेवेत्यतआहसाक्षादिति प्रत्यक्षतइत्यर्थः नन्वक्षिसन्निकृ

ववौवायुःसुखस्पर्शःपुण्यगंधवहःशुचिः ॥अग्नयश्चद्विजातीनांशांतास्तत्रसमिंधत ४ मनांस्यासन्प्रसन्नानिसाधूनामसुरद्रुहां ॥ जायमानेजनेतस्मिन्नेदुर्दुंदुभ
योदिवि ५ जगुःकिन्नरगंधर्वास्तुष्टुवुःसिद्धचारणाः ॥ विद्याधर्यश्चननृतुरप्सरोभिःसमंतदा ६ मुमुचुर्मुनयोदेवाःसुमनांसिमुदान्विताः ॥ मंदंमंदंजलधराजग
र्जुरनुसागरम् ७ निशीथेतमउद्भूतेजायमानेजनार्दने ॥ देवक्यांदेवरूपिण्यांविष्णुःसर्वगुहाशयः ॥ आविरासीद्यथाप्राच्यांदिशींदुरिवपुष्कलः ८ तमद्भुतं
बालकमंबुजेक्षणंचतुर्भुजंशंखगदार्युदायुधम् ॥ श्रीवत्सलक्ष्मंगलशोभिकौस्तुभंपीतांबरंसांद्रपयोदसौभगम् ९ महार्हवैदूर्यकिरीटकुंडलत्विषापरिष्वक्तसहस्र
कुंतलं ॥ उद्दामकांच्यंगदकंकणादिभिर्विरोचमानंवसुदेवऐक्षत १० सविस्मयोत्फुल्लविलोचनोहरिंसुतंविलोक्यानकदुंदुभिस्तदा ॥ कृष्णावतारोत्स
वसंभ्रमोऽस्पृशन्मुदाद्विजेभ्योयुतमाप्लुतोगवाम् ११ अथैनमस्तौदवधार्यपूरुषंपरंनतांगःकृतधीःकृतांजलिः ॥ स्वरोचिषाभारतसूतिकागृहंविरोचयंतं
गतभीःप्रभाववित् १२ वसुदेवउवाच ॥ विदितोसिभवान्साक्षात्पुरुषःप्रकृतेःपरः ॥ केवलानुभवानंदस्वरूपःसर्वबुद्धिदृक् १३ सएवस्वप्रकृत्येदंसृष्ट्वाऽ
ग्रेत्रिगुणात्मकम् ॥ तदनुत्वंह्यप्रविष्टःप्रविष्टइवभाव्यसे १४ यथेमेविकृताभावास्तथातेविकृतैःसह ॥ नानावीर्याःपृथग्भूताविराजंजनयंतिहि १५ स
न्निपत्यसमुत्पाद्यदृश्यंतेऽनुगताइव ॥ प्रागेवविद्यमानत्वान्नतेषामिहसंभवः १६

ष्टंप्रत्यक्षतउपलभ्यतेकिंचित्रमित्यतआह केवलेति केवलश्चासावनुभवश्चानंदश्चतावेवस्वरूपंयस्यसः किंचसर्वबुद्धिदृक्नह्येवंभूतोदृश्योभवतीत्यर्थः१३ ननुदेवकीजठरेप्रविष्टस्यकिमियमति
स्तुतिःक्रियतेऽतआह सएवेति सएवउक्तस्वरूपएवत्वंनदेवकीजठरेप्रविष्टइत्यर्थः ननुविश्वंसृष्ट्वातदनुप्रविष्टस्यकिमेतद्ब्रह्मतआह स्वप्रकृत्येतिस्वमाययासृष्ट्वातदनुत्वमप्रविष्टएवेति ननुतर्हिकथं
श्रुत्योच्यतेतत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदित्यतआहप्रविष्टइवेतिभाव्यसेनिरूप्यसे प्रत्यक्षतोवासद्रूपेणवाप्रविष्टइवलक्ष्यसे १४ अत्रदृष्टांतःयथेतिइमेऽविकृताभावामहदादयोयथातथेति दृष्टांतंवि
वृणोति तेविकृतैरिति तेविकृतैःषोडशविकारैः सहसंनिपत्यविराजंब्रह्मांडंजनयंति संनिपतनेहेतुःयतःपृथग्भूताःसंतोनानावीर्याविशिष्टकार्यसमर्थानभवंति अतःसंन्निपत्येति एवंसमुत्पाद्या
नुगताःप्रविष्टाइवदृश्यंतेनपुनःप्रविष्टाः कुतःउत्पत्तेःप्रागेवकारणतयाविद्यमानत्वान्नतेषामिहसृष्टेकार्येपश्चात्संभवःप्रवेशइति १५ १६

दार्ष्टांतिकेऽतिदिशाति एवंभवानिति ननुयद्यहममच्युतस्वरूपएवकारणतयाकार्येषुवर्तेतर्हितेष्विंद्रियैर्गृह्यमाणेषुममग्रहणंकिंनास्तितत्राह बुद्ध्यनुमेयलक्षणैरितिबुद्ध्यारूपादिज्ञानेनानु
मेयंलक्षणंस्वरूपंयेषां तैर्गुणैरिंद्रियैर्ग्राह्यैर्गुणैःसहसन्नपिवर्त्तमानोपितद्गुणाग्रहस्तैर्गुणैःसहनगृह्यते अयंभावःनहिग्राह्यैःसहभावमात्रंग्रहणेकारणंकिंत्विंद्रियाणांशक्तिःसाचकार्यैकसमधिगम्या
यथाकार्यमेवकल्प्यतेअतोयथाचक्षुषारूपग्रहणेरसादिग्रहणंनास्तितथैवविषयग्रहणेत्वद्ग्रहणमपीतिअविषयत्वेनचग्रहणानर्हत्वमुक्तमेवसर्वबुद्धिदृगित्यत्रएवंतावत्प्रागेवविद्यमानत्वात्प्रवेशोना
स्तीत्युक्तं किंचपरिच्छिन्नस्यनीडेपक्ष्यादेरिवप्रवेशोभवेत्तवत्वनावृतत्वादपरिच्छिन्नत्वेनबाहिरंतर्भेदोनास्तिकुतःप्रवेशइत्याह अनावृतत्वादिति अनावृतत्वेहेतूमाहसर्वस्येति नहिसर्वरूप
स्यान्यदावरकमस्ति सर्वात्मनः नह्येकेनावृतोऽन्यस्यात्माभवेत्आत्मवस्तुनइत्यात्मनोवस्तुनश्चेतिहेतुद्वयं अतसातत्यगमनइत्यस्मादततिव्याप्नोतीत्यात्मा नहिव्यापकस्यावरणंघटतेतथा
वस्तुनः परमार्थवस्तुनआवरणंनघटतइत्यर्थः तस्मात्तवांतर्यामितयाप्रवेशोनमुख्योऽस्तिकुतस्तरांगर्भेप्रवेशःअतःकेवलानुभवानंदस्वरूपएवत्वंविदितोऽसीत्याश्चर्यममभाग्यमित्यर्थः १७नन्वे
तद्धेतुचतुष्टयंप्रपंचस्यावस्तुत्वेघटेततत्तुनसंभवतिसत्यत्वेनप्रतीतेरित्याशंक्याह यइति आन्मनोदृश्येषुगुणेषुदेहादिषुस्वव्यतिरेकतआत्मव्यतिरेकेणपृथक्सन्नयंदेहादिरितिव्यवस्यतोनिश्चि

एवंभवान्बुद्ध्यनुमेयलक्षणैर्ग्राह्यैर्गुणैःसन्नपितद्गुणाग्रहः ॥ अनावृतत्वाद्बहिरंतरंनतेसर्वस्यसर्वात्मनआत्मवस्तुनः १७ यआत्मनोदृश्यगुणेषुसन्नितिव्यव
स्यतेस्वव्यतिरेकतोबुधः ॥ विनानुवादंनचतन्मनीषितंसम्यग्यतस्त्यक्तमुपाददत्पुमान् १८ त्वत्तोस्यजन्मस्थितिसंयमान्विभोवदंत्यनीहादगुणादवि
क्रियात् ॥ त्वयीश्वरेब्रह्मणिनोविरुद्ध्यतेत्वदाश्रयत्वादुपचर्यतेगुणैः १९ सत्वंत्रिलोकस्थितयेस्वमाययाबिभर्षिशुक्लंखलुवर्णमात्मनः ॥ सर्गायरक्तंरज
सोपबृंहितंकृष्णंचवर्णंतमसाजनात्यये २० त्वमस्यलोकस्यविभोरिरक्षिषुर्गृहेवतीर्णोसिममाखिलेश्वर ॥ राजन्यसंज्ञासुरकोटियूथपैर्निर्व्यूह्यमानानिह
निष्यसेचमूः २१ अयंत्वसभ्यस्तवजन्मनौगृहेश्रुत्वाग्रजांस्तेन्यवधीत्सुरेश्वर ॥ सतेवतारंपुरुषैःसमर्पितंश्रुत्वाधुनैवाभिसरत्युदायुधः २२ श्रीशुकउ
वाच ॥ अथैनमात्मजंवीक्ष्यमहापुरुषलक्षणम् ॥ देवकीतमुपाधवत्कंसाद्भीताशुचिस्मिता २३

नोतियःपुमान्सोऽबुधोऽविद्वान् व्यतिरेकदर्शनात् किंचमनीषितंविचारितंतद्देहादिसर्वंयतोविनाऽनुवादंवाचारंभणमात्रंविनानसम्यग्भवतिअतोऽवस्तुत्वेनत्यक्तंबाधितमेववस्तुबुद्ध्याउपाद
दत्स्वीकुर्वन्नबुधइत्यर्थः १८ एवंपरमेश्वरदृश्यस्यतद्व्यतिरेकेणासत्त्वमुक्तम् परमेश्वरोपादानत्वादपितद्व्यतिरेकेणासत्त्वमित्याह त्वत्तोस्येति नचैवंसत्यपिविकारित्वमित्याह अनीहादिति
अगुणत्वादनीहत्वंततोविकारित्वमित्यर्थः नन्वनीहत्वेकथंकर्तृत्वंकर्तृत्वेवाकुतोविकारित्वंतत्राह त्वयीश्वरइति ब्रह्मत्वादविकारित्वमीश्वरत्वात्कर्तृत्वमिति नन्वेतदपिविरुद्धमेवनेत्याह त्व
दाश्रयत्वादिति गुणैःकुर्वद्भिस्त्वयिसृष्ट्यादिकर्तृत्वमुपचर्यते गुणाश्रयत्वात् यथाभृत्यकृत्यंराजनीति१९एवंभूतस्यैवतवयथाविश्वस्थितिसर्गप्रलयार्थंत्रिवर्णागुणावताराएवमयंभूभारापनयना
र्थमितिज्ञातमित्याह सत्वमितिश्लोकद्वयेन २० रिरक्षिषुःरक्षितुमिच्छुरवतीर्णोसिकृष्णेनवर्णेनअतःसाधूनांरक्षणार्थंराजन्यसंज्ञायेऽसुरकोटियूथपास्तैर्निर्व्यूह्यमानाइतस्ततश्चाल्यमानाश्च
मूः सेनानिहनिष्यसेसंहरिष्यसि २१ किंतुतथाप्यप्रमत्तेनत्वयाभाव्यमित्याह अयंत्विति असभ्यःखलः समर्पितंकथितम् अभिसरत्यागमिष्यति २२ उपाधावदस्तात् २३

त्वयिभयशंकैवतावन्नास्तीतिश्लोकचतुष्टयनाह देवकीकिंचिद्विज्ञापयितुं रूपमिति यत्तत्किमपिरूपंवस्तुप्राहुर्वेदाः किंतद्वस्तुतदाहअव्यक्तं अत्रहेतुः आद्यंकारणं किंपरमाणवः न ब्रह्मबृहत्
किंप्रधानं न ज्योतिश्चेतनं किंवैशेषिकाणामिवज्ञानगुणं न निर्गुणं किंमीमांसकानामिवज्ञानपरिणामि न निर्विकारं किंपुष्कराक्षादीनामिवशक्तिविक्षेपपरिणामि न सत्तामात्रं तर्हिकिं
सामान्यं न निर्विशेषं तर्हिकिंकारणत्वात्सत्क्रियं न निरीहं सन्निधिमात्रेणकारणं एवंभूतंकिमपिकार्यकल्प्यंयद्वस्तुसएवसाक्षात्त्वंविष्णुरिति अपरोक्षश्चेत्याह अध्यात्मदीपइति बुद्ध्यादि
करणसंघातप्रकाशकइत्यर्थः अथवाअव्यक्तंनकेनापिप्रकारेणव्यज्यतइत्यव्यक्तं कथं उत्पत्त्यातावन्नव्यज्यतइत्याह आद्यंसर्वस्यकार्यस्याद्यं अनादीत्यर्थः तथा ब्रह्मज्योतिर्निर्गुणंनिर्विका
रमितिचतुर्भिःपदैर्देशेनप्रकाशेनचगुणेनचविकारेणचव्यक्तिंनिराकरोति तथासत्तामात्रमितिविशेषेणनिर्विशेषमिति सामान्येननिरीहमिति क्रिययाचव्यक्तिंनिराकरोति अन्यत्समानं एवं
भूतस्यतवनभयशंकेतिभावः २४ किंचमहाप्रलयेप्यवशिष्यमाणस्यकुतोभयमित्याह नष्टेलोकेइति चराचरेलोकेमहाभूतेषुलीनेतेष्वप्यादिभूतंभूतसूक्ष्मंप्रविष्टेषुतस्मिन्नपिव्यक्तेव्यक्तंप्रधानंप्राप्ते

देवक्युवाच ॥ रूपंयत्तत्प्राहुरव्यक्तमाद्यंब्रह्मज्योतिर्निर्गुणंनिर्विकारम् ॥ सत्तामात्रंनिर्विशेषंनिरीहंसत्वंसाक्षाद्विष्णुरध्यात्मदीपः २४ नष्टेलोकेद्विपरार्धावसा
नेमहाभूतेष्वादिभूतंगतेषु ॥ व्यक्तेव्यक्तंकालवेगेनयातेभवानेकःशिष्यतेशेषसंज्ञः २५ योयंकालस्तस्यतेव्यक्तबंधोचेष्टामाहुश्चेष्टतेयेनविश्वम् ॥ निमेषादि
वत्सरांतोमहीयांस्तंत्वेशानंक्षेमधामप्रपद्ये २६ मर्त्योंमृत्युव्यालभीतःपलायँल्लोकान्सर्वान्निर्भयंनाध्यगच्छत् ॥ त्वत्पादाब्जंप्राप्ययदृच्छयाद्यस्वस्थःशेतेमृ
त्युरस्मादपैति २७ सत्वंघोरादुग्रसेनात्मजान्नस्त्राहित्रस्तान्भृत्यवित्रासहासि ॥ रूपंचेदंपौरुषंध्यानाधिष्ण्यंमाप्रत्यक्षंमांसदृशांकृषीष्ठाः २८ जन्मतेमय्यसौ
पापोमाविद्यान्मधुसूदन ॥ समुद्विजेभवद्धेतोःकंसादहमधीरधीः २९ उपसंहरविश्वात्मन्नदोरूपमलौकिकम् ॥ शंखचक्रगदापद्मश्रियाजुष्टंचतुर्भुजम् ३०
विश्वंयदेतत्स्वतनौनिशांतेयथाऽवकाशंपुरुषःपरोभवान् ॥ बिभर्त्तिसोयंममगर्भगोभूदहोनृलोकस्यविडंबनंहितत् ॥ ३१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ त्वमेवपूर्वस
र्गेभूःपृश्निःस्वायंभुवेसति ॥ तदायंसुतपानामप्रजापतिरकल्मषः ३२ युवांवैब्रह्मणादिष्टौप्रजासर्गेयदाततः ॥ सन्नियम्येंद्रियग्रामंतेपाथेपरमंतपः ३३ व
र्षवातातपहिमघर्मकालगुणाननु ॥ सहमानौश्वासरोधविनिर्धूतमनोमलौ ३४ शीर्णपर्णानिलाहारावुपशांतेनचेतसा ॥ मत्तःकामानभीप्संतौमदाराधनमी
हतुः ३५

अशेषात्मकेप्रधानेसंज्ञाप्रज्ञायस्य एवंमयिलीनमिदमास्तिपश्चादेवमुद्बोधनीयमितिसोऽशेषसंज्ञः शेषसंज्ञइतिवा २५ किंचएवंप्रलयहेतुर्योयंकालएनं हेअव्यक्तबंधोप्रकृतिप्रवर्त्तक तस्यप्रलयाव
धिभूतस्यतेतवचेष्टांलीलां चेष्टतेविपरिवर्ततेपुनःपुनर्वत्सरावृत्त्या महीयान्द्विपरार्धरूपः यस्यचेष्टामाहुस्तंत्वात्वांक्षेमधामाभयस्थानंप्रपद्येशरणंव्रजामि २६ क्षेमधामत्वमेवाह मर्त्यइति
लोकान्प्रति यदृच्छयाकेनापिभाग्योदयेन हेआद्य २७ प्रस्तुतंविज्ञापयति सत्वमिति भृत्यानांवित्रासंहंतीतिभृत्यवित्रासहाभृत्यविदितिवाछेदः पौरुषमैश्वरं ध्यानधिष्ण्यंध्यानास्पदं मां
सदृशांमांसचक्षुषांप्रत्यक्षंमाकृथाः २८ भवतएवहेतोर्निमित्तात्कंसात्समुद्विजेबिभेमियतोऽधीरचित्ता २९ ३० किमित्युपसंहर्त्तव्यमेवंभूतेनमयापुत्रेणतवमहतीश्लाघास्यादितितत्राह विश्व
मिति निशांतेप्रलयावसाने यथावकाशमसंकोचतः असंभावितत्वादुपहास्यतैवस्यादित्यर्थः ३१ चतुर्भुजेनरूपेणाविर्भाविकारणंतावदाह त्वमेवेत्यादिचतुर्दशभिः पूर्वसर्गेप्रथमजन्मनि अ
भूः आसीःपृश्निर्नाम स्वायंभुवेमन्वंतरे तदाअयंवसुदेवः ३२ तेपाथेतपःकृतवंतौ ३३ ३४ ३५

तप्यतोराचरतोः ईयुर्गतानि मदात्मनोर्मच्चित्तयोः ३६ अमुनावपुषाप्रादुर्भूतोऽस्मि ३७ वरदराट्वरदेषुश्रेष्ठइत्यर्थः तेनसकृद्वरेणचवारंवारमाविर्भावेकारणमुक्तं कामस्यादित्सयादातुमिच्छया माद्दशोमयासद्दशः ३८ मेमत्तोऽपियुवामपवर्गंनवव्राथेनवृतवंतौ ३९ वरंदत्त्वामयिगते ४० ४१ अदित्यांकश्यपाद्वामनआसेतियत्तदपितद्रूपयोर्युवयोरहमेवपुनरासमित्यर्थः ४२ ४३ प्राक्प्रथमं तावदेतद्रूपंमेजन्मेतिस्मरणायज्ञानायदर्शितंमद्भवंमद्विषयं अनंतरंत्वदिच्छयाबालोपिभविष्यामीतिभावः ४४ ननुत्वयिप्रसन्नेपिकथमावयोःपुनःपुनर्जन्मेत्यतःपरंनभविष्यतीत्याह युवामिति ४५ ४६ यदिकंसाद्बिभेषितर्हिमांगोकुलंनययशोदायाश्वतांकन्यांमन्मायामानयेतिप्रथममेवभगवताप्रचोदितोवसुदेवोयदागंतुमैच्छत्तदैवाजापियायोगमायासानंदजाययानिमित्तमात्रभूत

एवंवांतप्यतोस्तीव्रंतपःपरमदुष्करम् ॥ दिव्यवर्षसहस्राणिद्वादशेयुर्मदात्मनोः ३६ तदावांपरितुष्टोहममुनावपुषानघे ॥ तपसाश्रद्धयानित्यंभक्त्याचहृदिभावितः ३७ प्रादुरासंवरदराड्युवयोःकामदित्सया ॥ व्रियतांवरइत्युक्तेमादृशोवांवृतःसुतः ३८ अजुष्टग्राम्यविषयावनपत्यौचदंपती ॥ नवव्राथेपवर्गं मेमोहितौदेवमायया ३९ गतेमयियुवांलब्ध्वावरंमत्सदृशंसुतम् ॥ ग्राम्यान्भोगानभुंजाथांयुवांप्राप्तमनोरथौ ४० अदृष्ट्वान्यतमंलोकेशीलौदार्यगुणैःसमम् ॥ अहंसुतोवामभवंपृश्निगर्भइतिश्रुतः ४१ तयोर्वांपुनरेवाहमदित्यामासकश्यपात् ॥ उपेंद्रइतिविख्यातोवामनत्वाच्चवामनः ४२ तृतीयेऽस्मिन्भवेऽहंवैतेनैव वपुषाऽथवाम् ॥ जातोभूयस्तयोरेवसत्यंमेव्याहृतंसति ४३ एतद्वांदर्शितंरूपंप्राग्जन्मस्मरणायमे ॥ नान्यथामद्भवंज्ञानंमर्त्यलिंगेनजायते ४४ युवांमां पुत्रभावेनब्रह्मभावेनचासकृत् ॥ चिंतयंतौकृतस्नेहौयास्येथेमद्गतिंपराम् ४५ यदिकंसाद्बिभेषित्वंतर्हिमांगोकुलंनय ॥ मन्मायामानयाशुत्वंयशोदागर्भसंभवाम् ॥ १ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्त्वासीद्धरिस्तूष्णींभगवानात्ममायया ॥ पित्रोःसंपश्यतोःसद्योबभूवप्राकृतःशिशुः ४६ ततश्चशौरिर्भगवत्प्रचोदितः सुतंसमादायससूतिकागृहात् ॥ यदाबहिर्गंतुमियेषतर्ह्यजायायोगमायाजनिनंदजायया ४७ तयाहृतप्रत्ययसर्ववृत्तिषुद्वास्थेषुपौरेष्वपिशायितेष्वथ ॥ द्वारस्तुसर्वाःपिहितादुरत्ययाबृहत्कपाटायसकीलशृंखलैः ४८ ताःकृष्णवाहेवसुदेवआगतेस्वयंव्यवर्यंतयथातमोरवेः ॥ ववर्षपर्जन्यउपांशुगर्जितःशेषोन्वगाद्वारिनिवारयन्फणैः ४९ मघोनिवर्षत्यसकृद्यमानुजागंभीरतोयौघजवोर्मिफेनिला ॥ भयानकावर्त्तशताकुलानदीमार्गंददौसिंधुरिवश्रियःपतेः ५० नंदव्रजं शौरिरुपेत्यतत्रतान्गोपान्प्रसुप्तानुपलभ्यनिद्रया ॥ सुतंयशोदाशयनेनिधायतत्सुतामुपादायपुनर्गृहानगात् ५१ देवक्याःशयनेन्यस्यवसुदेवोथदारिकाम् ॥ प्रतिमुच्यपदोर्लोहमास्तेपूर्ववदावृतः ५२ यशोदानंदपत्नीचजातंपरमबुद्ध्यत ॥ नतल्लिंगंपरिश्रांतानिद्रयापगतस्मृतिः ॥ ५३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेकृष्णजन्मनितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

याअजनिजाता ४७ हृताःप्रत्ययार्थाःसर्वावृत्तयोयेषां अथवा हृताःप्रत्ययाअन्याश्चसर्वावृत्तयोयेषांजाग्रतामपि तथाभूतेषुद्वारपालेषुसत्सु बृहत्सुकपाटेषुलोहकीलकयुक्तशृंखलैर्बृहद्भिःकपाटादिभिर्दुरत्ययाइतिवा ४८ स्वयमेवव्यवर्यंत विवृताइत्यर्थः व्यव्रियंतेतिवक्तव्येगुणश्छांदसः रवेर्निमित्तात् ४९ गंभीरायस्तोयौघस्तस्यजवेनयेऊर्मयस्तैः फेनिलाफेनव्याप्ता भयानकैरावर्त्तशतैर्व्याप्तापि श्रियःपतेःसीतापतेः ५० निद्रयाअजया ५१ प्रतिमुच्यबद्ध्वा पदोःपादयोःलोहंनिगडंआस्तेस्म ५२ जातंकिंचिदितिकेवलमबुध्यत नतुतल्लिंगंपुत्रःकन्यावेति योगनिद्रया चमोहितेति ॥ ५३ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

चतुर्थेचंडिकावाक्यमाकर्ण्यातिभयाकुलः दुर्मंत्रिभिर्हितंमेनेकंसोबालादिहिंसनं ॥ १ ॥ १ तदष्टमंजन्म २ कालोमृत्युः ३ ४ ५ अंगहेभ्रातः ६ दीनदीनवत्दीनादपिदीनवन्नतुतथा पुत्र
स्यान्यत्रनीतत्वात्साचयोगमायेतिज्ञातत्वात् याचितोऽप्याचिच्छिदेहस्तादाकृष्यजग्राह ७ अपोथयद्बलेनचिक्षेप ८ सद्यएवदेवीभूत्वा ९ १० ११ कृपणानिति अन्यान्शिशून्हनिष्यती
तिज्ञात्वावारयति पाठांतरेमामांकृपणांवृथाऽहिंसीःहिंसितवानसीति १२ बहुनामनिकेतेषुवाराणस्यादिस्थानेषु १३ परमविस्मितःकथंदैवीवागनृताजातेति १४ भामहेभगिनीभर्त्तः पुरु
षादोराक्षसोयथास्वापत्यमेवंहिनस्तितद्वत् १५ १६ १७ हेमहाभागौ स्वकृतंभुजःस्वारब्धकर्मभोक्तॄन्स्वात्मजान्माशोचतम् किंच जंतवःप्राणिनःसदानासतेकिंत्वल्पकालमेवतदाप्येकत्र

श्रीशुकउवाच ॥ बहिरंतःपुरद्वारःसर्वाःपूर्ववदावृताः ॥ ततोबालध्वनिंश्रुत्वागृहपालाःसमुत्थिताः १ तेतुतूर्णमुपव्रज्यदेवक्यागर्भजन्मतत् ॥ आचख्यु
र्भोजराजाययदुद्विग्नःप्रतीक्षते २ सतल्पात्तूर्णमुत्थायकालोयमितिविह्वलः ॥ सूतीगृहमगात्तूर्णंप्रस्खलन्मुक्तमूर्द्धजः ३ तमाहभ्रातरंदेवीकृपणाकरुणंसती
॥ स्नुषेयंतवकल्याणस्त्रियंमाहंतुमर्हसि ४ बहवोहिंसिताभ्रातःशिशवःपावकोपमाः ॥ त्वयादैवनिसृष्टेनपुत्रिकैकाप्रदीयताम् ५ नन्वहंतेह्यवरजादीनाहतसु
ताप्रभो ॥ दातुमर्हसिमंदायाअंगेमांचरमांप्रजाम् ॥ ६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ उपगुह्यात्मजामेवंरुदत्यादीनदीनवत् ॥ याचितस्तांविनिर्भर्त्स्यहस्तादाचि
च्छिदेखलः ७ तांगृहीत्वाचरणयोर्जातमात्रांस्वसुःसुताम् ॥ अपोथयच्छिलापृष्ठेस्वार्थोन्मूलितसौहृदः ८ सातद्धस्तात्समुत्पत्यसद्योदेव्यंबरंगता ॥
अदृश्यतानुजाविष्णोःसायुधाष्टमहाभुजा ९ दिव्यस्रगंबरालेपरत्नाभरणभूषिता ॥ धनुःशूलेषुचर्मासिशंखचक्रगदाधरा १० सिद्धचारणगंधर्वैरप्सरःकिन्न
रोरगैः ॥ उपाहृतोरुबलिभिःस्तूयमानेदमब्रवीत् ११ किंमयाहतयामंदजातःखलुतवांतकृत् ॥ यत्रक्ववापूर्वशत्रुर्माहिंसीःकृपणान्वृथा १२ इतिप्रभाष्यतं
देवीमायाभगवतीभुवि ॥ बहुनामनिकेतेषुबहुनामाबभूवह १३ तयाभिहितमाकर्ण्यकंसःपरमविस्मितः ॥ देवकींवसुदेवंचविमुच्यप्रश्रितोब्रवीत् १४ अहो
भगिन्यहोभाममयावांबतपाप्मना ॥ पुरुषादइवापत्यंबहवोहिंसिताःसुताः १५ सत्वहंत्यक्तकारुण्यस्त्यक्तज्ञातिसुहृत्खलः ॥ काँल्लोकान्वैगमिष्यामिब्रह्महे
वमृतःश्वसन् १६ दैवमप्यनृतंवक्तिनमर्त्याएवकेवलम् ॥ यद्विश्रंभादहंपापःस्वसुर्निहतवान्शिशून् १७ माशोचतंमहाभागावात्मजान्स्वकृतंभुजः ॥
जंतवोनसदैकत्रदैवाधीनास्तदासते १८ भुविभौमानिभूतानियथायांत्यपयांतिच ॥ नायमात्मातथैतेषुविपर्येतियथैवभूः १९ यथानेवंविदोभेदोयतआत्म
विपर्ययः ॥ देहयोगवियोगौचसंसृतिर्ननिवर्त्तते २०

नासतेकिंतुवियुज्यंते यतोदैवाधीनाः १८ सदानासतइत्यनेनयदुक्तंजन्ममरणादितदपिदेहानामेवनात्मनइत्याह भुवीति भूतानिदेहाएवयांत्यपयांतिच भवंतिनभवंतिचेत्यर्थः यथाभुवि
भौमानिघटादीनितद्वत् एतेषुभूतेषुजन्मादिभिर्विक्रियमाणेष्वयमपरोक्षतयाप्रत्यभिज्ञायमानोनविपर्येतिविपर्ययंनप्राप्नोति एकरूपएववर्त्ततइत्यर्थः भौमेषुविक्रियमाणेषुयथाभूस्तथेति एवं
विचार्यमाणेसतिनशोकाद्यवकाशः १९ अज्ञानतस्तुननिवर्त्ततइत्याह यथेति यथायथावदनेवंविदएवमजानतआत्मविपर्ययोदेहात्मबुद्धिर्भवतियतोविपर्ययाद्भेदोभवति देहाहंकारेणह्या
त्मनिपरिच्छिन्नेसतीदंकारास्पदंभिन्नंभवतियतोभेदात्पुत्रादिदेहैर्योगोवियोगश्चततःसंसृतिःसुखदुःखेइतियावदज्ञानंननिवर्त्ततइत्यर्थः २०

एवमुक्तप्रकारेणनैतेतवतनयाअहंतुतात्वन्नघातितवांस्तथाप्यज्ञानदृष्ट्यास्वतनयान्मयाव्यापादितानपिमानुशोचेतिसांत्वयतितस्मादिति अज्ञानाश्रयमेवकर्मवादमाह यतइति २१ कथंतर्हि
ब्राह्मणादिहंतुस्तद्वध्यस्यचप्रायश्चित्तश्रवणमज्ञानमूलमेवेत्याहयावदिति अस्वदृक्देहाभिमानीतावत्तदभिमानीतस्यदेहस्यहननमात्मन्यभिमन्यमानइत्यर्थः २२ श्यालःकंसःस्वस्रोरिति
स्वसृशब्देनद्विवचनानुपपत्त्यामिथुनगणनद्वारामिथुनिलक्षणयास्वसृतत्पत्योरभिधानम्।लिंगसमवायन्यायेनप्राणभृतउपदधातीतिवत् देवकीवसुदेवयोःप्रत्येकंपादमग्रहीदित्यर्थः श्यालश
ब्देनवाकथंचिद्वसुदेवाभिधानम् २३ आत्मसौहृदंप्रियवादादिनादर्शयन् २४ २५ २६ स्वपरभेददर्शनेकिंभवतितदाह शोकहर्षेतिभावैरेत्वनिमित्तभूतैर्मिथोभावान्घ्नंतंभावमीश्वरंपृथग्दृशस्तेनप

तस्माद्भद्रेस्वतनयान्मयाव्यापादितानपि ॥ मानुशोचयतःसर्वःस्वकृतंविंदतेवशः २१ यावद्धतोस्मिहंताऽस्मीत्यात्मानंमन्यतेस्वदृक् ॥ तावत्तदभिमान्य
ज्ञोबाध्यबाधकतामियात् २२ क्षमध्वंममदौरात्म्यंसाधवोदीनवत्सलाः ॥ इत्युक्त्वाश्रुमुखःपादौश्यालःस्वस्रोरथाग्रहीत् २३ मोचयामासनिगडाद्विश्रब्धःक
न्यकागिरा ॥ देवकींवसुदेवंचदर्शयन्नात्मसौहृदम् २४ भ्रातुःसमनुतप्तस्यक्षांतरोषाचदेवकी ॥ व्यसृजद्वसुदेवश्चप्रहस्यतमुवाचह २५ एवमेतन्महा
भागयथावदसिदेहिनाम् ॥ अज्ञानप्रभवाहंधीःस्वपरेतिभिदायतः २६ शोकहर्षभयद्वेषलोभमोहमदान्विताः ॥ मिथोघ्नंतंनपश्यंतिभावैर्भावंपृथग्दृशः
२७ श्रीशुकउवाच ॥ कंसएवंप्रपन्नाभ्यांविशुद्धंप्रतिभाषितः ॥ देवकीवसुदेवाभ्यामनुज्ञातोविशद्गृहम् २८ तस्यांरात्र्यांव्यतीतायांकंसआहूयमंत्रिणः ॥
तेभ्यआचष्टतत्सर्वंयदुक्तंयोगनिद्रया २९ आकर्ण्यभर्तुर्गदितंतमूचुर्देवशत्रवः ॥ देवान्प्रतिकृतामर्षादैतेयानातिकोविदाः ३० एवंचेत्तर्हिभोजेंद्रपुरग्रामव्र
जादिषु ॥ अनिर्दशान्निर्दशांश्चहनिष्यामोद्यवैशिशून ३१ किमुद्यमैःकरिष्यंतिदेवाःसमरभीरवः ॥ नित्यमुद्विग्नमनसोज्याघोषैर्धनुषस्तव ३२ अस्यतस्तेशर
व्रातैर्हन्यमानाःसमंततः ॥ जिजीविषवउत्सृज्यपलायनपराययुः ३३ केचित्प्रांजलयोदीनान्यस्तशस्त्रादिवौकसः ॥ मुक्तकच्छशिखाःकेचिद्भीताःस्मइति
वादिनः ३४ नत्वंविस्मृतशस्त्रास्त्रान्विरथान्भयसंवृतान् ॥ हंस्यन्यासक्तविमुखान्भग्नचापानयुद्ध्यतः ३५ किंक्षेमशूरैर्विबुधैरसंयुगविकत्थनैः ॥ रहोजुषा
किंहरिणाशंभुनावावनौकसा ३६ किमिंद्रेणाल्पवीर्येणब्रह्मणावातपस्यता ॥ तथापिदेवाःसापत्न्यान्नोपेक्ष्याइतिमन्महे ॥ ततस्तन्मूलखननेनियुंक्ष्वास्मा
ननुव्रतान् ३७ यथामयेंगेसमुपेक्षितोनृभिर्नशक्यतेरूढपदाश्चिकित्सितुम् ॥ यथेंद्रियग्रामउपेक्षितस्तथारिपुर्महान्बद्धबलोनचाल्यते ३८ मूलंहिविष्णुर्देवा
नांयत्रधर्मःसनातनः ॥ तस्यचब्रह्मगोविप्रास्तपोयज्ञाःसदक्षिणाः ३९

श्यंतिकिंत्वहमेवहंताहतश्चेतिमन्यंतइत्यर्थः २७ विशुद्धंयथाभवति २८ २९ नातिकोविदादृष्टमात्रमतयोनदीर्घदर्शनाः ३० ननिर्गतानिदशादिनानियेषांतानन्यांश्च ३१ ३२ अस्य
तोविध्यतःसतःउत्सृज्यरणंत्यक्त्वा ३३ ३४ अन्यासक्तान्विमुखांश्चेतिनहंसिनहिनत्सि ३५ क्षेमेनिर्भयदेशेशूरैःसंयुगादन्यत्राविकत्थनंप्रौढिवादोयेषांतैःननुहरेर्बिभेमिशंभोश्चेतिचेत्तत्राऽहुः
रहोजुषेतिसर्वस्याप्यंतःप्रविष्टेनक्वचिदपिबहिरदृष्टेनेत्यर्थःपुरुषप्रवृत्तिरहितामिलावृतवनमोकोयस्यतेनशंभुनावा ३६ यद्यप्युद्यमैर्देवानकिंचिदपिकर्तुंसमर्थास्तथापिनीतिरनुसर्तव्येत्याहुःत
थापीतिं ३७ रूढपदोबद्धमूलः ३८ देवानांमूलंविष्णुःसचयत्रधर्मस्तत्राऽस्तेधर्मस्यमूलंवेदादयइति ३९

४० ४१ किंचविप्रादयोहरेरेवतनवोयस्मात्तस्मादयमेवोपायइत्याहुःअयमिति ४२ ४३ ४४ आरात्समीपमागतोमृत्युर्येषांते ४५ सतांविद्वेषोनमृत्युमात्रहेतुःकिंतुबह्वनर्थकारीत्याहआयुःश्रियमिति ४६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ पंचमेजातकंनंदःसूनोःकृत्वामहोत्सवम् ॥ गत्वाथमथुरांप्रापवसुदेवागमोत्सवम् ॥ १ ॥ महामनाउदारचित्तः १ २ नियुतेद्वेलक्षेसप्ततिलपर्वतांश्चप्रादात् कथंभूतान्रत्नौघैरत्नसमूहैःशातकौंभांबरैःसुवर्णरसाक्तैरंबरैश्चावृतान् ३ द्रव्याणांगोहिरण्यादीनांमध्येकेषांचिद्दानैरेवशुद्धिर्यथातथाऽन्नदानादियुक्तजातकर्मादिसंस्कारैरेवगर्भाणांशुद्धिरितिदर्शयितुंप्रतिनियतानिशोधकानिदृष्टांतत्वेनोदाहरतिकालेनेतिकालेनभूम्यादिस्नानेनदेहादिशौचेनामेध्यलिप्तादिसंस्कारैर्गर्भादि तप

तस्मात्सर्वात्मनाराजन्ब्राह्मणान्ब्रह्मवादिनः ॥ तपस्विनोयज्ञशीलान्गाश्चहन्मोहविर्दुघाः ४० विप्रागावश्चवेदाश्चतपःसत्यंदमःशमः ॥ श्रद्धादयातितिक्षा
चक्रतवश्चहरेस्तनूः ४१ सहिसर्वसुराध्यक्षोह्यसुरद्विड्गुहाशयः ॥ तन्मूलादेवताःसर्वाःसेश्वराःसचतुर्मुखाः ॥ अयंवैतद्वधोपायोयदृषीणांविहिंसनम् ४२
श्रीशुकउवाच ॥ एवंदुर्मंत्रिभिःकंसःसहसंमंत्र्यदुर्मतिः ॥ ब्रह्महिंसांहितंमेनेकालपाशावृतोऽसुरः ४२ संदिश्यसाधुलोकस्यकदनेकदनप्रियान् ॥ कामरूप
धरान्दिक्षुदानवान्गृहमाविशत् ४४ तेवैरजःप्रकृतयस्तमसामूढचेतसः ॥ सतांविद्वेषमाचेरुरारादागतमृत्यवः ४५ आयुःश्रियंयशोधर्मंलोकानाशिषएवच
॥ हंतिश्रेयांसिसर्वाणिपुंसोमहदतिक्रमः ४६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥
नंदस्त्वात्मजउत्पन्नेजाताह्लादोमहामनाः ॥ आहूयविप्रान्दैवज्ञान्स्नातःशुचिरलंकृतः १ वाचयित्वास्वस्त्ययनंजातकर्मात्मजस्यवै ॥ कारयामासविधिवत्पि
तृदेवार्चनंतथा २ धेनूनांनियुतेप्रादाद्विप्रेभ्यःसमलंकृते ॥ तिलाद्रीन्सप्तरत्नौघशातकौंभांबरावृतान् ३ कालेनस्नानशौचाभ्यांसंस्कारैस्तपसेज्यया ॥
शुद्ध्यंतिदानैःसंतुष्ट्याद्रव्याण्यात्मात्मविद्यया ४ सौमंगल्यगिरोविप्राःसूतमागधबंदिनः ॥ गायकाश्चजगुर्नेदुर्भेर्योदुंदुभयोमुहुः ५ व्रजःसम्मृष्टसंसिक्तद्वारा
जिरगृहांतरः ॥ चित्रध्वजपताकास्रक्चैलपल्लवतोरणैः ६ गावोवृषावत्सतराहरिद्रातैलरूषिताः ॥ विचित्रधातुबर्हस्रग्वस्त्रकांचनमालिनः ७ महार्हवस्त्रा
भरणकंचुकोष्णीषभूषिताः ॥ गोपाःसमाययूराजन्नानोपायनपाणयः ८ गोप्यश्चाकर्ण्यमुदितायशोदायाःसुतोद्भवम् ॥ आत्मानंभूषयांचक्रुर्वस्त्राकल्पांज
नादिभिः ९ नवकुंकुमकिंजल्कमुखपंकजभूतयः ॥ बलिभिस्त्वरितंजग्मुःपृथुश्रोण्यश्चलत्कुचाः १०

साइंद्रियादि इज्ययाब्राह्मणादि दानैर्द्रव्याणि संतुष्ट्यामनः आत्माआत्मविद्ययाइति४सौमंगल्यगिरःस्वस्तिवाचकाविप्रादयोबभूवुःतत्र“ सूताःपौराणिकाःप्रोक्तामागधावंशशंसकाः । बंदिनस्त्वमलप्रज्ञाःप्रस्तावसदृशोक्तयः” ५संमृष्टानिसंसिक्तानिचद्वाराण्यजिराण्यंगनानिगृहांतराणिगृहमध्यानिचयस्मिन्सतथा चित्रध्वजेषुपताकानांस्रजश्चचैलपल्लवतोरणानिचतैर्भूतः ६ हरिद्रातैलैरूषितालिप्ताःविचित्रधातवश्चबर्हस्रजश्चवस्त्राणिचकांचनमालाश्चालंकारतयाविद्यंतेयेषांतेतथाभूतागवादयोबभूवुरित्यर्थः ७ ८ आकल्पाअलंकाराः ९ नवकुंकुमकिंजल्कैमुखपंकजेषुभूतिःश्रीर्यासांताः १०

सुमृष्टान्युज्ज्वलितानिमणिमयानिकुंडलानियासाम् निष्कानिपदकानिकंठेषुयासांताश्चशिखाभ्यश्च्युतानिमाल्यवर्षाणि यासांताः नंदालयंव्रजतीर्व्रजंत्यःपथिविरेजुःसवलयाःकंकणभूषिताः व्यालोलैःकुंडलादिभिःशोभायासांताः ११ जनंसिंचंत्यःअजनमुज्जगुरितिवा १२ २३ १४ तेभ्यःप्रादात् १५ यथोचितमन्यानप्यपूजयत् १६ १७ हरेर्निवासेनयेआत्मानिगुणाःसर्वप्रियत्वादयस्तैः रमायाआक्रीडंविहारस्थानम् १८ वार्षिक्यंप्रतिवर्षदेयम् १९ भ्रातरंसखायंतदवमोचनंतस्यनंदस्यवसतिस्थानम् २० २१ २२ २३ पुनर्भवःपुनर्जातइवतत्र हेतुगर्भविशेषणंसंसारचक्रेवर्त्तमानइति २४ दुर्लभत्वमेवाऽऽह नैकत्रेतिप्रियश्चासौसंवासश्चप्रियसंवासःहेप्रियेतिवा स्रोतसओघेननीयमानानांप्लवंतीतिप्लवास्तृणकाष्ठादयस्तेषांयथैकत्रास्थिति

गोप्यःसुमृष्टमणिकुंडलनिष्ककंठ्याश्चित्रांबराःपथिशिखाच्युतमाल्यवर्षाः ॥ नंदालयंसवलयाव्रजतीर्विरेजुर्व्यालोलकुंडलपयोधरहारशोभाः ११ ताआशिषःप्रयुंजानाश्चिरंपाहीतिबालके ॥ हरिद्राचूर्णतैलाद्भिःसिंचंत्योजनमुज्जगुः १२ अवाद्यंतविचित्राणिवादित्राणिमहोत्सवे ॥ कृष्णेविश्वेश्वरेनंतेनंदस्यव्रजमागते १३ गोपाःपरस्परंहृष्टादधिक्षीरघृतांबुभिः ॥ आसिंचंतोविलिंपंतोनवनीतैश्चचिक्षिपुः १४ नंदोमहामनास्तेभ्योवासोलंकारगोधनम् ॥ सूतमागधबंदिभ्योयेन्येविद्योपजीविनः १५ तैस्तैःकामैरदीनात्मायथोचितमपूजयत् ॥ विष्णोराराधनार्थायस्वपुत्रस्योदयायच १६ रोहिणीचमहाभागानंदगोपाभिनंदिता ॥ व्यचरद्दिव्यवासस्रक्कंठाभरणभूषिता १७ ततआरभ्यनंदस्यव्रजःसर्वसमृद्धिमान् ॥ हरेर्निवासात्मगुणैरमाक्रीडमभून्नृप १८ गोपान्गोकुलरक्षायांनिरूप्यमथुरांगतः ॥ नंदःकंसस्यवार्षिक्यंकरंदातुंकुरूद्वह १९ वसुदेवउपश्रुत्यभ्रातरंनंदमागतं ॥ ज्ञात्वादत्तकरंराज्ञेययौतदवमोचनम् २० तंदृष्ट्वासहसोत्थायदेहःप्राणमिवागतम् ॥ प्रीतःप्रियतमंदोर्भ्यांसस्वजेप्रेमविह्वलः २१ पूजितःसुखमासीनःपृष्ट्वानामयमादृतः ॥ प्रसक्तधीःस्वात्मजयोरिदमाहविशांपते २२ दिष्ट्याभ्रातःप्रवयसइदानीमप्रजस्यते ॥ प्रजाशायानिवृत्तस्यप्रजायत्समपद्यत २३ दिष्ट्यासंसारचक्रेस्मिन्वर्तमानःपुनर्भवः ॥ उपलब्धोभवानद्यदुर्लभंप्रियदर्शनम् २४ नैकत्रप्रियसंवासःसुहृदांचित्रकर्मणां ॥ ओघेनव्यूह्यमानानांप्लवानांस्रोतसोयथा २५ कच्चित्पशव्यंनिरुजंभूर्यंबुतृणवीरुधं ॥ बृहद्वनंतदधुनायत्रास्सेत्वंसुहृद्वृतः २६ भ्रातर्ममसुतःकच्चिन्मात्रासहभवद्व्रजे ॥ तातंभवंतंमन्वानोभवद्भ्यामुपलालितः २७ पुंसस्त्रिवर्गोविहितःसुहृदोह्यनुभावितः ॥ नतेषुक्लिश्यमानेषुत्रिवर्गोर्थायकल्पते २८ ॥ नंदउवाच ॥ अहोतेदेवकीपुत्राःकंसेनबहवोहताः ॥ एकावशिष्टावरजाकन्यासापिदिवंगता २९

र्नास्तितद्वत् २५ कच्चिदितिपशव्यादिरूपेतस्मिन्वनेनिर्दोषगोपयोदध्यादिप्रभूतगोपिकास्तन्यादिनापुत्रक्षेमविवक्षयापृच्छतिप्रसक्तधीःस्वात्मजयोरित्युक्तत्वात् २६ भवद्भ्यामुपलालितःसन्कच्चिद्वर्ततइतिशेषः २७ पुत्रादर्शनक्लेशानाहपुंसइतिसुहृदोबंधून्प्रत्यनुभावितःसंपादितोयस्त्रिवर्गःसहिपुंसोविहितोयुक्तःशास्त्रेणवाप्रोक्तोनस्वमात्रपर्यवसितः अतस्तेषुक्लिश्यमानेषुसुखायनभवतीत्यर्थः २८ नंदोवसुदेवंसांत्वयन्नाहअहोइति २९

अदृष्टेएवनिष्ठासमाप्तिर्यस्यसः यदैवपुत्रादिसुखप्रदमदृष्टंहीयतेतदैवतेपुत्रादयोनभवंतीत्यर्थः अदृष्टपरमःतथाअदृष्टमेवपरमंयस्यसः यद्यपिपुत्रादयोवियुक्तास्तथाऽपितानदृष्टमेवपुनःसंगम
तीत्यर्थः एवमदृष्टमात्मनस्तत्त्वमव्यभिचारिकारणंसुखदुःखयोर्योवेदसनमुह्यतितस्मादिदानींत्वयानदुःखंभावनीयम् मृतानामपिवियुक्तानामपिचकालांतरेदर्शनयोगयोःसंभवात् अस्मदा
दिभिरपिकालांतरेतद्वियोगेसत्यपीतिनंदस्यदैवीवागेषाभाविसूचिका ३० तांबुध्वावसुदेवोदुःखंत्यक्त्वानंदमाह करोवैइति वोयुष्माभिः ३१ ॥ ३२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमेटी
कायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ षष्ठेसख्युर्गिरानंदोव्रजंगच्छन्मृतांपथि ॥ दृष्ट्वातुराक्षसींतस्यामृत्युंश्रुत्वाऽथविस्मितः ॥ १ ॥ १ २ कृष्णविषयेशंकमानंराजानंप्रत्यत्रविषयेप्रवृत्तासैवमरिष्यती
तिसूचयन्नाह नयत्रेति यत्रश्रीकृष्णस्यश्रवणादीनिनसंतितत्रैवतासांशक्तिःसाक्षात्तस्मिन्नेवसतिकाशंकेतिभावः ३ योषित्त्वावेषतोवरांनारीमिवाऽऽत्मानंविधाय ननुनिर्लज्जानिर्विशंकाचस
तीकथंपरसद्मनिप्रविष्टातआह कामचारिणीति नहिकामचारिणीष्विदंचित्रमित्यर्थः ४ तांवनितांपतिंद्रष्टुमागतामतिरूपवतींश्रियमिवगोप्योऽमंसतेत्युत्तरश्लोकेनान्वयः श्रीसाम्यार्थानि
विशेषणानि केशबंधव्यतिषक्तमल्लिकांधम्मिल्लसंसक्तमल्लिकाकुसुमांबृहतानितंबेनस्तनाभ्यांचोभयतआक्रांतामिवकृच्छ्रंकृशंमध्यमसुदरंयस्यास्तांसुवाससंशोभनेरमणीयेवाससीयस्यास्तां कं

नूनंह्यदृष्टनिष्ठोयमदृष्टपरमोजनः ॥ अदृष्टमात्मनस्तत्त्वंयोवेदनसमुह्यति ॥ ३० ॥ वसुदेवउवाच ॥ करोवैवार्षिकोदत्तोराज्ञेदृष्टावयंचवः ॥ नेहस्थेयंबहु
तिथंसंत्युत्पाताश्चगोकुले ॥ ३१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिनंदादयोगोपाःप्रोक्तास्तेशौरिणाययुः ॥ अनोभिरनडुद्युक्तैस्तमनुज्ञाप्यगोकुलम् ३२ ॥ इ
तिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेनंदवसुदेवसंगमोनामपंचमोध्यायः ॥ ५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ नंदःपथिवचःशौरेर्नमृषेतिविचिंतयन् ॥ हरिंजगा
मशरणमुत्पातागमशंकितः १ कंसेनप्रहिताघोरापूतनाबालघातिनी ॥ शिशूंश्चचारनिघ्नंतीपुरग्रामव्रजादिषु २ नयत्रश्रवणादीनिरक्षोघ्नानिस्वकर्मसु ॥
कुर्वंतिसात्वतांभर्तुर्यातुधान्यश्चतत्रहि ३ साखेचर्येकदोपेत्यपूतनानंदगोकुलम् ॥ योषित्त्वामाययाऽऽत्मानंप्राविशत्कामचारिणी ४ तांकेशबंधव्यतिषक्तमल्लि
कांबृहन्नितंबस्तनकृच्छ्रमध्यमाम् ॥ सुवाससंकंपितकर्णभूषणत्विषोल्लसत्कुंतलमंडिताननाम् ५ वल्गुस्मितापांगविसर्गवीक्षितैर्मनोहरंतींवनितांव्रजौकसा
म् ॥ अमंसतांभोजकरेणरूपिणींगोप्यःश्रियंद्रष्टुमिवागतांपतिम् ६ बालग्रहस्तत्रविचिन्वतीशिशून्यदृच्छयानंदगृहेसदंतकम् ॥ बालंप्रतिच्छन्ननिजोरुते
जसंददर्शतल्पेग्निमिवाहितंभसि ७ विबुध्यतांबालकमारिकाग्रहंचराचरात्मासनिमीलितेक्षणः ॥ अनंतमारोपयदंकमंतकंयथोरगंसुप्तमबुद्धिरज्जुधीः ८ तांती
क्ष्णचित्तामतिवामचेष्टितांवीक्ष्यांतराकोशपरिच्छदासिवत् ॥ वरस्त्रियंतत्प्रभयाचधर्षितेनिरीक्षमाणेजननीह्यतिष्ठताम् ९

पितयोःकर्णभूषणयोस्त्विषोल्लसद्भिःकुंतलैर्मंडितमाननंयस्यास्तां५ वल्गुस्मितापांगविसर्गवीक्षितैःवल्गुरम्यंस्मितंयेषुतेतथाभूताअपांगविसर्गायेषुतैर्वीक्षितैर्व्रजौकसांमनोहरंतीम् अतोगोपा
हृतमनस्त्वेनतांनानिवारितवंतइत्युक्तंभवति गोप्यश्चश्रियमिवमत्वातूष्णीमासन् अतःकेनाप्यनिवारितासतीप्रविवेशेतिभावः ६ बालग्रहःपूतनाअसदंतकंबालंददर्श असतामंतकंदृष्ट्वाक
थंनबिभेतितत्राऽऽह प्रतिच्छन्ननिजोरुतेजसम् बालनाट्येनप्रतिच्छन्नंतिरोहितंनिजमुरुतेजोयेनतं कमिव भसिभस्मन्याहितमग्निमिवेति ७ चराचरात्मत्वादेवतांविबुध्यनिमीलितेक्षण
आस स्वयमनंतंदुष्टानामंतकंबालंमत्वासांऽकमारोपयत् यथोरगंसुप्तमबुद्धिश्चासौरज्जुधीश्चसोऽज्ञानतोरज्जुबुद्ध्यागृण्हातितद्वत् ८ ननुयशोदारोहिण्यौतांकथंनन्यवारयेतांतत्राऽऽह ता
मिति वामंवल्गुजनन्याइवचेष्टितंयस्यास्तांवरस्त्रियंचसहसैवांतरागृहमध्येवीक्ष्य अंतस्तैक्ष्ण्येबहिर्मार्दवेचदृष्टांतः कोशपरिच्छदासिवत् मृदुचित्रचर्ममयःकोशःपरिच्छदआवरणंयस्यासेः
खड्गस्यतद्वत् तत्प्रभयाचधर्षितेऽभिभूते अहमस्यजननीयंवेतिमोहितेचसत्यौजननीजनन्यौनिरीक्षमाणेएवकेवलमतिष्ठतांनतुनिवारितवत्यौ ९

तस्मिन्स्थानेदुर्जरंवीर्यंविषंयस्मिंस्तंस्तनंश्रीकृष्णमंकमादायतस्मैशिशवेददौअथानंतरमेवप्रपीडचकेवलंविषमपथ्यमितिमत्वेवतस्याः प्राणैःसहापिबत् १० चरणौभुजौचमुहुर्मुहुःक्षिपंती
प्रस्विन्नानिस्वेदयुक्तानिगात्राणियस्याःसा ११ रसाःरसातलानिच १२ व्यादायमुखंविवृत्य निजरूपमास्थिता मरणसमयेकपटमयुक्तमितीव १३ पतन्नपितस्यादेहःषट्क्रोशमध्यवर्तिनो
द्रुमांश्चूर्णीचकार १४ ईषामात्रोग्रदंष्ट्रास्यं ईषालांगलदंडस्तत्प्रमाणोग्रादंष्ट्रायस्मिंस्तत्तथाभूतमास्यंयस्मिंस्तत्तस्याःकलेवरंवीक्ष्यगोपागोप्यश्चसंतत्रसुः संत्रासहेतुत्वेनपुनरष्टभिःपदैर्वि
शिनष्टि गिरिकंदरवन्नासिकेयस्मिंस्तत् गिरेश्च्युतौस्थूलोपलौताविवस्तनौयस्मिंस्तत्रौद्रंघोरम् प्रकीर्णाअरुणामूर्द्धजायस्मिंस्तत् १५ अंधकूपाविवगभीरेअक्षिणीयस्मिंस्तत् पुलिनवदा
रोहौजघनेताभ्यांभीषणम् बद्धाःसेतवइवभुजौऊरूअंघ्रीचयस्मिंस्तत् शून्यतोयह्रदइवोदरंयस्मिंस्तत् १६ पूर्वमेवतस्याःशब्देनभीताःपुनर्दर्शनेनातितत्रसुरित्याह पूर्वंत्विति तस्यानिःस्वनि

तस्मिन्स्तनंदुर्जरवीर्यमुल्बणंघोरांकमादायशिशोर्ददावथ॥गाढंकराभ्यांभगवान्प्रपीडचतत्प्राणैःसमंरोषसमन्वितोपिबत् १०सामुंचमुंचालमितिप्रभाषिणीनि
ष्पीडचमानाखिलजीवमर्मणि ॥ विवृत्यनेत्रेचरणौभुजौमुहुःप्रस्विन्नगात्राक्षिपतीरुरोदह ११ तस्याःस्वनेनातिगभीररंहसासाद्रिर्महीद्यौश्चचचालसग्रहा ॥
रसादिशश्चप्रतिनेदिरेजनाःपेतुःक्षितौवज्रनिपातशंकया १२ निशाचरीत्थंव्यथितस्तनाव्यसुर्व्यादायकेशांश्चरणौभुजावपि ॥ प्रसार्यगोष्ठेनिजरूपमास्थि
तावज्राहतोवृत्रइवापतन्नृप १३ पतमानोपितद्देहस्त्रिगव्यूत्यंतरद्रुमान् ॥ चूर्णयामासराजेंद्रमहदासीत्तदद्भुतम् १४ ईषामात्रोग्रदंष्ट्रास्यंगिरिकंदरनासि
कम् ॥ गंडशैलस्तनंरौद्रप्रकीर्णारुणमूर्धजम् १५ अंधकूपगभीराक्षंपुलिनारोहभीषणम् ॥ बद्धसेतुभुजोर्वंघ्रिशून्यतोयह्रदोदरं १६ संतत्रसुःस्मतद्वीक्ष्य
गोपागोप्यःकलेवरम् ॥ पूर्वंतुतन्निःस्वनितभिन्नहृत्कर्णमस्तकाः १७ बालंचतस्याउरसिक्रीडंतमकुतोभयम् ॥ गोप्यस्तूर्णंसमभ्येत्यजगृहुर्जातसंभ्रमाः १८
यशोदारोहिणीभ्यांताःसमंबालस्यसर्वतः ॥ रक्षांविदधिरेसम्यग्गोपुच्छभ्रमणादिभिः १९ गोमूत्रेणस्नापयित्वापुनर्गोरजसार्भकम् ॥ रक्षांचक्रुश्चशकृताद्वा
दशांगेषुनामभिः २० गोप्यःसंस्पृष्टसलिलाअंगेषुकरयोःपृथक् ॥ न्यस्यात्मन्यथबालस्यबीजन्यासमकुर्वत २१ अव्यादजोंघ्रिमणिमांस्तवजान्वथोरूय
ज्ञोच्युतःकटितटंजठरंहयास्यः ॥ हृत्केशवस्त्वदुरईशइनस्तुकंठंविष्णुर्भुजंमुखमुरुक्रमईश्वरःकम् २२ चक्र्यग्रतःसहगदोहरिरस्तुपश्चात्त्वत्पार्श्वयोर्धनुरसी
मधुहाजनश्च ॥ कोणेषुशंखउरुगायउपर्युपेंद्रस्तार्क्ष्यःक्षितौहलधरःपुरुषःसमंतात् २३ इंद्रियाणिहृषीकेशःप्राणान्नारायणोवतु ॥ श्वेतद्वीपपतिश्चित्तंम
नोयोगेश्वरोवतु २४

तंशब्दस्तेननिर्भिन्नानिहृत्कर्णमस्तकानियेषांते १७ १८ १९ द्वादशांगेषुललाटादिषुकेशवादिद्वादशनामभिः२०अनाचांताएवप्रथममतिसंभ्रमेणैवंरक्षांकृत्वाकिंचिल्लब्धश्वासाःपुनस्तात्पर्येण
बीजन्यासमकुर्वतेत्याह गोप्यइति संस्पृष्टसलिलाआचांताःआत्मनिप्रथममंगेषुकरयोश्चपृथक्अजाद्येकादशबीजानांमध्येकरशुद्धौत्रीणिकरयोःसंधिषुचत्वारिचत्वारितथाअंघ्र्यादावेकैकस्मि
न्नंगेअजाद्येकैकंबीजंन्यस्यबालस्याप्यंगेषुतथैवाकुर्वत २१ अंघ्रिअंघ्री जानुजानुनी भुजंभुजौ कंशिरः २२ तथादिक्षुरक्षामकुर्वन्नित्याह चक्र्यग्रतइति चक्रसहितोहरिस्तवाग्रतोस्तु सहगदो
गदासहितोहरिस्तवपश्चादस्तु त्वत्पार्श्वयोर्धनुर्धरोमधुहासिधरोजनश्चैतावास्ताम् शंखधरउरुगायश्चतुष्कोणेषु क्षितावधस्तात् २३ एवंबहीरक्षांकृत्वांऽतरंगामकुर्वन्नित्याह इंद्रियाणीति २४

आत्मानमहंकारम् २५ २६ २७ २८ २९ सन्न्यवेशयच्छाययामा स ३० ३१ विस्मयमेवाऽऽह नूनमिति बतविस्मये सांप्रतंसऋषिस्तपःप्रभाववान्योगेशोज्ञानीवासम्यगास यतःसएव
दृष्टइति ३२ विस्मयांतरमाह दह्यमानस्येति कृष्णेनानिर्भुक्तोऽतएवसपद्याहतःपाप्मायस्य ३४ प्रसंगात्कैमुत्यन्यायेनभक्तिवैभवमाह पूतनेति ३५ श्रद्धयाआस्तिक्येन भक्त्याप्रेम्णा रक्तास्नि
ग्धाः तन्मातरइतिवत्साहरणलीलाभिप्रायेणबहुवचनं गोगोपिकास्तदामातरोऽभवन्निति ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ एतदार्भकमर्भकचरितं कितत् पूतनामोक्षमिति ४४ अ

प्राश्निगर्भस्तुतेबुद्धिमात्मानंभगवान्परः ॥ क्रीडंतंपातुगोविंदःशयानंपातुमाधवः २५ व्रजंतमव्याद्वैकुंठआसीनंत्वांश्रियःपतिः ॥ भुंजानंयज्ञभुक्पातुसर्व
ग्रहभयंकरः २६ डाकिन्योयातुधान्यश्चकूष्मांडायेर्भकग्रहाः ॥ भूतप्रेतपिशाचाश्चयक्षरक्षोविनायकाः २७ कोटरारेवतीज्येष्ठापूतनामातृकादयः ॥ उ
न्मादायेह्यपस्मारादेहप्राणेंद्रियद्रुहः २८ स्वप्नदृष्टामहोत्पातावृद्धबालग्रहाश्चये ॥ सर्वेनश्यंतुतेविष्णोर्नामग्रहणभीरवः ॥ २९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिप्र
णयबद्धाभिर्गोपीभिःकृतरक्षणम् ॥ पाययित्वास्तनंमातासन्न्यवेशयदात्मजम् ३० तावन्नंदादयोगोपामथुरायाव्रजंगताः ॥ विलोक्यपूतनादेहंबभूवुरति
विस्मिताः ३१ नूनंबतर्षिःसंजातोयोगेशोवासमाससः ॥ सएवदृष्टोह्युत्पातोयदाहानकदुंदुभिः ३२ कलेवरंपरशुभिश्छित्वातत्तेव्रजौकसः ॥ दूरेक्षिप्त्वावय
वशोन्यदहन्काष्ठवेष्टितम् ३३ दह्यमानस्यदेहस्यधूमश्चागुरुसौरभः ॥ उत्थितःकृष्णनिर्भुक्तसपद्याहतपाप्मनः ३४ पूतनालोकबालघ्नीराक्षसीरुधिराश
ना ॥ जिघांसयापिहरयेस्तनंदत्वापसद्गतिम् ३५ किंपुनःश्रद्धयाभक्त्याकृष्णायपरमात्मने ॥ यच्छन्प्रियतमंकिंनुरक्तास्तन्मातरोयथा ३६ पद्भ्यांभक्त
हृदिस्थाभ्यांवंद्याभ्यांलोकवंदितैः ॥ अंगंयस्याःसमाक्रम्यभगवानपिबत्स्तनम् ३७ यातुधान्यपिसास्वर्गमवापजननीगतिम् ॥ कृष्णभुक्तस्तनक्षीराःकि
मुगावोनुमातरः ३८ पयांसियासामपिबत्पुत्रस्नेहस्नुतान्यलम् ॥ भगवान्देवकीपुत्रःकैवल्याद्यखिलप्रदः ३९ तासामविरतंकृष्णेकुर्वतीनांसुतेक्षणम् ॥
नपुनःकल्पतेराजन्संसारोज्ञानसंभवः ४० कटधूमस्यसौरभ्यमवघ्रायव्रजौकसः ॥ किमिदंकुतएवेतिवदंतोव्रजमाययुः ४१ तेतत्रवर्णितंगोपैःपूतनागमनादिकम् ॥
श्रुत्वातन्निधनंस्वस्तिशिशोश्चासन्सुविस्मिताः ४२ नंदःस्वपुत्रमादायप्रेत्यागतमुदारधीः ॥ मूर्ध्न्युपाघ्रायपरमांमुदंलेभेकुरूद्वह ४३ यएतत्पूतनामोक्षंकृष्ण
स्यार्भकमद्भुतम् ॥ शृणुयाच्छ्रद्धयामर्त्योगोविंदेलभतेरतिम् ॥ ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ राजोवाच
॥ येनयेनावतारेणभगवान्हरिरीश्वरः ॥ करोतिकर्णरम्याणिमनोज्ञानिचनःप्रभो १

तुंदैत्यकुलानीशःपूतनायाःशिशुच्छलात् ॥ स्तन्यापोशनतःप्राणैःप्राणाहुतिमकल्पयत् ॥ १ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ उत्क्षिपन्शकटं
व्योम्नितृणावर्तमधःक्षिपन् ॥ दर्शयन्विश्वमास्येचकृष्णःक्रीडतिसप्तमे ॥ १ ॥ कृष्णाऽऽर्भकसुधासिंधुसंप्लवानंदनिर्भरः ॥ भूयस्तदेवसंप्रष्टुंराजान्यदभिनंदति ॥ २ ॥ येनयेनेति येनयेन
मत्स्याद्यवतारेणापियानियानिकर्माणिकरोतितानिनःकर्णसुखावहानिमनःप्रीतिकराणिचभवंत्येव १

तथापितच्छृण्वतःपुंसः पुरुषमात्रस्यारतिर्मनोग्लानिस्तन्मूलभूताविविधातृष्णाचापगच्छतितथासत्त्वशुद्धिहरिभक्तिहरिदाससख्यानिचभवंति तदेवहारंहरेश्चरितंमनोहरंवावदमन्यसेचे
त्अनुग्रहंयदिकरोषीति २ अत्यौत्सुक्येनपुनर्विशिनष्टिअथेतिअनुरुंधतोनुकुर्वतः ३ उत्थानंशिशोरंगपरिवर्त्तनंतत्रकरणीयेकौतुकाप्लवेउत्सवाभिषेकेतथातस्मिन्नेवदिनेजन्मर्क्षस्यापियोगेति
महोत्सवेसमवेतयोषितांमिलितपुरंध्रीणांमध्येवादित्रादिभिःशोभितमभिषेचनंसतीयशोदाचकार ४अन्नादिभिःसुपूजितैर्विप्रैःकृतमंगलंसंजातनिद्रेअक्षिणीयस्यतमशीशयच्छायितवतीशक
टस्याधस्तात्प्रेंखे ५उदक्षिपदूर्ध्वंचालितवान् ६तदधःशयानस्यशिशोरल्पकश्चासौप्रवालवन्मृदुश्चयोंघ्रिस्तेनहतमनःशकटंऽव्यवर्त्ततविपरीतमपतत् कथंविध्वस्तानिनानारसवंतिकुप्यभाजना
निस्वर्णरजतातिरिक्तकांस्यादिमयानियथाभवंतितथा चक्रेचअक्षश्चचक्राक्षाःऽव्यत्यस्ताश्चक्राक्षायस्मिन् विभिन्नःकूबरोयुगंधरोयस्यतच्चतच्चयथाभवतितथाऽव्यवर्ततेति७ अद्भुतदर्शनेनाकुला

यच्छृण्वतोपैत्यरतिर्वितृष्णासत्वंचशुद्ध्यत्यचिरेणपुंसः ॥ भक्तिर्हरौतत्पुरुषेचसख्यंतदेवहारंवदमन्यसेचेत् २ अथान्यदपिकृष्णस्यतोकाचरितमद्भुतम् ॥
मानुषंलोकमासाद्यतज्जातिमनुरुंधतः ३ श्रीशुकउवाच ॥ कदाचिदौत्थानिककौतुकाप्लवेजन्मर्क्षयोगेसमवेतयोषितां ॥ वादित्रगीतद्विजमंत्रवाचकैश्चका
रसूनोरभिषेचनंसतीः ४ नंदस्यपत्नीकृतमज्जनादिकंविप्रैःकृतस्वस्त्ययनंसुपूजितैः ॥ अन्नाद्यवासःस्रगभीष्टधेनुभिःसंजातनिद्राक्षमशीशयच्छनैः ५ औ
त्थानिकौत्सुक्यमनामनस्विनीसमागतान्पूजयतीव्रजौकसः ॥ नैवाशृणोद्वैरुदितंसुतस्यसारुदंस्तनार्थीचरणावुदक्षिपत् ६ अधःशयानस्यशिशोरनोल्पक
प्रवालमृद्वंघ्रिहतंऽव्यवर्त्तत ॥ विध्वस्तनानारसकुप्यभाजनंऽव्यत्यस्तचक्राक्षविभिन्नकूबरम् ७ दृष्ट्वायशोदाप्रमुखाव्रजस्त्रियऔत्थानिकेकर्मणियाःसमागताः ॥
नंदादयश्चाद्भुतदर्शनाकुलाःकथंस्वयंवैशकटंविपर्यगात् ८“इतिब्रुवंतोतिविवादमोहिताजनाःसमंतात्परिवव्रुरार्त्तवत्”॥ऊचुरव्यवसितमतीन्गोपान्गोपीश्चबा
लकाः ॥ रुदतानेनपादेनक्षिप्तमेतन्नसंशयः ९ नतेश्रद्दधिरेगोपाबालभाषितमित्युत ॥ अप्रमेयंबलंतस्यबालकस्यनतेविदुः १० रुदंतंसुतमादाययशोदा
ग्रहशंकिता ॥ कृतस्वस्त्ययनंविप्रैःसूक्तैःस्तनमपाययत् ११ पूर्ववत्स्थापितंगोपैर्बलिभिःसपरिच्छदम् ॥ विप्राहुत्वार्चयांचक्रुर्दध्यक्षतकुशांबुभिः १२ येसू
यानृतदंभेर्ष्याहिंसामानाविवर्जिताः ॥ नतेषंसत्यशीलानामाशिषोविफलाःकृताः १३ इतिबालकमादायसामर्ग्यजुरुपाकृतैः ॥ जलैःपवित्रौषधिभि
रभिषिच्याद्विजोत्तमैः १४ वाचयित्वास्वस्त्ययनंनंदगोपःसमाहितः ॥ हुत्वाचाग्निंद्विजातिभ्यःप्रादादन्नंमहागुणं १५ गावःसर्वगुणोपेतावासःस्रग्रुक्म
मालिनीः ॥ आत्मजाभ्युदयार्थायप्रादात्तेचान्वयुंजत १६

बभूवुः तदेवाह कथमिति विपर्यगाद्विपरीतमपतदिति ८ ९ नश्रद्दधिरेविश्वासंनजग्मुः उतअपि बालस्यैतन्नसंभवतिएतेचबालाःकिंजानंतीति १० रक्षोघ्नैःसूक्तैःकृत्वा ११ भगवत्प्रभावा
नभिज्ञविप्रचेष्टितंविडंबयन्नाह पूर्ववदित्यादिना बलिभिःशक्तैः यद्वा अष्टदिक्षुबलिभिःसहितंसपरिकरंयथापूर्वंस्थापितंविप्रादध्यादिभिरर्चयामासुः हुत्वाग्रहादिहोमंविधाय १२ असूया
गुणेदोषाविष्करणं ईर्ष्याअक्षांतिःतेषामाशिषःकृतास्तैःप्रयुक्ताः १३ इत्येवमभिप्रेत्यसामर्ग्यजुर्भिरुपाकृतैःसंस्कृतैःपवित्राओषधयोयेषुजलेषुतैःकृत्वाद्विजोत्तमैःकर्तृभिरभिषिच्याभिषेकंका
रयित्वा १४ हुत्वाहावयित्वा १५ गावोगाश्चप्रादात् अन्वयुंजतआशिषोयुयुजुः १६

तास्तथैवबभूवुरित्यर्थः १७ उत्क्षिप्यमृदुपादेनशकटंव्योम्निलीलया ॥ तृणावर्तंपदापीड्यभुव्यपातयदर्भकः ॥ १ ॥ आरोहमुत्संगं १८ तृणावर्त्तात्स्वमृत्युपरिहारायकृष्णेनैवात्मनउत्संगा
दुत्तारायकृतंभारमजानत्युत्पातशंकयामहापुरुषमादध्यौ श्रीकृष्णोदरवर्तिनांजगतांभारेणपीडिताविस्मिताचसती यद्वा जगतांमध्येकर्मसुव्यासबभूव नतुजगदुदरंतंवेदेत्यर्थः १९ २०
ईरयन्निनादयन्नित्यर्थः २१ यतोयत्रन्यस्तवतीतस्मिन्स्थानेनापश्यत् २२ २३ खरपवनचक्रात्पांसुवर्षेसति २४ उपारतःपांसुवर्षस्यवेगोयस्मिंस्तथाभूतेपवनेसति तत्रतस्यारुदितमनुनिश
म्यगोप्योरुरुदुः २५ वात्याचक्रवातस्तद्रूपधरःकृष्णंहरन्नशांतरयःकथंचिन्नभोगतस्ततःपरंगंतुंनाशक्नोदित्यर्थः २६ गुरुमत्तयाऽतिगौरवेणतंतथाअश्मानमश्मवंतंपर्वतप्रायंमन्यमानस्तेनैवा

विप्रामंत्रविदोयुक्तास्तैर्याःप्रोक्तास्तथाशिषः ॥ तानिष्फलाभविष्यंतिनकदाचिदपिस्फुटम् १७ एकदारोहमारूढंलालयंतीसुतंसती ॥ गरिमाणंशिशोर्वोढुं
नसेहेगिरिकूटवत् १८ भूमौनिधायतंगोपीविस्मिताभारपीडिता ॥ महापुरुषमादध्यौजगतामासकर्मसु १९ दैत्योनाम्नातृणावर्त्तःकंसभृत्यःप्रणोदितः ॥ चक्र
वातस्वरूपेणजहारासीनमर्भकं २० गोकुलंसर्वमावृण्वन्मुष्णंश्चक्षूंषिरेणुभिः ॥ ईरयन्सुमहाघोरशब्देनप्रदिशोदिशः २१ मुहूर्तमभवद्गोष्ठंरजसातमसावृतं ॥
सुतंयशोदानापश्यत्तस्मिन्न्यस्तवतीयतः २२ नापश्यत्कश्चनात्मानंपरंचापिविमोहितः ॥ तृणावर्तनिसृष्टाभिःशर्कराभिरुपद्रुतः २३ इतिखरपवनचक्र
पांसुवर्षेसुतपदवीमबलाविलक्ष्यमाता ॥ अतिकरुणमनुस्मरंत्यशोचद्भुविपतितामृतवत्सकायथागौः २४ रुदितमनुनिशम्यतत्रगोप्योभृशमनुतप्तधियोश्रु
पूर्णमुख्यः ॥ रुरुदुरनुपलभ्यनंदसूनुंपवनउपारतपांसुवर्षवेगे २५ तृणावर्तःशांतरयोवात्यारूपधरोहरन् ॥ कृष्णंनभोगतोगंतुंनाशक्नोद्भूरिमारभृत् २६
तमश्मानंमन्यमानआत्मनोगुरुमत्तया ॥ गलेगृहीतउत्स्रष्टुंनाशक्नोदद्भुतार्भकम् २७ गलग्रहणनिश्चेष्टोदैत्योनिर्गतलोचनः ॥ अव्यक्तरावोन्यपतत्सहबा
लोव्यसुर्व्रजे २८ तमंतरिक्षात्पतितंशिलायांविशीर्णसर्वावयवंकरालम् ॥ पुरंयथारुद्रशरेणविद्धंस्त्रियोरुदत्योददृशुःसमेताः २९ प्रादायमात्रेप्रतिहृत्यवि
स्मिताःकृष्णंचतस्योरसिलंबमानम् ॥ तंस्वस्तिमंतंपुरुषादनीतंविहायसामृत्युमुखात्प्रमुक्तम् ॥ गोप्यश्चगोपाःकिलनंदमुख्यालब्ध्वापुनःप्रापुरतीवमो
दम् ३० अहोबतात्यद्भुतमेषरक्षसाबालोनिवृत्तिंगमितोभ्यगात्पुनः ॥ हिंस्रःस्वपापेनविहिंसितःखलःसाधुःसमत्वेनभयाद्विमुच्यते ३१ किंनस्तपश्चीर्णम
धोक्षजार्चनंपूर्तेष्टदत्तमुतभूतसौहृदम् ॥ यत्संपरेतःपुनरेवबालकोदिष्ट्यास्वबंधून्प्रणयन्नुपास्थितः ६२ दृष्ट्वाद्भुतानिबहुशोनंदगोपोबृहद्वने ॥ वसुदेववचो
भूयोमानयामासविस्मितः ३३ एकदार्भकमादायस्वांकमारोप्यभामिनी ॥ प्रस्नुतंपाययामासस्तनंस्नेहपरिप्लुता ३४

त्मनोगलेगृहीतत्वात्तंत्यक्तुमिच्छन्नपिनाशक्नोदित्यर्थः २७ २८ २९ तस्योरसिलंबमानंकृष्णमादायमात्रेप्रतिहृत्यसमर्प्यविस्मिताश्चबभूवुरिति विहायसा गगनमार्गेणपुरुषादेननीतंतथा
पिमृत्युमुखात्प्रमुक्तंपुनर्लब्ध्वामोदंप्रापुरिति ३० परस्परंहर्षकथामाहुः अहोबतेति निवृत्तिंगमितोमृत्युंप्रापितः कोऽत्रविस्मयोयुज्यतएवैतदितितेष्वेवकेचिदाहुःहिंस्रइति ३१ नोऽस्माभिः
चीर्णंकृतम् पूर्तंवापीकूपादिनिर्माणम् इष्टंपंचयज्ञाग्निहोत्रादि दत्तंदानं यद्यस्मात्तपआदेःप्रणयन्हर्षयन् ३२ ३३ ३४

तृणावर्तागमेदृष्टगौरवाशंकिनींप्रसूम् ॥ बोधयन्दर्शयामासजृंभमाणोमुखेजगत् ॥ १ ॥ पीतप्रायस्यपीतःप्रायःस्तनोयेनतस्य ३५ नगान्गिरींस्तद्दुहितॄर्नदीः ३६ ३७ ॥ इति
दशमेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अष्टमेनामकर्मास्यबालक्रीडाकुतूहले ॥ मृद्भक्षणाभियोगेचविश्वरूपंनिरूप्यते ॥ १ ॥ विश्वरूपादिबालस्यानिशम्याशंकिनःपितुः ॥ ना
मकृद्गर्गवाक्येननिजंतत्वमसूसुचत् ॥ २ ॥ १ २ ३ पूर्णश्चेत्कथंधनिनांगृहमागतस्तत्राह महद्विचलनमितिमहतांस्वाश्रमादन्यत्रविचलनंनस्वार्थंकिंतुगृहिणांमंगलाय ननुतर्हितएवमहद्दर्श
नार्थंकिमितिनागच्छंतितत्राह दीनचेतसांकृपणानांक्षणमपिगृहंत्यक्तुमशक्नुवतामित्यर्थः ४ त्वयाबालयोर्नामकरणादिकरणीयमितिवक्तुंतस्यज्ञानातिशयमाह ज्योतिषामयनमितियदतीं
द्रियज्ञानसाधनंज्योतिषामयनंतत्प्रतिपादकंज्योतिःशास्त्रमित्यर्थः तत्साक्षाद्भवताप्रणीतं येनान्योपिपुमान्परावरंपरंकारणंपूर्वजन्मकृतंकर्मअवरंकार्यंतस्मिन्जन्मनिभाविफलंतद्वेद उक्तंच
जातके 'यदुपचितमन्यजन्मनिशुभाशुभंतस्यकर्मणःप्राप्तिं ॥ व्यंजयतिशास्त्रमेतत्तमसिद्रव्याणिदीपइवे'ति५ विवक्षितमाह त्वंहीति दैवज्ञोभंत्रविच्चत्वमतोनामकरणादिसंस्कारान्कर्तुमर्हसी

पीतप्रायस्यजननीसातस्यरुचिरस्मितम् ॥ मुखंलालयतीराजन्जृंभतोददृशेइदं३५खंरोदसीज्योतिरनीकमाशाःसूर्येंदुवह्निश्वसनांबुधींश्च ॥ द्वीपान्नगां
स्तद्दुहितॄर्वनानिभूतानियानिस्थिरजंगमानि ३६ सावीक्ष्यविश्वंसहसाराजन्संजातवेपथुः ॥ संमील्यमृगशावाक्षीनेत्रेआसीत्सुविस्मिता ३७ इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेतृणावर्तमोक्षोनामसप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच॥गर्गःपुरोहितोराजन्यदूनांसुमहातपाः॥ व्रजंजगाम
नंदस्यवसुदेवप्रचोदितः १ तंदृष्ट्वापरमप्रीतःप्रत्युत्थायकृतांजलिः ॥ आनर्चाधोक्षजधियाप्रणिपातपुरःसरम् २ सूपविष्टंकृतातिथ्यंगिरासूनृतयामुनिं ॥
नंदयित्वाब्रवीद्ब्रह्मन्पूर्णस्यकरवामकिं ३ महद्विचलनंनृणांगृहिणांदीनचेतसाम् ॥ निःश्रेयसायभगवन्कल्पतेनान्यथाक्वचित् ४ ज्योतिषामयनंसाक्षाद्यत्त
ज्ज्ञानमतींद्रियम् ॥ प्रणीतंभवतायेनपुमान्वेदपरावरम् ५ त्वंहिब्रह्मविदांश्रेष्ठःसंस्कारान्कर्तुमर्हसि ॥ बालयोरनयोर्नृणांजन्मनाब्राह्मणोगुरुः ६ गर्गउवा
च ॥ यदूनामहमाचार्यःख्यातश्चभुविसर्वदा ॥ सुतंमयासंस्कृतंतेमन्यतेदेवकीसुतम् ७ कंसःपापमतिःसख्यंतवचानकदुंदुभेः ॥ देवक्याअष्टमोग
र्भोनस्त्रीभवितुमर्हति ८ इतिसंचिंतयन्श्रुत्वादेवक्यादारिकावचः ॥ अपिहंतागताशंकस्तर्हितन्नोऽन्यथाभवेत् ९ ॥ नंदउवाच ॥ अलक्षितोस्मिन्रहसिमा
मकैरपिगोव्रजे ॥ कुरुद्विजातिसंस्कारंस्वस्तिवाचनपूर्वकम् १० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंसंप्रार्थितोविप्रःस्वाचिकीर्षितमेवतत् ॥ चकारनामकरणंगूढोरह
सिबालयोः ११ गर्गउवाच ॥ अयंहिरोहिणीपुत्रोरमयन्सुहृदोगुणैः ॥ आख्यास्यतेरामइतिबलाधिक्याद्बलंविदुः ॥ यदूनामपृथग्भावात्संकर्षणमुशंत्युत १२

त्यर्थः नन्वेतद्गुरुणाकरणीयमितिचेत्तत्राहनृणामिति ६ अत्युत्साहिनंनंदंप्रतिगुप्तमेतत्कार्यमित्यभिप्रायेणप्रत्याचक्षाणइवाहयदूनामितिभवतु तथापित्वमत्रागतइतिकोविद्यादितिचेदतआ
ह ख्यातश्चेति ततःकिमतआह सुतमिति कंसोमन्यतेमन्येत कल्पयेदित्यर्थः ७ ननुयदुकुमारइतिकथंचिज्जानातुतत्रवसुदेवस्यसुतस्तत्रापिदेवक्यांजातइतिकुतोजानीयात्तत्राह पापम
तिरित्यादि ८किंमयाहतयामंदेत्यादिदेवकीकन्यावचःश्रुत्वादेवक्याअष्टमोगर्भोनस्त्रीभवितुमर्हतीतिनित्यंसंचिंतयन्सामान्येनक्वचिदस्तीतिज्ञात्वायुवयोश्चसख्यंसंचिंतयंस्त्वद्गृहेभवेदितिसं
भाव्यमत्संस्कारलिंगेनचागताशंकः आगताआशंकायस्यसः अपियदिहंताहनिष्यतितर्हितत्तदानोमहाननयःस्यादिति९द्विजातिसंस्कारंद्विजातीनामवश्यंकर्तव्यंसंस्कारमात्रंकेवलंस्वस्ति
वाचनपूर्वकंकुर्विति १० ११ यदूनामपृथग्भावात्कुतश्चिद्धेतोर्विप्रतिपद्यमानानांयदूनामपृथग्भावात् भावोभावनंतस्मात् अन्योन्याशिक्षयासर्वैकमत्यकरणादित्यर्थः सम्यक्कर्षत्येकीकरो
तीतिसंकर्षणमप्युशंतिमन्यंते वक्ष्यंतीत्यर्थः गर्भसंकर्षणंतुनप्रकाशयति १२

अस्यतवपुत्रस्य अतःकृष्णइत्येकंनामभविष्यति १३ प्रागयमितिसामान्योक्त्याऋषिरयंजन्मांतरगतंनामकथयतीतिनंदोमन्यतेस्म अतएवंवासुदेवइतिसंप्रचक्षतइति १४ गुणानुरूपाणि
ईश्वरःसर्वज्ञइत्यादीनि कर्मानुरूपाणिगोपतिर्गोवर्धनोद्धरणइत्यादीनि तानिसर्वाण्यहमपिनोवेदजनाअपिनोविदुरिति १५ जातकफलमाह एषइति आधास्यदाधास्यति १६ अनेनरक्ष्यमा
णाःसमेधिताश्चदस्यून्विजिग्युरिति १७ १८ १९ इतिचात्मानंप्रतिसमादिश्य आत्मानंकृष्णंवा आशिषामाशीर्भिः २० बालक्रीडाचमत्कारैःकृष्णोरामेणसंयुतः ॥ परमानंदमाधत्तव्रजे
नंदयशोदयोः ॥ १ ॥ पूर्णत्वमेवदर्शयन्नाह कालेनेति २१ अनुकृष्यपुनःपुनराकृष्य सरीसृपंतावतिशयेनचलंतौ कथम् घोषाःकटिपादभूषणकिंकिण्यस्तेषांप्रघोषेणरुचिरंयथातथा तेषां
घोषाणांनादेनहृष्टंमनोययोस्तौ लोकमितस्ततोगच्छंतंजनमनुसृत्यत्रिचतुराणिपदान्यनुगम्यमुग्धवत्प्रभीतवन्मात्रोरंतिसमीपेउपेयतुरुपजग्मतुः २२ तदाचतन्मातरौनिजसुतौदोर्भ्यामुप

आसन्वर्णास्त्रयोह्यस्यगृण्हतोनुयुगंतनूः ॥ शुक्लोरक्तस्तथापीतइदानींकृष्णतांगतः १३ प्रागयंवसुदेवस्यक्वचिज्जातस्तवात्मजः ॥ वासुदेवइतिश्रीमान
भिज्ञाःसंप्रचक्षते १४ बहूनिसंतिनामानिरूपाणिचसुतस्यते ॥ गुणकर्मानुरूपाणितान्यहंवेदनोजनाः १५ एषवःश्रेयआधास्यद्गोपगोकुलनंदनः ॥ अ
नेनसर्वदुर्गाणियूयमंजस्तरिष्यथ १६ पुरानेनव्रजपतेसाधवोदस्युपीडिताः ॥ अराजकेरक्ष्यमाणाजिग्युर्दस्यून्समेधिताः १७ यएतस्मिन्महाभागाःप्री
तिंकुर्वंतिमानवाः ॥ नारयोभिभवंत्येतान्विष्णुपक्षानिवासुराः १८ तस्मान्नंदात्मजोयंतेनारायणसमोगुणैः ॥ श्रियाकीर्त्यानुभावेनगोपायस्वसमाहितः १९
इत्यात्मानंसमादिश्यगर्गेचस्वगृहंगते ॥ नंदःप्रमुदितोमेनेआत्मानंपूर्णमाशिषाम् २० कालेनव्रजताल्पेनगोकुलेरामकेशवौ ॥ जानुभ्यांसहपाणिभ्यांरिंगमा
णौविजह्रतुः २१ तावंघ्रियुग्ममनुकृष्यसरीसृपंतौघोषप्रघोषरुचिरंव्रजकर्दमेषु ॥ तन्नादहृष्टमनसावनुसृत्यलोकंमुग्धप्रभीतवदुपेयतुरंतिमात्रोः २२ तन्मा
तरौनिजसुतौघृणयास्नुवंत्यौपंकांगरागरुचिरावुपगृह्यदोर्भ्याम् ॥ दत्वास्तनंप्रपिबतोःस्ममुखंनिरीक्ष्यमुग्धस्मिताल्पदशनंययतुःप्रमोदम् २३ यर्ह्यंगनादर्श
नीयकुमारलीलावंतर्व्रजेतदबलाःप्रगृहीतपुच्छैः ॥ वत्सैरितस्ततउभावनुकृष्यमाणौप्रेक्षंत्यउज्झितगृहाजहृषुर्हसंत्यः २४ शृंग्यग्निदंष्ट्र्यसिजलद्विजकंटके
भ्यःक्रीडापरावतिचलौस्वसुतौनिषेद्धुम् ॥ गृह्याणिकर्तुमपियत्रनतज्जनन्यौशेकातआपतुरलंमनसोनवस्थाम् २५ कालेनाल्पेनराजर्षेरामःकृष्णश्चगोकु
ले ॥ अघृष्टजानुभिःपद्भिर्विचक्रमतुरंजसा २६ ततस्तुभगवान्कृष्णोवयस्यैर्व्रजबालकैः ॥ सहरामोव्रजस्त्रीणांचिक्रीडेजनयन्मुदम् २७ कृष्णस्यगोप्योरुचि
रंवीक्ष्यकौमारचापलम् ॥ शृण्वत्याःकिलतन्मातुरितिहोचुःसमागताः २८

गुह्यप्रमोदंययतुः कथंभूते घृणयाकृपयास्नुवंत्यौपयःपूर्णपयोधरेसत्यौ पंकेनांगरागेणचरुचिरौ कथंभूतंमुखंनिरीक्ष्य मुग्धंमंदंस्मितंयस्मिन् अल्पादशनाश्चयस्मिंस्तच्चतच्च २३ यर्ह्यंगनानां
दर्शनीयाकुमारलीलाययोस्तथाभूतौजातौतदांतर्व्रजेव्रजस्यमध्येतदबलाव्रजांगनास्तौप्रेक्षंत्यःप्रेक्षमाणाविस्मृतगृहकृत्याहसंत्योजहृषुर्हृष्टाबभूवुः कथंभूतौ ताभ्यांप्रगृहीतानिपुच्छानियै
षांतैर्वत्सैरितस्ततोऽनुकृष्यमाणौ २४ अतिचपलौतौशृंग्यादिभ्योनिषेद्धुंगृहोचितानिकर्माणिचकर्तुंयत्रयदातज्जनन्यौनशेकाते तदालंमनसोनवस्थामापतुरितिगृहसौख्यस्यपराकाष्ठाद
शिता २५ २६ २७ २८

कृष्णचापलचौर्याणिसहैवाखिलसन्नतः ॥ प्रजल्पंत्यःसमागत्यगोप्योगोप्यैमुदंदुदुः ॥ १ ॥ असमयेऽदोहकाले क्रोशेसंजातहासः स्तेयंचौर्यार्जितंनतुदत्तम् तत्रापिस्वादुनेतरत् दधिचपयश्चात्ति किंच भोक्ष्यन्मर्कान्मर्कटान्प्रतिविभज्यददाति तेषांमध्येतृप्तत्वेनकोपिनात्तिचेत्तर्हिभांडंभिनत्ति क्वचिद्द्रव्यस्यालाभेसतिसगृहायधक्ष्यामीतिकुपितोयाति यद्वा सगृहागृहिणस्तेभ्यःकुपितस्तेषांतोकान्पर्यंकादिषुसुप्तानुपक्रोश्यरोदयित्वायातीति२९कल्पितैःस्तेययोगैरित्युक्तंतत्प्रपंचयति हस्ताग्राह्यइति तुंगशिक्यस्थभांडेष्वंतर्निहितेदध्यादौवयुनंज्ञानंयस्यसच्छिद्रं रचयति तद्विच्छिद्ररचनादिवित् ध्वांतयुक्तेगृहेस्वांगमेवार्थप्रदीपंरचयतिविशेषतोधृतमणिगणम् यर्हियस्मिन्काले ३० रेरेचोरेत्याक्षिप्तःसन्नुशतिजल्पतित्वमेवचोरोऽहंगृहस्वामीत्यादीनिधाष्टर्यानिप्रागल्भ्यानि अथवा उशतिहेकमनीयेयशोदे यद्वा उशतिवास्तौस्वर्चितेगृहेमेहनादीनिपुरीषोत्सर्गादीनिकुरुते एवंस्तेयोपायैर्विराचिताकृतिःकर्मयेनसः त्वत्समीपेसुप्रतीकः साधुरिवास्तेसभयेननयनेयस्मिंस्तन्नतच्छ्रीयुक्तंमुखंचतदालोकिनीभिर्व्याख्यातार्थाप्रख्यापितजन्मफलाततत्कर्मफलावाउपालब्धुमाक्षेप्तुंनैच्छत्३१ कदाचिदपराधांतरेउपालभततदातुमहदा

वत्सान्मुंचन्क्वचिदसमयेक्रोशसंजातहासःस्तेयंस्वाद्वत्त्यथदधिपयःकल्पितैःस्तेययोगैः ॥ मर्कान्भोक्ष्यन्विभजतिसचेन्नात्तिभांडंभिनत्तिद्रव्यालाभेसगृहकुपितोयात्युपक्रोश्यतोकान् २९हस्ताग्राह्येरचयतिविधिंपीठकोलूखलाद्यैश्छिद्रंह्यंतर्निहितवयुनःशिक्यभांडेषुतद्वित्॥ध्वांतागारेधृतमणिगणंस्वांगमर्थप्रदीपंकलेगोप्योयर्हिगृहकृत्येषुसुव्यग्रचित्ताः३०एवंधाष्टर्यान्युशतिकुरुतेमेहनादीनिवास्तौस्तेयोपायैर्विरचितकृतिःसुप्रतीकोयथास्ते॥इत्थंस्त्रीभिःसभयनयनश्रीमुखालोकिनीभिर्व्याख्यातार्थाप्रहसितमुखीनह्युपालब्धुमैच्छत् ३१ एकदाक्रीडमानास्तेरामाद्यागोपदारकाः ॥ कृष्णोमृदंभक्षितवानितिमात्रेन्यवेदयन् ३२ सागृहीत्वाकरेकृष्णमुपालभ्यहितैषिणी ॥ यशोदाभयसंभ्रांतप्रेक्षणाक्षमभाषत ३३ कस्मान्मृदमदांतात्मन्भवान्भक्षितवान्रहः ॥ वदंतितावकाह्येते कुमारास्तेग्रजोप्ययम् ३४ नाहंभक्षितवानंबसर्वेमिथ्याभिशंसिनः ॥ यदिसत्यगिरस्तर्हिसमक्षंपश्यमेमुखम् ३५ यद्येवंतर्हिव्यादेहीत्युक्तःसभगवान्हरिः ॥ व्यादत्ताव्याहतैश्वर्यःक्रीडामनुजबालकः ३६ सातत्रददृशेविश्वंजगत्स्थास्नुचखंदिशः ॥ साद्रिद्वीपाब्धिभूगोलंसवाय्वग्नींदुतारकं ३७ ज्योतिश्चक्रंजलंतेजोनभस्वान्वियदेवच ॥ वैकारिकाणींद्रियाणिमनोमात्रागुणास्त्रयः ३८ एतद्विचित्रंसहजीवकालस्वभावकर्माशयलिंगभेदम् ॥ सूनोस्तनौवीक्ष्यविदारितास्येव्रजंसहात्मानमवापशंकाम् ३९

श्चर्यमभूदितिकथयन्नाह एकदेति ३२ उपालभ्यनिर्भर्त्स्य भयेनसंभ्रांतप्रेक्षणेचपलनिरीक्षणेअक्षिणीयस्यतम् ३३ अदांतात्मन्चपलगात्र रहएकांते ३४ नाहंभक्षितवानिति नहिबाह्यांकिंचिन्मयाभक्ष्यतेमत्कुक्षावादावेवसर्वमस्तीतिभावः समक्षंप्रत्यक्षम् ३५ व्यादेहिमुखंप्रसारयेति व्यादत्तप्रसारितवान् ३६ तत्रतस्मिन्मुखेविश्वंददृशेददर्श तत्प्रपंचयति जगज्जंगमं स्थास्नु स्थावरं खमंतरिक्षंलोकं साद्रिद्वीपाब्धिभूगोलंपर्वतद्वीपसमुद्रसहितंभूगोलंभूर्लोकं वायुःप्रवहःअग्निर्वैद्युतःइंदुश्चतारकाश्चतत्सहितं ३७ ज्योतिश्चक्रंस्वर्लोकं वैकारिकाणिदेवाः मनइतिवैकारिकशब्देनगृहीतमपिदेववैलक्षण्यात्पुनरुक्तं इंद्रियाणिचतैजसानि मात्रास्तामसाःशब्दादयः ३८ एवमेतद्विचित्रंविश्वंसहैकदैववीक्ष्य विचित्रतामाह जीवश्चगुणक्षोभकः कालश्चपरिणामहेतुः स्वभावश्चजन्महेतुः कर्मचतत्संस्कारः आशयश्च एतैर्लिंगानांचराचरशरीराणांभेदोयस्मिंस्तत् तत्रव्रजंचसहात्मानंस्वसहितंक्वचिद्वीक्ष्य सूनोस्तनावल्पेविदारितेआस्येशंकामवाप ३९

तामेवाह किंस्वप्नइति परितोविलोक्याह नायंस्वप्नः तर्हिकिंदेवस्यहरेर्माया तथाचेदन्येकिंनपश्यंति तर्हिकिंवामदीयएवकश्चिद्बुद्धिमोहोविपर्यासोदर्पणेमुखवत् एवंतर्ह्ययंकृष्णोपिकथमंतः
प्रतीयते अंतर्बहिश्चैकरूपेणचकथंजगत्प्रतीयते तथासतिबिंबप्रतिबिंबयोरिवपरस्परंवैपरीत्येनप्रतीतिःस्यादित्याशंक्यान्यथावितर्कयति अथोइति अथवाममामुष्यार्भकस्यापिसतोयः
कश्चनाचिंत्यआत्मयोगःस्वीयमैश्वर्यम् औत्पत्तिकःस्वाभाविकः ४० चरमंपक्षमाश्रित्यायमीश्वरइतिनिश्चित्याह अथोइति चेतश्चित्तं चित्तादिभिर्नवितर्कगोचरंजगद्यदाश्रयंयदधिष्ठानं
येनकरणाधिष्ठात्रा यतोबुद्धिवृत्त्यभिव्यक्तात् नन्विदमवितर्क्यंभवतुतत्पदंकीदृगतआह सुदुर्विभाव्यमिति इदमत्यंतमचिंत्यमित्यर्थः ४१ एवंप्रपंचप्रतीत्योन्नीतंतत्त्वंपुनर्जीवसंसृतिहेतुमा
याश्रयत्वेनोन्नयंत्याह अहमिति यशोदानामाहमसौममपतिः अमुष्यव्रजेश्वरस्याखिलवित्ताधिष्ठात्र्यहंसतीजाया एषकृष्णोमेसुतः गोप्यादयश्चमदीयाइतीत्थंकुमतिर्यन्माययासएषमेशर
णमिति ४२ वैष्णवींस्वीयां ४३ प्रवृद्धेनस्नेहेनकलिलंव्याप्तंहृदयंयस्याःसापुरेवासीत् ४४ मायाबलोद्रेकमाह त्रय्येति त्रय्याकर्मकांडरूपयाइंद्रादिरूपेण उपनिषद्भिर्ब्रह्मेति सांख्यैःपुरुष

किंस्वप्नएतदुतदेवमायाकिंवामदीयोबतबुद्धिमोहः ॥ अथोअमुष्यैवममार्भकस्ययःकश्चनौत्पत्तिकआत्मयोगः ४० अथोयथावन्नवितर्कगोचरंचेतोमनःकर्म
वचोभिरंजसा ॥ यदाश्रयंयेनयतःप्रतीयतेसुदुर्विभाव्यंप्रणतास्मितत्पदम् ४१ अहंममासौपतिरेषमेसुतोव्रजेश्वरस्याखिलवित्तपासती ॥ गोप्यश्चगो
पाःसहगोधनाश्चमेयन्माययेत्थंकुमतिःसमेगतिः ४२ इत्थंविदिततत्त्वायांगोपिकायांसईश्वरः ॥ वैष्णवींव्यतनोन्मायांपुत्रस्नेहमयींविभुः ४३ सद्योनष्टस्मृति
र्गोपीसारोप्यारोहमात्मजम् ॥ प्रवृद्धस्नेहकलिलहृदयासीद्यथापुरा ४४ त्रय्याचोपनिषद्भिश्चसांख्ययोगैश्चसात्त्वतैः ॥ उपगीयमानमाहात्म्यंहरिंसामन्य
तात्मजम् ४५ राजोवाच ॥ नंदःकिमकरोद्ब्रह्मन्श्रेयएवंमहोदयम् ॥ यशोदाचमहाभागापपौयस्याःस्तनंहरिः ४६ पितरौनान्वविंदेतांकृष्णोदारार्भके
हितम् ॥ गायंत्यद्यापिकवयोयल्लोकशमलापहम् ४७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ द्रोणोवसूनांप्रवरोधरयासहभार्यया ॥ करिष्यमाणआदेशान्ब्रह्मणस्तमुवाचह ४८
जातयोर्नौमहादेवेभुविविश्वेश्वरेहरौ ॥ भक्तिःस्यात्परमालोकेययांऽजोदुर्गतिंतरेत् ४९ अस्त्वित्युक्तःसभगवान्व्रजेद्रोणोमहायशाः ॥ जज्ञेनंदइतिख्यातोय
शोदासाधराभवत् ५० ततोभक्तिर्भगवतिपुत्रीभूतेजनार्दने ॥ दंपत्योर्नितरामासीद्गोपगोपीषुभारत ५१ कृष्णोब्रह्मणआदेशंसत्यंकर्तुंव्रजेविभुः ॥ सहरामो
वसंश्चक्रेतेषांप्रीतिंस्वलीलया ॥ ५२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेविश्वरूपदर्शनेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एक
दागृहदासीषुयशोदानंदगेहिनी ॥ कर्मांतरनियुक्तासुनिर्ममंथस्वयंदधि १

इति योगैःपरमात्मेति सात्वतैर्भगवानित्युपगीयमानंमाहात्म्यंयस्यतं ४५अतिविस्मयेनपृच्छति नंदइति महोदयंमहानुदयउद्भवोयस्यतत् ४६ ययोःप्रसन्नोवतीर्णस्तौपितरावपियंनान्व
विंदेतांनप्राप्नुतां कृष्णस्योदारंमहदर्भकेहितंबाललीलां यच्चकवयोगायंतितद्योविंदत्सकिंश्रेयोकरोदिति ४७ ब्रह्मणआदेशान्गोपालनादिलक्षणान् ४८ ४९ सएवेहद्रोणोजज्ञे सचनंदइ
तिख्यातः साचधरायशोदाऽभवत् ५० गोपगोपीनामपिवस्तुस्वभावादस्त्येवभक्तिस्तयोःपुनर्नितरामिति ५२ स्वलीलयापुत्रभावानुकारिण्या ५२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधे
पूर्वार्धेटीकायांअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ नवमेपयउत्सिक्तेगत्वागोप्यथतत्कृतम् विलोक्यभांडभंगादिकृष्णंदाम्नाबबंधतम् ॥ १ ॥ तनूदराश्रितंविश्वंदृष्ट्वाविस्मितचेतसः बंधनद्व्यं
गुलापूर्त्यापूर्णतामन्वदर्शयत् ॥ २ ॥ स्वयंदधिनिर्ममंथ १

तदाचागायतेतिचकारान्वयः २ सूत्रनद्धंकांचीबद्धं रज्जोराकर्षेणश्रमोययोस्तयोर्भुजयोश्चलंतौकंकणौच कबराद्विगलंत्योमालत्योयस्याःसा ३ ४ अधिश्रितेचुल्लीमारोपिते उत्सिच्यमाने अतितापेनोद्रिच्यमाने ५ दृषदश्मनाशिलापुत्रेण अंतरंगृहमध्यंगतःरहएकांतेनवनीतमभक्षयत् ६ सुशृतंसुतप्तम् दधिमंथनस्थानंप्रविश्याभिन्नंसंदृश्यदृष्ट्वा ७ उलूखलांघ्रेःपरिवर्तितस्योलूखलस्योपरि शिचिशिक्ये चौर्येणविशंकितंचंचलमीक्षणंयस्यतंसुतम् ८ तपसाऐकाग्र्येणेरितंतदाकारतांनीतमतएवक्षमंयोग्यंप्रवेष्टुंयोगिनांमनोऽपियंनापतम् अथवाअन्वधावत्केवलंनत्वाप यतो योगिनांमनोऽपियंप्रवेष्टुंनक्षममिति ९ अन्वंचमानाएवंकृष्णमनुगच्छंती बृहत्योश्चलंत्योःश्रोण्योर्भारेणाक्रांतास्तब्धागतिर्यस्याःसाविस्रंसितात्केशबंधाच्च्युतैःप्रसूनैरनुगतिरनुगमनंयस्याःसा यद्वा जवेनकंपितात्केशबंधात्पुरःपतितानिप्रसूनान्यनुपश्चाद्गतिर्यस्याःसा परामृशद्धृतवती १० अंजन्मषिणीअंजंतीसर्वतःप्रसरंतीमषीययोस्तेआक्षिणीस्वपाणिनाकषंतंसंमर्दयंतं भि

यानियानीहगीतानितद्बालचरितानिच ॥ दधिनिर्मंथनेकालेस्मरंतीतान्यगायत २ क्षौमंवासःप्रथुकटितटेबिभ्रतीसूत्रनद्धंपुत्रस्नेहस्नुतकुचयुगंजातकंपंचसुभ्रूः ॥ रज्ज्वाकर्षश्रमभुजचलत्कंकणौकुंडलेचास्विन्नंवक्त्रंकबरविगलन्मालतीनिर्ममंथ ३ तांस्तन्यकाम आसाद्यमथ्नंतींजननींहरिः ॥ गृहीत्वादधिमंथानंन्यषेधत्प्रीतिमावहन् ४ तमंकमारूढमपाययत्स्तनंस्नेहस्नुतंसस्मितमीक्षतीमुखम् ॥ अतृप्तमुत्सृज्यजवेनसाययावुत्सिच्यमानेपयसित्वधिश्रिते ५ संजातकोपःस्फुरितारुणाधरंसंदश्यदद्भिर्दधिमंथभाजनं ॥ भित्त्वामृषाश्रुर्दृषदश्मनारहोजघासहैयंगवमंतरंगतः ६ उत्तार्यगोपीसुशृतंपयःपुनःप्रविश्यसंदृश्यचदध्यमत्रकं ॥ भग्नंविलोक्यस्वसुतस्यकर्मतज्जहासतंचापिनतत्रपश्यती ७ उलूखलांघ्रेरुपरिव्यवस्थितंमर्कायकामंददतंशिचिस्थितं ॥ हैयंगवंचौर्यविशंकितेक्षणंनिरीक्ष्यपश्चात्सुतमागमच्छनैः ८ तामात्तयष्टिंप्रसमीक्ष्यसत्वरस्ततोवरुह्यापससारभीतवत् ॥ गोप्यन्वधावन्नयमापयोगिनांक्षमंप्रवेष्टुंतपसेरितंमनः ९ अन्वंचमानाजननीबृहच्चलच्छ्रोणीभराक्रांतगतिःसुमध्यमा ॥ जवेनविस्रंसितकेशबंधनच्युतप्रसूनानुगतिःपरामृशत् १० कृतागसंतंप्ररुदंतमक्षिणीकषंतमंजन्मषिणीस्वपाणिना ॥ उद्वीक्षमाणंभयविह्वलेक्षणंहस्तेगृहीत्वाभिषयंत्यवागुरत् ११ त्यक्त्वायष्टिंसुतंभीतंविज्ञायार्भकवत्सला ॥ इयेषकिलतंबद्धुंदाम्नाऽतद्वीर्यकोविदा १२ नचांतर्नबहिर्यस्यनपूर्वंनापिचापरम् ॥ पूर्वापरंबहिश्चांतर्जगतोयोजगच्चयः १३ तंमत्वात्मजमव्यक्तंमर्त्यलिंगमधोक्षजम् ॥ गोपिकोलूखलेदाम्नाबबंधप्राकृतंयथा १४ तद्दामबध्यमानस्यस्वार्भकस्यकृतागसः ॥ द्व्यंगुलोनमभूत्तेनसंदधेन्यच्चगोपिका १५ यदासीत्तदपिन्यूनंतेनान्यदपिसंदधे ॥ तदपिद्व्यंगुलंन्यूनंयद्यदादत्तबंधनं १६ एवंस्वगेहदामानियशोदासंदधत्यपि ॥गोपीनांसुस्मयंतीनांस्मयंतीविस्मिताभवत् १७

षयंती ह्रस्वश्छांदसःभीषयंतीभयमुत्पादयंती अवागुरदभर्त्सयत् ११ इयेषऐच्छत् अतद्वीर्यकोविदातत्प्रभावानभिज्ञा १२ अकोविदत्वमाह नचांतरितिपंचभिःबंधनंहिबाहिःपरिवृतेनदाम्नाअंतरावृतस्यभवति तथाचपूर्वापरविभागवतोवस्तुनःपूर्वतोदामधृत्वापरितःपरिवेष्टनेनभवतिनत्वेतदस्तीत्याह नचांतरितिकिंचव्यापकेनव्याप्यस्यबंधोभवतितच्चविपरीतमित्याह पूर्वापरमिति किंच तव्द्यतिरिक्तस्यचाभावान्नबंधइत्याहजगच्चयइति १३ तंमर्त्यलिंगमधोक्षजमात्मजंमत्वाबबंधेति १४ द्व्यंगुलोनंद्वाभ्यामंगुलाभ्यामूनमपूर्णं १५ १६ स्मितंकुर्वतीनांमध्ये स्वयमपिहसंतीविस्मयमाप १७

१८ नचैवंस्वातंत्र्यभंगइत्याह एवंसंदार्शितेति सेश्वरमिदंविश्वंयस्यवशेयदधीनमित्यर्थः १९ भगवत्प्रसादमन्येपिभक्ताळभंतेइदंत्वतिचित्रमितिसरोमांचितमाह नेममितिविरिंचःपुत्रोपि
भवः स्वात्माऽपि श्रीर्जायापि २० फलितमाह नायमिति देहिनांदेहाभिमानिनांतापसादीनांज्ञानिनांनिवृत्ताभिमानानामपि २१ भक्तैर्बद्धस्याप्यन्यमोचकत्वमाहकृष्णास्त्विति २२
२३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ दशमेऽपातयद्द्रिगर्भ्नंतरायमलार्जुनौ ॥ तत्रत्याभ्यांचदेवाभ्यांकृष्णःस्तुतइतीर्यते ॥ १ ॥
यद्विगर्हितंकर्मयेनवादेवर्षेर्भागवतोत्तमस्यापितमःक्रोधस्तदेतत्कथ्यतामिति १ २ ३ गंगायामंतर्मध्येकथंभूतेअंभोजानांवनानितेषांराजयस्ताविद्यंतेयस्मिंस्तस्मिन् ४ अपश्यत्दृष्ट्वाचक्षी
बाणौमत्तौसमबुध्यत ५ कुतइत्यतआहतंदृष्ट्वेति ६ अनुग्रहार्थायअनुग्रहश्चमदनाशोऽर्थश्चश्रीकृष्णदर्शनंतदर्थइदंवक्ष्यमाणंनह्यन्यइत्यादि ७ जोष्यान्प्रियान्विषयान्जुषतःसेवमा

स्वमातुःस्विन्नगात्राया विस्रस्तकबरस्रजः ॥ दृष्ट्वापरिश्रमंकृष्णःकृपयासीत्स्वबंधने १८ एवंसंदर्शिताह्यंगहरिणाभृत्यवश्यता ॥ स्ववशेनापिकृष्णेनयस्येदं
सेश्वरंवशे १९ नेमंविरिंचोनभवोनश्रीरप्यंगसंश्रया ॥ प्रसादंलेभिरेगोपीयत्तत्प्रापविमुक्तिदात् २० नायंसुखापोभगवान्देहिनांगोपिकासुतः ॥ ज्ञानिनांचा
त्मभूतानांयथाभक्तिमतामिह २१ कृष्णस्तुगृहकृत्येषुव्यग्रायांमातरिप्रभुः ॥ अद्राक्षीदर्जुनौपूर्वंगुह्यकौधनदात्मजौ २२ पुरानारदशापेनवृक्षतांप्रापि
तौमदात् ॥ नलकूबरमणिग्रीवावितिख्यातौश्रियान्वितौ २३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेगोपीप्रसादोनामनवमोध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ रा
जोवाच ॥ कथ्यतांभगवन्नेतत्तयोःशापस्यकारणम् ॥ यत्तद्विगर्हितंकर्मयेनवादेवर्षेस्तमः १ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ रुद्रस्यानुचरौभूत्वासुदृप्तौधनदात्मजौ ॥
कैलासोपवनेरम्येमंदाकिन्यांमदोत्कटौ २ वारुणींमदिरांपीत्वामदाघूर्णितलोचनौ ॥ स्त्रीजनैरनुगायद्भिश्चेरतुःपुष्पितेवने ३ अंतःप्रविश्यगंगायामंभो
जवनराजिनि ॥ चिक्रीडतुर्युवतिभिर्गजाविवकरेणुभिः ४ यदृच्छयाचदेवर्षिर्भगवांस्तत्रकौरव ॥ अपश्यन्नारदोदेवौक्षीबाणौसमबुद्ध्यत ५ तंदृष्ट्वाव्रीडिता
देव्योविवस्त्राःशापशंकिताः ॥ वासांसिपर्यधुःशीघ्रंविवस्त्रौनैवगुह्यकौ ६ तौदृष्ट्वामदिरामत्तौश्रीमदांधौसुरात्मजौ ॥ तयोरनुग्रहार्थायशापंदास्यन्निदंजगौ ७
नारदउवाच ॥ नह्यन्योजुषतोजोष्यान्बुद्धिभ्रंशोरजोगुणः ॥ श्रीमदादाभिजात्यादिर्यत्रस्त्रीद्यूतमासवः ८ हन्यंतेपशवोयत्रानिर्दयैरजितात्मभिः ॥ मन्य
मानैरिमंदेहमजरामृत्युनश्वरम् ९ देवसंज्ञितमप्यंतेकृमिविड्भस्मसंज्ञितम् ॥ भूतध्रुक्तत्कृतेस्वार्थंकिंवेदनिरयोयतः १० देहःकिमन्नदातुःस्वंनिषेक्तुर्मातु
रेवच ॥ मातुःपितुर्वाबलिनःक्रेतुरग्नेःशुनोपिवा ११ एवंसाधारणंदेहमव्यक्तप्रभवाप्ययम् ॥ कोविद्वानात्मसात्कृत्वाहंतिजंतून्ऋतेसतः १२

नस्यपुंसःश्रीमदादन्यआभिजात्यादिःसत्कुलविद्यादिजनितोमदःअन्योवारजोगुणोरजःकार्यःहास्यहर्षादिरूपोनहितथाबुद्धिभ्रंशोबुद्धिंभ्रंशयतीतितथाकिंतुश्रीमदएवेति तदाहयत्रेत्यादि
चतुर्भिःयत्रश्रीमदे ८ इमंनश्वरंदेहमजरामृत्युअजरश्चअमृत्युश्चयथातथामन्यमानैः ९ नरदेवभूदेवसंज्ञितमपिश्वादिभिर्भक्षितंविट्संज्ञितंदग्धंभस्मसंज्ञितमन्यदाकृमिसंज्ञितंतत्कृतेतदर्थंयाभूतध्रु
क्भूतद्रोग्धायतोभूतद्रोहान्निरयोभवतिसकिंस्वार्थंवेदनैववेदेत्यर्थः १० इदानींदेहेऽहंभावोऽपिनघटतइत्याहदेहइति निषेक्तुःपितुःमातुःपितुर्वामातामहस्यपुत्रिकाकरणे ११ अव्यक्तप्रभवाप्य
यमव्यक्तात्प्रभवस्तस्मिन्नेवाऽप्ययोयस्यतमात्मसात्कृत्वाआत्मेतिमत्वाअसतोमूढादृते १२

एवंश्रीमदविचेष्टितमुक्त्वातत्प्रतीकारंनिश्चिनोतिअसतइतिपरंश्रेष्ठंदारिद्र्यमेवकेवलमितिवाकुतइत्यतआहआत्मौपम्येनेतिततोनद्रुह्यतीतिभावः १३ सदृष्टांतमाहयथेतिमुखम्लान्यादि
लिंगैःसर्वेषांजीवानांसुखदुःखेसमेइतिज्ञातवानित्यर्थः १४ किंचदारिद्र्यंमोक्षमपिसाधयतीत्याहदरिद्रइतिश्लोकचतुष्टयेननिरहंस्तंभोनिर्गतोऽहंकाररूपःस्तंभोयस्मात्सः १५ १६ यु
ज्यंतेस्वतएवसंगच्छंतेतर्षंतृष्णां १७ ननुसाधूनामपिधनिकःप्रियःस्यान्नदरिद्रइतितत्राह साधूनामितिधनेनस्तंभोगर्वोयेषांतैः १८ तमोमदमज्ञानकृतंमदं १९ तमःप्लुतौतमोव्याप्तौ
२० शपतिअतोर्हतइतिअनुगृह्णातिस्यातांनैवमित्यादिनामत्प्रसादेनस्मृतिःस्यात् २१ स्वर्लोकतांदेवत्वंपुनर्लब्ध्वामदनुग्रहाल्लब्धभक्तीभविष्यतइति २२ २३ प्रस्तुतमाहऋषेरिति

असतःश्रीमदांधस्यदारिद्र्यंपरमंजनम् ॥ आत्मौपम्येनभूतानिदरिद्रःपरमीक्षते १३ यथाकंटकविद्धांगोजंतोर्नेच्छातितांव्यथाम् ॥ जीवसाम्यंगतोलिंगै
र्नतथाविद्धकंटकः १४ दरिद्रोनिरहंस्तंभोमुक्तःसर्वमदैरिह ॥ कृच्छ्रंयदृच्छयाऽप्नोतितद्धितस्यपरंतपः १५ नित्यंक्षुत्क्षामदेहस्यदरिद्रस्यान्नकांक्षिणः ॥
इंद्रियाण्यनुशुष्यंतिहिंसापिविनिवर्त्तते १६ दरिद्रस्यैवयुज्यंतेसाधवःसमदर्शिनः ॥ सद्भिःक्षिणोतितंतर्षंततआराद्विशुद्ध्यति १७ साधूनांसमचित्तानां
मुकुंदचरणैषिणाम् ॥ उपेक्ष्यैःकिंधनस्तंभैरसद्भिरसदाश्रयैः १८ तदहंमत्तयोर्माध्व्यावारुण्याश्रीमदांधयोः ॥ तमोमदंहरिष्यामिस्त्रैणयोरजितात्मनोः १९
यदिमौलोकपालस्यपुत्रौभूत्वातमःप्लुतौ ॥ नविवाससमात्मानंविजानीतःसुदुर्मदौ २० अतोर्हतःस्थावरतांस्यातांनैवंयथापुनः ॥ स्मृतिःस्यान्मत्प्रसा
देनतत्रापिमदनुग्रहात् २१ वासुदेवस्यसांन्निध्यंलब्ध्वादिव्यशरच्छते ॥ वृत्तेस्वर्लोकतांभूयोलब्धभक्तीभविष्यतः २२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवमुक्त्वास
देवर्षिर्गतोनारायणाश्रमम् ॥ नलकूबरमणिग्रीवावासतुर्यमलार्जुनौ २३ ऋषेर्भागवतमुख्यस्यसत्यंकर्तुंवचोहरिः ॥ जगामशनकैस्तत्रयत्रास्तांयम
लार्जुनौ २४ देवर्षिर्मेप्रियतमोयदिमौधनदात्मजौ ॥ तत्तथासाधयिष्यामियद्गीतंतन्महात्मना २५ इत्यंतरेणार्जुनयोःकृष्णस्तुयमयोर्ययौ ॥ आत्म
निर्वेशमात्रेणातिर्यग्गतमुलूखलम् २६ बालेनानिष्कर्षयतान्वगुलूखलंतद्दामोदरेणतरसोत्कलितांघ्रिबंधौ ॥ निष्पेततुःपरमविक्रमितातिवेपस्कंधप्रवालवि
टपौकृतचंडशब्दौ २७ तत्रश्रियापरमयाककुभःस्फुरंतौसिद्धावुपेत्यकुजयोरिवजातवेदाः ॥ कृष्णंप्रणम्यशिरसाखिललोकनाथंबद्धांजलीविरजसाविदमू
चतुःस्म २८ कृष्णकृष्णमहायोगिंस्त्वमाद्यःपुरुषःपरः ॥ व्यक्ताव्यक्तमिदंविश्वंरूपंतेब्राह्मणाविदुः २९

२४ किमितिसत्यंकर्त्तव्यंतत्राहदेवर्षिरितियद्यतःतत्ततः २५ यमयोर्यमलयोःसहजातयोःआत्मनःकृष्णस्यतन्मध्यप्रवेशमात्रेण २६ अनुअंचतीत्यन्वक् तत्रहेतुःदामोदरेणेतिउत्कलि
तउत्पाटितोंघ्रिबंधोमूलबंधोययोस्तौ परमस्यश्रीकृष्णस्यविक्रमितंविक्रमस्तेनातिवेपःकंपोयेषुतेस्कंधप्रवालविटपाययोस्तौ २७ ककुभःप्रतिसर्वतःस्फुरंतावित्यर्थःयद्वादिशःप्रकाशयंताविति
कुजयोर्वृक्षयोःस्थितोग्निर्यथामूर्तिमानुपैतितथोपेत्यविरजसौनिर्मदौनिरहंकारिणौनष्टगर्वावितियावत् २८ गोपालंमांयुवांदेवौकिमितिप्रणतावितिचेत्तत्राहतुःहेकृष्णकृष्णमहायोगिन्नाचिं
त्यप्रभावस्त्वंनगोपालःकिंतुपरःपुरुषःयतआद्यःकारणभूतःतत्रापिननिमित्तमात्रंकिंतूपादानमपित्वमेवेत्याशयेनतुष्टुवतुःव्यक्ताव्यक्तमितिस्थूलसूक्ष्ममिदंतेरूपंविदुः २९

नियंतापित्वमेवेत्यूचतुःत्वमेकइति देहःअसवःप्राणाःआत्माहंकारःइंद्रियाणिचतेषामीश्वरःनन्वस्यकालोनिमित्तंप्रकृतिरुपादानंप्रकृतेर्जातोमहान्विश्वात्मतयापरिणमतेपुरुषः कर्त्तानियंताच
किमत्राहमतआहतुःत्वमेवकालइत्यादिनासार्धेनयतोभगवानीश्वरोविष्णुस्त्वमतःकालोनामतवलीला ३०प्रकृतिःशक्तिःपुरुषोंशःमहान्कार्यम् अतस्त्वमेवसर्वमित्यर्थः ३१तन्वहमेवचेत्सर्वंतर्हि
घटादिज्ञानेमज्ज्ञानंकिंनभवतिभवतीतिचेत्सर्वोपिब्रह्मवित्स्यादतआहतुः गृह्यमाणैरितिदृश्यत्वेनवर्तमानैर्बुद्ध्यहंकारेंद्रियादिभिर्द्रष्टात्वंगृह्यसइतिभावः ननुतर्हिजीवोजानातुनैवेत्याहतुः
कोन्विहेति जीवाद्युत्पत्तेःप्रागेवस्वप्रकाशतयासिद्धंत्वांकोवाजानाति गुणसंवृतोदेहाद्यावृतः ३२ अतोदुर्ज्ञेयत्वात्केवलंप्रणमतःतस्मैतुभ्यमितिआत्मनःस्वस्मात्द्योतःप्रकाशोयेषांतैर्गुणै
श्छन्नोमहिमायस्यअभ्रैरिवरवेस्तस्मै ३३ अहोहमीश्वरइतिकुतोज्ञातंतत्राहतुःयस्येति ३४ भवायोद्भवायविभवायविगतोभवोयस्मिंस्तस्मै कैवल्यायेत्यर्थः ३५ ३६ नौआवाम् अनुचरःकुबे

त्वमेकःसर्वभूतानांदेहास्वात्मेंद्रियेश्वरः ॥ त्वमेवकालोभगवान्विष्णुरव्ययईश्वरः ३० त्वंमहान्प्रकृतिःसूक्ष्मारजःसत्त्वतमोमयी ॥ त्वमेवपुरुषोध्यक्षःसर्वक्षे
त्रविकारवित् ३१ गृह्यमाणैस्त्वमग्राह्योविकारैःप्राकृतैर्गुणैः ॥ कोन्विहार्हतिविज्ञातुंप्राक्सिद्धंगुणसंवृतः ३२ तस्मैतुभ्यंभगवतेवासुदेवायवेधसे ॥ आत्मद्यो
तगुणैश्छन्नमहिम्नेब्रह्मणेनमः ३३ यस्यावताराज्ञायंतेशरीरेष्वशरीरिणः ॥ तैस्तैरतुल्यातिशयैर्वीर्यैर्देहिष्वसंगतैः ३४ सभवान्सर्वलोकस्यभवायविभवाय
च ॥ अवतीर्णोंशभागेनसांप्रतंपतिराशिषाम् ३५ नमःपरमकल्याणनमःपरममंगल ॥ वासुदेवायशांताययदूनांपतयेनमः ३६ अनुजानीहिनौभूमंस्त
वानुचरकिंकरौ ॥ दर्शनंनौभगवतऋषेरासीदनुग्रहात् ३७ वाणीगुणानुकथनेश्रवणौकथायांहस्तौचकर्मसुमनस्तवपादयोर्नः ॥ स्मृत्यांशिरस्तवनिवासज
गत्प्रणामेदृष्टिःसतांदर्शनेस्तुभवत्तनूनाम् ३८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंसंकीर्तितस्ताभ्यांभगवान्गोकुलेश्वरः ॥ दाम्नाचोलूखलेबद्धःप्रहसन्नाहगुह्यकौ ३९
श्रीभगवानुवाच ॥ ज्ञातंममपुरैवैतदृषिणाकरुणात्मना ॥ यच्छ्रीमदांधयोर्वाग्भिर्विभ्रंशोनुग्रहःकृतः ४० साधूनांसमचित्तानांसुतरांमत्कृतात्मनाम् ॥ दर्श
नान्नोभवेद्बंधःपुंसोऽक्ष्णोःसवितुर्यथा ४१ तद्गच्छतंमत्परमौनलकूबरसादनम् ॥ संजातोमयिभावोवामीप्सितःपरमोभवः ४२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यु
क्तौतौपरिक्रम्यप्रणम्यचपुनःपुनः ॥ बद्धोलूखलमामंत्र्यजग्मतुर्दिशमुत्तराम् ४३ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेनलकूबरमोक्षो
नामदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रोनारदोवातस्यकिंकरौभगवतस्तवदर्शनम् ३७ तत्रगतयोरावयोःपूर्वस्वभावोमाभूत्किंतुवाणीगुणानुकथनइत्यादिनःअस्मदोर्द्वयोश्चेतिद्विवचनस्थानेबहुवचनम् अस्मत्संगिनांसर्वेषामपीति
बहुवचनंवा तवनिवासभूतंयज्जगत्तस्यप्रणामे त्वन्निवासभूतमितिबहुमानेनजगतःप्रणामेशिरोस्त्वित्यर्थःभवत्तनूनांभवतोमूर्तीनां ३८ संकीर्तितःसंस्तुतः ३९ वाग्भिर्नह्यन्योजुषतोजोष्यानि
त्यादिभिःश्रीविभ्रंशरूपोनुग्रहःकृतइति ४० युक्तमेवैतदित्याह साधूनांस्वधर्मवर्तिनांसमचित्तानामात्मविदांसुतरांमत्कृतात्मनांमय्यर्पितचित्तानां तेषांकृपातिरेकात्सुतरामित्युक्तं सवितु
र्दर्शनादक्ष्णोर्यथाबंधोनभवेत्तद्वत् ४१ प्राधान्यादेकस्यसंबोधनम् हेनलकूबरयुवांतत्तस्मात्सादनंस्वनिकेतंमत्परमौसंतौगच्छतंवांयुवयोरपेक्षितोमयिप्रेमाजातएवअभवःनभवोयस्मिन्सः
४२ बद्धोलूखलंबद्धमुलूखलंयस्मिंस्तं ४३ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

एकादशेसमागत्यवृंदावनमथार्भकैः ॥ वत्सान्पालयतानेनहतौवत्सबकासुरौ ॥ १ ॥ निर्घातोवज्रपातइतिभयेनशंकिताः १ तल्लक्ष्यंप्रत्यक्षतःपुरतोदृश्यमपिपतनकारणमविज्ञायबभ्रमुः २
लक्ष्यंकारणंदर्शयतिउलूखलमिति भ्रमकारणमाहकस्येदंराक्षसादेःकर्मकुतोवाकारणादाश्चर्यमुत्पातइतिकातराभीताःसंतोबभ्रमुरित्यर्थः ३ मध्यगेनवृक्षयोर्मध्यगतेन नकेवलमेतावत्वृ
क्षाभ्यांनिर्गतौदिव्यौपुरुषावप्यचक्ष्महिदृष्टवंतोवयमिति ४ केवलंतार्किकानजगृहुरेवअन्येतुसंदेहयुक्तचित्ताबभूवुरिति ५ भगवन्मायाविमोहितस्यनंदस्याऽचरितमाह उलूखलमिति ६

श्रीशुकउवाच ॥ गोपानंदादयःश्रुत्वाद्रुमयोःपततोरवम् ॥ तत्राजग्मुःकुरुश्रेष्ठनिर्घातभयशंकिताः १ भूम्यांनिपतितौतत्रददृशुर्यमलार्जुनौ ॥ बभ्रमुस्त
दविज्ञायलक्ष्यंपतनकारणम् २ उलूखलंविकर्षंतंदाम्नाबद्धंचबालकम् ॥ कस्येदंकुतआश्चर्यमुत्पातइतिकातराः ३ बालाऊचुरनेनेतितिर्यग्गतमुलूखल
म् ॥ विकर्षतामध्यगेनपुरुषावप्यचक्ष्महि ४ नतेतदुक्तंजगृहुर्नघटेतेतितस्यतत् ॥ बालस्योत्पाटनंतर्वोःकेचित्संदिग्धचेतसः ५ उलूखलंविकर्षंतंदाम्ना
बद्धंस्वमात्मजम् ॥ विलोक्यनंदःप्रहसद्वदनोविमुमोचह ६ गोपीभिःस्तोभितोनृत्यद्भगवान्बालवत्क्वचित् ॥ उद्गायतिक्वचिन्मुग्धस्तद्वशोदारुयंत्रवत् ७बिभ
र्तिक्वचिदाज्ञप्तःपीठकोन्मानपादुकम् ॥ बाहुक्षेपंचकुरुतेस्वानांचप्रीतिमावहन् ८ दर्शयंस्तद्विदांलोकआत्मनोभृत्यवश्यतां ॥ व्रजस्योवाहवैहर्षंभगवान्बा
लचेष्टितैः ९ क्रीणीहिभोफलानीतिश्रुत्वासत्वरमच्युतः ॥ फलार्थीधान्यमादायययौसर्वफलप्रदः १० फलविक्रयिणीतस्यच्युतधान्यंकरद्वयम् ॥ फलैरपूर
यद्रत्नैःफलभांडमपूरिच ११ सरित्तीरगतंकृष्णंभग्नार्जुनमथाह्वयत् ॥ जन्मर्क्षमद्यभवतोविप्रेभ्योदेहिगाःशुचिः १२ पश्यपश्यवयस्यांस्तेमातृमृष्टान्स्व
लंकृतान् ॥ त्वंचस्नातःकृताहारोविहरस्वस्वलंकृतः १३ नोपेयातांयदाहूतौक्रीडासंगेनपुत्रकौ ॥ यशोदांप्रेषयामासरोहिणीपुत्रवत्सलाम् १४ क्रीडंतं
सासुतंबालैरतिवेलंसहाग्रजम् ॥ यशोदाजोहवीत्कृष्णंपुत्रस्नेहस्नुतस्तनी १५ कृष्णकृष्णारविंदाक्षतातएहिस्तनंपिब ॥ अलंविहारैःक्षुत्क्षांतःक्रीडाश्रांतो
सिपुत्रक १६ हेरामागच्छताताशुसानुजःकुलनंदन ॥ प्रातरेवकृताहारस्तद्भवान्भोक्तुमर्हति १७ प्रतीक्षतेत्वांदाशार्हभोक्ष्यमाणोव्रजाधिपः ॥ एह्याव
योःप्रियंधेहिस्वगृहान्यातबालकाः १८ इत्थंयशोदातमशेषशेखरंमत्वासुतंस्नेहनिबद्धधीर्नृप ॥ हस्तेगृहीत्वासहराममच्युतंनीत्वास्ववाटंकृतवत्यथोदयम्
१९ श्रीशुकउवाच ॥ गोपवृद्धामहोत्पातानुभूयबृहद्वने ॥ नंदादयःसमागम्यव्रजकार्यममंत्रयन् २० तत्रोपनंदनामाहगोपोज्ञानवयोधिकः ॥ देशका
लार्थतत्त्वज्ञःप्रियकृद्रामकृष्णयोः २१ उत्थातव्यमितोस्माभिर्गोकुलस्यहितैषिभिः ॥ आयांत्यत्रमहोत्पाताबालानांनाशहेतवः २२ मुक्तःकथंचिद्राक्षस्या
बालघ्न्याबालकोह्यसौ ॥ हरेरनुग्रहान्नूनमनश्चोपरिनापतत् २३

ज्ञास्यंतेमामितिशंकमानोऽतीवबाल्यमनुकरोतिस्मतदाह गोपीभिरितिस्तोभितःकरतालादिनाप्रोत्साहितः ७ इदमानयेत्याज्ञप्तआनेतुमसमर्थइवबिभर्तिकेवलंपीठादि बाहुक्षेपंकरचालनं
चतद्विदांचेतिचकारान्वयः ८ तदैश्वर्यविदांतियेतेषांएवंव्रजस्यहर्षमुवाहेति ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ रंतुंवृंदावनंगंतुमंतःकृष्णेनयंत्रिताः ॥ स्वतंत्रा
इवनंदाद्यामंत्रमेतममंत्रयन् १ व्रजकार्यंगोकुलस्यहितकृत्यम् २० २१ २२ २३

विपदंवीनांपक्षिणांपदंविहारस्थानम् वियन्नभः विगतप्रतिष्ठंवा २४ अन्यतमोवाकश्चिद्बालःअच्युतेनैवरक्षणमासीत् २५ अरिष्टोऽनर्थःइतःस्थानात् २६ पशव्यंपशुभ्योहितम् नवा
निकाननान्यवांतराणिविद्यंतेयस्मिंस्तत् २७ २८ एकधियोविप्रतिपत्तिरहिताःव्रजान्शकटव्यूहान्रूढाःशकटादिष्वारोपिताःपरिच्छदायैस्ते २९ यत्ताःकृतप्रयत्नाः ३० ३१
नूत्नैःकुचगतैःकुंकुमैःकांतिर्यासांताःनूत्नेषुकुचेषुयत्कुंकुमंतेनकांतिर्यासामितिवा ३२ ३३ व्रजावासंगोकुलवसतिस्थानम् ३४ ३५ स्वकालेनतद्योग्यकालेन ३६ कौमारलीलांनिरूप

चक्रवातेननीतोयंदैत्येनविपदंवियत् ॥ शिलायांपतितस्तत्रपरित्रातःसुरेश्वरैः २४ यन्नम्रियेतद्रुमयोरंतरंप्राप्यबालकः ॥ असावन्यतमोवापितदप्यच्यु
तरक्षणम् २५ यावदौत्पातिकोरिष्टोव्रजंनाभिभवेदितः ॥ तावद्बालानुपादाययास्यामोन्यत्रसानुगाः २६ वनंवृंदावनंनामपशव्यंनवकाननं ॥ गोपगो
पीगवांसेव्यंपुण्याद्रितृणवीरुधम् २७ तत्तत्राद्यैववयास्यामःशकटान्युंक्तमाचिरं ॥ गोधनान्यग्रतोयांतुभवतांयदिरोचते २८ तच्छ्रुत्वैकधियोगोपाःसाधु
साध्वितिवादिनः ॥ व्रजान्स्वान्स्वान्समायुज्यययूरूढपरिच्छदाः २९ वृद्धान्बालांस्त्रियोराजन्सर्वोपकरणानिच ॥ अनस्स्वारोप्यगोपालायत्ताआत्तश
रासनाः ३० गोधनानिपुरस्कृत्यशृंगाण्यापूर्यसर्वतः ॥ तूर्यघोषेणमहताययुःसहपुरोहिताः ३१ गोप्योरूढरथानूत्नकुचकुंकुमकांतयः ॥ कृष्णलीलाजगुः
प्रीतानिष्ककंठ्यःसुवाससः ३२ तथायशोदारोहिण्यावेकंशकटमास्थिते ॥ रेजतुःकृष्णरामाभ्यांतत्कथाश्रवणोत्सुके ३३ वृंदावनंसंप्रविश्यसर्वकाल
सुखावहम् ॥ तत्रचक्रुर्व्रजावासंशकटैरर्द्धचंद्रवत् ३४ वृंदावनंगोवर्धनंयमुनापुलिनानिच ॥ वीक्ष्यासीदुत्तमाप्रीतीराममाधवयोर्नृप ३५ एवंव्रजौकसां
प्रीतिंयच्छंतौबालचेष्टितैः ॥ कलवाक्यैःस्वकालेनवत्सपालौबभूवतुः ३६ अविदूरेव्रजभुवःसहगोपालदारकैः ॥ चारयामासतुर्वत्सान्नानाक्रीडापरिच्छ
दौ ३७ क्वचिद्वादयतोवेणुंक्षेपणैःक्षिपतःक्वचित् ॥ क्वचित्पादैःकिंकिणीभिःक्वचित्कृत्रिमगोवृषैः ३८ वृषायमाणौनर्दंतौयुयुधातेपरस्परम् ॥ अनुकृत्य
रुतैर्जंतूंश्चेरतुःप्राकृतौयथा ३९ कदाचिद्यमुनातीरेवत्सांश्चारयतोःस्वकैः ॥ वयस्यैःकृष्णबलयोर्जिघांसुर्दैत्यआगमत् ४० तंवत्सरूपिणंवीक्ष्यवत्सयू
थगतंहरिः ॥ दर्शयन्बलदेवायशनैर्मुग्धइवासदत् ४१ गृहीत्वापरपादाभ्यांसहलांगूलमच्युतः ॥ भ्रामयित्वाकपित्थाग्रेप्राहिणोद्गतजीवितम् ॥ सकपित्थै
र्महाकायःपात्यमानैःपपातह ४२ तंवीक्ष्यविस्मिताबालाःशशंसुःसाधुसाध्विति ॥ देवाश्चपरिसंतुष्टाबभूवुःपुष्पवर्षिणः ४३ तौवत्सपालकौभूत्वासर्वलोकैक
पालकौ ॥ सप्रातराशौगोवत्सांश्चारयंतौविचेरतुः ४४ स्वंस्वंवत्सकुलंसर्वेपाययिष्यंतएकदा ॥ गत्वाजलाशयाभ्याशंपाययित्वापपुर्जलम् ४५ ते
तत्रददृशुर्बालामहासत्त्वमवस्थितम् ॥ तत्रसुर्वज्रनिर्भिन्नंगिरेःशृंगमिवच्युतम् ४६

यतिअविदूरइत्यादिना ३७ क्षेपणैर्बिल्वामलकादिक्षिपतोदूरेचालयतःकिंकिणीयुक्तैःपादैःक्षिपतस्ताडयतः वत्सपालाएवाद्भित्राःकंबलादिपिहिताद्वृषरूपमनुकुर्वंतितैःसहस्वयमपितथै
वृषायमाणौनर्दंतौतदनुकारिशब्दान्कुर्वंतौयुयुधातेइत्यर्थः ३८ रुतैःशब्दैःजंतून्हंसमयूरादीन् ३९ ४० मुग्धइवाजानन्निवाऽसदत्समीपमागमत् ४१ अपरपादाभ्यांसहलांगू
लंयथाभवतितथागृहीत्वा ४२ ४३ सर्वेषांलोकानामेकौमुख्यौपालकौ प्रातराशःप्रातर्भोज्यमन्नंतत्सहितौ ४४ अभ्याशंसमीपं ४५ ४६

४७ रामआदिर्येषांतेनतुरामः ४८ ४९तुंडयोश्चंच्वोःवीरणवदग्रंथितृणविशेषवत् ५० समीडिरेतुष्टुवुः आनकैःशंखैरन्यैश्चसंस्तवैःसह ५१ स्वस्थानमागतंप्राणमिवकृष्णं प्रणीयएकीकृत्य
५२ अतिप्रियेणप्रीत्याआदृताःसादराः प्रेत्यागतमिवलोकांतरादागतमिव तृषितान्यतृप्तान्यमृतंपिबंतीविक्षणानियेषांते ५३ अहोबतेत्यादिश्लोकत्रयस्यइतिनंदादयइत्यनेनान्वयः अपि
एवमपितेषामेवानिष्टमासीत् यतस्तैःपूर्वमन्येषांभयंकृतं ५४ अथघोरदर्शनाअपिनाभिभवंतिनधर्षयंति ५५ गर्गोयदाह'तस्मान्नंदात्मजोयंतेनारायणसमोगुणैरि'त्यादि ५६ ५७ ५८
वत्सयूथगतंहत्वावत्सदंभासुरंहरिः ॥ मुनियूथगतंचाहन्नग्रण्यंदंभिनांबकं॥ १ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ द्वादशेतुमहासर्पवपुर्धरमघा

सवैबकोनाममहानसुरोबकरूपधृक् ॥ आगत्यसहसाकृष्णंतीक्ष्णतुंडोग्रसद्बली ४७ कृष्णंमहाबकग्रस्तंदृष्ट्वारामादयोर्भकाः ॥ बभूवुरिंद्रियाणीवविनाप्राणं
विचेतसः४८तंतालुमूलंप्रदहंतमग्निवद्गोपालसूनुंपितरंजगद्गुरोः॥चच्छर्दसद्योतिरुषाक्षतंबकस्तुंडेनहंतुंपुनरभ्यपद्यत ४९ तमापतंतंसनिगृह्यतुंडयोर्दोर्भ्यां
बकंकंसंसखंसतांपतिः ॥ पश्यत्सुबालेषुददारलीलयामुदावहोवीरणवद्दिवौकसाम् ५० तदाबकारिंसुरलोकवासिनःसमाकिरन्नंदनमल्लिकादिभिः ॥ समीडि
रेचानकशंखसंस्तवैस्तद्वीक्ष्यगोपालसुताविसिस्मिरे ५१ मुक्तंबकास्यादुपलभ्यबालकारामादयःप्राणमिवेंद्रियोगणः॥ स्थानागतंतंपरिरभ्यनिर्वृताःप्रणीय
वत्सान्व्रजमेत्यतज्जगुः५२श्रुत्वातद्विस्मितागोपागोप्यश्चातिप्रियादृताः ॥ प्रेत्यागतमिवौत्सुक्यादैक्षंततृषितेक्षणाः ५३ अहोबतास्यबालस्यबहवोमृत्य
वोभवन् ॥ अप्यासीद्विप्रियंतेषांकृतंपूर्वंयतोभयम् ५४ अथाप्यभिभवंत्येनंनैवतेघोरदर्शनाः ॥ जिघांसयैनमासाद्यनश्यंत्यग्नौपतंगवत् ५५ अहोब्रह्मवि
दांवाचोनासत्याःसंतिकर्हिचित् ॥ गर्गोयदाहभगवानन्वभावितथैवतत् ५६ इतिनंदादयोगोपाःकृष्णरामकथांमुदा ॥ कुर्वंतोरममाणाश्चनाविंदन्भववेदना
म् ५७ एवंविहारैःकौमारैःकौमारंजहतुर्व्रजे ॥ निलायनैःसेतुबंधैर्मर्कटोत्प्लवनादिभिः ॥ ५८॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेवत्सबकवधोनामै
कादशोध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ क्वचिद्वनाशायमनोदधद्व्रजात्प्रातःसमुत्थायवयस्यवत्सपान् ॥ प्रबोधयन्शृंगरवेणचारुणाविनिर्गतोव
त्सपुरःसरोहरिः १ तेनैवसाकंपृथुकाःसहस्रशःस्निग्धाःसुशिग्वेत्रविषाणवेणवः ॥ स्वान्स्वान्सहस्रोपरिसंख्ययान्वितान्वत्सान्पुरस्कृत्याविनिर्ययुर्मुदा २
कृष्णवत्सैरसंख्यातैर्यूथीकृत्यस्ववत्सकान्॥चारयंतोर्भलीलाभिर्विजह्रुस्तत्रतत्रह ३ फलप्रवालस्तबकसुमनःपिच्छधातुभिः ॥ काचगुंजामणिस्वर्णभूषि
ताअप्यभूषयन् ४ मुष्णंतोन्योन्यशिक्यादीन्ज्ञातानाराच्चचिक्षिपुः ॥ तत्रत्याश्चपुनर्दूराद्धसंतश्चपुनर्ददुः ५

सुरम् वत्सपालगिलंक्रुद्धोगलेऽहन्निितिवर्ण्यते ॥ १ ॥ महाबकगलक्रीडाकेवलस्यनकौतुकम् ॥ इतीवाघासुरमुखेससखःप्राविशद्धरिः ॥ २ ॥ क्वचित्कदाचिद्वनाशायवनेएवप्रथमंभोजनंकर्तुं
१ तेनैवशृंगरवेणश्रीकृष्णेनवासह पृथुकाबालाः स्निग्धाःस्नेहयुक्ताः शिक्शिक्यं रम्याःशिग्वेत्रादयोयेषांते सहस्राधिकसंख्यायुक्तान्वत्सान् २ ३ काचादिभिःपूर्वंमातृभिर्भूषिताअपिफला
दिभिरात्मानमभूषयन्नित्यर्थः ४ मुष्णंतश्चोरयंतः ५

यदिदूरंगतःकृष्णोभवतितर्हि ६ ध्मांतोवादयंतः भृंगैःसह ७ विच्छायाभिःपक्षिच्छायाभिः कलापिभिर्मयूरैः ८ कीशबालान्वृक्षशाखासुलंबमानान्वानरलांगूलान्याकर्षंतोलांगूलममुंचंतस्तैःसहद्रुमानारोहंतः विकुर्वंतोदंतदर्शनभ्रूविजृंभादिभिस्तैःसहविकारान्कुर्वंतः फलाशिषुवृक्षेषुप्लवंतःशाखायाःशाखांतरमुद्गच्छंतः ९ प्रतिच्छायाःप्रतिबिंबानि १० तानतिविस्मितःश्लोकद्वयेनाभिनंदति इत्थमिति सतांविदुषांब्रह्मचतत्सुखंचानुभूतिश्चतया स्वप्रकाशपरमसुखेनेत्यर्थःभक्तानांपरदैवतेनात्मप्रदेननाथेनमायाश्रितानांतुनरदारकतयाप्रतीयमानेनसहविजन्हुः कृतानांपुण्यानांपुंजाराशयोयेषांते ब्रह्मविदांतदनुभवएवभक्तानामतिगौरवेणैवभजनं एतेतुतेनसहसख्येनविन्हुः अहोभाग्यमितिभावः ११ बहुजन्मभिः कृच्छ्रेणधृतआत्मामनोयैस्तैरपि १२ सुखक्रीडनवीक्षणे नक्षमायस्यसः कथंभूतः यस्यांतरंछिद्रंपीतामृतैरपिततोमृत्युभीतैरमरैःप्रतीक्ष्यतेकथंमरिष्यतिकदावेति यद्वा कथंभूतंसुखक्रीडनंयदंतर्हृदयेअमरैःप्रतीक्ष्यते विचिंत्यते पीतामृतैरपिपुनर्निजजीवितेप्सुभिःअयंभावः नामृतपानमात्रेणजीवनंसफलंभवतिकिंतुभगवल्लीलानुस्मरणेनेतितदेवनित्यमंतश्चिंत्यतइति १३ कृष्णप्रमुखानर्भकान्दृष्ट्वासइति

यदिदूरंगतःकृष्णोवनशोभेक्षणायतम् ॥ अहंपूर्वमहंपूर्वमितिसंस्पृश्यरेमिरे ६ केचिद्वेणून्वादयंतोध्मांतःशृंगाणिकेचन ॥ केचिद्भृंगैःप्रगायंतःकूजंतःकोकिलैःपरे ७ विच्छायाभिःप्रधावंतोगच्छंतःसाधुहंसकैः ॥ बकैरुपविशंतश्चनृत्यंतश्चकलापिभिः ८ विकर्षंतःकीशबालानारोहंतश्चतैर्द्रुमान् ॥ विकुर्वंतश्चतैःसाकंप्लवंतश्चपलाशिषु ९ साकंभेकैर्विलंघंतःसरित्प्रस्रवसंप्लुताः ॥ विहसंतःप्रतिच्छायाःशपंतश्चप्रतिस्वनान् १० इत्थंसतांब्रह्मसुखानुभूत्यादास्यंगतानांपरदैवतेन ॥ मायाश्रितानांनरदारकेणसाकंविजन्हुःकृतपुण्यपुंजाः ११ यत्पादपांसुर्बहुजन्मकृच्छ्रतोधृतात्मभिर्योगिभिरप्यगम्यः ॥ सएवयद्दृग्विषयःस्वयंस्थितःकिंवर्ण्यतेदिष्टमतोव्रजौकसाम् १२ अथाघनामाभ्यपतन्महासुरस्तेषांसुखक्रीडनवीक्षणाक्षमः ॥ नित्यंयदंतर्निजजीवितेप्सुभिःपीतामृतैरप्यमरैःप्रतीक्ष्यते १३ दृष्ट्वार्भकान्कृष्णमुखानघासुरःकंसानुशिष्टःसबकीबकानुजः ॥ अयंतुमेसोदरनाशकृत्तयोर्द्वयोर्ममैनंसबलंहनिष्ये १४ एतेयदामत्सुहृदोस्तिलापःकृतास्तदानष्टसमाव्रजौकसः ॥ प्राणेगतेवर्ष्मसुकानुचिंताप्रजासवःप्राणभृतोहियेते १५ इतिव्यवस्याजगरंबृहद्वपुःसयोजनायाममहाद्रिपीवरम् ॥ धृत्वाद्भुतंव्यात्तगुहाननंतदापथिव्यशेतग्रसनाशयाखलः १६ धराधरोष्ठोजलदोत्तरोष्ठोदर्याननांतोगिरिशृंगदंष्ट्रः ॥ ध्वांतांतरास्योवितताध्वजिह्वःपरुषानिलश्वासदवेक्षणोष्णः १७ दृष्ट्वातंतादृशंसर्वेमत्वावृंदावनश्रियम् ॥ व्यात्ताजगरतुंडेनह्युत्प्रेक्षंतेस्मलीलया १८

व्यवस्यनिश्चित्याजगरंवपुर्धृत्वातेषांग्रसनाशयापथिव्यशेतेतितृतीयेनान्वयः कंसेनानुशिष्टःप्रहितः बकीपूतना कथंव्यवस्यतदाह अयंत्वितिसार्धेन ममतयोर्द्वयोःसोदरयोःस्थानेएनंकृष्णंसबलंससैन्यंवत्सतत्पालसहितंहानिष्यामि १४ ननुतथापिव्रजस्थास्त्ववशिष्येरन्नित्याह एतइति तिलापःकृतास्तिलोदकतयाकल्पिताः वर्ष्मसुदेहेषु प्रजाएवासवोयेषांतेतथा १५ सयोजनायामंयोजनप्रमाणेनदैर्घ्येणयुक्तंचतन्महाद्रिवत्पीवरंच व्यात्तंप्रसारितंगुहातुल्यमाननंयस्मिंस्तत् १६ अद्भुतमितियदुक्तंतद्दर्शयितुंविशिनष्टि धरायामधरोष्ठोयस्यसः जलदेषूत्तरोष्ठोयस्यसःदर्याविवाननस्यांतौसृक्किणीयस्यसःगिरेःशृंगाणीवदंष्ट्रायस्यसः ध्वांतवदंतरास्यंयस्यसःवितताध्ववज्जिह्वायस्यसः परुषानिलवच्छ्वासोयस्यसः दववदीक्षणयोरुष्णः दाववद्दृष्टिरित्यर्थःपरुषानिलश्वासश्वासोदवेक्षणोष्णश्चतथा १७ वस्तुतोजगरमेवव्यात्ततुंडंदृष्ट्वावृंदावनस्यश्रीःसंपदेषेतिभ्रांत्यामत्वाविपरीतंव्यात्ताजगरतुंडसादृश्येनोत्प्रेक्षितवंतः १८

उत्प्रेक्षामेवप्रश्नोत्तराभ्यामाहुः अहोइति सत्त्वकूटंसत्त्वाभासमिदंवानवा तत्राप्यस्मत्संग्रसनायव्यात्तंयद्व्यालतुंडंतद्वदाचरतिवानवा १९ निश्चितंतथैवेत्याहुःसत्यमिति अर्ककरैरारक्तंघन
मुत्तरोष्ठवत्पश्यततस्यघनस्यप्रतिच्छाययारुणंरोधःस्थलमधरोष्ठवत्पश्यत पश्यतेतिसर्वत्रान्वेति २० सृक्किभ्यामोष्ठप्रांताभ्यांप्रतिस्पर्द्धेतेतुल्यतयावर्त्तेते नगोदरेगिरिदर्य्यौ एता
स्तुंगशृंगालयस्तस्यदंष्ट्राभिःस्पर्धमानाः २१ आस्तृतायाममार्गोविस्तृतोदैर्घ्यवान्मार्गः प्रतिगर्ज्जतिप्रतिस्पर्धते एषांशृंगाणामंतर्गतंमध्यगतंध्वांतमेतदंतराननमाननस्यमध्यंप्र
तिगर्ज्जति २२ दावेनोष्णःखरोवातोयं तेनदावाग्निनादग्धानांसत्त्वानांयोदुर्गंधःसएवसर्पांतर्गतामिषगंधवद्भाति २३ एवंसंतमेवाजगरमन्यथोत्प्रेक्ष्यनिर्भयाययुः किंग्रसिताग्रसिष्यति अने
नश्रीकृष्णेनहंत्रा बकारेरुशत्कमनीयंमुखं २४ अमृषावस्तुतःसर्पवपुरसुरएवमृषायतेस्वानांसर्पसादृश्यगोचरत्वेनप्रतीयतेइतितान्निरोद्धुंवारयितुंयावन्मनोदधेतावत्प्रविष्टाइत्युत्तरेणान्वयः

अहोमित्राणिगदतसत्त्वकूटंपुरःस्थितम् ॥ अस्मत्संग्रसनव्यात्तव्यालतुंडायतेनवा १९ सत्यमर्ककरारक्तमुत्तराहनुवद्घनम् ॥ अधराहनुवद्रोधस्तत्प्रति
च्छाययारुणम् २० प्रतिस्पर्धेतेसृक्किभ्यांसव्यासव्येनगोदरे ॥ तुंगशृंगालयोप्येतास्तद्दंष्ट्राभिश्चपश्यत २१ आस्तृतायाममार्गोयंरसनांप्रतिगर्ज्जति ॥
एषामंतर्गतंध्वांतमेतदप्यंतराननं २२ दावोष्णखरवातोयंश्वासवद्भातिपश्यत ॥ तद्दग्धसत्त्वदुर्गंधोप्यंतरामिषगंधवत् २३ अस्मान्किमत्रग्रसितानिवि
ष्टानयंतथाचेद्बकवद्विनंक्ष्यति ॥ क्षणादनेनेतिबकार्युशन्मुखंवीक्ष्योद्धसंतःकरताडनैर्ययुः २४ इत्थंमिथोतथ्यमतज्ज्ञभाषितश्रुत्वाविचिंत्येत्यमृषामृषायते
॥ रक्षोविदित्वाखिलभूतहृत्स्थितःस्वानांनिरोद्धुंभगवान्मनोदधे २५ तावत्प्रविष्टास्त्वसुरोदरांतरंपरंनगीर्णाःशिशवःसवत्साः ॥ प्रतीक्षमाणेनबकारिवेशनं
हतस्वकांतस्मरणेनरक्षसा २६ तान्वीक्ष्यकृष्णःसकलाभयप्रदोह्यनन्यनाथान्स्वकरादवच्युतान् ॥ दीनांश्चमृत्योर्जठराग्निघासान्घृणार्दितोदिष्टकृतेनविस्मितः
२७ कृत्यंकिमत्रास्यखलस्यजीवनंनवाअमीषांचसतांविहिंसनम् ॥ द्वयंकथंस्यादितिसंविचिंत्यतज्ज्ञात्वाविशत्तुंडमशेषदृग्घरिः २८ तदाघनच्छदादेवाभ
याद्धाहेतिचुक्रुशुः ॥ जहृषुर्येचकंसाद्याःकौणपास्त्वघबांधवाः २९ तच्छ्रुत्वाभगवान्कृष्णस्त्वव्ययःसार्भवत्सकम् ॥ चूर्णीचिकीर्षोरात्मानंतरसाववृधेगले
३० ततोतिकायस्यनिरुद्धमार्गिणोह्युद्गीर्णदृष्टेर्भ्रमतास्त्वितस्ततः ॥ पूर्णोंतरंगेपवनोनिरुद्धोमूर्द्धन्विनिष्पाट्यविनिर्गतोबहिः ३१ तेनैवसर्वेषुबहिर्गतेषु
प्राणेषुवत्सान्सुहृदःपरेतान् ॥ दृष्ट्यास्वयोत्थाप्यतदन्वितःपुनर्वक्त्रान्मुकुंदोभगवान्विनिर्ययौ ३२ पीनाहिभोगोत्थितमद्भुतंमहज्ज्योतिःस्वधाम्नाज्वलयादिशो
दश ॥ प्रतीक्ष्यखेवस्थितमीशानिर्गमंविवेशतस्मिन्मिषतांदिवौकसाम् ३३

२५ तावत्प्रविष्टाएवकेवलंनतुतेनगीर्णागिलिताः जीर्णाइतिपाठेपिसएवार्थः कथंभूतेन हतयोःस्वकयोरंतंस्मरत्यनुध्यायतीतितथातेन अतएवबकारेःश्रीकृष्णस्यप्रवेशंप्रतीक्षमाणेन २६ स्व
करादवच्युतान्विनिःसृतान् विस्मितःसन्कृत्यंकिमत्रेत्यादिविचिंत्यतत्रोपायंज्ञात्वास्वयमप्यविशदित्यन्वयः २७ कथंविचिंत्य अस्यजीवनममीषांचविहिंसनमितिद्वयंवैनिश्चितंकथंनस्या
दिति २८ घनच्छदामेघांतरिताः कौणपाःकुणपाशिनोराक्षसाः कोणपोनिर्ऋतिस्तदीयाइतिवा २९ चूर्णीकर्तुमिच्छोस्तस्यगलेआदावेवतरसाववृधेअवर्धत ३० निरुद्धोमुखादीनांमार्गभूतः
कंठोयस्यास्तितस्योद्गीर्णदृष्टेर्बहिर्निर्गतलोचनस्यांतरंगेदेहमध्येपूर्णःपरिभृतोमूर्द्धन्मूर्द्धनिब्रह्मरंध्रंनिर्भिद्यबहिर्विनिर्गतः ३१ प्राणेष्विंद्रियेषु स्वयामृतवर्षिण्यादृष्ट्यैव ३२ अहिदेहेस्थितंशु
द्धसत्त्वमयंज्योतिर्निर्गत्यखेवस्थितं तस्मिन्नीशेविवेश ३३

स्वकृतःस्वकीयंकृतःश्रीकृष्णस्यार्हणमकृताकुर्वंतपूजामकुर्वन् सुगाःसुष्ठुगायंतीतिगंधर्वादयः ३४ किंच तेषांयान्यद्भुतस्तोत्रादीनितेषांनैकोत्सवायेमंगलस्वनास्तान्स्वधाम्नोंतिसमीपेश्रुत्वा
जोब्रह्माचिरादगतईशस्यश्रीकृष्णस्यमहिमाहिमानंदृष्ट्वाविस्मयंप्रापेति ३५ बहुतिथंबहुकालम् आक्रीडगह्वरंक्रीडार्थंमहाबिलं ३६ अन्यच्चातिचित्रंवृत्तमित्याह एतदिति कौमा[रं] पंचमा
ब्दांतंपौगंडंदशमावधि ॥ कैशोरमापंचदशाद्यौवनंतुततःपरं ॥ हरेःकौमारजंपंचमाब्दकृतंकर्मतदैवदृष्ट्वापौगंडकेषष्ठेऽब्देबालाअद्यैतद्वृत्तमित्यूचुः किंतत्कर्म मृत्योःसकाशादात्मनामहेश्च
मोक्षणम् आत्मनांप्रसिद्धान्मृत्योरहेस्तुसंसारलक्षणात् अघासुरस्यज्योतिषःश्रीकृष्णेप्रवेशमपितदादृष्टंकथितवंतइत्यर्थः ३७ नैतद्विचित्रमिति किंतदित्यपेक्षायामाह अघोपीति आत्मसा
म्यंस्वसमानरूपताम् ३८ यस्यांगमूर्तिस्तस्यप्रतिमाप्रतिकृतिस्तत्रापिकेवलंमनोमयीसा।पिबलादंतराहितासतीभागवतींगतिंददौप्रन्हादादिभ्यः सएवसाक्षात्स्वयमंतर्गतः किंपुनः नित्या

ततोऽतिहृष्टाःस्वकृतोऽकृतार्हणंपुष्पैःसुराअप्सरसश्चनर्तनैः ॥ गीतैःसुगावाद्यधराश्चवाद्यकैःस्तवैश्चविप्राजयनिःस्वनैर्गणाः ३४ तदद्भुतस्तोत्रसुवाद्यगीति
काजयादिनैकोत्सवमंगलस्वनान् ॥ श्रुत्वास्वधाम्नोंत्यजआगतोऽचिराद्दृष्ट्वामहीशस्यजगामविस्मयम् ३५ राजन्नाजगरंचर्मशुष्कंवृंदावनेऽद्भुतम् ॥ व्रजौक
सांबहुतिथंबभूवाक्रीडगह्वरम् ३६ एतत्कौमारजंकर्महरेरात्माहिमोक्षणम् ॥ मृत्योःपौगंडकेबालादृष्ट्वोचुर्विस्मिताव्रजे ३७ नैतद्विचित्रंमनुजार्भमायिनः
परावराणांपरमस्यवेधसः॥ अघोपियत्स्पर्शनधौतपातकःप्रापात्मसाम्यंत्वसतांसुदुर्लभम् ३८ सकृद्यदंगप्रतिमांतराहितामनोमयीभागवतींददौगतिम् ॥
सएवनित्यात्मसुखानुभूत्यभिव्युदस्तमायोंतर्गतोहिकिंपुनः ३९ ॥ सूतउवाच ॥ इत्थंद्विजायादवदेवदत्तःश्रुत्वास्वरातुश्चरितंविचित्रम् ॥ पप्रच्छभूयो
पितदेवपुण्यंवैयासकिंयन्निगृहीतचेताः ४० ॥ राजोवाच ॥ ब्रह्मन्कालांतरकृतंतत्कालीनंकथंभवेत् ॥ यत्कौमारेहरिकृतंजगुःपौगंडकेर्भकाः ४१ तद्ब्रूहि मे
महायोगिन्परंकौतूहलंगुरो ॥ नूनमेतद्धरेरेवमायाभवतिनान्यथा ४२ वयंधन्यतमालोकेगुरोपिक्षत्रबंधवः ॥ यत्पिबामोमुहुस्त्वत्तःपुण्यंकृष्णकथामृ
तम् ४३ ॥ सूतउवाच ॥ इत्थंस्मपृष्टःसतुबादरायणिस्तत्स्मारितानंतहृताखिलेंद्रियः ॥ कृच्छ्रात्पुनर्लब्धबहिर्दृशिःशनैःप्रत्याहतंभागवतोत्तमोत्तम ४४
॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ साधुपृष्टंमहाभागत्वयाभागवतोत्तम ॥ यन्नूतनयसीशस्यशृ
ण्वन्नपिकथांमुहुः १ सतामयंसारभृतांनिसर्गोयदर्थवाणीश्रुतिचेतसामपि ॥ प्रतिक्षणंनव्यवदच्युतस्ययत्स्त्रियाविटानामिवसाधुवार्ता २ शृणुष्वावहितो
राजन्नपिगुह्यंवदामिते ॥ ब्रूयुःस्निग्धस्याशिष्यस्यगुरवोगुह्यमप्युत ३ तथाघवदनान्मृत्योरक्षित्वावत्सपालकान्सरित्पुलिनमानीयभगवानिदमब्रवीत् ४

चासावात्मसुखानुभूतिश्चतयाभितोव्युदस्तामायायेनसः ३९ येनश्रवणेननिगृहीतंवशीकृतंचेतोयस्यसः ४० कालांतरेकौमारेकृतंपौगंडकेकथंज्ञात्वोचुरित्यर्थः ४१ ४२ ४३ तेनयःस्मारि
तोनंतस्तेनहृतान्यखिलेंद्रियाणियस्यसः तथाभूतोपिकथंचिल्लब्धबहिर्दृष्टिःहेभागवतोत्तमोत्तम हेशौनक ४४ ॥ इतिभागवतेम०दशमस्कंधेपू०टीकायांद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ छ ॥
त्रयोदशेहरद्ब्रह्मावत्सान्पालांश्चमायया ॥ तदातत्सर्वरूपोऽब्दंकृष्णःपूर्ववदाचरत् ॥ १ ॥ नूतनयसिनव्यवत्करोषि १ तथाहिसारभृतांसारग्राहिणामयंनिसर्गःस्वभावःकोसौ अच्युतस्य वार्ता
प्रतिक्षणंसाधुनव्यवद्भवतीतियत्सः विटानांस्त्रैणानांस्त्रियाःकामिन्यावार्तेव कथंभूतानामपिसताम् याअच्युतवार्तैवार्थोयेषांतानिवाणीश्रुतिचेतांसियेषांतथाभूतानामपि २ ३ ४

भोजनविधानायपुलिनंस्तौति अहोइति स्वीयानांकेलीनांसंपदोविद्यंतेयस्मिंस्तत् मृदुला अच्छावालुकायस्मिंस्तत् किंच स्फुटाद्विकसत्सरःसरोजबाहुल्येनोपचारतःसरएवविकसदित्युक्तम् त
स्यगंधस्तेनहृता आकृष्टा अलयःपत्रिणश्चयेतेषांकेउदकेध्वनयस्तेषांप्रतिध्वानास्तैर्लसंतोद्रुमास्तैराकुलंव्याप्तम् ५ दिवारूढंवेलातीतेत्यर्थः ६ आरुध्यसंरुध्य शाद्वलेहारिततृणेदेशे ७
तदातेविरेजुःकृष्णस्यविष्वक्परितःपुरुराजिमंडलैर्बहुभिःपंक्तिमंडलैःसहनैरंतर्येणोपविष्टाः श्रीकृष्णाभिमुखान्याननानियेषांते फुल्लदृशोविकसितनयनाः कमलकर्णिकायाःपरितःपत्राणि
यथेति ८ पुष्पैस्तद्दलैःअन्यैश्चपत्रैःकृतानिभाजनानियैस्ते ९ रुचिंस्वादविशेषम् अभ्यवजह्रुःबुभुजिरे सहेश्वराःश्रीकृष्णसहिताः १० यज्ञभुगपितेषुबुभुजे बालानामिवकेलिर्यस्यसः तदाह
उदरवस्त्रयोर्मध्येवेणुंबिभ्रद्दधादितिसर्वत्रसंबध्यते वामइतिकक्षपाण्योर्विशेषणम् मसृणंस्निग्धंदध्योदनकवलम् तदुचितानिबिल्वादिफलान्यंगुलिसंधिषु कर्णिकेवसर्वाभिमुखोमध्येतिष्ठन्

अहोतिरम्यंपुलिनंवयस्याःस्वकेलिसंपन्मृदुलाच्छवालुकम् ॥ स्फुटत्सरोगंधहृतालिपत्रिकध्वनिप्रतिध्वानलसद्द्रुमाकुलम् ५ अत्रभोक्तव्यमस्माभिर्दिवा
रूढंक्षुधार्दिताः ॥ वत्साःसमीपेऽपःपीत्वाचरंतुशनकैस्तृणम् ६ तथेतिपाययित्वार्भावत्सानारुध्यशाद्वले ॥ मुक्त्वाशिक्यानिबुभुजुःसमंभगवतामुदा
७ कृष्णस्यविष्वक्पुरुराजिमंडलैरभ्याननाःफुल्लदृशोव्रजार्भकाः ॥ सहोपविष्टाविपिनेविरेजुश्छदायथांभोरुहकर्णिकायाः ८ केचित्पुष्पैर्दलैःकेचित्पल्लवै
रंकुरैःफलैः ॥ शिग्भिस्त्वग्भिर्दृषद्भिश्चबुभुजुःकृतभाजनाः ९ सर्वेमिथोदर्शयंतःस्वस्वभोज्यरुचिंपृथक् ॥ हसंतोहासयंतश्चाभ्यवजह्रुःसहेश्वराः १० बिभ्रद्वेणुं
जठरपटयोःशृंगवेत्रेचकक्षेवामेपाणौमसृणकवलंतत्फलान्यंगुलीषु ॥ तिष्ठन्मध्येस्वपरिसुहृदोहासयन्नर्मभिःस्वैःस्वर्गेलोकेमिषतिबुभुजेयज्ञभुग्बालकेलिः
११ भारतैवंवत्सपेषुभुंजानेष्वच्युतात्मसु ॥ वत्सास्त्वंतर्वनेदूरंविविशुस्तृणलोभिताः १२ तान्दृष्ट्वाभयसंत्रस्तानूचेकृष्णोस्यभीभयम् ॥ मित्राण्याशा
न्माविरमतेहानेष्येवत्सकानहम् १३ इत्युक्त्वाद्रिदरीकुंजगह्वरेष्वात्मवत्सकान् ॥ विचिन्वन्भगवान्कृष्णःसपाणिकवलोययौ १४ अंभोजन्मजनिस्तदंतर
गतोमायार्भकस्येशितुर्द्रष्टुंमंजुमहित्वमन्यदपितद्वत्सानितोवत्सपान् ॥ नीत्वान्यत्रकुरूद्वहांतरदधात्खेवस्थितोयःपुराद्दृष्ट्वाऽघासुरमोक्षणंप्रभवतःप्राप्तःपरंवि
स्मयं १५ ततोवत्सानदृष्ट्वैत्यपुलिनेपिचवत्सपान् ॥ उभावपिवनेकृष्णोविचिकायसमंततः १६ क्वाप्यदृष्ट्वांतर्विपिनेवत्सान्पालांश्चविश्ववित् ॥ सर्वांविधि
कृतंकृष्णःसहसावजगामह १७ ततःकृष्णोमुदंकर्तुंतन्मातॄणांचकस्यच ॥ उभयायितमात्मानंचक्रेविश्वकृदीश्वरः १८

स्वस्यपरितउपविष्टान् सुहृदःस्वैर्नर्मभिःपरिहासवाक्यैः स्वर्गेस्वर्गवासिंनिजनेमिषत्याश्चर्येणपश्यतिसतिलोकेजनानांमध्येबुभुजे ११ १२ भीभयंभयहेतुभ्योभयमस्यापास्य यद्वा अस्य
विश्वस्यभियोऽपिभयंयःश्रीकृष्णः आशाद्भोजनात् अस्मिन्पादेअक्षराधिक्यमार्षम् १३ अद्रिषुतद्दरीषु कुंजेषुलतादिपिहितोदरविवरेषु गह्वरेषुसंकटस्थानेषु १४ अंभोजन्मनःपद्मज्जानिर्य
स्यसब्रह्मा तदंतरेतस्मिन्नवसरेगतआगतस्तच्छिद्रंप्राप्तोवा मंजुमनोहरमन्यदपिमहित्वंमहिमानंद्रष्टुंतस्यवत्सानितःस्थानाद्वत्सपांश्चान्यत्रनीत्वास्वयंतिरोबभूव प्रभवतःश्रीकृष्णस्य १५
उभावपिवत्सान्वत्सपांश्च विचिकायान्वीक्षितवान् १६ विधिकृतंब्रह्मणाकृतम् १७ उभयायितंवत्सतत्पालरूपेणवर्तमानमित्यर्थःअयंभावः यदितूष्णीमासेतर्हितन्मातॄणांविषादःस्याद्य
दिचतानेवानयिष्यामितर्हिब्रह्मणोमोहोनस्यादितितदुभयमीतयेतथाचक्रेइति १८

तदेवदर्शयातियावदितिवत्सपानांवत्सकानांचाल्पकंवपुःप्रमाणमनतिक्रम्यएवमुपर्यपियोज्यं यद्वा यावद्वत्सपादिवपुस्तावत्सर्वस्वरूपोजःकृष्णोबभावित्यर्थः उत्तरत्राप्येवं सर्वविष्णुमयंजगादि तिप्रसिद्धायागीस्तस्याअंगवत्सागीरेवार्थस्वरूपेणप्रत्यक्षायथातथाबभूवेत्यर्थः १९एवंसर्वात्मासन्व्रजंप्राविशत् कथं स्वयमात्मैवप्रयोजकः आत्मरूपान्गोवत्सानितिकर्मापिस्वयमेवेत्युक्तम् आत्मरूपैर्वत्सपैःप्रतिवार्य प्रयोज्यकर्तापिस्वयमेव आत्मविहारैःक्रीडन्निति क्रियापिकारकाण्यपिस्वयमेवेत्यर्थः २०तत्तदात्मातत्तद्गोपबालरूपोभवत् ततस्तत्तत्सद्मप्रविष्टः २१गोपिकामोहमाह तन्मातरइति तन्मातरोवेणुरवेणत्वरयोत्थिताःसत्यःसुतान्मत्वापरंब्रह्मैवदोर्भिरुत्थाप्योदुह्य पयःसुधासवंपयएवसुधावत्स्वादुआसववन्मादकंपाययामासुरित्यर्थः २२एवंयामयमेनतत्तत्कालक्रीडानियमेनसायंगतःप्राप्तःस्वाचरितैःस्वस्याचरितैःशोभनैराचरितैर्वामातॄःप्रहर्षयंस्ततस्ताभिरुन्मर्दनादिभिरुपलालितइति २३ गवांमोहनमाह गावइति परिहूताआहूताश्चतेसंगताश्च तान् २४ एतावत्तुवैषम्यंकृष्णस्यापिदुर्निवारमासीदित्याह गोगोपीनामिति गवांगोपीनांचास्मिन्कृष्णेमातृताउपलालनादिरूपापुरोवदेवासीत्किंतुस्नेहर्द्धिकांविना स्नेहाधिक्यंत्विदानीं

यावद्वत्सपवत्सकाल्पकवपुर्यावत्करांघ्र्यादिकंयावद्यष्टिविषाणवेणुदलशिग्यावद्विभूषांबरम् ॥ यावच्छीलगुणाभिधाकृतिवयोयावद्विहारादिकंसर्वंविष्णुमयं
गिरोंगवदजःसर्वस्वरूपोबभौ १९ स्वयमात्मात्मगोवत्सान्प्रतिवार्यात्मवत्सपैः ॥ क्रीडन्नात्मविहारैश्चसर्वात्माप्राविशद्व्रजम् २० तत्तद्वत्सान्पृथङ्नी
त्वातत्तद्गोष्ठेनिवेश्यसः ॥ तत्तदात्माभवद्राजंस्तत्तत्सद्मप्रविष्टवान् २१ तन्मातरोवेणुरवत्वरोत्थिताउत्थाप्यदोर्भिःपरिरभ्यनिर्भरम् ॥ स्नेहस्नुतस्तन्य
पयःसुधासवंमत्वापरंब्रह्मसुतानपाययन् २२ ततोनृपोन्मर्दनमज्जलेपनालंकाररक्षातिलकाशनादिभिः ॥ संलालितःस्वाचरितैःप्रहर्षयन्सायंगतोयामय
मेनमाधवः २३ गावस्ततोगोष्ठमुपेत्यसत्वरंहुंकारघोषैःपरिहूतसंगतान् ॥ स्वकान्स्वकान्वत्सतरानपाययन्मुहुर्लिहंत्यःस्रवदौधसंपयः २४ गोगोपिनीनांमातृ
तास्मिन्सर्वास्नेहर्द्धिकांविना ॥ पुरोवदास्वपिहरेस्तोकतामाययाविना २५ व्रजौकसांस्वतोकेषुस्नेहवल्ल्याब्दमन्वहं ॥ शनैर्निःसीमववृधेयथाकृष्णेत्वपूर्ववत्
२६ इत्थमात्मात्मनात्मानंवत्सपालमिषेणसः ॥ पालयन्वत्सपोवर्षंचिक्रीडेवनगोष्ठयोः २७ एकदाचारयन्वत्सान्सरामोवनमाविशत् ॥ पंचषासुत्रियामा
सुहायनापूरणीष्वजः २८ ततोविदूराच्चरतोगावोवत्सानुपव्रजम् ॥ गोवर्धनाद्रिशिरसिचरंत्योददृशुस्तृणम् २९ दृष्ट्वाथतत्स्नेहवशोस्मृतात्मासगोव्रजोत्यात्म
पदुर्गमार्गः ॥ द्विपात्ककुद्ग्रीवउदास्यपुच्छोऽगाद्धुंकृतैरास्नुपयाजवेन ३०

विशेषइत्यर्थः आसुगोगोपीषुहरेस्तोकताचबालभावनादिपूर्ववदेवासीत्किंतुमाययाविना ममेयंमाताहमस्याःपुत्रइतिमोहंविनेत्यर्थः २५ स्नेहर्धिमेवदर्शयति व्रजौकसामिति यथाकृष्णे यशोदानंदनेस्वपुत्रेभ्योपिस्नेहाधिक्यंपूर्वमासीत्इदानींस्वतोकेष्वपितथैववर्धतेत्यर्थः आअब्दंयावत्संवत्सरम् निःसीमयथाभवति २६ एवमात्माश्रीकृष्णोवत्सपोभूत्वातत्रापिवत्सानांपालानांचमिषेणात्मनापालयन्क्रीडितवानित्यर्थः २७ एतावत्पर्यंतंरामस्यापिमोहएवासीत्संवत्सरांतेतुकथंचिज्ज्ञातवानितिदर्शयन्नाहएकदेतिपंचषासुपंचसुवाषट्सुवारात्रिषुहायनस्यापूरणीषु पूरकतयावशिष्टास्वित्यर्थः २८ततोदूरतएवगोवर्धनाशिखरेचरंत्योगावोव्रजसमीपेचरतोवत्सान्ददृशुः २९ तदैवसगोव्रजोगवांकलापस्तत्स्नेहवशस्तेषांवत्सानांस्नेहेनाकृष्टोतएवनस्मृतआत्मा येनसजवेनोपव्रजमगात् कथंभूतःअत्यात्मपदुर्गमार्गःअतिक्रांतआत्मपान्गोपालान्यःसोत्यात्मपः तथादुर्गोदुर्गमोमार्गोयस्यसः सचसचतथायुक्ताभ्यांपद्भ्यांधावन् द्विपादिवप्रतीयमानःककुद्याकुंचिताग्रीवायस्यसःउदास्यपुच्छःउन्नमितान्यास्यानिपुच्छानिचयेनसः आस्नुपयाःसर्वतःस्रवंतिपयांसियस्यसः आस्नुपयाइत्यपिपाठेसएवार्थः गोव्रजइत्यनेनवृषभादयोप्यगुरित्युक्तं ३०

तत्रविशेषतोधेनूनांचेष्टितमाह समेत्येति गोवर्धनस्याधः वत्सवत्यःपुनःप्रसूताअपि ३१ रामेणदृष्टंवत्सेषुगवांस्नेहातिशयमुक्त्वागोपानामपिदर्शयितुमाह गोपाइति तासांगवांरोधनेयआ यासस्तस्यमौघ्येनमोघत्वेनलज्जयासहोरुमन्युनादुर्गमार्गेजनितक्लेशेनचाभ्येत्यगोवत्सैःसहसुतान्ददृशुः ३२ ततश्चतेषामीक्षणेनोद्गतोयःप्रेमरसस्तस्मिन्नाप्लुतानिमग्नाआशयायेषांते लज्जामन्युकृच्छ्रैस्तानपिताडयितुमागताःसंतोपिगतमन्यवःप्रत्युतजातोनुरागोयेषांतेमूर्धनिघ्राणैरवघ्राणैःपरमांमुदमवापुः ३३ कृच्छ्रात्ततोपगतानिवृत्ताः तेषांसुतानामनुस्मृत्योद्गच्छत्यश्रूणियेषांते ३४ प्रेमर्धेरौत्कंठ्यमतिशयं मुक्तस्तनेष्वपत्येषुवीक्ष्यहेतुमजानन्नचिंतयत् ३५ चिंतामेवाह किमेतदितिद्वाभ्यां वासुदेवेयथापुराप्रेमतथास्वतोकेष्वपिव्रजस्यप्रेमवर्धतेकिमेतदद्भुतमिति किंचसात्मनोमत्सहितस्यव्रजस्यममतेषुप्रेमकारणंकिमितिभावः ३६ केयंमायादेवानांवानराणांवाअसुराणांवाकुतोवाकस्मात्प्रयुक्तातत्रान्यमायानसंभवतियतोममापिमोहोवर्ततेऽतःप्रायशोमत्स्वामिनःश्रीकृष्णस्यैवमायेयमस्त्वितिसंभावयति ३७ सवयसान्सखीनपिवयुनेनज्ञानमयेनचक्षुषावैकुंठंश्रीकृष्णमेवापश्यत् ३८ एवंकृष्णरूपान्सामान्यतोज्ञात्वाकृष्णंपृष्ट्वाकृष्णोपदेशे

समेत्यगावोधोवत्सान्वत्सवत्योप्यपाययन् ॥ गिलंत्यइवचांगानिलिहंत्यःस्वौधसंपयः ३१ गोपास्तद्रोधनायासमौघ्यलज्जोरुमन्युना ॥ दुर्गाध्वकृच्छ्रतोभ्येत्यगोवत्सैर्ददृशुःसुतान् ३२ तदीक्षणोत्प्रेमरसाप्लुताशयाजातानुरागागतमन्यवोर्भकान् ॥ उदुह्यदोर्भिःपरिरभ्यमूर्द्धनिघ्राणैरवापुःपरमांमुदंते ३३ ततःप्रवयसोगोपास्तोकाश्लेषसुनिर्वृताः ॥ कृच्छ्राच्छनैरुपगतास्तदनुस्मृत्युदश्रवः ३४ व्रजस्यरामःप्रेमर्द्धेर्वीक्ष्यौत्कंठ्यमनुक्षणम् ॥ मुक्तस्तनेष्वपत्येष्वप्यहेतुविदचिंतयत् ३५ किमेतदद्भुतमिववासुदेवेखिलात्मनि ॥ व्रजस्यसात्मनस्तोकेष्वपूर्वंप्रेमवर्धते ३६ केयंवाकुतआयातादैवीवानार्युतासुरी ॥ प्रायेमायास्तुमेभर्तुर्नान्यामेपिविमोहिनी ३७ इतिसंचिंत्यदाशार्होवत्सान्सवयसानपि ॥ सर्वानाचष्टवैकुंठंचक्षुषावयुनेनसः ३८ नैतेसुरेशाऋषयोनचैतेत्वमेवभासीशभिदाश्रयेपि ॥ सर्वंपृथक्त्वंनिगमात्कथंवदेत्युक्तेनवृत्तंप्रभुणाबलोऽवैत् ३९ तावदेत्यात्मभूरात्ममानेनत्रुटचनेहसा ॥ पुरोवदब्दंक्रीडंतंददृशेसकलंहरिम् ४० यावंतोगोकुलेबालाःसवत्साःसर्वएवहि ॥ मायाशयेशयानामेनाद्यापिपुनरुत्थिताः ४१ इतएतेत्रकुत्रत्यामन्मायामोहितेतरे ॥ तावंतएवतत्राब्दंक्रीडंतोविष्णुनासमम् ४२ एवमेतेषुभेदेषुचिरंध्यात्वासआत्मभूः ॥ सत्याःकेकतरेनेतिज्ञातुंनेष्टेकथंचन ४३ एवंसंमोहयन्विष्णुंविमोहंविश्वमोहनम् ॥ स्वयैवमाययाजोपिस्वयमेवविमोहितः ४४ तम्यांतमोवन्नैहारंखद्योतार्चिरिवाहनि ॥ महतीतरमायैश्यंनिहंत्यात्मनियुंजतः ४५

नविशेषतोज्ञातवानित्याह नैतइति अयमर्थः पाल्यमानास्तावद्वत्साऋषीणामंशाःपालाश्चदेवानामंशाइतितावदहंवेद्मि इदानींतुनतथा किंत्वस्मिन्भिदाश्रयेपित्वमेवभासि अतस्त्वंसर्वंपृथक्विविच्यकथंवृत्तमितिवदेत्युक्तेनप्रभुणावक्तानिगमात्संक्षेपतएवोक्तंवृत्तंबलोवैद्विदितवानित्यर्थः ३९ ततःकिंवृत्तमित्यपेक्षायामाह तावदिति वर्षेजातेआत्मनोमानेनत्रुट्यनेहसा त्रुटिमात्रेणकालेन सकलंसानुचरंहरिंददर्श ४० दृष्ट्वाचव्यतर्कयदित्याह यावंतइतिद्वाभ्यां मेमायाशयेमायातल्पे ४१ मन्मायामोहितेभ्यइतरेकुत्रत्याः ४२ इतिवितर्कयन्नमुह्यदित्याह एवमितिद्वाभ्यां एवमेतेषुभेदेषुचिरंध्यात्वासआत्मभूरितिपाठः ४३ ४४ ननुमायाश्रयस्यतस्यकुतोमोहइत्यतआह तम्यामिति महामायाविनिभगवत्यन्यमायायाआवरणविक्षेपकत्वाभावेदृष्टांतद्वयं तम्यांतमिस्रायांरात्र्यांनैहारंहिमकणप्रभवंतमइव तद्धितार्थोपसर्जनस्यापितमसोनैहारमितिविशेषणंछांदसं तत्तमोयथापृथगावरणंनकरोति किंतुतत्रैवलीयते यथाचखद्योतार्चिरहनिपृथक्प्रकाशंनकरोति एवंमहतिपुरुषेयुंजतःपुंसइतरानीचामायातत्रनकिंचित्करोतिकिंत्वात्मनिस्वस्मिन्नेवऐश्यंसामर्थ्यंनिहंतीति ४५

अन्यदप्याश्चर्यमाह तावदिति वत्सपालाःवत्साःपालाश्च सर्वेयाष्टिविषाणादयश्च ४६ ४७ श्रीवत्सप्रभायुक्तान्यंगदानिदोष्षुयेषां रत्नमयानिकंबुवत्त्रिधाराणिकंकणानिपाणिषुयेषांतेचतेच
४८ तथाभूरिबहुजन्मार्जितंपुण्यंतद्युक्तैर्जनैरर्पितैः ४९ चंद्रिकाविशदस्मितयुक्तैः सहारुणगुणेनचवर्त्तमानायेऽपांगास्तैर्वीक्षितैः स्वकार्थानांस्वभक्तमनोरथानांरजःसत्त्वाभ्यांस्त्रष्टृपालकाइव
व्यदृश्यंत सत्त्ववद्विशदास्मितेनपालकाइव रजोवदरुणगुणेनचस्रष्टारइव तादृक्कटाक्षैर्द्योतमानाइत्यर्थः ५० आत्माब्रह्मातदादिस्तंबपर्यंतैः अनेकार्हैरनेकार्हणैः ५१ अजाद्याभिर्मायावि
द्यादिभिर्विभूतिभिःशक्तिभिः महदादिभिरितिमहत्सूत्रयोःपृथक्त्वविवक्षयाचतुर्विंशतितत्त्वैर्जगत्कारणैः ५२ कालादिभिश्चतत्सहकारिभिः तत्रकालःक्षोभकः स्वभावःपरिणामहेतुः संस्का
रोवासनायाउद्बोधकः स्वमहिध्वस्तमहिभिर्भगवन्महिम्नातिरस्कृतस्वातंत्र्यैरुक्तैःसर्वैरणिमाद्यैः ५३ सर्वेषांमूर्तिमत्त्वेपिविशेषमाह सत्यज्ञानेति सत्याश्चज्ञानरूपाश्चानंताश्चानंदरूपाश्चत
त्रापितदेकमात्राविजातीयसंभेदरहितास्तत्रापिचैकरसाःसदैकरूपामूर्त्तयोयेषांते यद्वा सत्यज्ञानादिमात्रैकरसंयद्ब्रह्मतदेवमूर्तयोयेषामिति अतएवोपनिषदात्मज्ञानंसैवदृक्चक्षुर्येषांतेषाम
पिहिनिश्चितमस्पृष्टभूरिमाहात्म्यानस्पृष्टस्पर्शयोग्यंभूरिमाहात्म्यंयेषांतेतथाभूताःसंतोव्यदृश्यंतेति ५४ एवंसकृदेकदैवददर्श परब्रह्मणोविशेषणंयस्येति ५५ अतिकुतुकेनाश्चर्येणोद्वृत्यदृ

तावत्सर्वेवत्सपालाःपश्यतोजस्यतत्क्षणात् ॥ व्यदृश्यंतघनश्यामाःपीतकौशेयवाससः ४६ चतुर्भुजाःशंखचक्रगदाराजीवपाणयः ॥ किरीटिनःकुंडलिनो
हारिणोवनमालिनः ४७ श्रीवत्सांगददोरत्नकंबुकंकणपाणयः ॥ नूपुरैःकटकैर्भाताःकटिसूत्रांगुलीयकैः ४८ आंघ्रिमस्तकमापूर्णास्तुलसीनवदामभिः ॥ को
मलैःसर्वगात्रेषुभूरिपुण्यवदर्पितैः ४९ चंद्रिकाविशदस्मेरैःसारुणापांगवीक्षितैः ॥ स्वकार्थानामिवरजःसत्त्वाभ्यांस्त्रष्टृपालकाः ५० आत्मादिस्तंबपर्यंतैर्मू
र्तिमद्भिश्चराचरैः ॥ नृत्यगीताद्यनेकार्हैःपृथक्पृथगुपासिताः ५१ अणिमाद्यैर्महिमभिरजाद्याभिर्विभूतिभिः ॥ चतुर्विंशतिभिस्तत्त्वैःपरीतामहदादिभिः
५२ कालस्वभावसंस्कारकामकर्मगुणादिभिः ॥ स्वमहिध्वस्तमहिभिर्मूर्तिमद्भिरुपासिताः ५३ सत्यज्ञानानंतानंदमात्रैकरसमूर्तयः ॥ अस्पृष्टभूरिमाहात्म्या
अपिह्युपनिषद्दृशाम् ५४ एवंसकृद्ददर्शाजःपरब्रह्मात्मनोखिलान् ॥ यस्यभासासर्वमिदंविभातिसचराचरम् ५५ ततोतिकुतुकोद्वृत्यास्तिमितैकादशेंद्रियः
॥ तद्धाम्नाभूदजस्तूष्णींपूर्देव्यंतीवपुत्रिका ५६ इतीरेशेतर्क्येनिजमहिमनिस्वप्रमितिकेपरत्राजातोतन्निरसनमुखब्रह्मकमितौ ॥ अनीशेपिद्रष्टुंकिमिदमि
तिवामुह्यतिसतिचच्छादाजोज्ञात्वासपदिपरमोजाजवनिकाम् ५७

ष्टीःपरावृत्यहंसपृष्ठेनिपत्येतिवा कुतुकशब्देतृतीयायाश्छांदसोलुक् यद्वा उद्वृत्यःइतिच्छेदःअतिकुतुकेनउद्वृत्योविलोडयोविपर्यस्तःस्वस्मिन्नितियावत् पाठांतरेत्वतिकुतुकेनोद्वृत्तःक्षुभितः ते
षांधाम्नातेजसास्तब्धसर्वेंद्रियोब्रह्मातूष्णींनिश्चलोभूत् अत्रदृष्टांतः पूर्देवीव्रजाधिष्ठात्रीकाचिद्देवतातस्याअंतिसमीपेपुत्रिकाचतुर्मुखीकृतकप्रतिमेव ५६ एवंमोहमग्नमजमुज्जहारेत्याह इती
ति इरेशेइरासरस्वतीतस्याईशेब्रह्मणिकिमिदमितिमुह्यतिसतिपश्चात्तद्द्रष्टुमप्यनीशेसतिपरमोजःश्रीकृष्णःसपद्यजाजवनिकांमायारूपांतिरस्करिणींययाद्भुतंदर्शितंतांचच्छादतिरोधत्त अप
सारितवानित्यर्थः अथवाअयंलोकाभिमानीममैश्वर्यंद्रष्टुमयोग्यइतितस्योपरिमायांप्रसारितवानिति क्वमुह्यतिसति अतर्क्येतर्कागोचरे निजोसाधारणोमहिमायस्यतस्मिन्निति मोहेहेतुरु
क्तः दर्शनायोग्यत्वायत्रीणिविशेषणानि स्वप्रमितिकेस्वप्रमितिःस्वप्रकाशंचतत्कंसुखंचयस्मिन् अतएवाजातःप्रकृतेःपरत्रपरस्मिन् अतन्निरसनमुखेनब्रह्मकैःश्रुतिशिरोभिर्मितिर्ज्ञानंयस्मिंस्त
स्मिन्स्वरूपे ५७

अर्वाक्बहिःप्रतिलब्धान्यक्षीणियेनसःपरेतवन्मृतोयादिकथंचित्पुनरुत्तिष्ठतितथा दृष्टीर्नेत्राणि ५८ जनानामाजीव्यैर्द्रुमैराकीर्णम् समाप्रियंसंततान्यासमंतात्प्रियाणियस्मिंस्तत् ५९तदाह यत्रेति नैसर्गदुर्वैराःस्वाभाविकाप्रतिकार्यवैरवंतोपिनराःसिंहादयश्चमित्राणीवयत्रसहैवासन् अजितस्यावासेनद्रुताःपलायितारुट्तर्षादयःक्रोधलोभादयोयस्मात्तथाभूतंवृंदावनमपश्यादिति ६०तत्रचपरमेष्ठीब्रह्माइवपुरापूर्ववदेवब्रह्मअचष्टापश्यत् कथंभूतम्पशुपवंशशिशुत्वंनाट्यमुद्वहत् नाट्यमित्यत्रहेतुःअद्वयमित्यादि अद्वयंचवत्सान्विचिन्वत्एकंचसखीन् आगाधबोधंचविचिन्वत् अनंतंचपरितोविचिन्वत् परंचशिशुत्वमुद्वहत् ब्रह्मचसपाणिकवलमितिनाट्यमेवोद्वहदित्यर्थः ६१निजधोरणतःस्ववाहनात्त्वरेणवेगेनावतीर्यदंडवन्नत्वाचतुर्णांमुकुटानामग्रैरंघ्रियुग्मं स्पृष्ट्वामुदश्रुजलैरानंदाश्रुरूपैःसुजलैरभिषेकमकरोदिति६२चिरस्यचिरंपादयोःपतन्नास्ते६३सवेपथुःसकंपः अतएवगद्गदया अनुकरणमेतत् इलयावाचा ऐलतास्तौत्॥ ६४॥इतिदशमेपूर्वार्धेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ चतुर्दशेद्भुतंदृष्ट्वापूर्वागंतुकनिश्चयम् । अनीशःकर्तुमस्तौषीत्कृष्णंब्रह्माविमोहितः ॥ १ ॥ स्वकृतापराधेनभियासकंपतयाभगवन्महिमानमनवगाहमानोयथादृष्टस्वरूपमेवकीर्तयन्नाह नौमीति हेईड्यस्तुत्यतेतुभ्यंनौमि द्वितीयार्थेचतुर्थ्यः अथवा नौमीत्युक्त्वाप्रस्तुतस्यभगवतःकर्मत्वेज्ञातेप्रयोजनापेक्षायामेवंभूतोभगवानेवप्रयो

ततोर्वाक्प्रतिलब्धाक्षःकःपरेतवदुत्थितः ॥ कृच्छ्रादुन्मील्यवैदृष्टीराचष्टेदंसहात्मना ५८ सपद्येवाभितःपश्यन्दिशोपश्यत्पुरस्थितम् ॥ वृंदावनंजनाजीव्यद्रुमाकीर्णंसमाप्रियम् ५९ यत्रनैसर्गदुर्वैराःसहासन्नृमृगादयः॥ मित्राणीवाजितावासद्रुतरुट्तर्षकादिकम् ६० तत्रोद्वहत्पशुपवंशशिशुत्वनाट्यंब्रह्माद्वयंपरमनंतमगाधबोधम् ॥ वत्सान्सखीनिवपुरापुरतोविचिन्वदेकंसपाणिकवलंपरमेष्ठ्यचष्ट ६१ दृष्ट्वात्वरेणनिजधोरणतोवतीर्यपृथ्व्यांवपुःकनकदंडमिवानिपात्य ॥ स्पृष्ट्वाचतुर्मुकुटकोटिभिरंघ्रियुग्मंनत्वामुदश्रुसुजलैरकृताभिषेकं६२उत्थायोत्थायकृष्णस्यचिरस्यपादयोःपतन्॥आस्तेमहित्वंप्राग्दृष्टंस्मृत्वास्मृत्वापुनःपुनः ६३ शनैरथोत्थायविमृज्यलोचनेमुकुंदमुद्वीक्ष्यविनम्रकंधरः ॥ कृतांजलिःप्रश्रयवान्समाहितःसवेपथुर्गद्गदयैलतेलया॥ ६४ ॥ इतिश्रीभागवते म०दशमस्कंधेपूर्वार्धेत्रयोदशोऽध्यायः॥ १३ ॥ब्रह्मोवाच ॥ नौमीड्यतेभ्रवपुषेतडिदंबरायगुंजावतंसपरिपिच्छलसन्मुखाय॥वन्यस्रजेकवलवेत्रविषाणवेणुलक्ष्मश्रियेमृदुपदेपशुपांगजाय १ अस्यापिदेववपुषोमदनुग्रहस्यस्वेच्छामयस्यनतुभूतमयस्यकोपि ॥ नेशेमहित्ववसितुंमनसांतरेणसाक्षात्तवैवकिमुतात्मसुखानुभूतेः २

जनमितितादर्थ्येचतुर्थी यद्वा तुभ्यंत्वामेवप्रसादयितुंत्वामेवस्तौमीत्यर्थः अभ्रवद्वपुर्यस्यतस्मै तडिद्वदंबरंयस्यतस्मै गुंजाभिरवतंसौकर्णभूषणेपरिपिच्छंचबर्हापीडंतैर्लसन्मुखंयस्यतस्मै वन्याःस्रजोयस्यतस्मै कवलादिभिर्लक्ष्माभिःश्रीःशोभायस्यतस्मै मृदूपादौयस्यतस्मै पशुपस्यांगजाय १ ननुनौमीतिप्रतिज्ञायकिंस्वरूपानुवादमात्रंक्रियतेअतआह अस्यापीति भोदेव अस्यापिसुलभत्वेनप्रकाशितस्यापितववपुषोवतारस्यमहिमहिमानमवसितुंज्ञातुंकोपिकोब्रह्माअहमपिनेशेनशक्नोमियद्वा कश्चिदपिनेशेनसमर्थआसीत्सुलभत्वायविशेषणद्वयम्मदनुग्रहस्य ममानुग्रहोयस्मात्तन्मदनुग्रहंतस्य किंच स्वेच्छामयस्यस्वीयानांभक्तानांयथायथेच्छातथातथाभवतः तर्हिकिमितिज्ञातुंनशक्यतेऽतआह नतुभूतमयस्याचिंत्यशुद्धसत्त्वात्मकस्य यदास्यैवंतदाकथंपुनःसाक्षात्तवकेवलस्यात्मसुखानुभूतेरेवस्वसुखानुभवमात्रस्यावतारिणोगुणातीतस्यमहिमानमांतरेणनिरुद्धेनापिमनसाकोवाज्ञातुंसमर्थोभवेत् अथवाभूतमयस्यापितुविराड्रूपस्य तवत्वन्नियम्यस्यवपुषोमहिमानमेवावासितुंकोऽपिनेशे तदासाक्षात्तवैवासाधारणस्यनियम्यनियंतृभेदरहितस्योक्तलक्षणस्यास्यमहिमानमवासितुंकोपिनेशइतिकिमुवक्तव्यमित्यर्थः २

तह्यज्ञाःकथंसंसारंतरेयुरतआह ज्ञानइति उदपास्यईषदप्यकृत्वासद्भिर्मुखरितांस्वतएवनित्यंप्रकटितांभवदीयवार्त्तांस्वस्वस्थानएवस्थितास्तत्सन्निधिमात्रेणस्वतएवश्रुतिगतांश्रवणंप्राप्तांत
नुवाङ्मनोभिर्नमंतःसत्कुर्वंतोयेजीवंतिकेवलंयद्यपिनान्यत्कुर्वंतितैःप्रायशस्त्रिलोक्यामन्यैरजितोपित्वंजितःप्राप्तोसीतिकिंज्ञानश्रमेणेत्यर्थः ३ भक्तिंविनाज्ञानंतुनैवसिद्ध्येदित्याह श्रेयःसृति
मिति श्रेयसामभ्युदयापवर्गलक्षणानांसृतिःसरणंयस्याःसरसइवनिर्झराणां तांतेतवभक्तिमुदस्यत्यक्त्वाश्रेयसांमार्गभूतामितिवा तेषांक्लेशलःक्लेशएवावशिष्यते अयंभावः यथाअल्पप्रमा
णंधान्यंपरित्यज्यातःकणहीनान्स्थूलधान्याभासांस्तुषानेवावघ्नंतितेषांनकिंचित्फलमेवंभक्तिंतुच्छीकृत्ययेकेवलबोधायप्रयतंतेतेषामपीति ४ भक्त्यैवज्ञानंनान्यथेत्यत्रसदाचारंप्रमाणयाति
पुरेति हेभूमन्नपरिच्छिन्नइहलोकेपूर्वंयोगिनोपिसंतोयोगैर्ज्ञानमप्राप्यपश्चात्त्वदर्पितेहास्त्वय्यर्पितालौकिक्यपीहाचेष्टायैस्तेनिजकर्मलब्धयात्वदर्पितैर्निजैःकर्मभिर्लब्धया त्वय्यर्पिताईहानि
जानिकर्माणिचतैर्लब्धयेत्येकंपदंवा कथोपनीतयाकथयात्वत्ससीपंप्रापितयाभक्त्यैवविबुध्यात्मानंज्ञात्वाअंजःसुखेनैवतेपरांगतिंप्राप्ताः ५ एवंतावत्सगुणनिर्गुणयोरुभयोरपिज्ञानंदुर्घट
मितित्वत्कथाश्रवणादिनैवत्वत्प्राप्तिर्नान्यथेत्युक्तम् इदानींयद्यप्युभयोरविशेषेणदुर्ज्ञेयत्वमुक्तंतथापिगुणातीतस्यज्ञानंकथंचिद्भवेन्नतुसगुणस्यतवाचिंत्यानंतगुणत्वादितिश्लोकद्वयेनस्तौति
तथापीति हेभूमन्नपरिच्छिन्नगुणस्यतेमहिमाअमलैरंतरात्मभिःप्रत्याहृतेंद्रियैर्विबोद्धुंबोधगोचरीभवितुमर्हतियोग्योभवति अथवाविबोद्धुंज्ञातुमर्हतिअर्ह्यतेशक्यतइत्यर्थः यद्वा महिमेतिम

ज्ञानेप्रयासमुदपास्यनमंतएवजीवंतिसन्मुखरितांभवदीयवार्त्तां ॥ स्थानेस्थिताश्श्रुतिगतांतनुवाङ्मनोभिर्येप्रायशोजिताजितोप्यसितैस्त्रिलोक्यां ३ श्रेयः
सृतिंभक्तिमुदस्यतेविभोक्लिश्यंतियेकेवलबोधलब्धये ॥ तेषामसौक्लेशलएवशिष्यतेनान्यद्यथास्थूलतुषावघातिनां ४ पुरेहभूमन्बहवोपियोगिनस्त्वदर्पिते
हानिजकर्मलब्धया ॥ विबुद्ध्यभक्त्यैवकथोपनीतयाप्रपेदिरेंजोच्युततेगतिंपरां ५ तथापिभूमन्महिमागुणस्यतेविबोद्धुमर्हत्यमलांतरात्मभिः ॥ अविक्रि
यात्स्वानुभवादरूपतोह्यनन्यबोध्यात्मतयानचान्यथा ६ गुणात्मनस्तेपिगुणान्विमातुंहितावतीर्णस्यकईशिरेस्य ॥ कालेनयैर्वाविमिताःसुकल्पैर्भूपांसवः
खेमिहिकाद्युभासः ७ ततेनुकंपांसुसमीक्षमाणोभुंजानएवात्मकृतंविपाकम् ॥ हृद्वाग्वपुर्भिर्विदधन्नमस्तेजीवेतयोमुक्तिपदेसदायभाक् ८

हिमानंकश्चिद्बोद्धुमर्हतीत्यर्थः कथम् स्वानुभवादात्माकारांतःकरणसाक्षात्कारात् नन्वंतःकरणमपिसविकारमेवविषयीकरोतीतिकथमात्माकारतातस्येत्यतआह अविक्रियादिति
विक्रियाविशेषाकारस्तद्रहितात् विशेषपरित्यागएवात्माकारतेत्यर्थः नन्वंतःकरणसाक्षात्कारविषयत्वेऽनात्मत्वप्रसंगःस्यादतआह अरूपतइति रूपंविषयः अविषयात् वृत्तिविषयत्वमेवा
त्मनोनफलविषयत्वमतोनायंदोषइतिभावः कथंतर्हिस्फूर्तिः अनन्यबोध्यात्मतयास्वप्रकाशत्वेनैवनत्वन्यथाइदंतदितिविषयत्वेनेत्यर्थः अथवा मासर्वतोंतरंगालक्ष्मीरप्यगुणस्यतेमहिमहि
मानममलैरंतर्वृत्तिभिरिंद्रियैरपितथायादृग्वस्तुतस्तेनरूपेणविबोद्धुंकिमर्हतिनार्हत्येवेत्यर्थःकथंतर्ह्यर्हतितदाह स्वानुभवादित्यादिना उक्तार्थमेवैतत् ६ गुणात्मनोगुणानामात्मनोगुणाधि
ष्ठातुस्तेतवपुनर्गुणान्विमातुमेतावंतइतिगणयितुमपिकेईशिरेसमर्थाबभूवुर्दूरतस्तद्विशेषवार्त्ता कथंभूतस्यतव अस्यविश्वस्यहितायपालनायबहुगुणाविष्कारेणावतीर्णस्य ननुकालेननिपुणैः
किमशक्यमतआह कालेनेति वाशब्दोवितर्के सुकल्पैरतिनिपुणैर्बहुजन्मनाकालेनभूपरमाणवोविमिताविशेषेणगणिताभवेयुः तथाखेमिहिकाहिमकणाअपितथाद्युभासोदिविनक्षत्रादि
किरणपरमाणवोपि ७ तस्माद्भक्तिरेवसंगच्छतइत्याह तत्तेनुकंपामिति सुसमीक्षमाणस्तवकृपाकदाभविष्यतीतिबहुमन्यमानःस्वार्चितंचकर्मफलमनासक्तःसन्भुंजानएवनातीवतपआदिना
क्लिश्यन्नेवंयोजीवेतसमुक्तौदायभाग्भवति भक्तस्यजीवनव्यतिरेकेणदायप्राप्ताविवमुक्तौनान्यदुपयुज्यतइतिभावः ८

तदेवंस्तुत्वाभगवंतंक्षमापयितुंस्वापराधंनिवेदयति पश्येति हेईशमेऽनार्यदौर्जन्यंपश्य यदहंमायिनामपिमायिनिविमोहकेत्वय्यपिस्वमायांप्रसार्यात्मैश्वर्यमीक्षितुमैच्छमभिलषितवान् अ
होएवंकर्त्तुंत्वय्यहंकियान्नकिंचित् यथाग्नेरुद्भूताज्वालाअग्नौनाकिंचित्तद्वदिति ९ रजोभुवोरजसोजातस्यातोऽजानतोतएवाजावलेपांधतमोंधचक्षुषःअजोजगत्कर्त्ताहमितिमदेनगाढत
मोरूपेणांधीभूतेनेत्रेयस्यातस्त्वत्तःपृथगीशमानिनः अन्यत्रप्रभुत्वेनवर्त्तमानोपिमयिनाथेसतिनाथवान्मद्भृत्यएवातएषोनुकंप्यइतिमत्वाक्षमस्वेत्यर्थः १० ननुब्रह्मांडविग्रहस्त्वमपीश्वरएवेति
चेत्तत्राह क्वाहमिति तमःप्रकृतिर्महान्महत्तत्त्वमहमहंकारःखमाकाशश्चरोवायुरग्निर्वार्जलंभूश्च प्रकृत्यादिपृथिव्यंतैरेतैःसंवेष्टितोयोंडघटःसएवतस्मिन्वास्वमानेनसप्तवितस्तिःकायोयस्यसोहं
क्वक्वचतेमहित्वम् कथंभूतस्य ईदृग्विधानियान्यविगणितान्यंडानितएवपरमाणवस्तेषांचर्यापरिभ्रमणंतदर्थंवाताध्वानोगवाक्षाइवरोमाविवराणियस्यतस्यतव अतोतितुच्छत्वात्त्वयानुकंप्यो
हमिति ११ अपिच गर्भगतस्यशिशोःपादयोरुत्क्षेपणंमातुःकिमपराधायभवतिलोके अस्तिनास्तिव्यपदेशाभ्यांभावाभावशब्दाभ्यांस्थूलसूक्ष्मकार्यकारणशब्दैर्वाभूषितमभिहितम् एतेषांश
ब्दानांभुविविषयेऽर्पितांस्थितामितिवा सर्ववस्त्वित्यर्थः हेअधोक्षजतवकुक्षेरनंतर्बहिःकियदपिकिंचिन्मात्रमपिकिमस्तिनकिंचिदस्तीत्यर्थः अतःसर्वस्यतवकुक्षिगतत्वेनममापिततथात्वान्मातृ
वदपराधःसोढव्यइतिभावः १२ किंचविशेषतोपित्वत्तोममजन्मप्रसिद्धमित्याह जगत्त्रयेत्यादिजगत्त्रयस्यांतेप्रलयेयउदधीनांसंप्लवःसंश्लेषस्तस्मिन्नुदेउदकेनारायणस्योदरेनाभिस्तस्यनालाद्

पश्येशमेनार्यमनंतआद्येपरात्मनित्वय्यपिमायिमायिनि ॥ मायांवितत्येक्षितुमात्मवैभवंह्यहंकियानैच्छमिवार्चिरग्नौ ९ अतःक्षमस्वाच्युतमेरजोभुवोह्यजा
नतस्त्वत्पृथगीशमानिनः ॥ अजावलेपांधतमोंधचक्षुषएषोनुकंप्योमयिनाथवानिति १० क्वाहंतमोमहदहंखचराग्निवार्भूसंवेष्टितांडघटसप्तवितस्तिकायः
॥ क्वेदृग्विधाविगणितांडपराणुचर्यावाताध्वरोमविवरस्यचतेमहित्वम् ११ उत्क्षेपणंगर्भगतस्यपादयोःकिंकल्पतेमातुरधोक्षजागसे ॥ किमस्तिनास्तिव्य
पदेशभूषितंतवास्तिकुक्षेःकियदप्यनंतः १२ जगत्त्रयांतोदधिसंप्लवोदेनारायणस्योदरनाभिनालात् ॥ विनिर्गतोजास्त्वितिवाङ्नवैमृषाकिंत्वीश्वरत्वन्नविनिर्गतोऽ
स्मि १३ नारायणस्त्वंनहिसर्वदेहिनामात्मास्यधीशाखिललोकसाक्षी ॥ नारायणोंगंनरभूजलायनात्तच्चापिसत्यंनतवैवमाया १४ तच्चेज्जलस्थंतवसज्ज
गद्वपुःकिंमेनदृष्टंभगवंस्तदैव ॥ किंवासुदृष्टंहृदिमेतदैवकिंनोपसद्येवपुनर्व्यदर्शि १५

जोविनिर्गतइतियावाक्सातावन्मृषानभवति वैनिश्चितम् तथापितुहेईश्वरत्वत्तोहंकिंनविनिर्गतोनोत्पन्नोस्मि अपितुत्वत्तएवोत्पन्नइत्यर्थः १३ तर्हिनारायणस्यपुत्रःस्यास्त्वंममकिमायातंत
त्राह नारायणस्त्वमिति नहीतिकाक्वात्वमेवनारायणइत्यापादयति कुतोहंनारायणइतिचेदतआह सर्वदेहिनामात्मासीति एवमपिकिंनारायणोनभवसि नारंजीवसमूहोऽयनमाश्रयोय
स्यसतथेति त्वमेवसर्वदेहिनामात्मत्वान्नारायणइतिभावः हेअधीशत्वंनारायणोनहीतिपुनःकाकुः अधीशःप्रवर्तकः ततश्चनारस्यायनंप्रवृत्तिर्यस्मात्सतथेतिपुनस्त्वमेवासाविति किंच त्वम
खिललोकसाक्षीअखिलंलोकंसाक्षात्पश्यसि अतोनारमयसेजानासीतित्वमेवनारायणइत्यर्थः नन्वेवंनारायणपदव्युत्पत्तौभवेदेवंतत्त्वन्यथाप्रसिद्धमित्याशंक्याह नारायणोंगमिति नरा
दुद्भूतायेर्थास्तथानराज्जातंयज्जलंतदयनाद्योनारायणःप्रसिद्धःसोपितवैवांगंमूर्तिः तथाचस्मर्यते 'नराज्जातानितत्त्वानिनाराणीतिविदुर्बुधाः॥ तस्यतान्ययनंपूर्वंतेननारायणःस्मृत' इति तथा
'आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः ॥ अयनंतस्यताःपूर्वंतेननारायणःस्मृत' इतिच ननुमन्मूर्तेरपरिच्छिन्नायाःकथंजलाश्रयत्वमतआह तच्चापिसत्यंनेति १४ अपरिच्छेदमेवोपपादयाति
तच्चेदिति जगदाश्रयभूतंतवतद्वपुर्जलस्थमित्येवंयदिसत्सत्यंस्यात्तर्हितदैवकमलनालमार्गेणांतःप्रविश्यसंवत्सरशतंविचिन्वतापिमयाहेभगवन्नचिंत्यैश्वर्यतत्राकिमितिनदृष्टम् हृद्यपिकिमिति
नोव्यदर्शिनदृष्टम् तदैवतपःकरणानंतरंसपद्येवसुदृष्टमतोमायैव अतस्त्वन्मूर्तेर्देशविशेषपरिच्छेदःसत्योनभवतीत्यर्थः १५

अपिच यदिजलादिप्रपंचः सत्यःस्यात्तर्हितेनतवपरिच्छेदोभवेत् सतुमायाविलसितइतित्वयैवदर्शितमित्याह श्लोकत्रयेण हेमायाधमनमायोपशमन अत्रैवावतारेबहिःस्फुटस्यापिस्वजठरमध्येजनन्याःप्रदर्शनेन १६ ननुबहिःसतएवांतर्जठरेप्रतिबिंबोऽस्तुकुतःसर्वथामायात्वंतत्राह यस्येति यस्यतवकुक्षौसर्वमिदंयथाभातितत्सर्वमिहापिबहिरपितथैवभातिकिंचसात्मंत्वत्सहितंतदिदंसर्वंत्वयिमाययाविनाकिंघटते अयंभावः त्वयिप्रतिबिंबश्चेद्बाह्याद्विलोमतयाप्रतीयेतनतुतदस्ति तवचादर्शस्थानीयस्यत्वयिप्रतीतिर्नस्यात् अतःसर्वथामिथ्यात्वमेवेति १७ अपिच नकेवलंजनन्याममापितथैवदर्शितमित्याह अद्यैवेति त्वदृतेत्वांविनाअस्यविश्वस्यमायात्वंत्वयाममैवचतदप्यद्यैवकिंनदर्शितंकिंतुदर्शितमेव तथाहि एकोसीत्यादि तत्ततोमयासहाखिलैस्तत्त्वादिभिरुपासितास्तावंतश्चतुर्भुजाअसि जगंतिब्रह्मांडानीतिप्रागनुक्रमापिदृष्टमितिज्ञातव्यम् १८ ननुब्रह्मंस्तवमयादर्शितंशुद्धमेवचैतन्यंकथंप्रपंचवन्मायेत्युच्यते सत्यम् किंत्वद्वितीयेत्वयिनानात्वंगुणावतारमत्स्याद्यवतारेष्विवकार्यवशेनस्वतंत्रमायानिबंधनमित्याहश्लोकद्वयेन अजानतामिति त्वत्पदवींतवस्वरूपमजानतामनात्मनिप्रकृतौस्थितआत्मैवत्वमात्मनैवस्वातंत्र्येणमायांवितत्यभासि कथम् जगतःसृष्टावहमिवब्रह्मेव विधानेपालनेचएषत्वमिव अंतेत्रिनेत्रइवेति १९ २० ननुचस्वातंत्र्येकथंकुत्सितेषुमत्स्यादिषुजन्म कथंवावामनाद्यव

अत्रैवमायाधमनावतारेह्यस्यप्रपंचस्यबहिःस्फुटस्य ॥ कृत्स्नस्यचांतर्जठरेजनन्यामायात्वमेवप्रकटीकृतंते १६ यस्यकुक्षाविदंसर्वंसात्मंभातियथातथा ॥ तत्त्वय्यपीहतत्सर्वंकिमिदंमाययाविना १७ अद्यैवत्वदृतेस्यकिंममनतेमायात्वमादर्शितमेकोसिप्रथमंततोव्रजसुहृद्वत्साःसमस्ताअपि ॥ तावंतोऽसिचतुर्भुजास्तदाखिलैःसाकंमयोपासितास्तावंत्येवजगंत्यभूस्तदमितंब्रह्माद्वयंशिष्यते १८ अजानतांत्वत्पदवीमनात्मन्यात्मात्मनाभासिवितत्यमायां ॥ सृष्टाविवाहंजगतोविधानइवत्वमेषोंतइवत्रिनेत्रः १९ सुरेष्वृषिष्वीशतथैवनृष्वपितिर्यक्षुयादस्स्वपितेजनस्य ॥ जन्मासतांदुर्मदनिग्रहायप्रभोविधातःसदनुग्रहायच २० कोवेत्तिभूमन्भगवन्परात्मन्योगेश्वरोतीर्भवतस्त्रिलोक्याम् ॥ क्ववाकथंवाकतिवाकदेतिविस्तारयन्क्रीडसियोगमायाम् २१ तस्मादिदंजगदशेषमसत्स्वरूपंस्वप्नाभमस्तधिषणंपुरुदुःखदुःखम् ॥ त्वय्येवनित्यसुखबोधतनावनंतेमायातउद्यदपियत्सदिवावभाति २२ एकस्त्वमात्मापुरुषःपुराणःसत्यःस्वयंज्योतिरनंतआद्यः ॥ नित्योक्षरोजस्रसुखोनिरंजनःपूर्णोऽद्वयोमुक्तउपाधितोऽमृतः २३

तारेयाच्ञादिकार्पण्यं कथंवास्मिन्नेवकदाचिद्भयपलायनादि अतआहकोवेत्तीति अन्वर्थैःसंबोधनैर्दुर्ज्ञेयत्वमेवाह भूमन्नित्यादिभिः भवतऊतीर्लीलास्त्रिलोक्यांकोवेत्तिक्ववाकथंवाकदावाकतिवेति अचिंत्यंतवयोगमायावैभवमितिभावः २१ ननुभवत्ववताराणामचिंत्योमहिमा प्रपंचस्यह्यसत्त्वेकथंसत्त्वप्रतीतिरितीमामाशंकांसपरिकरमुपसंहरन्परिहरति तस्मादितिअस्तधिषणंनिरस्तप्रतिभासम् त्वय्येवोद्यदुद्भवदपियन्नश्यत् सदिवेत्युपलक्षणमेतत् नित्यमिवसुखमिवचेतनमिवचाधिष्ठानभूतस्यतवगुणैस्तथातथाभातीत्यर्थः २२ त्वमेवतुसत्यइत्याह एकस्त्वंसत्यःकुतःआत्मा दृश्यमसत्यंदृष्टंनचात्मादृश्योतःसत्यः किंचयद्विकारवत्तदसत्यंनचत्वयिजन्मादयोविकाराःसंतीत्याह आद्यःकारणं अतोनजन्म आद्यत्वेहेतुः पुराणःपुरापिनवःकार्यात्पूर्वमपिवर्त्तमानइत्यर्थः अत्रहेतुः पुरुषइति तथाचश्रुतिः पूर्वमेवाहमिहासमितितत्पुरुषस्यपुरुषत्वमिति जन्मानंतरास्तित्वलक्षणंविकारंवारयति नित्यइति सनातनइत्यर्थः पूर्णोऽजस्रसुखोक्षरोऽमृतइतिचतुर्भिःपदैःक्रमेणवृद्धिविपरिणामापक्षयविनाशान्वारयति पूर्णत्वेहेतुः अनंतोऽद्वयइतिच देशकालपरिच्छेदरहितोवस्तुपरिच्छेदरहितोपि अमृतत्वोपपादनायचतुर्विधक्रियाफलत्वंवारयति स्वयंज्योतिर्निरंजनउपाधितोमुक्तइतिपदत्रयेण अयंभावः तत्रोत्पत्तिराद्यइत्यनेनैवनिराकृता प्राप्तिरपिक्रिययाज्ञानेनवाभवेत् क्रिययाप्राप्तिरात्मपदेनैवनिराकृता ज्ञानतःप्राप्तिंवारयति स्वयंज्योतिरिति विकृतिरपितुषापाकरणेनावघातेनव्रीहीणा

मिवोपाध्यपाकरणेनभवेत्तत्त्वसंगत्वान्नसंभवतीत्याह मुक्तउपाधितइति संस्कारोपिकिमप्यतिशयाधानेनमलापाकरणेनवा तत्रातिशयाधानंपूर्णत्वेनैवनिराकृतम् मलापाकरणंनिवारयाति निरंजनइति निर्मलइत्यर्थः २३ तस्मादेवंभूतज्ञानान्मुच्यंतइत्याह एवंविधमिति त्वांयेविचक्षतेसम्यक्पश्यंति कथं आत्मात्मतयाआत्माप्रत्यक्तस्यस्वरूपेण नचैतत्पुत्रादिष्विवगौणमित्याह सकलात्मनामपिस्वात्मानम् केन गुरुरेवार्कस्तस्माल्लब्धाउपनिषज्ज्ञानंतदेवसुचक्षुस्तेन भवएवानृतांबुधिस्तंतेतरंतीव २४ तत्रचज्ञानेनतरंतीतितच्चतरंतीवेतितच्चात्मात्मतयाज्ञानेनेत्यर्थत्रयंप्रतिज्ञातंक्रमेणोपपाद्यते तत्रात्मानमेवात्मतयेत्यनेनश्लोकेनज्ञानेनतरंतीत्युपपाद्यते अज्ञानसंज्ञावित्यनेनतरंतीवेत्येतत् त्वामित्यादिश्लोकद्वयेनत्वामात्मतयेत्येतदुपपाद्यते ननुज्ञानेनकथंभवंतरंतीतितस्याज्ञानमूलत्वादित्याह आत्मानमेवेति तेनैवाज्ञानेनैव प्रपंचितं प्रपंचः रज्ज्वामहेर्भोगभवाभवौसर्पशरीरस्याध्यासापवादौयथेति २५ ननुज्ञानेनतरंत्येवकिमिदमुच्यतेतरंतीवेतितत्राह अज्ञानसंज्ञाविति अज्ञानेनसंज्ञाययोस्तौभवबंधमोक्षौभवेनबंधस्तन्मोक्षश्चतौद्वौनामप्रसिद्धौऋतज्ञभावात्ऋतश्चासौज्ञश्चयोभावस्तस्मादन्यौनस्तः ननुकथंमहानपलापःक्रियते परमार्थविचारादित्याह अजस्रेति अखंडानुभवरूपेपरेशुद्धेआत्मन्यज्ञानंननचबंधः अतएवनज्ञानंनचमोक्षःतरणौसूर्येरात्र्यहनीइवेति २६ ननुपरमार्थज्ञानादज्ञानकृतोबंधोनिवर्ततामात्मात्म

एवंविधंत्वांसकलात्मनामपिस्वात्मानमात्मात्मतयाविचक्षते ॥ गुर्वर्कलब्धोपनिषत्सुचक्षुषायेतेतरंतीवभवानृतांबुधिं २४ आत्मानमेवात्मतयाविजानतां
तेनैवजातंनिखिलंप्रपंचितं ॥ ज्ञानेनभूयोपिचतत्प्रलीयतेरज्ज्वामहेर्भोगभवाभवौयथा २५ अज्ञानसंज्ञौभवबंधमोक्षौद्वौनामनान्यौस्तऋतज्ञभावात् ॥ अ
जस्रचिंत्यात्मनिकेवलेपरेविचार्यमाणेतरणाविवाहनी २६ त्वामात्मानंपरंमत्वापरमात्मानमेवच ॥ आत्मापुनर्बहिर्मृग्यअहोज्ञजनताज्ञता २७ अंतर्भवेनं
तभवंतमेवह्यतत्त्यजंतोमृगयंतिसंतः ॥ असंतमप्यंत्यहिमंतरेणसंतंगुणंतंकिमुयंतिसंतः २८ अथापितेदेवपदांबुजद्वयप्रसादलेशानुगृहीतएवहि ॥ जाना
तितत्त्वंभगवन्महिम्नोनचान्यएकोपिचिरंविचिन्वन् २९ तदस्तुमेनाथसभूरिभागोभवेत्रवान्यत्रतुवातिरश्चाम् ॥ येनाहमेकोपिभवज्जनानांभूत्वानि
षेवेतवपादपल्लवम् ३०

तयैवज्ञानादितिकोयमाग्रहइत्याशंक्ययदध्यासादात्मनःपररूपास्फूर्तिस्तदपवादेनतत्रैवज्ञानंयुक्तमितीममर्थंविस्मयेनाक्रोशन्निवाह त्वामिति त्वामात्मानंपरंदेहादिंमत्वा आत्मनिदेहादिमध्यस्य तथापरंदेहादिमात्मानंमत्वा देहादावात्मानमध्यस्यात्रनष्टआत्माबहिर्मृग्यइतिचित्रम् नहिगृहेनष्टंवनेमृग्यतइत्यर्थः २७ विवेकिनस्तुप्रत्यक्स्वरूपेएवपरमात्मानंविचिन्वंतीत्याह अंतर्भवइति भवतीतिभवश्चिज्जडात्मकंशरीरंतन्मध्यएवत्वांमृगयंति अतज्जडंत्यजंतोपवदंतः ननुसतोज्ञानेनालंकिमसतोपवादेनेत्याशंक्याध्यस्तापवादंविनाधिष्ठानतत्त्वंनज्ञायतइतिसतांव्यवहारेणाहअसंतमिति अंतिसमीपेअसंतमप्यहिमंतरेणतन्निषेधंविनेत्यर्थः संतंगुणंरज्जुंसंतःकिमुयंतिजानंतिअंतिसंतमपिगुणमितिवानजानंतीत्यर्थःतस्मादात्मात्मतयैवज्ञानान्मुक्तिरितिभावः २८ नन्वेवंज्ञानैकसाध्येमोक्षेकिमितिभक्तिरुद्बोधितातआह अथापीतियद्यपिहस्तप्राप्यमिवज्ञानमुक्तंतथापिहेदेवतवपादांबुजद्वयमध्येएकदेशस्यापियःप्रसादलेशोऽपितेनानुगृहीतएवभवतस्तवमहिम्नस्तत्त्वंजानाति हेभगवंस्तेमहिम्नस्तत्त्वमितिवा एकोपिकश्चिदपिचिरमपिविचिन्वन्नप्यतदंशापवादेनाविचारयन्नपीत्यर्थः २९ ततस्मात् भूरिभागोमहद्भाग्यम् अत्रभवेब्रह्मजन्मनितिरश्चामपिमध्येयज्जन्मतस्मिन्वायेनभाग्येनभवदीयानांजनानामेकोपियःकश्चिदपिभूत्वानिषेवेऽत्यर्थसेवेयोति ३०

देवादिजन्मनापियत्रकुत्रचित्त्वद्भक्तिमज्जन्मैवश्रेष्ठमित्यौत्सुक्येनसप्तभिःश्लोकैरभिनंदति अहोतिधन्याइत्यादिभिः ब्रजगोरमण्यःब्रजस्थागावोरमण्योगोप्यश्चतेत्वयावत्सतरात्मजात्मनां
वत्सानामात्मजानांचरूपेणयस्यतवतृप्तयेसर्वैपियज्ञाअद्यापिनशक्तास्तेनत्वयाप्रतिक्षणंतृप्यतायासांस्तन्यममृतरूपंपीतामिति ३१ अहोइतिपुनरुक्त्याभाग्यस्यसर्वथापरिच्छिन्नत्वमुक्तम्
३२ किंच एषांभाग्यस्यतावन्महिमाआस्तांकस्तंवर्णुंशक्नोति शर्वादयःशर्वोहंकाराधिष्ठाताआदिर्येषांचंद्रादीनामेकादशानांतेतथावयंचवयमित्यात्मानमेवबहुमन्यमानआह एवंमनोबुद्ध्य
हंकारचक्षुराद्यधिष्ठातारस्त्रयोदशदेवाएवतावद्धन्याहोभूरिभागाः यस्मादेतेषांहृषीकाणींद्रियाण्येवचषकाणिपानपात्राणितैस्तेचतुर्दशस्यचित्ताधिष्ठातुरंघ्रीएवउदजेवारिजेतयोर्मधुमकरंदं
स्तदेवामृतंस्वाद्वासवंमादकंपिबामःएतदुक्तंभवति यदाप्रत्येकमिंद्रियाभिमानिनोवयंकीर्तिसौंदर्यसौगंध्याद्येकदेशसेविनोपिकृतार्थास्तदासर्वेंद्रियैःसर्वसेविनामेतेषांकिंवर्ण्यतेभाग्यमिति ३३
अतोमयाप्रार्थितंतदस्तुमेनाथसभूरिभागइतियत्तदेतदेवेत्याहतद्भूरिभाग्यमिति किंतत् इहमनुष्यलोकेयत्किमपिजन्मतत्राप्यटव्यांयत्तत्रापिगोकुलेयत् अहोसत्यलोकंविहायात्रजन्मनिजा
तेकोलाभोतआहअपिकतमांघ्रिरजोभिषेकमितिगोकुलवासिनांमध्येपिकतमस्ययस्यकस्याप्यंघ्रिरजसाभिषेकोयस्मिंस्तत् ननुकुतोगोकुलवासिनएवधन्यास्तत्राह यदिति येषांजीवितंनिखि

अहोतिधन्याव्रजगोरमण्यःस्तन्यामृतंपीतमतीवतेमुदा ॥ यासांविभोवत्सतरात्मजात्मनायत्तृप्तयेद्यापिनचालमध्वराः ३१ अहोभाग्यमहोभाग्यंनंदगोप
व्रजौकसाम् ॥ यन्मित्रंपरमानंदंपूर्णंब्रह्मसनातनम् ३२ एषांतुभाग्यमहिमाच्युततावदास्तामेकादशैवहिवयंबतभूरिभागाः ॥ एतद्धृषीकचषकैरसकृत्पि
बामःशर्वादयोंघ्र्युदजमध्वमृतासवंते ३३ तद्भूरिभाग्यमिहजन्मकिमप्यटव्यांयद्गोकुलेपिकतमांघ्रिरजोभिषेकम् ॥ यज्जीवितंतुनिखिलंभगवान्मुकुंदस्त्वद्या
पियत्पदरजःश्रुतिमृग्यमेव ३४ एषांघोषनिवासिनामुतभवान्किंदेवरातेतिनश्चेतोविश्वफलात्फलंत्वदपरंकुत्राप्ययन्मुह्यति ॥ सद्वेषादिवपूतनापिसकुला
त्वामेवदेवापितायद्धामार्थसुहृत्प्रियात्मतनयप्राणाशयास्त्वत्कृते ३५ तावद्रागादयःस्तेनास्तावत्कारागृहंगृहम् ॥ तावन्मोहोंघ्रिनिगडोयावत्कृष्णन
तेजनाः ३६ प्रपंचंनिष्प्रपंचोपिविडंबयसिभूतले ॥ प्रपन्नजनतानंदसंदोहंप्राथितुंप्रभो ३७

लंभगवान्मुकुंदःमुकुंदपरमेवजीवनमित्यर्थः दुर्लभतामाह अद्यापीतिश्रुतिमृग्यंवेदैरपिमृग्यतएवनतुदृश्यतइत्यर्थः ३४ अपिचकिंवर्ण्यतेकृतार्थत्वमेतेषांयेषांभक्त्याभवानपिऋणीवास्तेननुकिं
दातुमसमर्थोहंयेनऋणीस्यामतआह उतअपिभवान्नापिएषांकुत्रापिकिंविश्वफलात्सर्वफलात्मकात्त्वत्त्वत्तःपरंफलंरातादास्यतीतिनश्चेतःअयत्सर्वत्रगच्छद्विचारयत्मुह्यतिननुमामेवदत्त्वानृ
णःस्यामितिचेन्नहिनहि सद्वेषादिवसतांभक्तानांयोवेषस्तदनुकरणमात्रेणपापिष्ठापूतनापित्वामेवापिताप्रापितातर्हितत्संबंधिनामपिदास्यामीतिचेत्तत्राह सकुलेतिबकाघासुरसहिताएषाम
पितावदेवचेदपर्याप्तमित्याह यदिति येषांधामादयस्त्वत्कृतेत्वदर्थमेवेत्यर्थः ३५ ननुवीतरागादिदोषाणांसंन्यासिनामपिनमत्तःपरंकिंचिदस्तिकथमेषामपर्याप्तमित्यतआह तावदितिहे
कृष्णरागादयस्तावदेवस्तेनाश्चोराभवंतितथातावद्गृहमपिकारागृहंबंधनागारम् मोहोपितावदेवांघ्रिनिगडःपादशृंखलायावत्तेत्वदीयाजनानभवंतित्वदीयानांतुरागादयोपित्वन्निष्ठामोचका
एवेतिनयतिभ्योविशेषोभजनंत्वधिकमितिभावः ३६ नन्वतएवाहमेषांपुत्रादिरूपेणवर्तेइतिचेत्तत्राह प्रपंचमितिप्रपन्नायाजनताजनसमूहस्तस्याआनंदानांसंदोहंसमूहंप्रथयितुमितिनहि
कपटपुत्रत्वादिनातादृग्भक्तेरानृण्यंसंपद्यतइत्यर्थः ३७

तदेवमादितआरभ्याचिंत्यानंतगुणत्वेनस्वयंदुर्ज्ञेयत्वमुक्तं केचित्तुजानीमइतिस्थितास्तानुपहसन्निवाह जानंतइति नतुमेमनआदीनांतववैभवंविषयइति ३८ जगदीशत्वाद्यभिमानंपरित्य
ज्याह अनुजानीहीति स्वमहिमानमस्मदादीनांचज्ञानबलादिसर्वंत्वमेववेत्सि यतःसर्वदृक्जगतांनाथस्तुत्वमेवेत्येतावज्ज्ञातमतोममतास्पदंजगदेतच्छरीरंचतवार्पितम् ३९ तदेवंकिंकरंप्र
स्थापयेत्यत्यादरेणनमस्करोति श्रीकृष्णेति वृष्णिकुलपद्मस्यप्रीतिदातृत्वेनहेसूर्योपमक्ष्माचावनिर्निर्जरादेवाश्चद्विजाश्चपशवश्चतएवोदधयस्तेषांवृद्धिकारित्वेनहेचंद्रोपम उद्धर्मःपाखंड
धर्मस्तदेवशार्वरंतमस्तद्धरतीतितथा अनेनद्वयोपम हेक्षितिराक्षसध्रुक्क्षितौराक्षसाःकंसादयःउद्यन्नेवतेभ्योद्रुह्यतीतिपुनः सूर्योपम सूर्याद्युपमापिन्यूनेतिमत्वाह आर्कमर्कमभिव्याप्यसर्वेषा
मर्हन्पूज्यभगवन्नाकल्पंकल्पपर्यंतंतेतुभ्यंनमइति ४० ससाखिवत्सकमोक्षणकौतुकद्रुतविलंबितपुत्रमुदेद्धुतम् ॥ निखिलरूपमतोदधदच्युतोवतुसवःकलयन्व्रजमंगलम् ॥ १ ॥ पादयोर्नत्वाअ
भीष्टंसर्वतःपूजितमभिप्रेतंवा ४१ अनुज्ञाप्यानुज्ञांप्रदाप्य पृष्ट्वेत्यर्थः स्वभुवंब्रह्माणम् यथापूर्वंसखायोयस्मिंस्तत्स्वकंपुलिनम् ४२ नन्वेतावंतंकालंकथंतत्रैवोपविष्टाःकथंचक्षु

जानंतएवजानंतुकिंबहूक्त्यानमेप्रभो ॥ मनसोवपुषोवाचोवैभवंतवगोचरः ३८ अनुजानीहिमांकृष्णसर्वंत्वंवेत्सिसर्वदृक् ॥ त्वमेवजगतांनाथोजगदेतत्तवा
र्पितम् ३९ श्रीकृष्णवृष्णिकुलपुष्करजोषदायिन्क्ष्मानिर्जरद्विजपशूदधिवृद्धिकारिन् ॥ उद्धर्मशार्वरहरक्षितिराक्षसध्रुगाकल्पमार्कमर्हन्भगवन्नमस्ते ४०॥
श्रीशुकउवाच ॥ इत्यभिष्टूयभूमानंत्रिःपरिक्रम्यपादयोः ॥ नत्वाभीष्टंजगद्धातास्वधामप्रत्यपद्यत ४१ ततोनुज्ञाप्यभगवान्स्वभुवंप्रागवस्थितान् ॥ वत्सा
न्पुलिनमानिन्येयथापूर्वसखंस्वकम् ४२ एकस्मिन्नपियातेब्देप्राणेशंचांतरात्मनः ॥ कृष्णमायाहताराजन्क्षणार्धंमेनिरेर्भकाः ४३ किंकिंनविस्मरंतीह
मायामोहितचेतसः ॥ यन्मोहितंजगत्सर्वमभीक्ष्णंविस्मृतात्मकम् ४४ ऊचुश्चसुहृदःकृष्णंस्वागतंतेतिरंहसा ॥ नैकोप्यभोजिकवलएहीतःसाधुभुज्य
ताम् ४५ ततोहसन्हृषीकेशोभ्यवहृत्यसहार्भकैः ॥ दर्शयंश्चर्माजगरंन्यवर्ततवनाद्व्रजम् ४६ बर्हप्रसूनवनधातुविचित्रितांगःप्रोद्दामवेणुदलशृंगरवो
त्सवाढ्यः ॥ वत्सान्गृणन्ननुगगीतपवित्रकीर्तिर्गोपीदृगुत्सवदृशिःप्रविवेशगोष्ठम् ४७ अद्यानेनमहाव्यालोयशोदानंदसूनुना ॥ हतोवितावयंचास्मादिति
बालाव्रजेजगुः ४८ ॥ राजोवाच ॥ ब्रह्मन्परोद्भवेकृष्णेइयान्प्रेमाकथंभवेत् ॥ योभूतपूर्वस्तोकेषुस्वोद्भवेष्वपिकथ्यताम् ४९

त्पिपासादिविस्मरणमतआह एकस्मिन्निितिश्लोकद्वयेन अब्देपियातेप्राणेशंकृष्णमंतराचविनापि प्रियविरहेक्षणोपिवर्षाधिकोभवतितथापिमायाहताःक्षणार्धंमेनिरे ४३ यद्ययामायया
मोहितंजगदभीक्ष्णंपुनःपुनर्विस्मृतात्मकंविस्मृतआत्मैवयेनतत्तथा ४४ अतएवमूचुश्च तेत्वयातिवेगेनस्वागतंसम्यगागतम् एकोपिग्रासस्त्वांविनास्माभिर्नाभोजिनभुक्तःइतएहि
साधुअविक्षेपेणभुज्यतामिति ४५ अभ्यवहृत्यभुक्त्वा ४६ प्रोद्दामोवेण्वादिस्तस्यरवैरुत्सवस्तेनाढ्यःसंपन्नः गृणन्नुपलालनैराह्वयन् गोपीदृशामुत्सवरूपादृशिर्दर्शनंयस्यसः ४७ यशोदानं
दसूनुनेतिबहूनामुक्तिःसहैवदर्शिता केचिदाहुर्यशोदासूनुनाअपरेनंदसूनुनेति यद्वा यशोदांनंदयतीतियशोदानंदःसचासौसूनुश्चेतितथातेन अस्मान्महाव्यालाद्वयंचाविताराक्षिताः ४८ 'व्र
जौकसांस्वतोकेषुस्नेहवल्लयाब्दमन्वहम् ॥ शनैर्निःसीमववृधेयथाकृष्णेत्वपूर्ववदि'त्यादिनास्वतोकेभ्योपिपरपुत्रेकृष्णेप्रेमाधिक्यमुक्तंतत्रपृच्छति ब्रह्मन्निति ४९

श्रीकृष्णस्यसाक्षादात्मत्वात्तस्मिन्नात्मीयेभ्यःप्रेमाधिक्यंयुज्यतइतिवक्तुंप्रथमंतावदात्मनःस्वतःप्रेष्ठत्वमन्येषांतुतदुपाधिकमितिदर्शयतिपंचभिः सर्वेषामपीति ५० कुतःतथादर्शनादित्यर्था
ह तादिति तस्मादेवकारणात्स्वस्वकात्मन्यहंकारास्पदेदेहे ५१ आत्माध्यासतारतम्येनप्रेमतारतम्यंदृश्यमानंतान्निबंधनमेवेतिदर्शयितुंमूढामूढभेदेनविशेषमाहदेहात्मवादिनामितिद्वा
भ्यां तंदेहमनुभवंतियेपुत्रादयस्तेतुनतथाप्रियतमाइत्यर्थः ५२ यद्यस्माज्जीर्यत्यप्यासन्नमरणेपिजीविताशाभवतिअयंभावः नजीविष्यतीतिनिश्चितेपिदेहेयत्प्रेमास्पदत्वंतदात्मगतमेवस
गच्छतइति अथवायद्यस्मिन्देहेजीर्यत्यपिजीविताशाअविवेकदशायामासीत्सापिविवेकिनोयदाममताभाग्भवतितदात्मवत्प्रियोनभवत्यतस्तत्रनातीवास्थेति५३ तदर्थमेवसकलंप्रियमित्य
र्थः ५४ प्रस्तुतमाह कृष्णमेनमिति ५५ नकेवलमात्मनामात्मापितुजडानामपीत्याहवस्तुतइति सर्वजगत्कारणमितिकृष्णंजानतांपुंसांस्थावरंजंगमंचसर्वंभगवद्रूपंभगवानेवस्वरूपंयस्यत
न्नान्यत् ५६ कुतइतितदाहसर्वेषामिति भावार्थःपरमार्थः भवतीतिभवत्परिणामंप्राप्नुवत्कारणंतस्मिन्तस्यापिभवतःकारणस्यापिभगवान्कृष्णोभवत्कारणं अतःकिमेतत्श्रीकृष्णव्यतिरि

श्रीशुकउवाच ॥ सर्वेषामपिभूतानांनृपस्वात्मैववल्लभः ॥ इतरेपत्यवित्ताद्यास्तद्वल्लभतयैवहि ५० तद्राजेंद्रयथास्नेहःस्वस्वकात्मनिदेहिनाम् ॥ नतथा
ममतालंबिपुत्रवित्तगृहादिषु ५१ देहात्मवादिनांपुंसामपिराजन्यसत्तम ॥ यथादेहःप्रियतमस्तथानह्यनुयेचतम् ५२ देहोपिममताभाक्चेत्तर्ह्यसौनात्मवत्प्रि
यः ॥ यज्जीर्यत्यपिदेहेस्मिन्जीविताशाबलीयसी ५३ तस्मात्प्रियतमःस्वात्मासर्वेषामपिदेहिनाम् ॥ तदर्थमेवसकलंजगदेतच्चराचरम् ५४ कृष्णमेनम
वेहित्वमात्मानमखिलात्मनाम् ॥ जगद्धितायसोप्यत्रदेहीवाभातिमायया ५५ वस्तुतोजानतामत्रकृष्णंस्थास्नुचरिष्णुच ॥ भगवद्रूपमखिलंनान्यद्वस्त्वि
हकिंचन ५६ सर्वेषामपिवस्तूनांभावार्थोभवतिस्थितः ॥ तस्यापिभगवान्कृष्णःकिमतद्वस्तुरूप्यतां ५७ समाश्रितायेपदपल्लवप्लवंमहत्पदंपुण्ययशोमुरा
रेः ॥ भवांबुधिर्वत्सपदंपरंपदंपदंपदंयद्विपदांनतेषां ५८ एतत्तेसर्वमाख्यातंतत्पृष्टोहमिहत्वया ॥ यत्कौमारेहरिकृतंपौगंडेपरिकीर्तितम् ५९ एतत्सुहृद्भि
श्चरितंमुरारेरघार्दनंशाद्वलजेमनंच ॥ व्यक्तेतरद्रूपमजोर्वभिष्टवंशृण्वन्गृणन्नेतिनरोखिलार्थान् ६० एवंविहारैःकौमारैःकौमारंजहतुर्व्रजे ॥ निलायनैःसेतु
बंधैर्मर्कटोत्प्लवनादिभिः ६१ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपू०ब्रह्मस्तुतिर्नामचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥

क्तंवस्तुरूप्यतां५७तस्माच्छ्रीकृष्णस्यैवपरमार्थत्वात्तदेकशरणानामयत्नासिद्धोमोक्षइतिप्रकरणार्थमुपसंहरतिसमाश्रिताइति पुण्यंयशोयस्यसपुण्ययशाःसचासौमुरारिश्चतस्यपदपल्लवएवप्ल
वस्तंयेसम्यगाश्रिताःमहत्पदंमहतांपदमाश्रयम् यद्वामहच्चतत्पदंचेतितथातेषांभवांबुधिर्वत्सपदमात्रंभवति किंचपरंपदंश्रीवैकुंठाख्यंपदंस्थानंभवति विपदांयत्पदंविषयस्तत्पुनःकदाचिदपि
तेषांनभवतिनततःपुनरावर्त्ततइत्यर्थः५८ ५९सुहृद्भिश्चरितंमुष्णंतोन्योन्यशिक्यादीनित्यादिनोक्तम् अघार्दनंचशाद्वलेजेमनंभोजनंचव्यक्तेतरत्व्यक्ताज्जडप्रपंचादितरच्छुद्धसत्त्वात्मकंवत्सव
त्सपालरूपम्यद्वाव्यक्तेतरच्चिद्विलासस्तद्रूप्यतइतिरूपम् अजस्यउरुर्महानभिष्टवःस्तवस्तंब्रह्मकृतांस्तुतिम्एतच्छृण्वन्गृणन्गायन्नरःसर्वपुरुषार्थान्प्राप्नोति ६० ६१ इतिश्रीपरमानंदनृसिं
हपदषट्पदः ॥ व्याकरोच्छ्रीधरस्वामीयथामतिविधिस्तुतिम् ॥ इतिश्रीदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांचतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

ततःपंचदशेधेनुपालनंधेनुकार्दनम् ॥ कालियक्ष्वेडतोगोपरक्षणंचनिरूप्यते १ अहिवक्त्रप्रवेशेनतृथाखिन्नान्सखीनतः ॥ कृष्णःप्रावेशयत्पक्वफलंतालालिकाननम् २ पशुपालसंमतौपशु
पालनेसंमतौपशुपालानांवासंमतौईषद्वयोबलातिरेकमनुकृतवंतावित्यर्थःअतीवचक्रतुःसर्वतःप्रसर्पणेन १ स्वयशोगृणद्भिर्गोपैर्वृतस्तद्वनंप्राविशत् २ तद्वनंनिरीक्ष्यरंतुंमनोदधे कथंभूत
म् मंजुघोषायेऽलिमृगद्विजाभ्रमरमृगपक्षिणस्तैराकुलंव्याप्तं महन्मनःप्रख्यपयःसरस्वतामहतांमनसाप्रख्यंतुल्यंस्वच्छंपयोयस्मिंस्तत्सरआश्रयत्वेनास्तियस्यतेनवातेनेतिशैत्यमुक्तंशतपत्र
गंधिनेतिपरिमलवत्त्वं जुष्टंवनमितिमांद्यंसूचितं ३ अरुणपल्लवश्रियासहस्पृशंत्यःशिखाःशाखाग्राणियेषांतान् ४ तरुजन्मयेनतमसाकृतंतस्यतमसःपापस्यापहत्यैनाशायअथवायेनत्वये
श्वरेणसर्वोपकारकंतरुजन्मकृतंतंत्वांनमंतिएवंश्लाघ्येपिजन्मनियदज्ञानरूपंतमोस्तितस्यापहत्यै ५ हेऽनघवनेगूढमपित्वांनत्यजंतित्वयिमनुष्यवेषेणनिगूढेसतिमुनयोप्यालिवेषेणनिगूढा

श्रीशुकउवाच ॥ ततश्चपौगंडवयःश्रितौव्रजेबभूवतुस्तौपशुपालसंमतौ ॥ गाश्चारयंतौसखिभिःसमंपदैर्वृंदावनंपुण्यमतीवचक्रतुः १ तन्माधवोवेणुमुदीर
यन्वृतोगोपैर्गृणद्भिःस्वयशोबलान्वितः ॥ पशून्पुरस्कृत्यपशव्यमाविशद्विहर्तुकामःकुसुमाकरंवनम् २ तन्मंजुघोषालिमृगद्विजाकुलंमहन्मनःप्रख्यपयः
सरस्वता ॥ वातेनजुष्टंशतपत्रगंधिनानिरीक्ष्यरंतुंभगवान्मनोदधे ३ सतत्रतत्रारुणपल्लवश्रियाफलप्रसूनोरुभरेणपादयोः ॥ स्पृशच्छिखान्वीक्ष्यवनस्प
तीन्मुदास्मयन्निवाहाग्रजमादिपूरुषः ४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अहोअमीदेववरामरार्चितंपादांबुजंतेसुमनःफलार्हणम् ॥ नमंत्युपादायशिखाभिरात्मनस्त
मोपहत्यैतरुजन्मयत्कृतम् ५ एतेलिनस्तवयशोखिललोकतीर्थंगायंतआदिपुरुषानुपदंभजंते ॥ प्रायोअमीमुनिगणाभवदीयमुख्यागूढंवनेपिनजहत्यनघा
त्मदैवं ६ नृत्यंत्यमीशिखिनईड्यमुदाहरिण्यःकुर्वंतिगोप्यइवतेप्रियमीक्षणेन ॥ सूक्तैश्चकोकिलगणागृहमागतायधन्यावनौकसइयान्हिसतांनिसर्गः ७ ध
न्येयमद्यधरणीतृणवीरुधस्त्वत्पादस्पृशोद्रुमलताःकरजाभिमृष्टाः ॥ नद्योद्रयःखगमृगाःसदयावलोकैर्गोप्योंतरेणभुजयोरपियत्स्पृहाश्रीः ८ ॥ श्रीशु
कउवाच ॥ एवंवृंदावनंश्रीमत्कृष्णःप्रीतमनाःपशून् ॥ रेमेसंचारयन्नद्रेःसरिद्रोधस्सुसानुगः ९ क्वचिद्गायतिगायत्सुमदांधालिष्वनुव्रतैः ॥ उपगीयमान
चरितःस्रग्वीसंकर्षणान्वितः १० क्वचिच्चकलहंसानामनुकूजतिकूजितम् ॥ अभिनृत्यतिनृत्यंतंबर्हिणंहासयन्क्वचित् ११ मेघगंभीरयावाचानामभिर्दूरगा
न्पशून् ॥ क्वचिदाह्वयतिप्रीत्यागोगोपालमनोज्ञया १२ चकोरक्रौंचचक्राह्वभारद्वाजांश्चबर्हिणः ॥ अनुरौतिस्मसत्त्वानांभीतवद्व्याघ्रसिंहयोः १३

स्त्वांभजंतीत्यर्थः ६ इयान्हिसतांनिसर्गइतियदस्तिस्वस्मिंस्तद्गृहमागतायमहतेमहापुरुषायसमर्पयंतीति ७ तृणवीरुधश्चतवपादौस्पृशंतीतितथाकरजाभिमृष्टानखैःस्पृष्टाः सदयैरवलोकनैः
श्रीरपियस्मैस्पृहयतिकेवलंतेनभुजयोरंतरेणवक्षसागोप्योधन्याइति ८ एवंश्रीमद्वृंदावनंप्रतिप्रीतःसन्नद्रेःसमीपवर्तिसरित्तटेषुपशून्संचारयन्सानुगोगोपैःसहवर्त्तमानःप्रीतमनारेमे ९ तामे
वरतिमाह क्वचिदित्यादिदशभिः १० बर्हिणंनृत्यंतमनुअभिनृत्यतिबर्हिणमभिमुखोनृत्यतीतिवासखीन्हासयन् ११ १२ चकोरादीननुकृत्यरौति कदाचिच्चसत्त्वानांमध्येव्याघ्रसिंह
योस्ताभ्यांभीतवद्भवतिसत्त्वेषुपलायमानेषुपलायतइत्यर्थः तयोःसत्त्वानांबलोद्रेकाणांभीतवद्भवतीतिवा १३

आर्यमग्रजमविश्रमयतिविगतश्रमंकरोति १४ मिथोनृत्यादीन्कुर्वतोगोपान्प्रशशंसतुः १५ १६ व्यजनैःपल्लवादिनिर्मितैः १७ १८ ईशचेष्टितइति निगूढस्वभावत्वेप्यंतरांतराईशस्यै
वचेष्टितानिदृश्यंतेस्मिन्सः १९ ईशचेष्टितत्वमेवदर्शयितुमाह श्रीदामेतिस्तोककृष्णःकश्चित् २० तालालिसुंकुलंतालपंक्तिभिर्व्याप्तं २१ २२ २३ २४ विषूचीनःसर्वतःप्रसृतः २५
२६ २७ २८ सनगंसवृक्षं २९ प्रत्यग्द्वाभ्यांपश्चिमाभ्यांकाशब्दमितिगर्दभजातिशब्दानुकरणंपर्यसरत्परितोधावदित्यर्थः ३० उपक्रोष्टागर्दभः पराक्प्रतिमुखःअपरोपश्चिमौब

क्वचित्क्रीडापरिश्रांतंगोपोत्संगोपबर्हणम् ॥ स्वयंविश्रमयत्यार्यंपादसंवाहनादिभिः १४ नृत्यतोगायतःक्वापिवल्गतोयुद्ध्यतोमिथः ॥ गृहीतहस्तौगोपाला
न्हसंतौप्रशशंसतुः १५ क्वचित्पल्लवतल्पेषुनियुद्धश्रमकर्शितः ॥ वृक्षमूलाश्रयःशेतेगोपोत्संगोपबर्हणः १६ पादसंवाहनंचक्रुःकेचित्तस्यमहात्मनः ॥ अ
परेहतपाप्मानोव्यजनैःसमवीजयन् १७ अन्येतदनुरूपाणिमनोज्ञानिमहात्मनः ॥ गायंतिस्ममहाराजस्नेहक्लिन्नधियःशनैः १८ एवंनिगूढात्मगतिःस्वमा
ययागोपात्मजत्वंचरितैर्विडंबयन् ॥ रेमेरमालालितपादपल्लवोग्राम्यैःसमंग्राम्यवदीशचेष्टितः १९ श्रीदामानामगोपालोरामकेशवयोःसखा ॥ सुबलस्तो
ककृष्णाद्यागोपाःप्रेम्णेदमब्रुवन् २० रामराममहाबाहोकृष्णदुष्टनिबर्हण ॥ इतोविदूरेसुमहद्वनंतालालिसंकुलं २१ फलानितत्रभूरीणिपतितानिपतंतिच
॥ संतिकिंत्ववरुद्धानिधेनुकेनदुरात्मना २२ सोतिवीर्योसुरोरामहेकृष्णखररूपधृक् ॥ आत्मतुल्यबलैरन्यैर्ज्ञातिभिर्बहुभिर्वृतः २३ तस्मात्कृतनराहारा
द्भीतैर्नृभिरमित्रहन् ॥ नसेव्यतेपशुगणैःपक्षिसंघैर्विवर्जितम् २४ विद्यंतेऽभुक्तपूर्वाणिफलानिसुरभीणिच ॥ एषवैसुरभिर्गंधोविषूचीनोवगृह्यते २५ प्रय
च्छतानिनःकृष्णगंधलोभितचेतसाम् ॥ वांछास्तिमहतीरामगम्यतांयदिरोचते२६एवंसुहृद्वचःश्रुत्वासुहृत्प्रियचिकीर्षया ॥ प्रहस्यजग्मतुर्गोपैर्वृतौताल
वनंप्रभू २७ बलःप्रविश्यबाहुभ्यांतालान्संपरिकंपयन् ॥ फलानिपातयामासमतंगजइवौजसा २८ फलानांपततांशब्दंनिशम्यासुररासभः ॥ अभ्यधाव
त्क्षितितलंसनगंपरिकंपयन् २९ समेत्यतरसाप्रत्यग्द्वाभ्यांपद्भ्यांबलंबली ॥ निहत्योरसिकाशब्दंमुंचन्पर्यसरत्खलः ३० पुनरासाद्यसंरब्धउपक्रोष्टापरा
क्स्थितः ॥ चरणावपरौराजन्बलायप्राक्षिपद्रुषा ३१ सतंगृहीत्वाप्रपदोर्भ्रामयित्वैकपाणिना ॥ चिक्षेपतृणराजाग्रेभ्रामणत्यक्तजीवितम् ३२ तेनाहतोम
हातालोवेपमानोमहाशिराः ॥ पार्श्वस्थंकंपयन्भग्नःसचान्यंसोपिचापरम् ३३ बलस्यलीलयोत्सृष्टखरदेहहताहताः ॥ तालाश्चकंपिरेसर्वेमहावातेरिता
इव ३४ नैतच्चित्रंभगवतिह्यनंतेजगदीश्वरे ॥ ओतप्रोतमिदंयस्मिंस्तंतुष्वंगयथापटः ३५ ततःकृष्णंचरामंचज्ञातयोधेनुकस्यये ॥ क्रोष्टारोभ्यद्रवन्सर्वेसं
रब्धाहतबांधवाः ३६ तांस्तानापततःकृष्णोरामश्चनृपलीलया ॥ गृहीतपश्चाच्चरणान्प्राहिणोत्तृणराजसु ३७

लायबलंहंतुं ३१ तृणराजस्तालः ३२ ३३उत्सृष्टेनखरदेहेनहतैराहताः चकंपिरेअकंपंत ३४ यस्मिन्निदंविश्वमोतमूर्ध्वंतंतुषुपटइवग्रथितम् प्रोतंतिर्यक्तंतुषुपटवदेवसंग्रथि
तम् सर्वतोनुस्यूतंवर्ततइत्यर्थः ३५ ३६ ३७

घनैर्नभइवभुवस्तलंरराज तत्रफलप्रकरसंकीर्णमितिदैत्यदेहैश्वसतालाग्रैःसंकीर्णमित्यरुणश्वेतनीलघनसादृश्यसंपादनम् ३८ ३९ आदन्नभक्षयन् ४० ४१ गोरजोभिश्छुरितेषुकुंतलेषुबद्धंब
र्हंवन्यानिप्रसूनानिचयस्य रुचिरमीक्षणंचारुहासश्चयस्यतंचतंच दिदृक्षितदृशोदिदृक्षितादर्शनोत्कंठायुक्तादृशोयासांताः४२ मुकुंदस्यमुखपद्मगतंसारघंमधु अन्हियोविरहस्तस्माज्जातंतापं
सचतासांसत्कृतिपूजां कांसत्कृतिंकथंवाकृतांतामाह सव्रीडेति सव्रीडेनसलज्जेनहासेनविनयोयथाभवतितथायदेतत् किंतत् अपांगमोक्षंकटाक्षदर्शनं तथातांसत्कृतिंप्राप्येति ४३ ४४ ४५
४६ ४७ ४८ ४९ ५० संप्रतिसद्यएवइताप्राप्तास्मृतिर्यैस्तेसंप्रतीतस्मृतयः यद्वा सम्यक्प्रतीताप्रतिप्राप्तास्मृतिर्यैस्तेतथेति ५१ ॥ ५२ ॥ इतिदशमेपूर्वार्धेटीकायांपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

फलप्रकरसंकीर्णंदैत्यदेहैर्गतासुभिः ॥ रराजभूःसतालाग्रैर्घनैरिवनभस्तलम् ३८ तयोस्तत्सुमहत्कर्मनिशम्यविबुधादयः ॥ मुमुचुःपुष्पवर्षाणिचक्रुर्वाद्यानितु
ष्टुवुः ३९ अथतालफलान्यादन्मनुष्यागतसाध्वसाः ॥ तृणंचपशवश्चेरुर्हतधेनुककानने ४० कृष्णःकमलपत्राक्षःपुण्यश्रवणकीर्त्तनः ॥ स्तूयमानोनुगैर्गो
पैःसाग्रजोव्रजमाव्रजत् ४१ तंगोरजश्छुरितकुंतलबद्धबर्हवन्यप्रसूनरुचिरेक्षणचारुहासम् ॥ वेणुंक्वणंतमनुगैरनुगीतकीर्त्तिगोप्योदिदृक्षितदृशोभ्यग .न्समे
ताः ४२ पीत्वामुकुंदमुखसारघमक्षिभृंगैस्तापंजहुर्विरहजंव्रजयोषितोन्हि ॥ तत्सत्कृतिंसमधिगम्यविवेशगोष्ठंसव्रीडहासविनयंयदपांगमोक्षम् ४३ तयोर्य
शोदारोहिण्यौपुत्रयोःपुत्रवत्सले ॥ यथाकामंयथाकालंव्यधत्तांपरमाशिषः ४४ गताध्वानश्रमौतत्रमज्जनोन्मर्दनादिभिः ॥ नीवींवसित्वारुचिरांदिव्यस्रग्गं
धमंडितौ ४५ जनन्युपहृतंप्राश्यस्वाद्वन्नमुपलालितौ ॥ संविश्यवरशय्यायांसुखंसुषुपतुर्व्रजे ४६ एवंसभगवान्कृष्णोवृंदावनचरःक्वचित् ॥ ययौराममृते
राजन्कालिंदींसखिभिर्वृतः ४७ अथगावश्चगोपाश्चनिदाघातपपीडिताः ॥ दुष्टंजलंपपुस्तस्यास्तृषार्तांविषदूषितम् ४८ विषांभस्तदुपस्पृश्यदैवोपहत
चेतसः ॥ निपेतुर्व्यसवःसर्वेसलिलांतेकुरूद्वह ४९ वीक्ष्यतान्वैतथाभूतान्कृष्णोयोगेश्वरेश्वरः ॥ ईक्षयामृतवर्षिण्यास्वनाथान्समजीवयत् ५० तेसंप्रतीतस्मृ
तयःसमुत्थायजलांतिकात् ॥ आसन्सुविस्मिताःसर्वेवीक्षमाणाःपरस्परम् ५१ अन्वमंसततद्राजन्गोविंदानुग्रहेक्षितम् ॥ पीत्वाविषंपरेतस्यपुनरुत्थानमा
त्मनः ५२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेधेनुकवधोनामपंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥ छ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ विलोक्यदूषितांकृष्णांकृष्णःकृ
ष्णाहिनाविभुः ॥ तस्याविशुद्धिमान्विच्छन्सर्पंतमुदवासयत् १ ॥ राजोवाच ॥ कथमंतर्जलेऽगाधेन्यगृण्हाद्भगवानहिम् ॥ सवैबहुयुगावासंयथासीद्विप्रकथ्य
ताम् २ ब्रह्मन्भगवतस्तस्यभूम्नःस्वच्छंदवर्त्तिनः ॥ गोपालोदारचरितंकस्तृप्येतामृतंजुषन् ३

षोडशेकालियस्योक्तोनिग्रहोयमुनाऽन्हदे ॥ तत्पत्नीभिःस्तुतेनाथकृष्णेनानुग्रहःकृतः ॥ १ ॥ हत्वारासभदैतेयान्जग्ध्वातालफलान्यलं ॥ प्रीतोऽनृत्यत्फणारंगेकालियस्यकलानिधिः ॥ २ ॥
उदवासयन्निःसारितवान् १ बहूनियुगान्यावासोयस्यतमाहिं सवैअहिरजलचरोऽपितस्मिन्नंतर्जलेयथायेनप्रकारेणासीत् अथवाबहूनि युगान्यावासोयथाभवतितथायेनप्रकारेणसवैतत्रासी
दितिकथ्यतामिति २ गोपालेनयदुदारंचरितमाचरितंतदेवामृतं अतःकथ्यतामिति ३

श्रप्यमाणंपच्यमानंपयोयस्यसः अतउपरिगच्छंतःखगायस्मिन्पतंति ४ किंच विप्रुष्मताअंबुकणयुक्तेनविषोदतरंगस्पर्शिमारुतेनस्पृष्टायस्यंतीरगाम्रियंतेसहृदआसीदिति ५ तंकालियम्
चंडोवेगोयस्यतद्विषमेववीर्यंयस्यतं कदंबमिति भाविनाश्रीकृष्णचरणस्पर्शभाग्येनसएकस्तत्तीरेनशुष्कःअमृतमाहरतागरुत्मताक्रांतत्वादितिचपुराणांतरं आस्फोट्यबाहुंकरतलेनाहत्य
गाढाद्दंबद्धारशनाकटिबंधनवस्त्रंयेनसः ६ तदासर्पस्यहृदः पुरुषश्रेष्ठस्यपतनभारेणसंक्षोभितानामुरगाणांविषैरुन्नतोंबुराशिर्यस्यसः विषेणकषायीकृताभयंकराऊर्मयोयस्यसः पर्यक्परितो
धावन्धनुःशतंप्लुतःप्रसृतः नैतच्चित्रमित्याह अनंतबलस्येति ७ हृदेविहरतोभुजदंडाहतोदकघोषंश्रुत्वाततःस्वसदनाभिभवंनिरीक्ष्यतदसहमानःसर्पःसमसरत्समाजगाम ८ प्रेक्षणीयश्चसु

श्रीशुकउवाच ॥ कालिंद्यांकालियस्यासीद्ध्रदःकश्चिद्विषाग्निना ॥ श्रप्यमाणपयायस्मिन्पतंत्युपरिगाःखगाः ४ विप्रुष्मताविषोदोर्मिमारुतेनाभिमर्शिताः ॥
म्रियंतेतीरगायस्यप्राणिनःस्थिरजंगमाः ५ तंचंडवेगविषवीर्यमवेक्ष्यतेनदुष्टांनदींचखलसंयमनावतारः ॥ कृष्णःकदंबमधिरुह्यततोतितुंगमास्फोट्यगा
ढरशनोन्यपतद्विषोदे ६ सर्पह्रदःपुरुषसारनिपातवेगसंक्षोभितोरगविषोच्छ्वसितांबुराशिः ॥ पर्यक्प्लुतोविषकषायविभीषणोर्मिर्धावन्धनुःशतमनंतबलस्यकिं
तत् ७ तस्यहृदेविहरतोभुजदंडघूर्णवार्घोषमंगवरवारणविक्रमस्य ॥ आश्रुत्यतत्स्वसदनाभिभवंनिरीक्ष्यचक्षुःश्रवाःसमसरत्तदमृष्यमाणः ८ तंप्रेक्षणीयसुकु
मारघनावदातंश्रीवत्सपीतवसनंस्मितसुंदरास्यम् ॥ क्रीडंतमप्रतिभयंकमलोदरांघ्रिंसंदश्यमर्मसुरुषाभुजयाचछाद ९ तंनागभोगपरिवीतमदृष्टचेष्टमालो
क्यतत्प्रियसखाःपशुपाभृशार्ताः ॥ कृष्णेर्पितात्मसुहृदर्थकलत्रकामादुःखानुशोकभयमूढधियोनिपेतुः १० गावोवृषावत्सतर्यःक्रंदमानाःसुदुःखिताः ॥ कृष्णे
न्यस्तेक्षणाभीतारुदंत्यइवतस्थिरे ११ अथव्रजेमहोत्पातास्त्रिविधाह्यतिदारुणाः ॥ उत्पेतुर्भुविदिव्यात्मन्यासन्नभयशंसिनः १२ तानालक्ष्यभयोद्विग्नागोपा
नंदपुरोगमाः ॥ विनारामेणगाःकृष्णंज्ञात्वाचारयितुंगतं १३ तैर्दुर्निमित्तैर्निधनंमत्वाप्राप्तमतद्विदः ॥ तत्प्राणास्तन्मनस्कास्तेदुःखशोकभयातुराः १४
आबालवृद्धवनिताःसर्वेंगपशुवृत्तयः ॥ निर्जग्मुर्गोकुलाद्दीनाःकृष्णदर्शनलालसाः १५ तांस्तथाकातरान्वीक्ष्यभगवान्माधवोबलः ॥ प्रहस्यकिंचिन्नोवाचप्र
भावज्ञोनुजस्यसः १६ तेऽन्वेषमाणादयितंकृष्णंसूचितयापदैः ॥ भगवल्लक्षणैर्जग्मुःपदव्यायमुनातटम् १७ तेतत्रतत्राब्जयवांकुशाशनिध्वजोपपन्नानिपदा
निविश्पतेः ॥ मार्गेगवामन्यपदांतरांतरेनिरीक्ष्यमाणाययुरंगसत्वराः १८

कुमारश्चघनवदुज्ज्वलश्चतं श्रीवत्सपीतवसनंहृदेविहरतःश्रीवत्सेनसंयुक्तमुज्ज्वलत्पीतंवस्त्रंयस्यतं भुजयाभोगेनचछादावेष्टयत् ९ सप्रियोयेषांतेतत्प्रियास्तेचतेसखायश्चेतितथा १० ११ भुवि
भूकंपादयः दिविउल्कापातादयः आत्मनिवामनेत्रस्फुरणादयःआसन्नंभयंशंसितुंशीलंयेषांते १२ तानालक्ष्यगोकुलान्निर्जग्मुरितितृतीयेनान्वयः भयोद्विग्नाभयहेतुभ्योभीताः भयेनकंपमा
नाइतिवा १३ नतंविदंतीत्यतद्विदः १४ पशुवृत्तयोतिवत्सलाः १५ कातरान्भीतान् १६ भगवंतंलक्षयंतियानिपदानितैःपदैःसूचितयापदव्यामार्गेण १७ पदैर्मार्गज्ञानप्रकारमाह तइति
विश्पतेःश्रीकृष्णस्यान्येषांपदानामंतरांतरेमध्येमध्येतत्तदपोहेन गवांश्रुतीनांमार्गेसत्वराअप्रमत्तायोगिनस्ततदुपाध्यपवादेनयथापरंतत्त्वंमृगयंतेतद्वदितिभावः १८

ततश्चसर्पशरीरवेष्टितंकृष्णंदूरान्निरीक्ष्यगोपाश्चपशूंश्चतथानिरीक्ष्यार्त्ताःपरमकश्मलंपरंमोहंप्रापुः १९ प्रियेणश्रीकृष्णेनव्यतिहृतंविरहितंत्रैलोक्यंशून्यंददृशुः २० २१ २२ अनन्यगतिमा
त्मानमित्थंनिरीक्ष्यातएवात्महेतोःस्वगोकुलमतिदुःखितमाज्ञायोरगबंधादुदतिष्ठदित्यन्वयः २३ तस्यप्रथ्यमानेनवपुषाव्यथितात्मशरीरोभुजंगःकुंडलीमुन्मुच्यतंत्यक्त्वाकुपितःस्वफणानुन्न
मय्यश्वसन्केवलमीक्षमाणस्तस्थौ कथंभूतःश्वसनरंध्रेषुनासाविवरेषुविषंयस्यसतथा अंबरीषोमंडकपाकभाजनंतद्वत्संतप्तानिस्तब्धानीक्षणानियस्यसतथा उल्मुकानिमुखेषुयस्यसचसचसच
२४ हरिश्चक्रीडंस्तममुंसर्पपरिससारपरितोबभ्राम अतिकरालविषाग्नियुक्तादृष्टिर्यस्यतम् जिह्वयाद्विशिखयेतिप्रतिमुखम् २५ एवंपरिभ्रमेणैवहतमोजोयस्यतं उन्नतावंसौयस्यतं तस्यमूर्धसु

अंतर्हृदेभुजगभोगपरीतमारात्कृष्णंनिरीहमुपलभ्यजलाशयांते ॥ गोपांश्चमूढधिषणान्परितःपशूंश्चसंक्रंदतःपरमकश्मलमापुरार्त्ताः १९ गोप्योनुरक्तमन
सोभगवत्यनंतेतत्सौहृदस्मितविलोकगिरःस्मरंत्यः ॥ ग्रस्तेहिनाप्रियतमेभृशदुःखतप्ताःशून्यंप्रियव्यतिहृतंददृशुस्त्रिलोकम् २० ताःकृष्णमातरमपत्यमनु
प्रविष्टांतुल्यव्यथाःसमनुगृह्यशुचःस्रवंत्यः ॥ तास्ताःप्रियव्रजकथाःकथयंत्यआसन्कृष्णाननेर्पितदृशोमृतकप्रतीकाः २१ कृष्णप्राणान्निर्विशतोनंदादीन्वी
क्ष्यतंहृदम् ॥ प्रत्यषेधत्सभगवान्रामःकृष्णानुभाववित् २२ इत्थंस्वगोकुलमनन्यगतिंनिरीक्ष्यसस्त्रीकुमारमतिदुःखितमात्महेतोः ॥ आज्ञायमर्त्यपदवीमनुव
र्त्तमानःस्थित्वामुहूर्त्तमुदतिष्ठदुरंगबंधात् २३ तत्प्रथ्यमानवपुषाव्यथितात्मभोगस्त्यक्त्वोन्नमय्यकुपितःस्वफणान्भुजंगः ॥ तस्थौश्वसन्श्वसनरंध्रविषांबरीष
स्तब्धेक्षणोल्मुकमुखोहरिमीक्षमाणः २४ तंजिह्वयाद्विशिखयापरिलेलिहानंद्वेसृक्किणीह्यतिकरालविषाग्निदृष्टिम् ॥ क्रीडन्नमुंपरिससारयथाखगेंद्रोब
भ्रामसोप्यवसरंप्रसमीक्षमाणः २५ एवंपरिभ्रमहतौजसमुन्नतांसमानम्यतत्पृथुशिरस्स्वधिरूढआद्यः ॥ तन्मूर्द्धरत्ननिकरस्पर्शातिताम्रपादांबुजोऽखिल
कलादिगुरुर्ननर्त्त २६ तंनर्त्तुमुद्यतमवेक्ष्यतदातदीयगंधर्वसिद्धसुरचारणदेववध्वः ॥ प्रीत्यामृदंगपणवानकवाद्यगीतपुष्पोपहारनुतिभिःसहसोपसेदुः २७
यद्यच्छिरोननमतेंगशतैकशीर्ष्णस्तत्तन्ममर्दखरदंडधरोंघ्रिपातैः ॥ क्षीणायुषोभ्रमतउल्बणमास्यतोसृङ्नस्तोवमन्परमकश्मलमापनागः २८ तस्याक्षिभि
र्गरलमुद्वमतःशिरस्सुयद्यत्समुन्नमतिनिःश्वसतोरुषोच्चैः ॥ नृत्यन्पदानुनमयन्दमयांबभूवपुष्पैःप्रपूजितइवेहपुमान्पुराणः २९

येरत्ननिकरास्तेषांस्पर्शेनात्यरुणंपादांबुजंयस्यसः ननुकथंचंचलेषुशिरस्सुननर्त्ततत्राह अखिलकलानामादिगुरुः २६ उपसेदुःप्राप्ताः २७ शतैकशीर्ष्णःशतमेकानिमुख्यानिशीर्षाणियस्य
तस्यक्षीणायुषोपिपुनर्भ्रमतोयद्यच्छिरोननमतेस्तब्धतांनजहाति नृत्यच्छलेनांघ्रिपातैस्तत्तन्ममर्दतदाचास्यतोमुखेभ्योनस्तोनासाविवरेभ्यश्चासृग्वमन् २८ पुनरपिरुषाउच्चैर्निश्वसतोयद्य
त्समुन्नमतितत्तत्पदाघातेनानुनमयन्निहास्मिन्नवसरेहृष्टैर्गंधर्वादिभिःशेषासनःपुराणःपुरुषइवयशोदानंदनःपुष्पैःप्रपूजितः यद्वा तदागंधर्वादिभिः पुष्पैःप्रपूजितोगोपैःपुराणःपुमानिवदृष्टइति
यद्वा पुष्पैःप्रपूजितइवप्रसन्नःसन्दमयांबभूव हितंकृतवानित्यर्थः २९

अरणंशरणं ३० गर्भेजगंतियस्यतस्यातिभारेणावसन्नमाक्रांतम् पार्ष्णिःपादपृष्ठम् आद्यंश्रीकृष्णम् श्लथतोविस्रंसमानात्त्रसनादयोयासांताः ३१ ताःशरणंप्रपन्नाः सत्यस्तंप्रणेमुःसुवि
ग्नमनसोतिविह्वलाचित्ताः भुवीतितस्मिन्स्थानेजलाधस्ताद्वातीरेवा शमलस्यपापात्मनोपिभर्त्तुर्मोक्षेप्सवः भर्तुर्यच्छमलंतस्यवा भूतपतिंप्राणिमात्रस्यपतिम् शरणदमाश्रयप्रदम् ३२ प्र
थमंतावत्कुपितंभगवंतंदंडानुमोदनेनोपशमयंत्यःस्तुवंति न्याय्योहीति तत्र दंडानुमोदनंषड्भिर्दशभिश्चहरेर्नतिः ॥ प्रार्थनंपंचभिःश्लोकैस्ततःपन्नगयोषितां ॥ १ ॥ नचनिग्रहानुग्रहलक्ष
णंवैषम्यंतवास्तीत्याहुः धत्सेदममिति अनुशंसन्नालोचयन् ३३ निग्रहोप्यनुग्रहायेत्युक्तमिदानीमनुग्रहएवायंननिग्रहइत्याहुः अनुग्रहइतिनोस्माकं यस्मादमुष्यसर्पत्वंदृश्यतेतस्त
न्मूलपापनिवर्त्तकोदंडोनुग्रहएवक्रोधत्वेनप्रतीयमानोपीत्यर्थः ३४ महांश्चायमनुग्रहइतितस्यपूर्वपुण्यमभिनंदंति तपइति स्वयंमानरहितेनान्येभ्योमानदेनच सर्वजीवयतीतिसर्वजीवः
३५ नतपआदिनिमित्तएषभाग्योदयःकिंत्वचिंत्यंतवकृपावैभवमित्याहुःश्लोकत्रयेण कस्यानुभावइति तपआदिनाब्रह्मादयोपियस्याःश्रियःप्रसादमिच्छंतिसाश्रीर्ललनाउत्तमास्त्रीयस्य

तच्चित्रतांडवविरुग्णफणातपत्रोरक्तंमुखैरुरुवमन्नृपभग्नगात्रः ॥ स्मृत्वाचराचरगुरुंपुरुषंपुराणंनारायणंतमरणंमनसाजगाम ३० कृष्णस्यगर्भजगतोतिभ
रावसन्नंपार्ष्णिप्रहारपरिरुग्णफणातपत्रम् ॥ दृष्ट्वाहिमाद्यमुपसेदुरमुष्यपत्न्यआर्ताःश्लथद्वसनभूषणकेशबंधाः ३१ तास्तंसुविग्नमनसोथपुरस्कृतार्भाःकायं
निधायभुविभूतपतिंप्रणेमुः ॥ साध्व्यःकृतांजलिपुटाःशमलस्यभर्त्तुर्मोक्षेप्सवःशरणदंशरणंप्रपन्नाः ३२ नागपत्न्यऊचुः ॥ न्याय्योहिदंडःकृतकिल्बिषे
स्मिंस्तवावतारःखलनिग्रहाय ॥ रिपोःसुतानामपितुल्यदृष्टेर्धत्सेदमंफलमेवानुशंसन् ३३ अनुग्रहोयंभवताकृतोहिनोदंडोसतांतेखलुकल्मषापहः ॥
यद्दंदशूकत्वममुष्यदेहिनःक्रोधोपितेनुग्रहएवसंमतः ३४ तपःसुतप्तंकिमनेनपूर्वंनिरस्तमानेनचमानदेन ॥ धर्मोथवासर्वजनानुकंपयायतोभवांस्तुष्यतिस
र्वजीवः ३५ कस्यानुभावोस्यनदेवविद्महेतवांघ्रिरेणुस्पर्शाधिकारः ॥ यद्वांछयाश्रीर्ललनाचरत्तपोविहायकामान्सुचिरंधृतव्रता ३६ ननाकपृष्ठंनचसार्वभौ
मंनपारमेष्ठ्यंनरसाधिपत्यम् ॥ नयोगसिद्धीरपुनर्भवंवावांछंतियत्पादरजःप्रपन्नाः ३७ तदेषनाथापदुरापमन्यैस्तमोजनिःक्रोधवशोप्यहीशः ॥ संसारचक्रे
भ्रमतःशरीरिणोयदिच्छतःस्याद्विभवःसमक्षः ३८ नमस्तुभ्यंभगवतेपुरुषायमहात्मने ॥ भूतावासायभूतायपरायपरमात्मने ३९ ज्ञानविज्ञाननिधयेब्र
ह्मणेनंतशक्तये ॥ अगुणायाविकारायनमस्तेप्राकृतायच ४०

त्वदंघ्रिस्पर्शाधिकारस्यवांछयातपआचरत् अस्यसर्पस्य सकिंकृतवानितिकोवेत्तीत्यर्थः ३६ यत्तवपादरजःप्रपन्नाःप्राप्ताःपारमेष्ठ्याद्यपितुच्छंमन्यंते ३७ अहोतदेषःअयत्नतएवप्राप अन्यैः
श्र्यादिभिरपि कथंभूतंपादरजः यदिच्छतःसेऽयंमेभवत्वितिप्रार्थयमानस्यैवसमक्षःप्रत्यक्षएवविभवोपेक्षितासंपद्भवति ३८ नमस्तुभ्यंभगवतेऽचिंत्यैश्वर्यादिगुणाय तदुपपादनायदशभिः
श्लोकैर्विशेषणानि पुरुषायपूर्ष्वंतर्यामिरूपेणवर्त्तमानाय महात्मनेएवमपिनातिपरिच्छिन्नाय कुतः भूतावासायाकाशाद्याश्रयायएतदपिकुतः भूतायपूर्वमपिसते कुतः परायकारणाय
किंचपरमात्मनेकारणातीताय ३९ कारणत्वंकारणातीतत्वंचसमर्थयितुमाहुःज्ञानविज्ञाननिधये ज्ञानंज्ञप्तिःविज्ञानंचिच्छक्तिः उभयोर्निधयेताभ्यांपूर्णाय कथंतथात्वमतउक्तंब्रह्मणेनंतशक्तये
कथंभूतायब्रह्मणे अगुणायाविकाराय कथंभूतायानंतशक्तये प्राकृतायप्रकृतिप्रवर्तकाय अप्राकृतायेतिवा अप्राकृतानंतशक्तियुक्ताय अयमर्थः अगुणत्वादविकारंब्रह्मज्ञप्तिमात्रत्वात्कारणा
तीतंप्रकृतिप्रवर्त्तकोनंतशक्तिर्विज्ञाननिधित्वादीश्वरःकारणंतदुभयात्मनेनमइति ४०

अनंतशक्तित्वात्कालशक्त्याविश्वस्रष्टृत्वादिरूपेणनमस्यंति कालायकालस्वरूपाय कालनाभायकालशक्त्याश्रयाय कालावयवानांसृष्ट्यादिसमयानांसाक्षिणे ततश्चविश्वायविश्वरूपाय तर्हिकिंजडोहं नहि तदुपद्रष्ट्रे नचद्रष्टृमात्राय किंतु कत्कर्त्रे नचकर्तृमात्राय विश्वहेतवेसर्वकारकरूपाय ४१ तदेवाहुः भूतमात्रेंद्रियप्राणमनोबुद्ध्याशयात्मने आशयश्चित्तं भूतादिरूपाय अतःसर्वकारकरूपायेति अहंकारात्मतयानमस्यंति त्रिगुणेनेति एवंसृष्टेकार्येयस्त्रिगुणोभिमानस्तेनगूढास्वांशभूतानामात्मनांजीवानामनुभूतिर्येनतस्मै ४२ त्वंत्वहंकारानावृतइतिस्तुवंति नमोनंतायाहंकारापरिच्छेदात् अतःसूक्ष्मायादृश्यत्वात् अतएवकूटस्थायोपाधिकृतविकाराभावात् अतएवविपश्चितेसर्वज्ञाय एवंवस्तुतःस्तुत्वाऽचिंत्यमायात्वेनस्तुवंति नानावादानुरोधाय अस्तिनास्तिसर्वज्ञःकिंचिज्ज्ञोबद्धोमुक्तएकोनेकइत्यादिनानावादाननुरुणद्धिमाययानुवर्ततेयस्तस्मै किंच वाच्यवाचकशक्तये अभिधानाभिधेयशक्तिभेदादपिनानात्वेनप्रतीयमानायेत्यर्थः ४३ अनावृतत्वमेवहेत्वंतरेणापिसूचयंत्यःस्तुवंति नमःप्रमाणमूलायचक्षुरादीनांचक्षुरादिरूपाय अतएवकवयेस्वयंतन्निरपेक्षज्ञानाय कुतः शास्त्रयोनयेवेदात्मकानिःश्वासाय किंच प्रवृत्तायनिवृत्तायनिगमायनमोनमः ४४ किंच अनावृतैश्वर्यत्वादेवचतुर्मूर्त्तिरूपेणसर्वोपास्यत्वेननमंतिनमःकृष्णायेतिश्लोकेन रामायसंकर्षणायवसुदेवसुतायच वसुदेवशब्दितंशुद्धंसत्त्वंतत्रप्रकाशमानायवासुदेवायेत्यर्थः सात्वतामुपासकानांपतयेसालोक्यादिनापालकाय एवंचतुर्मूर्त्तयेकृष्णायतुभ्यंनमइति ४५ कथंचतुर्मूर्त्तितेतितदाहुः नमोगुणप्रदीपायेति गुणाअंतःकरणानि

कालायकालनाभायकालावयवसाक्षिणे ॥ विश्वायतदुपद्रष्ट्रेतत्कर्त्रेविश्वहेतवे४१भूतमात्रेंद्रियप्राणमनोबुद्ध्याशयात्मने ॥ त्रिगुणेनाभिमानेनगूढस्वात्मानुभूतये४२नमोनंतायसूक्ष्मायकूटस्थायविपश्चिते ॥ नानावादानुरोधायवाच्यवाचकशक्तये४३नमःप्रमाणमूलायकवयेशास्त्रयोनये ॥ प्रवृत्तायनिवृत्तायनिगमायनमोनमः ४४ नमःकृष्णायरामायवसुदेवसुतायच ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धायसात्वतांपतयेनमः ४५ नमोगुणप्रदीपायगुणात्मच्छादनायच ॥ गुणवृत्त्युपलक्ष्यायगुणद्रष्ट्रेस्वसंविदे ४६ अव्याकृतविहारायसर्वव्याकृतसिद्धये ॥ हृषीकेशनमस्तेस्तुमुनयेमौनशीलिने ४७ परावरगतिज्ञायसर्वाध्यक्षायतेनमः ॥ अविश्वायचविश्वायतद्द्रष्ट्रेस्यचहेतवे ४८

तानिप्रदीपयतिप्रकाशयतीतितथातस्मै चित्ताद्यधिष्ठातृत्वेनचतुर्मूर्त्तितेत्यर्थः ननुतथाप्येकस्यैवकथंचतुष्ट्वमतआहुः गुणात्मच्छादनाय तैरेवगुणैरुपासकानांफलवैचित्र्यायात्मानमाच्छाद्यनानात्वेनप्रकाशमानायेत्यर्थः ननुतर्हिकथंप्रतीतिरतउक्त गुणवृत्त्युपलक्ष्यायचित्तादीनांचेतनाद्ध्यवसायादिवृत्तिभिरुपलक्ष्याय उपलक्षणमेवाहुः गुणद्रष्ट्रेतत्साक्षिणे कथंचिदुपलक्ष्यएवनज्ञेयइत्याहुः स्वसंविदे अगोचरायेत्यर्थः ४६ अगोचरत्वमुपलक्ष्यत्वंचदर्शयंत्योनमंति अव्याकृतविहाराय अतर्क्यमहिम्नइत्यर्थः सर्वव्याकृतसिद्धये सर्वकार्योत्पत्तिप्रकाशहेतुत्वेनोपलक्षणयोग्यायेत्यर्थःउपलक्षणांतरमाहुः हेहृषीकेशकरणप्रवर्त्तक किंविषयालिप्सया न मुनयेआत्मारामाय किंसाधनवशेनवा नहि मौनशीलिनेमौनमात्मारामतातत्स्वभावाय४७ कुतःपरावरगतिज्ञाय स्थूलसूक्ष्माणांगतिज्ञत्वेननकापिसज्जमानायेत्यर्थः अपिच सर्वाध्यक्षायसर्वस्याधिष्ठात्रे कुतएतत् अविश्वायनविश्वंयस्मिंस्तन्निषेधावधये विश्वायचतद्विवर्त्ताधिष्ठानायेत्यर्थःकिंच तद्द्रष्ट्रेअध्यासापवादसाक्षिणे अपिच अस्यविश्वाध्यासस्यतदपवादस्यचाविद्याविद्याभ्यांहेतवे यद्वा अविश्वाय विश्वतैजसाद्यवस्थारहिताय विश्वायचमाययास्वांशैस्तत्तदवस्थाय तद्द्रष्ट्रेतासामवस्थानांभावाभावसाक्षिणे अन्यत्समानम् तस्मात्सर्वगतिज्ञत्वसर्वाधिष्ठातृत्वात्मारामत्वादिभिर्निरतिशयैश्वर्यायतुभ्यंनमइति विशेषणैरसंकीर्णैःपंचपंचाशतानतः ॥ अहिस्त्रीभिःप्रसन्नोवस्तासामिवभवेद्धरिः ४८

एवंतावद्दंडानुमोदनेननमस्कारैश्चभगवंतंप्रसाद्येदानींत्वदधीनानांप्राणिनांकोपराधइत्याशयवत्यःप्रार्थयंते त्वंहीति अस्यलोकस्यजन्मादित्वमेवअकृताकरोः ततश्चतांस्तान्संस्काररूपेण
सतःस्वभावान्घोरत्वादीन्प्रतिबोधयन्नीहसेक्रीडसि यद्वा अस्यजन्मादींस्त्वमीहसइत्यन्वयःकथंभूतः अकृतानादिर्याकालशक्तिस्तांधारयतीतितथा अन्यत्समानम् ४९ अतस्तस्यतवैवा
मूस्तनवस्तन्यंतइतिक्रीडोपस्काराःतथापितवाधुनाशांताःप्रियाः कुतःसतांधर्मपरिपालनेच्छयाईहतःप्रवर्त्तमानस्यातस्तानवितुंस्थातुःस्थितस्य ५० एवंतवाप्रियाचरणाद्यपराधस्तर्हिसोढ
व्यइति ५१ ५२ युष्मदनुग्रहेन्येषांमृत्युरेवेतिचेत्तन्नेत्याहुःविधेहीति त्वदाज्ञयाप्राणिनोनाद्यामेतिभावः ५३ ५४ ५५ यदसद्ग्रहइति यतःस्वभावोसद्ग्रहरूपः यद्वा यतःस्वभावादसतिदेहा

त्वंह्यस्यजन्मस्थितिसंयमान्प्रभोगुणैरनीहोकृतकालशक्तिधृक् ॥ तत्तत्स्वभावान्प्रतिबोधयन्सतःसमीक्षयामोघविहारईहसे ४९ तस्यैवतेमूस्तनवस्त्रिलो
क्यांशांताअशांताउतमूढयोनयः ॥ शांताःप्रियास्तेह्यधुनाऽवितुंसतांस्थातुश्चतेधर्मपरीप्सयेहतः ५० अपराधःसकृद्भर्त्रासोढव्यःस्वप्रजाकृतः ॥ क्षं
तुमर्हसिशांतात्मन्मूढस्यत्वामजानतः ५१ अनुगृह्णीष्वभगवन्प्राणांस्त्यजतिपन्नगः ॥ स्त्रीणांनःसाधुशोच्यानांपतिःप्राणःप्रदीयताम् ५२ विधेहि
तेकिंकरीणामनुष्ठेयंतवाज्ञया ॥ यच्छ्रद्धयानुतिष्ठन्वैमुच्यतेसर्वतोभयात् ॥ ५३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंसनागपत्नीभिर्भगवान्समभिष्टुतः ॥ मूर्च्छितंभग्न
शिरसंविससर्जांघ्रिकुट्टनैः ५४ प्रतिलब्धेंद्रियप्राणःकालियःशनकैर्हरिम् ॥ कृच्छ्रात्समुच्छ्वसन्दीनःकृष्णंप्राहकृतांजलिः ५५ वयंखलाःसहोत्पत्त्याताम
सादीर्घमन्यवः ॥ स्वभावोदुस्त्यजोनाथलोकानांयदसद्ग्रहः ५६ त्वयासृष्टमिदंविश्वंधातर्गुणविसर्जनम् ॥ नानास्वभाववीर्यौजोयोनिबीजाशयाकृति ५७
वयंचतत्रभगवन्सर्पाजात्युरुमन्यवः ॥ कथंत्यजामस्त्वन्मायांदुस्त्यजांमोहिताःस्वयम् ५८ भवान्हिकारणंतत्रसर्वज्ञोजगदीश्वरः ॥ अनुग्रहंनिग्रहंवामन्यसे
तद्विधेहिनः ५९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्याकर्ण्यवचःप्राहभगवान्कार्यमानुषः ॥ नात्रस्थेयंत्वयासर्पसमुद्रंयाहिमाचिरम् ॥ स्वज्ञात्यपत्यदाराढ्योगोनृभि
र्भुज्यतेनदी ६० यएतत्संस्मरेन्मर्त्यस्तुभ्यंमदनुशासनम् ॥ कीर्त्तयन्नुभयोःसंध्योर्नयुष्मद्भयमाप्नुयात् ६१ योस्मिन्स्नात्वामदाक्रीडेदेवादींस्तर्पयेज्जलैः ॥
उपोष्यमांस्मरन्नर्चेत्सर्वपापैःप्रमुच्यते ६२ द्वीपंरमणकंहित्वाह्रदमेतमुपाश्रितः ॥ यद्भयात्ससुपर्णस्त्वांनाद्यान्मत्पादलांछितम् ॥ ६३ ॥ श्रीशुकउवाच
एवमुक्तोभगवताकृष्णेनाद्भुतकर्मणा ॥ तंपूजयामासमुदानागपत्न्यश्चसादरम् ६४ दिव्यांबरस्रङ्मणिभिःपरार्ध्यैरपिभूषणैः ॥ दिव्यगंधानुलेपैश्चमहत्यो
त्पलमालया ६५ पूजयित्वाजगन्नाथंप्रसाद्यगरुडध्वजम् ॥ ततःप्रीतोभ्यनुज्ञातःपरिक्रम्याभिवंद्यतम् ६६

दौग्रहःसदुस्त्यजइति ५६ गुणैर्विविधतयासृज्यतइतिगुणविसर्जनम् तत्रापिनानास्वभावादयोयस्यतत् ५७ जात्याजन्मनैवोरुर्मन्युर्येषांतेवयंस्वयंकथंत्यजामः ५८ हियस्मात्तत्रत्वन्माया
त्यागेभवानेवकारणमित्यनुग्रहंविधेहिममाज्ञयाखादंतीति ईश्वरत्वान्निग्रहंवाविधेहीति ५९ यतोगोभिर्नृभिश्चनदीभुज्यतइति ६० नयुष्मत्तोभयमाप्नुयात्तस्ययुष्माभिर्भयंनोत्पादनीयमि
त्याज्ञा ६१ इतोपित्वयानिर्गंतव्यमित्याह योस्मिन्निति त्वयिस्थितेतन्नसंभवतीतिभावः ६२ नचतवगरुडभयंभवेदित्याह द्वीपमिति ६३ ६४ ६५ ६६

६७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांषोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नागंसप्तदशेनागालयंतंनिरयापयत् ॥ बंधून्स्वदुःखतःश्रांतान्सुप्तांस्तत्रदवादपात् ॥ १ ॥
असमंजसमप्रियम् १ उपहार्यैर्भक्ष्यैःसर्पजनैःसर्पायत्तैर्जनैः वानस्पत्योवनस्पतेर्मूलेदेयोनागानांतद्बाधापरिहाराययोबलिर्निरूपितउपकल्पितः २ तेचनागाःस्वंस्वंभागंजनैर्दत्तंसुपर्णाय
प्रयच्छंतिततोभीताःगोपीथायरक्षणाय ३ विषवीर्याभ्यांयोमदस्तेनाविष्टःकाद्रवेयःकद्रूपुत्रःगरुडंकदर्थीकृत्याविगणय्ययद्वा उपहार्यैःसुपर्णभक्ष्यैःसर्पाएवजनास्तैर्नागानांसंबंधीयास्मिन्नेकै
कोनागोदीयतेतथाभूतोयोबलिःसुपर्णायनिरूपितःतत्रस्वंस्वंभागंसर्वेनागाःप्रयच्छंतिकालियस्तुनप्रयच्छतिकिंत्वन्यैर्दत्तमपितंबलिंस्वयमेवबुभुजे ४ ५ विषमेवायुधंयस्यसःप्रत्यभ्ययाद्यो

सकलत्रसुहृत्पुत्रोद्वीपमब्धेर्जगामह ॥ तदैवसाऽमृतजलायमुनानिर्विषाभवत् ॥ अनुग्रहाद्भगवतःक्रीडामानुषरूपिणः ६७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद
शमस्कंधेपूर्वार्धेकालियानिर्यापणंनामषोडशोऽध्यायः ॥१६॥ राजोवाच ॥ नागालयंरमणकंकस्मात्तत्याजकालियः ॥ कृतंकिंवासुपर्णस्यतेनैकेनासमंजसं १
श्रीशुकउवाच ॥ उपहार्यैःसर्पजनैर्मासिमासीहयोबलिः ॥ वानस्पत्योमहाबाहोनागानांप्राङ्निरूपितः २ स्वंस्वंभागंप्रयच्छंतिनागाःपर्वणिपर्वणि ॥ गोपथी
यात्मनःसर्वेसुपर्णायमहात्मने ३ विषवीर्यमदाविष्टःकाद्रवेयस्तुकालियः ॥ कदर्थीकृत्यगरुडंस्वयंतंबुभुजेबलिं ४ तच्छ्रुत्वाकुपितोराजन्भगवान्भगवत्प्रियः ॥
विजिघांसुर्महावेगःकालियंसमुपाद्रवत् ५ तमापतंतंतरसाविषायुधःप्रत्यभ्ययादुच्छ्रितनैकमस्तकः ॥ दद्भिःसुपर्णंव्यदशद्ददायुधःकरालजिह्वोच्छ्वसितोग्र
लोचनः ६ तंतार्क्ष्यपुत्रःसनिरस्यमन्युमान्प्रचंडवेगोमधुसूदनासनः ॥ पक्षेणसव्येनहिरण्यरोचिषाजघानकद्रूसुतमुग्रविक्रमः ७ सुपर्णपक्षाभिहतःकालि
योतीवविह्वलः ॥ ह्रदंविवेशकालिंद्यास्तदगम्यंदुरासदम् ८ तत्रैकदाजलचरंगरुडोभक्ष्यमीप्सितम् ॥ निवारितःसौभरिणाप्रसह्यक्षुधितोऽहरत् ९ मीना
न्सुदुःखितान्दृष्ट्वादीनान्मीनपतौहते ॥ कृपयासौभरिःप्राहतत्रत्यक्षेममाचरन् १० अत्रप्रविश्यगरुडोयादिमत्स्यान्सखादति ॥ सद्यःप्राणैर्वियुज्येतसत्य
भेतद्ब्रवीम्यहम् ११ तंकालियःपरंवेदनान्यःकश्चनलेलिहः ॥ अवात्सीद्गरुडाद्भीतःकृष्णेनचविवासितः १२ कृष्णंह्रदाद्विनिष्क्रांतंदिव्यस्रग्गंधवाससम् ॥
महामणिगणाकीर्णंजांबूनदपरिष्कृतम् १३ उपलभ्योत्थिताःसर्वेलब्धप्राणाइवासवः ॥ प्रमोदनिभृतात्मानोगोपाःप्रीत्याभिरेभिरे १४ यशोदारो
हिणीनंदोगोप्योगोपाश्चकौरव ॥ कृष्णंसमेत्यलब्धेहाआसँल्लब्धमनोरथाः १५ रामश्चाच्युतमालिंग्यजहासास्यानुभाववित् ॥ नगागावोवृषावत्सालेभिरेप
रमांमुदं १६ नंदंविप्राःसमागत्यगुरवःसकलत्रकाः ॥ उचुस्तेकालियग्रस्तोदिष्ट्यामुक्तस्तवात्मजः १७

द्धुंप्रतिजगामउच्छ्रितनैकमस्तकःउन्नमितानेकफणःददायुधोदंतायुधःकरालजिह्वश्वासावुच्छ्वसितोग्रलोचनश्चउच्छ्वसितान्युज्जृंभितान्युग्राणिलोचनानियस्यसः ६ तार्क्ष्यपुत्रोगरुडःमधुसूदन
स्यासनंयस्मिन्सः ७ तस्यगरुडस्यागम्यमगाधतयाचदुरासदम् ८ तदगम्यत्वेकारणमाह तत्रेतिनिवारितोपि ९ १० ११ लेलिहःसर्पःअतस्तत्रावात्सीत् १२ जांबूनदंसुवर्णंतेनालंकृत
म् १३ असवइंद्रियाणिप्रमोदनिभृतात्मानआनंदपूर्णमनसः १४ लब्धेहालब्धचेष्टाः १५ नगावृक्षाअपिपूर्वंशुष्काःसंतःसद्यएवविरूढाइत्यर्थः १६ तेविप्राऊचुः ॥ १७ ॥

१८ नष्टलब्धप्रजानष्टप्रायापुनर्लब्धाप्रजायस्यासा १९ श्रमेणचकर्षिताःउपकूलतःकूलप्रांते २० २१ २२ २३ कालाग्नेर्मृत्युरूपादग्नेःनमृत्योर्बिभीमःकिंतुत्वच्चरणवियोगादित्याहुः
नशक्नुमइति २४ २५ विमोहानहिदंडेनततःस्वंशरणागतान् ॥ गोपानपादनंतोसावनंतवनवह्नितः १ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांसप्तदशोऽ
ध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अष्टादशेततोग्रीष्मेवसंतगुणलक्षिते ॥ अघातयद्बलेनालंप्रलंबंलीलयाहरिः ॥ १ ॥ कृत्वानृत्यंफणाग्रेषुकालियस्यसकौतुमम् ॥ बलंप्रलंबस्तुंगांसमारोहय
दरातिहा ॥ २ ॥ १ गोपालच्छन्नमाययागोपालनसेवच्छन्नयस्यांतयामायया २ ३ वसंतसाम्यमाहचतुर्भिः यत्रग्रीष्मेपिनिर्झराणांनिर्ह्रादेनघोषेणनिवृत्तस्वनाश्छन्नध्वनयोझिल्लिकाःकठो

देहिदानंद्विजातीनांकृष्णनिर्मुक्तिहेतवे ॥ नंदःप्रीतमनाराजन्गाःसुवर्णंतदादिशत् १८ यशोदापिमहाभागानष्टलब्धप्रजासती ॥ परिष्वज्यांकमारोप्यमुमो
चाश्रुकलांमुहुः १९ तांरात्रिंतत्रराजेंद्रक्षुत्तृड्भ्यांश्रमकर्षिताः ॥ ऊषुर्व्रजौकसोगावःकालिंद्याउपकूलतः २० तदाशुचिवनोद्भूतोदावाग्निःसर्वतोव्रजम् ॥
सुप्तंनिशीथआवृत्यप्रदग्धुमुपचक्रमे २१ ततउत्थायसंभ्रांतादह्यमानाव्रजौकसः ॥ कृष्णंययुस्तेशरणंमायामनुजमीश्वरम् २२ कृष्णकृष्णमहाभागहेरा
माभितविक्रम॥ एषघोरतमोवह्निस्तावकान्ग्रसतेहिनः २३ सुदुस्तरान्नःस्वान्पाहिकालाग्नेःसुहृदःप्रभो ॥ नशक्नुमस्त्वच्चरणंसंत्यक्तुमकुतोभयम् २४ इत्थं
स्वजनवैक्लव्यंनिरीक्ष्यजगदीश्वरः ॥ तमग्निमपिबत्तीव्रमनंतोनंतशक्तिधृक् २५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेदावाग्निमोचनंनामसप्तद
शोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथकृष्णःपरिवृतोज्ञातिभिर्मुदितात्मभिः ॥ अनुगीयमानोन्यविशद्व्रजंगोकुलमंडितम् १ व्रजे
विक्रीडतोरेवंगोपालच्छन्नमायया ॥ ग्रीष्मोनामर्तुरभवन्नातिप्रेयान्शरीरिणाम् २ सचवृंदावनगुणैर्वसंतइवलक्षितः ॥ यत्रास्तेभगवान्साक्षाद्रामेणसह
केशवः ३ यत्रनिर्झरनिर्ह्रादनिवृत्तस्वनझिल्लिकं ॥ शश्वत्तच्छीकरर्जीषद्रुममंडलमंडितं ४ सरित्सरःप्रस्रवणोर्मिवायुनाकह्लारकंजोत्पलरेणुहारिणा ॥ नवि
द्यतेयत्रवनौकसांदवोनिदाघवन्ह्यर्कभवोतिशाद्वले ५ अगाधतोयह्रदिनीतटोर्मिभिर्द्रवत्पुरीष्याःपुलिनैःसमंततः ॥ नयत्रचंडांशुकराविषोल्बणाभुवोरसंशा
द्वलितंचगृह्णते ६ वनंकुसुमितंश्रीमन्नदच्चित्रमृगद्विजम् ॥ गायन्मयूरभ्रमरंकूजत्कोकिलसारसम् ७ क्रीडिष्यमाणस्तत्कृष्णोभगवान्बलसंयुतः ॥ वेणुंविरण
यन्गोपैर्गोधनैःसंवृतोऽविशत् ८ प्रवालबर्हस्तबकस्रग्धातुकृतभूषणाः ॥ रामकृष्णादयोगोपाननृतुर्युयुधुर्जगुः ९

रध्वनिसूक्ष्मकीटायस्मिंस्तथाभूतंवृंदावनंभवतिकिंच शश्वत्तेषांनिर्झराणांशीकरैरंबुकणैर्ऋजीषाःस्निग्धायेद्रुमास्तेषांमंडलैर्मंडितम् ४ यत्रग्रीष्मेवनेवानिदाघोग्रीष्मस्तेनतत्कालीनवन्ह्य
र्काभ्यांचभवतियोदवस्तापःअतिशाद्वलेतिहरिततृणाकीर्णेयद्वाअतिक्रांतशाद्वलेपिस्थाने ५ ननुशाद्वलेवकुतस्त्यंतत्राहअगाधेति अगाधानितोयानियासांतासांह्रदिनीनांतटस्पर्शीभिरूर्मि
भिःपुलिनैःसहद्रवत्पुरीषंपंकोयस्यास्तस्याभुवः रसंशाद्वलितंशाद्वलरूपतांचविषवदुल्बणाअपिसूर्यरश्मयोनगृह्णंतेनहरंति ६ तद्वनमुन्नदंतश्चित्रामृगाद्विजाश्चयस्मिन् गायंतःमयूराभ्रमरा
श्चयस्मिन्कूजंतःकोकिलासारसाश्चयस्मिंस्तदविशत् ७ ८ ९

१० ११ काकपक्षाश्चूडाकरणात्प्राक्तनकेशाः भ्रामणादिप्रकारैर्नियुद्धेनबाहुयुद्धेनचिक्रीडतुः १२ १३ कुंभैःकुंभवृक्षफलैः अस्पृश्यत्वंनेत्रबंधश्चतदाद्यैः मृगाणांखगानांचचेष्टया १४ दर्दुर
प्लावैर्मंडूकप्लुतिभिःस्पंदोलिकयादोलालंबनेननृपाणामिवलीलया १५ नद्योद्रिद्रोणयःकुंजानिचएतेषु १६ चारयतोःसतोःतद्वनेतस्मिन्वनेतयोर्जिहीर्षया १७ १८ यथायथंवयोबलाद्यनुरू
पंद्वंद्वीभूय १९ परिवृढौनायकौ।तत्रकेचनकृष्णसंघट्टिनःकृष्णपक्षीयाः २० २१ वाह्यमानाः पृष्ठेनोह्यमानाः २२ २३ २४ कृष्णदृष्टिवंचनायअवरुह्यतेस्मिन्नित्यवरोहणंमर्यादाततः
परंदूरमगात् २५ धरणिधरेंद्रवद्गौरवंयस्यतन्निजमासुरंवपुरास्थितः पुरटपरिच्छदःसुवर्णालंकारःतडिद्द्युमान्विद्युद्दीप्तिमानित्यलंकारोपमाउडुपतिवाडितिरामोपमाऊडुपतिंवहती

कृष्णस्यनृत्यतःकेचिज्जगुःकेचिदवादयन् ॥ वेणुपाणितलैःशृंगैःप्रशशंसुरथापरे १० गोपजातिप्रतिच्छन्नादेवागोपालरूपिणः ॥ ईडिरेकृष्णरामौचनटा
इवनटंनृप ११ भ्रामणैर्लंघनैःक्षेपैरास्फोटनविकर्षणैः ॥ चिक्रीडतुर्नियुद्धेनकाकपक्षधरौक्वचित् १२ क्वचिन्नृत्यत्सुचान्येषुगायकौवादकौस्वयम् ॥ शशं
सतुर्महाराजसाधुसाध्वितिवादिनौ १३ क्वचिद्बिल्वैःक्वचित्कुंभैःक्वचामलकमुष्टिभिः ॥ अस्पृश्यनेत्रबंधाद्यैःक्वचिन्मृगखगेहया १४ क्वचिच्चदर्दुरप्लावैर्विवि
धैरुपहासकैः ॥ कदाचित्स्पंदोलिकयाकर्हिचिन्नृपचेष्टया १५ एवंतौलोकसिद्धाभिःक्रीडाभिश्चेरतुर्वने ॥ नद्यद्रिद्रोणिकुंजेषुकाननेषुसरस्सुच १६ पशूं
श्चारयतोर्गोपैस्तद्वनेरामकृष्णयोः ॥ गोपरूपीप्रलंबोगादसुरस्तज्जिहीर्षया १७ तंविद्वानपिदाशार्होभगवान्सर्वदर्शनः ॥ अन्वमोदततत्सख्यंवधंतस्य
विचिंतयन् १७ तत्रोपाहूयगोपालान्कृष्णःप्राहविहारवित् ॥ हेगोपाविहरिष्यामोद्वंद्वीभूययथायथम् १९ तत्रचक्रुःपरिवृढौगोपारामजनार्दनौ ॥ कृष्णसं
घट्टिनःकेचिदासन्रामस्यचापरे २० आचेरुर्विविधाःक्रीडावाह्यवाहकलक्षणाः ॥ यत्रारोहंतिजेतारोवहंतिचपराजिताः २१ वहंतोवाह्यमानाश्चचारयंत
श्चगोधनम् ॥ भांडीरकंनामवटंजग्मुःकृष्णपुरोगमाः २२ रामसंघट्टिनोयर्हिश्रीदामवृषभादयः ॥ क्रीडायांजयिनस्तांस्तानूहुःकृष्णादयोनृप २३ उवाह
कृष्णोभगवान्श्रीदामानंपराजितः ॥ वृषभंभद्रसेनस्तुप्रलंबोरोहिणीसुतं २४ अविषह्यंमन्यमानःकृष्णंदानवपुंगवः ॥ वहन्द्रुततरंप्रागादवरोहणतःपरं २५
तमुद्वहन्धरणिधरेंद्रगौरवंमहासुरोविगतरयोनिजंवपुः ॥ सआस्थितःपुरटपरिच्छदोबभौतडिद्द्युमानुडुपतिवाडिवांबुदः २६ निरीक्ष्यतद्वपुरलमंबरेचर
त्प्रदीप्तदृग्भ्रुकुटितटोग्रदंष्ट्रकं ॥ ज्वलच्छिखंकटककिरीटकुंडलत्विषाद्भुतंहलधरईषदत्रसत् २७ अथागतस्मृतिरभयोरिपुंबलोविहायसार्थमिवहरंतमात्मनः
॥ रुषाहनच्छिरसिदृढेनमुष्टिनासुराधिपोगिरिमिववज्ररंहसा २८

त्युडुपतिवाट्यदियथोचितस्थानेषुस्थितानिविद्युतोभवंत्युपरिचोडुपतिस्तदासौंबुदोयथाभातितद्वद्बभावित्यर्थः २६ अलमतिवेगेनप्रदीप्तेदृशौयस्मिन्वपुषितत्भ्रुकुटितटसँल्लग्नाउग्रादंष्ट्रायास्मिं
स्तत्प्रदीप्तदृक्भ्रुकुटितटंयस्मिन्उग्रादंष्ट्रायस्मिंस्तच्चतच्चेतिवाज्वलंत्यःशिखाःकेशायस्मिंस्तत् २७ आगतस्मृतिरभयइवात्मनःसार्थंगोपसमूहंविहायहरंतंरिपुमहनत्यद्वाविहायसाऽकाशमा
र्गेणात्मनःप्राप्तमर्थमिवहरंतमितिवज्ररंहसावज्रवेगेनमुष्टिना २८

अपस्मृतगितस्मृतिः महारवंसमीरयन् २९ ३० तदर्हणंप्रशंसार्हम् ३१ ३२ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायामष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ऊनविंशेनिविष्टंतुगोपगोकुलमच्युतः ॥
मुंजारण्यमरण्याग्नेररक्षतान्निपानतः ॥ १ ॥ दूरचारिणीर्दूरचारिण्यः १ वनाद्वनांतरंनिर्विशंत्योदावेनतर्षितास्तृषिताःक्रंदंत्यइषीकाटवीमत्युच्छ्रितघनतृणविशेषारण्यंनिर्विविशुः २ कृष्ण
रामावादीयेपांतेनतुतौ ३ तासांगवांखुरैर्दद्भिश्चच्छिन्नैस्तृणैर्गोष्पदैरंकितैश्चभूप्रदेशैस्तृणैर्वागवांमार्गमन्वगमन् नष्टाजीव्यागतजीविकासाधनाः ४ मुंजाटव्यापिसैवइषीकाटवी ५ ६

सआहतःसपदिविशीर्णमस्तकोमुखाद्वमन्रुधिरमपस्मृतोऽसुरः ॥ महारवंव्यसुरपतत्समीरयन्गिरिर्यथामघवतआयुधाहतः २९ दृष्ट्वाप्रलंबंनिहतंबलेनबल
शालिना ॥ गोपाःसुविस्मिताआसन्साधुसाध्वितिवादिनः ३० आशिषोभिगृणंतस्तंप्रशशंसुस्तदर्हणम् ॥ प्रेत्यागतमिवालिंग्यप्रेमविह्वलचेतसः ३१ पापे
प्रलंबेनिहतेदेवाःपरमनिर्वृताः ॥ अभ्यवर्षन्बलंमाल्यैःशशंसुःसाधुसाध्विति ३२ इतिश्रीभागवतेम०दशमस्कंधेपूर्वार्धेप्रलंबवधोनामाष्टादशोध्यायः ॥ १८ ॥
श्रीशुकउवाच ॥ क्रीडासक्तेषुगोपेषुतद्गावोदूरचारिणीः ॥ स्वैरंचरंत्योविविशुस्तृणलोभेनगह्वरम् १ अजागावोमहिष्यश्चनिर्विशंत्योवनाद्वनम् ॥ इषी
काटवींनिर्विविशुःक्रंदंत्योदावतर्षिताः २ तेऽपश्यंतःपशून्गोपाःकृष्णरामादयस्तदा ॥ जातानुतापानविदुर्विचिन्वंतोगवांगतिं ३ तृणैस्तत्खुरदच्छि
न्नैर्गोष्पदैरंकितैर्गवाम् ॥ मार्गमन्वगमन्सर्वेनष्टाजीव्याविचेतसः ४ मुंजाटव्यांभ्रष्टमार्गंक्रंदमानंस्वगोधनम् ॥ संप्राप्यतृषिताःश्रांतास्ततस्तेसंन्यव
र्तयन् ५ ताआहूताभगवतामेघगंभीरयागिरा ॥ स्वनाम्नांनिनदंश्रुत्वाप्रतिनेदुःप्रहर्षिताः ६ ततःसमंताद्वनधूमकेतुर्यदृच्छयाभूत्क्षयकृद्वनौकसाम् ॥
समीरितःसारथिनोल्बणोल्मुकैर्विलेलिहानःस्थिरजंगमान्महान् ७ तमापतंतंपरितोदवाग्निंगोपाश्चगावःप्रसमीक्ष्यभीताः ॥ ऊचुश्चकृष्णंसबलंप्रपन्नायथाहरिं
मृत्युभयार्दिताजनाः ८ कृष्णकृष्णमहावीरहेरामामितविक्रम ॥ दावाग्निनादह्यमानान्प्रपन्नांस्त्रातुमर्हथः ९ नूनंत्वद्बांधवाःकृष्णनचार्हंत्यवसीदितुम् ॥
वयंहिसर्वधर्मज्ञत्वन्नाथास्त्वत्परायणाः ॥ १० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ वचोनिशम्यकृपणंबंधूनांभगवान्हरिः ॥ निमीलयतमाभैष्टलोचनानीत्यभाषत ११
तथेतिमीलिताक्षेषुभगवानग्निमुल्बणम् ॥ पीत्वामुखेनतान्कृच्छ्राद्योगाधीशोव्यमोचयत् १२ ततश्चतेऽक्षीण्युन्मील्यपुनर्भांडीरमापिताः ॥ निशाम्यवि
स्मिताआसन्नात्मानंगाश्चमोचिताः १३ कृष्णस्ययोगवीर्यंतद्योगमायानुभावितम् ॥ दावाग्नेरात्मनःक्षेमंवीक्ष्यतेमेनिरेऽमरं १४ गाःसन्निवर्त्यसायाह्नेसहरा
मोजनार्दनः ॥ वेणुंविरणयन्गोष्ठमगाद्गोपैरभिष्टुतः १५ गोपीनांपरमानंदआसीद्गोविंददर्शने ॥ क्षणंयुगशतमिवयासांयेनविनाभवत् ॥ १६ ॥ इतिश्री
भागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेदावाग्निपानंनामैकोनविंशोध्यायः ॥ १९ ॥

गोगोपानांनाशहेतुर्वनवह्निःसर्वतःप्रादुर्भूत् सारथिनावायुना ७ ८ ९ १० ११ कृच्छ्राद्गह्वरप्रवेशक्षुत्तृड्श्रमादिजनितात् १२ क्षणेनैवभांडीरंप्रापिताःततोऽक्षीण्युन्मील्यविस्मिताः
१३ १४ १५ १६ श्रीदामादिस्वगोपानांस्वांगमारुह्यहृष्यतीम् ॥ स्वैश्वर्यमाविरकरोद्वनवह्निनिपानतः ॥ १ ॥ इति०द०पू०एकोनविंशोध्यायः ॥ १९ ॥

विशेप्रावृट्शरच्छोभावर्णनेनत्रनोचिताः ॥ प्रावृट्क्रीडानिरूप्यंतेगे।परामयुजोहरेः ॥ १ ॥ हेयादेयोपमानेनप्रावृट्शरदृतुश्रियोः ॥ वर्णनंत्वद्भुतैश्वर्यकृष्णलीलाविवक्षया ॥ २ ॥ १ २ तत्रप्रावृड्वर्णनंततइत्यादिद्वाविंशत्या सर्वेषांप्राणिनांसमुद्भवउत्पत्तितोजीवनतश्चयस्यांसाप्रावृट् विद्योतमानाःपरिधयःपरिवेषादिशोभायस्यांसा विस्फूर्जितंसंक्षुभितंनभस्तलंयस्यांसा ३ सांद्रैर्निबिडैर्नीलांबुदैर्विद्युद्गर्जितसहितैराच्छन्नम् सगुणंगुणैराच्छन्नंजीवाख्यम् विद्युद्गर्जितांबुदानांसत्त्वरजस्तमोभिरुपमा ४ पर्जन्यःसूर्यः स्वगोभिर्निजरश्मिभिः कालेयथोचितसमये अत्रराजोपमाकरादानतःसमयेपुनर्दानतश्चसूचिता ५ अस्यविश्वस्यप्रीणनमाप्यायनकरंजीवनमुदकंमुमुचुः कृपालवोयथातप्तंजनंनिरीक्ष्यानुकंपमानास्तदाप्यायनायस्वजीवनमपित्यजंतितद्वन्महांतोमेघास्तडिन्नेत्रैर्विश्वंतप्तंनिरीक्ष्यवायुभिर्वेपिताजीवनंमुमुचुरिति ६ तपसाग्रीष्मेणकृशा देवमीढापर्जन्यासिक्ता वर्षीयसीउच्छूनापुष्टा काम्यंतपोयस्यतस्यतनुःकामान्सं

श्रीशुकउवाच ॥ तयोस्तदद्भुतंकर्मदावाग्नेर्मोक्षमात्मनः ॥ गोपाःस्त्रीभ्यःसमाचख्युःप्रलंबवधमेवच १ गोपवृद्धाश्चगोप्यश्चतदुपाकर्ण्यविस्मिताः॥मेनिरेदेवप्रवरौकृष्णरामौव्रजंगतौ २ ततःप्रावर्त्ततप्रावृट्सर्वसत्त्वसमुद्भवा ॥ विद्योतमानपरिधिर्विस्फूर्जितनभस्तला ३ सांद्रनीलांबुदैर्व्योमसविद्युत्स्तनयित्नुभिः ॥ अस्पष्टज्योतिराच्छन्नंब्रह्मेवसगुणंबभौ ४ अष्टौमासान्निपीतंयद्भूम्याश्चोदमयंवसु ॥ स्वगोभिर्मोक्तुमारेभेपर्जन्यःकालआगते ५ तडित्वंतोमहामेघाश्वंडश्वसनवेपिताः ॥ प्रीणनंजीवनंह्यस्यमुमुचुःकरुणाइव ६ तपःकृशादेवमीढाआसीद्वर्षीयसीमही ॥ यथैवकाम्यतपसस्तनुःसंप्राप्यतत्फलम् ७ निशामुखेषुखद्योतास्तमसाभांतिनग्रहाः ॥ यथापापेनपाखंडानहिवेदाःकलौयुगे ८ श्रुत्वापर्जन्यनिनदंमंडूकाव्यसृजन्गिरः ॥ तूष्णींशयानाःप्राग्यद्वद्ब्राह्मणानियमात्यये ९ आसन्नुत्पथवाहिन्यःक्षुद्रनद्योनुशुष्यतीः ॥ पुंसोयथास्वतंत्रस्यदेहद्रविणसंपदः १० हरिताहरिभिःशष्पैरिंद्रगोपैश्चलोहिता ॥ उच्छिलींध्रकृतच्छायानृणांश्रीरिवभूरभूत् ११ क्षेत्राणिसस्यसंपद्भिःकर्षकाणांमुदंददुः ॥ धनिनामुपतापंचदैवाधीनमजानताम् १२ जलस्थलौकसःसर्वेनववारिनिषेवया ॥ अबिभ्रद्रुचिरंरूपंयथाहरिनिषेवया १३ सरिद्भिःसंगतःसिंधुश्चुक्षुभेश्वसनोर्मिमान् ॥ अपक्वयोगिनश्चित्तंकामाक्तंगुणयुग्यथा १४ गिरयोवर्षधाराभिर्हन्यमानानविव्यथुः ॥ अभिभूयमानाव्यसनैर्यथाधोक्षजचेतसः १५ मार्गाबभूवुःसंदिग्धास्तृणैश्छन्नाह्यसंस्कृताः ॥ नाभ्यस्यमानाःश्रुतयोद्विजैःकालहताइव १६ लोकबंधुषुमेघेषुविद्युतश्चलसौहृदाः ॥ स्थैर्यंनचक्रुःकामिन्यःपुरुषेषुगुणिष्विव १७

प्राप्ययथेति ७ ८ नित्यकर्मावसानेआचार्यनिनदंश्रुत्वातच्छिष्यायथाधीयतेतद्वदिति ९ अनुशुष्यतीरनुशुष्यंत्यः अस्वतंत्रस्येंद्रियपरतंत्रस्य स्वतंत्रस्यानिरंकुशस्येतिवा १० हरिभिर्नीलैःशष्पैर्बालतृणैर्नीलवर्णा क्वचिदिंद्रगोपैःकीटविशेषैर्लोहिता तत्रतत्रोच्छिलींध्रैश्छत्राकारैरुद्भिदैःकृतच्छायानृणांराज्ञांश्रीःसेनासंपदिव ११ क्षेत्राणीति तदाहिवृष्टेरविच्छेदेलसंतःप्रियंग्वादयोमुदंददातिविच्छेदेशुष्यंतोनुतापंचेति १२ अबिभ्रदबिभरुः यथाहरिनिषेवयेति हरिसेवायांप्रवृत्ताहिसद्यएवसर्वेरुचिराभवंति तस्याःपरमधर्मत्वात्परमसुखत्वाच्चतद्वदिति १३ कामाक्तंकामवासनायुक्तमितिश्वसनोर्मिसाम्यम् गुणैर्विषयैर्युज्यतइतिसारित्संगतिसाम्यम् १४ अधोक्षजएवचेतोयेषांते १५ असंस्कृताअक्षुण्णानाभ्यस्यमानाइत्यसंस्कृतसाम्यं कालेनचाहताइतितृणाच्छादनसाम्यं १६ यथाकामिन्यःपुंश्चल्यः १७

निर्गुणंज्यारहितमपिगुणिनिगर्जितशब्दवति अभादशोभत गुणव्यतिकरात्मकेऽव्यक्तेप्रपंचेऽगुणवान्निर्गुणःपुरुषोयथेति १८ स्वभासाभासितयाहंमत्येतिस्वचैतन्येनैवप्रकाशितेनाहंकारे
णच्छन्नोजीवोयथा यद्वा अहंविद्वान्दातावेत्ताशूरइतिस्वप्रतीत्येवारोपितयाइति १९ मेघागमेनोत्सवोयेषामतोहृष्टाः २० नानात्ममूर्तयःअनेकरूपदेहाः २१ अशांतानिपंककंटकादि
युक्तानिरोधांसितटानियेषांतेष्वपिन्यूषुर्नितरामवसन् सारसाश्चक्रवाकाः अशांतानिघोराण्यनुपरतानिवाकृत्यानियेषुतेष्वपिगृहेषु २२ ईश्वरेइंद्रे २३ नुन्नाःप्रेरिताः आशिषःकामा
न् विश्पतयोराजानःवणिजांपतयोवा द्विजेरिताःपुरोहितैरुक्ताः २४ प्रावृषिकृतांक्रीडांवर्णयति एवंवनमितिसप्तभिः वर्षिष्ठंसमृद्धं २५ २६ वनौकसःपुलिंदीःप्रमुदिताभगवान्ददृशे
तथावनराजीर्मधुच्युतोमधुस्त्रवाददृशे गिरेःसकाशाज्जलधाराश्चतासांनादानासन्नानिकटवर्तिनीर्गुहाश्चयद्वा वनौकसःप्रमुदिताआसन् तथावनराजीर्वनराजयोवनपरंपरामधुच्युतआसन् गि

धनुर्वियतिमाहेंद्रंनिर्गुणंचगुणिन्यभात् ॥ व्यक्तेगुणव्यतिकरेऽगुणवान्पुरुषोयथा १८ नरराजोडुपश्छन्नःस्वज्योत्स्नाराजितैर्घनैः ॥ अहंमत्याभासितया
स्वभासापुरुषोयथा १९ मेघागमोत्सवाहृष्टाःप्रत्यनंदन्शिखंडिनः ॥ गृहेषुतप्तानिर्विण्णायथाच्युतजनागमे २० पीत्वापःपादपाःपद्भिरासन्नानात्ममूर्तयः
प्राक्क्षामास्तपसाश्रांतायथाकामानुसेवया २१ सरस्स्वशांतरोधस्सुन्यूषुरंगापिसारसाः ॥ गृहेष्वशांतकृत्येषुग्राम्याइवदुराशयाः २२ जलौघैर्निरभिद्यंतसे
तवोवर्षतीश्वरे ॥ पाखंडिनामसद्वादैर्वेदमार्गाःकलौयथा २३ व्यमुंचन्वायुभिर्नुन्नाभूतेभ्योऽथामृतंघनाः ॥ यथाशिषोविश्पतयःकालेकालेद्विजेरिताः
२४ एवंवनंतद्वर्षिष्ठंपक्वखर्जूरजंबुमत् ॥ गोगोपालैर्वृतोरंतुंसबलःप्राविशद्धरिः २५ धेनवोमंदगामिन्यऊधोभारेणभूयसा ॥ ययुर्भगवताहूताद्रुतंप्रीत्यास्नु
तस्तनीः २६ वनौकसःप्रमुदितावनराजीर्मधुच्युतः ॥ जलधारागिरेर्नादानासन्नाददृशेगुहाः २७ क्वचिद्वनस्पतिक्रोडेगुहायांचाभिवर्षति ॥ निर्विश्यभ
गवान्त्रेमेकंदमूलफलाशनः २८ दध्योदनंसमानीतंशिलायांसलिलांतिके ॥ संभोजनीयैर्बुभुजेगोपैःसंकर्षणान्वितः २९ शाद्वलोपरिसंविश्यचर्वतोमीलितेक्ष
णान् ॥ तृप्तान्वृषान्वत्सतरान्गाश्चस्वोधोभरश्रमाः ३० प्रावृट्श्रियंचतांवीक्ष्यसर्वभूतमुदावहां ॥ भगवान्पूजयांचक्रेआत्मशक्त्युपबृंहितां ३१ एवंनिव
सतोस्तस्मिन्रामकेशवयोर्व्रजे ॥ शरत्समभवद्व्यभ्रास्वच्छांब्वपरुषानिला ३२ शरदानीरजोत्पत्त्यानीराणिप्रकृतिंययुः ॥ भ्रष्टानामिवचेतांसिपुनर्योगनि
षेवया ३३ व्योम्नोब्दंभूतशाबल्यंभुवःपंकमपांमलम् ॥ शरज्जहाराश्रमिणांकृष्णेभक्तिर्यथाऽशुभम् ३४

रेर्जलधाराआसन् तानेवंभूतानाददृशेसर्वतोददर्शभगवान् तथा धाराणांनादान्गुहाश्चेति २७ २८ २९ ३० ३१ शरदंवर्णयति एवंनिवसतोरित्यष्टादशभिः विगतान्यभ्राणियस्यांसा
स्वच्छान्यंबूनियस्यांसा अपरुषःशांतोऽनिलोयस्यांसाचसाच ३२ नीरजानामुत्पत्तिर्ययातयाशरदाकृत्वा नीरजानामुत्पत्यावा ३३ व्योम्नोब्दमिति व्योमादीनांचतुर्णांचतुरोमला
न्शरदहरत् आश्रमिणांचतुर्णांकृष्णेजाताभक्तिर्यथाऽशुभमसुखंहराति तथाहि ब्रह्मचारिणोगुर्वर्थोदकाहरणादिकष्टंयथाभक्तिर्हराति तयापूर्णस्यतेनानुपयोगात् गुरुभिरपिकृतार्थस्यत
स्यानियोगात् एवंव्योम्नोब्दंशरज्जहार यथाच गृहिणोपत्यादिसांकर्यंभक्तिर्हराति विविक्तवासरुच्युत्पत्तेःतथाभूतानांशाबल्यंसांकर्यंशरत् वर्षासुवृष्टिभियासंकुलानिवसंति यथाच वन
स्थस्यमलधारणक्लेशंभक्तिर्हरतिएवंभुवःपंकंशरत् यथाचयतीनांकामादिवासनामलंश्रीकृष्णभक्तिर्हराति एवमपांमलंशरदिति ३४

त्यक्तैषणाः त्यक्ताःपुत्रवित्तलोकैषणायैस्ते३५गिरयइति अयंभावः नह्युपाध्यायाःकर्मविद्यामिवज्ञानिनोज्ञानामृतंसर्वतोवितरंत्यपितुकृपयाक्वचिदेव एवंगिरयः शिवंनिर्मलंतोयंक्वचिन्मुमुचुः
क्वचिन्न नपुनःप्रावृषीवसर्वतइति३६गाधेक्षुद्रेजलेचरंतीतितथातेमीनादयः३७अविंदन्लेभिरे३८शनैःशनैरिति तत्रममतामिवपंकमहंतामिवआमतामपक्वतांजहुरिति३९आत्मन्युपरतेत्यक्त
क्रियोमुनिरिवनिश्चलांबुःसएवव्युपरतागमोनिवृत्तवेदघोषइवतूष्णीमभूदिति ४०केदारेभ्योबद्धसेतुशालिक्षेत्रेभ्योदृढैःसेतुभिरपोऽगृह्णन् ततःपरंवृष्टयभावात् प्राणैरिंद्रियैः तन्निरोधेनेंद्रियप्र
त्याहारेण ४१ देहाभिमानजंबोधइवव्रजयोषितांमुकुंदइवचेत्यर्थः ४२ शरदाविमलास्तारकायस्मिंस्तत् शब्दब्रह्मणोवेदस्यार्थान्पूर्वोत्तरमीमांसानिर्णीतान्दर्शयतीतितथातद्वत्४३
४४समोऽन्यूनाधिकःशीतश्चोष्णश्चतम् नतुगोप्यःकृष्णापहृतचेतस्त्वेनतासांसंतापोदुःसहइति यद्वा नकारउपमार्थः तदाकृष्णहृतचेतसइतिचेतसाकृष्णमाश्लिष्ययथेत्यर्थः४५पुष्पिण्योग

सर्वस्वंजलदाहित्वाविरेजुःशुभ्रवर्चसः ॥ यथात्यक्तैषणाःशांतामुनयोमुक्तकिल्बिषाः ३५ गिरयोमुमुचुस्तोयंक्वचिन्नमुमुचुःशिवम् ॥ यथाज्ञानामृतंकालेज्ञा
निनोददतेनवा ३६ नैवाविदन्क्षीयमाणंजलंगाधजलेचराः ॥ यथायुरन्वहंक्षय्यंनरामूढाःकुटुंबिनः ३७ गाधवारिचरास्तापमविंदन्शरदर्कजम् ॥
यथादरिद्रःकृपणःकुटुंब्यविजितेंद्रियः ३८ शनैःशनैर्जहुःपंकंस्थलान्यामंचवीरुधः ॥ यथाहंममतांधीराःशरीरादिष्वनात्मसु ३९ निश्चलांबुरभूत्तूष्णीं
समुद्रःशरदागमे॥ आत्मन्युपरतेसम्यङ्मुनिर्व्युपरतागमः ४० केदारेभ्यस्त्वपोगृह्णन्कर्षकादृढसेतुभिः ॥ यथाप्राणैःस्रवज्ज्ञानंतन्निरोधेनयोगिनः
४१ शरदर्कांशुजांस्तापान्भूतानामुडुपोहरत् ॥ देहाभिमानजंबोधोमुकुंदोव्रजयोषिताम् ४२ खमशोभतनिर्मेघंशरद्विमलतारकम् ॥ सत्त्वयुक्तं
यथाचित्तंशब्दब्रह्मार्थदर्शनम् ४३ अखंडमंडलोव्योम्निरराजोडुगणैःशशी ॥ यथायदुपतिःकृष्णोवृष्णिचक्रावृतोभुवि ४४ आश्लिष्यसमशीतोष्णं
प्रसूनवनमारुतम् ॥ जनास्तापंजहुर्गोप्योनकृष्णहृतचेतसः ४५ गावोमृगाःखगानार्यःपुष्पिण्यःशरदाभवन् ॥ अन्वीयमानाःस्ववृषैःफलैरीशाक्रि
याइव ४६ उदहृष्यन्वारिजानिसूर्योत्थानेकुमुद्विना ॥ राज्ञातुनिर्भयालोकायथादस्यून्विनानृप ४७ पुरग्रामेष्वाग्रयणैरैंद्रियैश्चमहोत्सवैः ॥ बभौभूःप
क्वसस्याढ्याकलाभ्यांनितरांहरेः ४८ वणिङ्मुनिनृपस्नातानिर्गम्यार्थान्प्रपेदिरे ॥ वर्षरुद्धायथासिद्धाःस्वपिंडान्कालआगते ४९ ॥ इतिश्रीभागव
तेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेशरद्वर्णनंनामविंशतितमोध्यायः ॥ २० ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ण्यः अन्वीयमानाःस्ववृषैःस्वपतिभिरनिच्छंत्योपिबलादनुगम्यमानाः ईश्वराराधनार्थाःक्रियाबलात्फलैरनुगम्यमानाःसमस्तभोगगर्भायथेति ४६ कुमुत्कुमुदम् कुत्सितामुद्यस्येति
दस्युसाम्यम् ४७ आग्रयणैर्नवान्नप्राशनार्थैर्वैदिकैरैंद्रियार्थैर्लौकिकैश्चमहोत्सवैः कलाभ्यांरामकृष्णाभ्यांदर्शनादिमहोत्सवाभ्यां ४८ वणिजोयतयोनृपाःस्नातकाश्चदृष्टादृष्टाभ्यांवर्षरुद्धाः
संतोनिर्गम्यार्थान्वाणिज्यस्वाच्छंद्यदिग्विजयविद्यादीन्प्रपेदिरेप्रपद्यंत यथा मंत्रयोगादिसिद्धाः आयुषारुद्धाः कालेआगतेस्वपिंडान्योगादिप्राप्यान्देवादिदेहानिति ४९ ॥ ॥ इ
तिश्रीभागवतेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांविंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

एकविंशेशरद्रम्येवृंदावनगतेहरौ ॥ तद्वेणुस्वनमाकर्ण्यगोपीभिर्गीतमीर्यते ॥ १ ॥ इत्थमेवंभूतंवनं तदेवाह शरदास्वच्छानिजलानियास्मिंस्तत् वायुनावातमनुगतंतदेकव्याप्तमित्यर्थः १
ततश्चकुसुमितवनराजिषुशुष्मिणोमत्ताभृंगाद्विजाः खगाश्चतेषांकुलानितैर्घुष्टाःसरांसिसरितोमहीध्राश्चयस्मिंस्तद्वनंकृष्णोवगाह्यप्रविश्यवेणुमवादयत् २ तत्कृष्णवेणुगीतंस्मरस्योदयोयस्मा
त्तदाश्रुत्यश्रुत्वापरोक्षंयथाभवतितथाव्रजेस्थितत्वात् ३ विक्षिप्तमनसोव्याकुलचित्ताः ४ यादृशंकृष्णस्मरणंतासांमनसःक्षोभकंजातंतदाह बर्हापीडमिति नटवद्वरंवपुर्बिभ्रद्वृंदावनंप्रा
विशत् कथंभूतंवनंस्वपदैरंकितैरमणंरतिजनकंगोपवृंदैर्गीतकीर्त्तिःतथाबर्हमयमापीडंशिरोभूषणंबिभ्रत् बर्हमापीडोयस्मिन्निति वपुषोविशेषणंवावेणुवादनमुत्प्रेक्षते रंध्रान्वेणोरितिअतोनूनम
धरसुधैवपूर्णाद्वेणोरुच्चलंतीगीतवत्प्रसर्पितुमर्हतीतिभावः ५ अभिरेभिरेवर्णयंत्यःपदेपदेपरमानंदमूर्तिंकृष्णंपरिरब्धवत्यः ६ अनुवर्णनमेवाह अक्षण्वतामितित्रयोदशभिः अक्षण्वतांचक्षुष्म
तांतावदिदमेवफलंप्रियदर्शनंपरमन्यन्नविदामोनविद्मइत्यर्थः तच्चफलंसखिभिः सहपशून्वनंप्रवेशयतोरामकृष्णयोर्वक्त्रंयैर्निपीतंतैरेवजुष्टंसेवितंनान्यैरित्यर्थःकथंभूतंवक्त्रं अनुवेणुवेणुमनुवर्त्त
मानंतंवादयत् तथानुरक्तकटाक्षमोक्षंस्निग्धकटाक्षविसर्गं अथवायैर्निपीतंतयोर्वक्त्रंतैर्यज्जुष्टमिदमेवाक्षण्वतामक्ष्णोःफलमिति ७ अन्याआहुः चूतेति चूतप्रवालादीनांचित्राभिर्मालाभिरनु

श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंशरत्स्वच्छजलंपद्माकरसुगंधिना ॥ न्यविशद्वायुनावातंसगोगोपालकोच्युतः १ कुसुमितवनराजिशुष्मिभृंगद्विजकुलघुष्टसरः
सरिन्महीध्रम् ॥ मधुपतिरवगाह्यचारयन्गाःसहपशुपालबलश्चुकूजवेणुम् २ तद्व्रजस्त्रियआश्रुत्यवेणुगीतंस्मरोदयम् ॥ काश्चित्परोक्षंकृष्णस्यस्वसखी
भ्योन्ववर्णयन् ३ तद्वर्णयितुमारब्धाःस्मरंत्यःकृष्णचेष्टितं ॥ नाशकन्स्मरवेगेनविक्षिप्तमनसोनृप ४ बर्हापीडंनटवरवपुःकर्णयोःकर्णिकारंबिभ्रद्वासः
कनककपिशंवैजयंतींचमालां ॥ रंध्रान्वेणोरधरसुधयापूरयन्गोपवृंदैर्वृंदारण्यंस्वपदरमणंप्राविशद्गीतकीर्तिः ५ इतिवेणुरवंराजन्सर्वभूतमनोहरम् ॥
श्रुत्वाव्रजस्त्रियःसर्वावर्णयंत्योभिरेभिरे ६ ॥ गोप्यऊचुः ॥ अक्षण्वतांफलमिदंनपरंविदामःसख्यःपशूननुविवेशयतोर्वयस्यैः ॥ वक्त्रंव्रजेशसुतयोरनुवेणु
जुष्टंयैर्वानिपीतमनुरक्तकटाक्षमोक्षं ७ चूतप्रवालबर्हस्तबकोत्पलाब्जमालानुपृक्तपरिधानविचित्रवेषौ ॥ मध्येविरेजतुरलंपशुपालगोष्ठ्यांरंगेयथानटव
र्तकौचगायमानौ ८ गोप्यःकिमाचरदयंकुशलंस्मवेणुर्दामोदराधरसुधामपिगोपिकानाम् ॥ भुंक्तेस्वयंयदवशिष्टरसंह्रदिन्योहृष्यत्त्वचोश्रुमुमुचुस्तरवोय
थार्याः ९ वृंदावनंसखिभुवोवितनोतिकीर्तिंयद्देवकीसुतपदांबुजलब्धलक्ष्मि ॥ गोविंदवेणुमनुमत्तमयूरनृत्यंप्रेक्ष्याद्रिसान्वपरतान्यसमस्तसत्त्वं १०

पृक्तेइषदंतरांतरतः संयुक्तेपरिधानेनीलपीतांबरेताभ्यांविचित्रोवेषोययोस्तौक्वचकदाचित्पशुपालगोष्ठ्यांगोपालसभायांमध्येअलमत्यर्थंविरेजतुःअहोगोपानांपुण्यमितिभावः ८ अन्याऊचुःहे
गोप्यःअयंवेणुःकिंस्मपुण्यमाचरत्कृतवान् कथं यद्यस्माद्गोपिकानामेवभोग्यांसतीमपिदामोदराधरसुधांस्वयंस्वातंत्र्येणयथेष्टंभुंक्ते कथं अवशिष्टरसंकेवलमवशिष्टंरसमात्रंयथाभवतितथायतो
यासांह्रदिनीनांपयसापुष्टस्तामातृतुल्याःह्रादिन्योहृष्यत्त्वचोविकासितकमलवनमिषेणरोमांचितालक्ष्यंते येषांवंशेजातस्तेतरवोमधुधारामिषेणानंदाश्रुमुमुचुः यथाआर्याःकुलवृद्धाःस्ववंशेभ
गवत्सेवकंदृष्ट्वाहृष्यत्त्वचोश्रुमुंचंतितद्वदिति ९ काश्चिदाहुःहेसखिवृंदावनंभुवःकीर्तिंस्वर्गादपिविशेषेणवितनोति कथंभूतंयद्देवकीसुतस्यपदांबुजाभ्यांलब्धालक्ष्मीःशोभासंपद्येनतत् किंच
गोविंदस्यवेणुमनुवेणुनिनादंश्रुत्वानंतरंमंदगर्जितंनीलमेघंतंमत्वामत्तायेमयूरास्तेषांनृत्यंप्रेक्ष्यसंघशस्तत्रतत्राद्रिसानुष्वपरतान्युपरतक्रियाण्यन्यानिसमस्तानिसत्त्वानियस्मिंस्तत् नैतद
न्येषुलोकेष्वविद्यतेऽतोभुवःकीर्तिंवितनोतीत्यर्थः १०

अपर।आहुःहेसखिमूढमतयस्तिर्यग्जातयोप्येताहरिण्योधन्याःकृतार्थाःयावेणुरणितंवेणुनादमाकर्ण्यनंदनंदनंप्रतिप्रणयसहितैरवलोकनैर्विरचितांपूजांसंमानंदधुःकृतवत्यःकिंच कृष्णसारैःस्व
पतिभिःसहिताएवदधुःअस्मत्पतयस्तुगोपाःक्षुद्राःसमक्षंतन्नसहंतइतिभावः ११ अन्याऊचुःहेगोप्यः आश्चर्यंशृणुत वनितानामुत्सवोयस्मात्तद्रूपंशीलंचयस्यतंकृष्णंनिरीक्ष्यतेनवादितवे
णोरसंकीर्णंगीतंचश्रुत्वाविमानैर्गच्छंत्योदेव्योदेवानामंकेषुस्थिताअपिस्मरेणनुन्नसाराःपरिक्षिप्तधैर्यामुमुहुःमोहेलिंगमाहुः भ्रश्यत्प्रसूनाःकबराश्चूडायासांताः विगतानीव्योयासांताः अत्रसर्व
त्रवक्तृभेदान्नातीवसंगतिर्वक्तव्या १२ क्षरणशंकयैवोत्तभितैरुन्नामितैःकर्णपुटैःपिबंत्यःसत्यः तथाशावाश्चवत्साश्चस्तनपानेप्रवृत्ताःसमनंतरमेवगीतंश्रुत्वातदेवपीयूषमुत्तंभितकर्णपुटैःपिबंतः
स्नुतस्तनपयःकवलाः केवलंस्तनेभ्यःक्षरितक्षीरग्रासामुखेषुयेषांतेतस्थुर्विस्मृतक्रियाबभूवुरित्यर्थः तत्रहेतुः गोविंदंदृशामार्गेणात्मनिमनसिस्पृशंत्यआलिंगंत्यः अतएवाश्रूणांकलालेशा
लोचनयोर्यासांतागावस्तेचशावाः १३ भोअंबमातरस्मिन्वनेयेविहगाःपक्षिणस्तेप्रायेणमुनयोभवितुमर्हंति कुतः कृष्णेक्षितंकृष्णदर्शनंपुष्पफलाद्यंतरंविनायथाभवतितथारुचिराःप्रवाला
येषांतान्द्रुमभुजान्वृक्षाणांशाखाआरुह्यतेनश्रीकृष्णेनोदितंप्रकटितंकलवेणुगीतंकेनापिसुखेनामीलितदृशस्त्यक्तान्यवाचश्चसंतोयेशृण्वंतीति; तथाहि मुनयःश्रीकृष्णदर्शनंयथाभवतितथा

धन्याःस्ममूढमतयोपिहरिण्यएतायानंदनंदनमुपात्तविचित्रवेषं ॥ आकर्ण्यवेणुरणितंसहकृष्णसाराःपूजांदधुर्विरचितांप्रणयावलोकैः ११ कृष्णंनिरीक्ष्य
वनितोत्सवरूपशीलंश्रुत्वाचतत्क्वणितवेणुविचित्रगीतं ॥ देव्योविमानगतयःस्मरनुन्नसाराभ्रश्यत्प्रसूनकबरामुमुहुर्विनीव्यः १२ गावश्चकृष्णमुखनिर्गत
वेणुगीतपीयूषरुत्तभितकर्णपुटैःपिबंत्यः ॥ शावाःस्नुतस्तनपयःकवलाःस्मतस्थुर्गोविंदमात्मनिदृशाश्रुकलाःस्पृशंत्यः १३ प्रायोबतांबविहगामुनयोवने
स्मिन्कृष्णेक्षितंतदुदितंकलवेणुगीतम् ॥ आरुह्ययेद्रुमभुजान्रुचिरप्रवालान्शृण्वंत्यमीलितदृशोविगतान्यवाचः १४ नद्यस्तदातदुपधार्यमुकुंदगीतमाव
र्तलक्षितमनोभवभग्नवेगाः ॥ आलिंगनस्थगितमूर्मिभुजैर्मुरारेर्गृह्णंतिपादयुगलंकमलोपहाराः १५ दृष्ट्वातपेव्रजपशून्सहरामगोपैःसंचारयंतमनुवेणुमुदीरयंत
म् ॥ प्रेमप्रवृद्धउदितःकुसुमावलीभिःसख्युर्व्यधात्स्ववपुषांबुदआतपत्रम् १६ पूर्णाःपुलिंद्यउरुगायपदाब्जरागश्रीकुंकुमेनदयितास्तनमंडितेन ॥ तद्दर्शन
स्मररुजस्तृणरूषितेनलिंपंत्यआननकुचेषुजहुस्तदाधिम् १७

वेदोक्तकर्मफलपरित्यागेनैवद्द्रुमशाखारूढारुचिरप्रवालस्थानीयानिकर्माण्येवोपाददानाःसुखिनःसंतःश्रीकृष्णगीतमेवशृण्वंति अतस्तएवैतेभवितुमर्हंतीतिभावः १४ आस्तांचेतनानांकथा
नद्योप्यावर्तैःपरिभ्रमैर्लक्षितेनसूचितेनमनोभवेनकामेनभग्नोवेगोयासांताआलिंगनेनस्थगितमाच्छादितंयथाभवतितथाऊर्मयएवभुजास्तैःकमलोपहाराः कमलान्युपहरंत्योमुरारेःपादयुगलंगृ
ह्णंतिधारयंति १५ लोकार्तिहरणशीलत्वादिसाम्यात्सख्युःश्रीकृष्णस्यांबुदस्तदुपर्युदितःपुनःप्रेम्णाप्रवृद्धःसन्कुसुमावलीभिः पुष्पसमूहैस्तत्तुल्यैस्तुषारैर्वासहस्ववपुषाछत्रंविहितवान् १६ सा
हंकारमाहुः पूर्णाः कृतार्थाःपुलिंद्यःशबरांगनाः कथमित्यतआहुः प्रथमंदयितानांस्तनेषुमंडितेनानुलिप्तेनपुनश्चरतिसमयेउरुगायस्यश्रीकृष्णस्यपदाब्जयोरागेणारुण्येनश्रीःकांतिर्यस्यतेन
कुंकुमेन पुनस्तस्यवनस्थलीषुचंक्रमणेनतृणेषुरूषितेनलग्नेनतद्दर्शनेनतथाभूतस्यकुंकुमस्यदर्शनेनस्मरकृतारुक्तापोयासांतास्तेनकुंकुमेनाननेषुकुचेषुचकामतप्तेषुलिंपंत्यस्तदाधिंकामव्यथांज
हुःअतस्ताःकृतार्थाधिगन्यामादृश्योयाएवंभूतमप्याधिशमनंलभंतइतिभावः १७

हंतेतिहर्षे हेसख्यः अयमद्रिर्गोवर्द्धनोध्रुवंहरिदासेषुश्रेष्ठः कुतइत्यत आहुः यस्माद्रामकृष्णयोश्चरणस्पर्शेनप्रमोदोयस्यसः तृणाद्युद्गमनिभेनरोमहर्षदर्शनात् किंच यद्यस्मान्मानंतनोतिसह गोभिर्गणेनसखिसमूहेनचवर्त्तमानयोस्तयोः कैः पानीयैःसूयवसैःशोभनतृणैःकंदरैश्चकंदमूलैश्चयथोचितम् अतोयमतिधन्यइत्यर्थः १८ हेसख्यःइदंत्वतिचित्रम् गोपैःसहवनेवनेगाःसंचारयतोस्तयोरामकृष्णयोर्मधुरपदैर्महावेणुनादैः शरीरिषुयेगतिमंतस्तेषामस्पंदनंस्थावरधर्मस्तरूणांपुलकोजंगमधर्मइति निर्युज्यंतेगावआभिरितिनिर्योगाःपादबंधनरज्जवोऽधृष्यगवांकर्षणार्थाःपाशाश्चतैःकृतंलक्षणंचिह्नंययोः शिरसिनिर्योगवेष्टनेनस्कंधस्थपाशेनचगोपपरिवृढश्रियाविराजमानयोरित्यर्थः १९ ॥ २० ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ गोपीनांकामतःकृष्णेनिःसीमप्रेमसंगमः ॥ कात्यायन्यर्चनोद्भूततत्प्रसादमहोदयः ॥ १ ॥ द्वाविंशेगोपकन्यानांवस्त्राहरणलीलया ॥ वरंदत्त्वागतःकृष्णोयज्ञशालामि

हंतायमद्रिरबलाहरिदासवर्योयद्रामकृष्णचरणस्पर्शप्रमोदः॥मानंतनोतिसहगोगणयोस्तयोर्यत्पानीयसूयवसकंदरकंदमूलैः १८ गागोपकैरनुवनंनयतोरुदारवेणुस्वनैःकलपदैस्तनुभृत्सुसख्यः ॥ अस्पंदनंगतिमतांपुलकस्तरूणांनिर्योगपाशकृतलक्षणयोर्विचित्रं १९ एवंविधाभगवतोयावृंदावनचारिणः ॥ वर्णयंत्योमिथोगोप्यःक्रीडास्तन्मयतांययुः ॥ २० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेएकविंशतितमोध्यायः ॥ २१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ हेमंतेप्रथमेमासिनंदव्रजकुमारिकाः ॥ चेरुर्हविष्यंभुंजानाःकात्यायन्यर्चनव्रतं १ आप्लुत्यांभसिकालिंद्याजलांतेचोदितेरुणे ॥ कृत्वाप्रतिकृतिंदेवीमानर्चुर्नृपसैकतीम् २ गंधैर्माल्यैःसुरभिभिर्बलिभिर्धूपदीपकैः ॥ उच्चावचैश्चोपहारैःप्रवालफलतंडुलैः ३ कात्यायनिमहामायेमहायोगिन्यधीश्वरि ॥ नंदगोपसुतंदेविपतिंमेकुरुतेनमः ॥ इतिमंत्रंजपंत्यस्ताःपूजांचक्रुःकुमारिकाः ४ एवंमासंव्रतंचेरुःकुमार्यःकृष्णचेतसः ॥ भद्रकालींसमानर्चुर्भूयान्नंदसुतःपतिः ५ उषस्युत्थायगोत्रैःस्वैरन्योन्याबद्धबाहवः॥कृष्णमुच्चैर्जगुर्यांत्यःकालिंद्यांस्नातुमन्वहं ६ नद्यांकदाचिदागत्यतीरेनिक्षिप्यपूर्ववत् ॥ वासांसिकृष्णंगायंत्योविजह्रुःसलिलेमुदा ७ भगवांस्तदभिप्रेत्यकृष्णोयोगेश्वरेश्वरः ॥ वयस्यैरावृतस्तत्रगतस्तत्कर्मसिद्धये ८ तासांवासांस्युपादायनीपमारुह्यसत्वरः ॥ हसद्भिःप्रहसन्बालैःपरिहासमुवाचह ९ अत्रागत्याबलाःकामंस्वंस्वंवासःप्रगृह्यताम् ॥ सत्यंब्रवाणिनोनर्मयद्यूयंव्रतकर्शिताः १० नमयोदितपूर्वंवाअनृतंतदिमेविदुः ॥ एकैकशःप्रतीच्छध्वंसहैवोतसुमध्यमाः ११ तस्यतत्क्ष्वेलितंदृष्ट्वागोप्यःप्रेमपरिप्लुताः ॥ व्रीडिताःप्रेक्ष्यचान्योन्यंजातहासानानिर्ययुः १२ एवंब्रुवतिगोविंदेनर्मणाक्षिप्तचेतसः ॥ आकंठमग्नाःशीतोदेवेपमानास्तमब्रुवन् १३

तीर्यते ॥ प्रथमेमासिमार्गशीर्षे १ २ ३ महामायेइत्यादिसंबोधनैस्तवनंकिंचिदशक्यमितिसूचयंत्यःप्रत्येकंप्रार्थयंते ४ कृष्णचेतस्त्वमाह भूयान्नंदसुतःपतिरित्यानर्चुरिति ५ व्रतस्यपूर्वांगमाह उषसीति गोत्रैर्नामभिः अन्योन्याबद्धबाहवःपरस्परंगृहीतपाणयः ६ ७ योगेश्वराणामीश्वरइतिप्रत्येकंतादृङ्मनोरथपूरणसामर्थ्यंदर्शयति तासांकर्मणःसिद्धयेफलदानायोति ८ नीपंकदंबम् बालैःसह ९ हेअबलाःनोनर्मनपरिहासः यस्माद्यूयंव्रतश्रांताः १० एकैकशोवाआगत्यस्वीकुरुतसहैववा नतत्रास्माकमाग्रहइत्यर्थः ११ क्ष्वेलितंपरिहासः प्रेमपरिप्लुताः प्रेमरसनिमग्नाः १२ १३

तत्रमुग्धाऊचुः अंगभोःकृष्ण अनयमन्यायंमाकृथाः १४ प्रौढाऊचुः नोचेद्राज्ञेनंदायकंसायत्राब्रुवामब्रवाम हेकृष्णेति १५ १६ प्रोत्तेरुर्निर्गताः १७ आऽहताःईषदक्षतयोनीर्वीक्ष्य १८
धृतव्रताःसत्योविवस्त्राअपोव्यगाहताप्सुस्नाताइतियत्तदेतत्उएवदेवहेलनमपराधएवेत्यर्थःव्रतवैगुण्यभीतानांप्रायश्चित्तमिवाह अस्यांहसःपापस्यनिवृत्तयेमूर्ध्र्यंजलिंबध्वाधोनमःप्रणामंकृत्वे
ति१९ इतिदोषत्वेनाच्युतेनाभिहितंविवस्त्राप्लवनंव्रतस्यच्युतिहेतुंमत्वा तस्यपूर्तिकामास्तदशेषकर्मणां तस्यव्रतस्यान्येषामशेषकर्मणांचसाक्षात्कृतंफलभूतंतमेवनेमुःसएवावद्यमृक्पापमार्ज
कः २० २१ दृढमत्यर्थंप्रलब्धावंचिताःयूयंविवस्त्राइत्यादिनात्रपयालज्जयाहापितास्त्याजिताअत्रागत्यस्ववासांसीत्याग्रहेण प्रस्तोभिताउपहसिताःसत्यंब्रवाणिनोनर्मेत्यादिना क्रीडनव
त्कारिताश्चबद्धांजलिमित्यादिप्रायश्चित्तच्छलेन तानाभ्यसूयन्दोषदृष्ट्यानापश्यन् २२ प्रेष्ठसंगमेनसज्जितावशीकृताअतोगृहीतचित्ताःसत्योनोचेलुः गृहीतचित्तत्वमाह तस्मिन्कृष्णे

मानयंभोःकृथास्त्वांतुनंदगोपसुतंप्रियम् ॥ जानीमोंगव्रजश्लाघ्यंदेहिवासांसिवेपिताः १४ श्यामसुंदरतेदास्यःकरवामतवोदितम् ॥ देहिवासांसिधर्मज्ञनो
चेद्राज्ञेब्रुवामहे ॥ १५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ भवत्योयदिमेदास्योमयोक्तंवाकरिष्यथ ॥ अत्रागत्यस्ववासांसिप्रतीच्छंतुशुचिस्मिताः १६ ततोजलाशया
त्सर्वादारिकाःशीतवेपिताः ॥ पाणिभ्यांयोनिमाच्छाद्यप्रोत्तेरुःशीतकर्शिताः १७ भगवानाहतावीक्ष्यशुद्धभावप्रसादितः ॥ स्कंधेनिधायवासांसिप्रीतःप्रोवा
चसास्मितम् १८ यूयंविवस्त्रायदपोधृतव्रताव्यगाहतैतत्तदुदेवहेलनम् ॥ बध्वांजलिंमूर्ध्न्यपनुत्तयेंहसःकृत्वानमोधोवसनंप्रगृह्यताम् १९ इत्यच्युतेनाभि
हितंव्रजाबलामत्वाविवस्त्राप्लवनंव्रतच्युतिम् ॥ तत्पूर्तिकामास्तदशेषकर्मणांसाक्षात्कृतंनेमुरवद्यमृग्यतः २० तास्तथाऽवनतादृष्ट्वाभगवान्देवकीसुतः ॥
वासांसिताभ्यःप्रायच्छत्करुणस्तेनतोषितः २१ दृढंप्रलब्धास्त्रपयाचहापिताःप्रस्तोभिताःक्रीडनवच्चकारिताः ॥ वस्त्राणिचैवापहृतान्यथाप्यमुंतानाभ्यसू
यन्प्रियसंगनिर्वृताः २२ परिधायस्ववासांसिप्रेष्ठसंगमसज्जिताः ॥ गृहीतचित्तानोचेलुस्तस्मिँल्लज्जायितेक्षणाः २३ तासांविज्ञायभगवान्स्वपादस्पर्शका
म्यया ॥ धृतव्रतानांसंकल्पमाहदामोदरोऽबलाः२४ संकल्पोविदितःसाध्व्योभवतीनांमदर्चनम् ॥ मयानुमोदितःसोऽसौसत्योभवितुमर्हति २५ नमय्या
वेशितधियांकामःकामायकल्पते ॥ भर्जिताक्वथिताधानाप्रायोबीजायनेष्यते २६ यातावलाव्रजंसिद्धामयेमारंस्यथक्षपाः ॥ यदुद्दिश्यव्रतमिदंचेरुरार्यार्च
नंसतीः ॥ २७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यादिष्टाभगवतालब्धकामाःकुमारिकाः ॥ ध्यायंत्यस्तत्पदांभोजंकृच्छ्रान्निर्विविशुर्व्रजं २८

लज्जायितेक्षणालज्जाविलसितमीक्षणंयासांताइत्यर्थः २३ दामोदरइतिभक्तवात्सल्यंदर्शयति अबलाःप्रति २४ भोःसाध्व्योभवतीनांमदर्चनमेवसंकल्पोमनोरथःसचलज्जयायुष्माभिरक
थितोपिमयाविदितःसमयानुमोदितोऽतःसत्योभवितुमर्हति अर्हतीतिसंभावनोक्त्याआत्यंतिकोनभविष्यतीतिसूचितम् २५ तत्कुतइत्यतआह नमयीति कामायएनःकामभोगाय विषय
महिम्नाकामस्यापिशांतिहेतुत्वादितिभावः कामाप्ररोहेदृष्टांतः भर्जितादग्धाक्वथितापक्काधानायवादि बीजायांकुरोद्गमाय प्रायइतिस्वेच्छयापुनःप्ररोहमपिसूचयति ध्रुवादीनांतथादर्शना
त् २६ सिद्धाःपूर्णमनोरथाः तदाह इमाआगामिनीरात्रीर्मयारंस्यथेति आर्याकात्यायनी सतीःसत्यः २७ २८

२९ ३० ३१ भक्त्यानुकंप्यकन्यास्तास्तद्विवर्जितयज्वनाम् ॥ पत्न्यनुग्रहतस्तेषामहन्कर्ममहामदम् ॥ १ ॥ विप्रभार्यानुग्रहाययज्ञवाटंगच्छन्विप्राणांकाठिन्यमभिप्रेत्यतेभ्योपिद्रुमाःश्रेष्ठा
इतितानभिनंदतिचतुर्भिः पश्यतेति हेस्तोककृष्णादयोगोपाः एतान्द्रुमान्पश्यत परार्थमेवैकांतेनजीवितंयेषांतान् तदाह वातवर्षादीन्स्वयंसहंतःसहमानाअस्माकंवारयंति ३२ सुजनस्य
कृपालोरर्थिनइव ३३ निर्यासोघनरसः तोक्माःपल्लवाद्यंकुराः ३४ ३५ इत्यभिनंदन्प्रवालादिसमूहैर्नतशाखानांतरूणांमध्येनयमुनांप्राप्तः ३६ ३७ कुमारिकाभ्यःपूर्वमेवतन्नर्माकुलतयाअ
गृहीतभोज्यानामेवनिर्गमात्क्षुधार्ताइत्युक्तम् ३८ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ त्रयोविंशेततोगोपैरन्नयाच्ञापदेशतः ॥ तत्पत्न्यनुग्रहा

अथगोपैःपरिवृतोभगवान्देवकीसुतः ॥ वृंदावनाद्गतोदूरंचारयन्गाःसहाग्रजः २९ निदाघार्कातपेतिग्मेछायाभिःस्वाभिरात्मनः ॥ आतपत्रायितान्वीक्ष्य
द्रुमानाहव्रजौकसः ३० हेस्तोककृष्णहेअंशोश्रीदामन्सुबलार्जुन ॥ विशालर्षभतेजस्विन्देवप्रस्थवरूथप ३१ पश्यतैतान्महाभागान्परार्थैकांतजीवितान्
॥ वातवर्षातपहिमान्सहंतोवारयंतिनः ३२ अहोएषांवरंजन्मसर्वप्राण्युपजीवनम् ॥ सुजनस्येवयेषांवैविमुखायांतिनार्थिनः ३३ पत्रपुष्पफलच्छायामूल
वल्कलदारुभिः ॥ गंधनिर्यासभस्मास्थितोक्मैःकामान्वितन्वते ३४ एतावज्जन्मसाफल्यंदेहिनामिहदेहिषु ॥ प्राणैरर्थैर्धियावाचाश्रेयएवाचरेत्सदा ३५
इतिप्रवालस्तबकफलपुष्पदलोत्करैः ॥ तरूणांनम्रशाखानांमध्येनयमुनांगतः ३६ तत्रगाःपाययित्वापःसुमृष्टाःशीतलाःशिवाः ॥ ततोनृपस्वयंगोपाःका
मंस्वादुपपुर्जलं ३७ तस्याउपवनेकामंचारयंतःपशून्नृप ॥ कृष्णरामावुपागम्यक्षुधार्त्ताइदमब्रुवन् ॥ ३८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धे
द्वाविंशोध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ गोपाऊचुः ॥ रामराममहावीर्यकृष्णदुष्टनिबर्हण ॥ एषावैबाधतेक्षुन्नस्तच्छांतिंकर्त्तुमर्हथः ॥ १ ॥ श्रीशुकउवाच ॥
इतिविज्ञापितोगोपैर्भगवान्देवकीसुतः ॥ भक्तायाविप्रभार्यायाःप्रसीदन्निदमब्रवीत् २ प्रयातदेवयजनंब्राह्मणाब्रह्मवादिनः ॥ सत्रमांगिरसंनामह्यासतेस्वर्ग
काम्यया ३ तत्रगत्वौदनंगोपायाचतास्मद्विसर्जिताः ॥ कीर्त्तयंतोभगवतआर्यस्यममचाभिधाम् ४ इत्यादिष्टाभगवतागत्वायाचंततेतथा ॥ कृतांजलिपु
टाविप्रान्दंडवत्पतिताभुवि ५ हेभूमिदेवाःशृणुतकृष्णस्यादेशकारिणः ॥ प्राप्तान्जानीतभद्रंवोगोपान्नोरामचोदितान् ६ गाश्चारयंतावविदूरओदनंरामा
च्युतौवोलषतोबुभुक्षितौ ॥ तयोर्द्विजाओदनमर्थिनोर्यदिश्रद्धाचवोयच्छतधर्मवित्तमाः ७ दीक्षायाःपशुसंस्थायाःसौत्रामण्याश्चसत्तमाः ॥ अन्यत्रदीक्षि
तस्यापिनान्नमश्नन्हिदुष्यति ८

त्कृष्णोदीक्षितानन्वतापयत् ॥ १ ॥ १ भक्तायाइत्येकवचनंसद्यःसायुज्याभिप्रायेण २ ३ अस्माद्विसर्जिताआवाभ्यांप्रहिताःसंतोयाचध्वम् युष्माकंकातत्रलज्जा ननुतथाप्यपात्रत्वादस्म
भ्यंकिमितिदास्यंतीतिचेत्तत्राह कीर्त्तयंतइति ४ ५ ६ अविदूरेवर्त्तमानौसंतौवोयदन्नंतल्लषतोभिलषतःवःओदनंश्रद्धाचयद्यस्तितर्हियच्छतेति ७ दीक्षितावयमभोज्यान्नाइतिवदिष्यंती
तिस्वयमेवाशंक्याहुःदीक्षायाआरभ्याग्नीषोमीयपश्वालंभनात्पूर्वंदोषः नततोन्यत्र तथासौत्रामण्याश्चान्यत्रान्यदा ८

क्षुद्रस्वर्गादावाशामात्रंयेषांभूरीणिक्लेशाधिकानिकर्माणियेषां अतोऽज्ञाद्वृथाज्ञानवृद्धाइतिमानवंतः ९ ननुकर्मक्रममुल्लंघ्यादेशकालेन्यार्थमन्नमन्यस्मैकथंदेयंतत्राहदेशइति पृथक्चरुपु
रोडाशादिद्रव्यंतंत्रंप्रयोगःधर्मोऽपूर्वं १० मनुष्योयमितिदृष्ट्यामर्त्यात्मानोब्राह्मणावयंमहांतइतिमन्यमानाः ११ १२ लौकिकींगतिंनहिकार्यार्थिनोनिर्विंद्यंतेकोवायाचकोनपराभूयत
इत्यादिलोकस्थितिंदर्शयन् १३ केवलंदेहेनगृहेवसंतिधियाचमय्येवोषितायतोमयिस्निग्धाअतोदास्यंतीति१४ १५ईषिताःप्रेषिताः १६ सकृष्णोगोपालैःसह १७ तत्कथाक्षिप्तमनस्त्वात्त
द्दर्शनोत्सुकाःअतएवतमुपागतंश्रुत्वाजातसंभ्रमाबभूवुः १८ भक्ष्यभोज्यलेह्यचोष्यभेदैश्चतुर्विधम्बहुगुणंसंस्कारविशेषैर्बहवोगुणारससौरभ्यादयोयस्मिंस्तत् भाजनैरमत्रैर्भांडैर्वापत्यादिभि
र्वार्यमाणाअपिप्रियंश्रीकृष्णमभिसस्रुरभिजग्मुःअप्रतिबंधेदृष्टांतःसमुद्रंनिम्नगानद्यइवेति १९ अत्रहेतुःभगवतीतिदीर्घंबहुकालंश्रुतेनश्रवणेनधृतआशयोयाभिस्ताः २० तथागताःसत्योद

इतितेभगवद्याच्ञांशृण्वंतोपिनशुश्रुवुः ॥ क्षुद्राशाभूरिकर्माणोबालिशावृद्धमानिनः ९ देशःकालःपृथग्द्रव्यंमंत्रतंत्रर्त्विजोग्नयः ॥ देवतायजमानश्चक्र
तुर्धर्मश्चयन्मयः १० तंब्रह्मपरमंसाक्षाद्भगवंतमधोक्षजम् ॥ मनुष्यदृष्ट्यादुष्प्रज्ञामर्त्यात्मानोनमेनिरे ११ नतेयदोमितिप्रोचुर्ननेतिचपरंतप ॥ गोपा
निराशाःप्रत्येत्यतथोचुःकृष्णरामयोः १२ तदुपाकर्ण्यभगवान्प्रहस्यजगदीश्वरः ॥ व्याजहारपुनर्गोपान्दर्शयँल्लौकिकींगतिम् १३ मांज्ञापयतपत्नी
भ्यःससंकर्षणमागतम् ॥ दास्यंतिकाममन्नंवःस्निग्धामय्युषिताधिया १४ गत्वाथपत्नीशालायांदृष्ट्वासीनाःस्वलंकृताः ॥ नत्वाद्विजसतीर्गोपाःप्रश्रिताइदम
ब्रुवन् १५ नमोवोविप्रपत्नीभ्योनिबोधतवचांसिनः ॥ इतोविदूरेचरताकृष्णेनेहेषितावयम् १६ गाश्चारयन्सगोपालैःसरामोदूरमागतः ॥ बुभुक्षि
तस्यतस्यान्नंसानुगस्यप्रदीयताम् १७ श्रुत्वाच्युतमुपायातंनित्यंतद्दर्शनोत्सुकाः ॥ तत्कथाक्षिप्तमनसोबभूवुर्जातसंभ्रमाः १८ चतुर्विधंबहुगुणमन्न
मादायभाजनैः ॥ अभिसस्रुःप्रियंसर्वाःसमुद्रमिवनिम्नगाः १९ निषिध्यमानाःपतिभिर्भ्रातृभिर्बंधुभिःसुतैः ॥ भगवत्युत्तमश्लोकेदीर्घश्रुतधृताशयाः २०
यमुनोपवनेऽशोकनवपल्लवमंडिते ॥ विचरंतंवृतंगोपैःसाग्रजंददृशुस्त्रियः २१श्यामंहिरण्यपरिधिंवनमाल्यबर्हधातुप्रवालनटवेषमनुव्रतांसे ॥ विन्यस्त
हस्तमितरेणधुनानमब्जंकर्णोत्पलालककपोलमुखाब्जहासम् २२ प्रायःश्रुतप्रियतमोदयकर्णपूरैर्यस्मिन्निमग्नमनसस्तमथाक्षिरंध्रैः ॥ अंतःप्रवेश्यसुचिरं
परिरभ्यतापंप्राज्ञंयथाभिमतयोविजहुर्नरेंद्र २३ तास्तथात्यक्तसर्वाशाःप्राप्ताआत्मदिदृक्षया ॥ विज्ञायाखिलदृग्द्रष्टाप्राहप्रहसिताननः २४

दृशुः २१ हिरण्यवत्परिधिःपरिधानंयस्यतंपीतांबरमित्यर्थः वनमाल्यैर्बर्हैर्धातुभिःप्रवालैश्चनटवद्वेषोयस्यतं अनुव्रतस्यसख्युरंसेविन्यस्तोनिहितोहस्तोयेनतंइतरेणहस्तेनलीलयाब्जंधुना
नंभ्रामयंतंकर्णयोरुत्पलेयस्यअलकाःकपोलयोर्यस्यमुखाब्जेहासोयस्यतंचतंचतंच २२ वृत्तेरपिलयेनसामरस्यमाह प्रायइतिबहुशःश्रुतायेप्रियतमस्योदयाउत्कर्षास्तएवकर्णपूराःकर्णौपूर
यंतिकृतार्थौकुर्वंतीतितथातैःकर्णाभरणैरितिवा यस्मिन्कृष्णेनिमग्नमनसआविष्टचेतसस्तंलोचनद्वारैरंतःप्रवेश्यसुचिरमुपगुह्यतापंजहुःअभिमतयोहंवृत्तयःप्राज्ञंसुषुप्तिसाक्षिणंपरिरभ्यतास्मिन्
लयंप्राप्ययथेति २३ अखिलदृग्द्रष्टासर्वबुद्धिसाक्षीतास्तथाप्राप्ताविज्ञायापितथेत्येतद्विवृणोतित्यक्तसर्वाशास्त्यक्ताः सर्वाआशायाभिस्ताःकेवलमात्मनःस्वस्यैवदिदृक्षयेति २४

हेमहाभागाःवःस्वागतंशुभमागमनं तदेवाह यद्यस्मात्प्रतिबंधतिरस्कारेणास्माकंदिदृक्षयाप्राप्ताइति इदंवउपपन्नंसंपन्नंयुक्तमितिवा २५ युक्तत्वमाह नन्विति आत्मप्रियेआत्माचप्रियश्चत
स्मिन्मयिकुशलाविवेकिनोतएवस्वस्यात्मनोर्थंपुरुषार्थंपश्यंतियेतेयथायथावद्भक्तिंकुर्वंतियथावत्त्वमाहअद्धासाक्षात् अत्रहेतुःअहैतुक्यव्यवहितांफलाभिसंधिराहितामतएवाव्यवहितांनिरंत
राम् २६ आत्मनःसर्वतःश्रेष्ठत्वमुपपादयतिप्राणेतिस्वाज्ञातयःआत्मादेहःएतेसर्वेयत्संपर्काद्यस्याव्यासेनोपकरणत्वेनवा २७ तत्तस्मात्कृतार्थायूयंदेवयजनंयज्ञवाटंयातगच्छतननुकृता
र्थाःकिमितियास्यामइतिचेदतआहपतयइति पारयिष्यंतिसमापयिष्यंतिपतीनामनुग्रहायेत्यर्थः २८ नृशंसंपरुषंनिगमंप्रतिज्ञांनमेभक्तःप्रणश्यतीतिवेदंवा नसपुनरावर्ततइतिपदा
वसृष्टमवज्ञयापिदत्तंबहुमानेनकेशैर्निवोढुंदासीभवितुं २९ किंचनगृह्णंतिनोस्मान् हेअरिंदमकामलोभपापादिदमनभवतःप्रपदयोःपादाग्रयोःपतितदेहानामन्यास्वर्गादिगतिरपिनभ

स्वागतंवोमहाभागाआस्यतांकरवामकिं ॥ यन्नोदिदृक्षयाप्राप्ताउपपन्नमिदंहिवः २५ नन्वद्धामयिकुर्वंतिकुशलाःस्वार्थदर्शनाः ॥ अहैतुक्यव्यवहितांभक्ति
मात्मप्रियेयथा २६ प्राणबुद्धिमनःस्वात्मदारापत्यधनादयः ॥ यत्संपर्कात्प्रियाआसंस्ततःकोन्वपरःप्रियः २७ तद्यातदेवयजनंपतयोवोद्विजातयः ॥ स्व
सत्रंपारयिष्यंतियुष्माभिर्गृहमेधिनः २८ ॥ पत्न्यऊचुः ॥ मैवंविभोर्हतिभवान्गदितुंनृशंसंसत्यंकुरुष्वनिगमंतवपादमूलम् ॥ प्राप्तावयंतुलसिदामपदाव
सृष्टंकेशैर्निवोढुमतिलंघ्यसमस्तबंधून् २९ गृह्णंतिनोनपतयःपितरौसुतावानभ्रातृबंधुसुहृदःकुतएवचान्ये ॥ तस्माद्भवत्प्रपदयोःपतितात्मनांनोनान्या
भवेद्गतिररिंदमतद्विधेहि ३० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पतयोनाभ्यसूयेरन्पितृभ्रातृसुतादयः ॥ लोकाश्चवोमयोपेतादेवाअप्यनुमन्वते ३१ नप्रीतयेनुरा
गायह्यंगसंगोनृणामिह ॥ तन्मनोमयियुंजानाअचिरान्मामवाप्स्यथ ३२ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्तामुनिपत्न्यस्तायज्ञवाटंपुनर्गताः ॥ तेचानसूयवः
स्वाभिःस्त्रीभिःसत्रमपारयन् ३३ तत्रैकाविधृताभर्त्राभगवंतंयथाश्रुतम् ॥ हृदोपगुह्यविजहौदेहंकर्मानुबंधनम् ३४ भगवानपिगोविंदस्तेनैवान्नेनगोपकान्
॥ चतुर्विधेनाशयित्वास्वयंचबुभुजेप्रभुः ३५ एवंलीलानरवपुर्नृलोकमनुशीलयन् ॥ रेमेगोगोपगोपीनांरमयन्रूपवाक्कृतैः ३६ अथानुस्मृत्यविप्रास्तेअ
न्वतप्यन्कृतागसः ॥ यद्विश्वेश्वरयोर्याच्ञामहन्मनृविडंबयोः ३७ दृष्ट्वास्त्रीणांभगवतिकृष्णेभक्तिमलौकिकीं ॥ आत्मानंचतयाहीनमनुतप्ताव्यगर्हयन्
३८ धिग्जन्मनस्त्रिवृद्विद्यांधिग्व्रतंधिग्बहुज्ञतां ॥ धिक्कुलंधिक्क्रियादाक्ष्यंविमुखायेत्वधोक्षजे ३९

वेन्माभूत्तत्तस्माद्दास्यमेवविधेहीति ३० ममोपेताअनुज्ञाताःप्रत्यक्षंदेवान्प्रदर्श्याहदेवाअपीति ३१ तथापित्वांत्यक्तुंनशक्नुमइतिचेत्तत्राह नेतिप्रीतयेसुखायअनुरागायस्नेहवृद्धयेअंगसंगोंगा
भ्यांसंगः ३२ अनसूयवःअदोषदृष्टयः ३३ देहमिति तदीयंदेहंतत्रविहायचैतन्येनभगवंतंप्रापेत्यर्थः ३४ ३५ अनुशीलयन्ननुकुर्वन् गोगोपगोपीनामितिकर्मणिषष्ठीरूपवाक्कृतैःरूपेणवाचा
कृतैश्चरित्रैश्चरमयन् तारमयितुंरेमइत्यर्थः ३६ अनुस्मृतिप्रकारमाहनरानुकरणवतोर्विश्वेश्वरयोर्याच्ञांयदहन्महतवंतस्तत्कृतागसोवयमित्यनुस्मृत्येति ३७ तदाचभार्यागृहान्निर्गमान
यंतोभगवद्भक्तिरहितमात्मानंव्यनिंदन्नित्याहदृष्ट्वेतिअलौकिकींलोकातीतां ३८ त्रिवृत्शौक्लंसावित्रंदैक्षमितित्रिगुणितंजन्मव्रतंब्रह्मचर्यम् क्रियाःकर्माणिदाक्ष्यंचक्रियादाक्ष्यमित्येकंवापद
म् धिगित्यधिक्षेपेयेवयंत्वधोक्षजेविमुखास्तेषांजन्मादितत्सर्वंधिगितिव्यगर्हयन्नित्यर्थः ३९

४० योविध्यदाच्छिनत्तंदुरंतंभावंभाक्तिपश्यतोति ४१ द्विजातिसंस्कारउपनयनम् क्रियाःसंध्योपासनादयः ४२ ४३ ४४ ४५ आत्मनोदोषापवर्गेणचांचल्यगर्वादित्यागेन ४६ ४७ इत्य
शृण्म एवंसर्वत्रश्रुतवंतोवयंहितथापीति ४८ ४९ ५० ५१ नचाचलन्नतयोर्दर्शनायनजग्मुः ५२ ॥ इतिदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ चतुर्विंशेमहेंद्रस्यमखंव्याव
त्यहेतुभिः ॥ कृष्णःप्रवर्त्तयामासगोवर्द्धनमखोत्सवम् ॥ १ ॥ भूसुराणांक्रियागर्वंनिरस्यस्वःसुरेषुच ॥ मघवन्मदभंगायतन्मखंसमवारयत् ॥ २ ॥ ब्राह्मणाःकंसाद्भीताःस्वाश्रमस्थाएवभगवं
तमभजन् भगवानपितत्रैववनिवसन्निंद्रयागकृतोद्यमान्गोपानपश्यादितिसंबंधः १ २ वृथासंभ्रमोनभवतिमखोयामित्येवंचेत् किमत्रफलंकादेवताकेनाधिकारिणाकेनवासाधनेनसाध्यते ३ ए

नूनंभगवतोमायायोगिनामपिमोहिनी ॥ यद्वयंगुरवोनृणांस्वार्थेमुह्यामहेद्विजाः ४० अहोपश्यतनारीणामपिकृष्णेजगद्गुरौ ॥ दुरंतभावंयोविध्यन्मृत्यु
पाशान्गृहाभिधान् ४१ नासांद्विजातिसंस्कारोननिवासोगुरावपि ॥ नतपोनात्ममीमांसानशौचंनक्रियाःशुभाः ४२ अथापिह्युत्तमश्लोकेकृष्णेयोगेश्वरेश्वरे
॥ भक्तिर्दृढानचास्माकंसंस्कारादिमतामपि ४३ ननुस्वार्थविमूढानांप्रमत्तानांगृहेहया ॥ अहोनःस्मारयामासगोपवाक्यैःसतांगतिः ४४ अन्यथापूर्णकाम
स्यकैवल्याद्याशिषांपतेः ॥ ईशितव्यैःकिमस्माभिरीशस्यैतद्विडंबनम् ४५ हित्वान्यान्भजतेयंश्रीःपादस्पर्शाशयासकृत् ॥ आत्मदोषापवर्गेणतद्याच्ञा
जनमोहिनी ४६ देशःकालःपृथग्द्रव्यंमंत्रतंत्रर्त्विजोग्नयः ॥ देवतायजमानश्चक्रतुर्धर्मश्चयन्मयः ४७ सएषभगवान्साक्षाद्विष्णुर्योगेश्वरेश्वरः ॥ जातोय
दुष्वित्यशृण्मह्यापिमूढानाविद्महे ४८ अहोवयंधन्यतमायेषांनस्तादृशीःस्त्रियः ॥ भक्त्यायासांमतिर्जाताअस्माकंनिश्चलाहरौ ४९ नमस्तुभ्यंभगवतेकृष्णा
याकुंठमेधसे ॥ यन्मायामोहितधियोभ्रमामःकर्मवर्त्मसु ५० सवैनआद्यःपुरुषःस्वमायामोहितात्मनाम् ॥ अविज्ञातानुभावानांक्षंतुमर्हत्यातिक्रमं ५१ इति
स्वाघमनुस्मृत्यकृष्णेतेकृतहेलनाः ॥ दिदृक्षवोप्यच्युतयोःकंसाद्भीतानचाचलन् ५२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेयज्ञपत्न्युद्धरणंनामत्र
योविंशोध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ भगवानपितत्रैवबलदेवेनसंयुतः ॥ अपश्यन्निवसन्गोपानिंद्रयागकृतोद्यमान् १ त
दभिज्ञोपिभगवान्सर्वात्मासर्वदर्शनः ॥ प्रश्रयावनतोपृच्छद्वृद्धान्नंदपुरोगमान् २ कथ्यतांमेपितःकोयंसंभ्रमोवउपागतः ॥ किंफलंकस्यचोद्देशःकेनवासा
ध्यतेमखः ३ एतद्ब्रूहिमहान्कामोमह्यंशुश्रूषवेपितः ॥ नहिगोप्यंहिसाधूनांकृत्यंसर्वात्मनामिह ४ अस्त्यस्वपरदृष्टीनाममित्रोदास्तविद्विषाम् ॥ उदा
सीनोरिवद्वर्ज्यआत्मवत्सुहृदुच्यते ५ ज्ञात्वाज्ञात्वाचकर्माणिजनोयमनुतिष्ठति ॥ विदुषःकर्मसिद्धिःस्यात्तथानाविदुषोभवेत् ६

तद्ब्रूहिमहान्कामोममश्रवणेवर्त्तते यद्वा तवमहान्कामोदृश्यतइति तूष्णींस्थितंप्रत्याह नेति सर्वात्मनांसर्वत्रात्मदृष्टीनां ४ अतएवनाविद्यतेस्वःपरइतिदृष्टिर्येषामिति स्वपरदृष्ट्यभावादेव
तत्तद्भेदाअमित्रादयोपितेषांनसंतीत्याह अमित्रेति नमित्रमुदास्तउदासीनोविद्विडचेषांतेषांकृत्यंसर्वंकर्मनगोपनीयंकिंचिदस्तीत्यर्थः सत्यपिभेददर्शनेउदासीनः शत्रुवद्वर्ज्यआत्मतुल्यस्त्वा
त्सुहृन्मंत्रेषुनवर्जनीयइत्याहउदासीनइति ५ किंच सुहृद्भिःसहविचार्यज्ञात्वैवकर्मकर्त्तव्यंनतुगतानुगतिकत्वमात्रेणेत्याह ज्ञात्वेति अज्ञात्वाच तत्रविदुषोयथातत्कर्मफलंस्यात्तथानाविदुषः ६

भवतामयंक्रियायोगःशास्त्रतोपिकिंविचारितःप्रवृत्तोलौकिकाचारप्राप्तोवेतिसाधुसोपपत्तिकंभण्यतांकथ्यतामिति ७ आचारप्राप्तएवेतिसहेतुकमाह पर्जन्यइति आत्ममूर्त्तयः प्रियमूर्त्तयः ८ ततःकिमित्यतआह तामिति तमिंद्रंवार्मुचांमेघानांपतिंस्वामिनमीश्वरंनियंतारम् तद्रेतसातद्वृष्टिपयसा ९ उपजीवंत्युपजीविकांकल्पयंति धर्मार्थकामसिद्धये ननुकृष्यादिभिर्जीवंतिकिमिंद्रेणतत्राह पुंसामितिफलभावनःफलसाधकःपर्जन्यंविनाकृष्यादिवैफल्यादित्यर्थः १० ११ इंद्रायमन्युंजनयन्निति कोपजननद्वारागर्वपर्वतादिंद्रमवतारयितुंदेवतानिराकरणंनत्वयमेवाभिप्रायइत्यर्थः १२ प्रथमंतावत्कर्मवादेनदेवान्निराकरोति कर्मणेति ननुजडात्कर्मणःकेवलात्कथंफलसिद्धिःस्यादितिचेत् अहोअशीलितमीमांसानांस्वमतिविलसिताश्रद्धा कर्मणांफलकारणत्वे वचनतोवगतेःकिंततोनुपपन्नंनाम १३ केचित्पुनरतिसाहसभीताःकर्मपरतंत्रमीश्वरंमन्यंतेतन्मतमनूद्यनिराकरोति अस्तिचेदिति स्वयंकर्मभिरलिप्तोन्येषांजीवानांकर्मणांफलरूपीफलदा

तत्रतावत्क्रियायोगोभवतांकिंविचारितः ॥ अथवालौकिकस्तन्मेपृच्छतःसाधुभण्यताम् ७ नंदउवाच ॥ पर्जन्योभगवानिंद्रोमेघास्तस्यात्ममूर्त्तयः ॥ तेभिवर्षंतिभूतानांप्रीणनंजीवनंपयः ८ तंतातवयमन्येचवार्मुचांपतिमीश्वरं ॥ द्रव्यैस्तद्रेतसासिद्धैर्यजंतेक्रतुभिर्नराः ९ तच्छेषेणोपजीवंतित्रिवर्गफलहेतवे ॥ पुंसांपुरुषकाराणांपर्जन्यःफलभावनः १० यएवंविसृजेद्धर्मंपारंपर्यागतंनरः ॥ कामाल्लोभाद्भयाद्द्वेषात्सवैनाप्नोतिशोभनम् ११ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ वचोनिशम्यनंदस्यतथान्येषांव्रजौकसाम् ॥ इंद्रायमन्युंजनयन्पितरंप्राहकेशवः १२ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कर्मणाजायतेजंतुःकर्मणैवविलीयते ॥ सुखंदुःखंभयंक्षेमंकर्मणैवाभिपद्यते १३ अस्तिचेदीश्वरःकश्चित्फलरूप्यन्यकर्मणाम् ॥ कर्त्तारंभजतेसोपिनह्यकर्तुःप्रभुर्हिसः १४ किमिंद्रेणेहभूतानांस्वस्वकर्मानुवर्त्तिनाम् ॥ अनीशेनान्यथाकर्तुंस्वभावविहितंनृणाम् १५ स्वभावतंत्रोहिजनःस्वभावमनुवर्त्तते ॥ स्वभावस्थमिदंसर्वंसदेवासुरमानुषम् १६ देहानुच्चावचान्जंतुःप्राप्योत्सृजतिकर्मणा ॥ शत्रुर्मित्रमुदासीनःकर्मैवगुरुरीश्वरः १७ तस्मात्संपूजयेत्कर्मस्वभावस्थःस्वकर्मकृत् ॥ अंजसायेनवर्तेततदेवास्यहिदैवतम् १८ आजीव्यैकतरंभावंयस्त्वन्यमुपजीवति ॥ नतस्माद्विंदतेक्षेमंजारंनार्यसतीयथा १९ वर्तेतब्रह्मणाविप्रोराजन्योरक्षयाभुवः ॥ वैश्यस्तुवार्तयाजीवेच्छूद्रस्तुद्विजसेवया २० कृषिवाणिज्यगोरक्षाकुसीदंतुर्यमुच्यते ॥ वार्ताचतुर्विधातत्रवयंगोवृत्तयोनिशम् २१

ताकर्त्तारंभजतेतत्तत्कर्मफलदानेन १४ अतःकर्मणएवफलसिद्धेस्तत्पारतंत्र्येचाजागलस्तनतुल्यत्वान्नदेवतयाकृत्यमित्याह किमिंद्रेणेति ननुकर्मणोऽपिप्रवृत्तिरंतर्याम्यपेक्षैवकथंसर्वथादेवतायाअनुपयोगइत्याशंक्याहस्वभावविहितामिति स्वभावेनप्राक्तनसंस्कारेणैव विहितंयत्कर्मतदन्यथाकर्तुमनीशेन १५ एतद्विवृणोति स्वभावतंत्रइतिप्रवृत्तेःसंस्काराधीनत्वात्किमंतर्यामिणेत्यर्थः १६ तस्मात्स्वभावतोनिष्पन्नस्यकर्मणएवसर्वकारणत्वात्कर्मैवपूज्यमित्याह देहानितिसार्द्धेन १७ संपूजयेत्संमानयेत् ननुदेवतोद्देशेनद्रव्यत्यागात्मकत्वात्कर्मणःकथंदेवतांविनासिद्धिरित्याशंक्यकर्मांगमात्रंदेवतेतिपक्षमुपसंहरन्निवहेतुवादमाश्रित्यान्यामेवदेवतांसमर्थयते अंजसेति १८ हेतुबलेनैवविपक्षेदोषमाह आजीव्येति उपजीवतिसेवते १९ स्ववृत्तिंवक्तुंदृष्टांतत्वेनवर्णानांवृत्तिभेदमाह वर्तेतेति ब्रह्मणावेदाध्यापनादिना २० वैश्यवृत्तेश्चातुर्विध्यमाह कृषीति कृषिवाणिज्यसहितागोरक्षाएवंत्रयम् कुसीदंवृद्धिजीवनंचतुर्थं २१

ननुगवामपिवृत्तिर्महेंद्राधीनैवेत्याशंक्यनिरीश्वरसांख्यमताश्रयेणनिराकरोति सत्त्वमितिश्लोकद्वयेन अन्योन्यंस्त्रीपुरुषयोगेन २२ सर्वतइति समुद्रशिलोषरादिष्वपिवृष्टिदर्शनान्नप्रेक्षावत्पूर्व
कत्वंवृष्टेरितिभावः तैरेवमेघैरेव सिध्यंतिजीवंति २३ तथापियोगक्षेमार्थंदेवतापेक्षेतिचेदतआह ननःपुरइति पुरः पत्तनानि जनपदादेशाः अस्माकंयोगक्षेमहेतुर्वनशैलादयएवेतिभावः २४
ब्राह्मणानपिसंगृह्णन्निगमयति तस्मादिति स्वयमुत्प्रेक्षितयागप्रयोगकल्पनापाहयइंद्रयागसंभाराइतिसार्धपंचभिः संभाराःसाधनानि २५ सूपंमौद्गं पायसंकेवलेपयसिपक्वं संयावादयोगो
धूमादिविक्रियाः क्रमश्चसूपपायसयोःश्रुत्यादोहस्यार्थतोन्येषांपाठतः २६ यागशोभार्थंश्रद्धोत्पादनार्थंचाह हूयंतामिति धेनुदक्षिणाःधेनुसहितादक्षिणाः ताएववादक्षिणाः वोयुष्मा

सत्त्वंरजस्तमइतिस्थित्युत्पत्त्यंतहेतवः ॥ रजसोत्पद्यतेविश्वमन्योन्यंविविधंजगत् २२ रजसाचोदितामेघावर्षंत्यंबूनिसर्वतः ॥ प्रजास्तैरेवसिद्ध्यंतिमहें
द्रःकिंकरिष्यति २३ ननःपुरोजनपदानग्रामानगृहावयम् ॥ नित्यंवनौकसस्तातवनशैलनिवासिनः २४ तस्माद्गवांब्राह्मणानामद्रेश्चारभ्यतांमखः ॥
यइंद्रयागसंभारास्तैरयंसाध्यतांमखः २५ पच्यंतांविविधाःपाकाःसूपांताःपायसादयः ॥ संयावापूपशष्कुल्यःसर्वदोहश्चगृह्यताम् २६ हूयंतामग्नयःसम्य
ग्ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः ॥ अन्नंबहुविधंतेभ्योदेयंवोधेनुदक्षिणाः २७ अन्येभ्यश्चाश्वचांडालपतितेभ्योयथार्हतः ॥ यवसंचगवांदत्त्वागिरयेदीयतांबलिः २८
स्वलंकृताभुक्तवंतःस्वनुलिप्ताःसुवाससः ॥ प्रदक्षिणंचकुरुतगोविप्रानलपर्वतान् २९ एतन्ममततंतातक्रियतांयादिरोचते॥ अयंगोब्राह्मणाद्रीणांमह्यंचदयि
तोमखः ३० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ कालात्मनाभगवताशक्रदर्पंजिघांसता ॥ प्रोक्तंनिशम्यनंदाद्याःसाध्वगृह्णंततद्वचः ३१ तथाचव्यदधुःसर्वं
यथाहमधुसूदनः ॥ वाचयित्वास्वस्त्ययनंतद्द्रव्येणगिरिद्विजान् ३२ उपहृत्यबलीन्सर्वानादृतायवसंगवाम् ॥ गोधनानिपुरस्कृत्यागिरिंचक्रुःप्रदक्षिण
म् ३३ अनांस्यनडुद्युक्तानितेचारुह्यस्वलंकृताः ॥ गोप्यश्चकृष्णवीर्याणिगायंत्यःसद्विजाशिषः ३४ कृष्णस्त्वन्यतमंरूपंगोपविश्रंभणंगतः ॥ शैलोस्मी
तिब्रुवन्भूरिबलिमादद्बृहद्वपुः ३५ तस्मैनमोव्रजजनैःसहचक्रेआत्मनात्मने॥ अहोपश्यतशैलोसौरूपीनोनुग्रहंव्यधात् ३६ एषोऽवजानतोमर्त्यान्कामरूपीव
नौकसः ॥ हंतिह्यस्मैनमस्यामःशर्मणेआत्मनोगवाम् ३७ इत्यद्रिगोद्विजमखंवासुदेवप्रणोदिताः ॥ यथाविधायतेगोपाःसहकृष्णाव्रजंययुः ॥ ३८ ॥ इ
तिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेचतुर्विंशतितमोध्यायः ॥ २४ ॥

भिः २७ यवसंतृणं २८ २९ सर्वान्नशिरःकंपेनानुमोदयन्नाह गोब्राह्मणाद्रीणामिति मह्यंमन्मचः ३० ३१ तद्द्रव्येणतेनमहेंद्रमखद्रव्येणागिरिंद्विजान्प्रतियथायथं ३२ बलीनुपहृत्यदत्त्वा
आदृताःसादराः ३३ अनडुद्युक्तान्युत्तमानडुद्भिर्युक्तानि सद्विजाशिषोद्विजाशीर्भिःसहिताः ३४ गोपविश्रंभणंगोपानांविश्वासजनकंरूपंगतःप्राप्तःसन्बलिमुपहारमाददभक्षयत् ३५ तस्मै
आत्मनेआत्मनास्वयंव्रजजनैःसहनमश्चक्रे अहोइतिसार्धश्लोकंपठन् ३६ कामरूपीसर्पादिरूपः अस्मैअद्रये शर्मणेक्षेमाय ३७ कस्मैवालंप्राक्स्वभावोगुणोवाकर्मागंवातद्वशोवामहेशः वा
र्ताकर्त्रीदेवतेतीयमुक्तादेवक्षोभेपणमतीनत्वभीष्टा ॥ ३८ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांचतुर्विंशोध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ छ ॥

पंचविंशेरुषाशक्रेव्रजनाशायवर्षति उद्धृत्यगिरिमासारादरक्षद्गोकुलंप्रभुः॥१॥कृष्णोनाथोयेषांतेभ्यः १क्रुद्धःसन्निंद्रःसांवर्त्तकंनामसंवर्त्तःप्रलयस्तत्कर्तारंमेघानांप्रसिद्धंगणंप्राचोदयत्प्रेषयामास ननुकृष्णनाथानांघातेकथंप्रवृत्तइत्याशंक्यात्मसंभावनयानिरस्तविवेकत्वादित्याशयेनाहवाक्यंचाहेत्यादिपंचभिःईशमान्यहमेवेश्वरइतिगर्ववान् २देवहेलनंदेवस्यममावज्ञाम् ३अदृढैरसमर्थैः कर्ममयैःक्रियानिर्वर्त्यैरतएवनामनौनिभैर्नाममात्रेणयानौरितिव्यवह्रियतेतत्सदृशैःआन्वीक्षिकीमात्मानुस्मृतिरूपां ४तथावाचालंबहुभाषिणं बालिशंशिशुं पंडितमानिनंपंडितंमन्यमतःस्तब्धमाविनीतामिति निंदायांयोजितापींद्रस्यभारतीकृष्णंस्तौतितथाहिवाचालंशास्त्रयोनिं बालिशमेवमपिशिशुवन्निरभिमानिनं स्तब्धमन्यस्ववंद्यस्याभावादनम्रं अज्ञंनास्तिज्ञोयस्मात्तंसर्वज्ञमित्यर्थःपंडितमानिनंब्रह्मविदांबहुमाननीयं कृष्णंसदानंदरूपंपरंब्रह्म मर्त्यंतथापिभक्तवात्सल्येनमनुष्यतयाप्रतीयमानमिति५अवलिप्तानांमत्तानां आध्मायितात्मनाबृंहितदेहानां धुनुतापनयत श्रीमदेनयःस्तंभोगर्वस्तं६बिभ्यतस्तान्प्रत्याह अहंचेतिअनुव्रजेअन्वनंतरमेवागामिष्यामि मरुद्गणैर्देवगणैःसह७मघवताइंद्रेणानिर्मुक्तंबंधनंयेषांते प्रलयाभिप्रायेणबद्धाआसन् तदा

श्रीशुकउवाच ॥ इंद्रस्तदात्मनःपूजांविज्ञायविहतांनृप ॥ गोपेभ्यःकृष्णनाथेभ्योनंदादिभ्यश्चुकोपसः १ गणंसांवर्तकंनाममेघानांचांतकारिणाम् ॥ इंद्रः
प्राचोदयत्क्रुद्धोवाक्यंचाहेशमान्युत ॥ २ अहोश्रीमदमाहात्म्यंगोपानांकाननौकसाम् ॥ कृष्णंमर्त्त्यमुपाश्रित्ययेचक्रुर्देवहेलनम् ३ यथाऽदृढैःकर्ममयैःक्रतु
भिर्नामनौनिभैः ॥ विद्यामान्वीक्षिकींहित्वातितीर्षंतिभवार्णवं ४ वाचालंबालिशंस्तब्धमज्ञंपंडितमानिनं ॥ कृष्णंमर्त्यमुपाश्रित्यगोपामेचक्रुरप्रियं ५ ए
षांश्रियावलिप्तानांकृष्णेनाध्मायितात्मनाम् ॥ धुनुतश्रीमदस्तंभंपशून्नयतसंक्षयम् ६ अहंचैरावतंनागमारुह्यानुव्रजेव्रजम् ॥ मरुद्गणैर्महावीर्यैर्नंदगोष्ठजिघां
सया ७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंमघवताज्ञप्तामेघानिर्मुक्तबंधनाः ॥ नंदगोकुलमासारैःपीडयामासुरोजसा ८ विद्योतमानाविद्युद्भिःस्तनंतःस्तनयि
त्नुभिः ॥ तीव्रैर्मरुद्गणैर्नुन्नाववृषुर्जलशर्कराः ९ स्थूणास्थूलावर्षधारामुंचत्स्वभ्रेष्वभीक्ष्णशः ॥ जलौघैःप्लाव्यमानाभूर्नादृश्यतनतोन्नतम् १० अत्यासा
रातिवातेनपशवोजातवेपनाः ॥ गोपागोप्यश्चशीतार्त्तागोविंदंशरणंययुः ११ शिरःसुतांश्चकायेनप्रच्छाद्यासारपीडिताः ॥ वेपमानाभगवतःपादमूलमुपा
ययुः १२ कृष्णकृष्णमहाभागत्वन्नाथंगोकुलंप्रभो ॥ त्रातुमर्हसिदेवान्नःकुपिताद्भक्तवत्सल १३ शिलावर्षनिपातेनहन्यमानमचेतनम् ॥ निरीक्ष्यभगवान्मे
नेकुपितेंद्रकृतंहरिः १४ अपर्त्वत्युल्बणंवर्षमतिवातंशिलामयम् ॥ स्वयागेनिहतेस्माभिरिंद्रोनाशायवर्षति १५

निर्मुक्तबंधनाःसंतआसारैर्धारासंपातैःपीडयामासुः ८ स्तनयित्नुभिरशनिभिः स्तनंतोगर्जंतः मरुद्गणैरावहप्रवहादिवायुसमूहैर्नुन्नाःप्रेरिताः जलशर्कराजलोपलान् ९ स्थूणावत्स्थूलाःअभ्रेषुमुंचत्सुसत्सु नतोन्नतंनतंनिम्नमुन्नतंतद्विपरीतंयथाभवतितथाभूर्नादृश्यत १० जातवेपनाजातकंपाः ११ तत्रपशूनांयानंविशिनष्टि शिरइति १२ गोपगोपीनांप्रार्थनामाह कृष्णकृष्णेति त्वमेवनाथोयस्यतद्गोकुलंगवांकुलंवंशंनोस्मांश्चदेवादिंद्रात्त्रातुंरक्षितुमर्हसि १३ विज्ञापनात्पूर्वमेवकुपितेनेंद्रेणकृतंतद्वर्षंमेने १४ कथंमेनेतदाह अपार्त्वीति अपगतऋतुर्यस्यतद्वर्षमतिशायितोवातोयस्मिंस्तदतिवातं शिलामयंशिलाप्रचुरं १५

तत्रप्रतिज्ञापूर्वंगोवर्धनोद्धरणमाहतत्रेति तत्रप्रतिविधिंप्रतीकारंस्वसामर्थ्येनसाधयिष्यामि तेनचमौढ्याल्लोकेशमानिनांश्रीमदलक्षणंतमोहरिष्यामिबहुवचनेनवरुणादीनभिप्रैति १६ ननु देवाःसात्त्विकास्त्वद्भक्ताश्चकुतस्तेषांतमस्तत्राह नहीतिसद्भावःसत्त्वंमद्भक्तिर्वातद्युक्तानांसुराणामीशावयमितिविस्मयोगर्वोहियस्मान्नघटतेऽतोसंतस्तेकिंचतेषांमानभंगोनुग्रहएवेत्याहमत्तइ ति १७ गोपायेरक्षिष्यामिकिंचसोयंमेमयाव्रतोनियमःसंकल्पोवाआहितोधृतइत्यर्थः १८ कृत्त्राउत्कृत्यछत्राकमुच्छिलींध्रम् १९ यथोपजोषंयथासुखं २० २१ सव्रजाःशकटमंडलसहिताः सोपजीविनोभृत्यपुरोहितादिसहिताः २२ पदात्स्थानात् २३ २४ २५ व्युदप्रायाविगतोदकप्रायाःस्वल्पजलाइत्यर्थः २६ शकटोढोपकरणंशकटैरूढमुपकरणंयथाभवतितथा २७

तत्रप्रतिविधिंसम्यगात्मयोगेनसाधये ॥ लोकेशमानिनांमौढ्याद्धरिष्येश्रीमदंतमः १६ नहिसद्भावयुक्तानांसुराणामीशविस्मयः ॥ मत्तोसतांमानभंगःप्रशमायोपकल्पते १७ तस्मान्मच्छरणंगोष्ठंमन्नाथंमत्परिग्रहम् ॥ गोपायेस्वात्मयोगेनसोयंमेव्रतआहितः १८ इत्युक्त्वैकेनहस्तेनकृत्वागोवर्धनाचलं ॥ दधारलीलयाकृष्णश्छत्राकमिवबालकः १९ अथाहभगवान्गोपान्हेंऽबतातव्रजौकसः ॥ यथोपजोषंविशतगिरिगर्तंसगोधनाः २० नत्रासइहवःकार्योमद्धस्ताद्रिनिपातने ॥ वातवर्षभयेनालंतत्त्राणंविहितंहिवः २१ तथानिर्विविशुर्गर्तंकृष्णाश्वासितमानसाः ॥ यथावकाशंसधनाःसव्रजाःसोपजीविनः २२ क्षुत्तृड्व्यथांसुखापेक्षांहित्वातैर्व्रजवासिभिः ॥ वीक्ष्यमाणोदधावद्रिंसप्ताहंनाचलत्पदात् २३ कृष्णायोगानुभावंतंनिशाम्येंद्रोतिविस्मितः ॥ निस्तंभोभ्रष्टसंकल्पःस्वान्मेघान्संन्यवारयत् २४ खंव्यभ्रमुदितादित्यंवातवर्षंचदारुणं ॥ निशाम्योपरतंगोपान्गोवर्धनधरोब्रवीत् २५ निर्यातत्यजतत्रासंगोपाःसस्त्रीधनार्भकाः ॥ उपारतंवातवर्षंव्युदप्रायाश्चनिम्नगाः २६ ततस्तेनिर्ययुर्गोपाःस्वंस्वमादायगोधनम् ॥ शकटोढोपकरणंस्त्रीबालस्थविराःशनैः २७ भगवानपितंशैलंस्वस्थानेपूर्ववत्प्रभुः ॥ पश्यतांसर्वभूतानांस्थापयामासलीलया २८ तंप्रेमवेगान्निभृताव्रजौकसोयथासमीयुःपरिरंभणादिभिः ॥ गोप्यश्चसस्नेहमपूजयन्मुदादध्यक्षताद्भिर्युयुजुःसदाशिषः २९ यशोदारोहिणीनंदोरामश्चबलिनांवरः ॥ कृष्णमालिंग्ययुयुजुराशिषःस्नेहकातराः ३० दिविदेवगणाःसाध्याःसिद्धगंधर्वचारणाः ॥ तुष्टुवुर्मुमुचुस्तुष्टाःपुष्पवर्षाणिपार्थिव ३१ शंखदुंदुभयोनेदुर्दिविदेवप्रणोदिताः ॥ जगुर्गंधर्वपतयस्तुंबुरुप्रमुखानृप ३२ ततोनुरक्तैःपशुपैःपरिश्रितोराजन्सगोष्ठंसबलोऽव्रजद्धरिः ॥ तथाविधान्यस्यकृतानिगोपिकागायंत्यईयुर्मुदिताहृदिस्पृशः ३३ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेपूर्वार्धेपंचविंशोध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंविधानिकर्माणिगोपाःकृष्णस्यवीक्ष्यते ॥ अतद्वीर्यविदःप्रोचुःसमभ्येत्यसुविस्मिताः १

२८ निभृताःपूर्णाःयथायथोचितंपरिरंभणादिभिःसमीयुरुपजग्मुःसदाशिषःश्रेष्ठानाशीर्वादान् २९ ३० ३१ ३२ ततोगोवर्धनस्थानात्अस्यश्रीकृष्णस्यतथाविधानिगोवर्धनोद्धरणादिरूपाणिकृतानिकर्माणिगायंत्यईयुर्ययुःकथंभूताःएवंप्रेम्णाहृदिस्पृशंतीतिहृदिस्पृशस्ताःयद्वाकथंभूतस्यप्रेष्ठत्वेनतासांहृदिस्पृशतीतिहृदिस्पृक्तस्य ३३ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेपूर्वार्धटीकायांपंचविंशोध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ षड्विंशेविस्मितान्गोपान्कृष्णस्याद्भुतकर्मभिः ॥ नंदोगर्गोक्तिमाश्राव्यतदैश्वर्यमवर्णयत् ॥ १ ॥ समभ्येत्यनंदमभिगम्य १

यद्रूढस्तदाह बालकस्येति यद्यस्मादद्भुतानिकर्माणितस्माद्ग्राम्येषुगोपालेषुकथंजन्मार्हति आत्मजुगुप्सितमात्मानर्हं २ अद्भुतानिकर्माण्याहुः यःसप्तहायनइति कथंबिभ्रत्स्थितइति पुष्क
रंपद्मंगजराण्महागजइव ३ महौजसोमहाबलायाः तनोर्वयआयुर्यौवनंवाकालेनयथापीयतेतद्वत् कथमित्यनुवर्तते ४ अनसोधःशयानस्यमास्यस्य मासास्त्रयःपरिच्छेदकायस्य उदगूर्ध्वं
चरणौहिन्वतश्चालयतःप्रपदेनपादाग्रेणहतंविपर्यस्तमनःकथमपतत् ५ यःकृष्णोदैत्येनह्रियमाणःसंस्तंतृणावर्तंदैत्यंकथमहान्नित्यर्थः ६ हैयंगवस्तैन्येननवनीतचौर्ये बाहुभ्यांगच्छन्नूरिंगान्नि
त्यर्थः ७ मुखतोहंतुंकामोयस्यतंबकवेषमरिंबाहुभ्यांमुखतःकथमपाटयत् ८ ९ १० ११ आशीविषतमोऽतिक्रूरविषश्वासावहींद्रश्चतम् १२ औत्पत्तिकःस्वाभाविकःकथमितिकिंसर्वेषामा

बालकस्ययदेतानिकर्माण्यत्यद्भुतानिवै ॥ कथमर्हत्यसौजन्मग्राम्येष्वात्मजुगुप्सितं २ यःसप्तहायनोबालःकरेणैकेनलीलया ॥ कथंबिभ्रद्गिरिवरंपुष्करंगज
राडिव ३ तोकेनामीलिताक्षेणपूतनायामहौजसः ॥ पीतःस्तनःसहप्राणैःकालेनेववयस्तनोः ४ हिन्वतोधःशयानस्यमास्यस्यचरणावुदक् ॥ अनोपत
द्विपर्यस्तंरुदतःप्रपदाहतम् ५ एकहायनआसीनोह्रियमाणोविहायसा ॥ दैत्येनयस्तृणावर्त्तमहन्कंठग्रहातुरम् ६ क्वचिद्धैयंगवस्तैन्येमात्राबद्धउलूखले
गच्छन्नर्जुनयोर्मध्येबाहुभ्यांतावपातयत् ७ वनेसंचारयन्वत्सान्सरामोबालकैर्वृतः ॥ हंतुकामंबकंदोर्भ्यांमुखतोरिमपाटयत् ८ वत्सेषुवत्सरूपेणप्रावेशंतंजि
घांसया ॥ हत्वान्यपातयत्तेनकपित्थानिचलीलया ९ हत्वारासभदैतेयंतद्बंधूंश्चबलान्वितः ॥ चक्रेतालवनंक्षेमंपरिपक्वफलान्वितम् १० प्रलंबंघातयित्वोग्रं
बलेनबलशालिना ॥ अमोचयद्व्रजपशून्गोपांश्चारण्यवह्नितः ११ आशीविषतमाहींद्रंदमित्वाविमदंह्रदात् ॥ प्रसह्योद्वास्ययमुनांचक्रेसौनिर्विषोदकाम्
१२ दुस्त्यजश्चानुरागोस्मिन्सर्वेषांनोव्रजौकसाम् ॥ नंदतेतनयेऽस्मासुतस्याप्यौत्पत्तिकःकथम् १३ क्वसप्तहायनोबालःक्वमहाद्रिविधारणम् ॥ ततोनो
जायतेशंकाव्रजनाथतवात्मजे १४ ॥ नंदउवाच ॥ श्रूयतांमेवचोगोपाव्येतुशंकाचवोर्भके ॥ एनंकुमारमुद्दिश्यगर्गोमेयदुवाचह १५ वर्णास्त्रयःकिला
स्यासन्गृह्णतोनुयुगंतनूः ॥ शुक्लोरक्तस्तथापीतइदानींकृष्णतांगतः १६ प्रागयंवसुदेवस्यक्वचिज्जातस्तवात्मजः ॥ वासुदेवइतिश्रीमानभिज्ञाःसंप्रचक्ष
ते १७ बहूनिसंतिनामानिरूपाणिचसुतस्यते ॥ गुणकर्मानुरूपाणितान्यहंवेदनोजनाः १८ एषवःश्रेयआधास्यद्गोपगोकुलनंदनः ॥ अनेनसर्वदुर्गा
णियूयमंजस्तरिष्यथ १९ पुरानेनव्रजपतेसाधवोदस्युपीडिताः ॥ अराजकेरक्ष्यमाणाजिग्युर्दस्यून्समेधिताः २० यएतस्मिन्महाभागाःप्री
तिंकुर्वंतिमानवाः ॥ नारयोभिभवंत्येतान्विष्णुपक्षानिवासुराः २१ तस्मान्नंदकुमारोऽयंनारायणसमोगुणैः ॥ श्रियाकीर्त्यानुभावेनतत्कर्मसुनाविस्मयः
२२ इत्यद्धामांसमादिश्यगर्गेचस्वगृहंगते ॥ मन्येनारायणस्यांशंकृष्णमक्लिष्टकारिणम् २३

त्मायंस्यादितिशंका १३ उक्तमप्यातिविस्मयेनाभिनयेनवदंति क्वसप्तहायनइति १४ प्राक्श्रुतमेवगर्गाचार्यवाक्यंतच्चरितपरिशीलनेननिवृत्तासंभावनस्यनंदस्यकृष्णतत्त्वावबोधकंजातं स
इदानींतेनैववाक्येनगोपानुपदिशति श्रूयतामिति १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ तस्मात्तस्यकर्मसुविस्मयोनास्तीतिनंदस्योक्तिः २२ इत्यद्धासाक्षान्मांप्रतिसमादिश्यगर्गेचस्वगृहंगते
सतिइदानींतथामन्यमानोपिइदानींकृष्णंनारायणस्यांशंमन्येअत्रहेतुः अक्लिष्टकारिणमिति २३

२४ गोवर्धनोद्धरणंसपरिकरमनुस्मरन्प्रकटितैश्वर्यस्यश्रीकृष्णस्यप्रीतिंप्रार्थयते देवइतियज्ञविप्लवेनयारुट्तयादेवेइंद्रेवर्षातिसाति वज्राश्मपर्षानिलैरशानिजलशर्करातीव्रवायुभिःसीदत्पाल
पशुस्त्रिआत्मशरणंसीदंतःपालाःपशवःस्त्रियश्चयस्मिंस्तत्तथा आत्मास्वयमेवशरणंयस्यतद्गोष्ठंदृष्ट्वाअनुकंपीउत्स्मयन्हसन्प्रौढिमाविष्कुर्वन्शैलमुत्पाट्याबलोबालोलीलार्थमुच्छिलींध्रंयथा
तथैकेनकरेणबिभ्रद्धद्गोष्ठमपात्पालितवान्एवंमहेंद्रमदभित् गवामिंद्रइत्युत्तराध्यायार्थंचस्मरति सएवंभूतःश्रीकृष्णोनःप्रीयात्प्रीयतामिति षड्विंशेदशमेऽध्यक्तःषड्विंशोदशमोहरिः ॥ व्यन
कुपंचविंशंमांचतुर्विंशतितःपृथक् २५ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांषड्विंशोऽध्यायः॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ सप्तविंशेतदालक्ष्यकृष्णस्यप्राभवंपरम् ॥ वर्ण्यतेसुरभींद्राभ्यामभिषेक
महोत्सवः ॥ १ ॥गोवर्धनेधृतेशैलइतिशक्रस्यभयेनागमनेहेतुः आसाराद्रक्षितेव्रजेइतिसुरभेर्हर्षेणागमने १ तत्रेंद्रआगत्यकिंकृतवांस्तदाहविविक्तउपसंगम्येत्यादिनाअथाहसुरभिरित्यतः
प्राक्तनेनग्रंथेनविविक्तेएकांतेपादयोःपस्पर्शनमश्चकार २ अस्यश्रीकृष्णस्यश्रुतश्चासावनुभावश्चश्रुतानुभावःदृष्टःश्रुतानुभावोयेनसइंद्रः नष्टस्त्रिलोकेशोहमितिमदोयस्यसः ३ तत्रममाप

इतिनंदवचःश्रुत्वागर्गगीतंव्रजौकसः ॥ दृष्टश्रुतानुभावास्तेकृष्णस्यामिततेजसः ॥ मुदितानंदमानर्चुःकृष्णंचगतविस्मयाः २४ देवेवर्षतियज्ञविप्लवरुषा
वज्राश्मवर्षानिलैःसीदत्पालपशुस्त्रिआत्मशरणंदृष्ट्वानुकंप्युत्स्मयन् ॥ उत्पाट्यैककरेणशैलमबलोलीलोच्छिलींध्रंयथाबिभ्रद्गोष्ठमपान्महेंद्रमदभित्प्रीयान्नइं
द्रोगवाम् २५ ॥ इतिश्रीभा०दशमस्कंधेपूर्वार्धेषड्विंशतितमोध्यायः॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ गोवर्धनेधृतेशैलआसाराद्रक्षितेव्रजे
॥ गोलोकादाव्रजत्कृष्णंसुरभिःशक्रएवच १ विविक्तउपसंगम्यव्रीडितःकृतहेलनः ॥ पस्पर्शपादयोरेनंकिरिटेनार्कवर्चसा २ दृष्टश्रुतानुभावोस्यकृष्ण
स्यामिततेजसः ॥ नष्टत्रिलोकेशमदइंद्रआहकृतांजलिः ३ ॥ इंद्रउवाच ॥ विशुद्धसत्त्वंतवधामशांतंतपोमयंध्वस्तरजस्तमस्कम् ॥ मायामयोयंगुण
संप्रवाहोनविद्यतेतेग्रहणानुबंधः ४ कुतोनुतद्धेतवईशतत्कृतालोभादयोयेबुधलिंगभावाः ॥ तथापिदंडंभगवान्बिभर्तिधर्मस्यगुप्त्यैखलनिग्रहाय ५ पितागु
रुस्त्वंजगतामधीशोदुरत्ययःकालउपात्तदंडः ॥ हितायस्वेच्छातनुभिःसमीहसेमानंविधुन्वन्जगदीशमानिनाम् ६

राधंक्षमस्वेतिवक्तुंतवतावदपराधोनास्त्येवत्वयानुग्रहएवकृतइत्याहचतुर्भिः विशुद्धसत्त्वमिति धामस्वरूपंशांतमेकरूपमतश्चतपोमयंप्रचुरज्ञानंसर्वज्ञमित्यर्थः कुतः ध्वस्तरजस्तमस्कंध्वस्ते
अविद्यमानेरजस्तमसीयस्मिन् अतएवायमस्मदादिषुदृश्यमानोमायाकार्यरूपोगुणसंप्रवाहःगुणैःसंमोह्यतइतितथासंसारइत्यर्थः सतेतवनविद्यते यतः अग्रहणेनाज्ञानेनानुबध्यतइति तथा
सर्वज्ञस्यतेनास्तीत्यर्थः अज्ञानसंबंधोवा ४ यदाअज्ञानतत्कृतदेहसंबंधौनस्तस्तदातत्कृतानांलोभादीनांकावार्तेत्याह कुतोन्विति तत्कृतादेहसंबंधकृताःतद्धेतवःपुनरन्यस्यदेहस्यहेतवःन
न्वज्ञानिनामपितेदृश्यंतेऽतआह अबुधलिंगभावाअज्ञानिनांगमकाः यावद्रागादिमत्त्वंतावज्ज्ञानित्वमेवनासिद्धमित्यर्थः लोभाद्यभावेपिमन्मानभंगोदंडार्थमित्याह तथापीति ५ ननुत्वदंडे
षममगोपपुत्रस्यकाशक्तिःकिंवाकारणंकोवादंडोमयाकृतइत्यतआह पितेति त्वंपिताजगतांजनकःगुरुरुपदेष्टा अधीशोनियंताइतिदंडधारणेहेतुत्रयं कालत्वात्समर्थःतस्मादुपात्तदंडोहिता
यकल्याणायस्वेच्छातनुभिर्लीलावतारैःसमीहसेतवसमीहालीलैवजगदीशमानिनामस्माकंमानविधूननमित्यर्थः ६

कथमेतादित्यतआह यइति मद्विधाश्चतेअज्ञाश्चतेअतोजगदीशमानिनःकालेभयकालेपियथाधुनैवातिवृष्टौत्वामभयंभयमगणयंतंवीक्ष्याशुतन्मदंजगदीशाइतिमदंहित्वाविगतगर्वाःसंतआर्य
मार्गंत्वद्भक्तिलक्षणंभजंति अतस्तवेहैवखलानामनुशासनंदंडइत्यर्थः ७ एवंभगवत्स्वरूपमभिप्रायंचानुवर्ण्यक्षमापयति सत्वामिति एवंभूताअसतीमतिर्मेपुनर्माभूदितिप्रार्थनांतरम् ८ महा
नयमपराधःकथंक्षंतव्यइतिचेदतआह तवेति स्वयंभराणांपुनश्चोरुभारजन्मनांबहूनांभाराणांजन्मयेभ्यस्तेषामभवायनाशाययुष्मच्चरणसेविनांतुभवायअतोममत्वत्सेवकत्वादत्यंतापराधि
नोपिक्षंतव्यमितिभावः ९ क्षमापयन्नमस्करोति नमइति तुभ्यंभगवतेकृष्णायनमःपुरुषायसर्वांतर्यामिणे महात्मनेंतःस्थत्वेप्यपरिच्छिन्नाय कुतः वासुदेवायसर्वनिवासाय सात्वतांयाद
वानांपतये १० तर्हिंकिमहंयादवः न स्वच्छंदोपात्तदेहायस्वेषांभक्तानांछंदेनेच्छयास्वीकृतदेहाय तत्रापिविशुद्धंज्ञानमेवमूर्तिर्यस्यतस्मै माययासर्वस्मैसर्वरूपाय कुतः सर्वस्यबीजायका

येमद्विधाज्ञाजगदीशमानिनस्त्वांवीक्ष्यकालेऽभयमाशुतन्मदम् ॥ हित्वार्यमार्गंप्रभजंत्यपस्मयाईहाखलानामपितेनुशासनम् ७ सत्वंममैश्वर्यमदप्लुतस्यकृ
तागसस्तेऽविदुषःप्रभावं ॥ क्षंतुंप्रभोथार्हसिमूढचेतसोमैवंपुनर्भून्मतिरीशमेऽसती ८ तवावतारोयमधोक्षजेहस्वयंभराणामुरुभारजन्मनाम् ॥ चमूपतीना
मभवायदेवभवाययुष्मच्चरणानुवर्तिनाम् ९ नमस्तुभ्यंभगवतेपुरुषायमहात्मने ॥ वासुदेवायकृष्णायसात्वतांपतयेनमः १० स्वच्छंदोपात्तदेहायविशुद्धज्ञा
नमूर्तये ॥ सर्वस्मैसर्वबीजायसर्वभूतात्मनेनमः ११ मयेदंभगवन्गोष्ठनाशायासारवायुभिः ॥ चेष्टितंविहतेयज्ञेमानिनातीव्रमन्युना १२ त्वयेशानुगृहीतो
स्मिध्वस्तस्तंभोवृथोद्यमः ॥ ईश्वरंगुरुमात्मानंत्वामहंशरणंगतः १३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंसंकीर्तितःकृष्णोमघोनाभगवानमुम् ॥ मेघगंभीरयावाचाप्रह
सन्निदमब्रवीत् १४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मयातेकारिमघवन्मखभंगोनुगृह्णता ॥ मदनुस्मृतयेनित्यंमत्तस्येंद्रश्रियाभृशं १५ मामैश्वर्यश्रीमदांधोदंडपाणिं
नपश्यति ॥ तंभ्रंशयामिसंपद्भ्योयस्यचेच्छाम्यनुग्रहं १६ गम्यतांशक्रभद्रंवःक्रियतांमेनुशासनम् ॥ स्थीयतांस्वाधिकारेषुयुक्तैर्वःस्तंभवर्जितैः १७ अ
थाहसुरभिःकृष्णमभिवंद्यमनस्विनी ॥ स्वसंतानैरुपामंत्र्यगोपरूपिणमीश्वरम् १८ सुरभिरुवाच ॥ कृष्णकृष्णमहायोगिन्विश्वात्मन्विश्वसंभव ॥ भवतालो
कनाथेनसनाथावयमच्युत १९ त्वंनःपरमकंदैवंत्वंनइंद्रोजगत्पते ॥ भवायभवगोविप्रदेवानांयेचसाधवः २०

रणाय अतएवसर्वभूतात्मनेनमइति ११ कृतागसइत्यनेनोक्तमपराधंनिवेदयति मयेदमिति आसारवायुभिर्गोष्ठनाशायमयेदमकृत्यंचेष्टितंकृतम् १२ तथापिभोईशत्वयाऽनुगृहीतोस्मि
अनुग्रहंदर्शयति ध्वस्तस्तंभइतिवृथोद्यमइतिच १३ १४इंद्रेणस्वाभिप्रायेनिवेदितेभगवानपितथैवाह मयेति इंद्रश्रियादेवराज्येन १५ १६ वोयुष्माभिःबहुवचनंवरुणाद्यभिप्रायेण क्वगंतव्यं
स्वर्गेपितवैवेश्वरत्वादितिचेत्तत्राह क्रियतामिति मदनुशासनेनयथापूर्वंतत्रस्थीयतामित्यर्थः युक्तैरप्रमत्तैः स्तंभवर्जितैर्निरहंकारैः १७ स्वसंतानैर्गोभिःसहोपामंत्र्यकृष्णकृष्णेत्यादिसंबोध्य
१८ इंद्रेणहताअपिभववासनाथावयंकृताः रक्षिताइत्यर्थः १९ त्वंनःपरमंदैवंदेवताऽतोहेजगत्पतेगोविप्रदेवानांयेन्येचसाधवस्तेषांभवायाभ्युदयायाद्यत्वमेवनोस्माकमिंद्रोभव २०

ननुभवतामिंद्रोस्तीतिचेदतआहइंद्रमिति अलंपुरंदरस्येंद्रतयेत्यर्थः ननुदेवएवेंद्रोभवतिकथमहंभवेयमितिचेदतआह अवतीर्णोसीति २१ सुरभिरात्मनःपयसाभ्यषिंचदिंद्रश्चाकाशगंगाया
जलैरभ्यषिंचत् २२ देवमातृभिरदित्यादिभिर्देवैर्मातृभिश्चेतिवागाःपशून्गांस्वर्गंवाइंद्रत्वेनविंदतीतिकृत्वागोविंदइत्यभ्यधात् नामकृतवानित्यर्थः २३ २४ देवनिकायेषुकेतवइवदर्श
नीयामुख्याइत्यर्थःगावोगांपृथ्वींपयोभिर्द्रुतामार्द्रामनयन् अकुर्वन्नित्यर्थः २५ नानारसौघाःक्षीरादिवाहिन्यःअकृष्टपच्याःकर्षणंविनैवपक्वाओषधयोव्रीह्यादयआसन् यद्वाअकृष्टपच्या
ओषधयोयेषुतेगिरयउन्मणीन्गर्भतान्मणीन्उत् उद्गतान्बाहिःप्रकटानाबिभ्रदबिभरुः २६ २७ २८ ॥ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांसप्तविंशोऽध्या
यः ॥ २७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अष्टाविंशेततोनंदानयनंवरुणालयात् ॥ वैकुंठदर्शनंचाथगोपानामनुवर्ण्यते ॥ १ ॥ गोवर्धनंसमुद्धृत्यवशेकृत्वामरेश्वरम् ॥ नंदानयनतःकृष्णोवरुणंचवशेनय

इंद्रंनस्त्वाभिषेक्ष्यामोब्रह्मणानोदितावयम् ॥ अवतीर्णोसिविश्वात्मन्भूमेर्भारापनुत्तये २१ श्रीशुकउवाच ॥ एवंकृष्णमुपामंत्र्यसुरभिःपयसात्मनः ॥ ज
लैराकाशगंगायाऐरावतकरोद्धृतैः २२ इंद्रःसुरर्षिभिःसाकंनोदितोदेवमातृभिः ॥ अभ्यषिंचतदाशार्हंगोविंदइतिचाभ्यधात् २३ तत्रागतास्तुंबुरुनारदा
दयोगंधर्वविद्याधरसिद्धचारणाः ॥ जगुर्यशोलोकमलापहंहरेःसुरांगनाःसंननृतुर्मुदान्विताः २४ तंतुष्टुवुर्देवनिकायकेतवोव्यवाकिरंश्चाद्भुतपुष्पवृष्टिभिः ॥
लोकाःपरांनिर्वृतिमाप्नुवंस्त्रयोगावस्तदागामनयन्पयोद्रुताम् २५ नानारसौघाःसरितोवृक्षाआसन्मधुस्रवाः ॥ अकृष्टपच्यौषधयोगिरयोबिभ्रदुन्मणीन्
२६ कृष्णेभिषिक्तएतानिसत्त्वानिकुरुनंदन ॥ निर्वैराण्यभवंस्तातक्रूराण्यपिनिसर्गतः २७ इतिगोगोकुलपतिंगोविंदमभिषिच्यसः ॥ अनुज्ञातोययौशक्रो
वृतोदेवादिभिर्दिवम् २८ ॥ ॥ इतिश्रीभा०दशमस्कंधेपूर्वार्धेइंद्रस्तुतिर्नामसप्तविंशोध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ ए
कादश्यांनिराहारःसमभ्यर्च्यजनार्दनम् ॥ स्नातुंनंदस्तुकालिंद्याद्वादश्यांजलमाविशत् १ तंगृहीत्वानयद्भृत्योवरुणस्यासुरोंतिकम् ॥ अविज्ञायासुरींवेलां
प्रविष्टमुदकंनिशि २ चुक्रुशुस्तमपश्यंतःकृष्णरामेतिगोपकाः ॥ भगवांस्तदुपश्रुत्यपितरंवरुणाहृतम् ॥ तदंतिकंगतोराजन्स्वानामभयदोविभुः ३
प्राप्तंवीक्ष्यहृषीकेशंलोकपालःसपर्यया ॥ महत्यापूजयित्वाहतद्दर्शनमहोत्सवः ४ ॥ वरुणउवाच ॥ अद्यमेनिभृतोदेहोऽद्यैवार्थोधिगतःप्रभो ॥ त्वत्पा
दभाजोभगवन्नवापुःपारमध्वनः ५ नमस्तुभ्यंभगवतेब्रह्मणेपरमात्मने ॥ नयत्रश्रूयतेमायालोकसृष्टिविकल्पना ६

त् ॥ २ ॥ १ कलामात्रायांद्वादश्यांपारणादराभिनिवेशेनासुरींवेलामविज्ञायारुणोदयात्पूर्वमेवशास्त्रबलेननिश्युदकंप्रविष्टंतदनभिज्ञोवरुणस्यभृत्योनयदितितथाचशास्त्रम् कलार्धांद्वादशींदृ
ष्ट्वानिशीथादूर्ध्वमेवहि आमध्यान्हाःक्रियाःसर्वाःकर्त्तव्याःशंभुशासनादित्यादि वक्ष्यतिचवरुणः अजानतामामकेनेति भगवद्धर्ममजानतेत्यर्थः २ स्वानांभगवद्धर्मपराणामभयदोमाभैष्टे
त्यभयंददत् ३ सपर्ययार्हणेन ४ अद्येदानींमेमयादेहोनिभृतोधृतः यदात्वद्दर्शनंजातंतदैवदेहसाफल्यंप्राप्तमित्यर्थः यद्वा निभृतःपूर्णमनोरथइत्यर्थः किंचअद्यैवार्थोधिगतः सर्वरत्नाकरप
तिनापीतःपूर्वंनैवंविधोर्थःप्राप्तइत्यर्थः किंच संसारोपिनिवृत्तएवेत्याशयेनाहत्वत्पादभाजइति अध्वनःपारंमोक्षम् ५ भगवतेनिरतिशयैश्वर्याय ब्रह्मणेपूर्णाय परमात्मनेसर्वजीवनियंत्रे त
त्रहेतुः नयत्रेति लोकसृष्टिंविकल्पयतियामायासायत्रनश्रूयते अविद्यमानेवतिष्ठतीत्यर्थः ६

अजानतामद्भृत्येनत्वत्पित्राहरणंयत्कृतंतदिति ७ नंदंविमुच्यसमर्पयाति गोविंदेति ८ ९ अतींद्रियमदृष्टपूर्वंलोकपालस्यमहोदयमैश्वर्यम् १० औत्सुक्ययुक्ताधीर्येषांते अपिकिंस्व
गतिंस्वस्थानंसूक्ष्मांब्रह्माख्यांचोपाधास्यदुपाधास्यति नोस्मान्प्रापयिष्यतीतिसंकल्पितवंतइत्यर्थः ११ इत्येवंभूतंस्वानांतेषांसंकल्पमखिलदृक्सर्वज्ञःस्वयमेवविज्ञायतेषांसंकल्पसिद्धयेकृप
यैतद्वक्ष्यमाणमचिंतयत् १२ अविद्यादेहाद्यहंबुद्धिस्ततःकामस्ततःकर्मतैरुच्चावचासुदेवतिर्यगादिषुभ्रमन्स्वीयांगतिंनवेद १३ स्वंब्रह्मस्वरूपंलोकंवैकुंठाख्यंच तमसः प्रकृतेःपरम् १४ दे
हादिपिहितानांदर्शनमशक्यमितिप्रथमंदेहादिव्यतिरिक्तंब्रह्मस्वरूपंदर्शयामासतदाह सत्यमिति सत्यमबाध्यंज्ञानमजडमनंतमपरिच्छिन्नंज्योतिःस्वप्रकाशंसनातनंशश्वात्सिद्धंब्रह्म गुणा
पायेगुणापोहेज्ञानिनोयत्पश्यंतितत्कृपयैवदर्शयामास १५ एवंब्रह्मह्रदंब्रह्मैवह्रदवद्ध्रदःतत्रनिमग्नस्यविशेषविज्ञानाभावात्तंब्रह्मह्रदंतेतुनीताःप्रापितास्तस्मिन्मग्नाश्च तुशब्दोक्तंविशेषमाह
पुनःकृष्णेनोद्धृताःसमाधेरिवोत्थापिताःसंतोब्रह्मणस्तस्यैवलोकंवैकुंठाख्यंददृशुरिति ननुब्रह्मनिमग्नानांपुनर्लोकदर्शनमघटितमेवेत्याशंक्याहयत्रेति यत्रयस्मिन्कृष्णेनिमित्तेसतिपू

अजानतामामकेनमूढेनाकार्यवेदिना ॥ आनीतोयंतवपितातद्भवान्क्षंतुमर्हति ७ ममाप्यनुग्रहंकृष्णकर्तुमर्हस्यशेषदृक् ॥ गोविंदनीयतामेषपितातेपितृ
वत्सल ८ श्रीशुकउवाच ॥ एवंप्रसादितःकृष्णोभगवानीश्वरेश्वरः ॥ आदायागात्स्वपितरंबंधूनांचावहन्मुदम् ९ नंदस्त्वतींद्रियंदृष्ट्वालोकपालमहोदयम्
॥ कृष्णेचसन्नतिंतेषांज्ञातिभ्योविस्मितोब्रवीत् १० तेत्वौत्सुक्यधियोराजन्मत्वागोपास्तमीश्वरम् ॥ अपिनःस्वगतिंसूक्ष्मामुपाधास्यदधीश्वरः ११ इ
तिस्वानांसभगवान्विज्ञायाखिलदृक्स्वयम् ॥ संकल्पसिद्धयेतेषांकृपयैतदचिंतयत् १२ जनोवैलोकएतस्मिन्नविद्याकामकर्मभिः ॥ उच्चावचासुगतिषुन
वेदस्वांगतिंभ्रमन् १३ इतिसंचिंत्यभगवान्महाकारुणिकोहरिः ॥ दर्शयामासलोकंस्वंगोपानांतमसःपरम् १४ सत्यंज्ञानमनंतंयद्ब्रह्मज्योतिःसनातनम् ॥
यद्धिपश्यंतिमुनयोगुणापायेसमाहिताः १५ तेतुब्रह्मह्रदंनीतामग्नाःकृष्णेनचोद्धृताः ॥ ददृशुर्ब्रह्मणोलोकंयत्राक्रूरोध्यगात्पुरा १६ नंदादयस्तुतंदृष्ट्वापरमा
नंदनिर्वृताः ॥ कृष्णंचतत्रच्छंदोभिःस्तूयमानंसुविस्मिताः १७ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेअष्टविंशोध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥
श्रीशुकउवाच ॥ भगवानपितारात्रीःशरदोत्फुल्लमल्लिकाः ॥ वीक्ष्यरंतुंमनश्चक्रेयोगमायामुपाश्रितः १

र्वमक्रूरोऽध्यगात्दृष्टवान् शुकपरीक्षित्संवादात्प्राक्तनत्वाद्भूतानिर्देशः नह्यतर्क्यैश्वर्येभगवतिकिंचिदप्यसंभावितमितिभावः अथवा अक्रूरोयत्रदृष्टवांस्तस्ययमुनाह्रदस्यब्रह्मह्रदइतिनाम तंह्रदं
नीताःसंतोब्रह्मणोलोकंददृशुःपुनश्चकृष्णेनोद्धृताःपूर्ववत्तंदृष्ट्वाविस्मिताबभूवुः व्यवहितान्वयोऽप्रसिद्धकल्पनाचसोढव्येति १६ १७ ॥ इति० भा० दश० पू० टीकायामष्टाविंशोध्यायः ॥ २८ ॥
ऊनत्रिंशेतुरासार्थमुक्तिमत्युक्तयोहरेः ॥ गोपीभिरासससंरंभेतस्यचांतर्द्धिकौतुकम् ॥ १ ॥ ब्रह्मादिजयसंरूढदर्पकंदर्पदर्पहा ॥ जयतिश्रीपतिर्गोपीरासमंडलमंडनः ॥ २ ॥ ननुविपरीतमिदम्
परदारविनोदेनकंदर्पविजेतृत्वप्रतीतेः मैवम्योगमायामुपाश्रितः आत्मारामोप्यरीरमत् साक्षान्मन्मथमन्मथः आत्मन्यवरुद्धसौरतइत्यादिषुस्वातंत्र्याभिधानात् तस्माद्रासक्रीडाविडंबनं
कामविजयख्यापनायेत्येवतत्त्वम् किंच शृंगारकथापदेशेनाविशेषतोनिवृत्तिपरेयंपंचाध्यायीतिव्यक्तीकरिष्यामः तारात्रीः याताबलाव्रजंसिद्धामयेमारंस्यथक्षपाइतिप्रतिश्रुताइत्यर्थः १

तदातस्मिन्नेवक्षणेतत्प्रीतयउडुराजश्चंद्रउदगादुदितः किंकुर्वन् दीर्घकालेनदर्शनंयस्यसप्रियःस्वप्रियायामुखमरुणेनकुंकुमेनयथाविलिंपतितथाप्राच्याःककुभोदिशोमुखंशंतमैःसुखतमैःकरैररश्मिभिररुणेनोदयरागेणविलिंपन्नरुणीकुर्वन्नित्यर्थः सप्रसिद्धउडुराजःतथाचर्षणीनांजनानांशुचस्तापग्लानीर्मृजन्नपनयन् २ कुमुत्कुमुदंविकसनीयंविद्यतेयस्यतंकुमुद्वंतंनखंडंमंडलंयस्यतंरमायाआननस्याभेवआभायस्यतं नवकुंकुममिवारुणमेवंविधंचंद्रंदृष्ट्वा तथावनंचतस्यकोमलैर्गोभीरश्मिभीरंजितंदृष्ट्वाकलंमधुरंजगौअगायतकथं वामदृशांवामामनोहरादृशोयासांतासांमनोहरंयथा ३ असापत्न्यायान्योन्यमलक्षितोनज्ञापितउद्यमोयाभिस्ताः सकांतोयत्रतत्रगीतध्वनिमार्गेणजग्मुः जवेनवेगेनलोलानिचंचलानिकुंडलानियासांताः ४ श्रीकृष्णसूचकशब्दश्रवणेनतत्प्रवणचित्तानांतत्क्षणमेवत्रैवर्गिककर्मनिवृत्तिंद्योतयंत्यइवार्धावसितंकर्मविहायययुस्तदाह दुहंत्यइति पयःस्थालीस्थंचुल्ल्यामधिश्रित्यैतत्क्काथमप्रतीक्षमाणाःकाश्चिद्ययुः संयावंगोधूमकणान्नंपक्कमनुद्वास्यानुत्तार्य ५ ६ अन्याःप्रमृजंत्यःअंगोद्वर्तनादिकुर्वंत्यः काश्चकाश्चित् कृष्णतुष्ट्यर्थंकर्मतदासक्तमनसामन्यथाकृतमपिफलत्येवेतिद्योतयन्नाह व्यत्यस्तेति स्थानतःस्व

तदोडुराजःककुभःकरैर्मुखंप्राच्याविलिंपन्नरुणेनशंतमैः ॥ सचर्षणीनामुदगाच्छुचोमृजन्प्रियःप्रियायाइवदीर्घदर्शनः २ दृष्ट्वाकुमुद्वंतमखंडमंडलंरमाननाभंनवकुंकुमारुणम् ॥ वनंचतत्कोमलगोभिरंजितंजगौकलंवामदृशांमनोहरम् ३ निशम्यगीतंतदनंगवर्धनंव्रजस्त्रियःकृष्णगृहीतमानसाः ॥ आजग्मुरन्योन्यमलक्षितोद्यमाःसयत्रकांतोजवलोलकुंडलाः ४ दुहंत्योभिययुःकाश्चिद्दोहंहित्वासमुत्सुकाः ॥ पयोधिश्रित्यसंयावमनुद्वास्यापराययुः ५ परिवेषयंत्यस्तद्धित्वापाययंत्यःशिशून्पयः ॥ शुश्रूषंत्यःपतीन्काश्चिदश्नंत्योपास्यभोजनं ६ लिंपंत्यःप्रमृजंत्योन्याअंजंत्यःकाश्चलोचने ॥ व्यत्यस्तवस्त्राभरणाःकाश्चित्कृष्णांतिकंययुः ७ तावार्यमाणाःपतिभिःपितृभिर्भ्रातृबंधुभिः ॥ गोविंदापहृतात्मानोनन्यवर्तंतमोहिताः ८ अंतर्गृहगताःकाश्चिद्गोप्योऽलब्धविनिर्गमाः ॥ कृष्णंतद्भावनायुक्तादध्युर्मीलितलोचनाः ९ दुःसहप्रेष्ठविरहतीव्रतापधुताशुभाः ॥ ध्यानप्राप्ताच्युताश्लेषनिर्वृत्याक्षीणमंगलाः १० तमेवपरमात्मानंजारबुद्ध्यापिसंगताः ॥ जहुर्गुणमयंदेहंसद्यःप्रक्षीणबंधनाः ११ ॥ राजोवाच ॥ कृष्णंविदुःपरंकांतंनतुब्रह्मतयामुने ॥ गुणप्रवाहोपरमस्तासांगुणधियांकथम् १२

रूपतश्चोर्ध्वाधोधारणेनविपर्ययंप्राप्तानिवस्त्राभरणानियासांताः ७ नचकृष्णाकृष्टमनसांविघ्नाःप्रभवंतीत्याह तावार्यमाणाइति ८ नलब्धोनिर्गमोयाभिस्ताः प्रागपितद्भावनायुक्तास्तदानितरांदध्युरित्यर्थः ९ किंचतदानीमेवतंपरमात्मानंकृष्णंध्यानतः प्राप्ताःसत्योगुणमयंदेहंजहुरित्याहश्लोकद्वयेन दुःसहेतिननुकथंजहुःपरमात्मेतिज्ञानाभावादित्याशंक्याह जारबुद्ध्यापीति नहिवस्तुशक्तिर्बुद्धिमपेक्षते अन्यथामत्वापिपीतामृतवदितिभावः ननुतदपिप्रारब्धकर्मबंधनेसतिकथंजहुस्तत्राह सद्यःप्रक्षीणबंधनाइति ननुकथंभोगमंतरेणप्रारब्धंकर्मक्षीणंभोगेनैवसद्यःक्षीणमित्याहदुःसहेतिदुःसहोयःप्रेष्ठविरहस्तेनतीव्रस्तापस्तेनधुतानिगतान्यशुभानियासां तदप्राप्तिपरमदुःखभोगेनपापंक्षीणमित्यर्थःतथाध्यानेनप्राप्ताअच्युतस्यआश्लेषेणयानिर्वृतिःपरमसुखभोगस्तयाक्षीणंमंगलंपुण्यबंधनंयासांताःअतोध्यानेनपरमात्मप्राप्तेस्तत्कालसुखदुःखाभ्यांनिःशेषकर्मक्षयाद्गुणमयंदेहंजहुरिति १० ११ ननुयथापतिपुत्रादीनांवस्तुतोब्रह्मत्वेपिनतद्भजनान्मोक्षस्तथाबुद्ध्यभावादेवंकृष्णेपिब्रह्मबुद्ध्यभावेनतत्संगतिःकथंमोक्षहेतुरितिशंकते कृष्णंविदुरिति परंकेवलंकांतंकमनीयम् १२

परिहरति उक्तमिति अयंभावः जीवेष्वावृतंब्रह्मत्वंकृष्णस्यतुहृषीकेशत्वादनावृतमतोनतत्रबुद्ध्यपेक्षेति १३ ननुदेहीकथमनावृतःस्यादतआह नृणामिति गुणात्मनोगुणनियंतुः भगवत एवंरूपाअभिव्यक्तिरतोनदेहिसादृश्यमत्रवक्तुंयुज्यतइतिभावः १४ अतोयथाकथंचित्तदासक्तिर्मुक्तिकारणमित्याहकाममिति ऐक्यंसंबंधम् सौहृदंभक्तिं १५नचभगवतीयमतिभारइत्याह नचैवमिति यतःश्रीकृष्णादेतत्स्थावरादिकमपिविमुच्यते १६ प्रस्तुतमाह तादृष्ट्वेति वाचःपेशैर्वाग्विलासैः १७ सर्वाःससंभ्रममागताविलोक्यसभयमिवाह व्रजस्येति १८लज्जयामंदहसितमालक्ष्याह रजन्येषेति १९ किंच मातरइति विचिन्वंतिमृगयंते बंधूनांसाध्वसंकृच्छ्रंमाकृध्वंमाकुरुतेत्यर्थः २० ईषत्प्रणयकोपेनान्यतोविलोकयंतीःप्रत्याह दृष्टमिति राकेशस्यपूर्ण

श्रीशुकउवाच ॥ उक्तंपुरस्तादेतत्तेचैद्यःसिद्धिंयथागतः ॥ द्विषन्नपिहृषीकेशंकिमुताधोक्षजप्रियाः १३ नृणांनिःश्रेयसार्थायव्यक्तिर्भगवतोनृप ॥ अव्ययस्याप्रमेयस्यानिर्गुणस्यगुणात्मनः १४ कामंक्रोधंभयंस्नेहमैक्यंसौहृदमेवच ॥ नित्यंहरौविदधतोयांतितन्मयतांहिते १५ नचैवंविस्मयःकार्योभवताभगवत्यजे ॥ योगेश्वरेश्वरेकृष्णेयतएतद्विमुच्यते १६ तादृष्ट्वांतिकमायाताभगवान्व्रजयोषितः ॥ अवदद्वदतांश्रेष्ठोवाचःपेशैर्विमोहयन् १७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ स्वागतंवोमहाभागाःप्रियंकिंकरवाणिवः ॥ व्रजस्यानामयंकच्चिद्ब्रूतागमनकारणं १८ रजन्येषाघोररूपाघोरसत्त्वनिषेविता ॥ प्रतियातव्रजंनेहस्थेयंस्त्रीभिःसुमध्यमाः १९मातरःपितरःपुत्राभ्रातरःपतयश्चवः ॥विचिन्वंतिह्यपश्यंतोमाकृध्वंबंधुसाध्वसम् २०दृष्टंवनंकुसुमितंराकेशकररंजितम् ॥यमुनानिललीलैजत्तरुपल्लवशोभितम् २१तद्यातमाचिरंगोष्ठंशुश्रूषध्वंपतीन्सतीः ॥क्रंदंतिवत्साबालाश्चतान्पाययतदुह्यत २२अथवामदभिस्नेहाद्भवत्योयंत्रिताशयाः ॥ आगताह्युपपन्नंवःप्रीयंतेमयिजंतवः २३ भर्तुःशुश्रूषणंस्त्रीणांपरोधर्मोह्यमायया॥ तद्बंधूनांचकल्याण्यःप्रजानांचानुपोषणम् २४दुःशीलोदुर्भगोवृद्धोजडोरोग्यधनोपिवा ॥ पतिःस्त्रीभिर्नहातव्योलोकेप्सुभिरपातकी २५ अस्वर्ग्यमयशस्यंचफल्गुकृच्छ्रंभयावहम् ॥ जुगुप्सितंचसर्वत्रऔपपत्यंकुलस्त्रियाः २६ श्रवणाद्दर्शनाद्ध्यानान्मयिभावोनुकीर्त्तनात ॥ नतथासन्निकर्षेणप्रतियाततततोगृहान् २७॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिविप्रियमाकर्ण्यगोप्योगोविंदभाषितम् ॥ विषण्णाभग्नसंकल्पाश्चिंतामापुर्दुरत्ययाम् २८ कृत्वामुखान्यवशुचःश्वसनेनशुष्यद्बिंबाधराणिचरणेनभुवंलिखंत्यः ॥ अस्त्रैरुपात्तमषिभिःकुचकुंकुमानितस्थुर्मृजंत्यउरुदुःखभराःस्मतूष्णीम् २९

चंद्रस्यकरैरंजितं यमुनास्पर्शिनोनिलस्यलीलामंदगतिस्तयाएजंतः कंपमानास्तरूणांपल्लवास्तैःशोभितं २१ सतीःहेसत्यः २२ संरंभक्षुभितदृष्टीःप्रत्याह अथवेति यंत्रिताशयावशीकृतचित्ताः उपपन्नंयुक्तं प्रीयंतेप्रीताभवंति २३ दृष्टादृष्टभयप्रदर्शनेननिवर्त्तयति भर्तुरित्यादिश्लोकत्रयेण २४ २५ फल्गुतुच्छं कृच्छ्रंदुःसंपाद्यं औपपत्यंजारसौख्यं २६ किंच श्रवणादिति २७ , २८ चिंतांप्राप्तानांस्थितिमाह कृत्वेति शुचःशोकादुद्गतेनश्वसनेनशुष्यंतोबिंबफलसदृशाअधरायेषुमुखेषुतानिअवअवांचिकृत्वातथांगुष्ठेनमहींलिखंत्यःतथागृहीतकज्जलैरश्रुभिःकुचकुंकुमानिक्षालयंन्त्यस्तूष्णींस्थिताः यतउरुदुःखस्यभरोभारोयासांताः २९

किंच प्रेष्ठमिति किंचित्संरंभेणकोपावेशेनगद्गदागिरोयासांताअब्रुवतस्म संरंभेकारणंप्रेष्ठमित्यादि प्रियेतरमिवप्रतिभाषमाणंप्रत्याचक्षाणं ३० नृशंसंक्रूरं हेदुरवग्रहस्वच्छंद तवपादमूलंभक्ताःसेवितवतीरस्मान्भजस्वमात्यजेति ३१ अपिच यदुक्तंपत्यपत्येत्यादित्वयाधर्मविदेतिसोपहासमेवमेतदुपदेशानांपदेविषयेत्वय्येवास्तु उपदेशपदत्वेहेतुः ईशइति विविदिषावाक्येन सर्वोपदेशानामीशपरत्वावगमादितिभावः ईशत्वेहेतुः आत्माकिलभवानिति भोग्यस्यहिसर्वस्यभोक्ताआत्मैवेशइत्यतःप्रेष्ठोबंधुश्चभवानेवेतिसर्वबंधुषुकरणीयंत्वय्येवास्त्वित्यर्थः अथवा धर्मोपदेशानांपदेस्थानेधर्मोपदेष्टरित्वयिसत्यस्मासुचधर्मजिज्ञासमानासुसतीषुत्वयाधर्मविदायदुक्तमेवमेतदस्तु नतुत्वंधर्मोपदेष्टाकिंतुभवानात्मेति अथवा यदुक्तमेतदुपदेशपदेतद्गोचरेषुरूपेऽस्तुनामत्वयितुईशेस्वामिनिसत्येवम् काकानैवमित्यर्थः यतस्तनुभृतांत्वमात्माफलरूपइति यद्वा यदुक्तंपत्यादिशुश्रूषणंधर्मइतिएवमेतत्त्वय्येवास्तु कुतः उपदेशपदेशुश्रूषणीयत्वेनोपदिश्यमानानांपत्यादीनांपदेधिष्ठाने कुतःईशे नहीश्वरमधिष्ठानंविनाकोपिपतिपुत्रादिर्नामेति अन्यत्समानं अलमतिविस्तरेण ३२ एतत्सदाचारेणद्रढयंत्यःप्रार्थयंतेकुर्वंतीतिकुशलाः

प्रेष्ठंप्रियेतरमिवप्रतिभाषमाणंकृष्णंतदर्थविनिवर्तितसर्वकामाः ॥ नेत्रेविमृज्यरुदितोपहतेस्मकिंचित्संरंभगद्गदगिरोब्रुवतानुरक्ताः ॥ ३० ॥ गोप्यऊचुः ॥ मैवंविभोर्हतिभवान्गदितुंनृशंसंसंत्यज्यसर्वविषयांस्तवपादमूलम् ॥ भक्ताभजस्वदुरवग्रहमात्यजास्मान्देवोयथादिपुरुषोभजतेमुमुक्षून् ३१ यत्पत्यपत्यसुहृदामनुवृत्तिरंगस्त्रीणांस्वधर्मइतिधर्मविदात्वयोक्तम् ॥ अस्त्वेवमेतदुपदेशपदेत्वयीशेप्रेष्ठोभवांस्तनुभृतांकिलबंधुरात्मा ३२ कुर्वंतिहित्वयिरतिंकुशलाःस्वआत्मन्नित्यप्रियेपतिसुतादिभिरार्तिदैःकिम् ॥ तन्नःप्रसीदपरमेश्वरमास्मछिंद्याआशांभृतांत्वयिचिरादरविंदनेत्र ३३ चित्तंसुखेनभवतापहृतंगृहेषुयन्निर्विशत्युतकरावपिगृह्यकृत्ये ॥ पादौपदंनचलतस्तवपादमूलाद्यामःकथंव्रजमथोकरवामकिंवा ३४ सिंचांगनस्त्वदधरामृतपूरकेणहासावलोककलगीतजहृच्छयाग्निम् ॥ नोचेद्वयंविरहजाग्न्युपयुक्तदेहाध्यानेनयामपदयोःपदवींसखेते ३५ यर्ह्यंबुजाक्षतवपादतलंरमायादत्तक्षणंक्वचिदरण्यजनप्रियस्य ॥ अस्प्राक्ष्मतत्प्रभृतिनान्यसमक्षमंगस्थातुंत्वयाभिरमिताबतपारयामः ३६ श्रीर्यत्पदांबुजरजश्चकमेतुलस्यालब्ध्वापिवक्षसिपदंकिलभृत्यजुष्टम् ॥ यस्याःस्ववीक्षणकृतेन्यसुरप्रयासस्तद्वद्वयंचतवपादरजःप्रपन्नाः ३७

शास्त्रनिपुणाः तथाचशास्त्रं किंप्रजयाकरिष्यामोयेषांनोयमात्मालोकइति ३३ किंचप्रतियातेतियदुक्तंतदशक्यंत्वयैवचित्तादीनामपहृतत्वादित्याहुः चित्तमिति यदस्माकंचित्तमेतावंतंकालंसुखेनगृहेषुनिर्विशतितत्त्वयापहृतं करावपियौगृहकृत्येनिर्विशतस्तावपि सुखात्मनात्वयेतिवा ३४ अतोगहेकृष्णनोस्माकंतवाधरामृतपूरकेणतवैवहाससहितेनावलोकेनकलगीतेनचजातोयोहृच्छयाग्निःकामाग्निस्तंसिंच नोचेदयंतावदेकोग्निस्तथाविरहाज्जनिष्यतेयोग्निस्तेनचोपयुक्तदेहादग्धशरीरायोगिनइवतेपदवीमंतिकंध्यानेनयामप्राप्नुयामः३५ ननुस्वपतीनेवोपगच्छततएनमग्निंसिंचेयुरितिचेत्तत्राहुःयर्हीति रमायालक्ष्म्यादत्तक्षणंदत्तोत्सवंदत्तावसरंवा तदपिक्वचिदेवनसर्वदा अरण्यजनाःप्रियायस्यतस्यतवअरण्यजनप्रियत्वादरण्येक्वचिद्यर्ह्यस्प्राक्ष्मस्पृष्टवत्योवयं तत्रचत्वयाभिरमिताआनंदिताःसत्यस्तदारभ्यान्यसमक्षंस्थातुमपिनपारयामःतुच्छास्तेनरोचंतइत्यर्थः ३६ त्वत्पादसौभाग्यंत्वतिचित्रमित्याहुः श्रीरिति वक्षस्यसापत्नंस्थानंलब्ध्वापितुलस्यासपत्न्यासहतवपदांबुजरजःकामयतेस्म भृत्यैःसर्वैर्जुष्टमितिसौभाग्यातिरेकोक्तिःयस्याःस्ववीक्षणकृतेश्रीरात्मानंविलोकयत्वित्येतदर्थमन्येषांब्रह्मादीनांतपोभिःप्रयासःसातद्रजस्तद्वद्वयमपिप्रपन्नाइति३७

हेवृजिनार्दनदुःखहंतस्त्वदुपासनेत्वद्भजनएवाशायासांतावयंवसतीर्गृहान्विसृज्यहित्वायोगिनइवप्राप्ताः तवसुंदरस्मितविलसितनिरीक्षणेनयस्तीव्रःकामस्तेनतप्तचित्तानाम् हेपुरुषरत्नदा
स्यंदेहि ३८ ननुगृहस्वाम्यंविहायदास्यंकिमितिप्रार्थ्यतेतत आहुः वीक्ष्येति अलकावृतमुखंकेशांतरैरावृतमुखं तथाकुंडलयोःश्रीर्ययोस्तेगंडस्थलेयास्मिन् अधरेसुधायस्मिंस्तच्चतच्चतवमुखं
वीक्ष्यदत्ताभयंभुजदंडयुग्मंवक्षश्चश्रियाएकमेवरमणंरतिजनकंवीक्ष्यदास्यएवभवामेति ३९ ननुजुगुप्सितमौपपत्यमित्युक्तंतत्राहुःकास्त्रीति अंगहेकृष्णकलानिपदानियस्मिंस्तदायतंदीर्घंमू
र्छितंस्वरालापभेदस्तेन पाठांतरेकलपदामृतमयंवेणुगीतंतेनसंमोहिताकावास्त्रीआर्यचरितान्निजधर्मान्नचलेत् यन्मोहितापुरुषाअपिचलिताः किंच त्रैलोक्यसौभगमिति यद्यतः अबिभ्र
न्नबिभरुः त्वद्द्योतकशब्दश्रवणमात्रेणापितावन्निजधर्मत्यागोयुक्तःकिंपुनस्त्वदनुभवेनेतिभावः ४० व्यक्तंनिश्चितं ४१ विक्लवितंपारवश्यप्रलपितं गोपीररीरमद्रमयामास ४२ प्रियस्येक्ष

तन्नःप्रसीदवृजिनार्दनतेंघ्रिमूलंप्राप्ताविसृज्यवसतीस्त्वदुपासनाशाः ॥ त्वत्सुंदरस्मितनिरीक्षणतीव्रकामतप्तात्मनांपुरुषभूषणदेहिदास्यम् ३८ वीक्ष्याल
कावृतमुखंतवकुंडलश्रीगंडस्थलाधरसुधंहसितावलोकम् ॥ दत्ताभयंचभुजदंडयुगंविलोक्यवक्षःश्रियैकरमणंचभवामदास्यः ३९ कास्त्र्यंगतेकलपदायतवे
णुगीतसंमोहितार्यचरितान्नचलेत्त्रिलोक्याम् ॥ त्रैलोक्यसौभगमिदंचनिरीक्ष्यरूपंयद्गोद्विजद्रुममृगाःपुलकान्यबिभ्रन् ४० व्यक्तंभवान्व्रजभयार्तिहरोभि
जातोदेवोयथादिपुरुषःसुरलोकगोप्ता ॥ तन्नोनिधेहिकरपंकजमार्त्तबंधोतप्तस्तनेषुचशिरस्सुचकिंकरीणाम् ४१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिविक्लवितंतासां
श्रुत्वायोगेश्वरेश्वरः ॥ प्रहस्यसदयंगोपीरात्मारामोप्यरीरमत् ४२ ताभिःसमेताभिरुदारचेष्टितःप्रियेक्षणोत्फुल्लमुखीभिरच्युतः ॥ उदारहासद्विजकुंददीधिति
र्व्यरोचतैणांकइवोडुभिर्वृतः ४३ उपगीयमानउद्गायन्वनिताशतयूथपः ॥ मालांबिभ्रद्वैजयंतींव्यचरन्मंडयन्वनम् ३४ नद्याःपुलिनमाविश्यगोपीभिर्हिम
वालुकम् ॥ रेमेतत्तरलानंदकुमुदामोदवायुना ४५ बाहुप्रसारपरिरंभकरालकोरुनीवीस्तनालभननर्मनखाग्रपातैः ॥ क्ष्वेल्यावलोकहसितैर्व्रजसुंदरीणामुत्तं
भयन्रतिपतिंरमयांचकार ४६ एवंभगवतःकृष्णाल्लब्धमानामहात्मनः ॥ आत्मानंमेनिरेस्त्रीणांमानिन्योभ्यधिकंभुवि ४७ तासांतत्सौभगमदंवीक्ष्यमानंच
केशवः ॥ प्रशमायप्रसादायतत्रैवांतरधीयत ४८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेभगवतोरासक्रीडावर्णनंनामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥
श्रीशुकउवाच ॥ अंतर्हितेभगवतिसहसैवव्रजांगनाः ॥ अतप्यंस्तमचक्षाणाःकरिण्यइवयूथपम् १ गत्यानुरागस्मितविभ्रमेक्षितैर्मनोरमालापविहारविभ्रमैः
॥ आक्षिप्तचित्ताःप्रमदारमापतेस्तास्ताविचेष्टाजगृहुस्तदात्मिकाः २

णेनोत्फुल्लानिमुखानियासांताभिः उदारहासश्चद्विजाश्चतेषुकुंदकुसुमवद्दीधितिर्यस्यसः एणांकश्चंद्रः ४३ ४४ ४५ बाहुप्रसारश्चपरिरंभश्चकरादीनामालभनंस्पर्शश्चनर्मपरिहासश्चनखाग्र
पातश्चतैः क्ष्वेल्याक्रीडया अवलोकैश्चहसितैश्च कामंतासामुद्दीपयंस्तारमयामास ४६ महात्मनोविमुक्तचित्तात् ४७ तत्सौभगेनमदमस्वाधीनताम् मानंगर्वं केशवःकश्चईशश्चतौवशयती
तितथासः ॥ ४८ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायामेकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ त्रिंशेविरहसंतप्तगोपीभिःकृष्णमार्गणं उन्मत्तवन्नियतंभ्रमंतीभिर्वनेवने ॥ १ ॥
अचक्षाणाअपश्यंत्यः १ गत्याचानुरागस्मिताभ्यांविभ्रमेक्षितानिसविलासनिरीक्षणानितैश्चमनोरमाआलापाश्चविहाराःक्रीडाश्चविभ्रमाअन्येचविलासास्तैश्चरमापतेर्गत्यादिभिरेतैरा
क्षिप्तान्याकृष्टानिचित्तानियासांताअतस्तस्मिन्नेवात्मायासांतास्तस्यविविधाश्चेष्टाजगृहुस्तदनुकरणेनाक्रीडन् २

अपिच गतिस्मितेति प्रियस्यगत्यादिषुप्रतिरूढाआविष्टामूर्त्तयोयासांताः अतःकृष्णविहारविभ्रमाः कृष्णस्येवविहारविभ्रमाःक्रीडाविलासायासांताःअहमेवकृष्णइतिपरस्परंनिवेदितव
त्यः ३ किंच गायंत्यइति वनाद्वनांतरंगच्छंत्योविचिक्युरमृगयन् उन्मत्तस्यतुल्यत्वमाह वनस्पतीन्पप्रच्छुः भूतेष्वंतरंमध्येसंतंपुरुषंबहिश्चसंतमिति ४ तत्प्रपंचयतिनवभिः तत्रमहत्त्वा
देतेपश्येयुरित्याशयाश्वत्थादीन्पृच्छंति दृष्टइति प्रेमहासविलसितैरवलोकनैरस्माकंमनोहृत्वाचोरइवगतोवोयुष्माभिः किंदृष्टइति ५ महांतःस्वपुष्पैर्बहूपकारिणश्चेतिकुरबकादीन्पृच्छंति
कच्चिदिति हेकुरबकादयः दर्पहरंस्मितंयस्यसःइतोगतःकच्चिद्दृष्टइति ६ अलिकुलैःसहत्वात्वांबिभ्रत्तवाति प्रियस्त्वयाकिंदृष्टइति ७ गुणातिरेकेपिनम्रत्वादिमाःपश्येयुरितिपृच्छंति मालती
ति हेमालतिमल्लिकेजातियूथिकेवोयुष्माभिःकिमदर्शिदृष्टः करस्पर्शेनवःप्रीतिंजनयन्किंयातइति अत्रमालतीजात्योरवांतरविशेषोद्रष्टव्यः ८ फलादिभिःसर्वप्राणिनांसंतर्पकाएतेपश्येयुरि
तिपृच्छंति चूतेति चूताम्रयोरवांतरजातिभेदःकदंबनीपयोश्च हेचूतादयःयेन्येचपरार्थभवकाःपरार्थमेवभवोजन्मयेषांते यमुनोपकूलास्तस्याःकूलसमीपेवर्त्तमानाः तीर्थवासिनइत्यर्थःतेभवं
तोरहितात्मनांशून्यचेतसांनःकृष्णपदवींकृष्णस्यमार्गंशंसंतुकथयंतु ९ हेक्षितिक्षितेत्वयाकिंतपःकृतंयात्वंकेशवांघ्रिस्पर्शोत्सवाकेशवस्यांघ्रिस्पर्शेनोत्सवोयस्याःसा कुतः अंगरुहैरुत्पुलकि

गतिस्मितप्रेक्षणभाषणादिषुप्रियाःप्रियस्यप्रतिरूढमूर्त्तयः ॥ असावहंत्वित्यबलास्तदात्मिकान्यवेदिषुःकृष्णविहारविभ्रमाः ३ गायंत्यउच्चैरमुमेवसंहतावि
चिक्युरुन्मत्तकवद्वनाद्वनम् ॥ प्रपच्छुराकाशवदंतरंबहिर्भूतेषुसंतंपुरुषंवनस्पतीन् ४ दृष्टोवःकच्चिदश्वत्थप्लक्षन्यग्रोधनोमनः ॥ नंदसूनुर्गतोहृत्वाप्रेमहा
सावलोकनैः ५ कच्चित्कुरबकाशोकनागपुन्नागचंपकाः ॥ रामानुजोमानिनीनामितोदर्पहरस्मितः ६ कच्चित्तुलसिकल्याणिगोविंदचरणप्रिये ॥ सहत्वालि
कुलैर्बिभ्रद्दृष्टस्तेतिप्रियोच्युतः ७ मालत्यदर्शिवःकच्चिन्मल्लिकेजातियूथिके ॥ प्रीतिंवोजनयन्यातःकरस्पर्शेनमाधवः ८ चूतप्रियालपनसासनकोविदारजं
ब्वर्कबिल्वबकुलाम्रकदंबनीपाः ॥ येन्येपरार्थभवकायमुनोपकूलाःशंसंतुकृष्णपदवींरहितात्मनांनः ९ किंतेकृतंक्षितितपोबतकेशवांघ्रिस्पर्शोत्सवोत्पुलकि
तांगरुहैर्विभासि ॥ अप्यंघ्रिसंभवउरुक्रमविक्रमाद्वाआहोवराहवपुषःपरिरंभणेन १० अप्येणपत्न्युपगतःप्रिययेहगात्रैस्तन्वन्दृशांसखिसुनिर्वृतिमच्युतोवः
॥ कांतांगसंगकुचकुंकुमरंजितायाकुंदस्रजःकुलपतेरिहवातिगंधः ११ बाहुंप्रियांसउपधायगृहीतपद्मोरामानुजस्तुलसिकालिकुलैर्मदांधैः ॥ अन्वीयमानइ
हवस्तरवःप्रणामंकिंवाभिनंदतिचरन्प्रणयावलोकैः १२ पृच्छतेमालताबाहूनप्याश्लिष्टावनस्पतेः ॥ नूनंतत्करजस्पृष्टाबिभ्रत्युत्पुलकान्यहो १३

तारोमांचिताविभासिशोभसे तत्रविशेषंपृच्छंति अपिकिमयमुत्सवोंघ्रिसंभवोधुनातवैकदेशांघ्रिस्पर्शसंभूतः यद्वा नैतावत्किंतुउरुक्रमविक्रमात्पूर्वमेवत्रिविक्रमस्यपदासर्वाक्रमणात् आहो
अथवा नैतावदेवापितुततोपिपूर्ववराहस्यवपुषःपरिरंभणेनेति अतस्त्वयानूनंदृष्टस्तंदर्शयेति १० हरिण्यादृष्टिप्रत्यासत्त्याकृष्णदर्शनंसंभाव्याहुः अपीति हेसखिएणपत्निअपिकिमुपगतः
समीपंगतः गात्रैःसुंदरैर्मुखबाह्वादिभिः प्रिययासहेतियदुक्तंतत्रद्योतकं कांतायाअंगसंगस्तेनतत्कुचकुंकुमेनरंजितायाःकुंदकुसुमस्रजोगंधःकुलपतेःश्रीकृष्णस्यवात्यागच्छति ११ फलभारेण
नतांस्तरून्कृष्णंदृष्ट्वाप्रणताइतिमत्वाप्रिययासहतस्यगीतीवलासंसंभावयंत्यःपृच्छंति बाहुमिति तुलसिकायाअलिकुलैरतस्तदामोदमदांधैरन्वीयमानोनुगम्यमानइहचरान्निति १२ काश्चि
दाहुः हेसख्यइमालताःकृष्णेनसंगतानूनमतइमाःपृच्छतननुस्वपतिसंगतौतत्संगतिर्दुर्घटा न वनस्पतेःपत्युर्बाहुनाश्लिष्टाअपिअहोभाग्यंनूनंतन्नखैःस्पृष्टायतउत्पुलकानिबिभ्रति नहिस्वप
तिरंगतावीदृक्पुलकसंभवइतिभावः १३

उन्मत्तवत्पप्रच्छुरित्येतत्प्रपंचितमिदानींरमापतेस्तास्ताविचेष्टाजगृहुस्तदात्मिकाइतियदुक्तंतत्प्रपंचयति इतीति उन्मत्तवचोगोप्यःउन्मत्तवचसश्चतागोप्यश्च कृष्णान्वेषणेनकातराआर्तिविह्वलाः अनुचक्रुरनुकृतवत्यः १४ कस्याश्चिदित्यादिभिश्चतुर्भिरनुकरणंप्रपंच्यतेततश्चतुर्भिस्तन्मयत्वंपुनरेकेनानुकरणमितिविवेकः पूतनायंत्याःपूतनावदाचरंत्याःकृष्णवदाचरंतीस्तनमपिबत् तोकायित्वातोकवदात्मानंकृत्वा १५ दैत्यायित्वादैत्यवत्तृणावर्तवदात्मानंकृत्वाएकाकृष्णार्भभावनांकृष्णस्यार्भबाल्यंभावयतियातामन्यांजहार १६ १७ दूरगादूरेवर्तमानागाः यद्वद्यथाकृष्णस्तथाहूयतंकृष्णमनुवर्ततीमनुवर्तमानाम् अनुकुर्वतीमितिवापाठः १८ १९ यतंतीप्रयत्नंकुर्वतीअंबरमुत्तरीयंवस्त्रमुन्निदधेऊर्ध्वंधृतवती २० २१ अपिदध्वंनिमीलयत २२

इत्युन्मत्तवचोगोप्यःकृष्णान्वेषणकातराः ॥ लीलाभगवतस्तास्ताह्यनुचक्रुस्तदात्मिकाः १४ कस्याश्चित्पूतनायंत्याःकृष्णायंत्यपिबत्स्तनं ॥ तोकायित्वारुदंत्यन्यापदाहन्शकटायतीं १५ दैत्यायित्वाजहारान्यामेकाकृष्णार्भभावनां ॥ रिंगयामासकाप्यंघ्रीकर्षंतीघोषनिःस्वनैः १६ कृष्णरामायितेद्वेतुगोपायंत्यश्चकाश्चन ॥ वत्सायतींहंतिचान्यातत्रैकातुबकायतीम् १७ आहूयदूरगायद्वत्कृष्णस्तमनुवर्ततीम् ॥ वेणुंक्वणंतींक्रीडंतीमन्याःशंसंतिसाध्विति १८ कस्यांचित्स्वभुजंन्यस्यचलंत्याहापराननु ॥ कृष्णोहंपश्यतगतिंललितामितितन्मनाः १९ माभैष्टवातवर्षाभ्यांतत्त्राणंविहितंमया ॥ इत्युक्त्वैकेनहस्तेनयतंत्युन्निदधेंबरम् २० आरुह्यैकापदाक्रम्यशिरस्याहापरांनृप ॥ दुष्टाहेगच्छजातोहंखलानांननुदंडधृक् २१ तत्रैकोवाचहेगोपादावाग्निंपश्यतोल्बणम् ॥ चक्षूंष्याश्वपिदध्वंवोविधास्येक्षेममंजसा २२ बद्धान्ययास्रजाकाचित्तन्वीतत्रउलूखले ॥ भीतासुदृक्पिधायास्यंभेजेभीतिविडंबनम् २३ एवंकृष्णंपृच्छमानावृंदावनलतास्तरून् ॥ व्यचक्षतवनोद्देशेपदानिपरमात्मनः २४ पदानिव्यक्तमेतानिनंदसूनोर्महात्मनः ॥ लक्ष्यंतेहिध्वजांभोजवज्रांकुशयवादिभिः २५ तैस्तैःपदैस्तत्पदवीमन्विच्छंत्योग्रतोबलाः ॥ वध्वाःपदैःसुपृक्तानिविलोक्यार्ताःसमब्रुवन् २६ कस्याःपदानिचैतानियातायानंदसूनुना ॥ अंसन्यस्तप्रकोष्ठायाःकरेणोःकरिणायथा २७ अनयाराधितोनूनंभगवान्हरिरीश्वरः ॥ यन्नोविहायगोविंदःप्रीतोयामनयद्रहः २८ धन्याअहोअमीआल्योगोविंदांघ्र्यब्जरेणवः ॥ यान्ब्रह्मेशोरमादेवीदधुर्मूर्ध्न्यघनुत्तये २९ तस्याअमूनिनःक्षोभंकुर्वंत्युच्चैःपदानियत् ॥ यैकापहृत्यगोपीनांरहोभुंक्तेच्युताधरम् ३० नलक्ष्यंतेपदान्यत्रतस्यानूनंतृणांकुरैः ॥ खिद्यत्सुजातांघ्रितलामुन्निन्येप्रेयसींप्रियः ३१

सुदृक्सुनयनमास्यंपिधाय सुदृक्वराक्षीतिवा भीतिविडंबनंभयानुकरणं २३ एवंपुनरपिवृंदावनेलतास्तरूंश्चकृष्णंपृच्छंत्योवनोद्देशेवनप्रदेशे व्यचक्षतापश्यन् २४ २५ सुपृक्तानिसंमिश्राणि २६ तेनांसेन्यस्तःप्रकोष्ठोयस्याःकरेणोर्हस्तिन्याः २७ रहएकांतस्थानम् २८ हेआल्यःसख्यःअहोधन्याअतिपुण्यागोविंदांघ्र्यब्जरेणवः तत्रहेतुः यानिति अस्माभिरप्येतद्रेण्वाभिषेकेणतथैवकृष्णःप्राप्तुंशक्यइतिभावः २९ अन्याआहुः तस्याइति गोपीनांसर्वस्वम् अयंभावःभवेदेवंयदितस्याःपदानिसंपृक्तानिनभवेयुस्तानितुनोदुःखंकुर्वंतीति ३० तदसंपृक्तान्केवलंकृष्णपादरेणूनेवविचिन्वत्यस्तान्दृष्ट्वापुनरत्यंतंसमतपन् तदाहश्लोकत्रयेण नलक्ष्यंतइति खिद्यतीसुजातेसुकुमारेअंघ्रितलेयस्यास्तामुन्निन्येस्कंधमारोपितवान् ३१

प्रपदाभ्यामाक्रमणंक्षोणीमर्दनंययोः अतएवासकलेपदेपश्यतेति ३२ तस्याःकृष्णजान्वंतरुपविष्टायाश्चिह्नंदृष्ट्वाऽऽहुः केशप्रसाधनमिति कांतामधिकृत्यतानिप्रसूनानिचूडयताचूडानुकारेणबध्नताध्रुवंसुपविष्टम् ३३ रेमेइत्यादिशुकोक्तिः आत्मरतःस्वतस्तुष्टःआत्मारामःस्वक्रीडः अखंडितः स्त्रीविभ्रमैरनाकृष्टोपि तथाचेत्किमितिरेमेतआह कामिनामिति ३४ ३५ स्त्रीणांदुरात्मतामाह साचेतिद्वाभ्यां कामोयानमागमनसाधनंयासांतागोपीर्हित्वामांभजतइतिहेतोरात्मानंवरिष्ठंमेनेइति ३६ ३७ कामिनांदैन्यंदर्शयाति एवमुक्तइति अखंडितत्वमाह ततश्चेति तस्यांस्कंधारोहोद्यतायामंतर्हितइत्यर्थः ३८ अनुतापमाह हानाथेति ३९ अन्विच्छंत्योमृगयमाणाः अविदूरतः समीपे ४० ४१ ततस्तयापिसहिताःकृष्णान्वेषणायवनमविशन् ततोहरेरन्वेषणान्निवृत्ताः ४२ एवंतमप्राप्ताआपिस्वगृहान्नैवस्मृतवत्यः तदात्मिकाःसएवात्मायासांताः तन्मय्यइत्यर्थः ४३ किंतुपूर्वंयत्रश्रीकृष्णेनसंगतिरासीत्तदेवकालिंद्याःपुलिनमा

अत्रप्रसूनावचयःप्रियार्थेप्रेयसाकृतः ॥ प्रपदाक्रमणेएतेपश्यतासकलेपदे ३२ केशप्रसाधनंत्वत्रकामिन्याःकामिनाकृतम् ॥ तानिचूडयताकांतामुपविष्टमिहध्रुवम् ३३ रेमेतयाचात्मरतआत्मारामोप्यखंडितः ॥ कामिनांदर्शयन्दैन्यंस्त्रीणांचैवदुरात्मताम् ३४ इत्येवंदर्शयंत्यस्ताश्चेरुर्गोप्योविचेतसः ॥ यांगोपीमनयत्कृष्णोविहायान्याःस्त्रियोवने ३५ साचमेनेतदात्मानंवरिष्ठंसर्वयोषिताम् ॥ हित्वागोपीःकामयानामामसौभजतेप्रियः ३६ ततोगत्वावनोद्देशंदृप्ताकेशवमब्रवीत् ॥ नपारयेहंचलितुंनयमांयत्रतेमनः ३७ एवमुक्तःप्रियामाहस्कंधआरुह्यतामिति ॥ ततश्चांतर्दधेकृष्णःसावधूरन्वतप्यत ३८ हानाथरमणप्रेष्ठक्वासिक्वासिमहाभुज ॥ दास्यास्तेकृपणायामेसखेदर्शयसन्निधिम् ३९ अन्विच्छंत्योभगवतोमार्गंगोप्योविदूरतः ॥ ददृशुःप्रियविश्लेषमोहितांदुःखितांसखीं ४० तयाकथितमाकर्ण्यमानप्राप्तिंचमाधवात् ॥ अवमानंचदौरात्म्याद्विस्मयंपरमंययुः ४१ ततोविशन्वनंचंद्रज्योत्स्नायावद्विभाव्यते ॥ तमःप्रविष्टमालक्ष्यततोनिववृतुःस्त्रियः ४२ तन्मनस्कास्तदालापास्तद्विचेष्टास्तदात्मिकाः ॥ तद्गुणानेवगायंत्योनात्मागाराणिसस्मरुः ४३ पुनःपुलिनमागत्यकालिंद्याःकृष्णभावनाः ॥ समवेताजगुःकृष्णंतदागमनकांक्षिताः ४४ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेपूर्वार्धेरासक्रीडायांकृष्णान्वेषणंनामात्रिंशत्तमोध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ध ॥ ॥ गोप्यऊचुः ॥ जयतितेधिकंजन्मनाव्रजःश्रयतइंदिराशश्वदत्रहि ॥ दयितदृश्यतांदिक्षुतावकास्त्वयिधृतासवस्त्वांविचिन्वते १

गत्यकृष्णंभावयंतिध्यायंतीतितथाताः कृष्णस्यागमनंकांक्षितंयासांतामिलिताःसत्यःकृष्णमेवजगुरिति ४४ इतिश्रीभा०द०पू०टीकायांत्रिंशत्तमोऽध्यायः ३० एकत्रिंशेनिराशास्ताःपुनःपुलिनमागताः ॥ कृष्णमेवानुगायंत्यःप्रार्थयंतेतदागमम् १ जयतीति हेदयिततेजन्मनाव्रजोधिकंयथाभवतितथाजयत्युत्कर्षेणवर्त्तते यस्मात्त्वमत्रजातस्तस्मादिंदिरालक्ष्मीरत्रहिश्रयतेव्रजमलंकृत्यवर्त्ततेएवंव्रजेसर्वस्मिन्मोदमानेऽत्रतुतावकास्त्वदीयागोपीजनास्त्वयित्वदर्थमेवकथंचिद्धृताअसवोयैस्तेत्वांविचिन्वतेतस्त्वयादृश्यतांप्रत्यक्षीभूयतामिति यद्वाअस्माभिर्भवान्दृश्यतांयद्वाएवंत्वयादृश्यतामेतेविचिन्वतइति १

अत्रस्त्रतंत्राणांबहूनांवक्तृत्वादपरा आहुरितिसर्वश्लोकेष्ववतारणा अथापिसंगतिरुच्यते तत्रविचिन्वंतुममकिमितिचेत्तत्राहुः शरादितिशरदुदाशयेशरत्कालीनेसरसिसाधुजातंसम्यक्जातंय
त्सरसिजंविकसितंपद्मंतस्योदरेगर्भेयाश्रीस्तांमुष्णातिहरतीतितथातयादृशानेत्रेणहेसुरतनाथसंभोगपतेवरदाभीष्टप्रद अशुल्कदासिका अमूल्यदासीर्नोनिघ्नतोमारयतस्तेतवत्वयाक्रियमाण
इहलोकेयंवधोनभवतिकिंशस्त्रेणैववधोवधःकिंदृशावधोनभवतिकिंतुभवत्येव अतस्तवदृशापहृतप्राणप्रत्यर्पणायत्वयादृश्यतामितिभावःत्वयादृश्यतामितियथासंभवंसर्वत्रवाक्यशेषः २ किंच
बहुभ्योमृत्युभ्यःकृपयारक्षित्वाकिमितीदानींदृशामन्मथंप्रेष्यघातयसीत्याहुः विषेतिहेऋषभश्रेष्ठविषमयाज्जलाद्योप्ययोनाशस्तस्मात्तथाव्यालराक्षसादघासुराद्वर्षान्मारुताद्वैद्युतानलाद
शनिपाताद्वृषोरिष्टस्तस्मान्मयात्मजाद्व्योमाद्विश्वतोन्यस्मादपिसर्वतोभयाच्चकालियदमनादिनारक्षिताःकिमिदानीमुपेक्षसइतिभावः ३ अपिचविश्वपालनायावतीर्णस्यतवभक्तोपेक्षात्यं
तमनुचितेत्याशयेनाहुः नखल्वितिहेसखेभवान्खलुनिश्चितंयशोदासुतोनभवतिकिंतुसर्वप्राणिनांबुद्धिसाक्षीनिनुसकिंदृश्योभवतितत्राहुः विखनसाब्रह्मणाविश्वपालनायप्रार्थितःसन्सात्वतांकुले
उदेयिवानुदितइति ४ तस्मात्त्वद्भक्तानामस्माकमेतत्प्रार्थनाचतुष्टयंसंपादयेत्याहुः विरचिताभयमित्यादिचतुर्भिः हेवृष्णिधुर्यसंसृतेर्भयात्तेचरणमीयुषांशरणंप्राप्तानांप्राणिनांविरचितंदत्त
मभयंयेनतत्तथाहेकांतकामदंवरदंतथाश्रियःकरंगृह्णातीतितथातद्भवत्करसरोरुहंनःशिरसिधेहि ५ हेव्रजजनार्तिहन्हेवीरनिजजनानांयःस्मयोगर्वस्तस्यध्वंसनंनाशकंस्मितंयस्यतथाभूतहेस

शरदुदाशयेसाधुजातसत्सरसिजोदरश्रीमुषादृशा ॥ सुरतनाथतेऽशुल्कदासिकावरदनिघ्नतोनेहकिंवधः २ विषजलाप्ययाद्व्यालराक्षसाद्वर्षमारुताद्वैद्युतान
त् ॥ वृषमयात्मजाद्विश्वतोभयादृषभतेवयंरक्षितामुहुः ३ नखलुगोपिकानंदनोभवानखिलदेहिनामंतरात्मदृक् ॥ विखनसार्थितोविश्वगुप्तयेसखउदेयिवा
न्सात्वतांकुले ४ विरचिताभयंवृष्णिधुर्यतेचरणमीयुषांसंसृतेर्भयात् ॥ करसरोरुहंकांतकामदंशिरसिधेहिनःश्रीकरग्रहम् ५ व्रजजनार्तिहन्वीरयो
षितांनिजजनस्मयध्वंसनस्मित ॥ भजसखेभवत्किंकरीःस्मनोजलरुहाननंचारुदर्शय ६ प्रणतदेहिनांपापकर्शनंतृणचरानुगंश्रीनिकेतनम् ॥ फणि
फणार्पितंतेपदांबुजंकृणुकुचेषुनःकृंधिहृच्छयम् ७ मधुरयागिरावल्गुवाक्ययाबुधमनोज्ञयापुष्करेक्षण ॥ विधिकरीरिमावीरमुह्यतीरधरसीधुनाप्या
ययस्वनः ८ तवकथामृतंतप्तजीवनंकविभिरीडितंकल्मषापहम् ॥ श्रवणमंगलंश्रीमदाततंभुविगृणंतितेभूरिदाजनाः ९

खेभवत्किंकरीर्नोस्मान्भजआश्रय स्मेतिनिश्चितं प्रथमंतावज्जलरुहाननंचारुयोषितांनोदर्शय ६ अविशेषेणप्रणतानांदेहिनांपापकर्शनंपापहंतृणचरान्पशूनप्यनुगच्छतिकृपयेतितथासौ
भाग्येनश्रियोनिकेतनंवीर्यातिरेकेणफणिनःफणास्वर्पितंतेपदांबुजंनःकुचेषुकृणुकुरु किमर्थं हृच्छयंकामंकृंधिछिंधि ७ हेपुष्करेक्षणतवैवमधुरयागिरावल्गूनिवाक्यानियस्यांतयाबुधानांमनो
ज्ञयाहृद्ययागंभीरयेत्यर्थः मुह्यतीरिमानोविधिकरीःकिंकरीरधरसीधुनाआप्याययस्वसंजीवयेति ८ किंच अस्माकंत्वद्विरहेप्राप्तमेवमरणंकिंतुत्वत्कथामृतंपाययद्भिःसुकृतिभिर्वंचितामित्या
हुः तवेति कथैवामृतंअत्रहेतुः तप्तजीवनं प्रसिद्धामृतादुत्कर्षमाहुःकविभिर्ब्रह्मविद्भिरपीडितंस्तुतं देवभोग्यंत्वमृतंतैस्तुच्छीकृतं किंचकल्मषापहंकामकर्मनिरसनं तत्वमृतंनैवंभूतं किंच श्रव
णमंगलंश्रवणमात्रेणमंगलप्रदं तत्त्वनुष्ठानापेक्षं किंच श्रीमत्सुशांतं तत्तुमादकं एवंभूतंत्वत्कथामृतमाततंयथाभवति तथायेभुविगृणंतिनिरूपयंतितेजनाभूरिदाबहुदातारः जीवितंददतीत्य
र्थःयद्वा एवंभूतंत्वत्कथामृतंयेभुविगृणंतितेभूरिदाःपूर्वजन्मसुबहुदत्तवंतः सुकृतिनइत्यर्थः एतदुक्तंभवति येकेवलंकथामृतंगृणंतितेपितावदतिधन्याःकिंपुनर्येत्वांपश्यंत्यतःप्रार्थयामहेत्वयादृ
श्यतामिति ९

ननुमत्कथाश्रवणेनैवनिर्वृताभवताकिंमद्दर्शनेन न त्वद्विलासक्षुभितचित्तावयंतत्रापिशांतिंनविंदामइत्याहुः प्रहसितमिति हेप्रिय कुहककपट संविदःसंकेतनर्माणि १० किंच त्वयिवयमति
प्रेमार्द्रचित्तास्त्वंपुनरस्मासुकेनहेतुनाकपटमाचरसीत्याहुः श्लोकद्वयेन चलसीति हेनाथहेकांतयद्यदाव्रजाच्चलसिपशूंश्चारयंस्तदातन्नलिनसुंदरंकोमलंतेपदंशिलैःकणिशैस्तृणैरंकुरैश्चसीद
तिक्लिश्येदितिनोमनःकलिलतामस्वास्थ्यंगच्छतिप्राप्नोति एवंभूतास्त्वद्दुःखशंकितचित्तावयम् ११ त्वंतुदिनपरिक्षयेसायंकालेनीलकुंतलैरावृतंघनरजस्वलंगोरजश्छुरितंवनरुहाननमालि
मालाकुलपरागच्छुरितपद्मतुल्यमाननंबिभ्रत्तच्चमुहुर्मुहुर्दर्शयन्नोमनसिकेवलंस्मरंयच्छस्यर्पयसि नतुसंगंददासीतिकपटस्त्वमितिभावः १२ अतोधुनाकपटंविहायैवंकुर्वितिप्रार्थयंतिश्लोकद्वयेन
प्रणतकामदमितिहेआधिहन्हेरमणपद्मजेनब्रह्मणार्चितमापादिध्येयंध्यानमात्रेणापन्निवर्त्तकंशंतमंचसेवासमयेपिसुखतमंतेचरणपंकजंकामतापशांतयेनःस्तनेष्वर्पयेति १३ अपिच हेवीरतेऽ
धरामृतंनोवितरदेहि स्वरितेननादितेनवेणुनासुष्ठुचुंबितमिति नादामृतवासितामितिभावःइतररागविस्मारणंनृणामितरेषुसार्वभौमादिसुखेषुरागमिच्छांविस्मारयतिविलापयतीतितथातत्
१४ किंच क्षणमपित्वददर्शनेदुःखंदर्शनेचसुखंदृष्ट्वासर्वसंगपरित्यागेनयतयइववयंत्वामुपागतास्त्वंतुकथमस्मांस्त्यक्तुमुत्सहसेइतिसकरुणमूचुः अटतीतिद्वयेन यद्यदाभवान्काननंवृंदावनंप्र

प्रहसितंप्रियप्रेमवीक्षणंविहरणंचतेध्यानमंगलम् ॥ रहसिसंविदोयाहृदिस्पृशःकुहकनोमनःक्षोभयंतिहि १० चलसियद्व्रजाच्चारयन्पशून्नलिनसुंदरंनाथते
पदम् ॥ शिलतृणांकुरैःसीदतीतिनःकलिलतांमनःकांतगच्छति ११ दिनपरिक्षयेनीलकुंतलैर्वनरुहाननंबिभ्रदावृतम् ॥ घनरजस्वलंदर्शयन्मुहुर्मनसिनः
स्मरंवीरयच्छसि १२ प्रणतकामदंपद्मजार्चितंधरणिमंडनंध्येयमापदि ॥ चरणपंकजंशंतमंचतेरमणनःस्तनेष्वर्पयाधिहन् १३ सुरतवर्धनंशोकनाशनंस्व
रितवेणुनासुष्ठुचुंबितम् ॥ इतररागविस्मारणंनृणांवितरवीरनस्तेकरामृतम् १४ अटतियद्भवानह्निकाननंत्रुटिर्युगायतेत्वामपश्यताम् ॥ कुटिलकुंतलंश्री
मुखंचतेजडउदीक्षतांपक्ष्मकृद्दृशां १५ पतिसुतान्वयभ्रातृबांधवानतिविलंघ्यतेंत्यच्युतागताः ॥ गतिविदस्तवोद्गीतमोहिताःकितवयोषितःकस्त्यजे
न्निशि १६ रहसिसंविदंहृच्छयोदयंप्रहसिताननंप्रेमवीक्षणं ॥ बृहदुरःश्रियोवीक्ष्यधामतेमुहुरतिस्पृहामुह्यतेमनः १७ व्रजवनौकसांव्यक्तिरंगतेवृजिनहंत्र्य
लंविश्वमंगलं ॥ त्यजमनाक्चनस्त्वत्स्पृहात्मनांस्वजनहृद्रुजांयान्निषूदनं १८

त्यटतिगच्छतितदात्वामपश्यतांप्राणिनांत्रुटिःक्षणार्द्धमपियुगवद्भवतिएवमदर्शनेदुःखमुक्तं पुनश्चकथंचिद्दिनांतेतेतवश्रीमन्मुखमुच्चैरीक्षमाणानांतेषांदृशांपक्ष्मकृद्ब्रह्माजडोमंदएव निमेष
मात्रमप्यंतरमसह्यमितिदर्शनेसुखमुक्तम् १५ तस्मात् हेअच्युतपतीन्सुतानन्वयांस्तत्संबंधिनोभ्रातॄन्बांधवांश्चातिविलंघ्यतवसमीपमागतावयम् कथंभूतस्य गतिविदोस्मदागमनंजानतः
गीतगतीर्वाजानतः गतिविदोवयंवा तवोद्गीतेनोच्चैर्गीतेनमोहिताः हेकितवशठएवंभूतायोषितोनिशिस्वयमागतास्त्वामृतेकस्त्यजेन्नकोपीत्यर्थः १६ अतस्त्वयात्यक्तानामस्माकंप्राक्तन
त्वद्दर्शनानिदानहृद्रोगस्यत्वत्संगत्यैवाचिकित्सांकुर्वित्याशयेनाहुर्द्वयेन रहसीति श्रियोधामतेबृहद्विशालमुरश्चवीक्ष्यातिस्पृहाभवति तथाचमुहुर्मुहुर्मनोमुह्यति १७ तवचव्यक्तिरभिव्यक्तिर्व्र
जवनौकसांसर्वेषामविशेषेणवृजिनहंत्रीदुःखनिरसनीति विश्वमंगलंसर्वमंगलरूपाचातस्त्वत्स्पृहात्मनां त्वत्स्पृहारूढमनसांनोमनागीषत्किमपित्यजमुंच कार्पण्यमकुर्वन्देहीत्यर्थः किंतत्
स्वजनहृद्रोगाणांयदतिगोप्यंनिषूदनंनिवर्त्तकमौषधंतत्त्वमेववेत्सीतिगूढाभिप्रायम् १८

अतिप्रेमधर्षितारुदत्यआहुः यदिति हेप्रिययत्तेतवसुकुमारंपदाब्जंकठिनेषुकुचेषुसंमर्दनशोकिताःशनैर्दधीमहिधारयेमवयम् त्वंतुतेनाटवीमटसि नयसीतिपाठेपशून्वाकांचिदन्यांवाआत्मा
नमेववानयसिप्रापयसि तततःतत्पदांबुजंवाकूर्पादिभिःसूक्ष्मपाषाणादिभिःकिंस्विन्नव्यथतेकथंनुनामनव्यथेतेतिभवानेवायुर्जीवनंयासांतासांनोधीर्भ्रमतिमुह्यतीति ॥ १९ ॥ इतिश्रीभागव
तेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायामेकत्रिंशोध्यायः ॥ ३१ ॥ द्वात्रिंशेविरहालापविक्लिन्नहृदयोहरिः तत्राविर्भूयगोपीस्ताःसांत्वयामासमानयन् ॥ १ ॥ स्वप्रेमामृतकल्लोलविह्वलीकृतचेतसः
सदयंनंदयन्गोपीरुद्भूतोनंदनंदनः २ इतिगोप्यइति इत्येवंप्रभृति चित्रधाअनेकधा सुस्वरमुच्चैः कृष्णदर्शनेलालसातिस्पृहायासांताः १ साक्षान्मन्मथमन्मथोजगन्मोहनस्यकामस्यापि
मनस्युद्भूतःकामःसाक्षात्तस्यापिमोहकइत्यर्थः २ तन्वःकरचरणादयः ३ ४ अंजलिनासंहतहस्तद्वयेन ५ भ्रुकुटिंभ्रुवमाबध्यकुटिलीकृत्यप्रेमसंरंभेणप्रणयकोपावेशेनविह्वलाविवशा दष्टा

यत्तेसुजातचरणांबुरुहंस्तनेषुभीताःशनैःप्रियदधीमहिकर्कशेषु॥ तेनाटवीमटसितद्व्यथतेनकिंस्वित्कूर्पादिभिर्भ्रमतिधीर्भवदायुषांनः १९ ॥ इतिश्रीभागवते
महापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेरासक्रीडायांगोपीगीतंनामएकत्रिंशोध्यायः ३१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिगोप्यःप्रगायंत्यःप्रलपंत्यश्चचित्रधा ॥ रुरुदुःसुस्वरं
राजन्कृष्णदर्शनलालसाः १ तासामाविरभूच्छौरिःस्मयमानमुखांबुजः ॥ पीतांबरधरःस्रग्वीसाक्षान्मन्मथमन्मथः २ तंविलोक्यागतंप्रेष्ठंप्रीत्युत्फुल्लदृशोऽ
बलाः ॥ उत्तस्थुर्युगपत्सर्वास्तन्वःप्राणमिवागतम् ३ काचित्करांबुजंशौरेर्जगृहेंजलिनामुदा ॥ काचिद्दधारतद्बाहुमंसेचंदनभूषितम् ४ काचिदंजलिनागृ
ह्णात्तन्वीतांबूलचर्वितम् ॥ एकातदंघ्रिकमलंसंतप्तास्तनयोरधात् ५ एकाभ्रुकुटिमाबद्ध्यप्रेमसंरंभविह्वला ॥ घ्नंतीवैक्षत्कटाक्षेपैःसंदष्टदशनच्छदा ६ अप
राऽनिमिषदृग्भ्यांजुषाणातन्मुखांबुजम् ॥ आपीतमपिनातृप्यत्संतस्तच्चरणंयथा ७ तंकाचिन्नेत्ररंध्रेणहृदिकृत्यानिमील्यच ॥ पुलकांग्युपगुह्यास्तेयोगी
वानंदसंप्लुता ८ सर्वास्ताःकेशवालोकपरमोत्सवनिर्वृताः ॥ जहुर्विरहजंतापंप्राज्ञंप्राप्ययथाजनाः ९ ताभिर्विधूतशोकाभिर्भगवानच्युतोवृतः ॥ व्यरोचताधि
कंतातपुरुषःशक्तिभिर्यथा १० ताःसमादायकालिंद्यानिर्विश्यपुलिनंविभुः ॥ विकसत्कुंदमंदारसुरभ्यनिलषट्पदम् ११ शरच्चंद्रांशुसंदोहध्वस्तदोषातमः
शिवम् ॥ कृष्णायाहस्ततरलाचितकोमलवालुकम् १२

धरोष्ठा कटाःकटाक्षास्तैर्येआक्षेपाः परिभवास्तैस्ताडयंतीवैक्षत ६ अनिमिषंतीभ्यामनिमीलंतीभ्यांदृग्भ्यामापीतमपिसम्यग्दृष्टमपिपुनःपुनर्जुषाणानातृप्यत ७ हृदिकृत्यहृदयंनीत्वेत्यर्थः
८ प्राज्ञमीश्वरंप्राप्ययथामुमुक्षवोजनाः यद्वा प्राज्ञंब्रह्मज्ञंप्राप्ययथासंसारिणःयद्वा प्राज्ञंसौषुप्तंप्राप्ययथाविश्वतैजसावस्थाजीवाः ९ पुरुषः परमात्माशक्तिभिःसत्त्वादिभिर्यथा यद्वा उपास
कःपुरुषोज्ञानबलवीर्यादिभिः यद्वा पुरुषोनुशायीप्रकृत्याद्युपाधिभिर्वृतोयथाधिकंविरोचतेतद्वत् १० विकसत्कुंदमंदारैःसुरभिर्योनिलस्तस्मात्षट्पदायस्मिंस्तत् ११ शरच्चंद्रांशूनांसंदोहैः
समूहैर्ध्वस्तंदोषातमोरात्रिगतंतमोयस्मिंस्तत् अतःशिवंसुखकरम् हस्तरूपैस्तरलैस्तरंगैराचिताआस्तृताकोमलावालुकायस्मिन् एवंभूतंपुलिनंताःसमादायनिर्विश्यताभिर्वृतोधिकंव्यरोच
तेतिपूर्वेणान्वयः १२

ताश्च मनोरथानामंतंययुः पूर्णकामाबभूवुः श्रुतयोयथेति अयमर्थः यथाकर्मकांडेश्रुतयःपरमेश्वरमपश्यंत्यस्तत्तत्कामानुबंधैरपूर्णाइवभवंति ज्ञानकांडेतुपरमेश्वरंदृष्ट्वातदाह्लादपूर्णाःकामानुबंधंजहतितद्वदिति आप्तकामाअपिप्रेम्णातमभजन्नित्याह स्वैरिति अचीक्लृपन्रचयामासुः आत्मबंधवेंतर्यामिणे १३ गोपीसभागतस्ताभिःसंमानितःसंश्चकासशुशुभे त्रैलोक्येयालक्ष्मीः शोभातस्याएकमेवपदंस्थानंतद्वपुर्दधद्दर्शयन् १४ सहासलीलेक्षणेनविभ्रमोविलासोयस्यांतयाभ्रुवोपलक्षिताःसंस्पर्शनेनसंमर्द्दनेन १५ तत्रभगवतोऽकृतज्ञतांतद्वचनेनैवापादयितुकामागूढाभिप्रायालोकवृत्तांतमिवपृच्छंति भजतइति भजतःप्राणिनः अनुअनंतरम् केचित्तद्भजनानुसारेणभजंति केचिदेतद्विपर्ययंयथाभवतितथा तद्भजनानपेक्षमभजतोपिभजंति अन्येतुनोभयानिति १६ विदिताभिप्रायउत्तरमाह मिथइति हेसख्यःउपकारप्रत्युपकारतयायेमिथोभजंतिंतेऽन्यंनभजंति किंत्वात्मानमेव कुतः हियस्मात्स्वार्थएवैकांतउद्यमोयेषांते तत्रचनसौहृदमतोनसुखंनचधर्मोदृष्टोद्देशाद्गोमाहिष्यादिभजनवदित्यर्थः १७ येत्वभजतोभजंतितेद्विविधाः करुणाःस्निग्धाश्च तत्रतुयथाक्रमंधर्मकामौभवतइत्याह भजंत्यभजतइति १८ तृतीयप्रश्नोत्तरं

तद्दर्शनाह्लादविधूतहृद्रुजोमनोरथांतंश्रुतयोयथाययुः ॥ स्वैरुत्तरीयैःकुचकुंकुमांकितैरचीक्लृपन्नासनमात्मबंधवे १३ तत्रोपविष्टोभगवान्सईश्वरोयोगेश्वरांतर्हृदिकल्पितासनः ॥ चकासगोपीपरिषद्गतोर्चितस्त्रैलोक्यलक्ष्म्येकपदंवपुर्दधत् १४ सभाजयित्वातमनंगदीपनंसहासलीलेक्षणविभ्रमभ्रुवा ॥ संस्पर्शनेनांककृतांघ्रिहस्तयोःसंस्तुत्यईषत्कुपिताबभाषिरे १५ गोप्यऊचुः ॥ भजतोनुभजंत्येकएकएतद्विपर्ययं ॥ नोभयांश्चभजंत्येकएतन्नोब्रूहिसाधुभोः १६ श्रीभगवानुवाच ॥ मिथोभजंतियेसख्यःस्वार्थैकांतोद्यमाहिते ॥ नतत्रसौहृदंधर्मःस्वार्थार्थंतद्धिनान्यथा १७ भजंत्यभजतोयेवैकरुणाःपितरोयथा ॥ धर्मोनिरपवादोत्रसौहृदंचसुमध्यमाः १८ भजतोपिनवैकेचिद्भजंत्यभजतःकुतः ॥ आत्मारामाह्याप्तकामाअकृतज्ञागुरुद्रुहः १९ नाहंतुसख्योभजतोपिजंतून्भजाम्यमीषामनुवृत्तिवृत्तये ॥ यथाधनोलब्धधनेविनष्टेतच्चिंतयान्यन्निभृतोनवेद २० एवंमदर्थोज्झितलोकवेदस्वानांहिवोमय्यनुवृत्तयेऽबलाः ॥ मयापरोक्षंभजतातिरोहितंमासूयितुंमार्हथतत्प्रियंप्रियाः २१

भजतोपीति अयमर्थःतेतुचतुर्विधाः एकेआत्मारामाअपराग्दृशः केचिदाप्तकामाविषयदर्शिनोपिपूर्णकामत्वेनभोगेच्छारहिताः अन्येऽकृतज्ञामूढाः अन्येतुगुरुद्रुहोतिकाठिनाःसापितायस्तुपोषकइतिन्यायादुपकर्तागुरुतुल्यस्तस्मैद्रुह्यंतीतितथाते १९ अत्रचरमकोटिगतमात्मानंमत्वाक्षिसंकोचैःपरस्परंगूढस्मितमुखीस्ताद्दृष्ट्वाआह नाहंत्विति हेसख्यःअहंतेषांमध्येनकोपि किंतुपरमकारुणिकःपरमसुहृच्च कथम् अमीषांभजतामनुवृत्तिवृत्तयेनिरंतरध्यानप्रवृत्त्यर्थंतान्नभजामि एतत्सदृष्टांतमाह यथेति तस्यधनस्यैवचिंतयानिभृतःपूर्णोऽन्याप्तइतियावत् अन्यत्क्षुत्पिपासाद्यपिनवेद २० एवंमदर्थोज्झितलोकवेदस्वानां मदर्थेउज्झितोलोकोयुक्तायुक्ताप्रतीक्षणात् वेदश्चधर्माधर्माप्रतीक्षणात्स्वाज्ञातयश्चस्नेहत्यागात् याभिस्तासां वोयुष्माकं परोक्षमदर्शनंयथाभवतितथाभजतायुष्मत्प्रेमालापान्शृण्वतैवतिरोहितमंतर्धानेनस्थितम् तत्तस्मात्हेअबलाहेप्रियामामामसूयितुंदोषारोपेणद्रष्टुंयूयंमार्हथनयोग्याःस्थ २१

आस्तामिदं परमार्थंतुशृणुतेत्याहनेति निरवद्यासंयुक्संयोगोयासांतासांत्वोविबुधानामायुषापिचिरकालेनापिस्वीयंसाधुकृत्यंप्रत्युपकारंकर्तुंनपारयेनशक्नोमि कथंभूतानाम् याभवत्योदुर्ज
राअजरायागेहशृंखलास्ताःसंवृश्च्यानिःशेषांछित्त्वामामामभजंस्तासां मच्चित्तंतुबहुषुप्रेमयुक्ततयानैकनिष्ठम् तस्माद्वोयुष्माकमेवसाधुनासाधुकृत्येनतद्युष्मत्साधुकृत्यंप्रतियातुप्रतिकृतंभवतु
युष्मत्सौशील्येनैवममानृण्यंनतुमत्कृतप्रत्युपकारेणेत्यर्थः ॥ २२ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांद्वात्रिंशोध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ त्रयस्त्रिंशेततोगोपीमंडलीमध्यगोहरिः प्रि
यास्तारमयामासहृदिनीवनकेलिभिः ॥ १ ॥ तत्तदा अंगहेराजन् यद्वा तस्यभगवतोऽङ्गेनवपुषाकरचरणाद्यवयवैर्वोपचिताःसमृद्धाआशिषोयासांताः १ रासक्रीडांरासोनामबहुनर्त्तकीयु
क्तोनृत्यविशेषस्तांक्रीडां अन्योन्यमाबद्धाःसंग्रथिताबाहवोयैस्तैःसह २ तत्साहित्यमभिनयेनदर्शयतिरासोत्सवइत्यक्षरचतुष्टयाधिकेनसार्धेन तासांमंडलरूपेणावस्थितानांद्वयोर्द्वयोर्म
ध्येप्रविष्टेनतेनैवकंठेगृहीतानामुभयतआलिंगितानाम् कथंभूतेन यंसर्वाःस्त्रियःस्वनिकटंमामेवाश्लिष्टवानितिमन्येरंस्तेन एतदर्थंद्वयोर्द्वयोर्मध्येप्रविष्टेनेत्यर्थः नन्वेकस्यकथंतथाप्रवेशःसर्वस

नपारयेहंनिरवद्यसंयुजांस्वसाधुकृत्यंविबुधायुषापिवः ॥ यामाभजन्दुर्जरगेहशृंखलाःसंवृश्च्यतद्वःप्रतियातुसाधुना २२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशम
स्कंधेपूर्वार्धेरास०गोपीसांत्वनंनामद्वात्रिंशोध्यायः ३२ ॥श्रीशुकउवाच ॥इत्थंभगवतोगोप्यःश्रुत्वावाचःसुपेशलाः ॥ जहुर्विरहजंतापंतदंगोपचिताशिषः
१ तत्रारभतगोविंदोरासक्रीडामनुव्रतैः ॥ स्त्रीरत्नैरन्वितःप्रीतैरन्योन्याबद्धबाहुभिः २ रासोत्सवःसंप्रवृत्तोगोपीमंडलमंडितः ॥ योगेश्वरेणकृष्णेनतासांम
ध्येद्वयोर्द्वयोः ॥ प्रविष्टेनगृहीतानांकंठेस्वनिकटंस्त्रियः ३ यंमन्येरन्नभस्तावद्विमानशतसंकुलम् ॥ दिवौकसांसदाराणामौत्सुक्यापहृतात्मनाम् ४ ततोदुं
दुभयोनेदुर्निपेतुःपुष्पवृष्टयः ॥ जगुर्गंधर्वपतयःसस्त्रीकास्तद्यशोमलम् ५ वलयानांनूपुराणांकिंकिणीनांचयोषिताम् ॥ सप्रियाणामभूच्छब्दस्तुमुलोरास
मंडले ६ तत्रातिशुशुभेताभिर्भगवान्देवकीसुतः ॥ मध्येमणीनांहैमानांमहामरकतोयथा ७ पादन्यासैर्भुजविधुतिभिःसस्मितैर्भ्रूविलासैर्भज्यन्मध्यैश्चलकुच
पटैःकुंडलैर्गंडलोलैः ॥ स्विद्यन्मुख्यःकबररशनाग्रंथयःकृष्णवध्वोगायंत्यस्तंतडितइवतामेघचक्रेविरेजुः ८ उच्चैर्जगुर्नृत्यमानारक्तकंठचोरतिप्रियाः ॥ कृ
ष्णाभिमर्शमुदितायद्गीतेनेदमावृतम् ९

न्निहितत्वेवाकुतःस्वैकनिकटत्वाभिमानस्तासामित्यतउक्तंयोगेश्वरेणेति अचिंत्यशक्तिनेत्यर्थः ३ तावत्तत्क्षणमेवौत्सुक्यव्याप्तमनसांसस्त्रीकाणांदेवानांविमानशतैःसंकुलंसंकीर्णंनभोबभूव
४ तत्तस्यभगवतःश्रीकृष्णस्यामलंनिर्मलंयशोजगुरिति ५ सप्रियाणांकृष्णसहितानाम् तुमुलःसंकीर्णः ६ महामरकतोनीलमणिरिवहैमानांमणीनांमध्येमध्येताभिःस्वर्णवर्णाभिराश्लिष्टा
भिःशुशुभे गोपीदृष्ट्यभिप्रायेणवाविनैवमध्यपदावृत्तिमेकवचनम् ७ सयथाताभिःशुशुभेतथाताअपितेनविरेजुरित्याह पादन्यासैरिति भुजविधुतिभिःकरचालनैर्भज्यमानैर्मध्यैश्चलद्भिःकु
चैश्चपटैश्च गंडलोलैर्गंडेषुचंचलैः स्विद्यन्मुख्यःस्विद्यंतिस्वेदमुद्गिरंतिमुखानियासांताःकबरेषुरशनासुचग्रंथयोदृढायासाम् यद्वा तेषुतासुचाग्रंथयः शिथिलग्रंथयइत्यर्थः तत्रनानामूर्त्तिः
कृष्णोमेघचक्रमिवतास्तुबहुविधास्तडितइवस्वेदस्तुषारइवगीतंगर्जितमिवेतियथासंभवमूह्यम् ८ नृत्यमानानृत्यंत्यः रक्तकंठचोनानारागैरनुरंजितकंठचः कृष्णस्याभिमर्शेनसंस्पर्शेनमुदि
ताः इदंविश्वम् ९

मुकुंदेनसहस्वरजातीःषड्जादिस्वरालापगतीःअमिश्रिताःकृष्णोन्नीताभिरसंकीर्णाःप्रीयमाणेनसंमानितातज्जात्युन्नयनमेवध्रुवंध्रुवाख्यंतालविशेषंकृत्वाउन्निन्येउन्नीतवती १० एवंनृत्यगी
तादिनाश्रीकृष्णसंमानितानांतासामतिप्रीतिविलसितंवृत्तमाहकाचिदितिश्लथंतिवलयानिमल्लिकाश्चयस्याःसा ११ उत्पलस्यसौरभमिवसौरभंयस्यतंबाहुम् १२ नाट्येननृत्येनविक्षिप्तयो
श्चंचलयोःकुंडलयोस्त्विषेणत्विषामंडितंगंडंकपोलंतथाभूतेस्वगंडेसंदधत्याःसंयोजयंत्याः १३ कूजतीनूपुरेमेखलाचयस्याःसा १४ एवमन्याअपिगोप्योयथायथंनानाविभ्रमैर्विजह्रुरित्या
हगोप्यइति १५ तत्रवादकेषुगायकेषुगंधर्वकिन्नरादिषुरसावेशेनमुह्यत्सुनृत्यत्सुचान्यामेववाद्यादिसंपत्तिंदर्शयन्राससंभ्रममाह कर्णोत्पलेतिकर्णोत्पलैश्चालकविटंकैरलकालंकृतैःकपोलै
श्चघर्मैश्चवक्त्रेषुश्रीःशोभायासांताः घोषाःकिंकिण्यः वलयनूपुरघोषैर्वाद्यैर्वादित्रैः स्वकेशेभ्यःस्रस्ताःस्रजोयासांताःएतेनतालगतिसंतुष्टाःकेशाःसाशिरःकंपंपादेषुपुष्पवृष्टिमिवाकुर्वन्नित्युत्प्रे
क्षितंभगवतासहननृतुः कभ्रमराएवगायकायस्यांराससभायां १६ यथागोप्योनानाविभ्रमैर्भगवतासहविजह्रुरेवंभगवानपिस्वविलासैस्ताभिःसहरेमइत्याहएवमितितद्विलासानभिभूतस्यै

काचित्समंमुकुंदेनस्वरजातीरमिश्रिताः ॥ उन्निन्येपूजितातेनप्रीयतासाधुसाध्विति ॥ तदेवध्रुवमुन्निन्येतस्यैमानंचबह्वदात् १० काचिद्रासपरिश्रांतापा
र्श्वस्थस्यगदाभृतः ॥ जग्राहबाहुनास्कंधंश्लथद्वलयमल्लिका ११ तत्रैकांसगतंबाहुंकृष्णस्योत्पलसौरभम् ॥ चंदनालिप्तमाघ्रायहृष्टरोमाचुचुंबह १२ क
स्याश्चिन्नाट्यविक्षिप्तकुंडलत्विषमंडितम् ॥ गंडंगंडेसंदधत्याअदात्तांबूलचर्वितम् १३ नृत्यंतीगायतीकाचित्कूजन्नूपुरमेखला ॥ पार्श्वस्थाच्युतहस्ता
ब्जंश्रांताधात्स्तनयोःशिवं १४ गोप्योलब्ध्वाच्युतंकांतंश्रियएकांतवल्लभम् ॥ गृहीतकंठ्यस्तद्दोर्भ्यांगायंत्यस्तंविजह्रिरे १५ कर्णोत्पलालक
विटंककपोलघर्मवक्त्रश्रियोवलयनूपुरघोषवाद्यैः ॥ गोप्यःसमंभगवताननृतुःस्वकेशस्रस्तस्रजोभ्रमरगायकरासगोष्ठ्याम् १६ एवंपरिष्वंगकराभिमर्शस्नि
ग्धेक्षणोद्दामविलासहासैः ॥ रेमेरमेशोव्रजसुंदरीभिर्यथार्भकःस्वप्रतिबिंबविभ्रमः १७ तदंगसंगप्रमुदाकुलेंद्रियाःकेशान्दुकूलंकुचपट्टिकांवा ॥ नांजःप्रति
व्योढुमलंव्रजस्त्रियोविस्रस्तमालाभरणाःकुरूद्वह १८ कृष्णविक्रीडितंवीक्ष्यमुमुहुःखेचरस्त्रियः ॥ कामार्दिताःशशांकश्चसगणोविस्मितोऽभवत् १९
कृत्वातावंतमात्मानंयावतीर्गोपयोषितः ॥ रेमेसभगवांस्ताभिरात्मारामोपिलीलया २० तासामतिविहारेणश्रांतानांवदनानिसः ॥ प्रामृजत्करुणः
प्रेम्णाशंतमेनांगपाणिना २१

वरतौदृष्टांतः यथार्भकइतिस्वप्रतिबिंबैर्विभ्रमःक्रीडायस्यसइव अनेनैतद्दर्शितंस्वीयमेवसर्वकलाकौशलंसौगंध्यलावण्यमाधुर्यादिचतासुसंचार्यताभिःसहरेमेयथार्भकःस्वप्रतिबिंबैरिति १७
तास्तुभगवद्विलासैराकुलाबभूवुरित्याहतदंगेतितस्यांगसंगेनप्रकृष्टामुत्प्रीतिस्तयाआकुलान्यवशानींद्रियाणियासांताः विश्लथबंधान्केशादीनंजसाप्रतिव्योढुंयथापूर्वंधर्तुंनालंनसमर्थाबभूवुः
विस्रस्तामालाआभरणानिचयासांताः १८ नकेवलंताएवाकुलेंद्रियाःकिंतुदेव्योपीत्याहकृष्णविक्रीडितमितिकिंचशशांकश्चेति अनेनैतत्सूचितंशशांकेनविस्मितेनगतौविस्मृतायांततः
प्राक्तनाःसर्वेपिग्रहास्तत्रतत्रैवतस्थुस्ततश्चातिदीर्घासुरात्रिषुयथासुखंविजह्रुरिति १९ किंचकृत्वेतिअयंभावः कात्यायनिमहामायेमहायोगिन्यधीश्वरि नंदगोपसुतंदेविपतिंमेकुरुतेनमः
इतिप्रत्येकंताभिःप्रार्थनाद्भगवतापि याताबलाव्रजंसिद्धामयेमारंस्यथक्षपा इतितथैवप्रतिश्रुतत्वात्तावंतमात्मानंकृत्वारेमेइति यावतीर्यावत्यः २० कृपातिशयमाह तासामिति २१

ततोतिहृष्टानांगोपीनां चरितमाह गोप्यइति स्फुरतां स्वर्णकुंडलानां कुंतलानांच त्विषा गंडेषुयाश्रीस्तयासुधितेनामृतायितेन हाससहितेननिरीक्षणेनच ऋषभस्यपत्युः
कृष्णस्यमानंदधत्यः पूजांकुर्वंत्यस्तत्कर्माणिजगुः तस्यकररुहैर्नखैः स्पर्शेनप्रमोदोयासांताः २२ अथजलकेलिमाह ताभिरिति तासामंगसंगेनघृष्टासंमर्दितायास्त्रक्तस्याअत
एवतासांकुचकुंकुमेनरंजितायाःसंबंधिभिर्गंधर्वपालिभिर्गंधर्वपागंधर्वपतयइवगायंतोयेऽलयस्तैरनुद्रुतोऽनुगतःसकृष्णोवाःउदकमाविशत् भिन्नसेतुर्विदारितवप्रःस्वयंचातिक्रांतलोकवेदमर्यादः
२३ स्वरतिरात्मारामोपि अत्रगोपीमंडलेंभसिवा २४ स्थलजलक्रीडेदर्शितेवनक्रीडांदर्शयाति ततश्चेति यमुनायाउपवनेजलस्थलप्रसूनानांगंधोयस्मिंस्तेनानिलेनजुष्टानिदिशांतटान्यंता
यस्मिन् यद्वा दिशश्चतटंस्थलंचयस्मिन्नुपवने भृंगाणांप्रमदानांचगणैरावृतः २५ रासक्रीडांनिगमयति एवमिति सकृष्णः सत्यसंकल्पोनुरागिस्त्रीकदंबस्थएवंसर्वानिशाःसेवितवान् शर
त्काव्यकथारसाश्रयाःशरदिभवाःकाव्येषुकथ्यमानायेरसास्तेषामाश्रयभूतानिशाः यद्वा निशाइतिद्वितीयात्यंतसंयोगे शृंगाररसाश्रयाःशरदिप्रसिद्धाःकाव्येषुयाःकथास्ताःसिषेवइति

गोप्यःस्फुरत्पुरटकुंडलकुंतलत्विड्गंडश्रियासुधितहासनिरीक्षणेन ॥ मानंदधत्यऋषभस्यजगुःकृतानिपुण्यानितत्कररुहस्पर्शप्रमोदाः २२ ताभिर्युतःश्र
ममपोहितुमंगसंगघृष्टस्रजःसकुचकुंकुमरंजितायाः ॥ गंधर्वपालिभिरनुद्रुतआविशद्वाःश्रांतोगजीभिरिभराडिवभिन्नसेतुः २३ सोंभस्यलंयुवतिभिःपरिषिच्य
मानःप्रेम्णेक्षितःप्रहसतीभिरितस्ततोंग ॥ वैमानिकैःकुसुमवर्षिभिरीड्यमानोरेमेस्वयंस्वरतिरत्रगजेंद्रलीलः २४ ततश्चकृष्णोपवनेजलस्थलप्रसूनगंधा
निलजुष्टदिग्तटे ॥ चचारभृंगप्रमदागणावृतोयथामदच्युद्द्विरदःकरेणुभिः २५ एवंशशांकांशुविराजितानिशाःससत्यकामोनुरताबलागणः ॥ सिषेवआ
त्मन्यवरुद्धसौरतःसर्वाःशरत्काव्यकथारसाश्रयाः २६ ॥ राजोवाच ॥ संस्थापनायधर्मस्यप्रशमायेतरस्यच ॥ अवतीर्णोहिभगवानंशेनजगदीश्वरः २७
सकथंधर्मसेतूनांवक्ताकर्ताभिरक्षिता ॥ प्रतीपमाचरद्ब्रह्मन्परदाराभिमर्शनम् २८ आप्तकामोयदुपतिःकृतवान्वैजुगुप्सितम् ॥ किमभिप्रायएतंनःसंशयं
छिंधिसुव्रत २९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ धर्मव्यतिक्रमोदृष्टईश्वराणांचसाहसम् ॥ तेजीयसांनदोषायवह्नेःसर्वभुजोयथा ३० नैतत्समाचरेज्जातुमनसापिह्यनी
श्वरः ॥ विनश्यत्याचरन्मौढ्याद्यथारुद्रोब्धिजंविषम् ३१ ईश्वराणांवचःसत्यंतथैवाचरितंक्वचित् ॥ तेषांयत्स्ववचोयुक्तंबुद्धिमांस्तत्समाचरेत् ३२

एवमप्यात्मन्येवावरुद्धःसौरतश्चरमधातुर्नतुस्खलितोयस्येतिकामजयोक्तिः २६ २७ प्रतीपंप्रतिकूलमधर्ममित्यर्थः आचरत्कृतवान् नचेदमधर्ममात्रंकलंजभक्षणादिवत्किंतुमहासाहसमि
त्याह परदाराभिमर्शनमिति २८ आप्तकामस्यनायमधर्मइतिचेद्यद्येवंकामाभावान्निंदितंकेनाभिप्रायेणकृतवानितिपृच्छति आप्तकामइति २९ परमेश्वरेकैमुतिकन्यायेनपरिहर्तुंसामान्य
तोमहतांवृत्तमाह धर्मव्यतिक्रमइति साहसंचदृष्टंप्रजापतींद्रसोमविश्वामित्रादीनांतच्चतेषांतेजस्विनांदोषायनभवतीति ३० तर्हियद्यदाचरतिश्रेष्ठइतिन्यायेनान्योऽपिकुर्यादित्याशंक्याह
नैतदिति अनीश्वरोदेहादिपरतंत्रः यथारुद्रव्यतिरिक्तोविषमाचरन्भक्षयन् ३१ कथंतर्हिसदाचारस्यप्रामाण्यमत आह ईश्वराणामिति तेषांवचःसत्यमतस्तदुक्तमाचरेदेव आचरितंतुक्वचि
त्सत्यमतःस्ववचोयुक्तंतेषांवचसायद्युक्तमविरुद्धंतत्तदेवाचरेत् ३२

ननुतर्हितेपिकिमेवंसाहसमाचरंतितत्राह कुशलेतिप्रारब्धकर्मक्षपणमात्रमेवतेषांकृत्यंनान्यादित्यर्थः ३३ प्रस्तुतमाह किमुतेति कुशलाकुशलान्वयोनविद्यतइतिकिंपुनर्वक्तव्यमित्यर्थः ३४ एतदेवस्फुटीकरोतियस्यपादपंकजपरागस्यानिषेवणेनतृप्ताःयद्वायस्यपादपंकजपरागेनिषेवायेषांतेचतेतृप्ताश्चेतिभक्ताइत्यर्थःतथाज्ञानिनश्चननह्यमानाबंधनमप्राप्नुवंतः ३५ परदारत्वंगोपीनामंगीकृत्यपरिहृतमिदानींभगवतःसर्वांतर्यामिणःपरदारसेवानामनकाचिदित्याह गोपीनामितियोंतश्चरत्यध्यक्षोबुद्ध्यादिसाक्षीसएवक्रीडनेनदेहभाङ्नत्वस्मदादितुल्योयेनदोषःस्यादिति ३६ नन्वेवंचेदाप्तकामस्यनिंदितेकुतःप्रवृत्तिरित्यतआहअनुग्रहायेतिशृंगाररसाकृष्टचेतसोतिबहिर्मुखानपिस्वपरान्कर्तुमितिभावः ३७ नन्वन्येपिभिन्नाचाराःस्वचेष्टितमेवमेवेतिवदंतितत्राहनासूयन्नितिएवंभूतैश्वर्याभावेतथाकुर्वंतःपापाज्ञेयाइतिभावः ३८ ब्रह्मरात्रेब्राह्मेमुहूर्तेउपावृत्तेप्राप्ते ३९ भगवतःकामविजयरूपरासक्रीडाश्रवणादेःकामविजयमेवफलमा

कुशलाचरितेनैषामिहस्वार्थोनविद्यते ॥ विपर्ययेणवानर्थोनिरहंकारिणांप्रभो ३३ किमुताखिलसत्त्वानांतिर्यङ्मर्त्यदिवौकसां ॥ ईशितुश्चेशितव्यानांकुशलाकुशलान्वयः ३४ यत्पादपंकजपरागनिषेवतृप्तायोगप्रभावविधुताखिलकर्मबंधाः ॥ स्वैरंचरंतिमुनयोपिननह्यमानास्तस्येच्छयात्तवपुषःकुतएवबंधः ३५ गोपीनांतत्पतीनांचसर्वेषामेवदेहिनाम् ॥ योंतश्चरतिसोध्यक्षःक्रीडनेनेहदेहभाक् ३६ अनुग्रहायभूतानांमानुषंदेहमास्थितः ॥ भजतेतादृशीःक्रीडायाःश्रुत्वातत्परोभवेत् ३७ नासूयन्खलुकृष्णायमोहितास्तस्यमायया ॥ मन्यमानाःस्वपार्श्वस्थान्स्वान्स्वान्दारान्व्रजौकसः ३८ ब्रह्मरात्रउपावृत्तेवासुदेवानुमोदिताः ॥ अनिच्छंत्योययुर्गोप्यःस्वगृहान्भगवत्प्रियाः ३९ विक्रीडितंव्रजवधूभिरिदंचविष्णोःश्रद्धान्वितोनुशृणुयादथवर्णयेद्यः ॥ भक्तिंपरांभगवतिप्रतिलभ्यकामंहृद्रोगमाश्वपहिनोत्यचिरेणधीरः ४० ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेपूर्वार्धेरासक्रीडायांत्रयस्त्रिंशोध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एकदादेवयात्रायांगोपालाजातकौतुकाः ॥ अनोभिरनडुद्युक्तैःप्रययुस्तेंबिकावनम् १ तत्रस्नात्वासरस्वत्यांदेवंपशुपतिंविभुम् ॥ आनर्चुरर्हणैर्भक्त्यादेवींचनृपतेंबिकाम् २ गावोहिरण्यंवासांसिमधुमध्वन्नमादृताः ॥ ब्राह्मणेभ्योददुःसर्वेदेवोनःप्रीयतामिति ३ ऊषुःसरस्वतीतीरेजलंप्राश्यधृतव्रताः ॥ रजनींतांमहाभागानंदसुनंदकादयः ४ कश्चिन्महानहिस्तस्मिन्विपिनेतिबुभुक्षितः ॥ यदृच्छयागतोनंदंशयानमुरगोग्रसीत् ५ सचुक्रोशाहिनाग्रस्तःकृष्णकृष्णमहानयम् ॥ सर्पोमांग्रसतेतातप्रपन्नंपरिमोचय ६ तस्यचाक्रंदितंश्रुत्वागोपालाःसहसोत्थिताः ॥ ग्रस्तंचदृष्ट्वाविभ्रांताःसर्पंविव्यधुरुल्मुकैः ७

ह विक्रीडितमितिअचिरेणधीरःसन्हृद्रोगंकाममाशुअपहिनोतिपरित्यजतीति ४० सेयंश्रीपरमानंदश्रीधरनिर्मिता ॥ श्रीभागवतभावार्थदीपिकादशमाश्रया ॥ १ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमेपूर्वार्धेटीकायांत्रयस्त्रिंशोध्यायः ॥ ३३ ॥ चतुस्त्रिंशेहिनाग्रस्तंनंदंहरिरमूमुचत् ॥ विद्याध्रंचांगिरःशापाच्छंखचूडंतथावधीत् ॥ १ ॥ रासापदेशतःकामंकिंकरीकृत्यकामतः ॥ अनुगृह्णन्वशंनिन्येतथाविद्याधराधिपम् ॥ २ ॥ तदेवंकामानुग्रहमुखेनकामजयंप्रतिपाद्यतथैवविद्याधरजयंप्रतिपादयितुंतत्प्रसंगंदर्शयतिएकदेति १ २ गावोगाःमधुमधुरम्मध्वन्नंमधुनासहितमन्नं ३ जलमात्रंप्राश्योपोषितास्तांनिशांतत्रऊषुर्न्यवसन् ४ महानहिरजगरःउरगःउरसागच्छन्नित्यलक्षिततत्प्रमुक्तंअग्रसीज्जग्रास ५ ६ विव्यधुस्ताडयामासुःउल्मुकैर्ज्वलत्काष्ठैः ७

अलातैस्तैरेवोल्मुकैः ८ विद्याधरेष्वर्चितंपूजितम् ९ गोपेष्वात्मनऐश्वर्यंप्रकाशयितुमविद्वानिवतमपृच्छत् दीप्यमानेनवपुषासमत्रास्थितं १० यःपरयाशोभयाप्रकाशतेसभवान्कइति ११
१२ प्राहसमुपहासितवानास्मिप्रलब्धैरुपहसितैः मदीयेनैवपापेननिमित्तेन १३ यद्यतःशापात् १४ आपृच्छेस्वंलोकंगंतुमनुज्ञांयाचे हेअमीवहन्दुःखनाशन १५ १६ १७ १८ १९ अहि
देहंनिहत्यैवंप्रागुन्मत्तंसुदर्शनम् ॥ तद्वदुन्मादिनंकृष्णःशंखचूडमताडयत् ॥ १ ॥ तत्प्रसंगमाह कदाचिदिति २० विरजेंबराविति विरजसीनिर्मलेअंबरेययोस्तौ २१ किंच निशा

अलातैर्दह्यमानोपिनामुंचत्तमुरंगमः ॥ तमस्पृशत्पदाभ्येत्यभगवान्सात्वतांपतिः ८ सवैभगवतःश्रीमत्पादस्पर्शहताशुभः ॥ भेजेसर्पवपुर्हित्वारूपंविद्या
धरार्चितम् ९ तमपृच्छद्धृषीकेशःप्रणतंसमुपस्थितम् ॥ दीप्यमानेनवपुषापुरुषंहेममालिनम् १० कोभवान्परयालक्ष्म्यारोचतेऽद्भुतदर्शनः ॥ कथंजुगु
प्सितामेतांगतिंवाप्रापितोवशः ११ सर्पउवाच ॥ अहंविद्याधरःकश्चित्सुदर्शनइतिश्रुतः ॥ श्रियास्वरूपसंपत्त्याविमानेनाचरन्दिशः १२ ऋषीन्विरूपा
नंगिरसःप्राहसंरूपदर्पितः ॥ तैरिमांप्रापितोयोनिंप्रलब्धैःस्वेनपाप्मना १३ शापोमेनुग्रहायैवकृतस्तैःकरुणात्मभिः ॥ यदहंलोकगुरुणापदास्पृष्टोहता
शुभः १४ तंत्वाहंभवभीतानांप्रपन्नानांभयापहम् ॥ आपृच्छेशापनिर्मुक्तःपादस्पर्शादमीवहन् १५ प्रपन्नोस्मिमहायोगिन्महापुरुषसत्पते ॥ अनुजा
नीहिमांदेवसर्वलोकेश्वरेश्वर ॥ ब्रह्मदंडाद्विमुक्तोहंसद्यस्तेऽच्युतदर्शनात् १६ यन्नामगृह्णन्नखिलान्श्रोतॄनात्मानमेवच ॥ सद्यःपुनातिकिंभूयस्तस्यस्पृष्टः
पदाहिते १७ इत्यनुज्ञाप्यदाशार्हंपरिक्रम्याभिवंद्यच ॥ सुदर्शनोदिवंयातःकृच्छ्रान्नंदश्चमोचितः १८ निशाम्यकृष्णस्यतदात्मवैभवंव्रजौकसोविस्मि
तचेतसस्ततः ॥ समाप्यतास्मिन्नियमंपुनर्व्रजंनृपाययुस्तत्कथयंतआदृताः १९ कदाचिदथगोविंदोरामश्चाद्भुतविक्रमः ॥ विजह्रतुर्वनेरात्र्यांमध्यगौव्रज
योषिताम् २० उपगीयमानौललितंस्त्रीजनैर्बद्धसौहृदैः ॥ स्वलंकृतानुलिप्तांगौस्रग्विणौविरजोंबरौ २१ निशामुखंमानयंतावुदितोडुपतारकम् ॥ मल्लि
कागंधमत्तालिजुष्टंकुमुदवायुना २२ जगतुःसर्वभूतानांमनःश्रवणमंगलम् ॥ तौकल्पयंतौयुगपत्स्वरमंडलमूर्च्छितम् २३ गोप्यस्तद्गीतमाकर्ण्यमूर्च्छिता
नाविदन्नृप ॥ स्रंसद्दुकूलमात्मानंस्रस्तकेशस्रजंततः २४ एवंविक्रीडितोःस्वैरंगायतोःसंप्रमत्तवत् ॥ शंखचूडइतिख्यातोधनदानुचरोभ्यगात् २५ तयो
र्निरीक्षतोराजंस्तन्नाथंप्रमदाजनं ॥ क्रोशंतंकालयामासादिश्युदीच्यामशंकितः २६ क्रोशंतंकृष्णरामेतिविलोक्यस्वपरिग्रहम् ॥ यथागादस्युनाग्रस्ताभ्रा
तरावन्वधावताम् २७ माभैष्टेत्यभयारावौशालहस्तौतरस्विनौ ॥ आसेदतुस्तंतरसात्वरितंगुह्यकाधमम् २८

प्रवेशंसत्कुर्वंतौ उदितउडुपस्तारकाश्चयस्मिंस्तत् मल्लिकागंधेनमत्ताअलयोयास्मिंस्तत् २२ अनिबद्धत्वादन्यैर्युगपत्कल्पयितुमशक्यमपितौस्वरमंडलस्यमूर्च्छितंयुगपत्कल्पयंतौ मनः
श्रवणयोर्मंगलंयथाभवति तथाजगतुरगायतामिति २३ मूर्च्छितास्तद्गीतलीनचित्ताः स्रंसद्भ्रश्यद्दुकूलंयस्मात्तमात्मानंदेहम् स्रस्ताः केशेभ्यःस्रजोयस्य तंचततोनाविदन् २४ २५ नि
रीक्षतोर्निरीक्षमाणयोः तौनाथौयस्यतंप्रमदाजनंकालयामास हठात्प्रेरयामास २६ दस्युनाव्याघ्रेण २७ माभैष्टभयंनप्राप्नुतेत्यभयवाचौ २८

२९ ३० शिरसासहचूडामणिंजहारेत्यर्थः ३१ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ पंचत्रिंशेवनंयातेकृष्णेगोकुल
योषितः ॥ युग्मश्लोकानुगीतेनानिन्युर्दुःखेनवासरान् ॥ १ ॥ एवंरात्रिषुकृष्णेनस्वैरमभिरमितानांदिवातद्विरहितानामनुगीतेनदिननिस्तारप्रकारमाह गोप्यइति दुःखेनकृच्छ्रेण १ वामबा
हुकृतवामकपोलइत्यादीनिद्वादशयुगलानिहेगोप्योवामेबाहौतन्मूलेकृतोर्पितोवामकपोलोयेनसः वल्गितेनर्तितेभ्रुवौयेनसवल्गितभ्रुर्मुकुंदः अधरेअर्पितंवेणुंकोमलाभिरंगुलिभिराश्रितामार्गाः
सप्तस्वरांच्छिद्राणियस्यतंयत्रयदाईरयतिवादयति २ तदाव्योमयानानांसिद्धानांवनिताःसिद्धैःस्वपतिभिःसहवर्तमानाअपितद्वेण्वीरणमुपधार्याकर्ण्यप्रथमंविस्मितास्ततः काममार्गणेभ्यः
समर्पितानिचित्तानियाभिस्तास्तत्परवशाइत्यर्थः सलज्जाःसत्यःकश्मलंमोहंययुः अत्रालिंगम् अपस्मृताविस्मृतानीव्योयाभिरिति अतएवंभूतस्यकृष्णस्यविरहंकथंसहामइतिसर्वत्रवाक्यशे
षः ३ हंतेहअबलाइदंचित्रंशृणुत हारहासोहारवद्विशदोहासोयस्यसः यद्वा वेणुवादनेनाधोवदनेनहसतोहारेषुस्फुरन्हासोयस्यसः यद्वा हारवद्वक्षसिशोभमानोहासोयस्यसः यद्वा हाराणांहा

सवीक्ष्यतावनुप्राप्तौकालमृत्यूइवोद्विजन् ॥ विसृज्यस्त्रीजनंमूढःप्राद्रवज्जीवितेच्छया २९ तमन्वधावद्गोविंदोयत्रयत्रसधावति ॥ जिहीर्षुस्तच्छिरोरत्नंत
स्थौरक्षन्स्त्रियोबलः ३० अविदूरइवाभ्येत्याशिरस्तस्यदुरात्मनः ॥ जहारमुष्टिनैवांगसहचूडामणिंविभुः ३१ शंखचूडंनिहत्यैवंमणिमादायभास्वर
म् ॥ अग्रजायाददत्प्रीत्यापश्यंतीनांचयोषिताम् ३२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेशंखचूडवधोनामचतुस्त्रिंशत्तमोध्यायः ॥ ३४ ॥
श्रीशुकउवाच ॥ गोप्यःकृष्णेवनंयातेतमनुद्रुतचेतसः ॥ कृष्णलीलाःप्रगायंत्योनिन्युर्दुःखेनवासरान् १ ॥ गोप्यऊचुः ॥ वामबाहुकृतवामकपोलोवल्गि
तभ्रुरधरार्पितवेणुं ॥ कोमलांगुलिभिराश्रितमार्गंगोप्यईरयतियत्रमुकुंदः २ व्योमयानवनिताःसहसिद्धैर्विस्मितास्तदुपधार्यसलज्जाः ॥ काममार्गणसमर्पि
तचित्ताःकश्मलंययुरपस्मृतनीव्यः ३ हंतचित्रमबलाःशृणुतेदंहारहासउरसिस्थिरविद्युत् ॥ नंदसूनुरयमार्तजनानांनर्मदोयर्हिकूजितवेणुः ४
वृंदशोव्रजवृषामृगगावोवेणुवाद्यहृतचेतसआरात् ॥ दंतदष्टकवलाधृतकर्णानिद्रितालिखिताचित्रमिवासन् ५ बर्हिणस्तबकधातुपलाशैर्बद्धमल्लपरिबर्हविडं
बः ॥ कर्हिचित्सबलआलिसगोपैर्गाःसमाह्वयतियत्रमुकुंदः ६ तर्हिभग्नगतयःसरितोवैतत्पदांबुजरजोनिलनीतं ॥ स्पृहयतीर्वयमिवाबहुपुण्याःप्रेमवेपि
तभुजाःस्तिमितापः ७

सइवविशदास्फूर्तिर्यस्मिन्नुरसीति उरसिस्थिराविद्युदिवलक्ष्मीर्यस्यसः यर्हियदाकूजितवेणुर्नादितवेणुर्भवति ४ तदाव्रजेवृषामृगागावश्चवेणुवाद्येनहृतानिचेतांसियेषांते आराद्दूरादेवदं
तैर्दष्टाःकवलाग्रासायैस्ते धृताउत्तंभिताःकर्णायैस्ते निद्रिताइवालिखितचित्रमिवचासन् अविदुषांतिरश्चामिदमतिचित्रमित्यर्थः ५ किंच अचेतनासुसरित्सुतदतीवचित्रमित्याहुःहेआलिस
खिबर्हिणोमयूरस्तस्यस्तबकामयूरपिच्छाधातवोगैरिकादयश्चपलाशानिपल्लवाश्चतैर्बद्धश्चासौमल्लानांपरिबर्हःपरिकरस्तंविडंबयत्यनुकरोतीतितथासमुकुंदोगोपैःसह वेणुनेत्युपारितनम
त्रापिज्ञातव्यं यत्रयदागाःसम्यगाह्वयति ६ तर्हितदा तद्ध्वनिश्रवणात् अनिलेनानीतंतस्यपदांबुजरजःस्पृहयंत्यइवभग्नगतयःसरितोवैनिश्चितंवयमिवताअप्यबहुपुण्यायतोनप्राप्नुवंति केव
लंप्रेम्णावेपिताभुजास्तरंगायासांताःस्तिमित।निश्चलाआपोयासांताः गोप्योपिलोचनयोस्तिमितजलाभवंतीति ७

स्थावरेष्वप्यर्तिचित्रंदृश्यतइत्याहुःअनुचरैर्गोपैर्देवादिभिर्वामुग्धानांवाक्यमादिपुरुषइवेतिअचलभूतिर्निश्चलश्रीः वेणुनातत्तन्नाम्नागानेन ८ तदाप्रणताभारेणविटपाःशाखायासांतावनगता
लताःस्वस्मिन्विष्णुंप्रकाशमानंसूचयंत्यइवमधुधारावृषुःस्मेतिविस्मयेतरवश्चतथातत्पतीनामपितथैवानंदइतिभावः एतानिविष्णुव्यक्तिलक्षणानि ९ किंचसरसिकमलवनेषुविहरतांप
क्षिणामपिमनआकर्षणंतद्गीतंकिंपुनरन्येषामित्याहुः दर्शनीयतिलकइतिदर्शनीयस्तिलकोयस्यदर्शनीयानांसुंदराणांमध्येमुख्यइतिवावनमालासुयादिव्यगंधातुलसीतस्यामधुनामत्तैराली
कुलैरलघुउच्चैरभीष्टमनुकूलंगीतमाद्रियन्नादरेणगृह्णन्यर्ह्यधरेसंधितवेणुर्भवति १० तर्हियेसरसिसारसाहंसाअन्येचविहंगास्तेचारुणागीतेनहृतचेतसएत्यततआगत्यहरिमुपासताभजंतत
त्समीपेउपविविशुर्वाहंतेतिविषादे ११ मेघोपिहरिंसेवतइत्याहुःसहबलइतिभोव्रजदेव्योगोप्यःसहबलःसरामःकृष्णः स्रग्भिर्निर्मिताभ्यामवतंसाभ्यांकर्णभूषणाभ्यांविलासोयस्ययद्वामुक्ता
फलस्रगापीडेनविलासोयस्येति क्षितिभृतःसानुषुगिरेस्तटेषुवर्त्तमानःस्वयंजातहर्षोविश्वंहर्षयन्यदावेणुरवेणोपरंभतिनिनादयतिनादेनपूरयतीत्यर्थः १२ तदामेघोमहतःकृष्णस्या
तिक्रमणेशंकितंचेतोयस्यसनपुरतोयातिनचोच्चैर्गर्जतिकिंतुतत्रैवस्थितःसन्वेणुरवमनुमंदंमंदंगर्जति किंचसुहृदंविश्वार्तिहरणादिसाम्यात्सुहृत्कृष्णस्तंसमनोभिरभ्यवर्षत् अदृश्यैर्दैवैःक्रियमा

अनुचरैःसमनुवर्णितवीर्यआदिपूरुषइवाचलभूतिः ॥ वनचरोगिरितटेषुचरंतीर्वेणुनाह्वयतिगाःसयदाहि ८ वनलतास्तरवआत्मनिविष्णुंव्यंजयंत्यइव
पुष्पफलाढ्याः ॥ प्रणतभारविटपामधुधाराःप्रेमहृष्टतनवःससृजुःस्म ९ दर्शनीयतिलकोवनमालादिव्यगंधतुलसीमधुमत्तैः ॥ अलिकुलैरलघुगीतमभी
ष्टमाद्रियन्यर्हिसंधितवेणुः १० सरसिसारसहंसविहंगाश्चारुगीतहृतचेतसएत्य ॥ हरिमुपासततेयतचित्ताहंतमीलितदृशोधृतमौनाः ११ सहबलःस्रगवतं
सविलासःसानुषुक्षितिभृतोव्रजदेव्यः ॥ हर्षयन्यर्हिवेणुरवेणजातहर्षउपरंभतिविश्वम् १२ महदतिक्रमणशंकितचेतामंदमंदमनुगर्जतिमेघः ॥ सुहृद
मभ्यवर्षत्सुमनोभिश्छाययाचविदधत्प्रतपत्रम् १३ विविधगोपचरणेषुविदग्धोवेणुवाद्यउरुधानिजशिक्षाः ॥ तवसुतःसतियदाधरबिंबेदत्तवेणुरनय
त्स्वरजातीः १४ सवनशस्तदुपधार्यसुरेशाःशक्रशर्वपरमेष्ठिपुरोगाः ॥ कवयआनतकंधरचित्ताःकश्मलंययुरनिश्चिततत्त्वाः १५ निजपदाब्जद
लैर्ध्वजवज्रनीरजांकुशविचित्रललामैः ॥ व्रजभुवःशमयन्खुरतोदंवर्ष्मधुर्यगतिरीडितवेणुः १६ व्रजतितेनवयसविलासवीक्षणार्पितमनोभववेगाः ॥ कु
जगतिंगमितानविदामःकश्मलेनकबरंवसनंवा १७

णंकुसुमवर्षमेघेकल्पयित्वोक्तंतुषारोवाकुसुमतयाकल्पितः सएववादेवतारूपोभ्यवर्षदितिप्रतपादातपात्त्रायतइतिप्रतपत्रंछत्रंतच्छाययाकुर्वन्निति १३ अपिचमहदेतदाश्चर्यमित्याहुःविविधेति
हेसतियशोदेतवसुतोनानागोपक्रीडासुविदग्धोनिपुणोवेणुवाद्येविषयेनिजैवशिक्षायासुताःस्वोत्प्रेक्षितानत्वन्यतःश्रुताइत्यर्थःस्वरजातीर्निषादऋषभादिस्वरालापभेदाननयदुन्नीतवान् १४
तत्ताःस्वरजातीःसवनशोमंद्रमध्यमतारभेदेनयतोगीतध्वनिरागतस्ततश्चानताकंधराचित्तंचयेषांतेउपधार्यसमाकर्ण्यकवयःकोविदाअपिनानिश्चितंतत्त्वंतद्भेदोयैस्तेकश्मलंमोहंययुरिति १५
अस्माकंतुमोहंकिंब्रूमइत्याहुः निजपदाब्जदलैरिति ध्वजादीनिविचित्राणिललामानिचिन्हानियेषांतैर्निजानिपदान्येवाब्जदलानितैर्व्रजभुवःखुरतोदंखुराक्रमणव्यथांशमयन्वर्ष्मणादेहे
नधुर्योगजस्तद्वद्गतिर्यस्यसकृष्णोवादितवेणुःसन्यद्व्रजति १६ तेननिमित्तेनसविलासवीक्षणेनार्पितोमनोभववेगोयासुतावयम्कुजावृक्षास्तेषांगतिंगमिताःसत्योमोहेननविदामःकबरं
वावसनंवेति १७

किंच मणिधरोमणीन्ग्रथितान्गोगणनार्थंधरतीतिमणिधरःक्वचिद्देशेएतैर्मणिभिर्गाआसमंताद्गणयन् तथादयितगंधायातुलसीतस्यामालयासहवर्त्तमानः प्रणयिनःप्रियस्यानुचरस्यांसेभु
जंप्रक्षिपन् यत्रयदाकदाचिदगायत १८ तदाक्वणितवेणुरवेणवंचितान्यपहृतानिचित्तानियासांताःकृष्णस्यहरिणस्यगृहिण्योभार्यागुणगणार्णंगुणगणसमुद्रंकृष्णमनुगत्यप्राप्यताःकृष्णमे
वान्वसतान्वासतनन्यवर्त्ततेत्यर्थः कुतःयतोविमुक्तागृहाशायाभिस्तागोपिकाइवताअपिह्येवमेवान्वासतेति १९ तदेवंवृंदावनप्रदेशेषुक्रीडित्वासायाह्नेगोधनानिपरावर्त्यंयमुनायांक्रीडतस्त
स्यसौभाग्यमनुवर्णयंति कुंददामकृतकौतुकवेषइति गोपीनामुत्सवायकुंददामाभिःकृतःकौतुकेनोत्सवेनवेषोलंकारोयेनसः हेअनघेयशोदेतववत्सःपुत्रोनंदसूनुःकृष्णः यद्वा सहैवबह्वयःकथयं
त्यःकाश्चित्तववत्सइतिकाश्चिन्नंदसूनुरितिचाहुः नर्मदोहर्षदःसन्यदाविजहारक्रीडतिस्म २० तदामलयजस्पर्शेनमलयजस्यचंदनस्येवसुरभिःशीतश्चयःस्पर्शस्तेनतंकृष्णंमानयन्ननुकूलंय
थातथोपवातिवीजयति यद्वा मलयजोदक्षिणोवायुः यद्वा मलयजस्यकृष्णेनस्वांगेनुलिप्तस्यस्पर्शेनमानयन्निति किंच बंदिनइवस्तावकाःसंतोगंधर्वादिगणावाद्यगीतपुष्पवर्षादिभिःपरि
वव्रुःपरितउपासत २१ आयांतमालोक्यहृष्यंत्यःपरस्परमूचुः वत्सलइति व्रजस्यगवांच यद्वा व्रजेनिबद्धानांगवामनुकंप्यानामस्माकमित्यर्थः वत्सलोहितकृत् कुतः यद्यस्मादगध्रःअगं

मणिधरःक्वचिदागणयन्गामालयादयितगंधतुलस्याः ॥ प्रणयिनोनुचरस्यकदांसेप्राक्षिपन्भुजमगायतयत्र १८ क्वणितवेणुरववंचितचित्ताःकृष्णमन्वसतकृ
ष्णगृहिण्यः ॥ गुणगणार्णमनुगत्यहरिण्योगोपिकाइवविमुक्तगृहाशाः १९ कुंददामकृतकौतुकवेषोगोपगोधनवृतोयमुनायाम् ॥ नंदसूनुरनघेतववत्सोनर्म
दःप्रणयिनांविजहार २० मंदवायुरुपवात्यनुकूलंमानयन्मलयजस्पर्शेन ॥ बंदिनस्तमुपदेवगणायेवाद्यगीतबलिभिःपरिवव्रुः २१ वत्सलोव्रजगवांयदगध्रो
वंद्यमानचरणःपथिवृद्धैः ॥ कृत्स्नगोधनमुपोह्यदिनांतेगीतवेणुरनुगेडितकीर्तिः २२ उत्सवंश्रमरुचापिदृशीनामुन्नयन्खुररजश्छुरितस्रक् ॥ दित्सयैतिसु
हृदाशिषएषदेवकीजठरभूरुडुराजः २३ मदविघूर्णितलोचनईषन्मानदःस्वसुहृदांवनमाली ॥ बदरपांडुवदनोमृदुगंडंमंडयन्कनककुंडललक्ष्या २४ यदु
पतिर्द्विरदराजविहारोयामिनीपतिरिवैषदिनांते ॥ मुदितवक्त्रउपयातिदुरंतंमोचयन्व्रजगवांदिनतापम् २५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंव्रजस्त्रियोराजन्कृष्ण
लीलानुगायतीः ॥ रेमिरेऽहस्सुतच्चित्तास्तन्मनस्कामहोदयाः २६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेवृंदावनक्रीडायांगोपिकायुगलगीतंनाम
पंचत्रिंशोऽध्यायः ३५

धरतीतिगोवर्द्धनोद्धरणः बहुशोरक्षणस्योपलक्षणमेतत्वृद्धैर्ब्रह्मादिभिः पथिवंद्यमानचरणइति तेसेर्ष्यंसायंशीघ्रमागंतुंनददतीत्यर्थः उपोह्यएकीकृत्य गीतयुक्तोवेणुर्यस्यसः २२ श्रमयुक्त
यापिकांत्यानेत्राणांहर्षमुन्नयन्नुच्चैःप्रापयन् खुररजोभिश्छुरिताव्याप्ताःस्रजोयस्य सुहृदामस्माकमाशिषोमनोरथस्यदित्सयादातुमिच्छयादेवक्याजठरेभवतीतितथासएवोडुराजश्चंद्रोनिर्दि
तिहेतुत्वेनसएषएतीति २३ अतिसंभ्रमेणकाश्चित्समीपमायांतंकथयंतिईषन्मदेनविघूर्णितेविह्वलितेलोचनेयस्यसः बदरपांडुवदनःईषत्पक्वबदरवत्पांडुरंवदनंयस्यसः अत्रहेतुःकनककुंडल
योर्लक्ष्म्याकांत्यामृदूकोमलौगंडौयस्मिंस्तद्वदनंमंडयन्निति कोमलगंडस्थलंवाशोभयन्निति २४ यदुपतिरितिदेवकीजठरभूरितिचप्रागयंवसुदेवस्यक्वचिज्जातस्तवात्मजइत्यादिगर्गवाक्य
प्रसिद्धयोक्तं यद्वा सखउदेयिवान्सात्वतांकुलइतिवज्ज्ञात्वाकाश्चिद्वदंतीति गजेंद्रगतिश्चंद्रइवप्रसन्नवक्त्रोव्रजगवामस्माकमनंतंदिनतापंचशमन्नुपयातिएषसमीपमायातीति २५ एवंविरह
दुःखेनापिनुअहोकृष्णलीलाएवगायंत्यस्तस्मिंश्चित्तंचेतनाजीवितंयासांतास्तस्मिन्नेवमनःसंकल्परूपंयासांताअतोमहानुदयउत्सवोयासांताअहःस्वपिरेमिरे २६ ॥ ॥ इतिश्रीभागवते
म०दशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ छ ॥

षट्त्रिंशेतुहतेरिष्टेनारदोक्त्याबलाच्युतौ वसुदेवसुतौज्ञात्वाकंसोक्रूरंसमादिशत् ॥ १ ॥ गोपीरासांतरायांतंशंखचूडंनिहत्ययः अहन्गोपीमहानंदासहंदुष्टमरिष्टकम् २ एवंदेवगंधर्वादिगी
तनृत्यवाद्यकुसुमवर्षादिभिःकृष्णंप्राप्तंदृष्ट्वाव्रजस्यपरमोत्सवेवर्त्तमानेतद्विरुद्धार्थांतराधिकारार्थमथशब्दःतर्हितदा वृषभाकृतिरसुरःतंवर्णयतिसार्धत्रयेण महांतौककुत्कायौयस्य खुरैर्विदा
रितांमहींकंपयन् १ रंभमाणोवृषभजातिशब्दंकुर्वन् विलिखन्विदारयन्उद्यम्योर्ध्वंकृत्वा वप्राणितटान्युत्क्षिपन् २ किंचित्किंचिच्छकृन्मध्येमध्येईषदीषत्पुरीषंमुंचन् तथामूत्रयन्मूत्रमु
त्सृजन् स्तब्धलोचनोऽनिमिषलोचनः यस्यध्वनिनागवांनारीणांच ३ तत्र आचतुर्थाद्भवेत्स्रावःपातःपंचमषष्ठयोः अतऊर्ध्वंप्रसूतिःस्यादितिविभागः ककुदिगलप्रदेशेशृंगे ४ ५ कृष्णकृष्ण
रक्षेति ६ ७ इत्येवंवदन् आस्फोट्यकरतलेनबाहुमाहत्य तेनतलशब्देनकोपयन् ८ भुजाभोगंभुजाभुजःसएवभोगःसर्पदेहस्तंसर्पदेहाकारंभुजमित्यर्थः स्वयमच्युतःअन्यान्दुष्टान्हरतीति

श्रीशुकउवाच ॥ अथतर्ह्यागतोगोष्ठमरिष्टोवृषभासुरः ॥ महींमहाककुत्कायःकंपयन्खुरविक्षताम् १ रंभमाणःखरतरंपदाचविलिखन्महीम् ॥ उद्यम्यपु
च्छंवप्राणिविषाणाग्रेणचोद्धरन् २ किंचित्किंचिच्छकृन्मुंचन्मूत्रयन्स्तब्धलोचनः ॥ यस्यनिर्ह्रादितेनांगनिष्ठुरेणगवांनृणां ३ पतंत्यकालतोगर्भाःस्रवंति
स्मभयेनवै ॥ निर्विशंतिघनायस्यककुद्यचलशंकया ४ तंतीक्ष्णशृंगमुद्वीक्ष्यगोप्योगोपाश्चतत्रसुः ॥पशवोदुद्रुवुर्भीताराजन्संत्यज्यगोकुलम् ५ कृष्णकृष्णेति
तेसर्वेगोविंदंशरणंययुः ॥ भगवानपितद्वीक्ष्यगोकुलंभयविद्रुतम् ६ माभैष्टेतिगिराश्वास्यवृषासुरमुपाह्वयत् ॥ गोपालैःपशुभिर्मंदत्रासितैःकिमसत्तम ७ बल
दर्पहाहंदुष्टानांत्वद्विधानांदुरात्मनां ॥ इत्यास्फोट्याच्युतोरिष्टंतलशब्देनकोपयन् ८ सख्युरंसेभुजाभोगंप्रसार्यावस्थितोहरिः ॥ सोप्येवंकोपितोरिष्टःखु
रेणावनिमुल्लिखन् ॥ उद्यत्पुच्छभ्रमन्मेघःक्रुद्धःकृष्णमुपाद्रवत् ९ अग्रन्यस्तविषाणाग्रःस्तब्धासृग्लोचनोच्युतं ॥ कटाक्षिप्याद्रवत्तूर्णमिंद्रमुक्तोशनिर्यथा
१० गृहीत्वाशृंगयोस्तंवाअष्टादशपदानिसः ॥ प्रत्यपोवाहभगवान्गजःप्रतिगजंयथा ११ सोपविद्धोभगवतापुनरुत्थायसत्वरः ॥ आपतत्स्विन्नसर्वांगोनिः
श्वसन्क्रोधमूर्च्छितः १२ तमापतंतंसनिगृह्यशृंगयोःपदासमाक्रम्यानिपात्यभूतले ॥ निष्पीडयामासयथार्द्रमंबरंकृत्वाविषाणेनजघानसोऽपतत् १३ असृ
ग्वमन्मूत्रशकृत्समुत्सृजन्क्षिपंश्चपादाननवस्थितेक्षणः ॥ जगामकृच्छ्रंनिर्ऋतेरथक्षयंपुष्पैःकिरंतोहरिमीडिरेसुराः १४ एवंककुद्मिनंहत्वास्तूयमानःस्वजा
तिभिः ॥ विवेशगोष्ठंसबलोगोपीनांनयनोत्सवः १५

हरिः उद्यताऊर्ध्वंगच्छतापुच्छेनभ्रमंतोमेघायस्मिन् ९ अग्रेन्यस्तेविषाणाग्रेयेनसः स्तब्धेअसृक्तुल्येलोचनेयस्यसः कटाक्षिप्यकटाक्षेणातिर्यङ्निरीक्ष्य १० प्रत्यपोवाहप्रतिलोमंव्यनुदत्
११ अपविद्धोपक्षिप्तः आपतदाद्रवत् स्विन्नानिस्वेदयुक्तानिसर्वांगानियस्यसः क्रोधमूर्छितःक्रोधेनव्याप्तः १२ कृत्वाविषाणमुत्पाट्यतेनैवजघानसचापतत् १३ मूत्रंचशकृच्चमूत्रशकृत् एक
वद्भावःतदुभयंसमुत्सृजन्नित्यर्थः पादांश्चक्षिपन्नितस्ततश्चालयन् अनवस्थितेक्षणःप्रचलितनेत्रः कृच्छ्रंकष्टंजगाम अथनिर्ऋतेर्मृत्योःक्षयंनिवासंजगाम कृच्छ्रंयथाभवतितथामृतइतिवा १४
नयनोत्सवोनयनानांमूर्तिमानुत्सवः १५

कामंव्रजेवसंतंतंकृष्णंतेनतुविस्मृतम् नारदःस्मारयामासकंसंदूतागिरेवतु १ तदाह आरिष्टइति देवदर्शनोदेवर्षिः यद्वा एवंकथितेएवंभविष्यतीतिसाक्षाद्देववद्दर्शनंज्ञानंयस्यसः १६ आप्तेने
वनारदेनोक्तमाह यशोदायाइति देवक्याअष्टमगर्भत्वेनप्रसिद्धांकन्यांयशोदायाःसुतामाह यशोदायाःसुतत्वेनप्रसिद्धंकृष्णंदेवक्याःसुतमाहरोहिणीपुत्रंरामंचदेवक्याःसप्तमंसुतमाह यद्वा
नंदसुतत्वेनप्रसिद्धंरामंचवसुदेवभार्यायारोहिण्याःपुत्रमाह तौवसुदेवसुतौचेत्कथंव्रजगतौतत्राह वसुदेवेनेति १७ १८ निवारितइति हतेवसुदेवेतौपलायेतामतोबध्यतामितिमंत्रंवदतानार
देननिवारितइति १९ २० २१ २२ मह्यंममनिदर्शितोविधात्रानारदेनवा व्रजंगंतुमुद्यतौताबाह भवद्भ्यामिति २३ मंचाउत्तुंगस्तंभादिराचितस्थानानि २४ अहितौशत्रू २५ मीढुषेवरदाय

अरिष्टेनिहतेदैत्येकृष्णेनाद्भुतकर्मणा ॥ कंसायाथाहभगवान्नारदोदेवदर्शनः १६ यशोदायाःसुतांकन्यांदेवक्याःकृष्णमेवच ॥ रामंचरोहिणीपुत्रंवसुदेवेन
बिभ्यता ॥ न्यस्तौस्वमित्रेनंदेवैयाभ्यांतेपुरुषाहताः १७ निशम्यतद्भोजपतिःकोपात्प्रचलितेंद्रियः ॥ निशातमसिमादत्तवसुदेवजिघांसया १८ निवा
रितोनारदेनतत्सुतौमृत्युमात्मनः ॥ ज्ञात्वालोहमयैःपाशैर्बबंधसहभार्यया १९ प्रतियातेतुदेवर्षौकंसआभाष्यकेशिनम् ॥ प्रेषयामासहन्येतांभवतारामकेश
वौ २० तमोमुष्टिकचाणूरशलतोशलकादिकान् ॥ अमात्यान्हस्तिपांश्चैवसमाहूयाहभोजराट् २१ भोभोनिशम्यतामेतद्वीरचाणूरमुष्टिकौ ॥ नंदव्रजेकि
लासातेसुतावानकदुंदुभेः २२ रामकृष्णौततोमह्यंमृत्युःकिलनिदर्शितः ॥ भवद्भ्यामिहसंप्राप्तौहन्येतांमल्ललीलया २३ मंचाःक्रियंतांविविधामल्लरंगपरिश्रि
ताः ॥ पौराजानपदाःसर्वेपश्यंतुस्वैरसंयुगम् २४ महामात्रत्वयाभद्ररंगद्वार्युपनीयताम् ॥ द्विपःकुवलयापीडोजहितेनममाहितौ २५ आरभ्यतांधनुर्यागश्च
तुर्दश्यांयथाविधि ॥ विशसंतुपशून्मेध्यान्भूतराजायमीढुषे २६ इत्याज्ञाप्यार्थतंत्रज्ञआहूययदुपुंगवम् ॥ गृहीत्वापाणिनापाणिंततोक्रूरमुवाचह २७ भोभो
दानपतेमह्यंक्रियतांमैत्रमादृतः ॥ नान्यस्त्वत्तोहिततमोविद्यतेभोजवृष्णिषु २८ अतस्त्वामाश्रितःसौम्यकार्यगौरवसाधनम् ॥ यथेंद्रोविष्णुमाश्रित्यस्वा
र्थमध्यगमद्विभुः २९ गच्छनंदव्रजंतत्रसुतावानकदुंदुभेः ॥ आसातेताविहानेनरथेनानयमाचिरम् ३० निसृष्टःकिलमेमृत्युर्देवैर्वैकुंठसंश्रयैः ॥ तावानयस
मंगोपैर्नंदाद्यैःसाभ्युपायनैः ३१ घातयिष्यइहानीतौकालकल्पेनहस्तिना ॥ यदिमुक्तौततोमल्लैर्घातयेवैद्युतोपमैः ३२ तयोर्निहतयोस्तप्तान्वसुदेवपुरोगमा
न् ॥ तद्बंधून्निहनिष्यामिवृष्णिभोजदशार्हकान् ३३ उग्रसेनंचापितरंस्थविरंराज्यकामुकम् ॥ तद्भ्रातरंदेवकंचयेचान्येविद्विषोमम ३४ ततश्चैषामहीमित्रभ
वित्रीनष्टकंटका ॥ जरासंधोममगुरुर्द्विविदोदयितःसखा ३५ शंबरोनरकोबाणोमय्येवकृतसौहृदाः ॥ तैरहंसुरपक्षीयान्हत्वाभोक्ष्येमहींनृपान् ३६ एत
ज्ज्ञात्वानयक्षिप्रंरामकृष्णाविहार्भकौ ॥ धनुर्मखनिरीक्षार्थंद्रष्टुंयदुपुरश्रियम् ३७

२६ अर्थतंत्रज्ञोर्थसिद्धांतमेवजानातीति २७ हेदानपतेअक्रूर मैत्रंमित्रकृत्यंत्वयाक्रियताम् त्वत्तोन्यआदृतःसादरोहिततमश्चनविद्यतइति २८ २९ ३० तौमेमृत्युर्नितरांसृष्टः वैकुंठसंश्र
यैर्विष्णुंसश्रयैर्देवैः ३१ किंततस्तत्राह घातयिष्यइति कालकल्पेनमृत्युतुल्येन वैद्युतोपमैरशनितुल्यैः ३२ ३३ ३४ नष्टकंटकानष्टशत्रुः ननुकतिपयासुहृद्वधेननष्टकंटकाकथंस्यादितितत्राह
जरासंधइति ३५ ३६ यदुपुरश्रियंद्रष्टुंचेति ३७

तत्रस्वमनीषितंविचारितंसध्र्यक्सम्यक्स्वावद्यंमरणंतन्मार्जनम् तथाप्येतावानभिनिवेशोनकार्यइतिभविष्यत्सूचन्नाह सिद्ध्यसिद्ध्योरिति ३८ पुरुषकारस्यव्यभिचारमाहमनोरथानिति
३९ ४० ॥ इतिदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ सप्तत्रिंशेहतेकेशिन्यच्युतोमाविकर्मभिः ॥ नारदेनस्तुतःक्रीडन्व्योमासुरमथावधीत् १ वृषवेषासुरंयद्वत्केशिनंह
यवेषिणम् ॥ कंसप्राणसखंहत्वाकंसंव्यसुमिवाकरोत् २ केशीत्विविप्रथमश्लोकेनयएवंभूतःकेशीत्यनूद्यतंभगवानुपाह्वयदितिद्वितीयेनान्वयः महाहयःसन्महींनिर्जरयन्श्लथयन्विदारय
न्नित्यर्थःसटाभिःकेसरैरवधूतानीतस्ततःक्षिप्तान्यभ्राणिविमानानिचतैःसंकीर्णनभःकुर्वन् हेषितैरश्वजातिशब्दैर्भीषितमखिलंविश्वंयेनसः १ तद्धेषितैस्तैरतिनिष्ठुरैर्हेषितैः वालैःपुच्छलोम
भिर्विघूर्णिताःपरिभ्रामिताअंबुदायेनतम् आजौसंग्रामार्थम्आत्मानंकृष्णम्अग्रणीःपुरतोनिर्गतःसन्नुपाह्वयत्स्वसमीपमाजुहावसचकेशीतन्निशम्यमृगेंद्रवन्नादमकरोत् २ ततःकेशीतंकृष्णं

अक्रूरउवाच ॥ राजन्मनीषितंसध्र्यक्तवस्वावद्यमार्जनं ॥ सिद्ध्यसिद्ध्योःसमंकुर्याद्दैवंहिफलसाधनं ३८ मनोरथान्करोत्युच्चैर्जनोदैवहतानपि ॥ युज्यते
हर्षशोकाभ्यांतथाप्याज्ञांकरोमिते ३९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवमादिश्यचाक्रूरंमंत्रिणश्चविसृज्यसः ॥ प्रविवेशगृहंकंसस्तथाक्रूरःस्वमालयं ४० ॥ इतिश्रीभा
गवतेम०दशमस्कंधेपूर्वार्धेअक्रूरसंप्रेषणंनामषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ६ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ केशीतुकंसप्रहितःखुरैर्महींमहाहयोनिर्जरयन्मनोजवः ॥
सटावधूताभ्रविमानसंकुलंकुर्वन्नभोहेषितभीषिताखिलः १ "विशालनेत्रोविकटास्यकोटरोबृहद्गलोनीलमहांबुदोपमः ॥ दुराशयःकंसहितंचिकीर्षुर्व्रजंसनंदस्य
जगामकंपयन् १ "तंत्रासयंतंभगवान्स्वगोकुलंतद्धेषितैर्वालविघूर्णितांबुदम् ॥ आत्मानमाजौमृगयंतमग्रणीरुपाह्वयत्सव्यनदन्मृगेंद्रवत् २ सतं
निशाम्याभिमुखोमुखेनखंपिबन्निवाभ्यद्रवदत्यमर्षणः ॥ जघानपद्भ्यामरविंदलोचनंदुरासदश्चंडजवोदुरत्ययः ३ तद्वंचयित्वातमधोक्षजोरुषाप्रगृह्यदो
र्भ्यांपरिविध्यपादयोः ॥ सावज्ञमुत्सृज्यधनुःशतांतरेयथोरगंताक्ष्र्यसुतोव्यवस्थितः ४ सलब्धसंज्ञःपुनरुत्थितोरुषाव्यादायकेशीतरसापतद्धरिम् ॥ सो
प्यस्यवक्त्रेभुजमुत्तरंस्मयन्प्रवेशयामासयथोरगंबिले ५ दंतानिपेतुर्भगवद्भुजस्पृशस्तेकेशिनस्तप्तमयस्पृशोयथा ॥ बाहुश्चतद्देहगतोमहात्मनोयथामयःसं
वृद्धउपेक्षितः ६ समेधमानेनसकृष्णबाहुनानिरुद्धवायुश्चरणांश्चविक्षिपन् ॥ प्रस्विन्नगात्रःपरिवृत्तलोचनःपपातलेंडंविसृजन्क्षितौव्यसुः ७

दृष्ट्वामुखेनखंपिबन्निवमुखंविवृत्याभिमुखःसन्नभिजगामकिंचअत्यमर्षणोतिकुपितोत्यंतमसहमानोवा प्रत्यक्पद्भ्यांजघानदुरासदोन्यैरभिभवितुमशक्यःदुरत्ययउद्यतःसन्दुरतिक्रमःअत्रहे
तुःचंडजवश्चंडस्तीव्रोजवोवेगोधावनंयस्य ३ तद्धननंवंचयित्वातंचहननायप्रसारितयोःपादयोर्हस्ताभ्यांगृहीत्वापरिविध्यभ्रामयित्वा व्यवस्थितस्तथैवस्थितोबभूव ४ व्यादायमुखंप्र
सार्यवेगेनहरिंप्रत्याद्रवत्सोपिहरिर्हसन्नुत्तरंसव्यंभुजम्निर्भयत्वेदृष्टांतःयथोरगंबिलइति ५ ततःकिंतदाहदंताइतिचर्वणायभगवद्भुजंस्पृशंतीतितथातेव्यादानेनयेविवृताःअयोलोहम् स्पृशं
तीतिस्पृशः यद्वातप्तमयमतितप्तंलोहादिस्पृशंतोयथेतिआमयोजलोदरम् ६ लेंडंपुरीषमुत्सृजन् ७

कर्कटिकाफलंविपक्कंसाद्यंतंविदीर्णंभवतितद्वद्विदीर्णात्तस्यदेहात्व्यसोर्विगतप्राणात् अविस्मितोगर्वरहितःअयत्नेनहतोरिर्येनसः ८ कंसायकृष्णमादिश्यतद्रहस्यादिपैशुनैः ॥ कंसघातादि कृष्णस्यकार्यमावेदयन्मुनिः १ तदाहदेवर्षिरित्यादिनानचायंसूचकःकिंतुसर्वसुहृदित्याहभागवतप्रवरइति ९ अस्मद्रहस्यंवैरिणिकंसेसूचितवानितिमाशंकीरित्याहकृष्णकृष्णेत्यादि नाअयंभावःत्वमीश्वरोभूभारदैत्यसंहारायावतीर्णोस्यतस्तदनुरूपाचरणेनविश्वंपरिपालयेतितत्रत्वयितावद्भयशंकैवनास्तीत्याहअप्रमेयात्मन्नपरिच्छिन्नरूप योगेशाचिंत्यप्रभावजगदीश्वरविश्वनियंतःवासुदेवसर्वभूतेषुवर्तमानअखिलावाससर्वस्याश्रयसंप्रतिसात्वतांप्रवरश्रेष्ठप्रभोसर्वशक्ते १० कथमेवंरूपोहमितिचेदतआहत्वमात्मेति नहित्वंजीववत्परिच्छिन्नःकिंतुसर्वभूतानामांतरएकोनुस्यूतआत्माअंतरनुस्यूतत्वेदृष्टांतः एधसांकाष्ठानामंतर्ज्योतिरिवेति भूतेषुस्थितोपितैर्नदृश्यसइत्याहगूढइतिअत्रहेतवःगुहाशयोबुद्धेरप्यांतरःकिंचसाक्षीनहिसाक्षीदृश्यत इत्यर्थःअपिचमहापुरुषः अतःपरिच्छिन्नमतिभिर्नज्ञायसइत्यर्थः तर्हिसर्वांतरत्वेकिंप्रमाणमतआहईश्वरइतिनहीश्वरंविनापरतंत्राणांजीवानांप्रवृत्तिर्घटतइत्यर्थः ११ अहमीश्वरोन्यत्स

तद्देहतःकर्कटिकाफलोपमाद्व्यसोरपाकृष्यभुजंमहाभुजः ॥ अविस्मितोऽयत्नहतारिरुत्स्मयैःप्रसूनवर्षैर्दिविषद्भिरीडितः ८ देवर्षिरुपसंगम्यभागवतप्रवरोनृपः ॥ कृष्णमक्लिष्टकर्माणंरहस्येतदभाषत ९ कृष्णकृष्णाप्रमेयात्मन्योगेशजगदीश्वर ॥ वासुदेवाखिलावाससात्वतांप्रवरप्रभो १० त्वमात्मा सर्वभूतानामेकोज्योतिरिवैधसाम् ॥ गूढोगुहाशयःसाक्षिमहापुरुषईश्वरः ११ आत्मनात्माश्रयःपूर्वंमाययाससृजेगुणान् ॥ तैरिदंसत्यसंकल्पःसृजस्यत्स्यवसीश्वरः १२ सत्वंभूधरभूतानांदैत्यप्रमथरक्षसाम् ॥ अवतीर्णोविनाशायसेतूनांरक्षणायच १३ दिष्ट्यातेनिहतोदैत्योलीलयाऽयंहयाकृतिः ॥ यस्यहेषितसंत्रस्तास्त्यजंत्यनिमिषादिवम् १४ चाणूरंमुष्टिकंचैवमल्लानन्यांश्चहस्तिनम् ॥ कंसंचनिहतंद्रक्ष्येपरश्वोऽहनितेविभो १५ तस्यानुशंखयवनमुराणांनरकस्यच ॥ पारिजातापहरणमिंद्रस्यचपराजयम् १६ उद्वाहंवीरकन्यानांवीर्यशुल्कादिलक्षणम् ॥ नृगस्यमोक्षणंपापाद्द्वारकायांजगत्पते १७ स्यमंतकस्यचमणेरादानंसहभार्यया ॥ मृतपुत्रप्रदानंचब्राह्मणस्यस्वधामतः १८ पौंड्रकस्यवधंपश्चात्काशिपुर्याश्चदीपनम् ॥ दंतवक्रस्यनिधनंचैद्यस्यचमहाक्रतौ १९ यानिचान्यानिवीर्याणिद्वारकामावसन्भवान् ॥ कर्त्ताद्रक्ष्याम्यहंतानिगेयानिकविभिर्भुवि २० अथतेकालरूपस्यक्षपयिष्णोरमुष्यवै ॥ अक्षौहिणीनांनिधनंद्रक्ष्याम्यर्जुनसारथेः २१

र्वमीशितव्यमित्येतदेवकुतइत्यतआहआत्मनेतिसाधनांतरनिरपेक्षएवात्माश्रयःस्वतंत्रःमाययाशक्त्याभवान्गुणान्ससृजेसृष्टवान् तैःसृष्टैर्गुणैरिदंविश्वंसृजसिअत्सिसंहरस्यवसिपालयासि ननुसृष्ट्यादिक्रियाषट्कारकसाध्यैवदृष्टेत्याहसत्यसंकल्पइतिनहिसंकल्पैकसाध्येबहिःसाधनापेक्षेतिभावःअतस्त्वमीश्वरइत्युपसंहारः १२ प्रस्तुतमाहसत्वामिति भूधरभूतानांभुवंधरंतीतिभूधराराजानस्तद्रूपाणाम् १३ १४ परश्वोहनीतिअद्यैवाक्रूरएष्यतिश्वोमथुरांगतासिपरश्वश्चाणूरादींश्चत्वयानिहतान्द्रक्ष्यामीतिसिद्धवन्निर्देशोविज्ञापनप्रकारविशेषः १५ तस्यानु तदनंतरम्शंखादीनाम्शंखःपंचजनःवधंद्रक्ष्यामीतिशेषःभाविनिर्देशमात्रमेतन्नत्वानंतर्यंविवक्षितम् १६ १७ भार्ययाजांबवत्यासहस्वधामतोमहाकालपुरात् १८ १९ द्वारकामावसन्द्वारकायांवसन्कर्त्ताकारिष्यति २० अमुष्यविश्वस्यभूभारस्यवा २१

एवंविज्ञाप्यकृताभिनंदनंभगवंतंनमस्यतिद्वयेन विशुद्धविज्ञानघनमिति केवलंज्ञानैकमूर्त्तिम् अतएवस्वसंस्थयास्वरूपसम्यक्स्थित्यैवंपरमानंदरूपयासम्यगाप्ताः सर्वेऽर्थायेनतं आप्तकामतो
क्ता सत्यसंकल्पतामाह अमोघवांछितमिति ननुवांछाचेदस्तितर्हिदुर्निवारासंसृतिरतआह स्वतेजसेतिचिच्छक्त्यानित्यनिवृत्तोमायाकार्यरूपोगुणप्रवाहोयस्मात्तम् अतोभगवंतंनिरतिश
यैश्वर्यमीमहिशरणंव्रजेमेति २२ ननुत्रिकालज्ञस्त्वंकथंमत्प्रपंचंनजानासि जानासिचेत्कथमगुणप्रवाहंब्रवीषि तत्राह त्वामिति ईश्वरमन्यस्यवशयितारंस्वाश्रयमन्यस्यावशमतआत्ममाय
याआत्माधीनयामाययाविनिर्मिताअशेषविशेषामहदाद्यायादवादिरूपावाकल्पनायेनतंधुर्यंश्रेष्ठंनतोस्मीति २३ २४ २५ ननुनारदेनव्योमवधोनदृष्टस्तत्कथंव्योमवधप्रसक्तिरितितत्रो
च्यते प्रातरेवकेशिवधानंतरंनारदेनोक्तमंगीकृत्यपुनस्तथैवपशून्पालयताव्योमोहतः यद्वा व्योमवधःपूर्वमेववृत्तोऽपिवेषधारिवधप्रसंगादत्रोच्यतइतिद्रष्टव्यं केचित्पुनःशंखचूडवधात्पूर्वमेव

विशुद्धविज्ञानघनंस्वसंस्थयासमाप्तसर्वार्थममोघवांछितम् ॥ स्वतेजसानित्यनिवृत्तमायागुणप्रवाहंभगवंतमीमहि २२ त्वामीश्वरंस्वाश्रयमात्ममाययाविनि
र्मिताशेषविशेषकल्पनम् ॥ क्रीडार्थमद्यात्तमनुष्यविग्रहंनतोस्मिधुर्यंयदुवृष्णिसात्वताम् २३ श्रीशुकउवाच ॥ एवंयदुपतिंकृष्णंभागवतप्रवरोमुनिः ॥
प्रणिपत्याभ्यनुज्ञातोययौतद्दर्शनोत्सवः २४ भगवानपिगोविंदोहत्वाकेशिनमाहवे ॥ पशूनपालयत्पालैःप्रीतैर्व्रजसुखावहः २५ एकदातेपशून्पालाश्चारयं
तोऽद्रिसानुषु ॥ चक्रुर्निलायनक्रीडाश्चोरपालापदेशतः २६ तत्रासन्कतिचिच्चोराःपालाश्चकतिचिन्नृप ॥ मेषायिताश्चतत्रैकेविजह्रुरकुतोभयाः २७ म
यपुत्रोमहामायोव्योमोगोपालवेषधृक् ॥ मेषायितानपोवाहप्रायश्चोरायितोबहून् २८ गिरिदर्यांविनिक्षिप्यनीतंनीतंमहाऽसुरः ॥ शिलयापिदधेद्वारंचतुः
पंचावशेषिताः २९ तस्यतत्कर्मविज्ञायकृष्णःशरणदःसताम् ॥ गोपान्नयंतंजग्राहवृकंहरिरिवौजसा ३० सनिजंरूपमास्थायगिरींद्रसदृशंबली ॥ इच्छ
न्विमोक्तुमात्मानंनाशक्नोद्ग्रहणातुरः ३१ तंनिगृह्याच्युतोदोर्भ्यांपातयित्वामहीतले ॥ पश्यतांदिविदेवानांपशुमारममारयत् ३२ गुहापिधानंनिर्भिद्यगोपा
न्निःसार्यकृच्छ्रतः ॥ स्तूयमानःसुरैर्गोपैःप्रविवेशस्वगोकुलम् ३३ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेव्योमासुरवधोनामसप्तत्रिंशोध्यायः ॥ ३७॥
श्रीशुकउवाच ॥ अक्रूरोऽपिचतांरात्रिंमधुपुर्यांमहामतिः ॥ उषित्वारथमास्थायप्रययौनंदगोकुलम् १ गच्छन्पथिमहाभागोभगवत्यंबुजेक्षणे ॥ भक्तिंपरामुपग
तएवमेतदचिंतयत् २ किंमयाचरितंभद्रंकिंतप्तंपरमंतपः ॥ किंवाऽथाप्यर्हतेदत्तंयद्द्रक्ष्याम्यद्यकेशवम् ३

पठंतिच तमाहएकदेति २६ २७ मेषायितान्मेषवदाचरितान्स्वयंचोरवदाचरितःसन्नपोवाहापकृष्यनिनाय २८ पिदधेछादितवान् २९ शरणदआश्रयप्रदः हरिःसिंहइव ३० ३१ पशु
मारंपशुमारोयथाभवतितथा अनिःश्वासमित्यर्थः ३२ भुविगोपैस्तूयमानउपरिवैमानिकैर्देवैरिति ३३ इतिदशमेटीकायांसप्तत्रिंशोध्यायः ३७ अष्टत्रिंशेयथाध्यायन्नक्रूरोगोकुलंगतः ॥ तथै
वरामकृष्णाभ्यांगृहंनीत्वासुसत्कृतः १ प्रातःकेशिवधेवृत्तेद्वादश्यांनिर्गतेमुनौ ॥ ततोव्योमेहतेऽक्रूरःसायंगोकुलमागमत् २ तदेवंनारदेनकंसवधादिकार्यैविज्ञापितेश्रीकृष्णोमथुरांगंतुमुद्य
तोवर्त्तते तदाक्रूरोपिगोकुलमागमदित्याह अक्रूरोपीति १ २ अपिःसंभावनायाम् अर्हतेयोग्याय ३

स्वस्यकृष्णस्यदर्शनेऽसंभवमाशंक्यपुनःसंभावयति ममैतदितिद्वयेन विषयात्मनोविषयाविष्टचित्तस्य शूद्राज्जन्मयस्यतस्यब्रह्मकीर्तनंवेदोच्चारणंयथेति ४ यद्वा मैवंकिंत्वधमस्यनीचस्यापिममस्यादेव कुतइत्यतआह ह्रियमाणःकालनद्येति अयंभावः यथानद्याह्रियमाणानांतृणादीनांमध्येकिंचित्कदाचित्तरतिकूलंप्राप्नोतितथाकर्मवशेनकालेनाह्रियमाणानांजीवानामपिमध्ये कश्चित्तरेदितिसंभवतीति ५ अतोनयाप्रवृत्त्यैवममामंगलंध्रुवंनष्टमेवेतिज्ञायते भवोजन्मचसफलंजातमिति यद्यतोनमस्करिष्यामि ६ अमंगलनाशेसूचकांतरमाह कंसइति बतेत्याश्चर्येआतिखलःकंसोपिममात्यंतमनुग्रहंकृतवान् यतोऽमुनाकंसेनप्रहितोहरेरंघ्रिपद्मंद्रक्ष्येद्रक्ष्यामीति पूर्वेंबरीषादयस्तमःसंसारमतरंस्तीर्णाः ७ अंघ्रिपद्मंविभावयति यदिति ब्रह्मादिभिरर्चितामितिपरमैश्वर्यमाह श्रियाचेतिसौभाग्यातिशयम् मुनिभिर्भक्तसहितैरितिपरमपुरुषार्थत्वं गोचारणायेतिकृपालुत्वम् यद्गोपिकानामितिप्रेममात्रसुलभत्वं ८ मनोरथांतरंकरोति द्रक्ष्यामीति शोभमानौकपोलौनासिकाचयस्मिंस्तत् स्मितसहितोवलोकोयस्मिन् अरुणकंजवल्लोचनेयस्मिन् तच्चतच्चमुखम् गुडालकावृतंवक्रकेशावृतम् तदानीमेवशुभसूचकंदृष्ट्वातिहृष्यन्नाह प्रदक्षिणमिति ९ पुनरप्यन्यच्चिंतयति अप्यद्येति ईयुषःप्राप्तवतःलावण्यस्यधामाश्रयस्तस्यविष्णोः यद्वा विष्णोर्लावण्ययुक्तंयद्धामवपुस्तस्य उपलंभनंदर्शनंभविताभविष्यति अपियद्येवंस्यात्तर्हि

ममैतद्दुर्लभंमन्यउत्तमश्लोकदर्शनम् ॥ विषयात्मनोयथाब्रह्मकीर्तनंशूद्रजन्मनः ४ मैवंममाधमस्यापिस्यादेवाच्युतदर्शनम् ॥ ह्रियमाणःकालनद्याक्वचित्तरतिकश्चन ५ ममाद्यामंगलंनष्टंफलवांश्चैवमेभवः ॥ यन्नमस्येभगवतोयोगिध्येयांघ्रिपंकजम् ६ कंसोबताद्याकृतमेऽत्यनुग्रहंद्रक्ष्येंऽघ्रिपद्मंप्रहितोऽमुनाहरेः ॥ कृतावतारस्यदुरत्ययंतमःपूर्वेऽतरन्यन्नखमंडलत्विषा ७ यदर्चितंब्रह्मभवादिभिःसुरैःश्रियाचदेव्यामुनिभिःससात्वतैः ॥ गोचारणायानुचरैश्चरद्वनेयद्गोपिकानांकुचकुंकुमांकितं ८ द्रक्ष्यामिनूनंसुकपोलनासिकंस्मितावलोकारुणकंजलोचनम् ॥ मुखंमुकुंदस्यगुडालकावृतंप्रदक्षिणंमेप्रचरंतिवैमृगाः ९ अप्यद्यविष्णोर्मनुजत्वमीयुषोभारावतारायभुवोनिजेच्छया ॥ लावण्यधाम्नोभवितोपलंभनंमह्यंननस्यात्फलमंजसादृशः १० यईक्षिताऽहंरहितोऽप्यसत्सतोःस्वतेजसाऽपास्ततमोभिदाभ्रमः ॥ स्वमाययात्मन्रचितैस्तदीक्षयाप्राणाक्षधीभिःसदनेष्वभीयते ११ यस्याखिलामीवहभिःसुमंगलैर्वाचोविमिश्रागुणकर्मजन्मभिः ॥ प्राणंतिशुंभंतिपुनंतिवैजगद्यास्ताद्विरक्ताःशवशोभनामताः १२

मह्यंममदृशालोचनस्यफलंनस्यादितिन अपितुस्यादेवेत्यर्थः १० यईक्षितेत्यादिचतुर्भिःकालापकं तत्रैवंशंका नन्वस्मदादिवदेवभोक्तृत्वकर्तृत्वादिधर्मैस्तत्रतत्रप्रतीयमानस्यकथंविष्णुत्वमितीमांशंकांश्लोकत्रयेणापाकुर्वंश्चतुर्थेनतमहंद्रक्ष्यामीतिमनोरथंकरोति तथाहि यईक्षितेति असत्सतोःकार्यकारणयोरीक्षितापीक्षणमात्रकर्ताप्यहंरहितोहंकारहीनः तथापास्ततमोभिदाभ्रमः तमःस्वाज्ञानंततोभिदाभेदस्ततोभ्रमोभिनिवेशादिः अपास्ताअपाकृतास्तमआदयोयस्मिन्सः कुतएतत्तत्राह स्वतेजसाचिच्छक्त्यानित्यस्वरूपसाक्षात्कारेण तथापिस्वमाययास्वाधीनयामाययातदीक्षयातस्यैवेक्षयाप्राणाक्षधीभिःसहितैरात्मन्नात्मनिस्वस्मिन्नेवरचितैर्जीवैःसदनेषुवृंदावनतरुषुगोपीगृहेषुचलीलयाकर्माणिकुर्वन्सक्तवदभीयतेआभिमुख्येनप्रतीयते ॥ ११ ननुसर्वथाहंकारादिरहितस्यात्मारामस्यलीलापिकुतइत्याशंक्यपरानुग्रहार्थेत्याशयेनाह यस्येति अखिलान्यखिलस्यवाअमीवानिपापानिघ्नंतीत्यखिलामीवहानितैः तथासुमंगलैः शोभनानिमंगलानियेभ्यस्तैःगुणाःकरुणादयःकर्माणिजन्मानिचतैर्विमिश्रायुक्तावाचोजगत्प्राणंतिजीवयंतिशुंभंतिशोभयंतिपुनंतिपवित्रयंति व्यतिरेकमाह याइति तैर्विरक्तारहितास्तास्तुस्वलंकृताअपिवस्त्राद्यलंकृतशववच्छोभमानामताःसतांसंमताः १२

स्वयंरचितान्सेतून्वर्णाश्रमधर्मान्पालयतामस्मरवर्याणांसुखकर्तासन्नवतीर्णः यद्यशः १३ त्रै लोक्येएकमेवकांतम् दृशिर्दृष्टिस्तद्वर्तांमहानुत्सवोयस्मात् यद्वा महानुत्सवएव अतएवाश्रियई
प्सितमास्पदमेवंभूतंरूपंश्रीमूर्तिंदधानंतमीश्वरंद्रक्ष्यामीति अत्रालिंगम् उपसःप्रभातसमयाः सुदर्शनाःशुभदर्शनाः सुखंप्रभातारजन्यःशुभसूचिकाबभूवुरित्यर्थः १४ किंच अथदर्शनानंत
रंसपादितत्क्षणमेवरथादवतीर्णःसन्प्रधानयोःपुरुषयोरामकृष्णयोश्चरणंयोगिभिरप्यात्मलाभायकेवलंधियैवधृतंसाक्षादहंनमस्याभि आभ्यांसहानयोःसखीन्गोपांश्चनमस्यामीति १५ किं
च अपीति अधास्यत्धास्यति तद्विभावयाति दत्ताभयमितिसार्धेन १६ बलिनातावत्पदत्रयपरिमितभूदानसमयेतस्यहस्तेउदकंनिहितम् कौशिकइंद्रस्तेनापिकदाचित्किंचिन्निहितामिति
ज्ञातव्यम् मुमुक्षूणांसंसारभयनिवर्त्तकंसकामानामभ्युदयप्रदंचेत्युक्तमनुरक्तानांपरमसुखदंचेत्याह यद्वावाशब्दोवितर्के विहारेरासक्रीडायां सौगंधिकस्यगंधइवगंधोयस्यतत्सौगांधिकगांधि १७
एवंपरमानुग्रहंसंभाव्यपुनरप्यसंभवमाशंक्यपरिहरति नमयीति यद्यप्यहंकंसेनप्रहितोऽतस्तस्यदूतस्तथापिमय्यरेरयमितिबुद्धिंनोपैष्यतिनकरिष्यतीत्यर्थः यतोविश्वदृक्सर्वज्ञोऽतोममचेत

सचावतीर्णःकिलसात्वतान्वयेस्वसेतुपालामरवर्यशर्मकृत् ॥ यशोवितन्वन्व्रजआस्तईश्वरोगायंतिदेवायदशेषमंगलम् १३ तंत्वद्यनूनंमहतांगतिंगुरुंत्रैलो
क्यकांतंदृशिमन्महोत्सवं ॥ रूपंदधानंश्रियईप्सितास्पदंद्रक्ष्येममासन्नुषसःसुदर्शनाः १४ अथावरूढःसपदीशयोरथात्प्रधानपुंसोश्चरणंस्वलब्धये ॥
धियाधृतंयोगिभिरप्यहंध्रुवंनमस्यआभ्यांचसखीन्वनौकसः १५ अप्यंघ्रिमूलेपतितस्यमेविभुःशिरस्यधास्यन्निजहस्तपंकजम् ॥ दत्ताभयंकालभुजंगरंह
साप्रोद्वेजितानांशरणैषिणांनृणाम् १६ समर्हणंयत्रनिधायकौशिकस्तथाबलिश्चापजगत्त्रयेंद्रताम् ॥ यद्वाविहारेव्रजयोषितांश्रमंस्पर्शेनसौगंधिकगंध्यपानु
दत् १७ नमय्युपैष्यत्यरिबुद्धिमच्युतःकंसस्यदूतःप्रहितोपिविश्वदृक् ॥ योंतर्बहिश्चेतसएतदीहितंक्षेत्रज्ञईक्षत्यमलेनचक्षुषा १८ अप्यंघ्रिमूलेऽवहितं
कृतांजलिंमामीक्षितासस्मितमार्द्रयादृशा ॥ सपद्यपध्वस्तसमस्तकिल्बिषोवोढामुदंवीतविशंकऊर्जिताम् १९ सुहृत्तमंज्ञातिमनन्यदैवतंदोर्भ्यांबृहद्भ्यांपरिर
प्स्यतेथमां ॥ आत्माहितीर्थीक्रियतेतदैवमेबंधश्चकर्मात्मकउच्छ्वसित्यतः २० लब्धांगसंगंप्रणतंकृतांजलिंमांवक्ष्यतेऽक्रूरतातेत्युरुश्रवाः ॥ तदावयंजन्मभृ
तोमहीयसानैवादृतोयोधिगमुष्यजन्मतत् २१ नतस्यकश्चिद्दयितःसुहृत्तमोनचाप्रियोद्वेष्यउपेक्ष्यएववा ॥ तथापिभक्तान्भजतेयथातथासुरद्रुमोयद्वदुपा
श्रितोऽर्थदः २२

सोंतश्चबहिश्चयदीहितंचेष्टितमेतद्यःक्षेत्रज्ञोंतर्यामीनित्यज्ञानेनेक्षतेअयंभावःचेतसोबहिरेवकंसमनुरक्तैऽतस्तुकृष्णमेवतदेतदसौहृदादिस्थितोजानातीति यद्वा एतस्यजगतईहितमिति १८
अपियद्यंघ्रिमूलेचरणोपांतेवहितंसंयतंकृपामृतेनार्द्रयादृशामामीक्षिताद्रक्ष्यतितर्हिसपद्येवविनष्टाखिलकल्मषः परांमुदंवोढाप्राप्स्यामीति १९ अथमांपरिरप्स्यतआलिंगिष्यतियदातदैवमे
आत्मादेहस्तीर्थीक्रियतेऽतिपवित्रीकरिष्यते उच्छ्वसितिश्लथोभविष्यति अतोदेहात् २० ततभोस्ताततेति तदाजन्मभृतः सफलजन्मानः अन्यथातज्जन्मैवनभवतीत्याह महीयसेति महीय
साश्रीकृष्णेनयोनादृतोमुष्यतस्यजंतोस्तज्जन्मधिक् २१ ननुसुहृदादिषुपरिष्वंगसंप्रश्नादयोजीवधर्माःकथमीश्वरेसंगच्छंतेऽतआह नतस्येति दयितःप्रियस्तद्विपरीतोऽप्रियःसुहृत्तमोहि
ततमस्तद्विपरीतोद्वेष्यएतत्सर्वव्यतिरिक्तउपेक्ष्यइति दयितादयोनसंतीतिसत्यं तथापिभक्तान्भजते तत्रयथायेभक्तास्तांस्तथाभजते येयथामांप्रपद्यंतेतांस्तथैवभजाम्यहमितिभगवद्वच
नात् अविषमत्वेपिभक्तेभ्यएवफलंददातीत्यत्रदृष्टांतः यद्वत्सुरद्रुमइति २२

योमयांजलिःकरिष्यतेतास्मिन्नेवांजलौगृहीतंमाम् आप्तानिसमस्तान्यर्घादिसत्कृतानियेनतंमाम् २३ सतुमार्गमपिनवेदतथापिरथेनप्राप्तइति २४ अखिलैर्लोकपालैःकिरीटेषुजुष्टाअ
मलाःपादरेणवोयस्यतस्य क्षितिकौतुकानिक्षितेरलंकाररूपाणि २५ तद्दर्शनेनयआह्लादस्तेनविवृद्धःसंभ्रमोयस्यसःप्रेम्णाऊर्ध्वानिरोमाणियस्यसः अश्रूणांकलाभिर्लेशैराकुलेईक्षणेयस्य
सः अवस्कंद्यावप्लुत्यतेषुपदेषु सोऽक्रूरःअचेष्टतव्यलुठत् अहोइतिदुर्लभतांभावयन् २६ ननुकिमर्थमेवंव्यलुठत् नास्तिप्रेमसंभ्रमेफलोद्देशइत्याहदेहंभृतामिति देहभाजामेतावानेवपुरुषार्थः
कंसस्यसंदेशादारभ्यहरेर्लिंगदर्शनश्रवणादिभिर्योयमक्रूरस्यवर्णितइतिसंदेशआद्योयस्यार्थस्यसयावानक्रूरस्यजातइतिवा २७ ततःकृष्णंरामंचददर्श गावोदुह्यंतेऽस्मिन्नितिगोदोहनंतत्स्था
नंगतौप्राप्तौ २८ २९ अनुक्रोशोनुकंपातद्विलसितास्मितयुक्तमीक्षणंययोस्तौ ३० उदारारुचिराक्रीडाययोस्तौस्रग्विणौरत्न स्रग्भिरलंकृतौ ३१ प्रधानभूतौपुरुषौप्रकृतिपुरुषात्मकौवा कुतःआ

किंचाऽग्रजोमाऽवनतंयदूत्तमःस्मयन्परिष्वज्यगृहीतमंजलौ ॥ गृहंप्रवेश्याप्तसमस्तसत्कृतंसंप्रक्ष्यतेकंसकृतंस्वबंधुषु २३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिसंचिं
तयन्कृष्णंश्वफल्कतनयोऽध्वनि ॥ रथेनगोकुलंप्राप्तःसूर्यश्चास्तगिरिंनृप २४ पदानितस्याखिललोकपालकिरीटजुष्टामलपादरेणोः ॥ ददर्शगोष्ठेक्षि
तिकौतुकानिविलक्षितान्यब्जयवांकुशाद्यैः २५ तद्दर्शनाह्लादविवृद्धसंभ्रमःप्रेम्णोर्ध्वरोमाश्रुकलाकुलेक्षणः ॥ रथादवस्कंद्यसतेष्वचेष्टतप्रभोरमून्यंघ्रिरजां
स्यहोइति २६ देहंभृतामियानर्थोहित्वादंभंभियंशुचं ॥ संदेशाद्योहरेर्लिंगदर्शनश्रवणादिभिः २७ ददर्शकृष्णंरामंचव्रजेगोदोहनंगतौ ॥ पीतनीलांबरधरौ
शरदंबुरुहेक्षणौ २८ किशोरौश्यामलश्वेतौश्रीनिकेतौबृहद्भुजौ ॥ सुमुखौसुंदरवरौबालद्विरदविक्रमौ २९ ध्वजवज्रांकुशांभोजैश्चिह्नितैरंघ्रिभिर्व्रजम् ॥ शो
भयंतौमहात्मानावनुक्रोशास्मितेक्षणौ ३० उदाररुचिरक्रीडौस्रग्विणौवनमालिनौ ॥ पुण्यगंधानुलिप्तांगौस्नातौविरजवाससौ ३१ प्रधानपुरुषावाद्यौ
जगद्धेतूजगत्पती ॥ अवतीर्णौजगत्यर्थेस्वांशेनबलकेशवौ ३२ दिशोवितिमिराराजन्कुर्वाणौप्रभयास्वया ॥ यथामारकतःशैलोरौप्यश्चकनकाचितौ
३३ रथात्तूर्णमवप्लुत्यसोऽक्रूरःस्नेहविह्वलः ॥ पपातचरणोपांतेदंडवद्रामकृष्णयोः ३४ भगवद्दर्शनाह्लादबाष्पपर्याकुलेक्षणः ॥ पुलकाचितांगऔत्कंठ्या
त्स्वाख्यानेनाशकन्नृप ३५ भगवांस्तमभिप्रेत्यरथांगांकितपाणिना ॥ परिरेभेभ्युपाकृष्यप्रीतःप्रणतवत्सलः ३६ संकर्षणश्चप्रणतमुपगुह्यमहामनाः ॥
गृहीत्वापाणिनापाणीअनयत्सानुजोगृहं ३७ पृष्ट्वाथस्वागतंतस्मैनिवेद्यचवरासनं ॥ प्रक्षाल्यविधिवत्पादौमधुपर्कार्हणमाहरत् ३८ निवेद्यगांचातिथयेसंवा
ह्यश्रांतमादृतः ॥ अन्नंबहुगुणंमेध्यंश्रद्धयोपाहरद्विभुः ३९

द्यौतदपिकुतःजगद्धेतू अतएवजगत्पती विपरीतोवाचतुर्णांपदानांहेतुहेतुमद्भावःजगत्यर्थेपृथिव्याभारापनयनायस्वांशेनमूर्तिभेदेनबलकेशवौसंतावतीर्णौ ३२ स्वप्रभयाविगतातिमिरादिशः
कुर्वाणौ कनकाचितौसुवर्णव्याप्तावितिसालंकारयोःशैलसादृश्यार्थमुक्तम् ३३ ३४ भगवद्दर्शनाह्लादेनयद्बाष्पंतेनपर्याकुलेईक्षणेयस्यसः पुलकैराचितंव्याप्तमंगंयस्यसःस्वाख्यानेऽक्रूरोहं
नमस्करोमीतिकथनेनाशक्नोत् ३५ अभिप्रेत्याक्रूरोयमेतदर्थमागतइतिज्ञात्वाकंसहननसामर्थ्यंद्योतयन्निवरथांगेनचक्रेणांकितोयःपाणिस्तेनाभ्युपाकृष्यतमालिंगितवान् ३६ पाणीअंज
लिरूपेणसंहतावेवगृहीत्वा ३७ मधुपर्कएवार्हणंतास्मिन्वायद्वाचितमर्हणमाहरत् आनीयसमर्पितवानित्यर्थः ३८ ३९

४० सत्कृतंसंमानितम् निरनुग्रहेऽक्रूरेकथंकेनप्रकारेणस्थजीवथेत्यर्थः सौनःपशुघातीसएवपालकोयेषामवीनांमेषाणांतइवतत्तुल्याइत्यर्थः ४१ निरनुग्रहतामाहयोवधीदितितोकान्तोका
निअसुतृप्असूनेवतर्पयतियःअतःखलःतस्यकंसस्यप्रजानांहेअक्रूरयेषांजीवनमात्रमपिदुर्लभंतेषांवःकिंनुकुशलंविचारयामइति ४२ मधुरयावाचाइत्थंसत्कृतःतथैववाचापरिपृष्टेनप्रश्नेनअध्व
परिश्रमंसंसारश्रमम् ४३ ॥ इतिदशमेपूर्वार्धेटीकायामष्टत्रिंशत्तमोध्यायः ॥ ३८ ॥ ७ ॥ ॥ नवत्रिंशेपुरींगच्छत्यच्युतेगोपिकोक्तयः अक्रूरेणाथकालिंद्यांविष्णुलोकस्यदर्शनम् १ भक्ता
नांमनोरथाःसत्याभवंतीतिद्योतयन्नाहसुखोपविष्टइतिरामकृष्णाभ्यामुरुअधिकंमानितः १ २ ३ हेतातहेसौम्यस्वागतंयथातथाआगताःस्वज्ञातिबंधूनांस्वेसुहृदःज्ञातयःसपिंडाःबंध
वोसपिंडाःसंबंधिनःतेषामपिकिमनमीवमपापमदुःखंसुखमितियावत् अनामयमारोग्यम् ४ एवंप्रश्नोपिममनातिसंगतइत्याहकिंन्विति अंगहेअक्रूरएच्छेपृच्छामिनोस्माकंकुलस्यामयेरो

तस्मैभुक्तवतेप्रीत्यारामःपरमधर्मवित् ॥ मुखवासैर्गंधमाल्यैःपरांप्रीतिंव्यधात्पुनः ४० पप्रच्छसत्कृतंनंदःकथंस्थनिरनुग्रहे ॥ कंसेजीवतिदाशार्हसौनपा
लाइवावयः ४१ योऽवधीत्स्वस्वसुस्तोकान्क्रोशंत्याअसुतृप्खलः ॥ किंनुस्वित्तत्प्रजानांवःकुशलंविमृशामहे ४२ इत्थंसूनृतयावाचानंदेनसुसभाजितः ॥
अक्रूरःपरिपृष्टेनजहावध्वपरिश्रमम् ४३ ॥ इतिश्रीभागवतेम०दशमस्कंधेपूर्वार्धेअक्रूरागमनंनामाष्टत्रिंशत्तमोध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥
॥ सुखोपविष्टःपर्यंकेरामकृष्णोरुमानितः ॥ लेभेमनोरथान्सर्वान्पथियान्सचकारह १ किमलभ्यंभगवतिप्रसन्नेश्रीनिकेतने ॥ तथाऽपितत्पराराजन्नहिवांछं
तिकिंचन २ सायंतनाशनंकृत्वाभगवान्देवकीसुतः ॥ सुहृत्सुवृत्तंकंसस्यपप्रच्छान्यच्चिकीर्षितम् ३ श्रीभगवानुवाच ॥ तातसौम्यागतःकच्चित्स्वागतं
भद्रमस्तुवः ॥ अपिस्वज्ञातिबंधूनामनमीवमनामयम् ४ किंनुनःकुशलंपृच्छेएधमानेकुलामये ॥ कंसेमातुलनाम्न्यंगस्वानांनस्तत्प्रजासुच ५ अ
होअस्मदभूद्भूरिपित्रोर्वृजिनमार्ययोः ॥ यद्धेतोःपुत्रमरणंयद्धेतोर्बंधनंतयोः ६ दिष्ट्याऽद्यदर्शनंस्वानांमह्यंवःसौम्यकांक्षितं ॥ संजातंवर्ण्यतांताततवा
गमनकारणम् ७ श्रीशुकउवाच ॥ पृष्टोभगवतासर्वंवर्णयामासमाधवः ॥ वैरानुबंधंयदुषुवसुदेववधोद्यमम् ८ यत्संदेशोयदर्थंवादूतःसंप्रेषितःस्वयम्
॥ यदुक्तंनारदेनास्यस्वजन्मानकदुंदुभेः ९ श्रुत्वाऽक्रूरवचःकृष्णोबलश्चपरवीरहा ॥ प्रहस्यनंदंपितरंराज्ञादिष्टंविजज्ञतुः १० गोपान्समादिशत्सोऽ
पिगृह्यतांसर्वगोरसः ॥ उपायनानिगृह्णीध्वंयुज्यंतांशकटानिच ११ यास्यामःश्वोमधुपुरींदास्यामोनृपतेरसान् ॥ द्रक्ष्यामःसुमहत्पर्वयांतिजानपदाः
किल ॥ एवमाघोषयत्क्षत्त्रानंदगोपःस्वगोकुले १२

गेनोमातुलइतिनामयस्यतस्मिन्नः स्वानांज्ञातीनांतस्यप्रजासुच ५ अस्मदस्मन्निमित्तम्वृजिनंदुःखम्आर्ययोर्निरपराधयोःयद्धेतोर्योऽहमेवहेतुस्तस्मात् ६ हेसौम्यस्वानांवोदर्शनम
द्यममसंजातंतद्दिष्ट्याभद्रम् ७ माधवोमधोर्वंशजः ८ योधनुर्मखच्छद्मासंदेशोयस्ययदर्थंचाणूरादिभिर्घातनार्थंअस्यकृष्णस्यपुरतोवर्णयामासस्वजन्मकृष्णजन्मआनकदुंदुभेः सका
शात् ९ विजज्ञतुर्विशेषेणज्ञापयामासतुः १० सोपिनंदोगोपान्समादिशत् तदेवदर्शयतिगृह्यतामित्यादिनागोरसःक्षीरादिःउपायनान्युत्तमवस्तूनि ११ रसान्घृतादीन्रशब्दच्छले
नेदंसूचयतिअचिकित्स्यस्यरोगस्यचिकित्सार्थंरसान्दास्यामइतिक्षत्त्राव्रजरक्षाधिकृतेनआघोषयत्सर्वतोघोषितवान् १२

ताःकृष्णैकजीवनागाप्यस्तत्तदाऽक्रूरमागतमुपश्रुत्येति १३ व्यथालिंगान्याहपंचभिःकाश्चिदितितेनश्रवणेनकृतोयोहृत्तापस्तेनयःश्वासस्तेनम्लानामुखश्रीर्यासांताबभूवुरितिदुकूलानिच वलयानिचकेशग्रंथयश्चस्रंसंतोदुकूलादयोयासांतथाभूताःकाश्चनबभूवुरिति १४ तस्यश्रीकृष्णस्यानुध्यानेननिवृत्ताअशेषाश्चक्षुरादिवृत्तयोयासांताइमंलोकंदेहमपिनजानंतिस्ममुक्ताइवेति १५ अपराःस्त्रियःशौरेर्गिरःस्मरंत्यःसंमुमुहुःकथंभूताःअनुरागेणयत्स्मितंतेनेरिताःहृदिस्पृशंतीतिहृदिस्पृशोमनोज्ञाःचित्राणिपदानियासुताः १६ १७ विरहेणकातराविह्वलाः अच्युतेआशयाश्चित्तंयासांताः १८ कृष्णसंगतिंविधायविघट्टयतीतिविधातारंप्रत्येकमाक्रोशंत्यआहुःअहोइति मैत्र्याहिताचरणेनप्रणयेनस्नेहेनचअकृतार्थानप्राप्तभोगानपितान्वियुनंक्षिवियोजयसितस्मान्नतवदयाबालिशोपित्वमित्याहुःअपार्थकमिति १९ विगर्हितंतवेदंकर्मेत्याहुःयस्त्वमिति शोकमपनुदतीतिशोकापनोदःसचासौस्मितलेशश्चगूढहासस्तेनसुंदरंमुकुंदस्यवक्त्रंसकृत्प्रदर्श्यपुनस्तस्यपारोक्ष्यमदृश्यतांकरोष्यतस्तवकृतंकर्मासाधुर्निंद्यमित्यर्थः २० किंचदत्तापहारित्वेनातिक्रूरस्त्वमित्याहुःक्रूरस्त्वमितिनन्वक्रूरोहरतिनाहमितिचेदतआहुःअ

गोप्यास्तास्तदुपश्रुत्यबभूवुर्व्यथिताभृशम् ॥ रामकृष्णौपुरींनेतुमक्रूरंव्रजमागतम् १३ काश्चित्तत्कृतहृत्तापश्वासम्लानमुखश्रियः ॥ स्रंसद्दुकूलवलयकेशग्रंथ्यश्चकाश्चन १४ अन्याश्चतदनुध्याननिवृत्ताशेषवृत्तयः ॥ नाभ्यजानन्निमंलोकमात्मलोकंगताइव १५ स्मरंत्यश्चापराःशौरेरनुरागस्मितेरिताः ॥ हृदिस्पृशश्चित्रपदागिरःसंमुमुहुःस्त्रियः १६ गतिंसुललितांचेष्टांस्निग्धहासावलोकनम् ॥ शोकापहानिनर्माणिप्रोद्दामचरितानिच १७ चिंतयंत्योमुकुंदस्यभीताविरहकातराः ॥ समेताःसंघशःप्रोचुरश्रुमुख्योच्युताशयाः १८ ॥ गोप्यऊचुः ॥ अहोविधातस्तवनक्वचिद्दयासंयोज्यमैत्र्याप्रणयेनदेहिनः ॥ तांश्चाकृतार्थान्वियुनंक्ष्यपार्थकंविक्रीडितंतेऽर्भकचेष्टितंयथा १९ यस्त्वंप्रदर्श्यासितकुंतलावृतंमुकुंदवक्त्रंसुकपोलमुन्नसम् ॥ शोकापनोदस्मितलेशसुंदरंकरोषिपारोक्ष्यमसाधुतेकृतम् २० क्रूरस्त्वमक्रूरसमाख्ययास्मनश्चक्षुर्हिदत्तंहरसेबताज्ञवत् ॥ येनैकदेशेखिलसर्गसौष्ठवंत्वदीयमद्राक्ष्मवयंमधुद्विषः २१ ननंदसूनुःक्षणभंगसौहृदःसमीक्षसेनःस्वकृतातुराबत ॥ विहायगेहान्स्वजनान्सुतान्पतींस्तद्दास्यमद्धोपगतानवप्रियः २२ सुखंप्रभातारजनीयमाशिषःसत्याबभूवुःपुरयोषितांध्रुवम् ॥ याःसंप्रविष्टस्यमुखंव्रजस्पतेःपास्यंत्यपांगोत्कलितस्मितासवम् २३ तासांमुकुंदोमधुमंजुभाषितैर्गृहीतचित्तःपरवान्मनस्व्यपि ॥ कथंपुनर्नःप्रतियास्यतेबलाग्राम्याःसलज्जास्मितविभ्रमैर्भ्रमन् २४

क्रूरसमाख्ययेतिनह्येवंकर्तुमन्यःप्रभवत्यतोनामांतरेणस्पध्रुवंत्वमेवागतोसिकृष्णंहरामिनयुष्मच्चक्षुरितिचेन्नयेनत्वद्दत्तेनचक्षुषामधुद्विषएकदेशेनेत्रवक्त्रादौत्वदीयंसमग्रंसृष्टिनैपुण्यमद्राक्ष्मदृष्टवत्योवयंतच्चक्षुःअयंभावःममसर्वरहस्यमाभिर्ज्ञातमित्यमर्षेणवकृष्णंवियोजयन्नस्मानंधीकरोषीति २१ विधातारंविहायपरस्परमूचुःननंदसूनुरितिबतेतिखेदेक्षणभंगमस्थिरंसौहृदंयस्यसःगृहादीन्विहायाद्धासाक्षात्तस्यैवदास्यमुपगताःस्वकृतातुरास्तत्कृतेनैवस्मितादिनापरवशाअपिनोस्मान्नसमीक्षतेनवंनवंप्रियंयस्यसःअतएनंनिवारयामइतिभावः २२ सेर्ष्यमूचुःसुखंप्रभातेतिव्रजस्पतेःश्रीकृष्णस्यमुखंपास्यंत्यादरेणद्रक्ष्यंतिकथंभूतम् अपांगेननेत्रप्रांतेनोत्कलितमुज्जृंभितंस्मितमेवासवोरसोयस्मिंस्तत् यद्वा अपांगोत्कलितस्मितेनासवरूपंयन्मुखम्ततश्चपानंमुख्यमेवसंभावयंति २३ ननुद्वित्राणिदिनानितथाभवतुनामतथाप्यस्मत्स्नेहाकृष्टःपित्रादिभिश्चपरावर्तितआगमिष्यतीत्याशंक्याहुःहेअबलास्तासांमधुवन्मंजुभिर्भाषितैर्वशीकृतचित्तस्तथातासांसलज्जस्मितैर्विभ्रमैर्भ्रमन्परवान्पित्रादिपरतंत्रोपियद्वा व्रजेपरेऽन्येबंधवःसंतियस्यतथामनस्वीधीरोपिग्राम्याअविदग्धानःकथंप्रतियास्यतेप्रत्येष्यतिनकथंचिदित्यर्थः २४

किंच अस्मदुत्सवभाजोन्यएवाद्यभविष्यंतीत्याहुः अद्येति तत्रपुरेदाशार्हादीनांदृशोदृष्टेर्महानुत्सवोभविष्यतेभविष्यति येदेवकीसुतंद्रक्ष्यंति तथायेचाध्वनिगच्छंतंद्रक्ष्यंतितेषामपिदृशोभ
विष्यतीति यद्वा दृशइतिद्वितीया तेषांदृशोनेत्राणिमहोत्सवोभविष्यतेप्राप्स्यतिप्राप्त्यर्थस्यभवतेरात्मनेपदित्वात् २५ अक्रूरंशपंत्यआहुः मैतद्विधस्येति एषाविधाविधानंकर्मयस्य अत
एवनिष्कृपस्याक्रूरइतिशोभनंनाममाभूत् तत्रहेतुः अतीवदारुणइत्यादि प्रियात्प्राणादपिप्रियतरंकृष्णमध्वनःपारमस्मदृग्गोचरत्वादतिदूरंदेशंनेष्यति २६ अहोधिगस्मज्जीवितमित्या
हुः अनार्द्रधीरिति अनार्द्राकठिनाधीर्यस्यसतावदेषकृष्णोरथमधिरूढः अस्याविनयमालक्ष्यस्थविरैश्चोपेक्षितम् ते न निवारितवंतइत्यर्थः किंच दैवंचेति अयंभावःयदिदैवमस्माकमनुकू
लंभवेत्तर्हिविघ्नैःकश्चिदेषांमध्येप्रतिहन्येतअकस्माद्वज्रपातोवाभवेत् अन्यद्वाकिंचिदनिष्टंस्यान्नतुतत्किंचिदस्तीति २७ परस्परंसंमंत्र्यसाहसमधिरुह्याहुःनिवारयामइति अकरिष्यन्कारि
ष्यंति निमिषार्धदुस्त्यजान्मुकुंदसंगाद्विध्वंसितानिवियोजितान्यतएवदीनानिचेतांसियासां एवंभूतानामस्माकंनमृत्योरपिभयमित्यर्थः २८ इतोपिकारणादवश्यंसाहसमेवावलंबनीयमि

अद्यध्रुवंतत्रदृशोभविष्यतेदाशार्हभोजांधकवृष्णिसात्वतां ॥ महोत्सवःश्रीरमणंगुणास्पदंद्रक्ष्यंतियेचाध्वनिदेवकीसुतम् २५ मैतद्विधस्याकरुणस्यनामभूदक्रू
रइत्येतदतीवदारुणः ॥ योसावनाश्वास्यसुदुःखितंजनंप्रियात्प्रियंनेष्यतिपारमध्वनः २६ अनार्द्रधीरेषसमास्थितोरथंतमन्वमीचत्वरयंतिदुर्मदाः ॥ गोपा
अनोभिःस्थविरैरुपेक्षितंदैवंचनोऽद्यप्रतिकूलमीहते २७ निवारयामःसमुपेत्यमाधवंकिंनोऽकरिष्यन्कुलवृद्धबांधवाः ॥ मुकुंदसंगान्निमिषार्द्धदुस्त्यजाद्दैवेनवि
ध्वंसितदीनचेतसां २८ यस्यानुरागललितास्मितवल्गुमंत्रलीलावलोकपरिरंभणरासगोष्ठ्यां ॥ नीताःस्मनःक्षणमिवक्षणदाविनातंगोप्यःकथंन्वतितरेमत
मोदुरंतं २९ योह्नःक्षयेव्रजमनंतसखःपरीतोगोपैर्विशन्खुररजश्छुरितालकस्रक् ॥ वेणुंक्वणन्स्मितकटाक्षनिरीक्षणेनचित्तंक्षिणोत्यमुमृतेनुकथंभवेम ३०
श्रीशुकउवाच ॥ एवंब्रुवाणाविरहातुराभृशंव्रजस्त्रियःकृष्णविषक्तमानसाः ॥ विसृज्यलज्जांरुरुदुःस्मसुस्वरंगोविंददामोदरमाधवेति ३१ स्त्रीणामेवंरुदंतीना
मुदितेसवितर्यथ ॥ अक्रूरश्चोदयामासकृतमैत्रादिकोरथं ३२ गोपास्तमन्वसज्जंतनंदाद्याःशकटैस्ततः ॥ आदायोपायनंभूरिकुंभान्गोरससंभृतान् ३३
गोप्यश्चदयितंकृष्णमनुव्रज्यानुरंजिताः ॥ प्रत्यादेशंभगवतःकांक्षंत्यश्चावतस्थिरे ३४ तास्तथातप्यतीर्वीक्ष्यस्वप्रस्थानेयदूत्तमः ॥ सांत्वयामाससप्रेमै
रायास्यइतिदौत्यकैः ३५ यावदालक्ष्यतेकेतुर्यावद्रेणूरथस्यच ॥ अनुप्रस्थापितात्मानोलेख्यानीवोपलक्षिताः ३६

त्याहुःहेगोप्योयस्यललितंस्मितंचवल्गुमंत्रश्चलीलावलोकश्चपरिरंभणंचानुरागेणैतानियस्यांरासगोष्ठ्यांरासक्रीडासभायांनोस्माभिःक्षणदारात्रयःक्षणमिवनीतास्तममुंकृष्णंविनादुरंतंत
मोविरहदुःखंकथंनुअतितरेम नकथंचिदित्यर्थः २९ किंचआस्तांतावत्तमोतितरणंजीवनमेवकथंस्यादित्याहुः यइति अह्नःक्षयेदिनावसानेखुररजोभिश्छुरिताधूसराअलकाःस्रजश्चयस्यस
व्रजंविशन्स्मितेनयत्कटाक्षनिरीक्षणंतेननश्चित्तंक्षिणोतिहरति अमुंकृष्णंविनाकथंभवेमजीवेम ३० कृष्णेविषक्तानिमानसानियासाम् सुस्वरमुच्चैः ३१ क्रूरमक्रूरतःश्रुत्वाकंसंकंसनिषूदनः
॥ गोपीमनोरथारामः सरामःस्वपुरंययौ ॥ १ ॥ स्त्रीणामितिताअनादृत्यकृतमैत्रादिकोमैत्रंमित्रदैवतंसंध्योपासनंतदादिकर्मकृतंयेनसः ३२ अन्वसज्जंतान्वगच्छन् ३३ अनुरंजिताःपरा
वृत्यनिरिक्षणादिभिःकिंचिदानंदिताः प्रत्यादेशंप्रत्याख्यानं ३४ तप्यतीःसंतप्यमानाः आयास्येशीघ्रमागमिष्यामीतिदूतवाक्यैः ३५ कृष्णमनुप्रस्थापिताआत्मानश्चित्तानियाभिस्ताः
लेख्यमयपुत्रिकाइवनिश्चलाः ३६

३७ ३८ वृक्षाणांषंडंसमूहमुपव्रज्य ३९ शत्रुभ्यःशंकितःसन्रथोपरिनिवेश्य ४० ब्रह्मवेदंजपन् क्वेमौबालौक्वतौमल्लावितिशंकितचेतसे ॥ अक्रूरायजलेरूपमत्याश्चर्यंव्यदर्शयत् ४१ ४२ ४३ सिद्धादिभिःस्तूयमानम् ४४ सहस्रंशिरांसियस्यतम् सहस्रफणेषुमौलयोयस्यसंतीतितथातम् नीलेअंबरेयस्यतं बिसवत्कमलनालवच्छ्वेतम् शृंगैःशिखरैःश्वेतंकैलासमिवास्थितम् ४५ तस्योत्संगेकुंडलीकृतदेहार्धे विलोक्येत्येकादशेनश्लोकेनान्वयः ४६ शोभनेभ्रुवौयस्यउन्नतानासिकायस्यतंचतंचशोभनौकपोलौयस्यअरुणावधरौयस्यतंचतंच ४७ तुगावंसौयस्यउरस्थलेश्रीर्यस्यतंचतंच वलिमत्पल्लवोदरंवलयास्तिर्यङ्निम्नरेखायस्यसंदितद्वलिमत्तच्चतत्पल्लववदश्वत्थदलसदृशमुदरंयस्यतम् ४८ कटितटंचश्रोणिश्चकरभसदृशमूरुद्वयंचबृहच्चतत्कटितटश्रोणि

तानिराशानिववृतुर्गोविंदविनिवर्त्तने ॥ विशोकाअहनीनिन्युर्गायंत्यःप्रियचेष्टितम् ३७ भगवानपिसंप्राप्तोरामाक्रूरयुतोनृप ॥ रथेनवायुवेगेनकालिंदीमघनाशिनीम् ३८ तत्रोपस्पृश्यपानीयंपीत्वामृष्टंमणिप्रभम् ॥ वृक्षषंडमुपव्रज्यसरामोरथमाविशत् ३९ अक्रूरस्तावुपामंत्र्यनिवेश्यचरथोपरि ॥ कालिंद्याह्रदमागत्यस्नानंविधिवदाचरत् ४० निमज्ज्यतस्मिन्सलिलेजपन्ब्रह्मसनातनं ॥ तावेवददृशेऽक्रूरोरामकृष्णौसमन्वितौ ४१ तौरथस्थौकथमिहसुतावानकदुंदुभेः ॥ तर्हिस्वित्स्यंदनेनस्तइत्युन्मज्ज्यव्यचष्टसः ४२ तत्रापिचयथापूर्वमासीनौपुनरेवसः ॥ न्यमज्जद्दर्शनंयन्मेमृषाकिंसलिलेतयोः ४३ भूयस्तत्रापिसोऽद्राक्षीत्स्तूयमानमहीश्वरम् ॥ सिद्धचारणगंधर्वैरसुरैर्नतकंधरैः ४४ सहस्रशिरसंदेवंसहस्रफणमौलिनम् ॥ नीलांबरंबिसश्वेतंशृंगैःश्वेतमिवास्थितं ४५ तस्योत्संगेघनश्यामंपीतकौशेयवाससम् ॥ पुरुषंचतुर्भुजंशांतंपद्मपत्रारुणेक्षणम् ४६ चारुप्रसन्नवदनंचारुहासनिरीक्षणम् ॥ सुभ्रून्नसंचारुकर्णंसुकपोलारुणाधरम् ४७ प्रलंबपीवरभुजंतुंगांसोरस्थलश्रियम् ॥ कंबुकंठंनिम्ननाभिंवलिमत्पल्लवोदरम् ४८ बृहत्कटितटश्रोणिकरभोरुद्वयान्वितम् ॥ चारुजानुयुगंचारुजंघायुगलसंयुतम् ४९ तुंगगुल्फारुणनखव्रातदीधितिभिर्वृतम् ॥ नवांगुल्यंगुष्ठदलैर्विलसत्पादपंकजम् ५० सुमहार्हमणिव्रातकिरीटकटकांगदैः ॥ कटिसूत्रब्रह्मसूत्रहारनूपुरकुंडलैः ५१ भ्राजमानंपद्मकरंशंखचक्रगदाधरम् ॥ श्रीवत्सवक्षसंभ्राजत्कौस्तुभंवनमालिनम् ५२ सुनंदनंदप्रमुखैःपार्षदैःसनकादिभिः ॥ सुरेशैर्ब्रह्मरुद्राद्यैर्नवभिश्चद्विजोत्तमैः ५३ प्रह्लादनारदवसुप्रमुखैर्भागवतोत्तमैः ॥ स्तूयमानंपृथग्भावैर्वचोभिरमलात्मभिः ५४ श्रियापुष्ट्यागिराकांत्याकीर्त्यातुष्ट्येलयोर्जया ॥ विद्ययाऽविद्ययाशक्त्यामाययाचानिषेवितम् ५५ विलोक्यसुभृशंप्रीतोभक्त्यापरमयायुतः ॥ हृष्यत्तनूरुहोभावपरिक्लिन्नात्मलोचनः ५६

करभोरुद्वयंचतेनान्वितम् यद्वा बृहद्भ्यांकटितटश्रोणिभ्यांकरभोरुद्वयेनचान्वितम् ४९ तुंगावीषदुन्नतौगुल्फावरुणनखव्राताश्चतेषांदीधितिभिः तथानम्राःकोमलाअंगुल्योंगुष्ठौचतान्येवदलानितैश्चविलसच्छोभमानंपादपंकजंयस्यतं ५० सुमहार्हामणिव्रातायेषुतैःकिरीटादिभिः ५१ ५२ पृथक्पृथक्भावोभिप्रायोयेषांतैःतत्रपार्षदैःस्वामीतिस्तूयमानं सनकादिभिर्ब्रह्मेति ब्रह्माद्यैर्महेश्वरइति मरीच्यादिभिर्द्विजोत्तमैःपरःप्रजापतिरिति वसुरुपरिचरः प्रह्लादनारदवसवःप्रमुखामुख्यायेषांतैः परंदैवतमितिच श्रेष्ठैर्वचोभिः पृथग्भावैर्वचोभिरितिवा ५३ ५४ विद्याविद्येजीवानांमुक्तिसंसृतिहेतू मायातयोःकारणम् शक्तिर्ह्लादिनीसंविज्ज्ञानमाभिरन्याभिश्चनिषेवितं ५५ विलोक्यसुभृशंप्रीतोऽस्मत्कृष्णोसावेवंभूतःपरमेश्वरइतिज्ञात्वेति ५६

५७ ॥ इतिदशमेपूर्वार्धेटीकायामेकोनचत्वारिंशोध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ चत्वारिंशेततोऽक्रूरःकृष्णंमत्वेश्वरेश्वरं ॥ प्रणम्यभक्त्यातुष्टावसगुणागुणभेदतः ॥ १ ॥ श्रीकृष्णंप्रणम
ति नतोस्मीति हेकृष्णत्वात्वांनतोस्मित्वमस्मात्पितृव्यःकुतोमांबालंनतोसितत्राह आद्यंपुरुषमव्ययंचानादिनिधनमित्यर्थः कुतएतत् अखिलहेतूनांहेतुं सतुनारायणोनाहमितिचेत्तत्राह
नारायणंत्वां किंनारायणइतिमांस्तौषिकात्रस्तुतिःसत्यमेवेत्याह यन्नाभिजातादिति यतोब्रह्मणः १ अखिलहेतुत्वंप्रपंचयति भूरिति खस्यादिरहंकारः अजामायातस्याआदिःपुरुषःएते
येजगतोहेतवस्तेसर्वेतवांगभूताअंगाच्छ्रीमूर्तेर्भूताः उपसर्जनभूतावा २ नन्वतिस्तुतिःकथंक्रियतेऽहमेवान्यतउत्पन्नस्तत्परतंत्रश्चेत्याशंक्यतवैषामायात्वत्पारमार्थ्यंतुनकोपिवेदेत्याह नैतइ
ति एतेअजआदिर्येषांतेआत्मनस्तेस्वरूपंनविदुः अनात्मतयाजडत्वेनकारणेन जडत्वेहेतुः गृहीताःप्रत्यक्षादिभिर्दृष्टाः नह्यजडोदृग्गोचरइतिभावः ननुजडामांमाजानंतुजीवस्तुज्ञास्यती
त्यतआह अजइति सोजोब्रह्माप्यजायागुणैरनुबद्धआवृतोगुणातीतंतेतवस्वरूपंनवेदान्यःकुतोज्ञास्यतीति यद्वा प्रकृत्यादयआत्मनःस्वरूपंतवस्वरूपंचनविदुः जडत्वादेव जीवस्तुताना
त्मानंचवेत्तिनपुनस्त्वत्स्वरूपमिति यथोक्तंहंसगुह्ये देहोऽसवोक्षामनवोऽभूतमात्रानात्मानमन्यंचविदुःपरंयत् ॥ सर्वेपुमान्वेदगुणांश्चतज्ज्ञोनवेदसर्वज्ञमनंतमीडइति ३ ननुयदिकोपिनजानं

गिरागद्गदयाऽस्तौषीत्सत्त्वमालंब्यसात्वतः ॥ प्रणम्यमूर्ध्नाऽवहितःकृतांजलिपुटःशनैः ५७ ॥ इतिश्रीभागवतेम० दशमस्कंधेपूर्वार्धेअक्रूरप्रतियानेएकोनचत्वा
रिंशोध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अक्रूरउवाच ॥ नतोस्म्यहंत्वाखिलहेतुहेतुंनारायणंपूरुषमाद्यमव्ययम् ॥ यन्नाभिजातादरविंदकोशाद्ब्रह्माविरा
सीद्यतएषलोकः १ भूस्तोयमग्निःपवनःखमादिर्महानजादिर्मनइंद्रियाणि ॥ सर्वेंद्रियार्थाविबुधाश्चसर्वेयेहेतवस्तेजगतोंगभूताः २ नैतेस्वरूपंविदुरात्मन
स्तेह्यजादयोऽनात्मतयागृहीताः ॥ अजोनुबद्धःसगुणैरजायागुणात्परंवेदनतेस्वरूपम् ३ त्वांयोगिनोयजंत्यद्धामहापुरुषमीश्वरं ॥ साध्यात्मंसाधिभूतं
चसाधिदैवंचसाधवः ४ त्रय्याचविद्ययाकेचित्त्वांवैवैतानिकाद्विजाः ॥ यजंतेविततैर्यज्ञैर्नानारूपामराख्यया ५ एकेत्वाखिलकर्माणिसंन्यस्योपशमंगताः ॥
ज्ञानिनोज्ञानयज्ञेनयजंतिज्ञानविग्रहम् ६ अन्येचसंस्कृतात्मानोविधिनाभिहितेनते ॥ यजंतित्वन्मयास्त्वांवैबहुमूर्त्येकमूर्तिकम् ७ त्वामेवान्येशिवोक्तेन
मार्गेणशिवरूपिणं ॥ बह्वाचार्यविभेदेनभगवन्समुपासते ८

तिकथंतर्हिसंसारानिवृत्तिर्जीवानामित्याशंक्यसाक्षादगोचरत्वेऽपियेनकेनापिमार्गेणभजतांत्वंगम्योसीत्याह त्वांयोगिनइतिहैरण्यगर्भादयोऽध्यात्माधिभूताधिदैवसाक्षिणंमहापुरुषंतदंत
र्यामिस्वरूपमीश्वरंनियंतारंचयजंति ४ तदेवंसांख्ययोगावेकीकृत्योक्तौ त्रयीमार्गंकर्मज्ञानभेदेनदर्शयतित्रय्याचेतिश्लोकद्वयेन वैतानिकाःकर्मयोगिनस्त्वांवैत्वामेवयजंते ननुतेइंद्रवरुणवा
य्वादीन्यजंतेनतुमामित्यतआह नानावज्रहस्तादीनिरूपाणियेषांतेयेऽमरास्तेषामाख्ययानाम्नात्वामेवयजंतइति अयंभावःऐंद्रवारुणादिसूक्तैरिंद्रादयःसर्वैश्वर्येणप्रकाश्यंतेनचसर्वेश्वराबभू
वुःसंभवंत्यतोनामभेदेनत्वामेवयजंतइति तथाचश्रुतिःसप्रथमःसप्रकृतिर्विश्वकर्मासप्रथमोमित्रावरुणोग्निःसप्रथमोबृहस्पतिश्चिकित्वांस्तस्माइंद्रायहविराजुहोतीति ५ ज्ञानयज्ञेनसमाधिना
६ सांख्ययोगत्रयीमार्गाउक्ता वैष्णवशैवमार्गावाहद्वयेन अन्येचेति संस्कृतात्मानोवैष्णवशैवदक्षियादीक्षिताः संतस्तेत्वयाभिहितेनपंचरात्रादिविधिनात्वन्मयास्त्वन्मयत्वेनात्मानंचिं
तयंतस्त्वदेकप्रधानाइतिवा वासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धभेदेनबहुमूर्तिनारायणरूपेणैकमूर्तिकंचत्वामेवयजंति ७ बह्वाचार्यविभेदेनेति नानाभेदशैवपाशुपतादिमार्गेण ८

येपिक्षुद्रदेवताभक्तास्तेऽपित्वामेवयजंतीत्याह सर्वएवेति हेसर्वदेवमय नन्वेतेपरस्परदेवताऽधिक्षेपकलहव्याकुलचित्ताःकथमेकमेवयजंतीत्युच्यतेतत्राह यद्यप्यन्यधियइति बुद्धिमात्रभेदो नवस्तुभेदइत्यर्थः ९ तस्मात्सर्वेमार्गास्त्वय्येवपर्यवस्यंतीतिसदृष्टांतमाह यथेति अद्रेःसकाशात्सर्वतःप्रभवंतियानद्यस्ताःपुनःपर्जन्येनापूरिताबहुस्रोतसःसत्यःसर्वतःसिंधुमेवविशंतियथा तद्वदेतागतयोमार्गाअंततस्त्वामेवविशंतीति १० अत्रहेतुमाह सत्त्वमिति भवतःशक्तिर्याप्रकृतिस्तस्याःसत्त्वादयोगुणाअतःप्राकृताःप्रकृतिकार्योपाधयोब्रह्मपर्यंताःस्थावरादयोजीवाःस्वोपाधिद्वारातेषुगुणेषुप्रोताःप्रविष्टास्तेचप्रकृतौसाचत्वयीति अतःक्रमेणोपाधिलयात्सर्वेपित्वामेवविशंतीति । यद्वा भवतःप्रकृतेर्गुणेषुप्रोताब्रह्मादयोभवद्व्यतिरिक्तानसंत्यतस्त्वमेवसर्वदेवमय इति ११ ननुभवतःप्रकृतेरितिवदन्ममापिप्रकृतिसंबंधंब्रवीषिततश्चतेषांममचकोविशेषःस्यादित्याशंक्यविशेषमाह तुभ्यमिति अविषक्तदृष्टयेऽलिप्तबुद्धये कुतः सर्वात्मने स्वव्यतिरिक्ताभावादविषक्तदृष्टित्वमित्यर्थः किंचसर्वधियांसाक्षिणे सर्वबुद्धिसाक्षित्वान्नक्वापिबुद्धिलेपइत्यर्थः इतरेतुसंसरंतीत्याह गुणप्रवाहइति देवनृतिर्यंचआत्मानोयेषांतेषु देवादिशरीराभिमानिष्वित्यर्थः त्वदविद्ययाकृतोऽयंगुणप्रवाहःप्रवर्ततेऽतोमहान्विशेषइत्यर्थः १२ सर्वात्मनइत्यनेनोक्तंसगुणंस्तौति अग्निर्मुखमितिद्वाभ्याम् अग्न्यादीननूद्येश्वरावयवताविधीयतेयोयमाग्निःसतुतवमुखमित्यादिवचनव्यक्त्या ईक्षणंचक्षुः श्रुतिःश्रवणेंद्रियम् कंमूर्द्धा प्राणश्चबलंचतत् १३ अद्रयःपरस्यतेऽस्थिनखानि १४ नकेवलमेतावत्किंतुसर्वोप्ययंप्रपंचस्त्वदवयवभूतएवेतिवदन्नेवंसत्यपिप्रपंचस्यषड्जन्मादयोविकारास्त्वयिनप्रसज्जंतेतस्यत्वयिकल्पितत्वादित्याह त्वयीति अव्ययात्मनिपुरुषेपूर्णेलोकादयःसंजिहतेप्रचरंति हेअव्ययात्मन्निति वा कथंभूतेत्वयि मनोमयेमनःप्रधानेमनोवृत्तिव्यंग्ये दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्या मनसैवानुद्रष्टव्यइत्यादिश्रुतेः जलेयथाजलौकसःसूक्ष्मप्राण्यंडराशयोयथाचोदुंबरांतःकेसरेषुमशकाःपरस्परवार्त्तानभिज्ञाएवमनंतानिब्रह्मांडानित्वयिसंचरंतीत्यर्थः १५ तस्मादेवंभूतंतवस्वरूपंदुरवगाहमितित्वदवतारकथामृतमेवसंतःसेवंतइत्याहयानियानीतिआमृष्टापरिमार्जिताशुक्येषांते १६ अतःस्वयमप्यवतारान्नमस्यतिनमइतिहयशीर्ष्णेहयग्रीवायमधुकैटभयोर्मृत्यवेहंत्रे १७ अकूपारायकूर्मायक्षित्युद्धारोविहारोयस्यतस्मै १८ १९ भृगूणांपतयेपरशुरामाय २०

सर्वएवयजंतित्वांसर्वदेवमयेश्वरं ॥ येप्यन्यदेवताभक्तायद्यप्यन्याधियःप्रभो ९ यथाद्रिप्रभवानद्यःपर्जन्यापूरिताःप्रभो ॥ विशंतिसर्वतःसिंधुंतद्वत्त्वांगतयोंततः १० सत्त्वंरजस्तमइतिभवतःप्रकृतेर्गुणाः ॥ तेषुहिप्राकृताःप्रोताआब्रह्मस्थावरादयः ११ तुभ्यंनमस्तेऽस्त्वविषक्तदृष्टयेसर्वात्मनेसर्वधियांचसाक्षिणे ॥ गुणप्रवाहोयमविद्ययाकृतःप्रवर्ततेदेवनृतिर्यगात्मसु १२ अग्निर्मुखंतेऽवनिरंघ्रिरीक्षणंसूर्योनभोनाभिरथोदिशःश्रुतिः ॥ द्यौःकंसुरेंद्रास्तवबाहवोर्णवाःकुक्षिर्मरुत्प्राणबलंप्रकल्पितम् १३ रोमाणिवृक्षौषधयःशिरोरुहामेघाःपरस्यास्थिनखानितेऽद्रयः ॥ निमेषणंरात्र्यहनीप्रजापतिर्मेढ्रस्तुवृष्टिस्तववीर्यमिष्यते १४ त्वय्यव्ययात्मन्पुरुषेप्रकल्पितालोकाःसपालाबहुजीवसंकुलाः ॥ यथाजलेसंजिहतेजलौकसोप्युदुंबरेवामशकामनोमये १५ यानियानीहरूपाणिक्रीडनार्थंबिभर्षिहि ॥ तैरामृष्टशुचोलोकामुदागायंतितेयशः १६ नमःकारणमत्स्यायप्रलयाब्धिचरायच ॥ हयशीर्ष्णेनमस्तुभ्यंमधुकैटभमृत्यवे १७ अकूपारायबृहतेनमोमंदरधारिणे ॥ क्षित्युद्धारविहारायनमःसूकरमूर्तये १८ नमस्तेद्भुतसिंहायसाधुलोकभयापह ॥ वामनायनमस्तुभ्यंक्रांतत्रिभुवनायच १९ नमोभृगूणांपतयेदृप्तक्षत्रवनाच्छिदे ॥ नमस्तेरघुवर्यायरावणांतकरायच २०

चतुर्व्यूहरूपेणप्रणमति नमस्तेवासुदेवायेति २१ २२ एवंस्तुत्वाबंधमोक्षंप्रार्थयितुमाह भगवन्निति असतिदेहादौग्राहआग्रहोयस्यसः असन्ग्राहोयस्येतिवा २३ नकेवलमयंलोकोहमपितथै
वेत्याह अहंचेति २४ मूढत्वमेवप्रकटयति विपर्ययमतिरिति अनित्येकर्मफलेनित्यमित्यनात्मनिदेहेआत्मेतिदुःखरूपेगृहादौसुखमितिविपरीतमतिरित्यर्थः द्वंद्वेषुसुखदुःखादिष्वारमतिक्री
डतीतितथासः ननुदुःखेकुतोरतिस्तत्राह तमोविष्टस्तमसाव्याप्तोऽतआत्मनःप्रियंप्रेमास्पदंत्वात्वांनजानइत्यर्थः २५ तदेवसदृष्टांतमाह यथेति तस्माज्जलादुद्भवंतीतितदुद्भवानितृणादीनि
तैः तथामायाच्छन्नंत्वात्वामहंहित्वापराङ्मुखोदेहाभिमुखोवर्तइति २६ नन्वेवंजानतः कुतोविषयाभिमुखतातत्राह नोत्सहइति कृपणाविषयवासनायुक्ताधीर्यस्यसः अतएवकामकर्मभ्यांह
तंक्षुभितमिंद्रियैश्चबलिभिर्विषयसंयुक्तैरितस्ततआकृष्यमाणंमनोरोद्धुंनियंतुंनशक्नोमीति २७ तदेवमस्वतंत्रोयःसोहंतवांघ्रिमुपगतःशरणंप्राप्तः नन्विंद्रियपरतंत्रस्यैतदपिकुतस्तत्राह तच्चा
पीति हेईशअंतर्यामिंस्त्वदंघ्र्युपगमनंचासतांदुरापमतोभवतोनुग्रहएवेत्यहंमन्ये अनुग्रहेसतीतिवाननुसतांसेवयेदंभवतीतिकिंमदनुग्रहेणेत्यतआह पुंसइति जीवस्यसंसारस्यापवर्गःसमाप्ति
र्यदात्वत्कृपयाभवेत्संभावनास्पदंभवति हेअब्जनाभतदासदुपासनासंपद्यतेतयैवत्वयिमतिर्भवेत् त्वत्कृपांविनानसत्सेवानतरांत्वन्मतिर्नतमांमुक्तिरित्यर्थः २८ पादयोःपतन्प्रार्थयते नमइ

नमस्तेवासुदेवायनमःसंकर्षणायच ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धायसात्वतांपतयेनमः २१ नमोबुद्धायशुद्धायदैत्यदानवमोहिने ॥ म्लेच्छप्रायक्षत्रहंत्रेनमस्तेक
ल्किरूपिणे २२ भगवन्जीवलोकोयंमोहितस्तवमायया ॥ अहंममेत्यसद्ग्राहोभ्राम्यतेकर्मवर्त्मसु २३ अहंचात्मात्मजागारदारार्थस्वजनादिषु ॥ भ्रमामि
स्वप्नकल्पेषुमूढःसत्यधियाविभो २४ अनित्यानात्मदुःखेषुविपर्ययमतिर्ह्यहं ॥ द्वंद्वारामस्तमोविष्टोनजानेत्वात्मनःप्रियं २५ यथाबुधोजलंहित्वाप्रति
च्छन्नंतदुद्भवैः ॥ अभ्येतिमृगतृष्णांवैतद्वत्त्वाहंपराङ्मुखः २६ नोत्सहेहंकृपणधीःकामकर्महतंमनः ॥ रोद्धुंप्रमाथिभिश्चाक्षैर्ह्रियमाणमितस्ततः २७ सोहं
तवांघ्र्युपगतोस्म्यसतांदुरापंतच्चात्यहंभवदनुग्रहईशमन्ये ॥ पुंसोभवेद्यर्हिसंसरणापवर्गस्त्वय्यब्जनाभसदुपासनयामतिःस्यात् २८ नमोविज्ञानमात्रायस
र्वप्रत्ययहेतवे ॥ पुरुषेशप्रधानायब्रह्मणेऽनंतशक्तये २९ नमस्तेवासुदेवायसर्वभूतक्षयायच ॥ हृषीकेशनमस्तुभ्यंप्रपन्नंपाहिमांप्रभो ३० ॥ ॥
इतिश्रीभागवतेम० दशमस्कंधेपूर्वार्धेअक्रूरस्तुतिर्नामचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ध ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ स्तुवतस्तस्यभगवान्दर्शयित्वाजले
वपुः ॥ भूयःसमाहरत्कृष्णोनटोनाट्यमिवात्मनः ॥ १ ॥

तिद्वयेन विज्ञानमेवमात्रामूर्तिर्यस्यतस्मै अतएवसर्वप्रत्ययहेतवेसमस्तज्ञानकारणाय किंच पुरुषस्ययेईशाःसुखदुःखादिप्रापकाःकालकर्मस्वभावादयस्तेषांप्रधानायनियंत्रे कुतः ब्रह्मणे
परिपूर्णाय किंच अनंताःशक्तयेअनंतशक्तयोयस्ययद्वा अनंताःमायाख्यशक्तिर्यस्यतस्मै अथवाप्रधानंप्रकृतिःपुरुषस्तत्प्रवर्तकईशःकालएतत्त्रितयात्मनेब्रह्मणे वक्ष्यतिचभगवान् प्रकृति
र्ह्यस्योपादानमाधारःपुरुषःपरः ॥ सतोभिव्यंजकःकालोब्रह्मतत्त्रितयंत्वहमिति २९ सर्वप्रत्ययहेतुत्वमभिव्यंजयंस्तौति नमस्तइति वासुदेवायचित्ताधिष्ठात्रे सर्वभूतक्षयाय क्षयआश्रयः
अहंकारश्चप्राणिनामाश्रयः ततश्चाहंकाराधिष्ठात्रे संकर्षणायेत्यर्थः हृषीकेशेतिबुद्धिमनसोरधिष्ठात्रोःप्रद्युम्नानिरुद्धयोरेकीकृत्यग्रहणम् शरणागतंमांपाहीतिप्रार्थना ३० ॥ इतिदशमे
पू० टी० चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ एकचत्वारिंशकेऽ हन्व्रजकंप्रविशन्पुरीम् ॥ ततोवरानदात्तुष्टःसुदाम्नोवायकस्यच ॥ १ ॥ सशंकमक्रूरमनःप्रबोध्यस्वधामसंदर्शनसत्कृपातः ॥ स्व
राजधानींमथुरामपश्यदलंकृतानंतमहोत्सवाढ्याम् ॥ २ ॥ १

२ ३ भूमौवियतिजलेवायावंत्यद्भुतानितानित्वय्येवसंतितंचत्वांपश्यतोमेकिमद्भुतमदृष्टम् अपितुसर्वंदृष्टमित्यर्थः ४ ननुमत्प्राप्तेःपूर्वमेवत्वंविस्मितमुखोलक्षितोऽस्यतोभूमौवियतिजलेवाकि
मप्यद्भुतंदृष्टमेवेतिचेदतआहयत्राद्भुतानीति यत्रत्वयिसर्वाण्यद्भुतानिसंतितंत्वामिहपश्यतोमेऽन्यत्रभूम्यादौकिमद्भुतंदृष्टं त्वांविनानतत्रकिंचिदद्भुतमित्यर्थः ब्रह्मन् हेपरमेश्वरेत्यर्थः
ब्रह्मेतिवापाठः ५ गांदिनीसुतोऽक्रूरः ६ दृष्टिंनाददुः पश्यंतएवस्थिताइत्यर्थः ७ रामकृष्णागमनंप्रतीक्षमाणाःस्थिताः ८ प्रश्रितंविनीतम् ९ स्वगृहंचप्रविशताम् अवमुच्योत्तार्यविश्रा
म्येत्यर्थः १० ११ साग्रजःसहगोपालैरित्यर्थः १२ यच्छौचेनयस्यपादरजसःक्षालनोदकेनगृहांगणस्थितेन १३ श्लोक्यःपुण्यकीर्त्यर्हः एकांतभक्तानांयागतिस्तांचलेभे १४ अपुनन्प

सोपिचांतर्हितंवीक्ष्यजलादुन्मज्ज्यसत्वरः ॥ कृत्वाचावश्यकंसर्वंविस्मितोरथमागमत् २ तमपृच्छद्धृषीकेशःकिंतेदृष्टमिवाद्भुतम् ॥ भूमौवियतितोयेवातथा
त्वांलक्षयामहे ३ ॥ अक्रूरउवाच ॥ अद्भुतानीहयावंतिभूमौवियतिवाजले ॥ त्वयिविश्वात्मकेतानिकिंमेऽदृष्टंविपश्यतः ४ यत्राद्भुतानिसर्वाणिभूमौ
वियतिवाजले ॥ तंत्वानुपश्यतोब्रह्मन्किंमेदृष्टमिहाद्भुतम् ५ इत्युक्त्वाचोदयामासस्यंदनंगांदिनीसुतः ॥ मथुरामनयद्रामंकृष्णंचैवदिनात्यये ६ मार्गे
ग्रामजनाराजंस्तत्रतत्रोपसंगताः ॥ वसुदेवसुतौवीक्ष्यप्रीतादृष्टिंनचाददुः ७ तावद्व्रजौकसस्तत्रनंदगोपादयोग्रतः ॥ पुरोपवनमासाद्यप्रतीक्षंतोवतस्थिरे
८ तान्समेत्याहभगवानक्रूरंजगदीश्वरः ॥ गृहीत्वापाणिनापाणिंप्रश्रितंप्रहसन्निव ९ भवान्प्रविशतामग्रेसहयानःपुरींगृहं ॥ वयंत्विहावमुच्याथततोद्रक्ष्याम
हेपुरीम् १० ॥ अक्रूरउवाच ॥ नाहंभवद्भ्यांरहितःप्रवेक्ष्येमथुरांप्रभो ॥ त्यक्तुंनार्हसिमांनाथभक्तंतेभक्तवत्सल ११ आगच्छयामगेहान्नःसनाथान्कुर्व
धोक्षज ॥ सहाग्रजःसगोपालैःसुहृद्भिश्चसुहृत्तम १२ पुनीहिपादरजसागृहान्नोगृहमेधिनां ॥ यच्छौचेनानुतृप्यंतिपितरःसाग्नयःसुराः १३ अवनिज्यांघ्रियु
गलमासीच्छ्लोक्योबलिर्महान् ॥ ऐश्वर्यमतुलंलेभेगतिंचैकांतिनांतुया १४ आपस्तेंघ्र्यवनेजन्यस्त्रींल्लोकाञ्छुचयोपुनन् ॥ शिरसाधत्तयाःशर्वःस्वर्याताःसग
रात्मजाः १५ देवदेवजगन्नाथपुण्यश्रवणकीर्त्तन ॥ यदूत्तमोत्तमश्लोकनारायणनमोस्तुते १६ श्रीभगवानुवाच ॥ आयास्येभवतोगेहमहमार्यसमान्वितः ॥
यदुचक्रद्रुहंहत्वावितरिष्येसुहृत्प्रियं १७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवमुक्तोभगवतासोक्रूरोविमनाइव ॥ पुरींप्रविष्टःकंसायकर्मावेद्यगृहंययौ १८ अ
थापराह्णेभगवान्कृष्णःसंकर्षणान्वितः ॥ मथुरांप्राविशद्गोपैर्दिदृक्षुःपरिवारितः १९ ददर्शतांस्फाटिकतुंगगोपुरद्वारांबृहद्धेमकपाटतोरणाम् ॥ ता
म्रारकोष्ठांपरिखादुरासदामुद्यानरम्योपवनोपशोभिताम् २०

वित्रितवत्यः याभिराद्भिःस्वःस्वर्गंप्राप्ताः १५ प्रार्थयमानोनमस्करोति देवदेवेति अतःपरमन्यच्छ्रेयोनास्तीतिमत्वाबहुधासंबोधयाति १६ आदौतावद्यदुचक्रायद्रुह्यतीतियदुचक्रध्रुक्तंकंसं
हत्वासुहृदांप्रियंवितरिष्येदास्यामि १७ रामकृष्णावानीताविति स्वकृतंकर्मावेद्यसमर्प्यैति १८ गोपैःपरिवारितःप्राविशत् १९ श्रीकृष्णदृष्टांपुरीमनुवर्णयातिचतुर्भिःददर्शतामिति स्फा
टिकानितुंगानिगोपुराणिपुरद्वाराणिगृहद्वाराणिचयस्यांताम् बृहंतिहेममयानिकपाटानितोरणानिचयस्यांताम् ताम्रंचाऽऽरः आरकूटश्चतन्मयाःकोष्ठाधान्यागाराश्वशालादयोयस्यांताम्
परिखाःपरितःखातगर्त्तास्ताभिर्दुरासदांदुर्गमां उद्यानानिदूरस्थानानिवनानिरम्याण्युपवनानिचनिकटानितैरुपशोभिताम् २०

सौवर्णाःशृंगाटकाश्चतुष्पथाहर्म्याणिधनिनांगृहाणिचनिष्कुटागृहोचिताआरामाश्चतैः श्रेणीनामेकरूपशिल्पोपजीविनांसभाभिरुपवेशस्थानैरन्यैश्चभवनैर्गृहैरुपस्कृतामलंकृतांअमलाः
स्फटिकाःहरितोमरकताः वैदूर्यादिरत्नैर्जुष्टेषुवलभ्यादिष्वाविष्टैरुपविष्टैःपारावतैर्बर्हिभिश्चनादितांतत्रवलभ्योगृहपुरोभागेषुवक्रदारुच्छादनानिवेदयोवलभीनामधोदेशेविरचिताअवष्टं
भवेदिकाःजालामुखरंध्राणिगवाक्षच्छिद्राणिकुट्टिमानिमणिबद्धाभूमयस्तेष्वितिरथ्याराजमार्गाः आपणाःपण्यवीथयः मार्गाअन्येचचत्वराण्यंगणानिसंसिक्तानिरथ्यादीनियस्यांतांप्रकी
र्णामाल्यादयोयस्यांतां २१ २२ तथास्वलंकृतानिद्वाराणियेषांतेगृहायस्यांताम् कैःआपूर्णैःकुंभैर्दध्नाचंदनेनचोक्षितैःसिक्तैःप्रसूनानांदीपानांचावलयोयेषुतैः वृंदैःफलगुच्छैरुपलक्षितारं
भाःक्रमुकाश्चतत्सहितैः सकेतुभिःकेतवोध्वजास्तत्सहितैःपट्टिकावितस्तिविस्तारपट्टवस्त्राणितत्सहितैः तत्रेयंरीतिःद्वारेषूभयतस्तंडुलानामुपरिकुंभास्तत्परितःप्रसूनावलयःकंठेपट्टिकामुखेचू
तादिपल्लवास्तदुपरिपात्रांतरेदीपावलयस्तत्सन्निधौरंभाःक्रमुकाःकेतवस्तोरणानिचेति २३ नरदेववर्त्मनाराजमार्गेणतांपुरींसंप्रविष्टाविितिद्वितीयांतम् २४ औत्सुक्यमेवाहद्वयेनकाश्चि

सौवर्णशृंगाटकहर्म्यनिष्कुटैःश्रेणीसभाभिर्भवनैरुपस्कृताम् ॥ वैदूर्यवज्रामलनीलविद्रुमैर्मुक्ताहरिद्भिर्वलभीषुवेदिषु २१ जुष्टेषुजालामुखरंध्रकुट्टिमेष्वाविष्टपा
रावतबर्हिनादिताम् ॥ संसिक्तरथ्यापणमार्गचत्वरांप्रकीर्णमाल्यांकुरलाजतंडुलाम् २२ आपूर्णकुंभैर्दधिचंदनोक्षितैःप्रसूनदीपावलिभिःसपल्लवैः ॥
सवृंदरंभाक्रमुकैःसकेतुभिःस्वलंकृतद्वारगृहांसपट्टिकैः २३ तांसंप्रविष्टौवसुदेवनंदनौवृतौवयस्यैर्नरदेववर्त्मना ॥ द्रष्टुंसमीयुस्त्वरिताःपुरस्त्रियोहर्म्याणि
चैवारुरुहुर्नृपोत्सुकाः २४ काश्चिद्विपर्यग्धृतवस्त्रभूषणाविस्मृत्यचैकंयुगलेष्वथापराः ॥ कृतैकपत्रश्रवणैकनूपुरानांक्त्वाद्वितीयंत्वपराश्चलोचनं
२५ अश्नंत्यएकास्तदपास्यसोत्सवाअभ्यज्यमानाअकृतोपमज्जनाः ॥ स्वपंत्यउत्थायनिशम्यनिःस्वनंप्रपाययंत्योऽर्भमपोह्यमातरः २६ मनांसि
तासामरविंदलोचनःप्रगल्भलीलाहसितावलोकनैः ॥ जहारमत्तद्विरदेंद्रविक्रमोदृशांददच्छ्रीरमणात्मनोत्सवं २७ दृष्ट्वामुहुःश्रुतमनुद्रुतचेतसस्तंतत्प्रेक्षणो
त्स्मितसुधोक्षणलब्धमानाः ॥ आनंदमूर्तिमुपगुह्यदृशात्मलब्धंहृष्यत्त्वचोजहुरनंतमरिंदमाधिं २८ प्रासादशिखरारूढाःप्रीत्युत्फुल्लमुखांबुजाः ॥ अभ्य
वर्षन्सौमनस्यैःप्रमदाबलकेशवौ २९ दध्यक्षतैःसोदपात्रैःस्रग्गंधैरभ्युपायनैः ॥ तावानर्चुःप्रमुदितास्तत्रतत्रद्विजातयः ३० ऊचुःपौराअहोगोप्यस्त
पःकिमचरन्महत् ॥ याह्येतावनुपश्यंतिनरलोकमहोत्सवौ ३१

दिंतिविपर्यक्विपरीतंधृतानिवस्त्राणिभूषणानिचयाभिस्ताःयुगलेषुधार्येषुकुंडलकंकणादिष्वेकंविस्मृत्यसमीयुः कृतमेकमेवपत्रंययोस्तेश्रवणेयासामेवनूपुरंचरणाभरणंयासांताश्चताश्चनांक्त्वा
अनंक्त्वाएकस्मिन्नेवलोचनेअंजनंनिधायैव २५ तद्भोजनंत्यक्त्वाअभ्यज्यमानाःसखीभिःक्रियमाणतैलाभ्यंगाः अकृतोपमज्जानाअकृतस्नानाःअर्भंबालकम्अपोह्यनिरस्य २६ प्रगल्भाया
लीलास्ताभिर्हसितानिनिरीक्षणानिचतैःश्रियंरमयतीतिश्रीरमणस्तेनात्मनावपुषातासांदृशामुत्सवंददन्मनांसिजहार २७ मुहुःश्रुतत्वात्तद्गतचेत्तसः सद्यस्तंदृष्ट्वातस्यप्रेक्षणंचोत्स्मितंचतदे
वसुधातयोक्षणंसेचनंतेनलब्धोमानोयाभिस्ताः दृशोद्घाटितेननेत्रद्वारेणात्मनिमनसिलब्धंप्राप्तंपरिष्वज्यतदप्राप्तिजनितमनंतमाधिमानसींव्यथांजहुः हेअरिंदमानिर्जितकामेतिसंबोधनंशृं
गाररसेनिमग्नोमाभूरिति २८ सौमनस्यैःकुसुमसमूहैःशोभनमनोभावैर्वा २९ ३० पौराःपुरस्त्रियः ३१

रजकोवस्त्रनिर्णेजकःसएववस्त्राणांरंगमपिकुर्वन्रंगकारः ३२ ३३ रुषितःकुपितः ३४ हेउद्वृत्ताःगिरौवनेचरथयेनित्यंतेयूयंपूर्वंपरिधत्तेतिसंभावनायांलोट् अभीप्सथप्रार्थयध्वम् ३५ राजकुलानिराजकीयाःलुंपंतिनिःस्वंकुर्वंति ३६ ३७ वासःकोशान्वस्त्रपुटकान् ३८ ३९ वायकस्तंतुवायविशेषः वेषमलंकारम् चैलेयैर्वस्त्रमयैराकल्पैर्भूषणैः ४० पर्वण्युत्सवे ४१ इहलोकेपरमांश्रियंचबलंचैश्वर्यंचस्मृतिंचेंद्रियंतत्पाटवंचप्रादात् ४२ ४३ ४४ ४५ क्षेमायाभयायभवायोद्भवाय ४६ रजकवधेनवायकानुग्रहेणचयुवयोर्विषमदृष्टितयाऽनीश्वरतानाशंकनीयेत्याहनाहिवामिति अत्रहेतुःसमयोरितिअत्रापिहेतुद्वयम्सुहृदोरितिजगदात्मनोरितिच ४७ ४८ इत्यभिप्रेत्यइत्येवंविज्ञापयन्नभिप्रेत्यतन्मतंज्ञात्वा ४९ ५० ५१ अन्वय

रजकंकंचिदायांतंरंगकारंगदाग्रजः ॥ दृष्ट्वाऽयाचतवासांसिधौतान्यत्युत्तमानिच ३२ देह्यावयोःसमुचितान्यंगवासांसिचार्हतोः ॥ भविष्यतिपरंश्रेयोदातुस्तेनात्रसंशयः ३३ सयाचितोभगवतापरिपूर्णेनसर्वतः ॥ साक्षेपंरुषितःप्राहभृत्योराज्ञःसुदुर्मदः ३४ ईदृशान्येववासांसिनित्यंगिरिवनेचराः ॥ परिधत्तकिमुद्वृत्ताराजद्रव्याण्यभीप्सथ ३५ याताशुबालिशामैवंप्रार्थ्यंयादिजिजीविषा ॥ बध्नंतिघ्नंतिलुंपंतिदृप्तंराजकुलानिवै ३६ एवंविकत्थमानस्यकुपितोदेवकीसुतः ॥ रजकस्यकराग्रेणशिरःकायादपातयत् ३७ तस्यानुजीविनःसर्वेवासःकोशान्विसृज्यवै ॥ दुद्रुवुःसर्वतोमार्गवासांसिजगृहेऽच्युतः ३८ वसित्वात्मप्रियेवस्त्रेकृष्णःसंकर्षणस्तथा ॥ शेषाण्यादत्तगोपेभ्योविसृज्यभुविकानिचित् ३९ ततस्तुवायकःप्रीतस्तयोर्वेषमकल्पयत् ॥ विचित्रवर्णैश्चैलेयैराकल्पैरनुरूपतः ४० नानालक्षणवेषाभ्यांकृष्णरामौविरेजतुः ॥ स्वलंकृतौबालगजौपर्वणीवसितेतरौ ४१ तस्यप्रसन्नोभगवान्प्रादात्सारूप्यमात्मनः ॥ श्रियंचपरमांलोकेबलैश्वर्यस्मृतींद्रियम् ४२ ततःसुदाम्नोभवनंमालाकारस्यजग्मतुः ॥ तौदृष्ट्वासससमुत्थायननामशिरसाभुवि ४३ तयोरासनमानीयपाद्यंचाथार्हणादिभिः ॥ पूजांसानुगयोश्चक्रेस्रक्तांबूलानुलेपनैः ४४ प्राहनःसार्थकंजन्मपावितंचकुलंप्रभो ॥ पितृदेवर्षयोमह्यंतुष्टाह्यागमनेनवाम् ४५ भवंतौकिलविश्वस्यजगतःकारणंपरम् ॥ अवतीर्णाविहांशेनक्षेमायचभवायच ४६ नहिवांविषमादृष्टिःसुहृदोर्जगदात्मनोः ॥ समयोःसर्वभूतेषुभजंतंभजतोरपि ४७ तावाज्ञापयतंभृत्यंकिमहंकरवाणिवाम् ॥ पुंसोऽत्यनुग्रहोह्येषभवद्भिर्यन्नियुज्यते ४८ इत्यभिप्रेत्यराजेंद्रसुदामाप्रीतमानसः ॥ शस्तैःसुगंधैःकुसुमैर्मालाविरचिताददौ ४९ ताभिःस्वलंकृतौप्रीतौकृष्णरामौसहानुगौ ॥ प्रणतायप्रपन्नायददतुर्वरदौवरान् ५० सोपिवव्रेऽचलांभक्तिंतस्मिन्नेवाखिलात्मनि ॥ तद्भक्तेषुचसौहार्दंभूतेषुचदयांपराम् ५१ इतितस्मैवरंदत्त्वाश्रियंचान्वयवर्धिनीम् ॥ बलमायुर्यशःकांतिंनिर्जगामसहाग्रजः ५२ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेम०दशमस्कंधेपूर्वार्धेपुरप्रवेशोनामएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ७ ॥ ॥

वर्धिनींवंशवृद्धिमतीमित्यर्थः अप्रार्थितंश्रीप्रभृतिकंचदत्त्वाततोनिर्जगामेति ५२ स्वैरंचरन्मधुपुरेरजकंनिकृत्यकृष्णःप्रदायचवरानथवायकाय ॥ मालाकृतंसमनुकंप्यचकारकुब्जामृज्वींधनुश्चसहसानमयन्बभंज ॥ १ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥

द्विचत्वारिंशकेकुब्जोन्नमनंधनुषोभिदा ॥ वधस्तद्रक्षिणांकंसारिष्टंरंगोत्सवादिच ॥ १ ॥ अंगविलेपाश्चंदनादयः गृहीतान्यंगविलेपानांभाजनानिययाताम् रसप्रदःसुखप्रदः १ हेअंगनेहे
वरोरुइतिसोपहासंसंबोध्यापृच्छति त्वंकाएतदनुलेपनंकस्यवा उहइतिनिपातौभ्रूविक्षेपयुक्तेवितर्के अस्मत्सेवासद्यःफलत्वेवेत्याह नचिरादिति २ तिस्रोग्रीवोरःकट्योवक्राइतित्रिवक्रेति
नामयस्याःसा अनुलेपसाधनक्रियायांकंसस्यबहुमतादास्यस्मि ३ रूपंचांगसौष्ठवंपेशलंचसौकुमार्यंमाधुर्यंचरसिकताहसितंचालापाश्चवीक्षितंचतैर्धर्षितात्मामोहिताचित्ता सांद्रंघनम् ४ स्व
वर्णेतरशोभिनारामकृष्णयोर्वर्णाभ्यामितरःपीतादिवर्णस्तेनशोभितुंशीलंयस्यतेन संप्राप्तपरभागेनसंप्राप्तःपरोनाभेरुपरितनोभागोयेनसः संप्राप्तःपरभागःशोभातिशयोयेनेतिवा तेनानुरं

॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथव्रजन्राजपथेनमाधवःस्त्रियंगृहीतांगविलेपभाजनां ॥ विलोक्यकुब्जांयुवतींवराननांपप्रच्छयांतींप्रहसन्रसप्रदः १ कात्वंवरोर्वेतदु
हानुलेपनंकस्यांगनेवाकथयस्वसाधुनः ॥ देह्यावयोरंगविलेपमुत्तमंश्रेयस्ततस्तेनचिराद्भविष्यति ॥ २ ॥ सैरंध्र्युवाच ॥ दास्यस्म्यहंसुंदरकंससंमतात्रि
वक्रनामाह्यनुलेपकर्मणि ॥ मद्भावितंभोजपतेरतिप्रियंविनायुवांकोन्यतमस्तदर्हति ३ रूपपेशलमाधुर्यहसितालापवीक्षितैः ॥ धर्षितात्माददौसांद्रमुभ
योरनुलेपनम् ४ ततस्तावंगरागेणस्ववर्णेतरशोभिना ॥ संप्राप्तपरभागेनशुशुभातेऽनुरंजितौ ५ प्रसन्नोभगवान्कुब्जांत्रिवक्रांरुचिराननां ॥ ऋज्वींकर्तुंमन
श्चक्रेदर्शयन्दर्शनेफलं ६ पद्भ्यामाक्रम्यप्रपदेद्व्यंगुल्युत्तानपाणिना ॥ प्रगृह्यचुबुकेऽध्यात्ममुदनीनमदच्युतः ७ सातदर्जुसमानांगीबृहच्छ्रोणिपयोधरा ॥
मुकुंदस्पर्शनात्सद्योबभूवप्रमदोत्तमा ८ ततोरूपगुणौदार्यसंपन्नाप्राहकेशवम् ॥ उत्तरीयांतमाकृष्यस्मयंतीजातहृच्छया ९ एहिवीरगृहंयामोनत्वांत्यक्तु
मिहोत्सहे ॥ त्वयोन्मथितचित्तायाःप्रसीदपुरुषर्षभ १० एवंस्त्रियायाच्यमानःकृष्णोरामस्यपश्यतः ॥ मुखंवीक्ष्यानुगोपानांप्रहसंस्तामुवाचह ११ एष्या
मितेगृहंसुभ्रूःपुंसामाधिविकर्शनम् ॥ साधितार्थोगृहाणांनःपांथानांत्वंपरायणम् १२ विसृज्यमाध्व्यावाण्यातांव्रजन्मार्गेवणिक्पथैः ॥ नानोपायनतांबूल
स्रग्गंधैःसाग्रजोऽर्चितः १३ तद्दर्शनस्मरक्षोभादात्मानंनाविदन्स्त्रियः ॥ विस्रस्तवासःकबरवलयालेख्यमूर्त्तयः १४ ततःपौरान्पृच्छमानोधनुषःस्थानम
च्युतः ॥ तस्मिन्प्रविष्टोददृशेधनुरैंद्रमिवाद्भुतं १५ पुरुषैर्बहुभिर्गुप्तमर्चितंपरमर्द्धिमत् ॥ वार्यमाणोनृभिःकृष्णःप्रसह्यधनुराददे १६ करेणवामेनसलील
मुद्धृतंसज्यंचकृत्वानिमिषेणपश्यतां ॥ नृणांविकृष्यप्रबभंजमध्यतोयथेक्षुदंडंमदकर्युरुक्रमः १७

जितौ ५ स्वदर्शनेसद्यःफलंदर्शयन् ६ तस्याःप्रपदेपादाग्रद्वयंपद्भ्यामापीड्यद्वेअंगुल्यावुत्तानेउन्नतेयस्मिन्पाणौतेनचुबुकेमुखस्याधोभागेधृत्वाऽध्यात्मंदेहमुन्नमयामास ७ तदैवऋजुसमान
मंगंयस्याः बृहत्यौश्रोणीपयोधरौचयस्याःसा मुकुंदस्पर्शनादितिमुख्यंकारणम् ८ ९ १० ११ आधिविकर्शनंमनःपीडाशमनम् कंसवधेनस्वयंसाधितोर्थःसुहृदांप्रयोजनंयेनसः अगृहाणा
मकृतदाराणांपांथानांप्रवासिनांपरमयनमाश्रयस्त्वम् १२ मधुरयागिरातांप्रस्थाप्यव्रजन्वणिक्पथैर्वणिग्भिरर्चितः १३ लेख्याश्चित्रन्यस्ताइवमूर्त्तयोयासांताः १४ धनुर्मखशालांपृच्छन्
१५ प्रसह्यबलात् १६ निमिषेणातिशीघ्रम् मदकरीमत्तहस्ती १७

१८ गृह्यतांबध्यतामितिवदंतोजिघृक्षवआवृतवंतः १९ नकेवलंक्रुद्धौकिंतुभग्नस्यधनुषःशकलेगृहीत्वाजघ्नतुश्चेति २० परतःप्रातर्गंतव्यमितिशालामुखादेवपुनर्निष्क्रम्य २१ तेजःप्रभावम्
प्रागल्भ्यंधृष्टताम् २२ शकटंशकटावमोचनस्थानं २३ मुकुंदस्यविगमव्रजोन्निर्गमनसमयेयाआशिषआशासतसुखंप्रभातारजनीयंअद्यध्रुवंतत्रद्दशोभविष्यतइत्यादियदुक्तवत्यस्ताऋताःस
त्याबभूवुः पुरुषभूषणस्यश्रीकृष्णस्यगात्रस्यदेहस्यलक्ष्मींशोभांकथंभूतस्यगात्रस्य नुअहोइतरान्ब्रह्मादीन्हित्वायदयनमाश्रयंश्रीःकामयामास यांगात्रलक्ष्मीमितिवा २४ अवनिक्तंक्षा
लितमंघ्रियुगलंययोस्तौक्षीरमिश्रमन्नंभुक्त्वासुखंन्यवसताम् २५ परंकेवलंगोविंदरामयोर्विक्रीडितंतन्नतुपराक्रमःकश्चित् २६ उभयथास्वप्नजागरितभेदेनप्रत्येकंमृत्योर्दौत्यकराणिच तथाच
मंत्रः"इत्थादुलूकश्चापप्तन्हिरण्याक्षोअयोमुखः रक्षसांदूतआगत"इत्यादिः तथा "यदेतद्भूतान्यन्वाविश्यदैवींवाचंवदासि"इत्यादिश्च २७तानिदर्शयतिश्लोकत्रयेण जलादौप्रतिरूपदृश्य

धनुषोभज्यमानस्यशब्दःखंरोदसीदिशः ॥ पूरयामासयंश्रुत्वाकंसस्त्रासमुपागमत् १८ तद्रक्षिणःसानुचराःकुपिताआततायिनः ॥ गृहीतुकामाआवव्रुर्गृ
ह्यतांबध्यतामिति १९ अथतान्दुरभिप्रायान्विलोक्यबलकेशवौ ॥ क्रुद्धौधन्वनआदायशकलेतांश्चजघ्नतुः २० बलंचकंसप्रहितंहत्वाशालामुखात्ततः ॥
निष्क्रम्यचेरतुर्हृष्टौनिरीक्ष्यपुरसंपदः २१ तयोस्तदद्भुतंवीर्यंनिशाम्यपुरवासिनः ॥ तेजःप्रागल्भ्यंरूपंचमेनिरेविबुधोत्तमौ २२ तयोर्विचरतोःस्वैरमादि
त्योस्तमुपेयिवान् ॥ कृष्णरामौवृतौगोपैःपुराच्छकटमीयतुः २३ गोप्योमुकुंदविगमेविरहातुरायाआशासताशिषऋतामधुपुर्यभूवन् ॥ संपश्यतांपुरुषभू
षणगात्रलक्ष्मींहित्वेतरान्नुभजतश्चकमेऽयनंश्रीः २४ अवनिक्ताङ्घ्रियुगलौभुक्त्वाक्षीरोपसेचनम् ॥ ऊषतुस्तांसुखंरात्रिंज्ञात्वाकंसचिकीर्षितं २५
कंसस्तुधनुषोभंगंरक्षिणांस्वबलस्यच ॥ वधंनिशम्यगोविंदरामविक्रीडितंपरम् २६ दीर्घप्रजागरोभीतोदुर्निमित्तानिदुर्मतिः ॥ बहून्यचष्टोभयथामृत्योर्दौ
त्यकराणिच २७ अदर्शनंस्वशिरसःप्रतिरूपेचसत्यपि ॥ असत्यपिद्वितीयेचद्वैरूप्यंज्योतिषांतथा २८ छिद्रप्रतीतिश्छायायांप्राणघोषानुपश्रुतिः ॥
स्वर्णप्रतीतिर्वृक्षेषुस्वपदानामदर्शनम् २९ स्वप्नेप्रेतपरिष्वंगःखरयानंविषादनम् ॥ यायान्नलदमाल्येकस्तैलाभ्यक्तोदिगंबरः ३० अन्यानिचेत्थंभूता
निस्वप्नजागरितानिच ॥ पश्यन्मरणसंत्रस्तोनिद्रांलेभेनचिंतया ३१ व्युष्टायांनिशिकौरव्यसूर्येचाद्भ्यःसमुत्थिते ॥ कारयामासवैकंसोमल्लक्रीडामहोत्स
वम् ३२ आनर्चुःपुरुषारंगंतूर्यभेर्यश्चजघ्निरे ॥ मंचाश्चालंकृताःस्रग्भिःपताकाचैलतोरणैः ३३

मानेपिस्वशिरसस्तत्रादर्शनम् असत्यपिद्वितीयेचक्षुषोऽतर्धानेंगुल्यादौज्योतिषांचंद्रादीनांद्वित्वम् २८ छायायांप्रतिबिंबेछिद्रप्रतीतिः पिहितकर्णपुटस्ययोंतःश्रूयमाणोध्वनिः सप्राणघो
षस्तस्याश्रवणम् वृक्षेषुस्वर्णवर्णप्रतीतिः रजःकर्दमादिषुस्वपदानामदर्शनम् एतानिजागरितानिदुर्निमित्तानि २९ स्वप्नान्याह स्वप्नइति प्रेतैर्मृतैःपरिष्वंगः खरमारुह्ययानम् विषभक्षणम्
नलदमालीजपाकुसुममालीयायादितियत्तदप्येकंदुर्निमित्तमिति ३० ३१ कष्टेनकथंचित्प्रभातायांपुनःसूर्येचाद्भ्यःसमुत्थितइति तथाचश्रुतिः"अद्भ्योवाइति यउदगान्महतोर्णवात् विभ्राज
मानः सलिलस्यमध्यात् समावृषभोलोहिताक्षःसूर्योविपश्चिन्मनसापुनातु"इतिच ३२ ३३

यथोपजोषंयथासुखम् ३४ ३५ मल्लतालउत्तरउपरिउच्चैःश्रूयतेयेषुतेषुतूर्येषुउपाध्यायामल्लाचार्याः ३६ उपस्थानंमल्लरंगं ३७ समाहुताःसमाहूताःनिवेदितान्युपायनानियैस्ते ३८ इ
तिदशमेपूर्वार्धेटीकायांद्विचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४२ ॥ छ ॥ त्रिचत्वारिंशकेहत्वागजेंद्रंरामकृष्णयोः ॥ रंगप्रवेशसौभाग्यंचाणूरेणचभाषणं १ पूर्वेद्युरेवकृतंशौचंशुद्धत्वंनिरपराधत्वंयाभ्यां
तौएतदुक्तंभवतिधनुर्भंगादिनाऽवाभ्यांनिजैश्वर्यैसूचितेपिपितरौनमुंचत्यावांचपुनर्जिघांसत्यतोऽस्यमातुलस्यापिवधेनावयोर्दोषइत्येवंकृतापराधपरिहारावितिमल्लानांदुंदुभीनांचनिर्घोषंम
ल्लतालंदुदुभिनिर्घोषंवा १ अंबष्ठोहस्तिपस्तेनचोदितम् २ परिकरंयुद्धोचितपरिधानंकृत्वासमुच्चानिबध्य ३ ४ अंतकोमृत्युःकालस्तन्निमित्तंयमस्तन्नियंतातैरुपमायस्यतम् ५ विगलि
तोविच्युतःमुष्टिनानिहत्यालीयतादृश्योबभूव ६ अचक्षाणोऽपश्यन् घ्राणमवघ्राणंतेनदृष्टिर्दर्शनंयस्यसः लोचनागोचरमपिहिपशवोघ्राणेनजानंतीतिप्रसिद्धम् परामृशद्धृतवान्पुष्करेणशुं

तेषुपौराजानपदाब्रह्मक्षत्रपुरोगमाः ॥ यथोपजोषंविविशूराजानश्चकृतासनाः ३४ कंसःपरिवृतोऽमात्यैराजमंचउपाविशत् ॥ मंडलेश्वरमध्यस्थोहृदये
नविदूयता ३५ वाद्यमानेषुतूर्येषुमल्लतालोत्तरेषुच ॥ मल्लाःस्वलंकृताद्दृप्ताःसोपाध्यायाःसमासत ३६ चाणूरोमुष्टिकःकूटःशलस्तोशलएवच ॥ तआ
सेदुरुपस्थानंवल्गुवाद्यप्रहर्षिताः ३७ नंदगोपादयोगोपाभोजराजसमाहुताः ॥ निवेदितोपायनास्तेएकस्मिन्मंचआविशन् ३८ ॥ इतिश्रीभागवतेम०द
शमस्कंधेपूर्वार्धेमल्लरंगोपवर्णनंनामद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथकृष्णश्चरामश्चकृतशौचौपरंतप ॥ मल्लदुंदुभिनिर्घोषंश्रुत्वाद्रष्टु
मुपेयतुः १ रंगद्वारंसमासाद्यतस्मिन्नागमवस्थितम् ॥ अपश्यत्कुवलयापीडंकृष्णोंऽबष्ठप्रचोदितम् २ बद्ध्वापरिकरंशौरिःसमुह्यकुटिलालकान् ॥ उवाचह
स्तिपंवाचामेघनादगभीरया ३ अंबष्ठांबष्ठमार्गंनौदेह्यपक्रममाचिरम् ॥ नोचेत्सकुंजरंत्वाऽद्यनयामियमसादनम् ४ एवंनिर्भर्त्सितोंऽबष्ठःकुपितःकोपितं
गजम् ॥ चोदयामासकृष्णायकालांतकयमोपमम् ५ करींद्रस्तमभिद्रुत्यकरेणतरसाऽग्रहीत् ॥ कराद्विगलितःसोऽमुंनिहत्यांघ्रिष्वलीयत ६ संक्रुद्धस्तम
चक्षाणोघ्राणदृष्टिःसकेशवम् ॥ परामृशत्पुष्करेणसप्रसह्यविनिर्गतः ७ पुच्छेप्रगृह्यातिबलंधनुषःपंचविंशतिम् ॥ विचकर्षयथानागंसुपर्णइवलीलया ८
सपर्यावर्तमानेनसव्यदक्षिणतोऽच्युतः ॥ बभ्रामभ्राम्यमाणेनगोवत्सेनेवबालकः ९ ततोऽभिमुखमभ्येत्यपाणिनाहत्यवारणम् ॥ प्राद्रवन्पातयामासस्पृ
श्यमानःपदेपदे १० सधावन्क्रीडयाभूमौपतित्वासहसोत्थितः ॥ तंमत्वापतितंक्रुद्धोदंताभ्यांसोऽहनत्क्षितिं ११ स्वविक्रमेप्रतिहतेकुंजरेंद्रोऽत्यमर्षितः ॥
चोद्यमानोमहामात्रैःकृष्णमभ्यद्रवद्रुषा १२ तमापतंतमासाद्यभगवान्मधुसूदनः ॥ निगृह्यपाणिनाहस्तंपातयामासभूतले १३

डाग्रेणसकृष्णःप्रसह्यबलेन ७ धनुषोधनुषांपंचविंशतिर्यावत्तावंतंदेशंविचकर्षआकृष्यनीतवान्कंकइववाविचकर्षयथानागंसर्पवद्वर्त्तमानंगजंसुपर्णवत्स्वयमितिआविरासीद्यथाप्राच्यांदिशि
द्रुरिवपुष्कलइतिवत् ८ सपर्यावर्त्तमानेनेतिपुच्छग्राहिणंश्रीकृष्णंग्रहीतुंयदिदक्षिणतःपरिवर्त्ततेगजस्तर्हिसव्यतोभ्रामयतियदासव्यतः परिवर्त्ततेतदादक्षिणतोभ्रामयंस्तेनसहबभ्रामगोव
त्सेनभ्राम्यमाणेनबालकःसएवकृष्णोयथान्योवाबालकइवेति ९ वारणंगजंप्राद्रवन्प्रकर्षेणासमंततोधावन्पातयामासयथापतातितयातंवंचयन्प्राद्रवदित्यर्थः १० किंचसधावान्निति
अहनदहन् ११ १२ १३

१४ रंगंसमाविशत्तदावीरश्रियाबभौ कथंभूतः अंसेन्यस्तंविषाणंगजदंतोयेनसः असृजोरक्तस्यमदस्यचबिंदुभिःपरितोंकितः विरूढाउद्गताःस्वेदकणिकास्ताभिरुपलक्षितंवदनां
बुरुहंयस्यसः १५ नकेवलंसएकः समाविशत्किंतुवृतौगोपैरिति १६ तत्रशृंगारादिसर्वरसकदंबमूर्तिर्भगवांस्तत्तदभिप्रायानुसारेणबभौनसाकल्येनसर्वेषामित्याह मल्लानामिति मल्लादीना
मल्लानांद्रष्टॄणामशन्यादिरूपेणदशधाविदितःसन्साग्रजोरंगंगतइत्यन्वयः मल्लादिष्वभिव्यक्तारसाःक्रमेणश्लोकेननिबध्यंते रौद्रोद्भुतश्चशृंगारोहास्यंवीरोदयातथा ॥ भयानकश्चबीभत्सः
शांतःसप्रेमभक्तिकः ॥ अविदुषांविराड्विकलःअपर्याप्तोराजतइतितथा अनेनबीभत्सरसउक्तः विकलत्वंचक्ववज्रसारसर्वांगावित्यादिनावक्ष्यते १७ उद्विविजेभीतोबभूव १८ यथानटावि

पतितस्यपदाक्रम्यमृगेंद्रइवलीलया ॥ दंतमुत्पाट्यतेनेभंहस्तिपांश्चाहनद्धरिः १४ मृतकंद्विपमुत्सृज्यदंतपाणिःसमाविशत् ॥ अंसन्यस्तविषाणोऽसृङ्म
दबिंदुभिरंकितः ॥ विरूढस्वेदकणिकावदनांबुरुहोबभौ १५ वृतौगोपैःकतिपयैर्बलदेवजनार्दनौ ॥ रंगंविविशतूराजन्गजदंतवरायुधौ १६ मल्ला
नामशनिर्नृणांनरवरःस्त्रीणांस्मरोमूर्तिमान्गोपानांस्वजनोऽसतांक्षितिभुजांशास्तास्वपित्रोःशिशुः ॥ मृत्युर्भोजपतेर्विराडविदुषांतत्त्वंपरंयोगिनांवृष्णीनां
परदेवतेतिविदितोरंगंगतःसाग्रजः १७ हतंकुवलयापीडंदृष्ट्वातावपिदुर्जयौ ॥ कंसोमनस्व्यपितदाभृशमुद्विविजेनृप १८ तौरेजतूरंगगतौमहाभुजौविचि
त्रवेषाभरणस्रगंबरौ ॥ यथानटावुत्तमवेषधारिणौमनःक्षिपंतौप्रभयानिरीक्षताम् १९ निरीक्ष्यतावुत्तमपूरुषौजनामंचस्थितानागरराष्ट्रकानृप ॥ प्रहर्षवे
गोत्कलितेक्षणाननाःपपुर्नतृप्तानयनैस्तदाननम् २० पिबंतइवचक्षुर्भ्यांलिहंतइवजिह्वया ॥ जिघ्रंतइवनासाभ्यांश्लिष्यंतइवबाहुभिः २१ ऊचुःपरस्प
रंतेवैयथादृष्टंयथाश्रुतम् ॥ तद्रूपगुणमाधुर्यप्रागल्भ्यस्मारिताइव २२ एतौभगवतःसाक्षाद्धरेर्नारायणस्यहि ॥ अवतीर्णाविहांशेनवसुदेवस्यवेश्मनि २३ ए
षवैकिलदेवक्यांजातोनीतश्चगोकुलम् ॥ कालमेतंवसन्गूढोववृधेनंदवेश्मनि २४ पूतनाऽनेननीतांऽतंचक्रवातश्चदानवः ॥ अर्जुनौगुह्यकःकेशीधेनुको
ऽन्येचतद्विधाः २५ गावःसपालाएतेनदावाग्नेःपरिमोचिताः ॥ कालियोदमितःसर्पइंद्रश्चविमदःकृतः २६ सप्ताहमेकहस्तेनधृतोऽद्रिप्रवरोऽमुना ॥ वर्ष
वाताशनिभ्यश्चपरित्रातंचगोकुलम् २७ गोप्योऽस्यनित्यमुदितहसितप्रेक्षणंमुखम् ॥ पश्यंत्योविविधांस्तापांस्तरंतिस्माश्रमंमुदा २८ वदंत्यनेनवंशो
ऽयंयदोःसुबहुविश्रुतः ॥ श्रियंयशोमहत्त्वंचलप्स्यतेपरिरक्षितः २९

तिनिर्भयत्वंदर्शितम् १९ प्रहर्षवेगेनोत्कलितान्युज्जृंभितानीक्षणान्याननानिचयेषाम् तयोराननंपपुःपरंनतृप्ताः निराकांक्षानबभूवुरित्यर्थः २० तदेवाह पिबंतइवेति श्लिष्यंतःपरिष्वंगंकुर्वंत
इवलक्षिताइत्यर्थः २१ यथादृष्टंधनुर्भंगादियथाश्रुतंगोवर्धनोद्धरणादितत्तदनतिक्रम्यतदनुरूपमित्यर्थः प्रत्यक्षंचतयोरूपंगजदंतादियुक्तंगुणाःशौर्यादयोमाधुर्यंहसितालापादिप्रागल्भ्यं
धार्ष्ट्यंतैःस्मारिताइवस्मरणंप्रापिताइव २२ विस्मितानांवाक्यान्याह अष्टभिरेतावित्यादिभिः २३ किलेतिसर्वत्रान्वयः २४ गुह्यकःशंखचूडः अन्येचाघासुरादयः २५ २६ २७ आ
श्रममीषच्छ्रमयुक्तंसुखम् अश्रमंसुखमितिवा यद्वा अश्रमंयथाभवतितथातरंतिस्मेति २८ अनेनपरिरक्षितोयदोर्वंशःसुबहुविश्रुतःसन्श्र्यादिलप्स्यतइतिवदंतीति २९

धेनुकबकवत्सासुरेषुविपर्ययोक्तिर्जनवादेष्वनिश्चयात् ३० जनेष्वेवंब्रुवाणेषुसत्सुतदसहमानश्चाणूरोऽब्रवीदिति ३१ ३२ ३३ ३४ हेकृष्णप्रियंकरवामेतिराज्ञिप्रीतेभूतानिचप्रसीदेयुः ३५ ३६ ३७ यथोचितंनियुद्धंबाहुयुद्धंभवेत्मल्लसभासदोमल्लसभाधिकृतान्जनानधर्मोमास्पृशेन्नस्पृशेदित्यर्थःहेमल्लेतिवा ३८ सहस्रद्विपानांसत्त्वंबलंबिभर्तीतितथा ३९ बलिभिर्मादृशैःसहअनयोऽधर्मःविक्रमपराक्रमंकुरुमुष्टिकोविक्रमतादित्यनुषंगः ४० ॥ इतिभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ चतुश्चत्वारिंशकेतुमल्लकंसादिमर्दनम् ॥ कंसयोषित्समाश्वासस्ताभ्यांपित्रोश्चदर्शनम् १ चर्चितोनिश्चितएवसंकल्पोयस्यसः १ २ बाहुमध्यात्कनिष्ठांगुलिव्यतिरेकेणकृतमुष्टिर्हस्तोऽरत्निः

अयंचास्याग्रजःश्रीमान्रामःकमललोचनः ॥ प्रलंबोनिहतोयेनवत्सकोयेबकादयः ३० जनेष्वेवंब्रुवाणेषुतूर्येषुनिनदत्सुच ॥ कृष्णरामौसमाभाष्यचाणूरोवाक्यमब्रवीत् ३१ हेनंदसूनोहेरामभवंतौवीरसंमतौ ॥ नियुद्धकुशलौश्रुत्वाराज्ञाहूतौदिदृक्षुणा ३२ प्रियंराज्ञःप्रकुर्वत्यःश्रेयोविंदंतिवैप्रजाः ॥ मनसाकर्मणावाचाविपरीतमतोऽन्यथा ३३ नित्यंप्रमुदितागोपावत्सपालायथास्फुटम् ॥ वनेषुमल्लयुद्धेनक्रीडंतश्चारयंतिगाः ३४ तस्माद्राज्ञःप्रियंयूयंवयंचकरवामहे ॥ भूतानिनःप्रसीदंतिसर्वभूतमयोनृपः ३५ तन्निशम्याब्रवीत्कृष्णोदेशकालोचितंवचः ॥ नियुद्धमात्मनोऽभीष्टंमन्यमानोऽभिनंद्यच ३६ प्रजाभोजपतेरस्यवयंचापिवनेचराः ॥ करवामप्रियंनित्यंतन्नःपरमनुग्रहः ३७ बालावयंतुल्यबलैःक्रीडिष्यामोयथोचितम् ॥ भवेन्नियुद्धंमाऽधर्मःस्पृशेन्मल्लसभासदः ३८ ॥ चाणूरउवाच ॥ नबालोनकिशोरस्त्वंबलश्चबलिनांवरः ॥ लीलयेभोहतोयेनसहस्रद्विपसत्त्वभृत् ३९ तस्माद्भवद्भ्यांबलिभिर्योद्धव्यंनानयोऽत्रवै ॥ मयिविक्रमवार्ष्णेयबलेनसहमुष्टिकः ४० ॥ इ०श्रीभा०द०पू०कुवलयापीडवधोनामत्रिचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४३ ॥छ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंचर्चितसंकल्पोभगवान्मधुसूदनः ॥ आससादाथचाणूरंमुष्टिकंरोहिणीसुतः १ हस्ताभ्यांहस्तयोर्बद्ध्वापद्भ्यामेवचपादयोः ॥ विचकर्षतुरन्योऽन्यंप्रसह्यविजिगीषया २ अरत्नीद्वेअरत्निभ्यांजानुभ्यांचैवजानुनी ॥ शिरःशीर्ष्णोरसोरस्तावन्योन्यमभिजघ्नतुः ३ परिभ्रामणविक्षेपपरिरंभावपातनैः ॥ उत्सर्पणापसर्पणैश्चान्योन्यंप्रत्यरुंधताम् ४ उत्थापनैरुन्नयनैश्चालनैःस्थापनैरपि ॥ परस्परंजिगीषंतावपचक्रतुरात्मनः ५ तद्बलाबलवद्युद्धंसमेताःसर्वयोषितः ॥ ऊचुःपरस्परंराजन्सानुकंपावरूथशः ६ महानयंबताधर्मएषांराजसभासदाम् ॥ येबलाबलवद्युद्धंराज्ञोऽन्विच्छंतिपश्यतः ७

३ परिभ्रामणंहस्तादिषुगृहीत्वापरितश्चालनम् विक्षेपोनोदनम्परिरंभोबाहुभ्यांनिष्पीडनम्अवपातनमधःक्षेपः उत्सर्पणमुत्सृज्यपुरतोगमनम् अपसर्पणंपृष्ठतोगमनम्एतैःप्रत्यरुंधतांप्रत्याहृतवंतौ ४ उत्थापनंजानुनीपादौचपिंडीकृत्यपतितस्योच्चाटनम्उन्नयनंहस्ताभ्यामुद्धृत्यनयनम्चालनंकंठादिलग्नस्यनिःसारणम्स्थापनंपादादिपिंडीकरणम् एवंपरस्परमात्मनोदेहस्यापचक्रतुरपकारंकृतवंतौ ५ तद्युद्धंबलाबलवदेकतोबलमन्यतोऽबलम्तद्युद्धंविषममित्यूचुरित्यर्थः ६ तदेवदर्शयतिमहानितियद्वाबलाबलवतोर्युद्धंदृष्ट्वामहानयमधर्मइत्यूचुरित्यन्वयःबाल्योर्बलवतोश्चयुद्धंराजाचेत्पश्येत्स्वयंवारणीयःएतेतुराज्ञःपश्यतःस्वयमन्विच्छंत्यनुमन्यंतइतिमहानधर्मइत्यर्थः ७

बलाबलवद्युद्धतांप्रपंचयतिपंचभिः क्वेति वज्रसाराणिवज्रवत्कठिनानिसर्वाण्यंगानिययोस्तौ ८ समाजस्यसभायाः ९ अपराऊचुः नसभामिति अब्रुवन्ज्ञात्वाऽपितूष्णींतिष्ठन् विब्रुवन्विपरीतंब्रुवन् अज्ञोनजानामीतिब्रुवन् अतःप्राज्ञोनसभांप्रविशेदिति १० वल्गतःशत्रुमभितइति शत्रोःसर्वतोधावतःकृष्णस्यश्रमवारिणाउप्तंव्याप्तंमुखांबुजंदृश्यताम् ११ अन्याऊचुः किंनपश्यतेति सामर्षसक्रोधम् हासेनसंरंभआवेशस्तेनशोभितम् १२ अन्याऊचुः पुण्याबतेति नृलिंगेनमनुष्यदेहेनगूढः वनस्थानिचित्राणिमाल्यानियस्यसः गिरित्रःशिवोरमाचताभ्यामर्चितावंघ्रीयस्यसः अयंभावः धिगिमांसभांयस्यामयंपराभूयते तास्तुव्रजभुवोधन्याः यद्यासुअयंकृष्णोविविधक्रीडयांचतिगच्छतीति १३ अहोकष्टमल्पपुण्यावयंयतोऽस्माभिरनवसरेदृष्टोयम् गोप्यस्तुबहुपुण्याइत्याहुस्त्रिभिः गोप्यइति अमुष्यश्रीकृष्णस्यरूपमंगंलावण्येनसारंश्रेष्ठंकिंचअसमोर्ध्वंनविद्यतेसममूर्ध्वमधिकंचयस्यतत् तदपिनान्येनाभरणादिनासिद्धं किंतुस्वतएवऐश्व

क्ववज्रसारसर्वांगौमल्लौशैलेंद्रसन्निभौ ॥ क्वचातिसुकुमारांगौकिशोरौनाप्तयौवनौ ८ धर्मव्यतिक्रमोह्यस्यसमाजस्यध्रुवंभवेत् ॥ यत्राधर्मःसमुत्तिष्ठेन्नस्थेयंतत्रकर्हिचित् ९ नसभांप्रविशेत्प्राज्ञःसभ्यदोषाननुस्मरन् ॥ अब्रुवन्विब्रुवन्नज्ञोनरःकिल्बिषमश्नुते १० वल्गतःशत्रुमभितःकृष्णस्यवदनांबुजम् ॥ वीक्ष्यतांश्रमवार्युप्तंपद्मकोशमिवांबुभिः ११ किंनपश्यतरामस्यमुखमाताम्रलोचनम् ॥ मुष्टिकंप्रतिसामर्षंहाससंरंभशोभितम् १२ पुण्याबतव्रजभुवोयदयंनृलिंगगूढःपुराणपुरुषोवनचित्रमाल्यः॥गाःपालयन्सहबलःक्वणयंश्चवेणुंविक्रीडयांचातिगिरित्ररमार्चितांघ्रिः १३ गोप्यस्तपःकिमचरन्यदमुष्यरूपंलावण्यसारमसमोर्ध्वमनन्यसिद्धं ॥ दृग्भिःपिबंत्यनुसवाभिनवंदुरापमेकांतधामयशसःश्रियऐश्वरस्य १४ यादोहनेवहननेमथनोपलेपप्रेंखेंखनार्भरुदितोक्षणमार्जनादौ ॥ गायंतिचैनमनुरक्तधियोश्रुकंठ्योधन्याव्रजस्त्रियउरुक्रमचित्तयानाः १५ प्रातर्व्रजाद्व्रजतआविशतश्चसायंगोभिःसमंक्वणयतोऽस्यनिशम्यवेणुं ॥निर्गम्यतूर्णमबलाःपथिभूरिपुण्याःपश्यंतिसस्मितमुखंसदयावलोकम् १६ एवंप्रभाषमाणासुस्त्रीषुयोगेश्वरोहरिः ॥ शत्रुंहंतुंमनश्चक्रेभगवान्भरतर्षभ १७ सभयाःस्त्रीगिरःश्रुत्वापुत्रस्नेहशुचातुरौ ॥ पितरावन्वतप्येतांपुत्रयोरबुधौबलम् १८ तैस्तैर्नियुद्धविधिभिर्विविधैरच्युतेतरौ ॥ युयुधातेयथाऽन्योन्यंतथैवबलमुष्टिकौ १९ भगवद्गात्रनिष्पातैर्वज्रनिष्पेषनिष्ठुरैः ॥ चाणूरोभज्यमानांगोमुहुर्ग्लानिमवापह २० सश्येनवेगउत्पत्यमुष्टीकृत्यकरावुभौ ॥ भगवंतंवासुदेवंक्रुद्धोवक्षस्यबाधत २१

रस्यैश्वर्यस्यचैकांतधामाव्यभिचारिस्थानम् पाठांतरेअमुष्यईश्वरस्येत्यन्वयःएवंभूतंनित्यंनवीनंरूपंयानेत्रैःपश्यंतीति १४ किंचयादोहनादिष्वेनंगायंतिताव्रजस्त्रियोधन्याः प्रेंखेंखनंदोलांदोलनम् उक्षणंसेचनं कथंभूताः उरुक्रमेचित्तमुरुक्रमचित्तंतेनैवयानंसर्वविषयप्राप्तिर्यासांताः पाठांतरेउरुक्रमंचिंतयंत्यइत्यर्थः कुतः अनुरक्तधियः तत्रलिंगमश्रुकंठ्यः १५ प्रातरिति या अबलाअस्यवेणुंनिशम्यगृहात्तूर्णंनिर्गम्यपथिसस्मितमुखंपश्यंतिताभूरिपुण्याइति १६ एवंसभयंब्रुवाणासुस्त्रीषुतासांभयनिवृत्तयेकृष्णःशत्रुंहंतुंमनश्चक्रे १७ सभयाःस्त्रीणांगिरःश्रुत्वापुत्रयोःस्नेहेनयाशुक्तयाआतुरौविह्वलौपुत्रयोर्बलमजानंतौपितरावनुतापंप्राप्ताविति १८ १९ तदाभगवतोगात्राणामरत्निजान्वादीनांनिष्पातैःप्रहारैर्वज्रस्यनिष्पेषस्तीव्रप्रपातस्तद्वन्निष्ठुरैः भज्यमानांगःश्लथद्गात्रः २० श्येनस्येववेगोयस्यसचाणूरः अबाधताताडयत् २१

२२ भूपृष्ठेभुवउपरि पोथयामासाऽऽस्फालयत्इंद्रध्वजोवज्रंयद्वा इंद्रध्वजोगौडेषुप्रसिद्धः कस्मिंश्चिदुत्सवेमहान्स्तंभोध्वजपताकाद्यलंकृतःपुरुषाकृतिरुच्छ्रयितेसयथापततितद्वदपतादिति
२३ २४ अर्दितःपीडितः ऊर्व्युपस्थेभूतले २५ २६ २७ २८ वल्गंतौनृत्यादिकुर्वंतौ २९ साधु साधुइतिवदंतः ३० ३१ ३२ ३३ अव्ययोश्रमः लघिम्नालाघवेन ३४ ३५ दुर्विषहमाविषह्य

नाचलत्तत्प्रहारेणमालाहतइवाद्विपः ॥ बाह्वोर्निगृह्यचाणूरंबहुशोभ्रामयन्हरिः २२ भूपृष्ठेपोथयामासतरसाक्षीणजीवितम् ॥ विस्रस्ताकल्पकेशस्रगिंद्रध्व
जइवापतत् २३ तथैवमुष्टिकःपूर्वंस्वमुष्ट्याभिहतेनवै ॥ बलभद्रेणबालेनातलेनाभिहतोभृशम् २४ प्रवेपितःसरुधिरमुद्वमन्मुखतोर्दितः ॥ व्यसुःपपातो
र्व्युपस्थेवाताहतइवांघ्रिपः २५ ततःकूटमनुप्राप्तंरामःप्रहरतांवरः ॥ अवधील्लीलयाराजन्सावज्ञंवाममुष्टिना २६ तर्ह्येवहिशलःकृष्णपदापहतशीर्षकः ॥
द्विधाविदीर्णस्तोशलकउभावपिनिपेततुः २७ चाणूरेमुष्टिकेकूटेशलेतोशलकेहते ॥ शेषाःप्रदुद्रुवुर्मल्लाःसर्वेप्राणपरीप्सवः २८ गोपान्वयस्यानाकृष्यतैःसंसृज्य
विजह्रतुः ॥ वाद्यमानेषुतूर्येषुवल्गंतौरुतनूपुरौ २९ जनाःप्रजहृषुःसर्वेकर्मणारामकृष्णयोः ॥ कृतेकंसंविप्रमुख्याःसाधवःसाधुसाध्विति ३० हतेषुमल्लव
र्येषुविद्रुतेषुचभोजराट् ॥ न्यवारयत्स्वतूर्याणिवाक्यंचेदमुवाचह ३१ निःसारयतदुर्वृत्तौवसुदेवात्मजौपुरात् ॥ धनंहरतगोपानांनंदंबध्नीतदुर्मतिम् ३२
वसुदेवस्तुदुर्मेधाहन्यतामाश्वसत्तमः ॥ उग्रसेनःपिताचापिसानुगःपरपक्षगः ३३ एवंविकत्थमानेवैकंसेप्रकुपितोऽव्ययः ॥ लघिम्नोत्पत्यतरसामंचमुत्तुंग
मारुहत् ३४ तमाविशंतमालोक्यमृत्युमात्मनआसनात् ॥ मनस्वीसहसोत्थायजगृहेसोऽसिचर्मणी ३५ तंखड्गपाणिंविचरंतमाशुश्येनंयथादक्षिणसव्यमं
बरे ॥ समग्रहीद्दुर्विषहोग्रतेजायथोरगंतार्क्ष्यसुतःप्रसह्य ३६ प्रगृह्यकेशेषुचलत्किरीटंनिपात्यरंगोपरितुंगमंचात् ॥ तस्योपरिष्टात्स्वयमब्जनाभःपपातवि
श्वाश्रयआत्मतंत्रः ३७ तंसंपरेतंविचकर्षभूमौहरिर्यथेभंजगतोविपश्यतः ॥ हाहेतिशब्दःसुमहांस्तदाऽभूदुदीरितःसर्वजनैर्नरेंद्र ३८ सनित्यदोद्विग्नधिया
तमीश्वरंपिबन्वदन्वाविचरन्स्वपन्श्वसन् ॥ ददर्शचक्रायुधमग्रतोयतस्तदेवरूपंदुरवापमाप ३९ तस्यानुजाभ्रातरोऽष्टौकंकन्यग्रोधकादयः ॥ अभ्यधाव
न्नभिक्रुद्धाभ्रातुर्निर्वेशकारिणः ४० तथातिरभसांस्तांस्तुसंयत्तान्रोहिणीसुतः ॥ अहन्परिघमुद्यम्यपशूनिवमृगाधिपः ४१ नेदुर्दुंदुभयोव्योम्निब्रह्मेशाद्यावि
भूतयः ॥ पुष्पैःकिरंतस्तंप्रीताःशशंसुर्ननृतुःस्त्रियः ४२ तेषांस्त्रियोमहाराजसुहृन्मरणदुःखिताः ॥ तत्राभीयुर्विनिघ्नंत्यःशीर्षाण्यश्रुविलोचनाः ४३ शया
नान्वीरशय्यायांपतीनालिंग्यशोचतीः ॥ विलेपुःसुस्वरंनार्योविसृजंत्योमुहुःशुचः ॥ ४४

मुग्रंतेजोयस्यसश्रीकृष्णः ३६ गरिष्ठत्वायविश्वाश्रयत्वमुक्तम् तत्रहेतुः अब्जनाभः कुतस्तस्योपर्येवपपात यतआत्मतंत्रःस्वतंत्रः ३७ ३८ ३९ निर्वेशोनिष्कृतिरानृण्यमित्यर्थः तत्कारिणः
संतस्तेभ्यधावन् ४० तथाताद्दगतिरभसोवेगोयेषांतान् संयत्तानुद्युक्तान् ४१ ४२ ४३ शोचंत्योविलापांश्चक्रुःशुचःअश्रूणि ४४

धर्मज्ञइत्यादीनिविलापेप्रेमसंबोधनानि तेत्वदीयावयम् ४५ त्वयापत्याविरहितापुरीयंनशोभतइतिस्वदृष्टचाभिधानम् ४६ अनागसामितितुपरमार्थाभिधानम् ४७ एषकृष्णःप्रभवत्य
स्मादितिप्रभवःअपियंत्यस्मिन्नित्यप्ययःसचसच तदवध्यानंतदवज्ञातत्कर्तुंशीलंयस्यसः ४८ ४९ आस्पृश्यईषत्स्पृष्ट्वा ५० पुत्रभ्रांतिंविहायजगदीश्वराविितिज्ञात्वाशंकितौनसस्वजातेना
लिंगितवंतौ किंतुबद्धांजलीतस्थतुरित्यर्थः ५१ प्रसह्यहत्वाहस्तींद्रंमल्लेंद्रान्मल्ललीलया बीभत्सचरितंकंसंसबीभत्सममारयत् ॥ १ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायां
चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ पंचचत्वारिंशकेऽथपितृनंदादिसांत्वनम् उग्रसेनाभिषेकश्चगुरौवासात्पुरागमः ॥ १ उपलब्धार्थौविदित्वेति अयमर्थः उपसमीपेआवयोःपुत्रबुद्ध्या
सांसारिकपरमसुखभोगात्पूर्वमेवलब्धार्थावावामीश्वराविितिलब्धःप्राप्तःपरमज्ञानरूपोऽर्थोयाभ्यांतौतथाभूतौज्ञात्वामयिप्रसन्नेसत्यनयोर्ज्ञानंनामकिंदुर्लभंस्यात् दुर्लभंतुमयिपुत्रत्वयाप्रेम अ
तइदानीमेवतज्ज्ञानंमाभूदितिनिजांस्वाधीनांमायांतयोःप्रसारितवानिति १ तदेवदर्शयाति उवाचेत्यादिभिरष्टाभिः प्रीणन्प्रीणयन्सादरंब्रुवन् २ अस्मत्तोऽस्मन्निमित्तंनित्यमुत्कंठितयोरपि

हानाथप्रियधर्मज्ञकरुणानाथवत्सल ॥ त्वयाहतेनानिहतावयंतेसगृहप्रजाः ४५ त्वयाविरहितापत्यापुरीयंपुरुषर्षभ ॥ नशोभतेवयामिवानिवृत्तोत्सवमंगला
४६ अनागसात्वंभूतानांकृतवान्द्रोहमुल्बणम् ॥ तेनेमांभोदशांनीतोभूतध्रुक्कोलभेतशम् ४७ सर्वेषामिहभूतानामेषहिप्रभवाप्ययः ॥ गोप्ताचतदवध्यायी
नक्वचित्सुखमेधते ॥४८॥ श्रीशुकउवाच ॥ राजयोषितआश्वास्यभगवाँल्लोकभावनः ॥ यमाहुर्लौकिकींसंस्थांहतानांसमकारयत् ४९ मातरंपितरंचैवमो
चयित्वाथबंधनात् ॥ कृष्णरामौववंदातेशिरसास्पृश्यपादयोः ५० देवकीवसुदेवश्चविज्ञायजगदीश्वरौ ॥ कृतसंवंदनौपुत्रौसस्वजातेनशंकितौ ५१ ॥
॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेकंसवधोनामचतुश्चत्वारिंशोध्यायः ॥ ४४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ पितरावुपलब्धार्थौविदित्वापुरुषोत्तमः ॥
माभूदितिनिजांमायांततानजनमोहिनीम् १ उवाचपितरावेत्यसाग्रजःसात्वतर्षभः ॥ प्रश्रयावनतःप्रीणन्नंबतातेतिसादरम् २ नास्मत्तोयुवयोस्तातनि
त्योत्कंठितयोरपि ॥ बाल्यपौगंडकैशोराःपुत्राभ्यामभवन्क्वचित् ३ नलब्धोदैवहतयोर्वासोनौभवदंतिके ॥ यांबालाःपितृगेहस्थाविंदंतेलालितामुदं ४
सर्वार्थसंभवोदेहोजनितःपोषितोयतः ॥ नतयोर्यातिनिर्वेशंपित्रोर्मर्त्यःशतायुषा ५ यस्तयोरात्मजःकल्पआत्मनाचधनेनच ॥ वृत्तिंनदद्यात्तंप्रेत्यस्वमांसंखा
दयंतिहि ६ मातरंपितरंवृद्धंभार्यांसाध्वींसुतंशिशुम् ॥ गुरुंविप्रंप्रपंन्नंचकल्पोऽबिभ्रच्छ्वसन्मृतः ७ तन्नावकल्पयोःकंसान्नित्यमुद्विग्नचेतसोः ॥ मोघमेतेव्य
तिक्रांतादिवसावामनर्चतोः ८ तत्क्षंतुमर्हथस्तातमातर्नौपरतंत्रयोः ॥ अकुर्वतोर्वांशुश्रूषांक्लिष्टयोर्दुर्हृदाभृशम् ९

युवयोःपुत्राभ्यामावाभ्यांकृत्वाबाल्यपौगंडकैशोरास्तत्तदवस्थानुभवसुखानीत्यर्थः नाभवन्निति अस्मत्तःपुत्राभ्यामितिसामानाधिकरण्यंवा ३ किंचआवामेवदैवहीनावित्याहनलब्धइति
पितृगेहस्थाबालायांमुदंविंदंतेसाचनलब्धेति ४ एवंतावच्छ्लोकद्वयेनयुवयोरावयोश्चकामहानिर्जातेत्युक्तमावयोःपुनर्युष्मत्परिचर्यालोपेनधर्महानिरपिजातेत्याह सर्वार्थसंभवइति सर्वेषांध
र्माद्यर्थानांसंभवोयस्मिन्सदेहोयतोयाभ्यांजनितःपोषितश्चतयोःपित्रोर्निर्वेशंनिष्कृतिमानृण्यंमर्त्यःशतसंवत्सरमात्रेणाऽऽयुषानप्राप्नोति ५ तन्मध्येऽपितुयःपुत्रःकल्पःसमर्थःसन्नपिदेहेनधने
नचपित्रोर्वृत्तिंजीविकांनसंपादयेत्तंप्रेत्यलोकांतरेयमदूताःस्वस्यैवमांसंखादयंतीति ६ किंचमात्रादिशुश्रूषामकुर्वन्विफलजीवितश्चभवतीत्याह मातरमिति अबिभ्रदपुष्णन्श्वसन्नपिमृततु
ल्यएवेति ७ तत्तस्मान्नौआवयोःमोघंव्यर्थम् अनर्चतोरपूजयतोः ८ दुर्हृदाकंसेनकृत्वा ९

१० ११ आश्वास्यसांत्वयित्वा १२ त्वमेवाऽऽज्ञापयेतिमावदेत्याह ययातिशापादि तितत्तुयादवत्वेऽपिमदाज्ञयानदोषइतिभावः १३ ममताद्दशीशक्तिर्नास्तीतिचेत्तत्राऽह मयी
तिमत्प्रसादेनसर्वंभविष्यतीत्यर्थः १४ स्वान्ज्ञातीन्संबंधांश्चदिग्भ्यआनाय्येति १५ १६ सिद्धाःपूर्णाःकृष्णरामाभ्यांगतोनिवृत्तोज्वरस्तापोयेषांते १७ सदयास्मितंवीक्षणंयस्मि
स्तत् १८ प्रवयसोवृद्धाअप्यतिशयितंबलमोजश्चयेषांते १९ २० भृशमात्मनोऽप्याधिक्येनपोषितौ नचाश्चर्यमेतादित्याह पित्रोरिति आत्मनोदेहादप्यात्मजेष्वभ्यधिकाहिप्रीतिरि

श्रीशुकउवाच ॥इतिमायामनुष्यस्यहरेर्विश्वात्मनोगिरा ॥ मोहितावंकमारोप्यपरिष्वज्यापतुर्मुदं १० सिंचंतावश्रुधाराभिःस्नेहपाशेनचावृतौ ॥ नाकिंचि
दूचतूराजन्बाष्पकंठौविमोहितौ ११ एवमाश्वास्यपितरौभगवान्देवकीसुतः ॥ मातामहंतूग्रसेनंयदूनामकरोन्नृपम् १२ आहचास्मान्महाराजप्रजा
श्चाज्ञप्तुमर्हसि ॥ ययातिशापाद्यदुभिर्नासितव्यंनृपासने १३ मयिभृत्यउपासीनेभवतोविबुधादयः ॥ बलिंहरंत्यवनताःकिमुतान्येनराधिपाः १४ सर्वा
न्स्वान्ज्ञातिसंबंधान्दिग्भ्यःकंसभयाकुलान् ॥ यदुवृष्ण्यंधकमधुदाशार्हकुकुरादिकान् १५ सभाजितान्समाश्वास्यविदेशावासकर्शितान् ॥ न्यवासयत्स्व
गेहेषुवित्तैःसंतर्प्यविश्वकृत् १६ कृष्णसंकर्षणभुजैर्गुप्तालब्धमनोरथाः ॥ गृहेषुरेमिरेसिद्धाःकृष्णरामगतज्वराः १७ वीक्षंतोऽहरहःप्रीतामुकुंदवदनांबुजम्
॥ नित्यंप्रमुदितंश्रीमत्सदयास्मितवीक्षणं १८ तत्रप्रवयसोप्यासन्युवानोऽतिबलौजसः ॥ पिबंतोऽक्षैर्मुकुंदस्यमुखांबुजसुधांमुहुः १९ अथनंदंसमासाद्यभ
गवान्देवकीसुतः ॥ संकर्षणश्चराजेंद्रपरिष्वज्येदमूचतुः २० पितर्युवाभ्यांस्निग्धाभ्यांपोषितौलालितौभृशं ॥ पित्रोरभ्यधिकाप्रीतिरात्मजेष्वा
त्मनोऽपिहि २१ सपितासाचजननीयौपुष्णीतांस्वपुत्रवत् ॥ शिशून्बंधुभिरुत्सृष्टानकल्पैःपोषरक्षणे २२ यातयूयंव्रजंतातवयंचस्नेहदुःखितान् ॥ ज्ञा
तीन्वोद्रष्टुमेष्यामोविधायसुहृदांसुखं २३ एवंसांत्वय्यभगवान्नंदंसव्रजमच्युतः ॥ वासोऽलंकारकुप्याद्यैरर्हयामाससादरम् २४ इत्युक्तस्तौपरिष्वज्यनं
दःप्रणयविह्वलः ॥ पूरयन्नश्रुभिर्नेत्रेसहगोपैर्व्रजंययौ २५ अथशूरसुतोराजन्पुत्रयोःसमकारयत् ॥ पुरोधसाब्राह्मणैश्चयथावद्द्विजसंस्कृतिम् २६ तेभ्यो
ऽदाद्दक्षिणागावोरुक्ममालाःस्वलंकृताः ॥ स्वलंकृतेभ्यःसंपूज्यसवत्साःक्षौममालिनीः २७ याःकृष्णरामजन्मर्क्षेमनोदत्तामहामतिः ॥ ताश्चाददा
दनुस्मृत्यकंसेनाधर्मतोहृताः २८ ततश्चलब्धसंस्कारौद्विजत्वंप्राप्यसुव्रतौ ॥ गर्गाद्यदुकुलाचार्याद्गायत्रंव्रतमास्थितौ २९ प्रभवौसर्वविद्यानां
सर्वज्ञौजगदीश्वरौ ॥ नान्यसिद्धामलज्ञानंगूहमानौनरेहितैः ३० अथोगुरुकुलेवासमिच्छंतावुपजग्मतुः ॥ काश्यंसांदीपनिंनामह्यवंतिपुरवासिनम् ३१

ति २१ देवकीवसुदेवयोःपुत्रौयुवांनास्मत्पुत्रावित्यपिनवाच्यमित्याह सपितेति २२ २३ सव्रजंव्रजवासिभिःसहितम्कुप्यानिस्वर्णरजतादिव्यतिरिक्तकांस्यपात्रादीनितत्प्रभृतिभिः २४
२५ पुरोधसागर्गाचार्येणद्विजसंस्कृतिमुपनयनम् २६ गावोगाः रुक्मस्यमालाविद्यंतेयासांताः क्षौमवस्त्रमालावतीः २७ याःपूर्वंमनोदत्ताआसंस्ताएवाददात् ननुताः कंसेनापहृताः
सत्यम् राजगोष्ठादाच्छिद्यदत्ताइत्याहकंसेनाधर्मतइति २८ गायत्रंव्रतंब्रह्मचर्यम् २९ प्रकर्षेणभवंत्याभ्यामितिप्रभवौअतएवसर्वज्ञौस्वतःसिद्धममलंज्ञानंप्रच्छादयंतौनरचेष्टितैः ३० ३१

यथायथावत् उपसाद्यप्राप्य गुरौवृत्तिमन्यान् ग्राहयंतौशिक्षयंतौ गुरुमुपेतावुपगतौ सेवितवंतावित्यर्थः ३२ शुद्धोभावोयासुताभिरनुवृत्तिभिः सांगोपनिषदःअंगानिषडंगानिशिक्षादीनि
तैरुपनिषद्भिश्चसहितान् ३३ सरहस्यंमंत्रदेवताज्ञानसहितम् धर्मान्मन्वादिधर्मशास्त्राणिन्यायपथान्मीमांसादीन् आन्वीक्षिकींतर्कविद्याम्षड्विधां "संधिश्चविग्रहोयानमासनंद्वैधमाश्रय"
इत्येवंषड्विधांराजनीतिम् ३४ सकृन्निगदमात्रेणैकवारंगुरोरुच्चारणमात्रेण ३५ तावतीश्चतुःषष्टिकलाः ताश्चशैवतंत्रोक्तालिख्यंते यथा गीतम् १ वाद्यम् २ नृत्यम् ३ नाट्यम् ४ आलेख्य
म् ५ विशेषकच्छेद्यम् ६ तंडुलकुसुमबलिविकाराः ७ पुष्पास्तरणम् ८ दशनवसनांगरागाः ९ मणिभूमिकाकर्म १० शयनरचनम् ११ उदकवाद्यमुदकघातः १२ चित्रयोगाः १३ मा
ल्यग्रथनविकल्पाः १४ शेखरापीडयोजनम् १५ नेपथ्ययोगाः १६ कर्णपत्रभंगाः १७ सुगंधयुक्तिः १८ भूषणयोजनम् १९ ऐंद्रजालम् २० कौचुमारयोगाः २१ हस्तलाघवम् २२ चित्र
शाकापूपभक्ष्यविकारक्रियाः २३ पानकरसरागासवयोजनम् २४ सूचीवायकर्म २५ सूत्रक्रीडा २६ वीणाडमरुकवाद्यानि २७ प्रहेलिका २८ प्रतिमाला २९ दुर्वचकयोगाः ३० पुस्तक

यथोपसाद्यतौदांतौगुरौवृत्तिमनिंदिताम् ॥ ग्राहयंतावुपेतौस्मभक्त्यादेवमिवादृतौ ३२ तयोर्द्विजवरस्तुष्टःशुद्धभावानुवृत्तिभिः ॥ प्रोवाचवेदानखिलान्सां
गोपनिषदोगुरुः ३३ सरहस्यंधनुर्वेदंधर्मान्न्यायपथांस्तथा ॥ तथाचान्वीक्षिकींविद्यांराजनीतिंचषड्विधाम् ३४ सर्वंनरवरश्रेष्ठौसर्वविद्याप्रवर्तकौ ॥ सकृ
न्निगदमात्रेणतौसंजगृहतुर्नृप ३५ अहोरात्रैश्चतुःषष्ट्यासंयत्तौतावतीःकलाः ॥ गुरुदक्षिणयाऽचार्यंछंदयामासतुर्नृप ३६ द्विजस्तयोस्तंमहिमानमद्भुतंसं
लक्ष्यराजन्नतिमानुषींमतिम् ॥ संमंत्र्यपत्न्यासमहार्णवेमृतंबालंप्रभासेवरयांबभूवह ३७ तथेत्यथारुह्यमहारथौरथंप्रभासमासाद्यदुरंतविक्रमौ ॥ वेलामुप
व्रज्यनिषीदतुःक्षणंसिंधुर्विदित्वाऽर्हणमाहरत्तयोः ३८ तमाहभगवानाशुगुरुपुत्रःप्रदीयताम् ॥ योऽसाविहत्वयाग्रस्तोबालकोमहतोर्मिणा ३९ समुद्रउवा
च ॥ नैवाहर्षमहंदेवदैत्यःपंचजनोमहान् ॥ अंतर्जलचरःकृष्णशंखरूपधरोऽसुरः ४० आस्तेतेनाहृतोनूनंतच्छ्रुत्वासत्वरंप्रभुः ॥ जलमाविश्यतंहत्वा
नापश्यदुदरेऽर्भकम् ४१ तदंगप्रभवंशंखमादायरथमागमत् ॥ ततःसंयमनींनामयमस्यदयितांपुरीं ४२ गत्वाजनार्दनःशंखंप्रदध्मौसहलायुधः
शंखनिर्ह्रादमाकर्ण्यप्रजासंयमनोयमः ४३ तयोःसपर्यांमहतींचक्रेभक्त्युपबृंहिताम् ॥ उवाचावनतःकृष्णंसर्वभूताशयालयम् ॥ लीलामनुष्यहेवि
ष्णोयुवयोःकरवामकिम् ४४

वाचनम् ३१ नाटकाख्यायिकादर्शनम् ३२ काव्यसमस्यापूरणम् ३३ पाट्टिकावेत्रबाणविकल्पाः ३४ तर्ककर्माणि ३५ तक्षणम् ३६ वास्तुविद्या ३७ रूप्यरत्नपरीक्षा ३८ धातुवादः३९
मणिरागज्ञानम् ४० आकरज्ञानम् ४१ वृक्षायुर्वेदयोगाः ४२ मेषकुक्कुटलावकयुद्धविधिः ४३ शुकसारिकाप्रलापनम् ४४ उत्सादनम् ४५ केशमार्जनकौशलं ४६ अक्षरमुष्टिकाकथनम्४७
म्लेच्छितकुतर्कविकल्पाः ४८ देशभाषाज्ञानम् ४९ पुष्पशकटिकानिर्मितिज्ञानम् ५० यंत्रमातृकाधारणमातृका ५१ संवाच्यम् ५२ मानसीकाव्यक्रिया ५३ अभिधानकोशः ५४ छंदो
ज्ञानम् ५५ क्रियाविकल्पाः ५६ छालितकयोगाः ५७ वस्त्रगोपनानि ५८ द्यूतविशेषः ५९ आकर्षक्रीडा ६० बालक्रीडनकानि ६१ वैनायिकीनाम् ६२ वैजयिकीनाम् ६३ वैतालिकीनांचवि
द्यानांज्ञानम् ६४ इतिचतुःषष्टिकलाः छंदयामासतुरुपलोभितवंतौ ३६ प्रभासेक्षेत्रेमहार्णवेमृतंबालंवरयामास ३७ ईश्वराविति विदित्वासमुद्रस्तयोरर्हणमाजहार ३८ ३९ पंचजनस्त्वसु
रोऽहार्षीत् सचमहान्ममासाध्यइत्यर्थः ४० ४१ ४२ ४३ सपर्यांपूजाम्सर्वेषांभूतानामाशया अंतःकरणानितान्यालयोनिवासोयस्यतम् ४४

निजंकर्मैवनिबंधनंयस्यतथाभूतमपिमदाज्ञापुरस्कारेणानयतस्तेनदोषइत्यर्थः ४५ ४६ वत्सेतिप्राधान्येनैकस्यसंबोधनम् गुरोर्निष्क्रयोगुरुदक्षिणा युष्मद्विधयोर्गुरोर्ममकामानांमध्येकोनुका
मोवशिष्यतेनकोपीति ४७ हेवीरौ ४८ अनिलवद्रंहोवेगोयस्यतेनपर्जन्योमेघस्तद्वन्निनदोयस्यतेन ४९ नष्टमदृष्टंतत्पुनर्लब्धंधनंयाभिस्ताइवेति ५० ॥ इतिदशमस्कंधेपूर्वार्धेटी
कायांपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ छ ॥ ॥ षट्चत्वारिंशकेघोषमुद्धवंप्रेष्यतद्गिरा ॥ यशोदानंदयोश्चक्रेकृष्णःशोकापनोदनम् १ कामचारांद्विजातिःसन्पारित्यज्यातिसंयतः ॥ गुरो
र्ज्ञानमनुप्राप्यसख्यागोपीरुपादिशत् २ गोपीनांसांत्वनमपिरहस्यंसन्मंत्रिसाध्यमितितदर्थमुद्धवंविशिनष्टिवृष्णीनामितिबुद्धिसत्तमोबुद्ध्याऽतिश्रेष्ठः १ २ ३ गोपीनांविशेषतःसंदेशे
कारणमाहताइतिमय्येवसंकल्पात्मकंमनोयासांताः अहमेवप्राणोयासांताःमदर्थेत्यक्तादैहिकाःपतिपुत्रादयोयाभिस्ताःततःकिमतआह येत्यक्तलोकधर्माइतिमन्निमित्तंत्यक्तौलोकधर्मावि

श्रीभगवानुवाच ॥ गुरुपुत्रमिहानीतंनिजकर्मनिबंधनं ॥ आनयस्वमहाराजमच्छासनपुरस्कृतः ४५ तथेतितेनोपानीतंगुरुपुत्रंयदूत्तमौ ॥ दत्त्वास्वगुर
वेभूयोवृणीष्वेतितमूचतुः ४६ गुरुरुवाच ॥ सम्यक्संपादितोवत्सभवद्भ्यांगुरुनिष्क्रयः ॥ कोनुयुष्मद्विधगुरोःकामानामावशिष्यते ४७ गच्छतंस्वगृहंवी
रौकीर्तिर्वामस्तुपावनी ॥ छंदांस्ययातयामानिभवंत्विहपरत्रच ४८ गुरुणैवमनुज्ञातौरथेनानिलरंहसा ॥ आयातौस्वपुरंतातपर्जन्यनिनदेनवै ४९ सम
नंदन्प्रजाःसर्वादृष्ट्वारामजनार्दनौ ॥ अपश्यंत्योबह्वहानिनष्टलब्धधनाइव ५० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेगुरुपुत्रानयनंनामपंचचत्वा
रिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ वृष्णीनांप्रवरोमंत्रीकृष्णस्यदयितःसखा ॥ शिष्योबृहस्पतेःसाक्षादुद्धवोबुद्धिसत्तमः १ तमाहभगवान्प्रेष्ठं
भक्तमेकांतिनंक्वचित् ॥ गृहीत्वापाणिनापाणिंप्रपन्नार्तिहरोहरिः २ गच्छोद्धवव्रजंसौम्यपित्रोर्नौप्रीतिमावह ॥ गोपीनांमद्वियोगाधिंमत्संदेशैर्विमोचय ३
तामन्मनस्कामत्प्राणामदर्थेत्यक्तदैहिकाः ॥ येत्यक्तलोकधर्माश्चमदर्थेतान्बिभर्म्यहम् ४ मयिताःप्रेयसांप्रेष्ठेदूरस्थेगोकुलस्त्रियः ॥ स्मरंत्योऽगविमुह्यंतिवि
रहौत्कंठ्यविह्वलाः ५ धारयंत्यतिकृच्छ्रेणप्रायःप्राणान्कथंचन ॥ प्रत्यागमनसंदेशैर्बल्लव्योमेमदात्मिकाः ६ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्तउद्धवोराजन्संदेशंभर्तुराहृ
तः ॥ आदायरथमारुह्यप्रययौनंदगोकुलम् ७ प्राप्तोनंदव्रजंश्रीमान्निम्लोचतिविभावसौ ॥ छन्नयानःप्रविशतांपशूनांखुररेणुभिः ८ वासितार्थेऽभि
युद्ध्यद्भिर्नादितंशुष्मिभिर्वृषैः ॥ धावंतीभिश्चवास्राभिरूधोभारैःस्ववत्सकान् ९ इतस्ततोविलंघद्भिर्गोवत्सैर्मंडितंसितैः ॥ गोदोहशब्दाभिरवंवेणूनांनिः
स्वनेनच १० गायंतीभिश्चकर्माणिशुभानिबलकृष्णयोः ॥ स्वलंकृताभिर्गोपीभिर्गोपैश्चसुविराजितम् ११

हामुत्रसुखेतत्साधनानिचयैस्तान्बिभर्मिपोषयामिसंवर्धयामिसुखयामीत्यर्थः ४ तासांवियोगाधिंदर्शयतिद्वयेनमयिताइति विरहेणौत्कंठ्यंतेनाविह्वलाःपरवशाः ५ गोकुलान्निर्गमनस
मयेशीघ्रमागमिष्यामीतियेप्रत्यागमनसंदेशास्तैःमेमदीयाबल्लव्योगोप्यः मदात्मिकाइतितासामात्मायादिस्वदेहेस्यात्तर्हिविरहतापेनदह्येतैवतस्यमयिवर्तमानत्वात्कथंचिज्जीवंतीतिभावः ६
संदेशंभवतीनांवियोगोमेनहिसर्वात्मनाक्वचिदित्यादिकं ७ निम्लोचत्यस्तंगच्छतिसति छन्नंयानंयस्येतितदागोपीभिरज्ञातत्वेननंदसंगंलब्धवानितिसूचयति ८ व्रजंवर्णयतिपंचभिर्वासि
तार्थइत्यादिनावासिताःपुष्पवत्योगावस्तन्निमित्तमभितोयुध्यद्भिःशुष्मिभिर्मत्तैर्वृषैर्नादितम् वास्राभिर्धेनुभिः स्ववत्सकान्प्रति ९ विलंघद्भिरुत्पतद्भिःगोदोहशब्दैःसहाभितोरवाःमुंचमामुंचन
यआनयदेहिगृहाणेत्यादयोयस्मिंस्तम् वेणूनांनिःस्वनेनचमंडितम् १० गायंतीभिर्गोपीभिर्गोपैश्चसुविराजितम् ११

अश्याद्यर्चनान्वितैर्गोपगृहैर्धूपादिभिश्चमनोरमम् १२ षंडैःसमूहैः १३ आर्चयत्पूजयामास १४ कशिपौशय्यायांसंविष्टम् १५ १६ साधूनामिति कर्मणिषष्ठ्यः १७ गावोगाः गिरिंगोवर्धन
म् १८ अप्यायास्यत्यागमिष्यतिकिम् १९ श्रीकृष्णोपकारस्मरणादिभिरनुपमानंदेनाभिभूयमानआह दावाग्नेरित्यादिना वाताद्वर्षाच्चेतिवृषात्सर्पाच्चेतिअन्येभ्यश्चदुरतिक्रमेभ्योमृत्युभ्यः
श्रीकृष्णेनरक्षिताःस्म २० किंचस्मरतामिति लीलयापांगेननिरीक्षितम् अंगहेउद्धव २१ नकेवलंशिथिलाएवकिंतुशनैरुपरमंतीत्याह सारिच्छैलेति सरितश्चशैलाश्चवनोद्देशाश्चतान्
आक्रीडान्क्रीडास्थानानि २२ सुराणामर्थायमहद्गंभीरंगर्गस्यवचनंयथा २३ नकेवलंतद्वचनानुसारेणैवव्यहारसंवादादपीत्याह कंसमिति २४ इभराडयष्टिमिवतालत्रयप्रमाणंधनुर्बभंज

अग्न्यर्कातिथिगोविप्रपितृदेवार्चनान्वितैः ॥ धूपदीपैश्चमाल्यैश्चगोपावासैर्मनोरमं १२ सर्वतःपुष्पितवनांद्विजालिकुलनादितं ॥ हंसकारंडवाकीर्णैःपद्मषंडै
श्चमंडितं १३ तमागतंसमागम्यकृष्णस्यानुचरंप्रियम् ॥ नंदःप्रीतःपरिष्वज्यवासुदेवधियाऽऽर्चयत् १४ भोजितंपरमान्नेनसंविष्टंकशिपौसुखम् ॥
गतश्रमंपर्यपृच्छत्पादसंवाहनादिभिः १५ कच्चिदंगमहाभागसखानःशूरनंदनः ॥ आस्तेकुशल्यपत्याद्यैर्युक्तोमुक्तःसुहृद्वृतः १६ दिष्ट्याकंसोहतःपापः
सानुगःस्वेनपाप्मना ॥ साधूनांधर्मशीलानांयदूनांद्वेष्टियःसदा १७ अपिस्मरतिनःकृष्णोमातरंसुहृदःसखान् ॥ गोपान्व्रजंचात्मनाथंगावोवृंदावनंगिरिम्
१८ अप्यायास्यतिगोविंदःस्वजनान्सकृदीक्षितुम् ॥ तर्हिद्रक्ष्यामतद्वक्त्रंसुनसंसुस्मितेक्षणम् १९ दावाग्नेर्वातवर्षाच्चवृषसर्पाच्चरक्षिताः ॥ दुरत्य
येभ्योमृत्युभ्यःकृष्णेनसुमहात्मना २० स्मरतांकृष्णवीर्याणिलीलाऽपांगनिरीक्षितम् ॥ हसितंभाषितंचांगसर्वानःशिथिलाःक्रियाः २१ सरिच्छैलव
नोद्देशान्मुकुंदपदभूषितान् ॥ आक्रीडानीक्षमाणानांमनोयातितदात्मताम् २२ मन्येकृष्णंचरामंचप्राप्ताविहसुरोत्तमौ ॥ सुराणांमहदर्थायगर्गस्य
वचनंयथा २३ कंसंनागायुतप्राणंमल्लौगजपतिंतथा ॥ अवधिष्टांलीलयैवपशूनिवमृगाधिपः २४ तालत्रयंमहासारंधनुर्यष्टिमिवेभराट् ॥ बभंजैके
नहस्तेनसप्ताहमदधाद्गिरिम् २५ प्रलंबोधेनुकोऽरिष्टस्तृणावर्तोबकादयः ॥ दैत्याःसुरासुरजितोहतायेनेहलीलया २६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिसं
स्मृत्यसंस्मृत्यनंदःकृष्णानुरक्तधीः ॥ अत्युत्कंठोभवत्तूष्णींप्रेमप्रसरविह्वलः २७ यशोदावर्ण्यमानानिपुत्रस्यचरितानिच ॥ शृण्वंत्यश्रूण्यवास्राक्षीत्स्नेहस्नुतप
योधरा २८ तयोरित्थंभगवतिकृष्णेनंदयशोदयोः ॥ वीक्ष्यानुरागंपरमंनंदमाहोद्धवोमुदा २९ ॥ उद्धवउवाच ॥ युवांश्लाघ्यतमौनूनंदेहिनामिहमानद ॥
नारायणेऽखिलगुरौयत्कृतामतिरीदृशी ३० एतौहिविश्वस्यचबीजयोनीरामोमुकुंदःपुरुषःप्रधानम् ॥ अन्वीयभूतेषुविलक्षणस्यज्ञानस्यचेशातइमौपुरा
णौ ३१ यस्मिन्जनःप्राणवियोगकालेक्षणंसमावेश्यमनोविशुद्धं ॥ निर्हृत्यकर्माशयमाशुयातिपरांगतिंब्रह्ममयोर्कवर्णः ३२

२५ २६ २७ २८ २९ ३० अखिलगुरुत्वमेवजनकत्वेनानियंतृत्वेनचाह एताविति रामोमुकुंदश्चेत्येतौविश्वस्यबीजयोनीनिमित्तोपादाने ननुपुरुषप्रधानयोर्बीजयोनित्वंप्रसिद्धमतआह
पुरुषः प्रधानमिति पुरुषोंऽशःप्रधानंशक्तिः अतःप्रधानपुरुषावप्येतावेवेत्यर्थःएवंजनकत्वमुक्तं किंच अन्वीयभूतेषुभूतेष्वनुप्रविश्यभूतानांतदुपहितस्याविलक्षणस्यनानाभेदस्यज्ञानस्यजीव
स्यचेशातेईश्वरौनियंतारौभवतः कुतः पुराणावनादी अनादित्वात्कारणत्वंततश्चनियंतृत्वमित्यर्थः ३१ ननुसृष्ट्यादिकर्मावेशान्मनुष्यादिजन्मदर्शनाच्चतस्यान्येभ्यःकोविशेषइत्याशं
क्याह यस्मिन्निति द्वाभ्यां कर्माशयंकर्मवासनांनिर्हृत्यत्यक्त्वाब्रह्ममयःस्वरूपज्ञानवानर्कवर्णः शुद्धसत्त्वमूर्तिःसन्परांगतिंतत्पदंयाति ३२

अखिलस्यात्माचहेतुश्चतस्मिन्नकारणेनमनुष्याकृतौमहात्मन्महात्मनिपरिपूर्णेभवंतौभक्तिं कुरुतः अतःकृतकृत्यावित्यर्थः ३३प्रस्तुतमाह आगमिष्यतीति पित्रोर्युवयोः ३४ “यातयूयंव्रजंता
तवयंचस्नेहदुःखितान्॥ ज्ञातीन्वोद्रष्टुमेष्यामोविधायसुहृदांसुखम्”इतियदाहकृष्णस्तत्सत्यंकरिष्यतीति ३५कालविलंबनमसहमानौप्रत्याह माखिद्यतामिति हेमहाभागौ अंतिकेइदानीमेवस
मीपेवा कुतइत्यतआहअंतर्हृदीति तर्हिसर्वैःकिमितिनदृश्यतेतत्राह ज्योतिरिवैधसीति तद्ययामथनंविनानदृश्यतेतथाभक्तिंविनाकृष्णोऽपीतिभावः ३६ अहोआस्तामेतत्तस्यत्विहागमनं
स्वस्यातिप्रियान्पित्रादीन्विहायनसंगच्छतइतिमन्येततत्राह नह्यस्येति अस्यप्रियादयोनहिसंति तत्रहेतुः अमानिनः समानस्येतिच ३७ ३८ सोपिजन्मकर्मादिरहितोपिक्रीडाप्रयोजनः
सन्ससाधूनांपरिपालनायसदसन्मिश्रयोनिषुसात्त्विकराजसतामसयोनिषु यद्वा देवादिमत्स्यादिनृसिंहादियोनिषुकल्पतेआविर्भवतीत्यर्थः ३९ ननुजन्मकर्मादिरहितस्यकुतएतादित्यतआ

तस्मिन्भवंतावखिलात्महेतौनारायणेकारणमर्त्यमूर्तौ ॥ भावंविधत्तांनितरांमहात्मन्किंवाऽवशिष्टंयुवयोःसुकृत्यम् ३३ आगमिष्यत्यदीर्घेणकालेनव्रजमच्यु
तः ॥ प्रियंविधास्यतेपित्रोर्भगवान्सात्वतांपतिः ३४ हत्वाकंसंरंगमध्येप्रतीपंसर्वसात्वताम् ॥ यदाहवःसमागत्यकृष्णःसत्यंकरोतितत् ३५ माखिद्यतं
महाभागौद्रक्ष्यथःकृष्णमंतिके ॥ अंतर्हृदिसभूतानामास्तेज्योतिरिवैधसि ३६ नह्यस्यास्तिप्रियःकश्चिन्नाप्रियोवाऽस्त्यमानिनः ॥ नोत्तमोनाधमो
वापिसमानस्यासमोऽपिवा ३७ नमातानपितातस्यनभार्यानसुतादयः ॥ नात्मीयोनपरश्चापिनदेहोजन्मएवच ३८ नचास्यकर्मवालोकेसदसन्मिश्र
योनिषु ॥ क्रीडार्थंसोऽपिसाधूनांपरित्राणायकल्पते ३९ सत्त्वंरजस्तमइतिभजतेनिर्गुणोगुणान् ॥ क्रीडन्नतीतोऽत्रगुणैःसृजत्यवतिहंत्यजः ४० यथाभ्रमरि
कादृष्ट्याभ्राम्यतीवमहीयते ॥ चित्तेकर्तरितत्रात्माकर्तेवाहंधियास्मृतः ४१ युवयोरेवनैवायमात्मजोभगवान्हरिः ॥ सर्वेषामात्मजोह्यात्मापितामातासई
श्वरः ४२ दृष्टंश्रुतंभूतभवद्भविष्यत्स्थास्नुश्चरिष्णुर्महदल्पकंच ॥ विनाऽच्युताद्वस्तुतरांनवाच्यंसएवसर्वंपरमार्थभूतः ४३ एवंनिशासाब्रुवतोर्व्यती
तानंदस्यकृष्णानुचरस्यराजन् ॥ गोप्यःसमुत्थायनिरूप्यदीपान्वास्तून्समभ्यर्च्यदधीन्यमंथन् ४४ तादीपदीप्तैर्मणिभिर्विरेजूरज्जूर्विकर्षद्भुजकंकणस्र
जः ॥ चलन्नितंबस्तनहारकुंडलत्विषत्कपोलारुणकुंकुमाननाः ४५ उद्गायतीनामरविंदलोचनंव्रजांगनानांदिवमस्पृशद्ध्वनिः ॥ दध्नश्चनिर्मथनशब्दमिश्रि
तोनिरस्यतेयेनदिशाममंगलम् ४६ भगवत्युदितेसूर्येनंदद्वारिव्रजौकसः ॥ दृष्ट्वारथंशातकौंभंकस्यायमितिचाब्रुवन् ४७ अक्रूरआगतःकिंवायःकंस
स्यार्थसाधकः ॥ येननीतोमधुपुरींकृष्णःकमललोचनः ४८

ह सत्त्वमिति क्रीडामतीतोपिक्रीडन् तथापिमायागुणैर्घटतइत्यर्थः ४० अत्राविद्योपाधेर्जीवस्यकर्तृत्वंदृष्टांतीकुर्वंस्तस्याविद्ययैवकर्तृत्वमितिसदृष्टांतमाह यथेति भ्रमरिकापरिभ्रमणंतयो
पलक्षितयादृष्ट्याभूरपिभ्राम्यतीतियथाप्रतीयतेएवंचित्तेकर्तरिसतितत्रचित्तेहंधियाआत्माध्यासेनात्माकर्तास्मृतोयथातद्वदिति ४१ किंचयुवयोरेवनायमात्मजःकिंतुसर्वेषामपितत्रापिना
त्मजएवकिंतुशत्रुमित्रादिरूपोपीतिसर्वात्मत्वनिरूपणेनमोहनिवृत्तयेसंबंधमनैकांतिकीकरोति युवयोरेवेतिद्वाभ्याम् ४२ अच्युताद्विनातरांनितरांतत्त्वतोवाच्यंनिर्वचनार्हंवस्तुनास्तीति
४३ दीपान्निरूप्यप्रज्वाल्य वास्तून्देहल्यादीन् ४४ मणिभिःकांच्यादिषुस्थितैःरज्जूर्विकर्षत्सुभुजेषुकंकणानांस्रजोयासांताः चलंतोनितंबाःस्तनाहाराश्चयासांताः कुंडलैस्त्विषंतः स्फुरंतः
कपोलायासांताः अरुणानिकुंकुमानियेषुतान्याननानियासांताएवताश्चताश्च ४५ ४६ तदाव्रजौकसोगोप्यः ४७ सक्रोधमाहुः अक्रूरइति अर्थसाधितवानित्यर्थसाधकः तदाहुःयेननीतइति ४८

कंसंघातयित्वापुनःकिमर्थमागतइत्याशंक्यस्वयमेवकारणंसंभावयंति किमिति तदासाधितेनकार्येणप्रीतस्यतुष्टस्यभर्तुः पाठांतरे प्रेतस्यमृतस्य कंसस्यनिष्कृतिमौर्ध्वदैहिकमस्माभिःकृत्वासाधयिष्यतेकिम् अस्मन्मांसैःपिंडान्कृत्वादास्यतीत्यर्थः इत्येवंवदंतीनांस्त्रीणांततस्तस्मिन्नवसरेकृताह्निकःकृतस्नानादिनियमउद्धवआगतइति ४९ इतिदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायांषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ४६ ॥ ॥ सप्तचत्वारिंशकेथकृष्णादेशेनगोपिकाः बोधयित्वोद्धवस्तत्त्वमनुज्ञाप्यागमत्पुरीम् १ ॥ १ ॥ अपीच्यंसुंदरंदर्शनंयस्यसः अच्युतस्येववेषोभूषणानिचयस्यसः कोयंकुतोवाकस्यचेतिवदंत्यस्तंपरिवव्रुः २ ॥ ३ ॥ पार्षदंसेवकम् ४ पित्रोःप्रियचिकीर्षयेत्यत्रहेतुः स्नेहानुबंधइति ५ अन्यथागोव्रजेतस्येत्यत्रहेतुः अन्येष्विति अर्थकृताकार्यनिमित्ता विडंबनमनुकरणमात्रंनतुतात्त्विकीमैत्री पुंभिरितिदृष्टांतौ ६ अस्यैवान्यार्थनिदर्शनैःप्रपंचः निःस्वमित्यादिना दत्तादक्षिणायेनतंयाज्यम् ७ पक्षिणोविगतफलंवृक्षम् रतामनुरक्तामतृ

किंसाधयिष्यत्यस्माभिर्भर्तुःप्रीतस्यनिष्कृतम् ॥ इतिस्त्रीणांवदंतीनामुद्धवोऽगात्कृताह्निकः ४९ इतिश्रीभा०दशमस्कंधेपूर्वार्धेनंदशोकापनयनंनामषट्चत्वारिंशोध्यायः॥४६॥ श्रीशुकउवाच ॥ तंवीक्ष्यकृष्णानुचरंव्रजस्त्रियःप्रलंबबाहुंनवकंजलोचनम् ॥ पीतांबरंपुष्करमालिनंलसन्मुखारविंदंमणिमृष्टकुंडलम् १ शुचिस्मिताःकोयमपीच्यदर्शनःकुतश्चकस्याच्युतवेषभूषणः ॥ इतिस्मसर्वाःपरिवव्रुरुत्सुकास्तमुत्तमश्लोकपदांबुजाश्रयम् २ तंप्रश्रयेणावनताःसुसत्कृतंसव्रीडहासेक्षणसूनृतादिभिः ॥ रहस्यपृच्छन्नुपविष्टमासनेविज्ञायसंदेशहरंरमापतेः३ जानीमस्त्वांयदुपतेःपार्षदंसमुपागतम् ॥ भर्त्रेहप्रेषितःपित्रोर्भवान्प्रियचिकीर्षया ४ अन्यथागोव्रजेतस्यस्मरणीयंनचक्ष्महे ॥ स्नेहानुबंधोबंधूनांमुनेरपिसुदुस्त्यजः ५ अन्येष्वर्थकृतामैत्रीयावदर्थविडंबनं ॥ पुंभिःस्त्रीषुकृतायद्वत्सुमनास्स्विवषट्पदैः ६ निःस्वंत्यजंतिगणिकाअकल्पंनृपतिंप्रजाः ॥ अधीतविद्याआचार्यमृत्विजोदत्तदक्षिणम् ७ खगावीतफलंवृक्षंभुक्त्वाचातिथयोगृहम् ॥ दग्धंमृगास्तथाऽरण्यंजारोभुक्त्वारतांस्त्रियम् ८ इतिगोप्योहिगोविंदेगतवाक्कायमानसाः ॥ कृष्णदूतेव्रजंयातेउद्धवेत्यक्तलौकिकाः ९ गायंत्यःप्रियकर्माणिरुदत्यश्चगतह्रियः ॥ तस्यसंस्मृत्यसंस्मृत्ययानिकैशोरबाल्ययोः १० काचिन्मधुकरंदृष्ट्वाध्यायंतीकृष्णसंगमम् ॥ प्रियप्रस्थापितंदूतंकल्पयित्वेदमब्रवीत् ॥ ११ ॥ गोप्युवाच ॥ मधुपकितवबंधोमास्पृशांघ्रिंसपत्न्याःकुचविलुलितमालाकुंकुमश्मश्रुभिर्नः ॥ वहतुमधुपतिस्तन्मानिनीनांप्रसादंयदुसदसिविडंब्यंयस्यदूतस्त्वमीदृक् १२

प्तामित्यर्थः ८ त्यक्तलौकिकास्त्यक्तलोकव्यवहाराः ९ प्रियस्यकर्माणिगायंत्यस्तथातस्यबाल्यकैशोरयोर्यानिकर्माणितानिसंस्मृत्यसंस्मृत्यगतह्रियःसत्योरुदत्यश्चतमपृच्छन्नितिपूर्वक्रिययैवसंबंधः १० प्रियेणश्रीकृष्णेनमांप्रसादयितुंप्रस्थापितोयंदूतइतिकल्पयित्वाऽब्रवीत् यद्वा तस्मिन्नप्युद्धवेप्रियप्रस्थापितंदूतमितिदूतदृष्टिंकृत्वामधुकरापदेशेनोद्धवमेवाब्रवीदित्यर्थः ११ हेमधुपकितवस्यधूर्तस्यबंधोनोस्माकमंघ्रिंमास्पृश मामांनमस्कारेणप्रार्थयस्वेत्यर्थः तत्किमित्यपेक्षायां कृष्णवर्णस्यतस्यश्मश्रूणांलोहितत्वेकारणमुत्प्रेक्षमाणाह सपत्न्याःकुचाभ्यांलुलितासंमर्दितायाकृष्णस्यवनमालाअतएवतस्याःकुंकुमंयेषुतैःश्मश्रुभिरुपलक्षितः किंतुतासामेवमानिनीनांप्रसादंमधुपतिर्वहतु किमस्मत्प्रसादनेनतस्य यदुसदसिविडंब्यमुपहासास्पदम् कुतः यस्यदूतस्त्वमीदृगीदृशः १२

ननुकिमित्येवंतमत्रजानीथकिंत्वस्तेनापकृतमत आह सकृदिति भवादृक्त्वादृशोदुर्मनाःसुमनसःकुसुमानियथात्यजतितद्वत् अहोबताविज्ञस्यतस्यपादपद्मंश्रीःकथंसेवतेविदितंमयेत्याहअपीतिबतेतिखेदेउत्तमश्लोकस्यजल्पैर्मिथ्याकथाभिःप्रलापैःप्रायोहृतचेताः वयंतुनलक्ष्मीवदविचक्षणाइतिभावः १३ झंकारान्बहुधाकुर्वंतमस्मत्प्रसादलाभायकृष्णंगायतीतिमत्वाह किमिहेतिपुराणंपुरातनंबहुशोनुभूतम् विजयसखस्यश्रीकृष्णस्यसांप्रतंयाःसख्यस्तासामग्रतस्तत्प्रसंगोगीयतांइष्टाः कृष्णस्यप्रियाःतेनपूजिताइतिवातेनालिंगितेनक्षपिताकुचरुग्यासांतास्तवेष्टमपेक्षितंदास्यंतीति १४ भोमातर्मैवंवोचस्त्वामनुस्मृत्यानंगाविक्लवस्त्वांप्रसादयितुंमामादिष्टवानित्यत आह दिवीति दिविभुविरसातलेचयाःस्त्रियःस्युस्ताःकानामदुरापानकाश्चनतदित्यव्ययमृतस्येत्यर्थःकपटेनरुचिरेणहासेनभ्रूविजृंभोयस्यतस्यहेकपटइतिवा किंचयस्यचरणरजःश्रीःसेवतेतत्रवयंकाः अपिचयद्यप्येवंतथापिकृपणपक्षेकृपणानुकंपिनिपुंस्युत्तमश्लोकशब्दोभवतीति तथाकथनीयंत्वयेतिभावः १५ पादमूलेप्रविशंतंक्षमापयिष्यंतमिवमत्वाहविसृजेति शिरसिन्यस्तंपादंविसृजतथाप्यमुंचंतमाहवेद्मीतिमुकुंदादभ्येत्यततःशिक्षितत्वेत्यर्थः दौत्यैर्दूतकर्मभिश्चाटुकारैःप्रियोक्तिरचनाभिरनुनयविदुषःप्रार्थना।चतुरस्यतेतवसर्वमहंवेद्मिमुकुंदवत्त्वमप्यविश्वसनीयइतिभावः ननुतेनकिमपराद्धंतत्राह स्वकृतइतिस्वकृतेतदर्थमेवविसृष्टाअपत्यपत्यन्यलोकाःअपत्यानिपतयश्चेतीहलोकोन्यलोकोधर्मसाध्यश्चयाभिस्तानःअकृतचेताअसंयतचित्तोयोव्यसृजदस्मिन्किंनुसंधातव्यमिति १६ किंचकृष्णस्यपूर्वाणिकर्माण्यनुसंदधानाबिभेम्यहमस्मादित्याह

सकृदधरसुधांस्वांमोहिनींपाययित्वासुमनसइवसद्यस्तत्यजेऽस्मान्भवादृक् ॥ परिचरतिकथंतत्पादपद्मंतुपद्माह्यपिबतहृतचेताउत्तमश्लोकजल्पैः १३ कि
मिहबहुषडंघ्रेगायसित्वंयदूनामाधिपतिमगृहाणामग्रतोनःपुराणम् ॥, विजयसखसखीनांगीयतांतत्प्रसंगःक्षपितकुचरुजस्तेकल्पयंतीष्टमिष्टाः १४ दिविभु
विचरसायांकाःस्त्रियस्तदुरापाःकपटरुचिरहासभ्रूविजृंभस्ययाःस्युः ॥ चरणरजउपास्तेयस्यभूतिर्वयंकाअपिचकृपणपक्षेह्युत्तमश्लोकशब्दः १५ विसृज
शिरसिपादंवेद्म्यहंचाटुकारैरनुनयविदुषस्तेऽभ्येत्यदौत्यैर्मुकुंदात् ॥ स्वकृतइहविसृष्टापत्यपत्यन्यलोकाव्यसृजदकृतचेताःकिंनुसंधेयमस्मिन् १६ मृगयुरि
वकपींद्रंविव्यधेलुब्धधर्मास्त्रियमकृतविरूपांस्त्रीजितःकामयानां ॥ बलिमपिबलिमत्त्वाऽवेष्टयद्ध्वांक्षवद्यस्तदलमसितसख्यैर्दुस्त्यजस्तत्कथाऽर्थः १७ यदनु
चरितलीलाकर्णपीयूषविप्रुट्सकृददनविधूतद्वंद्वधर्माविनष्टाः ॥ सपदिगृहकुटुंबंदीनमुत्सृज्यदीनाबहवइहविहंगाभिक्षुचर्यांचरंति १८

हमृगयुरिवेतिमृगयुर्लुब्धकइवयःकपींद्रंवालिनंविव्यधेअविध्यत्लुब्धधर्माक्रौर्यवान् अलुब्धधर्मेतिवालुब्धकोहितन्मांसमत्तुकामोविध्यत्ययंतुनतथाऽतोवृथाकाठिनइत्यर्थःतथास्त्रियंशूर्पणखांस्त्रीजितःसीतापरतंत्रः कामएवयानंप्राप्तिसाधनंयस्यास्तांविरूपांछिन्नकर्णनासिकामकरोद्दाशरथिरूपेण तथाबलिमपितद्दत्तंबलिमत्त्वाभक्षयित्वाध्वांक्षवत्काकवदवेष्टयद्बबंधवामनरूपेणबलिमत्त्वाऽधोऽक्षिपद्विष्टपाद्यइतिपाठेबलिंपूजांगृहीत्वाविष्टपात्स्वर्गादधोक्षिपदित्यर्थः ततस्मादसितस्यकृष्णस्यसख्यैरलं स्वंचेत्किमितितंनित्यंगायथतत्राहदुस्त्यजस्तुतस्यकथारूपोर्थइति १७ अपिचजानीमएवतत्कथापित्रिवर्गलतामूलोन्मूलनीतितथापिनत्यक्तुंशक्नुमः किंकुर्मइत्याहयदनुचरितेतियस्यानुचरितमेवलीलातदेवकर्णपीयूषंतस्यविप्रुट्कणिकातस्याःसकृददनंसेवनंतेनविधूतानिरस्ताद्वंद्वधर्मारागादयोयेषांतेऽतएवविनष्टाअत्तुल्यादीनंदुःखितंगृहकुटुंबंविहायदीनाभोगहीनाविहंगाअपिभिक्षुचर्यांप्राणवृत्तिमात्रंचरंत्यतस्त्याज्यस्तथापित्यक्तुंनशक्नुमइति निंदापरत्वेऽयंतावच्छ्रौतोर्थः दुस्त्यजत्वेपिपारमार्थिकोयमर्थःविधूतद्वंद्वधर्माइत्यंतः समासःपूर्ववत् ततस्तेचतेअविनष्टाश्चेतिसमासःइतरेपुनर्द्वंद्वधर्माणोविनष्टाएवसपदितत्क्षणमेवदीनंतुच्छंगृहसहितंकुटुंबंविहायदीनाइवाकिंचनाःधीराइतिवापाठःबहवोविहंगाहंसाइवसारासारविवेकचतुराःभिक्षुचर्यांपारमहंस्यंचरंतितस्मादेवंनरमनुष्यार्थरूपत्वाद्दुस्त्यजइत्रतत्कथार्थइति १८

ननुकिमेवंब्रूषेपूर्वंत्वयैवसाकंरहसिकिमेवंनावोचदित्यतआह वयामिति हेउपमंत्रिन्दूत आस्तामियंवार्त्ता यतःकुलिकस्यमृगयोःरुतंगीतमज्ञायथाकृतंसत्यमितिश्रद्दधानाःकृष्णस्यहारिण
स्यवध्वोभार्याहरिण्यःशरैःक्षताःसत्योरुजोददृशुः एवंजिह्मस्यकुटिलस्यतस्यव्याहृतमृतमिवश्रद्दधानाःस्पृहयंत्योवयमसकृदेतदददृशिम किंतत् तस्यनखैःस्पर्शस्तेनतीव्रःस्मरस्तेनरुजःपी
डाः तस्मादन्यावार्त्ताभण्यतांकथ्यतामिति १९ परावृत्यगत्वापुनरागतंप्रत्याह प्रियसखेति हेप्रियस्यसखेप्रेयसाकृष्णेनपुनःप्रेषितःकिंत्वमागतोऽसि अंगहेदूतमेमाननीयःपूज्योसि अतो
भवान्किमनुरुंधेप्राप्तुमिच्छतीत्यर्थः तद्वरयवृणीष्व संमानितंप्रत्याह नयसीति इहसतीः अस्मान्दुस्त्यजंद्वंद्वंमिथुनीभावोयस्यतस्यपार्श्वंसमीपंकथंनयसिनेष्यसि तथाहि हेसौम्यश्रीर्ना
मवधूःसाकंसहैवसततमास्ते तत्राप्युरसिवक्षस्येव २० तेनसंमंत्रितासतीब्रूतेअपिबतेति बतहर्षे हेसौम्यगुरुकुलादागत्यार्यपुत्रःकृष्णोधुनाकिंमधुपुर्यांवर्त्तते कदाचिदपिनोऽस्माकंवार्ताःकिं

वयमृतमिवजिह्मव्याहृतंश्रद्दधानाःकुलिकरुतमिवाज्ञाःकृष्णवध्वोहरिण्यः॥ददृशुरसकृदेतत्तन्नखस्पर्शतीव्रस्मररुजउपमंत्रिन्भण्यतामन्यवार्त्ता १९ प्रियसख
पुनरागाःप्रेयसाप्रेषितःकिंवरयकिमनुरुंधेमाननीयोऽसिमेऽग ॥ नयसिकथमिहास्मान्दुस्त्यजद्वंद्वपार्श्वंसततमुरसिसौम्यश्रीर्वधूःसाकमास्ते २० अपिब
तमधुपुर्यामार्यपुत्रोऽधुनाऽऽस्तेस्मरतिसपितृगेहान्सौम्यबंधूंश्चगोपान् ॥ क्वचिदपिसकथानःकिंकरीणांगृणीतेभुजमगुरुसुगंधंमूर्ध्न्यधास्यत्कदानु २१ श्री
शुकउवाच ॥ अथोद्धवोनिशम्यैवंकृष्णदर्शनलालसाः ॥ सांत्वयन्प्रियसंदेशैर्गोपीरिदमभाषत २२ उद्धवउवाच ॥ अहोयूयंस्मपूर्णार्थाभवत्योलोकपूजिताः
॥ वासुदेवेभगवतियासामित्यर्पितंमनः २३ दानव्रततपोहोमजपस्वाध्यायसंयमैः ॥ श्रेयोभिर्विविधैश्चान्यैःकृष्णेभक्तिर्हिसाध्यते २४ भगवत्युत्तमश्लोकेभ
वतीभिरनुत्तमा ॥ भक्तिःप्रवर्तितादिष्ट्यामुनीनामपिदुर्लभा २५ दिष्ट्यापुत्रान्पतीन्देहान्स्वजनान्भवनानिच ॥ हित्वावृणीतयूयंयत्कृष्णाख्यंपुरुषंपरं
२६ सर्वात्मभावोऽधिकृतोभवतीनामधोक्षजे ॥ विरहेणमहाभागामहान्मेऽनुग्रहःकृतः २७ श्रूयतांप्रियसंदेशोभवतीनांसुखावहः ॥ यमादायागतोभद्राअ
हंभर्त्तूरहस्करः २८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ भवतीनांवियोगोमेनहिसर्वात्मनाक्वचित् ॥ यथाभूतानिभूतेषुखंवाय्वग्निर्जलंमही ॥ तथाऽहंचमनःप्राणभू
तेंद्रियगुणाश्रयः २९ आत्मन्येवाऽऽत्मनाऽऽत्मानंसृजेहन्म्यनुपालये ॥ आत्ममायानुभावेनभूतेंद्रियगुणात्मना ३०

ब्रूते अगरुवत्सुगंधंभुजंनोमूर्ध्निकदानुधास्यतीति २१ श्रीकृष्णदर्शनोत्सुकागोपीःप्रियस्यसंदेशैःसांत्वयन्प्रथमंतावदिदमभाषत २२ तदाहषड्भिः अहोइति स्मनूनंयूयंपूर्णार्थाःकृतार्थाः२३
श्रेयोभिःश्रेयःसाधनैः २४ अनुत्तमाअतिश्रेष्ठा २५ अवृणीतवृतवत्यः २६ सर्वात्मभावएकांतभक्तिः अधिकृतःप्राप्तः भगवत्प्रेमसुखप्रदर्शनेनममैवमहाननुग्रहःकृतइति २७ भर्त्तुःकृष्णस्य
रहस्करोरहस्यकार्यकर्ता २८ भवतीनांमेमयासहवियोगोनास्तिकुतःसर्वात्मनासर्वस्योपादानकारणेनअतएवसर्वेषुमनआदिकार्येष्वहमनुगतत्वेनस्थितइतिसदृष्टांतमाह यथेति भूतेषुचराच
रेषुमहाभूतानि वाय्वग्निर्वायुसहितोग्निः वायुश्चाग्निश्चेत्यर्थः यथातथाहंचेति मनआदीनिकार्याणिगुणाःकारणंतेषामाश्रयत्वेनानुगतइत्यर्थः २९ ननुकारणत्वेचकार्यकारणभेदःस्यादत
आह आत्मन्येवेति ननुनित्यसिद्धस्यकुतःसृष्ट्यादिरूपताअतआह भूतेंद्रियगुणात्मनाबुद्धींद्रियेतिवापाठः तद्रूपेणेतिननुनिर्विकारस्यकुतस्तद्रूपतेतितत्राह आत्ममायानुभावेनेति ३०

नन्वात्मनोभूतादिरूपत्वेतद्दोषप्रसंगःस्यात्तत्राह आत्मेति आत्मातुशुद्धः कुतः अगुणान्वयः नगुणेष्वन्वेतीतितथा तत्कुतः व्यतिरिक्तः तदपिकुतःज्ञानमयोज्ञानस्वरूपः नन्वहंप्रत्ययस्वस
वेद्यमेवात्मनोनानावस्थावत्त्वमितिकुतःशुद्धतेतितत्राह सुषुप्तीति मायाकार्यमनोवृत्तिभिर्विश्वतैजसप्राज्ञरूपेणप्रतीयते नस्वतइत्यर्थः ३१ कुतः मनोनिरोधेतदभावादितिव्यतिरेकंदर्शयि
तुंमनोनिरोधंविधत्ते येनेति उत्थितःपुमान्यथामिथ्याभूतमेवस्वप्नंध्यायत्येवंबाधितानपींद्रियार्थान्शब्दादीन्येनमनसाध्यायेच्चिंतयेन् ध्यायंश्चयेनेंद्रियाणिप्रत्यपद्यतप्राप तन्मनोविनिद्रो
नलसःसन्निरुंध्यान्नियच्छेदिति ३२ तावताचकृतार्थोभवतीत्याह एतदंतइति एषमनोनिरोधःअंतःसमाप्तिःफलंयस्यसः समाम्नायोवेदःसतत्रपर्यवस्यतीत्यर्थः योगोष्टांगः सांख्यमात्माना
त्मविवेकः त्यागःसंन्यासःतपःस्वधर्मः दमइंद्रियदमनं मार्गभेदेप्येकत्रपर्यवसानेदृष्टांतः समुद्रांताआपगानद्यइवेति ३३ ननुकिमन्यानिवास्मानात्मविद्ययाप्रलोभयसिवयंतुसर्वसुंदरसकल
गुणगणालंकृतेनत्वयाविरहंनैवसहामइतिचेदतआहयत्त्वहमिति दृशांदूरेयद्वर्त्ते तन्मदनुध्यानार्थम् तच्चध्यानंमनसःसन्निकर्षार्थमिति ३४ एतदुपपादयतित्रयेण यथादूरचरइति ३५ ३६

आत्माज्ञानमयःशुद्धोव्यतिरिक्तोऽगुणान्वयः ॥ सुषुप्तिस्वप्नजाग्रद्भिर्मायावृत्तिभिरीयते ३१ येनेंद्रियार्थान्ध्यायेतमृषास्वप्नवदुत्थितः ॥ तन्निरुंध्यादिंद्रि
याणिविनिद्रःप्रत्यपद्यत ३२ एतदंतःसमाम्नायोयोगःसांख्यंमनीषिणाम् ॥ त्यागस्तपोदमःसत्यंसमुद्रांताइवापगाः ३३ यत्त्वहंभवतीनांवैदूरेवर्त्तेप्रियोदृशा
म् ॥ मनसःसन्निकर्षार्थंमदनुध्यानकाम्यया ३४ यथादूरचरेप्रेष्ठेमनआविश्यवर्त्तते ॥ स्त्रीणांचनतथाचेतःसन्निकृष्टेऽक्षगोचरे ३५ मय्यावेश्यमनःकृ
त्स्नंविमुक्ताशेषवृत्तियत् ॥ अनुस्मरंत्योमांनित्यमचिरान्मामुपैष्यथ ३६ यामयाक्रीडतारात्र्यांवनेऽस्मिन्व्रजआस्थिताः ॥ अलब्धरासाःकल्याण्यो
मापुर्मद्वीर्यचिंतया ३७ श्रीशुकउवाच ॥ एवंप्रियतमादिष्टमाकर्ण्यव्रजयोषितः ॥ ताऊचुरुद्धवंप्रीतास्तत्संदेशागतस्मृतीः ३८ गोप्यऊचुः ॥
दिष्ट्याऽहितोहतःकंसोयदूनांसानुगोऽघकृत् ॥ दिष्ट्याप्तैर्लब्धसर्वार्थैःकुशल्यास्तेऽच्युतोऽधुना ३९ कच्चिद्गदाग्रजःसौम्यकरोतिपुरयोषिताम् ॥ प्रीतिं
नःस्निग्धसव्रीडहासोदारेक्षणार्चितः ४० कथंरतिविशेषज्ञःप्रियश्चवरयोषिताम् ॥ नानुबद्धचेततद्वाक्यैर्विभ्रमैश्चानुभाजितः ४१ अपिस्मरतिनःसाधो
गोविंदःप्रस्तुतेक्वचित् ॥ गोष्ठीमध्येपुरस्त्रीणांग्राम्याःस्वैरकथांतरे ४२ ताःकिंनिशाःस्मरतियासुतदाप्रियाभिर्वृंदावनेकुमुदकुंदशशांकरम्ये ॥ रेमेक्वणच्च
रणनूपुररासगोष्ठ्यामस्माभिरीडितमनोज्ञकथःकदाचित् ४३ अप्येष्यतीहदाशार्हस्तप्ताःस्वकृतयाशुचा ॥ संजीवयन्नुनोगात्रैर्यथेंद्रोवनमंबुदैः ४४ क
स्मात्कृष्णइहायातिप्राप्तराज्योहताहितः ॥ नरेंद्रकन्याउद्वाह्यप्रीतःसर्वसुहृद्वृतः ४५

उपैष्यथेतिमाधुर्यमात्रमितिचेदतआह याइतिहेकल्याण्यःस्वभर्तृभिःप्रतिबद्धायावनेक्रीडतामयासहालब्धक्रीडास्तास्तदैवमामापुःप्रापुः ३७ तस्यसंदेशेनागतास्मृतिर्यासांताःप्रथमार्थेद्विती
या ३८ यदूनामहितःशत्रुःअघकृद्दुःखदःदिष्ट्येत्यानंदे आप्तैःप्राप्तैर्हितैर्वासह ३९ अन्याऊचुःकच्चिदितिनोऽस्माकंकरणीयांप्रीतिंकच्चित्पुरयोषितांकरोतिस्निग्धंचतत्सव्रीडहासेनोदारमीक्षणंते
नार्चितस्ताभिरस्माभिर्वा ४० अन्याऊचुः कथमिति तासांवाक्यैर्विभ्रमैश्चानुभाजितःपूजितः ४१ पुनरन्याऊचुःकिमनयाचिंतयाऽस्मान् क्वचित्प्रस्तुतेप्रसंगेस्मरतिकिंग्राम्याअविदग्धाः
४२ अन्याऊचुःताःकिमिति कुमुदैःकुंदैःशशांकेनचरम्येवृंदावनेक्वणंतिचरणनूपुराणियस्यांतस्यांरासगोष्ठ्यामस्माभिः प्रियाभिरीडितामनोज्ञाःकथायस्यसतदायासुनिशासुरेमेताःकदा
चित्किंनुस्मरतिवानवेति ४३ स्वनिमित्तेनशोकेनतप्तानोस्मान्गात्रैःकरस्पर्शादिभिःसंजीवयन्किंनुइहैष्यतीति ४४ अन्याऊचुःकस्मादितिअनन्यगतित्वेनपूर्वमत्रावसत्संप्रतिमहदैश्वर्यंप्राप्तः
कस्मादिहागमिष्यतीति ४५

अन्यास्तुपरमार्थमूचुः किमस्माभिरिति वनचरीभिरस्माभिरन्याभिर्वाराजकन्याभिर्महात्मनोधीरस्य किंच श्रीपतेः तदपि आस्ताम् स्वतएवाऽऽप्तकामस्यातएवकृतात्मनःपूर्णस्यकिंको
प्यर्थः क्रियेतनकश्चिदिति ४६ यतोऽघटमानायाकृष्णस्यसंगतिः सैवास्मान्व्याकुलयत्यतोनैराश्यमेवपरमंसुखंतच्चातिदुष्करमित्याहुः परंसौख्यमिति स्वैरिणीकामचारिणी ४७ संविदमे
कांतवार्त्ताम् ४८ किंच तद्विस्मृतौनतावद्दुःखमस्तिसापिनास्माकंसंभवतीत्याहुः सरिच्छैलेतित्रिभिः आचरिताः सेविताः ४९ ५० हेउद्धवतंकथंविस्मरामेति ५१ ५२ श्रीकृष्णमधोक्ष
जंज्ञात्वातंचस्वात्मानंज्ञात्वा ५३ विनुदन्नपनयन् ५४ ५५ सरिद्वनगिरिदर्यादिषुप्रत्येकंश्रीकृष्णंलीलासंप्रश्नादिभिःसंस्मारयन्नेमे ५६ कृष्णावेशेनाऽऽत्मनोमनसोविक्लवंवैक्लव्यम् तागोपीर्न
मस्यन्नमस्करिष्यन् उत्तमस्यात्मनोगोपस्त्रीनमस्कृतिरन्यायानभवतीतिदर्शयितुंतासांमहत्त्वंपंचाभिर्जगौउवाच ५७ एताइतिएताःपरंकेवलंतनुभृतःसफलजन्मानःरूढभावाःपरमप्रेमवत्यःय

किमस्माभिर्वनौकोभिरन्याभिर्वामहात्मनः ॥ श्रीपतेराप्तकामस्यक्रियेतार्थःकृतात्मनः ४६ परंसौख्यंहिनैराश्यंस्वैरिण्यप्याहपिंगला ॥ तज्जानतीनांनः
कृष्णेतथाप्याशादुरत्यया ४७ कउत्सहेतसंत्यक्तुमुत्तमश्लोकसंविदम् ॥ अनिच्छतोऽपियस्यश्रीरंगान्नच्यवतेक्वचित् ४८ सरिच्छैलवनोद्देशागावोवेणुरवा
इमे ॥ संकर्षणसहायेनकृष्णेनाचरिताःप्रभो ४९ पुनःपुनःस्मारयंतिनंदगोपसुतंबत ॥ श्रीनिकेतैस्तत्पदकैर्विस्मर्तुंनैवशक्नुमः ५० गत्यालालितयोदार
हासलीलाऽवलोकनैः ॥ माध्व्यागिराहृतधियःकथंतंविस्मरामहे ५१ हेनाथहेरमानाथव्रजनाथार्तिनाशन ॥ मग्नमुद्धरगोविंदगोकुलंवृजिनार्णवात् ५२
श्रीशुकउवाच ॥ ततस्ताःकृष्णसंदेशैर्व्यपेतविरहज्वराः ॥ उद्धवंपूजयांचक्रुर्ज्ञात्वात्मानमधोक्षजम् ५३ उवासकतिचिन्मासान्गोपीनांविनुदञ्शुचः ॥
कृष्णलीलाकथांगायन्रमयामासगोकुलम् ५४ यावंत्यहानिनंदस्यव्रजेऽवात्सीत्सउद्धवः ॥ व्रजौकसांक्षणप्रायाण्यासन्कृष्णस्यवार्तया ५५ सरिद्वनगिरिद्रो
णीर्वीक्षन्कुसुमितान्द्रुमान् ॥ कृष्णंसंस्मारयन्रेमेहरिदासोव्रजौकसां ५६ दृष्ट्वैवमादिगोपीनांकृष्णावेशात्मविक्लवम् ॥ उद्धवःपरमप्रीतस्तानमस्यन्निदंजगौ
५७ एताःपरंतनुभृतोभुविगोपवध्वोगोविंदएवनिखिलात्मनिरूढभावाः ॥ वांछंतियद्भवभियोमुनयोवयंचकिंब्रह्मजन्मभिरनंतकथारसस्य ५८ क्वेमाःस्त्रि
योवनचरीर्व्यभिचारदुष्टाःकृष्णेक्वचैषपरमात्मनिरूढभावः ॥ नन्वीश्वरोऽनुभजतोऽविदुषोऽपिसाक्षाच्छ्रेयस्तनोत्यगदराजइवोपयुक्तः ५९ नायंश्रियोंऽ
गउनितांतरतेःप्रसादःस्वर्योषितांनलिनगंधरुचांकुतोऽन्याः ॥ रासोत्सवेस्यभुजदंडगृहीतकंठलब्धाशिषांयउदगाद्व्रजवल्लवीनाम् ६०

दितियंरूढंभावंभवभियोमुमुक्षवोमुनयोमुक्ताअपिवांछंतिवयंचभक्ताअपि अतोनंतस्यकथासुरसोरागोयस्यतस्यब्रह्मजन्मभिर्विप्रसंबंधिभिःशौक्लसावित्रयाज्ञिकैस्त्रिभिर्जन्मभिःकिंकोतिशयः
यत्रतत्रजातःसएवसर्वोत्तमइत्यर्थः यद्वा अनंतकथासुरसोयस्यतस्यब्रह्मजन्मभिश्चतुर्मुखजन्मभिरपिकिमित्यर्थः ५८ किंचईश्वरप्रसादोमहत्त्वेकारणंतस्यचनजातिराचारोज्ञानंवाकार
णंकिंतुकेवलंभजनमेवेत्याह क्वेमाइति साक्षाद्भजतःपुंसः ननुअहोउपयुक्तःसेवितःअगदराजोऽमृतंयथेति ५९ अत्यंतापूर्वश्चायंगोपीषुभगवतःप्रसादइत्याह नायमिति अंगेवक्षसिउअहो
नितांतरतेरेकांतरतिमत्याःश्रियोपिनायंप्रसादोनुग्रहोस्ति नलिनस्येवगंधोरुक्कांतिश्चयासांतासांस्वर्गांगनानामप्सरसामपिनास्ति अन्याःपुनर्दूरतोनिरस्ताःरासोत्सवेकृष्णभुजदंडाभ्यां
गृहीतआलिंगितःकंठस्तेनलब्धाआशिषोयाभिस्तासांगोपीनांयउदगादाविर्बभूव ६०

किंचआस्तांतावद्गोपीनांभाग्यंममत्वेतावत्प्रार्थ्यमित्याह आसामितिगोपीनांचरणरेणुभाजांगुल्मादीनांमध्येयत्किमप्यहंस्यामित्याशंसा कथंभूतानाम् याइत्यादि आर्याणांमार्गंधर्मंचहि
त्वा ६१ पुनस्ताएवविशिनष्टि यावाइति योगेश्वरैरप्यात्मन्येवार्चितंस्तनेषुन्यस्तंपरिरभ्यतापंजहुरिति ६२ एवंमहत्त्वंप्रतिपाद्यनमस्करोति वंदइति ६३ अनुज्ञाप्यानुज्ञांयाचित्वा आ
मंत्र्यपृष्ट्वा ६४ ६५ नोऽस्माकंमनसोवृत्तयःकृष्णपादांबुजाश्रयाःस्युःअभिधांयिनीरभिधायिन्यः ६६ कृष्णेरतिःस्यादिति ६७ ६८ कृष्णादिभ्योभक्त्युद्रेकमाह उपायनानिचाददादिति
६९ ॥ इतिदशमेपूर्वार्धेटीकायांसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ४७ ॥ अष्टचत्वारिंशकेथकृष्णःकुब्जामरीरमत् ॥ अक्रूरस्यगृहंगत्वातंगजाह्वयमादिशत्॥ १॥ सैरंध्रीकाममापूर्यपूरयित्वामनोरथा

आसामहोचरणरेणुजुषामहंस्यांवृंदावनेकिमपिगुल्मलतौषधीनाम् ॥ यादुस्त्यजंस्वजनमार्यपथंचहित्वाभेजुर्मुकुंदपदवींश्रुतिभिर्विमृग्याम् ६१ यावैश्रिया
ऽर्चितमजादिभिराप्तकामैर्योगेश्वरैरपियदात्मनिरासगोष्ठ्याम् ॥ कृष्णस्यतद्भगवतश्चरणारविंदंन्यस्तंस्तनेषुविजहुःपरिरभ्यतापम् ६२ वंदेनंदव्रजस्त्री
णांपादरेणुमभीक्ष्णशः ॥ यासांहरिकथोद्गीतंपुनातिभुवनत्रयम् ६३ श्रीशुकउवाच ॥ अथगोपीरनुज्ञाप्ययशोदांनंदमेवच ॥ गोपानामंत्र्यदाशार्होया
स्यन्नारुरुहेरथम् ६४ तंनिर्गतंसमासाद्यनानोपायनपाणयः ॥ नंदादयोऽनुरागेणप्रावोचन्नश्रुलोचनाः ६५ मनसोवृत्तयोनःस्युःकृष्णपादांबुजाश्रयाः ॥ वा
चोऽभिधायिनीर्नाम्नांकायस्तत्प्रह्वणादिषु ६६ कर्मभिर्भ्राम्यमाणानांयत्रक्वापीश्वरेच्छया॥ मंगलाचरितैर्दानैरतिर्नःकृष्णईश्वरे ६७ एवंसभाजितोगोपैःकृष्ण
भक्त्यानराधिप ॥ उद्धवःपुनरागच्छन्मथुरांकृष्णपालिताम् ६८ कृष्णायप्रणिपत्याहभक्त्युद्रेकंव्रजौकसां ॥ वासुदेवायरामायराज्ञेचोपायनान्यदात् ६९ इति
श्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेउद्धवप्रतियानेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४७॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथविज्ञायभगवान्सर्वात्मासर्वदर्शनः ॥ सैरंध्र्याःकामतप्ता
याःप्रियमिच्छन्गृहंययौ १ महार्होपस्करैराढ्यंकामोपायोपबृंहितम् ॥ मुक्तादामपताकाभिर्वितानशयनासनैः ॥ धूपैःसुरभिभिर्दीपैःस्रग्गंधैरपिमंडितम् २ गृ
हंतमायांतमवेक्ष्यसाऽऽसनात्सद्यःसमुत्थायहिजातसंभ्रमा ॥ यथोपसंगम्यसखीभिरच्युतंसभाजयामाससदासनादिभिः ३ तथोद्धवःसाधुतयाऽभिपूजितो
न्यषीददुर्व्यामभिमृश्यचासनम् ॥ कृष्णोऽपितूर्णंशयनंमहाधनंविवेशलोकाचरितान्यनुव्रतः ४ सामज्जनालेपदुकूलभूषणस्रग्गंधतांबूलसुधासवादिभिः ॥
प्रसाधितात्मोपससारमाधवंसव्रीडलीलोत्स्मितविभ्रमेक्षितैः ५ आहूयकांतांनवसंगमह्रियाविशंकितांकंकणभूषितेकरे ॥ प्रगृह्यशय्यामधिवेश्यरामयारेमेऽ
नुलेपार्पणपुण्यलेशया ६ सानंगतप्तकुचयोरुरसस्तथाऽक्ष्णोर्जिघ्रंत्यनंतचरणेनरुजोमृजंती ॥ दोर्भ्यांस्तनांतरगतंपरिरभ्यकांतमानंदमूर्तिमजहाद
तिदीर्घपताम् ७

न् ॥ अक्रूरस्यततःकृष्णस्तेनपार्थानसांत्वयत् ॥ २ ॥ १ महार्हैरनर्घैरुपस्करैर्गृहोपकरणैरन्वितम् कामोपायैस्तदुद्दीपकैःसुरतबंधादिलेख्यैरुपबृंहितम् २ यथायथोचितम् ३ ४ प्र
साधितोयोग्यतामापादितआत्मादेहोययासा सव्रीडंयल्लीलयोद्गतंस्मितंतद्येषुविभ्रमेषूद्युक्तैरीक्षितैरुपलक्षिता ५ अनुलेपार्पणादन्यत्तस्याःपुण्यंनास्तीतिदर्शयितुंपुण्यलेशयेत्युक्तंनतुपु
ण्यस्याल्पत्वविवक्षया ६ कुचादीनांरुजोमृजंती जिघ्रंतीचचरणम् ७

काममेवप्राकृतदृष्ट्याअयाचत नचगोप्यइवसातन्निष्ठेतिदुर्भगेत्युक्तम् कृतार्थत्वेतुतस्यानसंदेहः ८ ९ कामएववररतंदत्त्वा मानयित्वाचालंकारादिदानैः १० मनोग्राह्यंविषयसुखम् असत्त्वात्तुच्छत्वात् ११ किंचिच्चिकीर्षयन्हस्तिनापुरप्रस्थापनंकारयितुमिच्छन्नित्यर्थः अक्रूरप्रियकाम्ययाच १२ आराद्दूरादेव १३ १४ आअपइतिच्छेदः अपआसर्वतोधारयन्नित्यन्वयः १५ १६ वांयुवयोरिदंकुलमुद्धृतंसमेधितंच १७ वामिदंकुलमित्यादिव्यवहारदृष्ट्योक्तापरमार्थमाह युवामिति जगन्मयौयुवाम् कुतः जगद्धेतू तदपिकुतः प्रधानपुरुषौतदात्मकौ अतोभवद्भ्यांविनापरंकारणमपरंकार्यंचनास्तीति १८ ननुप्रत्यक्षादिसिद्धंकथंनास्तीत्युच्यतेऽतआह आत्मसृष्टमिति हेब्रह्मन्परमेश्वरब्रह्मेतिवापाठः रजआदिस्वशक्तिभिरात्मनैवसृष्टमिदंविश्वमन्वाविश्यकारणत्वादननुप्रविष्टोप्यनुप्रविश्येवास्थितःश्रुतप्रत्यक्षगोचरंयथाभवतितथाबहुधाभवानेवप्रतीयते १९ एकस्यैवबहुधाप्रतीतिंसदृष्टांतामाह यथाहीति योनिषुस्वस्यैवरूपांतरेणाभिव्यक्तिस्थानेषुचराचरेषुयथामहीप्रमुखानिकारणान्येवनानाभांतिआत्मयोनिषुस्वकारणेषुभूतभौतिकेषु जीवोपिनरमृगादिशरीरेषुबालयुवाद्यवस्थासुचतथातथाप्रतीयतइतितद्व्यवच्छेदार्थमा

सैवंकैवल्यनाथंतंप्राप्यदुष्प्रापमीश्वरम् ॥ अंगरागार्पणेनाहोदुर्भगेदमयाचत ८ आहोष्यतामिहप्रेष्ठदिनानिकतिचिन्मया ॥ रमस्वनोत्सहेत्यक्तुंसंगंतेऽम्बुरुहेक्षण ९ तस्यैकामवरंदत्त्वामानयित्वाचमानदः ॥ सहोद्धवेनसर्वेशःस्वधामागमदर्चितम् १० दुराराध्यंसमाराध्यविष्णुंसर्वेश्वरेश्वरम् ॥ योवृणीतेमनोग्राह्यमसत्त्वात्कुमनीष्यसौ ११ अक्रूरभवनंकृष्णःसहरामोद्धवःप्रभुः ॥ किंचिच्चिकीर्षयन्प्रागादक्रूरप्रियकाम्यया १२ सतान्नरवरश्रेष्ठानाराद्वीक्ष्यस्वबांधवान् ॥ प्रत्युत्थायप्रमुदितःपरीष्वज्याभिनंद्यच १३ ननामकृष्णंरामंचसतैरप्यभिवादितः ॥ पूजयामासविधिवत्कृतासनपरिग्रहान् १४ पादावनेजनीरापोधारयन्शिरसानृप ॥ अर्हणेनांबरैर्दिव्यैर्गंधस्रग्भूषणोत्तमैः १५ अर्चित्वाशिरसाऽऽनम्यपादावंकगतौमृजन् ॥ प्रश्रयावनतोक्रूरःकृष्णरामावभाषत १६ दिष्ट्यापापोहतःकंसःसानुगोवामिदंकुलम् ॥ भवद्भ्यामुद्धृतंकृच्छ्राद्दुरंताच्चसमेधितं १७ युवांप्रधानपुरुषौजगद्धेतूजगन्मयौ ॥ भवद्भ्यांनविनाकिंचित्परमस्तिनचापरम् १८ आत्मसृष्टमिदंविश्वमन्वाविश्यस्वशक्तिभिः ॥ ईयतेबहुधाब्रह्मन्श्रुतप्रत्यक्षगोचरम् १९ यथाहिभूतेषुचराचरेषुमह्यादयोयोनिषुभांतिनाना ॥ एवंभवान्केवलआत्मयोनिष्वात्मात्मतंत्रोबहुधाविभाति २० सृजस्यथोलुंपसिपासिविश्वंरजस्तमःसत्त्वगुणैःस्वशक्तिभिः ॥ नबध्यसेतद्गुणकर्मभिर्वाज्ञानात्मनस्तेक्कचबंधहेतुः २१ देहाद्युपाधेरनिरूपितत्वाद्भवोनसाक्षान्नभिदात्मनःस्यात् ॥ अतोनबंधस्तवनैवमोक्षःस्यातांनिकामस्त्वयिनोऽविवेकः २२

त्मतंत्रग्रहणम् २० ननुसृष्ट्यादिकर्तृत्वेनचममकिंजीववद्बंधउक्तोनहिनहीत्याह सृजसीति तद्गुणकर्मभिर्वातैर्गुणैःकर्मभिर्वेत्यर्थः यतःक्वचकदाचिदपिबंधहेतुरविद्यातवनैवास्ति कुतइत्यतआह ज्ञानात्मनइति मायायाआश्रयानावरकत्वादितिभावः २१ किंच आस्तांतावद्बंधशंकायतोऽविद्योपाधेर्जीवात्मनोऽपिनवस्तुतोबंधोऽस्तीत्याह देहाद्युपाधेरिति भवोजन्मतन्मूलाभिदाचसाक्षात्स्वरूपतोनस्यादितिननुममबंधाभावंवदतात्वयाकिंमोक्षोऽङ्गीक्रियते ओमितिचेत्तर्हिबंधाभावेमोक्षासंभवादापन्नोबंधोऽपीत्याशंक्याह अतइति यतोनाविद्याअतोनबंधोमोक्षश्च एवमुभौनस्यातामित्यर्थः ननुउलूखलेमांबद्धंश्रुतवान्यमुनाह्रदेमुक्तंदृष्टवानस्यतःकथमुभयंनास्त्यतआह निकामइति स्वाभिप्रायानुरूपस्त्वयिनोऽस्माकमविवेकएवपरमेवंभूतइति यद्वा नोविवेकएवतवोभौस्यातामिति २२

ननुतर्हिममावतारास्तच्चरित्राणिचशुक्तिरजतवदविद्याकल्पितान्येवकिं नहिनहिइयंतुतवलीलेत्याहद्वयेन त्वयोदितइति ॥ २३ सुरेतरांशायेराजानस्तेषामक्षौहिणीशतानांवधेनभूमेर्भा
रमपनेतुंस्वांशेनरामेणसहावतीर्णोऽसि २४ अतएवंभूतस्यतवागमनेनकृतार्थोऽस्मीत्याहत्रयेण अद्योति हेईशाद्यनोवसतयोगृहास्तपोवनादपिबहुपुण्याः कुतः यावसतीस्त्वंसाक्षात्प्रविष्टः
कथंभूतः यस्यतवपादसलिलमेवगंगात्रिजगत्पुनातियश्चत्वंपंचयज्ञदेवतामूर्तिःसत्वंजगद्गुरुरिति २५ स्वमनोरथःपरिपूरितइतितुष्यन्नाह कःपंडितइति ऋतगिरःसत्यवाचः त्वत्तोपरंशरणंकं
समीयाद्गच्छेत् यतोभवान्भजतःसर्वानभितः कामांश्चददात्यात्मानमपीति २६ नोऽविवेकिनाम् तत्रापीहगृहएव २७ २८ वोयुष्माकंप्रजाःपुत्राहिवयामिति २९ ननुनृभिर्देवाःसेव्याइति

त्वयोदितोऽयंजगतोहितायययदायदावेदपथःपुराणः ॥ बाध्येतपाखंडपथैरसद्भिस्तदाभवान्सत्त्वगुणंबिभर्ति २३ सत्वंप्रभोऽद्यवसुदेवगृहेऽवतीर्णःस्वांशेन
भारमपनेतुमिहासिभूमेः ॥ अक्षौहिणीशतवधेनसुरेतरांशराज्ञाममुष्यचकुलस्ययशोवितन्वन् २४ अद्येशनोवसतयःखलुभूरिभागायःसर्वदेवपितृभूतनृदेव
मूर्तिः ॥ यत्पादशौचसलिलंत्रिजगत्पुनातिसत्वंजगद्गुरुरधोक्षजयाःप्रविष्टः २५ कःपंडितस्त्वदपरंशरणंसमीयाद्भक्तप्रियादृतगिरःसुहृदःकृतज्ञात् ॥ सर्वा
न्ददातिसुहृदोभजतोऽभिकामानात्मानमप्युपचयापचयौनयस्य २६ दिष्ट्याजनार्दनभवानिहनःप्रतीतोयोगेश्वरैरपिदुरापगतिःसुरेशैः ॥ छिंध्याशुनःसु
तकलत्रधनाप्तगेहदेहादिमोहरशनांभवदीयमायाम् २७ इत्यर्चितःसंस्तुतश्चभक्तेनभगवान्हरिः ॥ अक्रूरंसस्मितंप्राहगीर्भिःसंमोहयन्निव ॥ २८ ॥ श्रीभग
वानुवाच ॥ त्वंनोगुरुःपितृव्यश्चश्लाघ्योबंधुश्चनित्यदा ॥ वयंतुरक्ष्याःपोष्याश्चअनुकंप्याःप्रजाहिवः २९ भवद्विधामहाभागानिषेव्याअर्हसत्तमाः ॥ श्रेय
स्कामैर्नृभिर्नित्यंदेवाःस्वार्थानसाधवः ३० नह्यम्मयानितीर्थानिनदेवामृच्छिलामयाः ॥ तेपुनंत्युरुकालेनदर्शनादेवसाधवः ३१ सभवान्सुहृदांवैनःश्रेया
नश्रेयश्चिकीर्षया ॥ जिज्ञासार्थंपांडवानांगच्छस्वत्वंगजाह्वयम् ३२ पितर्युपरतेबालाःसहमात्रासुदुःखिताः ॥ आनीताःस्वपुरंराज्ञावसंतइतिशुश्रुम
३३ तेषुराजांबिकापुत्रोभ्रातृपुत्रेषुदीनधीः ॥ समोनवर्ततेनूनंदुष्पुत्रवशगोऽन्धदृक् ३४ गच्छजानीहितद्वृत्तमधुनासाध्वसाधुवा ॥ विज्ञायतद्वि
धास्यामोयथाशंसुहृदांभवेत् ३५ इत्यक्रूरंसमादिश्यभगवान्हरिरीश्वरः ॥ संकर्षणोद्धवाभ्यांवैततःस्वभवनंययौ ॥ ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेअष्टचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४८ ॥

प्रसिद्धंतत्राऽऽह देवाइति स्वार्थाःस्वकार्यसाधनपराः साधवस्तुकेवलंपरानुग्रहपराः परमार्थतस्तुसाधवएवदेवाइतितएवसेव्याइत्यर्थः ३० तर्हिमृच्छिलादिमयाःकिंदेवादयोनैवेत्यतआह
नहीति अम्मयानितीर्थानिमृन्मयाःशिलामयाश्चदेवानभवंतीतिन अपितुभवंत्येव तथाऽपिसाधूनांतेषांचमहदंतरमित्याह तेपुनंतीति ३१ किंचिच्चिकीर्षयन्प्रागादितियदुक्तंतत्कार्यमादिश
ति सइति नःसुहृदांमध्येभवान्श्रेष्ठोऽतःपांडवानांश्रेयश्चिकीर्षयागजाह्वयंगच्छस्वगच्छेति यद्वा स्वेतिपृथक्पदम् हेस्व आत्मीयेत्यर्थः ३२ राज्ञाधृतराष्ट्रेण वसंतेनिवसंति शुश्रुमश्रुतवं
तोवयम् ३३ दुष्टायेस्वपुत्रादुर्योधनादयस्तद्वशेनगच्छतीतितथा यतोंऽधदृगंधनेत्रः ३४ ३५ ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेपूर्वार्धेटीकायामष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥

ऊनपंचाशत्तमेतुगत्वाक्रूरोगजाह्वयम् ॥ राज्ञःस्वभ्रातृपुत्रेषुबुद्ध्वावैषम्यमागमत् १ पौरवेंद्राणांयशोभिस्तत्कृतदेवब्राह्मणायतनादिभिरंकितम् १ बाह्लीकपुत्रःसोमदत्तःभारद्वाजोद्रोणःगौ
तमःकृपः २ अव्ययंकुशलम् ३ दुष्प्रजस्यासत्पुत्रस्याल्पसारस्यमंदधृतेःखलानांकर्णादीनांछंदमिच्छामनुवर्तितुंशीलंयस्येतितथातस्य ४ तेजःप्रभावःओजःशस्त्रादिनैपुणं वीर्यंशौर्यम्
नसहद्भिरसहमानैःचिकीर्षितमितउपरिकर्तुमिष्टम् ५ गरस्यविषस्यदानादि पेशलमन्याय्यम् तेजओजइत्यादिसर्वंकथयामास ६ तत्कथनात्पूर्वतरंपृथायावृत्तमाह पृथात्वितिअश्रूणांक
लालेशाययोस्तेईक्षणेयस्याःसा ७ अपिकिम् जामयःकुलस्त्रियः ८ पैतृष्वस्रेयान्मत्पुत्रान् ९ शोचंतींमांवाक्यैःसांत्वयिष्यतिकिम् १० हेमहायोगिन्महान्योगउपायोमायाख्योऽस्या

श्रीशुकउवाच सगत्वाहास्तिनपुरंपौरवेंद्रयशोंऽकितम् ॥ ददर्शतत्रांबिकेयंसभीष्मंविदुरंपृथाम् १ सहपुत्रंचबाह्लीकंभारद्वाजंसगौतमम् ॥ कर्णंसुयोधनं
द्रौणिंपांडवासुहृदोऽपरान् २ यथावदुपसंगम्यबंधुभिर्गांदिनिसुतः ॥ संपृष्टस्तैःसुहृद्वार्तांस्वयंचापृच्छदव्ययम् ३ उवासकतिचिन्मासान्राज्ञोवृत्तविवि
त्सया ॥ दुष्प्रजस्याल्पसारस्यखलच्छंदानुवर्त्तिनः ४ तेजओजोबलंवीर्यंप्रश्रयादींश्चसद्गुणान् ॥ प्रजानुरागंपार्थेषुनसहद्भिश्चिकीर्षितम् ५ कृतंचधार्तराष्ट्रैर्य
द्गरदानाद्यपेशलम् ॥ आचख्यौसर्वमेवास्मैपृथाविदुरएवच ६ पृथातुभ्रातरंप्राप्तमक्रूरमुपसृत्यतम् ॥ उवाचजन्मनिलयंस्मरंत्यश्रुकलेक्षणा ७ अपिस्मरं
तिनःसौम्यपितरौभ्रातरश्चमे ॥ भगिन्योभ्रातृपुत्राश्चजामयःसख्यएवच ८ भ्रात्रेयोभगवान्कृष्णःशरण्योभक्तवत्सलः ॥ पैतृष्वस्रेयान्स्मरतिरामश्चांबुरुहेक्ष
णः ९ सपत्नमध्येशोचंतींवृकाणांहरिणीमिव ॥ सांत्वयिष्यतिमांवाक्यैःपितृहीनांश्चबालकान् १० कृष्णकृष्णमहायोगिन्विश्वात्मन्विश्वभावन ॥ प्रपन्नां
पाहिगोविंदशिशुभिश्चावसीदतीम् ११ नान्यत्तवपदांभोजात्पश्यामिशरणंनृणाम् ॥ बिभ्यतांमृत्युसंसारादीश्वरस्यापवर्गिकात् १२ नमःकृष्णा
यशुद्धायब्रह्मणेपरमात्मने ॥ योगेश्वराययोगायत्वामहंशरणंगता ॥ १३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यनुस्मृत्यस्वजनंकृष्णंचजगदीश्वरम् ॥ प्रारुदद्दुःखि
ताराजन्भवतांप्रपितामही १४ समदुःखसुखोऽक्रूरोविदुरश्चमहायशाः ॥ सांत्वयामासतुःकुंतींतत्पुत्रोत्पत्तिहेतुभिः १५ यास्यन्राजानमभ्येत्यवि
षमंपुत्रलालसम् ॥ अवदत्सुहृदांमध्येबंधुभिःसौहृदोदितम् ॥ १६ ॥ अक्रूरउवाच ॥ भोभोवैचित्रवीर्यत्वंकुरूणांकीर्तिवर्द्धन ॥ भ्रातर्युपरते
पांडावधुनासनमास्थितः १७ धर्मेणपालयन्नुर्वींप्रजाःशीलेनरंजयन् ॥ वर्तमानःसमःस्वेषुश्रेयःकीर्त्तिमवाप्स्यसि १८ अन्यथात्वाचरँल्लोकेगर्हितोया
स्यसेतमः ॥ तस्मात्समत्वेवर्तस्वपांडवेष्वात्मजेषुच १९

स्तीति हेविश्वात्मन्सर्वांतर्यामिन् हेविश्वभावनविश्वपालक प्रपन्नांशरणागताम् अवसीदतींक्लिश्यंतीम् ११ आपवर्गिकान्मोक्षप्रदात् १२ शुद्धायधर्मात्मने ब्रह्मणेऽपरिच्छिन्नाय परमा
त्मनेजीवसखाय योगेश्वरायाणिमादियुक्ताय योगायज्ञानात्मने १३ प्रपितामहीप्रतितामहःपांडुस्तस्यभार्यारुरोद १४ पृथयासहसमंदुःखंसुखंचयस्यसःतस्याःपुत्राणामुत्पत्तिहेतुभिर्जन
कैर्धर्मानिलेंद्रादिभिस्तत्कथनैरित्यर्थः १५ बंधुभिःरामकृष्णादिभिः सौहृदेनोदितमुक्तंयत्तदवददिति १६ भ्रातर्युपरतइतिपांडोःपुत्रेषुसत्सुराजासनंत्वमास्थितइतिकटाक्षः १७ भवतुत
थाप्येवंवर्त्तमानःश्रेयोऽवाप्स्यसीत्याहधर्मेणेति १८ तमोनरकमिहैवमहद्दुःखमितिभावः १९

नन्वात्मजानात्मजादिषुकथंसमत्वंस्यात्तत्राह नेहचेति अत्यंतंनित्यंसंवासःसम्यक्स्थितिः २० तत्रतावदुत्पतिमरणयोःसुखदुःखयोश्चकेनापिसाहित्यंनास्तीत्याह एकइति २१ किंच य
दाचसहसंवसंतितदाऽपिक्लेशोपार्जितवित्तापहारितयापुत्रानामशत्रवएवज्ञेयाइत्याह अधर्मेति संभोजनीयाःपोष्याःपुत्रादयइतिव्यपदेशैरल्पमेधसोमूढस्यवित्तंहरंति जलौकसोमत्स्यस्य
जीवनभूतानिजलानियथातत्पुत्राहरंतितद्वदिति २२ किंच यानेवंपुष्णातितेधनमादायमृताजीवंतोपिवातंपरित्यजंतीत्याह पुष्णातीति स्वबुद्ध्यास्वीयाइत्यभिमानेन रायोर्थाः अकृता
र्थमप्राप्तभोगं २३ सपुनः पापैकपाथेयोनरकंविशतीत्याह स्वयमिति असिद्धार्थोऽपूर्णमनोरथः २४ स्वप्नश्चमायाचमनोरथश्चतत्तेनतुल्यं आयम्यनियम्य शांतःसन्समोभवेति २५ हेदा

नेहचात्यंतसंवासःकर्हिचित्केनचित्सह ॥ राजन्स्वेनापिदेहेनकिमुजायात्मजादिभिः २० एकःप्रसूयतेजंतुरेकएवप्रलीयते ॥ एकोऽनुभुंक्तेसुकृतमेकएवचदु
ष्कृतम् २१ अधर्मोपचितंवित्तंहरंत्यन्येऽल्पमेधसः ॥ संभोजनीयापदेशैर्जलानीवजलौकसः २२ पुष्णातियानधर्मेणस्वबुद्ध्यातमपंडितम् ॥ तेऽकृता
र्थंप्रहिण्वंतिप्राणारायःसुतादयः २३ स्वयंकिल्बिषमादायतैस्त्यक्तोनार्थकोविदः ॥ असिद्धार्थोविशत्यंधंस्वधर्मविमुखस्तमः २४ तस्माल्लोकमिमंराजन्स्व
प्नमायामनोरथम् ॥ वीक्ष्यायम्यात्मनात्मानंसमःशांतोभवप्रभो २५ धृतराष्ट्रउवाच ॥ यथावदतिकल्याणींवाचंदानपतेभवान् ॥ तथाऽनयानतृप्यामिमर्त्यः
प्राप्ययथाऽमृतम् २६ तथाऽपिसूनृतासौम्यहृदिनस्थीयतेचले ॥ पुत्रानुरागविषमेविद्युत्सौदामनीयथा २७ ईश्वरस्यविधिंकोऽनुविधुनोत्यन्यथापुमा
न् ॥ भूमेर्भारावतारायययोवतीर्णोयदोःकुले २८ योदुर्विमर्शपथयानिजमाययेदंसृष्ट्वागुणान्विभजतेतदनुप्रविष्टः ॥ तस्मैनमोदुरवबोधविहारतंत्रसंसारचक्र
गतयेपरमेश्वराय २९ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यभिप्रेत्यनृपतेरभिप्रायंसयादवः ॥ सुहृद्भिःसमनुज्ञातःपुनर्यदुपुरीमगात् ३० शशंसरामकृष्णाभ्यां
धृतराष्ट्रविचेष्टितम् ॥ पांडवान्प्रतिकौरव्ययदर्थंप्रेषितःस्वयम् ३१ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांदशमस्कंधेपूर्वार्धेएकोनपं
चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

नपतेअक्रूर नतृप्याम्यलमितिनमन्ये २६ सूनृताप्रियावाक्चलेऽस्थिरेहृदिनस्थीयतेनतिष्ठतीत्यर्थः सुदामापर्वतस्तत्रभवाविद्युदिव तस्मिन्स्फटिकशिलामयेसहसैवातिस्फुरिताविद्युद्यथा
लीयतेतद्वदित्यर्थः यद्वा सुदामामालातस्याइयंसौदामनीमालाकारेत्यर्थः २७ नन्वेवंजानतोऽपिकथमयंमोहइतिचेदतआह ईश्वरस्येति विधिंविधानंमायामितियावत् २८ अतस्तमेवन
मस्यतियइतिदुर्विमर्शपथयाअवितर्क्यमार्गयागुणान्कर्माणितत्फलानिचविभजतेविविच्यददाति दुरवबोधोयोविहारस्तस्यक्रीडासएवतंत्रंप्रधानंमुख्यंकारणंयस्यसंसारचक्रस्यातएवतस्य
गतिर्यस्मात्तस्मैनमइति २९ अभिप्रेत्यज्ञात्वा ३० ३१ ॥ ॥ इतिभागवतेदशमस्कंधेपूर्वार्धेभावार्थदीपिकायांटीकायामेकोनपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते दशमस्कंधपूर्वार्धः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमद्भागवते दशमस्कंधोत्तरार्धः प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ ततःपंचाशत्तमेतुजरासंधभयादिव ॥ कारयित्वांऽबुधौदुर्गंतन्निनायनिर्जंजनम् ॥ १ ॥ कपटान्कपटैरेवहत्वादैत्यानयत्नतः ॥ अजयच्चजरासंधंधर्मेणैवतुधार्मिकं ॥ २ ॥ अस्तिप्राप्तिसंज्ञिके ईयतुर्जग्मतुः १ २ कंसेशोकःकृष्णेचामर्षस्ताभ्यांयुतः ३ न्यरुणद्रुरोध ४ तस्यबलंसैन्यमुद्वेलंलंघितमर्यादंसागरमिव तेनतस्यबलेनसंरुद्धं ५ किंबलमेवहान्मिनमागधंमागधंवाहत्वाबलंगृह्णामिं यद्वा समागधंसर्वंहन्मीतिचिंतयामास ननुप्रथमंकथंजेष्यामीत्येवंचिंतयितुंयुक्तंतत्राह कारणमानुषइति भूभारावतारकारणेनमानुषोनतुतत्त्वतइति ६ एवंत्रिधाविचिंत्यप्रथमंपक्षंनिर्धारितवांस्तदाहचतुर्भिः हनिष्यामीति ७ बलोद्यमंकर्त्ताकरिष्यतीति ८ नन्वतएवहंतव्यस्तत्राऽऽह एतदर्थइति एतच्छब्दार्थंस्पष्टयति भूभारहरणायेति ९

॥ श्रीशुकउवाच ॥ अस्तिःप्राप्तिश्चकंसस्यमहिष्यौभरतर्षभ ॥ मृतेभर्तरिदुःखार्त्तेईयतुःस्मपितुर्गृहान् १ पित्रेमगधराजायजरासंधायदुःखिते ॥ वेदयांचक्रतुःसर्वमात्मवैधव्यकारणं २ सतदाप्रियमाकर्ण्यशोकामर्षयुतोनृप ॥ अयादवीमहींकर्त्तुंचक्रेपरममुद्यमम् ३ अक्षौहिणीभिर्विंशत्यातिसृभिश्चापिसंवृतः ॥ यदुराजधानींमथुरांन्यरुणत्सर्वतोदिशम् ४ निरीक्ष्यतद्बलंकृष्णउद्वेलमिवसागरम् ॥ स्वपुरंतेनसंरुद्धंस्वजनंचभयाकुलम् ५ चिंतयामासभगवान्हरिःकारणमानुषः ॥ तद्देशकालानुगुणंस्वावतारप्रयोजनम् ६ हनिष्यामिबलंह्येतद्भुविभारंसमाहितम् ॥ मागधेनसमानीतंवश्यानांसर्वभूभुजाम् ७ अक्षौहिणीभिःसंख्यातंभटाश्वरथकुंजरैः ॥ मागधस्तुनहंतव्योभूयःकर्त्ताबलोद्यमम् ८ एतदर्थोऽवतारोऽयंभूभारहरणायमे ॥ संरक्षणायसाधूनांकृतोऽन्येषांवधायच ९ अन्योपिधर्मरक्षायैदेहःसंभ्रियतेमया ॥ विरामायाप्यधर्मस्यकालेप्रभवतःक्वचित् १० एवंध्यायतिगोविंदआकाशात्सूर्यवर्चसौ ॥ रथावुपस्थितौसद्यःससूतौसपरिच्छदौ ११ आयुधानिचदिव्यानिपुराणानियदृच्छया ॥ दृष्ट्वातानिहृषीकेशःसंकर्षणमथाब्रवीत् १२ पश्यार्यव्यसनंप्राप्तंयदूनांत्वावतांप्रभो ॥ एषतेरथआयातोदयितान्यायुधानिच १३ यानमास्थायजह्येतद्व्यसनात्स्वान्समुद्धर ॥ एतदर्थंहिनौजन्मसाधूनामीशशर्मकृत् १४ त्रयोविंशत्यनीकाख्यंभूमेर्भारमपाकुरु ॥ एवंसंमंत्र्यदाशार्हौदंशितौरथिनौपुरात् १५ निर्जग्मतुःस्वायुधाढ्यौबलेनाल्पीयसावृतौ ॥ शंखंदध्मौविनिर्गत्यहरिर्दारुकसारथिः २६ ततोऽभूत्परसैन्यानांहृदिवित्रासवेपथुः ॥ तावाहमागधोवीक्ष्यहेकृष्णपुरुषाधम १७ नत्वयायोद्धुमिच्छामिबालेनैकेनलज्जया ॥ गुप्तेनहित्वयामंदनयोत्स्येयाहिबंधुहन् १८ तवरामयदिश्रद्धायुद्ध्यस्वधैर्यमुद्वह ॥ हित्वावामच्छरैश्छिन्नंदेहंस्वर्याहिमांजहि १९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ नवैशूराविकत्थंतेदर्शयंत्येवपौरुषम् ॥ नगृह्णीमोवचोराजन्नातुरस्यमुमूर्षतः २०

अयमेतदर्थोऽवतारइत्युपलक्षणमित्याह अन्योऽपीति प्रभवतउद्भवतः १० ससूतौसारथिसहितौ परिच्छदःपरिकरोध्वजकवचादिस्तत्सहितौ ११ १२ त्वमेवावन्रक्षकोनाथोविद्यतेयेषांतेत्वावंतस्तेषाम् १३ १४ दंशितौबद्धकवचौ १५ स्वायुधाढ्यौशोभनायुधसंपन्नौ १६ पुरुषाअधमायस्मादितिवास्तवोऽर्थः हेपुरुषोत्तमेति १७ गुप्तेनसर्वांतरत्वाद्दर्शनानर्हेण हेऽमंद बध्नातीतिबंधुरविद्यातांहंतीतितथा हेअविद्यानिरसनेति याहिप्राप्नुहि १८ अच्छेद्यदेहोऽसावितिस्वयमेवमत्वापरितोषात्पक्षांतरमाह यद्वा मांजहीति १९ यथाश्रुतार्थग्रहणेनभगवतउत्तरंनवैशूराइति विकत्थंतेश्लाघंते २०

माधवौमधुवंशभवौ महतासैन्यसमूहेनावृतवान् वायुरभ्रैःसूर्यरेणुभिश्चाग्निंयथेत्यदर्शनमात्रमेवावरणमितिसूचितं २१ २२ परस्यानीकानिसैन्यानितान्येवपयोमुचोमेघास्तेषांशिलीमुखा
बाणास्तेषामत्युल्बणवर्षतेनपीडितम् व्यस्फूर्जयदुज्जृंभितवान् २३ तदाह गृह्णन्निति निषंगादिषुधेःशरान्गृह्णन् अथतान्गुणेसंदधत् गुणमाकृष्यनिशितबाणसमूहान्मुंचन् निघ्नन्प्रहरन् प
त्तिःपदातिःनिरंतरमितिग्रहणादिक्रियाविशेषणं ज्वलत्काष्ठंभ्रमणेयथाचक्रवद्भवातितद्वद्व्यस्फूर्जयदिति २४ हताअश्वाध्वजाःसूतानायकारथिनश्चयेषुते २५ संछिद्यमानाद्विपदाइभावा
जिनश्चतेषामंगेभ्यःप्रसूताअसृगापगारुधिरनद्यःपरस्परंप्रवर्तिताइतितृतीयेनान्वयः प्रसिद्धनदीरूपकमाह भुजाएवाहयोयासुताःपुरुषाणांशीर्षाण्येवकच्छपायासुताःहताद्विपाएवद्वीपाअं
तर्वर्तितटानि हयाएवग्रहाग्राहास्तैश्चाकुलाव्याप्ताः २६ कराऊरवश्चमीनायासुताःनराणांकेशाएवशैवलंयासुताः धनूंष्येवतरंगाआयुधान्येवगुल्मास्तैश्चतैश्चसंकुलाः अच्छूरिकाश्चर्माणि

श्रीशुकउवाच ॥ जरासुतस्तावभिसृत्यमाधवौमहाबलौघेनबलीयसाऽवृणोत् ॥ससैन्ययानध्वजवाजिसारथीसूर्यानलौवायुरिवाभ्ररेणुभिः २१ सुपर्णताल
ध्वजचिह्नितौरथावलक्षयंत्योहरिरामयोर्मृधे ॥ स्त्रियःपुराट्टालकहर्म्यगोपुरंसमाश्रिताःसंमुमुहुःशुचार्दिताः २२ हरिःपरानीकपयोमुचांमुहुःशिलीमुखात्यु
ल्बणवर्षपीडितम् ॥ स्वसैन्यमालोक्यसुरासुरार्चितंव्यस्फूर्जयच्छार्ङ्गशरासनोत्तमम् २३ गृह्णन्निषंगादथसंदधच्छरान्विकृष्यमुंचन्शितबाणपूगान् ॥
निघ्नन्रथान्कुंजरवाजिपत्तीन्निरंतरंयद्वदलातचक्रम् २४ निर्भिन्नकुंभाःकरिणोनिपेतुरनेकशोऽश्वाःशरवृक्णकंधराः ॥ रथाहताश्वध्वजसूतनायकाःपदातय
श्छिन्नभुजोरुकंधराः २५ संछिद्यमानाद्विपदेभवाजिनामंगप्रसूताःशतशोऽसृगापगाः ॥ भुजाऽहयःपूरुषशीर्षकच्छपाहतद्विपद्वीपहयग्रहाकुलाः २६ करो
रुमीनानरकेशशैवलाधनुस्तरंगायुधगुल्मसंकुलाः ॥ अच्छूरिकावर्तभयानकामहामणिप्रवेकाभरणाश्मशर्कराः २७ प्रवर्तिताभीरुभयावहामृधेमनस्विनांह
र्षकरीःपरस्परं ॥ विनिघ्नताऽरीन्मुसलेनदुर्मदान्संकर्षणेनापरिमेयतेजसा २८ बलंतदंगार्णवदुर्गभैरवंदुरंतपारंमगधेंद्रपालितम् ॥ क्षयंप्रणीतंवसुदेवपुत्र
योर्विक्रीडितंतज्जगदीशयोःपरम् २९ स्थित्युद्भवांतंभुवनत्रयस्ययःसमीहतेनंतगुणःस्वलीलया ॥ नतस्याचित्रंपरपक्षनिग्रहस्तथापिमर्त्यानुविधस्यवर्ण्यते
३० जग्राहविरथंरामोजरासंधंमहाबलम् ॥ हतानीकावशिष्टासुंसिंहःसिंहमिवौजसा ३१ बध्यमानंहतारातिंपाशैर्वारुणमानुषैः ॥ वारयामासगोविंदस्तेन
कार्यचिकीर्षया ३२ समुक्तोलोकनाथाभ्यांव्रीडितोवीरसंमतः ॥ तपसेकृतसंकल्पोवारितःपाथिराजभिः ३३ वाक्यैःपवित्रार्थपदैर्नयनैःप्राकृतैरपि ॥
स्वकर्मबंधप्राप्तोयंयदुभिस्तेपराभवः ३४

चक्राणिवातान्येवाऽवर्तास्तैर्भयानकाःमहामणीनांप्रवेकाउत्तमाआभरणानिचयथायथमश्मानःशर्कराश्चयासुताः २७ भीरूणांभयावहाः मनस्विनांधीराणांहर्षकर्यः २८ किंच संकर्षणेना
पितद्बलंक्षयंप्रणीतम् अंगहेराजन् अर्णववद्दुर्गंदुर्गमंभैरवंभयंकरंच यतो दुरंतपारम् अंतोऽत्रतलं पारमवधिः दुःशब्दोनिषेधे विक्रमेणागाधंदेशतश्चानिरवधिकमित्यर्थः किंचमगधेंद्रेणच
पालितंबलम् यदेवंभूतंरामकृष्णयोःकर्मोक्तंतत्परंकेवलंतयोर्विक्रीडितंनतुपराक्रमः२९नचैतदाश्चर्यमित्याह स्थित्युद्भवांतमिति तर्हिकिमित्याश्चर्यमिववर्णितंतत्राह तथापीति मर्त्याननु
विधत्तेऽनुकरोतीतिमर्त्यानुविधस्तस्य ३० किंच जग्राहेति हतान्यनीकानियस्यअवशिष्टाअसवएवयस्यतंचतंच ३१ हताबहुशोऽरातयोयेनतथाभूतमपिजरासंधंबध्यमानंवारयामासेति
३२ ३३ पवित्रार्थानिधर्मोपदेशपराणिपदानियेषुतैर्वाक्यैः नयनैर्नीतिभिः प्राकृतैर्लौकिकैः तत्रलौकिकन्यायमाहुःस्वकर्मेति यदुभिरल्पैःकृत्वातेमहतःपराभवःकेवलंकर्मबंधेनप्राप्तोऽ
तस्त्वयानलज्जितव्यमिति ३४

बार्हद्रथोजरासंधः ३५ मुकुंदोऽपिययावित्यनुषंगः नक्षतंबलंयस्यसः तस्यैवामृतदृष्टचाक्षतप्रतिसंधानादितिभावः निस्तीर्णोऽनायासेनैवतीर्णोऽरिबलार्णवोयेन साधुसाधुइत्यनुमोदितश्च ३६ प्रत्युद्यातैर्मथुरावासिभिर्जनैः उपसंगम्यमिलित्वा ३७ तदाप्रभौपुरंप्रविशतिसतिशंखादयोनेदुः ३८ कथंभूतांपुरंतदाह सिक्तमार्गामिति ब्रह्मघोषेणवेदघोषेणनिर्घुष्टांनिनादिताम् कौतुकेनोत्सवेनआसर्वतोबद्धानितोरणानियस्यांताम् ३९ निचीयमानोविकीर्यमाणः प्रविवेशेतिविपरिणताऽनुषंगः ४० आयोधनंरणभूमिस्तत्रस्थंवित्तम् वीराणांभूषणम् ४१ तावतीति च्छेदः तावतिपराजयेवर्तमानेऽप्यक्षौहिण्योबलंयस्यसः सप्तदशकृत्वःसप्तदशवारान्युयुधे ४२ अक्षिण्वन्क्षयंनिन्युः ४३ अष्टादशमेऽष्टादशेसंग्रामेभाव्येतन्मध्येऽकस्मात्कालयवनः

हतेषुसर्वानीकेषुनृपोबार्हद्रथस्तदा ॥ उपेक्षितोभगवतामगधान्दुर्मनाययौ ३५ मुकुंदोप्यक्षतबलोनिस्तीर्णारिबलार्णवः ॥ विकीर्यमाणःकुसुमैस्त्रिदशैरनुमोदितः ३६ माथुरैरुपसंगम्यविज्वरैर्मुदितात्मभिः ॥ उपगीयमानविजयःसूतमागधवंदिभिः ३७ शंखदुंदुभयोनेदुर्भेरीतूर्याण्यनेकशः ॥ वीणावेणुमृदंगानिपुरंप्रविशतिप्रभौ ३८ सिक्तमार्गांहृष्टजनांपताकाभिरलंकृताम् ॥ निर्घुष्टांब्रह्मघोषेणकौतुकाबद्धतोरणाम् ३९ निचीयमानोनारीभिर्माल्यदध्यक्षतांकुरैः ॥ निरीक्ष्यमाणःसस्नेहंप्रीत्युत्कलितलोचनैः ४० आयोधनगतंवित्तमनंतंवीरभूषणम् ॥ यदुराजायतत्सर्वमाहृतंप्रादिशत्प्रभुः ४१ एवंसप्तदशकृत्वस्तावत्यक्षौहिणीबलः ॥ युयुधेमागधोराजायदुभिःकृष्णपालितैः ४२ अक्षिण्वंस्तद्बलंसर्वंवृष्णयःकृष्णतेजसा ॥ हतेषुस्वेष्वनीकेषुत्यक्तोयादरिभिर्नृपः ४३ अष्टादशमसंग्रामआगामिनितदंतरा ॥ नारदप्रेषितोवीरोयवनःप्रत्यदृश्यत ४४ रुरोधमथुरामेत्यतिसृभिर्म्लेच्छकोटिभिः ॥ नृलोकेचाप्रतिद्वंद्वोवृष्णीन्श्रुत्वात्मसंमितान् ४५ तंदृष्ट्वाऽचिंतयत्कृष्णःसंकर्षणसहायवान् ॥ अहोयदूनांवृजिनंप्राप्तंह्युभयतोमहत् ४६ यवनोऽयंनिरुंधेऽस्मानद्यतावन्महाबलः ॥ मागधोऽप्यद्यवाश्वोवापरश्वोवाऽगमिष्यति ४७ आवयोर्युध्यतोरस्ययद्यागंताजरासुतः ॥ बंधून्वधिष्यत्यथवानेष्यतेस्वपुरंबली ४८ तस्मादद्यविधास्यामोदुर्गंद्विपददुर्गमं ॥ तत्रज्ञातीन्समाधाययवनंघातयामहे ४९ इतिसंमंत्र्यभगवान्दुर्गंद्वादशयोजनं ॥ अंतःसमुद्रेनगरंकृत्स्नाद्भुतमचीकरत् ५० दृश्यतेयत्रहित्वाष्ट्रंविज्ञानंशिल्पनैपुणं ॥ रथ्याचत्वरवीथीभिर्यथावास्तुविनिर्मितं ५१ सुरद्रुमलतोद्यानविचित्रोपवनान्वितम् ॥ हेमशृंगैर्दिविस्पृग्भिःस्फाटिकाट्टालगोपुरैः ५२

प्राप्तः ४४ आत्मसंमितान्स्वतुल्यान् ४५ वृजिनंदुःखम् उभयतोयवनाज्जरासंधाच्च ४६ तदाहद्वयेन निरुंधेनिरुणद्धि ४७ अस्यअनेन ४८ ४९ समुद्रमध्येदुर्गंतन्मध्येनगरम् कृत्स्नाद्भुतंसर्वाश्चर्यमयम् अचीकरत्कारयामास ५० त्वष्टाविश्वकर्मातदीयंशिल्पनैपुणंचक्रियाकौशलम्तदाहसार्धैस्त्रिभिःरथ्येतिरथ्याराजमार्गाःपुरतःवीथ्यउपमार्गाःपश्चिमतःउभयतोऽपिचत्वराण्यंगनानितन्मध्येकोष्ठास्ततोप्यंतःसवर्णभवनानितदुपरिस्फाटिकाट्टालिकास्तदुपरिहेमकुंभाइतिबहुभूमिकम् यथावास्तुवास्तुगृहादिनिर्माणस्थानंतदनतिक्रम्यनिर्मितम् ५१ सुराणांद्रुमालताश्चयेषुतान्युद्यानानिविचित्रोपवनानिचतैरन्वितम् हेममयानिशृंगाणियेषुतैःदिविस्पृग्भिरत्युच्चैः स्फाटिकाअट्टालाउपरिभूमिकागोपुराणिचद्वाराणितैर्निर्मितमित्युत्तरेणान्वयः५२

राजतारकुटैःरजतंचआरकुटंचपीतलोहंताभ्यांनिर्मितैःकोष्ठैरश्वशालान्नशालादिभिः कर्णभूतैः हेमकुंभैरलंकृतैःतथारत्नकूटैः पद्मरागादिशिखरैः हेमैःसौवर्णैः महामरकतमयानिस्थलानि येषुतैर्गृहैश्च ५३ किंच नगरगृहादौवास्तोष्पतीनांदेवानांचगृहैर्वलभीभिश्चंद्रशालिकाभिश्चनिर्मितम् यदुदेवगृहैराजगृहैरुल्लसच्छोभमानम् ५४ पारिजातंचप्राहिणोत्प्रस्थापयामासेति शुकपरीक्षित्संवादात्पूर्वभावित्वाद्भूतनिर्देशः मर्त्यधर्मैःक्षुत्पिपासादिषडूर्मिभिः ५५ निधिपतिःकुबेरः अष्टौकोशान्निधीन् । पद्मश्चैवमहापद्मोमत्स्यकूर्मौतथोदकः ॥ नीलोमुकुंदःशंखश्चनिधयोऽष्टौप्रकीर्तिताइतिप्रसिद्धान् । निजोदयान्निजविभूतीः ५६ अन्येचसिद्धादयोभगवतास्वाधिकारसिद्धयेयद्यदाधिपत्यंदत्तमासीत्तत्सर्वंप्रत्यर्पयामासुरिति ५७ यथाकालयवनोनवेत्तिनचासौजनस्तथायोगप्रभावेननीत्वात्वमत्रास्थित्वाप्रजाःपालयाहंपलायिष्यइतिसमनुमंत्रितः कृतानुमंत्रइत्यर्थः ५८ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउ० पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ छ ॥

राजतारकुटैःकोष्ठैर्हेमकुंभैरलंकृतैः ॥ रत्नकूटैर्गृहैर्हैमैर्महामरकतस्थलैः ५३ वास्तोष्पतीनांचगृहैर्वलभीभिश्चनिर्मितम् ॥ चातुर्वर्ण्यंजनाकीर्णंयदुदेवगृहोल्लसत् ५४ सुधर्मांपारिजातंचमहेंद्रःप्राहिणोद्धरेः ॥ यत्रचावस्थितोमर्त्योमर्त्यधर्मैर्नयुज्यते ५५ श्यामैककर्णान्वरुणोहयान्शुक्लान्मनोजवान् ॥ अष्टौनिधिपतिःकोशाँल्लोकपालोनिजोदयान् ५६ यद्यद्भगवतादत्तमाधिपत्यंस्वसिद्धये ॥ सर्वंप्रत्यर्पयामासुर्हरौभूमिगतेनृप ५७ तत्रयोगप्रभावेननीत्वासर्वजनंहरिः ॥ प्रजापालेनरामेणकृष्णःसमनुमंत्रितः ॥ निर्जगामपुरद्वारात्पद्ममालीनिरायुधः ५८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेदुर्गनिवेशनंनामपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तंविलोक्यविनिष्क्रांतमुज्जिहानमिवोडुपम् ॥ दर्शनीयतमंश्यामंपीतकौशेयवाससम् १ श्रीवत्सवक्षसंभ्राजत्कौस्तुभामुक्तकंधरम् ॥ पृथुदीर्घचतुर्बाहुंनवकंजारुणेक्षणम् २ नित्यप्रमुदितंश्रीमत्सुकपोलंशुचिस्मितम् ॥ मुखारविंदंबिभ्राणंस्फुरन्मकरकुंडलम् ३ वासुदेवोह्ययमितिपुमान्श्रीवत्सलांछनः ॥ चतुर्भुजोऽरविंदाक्षोवनमाल्यतिसुंदरः ४ लक्षणैर्नारदप्रोक्तैर्नान्योभवितुमर्हति ॥ निरायुधश्चलन्पद्भ्यांयोत्स्येऽनेननिरायुधः ५ इतिनिश्चित्ययवनःप्राद्रवंतंपराङ्मुखम् ॥ अन्वधावज्जिघृक्षुस्तंदुरापमपियोगिनाम् ६ हस्तप्राप्तमिवाऽऽत्मानंहरिणासपदेपदे ॥ नीतोदर्शयतादूरंयवनेशोऽद्रिकंदरम् ७ पलायनंयदुकुलेजातस्यतवनोचितम् ॥ इतिक्षिपन्ननुगतोनैनंप्रापाहताशुभः ८ एवंक्षिप्तोपिभगवान्प्राविशद्गिरिकंदरम् ॥ सोऽपिप्रविष्टस्तत्रान्यंशयानंददृशेनरम् ९

एकपंचाशत्तमेहन्मुचुकुंददृशाहरिः ॥ यवनंमुचुकुंदेनस्तुतःसन्नन्वकंपत ॥ १ ॥ यवनेंद्रसुतात्कालयवनाद्यदुभीषणात् ॥ हरिर्हरगिरःस्वैरंपालनायापलायत ॥ २॥ यदागार्ग्यःश्यालेनषंढइत्युक्तस्तदायादवैरुपहसितेक्रुद्धोऽसौश्रीमहेशंप्रसाद्ययदुभीषणंपुत्रंवरंलब्धवान् ततश्चयवनेंद्रेणापुत्रेणस्वक्षेत्रेपुत्रोत्पादनायप्रार्थितोगार्ग्यःकालयवनमजीजनदितिपुराणप्रसिद्धम् । पुरद्वारान्निष्क्रांतं उज्जिहानमुद्गच्छंतम् १ २ नित्यप्रमुदितमित्यादिमुखारविंदविशेषणम् ३ ४ नारदोक्तैरेतैर्लक्षणैरयंपुमान्वासुदेवएवनान्योभवितुमर्हति अयंचानिरायुधोऽतोऽनेनपद्भ्यामेवचलन्निरायुधोहंयोत्स्यामीतिनिश्चित्यतंपराङ्मुखंप्राद्रवंतमन्वधावदित्यन्वयः ५ ६ आत्मानंहस्तप्राप्तमिवदर्शयतादूरंनीतइत्यन्वयः ७ अहताशुभोऽक्षीणकर्मा ८ ९

तंशयानमच्युतंमत्वाऽताडयदिति १० ११ तस्यक्रुद्धस्यदृष्टिपातेनसंदीप्तोयः स्वदेहजोग्निस्तेन १२ यवनमर्दयतिहिनस्तीतितथासकस्यवंश्यःकिंवीर्यः कीदृक्प्रभाववान् किंतेजःकस्यवी
र्यपुत्रइत्यर्थः शिश्येअशायिष्ट १३ सत्यःसंगरोयुद्धंप्रतिज्ञावायस्यसः १४ १५ गुहंकार्तिकेयम् स्वःपालंस्वर्गपालकंसेनान्यम् १६ उज्झितास्त्यक्तागताइत्यर्थः १७ किंचसुताइति तुल्यका
लीयास्त्वत्समानकालीनाः कालिताविचालिताः १८ मत्प्रजाःकोन्यःकालयेदितिचेदतआहुःकालइतिकालयतेइतस्ततश्चालयाति १९ तस्यकैवल्यस्य २० २१ गुहायांप्रविष्टः

नन्वसौदूरमानीयशेतेमामिहसाधुवत् ॥ इतिमत्वाच्युतंमूढस्तंपदासमताडयत् १० सउत्थायचिरंसुप्तःशनैरुन्मील्यलोचने ॥ दिशोविलोकयन्पार्श्वेतम
द्राक्षीदवस्थितम् ११ सतावत्तस्यरुष्टस्यदृष्टिपातेनभारत ॥ देहजेनाग्निनादग्धोभस्मसादभवत्क्षणात् १२ ॥ राजोवाच ॥ कोनामसपुमान्ब्रह्मन्कस्यकिं
वीर्यएवच ॥ कस्माद्गुहागतःशिश्येकिंतेजोयवनार्दनः १३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ सइक्ष्वाकुकुलेजातोमांधातृतनयोमहान् ॥ मुचुकुंदइतिख्यातोब्रह्मण्यःसत्यसं
गरः १४ सयाचितःसुरगणैरिंद्राद्यैरात्मरक्षणे ॥ असुरेभ्यःपरित्रस्तैस्तद्रक्षांसोऽकरोच्चिरम् १५ लब्ध्वागुहंतेस्वःपालंमुचुकुंदमथाब्रुवन् ॥ राजन्विरम
तांकृच्छ्राद्भवान्नःपरिपालनात् १६ नरलोकेपरित्यज्यराज्यंनिहतकंटकम् ॥ अस्मान्पालयतोवीरकामास्तेसर्वउज्झिताः १७ सुतामहिष्योभवतोज्ञात
योऽमात्यमंत्रिणः ॥ प्रजाश्चतुल्यकालीयानाधुनासंतिकालिताः १८ कालोबलीयान्बलिनांभगवानीश्वरोऽव्ययः ॥ प्रजाःकालयतेक्रीडन्पशुपालोयथाप
शून् १९ वरंवृणीष्वभद्रंतेऋतेकैवल्यमद्यनः ॥ एकएवेश्वरस्तस्यभगवान्विष्णुरव्ययः २० एवमुक्तःसवैदेवानभिवंद्यमहायशाः ॥ निद्रामेवततोवव्रेसरा
जाश्रमकर्षितः २१ यःकश्चिन्ममनिद्रायाभंगंकुर्यात्सुरोत्तमाः ॥ सहिभस्मीभवेदाशुतथोक्तश्चसुरैस्तदा ॥ अशायिष्टगुहाविष्टोनिद्रयादेवदत्तया
२२ स्वापंयातंयस्तुमध्येबोधयेत्त्वामचेतनः ॥ सत्वयादृष्टमात्रस्तुभस्मीभवतुतत्क्षणात् २३ यवनेभस्मसान्नीतेभगवान्सात्वतर्षभः ॥ आत्मानंद
र्शयामासमुचुकुंदायधीमते २४ तमालोक्यघनश्यामंपीतकौशेयवाससम् ॥ श्रीवत्सवक्षसंभ्राजत्कौस्तुभेनविराजितम् २५ चतुर्भुजंरोचमानं
वैजयंत्याचमालया ॥ चारुप्रसन्नवदनंस्फुरन्मकरकुंडलम् २६ प्रेक्षणीयंनृलोकस्यसानुरागस्मितेक्षणम् ॥ अपीच्यवयसंमत्तमृगेंद्रोदारविक्रमम्
२७ पर्यपृच्छन्महाबुद्धिस्तेजसातस्यधर्षितः ॥ शंकितःशनकैराजादुर्धर्षमिवतेजसा २८ मुचुकुंदउवाच ॥ कोभवानिहसंप्राप्तोविपिनेगिरिगह्व
रे ॥ पद्भ्यांपद्मपलाशाभ्यांविचरस्युरुकंटके २९ किंस्वित्तेजस्विनांतेजोभगवान्वाविभावसुः ॥ सूर्यःसोमोमहेंद्रोवालोकपालोपरोऽपिवा ३० मन्ये
त्वांदेवदेवानांत्रयाणांपुरुषर्षभम् ॥ यद्बाधसेगुहाध्वांतंप्रदीपःप्रभयायथा ३१

शेतेस्म २२ २३ २४ २५ २६ २७ धर्षितोऽभिभूतः दुर्धर्षमप्रधृष्यम् २८ विपिनेऽरण्येतत्रापिगिरेर्गह्वरेदुष्प्रवेशस्थानेतत्राप्युरुकंटकेपद्मपलाशसदृशाभ्यांपद्भ्यांविचरसीति
२९ तेजोमूर्तिःप्रभावोदीप्तिर्वा ३० सर्वत्रापरितोषादाह मन्यइति पुरुषर्षभंश्रीविष्णुम् गुहाध्वांतमंतस्तमः ३१

वयंत्विति वंश्याभिप्रायेणबहुवचनं तेष्वहंमुचुकुंदइतिप्रोक्तइति युवनाश्वोमांधातुःपिताऽतोमांधातायौवनाश्वः ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ क्वचित्कदाचित्कश्चिद्यद्यपिरजांस्यपिवि
ममेगणितवांस्तथापिजन्मानिकर्माणिनाविमिमीते ३९ ४० ४१ ४२ तेतिग्मचक्षुषानिमित्तेनमयैवदग्धः ४३ ४४ अपूर्णोऽहमितिशोचितुं यद्वा अन्यैर्दत्तेषुवरेषुक्षीयमाणेषुयथाशोचातिनै
वंमांप्रपन्नःमद्दत्तवराणामक्षय्यत्वादितिभावः ४५ अष्टाविंशतिमेयुगेभगवानवतरिष्यतीतिवृद्धगर्गवाक्यमनुस्मरन्नित्यर्थः ४६ त्वद्भक्तिरेवकेवलंदुर्लभाकामास्तुतुच्छानवरणयोग्याइत्या
शयेनाभक्तानांसंसारमष्टभिःप्रपंचयन्स्तौति विमोहितइति हेईशयोषित्पुरुषश्चेतिद्विविधोऽप्ययंजनस्त्वदीययामाययाविमोहितोऽतोऽनर्थदृक् अनर्थेसंसारेदृक्दृष्टिर्यस्यासौ यद्वा अर्थपर

शुश्रूषतामव्यलीकमस्माकंनरपुंगव ॥ स्वजन्मकर्मगोत्रंवाकथ्यतांयदिरोचते ३२ वयंतुपुरुषव्याघ्रऐक्ष्वाकाःक्षत्रबंधवः ॥ मुचुकुंदइतिप्रोक्तोयौवनाश्वा
त्मजःप्रभो ३३ चिरप्रजागरश्रांतोनिद्रयापहतेंद्रियः ॥ शयेऽस्मिन्विजनेकामंकेनाप्युत्थापितोधुना ३४ सोऽपिभस्मीकृतोनूनमात्मीयेनैवपा
प्मना ॥ अनंतरंभवाञ्छ्रीमाँल्लक्षितोऽमित्रशातनः ३५ तेजसातेऽविषह्येणभूरिद्रष्टुंनशक्नुमः ॥ हतौजसोमहाभागमाननीयोऽसिदेहिनाम् ३६
एवंसंभाषितोराज्ञाभगवान्भूतभावनः ॥ प्रत्याहप्रहसन्वाण्यामेघनादगभीरया ३७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ जन्मकर्माभिधानानिसंतिमेंऽगसहस्रशः ॥
नशक्यंतेऽनुसंख्यातुमनंतत्वान्मयाऽपिहि ३८ क्वचिद्रजांसिविममेपार्थिवान्युरुजन्मभिः ॥ गुणकर्माभिधानानिनमेजन्मानिकर्हिचित् ३९ कालत्रयो
पपन्नानिजन्मकर्माणिमेनृप ॥ अनुक्रमंतोनैवांतंगच्छंतिपरमर्षयः ४० तथाप्यद्यतनान्यंगशृणुष्वगदतोमम ॥ विज्ञापितोविरिंचेनपुराऽहंधर्मगुप्त
ये ॥ भूमेर्भारायमाणानामसुराणांक्षयायच ४१ अवतीर्णोयदुकुलेगृहआनकदुंदुभेः ॥ वदंतिवासुदेवेतिवसुदेवसुतंहिमाम् ४२ कालनेमिर्हतःकंसःप्रलंबा
द्याश्चसद्द्विषः ॥ अयंचयवनोदग्धोराजंस्तेतिग्मचक्षुषा ४३ सोहंतवानुग्रहार्थंगुहामेतामुपागतः ॥ प्रार्थितःप्रचुरंपूर्वंत्वयाऽहंभक्तवत्सलः ४४ वरा
न्वृणीष्वराजर्षेसर्वान्कामान्ददामिते ॥ मांप्रपन्नोजनःकश्चिन्नभूयोऽर्हतिशोचितुम् ४५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्तस्तंप्रणम्याहमुचुकुंदोमुदाऽन्वितः ॥
ज्ञात्वानारायणंदेवंगर्गवाक्यमनुस्मरन् ४६ मुचुकुंदउवाच ॥ विमोहितोऽयंजनईशमाययात्वदीययात्वांनभजत्यनर्थदृक् ॥ सुखायदुःखप्रभवेषुसज्जतेगृहेषुयो
षित्पुरुषश्चवंचितः ४७ लब्ध्वाजनोदुर्लभमत्रमानुषंकथंचिदव्यंगमयत्नतोनघ ॥ पादारविंदंनभजत्यसन्मतिर्गृहांधकूपेपतितोयथापशुः ४८

मार्थस्वरूपंत्वांनपश्यतीतितथा अतस्त्वांनभजातिकिंतुपरस्परंवंचितःसन्सुखेच्छयादुःखानामेवप्रभवोयेषुतेषुगृहेष्वेवसज्जतइति ४७ किंच कामसुखंसूकरादिष्वपिसंभवतिभगवद्भजनंतुनमानु
षजन्मव्यतिरेकेणेतिमानुषत्वंप्राप्यत्वामभजन्नतिमूढइत्याह लब्ध्वेति अत्रकर्मभूमौ अव्यंगमविकलांगं किंच असतिविषयसुखेमतिर्यस्यसःगृहमेवांधकूपस्तस्मिन्निपतितः यथापशुस्तृण
लुब्धोंधकूपेपततीति ४८

नकेवलमस्यजनस्येयंगातिःकिंतुममापितथैवेत्याह ममैषइति मर्त्यैशरीरेआत्मबुद्धिर्यस्यतस्यममातएवसुतादिष्वासज्जमानस्य ४९ उन्नद्धमदत्वंप्रपंचयाति कलेवरइति घटकुडयादिसदृशे
दृश्येऽनात्मनियतएवंसुदुर्मदोऽभवमतोममैषकालोनिष्फलोगतइति ५० त्वामगणयंतंत्वमाक्रमसीत्याहप्रमत्तामिति प्रमत्तमनवहितं त्वामंतकमविगणय्यदेहादिष्वासक्तामितियावत् कुतः
प्रमत्तं इतिकृत्यचिंतयाएवमेवंकरणीयमितिमनोरथपरंपरया मनोरथेभप्रेपिविषयेषुलालसमुत्सुकं प्राप्तेऽपिपुनःप्रवृद्धोलोभस्तृष्णायस्यतमंतकस्त्वमभिपद्यसेऽभिभवसीत्यर्थः क्षुधासृक्किणी
लेलिहानोऽहिराखुंमूषकामिवेति ५१ किंच कालात्मनात्वयाऽभिपन्नोदेहएवंभवतीत्याह पुरोति श्वसृगालादिभिर्भक्षितोविट्संज्ञितस्तैरभक्षितःकृमिसंज्ञितोदग्धोभस्मसंज्ञितोभवति इतिबु
द्ध्याविचार्यैवंभूतशरीरेममतांकुर्वतोजनाहरिंनाराधयंतितेआत्मनिशत्रुभूताज्ञेयाःसततं यतः। योनेःसहस्राणिबहूनिगत्वादुःखेनलब्ध्वापिचमानुषत्वं। सुखावहंयेनभजंतिविष्णुंतेवैमनुष्यात्म
निशत्रुभूताइति ५२ किंच अंतकप्राप्तेःप्रागपिदिग्विजयिनोराज्ञोपिपारतंत्र्यदुःखंतदवस्थमेवेत्याह निर्जित्येति अभूतविग्रहोऽविद्यमानसंग्रामः पूर्वंयेसमानाराजानस्तैराजभिर्वंदितोपि

ममैषकालोऽजितनिष्फलोगतोराज्यश्रियोन्नद्धमदस्यभूपतेः ॥ मर्त्यात्मबुद्धेःसुतदारकोशभूष्वासज्जमानस्यदुरंतचिंतया ४९ कलेवरेस्मिन्घटकुडयसंनि
भेनिरूढमानोनरदेवइत्यहम् ॥ वृतोरथेभाश्वपदात्यनीकपैर्गांपर्यटंस्त्वाऽगणयन्सुदुर्मदः ५० प्रमत्तमुच्चैरितिकृत्यचिंतयाप्रवृद्धलोभंविषयेषुलालसम् ॥
त्वमप्रमत्तःसहसाऽभिपद्यसेक्षुल्लेलिहानोऽहिरिवाखुमंतकः ५१ पुरारथैर्हैमपरिष्कृतैश्चरन्मतंगजैर्वानरदेवसंज्ञितः ॥ सएवकालेनदुरत्ययेनतेकलेवरोविट्
कृमिभस्मसंज्ञितः ५२ निर्जित्यदिक्चक्रमभूतविग्रहोवरासनस्थःसमराजवंदितः ॥ गृहेषुमैथुन्यसुखेषुयोषितांक्रीडामृगःपूरुषईशनीयते ५३ करोतिकर्मा
णितपःसुनिष्ठितोनिवृत्तभोगस्तदपेक्षयाददत् ॥ पुनश्चभूयेयमहंस्वराडितिप्रवृद्धतर्षोनसुखायकल्पते ५४ भवापवर्गोभ्रमतोयदाभवेज्जनस्यतर्ह्यच्यु
तसत्समागमः ॥ सत्संगमोयर्हितदैवसद्गतौपरावरेशेत्वयिजायतेमतिः ५५ मन्येममानुग्रहईशतेकृतोराज्यानुबंधापगमोयदृच्छया ॥ यःप्रार्थ्यतेसाधुभि
रेकचर्ययावनंविविक्षद्भिरखंडभूमिपैः ५६ नकामयेऽन्यंतवपादसेवनादकिंचनप्रार्थ्यतमाद्वरंविभो ॥ आराध्यकस्त्वांह्यपवर्गदंहरेवृणीतआर्योवरमात्मबं
धनम् ५७ तस्माद्विसृज्याशिषईशसर्वतोरजस्तमःसत्त्वगुणानुबंधनाः ॥ निरंजनंनिर्गुणमद्वयंपरंत्वांज्ञप्तिमात्रंपुरुषंव्रजाम्यहम् ५८

मिथुनीभावःसुरतमेवपरंसुखंयेषुतेषुयोषितांगृहेषुक्रीडामृगइवइतस्ततोनीयते ५३ किंच तत्रातितृष्णाकुलस्यनभोगक्षणःकश्चिदस्तीत्याह करोतीति तपस्यधःशयनब्रह्मचर्यादौसुनिष्ठितः
पुनश्चस्वराडिंद्रःस्यामिति यद्वा जन्मांतरेष्वेवमेवचक्रवर्तीस्यामिति ५४ तदेवमष्टाभिःश्लोकैरीशबहिर्मुखानांसंसारंप्रपंच्यभक्त्यातन्निवृत्तिक्रममाह भवापवर्गइति भोअच्युतभ्रमतःसंसरतो
जनस्ययदात्वदनुग्रहेणभवस्यबंधस्यापवर्गोंतोभवेत्प्राप्तकालःस्यात्तदासतांसंगमोभवेत् यदाचसत्संगमोभवेत्तदासर्वसंगानिवृत्त्याकार्यकारणनियंतरित्वयिभक्तिर्भवतिततोमुच्यतइत्यर्थः ५५
ममतुसत्संगमात्पूर्वमेवयोराज्यादिसंगविच्छेदोजातःसोयंत्वयामहाननुग्रहःकृतइत्याह मन्यइति तेत्वया साधुभिर्विवेकिभिस्तपसेवनंप्रवेष्टुमिच्छद्भिःस्वयंत्यक्तुमलभमानैःप्रार्थ्य
तइति ५६ तदेवंविषयसेवामार्गंभगवत्सेवामार्गंचविविच्यवरान्वृणीष्वेतियदुक्तंतत्रोत्तरमाह नकामयइति अकिंचनानिवृत्ताभिमानाः आर्योविवेकी ५७ रजस्तमःसत्त्वगुणैरनुबंध्यतइति
तथाताआशिषऐश्वर्यादिशत्रुमारणादिधर्मादिरूपाविसृज्यपरंपुरुषमीश्वरंज्ञप्तिमात्रंज्ञानघनं कुतः निरंजनं तत्कुतः निर्गुणं तदपिकुतः अद्वयं अतएवअक्षरंत्वांशरणंव्रजामीति ५८

मुक्ष्वतावद्भोगान्कैवल्यंतुकरस्थमेवेतिपुनर्वरैःप्रलोभयंतंश्रीकृष्णंपादोपग्रहणेनप्रार्थयतेचिरमितिवृजिनैःकर्मफलैरार्तःपुनस्तद्वासनाभिस्तप्यमानस्तथाप्यवितृषषडमित्रः तृडेवतृषातृष्णा न
विगततृषाःषडमित्राःशत्रवइंद्रियलक्षणायस्यसः अतएवालब्धशांतिःकथंचिद्दैववशेनलब्धाशांतिरीतिवा शरणंस्वज्ञानंतद्ददातीतितथाहेशरणद समुपेतःप्राप्तोहंअशोकत्वेहेतुः अभयं त
त्रापिहेतुः ऋतंसत्यं आपन्नमापदाव्याप्तंपाहीति ५९ ६० अप्रमादायप्रमादायनभवत्येवकुतइत्यतआह नधीरितिएकांतभक्तानांधीराशीर्भिःप्राप्ताभिरपिनभिद्यतेनासज्जतइत्यर्थः ६१
व्यतिरेकमाह युंजानानामितिउत्थितंविषयाभिमुखं ६२ तुभ्यंतव ६३ युक्त्यामासेनभीषयंस्तपसिलोकसंग्रहेप्रवर्तयति क्षात्रधर्मेति६४ ६५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेटी

चिरमिहवृजिनार्तस्तप्यमानोऽनुतापैरवितृषषडमित्रोलब्धशांतिःकथंचित् ॥ शरणदसमुपेतस्त्वत्पदाब्जंपरात्मन्नभयमृतमशोकंपाहिमापन्नमीश ५९
श्रीभगवानुवाच ॥ सार्वभौममहाराजमतिस्तेविमलोर्जिता ॥ वरैःप्रलोभितस्यापिनकामैर्विहतायतः ६० प्रलोभितोवरैर्यत्त्वमप्रमादायविद्धितत् ॥ नधी
र्मय्येकभक्तानामाशीर्भिर्भिद्यतेक्वचित् ६१ युंजानानामभक्तानांप्राणायामादिभिर्मनः ॥ अक्षीणवासनंराजन्दृश्यतेपुनरुत्थितम् ६२ विचरस्वमहींकामं
मय्यावेशितमानसः ॥ अस्त्वेवंनित्यदातुभ्यंभक्तिर्मय्यनपायिनी ६३ क्षात्रधर्मस्थितोजंतून्न्यवधीर्मृगयादिभिः॥ समाहितस्तत्तपसाजह्यघंमदुपाश्रितः६४
जन्मन्यनंतरेराजन्सर्वभूतसुहृत्तमः॥ भूत्वाद्विजवरस्त्वंवैमामुपैष्यतिकेवलम् ६५इतिश्रीभागवतेम०दशमस्कंधेउत्तरार्धेमुचुकुंदस्तुतिर्नामैकपंचाशत्तमोध्या
यः ॥ ५१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंसोऽनुगृहीतोंगकृष्णेनेक्ष्वाकुनंदनः ॥ तंपरिक्रम्यसंनम्यनिश्चक्रामगुहामुखात् १ सवीक्ष्यक्षुल्लकान्मर्त्यान्पशून्वीरुद्व
नस्पतीन् ॥ मत्वाकलियुगंप्राप्तंजगामदिशमुत्तराम् २ तपःश्रद्धायुतोधीरोनिःसंगोमुक्तसंशयः ॥ समाधायमनःकृष्णेप्राविशद्गंधमादनम् ३ बदर्याश्रममा
साद्यनरनारायणालयम् ॥ सर्वद्वंद्वसहःशांतस्तपसाराधयद्धरिम् ४ भगवान्पुनराव्रज्यपुरींयवनवेष्टिताम् ॥ हत्वाम्लेच्छबलंनिन्येतदीयंद्वारकांधनम् ५
नीयमानेधनेगोभिर्नृभिश्चाच्युतचोदितैः ॥ आजगामजरासंधस्त्रयोविंशत्यनीकपः ६ विलोक्यवेगरभसंरिपुसैन्यस्यमाधवौ ॥ मनुष्येचेष्टामापन्नौराजन्दुद्रु
वतुर्द्रुतम् ७ विहायवित्तंप्रचुरमभीतौभीरुभीतवत् ॥ पद्भ्यांपद्मपलाशाभ्यांचेलतुर्बहुयोजनम् ८ पलायमानौतौदृष्ट्वामागधःप्रहसन्बली ॥ अन्वधावद्रथानी
कैरीशयोरप्रमाणवित् ९ प्रद्रुत्यदूरंसंश्रांतौतुंगमारुहतांगिरिम् ॥ प्रवर्षणाख्यंभगवान्नित्यदायत्रवर्षति १०

कायामेकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ द्विपंचाशत्तमेधावन्भयादिवगतःपुरीम् ॥ अन्वमोदतसंदेशंरुक्मिण्याद्विजवर्णितं ॥१॥ १ क्षुल्लकानल्पप्रमाणान् २ तपसिश्रद्धायुतः ३ तत्रचबदर्या
श्रमं४ निन्येनयन्मार्गेचलतिस्म ५ ६ वेगरभसंवेगोद्रेकं ७ भीरुभीतवद्भीरोरपिभीतवत् अतिभीतवदित्यर्थः चेलतुःपलायेतांबहुयोजनंदेशं ८ अप्रमाणवित् प्रमाणमियत्तातन्नवेत्तीतितथा
९ तुंगमेकादशयोजनोन्नतम् प्रकर्षेणवर्षत्यस्मिन्नितिप्रवर्षणइत्याख्यायस्यतं तदाह भगवानिति भगवानिंद्रः १०

तत्रविचिन्वन्नपितयोःपदंनिलयस्थानमनधिगम्य ११ ततोगिरेःदशचैकंचयोजनानितावदुत्तुंगान्मागधसंरोधदेशमतिक्रम्यपरतोऽधोनिपेततुः १२ १३ १४ श्रीकृष्णस्यविवाहान्निरूप
यितुंबलदेवविवाहंनवमस्कंधोक्तमनुस्मारयाति आनर्तेति १५ मात्रांकलां १६ गरुडोयथादेवान्प्रमथ्यसुधामहरत्तथेति १७ राक्षसोयुद्धहरणादितिस्मृतेःराज्ञःप्रमथ्येतिचत्वदुक्त्याराक्ष
सेनविधानेनोपयेमेपरिणीतवानितिश्रुतं पूर्वमेववा १८ सामान्यतएवश्रुतं विशेषंतुश्रोतुमिच्छामि १९ श्रवणौत्सुक्यमाविष्करोतिब्रह्मन्निति पुण्यामहाफलामाध्वीःश्रुतिसुखाःलोकस्य

गिरौनिलीनावाज्ञायनाधिगम्यपदंनृप ॥ ददाहगिरिमेधोभिःसमंतादग्निमुत्सृजन् ११ ततउत्पत्यतरसादह्यमानतटादुभौ ॥ दशैकयोजनोत्तुंगान्निपे
ततुरधोभुवि १२ अलक्ष्यमाणौरिपुणासानुगेनयदूत्तमौ ॥ स्वपरंपुनरायातौसमुद्रपरिखांनृप १३ सोपिदग्धावितिमृषामन्वानोबलकेशवौ ॥ ब
लमाकृष्यसुमहन्मगधान्मागधोययौ १४ आनर्ताधिपतिःश्रीमान्रैवतोरेवतींसुतां ॥ ब्रह्मणाचोदितःप्रादाद्बलायेतिपुरोदितम् १५ भगवानपिगो
विंदउपयेमेकुरूद्वह ॥ वैदर्भींभीष्मकसुतांश्रियोमात्रांस्वयंवरे १६ प्रमथ्यतरसाराज्ञःशाल्वादींश्चैद्यपक्षगान् ॥ पश्यतांसर्वलोकानांताक्ष्यपुत्रःसु
धामिव १७ ॥ राजोवाच ॥ भगवान्भीष्मकसुतांरुक्मिणींरुचिराननाम् ॥ राक्षसेनविधानेनउपयेमइतिश्रुतम् १८ भगवन्श्रोतुमिच्छामिकृष्ण
स्यामिततेजसः ॥ यथामागधशाल्वादीन्राजित्वाकन्यामुपाहरत् १९ ब्रह्मन्कृष्णकथाःपुण्यामाध्वीर्लोकमलापहाः ॥ कोनुतृप्येतशृण्वानःश्रुतज्ञोनि
त्यनूतनाः २० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ राजाऽऽसीद्भीष्मकोनामविदर्भाधिपतिर्महान् ॥ तस्यपंचाभवन्पुत्राःकन्यैकाचवरानना २१ रुक्म्यग्रजोरु
क्मरथोरुक्मबाहुरनंतरः ॥ रुक्मकेशोरुक्ममालीरुक्मिण्येषांस्वसासती २२ सोपश्रुत्यमुकुंदस्यरूपवीर्यगुणश्रियः ॥ गृहागतैर्गीयमानास्तंमेनेस
दृशंपतिं २३ तांबुद्धिलक्षणौदार्यरूपशीलगुणाश्रयाम् ॥ कृष्णश्चसदृशींभार्यांसमुद्वोढुंमनोदधे २४ बंधूनामिच्छतांदातुंकृष्णायभगिनींनृप ॥
ततोनिवार्यकृष्णाद्विड्रुक्मीचैद्यममन्यत २५ तदवेत्यासितापांगीवैदर्भीदुर्मनाभृशम् ॥ विचिंत्याप्तंद्विजंकंचित्कृष्णायप्राहिणोद्द्रुतम् २६ द्वारकांसस
मभ्येत्यप्रतीहारैःप्रवेशितः ॥ अपश्यदाद्यंपुरुषमासीनंकांचनासने २७ दृष्ट्वाब्रह्मण्यदेवस्तमवरुह्यनिजासनात् ॥ उपवेश्यार्हयांचक्रेयथात्मानं
दिवौकसः २८ तंभुक्तवंतंविश्रांतमुपगम्यसतांगतिः ॥ पाणिनाऽभिमृशन्पादावव्यग्रस्तमपृच्छत २९ कच्चिद्द्विजवरश्रेष्ठधर्मस्तेवृद्धसंमतः ॥
वर्तनेनातिकृच्छ्रेणसंतुष्टमनसःसदा ३० संतुष्टोयर्हिवर्तेतब्राह्मणोयेनकेनचित् ॥ अहीयमानःस्वाद्धर्मात्सह्यस्याखिलकामधुक् ३१

मलापहाश्च शृण्वानः शृण्वन्नित्यर्थःश्रुतज्ञःश्रुतसारावित् नित्यनूतनाःप्रतिक्षणमाश्चर्यवत्प्रतीयमानाः २० २१ २२ २३ २४ चैद्यममन्यततस्यावरमित्यर्थः २५ अवेत्यज्ञात्वा असिता
पांगीसुनीलकटाक्षा कृष्णायकृष्णमानेतुंप्रेषयामास २६ प्रतीहारैर्द्वारपालैः २७ आत्मानंश्रीकृष्णं २८ अभिमृशन्शनैःसंमर्दयन् २९ ३० सधर्मोऽस्यब्राह्मणस्याखिलकामदोग्धाभवति
यद्वा सब्राह्मणोऽस्यविश्वस्याखिलकामधुगिति ३१

लोकानाप्नोतिलोकाल्लोकांतरंपर्यटति नैकत्रनिर्वृतस्तिष्ठतीत्यर्थः नाप्नोतीतिपाठेसुरेश्वरोऽपिभूत्वालोकान्नाप्नोत्युत्तमलोकान्प्राप्तोऽप्यप्राप्तइवाक्लिश्यतीत्यर्थः शेतेसुखमास्तेइत्यर्थः तदेवाह
सर्वेष्वंगेषुवाक्पाण्यादिषुविज्वरस्तापरहितः ३२ स्वलाभः स्वतएवप्राप्तोलाभ आत्मलाभोवातेनसंतुष्टान्पूर्णान्साधून्स्वधर्मनिष्ठान् ३३ यस्यराज्ञोविषयेदेशे ३४ यतःस्थानात् यदिच्छ
यायत्कार्यंच्छयादुर्गंसमुद्रं ३५ संपृष्टःसंप्रश्नःप्रष्टव्योऽर्थोयंसः परमेष्ठिनापरमेश्वरेण बंधूनामनभिप्रेतंरुक्मिणश्चेष्टितमित्यादिसर्वं ३६ रुक्मिण्यास्वयमेकांतेलिखित्वादत्तपत्रिकां मुद्रा
मुन्मुच्यकृष्णायप्रेमचिह्नामदर्शयत् १ ब्राह्मणःश्रीकृष्णानुज्ञयावाचयति श्रुत्वेति अयमर्थः हेअच्युतहेभुवनसुंदरेत्यौत्सुक्यंद्योतयति क्वतवमहिमाक्वचाहंरूपकुलशीलादियुक्तापितथाऽ
प्यपगतात्रपायस्मात्तन्मेचित्तंत्वय्याविशत्यासज्जते तत्कुतस्तत्राह शृण्वतांकर्णविवरैरंतःप्रविश्यांगतापम् अंगेतिपृथक्संबोधनंवा हरतस्तवगुणान्श्रुत्वातथादृशिमतांचक्षुष्मतांदृशामखि
लार्थलाभात्मकंरूपंचश्रुत्वेति ३७ अहोकुलकन्यानामिदमतिधाष्ट्र्यमितिमाशंकीरित्याह कात्वेति हेमुकुंदहेनृसिंहनरश्रेष्ठकानामकन्याकुलवतीतथामहतीपुरुगुणोदारातथाधीरादृतिम

असंतुष्टोऽसकृल्लोकानाप्नोत्यपिसुरेश्वरः ॥ अकिंचनोऽपिसंतुष्टःशेतेसर्वांगविज्वरः ३२ विप्रान्स्वलाभसंतुष्टान्साधून्भूतसुहृत्तमान् ॥ निरहंकारिणःशांता
न्नमस्येशिरसाऽसकृत् ३३ कच्चिद्वःकुशलंब्रह्मन्राजतोयस्यहिप्रजाः ॥ सुखंवसंतिविषयेपाल्यमानाःसमेप्रियः ३४ यतस्त्वमागतोदुर्गंनिस्तीर्येहयदिच्छ
या ॥ सर्वंनोब्रूह्यगुह्यंचेत्किंकार्यंकरवामते ३५ एवंसंपृष्टसंप्रश्नोब्राह्मणःपरमेष्ठिना ॥ लीलागृहीतदेहेनतस्मैसर्वमवर्णयत् ३६ ॥ रुक्मिण्युवाच ॥ श्रुत्वा
गुणान्भुवनसुंदरशृण्वतांतेनिर्विश्यकर्णविवरैर्हरतोंऽगतापम् ॥ रूपंदृशांदृशिमतामखिलार्थलाभंत्वय्यच्युताविशतिचित्तमपत्रपंमे ३७ कात्वामुकुंदमहती
कुलशीलरूपविद्यावयोद्रविणधामभिरात्मतुल्यम् ॥ धीरापतिंकुलवतीनवृणीतकन्याकालेनृसिंहनरलोकमनोऽभिरामम् ३८ तन्मेभवान्खलुवृतःपतिरंग
जायामात्मार्पितश्चभवतोऽत्रविभोविधेहि ॥ मावीरभागमभिमर्शतुचैद्यआराद्गोमायुवन्मृगपतेर्बलिमंबुजाक्ष ३९ पूर्तेष्टदत्तनियमव्रतदेवविप्रगुर्वर्चनादिभि
रलंभगवान्परेशः ॥ आराधितोयदिगदाग्रजएत्यपाणिंगृह्णातुमेनदमघोषसुतादयोऽन्ये ४० श्वोभाविनित्वमजितोद्वहनेविदर्भान्गुप्तःसमेत्यपृतनाप
तिभिःपरीतः ॥ निर्मथ्यचैद्यमगधेंद्रबलंप्रसह्यमांराक्षसेनविधिनोद्वहवीर्यशुल्काम् ४१

तीत्वात्वांपतिंनवृणीत मय्येवकेयंदोषशंकेतिभावः कथंभूतं कुलशीलादिभिरात्मनैवतुल्यंनिरुपममित्यर्थः द्रविणंद्रव्यसंपत् धामप्रभावः तथानरलोकस्यमनसामभिरामोऽभिरमणंय
स्मात्तं किंच कालेविवाहावसरे ३८ हेविभोतत्तस्मान्मेमयाभवान्खलुपतिर्वृतःआत्माचभवतोऽर्पितोऽतस्त्वमत्रागत्यमांभवतोजायांविधेहि विपक्षेबाधकंद्योतयंत्याह मावीरभागमिति
वीरस्यतवभागंमामाराच्छीघ्रमेत्याऽगत्यचैद्योमाभिमर्शतुमास्पृशतु मृगपतेर्बलिंगोमायुर्वत् गोमायुःसृगालइवेति ३९ अनेकजन्मकृतैःसुकृतैरिदमेवभूयादितिप्रार्थयते पूर्तेति पूर्तंकूपादि
इष्टमग्निहोत्रादि दत्तंहिरण्यादिदानं नियमस्तीर्थाटनादिः व्रतंकृच्छ्रादि ४० ननुचैद्यायबंधुभिरर्पितायांत्वयिकिमधुनाकरणीयमित्यपेक्षायामाह श्वोभाविनीति हेअजितश्वोभाविनिउ
द्वहनेविवाहेप्रथमंगुप्तोऽलक्षितएवागत्यपश्चात्पृतनापतिभिःपरिवृतःसंश्चैद्यादिबलंनिर्मथ्यप्रसह्यबलाद्वीर्यप्रभावदर्शनमेवशुल्कंवैवाहिकंदेयंयस्यास्तांमां अनेनराक्षसविधिनोद्वहेत्युपदे
शरहस्यम् ४१

ननुभवतुशिशुपालादिबलप्रमथनमंतःपुरमध्यगतायास्तवहरणेत्वद्बंधुवधोऽपिप्रसज्येतेत्यत आहअंतःपुरेति पुराद्बहिर्वर्तमानांगिरिजामंबिकांअंबिकागृहादेवममहरणंसुकरामितिभावः ४२
ननुकिमनेनानर्थकारिणा।निर्बंधेनचैद्योऽपितावत्प्रख्यातगुणकर्मायोग्यएववरइतितत्राह यस्येतिहेअंबुजाक्षयस्यभवतोंघ्रिपंकजरजोभिःस्नपनमात्मनस्तमसोऽपहत्यैउमापतिरिवमहांतो
वांछंतितस्यभवतःप्रसादंयर्ह्यहंनलभेयनप्राप्नुयांतर्हिव्रतैरुपवासादिभिःकृशानसून्प्राणान्जह्यांत्यजेयंततः किमित्यतआहशतजन्मभिरिति एवमेववारंवारंजह्यांयावच्छतजन्मभिरपितव
प्रसादःस्यादिति ४३ अत्रयत्कर्तुंकरणीयंतद्विमृश्यक्रियतांतच्चानंतरमेवक्रियतामिति ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेटीकायांउ०द्विपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५२ ॥ ७ ॥ ॥
त्रिपंचाशत्तमेगत्वाविदर्भानद्भुतेहितः ॥ रुक्मिणीमहरत्कृष्णो।मिषतांद्विषतांबलात् ॥ १ ॥ १ निद्रायाअलाभेकारणांतरंवेदेतितयाअकथितमप्यहंजानामीति २ आनयिष्येआनेष्यामिरा

अंतःपुरांतरचरीमनिहत्यबंधूंस्त्वामुद्वहेकथमितिप्रवदाम्युपायम् ॥ पूर्वेद्युरस्तिमहतीकुलदेवियात्रायस्यांबहिर्नववधूर्गिरिजामुपेयात् ४२ यस्यांघ्रिपंकज
रजःस्नपनंमहांतोवांछंत्युमापतिरिवात्मतमोपहत्यै ॥ यर्ह्यंबुजाक्षनलभेयभवत्प्रसादंजह्यामसून्व्रतकृशान्शतजन्मभिःस्यात् ४३ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ इ
त्येतेगुह्यसंदेशायदुदेवमयाहृताः ॥ विमृश्यकर्तुंयच्चात्राक्रियतांतदनंतरम् ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेरुक्मिण्युद्वाहेद्विपंचाश
त्तमोध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ वैदर्भ्याःसतुसंदेशंनिशम्ययदुनंदनः ॥ प्रगृह्यपाणिनापाणिंप्रहसन्निदमब्रवीत् १ श्रीभ
गवानुवाच ॥ तथाऽहमपितच्चित्तोनिद्रांचनलभेनिशि ॥ वेदाहंरुक्मिणाद्वेषान्ममोद्वाहोनिवारितः २ तामानयिष्यउन्मथ्यराजन्यापसदान्मृधे ॥ मत्प
रामनवद्यांगीमेधसोऽग्निशिखामिव ३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ उद्वाहर्क्षंचविज्ञायरुक्मिण्यामधुसूदनः ॥ रथःसंयुज्यतामाशुदारुकेत्याहसारथिम् ४ सचाश्वैः
शैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः ॥ युक्तंरथमुपानीयतस्थौप्रांजलिरग्रतः ५ आरुह्यस्यंदनंशौरिर्द्विजमारोप्यतूर्णगैः ॥ आनर्तादेकरात्रेणविदर्भानगमद्धयैः
६ राजासकुंडिनपतिःपुत्रस्नेहवशंगतः ॥ शिशुपालायस्वांकन्यांदास्यन्कर्माण्यकारयत् ७ पुरंसंमृष्टसंसिक्तमार्गरथ्याचतुष्पथम् ॥ चित्रध्वजपताका
भिस्तोरणैःसमलंकृतम् ८ स्रग्गंधमाल्याभरणैर्विरजोंबरभूषितैः ॥ जुष्टंस्त्रीपुरुषैःश्रीमद्गृहैरगुरुधूपितैः ९ पितॄन्देवान्समभ्यर्च्यविप्रांश्चविधिवन्नृप ॥
भोजयित्वायथान्यायंवाचयामासमंगलम् १० सुस्नातांसुदतींकन्यांकृतकौतुकमंगलाम् ॥ अहतांशुकयुग्मेनभूषितांभूषणोत्तमैः ११ चक्रुःसामर्ग्यजुर्मंत्रैर्व
ध्वारक्षांद्विजोत्तमाः ॥ पुरोहितोऽथर्वविद्वैजुहावग्रहशांतये १२

जन्यापसदान्राजसुहीनान् उन्मथ्यानयनेदृष्टांतः एधसइति ३ उद्वाहर्क्षमिति परश्वोरात्रौविवाहनक्षत्रमितिविज्ञायतस्यांरात्र्यांप्रस्थायप्रातर्विदर्भदेशानगमत् श्वोभाविनित्वमजितोद्वह
तेविदर्भान्गुप्तःसमेत्येतिरुक्मिणीसंदेशात् ४ शैब्येत्यादीनिचत्वार्यश्वनामा।नि ५ ६ पुत्रस्यरुक्मिणःस्नेहेनतद्वशमनुगच्छती।तितथाअनेन।शिशुपालेऽनभिरुचिंद्योतयति कर्माणिपुरालंका
रपितृदेवार्चनादी।नि ७ तान्येवाहपुरमित्यादिचतुर्भिःसंमृष्टाःसंसिकाश्चमार्गादयोयस्मिंस्तत् चित्राध्वजेशुपताकास्ताभिःसमलंकृतमकारयत् ८ स्रग्गंधमाल्याभरणैरित्यत्रमत्वर्थोद्रष्ट
व्यःयद्वास्रग्गंधमाल्यान्या।बिभ्रती।तिथातैः तथाविरजोऽंबरैर्भूषितैश्चस्त्रीपुरुषैर्जुष्टंतथाश्रीमद्भिर्गृहैश्चजुष्टं ९ यथान्यायमन्यांश्चकन्यांप्रतिमंगलंवाचयामास १० कृतंकौतुकेनविवाहसूत्रेण
मंगलंयस्यास्तांअहतंनवीनंभूषणोत्तमैश्चभूषितां ११ वध्वास्तस्याःकन्यायाः अथर्वविदथर्वणमंत्रवित् १२

१३ अभ्युदयेउचितं १४ ततश्चतुरंगसैन्यैःपरीतःपरिवृतःकुंडिनंभीष्मकस्यपुरंययौ मदंच्यवंतेइतिमदच्युतस्तैःस्यंदनैरथैः हेमराचितामालाविद्यंतेयेषुतैः १५ कल्पितांनिर्मितंयदन्यानि
वेशनंतस्मिन् १६ १७ यदिश्रीकृष्णोहरेदितिशंकिताः कन्यांसाधयितुमित्यर्थः १८ १९ २० २१ सूर्योदयात्पूर्वमेवौत्सुक्येनरुक्मिण्यचिंतयदित्याह भीष्मकन्येति प्रत्यापत्तिंप्रत्या
गमनं २२ त्रियामारात्रिस्तावन्मात्रेणांतरितः अल्पराधसोमंदभाग्यायाः २३ जुगुप्सितंधाष्टर्यादिअप्रीतिशंकायां नायातिहिकृतोद्यमइति अयमर्थः आदौकृतोद्यमत्वात्तंनप्रस्थापित
वान् प्रस्थानावसरेचकिंचिन्मयिजुगुप्सितंमत्वाप्रत्याचष्ट अतःसोऽपिद्विजोनूनंनायातीति २४ यद्वा ततोनिर्गतोऽपिश्रीकृष्णोमद्दैववैमुख्यात्क्वाचित्प्रतिबद्धोभवेदित्याह दुर्भगायाइति
२५ कालज्ञानाधुनापिगोविंदागमनकालइतिमन्वानाकिंचिदाश्वस्ताचितासतीचिंतास्तब्धेलोचनेनिमीलितवतीत्यर्थः २६ प्रियभाषिणःप्रियसूचकाः २७ पुरोपवनंप्राप्तेनश्रीकृष्णेनविनि

हिरण्यरूप्यवासांसितिलांश्चगुडामिश्रितान् ॥ प्रादाद्धेनूश्चविप्रेभ्योराजाविधिविदांवरः १३ एवंचेदिपतीराजादमघोषःसुतायवै ॥ कारयामासमंत्र
ज्ञैःसर्वमभ्युदयोचितम् १४ मदच्युद्भिर्गजानीकैःस्यंदनैर्हेममालिभिः ॥ पत्त्यश्वसंकुलैःसैन्यैःपरीतःकुंडिनंययौ १५ तंवैविदर्भाधिपतिःसमभ्ये
त्याभिपूज्यच ॥ निवेशयामासमुदाकल्पितान्यनिवेशने १६ तत्रशाल्वोजरासंधोदंतवक्त्रोविदूरथः ॥ आजग्मुश्चैद्यपक्षीयाःपौंड्रकाद्याःसहस्रशः
१७ कृष्णरामद्विषोयत्ताःकन्यांचैद्यायसाधितुम् ॥ यद्यागत्यहरेत्कृष्णोरामाद्यैर्यदुभिर्वृतः १८ योत्स्यामःसंहतास्तेनइतिनिश्चितमानसाः ॥ आ
जग्मुर्भूभुजःसर्वेसमग्रबलवाहनाः १९ श्रुत्वैतद्भगवान्रामोविपक्षीयनृपोद्यमम् ॥ कृष्णंचैकंगतंहर्तुंकन्यांकलहशंकितः २० बलेनमहतासार्द्धंभ्रातृ
स्नेहपरिप्लुतः ॥ त्वरितःकुंडिनंप्रागाद्गजाश्वरथपत्तिभिः २१ भीष्मकन्यावरारोहाकांक्षंत्यागमनंहरेः ॥ प्रत्यापत्तिमपश्यंतीद्विजस्याचिंतयत्तदा २२
अहोत्रियामांतरितउद्वाहोमेऽल्पराधसः ॥ नागच्छत्यरविंदाक्षोनाहंवेद्म्यत्रकारणम् ॥ सोऽपिनावर्त्ततेऽद्यापिमत्संदेशहरोद्विजः २३ अपिमय्यनवद्या
त्माद्दृष्ट्वाकिंचिज्जुगुप्सितम् ॥ मत्पाणिग्रहणेनूनंनायातिहिकृतोद्यमः २४ दुर्भगायानमेधातानानुकूलोमहेश्वरः ॥ देवीवाविमुखागौरीरुद्राणीगिरिजास
ती २५ एवंचिंतयतीबालागोविंदहृतमानसा ॥ न्यमीलयतकालज्ञानेत्रेचाश्रुकलाकुले २६ एवंवध्वाःप्रतीक्षंत्यागोविंदागमनंनृप ॥ वामऊरुर्भुजोनेत्र
मस्फुरन्प्रियभाषिणः २७ अथकृष्णविनिर्दिष्टःसएवद्विजसत्तमः ॥ अंतःपुरचरींदेवींराजपुत्रींददर्शह २८ सातंप्रहृष्टवदनमव्यग्रात्मगतिंसती ॥ आल
क्ष्यलक्षणाभिज्ञासमपृच्छच्छुचिस्मिता २९ तस्याआवेदयत्प्राप्तंशशंसयदुनंदनम् ॥ उक्तंचसत्यवचनमात्मोपनयनंप्रति ३० तमागतंसमाज्ञायवैदर्भी
हृष्टमानसा ॥ नपश्यंतीब्राह्मणायप्रियमन्यन्ननामसा ३१

दिष्टःप्राप्तंमांकथयेत्यादिष्टः २८ नव्यग्रा आत्मनोदेहस्यगतिर्यस्यतं लक्षणाभिज्ञादूतस्यलक्षणंतत्तत्कार्यसूचकमभिजानातीतितथा २९ तस्यैप्राप्तंयदुनंदनमावेदितवान् तंचशशंस आ
त्मोपनयनंप्रति आत्मनास्वयंश्रीकृष्णस्यानयनंप्रतितेनद्विजेनसत्यवचनंप्रोक्तमिति आत्मनःप्राणेश्वरस्येतिवा यद्वा आत्मनस्तस्याउपनयनंप्रतिश्रीकृष्णेनयदुक्तंसत्यवचनंतामानायिष्यइ
त्यादितच्चशशंसावर्णयदित्यर्थः ३० तंश्रीकृष्णंअस्मिन्कार्येसर्वस्वार्पणमप्यपर्याप्तमितितदुचितंप्रियमपश्यंतीतदाकेवलंननाम पश्चाद्बहुददावित्यर्थः यद्वा मांश्रियंयेनमंतितेतावत्सर्वसंप
दामास्पदंभवंतिकिंपुनर्मयिप्रणतायामितिततोऽधिकमन्यत्प्रियमपश्यंतीननामेति ३१

३२ ३३ महामतिरित्यनेनश्रीकृष्णोबाढंकन्यामुद्वोढुमेवाऽगतःस्यादितिवरोचितेनविधिनासमपूजयदितिसूचितं यथायथावत् ३४ समेतानांराज्ञांमध्येवीर्याद्यनतिक्रम्यतंतंसमार्हितवानित्य
र्थः ३५ श्रीकृष्णेभाविकर्मसूचकंजनानुरागंदर्शयतिकृष्णमागतमितित्रिभिः ३६ अस्यैवरुक्मिण्येवार्हत्येवअसावेवभैष्म्याएवसमुचितएवेतिषडवधारणानि तत्रैकस्मिन्व्यतिरेकप्रदर्शनमुपल
क्षणार्थंनापरेति नचवाक्यभेददोषःअनूद्यविधेयभेदेनविभिन्नानामेववाक्यानांसहप्रयोगात् ग्रहंसंमार्ष्टीत्यादिवदिति ३७ अयमेवानुग्रहइतिनिर्दिशंति गृह्णात्विति ३८ प्रेम्णःकलालेशस्ते
नबद्धावदंतिस्म संपूर्णप्रेमतेषांहृद्येवाऽवर्ततइत्यर्थः ३९ गमनंविशिनष्टिद्वयेन पद्भ्यामिति ४० अपिच मृदंगेत्यादि जघ्निरेआहताः वादिताइत्यर्थः ४१ वारमुख्यागणिकोत्तमाः ४२ ४३

प्राप्तौश्रुत्वास्वदुहितुरुद्वाहप्रेक्षणोत्सुकौ ॥ अभ्ययात्तूर्यघोषेणरामकृष्णौसमर्हणैः ३२ मधुपर्कमुपानीयवासांसिविरजांसिसः ॥ उपायनान्यभीष्टा
निविधिवत्समपूजयत् ३३ तयोर्निवेशनंश्रीमदुपकल्प्यमहामतिः ॥ ससैन्ययोःसानुगयोरातिथ्यंविदधेयथा ३४ एवंराज्ञांसमेतानांयथावीर्यंयथावयः ॥
यथाबलंयथावित्तंसर्वैःकामैःसमर्हयत् ३५ कृष्णमागतमाकर्ण्यविदर्भपुरवासिनः ॥ आगत्यनेत्रांजलिभिःपपुस्तन्मुखपंकजम् ३६ अस्यैवभार्याभवितुंरु
क्मिण्यर्हतिनापरा ॥ असावप्यनवद्यात्माभैष्म्याःसमुचितःपतिः ३७ किंचित्सुचरितंयन्नस्तेनतुष्टस्त्रिलोककृत् ॥ अनुगृह्णातुगृह्णातुवैदर्भ्याःपाणिमच्यु
तः ३८ एवंप्रेमकलाबद्धावदंतिस्मपुरौकसः ॥ कन्याचांतःपुरात्प्रागाद्भटैर्गुप्तांबिकालयम् ३९ पद्भ्यांविनिर्ययौद्रष्टुंभवान्याःपादपल्लवं ॥ साचानुध्या
यतीसम्यङ्मुकुंदचरणांबुजम् ४० यतवाङ्मातृभिःसार्द्धंसखीभिःपरिवारिता ॥ गुप्ताराजभटैःशूरैःसन्नद्धैरुद्यतायुधैः ॥ मृदंगशंखपणवास्तूर्यभेर्य
श्चजघ्निरे ४१ नानोपहारबलिभिर्वारमुख्याःसहस्रशः ॥ स्रग्गंधवस्त्राभरणैर्द्विजपत्न्यःस्वलंकृताः ४२ गायंतश्चस्तुवंतश्चगायकावाद्यवादकाः ॥
परिवार्यवधूंजग्मुःसूतमागधबंदिनः ४३ आसाद्यदेवीसदनंधौतपादकरांबुजा ॥ उपस्पृश्यशुचिःशांताप्रविवेशांबिकांतिकम् ४४ तांवैप्रवयसोबा
लांविधिज्ञाविप्रयोषितः ॥ भवानींवंदयांचक्रुर्भवपत्नींभवान्विताम् ४५ नमस्येत्वांबिकेऽभीक्ष्णंस्वसंतानयुतांशिवां ॥ भूयात्पतिर्मेभगवान्कृष्ण
स्तदनुमोदताम् ४६ अद्भिर्गंधाक्षतैर्धूपैर्वासःस्रङ्माल्यभूषणैः ॥ नानोपहारबलिभिःप्रदीपावलिभिःपृथक् ४७ विप्रस्त्रियःपतिमतीस्तथातैःसम
पूजयत् ॥ लवणापूपतांबूलकंठसूत्रफलेक्षुभिः ४८ तस्यैस्त्रियस्ताःप्रददुःशेषांयुयुजुराशिषः ॥ ताभ्योदेव्यैनमश्चक्रेशेषांचजगृहेवधूः ४९ मु
निव्रतमथत्यक्त्वानिश्चक्रामांबिकागृहात् ॥ प्रगृह्यपाणिनाभृत्यांरत्नमुद्रोपशोभिना ५० तांदेवमायामिववीरमोहिनींसुमध्यमांकुंडलमंडिताननाम् ॥ श्या
मांनितंबार्पितरत्नमेखलांव्यंजत्स्तनींकुंतलशंकितेक्षणाम् ५१

उपस्पृश्याचम्य ४४ प्रवयसोवृद्धाः भवान्वितामितिभवस्योपसर्जनत्वंस्त्रीकर्मौचितमुक्तं ४५ नमस्यइति रुक्मिण्यातदैवदृष्टोऽयंमंत्रः स्वसंतानयुतांगणेशादिसहितां आत्मारामोऽसौक
थंत्वत्पतिर्भवेदितिचेदतआह तदनुमोदतामिति भवतीश्रीकृष्णएववा ४६ वासःस्रग्गंधादिभिरंबिकांसमपूजयत् ४७ तथाविप्रास्त्रियोऽपितैर्द्रव्यैर्लवणादिभिश्चसमपूजयादिति ४८ शे
षांनिर्माल्यं ४९ मुनिव्रतंमौनं भृत्यांसखीं ५० तांविलोक्यवीरामुमुहुरितितृतीयेनान्वयःश्यामामजातरजस्कांकुंतलेभ्यःशंकितेइवचपलेईक्षणेयस्यास्ताम् ५१

द्विजाएवकुंदानांकुड्मलानिमुकुलानि बिंबफलवद्योऽधरस्तस्यद्युतिभिःशोणायमानानितानियस्यास्तां कलाशोभातद्युक्तंनूपुरंसिंजच्चतत्कलानूपुरंचतस्यधामदीप्तिस्तेनशोभितुंशीलम
स्यतेनपदाचलंतीम् ५२ नकेवलंमुमुहुःपेतुश्चेत्याह यामिति यात्रामिषेणहरयेस्वलावण्यंसमर्पयंतींयांवीक्ष्यक्षितौपेतुःसातान्प्राप्तान्ह्रियाऐक्षततदैवाच्युतंचददर्शेत्युत्तरेणान्वयः ५३ ५४ चल
त्पद्मकोशतुल्यौचरणौचालयंती ५५ सुपर्णलक्षणंगरुडध्वजं हरिःसिंहः ५६ असहमानानांतेषामाक्रोशमाह अहोधिगस्मान् यतोऽस्माकंयशोगोपैर्हृतमिति ॥ ५७ ॥ इतिश्रीभागवते
दशमस्कंधेउत्तरार्धेटीकायांत्रिपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५३ ॥ चतुष्पंचाशत्तमेतुजित्वाराज्ञोऽरिपक्षगान् रुक्मिणंचविरूप्याथभैष्म्याःपाणिपुरेऽग्रहीत् ॥ १ ॥ इतीति अहोधिगस्मानित्ये

शुचिस्मितांबिंबफलाधरद्युतिशोणायमानद्विजकुंदकुड्मलाम् ॥ पदाचलंतींकलहंसगामिनींसिंजत्कलानूपुरधामशोभिना ५२ विलोक्यवीरान्मुहुःसमागता
यशस्विनस्तत्कृतहृच्छयार्दिताः ५३ यांवीक्ष्यतेनृपतयस्तदुदारहासव्रीडावलोकहृतचेतसउज्झितास्त्राः ॥ पेतुःक्षितौगजरथाश्वगताविमूढायात्राच्छ
लेनहरयेर्पयतींस्वशोभां ५४ सैवंशनैश्चलयतीचलपद्मकोशौप्राप्तिंतदाभगवतःप्रसमीक्षमाणा ॥ उत्सार्यवामकरजैरलकानपांगैःप्राप्तान्ह्रियैक्षतनृपान्ददृशे
ऽच्युतंसा ५५ तांराजकन्यांरथमारुरुक्षतींजहारकृष्णोद्विषतांसमीक्षताम् ॥ रथंसमारोप्यसुपर्णलक्षणंराजन्यचक्रंपरिभूयमाधवः ॥ ततोययौरामपुरो
गमैःशनैःमृगालमध्यादिवभागहृद्धरिः ५६ तंमानिनःस्वाभिभवंयशःक्षयंपरेजरासंधवशानसेहिरे ॥ अहोधिगस्मान्यशआत्तधन्वनांगोपैर्हृतंकेसरिणांमृगै
रिव ॥ ५७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेरुक्मिणीहरणंनामत्रिपंचाशत्तमोध्यायः ५३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिसर्वेसुसंरब्धावाहानारु
ह्यदंशिताः ॥ स्वैःस्वैर्बलैःपरिक्रांताअन्वीयुर्धृतकार्मुकाः १ तानापततआलोक्ययादवानीकयूथपाः ॥ तस्थुस्तत्संमुखाराजन्विस्फूर्ज्यस्वधनूंषिते २
अश्वपृष्ठेगजस्कंधेरथोपस्थेचकोविदाः ॥ मुमुचुःशरवर्षाणिमेघाअद्रिष्वपोयथा ३ पत्युर्बलंशरासारैश्छन्नंवीक्ष्यसुमध्यमा ॥ सव्रीडमैक्षत्तद्वक्त्रंभयाविह्वल
लोचना ४ प्रहस्यभगवानाहमास्मभैर्वामलोचने ॥ विनंक्ष्यत्यधुनैवैतत्तावकैःशात्रवंबलम् ५ तेषांतद्विक्रमंवीरागदसंकर्षणादयः ॥ अमृष्यमाणानाराचै
र्जघ्नुर्हयगजान्रथान् ६ पेतुःशिरांसिरथिनामश्विनांगजिनांभुवि ॥ सकुंडलकिरीटानिसोष्णीषाणिचकोटिशः ७ हस्ताःसासिगदेष्वासाःकरभाऊरवोंऽघ्रयः
अश्वाश्वतरनागोष्ट्रखरमर्त्यशिरांसिच ८ हन्यमानबलानीकावृष्णिभिर्जयकांक्षिभिः ॥ राजानोविमुखाजग्मुर्जरासंधपुरःसराः ९ शिशुपालंसमभ्येत्यहृतदार
मिवातुरम् ॥ नष्टत्विषंगतोत्साहंशुष्यद्वदनमब्रुवन् १०

वंवदंतः सुसंरब्धाःक्रोधाविष्टाः दंशिताःकृतसन्नाहाः परिक्रांताःपरिवृताः अन्वीयुरन्वधावन् १ विस्फूर्ज्यटंकारयित्वा २ परेषांशराणांबाहुल्येयादवानामचलत्वेदृष्टांतः · मेघाइति ३
ऐक्षदैक्षत ४ मास्मभैःमाभयंकुरु हेवामलोचने वराक्षि तावकैस्त्वदीयैःकृत्वा ५ सचासौविक्रमश्चतम् ६ उष्णीषाणिशिरोऽवतंसवस्त्राणि तत्सहितानिशिरांसि ७ करभाःप्रकोष्ठाऊरुविशे
षणंवा ८ ९ अप्राप्तदारमेवतंहृतदारमिवातुरम् १०

निष्ठास्थैर्यं ११ कुहकोनर्तयितातस्येच्छयादुःखेऽपीहमानत्वेनपारवश्यंव्यक्तंदर्शितम् १२ अचत्राहमेवदृष्टांतइत्याहजरासंधः शौरेरिति कृष्णात्सकाशात् एकंसंयुगं परंकेवलमंतिमंवा
जिग्येजितवानहम् १३ दैवमदृष्टंतद्युक्तेन १४ फल्गुतंत्रैःस्वल्पसैन्यैः १५ प्रदक्षिणोऽनुकूलःस्यात् १६ १७ १८ १९ २० २१ गोपालस्यवेदपालकस्येतिवास्तवोऽर्थः तथा सुदुर्मतेरिति
शोभनानुग्रऽहवतीदुष्टेष्वपिमतिर्यस्यतस्येति २२ २३ यदूनांकुलपांसनकुलदूषण वस्तुतस्तुयदूनांकुलस्यपतेहेअंसनस्वयंचरिपुहननचतुर अंससमाघातइत्यस्माद्धातोःकर्तरिल्युट्प्रत्ययो

भोभोःपुरुषशार्दूलदौर्मनस्यमिदंत्यज ॥ नप्रियाप्रिययोराजन्निष्ठादेहिषुदृश्यते ११ यथादारुमयीयोषिन्नृत्यतेकुहकेच्छया ॥ एवमीश्वरतंत्रोयमीहतेसुख
दुःखयोः १२ शौरेःसप्तदशाहंवैसंयुगानिपराजितः ॥ त्रयोविंशतिभिःसैन्यैर्जिग्यएकमहंपरम् १३ तथाप्यहंनशोचामिनप्रहृष्यामिकर्हिचित् ॥ कालेनदै
वयुक्तेनजानन्विद्रावितंजगत् १४ अधुनापिवयंसर्वेवारयूथपयूथपाः ॥ पराजिताःफल्गुतंत्रैर्यदुभिःकृष्णपालितैः १५ रिपवोजिग्युरधुनाकालआत्मानु
सारिणि ॥ तदावयंविजेष्यामोयदाकालःप्रदक्षिणः १६ एवंप्रबोधितोमित्रैश्चैद्योऽगात्सानुगःपुरम् ॥ हतशेषाःपुनस्तेऽपिययुःस्वंस्वंपुरंनृपाः १७
१७ रुक्मीतुराक्षसोद्वाहंकृष्णद्विडसहन्स्वसुः ॥ पृष्ठतोऽन्वगमत्कृष्णमक्षौहिण्यावृतोबली १८ रुक्म्यमर्षीसुसंरब्धःशृण्वतांसर्वभूभुजाम् ॥ प्रतिज
ज्ञेमहाबाहुर्दंशितःसशरासनः १९ अहत्वासमरेकृष्णमप्रत्यूह्यचरुक्मिणीम् ॥ कुंडिनंनप्रवेक्ष्यामिसत्यमेतद्ब्रवीमिवः २० इत्युक्त्वारथमारुह्यसारथिंप्रा
हसत्वरः ॥ चोदयाश्वान्यतःकृष्णस्तस्यमेसंयुगंभवेत् २१ अद्याहंनिशितैर्बाणैर्गोपालस्यसुदुर्मतेः ॥ नेष्येवीर्यमदंयेनस्वसामेप्रसभंहृता २२ विक
त्थमानःकुमतिरीश्वरस्याप्रमाणवित् ॥ रथेनैकेनगोविंदंतिष्ठतिष्ठेत्यथाह्वयत् २३ धनुर्विकृष्यसुदृढंजघ्नेकृष्णंत्रिभिःशरैः ॥ आहचात्रक्षणंतिष्ठयदू
नांकुलपांसन २४ कुत्रयासिस्वसारंमेमुषित्वाध्वांक्षवद्धविः ॥ हरिष्येऽद्यमदंमंदमायिनःकूटयोधिनः २५ यावन्नमेहतोबाणैःशयीथामुंचदारिकाम्
स्मयन्कृष्णोधनुश्छित्त्वाषड्भिर्विव्याधरुक्मिणम् २६ अष्टभिश्चतुरोवाहान्द्वाभ्यांसूतंध्वजंत्रिभिः ॥ सचान्यद्धनुरादायकृष्णंविव्याधपंचभिः २७
तैस्ताडितःशरौधैस्तुचिच्छेदधनुरच्युतः ॥ पुनरन्यदुपादत्ततदप्यच्छिनदव्ययः २८ परिघंपट्टिशंशूलंचर्मासीशक्तितोमरौ ॥ यद्यदायुधमाद
त्ततत्सर्वंसोऽच्छिनद्धरिः २९ ततोरथादवप्लुत्यखड्गपाणिर्जिघांसया ॥ कृष्णमभ्यद्रवत्क्रुद्धःपतंगइवपावकम् ३० तस्यचापततःखड्गंतिलशश्चर्मचे
षुभिः ॥ छित्त्वाऽसिमाददेतिग्मंरुक्मिणंहंतुमुद्यतः ३१ दृष्ट्वाभ्रातृवधोद्योगंरुक्मिणीभयविह्वला ॥ पतित्वापादयोर्भर्तुरुवाचकरुणंसती ३२
योगेश्वराप्रमेयात्मन्देवदेवजगत्पते ॥ हंतुंनार्हसिकल्याणभ्रातरंमेमहाभुज ३३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तयापरित्रासविकंपितांगयाशुचावशुष्यन्मुख
रुद्धकंठया ॥ कातर्यविस्रंसितहेममालयागृहीतपादःकरुणोन्यवर्तत ३४

नंद्यादिविहितः २४ ध्वांक्षःकाकःसयथाहविर्मुष्णातितद्वत् वस्तुतस्तुअध्वांक्षवदितिच्छेदः सहस्राक्षवदित्यर्थः हेमंदास्थिरेत्यर्थः २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ परित्रासेन
विकंपितान्यंगानियस्यास्तया शुचाशोकेनावशुष्यन्मुखंयस्याःरुद्धःकंठोयस्याःसाचसाचतथा कातर्येणवैक्लव्येननविस्रंसिताहेममयीमालायस्यास्तया गृहीतौपादौयस्यसः ३४

सश्मश्रुकेशंसहितानिस्थानेस्थानेऽवशिष्टानिश्मश्रूणिकेशाश्चयथाभवंतितथा तेनैवासिनाप्रवपन्मुंडयन्व्यरूपयद्विरूपमकरोत् ३५ तथाभूतंहतप्रायमित्युत्तरवाक्येऽप्यनुषंगः ३६ ३७ रु
क्मिणींसांत्वयति मैवास्मानिति ३८ पुनःकृष्णमाक्षिपतिबंधुरिति ३९ पुनर्देवींप्रत्याह क्षत्रियाणामिति येनधर्मेणभ्रातापिभ्रातरंहन्यात् ततस्तस्माद्घोरतरोऽतिदारुणोधर्मश्च अतःको
ऽस्माकमपराधइतिभावः ४० पुनःश्रीकृष्णंप्रत्याह राज्यस्येति तथाप्यस्माकमेतदनुचितमितिभावः ४१ पुनर्देवींप्रत्याह तवेयमिति सर्वभूतेषुदुर्हृदामहितानांभ्रातॄणामज्ञवद्यद्भद्रंमन्यसे
इच्छसिइयंतवविषमाअसमीचीनाबुद्धिः कुतः यतस्तदेवसुहृदामभद्रमिति यद्वा सर्वभूतेषुदुर्हृदामपिस्वसुहृदांभद्रमेवदंडरूपंमुंडनमभद्रंयन्मन्यसेतवेयंविषमाबुद्धिरिति अथवा सर्वभूतेषुम
ध्येदुर्हृदांशिशुपालादीनामभद्रंसुहृदिभद्रंचयन्मन्यसेतवेयंविषमाबुद्धिःसमानभवाति अज्ञवदज्ञानामिव ४२ कुतइत्यतआह आत्ममोहइति४३परमार्थमाह एकएवेति परःशुद्धःज्योतिश्चंद्रा
दिर्यथोदकेषु नभोयथाघटादिष्विति ४४ कुतस्तर्हिनचंद्रादिवदात्मानमेकंशुद्धंप्रतीमस्तत्राह देहइति द्रव्यमधिभूतम् प्राणाइंद्रियाण्यध्यात्मम् गुणशब्देनाधिदैवंतत्त्रितयात्मकः देहोपा
धिनाशुद्धोनप्रतीयतइत्यर्थः४५ननुदेहसंबंधेनाऽपिसंसारेसतिशुद्धत्वंगतमेवतत्राह नात्मनइति हेसतिअन्येनाधिभूतादिनाऽऽत्मनःसंयोगवियोगौनस्तः कुतः असतः असत्त्वादन्यस्येत्यर्थःकु

चैलेनबध्वातमसाधुकारिणंसश्मश्रुकेशंप्रवपन्व्यरूपयत् ॥ तावन्ममर्दुःपरसैन्यमद्भुतंयदुप्रवीरानलिनींयथागजाः ३५ कृष्णांतिकमुपव्रज्यददृशुस्तत्ररु
क्मिणं ॥ तथाभूतंहतप्रायंदृष्ट्वासंकर्षणोविभुः ॥ विमुच्यबद्धंकरुणोभगवान्कृष्णमब्रवीत् ३६ असाध्विदंत्वयाकृष्णकृतमस्मज्जुगुप्सितम् ॥ वपनंश्मश्रु
केशानांवैरूप्यंसुहृदोवधः ३७ मैवास्मान्साध्व्यसूयेथाभ्रातुर्वैरूप्यचिंतया ॥ सुखदुःखदोनचान्योऽस्तियतःस्वकृतभुक्पुमान् ३८ बंधुर्वधार्हदोषोऽपि
नबंधोर्वधमर्हति ॥ त्याज्यःस्वेनैवदोषेणहतःकिंहन्यतेपुनः ३९ क्षत्रियामाणामयंधर्मःप्रजापतिविनिर्मितः ॥ भ्राताऽपिभ्रातरंहन्याद्येनघोरतरस्ततः
४० राज्यस्यभूमेर्वित्तस्यस्त्रियोमानस्यतेजसः ॥ मानिनोऽन्यस्यवाहेतोःश्रीमदांधाःक्षिपंतिहि ४१ तवेयंविषमाबुद्धिःसर्वभुतेषुदुर्हृदां ॥ यन्मन्यसेसदाभ
द्रंसुहृदांभद्रमज्ञवत्४२आत्ममोहोनृणामेषकल्प्यतेदेवमायया ॥ सुहृद्दुर्हृदुदासीनइतिदेहात्ममानिनाम् ४३ एकएवपरोह्यात्मासर्वेषामपिदेहिनाम् ॥ नाने
वगृह्यतेमूढैर्यथाज्योतिर्यथानभः ४४ देहआद्यंतवानेषद्रव्यप्राणगुणात्मकः ॥ आत्मन्यविद्ययाकॢप्तःसंसारयतिदेहिनम् ४५ नात्मनोऽन्येनसंयोगोवियोग
श्चासतःसति ॥ तद्धेतुत्वात्तत्प्रसिद्धेर्दृग्रूपाभ्यांयथारवेः ४६ जन्मादयस्तुदेहस्यविक्रियानात्मनःक्वचित् ॥ कलानामिवनैवेंदोर्मृतिर्ह्यस्यकुहूरिव ४७

तोऽसत्त्वंतत्राह तद्धेतुत्वादिति तस्यान्यस्यभूतेंद्रियादेःप्रसिद्धेःप्रकाशस्यतद्धेतुत्वादात्महेतुत्वात्ननुदेवैराधिष्ठितेभ्यइंद्रियेभ्योभूतानांप्रतीतिःप्रसिद्धाभूतप्रतीत्याचतत्प्रसिद्धिर्नात्मनइत्यत
आहदृग्रूपाभ्यांयथारवेः यथाप्रकाश्यप्रकाशकत्वेनवर्तमानयोरपिचक्षूरूपयोःरवेःसकाशात्प्रसिद्धिर्द्वयोरपितैजसत्वात्तदभेदश्च तथाभूतेंद्रियादीनांपरस्परंसिद्धानामपिचैतन्याधीनएवप्रका
शस्तत्कार्यत्वाच्चतद्व्यतिरेकेणासत्त्वंचेत्यर्थः तथाचद्वादशेवक्ष्यति“दीपश्चक्षुश्चरूपंचज्योतिषोनपृथग्भवेत् एवंधीःखानिमात्राश्चनस्युरन्यतमादृतादि”ति यद्वा रवेःप्रसिद्धाभ्यामेवदृग्रूपा
भ्यांपरस्परंप्रसिद्धिर्यथाभवतितद्वदिति ४६ देहसंबंधाभावादेवनात्मनोजन्मादयोऽपीतिवक्तुंजन्मादीनांदेहधर्मत्वमाह जन्मादयस्त्विति कथंतर्हिजातोऽहंबालोहंवृद्धोहमित्यात्मनिजन्मा
दिप्रतीतिः देहजन्मादिनैवेतिसदृष्टांतमाह कलानामिवेति इंदोःकलानामेवजन्मादयोनैवेंदोर्यथातद्वत् यथाचकलानाशादेवकुहूरमावास्याइंदुक्षयउच्यतेतद्वदस्यात्मनोदेहनाशादेवमृति
व्यवहारइत्यर्थः ४७

नन्वात्मनोदेहादिसंबंधाभावेकथंभोक्तृभोग्यभोगप्रतीतिरित्याशंक्यस्वप्नदृष्टांतेनसमर्थयति यथाशयानइति आत्मानंभोक्तारंविषयान्भोग्यान्फलंभोगमसत्यप्यर्थेऽनुभुंक्तेतथाऽबुधःसं
सारंप्राप्नोति ४८ आत्मानंशोषयतिविमोहयतिचेतितथातन्निर्हृत्यापाकृत्य ४९ समादधेसमाहितमकरोत् ५० रुक्मिणस्त्वेवंश्रुतवतोनाज्ञानंनिवृत्तमितिदर्शयन्नाहप्राणावशेषइति
५१अहत्वाअज्ञात्वाऽदुर्मतिमिचसत्योर्थः अप्रत्यूह्यानावर्त्य अप्रतिबुध्येतितुसत्यम् यवीयसींस्वसारम् यत्रविरूपितस्तत्रैवावसत तत्रचभोजकटंनामपुरमभवत् ५२ ५३ ५४ वरयोर्वर
वध्वोः पारिबर्हंदेयमुपस्करम् ५५ उत्तंभितैरिंद्रकेतुभिर्ध्वजविशेषैःउपक्लृप्तानिमंगलानिलाजांकुरपुष्पप्रकरादीनितैः ५६ आहूताःप्रेष्ठाभूभुजस्तेषांगजैःपरामृष्टाउच्छ्रितारंभाश्चपूगाश्चतैरुप
शोभितायद्वातैरेवगजैःपरामृष्टाःसंस्पृष्टारंभाश्चपूगाश्चतैरुपशोभिता ५७ संभ्रमादौत्सुक्यात्परिधावतांबंधूनामध्येमिथः समेत्यमुदंप्रापुः ५८ ५९ ६० ॥ इतिदशमेउत्तरार्धेटीकायांचतुष्पं

यथाशयानआत्मानंविषयान्फलमेवच ॥ अनुभुंक्तेप्यसत्यर्थेतथाऽऽप्नोत्यबुधोभवं ४८ तस्मादज्ञानजंशोकमात्मशोषविमोहनम् ॥ तत्त्वज्ञानेननिर्हृ
त्यस्वस्थाभवशुचिस्मिते ४९ श्रीशुकउवाच ॥ एवंभगवतातन्वीरामेणप्रतिबोधिता ॥ वैमनस्यंपरित्यज्यमनोबुद्ध्यासमादधे ५० प्राणावशेषउत्सृष्टोद्वि
ड्भिर्हतबलप्रभः ॥ स्मरन्विरूपकरणंवितथात्ममनोरथः ५१ अहत्वादुर्मतिंकृष्णमप्रत्यूह्ययवीयसीम् ॥ कुंडिनंनप्रवेक्ष्यामीत्युक्त्वातत्रावसद्रुषा ५२
भगवान्भीष्मकसुतामेवंनिर्जित्यभूमिपान् ॥ पुरमानीयविधिवदुपयेमेकुरूद्वह ५३ तदामहोत्सवोनॄणांयदुपुर्यांगृहेगृहे ॥ अभूदनन्यभावानांकृष्णेयदु
पतौनृप ५४ नरानार्यश्चमुदिताःप्रमृष्टमणिकुंडलाः ॥ पारिबर्हमुपाजह्रुर्वरयोश्चित्रवाससोः ५५ सावृष्णिपुर्युत्तंभितेंद्रकेतुभिर्विचित्रमाल्यांबरर
त्नतोरणैः ॥ बभौप्रतिद्वार्युपक्लृप्तमंगलैरापूर्णकुंभागुरुधूपदीपकैः ५६ सिक्तमार्गामदच्युद्भिराहूतप्रेष्ठभूभुजां ॥ गजैर्द्वाःसुपरामृष्टरंभापूगोपशोभि
ता ५७ कुरुसृंजयकैकेयविदर्भयदुकुंतयः ॥ मिथोमुमुदिरेतस्मिन्संभ्रमात्परिधावताम् ५८ रुक्मिण्याहरणंश्रुत्वागीयमानंततस्ततः ॥ राजानोरा
जकन्याश्चबभूवुर्भृशविस्मिताः ५९ द्वारकायामभूद्राजन्महामोदःपुरौकसाम् ॥ रुक्मिण्यारमयोपेतंदृष्ट्वाकृष्णंश्रियःपतिम् ६० ॥ इतिश्रीभागवतेम०द
शमस्कंधेउत्तरार्धेरुक्मिण्युद्वाहोत्सवेचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ कामस्तुवासुदेवांशोदग्धःप्राग्रुद्रमन्युना ॥ देहोपपत्तये
भूयस्तमेवप्रत्यपद्यत १ सएवजातोवैदर्भ्यांकृष्णवीर्यसमुद्भवः ॥ प्रद्युम्नइतिविख्यातःसर्वतोऽनवमःपितुः २ तंशंबरःकामरूपीहृत्वातोकमनिर्दशम् ॥
सविदित्वाऽत्मनःशत्रुंप्रास्योदन्वत्यगाद्गृहम् ३

चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ पंचपंचाशत्तमेतुप्रद्युम्नोजानिकृष्णतः ॥ शंबरेणहृतःसोथहत्वातंकांतयागमत् ॥ १ ॥ प्रद्युम्नहानिलाभाद्यैःशंबराहरणादिना
कुटुंबिनामपत्यादिसुखदुःखमसूसुचत् ॥ २ ॥ जांबवत्यादिविवाहेभ्यःप्रागेवप्रद्युम्नजन्मततोविवाहास्ततः शंबरागारात्प्रद्युम्नप्रत्यागमनम् अतःपुत्रकथनप्रस्तावेपिप्रथमंप्रद्युम्नस्यजातमात्र
स्यशंबरेणहरणंनिरूप्यते प्रत्यागमनंतूत्तरकालीनमपिकथापर्यवसानायात्रोक्तमिति वासुदेवाधिष्ठितचित्तप्रभवत्वाद्वासुदेवांशः सृष्टिहेतुत्वाच्च देहोपपत्तयेदेहप्राप्तये १ अनवमोऽन्यूनः २
सप्रसिद्धःकामशत्रुःशंबरस्तमात्मनःशत्रुंविदित्वाहृत्वासमुद्रेप्रास्यप्रक्षिप्यगृहमगादिति ३

निर्जगारगिलितवान् ४ स्वधितिनाशस्त्रिकया अवद्यन्नवाद्यन्खंडितवंतः ५ तत्त्वंकामोयंतवभर्तेति उत्पत्तिंश्रीकृष्णाद्रुक्मिण्यामुत्पन्नइति ६ यशस्विनीपतिव्रता भर्तृदेहप्राप्तिंप्रतीक्षमाणा ७ तंशिशुंकामदेवंबुद्ध्वाविज्ञाय ८ विभ्रमंसंमोहम् ९ अंगहेराजन् सौरतैर्भावैरुपतस्थेऽभजत् १० ११ अधिकृतापत्नीत्यत्रहेतुः रतिरहंभवान्कामइति १२ १३ दुर्जयत्वेहेतुः मायाशतविदमिति कथंतर्हिहंतव्यस्तत्राह मायाभिरिति १४ नचात्रविलंबःकार्यइत्याह परिशोचतिरोदितीत्यर्थः १५ १६ १७ १८ वज्रस्यनिष्पेषनिर्घातेयथानिष्ठुरस्तीव्रोनादोभ

तंनिर्जगारबलवान्मीनःसोऽप्यपरैःसह ॥ वृतोजालेनमहतागृहीतोमत्स्यजीविभिः ४ तंशंबरायकैवर्त्ताउपाजह्रुरुपायनम् ॥ सूदामहानसंनीत्वाऽवद्यन्स्वधितिनाद्भुतम् ५ दृष्ट्वातदुदरेबालंमायावत्यैन्यवेदयन् ॥ नारदोऽकथयत्सर्वंतस्याःशंकितचेतसः ॥ बालस्यतत्त्वमुत्पत्तिंमत्स्योदरनिवेशनम् ६ साचकामस्यवैपत्नीरतिर्नामयशस्विनी ॥ पत्युर्निर्दग्धदेहस्यदेहोत्पत्तिंप्रतीक्षती ७ निरूपिताशंबरेणसासूपौदनसाधने ॥ कामदेवंशिशुंबुद्ध्वाचक्रेस्नेहंतदार्भके ८ नातिदीर्घेणकालेनसकार्ष्णीरूढयौवनः ॥ जनयामासनारीणांवीक्षंतीनांचविभ्रमम् ९ सातंपतिंपद्मदलायतेक्षणंप्रलंबबाहुंनरलोकसुंदरम् ॥ सव्रीडहासोत्तभितभ्रुवेक्षतीप्रीत्योपतस्थेरतिरंगसौरतैः १० तामाहभगवान्कार्ष्णिर्मातस्तेमतिरन्यथा ॥ मातृभावमतिक्रम्यवर्तसेकामिनीयथा ११ रतिरुवाच ॥ भवान्नारायणसुतःशंबरेणाहृतोगृहात् ॥ अहंतेऽधिकृतापत्नीरतिःकामोभवान्प्रभो १२ एषत्वाऽनिर्दशंसिंधावक्षिपच्छंबरोऽसुरः॥ मत्स्योऽग्रसीत्तदुदरादितःप्राप्तोभवान्प्रभो १३ तमिमंजहिदुर्धर्षंदुर्जयंशत्रुमात्मनः ॥ मायाशतविदंत्वंचमायाभिर्मोहनादिभिः १४ परिशोचतितेमाताकुररीवगतप्रजा ॥ पुत्रस्नेहाकुलादीनाविवत्सागौरिवातुरा १५ प्रभाष्यैवंददौविद्यांप्रद्युम्नायमहात्मने ॥ मायावतीमहामायांसर्वमायाविनाशिनीम् १६ सचशंबरमभ्येत्यसंयुगायसमाह्वयत् ॥ अविषह्यैस्तमाक्षेपैःक्षिपन्संजनयन्कलिम् १७ सोऽधिक्षिप्तोदुर्वचोभिःपदाहतइवोरगः ॥ निश्चक्रामगदापाणिरमर्षात्ताम्रलोचनः १८ गदामाविध्यतरसाप्रद्युम्नायमहात्मने ॥ प्रक्षिप्यव्यनदन्नादंवज्रनिष्पेषनिष्ठुरम् १९ तामापतंतींभगवान्प्रद्युम्नोगदयागदाम् ॥ अपास्यशत्रवेक्रुद्धःप्राहिणोत्स्वगदांनृप २० सचमायांसमाश्रित्यदैतेयींमयदर्शिताम् ॥ मुमुचेऽस्त्रमयंवर्षंकार्ष्णौवैहायसोऽसुरः २१ बाध्यमानोऽस्त्रवर्षेणरौक्मिणेयोमहारथः ॥ सत्त्वात्मिकांमहाविद्यांसर्वमायोपमर्दिनीम् २२ ततोगौह्यकगांधर्वपैशाचोरगराक्षसीः ॥ प्रायुंक्तशतशोदैत्यःकार्ष्णिर्व्यधमयत्सताः २३ निशातमसिमुद्यम्यसकिरीटंसकुंडलम् ॥ शंबरस्यशिरःकायात्ताम्रश्मश्रुवोजसाऽहरत् २४ आकीर्यमाणोदिविजैःस्तुवद्भिःकुसुमोत्करैः ॥ भार्ययांबरचारिण्यापुरंनीतोविहायसा २५

वतितथाभूतंनादंव्यनदत् सामान्यविशेषतयाव्याप्यव्यापकत्वमोदनंपाकंपचतीतिवत् अतिनिष्ठुरंनादमकरोदित्यर्थः १९ २० वैहायसआकाशेस्थितः २१ सत्त्वात्मिकांसत्त्वगुणमयींप्रायुंक्तेत्युत्तरस्यानुषंगः २२ तामायाः व्यधमयव्यनाशयत् २३ ताम्राणिश्मश्रूणियस्मिंस्तत् ओजसाबलेन २४ २५

विद्युतासहबलाहकोमेघइव २६ २७ नीलाश्चवक्राश्चयेऽलकास्तएवालयस्तैः ह्रीतालज्जिताः २८ श्रीकृष्णोनभवतीत्यवधार्यस्त्रीषुरत्नंश्रेष्ठारतिस्तत्सहितम् २९ ३० सुतंस्मरंत्याह कोन्व
मिति नरवैदूर्यःपुरुषश्रेष्ठः ३१ एतेनतुल्यंवयोरूपंचयस्यसभवेदिति ३२ तस्यस्वपुत्रत्वंसंभावयंत्याह कथंत्विति ३३ तदेवाधिकंसंभावयाति सएवेति ३४ देवक्यानकदुंदुभ्यांदेवक्या
नकदुंदुभिभ्यामित्यर्थः ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ अतिसौंदर्येणप्रद्युम्नंवर्णयतियमिति पिताश्रीकृष्णस्तत्सदृशेप्रद्युम्नेनिजआत्मीयईशोभर्तेतिभावोभावनायासांतास्तन्मातरःकृष्णपत्न्यो
पिरहासिनिरूढभावाःसत्योयमभजन्नितियत्तन्नखलुचित्रं कथंसति स्मरेस्मर्यमाणत्वेनैवक्षोभकेकामेऽक्षिविषयेसति किंच रमास्पदंश्रीकृष्णस्तस्यबिंबंश्रीमूर्तिस्तस्यबिंबेप्रतिबिंबेपुत्रे तदा

अंतःपुरवरंराजल्ललनाशतसंकुलम् ॥ विवेशपत्न्यागगनाद्विद्युतेवबलाहकः २६ तंदृष्ट्वाजलदश्यामंपीतकौशेयवाससम् ॥ प्रलंबबाहुताम्राक्षंसुस्मि
तंरुचिराननम् २७ स्वलंकृतमुखांभोजंनीलवक्रालकालिभिः ॥ कृष्णंमत्वास्त्रियोह्रीतानिलिल्युस्तत्रतत्रह २८ अवधार्यशनैरीषद्वैलक्षण्येनयोषि
तः ॥ उपजग्मुःप्रमुदिताःसस्त्रीरत्नंसुविस्मिताः २९ अथतत्रासितापांगीवैदर्भीवल्गुभाषिणी ॥ अस्मरत्स्वसुतंनष्टंस्नेहस्नुतपयोधरा ३० कोऽन्वयं
नरवैदूर्यःकस्यवाकमलेक्षणः ॥ धृतःकयावाजठरेकेयंलब्धात्वनेनवा ३१ ममचाप्यात्मजोनष्टोनीतोयःसूतिकागृहात् ॥ एतत्तुल्यवयोरूपोयदिजीव
तिकुत्रचित् ३२ कथंत्वनेनसंप्राप्तंसारूप्यंशार्ङ्गधन्वनः ॥ आकृत्याऽवयवैर्गत्यास्वरहासावलोकनैः ३३ साएववाभवेन्नूनंयोमेगर्भेधृतोऽर्भकः ॥ अ
मुष्मिन्प्रीतिरधिकावामःस्फुरतिमेभुजः ३४ एवंमीमांसमानायांवैदर्भ्यांदेवकीसुतः ॥ देवक्यानकदुंदुभ्यामुत्तमश्लोकआगमत् ३५ विज्ञातार्थोऽपि
भगवांस्तूष्णीमासजनार्दनः ॥ नारदोऽकथयत्सर्वंशंबराहरणादिकम् ३६ तच्छ्रुत्वामहदाश्चर्यंकृष्णांतःपुरयोषितः ॥ अभ्यनंदन्बहूनब्दान्नष्टंमृतमिवागतम्
३७ देवकीवसुदेवश्चकृष्णरामौतथास्त्रियः ॥ दंपतीतौपरिष्वज्यरुक्मिणीचययुर्मुदम् ३८ नष्टंप्रद्युम्नमायातमाकर्ण्यद्वारकौकसः ॥ अहोमृतइ
वायातोबालोदिष्ट्येतिहाब्रुवन् ३९ यंवैमुहुःपितृसरूपनिजेशभावास्तन्मातरोयदभजन्रहरूढभावाः ॥ चित्रंनतत्खलुरमास्पदबिंबबिंबेकामेस्मरेऽ
क्षिविषयेकिमुतान्यनार्यः ४० ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेप्रद्युम्नोत्पत्तिनिरूपणंनामपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्री
शुकउवाच ॥ सत्राजितःस्वतनयांकृष्णायकृतकिल्बिषः ॥ स्यमंतकेनमणिनास्वयमुद्यम्यदत्तवान् १ राजोवाच ॥ सत्राजितःकिमकरोद्ब्रह्मन्कृष्ण
स्यकिल्बिषं ॥ स्यमंतकःकुतस्तस्यकस्माद्दत्तासुताहरेः २

किंनुवक्तव्यमन्यनार्योभेजुरिति ४० ॥ इतिद०उ०टीकायांपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ षट्पंचाशत्तमेमिथ्याऽभियोगेमणिमाहरत् ॥ कन्यांजांबवतःप्रापकृष्णःसत्राजि
तस्ततः ॥ १ ॥ पुत्रादिकामसौख्यस्यानिष्ठामुक्त्वाऽतिचंचलाम् ॥ अर्थस्यानर्थतामाहस्यमंतहरणादिना ॥ २ ॥ सत्यभामाजांबवत्योर्विवाहप्रस्तावायस्यमंतकाख्यानमाह सत्राजित
इतिसत्राजितइत्यकारांतःक्वचित्तकारांतोऽप्यन्वयानुसारेणद्रष्टव्यः कृतापराधस्तच्छांतयेस्वयमेवोद्यमंकृत्वामणिनासहप्रादादिति १ २

भक्तस्यसत्राजितः सूर्यःस्वाम्यपिसखेवाऽसीदित्यर्थः सचतुष्टस्तस्मैस्यमंतकंनाममणिंप्रादात् प्रीतःस्निग्धः ३ नोपलाक्षितःसत्राजितोऽसावित्यविज्ञातः ४ दीव्यते क्रीडतेसूर्योयमितिशं
किताःसंतःकथयामासुरिति ५ सूर्यंनमस्कारार्थमागतंकल्पयित्वोद्रिक्तभक्तीनांसंबोधनानि नारायणेत्यादीनि ६ गभस्तिचक्रेणरश्मिजालेनमुष्णन्प्रतिघ्नन् तिग्मास्तीक्ष्णागावोरश्मयोय
स्यसः ७ नचेदमघटमानमित्याहुः नन्विति अन्विच्छंतिमृगयंते अजःसूर्यः ८ बालानामज्ञानांवचनम् ज्वलन्नतिद्योतमानः ९ कृतानिकौतुकेनोत्सवेनमंगलानियास्मिंस्तत् विप्रैःकृत्वा १०

श्रीशुकउवाच ॥ आसीत्सत्राजितःसूर्योभक्तस्यपरमःसखा ॥ प्रीतस्तस्मैमणिंप्रादात्सूर्यस्तुष्टःस्यमंतकम् ३ सतंबिभ्रन्मणिंकंठेभ्राजमानोयथारविः ॥
प्रविष्टोद्वारकांराजंस्तेजसानोपलक्षितः ४ तंविलोक्यजनादूरात्तेजसामुष्टदृष्टयः ॥ दीव्यतेऽक्षैर्भगवतेशशंसुःसूर्यशंकिताः ५ नारायणनमस्तेस्तुशंखच
क्रगदाधर ॥ दामोदरारविंदाक्षगोविंदयदुनंदन ६ एषआयातिसविताऽत्वांदिदृक्षुर्जगत्पते ॥ मुष्णन्गभस्तिचक्रेणनृणांचक्षूंषितिग्मगुः ७ नन्वन्विच्छंते
तेमार्गंत्रिलोक्यांविबुधर्षभाः ॥ ज्ञात्वाऽद्यगूढंयदुषुद्रष्टुंत्वांयात्यजःप्रभो ८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ निशम्यबालवचनंप्रहस्यांबुजलोचनः ॥ प्राहनासौरविर्देवः
सत्राजिन्मणिनाज्वलन् ९ सत्राजित्स्वगृहंश्रीमत्कृतकौतुकमंगलं ॥ प्रविश्यदेवसदनेमणिंविप्रैन्यर्वेशयत् १० दिनेदिनेस्वर्णभारानष्टौससृजतिप्रभो ॥ दु
र्भिक्षमार्यरिष्टानिसर्पाधिव्याधयोऽशुभाः ॥ नसंतिमायिनस्तत्रयत्रास्तेऽभ्यर्चितोमणिः ११ सयाचितोमणिंक्वापियदुराजायशौरिणा ॥ नैवार्थकामुकः
प्रादाद्याञ्चाभंगमतर्कयन् १२ तमेकदामणिंकंठेप्रतिमुच्यमहाप्रभम् ॥ प्रसेनोहयमारुह्यमृगयांव्यचरद्वने १३ प्रसेनंसहयंहत्वामणिमाच्छिद्यकेसरी ॥
गिरिंविशन्जांबवतानिहतोमणिमिच्छता १४ सोऽपिचक्रेकुमारस्यमणिंक्रीडनकंबिले ॥ अपश्यन्भ्रातरंभ्रातासत्राजित्पर्यतप्यत १५ प्रायःकृष्णेननिह
तोमणिग्रीवोवनंगतः ॥ भ्राताममेतितच्छ्रुत्वाकर्णेकर्णेऽजपञ्जनाः १६ भगवांस्तदुपश्रुत्यदुर्यशोलिप्तमात्मनि ॥ मार्ष्टुंप्रसेनपदवीमन्वपद्यतनागरैः १७
हतंप्रसेनमश्वंचवीक्ष्यकेसरिणावने ॥ तंचाद्रिपृष्ठेनिहतमृक्षेणददृशुर्जनाः १८ ऋक्षराजबिलंभीममंधेनतमसावृतम् ॥ एकोविवेशभगवानवस्थाप्यबहिः
प्रजाः १९ तत्रदृष्ट्वामणिश्रेष्ठंबालक्रीडनकंकृतम् ॥ हर्तुंकृतमतिस्तस्मिन्नवतस्थेऽर्भकांतिके २० तमपूर्वंनरंदृष्ट्वाधात्रीचुक्रोशभीतवत् ॥ तच्छ्रुत्वाऽभ्य
द्रवत्क्रुद्धोजांबवान्बलिनांवरः २१ सवैभगवतातेनयुयुधेस्वामिनात्मनः ॥ पुरुषंप्राकृतंमत्वाकुपितोनानुभाववित् २२

भारप्रमाणंच चतुर्भिर्व्रीहिभिर्गुंजंगुंजान्पंचपणंपणान् ॥ अष्टौधरणमष्टौचकर्षंतांश्चतुरःपलं ॥ तुलांपलशतंप्राहुर्भारःस्याद्विंशतिस्तुलाइतिमारीनामाकालमृत्युःअरिष्टमभद्रम् अशुभादु
स्वहेतवः ११ क्वापिकदाचित्अनेनभगवत्यसमर्प्यस्वयमग्रभोजिनःसर्वानिष्टनिवर्तकमप्यनिष्टहेतुरेवभवतीतिसूचितम् १२ तदेवदर्शयितुमाह तमेकदेति प्रतिमुच्यबद्ध्वा प्रसेनःसत्राजिद्भ्रा
ता १३ आच्छिद्यआकृष्य गृहीत्वा १४ १५ अजपन्नुपांशुअवोचन् १६ १७ १८ १९ २० २१ २२

क्रव्यार्थेआमिषार्थे २३ अष्टाविंशाहंअष्टचविंशतिश्चाहानिदिनानियस्मिंस्तदष्टाविंशाहम् विंशतिशब्देतिलोपआर्षःवज्रस्यनिष्पेषोनिर्घातस्तद्वत्परुषैर्निष्ठुरैः २४ श्रीकृष्णस्यमुष्टीनांविनिष्पातैराघातैर्निष्पिष्टानिश्लथान्यंगानामुरूणिबंधनानिसंधिस्थानानियस्यसः २५ लोकेकोवाऽयंमत्तोबलीयानितिविस्मितःसन्विमृश्याहजानेइतिसर्वभूतानांयःप्राणस्तत्रयदोजःसहोबलंच इंद्रियहृदयदेहबलानितत्सर्वंत्वमित्यहंजानेकथंतथात्वमतआह विष्णुमित्यादि २६ पुराणत्वेहेतुःत्वंहीतिस्रष्टानिमित्तम् यच्चसदुपादानम् अतःपुराणम्प्रभविष्णुत्वेहेतुःकालइतिअधीश्वरस्त्वमप्यतएवेत्याह ईशःपरइतिनचतटस्थइत्याहआत्मनामात्मेति २७ यतएवंभूतोऽतोममेष्टदैवतंरघुनाथएवत्वमित्याहयस्येतिईषदुत्कलितउद्दीपितोयोरोषस्तेनयेकटाक्षमोक्षास्तैः क्षुभितानक्राग्राहास्तिमिंगिलामहामत्स्याश्चयस्मिन्सोऽब्धिर्वर्त्ममार्गमादिशद्दत्तवांस्तथाऽपितस्मिन्येनत्वयास्वयशएवसेतुःकृतःउज्ज्वालिताचदग्धायस्येषुभिःक्षतानिच्छिन्नानिरक्षसो

द्वंद्वयुद्धंसुतुमुलमुभयोर्विजिगीषतोः ॥ आयुधाश्मद्रुमैर्दोर्भिःक्रव्यार्थेश्येनयोरिव २३ आसीत्तदष्टाविंशाहमितरेतरमुष्टिभिः ॥ वज्रनिष्पेषपरुषैरविश्रममहर्निशम् २४ कृष्णमुष्टिविनिष्पातनिष्पिष्टांगोरुबंधनः ॥ क्षीणसत्त्वःस्विन्नगात्रस्तमाहातीवविस्मितः २५ जानेत्वांसर्वभूतानांप्राणओजःसहोबलम् ॥ विष्णुंपुराणपुरुषंप्रभविष्णुमधीश्वरम् २६ त्वंहिविश्वसृजांस्रष्टासृज्यानामपियच्चसत् ॥ कालःकलयतामीशःपरआत्मातथात्मनां २७ यस्येषदुत्कलितरोषकटाक्षमोक्षैर्वर्त्मादिशत्क्षुभितनक्रतिमिंगिलोऽब्धिः ॥ सेतुःकृतःस्वयशउज्ज्वलिताचलंकारक्षःशिरांसिभुविपेतुरिषुक्षतानि २८ इतिविज्ञातविज्ञानमृक्षराजानमच्युतः ॥ व्याजहारमहाराजभगवान्देवकीसुतः २९ अभिमृश्यारविंदाक्षःपाणिनाशंकरेणतम् ॥ कृपयापरयाभक्तंप्रेमगंभीरयागिरा ३० मणिहेतोरिहप्राप्तावयमृक्षपतेबिलम् ॥ मिथ्याऽभिशापंप्रमृजन्नात्मनोमणिनाऽमुना ३१ इत्युक्तःस्वांदुहितरंकन्यांजांबवतींमुदा ॥ अर्हणार्थंसमणिनाकृष्णायोपजहारह ३२ अदृष्ट्वानिर्गमंशौरेःप्रविष्टस्यबिलंजनाः ॥ प्रतीक्ष्यद्वादशाहानिदुःखिताःस्वपुरंययुः ३३ निशम्यदेवकीदेवीरुक्मिण्यानकदुंदुभिः ॥ सुहृदोज्ञातयोऽशोचन्बिलात्कृष्णमनिर्गतं ३४ सत्राजितंशपंतस्तेदुःखिताद्वारकौकसः ॥ उपतस्थुर्महामायांदुर्गांकृष्णोपलब्धये ३५ तेषांतुदेव्युपस्थानात्प्रत्यादिष्टाऽऽशिषासच ॥ प्रादुर्बभूवसिद्धार्थःसदारोहर्षयन्हरिः ३६ उपलभ्यहृषीकेशंमृतंपुनरिवागतम् ॥ सहपत्न्यामणिग्रीवंसर्वेजातमहोत्सवाः ३७ सत्राजितंसमाहूयसभायांराजसन्निधौ ॥ प्राप्तिंचाख्यायभगवान्मणिंतस्मैन्यवेदयत् ३८

दशग्रीवस्यशिरांसिभुविपेतुःसएवत्वमितिजाने २८ इतिविज्ञातंविज्ञानंयेनतंविज्ञानशब्दःकरणसाधनःकर्मसाधनोवाऋक्षराजंप्रत्युक्तवान् २९ ३० वयंबहवोबिलद्वारंप्राप्तास्तत्रामिथ्याभिशापममुनामणिनाप्रमृजन्प्रमार्ष्टुमहमंतर्बिलमिहप्राप्तइत्यर्थः ३१ सहमणिनासमर्पयामास ३२ ३३ ३४ श्रीकृष्णप्राप्तयेचंद्रभागांनामदुर्गामभजन् ३५ सचकृष्णस्तेषांप्रादुर्बभूवआसवइतिपाठेअसवइंद्रियाणितेषांप्रेष्ठइत्यर्थःकदादेव्याउपस्थानात् तयातान्प्रतिआदिष्टादत्तायाआशीःकृष्णंद्रक्ष्यथेतितयासहैव ३६ लोकेजनाःकथंचिन्मृतंबंधुंपुनरागतमुपलभंतेतद्वदुपलभ्यसर्वेजातमहोत्सवाआसन्निति ३७ ३८

पाप्मनाऽपराधेनानुतप्यमानः ३९ अघंदोषम् आत्मनोरजोमलमपराधमिति ४० किंकृत्वाकस्मिन्कृतेइत्यर्थःसाधुभद्रम् अदीर्घदर्शनमविचारकंमाम्क्षुद्रंकृपणंमूढंमंदमतिम् ४१
एवंध्यायन्नुपायंनिश्चिनोतिदास्यइतिस्त्रीरत्नंदुहितरंतावद्दास्यामितदनंतरंपारिबर्हत्वेनरत्नमपीति ४२ ४३ बहुभिःकृतवर्मादिभिः ४४ मणिंनप्रतीच्छामोनस्वीकुर्मःदेवःसूर्यस्तद्भ
क्तस्येतिकटाक्षःफलभागिनइतितवापुत्रत्वात्त्वदीयंधनमस्माकमेवेतिगूढोऽभिप्रायः ४५ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेटीकायांषट्पंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ स
प्तपंचाशत्तमेतुपुनःशतधनोर्वधे ।। प्राप्तंस्मदुर्यशोमार्ष्टिकृष्णोऽक्रूराहृतान्मणेः ॥ १ ॥अक्रूरमुररीकृत्यमणेःपात्रमथाच्युतः ॥ उपामंत्र्यतमेकांतेसरामोगाद्गजाह्वयम् ॥ २ ॥ सत्राजितः

सचातिव्रीडितोरत्नंगृहीत्वाऽवाङ्मुखस्ततः ॥ अनुतप्यमानोभवनमगमत्स्वेनपाप्मना ३९ सोऽनुध्यायंस्तदेवाघंबलवद्विग्रहाकुलः ॥ कथंमृजाम्यात्म
रजःप्रसीदेद्वाऽच्युतःकथं ४० किंकृत्वासाधुमह्यंस्यान्नशपेद्वाजनोयथा ॥ अदीर्घदर्शनंक्षुद्रंमूढंद्रविणलोलुपम् ४१ दास्येदुहितरंतस्मैस्त्रीरत्नंरत्नमे
वच ॥ उपायोऽयंसमीचीनस्तस्यशांतिर्नचान्यथा ४२ एवंव्यवसितोबुद्ध्यासत्राजित्स्वसुतांशुभाम् ॥ मणिंचस्वयमुद्यम्यकृष्णायोपजहारह ४३
तांसत्यभामांभगवानुपयेमेयथाविधि ॥ बहुभिर्याचितांशीलरूपौदार्यगुणान्विताम् ४४ भगवानाहनमणिंप्रतीच्छामोवयंनृप ॥ तवास्तांदेवभक्तस्यव
यंचफलभागिनः ४५ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेस्यमंतकोपाख्यानेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ वि
ज्ञातार्थोऽपिगोविंदोदग्धानाकर्ण्यपांडवान् ॥ कुंतींचकुल्यकरणेसहरामोययौकुरून् १ भीष्मंकृपंसविदुरंगांधारींद्रोणमेवच ॥ तुल्यदुःखौचसंगम्यहाकष्ट
मितिहोचतुः २ लब्ध्वैतदंतरंराजन्शतधन्वानमूचतुः ॥ अक्रूरकृतवर्माणौमणिःकस्मान्नगृह्यते ३ योऽस्मभ्यंसंप्रतिश्रुत्यकन्यारत्नंविगर्ह्यनः ॥ कृष्णाया
दान्नसत्राजित्कस्माद्भ्रातरमन्वियात् ४ एवंभिन्नमतिस्ताभ्यांसत्राजितमसत्तमः ॥ शयानमवधील्लोभात्सपापःक्षीणजीवितः ५ स्त्रीणांविक्रोशमानानांक्रं
दतीनामनाथवत् ॥ हत्वापशून्सौनिकवन्मणिमादायजग्मिवान् ६ सत्यभामाचपितरंहतंवीक्ष्यशुचाऽर्पिता ॥ व्यलपत्तातताततिहाहतास्मीतिमुह्यती
७ तैलद्रोण्यांमृतंप्रास्यजगामगजसाह्वयम् ॥ कृष्णायविदितार्थायतप्ताचख्यौपितुर्वधम् ८ तदाकर्ण्येश्वरौराजन्ननुमृत्यनृलोकताम् ॥ अहोनःपरमंक
ष्टमित्यस्राक्षौविलेपतुः ९ आगत्यभगवांस्तस्मात्सभार्यःसाग्रजःपुरं ॥ शतधन्वानमारेभेहंतुंहर्तुंमणिंततः १० सोऽपिकृष्णोद्यमंज्ञात्वाभीतःप्राणपरीप्सया ॥
साहाय्येकृतवर्माणमयाचतसचाब्रवीत् ११ नाहमीश्वरयोःकुर्यांहेलनंरामकृष्णयोः ॥ कोनुक्षेमायकल्पेततयोर्वृजिनमाचरन् १२ कंसःसहानुगोऽपीतो
यद्द्वेषात्त्याजितःश्रिया ॥ जरासंधःसप्तदशसंयुगान्विरथोगतः १३

श्रीकृष्णाज्ञाभंगफलंव्यक्तीकर्तुमाहविज्ञातार्थोऽपीतिपांडवाबिलद्वारेणजतुगृहान्निर्गताइत्येवंविज्ञातोर्थोयेनसःकुंतींचदग्धामाकर्ण्यकुल्यकरणेकुलोचितसंव्यवहारार्थं १ अन्येषांतद्दाहदुः
खभावाद्भीष्मादीन्संगम्येत्युक्तम् २ ३ ननुजीवन्सत्राजित्कथंमणिंदास्यतितत्रोचतुःयोस्मभ्यमितिभ्रातरंप्रसेनंमृतंकस्मान्नान्वियान्नानुगच्छेत् म्रियतामित्यर्थः ४ ५ जग्मिवान्जगाम
६ ७ ८ ९ १० ११ हेलनंप्रतिकूलंवृजिनमपराधम् १२ अपीतोमृतःसप्तदशसंख्याकान्संयुगान् १३

१४ तौरामकृष्णावेकमेवतत्त्वमित्यभिप्रेत्याऽऽह यइदमिति अजयामायया मोहिताजयेतिसंधिरार्षः १५ १६ १७ अंतर्यामिकृष्णनियुक्तस्तस्मिन्नक्रूरेमणिंन्यस्ययययात्रपलायत १८ गुरुः
श्वशुरस्तद्धंतारम् १९ शतयोजनमात्रगामित्वात्ततःपरंगंतुमशक्तस्तत्रपतितःतंहयंविसृज्य २० व्यचिनोन्मृगयामास अक्रूरेमणिरस्तीतिसर्वज्ञतयाविदित्वाऽपिरामवंचनायतथाकृतवा
निति भावः २१ २२ अन्वेषान्विच्छ २३ सर्वज्ञस्यैवंविचेष्टितंमद्वंचनायेतिमत्वागूढमन्युराह अहमिति २४ २५ कतिचित्समाः संवत्सरान् प्रासंगिकमाह ततइति २६ सत्यभामामप्यवं
चयदिति सूचयन्नाह केशवइति २७ बंधोःसत्राजितः सांपरायिकाःपारलौकिक्यः २८ व्यूषतुर्द्वारकायाःसकाशात्क्वापिपलायितौ प्रयोजकौमणिहरणेशतधन्वनःप्रवर्तकौ तत्राक्रूरःकृ
ष्णानुमतेनैवगतःकृतवर्मातुभक्तपक्षपातप्राकट्यभयादिवोपेक्षितइतिगम्यते कथमन्यथासर्वज्ञेश्वरवंचनंतयोःसंभवतीति २९ तदेवंवाराणस्यांदानपतिसमाख्यययामणिहस्तेऽक्रूरेरुक्मवेदि

प्रत्याख्यातःसचाक्रूरंपार्ष्णिग्राहमयाचत ॥ सोऽप्याहकोविरुद्ध्येतविद्वानीश्वरयोर्बलं १४ यइदंलीलयाविश्वंसृजत्यवतिहंतिच ॥ चेष्टांविश्वसृजोयस्यन
विदुर्मोहिताऽजया १५ यःसप्तहायनःशैलमुत्पाट्यैकेनपाणिना ॥ दधारलीलयाबालउच्छिलींध्रमिवार्भकः १६ नमस्तस्मैभगवतेकृष्णायाद्भुतकर्मणे ॥
अनंतायादिभूतायकूटस्थायात्मनेनमः १७ प्रत्याख्यातःसतेनापिशतधन्वामहामणिं ॥ तस्मिन्न्यस्याश्वमारुह्यशतयोजनगंययौ १८ गरुडध्व
जमारुह्यरथंरामजनार्दनौ ॥ अन्वयातांमहावेगैरश्वैराजन्गुरुद्रुहम् १९ मिथिलायामुपवनेविसृज्यपतितंहयम् ॥ पद्भ्यामधावत्संत्रस्तःकृष्णोऽप्य
न्वद्रवद्रुषा २० पदातेर्भगवांस्तस्यपदातिस्तिग्मनेमिना ॥ चक्रेणशिरउत्कृत्यवाससोर्व्यचिनोन्मणिम् २१ अलब्धमणिरागत्यकृष्णआहाग्र
जांतिकम् ॥ वृथाहतःशतधनुर्मणिस्तत्रनविद्यते २२ ततआहबलोनूनंसमणिःशतधन्वना ॥ कस्मिंश्चित्पुरुषेन्यस्तस्तमन्वेषपुरंव्रज २३ अहं
विदेहमिच्छामिद्रष्टुंप्रियतमंमम ॥ इत्युक्त्वामिथिलांराजन्विवेशयदुनंदनः २४ तंदृष्ट्वासहसोत्थायमैथिलःप्रीतमानसः ॥ अर्हयामासविधिवदर्हणीयंसम
र्हणैः २५ उवासतस्यांकतिचिन्मिथिलायांसमाविभुः ॥ मानितःप्रीतियुक्तेनजनकेनमहात्मना ॥ ततोऽशिक्षद्गदांकालेधार्तराष्ट्रःसुयोधनः २६ केशवोद्वार
कामेत्यनिधनंशतधन्वनः ॥ अप्राप्तिंचमणेःप्राहप्रियायाःप्रियकृद्विभुः २७ ततःसकारयामासक्रियाबंधोर्हतस्यवै ॥ साकंसुहृद्भिर्भगवान्यायाःस्युःसांप
रायिकाः २८ अक्रूरःकृतवर्माचश्रुत्वाशतधनोर्वधम् ॥ व्यूषतुर्भयवित्रस्तौद्वारकायाःप्रयोजकौ २९ अक्रूरेप्रोषितेऽरिष्टान्यासन्वैद्वारकौकसाम् ॥
शारीरामानसास्तापामुहुर्दैविकभौतिकाः ३० इत्थंगोपादिशंत्येकेविस्मृत्यप्रागुदाहृतम् ॥ मुनिवासनिवासेकिंघटेतारिष्टदर्शनम् ३१ देवेऽवर्षतिकाशी
शःश्वफल्कायागतायवै ॥ स्वसुतांगांदिनींप्रादात्ततोऽवर्षत्स्मकाशिषु ३२

कैर्महाध्वरैर्यजमानेनिवसतिपुनःश्रीकृष्णेनैवप्रस्थापितोऽक्रूरइतिकर्णेकर्णेजपतिजनेसत्यभामारामादीनामप्यविश्वासेजनसंग्रहायाक्रूरंसमाहूयसाक्षेपंश्रीकृष्णःप्राह इदंचभगवन्मतंसंगोप्य
केचनऋषयोऽन्यत्कारणमक्रूरानयनेवर्णयंतितद्यथाश्रुतंदूषयितुमनुवदति अक्रूरेप्रोषितइति ३० दूषयति इतीति अंगहेराजन् श्रीकृष्णमाहात्म्यंविस्मृत्येति तदेवाऽऽह मुनिवासनिवासइति
मुनीनांवासोयस्मिन्सश्रीकृष्णस्तस्यनिवासेसत्यक्रूरापगममात्रेणारिष्टदर्शनंकिंघटेततादिच्छांविनानघटेतेत्यर्थः ३१ पुनस्तन्मतमेवानुवर्णयति देवइति काशिषुदेशेषुदेवेमघवत्यवर्षतिसति ३२

३३ इत्येवंभूतमक्रूरमहिमप्रतिपादनपरंवृद्धानांवाक्यंश्रुत्वासत्यमेवंतथाप्येतावदेवकारणंनभवतिकिंतुमणेरप्यपगमइतिमत्वेत्येतदंतंपरमतम् ३४ विज्ञातमखिलंयेनसचासावतएवचित्तज्ञ
श्च अयंभावः महाभागवतस्यास्यमयादत्तेपिमणावपेक्षानास्त्येवयस्मादाहूतोमणिनासहैवाऽऽगतइतिज्ञात्वेति ३५ ३६ ततःकिमतआह सत्राजितइति अपःपिंडांश्चनिनीयदत्त्वाऋणं
चविमुच्यापाकृत्यशेषितमवशिष्टंदायंदुहितुःसत्यभामायाःसुतागृह्णीयुरितिशास्त्रम् तथाचस्मरंति पत्नीदुहितरश्चैवपितरौभ्रातरस्तथा तत्सुतागोत्रजाबंधुशिष्यसब्रह्मचारिणइति ३७
अग्रजोपिमप्रत्येतिनविश्वसितीति ३८ नास्तीतिनवक्तव्यम् यतोऽव्युच्छिन्नाःसंततामखावर्ततइति ३९ आलब्धउक्तोहृदिस्पृष्टइतिवा ४० रजोमिथ्याभिशापंसंमृज्य अन्यैर्दुर्धरइत्या

तत्सुतस्तत्प्रभावोसावक्रूरोयत्रयत्रह ॥ देवोऽभिवर्षतेतत्रनोपतापानमारिकाः ३३ इतिवृद्धवचःश्रुत्वानैतावदिहकारणम् ॥ इतिमत्वासमानाय्य
प्राहाक्रूरंजनार्दनः ३४ पूजयित्वाऽभिभाष्यैनंकथयित्वाप्रियाःकथाः ॥ विज्ञाताखिलचित्तज्ञःस्मयमानउवाचह ३५ ननुदानपतेन्यस्तस्त्वय्या
स्तेशतधन्वना ॥ स्यमंतकोमणिःश्रीमान्विदितःपूर्वमेवनः ३६ सत्राजितोऽनपत्यत्वाद्गृह्णीयुर्दुहितुःसुताः ॥ दायंनिनीयापःपिंडान्विमुच्यर्णंचशेषित
म् ३७ तथाऽपिदुर्धरस्त्वन्यैस्त्वय्यास्तांसुव्रतेमणिः ॥ किंतुमामग्रजःसम्यङ्नप्रत्येतिमणिंप्रति ३८ दर्शयस्वमहाभागबंधूनांशांतिमावह ॥
अव्युच्छिन्नामखास्तेऽद्यवर्त्तंतेरुक्मवेदयः ३९ एवंसामभिरालब्धःश्वफल्कतनयोमणिम् ॥ आदायवाससाछन्नंददौसूर्यसमप्रभम् ४० स्यमंतकंदर्शयि
त्वाज्ञातिभ्योरजआत्मनः ॥ विमृज्यमणिनाभूयस्तस्मैप्रत्यर्पयत्प्रभुः ४१ यस्त्वेतद्भगवतईश्वरस्यविष्णोर्वीर्याढ्यंवृजिनहरंसुमंगलंच ॥ आख्यानंपठ
तिशृणोत्यनुस्मरेद्वादुष्कीर्तिंदुरितमपोह्ययातिशांतिम् ४२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेस्यमंतकोपाख्यानेसप्तपंचाशत्तमोध्यायः ५७
श्रीशुकउवाच ॥ एकदापांडवान्द्रष्टुंप्रतीतान्पुरुषोत्तमः ॥ इंद्रप्रस्थंगतःश्रीमान्युयुधानादिभिर्वृतः १ दृष्ट्वातमागतंपार्थामुकुंदमखिलेश्वरम् ॥ उत्तस्थु
र्युगपद्वीराःप्राणामुख्यमिवागतं २ परिष्वज्याच्युतंवीराअंगसंगहतैनसः ॥ सानुरागस्मितंवक्त्रंवीक्ष्यतस्यमुदंययुः ३ युधिष्ठिरस्यभीमस्यकृत्वापादा
भिवंदनम् ॥ फाल्गुनंपरिरभ्याथयमाभ्यांचाभिवंदितः ४ परमासनआसीनंकृष्णाकृष्णमनिंदिता ॥ नवोढाव्रीडिताकिंचिच्छनैरेत्याभ्यवंदत ५ तथैव
सात्यकिःपार्थैःपूजितश्चाभिवंदितः ॥ निषसादासनेऽन्येचपूजिताःपर्युपासत ६ पृथांसमागत्यकृताभिवादनस्तयातिहार्दार्द्रदृशाऽभिरंभितः ॥ आपृ
ष्टवांस्तांकुशलंसहस्नुषांपितृष्वसारंपरिपृष्टबांधवः ७

दिमिषेणप्रीत्याभूयस्तस्मैप्रत्यर्पितवानिति ४१ दुष्कीर्तितन्मूलंदुरितंचेति ॥ ४२ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेटीकायांसप्तपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५७ ॥ अष्टपंचाशत्तमेतुकृष्णः
पंचकरेऽग्रहीत् ॥ कालिंदींमित्रविंदांचसत्यांभद्रांचलक्ष्मणाम् १ कालिंदींनिजलाभायतपःपरमुपेयुषीम् ॥ परिणेष्यन्प्रियावासमिंद्रप्रस्थमथाऽऽगमत् २ प्रतीतान्नष्टानपिद्रुपदगृहेपुनः
सर्वैर्दृष्टान् युयुधानःसात्यकिः १ प्राणाइंद्रियाणिमुख्यंपंचवृत्तिप्राणमिव २ ३ ज्येष्ठयोःप्रणामंकृत्वासमेनालिंगितःकनिष्ठाभ्यामभिवंदितोबभूव ४ कृष्णाद्रौपदी बहुभार्यासत्यपिनिंदार
हिता पार्थैर्नवमचिरमूढापरिणीता ५ ६ अतिहार्देनस्नेहेनाऽऽर्द्रेसजलेदृशौयस्यास्तयापरिष्वक्तः तयापरिपृष्टाबांधवायस्यसः ७

प्रेम्णावैक्लव्यंतेनरुद्धःकंठोयस्याःक्लेशापायेआत्मनिदर्शनंयस्यतम् भजतांक्लेशापायायआत्मानंदर्शयतीतिवा८ज्ञातीन्बंधून् नोऽस्मान् यदाभ्राताऽक्रूरःप्रेषितः९ज्ञातीनितिवचनात्प्राप्तंमोहं वारयंतीस्तौति नतेस्तीतितत्रहेतुः विश्वस्येति सुहृच्चआत्माचतस्य हंसिनाशयसि १० कुमेधसांविषयासक्तचित्तानांदृष्टोसि ११ सुखमवसदितिशेषः सुखमभ्यर्थितइतिवाक्रियासमाप्तिः १२ कालिंदीदर्शनप्रसंगमाहएकदेति अक्षयाःसायकाययोस्तौतूणौइषुधी १३ १४ १५ राज्ञेयुधिष्ठिराय मेध्यान्कर्मार्हान् बीभत्सुरर्जुनः १६ १७ सख्याश्रीकृष्णेन १८ १९ २० अयंमांका

तमाहप्रेमवैक्लव्यरुद्धकंठाश्रुलोचना ॥ स्मरंतीतान्बहून्क्लेशान्क्लेशापायात्मदर्शनम् ८ तदैवकुशलंनोभूत्सनाथास्तेकृतावयम् ॥ ज्ञातीन्नःस्मरता कृष्णभ्रातामेप्रेषितस्त्वया ९ नतेस्तिस्वपरभ्रांतिर्विश्वस्यसुहृदात्मनः ॥ तथापिस्मरतांशश्वत्क्लेशान्हंसिहृदिस्थितः १० युधिष्ठिरउवाच ॥ किंनआचरितंश्रेयोनवेदाहमधीश्वर ॥ योगेश्वराणांदुर्दर्शोयन्नोदृष्टःकुमेधसाम् ११ इतिवैवार्षिकान्मासान्राज्ञासोऽभ्यर्थितःसुखम् ॥ जनयन्नयनानंदमिंद्रप्रस्थौकसांविभुः १२ एकदारथमारुह्यविजयोवानरध्वजम् ॥ गांडीवंधनुरादायतूणौचाक्षयसायकौ १३ साकंकृष्णेनसन्नद्धोविहर्तुंगहनंवनम् ॥ बहुव्यालमृगाकीर्णंप्राविशत्परवीरहा १४ तत्राविध्यच्छरैर्व्याघ्रान्सूकरान्महिषान्रुरून् ॥ शरभान्गवयान्खड्गान्हरिणान्शशशल्लकान् १५ तान्निन्युःकिंकराराज्ञेमेध्यान्पर्वण्युपागते ॥ तृट्परीतःपरिश्रांतोबीभत्सुर्यमुनामगात् १६ तत्रोपस्पृश्यविशदंपीत्वावारिमहारथौ ॥ कृष्णौददृशतुःकन्यांचरंतींचारुदर्शनाम् १७ तामासाद्यवरारोहांसुद्विजांरुचिराननाम् ॥ पप्रच्छप्रेषितःसख्याफाल्गुनःप्रमदोत्तमाम् १८ कात्वंकस्यासिसुश्रोणिकुतोऽसिकिंचिकीर्षसि ॥ मन्येत्वांपतिमिच्छंतींसर्वंकथयशोभने १९ कालिंद्युवाच ॥ अहंदेवस्यसवितुर्दुहितापतिमिच्छती ॥ विष्णुंवरेण्यंवरदंतपःपरममास्थिता २० नान्यंपतिंवृणेवीरतमृतेश्रीनिकेतनम् ॥ तुष्यतांमेसभगवान्मुकुंदोऽनाथसंश्रयः २१ कालिंदीतिसमाख्यातावसामियमुनाजले ॥ निर्मितेभवनेपित्रायावदच्युतदर्शनं २२ तथावदद्गुडाकेशोवासुदेवायसोऽपिताम् ॥ रथमारोप्यतद्विद्वान्धर्मराजमुपागमत् २३ यदैवकृष्णःसंदिष्टःपार्थानांपरमाद्भुतम् ॥ कारयामासनगरंविचित्रंविश्वकर्मणा २४ भगवांस्तत्रनिवसन्स्वानांप्रियाचिकीर्षया ॥ अग्नयेखांडवंदातुमर्जुनस्याससारथिः २५ सोऽग्निस्तुष्टोधनुरदाद्धयान्श्वेतान्रथंनृप ॥ अर्जुनायाक्षयौतूणौवर्मचाभेद्यमस्त्रिभिः २६ मयश्चमोचितोवह्नेःसभांसख्यउपाहरत् ॥ यस्मिन्दुर्योधनस्यासीज्जलस्थलदृशिभ्रमः २७ सतेनसमनुज्ञातःसुहृद्भिश्चानुमोदितः ॥ आययौद्वारकांभूयःसात्यकिप्रमुखैर्वृतः २८

मयेदित्याशंकायामाह नान्यामिति २१ २२ आदावेवतद्विद्वान् २३ प्रसंगात्तत्कालीनंचरित्रांतरमाह यदैवेति पार्थैर्यदैवसंदिष्टोविज्ञापितःश्रीकृष्णस्तदैवतेषांविश्वकर्मणादेवशिल्पिनानगरंकारयामास २४ किंच भगवान्निरतिशयैश्वर्यगुणवानप्यर्जुनस्यधनुरादिलाभायसारथिरास खांडवंनामेंद्रस्यवनम् २५ अक्षयावक्षयसायकौ २६ खांडवदाहकाद्वह्नेः सख्येअर्जुनाय यस्मिन्नितिमासान्यतोनिर्देशःयस्यामित्यर्थः जलस्थलयोर्दृशेर्दृष्टेर्भ्रमः यद्वा जलेस्थलवत्दृक्दृष्टिर्यस्मिंस्तज्जलस्थलदृक्तस्मिन्भ्रमआसीदिति २७ २८

सुपुण्यऋतुःऋक्षंचयस्मिन् २९ पंचमंमित्रविंदाविवाहमाहविंदाविंतिद्वाभ्याम् आवंत्यावंत्याराजानौ३० ३१ षष्ठमाह नग्नजिदिति कौशल्योऽयोध्यापतिस्तस्यसत्यानामकन्याऽभवदासी
त्देवीकांतिमती नाग्नजितीतिपितृनाम्नाप्रसिद्धेत्यर्थः ३२ वीरस्यगंधमपिनसहंतइतितथातान् खलान्दुर्वृत्तान् ३३ वृषान्जयतियस्तेनलभ्याम् ३४ प्रतिनंदितस्तंप्रतिनंदितवान्श्रीकृ
ष्णेनवासप्रतिनंदितः ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ हेनरेंद्रराजन्यबंधोःक्षत्रियस्यशुल्कदाद्रव्यादिप्रदाः ४० गुणानामेकमेवधामस्थानंतथाभूतस्ययस्यतवांगे ४१ ४२ दुर्दांताअशि

अथोपयेमेकालिंदींसुपुण्यर्त्वृक्षऊर्जिते ॥ वितन्वन्परमानंदंस्वानांपरममंगलम् २९ विंदानुविंदावावंत्यौदुर्योधनवशानुगो ॥ स्वयंवरेस्वभगिनींकृष्णेसक्तां
न्यषेधताम् ३० राजाधिदेव्यास्तनयांमित्रविंदांपितृष्वसुः ॥ प्रसह्यहृतवान्कृष्णोराजन्राज्ञांप्रपश्यतां ३१ नग्नजिन्नामकौशल्यआसीद्राजाऽतिधार्मि
कः ॥ तस्यसत्याभवत्कन्यादेवीनाग्नजितीनृप ३२ नतांशेकुर्नृपावोढुमजित्वासप्तगोवृषान् ॥ तीक्ष्णशृंगान्सुदुर्धर्षान्वीरगंधासहान्खलान् ३३ तांश्रुत्वा
वृषाजिल्लभ्यांभगवान्सात्वतांपतिः ॥ जगामकौशल्यपुरंसैन्येनमहतावृतः ३४ सकोशलपतिःप्रीतःप्रत्युत्थानासनादिभिः ॥ अर्हणेनापिगुरुणापूजयन्प्रति
नंदितः ३५ वरंविलोक्याभिमतंसमागतंनरेंद्रकन्याचकमेरमापतिम् ॥ भूयादयंमेपतिराशिषोऽमलाःकरोतुसत्यायादिमेधृतोव्रतैः ३६ यत्पादपंकजरजः
शिरसाबिभर्त्तिश्रीरब्जजःसगिरिशःसहलोकपालैः ॥ लीलातनूःस्वकृतसेतुपरीप्सयेशःकालेदधत्सभगवान्ममकेनतुष्येत् ३७ अर्चितंपुनरित्याहनारायणज
गत्पते ॥ आत्मानंदेनपूर्णस्यकरवाणिकिमल्पकः ३८ श्रीशुकउवाच ॥ तमाहभगवान्हृष्टःकृतासनपरिग्रहः ॥ मेघगंभीरयावाचासस्मितंकुरुनंदन ३९
श्रीभगवानुवाच ॥ नरेंद्रयाच्ञाकविभिर्विगर्हिताराजन्यबंधोर्निजधर्मवर्त्तिनः ॥ तथाऽपियाचेतवसौहृदेच्छयाकन्यांत्वदीयांनहिशुल्कदावयं ४० राजोवा
च ॥ कोऽन्यस्तेऽभ्यधिकोनाथकन्यावरइहेप्सितः ॥ गुणैकधाम्नोयस्यांगेश्रीर्वसत्यनपायिनी ४१ किंत्वस्माभिःकृतःपूर्वंसमयःसात्वतर्षभ ॥ पुंसांवीर्यप
रीक्षार्थंकन्यावरपरीप्सया ४२ सप्तैतेगोवृषावीरदुर्दांतादुरवग्रहाः ॥ एतैर्भग्नाःसुबहवोभिन्नगात्रानृपात्मजाः ४३ यदिमेनिगृहीताःस्युस्त्वयैवयदुनंदन ॥
वरोभवानभिमतोदुहितुर्मेश्रियःपते ४४ एवंसमयमाकर्ण्यबद्ध्वापरिकरंप्रभुः ॥ आत्मानंसप्तधाकृत्वान्यगृह्णाल्लीलयैवतान् ४५ बद्ध्वातान्दामभिः
शौरिर्हितदर्पान्हतौजसः ॥ व्यकर्षल्लीलयाबद्धान्बालोदारुमयान्यथा ४६ ततःप्रीतःसुतांराजाददौकृष्णायविस्मितः ॥ तांप्रत्यगृह्णाद्भगवान्विधिवत्सदृ
शींप्रभुः ४७ राजपत्न्यश्चदुहितुःकृष्णंलब्ध्वाप्रियंपतिम् ॥ लेभिरेपरमानंदंजातश्चपरमोत्सवः ४८ शंखभेर्यानकानेदुर्गीतवाद्यद्विजाशिषः ॥ नराना
र्यःप्रमुदिताःसुवासःस्रगलंकृताः ४९

क्षिताःदुरवग्रहाअपरायत्ताः कुतस्तदाहएतैरिति भग्नाभंगंप्रापिताः ४३ यद्यदीमेगोवृषानिगृहीतादमितानाथिताइतियावत् ४४ एतान्योनिगृह्णातितस्यकन्येतिसमयःकृतस्तंसप्तधा
त्वेतिबह्वीनांयोषितांसंपूर्णएवाहंसंभोगयोग्यःस्यामितिसत्यांप्रत्यसापत्न्यप्रदर्शनार्थमात्मनःसप्तधाकरणम् ४५ ४६ ४७ ४८ ४९

निष्कग्रीवाश्चताःसुवाससश्चतासांयुवतीनांचदासीनाम् ५० नागान्नागेभ्यःशतगुणान्नवलक्षाणिरथाद्रथेभ्यःशतगुणान्नवकोटीःअश्वादश्वेभ्यःशतगुणान्नवपद्मानि ५१ ५२ यदुभिर्गोवृषैश्चभ
ग्नवीर्याअपिसुदुर्मर्षाअहसनशीलारुरुधुः ५३ अस्यतःक्षिपतःप्रयुंजानानीतियावत् ५४ ५५ सप्तमंविवाहमाहश्रुतकीर्तेरितिश्रुतकीर्तिर्नामयापितृष्वसातस्याः सुतांभद्रांनामकैकेयींतद्देशजां
५६ अष्टमंविवाहमाहसुतांचेतिएकएवसश्रीकृष्णोलक्ष्मणांजहार ५७ तस्यनिरोधोंऽतःपुरंतस्मात् ५८ भैष्मीजांबवतीभामासत्याभद्राचलक्ष्मणा ॥ कालिंदीमित्रविंदाचेत्यष्टौपट्टमहा
स्त्रियः १ ॥ इतिदशमेउत्तरार्धेटीकायामष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ छ ॥ ॥ऊनषष्टितमेभौमंहत्वातेनाहृताहरिः ॥ कन्याःसहस्रशःप्रापपारिजातंदिवोहरत् ॥ १ ॥ परिणीयतत
स्ताभिस्तन्मनोरथपूरणैः ।ः आत्मारामोप्यसौरेमेतद्गृहेषुगृहस्थवत् ॥ २ ॥ येनताःस्त्रियोनिरुद्धाःसभौमः चकाराद्येनकारणेनहतस्तदाचक्ष्वेति १ इंद्रेणभौमविचेष्टितंज्ञापितःसन्प्रा

दशधेनुसहस्राणिपारिबर्हमदाद्विभुः ॥ युवतीनांत्रिसाहस्रंनिष्कग्रीवसुवाससाम् ५० नवनागसहस्राणिनागाच्छतगुणान्रथान् ॥ रथाच्छतगुणानश्वानश्वा
च्छतगुणान्नरान् ५१ दंपतीरथमारोप्यमहत्यासेनयावृतौ ॥ स्नेहप्रक्लिन्नहृदयोयापयामासकोशलः ५२ श्रुत्वैतद्रुरुधुर्भूपानयंतंपथिकन्यकां ॥ भग्नवीर्याः
सुदुर्मर्षायदुभिर्गोवृषैःपुरा ५३ तानस्यतःशरव्रातान्बंधुप्रियकृदर्जुनः ॥ गांडीवीकालयामाससिंहःक्षुद्रमृगानिव ५४ पारिबर्हमुपागृह्यद्वारकामेत्यसत्य
या ॥ रेमेयदूनामृषभोभगवान्देवकीसुतः ५५ श्रुतकीर्तेःसुतांभद्रामुपयेमेपितृष्वसुः ॥ कैकेयींभ्रातृभिर्दत्तांकृष्णःसंतर्दनादिभिः ५६ सुतांचमद्राधिपते
र्लक्ष्मणांलक्षणैर्युतां ॥ स्वयंवरेजहारैकःससुपर्णःसुधामिव ५७ अन्याश्चैवंविधाभार्याःकृष्णस्यासन्सहस्रशः ॥ भौमंहत्वातान्निरोधादाहृताश्चारुदर्शनाः
५८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहा०दशमस्कंधेउत्तरार्धेअष्टमहिष्युद्वाहोनामाष्टपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ राजोवाच ॥ यथाहतोभगवताभौमोयेनच
ताःस्त्रियः ॥ निरुद्धाएतदाचक्ष्वविक्रमंशार्ङ्गधन्वनः १ श्रीशुकउवाच ॥ इंद्रेणहृतच्छत्रेणहृतकुंडलबंधुना ॥ हृतामराद्रिस्थानेनज्ञापितोभौमचेष्टितम्
॥ सभार्योगरुडारूढःप्राग्ज्योतिषपुरंययौ २ गिरिदुर्गैःशस्त्रदुर्गैर्जलाग्न्यनिलदुर्गमम् ॥ मुरपाशायुतैर्घोरैर्दृढैःसर्वतआवृतम् ३ गदयानिर्बिभेदाद्रीन्शस्त्र
दुर्गाणिसायकैः ॥ चक्रेणाग्निंजलंवायुंमुरपाशांस्तथाऽसिना ४ शंखनादेनयंत्राणिहृदयानिमनस्विनाम् ॥ प्राकारंगदयागुर्व्यानिर्बिभेदगदाधरः ५ पांच
जन्यध्वनिंश्रुत्वायुगांताशनिभीषणम् ॥ मुरःशयानउत्तस्थौदैत्यःपंचशिराजलात् ६

ग्ज्योतिषपुरंभौमनगरंययावित्यन्वयः किंभूतेनहृतंछत्रंयस्यतेनलोकपालप्रधानत्वादिंद्रस्यवरुणच्छत्रहरणेऽपितस्यैवमानभंगइतितथोक्तम् हृतेकुंडलेयस्याःसाअदितिर्बंधुर्मातायस्यतेनहृ
तममराद्रौस्थानंमणिपर्वतलक्षणंयस्यतेनसत्यभामायागृहेभगवंतमिंद्रआगत्यविज्ञापितवांस्तदातस्याः कौतुकायतयाभार्थयासहययावितियद्वात्वदनुज्ञयैवत्वत्पुत्रंहनिष्यामीतिइतिहासोक्तं
भूम्यैवरंदत्तंसत्यंकर्तुंसत्यभामायाभूम्यंशत्वात्तयासहययौ यद्वा नारदानीतपारिजातकुसुमेरुक्मिण्यैदत्तेसतिकुपितांसत्यभामांसांत्वयता तुभ्यंपारिजातमेवदास्यामीतिश्रीकृष्णेनप्रातिश्रुत
मितिहरिवंशेप्रसिद्धंतदर्थतांनीतवानिति २ गरुडेनयानेकारणम्गिरिदुर्गैरित्यादितैरुपलक्षितम्जलाग्न्यनिलैश्चसर्वतोवर्तमानैर्दुर्गमम् ३ ४ ५ युगांताशनेर्ध्वनिवद्भीषणम्परिखायाजलात् ६

७ आविध्यआतोल्यसमहान्नादइत्यन्वयः ८ तस्मैश्रीकृष्णायगदांव्यमुंचतव्यक्षिपत् ९ १० इंद्रतेजसावज्रेणप्रतिक्रिययाहेतुभूतयाअमर्षजुषः ११ पीठंपीठनामानम् निरगान्निरगमन्
१२ १३ कृत्तानिशीर्षादीनियेषांतान् १४ शतघ्नींशक्तिविशेषम् १५ विचित्रावाजाःपत्राणियेषांतैर्बाणैर्निकृत्ताबाहवःउरवःशिरोध्राःकंधराविग्रहादेहाश्चयस्मिंस्तत् तर्ह्येवतंयदाविव्यधु
स्तस्मिन्नेवक्षणे १६ अत्याश्चर्यंकुरूद्वहेतिसंबोधनम् तथाहितैर्यानिप्रयुक्तानिशस्त्रास्त्राणितत्प्राप्तेः पूर्वमेवतत्सर्वंसैन्यंहत्वापश्चात्तानिशस्त्राण्यस्त्राणिचचिच्छेद तत्राप्येकैकंशस्त्रमस्त्रंचत्रिभिः

त्रिशूलमुद्यम्यसुदुर्निरीक्षणोयुगांतसूर्यानलरोचिरुल्बणः ॥ ग्रसंस्त्रिलोकीमिवपंचभिर्मुखैरभ्यद्रवत्तार्क्ष्यसुतंयथोरगः ७ आविध्यशूलंतरसागरुत्मतेनिरस्यव
क्त्रैर्व्यनदत्सपंचभिः॥ सरोदसीसर्वदिशोंऽबरंमहानापूरयन्नंडकटाहमावृणोत् ८ तदापतद्वैत्रिशिखंगरुत्मतेहरिःशराभ्यामभिनत्त्रिधौजसा॥ मुखेषुतंचापिश
रैरताडयत्तस्मैगदांसोऽपिरुषाव्यमुंचत ९ तामापतंतींगदयागदांमृधेगदाग्रजोनिर्बिभिदेसहस्रधा ॥ उद्यम्यबाहूनभिधावतोऽजितःशिरांसिचक्रेणजहारली
लया १० व्यसुःपपातांभसिकृत्तशीर्षोनिकृत्तशृंगोऽद्रिरिवेंद्रतेजसा ॥ तस्यात्मजाःसप्तपितुर्वधातुराःप्रतिक्रियामर्षजुषःसमुद्यताः ११ ताम्रोंऽतरिक्षःश्रव
णोविभावसुर्वसुर्नभस्वानरुणश्चसप्तमः ॥ पीठंपुरस्कृत्यचमूपतिंमृधेभौमप्रयुक्तानिरगन्धृतायुधाः १२ प्रायुंजतासाद्यशरानसीन्गदाःशक्त्यृष्टिशू
लान्यजितेरुषोल्बणाः ॥ तच्छस्त्रकूटंभगवान्स्वमार्गणैरमोघवीर्यस्तिलशश्चकर्तह १३ तान्पीठमुख्याननयद्यमालयंनिकृत्तशीर्षोरुभुजांघ्रिवर्मणः ॥
स्वानीकपानच्युतचक्रसायकैस्तथानिरस्तान्नरकोधरासुतः १४ निरीक्ष्यदुर्मर्षणआस्रवन्मदैर्गजैःपयोधिप्रभवैर्निराक्रमत् ॥ दृष्ट्वासभार्यंगरुडोपरिस्थि
तंसूर्योपरिष्टात्सतडिद्घनंयथा ॥ कृष्णंसतस्मैव्यसृजच्छतघ्नींयोधाश्चसर्वेयुगपत्स्मविव्यधुः १५ तद्भौमसैन्यंभगवान्गदाग्रजोविचित्रवाजैर्निशितैः
शिलीमुखैः ॥ निकृत्तबाहूरुशिरोध्रविग्रहंचकारतर्ह्येवहताश्वकुंजरम् १६ यानियोधैःप्रयुक्तानिशस्त्रास्त्राणिकुरूद्वह ॥ हरिस्तान्यच्छिनत्तीक्ष्णैःशरैरेकैकश
स्त्रिभिः १७ उह्यमानःसुपर्णेनपक्षाभ्यांनिघ्नतागजान् ॥ गरुत्मताहन्यमानास्तुंडपक्षनखैर्गजाः १८ पुरमेवाविशन्नार्त्तानरकोयुध्ययुध्यत ॥ दृष्ट्वाविद्रावि
तंसैन्यंगरुडेनार्दितंस्वकम् १९ तंभौमःप्राहरच्छक्त्यावज्रःप्रतिहतोयतः ॥ नाकंपततयाविद्धोमालाहतइवद्विपः २० शूलंभौमोऽच्युतंहंतुमाददेवितथो
द्यमः ॥ तद्विसर्गात्पूर्वमेवनरकस्यशिरोहरिः ॥ अपाहरद्गजस्थस्यचक्रेणक्षुरनेमिना २१ सकुंडलंचारुकिरीटभूषणंबभौपृथिव्यांपतितंसमुज्ज्वलत् ॥
हाहेतिसाध्वित्यृषयःसुरेश्वरामाल्यैर्मुकुंदंविकिरंतईडिरे २२ ततश्चभूःकृष्णमुपेत्यकुंडलेप्रतप्तजांबूनदरत्नभास्वरे ॥ सवैजयंत्यावनमालयाऽर्पयत्प्राचेत
संछत्रमथोमहामणिम् २३

शरैरित्याश्चर्यम् १७ किंचगरुत्मतेति १८ १९ यतोययाशक्त्यावज्रःप्रतिहतआसगरुडस्तुनाकंपत २० गरुडेवितथोद्यमःसन्शूलंत्रिशूलमाददेधृतवान् २१ २२ प्रतप्तेजांबूनदेयानिरत्ना
नितैर्भास्वरेमेर्वंशभूतंमंदराशिखरंमहामणिंचार्पयादिति २३

२४ ऐश्वर्यंज्ञात्वाभूमिःस्तौति नमस्तइति परमात्मन्देवाद्यंतर्यामिन् २५येनमंत्रेणकुंत्याःप्रसन्नःपूर्वमासीत्तेनमंत्रेणनमस्यति नमइति पंकजंनाभौयस्यतस्मै जगत्कारणायेत्यर्थः अतएवसत्कीर्तिमयीपंकजमालाविद्यतेयस्यतस्मै एवंभूतंध्यायतांपंकजवत्सुप्रसन्नेतापोपशमनेनेत्रेयस्यतस्मै पंकजवत्सुसेव्यौपंकजांकितौवांघ्रीयस्यतस्मैनमइति २६ किंच भगवतेनिरतिशयैश्वर्यायवासुदेवायसर्वभूताश्रयायातएवविष्णवेव्यापिने नहिसर्वभूताश्रयत्वंपरिच्छिन्नस्यसंभवतीतिकुतःसर्वाश्रयत्वंतत्राऽऽह पुरुषायसर्वस्मात्कार्यात्पूर्वमेवसतेपूर्वमेवाहमिहासमितितत्पुरुषस्यपुरुषत्वमितिश्रुतेः एतदपिकुतःआदिबीजाय आदेर्जगत्कारणस्याऽपिकारणाय एवमपिनमृदादिवज्जाड्यमित्याह पूर्णबोधायेति २७ नन्वेवमपिस्वस्यकारणात्पूर्वंसत्त्वंनस्यादतआह अजायेति स्वयमजाय अस्यचजगतोजनयित्रे उभयत्रापिक्रमेणहेतुद्वयम् ब्रह्मणेबृहतेअनंतशक्तयइतिच बृहत्त्वादजत्वमनंतशक्तित्वाज्जनयितृत्वमित्यर्थः ननुपित्रादयःपुत्रादीनांजनकास्तेषांचतत्पूर्वैतेषांचभूतानितेषांचस्वकर्मद्वारेणजीवाःकिमत्राहंतत्राऽऽह परावरात्मन्नित्यादि पित्राद्यात्मकत्वात्त्वमेवजनकइत्यर्थः २८ ननुगुणाविश्वोत्पत्त्यादिहेतवस्तेचप्रधानस्यैवतस्यचपुरुषःक्षो

अस्तौषीदथविश्वेशंदेवीदेववरार्चितम् ॥ प्रांजलिःप्रणताराजन्भक्तिप्रवणयाधिया २४ ॥ भूमिरुवाच ॥ नमस्तेदेवदेवेशशंखचक्रगदाधर ॥ भक्तेच्छोपात्तरूपायपरमात्मन्नमोऽस्तुते २५ नमःपंकजनाभायनमःपंकजमालिने ॥ नमःपंकजनेत्रायनमस्तेपंकजांघ्रये २६ नमोभगवतेतुभ्यंवासुदेवायविष्णवे ॥ पुरुषायादिबीजायपूर्णबोधायतेनमः २७ अजायजनयित्रेऽस्यब्रह्मणेऽनंतशक्तये ॥ परावरात्मन्भूतात्मन्परमात्मन्नमोऽस्तुते २८ त्वंवैसिसृक्षूरजउत्कटंप्रभोतमोनिरोधायबिभर्ष्यसंवृतः ॥ स्थानायसत्त्वंजगतोजगत्पतेकालःप्रधानंपुरुषोभवान्परः २९ अहंपयोज्योतिरथानिलोनभोमात्राणिदेवामनइंद्रियाणि ॥ कर्त्तामहानित्याखिलंचराचरंत्वय्याद्वितीयेभगवन्नयंभ्रमः ३० तस्यात्मजोऽयंतवपादपंकजंभीतःप्रपन्नार्तिहरोपसादितः ॥ तत्पालयैनंकुरुहस्तपंकजंशिरस्यमुष्याऽखिलकल्मषापहम् ३१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिभूम्याऽर्थितोवाग्भिर्भगवान्भक्तिनम्रया ॥ दत्त्वाऽभयंभौमगृहंप्राविशत्सकलर्द्धिमत् ३२ तत्रराजन्यकन्यानांषट्सहस्राधिकायुतम् ॥ भौमाहृतानांविक्रम्यराजभ्योददृशेहरिः ३३ तंप्रविष्टंस्त्रियोवीक्ष्यनरवीरंविमोहिताः ॥ मनसावव्रिरेभीष्टंपतिंदैवोपसादितम् ३४ भूयात्पतिरयंमह्यंधातातदनुमोदताम् ॥ इतिसर्वाःपृथक्कृष्णेभावेनहृदयंदधुः ३५ ताःप्राहिणोद्द्वारवतींसुमृष्टविरजोंबराः ॥ नरयानैर्महाकोशान्रथाश्वान्द्रविणंमहत् ३६

भकस्तत्रचकालोनिमित्तमितिप्रसिद्धंकिमत्राहंतत्राऽऽह त्वंवाइति तमसोधारणेऽप्यसंवृतएव स्थानायपालनाय जगतःसृष्ट्याद्यर्थमुत्कटंरजआदित्वमेवबिभर्षिसृजसीत्यर्थः कालप्रधानपुरुषाश्चत्वद्व्यतिरिक्तानसंतित्वंतुपरः सर्वव्यतिरिक्तः अतस्त्वमेवजनयितेत्यर्थः २९ कार्यकारणप्रपंचस्यतदव्यतिरेकंतस्यचसर्वव्यतिरेकमुपपादयति अहमिति अहंभूमिःमात्राणीतिदेवामनइंद्रियाणीतिचत्रिविधाहंकारकार्याणि कर्त्ताऽहंकारः ३० एवंस्तुत्वाप्रार्थयते तस्येति हेप्रपन्नार्तिहर तस्यनरकस्य अयंभगदत्तोनामभीतोऽतएवमयातवपादपंकजमुपसादितः ३१ अभयंदत्त्वा ३२ शताधिकमित्यपिज्ञातव्यम् यथाहश्रीपराशरः कन्यापुरेसकन्यानांषोडशातुलविक्रमः शताधिकानिददृशेसहस्राणिमहामतेइति राजभ्यइत्युपलक्षणंसिद्धादिभ्यश्चेति तथाचतेनैवोक्तम् देवसिद्धासुरादीनांनृपाणांचजनार्दन हृत्वाहिसोऽसुरःकन्यारुरोधनिजमंदिरइति ३३ ३४ ३५ प्राहिणोत् प्रस्थापयामास सुमृष्टाःकमनीयाश्चताविरजोऽबराश्चताः नरयानैःशिबिकाभिः अपिचमहाकोशानिति ३६

३७ सप्रियःसत्यभामासहितः ३८ ३९ गृहोद्यानंनिष्कुटंतदुपशोभयतियः ४० सेंद्रान्विबुधान्निर्जित्येतींद्रकृष्णयोःसंग्रामउक्तस्तत्रननुकथंप्रसाधितस्वमनोरथेनश्रीकृष्णेनमहेंद्रस्यसंग्रामइत्याह ययाचइति अच्युतमर्थसाधनमितिचकर्मद्वयंयाचतिधातोर्विगृह्यतेविग्रहंकरोतिमहानपि तमःक्रोधःआढ्यतांधनिकतांधिगिति ४१ यथायथावत् अनेनदेवक्यादिबंधुजनसमागमोऽपिप्रतिगृहंयौगपद्येनसूचितः अव्ययःसर्वत्रापिसंपूर्णएव ४२ अहोभाग्यंनारीणामित्याहत्रिभिः गृहेष्विति अतर्क्याणिकर्माणिकरोतितथासः निरस्तंसाम्यमतिशयश्चयैरन्येषांतेषुगृहेष्वनपाय्यवस्थितः रमाभिर्लक्ष्म्याअंशभूताभिः निजकामसंप्लुतःस्वानंदपरिपूर्णःगार्हकमेधिकान्गृहस्थधर्मान् ४३ अनुरागहाससहितमवलोकंचतत्पूर्वकंनवसंगमंचतद्गतंजल्पंचतस्मिन्लज्जांचभेजुः ४४ विश्रमणंपादसंवाहनं केशप्रसारः केशप्रसाधनम् दासीनांशतानिविद्यंतेयासांतथाभूताअपिस्वयंविभोर्दास्यंविदधुः ॥ ४५ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेटीकायामेको

ऐरावतकुलेभांश्चचतुर्दंतांस्तरस्विनः ॥ पांडुरांश्चचतुःषष्टिंप्रेषयामासकेशवः ३७ गत्वासुरेंद्रभवनंदत्त्वाऽदित्यैचकुंडले ॥ पूजितास्त्रिदशेंद्रेणसहेंद्राण्याचसप्रियः ३८ चोदितोभार्ययोत्पाट्यपारिजातंगरुत्मति ॥ आरोप्यसेंद्रान्विबुधान्निर्जित्योपानयत्पुरम् ३९ स्थापितःसत्यभामायागृहोद्यानोपशोभनः ॥ अन्वगुर्भ्रमराःस्वर्गात्तद्गंधासवलंपटाः ४० ययाचआनम्यकिरीटकोटिभिःपादौस्पृशन्नच्युतमर्थसाधनम् ॥ सिद्धार्थएतेनविगृह्यतेमहानहोसुराणांचतमोधिगाढ्यताम् ४१ अथोमुहूर्तएकस्मिन्नानागारेषुताःस्त्रियः ॥ यथोपयेमेभगवांस्तावद्रूपधरोऽव्ययः ४२ गृहेषुतासामनपाय्यतर्क्यकृन्निरस्तसाम्यातिशयेष्ववस्थितः ॥ रेमेरमाभिर्निजकामसंप्लुतोयथेतरोगार्हकमेधिकांश्चरन् ४३ इत्थंरमापतिमवाप्यपतिंस्त्रियस्ताब्रह्मादयोऽपिनविदुःपदवींयदीयाम् ॥ भेजुर्मुदाऽविरतमेधितयाऽनुरागहासावलोकनवसंगमजल्पलज्जाः४४ प्रत्युद्गमासनवरार्हणपादशौचतांबूलविश्रमणवीजनगंधमाल्यैः ॥ केशप्रसारशयनस्नपनोपहार्यैर्दासीशताअपिविभोर्विदधुःस्मदास्यम् ॥ ४५ ॥ इतिश्रीभागवतेम०द०उत्तरार्धेपारिजातहरणनरकवधोनामएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ कर्हिचित्सुखमासीनंस्वतल्पस्थंजगद्गुरुम् ॥ पतिंपर्यचरद्भैष्मीव्यजनेनसखीजनैः १ यस्त्वेतल्लीलयाविश्वंसृजत्यत्त्यवतीश्वरः सहिजातःस्वसेतूनांगोपीथाययदुष्वजः २ तस्मिन्नंतर्गृहेभ्राजन्मुक्तादामविलंबिना ॥ विराजितेवितानेनदीपैर्मणिमयैरपि ३ मल्लिकादामभिःपुष्पैर्द्विरेफकुलनादिते ॥ जालरंध्रप्रविष्टैश्चगोभिश्चंद्रमसोऽमलैः ४ पारिजातवनामोदवायुनोद्यानशालिना ॥ धूपैरगुरुजैराजन्जालरंध्रविनिर्गतैः ५ पयःफेननिभेशुभ्रेपर्यंकेकशिपूत्तमे ॥ उपतस्थेसुखासीनंजगतामीश्वरंपतिम् ६

नषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ अथषष्टितमेकृष्णःपरिहासेनरुक्मिणीम् कोपयित्वाततःप्रेमकलहेतामसांत्वयत् ॥ १ ॥ रामारामजनानंदमहोदयविडंबनैः रुक्मिण्याप्रेमकलहच्छद्मनैश्वर्यमीर्यते २ स्वतल्पस्थंस्वपर्यंकस्थम् १ वक्ष्यमाणंरुक्मिण्याःश्रीकृष्णेपरमंप्रेमसंभावयितुंतस्योक्तमेवतत्त्वमनुस्मारयति यस्त्विति २ आदौतावत्त्रिभिःश्लोकैर्मंदिरमनुवर्णयति तस्मिन्निति तच्छब्देनातिप्रसिद्धमाह भ्राजंतिमुक्तादामानितेषांविलंबाःसंतियस्मिंस्तेनवितानेनविराजितेतृतीयांतानांविराजितपदेनान्वयः ३ सुगंधितयाद्विरेफकुलैर्नादिते प्रविशद्भिश्चंद्ररश्मिभिः ४ निर्गच्छद्भिरगुरुसंभवैर्धूपैश्चातिमनोहरत्वंदर्शितम् ५ पयसःक्षीरस्यफेनइवमृदुनिपर्यंकस्थे कशिपूत्तमेहंसतूलिकायांउपतस्थेअसेवत ६

तदेवाभिनयतिवालव्यजनमिति ७ उपाच्युतमच्युतस्यसमीपेसामणिनूपुराभ्यांरेजे क्वणयतीमणिमयौनूपुरौकुंजयंतीतथाअंगुलीयवलयव्यजनान्यग्रहस्तेहस्ताग्रेयस्याःसा वस्त्रांतेनगूढौ
स्थगितौकुचौतयोःकुंकुमंतेनशोणोहारस्तस्यभासा तथानितंबेधृतायापरार्ध्याअमूल्याकांचीतयाचरेजे ८ तांनिरीक्ष्यप्रीतःसन्स्मयमानोहरिराबभाषे कथंभूताम् यालीलयाधृतनरतनोस्त
स्यानुरूपरूपाअनुरूपंरूपंयस्यास्तां यथोक्तंश्रीपराशरेण देवत्वेदेवदेहेयंमनुष्यत्वेचमानुषी ॥ विष्णोर्देहानुरूपांवैकरोत्येषात्मनस्तनुमिति किंचालकैःकुंडलाभ्यांनिष्केणपदकेनालंकृत
कंठेनचचतुर्दिक्षुशोभितेवक्त्रेउल्लसंतीस्मितसुधायस्यास्ताम् ९ सर्वगुणयुक्तापितवबुद्धिर्भेदेत्याशयेनाह राजपुत्रीत्याद्येकादशभिः हेराजपुत्रिलोकपालानामिवविभूतिरैश्वर्यंयेषांतैस्तथाम
हाप्रभावैराढ्यैरूपादिभिरूर्जितैश्चपूर्वमीप्सितासि १० तान्हित्वानोस्मानसमानान्कस्माद्ववृषेवृतवतीत्वम् ११ किंच प्रायशोराजभ्योजरासंधादिभ्योबिभ्यतोभयंप्राप्नुवतः १२ अस्प

वालव्यजनमादायरत्नदंडंसखीकरात् ॥ तेनवीजयतीदेवीउपासांचक्रईश्वरं ७ सोपाच्युतंक्वणयतीमणिनूपुराभ्यांरेजेंऽगुलीयवलयव्यजनाग्रहस्ता ॥ वस्त्रां
तगूढकुचकुंकुमशोणहारभासानितंबधृतयाचपरार्ध्यकांच्या ८ तांरूपिणींश्रियमनन्यगतिंनिरीक्ष्ययालीलयाधृततनोरनुरूपरूपा ॥ प्रीतःस्मयन्नलककुं
डलनिष्ककंठवक्त्रोल्लसत्स्मितसुधांहरिराबभाषे ९ श्रीभगवानुवाच ॥ राजपुत्रीप्सिताभूपैर्लोकपालविभूतिभिः ॥ महानुभावैःश्रीमद्भीरूपौदार्यबलोर्जितैः
१० तान्प्राप्तानर्थिनोहित्वाचैद्यादीन्स्मरदुर्मदान् ॥ दत्ताभ्रात्रास्वपित्राचकस्मान्नोववृषेऽसमान् ११ राजभ्योबिभ्यतःसुभ्रूःसमुद्रंशरणंगतान् ॥ बलव
द्भिःकृतद्वेषान्प्रायस्त्यक्तनृपासनान् १२ अस्पष्टवर्त्मनांपुंसामलोकपथमीयुषाम् ॥ आस्थिताःपदवींसुभ्रूःप्रायःसीदंतियोषितः १३ निष्किंचनावयंश
श्वन्निष्किंचनजनप्रियाः ॥ तस्मात्प्रायेणनह्याढ्यामांभजंतिसुमध्यमे १४ ययोरात्मसमंवित्तंजन्मैश्वर्याकृतिर्भवः ॥ तयोर्विवाहोमैत्रीचनोत्तमाधमयोःक्वचित्
१५ वैदर्भ्येतदविज्ञायत्वयाऽदीर्घसमीक्षया ॥ वृतावयंगुणैर्हीनाभिक्षुभिःश्लाघितामुधा १६ अथात्मनोऽनुरूपंवैभजस्वक्षत्रियर्षभम् ॥ येनत्वमाशिषः
सत्याइहामुत्रचलप्स्यसे १७ चैद्यशाल्वजरासंधदंतवक्त्रादयोनृपाः ॥ ममद्विषंतिवामोरुरुक्मीचापितवाग्रजः १८ तेषांवीर्यमदांधानांदृप्तानांस्मयनुत्तये ॥
आनीतासिमयाभद्रेतेजोपहरतासताम् १९ उदासीनावयंनूनंनस्त्र्यपत्यार्थकामुकाः ॥ आत्मलब्ध्यास्महेपूर्णागेहयोर्ज्योतिरक्रियाः २० ॥ श्रीशुकउवाच
॥ एतावदुक्त्वाभगवानात्मानंवल्लभामिव ॥ मन्यमानामविश्लेषात्तद्दर्पघ्नउपारमत् २१

ष्टवर्त्मनामविज्ञाताचाराणाम् अलोकपथमस्त्रीपारतंत्र्यम् पदवींमार्गम् आस्थिताअनुसृताः १३ किंचनिष्किंचनाइति १४ आत्मसमंपरस्परमनुरूपम्जन्मैश्वर्याभ्यांसहिताआकृतिः
रूपंजातिर्वासमा भवआयतिः १५ नदीर्घासमीक्षाविचारोयस्यास्तया १६ अथइदानीमपि १७ तर्हिकिमित्यानीताहमितिचेत्तत्राह चैद्यशाल्वजरासंधेति मममांद्विषंति १८ स्मयनु
त्तयेगर्वापनयनाय १९ स्त्रीणामतिदुःसहमौदासीन्यमकामत्वंचाह उदासीनाइति गेहयोर्देहगेहयोरुदासीनाअतएवज्योतिरक्रियाःज्योतिःप्रदीपादितद्वत्साक्षिमात्रतयाक्रियारहिताआ
स्महेवर्तामहइति २० अविश्लेषाद्धेतोःआत्मानमेववल्लभामित्येवार्थेइवशब्दः २१

२२ चिंतालक्षणमाह पदेति नखैररुणाश्रीःकांतिर्यस्यतेनसुजातेनसुकोमलेनपदा २३ सुदुःखमप्रियश्रवणात् भयंत्यागशंकया शोकोऽनुतापःतैर्विनष्टाबुद्धिर्यस्यास्तस्याः श्लथंतिपतंतिवलयानियस्माद्धस्तात् देहश्चपपात विक्लवाअवशाधीर्यस्यास्तस्याः २४ हास्यस्यप्रौढिंगांभीर्यम् २५ चतुर्भुजइतिउत्थापनाश्लेषणवक्त्रपरिमार्जनाद्यर्थमाविष्कृतचतुर्भुजइत्यर्थः समुह्यानिबध्य २६ अश्रुकलेअश्रुभिःशोभिते शुचाशोकाश्रुभिः २७ सांत्वयामासानुनीतवान् २८ मामाम् त्वद्वचःकिंनुवदिष्यसीतिश्रोतुकामेनश्रोतुमिच्छताक्ष्वेल्यानर्मणाएवमाचरितमुक्तंनतत्त्वतः हेअंगनेसुंदरि २९ प्रेमसंरंभेणप्रणयकोपेनस्फुरितः कंपितोऽधरोयस्मिंस्तत् कटाशब्देनकटाक्षास्तैराक्षेपैररुणावपांगौयस्मिंस्तत् अतएवसुंदरंकुटिलंभ्रुकुटीतटंयस्मिंस्तत् ३० ननुकलहेकिंकौतुकंसुखंव्रातआह अयंहीति नर्मैनर्मभिः यामःकालः ३१ ३२ भगवतस्तस्यऐश्वर्ययुक्तंमुखंसव्रीडेनहासेनरुचिरेणस्निग्धेनापांगेनवीक्षमाणा ३३ असमत्त्वंभयंदुर्गाश्रयणंप्रबलैःकलिः ॥

इतित्रिलोकेशपतेस्तदात्मनःप्रियस्यदेव्यश्रुतपूर्वमप्रियम् ॥ आश्रुत्यभीताहृदिजातवेपथुश्चिंतांदुरंतांरुदतीजगामह २२ पदासुजातेननखारुणश्रियाभुवंलिखंत्यश्रुभिरंजनासितैः ॥ आसिंचतीकुंकुमरूषितौस्तनौतस्थावधोमुख्यतिदुःखरुद्धवाक् २३ तस्याःसुदुःखभयशोकविनष्टबुद्धेर्हस्ताच्छ्लथद्वलयतोव्यजनंपपात ॥ देहश्चविक्लवधियःसहसैवमुह्यन्रंभेववायुविहताप्रविकीर्यकेशान् २४ तद्दृष्ट्वाभगवान्कृष्णःप्रियायाःप्रेमबंधनम् ॥ हास्यप्रौढिमजानंत्याःकरुणःसोन्वकंपत २५ पर्यंकादवरुह्याशुतामुत्थाप्यचतुर्भुजः ॥ केशान्समुह्यतद्वक्त्रंप्रामृजत्पद्मपाणिना २६ प्रमृज्याश्रुकलेनेत्रेस्तनौचोपहतौशुचा ॥ आश्लिष्यबाहुनाराजन्ननन्यविषयांसतीं २७ सांत्वयामाससांत्वज्ञःकृपयाकृपणांप्रभुः ॥ हास्यप्रौढिभ्रमच्चित्तामतदर्हांसतांगतिः २८ श्रीभगवानुवाच ॥ मावैदर्भ्यसूयेथाजानेत्वांमत्परायणाम् ॥ त्वद्वचःश्रोतुकामेनक्ष्वेल्याचरितमंगने २९ मुखंचप्रेमसंरंभस्फुरिताधरमीक्षितुम् ॥ कटाक्षेणारुणापांगंसुंदरभ्रुकुटीतटम् ३० अयंहिपरमोलाभोगृहेषुगृहमेधिनाम् ॥ यन्नर्मैर्नीयतेयामःप्रिययाभीरुभामिनि ३१ श्रीशुकउवाच ॥ सैवंभगवताराजन्वैदर्भीपरिसांत्विता ॥ ज्ञात्वातत्परिहासोक्तिंप्रियत्यागभयंजहौ ३२ बभाषऋषभंपुंसांवीक्षंतीभगवन्मुखम् ॥ सव्रीडहासरुचिरस्निग्धापांगेनभारत ३३ रुक्मिण्युवाच ॥ नन्वेवमेतदरविंदविलोचनाहयद्वैभवान्भगवतोऽसदृशीविभूम्नः ॥ क्वस्वेमहिम्न्यभिरतोभगवांस्त्र्यधीशःक्वाहंगुणप्रकृतिरज्ञगृहीतपादा ३४

अराजत्वमविज्ञातालौकिकेहावसादनम् १ निष्किंचनत्वंतत्प्रीतिराढ्यानादरणीयता ॥ अनौचित्यंनिर्गुणत्वंतथाश्लाघाचाभिक्षुभिः २ औदासीन्यमकामत्वंस्वदोषान्षोडशाऽसतः ॥ अज्ञत्वादीर्घदर्शित्वेभैम्याराज्ञांबहून्गुणान् ॥ कृष्णनर्मोदितान्भैष्मीन्यषेधत्तद्गुणस्तवैः ३ भगवतास्वनिंदापराणीवयानिवचनान्युक्तानितानिसर्वोत्कर्षपरतयाव्याचक्षाणाप्रतिभाषतेस्मतत्र यदुक्तंकस्मान्नोवव्रषेऽसमानितितत्रासाम्यंसत्यमेवेत्याह नन्वेवमितिहेअरविंदविलोचनत्र्यधीशस्त्रयाणांब्रह्मादीनामप्यधीशोनियंतात्वंक्व क्वचाहंगुणप्रकृतिस्त्रिगुणस्वभावाप्राकृतागुणमयी प्रकृतिर्वा ननुत्वमेवाधीश्वरीश्रीःसर्वैरुपास्यत्वादितिचेदतआह अज्ञैःसकामैर्गृहीतौपादौयस्याःसा ३४

यदुक्तंराजभ्योबिभ्यतःसुभ्रूःसमुद्रंशरणंगतानितितत्राऽहसत्यामिति हेउरुक्रमेतिभयाभावंदर्शयतिगुणाःशब्दादयएवराजंतइतिराजानस्तेभ्योभयादिवेति अंतर्हृदयेसमुद्रेतद्वदगाधेविषया
कारैरपरिच्छिन्नइत्यर्थः शेतेनिश्चलतयाप्रकाशते उपलंभनमात्रश्चैतन्यघनआत्माभवानिति बलवद्भिःकृतद्वेषानितियदुक्तंतदपिसत्यमित्याह नित्यमिति कादिंद्रियगणैःकुत्सितैर्बहिर्मुखैरिंद्रि
यगणैःवृत्त्यभिप्रायेणबहुवचनम् कुत्सितइंद्रियगणोयेषामितिवातैस्त्वंनित्यंकृतविग्रहः तेषुतवाप्रतीतेःयदुक्तंत्यक्तनृपासनानितितदपियुक्तमेवेत्याह त्वत्सेवकैरितिनृपाणांपदमासनमंधंगाढंत
मएवतत् अविवेकबहुलत्वात् त्वत्सेवकैरेवतत्त्यक्तंकिंपुनर्वक्तव्यंत्वयात्यक्तमिति ३५ अस्पष्टवर्त्मनांपुंसामलोकपथमीयुषामितियदुक्तंतदपितथैवेत्याह त्वत्पादेतिनृपशुभिर्नराकारैःपशुभिःकिंपु
नर्वक्तव्यंतववर्त्मास्फुटमिति किंचयस्माद्येभवंतमनुवर्ततेतेषामपीहितमलौकिकमिव अथोअतःकिमुवक्तव्यं तवेश्वरस्येहितमलौकिकमित्यर्थः आस्थिताःपदवींसुभ्रूःप्रायःसीदंतियोषितइत्यस्य
परिहारंवक्ष्यतियद्वांछयेतिपंचमश्लोके ३६ निष्किंचनावयंशश्वन्निष्किंचनजनप्रियाः तस्मात्प्रायेणनह्याढ्यामांभजंतिसुमध्यमेइत्येतच्छ्लोकोक्तंदोषत्रयंपरिहरति निष्किंचनइतिदरिद्रतालक्ष
णंनिष्किंचनत्वंतुतवनघटतइत्याहयस्मादिति अन्यतोबलिभुजःपूज्याअपिब्रह्मादयोयस्मैभवतेबलिंहरंतितस्यसर्वेश्वरस्यभवतोदरिद्रतानघटतइत्यर्थः निष्किंचनजनप्रियाइत्यत्रतत्पुरुषे
णबहुव्रीहिणावानिंदास्यादितिस्वयमप्युभयथास्तौतिप्रेष्ठोभवानिति बलिभुजांब्रह्मादीनांलोकेश्वराणांत्वंप्रेष्ठस्तेऽपितुभ्यंतवेति तस्मात्प्रायेणनह्याढ्यामांभजंतीतितस्योत्तरंनत्वाविदंतीति

सत्यंभयादिवगुणेभ्यउरुक्रमांतःशेतेसमुद्रउपलंभनमात्रआत्मा ॥ नित्यंकादिंद्रियगणैःकृतविग्रहस्त्वंत्वत्सेवकैर्नृपपदंविधुतंतमोऽधं ३५ त्वत्पादपद्ममकरं
दजुषांमुनीनांवर्त्मास्फुटंनृपशुभिर्ननुदुर्विभाव्यम् ॥ यस्मादलौकिकमिवेहितमीश्वरस्यभूमंस्तवेहितमथोअनुयेभवंतम् ३६ निष्किंचनोननुभवान्नयतो
ऽस्तिकिंचिद्यस्मैबलिंबलिभुजोऽपिहरंत्यजाद्याः ॥ नत्वाविदंत्यसुतृपोऽतकमाढ्यतांधाःप्रेष्ठोभवान्बलिभुजामपितेऽपितुभ्यम् ३७ त्वंवैसमस्तपुरुषार्थ
मयःफलात्मायद्वांछयासुमतयोविसृजंतिकृत्स्नम् ॥ तेषांविभोसमुचितोभवतःसमाजःपुंसःस्त्रियाश्चरतयोःसुखदुःखिनोर्न ३८ त्वंन्यस्तदंडमुनिभिर्गदि
तानुभावआत्मात्मदश्चजगतामितिमेवृतोऽसि ॥ हित्वाभवद्भ्रुवउदीरितकालवेगध्वस्ताशिषोऽब्जभवनाकपतीन्कुतोऽन्ये ३९ जाड्यंवचस्तवगदाग्रजय
स्तुभूपान्विद्राव्यशार्ङ्गनिनदेनजहर्थमांत्वम् ॥ सिंहोयथास्वबलिमीशपशून्स्वभागंतेभ्योभयाद्यदुदधिंशरणंप्रपन्नः ४०

आढ्यतयांऽधास्त्वास्त्वामंतकंनविदंति अतस्तेअसुतृपःअसूनेवतर्पयंतिनत्वांभजंतीत्यर्थः ३७ बलिभुजामपिभवान्प्रेष्ठइत्यत्रहेतुंवदंतीययोरेवसमंवित्तमित्यनेनोक्तमनौचित्यंपरिहरतित्वं
वाइति फलात्मापरमानंदरूपः एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेःसमाजःसेव्यसेवकलक्षणसंबंधोनतुपुंसःस्त्रियाश्चमिथोरतयोःअतएवतत्कृतसुखदुःखिनोः तदाकुलयो
रित्यर्थः ३८ भिक्षुभिःश्लाघितामुधेत्यस्यपरिहारः त्वमिति भिक्षुपदव्याख्यानंन्यस्तदंडैर्मुनिभिरिति मुधेत्यस्यपरिहारः आत्मेति यदर्थंसर्वंप्रियंभवतितस्यजगतामात्मनस्तववरणंनवृथे
त्यर्थः किंचआत्मदइति वैदर्भ्यैतदविज्ञायत्वयाऽदीर्घसमीक्षयेतिस्वस्मिन्नुक्तंदोषद्वयंपरिहरतिइतीति इतिज्ञात्वैवमेमयावृतोऽसीत्यज्ञानपरिहारः हित्वेत्यदीर्घसमीक्षापरिहारःभवतोभ्रुवः
सकाशादुदीरितोयःकालस्तस्यवेगस्तेनध्वस्ताआशिषोयेषांतान्ब्रह्मादीनपिविहायकुतोऽन्येवराकाइत्यर्थः ३९ स्वाज्ञानंपरिहृत्यपुरुषांतरगुणवर्णनप्रदीप्तकोपसंरंभेणतस्मिन्नेवाज्ञानमापा
दयतिजाड्यमिति सिंहोयथापशून्विद्राव्यस्वबलिंहरतितथाशार्ङ्गधनुर्निनादेनैवजरासंधादीन्विद्राव्यमांस्वभागंश्रियंयस्त्वंहृतवानसितस्यतवराजभ्योभयादुदधिंप्रपन्नइतियद्वचोभाष
णंतज्जाड्यंमांद्यम् नघटतइत्यर्थः ४०

यच्चान्यदस्पष्टवर्त्मनामित्यादिनाअर्थात्त्वांभजंतःसीदतीत्यवसादनंश्रमावहत्वमुक्तंतदपिमंदमेवेत्याह यद्वांछयेति यस्यतवभजनवांछयानृपोत्तमाः अंगोवेनस्यापितावैन्यःपृथुःजायंतोभरतः नाहुषोययातिः गयश्चादिर्येषांते यएतेतवपदवींमार्गमाश्रितास्तेकिंसीदंतिनसीदंत्येव अपितुत्वत्पदंप्राप्ताइत्यर्थः एवंकोपावेशेनावसादनस्यपरिहारादस्पष्टवर्त्मनामित्येतदानंतर्यांविहायात्रोत्कर्षः ४१ यच्चोक्तमथात्मनोऽनुरूपमितितत्राह काऽन्यमितिश्लोकद्वयेन गुणानामालयस्यतवपादसरोजगंधंजनतायाअपवर्गमोक्षरूपंलक्ष्म्याआलयंतत्सेव्यंसद्भिर्मुखारितंवर्णितमाघ्रायतमविगणय्यमर्त्यामरणधर्मिकासदाउरुभयंयस्यतमन्यंकास्त्रीश्रयेतसेवेत अर्थेविविक्तादृष्टिर्यस्याःसागुणालयस्येत्यनेनगुणैर्हीनाइतियदुक्तंतदपास्तम् ४२ अतस्त्वामेवाहमभजामित्याह तंत्वेति किंचप्रार्थयते स्यादितिअरणंशरणं सृतिभिर्देवतिर्यगादिभिर्जन्मभिःपाठांतरेत्वर्थवादबहुलकर्मश्रवणैरित्यर्थः कथंभूतस्यतव यस्त्वमनृतस्यसंसारस्यापवर्गोनाशोयस्मात्सभजंतमुपयात्यात्मसात्करोतितस्यतवांघ्रिरिति भीतस्यहिशरणभेवानुरूपंभजनयोग्यमतस्त्वामहमभजामित्यर्थः ४३ येचोक्ताराज्ञांबहवोगुणाराजपुत्रीप्सिताभूपैर्लोकपालविभूतिभिरित्या

यद्वांछयानृपशिखामणयोंऽगवैन्यजायंतनाहुषगयादयऐकपत्यम् ॥ राज्यंविसृज्यविविशुर्वनमंबुजाक्षसीदंतितेनुपदवींतइहास्थिताःकिम् ४१ काऽन्यंश्रयेततवपादसरोजगंधमाघ्रायसन्मुखरितंजनताऽपवर्गम् ॥ लक्ष्म्यालयंत्वविगणय्यगुणालयस्यमर्त्यासदोरुभयमर्थविविक्तदृष्टिः ४२ तंत्वाऽनुरूपमभजंजगतामधीशमात्मानमत्रचपरत्रचकामपूरम् ॥ स्यान्मेतवांघ्रिररणंसृतिभिर्भ्रमंत्यायोवैभजंतमुपयात्यनृतापवर्गः ४३ तस्याःस्युरच्युतनृपाभवतोपदिष्टाःस्त्रीणांगृहेषुखरगोश्वबिडालभृत्याः ॥ यत्कर्ममूलमरिकर्षणनोपयायाद्युष्मत्कथामृडविरिंचसभासुगीता ४४ त्वक्श्मश्रुरोमनखकेशपिनद्धमंतर्मांसास्थिरक्तकृमिविट्कफपित्तवातम् ॥ जीवच्छवंभजतिकांतमतिर्विमूढायातेपदाब्जमकरंदमजिघ्रतीस्त्री ४५ अस्त्वंबुजाक्षममतेचरणानुरागआत्मन्रतस्यमयिचानतिरिक्तदृष्टेः ॥ यर्ह्यस्यवृद्धयउपात्तरजोऽतिमात्रोमामीक्षसेतदुहनःपरमाऽनुकंपा ४६ नैवालीकमहंमन्येवचस्तेमधुसूदन ॥ अंबायाइवहिप्रायःकन्यायास्याद्रतिःक्वचित् ४७

दिनातत्रसेर्ष्यंसशापंसांगुलिभंगंचाहद्वाभ्याम् तस्याःस्युरितिखराइवकेवलंभारवाहागावोबलीवर्दाइवनित्यंव्यापारक्लिष्टाः श्वानइवावमताबिडालाइवकृपणाहिंस्राश्चभृत्याइवकिंकरानृपास्तस्यादुर्भगायाःपतयःस्युःयस्याःकर्णपथंत्वत्कथानप्राप्नुयादिति ४४ तथाहि तेपदाब्जमकरंदमजिघ्रतीसतीयास्त्रीविमूढासाकांतोयमितिमतिर्यस्याःसाकांतमतिर्जीवच्छवंभजतित्वगादिभिर्बहिःपिनद्धंछन्नमंतर्मांसादिमयमिति ४५ यदुक्तमुदासीनावयमित्यादिनातत्राहअस्त्विति यद्यपित्वंनिरपेक्षस्तथाऽपिममतेचरणानुरागोस्तुमयिचमय्यपिनातिरिक्ताअतिशयवतीदृष्टिर्यस्यतस्यते आत्मन् आत्मन्येवरतस्य तर्हितवतेनकोलाभःत्वच्चरणानुरागएवमहाल्लाभः किंचयर्ह्यस्यविश्वस्यवृद्धयेउपात्तारजसोऽतिमात्राऔत्कट्यंयेनसतथाभूतःसन्मामीक्षसेउएवार्थेहहर्षैतदेवनः परमानुकंपाअत्यनुग्रहइति ४६ तदेवंसर्वंतदुक्तंप्रतिव्याख्याय प्रसन्नाचित्तामंत्रमुपदिशंत्याहद्वाभ्याम् नैवेतिअथात्मनोनुरूपमित्यादितेवचोलीकंमिथ्येतिनैवमन्येयतोलोकेकन्यायाएववक्वचिद्रतिर्भवतियथाकाशिराजकन्यानामंबाऽबालिकांबिकानांतिसृणांमध्येअंबायाःकन्यायाएवशाल्वेरतिर्जातातद्वत् ४७

व्यूढायाःपरिणीतायाअपीति उभयस्मादिहपरलोकद्वयाच्युतोभ्रष्टइति ४८ प्रलंभिताउपहसिताँ अन्वात्थान्वाख्यातवती ४९ मयिएकांतभक्तायास्तेकामाःसंत्येव अकामायकामनिवृत्तयेमो
क्षपर्यवसायिनइत्यर्थः ५० अनुवादेनवरान्दत्त्वातामभिनंदति उपलब्धमिति यद्यस्मान्मयिवर्तमानाधीर्नापकर्षितानान्यविषयाजाता ५१ एकांतभक्तिमभिनंद्यतामेवदृढीकर्तुंसकामान्भ
क्तान्निंदतियेमामिति दांपत्येदंपत्युपभोग्यसुखार्थम् ५२ मायामोहितत्वमेवोपपादयति मांप्राप्येति· अपवर्गेणसहसंपदोयस्मिंस्तंमांप्राप्यप्रसाद्ययेकेवलंसंपदएवविषयान्वांछंतिनतुमां तत्प
तितासांसंपदामपियोऽहमेवपतिस्तम् तथायेविषयानिरयेऽप्यतिनिकृष्टयोनावपिस्युस्तान् किंच· तेषांपुंसांमात्रात्मकत्वाद्विषयात्मकत्वान्निरयःसुसंगमःशोभनसंगमएवस्यादतोमंदभाग्या
एवतेइत्यर्थः ५३ तस्मात्हेगृहेश्वरित्वयामयिभवमोचनीनिष्कामानुवृत्तिःकृताएतद्दिष्ट्याभद्रं कथंभूता खलैःसुदुष्करा दुराशिषोदुरभिप्रायायाअतएवअसुंभरायाःप्राणतर्पणपरायानिकृ
तिंजुषोवंचनपरायाः स्त्रियाःसुतरामसावनुवृत्तिर्दुष्करेति ५४ किंच संतिनिष्कामाःप्रेम्णैवमय्यनुवर्त्तमानाबह्व्यःकिंतुत्वयासदृशींकापिनपश्यामीतितस्याभक्तिंबहुमानेनाभिनंदति नत्वादृ

व्यूढायाश्चापिपुंश्चल्यामनोऽभ्येतिनवंनवं ॥ बुधोऽसतींनबिभृयात्तांबिभ्रदुभयच्युतः ४८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ साध्व्येतच्छ्रोतुकामैस्त्वंराजपुत्रिप्रलंभि
ता ॥ मयोदितंयदन्वात्थसर्वंतत्सत्यमेवहि ४९ यान्यान्कामयसेकामान्मय्यकामायभामिनि ॥ संतिह्येकांतभक्तायास्तवकल्याणिनित्यदा ५० उपलब्धं
पतिप्रेमपातिव्रत्यंचतेऽनघे ॥ यद्वाक्यैश्चाल्यमानायानधीर्मय्यपकर्षिता ५१ येमांभजंतिदांपत्येतपसाव्रतचर्यया ॥ कामात्मानोऽपवर्गेशंमोहितामममाय
या ५२ मांप्राप्यमानिन्यपवर्गसंपदंवांछंतियेसंपद एवतत्पतिं ॥ तेमंदभाग्यानिरयेऽपियेनृणांमात्रात्मकत्वान्निरयःसुसंगमः ५३ दिष्ट्यागृहेश्वर्यसकृन्मयित्व
याकृताऽनुवृत्तिर्भवमोचनीखलैः ॥ सुदुष्करासौसुतरांदुराशिषोह्यसुंभरायानिकृतिंजुषःस्त्रियाः ५४ नत्वादृशींप्रणयिनींगृहिणींगृहेषुपश्यामिमानिनिययास्व
विवाहकाले ॥ प्राप्तान्नृपानवगणय्यरहोहरोमेप्रस्थापितोद्विजउपश्रुतसत्कथस्य ५५ भ्रातुर्विरूपकरणंयुधिनिर्जितस्यप्रोद्वाहपर्वणिचतद्वधमक्षगोष्ठ्याम् ॥
दुःखंसमुत्थमसहोऽस्मदयोगभीत्यानैवाब्रवीःकिमपितेनवयंजितास्ते ५६ दूतस्त्वयात्मलभनेसुविविक्तमंत्रःप्रस्थापितोमयिचिरायतिशून्यमेतत् ॥ मत्वा
जिहासइदमंगमनन्ययोग्यंतिष्ठेततत्त्वयिवयंप्रतिनंदयामः ५७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंसौरतसंलापैर्भगवाञ्जगदीश्वरः ॥ स्वरतोरमयारेमेनरलो
कंविडंबयन् ५८

शीमितित्रिभिः उपश्रुताःसत्यःकथायस्यमे ५५ प्रोद्वाहपर्वण्यनिरुद्धविवाहे अक्षगोष्ठ्यांद्यूतसभायाम् तस्यभ्रातुर्वधम् तस्मिन्कालेकालांतरेवातदनुस्मरणतःपुनःपुनःसमुत्थंदुःखमस्माभि
रयोगोवियोगस्तद्भीत्याअसहःसोढवत्यसिअनेनैवानिरुद्धविवाहानंतर्यमस्यज्ञातव्यम् ५६ अपिचदूतइतिआत्मलभनेमत्प्राप्त्यर्थम् मयिचिरायतिश्वोभाविनिविवाहेआगंतव्यमितिकृतेस
मयेकथंचिदप्राप्तवतिसत्येतद्विश्वंशून्यंमत्वेदमनन्ययोग्यमंगंजिहासेत्यक्तुमिच्छामित्यक्ष्यामीत्येवंदूतःप्रस्थापितः तथाह्युक्तंत्वया यर्ह्यंबुजाक्षनलभेयभवत्प्रसादंजह्यामसून्व्रतकृशान्शत
जन्मभिःस्यादिति यद्वा अजिहासइतिच्छेदः त्यक्तुमैच्छइत्यर्थः तत्तवकर्मत्वय्येवतिष्ठेत् नतत्प्रतिकर्तुंशक्यमित्यर्थः किंतुकेवलंत्वांप्रतिनंदयामोहर्षयामइति ५७ सौरतसंलापैःसुरत
नर्मगोष्ठीभिः ५८

५९ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउ०षष्टितमोऽध्यायः६०॥ एकषष्टितमेशौरेःपुत्रपौत्रादिसंततिः ॥ अनिरुद्धविवाहेचरुक्मिणोरामतोवधः १ अष्टाधिकशतव्यष्टसहस्रस्त्रीसमुद्भवान् ॥ को
टिशःपुत्रपौत्रादीन्हरिर्दारैरयोजयत् २ तदेतद्वक्तुमाह एकैकशइति कृष्णस्याबलाभार्याः सर्वाया आत्मनिसंपत्तयापितुःसकाशादनवमानन्यूनान् १ प्रेष्ठंन्यमंसत अच्युतस्यप्रियतमंप्रत्येकं
स्वंस्वंमेनिरेनतस्यतत्त्वमात्मारामत्वंविदंतिताः २ आत्मारामत्वंव्यनक्तिद्वयेन चार्विति चार्वब्जकोशवद्वदनंच आयतानिबाहुनेत्राणिचसप्रेम्णाहासरसेनवीक्षितानिचवल्गुजल्पाश्चभगवतःए
तैःसमोहितावनिताः स्वैःस्वैरनेकैर्विभ्रमैस्तस्यश्रीकृष्णस्यमनोविजेतुंहर्तुंनसमशकन्नशक्ताबभूवुःविभून्नः परिपूर्णस्य ३ तासांविभ्रमान्वर्णयन्नेतद्विवृणोति स्मायेति स्मायोगूढहसितंतद्युक्तो

तथाऽन्यासामपिविभुर्गृहेषुगृहवानिव ॥ आस्थितोगृहमेधीयान्धर्मांल्लोकगुरुर्हरिः ५९ इतिश्रीभा०म०दश०उ०कृष्णरुक्मिणीसंवादोनामषष्टितमोऽध्या
यः ६० श्रीशुकउवाच ॥ एकैकशस्ताःकृष्णस्यपुत्रान्दशदशाबलाः ॥ अजीजनन्ननवमान्पितुःसर्वात्मसंपदा ॥ १ गृहादनपगंवीक्ष्यराजपुत्र्योऽच्युतं
स्थितम् ॥ प्रेष्ठंन्यमंसतस्वंस्वंनतत्तत्त्वविदःस्त्रियः २ चार्वब्जकोशवदनायतबाहुनेत्रसप्रेमहासरसवीक्षितवल्गुजल्पैः ॥ संमोहिताभगवतोनमनोविजेतुंस्वै
र्विभ्रमैःसमशकन्वनिताविभूम्नः ३ स्मायावलोकलवदर्शितभावहारिभ्रूमंडलप्रहितसौरतमंत्रशौंडैः ॥ पत्न्यस्तुषोडशसहस्रमनंगबाणैर्यस्येंद्रियंविमथितुंकरणैर्न
शेकुः ४ इत्थंरमापतिमवाप्यपतिंस्त्रियस्ताब्रह्मादयोऽपिनविदुःपदवींयदीयाम् ॥ भेजुर्मुदाऽविरतमेधितयानुरागहासावलोकनवसंगमलालसाद्यम् ५ प्र
त्युद्गमासनवरार्हणपादशौचतांबूलविश्रमणवीजनगंधमाल्यैः ॥ केशप्रसारशयनस्नपनोपहार्यैर्दासीशताअपिविभोर्विदधुःस्मदास्यम् ६ तासांयादशपु
त्राणांकृष्णस्त्रीणांपुरोदिताः ॥ अष्टौमहिष्यस्तत्पुत्रान्प्रद्युम्नादीन्गृणामिते ७ चारुदेष्णःसुदेष्णश्चचारुदेहश्चवीर्यवान् ॥ सुचारुश्चारुगुप्तश्चभद्रचारुस्तथाऽ
परः ८ चारुचंद्रोविचारुश्चचारुश्चदशमोहरेः ॥ प्रद्युम्नप्रमुखाजातारुक्मिण्यांनावमाःपितुः ९ भानुःसुभानुःस्वर्भानुःप्रभानुर्भानुमांस्तथा ॥ चंद्रभानुर्बृह
द्भानुरतिभानुस्तथाष्टमः १० श्रीभानुःप्रतिभानुश्चसत्यभामात्मजादश ॥ सांबःसुमित्रःपुरुजिच्छतजिच्चसहस्रजित् ११ विजयश्चित्रकेतुश्चवसुमान्द्र
विडःक्रतुः ॥ जांबवत्याःसुताह्येतेसांबाद्याःपितृसंमताः १२ वीरश्चंद्रोऽश्वसेनश्चचित्रगुर्वेगवान्वृषः ॥ आमःशंकुर्वसुःश्रीमान्कुंतिर्नाग्नजितेःसुताः १३

ऽवलोकलवः कटाक्षस्तेनदर्शितःसूचितोभावोभिप्रायस्तेनहारिमनोहरणशीलंभ्रूमंडलंतेनप्रहिताःप्रस्थापितायेसौरतामंत्रास्तेषुशौंडैःप्रगल्भैरनंगस्यबाणैःशरैरन्यैश्चकरणैःकामशास्त्रप्रसिद्धै
र्यस्येंद्रियंमनोविमथितुंक्षोभयितुंषोडशसहस्रमपिपत्न्योनशेकुरिति ४ अनुरागेणहासोऽवलोकश्चनवसंगमेलालसमौत्सुक्यंचतेआद्यायस्यविभ्रमकदंबस्यतंभेजुः अनुरागहासावलोकनवसंग
मलालसाद्यंभेजुस्तस्यमनोविजेतुंनशेकुरितिवा ५ किंतुप्रत्युद्गमादिभिर्विभोस्तस्यदास्यंनित्यंविदधुरिति प्रौढभावेऽपिनवसंगमाद्यभिधानमगतसारत्वेनौत्सुक्येनचतथाप्रतीतेःतेषामेवश्लो
कानांप्रस्तावांतरेपुनःपुनरावृत्तिरतिसौंदर्यात् ६ प्रासंगिकमुक्त्वाप्रस्तुतमाह तासामिति दशदशपुत्रायासांतासांमध्येऽष्टौमहिष्योयाःप्रागुक्तास्तत्पुत्रानिति ७ ८ ९ १० ११ १२ श्री
मानितिवसोःकुंतेर्वाविशेषणम् १३

भद्रोनामएकलएकः सोमकोऽवरःकनीयान् एतेकालिंद्याःसुताइति १४ माद्र्यालक्ष्मणायाः १५ क्षुधिश्चदशमः एतेमित्रविंदात्मजाः १६ संग्रामजित्प्रमुखाःसत्यकांताभद्रायाःसुताः शै
ब्यानामापिसैव १७ रोहिण्याःसुतानामुक्तिरन्यासामुपलक्षणार्थं १८ एतेषामिति अन्येषामपिश्रीकृष्णपुत्राणांशतसंख्यस्त्रीषुपुत्राःपौत्राश्चकोटिशोबभूवुः तत्रहेतुत्वेनश्रीकृष्णपत्नीनां
बाहुल्यमनुस्मारयति मातरःकृष्णजातानामिति चशब्देनाधिकाश्चेत्युक्तम् १९ यःकृष्णंहंतुंरंध्रंप्रतीक्षतेसकथंप्रादादिति वैवाहिकंविवाहनिमित्तं २० रुक्मिणोऽभिप्रायंकथंजानीमइति
चेदतआह अनागतमिति अतींद्रियमस्मदादींद्रियागोचरम् विप्रकृष्टंदूरस्थम् व्यवहितंकुड्याद्यंतरितम् २१ तत्रोत्तरम् स्वयंवरेरुक्मवत्याःवृतःसन्राज्ञोनिर्जित्यजहारेति २२ यद्य

श्रुतःकविर्वृषोवीरःसुबाहुर्भद्रएकलः ॥ शांतिर्दर्शःपूर्णमासःकालिंद्याःसोमकोवरः १४ प्रघोषोगात्रवान्सिंहोबलःप्रबलऊर्ध्वगः ॥ माद्र्याःपुत्रामहाशक्तिः
सहओजोपराजितः १५ वृकोहर्षोऽनिलोगृध्रोवर्द्धनोऽन्नादएवच ॥ महाशःपावनोवह्निर्मित्रविंदात्मजाःक्षुधिः १६ संग्रामजिद्बृहत्सेनःशूरःप्रहरणोरिजित्
जयःसुभद्रोभद्रायावामआयुश्चसत्यकः १७ दीप्तिमांस्ताम्रतप्ताद्यारोहिण्यास्तनयाहरेः ॥ प्रद्युम्नाच्चानिरुद्धोभूद्रुक्मवत्यांमहाबलः १८ पुत्र्यांतुरुक्मि
णोराजन्नाम्नाभोजकटेपुरे ॥ एतेषांपुत्रपौत्राश्चबभूवुःकोटिशोनृप ॥ मातरःकृष्णजातानांसहस्राणिचषोडश १९ ॥ राजोवाच ॥ कथंरुक्म्यरिपुत्रायप्रा
दाद्दुहितरंयुधि ॥ कृष्णेनपरिभूतस्तंहंतुंरंध्रंप्रतीक्षते ॥ एतदाख्याहिमेविद्वन्द्विषोर्वैवाहिकंमिथः २० अनागतमतीतंचवर्तमानमतींद्रियम् ॥ विप्रकृष्टंव्य
वहितंसम्यक्पश्यंतियोगिनः २१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ वृतःस्वयंवरेसाक्षादनंगोंगयुतस्तया ॥ राज्ञःसमेतान्निर्जित्यजहारैकरथोयुधि २२ यद्यप्यनुस्मर
न्वैरंरुक्मीकृष्णावमानितः ॥ व्यतरद्भागिनेयायसुतांकुर्वन्स्वसुःप्रियम् २३ रुक्मिण्यास्तनयांराजन्कृतवर्मसुतोबली ॥ उपयेमेविशालाक्षींक
न्यांचारुमतींकिल २४ दौहित्रायानिरुद्धायपौत्रींरुक्म्यददाद्धरेः ॥ रोचनांबद्धवैरोऽपिस्वसुःप्रियचिकीर्षया ॥ जानन्नधर्मंतद्यौनंस्नेहपाशानुबंधनः २५
तस्मिन्नभ्युदयेराजन्रुक्मिणीरामकेशवौ ॥ पुरंभोजकटंजग्मुःसांबप्रद्युम्नकादयः २६ तस्मिन्निवृत्तउद्वाहेकालिंगप्रमुखानृपाः ॥ दृप्तास्तेरुक्मिणंप्रोचुर्ब
लमक्षैर्विनिर्जय २७ अनक्षज्ञोह्ययंराजन्नपितद्व्यसनंमहत् ॥ इत्युक्तोबलमाहूयतेनाक्षैरुक्म्यदीव्यत २८ शतंसहस्रमयुतंरामस्तत्राददेपणम् ॥ तंतुरु
क्म्यजयत्तत्रकालिंगःप्राहसद्बलं ॥ दंतान्संदर्शयन्नुच्चैर्नामृष्यत्तद्धलायुधः २९ ततोलक्षंरुक्म्यगृह्णाद्ग्लहंतत्राजयद्बलः ॥ जितवानहमित्याहरुक्मीकैतवमा
श्रितः ३० मन्युनाक्षुभितःश्रीमान्समुद्रइवपर्वणि ॥ जात्यारुणाक्षोऽतिरुषान्यर्बुदंग्लहमाददे ३१ तंचापिजितवान्रामोधर्मेणच्छलमाश्रितः ॥ रुक्मी
जितंमयात्रेमेवदंतुप्राश्निकाइति ३२

पिश्रीकृष्णावमानितस्तथापिवैरमनुस्मरन्नपिव्यतरत्प्रादात् अन्वमोदतेत्यर्थः २३ सर्वासामपिएकैकाकन्यातत्सर्वविवाहोपलक्षणार्थंज्येष्ठकन्याविवाहमाह रुक्मिण्याइति २४ यौनंविवाहः
तद्यौनमधर्मंजानन्निति द्विषदन्नंनभोक्तव्यंद्विषंतंनैवभोजयेदितिलोकविरोधात् अस्वर्ग्यंलोकविद्विष्टंधर्ममप्याचरेन्नत्वितिनिषेधाच्चेत्यर्थः २५ २६ लोकविरुद्धाचरणफलंवक्तुमाह तस्मि
न्निति २७ अदीव्यत्क्रीडितवान् २८ २९ निष्काणांलक्षंग्लहंपणंकृतवान् कैतवंकपटम् ३० न्यर्बुदंदशकोटीर्ग्लहंक्षुभितोरामआददे ३१ छलमाश्रितोरुक्मीमयाजितमित्याह ३२

३३ ३४ ३५ नृम्णसंसदिमंगलसभायाम् ३६ ३७ ३८ ३९ सूर्ययानवोढया सिद्धाअखिलाअर्था अभ्युदयशत्रुवधादयोयेषांते ॥ ४० ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेटीकायामेकषष्टि
तमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ द्वियुक्षष्टितमेप्रोक्तमनिरुद्धस्यरोधनम् ॥ कन्ययारममाणस्यबाणेनबहुबाहुना ॥ १ ॥ अनिरुद्धोद्वहेऽन्यस्मिन्बाणयादवसंयुगे ॥ श्रीकृष्णःश्रीहरोजित्वाबाणबा
हूनथाच्छिनत् २ ॥ १ २ ३ ४ पुराधिपंपुरपालकम् ५ ६ कामान्पूरयतीतिकामपूरःसचासावमरांघ्रिपः कल्पतरुस्तंत्वाम् ७ ८ हेआद्य निभृतैर्भरितैर्दोर्भिरद्रींश्चूर्णयन् अयामगच्छम् ९

तदाऽब्रवीन्नभोवाणीबलेनैवजितोग्लहः ॥ धर्मतोवचनेनैवरुक्मीवदतिवैमृषा ३३तामनादृत्यवैदर्भोदुष्टराजन्यचोदितः ॥ संकर्षणंपरिहसन्बभाषेकालचोदि
तः ३४ नैवाक्षकोविदायूयंगोपालावनगोचराः ॥ अक्षैर्दीव्यंतिराजानोबाणैश्चनभवादृशाः ३५ रुक्मिणैवमधिक्षिप्तोराजभिश्चोपहासितः ॥ क्रुद्धःपरिघ
मुद्यम्यजघ्नेतंनृम्णसंसदि ३६ कलिंगराजंतरसागृहीत्वादशमेपदे ॥ दंतानपातयत्क्रुद्धोयोऽहसद्विवृतैर्द्विजैः ३७ अन्येनिर्भिन्नबाहूरुशिरसोरुधिरोक्षिताः ॥
राजानोदुद्रुवुर्भीताबलेनपरिघार्दिताः ३८ निहतेरुक्मिणिश्यालेनाब्रवीत्साध्वसाधुवा ॥ रुक्मिणीबलयोराजन्स्नेहभंगभयाद्धरिः ३९ ततोनिरुद्धंसहसू
र्ययावरंरथंसमारोप्यययुःकुशस्थलीम् ॥ रामादयोभोजकटाद्दशार्हाःसिद्धाखिलार्थामधुसूदनाश्रयाः ४० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्द्धेअनि
रुद्धविवाहेरुक्मिवधोनामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ राजोवाच ॥ बाणस्यतनयामूषामुपयेमेयदूत्तमः ॥ तत्रयुद्धमभूद्धोरंहरिशंकरयोर्महत् ॥ एतत्स
र्वंमहायोगिन्समाख्यातुंत्वमर्हसि १ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ बाणःपुत्रशतज्येष्ठोबलेरासीन्महात्मनः ॥ येनवामनरूपायहरयेऽदायिमेदिनी २ तस्यौरसःसु
तोबाणःशिवभक्तिरतःसदा ॥ मान्योवदान्योधीमांश्चसत्यसंधोदृढव्रतः ३ शोणिताख्येपुरेरम्येसराज्यमकरोत्पुरा ॥ तस्यशंभोःप्रसादेनकिंकराइवतेऽमराः
सहस्रबाहुर्वाद्येनतांडवेऽतोषयन्मृडम् ४भगवान्सर्वभूतेशःशरण्योभक्तवत्सलः ॥ वरेणच्छंदयामाससतंवव्रेपुराधिपम् ५ सएकदाहगिरिशंपार्श्वस्थंवीर्यदुर्मदः
॥ किरीटेनार्कवर्णेनसंस्पृशंस्तत्पदांबुजम् ६ नमस्येत्वांमहादेवलोकानांगुरुमीश्वरम् ॥ पुंसामपूर्णकामानांकामपूरामरांघ्रिपम् ७ दोःसहस्रंत्वयादत्तंपरंभा
रायमेऽभवत् ॥ त्रिलोक्यांप्रतियोद्धारंनलभेत्वदृतेसमं ८ कंडूत्यानिभृतैर्दोर्भिर्युयुत्सुर्दिग्गजानहम् ॥ आद्यायांचूर्णयन्नद्रीन्भीतास्तेविप्रदुद्रुवुः ९ तच्छ्रुत्वा
भगवान्क्रुद्धःकेतुस्तेभज्यतेयदा ॥ त्वद्दर्पघ्नंभवेन्मूढसंयुगंमत्समेनते १० इत्युक्तःकुमतिर्हृष्टःस्वगृहंप्राविशन्नृप ॥ प्रतीक्षन्गिरिशादेशंस्ववीर्यनशनंकुधीः
११ तस्योषानामदुहितास्वप्नेप्राद्युम्निनारातिम् ॥ कन्याऽलभतकांतेनप्रागदृष्टश्रुतेनसा १२ सातत्रतमपश्यंतीक्वासिकांतेतिवादिनी ॥ सखीनांमध्यउत्त
स्थौविह्वलाव्रीडिताभृशम् १३ बाणस्यमंत्रीकुंभांडश्चित्रलेखाचतत्सुता ॥ सख्यपृच्छत्सखीमूषांकौतूहलसमन्विता १४ कंत्वंमृगयसेसुभ्रूःकीदृशस्तेमनो
रथः ॥ हस्तग्राहंनतेऽद्यापिराजपुत्र्युपलक्षये १५ ऊषोवाच ॥ दृष्टःकश्चिन्नरःस्वप्नेश्यामःकमललोचनः ॥ पीतवासाबृहद्बाहुर्योषितांहृदयंगमः १६

१० स्ववीर्यस्यनशनंनाशनंकेतुभंगंप्रतीक्षमाणः ११ श्रीमहेशादिष्टसंग्रामस्यप्रसंगमाह तस्योषेति प्राद्युम्निनाऽनिरुद्धेन तत्रापिस्वप्ने १२ तंकांतमपश्यंतीसाउत्तस्थौ १३ ततःकिंवृत्तंत
त्राह बाणस्येति १४ हस्तग्राहंभर्तारम् १५ १६

१७ १८ स्वप्नेत्वयादृष्टएषांमध्येकोवाभवेदितिदेवादीन्यथावत्पटेऽलिखत् १९ प्रद्युम्नंलिखितंवीक्ष्यश्वशुरोयमितिलज्जिता २० २१ २२ शोणितपुरंनीत्वा २३ पुंभिर्दुष्प्रेक्ष्येप्रेक्षितुमशक्ये २४ सचपरार्ध्यैरमूल्यैर्वासःस्रगादिभिःशुश्रूषणपूर्वकमर्चितःसन् २५ तयाऊषयापहृतेंद्रियोऽहर्गणान्दिनसमूहान्नबुबुधे २६ आप्रीतामतिहृष्टाम् दुरवच्छदैश्छादयितुमशक्यैः २७ विचेष्टितंविरुद्धाचरणम् २८ अनपायिभिः अपायोऽपसर्पणंप्रमादोवातद्रहितैः पाठांतरेदुष्टाप्रेष्यासखीयस्यास्तस्याः पुंभिर्दूषणंकुतोवेतिनजानीमइत्यर्थः २९ ३० कामस्याऽऽत्मनोदेहाज्जा

तमहंमृगयेकांतंपाययित्वाऽधरंमधु ॥ क्वापियातःस्पृहयतींक्षिप्त्वामांवृजिनार्णवे १७ ॥ चित्रलेखोवाच ॥ व्यसनंतेऽपकर्षामित्रिलोक्यांयादिभाव्यते ॥ तमानेष्येनरंयस्तेमनोहर्तातमादिश १८ इत्युक्त्वादेवगंधर्वसिद्धचारणपन्नगान् ॥ दैत्यविद्याधरान्यक्षान्मनुजांश्चयथाऽलिखत् १९ मनुजेषुचसावृष्णीन्शूरमानकदुंदुभिम् ॥ व्यलिखद्रामकृष्णौचप्रद्युम्नंवीक्ष्यलज्जिता २० अनिरुद्धंविलिखितंवीक्ष्योषावाङ्मुखीह्रिया ॥ सोऽसावसावितिप्राहस्मयमानामहीपते २१ चित्रलेखातमाज्ञायपौत्रंकृष्णस्ययोगिनी ॥ ययौविहायसाराजन्द्वारकांकृष्णपालितां २२ तत्रसुप्तंसुपर्यंकेप्राद्युम्निंयोगमास्थिता ॥ गृहीत्वाशोणितपुरंसख्यैप्रियमदर्शयत् २३ साचतंसुंदरवरंविलोक्यमुदितानना ॥ दुष्प्रेक्ष्येस्वगृहेपुंभीरेमेप्राद्युम्निनासमम् २४ परार्ध्यवासःस्रग्गंधधूपदीपासनादिभिः ॥ पानभोजनभक्ष्यैश्चवाक्यैःशुश्रूषयाऽर्चितः २५ गूढःकन्यापुरेशश्वत्प्रवृद्धस्नेहयातया ॥ नाहर्गणान्सबुबुधेऊषयापहृतेंद्रियः २६ तांतथायदुवीरेणभुज्यमानांहतव्रताम् ॥ हेतुभिर्लक्षयांचक्रुराप्रीतांदुरवच्छदैः २७ भटाआवेदयांचक्रूराजंस्तेदुहितुर्वयम् ॥ विचेष्टितंलक्षयामःकन्यायाःकुलदूषणम् २८ अनपायिभिरस्माभिर्गुप्तायाश्चगृहेप्रभो ॥ कन्यायादूषणंपुंभिर्दुष्प्रेक्षायानविद्महे २९ ततःप्रव्यथितोबाणोदुहितुःश्रुतदूषणः ॥ त्वरितःकन्यकाऽगारंप्राप्तोऽद्राक्षीद्यदूद्वहम् ३० कामात्मजंतंभुवनैकसुंदरंश्यामंपिशंगांबरमंबुजेक्षणम् ॥ बृहद्भुजंकुंडलकुंतलत्विषास्मितावलोकेनचमंडिताननम् ३१ दीव्यंतमक्षैःप्रिययाऽभिनृम्णयातदंगसंगस्तनकुंकुमस्रजम् ॥ बाह्वोर्दधानंमधुमल्लिकाश्रितांतस्याग्रआसीनमवेक्ष्यविस्मितः ३२ सतंप्रविष्टंवृतमाततायिभिर्भटैरनीकैरवलोक्यमाधवः ॥ उद्यम्यमौर्वंपरिघंव्यवस्थितोयथांतकोदंडधरोजिघांसया ३३ जिघृक्षयातान्परितःप्रसर्पतःशुनोयथासूकरयूथपोऽहनत् ॥ तेहन्यमानाभवनाद्विनिर्गतानिर्भिन्नमूर्द्धोरुभुजाःप्रदुद्रुवुः ३४ तंनागपाशैर्बलिनंदनोबलीघ्नंतंस्वसैन्यंकुपितोबबंधह ॥ ऊषाभृशंशोकविषादविह्वलाबद्धंनिशम्याश्रुकलाक्ष्यरौदिषीत् ॥ ३५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेटीकायांअनिरुद्धबंधोनामद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

तम् ३१ अभिनृम्णयासर्वमंगलया तस्याअंगसंगेनस्तनकुंकुमंयस्यांस्रजितांबाह्वोर्मध्येवक्षसिदधानं मधुमल्लिकावसंतभवामल्लिकास्तदाश्रितां तस्याग्रइत्यार्षःसंधिःतस्याअग्रइत्यर्थः ३२ आततायिभिरुद्यतशस्त्रैः माधवोऽनिरुद्धः मौर्वंमुरुलोहविशेषस्तन्निर्मितम् ३३ ३४ शोकविषादाभ्यांविह्वलाअवशा अश्रूणांकलाबिंदवोययोस्तेअक्षिणीयस्याःसा ॥ ३५ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेटीकायांद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

त्रियुक्षष्टितमेचाथबाणयादवसंगरे ॥ स्तुतिर्ज्वरेणरुद्रेणबाणबाहुभिदोहरेः ॥ १ ॥ १ कर्मचयुद्धादिकं २ रामकृष्णानुवर्तिनइति तौपुरतोनिर्गतावित्यर्थः ३ सर्वतोदिशमित्यस्योत्तरेणान्वयः ४ भज्यमानानिपुरोद्यानादीनि द्वंद्वैकवद्भावः अट्टालाःप्राकारादुपरितनान्युन्नतस्थानानि अभिनिर्ययौबाणः ५ सुतःस्कंदस्तत्सहितैःप्रमथैर्गणैः रामकृष्णाभ्यांयुयुधे ६ ७ ८ ९

श्रीशुकउवाच ॥ अपश्यतांचानिरुद्धंतद्बंधूनांचभारत ॥ चत्वारोवार्षिकामासाव्यतीयुरनुशोचताम् १ नारदात्तदुपाकर्ण्यवार्तांबद्धस्यकर्मच ॥ प्रययुःशोणितपुरंवृष्णयःकृष्णदेवताः २ प्रद्युम्नोयुयुधानश्चगदःसांबोऽथसारणः ॥ नंदोपनंदभद्राद्यारामकृष्णानुवर्तिनः ३ अक्षौहिणीभिर्द्वादशभिःसमेताःसर्वतोदिशम् ॥ रुरुधुर्बाणनगरंसमंतात्सात्वतर्षभाः ४ भज्यमानपुरोद्यानप्राकाराट्टालगोपुरम् ॥ प्रेक्षमाणोरुषाविष्टस्तुल्यसैन्योऽभिनिर्ययौ ५ बाणार्थेभगवान्रुद्रःससुतैःप्रमथैर्वृतः ॥ आरुह्यनंदिवृषभंयुयुधेरामकृष्णयोः ६ आसीत्सुतुमलंयुद्धमद्भुतंरोमहर्षणम् ॥ कृष्णशंकरयोराजन्प्रद्युम्नगुहयोरपि ७ कुंभांडकूपकर्णाभ्यांबलेनसहसंयुगः ॥ सांबस्यबाणपुत्रेणबाणेनसहसात्यकेः ८ ब्रह्मादयःसुराधीशामुनयःसिद्धचारणाः ॥ गंधर्वाप्सरसोयक्षाविमानैर्द्रष्टुमागमन् ९ शंकरानुचराञ्शौरिर्भूतप्रमथगुह्यकान् ॥ डाकिनीर्यातुधानांश्चवेतालान्सविनायकान् १० प्रेतमातृपिशाचांश्चकूश्मांडान्ब्रह्मराक्षसान् ॥ द्रावयामासतीक्ष्णाग्रैःशरैःशार्ङ्गधनुश्च्युतैः ११ पृथग्विधानिप्रायुंक्तपिनाक्यस्त्राणिशार्ङ्गिणे ॥ प्रत्यस्त्रैःशमयामासशार्ङ्गपाणिरविस्मितः १२ ब्रह्मास्त्रस्यचब्रह्मास्त्रंवायव्यस्यचपार्वतं ॥ आग्नेयस्यचपार्जन्यंनैजंपाशुपतस्यच १३ मोहयित्वातुगिरिशंजृंभणास्त्रेणजृंभितम् ॥ बाणस्यपृतनांशौरिर्जघानासिगदेषुभिः १४ स्कंदःप्रद्युम्नबाणौघैरर्द्यमानःसमंततः ॥ असृग्विमुंचन्गात्रेभ्यःशिखिनाऽपाक्रमद्रणात् १५ कुंभांडःकूपकर्णश्चपेततुर्मुसलार्दितौ ॥ दुद्रुवुस्तदनीकानिहतनाथानिसर्वतः १६ विशीर्यमाणंस्वबलंदृष्ट्वाबाणोऽत्यमर्षणः ॥ कृष्णमभ्यद्रवत्संख्येरथीहित्वैवसात्यकिम् १७ धनूंष्याकृष्ययुगपद्बाणःपंचशतानिवै ॥ एकैकस्मिञ्छरौद्वौद्वौसंदधेरणदुर्मदः १८ तानिचिच्छेदभगवान्धनूंषियुगपद्धरिः ॥ सारथिंरथमश्वांश्चहत्वाशंखमपूरयत् १९ तन्माताकोटरानामनग्नामुक्तशिरोरुहा ॥ पुरोऽवतस्थेकृष्णस्यपुत्रप्राणरिरक्षया २० ततस्तिर्यङ्मुखोनग्नामनिरीक्षन्गदाग्रजः ॥ बाणश्चतावद्विरथश्छिन्नधन्वाऽविशत्पुरम् २१ विद्राविते भूतगणेज्वरस्तुत्रिशिरास्त्रिपात् ॥ अभ्यधावतदाशार्हंदहन्निवदिशोदश २२ अथनारायणोदेवस्तंदृष्ट्वाव्यसृजज्ज्वरम् ॥ माहेश्वरोवैष्णवश्चयुयुधातेज्वरावुभौ २३ माहेश्वरःसमाक्रंदन्वैष्णवेनबलार्दितः ॥ अलब्ध्वाऽभयमन्यत्रभीतोमाहेश्वरोज्वरः ॥ शरणार्थीहृषीकेशंतुष्टावप्रयतांजलिः २४

१० ११ १२ प्रत्यस्त्राण्येवाह ब्रह्मास्त्रस्येति नैजंनारायणास्त्रम् १३ १४ शिखिनामयूरेणवाहनेन १५ तयोरनीकानि हतौनाथौयेषांतानि १६ १७ १८ १९ २० अनिरीक्षमाणस्तिर्यङ्मुखोबभूवेति २१ ज्वरस्तुयोद्धुमभ्यधावदिति २२ श्रीनारायणःशीतज्वरमसृजत् २३ माहेश्वरःसमाक्रंदन्युयुवे २४

आत्मानंपरमशक्तिमंतंमन्यमानःश्रीकृष्णंतापयितुंप्रवृत्तःस्वयमेवतप्तःसंस्तंपरमेश्वरंज्ञात्वास्तुवन्नमस्करोति नमामीति त्वात्वामनंतशक्तिंनमामि कुतः परेषांब्रह्मादीनामीशम् तत्रहेतुः सर्वात्मानंसर्वस्यात्मानंचेतयितारम् तत्कुतःकेवलंशुद्धंज्ञप्तिमात्रंचैतन्यघनं तदेवंसर्वचेतयितृत्वेनपरमेश्वरत्वमुक्तं किंच विश्वसृष्ट्यादिहेतुत्वादपीत्याह विश्वोत्पत्तीति नन्वेवंभूतंब्रह्मप्रसिद्धंनाहमितितत्राह यत्तद्ब्रह्मेति यद्ब्रह्मतदेवत्वमित्यर्थः किंतद्ब्रह्मेत्यतआह ब्रह्मलिंगंब्रह्मणावेदेनलिंग्यतेद्योत्यतइतितत्कुतःप्रशातं सर्वविक्रियारहितत्वान्नसाक्षाद्वाच्यमितिभावः २५ किंच यत्सविशेषंवस्तुतत्रवयंप्रभवामस्त्वयितुसर्वविशेषातीतेनकस्यापिप्रभुत्वंकिंतुत्वमेवसर्वप्रभुरितिज्ञप्तिमात्रत्वंविवृण्वन्स्तौति कालइति कालःक्षोभकः कर्मनिमित्तम् तदेवफलाभिमुखमाभिव्यक्तंदैवं स्वभावस्तत्संस्कारः जीवस्तद्वान्द्रव्यंभूतसूक्ष्माणि क्षेत्रंशरीरं प्राणःसूत्रं आत्माअहंकारः विकारएकादशेंद्रियाणिमहाभूतानिचेतिषोडशकः तत्संघातोलिंगदेहः एतस्यचबीजरोहवत्प्रवाहः रोहोऽकुरोदेहाद्बीजरूपंकर्मततोऽकुररूपोदेहस्ततःपुनरेवमितिप्रवाहः एषात्वन्माया तस्यानिषेधःअपोहोयस्मिस्तंत्वांनिषेधावधिभूतंप्रपद्येभजइति २६ ननुदेवकीतनयस्यमे

ज्वरउवाच ॥ नमामित्वानंतशक्तिंपरेशंसर्वात्मानंकेवलंज्ञप्तिमात्रम् ॥ विश्वोत्पत्तिस्थानसंरोधहेतुंयत्तद्ब्रह्मब्रह्मलिंगंप्रशांतम् २५ कालोदैवंकर्मजीवःस्वभावोद्रव्यंक्षेत्रंप्राणआत्माविकारः ॥ तत्संघातोबीजरोहप्रवाहस्त्वन्मायैषातन्निषेधंप्रपद्ये २६ नानाभावैर्लीलयैवोपपन्नैर्देवान्साधूंल्लोकसेतून्बिभर्षि ॥ हंस्युन्मार्गान्हिंसयावर्तमानान्जन्मैतत्तेभारहारायभूमेः २७ तप्तोऽहंतेतेजसादुःसहेनशांतोग्रेणात्युल्बणेनज्वरेण ॥ तावत्तापोदेहिनांतेंऽघ्रिमूलंनोसेवेरन्यावदाशानुबद्धाः २८ श्रीभगवानुवाच ॥ त्रिशिरस्तेप्रसन्नोऽस्मिव्येतुतेमज्ज्वराद्भयम् ॥ योनौस्मरतिसंवादंतस्यत्वन्नभवेद्भयम् २९ इत्युक्तोच्युतमानम्यगतोमाहेश्वरोज्वरः ॥ बाणस्तुरथमारूढःप्रागाद्योत्स्यन्जनार्दनम् ३० ततोबाहुसहस्रेणनानायुधधरोऽसुरः ॥ मुमोचपरमक्रुद्धोबाणांश्चक्रायुधेनृप ३१ तस्यास्यतोस्त्राण्यसकृच्चक्रेणक्षुरनेमिना ॥ चिच्छेदभगवान्बाहून्शाखाइववनस्पतेः ३२ बाहुषुच्छिद्यमानेषुबाणस्यभगवान्भवः ॥ भक्तानुकंप्युपव्रज्यचक्रायुधमभाषत ३३ श्रीरुद्रउवाच ॥ त्वंहिब्रह्मपरंज्योतिर्गूढंब्रह्मणिवाङ्मये ॥ यंपश्यंत्यमलात्मानआकाशमिवकेवलं ३४ नाभिर्नभोऽग्निर्मुखमंबुरेतोद्यौःशीर्षमाशाःश्रुतिरंघ्रिरुर्वी ॥ चंद्रोमनोयस्यदृगर्कआत्माअहंसमुद्रोजठरंभुजेंद्रः ३५

कथमेवंभूतत्वंतत्राह नानाभावैरिति सर्वोपाधिविनिर्मुक्तएवत्वंयथालीलयास्वीकृतैर्मत्स्याद्यवतारैर्देवान्बिभर्षिपालयसितदर्थंलोकसेतून्वर्णाश्रमधर्मान् तदर्थंतदनुष्ठातॄन्साधून्तदंगत्वेनोन्मार्गान्दैत्यादीन्हंसिसंहरासि एवमेतदपितवजन्मभूमेर्भारहरणाय लीलावतारोऽयंनकस्यापित्वंतनयइत्यर्थः २७ अतोऽज्ञानतस्त्वदभिभवेप्रवृत्तंमांतप्तंरक्षेत्याशयेनाह तप्तोहमिति तेतेजसात्वत्सृष्टेनज्वरेणशांतोग्रेणशीतज्वरेण परसंतापकस्ययुक्तएवतापइतिचेदतआह तावदिति सेवायांप्रवृत्तानामनुचितइतिभावः २८ हेत्रिशिरः व्येतुअपयातु मदाज्ञापालकःसन्सुखंविचरकाऽसावाज्ञातामाहयइतिनौआवयोरिमंसंवादंयःस्मरेत्तस्यत्वत्त्वत्तोनभयंभवेत् त्वयाभयंनोत्पादनीयमित्यर्थः २९ ३० ३१ ३२ ३३ भक्तरक्षणार्थंश्रीरुद्रोभगवंतंस्तौतित्वंहीतिअयमर्थः त्वामज्ञात्वायंयुध्यतइतिनाचित्रंयतस्त्वंवाङ्मयेब्रह्मण्यपिगूढंब्रह्मअभिधाविषयत्वात् कुतःपरंज्योतिः ज्योतिषामपिप्रकाशकत्वादविषयइत्यर्थः कथंतर्हिप्रतीतिरतआहयमिति अमलात्मनांस्वतःप्रकाशसइत्यर्थः ३४ आस्तांतावन्निर्गुणस्यतवज्ञानंलीलयाऽधिष्ठितस्त्वयायोविराड्विग्रहःसोऽपिनज्ञायतेउदुंबरफलांतर्वर्तिमशकैरिवोदुंबरफलमित्याशयेनविराड्रूपेण

स्तौतिद्वाभ्यां नाभिरिति यस्यनभआदयोनाभ्याद्यवयवाः सभवान्लोककल्पःपुरुषइत्युत्तरेणान्वयः नभोयस्यनाभिः अग्निर्मुखम् अंबुरेतः द्यौःशीर्षंआशादिशःश्रुतिःश्रवणेंद्रियं उर्वीअंघ्रिः चंद्रोमनः अर्कोदृक् अहंशिवआत्मा अहंकारःसमुद्रोजठरं इंद्रोभुजाबाहुः इंद्रादयोलोकपालाबाहवइत्यर्थः ३५ ओषधयोरोमाणियच्छब्दावृत्तिःस्पष्टार्था अंबुवाहाःकेशाःविरिंचोधिषणाबुद्धिः प्रजापतिर्विसर्गोमेढ्रं धर्मोहृदयंलोकैःकल्प्यतेऽवकल्प्यतइतिलोककल्पः ३६ ननुतत्त्वतःप्रादेशिकशरीरस्यकथंनभोनाभित्वादीत्यतआह तवेति हेअकुंठधामन्नप्रच्युतस्वरूप भवायाभ्युदयायन केवलमेतावत्किंत्वस्मदनुग्रहार्थमपीत्याह वयंचेतिसर्वैलोकपालास्त्वयापालिताःसप्तापिभुवनानिपालयामइति ३७ ननुयदिविभावयितारोयूयंविभाव्यानिचभुवनानिसंतितर्हिकथमुक्तंत्वांहिब्रह्मेतिनहिब्रह्मत्वेममसजातीयविजातीयभेदःसंभवतीत्यतआह त्वमिति एकःसजातीयभेदरहितः कुतः आद्यःपुरुषःपुरुषाणामवस्थात्रयवतामाद्यःप्रकृतिभूतःपुरुषः कुतःतुरीयःशुद्धइत्यर्थः तदपिकुतःस्वदृक्स्वप्रकाशज्ञानरूपःशुद्धादेवह्युपाधियोगाज्जीवाजायंते यथाऽग्नेःक्षुद्राविस्फुलिंगाव्युच्चरंत्येवमेवास्मादात्मनःसर्वएवआत्मानोव्युच्चरंतीति श्रुतेः अतःसजातीयरहितःकिंचअद्वितीयोविजातीयरहितोऽपिकुतः हेतुःसर्वस्य तथास्वयंहेतुरहितश्चेति कथंतर्हिप्रतिशरीरंजीवभेदः प्रतीयतेऽतआह प्रतीयसइति सर्वगुणप्रसिद्ध्यैसर्वविषयप्रकाशनाय ३८ तर्हिकिमहमेवंसंसारी

रोमाणियस्यौषधयोऽम्बुवाहाःकेशाविरिंचोधिषणाविसर्गः ॥ प्रजापतिर्हृदयंयस्यधर्मःसवैभवान्पुरुषोलोककल्पः ३६ तवावतारोयमकुंठधामन्धर्मस्यगुप्त्यैजगतोभवाय ॥ वयंचसर्वेभवतानुभाविताविभावयामोभुवनानिसप्त ३७ त्वमेकआद्यःपुरुषोद्वितीयस्तुर्यःस्वदृग्घेतुरहेतुरीशः ॥ प्रतीयसेऽथापियथाविकारंस्वमाययासर्वगुणप्रसिद्ध्यै ३८ यथैवसूर्यःपिहितश्छाययास्वयाछायांचरूपाणिचसंचकास्ति ॥ एवंगुणेनापिहितोगुणांस्त्वमात्मप्रदीपोगुणिनश्चभूमन् ३९ यन्मायामोहितधियःपुत्रदारगृहादिषु ॥ उन्मज्जंतिनिमज्जंतिप्रसक्ताव्रृजिनार्णवे ४० देवदत्तामिमंलब्ध्वानृलोकमजितेंद्रियः ॥ योनाद्रियेतत्वत्पादौसशोच्योह्यात्मवंचकः ४१ यस्त्वांविसृजतेमर्त्यआत्मानंप्रियमीश्वरम् ॥ विपर्ययेंद्रियार्थार्थंविषमत्त्यमृतंत्यजन् ४२ अहंब्रह्माऽथविबुधामुनयश्चामलाशयाः ॥ सर्वात्मनाप्रपन्नास्त्वामात्मानंप्रेष्ठमीश्वरम् ४३ तंत्वाजगत्स्थित्युदयांतहेतुंसमंप्रशांतंसुहृदात्मदैवम् ॥ अनन्यमेकंजगदात्मकेतंभवापवर्गायभजामदेवम् ४४

त्युच्यतेनाहिनहीति सदृष्टांतमाह यथैवेति हेभूमन्स्वयाछाययामेघलक्षणयापरदृष्ट्यापिहितश्छादितोऽपिसूर्यश्छायांमेघंचरूपाणिचमेघांतरितान्घटादीनपिसंचकास्तिप्रकाशयतिएवंगुणेनाहंकारेणस्वकार्येणजीवावरकेणतदृष्ट्यापिहितोऽपिगुणान्सत्त्वादीनुपाधीन्गुणिनश्चोपहितान्जीवानपिचकास्ति आत्मप्रदीपःस्वप्रकाशः अतःसर्वसाक्षिणस्तवनसंसारइत्यर्थः ३९ किंच मायाश्रयस्यान्यान्मोहयतस्तवकुतःसंसृतिरित्याशयेनाऽऽहयन्मायेति पुत्रादिषुप्रसक्ताः वृजिनार्णवेदुःखसागरेउन्मज्जंतिदेवादियोनिषु निमज्जंतिस्थावरादिषु तदुक्तंवायवीये विपर्ययश्च भवतिब्रह्मत्वस्थावरत्वयोरिति ४० एवंजीवेश्वरव्यवस्थांनिरूप्येदानीमभजंतंनिंदतिद्वाभ्याम् देवेतिं देवेनत्वयाकर्माध्यक्षेणदत्तंनृदेहमिमंलब्ध्वापीति ४१ शोच्यत्वेहेतुः यस्त्वामिति विपर्ययाविपरीताअनात्माप्रियाऽनीश्वरायेइंद्रियार्थाःपुत्रादयस्तदर्थम् ४२ अहमन्येचशुद्धमनसस्त्वामेवप्राप्ताइत्याह अहमिति ४३ भगवतोभजनीयत्वेहेतून्वदंस्तद्भक्तिं प्रार्थयते तंत्वेति समत्वेहेतुः प्रशांतमितिसुसेव्यत्वमाह सुहृदात्मदैवंसुहृद्बुद्धिप्रवर्तकत्वात् आत्माचसर्वात्मकत्वात् एवंभूतंदैवमीश्वरंत्वाम् नचान्योभजनीयोऽस्तीत्याहअनन्यमेकंसमानासमानजातीयरहितम् तत्कुतःजगतामात्मनांचकेतमधिष्ठानम् ४४

स्वयंभक्तिमाशास्यस्वभक्तस्याभीष्टमाशास्ते अयमितिदैत्यपतौप्रह्लादे ४५.४६ वैरोचनिर्बलिर्मद्भक्तस्तत्सुतत्वादवध्यस्तावत् किंच प्रह्लादायेतिअन्वयोवंशः ४७ तर्हिकिमित्येवंकृतंतत्रा
ऽह दर्पोपशमनायेति ४८ अनुगृह्णातिचत्वारइति ४९ सहवध्वाऊषया ५० रुद्रानुमोदितइति तदभिप्रेतस्यैवबाणभुजभंगस्यकृतत्वात् ५१ पौरादिभिरभ्युद्यतोऽभिमुखमागत्यसत्कृतः
५२ ५३ ॥ इतिभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेटीकायांत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ चतुःषष्टितमेकृष्णोनृगंपापादमोचयत् ॥ ब्रह्मस्वहारिदोषोक्त्याराज्ञोदृप्तानाशिक्षयत्

अयंममेष्टोदयितोऽनुवर्तीमयाऽभयंदत्तममुष्यदेव ॥ संपाद्यतांतद्भवतःप्रसादोयथाहितेदैत्यपतौप्रसादः ४५ श्रीभगवानुवाच ॥ यदात्थभगवंस्त्वन्नःकरवा
मप्रियंतव ॥ भवतोयद्व्यवसितंतन्मेसाध्वनुमोदितम् ४६ अवध्योऽयंममाप्येषवैरोचनिसुतोऽसुरः ॥ प्रह्लादायवरोदत्तोनवध्योमेतवान्वयः ४७ दर्पो
पशमनायास्यप्रवृक्णाबाहवोमया ॥ सूदितंचबलंभूरियच्चभारायितंभुवः ४८ चत्वारोऽस्यभुजाःशिष्टाभविष्यंत्यजरामराः ॥ पार्षदमुख्योभवतोनकुताश्चि
द्भयोऽसुरः ४९ इतिलब्ध्वाऽभयंकृष्णंप्रणम्यशिरसाऽसुरः ॥ प्राद्युम्निंरथमारोप्यसवध्वासमुपानयत् ५० अक्षौहिण्यापरिवृतंसुवासःसमलंकृतम् ॥ सप
त्नीकंपुरस्कृत्यययौरुद्रानुमोदितः ५१ स्वराजधानींसमलंकृतांध्वजैःसतोरणैरुक्षितमार्गचत्वराम् ॥ विवेशशंखानकदुंदुभिस्वनैरभ्युद्यतःपौरसुहृद्द्विजा
तिभिः ५२ यएवंकृष्णविजयंशंकरेणचसंयुगम् ॥ संस्मरेत्प्रातरुत्थायनतस्यस्यात्पराजयः ५३ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेअनिरुद्धानयनं
नामत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एकदोपवनंराजन्जग्मुर्यदुकुमारकाः ॥ विहर्तुंसांबप्रद्युम्नचारुभानुगदादयः १ क्रीडि
त्वासुचिरंतत्रविचिन्वंतःपिपासिताः ॥ जलंनिरुदकेकूपेददृशुःसत्त्वमद्भुतम् २ कृकलासंगिरिनिभंवीक्ष्यविस्मितमानसाः ॥ तस्यचोद्धरणेयत्नंचक्रुस्तेकृप
यान्विताः ३ चर्मजैस्तांतवैःपाशैर्बद्ध्वापतितमर्भकाः ॥ नाशक्नुवन्समुद्धर्तुंकृष्णायाचख्युरुत्सुकाः ४ तत्राऽऽगत्यारविंदाक्षोभगवान्विश्वभावनः ॥ वीक्ष्योज्ज
हारवामेनतंकरेणसलीलया ५ सउत्तमश्लोककराभिमृष्टोविहायसद्यःकृकलासरूपम् ॥ संतप्तचामीकरचारुवर्णःस्वर्ग्यद्भुतालंकरणांबरस्रक् ६ पप्रच्छविद्वा
नपितन्निदानंजनेषुविख्यापयितुंमुकुंदः ॥ कस्त्वंमहाभागवरेण्यरूपोदेवोत्तमंत्वांगणयामिनूनम् ७ दशामिमांवाकतमेनकर्मणासंप्रापितोऽस्यतदर्हःसुभ
द्र ॥ आत्मानमाख्याहिविवित्सतांनोयन्मन्यसेनःक्षममत्रवक्तुम् ८ श्रीशुकउवाच ॥ इतिस्मराजासंपृष्टःकृष्णेनानंतमूर्तिना ॥ माधवंप्रणिपत्याहकि
रीटेनार्कवर्चसा ९ नृगउवाच ॥ नृगोनामनरेंद्रोऽहमिक्ष्वाकुतनयःप्रभो ॥ दानिष्वाख्यायमानेषुयदितेकर्णमस्पृशम् १० किंनुतेऽविदितंनाथसर्वभूता
त्मसाक्षिणः ॥ कालेनाव्याहतदृशोवक्ष्येऽथापितवाऽऽज्ञया ११

॥ १ ॥विभूतिभाग्यभोगादिमदोन्नद्धमनोरथान् ॥ अन्वशासद्यदून्कृष्णोनृगोद्धारप्रसंगतः ॥ २ ॥ १ पिपासितास्तृषिताजलंविचिन्वंतः सत्त्वंजीवम् २ तंचकृकलासंवीक्ष्य ३ चर्मजैश्च
र्ममयैःपाशैस्तांतवैस्तंतुमयैश्च ४ ५ संतप्तंचामीकरंसुवर्णंतद्वद्वर्णोयस्यसः अद्भुताअलंकारांबरस्रजोयस्यसः स्वर्गीदेवोबभूवेति ६ ७ यद्यदि क्षमंयोग्यम् ८ ९ यदितेकर्णमस्पृशमित्यसंदे
हेसंदेहवचनं यदिवेदाःप्रमाणंस्युरितिवत् कर्णपथंनूनंप्राप्तःस्यामित्यर्थः १० किंच किंन्विति सर्वेषांभूतानामात्मनोबुद्धेःसाक्षिणस्तेऽविदितंकिंनुनकिंचित् ११

१२ १३ ऋतव्रतेभ्योऽदंभाचारेभ्यःतपसाश्रुताःप्रख्याताश्चतेब्रह्मणिवदान्याअत्युदाराअध्यापनशीलाश्चतेसंतश्चतेभ्यः १४ पूर्तंवापीकूपादिचरितंकृतम् १५ एवंवर्तमानस्यममसंकटंकिं
चिदापन्नंशृण्वित्याह कस्यचिदिति द्विजमुख्यस्यप्रतिग्रहनिवृत्तस्य संपृक्तामिलिता अविदुषाब्राह्मणस्येयमित्यजानता १६ १७ प्रतिग्राहिणोक्तंदातेतिस्वामिनोक्तमपहर्तेति अभवद्भ्रमः
व्याकुलोऽभवमित्यर्थः १८ तदोभावपिप्रत्येकमनुनीतौप्रार्थितौ कथंतदाह गवामितिसार्धेन १९ २० अपरःप्रतिग्राही दुराग्रहोयल्लक्षंत्वयोक्तमन्यदपिगवामयुतंयदितदपीमांविहायने
च्छामीत्युक्त्वागांत्यक्त्वाययावित्यर्थः २१ एतस्मिन्नंतरइति इतःपूर्वंपापाभावान्नेतुमसमर्थाइतिभावः २२ उताहोइत्येकंपदम् अथवापूर्वंशुभमिति नांतमितियमस्यस्वस्यवावाक्यम् प

यावंत्यःसिकताभूमेर्यावंत्योदिवितारकाः ॥ यावंत्योवर्षधाराश्चतावतीरददंस्मगाः १२ पयस्विनीस्तरुणीःशीलरूपगुणोपपन्नाःकपिलाहेमशृंगीः ॥ न्या
यार्जितारूप्यखुराःसवत्सादुकूलमालाभरणाददावहं १३ स्वलंकृतेभ्योगुणशीलवद्भ्यःसीदत्कुटुंबेभ्यऋतव्रतेभ्यः ॥ तपःश्रुतब्रह्मवदान्यसद्भ्यःप्रादांयुव
भ्योद्विजपुंगवेभ्यः १४ गोभूहिरण्यायतनाश्वहस्तिनःकन्याःसदासीस्तिलरूप्यशय्याः ॥ वासांसिरत्नानिपरिच्छदान्रथानिष्टंचयज्ञैश्चरितंचपूर्तं १५
कस्याचिद्द्विजमुख्यस्यभ्रष्टागौर्ममगोधने ॥ संपृक्ताऽविदुषासाचमयादत्ताद्विजातये १६ तांनीयमानांतत्स्वामीदृष्ट्वोवाचममेतितम् ॥ ममेतिप्रतिग्राह्याह
नृगोमेदत्तवानिति १७ विप्रौविवदमानौमामूचतुःस्वार्थसाधकौ ॥ भवान्दाताऽपहर्तेतितच्छ्रुत्वामेऽभवद्भ्रमः १८ अनुनीतावुभौविप्रौधर्मकृच्छ्रगतेनवै ॥
गवांलक्षंप्रकृष्टानांदास्याम्येषाप्रदीयताम् १९ भवंतावनुगृह्णीतांकिंकरस्याविजानतः ॥ समुद्धरतंमांकृच्छ्रात्पतंतंनिरयेऽशुचौ २० नाहंप्रतीच्छेवैराज
न्नित्युक्त्वास्वाम्यपाक्रमत् ॥ नान्यद्गवामप्ययुतमिच्छामीत्यपरोययौ २१ एतस्मिन्नंतरेयाम्यैर्दूतैर्नीतोयमक्षयम् ॥ यमेनपृष्टस्तत्राहंदेवदेवजगत्पते २२
पूर्वंत्वमशुभंभुंक्षेउताहोनृपतेशुभम् ॥ नांतंदानस्यधर्मऽस्यपश्येलोकस्यभास्वतः २३ पूर्वंदेवाशुभंभुंजइतिप्राहपतेतिसः ॥ तावदद्राक्षमात्मानंकृकलासंप
तन्प्रभो २४ ब्रह्मण्यस्यवदान्यस्यतवदासस्यकेशव ॥ स्मृतिर्नाद्यापिविध्वस्ताभवत्संदर्शनार्थिनः २५ सत्वंकथंममविभोऽक्षिपथःपरात्मायोगेश्वरैःश्रुतिदृ
शाऽमलहृद्विभाव्यः ॥ साक्षादधोक्षजउरुव्यसनांधबुद्धेस्यान्मेऽनुदृश्यइहयस्यभवापवर्गः २६ देवदेवजगन्नाथगोविंदपुरुषोत्तम ॥ नारायणहृषीकेशपु
ण्यश्लोकाच्युताव्यय २७ अनुजानीहिमांकृष्णयांतंदेवगतिंप्रभो ॥ यत्रक्वापिसतश्चेतोभूयान्मेत्वत्पदास्पदम् २८

श्येपश्यामि २३ हेदेवयमपूर्वमशुभंभुंजइतिमयोक्तेसयमःपतेतिप्राह २४ २५ दुर्घटेनश्रीकृष्णदर्शनेनविस्मितःसन्नात्मनोभाग्यमभिनंदति सत्वमिति हेविभोसत्वंममाक्षिपथोलोचनगोच
रःसन्कथंसाक्षात्प्रत्यक्षोऽसीत्यर्थः किमत्राश्चर्यंतदाहपरआत्मा अतएवयोगेश्वरैरपिश्रुतिदृशाउपनिषच्चक्षुषाऽमलेहृदिविभाव्यश्चिंत्यःयतोऽधोक्षजः अक्षजमैंद्रियकज्ञानंतदधोऽर्वागेवय
स्मात्सः यस्येहभवापवर्गोभवेत्तस्यभवाननुदृश्यःस्यात् उरुव्यसनेनकृकलासभवदुःखेनांधबुद्धेस्तुममैतच्चित्रमित्यर्थः २६ उद्रिक्तभक्तिर्बहुधासंबोधयन्नाह देवदेवेति २७ अनुज्ञापयति अ
नुजानीहीति देवलोकेऽपिसतोवर्तमानस्याऽऽत्मनोमनसःसन्निधिंप्रार्थयते यत्रक्वापीतित्वत्पदमास्पदंविषयोयस्यतथाभूतंभूयादिति २८

यास्यन्नमस्यति नमइति सर्वभावायसर्वस्यभावोजन्मयेनतस्मैब्रह्मणेकर्तृत्वेऽप्यविकारायकुतः अनंतशक्तये अनंतामायाख्याशक्तिर्यस्य तस्मै वासुदेवायसर्वभूताश्रयायेत्युपादानत्वमुक्त
म् श्रीकृष्णायसदानंदरूपायेति पुरुषार्थत्वमुक्तम्“कृषिर्भूवाचकःशब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकः॥तयोरैक्यंपरंब्रह्मकृष्णइत्यभिधीयते”इतिस्मृतेः किंचयोगानामिष्टापूर्तादिकर्मणांपतयेफलदात्रे
अयंभावःएवंभूतंत्वांविहायगंतुमनिच्छुरपिगमिष्यामित्वद्दत्तकर्मफलभोगायेति २९ ३० ३१ मनागीषदपिभुक्तंसदग्नेरग्निसदृशस्यतेजीयसोऽतितेजस्विनोऽपिदुर्जरम् ३२ ३३ किंचविषाद
पिघोरमित्याह हिनस्तीति संसर्गिसंसर्गेणमारकत्वादग्नितुल्यतास्यात्तदपिनेत्याह वह्निरिति अपिच समूलमिति वन्हिर्मूलान्यवशेषयाति ब्रह्मस्वलक्षणाराणिजःपापपावकस्तुकुलंतदपिस

नमस्तेसर्वभावायब्रह्मणेनंतशक्तये ॥ कृष्णायवासुदेवाययोगानांपतयेनमः २९ इत्युक्त्वातंपरिक्रम्यपादौस्पृष्ट्वास्वमौलिना ॥ अनुज्ञातोविमानाग्र्यमारु
हत्पश्यतांनृणाम् ३० कृष्णःपरिजनंप्राहभगवान्देवकीसुतः॥ब्रह्मण्यदेवोधर्मात्माराजन्याननुशिक्षयन् ३१ दुर्जरंबतब्रह्मस्वंभुक्तमग्नेर्मनागपि ॥ तेजीयसोऽ
पिकिमुतराज्ञामीश्वरमानिनाम् ३२ नाहंहालाहलंमन्येविषंयस्यप्रतिक्रिया ॥ ब्रह्मस्वंहिविषंप्रोक्तंनास्यप्रतिविधिर्भुवि ३३ हिनस्तिविषमत्तारंवह्निरद्भिः
प्रशाम्यति ॥ कुलंसमूलंदहतिब्रह्मस्वारणिपावकः ३४ ब्रह्मस्वदुरनुज्ञातंभुक्तंहंतित्रिपूरुषं ॥ प्रसह्यतुबलाद्भुक्तंदशपूर्वान्दशापरान् ३५ राजानोराजल
क्ष्म्यांधानात्मपातंविचक्षते ॥ निरयंयेऽभिमन्यंतेब्रह्मस्वंसाधुबालिशाः ३६ गृह्णंतियावतःपांसून्क्रंदतामश्रुबिंदवः ॥ विप्राणांहृतवृत्तीनांवदान्यानांकुटुं
बिनाम् ३७ राजानोराजकुल्याश्चतावतोऽब्दान्निरंकुशाः ॥ कुंभीपाकेषुपच्यंतेब्रह्मदायापहारिणः ३८ स्वदत्तांपरदत्तांवाब्रह्मवृत्तिंहरेच्चयः ॥ षष्टिर्वर्षसह
स्राणिविष्ठायांजायतेकृमिः ३९ नमेब्रह्मधनंभूयाद्यद्गृध्वाऽल्पायुषानराः ॥ पराजिताश्च्युताराज्याद्भवंत्युद्वेजिनोऽहयः ४० विप्रंकृतागसमपिनैवद्रुह्यतमा
मकाः ॥ घ्नंतंबहुशपंतंवानमस्कुरुतनित्यशः ४१ यथाऽहंप्रणमेविप्राननुकालसमाहितः ॥ तथानमतयूयंचयोऽन्यथामेसदंडभाक् ४२ ब्राह्मणार्थोह्यपहृ
तोहर्तारंपातयत्यधः॥अजानंतमपिह्येनंनृगंब्राह्मणगौरिव ४३ एवंविश्राव्यभगवान्मुकुंदोद्वारकौकसः ॥ पावनःसर्वलोकानांविवेशनिजमंदिरम् ॥ ४४॥ इ
तिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेनृगोपाख्यानंनामचतुःषष्टितमोऽध्यायः॥ ६४ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ बलभद्रःकुरुश्रेष्ठभगवान्रथमास्थितः ॥ सुहृ
द्दिदृक्षुरुत्कंठःप्रययौनंदगोकुलम् १ परिष्वक्तश्चिरोत्कंठैर्गोपैर्गोपीभिरेवच ॥ रामोभिवाद्यपितरावाशीर्भिरभिनंदितः २

मूलमिति ३४ दुरनुज्ञातंयथावदननुज्ञातम् त्रिपूरुषंकुलंस्वयंपुत्रंपौत्रंच प्रसह्यहठात् बलाद्राजाद्याश्रयतः ३५ येब्रह्मस्वमभिमन्यंतेइच्छंतितेनिरयमेवाभिमन्यंते अतोबालिशाअज्ञाआ
त्मपातंनाविचक्षतइति ३६ अपिच गृह्णंतीति ३७ ३८ ३९ गृद्ध्वाअभिकांक्ष्य ४० ४१ प्रणमेनमामि ४२ नकेवलमर्थवादबिभीषिकेयंकिंतुप्रत्यक्षमित्याह ब्राह्मणार्थइति ४३ ॥ ४४ ॥
इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेटीकायांचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ पंचषष्टितमेरामश्चक्रेगोकुलमागतः॥ रममाणस्तुगोपीभिःकालिंद्याःकर्षणंमदात् ॥ १ ॥ रामस्यचरितंचित्रंका
लिंद्याकर्षणादियत् पौंड्रकांतादिकृष्णस्यपृथगुक्तमतःपरम् २ १ आशीर्भिरभिनंदितोबभूव २

तदाह चिरमिति ३ गोपवृद्धांश्चविधिवदभिवंद्ययविष्ठैरभिवंदितोबभूवेत्यर्थः अपिच यथावयइति ४ तेसर्वेस्वेषुयादवेषुतंराममनामयमारोग्यंपप्रच्छुःतेचतेनपृष्टाइति ५ कृष्णेकृष्णप्रा
प्त्यर्थंसंन्यस्ताखिलराधसस्त्यक्तसर्वविषयाः ६ ७ ८ रामस्यसंदर्शनेनाऽऽदृताःसादराः ९ १० ११ तर्हितद्गमनेयुष्माभिःप्रतिबंधःकिंनकृतः तद्वाक्यविश्वासाःदितिचेत् ननुविश्वासःकिमि
तिकृतस्तत्राऽऽहुःकथंन्विति वक्तृबहुत्वान्नानाविधानिवाक्यानि १२ तत्रान्याऊचुःकथंनुगृह्णंतीतिअन्याऊचुःगृह्णंतिवाइति चित्रकथस्य चित्रकथाकथनकोविदस्य किंच सुंदरंस्मितंयस्मिंस्ते
नावलोकनेनोच्छ्वासितःक्षुभितोयःस्मरस्तेनातुराः १३ तत्रअन्याऊचुः किंनइति कालस्तावत्तस्यचास्माकंचयात्येवकिंतुतस्यसुखेनास्माकंतुदुःखेनेत्येतावानेवविशेषइतिध्वनितम् १४ १५

चिरंनःपाहिदाशार्हसानुजौजगदीश्वरः ॥ इत्यारोप्यांकमालिंग्यनेत्रैःसिषिचतुर्जलैः ३ गोपवृद्धांश्चविधिवद्यविष्ठैरभिवंदितः ॥ यथावयोयथासख्यंयथासंबं
धमात्मनः ४ समुपेत्याथगोपालान्हास्यहस्तग्रहादिभिः ॥ विश्रांतंसुखमासीनंपप्रच्छुःपर्युपागताः ५ पृष्टाश्चानामयंस्वेषुप्रेमगद्गदयागिरा ॥ कृष्णेकमलप
त्राक्षेसंन्यस्ताखिलराधसः ६ कच्चिन्नोबांधवारामसर्वेकुशलमासते ॥ कच्चित्स्मरथनोरामयूयंदारसुतान्विताः ७ दिष्ट्याकंसोहतःपापोदिष्ट्यामुक्ताःसुहृज्ज
नाः ॥ निहत्यनिर्जित्यरिपून्दिष्ट्यादुर्गंसमाश्रिताः ८ गोप्योहसंत्यःपप्रच्छूरामसंदर्शनादृताः ॥ कच्चिदास्तेसुखंकृष्णःपुरस्त्रीजनवल्लभः ९ कच्चित्स्मरतिवाबंधू
न्पितरंमातरंचसः ॥ अप्यसौमातरंद्रष्टुंसकृदप्यागमिष्यति ॥ अपिवास्मरतेस्माकमनुसेवांमहाभुजः १० मातरंपितरंभ्रातॄन्पतीन्पुत्रान्स्वसॄरपि ॥ यदर्थे
जहिमदाशार्हदुस्त्यजान्स्वजनान्प्रभो ११ तानःसद्यःपरित्यज्यगतःसंच्छिन्नसौहृदः ॥ कथंनुतादृशंस्त्रीभिर्नश्रद्धीयेतभाषितम् १२ कथंनुगृह्णंत्यनवस्थिता
त्मनोवचःकृतघ्नस्यबुधाःपुरस्त्रियः ॥ गृह्णंतिवैचित्रकथस्यसुंदरस्मितावलोकोच्छ्वसितस्मरातुराः १३ किंनस्तत्कथयागोप्यःकथाःकथयतापराः ॥ यात्यस्मा
भिर्विनाकालोयदितस्यतथैवनः १४ इतिप्रहसितंशौरेर्जल्पितंचारुवीक्षितम् ॥ गतिंप्रेमपरिष्वंगंस्मरंत्योरुरुदुःस्त्रियः १५ संकर्षणस्ताःकृष्णस्यसंदेशैर्हृ
दयंगमैः ॥ सांत्वयामासभगवान्नानानुनयकोविदः १६ द्वौमासौतत्रचावात्सीन्मधुंमाधवमेवच ॥ रामःक्षपासुभगवान्गोपीनांरतिमावहन् १७ पूर्णचंद्रक
लामृष्टेकौमुदीगंधवायुना ॥ यमुनोपवनेरेमेसेवितेस्त्रीगणैर्वृतः १८ वरुणप्रेषितादेवीवारुणीवृक्षकोटरात् ॥ पतंतीतद्वनंसर्वंस्वगंधेनाध्यवासयत् १९ तंगं
धंमधुधारायावायुनोपहृतंबलः ॥ आघ्रायोपगतस्तत्रललनाभिःसमंपपौ २० उपगीयमानचरितोवनिताभिर्हलायुधः ॥ वनेषुव्यचरत्क्षीबोमदविह्वललो
चनः २१ स्रग्व्येककुंडलोमत्तोवैजयंत्याचमालया ॥ बिभ्रत्स्मितमुखांभोजंस्वेदप्रालेयभूषितम् २२

नानाविधेष्वनुनयेषुकोविदः १६ मधुंचैत्रम् माधवंवैशाखम् गोपीनांरतिमिति श्रीकृष्णक्रीडासमयेऽनुत्पन्नानामतिबालानामन्यासामित्यभियुक्तप्रसिद्धिः १७ पूर्णचंद्रस्यकलाभिर्मरीचि
भिरामृष्टेउज्ज्वलेकौमुदीगंधवायुनाकुमुद्वतीनांगंधवातेनसेविते यद्वा कौमुदीशब्देनतद्विकासितानिकुमुदानिलक्ष्यंते कुमुदगंधवातेनेत्यर्थः १८ वारुणीसुधयासहोत्पन्नामदिरा १९ २०
क्षीबोमत्तः २१ स्वेदएवप्रालेयंहिमंतेनभूषितम् २२

यास्यन्नमस्यति नमइति सर्वभावायसर्वस्यभावोजन्मयेनतस्मैब्रह्मणेकर्तृत्वेऽप्यविकारायकुतः अनंतशक्तये अनंतामायाख्याशक्तिर्यस्य तस्मै वासुदेवायसर्वभूताश्रयायेत्युपादानत्वमुक्त
म् श्रीकृष्णायसदानंदरूपायेति पुरुषार्थत्वमुक्तम् "कृषिर्भूवाचकःशब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकः॥तयोरैक्यंपरंब्रह्मकृष्णइत्यभिधीयते" इतिस्मृतेः किंचयोगानामिष्टापूर्तादिकर्मणांपतयेफलदात्रे
अयंभावःएवंभूतंत्वांविहायगंतुमनिच्छुरपिगमिष्यामित्वद्दत्तकर्मफलभोगायेति २९ ३० ३१ मनागीषदपिभुक्तंसदग्नेरग्निसदृशस्यतेजीयसोऽतितेजस्विनोऽपिदुर्जरम् ३२ ३३ किंचविषाद
पिघोरमित्याह हिनस्तीति संसर्गिसंसर्गेणमारकत्वादग्नितुल्यतास्यात्तदपिनेत्याह वह्निरिति अपिच समूलमिति वन्हिर्मूलान्यवशेषयाति ब्रह्मस्वलक्षणाराणिजःपापपावकस्तुकुलंतदपिस

नमस्तेसर्वभावायब्रह्मणेनंतशक्तये ॥ कृष्णायवासुदेवाययोगानांपतयेनमः २९ इत्युक्त्वातंपरिक्रम्यपादौस्पृष्ट्वास्वमौलिना ॥ अनुज्ञातोविमानाग्र्यमारु
हत्पश्यतांनृणाम् ३० कृष्णःपरिजनंप्राहभगवान्देवकीसुतः॥ब्रह्मण्यदेवोधर्मात्माराजन्याननुशिक्षयन् ३१ दुर्जरंबतब्रह्मस्वंभुक्तमग्नेर्मनागपि ॥ तेजीयसोऽ
पिकिमुतराज्ञामीश्वरमानिनाम् ३२ नाहंहालाहलंमन्येविषंयस्यप्रतिक्रिया ॥ ब्रह्मस्वंहिविषंप्रोक्तंनास्यप्रतिविधिर्भुवि ३३ हिनस्तिविषमत्तारंवह्निरद्भिः
प्रशाम्यति ॥ कुलंसमूलंदहतिब्रह्मस्वारणिपावकः ३४ ब्रह्मस्वदुरनुज्ञातंभुक्तंहंतित्रिपूरुषं ॥ प्रसह्यतुबलाद्भुक्तंदशपूर्वान्दशापरान् ३५ राजानोराजल
क्ष्म्यांधानात्मपातंविचक्षते ॥ निरयंयेऽभिमन्यंतेब्रह्मस्वंसाधुबालिशाः ३६ गृह्णंतियावतःपांसून्क्रंदतामश्रुबिंदवः ॥ विप्राणांहृतवृत्तीनांवदान्यानांकुटुं
बिनाम् ३७ राजानोराजकुल्याश्चतावतोऽब्दान्निरंकुशाः ॥ कुंभीपाकेषुपच्यंतेब्रह्मदायापहारिणः ३८ स्वदत्तांपरदत्तांवाब्रह्मवृत्तिंहरेच्चयः ॥ षष्टिर्वर्षसह
स्राणिविष्ठायांजायतेकृमिः ३९ नमेब्रह्मधनंभूयाद्यद्गृध्वाऽल्पायुषानराः ॥ पराजिताश्च्युताराज्याद्भवंत्युद्वेजिनोऽहयः ४० विप्रंकृतागसमपिनैवद्रुह्यतमा
मकाः ॥ घ्नंतंबहुशपंतंवानमस्कुरुतनित्यशः ४१ यथाऽहंप्रणमेविप्राननुकालसमाहितः ॥ तथानमतयूयंचयोऽन्यथामेसदंडभाक् ४२ ब्राह्मणार्थोह्यपहृ
तोहर्तारंपातयत्यधः॥अजानंतमपिह्येनंनृगंब्राह्मणगौरिव ४३ एवंविश्राव्यभगवान्मुकुंदोद्वारकौकसः ॥ पावनःसर्वलोकानांविवेशनिजमंदिरम् ॥ ४४॥ इ
तिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेनृगोपाख्यानंनामचतुःषष्टितमोऽध्यायः॥ ६४ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ बलभद्रःकुरुश्रेष्ठभगवान्रथमास्थितः ॥ सुहृ
दिदृक्षुरुत्कंठःप्रययौनंदगोकुलम् १ परिष्वक्तश्चिरोत्कंठैर्गोपैर्गोपीभिरेवच ॥ रामोभिवाद्यपितरावाशीर्भिरभिनंदितः २

मूलमिति ३४ दुरनुज्ञातंयथावदननुज्ञातम् त्रिपूरुषंकुलंस्वयंपुत्रंपौत्रंच प्रसह्यहठात् बलाद्राजाद्याश्रयतः ३५ येब्रह्मस्वमभिमन्यंतेइच्छंतितेनिरयमेवाभिमन्यंते अतोबालिशाअज्ञाआ
त्मपातंनाविचक्षतइति ३६ अपिच गृह्णंतीति ३७ ३८ ३९ गृद्ध्वाअभिकांक्ष्य ४० ४१ प्रणमेनमामि ४२ नकेवलमर्थवादबिभीषिकेयंकिंतुप्रत्यक्षमित्याह ब्राह्मणार्थइति ४३ ॥ ४४ ॥
इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेटीकायांचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ पंचषष्टितमेरामश्चक्रेगोकुलमागतः॥ रममाणस्तुगोपीभिःकालिंद्याःकर्षणंमदात् ॥ १ ॥ रामस्यचरितंचित्रंका
लिंद्याकर्षणादियत् पौंड्रकांतादिकृष्णस्यपृथगुक्तमतःपरम् २ १ आशीर्भिरभिनंदितोबभूव २

तदाह चिरमिति ३ गोपवृद्धांश्चविधिवदभिवंद्ययाविष्ठैरभिवंदितोबभूवेत्यर्थः अपिच यथावयइति ४ तेसर्वैस्वेषुयादवेषुतंराममनामयमारोग्यंपप्रच्छुःतेचतेनपृष्टाइति ५ कृष्णेकृष्णप्रास्त्यर्थंसंन्यस्ताखिलराधसस्त्यक्तसर्वविषयाः ६ ७ ८ रामस्यसंदर्शनेनाऽऽदृताःसादराः ९ १० ११ तर्हितद्गमनेयुष्माभिःप्रतिबंधःकिंनकृतः तद्वाक्यविश्वासाःदितिचेत् ननुविश्वासःकिमितिकृतस्तत्राऽऽहुःकथंन्विति वक्तृबहुत्वान्नानाविधानिवाक्यानि १२ तत्रान्याऊचुःकथंनुगृह्णंतीतिअन्याऊचुःगृह्णंतिवाइति चित्रकथस्यचित्रकथाकथनकोविदस्य किंच सुंदरंस्मितंयस्मिंस्तेनावलोकनेनोच्छ्वासितःक्षुभितोयःस्मरस्तेनातुराः १३ तत्रअन्याऊचुः किंनइति कालस्तावत्तस्यचास्माकंचयात्येवकिंतुतस्यसुखेनास्माकंतुदुःखेनेत्येतावानेवविशेषइतिध्वनितम् १४ १५

चिरंनःपाहिदाशार्हसानुजौजगदीश्वरः ॥ इत्यारोप्यांकमालिंग्यनेत्रैःसिषिचतुर्जलैः ३ गोपवृद्धांश्चविधिवद्यविष्ठैरभिवंदितः ॥ यथावयोयथासख्यंयथासंबंधमात्मनः ४ समुपेत्याथगोपालान्हास्यहस्तग्रहादिभिः ॥ विश्रांतंसुखमासीनंपप्रच्छुःपर्युपागताः ५ पृष्टाश्चानामयंस्वेषुप्रेमगद्गदयागिरा ॥ कृष्णेकमलपत्राक्षेसंन्यस्ताखिलराधसः ६ कच्चिन्नोबांधवारामसर्वेंकुशलमासते ॥ कच्चित्स्मरथनोरामयूयंदारसुतान्विताः ७ दिष्ट्याकंसोहतःपापोदिष्ट्यामुक्ताःसुहृज्जनाः ॥ निहत्यनिर्जित्यरिपून्दिष्ट्यादुर्गंसमाश्रिताः ८ गोप्योहसंत्यःपप्रच्छूरामसंदर्शनादृताः ॥ कच्चिदास्तेसुखंकृष्णःपुरस्त्रीजनवल्लभः ९ कच्चित्स्मरतिवाबंधून्पितरंमातरंचसः ॥ अप्यसौमातरंद्रष्टुंसकृदप्यागमिष्यति ॥ अपिवास्मरतेस्माकमनुसेवांमहाभुजः १० मातरंपितरंभ्रातॄन्पतीन्पुत्रान्स्वसॄरपि ॥ यदर्थेजहिमदाशार्हदुस्त्यजान्स्वजनान्प्रभो ११ तानःसद्यःपरित्यज्यगतःसंछिन्नसौहृदः ॥ कथंनुतादृशंस्त्रीभिर्नश्रद्धीयेतभाषितम् १२ कथंनुगृह्णंत्यनवस्थितात्मनोवचःकृतघ्नस्यबुधाःपुरस्त्रियः ॥ गृह्णंतिवैचित्रकथस्यसुंदरस्मितावलोकोच्छ्वसितस्मरातुराः १३ किंनस्तत्कथयागोप्यःकथाःकथयतापराः ॥ यात्यस्माभिर्विनाकालोयदितस्यतथैवनः १४ इतिप्रहसितंशौरेर्जल्पितंचारुवीक्षितम् ॥ गतिंप्रेमपरिष्वंगंस्मरंत्योरुरुदुःस्त्रियः १५ संकर्षणस्ताःकृष्णस्यसंदेशैर्हृदयंगमैः ॥ सांत्वयामासभगवान्नानानुनयकोविदः १६ द्वौमासौतत्रचावात्सीन्मधुंमाधवमेवच ॥ रामःक्षपासुभगवान्गोपीनांरतिमावहन् १७ पूर्णचंद्रकलामृष्टेकौमुदीगंधवायुना ॥ यमुनोपवनेरेमेसेवितेस्त्रीगणैर्वृतः १८ वरुणप्रेषितादेवीवारुणीवृक्षकोटरात् ॥ पतंतीतद्वनंसर्वंस्वगंधेनाध्यवासयत् १९ तंगंधंमधुधारायावायुनोपहृतंबलः ॥ आघ्रायोपगतस्तत्रललनाभिःसमंपपौ २० उपगीयमानचरितोवनिताभिर्हलायुधः ॥ वनेषुव्यचरत्क्षीबोमदविह्वललोचनः २१ स्रग्व्येककुंडलोमत्तोवैजयंत्याचमालया ॥ बिभ्रत्स्मितमुखांभोजंस्वेदप्रालेयभूषितम् २२

नानाविधेष्वनुनयेषुकोविदः १६ मधुंचैत्रम् माधवंवैशाखम् गोपीनांरतिमिति श्रीकृष्णक्रीडासमयेऽनुत्पन्नानामतिबालानामन्यासामित्यभियुक्तप्रसिद्धिः १७ पूर्णचंद्रस्यकलाभिर्मरीचिभिरामृष्टेउज्ज्वलेकौमुदीगंधवायुनाकुमुद्वतीनांगंधवातेनसेविते यद्वा कौमुदीशब्देनतद्विकासितानिकुमुदानिलक्ष्यंते कुमुदगंधवातेनेत्यर्थः १८ वारुणीसुधयासहोत्पन्नामदिरा १९ २० क्षीबोमत्तः २१ स्वेदएवप्रालेयंहिमंतेनभूषितम् २२

मत्तोऽयमित्यनादृत्यानागतामापगांनदीम् २३ आहुताआहूतायद्यस्मान्नागच्छासितस्मात्नेष्येगमयिष्यामि २४ चकिताकंपिता २५ एकांशेनशेषाख्येन २६ २७ विजगाहावगाहनंकृ
तवान् २८ उत्तीर्णायनिर्गतायासितांबरादीनिकांतिर्ददौकांतिर्लक्ष्मीःयथोक्तंवैष्णवे ॥ वरुणप्रहिताचास्मैमालामम्लानपंकजाम् ॥ समुद्राभेतथावस्त्रेनीलेलक्ष्मीरयच्छतेति हरिवंशेचबलं
प्रतिलक्ष्मीवाक्यम् ॥ जातरूममपर्यंचैकंकुंडलंवज्रभूषणम् ॥ आदिपद्मंचपद्माख्यंदिव्यंश्रवणभूषणम् ॥ देवेमांप्रतिगृह्णीष्वपौराणींभूषणक्रियामित्यादि २९ वसित्वापरिधायआमुच्यकंठेनिधा
यचंदनादिभिरालिप्तः ३० ३१ एकेवएकैवानिशायथातथामाधुर्यैर्विलासैः ३२ ॥ इतिभागवतेदशमेउत्तरार्धेटीकायांपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ छ ॥ ॥ षड्युक्षष्टितमेकाशींगत्वा
सआजुहावयमुनांजलक्रीडार्थमीश्वरः ॥ निजंवाक्यमनादृत्यमत्तइत्यापगांबलः ॥ अनागतांहलाग्रेणकुपितोविचकर्षह २३ पापेत्वंमामवज्ञाययन्नायासिम
याहुता ॥ नेष्येत्वांलांगलाग्रेणशतधाकामचारिणीम् २४ एवंनिर्भर्त्सिताभीतायमुनायदुनंदनम् ॥ उवाचचकितावाचंपतितापादयोर्नृप २५ रामरामम
हाबाहोनजानेतवविक्रमं ॥ यस्यैकांशेनविधृताजगतीजगतःपते २६ परंभावंभगवतोभगवन्मामजानतीम् ॥ मोक्तुमर्हसिविश्वात्मन्प्रपन्नांभक्तवत्सल २७
ततोव्यमुंचद्यमुनांयाचितोभगवान्बलः ॥ विजगाहजलंस्त्रीभिःकरेणुभिरिवेभराट् २८ कामंविहृत्यसलिलादुत्तीर्णायासितांबरे ॥ भूषणानिमहार्हाणिद
दौकांतिःशुभांस्रजम् २९ वसित्वावाससीनीलेमालामामुच्यकांचनीम् ॥ रेजेस्वलंकृतोलिप्तोमाहेंद्रइववारणः ३० अद्यापिदृश्यतेराजन्यमुनाकृष्टवर्त्म
ना ॥ बलस्यानंतवीर्यस्यवीर्यंसूचयतीवहि ३१ एवंसर्वानिशायाताएकेवरमतोव्रजे ॥ रामस्याक्षिप्तचित्तस्यमाधुर्यैर्व्रजतोषिताम् ३२ ॥ इतिश्रीभागवतेम०
दशमस्कंधेउत्तरार्धेबलदेवविजयेयमुनाकर्षणंनामपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ नंदव्रजंगतेरामेकरूषाधिपतिर्नृप ॥
वासुदेवोऽहमित्यज्ञोदूतंकृष्णायप्राहिणोत् १ त्वंवासुदेवोभगवानवतीर्णोजगत्पतिः ॥ इतिप्रस्तोभितोबालैर्मेनआत्मानमच्युतम् २ दूतंचप्राहिणोन्मंदः
कृष्णायाव्यक्तवर्त्मने ॥ द्वारकायांयथाबालोनृपोबालकृतोऽबुधः ३ दूतस्तुद्वारकामेत्यसभायामास्थितंप्रभुम् ॥ कृष्णंकमलपत्राक्षंराजसंदेशमब्रवीत् ४
वासुदेवोऽवतीर्णोऽहमेकएवनचापरः ॥ भूतानामनुकंपार्थंत्वंतुमिथ्याऽभिधांत्यज ५ यानित्वमस्मच्चिह्नानिमौढ्याद्बिभर्षिसात्वत ॥ त्यक्त्वैहिमांत्वंशरणं
नोचेद्देहिममाहवं ६ श्रीशुकउवाच ॥ कत्थनंतदुपाकर्ण्यपौंड्रकस्याल्पमेधसः ॥ उग्रसेनादयःसभ्याउच्चकैर्जहसुस्तदा ७ उवाचदूतंभगवान्परिहासकथाम
नु ॥ उत्स्रक्ष्येमूढचिह्नानियैस्त्वमेवंविकत्थसे ८ मुखंतदपिधायाज्ञकंकगृध्रवटैर्वृतः ॥ शयिष्यसेहतस्तत्रभविताशरणंशुनाम् ९ इतिदूतस्तदाक्षेपंस्वामि
नेसर्वमाहरत् ॥ कृष्णोऽपिरथमास्थायकाशीमुपजगामह १०
ऽहन्पौंड्रकंहरिः ॥तन्मित्रंचततोवृत्तंसुदाक्षिणवधादिकम् ॥ १ ॥ १ प्रस्तोभितःप्रोत्साहितःस्तुत्याबालैरज्ञैः २ बालकृतोनृपोबालैर्नृपत्वेनक्रीडायांपरिकल्पितः ३ ४ ५ ६ ७ हेमूढउत्स्र
क्ष्येत्वयिप्रक्षेप्स्यामि यैःसहत्वमेवंविकत्थसेतेष्वपीत्यर्थः यद्वायैःकृत्रिमैःसुदर्शनादिभिस्त्वमेवंश्लाघसेतान्युत्स्रक्ष्येत्याजयिष्यामीत्यर्थः ८ मांशरणमेहीत्यस्योत्तरम् मुखमिति वटाः
कंकादिवत्पक्षिविशेषाः तत्रतदाशुनांशरणमाश्रयोभवितासि ९ काशीमिति पौंड्रकस्यापितदामित्रपुरेवस्थानात् १०

११ पार्ष्णिग्राहःपृष्ठतोरक्षकः १२ १३ गरुडःकृत्रिमोध्वजेयस्यतम् अमूल्योऽनर्घ्योमौलिराभरणंयस्यतम् १४ १५ १६ गजस्यंदनादिचतुरंगबलमर्दितवान् पृथक्प्रजाश्चतुर्विधंभूतग्रामं
यथायुगांताग्निरिति १७ आयोधनंरणस्थानम् अरिणाचक्रेणचितमाकीर्णम् आक्रीडनमिवकल्पांतरुद्रस्यक्रीडास्थानमिव १८ १९ २० गिरेःशृंगंयथेति २१ २२ २३ २४ प्रथमंकि
मिदमितिपश्चाद्वक्त्रमितिविभाव्यकस्यचेतिसंशयिरेसंशयंकृतवंतइति २५ २६ संस्थाविधिमुत्तरक्रियाम् अपचितिंनिष्कृतिम् ।२७ आत्मनाऽभिसंधायबुद्ध्याव्यवस्य सुदक्षिणोऽत्युदा

पौंड्रकोऽपितदुद्योगमुपलभ्यप्रहारथः ॥ अक्षौहिणीभ्यांसंयुक्तोनिश्चक्रामपुराद्द्रुतम् ११ तस्यकाशीपतिर्मित्रंपार्ष्णिग्राहोऽन्वयान्नृप ॥ अक्षौहिणीभि
स्तिसृभिरपश्यत्पौंड्रकंहरिः १२ शंखार्यसिगदाशार्ङ्गश्रीवत्साद्युपलक्षितम् ॥ बिभ्राणंकौस्तुभमणिंवनमालाविभूषितम् १३ कौशेयवाससीपीतेवसानं
गरुडध्वजम् ॥ अमूल्यमौल्याभरणंस्फुरन्मकरकुंडलम् १४ दृष्ट्वातमात्मनस्तुल्यवेषंकृत्रिममास्थितम् ॥ यथानटंरंगगतंविजहासभृशंहरिः १५ शूलैर्ग
दाभिःपरिघैःशक्त्यृष्टिप्रासतोमरैः ॥ असिभिःपट्टिशैर्बाणैःप्राहरन्नरमोहरिम् १६ कृष्णस्तुतत्पौंड्रककाशिराजयोर्बलंगजस्यंदनवाजिपत्तिमत् ॥ गदासि
चक्रेषुभिरार्दयद्भृशंयथायुगांतेहुतभुक्पृथक्प्रजाः १७ आयोधनंतद्रथवाजिकुंजरद्विपत्खरोष्ट्रैररिणाऽवखंडितैः ॥ बभौचितंमोदवहंमनस्विनामाक्रीडनंभू
तपतेरिवोल्बणम् १८ अथाहपौंड्रकंशौरिर्भोभोपौंड्रकयद्भवान् ॥ दूतवाक्येनमामाहतान्यस्त्राण्युत्सृजामिते १९ त्याजयिष्येऽभिधानंमेयत्त्वयाऽज्ञमृषाधृ
तम् ॥ व्रजामिशरणंतेऽद्ययदिनेच्छामिसंयुगम् २० इतिक्षिप्त्वाशितैर्बाणैर्विरथीकृत्यपौंड्रकम् ॥ शिरोऽवृश्चद्रथांगेनवज्रेणेंद्रोयथागिरेः २१ तथाका
शिपतेःकायाच्छिरउत्कृत्यपत्रिभिः ॥ न्यपातयत्काशिपुर्यांपद्मकोशमिवानिलः २२ एवंमत्सरिणंहत्वापौंड्रकंससखंहरिः ॥ द्वारकामाविशात्सिद्धैर्गीयमान
कथामृतः २३ सनित्यंभगवद्ध्यानप्रध्वस्ताखिलबंधनः ॥ बिभ्राणश्चहरेराजन्स्वरूपंतन्मयोऽभवत् २४ शिरःपतितमालोक्यराजद्वारेसकुंडलम् ॥ कि
मिदंकस्यवावक्त्रमितिसंशयिरेजनाः २५ राज्ञःकाशिपतेर्ज्ञात्वामहिष्यःपुत्रबांधवाः ॥ पौराश्चहाहताराजन्नाथनाथेतिप्रारुदन् २६ सुदक्षिणस्तस्यसुतः
कृत्वासंस्थाविधिंपितुः ॥ निहत्यपितृहंतारंयास्याम्यपचितिंपितुः २७ इत्यात्मनाऽभिसंधायसोपाध्यायोमहेश्वरम् ॥ सुदक्षिणोऽर्चयामासपरमेणसमा
धिना २८ प्रीतोऽविमुक्तेभगवांस्तस्मैवरमदाद्भवः ॥ पितृहंतृवधोपायंसवव्रेवरमीप्सितम् २९ दक्षिणाग्निंपरिचरब्राह्मणैःसममृत्विजम् ॥ अभिचारविधा
नेनसचाग्निःप्रमथैर्वृतः ॥ ३० साधयिष्यतिसंकल्पमब्रह्मण्येप्रयोजितः ॥ इत्यादिष्टस्तथाचक्रेकृष्णायाभिचरन्व्रती ३१ ततोऽग्निरुत्थितःकुंडान्मूर्तिमा
नतिभीषणः ॥ तप्तताम्रशिखाश्मश्रुरंगारोद्गारिलोचनः ३२

रः २८ वरमदात् वृणीष्वेत्युक्तवानित्यर्थः २९ ऋत्विजमृत्विजमिवस्वनियोगकारिणम् “यज्ञस्यदेवमृत्विजम्”इतिश्रुतेः ३० अब्रह्मण्येप्रयोजितइतिकृष्णेप्रयोजितोविपरीतोभविष्य
तीतिसूचितम् अभिचरन्नभिचारंकुर्वन् व्रतीगृहीतनियमः ३१ तप्तंताम्रमिवशिखाश्मश्रूणिचयस्यसः अंगारोद्गारिणिलोचनानियस्यसः ३२

दंष्ट्राभिश्चोग्रैर्भ्रुकुटीदंडैश्चकठोरंक्रूरमास्यंयस्यसः त्रिशिखंत्रिशूलम् ३३ दिशःप्रदहन् ३४ ३५ त्राहित्राहीत्याहुरितिशेषः ३६ अहमवितास्मिरक्षिष्यामीति ३७ ३८ रोदसीच
प्रकाशयदितिशेषःयद्वा स्वतेजसाखादीन्प्रतिजाज्वल्यमानमत्यर्थंप्रकाशमानमित्यर्थः आर्दयदपीडयत् ३९ अर्दितोऽग्निर्यत्कृतवांस्तदाहकृत्याऽनलइति सहर्त्विग्भिर्जनैश्चवर्त्तमानम्
अभिचर्यतेमार्यतेऽनेनेत्यभिचारःकृत्यानलः ४० अट्टादिसहिताम् अट्टामंचाः ४१ ४२ ४३ ॥ इतिभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेटीकायांषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ छ ॥ सप्तषष्टि
तमेरामोगिरौरैवतकेमदात् ॥ स्वैरंयुवतिभिःक्रीडन्नवधीद्द्विविदंखलम् ॥१॥ कालिंदीबिदारणानंतरंरामचरितंद्विविदवधादिसंगतमप्यनुक्त्वातत्पूर्वभावित्वेनपौंड्रकवधादिनिरूप्येदानींतदे

दंष्ट्रोग्रभ्रुकुटीदंडकठोरास्यःस्वजिह्वया ॥ आलिहन्सृक्किणीनग्नोविधुन्वंस्त्रिशिखंज्वलत् ३३ पद्भ्यांतालप्रमाणाभ्यांकंपयन्नवनीतलम् ॥ सोऽभ्यधावद्वृतोभूतै
र्द्वारकांप्रदहन्दिशः ३४ तमाभिचारदहनमायांतंद्वारकौकसः ॥ विलोक्यतत्रसुःसर्वेवनदाहेमृगायथा ३५ अक्षैःसभायांक्रीडंतंभगवंतंभयातुराः ॥ त्राहित्रा
हित्रिलोकेशवह्नेःप्रदहतःपुरम् ३६ श्रुत्वातज्जनवैक्लव्यंदृष्ट्वास्वानांचसाध्वसम् ॥ शरण्यःसंप्रहस्याहमाभैष्टेत्यवितास्म्यहम् ३७ सर्वस्यांतर्बहिःसाक्षीकृ
त्यांमाहेश्वरींविभुः ॥ विज्ञायतद्विघातार्थंपार्श्वस्थंचक्रमादिशत् ३८ तत्सूर्यकोटिप्रतिमंसुदर्शनंजाज्वल्यमानंप्रलयानलप्रभम् ॥ स्वतेजसाखंककुभोऽ
थरोदसीचक्रंमुकुंदास्त्रमथाग्निमार्दयत् ३९ कृत्यानलःप्रतिहतःसरथांगपाणेरस्त्रौजसासनृपभग्नमुखोनिवृत्तः ॥ वाराणसींपरिसमेत्यसुदक्षिणंतंसर्त्विग्जनंस
मदहत्स्वकृतोभिचारः ४० चक्रंचविष्णोस्तदनुप्रविष्टंवाराणसींसाट्टसभालयापणाम् ॥ सगोपुराट्टालककोष्ठसंकुलांसकोशहस्त्यश्वरथान्नशालाम् ४१ द
ग्ध्वावाराणसींसर्वांविष्णोश्चक्रंसुदर्शनम् ॥ भूयःपार्श्वमुपातिष्ठत्कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ४२ यएनंश्रावयेन्मर्त्यउत्तमश्लोकविक्रमं ॥ समाहितोवाशृणुयात्सर्व
पापैःप्रमुच्यते ४३ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेपौंड्रकादिवधोनामषट्षष्टितमोध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ छ ॥ ॥राजोवाच ॥ भूयोऽहं
श्रोतुमिच्छामिरामस्याद्भुतकर्मणः ॥ अनंतस्याप्रमेयस्ययदन्यत्कृतवान्प्रभुः १ श्रीशुकउवाच ॥ नरकस्यसखाकश्चिद्द्विविदोनामवानरः ॥ सुग्रीवसचिवः
सोऽथभ्रातामैंदस्यवीर्यवान् २ सख्युःसोऽपचितिंकुर्वन्वानरोराष्ट्रविप्लवम् ॥ पुरग्रामाकरान्घोषानदहद्वह्निमुत्सृजन् ३ क्वचित्सशैलानुत्पाट्यतैर्देशान्स
मचूर्णयत् ॥ आनर्तान्सुतरामेवयत्रास्तेमित्रहाहरिः ४ क्वचित्समुद्रमध्यस्थोदोर्भ्यामुत्क्षिप्यतज्जलं ॥ देशान्नागायुतप्राणोवेलाकूलानमज्जयत् ५ आ
श्रमानृषिमुख्यानांकृत्वाभग्नवनस्पतीन् ॥ अदूषयच्छकृन्मूत्रैरग्नीन्वैतानिकान्खलः ६ पुरुषान्योषितोदृप्तःक्ष्माभृद्द्रोणीगुहासुसः ॥ निक्षिप्यचा
प्यधाच्छैलैःपेशस्कारीवकीटकम् ७

वप्रस्तौति भूयोहमित्यादिना रामचरितश्रवणेच्छायामद्भुतकर्मत्वंहेतुस्तत्रचानंतत्वंतत्राप्यप्रमेयत्वमिति १नरकस्यसखेतिहरिणावैरेकारणम् सुग्रीवसचिवइतितस्यमंत्रबलम् मैंदस्यभ्राते
तिरामायणेऽतिप्रसिद्धत्वेनवीर्याधिक्यमुक्तमिति २· सख्युर्नरकस्यापचितिमानृण्यम् राष्ट्रस्यविप्लवोनाशोयथाभवतितथापुरादीनदहादिति ३ किंचक्वचिदितिकदाचित्सद्विविदःमित्रहा
सखिहंता ४ तस्यसमुद्रस्यजलंबाहुभ्यामुत्क्षिप्यवेलायाःकूलेवर्तमानान्देशान्प्लावयामासेति ५ आश्रमस्थान्वनस्पतीन्भंक्त्वाआहवनीयाद्यग्निषुमूत्रादिकृतवान् ६ अप्यधा
त्पिदधेपेशस्कारीभ्रमरः ७

८ ९ प्रभिन्नंमत्तम् १० ११ जात्यास्वभावेनैवचापलंयासांताः १२ हेलयामासावजज्ञे निरीक्षतोनिरीक्षमाणस्यतमनादृत्येत्यर्थः १३ १४ आस्फालयद्योषितांवासांस्याकृष्यपातितवान्
१५ विप्रचक्रेएवमपकृतवान् १६ शालंवृक्षम् १७ १८ सुनंदेनमुसलेनाहनत् अहन्नित्यर्थःतंवानरम् मस्तिष्कंमस्तकावयवविशेषः १९ गैरिकयालोहितधातुना नानुचिंतयन्नगणयन् २०
२१ २२ २३ अरूरुजत्ताडयामास २४ यादवेंद्रःसंकर्षणःक्रुद्धःसन् जत्रौकंठबाहुमूले२५ टंकाःसतोयविवराणितत्साहितः २६ २७ जगतोव्यतिकरंनाशमावहतीतितथातम् ॥२८ ॥ इतिश्री

एवंदेशान्विप्रकुर्वन्दूषयंश्वकुलास्त्रियः ॥ श्रुत्वासुललितंगीतंगिरिंरैवतकंययौ ८ तत्रापश्यद्यदुपतिंरामंपुष्करमालिनम् ॥ सुदर्शनीयसर्वांगंललनायूथम
ध्यगम् ९ गायंतंवारुणींपीत्वामदविह्वललोचनम् ॥ विभ्राजमानंवपुषाप्रभिन्नमिववारणं १०दुष्टःशाखामृगःशाखामारूढःकंपयन्द्रुमान् ॥ चक्रेकिलकिला
शब्दमात्मानंसंप्रदर्शयन् ११ तस्यधार्ष्ट्यंकपेर्वीक्ष्यतरुण्योजातिचापलाः ॥ हास्यप्रियाविजहसुर्बलदेवपरिग्रहाः १२ ताहेलयमासकपिर्भ्रूक्षेपैःसंमुखादि
भिः ॥ दर्शयन्स्वगुदंतासांरामस्यचनिरीक्षतः १३तंग्राव्णाप्राहरत्क्रुद्धोबलःप्रहरतांवरः ॥ सवंचयित्वाग्रावाणंमदिराकलशंकपिः १४ गृहीत्वाहेलयामासधूर्त
स्तंकोपयन्हसन् ॥ निर्भिद्यकलशंदुष्टोवासांस्यास्फालयद्बलम् १५ कदर्थीकृत्यबलवान्विप्रचक्रेमदोद्धतः ॥ तंतस्याविनयंदृष्ट्वादेशांश्चतदुपद्रुतान् १६
क्रुद्धोमुसलमादत्तहलंचारिजिघांसया ॥ द्विविदोऽपिमहावीर्यःशालमुद्यम्यपाणिना१७ अभ्येत्यतरसातेनफलंमूर्धन्यताडयत् ॥ तंतुसंकर्षणोमूर्ध्निपतंतम
चलोयथा १८ प्रतिजग्राहबलवान्सुनंदेनाहनच्चतं ॥ मुसलाहतमस्तिष्कोविरेजेरक्तधारया १९ गिरिर्यथागैरिकयाप्रहारंनानुचिंतयन् ॥ पुनरन्यंसमुत्क्षि
प्यकृत्वानिष्पत्रमोजसा२०तेनाहनत्सुसंक्रुद्धस्तंबलःशतधाऽच्छिनत्॥ततोऽन्येनरुषाजघ्नेतंचापिशतधाऽच्छिनत्२१एवंयुद्ध्यन्भगवताभग्नेभग्नेपुनःपुनः
आकृष्यसर्वतोवृक्षान्निर्वृक्षमकरोद्वनम्२२ततोऽमुंचच्छिलावर्षंबलस्योपर्यमर्षितः॥तत्सर्वंचूर्णयामासलीलयामुसलायुधः २३ सबाहूतालसंकाशौमुष्टीकृत्यक
पीश्वरः॥आसाद्यरोहिणीपुत्रंताभ्यांवक्षस्यरूरुजत् २४ यादवेंद्रोऽपितंदोर्भ्यांत्यक्त्वामुसललांगले ॥ जत्रावभ्यर्दयत्क्रुद्धःसोऽपतद्रुधिरंवमन् २५ चकं
पेतेनपततासटंकःसवनस्पतिः ॥ पर्वतःकुरुशार्दूलवायुनानौरिवांभसि २६ जयशब्दोनमःशब्दःसाधुसाध्वितिचांबरे ॥ सुरसिद्धमुनींद्राणामासीत्कुसुम
वर्षिणाम् २७ एवंनिहत्यद्विविदंजगद्व्यतिकरावहम् ॥ संस्तूयमानोभगवाञ्जनैःस्वपुरमाविशत् ॥ २८ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेटीकायां
द्विविदवधोनामसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ श्रीशुकउवाच ॥ दुर्योधनसुतांराजँल्लक्ष्मणांसमितिंजयः ॥ स्वयंवरस्थामहरत्सांबोजांबवतीसुतः १
कौरवाःकुपिताऊचुर्दुर्विनीतोयमर्भकः ॥ कदर्थीकृत्यनःकन्यामकामामहरद्बलात् २

भागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेटीकायांसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ अष्टषष्टितमेसांबेनिरुद्धेकौरवैर्युधि तद्विमोक्षायरामेणगजाह्वयविकर्षणम् ॥ १ ॥ रामचरित्रांतरंनिरूपयितुमाह
दुर्योधनसुतामिति समितिंजयःसंग्रामजित् १ २

नोऽस्माकंमहीमस्माभिर्दत्ताम् नतेभूपतयइतिभावः ३ यांतियास्यंति प्राणाइंद्रियाणीव सुसंयताःप्राणायामादिभिर्दमिताः ४ कुरुवृद्धोभीष्मस्तेनानुमोदितास्तत्सहिताःषडेतेइत्यर्थः
५ ६ कर्णोऽग्रणीर्येषांते ७ नामृष्यत् असहदचिंत्यस्यभगवतोऽर्भोऽर्भकः अचिंत्यश्चासावर्भश्चेतिवा ८ ९ तत्प्रपंचयति चतुर्भीरिति चतुर्भिश्चतुरइत्यत्रवीप्सानुसंधेया तत्कर्मतेसंमानि
तवंतः १० ११ स्वस्यदुर्योधनस्यकन्यांचनीत्वेतिशेषः १२ १३यतःकलिंनैच्छदतःसांत्वयित्वाजगामेति १४ १५धृतराष्ट्रंप्रतिबुभुत्सयेति अभिप्रायजिज्ञासयेत्यर्थः १६विधिवदभिवंद्य १७ तमु

बध्नीतेमंदुर्विनीतंकिंकरिष्यंतिवृष्णयः ॥ येऽस्मत्प्रसादोपचितांदत्तांनोभुंजतेमहीम् ३ निगृहीतंसुतंश्रुत्वायद्येष्यंतीहवृष्णयः ॥ भग्नदर्पाःशमंयांतिप्राणाइ
वसुसंयताः ४ इतिकर्णःशलोभूरिर्यज्ञकेतुःसुयोधनः ॥ सांबमारेभिरेबद्धुंकुरुवृद्धानुमोदिताः ५ दृष्ट्वाऽनुधावतःसांबोधार्तराष्ट्रान्महारथः ॥ प्रगृह्यरुचिरं
चापंतस्थौसिंहइवैकलः ६ तंतेजिघृक्षवःक्रुद्धास्तिष्ठतिष्ठेतिभाषिणः ॥ आसाद्यधन्विनोबाणैःकर्णाग्रण्यःसमाकिरन् ७ सोपविद्धःकुरुश्रेष्ठकुरुभिर्यदुनंदनः
नामृष्यत्तदचिंत्यार्भःसिंहःक्षुद्रमृगैरिव ८ विस्फूर्ज्यरुचिरंचापंसर्वान्विव्याधसायकैः ॥ कर्णादीन्षड्रथान्वीरस्तावद्भिर्युगपत्पृथक् ९ चतुर्भिश्चतुरोवाहाने
कैकेनचसारथीन् ॥ रथिनश्चमहेष्वासांस्तस्यतत्तेऽभ्यपूजयन् १० तंतुतेविरथंचक्रुश्चत्वारश्चतुरोहयान् ॥ एकस्तुसारथिंजघ्नेचिच्छेदान्यःशरासनम् ११
तंबद्ध्वाविरथीकृत्यकृच्छ्रेणकुरवोयुधि ॥ कुमारंस्वस्यकन्यांचस्वपुरंजयिनोऽविशन् १२ तच्छ्रुत्वानारदोक्तेनराजन्संजातमन्यवः ॥ कुरून्प्रत्युद्यमंचक्रु
रुग्रसेनप्रचोदिताः १३ सांत्वयित्वातुतान्रामःसन्नद्धान्वृष्णिपुंगवान् ॥ नैच्छत्कुरूणांवृष्णीनांकलिंकलिमलापहः १४ जगामहास्तिनपुरंरथेनादित्यवर्चसा ॥
ब्राह्मणैःकुलवृद्धैश्चवृतश्चंद्रइवग्रहैः १५ गत्वागजाह्वयंरामोबाह्योपवनमास्थितः ॥ उद्धवंप्रेषयामासधृतराष्ट्रंबुभुत्सया १६ सोऽभिवंद्यांबिकापुत्रंभीष्मंद्रो
णंचबाल्हिकम् ॥ दुर्योधनंचविधिवद्राममागतमब्रवीत् १७ तेऽतिप्रीतास्तमाकर्ण्यप्राप्तंरामंसुहृत्तमम् ॥ तमर्चयित्वाऽभिययुःसर्वेमंगलपाणयः १८ तंसं
गम्ययथान्यायंगामर्घ्यंचन्यवेदयन् ॥ तेषांयेतत्प्रभावज्ञाःप्रणेमुःशिरसाबलम् १९ बंधून्कुशलिनःश्रुत्वापृष्ट्वाशिवमनामयम् ॥ परस्परमथोरामोबभाषेऽवि
क्लवंवचः २० उग्रसेनःक्षितीशेशोयद्वआज्ञापयत्प्रभुः ॥ तदव्यग्रधियःश्रुत्वाकुरुध्वंमाविलंबितम् २१ यद्यूयंबहवस्त्वेकंजित्वाऽधर्मेणधार्मिकम् ॥ अबध्नी
ताथतन्मृष्येबंधूनामैक्यकाम्यया २२ वीर्यशौर्यबलोन्नद्धमात्मशक्तिसमंवचः ॥ कुरवोबलदेवस्यनिशम्योचुःप्रकोपिताः २३ अहोमहच्चित्रमिदंकालगत्या
दुरत्यया ॥ आरुरुक्षत्युपानद्वैशिरोमुकुटसेवितम् २४ एतेयौनेनसंबद्धाःसहशय्यासनाशनाः ॥ वृष्णयस्तुल्यतांनीताअस्मद्दत्तनृपासनाः २५

द्धवमर्चयित्वासत्कृत्य मंगलपाणयउपायनहस्ताः १८ वृद्धाअपिप्रणेमुः १९ २० २१ यद्यूयमित्युग्रसेनवाक्यम् मृष्ये सहे अथाशुतमानीयसमर्पयतेतिशेषः २२ वीर्यंप्रभावःशौर्यमुत्साहोब
लंसत्त्वंतैरुन्नद्धमुच्छृंखलम् कथम् आत्मनःशक्तेःसममनुरूपम् २३ उपानत्पादरक्षाशिरआरोढुमिच्छतीतिहीनाअस्मानाज्ञापयंतीत्यर्थः २४ अस्यैवप्रपंचः एतइतिचतुर्भिः यौनेनपृथाया
विवाहेन २५

किंच चामरव्यजनेइति भुंजंत्युपभुंजतइत्यर्थः अस्मदुपेक्षयाऽस्माकमनाग्रहेण २६ अलमिति अतःपरंतान्यपहरिष्यामइत्यर्थः २७ अवरुंधीतस्वीकुर्यात् उरणोमेषः २८ जन्मनाबंधु
भिश्श्रोपलक्षितयाश्रियाउन्नद्धउत्कटोमदोयेषांते दुर्वाच्यंपरुषंवाक्यम् असभ्यादुर्जनाः २९ ३० नानाधनाभिजनादिमदैरुन्नद्धास्तेषांदंडएवप्रशमःप्रकर्षेणशमयतीतितथा यथालगुडोदंडः
३१ ३२ दुर्भाषानवाच्यशब्दान् ३३ दुर्भाषणमनुस्मरातिषड्भिःनोग्रसेनइति विभुराज्ञापयितुंसमर्थः ३४ अहोधृष्टाःश्रीकृष्णमप्यधिक्षिपंतीतिकुपितआहसुधर्मेत्यादिभिस्त्रिभिः ३५ ३६

चामरव्यजनेशंखमातपत्रंचपांडुरम् ॥ किरीटमासनंशय्यांभुंजंत्यस्मदुपेक्षया २६ अलंयदूनांनरदेवलांछनैर्दातुःप्रतीपैःफणिनामिवामृतम् ॥ येस्मत्प्र
सादोपचिताहियादवाआज्ञापयंत्यद्यगतत्रपाबत २७ कथमिंद्रोऽपिकुरुभिर्भीष्मद्रोणार्जुनादिभिः ॥ अदत्तमवरुंधीतसिंहग्रस्तमिवोरणः २८ ॥ श्रीशुकउ
वाच ॥ जन्मबंधुश्रियोन्नद्धमदास्तेभरतर्षभ ॥ आश्राव्यरामंदुर्वाच्यमसभ्याःपुरमाविशन् २९ दृष्ट्वाकुरूणांदौःशील्यंश्रुत्वाऽवाच्यानिचाच्युतः ॥ अवो
चत्कोपसंरब्धोदुष्प्रेक्ष्यःप्रहसन्मुहुः ३० नूनंनानामदोन्नद्धाःशांतिंनेच्छंत्यसाधवः ॥ तेषांहिप्रशमोदंडःपशूनांलगुडोयथा ३१ अहोयदून्सुसंरब्धान्कृष्णं
चकुपितंशनैः ॥ सांत्वयित्वाऽहमेतेषांशममिच्छन्निहागतः ३२ तइमेमंदमतयःकलहाभिरताःखलाः ॥ तंमामवज्ञायमुहुर्दुर्भाषान्मानिनोऽब्रुवन् ३३ नोग्र
सेनःकिलविभुर्भोजवृष्ण्यंधकेश्वरः ॥ शक्रादयोलोकपालायस्यादेशानुवर्तिनः ३४ सुधर्माऽऽक्रम्यतेयेनपारिजातोऽमरांघ्रिपः ॥ आनीयभुज्यतेसोऽसौन
किलाध्यासनर्हणः ३५ यस्यपादयुगंसाक्षाच्छ्रीरुपास्तेऽखिलेश्वरी ॥ सनार्हतिकिलश्रीशोनरदेवपरिच्छदान् ३६ यस्यांघ्रिपंकजरजोऽखिललोकपालैर्मौ
ल्युत्तमैर्धृतमुपासिततीर्थतीर्थम् ॥ ब्रह्माभवोऽहमपियस्यकलाःकलायाःश्रीश्चोद्वहेमचिरमस्यनृपासनंक्व ३७ भुंजतेकुरुभिर्दत्तंभूखंडंवृष्णयःकिल ॥ उपान
हःकिलवयंस्वयंतुकुरवःशिरः ३८ अहोऐश्वर्यमत्तानांमत्तानामिवमानिनाम् ॥ असंबद्धागिरोरूक्षाःकःसहेतानुशासिता ३९ अद्यनिष्कौरवींपृथ्वींकरिष्यामी
त्यमर्षितः ॥ गृहीत्वाहलमुत्तस्थौदहन्निवजगत्त्रयम् ४० लांगलाग्रेणनगरमुद्विदार्यगजाह्वयम् ॥ विचकर्षसगंगायांप्रहरिष्यन्नमर्षितः ४१ जलयानमिवाघू
र्णंगंगायांनगरंपतत् ॥ आकृष्यमाणमालोक्यकौरवाजातसंभ्रमाः ४२ तमेवशरणंजग्मुःसकुटुंबाजिजीविषवः ॥ सलक्ष्मणंपुरस्कृत्यसांबंप्रांजलयःप्रभुम् ४३
रामरामाखिलाधारप्रभावंनविदामते ॥ मूढानांनःकुबुद्धीनांक्षंतुमर्हस्यतिक्रमम् ४४ स्थित्युत्पत्त्यप्ययानांत्वमेकोहेतुर्निराश्रयः ॥ लोकान्क्रीडनकानीशक्री
डतस्तेवदंतिहि ४५

मौल्युत्तमैर्मौलियुक्तैरुत्तमांगैःउत्तमैर्मौलिभिरितिवा उपासितानितीर्थानियैर्योगिभिस्तेषामपितीर्थम् यद्वा उपासितंसर्वैःसेवितंतीर्थंगंगातस्यास्तीर्थंतीर्थत्वनिमित्तम् किंचब्रह्माभवःश्रीश्चाहम
पिउद्वहेम कथंभूतावयम् यस्यकलायाअंशस्यकलाअंशाः३७ ३८ मत्तानामिवमद्यादिना रूक्षाः परुषाः अनुशासितास्वयंदंडधरःसन् ३९ ४० लांगलाग्रेणदक्षिणतःप्राकारमूलेनिखातेन
उद्विदार्यउत्पाट्य ४१ ४२ जिजीविषवइत्यक्षराधिक्यंसोढव्यम् ४३ मूढानांप्रभावानभिज्ञानाम् अतिक्रममपराधम् ४४ ४५

शेषेशयनंकरोषि शेषपर्यंकेपरिशिष्यमाणोयः सचत्वमेवेतिवा ४६ अस्मासुकोपश्चतवायमुचितएवेत्याहुः कोपस्तइतिस्थितिपालनेतत्परस्तात्पर्यवान्कोपः पाठांतरेसंबोधनम् ४७ वि
श्वंकर्मकृत्यंयस्यसत्वमितिसंबोधनम् ४८ वेपमानमयनंपुरंयेषांतैः ४९ तुरंगमांश्चद्वादशायुतानि ५० ५१ सुहृद्भिःकौरवैः ५२ मध्येसभायांसभामध्ये ५३ ५४ ॥ इतिदशमस्कंधेउत्त
रार्धेटीकायामष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ एकोनसप्ततितमेगार्हस्थ्यंप्रतिमंदिरम् ॥ कृष्णस्यनारदोदृष्ट्वाविस्मितोऽगात्ततःस्तुवन् ॥ १ ॥ १ दिदृक्षामभिनयेनाऽह ॥ चित्रमि
ति द्व्यष्टसहस्रस्त्रीरुदावहत्पारिणीतवान् २ तांद्वारवतीमनुवर्णयति· पुष्पितेतिसार्धत्रयेण पुष्पितेषूपवनेष्वारामेषूद्यानेषुचाद्विजानामलीनांचकुलानितैर्नादिताम् ३ छुरितेषुव्याप्तेषु ४ म

त्वमेवमूर्ध्नीदमनंतलीलयाभूमंडलंबिभर्षिसहस्रमूर्धन् ॥ अंतेचयःस्वात्मनिरुद्धविश्वःशेषेऽद्वितीयःपरिशिष्यमाणः ४६ कोपस्तेऽखिलशिक्षार्थंनद्वेषान्न
चमत्सरात् ॥ बिभ्रतोभगवन्सत्त्वंस्थितिपालनतत्परः ४७ नमस्तेसर्वभूतात्मन्सर्वशक्तिधराऽव्यय ॥ विश्वकर्मन्नमस्तेऽस्तुत्वांवयंशरणंगताः ४८ ॥ श्री
शुकउवाच ॥ एवंप्रपन्नैःसंविग्नैर्वेपमानायनैर्बलः ॥ प्रसादितःसुप्रसन्नोमाभैष्टेत्यभयंददौ ४९ दुर्योधनःपारिबर्हंकुंजरान्षाष्टिहायनान् ॥ ददौचद्वादशशता
न्ययुतानितुरंगमान् ५० रथानांषट्सहस्राणिरौक्माणांसूर्यवर्चसाम् ॥ दासीनांनिष्ककंठीनांसहस्रंदुहितृवत्सलः ५१ प्रतिगृह्यतुतत्सर्वंभगवान्सा
त्वतर्षभः ॥ ससुतःसस्नुषःप्रायात्सुहृद्भिरभिनंदितः ५२ ततःप्रविष्टःस्वपुरंहलायुधःसमेत्यबंधूननुरक्तचेतसः ॥ शशंससर्वंयदुपुंगवानांमध्येसभायांकुरु
षुस्वचेष्टितम् ५३ अद्यापिचपुरंह्येतत्सूचयद्रामविक्रमं ॥ समुन्नतंदक्षिणतोगंगायामनुदृश्यते ५४ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेहास्तिनपुरकर्ष
णविजयोनामाष्टषष्टितमोध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ नरकंनिहतंश्रुत्वातथोद्वाहंचयोषिताम् ॥ कृष्णेनैकेनबह्वीनांतद्दिदृक्षुःस्म
नारदः १ चित्रंबतैतदेकेनवपुषायुगपत्पृथक् ॥ गृहेषुद्व्यष्टसाहस्रंस्त्रियएकउदावहत् २ इत्युत्सुकोद्वारवतींदेवर्षिर्द्रष्टुमागमत् ॥ पुष्पितोपवनारामाद्विजा
लिकुलनादिताम् ३ उत्फुल्लेंदीवरांभोजकह्लारकुमुदोत्पलैः ॥ छुरितेषुसरस्सूच्चैःकूजितांहंससारसैः ४ प्रासादलक्षैर्नवभिर्जुष्टांस्फाटिकराजतैः॥महामरकत
प्रख्यैःस्वर्णरत्नपरिच्छदैः ५ विभक्तरथ्यापथचत्वरापणैःशालासभाभीरुचिरांसुरालयैः ॥ संसिक्तमार्गांगणवीथिदेहलींपतत्पताकाध्वजवारितातपां ६ त
स्यामंतःपुरंश्रीमदर्चितंसर्वधिष्ण्यपैः ॥ हरेःस्वकौशलंयत्रत्वष्ट्राकार्त्स्न्येनदर्शितं ७ तत्रषोडशभिःसद्मसहस्रैःसमलंकृतम् ॥ विवेशैकतमंशौरेःपत्नीनांभ
वनंमहत् ८ विष्टब्धंविद्रुमस्तंभैर्वैदूर्यफलकोत्तमैः ॥ इंद्रनीलमयैःकुड्यैर्जगत्याचाहतत्विषा ९

हामरकतैःप्रख्यायंतेप्रकाशंतइतितथातैःस्वर्णरत्नमयाःपरिच्छदाःपरिकरायेषुतैः ५ पतंत्यःप्रचलंत्यःपताकायेषुतैर्ध्वजैर्वारितआतपोयस्यांताम् ६ तस्यांद्वारकायाम् सर्वैर्धिष्ण्यपैर्लोक
पालैरर्चितम् षोडशभिःसद्मसहस्रैःसमलंकृतंहरेरंतःपुरंविवेश तत्रचतस्यशौरेःपत्नीनांभवनेष्वेकतमंविवेशेत्यन्वयःयत्रचस्वकौशलंत्वष्ट्रादर्शितामित्यंतःपुरभवनयोर्विशेषणम् ७ ८ तदनुव
र्णयतिचतुर्भिः विष्टब्धमिति विद्रुमस्तंभैर्विष्टब्धंविधृतम् वैदूर्यमयानिफलकोत्तमानिस्तंभाश्रयणानिच्छादनानितैरिंद्रनीलमयैःकुड्यादिभिश्चोपलक्षितम्जगत्याभूमिकयाचेंद्रनीलमय्या
नहतात्विड्यस्यास्तया ९

मुक्तादाम्नांविलंबाविविधानिलंबनानिविद्यंतेयेषुतैः मण्युत्तमैः परिष्कृतैर्भूषितैः १० ११ ईक्ष्यसमक्षियघनोमेघोऽयमितिबुद्धिर्येषांते १२ अनुसवंसर्वकालम् आत्मासमानानिगुणरूपवयांसिसु
वेषोऽलंकारश्चयस्यतेनदासीसहस्रेणयुतयागृहिण्यासह १३ श्रियोरुक्मिण्याःपर्यंकतःअवीविशदुपवेशयामास १४ अबिभ्रदबिभःदधारेत्यर्थः बिभ्रादितिशत्रंतंवातदासंपूज्याभिभाष्य
चप्राहेत्युत्तरेणान्वयःकथंभूतः यस्यचरणशौचंगंगाअशेषतीर्थंसः अतएवजगद्गुरुतरोपिसतांधर्मभृतांपतित्वादेवमकरोदित्यर्थः सतांपतित्वेहेतुः ब्रह्मण्यदेवइतियद्गुणकृतंनामतस्यैवयतोयुक्तं
समंजसमतस्तद्धर्मप्रवर्तनायैवमाचरणमित्यर्थः १५ अभिभाष्यदिष्ट्याऽत्रत्वदागमनमित्यादिप्रियमुक्त्वा १६ भगवतास्वस्याऽर्हणमनर्हंमन्यमानस्तत्संभावयन्नाह नैवेति सर्वमित्रत्वादेवम

वितानैर्निर्मितैस्त्वष्ट्रामुक्तादामविलंबिभिः ॥ दांतैरासनपर्यंकैर्मण्युत्तमपरिष्कृतैः १० दासीभिर्निष्ककंठीभिःसुवासोभिरलंकृतम् ॥ पुंभिःसकंचुकोष्णीष
सुवस्त्रमणिकुंडलैः ११ रत्नप्रदीपनिकरद्युतिभिर्निरस्तध्वांतंविचित्रवलभीषुशिखंडिनोंऽग ॥ नृत्यंतियत्रविहितागुरुधूपमक्षैर्निर्यांतमीक्ष्यघनबुद्धयउन्नदं
तः १२ तस्मिन्समानगुणरूपवयःसुवेषदासीसहस्रयुतयाऽनुसवंगृहिण्या ॥ विप्रोददर्शचमरव्यजनेनरुक्मदंडेनसात्वतपतिंपरिवीजयंत्या १३ तंसन्निरी
क्ष्यभगवान्सहसोत्थितःश्रीपर्यंकतःसकलधर्मभृतांवरिष्ठः ॥ आनम्यपादयुगलंशिरसाकिरीटजुष्टेनसांजलिरवीविशदासनेस्वे १४ तस्यावनिज्यचरणौतद
पःस्वमूर्ध्नाबिभ्रज्जगद्गुरुतरोऽपिसतांपतिर्हि ॥ ब्रह्मण्यदेवइतियद्गुणनामयुक्तंतस्यैवयच्चरणशौचमशेषतीर्थम् १५ संपूज्यदेवऋषिवर्यमृषिःपुराणो
नारायणोनरसखोविधिनोदितेन ॥ वाण्याऽभिभाष्यमितयाऽमृतमिष्टयातंप्राहप्रभोभगवतेकरवामहेकिम् १६ नारदउवाच ॥ नैवाऽद्भुतंत्वयिविभोऽखिललो
कनाथेमैत्रीजनेषुसकलेषुदमःखलानां ॥ निःश्रेयसायहिजगत्स्थितिरक्षणाभ्यांस्वैरावतारउरुगायविदामसुष्ठु १७ दृष्टंतवांघ्रियुगलंजनतापवर्गंब्रह्मादि
भिर्हृदिविचिंत्यमगाधबोधैः ॥ संसारकूपपतितोत्तरणावलंबंध्यायंश्चराम्यनुगृहाणयथास्मृतिःस्यात् १८ ततोऽन्यदाविशद्गेहंकृष्णपत्न्याःसनारदः ॥
योगेश्वरेश्वरस्यांगयोगमायाविवित्सया १९ दीव्यंतमक्षैस्तत्रापिप्रिययाचोद्धवेनच ॥ पूजितःपरयाभक्त्याप्रत्युत्थानासनादिभिः २० पृष्टश्चाविदुषेवा
सौकदायातोभवानिति ॥ क्रियतेकिंनुपूर्णानामपूर्णैरस्मदादिभिः २१ अथापिब्रूहिनोब्रह्मञ्जन्मैतच्छोभनंकुरु ॥ सतुविस्मितउत्थायतूष्णीमन्यदगा
द्गृहम् २२ तत्राप्यचष्टगोविंदंलालयंतंसुताञ्छिशून् ॥ ततोऽन्यस्मिन्गृहेऽपश्यन्मज्जनायकृतोद्यमम् २३ जुह्वंतंचवितानाग्नीन्यजंतंपंचभिर्मखैः ॥ भो
जयंतंद्विजान्क्वापिभुंजानमवशेषितम् २४

र्हणंनतुममगौरवात् तर्हिकथंकंसादिष्वमैत्रीतत्राऽह खलानांदमश्चनैवाद्भुतमितिकुतः जगतःस्थितिर्धारणंरक्षणंपालनंताभ्यांसहतस्यानिःश्रेयसायतवायंस्वेच्छावतारइतिवयंसुष्ठुसम्यग्वि
द्मः अतःखलदमःसाधुसंमाननंचयुक्तमितिभावः १७ यदुक्तंप्रभोकिंकरवामेतितत्राऽह दृष्टमितिभक्तजनतायाअपवर्गरूपं किंच अतिदुर्लभतयाब्रह्मादिभिर्योगेश्वरैरपिहृदिविचिंत्यम् किंचसं
सारकूपेपतितानामुत्तरणायावलंबमाश्रयंएवंभूतंतवांघ्रियुगलंमयादृष्टमतःकृतकृत्योस्मितथापित्वत्स्मृतिर्यथास्यात्तथानुगृहाण ततस्तद्ध्यायन्नेवानित्यंचरामीति १८ १९ अक्षैर्दीव्यंतामि
त्यादौददर्शेतिज्ञातव्यं २० २१ २२ २३ वितानाग्नीनाहवनीयादीनग्निहोत्रेण पंचभिर्मखैर्महायज्ञैर्यजंतं २४

२५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ कालेतत्तत्समयेविधिनाउपयापनंप्रापणंविवाहमित्यर्थः कल्पयंतंघटयंतं विभूतिभिर्विभवैः ३२ प्रस्थापनंदुहितृजामात्रादीनांस्वगृहात्तत्तद्गृहप्रतिनयनम् उ
पानयनंतत्तद्गृहात्पुनरानयनम् तैर्महोत्सवान्कल्पयंतंयोगेश्वरेशस्यतेषामपत्यानांमहोत्सवान्वीक्ष्यलोकाःसर्वैविसिस्मिरेविस्मयंचक्रुःतथाभूतान्कल्पयंतम् ३३ ३४ ३५ अव्यक्तलिं
गंवेषांतरेणच्छन्नम् ३६ ३७ हेयोगेश्वरआत्मन्आत्मनिमममनासितवस्वरूपेवानिर्भाताःप्रतीतास्तवयोगमायाःकेवलंविदामाविज्ञःनतुत्वत्परमार्थमितिभावः ३८ त्वन्मानुष्यनाट्येनमु

क्वापिसंध्यामुपासीनंजपंतंब्रह्मवाग्यतम् ॥ एकत्रचासिचर्मभ्यांचरंतमसिवर्त्मसु २५ अश्वैर्गजैरथैःक्वापिविचरंतंगदाग्रजं ॥ क्वचिच्छयानंपर्यंकेस्तूयमानं
चबंदिभिः २६ मंत्रयंतंचकस्मिंश्चिन्मंत्रिभिश्चोद्धवादिभिः ॥ जलक्रीडारतंक्वापिवारमुख्याऽबलावृतं २७ कुत्रचिद्द्विजमुख्येभ्योददतंगाःस्वलंकृताः ॥ इ
तिहासपुराणानिशृण्वंतंमंगलानिच २८ हसंतंहास्यकथयाकदाचित्प्रिययागृहे ॥ क्वापिधर्मंसेवमानमर्थकामौचकुत्रचित् २९ ध्यायंतमेकमासीनंपुरुषंप्र
कृतेःपरं ॥ शुश्रूषंतंगुरून्क्वापिकामैर्भोगैःसपर्यया ३० कुर्वंतंविग्रहंकैश्चित्संधिंचान्यत्रकेशवं ॥ कुत्रापिसहरामेणचिंतयंतंसतांशिवं ३१ पुत्राणांदुहितॄणां
चकालेविध्युपयापनं ॥ दारैर्वरैस्तत्सदृशैःकल्पयंतंविभूतिभिः ३२ प्रस्थापनोपानयनैरपत्यानांमहोत्सवान् ॥ वीक्ष्ययोगेश्वरेशस्ययेषांलोकाविसिस्मिरे
३३ यजंतंसकलान्देवान्क्वापिक्रतुभिरूर्जितैः ॥ पूर्तयंतंक्वचिद्धर्मंकूपाराममठादिभिः ३४ चरंतंमृगयांक्वापिहयमारुह्यसैंधवम् ॥ घ्नंतंततःपशून्मेध्यान्प
रीतंयदुपुंगवैः ३५ अव्यक्तलिंगंप्रकृतिष्वंतःपुरगृहादिषु ॥ क्वचिच्चरंतंयोगेशंतत्तद्भावबुभुत्सया ३६ अथोवाचहृषीकेशंनारदःप्रहसन्निव ॥ योगमायोद
यंवीक्ष्यमानुषीमीयुषोगतिम् ३७ विदामयोगमायास्तेदुर्दर्शाअपिमायिनाम् ॥ योगेश्वरात्मन्निर्भाताभवत्पादनिषेवया ३८ अनुजानीहिमांदेवलोकांस्ते
यशसाप्लुतान्॥पर्यटामितवोद्गायँल्लीलांभुवनपावनीम् ३९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ब्रह्मन्धर्मस्यवक्ताऽहंकर्तातदनुमोदिता ॥ तच्छिक्षयँल्लोकमिममास्थि
तःपुत्रमाखिदः ४० श्रीशुकउवाच ॥ इत्याचरंतंसद्धर्मान्पावनान्गृहमेधिनाम् ॥ तमेवसर्वगेहेषुसंतमेकंददर्शह ४१ कृष्णस्यानंतवीर्यस्ययोगमायामहोद
यम् ॥ मुहुर्दृष्ट्वाऋषिरभूद्विस्मितोजाकौतुकः ४२ इत्यर्थकामधर्मेषुकृष्णेनश्रद्धितात्मना ॥ सम्यक्सभाजितःप्रीतस्तमेवानुस्मरन्ययौ ४३ एवंमनुष्यप
दवीमनुवर्तमानोनारायणोऽखिलभवायगृहीतशक्तिः ॥ रेमेंऽगषोडशसहस्रवरांगनानांसव्रीडसौहृदनिरीक्षणहासजुष्टः ४४ यानीहविश्वविलयोद्भववृत्ति
हेतुःकर्माण्यनन्यविषयाणिहरिश्चकार ॥ यस्त्वंगगायतिशृणोत्यनुमोदतेवाभक्तिर्भवेद्भगवतिह्यपवर्गमार्गे ४५ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेकृ
ष्णगार्हस्थ्यदर्शनंनामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

ह्याम्यतोमांप्रस्थापयेत्याह अनुजानीहीति ३९ तत्तस्माल्लोकंशिक्षयन्निमंधर्ममास्थितोनतुतत्त्वतः हेपुत्रमाखिदःमोहंमाप्राप्नुहीति ४० इत्येवमनुगृहीतस्तमेकमेवसंतंददर्शेति ४१ मु
हुर्मुहुर्दृष्ट्वाजातकौतुकोमुनिर्विस्मितोऽभूदिति ४२ श्रद्धितःश्रद्धयायुक्तआत्मायस्यतेन ४३ नारददृष्टांश्रीकृष्णलीलांनिगमयतिएवमिति अखिलस्यभवायोद्भवायगृहीताःशक्तयोनानामूर्तयो
येनसःसव्रीडंचतत्सौहृदंचतेननिरीक्षणंहासश्चताभ्यांजुष्टः ४४ अनन्यविषयाण्यसाधारणानिअपवर्गमार्गेमोक्षप्रदे ४५ ॥ इतिदशमेउ०टी०एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ छ ॥

ततस्तुसप्ततितमेकृष्णस्याह्निककर्माणि दूतनारदयोःकार्यैकार्यमंत्रविचारणम् १ जगन्मंगलचारित्रमाह्निकंजगदीशितुः नारदेनक्वचित्किंचिद्दृष्टमाहयथाक्रमम् २ अथेति इत्यर्थकामधर्मेषु
कृष्णेनश्रद्धितात्मनेतिप्रस्तुतस्यश्रीकृष्णस्याह्निकस्याधिकारेऽथशब्दः उपवृत्तायामासन्नायाम् पतिभिःश्रीकृष्णैः माधव्योमाधवस्यभार्याः १ बंदिनइवश्रीकृष्णंबोधयंतिसंतिवयांसि
पक्षिणोऽरूरुवन्नतिशयेनाकूजन् मंदारवनवायुभिर्गायत्स्वलिष्वनिद्राणिनिद्रारहितानिवयांसि २ वैदर्भीत्युपलक्षणम् परिरंभणविश्लेषात्तंपर्यालोच्य ३ ४ एकमखंडं तत्रहेतुः अनन्यंनिरु
पाधिम् अतएवाव्ययंनित्यम् स्वयंज्योतिष्ट्वेहेतुः नित्यनिरस्तंनित्यनिवृत्तंकल्मषमविद्यायस्मात्तम् उपलक्षणमाह अस्येति अस्यविश्वस्य लक्षितभावश्चासौनिर्वृतिश्च भावःसत्तानिर्वृ
तिरानंदः तथाहि गुणक्षोभात्पूर्वंसत्तामात्रंयः सदेवसौम्येदमग्रआसीदित्यादिश्रुतेः सएवानंदश्च विज्ञानमानंदमित्यादिश्रुतेःतंसदानंदमित्यर्थः ५ आप्लुतःस्नातः संध्यायाउपगमउपा
सनमादिर्यथाभवतितथाक्रियाकलापंचकार काण्वत्वादुदयात्पूर्वमेवहुतानलः ब्रह्मगायत्रींजजाप ६ कलाअंशान्देवान्ऋषीन्पितॄंश्चतर्पयित्वा ७ गृष्टीनांप्रथमप्रसूतानाम् ८ बद्वमिति

श्रीशुकउवाच ॥ अथोषस्युपवृत्तायांकुक्कुटान्कूजतोऽशपन् ॥ गृहीतकंठ्यःपतिभिर्माधव्योविरहातुराः १ वयांस्यरूरुवन्कृष्णंबोधयंतीवबंदिनः ॥ गाय
त्स्वलिष्वनिद्राणिमंदारवनवायुभिः २ मुहूर्तंतंतुवैदर्भीनामृष्यदतिशोभनम् ॥ परिरंभणविश्लेषात्प्रियबाह्वंतरंगता ३ ब्राह्मेमुहूर्तउत्थायवार्युपस्पृश्यमाध
वः ॥ दध्यौप्रसन्नकरणआत्मानंतमसःपरम् ४ एकंस्वयंज्योतिरनन्यमव्ययंस्वसंस्थयानित्यनिरस्तकल्मषम् ॥ ब्रह्माख्यमस्योद्भवनाशहेतुभिःस्वशक्ति
भिर्लक्षितभावनिर्वृतिम् ५ अथाप्लुतोंऽभस्यमलेयथाविधिक्रियाकलापंपरिधायवाससी ॥ चकारसंध्योपगमादिसत्तमोहुतानलोब्रह्मजजापवाग्यतः ६ उ
पस्थायार्कमुद्यंतंतर्पयित्वात्मनःकलाः ॥ देवानृषीन्पितॄन्वृद्धान्विप्रानभ्यर्च्यचात्मवान् ७ धेनूनांरुक्मशृंगीणांसाध्वीनांमौक्तिकस्रजाम् ॥ पयस्विनीनांगृ
ष्टीनांसवत्सानांसुवाससाम् ८ ददौरूप्यखुराग्राणांक्षौमाजिनातिलैःसह ॥ अलंकृतेभ्योविप्रेभ्योबद्वंबद्वंदिनेदिने ९ गोविप्रदेवतावृद्धगुरून्भूतानि
सर्वशः ॥ नमस्कृत्यात्मसंभूतीर्मंगलानिसमस्पृशत् १० आत्मानंभूषयामासनरलोकविभूषणम् ॥ वासोभिर्भूषणैःस्वीयैर्दिव्यस्रगनुलेपनैः ११ अवेक्ष्याज्यं
तथाऽऽदर्शंगोवृषद्विजदेवताः ॥ कामांश्चसर्ववर्णानांपौरांतःपुरचारिणाम् ॥ प्रदाप्यप्रकृतीःकामैःप्रतोष्यप्रत्यनंदत १२ संविभज्याग्रतोविप्रान्स्रक्तांबूलानु
लेपनैः ॥ सुहृदःप्रकृतीर्दारानुपायुंक्ततततःस्वयं १३ तावत्सूतउपानीयस्यंदनंपरमाद्भुतं ॥ सुग्रीवाद्यैर्हयैर्युक्तंप्रणम्यावस्थितोग्रतः १४ गृहीत्वापाणिनापाणी
सारथेस्तमथारुहत् ॥ सात्यक्युद्धवसंयुक्तःपूर्वाद्रिमिवभास्करः १५ ईक्षितोंतःपुरस्त्रीणांसव्रीडप्रेमवीक्षितैः ॥ कृच्छ्राद्विसृष्टोनिरगाज्जातहासोहरन्मनः १६

हिरण्येनपरीवृतान्कृष्णान्शुक्लदतोमृगान् मष्णारेभरतोऽददाच्छतंबद्वानिसप्तचेतिश्रुत्युक्तानिसप्तोत्तरशतंबद्वान्येकीकृत्यपुराणेचतुर्दशलक्षत्वेनगणितानि यथोक्तंभरतमेवाधिकृत्यनव
मस्कंधे मृगाञ्शुक्लदतःकृष्णान्सुवर्णेनपरिष्कृतान् अदात्कर्माणिकृष्णारेनियुतानिचतुर्दशेति ततश्चेयंबद्वसंख्याश्लोकेनसंगृह्यते चतुर्दशानांलक्षाणांसप्ताधिकशतांशकः बद्वंचतुरशीत्यग्र
सहस्राणित्रयोदशेति दिनेदिनेचप्रतिगृहंचेति ९ आत्मसंभूतीःस्वविभूतीःमंगलानिकपिलादीनि १० नरलोकस्यविभूषणरूपमात्मानम् स्वीयैःपीतांबरकौस्तुभादिभिः ११
कामानभिलषितानर्थान् १२ विप्रादीन्स्रगादिभिःसंविभज्य तेभ्यस्तानिदत्त्वेत्यर्थः उपायुंक्तभोगार्थमग्रहीत् १३ १४ पाणिकृतेंऽजलौगृहीत्वा १५ सव्रीडप्रेमवीक्षितैरीक्षितःक्षणंस्थित
स्ताभिरेववीक्षितैःकृच्छ्राद्विसृष्टोनिरगादिति १६

एवंसर्वगृहेभ्यःपृथक्पृथङ्निर्गत्यानंतरमेकएवसन्सुधर्मांप्राविशत् यन्निविष्टानांयत्रप्रविष्टानाम् १७ नृसिंहैर्नृषुश्रेष्ठैः १८ उपमंत्रिणःपरिहासकाः पृथक्पृथक्स्वस्वसमुदायैः १९ मृदंगादयः प्रसिद्धाःदरःशंखःसूतादयस्तुष्टुवुः २० ब्राह्मणाब्रह्मवेदमाहुर्मंत्रान्व्याचक्षतेत्यर्थःवादिनोवदनचतुराः २१ २२ २३ गिरिव्रजेतत्संज्ञकेदुर्गेरुद्धाआसन् तेषांचदुःखमावेदयदित्यन्वयः २४ कृष्णकृष्णेतिषट्श्लोकीराज्ञांविज्ञप्तिस्तत्रप्रथमेनशरणाश्रयणंत्रिभिर्भयानुवादोद्वाभ्यांप्रार्थनामिति २५ पृथग्दार्शिनोलोकस्यभवभयंविवृण्वंतोनमंति लोकइति विकर्मनिषिद्धंकाम्यंचतास्मिन्नितरांरतः स्वेकुशलेधर्मे भवतोऽर्चनेत्वयोदितेपंचरात्रे सामान्यतश्चगीतासु यत्करोषियदश्नासियज्जुहोषिददासियत् ॥यत्तपस्यसिकौंतेयतत्कुरुष्वमदर्पणमिति प्रमत्तोऽनवहितोयावदयं लोकस्तावदेवास्यलोकस्ययःसद्योजीविताशांछिनत्तितस्मैतुभ्यमानिमिषायकालात्मनेनमइति २६सेयंलोकस्यगतिर्वयंतुत्वद्भक्ताअतोऽस्माकंकुतएतद्दुःखमापन्नमित्याश्चर्येणाऽऽहुःलोकइति

सुधर्माख्यांसभांसर्वैर्वृष्णिभिःपरिवारितः ॥ प्राविशद्यन्निविष्टानांनसंत्यंगषडूर्मयः १७ तत्रोपविष्टःपरमासनेविभुर्बभौस्वभासाककुभोऽवभासयन् ॥ वृतो
नृसिंहैर्यदुभिर्यदूत्तमोयथोडुराजोदिवितारकागणैः १८ तत्रोपमंत्रिणोराजन्नानाहास्यरसैर्विभुम् ॥ उपतस्थुर्नटाचार्यानर्त्तक्यस्तांडवैःपृथक् १९ मृदंगवी
णामुरजवेणुतालदरस्वनैः ॥ ननृतुर्जगुस्तुष्टुवुश्चसूतमागधबंदिनः २० तत्राहुर्ब्राह्मणाःकेचिदासीनाब्रह्मवादिनः ॥ पूर्वेषांपुण्ययशसांराज्ञांचाकथयन्कथाः
२१ तत्रैकःपुरुषोराजन्नागतोऽपूर्वदर्शनः ॥ विज्ञापितोभगवतेप्रतीहारैःप्रवेशितः २२ सनमस्कृत्यकृष्णायपरेशायकृतांजलिः ॥ राज्ञामावेदयद्दुःखंजरा
संधनिरोधजम् २३येचदिग्विजयेतस्यसन्नतिंनययुर्नृपाः ॥ प्रसह्यरुद्धास्तेनासन्नयुतेद्वेगिरिव्रजे२४कृष्णकृष्णाप्रमेयात्मन्प्रपन्नभयभंजन ॥ वयंत्वांशरणंया
मोभवभीताःपृथग्धियः २५ लोकोविकर्मनिरतःकुशलेप्रमत्तःकर्मण्ययंत्वदुदितेभवदर्चनेस्वे ॥ यस्तावदस्यबलवानिहजीविताशांसद्यश्छिनत्त्यनिमिषायन
मोऽस्तुतस्मै २६ लोकेभवान्जगदिनःकलयाऽवतीर्णःसद्रक्षणायखलनिग्रहणायचान्यः ॥ कश्चित्त्वदीयमतियातिनिदेशमीशकिंवाजनःस्वकृतमृच्छतित
न्नविद्मः २७ स्वप्नायितंनृपसुखंपरतंत्रमीशशश्वद्भयेनमृतकेनधुरंवहामः ॥ हित्वातदात्मनिसुखंत्वदनीहलभ्यंक्लिश्यामहेऽतिकृपणास्तवमाययेह २८ तन्नो
भवान्प्रणतशोकहरांघ्रियुग्मोबद्धान्वियुंक्ष्वमगधाह्वयकर्मपाशात् ॥ योभूभुजोऽयुतमतंगजवीर्यमेकोबिभ्रद्रुरोधभवनेमृगराडिवावीः २९

भोईश जगतइनइश्वरः त्वयिसद्रक्षणार्थमवतीर्णेऽपिचेदस्माकंदुःखंस्यात्तर्हिकिमन्यःकश्चिज्जरासंधादिस्त्वदाज्ञामपिलंघयति किंचत्वयारक्ष्यमाणोपिजनःस्वकर्मजंदुखंप्राप्नोत्येवेतिनाविद्मः नचैतदुभयमपियुक्तमिति भावः २७ किंदुःखंतदाहुः स्वप्नायितमिति स्वप्नवज्जातंनृपसुखंनृपोचितंसुखम् यतःपरतंत्रंविषयसाध्यम्किंचसंप्रतिशश्वद्भयंयस्मिंस्तेनमृततुल्येनशरीरेणधुरंपुत्रदारादिचिंतांकेवलंवहामः अहोकष्टं नःयेवयमितः पूर्वमेवनिष्कामाःसंतस्त्वांनाश्रिताइत्याहुः हित्वेति त्वत्त्वत्तोयदनीहैर्निष्कामैर्लभ्यमात्मनिस्वतःसिद्धंसुखंतद्धित्वाक्लिश्यामइति २८त्वन्मायाकृतंकर्मबंधंत्वमेवनिवर्तयेतिप्रार्थयंते तन्नइति वियुंक्ष्वमोचय मगधोजरासंधस्तत्संज्ञकात्कर्मपाशात् भवद्भिरेवविक्रम्यततोनिर्गम्यतामितिचेदतआहुःयइति एकएवायुतमतंगजानां वीर्यंबिभ्रत्सन्स्वभवनेभूभुजोऽस्मान्रुरोध सिंहोमेषीरिव २९

किंचयुष्मदीयावयमित्यस्मानधिकंबाधतइत्याहुः योवाइतिहेउदात्तचक्रउद्यतसुदर्शन योवैद्विनवकृत्वोऽष्टादशवारांस्त्वयासहमृधेवर्तमानेतत्रसप्तदशकृत्वस्त्वयाखलुभग्नःपराजितःपश्चा
दनंतवीर्यमपिनृलोकेनिरतंनरशरीरविनोदंभवंतंसकृज्जित्वोढदर्पःप्राप्तगर्वोयुष्मत्प्रजानोरुजातिपीडयतितत्तत्रयद्युक्तंतद्विधेहत्यर्थः ३० दूतआहाइतीति ३१ ३२ ३३ ३४ भूयान्महान्गुणो
लाभोऽयमस्माकंयत्सर्वलोकवृत्तांतज्ञानमिति ३५ ईश्वरःकर्तायेषांतेषु ३६ एवमविदुषेवसर्वज्ञेनजरासंधवधार्थमेवपांडवचिकीर्षितंपृष्टोनारदोमायेयमितिज्ञात्वाऽऽहदृष्टाइतित्रिभिः वि
श्वसृजश्चब्रह्मणोऽपिमायिनोमोहकस्यतेस्वशक्तिभिर्विद्यादिभिर्भूतेष्वंतर्यामितयाचरतोवर्तमानस्य यद्यहंभूतेषुवर्तेतर्हिभूतानिमांकिंनपश्यंतितत्राऽऽह वह्नेरिवच्छन्नरुचइति स्वशक्तिभि
रेवच्छन्नारुक्प्रकाशोयस्यतस्य अतस्तवेदंप्रश्नादिनमेऽद्भुतम् ३७ इदंजगत् कथंभूतम् असदेवयत्तवमाययाविद्यमानात्मतयावभासतेतज्जगत्सृजतःकिंतुकेवलंतुभ्यंनमनमेवशक्यमित्याह त

योवैत्वयाद्विनवकृत्वउदात्तचक्रभग्नोमृधेखलुभवंतमनंतवीर्यम् ॥ जित्वानृलोकेनिरतंसकृदूढदर्पोयुष्मत्प्रजारुजतिनोऽजिततद्विधेहि ॥ ३० दूतउवाच ॥
इतिमागधसंरुद्धाभवद्दर्शनकांक्षिणः ॥ प्रपन्नाःपादमूलंतेदीनानांशंविधीयताम् ३१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ राजदूतेब्रुवत्येवंदेवर्षिःपरमद्युतिः ॥ बिभ्रत्पिं
गजटाभारंप्रादुरासीद्यथारविः ३२ तंदृष्ट्वाभगवान्कृष्णःसर्वलोकेश्वरेश्वरः ॥ ववंदउत्थितःशीर्ष्णाससभ्यःसानुगोमुदा ३३ सभाजयित्वाविधिवत्कृतासन
परिग्रहम् ॥ बभाषेसूनृतैर्वाक्यैःश्रद्धयातर्पयन्मुनिम् ३४ अपिस्विदद्यलोकानांत्रयाणामकुतोभयम् ॥ ननुभूयान्भगवतोलोकान्पर्यटतोगुणः ३५
नहितेऽविदितंकिंचिल्लोकेष्वीश्वरकर्तृषु ॥ अथपृच्छामहेयुष्मान्पांडवानांचिकीर्षितम् ३६ श्रीनारदउवाच ॥ दृष्टामयातेबहुशोदुरत्ययामायाविभोवि
श्वसृजश्चमायिनः ॥ भूतेषुभूमंश्चरतःस्वशक्तिभिर्वह्नेरिवच्छन्नरुचोनमेऽद्भुतम् ३७ तवेहितंकोऽर्हतिसाधुवेदितुंस्वमाययेदंसृजतोनियच्छतः ॥ यद्विद्य
मानात्मतयाऽवभासतेतस्मैनमस्तेस्वविलक्षणात्मने ३८ जीवस्ययःसंसरतोविमोक्षणंनजानतोऽनर्थवहाच्छरीरतः ॥ लीलावतारैःस्वयशःप्रदीपकंप्राज्वाल
यत्त्वातमहंप्रपद्ये ३९ अथाप्याश्रावयेब्रह्मनरलोकविडंबनम् ॥ राज्ञःपैतृष्वस्रेयस्यभक्तस्यचाचिकीर्षितम् ४० यक्ष्यतित्वांमखेंद्रेणराजसूयेनपांडवः ॥
पारमेष्ठ्यकामोनृपतिस्तद्भवाननुमोदताम् ४१ तस्मिन्देवक्रतुवरेभवंतंवैसुरादयः ॥ दिदृक्षवःसमेष्यंतिराजानश्चयशस्विनः ४२ श्रवणात्कीर्तनाद्ध्या
नात्पूयंतेंऽतेऽवसायिनः ॥ तवब्रह्ममयस्येशकिमुतेक्षाऽभिमर्शिनः ४३

स्मैनमइति कुतःस्वेनरूपेणसर्वतोविलक्षणात्मनेअचिंत्यायेत्यर्थः ३८ नन्वेवंभूतस्यकिंमायाचेष्टितैरित्यतआह जीवस्येति अविद्यातमसावृतत्वेनानर्थप्रापकाच्छरीरात्संसरतः तेनैवतम
सातस्माच्छरीराद्विमोक्षोपायमजानतः प्राज्वालयत्प्रदीपितवान् तंत्वात्वाम् यशःश्रवणादिभिर्जीवस्यमोक्षार्थमित्यर्थः ३९ आश्रावयेश्रावयिष्यामि नरलोकविडंबनंब्रह्मत्वाम् ब्रह्म
न्नितिपाठेऽपिहेब्रह्मन्परमात्मन्नरलोकानुकारिणंत्वांश्रावविष्यामीति ४० ४१ नचात्रैवानुमोदनंकार्यंकिंतुतत्राऽगंतव्यमित्याशयेनाऽऽह तस्मिन्निति ४२ तत्राऽऽगताश्चसर्वेत्वद्दर्शनादि
नापूताभविष्यंतीत्याह श्रवणादिति अंतेवसायिनःश्वपचाअपि ब्रह्ममयस्यब्रह्मघनमूर्तेः ईक्षाचअभिमर्शःस्पर्शनंचतौविद्येतेयेषाम् ४३

कैमुत्यमतिशयेनाऽह यस्येति हेभुवनानांमंगलरूपदिविपातालेभूमौचप्राथितंयस्ययशोविश्वंपुनाति कथं प्राथितंदिग्वितानंदिग्भवनानांवितानवदलंकरणं तथाचरणांबुजप्राथितंपुनाति कथं तत्प्रथितम् दिविमंदाकिनीतिअधश्चभोगवतीतिइहचभूमौगंगेतितस्यतवागमनात्सर्वंमंगलंपवित्रंचभविष्यतीतिभावः ४४ तत्रैवंनारदोक्तंतेषुवर्तमानेष्वात्मीयपक्षेषुयादवेषुजरासंधस्यावि जिगीषयाअगृह्णत्स्वमन्यमानेषुवाचःपेशैःपेशलवाग्भिरित्यर्थः ४५ चक्षुष्टेहेतुःमंत्रार्थानांमंत्रसाध्यानांतत्त्ववित्परिपाकवेदिता ४६ ४७ ॥ ॥ इतिदशमेउत्तरार्धेटीकायांसप्ततितमो ऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथैकसप्ततितमउद्धवस्यतुमंत्रतः ॥ इंद्रप्रस्थंगतेकृष्णेपार्थानांपरमोत्सवः ॥ १ ॥ राजसूयमिषंकृत्वाभीमदुर्योधनादिषु ॥ कलिमुत्पाद्यतद्द्वाराभूभारमह रत्प्रभुः ॥ २ ॥ देवर्षेर्मतंराजसूयगमनम् सभ्यानांमतंराजरक्षा कृष्णस्यतूभयम् १ यक्ष्यतोयागंकारिष्यतःपैतृष्वस्रेयस्यापितृष्वसुःपुत्रस्यसाचिव्यंसाहाय्यंतच्चकार्यम् तथाशरणार्थिनांराज्ञां

यस्यामलंदिवियशःप्रथितंरसायांभूमौचतेभुवनमंगलदिग्वितानम् ॥ मंदाकिनीतिदिविभोगवतीतिचाधोगंगेतिचेहचरणांबुपुनातिविश्वम् ४४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तत्रतेष्वात्मपक्षेष्वगृह्णत्सुविजिगीषया ॥ वाचःपेशैःस्मयन्भृत्यमुद्धवंप्राहकेशवः ४५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ त्वंहिनःपरमंचक्षुःसुहृन्मंत्रार्थतत्त्ववित् ॥ तथाऽत्रब्रूह्यनुष्ठेयंश्रद्दध्मःकरवामतत् ४६ इत्युपामंत्रितोभर्त्रासर्वज्ञेनापिमुग्धवत् ॥ निदेशंशिरसाधायउद्धवःप्रत्यभाषत ४७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेभगवद्यानेसप्ततितमोध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युदीरितमाकर्ण्यदेवर्षेरुद्धवोऽब्रवीत् ॥ सभ्यानांमतमाज्ञायकृष्णस्यचमहामतिः १ ॥ उद्धवउवाच ॥ यदुक्तमृषिणादेवसाचिव्यंयक्ष्यतस्त्वया ॥ कार्यंपैतृष्वस्रेयस्यरक्षाचशरणैषिणाम् २ यष्टव्यंराजसूयेनदिक्चक्रजयिनाविभो ॥ अतोजरासुतजयउभयार्थोमतोमम ३ अस्माकंचमहानर्थोह्येतेनैवभविष्यति ॥ यशश्चतवगोविंदराज्ञोबद्धान्विमुंचतः ४ सवैदुर्विषहोराजानागायुतसमोबले ॥ बलिनामपिचान्येषांभीमंसमबलंविना ५ द्वैरथेसतुजेतव्योमाशताक्षौहिणीयुतः ॥ ब्रह्मण्योऽभ्यर्थितोविप्रैर्नप्रत्याख्यातिकर्हिचित् ६ ब्रह्मवेषधरोगत्वातंभिक्षेतवृकोदरः ॥ हनिष्यतिनसंदेहोद्वैरथेतवसन्निधौ ७ निमित्तंपरमीशस्यविश्वसर्गनिरोधयोः ॥ हिरण्यगर्भःशर्वश्चकालस्यारूपिणस्तव ८

रक्षाचकार्या २ तत्रप्रथमंराजसूयार्थंगंतव्यंततोराजरक्षाकर्तव्येत्याह यष्टव्यमित्यष्टभिः अतोदिग्विजयहेतोः उभयार्थोराजसूयार्थःशरणागतरक्षार्थश्च ३ ४ अत्युत्सुकतयासद्यएवजरासंधंहंतुमिच्छतोयादवानालक्ष्याऽऽहसवाइति अन्येषांततोबलिनामपियद्यपिसमबलएवभीमस्तथापितंविनाभीमादेवतस्यमृत्युर्विहितइतिभावः ५ ननुस्वबलसाम्येऽपिसेनाबलंतस्याधिकमितिचेदतआहद्वैरथइतिद्वंद्वयुद्धे शतेनाक्षौहिणीभिर्युतोमागधोमानजेतव्यइत्यर्थः नन्वसौस्वसैन्यमेवयुद्धायनियुंजीतकुतस्तेनद्वैरथमितितत्राह ब्रह्मण्यइति नप्रत्याख्यातिननिराकरोति ६ भिक्षेतद्वंद्वयुद्धंयाचताम् तथापिसमबलत्वात्साम्यमेवस्यादतआहतवसन्निधाविति ७ नन्वकिंचित्कुर्वतोममसान्निधानात्किंस्यादतआह निमित्तमिति अयमर्थः यथातवारूपस्यकालात्मनो विश्वसर्गेनिमित्तंकेवलंहिरण्यगर्भस्तथाशर्वश्चतन्निरोधेतथात्रत्वमेवसान्निधिमात्रेणहंताभीमोनिमित्तमात्रमिति ८

अतोऽनेनोपायेनत्वयासशीघ्रंहंतव्यइत्याशयेनाऽऽह गायंतीति जरासंधधृतानांराज्ञांदेव्यःपत्न्यस्तेविशदंकर्मस्वगृहेषुबालकलालनादौगायंति किंतत्कर्म स्वशत्रोर्जरासंधस्यवधमात्मनां
पतीनांविमोक्षणंच वत्समारोदीःश्रीकृष्णएवंकरिष्यतीति अत्रदृष्टांताः गोप्यश्चेत्यादयःयथागोप्यःशंखचूडवधंस्वमोक्षंचगायंति अवतारांतरगतंकुंजरपतेर्नक्रात् जनकात्मजायाश्चराव
णात् पित्रोश्चकंसगृहान्मोक्षम् अतएवंभूतानांतासांकृपयात्वयातथैवकर्तव्यमितिभावः ९ किंचजरासंधवधइति भूर्यर्थायेति ततःशिशुपालवधादयोऽपिसुखसाध्याभविष्यंतीतिभावः
एतच्चसर्वंभविष्यत्येवेतिसंभावयन्नाह प्रायइति पच्यतइतिपाकःकर्मतस्यविपाकःफलंतेनराज्ञांपुण्यविपाकेनजरासंधादीनांपापविपाकेनेति पाठांतरेजरासंधस्यपापविपाकेनेति तेना
यंक्रतुस्तवाभिप्रेतस्तत्रगतेत्वयिसर्वंभविष्यतीत्यर्थः १० अच्युतमुपपत्त्यावृद्धम् यदुवृद्धाइतिवदताअनिरुद्धादयस्तथानापूजयन्निितिसूचितम् ११ अनुज्ञाप्यानुज्ञांप्रार्थ्यगुरून्वसुदेवादीन्

गायंतितेविशदकर्मगृहेषुदेव्योराज्ञांस्वशत्रुवधमात्मविमोक्षणंच ॥ गोप्यश्चकुंजरपतेर्जनकात्मजायाःपित्रोश्चलब्धशरणामुनयोवयंच ९ जरासंधवधः
कृष्णभूर्यर्थायोपकल्पते ॥ प्रायःपाकविपाकेनतवचाभिमतःक्रतुः १० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युद्धववचोराजन्सर्वतोभद्रमच्युतम् ॥ देवर्षिर्यदुवृद्धाश्चकृ
ष्णश्चप्रत्यपूजयन् ११ अथादिशत्प्रयाणायभगवान्देवकीसुतः ॥ भृत्यान्दारुकजैत्रादीननुज्ञाप्यगुरून्विभुः १२ निर्गमय्यावरोधान्स्वान्ससुतान्सपरि
च्छदान् ॥ संकर्षणमनुज्ञाप्ययदुराजंचशत्रुहन् ॥ सूतोपनीतंस्वरथमारुहद्गरुडध्वजम् १३ ततोरथद्विपभटसादिनायकैःकरालयापरिवृतआत्मसेनया ॥
मृदंगभेर्यानकशंखगोमुखैःप्रघोषघोषितककुभोनिराक्रमत् १४ नृवाजिकांचनशिबिकाभिरच्युतंसहात्मजाःपतिमनुसुव्रताययुः ॥ वरांबराभरणविले
पनस्रज सुसंवृतान्नृभिरसिचर्मपाणिभिः १५ नरोष्ट्रगोमहिषखराश्वतर्यनःकरेणुभिःपरिजनवारयोषितः ॥ स्वलंकृताःकटकुटिकंबलांबराद्युपस्काराययुरधि
युज्यसर्वतः १६ बलंबृहद्ध्वजपटछत्रचामरैर्वरायुधाभरणकिरीटवर्मभिः ॥ दिवांऽशुभिस्तुमुलरवंबभौरवेर्यथाऽर्णवःक्षुभितातिमिंगिलोर्मिभिः १७ अ
थोमुनिर्यदुपतिनासभाजितःप्रणम्यतंहृदिविदधद्विहायसा ॥ निशम्यतद्व्यवसितमाहृतार्हणोमुकुंदसंदर्शननिर्वृतेंद्रियः १८ राजदूतमुवाचेदंभगवान्प्रीण
यन्गिरा ॥ माभैष्टदूतभद्रंवोघातयिष्यामिमागधम् १९ इत्युक्तःप्रस्थितोदूतोयथावदवदन्नृपान् ॥ तेऽपिसंदर्शनंशौरेःप्रत्यैक्षन्यन्मुमुक्षवः २०

१२ अवरोधान्स्वान्दारान् निर्गमय्यप्रमाणंकारयित्वा १३ भटाःपदातयः सादिनोऽश्वारोहाःरथादिनायकैःकरालयातीव्रयाऽऽत्मसेनयापरिवृतोनिराक्रमन्निरगात् कुतःसकाशात् मृदंगा
दिभिर्वाद्यैःप्रघोषेणघोषितायाःककुभः १४ नृवाजीति नृवाजिभिर्नरयानैरश्वैश्चकांचनशिबिकाभिश्चाच्युतंपतिमनुययुः सुव्रताःपतिव्रताःवराण्यंबरादीनियासांताः १५ नरोष्ट्रादिभिर्यानैः
अश्वतरीगर्दभ्यामश्वाज्जाता अनःशकटम् करेणुर्गजी परिजनयोषितोवारयोषितश्च कटकुटयउशीरादितृणनिर्मितगृहाःकंबलांबरादयश्चोपस्कराःकुड्यादिरूपायासांताः अधियुज्यबलीव
र्दादिषुतानुपस्करान् दृढंसन्नह्य १६ रवेरंशुभिश्चतद्बलंदिवाबभौकथंभूतम् तुमुलरवमाकुलस्वनम् क्षुभितैस्तिमिंगिलैरूर्मिभिश्च १७ मुनिर्नारदोविहायसा ययाविितिशेषः १८ माभैष्टेतिब
हुत्वंराजाभिप्रायेण १९ प्रत्यैक्षन्प्रत्यैक्षंतयद्यस्मान्मुमुक्षवः २०

आनर्तादयोमार्गस्थदेशास्तांस्तीर्त्वाऽतिक्रम्यविनशनंकुरुक्षेत्रम् अतीयायातिक्रम्ययय‍ौ २१ शक्रप्रस्थामिंद्रप्रस्थम् २२ २३ प्राणाइंद्रियाणिप्राणंमुख्यंप्राणमिव २४ सस्वजेपरिरेभे
२५ रमायाअमलंनिर्दोषमालयम् विस्मृतोलोकव्यवहारोयेनसः २६ २७ अर्जुनेनसमत्वात्परिष्वक्तएवकेवलंपादौनमस्कुर्वन्नर्जुनःकृष्णेनभुजाभ्यांधृतइतिभावः यमाभ्यांत्वभिवादितश्चे
ति २८ २९ ३० ३१ चित्रध्वजादिभिर्विराजमानम् ३२ प्रतिसद्मउद्दीप्तैर्दीपैर्बलिभिःपुष्पादिप्रकरैश्चजुष्टम् जालेभ्योगवाक्षेभ्योनिर्गतैर्धूपैरुचिरम् विलसंत्यःपताकायस्मिंस्तत् मूर्ध

आनर्तसौवीरमरूंस्तीर्त्वाविनशनंहरिः ॥ गिरीन्नदीरतीयायपुरग्रामव्रजाकरान् २१ ततोदृषद्वतींतीर्त्वामुकुंदोऽथसरस्वतीम् ॥ पंचालानथमत्स्यांश्चशक्र
प्रस्थमथागमत् २२ तमुपागतमाकर्ण्यप्रीतोदुर्दर्शनंनृणाम् ॥ अजातशत्रुर्निरगात्सोपाध्यायःसुहृद्वृतः २३ गीतवादित्रघोषेणब्रह्मघोषेणभूयसा ॥ अ
भ्ययात्सहृषीकेशंप्राणाःप्राणमिवादृतः २४ दृष्ट्वाविक्लिन्नहृदयःकृष्णंस्नेहेनपांडवः ॥ चिराद्दृष्टंप्रियतमंसस्वजेऽथपुनःपुनः २५ दोर्भ्यांपरिष्वज्यरमामला
लयंमुकुंदगात्रंनृपतिर्हताशुभः ॥ लेभेपरांनिर्वृतिमश्रुलोचनोहृष्यत्तनुर्विस्मृतलोकविभ्रमः २६ तंमातुलेयंपरिरभ्यनिर्वृतोभीमिःस्मयन्प्रेमजवाकुलेंद्रियः ॥
यमौकिरीटीचसुहृत्तमंमुदाप्रवृद्धबाष्पाःपरिरेभिरेऽच्युतम् २७ अर्जुनेनपरिष्वक्तोयमाभ्यामभिवादितः ॥ ब्राह्मणेभ्योनमस्कृत्यवृद्धेभ्यश्चयथाऽर्हतः
२८ मानितोमानयामासकुरुसृंजयकैकयान् ॥ सूतमागधगंधर्वाबंदिनश्चोपमंत्रिणः २९ मृदंगशंखपटहवीणापणवगोमुखैः ॥ ब्राह्मणाश्चारविंदाक्षंतुष्टुवुर्ननृतु
र्जगुः ३० एवंसुहृद्भिःपर्यस्तःपुण्यश्लोकशिखामणिः ॥ संस्तूयमानोभगवान्विवेशालंकृतंपुरम् ३१ संसिक्तवर्त्मकरिणांमदगंधतोयैश्चित्रध्वजैःकनकतोर
णपूर्णकुंभैः ॥ मृष्टात्मभिर्नवदुकूलविभूषणस्रग्गंधैर्नृभिर्युवतिभिश्चविराजमानम् ३२ उद्दीप्तदीपबलिभिःप्रतिसद्मजालनिर्यातधूपरुचिरंविलसत्पताकम् ॥
मूर्द्धन्यहेमकलशैरजतोरुशृंगैर्जुष्टंददर्शभवनैःकुरुराजधाम ३३ प्राप्तंनिशम्यनरलोचनपानपात्रमौत्सुक्यविश्लथितकेशदुकूलबंधाः ॥ सद्योविसृज्यगृहक
र्मपतींश्चतल्पेद्रष्टुंययुर्युवतयःस्मनरेंद्रमार्गे ३४ तस्मिन्सुसंकुलइभाश्वरथद्विपद्भिःकृष्णंसभार्यमुपलभ्यगृहाधिरूढाः ॥ नार्योविकीर्यकुसुमैर्मनसोपगुह्यसु
स्वागतंविदधुरुत्स्मयवीक्षितेन ३५ उचुःस्त्रियःपथिनिरीक्ष्यमुकुंदपत्नीस्तारायथोडुपसहाःकिमकार्यमूभिः ॥ यच्चक्षुषांपुरुषमौलिरुदारहासलीलाऽवलोकक
लयोत्सवमातनोति ३६ तत्रतत्रोपसंगम्यपौरामंगलपाणयः ॥ चक्रुःसपर्यांकृष्णायश्रेणीमुख्याहतैनसः ३७ अंतःपुरजनैःप्रीत्यामुकुंदःफुल्ललोचनैः ॥
ससंभ्रमैरभ्युपेतःप्राविशद्राजमंदिरम् ३८ पृथाविलोक्यभ्रात्रेयंकृष्णंत्रिभुवनेश्वरम् ॥ प्रीतात्मोत्थायपर्यंकात्सस्नुषापरिषस्वजे ३९ गोविंदंगृहमानीयदे
वदेवेशमादृतः ॥ पूजायांनाविदत्कृत्यंप्रमोदोपहतोनृपः ४०

न्यामूर्ध्निभवाहेमकलशायेषांतैः रजतमयानिरूप्यमयान्युरूणिस्थूलानिशृंगाणिकलशाधस्तनभूमिकायेषांतैर्भवनैर्जुष्टंकुरुराजस्यधामपुरंददर्श ३३ नराणांलोचनानितेषांपानस्यसादरवी
क्षणस्यपात्रंविषयम् किंपुनर्नारीणामित्यर्थः ३४ सुष्ठुस्वागतंतत्प्रश्नादिकंप्रियमुत्स्मयवीक्षितेनैवविदधुः ३५ उडुपसहाः चंद्रसहचराइत्यर्थःअमूभिःकिंपुण्यमकारि ३६ श्रेण्यएकशि
ल्पोपजीविनांसंघास्तेषुमुख्याश्च ३७ अभ्युपेतोऽभिगमनेनसत्कृतः ३८ सस्नुषाद्रौपदीसहिता ३९ कृत्यंप्रकारविशेषम् प्रमोदेनोपहतोऽभिभूतः ४०

गुरुस्त्रीणांचकृष्णायाद्रौपद्याश्च भगिन्यासुभद्रया ४१ आनर्चार्चितवती ४२ अन्याश्चयाःकृष्णपत्न्योऽभ्यागतास्ताअपिं ४३ प्रत्यहंनवंनवंयथाभवतितथासुखंनिवासयामास ४४ कथंभूत
म् यःप्रेम्णानित्यंफाल्गुनेनसंयुतः अतएवतस्यसहायेनसतायेनखांडवेनवह्निंतर्पयित्वातत्रचमयंमोचयित्वातंमयंप्रयुज्ययुधिष्ठिरायदिव्यासभाकृतातंजनार्दनम् अनेनराज्ञःकृष्णोपकारानु
स्मरणंदिव्यत्वात्सभायायथामनोरथंसर्वावकाशसंपादनंचदर्शितम् ४५ ४६ ॥ इतिदशमेउत्तरार्धेटीकायामेकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ततोद्विसप्ततितमेराज्ञाकार्येनिवेदिते
दुर्जयंमागधंबुद्ध्वाभीमेनाऽघातयद्धरिः ॥ १ आस्थितःआसनमितिशेषः १ शृण्वतामेवेति यत्प्रसन्नःकृष्णःकरोतिनतदन्यःकश्चिदपिकर्तुंसमर्थइतिनिश्चित्यसर्वानेत्रताननादृत्यकृष्णमुवाचे
त्यर्थः आभाष्यभोभोकृष्णभक्तवत्सलेत्येवंसंबोध्य २ विभूतीरंशान् ३ एषचक्रवर्त्तिनांमनोरथःकथंत्वयाक्रियतइतिचेदतआह त्वत्पादुकेइति परियेचरंतीतियच्छब्दव्यवधानमार्षम्

पितृष्वसुर्गुरुस्त्रीणांकृष्णश्चक्रेऽभिवादनम् ॥ स्वयंचकृष्णयाराजन्भगिन्याचाभिवंदितः ४१ श्वश्र्वासंचोदिताकृष्णाकृष्णपत्नीश्चसर्वशः ॥ आनर्चरुक्मि
णींसत्यांभद्रांजांबवतींतथा ४२ कालिंदींमित्रविंदांचशैब्यांनाग्नजितींसतीम् ॥ अन्याश्चाभ्यागतायास्तुवासःस्रग्मंडनादिभिः ४३ सुखंनिवासयामास
धर्मराजोजनार्दनम् ॥ ससैन्यंसानुगामात्यंसभार्यंचनवंनवम् ४४ तर्पयित्वाखांडवेनवह्निंफाल्गुनसंयुतः ॥ मोचयित्वामयंयेनराज्ञोदिव्यासभाकृता ४५
उवासकतिचिन्मासान्राज्ञःप्रियचिकीर्षया ॥ विहरन्रथमारुह्यफाल्गुनेनभटैर्वृतः ४६ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेकृष्णस्येंद्रप्रस्थगमनंनामैकस
प्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एकदातुसभामध्यआस्थितोमुनिभिर्वृतः ॥ ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्वैश्यैर्भ्रातृभिश्चयुधिष्ठिरः १
आचार्यैःकुलवृद्धैश्चज्ञातिसंबंधिबांधवैः ॥ शृण्वतामेवचैतेषामाभाष्येदमुवाचह २ युधिष्ठिरउवाच ॥ क्रतुराजेनगोविंदराजसूयेनपावनीः ॥ यक्ष्येविभूती
र्भवतस्तत्संपादयनःप्रभो ३ त्वत्पादुकेअविरतंपरियेचरंतिध्यायंत्यभद्रनशनेशुचयोगृणंति ॥ विंदंतितेकमलनाभभवापवर्गमाशासतेयदितआशिषईशना
न्ये ४ तद्देवदेवभवतश्चरणारविंदसेवाऽनुभावमिहपश्यतुलोकएषः ॥ येत्वांभजंतिनभजंत्युतवोभयेषांनिष्ठांप्रदर्शयविभोकुरुसृंजयानाम् ५ नब्रह्मणःस्वपर
भेदमतिस्तवस्यात्सर्वात्मनःसमदृशःस्वसुखानुभूतेः ॥ संसेवतांसुरतरोरिवतेप्रसादःसेवाऽनुरूपमुदयोनविपर्ययोऽत्र ६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ सम्यग्व्य
वसितंराजन्भवताशत्रुकर्शन ॥ कल्याणीयेनतेकीर्तिर्लोकाननुभविष्यति ७

येपरिचरंतिदेहेनध्यायंतिमनसा अभद्रस्यनशनेनाशके गृणंतिवाचा तेभवस्यापवर्गमोक्षंविंदंतियद्याशासतेतर्ह्याशिषोऽपितएवविंदंतिनान्येचक्रवर्तिनोऽपि ४ भगवतोभक्तपक्षपातमावि
ष्कारयन्नाह तद्देवदेवेति तत्तस्मात्पश्यतुसाक्षात् एवंनिश्चितेऽपियेकर्मादिप्रधानाःकेचित्कुरुसृंजयाभगवद्भक्तिंनबहुमन्यंतेतेषांमोहनिवृत्तयेयेत्वांभजंतियदिवानभजंतितेषामुभयेषांनिष्ठांस्थि
तिंप्रदर्शय ५ ननुरागादिरहितेमयिकथमिदंवैषम्यंस्यात्तत्राऽह नेतिस्वःपरइतिभेदमतिस्तवनस्यादेवकुतःब्रह्मणोनिरुपाधेः किंचसर्वस्याऽत्मनोतःसमदृशः किंचस्वसुखानुभूतेःअतोरागा
द्यभावादितिभावः तथाऽपिसंसेवमानानामेवत्वत्प्रसादोनान्येषाम् तत्रापिसेवाऽनुरूपमुदयःफलंनत्वत्रविपर्ययोऽन्यथाभावःयथाकल्पद्रुमस्यरागादिराहित्येऽपिसेवकेष्वेवफलजनकत्वंना
न्येषु ६ सत्यंमद्भक्तानामेवकैवल्यादिनान्येषामित्यनुमोदमानआह सम्यगिति शत्रुकर्शनेतिसंबोधयन्सर्वराजविजयशक्तिंसंचारयतिअनुभाविष्यतिद्रक्ष्यति सर्वलोकव्याप्ताभविष्यतीत्यर्थः ७

८ किमत्रमयाऽन्येनवासंपादनीयंतवतुसुकरएवराजसूयइत्याह विजित्येतिजगतींसर्वांपृथ्वीम्संभारान्यज्ञोपस्करान्संभृत्यसंपाद्याऽहरस्वनुतिष्ठेत्यर्थः ९ ननुनृपतिविजयादिकथंशक्यंस्या
दतआहएतइति किंचआत्मवताजितेंद्रियेणतेत्वयाऽहंचजितोस्मिवशीकृतोस्मिअकृतात्मभिरजितेंद्रियैः १० आस्तांतावदेवंभूतस्यतवपरैरभिभवशंकाअकिंचनमपिमत्परंकोपिनाभिभवि
तुंप्रभवतीत्याहनकश्चिदिति तेजसाप्रभावेण विभूतिभिःसैन्यादिसामग्रीभिः ११ अयुंक्तनियुक्तवान्विष्णोस्तेजसोपबृंहितान्संवर्द्धितान् तेजोपबृंहितानितिसंधिरार्षः १२ नकुलादीनांम
त्स्यादिभिःसहायैर्यथासंख्येनसंबंधः १३ कथंभूताययक्ष्यतेयागंकरिष्यते १४ आद्योहरिःश्रीकृष्णः १५ ब्रह्मलिंगधराब्राह्मणलिंगधारिणःयतोयत्रबृहद्रथसुतोजरासंधः १६गृहेषुवर्तमानं
समयाचेरन् सम्यगयाचंतेत्यर्थः१७ १८नन्विदंकामयामहइतिविशेषोनिर्दिश्यताम् अन्यथायस्यपुत्रादेर्वियोगोदुःसहःसकथंदेयःतथाराजमंडनंकिरीटाद्यदेयंयत्ताद्भिक्षुभ्यःकथंदेयम् तथाऽति
रम्यंरत्नाभरणादिपुत्रादियोग्यंकथंपरस्मैदेयमितिचेदतआहुःकिंदुमर्षमित्यादि अथदृष्टांतत्वेनार्थांतरमाहुः किमकार्यमितियथासाधूनामकार्यंनास्तितथातितिक्षूणांदुमर्षंदुःसहंनास्तिव

ऋषीणांपितृदेवानांसुहृदामपिनःप्रभो ॥ सर्वेषामपिभूतानामीप्सितःक्रतुराडयम् ८ विजित्यनृपतीन्सर्वान्कृत्वाचजगतींवशे ॥ संभृत्यसर्वसंभारानाह
रस्वमहाक्रतुम् ९ एतेतेभ्रातरोराजँल्लोकपालांशसंभवाः ॥ जितोऽस्म्यात्मवतातेऽहंदुर्जयोयोकृतात्मभिः १० नकश्चिन्मत्परंलोकेतेजसायशसाश्रिया ॥
विभूतिभिर्वाऽभिभवेद्देवोऽपिकिमुपार्थिवः ११ श्रीशुकउवाच ॥ निशम्यभगवद्गीतंप्रीतःफुल्लमुखांबुजः ॥ भ्रातॄन्दिग्विजयेऽयुंक्तविष्णुतेजोपबृंहितान् १२
सहदेवंदक्षिणस्यामादिशत्सहसृंजयैः ॥ दिशिप्रतीच्यांनकुलमुदीच्यांसव्यसाचिनम् ॥ प्राच्यांवृकोदरंमत्स्यैःकेकयैःसहमद्रकैः १३ तेविजित्यनृपान्वीरा
आजह्रुर्दिग्भ्यओजसा ॥ अजातशत्रवेभूरिद्रविणंनृपयक्ष्यते १४ श्रुत्वाऽजितंजरासंधंनृपतेर्ध्यायतोहरिः ॥ आहोपायंतमेवाद्यउद्धवोयमुवाचह १५
भीमसेनोऽर्जुनःकृष्णोब्रह्मलिंगधरास्त्रयः ॥ जग्मुर्गिरिव्रजंतातबृहद्रथसुतोयतः १६ तेगत्वातिथ्यवेलायांगृहेषुगृहमेधिनम् ॥ ब्रह्मण्यंसमयाचेरन्राजन्याब्र
ह्मलिंगिनः १७ राजन्विद्ध्यतिथीन्प्राप्तानर्थिनोदूरमागतान् ॥ तन्नःप्रयच्छभद्रंतेयद्वयंकामयामहे १८ किंदुर्मर्षंतितिक्षूणांकिमकार्यमसाधुभिः ॥
किंनदेयंवदान्यानांकःपरःसमदर्शिनाम् १९ योऽनित्येनशरीरेणसतांगेयंयशोध्रुवम् ॥ नाचिनोतिस्वयंकल्पःसवाच्यःशोच्यएवसः २० हरिश्चंद्रो
रंतिदेवउंच्छवृत्तिःशिबिर्बलिः ॥ व्याधःकपोतोबहवोह्यध्रुवेणध्रुवंगताः २१

दान्यानामत्युदाराणामदेयंनास्तिसमदर्शिनांपरश्चनास्तिअतःकिंविशेषंनिर्देशेनेत्यर्थः १९किंचअर्थिनेधीरेणमुद्गलादिवत्प्राणाअपिनवंचनीयाइत्याशयेनाऽहुःयोनित्येनेतिनाचिनोतिनसं
पादयतिसवाच्यःसनिंद्यः२० विश्वामित्रार्थीनृण्यायहरिश्चंद्रोभार्यात्मजादिसर्वंविक्रीयस्वयंचांडालतांप्राप्तोप्यनिर्विण्णःसहायोध्यावासिभिर्जनैःस्वर्गंततः रंतिदेवःसकुटुंबोष्टचत्वारिंशदहा
न्यलब्धोदकोऽपिकथंचिल्लब्धान्नोदकाद्यार्थिभ्योदत्त्वाब्रह्मलोकंगतः उंच्छवृत्तिर्मुद्गलःषण्मासंसीदत्कुटुंबोप्यातिथ्यदानेनब्रह्मलोकंगतःशिबिःशरणागतकपोतरक्षणायस्वमांसंश्येनायदत्त्वा
दिवंगतः बलिःसर्वस्वंब्राह्मणवेषधारिणेहरयेदत्त्वातमेवात्मसाच्चकार कपोतश्चातिथयेव्याधायकपोत्यासहाऽऽत्ममांसंदत्त्वाविमानेनादिवंगतः व्याधस्तयोःसत्त्वंवीक्ष्यस्वयमतिनिर्विण्णोम
हाप्रस्थानेवनाग्निदग्धदेहोनिष्कल्मषोदिवमारुरोह एवमन्येचबहवोध्रुवेणशरीरेणध्रुवंलोकंगताइति २१

ज्याहतैर्ज्याघाताकिणांकितैः दृष्टपूर्वान्द्रौपदीस्वयंवरादिषु २२ २३ इंद्रस्याश्रियंजिहीर्षताविप्रव्याजेनविष्णुनाभ्रंशितस्यापिबलेःनुअहो नेतिपाठेनश्रूयतोकिमपितुश्रूयतइति २४ तंश्लाघते
विष्णवइति शुक्रेणवार्यमाणोऽपि अतएवविष्णुरितिजानन्नपि २५ पतमानेनपतताक्षत्रबंधुनादेहेनब्राह्मणार्थायविपुलंयशोनेहतानेहमानेनासंपादयताकोन्वर्थःनकोऽपीत्यर्थः २६ एवंनिश्चि
त्याऽह हेविप्राइति २७ २८ राजन्यतामेवप्रपंचयति असाविति २९ ३० यतोमद्भियासमुद्रंशरणंगतः ३१ वयसाप्यतुल्योनातिसत्त्वोनातिबलश्चनचदेहेनमयासमोऽतोऽर्जुनोयोद्धान
भवेत् भीमस्तुभवेत् यतोममतुल्यबलः ३२ प्रादायदत्त्वेत्यर्थः ३३ समेखलेयुद्धांगणे ३४ मंडलानिगदायुद्धगतिभेदान् सव्यंदक्षिणंचयथाभवतितथा रंगिणोरंगगतयोर्नटयोरिवेतिनि

श्रीशुकउवाच ॥ स्वैराकृतिभिस्तांस्तुप्रकोष्ठैर्ज्याहतैरपि ॥ राजन्यबंधून्विज्ञायदृष्टपूर्वानचिंतयत् २२ राजन्यबंधवोह्येतेब्रह्मलिंगानिबिभ्रति ॥ ददा
मिभिक्षितंतेभ्यआत्मानमपिदुस्त्यजम् २३ बलेर्नुश्रूयतेकीर्तिर्विततादिक्ष्वकल्मषा ॥ ऐश्वर्याद्भ्रंशितस्यापिविप्रव्याजेनविष्णुना २४ श्रियंजिहीर्षतेंद्र
स्यविष्णवेद्विजरूपिणे ॥ जानन्नपिमहींप्रादाद्वार्यमाणोपिदैत्यराट् २५ जीवताब्राह्मणार्थायकोन्वर्थःक्षत्रबंधुना ॥ देहेनपतमानेननेहताविपुलंयशः २६
इत्युदारमतिःप्राहकृष्णार्जुनवृकोदरान् ॥ हेविप्राव्रियतांकामोददाम्यात्मशिरोऽपिवः २७ श्रीभगवानुवाच ॥ युद्धंनोदेहिराजेंद्रद्वंद्वशोयदिमन्यसे ॥ यु
द्धार्थिनोवयंप्राप्ताराजन्यानान्नकांक्षिणः २८ असौवृकोदरःपार्थस्तस्यभ्राताऽर्जुनोह्ययं ॥ अनयोर्मातुलेयंमांकृष्णंजानीहितेरिपुम् २९ एवमावेदितोरा
जाजहासोच्चैःस्ममागधः ॥ आहचामर्षितोमंदायुद्धंतर्हिददामिवः ३० नत्वयाभीरुणायोत्स्येयुधिविक्लवचेतसा ॥ मथुरांस्वपुरींत्यक्त्वासमुद्रंशरणंगतः
३१ अयंतुवयसाऽतुल्योनातिसत्त्वोनमेसमः ॥ अर्जुनोनभवेद्योद्धाभीमस्तुल्यबलोमम ३२ इत्युक्त्वाभीमसेनायप्रादायमहतींगदाम् ॥ द्वितीयांस्वयमा
दायनिर्जगामपुराद्बहिः ३३ ततःसमेखलेवीरौसंयुक्तावितरेतरौ ॥ जघ्नतुर्वज्रकल्पाभ्यांगदाभ्यांरणदुर्मदौ ३४ मंडलानिविचित्राणिसव्यंदक्षिणमेवच ॥ च
रतोःशुशुभेयुद्धंनटयोरिवरंगिणोः ३५ ततश्चटचटाशब्दोवज्रनिष्पेषसंनिभः ॥ गदयोःक्षिप्तयोराजन्दंतयोरिवदंतिनोः ३६ तेवैगदेभुजजवेननिपात्यमाने
अन्योऽन्यतोंऽसकटिपादकरोरुजत्रून् ॥ चूर्णीबभूवतुरुपेत्ययथार्कशाखेसंयुध्यतोर्द्विरदयोरिवदीप्तमन्य्वोः ३७ इत्थंतयोःप्रहतयोर्गदयोर्नृवीरौक्रुद्धौस्व
मुष्टिभिरयःस्पर्शैरपिष्टाम् ॥ शब्दस्तयोःप्रहरतोरिभयोरिवासीन्निर्घातवज्रपरुषस्तलताडनोत्थः ३८ तयोरेवंप्रहरतोःसमाशिक्षाबलौजसोः ॥ निर्विशेषम
भूद्युद्धमक्षीणजवयोर्नृप ३९ एवंतयोर्महाराजन्युध्यतोःसप्तविंशतिः ॥ दिनानिनिरगंस्तत्रसुहृद्वन्निशितिष्ठतोः ४० एकदामातुलेयंवैप्राहराजन्वृकोदरः ॥
नशक्तोऽहंजरासंधंनिर्जेतुंयुधिमाधव ४१ शत्रोर्जन्ममृतीविद्वान्जीवितंचजराकृतम् ॥ पार्थमाप्याययन्स्वेनतेजसाऽचिंतयद्धरिः ४२

र्भयत्वेनोपमा ३५ चटचटेतिगदयोःपरस्पराघातशब्दानुकरणम् वज्रस्यनिष्पेषःपातस्तत्सदृशः युध्यतोर्दंतिनोर्दंतघातशब्दइवशुशुभे ३६ अंसकट्यादीनुपेत्य दीप्तोमन्युर्ययोस्तयोर्द्वि
रदयोर्गजयोरर्कशाखाभ्यांसंयुध्यतोस्तेयथाचूर्णीभवतस्तद्वत् ३७ अपिष्टांचूर्णीचक्रतुः ३८ शिक्षाअभ्यासः बलंसत्त्वमोजःप्रभावःसमानितानिययोस्तयोः ३९ ४० ४१ जन्मश
कलरूपंमृतिःपुनःशकलीभावस्तेविद्वान्जानन् जरानामराक्षसीतत्कृतम् अचिंतयत्कथमसौशकलीभवेदिति ४२

विटपंशाखाम् करेणविटपंगृहीत्वाहरिर्भीमस्ययथाऽहंविटपंपाटयामितथात्वमेनंविपाटयेतिसंज्ञयासंकेतेनारिवधोपायंदर्शयामासेत्यर्थः ४३ ४४ ४५ एकैकःपादादिर्ययोस्तेशकले ४६
४७ दुर्वृत्तत्वादसौहतोनतुराज्याभिलाषेणेतिदर्शयन्नाह सहदेवमिति ४८ इतिदशमेउ०टीकायांद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२॥ ॥ ततस्त्रिसप्ततितमेमोचयित्वानृपान्हरिः॥ राजार्हभोगैः
स्वान्देशान्प्रस्थाप्यपुनरागमत् १ अत्युन्नद्धजरासंधवधात्तद्बद्धभूपतीन् ॥ विमोक्ष्यकृपयाकृष्णोनिजरूपमदर्शयत् २ येनिर्जिताजरासंधेननिरुद्धाश्चगिरिद्रोण्यांतेततोनिर्गताःसंतोघन
श्यामंददृशुरित्युत्तरेणान्वयः १ क्षुधाक्षामाःकृशाःसंरोधेनपरिकार्शिताःक्लेशिताः २ ३ ४ भ्राजन्भ्राजमानोवरमणिःकौस्तुभोययासाग्रीवायस्यतम् निवीतंकंठलंबितयाऽव्याप्तम् पिबंतइव

संचिंत्यारिवधोपायंभीमस्यामोघदर्शनः ॥ दर्शयामासविटपंपाटयान्निवसंज्ञया ४३ तद्विज्ञायमहासत्त्वोभीमःप्रहरतांवरः ॥ गृहीत्वापादयोःशत्रुंपातयामा
सभूतले ४४ एकंपादंपदाक्रम्यदोर्भ्यामन्यंप्रगृह्यसः ॥ गुदतःपाटयामासशाखामिवमहागजः ४५ एकपादोरुवृषणकटिपृष्ठस्तनांसके ॥ एकबाह्वक्षिभ्रू
कर्णेशकलेददृशुःप्रजाः ४६ हाहाकारोमहानासीन्निहतेमगधेश्वरे ॥ पूजयामासतुर्भीमंपरिरभ्यजयाच्युतौ ४७ सहदेवंतत्तनयंभगवान्भूतभावनः ॥ अभ्य
षिंचदमेयात्मामगधानांपतिंप्रभुः॥ मोचयामासराजन्यान्संरुद्धामागधेनये ४८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्द्धेजरासंधवधोनामद्विसप्ततित
मोऽध्यायः ॥ ७२॥ श्रीशुकउवाच ॥ अयुतेद्वेशतान्यष्टौलीलयायुधिनिर्जिताः ॥ तेनिर्गतागिरिद्रोण्यांमलिनामलवाससः १ क्षुत्क्षामाःशुष्कवदनाःसं
रोधपरिकार्शिताः ॥ ददृशुस्तेघनश्यामंपीतकौशेयवाससम् २ श्रीवत्सांकंचतुर्बाहुंपद्मगर्भारुणेक्षणम् ॥ चारुप्रसन्नवदनंस्फुरन्मकरकुंडलम् ३ पद्महस्तं
गदाशंखरथांगैरुपलक्षितम् ॥ किरीटहारकटककटिसूत्रांगदांचितम् ४ भ्राजद्वरमणिग्रीवंनिवीतंवनमालया ॥ पिबंतइवचक्षुर्भ्यांलिहंतइवजिह्वया ५
जिघ्रंतइवनासाभ्यांरंभंतइवबाहुभिः ॥ प्रणेमुर्हतपाप्मानोमूर्धभिःपादयोर्हरेः ६ कृष्णसंदर्शनाह्लादध्वस्तसंरोधनक्लमाः ॥ प्रशशंसुर्हृषीकेशंगीर्भिःप्रांजलयो
नृपाः ७ राजानऊचुः ॥ नमस्तेदेवदेवेशप्रपन्नार्तिहराऽव्यय ॥ प्रपन्नान्पाहिनःकृष्णनिर्विण्णान्घोरसंसृतेः ८ नैनंनाथान्वसूयामोमागधंमधुसूदन ॥ अ
नुग्रहोयद्भवतोराज्ञांराज्यच्युतिर्विभो ९ राज्यैश्वर्यमदोन्नद्धोनश्रेयोविंदतेनृपः ॥ त्वन्मायामोहितोनित्यामन्यतेसंपदोऽचलाः १० मृगतृष्णांयथाबालाम
न्यंतउदकाशयम् ॥ एवंवैकारिकींमायामयुक्तावस्तुचक्षते ११

त्यादीनांहरेःपादयोःप्रणेमुरित्युत्तरेणान्वयः ५ रंभंतःपरिरंभमाणाइव ६ कृष्णदर्शनाह्लादेनध्वस्तःसंरोधनक्लमोयेषांते ७ संरोधाद्रक्षितानस्मान्घोरायाःसंसृतेरपिपाहिमोचय ८
ननुभवंतोजरासंधासूयाविष्टाइहामुत्रभोगासक्ताश्चकथंसंसृतेर्मोचनीयाइत्याशंक्यसंप्रतिनत्रयंतथाभूताइत्याहुः नैनामित्यष्टभिःहेनाथवयमेनंनान्वसूयामःअन्वनुदोषदृष्ट्यानपश्यामःकुतइ
त्यतआहुः अनुग्रहइति यद्यस्मात् ९ एतदेवव्यतिरेकेणोपपादयंति राज्यैश्वर्येतिराज्यैश्वर्याभ्यांमदस्तेनोन्नद्धउच्छृंखलोनित्याचलाश्चसंपदोमन्यते यद्वा अनित्याःसतीरचलाःशाश्वती
र्मन्यते १० किंच अवस्तुसद्वस्तुतयापश्यंतीत्याहुःमृगतृष्णामिति वैकारिकींसृष्ट्यादिविकारापन्नां अयुक्ताअविवेकिनः ११

राज्यस्ययोगवियोगयोरनर्थार्थावहत्वमस्मास्वेवदृष्टमित्याहुःवयमितिद्वाभ्यां श्रीमदेननष्टादृष्टिर्येषांतेअस्याःपृथिव्याःइतरेतरस्पृधःपरस्परंस्पर्धमानाःपुरःपुरतःस्वात्वांमृत्युमविगणय्य पु
रायेदुर्मदावयम् १२ हेकृष्णतएववयमद्यविनष्टदर्पास्तेचरणौस्मरामःस्मर्तुमाशास्महे कथंभूताःभवतस्तन्वामूर्त्याकालेनश्रियोविचालिताविभ्रंशिताः अतोराज्यच्युतिर्भवदनुग्रहएवेत्य
र्थः १३ अतएवाथोअनंतरंमृगतृष्णिसदृशंराज्यंशश्वत्पततांप्रतिक्षणंक्षीयमाणेनतथारुजांरोगाणांभुवाजन्मक्षेत्रेणदेहेनोपासितव्यंसेव्यंनस्पृहयामहेप्रेत्यपरलोकेचक्रियाफलंस्वर्गादिभोग
मुपासितव्यंनस्पृहयामहे कथंभूतम् कर्णयोरोचनंरुचिजनकमात्रम् तत्रगतस्यस्पर्धाद्यनपगमेनसुखाभावादित्यर्थः १४ यद्येवंभूतायूयंतर्हिममचरणौस्मरतततोऽनायासेनमुक्तिर्भविष्यती
तिकिंमदपेक्षयेतिचेदतआहुः तंनइति त्वच्चरणस्मृतिरपित्वत्प्रसादफलमेवेत्यर्थः १५ १६ श्लक्ष्णयामंजुलया १७ यथाभवद्भिराशंसितंतथाबाढंनिश्चितंवोमयिभक्तिर्जायतेजायतामित्य

वयंपुराश्रीमदनष्टदृष्टयोजिगीषयाऽस्याइतरेतरस्पृधः ॥ घ्नंतःप्रजाःस्वाअतिनिर्घृणाःप्रभोमृत्युंपुरस्त्वाऽविगणय्यदुर्मदाः १२ तएवकृष्णाद्यगभीररंहसा
दुरंतवीर्येणविचालिताःश्रियः ॥ कालेनतन्वाभवतोऽनुकंपयाविनष्टदर्पाश्चरणौस्मरामते १३ अथोनराज्यंमृगतृष्णिरूपितंदेहेनशश्वत्पततारुजांभुवा ॥
उपासितव्यंस्पृहयामहेविभोक्रियाफलंप्रेत्यचकर्णरोचनं १४ तंनःसमादिशोपायंयेनतेचरणाब्जयोः ॥ स्मृतिर्यथानविरमेदपिसंसरतामिह १५ कृष्णायवासु
देवायहरयेपरमात्मने ॥ प्रणतक्लेशनाशायगोविंदायनमोनमः १६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ संस्तूयमानोभगवान्राजभिर्मुक्तबंधनैः ॥ तानाहकरुणस्तातशर
ण्यःश्लक्ष्णयागिरा ॥ १७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अद्यप्रभृतिवोभूपामय्यात्मन्यखिलेश्वरे ॥ सुदृढाजायतेभक्तिर्बाढमाशंसितंतथा १८ दिष्ट्याव्यवसितं
भूपाभवंतऋतभाषिणः ॥ श्रियैश्वर्यमदोन्नाहंपश्यउन्मादकंनृणाम् १९ हैहयोनहुषोवेनोरावणोनरकोऽपरे ॥ श्रीमदाद्भ्रंशिताःस्थानाद्देवदैत्यनरेश्वराः २०
भवंतएतद्विज्ञायदेहाद्युत्पाद्यमंतवत् ॥ मांयजंतोऽध्वरैर्युक्ताःप्रजाधर्मेणरक्षथ २१ संतन्वंतःप्रजातंतून्सुखंदुःखंभवाभवौ ॥ प्राप्तंप्राप्तंचसेवंतोमच्चित्तावि
चरिष्यथ २२ उदासीनाश्चदेहादावात्मारामाधृतव्रताः ॥ मय्यावेश्यमनःसम्यङ्मामंतेब्रह्मयास्यथ २३ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यादिश्यनृपान्कृष्णोभग
वान्भुवनेश्वरः ॥ तेषांन्ययुंक्तपुरुषान्स्त्रियोमज्जनकर्मणि २४ सपर्यांकारयामाससहदेवेनभारत ॥ नरदेवोचितैर्वस्त्रैर्भूषणैःस्रग्विलेपनैः २५ भोजयित्वावरा
न्नेनसुस्नातान्समलंकृतान् ॥ भोगैश्चविविधैर्युक्तांस्तांबूलाद्यैर्नृपोचितैः ॥ २६

र्थः १८ हेभूपाःमद्भजनमेवकर्तव्यमितिभवद्भिर्व्यवसितंसंकल्पितंदिष्ट्याभद्रम् भवद्भिरुक्तंचसत्यमेवेत्याह भवंतइति श्रीश्चऐश्वर्यंचताभ्यांमदस्तेनोन्नाहमुद्बंधनंस्वैराचारमित्यर्थः प
श्यपश्यामि १९ तदेवाऽऽह हैहयइति हैहयःकार्तवीर्यश्चक्रवर्तीनरेश्वरःपितुःकामधेनुहरणात्परशुरामेणसपुत्रोहतः नहुषोदेवेंद्रतांप्राप्तउन्मत्तःशचीसंगायब्राह्मणान्शिबिकांवाहयंस्तै
रेवततोभ्रंशितोऽजगरत्वमवाप वेनोप्युन्मत्तोब्राह्मणानाधिक्षिपंस्तैरेवहुंकृतैर्हतः रावणोराक्षसेश्वरःसीतामभिलषन्राघवेणहतःनरकोदैत्येश्वरोऽदितिकुंडलाद्याहरणान्मयैवहतः अपरे
ऽपिश्रीमदात्स्थानाद्भ्रंशिताः २० यदुत्पाद्यंदेहादितदंतवत् एवंविज्ञाययुक्ताअप्रमत्तारक्षथरक्षतेत्यर्थः २१ प्रजातंतून्पुत्रादिसंततीः प्राप्तंप्राप्तंसमत्वेनसेवमानाः २२ माब्रह्मयास्य
थ २३ स्त्रियश्चतेषांमज्जनकर्मण्यभ्यंगस्नानादौन्ययुंक २४ २५ सुस्नातान्सम्यगलंकृतान्भोगैश्चयुक्तान्वरेणान्नेनभोजयित्वापुनस्तेषांसपर्यांसहदेवेनकारयामास २६

ग्रहाश्चंद्रादयोयथा २७ प्रीणय्यनंदयित्वा २८ २९ जगदुःऊचुः ३० ३१ खांडवप्रस्थमिंद्रप्रस्थम् ३२ शांतंमृतम् आप्तमनोरथोबभूव ३३ ३४ ३५ इतिदशमेटीकायांत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ चतुर्युक्सप्ततितमेराजसूयक्रियाद्विजैः ॥ अग्रपूजाप्रसंगेनचैद्यघातादिवर्ण्यते ॥ १ ॥ राजसूयमुखेहत्वाजरासंधंतदंतरे ॥ चैद्यंतदंतंकुर्वंतंबीजंकलिमिवावपत् ॥२॥ कृष्णस्यचानुभावमितिचकारात्तस्यस्वाज्ञाऽनुविधायित्वंचालक्ष्येत्यर्थः १ तदाह येस्युरिति येत्रैलोक्यस्यापिगुरवःस्युःसनकादयःसर्वेचलोकपालाश्चतेशिरसैवतवानुशासनंवहंति दुर्लभंलब्ध्वेति भाग्येनैतल्लब्धमितिबहुमानेनेत्यर्थः २ सभवान्परमेश्वरोऽस्माकमनुशासनंधत्तेतदत्यंतविडंबनमननुरूपमनुकरणम् स्वतेजोहानिप्रसंगादित्यर्थः ३ अथवातवपरिपूर्णस्याज्ञापनाज्ञाधारणा

तेपूजितामुकुंदेनराजानोमृष्टकुंडलाः ॥ विरेजुर्मोचिताःक्लेशात्प्रावृडंतेयथाग्रहाः २७ रथान्सदश्वानारोप्यमणिकांचनभूषितान् ॥ प्रीणय्यसूनृतैर्वाक्यैः स्वदेशान्प्रत्ययापयत् २८ तएवंमोचिताःकृच्छ्रात्कृष्णेनसुमहात्मना ॥ ययुस्तमेवध्यायंतःकृतानिचजगत्पतेः २९ जगदुःप्रकृतिभ्यस्तेमहापुरुषचेष्टितम् ॥ यथाऽन्वशासद्भगवांस्तथाचक्रुरतंद्रिताः ३० जरासंधंघातयित्वाभीमसेनेनकेशवः ॥ पार्थाभ्यांसंयुतःप्रायात्सहदेवेनपूजितः ३१ गत्वातेखांडवप्रस्थंशंखान्दध्मुर्जितारयः ॥ हर्षयंतःस्वसुहृदोदुर्हृदांचासुखावहाः ३२ तच्छ्रुत्वाप्रीतमनसइंद्रप्रस्थनिवासिनः ॥ मेनिरेमागधंशांतंराजाचाप्तमनोरथः ३३ अभिवंद्याथराजानंभीमार्जुनजनार्दनाः ॥ सर्वमाश्रावयांचक्रुरात्मनायदनुष्ठितम् ३४ निशम्यधर्मराजस्तत्केशवेनानुकंपितं ॥ आनंदाश्रुकलांमुंचन्प्रेम्णानोवाचकिंचन ३५ इतिश्रीभागवतेम०द०उ०कृष्णाद्यागमनेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंयुधिष्ठिरोराजाजरासंधवधंविभोः ॥ कृष्णस्यचानुभावंतंश्रुत्वाप्रीतस्तमब्रवीत् १ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ येस्युस्त्रैलोक्यगुरवःसर्वेलोकमहेश्वराः ॥ वहंतिदुर्लभंलब्ध्वाशिरसैवानुशासनम् २ सभवानरविंदाक्षोदीनानामीशमानिनाम् ॥ धत्तेऽनुशासनंभूमंस्तदत्यंतविडंबनम् ३ नह्येकस्याद्वितीयस्यब्रह्मणःपरमात्मनः ॥ कर्मभिर्वर्धतेतेजोह्रसतेचयथारवेः ४ नवैतेऽजितभक्तानांममाहमितिमाधव ॥ त्वंतवेतिचनानाधीःपशूनामिववैकृतां ५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्त्वायाज्ञियेकालेवव्रेयुक्तान्सऋत्विजः ॥ कृष्णानुमोदितःपार्थोब्राह्मणान्ब्रह्मवादिनः ६ द्वैपायनोभरद्वाजःसुमंतुर्गौतमोऽसितः ॥ वसिष्ठश्च्यवनःकण्वोमैत्रेयःकवषस्त्रितः ७ विश्वामित्रोवामदेवःसुमतिर्जैमिनिःक्रतुः ॥ पैलःपराशरोगर्गोवैशंपायनएवच ८ अथर्वाकश्यपोधौम्योरामोभार्गवआसुरिः ॥ वीतिहोत्रोमधुच्छंदावीरसेनोऽकृतव्रणः ९

भ्यांनतेजसोहानिवृद्धीअतःकृपयासर्वसंगच्छतइत्याहनह्येकस्याद्वितीयस्येति समानासमानरहितस्यब्रह्मणस्तवोभयंमाया परमात्मनइतिसर्वजीवानियंतुस्तवनियम्यत्वंसुतरांनवास्तवम् अतःपरानुग्रहार्थैरेतैःकर्मभिस्तवतेजोनवर्धतेनचह्रसति रवेरिवोदयास्तमयादिकर्मभिरित्यर्थः तथाचश्रुतिः नकर्मणावर्धतेनोकनीयानिति ४ नन्वेवमप्यहंपरमेश्वरोममेदंनीचंकर्मायोग्यमितिमनसिकथंनभवेदतआह नवैतइति हेअजिततवभक्तानामेवतावदियंनानाधीर्भेदमतिर्नास्ति यथापशूनामज्ञानांवैकृताशरीरविषया तवतुनास्तीतिकिंपुनर्वक्तव्यमित्यर्थः ५ याज्ञियेयज्ञोचितेवसंतादिकाले युक्तानभियुक्तान् सयुधिष्ठिरःऋत्विजोहोतृप्रमुखान्वव्रेवृतवान् ६ तानाहद्वैपायनइतित्रिभिः ७ ८ अकृतव्रणांतानेतान्ऋत्विगुपद्रष्ट्रादिभेदेनवव्रे ९

अन्येचोपहूतायज्ञंदिदृक्षवस्तत्रेयुरित्यन्वयः १० ११ देवयजनंयज्ञभूमिम्कृष्ट्वाकर्षणादिभिःसंशोध्य दीक्षयांचक्रिरेदीक्षासंस्कारयुक्तमकुर्वन् १२ उपकरणाउपस्कराः वरुणस्यराजसूयेयथाआसन्नितिशेषः किंच इंद्रादयोदेवगणाः १३ १४ येचराजादयःसमाहूतास्तत्रसमीयुःस्म तेसर्वेकृष्णभक्तस्यपांडुसुतस्यराज्ञोयुधिष्ठिरस्यराजसूयमविस्मिताःसंतःसूपपन्नंसुसंपन्नंमेनिरेइत्यन्वयः १५ याजकाऋत्विजः १६ सुत्येहनिसोमाभिषवदिने १७ अग्र्यार्हणमग्रपूजातस्यार्हयोग्यम् अनैकांत्याद्योग्यानांबहुत्वेनैकस्यानिश्चयात् १८ १९ सांख्यंज्ञानम् योगउपासना २० ननुसांख्यंकेवलपरंयोगःसविशेषणपरःकथमुभयोरेकपरत्वंतत्राऽऽह एकएवाद्वितीयोऽसावतःसांख्यस्यैतत्परत्वंयुक्तम् विशेषणभूतस्यसर्वप्रपंचस्यतन्मयत्वात्सविशेषणवि

उपहूतास्तथाचान्येद्रोणभीष्मकृपादयः ॥ धृतराष्ट्रःसहसुतोविदुरश्चमहामतिः १० ब्राह्मणाःक्षत्रियवैश्याःशूद्रायज्ञंदिदृक्षवः ॥ तत्रेयुःसर्वराजानोराज्ञांप्रकृतयोनृप ११ ततस्तेदेवयजनंब्राह्मणाःस्वर्णलांगलैः ॥ कृष्ट्वातत्रयथाऽऽम्नायंदीक्षयांचक्रिरेनृपम् १२ हैमाःकिलोपकरणावरुणस्ययथापुरा ॥ इंद्रादयोलोकपालाविरिंचभवसंयुताः १३ सगणाःसिद्धगंधर्वाविद्याधरमहोरगाः ॥ मुनयोयक्षरक्षांसिखगकिन्नरचारणाः १४ राजानश्चसमाहूताराजपत्न्यश्चसर्वशः ॥ राजसूयंसमीयुःस्मराज्ञःपांडुसुतस्यवै १५ मेनिरेकृष्णभक्तस्यसूपपन्नमविस्मिताः ॥ अयाजयन्महाराजंयाजकादेववर्चसः ॥ राजसूयेनविधिवत्प्राचेतसमिवामराः १६ सुत्येहन्यवनीपालोयाजकान्सदसस्पतीन् ॥ अपूजयन्महाभागान्यथावत्सुसमाहितः १७ सदस्याग्र्यार्हणार्हंवैविमृशंतःसभासदः ॥ नाध्यगच्छन्ननैकांत्यात्सहदेवस्तदाब्रवीत् १८ अर्हतिह्यच्युतःश्रैष्ठ्यंभगवान्सात्वतांपतिः ॥ एषवैदेवताःसर्वादेशकालधनादयः १९ यदात्मकमिदंविश्वंक्रतवश्चयदात्मकाः ॥ अग्निराहुतयोमंत्राःसांख्यंयोगश्चयत्परः २० एकएवाद्वितीयोऽसावैतदात्म्यमिदंजगत् ॥ आत्मनात्माश्रयःसभ्याःसृजत्यवतिहंत्यजः २१ विविधानीहकर्माणिजनयन्यदवेक्षया ॥ ईहतेयदयंसर्वःश्रेयोधर्मादिलक्षणम् २२ तस्मात्कृष्णायमहतेदीयतांपरमार्हणम् ॥ एवंचेत्सर्वभूतानामात्मनश्चार्हणंभवेत् २३ सर्वभूतात्मभूतायकृष्णायानन्यदर्शिने ॥ देयंशांतायपूर्णायदत्तस्यानंत्यमिच्छता २४ इत्युक्त्वासहदेवोऽभूत्तूष्णींकृष्णानुभाववित् ॥ तच्छ्रुत्वातुष्टुःसर्वेसाधुसाध्वितिसत्तमाः २५ श्रुत्वाद्विजेरितंराजाज्ञात्वाहार्दंसभासदां ॥ समर्हयद्धृषीकेशंप्रीतःप्रणयविह्वलः २६ तत्पादाववनिज्यापःशिरसालोकपावनीः ॥ सभार्यःसानुजामात्यःसकुटुंबोऽवहन्मुदा २७ वासोभिःपीतकौशेयैर्भूषणैश्चमहाधनैः ॥ अर्हयित्वाऽश्रुपूर्णाक्षोनाशकत्समवेक्षितुम् २८ इत्थंसभाजितंवीक्ष्यसर्वेप्रांजलयोजनाः ॥ नमोजयेतिनेमुस्तंनिपेतुःपुष्पवृष्टयः २९

षयस्ययोगस्यापियुक्तमद्वितीयपरत्वमित्याह ऐतदात्म्यमिति एषश्रीकृष्णआत्मायस्यतदेतदात्मतस्यभावऐतदात्म्यम् भावितर्यैवभावनिर्देशः ऐतदात्म्यमिदंसर्वमितिश्रुतेः अत्र हेतुःआत्मनेति हेसभ्याआत्माश्रयोऽन्यनिरपेक्षःस्वयमजइदंजगत्सृजत्यवतिहंतिचेति २१ किंच विविधानीति यस्यावेक्षयाऽनुग्रहेणविविधानिकर्माणितपोयोगादीनिजनयन्कुर्वन् यद्यस्मादयंसर्वोऽपिजनोधर्मादिलक्षणंश्रेयईहतेसाधयाति कर्माणितत्फलानिचयदधीनानीत्यर्थः २२ २३ नन्वात्मनाक्रियमाणमर्हणमात्मनःकथंस्यात्तत्राऽऽह सर्वभूतानामात्मभूताय अनन्यदर्शिनेनिरस्तभेदमतये २४ श्रीकृष्णानुभाववित्सहदेवइत्युक्त्वातूष्णीमभूत् २५ द्विजेरितंसाधुसाध्विति घोषंश्रुत्वा हार्दमभिप्रायम् २६ २७ २८ २९

३० ३१ हेसदसस्पतयः सर्वेबालस्यभाषितंमामन्यध्वंमाजानीतमागृह्णीतं किंतत् यद्यतःकृष्णोऽर्हणेअग्रपूजायांसंमतस्तत् ३२ ३३ अस्यैववास्तवोऽर्थःपूर्ववदुन्नेयः गोपालइति वेदपृथिव्यादिपालकइत्यर्थः कुत्सितंवेदविपरीतंलपंतीतिकुलपाःपाखंडास्तान्अंसतेसमाघातयतीतितथासः अकाकःकंचअकंचकाकेसुखदुःखेतेनविद्येतेयस्यसोऽकाकःआप्तकामइत्यर्थःसयथा आप्तकामोदेवयोग्यंकेवलंपुरोडाशमात्रंनार्हत्यपितुसर्वस्वमपितथाऽयंश्रीकृष्णोऽपिब्रह्मर्षियोग्यंसपर्यामात्रंकथमर्हतिकिंत्वात्मसमर्पणमप्यर्हतीत्यर्थः ३४ वर्णाश्रमकुलेभ्योऽपेतोब्रह्मत्वात्अनामगोत्रमितिश्रुतेःअतएवानधिकारित्वात्सर्वैर्धर्मैर्बहिष्कृतःस्वैरवर्तीपरमेश्वरत्वात् अतएवनिर्गुणस्तमआदिरहितः एवंभूतोजीवानांयोग्यंतुच्छंसपर्यामात्रंकथमर्हतीत्यर्थः ३५अपिचकथंवर्णनीयोमादृशैरेषांयदूनांमहिमायस्मादेषांकुलंययातिनाशप्तमपिकिंसद्भिर्बहिष्कृतमपितुशिरसाधृतं किंचास्मदादिकुलवत्किंवृथापानरतमपित्वातिनियताचारमित्यर्थः अहोयदूना

इत्थंनिशम्यदमघोषसुतःस्वपीठादुत्थायकृष्णगुणवर्णनजातमन्युः ॥ उत्क्षिप्यबाहुमिदमाहसदस्यमर्षींसंश्रावयन्भगवतेपरुषाण्यभीतः ३० ईशोदुरत्ययःकालइतिसत्यवतीश्रुतिः ॥ वृद्धानामपियद्बुद्धिर्बालवाक्यैर्विभिद्यते ३१ यूयंपात्रविदांश्रेष्ठामामन्ध्वंबालभाषितम् ॥ सदसस्पतयःसर्वेकृष्णोयत्संमतोऽर्हणे ३२ तपोविद्याव्रतधरान्ज्ञानविध्वस्तकल्मषान् ॥ परमर्षीन्ब्रह्मनिष्ठाँल्लोकपालैश्चपूजितान् ३३ सदस्पतीनतिक्रम्यगोपालःकुलपांसनः ॥ यथाकाकःपुरोडाशंसपर्यांकथमर्हति ३४ वर्णाश्रमकुलापेतःसर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ स्वैरवर्तीगुणैर्हीनःसपर्यांकथमर्हति ३५ ययातिनैषांहिकुलंशप्तंसद्भिर्बहिष्कृतं ॥ वृथापानरतंशश्वत्सपर्यांकथमर्हति ३६ ब्रह्मर्षिसेवितान्देशान्हित्वैतेब्रह्मवर्चसम् ॥ समुद्रंदुर्गमाश्रित्यबाधंतेदस्यवःप्रजाः ३७ एवमादीन्यभद्राणिबभाषेनष्टमंगलः ॥ नोवाचकिंचिद्भगवान्यथासिंहःशिवारुतम् ३८ भगवन्निंदनंश्रुत्वादुःसहंतत्सभासदः ॥ कर्णौपिधायनिर्जग्मुःशपंतश्चेदिपंरुषा ३९ निंदांभगवतःशृण्वंस्तत्परस्यजनस्यवा ॥ ततोनापैतियःसोऽपियात्यधःसुकृताच्च्युतः ४० ततःपांडुसुताःक्रुद्धामत्स्यकैकयसृंजयाः ॥ उदायुधाःसमुत्तस्थुःशिशुपालजिघांसवः ४१ ततश्चैद्यस्त्वसंभ्रांतोजगृहेखड्गचर्मणी ॥ भर्त्सयन्कृष्णपक्षीयान्राज्ञःसदसिभारत ४२ तावदुत्थायभगवान्स्वान्निवार्यस्वयंरुषा ॥ शिरःक्षुरांतचक्रेणजहारापततोरिपोः ४३ शब्दःकोलाहलोऽप्यासीच्छिशुपालेहतेमहान् ॥ तस्यानुयायिनोभूपादुद्रुवुर्जीवितैषिणः ४४ चैद्यदेहोत्थितंज्योतिर्वासुदेवमुपाविशत् ॥ पश्यतांसर्वभूतानामुल्केवभुविखाच्च्युता ४५

मेवतावदीदृशंमाहात्म्यम् यदुकुलवृद्धस्ययययातेःशापोनप्राभूदित्यादि अयंतुसाक्षादीश्वरोऽतःसपर्यामात्रंकथमर्हतीत्यर्थः ३६ किंच येराजानोदुष्टानुच्चाटयंतितदर्थंकीकटादिदेशानप्याश्रयंतिएतेतुब्रह्मर्षिसेवितानेवदेशानाश्रित्याब्रह्मवर्चसंसमुद्रंदुर्गमपिहित्वा हापयित्वेत्यर्थः बाधंतेतथायादस्यवःप्रजास्ताश्च अयमर्थः वेदतदर्थाभियोगोब्रह्मवर्चसंतद्विरुद्धमब्रह्मवर्चसंसमुद्रंमुद्रात्रलिंगंतत्सहितंसमुद्रम् वेदविरुद्धलिंगधारिणंपाखंडमित्यर्थः तल्लिंगंत्याजयित्वाबाधंतेदंडयंतिकथंभूतम् दुर्गम् धर्मवत्प्रतीतेरधर्मतयादुर्ज्ञेयमित्यर्थः तथादस्यवोदस्यूनपिप्रजावेषेणवर्तमानान्दंडयंति अतोयदुभ्योऽन्यःकोनामधार्मिकोऽस्तीति पारुष्यंतूक्तार्थमेव ३७ शिवाफेरुस्तस्यारुतंश्रुत्वायथासिंहोनकिंचिद्ब्रूतेतद्वत् ३८ ३९ ४० ४१ ४२ तावदुत्थायेत्यस्यायमभिप्रायः एषमत्पार्षदोमत्तुल्यबलःसर्वानेतान्हन्यादतोमयैवशीघ्रंहंतव्यइतितत्क्षणमेवोत्थायशिरोजहारेति ४३ ४४ ४५

नन्वेवंनिंदकस्यकथंवासुदेवेप्रवेशस्तत्राऽऽह जन्मत्रयेति जन्मत्रयेऽनुगुणितमनुवर्तितंयद्वैरंतेनसंरब्धयाऽऽविष्टया तन्मयतांतत्स्वरूपतांयातःपुनःपार्षदोबभूवेत्यर्थःअत्रहेतुः भावोहीति
भावोभावनाअनुध्यानंभवस्यध्येयाकारजन्मनःकारणम् पेशस्कारिध्यानेनकीटादौतथादृष्टत्वादित्यर्थः ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ सुरामानवाः खेचराःप्रमथाश्च ५२ पापंधर्मांद्विषम्
अत्रहेतुः कलिंकलेरंशम् अतएवकुरुकुलस्याऽऽमयंव्याधिवन्नाशकम् ५३ वितानंयज्ञंच ५४ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेटीकायांचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ७४ पंचयुक्सप्ततितमेय
ज्ञावभृथसंभ्रमः ॥ सुयोधनस्यचाक्षांत्यामानभंगोदृशिभ्रमात् १ दुर्योधनस्यैकस्यैवदुःखेकारणंप्रष्टुमुक्तमनुवदति अजातशत्रोरिति १ इतिश्रुतम् त्वन्मुखादेवेत्यर्थः २ दुर्योधनस्यासहन

जन्मत्रयानुगुणितवैरसंरब्धयाधिया ॥ ध्यायंस्तन्मयतांयातोभावोहिभवकारणं ४६ ऋत्विग्भ्यःससदस्येभ्योदक्षिणांविपुलामदात् ॥ सर्वान्संपूज्यविधि
वच्चक्रेऽवभृथमेकराट् ४७ साधयित्वाक्रतुंराज्ञःकृष्णोयोगेश्वरेश्वरः ॥ उवासकतिचिन्मासान्सुहृद्भिरभियाचितः ४८ ततोऽनुज्ञाप्यराजानमनिच्छंतम
पीश्वरः ॥ ययौसभार्यःसामात्यःस्वपुरंदेवकीसुतः ४९ वर्णितंतदुपाख्यानंमयातेबहुविस्तरम् ॥ वैकुंठवासिनोर्जन्मविप्रशापात्पुनःपुनः ५० राजसूयाव
भृथ्येनस्नातोराजायुधिष्ठिरः ॥ ब्रह्मक्षत्रसभामध्येशुशुभेसुरराडिव ५१ राज्ञासभाजिताःसर्वेसुरमानवखेचराः ॥ कृष्णंक्रतुंचशंसंतःस्वधामानिययुर्मुदा
५२ दुर्योधनमृतेपापंकलिंकुरुकुलामयम् ॥ योनसेहेश्रियंस्फीतांदृष्ट्वापांडुसुतस्यताम् ५३ यइदंकीर्तयेद्विष्णोःकर्मचैद्यवधादिकम् ॥ राजमोक्षंवितानं
चसर्वपापैःप्रमुच्यते ५४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद० उत्तरार्द्धेशिशुपालवधोनामचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ७४ राजोवाच ॥ अजातशत्रोस्तंदृष्ट्वारा
जसूयमहोदयम् ॥ सर्वेमुमुदिरेब्रह्मन्नृदेवायेसमागताः १ दुर्योधनंवर्जयित्वाराजानःसर्षयःसुराः ॥ इतिश्रुतंनोभगवंस्तत्रकारणमुच्यताम् २ ऋषिरुवाच ॥
पितामहस्यतेयज्ञेराजसूयेमहात्मनः ॥ बांधवाःपरिचर्यायांतस्यासन्प्रेमबंधनाः ३ भीमोमहानसाध्यक्षोधनाध्यक्षःसुयोधनः ॥ सहदेवस्तुपूजायांनकुलोद्र
व्यसाधने ४ गुरुशुषणेजिष्णुःकृष्णःपादावनेजने ॥ परिवेषणेद्रुपदजाकर्णोदानेमहामनाः ५ युयुधानोविकर्णश्चहार्दिक्योविदुरादयः ॥ बाह्लिकपुत्राभू
र्याद्यायेचसंतर्दनादयः ६ निरूपितामहायज्ञेनानाकर्मसुतेतदा ॥ प्रवर्तंतेस्मराजेंद्रराज्ञःप्रियचिकीर्षवः ७ ऋत्विक्सदस्यबहुवित्सुसुहृत्तमेषुस्विष्टेषुसूनृ
तसमर्हणदक्षिणाभिः ॥ चैद्येचसात्वतपतेश्चरणंप्रविष्टेचक्रुस्ततस्त्ववभृथस्नपनंद्युनद्यां ८ मृदंगशंखपणवधुंधुर्यानकगोमुखाः ॥ वादित्राणिविचित्राणिने
दुरावभृथोत्सवे ९ नर्तक्योननृतुर्हृष्टागायकायूथशोजगुः ॥ वीणावेणुतलोन्नादस्तेषांसदिवमस्पृशत् १० चित्रध्वजपताकाग्रैरिभेंद्रस्यंदनार्वभिः ॥ स्वलं
कृतैर्भटैर्भूपानिर्ययूरुक्ममालिनः ११

कारणत्वेनयागमहोत्सवमेवपुनःसिंहावलोकनेननिरूपयति पितामहस्येत्यादिनाएकदांऽतःपुरेतस्थेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन प्रेमबंधनाःप्रेमयंत्रिताः ३ पूजायांसंमानने द्रव्यसाधनेनानावस्तु
संपादने ४ गुरूणांशुश्रुषणेचंदनालेपनादौ ५ ६ निरूपितानियुक्ताःसंतोनानाकर्मसुप्रवर्ततेस्म ७ ऋत्विजश्चसदस्याश्चसभासदोबहुविदश्चतेषुस्विष्टेषुसम्यक्पूजितेषु सूनृतंप्रियवाक्सम
र्हणमलंकारादिदक्षिणाश्चप्रसिद्धास्ताभिःद्युनद्यांगंगायाम् ८ ९ १० चित्राणिध्वजपताकाग्राणियेषुतैरिभेंद्रैःस्यंदनैरर्वभिरश्वैर्भटैश्च एवंचतुरंगैःसैन्यैर्निर्ययुः ११

यजमानोयुधिष्ठिरःपुरःसरोयेषांते १२ सदस्याऋत्विजोऽन्येचाद्विजश्रेष्ठानिर्ययुः १३ किंच गंधादिभिःस्वलंकृतानरानार्यश्चमिथोविजह्रुः १४ रसानेवाऽह तैलेति किंच सांद्रकुंकुमादि
भिःपुंभिर्लिप्तास्तान्प्रालिंपंत्योवारयोषितश्चविजह्रुः १५ नृभिर्गुप्तारथादियानैर्नृदेव्योराजपत्न्योनिरगमन्निरगुः एतदुपलब्धुंविमानवरैर्देव्योयथातद्वत् मातुलेयैः सखिभिश्चपरितः
सिच्यमानाःसव्रीडेनहासेनविकसंतिवदनानियासांताः १६ देवरान्पतिभ्रातॄन्उतसखीन्सखीनपि दृतिभिरुदकनोदनचर्मयंत्रैः सेचनपात्रैश्च मलधियांकामिनाम् १७ क्रियाभिरंगक्रियाभिः

यदुसृंजयकांबोजकुरुकेकयकोसलाः ॥ कंपयंतोभुवंसैन्यैर्यजमानपुरःसराः १२ सदस्यर्त्विग्द्विजश्रेष्ठाब्रह्मघोषेणभूयसा ॥ देवर्षिपितृगंधर्वास्तुष्टुवुःपुष्पव
र्षिणः १३ स्वलंकृतानरानार्योगंधस्रग्भूषणांबरैः ॥ विलिंपंत्योऽभिषिंचंत्योविजह्रुर्विविधैरसैः १४ तैलगोरसगंधोदहरिद्रासांद्रकुंकुमैः ॥ पुंभिर्लिप्ताःप्र
लिंपंत्योविजह्रुर्वारयोषितः १५ गुप्तानृभिर्निरगमन्नुपलब्धुमेतद्देव्योयथादिविविमानवरैर्नृदेव्यः ॥ तामातुलेयसखिभिःपरिषिच्यमानाःसव्रीडहासविक
सद्वदनाविरेजुः १६ तादेवरानुतसखीन्सिषिचुर्दृतीभिःक्लिन्नांबराविवृतगात्रकुचोरुमध्याः ॥ औत्सुक्यमुक्तकबराच्च्यवमानमाल्याःक्षोभंदधुर्मलधियांरु
चिरैर्विहारैः १७ ससम्राड्रथमारूढःसदश्वंरुक्ममालिनं ॥ व्यरोचतस्वपत्नीभिःक्रियाभिःक्रतुराडिव १८ पत्नीसंयाजावभृथ्यैश्चरित्वातेतमृत्विजः ॥ आ
चांतंस्नापयांचक्रुर्गंगायांसहकृष्णया १९ देवदुंदुभयोनेदुर्नरदुंदुभिभिःसमं ॥ मुमुचुःपुष्पवर्षाणिदेवर्षिपितृमानवाः२० सस्नुस्तत्रततःसर्वेवर्णाश्रमयुतानराः
॥ महापातक्यपियतःसद्योमुच्येतकिल्बिषात् २१ अथराजाऽहतेक्षौमेपरिधायस्वलंकृतः ॥ ऋत्विक्सदस्यविप्रादीनानर्चाभरणांबरैः २२ बंधुज्ञातिनृपा
न्मित्रसुहृदोऽन्यांश्चसर्वशः ॥ अभीक्ष्णंपूजयामासनारायणपरोनृपः २३ सर्वेजनाःसुररुचोमणिकुंडलस्रगुष्णीषकंचुकदुकूलमहार्घ्यहाराः ॥ नार्यश्चकुंडल
युगालकवृंदजुष्टवक्त्रश्रियःकनकमेखलयाविरेजुः २४ अथर्त्विजोमहाशीलाःसदस्याब्रह्मवादिनः ॥ ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्राराजानोयेसमागताः २५ देवर्षिपितृ
भूतानिलोकपालाःसहानुगाः ॥ पूजितास्तमनुज्ञाप्यस्वधामानिययुर्नृप २६ हरिदासस्यराजर्षेराजसूयमहोदयं ॥ नैवातृप्यन्प्रशंसंतःपिबन्मर्त्योऽमृतं
यथा २७ ततोयुधिष्ठिरोराजासुहृत्संबंधिबांधवान् ॥ प्रेम्णानिवासयामासकृष्णंचत्यागकातरः २८ भगवानपितत्रांगन्यवात्सीत्तत्प्रियंकरः ॥ प्रस्थाप्य
यदुवीरांश्चसांबादींश्चकुशस्थलीम् २९ इत्थंराजाधर्मसुतोमनोरथमहार्णवम् ॥ सुदुस्तरंसमुत्तीर्यकृष्णेनासीद्गतज्वरः ३० एकदांऽतःपुरेतस्यवीक्ष्यदुर्यो
धनःश्रियम् ॥ अतप्यद्राजसूयस्यमहित्वंचाच्युतात्मनः ३१ यस्मिन्नरेंद्रदितिजेंद्रसुरेंद्रलक्ष्मीर्नानाविभांतिकिलविश्वसृजोपक्लृप्ताः ॥ ताभिःपतीन्द्रुपद
राजसुतोपतस्थेयस्यांविषक्तहृदयःकुरुराडतप्यत् ३२

क्रतुराट्सशरीरोराजसूयइव १८ पत्नीसंयाजोयागविशेषः अवभृथसंबंधिआवभृथ्यंच तैश्चरित्वातानुष्ठायेत्यर्थः १९ २० २१ अहतेनूतने आनर्चार्चितवान् २२ २३ सुराणामिवरुक्
कांतिर्येषाम् मणिकुंडलैःसहिताःस्रगुष्णीषादयोयेषांते कुंडलयुगेनालकवृंदेनचजुष्टावक्त्रश्रीर्यासांताः २४ २५ २६ २७ २८ २९ गतज्वरोनिश्चितआसीत् ३० अच्युतेआत्मायस्यतस्य
३१ नरेंद्रादीनांलक्ष्मीर्लक्ष्म्योविभूतयोविश्वसृजामयेनोपक्लृप्ताविरचिताःताभिःसहकुरुराड्दुर्योधनोऽतप्यत् ३२

महिषीसहस्रामितिबहुत्वोपलक्षणं क्वणद्भिरंघ्रिभिःशोभायस्यमध्येसुचारुसुचारुमध्यमित्यर्थः कुचकुंकुमैःशोणाहारायस्यतत् श्रीमंतिमुखानियस्यतत् चलैःकुंडलैःकुंतलैश्चाऽढ्यंसपन्नमशो
भतेतिशेषः ३३ क्वापिकदाचित्सविरेजइतिशेषःस्वस्यचक्षुषाहिताहितज्ञापकेन ३४ ३५ मानीसाहंकारःकिरीटंचमालाचविद्येतेयस्यसःन्यविशाद्विवेशक्षिपन्द्वास्थादीनधिक्षिपन् ३६ त
त्रस्थलेवस्त्रांतमभ्यगृह्णादाकुंचितवान् कुतः तस्मिन्स्थलेएवभ्रांत्याजलंमत्वाजलेचापतत् कुतःस्थलवभ्रांत्या ३७ ३८ भुवोभरंभारंजिहीर्षुरिति अद्यसंपादितेनकलहबीजेनकुरूणांसंहारं
करिष्यामीतिमत्वेति किंचयस्यदृशाद्दृष्टिमात्रेणदुर्योधनोभ्रमतिस्मभ्रांतिंप्रापभयमायातुनिमित्तमात्रम् सभूभारहरणबीजंदुर्योधनस्यभ्रमंभीमादिहास्येनचतस्यपराभवंविधायतूष्णीमासी

यस्मिंस्तदामधुपतेर्महिषीसहस्रंश्रोणीभरेणशनकैःक्वणदंघ्रिशोभं॥मध्येसुचारुकुचकुंकुमशोणहारंश्रीमन्मुखंप्रचलकुंडलकुंतलाढ्यं ३३सभायांमयक्लृप्तायांक्वा
पिधर्मसुतोऽधिराट् ॥ वृतोऽनुजैर्बंधुभिश्चकृष्णेनापिस्वचक्षुषा ३४ आसीनःकांचनेसाक्षादासनेमघवानिव ॥ पारमेष्ठ्याश्रियाजुष्टःस्तूयमानश्चबंदिभिः
३५ तत्रदुर्योधनोमानीपरीतोभ्रातृभिर्नृप ॥ किरीटमालीन्यविशदसिहस्तःक्षिपन्रुषा ३६ स्थलेऽभ्यगृह्णाद्वस्त्रांतंजलंमत्वास्थलेऽपतत् ॥ जलेचस्थलव
द्भ्रांत्यामयमायाविमोहितः ३७ जहासभीमस्तंदृष्ट्वास्त्रियोनृपतयोऽपरे ॥ निवार्यमाणाअप्यंगराज्ञाकृष्णानुमोदिताः ३८ सव्रीडितोऽवाग्वदनोरुषाज्वलन्निष्क्र
म्यतूष्णींप्रययौगजाह्वयं ॥ हाहेतिशब्दःसुमहानभूत्सतामजातशत्रुर्विमनाइवाभवत् ॥ बभूवतूष्णींभगवान्भुवोभरंसमुज्जिहीर्षुर्भ्रमतिस्मयद्दृशा ३९ एत
त्तेऽभिहितंराजन्यत्पृष्टोऽहमिहत्वया ॥ सुयोधनस्यदौरात्म्यंराजसूयेमहाक्रतौ ४० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेदुर्योधनमानभंगोनाम
पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथान्यदपिकृष्णस्यशृणुकर्माद्भुतंनृप ॥ क्रीडानरशरीरस्ययथासौभपतिर्हतः १
शिशुपालसखःशाल्वोरुक्मिण्युद्वाहआगतः ॥ यदुभिर्निर्जितःसंख्येजरासंधादयस्तथा २ शाल्वःप्रतिज्ञामकरोच्छृण्वतांसर्वभूभुजां ॥ अयादवींक्ष्मां
करिष्येपौरुषंममपश्यत ३ इतिमूढःप्रतिज्ञायदेवंपशुपतिंप्रभुं ॥ आराधयामासनृपपांसुमुष्टिंसकृद्ग्रसन् ४ संवत्सरांतेभगवानाशुतोषउमापतिः ॥ वरे
णच्छंदयामासशाल्वंशरणमागतं ५ देवासुरमनुष्याणांगंधर्वोरगरक्षसां ॥ अभेद्यंकामगंवव्रेसयानंवृष्णिभीषणं ६ तथेतिगिरिशादिष्टोमयःपरपुरंजयः ॥
पुरंनिर्मायशाल्वायप्रादात्सौभमयस्मयम् ७ सलब्ध्वाकामगंयानंतमोधामदुरासदम् ॥ ययौद्वारवतींशाल्वोवैरंवृष्णिकृतंस्मरन् ८ निरुध्यसेनयाशाल्वो
महत्याभरतर्षभ॥पुरींबभंजोपवनान्युद्यानानिचसर्वशः ९

दित्यर्थः ३९ ४० ॥ इतिदशमस्कंधेउत्तरार्धेटीकायांपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततःषट्सप्ततितमेवृष्णिशाल्वमहामृधे ॥ द्युमद्गदाप्रहारेणरणात्प्रद्युम्ननिर्गमः
१ ॥ संपाद्यधर्मराजस्यराजसूयमहोदयं ॥ निहत्यसौभराजादीनथोपारमदच्युतः ॥ २ ॥ १ २ ३ प्रत्यहंसकृत्पांसुमुष्टिमेकांग्रसन्भक्षयन् ४ संवत्सरांतइतिआशुतोषोऽपिभगवानुमाप
तिःश्रीकृष्णविद्विषिशाल्वेवरस्यवैफल्यंमन्यमानोनशीघ्रंप्रादुरभूत्तस्यातिनिर्बंधमालक्ष्यसंवत्सरांतेचवरेणच्छंदयामासेच्छांकारितवान्वरंवृणीष्वेत्युवाचेत्यर्थः ५ ६ तथेतिप्रतिज्ञायागि
रिशेनाऽदिष्टोऽयस्मयंलोहमयंपुरंसौभसंज्ञंनिर्मायरचयित्वाप्रादात् ७ तमसोंधकारस्यधामाऽश्रयम् अन्यैर्दुरासदंदुष्प्राप्यम् ८ ९

प्रासादागृहा अट्टालास्तदुपरिगृहास्तोलिकास्तत्पर्यंतकुडयानिताः विहारान्क्रीडास्थानानिचसबभंज किंच विमानाग्र्यात्तस्माच्छस्त्रवृष्ट्यादयःपेतुः १० आसारशर्कराधारासंपातवज्जलो
पलाः ११ शंसुखंनाभ्यपद्यत १२ १३ १४ १५ तुमुलंव्याकुलम् लोमहर्षणंरौद्रं १६ नैशंनिशिभवंतम्उष्णगुःसूर्यइव १७ किंच विव्याधेतिस्वर्णमयानिपुंखानिपृष्ठप्रांतायेषांतैःअयोलो
हंतन्मयानिमुखान्यग्राणियेषांतैःध्वजिनीपालंसेनान्यम् सन्नतानिनिम्नानिपर्वाणिग्रंथयोयेषांतैः १८ सैनिकान्भटान् नेतॄन्सारथीन् १९ स्वपरसेनयोर्वर्तमानाःसर्वेपूजयामासुःसंमानितवंतः
२० कदाचिद्बहुरूपंकदाचिदेकरूपंक्वचिद्दृश्यतेक्वचिन्नदृश्यतेएवंदुर्विभाव्यंदुर्वितर्क्यमभूत् २१ किंच क्वचिदितिएवंतद्दुरवस्थितमनवस्थितंचाभूत् २२ २३ अग्निवद्दाहकोऽर्कवद्युगपत्सर्व

सगोपुराणिद्वाराणिप्रासादाट्टालतोलिकाः ॥ विहारान्सविमानाग्र्यान्निपेतुःशस्त्रवृष्टयः १० शिलाद्रुमाश्चाशनयःसर्पाआसारशर्कराः ॥ प्रचंडश्चक्रवातोऽभू
द्रजसाच्छादितादिशः ११ इत्यर्द्यमानासौभेनकृष्णस्यनगरीभृशम् ॥ नाभ्यपद्यतशंराजंस्त्रिपुरेणयथामही १२ प्रद्युम्नोभगवान्वीक्ष्यबाध्यमानानिजाः
प्रजाः ॥ माभैष्टेत्यभ्यधाद्वीरोरथारूढोमहायशाः १३ सात्यकिश्चारुदेष्णश्चसांबोऽक्रूरःसहानुजः ॥ हार्दिक्योभानुविंदश्चगदश्चशुकसारणौ १४ अपरेचम
हेष्वासारथयूथपयूथपाः ॥ निर्ययुर्दंशितागुप्तारथेभाश्वपदातिभिः १५ ततःप्रववृतेयुद्धंशाल्वानांयदुभिःसह ॥ यथासुरणांविबुधैस्तुमुलंलोमहर्षणम् १६
ताश्चसौभपतेर्मायादिव्यास्त्रैरुक्मिणीसुतः ॥ क्षणेननाशयामासनैशंतमइवोष्णगुः १७ विव्याधपंचविंशत्यास्वर्णपुंखैरयोमुखैः ॥ शाल्वस्यध्वजिनीपालं
शरैःसन्नतपर्वभिः १८ शतेनाताडयच्छाल्वमेकैकेनास्यसैनिकान् ॥ दशभिर्दशभिर्नेतॄन्वाहनानित्रिभिस्त्रिभिः १९ तदद्भुतंमहत्कर्मप्रद्युम्नस्यमहात्मनः ॥
दृष्ट्वातंपूजयामासुःसर्वेस्वपरसैनिकाः२० बहुरुपैकरूपंतद्दृश्यतेनचदृश्यते॥मायामयंमयकृतंदुर्विभाव्यंपरैरभूत्२१क्वचिद्भूमौक्वचिद्व्योम्निगिरिमूर्ध्निजलेक
चित् ॥ अलातचक्रवद्भ्राम्यत्सौभंतद्दुरवस्थितम् २२ यत्रयत्रोपलक्ष्येतससौभःसहसैनिकः ॥ शाल्वस्ततस्ततोऽमुंचच्छरान्सात्वतयूथपाः २३ शरैरग्न्यर्कसं
स्पर्शैराशीविषदुरासदैः ॥ पीड्यमानपुरानीकःशाल्वोऽमुह्यत्परेरितैः२४शाल्वानीकपशस्त्रौघैर्वृष्णिवीराभृशार्दिताः ॥ नतत्यजूरणंस्वंस्वंलोकद्वयाजिगीषवः
२५शाल्वामात्योद्युमान्नामप्रद्युम्नंप्राक्प्रपीडितः॥आसाद्यगदयामौर्व्याव्याहत्यव्यनदद्बली२६प्रद्युम्नंगदयाशीर्णवक्षस्थलमरिंदमम् ॥ अपोवाहरणात्सूतोधर्म
विद्दारुकात्मजः २७ लब्धसंज्ञोमुहूर्तेनकार्ष्णिःसारथिमब्रवीत् ॥ अहोअसाध्विदंसूतयद्रणान्मेऽपसर्पणम् २८ नयदूनांकुलेजातःश्रूयतेरणविच्युतः ॥
विनामत्क्लीबचित्तेनसूतेनप्राप्तकिल्बिषात् २९ किंनुवक्ष्येऽभिसंगम्यपितरौरामकेशवौ ॥ युद्धात्सम्यगपक्रांतःपृष्टस्तत्रात्मनःक्षमम् ३० व्यक्तंमेकथयिष्यं
तिहसंत्योभ्रातृजामयः ॥ क्लैब्यंकथंकथंवीरतवान्यैःकथ्यतांमृधे ३१

तःसंस्पर्शोयेषांतैःआशीविषवदेकदेशस्पर्शमात्रेणमारकत्वाद्दुरासदैर्दुःसहैःपीड्यमानंपुरमनीकानिचयस्यसः परैर्यदुभिरीरितैर्मुक्तैः २४ भृशार्दिताअपिस्वंस्वंरणंस्वांस्वांयुद्धभूमिम् २५
मौर्व्याकार्ष्णायसमय्या व्याहत्यप्रहृत्य २६ अपोवाहान्यतोनिनाय २७ २८ मत्मत्तोविना क्लीबंचित्तंयस्यतेन त्वयासूतेन २९ पितरौरामकृष्णावभिसंगम्यतत्पार्श्वंगत्वाताभ्यांपृष्टः
स्वयोग्यंकिंनुवक्ष्यामीति ३० भ्रातृजामयोभ्रातृभार्याःव्यक्तंनिश्चितंमत्क्लैब्यंकथयिष्यंति तत्कथनमनुकरोति कथंकथमिति ३१

विभोहेसमर्थ एतदपसर्पणम् धर्ममाह सूतइति ३२ अपोवाहितोऽपनीतः उपसृष्टउपसर्गपीडांप्राप्तइतिकृत्वा यतःपरेणशत्रुणागदयाहतःसन्मूर्छितोनिःसंज्ञतांगतोभवानिति ॥ ३३ ॥ इति
श्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेटीकायांषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ सप्तयुक्सप्ततितमेनानामायाविचक्षणः कृष्णेनाऽऽगत्यशाल्वस्तुहतःसौभंचचूर्णितम् ॥ १ ॥ दंशितःसन्नद्धः
१ विधमंतंक्षपयंतम् प्रतिहत्यप्रतिरुध्य २ अष्टानांविनियोगमाह चतुर्भिरिति ३ सौभेयाःसौभस्थाः ४ नवानांरात्रीणांसमाहारोनवरात्रम् त्रयाणांनवरात्राणांसमाहारस्त्रिणवरात्रम् स
प्तविंशतिमहोरात्राणीत्यर्थः तुमुलमाकुलम् उल्बणंघोरम् ५ परमतमुपन्यस्यति इंद्रप्रस्थंगतइत्यादिना ६ ७ आहचेति स्वगतमेवपथिचिंताविजृंभितभाषणम् आर्यमिश्राभिसंगतोबलभ

सारथिरुवाच ॥ धर्मंविजानतायुष्मन्कृतमेतन्मयाविभो ॥ सूतःकृच्छ्रगतंरक्षेद्रथिनंसारथिंरथी ३२ एतद्विदित्वातुभवान्मयापोवाहितोरणात् ॥ उपसृष्टः
परेणेतिमूर्च्छितोगदयाहतः ॥ ३३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेटीकायांशाल्वयुद्धेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ श्रीशुकउवा
च ॥ सउपस्पृश्यसलिलंदंशितोधृतकार्मुकः ॥ नयमांद्युमतःपार्श्वंवीरस्येत्याहसारथिम् १ विधमंतंस्वसैन्यानिद्युमंतंरुक्मिणीसुतः ॥ प्रतिहत्यप्रत्यविध्यन्ना
राचैरष्टभिःस्मयन् २ चतुर्भिश्चतुरोवाहान्सूतमेकेनचाहनत् ॥ द्वाभ्यांधनुश्चकेतुंचशरेणान्येनवैशिरः ३ गदसात्यकिसांबाद्याजघ्नुःसौभपतेर्बलम् ॥ पेतुः
समुद्रेसौभेयाःसर्वेसंछिन्नकंधराः ४ एवंयदूनांशाल्वानांनिघ्नतामितरेतरम् ॥ युद्धंत्रिणवरात्रंतदभूत्तुमुलमुल्बणम् ५ इंद्रप्रस्थंगतःकृष्णआहूतोधर्मसूनुना
राजसूयेऽथनिर्वृत्तेशिशुपालेचसंस्थिते ६ कुरुवृद्धाननुज्ञाप्यमुनींश्चससुतःपृथां ॥ निमित्तान्यतिघोराणिपश्यन्द्वारवतींययौ ७ आहचाहमिहायातआर्य
मिश्राभिसंगतः ॥ राजन्याश्चैद्यपक्षीयानूनंहन्युःपुरींमम ८ वीक्ष्यतत्कदनंस्वानांनिरूप्यपुररक्षणम् ॥ सौभंचशाल्वराजंचदारुकंप्राहकेशवः ९ रथंप्राप
यमेसूतशाल्वस्यांतिकमाशुवै ॥ संभ्रमस्तेनकर्तव्योमायावीसौभराडयम् १० इत्युक्तश्चोदयामासरथमास्थायदारुकः ॥ विशंतंददृशुःसर्वेस्वेपरेचारुणानुज
म् ११ शाल्वश्चकृष्णमालोक्यहतप्रायबलेश्वरः ॥ प्राहरत्कृष्णसूतायशक्तिंभीमरवांमृधे १२ तामापतंतींनभसिमहोल्कामिवरंहसा ॥ भासयंतींदिशःशौ
रिःसायकैःशतधाऽच्छिनत् १३ तंचषोडशभिर्विद्ध्वाबाणैःसौभंचखेभ्रमत् ॥ अविध्यच्छरसंदोहैःखंसूर्यइवरश्मिभिः १४ शाल्वःशौरेस्तुदोःसव्यंसशार्ङ्गं
शार्ङ्गधन्वनः ॥ बिभेदन्यपतद्धस्ताच्छार्ङ्गमासीत्तदद्भुतं १५ हाहाकारोमहानासीद्भूतानांतत्रपश्यताम् ॥ निनद्यसौभराडुच्चैरिदमाहजनार्दनम् १६ य
त्त्वयामूढनःसख्युर्भ्रातुर्भार्याहृतेक्षताम् ॥ प्रमत्तःससभामध्येत्वयाव्यापादितःसखा १७

द्रसहितः ८ दुर्निमित्तदर्शनाकुलचित्तएवंचिंतयन्द्वारकामागत्यस्वानांकदनंवीक्ष्यसौभंचशाल्वराजंचवीक्ष्यरामंपुररक्षणंप्रतिनिरूप्यनियुज्यदारुकंप्राहेत्यन्वयः ९ तेत्वया १० आस्थाय
सम्यगधिष्ठायारुणानुजंध्वजेवर्त्तमानंगरुडम् ११ हतप्रायस्यबलस्यसैन्यस्येश्वरः १२ १३ तंचशाल्वम्शरसंदोहैःशरजालैः खंसूर्यइवरश्मिभिरितिसुनीलत्वविपुलत्वादिभिराकाशो
पमासौभस्यअचिंत्यवेगबाहुल्यादिभिःशराणांरश्मिसादृश्यम् अयत्नेनैवरश्मिवच्छरजालप्रसारणात्सूर्यतुल्यःश्रीकृष्णइति १४ दोर्बाहुम् १५ १६ सख्युःशिशुपालस्य ईक्षतामस्माकम्
प्रमत्तोऽनवहितः व्यापादितोनिहतः १७

अपराजितोऽहमितिमानिनंमानवंतम् अपुनरावृत्तिंमृत्युम् तिष्ठेःस्थास्यासि १८ १९ २० २१ २२ घृणीदयावान् २३ २४ २५ जनिताजनयिता ईशंश्चेच्छक्तश्चेत् २६ २७ स्वबोधःस्व
तःसिद्धज्ञानवानपिस्वजनस्नेहतःप्रकृतौमनुष्यस्वभावेउपप्लुतोनिमग्नआस्तेअतिष्ठत् ततस्तत्सर्वमासुरींमायामबुध्यत्मायेयमितिज्ञातवान् २८ स्वाप्नंस्वप्नप्रपंचंयथा २९ एवंपरमतमुपन्य
स्तंनिराकरोति एवमिति केचकेचन नान्विताअनन्विताःपूर्वापरानुसंधानरहिताः तदाह यत्स्ववाचइति तन्नानुस्मरंतीत्यर्थःअयमभिप्रायः नतावद्राजसूयार्थंरामेणसहगतःश्रीकृष्णःसंक
र्षणमनुज्ञाप्येतिपूर्वमुक्तत्वात् ३० असंभावितंचेत्याह क्वशोकमोहाविति भयंवादुर्निमित्तदर्शनकृतंनूनंहन्युःपुरींममेति यदुक्तंयच्चहस्ताच्छार्ङ्गंन्यपतदित्युक्तंतद्द्वयंवाक्वेति अज्ञेषुसंभवोयेषां

तंत्वाऽद्यनिशितैर्बाणैरपराजितमानिनम् ॥ नयाम्यपुनरावृत्तिंयदितिष्ठेर्ममाग्रतः १८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वृथात्वंकत्थसेमंदनपश्यस्यंतिकेंऽतकम् ॥
पौरुषंदर्शयंतिस्मशूरानबहुभाषिणः १९ इत्युक्त्वाभगवाञ्छाल्वंगदयाभीमवेगया ॥ तताडजत्रौसंरब्धःसचकंपेवमन्नसृक् २० गदायांसन्निवृत्तायांशाल्व
स्त्वंतरधीयत ॥ ततोमुहूर्तआगत्यपुरुषःशिरसाऽच्युतं ॥ देवक्याप्रहितोऽस्मीतिनत्वाप्राहवचोरुदन् २१ कृष्णकृष्णमहाबाहोपितातेपितृवत्सल ॥ ब
द्ध्वाऽपनीतःशाल्वेनसौनिकेनयथापशुः २२ निशम्यविप्रियंकृष्णोमानुषींप्रकृतिंगतः ॥ विमनस्कोघृणीस्नेहाद्बभाषेप्राकृतोयथा २३ कथंराममसंभ्रांतंजि
त्वाऽजेयंसुरासुरैः ॥ शाल्वेनाल्पीयसानीतःपितामेबलवान्विधिः २४ इतिब्रुवाणेगोविंदेसौभराट्प्रत्युपस्थितः ॥ वसुदेवमिवानीयकृष्णंचेदमुवाचसः २५
एषतेजनितातातोयदर्थमिहजीवसि ॥ वधिष्येवीक्षतस्तेऽमुमीशश्चेत्पाहिबालिश २६ एवंनिर्भर्त्स्यमायावीखड्गेनानकदुंदुभेः ॥ उत्कृत्यशिरआदायख
स्थंसौभंसमाविशत् २७ ततोमुहूर्तंप्रकृतावुपप्लुतःस्वबोधआस्तेस्वजनानुषंगतः ॥ महानुभावस्तदबुध्यदासुरींमायांसशाल्वप्रसृतांमयोदितां २८ नत
त्रदूतंनपितुःकलेवरंप्रबुद्धआजौसमपश्यदच्युतः ॥ स्वाप्नंयथाचांबरचारिणंरिपुंसौभस्थमालोक्यनिहंतुमुद्यतः २९ एवंवदंतिराजर्षेऋषयःकेचनान्विताः ॥
यत्स्ववाचोविरुध्येतनूनंतेनस्मरंत्युत ३० क्वशोकमोहौस्नेहोवाभयंवायेऽज्ञसंभवाः ॥ क्वचाखंडितविज्ञानज्ञानैश्वर्यस्त्वखंडितः ३१ यत्पादसेवोर्जितया
त्मविद्ययाहिन्वंत्यनाद्यात्मविपर्ययग्रहम् ॥ लभंतआत्मीयमनंतमैश्वरंकुतोनुमोहःपरमस्यसद्गतेः ३२ तंशस्त्रपूगैःप्रहरंतमोजसाशाल्वंशरैःशौरिरमोघविक्रमः ॥
विद्ध्वाऽच्छिनद्वर्मधनुःशिरोमणिंसौभंचशत्रोर्गदयारुरोजह ३३ तत्कृष्णहस्तेरितयाविचूर्णितंपपाततोयेगदयासहस्रधा ॥ विसृज्यतद्भूतलमास्थितोग
दामुद्यम्यशाल्वोऽच्युतमभ्यगाद्द्रुतम् ३४ आधावतःसगदंतस्यबाहुंभल्लेनछित्त्वाऽथरथांगमद्भुतम् ॥ वधायशाल्वस्यलयार्कसन्निभंबिभ्रद्बभौसार्कइवोद
याचलः ३५ जहरतेनैवशिरःसकुंडलंकिरीटयुक्तंपुरुमायिनोहरिः ॥ वज्रेणवृत्रस्ययथापुरंदरोबभूवहाहेतिवचस्तदानृणाम् ३६

ते अखंडितानिविज्ञानज्ञानैश्वर्याणियस्यसः तत्रविज्ञानंस्वरूपविषयम्ज्ञानंबाह्यविषयं३१ किंच यस्यपादसेवयाऊर्जितापुष्कलायाआत्मविद्यातयाअनादिश्चासावात्मविपर्ययग्रहश्चअहंकृ
शःसुखीदुःखीत्यादिलक्षणस्तंहिन्वंतिनाशयंतिसंतःऐश्वर्यंपदंच तस्यसतांगतेःकुतोनुमोहइति अतोनैतद्वचनंसत्यमित्यर्थः३२किंतर्हिसत्यंतदाह तंशस्त्रपूगैरिति वर्मकवचम् रुरोज बभंजे
३३ ३४ लयार्कसन्निभंप्रलयकालीनसूर्यसदृशम् ३५ ३६

देवगणैरीरितावादिताःकिंच सखीनामिति ॥ ३७ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्द्धेंटीकायां सप्तसप्ततितमोध्यायः ॥ ७७ ॥ ततोऽष्टसप्ततितमेदंतवक्त्रविदूरथौ ॥ हत्वाहरिः
पुरेरेमेरामःसूतंततोऽवधीत् ॥ १ ॥ सखीनामपचितिंकुर्वन्नित्युक्तंतदेवाहशिशुपालस्येति पारोक्ष्यसौहृदंपरोक्षेकरणीयंसुहृत्कृत्यम् १ २ प्रत्यधात्प्रातिरुरोध ३ मुकुंदंप्राहदुर्मदइत्यादे
रधिक्षेपपरतास्फुटैव परमार्थस्तुदुर्मदोगतमदःप्राह मुकुंदंतृतीयेजन्मनिमुक्तिदानार्थमागतम् अद्येतिजन्मत्रयेऽन्विष्यमाणोऽद्यब्रह्मशापावसानेभवान्ममस्वामीदृष्टिपथंगतःप्राप्तःएत
द्दिष्ट्यादिष्ट्याभद्रंभद्रम् अतिहर्षेवीप्सा ४ किंच हेकृष्णत्वमस्माकंमातुलेयोबंधुः एवमपिमित्रध्रुक्मित्राणिघातितवान्मांचजिघांससि तस्मादस्माकंत्वत्तोमृत्युः सनकाद्यनुग्रहप्राप्तोनूनंदु
र्वारःअतस्त्वामेतावन्मात्रमहंयाचे किंतदाह अमंदसर्वसहनसमर्थ क्षात्रधर्मेणसेवितुंगदयात्वांहनिष्येप्रहरिष्याम तामेकवारंसहस्वेति ननुवज्रतुल्यांत्वद्गदांकोवासहेतनैवमित्याह अवज्र

तस्मिन्निपतितेपापेसौभेचगदयाहते ॥ नेदुर्दुंदुभयोराजन्दिविदेवगणेरिताः ॥ सखीनामपचितिंकुर्वन्दंतवक्रोरुषाऽभ्ययात् ॥ ३७ ॥ इतिश्रीभागवतेम
हापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्द्धेसौभवधोनामसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ शिशुपालस्यशाल्वस्यपौंड्रकस्यापिदुर्मतिः ॥ परलोकगता
नांचकुर्वन्पारोक्ष्यसौहृदम् ॥१॥ एकःपदातिःसंक्रुद्धोगदापाणिःप्रकंपयन् ॥ पद्भ्यामिमांमहाराजमहासत्वोव्यदृश्यत २ तंतथायांतमालोक्यगदामादायस
त्वरः॥अवप्लुत्यरथात्कृष्णःसिंधुंवेलेवप्रत्यधात् ३ गदामुद्यम्यकारूषोमुकुंदंप्राहदुर्मदः ॥ दिष्ट्यादिष्ट्याभवानद्यममदृष्टिपथंगतः ४ त्वंमातुलेयोनःकृष्णमि
त्रध्रुङ्मांजिघांससि ॥ अतस्त्वांगदयामंदहनिष्येवज्रकल्पया ५ तर्ह्यानृण्यमुपैम्यज्ञमित्राणांमित्रवत्सलः ॥ बंधुरूपमरिंहत्वाव्याधिंदेहचरंयथा ६ एवं
रूक्षैस्तुदन्वाक्यैःकृष्णंतोत्रैरिवाद्विपम् ॥ गदयाऽताडयन्मूर्ध्निसिंहवद्व्यनदच्चसः ७ गदयाभिहतोऽप्याजौनचचालयदूद्वहः ॥ कृष्णोऽपितमहन्गुर्व्याकौ
मोदक्यास्तनांतरे ८ गदानिर्भिन्नहृदयउद्वमन्रुधिरंमुखात् ॥प्रसार्यकेशबाह्वंघ्रीन्धरण्यांन्यपतद्व्यसुः ९ ततःसूक्ष्मतरंज्योतिःकृष्णमाविशदद्भुतम् ॥प
श्यतांसर्वभूतानांयथाचैद्यवधेनृप १० विदूरथस्तुतद्भ्राताभ्रातृशोकपरिप्लुतः ॥ आगच्छदसिचर्मभ्यामुच्छ्वसंस्तज्जिघांसया ११ तस्यचापततःकृष्ण
श्चक्रेणक्षुरनेमिना ॥ शिरोजहारराजेंद्रसकिरीटंसकुंडलम् १२ एवंसौभंचशाल्वंचदंतवक्त्रंसहानुजम् ॥ हत्वादुर्विषहानन्यैरीडितःसुरमानवैः १३ मुनि
भिःसिद्धगंधर्वैर्विद्याधरमहोरगैः ॥ अप्सरोभिःपितृगणैर्यक्षैःकिन्नरचारणैः १४ उपगीयमानविजयःकुसुमैरभिवर्षितः ॥ वृतश्चवृष्णिप्रवरैर्विवेशालंकृतां
पुरीम् १५ एवंयोगेश्वरःकृष्णोभगवाञ्जगदीश्वरः ॥ ईयतेपशुदृष्टीनांनिर्जितोजयतीतिसः १६

कल्पयाउत्पलमालावदतिकोमलयेत्यर्थः ५ नन्वेवंहननेकस्तवपुरुषार्थस्तमाह तर्हीति अज्ञनविद्यतेज्ञोयस्मात् हेसर्वज्ञेत्यर्थः परमार्थतःस्वामिनमेतद्देहसंबंधेनबंधुरूपमरिंब्रह्मशापेनशत्रु
त्वेनप्रतीतंत्वांहत्वामित्राणामानृण्यमुपैम्युपैष्यामि विशेषेणाऽऽधीयतेमनसिचिंत्यतइतिव्याधिःदेहेंऽतर्यामितयाचरतीतितथातमीश्वरंहत्वाक्षात्रधर्मेणाराध्यहंतेर्गत्यर्थस्यज्ञानार्थत्वाज्ज्ञा
त्वेतिवा तेनयथापित्रादीनामानृण्यमुपयंतितद्वादिति ६ रूक्षैरित्यादिप्रतीत्यभिप्रायेणतोत्रैरंकुशादिभिः ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ एवंश्रीकृष्णोमहाबलानपिलीलयाजय
त्येवेतिकृत्वासकदाचिज्जरासंधादिभिर्निर्जितइतिपशुदृष्टीनामीयते नित्यजयेहेतवः ; योगेश्वरोभगवान्जगदीश्वरइति १६ विदूरथांतमामथ्य पूतनादिदनोःकुलम् ॥ कृष्णस्तूपारमन्नारा
द्रामोऽहन्सूतबल्वलौ ॥ १ ॥

तत्प्रसंगमाह श्रुत्वेति १७ प्रतिस्रोतंप्रतिलोमम् १८ सुदर्शनंतीर्थम्चक्रंचक्रतीर्थम् १९यमुनामनुयानितीर्थानिगंगामनुचयानितानिसर्वाणिगत्वानैमिषमरण्यंजगाम २० अभिप्रेत्यश्रीरामइ
तिज्ञात्वा २१महर्षेर्व्यासस्य२२ सूतंप्रतिलोमजम् नकृतंप्रह्वणमंजलिश्चयेनतम् अध्यासीनंचतान्तेभ्योऽप्युच्चैरासीनमित्यर्थः २३ २४ अजानन्नाध्यास्तइतिचेन्नैवमित्याह ऋषेरिति २५
ननुबहुज्ञःकथमेवंकुर्यात्तत्राऽऽह अदांतस्येतिगुणाययथोचितानुष्ठानाय २६ विप्रानध्यास्तामन्यद्वाकिंचित्करोतुकितवेतिचेत्तत्राऽऽह एतदर्थइतिधर्मध्वजिनउत्तमलिंगधारिणः २७ भावित्वा
दितिनहिभवितव्यंकेनापिपरिहर्तुंशक्यतइत्यर्थः अहनत्अहन् २८ तेत्वया २९ अधार्मिकप्रतिलोमजवधःकोऽयमधर्मइतिचेत्तत्राहुःअस्येति पुराणप्रवचनायाऽऽत्मनःशरीरस्यनास्तिक्षमो

श्रुत्वायुद्धोद्यमंरामःकुरूणांसहपांडवैः ॥ तीर्थाभिषेकव्याजेनमध्यस्थःप्रययौकिल १७ स्नात्वाप्रभासेसंतर्प्यदेवर्षिपितृमानवान् ॥ सरस्वतींप्रतिस्रोतंययौ
ब्राह्मणसंवृतः १८ पृथूदकंबिंदुसरस्त्रितकूपंसुदर्शनम् ॥ विशालंब्रह्मतीर्थंचचक्रंप्राचींसरस्वतीम् १९ यमुनामनुयान्येवगंगामनुचभारत ॥ जगामनैमिषं
यत्रऋषयःसत्रमासते २० तमागतमभिप्रेत्यमुनयोदीर्घसत्रिणः ॥ अभिनंद्ययथान्यायंप्रणम्योत्थायचार्चयन् २१ सोऽर्चितःसपरिवारकृतासनपरिग्रहः ॥
रोमहर्षणमासीनंमहर्षेःशिष्यमैक्षत २२ अप्रत्युत्थायिनंसूतमकृतप्रह्वणांजलिम् ॥ अध्यासीनंचतान्विप्रांश्चुकोपोद्वीक्ष्यमाधवः २३ कस्मादसाविमान्विप्रा
नध्यास्तेप्रतिलोमजः ॥ धर्मपालांस्तथैवास्मान्वधमर्हतिदुर्मतिः २४ऋषेर्भगवतोभूत्वाशिष्योऽधीत्यबहूनिच ॥ सेतिहासपुराणानिधर्मशास्त्राणिसर्वशः २५
अदांतस्याविनीतस्यवृथापंडितमानिनः ॥ नगुणायभवंतिस्मनटस्येवाजितात्मनः २६ एतदर्थोहिलोकेऽस्मिन्नवतारोमयाकृतः ॥ वध्यामेधर्मध्वजिनस्तेहि
पातकिनोऽधिकाः २७ एतावदुक्त्वाभगवान्निवृत्तोऽसद्वधादपि ॥ भावित्वात्तंकुशाग्रेणकरस्थेनाहनत्प्रभुः २८ हाहेतिवादिनःसर्वेमुनयःखिन्नमानसाः ॥ ऊ
चुःसंकर्षणंदेवमधर्मस्तेकृतःप्रभो २९ अस्यब्रह्मासनंदत्तमस्माभिर्यदुनंदन ॥ आयुश्चात्माक्लमंतावद्यावत्सत्रंसमाप्यते ३० अजानतैवाचरितस्त्वयाब्रह्म
वधोयथा ॥ योगेश्वरस्यभवतोनाम्नायोऽपिनियामकः ३१ यद्येतद्ब्रह्महत्यायाःपावनंलोकपावनं ॥ चरिष्यतिभवाँल्लोकसंग्रहोऽनन्यचोदितः ३२ श्रीभ
गवानुवाच ॥ करिष्येवधनिर्वेशंलोकानुग्रहकाम्यया ॥ नियमःप्रथमेकल्पेयावान्सतुविधीयताम् ३३ दीर्घमायुर्बतैतस्यसत्त्वमिंद्रियमेवच ॥ आशासि
तंयत्तद्ब्रूतसाधयेयोगमायया ३४ ऋषयऊचुः ॥ अस्त्रस्यतववीर्यस्यमृत्योरस्माकमेवच ॥ यथाभवद्वचःसत्यंतथारामविधीयताम् ३५

यस्मिंस्तदायुश्चदत्तमिति ३० ब्रह्मवधेपिकिंममेश्वरस्येतिचेत्सत्यमेवतथापिप्रायश्चितंकर्तव्यमित्याशयेनाऽऽहुः योगेश्वरस्येतिसार्धेन आम्नायोब्राह्मणोनहंतव्यइत्यादिलक्षणः ३१
तथाप्येतस्याब्रह्महत्यायाःपावनंप्रायश्चित्तंहेलोकपावनानन्यचोदितः स्वयमेवभवान्यदिकरिष्यतितर्हिलोकसंग्रहोभविष्यतिनान्यथेति ३२ वधस्यानिर्वेशंप्रायश्चित्तम् प्रथमेकल्पेमुख्यक
ल्पे विधीयतामुपदिश्यताम् ३३ किंचबतहेमुनयः एतस्यदीर्घमायुःसत्त्वंबलमिंद्रियंतत्पादवंच अन्यच्चयद्भवाद्भिराशासितमपोक्षितंतद्ब्रूतसर्वम् ३४ अस्त्रादीनांयथासत्यताभवेदस्माकं
चवचःसत्यंयथाभवेत्तथाविधीयतामित्यर्थः ३५

तथासंपादयन्नाह आत्मावाइति अंगादंगात्संभवसिद्ध दयादभिजायसे ॥ आत्मावैपुत्रनामासिसजीवशरदःशतमित्यादिवेदानुशासनंवेदवचनम् तस्मादस्यरोमहर्षणस्यपुत्रउग्रश्रवाभवतां
पुराणप्रवक्ताभवेत्सचायुरादिमांश्चभवेत् अतःसाक्षादजविनादस्त्रस्यमृत्योश्चसत्यतापुत्ररूपेणचायुरादिसिद्धेर्युष्मद्वचनस्यापिसत्यतास्यादितिभावः ३६ प्रथमंतावदपेक्षितंकथयततदहंक
रिष्यामीत्याह किंवःकामइति किंविषयोवःकामोवर्ततेतद्ब्रूतेतिअथानंतरंब्रह्मदंडंगृहीत्वाऽपचितिंनिष्कृतिमजानतोमेहेबुधायथावच्चिंत्यतामपचितिरिति ३७ प्रथमंतावदपेक्षितंकर्तव्यंकथ
यंतिइल्वलस्येतिद्वाभ्याम् ३८ ३९ प्रायश्चित्तमाहुः ततश्चेति परीत्यप्रदक्षिणीकृत्य सुसमाधानादिगुणविशेषादेकाब्दमात्रमुक्तमित्यविरोधः सुसमाहितःकामक्रोधादिरहितःचरित्वाकृ

श्रीभगवानुवाच ॥ आत्मावैपुत्रउत्पन्नइतिवेदानुशासनम् ॥ तस्मादस्यभवेद्वक्ताआयुरिंद्रियसत्त्ववान् ३६ किंवःकामोमुनिश्रेष्ठाब्रूताहंकरवाण्यथ ॥ अ
जानतस्त्वपचितिंयथामेचिंत्यतांबुधाः३७ऋषयऊचुः ॥ इल्वलस्यसुतोघोरोबल्वलोनामदानवः ॥ सदूषयतिनःसत्रमेत्यपर्वणिपर्वणि ३८ तंपापंजहिदा
शार्हतन्नःशुश्रूषणंपरम् ॥ पूयशोणितविण्मूत्रसुरामांसाभिवर्षिणम् ३९ ततश्चभारतंवर्षंपरीत्यसुसमाहितः॥ चरित्वाद्वादशमासांस्तीर्थस्नायीविशुद्ध्यसे
४० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेबलदेवचरित्रेबल्वलवधोपक्रमोनामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ ततःपर्वण्युपावृत्ते
प्रचंडःपांसुवर्षणः ॥ भीमोवायुरभूद्राजन्पूयगंधस्तुसर्वशः ॥ १ ॥ ततोऽमेध्यमयंवर्षंबल्वलेनाविनिर्मितम् ॥ अभवद्यज्ञशालायांसोऽन्वदृश्यतशूलधृक् २
तंविलोक्यबृहत्कायंभिन्नांजनचयोपमम् ॥ तप्ततामशिखाश्मश्रुंदंष्ट्रोग्रभ्रुकुटीमुखम् ३ सस्मारमुसलंरामःपरसैन्यविदारणम् ॥ हलंचदैत्यदमनंतेतूर्ण
मुपतस्थतुः ४ तमाकृष्यहलाग्रेणबल्वलंगगनेचरम् ॥ मुसलेनाहनत्क्रुद्धोमूर्ध्निब्रह्मद्रुहंबलः ५ सोऽपतद्भुविनिर्भिन्नललाटोऽसृक्समुत्सृजन् ॥ मुंचन्नार्तस्व
रंशैलोयथावज्रहतोऽरुणः ६ संस्तुत्यमुनयोरामंप्रयुज्यावितथाशिषः ॥ अभ्यषिंचन्महाभागावृत्रघ्नंविबुधायथा ७ वैजयंतींददुर्मालांश्रीधामाम्लानपंक
जाम् ॥ रामायवाससीदिव्येदिव्यान्याभरणानिच८अथतैरभ्यनुज्ञातःकौशिकीमेत्यब्राह्मणैः ॥ स्नात्वासरोवरमगाद्यतःसरयुरास्रवत् ९ अनुस्रोतेनसरयूंप्र
यागमुपगम्यसः ॥स्नात्वासंतर्प्यदेवादीन्जगामपुलहाश्रमम् १० गोमतींगंडकींस्नात्वाविपाशांशोणआप्लुतः ॥ गयांगत्वापितॄनिष्ट्वागंगासागरसंगमे ११उप
स्पृश्यमहेंद्राद्रौरामंदृष्ट्वाऽभिवाद्यच॥सप्तगोदावरींवेणांपंपांभीमरथींततः१२स्कंदंदृष्ट्वाययौरामःश्रीशैलंगिरिशालयम्॥द्रविडेषुमहापुण्यंदृष्ट्वाद्रिंवेंकटंप्रभु १३

च्छ्राणि ४० ॥ इतिभागवतेदशमेउत्तरार्धेटीकायामष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥७८॥ ॥ छ ॥ ॥ ऊनाशीतितमेरामोबल्वलंद्विचतुष्टये ॥ निहत्यतीर्थस्नानाद्यैःसूतहत्यामपानुदत् ॥ १॥
उपावृत्तेप्राप्ते १ २ भिन्नोविदीर्णोऽजनचयउपमायस्यतमतिकृष्णमित्यर्थः तप्तताम्रवच्छिखाश्मश्रूणिचयस्यतम् दंष्ट्राभिरुग्रंभ्रुकुटीमुखंयस्यतम् ३ ४ ५ अरुणोरुधिरेणदैत्यः शैलोधातुभि
र्यथेति ६ ७ श्रियोधामान्यम्लानानिपंकजानियस्यांताम् ८ किंतत्सरः यतइति आस्रवदुदगात् ९ अनुस्रोतनानुलोमतःपुलहाश्रमंहरिक्षेत्रम् १० गोमत्यांगंडक्यांविपाशायांचस्ना
त्वाशोणेचआप्लुतः इष्ट्वासंपूज्य ११ १२ श्रीशैलंश्रीपर्वतम् १३

कांचींपुरीम् १४ १५ १६ दक्षिणमर्णवम् १७ फाल्गुनमनंतपुरम् पंचाप्सरसंसरः अस्पर्शदस्पृशत् १८ केरलादीन्देशान् १९ द्वीपमयनंयस्यास्ताम् २० २१ २२ विनशनंकुरुक्षेत्रम्
२३ विवक्षुर्वक्तुमिच्छुः किंवदिष्यतीतिभियातूष्णीमासन्निति २४ २५ २६ अन्यःपराजयोवारणःसंग्रामः २७ अर्थवद्वाक्यम् २८ दिष्टंप्राचीनंकर्म समुपागतः संगतः २९ क्रत्वंगंयज्ञ
मूर्तिम् ३० आत्मन्यधिष्ठानेविश्वगंसर्वानुस्यूतंयेनैवविदुःपश्यंतितद्विशुद्धंविज्ञानंव्यतरददात् ३१ ३२ ३३ ३४ ॥ इतिभागवतेदशमेउत्तरार्धेटीकायामेकोनाशीतितमोऽध्यायः॥ ७९ ॥

कामकोष्णींपुरींकांचींकावेरींचसरिद्वराम् ॥ श्रीरंगाख्यंमहापुण्यंयत्रसन्निहितोहरिः १४ ऋषभाद्रिंहरेःक्षेत्रंदाक्षिणांमथुरांतथा ॥ सामुद्रंसेतुमगमन्महापा
तकनाशनम् १५ तत्रायुतमदाद्धेनूर्ब्राह्मणेभ्योहलायुधः ॥ कृतमालांताम्रपर्णीमलयंचकुलाचलम् १६ तत्रागस्त्यंसमासीनंनमस्कृत्याभिवाद्यच ॥ यो
जितस्तेनचाशीर्भिरनुज्ञातोगतोऽर्णवम् ॥ दक्षिणंतत्रकन्याख्यांदुर्गादेवींददर्शसः १७ ततःफाल्गुनमासाद्यपंचाप्सरसमुत्तमम् ॥ विष्णुःसन्निहितोयत्र
स्नात्वाऽस्पर्शद्गवायुतम् १८ ततोऽभिव्रज्यभगवान्केरलांस्तुत्रिगर्त्तकान् ॥गोकर्णाख्यंशिवक्षेत्रंसान्निध्यंयत्रधूर्जटेः १९ आर्यांद्वैपायनींदृष्ट्वाशूर्पारकमगाद्ब
लः ॥ तापींपयोष्णींनिर्विंध्यामुपस्पृश्याथदंडकम् २० प्रविश्यरेवामगमद्यत्रमाहिष्मतीपुरी॥मनुतीर्थमुपस्पृश्यप्रभासंपुनरागमत् २१ श्रुत्वाद्विजैःकथ्य
मानंकुरुपांडवसंयुगे ॥ सर्वराजन्यनिधनंभारंमेनेहृतंभुवः २२ सभीमदुर्योधनयोर्गदाभ्यांयुद्ध्यतोर्मृधे ॥ वारयिष्यन्विनशनंजगामयदुनंदनः २३ युधि
ष्ठिरस्तुतंदृष्ट्वायमौकृष्णार्जुनावपि ॥ अभिवाद्याभवंस्तूष्णींकिंविवक्षुरिहागतः २४ गदापाणीउभौदृष्ट्वासंरब्धौविजयैषिणौ॥मंडलानिविचित्राणिचरंताविदम
ब्रवीत् २५ युवांतुल्यबलौवीरौहेराजन्हेवृकोदर ॥ एकंप्राणाधिकंमन्येउतैकंशिक्षयाऽधिकम् २६ तस्मादेकतरस्येहयुवयोःसमवीर्ययोः ॥ नलक्ष्यतेज
योन्योवाविरमत्वफलोरणः २७ नतद्वाक्यंजगृहतुर्बद्धवैरौनृपार्थवत् ॥ अनुस्मरंतावन्योऽन्यंदुरुक्तंदुष्कृतानिच २८ दिष्टंतदनुमन्वानोरामोद्वारवतींय
यौ ॥ उग्रसेनादिभिःप्रीतैर्ज्ञातिभिःसमुपागतः २९ तंपुनर्नैमिषंप्राप्तमृषयोऽयाजयन्मुदा ॥ क्रत्वंगंक्रतुभिःसर्वैर्निवृत्ताखिलविग्रहम् ३० तेभ्योविशुद्धवि
ज्ञानंभगवान्व्यतरद्विभुः ॥ येनैवात्मन्यदोविश्वमात्मानंविश्वगंविदुः ३१ स्वपत्न्यावभृथस्नातोज्ञातिबंधुसुहृद्वृतः ॥ स्वज्योत्स्नयेवेंदुःसुवासासुष्ठ्वलंकृतः
३२ईदृग्विधान्यसंख्यानिबलस्यबलशालिनः॥अनंतस्याप्रमेयस्यमायामर्त्यस्यसंतिहि ३३योऽनुस्मरेतरामस्यकर्माण्यद्भुतकर्मणः॥सायंप्रातरनंतस्यविष्णोः
सदयितोभवेत् ३४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेबलदेवतीर्थयात्रानिरूपणंनामैकोनाशीतितमोध्यायः ॥ ७९ ॥ छ ॥ ॥ राजोवाच
॥ भगवन्यानिचान्यानिमुकुंदस्यमहात्मनः ॥ वीर्याण्यनंतवीर्यस्यश्रोतुमिच्छामहेप्रभो १

अथाशीतितमेकृष्णःश्रीदामानंगृहागतम् ॥ संपूज्यापृच्छदर्थेप्सुंगुरुवासकथांमुदा ॥ १ ॥ सुरारिमारकोहरिःपुराचकारशंसताम् ॥ अतःपरंविनैवतन्निजोपकारमाचरत् ॥ २ ॥ आ
चरितानिश्रुत्वापुनर्मुकुंदवीर्याणिपृच्छति हेभगवन् श्रोतुमिच्छामहइत्यन्वयः १

उत्तमश्लोकस्यश्रीकृष्णस्यसत्योमनोहराविषयवैतृष्ण्यजनिकाःकथाःविशेषज्ञःसारवित्विषण्णोविषादंप्राप्तः २ कथाश्रवणंस्तुवन्दृष्टांततयाऽन्यार्थानाह सावागिति तावेवकरौयौतत्कर्मक
र्तारौतदेवमनोयत्स्थिरजंगमेषुवसंतंस्मरेत् यस्तस्यपुण्याःकथाःशृणोतिसएवकर्णः३ उभयलिंगमितिमत्वाआनमेत्तदेवशिरः तदेवतस्यलिंगंस्थिरंजंगमंचतस्यैवलिंगमित्येवयत्पश्यतितदेव
चक्षुःतान्येवांगानियानिपादोदकंभजंतीति४ ५ ६यथाविधाकुचैला किंचक्षुत्क्षामायत्किंचित्संपन्नमन्नंतस्मैपरिविष्यस्वयंक्षुधाजीर्णा ७ पतिव्रतासती म्लायताशुष्यतावदनेनसीदमानाभर्तु
र्भोगसंपादनाशक्त्यावसीदंती वेपमानाभयेनकंपमाना ८ ९ १०भोजवृष्ण्यंधकेश्वरइतितत्स्वीकारमात्रेणसर्वेतेदास्यंतीतिभावःनात्यभीष्टान्परिपाकविरसत्वात् ११ १२ अप्यस्तिकिमस्ती

कोऽनुश्रुत्वासकृद्ब्रह्मन्नुत्तमश्लोकसत्कथाः ॥ विरमेतविशेषज्ञोविषण्णःकाममार्गणैः २ सावाग्ययातस्यगुणान्गृणीतेकरौचतत्कर्मकरौमनश्च ॥ स्मरेद्वसंतंस्थ
रजंगमेषुशृणोतितत्पुण्यकथाःसकर्णः ३ शिरस्तुतस्योभयलिंगमानमेत्तदेवयत्पश्यतितद्धिचक्षुः ॥ अंगानिविष्णोरथतज्जनानांपादोदकंयानिभजंतिनि
त्यम् ४ सूतउवाच ॥ विष्णुरातेनसंपृष्टोभगवान्बादरायणिः ॥ वासुदेवेभगवतिनिमग्नहृदयोऽब्रवीत् ५ श्रीशुकउवाच ॥ कृष्णस्यासीत्सखाकश्चिद्ब्रा
ह्मणोब्रह्मवित्तमः ॥ विरक्तइंद्रियार्थेषुप्रशांतात्माजितेंद्रियः ६ यदृच्छयोपपन्नेनवर्तमानोगृहाश्रमी ॥ तस्यभार्याकुचैलस्यक्षुत्क्षामाचतथाविधा ७ प
तिव्रतापतिंप्राहम्लायतावदनेनसा ॥ दरिद्रासीदमानासावेपमानाऽभिगम्यच ८ ननुब्रह्मन्भगवतःसखासाक्षाच्छ्रियःपतिः ॥ ब्रह्मण्यश्चशरण्यश्चभग
वान्सात्वतर्षभः ९ तमुपैहिमहाभागसाधूनांचपरायणम् ॥ दास्यतिद्रविणंभूरिसीदतेतेकुटुंबिने १० आस्तेऽधुनाद्वारवत्यांभोजवृष्ण्यंधकेश्वरः ॥ स्म
रतःपादकमलमात्मानमपियच्छति ॥ किंन्वर्थकामान्भजतोनात्यभीष्टाञ्जगद्गुरुः ११ सएवंभार्ययाविप्रोबहुशःप्रार्थितोमुहुः ॥ अयंहिपरमोलाभउत्तमश्लो
कदर्शनम् १२ इतिसंचिंत्यमनसागमनायमतिंदधे ॥ अस्त्युपायनंकिंचिद्गृहेकल्याणिदीयताम् १३ याचित्वाचतुरोमुष्टीन्विप्रान्पृथुकतंडुलान् ॥ चै
लखंडेनतान्बद्ध्वाभर्त्रेप्रादादुपायनम् १४ सतानादायविप्राग्र्यःप्रययौद्वारकांकिल ॥ कृष्णसंदर्शनंमह्यंकथंस्यादितिचिंतयन् १५ त्रीणिगुल्मान्यती
यायतिस्रःकक्षाश्चसद्विजः ॥ विप्रोऽगम्यांधकवृष्णीनांगृहेष्वच्युतधर्मिणाम् १६ गृहंद्व्यष्टसहस्राणांमहिषीणांहरेर्द्विजः ॥ विवेशैकतमंश्रीमद्ब्रह्मानंदंगतो
यथा १७ तंविलोक्याच्युतोदूरात्प्रियापर्यंकमास्थितः ॥ सहसोत्थायचाभ्येत्यदोर्भ्यांपर्यग्रहीन्मुदा १८ सख्युःप्रियस्यविप्रर्षेरंगसंगातिनिर्वृतः ॥ प्री
तोव्यमुंचदब्बिंदून्नेत्राभ्यांपुष्करेक्षणः १९ अथोपवेश्यपर्यंकेस्वयंसख्युःसमर्हणम् ॥ उपहृत्यावनिज्यास्यपादौपादावनेजनीः २० अग्रहीच्छिरसारा
जन्भगवाँल्लोकपावनः ॥ व्यलिंपद्दिव्यगंधेनचंदनागुरुकुंकुमैः २१

तिप्रश्नः१३ १४मह्यंमम१५गुल्मानिरक्षार्थंसैन्यस्थानानि कक्षाःप्रतोलीः अतीयायातिक्रम्यजगाम सद्विजःद्विजैःसहितः ततश्चअगम्यादुर्गमायेंऽधकावृष्णयश्चतेषांगृहेषु१६तथाहरेर्द्व्य
ष्टसहस्राणांमहिषीणांचयेगृहास्तेषुमध्येश्रीमदेकतमंगृहंविवेश तदाच सद्विजोब्रह्मानंदंगतोयथातथाबभूवेतिशेषः १७ पर्यग्रहीत्पर्यरंभत १८ अब्बिंदूनानंदाश्रूणि १९ समर्हणमु
पायनमुपहृत्यसमर्प्य पादावनेजनीरपः २० २१

२२ धमनिभिःशिराभिःसंततंव्याप्तम् २३ अवधूतंमलिनम् २४ विस्मयमाह किमनेनेतिद्वाभ्याम् २५ संभृतःसंमानितः २६ सतोर्वसतोः गृह्यगृहीत्वा २७ भार्याऊढापरिणीतानवेतिगृह
स्थलिंगदर्शनाद्भोगादर्शनाच्चसंशयादिवप्रश्नः २८ अप्रतिषेधादुद्वाहमनुमतंमत्वाऽऽह प्रायइति तर्हितेचित्तंनूनमकामविहतंकामैर्विहतंनभवतीतिमेविदितम् तथाहिधनेषुवस्त्रादिषुनैवा
तिप्रीयसे हेविद्वन्निति विदुषस्तवैतद्युक्तमितिभावः २९ कामहतत्वाभावेकिंगृहधर्मक्लेशेनेत्याशंक्याऽऽह केचिदिति दैवीरीश्वरमायारचिताःप्रकृतीर्विषयवासनास्त्यजंतः कामैरनाकृष्ट
चेतसामपि कर्मकरणेदृष्टांतः यथाऽहमिति लोकसंग्रहंलोकस्यसंग्रहोग्रहणं यथाभवतितथाऽहमीश्वरोऽपिकर्माणियथाकरोमितद्वत् ३० नौआवयोःयतोगुरोःविज्ञेयंपरमात्मतत्वम् तमसः
संसारस्य ३१ तत्राऽऽत्मज्ञानप्रदस्यगुरोरत्यंतंपूज्यत्ववक्तुंपुरुषस्यत्रीन्गुरूनाह सवाइति इहसंसारेयत्रसंभवोजन्ममात्रंसपितातावदाद्यःप्रथमोगुरुःपूज्यः कर्मविद्याप्रदंगुरुमाह द्विजातेः
सतःपुंसःसत्कर्मणांयत्रसंभवःउपनीयवेदाध्यापकइत्यर्थः सद्वितीयोगुरुर्यथाऽहमीश्वरस्तथाप्रथमादपिपूज्यइत्यर्थः ब्रह्मविद्याप्रदंगुरुमाह आश्रमिणांसर्वेषामपिज्ञानदोयःसतुसाक्षादहमे

धूपैःसुरभिभिर्मित्रंप्रदीपावलिभिर्मुदा ॥ अर्चित्वाऽऽवेद्यतांबूलंगांचस्वागतमब्रवीत् २२ कुचैलंमलिनंक्षामंद्विजंधमनिसंततम् ॥ देवीपर्यचरत्साक्षाच्चाम
रव्यजनेनवै २३ अंतःपुरजनोदृष्ट्वाकृष्णेनामलकीर्तिना ॥ विस्मितोभूदतिप्रीत्याअवधूतंसभाजितम् २४ किमनेनकृतंपुण्यमवधूतेनभिक्षुणा ॥ श्रिया
हीनेनलोकेऽस्मिन्गर्हितेनाधमेनच २५ योऽसौत्रिलोकगुरुणाश्रीनिवासेनसंभृतः ॥ पर्यंकस्थांश्रियंहित्वापरिष्वक्तोऽग्रजोयथा २६ कथयांचक्रतुर्गाथाःपू
र्वागुरुकुलेसतोः ॥ आत्मनोललिताराजन्करौगृह्यपरस्परम् २७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अपिब्रह्मन्गुरुकुलाद्भवतालब्धदक्षिणात् ॥ समावृत्तेनधर्मज्ञाभार्यो
ढासदृशीनवा २८ प्रायोगृहेषुतेचित्तमकामविहतंतथा ॥ नैवातिप्रीयसेविद्वन्धनेषुविदितंहिमे २९ केचित्कुर्वंतिकर्माणिकामैरहतचेतसः ॥ त्यजंतःप्रकृ
तीर्दैवीर्यथाऽहंलोकसंग्रहम् ३० कच्चिद्गुरुकुलेवासंब्रह्मन्स्मरसिनौयतः ॥ द्विजोविज्ञायविज्ञेयंतमसःपारमश्नुते ३१ सवैसत्कर्मणांसाक्षाद्द्विजातेरिहसंभवः ॥
आद्योऽगयत्राश्रमिणांयथाऽहंज्ञानदोगुरुः ३२ नन्वर्थकोविदाब्रह्मन्वर्णाश्रमवतामिह ॥ येमयागुरुणावाचातरत्यंजोभवार्णवम् ३३ नाहमिज्याप्रजातिभ्यां
तपसोपशमेनवा ॥ तुष्येयंसर्वभूतात्मागुरुशुश्रूषयायथा ३४ अपिनःस्मर्यतेब्रह्मन्वृत्तंनिवसतांगुरौ ॥ गुरुदारैश्चोदितानामिंधनानयनेक्वचित् ३५ प्रविष्टा
नांमहारण्यमपर्तौसुमहाद्विज ॥ वातवर्षमभूत्तीव्रंनिष्ठुराःस्तनयित्नवः ३६ सूर्यश्चास्तंगतस्तावत्तमसाचावृतादिशः ॥ निम्नंकूलंजलमयंनप्राज्ञायतकिंचन ३७

वेति ३२ अतोज्ञानप्रदंगुरुरूपंमामाश्रित्ययेसंसारंतरंतितेबुद्धिमंतइत्याह नन्विति हेब्रह्मंस्तेननुवर्णाश्रमवतांमध्येऽर्थकोविदाःइहमनुष्यजन्मनितत्रापिवर्णाश्रमवत्त्वेसतियेमयागुरुणागुरु
रूपेणवक्त्रावाचाउपदेशमात्रेणांजःसुखेनैवभवार्णवंतरंतीतिज्ञानप्रदाद्गुरोरधिकःसेव्योनास्तीत्युक्तम् ३३ अतएवतद्भजनादधिकोधर्मश्चनास्तीत्याह नाहमिति इज्यागृहस्थधर्मःप्रजातिःप्र
कृष्टजन्मउपनयनंतेनब्रह्मचारिधर्मउपलक्ष्यते ताभ्यांतथातपसावनस्थधर्मेणउपशमेनयतिधर्मेणवाअहंपरमेश्वरस्तथानतुष्येयंयथासर्वभूतात्माऽपिगुरुशुश्रूषयेति ३४ किंच अस्माकंगुरुशुश्रू
षणंकिमपिदैवादेवसंपन्नंतत्किंत्वयास्मर्यतइतिपृच्छति अपिनइति गुरौनिवसतामस्माकंयत्किमपिवृत्तंतत्क्वचित्कदाचित् ३५ अपर्तौअपगतेऋतौ अकालइत्यर्थः वातश्चवर्षंचतयोः
समाहारः स्तनयित्नवोगर्जितानिचाभवन् ३६ निम्नंकूलंनतमुन्नतंचस्थानम् ३७

अंबूनांसंप्लवोव्यामिश्रणंयस्मिन्नेकोदकेतस्मिन्वनइत्यर्थः परिबभ्रिम भृञ्भरणेइतिधातोरूपम् परिपरितोबभ्रिमइडागमश्छांदसःभारान्धृतवंतइत्यर्थः ३८ ३९ उवाचकृपयाश्लोकत्रयी
मययावयंकृतार्थाइत्याह अहोइतिआत्मादेहः ४० गुरोर्निष्कृतंप्रत्युपकारः सर्वेअर्थायस्मात्सआत्मादेहस्तस्यार्पणंविनियोगः ४१ अयातयामानियातोयामोयस्यपक्वस्यान्नस्यतद्गतसारं
भवतितद्वदन्यदपिगतसारंगौण्यावृत्त्यायातयाममित्युच्यते अगतसाराणिछंदांसिमत्तोऽधीयमानानिभवंत्वित्यर्थः ४२ इत्थंविधान्येवंप्रकाराण्यनेकानिवृत्तानिकिंत्वयास्मर्यतइतिशेषःफ
लितमुपसंहराति गुरोरिति ४३ अस्माभिःकिमनिर्वृत्तमसंपन्नंयेषामस्माकंभवतासहवासोऽभूत् ४४ भवतस्तुसर्वमेतद्विडंबनमात्रमित्याह यस्येति छंदोमयंवेदाख्यंब्रह्मतथाश्रेयसामावपनं

वयंभृशंतत्रमहानिलांबुभिर्निहन्यमानामुहुरंबुसंप्लवे ॥ दिशोऽविदंतोऽथपरस्परंवनेगृहीतहस्ताःपरिबभ्रिमातुराः ३८ एतद्विदित्वाउदितेरवौसांदीपनिर्गु
रुः ॥ अन्वेषमाणोनःशिष्यानाचार्योऽपश्यदातुरान् ३९ अहोहेपुत्रकायूयमस्मदर्थेऽतिदुःखिताः ॥ आत्मावैप्राणिनांप्रेष्ठस्तमनादृत्यमत्पराः ४० एतदेव
हिसच्छिष्यैःकर्तव्यंगुरुनिष्कृतम् ॥ यद्वैविशुद्धभावेनसर्वार्थात्मार्पणंगुरौ ४१ तुष्टोहंभोद्विजश्रेष्ठाःसत्याःसंतुमनोरथाः ॥ छंदांस्ययातयामानिभवंत्विहपर
त्रच ४२ इत्थंविधान्यनेकानिवसतांगुरुवेश्मसु ॥ गुरोरनुग्रहेणैवपुमान्पूर्णःप्रशांतये ४३ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ किमस्माभिरनिर्वृत्तंदेवदेवजगद्गुरो ॥ भवता
सत्यकामेनयेषांवासोगुरावभूत् ४४ यस्यच्छंदोमयंब्रह्मदेहआवपनंविभो ॥ श्रेयसांतस्यगुरुषुवासोत्यंतविडंबनम् ४५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशम
स्कंधेउत्तरार्धेश्रीदामचरितेऽशीतितमोध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ सइत्थंद्विजमुख्येनसहसंकथयन्हरिः ॥ सर्वभूतमनोऽभिज्ञः
स्मयमानउवाचतं १ ब्रह्मण्योब्राह्मणंकृष्णोभगवान्प्रहसन्प्रियम् ॥ प्रेम्णानिरीक्षणेनैवप्रेक्षन्खलुसतांगतिः २ श्रीभगवानुवाच ॥ किमुपायनमानीतंब्रह्मन्मे
भवतागृहात् ॥ अण्वप्युपाहृतंभक्तैःप्रेम्णाभूर्येवमेभवेत् ॥ भूर्यप्यभक्तोपहृतंनमेतोषायकल्पते ३ पत्रंपुष्पंफलंतोयंयोमेभक्त्याप्रयच्छति ॥ तदहंभक्त्युप
हृतमश्नामिप्रयतात्मनः ४ इत्युक्तोऽपिद्विजस्तस्मैव्रीडितःपतयेश्रियः ॥ पृथुकप्रसृतिंराजन्नप्रायच्छदवाङ्मुखः ५ सर्वभूतात्मदृक्साक्षात्तस्याऽऽगमन
कारणम् ॥ विज्ञायाचिंतयन्नायंश्रीकामोमामभजत्पुरा ६ पत्न्याःपतिव्रतायास्तुसखाप्रियचिकीर्षया ॥ प्राप्तोमामस्यदास्यामिसंपदोऽमर्त्यदुर्लभाः ७ इत्थं
विचिंत्यवसनाच्चीरबद्धान्द्विजन्मनः ॥ स्वयंजहारकिमिदमितिपृथुकतंडुलान् ८ नन्वेतदुपनीतंमेपरमप्रीणनंसखे ॥ तर्पयंत्यंगमांविश्वमेतेपृथुकतंडुलाः
९ इतिमुष्टिंसकृज्जग्ध्वाद्वितीयांजग्धुमाददे ॥ तावच्छ्रीर्जगृहेहस्तंतत्परापरमेष्ठिनः १०

तदुद्धवस्थानंदेहोमूर्तिर्यस्यतस्यतव ४५ ॥ इतिभागवतेद०उ०टीकायामशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ एकाशीतितमेसख्युर्जग्ध्वापृथुकतंडुलान् ॥ श्रियंनिर्मितवानिंद्रदुर्लभांतुतदाश्र
मे ॥ १ ॥संकथयन्सुखगोष्ठीःकुर्वन्सर्वभूतानांमनसोऽभिज्ञःमदर्थंपृथुकानानीयदातुंलज्जितइतिजानन्नित्यर्थः १ प्रहसन्क्ष्वेलींकुर्वन् २ लज्जयात्वकथयतस्तामपनुदन्नाहअण्वपीतिद्वाभ्याम् ३
४ ५ सर्वभूतानामात्मदृगंतःकरणसाक्षी ६ अमर्त्यानांदेवानामपिदुर्लभाः ७ अतिजीर्णत्वाद्वसनस्यपुनस्तन्मध्येचीरेणबद्धान् ८ अंगहेसखे मांविश्वंविश्वात्मानंमाम् ९ इतिवदन्नेकांमु
ष्टिंजग्ध्वा तत्परेति अयंभावःएतावतापुंसइहामुत्रचमत्कटाक्षविलासभूतानांसर्वसंपदांसमृद्धयेऽलम् अतःपरंद्वितीयमुष्ट्यदनेनमामामेतदधीनांकुर्विति १०

त्वत्तोषकारणंतत्वतोषस्यकारणं यथाभवेत्तथासर्वसंपत्समृद्धये यांभक्तस्यसमृद्धिंदृष्ट्वात्वंतुष्येरित्यर्थः ११ स्वर्गतंस्वर्गवासिनं १२ श्वोभूतेउदितेरवौ विश्वंभावयतीतिविश्वभावस्तेनेतिपुरतो
भाविनमिंद्रदुर्लभंविभवंसूचयति स्वसुखेनस्वानंदपूर्णेनेतिदानेऽदीनतांदर्शयति नंदितोविनयोक्तिभिः १३ व्रीडितःस्वचित्तकार्पण्येनलज्जितः महतःश्रीकृष्णस्यदर्शनेननिर्वृतःसुखंप्राप्तः
१४निर्वृतिमेवाऽऽहअहोइतिचतुर्भिः यद्यतःलक्ष्मीमुरसिबिभ्रताआश्लिष्टोऽहम्१५पापीयान्नीचः १६ १७पूजितश्चंदनलेपनादिभिः१८एवंसंपूज्यापिधनस्यादानेकारणंकल्पयतिस्वर्गापवर्ग
योरितिद्वाभ्याम्स्वर्गादीनांयद्यपितस्यचरणार्चनमेवकारणंतथाऽपिकारुणिकत्वादभूर्यापिस्वल्पमपिधनंमह्यंनाददात्१९ २०इत्येवंचिंतयन्निजगृहस्यांतिकंतत्प्रांतम् तस्यविशेषणंसूर्यैति२१
विचित्रोपवनादिभिर्वृतम् कथंभूतैः कूजद्भिर्द्विजकुलैःपक्षिसमूहैराकुलैर्व्याप्तैःतथाप्रोत्फुल्लानिकुमुदादीनियेषुतानिवारीणियेषुतानितथातैः२२किंच जुष्टमिति हरिणीनामिवाक्षीणियासांताभिः

एतावताऽलंविश्वात्मन्सर्वसंपत्समृद्धये ॥ अस्मिँल्लोकेऽथवाऽमुष्मिन्पुंसस्त्वत्तोषकारणम् ११ ब्राह्मणस्तांतुरजनीमुषित्वाऽच्युतमंदिरे ॥ भुक्त्वापीत्वासु
खंमेनेआत्मानंस्वर्गतंयथा १२ श्वोभूतेविश्वभावेनस्वसुखेनाभिवंदितः ॥ जगामस्वालयंतातपथ्यनुव्रज्यनंदितः १३ सचालब्ध्वाधनंकृष्णान्नतुयाचित
वान्स्वयम् ॥ स्वगृहान्व्रीडितोऽगच्छन्महद्दर्शननिर्वृतः १४ अहोब्रह्मण्यदेवस्यदृष्टाब्रह्मण्यतामया ॥ यद्दरिद्रतमोलक्ष्मीमाश्लिष्टोबिभ्रतोरसि १५
क्वाहंदरिद्रःपापीयान्क्वकृष्णःश्रीनिकेतनः॥ब्रह्मबंधुरितिस्माहंबाहुभ्यांपरिरंभितः ॥ १६ निवासितःप्रियाजुष्टेपर्यंकेभ्रातरोयथा ॥ महिष्यावीजितःश्रांतो
वालव्यजनहस्तया १७शुश्रूषयापरमयापादसंवाहनादिभिः॥पूजितोदेवदेवेनविप्रदेवेनदेववत् १८स्वर्गापवर्गयोःपुंसांरसायांभुविसंपदाम्॥ सर्वासामपिसिद्धी
नांमूलंतच्चरणार्चनम् १९ अधनोऽयंधनंप्राप्यमाद्यन्नुच्चैर्नमांस्मरेत् ॥ इतिकारुणिकोनूनंधनंमेभूरिनाददात्२० इतितच्चिंतयन्नंतःप्राप्तोनिजगृहांतिकम्॥
सूर्यानलेंदुसंकाशैर्विमानैःसर्वतोवृतम् २१ विचित्रोपवनोद्यानैःकूजद्द्विजकुलाकुलैः ॥ प्रोत्फुल्लकुमुदांभोजकह्लारोत्पलवारिभिः २२ जुष्टंस्वलंकृतैःपुंभिः
स्त्रीभिश्चहरिणाक्षिभिः ॥ किमिदंकस्यवास्थानंकथंतदिदमित्यभूत् २३ एवंमीमांसमानंतंनरानार्योऽमरप्रभाः ॥ प्रत्यगृह्णन्महाभागंगीतवाद्येनभूयसा २४
पतिमागतमाकर्ण्यपत्न्युद्धर्षाऽतिसंभ्रमा ॥ निश्चक्रामगृहात्तूर्णंरूपिणीश्रीरिवालयात् २५ पतिव्रतापतिंदृष्ट्वाप्रेमोत्कंठाश्रुलोचना ॥ मीलिताक्ष्यनमद्बु
द्ध्यामनसापरिषस्वजे २६ पत्नींवीक्ष्यविस्फुरंतींदेवींवैमानिकीमिव ॥ दासीनांनिष्ककंठीनांमध्येभांतींसविस्मितः २७ प्रीतःस्वयंतयायुक्तःप्रविष्टोनिज
मंदिरम् ॥ मणिस्तंभशतोपेतंमहेंद्रभवनंयथा २८ पयःफेननिभाःशय्यादांतारुक्मपरिच्छदाः ॥ पर्यंकाहेमदंडानिचामरव्यजनानिच २९

तदैश्वर्यंदृष्ट्वावितर्कितवांस्तदाह किमिदमिति प्रथमंतेजःपुंजंदृष्ट्वाकिमिदमितिपश्चाद्विमानानिदृष्ट्वाकस्यचेतिस्थानंस्वीयमितिज्ञात्वाकथंतदिदंस्थानमित्येवंरूपमभूदिति २३अमरप्रभास्तत्तु
ल्यकांतयःप्रत्यगृह्णन्नुपायनादिभिराहृतवंतः २४उद्भूतोहर्षोयस्याःसाअतिसंभ्रमआदरोयस्याःसा आलयात्कमलवनाद्रूपधारिणीश्रीरिव स्वर्गस्यतत्रभगवताआनीतत्वात्स्वर्गिणामिवतयो
रूपंचबभूवेतिभावः २५ बुद्ध्याअयमेववंद्यइतिनिश्चयेन मनसासंकल्पेन २६ २७ २८ यत्रमंदिरेपयःफेननिभाःशय्याआस्तरणानीत्यादिसंपदस्तत्रसर्वसंपदांसमृद्धीर्विलोक्यतर्कयामा
सेतिचतुर्थेनान्वयः यत्रचदांतागजदंतमयाःपर्यंकाः २९

यत्राऽऽसनानिचमृदून्युपस्तरणानितूलादिमयानियेषुतानि यत्रमुक्तादामविलंबवंतिद्युमंतिचवितानानि ३० ३१ सब्राह्मणोनिर्व्यग्रःसन्स्थिरःसन्नहैतुकीमाकस्मिकींस्वस्यसमृद्धितर्कया
मासकुतएषासमृद्धिरागतेति३२निश्चिनोति नूनमिति एतन्ममेति एषचासावहंचतस्यैतन्मम महतीविभूतिर्यस्यतस्यावलोकादन्यः ३३ ननुसचेदवलोकनमात्रेणमहदैश्वर्यंदत्तवांस्तर्हींदंतुभ्यं
मयादत्तमितिकिंनावोचदतआह नन्विति ननुमेसखासमक्षमब्रुवाणएवयाचिष्णवेयाचकायभूरिबह्वपिदिशतिददाति अत्रहेतुः भूरिभोजः स्वयंतद्देयंपर्जन्यवदीक्षमाणइति अयमर्थःस्वयं
तावद्भूरिभोजोबहुभोज्यआप्तकामत्वाल्लक्ष्मीपतित्वाच्च · अतोयथापारावारपरिपूरकोऽतिवदान्यःपर्जन्यःकदाचिद्बह्वपिवर्षमल्पमेवचमन्यमानोलज्जयेवसमक्षमवर्षन्रात्रौनिद्राणेकर्षकेतत्क्षेत्र
माप्लावयत्येवंश्रीकृष्णोऽपिस्वभोगापेक्षयातद्देयमिंद्रादिपदमप्यतितुच्छंमन्वानस्तस्यचभजनंबहुमन्यमानःसमक्षमब्रुवाणएवददातीति३४ तदेवाऽऽह किंचिदिति उरुबह्वपिस्वदत्तंयत्किंचि
त्करोत्यल्पंमन्यते सुहृत्कृतंफल्ग्वतितुच्छमपिभूरिकारीबहुमन्यतइत्यर्थः अतएवमयोपनीतांसमीपंनीताम् प्रीतियुतःस्वयमेवप्रतिगृहीतवान् ३५ श्रीकृष्णस्यभक्तवात्सल्यंदृष्ट्वातद्भक्तिं

आसनानिचहैमानिमृदूपस्तरणानिच ॥ मुक्तादामविलंबीनिवितानानिद्युमंतिच ३० स्वच्छस्फटिककुड्येषुमहामारकतेषुच ॥ रत्नदीपान्भ्राजमानाँल्लल
नारत्नसंयुतान् ३१ विलोक्यब्राह्मणस्तत्रसमृद्धीःसर्वसंपदाम् ॥ तर्कयामासनिर्व्यग्रःस्वसमृद्धिमहैतुकीम् ३२ नूनंबतैतन्ममदुर्भगस्यशश्वद्दरिद्रस्यसमृ
द्धिहेतुः॥महाविभूतेरवलोकतोऽन्योनैवोपपद्येतयदूत्तमस्य३३नन्वब्रुवाणोदिशतेसमक्षंयाचिष्णवेभूर्यपिभूरिभोजः ॥ पर्जन्यवत्तत्स्वयमीक्षमाणोदाशार्हका
णामृषभःसखामे ३४ किंचित्करोत्युर्वपियत्स्वदत्तंसुहृत्कृतंफल्ग्वपिभूरिकारी ॥ मयोपनीतांपृथुकैकमुष्टिंप्रत्यग्रहीत्प्रीतियुतोमहात्मा ३५ तस्यैवमेसौहृ
दसख्यमैत्रीदास्यंपुनर्जन्मनिजन्मनिस्यात् ॥महानुभावेनगुणालयेनविषज्जतस्तत्पुरुषप्रसंगः३६भक्तायचित्राभगवान्हिसंपदोराज्यंविभूतीर्नसमर्धयत्यजः॥
अदीर्घबोधायविचक्षणःस्वयंपश्यन्निपातंधनिनांमदोद्भवम् ३७ इत्थंव्यवसितोबुद्ध्याभक्तोऽतीवजनार्दने ॥ विषयाञ्जाययात्यक्ष्यन्बुभुजेनातिलंपटः ३८
तस्यवैदेवदेवस्यहरेर्यज्ञपतेःप्रभो ॥ब्राह्मणाःप्रभवोदैवंनतेभ्योविद्यतेपरम् ३९ एवंसविप्रोभगवत्सुहृत्तदादृष्ट्वास्वभृत्यैरजितंपराजितम् ॥तद्ध्यानवेगोद्ग्रथिता
त्मबंधनस्तद्धामलेभेऽचिरतःसतांगतिम् ४० एतद्ब्रह्मण्यदेवस्यश्रुत्वाब्रह्मण्यतांनरः ॥ लब्धभावोभगवतिकर्मबंधाद्विमुच्यते ४१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्द्धेपृथुकोपाख्यानंनामैकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥

प्रार्थयते तस्येति सौहृदंप्रेम सख्यंहिताशंसनंच मैत्रीउपकारत्वंच दास्यंसेवकत्वम् तत्समाहारैकवचनम् तस्यतत्संबंधिनोमेममस्यान्नतुविभूतिः किंचमहानुभावेनतेनैवविषज्जतोविशेषे
णसंगंप्राप्नुवतस्तद्भक्तेषुप्रकृष्टःसंगःस्यादिति ३६ ननुभक्तेःफलंसंपदंप्राप्यपुनर्भक्तिंकिमितिप्रार्थयसेऽतआह भक्तायेति संपदःकोशादीन्राज्यमैश्वर्यंविभूतीःकलत्रपुत्रादीन्नसमर्थयतिनददा
त्यपितुदृढांभक्तिमेव कुतःअदीर्घबोधाय अविवेकिनोममतुभक्त्यभावादेवंजातमतस्तद्भक्तिरेवस्यादितिभावः ३७ त्यक्ष्यन्शनै शनैस्त्यागमभ्यस्यन् जाययासहबुभुजे ३८ श्रीकृष्णस्यैवं
ब्रह्मण्यतानातिचित्रामित्याह तस्येति ३९ अन्यैरजितमपिस्वभृत्यैःपराजितंदृष्ट्वातस्यध्यानंतस्यवेगस्तेनोद्ग्रथितमात्मबंधनमहंकारोयस्यसः गतिमित्याविष्टलिंगंधामविशेषणम्
सतांब्रह्मविदांप्राप्यमित्यर्थः ४० एतत्पृथुकोपाख्यानंश्रुत्वातत्रब्रह्मण्यतांविशेषतःश्रुत्वेति ४१ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेटीकायांएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

द्वयशीतितम आगत्यकुरुक्षेत्रंरविग्रहे॥वृष्णीन्दृष्ट्वामुदाभूपाश्चक्रुःकृष्णकथामिथः॥१॥श्रीदामसुहृदेकृष्णःप्रकल्प्यैंद्रंपदंभुवि॥नंदादिसुहृदानंदीकुरुक्षेत्रंजगामसः॥२॥कल्पक्षयेयथासर्वग्रास
इत्यर्थः १ ज्योतिर्विद्भिःकथ्यमानमादावेवज्ञात्वा स्यमंतपंचकंक्षेत्रंकुरुक्षेत्रम् २ अब्रह्मण्यक्षत्रियवधस्थानत्वेनपरशुरामस्याघापनुत्तिस्थानत्वेनचक्षेत्रस्यपापनिरासकत्वमाह निःक्षत्रिया
मितिद्वाभ्याम् ३ अन्योविद्वान्यथा ४ आगन्नाजग्मुः भारतीर्भारत्यः ५ ६ सुचंद्रशुकसारणैःसहानिरुद्धोद्वारकारक्षायामास्ते तथाकृतवर्माचयूथपतिःसेनानीः देवधिष्ण्याभैर्विमानसं
काशैः तरलास्तरंगास्तद्वत् प्लवोगतिर्येषांतैः ७ विद्याधरद्युभिर्विद्याधराणामिवद्युतिर्येषांतैः महातेजामहातेजसः ८ दिव्याअत्युत्तमाःस्रग्वस्त्रसन्नाहायेषाम् ९ पुनरन्येद्युराप्लुत्य यद्वा

श्रीशुकउवाच ॥ अथैकदाद्वारवत्यांवसतोरामकृष्णयोः ॥ सूर्योपरागःसुमहानासीत्कल्पक्षयेयथा १ तंज्ञात्वामनुजाराजन्पुरस्तादेवसर्वतः ॥ स्यमंतपं
चकंक्षेत्रंययुःश्रेयोविधित्सया २ निःक्षत्रियांमहींकुर्वन्रामःशस्त्रभृतांवरः ॥ नृपाणांरुधिरौघेणयत्रचक्रेमहाह्रदान् ३ ईजेचभगवान्रामोयत्रास्पृष्टोऽपिकर्मणा ॥
लोकस्यग्राहयन्नीशोयथाऽन्योऽघापनुत्तये ४ महत्यांतीर्थयात्रायांतत्रागन्भारतीःप्रजाः ॥ वृष्णयश्चतथाऽक्रूरवसुदेवाहुकादयः ५ ययुर्भारततत्क्षेत्रंस्वमघं
क्षपयिष्णवः ॥ गदप्रद्युम्नसांबाद्याःसुचंद्रशुकसारणैः ६ आस्तेऽनिरुद्धोरक्षायांकृतवर्माचयूथपः ॥ तेरथैर्देवधिष्ण्याभैर्हयैश्चतरलप्लवैः ७ गजैर्नदद्भिरभ्राभै
र्नृभिर्विद्याधरद्युभिः ॥ व्यरोचंतमहातेजाःपथिकांचनमालिनः ८ दिव्यस्रग्वस्त्रसन्नाहाःकलत्रैःखेचराइव ॥ तत्रस्नात्वामहाभागाउपोष्यसुसमाहिताः ९
ब्राह्मणेभ्योददुर्धेनूर्वासःस्रग्रुक्ममालिनीः ॥ रामह्रदेषुविधिवत्पुनराप्लुत्यवृष्णयः १०ददुःस्वन्नंद्विजाग्र्येभ्यःकृष्णेनोभक्तिरस्त्विति ॥स्वयंचतदनुज्ञातावृष्णयः
कृष्णदेवताः ११ भुक्त्वोपविविशुःकामंस्निग्धच्छायांघ्रिपांघ्रिषु ॥ तत्रागतांस्तेददृशुःसुहृत्संबंधिनोनृपान् १२ मत्स्योशीनरकौसल्यविदर्भकुरुसृंजयान् ॥
कांबोजकैकयान्मद्रान्कुंतीनानर्त्तकेरलान् १३ अन्यांश्चैवात्मपक्षीयान्परांश्चशतशोनृप ॥ नंदादीन्सुहृदोगोपान्गोपीश्चोत्कंठिताश्चिरम् १४ अन्योऽन्य
संदर्शनहर्षरंहसाप्रोत्फुल्लहृद्वक्त्रसरोरुहाश्रियः ॥ आश्लिष्यगाढंनयनैःस्रवज्जलाहृष्यत्त्वचोरुद्धगिरोययुर्मुदम् १५ स्त्रियश्चसंवीक्ष्यमिथोऽतिसौहृदस्मिता
मलापांगदृशोऽभिरेभिरे ॥ स्तनैःस्तनान्कुंकुमपंकरूषितान्निहत्यदोर्भिःप्रणयाश्रुलोचनाः १६ ततोऽभिवाद्यतेवृद्धान्यविष्ठैरभिवादिताः ॥ स्वागतंकुशलं
पृष्ट्वाचक्रुःकृष्णकथामिथः १७ पृथाभ्रातॄन्स्वसॄर्वीक्ष्यतत्पुत्रान्पितरावपि ॥ भ्रातृपत्नीर्मुकुंदंचजहौसंकथयाशुचः १८ ॥ कुंत्युवाच ॥ आर्यभ्रातरहंमन्ये
आत्मानमकृताशिषम् ॥ यद्वाआपत्सुमद्वार्तांनानुस्मरथसत्तमाः १९ सुहृदोज्ञातयःपुत्राभ्रातरःपितरावपि ॥ नानुस्मरंतिस्वजनंयस्यदैवमदाक्षिणम् २०

तस्मिन्नेवाहनिमुक्तिस्नानंकृत्वा १० ११ स्निग्धाशीतलाछायायेषामंघ्रिपानामंघ्रिषुमूलेषु १२ १३ १४ प्रोत्फुल्लैर्हृद्वक्त्रसरोरुहैःश्रीःशोभायेषांते १५ अतिसौहृदेनयत्स्मितंतेनामलाअ
पांगैर्दृशोदृष्टयोयासांताः मिथःपरस्परंसंवीक्ष्यदोर्भिरभिरेभिरेआलिंगनंकृतवत्यः १६ १७ संकथयामिथःसप्रेमगोष्ठ्या १८ तामेववसुदेवपृथयोःसंकथामाह आर्येत्यादिचतुर्भिः अकृता
शिषमपूर्णमनोरथम् १९ यस्यदैवमदक्षिणमननुकूलंतंस्वजनमपिसंतंसुहृदादयोनानुस्मरंति अतोममदैवंप्रतिकूलंयुष्माकंकोऽपराधइतिभावः २०

२१ ईशवशत्वमेवाह कंसप्रतापिताइति हेस्वसःएतर्ह्येवसंप्रत्येत्र २२ २३ २४ २५ २६ युधिष्ठिरंयेऽनुव्रतास्तेराजसूयेजितत्वात्२७ २८ जन्मभाजोनृणांमध्येसफलजन्मानः २९ किंच नकेवलंतस्यदर्शनमेवापित्वत्यंतदुर्लभंबहुयुष्माकंस्वतःसंपन्नमित्याहुःयाद्विश्रुतीरितिद्वाभ्याम् यदितिपृथक्पदम् यस्येत्यर्थःविश्रुतिःकीर्तिःश्रुतिभिर्नुतावेदैःस्तुताइदंविश्वमलमत्यर्थंपुनातियाद्विश्रुतिश्श्रुतिरमीवमलामिति पाठे श्रुतिःश्रवणममीवंपापामितियस्यपादावनेजनपयोगंगाचयस्यवचोवाक्यरूपंशास्त्रंचत्वेदाख्यंविश्वंपुनाति किंचकालेनभर्जितंदग्धंभगंमाहात्म्यंयस्याःसातथाविधाऽपिभूर्यस्यांऽघ्रिपद्मस्पर्शेनोत्थाआविर्भूताशक्तिर्यस्याः सानोऽस्माकमखिलानर्थानभितोवर्षति३० दर्शनंचस्पर्शनंचानुपथोऽनुगतिश्चप्रजल्पोगोष्ठीचशय्याशयनंचासनंचाशनंभोजनंचयौनंविवाहसंबंधस्तेनसहवर्तमानःसपिंडबंधोदैहिकसंबंधः तेनश्रीकृष्णेनसहदर्शनाद्युपलक्षितःसयौनःसपिंडबंधोयेषांवोऽस्ति किंच येषांवोगृहेविष्णुःस्वयमासआविरभूत् निरयवर्त्मनि

वसुदेवउवाच ॥ अंबमास्मानसूयेथादैवक्रीडनकान्नरान् ॥ ईशस्याहिवशेलोकःकुरुतेकार्यतेऽथवा २१ कंसप्रतापिताःसर्वेवयंयातादिशंदिशम् ॥ एतर्ह्यंवपुनःस्थानंदैवेनासादिताःस्वसः २२ श्रीशुकउवाच ॥ वसुदेवोग्रसेनाद्यैर्यदुभिस्तेऽर्चितानृपाः ॥ आसन्नच्युतसंदर्शपरमानंदनिर्वृताः २३ भीष्मोद्रोणोंऽबिकापुत्रोगांधारीससुतातथा ॥ सदाराःपांडवाःकुंतीसृंजयोविदुरःकृपः २४ कुंतिभोजोविराटश्चभीष्मकोनग्नजिन्महान् ॥ पुरुजिद्द्रुपदःशल्योधृष्टकेतुःसकाशिराट्२५ दमघोषोविशालाक्षोमैथिलोमद्रकेकयौ ॥ युधामन्युःसुशर्माचससुताबाह्लिकादयः २६ राजानोयेचराजेंद्रयुधिष्ठिरमनुव्रताः ॥ श्रीनिकेतंवपुःशौरेःसस्त्रीकंवीक्ष्यविस्मिताः २७ अथतेरामकृष्णाभ्यांसम्यक्प्राप्तसमर्हणाः ॥ प्रशशंसुर्मुदायुक्तावृष्णीन्कृष्णपरिग्रहान् २८ अहोभोजपतेयूयंजन्मभाजोनृणामिह ॥ यत्पश्यथासकृत्कृष्णंदुर्दर्शमपियोगिनाम् २९ याद्विश्रुतिःश्रुतिनुतेदमलंपुनातिपादावनेजनपयश्चवचश्चशास्त्रम् ॥ भूःकालभर्जितभगाऽपियदंघ्रिपद्मस्पर्शोत्थशक्तिरभिवर्षतिनोऽखिलार्थान् ३० तद्दर्शनस्पर्शनानुपथप्रजल्पशय्यासनाशनसयौनसपिंडबंधः ॥ येषांगृहेनिरयवर्त्मनिवर्ततांवःस्वर्गापवर्गविरमःस्वयमासविष्णुः ३१ श्रीशुकउवाच ॥ नंदस्तत्रयदून्प्राप्तान्ज्ञात्वाकृष्णपुरोगमान् ॥ तत्रागमद्वृतोगोपैरनस्थार्थैर्दिदृक्षया ३२ तंदृष्ट्वावृष्णयोहृष्टास्तन्वःप्राणमिवोत्थिताः ॥ परिषस्वजिरेगाढंचिरदर्शनकातराः ३३ वसुदेवःपरिष्वज्यसंप्रीतःप्रेमविह्वलः ॥ स्मरन्कंसकृतान्क्लेशान्पुत्रन्यासंचगोकुले ३४ कृष्णरामौपरिष्वज्यापितरावभिवाद्यच ॥ नकिंचनोचतुःप्रेम्णासाश्रुकंठौकुरूद्वह ३५ तावात्मासनमारोप्यबाहुभ्यांपरिरभ्यच ॥ यशोदाचमहाभागासुतौविजहतुःशुचः ३६ रोहिणीदेवकीचाथपरिष्वज्यव्रजेश्वरीम् ॥ स्मरंत्यौतत्कृतांमैत्रींबाष्पकंठ्यौसमूचतुः ३७

प्रवृत्तिमार्गेवर्त्तमानानांस्वर्गापवर्गाभ्यांविरमयतिवितृष्णान्करोतीतितथासः तेयूयंजन्मभाजइति यद्वा तदितिसामान्यनिर्देशः सइत्यर्थःसविष्णुःस्वयंयेषांवोनिरयवर्त्मनिसंसारकारणेगृहेवर्त्तमानानामपिबध्यतेसंबध्यतइतिबंधोदर्शनादिभिः संबद्धःसन्स्वर्गापवर्गविरमआसप रमसुखप्रदोबभूवेत्यर्थः ३१ अनस्थार्थैरिति तत्रैववासचिकीर्षयाशकटेषुस्थापितैरथैःसहागतइत्यर्थः ३२ ३३ वसुदेवस्तंपरिष्वज्यप्रेमविह्वलोबभूवेतिशेषः ३४ ३५ तौसुतौपरिरभ्यनंदोयशोदाचविरहशोकान्विजहतुस्तत्यजतुः यद्वा शुचोऽश्रूणिविजहतुर्मुमुचतुरित्यर्थः ३६ व्रजेश्वरीं यशोदाम् ३७

अनिवृत्तांनिवृत्तिकारणेसत्यप्यनुवर्तमानाम्ऐंद्रमैश्वर्यंप्राप्यापियस्याःप्रतिक्रियाकर्तुंनशक्यतइत्यर्थः ३८ तत्कृतांमैत्रीमाहतुःएतावितिनदृष्टौपितरौयाभ्यांतौवस्तुतस्त्वजन्मत्वादेवादृष्ट
पितरौ हेभवतियुवयोःपित्रोर्न्यस्तावेतौसंप्रीणनादीनिप्राप्याकुत्रचभयौक्वचिदपिभयरहितौभूत्वोषतुर्वासंचक्रतुः कथंभूतयोःअक्ष्णोर्नेत्रयोरक्षकंपक्ष्मयद्वत्तथारक्षकयोः युक्तंयुवयोरेतद्यतःस
तांपरःस्वइतिनास्तिवैषम्यम् ३९ अभीष्टत्वेलिंगम् यद्यस्यश्रीकृष्णस्यप्रेक्षणेदृशिषुनेत्रेषुव्यवधायकंपक्ष्मकृतंविधातारंशपंति दृग्भिर्नेत्रद्वारैर्हृदिकृतंहृदयेप्रवेशितंपरिरभ्यतद्भावंतदात्म
तांप्रापुः अपिनित्ययुजामारूढयोगिनामपि४० ४१ चिरायितान्विलंबितान् अत्रहेतुःशत्रूणांपक्षस्यक्षपणेचेतोयेषांतान् ४२अपिस्वित्अस्मानवध्यायथावजानीथ अकृतज्ञाएतइत्याविशं
कयाईषच्छंकयानशंकामात्रंनिश्चितमेवैतत्परित्यज्यगतत्वादित्यतआह नूनमिति ४३ एतत्सदृष्टांतमाह वायुरिति आक्षिपतेपृथक्करोतीत्यर्थः ४४ अपिच अतिभद्रमिदंयदुतभवतीनांम
द्वियोगेनमत्प्रेमातिशयोजातइत्याह मयीति मयिभक्तिमात्रमेवतावदमृतत्वायकल्पतइति यदुतभवतीनांमत्स्नेहआसीत्तद्दिष्ट्याऽतिभद्रम् कुतःमदापनोमत्प्रापणइति ४५ कीदृशस्त्वंयंवयं

काविस्मरेतवांमैत्रीमनिवृत्तांव्रजेश्वरि ॥ आवाप्याप्यैंद्रमैश्वर्यंयस्यानेहप्रातिक्रिया ३८ एतावदृष्टपितरौयुवयोःस्मपित्रोःसंप्रीणनाभ्युदयपोषणपालनानि
॥ प्राप्योषतुर्भवतिपक्ष्महयद्वदक्ष्णोर्न्यस्तावकुत्रचभयौनसतांपरःस्वः ३९ श्रीशुकउवाच ॥ गोप्यश्चकृष्णमुपलभ्यचिरादभीष्टंयत्प्रेक्षणेदृशिषुपक्ष्मकृतं
शपंति ॥ दृग्भिर्हृदीकृतमलंपरिरभ्यसर्वास्तद्भावमापुरपिनित्ययुजांदुरापम् ४० भगवांस्तास्तथाभूताविविक्तउपसंगतः ॥ आश्लिष्यानामयंपृष्ट्वाप्रहस
न्निदमब्रवीत् ४१ अपिस्मरथनःसख्यःस्वानामर्थचिकीर्षया ॥ गतांश्चिरायिताञ्शत्रुपक्षक्षपणचेतसः ४२ अप्यवध्यायथास्मान्स्विदकृतज्ञाविशंकया ॥
नूनंभूतानिभगवान्युनक्तिवियुनक्तिच ४३ वायुर्यथाघनानीकंतृणंतूलंरजांसिच ॥ संयोज्याक्षिपतेभूयस्तथाभूतानिभूतकृत् ४४ मयिभक्तिर्हिभूतानाम
मृतत्वायकल्पते ॥ दिष्ट्यायदासीन्मत्स्नेहोभवतीनांमदापनः ४५ अहंहिसर्वभूतानामादिरंतोऽतरंबहिः ॥ भौतिकानांयथाखंवार्भूर्वायुर्ज्योतिरंगनाः ४६
एवंह्येतानिभूतानिभूतेष्वात्मात्मनाततः॥ उभयंमय्यथपरेपश्यताऽभातमक्षरे ४७ श्रीशुकउवाच॥ अध्यात्मशिक्षयागोप्यएवंकृष्णेनशिक्षिताः ॥ तद
नुस्मरणध्वस्तजीवकोशास्तमध्यगन् ४८ आहुश्चतेनलिननाभपदारविंदंयोगेश्वरैर्हृदिविचिंत्यमगाधबोधैः ॥ संसारकूपपतितोत्तरणावलंबंगेहंजुषामपि
मनस्युदियात्सदानः ४९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेवृष्णिगोपसंगमोनामद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ छ ॥

स्नेहेनप्राप्स्यामइत्यपेक्षायामात्मस्वरूपमाहअहंहीति हेअंगनाःभौतिकानांशरावसैंधवादीनांयथाऽऽकाशादीनिपंचमहाभूतान्याद्यंतादिरूपाण्येवंसर्वभूतानांजरायुजादीनामहम् अतो
व्यापकंमांभवत्यःप्राप्ताएवेति४६ननुचतुर्विधभूतग्रामाणांतद्वोक्ताआत्मैवाऽऽद्यंतादिरूपस्तस्मिंश्चसर्वव्यापकेसर्वभूतानिवर्ततइतिकुतस्त्वत्प्राप्तिरस्माकमित्यतआह एवंहीति अयमर्थःशरा
वादीनांयथाभौतिकानांमहाभूतान्याद्यंतादिरूपाण्येवमेवैतानिचतुर्विधानिभूतान्यपिभौतिकत्वाविशेषात्स्वकारणेषुभूतेष्वेववर्ततेननुभोक्तर्यात्मनि आत्मातुतेषुभूतेष्वात्मनाभोक्तृरूपेणततो
व्याप्तोनकारणत्वेन अथैतदुभयंभूतभौतिकरूपंभोग्यंचभोक्तारंचाऽऽत्मानंमय्यक्षरेपरिपूर्णेआभातंपश्यतेति ४७ अध्यात्मशिक्षयास्वरूपोपदेशेनशिक्षिताबोधितास्तस्यानुस्मरणेनध्वस्तो
जीवकोशोलिंगंयासांतास्तमेवाध्यगन्प्रापुः४८एवंप्राप्तोऽपिकृष्णःपुनर्गृहव्यासंगेनमाऽपयात्वितितच्चरणस्मरणंप्रार्थयामासुरित्याह आहुश्चेति हेनलिननाभतेपदारविंदंगेहंजुषांगृहसेविनी
नामपिनोमनसिसदाउदियादाविर्भवेत् ४९ ॥ इतिदशमेउत्तरार्धेटीकायांद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

त्र्यशीतितमएवंचस्त्रीणांकृष्णकथोत्सवे ॥ द्रौपद्यैकृष्णभार्याभिरुक्ताःस्वस्वकरग्रहाः १ ॥ अव्ययंकुशलम् १ तत्पादेक्षयाहृतमंहोयेषांते २ महतांमनस्तःसकाशान्मुखद्वारतोनिःसृतंकाचित्कदाचिद्देहंभृतांदेहधारिणांदेहकृच्चासावस्मृतिश्चाविद्यातांछिनत्तीतितथातम् देहकृदीश्वरस्तद्विषयाज्ञानच्छिदंवा ३ हित्वेतिपदद्वयम् त्वात्वांहिएवत्वामेवनताःस्मेत्यर्थःकथंभूतम् आत्मधाम्नास्वरूपप्रकाशेनविधुतानिरस्ताआत्मकृताबुद्धिनिमित्तास्तिस्रोऽवस्थायस्मिंस्तम् अतएवाऽऽनंदसंप्लुतंसर्वानंदकदंबरूपम् अखंडंचापरिच्छिन्नम् यतोनकुंठःकुंठितोबोधश्चिच्छक्तिर्यस्यतम् नन्वेवंरूपताश्रीकृष्णस्यकुतः अस्मदादिवत्प्रतीतेरतआहुः कालोपसृष्टेति कालेनोपसृष्टाविप्लुताश्चतेनिगमाश्चतेषामवनेरक्षार्थमात्ताउपात्तायोगमायायाआकृतिर्नराकारमूर्तिर्येनतम् परमहंसानांगतिंत्वाम् अतस्तवैवंरूपत्वादस्माकंचत्वन्मायथैतत्सर्ववैपरीत्यात्त्वामेवनताःस्मेति यद्वा त्वामितिप्रकरणाज्ज्ञातव्यम् त्वांनताःस्म किंकृत्वाहित्वा किम् आत्मधामआत्माशरीरंधामगृहंतच्चतच्च देहदैहिकसंगंपरित्यज्येत्यर्थः समानमन्यत् ४ त्रिषुलोकेषुगीताः ५ कौसलेहेसत्येशैब्येहेमित्रविंदेरोहिणीनामकाचित्पट्टमहिषीतुल्या ६ हेअन्याःश्रीकृष्णस्य

श्रीशुकउवाच ॥ तथाऽनुगृह्यभगवान्गोपीनांसगुरुर्गतिः ॥ युधिष्ठिरमथापृच्छत्सर्वांश्चसुहृदोऽव्ययं १ तएवंलोकनाथेनपरिपृष्टाःसुसत्कृताः ॥ प्रत्यूचुर्हृष्टमनसस्तत्पादेक्षाहतांहसः २ कुतोऽशिवंत्वच्चरणांबुजासवंमहन्मनस्तोमुखनिःसृतंक्वचित् ॥ पिबंतियेकर्णपुटैरलंप्रभोदेहंभृतांदेहकृदस्मृतिच्छिदम् ३ हित्वात्मधामविधुतात्मकृतत्र्यवस्थमानंदसंप्लवमखंडमकुंठबोधम् ॥ कालोपसृष्टनिगमावनआत्तयोगमायाकृतिंपरमहंसगतिंनताःस्म ४ ऋषिरुवाच ॥ इत्युत्तमश्लोकशिखामणिंजनेष्वभिष्टुवत्स्वंधककौरवस्त्रियः ॥ समेत्यगोविंदकथामिथोऽगृणंस्त्रिलोकगीताःशृणुवर्णयामिते ५ द्रौपद्युवाच ॥ हेवैदर्भ्यच्युतोभद्रेहेजांबवतिकौसले ॥ हेसत्यभामेकालिंदिशैब्येरोहिणिलक्ष्मणे ६ हेकृष्णस्यपत्न्यएतन्नोब्रूतवोभगवान्स्वयं ॥ उपयेमेययालोकमनुकुर्वन्स्वमायया ७ रुक्मिण्युवाच ॥ चैद्यायमार्पयितुमुद्यतकार्मुकेषुराजस्वजेयभटशेखरितांघ्रिरेणुः ॥ निन्येमृगेंद्रइवभागमजावियूथात्तच्छ्रीनिकेतचरणोस्तुममार्चनाय ८ सत्यभामोवाच ॥ योमेसनाभिवधतप्तहृदाततेनलिप्ताभिशापमपमार्ष्टुमुपाजहार ॥ जित्वर्क्षराजमथरत्नमदात्सतेनभीतःपितादिशतमांप्रभवेऽपिदत्ताम् ९ ॥ जांबवत्युवाच ॥ प्राज्ञायदेहकृदमुंनिजनाथदैवंसीतापतिंत्रिणवहान्यमुनाऽभ्ययुध्यत् ॥ ज्ञात्वापरीक्षितउपाहरदर्हणंमांपादौप्रगृह्यमणिनाऽहममुष्यदासी १० कालिंद्युवाच ॥ तपश्चरंतीमाज्ञायस्वपादस्पर्शनाशया ॥ सख्योपेत्याग्रहीत्पाणिंयोऽहंतद्गृहमार्जनी ११

पत्न्यः ७ मामामर्पयितुंसंपादयितुंराजसुजरासंधादिषूद्यतकार्मुकेषुसत्स्वजेयायेभटास्तेषांशेखरितामुकुटवत्कृताअंघ्रिरेणवोयेन तेषांमूर्ध्निपदंदधदित्यर्थः तस्यश्रीनिकेतस्यचरणोममार्चनायास्तु ८ सनाभेर्भ्रातुर्वधेनसिंहकृतेनतप्तंहृद्यस्यतेनमेततेनताततेनलिप्तमभिशापंदुर्यशोऽपमार्ष्टुंपरिहर्तुमृक्षराजंजित्वारत्नंस्यमंतकमुपाजहारानीतवान् अथानंतरंमत्पित्रेरत्नमदात् तेनस्वापराधेनभीतःसमेपिताप्रभवेश्रीकृष्णायमामदिशतददौ दत्तामक्रूरादिभ्यःप्रतिश्रुतामपीत्यर्थः ९ देहकृत्पिताअमुंश्रीकृष्णंनिजनाथंस्वामिनंदेवमीश्वरंसीतापतिंप्राज्ञायाविज्ञायत्रिणवहानित्रिनवाहानिह्रस्वश्छंदोनुरोधेनसप्तविंशतिदिनान्यमुनाऽभ्ययुध्यत् परीक्षितःसंजातापरीक्षायस्यसपरीक्षितस्तंसाक्षात्सीतापतिरेवासावितिज्ञात्वापादौप्रगृह्यमणिनासहमामर्हणमुपाहरदर्हणतयासमर्पितवान् अहोतर्हित्वमतिश्रेष्ठासि नेत्याह अमुष्याहंदासीति १० सख्याअर्जुनेनतस्यगृहमार्जनीगृहसंमार्जनकर्त्री ११

शुनांयूथगतंस्वबलिंद्विपारिः सिंहइवेति मेभ्रातुश्चापकुरुतोऽपकारंकुर्वतोविजित्य श्रियौकोलक्ष्मीनिवासःतस्यांघ्र्यवनेजनत्वंचरणक्षालनकर्तृत्वमनुभवंप्रतिजन्मतेऽस्तु १२ सप्तोक्षणोवृषभान् बलंचवीर्यंचसुतीक्षणशृंगाणिचातिशयितानियेषांतान्मेपित्राकृतान्संपादितान्बलीयसेमांदातुंक्षितिपानांवीर्यस्यबलस्यपरीक्षणायतानतिप्रसिद्धान्वीराणांदुर्मदंघ्नंतियेतांस्तरसाशीघ्रमेवनिगृह्यदमयित्वाक्रीडन्ननायासेनैवबबंध अजतोकानजापत्यानि १३ वीर्यमेवशुल्कंदेयंयस्यास्तां दासीभिःसहचतुरंगिणींगजाश्वादिसेनायुक्तांपुरंनिन्ये १४ हेकृष्णेहेद्रौपदि तस्मिन्नेवचित्तंयस्यास्तांमांअक्षौहिण्यासेनयासह सखीजनैश्चसह १५ येनपादसंस्पर्शेनाऽऽत्मनोमेतत्कैवल्याख्यंश्रेयोभवेत्सः यद्वा येनकारणेनाऽऽत्मनोजीवस्यतच्छ्रेयःसएवपुरुषार्थइति १६ राज्ञिहेद्रौपदियथामित्रविंदायास्तथैवममापिचित्तंमुकुंदविषयमासीत् सुसंमृश्यसुविचार्यपद्महस्तयाश्रियावृतःकिलातोऽपिममचित्तंश्रीमुकुंदेआसेति १७ तत्रश्रीकृष्णप्राप्तावुपायम

भद्रोवाच ॥ योमांस्वयंवरउपेत्यविजित्यभूपान्निन्येश्वयूथगामिवात्मबलिंद्विपारिः ॥ भ्रातृंश्चमेऽपकुरुतःस्वपुरंश्रियौकस्तस्यास्तुमेऽनुभवमंघ्र्यवनेजनत्वम् १२ सत्योवाच ॥ सप्तोक्षणोतिबलवीर्यसुतीक्ष्णशृंगान्पित्राकृतान्क्षितिपवीर्यपरीक्षणाय ॥ तान्वीरदुर्मदहनस्तरसानिगृह्यक्रीडन्बबंधहयथाशिशवोऽजतोकान् १३ यइत्थंवीर्यशुल्कांमांदासीभिश्चतुरंगिणीं ॥ पथिनिर्जित्यराजन्यान्निन्येतद्दास्यमस्तुमे १४ मित्रविंदोवाच ॥ पितामेमातुलेयायस्वयमाहूयदत्तवान् ॥ कृष्णेकृष्णायतच्चित्तामक्षौहिण्यासखीजनैः १५ अस्यमेपादसंस्पर्शोभवेज्जन्मनिजन्मनि ॥ कर्मभिर्भ्राम्यमाणायायेनतच्छ्रेयआत्मनः १६ लक्ष्मणोवाच ॥ ममापिराज्ञ्यच्युतजन्मकर्मश्रुत्वामुहुर्नारदगीतमासह॥ चित्तंमुकुंदोकिलपद्महस्तयावृतःसुसंमृश्यविहायलोकपान् १७ ज्ञात्वाममतंसाध्विपितादुहितृवत्सलः ॥ बृहत्सेनइतिख्यातस्तत्रोपायमचीकरत् १८ यथास्वयंवरेराज्ञिमत्स्यःपार्थेप्सयाकृतः ॥ अयंतुबहिराच्छन्नोदृश्यतेसजलेपरम् १९ श्रुत्वैतत्सर्वतोभूपाआययुर्मत्पितुःपुरम् ॥ सर्वास्त्रशस्त्रतत्त्वज्ञाःसोपाध्यायाःसहस्रशः २० पित्रासंपूजिताःसर्वेयथावीर्यंयथावयः ॥ आददुःसशरंचापंवेद्धुंपर्षदिमद्धियः २१ आदायव्यसृजन्केचित्सज्यंकर्तुमनीश्वराः ॥ आकोष्ठंज्यांसमुत्कृष्यपेतुरेकेऽमुनाहताः २२ सज्यंकृत्वापरेवीरामागधांबष्ठचेदिपाः ॥ भीमोदुर्योधनःकर्णोनाविंदंस्तदवस्थितिम् २३ मत्स्याभासंजलेवीक्ष्यज्ञात्वाचतदवस्थितिम् ॥ पार्थोयत्तोऽसृजद्बाणंनाच्छिनत्पस्पृशेपरम् २४ राजन्येषुनिवृत्तेषुभग्नमानेषुमानिषु ॥ भगवान्धनुरादायसज्यंकृत्वाथलीलया २५ तस्मिन्संधायविशिखंमत्स्यंवीक्ष्यसकृज्जले॥ छित्त्वेषुणाऽपातयत्तंसूर्येचाभिजितिस्थिते २६ दिविदुंदुभयोनेदुर्जयशब्दयुताभुवि ॥ देवाश्चकुसुमासारान्मुमुचुर्हर्षविह्वलाः २७

चीकरत्कारयामास १८ यथाराज्ञितवस्वयंवरेपार्थस्येप्सयाआप्तुमिच्छयाकृतस्तथामत्स्यंकारितवान् पाठांतरेपार्थस्येषुणाऽपाकृतः तर्हिममाप्यर्जुनएवकिंनाविध्यत्तत्राऽऽह अयंत्विति समत्स्योबहिरेवाच्छन्नोनांतरतः स्तंभलग्नयोर्ध्वदृष्ट्यासंलक्ष्यतेऽयंतुनतथाकिंतुस्तंभमूलेनिहितकलशजलेकेवलंदृश्यतेऽतोदृष्टिरधस्तादुपरिचलक्ष्यमितिश्रीकृष्णव्यतिरेकेणनकस्यापिभेद्यइतिभावः १९ २० मत्स्यंवेद्धुम् पर्षदिसंसदि मद्धियोमय्येवधीर्येषामिति अन्याचित्तानवेद्धुंशक्ताइतिभावः २१ तदेवाऽऽह आदायेति अमुनाचापेन २२ नाविंदंस्तदवस्थितिमिति मागधादीनांक्रियाशक्तिरेवनतुलक्ष्याभिज्ञतेत्यर्थः २३ यत्तोयत्नवान् असृजन्मुमोच सबाणोमत्स्यंनाच्छिनत्परंकेवलंपस्पर्श ज्ञानवानप्यर्जुनोबलेनापूर्णइत्यर्थः २४ २५ अभिजितिसर्वार्थसाधकेमुहूर्ते २६ २७

भगवत्प्राप्तिहर्षनिर्भरेणाऽऽत्मानमेवानुवर्णयंत्याहद्वाभ्याम् तद्रंगमिति तत्तदाकलौकलस्वनौनूंपुरौयययोस्ताभ्यांपद्भ्यांरंगंप्राविशम् कनकेनोज्ज्वलांरत्नमालां निवीयप्रावृत्यपरिधायचनी
वीबंधेनच कौशिकाग्र्येउत्तमकौशेयवस्त्रे सव्रीडोहासोयस्मिंस्तद्वदनंयस्याःसाकबर्याधृताःस्रजोययासा २८ उरवःकुंतलायस्मिन् कुंडलयोस्त्विषोययोस्तेगंडस्थलेयस्मिंस्तच्चतच्च शिशिरः
संतापहरोहासोयेषुतैःकटाक्षमोक्षैरपांगमोक्षणविलासैःअनुरक्तंहृदयंयस्याःसाऽहं २९ ३० याज्ञसेनिहेद्रोपदिईशेश्रीकृष्णेमयावृतेसतिस्पर्धतःस्पर्धमानाः नन्वेवंपरमैश्वर्यंदृष्टवतांकुतःस्प
र्धाऽवसरस्तत्राऽऽहहृच्छयातुराइति हृच्छयेनकामेनाऽऽतुराविवशाः कामविजृंभितास्पर्धेतिभावः ३१ हयरत्नानांचतुष्टयंयस्मिंस्तंरथम् द्वाभ्यांमामालिंग्यद्वाभ्यांधनुर्बाणौगृहीत्वाच
तुर्भुजस्तस्थौ ३२ मृगाणांमिषतांमृगराडिवतदाहरिर्जगामेतिशेषोज्ञातव्यः दारुकस्यैववामृगराजोपमा ३३ अन्वसज्जंतपृष्ठतःसक्ताबभूवुः निषेद्धुंप्रतिबंधंकर्तुंकेचनपुरतोगत्वापथिसंयत्ताब
भूवुरित्यर्थः उद्धृतेष्वासाऊर्ध्वकृतचापाः ग्रामसिंहाःश्वानोहरिंसिंहंयथेति ३४ ३५ रविंछादयंतितेरविच्छदाध्वजेषुपटायस्याम् चित्राणितोरणानियस्यांसाचसाच तांकुशस्थलींपुरींयदु

तद्रंगमाविशमहंकलनूपुराभ्यांपद्भ्यांप्रगृह्यकनकोज्ज्वलरत्नमालां ॥ नूत्नेनिवीयपरिधायचकौशिकाग्र्येसव्रीडहासवदनाकबरीधृतस्रक् २८ उन्नीयवक्त्रमु
रुकुंतलकुंडलत्विड्गंडस्थलंशिशिरहासकटाक्षमोक्षैः ॥ राज्ञोनिरीक्ष्यपरितःशनकैर्मुरारेरंसेऽनुरक्तहृदयानिदधेस्वमालाम् २९ तावन्मृदंगपटहाःशंखभेर्या
नकादयः ॥ निनेदुर्नटनर्तक्योननृतुर्गायकाजगुः ३० एवंवृतेभगवतिमयेशेनृपयूथपाः ॥ नसेहिरेयाज्ञसेनिस्पर्द्धंतोहृच्छयातुराः ३१ मांतावद्रथमारो
प्यहयरत्नचतुष्टयम् ॥ शार्ङ्गमुद्यम्यसंनद्धस्तस्थावाजौचतुर्भुजः ३२ दारुकश्चोदयामासकांचनोपस्करंरथम् ॥ मिषतांभूभुजांराज्ञिमृगाणांमृगराडिव
३३ तेऽन्वसज्जंतराजन्यानिषेद्धुंपथिकेचन ॥ संयत्ताउद्धृतेष्वासाग्रामसिंहायथाहरिम् ३४ तेशार्ङ्गच्युबाणाघैःकृत्तबाह्वंघ्रिकंधराः ॥ निपेतुःप्रधनेकेचि
देकेसंत्यज्यदुद्रुवुः ३५ ततःपुरींयदुपतिरत्यलंकृतांरविच्छदध्वजपटचित्रतोरणां ॥ कुशस्थलींदिविभुविचाभिसंस्तुतांसमाविशत्तरणिरिवस्वकेतनं ३६
पितामेपूजयामाससुहृत्संबंधिबांधवान् ॥ महाऽर्हवासोऽलंकारैःशय्यासनपरिच्छदैः ३७ दासीभिःसर्वसंपद्भिर्भटेभरथवाजिभिः ॥ आयुधानिमहार्हाणिद
दौपूर्णस्यभक्तितः ३८ आत्मारामस्यतस्येमावयंवैगृहदासिकाः॥सर्वसंगनिवृत्त्याऽद्धातपसाचबभूविम ३९ ॥ महिष्यऊचुः ॥ भौमंनिहत्यसगणंयुधितेन
रुद्धाज्ञात्वाऽथनःक्षितिजयेजितराजकन्याः ॥ निर्मुच्यसंसृतिविमोक्षमनुस्मरंतीःपादांबुजंपरिणिनाययआप्तकामः ४० नवयंसाध्विसाम्राज्यंस्वाराज्यंभौ
ज्यमप्युत ॥ वैराज्यंपारमेष्ठ्यंचआनंत्यंवाहरेःपदम् ४१

पतिःसमाविशत् स्वकेतनंमंडलमस्ताचलंवा ३६ महार्हवासःप्रभृतिभिःसुहृदादीन्पूजयामास ३७ दास्यादिभिःसहाऽऽयुधानिपूर्णायापिददौ ३८ इमाअष्टौवयंसर्वसंगनिवृत्त्यातपसास्व
धर्मेणाद्धासाक्षात्तस्यगृहदासिकाबभूविम ३९ क्षितिजयेदिग्विजयेजितानांराज्ञांकन्यानोऽस्मांस्तेनरुद्धाज्ञात्वाततोनिर्मुच्यसंसृतेर्विमोक्षोयस्मात्तत्पादांबुजमनुस्मरतीर्नः परिणिनायोद
वहत् आप्तकामोपियः ४० नवयमितिसाम्राज्यादिनकामयामहेकिंतुएतस्यश्रीमत्पादरजोमूर्ध्नावोढुंकामयामहइति ननुतस्यगृहिण्योयूयंसर्वसंपद्भाजः किमेवंकामयध्वमतआहुः हेसाध्वि
साम्राज्यंसार्वभौमपदं स्वाराज्यमैंद्रंपदम् भौज्यंतदुभयभोगभाक्त्वम् विविधंराजतइतिविराट्तस्यभावोवैराज्यमणिमादिसिद्धिभाक्त्वमित्यर्थः पारमेष्ठ्यंब्रह्मपदम् आनंत्यंमोक्षम् हरेः
पदंतत्सालोक्यादि नतुकामयामहइति यद्वा बह्वृचब्राह्मणोक्तक्रमेणप्रागादिदिक्चतुष्टयाधिपत्यानिसाम्राज्यभौज्यस्वाराज्यवैराज्यानिव्याख्येयानि ४१

तत्किंतत्पादरजएवकाम्यतेऽतआहुः श्रियःकुचकुंकुमगंधाढ्यमिति ब्रह्मादिसेव्ययालक्ष्म्याऽपिसेवितत्वादितिभावः ४२ ननुतर्ह्यतिदुर्लभत्वात्किंतद्वांछयाऽतआहुः व्रजस्त्रियइति यद्यथागा
वोगाःमहात्मनोऽपिगाश्चारयतःपादस्पर्शंचगोपायथावांछंतितद्वत् तत्पराणांसुलभइतिभावः ॥ ४३ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्द्धेटीकायांत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥
चतुर्भिरधिकाशीतितमेमुनिसमागमे ॥ वसुदेवमखोत्साहबंधुप्रस्थापनादिकम् ॥ १ ॥ सुबलपुत्रीगांधारी माधवीसुभद्रा क्षितिपानांराज्ञांपत्न्यः स्वगोप्यःकृष्णभक्तागोप्यःविसिस्म्युर्वि
स्मयंचक्रुः १ २ ३ ४ ५ ६ आनर्चुरर्चितवंतः ७ धर्मगोप्त्रीतनुर्यस्यसधर्मगुप्तनुःयतानियतावाग्यस्यतस्यसदसः ८ जन्मभृतःसफलजन्मानः तत्फलंजन्मफलम् किंतत् यद्योगेश्वरदर्शनम्
९ किंच युष्माकंदर्शनमेवतावद्देवानामपिदुष्प्रापमस्माकंतुस्पर्शनादिकमपिकथंनुघटितमिति विस्मयेनाऽऽह किमिति स्वल्पतपसांतीर्थस्नानादिमात्रेतपोबुद्धिर्येषांतथाऽर्चायांप्रतिमायांदे

कामयामहएतस्यश्रीमतत्पादरजःश्रियः ॥ कुचकुंकुमगंधाढ्यंमूर्ध्नावोढुंगदाभृतः ४२ व्रजस्त्रियोयद्वांछंतिपुलिंद्यस्तृणवीरुधः ॥ गावश्चारयतोगोपाःपाद
स्पर्शंमहात्मनः ॥ ४३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्द्धेत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ श्रुत्वापृथासुबलपुत्र्यथयाज्ञसे
नीमाधव्यथक्षितिपपत्न्यउतस्वगोप्यः ॥ कृष्णेऽखिलात्मनिहरौप्रणयानुबंधंसर्वाविसिस्म्युरलमश्रुकलाकुलाक्ष्यः १ इतिसंभाषमाणासुस्त्रीभिःस्त्रीषुनृभिर्नृ
षु ॥आययुर्मुनयस्तत्रकृष्णरामादिदृक्षया २ द्वैपायनोनारदश्चच्यवनोदेवलोऽसितः ॥ विश्वामित्रःशतानंदोभरद्वाजोऽथगौतमः ३ रामःसशिष्योभगवान्वसि
ष्ठोगालवोभृगुः ॥ पुलस्त्यःकश्यपोऽत्रिश्चमार्कंडेयोबृहस्पतिः ४ द्वितस्त्रितश्चैकतश्चब्रह्मपुत्रास्तथांगिराः ॥ अगस्त्योयाज्ञवल्क्यश्चवामदेवादयोऽपरे ५
तान्दृष्ट्वासहसोत्थायप्रागासीनानृपादयः ॥ पांडवाःकृष्णरामौचप्रणेमुर्विश्ववंदितान् ६ तानानर्चुर्यथासर्वेसहरामोऽच्युतोर्चयत् ॥ स्वागतासनपाद्यार्घ्यमाल्य
धूपानुलेपनैः ७ उवाचसुखमासीनान्भगवान्धर्मगुप्तनुः ॥ सदसस्तस्यमहतोयतवाचोऽनुशृण्वतः ८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अहोवयंजन्मभृतोलब्धं
कार्त्स्न्येनतत्फलम् ॥ देवानामपिदुष्प्रापंयद्योगेश्वरदर्शनम् ९ किंस्वल्पतपसांनृणामर्चायांदेवचक्षुषाम् ॥ दर्शनस्पर्शनप्रश्नप्रह्वपादार्चनादिकम् १०
नह्यम्मयानितीर्थानिनदेवामृच्छिलामयाः ॥ तेपुनंत्युरुकालेनदर्शनादेवसाधवः ११ नाग्निर्नसूर्योनचचंद्रतारकानभूर्जलंखंश्वसनोऽथवाङ्मनः ॥ उपासि
ताभेदकृतोहरंत्यघंविपश्चितोघ्नंतिमुहूर्तसेवया १२ यस्यात्मबुद्धिःकुणपेत्रिधातुकेस्वधीःकलत्रादिषुभौमइज्यधीः ॥ यत्तीर्थबुद्धिःसलिलेनकर्हिचिज्जनेष्व
भिज्ञेषुसएवगोखरः १३

वइतिचक्षुर्दृष्टिर्येषांतेषांयोगेश्वरदर्शनादिकमिदंकिमसंभावितामित्यर्थः १० एतत्प्रपंचयाति नह्यम्मयानीतित्रिभिः ११ वाङ्मनसयोरप्युपासनाविषयत्वं योवाचंब्रह्मेत्युपास्तेमनोब्रह्मेत्युपा
स्तइतिश्रुतेःअघंतन्मूलमज्ञानंनहरंति अत्रहेतुःभेदकृतोभेदकर्तारः यद्वा भेदबुद्धिंकुर्वतःपुंसःविपश्चितोनिरस्तभेदाः तेतुमुहूर्तमात्रसेवयैवाघंघ्नंतीति १२ अतःसाधून्विहायान्यत्राऽऽत्मादिबु
द्ध्यासज्जमानोऽतिमंदइत्याह यस्येतिआत्मबुद्धिरहमितिबुद्धिः त्रयोधातवोवातपित्तश्लेष्माणःप्रकृतयोयस्यतस्मिन्कुणपेशरीरेस्वधीःस्वीयाइतिबुद्धिः भौमेभूविकारेइज्यधीर्दैवताबुद्धिः
यद्यस्यतीर्थबुद्धिस्तीर्थमितिबुद्धिः अभिज्ञेषुतत्त्ववित्सुयस्यएताबुद्धियोनसंतिसएवगोष्वपिखरोदारुणोऽत्यविवेकी यद्वा गवांतृणादिभारवाहःखरोगर्दभइति १३

दुरन्वयमननुरूपम् भ्रमंत्यनवस्थिताबुद्धिर्येषांते' १४ ईशितव्यतामनीश्वरतांकर्माधिकारितांजनसंग्रहमात्रमेतदित्यूचुःस्मयंतोहसंतः १५ अनन्वयंविवृण्वंतआहुर्द्वाभ्याम् यन्माययेति
तत्त्ववित्सूत्तमाआपिवयम् काऽसौमायाययाविमोहिताइतितामाहुः यदिति यद्यस्मादीहयानरचेष्टितेनगूढःसन्नीशितव्यायत्यनीश्वरवदाचरतिभवान् नन्वहमीश्वरश्चेत्किमित्येवमाचरेयं
तत्राऽऽहुः अहोइति भगवतस्तवविचेष्टितंविचित्रमतर्क्यं १६ भगवत्त्वमेवाऽऽहुः अनीहइति अनीहोऽक्रियएव आत्मनास्वरूपमात्रेण बहुधेत्यत्रदृष्टांतः यथाभौमैरितिभौमैर्घटादिविका
रैरुपलक्षिता वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यमितिश्रुतेः ननुकथमहंजगत्सृष्टयादिकर्तावसुदेवपुत्रत्वादितितत्राऽऽहुःअहोइति विभूम्नःपरिपूर्णस्यतवेदंजन्मादिचरितंविडंबनम
नुकरणमात्रंनतुतत्त्वमिति १७ जनसंग्रहमाहुःअथापीतित्रिभिः सत्त्वंशुद्धसत्त्वात्मकंरूपंबिभर्षि स्वलीलयाआचारेणवेदपथंचबिभर्षि १८ अतएवब्राह्मणेषुबहुमानमपिकरोषीतिसहेतुकमा
हुःब्रह्मेति ब्रह्मवेदाख्यंशुक्लंशुद्धंतेहृदयमंतरंगंरूपम् कुतइत्यतआहुःयत्रेति यत्रब्रह्मणिव्यक्तंकार्यमव्यक्तंकारणंततःपरंसत्सन्मात्रंब्रह्मचतपआदिभिरुपलब्धंतद्ब्रह्म १९ तस्माद्वेदंहृदयत्वा

श्रीशुकउवाच ॥ निशम्येत्थंभगवतःकृष्णस्याकुंठमेधसः ॥ वचोदुरन्वयंविप्रास्तूष्णीमासन्भ्रमद्धियः १४ चिरंविमृश्यमुनयईश्वरस्येशितव्यताम् ॥ जनसं
ग्रहइत्यूचुःस्मयंतस्तंजगद्गुरुम् १५ मुनयऊचुः॥यन्माययातत्त्वविदुत्तमावयंविमोहिताविश्वसृजामधीश्वराः ॥ यदीशितव्यायतिगूढईहयाअहोविचित्रंभगव
द्विचेष्टितम् १६ अनीहएतद्बहुधैकआत्मनासृजत्यवत्यत्तिनबद्ध्यतेयथा ॥ भौमैर्हिभूमिर्बहुनामरूपिणीअहोविभूम्नश्चरितंविडंबनं १७ अथापिकालेस्वजना
भिगुप्तयेबिभर्षिसत्त्वंखलनिग्रहायच ॥ स्वलीलयावेदपथंसनातनंवर्णाश्रमात्मापुरुषःपरोभवान् १८ ब्रह्मतेहृदयंशुक्लंतपःस्वाध्यायसंयमैः ॥ यत्रोपलब्धंस
द्व्यक्तमव्यक्तंचततःपरं १९ तस्माद्ब्रह्मकुलंब्रह्मन्शास्त्रयोनेस्त्वमात्मनः ॥ सभाजयसिसद्धामतद्ब्रह्मण्याग्रणीर्भवान् २० अद्यनोजन्मसाफल्यंविद्यायास्तपसोदृ
शः॥त्वयासंगम्यसद्गत्यायदंतःश्रेयसांपरः २१ नमस्तस्मैभगवतेकृष्णायाकुंठमेधसे ॥स्वयोगमाययाच्छन्नमहिम्नेपरमात्मने २२ नयंविदंत्यमीभूपाएकारामा
श्चवृष्णयः ॥ मायाजवनिकाच्छन्नमात्मानंकालमीश्वरम् २३ यथाशयानःपुरुषआत्मानंगुणतत्त्वदृक् ॥ नाममात्रेंद्रियाभातंनवेदरहितंपरम् २४ एवंत्वा
नाममात्रेषुविषयेष्विंद्रियेहया ॥ माययाविभ्रमच्चित्तोनवेदस्मृत्युपप्लवात् २५ तस्याद्यतेददृशिमांघ्रिमघौघमर्षतीर्थास्पदंहृदिकृतंसुविपक्वयोगैः ॥ उत्सि
क्तभक्त्युपहताशयजीवकोशाआपुर्भवद्गतिमथोऽनुगृहाणभक्तान् २६

द्वेदप्रवर्तकंब्राह्मणकुलंशास्त्रयोनेर्वेदप्रमाणकस्यतवसद्धामश्रेष्ठमुपलब्धिस्थानंसभाजयसिसंपूजयासितत्तस्मादेवकारणात्त्वंब्रह्मण्यानामग्रणीर्मुख्यस्तत्प्रवर्तकःसन्कर्माचरसीत्यर्थः २० तस्मा
दीश्वरस्यतवेदंजनसंग्रहमात्रंवयंतुतवसंगत्याकृतार्थाइत्याहुःअद्येतिषड्भिःसतांगत्यात्वयासंगम्यसंगंप्राप्य यद्यस्मात्त्वंश्रेयसांपरोऽवधिः २१ २२ एकस्मिन्नेवस्थानेआरामोयेषांतेऽपि कालं
सृष्टयादिकारणम् ईश्वरंनियंतारम् २३ एतत्सदृष्टांतमाहुःयथेतिशयानःस्वप्नान्पश्यन् गुणतत्त्वदृक्स्वप्नविषयेषुतत्त्वदृष्टिः नाममात्रमिंद्रियेणमनसाआभातंसिंहव्याघ्रादिरूपमात्मानंवेदत
द्रहितंदेवदत्तादिरूपमात्मानंनवेदयथा २४ एवंत्वात्वांनाममात्रेषुस्वप्नादितुल्येषुविषयेष्विंद्रियैर्याईहाप्रवृत्तिःसैवमायातयाविभ्रमच्चित्तोनवेद स्मृतेर्विवेकस्योपप्लवान्नाशात् २५ अघौघस्य
मर्षनाशंकरोतियद्गंगाख्यंतीर्थंतस्यास्पदमाश्रयंतेऽघ्रिंसुविपक्वयोगैरपिहृदिकृतंकेवलंनतुदृष्टंतस्यतेऽघ्रिंददृशिमदृष्टवंतोवयंबहुभिःपुण्यैरतोऽस्मान्भक्ताननुगृहाण भक्तान्कृत्वाऽनुग्रहंकु
र्वित्यर्थः ननुकिंभक्त्यायथापूर्वंतपएवतप्यतामिति नेत्याहुः उत्सिक्ताउद्रिक्तायाभक्तिस्तयोपहतआशयलक्षणोजीवकोशोयेषांतएवपूर्वेभवद्गतिमापुर्नान्यइति २६

२७उपसंगृह्यचरणौपाणिभ्यांधृत्वा बभाषेइदमितिसंधिरार्षः२८सर्वेदेवायेषुतेभ्यः यावतीर्वैदेवतास्ताःसर्वावेदविदिब्राह्मणेवसंतीतिश्रुतेः येनकर्मणायथाकृतेनवाकर्मणांनिर्हारोनिरासोभवतितदुच्यताम् २९ श्रीकृष्णंहित्वाऽस्मान्पृच्छतीतिविस्मितान्प्रत्याह नातीति बुभुत्सयाबोद्धुमिच्छया ३० तत्रत्योगंगातीरवासी ३१ श्रीकृष्णेऽर्भकत्वमानोऽविद्याविजृंभितइत्याह यस्येतिद्वाभ्याम् अनुभूतिर्ज्ञानंकुतश्चिदपिनरिष्यतिननश्यति तदेवाऽऽह कालेनकर्कटिकाफलवत् अस्यविश्वस्यलयोत्पत्त्यादिनाऽपि स्वतश्चविद्युदादिवत् अन्यस्माच्चमुद्गरादेर्घटादिवत् गुणतोरूपाद्यंतरोत्पत्तेःपूर्वरूपादिनादेहादिवत् ३२ तमेवकुतश्चिदप्यव्याहतानुभवमतएवेश्वरम् किंच अद्वितीयंकृष्णमन्यःप्राकृतउपगूढमाच्छन्नंमनुष्यंमन्येत कैःक्लेशकर्मादिभिःतत्रक्लेशारागादयश्चतत्पूर्वकाणिकर्माणिचतत्परिपाकेसुखदुःखेचसत्त्वादीनांगुणानांपुनःप्रवाहश्चतैःप्राणादिभिश्चस्वैर्विभवैःस्वकार्यैःअत्रदृष्टांतः मेघहिमोपरागैरभ्रतुषारराहुभिःस्वविभवैःसूर्यमिवेति ३३ ३४ ३५ चित्तस्योपशमउपशमहेतुःयोगोमोक्षोपायश्च शनैरात्ममुदमावहतीतितथा सुगमःप्रवृत्त्याश्रयत्वात्धर्मश्चावश्यकःअन्यथाविहिताकरणेनमालिन्यप्रसंगात् ३६ ननुन

श्रीशुकउवाच ॥ इत्यनुज्ञाप्यदाशार्हंधृतराष्ट्रंयुधिष्ठिरम् ॥ राजर्षेस्वाश्रमान्गंतुंमुनयोदधिरेमनः २७ तद्वीक्ष्यतानुपव्रज्यवसुदेवोमहायशाः ॥ प्रणम्य चोपसंगृह्यबभाषेदंसुयंत्रितः २८ वसुदेवउवाच ॥ नमोवःसर्वदेवेभ्यऋषयःश्रोतुमर्हथ ॥ कर्मणाकर्मनिर्हारोयथास्यान्नस्तदुच्यताम् २९ श्रीनारदउवाच ॥ नातिचित्रमिदंविप्रावसुदेवोबुभुत्सया ॥ कृष्णंमत्वाऽर्भकंयन्नःपृच्छतिश्रेयआत्मनः ३०सन्निकर्षोऽत्रमर्त्यानामनादरणकारणम् ॥ गांगंहित्वायथाऽन्यांभस्तत्रत्योयातिशुद्धये ३१ यस्यानुभूतिःकालेनलयोत्पत्त्यादिनाऽस्यवै ॥ स्वतोऽन्यस्माच्चगुणतोनकुतश्चनरिष्यति ३२ तंक्लेशकर्मपरिपाकगुणप्रवाहैरव्याहतानुभवमीश्वरमद्वितीयम् ॥ प्राणादिभिःस्वविभवैरुपगूढमन्योमन्येतसूर्यमिवमेघहिमोपरागैः ३३ अथोचुर्मुनयोराजन्नाभाष्यानकदुंदुभिम् ॥ सर्वेषांशृण्वतांराज्ञांतथैवाच्युतरामयोः ३४ कर्मणाकर्मनिर्हारएषसाधुनिरूपितः ॥ यच्छ्रद्धयायजेद्विष्णुंसर्वयज्ञेश्वरंमखैः ३५ चित्तस्योपशमोऽयंवैकविभिःशास्त्रचक्षुषा ॥ दर्शितःसुगमोयोगोधर्मश्चात्ममुदावहः ३६ अयंस्वस्त्ययनःपंथाद्विजातेर्गृहमेधिनः ॥ यच्छ्रद्धयाप्तवित्तेनशुक्लेनेज्येतपूरुषः ३७ वित्तैषणांयज्ञदानैर्गृहैर्दारसुतैषणां ॥ आत्मलोकैषणांदेवकालेनविसृजेद्बुधः ॥ ग्रामेत्यक्तैषणाःसर्वेययुर्धीरास्तपोवनं ३८ ऋणैस्त्रिभिर्द्विजोजातोदेवर्षिपितॄणांप्रभो ॥ यज्ञाध्ययनपुत्रैस्तान्यनिस्तीर्यत्यजन्पतेत् ३९

कर्मणानप्रजयाधनेनत्यागेनैकेअमृतत्वमानशुरित्यादिनात्यागस्यैवविहितत्वात्कथंकर्ममोक्षोपायइत्याशंक्याऽदाविवत्यागस्याशक्यत्वादित्याशयेनाऽऽहुःअयमितिसार्धचतुर्भिः स्वस्त्ययनःस्वस्तिक्षेममीयतेऽनेनेतितथा श्रद्धयानिष्कामतयाशुक्लेनशुद्धेनाऽऽप्तेनवित्तेनपुरुषईश्वरइज्येतेतियदेषपंथाः ३७ स्वस्त्ययनमाहुःवित्तैषणामिति वित्तफलभूतैर्यज्ञैर्दानैश्चावित्तैषणांवित्तेच्छांविसृजेत् गृहैर्गृहोचितैर्भोगैर्दारसुतैषणांविसृजेत् तदनुभवेनैवतदौत्सुक्यनिवृत्तेः देहेमृतेआत्मनःस्वर्गादिलोकेषणांकालेनक्षयानुसंधानेनाविसृजेत् देवहेवसुदेव यद्वा देवकालेनदेवानामपिमृत्युना मृत्युहेतुभूतेनेत्यर्थः अत्राचारंप्रमाणयाति ग्रामइति ३८ किंच ऋणैरिति तथाचश्रुतिः ‘जायमानोवैब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवान्जायतेब्रह्मचर्येणऋषिभ्योयज्ञेनदेवेभ्यःप्रजयापितृभ्य’इत्यादि तान्यनिस्तीर्यतेषामृणान्यनपाकृत्य तथाचमनुः ‘ऋणानित्रीण्यपाकृत्यमनोमोक्षेनिवेशयेत्। अनपाकृत्यमोक्षंतुसेवमानोव्रजत्यध’इति ३९

निर्ऋणोनिर्मुक्तऋणः अशरणोभवगृहात्प्रव्रज ४० किंच अविशुद्धाचित्तानामयंक्रमस्त्वंतुकृतार्थएवेत्याहुः वसुदेवेति भवान्नूनंनिश्चितंपरमयाप्रेमलक्षणयाभक्त्याहरिम् प्रार्चीऽर्चितवान्
यद्यस्मात् वांशुवयोः ४१ ४२ ४३ ४४ आलिप्ताःकुंकुमादिभिः वस्तुपाणयोगृहीतार्हणहस्ताः ४५ ४६ अक्तंनेत्रयोरंजनेन अभ्यक्तंसर्वांगेषुनवनीतेन ४७ ताभिःपत्नीभिःसाहितोदीक्षि
तोविरेजे ४८ ४९ जीवेशौसर्वजीवानामीशौ ५० अनुयज्ञंप्रतियज्ञम् आम्नातसर्वांगाः प्राकृताज्योतिष्टोमदर्शपूर्णमासादयस्तेभ्यश्चोदनालिंगादिभिरतिदेशप्राप्तांगावैकृताःसौरसत्रादय

त्वंत्वद्यमुक्तोद्वाभ्यांवैऋषिपित्रोर्महामते ॥ यज्ञैर्देवर्णमुन्मुच्यनिर्ऋणोऽशरणोभव ४० वसुदेवभवान्नूनंभक्त्यापरमयाहरिं ॥ जगतामीश्वरंप्रार्चःसयद्वांपु
त्रतांगतः ४१ श्रीशुकउवाच ॥ इतितद्वचनंश्रुत्वावसुदेवोमहामनाः ॥ तानृषीनृत्विजोवव्रेमूर्ध्नाऽऽनम्यप्रसाद्यच ॥ ४२ ॥ तएनमृषयोराजन्वृताधर्मे
णधार्मिकम् ॥ तस्मिन्नयाजयन्क्षेत्रेमखैरुत्तमकल्पकैः ४३ तद्दीक्षायांप्रवृत्तायांवृष्णयःपुष्करस्रजः ॥ स्नाताःसुवाससोराजन्राजानःसुष्ठ्वलंकृताः ४४ तन्महि
ष्यश्चमुदितानिष्ककंठ्यःसुवाससः ॥ दीक्षाशालामुपाजग्मुरालिप्तावस्तुपाणयः ४५ नेदुर्मृदंगपटहशंखभेर्यानकादयः ॥ ननृतुर्नटनर्तक्यस्तुष्टुवुःसूतमाग
धाः ॥ जगुःसुकंठ्योगंधर्व्यःसंगीतंसहभर्तृकाः ४६ तमभ्यषिंचन्विधिवदक्तमभ्यक्तमृत्विजः ॥ पत्नीभिरष्टादशभिःसोमराजमिवोडुभिः ४७ ताभिर्दुकूल
वलयैर्हारनूपुरकुंडलैः॥स्वलंकृताभिर्विबभौदीक्षितोऽजिनसंवृतः ४८ तस्यर्त्विजोमहाराजरत्नकौशेयवाससः ॥ ससदस्याविरेजुस्तेयथावृत्रहणोऽध्वरे ४९
तदारामश्चकृष्णश्चस्वैःस्वैर्बंधुभिरान्वितौ॥रेजतुःस्वसुतैर्दारैर्जीवेशौस्वविभूतिभिः ५० ईजेऽनुयज्ञंविधिनाअग्निहोत्रादिलक्षणैः ॥ प्राकृतैर्वैकृतैर्यज्ञैर्द्रव्यज्ञा
नक्रियेश्वरम् ५१ अथर्त्विग्भ्योऽददात्कालेयथाम्नातंसदक्षिणाः ॥ स्वलंकृतेभ्योविप्रेभ्योगोभूकन्यामहाधनाः ५२ पत्नीसंयाजावभृथ्यैश्चरित्वातेमहर्षयः
॥ सस्नूरामह्रदेविप्रायजमानपुरःसराः ५३ स्नातोऽलंकारवासांसिबंदिभ्योऽदात्तथास्त्रियः ॥ ततःस्वलंकृतोवर्णानाश्वभ्योऽन्नेनपूजयत् ५४ बंधून्सदारा
न्ससुतान्पारिबर्हेणभूयसा ॥ विदर्भकोसलकुरून्काशिकेकयसृंजयान् ५५ सदस्यर्त्विक्सुरगणान्नृभूतपितृचारणान् ॥ श्रीनिकेतमनुज्ञाप्यशंसंतःप्रययुः
क्रतुं ५६ धृतराष्ट्रोऽनुजःपार्थाभीष्मोद्रोणःपृथायमौ ॥ नारदोभगवान्व्यासःसुहृत्संबंधिबांधवाः ५७ बंधून्परिष्वज्ययदून्सौहृदाऽऽक्लिन्नचेतसः॥ययुर्वि
रहकृच्छ्रेणस्वदेशांश्चापरेजनाः ५८नंदस्तुसहगोपालैर्बृहत्यापूजयाऽर्चितः ॥ कृष्णरामोग्रसेनाद्यैर्न्यवात्सीद्बंधुवत्सलः ५९ वसुदेवोऽजसोत्तीर्यमनोरथमहार्ण
वम् ॥ सुहृद्वृतःप्रीतमनानंदमाहकरेस्पृशन् ६० वसुदेवउवाच ॥ भ्रातरीशकृतःपाशोनृणांयःस्नेहसंज्ञितः ॥ तंदुस्त्यजमहंमन्येशूराणामपियोगिनाम् ६१

स्तैःसर्वैःद्रव्यंपुरोडाशादि ज्ञानंमंत्रःक्रियाकर्मतेषामीश्वरम् ५१ ५२ सस्नुःस्नानंचक्रुः ५३ आश्वभ्यःशुनोऽभिव्याप्य अन्नेनपूजयदपूजयत् ५४ बंध्वादिचारणांतान्पारिबर्हेणप्रीतिदानेन
चापूजयत् तेचसर्वेप्रययुः ५५ ५६ प्रयाणेकेषांचिद्विशेषमाह धृतराष्ट्रइतिद्वाभ्याम् अनुजोविदुरः पार्थायुधिष्ठिरभीमार्जुनाःयमौनकुलसहदेवौ ५७ सौहृदेनाऽऽक्लिन्नानिचेतांसियेषांते ५८
५९ मनोरथोयज्ञविषयस्तमेवमहार्णवम् ६० शूराणांबलेनयोगिनांज्ञानेनापीत्यर्थः ६१

तत्कुतस्तत्राहअस्मास्विति कृताज्ञेषुकृतमुपकारमजानत्सुसत्तमैर्भवद्भिरप्रतिकल्पा अनुपमामैत्रीयमर्पिता अफलाऽपिप्रत्युपकारशून्यापिकर्हिंचिद्यद्यस्मान्नंनिवर्तेततस्मादीश्वरकृतःपाशो
ऽयंभवतामितिगम्यतइत्यर्थः ६२ अफलत्वमेवाऽह प्रागितिहेभ्रातःअकल्पादसामर्थ्याद्वःकुशलंप्रियंनह्याचरामनकृतवंतोवयम् श्रीमदेनांधान्यक्षीणियेषांते ६३ राज्यश्रीर्माभूतच्छांदसो
डागमः ६४ ६५अद्यश्वइति प्रातर्निर्गमेऽद्यैवापराण्हेगम्यतामितित्यपराह्णेनिर्गमेश्वोगम्यतामितिपुनःपुनरेवंमानितः६६ ६७यापितोमहासैन्येनप्रस्थापितः ६८ ६९ ७०यदुदेवस्यवसुदेवस्य
महोत्सवंयज्ञादिलक्षणंसुहृत्संदर्शनादिकंचेति ७१ ॥ इतिभागवतेदशमस्कंधेउत्तरार्धेटीकायांचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ पंचाशीतितमेरामकृष्णौसंप्रार्थितौसुतौ ॥ पित्रेज्ञानमथो
मात्रेमृतान्पुत्रानयच्छताम्॥१॥नंदयित्वाकुरुक्षेत्रयात्रायांसुहृदोबहून्॥ तत्त्वज्ञानंततःपित्रोरादिशन्मृतसूनुभिः॥२॥१ धामप्रभावस्तत्सूचकम् जातविश्रंभउत्पन्नविश्वासः परिभाष्यसंबोध्य
२ अस्यविश्वस्ययत्साक्षात्स्वरूपभूतंकारणंप्रधानपुरुषौनामपरौतयोरपिकारणत्वेनेश्वरौचसाक्षाद्वांयुवामितिजाने ३ नन्विदंविश्वमनेकैःकारकैर्जायमानंकुतःप्रधानपुरुषात्मकंकुतस्तरामाव

आस्मास्वप्रतिकल्पेयंयत्कृताज्ञेषुसत्तमैः ॥ मैत्र्यर्पिताऽफलावापिनानिवर्तेतकर्हिचित् ६२ प्रागकल्पाच्चकुशलंभ्रातर्वोनाचरामहि ॥ अधुनाश्रीमदांधा
क्षानपश्यामःपुरःसतः ६३ माराज्यश्रीरभूत्पुंसःश्रेयस्कामस्यमानद ॥ स्वजनानुतबंधून्वानपश्यतिययांऽधदृक् ६४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंसौहृदशै
थिल्याचित्तआनकदुंदुभिः ॥ रुरोदतत्कृतांमैत्रींस्मरन्नश्रुविलोचनः ६५ नंदस्तुसख्युःप्रियकृत्प्रेम्णागोविंदरामयोः ॥ अद्यश्वइतिमासांस्त्रीन्यदुभिर्मानितोऽव
सत् ६६ ततःकामैःपूर्यमाणःसव्रजःसहबांधवः ॥ परार्ध्याभरणक्षौमनानाऽनर्घ्यपरिच्छदैः ६७ वसुदेवोग्रसेनाभ्यांकृष्णोद्धवबलादिभिः ॥ दत्तमादायपा
रिबर्हंयापितोयदुभिर्ययौ ६८ नंदोगोपाश्चगोप्यश्चगोविंदचरणांबुजे ॥ मनःक्षिप्तंपुनर्हर्तुमनीशामथुरांययुः ६९ बंधुषुप्रतियातेषुवृष्णयःकृष्णदेवताः ॥
वीक्ष्यप्रावृषमासन्नांययुर्द्वारवतींपुनः ७० जनेभ्यःकथयांचक्रुर्यदुदेवमहोत्सवम् ॥ यदासीत्तीर्थयात्रायांसुहृत्संदर्शनादिकम् ७१ ॥ इतिश्रीभागवतेम०
दशमस्कंधेउत्तरार्धेतीर्थयात्रानुवर्णनंनामचतुरशीतितमोध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ ध ॥ ॥ श्रीबादरायणिरुवाच ॥ अथैकदात्मजौप्राप्तौकृतपादाभिवंदनौ
॥ वसुदेवोऽभिनंद्याहप्रीत्यासंकर्षणाच्युतौ १ मुनीनांसवचःश्रुत्वापुत्रयोर्धामसूचकम् ॥ तद्वीर्यैर्जातविश्रंभःपरिभाष्याभ्यभाषत २ कृष्णकृष्णमहायोगि
न्संकर्षणसनातन ॥ जानेवामस्ययत्साक्षात्प्रधानपुरुषौपरौ ३ यत्रयेनयतोयस्ययस्मैयद्यद्यथायदा ॥ स्यादिदंभगवान्साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः ४

योस्तत्कारणत्वेनेश्वरत्वंतत्राऽऽह यत्रेति यत्राधिकरणेयेनकर्त्राकरणेनच यतःअपादानात् यस्यसंबधेन षष्ठ्यर्थस्याकारकत्वेऽपिनिमित्ततोक्ता यस्मैसंप्रदानाय यद्यदितिप्रयोज्यकर्तृकर्म
कारकेदर्शिते ननुतयोर्नास्तिभेदः यथोक्तं ‘करोतिक्रियमाणेननकश्चित्कर्मणाविना ॥ भवत्यर्थस्यकर्ताचकरोतेःकर्मजायते’ तथा ‘करोत्यर्थस्ययःकर्ताभवितुःसप्रयोजकः ॥ भवितातमपे
क्ष्याथप्रयोज्यत्वंप्रपद्यत’इतिच सत्यम् तथाप्यवस्थाभेदेनभेदोविवक्षितःदृश्यतेचावस्थाभेदः तंडुलानोदनंपचाति मृदंघटंकरोतीति तदेवंसप्तविभक्त्यर्थादर्शिताःयथेतियदेतिचाक्रियाविशे
षणभूतानामन्येषांचाव्ययानामर्थाः स्यादितिक्रियापदार्थोपलक्षणम् एवंसर्वप्रपंचमनूद्यतत्कारणस्यभगवद्रूपतांविधत्ते इदंसाक्षादिति प्रधानंभोग्यंपुरुषोभोक्तातयोरीश्वरोभगवांस्त्वमे
वसाक्षादिति तयोरैक्यमभिप्रेत्यैकवचनम् ४

किंच धारणपोषणकर्ताऽपित्वमेवेत्याह एतदिति हेआत्मन् प्राणःक्रियाशक्तिःजीवोज्ञानशक्तिश्चसंस्त्वमेवबिभर्षि५ ननुप्राणादीनांविचित्रशक्तीनांकारणत्वावगमात्कथंपरमेश्वरस्यैवकारणत्वेनसर्वात्मकत्वमुच्यतइत्याशंक्यप्राणादिशक्तयोऽपितस्यैवेत्याह प्राणादीनामिति प्राणःसूत्रंतदादीनांविश्वसृजांविश्वकारणानांयाःशक्तयस्ताःपरस्यपरमकारणस्येश्वरस्यैवकुतःपारतंत्र्यात् यथावेधशक्तिर्नबाणस्यापितुपुरुषस्यतद्वदित्यर्थः ननुभगवतःप्राणादिवर्गस्यचस्वातंत्र्यमेवकिंनस्यादतआह वैसादृश्याद्द्वयोरिति चेतनाचेतनत्वेनाविसदृशत्वाद्द्वयोःअचेतनप्राणादिवर्गस्यचेतनपारतंत्र्यमेवयुक्तमित्यर्थः यद्वाप्राणादिषुद्वयोर्द्वयोरेवतावद्विसदृशत्वंविरुद्धक्रियाकारित्वात्किंपुनर्बहूनां तस्मादेकेनसर्वज्ञेनसर्वशक्तिनाऽधिष्ठितानामेवविशिष्टकार्यारंभकत्वंयुक्तंनस्वतंत्राणामितितथाचोक्तम् 'यदैतेसंहताभावाभूतेंद्रियमनोगुणाः यदायतननिर्माणेनशेकुर्ब्रह्मवित्तम तदासंहत्यचान्योऽन्यंभगवच्छक्तिचोदिताः सदसत्त्वमुपादायचोभयंससृजुर्ह्यद'इति तथा 'नानात्वात्स्वक्रियाऽनीशाःप्रोचुःप्रांजलयोविभुमि'त्यादि ननुप्राणादीनांक्रियाकारित्वंशक्त्यभावेकुतःस्यादतआहचेष्टैवचेष्टतामिति चेष्टमानानामेषांचेष्टैवनतुशक्तिःयथावायोःशक्त्यातृणादीनांचलनम् यथावापुरुषस्यशक्त्याशराणांवेगइति ६ पारतंत्र्यमेवप्रपंचयति कांतिरितिपंचभिः चद्रंस्यकांतिः अग्नेस्तेजः अर्कस्यप्रभा ऋक्षाविद्युतांसत्तास्फुरणमात्रेणसत्त्वम् अर्थतोवस्तुतोभवान् तथाचश्रुतिः'नतत्रसूर्योभातिनचंद्रतारकंनेमाविद्युतोभांतिकुतोयमग्निः तमेवभांतमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभाती'ति स्मृतिश्च'यदादित्यगतंतेजोजगद्भासयतेखिलम् य

एतन्नानाविधंविश्वमात्मसृष्टमधोक्षज ॥ आत्मनाऽनुप्रविश्यात्मन्प्राणोजीवोबिभर्ष्यजः ५ प्राणादीनांविश्वसृजांशक्तयोयाःपरस्यताः ॥ पारतंत्र्याद्वैसादृश्याद्द्वयोश्चेष्टैवचेष्टतां ६ कांतिस्तेजःप्रभासत्ताचंद्राग्न्यर्कर्क्षविद्युतां ॥ यत्स्थैर्यंभूभृतांभूमेर्वृत्तिर्गंधोऽर्थतोभवान् ७ तर्पणंप्राणनमपांदेवत्वंताश्चतद्रसः ॥ ओजःसहोबलंचेष्टागतिर्वायोस्तवेश्वर ८ दिशांत्वमवकाशोऽसिदिशःखंस्फोटआश्रयः ॥ नादोवर्णस्त्वमोंकारआकृतीनांपृथक्कृतिः ९ इंद्रियंत्विंद्रियाणांत्वंदेवाश्चतदनुग्रहः ॥ अवबोधोभवान्बुद्धेर्जीवस्यानुस्मृतिःसती १० भूतानामसिभूतादिरिंद्रियाणांचतैजसः ॥ वैकारिकोविकल्पानांप्रधानमनुशायिनाम् ११ नश्वरेष्विहभावेषुतदसित्वमनश्वरम् ॥ यथाद्रव्यविकारेषुद्रव्यमात्रंनिरूपितम् १२ सत्त्वंरजस्तमइतिगुणास्तद्वृत्तयश्चयाः ॥ त्वय्यद्धाब्रह्मणिपरेकल्पितायोगमायया १३

चंद्रमसियच्चाग्नौतत्तेजोविद्धिमामकमि'ति भूमेर्वृत्तिःप्राणिनामाधारत्वेनवर्त्तनंगंधश्चभवान् तवैवशक्तिरित्यर्थः ७ किंच हेदेवअपांतर्पणंतृप्तिजनकत्वंप्राणनंजीवनहेतुत्वंताआपश्चतासांरसश्चत्वमेव किंच वायोरोजःसहआदितवैवशक्तिः ८ दिशामुपाधिकृताऽकाशप्रदेशानामवकाशोदिशश्चत्वम् खंसामान्याकाशस्तदाश्रयःस्फोटश्चशब्दतन्मात्रंपरावस्थावागित्यर्थः नादःपश्यंतीओंकारोमध्यमा वर्णश्चाऽकृतीनांपदार्थानांपृथक्कृतिःपृथक्करणमभिधानंयस्मात्तत्पदम् वर्णपदाद्यात्मिकावैखरीचत्वमित्यर्थः ९ इंद्रियाणामिंद्रियंविषयप्रकाशनशक्तिर्देवाश्चेंद्रियाधिष्ठातारस्तदनुग्रहस्तेषामधिष्ठानशक्तिश्चत्वम् अवबोधोऽध्यवसायशक्तिःअनुस्मृतिःप्रतिसंधानशक्तिः १० भूतानांकारणंभूतादिस्तामसोऽहंकारस्त्वमसिइंद्रियाणांकारणंतैजसोराजसोऽहंकारस्त्वं विविधमधिदैवाध्यात्माधिभूतभेदेनविकल्प्यंतइतिविकल्पादेवास्तेषांकारणंवैकारिकःसात्त्विकोऽहंकारश्चत्वम् अनुशायिनांजीवानांसंसारकारणंप्रधानंत्वं ११ अपिचनश्वरेषुनाशशीलेष्विहैतेषुभावेषुयदनश्वरमवशिष्यमाणंरूपंतत्त्वमसि द्रव्यविकारेषुमृत्सुवर्णादिकार्येषुघटकुंडलादिषुनश्वरेषुचद्रव्यमात्रंमृत्सुवर्णादिमात्रमनश्वरंयथातद्वत् १२ ननुत्रिगुणात्मककार्यरूपोऽपित्वमित्युक्तत्वात्कथमनश्वरत्वंतत्राऽह सत्त्वमिति तद्वृत्तयस्तत्परिणामाश्चमहदादयःअद्धासाक्षात्त्वयिपरेब्रह्मणिकल्पिताः १३

तस्मान्नसंतीति नन्वसतांकथंप्रतीतिरतआहयर्हीति यदाविकल्पितास्तदैवप्रतीतिमात्रेणत्वयिसंतित्वंचामीषुतदैवकारणतयाऽनुगतः अन्यदात्वव्यावहारिकोविकल्पकस्त्वमेवावाशिष्यस इत्यर्थः १४ एवंरूपत्वादज्ञाननिबंधनश्चसंसारइत्याहगुणप्रवाहइति सूक्ष्मांनिष्प्रपंचांगतिमबुधाअविद्वांसः अबुद्धेतिवापाठःअतोऽबोधेनदेहाभिमानेनकृतैःकर्मभिःसंसरंतीति १५ एवंतयोस्तत्त्वंनिरूप्यतदप्राप्त्याशोचतियदृच्छयेतिनृतांमनुष्यताम्सुकल्पांपटुतरेंद्रियाम् १६ अहोकिमितिप्रमत्तोऽसित्वयाबहुभिःपाशैर्निबद्धत्वादित्याह असावहमितिदेहेअस्यदेहस्यान्वयादिषुपुत्रादिषुचममैवैतइति १७ अहोत्वत्पुत्रयोरावयोःकिमिदमारोप्यतेअतआहयुवामिति भूभारक्षत्रक्षपणार्थमवतीर्णौतथाहनिश्चितमात्थकथयसि १८ तत्तस्मादरणंशरणमापन्नानांसंसृतिभयमपहंतीतितथातत् ननुत्वमतिसुखीवृथाकिंनिर्विद्यसेऽतआहएतावतेति इंद्रियलालसेनेंद्रियार्थतृष्णयायद्येनेंद्रियलालसेनमर्त्यैशरीरेआत्मदृगात्मबुद्धिरहंत्वयिचपरेपरमेश्वरेऽपत्यबुद्धिरस्मितेनालमलंपर्याप्तमिति १९ ननुकुतएतदहंपरमेश्वरइतितत्राहसूतीगृहइतिनौआवयोःअनुयुगंप्रतियुग्मम् यदासुतपाःपृश्निरितियुग्मम्यदाकश्यपोदितिश्चेतियुग्मम् अधुनावसुदेवोदेवकीतियुग्मम् एवंहिप्रतियुग्ममजएवाहंसजज्ञेवतीर्णइतिभवान्नूनंजगाद नन्वन्योऽसौचतुर्भुजोदेवइतितत्राऽह नानातनूरितिगगनवदसंगएवत्वम्भूम्नःसर्वगतस्याविभूतिरूपांमायांकोवेदेति २० २१ उपमन्महे उपमन्यामहे समुद्दिश्यविषयीकृत्यतत्त्वग्रामस्तत्त्वसमूहःउदाहृतःसम्यङ्निरूपितः २२ इमामेवदृष्टिंसर्वत्रविधस्वेत्याहअहमिति एवंविमृश्याब्रह्मत्वेनैवान्वेषणीयाःकिंचसचराचरंजगदपि२३ननुनानाविकारवतांकुतोब्रह्मत्वमितिचेन्न ब्रह्मणएवोपाधिधर्मैर्बहुधाप्रतीतेरितिसदृष्टांतमाहद्वाभ्याम् आत्माहीति यथा खादिभूतानितत्कृतेषुघटादिष्वाविस्तिरोभावादियांत्येवमसावात्माऽप्यात्मसृष्टैर्गुणैःकृत्वातत्कृतेषुदेहेषुबहुधाईयतेपुनश्चयथाशयंयथोपाध्याविर्भावतिरोभावादिरूपेणप्रतीयतेनवस्तुतः कुतः एकोबहुधास्वयंज्योतिर्दृश्यत्वेननित्योऽनित्यत्वेनानन्योऽन्यत्वेनानिर्गुणः सगुणत्वेनेत्यादिबहुधात्वंप्रपंचनीयम् २४ २५ २६

तस्मान्नसंत्यभीभावायर्हित्वयिविकल्पिताः ॥ त्वंचामीषुविकारेषुह्यन्यदाऽव्यावहारिकः १४ गुणप्रवाहएतस्मिन्नबुधास्त्वखिलात्मनः॥गतिंसूक्ष्मामबोधेनसंसरंतीहकर्मभिः १५ यदृच्छयानृतांप्राप्यसुकल्पामिहदुर्लभाम् ॥ स्वार्थेप्रमत्तस्यवयोगतंत्वन्माययेश्वर १६ असावहंममैवैतेदेहेचास्यान्वयादिषु ॥ स्नेहपाशैर्निबध्नातिभवान्सर्वमिदंजगत् १७ युवांननःसुतौसाक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरौ ॥ भूभारक्षत्रक्षपणअवतीर्णौतथात्थह १८ तत्तेगतोऽस्म्यरणमद्यपदारविंदमापन्नसंसृतिभयापहमार्त्तबंधो ॥ एतावताऽलमलमिंद्रियलालसेनमर्त्यात्मदृक्त्वयिपरेयदपत्यबुद्धिः १९ सूतीगृहेननुजगादभवानजोनौसंजज्ञइत्यनुयुगंनिजधर्मगुप्त्यै ॥ नानातनूर्गगनवद्विदधज्जहासिकोवेदभूम्नउरुगायविभूतिमायां २० श्रीशुकउवाच ॥ आकर्ण्येत्थंपितुर्वाक्यंभगवान्सात्वतर्षभः ॥ प्रत्याहप्रश्रयानम्रःप्रहसन्श्लक्ष्णयागिरा २१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वचोवःसमवेतार्थंतातैतदुपमन्महे ॥ यन्नःपुत्रान्समुद्दिश्यतत्त्वग्रामउदाहृतः २२ अहंयूयमसावार्यइमेचद्वारकौकसः ॥ सर्वेप्येवंयदुश्रेष्ठविमृश्याःसचराचरम् २३ आत्माह्येकःस्वयंज्योतिर्नित्योऽन्योनिर्गुणोगुणैः ॥ आत्मसृष्टैस्तत्कृतेषुभूतेषुबहुधेयते२४ खंवायुर्ज्योतिरापोभूस्तत्कृतेषुयथाशयं ॥ आविस्तिरोऽल्पभूर्येकोनानात्वंयात्यसावपि २५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंभगवताराजन्वसुदेवउदाहृतः ॥ श्रुत्वाविनष्टनानाधीस्तूष्णींप्रीतमनाअभूत् २६

सुविस्मितासती २७ समाश्राव्यसंबोध्य २८ २९ भूमेर्भारायमाणानांराज्ञामर्थैतेषांनिधनार्थंमेमयिकिलावतीर्णौ ३० हेआद्ययस्यांशःपुरुषस्तस्यांशोमायातस्याअंशागुणास्तेषांभागेनप
रमाणुमात्रलेशेनविश्वोत्पत्त्यादयोभवंति तंत्वात्वांगतिंशरणंगतास्मि ३१ आनिन्यथुरानीतवंतौ पितृस्थानाद्यमसदनात् ३२ ३३ ३४ दैत्यराड्बलिः कथंभूतौ विश्वस्याऽत्मभूतंदैव
म् सान्वयःसपरिवारः ३५ सवृंदःसपरिजनःकथंभूतौपादाववनिज्य यदंबुययोरवनेजनोदकमाब्रह्मब्रह्माणमभिव्याप्यजगत्पुनत्पवित्रयद्वर्ततेतौ ३६ ३७ इंद्रसेनोबलिः प्रेमविभिन्नया
प्रेमार्द्रयाधिया बिभ्रद्धारयन् ३८ अनंतायशेषाय बृहतेफणैकदेशेविश्वधारणाद्बृहत्तस्मैकृष्णायसदानंदरूपायच वेधसेजगद्विधात्रे सांख्ययोगवितानायेत्यादिपदत्रयमैक्यविवक्षया

अथतत्रकुरुश्रेष्ठदेवकीसर्वदेवता ॥ श्रुत्वाऽऽनीतंगुरोःपुत्रमात्मजाभ्यांसुविस्मिता २७ कृष्णरामौसमाश्राव्यपुत्रान्कंसविहिंसितान् ॥ स्मरंतीकृपणंप्राह
वैक्लव्यादश्रुलोचना २८ देवक्युवाच ॥ रामरामाप्रमेयात्मन्कृष्णयोगेश्वरेश्वर ॥ वेदाहंवांविश्वसृजामीश्वरावादिपूरुषौ २९ कालविध्वस्तसत्त्वानांराज्ञा
मुच्छास्त्रवर्तिनां ॥ भूमेर्भारायमाणानामवतीर्णौकिलाद्यमे ३० यस्यांशांशांशभागेनविश्वोत्पत्तिलयोदयाः ॥ भवंतिकिलविश्वात्मंस्तंत्वाऽद्याहंगतिंगता
३१ चिरान्मृतसुतादानेगुरुणाकालचोदितौ ॥ आनिन्यथुःपितृस्थानाद्गुरवेगुरुदक्षिणाम् ३२ तथामेकुरुतंकामंयुवांयोगेश्वरेश्वरौ ॥ भोजराजहतान्पु
त्रान्कामयेद्रष्टुमाहृतान् ३३ ऋषिरुवाच ॥ एवंसंचोदितौमात्रारामःकृष्णश्चभारत ॥ सुतलंसंविविशतुर्योगमायामुपाश्रितौ ३४ तस्मिन्प्रविष्टावुपलभ्य
दैत्यराड्विश्वात्मदैवंसुतरांतथात्मनः ॥ तद्दर्शनाह्लादपरिप्लुताशयःसद्यःसमुत्थायननामसान्वयः ३५ तयोःसमानीयवरासनंमुदानिविष्टयोस्तत्रमहात्मनो
स्तयोः ॥ दधारपादाववनिज्यतज्जलंसवृंदआब्रह्मपुनद्यदंबुह ३६ समर्हयामाससतौविभूतिभिर्महार्हवस्त्राभरणानुलेपनैः ॥ तांबूलदीपामृतभक्षणादिभिः
स्वगोत्रवित्तात्मसमर्पणेनच ६७ सइंद्रसेनोभगवत्पदांबुजंबिभ्रन्मुहुःप्रेमविभिन्नयाधिया ॥ उवाचहानंदजलाकुलेक्षणःप्रहृष्टरोमानृपगद्गदाक्षरम् ३८ बलि
रुवाच ॥ नमोऽनंतायबृहतेनमःकृष्णायवेधसे ॥ सांख्ययोगवितानायब्रह्मणेपरमात्मने ३९ दर्शनंवांहिभूतानांदुष्प्रापंचाप्यदुर्लभम् ॥ रजस्तमःस्वभावानां
यन्नःप्राप्तौयदृच्छया ४० दैत्यदानवगंधर्वाःसिद्धविद्याध्रचारणाः ॥ यक्षरक्षःपिशाचाश्चभूतप्रमथनायकाः ४१ विशुद्धसत्त्वधाम्न्यद्धात्वयिशास्त्रशरीरिणि
॥ नित्यंनिबद्धवैरास्तेवयंचान्येचतादृशाः ४२ केचनोद्बद्धवैरेणभक्त्याकेचनकामतः ॥ नतथासत्त्वसंरब्धाःसन्निकृष्टाःसुरादयः ४३ इदमित्थमितिप्राय
स्तवयोगेश्वरेश्वर ॥ नविदंत्यपियोगेशायोगमायांकुतोवयं ४४

३९ योगेश्वराणामपिदुर्दर्शौयुवामस्माभिर्दृष्टावित्येतन्नातिचित्रमित्याह दर्शनमिति दुष्प्रापमपियुष्मत्कृपयाकेषांचिददुर्लभंसुलभमपिभवतितदाह रजस्तमःस्वभावानामिति नोदर्श
नंप्राप्तौ ४० अहोविद्विषोवयंसात्विकभक्तेभ्योऽपिसभाग्याइत्याह दैत्येत्यादित्रिभिः ४१ ४२ उद्बद्धवैरेणयाभक्तिस्तया केचनेतिचैद्यादयः कामतोभक्त्यागोप्यादयोयथासन्निकृष्टास्त्व
दात्मतांप्राप्ताः तथाचसत्त्वसंरब्धाःसत्त्वाविष्टाअपिसुरादयोनसन्निकृष्टाइति ४३ ननुसात्त्विकेभ्योऽपिराजसादयः सन्निकृष्टाइतिचित्रंतदाह इदमित्थमिति इदमितिस्वरूपतः इत्थ
मितिविशेषतश्च ४४

तदेवंयद्यपिवैरभावेनत्वत्प्राप्तिर्भवेत्तथाऽपिमांसात्त्विकंकुर्विति प्रार्थयते तादीति तत्तथानःप्रसीद यथानिरपेक्षैराप्तकामैरपिविमृग्यंयुष्मत्पादारविंदंतदेवधिषणमाश्रयस्तस्मादन्यद्गृहंतदेवांध
कूपस्तस्मान्निष्क्रम्यनिर्गत्यविश्वस्यशरणंरक्षितारोवृक्षास्तेषामंघ्रिमूलेषुस्वतएवगलितैःफलादिभिरुपलब्धाप्राप्तावृत्तिर्जीविकायेनसोऽहंशांतः सन्नेकएवचरामि उतअथवासर्वेषांसखायोमहां
तस्तैःसहयथाचरामीति ४५ कथमल्पपुण्यानामेवंभावःसंभवतीतिचेत्तर्हियथैतद्भवेत्तथास्माननुशिक्षयेत्याह शाधीति हेप्रभोईशितव्याःसर्वेजीवास्तेषामीशयत्तवानुशासनमातिष्ठन्नाश्रयं
श्वोदनायाविधिनिषेधलक्षणायाःसकाशाद्विमुच्यतेनखलुत्वद्भक्तोविधिकिंकरःस्यादितिभावः ४६ तदुक्तंसर्वमनुमोद्यस्वागमनकारणंसप्रपंचंकथयति आसन्निति पंचभिः ऊर्णायांभार्यायांप्रथमें
तरेस्वायंभुवमन्वंतरेतेदेवाःसुतांवाचंयभितुंयब्धुंमैथुनेनरमयितुमुद्यतमुद्युक्तंकंप्रजापतिंजहसुरुपहसितवंतः ४७ तेनावद्यकर्मणापापेनाऽसुरींयोनिमगन्नगमन् अधुनातत्क्षणमेव हिरण्यकशिपो

तन्नःप्रसीदनिरपेक्षविमृग्ययुष्मत्पादारविंदधिषणान्यगृहांधकूपात् ॥ निष्क्रम्यविश्वशरणांघ्र्युपलब्धवृत्तिःशांतोयथैकउतसर्वसखैश्चरामि ४५ शाध्यस्मा
नीशितव्येशनिष्पापान्कुरुनःप्रभो ॥ पुमान्यच्छ्रद्धयातिष्ठंश्चोदनायाविमुच्यते ४६ श्रीभगवानुवाच ॥ आसन्मरीचेःषट्पुत्राऊर्णायांप्रथमेंऽतरे ॥ देवाः
कंजहसुर्वीक्ष्यसुतांयभितुमुद्यतं ४७ तेनासुरीमगन्योनिमधुनाऽवद्यकर्मणा ॥ हिरण्यकशिपोर्जातानीतास्तेयोगमायया ४८ देवक्याउदरेजाताराजन्कं
सविहिंसिताः ॥ सातान्शोचत्यात्मजान्स्वांस्तइमेऽध्यासतेंऽतिके ४९ इतएतान्प्रणेष्यामोमातृशोकापनुत्तये ॥ ततःशापाद्विनिर्मुक्तालोकंयास्यंतिवि
ज्वराः ५० स्मरोद्गीथःपरिष्वंगःपतंगःक्षुद्रभृद्घृणी ॥ षडिमेमत्प्रसादेनपुनर्यास्यंतिसद्गतिं ५१ इत्युक्त्वातान्समादायइंद्रसेनेनपूजितौ ॥ पुनर्द्वारवती
मेत्यमातुःपुत्रानयच्छताम् ५२तान्दृष्ट्वाबालकान्देवीपुत्रस्नेहस्नुतस्तनी ॥परिष्वज्यांकमारोप्यमूर्ध्न्यजिघ्रदभीक्ष्णशः ५३ अपाययत्स्तनंप्रीतासुतस्पर्श
परिस्नुता ॥ मोहितामाययाविष्णोर्ययासृष्टिःप्रवर्तते ५४ पीत्वाऽमृतंपयस्तस्याःपीतशेषंगदाभृतः ॥ नारायणांगसंस्पर्शप्रतिलब्धात्मदर्शनाः ५५ ते
नमस्कृत्यगोविंदंदेवकींपितरंबलम् ॥ मिषतांसर्वभूतानांययुर्धामदिवौकसाम् ५६ तंदृष्ट्वादेवकीदेवीमृतागमननिर्गमम् ॥ मेनेसुविस्मितामायांकृष्णस्य
रचितांनृप ५७ एवंविधान्यद्भुतानिकृष्णस्यपरमात्मनः ॥ वीर्याण्यनंतवीर्यस्यसंत्यनंतानिभारत ५८ सूतउवाच ॥ यइदमनुशृणोतिश्रावयेद्वामुरारेश्च
रितममृतकीर्तेर्वर्णितंव्यासपुत्रैः ॥ जगदघभिदलंतद्भक्तसत्कर्णपूरंभगवतिकृताचित्तोयातितत्क्षेमधाम ५९ ॥ इतिश्रीभागवतेम०दशमस्कंधेउत्तरार्धेमृता
ग्रजानयनंनामपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

र्जाताइत्यर्थः४८तेचयोगमाययाततोनीताःसंतोदेवक्याउदरेजाताःहेराजन् बलेतेचकंसेन विहिंसिताःसाचतानात्मजान्मत्वाशोचति तेचेमेतवांतिकेऽध्यासते४९लोकंदेवलोकम्५०स्मरोद्गी
थःस्मरसहितउद्गीथः सद्गतिंमोक्षम् स्मरस्यैवपूर्वंकीर्तिमानितिनामअतःकीर्तिमंतंप्रथमजंकंसायानकदुंदुभिःअर्पयामासेत्युक्तं५१ अयच्छतामर्पयामासतुः ५२ ५३ ५४ अमृतत्वेहेतुःगदाभृ
तःपीतशेषमितिनारायणांगसंस्पर्शेनप्रतिलब्धंदेवावयमित्यात्मदर्शनंयैस्ते५५धामदेवलोकम् ५६मृतानामागमनंनिर्गमनंचश्रीकृष्णस्यमायांमेनेतेनैवापत्यादिरूपेणरचिताम् ५७ ५८अम
तंकीर्तिर्यस्यतस्यव्यासपुत्रैरितिबहुवचनंपूजार्थम् जगतामघंभिनत्तीतितथातत् अलंनिःशेषंयथाभवतितथादिनकृच्छ्रादिवदिति तदेवंमोक्षहेतुत्वंपापक्षयहेतुत्वंचोक्तं तद्भक्तानांतुसत्कर्णपू
रंपरमसुखावहंकर्णाभरणमितिस्वयंसुखरूपतामाहकिंचभगवतिकृतमावेशितंचित्तंयेनसतथाभूत्वातस्यक्षेमधामकालादिभयरहितंलोकंयातीति ५९ इ०द०उ०टी०पंचाशीतितमाध्यायः ८५

षडशीतितमेदंभात्सुभद्रामर्जुनोऽहरत् ॥ गत्वाचमिथिलांकृष्णोनृपविप्रावनंदयत् ॥ १ ॥ पित्रोःस्वज्ञानमादिश्यसुभद्रांफाल्गुनायच ॥ जगाममिथिलांकृष्णःस्वभक्तप्रियकृत्ततः ॥ २ ॥ दे
वक्यामृतपुत्रलाभवदर्जुनस्यसुभद्रालाभोऽपिरामप्रातिकूल्याद्दुर्घटइतिमन्यमानःप्रसंगात्पृच्छति ब्रह्मन्निति १ २ कथमशृणोत्दुर्योधनायेति अपरेवसुदेवादयोनदास्यंतीति तल्लिप्सुस्तस्या
मातुलेय्यालिप्सुःरामंवंचयितुंपूज्यतमंत्रिदंडिवेषंविधायगतइत्याह सयातिरिति ३ स्वार्थसाधकःकन्यांप्रेप्सुः ४ तमातिथ्येननिमंत्र्यगृहमानीयबलेनयच्छ्रद्धयोपहृतंपरिविष्टंतद्भैक्ष्यंकि
लार्जुनोबुभुजेइत्यन्वयः ५ भावेनरत्यभिप्रायेणक्षुभितंमनोदधे ६ व्रीडितापांगीसव्रीडकटाक्षा तस्मिन्नेवन्यस्तंहृदयमीक्षणंचययासा ७ अंतरंहर्त्तुमवसरंप्रेप्सुःप्राप्तुमिच्छुःकामेनभ्रमच्चित्तंय

राजोवाच ॥ ब्रह्मन्वेदितुमिच्छामःस्वसारंरामकृष्णयोः ॥ यथोपयेमेविजयोयाममासीत्पितामही १ श्रीशुकउवाच ॥ अर्जुनस्तीर्थयात्रायांपर्यटन्नवनीं
प्रभुः ॥ गतःप्रभासमशृणोन्मातुलेयींसआत्मनः २ दुर्योधनायरामस्तांदास्यतीतिनचापरे ॥ तल्लिप्सुःसयतिर्भूत्वात्रिदंडीद्वारकामगात् ३ तत्रवैवार्षि
कान्मासानवात्सीत्स्वार्थसाधकः ॥ पौरैःसभाजितोऽभीक्ष्णंरामेणाजानताचसः ४ एकदागृहमानीयआतिथ्येननिमंत्र्यतम् ॥ श्रद्धयोपहृतंभैक्ष्यंबलेनबु
भुजेकिल ५ सोऽपश्यत्तत्रमहतींकन्यांवीरमनोहराम् ॥ प्रीत्युत्फुल्लेक्षणस्तस्यांभावक्षुब्धंमनोदधे ६ साऽपितंचकमेवीक्ष्यनारीणांहृदयंगमम् ॥ हसंती
व्रीडितापांगीतन्यस्तहृदयेक्षणा ७ तांपरंसमनुध्यायन्नंतरंप्रेप्सुरर्जुनः ॥ नलेभेशंभ्रमच्चित्तःकामेनातिबलीयसा ८ महत्यांदेवयात्रायांरथस्थांदुर्गनिर्गतां ॥
जहारानुमतःपित्रोःकृष्णस्यचमहारथः ९ रथस्थोधनुरादायशूरांश्चारुंधतोभटान् ॥ विद्राव्यक्रोशतांस्वानांस्वभागंमृगराडिव १० तच्छ्रुत्वाक्षुभितोरा
मःपर्वणीवमहार्णवः ॥ गृहीतपादःकृष्णेनसुहृद्भिश्चान्वशाम्यत ११ प्राहिणोत्पारिबर्हाणिवरवध्वोर्मुदाबलः ॥ महाधनोपस्करेभरथाश्वनरयोषितः १२ श्री
शुकउवाच ॥ कृष्णस्यासीद्द्विजश्रेष्ठःश्रुतदेवइतिश्रुतः ॥ कृष्णैकभक्त्यापूर्णार्थःशांतःकविरलंपटः १३ सउवासविदेहेषुमिथिलायांगृहाश्रमी ॥ अनीहया
गताहार्यनिर्वर्तितनिजक्रियः १४ यात्रामात्रंत्वहरहर्दैवादुपनमत्युत ॥ नाधिकंतावतातुष्टःक्रियाश्चक्रेयथोचिताः १५ तथातद्राष्ट्रपालोंऽगबहुलाश्वइति
श्रुतः ॥ मैथिलोनिरहंमानउभावप्यच्युतप्रियौ १६ तयोःप्रसन्नोभगवान्दारुकेणाहृतंरथम् ॥ आरुह्यसाकंमुनिभिर्विदेहान्प्रययौप्रभुः १७ नारदोवामदे
वोऽत्रिःकृष्णोरामोऽसितोऽरुणिः ॥ अहंबृहस्पतिःकण्वोमैत्रेयश्च्यवनादयः १८ तत्रतत्रतमायांतंपौराजानपदानृप ॥ उपतस्थुःसार्धहस्ताग्रहैःसूर्यमिवो
दितम् १९ आनर्त्तधन्वकुरुजांगलकंकमत्स्यपांचालकुंतिमधुकेकयकोसलार्णाः ॥ अन्येचतन्मुखसरोजमुदारहासस्निग्धेक्षणंनृपपपुर्दृशिभिर्नृनार्यः २०

स्यसःशंरामादिसन्माननिमित्तंसुखम् ८ ९ आसमंताद्रुंधतआवरणंकुर्वतः १० ११ पारिबर्हाणिवरवध्वोःप्रीतिदेयानि १२ १३ अनीहयानुद्यमेनैवाऽगतंयदाहार्यभोज्यंतेननिर्वर्तितानि
जाःक्रियायेनसः १४ यात्रामात्रंशरीरादिनिर्वाहमात्रंभोज्यसुपनमतितंप्रत्यागच्छति १५ मिथिलस्यजनकस्यवंश्योमैथिलः १६ प्रभुरेवस्वयंविदेहान्देशान्प्रययौ १७ कृष्णोव्यासःरा
मोभार्गवःअहंशुकःएवमादिभिःसह १८ १९ आनर्त्ताद्यर्णांतास्तद्देशवर्तिनोनृनार्यःउदारहासंस्निग्धमीक्षणंयस्मिस्तत् दृशिभिर्नेत्रैः २०

स्ववीक्षणेनैवविनष्टतमिस्रादृग्येषांतेभ्यःक्षेममभयमर्थदृशंतत्त्वज्ञानंच २१ अभीयुःप्रत्युज्जग्मुः २२ प्रीत्योत्फुल्लान्याननान्याशयाअंतःकरणानिचयेषांते कैःशिरोभिः २३ २४ २५ तद
भिप्रेत्यांगीकृत्यतत्तदोभाभ्यामपिताभ्यांमद्गृहादन्यस्यगेहंयातीत्यलक्षितोऽविदितः यद्वा उभाभ्यांरूपाभ्यांतदलक्षितस्ताभ्यामलक्षितइति २६ २७ उद्धर्षमुद्गतहर्षंहृदयंयस्य अस्रैरावि
लेक्लिन्नेईक्षणेयस्यसः सचसच २८ ईश्वरान् ईश्वरंतत्तुल्यांश्चेत्यर्थः २९ प्रीणन्प्रीणयन् संस्पृशन्संमर्दयन् ३० आत्माचेतयिता साक्षीप्रकाशकःस्वदृक्स्वप्रकाशः अथातःकारणात् ३१

तेभ्यःस्ववीक्षणविनष्टतमिस्रदृग्भ्यःक्षेमंत्रिलोकगुरुरर्थदृशंचयच्छन् ॥ शृण्वन्दिगंतधवलंस्वयशोऽशुभघ्नंगीतंसुरैर्नृभिरगाच्छनकैर्विदेहान् २१ तेऽच्युतं
प्राप्तमाकर्ण्यपौराजानपदानृप ॥ अभीयुर्मुदितास्तस्मैगृहीतार्हणपाणयः २२ दृष्ट्वातमुत्तमश्लोकंप्रीत्युत्फुल्लाननाशयाः ॥ कैर्धृतांजलिभिर्नेमुःश्रुतपूर्वा
स्तथामुनीन् २३ स्वानुग्रहायसंप्राप्तंमन्वानौतंजगद्गुरुम् ॥ मैथिलःश्रुतदेवश्चपादयोःपेततुःप्रभोः २४ न्यमंत्रयेतांदाशार्हमातिथ्येनसहद्विजैः ॥ मैथिलः
श्रुतदेवश्चयुगपत्संहतांजली २५ भगवांस्तदभिप्रेत्यद्वयोःप्रियचिकीर्षया ॥ उभयोराविशद्गेहमुभाभ्यांतदलक्षितः २६ श्रोतुमप्यसतांदूरान्जनकःस्वगृहाग
तान् ॥ आनीतेष्वासनाग्र्येषुसुखासीनान्महामनाः २७ प्रवृद्धभक्त्याउद्धर्षहृदयास्राविलेक्षणः ॥ नत्वातदंघ्रीन्प्रक्षाल्यतदपोलोकपावनीः २८ सकुटुं
बोवहन्मूर्ध्नापूजयांचक्रईश्वरान् ॥ गंधमाल्यांबराकल्पधूपदीपार्घगोवृषैः २९ वाचामधुरयाप्रीणन्निदमाहान्नतर्पितान् ॥ पादावंकगतौविष्णोःसंस्पृशन्श
नकैर्मुदा ३० राजोवाच ॥ भवान्हिसर्वभूतानामात्मासाक्षीस्वदृग्विभो ॥ अथनस्त्वत्पदांभोजंस्मरतांदर्शनंगतः ३१ स्ववचस्तदृतंकर्तुमस्मद्दृग्गोचरो
भवान् ॥ यदात्थैकांतभक्तान्मेनानंतःश्रीरजःप्रियः ३२ कोनुत्वच्चरणांभोजमेवंविद्विसृजेत्पुमान् ॥ निष्किंचनानांशांतानांमुनीनांयस्त्वमात्मदः ३३ यो
ऽवतीर्ययदोर्वंशेनृणांसंसरतामिह ॥ यशोवितेनेतच्छांत्यैत्रैलोक्यवृजिनापहं ३४ नमस्तुभ्यंभगवतेकृष्णायाकुंठमेधसे ॥ नारायणायऋषयेसुशांतंतपई
युषे ३५ दिनानिकतिचिद्भूमन्गृहान्नोनिवसद्विजैः ॥ समेतःपादरजसापुनीहीदंनिमेःकुलं ३६ इत्युपामंत्रितोराज्ञाभगवाँल्लोकभावनः ॥ उवासकुर्वन्क
ल्याणंमिथिलानरयोषिताम् ३७ श्रुतदेवोऽच्युतंप्राप्तंस्वगृहाञ्जनकोयथा ॥ नत्वामुनीन्सुसंहृष्टोधुन्वन्वासोननर्तह ३८ तृणपीठबृसीष्वेतानानीतेषूप
वेश्यसः ॥ स्वागतेनाभिनंद्यांघ्रीन्सभार्योऽवनिजेमुदा ३९ तदंभसामहाभागआत्मानंसगृहान्वयम् ॥ स्नापयांचक्रउद्धर्षोलब्धसर्वमनोरथः ४० फलार्हणो
शीरशिवामृतांबुभिर्मृदासुरभ्यातुलसीकुशांबुजैः ॥ आराधयामासयथोपपन्नयासपर्ययासत्त्वविवर्द्धनांधसा ४१

अनंतोबंधुरपिश्रीर्भार्याऽपिअजःपुत्रोऽपि ३२ ३३ तच्छांत्यैसंसारोपशमाय ३४ ३५ गृहान् गृहेष्वित्यर्थः ३६ ६७ धुन्वन्परिभ्रमयन् ३८ अवनिजेअवनिनिजेप्रक्षालितवान् ३९ ४०
फलैरामलकादिभिरर्हणेनोशीरैस्तृणविशेषमूलैःसुवासितैःशिवैरमृतवत्स्वादुभिरंबुभिः सुरभ्यामृदाकस्तूरीप्रमुखया सपर्ययापूजया यथोपपन्नयाऽनायासेनसंपन्नया भूतानुपद्रवलब्धत्वात्
सत्त्वविवर्धनंयदंधोऽन्नंतेनच ४१

अस्यश्रीकृष्णस्याऽऽत्मामूर्तिस्तस्यनिकेतैःस्थानविशेषैर्भूसुरैश्चसर्वतीर्थास्पदपादरेणुभिःकृष्णादिभिर्यःसंगमःसममकुतोन्वभूदिति अनुइतिविस्मये यद्वा आइतिवितर्के नुइतिविस्मये४२ उपस्थितःसमीपउपविष्टःभार्याभर्त्र्याःस्वजनाआपत्यानिचतैःसहितःश्रीकृष्णस्यांघ्रिमभिमृशतिसंमर्दयतीत्यंघ्र्यभिमर्शनः ४३यर्हीदंप्राविष्टस्तदैवदर्शनंप्राप्तइतिसएवसन्मात्रोनाद्यतनभूतस्त्वमित्यर्थःयद्वानोऽस्मानद्यैवप्राप्तइतिनकिंतुतदैवप्राप्तोयर्हीदंविश्वंस्वशक्तिभिः सत्त्वादिभिःसृष्ट्वास्वसत्तयाऽनुप्राविष्टस्त्वम् त्वद्दर्शनंतुपरंकेवलमद्यैवप्राप्तम् ४४मायासृष्टिप्रवेशयोराविद्यासृष्टिप्रवेशौदृष्टांततयाऽऽहयथेतिआत्ममाययास्वाविद्यया यद्वा आत्मनस्तवमाययेति ४५किंच शृण्वतामिति नित्यंश्रवणकीर्तनादिपराणाममलात्मनामपिहृद्येवत्वंभासिममतुलोचनगोचरस्त्वमहोभाग्यमितिभावः४६ ननुसर्वेषांहृदिस्थितःकथंकेषांचिदेवहृदिभासि मेघैःसूर्यवज्जीवोपाधिभिरावृतत्वादितियद्युच्यतेतर्हिनकस्यापिभायादित्यतआह हृदिस्थोऽपीतिकर्मभिर्विक्षिप्तंचेतोयेषांतेषामात्मशक्तिभिरहंकारादिभिरग्राह्योऽव्यवहितोप्युपेतगुणःप्राप्तश्रवणकीर्तनादिसंस्कारआत्माअंतःकरणंयेषांतेषामंतिसमीपे अव्यवहितस्त्वमित्यर्थः४७एतदेवप्रपंचयन्नम

सतर्कयामासकुतोममान्वभूद्गृहांधकूपेपतितस्यसंगमः ॥ यःसर्वतीर्थास्पदपादरेणुभिःकृष्णेनचास्यात्मनिकेतभूसुरैः ४२ सूपविष्टान्कृतातिथ्याञ्श्रुतदेवउपस्थितः ॥ सभार्यस्वजनापत्यउवाचांघ्र्यभिमर्शनः ॥ ४३ ॥ श्रुतदेवउवाच ॥ नाद्यनोदर्शनंप्राप्तःपरंपरमपूरुषः ॥ यर्हीदंशक्तिभिःसृष्ट्वाप्रविष्टोह्यात्मसत्तया ४४ यथाशयानःपुरुषोमनसैवात्ममायया ॥ सृष्ट्वालोकंपरंस्वाप्नमनुविश्यावभासते ४५ शृण्वतांगदतांशश्वदर्चतांत्वाऽभिवंदताम् ॥ नृणांसंवदतामंतर्हृदिभास्यमलात्मनाम् ४६हृदिस्थोऽप्यतिदूरस्थःकर्मविक्षिप्तचेतसाम् ॥ आत्मशक्तिभिरग्राह्योप्यंत्युपेतगुणात्मनाम् ४७ नमोऽस्तुतेऽध्यात्मविदांपरात्मनेअनात्मनेस्वात्माविभक्तमृत्यवे ॥ सकारणाकारणलिंगमीयुषेस्वमाययासंवृतरुद्धदृष्टये ४८ सत्वंशाधिस्वभृत्यान्नःकिंदेवकरवामहे ॥ एतदंतोनृणांक्लेशोयद्भवानक्षगोचरः ४९ श्रीशुकउवाच ॥ तदुक्तमित्युपाकर्ण्यभगवान्प्रणतार्त्तिहा ॥ गृहीत्वापाणिनापाणिंप्रहसंस्तमुवाचह ॥ ५० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ब्रह्मंस्तेऽनुग्रहार्थायसंप्राप्तान्विध्यमून्मुनीन् ॥ संचरंतिमयालोकान्पुनंतःपादरेणुभिः ५१ देवाःक्षेत्राणितीर्थानिदर्शनस्पर्शनार्चनैः ॥ शनैःपुनंतिकालेनतदप्यर्हत्तमेक्षया ५२ ब्राह्मणोजन्मनाश्रेयान्सर्वेषांप्राणिनामिह ॥ तपसाविद्ययातुष्ट्याकिमुमत्कलयायुतः ५३

स्यति नमोस्त्विति तेतुभ्यंनमोऽस्तुअध्यात्मविदांनिवृत्तदेहाद्यहंकाराणांपरात्मनेपरमात्मत्वनप्रकाशमानाय मोक्षप्रदायेत्यर्थःअनात्मनेदेहाद्यभिमानिनेजीवायपरत्वेनाप्रकाशमानत्वात्स्वात्मनःसकाशाद्विभक्तःसमर्पितोमृत्युःसंसारोयेनतस्मैकुतएतत्तत्राऽऽह सकारणंमहदादिकार्यमकारणंप्रकृतिस्तदुभयलिंगमुपाधिंनियम्यतयाईयुषेप्राप्तवते अतउभयानियंतुःस्वस्मात्सकाशात्तदुभयवश्यायजीवायविभक्तमृत्यवइत्यर्थः नियंतृनियम्यत्वेकारणंवदन्नाहहेस्वमाययासंवृतेति अतोऽलुप्तैश्वर्यत्वान्नियंत्रेतुभ्यंनमः किंच रुद्धदृष्टयेमायावित्वादेवान्येषांरुद्धाआवृतादृष्टिर्येनतस्मै यद्वा स्वमाययास्वस्यासंवृताअन्येषांरुद्धादृष्टिर्येनतस्मैइत्येकंपदम [illegible] ःपरमेश्वरस्त्वंनोऽस्मान्स्वभृत्यान्शाध्यनुशिक्षय ४९ ५० स्वास्मिन्नादरमित्याधिकंब्राह्मणेषुमंदमिवाऽऽलक्ष्यलोकसंग्रहपरोभगवान्मत्तोऽपिब्राह्मणेषुश्रद्धातिरेकंकुर्वि [illegible] ह्मन्नितिसप्तभिः मयाहृदिस्थितेन ५१ देवादिभ्योऽपिब्राह्मणाःश्रेष्ठाइत्याह देवाइतितेशनैःपुनंतिएतेतुसद्यः किंच देवादीनियत्पुनंतितदप्यर्हत्तमानामीक्षया ५२ [illegible] तिस्तयायुतः ५३

किंच ब्राह्मणाराधनमेवममप्रेष्ठमित्याह नेतिहेतुमाह सर्ववेदमयोविप्रइति प्र र्ववेदमयोविप्रोदेवमयादस्माद्रूपात्प्रेष्ठइत्यर्थः ५४ असूयवोदोषदृष्टयः इज्यदृष्टयःपूज्यबु
द्धयः ५५ अस्यविश्वस्यहेतवोभावामहदादयः मदीक्षयाममैवसर्वत्रेक्षया ५६ नानांत्रिकांडविषयाणांप्रवृत्तिप्रकारमादिश्य ॥ ५९ ॥ इतिदशमेउ०टीकायांपडशीतितमो
ऽध्यायः ॥ ८६ ॥ सप्ताशीतितमेनारायणनारदवादतः ॥ वेदैःस्तुतिर्गुणालंबानि वते १ वागीशायस्यवदनेलक्ष्मीर्यस्यचवक्षसि ॥ यस्याऽऽस्तेहृदयेसंवित्तंनृसिंहमहंभजे २ संप्र
दायविशुद्धचर्थंस्वीयनिर्बंधयंत्रितः॥ श्रुतिस्तुतिमितव्याख्यांकरिष्यामियथामाति ३ श्रीमद्भागवतंपूर्वैःसारतःसन्निषेवितम् ॥ मयातुतदुपस्पृष्टमुच्छिष्टमुपचीयते ४ पूर्वाध्यायांते एवंस्वभक्त
योराजन्भगवान्भक्तभक्तिमान् । उषित्वाऽऽदिश्यसन्मार्गंपुनर्द्वारवतीमगादित्यत्रसन्मार्गसतां स्वतःप्रमाणभूतानामप्रामाण्यकारणरहितानांवेदानांमार्गंब्रह्मपरत्वमुपदिश्यभगवानगादित्यु
क्तंतत्रवेदानांब्रह्मपरत्वमघटमानंमन्वानःपृच्छति ब्रह्मन्निति तत्रतावन्मुख्यालक्षणागुणभेदेनात्रिधाशब्दप्रवृत्तिःमुख्याऽपिरूढियोगभेदेनद्विधा रूढिश्चस्वरूपेणजात्यागुणेनवानिर्देशार्हे
वस्तुनिसंज्ञासंज्ञिसंकेतेनप्रवर्तते यथाडित्थोगौःशुक्लइतिलक्षणाचतेनैवसंकेतेनाभिहितार्थसंबंधिनि यथागंगायांघोषइति गौणीचाभिहितार्थलक्षितगुणयुक्तेतत्सदृशे यथासिंहोदेवदत्तइतिय
थाऽऽहुः अभिधेयाविनाभूतप्रवृत्तिर्लक्षणेष्यते लक्ष्यमाणगुणैर्योगाद्वृत्तेरिष्टातुगौणतेति योगवृत्तिस्तु एतत्त्रिविधवृत्तिप्रतिपादितपदार्थयोःप्रकृतिप्रत्ययार्थयोर्वायोगेन यथापंकजमौपगवः

नब्राह्मणान्मेदयितंरूपमेतच्चतुर्भुजम् ॥ सर्ववेदमयोविप्रःसर्वदेवमयातह्यहम् ५४ दुष्प्रज्ञाअविदित्वैवमवजानंत्यसूयवः ॥ गुरुंमांविप्रमात्मानमर्चादाविज्यदृ
ष्टयः ५५ चराचरमिदंविश्वंभावायेचास्यहेतवः ॥ मद्रूपाणीतिचेतस्याधत्तेविप्रोमदीक्षया ५६ तस्माद्ब्रह्मऋषीनेतान्ब्रह्मन्मच्छ्रद्धयार्चय ॥ एवंचेदर्चि
तोऽस्म्यद्धानान्यथाभूरिभूतिभिः ॥ ५७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ सइत्थंप्रभुणादिष्टःसहकृष्णान्द्विजोत्तमान् ॥ आराध्यैकात्मभावेनमैथिलश्चापसद्गतिम् ५८
एवंस्वभक्तयोराजन्भगवान्भक्तभक्तिमान् ॥ उषित्वादिश्यसन्मार्गंपुनर्द्वारवतीमगात् ५९ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्द्धेश्रुतदेवानु
ग्रहोनामषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ परीक्षिदुवाच ॥ ब्रह्मन्ब्रह्मण्यनिर्देश्येनिर्गुणेगुणवृत्तयः ॥ कथंचरंतिश्रुतयःसाक्षात्सदसतःपरे
१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ बुद्धींद्रियमनःप्राणान्जनानामसृजत्प्रभुः ॥ मात्राऽर्थंचभवार्थंचआत्मनेकल्पनायच २

पाचकइत्यादि तत्रतावद्ब्रह्मणिरूढिवृत्तिर्नसंभवतीत्याह साक्षात्कथंचरंतीति तत्रहेतुः आनिर्देश्ये अनिर्देश्यत्वेऽपिहेतुंवदन्गुणवृत्तिंनिराकरोतिनिर्गुणेगुणवृत्तयइति गुणैर्वर्तमानाऽपिनिर्गु
णेकथंचरंतीत्यर्थःनिर्गुणत्वेचहेतुंवदन्लक्षणांयोगंचनिराकरोति सदसतःपरइति कार्यकारणाभ्यांपरस्मिन्नसंगे केनचिदपिसंबंधाभावान्नलक्षणायोगवृत्तीसंभवतइत्यर्थः एवंपदार्थत्वायो
गादपदार्थस्यचवाक्यार्थत्वायोगान्नश्रुतिगोचरत्वंब्रह्मणइत्यभिप्रायः १ उत्तरमाह बुद्धींद्रियेतिबुद्ध्यादीनुपाधीन्जनानामनुशायिनांजीवानांमात्राद्यर्थंप्रभुरीश्वरोऽसृजत् मीयंतइतिमा
त्राविषयास्तदर्थम् भवार्थंभवोजन्मलक्षणंकर्म तत्प्रभृतिकर्मकरणार्थमित्यर्थः आत्मनेलोकांतरगामिने आत्मनस्तत्तल्लोकभोगायेत्यर्थः अकल्पनायकल्पनानिवृत्तयेमुक्तयइत्यर्थःअर्थधर्मका
ममोक्षार्थमितिक्रमेणपदचतुष्टयस्यार्थः जनानामितिवदन्जीवार्थमीश्वरस्यसृष्ट्यादिषुप्रवृत्तिरितिदर्शयाति प्रभुरितीश्वरस्योपाधिवश्यताभावेनानित्यमुक्ततांदर्शयाति अयमभिप्रायःसगुण
मेवगुणैरनभिभूतंसर्वज्ञंसर्वशक्तिंसर्वैश्वरंसर्वनियंतारंसर्वोपास्यंसर्वकर्मफलप्रदातारंसमस्तकल्याणगुणनिलयंसच्चिदानंदंभगवंतंश्रुतयःप्रतिपादयन्ति यःसर्वज्ञःससर्ववित्यस्यज्ञानमयंतपः स
र्वस्यवशीसर्वस्येशानः यःपृथिव्यांतिष्ठन्पृथिव्याआंतरःसोऽकामयतबहुस्याम् सऐक्षतततत्तेजोऽसृजतसत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेत्याद्याः तथाभूतेश्वरतांतावत्संसारिणोजीवस्यतन्निवृत्तयेतत्त्वमसी

त्यादिवाक्यानिबोधयंति तत्रचतत्त्वंपदयोःसामानाधिकरण्यंप्रतीयते तच्चप्रकारांतरेणाघटमानंब्रह्मणिपर्यवसानंगमयति तथाहि नतावद्वैश्वदेव्यामि क्षेतिवदुभयोरेकार्थाभिधानेनसा
मानाधिकरण्यम् यथोक्तम् ‘आमिक्षांदेवतायुक्तांवदत्येवैषतद्धितः ॥ आमिक्षापदसान्निध्यात्तस्यैवविषयार्पणमि’ति कुतः भिन्नार्थत्वात् नचाजहत्स्वार्थयानिरूढलक्षणयाविशेषणविशेष्य
भावेननीलमुत्पलमितिवत् यथोक्तम् ‘स्वबुद्ध्यारज्यतेयेनविशेष्यंतद्विशेषणमि’त्यादि कुतःविरुद्धार्थत्वेनतदयोगात् नचजहत्स्वार्थत्वेनसंबंधिलक्षणयाकुसुमितद्रुमागंगेतिवत् कुतःएकार्थत्व
स्याविवक्षितत्वात् अतोजहदजहत्स्वार्थलक्षणयासोऽयंदेवदत्तइतिवद्विरुद्धांशत्यागेनानुगतचिदंशेनैकार्थेनसामानाधिकरण्येननिर्गुणेपर्यवसानम् अस्थूलादिवाक्यानांतुसाक्षादुपाधिनिषेधे
नतत्पदार्थशोधनउपयोगान्निर्गुणएवपर्यवसानम् तथाचात्रैवोपक्रमेस्वसृष्टमिदमापीयेत्यादिनाविशिष्टमालंबनंवक्ष्यति अंतेचश्रुतयस्त्वयिहिफलंत्यतन्निरसनेनभवन्निधनाइत्युपसंहरिष्यंति
उपासनादिवाक्यानांतुक्रियार्थप्रवृत्तसृष्ट्याद्यवलंबनेनज्ञानसाधनविधानेनतत्परत्वमित्येषादिक् २ अत्रचानादिशिष्टपरंपरागतत्वान्नसंदेहोयुक्तइत्याह सैषेति सैषायथोक्तालंबनाब्राह्मी
सैषाह्युपनिषद्ब्राह्मीपूर्वेषांपूर्वजैर्धृता ॥ श्रद्धयाधारयेद्यस्तांक्षेमंगच्छेदकिंचनः ३ अत्रतवर्णयिष्यामिगाथांनारायणान्विताम् ॥ नारदस्यचसंवादमृषेर्ना
रायणस्यच ४ एकदानारदोलोकान्पर्यटन्भगवत्प्रियः ॥ सनातनमृषिंद्रष्टुंययौनारायणाश्रमम् ५ योवैभारतवर्षेऽस्मिन्क्षेमायस्वस्तयेनृणाम् ॥ धर्मज्ञा
नशमोपेतमाकल्पादास्थितस्तपः ६ तत्रोपविष्टमृषिभिःकलापग्रामवासिभिः ॥ परीतंप्रणतोऽपृच्छादिदमेवकुरूद्वह ७ तस्मैह्यवोचद्भगवानृषीणांशृण्वता
मिदम् ॥ योब्रह्मवादःपूर्वेषांजनलोकनिवासिनाम् ८ श्रीभगवानुवाच ॥ स्वायंभुवब्रह्मसत्रंजनलोकेऽभवत्पुरा ॥ तत्रस्थानांमानसानांमुनीनामूर्ध्वरेतसाम्
९ श्वेतद्वीपंगतवतित्वयिद्रष्टुंतदीश्वरम् ॥ ब्रह्मवादःसुसंवृत्तःश्रुतयोयत्रशेरते ॥ तत्रहायमभूत्प्रश्नस्त्वंमांयमनुपृच्छसि १० तुल्यश्रुततपःशीलास्तुल्य
स्वीयारिमध्यमाः ॥ अपिचक्रुःप्रवचनमेकंशुश्रूषवोऽपरे ११ सनंदनउवाच ॥ स्वसृष्टमिदमापीयशयानंसहशक्तिभिः ॥ तदंतेबोधयांचक्रुस्तल्लिंगैःश्रुत
यःपरम् १२ यथाशयानंसम्राजंबंदिनस्तत्पराक्रमैः ॥ प्रत्यूषेऽभ्येत्यसुश्लोकैर्बोधयंत्यनुजीविनः १३ श्रुतयऊचुः ॥ जयजयजह्यजामजितदोषगृभीत
गुणांत्वमसियदात्मनासमवरुद्धसमस्तभगः ॥ अगजगदोकसामखिलशक्त्यवबोधकतेक्वचिदजयात्मनाचचरतोऽनुचरेन्निगमः १४ ब्रह्मपरा श्रद्धयाआदरेणवै
तंडिकतर्कानभिनिवेशेनयः श्रवणादिनाधारयेत्सः अकिंचनोनिरस्तदेहाद्युपाधिःसन्परपदंप्राप्नुयादिति ३ एतदेवसर्वश्रुत्यर्थनिरूपणेनप्रपंचयितुमितिहासमवतारयति अत्रेतिनारायणा
न्वितांनारायणःप्रवक्तृत्वेनान्वितोयस्यांताम् गाथामितिहासम् ४ ५ ६ ७ ८ ब्रह्मसत्रमिति यथायजमानाएवसमानाऋत्विगादिरूपेणयत्रकर्मकुर्वंतितत्कर्मसत्रंप्रसिद्धंतथायत्रसमानाएवव
क्तृश्रोतृभावेनब्रह्ममीमांसंतेतद्ब्रह्मसत्रम् ९ अहोतर्हिमयाकथंतन्नज्ञातमित्यतआह श्वेतद्वीपमिति तदीश्वरंतत्रस्थंमामेवानिरुद्धमूर्तिम् १० ननुसर्वज्ञास्तेकस्तत्रवक्ताप्रष्टावातत्राऽऽहतुल्यश्रुते
ति श्रुतादिभिराविशेषाअरिमित्रोदासीनहीनत्वेनानिरुपमकरुणाअतः सर्वेप्रवचनयोग्याअपिकेनापिकौतुकेनैकंप्रवक्तारंकृत्वाऽन्येपप्रच्छुरित्यर्थः ११ स्वसृष्टमितिस्वयंनिर्मितमिदंविश्वंप्रल
यसमयेआपीयसंहृत्यशयानंयोगेननिद्राणमिववर्तमानंतदंतेप्रलयांतेताल्लिंगैस्तत्प्रतिपादकैर्वाक्यैःपरमीश्वरंसृष्टिसमयेप्रथमनिःश्वासभूताःश्रुतयःप्रबोधयामासुः १२ सुश्लोकैःशोभनाःश्लोकाः
कीर्तयोयेषुतैःपराक्रमैः १३ जयजयेति भोअजितजयजयउत्कर्षमाविष्कुरु . अदरेवीप्साकेनव्यापारेण आगजगदोकसांअगानिस्थावराणिजगंतिजंगमानिचओकांसिशरीराणियेषांजी

वानांतेषामजामविद्यांजहिनाशय किमितिगुणवतीहंतव्येत्यतआह दोषगृभीतगुणाम् दोषायानंदाद्यावरणायगृहीतागुणाययातास् हृग्रहोर्भश्छंदसीतिभकारः इयंहि स्वैरिणीवपरप्रतारणायगुणानगृह्णात्यतोहंतव्येति तर्हिमय्यपिदोषमावहेदितिममापितत्रकाशक्तिःस्यादतआह त्वमिति यद्यस्मात्त्वमात्मनास्वरूपेणैवसमवरुद्धसमस्तभगः संप्राप्तसमस्तैश्वर्योऽसिवशीकृतमायत्वादितिभावः ननुस्वयमेवतेज्ञानवैराग्यादिनाकिंनहन्युरित्यतआह अखिलशक्त्यवबोधकेति तेषांत्वमेवांतर्यामीसर्वशक्त्युद्बोधकः अतोनतेज्ञानादौस्वतंत्राइतिभावःनन्वहमकुंठज्ञानैश्वर्यादिगुणोजीवानांकर्मज्ञानादिशक्त्यवबोधनेनाविद्याहंतेत्यत्रकिंप्रमाणमितिचेदहमेवप्रमाणमित्याह निगमोवेदःनन्वेवंभूतेमयिकथंश्रुतीनांप्रवृत्तिस्तत्राहक्वचिदिति कदाचित्सृष्ट्यादिसमयेऽजयामाययाचरतःक्रीडतोनित्यंचालुप्तभगतयासत्यज्ञानानंतानंदैकरसेनाऽत्मनाचचरतोवर्तमानस्यनिगमोऽनुचरेत्प्रतिपादयेत् कर्मणिषष्ठ्यौ 'यतोवाइमानिभूतानिजायंते योब्रह्माणंविदधातिपूर्वंयोवैवेदांश्चप्रहिणोतितस्मै तंहदेवमात्मबुद्धिप्रकाशंमुमुक्षुर्वैशरणमहंप्रपद्ये यआत्मनितिष्ठन् सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्म यःसर्वज्ञःससर्वविदि'त्यादिर्निगमकदंबस्त्वामेवंभूतंप्रतिपादयतीत्यर्थः । जयजयाजितजह्यगजंगमावृतिमजामुपनीतमृषागुणां ॥ नहिभवंतमृतेप्रभवंत्यमीनिगमगीतगुणार्णवतातव १ १४ ननुकथंमामेवंप्रतिपादयंति 'यतइंद्रोयातोऽवसितस्यराजे'त्यादिभिरिंद्रोयातोजंगमस्यावसितस्यस्थावरस्यचराजेतिप्रतिपाद्यतेतथाग्निर्मूर्धादिवइत्यादिभिश्चैवंभूतत्वेनाग्न्यादयःप्रतिपाद्यंतेतत्राह बृहदुपलब्धमेतदितिअयमर्थःएतदुपलब्धंदृष्टमिंद्रादिसर्वंबृहद्ब्रह्मत्वमित्येवावयंतिजानंति कथम् बृहतएवावशेषतयाऽवशिष्यमाणत्वेन कुतः यतोबृहतःसर्वस्योदयास्तमयावुत्पत्तिलयौ सर्वोपादानत्वात् तर्हिकिंविकारित्वंबृह

बृहदुपलब्धमेतदवयंत्यवशेषतयायतउदयास्तमयौविकृतेर्मृदिवाऽविकृतात् ॥ अतऋषयोदधुस्त्वयिमनोवचनाचरितंकथमयथाभवंतिभुविदत्तपदानिनृणाम् १९ इतितवसूरयस्त्र्यधिपतेऽखिललोकमलक्षपणकथाऽमृताब्धिमवगाह्यतपांसिजहुः ॥ किमुतपुनःस्वधामविधुताशयकालगुणाःपरमभजंतियेपदमजस्रसुखानुभवम् १६

तः न अविकृतात् विवर्ताधिष्ठानत्वेनाविकारादित्यर्थः वाशब्दउपमार्थः यथाघटादौविकृतेर्मृदिउदयास्तमयौतद्वत् 'वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यम् सर्वंखल्विदंब्रह्मे'त्यादिभिस्तथाप्रतिपादनादित्यर्थः अतःकारणादृषयोमंत्रास्तद्द्रष्टारोवात्वय्येवमनोवचनाचरितंदधुःमनसाआचरितंतात्पर्यंवचनाचरितमभिधानंचधृतवंतः नपृथग्विकारेष्वित्यर्थः अत्रनिदर्शनम् कथमयथेति नृणांभूचराणांयत्रकुत्रापिदत्तानिनिक्षिप्तानिपदानिभुविकथमयथाभवंत्यदत्तानिभवंति अतोयथामृत्पाषाणेष्टकादिषुदत्तानिपदानिभुवंनव्यभिचरंतितथायत्किमपिविकारजातंवदंतोवेदास्त्वामेवसर्वकारणंपरमार्थभूतंप्रतिपादयंतीत्यर्थः। द्रुहिणवह्निरवींद्रमुखामराजगदिदंनभवेत्पृथगुत्थितम्। बहुमुखैरपिमंत्रगणैरजस्त्वमुरुमूर्तिरतोविनिगद्यसे २ १५ त्वमेवसर्वनिगमगोचरइतिसतांप्रवृत्त्याद्रढयति इतितवेति त्वमेवसर्वकारणत्वेनपरमार्थइतिकृत्वाभोत्र्यधिपतेत्रिगुणमायामृगीनर्तकसूरयोविवेकिनस्तवाखिललोकमलक्षपणकथामृताब्धिसकलजनवृजिननिरसनहेतुंकीर्तिसुधासिंधुमवगाह्यनिषेव्यतपांसितपंतीतितपांसिपापानिदुःखानिवाजहुस्त्यक्तवंतः त्वदीयकथामात्रेणयदापापत्यागस्तदाकिमुवक्तव्यंयेपुनःस्वधामाविधुताशयकालगुणाः स्वधाम्नास्वरूपस्फुरणेनैवविधुतास्त्यक्ताआशयगुणाअंतःकरणधर्मारागादयःकालगुणाजरादयश्चयैस्तेतथाहेपरमतवाजस्रसुखानुभवमखंडानंदानुभवंपदंस्वरूपंभजंतिसेवंतेतथाभूतादुःखानित्यजंतीति तद्यथा 'पुष्करपलाशआपोनश्लिष्यंतेएवमेवंविदिपापंकर्मनश्लिष्यते नकर्मणालिप्यतेपापकेन तत्सुकृतदुष्कृतेविधुनुते एतꣳहवावनतपति किमहꣳसाधुनाकरवं किमहंपापमकरवामि'त्यादिश्रुतेरित्यर्थः। सकलवेदगणेरितसद्गुणस्त्वमितिसर्वमनीषिजनारताः ॥ त्वयिसुभद्रगुणश्रवणादिभिस्तवपदस्मरणेनगतक्लमाः ३ १६

‘असुर्यानामतेलोकाअंधेनतमसावृताः।तांस्तेप्रेत्याभिगच्छंतियेकेचाऽऽत्महनोजनाः’ तथा‘नचेदवेदीन्महतीविनष्टिः येतद्विदुरमृतास्तेभवंत्यथेतरेदुःखमेवोपयंती’त्याद्याःश्रुतयःपूर्वश्लोकोक्तोभयविधभजनहीनान्निंदंतिदृतयइवेतिअसुभृतोनरायदितेअनुविधाअनुविदधतीत्यनुविधाअनुवर्तिनोभक्ताइतियावत् तर्हिश्वसंतिजीवंतिसफलजीवनाभवंति इतरथादृतयइवभस्त्राइव वृथाश्वासाइत्यर्थः नन्वभक्तानामपिकामादिफलमस्त्येव न कार्यकारणानुग्राहकत्वेनजीवनहेतोस्तवाभजनेकृतघ्नानांतदपिनसिध्येदित्याशयेनाह महदहमादयइति महानहंकारश्वादि येषांतेयदनुग्रहतोयस्यानुप्रवेशेनलब्धसामर्थ्याः संतोऽडंदेहंसमष्टिव्यष्टिरूपंसृष्टवंतस्तत्रचपंचापिकोशानन्नमयादीनाविश्यतत्तदाकारःसन्यश्चेतयतेसत्वंतदाह पुरुषविधइति पुरुषस्यान्नमयादेर्विधेवविधाआकारोयस्यसतथा ननुचिदेकरसस्यकथंतत्तदाकारतातआह अन्वयोऽत्रेति अत्रएष्वन्नमयादिष्वन्वेतीत्यन्वयः अतस्तत्तदाकारतेति एवंतर्हिसत्यत्वमसंगत्वंचकथंतत्राऽऽह चरमोऽन्नमयादिषुयइति अन्नमयादिषूपदिश्यमानेषुयश्चरमोब्रह्मपुच्छंप्रतिष्ठेतिपुच्छत्वेनोक्तः सत्वमितिसंबंधः ननुतथाऽप्यन्नमयादिष्वन्वितत्वेऽसंगत्वव्याहतिरेवतत्राऽऽह सदसतःपरंत्वमथयदेष्ववशेषमृतमिति सदसतःस्थूलसूक्ष्मादन्नमयादेःपरंव्यतिरिक्तं[illegible]क्षिभूतम् अवशेषमवशिष्यतइत्यवशेषमबाध्यम् अथातएवऋतंसत्यम् तर्हिकिमर्थंतेष्वन्वयउक्तः शाखाचंद्रवच्छुद्धस्वरूपलक्षणार्थम् तथाहि ‘सवाएषपुरुषोऽन्नरसमयस्तस्येदमेवशिरः’इत्यादिनास्थूलसूक्ष्मक्रमेणपंचकोशानुपदिश्यतस्यपुरुषविधतामन्वयंपुरुषविधइति पुनःपुनस्तदन्वि

दृतयइवश्वसंत्यसुभृतोयदितेऽनुविधामहदहमादयोंऽडमसृजन्यदनुग्रहतः ॥
पुरुषविधोऽन्वयोऽत्रचरमोऽन्नमयादिषुयःसदसतःपरंत्वमथयदेष्ववशेषमृतम् १७
उदरमुपासतेयऋषिवर्त्मसुकूर्पदृशःपरिसरपद्धतिंहृदयमारुणयोदहरम् ॥
ततउदगादनंततवधामशिरःपरमं पुनरिहयत्समेत्यनपतंतिकृतांतमुखे १८

तत्वेनाऽऽलक्ष्यब्रह्मपुच्छंप्रतिष्ठेतिसर्वसाक्षिशुद्धस्वरूपनिरूपणमित्यनवद्यम्। नरवपुःप्रतिपद्ययदित्वयिश्रवणवर्णनसंस्मरणादिभिः॥ नरहरेनभजंतिनृणामिदंदृतिवदुच्छ्वसितंविफलंततः ४ १७ एवंतावत्सर्वात्मकेपरमेश्वरेसर्वश्रुतिसमन्वयेनसद्भजनीयत्वमुक्त्वाऽभक्तनिंदयाचतदेवदृढीकृत्येदानीमनवगाह्यमहिमनिप्रथमंतावदुपाध्यालंबनमुपासनमुदरंब्रह्मेतिशार्कराक्षाउपासते हृदयंब्रह्मेत्यारुणयोब्रह्म।हैवैताइतऊर्ध्वंत्वेवोदसर्पत्तच्छिरोऽश्रयतइत्याद्याःश्रुतयोविदधतीत्याह उदरमुपासतइति ऋषिवर्त्मसुऋषीणांसंप्रदायमार्गेषुयेकूर्पदृशस्तेउदरालंबनंमणिपूरकस्थंब्रह्मोपासतेध्यायंति शार्कराक्षाइतिश्रुतिपदस्यप्रतिपदंकूर्पदृशइति कूर्पंशर्करारजोविद्यतेदृक्ष्वक्षिषुयेषांतेतथारजःपिहितदृष्टयःस्थूलदृष्टयइतियावत् उदरस्यहृदयापेक्षयास्थूलत्वात् यद्वा कूर्पसूक्ष्मं सूक्ष्मदृशइत्यर्थः तदाहृदयस्थंसूक्ष्ममेवाऽऽलक्ष्यतत्प्रवेशायप्रथममुदरस्थमुपासतइतिभावः आरुणयस्तुसाक्षाद्धृदयस्थंदहरंसूक्ष्ममेवोपासतेहृदयविशेषणंपरिसरपद्धतिमिति परितःसरंतिप्रसर्पंतीतिपरिसरानाडयस्तासांपद्धतिंमार्गंप्रसरणस्थानमित्यर्थः।विशेषणस्यफलमाह ततइति ततोहृदयात् भोअनंततवधामोपलब्धिस्थानंसुषुम्नाख्यंपरमंश्रेष्ठंज्योतिर्मयंशिरोमूर्धानंप्रत्युदगादुदसर्पत् मूलाधारादारभ्यहृदयमध्याद्ब्रह्मरंध्रंप्रत्युद्गतमित्यर्थःकथंभूतंधाम यत्समेत्यप्राप्यपुनरिहकृतांतमुखेमृत्युमुखेसंसारेनपतंति तथाचश्रुतिः‘शतंचैकाहृदयस्यनाडयस्तासांमूर्धानमभि।निःसृतैका। तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेतिविष्वगन्याउत्क्रमणेभवंती’ति उदरादिषुयःपुंसांचिंतितोमुनिवर्त्मभिः॥ हंतिमृत्युभयंदेवोहृद्गतंतमुपास्महे ५ १८

नन्वीश्वरस्यापितर्हिजीववदुदरादिसंबंधेतदनुप्रविष्टस्यचतारतम्येसतिकेनविशेषेणोपास्यत्वमितीमामाशंकांपरिहरंत्यएकोदेवः सर्वभूतेषुगूढः सर्वव्यापीसर्वभूतांतरात्मा कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षीचेताकेवलोनिर्गुणश्चेत्याद्याः श्रुतयः स्तुवंतीत्याह स्वकृतविचित्रयोनिष्विति स्वयंकृतासूच्चनीचमध्यमासुयोनिष्वभिव्यक्तिस्थानेषुकार्येषुदेहादिषुहेतुतयोपादानतयाप्रागेवविद्यमानत्वेनमुख्यप्रवेशासंभवाद्विशन्निववर्तमानस्तरतमतोन्यूनाधिकभावेनचकास्सिअवभाससेस्वकृतायोनीरनुकरोतीतिस्वकृतानुकृतिरनलवत् अग्निर्यथास्वतस्तारतम्यहीनोऽपिकाष्ठानुसारेणतथातथाप्रकाशतेतद्वत् अथातोवितथासुमिथ्याभूतास्वमूषुयोनिष्ववितथंसत्यंयतः सममविशेषमतः सत्यंतवधामस्वरूपंविरजाधियोनिर्मलमतयोऽन्वयंतिजानंति नुइतिपृथक्पदंवाअत्रहेतुः अभिविपण्यवइतिअभितोविगतव्यवहाराः पणव्यवहारइत्यस्यरूपंपण्युरिति ऐहिकामुष्मिककर्मफलरहिताइत्यर्थः अविशेषत्वादेवैकरसंसन्मात्रमतस्तवोपाधिकृततारतम्याभावादप्रच्युतैश्वर्यस्योपास्यत्वमितिभावः । स्वनिर्मितेषुकार्येषुतारतम्यविवर्जितं ॥ सर्वानुस्यूतसन्मात्रंभगवंतंभजामहे ६ १९ अपिचकुतोन्वियमाशंकास्याद्भगवतोदेहाद्युपाधिकृतदोषप्रसंगइतियतोऽविद्याकामकर्मभिः संसरतोजीवस्यापिभगवद्भावंलक्षणयाबोधयंत्यस्तंदोषंनिषेधयांति'सयश्चायंपुरुषे यश्चासावादित्ये सएकः तत्त्वमसी'त्याद्याः श्रुतयः ननुकस्त्वर्थस्याऽऽत्मनः स्तुतिरियमीश्वरत्वेनक्रियतेनतुतस्येश्वरत्वंबोध्यते नैतद्युज्यते यतस्तत्र'यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ ।तस्यैतेकथिताह्यर्थाः प्रकाशंतेयहात्मन'इत्याद्याः श्रुतयः कृतावतारस्यभगवतश्चरणभजनमुपायंवदंतीत्याह स्वकृतपुरेष्विति स्वकर्मोपार्जितेषुपुरेषुदेहेष्वमीषुनरादिषुभोक्तृत्वेनवर्तमानंपुरुषमखिलशक्तिधृतः सर्वशक्त्याश्रयस्यपूर्णस्यतवांशकृतंवदंतिअंशइवांशः कृतइव

स्वकृतविचित्रयोनिषुविशन्निवहेतुतयातरतमतश्चकास्स्यनलवत्स्वकृतानुकृतिः ॥ अथवितथास्वमूष्ववितथंतवधामसमंविरजधियोऽन्वयंत्यभिविपन्यवएकरसम् १९ स्वकृतपुरेष्वमीष्वबहिरंतरसंवरणंतवपुरुषंवदंत्यखिलशक्तिधृतोंऽशकृतम् ॥ इतिनृगतिंविविच्यकवयोनिगमावपनंभवतउपासतेंऽघ्रिमभवंभुविविश्वसिताः २० दुरवगमात्मतत्त्वनिगमायतवात्ततनोश्चरितमहामृताब्धिपरिवर्त्तपरिश्रमणाः ॥ नपरिलषंतिकेचिदपवर्गमपीश्वरतेचरणसरोजहंसकुलसंगविसृष्टगृहाः २१

कृतः त्वद्रूपंवदंतीत्यर्थः ननुकार्यकारणसंवृतस्यकुतएवंभूतत्वंतत्राहअबहिरंतरसंवरणमिति बाहिः कार्यमंतरंकारणम् वस्तुतस्तदावरणशून्यम् तयोरसत्त्वादित्यर्थः इत्येवंनृगतिंनुजीवस्यगतिंतत्त्वंविविच्यविशोध्यकवयोन्यथेदंनप्राप्यतइतिजानंतोनिगमावपनंनिगमोक्तकर्मणामावपनमासमंतादुप्यतेऽस्मिन्नित्यावपनंक्षेत्रंसर्वकर्मार्पणविषयमित्यर्थः यत्रार्पितानिकर्माणिमुक्तिफलंफलंतितंभवतोंऽघ्रिमभवंभवनिवर्तकंविश्वसिताः कृतविश्वासाउपासतेऽर्चनवंदनादिभिः सेवंते भुवीतिमर्त्यलोकेइदमेवोचितमितिदर्शयांति । त्वदंशस्यममेशानत्वन्मायाकृतबंधनं ॥ त्वदंघ्रिसेवामादिश्यपरानंदनिवर्तय ७ २० भक्तिरल्पसाधनमितिवचनमनुचितमिवमन्वानाभाक्तगुरूकरोतिदुरवगमेति भोईश्वरदुरवगमंदुर्बोधंयदात्मतत्त्वंतस्यनिगमायज्ञापनायतवात्ततनोराविष्कृतमूर्तेश्चरितमहामृताब्धिपरिवर्त्तपरिश्रमणाः चरितमेवमहामृताब्धिस्तस्मिन्परिवर्तोविगाहस्तेनपरिश्रमणाः परिर्वर्जनार्थः श्रमणंश्रमः गतश्रमाइत्यर्थः अपवर्गमपिकेचिन्नपरिलषंतिनेच्छंतिकुतोऽन्यदिंद्रपदादि केचिदित्येवंभूताभक्तिरसिकाविरलाइतिदर्शयांति नकेवलमन्यन्नेच्छंतिकिंतुतेनैवसुखेनपूर्णाः संतः पूर्वसिद्धंगृहादिसुखमप्युपेक्षंतइत्याह तवचरणसरोजहंसकुलसंगविसृष्टगृहाइति वतचरणसरोजेहंसाइवरममाणायेभक्तास्तेषांकुलंतेनसंगस्तेनविविसृष्टागृहास्तेतथा अनेनश्रवणकीर्तनेदर्शितेश्रुतिश्चमुक्तेरप्याधिक्यंभक्तेर्दर्शयतियथाऽऽह यंसर्वेदेवानमंतिमुमुक्षवोब्रह्मवादिनश्चेति व्याख्यातंचसर्वज्ञैर्भाष्यकृद्भिः मुक्ताअपिलीलयाविग्रहंकृत्वाभजंतइति । त्वत्कथामृतपाथोधौविहरंतोमहामुदः ॥ कुर्वंतिकृतिनः केचिच्चतुर्वर्गंतृणोपमम् ८ २१

आरमभस्यपश्यंतिनतंपश्यतिकश्चन नतंविदाथयइमाजजानान्यद्युष्माकमंतरंबभूव नीहारेणप्रावृताजल्प्याचासुतृपउक्थशासश्चरंतीत्याद्याः श्रुतयोऽनुक्रोशंत्योजगदात्मनीश्वरेराविशुप
दिशंतीत्याह त्वदनुपथमिति त्वदनुवर्तित्वात्त्वत्सेवौपयिकमिदंकुलायंकौष्टयिव्यांलीयतइतिकुलायंशरीरमात्मसुहृत्प्रियवत्आत्माचसहृच्चप्रियश्चतद्वच्चरतिस्वाधीनतयावर्ततइत्यर्थः तथा
पित्वयिउन्मुखेहितेप्रियेआत्मनिचअप्यर्थेचकारःएवंभूतेसुसेव्येऽपित्वयिबताहोकष्टंनरमंतिनसख्यादिनाभजंतिअसदुपासनयादेहाद्युपलालनेनाऽत्महनः प्रमादिनःकुतःयदनुशयाः यस्या
मसदुपासनायामनुशयोवासनायेषांतेकुशरीरभृतःसंतउरुभयेसंसारेभ्रमंतिपरिवर्तंतेअतआत्महनइतिभावः ॥ त्वय्यात्मानिजगन्नाथेमन्मनोरमतामिह ॥ कदाममेदृशंजन्ममानुषंसंभविष्यति
९ २२ इदानीमात्मावारेद्रष्टव्यःश्रोतव्योमंतव्योनिदिध्यासितव्यइत्याद्याःश्रुतयोध्यानमंगत्वेनोपदिशंतीत्याह निभृतमरुन्मनोऽक्षदृढयोगयुजइति मरुत्प्राणोमनश्चाक्षाणींद्रियाणिचनि
भृतानिसंयमितानियैस्तेचतेदृढंयोगंयुंजंतितेदृढयोगयुजस्तेतथाभूतामुनयोहृदियत्तत्त्वमुपा[illegible]ोऽपितवस्मरणाद्ययुःप्रापुः स्त्रियोऽपिकामतउरगेंद्रभोगभुजदंडाविषक्तधियःअहींद्रदेह
सदृशयोर्भुजदंडयोर्विषक्ताधीर्यासांताः परिच्छिन्नदृष्टयः समदृशःसमममपरि[illegible]वापश्यत्योवयंश्रुत्यभिमानिन्योदेवातअपितेसमाएवकृपाविषयतया अंघ्रिसरोजसुधाः अंघ्रिसरो
जंसुष्ठुधारयंत्यः अयंभावः इत्थंभूतस्तवस्मरणानुभावोथयोगिनस्त्वांहृद्यालंबनमुपासतेयाश्चवयंत्वांसमंपश्यामोयाश्चस्त्रियः कामतःपरिच्छिन्नंध्यायंतियेचद्वेषेणसर्वानापितांस्त्वामे

त्वदनुपथंकुलायमिदमात्मसुहृत्प्रियवच्चरतितथोन्मुखे [illegible] हितेप्रियआत्मनिच ॥ नवतरमंत्यहोअसदुपासनयात्महनोयदनुशया
भ्रमंत्युरुभयेकुशरीरभृतः २२ निभृतमरुन्मनोऽक्ष[illegible]ोगयुजोहृदियन्मुनयउपासतेतदरयोऽपिययुःस्मरणात् ॥ स्त्रियउरगें
द्रभोगभुजदंडविषक्तधियोवयमपितेसमाःसमदृशोंऽघ्रि[illegible]जसुधाः २३ कइहनुवेदबतावरजन्मलयोऽग्रसरंयतउदगादृषिर्यमनुदे
वगणाउभये ॥ तर्हिनसन्नचासदुभयंनचकालजवःकि[illegible]तत्रशास्त्रमवकृष्यशयीतयदा २४

वमाप्स्यतीति ॥ चरणस्मरणंप्रेम्णातवदेवसुदुर्लभम् ॥ यथाकथंचिन्नृहरेममभू[illegible]र्निशम् ॥ १० ॥ २३ यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासह कोअद्धावेदकइहप्रवोचत्कुतआजाताकु
तइयंविसृष्टिःअर्वाग्देवाअस्यविसर्जनेनाथाकोवेदयतआबभूव अनेजदेकंमनसोज[illegible]तद्देवाआप्नुवन्पूर्वमर्षत् तद्धावतोऽन्यानत्येतितिष्ठत्तस्मिन्नपोमातरिश्वादधातीत्याद्याःश्रुतयोभगव
तत्त्वंदुर्ज्ञेयंवदंत्योभक्तिमेवोररीकृत्यस्तुवंतीत्याह कइहनुवेदेति बतअहोभग[illegible]जगत्यग्रसरंपूर्वसिद्धंत्वामवरजन्मलयोऽर्वाचीनोत्पत्तिनाशवान्कोनुपुमान्वेदजानातिईश्वरस्यपूर्वसिद्धा
वन्यस्यचार्वाचनित्वेप्रमाणवदनज्ञानकारणाभावमाह यतउदगादिति य[illegible]ऋषिर्ब्रह्माउत्पन्नोयं ब्रह्माणमनुउभयेआध्यात्मिकाधिदैविकादेवगणाउत्पन्नास्ततोप्यर्वाचीनाःसर्वे
यदातुभवान्सर्वमवकृष्योपसंहृत्यशयीततर्हितदाअनुशायिनांजीवानांज्ञानसाध[illegible]यतस्तदानसत्स्थूलमाकाशादि नचासत्सूक्ष्मंमहदादि नचोभयंसदसद्भ्यामारब्धंशरीरम् नचकाल
जवस्तन्निमित्तभूतंकालवैषम्यम्एवंसतितत्रतदानकिमपींद्रियप्राणाद्यपिनचज्ञाप[illegible]ग्रमपि अयमभिप्रायः अर्वाक्सृष्टिगतानांदेहाद्युपाधिकृतांतराणांनकालवशेनचमालिनसत्त्वानांनताव
द्भगवज्ज्ञानसामर्थ्यंतथाचश्रुतिःनतंविदाथयइमाजजानान्यद्युष्माकमंतरंबभूवेत्याद्याः यदातुप्रलयसमयेनबह्वंतरमस्तितदाऽपिसाधनाभावान्नभगवज्ज्ञानसामर्थ्यं अतस्त्वदेकशरणतया
श्रवणकीर्तनादिभक्तिरेवसुकरेति ॥ क्वाहंबुद्ध्यादिसंरुद्धःक्वचभूमन्महस्तव ॥ दीनबंधोदयासिंधोभक्तिंमेनृहरेदिश ११ २४

इतोऽपिज्ञानंनसुशकम् उपदिशतामपिभ्रमबाहुल्यादित्याह जनिमसतइतिअसतोजगतोजनिमुत्पत्तिंयेवैशेषिकादयोवदंति असतएवब्रह्मत्वस्योत्पत्तिंयेचपातंजलादयःसतएवैकविंशतिप्रका
रस्यदुःखस्यनाशंमोक्षंवदंतियेनैयायिकाः उतापियेचसांख्यादयआत्मानिभिदांभेदंव येमीमांसकाविपणंकर्मफलव्यवहारमृतंसत्यंस्मरंतिवदंतितेसर्वेआरुपितैरारोपितैर्भ्रमैरेवोपदिशंतिनत
त्वदृष्ट्या'सदेवसौम्येदमग्रआसीत् ब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येति अनीशयाशोचतिमुह्यमानः अविद्यायामंतरेवर्तमानाःस्वयंधीराःपंडितंमन्यमानाः जंघन्यमानाःपरियंतिमूढाअंधेनैवनीयमानायथां
ऽधाः एकमेवाद्वितीयंब्रह्म एकएवहिभूतात्माभूतेभूतेव्यवस्थितःएकधाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवादि'त्यादिश्रुतिविरोधात्किंच वस्तुतःपुरुषस्यत्रिगुणमयत्वेसर्वमिदंसंगच्छेतनतुतदस्तीत्याह
त्रिगुणमयःपुमानितिभिदायदबोधकृतात्वयीति त्रिगुणमयःपुमानित्यनेनहेतुनायाभिदा उपलक्षणमेतद्विदादि सायस्मात्त्वयिविषयेअबोधकृतात्वाद्विषयाज्ञानाविजृंभिता तर्हिकिमज्ञानम
स्ति वस्तुतःपुंसिनैवेत्याह ततःअबोधात्परत्रपरेसंगेऽवबोधरसेज्ञानघनेसःअबोधोनभवेन्नसंभवतीत्यर्थः । मिथ्यातर्कसुकर्कशेरितमहावादांधकारांतरभ्राम्यन्मंदमतेरमंदमहिमंस्त्वज्ज्ञानव
र्त्मास्फुटम् ॥ श्रीमन्माधववामनत्रिनयनश्रीशंकरश्रीपतेगोविंदेतिमुदावदन्मधुपतेमुक्तःकदास्यामहम् १२ २५ ननुयद्यसन्नोत्पद्यतेयदिचत्रिगुणमयःपुरुषोनभवतितर्हीदंप्रपंचजातंपुरुषश्चपृ
थङ्नास्तीत्युक्तंस्यात् कथंतर्हितयोःसत्त्वेनप्रतीतिरतआह सदिवमनइति मनोमनोमात्रविलसितमिदंत्रिवृत्त्रिगुणात्मकंप्रपंचजातमसदेवसदिवविभाति कथमितिचेत्तत्राऽह त्वयीति
त्वय्यधिष्ठाने अधिष्ठानसत्तयासद्वत्प्रतीयतइत्यर्थः नकेवलमिदंकारास्पदंकिंत्वामनुजात् मनुजःपुरुषः अभिविधावाकारः पुरुषमभिव्याप्येति पुरुषस्यापिपृथक्सत्त्वप्रतीतिर्मनोमात्र

जनिमसतःसतोमृतिमुतात्मनियेचभिदांविपणमृतंस्मरंत्युपदिशंतित आरुपितैः ॥ त्रिगुणमयःपुमानितिभिदायदबोधकृतात्वयिनततःपरत्रसभवेदवबोधर
से २५ सदिवमनस्त्रिवृत्त्वयिविभात्यसदामनुजात्सदभिमृशंत्यशेषमिदमात्मतयाऽऽत्मविदः ॥ नहिविकृतिंत्यजंतिकनकस्यतदाऽऽत्मतयास्वकृतमनुप्रवि
ष्टमिदमात्मतयाऽवसितम् २६ तवपरियेचरंत्यखिलसत्त्वनिकेततयातउतपदाक्रमंत्यविगणय्यशिरोनिर्ऋतेः ॥ परिवयसेपशूनिवगिराविबुधानपितांस्त्व
यिकृतसौहृदाःखलुपुनंतिनयेविमुखाः २७

विलसितेत्यर्थःतथाचश्रु
तिः'असतोऽधिमनोऽसृजत मनःप्रजापतिमसृजत प्रजापतिःप्रजाअसृजततद्वाइदंमनस्येवपरमंप्रतिष्ठितंयदिदंकिंचे'ति नन्वात्मविदामपिविश्वंसदेवस्फुरत्यतःकथमसत्स्यादतआह सदभिमृ
शंतीति आत्मविदस्त्वशेषमिदंभोक्तृभोग्यात्मकंविश्वमात्मतयैवसदभिमृशंतिसादातेजानाति आत्मकार्यत्वान्नपृथगित्यर्थः तथाहि यदुपादानकंयत्कार्यंभवतितत्तेनैवरूपेणप्रतीयतेउपादीय
तेचेतिलोकाचारेणदर्शयतिनहिविकृतिमिति कनकस्यविकृतिंकुंडलादिकंकनकार्थिनोनत्यजंति अत्रहेतुः तदात्मतया कनकरूपत्वेनेत्यर्थःअतःस्वकृतमिदंविश्वमनुप्रविष्टंचपुरुषरूपमात्म
तयैवावसितंनिश्चितं । यत्सत्त्वतःसदाभातिजगदेतदसत्स्वतः ॥ सदाभासमसत्यस्मिन्भगवंतंभजामतं १३ २६ ननुसत्यंज्ञानमनंतंब्रह्म नेहनानास्तिकिंचन मृत्योःसमृत्युमाप्नोतियइहना
नेवपश्यति इत्यादिश्रुतिभिरेवंभूतस्यभगवतः प्रतिपादनात्तज्ज्ञानंसुकरमेवेतिकृतंभक्त्याअतआह तवपरियेचरंतीति तवेतिकर्मणिषष्ठी त्वांयेपरिचरंति छंदसिव्यवहिताश्चेतियच्छब्देन
व्यवधानमदोषः केनरूपेण अखिलसत्त्वनिकेततयाअखिलानिसत्त्वानिनिकेतोयस्यसतथातस्यभावस्तत्तातया सर्वभूतावासतयेत्यर्थः उतएवअविगणय्यातिरस्कृत्यतएवनिर्ऋतेर्मृत्योःशिरो
मूर्धानंपदापादेनाक्रमंतिमृत्योर्मूर्ध्निपदंदधति तंतरंतिमुच्यंतइत्यर्थः येपुनर्विमुखाअभक्तास्तान्गिरावाचापशूनिवविबुधान्विदुषोऽपिपरिवयसेबध्नासिकुतः त्वयिकृतंसौहृदाःत्वयिकृतंसौहृ
दंप्रेमयैस्तेखलुनिश्चितंपुनंतिपावित्रयंति आत्मानमन्यानपीतिशेषः नेतरे तथाचश्रुतिः'तस्यवाक्तंतिर्नामानिदामानि' तस्येदंवाचातंत्यानामभिर्दामभिःसर्वंसितामिति अयमभिप्रायःसत्यमे

वंभूतमात्मानंश्रुतयःप्रतिपादयंति तत्रचयद्यपिवस्तुनोऽपरोक्षत्वादपरोक्षमेवज्ञानमुत्पद्यतेतथाऽप्यसंभावनाविपरीतभावनातिरस्कृतत्वान्मलिनचित्तेषुपरोक्षमिवभवतीतिनापरोक्षसंसार
भ्रमनिवृत्तिसमर्थम् भगवत्परिचर्ययातुसम्यगमलचित्तानांतत्प्रसादेनलब्धापरोक्षज्ञानानामयत्नतएवकरकलितोमोक्षइति तथाचश्रुतयः‘देहांतेदेवःपरंब्रह्मतारकंव्याचष्टे यमेवैषवृणुतेतेनल
भ्यः यस्यदेवेपराभक्तिरि’त्यादयः। तपंतुतापैःप्रपतंतुपर्वतादटंतुतीर्थानिपठंतुचाग [illegible] यजंतुयागैर्विवदंतुवादैर्हरिंविनानैवमृतिंतरंति १४ २७ ननुयद्यखिलसत्त्वेनिकेतनत्वेनभवतःसेव्यत्व
मुच्यतेतर्हितत्करणसंबंधात्कर्तृत्वभोक्तृत्वेप्रसज्जेयाताम् नवस्तुतस्तथात्वमितिचेत्त [illegible] नामपितत्तुल्यत्वमितिकेनविशेषेणपुनःसेव्यसेवकत्वमितीमामाशंकांपरिहरंत्यः ‘अपाणिपादोज
वनोग्रहीतापश्यत्यचक्षुःसशृणोत्यकर्णः। सवेत्तिवद्यंनचतस्यवेत्तातमाहुरग्र्यंपुरुषंपु [illegible] ’त्याद्याःश्रुतयःस्तुवंतीत्याह त्वमकरणइतिकरणसंबंधरहितएवाखिलकारकशक्तिधरःअखिलानां
प्राणिनांयानिकारकाणींद्रियाणितेषांशक्तीर्धारयतिप्रवर्तयतीतितथा कुतःस्वराड् [illegible] स्वेनैवराजसेदीप्यसे नहिस्वतःसिद्धज्ञानशक्तेरिंद्रियापेक्षेत्यर्थःअतस्तवबलिमुद्वहंतिपूजांकुर्वंति
अजयाऽविद्ययासहितास्तयावृताइत्यर्थःअनिमिषादेवाइंद्रादयस्तत्पूज्याविश्वसृज [illegible] दयोऽपियथासस्त्रीकाएवकिंकराःस्वामिनंसेवंतेतथाऽविद्यायुक्तादेवादयस्त्वामितिलोकोक्तिः समदं
तिचमनुष्यैर्दत्तंहव्यकव्यादिलक्षणंबलिंभक्षयंति अत्रदृष्टांतःवर्षभुजोऽखिलक्षिति [illegible] ति यथावर्षभुजःखंडमंडलपतयोऽखिलक्षितिपतेर्महामंडलेश्वरस्यस्वप्रजादत्तबलिभुजोबलिमुद्वहं
तिवद्वादिति कथंबलिंवहंतितदाह विदधातियत्रयेत्वधिकृताभवतश्चकिताइति त्वत्त [illegible] ःसंतोयस्मिन्कर्मणिनियुक्तास्तेतत्कुर्वंतीति त्वदाज्ञापालनमेवबल्युद्वहनमित्यर्थः तथाचश्रुतिः‘भी

त्वमकरणःस्वराडखिलकारकशक्तिधरस्तवबलि [illegible] इतिसमदंत्यजयाऽनिमिषाः ॥ वर्षभुजोऽखिलक्षितिपतेरि
वविश्वसृजोविदधतियत्रयेत्वधिकृताभवतश्चकि [illegible] २८ स्थिरचरजातयःस्युरजयोत्थनिमित्तयुजोविहरउदी
क्षयायदिपरस्यविमुक्ततत ॥ नहिपरमस्यक [illegible] परोनपरश्चभवेद्वियतइवापदस्यतवशून्यतुलांदधतः २९

षास्माद्वातःपवते भीषोदेतिसूर्यःभीषास्मादग्निश्चेंद्रश्च मृत्युर्धावतिपंचम’इति। [illegible] यो ऽपियोदेवःसर्वकारकशक्तिधृक्। सर्वज्ञःसर्वकर्ताचसर्वसेव्यंनमामितम् १५ २८ तदेवंकरणप्रवर्त
कमीश्वरंकरणपरतंत्रानराभजंतीत्युक्तम्नकेवलमियदेवकारणंततउत्पन्नत्वेनापितत [illegible] त्वादितिवदंति यथाऽग्नेःक्षुद्राविस्फुलिंगाव्युच्चरंत्येवमेवास्मादात्मनःसर्वेप्राणाःसर्वेलोकाःसर्वेदेवाः
सर्वाणिभूतानिसर्वएतआत्मानोव्युच्चरंतीत्याद्याःश्रुतयइत्याह स्थिरचरजातयइति [illegible] मुक्तनित्यमुक्त यदितवाजयामाययाविहरोविहारःक्रीडाभवतितदास्थिरचरजातयःस्थिराश्चचराश्च
जातयोजात्यालिंगितादेहायेषांतेजीवाःस्युर्भवेयुःकथंभूतस्य ।ततोऽजातःपरस्यदू [illegible] नस्यासंगस्येत्यर्थःकथंविहारःउदीक्षयाईक्षणलेशेन ननुमयिलीनानांजीवानांकथंजन्मस्यात्तत्रा
ऽऽह उत्थनिमित्तयुजइति ईक्षयैवोत्थान्युत्थितान्याविर्भूतानिनिमित्तानिकर्माणित [illegible] निलिंगशरीराणिवातैर्युज्यंतइतितथा ननुकिंनिमित्तोत्थानेनमदिच्छयैवभवंतु न त्वयिवैषम्याभा
वाद्विषमसृष्टेरयोगादित्याह परमस्येति तवपरमस्योत्तमस्यपरमकारुणिकस्यविय [illegible] काशसदृशस्य समस्येत्यर्थः कश्चिदपरःस्वीयः परोऽस्वीयश्चनभवेत् नसंभवतीत्यर्थः ‘असद्वाइदम
ग्रआसीत् ततोवैसदजायते’त्यादिश्रुत्याशून्यपूर्वकत्वमिवप्रतीयतेतदर्थंपुनर्विशिनष्टि शून्यतुलांदधतःशून्यसाम्यंभजतः तदेवदर्शयितुंपुनर्विशिनष्टि अपदस्येति नपद्यतइत्यपदस्तस्यवा
ङ्मनसयोरगोचरस्येत्यर्थः। त्वदीक्षणवशक्षोभमायाबोधितकर्मभिः ॥ जातान्संसरतःखिन्नान्हरेपाहिनःपितः १६ २९

एवंतावत्परमात्मनःसकाशादविद्याकृतकार्योपाधयस्तदंशाएवजीवाजाताःसंसरंतोभजंतीत्युक्तम् तत्रयद्येकाऽविद्यातदाजीवस्याप्येकत्वादेकमुक्तौसर्वमुक्तिप्रसंगः अथनानाविद्यास्तर्हित
स्यैवांशांतरेणसंसारानपगमादनिर्मोक्षइत्यादितर्कबलेनवस्तुतएवनानात्मानस्तत्रचतेषामणुत्वेदेहव्यापिचैतन्यंनस्यात् देहपरिमाणत्वेचमध्यमपरिमाणानांसावयवत्वेनानित्यत्वंस्यात्
अतःसर्वगतानित्याश्चेतिकेचनमन्यंते तत्रनतावदुक्तदोषप्रसंगः अविद्याभेदेनतच्छक्तिभेदेनवाबद्धमुक्तव्यवस्थासंभवात् ईश्वरस्यतुनकेनाप्यंशेनसंसारशंकेत्युक्तमेव प्रसिद्धंचात्मैक्यं
सर्वश्रुतिषु किंच इमंपक्षमंतर्यामिब्राह्मणमपिनसहतइत्याह अपरिमिताइति वस्तुतएवानंताध्रुवास्तेनैवरूपेणनित्याःसर्वगताश्चतनुभृतोजीवायदिस्युस्तर्हितेषांसमत्वाच्छास्यतान
घटतइतिकृत्वाहेध्रुवनियमोनियमनंत्वयानस्यादितरथातुघटेत कथम् यन्मयमुपाधितोयद्विकारप्रायंयज्जीवाख्यमजनिजातंतत्तस्यस्वविकारस्यानियंतृनियामकंभवेत् अविमुच्यकार
णतयाऽपरित्यज्य किंतत् सममनुस्यूतम् ननुकिंयत्तच्छब्दैर्ज्ञायतेचेदुच्यतामिदंतदित्यतआह अनुजानतांयदमतामिति जानीमइतिवदतांयदमतमविज्ञातप्रायम् अविषयत्वा
त् तथाचश्रुतिः 'यस्यामतंतस्यमतंमतंयस्यनवेदसः अविज्ञातंविजानतांविज्ञातमविजानताम् अवचनेनैवप्रोवाच सहतूष्णींबभूवे'त्यादिः किंच मतस्यज्ञातस्यदुष्टतयादोषश्रवणात्
तथाचश्रुतिः यदिमन्यसेसुवेदेतिदह्रमेवापिनूनंत्वंवेत्थब्रह्मणोरूपंयदस्यत्वंयदस्यदेवेषुइत्यादि तस्माद्यत्तच्छब्दावद्योत्यमतर्क्यंकिमपिसर्वानुस्यूतत्वेनसमंनियंतृभवेदित्यर्थः । अंत
र्यंतासर्वलोकस्यगीतःश्रुत्यायुक्त्याचैवमेवावसेयः ॥ यःसर्वज्ञःसर्वशक्तिर्नृसिंहःश्रीमंतंतंचेतसैवावलंबे १७ ३० ननुयदिचपरमात्मनोजीवाजायंतइतिनियंतृनियम्यभावउच्यते तथास

अपरिमिताध्रुवास्तनुभृतोयदिसर्वगतास्तर्हिनशास्यतेतिनियमोध्रुवनेतरथा ॥ अजनिचयन्मयंत
दविमुच्यनियंतृभवेत्सममनुजानतांयदमतंमतदुष्टतया ३० नघटतउद्भवःप्रकृतिपूरुषयोरजयोरुभं
त्वयितइमेतागो ययुजाभवंत्यसुभृतोजलबुद्बुदवत् ॥ विविध नागुणैःपरमेसरितइवार्णवेमधुनिलिल्युरशेषरसाः ३१

ति जीवानामनित्यत्वप्रसंगेनप्रतिदिनंकृतनाशाकृताभ्यागमप्रसंगःस्यात् किंच तदामोक्षोनामजीवस्यस्वरूपहानिरेवस्यात् नचैतद्युक्तम् स्वप्रकाशानंदात्मनोऽविद्याकृतानर्थनिवृ
त्तिमात्रस्यमोक्षत्वाभ्युपगमादित्याशंक्योपाधिजन्मनैवजीवानांजन्मोच्यतेनस्वतःअघटनादित्याह नघटतइति तत्रकिंप्रकृतेर्जीवरूपेणोद्भवःस्यात्पुरुषस्यवाउभयोर्वा आद्येजीवानां
जडत्वापत्तिः द्वितीयेपुरुषस्यविकारित्वप्रसंगः अतएवनतृतीयइत्याशयेनोक्तंप्रकृतिपूरुषयोरुद्भवोनघटतइति श्रुत्याऽजत्वप्रतिपादनादपीत्याह अजयोरिति तथाचश्रुतिः 'अजामेकांलो
हितशुक्लकृष्णांबह्वीःप्रजांजनयंतींसरूपाम्अजोह्येकोजुषमाणोऽनुशेतेजहात्येनांभुक्तभोगामजोऽन्य'इति उभययुजातुभवंति उभयंचतद्युज्यतइतियुक्संबद्धंपरस्पराध्यस्तामितियावत् ते
नासुभृतःप्राणाद्युपाधयोजीवाजायंतइत्यर्थः जलबुद्बुदवदिति यथाकेवलेनजलेनानिलेनवाजलबुद्बुदानभवंतिकिंतुमिलिताभ्यांतद्वत् तत्रयथाऽनिलोनिमित्तंजलमुपादानमेवमत्रापि
प्रकृतिर्निमित्तंपुरुषउपादानम् 'तस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतःसोऽकामयतबहुस्यांप्रजायेयेति यथाऽग्नेःक्षुद्राविस्फुलिंगाव्युच्चरंत्येवमेवास्मादात्मनःसर्वेप्राणाःसर्वेलोकाः स
र्वेदेवाःसर्वाणिभूतानिसर्वएवाऽऽत्मानोव्युच्चरंती'त्यादिश्रुतिषुचेतनाचेतनप्रपंचस्यपरमात्मोपादानत्वश्रवणात् नचविकारित्वम् परिणामानंगीकारात् केचित्पुनःपरिणाममंगी
कृत्याऽऽत्मनोऽविकारभियाविपरीतंनिमित्तोपादानभावमिच्छंति सर्वथातावत्प्रकृतिपुरुषैक्याद्भवतीतिसिद्धम् 'तदेकमेवाद्वितीयंब्रह्म अजामेकामविनाशीवारेऽयमात्मे'त्यादि
श्रुतिबलादुत्पत्तिश्रवणाच्चजीवानामौपाधिकमेवजन्मनवस्तुतइत्युक्तम् उपाधिलयेनपरमात्मनिपुनर्लयश्रवणादपिनवास्तवंजन्मेत्याह त्वयितइति त्वयिकारणात्मनितइमेजीवाः

ततइति यतोनवास्तवंजन्मतस्माद्विविधनामगुणैरनेकप्रकारकार्योपाधिभिःसहनिलिल्युर्लीनाबभूवुः तत्रसुषुप्तिप्रलययोर्मधुन्यशेषरसाइवलीयंते यथामधुनिसकलकुसुमरसाविशेषतोऽनुपल
क्ष्यमाणा अपिसामान्येनोपलक्ष्यंते एवंस्वापादौविशेषमात्रलयात्कारणस्यविद्यमानत्वात्सामान्यतोवर्ततेमुक्तौतुकारणस्यापिलयात्त्वयिपरमेनिरुपाधौसरितइवार्णवेलीयंतइतिविवेकःत
थाचश्रुतयः 'यथासौम्यमधुमधुकृतोनिस्तिष्ठंतिनानात्ययानांवृक्षाणांरसान्समव [illegible] तांसंगमयंतितेयथातत्रनविवेकंलभंतेअमुष्याहंवृक्षस्यरसोस्म्यमुष्याहंवृक्षस्यरसोऽस्मीत्येवमेवखलु
सौम्येमाःसर्वाःप्रजाःसतिसंपद्यनविदुःसतिसंपद्यामह'इति यथानद्यः स्यंदमानाः [illegible] स्तंगच्छंतिनामरूपेविहायतथाविद्वान्नामरूपाद्विमुक्तःपरात्परंपुरुषमुपैतिदिव्यमित्याद्याः। यस्मि
न्नुद्याद्विलयमपियद्भातिविश्वंलयादौजीवोपेतंगुरुकरुणयाकेवलात्मावबोधे ॥ अत्य [illegible] जतिसहसासिंधुवत्सिंधुमध्येमध्येचित्तंत्रिभुवनगुरुंभावयेतंनृसिंहम् १८ ३१ नन्वेवंतावत्परमेश्वरा
ज्जीवाजायंतेतद्वशेनचकर्माणिकुर्वंतिपुनस्तत्रलीयंतइतिसंसारचक्रेपरिभ्रमणमुक्तम [illegible] तन्निवृत्तये 'परीत्यभूतानिपरीत्यलोकान्परीत्यसर्वाःप्रदिशोदिशश्च उपस्थायप्रथमजामृतस्याऽऽ
त्मनात्मानमभिसंविवेशे'त्याद्याभगवदनुवृत्तिंविदधतीत्याह नृपुतवमाययेति नृपुज [illegible] ममीषुतवमाययाभ्रममुक्तलक्षणमवगत्यज्ञात्वासुधियोभृशंत्वय्यभवेभवनिवर्तकेभावंस्वभावमनुवृत्तिंदध
तिकुर्वंति कीदृशंभ्रमम् अनुप्रभवंअन्वनुप्रभवोयस्मिंस्तंभ्रमं ततःकिमतआह कथमि [illegible] अनुवर्ततामनुवर्तमानानांत्वामेवशरणंभजतांभवभयंसंसारभयंकथंभवेत् नकथंचिदपीत्यर्थः कुतः
यद्यस्मात्तवभ्रुकुटिर्भ्रूभंगरूपस्त्रिणेमिस्तिस्रोनेमयइवावच्छेदाःशीतोष्णवर्षाकालाय [illegible] त्सरात्मकस्यकालस्यसःअभवच्छरणेषुनभवान्शरणंरक्षितायेषांतेष्वेवभयंजन्ममरणादिलक्षणंसृ

नृपुतवमाययाभ्रममभीष्ववगत्यभृशंत्वयिसुधियोऽभवेदधतिभावमनुप्र [illegible] म् ॥ कथमनुवर्ततांभवभयंतवयद्भ्रुकुटिःसृजतिमुहुस्त्रिणेमिरभवच्छरणेषु
भयं ३२ विजितहृषीकवायुभिरदांतमनस्तुरगंयइहयतंतियंतुमति [illegible] मुपायाखिदः ॥ व्यसनशतान्विताःसमवहायगुरोश्चरणंवणिजइवाजसंत्यक्तकर्ण
धराजलधौ ३३ स्वजनसुतात्मदारधनधामधरासुरथैस्त्वयिसति [illegible] णांश्रयतआत्मनिसर्वरसे ॥ इतिसदजानतांमिथुनतोरतयेचरतांसुखयतिको
न्विहस्वविहतेस्वनिरस्तभगे ३४

जति करोति अतएवंभूतंसंसारमाकलय्यतन्निवृत्तयेसुधियस्त्वयिभावंदधतीति।
संसारचक्रक्रकचैर्विदीर्णमुदीर्णनानाभवतापतप्तम् ॥ कथंचिदापन्नमिहप्रपन्नंत्वमुद्धर [illegible] नृलोकम् १९ ३२ सचभगवतिभावोमनोनियमेसतिभवतिसोऽपिगुरूपसदनादितिगुरूपसदनं
विदधति'तद्विज्ञानार्थंसगुरुमेवाभिगच्छेत्समित्पाणिःश्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठम् आचार्य [illegible] षोवेद नैषातर्केणमतिरापनेयाप्रोक्ताऽन्येनैवसुज्ञानायप्रेष्ठे'त्याद्याःश्रुतयइत्याह विजितहृषीकवायु
भिरितिविजितानिहृषीकाणींद्रियाणिवायुश्चप्राणोयैस्तैरप्यदांतमनस्तुरगमदांतमद [illegible] नएवतुरगोदुर्दमत्वासाम्यात्तंयेयंतुंनियंतुंयतंतिप्रयतंतेअतिलोलमतिचंचलम्गुरोश्चरणंसमवहाया
नाश्रित्यतेउपायेषुखिद्यंतेक्लिश्यंतीत्युपायखिदःसंतोव्यसनशतान्विताबहुव्यसनाकुल [illegible] संसारसमुद्रेसंतितिष्ठंतिदुःखमेवप्राप्नुवंतीत्यर्थः हेअजअकृतकर्णधराअस्वीकृतनाविकावणिजोय
थातद्वत् गुरुणोपदर्शितभगवद्भजनसुखानुभूतौतुस्वतएवमनोनिश्चलंभवतिनान्यथा [illegible] ः । यदापरानंदगुरोभवत्पदेपदंमनोमेभगवँल्लभेत ॥ तदानिरस्ताखिलसाधनश्रमःश्रयेयसौ
ख्यंभवतःकृपातः २० ३३ 'परीक्ष्यलोकान्कर्मचितान्ब्राह्मणोनिर्वेदमायात् नास्त्य [illegible] कृतेन' तथा 'यदासर्वेप्रमुच्यंतेकामायेऽस्यहृदिश्रिताः अथमर्त्योऽमृतोभवत्यत्रब्रह्मसमश्नुत'इत्या
द्यावैराग्यमंगंविदधतीत्याह स्वजनसुतेति आत्मादेहः धामगृहम् असुःप्रा [illegible] स्वजनादिभिःकिम् 'सर्वरसेसर्वेरसाःसुखानिविद्यंतेयस्मिंस्तस्मिंस्त्वयिपरमानंदेएतस्यैवानंदस्या
न्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंती'तिश्रुतेः श्रयतस्त्वांसेवमानस्यपुंसआत्मनिसतितृणांतुच्छैरेतैःकिंकउपयोगइतिसत्यसत्यं परमार्थसुखमजानतामतएवमिथुनतःस्त्रियामिथुनीभूयरतयेमाया

सुखायचरतांप्रवर्तमानानाम् कर्मणिषष्ठ्यौ अजानतश्चरतःपुरुषान्कोन्वर्थःसुखयत्यानंदयति नकोपीत्यर्थः इहसंसारे कथंभूते स्वविहतेस्वतएवनश्वरे स्वानिरस्तभगेस्वतएवगतसारेपाठांतरे
तुकोन्वित्यस्यैतद्विशेषणद्वयम् अतस्त्वद्भजनमेवोचितमित्यर्थः ॥ भजतोहिभवान्साक्षात्परमानंदाचिद्घनः ॥ आत्मैवाकिमतःकृत्यंतुच्छदारसुतादिभिः २१ ३४ एवंगुरूपदेशेनतत्त्वमवग
म्यसारासारविवेकेनचसर्वतोनिर्विद्यतदेवमहत्संगेनोपपत्तिभिः सम्यगवधारयितुंतीर्थसदनानिमुनयःपर्यटंतीतिश्रो'तव्योमंतव्यइ'त्यादिश्रुत्यर्थमाह भुविपुरुपुण्यतीर्थसदनानीति तेउक्तलक्ष
णाऋषयोविमदानिरहंकारायतोभवत्पदांबुजहृदः भवतःपदांबुजंहृदियेषांतेऽतःस्वयमेवाघभिदंघ्रिजलंयेषांतेउतअपितथाविधाअपिपुरूणिबहूनिपुण्यानितीर्थानिसदनानिचक्षेत्राणितान्ये
वोपासतेसेवंतेप्रायस्तत्रैवमहत्संगोभवतीति अथवापुरुअधिकंभगवद्भजनलक्षणंपुण्यंयेषांतानिचतानितीर्थानिचगुरवोमहांतइत्यर्थःतेषांसदनान्याश्रमान् यथाहामरसिंहः 'निपानागमयोस्ती
र्थमृषिजुष्टजलेगुरा'विति नपुनःपुरुषसारहरावसथानुपासते पुरुषाणांसारंविवेकस्थैर्यधैर्यक्षमाशांतिप्रमुखंहरंतीतितथातेचतेआवसथागृहास्तान् नचतेषांगृहाहिभवकुत्सितसुखापेक्षेत्याहदध
तिसकृन्मनस्त्वयियआत्मनिनित्यसुखइति सकृदपित्वयियेमनोदधतीतितेऽपिगृहाद्यासक्तानभवंतिकिंपुनरेवंभूताइत्यर्थः ॥ मुंचन्नंगतदंगसंगमानिशंत्वामेवसंचिंतयन्संतःसंतियतोयतोगतम
दास्तानाश्रमानावसन् नित्यंतन्मुखपंकजाद्विगलितत्वत्पुण्यगाथामृतस्रोतःसंप्लवसंप्लुतोनरहरेनस्यामहंदेहभृत् २२ ३५ नन्वाम्नायस्यक्रियार्थत्वादानर्थक्यमतदर्थानाम् तद्भूतानां
क्रियार्थेनसमन्वयइतितत्रतत्रजैमिनिनावेदस्यक्रियापरत्वाभिधानादुपनिषदामपितदेवयुक्तम् यथोक्तंतंत्रवार्तिककृता 'एतेनक्रत्वर्थकर्तृप्रतिपादनेनोपनिषदांनैराकाक्ष्यंव्याख्यात'मिति न

भुविपुरुपुण्यतीर्थसदनान्यृषयोविमदास्तउतभवत्पदांबुजहृदोऽघभिदंघ्रिजलाः ॥ दधतिसकृन्मनस्त्वयियआत्मनिनित्यसुखेनपुन
रुपासतेपुरुषसारहरावसथान् ३५ सतइदमुत्थितंसदितिचेन्ननुतर्कहतंव्यभिचरतिक्वचक्वचमृषानतथोभययुक् ॥ व्यवहृतयेवि
कल्पइषितोऽधपरंपरयाभ्रमयतिभारतीतउरुवृत्तिभिरुक्थजडान् ३६

'एकमेवाद्वितीय
ब्रह्म विज्ञानमानंदंब्रह्म अचक्षुरश्रोत्रमि'त्येवंतद्विपरीतात्मप्रतिपादनात् नह्यद्वितीयपरमानंदरूपस्यकर्मांगत्वंयुज्यतेअननुमतंचैतद्वार्तिककृतः कथम् सर्वत्रैवहिविज्ञानंसंस्कारत्वेनगम्यते
परांगंचात्मविज्ञानादन्यत्रेत्यवधार्यतामितितेनैवोक्तत्वात् एतदर्थमेवमननायमुनयःपर्यटंतीत्युक्तम् तत्रतावद्द्वैतस्यसत्यत्वेभवेदप्येवं तदेवतुनसंभवतीतिप्रश्नोत्तराभ्यांमननेनतत्त्वावधारण
प्रकारमाह सतइदमुत्थितंसदितिचेदिति इदंविश्वंधर्मि सदितिसाध्योधर्मः सतउत्पन्नत्वाद्धेतुःयद्यतउत्पन्नंतत्तदात्मकमेवदृष्टम् यथाकनकादुत्पन्नंकुंडलादितदात्मकंतद्वदिति तत्रयदिसद
भेदःसाध्यतेतदाऽपादानत्वनिर्देशेनैवभेदप्रतीतेर्विरुद्धोहेतुरित्याह ननुतर्कहतमिति ननुनाभेदंसाधयामःकिंतुतदुत्पन्नत्वेनकुंडलादिवद्भेदंप्रतिषेधयामः तत्राभेदएवस्यादित्याशंक्यानैकां
तिकत्वेनदूषयतिव्यभिचरतिक्वचेति पितृपुत्रादिषुमुद्गरघटप्रध्वंसादिषुचतथादर्शनादितिभावः ननुतदुत्पन्नत्वंनामतदुपादानत्वंनतुतन्निमित्तत्वमतोनानैकांतिकत्वमित्याशंक्यदूषयतिक्वच
मृषेति गुणोपादानस्यापिफणिनोनगुणत्वंकिंतुमिथ्यात्वम्अन्यथाकुंडलादिवदबाधप्रसंगात् अतःपुनरप्यनैकांतिकत्वमेवेतिभावः ननुनतत्रकेवलंगुणमात्रंफणिनउपादानंकिंत्वविद्यायुक्तंतथाभू
तस्यावस्तुत्वाद्युक्तंफणिनोमिथ्यात्वमित्याशंक्यतत्तुल्यमत्रापीतिदूषयति नतथोभययुगिति अयमर्थःअत्राप्यविद्यायुक्तस्यैवसतउपादानत्वम् एवंभूतस्यचनवस्तुसत्त्वम् अतःसदुपादनत्वम
सिद्धमितिनवस्तुसत्त्वंप्रपंचस्येति ननुमाभूदनेनहेतुनाप्रपंचस्यसत्त्वंहेत्वंतरेणतुसाधयामः तथाहि सदिदमर्थक्रियाकारित्वात् नयदेवंनतदेवंयथाशुक्तिरजतमितितत्राह व्यवहृतयेविकल्पइषि
तइतिव्यवहारायार्थक्रियार्थविकल्पोभ्रमइषितइष्टएव कूटकार्षापणादिनाऽपिक्वचिद्व्यवहारदर्शनात् नन्वेकत्रसतोऽन्यत्रारोपोभ्रमःप्रसिद्धोऽत्यंतासत्त्वेकथंप्रपंचोभ्रमःस्यात् सत्त्वेवानाद्वैत

सिंद्धिः उक्तंचभट्टैः 'अध्यस्यतेखपुष्पत्वमसत्कथमवस्तुनि प्रज्ञातगुणसत्ताकमध्यारोप्येतवानवेति नेत्याह अंधपरंपरये'ति अंधपरंपरयायोविकल्पइत्यन्वयः अयंभावः संस्कारजन्याभ्रमः संस्कारसिद्धयेपूर्वप्रतीतिमात्रमपेक्षतेनवस्तुसत्त्वम् प्रतीतौसत्यांवस्तुसत्त्वाभावेनब्रह्मव्यतिरेकादर्शनात् अतोऽनादित्वात्पूर्वपूर्वभ्रमदृष्टस्योत्तरोत्तरआरोपोभाविष्यति अंधपरंपरान्यायेनव्यवहारःसेत्स्यतीत्यप्रयोजकोहेतुरिति 'नन्वक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनःसुकृतंभवति सोमममृताअभूमे'त्यादिभिःकर्मफलस्यानित्यत्वप्रतिपादनादसत्त्वंनघटतेनहिनित्यंवस्त्वसद्भवतितस्माद्वेदप्रतिपादितत्वाद्वैतंसदेवेत्याशंक्याह भ्रमयतीति हेभगवंस्तेभारतीवेदलक्षणा त्तिभिर्बह्वीभिर्गौणलक्षणादिवृत्तिभिरुक्थजडान्कर्मश्रद्धाभराक्रांतमंदमतीन्भ्रमयतिमोहयाति अयंभावःनाहिवेदःकर्मफलंनित्यमभिप्रैतिकिंतुलक्षणयाप्राशस्त्यमात्रम् विध्येकवाक्यत्व न्यथावाक्यभेदप्रसंगात् 'तद्यथेहकर्मचितोलोकःक्षीयतएवमेवामुत्रपुण्यचितोलोकःक्षीयते'इतिन्यायोपबृंहितश्रुत्यंतरविरोधाच्च अतःकर्मजडानामिदंभ्रममात्रमिति एतेनैवतस्माद्वाए दात्मनआकाशःसंभूतइत्यादीनामप्यन्यपरत्वंदर्शितंभवति ॥ उद्धृतंभवतः सतोऽपिभुवनंसन्नैवसर्पःस्रजःकुर्वत्कार्यमपीहकूटकनकंवेदोऽपिनैवंपरः अद्वैतंतवसत्परंतुपरमानंदंपदंतन्मुदावं र्मिंदिरानुतहरेमासुंचमामानतम् २३ ३६ तदेवंप्रपंचस्यसत्त्वेसाधकंनास्तीत्युक्तम् इदानीमसत्त्वेसृष्टिप्रलयश्रुतयो'यतोवाइमानिभूतानिजायंत'इत्याद्यास्तन्मूलंचानुमानंप्रमाणमित्य गदिदमिति यद्यस्मादिदंविश्वमग्रेसृष्टेःपूर्वंनआसनाऽऽसीत् सदेवसौम्येदमग्रआसीत् आत्मावाइदमेकएवाग्रआसीदित्यादिश्रुतेः नचनिधनात्प्रलयादनुअनंतरंभविष्यद्भविष्यति ना न्नोसदासीत्तदानीमित्यादिश्रुतेःअतःकारणादंतरामध्येऽप्येकरसेकेवलेत्वयिमृषामिथ्यारूपमेववि

नयदिदमग्रआसनभविष्यदतोनिधनादनुमितमंतरात्व भातिमृषैकरसे ॥ अतउपमीयतेद्रविणजातिविकल्प
पथैर्वितथमनोविलासमृतमित्यवयंत्यबुधाः ३७ सयद त्वजामनुशयीतगुणांश्चजुषन्भजतिसरूपतांतदनुमृत्यु
मपेतभगः ॥ त्वमुतजहासितामहिरिवत्वचमात्तभगोमह हीयसेऽष्टगुणितेऽपरिमेयभगः ३८

भातीतिमितंनिश्चितम् यतएवमतःश्रुत्याद्रविणजातिविकल्पपथैर्द्रविणजातीनांद्र त्राणांमृल्लोहकार्ष्णायसरूपाणांविकल्पाभेदाघटकुंडलादयस्तेषांपंथानोमार्गाः प्रकारास्तैरुपमीयतेसदृशतयानिरूप्यते यथातत्रकार्याकाराणांनामधेयमात्रताकारणंमृदाद्येवतुसत्यंत ाप्याकाशादीनांनाममात्रताब्रह्मैवसत्यम् तथाचश्रुतिः 'यथासौम्यैकेनमृत्पिंडेनसर्वंमृन्मयंविज्ञातंभवति वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यं यथाएकेनलोहमणिनासर्वंलोहमयं तंस्यात् यथाएकेननखनिकृंतनेनसर्वंकार्ष्णायस'मित्यादि तस्मादस्यसत्त्वेप्रमाणाभावादसत्त्वेप्रमाणस्यविद्यमानत्वाद्वितथमनोविलासमृतंसत्यमितियेअवयंतिजानंतितेऽबुधाः अज्ञाइ अत्रैवंप्रयोगः विवादाध्यासितंनसत् आद्यंतयोरविद्यमानत्वाद्विकारित्वादृश्यत्वाच्चशुक्तिरजतादिवत्इत्यन्वयेदृष्टांतः आत्मवच्चेतिव्यतिरेकेदृष्टांतः ॥ मुकुटकुंडलकंकणकिंकिणीपारि ऽनकंपरमार्थतः ॥ महदहंकृतिखप्रमुखंतथानरहरेर्नपरंपरमार्थतः २४ ३७ ननुयदिप्रपंचोनामनास्त्येवतदाऽसतातेननचैतन्यस्यसंबंधगंधोऽपितर्हिकिमपराद्धंजीवेनयतोयंसंसरतिकिंवा यमीश्वरस्ययतोनित्यमुक्तःकिंविषयंचतदाकर्मकांडमित्यपेक्षायांजीवेश्वरविशेषंद्वासुपर्णासयुजासखायासमानंवृक्षंपरिषस्वजाते तयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योअभिचाकशीति मेकांलोहितशुक्लकृष्णामित्याद्यावदंतीत्याह सयदजयेति सतुजीवोयद्यस्मादजयामाययाअजामविद्यामनुशयीताऽऽलिंगेत्ततोगुणांश्चदेहेंद्रियादीन्जुषन्सेवमानआत्मतयाऽध्यस्यंस्तदनुतदनंतरंसरूपतांतद्धर्मयोगंचजुषन्नपेतभगःपिहितानंदादिगुणःसन्मृत्युंसंसारंभजतिप्राप्नोति तद्विषयमेवचकर्मकांडमितिभावः त्वमुतत्वंतुजहासितामजांमायाम् ननुसामय्येवास्तिकथंत्यागस्तत्राह अहिरिवत्वचमिति अयंभावः यथाभुजंगःस्वगतमपिकंचुकंगुणबुद्ध्यानाभिमन्यतेतथात्वमजाम्

नहिनिरंतराह्लादसंवित्कामधेनुवृंदपतेरजयाकृत्यमितितामुपेक्षसइतिकुतएतत्तदाहआत्तभगोनित्यप्राप्तैश्वर्यः महसिपरमैश्वर्येऽष्टगुणितेऽणिमाद्यष्टविभूतिमतिमहीयसेपूज्यसेविराजसेकथं
भूतःअपरिमेयभगोऽपरिमितैश्वर्यः नह्यन्येषामिवदेशकालादिपरिच्छिन्नंतवाष्टगुणितमैश्वर्यमपितुपरिपूर्णस्वरूपानुबंधित्वादपरिमितमित्यर्थः ॥ नृत्यंतीतववीक्षणांगणगताकालस्वभावादि
भिर्भावान्सत्त्वरजस्तमोगुणमयानुन्मीलयंतीबहून् ॥ मामाक्रम्यपदाशिरस्यतिभरंसंमर्दयंत्यातुरंमायातेशरणंगतोऽस्मिनृहरत्वामेवतांवारय २५ ३८ एवंतावदुक्तसाधनकदंबेनयेभगवंतंभजं
तितेमृत्युंतरंतिइतरेसंसरंतीत्युक्तम्इदानींयेबहिःसंगंपरित्यज्यभगवन्मार्गेप्रवृत्ताअपिकथंचिदंतर्वांताशिनःकामान्नमुंचंतितेनभगवंतंप्राप्नुवंतिनचेहसुखंलभंतेकेवलंकुयोनीरेवप्राप्नुवंतितान्शोच
न्‘कामान्यःकामयतेमन्यमानःसकर्मभिर्जायतेतत्रतत्रे’त्यादिश्रुत्यर्थमाह यदिनसमुद्धरंतीति हेभगवन्ध्येयतयोहृदिस्थिताःकामजटाःकामस्यमूलानिवासनायदिनसमुद्धरंतिनोत्पाटयंतितेषा
मसतांभवान्हृदिगतोऽपिदुरधिगमोदुष्प्रापः कथम् अस्मृतकंठमणिर्विस्मृतोयःकंठमणिस्तत्तुल्यःसयथाकंठेवर्तमानोऽप्यस्मृतश्चेदप्राप्तइवभवतितद्वदिति नकेवलमेतावत्किंत्वसुतृपयोगिनामिं
द्रियतर्पणपराणांयोगच्छद्मनामुभयतोऽप्यसुखमिहामुत्रचदुःखमेव तदाह अनपगतांतकादनिर्वृत्तान्मृत्योः लोकाराधनधनार्जनादिक्लेशाद्भोगवैभवप्राकट्यभयाच्चेहतावद्दुःखम् भवतईश्वरादपि
दुःखम् कथंभूतात् अनधिरूढपदात् अनधिरूढंपदंस्वरूपंयस्यतस्मात् त्वत्स्वरूपप्राप्त्यभावादविद्यावद्विषयत्वेनप्राप्तनिजधर्मातिक्रमनिबंधनत्वद्दंडरूपनरकप्राप्तेरमुत्राप्यसुखमित्यर्थः ॥ दंभ
न्यासमिषेणवंचितजनंभोगैकचिंतातुरंसंमुह्यंतमहर्निशंविरचितोद्योगक्लमैराकुलम् ॥ आज्ञालंघिनमज्ञमज्ञजनतासंमाननासन्मदंदीनानाथदयानिधानपरमानंदप्रभोपाहिमाम् २६ ३९ ननु

यदिनसमुद्धरंतियतयोहृदिकामजटादुरधिगमोऽसतांहृदिगतोऽस्मृतकंठमणिः ॥ असुतृपयोगिनामुभयतोऽप्यसुखंभगवन्ननपग
तांतकादनधिरूढपदाद्भवतः३९त्वदवगमीनवेत्तिभवदुत्थशुभाशुभयोर्गुणविगुणान्वयांस्तर्हिदेहभृतांचगिरः॥अनुयुगमन्वहंसगुण
गीतपरंपरयाश्रवणभृतोयतस्त्वमपवर्गगतिर्मनुजैः४०द्युपतयएवतेनययुरंतमनंततयात्वमपियदंतरांडनिचयाननुसावरणाः ॥ख
इवरजांसिवांतिवयसासहयच्छ्रुतयस्त्वयिहिफलंत्यतन्निरसनेनभवन्निधनाः४१

यतेर्नकिमपिकृत्यमस्तिप्रारब्धमेवसुखोपभोगेनापक्षय्यते अतःकिमितिवृथाशप्यतेउभयतोऽप्यसुखमिति श्रुयते‘चएषनित्योमहिमाब्राह्मणस्यनकर्मणावर्धतेनोकनीयानि’त्यादि तत्राहत्व
दवगमीति हेसगुणषड्गुणैश्वर्ययुक्त त्वदवगमीत्वज्ज्ञानवान्भवदुत्थशुभाशुभयोर्भवतःकर्मफलदातुरीश्वराद्धेतोरुत्थयोराविर्भूतयोःशुभाशुभयोःप्राचीनपुण्यापुण्यकर्मणोःफलभूतान् गुणविगुण
न्वयान्सुखदुःखसंबंधान्नवेत्तिनानुसंधत्तेतर्हितदानींचेदहभृतांदेहाभिमानिनांप्रवृत्तिनिवृत्तिकरीर्गिरोविधिनिषेधलक्षणानवेत्ति विगतदेहाभिमानतयाकार्याकार्यबोधाभावान्ननियुज्यतइत्यर्थः
युक्तंचैतत् यतःकारणान्मनुजैरन्वहंश्रवणभृतःअनुदिनंश्रवणेनचेतसिधृतस्त्वंतेषामपवर्गगतिरपवर्गरूपागतिर्भवसि कथंश्रवणभृतः अनुयुगंप्रतियुगंयागीतपरंपराउपदेशसंततिस्तयासत्सं
प्रदायनुसारेणेत्यर्थःएतदुक्तंभवति येतावत्त्वज्ज्ञानिनोनतेषांकर्माधिकारशंकाऽपि येचानवरतंत्वत्कथाश्रवणादिनिष्ठास्तेषामप्यासन्नभवत्पदानांनविधिनिषेधबाधः इतरेषांतुयोगच्छद्मनेंद्रि
यलालसानामुभयतोऽप्यसुखमिति ॥अवगमंतवमेदिशमाधवस्फुरतियन्नसुखासुखसंगमः श्रवणवर्णनभावमथापिवानहिभवामियथाविधिकिंकरः २७ ४० त्वदवगमीनवेत्तिसुखदुःखेनचवि
धिनिषेधावित्युक्तंतत्रननुकथमवगंतुंशक्यतेदुरधिगमत्वस्योक्तत्वादित्येवमाशंक्यसत्यमेवमनवगाह्यमहिम्नोवाङ्मनसागोचरत्वादविषयत्वेनैवज्ञानमितिदर्शयन् यदूर्ध्वंगार्गीदिवोयदर्वाक्
पृथिव्यायदंतराद्यावापृथिवीइमेयद्भूतंभवच्चभविष्यच्चेत्यादिश्रुतिप्रतिपादितमपरिमितंमहिमानमाह द्युपतयएवेति हेभगवंस्तेअंतंद्युपतयःस्वर्गादिलोकपतयोब्रह्मादयोनययुर्नप्रापुःतत्कुतः

यदंतवद्वस्तुतत्किमपित्वंनभवसि आस्तांद्युपतयोनययुरिति यद्यस्मात्त्वमप्यात्मनोंऽतंनयासि कुतस्तर्हिसर्वज्ञतासर्वशक्तितावाऽतआह अनंततयाअंताभावेन नहिशशविषाणाज्ञानंसार्व
ज्ञ्यंतदप्राप्तिर्वाशक्तिवैभवंविहंति अनंतत्वमेवाऽऽह यदतरेति यस्यतवांतरामध्येननु[illegible]सावरणाउत्तरोत्तरंदशगुणसप्तावरणयुक्ताअंडनिचयाब्रह्मांडसमूहात्रांतिपरिभ्रमंति वयसाकालचक्रे
णखेरजांसीवसहएकदैवनतुपर्यायेण हियस्मादेवमतः श्रुतयस्त्वयिफलंतितात्पर्यवृ[illegible]र्यवस्यंति नतुसाक्षाद्वदंत्ययमेतावानिति सगुणस्यगुणानंत्यान्निर्गुणस्यचागोचरत्वात् कथंतर्ह्यप
दार्थेतात्पर्यमिति तत्रविधिमुखवाक्येभवेदयंनियमःपदार्थस्यैववाक्यार्थत्वमिति नि[illegible]खेतुनायंनियमइत्याह अतन्निरसनेनेति अन्यदेवतद्विदितादथोअविदितादधि अन्यत्रधर्मादन्य
त्राधर्मादन्यत्रास्मात्कृताकृतात् अस्थूलमनण्वित्यादिप्रकारेणलक्षणयाचतत्त्वमसी[illegible]द्यः पर्यवस्यंति नचवाच्यंनिषेधैःशून्यमेवज्ञाप्यतइति यतोभवन्निधनाः भवतित्वयिनिधनंसमाप्तिर्या
सांतास्तथा नहिनिरवधिर्निषेधःसंभवत्यतोऽवधिभूतेत्वयिफलंतीत्यर्थः । द्युपतयोवि[illegible]मनंततेनचभवान्नगिरःश्रुतिमौलयः ॥ त्वयिफलंतियतोनमइत्यतोजयजयेतिभजेतवतत्पदम् २८
४१ ४२ इत्यशेषसमाम्नायपुराणोपनिषद्रसइति सर्वश्रुतिपुराणरहस्यतात्पर्यमित्यर्थ[illegible]३ ब्रह्मदायादेति ब्रह्मैवदायमिवायत्नप्राप्यमात्तिसेवतइतितथा ब्रह्मपुत्रेतिवा ४४ पूर्णःकृत

श्रीभगवानुवाच ॥ इत्येतद्ब्रह्मणःपुत्राआश्रुत्यात्मानुशासनं ॥ सनंदन[illegible]ानर्चुःसिद्धाज्ञात्वाऽऽत्मनोगतिं ४२ इत्यशेषसमाम्नायपुराणोपनिषद्रसः ॥ समु
द्धृतःपूर्वजातैर्व्योमयानैर्महात्मभिः ४३ त्वंचैतद्ब्रह्मदायादश्रद्धयात्मा[illegible]सनम् ॥ धारयंश्चरगांकामंकामानांभर्जनंनृणाम् ४४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंसऋ
षिणादिष्टंगृहीत्वाश्रद्धयात्मवान् ॥ पूर्णःश्रुतधरोराजन्नाहवीरव्रतोमुनि[illegible]५ ॥ नारदउवाच ॥ नमस्तस्मैभगवतेकृष्णायामलकीर्त्तये ॥ योधत्तेसर्वभूता
नामभवायोशतीःकलाः ४६ इत्याद्यमृषिमानम्यतच्छिष्यांश्चमहात[illegible] ॥ ततोऽगादाश्रमंसाक्षात्पितुर्द्वैपायनस्यमे ४७ सभाजितोभगवताकृतासनपरि
ग्रहः ॥ तस्मैतद्वर्णयामासनारायणमुखाच्छ्रुतम् ४८ इत्येतद्वर्णितं[illegible]न्यन्नःप्रश्नःकृतस्त्वया ॥ यथाब्रह्मण्यनिर्देश्येनिर्गुणेऽपिमनश्चरेत् ४९ योऽस्योत्प्रे
क्षकआदिमध्यनिधनेयोऽव्यक्तजीवेश्वरोयःसृष्ट्वेदमनुप्रविश्यऋषिणा[illegible]पुरःशास्तिताः ॥ यंसंपद्यजहात्यजामनुशयीसुप्तःकुलायंयथातंकैवल्यनिरस्तयो
निमभयंध्यायेदजस्रंहरिम् ॥ ५० ॥ इतिश्री०भा०म०द०उ०नार[illegible]ायणसंवादेवेदस्तुतिर्नामसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ छ ॥

कृत्यः श्रुतधरःश्रुतमर्थंमनसिधारयन्वीरव्रतोनैष्ठिकः ४५ नमइति श्रीकृष्णावतारत[illegible]रायणंनमस्यति उक्तंहि ‘एतेचांशकलाःपुंसः कृष्णस्तुभगवान्स्वयमि’ति ४६ साक्षात्पितुरिति यो
निव्यवधानंविनाजनकस्यअग्निमथनावसरेकथंचिदरणौरेतःपतितंममंथव्यासस्तदैवत[illegible]पन्नःशुकइतिहिवदंति ४७ ४८ ४९ समस्तवेदस्तुत्यर्थसंगृह्यानुस्मारयति योऽस्योत्प्रेक्षकइति
योऽस्यविश्वस्योत्प्रेक्षकः एवमनुगायिनांसमस्तपुरुषार्थसिद्धयेसृष्टिस्थितिप्रलयादिप्र[illegible]यमित्यालोचकइत्यर्थः अनेननिमित्तत्वमुक्तं एवमालोच्यास्यादिमध्यनिधने आदिर्जन्ममध्यः
पालनंनिधनमंतः एतेषुकर्मसुयोवर्तते अनेनोपादानत्वमुक्तम् ननुप्रकृतिपुरुषयोरुपाद[illegible]मित्तत्वेप्रसिद्धेसत्यम् तयोरपिततएवोद्भूतत्वान्मूलकारणंसएवेत्याह योऽव्यक्तजीवेश्वरइति प्रवेश
नियमनेदर्शयति यइति पूर्वोक्तप्रकारेणेदंसृष्ट्वायदर्थमेतत्सृष्टंतेनऋषिणासृष्टेकार्येऽहरि[illegible]र्शनात्ऋषिर्जीवस्तेनसहानुप्रविष्टःपुरःशरीराणितस्यभोगायतनानिचक्रेताःपरःशास्तितस्यभोगं
ददत्परिपालयति उपासकस्यचकैवल्यरूपोभवतीत्याह यंसंपद्येति यंसंपद्यप्राप्यानुश[illegible]न्वनुदंडवत्प्रणामैश्चरणमूलेशेतेइतितथासजीवोऽजांकार्यकारणरूपामविद्यांत्यजति ननुब्रह्मसंप
न्नस्यापिजीवस्यतत्संबंधोदृश्यतेऽतआह सुप्तःकुलायंयथेति अयंभावः यथासुप्तंशरीरवंतमन्येपश्यंतिसतुनात्मानंतथापश्यतिएवंजीवन्मुक्तमप्यन्येदेहवंतंपश्यंतिसतुनकिंचित्पश्यतीति तंहरि

मजस्रमनवरतंध्यायेत् किमित्यतआह अभयंनभयंयस्माद्भय।निवर्तकमित्यर्थः कुतएतत् कैवल्यनिरस्तयोनिंकैवल्येनाप्रच्युतस्वरूपावस्थानेमनिरस्तातिरस्कृतायोनिर्मूलकारणंमायायेन
तम् सर्वश्रुतिशिरोरत्ननीराजितपदांबुजम्॥भोगयोगप्रदंवंदेमाधवंकर्मिनम्रयोः ५० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउ०टीकायांसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥८७। अष्टाशीतितमेवि
ष्णुभक्तःकैवल्यमश्नुते ॥ ततोऽर्वाग्देवभक्तस्तुविभूतिमितिवर्ण्यते॥ १ ॥हरिर्भजतांमुक्तिदइत्युक्तमभयंध्यायेदजस्रंहरिमितितत्रशंकते देवासुरेति अशिवमवधीरितभोगम् भोजाभोगिनः ल
क्ष्म्याःपतिंसर्वभोगयुक्तम् १ २ अन्योन्योपमर्देनतमसस्त्रैविध्यात्त्रिलिंगः त्रिलिंगत्वमाह वैकारिकइति अहमहंकारइति ३ विकारामनइंद्रियभूतरूपाः षोडशेतींद्रियदेवानामभेदविवक्षया
कंचनयत्किंचिद्विकारोपाधिकंभजन्नुपाध्यनुरूपाणांविभूतीनांस्वरूपंप्राप्नोतीति ४ उपद्रष्टासाक्षीसन् यतःसर्वदृक्सर्वंपश्यति अतःप्रकृतेःपरइति अत्रेदंतत्त्वम् वस्तुनोगुणसंबंधेरूपद्वयमिहे
ष्यते तद्धर्मायोगयोगाभ्यांबिंबवत्प्रतिबिंबवत् गुणाःसत्त्वादयःशांतघोरमूढाःस्वभावतः विष्णुब्रह्मशिवानांचगुणयंतृस्वरूपिणां नातिभेदोभवेद्भेदोगुणधर्मैरिहांशतः सत्त्वस्यशांत्यानोजा
तुविष्णोर्विक्षेपमूढते रजस्तमोगुणाभ्यांतुभवेतांब्रह्मरुद्रयोः गुणोपमर्दतोभूयस्तदंशानांचभिन्नता अतःसमग्रसत्त्वस्यविष्णोर्मोक्षकरीमतिः अंशतोभूतिहेतुश्चतथाऽऽनंदमयीस्वतः अंशत

राजोवाच ॥ देवासुरमनुष्येषुयेभजंत्यशिवंशिवम् ॥ प्रायस्तेधनिनोभोजानतुलक्ष्म्याःपतिंहरिम् १ एतद्वेदितुमिच्छामःसंदेहोऽत्रमहान्हिनः ॥ विरुद्ध
शीलयोःप्रभ्वोर्विरुद्धाभजतांगतिः २॥ श्रीशुकउवाच ॥ शिवःशक्तियुतःशश्वत्त्रिलिंगोगुणसंवृतः॥ वैकारिकस्तैजसश्चतामसश्चेत्यहंत्रिधा ३ ततोविकारा
अभवन्षोडशामीषुकंचन॥ उपधावन्विभूतीनांसर्वासामश्नुतेगतिम् ४ हरिर्हिनिर्गुणःसाक्षात्पुरुषःप्रकृतेःपरः॥ ससर्वदृगुपद्रष्टातंभजन्निर्गुणोभवेत् ५ निवृत्ते
ष्वश्वमेधेषुराजायुष्मत्पितामहः ॥ शृण्वन्भगवतोधर्मानपृच्छादिदमच्युतम् ६ सआहभगवांस्तस्मैप्रीतःशुश्रूषवेप्रभुः ॥ नृणांनिःश्रेयसार्थाययोऽवतीर्णोय
दोःकुले ७॥ श्रीभगवानुवाच॥ यस्याहमनुगृह्णामिहरिष्येतद्धनंशनैः॥ ततोऽधनंत्यजंत्यस्यस्वजनादुःखदुःखितम् ८ सयदावितथोद्योगोनिर्विण्णःस्याद्ध
नेहया॥ मत्परैःकृतमैत्रस्यकरिष्येमदनुग्रहम् ९ तद्ब्रह्मपरमंसूक्ष्मंचिन्मात्रंसदनंतकम्॥ अतोमांसुदुराराध्यंहित्वाऽन्यान्भजतेजनः १० ततस्तआशुतोषे
भ्योलब्धराज्यश्रियोद्धताः ॥ मत्ताःप्रमत्तावरदान्विस्मरंत्यवजानते ११ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ शापप्रसादयोरीशाब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ सद्यःशापप्रसादोऽ
गशिवोब्रह्मानचाच्युतः १२

स्तारतम्येनब्रह्मरुद्रादिसेविनाम् विभूतयोभवंत्येवशनैर्मोक्षोप्यनंशतः इदमेवाभिप्रेत्यतत्रतत्रोच्यते श्रेयांसितत्रखलुसत्त्वतनोर्नृणांस्युरिति तथासत्त्वंयस्यप्रियामूर्तिरितितथासत्त्वंतत्तीर्थ
साधनमिति तथा ‘त्रयाणामेकभावानांयोनपश्यतिवैभिदामि’ति तथा ‘नतेमय्यच्युतेऽजेचभिदा मण्वपिदृक्षते’इत्यादिएवंचसतिनाकिंचिदसमंजसम् तत्तद्भक्तानांतुकलहोमोहमात्रमिति ५
६ ७ यस्याहमनुगृह्णामीति अयमर्थः योविषयान्परिजिहीर्षुरपिकथंचिद्विद्यमानेष्वविषयेषुसज्जतोक्लिश्यतिचतस्याविषयापहारएवानुग्रहइति यथाश्रुतत्वेध्रुवादीनामैश्वर्यविरोधात् अथवा
प्रथमंविभूतीःकामानुरूपादत्वाशनैर्विषयभोगावसानेतस्यनिर्वेदमुत्पाद्यहरिष्यामिपरमानुग्रहंकर्तुमिति तदुक्तंभगवतैव ‘नमय्यावेशितधियांकामःकामायकल्पतइ’ति दुःखदुःखितमिति
दुःखादनुपुनर्दुःखितमिवप्रतीयमानमित्यर्थः ८ सपनर्बंधूनामाग्रहेणधनेहयाप्रवृत्तोऽपिमदनुग्रहेणयदानिष्फलोद्यमोनिर्विण्णः स्यात्तदामदनुग्रहमितिममासाधारणमनुग्रहम् ९ तमेवा
ऽऽह तद्ब्रह्मेति अतःपश्चादपिमोक्षमरोचयन् अत्यासक्तोजनइत्यर्थः १० ११ एतमवं[illegible]हासेनस्फुटयितमाह शापप्रसादयोरिति ब्रह्माचेत्यन्वयः १२

१३ शकुनेःपुत्रः १४ १५ सुसंकटमापकैलासोत्पाटनंपुरपालनंच १६ स्वगात्रतउप ऽतंनत्कथम् आत्मक्रव्येणस्वमांसेनजुह्वामइति १७ अवृश्चच्छेत्तुमुद्यतः १८ मूर्तिमानग्निरिवदेदी
प्यमानः वयमधुनातनायथाकिंचिद्दुःखेनमर्तुकामंवारयामस्तद्वददिति सद्यउपस्कृ[illegible]: परिपूर्णदेहोभवत् तंन्यवारयदेवमाहच १९ तोयेनापिभजतांप्रीतःस्यांत्वयातुदेहोवृथापीड्य
तइति २० २१ दातुमनर्हमपिदत्तवान् सर्पायक्षीरमिव २२ २३ उपसृष्टोऽनुगतः[illegible]द्भ्यादधावत् उदगुत्तरतः २४ वैकुंठंश्वेतद्वीपम् २५ २६ तंवृकासुरम् तथाव्यसनंतादृग्व्यस

अत्रचोदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ वृकासुरायगिरिशोवरंदत्त्वाऽ[illegible]कटं १३ वृकोनामासुरःपुत्रःशकुनेःपथिनारदं ॥ दृष्ट्वाशुतोषंपप्रच्छदेवेषुत्रिषुदुर्म
तिः १४ सआहदेवंगिरिशमुपाधावाशुसिध्यसि ॥ योऽल्पाभ्यांगुण[illegible]यामाशुतुष्यतिकुप्यति १५ दशास्यबाणयोस्तुष्टःस्तुवतोर्बंदिनोरिव ॥ ऐश्वर्य
मतुलंदत्त्वाततआपसुसंकटं १६ इत्यादिष्टस्तमसुरउपाधावत्स्वगात्रः[illegible]। केदारआत्मक्रव्येणजुह्वानोऽग्निमुखंहरम् १७ देवोपलब्धिमप्राप्यनिर्वेदात्सप्त
मेऽहनि ॥ शिरोऽवृश्चत्स्वधितिनातत्तीर्थक्लिन्नमूर्धजम् १८ तदामह[illegible]णिकःसधूर्जटिर्यथावयंचाग्निरिवोत्थितोऽनलात् ॥ निगृह्यदोर्भ्यांभुजयोर्न्यवार
यत्तत्स्पर्शनाद्भूयउपस्कृताकृतिः १९ तमाहचांगालमलंवृणीष्वमेयथ[illegible]कामंवितरामितेवरम् ॥ प्रीयेयतोयेननृणांप्रपद्यतामहोत्वयाऽऽत्माभृशमर्द्यतेवृ
था २० देवंसववेपापीयान्वरंभूतभयावहम् ॥ यस्ययस्यकरंशीर्ष्णि[illegible]सम्रियतामिति २१ तच्छ्रुत्वाभगवान्रुद्रोदुर्मनाइवभारत ॥ ओमितिप्रहसंस्त
स्मैददेऽहेरमृतंयथा २२ इत्युक्तःसोसुरोनूनंगौरीहरणलालसः ॥ सत[illegible]रीक्षार्थंशंभोर्मूर्ध्निकिलासुरः ॥ स्वहस्तंधातुमारेभेसोऽबिभ्यत्स्वकृताच्छिवः २३
तेनोपसृष्टःसंत्रस्तःपराधावन्सवेपथुः ॥ यावदंतंदिवोभूमेःकाष्ठानामु[illegible]दक् २४ अजानंतःप्रतिविधिंतूष्णीमासन्सुरेश्वराः ॥ ततोवैकुंठमगमद्भास्वरं
तमसःपरम् २५ यत्रनारायणःसाक्षान्न्यासिनांपरमागतिः ॥ शांतान[illegible]तदंडानांयतोनावर्त्ततेगतः २६ तंतथाव्यसनंदृष्ट्वाभगवान्वृजिनार्दनः ॥ दूरा
त्प्रत्युदियाद्भूत्वाबटुकोयोगमायया २७ मेखलाजिनदंडाक्षैस्तेजसा[illegible]ग्ज्वलन् ॥ अभिवादयामासचतंकुशपाणिर्विनीतवत् २८ श्रीभगवानुवाच ॥
शाकुनेयभवान्व्यक्तंश्रांतःकिंदूरमागतः ॥ क्षणंविश्रम्यतांपुंसआत्माय[illegible]मधुक् २९ यदिनःश्रवणायालंयुष्मद्व्यवसितंविभो ॥ भण्यतांप्रायशःपुंभिर्धृ
तैःस्वार्थान्समीहते ३०॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंभगवतापृष्टोवचसाऽ[illegible]र्षिणा ॥ गतक्लमोऽब्रवीत्तस्मैयथापूर्वमनुष्ठितम् ३१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एवं
चेत्तर्हितद्वाक्यंनवयंश्रद्दधीमहि ॥ योदक्षशापात्पैशाच्यंप्राप्तःप्रेतपिशा[illegible]ट् ३२ यदिवस्तत्रविश्रंभोदानवेंद्रजगद्गुरौ ॥ तर्ह्यंगाशुस्वशिरसिहस्तंन्यस्य
प्रतीयताम् ३३ यद्यसत्यंवचःशंभोःकथंचिद्दानवर्षभ ॥ तदैनंजह्य[illegible]चंनयद्वक्ताऽनृतंपुनः ३४

नंयस्यतम् वृजिनार्दनोदुःखहंता दूरतएवदृष्ट्वामेखलादिभिरुपलक्षितःप्रत्युदियात्सं[illegible]गतः २७ २८ व्यक्तंनिश्चितम् किंकिमर्थम् आत्मादेहःसर्वपुरुषार्थहेतुः अतोमापीडयेति २९
प्रायशःपुंभिर्धृतैर्भवान्स्वार्थान्समीहतेसाधयितुमिच्छति अथवाजनःपुंभिः सहायै[illegible]र्याणिसाधयत्यतोनःकथ्यतामिति ३० ३१ पैशाच्यंपिशाचानामिववृत्तिम् ३२ ३३ य
द्यथा वक्तावदिष्यति ३४

चित्रैर्भ्रामकैःसुपेशलैरतिरम्यैःभिन्नधीर्भ्रंशितमतिः ३५ ३६ ३७ ६८ किमुवक्तव्यंविश्वेशेत्वाधिकृतागस्कःकृतापराधइति ३९ अव्याकृतशक्त्युदन्वतोवाङ्मनसागोचरशक्तिस
मुद्रस्य गिरित्रमोक्षंशिवमोचनरूपंचरितम् संसृतिभिर्नानायोनिसंचारैः ४० भक्तसंकटमालोक्यकृपापूर्णहृदंबुजः ॥ गिरित्रंचित्रवाक्यात्तुमोक्षयामासकेशवः १ ॥ इतिदशमेउत्तरार्धेटी
कायामष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥८८॥ नवाशीतितमेदेवःकोमहानितिसंशये ॥ परीक्ष्यविष्णोरुत्कर्षंमुनिभ्योऽवर्णयद्भृगुः ॥१॥ इतिहासांतरमाह सरस्वत्याइति १ २ ३ स्वयोन्यास्वस्यैव

इत्थंभगवताश्चित्रैर्वचोभिःससुपेशलैः ॥ भिन्नधीर्विस्मृतःशीर्ष्णिस्वहस्तंकुमतिर्व्यधात् ३५ अथापतद्भिन्नशिरावज्राहतइवक्षणात् ॥ जयशब्दोनमःशब्दः
साधुशब्दोऽभवद्दिवि ३६ मुमुचुःपुष्पवर्षाणिहतेपापेवृकासुरे ॥ देवर्षिपितृगंधर्वामोचितःसंकटाच्छिवः ३७ मुक्तंगिरिशमभ्याहभगवान्पुरुषोत्तमः ॥ अ
होदेवमहादेवपापोऽयंस्वेनपाप्मना ३८ हतःकोनुमहत्स्वीशजंतुर्वैकृताकिल्बिषः ॥ क्षेमीस्यात्किमुविश्वेशेकृतागस्कोजगद्गुरौ ३९ यएवमव्याकृतशक्त्युद
न्वतःपरस्यसाक्षात्परमात्मनोहरेः ॥ गिरित्रमोक्षंकथयेच्छृणोतिवाविमुच्यतेसंसृतिभिस्तथाऽरिभिः ४० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउतरार्धे
रुद्रमोक्षणंनामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ८८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ सरस्वत्यास्तटेराजन्नृषयःसत्रमासत ॥ वितर्कःसमभूतेषांत्रिष्वधीशेषुकोमहान् १ तस्य
जिज्ञासयातेवैभृगुंब्रह्मसुतंनृप ॥ तज्ज्ञप्त्यैप्रेषयामासुःसोऽभ्यगाद्ब्रह्मणःसभाम् २ नतस्मैप्रह्वणंस्तोत्रंचक्रेसत्त्वपरीक्षया ॥ तस्मैचुक्रोधभगवान्प्रज्वलन्स्वे
नतेजसा ३ सआत्मन्युत्थितंमन्युमात्मजायात्मनाप्रभुः ॥ अशीशमद्यथावह्निंस्वयोन्यावारिणाऽऽत्मभूः ४ ततःकैलासमगमत्सतंदेवोमहेश्वरः ॥ परिर
ब्धुंसमारेभउत्थायभ्रातरंमुदा ५ नैच्छत्त्वमस्युत्पथगइतिदेवश्चुकोपह ॥ शूलमुद्यम्यतंहंतुमारेभेतिग्मलोचनः ६ पतित्वापादयोर्देवीसांत्वयामासतंगिरा ॥
अथोजगामवैकुंठंयत्रदेवोजनार्दनः ७ शयानंश्रियउत्संगेपदावक्षस्यताडयत् ॥ ततउत्थायभगवान्सहलक्ष्म्यासतांगतिः ८ स्वतल्पादवरुह्याथननामशि
रसामुनिम् ॥ आहतेस्वागतंब्रह्मन्निषीदात्रासनेक्षणम् ॥ अजानतामागतान्वःक्षंतुमर्हथनःप्रभो ९ अतीवकोमलौतातचरणौतेमहामुने ॥ इत्युक्त्वाविप्र
चरणौमर्दयन्स्वेनपाणिना १० पुनीहिसहलोकंमांलोकपालांश्चमद्गतान् ॥ पादोदकेनभवतस्तीर्थानांतीर्थकारिणा ११ अद्याहंभगवँल्लक्ष्म्याआसमेकांतभा
जनं ॥ वत्स्यत्युरसिमेभूतिर्भवत्पादहतांहसः १२ श्रीशुकउवाच ॥ एवंब्रुवाणेवैकुंठेभृगुस्तन्मंद्रयागिरा ॥ निर्वृतस्तर्पितस्तूष्णींभक्त्युत्कंठोऽश्रुलोचनः
१३ पुनश्चसत्रमाव्रज्यमुनीनांब्रह्मवादिनाम् ॥ स्वानुभूतमशेषेणराजन्भृगुरवर्णयत् १४ तन्निशम्याथमुनयोविस्मितामुक्तसंशयाः ॥ भूयांसंश्रद्दधुर्विष्णुंय
तःशांतिर्यतोऽभयम् १५

रूपांतरेणाभिव्यक्तिस्थानेनस्वकार्येणेत्यर्थः तेनयथाकाश्चिद्वह्निंशमयातितथास्वकार्येणपुत्रेणनिमित्तेनक्रोधंशमयामासेत्यर्थः ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० तीर्थकारिणातीर्थत्वानि
मित्तेन ११ १२ तस्यमंद्रयागंभीरयागिरानिर्वृतस्तूष्णींबभूवेतिशेषः १३ १४ विस्मिताअपराधातिरेकेऽपिनिर्विकारित्वेन भूयांसंश्रद्दधुःमहत्तमंनिश्चितवंतःयतोयस्मिन् १५

वैराग्यंचचतुर्विधमितिपाठेतच्चातुर्विध्यमेवंद्रष्टव्यम् विषयांस्त्यक्तुमशक्नुवतोपिसंमानेच्छात्यागआद्यंवैराग्यम् विषयाणांमध्येलवणादिव्यतिरेकेणापिवृत्तिर्द्वितीयम् तथावृत्तावपिमनसिराग
शैथिल्येनबाह्येंद्रियैरेवविषयसेवनंतृतीयम् तत्राप्यौदासीन्यंचतुर्थम् यथाऽहुः 'वैराग्यमाद्यंयतमानसंज्ञंक्वचिद्विरागोव्यतिरेकसंज्ञः एकेंद्रियाख्यंहृदिरागसौक्ष्म्यंतस्याप्यभावस्तुवशीकृता
ख्यमि'ति १६ १७ १८ तस्यभगवतएवयद्यपित्रिविधाआकृतयः तत्तासुसत्त्वमेवतीर्थसाधनंपुरुषार्थहेतुः १९ इत्थंनिश्चित्यसरस्वतीतीरवासिनोविप्राहारिसेवयामुक्तिंप्रापुरिति २०
व्यासनंदनस्यमुखपंकजादुद्गतंगंधयुक्तपीयूषतुल्यंहरेःप्रशस्तंयशोयःसंसारीसेवतेसमुक्तोभवतीति २१ सचोक्तलक्षणोभगवान्कृष्णएवेतिदर्शयितुमाख्यानांतरमाह एकदेति २२ २३ २४

धर्मःसाक्षाद्यतोज्ञानंवैराग्यंचतदन्वितम् ॥ ऐश्वर्यंचाष्टधायस्माद्यशश्चात्ममलापहम् १६ मुनीनांन्यस्तदंडानांशांतानांसमचेतसाम् ॥ अकिंचनानांसा
धूनांयमाहुःपरमांगतिम् १७ सत्त्वंयस्यप्रियामूर्तिर्ब्राह्मणास्त्विष्टदेवताः ॥ भजंत्यनाशिषःशांतायंवानिपुणबुद्धयः १८ त्रिविधाकृतयस्तस्यराक्षसाअसु
राःसुराः ॥ गुणिन्यामाययासृष्टाःसत्त्वंतत्तीर्थसाधनम् १९ श्रीशुकउवाच ॥ एवंसारस्वताविप्रानृणांसंशयनुत्तये ॥ पुरुषस्यपदांभोजसेवयातद्गतिंगताः
२० सूतउवाच ॥ इत्येतन्मुनितनयास्यपद्मगंधपीयूषंभवभयभित्परस्यपुंसः ॥ सुश्लोक्यंश्रवणपुटैःपिबत्यभीक्ष्णंपांथोऽध्वभ्रमणपरिश्रमंजहाति २१
श्रीशुकउवाच ॥ एकदाद्वारवत्यांतुविप्रपत्न्याःकुमारकः ॥ जातमात्रोभुवंस्पृष्ट्वाममारकिलभारत २२ विप्रोगृहीत्वामृतकंराजद्वार्युपधायसः ॥ इदंप्रोवा
चविलपन्नातुरोदीनमानसः २३ ब्रह्मद्विषःशठधियोलब्धस्यविषयात्मनः ॥ क्षत्रबंधोःकर्मदोषात्पंचत्वंमेगतोऽर्भकः २४ हिंसाविहारंनृपतिंदुःशीलमजितें
द्रियम् ॥ प्रजाभजंत्यःसीदंतिदरिद्रानित्यदुःखिताः २५ एवंद्वितीयंविप्रर्षिस्तृतीयंत्वेवमेवच ॥ विसृज्यसनृपद्वारितांगाथांसमगायत २६ तामर्जुनउप
श्रुत्यकर्हिचित्केशवांतिके ॥ परेतनवमेबालेब्राह्मणंसमभाषत २७ किंस्विद्ब्रह्मंस्त्वन्निवासेइहनास्तिधनुर्धरः ॥ राजन्यबंधुरेतेवैब्राह्मणाःसत्रमासते २८ ध
नदारात्मजापृक्तायत्रशोचंतिब्राह्मणाः ॥ तेवैराजन्यवेषेणनटाजीवंत्यसुंभराः २९ अहंप्रजांवांभगवन्रक्षिष्येदीनयोरिह ॥ अनिस्तीर्णप्रतिज्ञोऽग्निंप्रवेक्ष्ये
हतकल्मषः ३० ब्राह्मणउवाच ॥ संकर्षणोवासुदेवःप्रद्युम्नोधान्विनांवरः ॥ अनिरुद्धोऽप्रतिरथोनत्रातुंशक्नुवंतियत् ३१ तत्कथंनुभवान्कर्मदुष्करंजगदीश्व
रैः ॥ चिकीर्षसित्वंबालिश्यात्तन्नश्रद्दध्महेवयम् ३२ अर्जुनउवाच ॥ नाहंसंकर्षणोब्रह्मन्नकृष्णःकार्ष्णिरेवच ॥ अहंवाअर्जुनोनामगांडीवंयस्यवैधनुः ३३
मावमंस्थाममब्रह्मन्वीर्यंत्र्यंबकतोषणम् ॥ मृत्युंविजित्यप्रधनेआनेष्येतेप्रजांप्रभो ३४

२५ ब्रह्मद्विषइत्यादिकांतांगाथांवाक्यम् मयिनकश्चिद्दोषोऽतोराजदोषेणैवमत्पुत्राम्रियंतइतिवारंवारंचुक्रोशेत्यर्थः २६ २७ ब्रह्मन्किंस्विदिति किमर्थंवृथारोदिषि यतस्त्वन्निवासेधनु
धरमात्रोऽपिराजन्यबंधुरपिनास्तिब्रह्मण्यस्यतुकावार्ताएतेतुसत्रेयागइवब्राह्मणामिलिताभवितुमर्हंतीत्यर्थः२८तदेवाह धनदारात्मजापृक्तायत्रेति धनादिभिर्वियुक्ताःसंतोयत्रयेषुजीवत्सुरा
जन्येषुशोचंतितेजीवंतिकेवलंजीविकांसंपादयंति २९ हतकल्मषइति अग्निप्रवेशेनब्राह्मणविलापश्रवणपातकात्पूतोभवेयमित्यर्थः अहतकल्मषइतिवा ३० ३१ नश्रद्दध्महेनसंप्र
तीमः ३२ ३३ ३४

एवंप्रौढिवादैर्विश्रंभितोविश्वासंप्रापितःनिशामयन्शृण्वन् ३५ ३६ ब्राह्मणोपेक्षकत्वेनकृष्णावज्ञयामहेश्वरंनमस्कृत्य३७न्यरुणदावृतवान् तदेवाऽऽह तिर्यगूर्ध्वमिति ३८ अदर्शनमा
पेदेदेहोपिनावशिष्टइत्यर्थः ३९ ४० यस्यप्रजाः तत्तत्र ४१ ४२ ४३ ४४ प्रत्युक्तोवारितः उपपत्तिभिःप्रतिषेधंकुर्वता ४५ मावज्ञमाऽवजानीहि येमिदंतितएवमनुष्यानःकीर्तिंस्थापयि
ष्यंतिनिश्चलांकरिष्यंति पाठांतरंतुछंदोभंगभयादागंतुकमिति ४६ ४७ सप्तसप्तसंख्यागिरयोयेषुद्वीपेषुतान् ४८ ४९ ५० कृतमितिप्रकृतिपरिणामरूपंनालोकाभावमात्रम् ५१ चक्रानुपथे

एवंविश्रंभितोविप्रःफाल्गुनेनपरंतप ॥ जगामस्वगृहंप्रीतःपार्थवीर्यंनिशामयन् ३५ प्रसूतिकालआसन्नेभार्यायाद्विजसत्तमः ॥ पाहिपाहिप्रजांमृत्योरित्याहा
र्जुनमातुरः ३६ सउपस्पृश्यशुच्यंभोनमस्कृत्यमहेश्वरम् ॥ दिव्यान्यस्त्राणिसंस्मृत्यसज्यंगांडीवमाददे ३७ न्यरुणत्सूतिकागारंशरैर्नानाऽस्त्रयोजितैः ॥
तिर्यगूर्ध्वमधःपार्थश्चकारशरपंजरम् ३८ ततःकुमारःसंजातोविप्रपत्न्यारुदन्मुहुः ॥ सद्योऽदर्शनमापेदेसशरीरोविहायसा ३९ तदाहविप्रोविजयंविनिंद
न्कृष्णसन्निधौ ॥ मौढ्यंपश्यतमेयोऽहंश्रद्दधेक्लीबकत्थनम् ४० नप्रद्युम्नोनानिरुद्धोनरामोनचकेशवः ॥ यस्यशेकुःपरित्रातुंकोऽन्यस्तदवितेश्वरः ४१ धि
गर्जुनंमृषावादंधिगात्मश्लाघिनोधनुः ॥ दैवोपसृष्टंयोमौढ्यादानिनीषतिदुर्मतिः ४२ एवंशपतिविप्रर्षौविद्यामास्थायफाल्गुनः ॥ ययौसंयमनीमाशुयत्रा
स्तेभगवान्यमः ४३ विप्रापत्यमचक्षाणस्ततऐंद्रीमगात्पुरीम् ॥ आग्नेयींनैर्ऋतींसौम्यांवायव्यांवारुणीमथ ॥ रसातलंनाकपृष्ठंधिष्ण्यान्यन्यान्युदायु
धः ४४ ततोऽलब्धद्विजसुतोह्यनिस्तीर्णप्रतिश्रुतः ॥ अग्निंविविक्षुःकृष्णेनप्रत्युक्तःप्रतिषेधता ४५ दर्शयेद्विजसूनूंस्तेमाऽवज्ञात्मानमात्मना ॥ येतेनः
कीर्तिंविमलांमनुष्याःस्थापयिष्यंति ४६ इतिसंभाष्यभगवानर्जुनेनसहेश्वरः ॥ दिव्यंस्वरथमास्थायप्रतीचींदिशमाविशत् ४७ सप्तद्वीपान्सप्तसिंधून्सप्त
सप्तगिरीनथ ॥ लोकालोकंतथाऽतीत्यविवेशसुमहत्तमः ४८ तत्राश्वाःशैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकाः ॥ तमसिभ्रष्टगतयोबभूवुर्भरतर्षभ ४९ तान्दृ
ष्ट्वाभगवान्कृष्णोमहायोगेश्वरेश्वरः ॥ सहस्रादित्यसंकाशंस्वचक्रंप्राहिणोत्पुरः ५० तमःसुघोरंगहनंकृतंमहद्विदारयद्भूरितरेणरोचिषा ॥ मनोजवंनिर्विवि
शेसुदर्शनंगुणच्युतोरामशरोयथाचमूः ५१ द्वारेणचक्रानुपथेनतत्तमःपरंपरंज्योतिरनंतपारम् ॥ समश्नुवानंप्रसमीक्ष्यफाल्गुनःप्रताडिताक्षोऽपिदधेऽक्षि
णाउभे ५२ ततःप्रविष्टःसलिलंनभस्वताबलीयसैजद्बृहदूर्मिभूषणम् ॥ तत्राद्भुतंवैभवनंद्युमत्तमंभ्राजन्मणिस्तंभसहस्रशोभितम् ५३ तस्मिन्महाभीममनं
तमद्भुतंसहस्रमूर्धन्यफणामणिद्युभिः ॥ विभ्राजमानंद्विगुणोल्बणेक्षणंसिताचलाभंशितिकंठजिह्वम् ५४

नचक्रमनुगतेनद्वारेण तत्तमःपरंतस्मात्तमसःपरंदूरेवर्तमानंपरंश्रेष्ठंभागवतंज्योतिःसमश्नुवानंव्याप्नुवत्प्रसमीक्ष्यप्रताडिताक्षोनेत्रेन्यमीलयदिति ५२ एजंतउच्चलंतोबृहंतोमहांतऊर्मयोभूषणं
यस्यतत् तत्रसलिलेभवनंमहाकालपुरम् द्युमत्तमंद्युतिमत्सुश्रेष्ठम् ५३ सहस्रंमूर्ध्निभवाःफणास्तासुमणयस्तेषांद्युतिभिः द्विसहस्रनेत्रैरूर्जितंस्फटिकगिरिसंकाशम् शितिकंठजिह्वम् कंठा
श्चजिह्वाश्चकंठजिह्वाः शितयोनीलाः कंठजिह्वायस्यतम् ५४

तद्भोगसुखासनंतस्यानंतस्यभोगोदेहःसुखकरमासनंयस्यतम् ५५ महांतोमणिव्रातायेषुतेषांकिरीटकुंडलानांप्रभातयापरिक्षिप्ताःसर्वतःस्फुरंतःसहस्रमपरिमिताःकुंतलायस्यतम् ५६ कीर्त्य
जयाकीर्तिसहितयाअजयाआखिलर्द्धिभिराणिमादिविभूतिभिर्मूर्तिधराभिः ५७ ऊर्जयाऊर्जितयागिरा ५८ मेकलावतीर्णाविति संबोधनम् शीघ्रंमेअंतिसकाशमितमागच्छतम् ५९ आचंर
तामाचरतम् इदंभारतयुद्धात्पूर्वमेवकृतमपिश्रैष्ठ्यकथनप्रस्तावेनात्रोक्तम् ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ॥ इतिदशमेउत्तरार्धेटीकायामेकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ चरमेतुपुनःप्रो

ददर्शतद्भोगसुखासनंविभुंमहानुभावंपुरुषोत्तमोत्तमम् ॥ सांद्रांबुदाभंसुपिशंगवाससंप्रसन्नवक्त्रंरुचिरायतेक्षणम् ५५ महामणिव्रातकिरीटकुंडलप्रभापरिक्षि
प्तसहस्रकुंतलम् ॥ प्रलंबचार्वष्टभुजंसकौस्तुभंश्रीवत्सलक्ष्म्यावनमालयावृतम् ५६ सुनंदनंदप्रमुखैःस्वपार्षदैश्चक्रादिभिर्मूर्तिधरैर्निजायुधैः ॥ पुष्ट्याश्रिया
कीर्त्यजयाऽखिलर्धिभिर्निषेव्यमाणंपरमेष्ठिनांपतिम् ५७ ववंदआत्मानमनंतमच्युतोजिष्णुश्चतद्दर्शनजातसाध्वसः ॥ तावाहभूमापरमेष्ठिनांप्रभुर्बद्धांजली
सस्मितमूर्जयागिरा ॥ ५८ द्विजात्मजामेयुवयोर्दिदृक्षुणामयोपनीताभुविधर्मगुप्तये ॥ कलावतीर्णाववनेर्भरासुरान्हत्वेहभूयस्त्वरयेतमंतिमे ५९ पूर्णका
मावपियुवांनरनारायणावृषी ॥ धर्ममाचरतांस्थित्यैऋषभौलोकसंग्रहम् ६० इत्यादिष्टौभगवतातौकृष्णौपरमेष्ठिना ॥ ओमित्यानम्यभूमानमादायाद्वि
जदारकान् ६१ न्यवर्ततांस्वकंधामसंप्रहृष्टौयथागतम् ॥ विप्रायददतुःपुत्रान्यथारूपंयथावयः ६२ निशाम्यवैष्णवंधामपार्थःपरमविस्मितः ॥ यत्किंचि
त्पौरुषंपुंसांमेनेकृष्णानुकंपितम् ६३ इतीदृशान्यनेकानिवीर्याणीहप्रदर्शयन् ॥ बुभुजेविषयान्ग्राम्यानीजेचात्यूर्जितैर्मखैः ६४ प्रववर्षाखिलान्कामान्प्रजा
सुब्राह्मणादिषु ॥ यथाकालंयथैवेंद्रोभगवान्श्रैष्ठ्यमास्थितः ६५ हत्वानृपानधर्मिष्ठान्घातयित्वाऽर्जुनादिभिः ॥ अंजसावर्तयामासधर्मंधर्मसुतादिभिः ६६
॥ इतिश्रीभागवतेम०दशमस्कंधेउत्तरार्द्धेद्विजकुमारानयनंनामैकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ सुखस्वपुर्यांनिवसन्द्वारकायांश्रियः
पतिः ॥ सर्वसंपत्समृद्धायांजुष्टायांवृष्णिपुंगवैः १ स्त्रीभिश्चोत्तमवेषाभिर्नवयौवनकांतिभिः ॥ कंदुकादिभिर्हर्म्येषुक्रीडंतीभिस्तडिद्द्युभिः २ नित्यंसंकुल
मार्गायांमदच्युद्भिर्मतंगजैः ॥ स्वलंकृतैर्भटैरश्वैरथैश्चकनकोज्ज्वलैः ३ उद्यानोपवनाढ्यायांपुष्पितद्रुमराजिषु ॥ निर्विशद्भृंगविहगैर्नादितायांसमंततः
४ रेमेषोडशसाहस्रपत्नीनामेकवल्लभः ॥ तावद्विचित्ररूपोसौतद्गेहेषुमहर्द्धिषु ५ प्रोत्फुल्लोत्पलकल्हारकुमुदांभोजरेणुभिः ॥ वासितामलतोयेषुकूजद्द्वि
जकुलेषुच ६ विजहारविगाह्यांभोह्रदिनीषुमहोदयः ॥ कुचकुंकुमलिप्तांगःपरिरब्धश्चयोषितां ७

क्ताकृष्णलीलासमासतः ॥ यदुवंशप्रसूतानामानंत्यंचसकारणम् ॥ १ ॥ श्रीकृष्णविभूतिंसमासेनदर्शयति सुखंस्वपुर्यामिति सर्वसंपदादिविशिष्टायाम् श्रियःपतिः षोडशसहस्रपत्नीनाम
कवल्लभःसंस्तासांगेहेषुरेमेइत्यन्वयः १ २ ३ ४ ५ गेहविशेषणंप्रोत्फुल्लेत्यादिश्लोकेन ६ तथाह्रदिनीषुचांभोविगाह्य विजहार महानुदयोवैभवंयस्यसः योषितांकुचकुंकुमैर्लिप्तांगः
यतस्ताभिःपरिरब्धः ७

सूतमागधबंदिभिश्चोपगीयमानः ८ ९ ताःक्लिन्नवस्त्राःअतएवविवृतोरुकुचप्रदेशाः उद्धृतानिविस्रस्तानिबृहत्कबरेभ्यःप्रसूनानियासांताः जातेनस्मरेणयउत्सवस्तेनलसंतिवदनानिया
सांताः १० तासांस्तनेभ्योविषज्जितकुंकुमास्रग्यस्य क्रीडायाअभिषंगेणाभिनिवेशेनधुतःकंपितःकुंतलवृंदबंधोयस्यसः ११ १२ १३ मुकुंदैकधियःसमाहिताइवक्षणमगिरःसत्यःपुनस्तमे
वेशंचिंतयंत्योजडंयथाभवतितथायानिवाक्यानिऊचुस्तानिमेमत्तोगदतःशृण्वित्यर्थः १४ ईश्वरःश्रीकृष्णःस्वपिति त्वंतुनिद्राभंगंकुर्वतीविलपसिनशेषेनस्वपिषितदनुचितमित्यर्थःअथवाना
पराधस्तवापीत्याशयेनाऽऽहुःनलिननयनस्यभगवतोहासेनसहितमुदारंयल्लीलेक्षितंतेनकच्चिद्गाढंनिर्विद्धचेतास्त्वमिति १५ नक्तंरात्रावदृष्टबंधुःसती रोरवीषि किंवानैतावदापितुवयामिवस्पृ

उपगीयमानोगंधर्वैर्मृदंगपणवानकान् ॥ वादयद्भिर्मुदावीणांसूतमागधबंदिभिः ८ सिच्यमानोऽच्युतस्ताभिर्हसंतीभिःस्मरेचकैः ॥ प्रतिसिंचन्वि
चिक्रीडेयक्षीभिर्यक्षराडिव ९ ताःक्लिन्नवस्त्रविवृतोरुकुचप्रदेशाःसिंचंत्यउद्धृतबृहत्कबरप्रसूनाः ॥ कांतंस्मरेचकजिहीरषयोपगुह्यजातस्मरोत्सवलसद्वद
नाविरेजुः १० कृष्णस्तुतत्स्तनविषज्जितकुंकुमस्रक्क्रीडाऽभिषंगधुतकुंतलवृंदबंधः ॥ सिंचन्मुहुर्युवतिभिःप्रतिषिच्यमानोरेमेकरेणुभिरिवेभपतिःप
रीतः ११ नटानांनर्तकीनांचगीतवाद्योपजीविनाम् ॥ क्रीडालंकारवासांसिकृष्णोऽदात्तस्यचस्त्रियः १२ कृष्णस्यैवंविहरतोगत्यालापेक्षितस्मितैः ॥ न
र्मक्ष्वेलिपरिष्वंगैःस्त्रीणांकिलहृताधियः १३ ऊचुर्मुकुंदैकधियोगिरउन्मत्तवज्जडम् ॥ चिंतयंत्योऽरविंदाक्षंतानिमेगदतःशृणु १४ महिष्यऊचुः ॥ कुररि
विलपसित्वंवीतनिद्रानशेषेस्वपितिजगतिरात्र्यामीश्वरोगुप्तबोधः ॥ वयमिवसखिकच्चिद्गाढनिर्भिन्नचेतानलिननयनहासोदारलीलेक्षितेन १५ नेत्रेनि
मीलयसिनक्तमदृष्टबंधुस्त्वंरोरवीषिकरुणंबतचक्रवाकि ॥ दास्यंगतावयमिवाच्युतपादजुष्टांकिंवास्रजंस्पृहयसेकबरेणवोढुम् १६ भोभोःसदानिष्टनसेउ
दन्वन्नलब्धनिद्रोऽधिगतप्रजागरः ॥ किंवामुकुंदापहृतात्मलांछनःप्राप्तांदशांत्वंचगतोदुरत्ययाम् १७ त्वंयक्ष्मणाबलवताऽसिगृहीतइंदोक्षीणस्तमोननिजदी
धितिभिःक्षिणोषि ॥ कच्चिन्मुकुंदगदितानियथावयंत्वंविस्मृत्यभोःस्थगितगीरुपलक्ष्यसेनः १८ किंत्वाचरितमस्माभिर्मलयानिलतेऽप्रियं ॥ गोविंदापां
गनिर्भिन्नेहृदीरयसिनःस्मरम् १९ मेघश्रीमंस्त्वमसिदयितोयादवेंद्रस्यनूनंश्रीवत्सांकंवयमिवभवान्ध्यायतिप्रेमबद्धः ॥ अत्युत्कंठःशबलहृदयोऽस्म
द्विधोबाष्पधाराःस्मृत्वास्मृत्वाविसृजसिमुहुर्दुःखदस्तत्प्रसंगः २०

हयसे १६ अलब्धनिद्रःसदानिष्टनसेक्रोशसि किंवाअस्माभिःप्राप्तांदशांत्वमपिगतोऽसि अहोकष्टंयथावयंसंभोगेनमुकुंदापहृतकुचकुंकुमादिलांछनास्तथात्वमपियतोऽपहृतश्रीकौस्तुभादि
लांछनोलक्ष्यसे १७मुकुंदगदितानिरहस्यानिविस्मृत्यतदेकचिंतयाकच्चित्त्वंक्षीणोऽसि वयमिवत्रस्थगितगीस्तनुत्राहु हेइंदोनस्तथैवोपलक्ष्यसे १८ अप्रियाचरणंविनास्मरोदीरणेनव्यथाजन
नंमलयानिलतवानुचितमित्यर्थः १९ मेघेति आतपार्तहरणादिसाम्यात्त्वंयादवेंद्रस्यनूनंदयितःसखाऽसिअतोभवांस्तंध्यायति ध्यानेलिंगान्याहुःअत्युत्कंठइत्यादि अहोकिमितित्वया
तेनसख्यंकृतंयतोदुःखदस्तत्प्रसंगइति २०

हेकोकिलमेप्रियरावस्यप्रियंवदस्य श्रीकृष्णस्यपदानीवपदानिशब्दांस्त्वंभाषसे मृतान्संजीवयतीतितथातयाऽनयाकोमलयागिरावल्गितकंठरमणीयकंठमेकथयकिंतवप्रियंकरवाणीति २१ हेक्षितिधरत्वंनवदसिनचलसि अतोनूनंमहांतमर्थंचिंतयसे बततर्हिअपिकिंयथास्तनैर्विधर्तुंवयंकामयामहेतथात्वंस्तनतुल्यैःशृंगैर्वोढुंकामयसे ओमितिचेत्तर्हितवाप्यस्मदवस्थाभविष्यतीति भावः २२ भोःसिंधुपत्न्योनद्यःसंप्रतिग्रीष्मेसिंधुर्मेघद्वाराअमृतवृष्ट्यायुष्मान्नानंदयतिबत अहोकष्टम्अतःशुष्यंतोह्रदायासांताःअपगतकमलशोभाःकृशाश्चवयंयथाप्रियतमस्यभर्तुर्मधुपतेःस्म प्रसिद्धम् २३ तदैवदैवादागतंहंसंदूतंकल्पयित्वाऽऽहुःहंसेति नोऽस्मान्प्रतिपुरारहस्युक्तंकिंवाचलसौहृदःस्मरति स्मृत्वैवमांप्रस्थापितवानितिचेदतआहुः हेक्षौद्रक्षुद्रस्यदूतकस्मात्तंवयंभजामः कामार्थमाह्वयतियुष्मानितिचेदतआहुः अहोतर्हितमालापयाऽकारयओमितिगच्छंतमिवतंपुनराहुः यास्मान्वंचयित्वाएकाकिनीसेवतेतांश्रियमृतेतमेवाऽऽलापयसातदेकनिष्ठाकथंपरिहर्तुंश

प्रियरावपदानिभाषसेमृतसंजीविकयाऽनयागिरा ॥ करवाणिकिमद्यतेप्रियंवदमेवल्गितकंठकोकिल २१ नचलसिनवदस्युदारबुद्धेक्षितिधरचिंतयसेमहांतमर्थम् ॥ अपिबतवसुदेवनंदनांघ्रिंवयमिवकामयसेस्तनैर्विधर्तुम् २२ शुष्यद्ध्रदाःकर्शिताबतसिंधुपत्न्यःसंप्रत्यपास्तकमलश्रियइष्टभर्तुः ॥ यद्वद्वयंदुपतेःप्रणयावलोकमप्राप्यमुष्टहृदयाःपुरुकार्शिताःस्म २३ हंसस्वागतमास्यतांपिबपयोब्रूह्यंगशौरेःकथांदूतंत्वांनुविदामकच्चिदजितःस्वस्त्यास्तउक्तंपुरा ॥ किंवानश्चलसौहृदःस्मरतितंकस्माद्भजामोवयंक्षौद्रालापयकामदंश्रियमृतेसैवैकनिष्ठास्त्रियाम् २४ इतीदृशेनभावेनकृष्णेयोगेश्वरेश्वरे ॥ क्रियमाणेनमाधव्योलेभिरेपरमांगतिम् २५ श्रुतमात्रोऽपियःस्त्रीणांप्रसह्याकर्षतेमनः ॥ उरुगायोरुगीतोवापश्यंतीनांकुतःपुनः २६ याःसंपर्यचरन्प्रेम्णापादसंवाहनादिभिः ॥ जगद्गुरुंभर्तृबुद्ध्यातासांकिंवर्ण्यतेतपः २७ एवंवेदोदितंधर्ममनुतिष्ठन्सतांगतिः ॥ गृहंधर्मार्थकामानांमुहुश्चादर्शयत्पदम् २८ आस्थितस्यपरंधर्मंकृष्णस्यगृहमेधिनाम् ॥ आसन्षोडशसाहस्रंमहिष्यश्चशताधिकम् २९ तासांस्त्रीरत्नभूतानामष्टौयाःप्रागुदाहृताः ॥ रुक्मिणीप्रमुखाराजंस्तत्पुत्राश्चानुपूर्वशः ३० एकैकस्यांदशदशकृष्णोऽजीजनदात्मजान् ॥ यावंत्यआत्मनोभार्याअमोघगतिरीश्वरः ३१ तेषामुद्दामवीर्याणामष्टादशमहारथाः ॥ आसन्नुदारयशसस्तेषांनामानिमेशृणु ३२ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्चदीप्तिमान्भानुरेवच ॥ सांबोमधुर्बृहद्भानुश्चित्रभानुर्वृकोऽरुणः ३३

क्यतइतिचेदतआहुः स्त्रियाम् जातावेकवचनम् अस्मासुस्त्रीषुमध्येकिंसैवैकनिष्ठानतुवयमित्यर्थः पाठांतरेतुक्षौद्रंमधुतद्वन्मधुरालापमात्रंयस्यतमकामदमरतिप्रदंश्रियमृतेवयंकस्माद्भजामः किंत्वनादृताऽपिसतीपुनःपुनःसैवभजतुयतोऽस्मादृश्योमानिन्यःस्त्रियएकनिष्ठाएकत्रैवस्वसंमानासिद्धौनिष्ठायासामिति २४ २५ तासांकृष्णेएवंभूतोभावोनातिचित्रमित्याह श्रुतमात्रोऽपीतिउरुभिर्गायैर्गीतैरुरुधागीतोवायैःकैश्चिदपिगीतैःकथाभिःकथंचिदपिगीतोवेत्यर्थः २६ २७ पदंस्थानम् २८ २९ यारुक्मिणीप्रमुखाअष्टावुदाहृताःप्राक् ३० एवमष्टोत्तरशताधिकषोडशसहस्रमहिषीणांपुत्रालक्षमेकमशीत्युत्तरैकषष्टिसहस्राणिचभवंति ३१ ३२ अनिरुद्धश्चेतिअतःपुत्राणांमध्येसप्तदशैवमहारथाज्ञेयाःअथवाअनिरुद्धनामापिकश्चित्पुत्रएवेति ३३

३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० सहस्राणामपरिमितानांकुमाराणामित्यन्वयः ४१ यदाप्रत्येकंबहूनध्यापयतामाचार्याणामियंसंख्यातदपिश्रुतमात्रंनतुसम्यग्ज्ञायतेतदाकुमाराणामसंख्यानंकर्तुंनशक्यतेकुतःपुनःसर्वयादवानामिति ४२ तेचोत्पन्नाइतिप्रत्येकंबहुभीरूपैरितिज्ञेयम् ४३ एवमेवयदुकुलेऽपिदेवाइति तथाचोक्तम् सहस्रशः समुद्भूतादेवायदुकुलेपृथगिति ४४ ४५ ४६ तस्मात्कृष्णकीर्तेःसर्वतीर्थोत्तमत्त्वंकृष्णस्यचसर्वदेवोत्तमत्त्वंनचित्रमित्याह तीर्थंचक्रइति इतःपूर्वस्वःसरिदेवसर्वतोधिकंतीर्थमित्यासीत् इदानींतुयदुषुयदजनिजातंतंतीर्थंश्रीकृष्णकीर्तिरूपमेतत्स्वःसरिद्रूपंपादशौचंतीर्थमूनमल्पंचक्रेस्वयमेवसर्वतीर्थोपरिविराजतइत्यर्थः श्रीकृष्णस्यविद्विषःस्निग्धाश्चतत्सारूप्यंययुरित्यपिनातिचित्रम् तस्यपरमकारुणिकत्वात्तथेदंचन

पुष्करोवेदबाहुश्चश्रुतदेवःसुनंदनः ॥ चित्रबाहुर्विरूपश्चकविर्न्यग्रोधएवच ३४ एतेषामपिराजेंद्रतनुजानांमधुद्विषः ॥ प्रद्युम्नआसीत्प्रथमःपितृवद्रुक्मिणीसुतः ३५ सरुक्मिणोदुहितरमुपयेमेमहारथः ॥ तस्मात्सुतोऽनिरुद्धोऽभून्नागायुतबलान्वितः ३६ सचापिरुक्मिणःपौत्रींदौहित्रोजगृहेततः ॥ वज्रस्तस्याभवद्यस्तुमौसलादवशेषितः ३७ प्रतिबाहुरभूत्तस्मात्सुबाहुस्तस्यचात्मजः ॥ सुबाहोःशांतसेनोऽभूच्छतसेनस्तुतत्सुतः ३८ नह्येतस्मिन्कुलेजाताअधनाअबहुप्रजाः ॥ अल्पायुषोऽल्पवीर्याश्चअब्रह्मण्याश्चजज्ञिरे ३९ यदुवंशप्रसूतानांपुंसांविख्यातकर्मणाम् ॥ संख्यानशक्यतेकर्त्तुमपिवर्षायुतैर्नृप ४० तिस्रःकोट्यःसहस्राणामष्टाशीतिशतानिच ॥ आसन्यदुकुलाचार्याःकुमाराणामितिश्रुतम् ४१ संख्यानंयादवानांकःकरिष्यतिमहात्मनाम् ॥ यत्रायुतानामयुतलक्षेणास्तेसआहुकः ४२ देवासुराहवहतादैतेयायेसुदारुणाः ॥ तेचोत्पन्नामनुष्येषुप्रजादृप्ताबबाधिरे ४३ तन्निग्रहायहरिणाप्रोक्तादेवायदोःकुले ॥ अवतीर्णाःकुलशतंतेषामेकाधिकंनृप ४४ तेषांप्रमाणंभगवान्प्रभुत्वेनाभवद्धरिः ॥ येचानुवर्तिनस्तस्यववृधुःसर्वयादवाः ४५ शय्यासनाटनालापक्रीडास्नानादिकर्मसु ॥ नविदुःसंतमात्मानंवृष्णयःकृष्णचेतसः ४६ तीर्थंचक्रेनृपोनंयदजनियदुषुस्वःसरित्पादशौचंविद्विट्स्निग्धाःस्वरूपंययुरजितपराश्रीर्यदर्थेऽन्ययत्नः ॥ यन्नामामंगलघ्नंश्रुतमथगदितंयत्कृतोगोत्रधर्मःकृष्णस्यैतन्नचित्रंक्षितिभरहरणंकालचक्रायुधस्य ४७

चित्रम् किंतत् अजितपराअजिताकैश्चिदप्यप्राप्तापरासर्वतःपरिपूर्णाश्रीःकृष्णस्यैवनान्यस्येति तदेवाह यदर्थेऽन्येषांब्रह्मादीनांयत्नइति ननुनिरपेक्षंतमेवलक्ष्मीःश्रयतइतिचित्रमेवोतिचेन्नहिपरममंगलनामधेयत्वात्तस्येत्याह यन्नामेति तदपिनार्थस्मरणापेक्षमित्याह श्रुतमथगदितमिति सर्वधर्माश्रयत्वादपीत्याहयत्कृतोगोत्रधर्मइति गोत्रेषुतत्तदृषिवंशेषुधर्मोयत्कृतोयेनप्रवर्तितः तस्यक्षितिभरहरणंनैवाचित्रमित्याह कृष्णस्यैतदितिकालचक्रायुधस्येति सर्वसंहारककालमूर्तेर्विशेषतोदुरंतप्रभावचक्रायुधस्याकियदेतदित्यर्थः ४७

यतएवंभूतःश्रीकृष्णस्ततःसएवसर्वोत्तमइत्याह जयतीति जनानांजीवानांयोनिवासआश्रयस्तेषुवानिवसत्यंतर्यामितयातथासकृष्णोजयतिदेवक्यांजन्मेतिवादमात्रंयस्यसःवस्तुतो अजन्मा यदुवराः पर्षत्सभासेवकरूपायस्यइच्छामात्रेणनिरसनसमर्थोऽपिक्रीडार्थंदोर्भिरधर्ममस्यन् क्षिपन् स्थिरचरवृजिनघ्नोऽधिकारीविशेषानपेक्षमेववृंदावनगततरुतृणलतादीनांसंसारदुःखहंतातथा।विलासवैदग्ध्यानपेक्षंव्रजवनितानांपुरवनितानांचसुस्मितेनशोभनहास्ययुतेनश्रीमतामुखेनैवकामदेवंवर्धयन् कामश्चासौदीव्यतिविजिगीषतिसंसारमितिदेवस्तम् भागद्वा

जयतिजननिवासोदेवकीजन्मवादोयदुवरपर्षत्स्वैर्दोर्भिरस्यन्नधर्मम् ॥ स्थिरचरवृजिनघ्नःसुस्मितश्रीमुखेनव्रजपुरवनितानांवर्धयन्कामदेवम् ४८ इत्थंपरस्यनिजवर्त्मारिरक्षयात्तलीलातनोस्तदनुरूपविडंबनानि ॥ कर्माणिकर्मकषणानियदूत्तमस्यश्रूयादमुष्यपदयोरनुवृत्तिमिच्छन् ४९ मर्त्यस्तयाऽनुसवमेधितयामुकुंदश्रीमत्कथाश्रवणकीर्तनचिंतयैति ॥ तद्धामदुस्तरकृतांतजवापवर्गंग्रामाद्वनंक्षितिभुजोऽपिययुर्यदर्थाः ५० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेश्रीकृष्णचरितानुवर्णनंनामनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

रामोक्षप्रदामित्यर्थः ४८ तत्तत्कार्यविशेषैःस्वीकृतमत्स्यकूर्मादिनानामूर्तेर्विशेषतोयदूत्तमस्यसतःपरस्यतदनुरूपानुकारीणिकर्मकषणानिकर्माणिचरितानिश्रूयात् शृणुयादित्यर्थः ४९ अनुवृत्तेःफलमाह मर्त्यइति श्रीमत्याःकथायाःश्रवणकीर्तनयुक्तयाचिंतयासंवर्धितयाऽनुवृत्त्यातयातन्निष्ठत्वेनतस्यधामलोकमेति लोकत्वेऽपिकालानाकलितत्वमित्याह दुस्तरेतिदुर्लभपुरुषार्थतामाह ग्रामादिति ५० ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेश्रीधरस्वामिविरचितायांश्रीमद्भागवतभावार्थदीपिकाख्यायांटीकायांनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ छ ॥ ॥ समाप्तोऽयंदशमस्कंधः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते दशमस्कंधोत्तरार्धः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमद्भागवते एकादशस्कंधः प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीकृष्णायनमः ॥ ओंनमःश्रीपरमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदायभक्तजनमानसनिवासायश्रीरामचंद्राय ॥ विजयंतेपरानंदकृष्णपादरजःस्रजः ॥ याधृतामूभ्रिजायंतेमहेंद्रादिमहःस्रजः ॥ १ ॥ उक्तैकत्रिंशताऽध्यायैर्मुक्तिरेकादशेततः ॥ जायंतेयेतिहासाद्यैःसमासव्यासरूपतः ॥ २ ॥ नारदोवसुदेवायसमासेनन्यवर्णयत् ॥ भगवानुद्धवायाथविस्तरेणोपपत्तिभिः ॥ ३ ॥ तत्रतुप्रथमेऽध्यायेयदुवंशस्यसंक्षयः ॥ उपक्षिप्तोविरागायमौसलव्यपदेशतः ॥ ४ ॥ प्रवृत्तितःपरानंदकृष्णक्रीडानुवर्णिता ॥ तन्निवृत्त्यापरानंदपदारोहोऽनुवर्ण्यते ॥ ५॥ एवंतावद्दशमस्कंधेभूभारावतारणायनिजविभूतिविभूषितयदुवंशस्वयदुवंशावतारितसकलसुरांशस्यभगवतःश्रीकृष्णस्यतदुचितप्रवृत्तिविडंबनेनतच्छ्रवणस्मरणादिपराणांपरेषामानंदकारणंक्रीडानिरूपिता अथेदानीमपरिमितयोगमायावैभवस्यभक्तानामात्मतत्त्वोपदेशपूर्वकंक्रीडार्थंभूतलेऽवतारितानांचाधिकारिणांसुरांशानांमौसलापदेशेनतत्तदाधिकारपदप्रापणपूर्वकंचब्रह्माद्यनुग्रहार्थंनिजपदारोहोनिरूप्यते तत्रकुरुक्षेत्रयात्रायामविरक्तस्यवसुदेवस्य‘कर्मणाकर्मनिर्हारोयथास्यान्नस्तदुच्यताम्’इत्येवंकर्मयोगंपृष्टवतोनारदादिभिःकर्मयोगोनिरूपितः ‘कर्मणाकर्मनिर्हारएषसाधुनिरूपितः यच्छ्रद्धयाप्तवित्तेनशुक्लेनेज्येतपूरुष’इत्यादिना तेनचविशुद्धसत्त्वस्यश्रीकृष्णरामौपरमेश्वरत्वेज्ञातवतःषड्गर्भानयनाध्यायेश्रीकृष्णेनात्मतत्त्वमुपदिष्टम् वचोवःसमवेतार्थंतातैतदुपमन्महे यन्नःपुत्रान्समुद्दिश्यतत्त्वग्रामउदाहृतइत्यादिना तच्च विषयभोगातिशयेनपुनस्तिरोहितमासीत्तदेवेदानींनारदमुखेनप्रथमंपंचाध्याय्यानिरूप्यते तत्रप्रथमेऽध्यायेवैराग्योत्पादनाययदुकुलस्यब्रह्मशापापदेशेनात्युन्नतविषयसुखानामप्यनित्यताप्रतिपाद्यते ततश्चतुर्भिर्निमिजायंतेयसंवादेनसपरिकरंपरमतत्त्वनिरूपणम् ततःषष्ठे

श्रीबादरायणिरुवाच ॥ कृत्वादैत्यवधंकृष्णःसरामोयदुभिर्वृतः ॥ भुवोऽवतारयद्भारंजविष्ठंजनयन्कलिम् १ येकोपिताःसुबहुपांडुसुताःसपत्नैर्दुर्द्यूतहेलनकचग्रहणादिभिस्तान् ॥ कृत्वानिमित्तमितरेतरतःसमेतान्हत्वानृपान्निरहरत्क्षितिभारमीशः २ भूभारराजपृतनायदुभिर्निरस्यगुप्तैःस्वबाहुभिरचिंतयदप्रमेयः ॥ मन्येऽवनेर्ननुगतोऽप्यगतंहिभारंयद्यादवंकुलमहोअविषह्यमास्ते ३

भगवदुद्धवसंवादप्रस्तावः ततस्त्रयोविंशत्याउद्धवंप्रतिभगवतस्तत्त्वनिरूपणम् ततोद्वाभ्यांमौसलक्रीडेत्येवमेकत्रिंशताऽध्यायैरेकादशस्कंधस्यप्रवृत्तिः तस्यचयथामतिव्याख्यानमारभ्यते तत्रमौसलप्रसंगार्थंपूर्वस्कंधार्थमनुवदतिश्लोकद्वयेन कृत्वेति अवतारयदवातारयदित्यडागमोद्रष्टव्यः जविष्ठंवेगवत्तरमतिशीघ्रम् हिंसापर्यवसायिनमित्यर्थः कलिंकलहम् १ एतद्विवृणोति येकोपिताइति सपत्नैर्दुर्योधनादिभिःकोपिताःकोपंकारिताः सुबहुयथाभवतितथाबहुवारानित्यर्थः तदेवाऽऽह दुर्द्यूतहेलनकचग्रहणादिभिरिति दुर्द्यूतंकपटद्यूतम् हेलनमवज्ञा कचग्रहणंदुःशासनेनद्रौपद्याःकेशाकर्षणम् एतान्यादिर्येषांगरदानजतुगृहदाहादीनांतैःकृत्वायेकोपितास्तान्पांडुसुतान्निमित्तंकृत्वा इतरेतरतउभयोःपक्षयोःसमेतान्मिलितान्नृपान्हत्वाक्षितेर्भारंनिरहरज्जहार यद्वा येकोपितायैश्चकोपितास्तानितरेतरतःपरस्परंनिमित्तंकृत्वेत्यन्वयः येतावत्प्रकटदैत्याःपूतनादयस्तान्स्वयमेवहतवान् येतुदैत्याबांधवच्छद्मनास्थितास्तान्परस्परंनिमित्तंविधायहत्वाभूभारमपाकृतवानित्यर्थः २ अपिच भूभारेत्यादि अन्याश्चभुवोभारभूताराजपृतनाराज्ञांपृतनाःसेनाःराज्ञस्तेषांपृतनाश्चेतिवा स्वबाहुभिर्गुप्तैःपरिरक्षितैर्यदुभिर्विवाहादिच्छलेननिरस्यहत्वा बाहुभिरितिबहुवचनंवस्तुतश्चतुर्भुजाभिप्रायेण नन्वेवंकृष्णश्चिकीर्षतीतिज्ञात्वाकथंतस्मैयादवानद्रुह्यंतिस्मतत्राऽऽह अप्रमेयःप्रमातुमशक्यः चिंतामाह मन्यइति नन्वितिवितर्के अवनेर्भूमेर्भारोयद्यपिलोकप्रतीत्यागतस्तथाऽप्यहमगतमेवमन्ये हिनिश्चितम् यद्यस्मादविषह्यंसोढुमशक्यम् यादवंकुलमित्यनेनैवस्ववंशत्वात्स्वयंहननमनुचितमितिसूचितम् ३

तर्हीदमप्यन्यैर्घात्यतांतत्राऽऽह नैवेति अन्यतोदेवादिभ्योऽपियादवकुलस्यपरिभवस्तिरस्कारोनभवेत् कुतः मत्संश्रयस्यमांसंश्रयतइतिमत्संश्रयंकुलंतस्य किंच नित्यंविभवोन्नहनस्य विभवैर्गजतुरगादिभिरुच्छृंखलस्य यद्वा तर्हीदंकिमितिसंहर्तव्यंतत्राऽऽह विभवोन्नहनस्येति तस्मादेवंकरिष्यामीत्याह अंतःकलिमिति शांतिमुपशमसुपैमि वर्तमानसामीप्येवर्तमानवद्वा उपैष्यामितदनंतरंधामचवैकुंठाख्यमुपैष्यामीत्यर्थः ४ व्यवसितःकृतनिश्चयः संजहेउपसंहृतवान् ५ तदेवमवतारप्रयोजनंसर्वंसंपाद्यस्वंलोकंजगामेत्याहश्लोकद्वयेन स्वमूर्त्येति लोकानांलावण्यस्यनिर्मुक्तिस्त्यागोयया यामपेक्ष्यलोकेषुलावण्यंनास्तीत्यर्थः यद्वा लोकेभ्योलावण्यस्यनिर्मुक्तिर्दानंयतः यत्संपर्केणलोकालावण्यवंतोभवंतीत्यर्थः तयास्वमूर्त्यानृणांलोचनमाच्छिद्याऽऽकृष्य ततोऽन्यस्यावलोकनेलोचनस्याप्रवृत्तेः तथास्वगीर्भिस्तागिरःस्मरतांचित्तंचाऽऽच्छिद्य तथापदैस्तत्रतत्रांकितैस्तानिपदानीक्षतामीक्षमाणानामन्यतोगमनादिकाःक्रियाश्चाऽऽच्छिद्य तदानींतनानांसर्वेषांचक्षुरादिप्रवृत्तीःस्वैकनिष्ठाःकृत्वेत्यर्थः ६ किंच इतउपरिजनिष्यमाणानांसंसारतरणायकौपृथिव्यांशोभनाःश्लोकाःसुश्लोकाःकवीनांयस्यांतांस्वकीर्तिंवितत्यवि

नैवान्यतःपरिभवोऽस्यभवेत्कथंचिन्मत्संश्रयस्यविभवोन्नहनस्यनित्यम् ॥ अंतःकलिंयदुकुलस्यविधायवेणुस्तंबस्यवह्निमिवशांतिमुपैमिधाम ४ एवंव्यवसितोराजन्सत्यसंकल्पईश्वरः ॥ शापव्याजेनविप्राणांसंजहेस्वकुलंविभुः ५ स्वमूर्त्यालोकलावण्यनिर्मुक्त्यालोचनंनृणाम् ॥ गीर्भिस्ताःस्मरतांचित्तंपदैस्तानीक्षतांक्रियाः ६ आच्छिद्यकीर्तिंसुश्लोकांवितत्यह्यंजसानुकौ ॥ तमोऽनयातरिष्यंतीत्यगात्स्वंपदमीश्वरः ७ ॥ राजोवाच ॥ ब्रह्मण्यानांवदान्यानांनित्यंवृद्धोपसेविनाम् ॥ विप्रशापःकथमभूद्वृष्णीनांकृष्णचेतसाम् ८ यन्निमित्तःसवैशापोयादृशोद्विजसत्तम ॥ कथमेकात्मनांभेदएतत्सर्वंवदस्वमे ९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ बिभ्रद्वपुःसकलसुंदरसन्निवेशंकर्माचरन्भुविसुमंगलमाप्तकामः ॥ आस्थायधामरममाणउदारकीर्तिःसंहर्तुमैच्छतकुलंस्थितकृत्यशेषः १० कर्माणिपुण्यनिवहानिसुमंगलानिगायज्जगत्कलिमलापहराणिकृत्वा ॥ कालात्मनानिवसतायदुदेवगेहेपिंडारकंसमगमन्मुनयोनिसृष्टाः ११

स्तार्यानयाकीर्त्याअंजसासुखेनैवनुनिश्चितंतमस्तरिष्यंतीत्यभिप्रेत्येश्वरःस्वंपदंस्थानमगादिति ७ अब्रह्मण्येभ्योऽदातृभ्योवाऽसेवकेभ्योवाविप्राःकुप्यंतिवृष्णयस्तुनतथेत्याह ब्रह्मण्यानामित्यादिना किंच कोपेजातेऽपिकृष्णचेतसांकथमभूत्कथंप्रादुरभूदित्यर्थः ८ अतःस्पष्टस्यनिमित्तस्याभावान्निमित्तांतरंपृच्छति यन्निमित्तइति एकात्मनामेकचित्तानांकथंभेदःकलहः ९ ईश्वरेच्छैवात्रनिमित्तमितिपरिहरति बिभ्रदिति ,सकलानांसुंदरवस्तूनांसन्निवेशोविन्यासविशेषोयस्मिंस्तद्वपुर्बिभ्रत् तर्हिकिमितिसौंदर्यादिविषयपरः न सुमंगलंकर्माचरन् तत्किंकयापिकामनया न आप्तकामः तर्हिकिमितिकर्माचरति धामद्वारवत्याख्यंगृहमास्थायरममाणःगृहेरममाणान्कर्मग्राहयितुमित्यर्थः ननुकिमाप्तकामस्यगृहरत्याकर्मभिर्वातत्राऽऽह उदारकीर्तिः उदाराबहुफलप्रदाकीर्तिर्यस्यसःकीर्तिवितानार्थमित्यर्थः एवंपरमैश्वर्येणवर्तमानएवकुलंसंहर्तुमैच्छत् तत्कस्यहेतोः स्थितःकृत्येभूभारहरणेशेषोयस्यसः १० ईश्वरेच्छयोत्थितंब्रह्मशापनिमित्तंवक्तुमाह कर्माणीति कर्मार्थमाहूताःकर्माणिकृत्वाविसृष्टामनुयःपिंडारकंसमगमन्नित्यन्वयः निसृष्टाःप्रस्थापिताः पूर्वोक्तामुदारकीर्तितांविवृण्वन्कर्माणिविशिनष्टि पुण्यनिवहानीत्यादित्रिभिःपदैःकानि

चिदश्वमेधादिकर्माणिपुण्यमेवजनयंति पुत्रोपलालनादीनितुतत्कालेसुखमेवकुर्वंति प्रायश्चित्तादीनितु पापमेवहरंति एतानितुसर्वतोमुखानीत्याह पुण्यनिवहानि कीर्तनादिनापुण्यानिनिवहं
तिप्रापयंतीति तथासुमंगलान्यतिसुखात्मकानि गायतोजगतःकलिमलापहराणिकृत्वा मुनिप्रस्थापनेहेतुः कालात्मनासंहारकरूपेणयदुदेवगेहेवसुदेवगृहेनिवसता स्वकुलंसंजिहीर्षतेत्यर्थः
पिंडारकंततोनातिदूरंतीर्थविशेषम् ११ १२ उपसंगृह्यपादग्रहणंकृत्वा १३ प्रश्नप्रकारमाह तेवेषयित्वेतिद्वयेन हेअमोघदर्शनाविप्राः एषाअंतर्वत्नीगर्भिणी १४ वोयुष्मान्साक्षात्प्र
ष्टुंविलज्जतीलज्जमानाऽस्मन्मुखेनपृच्छति प्रसोष्यंतीआसन्नप्रसवा किंस्वित्संजनयिष्यतिकन्यांवापुत्रंवातत्प्रब्रूत १५ प्रलब्धावंचिताः १६ तस्मिन्नुदरे अयस्मयंलोहमयम् १७ मंदभाग्यै
र्नोऽस्माभिःकिमेतत्कृतम् नोऽस्मान्किंवदिष्यंतीतिविह्वलिताःसंतोमुसलमादायगेहान्ययुः १८ राज्ञेउग्रसेनाय नतुश्रीकृष्णाय १९ २० आहुकउग्रसेनः सोऽपिश्रीकृष्णमदृष्ट्वैव

विश्वामित्रोऽसितःकण्वोदुर्वासाभृगुरंगिराः ॥ कश्यपोवामदेवोऽत्रिर्वसिष्ठोनारदादयः १२ क्रीडंतस्तानुपव्रज्यकुमारायदुनंदनाः ॥ उपसंगृह्यपप्रच्छुरवि
नीताविनीतवत् १३ तेवेषयित्वास्त्रीवेषैःसांबंजांबवतीसुतम् ॥ एषापृच्छतिवोविप्राअंतर्वत्न्यसितेक्षणा १४ प्रष्टुंविलज्जतीसाक्षात्प्रब्रूतामोघदर्शनाः ॥ प्रसो
ष्यंतीपुत्रकामाकिंस्वित्संजनयिष्यति १५ एवंप्रलब्धामुनयस्तानूचुःकुपितानृप ॥ जनयिष्यतिवोमंदामुसलंकुलनाशनम् १६ तच्छ्रुत्वातेऽतिसंत्रस्ता
विमुच्यसहसोदरम् ॥ सांबस्यददृशुस्तस्मिन्मुसलंखल्वयस्मयम् १७ किंकृतंमंदभाग्यैर्नःकिंवदिष्यंतिनोजनाः ॥ इतिविह्वलितागेहानादायमुसलंययुः
१८ तच्चोपनीयसदसिपरिम्लानमुखश्रियः ॥ राज्ञआवेदयांचक्रुःसर्वयादवसन्निधौ १९ श्रुत्वाऽमोघंविप्रशापंदृष्ट्वाचमुसलंनृप ॥ विस्मिताभयसंत्रस्ताब
भूवुर्द्वारकौकसः २० तच्चूर्णयित्वामुसलंयदुराजःसआहुकः ॥ समुद्रसलिलेप्रास्यल्लोहंचास्यावशेषितम् २१ कश्चिन्मत्स्योऽग्रसील्लोहंचूर्णानितरलैस्ततः ॥
उह्यमानानिवेलायांलग्नान्यासन्किलैरकाः २२ मत्स्योगृहीतोमत्स्यघ्नैर्जालेनान्यैःसहार्णवे ॥ तस्योदरगतंलोहंसशल्येलुब्धकोऽकरोत् २३ भगवान्ज्ञात
सर्वार्थईश्वरोऽपितदन्यथा ॥ कर्तुंनैच्छद्विप्रशापंकालरूप्यन्वमोदत २४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेविप्रशापोनामप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
श्रीशुकउवाच ॥ गोविंदभुजगुप्तायांद्वारवत्यांकुरूद्वह ॥ अवात्सीन्नारदोऽभीक्ष्णंकृष्णोपासनलालसः १ कोनुराजन्निंद्रियवान्मुकुंदचरणांबुजम् ॥ नभजे
त्सर्वतोमृत्युरुपास्यममरोत्तमैः २

प्रास्यत्प्राक्षिप्तवान् अस्यमुसलस्यचूर्णीक्रियमाणस्यावशेषितंलोहंचप्रास्यत् २१ तरलैस्तरंगैः २२ अन्यैर्मत्स्यैःसह शल्येशराग्रे २३ ज्ञाताःसर्वेऽर्थायेनसईश्वरोऽपिसमर्थोऽपिसन्नन्य
थाकर्तुंनैच्छत्किंत्वन्वमोदत यतःकालरूपी २४ ॥ ॥ इत्येकादशेटीकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ द्वितीयेनिमिजायंतसंवादेनाऽहनारदः ॥ धर्मान्भागवतान्
भक्त्यावसुदेवायपृच्छते १ अभीक्ष्णंप्रस्थापितोऽपिपुनःपुनरवात्सीदित्यर्थः ननुनारदस्यदक्षादिशापान्नैकत्रवासःसंभवतीत्याशंक्याऽऽह गोविंदभुजगुप्तायामिति नतस्यांशापादेःप्रभाव
इत्यर्थः कृष्णोपासनेलालसाऔत्कंठ्यंयस्यसः १ यद्भजनेमुक्तानामपीदृशमौत्सुक्यंतंकोनामनभजेदित्याह कोन्विति इंद्रियवानिति इंद्रियवत्त्वमात्रमेवयत्राधिकारिविशेषणमित्यर्थः
सर्वतःसर्वेष्वपिलोकेषुमृत्युर्यस्यसः २

३ यथापित्रोर्यात्रा आगमनमपत्यानांस्वस्तये मंगलाय यथाचोत्तमश्लोकस्यवर्त्मभूतानांमहतांयात्राकृपणानांस्वस्तयेतथाभगवद्रूपस्यभवतोयात्रासर्वदेहिनांस्वस्तयइति ४ देवैरपिमहतामु
पमानमनुचितमित्याह भूतानामिति देवानांचरितमतिवृष्ट्यादिनाभूतानांदुःखायापिभवति त्वादृशांत्वयासदृशानाम् अच्युतेआत्मायेषांतेषाम् ५ किंच सुखंकुर्वंतोऽपिदेवाभजनानुसारे
णकुर्वंतिनतथासाधवइत्याह भजंतीति छायेवयथापुरुषोयावत्करोतितावदेवतस्यछायाऽपि तथा कर्मसचिवाःकर्मसहायाः ६ तदेवंयद्यपिभवतआगमनमात्रेणैववयंकृतार्थास्तथाऽपिपृ
च्छामः तवेति तवयैर्धर्मैः प्रसन्नोभगवांस्तानित्यर्थः ७ ननुत्वत्तोऽपिकिमन्योभगवत्प्रसादपात्रमस्तितत्राऽऽह अहंकिलेति भुविप्रजार्थोऽपूजयंपुत्रलाभप्रयोजनःसन्पूजितवान् किले
तिसूतीगृहेभगवदुक्तमनुस्मरति ८ अतोयथामुच्येमहितथानोऽस्मान्शाधिशिक्षय विचित्राणिव्यसनानियस्मिन्संसारेतस्मात्संसारात् तथाविश्वतःसर्वतोभयंयस्मिंस्तस्मात् भवद्भिर्हेतु

तमेकदातुदेवर्षिंवसुदेवोगृहागतम् ॥ अर्चितंसुखमासीनमभिवाद्येदमब्रवीत् २ वसुदेवउवाच ॥ भगवन्भवतोयात्रास्वस्तयेसर्वदेहिनाम् ॥ कृपणानांयथापि
त्रोरुत्तमश्लोकवर्त्मनाम् ४ भूतानांदेवचरितंदुःखायचसुखायच ॥ सुखायैवहिसाधूनांत्वादृशामच्युतात्मनाम् ५ भजंतियेयथादेवान्देवाअपितथैवतान् ॥
छायेवकर्मसचिवाःसाधवोदीनवत्सलाः ६ ब्रह्मंस्तथाऽपिपृच्छामोधर्मान्भागवतांस्तव ॥ यान्श्रुत्वाश्रद्धयामर्त्योमुच्यतेसर्वतोभयात् ७ अहंकिलपुराऽनंतं
प्रजाऽर्थोभुविमुक्तिदम् ॥ अपूजयंनमोक्षायमोहितोदेवमायया ८ यथाविचित्रव्यसनाद्भवद्भिर्विश्वतोभयात् ॥ मुच्येमह्यंजसैवाद्धातथानःशाधिसुव्रत ९
श्रीशुकउवाच ॥ राजन्नेवंकृतप्रश्नोवसुदेवेनधीमता ॥ प्रीतस्तमाहदेवर्षिर्हरेःसंस्मारितोगुणैः १० नारदउवाच ॥ सम्यगेतद्व्यवसितंभवतासात्वतर्षभ ॥
यत्पृच्छसेभागवतान्धर्मांस्त्वंविश्वभावनान् ११ श्रुतोऽनुपठितोध्यातआदृतोवानुमोदितः ॥ सद्यःपुनातिसद्धर्मोदेवविश्वद्रुहोऽपिहि १२ त्वयापरमक
ल्याणःपुण्यश्रवणकीर्तनः ॥ स्मारितोभगवानद्यदेवोनारायणोमम १३ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ आर्षभाणांचसंवादंविदेहस्यमहात्मनः
१४ प्रियव्रतोनामसुतोमनोःस्वायंभुवस्ययः ॥ तस्याग्नीध्रस्ततोनाभिर्ऋषभस्तत्सुतःस्मृतः १५ तमाहुर्वासुदेवांशंमोक्षधर्मविवक्षया ॥ अवतीर्णंसुतश
तंतस्यासीद्ब्रह्मपारगम् १६ तेषांवैभरतोज्येष्ठोनारायणपरायणः ॥ विख्यातंवर्षमेतद्यन्नाम्नाभारतमद्भुतम् १७

भूतैः अंजसाऽनायासेन अद्धासाक्षात् ९ हरेर्गुणैर्वर्णनीयत्वेनप्रस्तुतैर्हरिःसंस्मारितइत्यर्थः १० प्रीतिमाविष्करोति सम्यगितित्रिभिः पृच्छसेपृच्छसि विश्वभावनान्सर्वशोधकान्
११ आदृतः आस्तिक्येनगृहीतः अनुमोदितःपरैः क्रियमाणःसंस्तुतः सद्धर्मोभागवतोधर्मः देव हेवसुदेवेत्यर्थः यद्वा देवेभ्योविश्वस्मैचद्रुह्यंतियेतानपि १२ किंचत्वयामहानुपकारःकृतइ
त्याह त्वयेति पुण्येश्रवणकीर्तनेयस्यसः १३ अत्रापिभगवद्धर्मनिर्णयेऽपि विदेहस्यजनकस्य १४ आर्षभाणामुत्पत्तिंसान्वयांविविच्यकथयति प्रियव्रतइतिसप्तभिः १५ मोक्षधर्मविवक्षया
मोक्षधर्माणांप्रवर्तनेच्छयाअवतीर्णंवासुदेवांशमाहुः तस्यचवेदपारगंसुतशतमासीत् १६ तेषामृषभसुतानांमध्येनवयोगीश्वराणांचरितंवक्तुमितरेषांचरितंततोविविच्याऽऽह तेषामिति
एतदजनाभंनामवर्षंयस्यनाम्नाभारतमित्यद्भुतंविख्यातमासीत् एतेनतस्यधर्मातिरेकोनिरूपितः १७

इमांपृथ्वीम् गृहान्निर्गतः हरिमुपासीनःसेवमानःसन् १८ नवसुताः नवद्वीपपतयोनवानांब्रह्मावर्तादिभूखंडानांपतयः अस्यभारतस्यवर्षस्य एकाशीतिःसुताःकर्ममार्गप्रवर्तकाब्राह्मणाअभूवन् १९ अर्थशंसिनःपरमार्थनिरूपकाः श्रमणाःश्रमवंतः आत्माभ्यासेकृतश्रमाइत्यर्थः वातरशनादिगंबराः आत्मविद्यायांविशारदानिष्णाताः २० २१ तेषांपारमहंस्यचरितमाह तएतइतिद्वाभ्याम् भगवद्रूपंविश्वंपश्यंतः सदसदात्मकंस्थूलसूक्ष्मरूपम् तच्चस्वाव्यतिरेकेणपश्यंतः २२ अव्याहताअप्रतिहताइष्टाअभिप्रेतागतिर्येषांते मुक्ताअनासक्ताः २३ महात्मनोनिमेः वितायमानमनुष्ठीयमानम् अजनाभेभारतवर्षे २४ यजमानोनिमिः अग्नयआहवनीयादयः विप्राऋत्विगादयः २५ अभिप्रेत्यज्ञात्वा २६ स्वरुचैवरोचमानान्नत्वाभरणादिप्रकाशैः ब्रह्मपुत्रोपमान्सनत्कुमारादिसदृशान् २७ परमप्रीत्यातद्दर्शनमभिनंदतिद्वाभ्याम् मन्यइति ननुभगवतःपार्षदानांकथमत्रोपलब्धिस्तत्राऽह विष्णोरिति विष्णु

सभुक्तभोगांत्यक्त्वेमांनिर्गतस्तपसाहरिम् ॥ उपासीनस्तत्पदवींलेभेवैजन्मभिस्त्रिभिः १८ तेषांनवनवद्वीपपतयोऽस्यसमंततः ॥ कर्मतंत्रप्रणेतारएकाशीतिर्द्विजातयः १९ नवाभवन्महाभागामुनयोह्यर्थशंसिनः ॥ श्रमणावातरशनाआत्मविद्याविशारदाः २० कविर्हरिरंतरिक्षःप्रबुद्धःपिप्पलायनः ॥ आविर्होत्रोऽथद्रुमिलश्चमसःकरभाजनः २१ तएतेभगवद्रूपंविश्वंसदसदात्मकम् ॥ आत्मनोऽव्यतिरेकेणपश्यंतोव्यचरन्महीम् २२ अव्याहतेष्टगतयः सुरसिद्धसाध्यगंधर्वयक्षनरकिन्नरनागलोकान् ॥ मुक्ताश्चरंतिमुनिचारणभूतनाथविद्याधरद्विजगवांभुवनानिकामम् २३ तएकदानिमेःसत्रमुपजग्मुर्यदृच्छया ॥ वितायमानमृषिभिरजनाभेमहात्मनः २४ तान्दृष्ट्वासूर्यसंकाशान्महाभागवतान्नृप ॥ यजमानोऽग्नयोविप्राःसर्वएवोपतस्थिरे २५ विदेहस्तानभिप्रेत्यनारायणपरायणान् ॥ प्रीतःसंपूजयांचक्रआसनस्थान्यथाऽर्हतः २६ तान्रोचमानान्स्वरुचाब्रह्मपुत्रोपमान्नव ॥ पप्रच्छपरमप्रीतःप्रश्रयावनतोनृपः २७ ॥ विदेहउवाच ॥ मन्येभगवतःसाक्षात्पार्षदान्वोमधुद्विषः ॥ विष्णोर्भूतानिलोकानांपावनायचरंतिहि २८ दुर्लभोमानुषोदेहोदेहिनांक्षणभंगुरः ॥ तत्रापिदुर्लभंमन्येवैकुंठप्रियदर्शनम् २९ अतआत्यंतिकंक्षेमंपृच्छामोभवतोऽनघाः ॥ संसारेऽस्मिन्क्षणार्धोऽपिसत्संगःशेवधिर्नृणाम् ३० धर्मान्भागवतान्ब्रूतयदिनःश्रुतयेक्षमम् ॥ यैःप्रसन्नःप्रपन्नायदास्यत्यात्मानमप्यजः ३१ नारदउवाच ॥ एवंतेनिमिनापृष्टावसुदेवमहत्तमाः ॥ प्रतिपूज्याब्रुवन्प्रीत्याससदस्यर्त्विजंनृपम् ३२

भक्तालोकपावनार्थंसर्वत्रपर्यटंतीत्यर्थः २८ मयादुर्लभंलब्धमहोभाग्यमित्याह दुर्लभइति बहवोदेहाभवंतियेषांतेदेहिनोजीवास्तेषांक्षणभंगुरोऽपिमानुषोदेहोदुर्लभः परमपुरुषार्थसाधनत्वात् वैकुंठःप्रियोयेषांवैकुंठस्यवाप्रियास्तेषांदर्शनम् २९ हेअनघानिरवद्याः भवतोयुष्मानात्यंतिकंक्षेमंपृच्छामः यतःक्षणार्धकालमवोऽपिसत्संगःशेवधिर्निधिः निखिलाभयथाऽनंदोभवतितथाऽत्रपरमानंदइत्यर्थः ३० तदर्थंचभागवतान्धर्मान्ब्रूतयदिनोऽस्माकंश्रुतयेश्रवणायक्षमंयोग्यंभवति कथंभूतान् यैर्धर्मैःप्रपन्नायमकायाजोहरिरात्मानमपिदास्यतितान् ३१ सहसदस्यैर्ऋत्विग्भिश्चवर्तमानम् तेऽपिभगवद्धर्मश्रवणपराबभूवुरित्यर्थः भगवद्धर्मतद्भक्तमायातत्तरणानिच ॥ ब्रह्मकर्मावतारेहानकाण्डयुगकम् ॥ १ ॥ ज्ञातुंकर्मेणकृतवान्नवप्रश्नान्निमिर्नव ॥ एकैकस्योत्तरंप्रोचुःकविमुख्यामुनीश्वराः ॥ २ ॥ ३२

प्रथममात्यंतिकंक्षेमंकथयति मन्यइति नकुतश्चिद्भयंयस्मात्तदकुतश्चिद्भयम् अत्र संसारेऽसदात्मभावादसतिदेहादावात्मभावनातोनित्यंसर्वदोद्विग्नबुद्धेः विश्वात्मनासर्वथानिःशेषंयत्रपादांबुजोपासनेभीर्निवर्ततेतत् ३३ भागवतधर्मलक्षणमाह येवैइति मन्वादिमुखेनवर्णाश्रमादिधर्मानुक्त्वाऽतिरहस्यत्वात्स्वमुखेनैवभगवताऽविदुषामपिपुंसामंजःसुखेनैवाऽत्मलब्धयेयेवैउपायाःप्रोक्तास्तान्भागवतान्धर्मान्विद्धि ३४ अंजःपदेनोक्तंसुकरत्वंविवृणोति यानिति यानास्थायाश्रित्ययोगादिष्विवनप्रमाद्येतविघ्नैर्नविहन्येत किंच निमील्यनेत्रेधावन्नपिइहएषुभागवतधर्मेषुनस्खलेत् निमीलनंनामाज्ञानम् यथाऽऽहुः'श्रुतिस्मृतीउभेनेत्रेविप्राणांपरिकीर्तिते । एकेनविकलःकाणोद्वाभ्यामंधःप्रकीर्तित'इतिअज्ञात्वापीत्यर्थः यथापदन्यासस्थानमतिक्रम्य शीघ्रंपरतः पदन्यासेनगतिर्धावनंतद्वदत्रापिकिंचित्किंचिदतिक्रम्यातिशीघ्रानुष्ठानंधावनम् तथाऽनुतिष्ठन्नपिनस्खलेन्नप्रत्यवायीस्यात्तथानपतेत्फलान्नभ्रश्येत् ३५ ननुकेतेभागवताधर्मा ईश्वरार्पितानिसर्वकर्माण्यपीत्याह कायेनेति आत्मनाचित्तेनाहंकारेणवाअनुसृतोयःस्वभावस्तस्मात् अयमर्थः नकेवलंविधितःकृतमेवेतिनियमःस्वभावानुसारिलौकिकमपीति तथा चभगवद्गीतासु'यत्करोषियदश्नासियज्जुहोषिददासियत् । यत्तपस्यासिकौंतेयतत्कुरुष्वमदर्पणमि'ति यद्वा ननुकायादीनामेवकर्मनात्मनइत्याशंक्याऽह अध्यासेनानुसृताद्ब्राह्मणत्वादिस्वभा

कविरुवाच ॥ मन्येऽकुतश्चिद्भयमच्युतस्यपादांबुजोपासनमत्रनित्यम् ॥ उद्विग्नबुद्धेरसदात्मभावाद्विश्वात्मनायत्रनिवर्ततेभीः ३३ येवैभगवताप्रोक्ता
उपायाह्यात्मलब्धये ॥ अंजःपुंसामविदुषांविद्धिभागवतान्हितान् ३४ यानास्थायनरोराजन्नप्रमाद्येतकर्हिचित् ॥ धावन्निमील्यवानेत्रेनस्खलेन्न
पतेदिह ३५ कायेनवाचामनसेंद्रियैर्वाबुद्ध्यात्मनावाऽनुसृतस्वभावात् ॥ करोतियद्यत्सकलंपरस्मैनारायणायेतिसमर्पयेत्तत् ३६ भयंद्वितीयाभि
निवेशतःस्यादीशादपेतस्यविपर्ययोऽस्मृतिः ॥ तन्माययाऽतोबुधआभजेत्तंभक्त्यैकयेशंगुरुदेवतात्मा ३७ अविद्यमानोऽप्यवभातिहिद्वयोध्यातुर्धि
यास्वप्नमनोरथौयथा ॥ तत्कर्मसंकल्पविकल्पकंमनोबुधोनिरुंध्यादभयंततःस्यात् ३८

वाद्यद्यत्करोतीत्यर्थः तत्सकलंपरस्मैपरमेश्वरायनारायणायेतिसमर्पयेत् तथासतिसकलमपिकर्मभागवतोधर्मोभवतीतिभावः ३६ ननुकिमेवंपरमेश्वरभजनेन अज्ञानकल्पितभयस्यज्ञानैकनिवर्त्यत्वादित्याशंक्याह भयमिति यतोभयंतन्माययाभवेदतोबुधोबुद्धिमांस्तमेवाऽऽभजेत् ननुभयंदेहाद्यभिनिवेशतोभवतिसचदेहाहंकारतः सचस्वरूपास्मरणात्किमत्रतस्यमायाकरोत्यतआह ईशादपेतस्येति ईशविमुखस्यतन्माययाऽस्मृतिर्भगवतःस्वरूपास्फूर्तिस्ततोविपर्ययोदेहोऽस्मीतिततोद्वितीयाभिनिवेशाद्भयंभवति एवंहिप्रसिद्धंलौकिकीष्वपिमायासुउक्तं चभगवता 'दैवीह्येषागुणमयीममामायादुरत्यया । मामेवयेप्रपद्यंतेमायामेतांतरंतित'इतिएकयाऽव्यभिचारिण्याभक्त्याभजेत् किंच गुरुदेवतात्मागुरुरेवदेवताईश्वरआत्माप्रेष्ठश्चयस्य तथाद्दष्टिःसन्नित्यर्थः ३७ ननुविषयविक्षिप्तचित्तस्यकुतोऽव्यभिचारिणीभक्तिःसंभवतिकुतस्तरामभयम् तत्रनतावद्विषयोनामवास्तवोऽस्तिकिंतुमनोविलासमात्रमतोमनोनियमनेनभजनादभयं स्यादित्याह अविद्यमानोपीति द्वयःद्वैतप्रपंचःध्यातुःपुंसोधियामनसास्वप्नश्चमनोरथश्चयथेत्यर्थः तत्तस्मात्कर्माणिसंकल्पयतिविकल्पयतिचयन्मनस्तन्निरुंध्यान्नियच्छेत् ततश्चैकया भक्त्याभजनादभयंस्यादित्यर्थः ३८

एतदत्यंताशक्यमित्याशंक्यसुगमंमार्गमाह शृण्वन्निति तदर्थकानितान्येवजन्मानिकर्माणिचार्थोयेषांतानि एतान्यपिसाकल्येनज्ञातुमशक्यानीत्याशंक्याऽऽह यानिलोकेगीतानिप्रसिद्धा
नितानिशृण्वन्गायंश्चविचरेत् असंगोनिःस्पृहः ३९ एवंचभजतःसंप्राप्तप्रेमलक्षणभक्तियोगस्यसंसारधर्मातीतांगतिमाह एवमिति एवंव्रतंवृत्तंयस्यसः स्वप्रियस्यहरेर्नामकीर्त्याजातोऽनुरागः
प्रेमयस्यसः अतएवद्रुतचित्तःश्लथद्धृदयः कदाचिद्भक्तपराजितंभगवंतमाकलय्योच्चैर्हसति एतावंतंकालमुपेक्षितोऽस्मीतिरोदिति अत्यौत्सुक्याद्रौतिक्रोशति हेहरेमामनुगृहाणेति अति
हर्षेणगायति जितंजितमितिनृत्यति किंदांभिकवत्परान्प्रतिप्रकाशयितुम् नउन्मादवद्ग्रहगृहीतवत् लोकबाह्योविवशः ४० किंच खमिति सत्त्वानिभूतानि आकाशादियत्किंचिद्भूतमात्रंह
रेःशरीरमितिनत्वाप्रणमेत् संभावनायांलिङ् ४१ नन्वियमारूढयोगानामपिबहुभिर्दुर्लभागतिःकथंनामकीर्तनमात्रेणैकस्मिन्नेवजन्मनिभवेदित्याशंक्यसदृष्टांतमाह भक्तिरिति प्रपद्यमा
नस्यहरिंभजतःपुंसोभक्तिःप्रेमलक्षणा परेशानुभवःप्रेमास्पदभगवद्रूपस्फूर्तिः तयानिर्वृतस्यततोऽन्यत्रगृहादिषुविरक्तिरित्येषत्रिकएककालोभजनसमकालएवस्यात् यथाऽश्नतोभुंजानस्य
तुष्टिःसुखंपुष्टिरुदरभरणंक्षुन्निवृत्तिश्चप्रतिघासंस्युः उपलक्षणमेतत् प्रतिसिक्थमपियथास्युस्तद्वत् एवमेकैकस्मिन्भजनेकिंचित्प्रेमादित्रिकेजायमानेऽनुवृत्त्याभजतःपरमप्रेमादिजायते बहु

शृण्वन्सुभद्राणिरथांगपाणेर्जन्मानिकर्माणिचयानिलोके ॥ गीतानिनामानितदर्थकानिगायान्विलज्जोविचरेदसंगः ३९ एवंव्रतःस्वप्रियनामकीर्त्याजाता
नुरागोद्रुतचित्तउच्चैः ॥ हसत्यथोरोदितिरौतिगायत्युन्मादवन्नृत्यतिलोकबाह्यः ४० खंवायुमग्निंसलिलंमहींचज्योतींषिसत्त्वानिदिशोद्रुमादीन् ॥ सरि
त्समुद्रांश्चहरेःशरीरंयत्किंचभूतंप्रणमेदनन्यः ४१ भक्तिःपरेशानुभवोविरक्तिरन्यत्रचैषत्रिकएककालः ॥ प्रपद्यमानस्ययथाऽश्नतःस्युस्तुष्टिःपुष्टिःक्षु
दपायोऽनुघासम् ४२ इत्यच्युतांघ्रिंभजतोऽनुवृत्त्याभक्तिर्विरक्तिर्भगवत्प्रबोधः ॥ भवंतिवैभागवतस्यराजंस्ततःपरांशांतिमुपैतिसाक्षात् ४३ राजोवा
च ॥ अथभागवतंब्रूतयद्धर्मोयादृशोनृणाम् ॥ यथाचरतियद्ब्रूतेयैर्लिंगैर्भगवत्प्रियः ४४ ॥ हरिरुवाच ॥ सर्वभूतेषुयःपश्येद्भगवद्भावमात्मनः ॥ भूतानिभ
गवत्यात्मन्येषभागवतोत्तमः ४५ ईश्वरेतदधीनेषुबालिशेषुद्विषत्सुच ॥ प्रेममैत्रीकृपोपेक्षायःकरोतिसमध्यमः ४६ अर्चायामेवहरयेपूजांयःश्रद्ध
येहते ॥ नतद्भक्तेषुचान्येषुसभक्तःप्राकृतःस्मृतः ४७

ग्रासभोजिनइवपरमतुष्ट्यादि ४२ ततश्चभगवत्प्रसादेनकृतार्थोभवतीत्याह इत्यच्युतांघ्रिमिति ४३ भागवतस्यभवंतीत्युक्तेतस्यलक्षणंपृच्छति अथेति यद्धर्मोयस्मिन्धर्मेपरिनिष्ठितःया
दृशोयत्स्वभावः यथाचरतिवर्ततेब्रूतेवा यैश्चलिंगैर्भगवतःप्रियोभवति ४४ यद्धर्मइत्यस्योत्तरमाहत्रयेण सर्वभूतेष्विति आत्मनःस्वस्यसर्वभूतेषुब्रह्मभावेनसमन्वयंपश्येत् तथाब्रह्मरूपे
आत्मन्यधिष्ठानेभूतानिचयःपश्येत् यद्वा आततत्वात्प्रमातृत्वादात्माहिपरमोहरिरितितंत्रोक्तेरात्मनोहरेःसर्वभूतेषुमशकादिष्वपिनियंतृत्वेनवर्तमानस्यभगवद्भावंनिरतिशयैश्वर्यमेवयःप
श्येन्नतुतस्यतारतम्यम् तथाऽऽत्मनिहरावेवभूतानिचयःपश्येत् कथंभूते भगवतिअप्रच्युतैश्वर्यादिरूपे नपुनर्जडमलिनभूताश्रयत्वेनजाड्यादिप्रसक्त्याऐश्वर्यादिप्रच्युतिंपश्येत् ससर्वत्रपारि
पूर्णभगवत्तत्त्वंपश्यन्भागवतोत्तमइत्यर्थः ४५ प्रेमचमैत्रीचकृपाचउपेक्षाचताईश्वरादिषुचतुर्षुयःकरोतिसमध्यमोभागवतः एवंभूतस्यभेदस्यदर्शनात् ४६ अर्चायांप्रतिमायांपूजामीहतेकरो
तिनतद्भक्तेष्वन्येषुचसुतरांनकरोति प्राकृतःप्रकृतप्रारंभः अधुनैवप्रारब्धभक्तिः शनैरुत्तमोभविष्यतीत्यर्थः ४७

पुनरष्टाभिःश्लोकैरभ्यर्हितत्वादुत्तमभागवतस्यैवलक्षणान्याह गृहीत्वाऽपीति श्रीवासुदेवाविष्टचेतानगृह्णातितावदिंद्रियैरर्थान्गृहीत्वाऽपीत्यपिशब्दार्थःइदंविश्वम् ४८ किंच देहादीनांसंसारधर्मैर्जन्माप्ययादिभिर्योहरेःस्मृत्याऽविमुह्यमानःसभागवतप्रधानः तत्रदेहस्यजन्माप्ययौ प्राणस्यक्षुत्पिपासे मनसोभयम् बुद्धेस्तर्षस्तृष्णा इंद्रियाणांकृच्छ्रंश्रमस्तैः ४९ कामश्चकर्माणिचबीजानिचवासनास्तेषाम् वासुदेवएवैकनिलयआश्रयोयस्यसः एतेनगृहीत्वापीत्यादिश्लोकत्रयेणद्वेषहर्षमोहकामादिरहितश्चरतीतियथाचरतीत्येतस्योत्तरमुक्तम् ५० यैर्लिंगैर्भगवत्प्रियइत्यस्योत्तरमाह नयस्येति जन्मसत्कुलम् कर्मतपआदि जातयोऽनुलोमप्रतिलोमजामूर्धावसिक्तादयः अस्मिन्देहे अहंकाररहितैःसत्कुलकर्मादिलिंगैर्हरेःप्रियोभवतीत्यर्थः ५१ वित्तेषुस्वीयंपरकीयमिति आत्मनिस्वःपरइति ५२ किंच त्रिभुवनविभवहेतवेऽपित्रैलोक्यराज्यार्थमपिलवार्धमपिनिमिषार्धमपिभगवत्पदारविंदभजनाद्योनचलतिसवैष्णवाग्र्यः ननु लवार्धमात्रभजनोपरमेचेत्तावाँछाभोमवेत्तत्कृतोनचलेत्तत्राऽऽह अकुंठस्मृतिःभगवत्पदतोऽन्यत्सारंनास्तीत्येवंरूपाऽकुंठाऽनपगता स्मृतिर्यस्यसः भगवत्पदारविंदादन्यत्सारंनास्तीतिकुतोऽतआह अ

गृहीत्वापींद्रियैरर्थान्योनद्वेष्टिनहृष्यति ॥ विष्णोर्मायामिदंपश्यन्सवैभागवतोत्तमः ४८ देहेंद्रियप्राणमनोधियांयोजन्माप्ययक्षुद्भयतर्षकृच्छ्रैः ॥ संसारधर्मैरविमुह्यमानःस्मृत्याहरेर्भागवतप्रधानः ४९ नकामकर्मबीजानांयस्यचेतसिसंभवः ॥ वासुदेवैकनिलयःसवैभागवतोत्तमः ५० नयस्यजन्मकर्मभ्यांनवर्णाश्रमजातिभिः ॥ सज्जतेऽस्मिन्नहंभावोदेहेवैसहरेःप्रियः ५१ नयस्यस्वःपरइतिवित्तेष्वाऽत्मनिवाभिदा ॥ सर्वभूतसमःशांतःसवैभागवतोत्तमः ५२ त्रिभुवनविभवहेतवेऽप्यकुंठस्मृतिरजितात्मसुरादिभिर्विमृग्यात् ॥ नचलतिभगवत्पदारविंदाल्लवानिमिषार्धमापियःसवैष्णवाग्र्यः ५३ भगवतउरुविक्रमांघ्रिशाखानखमणिचंद्रिकयानिरस्तताप ॥ हृदिकथमुपसीदतांपुनःसप्रभवतिचंद्रइवोदितेऽर्कतापः ५४ विसृजतिहृदयंनयस्यसाक्षाद्धरिरवशाभिहितोऽप्यघौघनाशः ॥ प्रणयरशनयाधृतांघ्रिपद्मःसभवतिभागवतप्रधानउक्तः ५५ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेनारदवसुदेवसंवादेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ राजोवाच ॥ परस्यविष्णोरीशस्यमायिनामपिमोहिनीम् ॥ मायांवेदितुमिच्छामोभगवंतोब्रुवंतुनः १

जितेहरावेवाऽऽत्मायेषांतथाभूतैः सुरादिभिरपिदुर्लभात् किंतु केवलंविमृग्यात् तदपेक्षयासर्वस्यतुच्छत्वंस्मरन्योनचलतीत्यर्थः ५३ अपिचविषयाभिसंधिनाचलनंकामेनातिसंतापेसतिभवेत्सतुभगवत्सेवानिर्वृतौनसंभवतीत्याह भगवतइति उरुविक्रमौचतावंघ्रीचतयोःशाखाअंगुलयस्तासुनखानिचतानिमणयश्चतेषांचंद्रिकाशीतलादीप्तिस्तयानिरस्तःकामादितापोयस्मिंस्तस्मिन्नुपसीदतांभजतांहृदिकथंपुनःसंतापःप्रभवति चंद्रेउदितेसत्यर्कस्यतापइव नयस्यस्वःपरइत्यादिनाश्लोकत्रयेणयादृशइत्यस्योत्तरमुक्तंवेदितव्यम् यद्ब्रूतेइत्यस्यचहारिनामानीतिज्ञातव्यम् ५४ उक्तसमस्तलक्षणसारमाह विसृजतीति हरिरेवस्वयंसाक्षाद्यस्यहृदयंनविसृजतिनमुंचति कथंभूतः अवशेनाप्यभिहितमात्रोप्यघौघंनाशयतियःसः तत्किंनविसृजति यतःप्रणयरशनयाधृतंहृदये।निबद्धमंघ्रिपद्मंयस्यसभागवतप्रधानउक्तोभवति ॥ ५५ ॥ इत्येकादशेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ मायातत्तरणब्रह्मकर्मप्रश्नचतुष्टये ॥ तृतीयेतूत्तरंदत्तमार्षभैर्मुनिभिःपृथक् ॥ १ ॥ विष्णोर्मायामिदंपश्यन्नित्युक्तमतोमायांपृच्छति परस्येति हेभगवंतः ॥ १ ॥

ननूक्तलक्षणोभागवतोभूत्वाकृतार्थःस्याःकिंबहुप्रश्नैरतआह नानुतृप्यइति संसारतापैर्नितरांतप्तोऽहंतस्यतापस्यभेषजंहरिकथामृतरूपंयुष्मद्वचोजुषमाणोनानुतृप्यामि २ मायायाःस्वरूप
तोनिरूपणासंभवात्सृष्ट्यादिकार्यद्वारेणनिरूपयितुमाह एभिरिति आद्यःपुरुषोययाशक्त्याभूतानामात्माकारणभूतएभिःस्वसृष्टैर्महाभूतैरुच्चावचानिभूतानिससर्ज एषामायाभगवतइतिच
रमश्लोकपादस्यप्रतिश्लोकमनुषंगः. किमर्थंससर्ज स्वमात्रात्मप्रसिद्धये स्वंमिमीतेप्रमिमीतेउपास्तेयःसस्वमातातस्याऽऽत्मनोजीवस्यप्रकृष्टायैसिद्धये यद्वा स्वांशभूतानांजीवानांमात्राप्रसि
द्धयेविषयभोगायआत्मप्रसिद्धयेमोक्षायचेत्यर्थःतदुक्तंवेदस्तुतौ 'बुद्धींद्रियमनःप्राणान्जनानामसृजत्प्रभुः।मात्राऽर्थंचभवार्थंचआत्मनेकल्पनायचे'ति ३ एवंजीवोपकरणार्थंपंचधातुभिर्महाभू
तैःसृष्टानिभूतान्यंतर्यामिरूपेणप्रविष्टएकधामनसा दशधाबाह्येंद्रियरूपेणाऽऽत्मानंविभजन्गुणांस्तत्तद्विषयान्जुषतेजोषयतीत्यर्थः यद्वा तमात्मानंप्रतिगुणान्विभजन्जुषतेप्रीयतइत्यर्थः ४
सचजीवआत्मनांऽतर्यामिणाप्रद्योतितैर्गुणैरिंद्रियैर्गुणान्विषयान्भुंजानइदंसृष्टंशरीरमात्मानंमन्यमानइहशरीरादौसज्जते अंतएवसंसरतीतिभावः ५ ननुभुंजानःकथंसज्जतेभुंजानोभोगस
माप्तौमुच्यतइतिचेत्तत्राऽऽह कर्माणीति कर्मभिःकर्मेंद्रियैश्चसनिमित्तानिसवासनानिकर्माणिकुर्वंस्तत्तत्पूर्वकर्मफलंचगृह्णन्नयंदेहभृद्भ्रमतीहसंसारेनतुमुच्यते कथंभूतंकर्मफलम् सुखेतरंसुखदुः

नानुतृप्येजुषन्युष्मद्वचोहरिकथामृतम् ॥ संसारतापनिस्तप्तोमर्त्यस्तत्तापभेषजम् २ अंतरिक्षउवाच ॥ एभिर्भूतानिभूतात्मामहाभूतैर्महाभुज ॥ ससर्जो
च्चावचान्याद्यःस्वमात्रात्मप्रसिद्धये ३ एवंसृष्टानिभूतानिप्रविष्टःपंचधातुभिः ॥ एकधादशधाऽत्मानंविभजन्जुषतेगुणान् ४ गुणैर्गुणान्सभुंजानआत्मप्र
द्योतितैःप्रभुः ॥ मन्यमानइदंसृष्टमात्मानमिहसज्जते ५ कर्माणिकर्मभिःकुर्वन्सनिमित्तानिदेहभृत् ॥ तत्तत्कर्मफलंगृह्णन्भ्रमतीहसुखेतरम् ६ इत्थंकर्मगतीर्ग
च्छन्बह्वभद्रवहाःपुमान् ॥ आभूतसंप्लवात्सर्गप्रलयावश्नुतेवशः ७ धातूपप्लवआसन्नेऽव्यक्तंद्रव्यगुणात्मकम् ॥ अनादिनिधनःकालोह्यव्यक्तायापकर्षति ८
शतवर्षाह्यनावृष्टिर्भविष्यत्युल्बणाभुवि ॥ तत्कालोपचितोष्णार्कोलोकांस्त्रीन्प्रतपिष्यति ९ पातालतलमारभ्यसंकर्षणमुखानलः ॥ दहन्नूर्ध्वशिखोविष्व
ग्वर्धतेवायुनेरितः १० सांवर्तकोमेघगणोवर्षतिस्मशतंसमाः ॥ धाराभिर्हस्तिहस्ताभिर्लीयतेसलिलेविराट् ११ ततोविराजमुत्सृज्यवैराजःपुरुषोनृप ॥
अव्यक्तंविशतेसूक्ष्मंनिरिंधनइवानलः १२

खात्मकम् ६ कियंतंकालंभ्रमतितदाह इत्थमिति बहून्यभद्राणिवहंतीतितथाताः सर्गप्रलयावुत्पत्तिमरणे ७ एवंमायामयींसृष्टिमुक्त्वाप्रलयंदर्शयितुमारभते धातूनांमहाभूतानामुपप्लवे
नाशहेतावासन्नेऽव्यक्तंकार्यंद्रव्यंस्थूलंगुणःसूक्ष्मंतदात्मकमव्यक्तायाऽव्यक्तंप्रतिनेतुमाकर्षति ८ नाशहेतूनाह शतवर्षेति तस्मिन्कालेउपचितश्चासावुष्णश्चासावर्कश्च यद्वा तेनकालेनोपचित
मुष्णत्वंयस्यसः ९ ऊर्ध्वशिखऊर्ध्वज्वालः विष्वक्परितः १० सांवर्तकःप्रलयकर्ताधाराभिर्नतुबिंदुभिः हस्तिहस्ताभिस्तत्प्रमाणाभिः ११ ततउपाधिलयाद्वैराजःपुरुषोऽव्यक्तंकारणंप्रवि
शति ननु'ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे।परस्यांतेकृतात्मानःप्रविशंतिपरंपदमि'तिस्मृतेर्यावदधिकारमवस्थितिरधिकारिणामितिन्यायाच्चवैराजशब्दाभिधेयस्यचब्रह्मणःपरमभागवत
त्वान्मोक्षएवसंगच्छतेनान्येषामिवकारणमात्रप्रवेशः सत्यम् अश्वमेधादिनासत्यलोकंगतानामप्यभक्तानामावृत्तिश्रवणादभक्तत्वेचब्रह्मणोऽपिप्रकृतौलयःपुनरुत्पत्तिश्चेतिमोक्षदौर्लभ्यसू
चनायैवमुक्तमित्यविरोधः यद्वा केनापिप्रमाणेननव्यज्यतइत्यव्यक्तंब्रह्मैवतत्प्रवेशेनचमोक्षएवोक्तइतिद्रष्टव्यम् १२

एवंविराजोलयमुक्त्वातत्कारणानांमहदादिपृथिव्यंतानांप्रातिलोम्येनलयमाह वायुनेति वायोर्हिगंधरसहारित्वंप्रसिद्धम् सांवर्तकेनवायुनाहृतगधाअतएवगंधस्यव्यावर्तकस्यगत
त्वात्सलिलत्वायकल्पतेसलिलेलीयतइत्यर्थः तद्धृतरसंतेनवायुनैवहृतोरसोयस्यतत् १३ तमसश्चरूपतिरस्कारित्वंप्रसिद्धम् सांवर्तकेनतमसा अवकाशेनाऽऽकाशेनस्वकारणेन का
लात्मना शब्दस्यहिकालतएवनाशःप्रसिद्धस्तद्रूपेणाऽऽत्मनाईश्वरेण आत्मनितामसाहंकारे १४ इंद्रियाणिबुद्धिश्चराजसाहंकारम् मनोवैकारिकैर्देवैःसहसात्त्विकाहंकारम् एवंत्रिविधैः
स्वगुणैःस्वकायःसहितोऽहमहंकारआत्मनिमहतिसचप्रकृतावितिद्रष्टव्यम् १५ त्रिवर्णात्रिगुणा मायाश्रवणभीतंराजानं तन्निवृत्त्युपायश्रवणेस्वयंछंदयति किंभूयइति १६ ए
वमनुकंपितस्तान्निवृत्त्युपायमेवपृच्छति यथैतामिति यद्यपितन्माययाऽतोबुधआभजेत्तामितिभक्तिस्तत्तारकत्वेनोक्तैवतथाऽपिकिंभक्तिरेवान्योपिवातत्रोपायोस्तीतिज्ञातुंपुनःप्रश्नः
अकृतात्मभिरवशीकृतांतःकरणैः स्थूलधियःस्थूलेशरीरेअहंधीर्येषांते १७ भक्तिव्यतिरेकेणनास्त्यन्यउपायइत्यभिप्रेत्यभक्तिमेवससाधनांनिरूपयति तत्रप्रथमंवैराग्यद्वारागुरूपस

वायुनाहृतगंधाभूःसलिलत्वायकल्पते ॥ सलिलंतद्धृतरसंज्योतिष्ट्वायोपकल्पते १३ हृतरूपंतुतमसावायौज्योतिःप्रलीयते ॥ हृतस्पर्शोऽवकाशेनवायुर्न
भसिलीयते ॥ कालात्मनाहृतगुणंनभआत्मानिलीयते १४ इंद्रियाणिमनोबुद्धिःसहवैकारिकैर्नृप ॥ प्रविशंतिह्यहंकारंस्वगुणैरहमात्मनि १५ एषामायाभ
गवतःसर्गस्थित्यंतकारिणी ॥ त्रिवर्णावर्णिताऽऽस्माभिःकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि १६ राजोवाच ॥ यथैतामैश्वरींमायांदुस्तरामकृतात्मभिः ॥ तरंत्यंजःस्थू
लधियोमहर्षइदमुच्यताम् १७ प्रबुद्धउवाच ॥ कर्माण्यारभमाणानांदुःखहत्यैसुखायच ॥ पश्येत्पाकविपर्यासंमिथुनीचारिणांनृणाम् १८ नित्यार्तिदेन
वित्तेनदुर्लभेनाऽऽत्ममृत्युना ॥ गृहापत्याप्तपशुभिःकाप्रीतिःसाधितैश्चलैः १९ एवंलोकंपरंविद्यान्नश्वरंकर्मनिर्मितम् ॥ सतुल्यातिशयध्वंसंयथामंडलवर्ति
नाम् २० तस्माद्गुरुंप्रपद्येतजिज्ञासुःश्रेयउत्तमम् ॥ शाब्देपरेचनिष्णातंब्रह्मण्युपशमाश्रयम् २१ तत्रभागवतान्धर्मान्शिक्षेद्गुर्वात्मदैवतः ॥ अमायया
ऽनुवृत्त्यायैस्तुष्येदात्मात्मदोहरिः २२ सर्वतोमनसोसंगमादौसंगंचसाधुषु ॥ दयांमैत्रींप्रश्रयंचभूतेष्वद्धायथोचितम् २३

त्तिमाहचतुर्भिः कर्माणीति दुःखहत्यैदुःखप्रतीकारायपाकविपर्यासंफलवैपरीत्यम् मिथुनीचारिणांमिथुनीभूयप्रवर्तमानानाम् १८ कर्मभिःसाधिताअपिवित्तादयोनसुखहेतवइतिचपश्ये
दित्याह नित्यार्तिदेनेति आत्मनःस्वस्यमृत्युरूपेण चलैरनित्यैरपायिभिश्च १९ एवंलोकंपरमिति कर्मनिर्मितत्वान्नश्वरम् तथाचश्रुतिः तद्यथेहकर्मचितोलोकःक्षीयतएवमेवामुत्रपुण्य
चितोलोकःक्षीयतइति किंच वर्तमानसमयेऽपिदुःखयुक्तंपश्येदित्याह सतुल्यातिशयध्वंससहतुल्येनातिशयेनध्वंसेनचवर्तमानम् अतस्तुल्येस्पर्धाऽतिशयेऽसूयाध्वंसालोचनेभयादिकंच
परिहार्यमित्यर्थः यथाखंडमंडलपतीनांमिथःस्पर्धादितद्वत् २० उत्तमंश्रेयोज्ञातुमिच्छुः शाब्देब्रह्मणिवेदाख्येन्यायतोनिष्णातंतत्त्वज्ञम् अन्यथासंशयनिरासकत्वायोगात् परेचब्र
ह्मण्यपरोक्षानुभवेननिष्णातमन्यथाबोधसंचारायोगात् परब्रह्मनिष्णातत्वद्योतकमाह उपशमाश्रयमिति २१ गुरुरेवाऽऽत्मादैवतंचयस्यसः अनुवृत्त्यासेवया यैर्धर्मैः वस्तुतआत्माआ
त्मप्रदश्चोपासकानाम् यथाबलिप्रभृतीनाम् २२ यथोचितमिति हीनेषुदयां समेषुमैत्रीमुत्तमेषु प्रश्रयंचशिक्षेदित्यर्थः २३

शौचंबाह्यंमृज्जलादिभिः आभ्यंतरंचादंभामानादिशिक्षेत् तपःस्वधर्माचरणम् तितिक्षांक्षमाम् मौनंवृथावाचामनुच्चारणम् स्वाध्यायमधिकारानुरूपंवेदपाठादिकम् आर्जवंस्वच्छताम्
ब्रह्मचर्यंयस्ययादृगुचितमृतुकालेस्वदारानियमादि अहिंसांभूतेष्वद्रोहम् द्वंद्वसंज्ञयोःशीतोष्णसुखदुःखादिरूपयोः समत्वंहर्षविषादराहित्यम् २४ आत्मेश्वरान्वीक्षाम् सच्चिद्रूपेणात्मा
न्वीक्षांनियंतृरूपेणेश्वरान्वीक्षांचकैवल्यमेकांतशीलत्वम् अनिकेततांगृहाद्यभिमानराहित्यम् विविक्तचीरवसनंवि जनपतितानांवस्त्रखंडानांशुद्धानांवावल्कलानांपरिधानम् २५ भागवते
भगवत्प्रतिपादके अन्यत्रशास्त्रादौयाअनिंदा ताम् मनसःप्राणायामैर्वाचोमौनेन कर्मणोऽनीहयादंडम् सत्यंयथार्थभाषणम् शमदमावंतःकरणबाह्येंद्रियानिग्रहौ २६ हरेर्जन्मकर्म
गुणानांश्रवणादितदर्थे हर्युद्देशेनसर्वंकर्मविशेषतश्चयजनादियत्तदर्थेशिक्षेत् २७ इष्टंदत्तमित्यादयोभावेनिष्ठाः वृत्तंसदाचारः आत्मनःप्रियंगंधपुष्पादि दारादीनप्यालक्ष्यपरस्मैपर
मेश्वरायनिवेदनं तत्सेवकतयासमर्पणंयत्तच्छिक्षेत् २८ कृष्णएवाऽऽत्मानाथश्चयेषाम् कृष्णआत्मनोजीवस्यनाथोयेषामितिवा तेषु उभयत्रस्थावरेजंगमेचयापरिचर्याताम् विशेषतो

शौचंतपस्तितिक्षांचमौनंस्वाध्यायमार्जवम् ॥ ब्रह्मचर्यमहिंसांचसमत्वंद्वंद्वसंज्ञयोः २४ सर्वत्राऽऽत्मेश्वरान्वीक्षांकैवल्यमनिकेतताम् ॥ विविक्तचीरवस
नंसंतोषंयेनकेनचित् २५ श्रद्धांभागवतेशास्त्रेऽनिंदामन्यत्रचापिहि ॥ मनोवाक्कर्मदंडंचसत्यंक्षमदमावपि २६ श्रवणंकीर्तनंध्यानंहरेरद्भुतकर्मणः ॥
जन्मकर्मगुणानांचतदर्थेऽखिलचेष्टितम् २७ इष्टंदत्तंतपोजप्तंवृत्तंयच्चाऽऽत्मनःप्रियम् ॥ दारान्सुतान्गृहान्प्राणान्यत्परस्मैनिवेदनम् २८ एवंकृ
ष्णात्मनाथेषुमनुष्येषुचसौहृदम् ॥ परिचर्यांचोभयत्रमहत्सुनृषुसाधुषु २९ परस्परानुकथनंपावनंभगवद्यशः ॥ मिथोरतिर्मिथस्तुष्टिर्निर्वृतिर्मिथआत्मनः
३० स्मरंतःस्मारयंतश्चमिथोऽघौघहरंहरिम् ॥ भक्त्यासंजातयाभक्त्याबिभ्रत्युत्पुलकांतनुम् ३१ क्वचिद्रुदंत्यच्युतचिंतयाक्वचिद्धसंतिनंदंतिवदंत्यलौ
किकाः ॥ नृत्यंतिगायंत्यनुशीलयंत्यजंभवंतितूष्णींपरमेत्यनिर्वृताः ३२ इतिभागवतान्धर्मान्शिक्षन्भक्त्यातदुत्थया ॥ नारायणपरोमायामंजस्तरतिदु
स्तराम् ३३ ॥ राजोवाच ॥ नारायणाभिधानस्यब्रह्मणःपरमात्मनः ॥ निष्ठामर्हथनोवक्तुंयूयंहिब्रह्मवित्तमाः ३४

नृषु तत्रापिसाधुषुस्वधर्मशीलेषु ततोऽपिमहत्सुश्रीभागवतेषु २९ तैश्चसहसंगम्ययत्पावनंभगवद्यशस्तस्यपरस्परानुकथनंशिक्षेत् यद्वा यशःप्रति तत्रसंस्पर्धादिपरित्यागेनामिथो
यारतिःरमणंयाचतुष्टिःसुखंयाचनिवृत्तिःसमस्तदुःखनिवृत्तिस्तांचशिक्षेत् ३० एवंवर्तमानानांपरमानंदप्राप्तिमाह स्मरंतइतिद्वयेन भक्त्यासाधनभक्त्यासंजातयाप्रेमलक्षणयाभक्त्या
३१ अजंहरिमनुशीलयंतितल्लीलामभिनयंति एवंपरमेत्यप्राप्यनिर्वृताःसंतस्तूष्णींभवंति ३२ उपसंहरति इतीति भागवतधर्मोत्पन्नया भक्त्या ३३ नारायणपरोमायांतरतीत्युक्ते
पृच्छति नारायणाभिधानस्येति निष्ठांस्वरूपम् अयंभावः ब्रह्मैवतावन्नारायणइतिभगवानितिपरमात्मेतिचोच्यते तदुक्तम् वदंतितत्तत्त्वविदस्तत्त्वंयज्ज्ञानमद्वयम् ब्रह्मेतिपरमात्मेति
भगवानितिशब्द्यतइति तथा नारायणेभगवतितदिदंविश्वमाहितम् गृहीतमायोरुगुणःस्वतइत्यादिषु तत्रकिमेभिःसर्गादावगुणः शब्दैर्निर्विशेषंतदेववस्तूच्यतेअस्तिवाकोऽपि
विशेषांशइति ३४

अत्रोत्तरम् स्थित्युद्भवेति अयमर्थः अस्यविश्वस्यास्थित्युद्भवप्रलयानांहेतुःस्वयंचाहेतुर्हेतुरहितःसनारायणइतिपरमेवतत्त्वमवेहि स्वप्नजागरसुषुप्तिषुसदनुवर्तमानंयत् वक्ष्यतिच तुरीयंत्रिषुसं
ततमिति बहिश्चसमाध्यादौयत्सत्तद्ब्रह्मेतिपरमेवतत्त्वमवेहि देहेंद्रियप्राणमनांसिजीवितानिसंतिचरंतिप्रवर्ततेतत्परमात्मेतिपरमेवतत्त्वमवेहि एवंलक्षणभेदैर्नारायणादिनामभिरुच्यमानम
पिपरमेकमेवतत्त्वंजानीहि ३५ अवेहीत्यनेनाविषयत्वंप्राप्तंनिषेधति नैतदिति एतत्परंतत्त्वंमनोनाविशतिनाविषयीकरोति वागुतवागपिचक्षुश्चाऽऽत्माबुद्धिश्चप्राणश्चक्रियाशक्त्यानप्राप्नोत्यन्या
निचेंद्रियाणि यथाऽनलंस्वाःस्वांशभूताअर्चिषोविस्फुलिंगादयोनप्रकाशयंतिनदहंतिचतथाजडासुमनआदिवृत्तिष्वभिव्यज्यमानस्यात्मप्रकाशस्यतत्तद्वृत्तिप्रकाशकस्यनतत्प्रकाशविषयत्व
म्‘प्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुरुतश्रोत्रस्यश्रोत्रमन्नस्यान्नंमनसोयेमनोविदुरि’ति तथा यतोवाचोनिवर्ततेअप्राप्यमनसासहेत्यादिश्रुतेः ननु तंत्वौपनिषदंपुरुषंपृच्छामीतिश्रुतेःशब्दगोचरत्वं
प्रतीयतेतत्राऽऽहशब्दोपीति शब्दोप्यात्ममूलमात्मनिप्रमाणंसदर्थोक्तमर्थादुक्तंयथाभवतितथाआहनसाक्षात् कुतःबोधकनिषेधतयास्वस्यैवबोधकस्यानिषेधरूपत्वात् यतोवाचोनिवर्ततेअप्रा
प्यमनसासहयद्वाचानभ्युदितंयेनवागभ्युद्यतेतदेवब्रह्मत्वंविद्धि यन्मनोनमनुते नचक्षुषापश्यतिकश्चनैनमित्यादिश्रुतेः ननुतर्हिनैवाहश्रुतिःकिमिदमुच्यतेअर्थोक्तमाहेतितत्राऽऽह यदृतइतिअ
थातआदेशोनेतिनेति ‘अस्थूलमनणु यतोवाचोनिवर्ततेयद्वाचानभ्युदितमित्यादिनिषेधस्ययदवधिभूतंब्रह्मऋतेविनासिद्धिर्नास्ति सर्वस्यनिषेधस्यसावधित्वात् ३६ ननु तर्हिप्रमाणाविषयत्वा

पिप्पलायनउवाच ॥ स्थित्युद्भवप्रलयहेतुरहेतुरस्ययत्स्वप्नजागरसुषुप्तिषुसद्बहिश्च ॥ देहेंद्रियासुहृदयानिचरंतियेनसंजीवितानितदवेहिपरंनरेंद्र ३५ नैत
न्मनोविशतिवागुतचक्षुरात्माप्राणेंद्रियाणिचयथाऽनलमर्चिषःस्वाः ॥ शब्दोऽपिबोधकनिषेधतयाऽऽत्ममूलमर्थोक्तमाहयदृतेननिषेधसिद्धिः ३६ सत्त्वं
रजस्तमइतित्रिवृदेकमादौसूत्रंमहानहमितिप्रवदंतिजीवम् ॥ ज्ञानक्रियार्थफलरूपतयोरुशक्तिब्रह्मैवभातिसदसच्चतयोःपरंयत् ३७ नात्माजजाननमरिष्य
तिनैधतेऽसौनक्षीयतेसवनविद्यभिचारिणांहि ॥ सर्वत्रशश्वदनपाय्युपलब्धिमात्रंप्राणोयथेंद्रियबलेनविकल्पितंसत् ३८

न्नास्तिब्रह्मेतिप्रसज्जेतातआह सत्त्वमिति सत्स्थूलंकार्यमसत्सूक्ष्मंकारणंतत्सर्वंब्रह्मैवभाति कुतःयद्यस्मात्तयोःसदसतोःपरंकारणंकार्यकारणाद्भिन्नंनभवति ‘वाचारंभणमि’तिश्रुतेः ननु कथमेकं
बहुविधस्यकारणंतत्राऽऽह उरुशक्तिअनेकशक्तिमत् उरुर्महतीमायालक्षणाशक्तिर्यस्यतदितिवा बहुधाभानमेवदर्शयति आदौयदेकंब्रह्मतदेवसत्त्वंरजस्तमइतित्रिवृत्प्रधानंप्रवदंति ततःक्रि
याशक्त्यासूत्रं ज्ञानशक्त्यामहानिति तदेवप्रवदंतिततोऽहमितिजीवंजीवोपाधिमहंकारंचतदेवप्रवदंति ततश्चज्ञानक्रियार्थफलरूपतयाज्ञानशब्देनदेवताःक्रियाइंद्रियाणिअर्थाविषयाःफलंत
त्प्रकाशःसुखादिवातद्रूपतयाब्रह्मैवभाति नहिसर्वस्वरूपेणस्वतोभासमानस्यब्रह्मणःस्वसिद्धौप्रमाणापेक्षेतिभावः ३७ ननु सर्वात्मकंचेद्ब्रह्मतर्हिसर्वस्यकार्यस्यजन्मादिविकारत्वाद्ब्रह्मणोऽपि
तत्प्रसंगःस्यादतआह नात्मेति आत्माब्रह्म नजजान नजातः जन्माभावादेवतदनंतरास्तितालक्षणोऽपिविकारोनास्ति नैधतेनवर्धते वृद्ध्यभावादेवविपरिणामोऽपिनिरस्तःकुतःहियस्मा
द्व्यभिचारिणामागमापायिनांबालयुवादिदेहानांसवनवित्तत्तत्कालद्रष्टा नह्यवस्थावतांद्रष्टातदवस्थोभवतीत्यर्थः ननुनिरवस्थःकोसावात्माअतआह उपलब्धिमात्रमिति नन्वायातंतर्हि
क्षणिकत्वं नेत्याह सर्वत्रेति सर्वत्रदेशेशश्वत्सर्वदाअनपाय्यनुवर्तमानम् ननुनीलज्ञानंजातंपीतज्ञानंनष्टमितिप्रतीतेर्ज्ञानस्यानपायित्वमतआह इंद्रियबलेनेति सदेवज्ञानमिंद्रियबलेन
विविधंकल्पितम् नीलाद्याकारवृत्तयएवजायंते नश्यंतिच नज्ञानमितिभावः व्यभिचारिष्वव्यभिचारेदृष्टांतः प्राणोयथेति ३८

दृष्टांतंविवृण्वन्निंद्रियादिलयेनानिर्विकारात्मोपलब्धिंदर्शयति अंडेष्विति पेशिषुजरायुजेषुतरुषुउद्भिज्जेष्वविनिश्चितेषु स्वेदजेषुउपधावत्यनुवर्तत्ते एवंदृष्टांतेनिर्विकारत्वंप्रदर्श्यदार्ष्टांतिके
पिदर्शयति कथम् तदैवाऽऽत्मासविकारइवप्रतीयतेयद्यदाजागरेइंद्रियगणोयदाचस्वप्नेतत्संस्कारवानहंकारोयदातुप्रसुप्तंतदातस्मिन्प्रसुप्तेइंद्रियगणेसन्नेलीनेअहम्यहंकारेचसन्नेकूटस्थोनि
र्विकारएवाऽऽत्मा कुतःआशयमृतेर्लिंगशरीरमुपाधिंविना विकारहेतोरुपाधेरभावादित्यर्थःनन्वहंकारपर्यंतस्यसर्वस्यलयेशून्यमेवावशिष्येततत्कथंतदाकूटस्थआत्माअतआह तदनुस्मृति
र्नःतस्यदर्शनस्पर्शनादिविशेषज्ञानशून्यस्यसुखात्मनःसुषुप्तिसाक्षिणःस्मृतिर्नोऽस्माकंभवति एतावंतंकालंसुखमहंसुप्तोनकिंचिदवेदिषमिति अतोऽननुभूतस्यास्मरणादस्त्येवसुषुप्तावात्मानुभ
वोविषयसंबंधाभावात्तुनस्पष्टइतिभावः तथाचश्रुतिः यद्वैतन्नपश्यतिपश्यन्वैतद्द्रष्टव्यंनपश्यति नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतइति ३९ननुयदिसुषुप्तौकूटस्थात्मानुभवोभवेत्कथंपुनरपिसंसारः
स्यात् विद्यातत्संस्काराणांविद्यमानत्वादितिचेत्कदातर्हितन्निवर्तकोऽनुभवोभवेदतआहयर्हीति वित्तैषणादिविहायकेवलमब्जनाभस्यैवचरणेच्छयायाउरुभक्तिस्तयापुमांश्चेतसोमलानिविध
न्नाशयेत् चेतएववाकर्तृ स्वगतानिमलानितयाभक्त्याक्षालयेत् तदातस्मिन्विशुद्धेचेतसिसतिसाक्षादव्यवधानेनाऽऽत्मतत्त्वमुपलभ्यते अमलयोर्दृशोःसत्योर्यथापूर्वमेवासिद्धःसवितृप्रकाशइति
४० भक्तेःकर्मयोगाधीनत्वात्तंपृच्छति कर्मयोगमिति नैष्कर्म्यंकर्मनिवृत्तिसाध्यंज्ञानम् ४१ प्रश्नांतरमाह एवमिति प्रश्नंप्रष्टव्यमर्थं पितुरिक्ष्वाकोः ब्रह्मणःपुत्राःसनकादयःसर्वज्ञाअपि

अंडेषुपेशिषुतरुष्वविनिश्चितेषुप्राणोहिजीवमुपधावतितत्रतत्र ॥ सन्नेयदिंद्रियगणेऽहमिचप्रसुप्तेकूटस्थआशयमृतेतदनुस्मृतिर्नः ३९ यर्ह्यब्जनाभचरणै
षणयोरुभक्त्याचेतोमलानिविधमेद्गुणकर्मजानि ॥ तस्मिन्विशुद्धउपलभ्यतआत्मतत्त्वंसाक्षाद्यथाऽमलदृशोःसवितृप्रकाशः ४० राजोवाच ॥ कर्मयोगंवद
तनःपुरुषोयेनसंस्कृतः ॥ विधूयेहाशुकर्माणिनैष्कर्म्यंविंदतेपरम् ४१ एवंप्रश्नमृषीन्पूर्वमपृच्छंपितुरंतिके ॥ नाब्रुवन्ब्रह्मणःपुत्रास्तत्रकारणमुच्यताम्
४२ आविर्होत्रउवाच ॥ कर्माकर्मविकर्मेतिवेदवादोनलौकिकः ॥ वेदस्यचेश्वरात्मत्वात्तत्रमुह्यंतिसूरयः ४३ परोक्षवादोवेदोऽयंबालानामनुशासनम् ॥ कर्म
मोक्षायकर्माणिविधत्तेह्यगदंयथा ४४ नाचरेद्यस्तुवेदोक्तंस्वयमज्ञोऽजितेंद्रियः ॥ विकर्मणाह्यधर्मेणमृत्योर्मृत्युमुपैतिसः ४९

नाब्रुवन् ४२ गहनत्वद्योतनायप्रथमंद्वितीयप्रश्नस्योत्तरमाह कर्मेति कर्मविहितम् अकर्मतद्विपरीतेनिषिद्धम्विकर्मविगतंकर्मविहिताकरणम् एतत्त्रयंवेदवादोवेदैकगम्यम् नलौकिकःवे
दस्येश्वरात्मत्वादीश्वराद्भूतत्वादपौरुषेयत्वादित्यर्थः पुंवाक्येहिवक्तुरभिप्रायतोऽर्थज्ञानंशक्यमपौरुषेयेतुकेवलंवाक्यपौर्वापर्येणैवतात्पर्यावधारणंतच्चदुष्करमितितत्रकर्मादौविद्वांसोऽपि
मुह्यंतिकिमुतान्येअतस्तत्तदाबालत्वान्नैवाब्रुवन्निति ४३ दुर्ज्ञेयंवेदतात्पर्यमाह परोक्षवादइति यत्रान्यथास्थितोऽर्थःसंगोपायितुमन्यथाकृत्वोच्यतेसपरोक्षवादःतथाचश्रुतिः ‘तंवाएतंचतुर्हूत
ऽसंतम् चतुर्होतेत्याचक्षतेपरोक्षेण परोक्षप्रियाइवहिदेवा’इति परोक्षयागत्वमेवाऽऽह कर्ममोक्षायेति ननुस्वर्गाद्यर्थंकर्माणिविधत्तेनकर्ममोक्षार्थंतत्राह बालानामनुशासनंयथाभवतितथा
अत्रदृष्टांतः अगदमौषधम् यथा ‘पिताबालमगदंपाययन्खंडलड्डुकादिभिः प्रलोभयन्पाययतिददातिचतानि नैतावताऽगदपानस्यतल्लाभःप्रयोजनमपित्वारोग्यम्तथावेदोऽप्यवांतरफलैःप्र
लोभयन्कर्ममोक्षायैवकर्माणिविधत्ते ४४ ननुकर्ममोक्षश्चेत्पुरुषार्थस्तर्हिप्रथममेवकर्मत्यज्यतामतआह नाचरेदिति अजितेंद्रियत्वादज्ञःस्वयंयदिनाचरेत्तर्हिविकर्मणाकर्मानाचरणलक्षणे
नाधर्मेणमृत्योरनंतरंमृत्युमेवप्रप्नोति तथाचश्रुतिः‘मृत्वापुनर्मृत्युमापद्यंतेअद्यमानाःस्वकर्मभिरि’ति ४५

तस्माद्वेदोक्तमेवकुर्वाणोनतुनिषिद्धम्ननुकर्मणिक्रियमाणेतस्मिन्नासक्तिस्तत्फलंचस्यान्नतुनैष्कर्म्यरूपासिद्धिरतआह निःसंगोऽनभिनिवेशवान्ईश्वरेऽर्पितंनतुफलोद्देशेन ननुफलस्यश्रुतत्वा
त्कर्मणिकृतेफलंभवेदेव न रोचनार्थेति कर्मणिरुच्युत्पादनार्थमगदपानेखंडलड्डुकादिवत् ततश्चकर्माभिरुच्यावेदार्थसम्यग्विचारयाति 'तदाचयोवाएतदक्षरमाविदित्वागार्ग्यस्माल्लोकात्प्रै
तिसकृपणइत्यनात्मज्ञस्यैवकृपणताम् तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतिब्रह्मचर्येणतपसाश्रद्धयायज्ञेनानाशकेनेति'यज्ञादीनांज्ञानशेषतांचावधार्यनिष्कामेषुकर्मसुप्रवर्तते ततश्चस्वर्ग
कामोयजेतेत्यादिभिःकामितस्यैवस्वर्गादेःफलत्वेनावगमादकामितोऽसौनभवतीतिनैष्कर्म्यसिद्धिर्भवतीतिभावः ४६ वैदिकंकर्मयोगमुक्त्वातांत्रिकमाह यआश्विति परात्मनःपरस्यैवसतः
आत्मनोजीवस्यहृदयग्रंथिमहंकारबंधंनिर्हर्तुमिच्छुःसंस्तंत्रोक्तेनचाविधिनाप्रकारेणभजेत् तंत्रमागमः चकाराद्वैदिकेनसहसमुच्चयमाह ४७ तमेवविधिमाह लब्धानुग्रहइत्यादिनातेनाऽचा
र्येणसंदर्शितआगमोऽर्चनप्रकारोयस्यसः ४८ मूर्तेःसंमुखमासीनःआदिशब्देनभूतशुद्ध्यादिभिःपिंडंदेहंविशोध्यसन्न्यासैःसद्भिर्न्यासैकृतारक्षायेनसः ४९ आदावेवद्रव्याणिपुष्पादीनिजं

वेदोक्तमेवकुर्वाणोनिःसंगोऽर्पितमीश्वरे ॥ नैष्कर्म्यांलभतेसिद्धिंरोचनार्थाफलश्रुतिः ४६ यआशुहृदयग्रंथिंनिर्जिहीर्षुःपरात्मनः ॥ विधिनोपचरेद्देवंतंत्रो
क्तेनचकेशवम् ४७ लब्धानुग्रहआचार्यात्तेनसंदर्शितागमः ॥ महापुरुषमभ्यर्चेन्मूर्त्याऽभिमतयाऽऽत्मनः ४८ शुचिःसंमुखमासीनःप्राणसंयमनादिभिः ॥
पिंडंविशोध्यसन्न्यासकृतरक्षोऽर्चयेद्धरिम् ४९ अर्चादौहृदयेचापियथालब्धोपचारकैः ॥ द्रव्यक्षित्यात्मलिंगानिनिष्पाद्यप्रोक्ष्यचाऽऽसनम् ५० पाद्या
दीनुपकल्प्याथसन्निधाप्यसमाहितः ॥ हृदादिभिःकृतन्यासोमूलमंत्रेणचार्चयेत् ५१ सांगोपांगांसपार्षदांतांतांमूर्तिंस्वमंत्रतः ॥ पाद्यार्घ्याचमनीयाद्यैःस्नान
वासोविभूषणैः ५२ गंधमाल्याक्षतस्रग्भिर्धूपदीपोपहारकैः ॥ सांगंसंपूज्यविधिवत्स्तवैःस्तुत्वानमेद्धरिम् ५३ आत्मानंतन्मयंध्यायन्मूर्तिंसंपूजयेद्धरेः ॥
शेषामाधायशिरसास्वधाम्न्युद्वास्यसत्कृतम् ५४ एवमग्न्यर्कतोयादावतिथौहृदयेचयः ॥ यजतीश्वरमात्मानमचिरान्मुच्यतेहिसः ५५ ॥ इतिश्रीभागव
तेमहापुराणेएकादशस्कंधेतृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥ छ ॥ राजोवाच ॥ यानियानीहकर्माणियैर्यैःस्वच्छंदजन्मभिः ॥ चक्रेकरोतिकर्तावाहरिस्तानिब्रुवंतुनः १

त्वादिशोधनेन क्षितिंसंमार्जनादिना आत्मानमव्यग्रतया लिंगंमूर्तिमनुलेपक्षालनादिना निष्पाद्ययोग्यानिकृत्वा ५० पाद्यादिपात्राण्युपकल्प्यसन्निधाप्यहृदिसंपूजितंश्रीमूर्तौध्यात्वाहृदा
दिभिःहृदयशिरःशिखाकवचनेत्रास्त्रमंत्रैर्मूलमंत्रेणचदेवेकृतन्यासोमूलमंत्रेणार्चयेत् ५१ अंगानिहृदयादीन्युपांगानिसुदर्शनादीनितत्सहितांसपार्षदांसपरिवाराम् कैरुपचारैरर्चयेत्तदाह
पाद्येति आदिशब्देनमधुपर्कमाचमनंच ५२ अक्षतास्तिलकालंकारदेतुपूजयाम् नाक्षतैरर्चयेद्विष्णुंनकेतक्यामहेश्वरमितिनिषेधात् उपहारोनैवेद्यम् ५३ शेषांनिर्माल्यम् स्वधाम्निस्वस्थाने
देवंहृदि मूर्तिकरंडकेउद्वास्य स्थापयित्वापूजाविधिंसमापयेदितिशेषः ५४ तांत्रिकंकर्मयोगमुपसंहरति ५५ ॥ इतिभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ छ ॥
चतुर्थेत्ववतारेहाप्रश्नस्योत्तरमुक्तवान् ॥जयंतीनंदनोनाम्नाद्रुमिलोनवसत्तमः ॥ १ ॥ मूर्त्याभिमतयाऽऽत्मनइत्यनेनाऽऽत्मनःप्रियमवांतरंपूजयेदित्युक्तेऽवतारज्ञानमपेक्षितं तथास्तवैःस्तुत्वा
नमेद्धरिमित्युक्तेगुणकर्मज्ञानंचापेक्षितमतःपृच्छति यानियानीति कर्ताकरिष्यति १

त्वयापृष्टानिकालत्रयसंबंधिसकलावतारगुणकर्माणिकथयितुमशक्यानिसंक्षेपतस्तुकानिचित्कथयिष्यामीत्याह योवाइत्यादिना अनुक्रमिष्यन्गणयितुमिच्छतियःसतुबालानामिवबुद्धि
र्यस्यसमंदमतिः कालेनमहताकोऽपिमहामतिः रजांसिगणयेदप्यखिलशक्तिधाम्नःसर्वशक्त्याश्रयस्यभगवतोगुणांस्तुनैवगणयेत् तथाचश्रुतिः "विष्णोर्नुकंवीर्याणिप्रवोचंयःपार्थिवानिविममेर
जांसि" इत्यादि २ तत्राऽऽदौपुरुषावतारमाह भूतैरिति यदास्वसृष्टैर्भूतैर्वैराजंब्रह्मांडपुरंनिर्मायतस्मिन्लीलयाप्रविष्टोनतुभोक्तृत्वेनप्रभूतपुण्यस्यजीवस्यतत्रभोक्तृत्वात् ३ अस्यगुणकर्मा
ण्याहद्वयेन यत्कायइतियस्याधिष्ठेयःकायएषःकायइतिसप्तमीवा तनुभृतांसमष्टिव्यष्टिजीवानांज्ञानकर्मेंद्रियाणि यस्यस्वतःस्वरूपभूतात्सत्त्वात्तनुभृतांज्ञानम् यस्यस्वतःसिद्धंज्ञानमितिवा
यस्यश्वसनतःप्राणाद्बलंदेहशक्तिः ओजइंद्रियशक्तिः ईहाक्रिया यश्चसत्त्वादिभिर्विश्वस्यस्थितिलयोद्भवेआदिकर्ता ४ आदिकर्तेत्यनेनतत्पूर्वकंकर्त्रंतरमपिसूचितंतद्दर्शयितुंगुणावतारद्वा
राचराचरसृष्ट्यादिकर्तृत्वमाह आदाविति यस्येत्यनुषंगः यस्यरजसाऽस्यजगतःसर्गेकार्येशतधृतिर्ब्रह्माभूत् स्थितौचविष्णुर्यस्यसत्त्वेनेतिशेषः क्रतुपतिस्तत्फलदाता द्विजातीनांतद्धर्माणां
चसेतुःपालकइत्यर्थः यस्यतमसाऽस्याप्ययायरुद्रोऽभूत् इत्येतैर्ब्रह्मादिभिर्निर्मितभूतैःप्रजासूद्भवाद्ययोयतोभवंतिसआद्यःपुरुषइत्यन्वयः ५ नरनारायणावतारमाह धर्मस्येति धर्मस्यभार्या

द्रुमिलउवाच ॥ योवाअनंतस्यगुणाननंताननुक्रमिष्यन्सतुबालबुद्धिः॥ रजांसिभूमेर्गणयेत्कथंचित्कालेननैवाखिलशक्तिधाम्नः२ भूतैर्यदापंचभिरात्मसृष्टैःपुरं
विराजंविचरय्यतस्मिन् ॥ स्वांशेनविष्टःपुरुषाभिधानमवापनारायणआदिदेवः ३ यत्कायएषभुवनत्रयसन्निवेशोयस्येंद्रियैस्तनुभृतामुभयेंद्रियाणि ॥ ज्ञा
नंस्वतःश्वसनतोबलमोजईहासत्त्वादिभिःस्थितिलयोद्भवआदिकर्ता ४ आदावभूच्छतधृतीरजसाऽस्यसर्गेविष्णुःस्थितौक्रतुपतिर्द्विजधर्मसेतुः ॥ रुद्रोऽप्य
यायतमसापुरुषःसआद्यइत्युद्भवस्थितिलयाःसततंप्रजासु ५ धर्मस्यदक्षदुहितर्यजनिष्टमूर्त्यांनारायणोनरऋषिप्रवरःप्रशांतः ॥ नैष्कर्म्यलक्षणमुवाचच
चारकर्मयोऽद्यापिचास्तऋषिवर्यनिषेविताङ्घ्रिः ६ इंद्रोविशंक्यममधामजिघृक्षतीतिकामंन्ययुंक्तसगणंसबदर्युपाख्यम् ॥ गत्वाऽप्सरोगणवसंतसुमंदवातैः
स्त्रीप्रेक्षणेषुभिरविध्यदतन्महिज्ञः ७ विज्ञायशक्रकृतमक्रममादिदेवःप्राहप्रहस्यगतविस्मयएजमानान् ॥ माभैर्विभोमदनमारुतदेववध्वोगृह्णीतनोबलिमशून्य
मिमंकुरुध्वम् ८ इत्थंब्रुवत्यभयदेनरदेवदेवाःसव्रीडनम्रशिरसःसघृणंतमूचुः ॥ नैतद्विभोत्वयिपरेऽविकृतेविचित्रंस्वारामधीरनिकरानतपादपद्मे ९

यांदक्षदुहितरिमूर्तिसंज्ञायांनारायणोनरइतिमूर्तिद्वयेनाजनिष्टजातःतच्चरितमाह नैष्कर्म्यमात्मस्वरूपंलक्ष्यतेयेनतत्कर्मकर्मनिर्हारिरूपंवाउवाचनारदादिभ्यःस्वयंचचारच योऽद्यापिकर्मा
चरन्नास्तेऋषिवर्यैर्निषेविताङ्घ्रीयस्यसः ६ भगवदवतारत्वद्योतकंपरमोपशमंदर्शयितुमितिहासमाह इंद्रइतिदशभिः धामस्थानंतपसाग्रहीतुमिच्छतीतिविशंक्यतपोनाशायकामंसपरि
वारंप्रेषयामास सकामोबदरीभिरुपाख्यायतेयस्तंतस्याऽऽश्रममप्सरोगणादिभिःसहगत्वास्त्रीणांप्रेक्षणान्येवइषवोबाणास्तैःनतस्यमहिमहिमानंजानातीत्यतन्महिज्ञः ७ अक्रममपराधम्
अहोअहंधीरइतिविस्मयोगर्वस्तद्रहितः एजमानान्शापभियाकंपमानान् भोविभोसमर्थ हेदेववध्वःमाभैष्ट बलिमातिथ्यंतान्प्रार्थयते इममस्माकमाश्रमम् आतिथ्याभावेशून्यप्रायःस्या
दित्यर्थः८ हेनरदेवअभयदेश्रीनारायणेइत्थंब्रुवतिसतिदेवाःकामादयःसव्रीडानिनम्राणिशिरांसियेषांते लज्जाभरेणैवावनतशिरस्काइत्यर्थः सघृणंयथाभवतितथाकृपांजनयंतइत्यर्थः कृपा
युक्तंतमितिवामायतःपरेअतोऽविकृतेस्वारामाश्चतेधीराश्चतेषांनिकरैरानतंपादपद्मंयस्यतस्मिन् त्वय्येतदक्षोभानुकंपादिनविचित्रम् ;९

अस्माकंचापराधाचरणंस्वभावत्वान्नचित्रमित्याहुः त्वामिति त्वांसेवमानानांसुरैरिंद्रादिभिःकृताअंतरायाविघ्नाभवंति कस्मादित्यतआहुः स्वौकइति स्वस्थानंस्वर्गमतिक्रम्यपरमंतवस्थानंव्र
जताम् नान्यस्यत्वामसेवमानस्य कुतः बर्हिषियज्ञेस्वभागान्पुरोडाशादीन्बलीन्करान्कापिकइवराज्ञेइंद्रादिभ्योददतःप्रयच्छतः तर्हिकिंमद्भक्तोविघ्नैर्भ्रंश्यतिनेत्याहुः धत्तइति यदीतिनि
श्चये यतस्त्वंसर्वसुराधीश्वरोऽवितारक्षकोऽतोऽसौविघ्नानांमूर्ध्निपदमंघ्रिंधत्ते कुतःपुनस्त्वयिविघ्नशंकेतिभावः १० त्वदभक्तानांतुकेवलंतपश्चरतांद्वयीगतिः अस्माकंवावशंयांतिक्रोधस्य
वा तत्रास्मद्वशाःकामोपभोगमपितावदनुभवंति क्रोधस्यवशाःपुनरतिमंदाइत्याहुः क्षुत्तृडिति क्षुच्चतृट्चत्रिकालगुणाश्चशीतोष्णवर्षाणिचमारुतश्चप्राणोबाह्योवाजैह्वयाजिह्वाभोगाश्चशै
श्न्यागुह्योपभोगाश्चएतानस्मानपारजलधिरूपानतितीर्यविलंघ्यगोष्पदेमज्जंति कुतः यतः क्रोधस्यविफलस्यवशंयांतिगच्छंति किंच जलेमज्जंतोयथाविवशाःसंतोमस्तकारोपितंभारमुत्सृ
जंतितथावृथैवनमोक्षायनचभोगायशापादिनादुश्चरंतपउत्सृजंति ११ स्त्रियोयोगनिर्मिताःस्त्रीःशुश्रूषांकुर्वतीःस्वर्चिताः सुष्ठ्वलंकृतास्तेषांस्वलावण्यादिदर्पोपशमायदर्शयामास १२ रूपं

त्वांसेवतांसुरकृताबहवोंऽतरायाःस्वौकोविलंघ्यपरमंव्रजतांपदंते ॥ नान्यस्यबर्हिषिबलीन्ददतःस्वभागान्धत्तेपदंत्वमवितायदिविघ्नमूर्ध्नि १० क्षुत्तृट्त्रिकालगु
णमारुतजैह्वशैश्न्यानस्मानपारजलधीनतितीर्यकेचित् ॥ क्रोधस्ययांतिविफलस्यवशंपदेगोर्मज्जंतिदुश्चरतपश्चवृथोत्सृजंति ११ इतिप्रगृणतांतेषांस्त्रि
योऽत्यद्भुतदर्शनाः ॥ दर्शयामासशुश्रूषांस्वर्चिताःकुर्वतीर्विभुः १२ तेदेवानुचरादृष्ट्वास्त्रियःश्रीरिवरूपिणी ॥ गंधेनमुमुहुस्तासांरूपौदार्यहतश्रियः १३
तानाहदेवदेवेशःप्रणतान्प्रहसन्निव ॥ आसामेकतमांवृङ्ध्वंसवर्णांस्वर्गभूषणाम् १४ ओमित्यादेशमादायनत्वातंसुरबंदिनः ॥ उर्वशीमप्सरःश्रेष्ठांपुरस्कृ
त्यदिवंययुः १५ इंद्रायाऽऽनम्यसदसिशृण्वतांत्रिदिवौकसाम् ॥ ऊचुर्नारायणबलंशक्रस्तत्रासविस्मितः १६ हंसस्वरूप्यवददच्युतआत्मयोगंदत्तःकुमार
ऋषभोभगवान्पितानः ॥ विष्णुःशिवायजगतांकलयाऽवतीर्णस्तेनाऽऽहृतामधुभिदाश्रुतयोहयास्ये १७ गुप्तोऽप्ययेमनुरिलौषधयश्चमात्स्येक्रौडेहतोदिति
जउद्धरतांऽभसःक्ष्माम् ॥ कौर्मेधृतोऽद्रिरमृतोन्मथनेस्वपृष्ठेग्राहात्प्रपन्नमिभराजममुंचदार्तम् १८ संस्तुन्वतोऽब्धिपतितान्श्रमणानृषींश्चशक्रंचवृत्रवध
तस्तमसिप्रविष्टम् ॥ देवस्त्रियोऽसुरगृहेपिहिताअनाथाजघ्नेऽसुरेंद्रमभयायसतांनृसिंहे १९ देवासुरेयुधिचदैत्यपतीन्सुरार्थेहत्वांऽतरेषुभुवनान्यदधात्कला
भिः ॥ भूत्वाऽथवामनइमामहरद्बलेःक्ष्मांयाच्ञाच्छलेनसमदाददितेःसुतेभ्यः २०

णीमूर्तिमतीश्रीरिवताःस्त्रियःस्त्रीर्दृष्ट्वा तासांतुरूपस्यौदार्येणमहत्त्वेनहताश्रीःकांतिर्येषांते १३ वृङ्ध्वंवृणीध्वम् क्ववयंवराकाः क्वचेमाइतिचेत्तत्राऽऽह सवर्णांसमानरूपाम् नैकाऽप्यस्मद
नुरूपेतिचेन्माभवतुतथाऽपिस्वर्गस्यभूषणरूपाम् १४ सुरबंदिनोदेवभृत्याः १५ इंद्रायइंद्रंप्रतिनारायणबलमूचुः शक्रस्तत्रास त्रासंप्राप्तोविस्मितश्च तत्रविस्मितआसेतिवा १६ अन्यान
प्यवतारांस्तच्चरितानिचाऽऽह हंसःस्वरूपीति दत्तोदत्तात्रेयः कुमारःसनकादिः नःपिताऋषभश्च विष्णुरेवकलयाऽवतीर्णःसन्नात्मयोगमवदत् तेनविष्णुनाहयास्येहयग्रीवावतारेमधुभिदा
सताततःश्रुतयआहृताः १७ इलापृथ्वीओषधयश्चगुप्ताः क्रौडेचवाराहावतारे ग्राहाद्गजेंद्रममुंचन्मोचयामास एवमादौयत्रावतारनामनास्तितत्रविष्णुःशिवायजगतांकलयावतीर्णइत्यनुवर्त
नीयम् १८ संस्तुन्वतःस्तुतिंकुर्वाणान्ऋषीन्वालखिल्यान्कश्यपार्थंसमिदाहरणेगोष्पदेनिमग्नानिंद्रेणोपहसितानुद्धृत्याऽऽपदोऽमोचयत् तमसिब्रह्महत्यायांप्रविष्टंमोचयामास असुरगृहेपि
हितानिरुद्धायादेवस्त्रियस्ताश्चामुंचदनेकावतारैः १९ अंतरेषुसर्वमन्वंतरेषुकलाभिर्मूर्तिभिर्भुवनान्यदधादपालयत् इमांक्ष्मांसमदाद्ददौ २०

हैहयानांकुलस्याप्ययायभार्गवरूपोऽग्निः सरामोदाशरथिःसन्सलंकंलंकायांस्थितम् सचजयति वर्तमानकालीनोऽवतारइत्यर्थः २१ भाविनंरामकृष्णावतारमाह भूमेरिति बुद्धावतार
माह वादैरिति अतदर्हान्यज्ञानर्हान्दैत्यान्विमोहयिष्यति कल्क्यवतारमाह शूद्रानितिन्यहनिष्यान्निहनिष्यति २२ ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेटीकायांचतु
र्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पंचमेभक्तिहीनानांकानिष्ठाकोयुगेयुगे ॥पूजाविधिरितिप्रश्नद्वयस्योत्तरमुच्यते ॥ १ ॥ त्वांसेवतांसुरकृताबहवोंऽतरायाइत्यनेनश्रीहरिभक्ताविघ्नमूर्ध्निपदंदत्त्वापरांगतिंयांति अभक्तानांतुविघ्नाभवंतीत्युक्तेतर्हितेषांकागतिर्भवतीतिपृच्छति भगवंतमिति हेआत्मवित्तमाः अविजितात्मनामतएवाशांतकामानांकानिष्ठाकिंप्राप्यमित्यर्थः
१ स्वजनकस्यगुरोर्भगवतोऽनादराद्गुरुद्रोहेणदुर्गतिंयांतीतिवक्तुंभगवतःसकाशाद्वर्णाश्रमाणामुत्पत्तिमाह मुखेति गुणैः सत्त्वेनविप्रः सत्त्वरजोभ्यांक्षत्रियः रजस्तमोभ्यांवैश्यः तमसाशूद्रइ
ति २ एषांमध्येयेऽज्ञात्वानभजंतियेचज्ञात्वाऽप्यवजानंति आत्मनःप्रभवोजन्मयस्मात्तम् तदभजनेकृतघ्नतामप्याह ईश्वरमिति स्थानाद्वर्णाश्रमाद्भ्रष्टाः ३ तत्रयेऽज्ञास्तेभवद्विधानामनु

निःक्षात्त्रियामकृतगांत्रिःसप्तकृत्वोरामस्तुहैहयकुलाप्ययभार्गवाग्निः ॥ सोऽब्धिंबबंधदशवक्त्रमहन्सलंकंसीतापतिर्जयतिलोकमलघ्नकीर्तिः २१ भूमेर्भरावतर
णाययदुष्वजन्माजातःकरिष्यतिसुरैरपिदुष्कराणि ॥ वादैर्विमोहयतियज्ञकृतोऽतदर्हान्शूद्रान्कलौक्षितिभुजोन्यहनिष्यदंते २२ एवंविधानिकर्माणिजन्मा
निचजगत्पतेः ॥ भूरिणिभूरियशसोवर्णितानिमहाभुज २३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ भगवंतंहरिं
प्रायोनभजंत्यात्मवित्तमाः ॥ तेषामशांतकामानांयानिष्ठाऽविजितात्मनाम् १ ॥ चमसउवाच ॥ मुखबाहूरुपादेभ्यःपुरुषस्याश्रमैःसह ॥ चत्वारोजज्ञिरेव
र्णागुणैर्विप्रादयःपृथक् २ यएषांपुरुषंसाक्षादात्मप्रभवमीश्वरम् ॥ नभजंत्यवजानंतिस्थानाद्भ्रष्टाःपतंत्यधः ३ दूरेहरिकथाःकेचिद्दूरेचाच्युतकीर्तनाः ॥
स्त्रियःशूद्रादयश्चैवतेऽनुकंप्याभवादृशाम् ४ विप्रोराजन्यवैश्यौचहरेःप्राप्ताःपदांतिकम् ॥ श्रौतेनजन्मनाऽथापिमुह्यंत्याम्नायवादिनः ५ कर्मण्यकोविदाःस्त
ब्धामूर्खाःपंडितमानिनः ॥ वदंतिचाटुकान्मूढाययामाध्व्यागिरोत्सुकाः ६ रजसाघोरसंकल्पाःकामुकाअहिमन्यवः ॥ दांभिकामानिनःपापावि
हसंत्यच्युतप्रियान् ७

ग्राह्याइत्याह दूरइति दूरेहरिकथाश्रवणंयेषांते अतएवदूरेचाच्युतकीर्तनंयेषांते दूरेअच्युतकीर्तनाश्चेतिवा ४ ज्ञानलवदुर्विदग्धास्त्वचिकित्स्यत्वादुपेक्ष्याइत्याशयेनाऽऽह विप्रइति
श्रौतेनोपनयनाख्येन उपलक्षणमेतत् अध्ययनादिनापिहरेःपदांतिकंतद्भजनोत्तमाधिकारंप्राप्ताअपिमुह्यंतिकर्मफलेषुसज्जंते कुतः आम्नायेषुयेवादाअर्थवादास्तेमोहकतयाविद्यंतेयेषांते
तदुक्तंगीतासु‘यामिमांपुष्पितांवाचंप्रवदंत्यविपश्चितः वेदवादरताःपार्थनान्यदस्तीतिवादिन’इत्यादिना ५ भक्तिमार्गदार्ढ्यायतेषांमोहंप्रपंचयन्निंदति कर्मणीत्यादिना अकोविदायथाबं
धकंनभवतितथाकर्तुमज्ञाः नचाभिज्ञान्पृच्छंति यतःस्तब्धाअनम्राः स्तब्धत्वेहेतुः यतोमूर्खाअपिपंडितावयमितिमानवंतः अतः ‘अपामसोमममृताअभूम अक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनः
सुकृतंभवति यत्रनोष्णंनशीतंस्यान्नग्लानिर्नाप्यरातय’इत्यादिकयाययामाध्व्यागिरोत्सुकाःसंतोमूढास्तयाचाटुकानप्सरोभिःसहविहरिष्यामइत्यादिप्रियान्शब्दान्वदंति ६ किंच तेषां
कर्माभिनिवेशात्कामक्रोधदंभादयोवर्धंतइत्याहत्रयेण रजसेति घोरोऽभिचारादिःसंकल्पोयेषांते अहिवन्मन्युर्येषांते ७

कामुकत्वंप्रपंचयति वदंतीति उपासिताःस्त्रियोयैर्नतुवृद्धास्तेमैथुन्यंमिथुनसुखमेवपरं नत्वातिथ्यादियेषुगृहेषुतेष्वाशिषोवदंति'इदमद्यमयालब्धमिमंप्राप्स्येमनोरथम् इदमस्तीदमपिमेभ
विष्यतिपुनर्धनमि'त्याकाराः दांभिकतांप्रपंचयाति यजंतीति असृष्टान्नविधानदक्षिणंनसृष्टानसंपादिताऽन्नविधानदक्षिणायथातथायजंति तदाचवृत्त्यैजीविकार्थपरंकेवलंपशून्घ्नंति अतद्वि
दोहिंसादोषानभिज्ञाः ८ मानितांप्रपंचयाति श्रियेति श्रियाधनादिसंपदा विभूत्याऐश्वर्येण श्र्यादिनाजातोयःस्मयोगर्वस्तेनांधाधीर्येषांतेईश्वरसहितान्सतोऽअवमन्यंते ९ किंच एवंवर्त
मानास्तेवेदतत्त्वार्थस्फुटमपिनजानंतीत्याह सर्वेष्विति केनरूपेणावस्थितंतदाह आत्मानमीश्वरमात्मतयाईश्वरतयाचावस्थितम् एवमप्यसंगतामाह यथाखम् पुरुषार्थतामाह अभीष्टम्
स्फुटत्वमाह वेदोपगीतंचेति तत्कुतःयतोमनोरथानांव्यवायामिषमद्यसेवाविषयाणांवार्तयाप्रवदंति निवृत्तिपरंसंतंवेदंप्रवृत्तिपरंवर्णयंति १० ननुव्यवायादीनामपिऋतौभार्यामुपेयाद्धुत
शेषंभक्षयेदित्यादिनाविहितत्वात्किमेवंनिंद्यतेतआह लोकइति व्यवायःस्त्रीसंगः नित्यारागतएवनित्यंप्राप्ताः जंतोःप्राणिमात्रस्य अतस्तत्रतासुचोदनाविधिर्नास्ति ननुऋतावुपेयादि
त्यादिनाविधिर्दर्शितः सत्यम् नत्वयमपूर्वविधिः रागतःप्राप्तत्वात्किंतुनियमविधिरूपेणरागिणामभ्यनुज्ञामात्रंक्रियतेतदाह व्यवस्थितिरिति तेषुव्यवायादिषु कैः विवाहयज्ञसुराग्रहैः
विवाहविषयएवव्यवायःकार्यः यज्ञएवाऽऽमिषसेवा'सौत्रामण्यांसुराग्रहान्गृह्णाती' तिश्रुतेस्तत्रैवमद्यसेवेतिनियमःक्रियते ननुचानियमपक्षेऽप्यावश्यकत्वान्ननिंदायुक्ताऽतआह आसुनिवृ

वदंतितेऽन्योऽन्यमुपासितस्त्रियोगृहेषुमैथुन्यपरेषुचाशिषः ॥ यजंत्यसृष्टान्नविधानदक्षिणंवृत्त्यैपरंघ्नंतिपशूनतद्विदः ८ श्रियाविभूत्याऽभिजनेनविद्यया
त्यागेनरूपेणबलेनकर्मणा ॥ जातस्मयेनांधधियःसहेश्वरान्सतोऽवमन्यंतिहरिप्रियान्खलाः ९ सर्वेषुशश्वत्तनुभृत्स्ववस्थितंयथास्वमात्मानमभीष्टमीश्वर
म् ॥ वेदोपगीतंचनशृण्वतेबुधामनोरथानांप्रवदंतिवार्तया १० लोकेव्यवायामिषमद्यसेवानित्यास्तुजंतोर्नहितत्रचोदना॥ व्यवस्थितिस्तेषुविवाहयज्ञसुरा
ग्रहैरासुनिवृत्तिरिष्टा ११ धनंचधर्मैकफलंयतोवैज्ञानंसविज्ञानमनुप्रशांति ॥ गृहेषुयुंजंतिकलेवरस्यमृत्युंनपश्यंतिदुरंतवीर्यम् १२

त्तिरिति आसुव्यवायामिषमद्यसेवासुनिवृत्तिरिष्टा अयंभावः नायंनियमविधिरपि नित्यप्राप्तत्वादतोनिवृत्तिःपरिसंख्यैव कथंतर्हिव्यवस्थितिरित्युक्तम् उच्यते नतावत्परिसंख्याविधिना
श्रुत्यानिवृत्तिरुच्यते तथासति स्वार्थत्यागःपरार्थकल्पनाप्राप्तबाधश्चेतिदोषत्रयंस्यात् अतःक्वचित्प्राप्स्यतोऽप्यर्थस्यप्रापणमनर्थकमित्यपूर्वविधिद्वाराऽन्यनिवृत्तिःफलतोभवति तद्यथा
इमामगृभ्णन्रशनामृतस्येत्यश्वाभिधानीमादत्तइत्यत्ररशनालिंगतोगर्दभाश्वाभिधानीरशनाद्वयेप्राप्स्यतोमंत्रस्यापूर्वविधिद्वारापरिसंख्योच्यते यथोक्तंतंत्रवार्तिके "अप्राप्तविधिरेवायम
तोमंत्रस्यनिश्चितः परिसंख्याफलेनोक्तानाविशेषःपुनःश्रुते,रिति क्वचित्तुरागतोनित्यप्राप्तस्याप्राप्तांशपूरणलक्षणस्यनियमफलस्याप्यभावान्नियमविधिद्वाराफलतःपरिसंख्याभवति यथापं
चपंचनखाभक्ष्याइति तथारागतोनित्यवत्प्राप्तस्यव्यवायादेर्विवाहादिनियमेनाभ्यनुज्ञाद्वारापरिसंख्यैवेति ननुयद्यभ्यनुज्ञामात्रमेतद्भवेत्तर्हि "ऋतुस्नातांतुयोभार्यांसन्निधौनोपगच्छति घो
रायांभ्रूणहत्यायांपच्यतेनात्रसंशय" इत्यादिदोषश्रवणंनस्यात्नैषदोषः मनसिकामेसत्यपितस्यामरुच्याद्वेषादिनावातामनुपगच्छतोदोषश्रवणोपपत्तेरितिसर्वमनवद्यम् ११ तदेवंव्यवा
यादिमनोरथाकुलितत्वादभीष्टमात्मानंनशृण्वंतीत्युक्तमिदानींधनस्यापिधर्मद्वारापरमात्मप्रापकस्यदृष्टोपभोगार्थंविनियोगान्नात्मज्ञानगंधोपीऽत्याह धनंचेति धर्मएवैकंफलंयस्यतत् कु
तः यतोयस्माद्धर्मात्सविज्ञानमपरोक्षज्ञानसहितंदृढंपरोक्षज्ञानंभवति कथंभूतम् अनुप्रशांति अन्वनंतरमेवप्रकृष्टाशांतिर्निर्वाणलक्षणायस्यतत् एवंभूतंधनंगृहेषुदेहाद्यर्थंयुंजंति १२

किंच व्यवस्थयाऽपिव्यवायाद्यभ्यनुज्ञानंनयथेष्टमपित्वन्यथैवेत्याह यदिति यद्यस्मात्सुराया घ्राणभक्षोऽवघ्राणंसएवविहितोनपानम् तथापशोरप्यालभनमेवविहितं नतुहिंसा अयमर्थः दे
वतोद्देशेनयत्पशुहननंतदालभनंवायव्यंश्वेतमालभेतेत्यादिश्रुतेर्नतुहिंसा ''यावेदविहिताहिंसानसाहिंसेतिकीर्त्यते' इतिवचनात् भक्षणोद्देशेनतुक्रियमाणंहननंलौकिकवद्धिंसैव अत्रह्यालभन
मेवविहितंनतुहिंसा अतोनयथेष्टभक्षणाभ्यनुज्ञेत्यर्थः व्यवायोऽपिप्रजयानिमित्तभूतया नतुरत्यै अतोमनोरथवादिनइमंविशुद्धंस्वधर्मंनविदुरिति१३ एवंभगवत्पराङ्मुखानांबहुदोषतांप्रपंच्य
तन्निष्ठांप्रपंचयति येत्विति पंचभिः अनेवंविदः नएवंधर्मंविदंतियेते विस्रब्धानिःशंकाः अनेनमनोरथोभविष्यतीतिविश्वस्तावा तदानींतनपोषणेनवातैःपशुभिर्विश्वस्तास्तेचपशवःप्रेत्य अमु
त्रतान्खादंति''मांसभक्षयिताऽमुत्रयस्यमांसमिहाद्म्यहम् एतन्मांसस्यमांसत्वंप्रवदंतिमनीषिण' इतिवचनात् १४ अभिचारादिनाद्विषंतः मृतकेदेहे सानुबंधेपुत्रादिसहिते १५ अज्ञास्त
त्त्वज्ञैरनुकंपितास्तरंतितत्त्वज्ञास्तुस्वतः येतुनात्यंतमज्ञानचतत्त्वज्ञास्तेऽतरालवर्त्तिनःपतंतीत्याह यइति कैवल्यंतत्त्वज्ञानमसंप्राप्ताः मूढतामत्यंतजडताम् अत्रहेतुः त्रिवर्गप्रधानाः अक्ष

यद्घ्राणभक्षोविहितःसुरायास्तथापशोरालभनंनहिंसा ॥ एवंव्यवायःप्रजयानरत्याइमंविशुद्धंनविदुःस्वधर्मम् १३ येत्वनेवंविदोऽसंतःस्तब्धाःसदभिमानि
नः ॥ पशून्द्रुह्यंतिविस्रब्धाःप्रेत्यखादंतितेचतान् १४ द्विषंतःपरकायेषुस्वात्मानंहरिमीश्वरम् ॥ मृतकेसानुबंधेऽस्मिन्बद्धस्नेहाःपतंत्यधः १५ येकैवल्य
मसंप्राप्तायेचातीताश्चमूढताम् ॥ त्रैवर्गिकाह्यक्षणिकाआत्मानंघातयंतिते १६ एतआत्महनोशांताअज्ञानेज्ञानमानिनः ॥ सीदंत्यकृतकृत्यावैकालध्वस्त
मनोरथाः १७ हित्वात्यायासरचितागृहापत्यसुहृच्छ्रियः॥ तमोविशंत्यनिच्छंतोवासुदेवपराङ्मुखाः १८ राजोवाच ॥ कस्मिन्कालेसभगवान्किंवर्णःकीदृ
दृशोनृभिः ॥ नाम्नावाकेनविधिनापूज्यतेतदिहोच्यताम् १९ करभाजनउवाच ॥ कृतंत्रेताद्वापरंचकलिरित्येषुकेशवः ॥ नानावर्णाभिधाकारोनानैवविधि
नेज्यते २० कृतेशुक्लश्चतुर्बाहुर्जटिलोवल्कलांबरः ॥ कृष्णाजिनोपवीताक्षान्बिभ्रद्दंडकमंडलू २१ मनुष्यास्तुतदाशांतानिर्वैराःसुहृदःसमाः ॥ यजंति
तपसादेवंशमेनचदमेनच २२ हंसःसुपर्णोवैकुंठोधर्मोयोगेश्वरोऽमलः ॥ ईश्वरःपुरुषोऽव्यक्तःपरमात्मेतिगीयते २३ त्रेतायांरक्तवर्णोऽसौचतुर्बाहुस्त्रिमेख
लः ॥ हिरण्यकेशस्त्रय्यात्मास्रुक्स्रुवाद्युपलक्षणः २४ तंतदामनुजादेवंसर्वदेवमयंहरिम् ॥ यजंतिविद्ययात्रय्याधर्मिष्ठाब्रह्मवादिनः २५ विष्णुर्यज्ञःपृश्नि
गर्भःसर्वदेवउरुक्रमः ॥ वृषाकपिर्जयंतश्चउरुगायइतीर्यते २६

णिकाउपशांतिक्षणरहितादेहादिस्थैर्यबुद्धयोवास्वयमेवात्मानंघातयंति १६ तदाह एतइति आत्महनःआत्मापह्नवकर्तारः अज्ञानेकर्मणि तथाचश्रुतिः 'असुर्यानामतेलोकाअंधेनतमसा
वृताः तांस्तेप्रेत्याभिगच्छंतियेकेचाऽत्महनोजना' इति१७ यागृहापत्यसुहृच्छ्रियस्ताहित्वा १८ तदेवंभगवद्भक्तिरेवकर्तव्येतिस्थितेतत्रविशेषंपृच्छति कस्मिन्कालइति किंवर्णःकीदृग्व
र्णवान् कीदृशःकीदृगाकारः केनवानाम्ना केनवाविधिना १९ एषुकृतादिकालेषु नानाप्रकारावर्णाभिधाकारायस्यसः नानैवविधिनाविविधेनैवमार्गेण २० तदेववर्णादिचतुष्टयमाह कृत
इत्यादिना कृष्णाजिनादीन्बिभ्रदितिब्रह्मचारिवेषोदर्शितः २१ तपसाध्यानेन २२ २३ त्रिगुणादीक्षांगभूतामेखलायस्यसयज्ञमूर्तिः हिरण्यकेशःपिशंगकेशः २४ त्रय्याविद्ययावे
दत्रयोक्तकर्मभिः २५ पृश्निगर्भः पृश्निःसुतपसःप्रजापतेःपत्नीतस्याःपुत्रः वृषाकपिःस्मृतःसन्वर्षतिकामानाकंपयतिक्लेशानितितथा जयत्येवसर्वदाजयंतः २६

श्यामोऽतसीपुष्पसंकाशः निजानिचक्रादीन्यायुधानिचयस्यसः श्रीवत्सोनामवक्षसोदक्षिणभागेरोम्णांप्रदक्षिणावर्तःस आदिर्येषांकरचरणादिगतपद्मादीनांतैरंकैरांगिकैश्चिह्नैर्लक्षणैर्बा
ह्यैःकौस्तुभादिभिः २७ महाराजोपलक्षणंछत्रचामरादियुक्तम् वेदतंत्राभ्यांवैदिकेनाऽगमिकेनचमार्गेण यजंतिपूजयंति परमीश्वरंज्ञातुमिच्छवः २८ नामान्याह नमस्तइति २९ ३० ना
नातंत्रविधानेनेतिकलौतंत्रमार्गस्यप्राधान्यंदर्शयाति ३१ रूक्षतांव्यावर्तयाति त्विषाकांत्याऽकृष्णमिंद्रनीलमणिवदुज्ज्वलम् यद्वा त्विषाकृष्णंकृष्णावतारम् अनेनकलौकृष्णावतारस्यप्रा
धान्यंदर्शयाति अंगानिहृदयादीनि उपांगानिकौस्तुभादीनि अस्त्राणिसुदर्शनादीनि पार्षदाःसुनंदादयः तत्साहितम् यज्ञैरर्चनैः संकीर्तनंनामोच्चारणंस्तुतिश्चतत्प्रधानैः सुमेधसाविवेकि
नः ३२ स्तुतिमाह ध्येयमिति हेप्रणतपालहेमहापुरुषतेचरणारविंदंवंदे कथंभूतम् ध्येयंध्यातुंयोग्यंसदेतिसर्वत्रसंबध्यते ध्येयत्वेहेतवःइद्रियकुटुंबादिभिर्यःपरिभवस्तिरस्कारस्तंहंतीतितथा
तत् किंचअभीष्टदोहंमनोरथपूरकम् किंच तीर्थास्पदंगंगाद्याश्रयत्वेनपरमपावनम् शिवविरिंचिभ्यांनुतंस्तुतंमहत्तमम् ननुतौकृतार्थाविवकिमर्थंताभ्यांनुतंतत्राऽऽह शरण्यमाश्रययोग्यंसुखा
त्मकमित्यर्थःतर्हिब्रह्मादिस्तुत्यंप्राकृतस्यकथंगोचरःस्यात् न भृत्यार्तिहंयस्यकस्यापिभृत्यमात्रस्यार्तिहंतृ नकेवलमागंतुकार्तिमात्रंहंतिकिंतुभवाब्धिपोतंसंसारार्णवतारकंच३३इदानींस्वय

द्वापरेभगवान्श्यामःपीतवासानिजायुधः ॥ श्रीवत्सादिभिरंकैश्चलक्षणैरुपलक्षितः २७ तंतदापुरुषंमर्त्यामाहाराजोपलक्षणम् ॥ यजंतिवेदतंत्राभ्यांपरं
जिज्ञासवोनृप २८ नमस्तेवासुदेवायनमःसंकर्षणायच ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धायतुभ्यंभगवतेनमः २९ नारायणायऋषयेपुरुषायमहात्मने ॥ विश्वेश्वरायवि
श्वायसर्वभूतात्मनेनमः ३० इतिद्वापरउर्वीशस्तुवंतिजगदीश्वरम् ॥ नानातंत्रविधानेनकलावपियथाशृणु ३१ कृष्णवर्णंत्विषाऽकृष्णंसांगोपांगास्त्रपार्षदम् ॥
यज्ञैःसंकीर्तनप्रायैर्यजंतिहिसुमेधसः ३२ ध्येयंसदापरिभवघ्नमभीष्टदोहंतीर्थास्पदंशिवविरिंचिनुतंशरण्यम् ॥ भृत्यार्तिहंप्रणतपालभवाब्धिपोतंवंदेमहापु
रुषतेचरणारविंदम् ३३ त्यक्त्वासुदुस्त्यजसुरेप्सितराज्यलक्ष्मींधर्मिष्ठआर्यवचसायदगादरण्यम् ॥ मायामृगंदयितयेप्सितमन्वधावद्वंदेमहापुरुषतेचर
णारविंदम् ३४ एवंयुगानुरूपाभ्यांभगवान्युगवर्तिभिः ॥ मनुजैरिज्यतेराजन्श्रेयसामीश्वरोहरिः ३५ कलिंसभाजयंत्यार्यागुणज्ञाःसारभागिनः ॥ यत्रसं
कीर्तनेनैवसर्वःस्वार्थोऽभिलभ्यते ३६ नह्यतःपरमोलाभोदेहिनांभ्राम्यतामिह ॥ यतोविंदेतपरमांशांतिंनश्यतिसंसृतिः ३७ कृतादिषुप्रजाराजन्कलावि
च्छंतिसंभवम् ॥ कलौखलुभविष्यंतिनारायणपरायणाः ३८

माप्तकामत्वान्नैरपेक्ष्यंभक्तार्थंचसापेक्षतांदर्शयन्श्रीरामचंद्रंस्तौति त्यक्त्वेति अन्यैःसुदुस्त्यजायासुरेप्सिताराज्यलक्ष्मीस्तांत्यक्त्वायदिति यइत्यर्थःयोऽरण्यमगात् किंराज्यवैकल्यद
र्शनेन न धर्मिष्ठः कुतः आर्यस्यगुरोर्दशरथस्यवचसा किंच एवंराज्यंत्यक्त्वाऽपिभक्तवात्सल्येनदयितयासीतयेप्सितंमायामृगंस्वर्णाकारंयोऽन्वधावत् तस्यभगवतश्चरणारविंदंवंदे यद्वा
हेधर्मिष्ठेतिसंबोधनम् तथाऽप्यविवक्षितत्वादार्यपदेनसंधिर्नभवाति यथायदगादितिचरणारविंदमेवोच्यते यन्मायामृगमन्वधावत्तत्तेचरणारविंदंवंदइत्यन्वयः अन्यत्समानम् ३४ यु
गानुरूपाभ्यांनामरूपाभ्याम् ३५ एतेषुचतुर्युगेषुकालिरेवश्रेष्ठइत्याह कलिमिति गुणज्ञाःकलेर्गुणंजानंतियेते ननुदोषाणांबहुत्वात्कथंसभाजयंतितत्राऽऽह सारभागिनोगुणांशग्राहिणः
कोऽसौगुणस्तमाह यत्रेति तदुक्तम्“ ध्यायन्कृतेयजन्यज्ञैस्त्रेतायांद्वापरेऽर्चयन् यदाप्नोतितदाप्नोतिकलौसंकीर्त्यकेशवमि”ति ३६ तस्मात्कलावतोऽस्मात्संकीर्तनात्परमोलाभोनास्ति
यतःसंकीर्तनात् ३७ किंच कृतादिष्विति ३८

३९ अमलाशयाःसंतःप्रायःप्रायशोभगवतिभक्ताभवंति ४० भक्तस्यविधिनिषेधनिवृत्तेःकृतकृत्यतामाह देवर्षीति आप्ताःपोष्याःकुटुंबिनइतरेदेवादयःपंचयज्ञदेवताःएतेषांयथाऽभक्तःऋणीअतएवतेषांकिंकरस्तदर्थंनित्यंपंचयज्ञादिकर्ता तथाचस्मृतिः“हीनजातिंपरिक्षीणमृणार्थंकर्मकारये’दिति अयंतुनतथा कोऽसौयःसर्वभावेनश्रीमुकुंदंशरणंगतः कर्तंकृत्यंपरित्यज्ययद्वाकर्तंभेदंपरिहृत्यकृवीछेदनइत्यस्मात्वासुदेवःसर्वमितिबुद्धयेत्यर्थः४१ विहितकर्मनिवृत्तिमुक्त्वानिषेधनिमित्तप्रायश्चित्तनिवृत्तिमाहस्वपादमूलमिति त्यक्तोऽन्यस्मिन्देहादौदेवतांतरेवाभावोयेन अतएवतस्याविकर्मणिप्रवृत्तिर्नसंभवति यच्चकथंचित्प्रमादादिनाउत्पतितंभवेत्तदपिहरिर्धुनोतिननुयमस्तन्नमन्येततत्राऽह परेशःननु‘श्रुतिस्मृतीममैवाज्ञे’इतिभगवद्वचनात्स्वाज्ञाभंगंकथंसहेततत्राऽह प्रियस्य ननुनायंपापक्षयार्थंभजतेतत्राऽह हृदिसन्निविष्टः नहिवस्तुशक्तिरर्थितामपेक्षतइत्यर्थः ४२ जायंतेयान्नजयंत्याःपुत्रान् ४३ उपातिष्ठन्ननुतिष्ठन् ४४ निःसं

क्वचित्क्वचिन्महाराजद्रविडेषुचभूरिशः ॥ ताम्रपर्णीनदीयत्रकृतमालापयस्विनी ३९ कावेरीचमहापुण्याप्रतीचीचमहानदी ॥ येपिबंतिजलंतासांमनुजा
मनुजेश्वर॥ प्रायोभक्ताभगवतिवासुदेवेऽमलाशयाः ४० देवर्षिभूताप्तनृणांपितॄणांनकिंकरोनायमृणीचराजन् ॥ सर्वात्मनायःशरणंशरण्यंगतोमुकुंदंपरिहृ
त्यकर्तम् ४१ स्वपादमूलंभजतःप्रियस्यत्यक्तान्यभावस्यहरिःपरेशः॥विकर्मयच्चोत्पतितंकथंचिद्धुनोतिसर्वंहृदिसन्निविष्टः४२ ॥नारदउवाच॥ धर्मान्भागवता
नित्थंश्रुत्वाऽथमिथिलेश्वरः ॥ जायंतेयान्मुनीन्प्रीतःसोपाध्यायोह्यपूजयत् ४३ ततोऽतर्दधिरेसिद्धाःसर्वलोकस्यपश्यतः ॥ राजाधर्मानुपातिष्ठन्नवा
पपरमांगतिम् ४४ त्वमप्येतान्महाभागधर्मान्भागवतान्श्रुतान् ॥ आस्थितःश्रद्धयायुक्तोनिःसंगोयास्यसेपरम् ४५ युवयोःखलुदंपत्योर्यशसापूरि
तंजगत् ॥ पुत्रतामगमद्यद्वांभगवानीश्वरोहरिः ४६ दर्शनालिंगनालापैःशयनासनभोजनैः ॥ आत्मावांपावितःकृष्णेपुत्रस्नेहंप्रकुर्वतोः ४७ वैरेणयंनृपतयः
शिशुपालपौंड्रशाल्वादयोगतिविलासविलोकनाद्यैः ॥ ध्यायंतआकृतधियःशयनासनादौतत्साम्यमापुरनुरक्तधियांपुनःकिम् ४८ माऽपत्यबुद्धिमकृथाः
कृष्णेसर्वात्मनीश्वरे ॥ मायामनुष्यभावेनगूढैश्वर्येपरेऽव्यये ४९ भूभारासुरराजन्यहंतवेगुप्तयेसताम् ॥ अवतीर्णस्यनिर्वृत्यैयशोलोकेवितन्यते ५०
श्रीशुकउवाच॥एतच्छ्रुत्वामहाभागोवसुदेवोऽतिविस्मितः ॥ देवकीचमहाभागाजहतुर्मोहमात्मनः ५१ इतिहासमिमंपुण्यंधारयेद्यःसमाहितः ॥ सविधू
येहशमलंब्रह्मभूयायकल्पते ॥ ५२ ॥ इ०भा०म०पु०ए०पंचमोऽध्यायः ॥५॥ ॥ छ ॥ ॥

गोभूत्वा ४५ शास्त्रप्रक्रियेयमुक्तायुवांतुसंगतएवकृतार्थावित्याहयुवयोरिति वांयुवयोः ४६ नचसर्वकर्मार्पणादिभागवतधर्मैरन्येषामिवयुवयोःसत्त्वशुद्धिरापादनीया पुत्रोपलालनेनैवभागवतधर्मसर्वस्वनिष्पत्तेरित्याहदर्शनेति कृष्णेपुत्रइतिस्नेहंप्रकुर्वतोर्वांतस्यदर्शनादिभिरात्मापावितःशोधितः ४७ एतदेवकैमुत्यन्यायेनस्फुटयति वैरेणेति यंशयनासनादौवैरेणापिध्यायंतस्तस्यगतिविलासाद्यैराकृताधियस्तत्तदाकाराधीर्येषांतेतत्सारूप्यमापुःकिंपुनर्वक्तव्यमनुरक्ताधियांतत्साम्यंभवतीति ४८ ननुपुत्रस्नेहश्चेन्मोक्षहेतुस्तत्राऽहमापत्यबुद्धिमितिअपत्यबुद्धिंमाकृथाः अडागमश्छांदसः ४९ ननुकथमीश्वरोमानुषःस्यात्कथंवातस्यविश्वसृष्ट्यादिकर्तुःपूतनाशोषणादिकर्माश्चर्यमिवनिरूप्यतेतत्राह भूभाररूपाअसुराएवराजन्यास्तेषांहंतवेतान्हंतुम्निर्वृत्त्यैमोक्षाय ५० ५१ इहास्मिन्नेवदेहेशमलंमोहंविधूयब्रह्मत्वायकल्पते ५२ ॥ ॥ इतिभागवतेएकादशेटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

षष्ठेब्रह्मादिभिःस्तुत्वागंतुंविज्ञापितंहरिम् ॥ उद्धवःप्रार्थयामासस्वधामनयमामिति १ अतःपरमतिविस्तरेणाऽत्मविद्यांनिरूपयितुंतत्प्रस्तावमाह अथेति आत्मजैःसनकादिभिःअभ्यगा
त्द्वारकामितिचतुर्थेनान्वयः १ २ ३ ननुतेषामुपेंद्रादिरूपंभगवंतंनित्यंपश्यतांकेयमतिदिदृक्षाअतआहवपुषेति येनवपुषानरलोकमनोरमःसन्सर्वलोकेषुयशोवितेनेतदतिसुंदरंवपुर्दिदृक्षवः
४ व्यचक्षतापश्यन् ५ स्वर्गोद्यानस्थैर्माल्यैः चित्राणिशृंखलाबंधप्रायाणिपदान्यर्थाश्चयासुताभिर्गीर्भिः ६ बुद्धींद्रियादिभिर्दर्शनादिनाप्राणेनचबलहेतुनादंडवत्प्रणिपातेननतावयंनमस्कृ
तवंतःस्मेतिविस्मये यथाहुः"दोर्भ्यांपदाभ्यांजानुभ्यामुरसाशिरसादृशा। मनसावचसाचेतिप्रणामोऽष्टांगईरित"इति स्मशब्दोक्तविस्मयायविशेषणम् कर्ममयादुरुपाशान्मुमुक्षुभिर्भावयुक्तैर
पियत्केवलमंतर्हृदिचिंत्यतेनतुदृश्यतेतद्वयंनताःअहोभाग्यमित्यर्थः७ननुममापिदृष्टादृष्टकर्मकरणात्कुतोमत्पदारविंदचिंतनंकर्मपाशान्मुमुक्षुभिःक्रियतेतत्राऽहुःत्वमिति हेअजितआस्तामि
दानींतनमिदमत्यल्पंकर्मत्वंव्यक्तंमहदादिप्रपंचंसृजसिपालयसिसंहरसिचतदप्यात्मन्येवनपृथक् दुर्विभाव्यंमनसाप्यवितर्क्यम् तद्गुणस्थस्तस्यामायायागुणेषुनियंतृत्वेनास्थितःअतएवतैःकर्म

श्रीशुकउवाच ॥ अथब्रह्माऽऽत्मजैर्देवैःप्रजेशैरावृतोऽभ्यगात् ॥ भवश्चभूतभव्येशोययौभूतगणैर्वृतः १ इंद्रोमरुद्भिर्भगवानादित्यावसवोऽश्विनौ ॥ ऋभवों
ऽगिरसोरुद्राविश्वेसाध्याश्चदेवताः २ गंधर्वाप्सरसोनागाःसिद्धचारणगुह्यकाः ॥ ऋषयःपितरश्चैवसविद्याधरकिन्नराः ३ द्वारकामुपसंजग्मुःसर्वेकृष्णदिदृ
क्षवः ॥ वपुषायेनभगवान्नरलोकमनोरमः ॥ यशोवितेनेलोकेषुसर्वलोकमलापहम् ४ तस्यांविभ्राजमानायांसमृद्धायांमहर्धिभिः ॥ व्यचक्षतावितृप्ताक्षाः
कृष्णमद्भुतदर्शनम् ५ स्वर्गोद्यानोपगैर्माल्यैश्छादयंतोयदूत्तमम् ॥ गीर्भिश्चित्रपदार्थाभिस्तुष्टुवुर्जगदीश्वरम् ६ देवाऊचुः ॥ नताःस्मतेनाथपदारविंदंबु
द्धींद्रियप्राणमनोवचोभिः ॥ यच्चिंत्यतेंऽतर्हृदिभावयुक्तैर्मुमुक्षुभिःकर्ममयोरुपाशात् ७ त्वंमाययात्रिगुणयाऽऽत्मनिदुर्विभाव्यंव्यक्तंसृजस्यवसिलुंपसितद्गु
णस्थः ॥ नैतैर्भवानजितकर्मभिरज्यतेवैयत्स्वेसुखेऽव्यवहितेऽभिरतोऽनवद्यः ८ शुद्धिर्नृणांनतुतथेड्यदुराशयानांविद्याश्रुताध्ययनदानतपःक्रियाभिः ॥
सत्त्वात्मनामृषभतेयशसिप्रवृद्धसच्छ्रद्धयाश्रवणसंभृतयायथास्यात् ९ स्यान्नस्तवांघ्रिरशुभाशयधूमकेतुःक्षेमाययोमुनिभिरार्द्रहृदोह्यमानः ॥ यःसात्वतैः
समविभूतयआत्मवद्भिर्व्यूहेऽर्चितःसवनशःस्वरतिक्रमाय १०

भिर्भवान्नाज्यतेनलिप्यते कुतःयोभवाननवद्योरागादिरहितःयतः स्वेआत्मरूपेसुखेऽव्यवहितेऽनावृतेअभिरतःअतस्त्वंकर्मकुर्वन्नप्यात्मारामःपरमेश्वरइतिमुमुक्षुभिश्चिंत्यसइतिभावः८नन्वा
त्मारामस्यकिंकर्मकरणेनातआहुःशुद्धिरिति हेईड्यहेऋषभ दुराशयानांरागिणाम् विद्याउपासना विद्यादिभिस्तथाशुद्धिर्नभवति सत्त्वात्मनांसतांतेयशसिश्रवणेनसंभृतयापरिपुष्टयाऽभिवृ
द्धयासच्छ्रद्धयायथास्यात् परमपावनस्ययशसोवितानायतवकर्माचरणमितिभावः ९ तदेवंत्वद्यशःश्रद्धैवशुद्धिहेतुरस्माभिस्तुतवांघ्रिर्दृष्टोतस्तवांघ्रिर्नोस्माकमशुभाशयानांविषयवासनानां
धूमकेतुस्तद्दाहकःस्यात् कथंभूतःयः क्षेमायमोक्षायमुनिभिर्मुमुक्षुभिःप्रेमार्द्रहृदाऊह्यमानश्चिंत्यमानः यश्चसात्वतैर्भक्तैःसमविभूतयेसमानैश्वर्यायवासुदेवादिव्यूहेर्चितः तेषुचकैश्चिदात्मवद्भि
र्धीरैःस्वरतिक्रयायस्वर्गमतिक्रम्यवैकुंठप्राप्तयेसवनशस्त्रिकालमर्चितः १०

किंच प्रयतपाणिभिःसंयतहस्तैर्हविर्गृहीत्वाध्वराग्नौआहवनीयादौयाज्ञिकैर्यश्चिंत्यते ननुयस्यैदेवतायैहविर्गृहीतंस्यात्तांध्यायेद्वषट्करिष्यन्नितिवचनात्तत्तद्देवताश्चिंत्यंतेअतआहुः त्रय्याऽ
निरुक्तेनविधिनेंद्रादिरूपेणैवयज्ञपुरुषाश्चिंत्यतइत्यर्थः उताकिंच अध्यात्मयोगेआत्माधिकारेयोगेयोगिभिरप्यात्मनस्तवमायाअणिमादिस्तांजिज्ञासुभिस्तत्तत्कामैर्याश्चिंत्यतेपरमभागवतै
स्तुमुक्तैर्यःपरिष्टःसर्वतःपूजितःसतवांघ्रिर्नोशुभाशयधूमकेतुःस्यादितिपूर्वेणान्वयः ११ एतेषांचमुनिसात्वतादीनांषण्णांसेवकानांमध्येपरमभागवतेषुलक्ष्म्याअपितवप्रीतिरधिकेतिसंस्तुवंति
पर्युष्टयेतिइडभावश्छांदसः अहंयत्रवसामितत्रैववक्षसिपर्युषितापीयंवसतीतिप्रतिपत्निवच्छ्रीःसंस्पर्धमानांश्रियमनादृत्ययोभवान्पर्युषितयाऽपिअमुयावनमालयाभक्तैरर्पितेयमितिप्रीत्यासुप्र
णीतंसुष्ठुसंपादितंयथाभवतितथाऽर्हणंपूजामाददत्स्वीकृतवान्सुप्रणीतमित्यर्हणविषशेणंवातस्यतवांघ्रिर्नोशुभाशयधूमकेतुर्भूयात्यद्वायोंऽघ्रिरमुयासुप्रणीतमर्हणमाददत्सनोऽशुभाशयधूम
केतुर्भूयादित्यन्वयः अथवैवंसंबंधः एतेभ्योध्यानार्चनादिनिष्ठेभ्योऽपित्वद्यशसिप्रवृद्धसच्छ्रद्धावंतएवकृतार्थाभगवतोयश प्रियत्वादित्याहुः पर्युष्टया वशकांतावित्यस्मात्परितःसर्वांगेउष्ट
याकांतयाशोभितयावनमालयावक्षस्येकदेशेवर्तमानाश्रीःसंस्पर्धमानाभवतितथाप्याम्नायमधुव्रतैर्बहुधावर्णितयाकीर्तिमय्यावैजयंत्यावनमालयैवयोभवान्सुप्रणीतमर्हणामाददादित्यादिपू
र्ववत् १२ त्वच्चरणस्यभक्तपक्षपातःप्रसिद्धएवेतिस्तुवंतःप्रार्थयंतेकेतुरिति बलिबंधनेत्रिभिर्विक्रमैर्युतः तत्रद्वितीयविक्रमेसत्यलोकंगतस्तवपादःकेतुरत्युच्छ्रितोविजयध्वजइव तत्संपादयंति

यश्चिंत्यतेप्रयतपाणिभिरध्वराग्नौत्रय्यानिरुक्तविधिनेशहविर्गृहीत्वा ॥ अध्यात्मयोगउतयोगिभिरात्ममायांजिज्ञासुभिःपरमभागवतैःपरीष्टः ११ पर्युष्टया
तवविभोवनमालयेयंसंस्पर्धिनीभगवतीप्रतिपत्निवच्छ्रीः ॥ यःसुप्रणीतममुयाऽर्हणमाददन्नोभूयात्सदांघ्रिरशुभाशयधूमकेतुः १२ केतुस्त्रिविक्रमयुतस्त्रिपत
त्पताकोयस्तेभयाभयकरोऽसुरदेवचम्वोः ॥ स्वर्गायसाधुषुखलेष्वितरायभूमन्पादःपुनातुभगवन्भजतामघंनः १३ नस्योतगावइवयस्यवशेभवंतिब्रह्मादय
स्तनुभृतोमिथुरर्द्यमानाः ॥ कालस्यतेप्रकृतिपूरुषयोःपरस्यशंनस्तनोतुचरणःपुरुषोत्तमस्य १४ अस्यासिहेतुरुदयस्थितिसंयमानामव्यक्तजीवमहताम
पिकालमाहुः ॥ सोऽयंत्रिणाभिरखिलापचयेप्रवृत्तःकालोगभीररयउत्तमपूरुषस्त्वम् १५

त्रिपतत्पताकः त्रिधापतंतीत्रिषुलोकेषुवापतंतीगंगापताकायस्यतथासुरदेवचम्वोस्तत्सेनयोरुभयोर्भयाभयकरःसाधुषुसुरेषुस्वर्गायखलेष्वसुरेष्वितरायेतरस्मैअधोगमनाय यएवंकेतुरूपस्तेपा
दःसभजतांनोऽघंपुनातुशोधयतु अघादितिपाठेभजतांनःइतिकर्मणिषष्ठ्यौ अघाद्भजतोऽस्मान्पुनात्विति तथाचश्रुतिः“चरणंपवित्रंविततंपुराणंयेनपूतस्तरतिदुष्कृतानि तेनपवित्रेणशुद्धेन
पूताअतिपाप्मानमरातिंतरेम लोकस्यद्वारमर्चिमत्पवित्रम्ज्योतिष्मद्भ्राजमानंमहस्वत् अमृतस्यधाराबहुधादोहमानम् चरणंनोलोकेसुधितांदधात्विति” १३ ननुयुद्धेदेवासुरादयःपरस्परं
जयंतिजीयंतेचकिमहंतत्रेत्यतआहुः नसीति मिथुर्मिथोऽर्द्यमानायुद्धादिभिःपीड्यमानाब्रह्मादयोऽपियस्यतववशेभवंतिनतुजयेपराजयेवास्वतंत्राःकेइव नसिनासिकामाविध्यबद्धागावो
बलीवर्दाइवकुतः कालस्यकलयितुः प्रवर्तकस्य तदेवकुतः प्रकृतिपुरुषयोरपिपरस्य तस्यतेपुरुषोत्तमस्यपादोनःशंतनोतु १४ प्रकृतिपुरुषाभ्यांपरत्वमुपपादयंतःकालत्वेनपुरुषोत्तमत्वमा
हुःअस्येतिअस्यजगतउदयादीनांहेतुरसि कुतःअव्यक्तंप्रकृतिर्जीवःपुरुषोमहान्महत्तत्त्वंतेषांकालंनियंतारंत्वामाहुःअक्षरात्परतःपरःमहतःपरमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषःपरः पुरुषान्नपरंकिंचि
त्साकाष्ठासापरागतिरित्याद्याःश्रुतयः किंच अयंसंवत्सरात्मकोयःकालस्त्रिणाभिस्त्रीणिचातुर्मास्यानिनाभयोयस्यसोऽपित्वमेव अतस्त्वमुत्तमपुरुषइति तथाच गीतासु“यस्मात्क्षरमतीतो
ऽहमक्षरादपिचोत्तमः अतोऽस्मिलोकेवेदेचप्रथितःपुरुषोत्तम”इति १५

त्वमेवप्रकृत्यादिद्वाराजगत्सृष्ट्यादिहेतुरित्युक्तंतत्केनप्रकारेणतदाहुःत्वत्तइति त्वत्तःपुरुषोवीर्यंशक्तिंसमधिगम्यप्राप्यययामायययासहमहांतंधत्ते   कमिव अस्याविश्वस्यगर्भमिव सोऽयंमहां
स्तयैवमाययाऽनुगतःसन्नात्मनःसकाशादांडकोशंससर्ज त्वयानुगतइतिपाठेऽपितयामाययात्वयाऽधिष्ठितःसन्निति १६ नन्वेवंभूतमीश्वरत्वंममकुतोऽवगतंतदाहुःतदिति ततस्मात्तस्थुषःस्था
वरस्यजगतोजंगमस्यचभवानधीशःयद्यस्मान्माययोत्थाउज्जृंभितायागुणविक्रियाइंद्रियवृत्तिस्तयोपनीता नर्थान्विषयान्‌जुषन्‌जुषमाणोऽपिहृषीकपतेनलिप्तस्त्वम्   येत्वन्येजीवायोगिनो
वास्वतःपरिहृतादप्यविद्यमानात्त्यक्ताद्वाविषयजोषणाद्बिभ्यतिवासनामात्रेणबध्यंतइत्यर्थः १७अलिप्तत्वमाहुःस्मायेति स्मायावलोकोमंदस्मितविलसितोऽवलोकस्तस्यलवःकटाक्षस्तेनद
र्शितोयोभावोऽभिप्रायस्तेनमनोहारियद्भ्रूमंडलंतेनप्रहितायेसौरतामंत्रास्तैःशौंडैःप्रगल्भैरनंगबाणैःकामस्यबाणैःसंमोहनैःकरणैःकामकलादिभिः षोडशसहस्रंपत्न्योयस्येंद्रियंमनोविमाथि

त्वत्तःपुमान्समधिगम्ययथाऽस्यवीर्यंधत्तेमहांतमिवगर्भममोघवीर्यः ॥ सोऽयंतयाऽनुगतआत्मनआंडकोशंहैमंससर्जबहिरावरणैरुपेतम् १६ तत्तस्थुषश्च
जगतश्चभवानधीशोयन्माययोत्थगुणविक्रिययोपनीतान्॥ अर्थान्जुषन्नपिहृषीकपतेनलिप्तोयेऽन्येस्वतःपरिहृतादपिबिभ्यतिस्म १७ स्मायावलोकल
वदर्शितभावहारिभ्रूमंडलप्रहितसौरतमंत्रशौंडैः ॥ पत्न्यस्तुषोडशसहस्रमनंगबाणैर्यस्येंद्रियंविमथितुंकरणैर्नविभ्व्यः १८ विभ्व्यस्तवामृतकथोदवहास्त्रिलो
क्याःपादावनेजसरितःशमलानिहंतुम् ॥ आनुश्रवंश्रुतिभिरंघ्रिजमंगसंगैस्तीर्थद्वयंशुचिषदस्तउपस्पृशंति १९ बादरायणिरुवाच॥इत्यभिष्टूयविबुधैःसे
शःशतधृतिर्हरिम् ॥ अभ्यभाषतगोविंदंप्रणम्यांबरमाश्रितः २० ब्रह्मोवाच॥भूमेर्भारावतारायपुराविज्ञापितःप्रभो ॥ त्वमस्माभिरशेषात्मंस्तत्तथैवोपपादि
तम् २१ धर्मश्चस्थापितःसत्सुसत्यसंधेषुवैत्वया ॥ कीर्तिश्चदिक्षुविक्षिप्तासर्वलोकमलापहा २२ अवतीर्ययदोर्वंशेबिभ्रद्रूपमनुत्तमम् ॥ कर्माण्युद्दामवृत्ता
निहितायजगतोऽकृथाः २३ यानितेचरितानीशमनुष्याःसाधवःकलौ ॥ शृण्वंतःकीर्तयंतश्चतरिष्यंत्यंजसातमः २४यदुवंशेवतीर्णस्यभवतःपुरुषोत्तम ॥
शरच्छतंव्यतीयायपंचविंशाधिकंप्रभो२५नाधुनातेऽखिलाधारदेवकार्यावशेषितम् ॥ कुलंचविप्रशापेननष्टप्रायमभूदिदम् २६ ततःस्वधामपरमंविश
स्वयदिमन्यसे ॥ सलोकाँल्लोकपालान्नःपाहिवैकुंठकिंकरान् ॥ २७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अवधारितमेतन्मेयदात्थविबुधेश्वर ॥ कृतंवःकार्यमखिलंभूमे
र्भारोऽवतारितः २८ तदिदंयादवकुलंवीर्यशौर्यश्रियोद्धतम् ॥ लोकंजिघृक्षद्रुद्धंमेवेलयेवमहार्णवः २९ यद्यसंहृत्यदृप्तानांयदूनांविपुलंकुलम् ॥ गंतास्म्य
नेनलोकोयमुद्वेलेनविनंक्ष्यति ३० इदानींनाशआरब्धःकुलस्यद्विजशापतः ॥ यास्यामिभवनंब्रह्मन्नेतदंतेतवानघ ३१

तुंक्षोभयितुंनविभ्व्योनसमर्थाःसभवान्नलिप्तइतिपूर्वेणान्वयः १८ तस्मात्तवामृतरूपायाकथातदेवउदकंवहंतीतितथाकीर्तिनद्यः तथापादावनेजसरितोगंगाद्याश्चात्रिलोक्याःशमलानिहंतुंवि
भ्व्यः केनप्रकारेणअनुश्रवंगुरोरुच्चारणमनुश्रूयतइत्यनुश्रवोवेदस्तत्रभवंकीर्तिरूपंतीर्थंश्रुतिभिःश्रवणेंद्रियैरंघ्रिजंचांगसंगैरेवंशुचिषदः स्वाश्रमधर्मस्थितास्तवतीर्थद्वयमुपस्पृशंतिसेवंतइ
ति १९ बिबुधैःसह २० २१ विक्षिप्ताविस्तारिता २२ उद्दामानिवृत्तानिविक्रमायेषुतानिकर्माणि २३ २४ २५ २६ २७ २८ वीर्यशौर्ययुक्तयाश्रिया २९ उद्वेलेनलंघितमर्यादे
न ३० वैकुंठंयास्यंस्तवभवनंयास्यामि ३१

३२ ३३ ३४ प्रभासंयास्यामइतिवदतोऽयमभिप्रायः एतेदेवांशाःस्वाधिकारानेवार्हंतिनतुसद्योमोक्षम् द्वारवत्यांमृतामुच्येरंस्तस्मादभ्युदयफलंप्रभासंनेष्यामीति ३५ दक्षशापाद्यक्ष्म
णागृहीतउडुराट्चंद्रोयत्रस्नानमात्रंकृत्वाकिल्बिषात्तस्माद्रोगदुःखात्सद्योविमुक्तःसन्भूयःकलावृद्धिंभेजे ३६ उशिजःकमनीयान् अंधसाअन्नेन ३७ उप्त्वेति यथासुक्षेत्रेबीजमुप्तंबहुफलंभ
वतितथादानंसत्पात्रइतिद्योतयति ३८ ३९ ४० ४१ लोकंमर्त्यलोकम् नप्रत्यहन्प्रतिहतवान् ४२ ४३ ४४ शय्यादिषुत्वांभक्तानित्यंसेवितवंतोवयंकथंत्यजेम ४५ त्यक्तुमशक्नुवन्प्रार्थयते

श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्तोलोकनाथेनस्वयंभूःप्रणिपत्यतम् ॥ सहदेवगणैर्देवःस्वधामसमपद्यत ३२ अथतस्यांमहोत्पातान्द्वारवत्यांसमुत्थितान् ॥ विला
क्यभगवानाहयदुवृद्धान्समागतान् ३३ श्रीभगवानुवाच ॥ एतेवैसुमहोत्पाताव्युत्तिष्ठंतीहसर्वतः ॥ शापश्चनःकुलस्याऽसीद्ब्राह्मणेभ्योदुरत्ययः ३४ नव
स्तव्यमिहास्माभिर्जिजीविषुभिरार्यकाः ॥ प्रभासंसुमहत्पुण्यंयास्यामोऽद्यैवमाचिरम् ३५ यत्रस्नात्वादक्षशापाद्गृहीतोयक्ष्मणोडुराट् ॥ विमुक्तःकिल्बि
षात्सद्योभेजेभूयःकलोदयम् ३६ वयंचतस्मिन्नाप्लुत्यतर्पयित्वापितॄन्सुरान् ॥ भोजयित्वोशिजोविप्रान्नानागुणवतांऽधसा ३७ तेषुदानानिपात्रेषुश्र
द्धयोप्वामहांतिवै ॥ वृजिनानितरिष्यामोदानैर्नौभिरिवार्णवम् ३८ श्रीशुकउवाच ॥ एवंभगवताऽदिष्टायादवाःकुलनंदन ॥ गंतुंकृतधियस्तीर्थंस्यंदनान्सम
यूयुजन् ३९ तन्निरीक्ष्योद्धवोराजन्श्रुत्वाभगवतोदितम् ॥ दृष्ट्वाऽरिष्टानिघोराणिनित्यंकृष्णमनुव्रतः ४० विविक्तउपसंगम्यजगतामीश्वरेश्वरम् ॥ प्रणम्य
शिरसापादौप्रांजलिस्तमभाषत ४१ ॥ उद्धवउवाच ॥ देवदेवेशयोगेशपुण्यश्रवणकीर्तन ॥ संहृत्यैतत्कुलंनूनंलोकंसंत्यक्ष्यतेभवान् ॥ विप्रशापंसमर्थो
ऽपिप्रत्यहन्नयदीश्वरः ४२ नाहंतवांघ्रिकमलंक्षणार्धमपिकेशव ॥ त्यक्तुंसमुत्सहेनाथस्वधामनयमामपि ४३ तवविक्रीडितंकृष्णनृणांपरममंगलम् ॥ कर्ण
पीयूषमास्वाद्यत्यजत्यन्यस्पृहांजनः ४४ शय्यासनाटनस्थानस्नानक्रीडाऽशनादिषु ॥ कथंत्वांप्रियमात्मानंवयंभक्तास्त्यजेमहि ४५ त्वयोपभुक्तस्रग्गं
धवासोऽलंकारचर्चिताः ॥ उच्छिष्टभोजिनोदासास्तवमायांजयेमहि ४६ वातरशनायऋषयःश्रमणाऊर्ध्वमंथिनः ॥ ब्रह्माख्यंधामतेयांतिशांताःसंन्यासि
नोऽमलाः ४७ वयंत्विहमहायोगिन्भ्रमंतःकर्मवर्त्मसु ॥ त्वद्वार्तयातरिष्यामस्तावकैर्दुस्तरंतमः ४८ स्मरंतःकीर्तयंतस्तेकृतानिगदितानिच ॥ गत्युत्स्मि
तेक्षणक्ष्वेलियन्नृलोकविडंबनम् ४९ श्रीशुकउवाच ॥ एवंविज्ञापितोराजन्भगवान्देवकीसुतः ॥ एकांतिनंप्रियंभृत्यमुद्धवंसमभाषत ५० ॥ इतिश्रीभाग
वतेमहापुराणेएकादशस्कंधेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यदात्थमांमहाभागतच्चिकीर्षितमेवमे ॥ ब्रह्माभवोलोकपालाःस्वर्वासंमेऽभिकांक्षिणः १

नमायाभयादित्याहत्वयेति चर्चिताअलंकृताः हिनिश्चितंजयेम ४६ संन्यासिनोहिब्रह्मचर्यादिक्लेशैःकथंचित्तरंतिवयंत्वनायासेनैवतरिष्यामइत्याह वातरशनाइति ऊर्ध्वमंथिनऊर्ध्वरे
तसः ४७ तावकैर्भक्तैःसहत्वद्वार्तयादुस्तरंतमःसंसारम् ४८ क्ष्वेलीपरिहासः द्वंद्वैकत्वम् ४९ एकांतिनमित्यादिस्वाभिप्रायावंचनेहेतुः ५० ॥ इत्येकादशेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥
सप्तमेतूद्धवस्यात्मज्ञानासिद्ध्यैहरिःस्वयम् ॥ अवधूतेतिहासोक्तगुरुष्वष्टाववर्णयत् ॥ १ ॥ यदात्थ संहृत्यैतत्कुलमिति स्वर्वासंवैकुंठवासंप्रति १

त्वंचसर्वत्यागेनाऽऽत्मनिष्ठोभवेतिवक्तुमाह कुलमितित्रयेण ३ तदेवायंनष्टमंगलोभविष्यति निराकृतोनितरामाक्रांतः ४ नवस्तव्यमेवत्वया ५ ६ ननुगुणदोषाभ्यांविषमेलोकेकुतःसमदृष्टिः स्यामतआह यदिदमिति मनआदिभिर्गृह्यमाणंमनोमयत्वान्मायेतिविद्धि तदपिनास्थिरंकिंतुनश्वरंविद्धि ७ मनोमयत्वेहेतुःपुंसइति अयुक्तस्याविक्षिप्तमनसः नानार्थोभेदाविषयोभ्रमः सभ्रमएवगुणदोषभाक् ननुवेदेनैवविधिनिषेधाभ्यांभेदस्यसत्यतोक्ता न भ्रमविजृंभितगुणदोषबुद्धेःकर्मविहितम् अकर्मतल्लोपः विकर्मनिषिद्धमितिभेदः अविद्यावद्विषयएववेदइत्यर्थः ८ कथमात्मनिपरिच्छिन्नेविततंजगदीक्षणीयंतत्राऽऽह आत्मानमिति मयिब्रह्मणितद्रूपेणेक्षस्व ९ नन्वेवंयुक्तचित्तत्वेनकर्माकरणेदेवादयोविघ्नान्करिष्यंति तत्राऽऽह ज्ञानेति ज्ञानंवेदतात्पर्यनिश्चयोविज्ञानंतदर्थानुभवस्ताभ्यांसम्यग्युक्तस्ततआत्मानुभवेनैवतुष्टचित्तोऽतःशरीरिणांदेवादीनामात्मभूतोंऽतरायैर्नप्रतिहन्यसे अयंभावःयावदनुभवंयथाश्रमंकर्माणिकुर्यादेवतदनंतरंसर्वेषामात्मभूतत्वान्नकोपिविघ्नानाचरति तथाचश्रुतिः"तस्यहनदेवाश्चनाभूत्याईशते आत्माह्येषांसभवती"ति १० नचोत्पन्नज्ञानस्यापियथेष्टाचरणप्रसंगइत्याह दोषबुद्ध्येति गुणदोषबुद्ध्यतीतोऽपिप्राक्तनसंस्कारान्निषेधान्निवर्ततएवकिंतुनदोषबुद्ध्याविहितंचप्रायशःकरोतिनगुणबुद्ध्या यथाऽर्भकःसंकल्पविकल्परहितःकिंचित्करोतिकुतश्चिन्निवर्तते तद्वत् ११ एवंभूतस्यनपुनःसंसारइत्याह सर्वभूतेति नविपद्येतनपुनःसंसरेत् १२ १३ त्वंतुसर्वंपरित्यज्येत्याद्युपदेशमात्मनोऽयोग्यंमन्वानःपृच्छति योगेशेति योगफलदायिन् योगविदांन्यासोनामातिगोप्योनिक्षेपविशेषः यद्वायोगोविन्यस्यतेक्रियतेयस्मिन् योगात्मन्योगेआत्माप्रकटोभवतियस्य योगस्वरूपेतिवा योगस्यसंभवोयस्मात् चतुर्भिरेतैःसंबोधनैःस्वमहिम्नाकेवलंत्वयोपादिष्टंनतुमदाधिकारंपर्यालोच्येतिद्योतितम् तदाह निःश्रेयसायेति नचारोग्याद्यर्थंसर्वस्वदानादिवदयंत्यागःकिंतु संन्यासलक्षणोऽप्रत्यापत्तिरूपः १४ १५

मयानिष्पादितंह्यत्रदेवकार्यमशेषतः ॥ यदर्थमवतीर्णोऽहमंशेनब्रह्मणाऽर्थितः २ कुलंवैशापनिर्दग्धंनंक्ष्यत्यन्योऽन्यविग्रहात् ॥ समुद्रःसप्तमेह्न्येतांपुरींच प्लावयिष्यति ३ यर्ह्येवायंमयात्यक्तोलोकोऽयंनष्टमंगलः ॥ भविष्यत्यचिरात्साधोकलिनाऽपिनिराकृतः ४ नवस्तव्यंत्वयैवेहमयात्यक्तेमहीतले ॥ जनोऽधर्मरुचिर्भद्रभविष्यातिकलौयुगे ५ त्वंतुसर्वंपरित्यज्यस्नेहंस्वजनबंधुषु ॥ मय्यावेश्यमनःसम्यक्समदृग्विचरस्वगाम् ६ यदिदंमनसावाचाचक्षुर्भ्यांश्रवणादिभिः ॥ नश्वरंगृह्यमाणंचविद्धिमायामनोमयम् ७ पुंसोऽयुक्तस्यनानाऽर्थोभ्रमःसगुणदोषभाक् ॥ कर्माकर्मविकर्मेतिगुणदोषधियोभिदा ८ तस्माद्युक्तेंद्रियग्रामोयुक्तचित्तइदंजगत् ॥ आत्मनीक्षस्वविततमात्मानंमय्यधीश्वरे ९ ज्ञानविज्ञानसंयुक्तआत्मभूतःशरीरिणाम् ॥ आत्मानुभवतुष्टात्मानांतरायैर्विहन्यसे १० दोषबुद्ध्योभयातीतोनिषेधान्ननिवर्तते ॥ गुणबुद्ध्याचविहितंनकरोतियथाऽर्भकः ११ सर्वभूतसुहृच्छांतोज्ञानविज्ञाननिश्चयः ॥ पश्यन्मदात्मकंविश्वंनविपद्येतवैपुनः १२ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यादिष्टोभगवतामहाभागवतोनृप ॥ उद्धवःप्रणिपत्याहतत्त्वजिज्ञासुरच्युतम् १३ उद्धवउवाच ॥ योगेशयोगविन्यासयोगात्मन्योगसंभव ॥ निःश्रेयसायमेप्रोक्तस्त्यागःसंन्यासलक्षणः १४ त्यागोऽयंदुष्करोभूमन्कामानांविषयात्मभिः ॥ सुतरांत्वयिसर्वात्मन्नभक्तैरितिमेमतिः १५

यंप्रतित्य।गाद्युपदिष्टंसोऽहंमूढमतिः कुतः ममेत्यहमितिचसानुबंधेपुत्रादिसहितेत्वन्माययाविरचिते आत्मनिदेहेविगाढोनिमग्नोऽतस्तत्तुभवतानिगदितंयथाहमंजसासंसाधयामितथाभृत्यं
मामनुशाधिशनैःशिक्षय १६ मयासंक्षेपतउक्तंविस्तरतस्त्वन्यान्पृच्छेतिचेदतआह सत्यस्येति स्वदृशःस्वप्रकाशस्यसत्यस्याऽऽत्मनआत्मनोमांप्रतिवक्तारंत्वत्तोऽन्यंनानुचक्षे नपश्या
मि स्वदृशःस्वतःसिद्धज्ञानात्त्वत्तोऽन्यमितिवा कुतइत्यतआह सर्वइति बहिरर्थभावाविषयेष्वर्थबुद्धयः १७ केचिद्दुःशीलाभवंतिकेचित्सेविताःफलकालेविनश्यंतिकेचिदज्ञाःकेचिद्रक्षणे
ऽसमर्थाःकेचित्तुस्थानाद्भ्रष्टास्तद्व्यावृत्त्यर्थमनवद्यमित्यादीनिपंचविशेषणानि नअंतःकालतःपारंदेशतश्चयस्यतम् कालादिभिरकुंठोविकुंठलोकोधिष्ण्यंस्थानंयस्यतम् उहेभगवन् हस्फुटम्
निर्वेदहेतुः वृजिनैर्दुःखैरभितप्तः हकारगौरवायवृकारोयुक्तइवपठनीयः नन्वनवद्यत्वादीनिकुतोममतदाह नारायणमिति अनुकंपितामाह नरोजीवस्तस्यसखायंभवंतंशरणंप्रपद्ये १८
तदेवमसंभावनाविपरीतभावनाभ्यामुपदिष्टंतत्त्वमनवगाहमानंप्रतितन्निवृत्तयेगुरूपदेशंविनाऽपिस्वान्वयव्यतिरेकाभ्यामेवतत्त्वप्रतिपत्तिर्भवतीतिदर्शयितुमाह प्रायेणेति लोकतत्त्वस्यवि

सोऽहंममाहमितिमूढमतिर्विगाढस्त्वन्माययाविरचितात्मनिसानुबंधे ॥ तत्त्वंजसानिगदितंभवतायथाहंसंसाधयामिभगवन्ननुशाधिभृत्यम् १६ सत्यस्यते
स्वदृशआत्मनआत्मनोऽन्यंवक्तारमीशविबुधेष्वपिनानुचक्षे ॥ सर्वेविमोहितधियस्तवमाययेमेब्रह्मादयस्तनुभृतोबहिरर्थभावाः १७ तस्माद्भवंतमनवद्यम
नंतपारंसर्वज्ञमीश्वरमकुंठविकुंठधिष्ण्यम् ॥निर्विण्णधीरहमुहवृजिनाभितप्तोनारायणंनरसखंशरणंप्रपद्ये १८ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रायेणमनुजालोकेलोकतत्त्व
विचक्षणाः ॥ समुद्धरंतिह्यात्मानमात्मनैवाशुभाशयात् १९ आत्मनोगुरुरात्मैवपुरुषस्यविशेषतः ॥ यत्प्रत्यक्षानुमानाभ्यांश्रेयोऽसावनुविंदते २० पुरु
षत्वेचमांधीराःसांख्ययोगविशारदाः ॥ आविस्तरांप्रपश्यंतिसर्वशक्त्युपबृंहितम् २१ एकद्वित्रिचतुष्पादोबहुपादस्तथापदः ॥ बह्व्यःसंतिपुरःसृष्टा
स्तासांमेपौरुषीप्रिया २२ अत्रमांमार्गयंत्यद्धायुक्ताहेतुभिरीश्वरम् ॥ गृह्यमाणैर्गुणैर्लिंगैरग्राह्यमनुमानतः २३ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥
अवधूतस्यसंवादंयदोरमिततेजसः २४ अवधूतंद्विजंकंचिच्चरंतमकुतोभयम् ॥ कविंनिरीक्ष्यतरुणंयदुःपप्रच्छधर्मवित् २५ यदुरुवाच ॥ कुतोबुद्धिरियं
ब्रह्मन्नकर्तुःसुविशारदा ॥ यामासाद्यभवाँल्लोकंविद्वांश्चरतिबालवत् २६

चक्षणाःपरीक्षकाः अशुभाशयाद्विषयवासनातः १९ तदुपपादयति आत्मनःपश्वादिशरीरेऽप्यात्मैवहिताहितज्ञानेगुरुः २० तत्रप्रत्यक्षंदर्शयति पुरुषत्वेचेति तथाचश्रुतिः “पुरुषत्वेचाविस्त
रामात्मासहिप्रज्ञानेनसंपन्नतमोविज्ञातंवदतिविज्ञातंपश्यतिवेदश्वस्तनंवेदलोकालोकौमर्त्येनामृतमीप्सत्येवसंपन्नोऽथेतरेषांपशूनामशनापिपासेएवाभिविज्ञानामि”ति २१ अतःपुरुषत्वंस्तौ
ति एकेति २२ अनुमानमाह अत्रपौरुष्यांपुरि युक्ताअप्रमत्ताअग्राह्यंग्राह्येभ्योऽहंकारादिभ्योव्यतिरिक्तंमामद्धासाक्षान्मृगयंति मार्गणेप्रकारद्वयमाह गृह्यमाणैर्बुद्ध्यादिभिर्गुणैर्हेतुभिः
जडानांप्रकाशःस्वप्रकाशमेकंविनानघटतइत्यनुपपत्तिमुखेनलक्षकैः तथातैरेवलिंगैर्व्याप्तिमुखेनानुमानतईश्वरंप्रवर्तकंमृगयंते बुद्ध्यादिकरणानिकर्तृप्रयोज्यानिकरणत्वाद्वास्यादिवदिति
तदुक्तम् “ भगवान्सर्वभूतेषुलक्षितःस्वात्मनाहरिः दृश्यैर्बुद्ध्यादिभिर्द्रष्टालक्षणैरनुमापकैरि”ति नचैतावताआनुमानिकआत्मेतिमंतव्यम् देहादिव्यतिरिक्तत्वंपदार्थशुद्धिमात्रस्यैवानुमाने
नविवक्षितत्वात् २३भूयोन्वयव्यतिरेकाभ्यामसंभावनादिनिवृत्तावितिहासमाह अत्रापीति २४ २५ सुविशारदाअतिनिपुणासर्वलोकविलक्षणा २६

सर्वलोकवैलक्षण्यमेवाऽऽह प्रायइति धर्मादिषुविवित्सायामात्मविचारेचमानवाःसमीहंतेप्रवर्तंते तत्राप्यायुरादेर्हेतुनाकामनयैव २७ त्वंतुनकस्यचित्कर्मणःकर्ताभवासि नकिंचिदीहसेइच्छ
सि नन्वशक्त्याऽज्ञानेनवाऽनैपुण्येनवाविरूपत्वेनवाऽवाग्मितयावाऔदासीन्यंघटतएवनेत्याह कल्पइत्यादिना २८ महानानंदश्चतवकुतइतिपृच्छति जनेष्विति २९ स्पर्शविहीनस्य
विषयभोगरहितस्य अत्रहेतुः केवलात्मनःकलत्रादिशून्यस्य ३० ३१ बुद्ध्यैवोपाश्रिताः स्वीकृतानतूपदेशेन अटामिपर्यटामि ३२ गुरूनाह पृथिवीति ३३ शोभनंरूपंकटिस्यक
रोतीतिसुपेशकृत् ३४ मेमयाश्रिताः तदाह एतेषांवृत्तिभिरात्मनःशिक्षाःशिक्षणीयानर्थान्हेयोपादेयादीनन्वशिक्षमनुशिक्षितवानस्मि ३५ नाहुषोययातिः ३६ क्षितेःक्षमांशिक्षित
वानित्याह भूतैरिति आक्रम्यमाणःपीड्यमानःतद्विद्वान्भूतानांदैववशवर्तित्वंविद्वान् व्रतंनियमम् ३७ पर्वतरूपाद्वृक्षरूपाचयापृथिवीतस्याःशिक्षितमाह शश्वदिति सर्वदापरार्थाः
परोपकारार्थाःसर्वाईहायस्यसःपरार्थएवएकांततःसंभवोयस्यसः भूभृत्तःपर्वतात् तस्यहिवृक्षतृणनिर्झरप्रसवक्रियाःपरार्थाएवयथातद्वत् तथानगशिष्योवृक्षशिष्यःसन्परात्मतांपराधीना

प्रायोधर्मार्थकामेषुविवित्सायांचमानवाः ॥ हेतुनैवसमीहंतेआयुषोयशसःश्रियः २७ त्वंतुकल्पःकविर्दक्षःसुभगोऽमृतभाषणः ॥ नकर्तानेहसेकिंचिज्जडो
न्मत्तपिशाचवत् २८ जनेषुदह्यमानेषुकामलोभदवाग्निना ॥ नतप्यसेऽग्निनामुक्तोगंगांभस्थइवद्विपः २९ त्वंहिनःपृच्छतांब्रह्मन्नात्मन्यानंदकारणम् ॥
ब्रूहिस्पर्शविहीनस्यभवतःकेवलात्मनः ३० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यदुनैवंमहाभागोब्रह्मण्येनसुमेधसा ॥ पृष्टःसभाजितःप्राहप्रश्रयावनतंद्विजः ३१ ब्राह्म
णउवाच ॥ संतिमेगुरवोराजन्बहवोबुद्ध्युपाश्रिताः ॥ यतोबुद्धिमुपादायमुक्तोऽटामीहतान्शृणु ३२ पृथिवीवायुराकाशमापोऽग्निश्चंद्रमारविः ॥ कपोतो
ऽजगरःसिंधुःपतंगोमधुकृद्गजः ३३ मधुहाहरिणोमीनःपिंगलाकुररोऽर्भकः ॥ कुमारीशरकृत्सर्पऊर्णनाभिःसुपेशकृत् ३४ एतेमेगुरवोराजंश्चतुर्विंशतिराश्रि
ताः ॥ शिक्षावृत्तिभिरेतेषामन्वशिक्षमिहात्मनः ३५ यतोयदनुशिक्षामियथावानाहुषात्मज ॥ तत्तथापुरुषव्याघ्रनिबोधकथयामिते ३६ भूतैराक्रम्य
माणोऽपिधीरोदैववशानुगैः ॥ तद्विद्वान्नचलेन्मार्गादन्वशिक्षंक्षितेर्व्रतम् ३७ शश्वत्परार्थसर्वेहःपरार्थैकांतसंभवः ॥ साधुःशिक्षेतभूभृत्तोनगशिष्यःपरात्म
ताम् ३८ प्राणवृत्त्यैवसंतुष्येन्मुनिर्नैवेंद्रियप्रियैः ॥ ज्ञानंयथाननश्येतनावकीर्येतवाङ्मनः ३९ विषयेष्वाविशन्योगीनानाधर्मेषुसर्वतः ॥ गुणदोषव्यपे
तात्मानविषज्जेतवायुवत् ४० पार्थिवेष्विहदेहेषुप्रविष्टस्तद्गुणाश्रयः ॥ गुणैर्नयुज्यतेयोगीगंधैर्वायुरिवाऽऽत्मदृक् ४१

त्मताम् वृक्षोयथापरैरवखंड्योत्पाट्यवानयनमप्यनुमन्यतेतद्वत् ३८ वायुरपिद्विविधःप्राणोबाह्यश्च तत्रप्राणस्यगुरुत्वमाह प्राणवृत्त्येति प्राणोह्याहारादिमात्रेणप्रवर्तते रूपरसादीनिंद्रिय
विषयांस्तुनापेक्षते तथामुनिरपिभवेदित्यर्थः प्राणवृत्तेरकरणेमनोवैकल्येनज्ञाननाशःस्यादतोदेहनिर्वाहःकर्तव्यः गुणलिप्सायांतुवाङ्मनश्चविक्षिप्येताऽतोनाधिकांलिप्सेदित्याह ज्ञानमिति
नावकीर्येतनाविक्षिप्येत ३९ विषयान्सेवमानोऽपितेष्वनासक्तिंबाह्याद्वायोःशिक्षेदित्याह विषयेष्विति नानाधर्मेषुशीतोष्णादिधर्मकेषु नहिवायुर्वनेदहनेवासज्जतेतद्वत् ४० यथावायुर्गं
धादिधर्मयोगेनप्रतीयमानोऽपिवस्तुतोनतद्योगीएवंदेहादिधर्मयोगेनाहंप्रत्ययेनप्रतीयमानोप्यात्मा नतद्धर्मवानितिसंभावितमितिवायोरेवशिक्षितमित्याह पार्थिवेष्विति तद्गुणाश्रयोदे
हधर्मान्बाल्यादीनाश्रित्यवर्तमानोगुणैस्तैरेव ४१

आकाशाच्छिक्षितंसंभावनाद्वयमाह अंतर्हितश्चेतिद्वयेन अंतर्हितश्चदेहांतर्गतोऽपिमुनिरात्मनोदेहाद्यसंगमतएवाव्यवच्छेदंचभावयेत् कुतः स्थिरजंगमेषु समन्वयेनयाव्याप्तिस्तया किंम
णिषुसूत्रस्येवव्याप्तिः न विततस्यसर्वगतस्य तत्कुतःब्रह्मात्मभावेनब्रह्मस्वरूपभावनया "तत्त्वमसी"तिश्रुतेः नन्वेतत्सर्वंकथंसंभवतितत्राऽऽह नभस्त्वंतत्तुल्यत्वंभावयेत् यथानभसःसर्वग
तस्यनघटादिभिःसंगःपरिच्छेदोवाएवमात्मनोऽपिसंभवतीति ४२ किंच कूटस्थस्याऽऽत्मनानागमापायिदेहादिसंबंधइत्याह तेजोबन्नमयैःतेजश्चआपश्चान्नंपृथिवीचतन्मयैःकालसृष्टैर्गुणै
र्देहादिभिःपुमान्नस्पृश्यतइतिनभोवत्संभवतीति ४३ स्वच्छत्वादिभिर्गुणैरुदकंजगत्पुनातीतितद्गुणामयाशिक्षिताइत्याह स्वच्छोनिर्मलः प्रकृतितःस्वभावतः स्निग्धोजनेष्वनुरागवान्
माधुर्योमधुरालापी तीर्थभूस्तीर्थस्थानम् अपांमित्रमुदकतुल्यः अघादितिपाठेसखायंपापात्पुनाति स्वच्छत्वादिगुणैरर्थादुदकसादृश्यंज्ञातव्यम् ४४ अग्नेःशिक्षितमाह तेजस्वीति ज्ञाना
तिशयात् विशेषतस्तपसादीप्तःदुर्धर्षोऽक्षोभ्यःसचासावुदरभाजनश्चापरिग्रहः युक्तात्मामुनिः ४५ अग्नेरेवशिक्षांतरमाह क्वचिदिति यथाऽग्निःपरेच्छयैवहविर्गृह्णातितथामुनिरित्या
ह दातॄणामिति प्रागुत्तराशुभंभूतंभविष्यच्चपापम् ४६ आत्मनोदेहोपाधिकमेवोच्चनीचत्वादिनस्वाभाविकमित्यप्यग्निदृष्टांतेनसंभावितमित्याह स्वमाययास्वाविद्ययासृष्टंसदसल्लक्षणंदेव

अंतर्हितश्चस्थिरजंगमेषुब्रह्मात्मभावेनसमन्वयेन ॥ व्याप्त्याऽव्यवच्छेदमसंगमात्मनोमुनिर्नभस्त्वंविततस्यभावयेत् ४२ तेजोऽबन्नमयैर्भावैर्मेघाद्यैर्वायुने
रितैः ॥ नस्पृश्यतेनभस्तद्वत्कालसृष्टैर्गुणैःपुमान् ४३ स्वच्छःप्रकृतितःस्निग्धोमाधुर्यस्तीर्थभूर्नृणाम् ॥ मुनिःपुनात्यपांमित्रमीक्षोपस्पर्शकीर्तनैः ४४
तेजस्वीतपसादीप्तोदुर्धर्षोदरभाजनः ॥ सर्वभक्षोऽपियुक्तात्मानादत्तेमलमग्निवत् ४५ क्वचिच्छन्नःक्वचित्स्पष्टउपास्यःश्रेयइच्छताम् ॥ भुंक्तेसर्वत्रदा
तृणांदहन्प्रागुत्तराशुभम् ४६ स्वमाययासृष्टमिदंसदसल्लक्षणंविभुः ॥ प्रविष्टईयतेतत्तत्स्वरूपोऽग्निरिवैधसि ४७ विसर्गाद्याःश्मशानांताभावादेहस्यना
ऽऽत्मनः ॥ कलानामिवचंद्रस्यकालेनाव्यक्तवर्त्मना ४८ कालेनह्योघवेगेनभूतानांप्रभवाप्ययौ ॥ नित्यावपिनदृश्येतेआत्मनोऽग्नेर्यथाऽर्चिषाम् ४९
गुणैर्गुणानुपादत्तेयथाकालंविमुंचति ॥ नतेषुयुज्यतेयोगीगोभिर्गाइवगोपतिः ५०

तिर्यगादिरूपंविप्रशूद्रादिरूपंवा ४७ आत्मनोजन्मादिषड्विकाराभावश्चंद्रदृष्टांतेनसंभावितइत्याह विसर्गाद्याइति विसर्गोजन्म श्मशानंनाशः तत्रेयंज्योतिःशास्त्रप्रक्रिया अप्यमंडलं
चंद्रस्तेजोमयंमंडलमादित्यस्तयोरेकनक्षत्रावस्थानेचंद्रोनदृश्यते चक्षुषआदित्यमंडलेनसमदेशस्थितेनव्यवधानात् साअमावास्या अथषष्टिघटिकाभिश्चंद्रोनक्षत्रांतरंगच्छति आदि
त्यस्तुत्रयोदशभिरहोरात्रैः अतःप्रतिपदमारभ्यविषमस्थितस्याऽऽदित्यमंडलस्यपंचदशःपंचदशोभागआप्यमंडलेप्रतिबिंबितोदृश्यतेसाकलेत्युच्यते एवंपंचदशेऽह्नित्रयोदशभिर्नक्षत्रै
रंतरमितिराशिचक्रस्यसप्तविंशतिनक्षत्रात्मकस्यमध्येसंमुखौचंद्रादित्यौतिष्ठतस्तदासंपूर्णप्रतिबिंबंभूच्छायालांछितंदृश्यतेसापौर्णिमा तस्याममावास्याप्रतिबिंबेनसहषोडशकलश्चंद्रउप
चर्यते ततःपुनःप्रतिपदमारभ्यमंडलयोर्विषमीभावात्कलाह्रासः तत्रयथाकलानामेवोत्पत्त्यादयोनाप्यमंडलस्यतथाऽऽत्मनोऽपीत्याह कलानामिवेति ४८ सिंहावलोकनेनाग्निदृष्टांतेनै
वदेहानाक्षणभंगुरतयावैराग्यंशिक्षितमित्याह कालेनेति ओघवद्वेगोयस्यतेन आत्मनःसंबंधिनांभूतानांदेहानामित्यर्थः अर्चिषांज्वालानाम् ४९ आदित्याच्छिक्षितमाहद्वयेन गुणैरि
तिगुणैरिंद्रियैर्गुणान्विषयानुपादत्तेयथाकालमर्थिन्यागतेसतिविमुंचतिच नतेषुयुज्यतेलब्धमितिदत्तमितिवाऽभिनिवेशंनकरोति गोभीरश्मिभिर्गाःजलानिगोपतिःसूर्योयथा ५०

स्वतोभेदशून्यस्याप्यात्मनोभेदप्रतीतिरुपाधिवशादित्यादित्यदृष्टांतेनैवसंभावितमित्याह बुध्यतइति स्वेस्वस्वरूपेऽवस्थितआत्माभेदेननबुध्यते अभिव्यनक्तीतिव्यक्तिरुपाधिः व्यक्तिस्थउपाधौप्रतिबिंबितस्तुतद्गतइवउपाधिप्रविष्टइवभेदेनस्थूलमतिभिर्लक्ष्यते अर्कवदित्यन्वयः ५१ कपोताच्छिक्षितमाह नातिस्नेहइति स्नेहःप्रीतिः प्रसंगउपलालनाद्यासक्तिः ५२ दृष्टांतंप्रपंचयतिकपोतःकश्चनेति ५३ तयोर्मिथःस्नेहप्रसंगौदर्शयाति कपोतावितित्रयेण स्नेहेनगुणितंबद्धंहृदयंययोस्तौ ५४ विस्रब्धौनिःशंकौ ५५ साकपोतीतर्पयंतीसहासवीक्षितालापादिभिःप्रीणयंत्यतएवतेनानुकंपितासतीयंयंवांछतितंतंकामंसमनयत्संपादयामास राजन्नितित्वंयथेतिसूचितम् ५६ ५७ तेषुजलभरितेष्वंडेषु हरेःस्वभावकर्मादिशक्तिभीरचितावयवाःपक्षि

बुध्यतेस्वेनभेदेनव्यक्तिस्थइवतद्गतः ॥ लक्ष्यतेस्थूलमतिभिरात्माचावस्थितोऽर्कवत् ५१ नातिस्नेहःप्रसंगोवाकर्तव्यःक्वापिकेनचित् ॥ कुर्वन्विंदेतसंतापं कपोतइवदीनधीः ५२ कपोतःकश्चनारण्येकृतनीडोवनस्पतौ ॥ कपोत्याभार्ययासार्धमुवासकतिचित्समाः ५३ कपोतौस्नेहगुणितहृदयौगृहधर्मिणौ ॥ दृष्टिंदृष्ट्यांऽगमंगेनबुद्धिंबुद्ध्याबबंधतुः ५४ शय्यासनाटनस्थानवार्ताक्रीडाशनादिकम् ॥ मिथुनीभूयविस्रब्धौचेरतुर्वनराजिषु ५५ यंयंवांछतिसाराजंस्तर्पयंत्यनुकंपिता ॥ तंतंसमनयत्कामंकृच्छ्रेणाप्यजितेंद्रियः ५६ कपोतीप्रथमंगर्भंगृह्णतीकालआगते ॥ अंडानिसुषुवेनीडेस्वपत्युःसन्निधौसती ५७ तेषुकालेव्यजायंतरचितावयवाहरेः ॥ शक्तिभिर्दुर्विभाव्याभिःकोमलांगतनूरुहाः ५८ प्रजाःपुपुषतुःप्रीतौदंपतीपुत्रवत्सलौ ॥ शृण्वंतौकूजितंतासांनिर्वृतौकलभाषितैः ५९ तासांपतत्रैःसुस्पर्शैःकूजितैर्मुग्धचेष्टितैः ॥ प्रत्युद्गमैरदीनानांपितरौमुदमापतुः ६० स्नेहानुबद्धहृदयावन्योऽन्यंविष्णुमायया ॥ विमोहितौदीनधियौशिशून्पुपुषतुःप्रजाः ६१ एकदाजग्मतुस्तासामन्नार्थंतौकुटुंबिनौ ॥ परितःकाननेतस्मिन्नर्थिनौचेरतुश्चिरम् ६२ दृष्ट्वातांल्लुब्धकःकश्चिद्यदृच्छातोवनेचरः ॥ जगृहेजालमातत्यचरतःस्वालयांतिके ६३ कपोतश्चकपोतीचप्रजापोषेसदोत्सुकौ ॥ गतौपोषणमादायस्वनीडमुपजग्मतुः ६४ कपोतीस्वात्मजान्वीक्ष्यबालकान्जालसंवृतान् ॥ तानभ्यधावत्क्रोशंतीक्रोशतोभृशदुःखिता ६५ साऽसकृत्स्नेहगुणितादीनचित्ताऽजमायया ॥ स्वयंचाबध्यतशिचाबद्धान्पश्यंत्यपस्मृतिः ६६ कपोतश्चाऽऽत्मजान्बद्धानात्मनोप्यधिकान्प्रियान् ॥ भार्यांचाऽऽत्मसमांदीनोविललापातिदुःखितः ६७ अहोमेपश्यतापायमल्पपुण्यस्यदुर्मतेः ॥ अतृप्तस्याकृतार्थस्यगृहस्त्रैवर्गिकोहतः ६८ अनुरूपानुकूलाचयस्यमेपतिदेवता ॥ शून्येगृहेमांसंत्यज्यपुत्रैःस्वर्यातिसाधुभिः ६९ सोऽहंशून्येगृहेदीनोमृतदारोमृतप्रजः ॥ जिजीविषेकिमर्थंवाविधुरोदुःखजीवितः ७० तांस्तथैवाऽऽवृतान्शिग्भिर्मृत्युग्रस्तान्विचेष्टतः ॥ स्वयंचकृपणःशिक्षुपश्यन्नप्यबुधोऽपतत् ७१ तंलब्ध्वालुब्धकःक्रूरःकपोतंगृहमेधिनम् ॥ कपोतकान्कपोतींचसिद्धार्थःप्रययौगृहम् ७२

णःकोमलान्यंगानितनूरुहाश्चयेषांते ५८ ५९ पतत्रैःपक्षैःअदीनानांहृष्टानाम् ६० शिशून्बालान्प्रजाःपुत्रान् ६१ ६२ स्वालयांतिकेचरतःक्रीडतः तान्कपोतपुत्रान् आतत्यप्रसार्य ६३ उत्सुकत्वादेवतत्पोषणार्थंगतौसंतौ पोषणंभक्ष्यम् ६४ ६५ शिचाजालेन ६६ आत्मानुरूपांभार्यांचविललाप शुशोच ६७ विलापमाहत्रयेण अहोइतिअतृप्तस्यदृष्टसुखेअकृतार्थस्यादृष्टमसंपादयतः ६८ ६९ ७० तानावृतान्पश्यन्नपि शिक्षु जालेषु ७१ ७२

दार्ष्टांतिकेयोजयति एवमिति ७३ एवंगृहासक्तिस्तिरश्चामप्यनर्थहेतुर्मनुष्यस्यत्वतिनिंदितेत्याह यःप्राप्येति ७४ ॥ इतिभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेटीकायांसप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥
अष्टमेऽजगरादिभ्योनवभ्यःशिक्षितंहरिः ॥ अवधूतगिराप्राहविवेकायोद्धवंप्रति ॥ १ ॥ प्रारब्धकर्मभोगस्यावश्यंभावित्वात्तदर्थोद्यमैर्नायुर्व्यर्थयोद्वृथाकर्तव्यइत्यजगराच्छिक्षितमित्याह
सुखमित्यादिना यदैंद्रियकंसुखंतत्स्वर्गेनरकेचभवत्येव यथादुःखम् तस्माद्बुधस्तन्नेच्छेत् ॥ १ ॥ शरीरनिर्वाहमात्रंतुयथालब्धेनकर्तव्यमित्याह ग्रासमिति आजगरोऽजगरवृत्तिः अक्रि
यउदासीनः २ यदानापततितदाकिंकर्तव्यंतत्राऽऽह शयीतेति अनुपक्रमोनिरुद्यमः दिष्टभुक्दैवमेवप्रापकमितिधैर्यवान् ३ ननुसमर्थोऽपिशयीतैवाकिम् ओमित्याह ओजइति ओजइं
द्रियबलम् सहोमनोबलम् बलंशारीरमेव तद्युक्तमपिदेहमकर्मकमेवबिभ्रच्छयानएवभवेत् वीतनिद्रःस्वार्थेदत्तदृष्टिश्चभवेन्नपुनरीहेत इंद्रियावानपीतिदर्शनादिव्यापारमपिनिवारयति ४
समुद्राच्छिक्षितमाह मुनिरिति बहिःप्रसन्नश्चासावंतर्गंभीरश्च दुर्विगाह्यएवंभूतइतिपरिकलयितुमशक्यः अलक्ष्याभिप्रायत्वात् दुरत्ययोऽनतिक्रमणीयः तेजस्वित्वात् अनंतपारःकालतो

एवंकुटंब्यशांतात्माद्वंद्वारामःपतत्रिवत् ॥ पुष्णन्कुटुंबंकृपणःसानुबंधोऽवसीदति ७३ यःप्राप्यमानुषंलोकंमुक्तिद्वारमपावृतम् ॥ गृहेषुखगवत्सक्तस्त
मारूढच्युतंविदुः ७४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ सुखमैंद्रियकंराजन्स्व
र्गेनरकएवच ॥ देहिनांयद्यथादुःखंतस्मान्नेच्छेततद्बुधः १ ग्रासंसुमृष्टंविरसंमहांतंस्तोकमेववा ॥ यदृच्छयैवाऽऽपतितंग्रसेदाजगरोऽक्रियः २ शयीताहा
निभूरीणिनिराहारोऽनुपक्रमः ॥ यदिनोपनमेद्ग्रासोमहाहिरिवदिष्टभुक् ३ ओजःसहोबलयुतंबिभ्रद्देहमकर्मकम् ॥ शयानोवीतनिद्रश्चनेहेतेंद्रियवानपि
४ मुनिःप्रसन्नगंभीरोदुर्विगाह्योदुरत्ययः ॥ अनंतपारोह्यक्षोभ्यःस्तिमितोदइवार्णवः ५ समृद्धकामोहीनोवानारायणपरोमुनिः ॥ नोत्सर्पेतनशुष्येतस
रिद्भिरिवसागरः ६ दृष्ट्वास्त्रियंदेवमायांतद्भावैरजितेंद्रियः ॥ प्रलोभितःपतत्यंधेतमस्यग्नौपतंगवत् ७ योषिद्धिरण्याभरणांबरादिद्रव्येषुमायारचितेषुमूढः
प्रलोभितात्माह्युपभोगबुद्ध्यापतंगवन्नश्यतिनष्टदृष्टिः ८ स्तोकंस्तोकंग्रसेद्ग्रासंदेहोवर्तेतयावता ॥ गृहानहिंसन्नातिष्ठेद्वृत्तिंमाधुकरींमुनिः ९ अणुभ्यश्च
महद्भ्यश्चशास्त्रेभ्यःकुशलोनरः ॥ सर्वतःसारमादद्यात्पुष्पेभ्यइवषट्पदः १०

देशतश्चापरिच्छेद्यः स्वरूपाविर्भावात् अक्षोभ्योऽविकार्यः रागाद्यभावात् स्तिमितोदोनिश्चलोदकोऽर्णवोयथातद्वदेतैर्गुणैर्भवेदित्यर्थः ५ किंच वर्षासुसरिद्भिःसमृद्धोऽपिसागरोयथानो
त्सर्पेतग्रीष्मेताद्भिर्हीनोऽपिनशुष्येततथासमृद्धकामस्तद्भिर्हीनोवानहृष्येन्नशोचेदित्यर्थः अत्रहेतुःनारायणपरो नतुविषयपरइति ६ रूपगंधस्पर्शशब्दरसैःपंचभिर्विषयैर्मोहिताःपतंगमधुकरग
जहरिणमीनाहताअतस्तेष्वनासक्तौपंचैतेगुरवःतदुक्तम्‘पतंगमातंगकुरंगभृंगमीनाहताःपंचभिरेवपंच एकःप्रमादीसकथंनहन्यतेयःसेवतेपंच’भिरेवपंचेतितत्ररूपाविलासमोहितोनश्यतीतिपतं
गाच्छिक्षितमाह दृष्ट्वेति तस्याभावैःप्रलोभितः७ स्त्रियमुपलक्षणीकृत्यैतत्प्रपंचयति योषिदिति ८ मधुकराच्छिक्षितमाह स्तोकमिति गृहान्गृहस्थानाहिंसन्नपीडयन् अयंभावः यथामधुक
रोविशिष्टगंधलोभेनैकस्मिन्नेवपद्मेवसन्नस्तमयसमयेमुकुलितेतस्मिन्बध्यतेएवंमुनिरपिशुणलोभेनैकमेवगृहमाश्रितस्तन्मोहेनबध्यतइति ९ किंच अणुभ्यश्चेति १०

द्विविधोमधुकृत् मधुकृंततिपुष्पादाच्छिद्यगृह्णातीतिमधुकृद्भ्रमरः मधुकरोत्याहारत्वेनस्वरूपेणचेतिमधुमक्षिकाच तत्रप्रथमाच्छिक्षितमुक्तंद्वितीयाच्छिक्षितमाहसायमिदंभोक्ष्यामिश्वइदं
भोक्ष्यामीतिभिक्षितमन्नादिनसंगृह्णीतकिंतुपाणिपात्रस्तन्मात्रग्राही यद्वा उदरमेवामत्रंपात्रंयस्यसःएकभिक्षायामुदरमात्रग्राही भवेत् संग्रहीतुमक्षिकेवनभवतिनजीवतीत्यर्थः ११
एताद्विवृणोतिपुनःसायंतनमिति १२ स्पर्शासक्तिर्नाशहेतुरितिगजाच्छिक्षितमित्याह पदाऽपीतिपादेनापिदारवींदारुमयीमपिगजोहिकारिणींप्रदर्श्यनिखाततृणपिहितगर्तेनिपात्यबध्य
ते १३ किंच नाधिगच्छेदितिनोपगच्छेत् १४ त्यागभोगविहीनोधनसंचयःपरगामीभवतीत्यत्रमधुहागुरुरित्याह नदेयमिति तदन्याबलवान्भुक्तेतद्धन्यस्तत्वान्यः मधुहामाक्षिकाभिःसं
चितंमधुयथाभुंक्तेतद्वत् ननुसुगुप्तंधनंकथमन्योज्ञास्यतिहरिष्यतिचेतितत्राऽऽह अर्थवित् लिंगैरर्थंतदुपायंचवेत्तीत्यर्थवित् यथामधुहातरुकोटरादिगतंमधुवेत्तिहरतिच १५ स्वोद्यमंविनाऽ
पिभोगःसंभवतीत्यत्रापिसएवगुरुरित्याह सुदुःखेति आशासानानामितिवक्तव्येवर्णलोपआर्षः 'यतिश्चब्रह्मचारीचपक्वान्नस्वामिनावुभौ तयोरन्नमदत्त्वातुभुक्त्वाचांद्रायणंचरेदि'तिगृहिणा

सायंतनंश्वस्तनंवानसंगृह्णीतभिक्षितम् ॥ पाणिपात्रोदरामत्रोमक्षिकेवनसंग्रही ११ सायंतनंश्वस्तनंवानसंगृह्णीतभिक्षुकः ॥ मक्षिकाइवसंगृह्णन्सहतेन
विनश्यति १२ पदाऽपियुवतींभिक्षुर्नस्पृशेद्दारवीमपि ॥ स्पृशन्करीवबध्येतकरिण्याअंगसंगतः १३ नाधिगच्छेत्स्त्रियंप्राज्ञःकर्हिचिन्मृत्युमात्मनः ॥ ब
लाधिकैःसहन्येतगजैरन्यैर्गजोयथा १४ नदेयंनोपभोग्यंचलुब्धैर्यद्दुःखसंचितम् ॥ भुंक्तेतदपितच्चान्योमधुहेवार्थविन्मधु १५ सुदुःखोपार्जितैर्वित्तैराशासा
नांगृहाशिषः ॥ मधुहेवाग्रतोभुंक्तेयतिर्वैगृहमेधिनाम् १६ ग्राम्यगीतंनशृणुयाद्यतिर्वनचरःक्वचित् ॥ शिक्षेतहरिणाद्बद्धान्मृगयोर्गीतमोहितात् १७ नृत्य
वादित्रगीतानिजुषन्ग्राम्याणियोषिताम् ॥ आसांक्रीडनकोवश्यऋष्यशृंगोमृगीसुतः १८ जिह्वयाऽतिप्रमाथिन्याजनोरसविमोहितः ॥ मृत्युमृच्छत्यसद्बु
द्धिर्मीनस्तुबडिशैर्यथा १९ इंद्रियाणिजयंत्याशुनिराहारामनीषिणः ॥ वर्जयित्वातुरसनंतन्निरन्नस्यवर्धते २० तावज्जितेंद्रियोनस्याद्विजितान्येंद्रियःपु
मान् ॥ नजयेद्रसनंयावज्जितंसर्वंजितेरसे २१ पिंगलानामवेश्याऽऽसीद्विदेहनगरेपुरा ॥ तस्यामेशिक्षितंकिंचिन्निबोधनृपनंदन २२ सास्वैरिण्येकदाकां
तंसंकेतउपनेष्यती ॥ अभूत्कालेबहिर्द्वारिबिभ्रतीरूपमुत्तमम् २३ मार्गआगच्छतोवीक्ष्यपुरुषान्पुरुषर्षभ ॥ तान्शुल्कदान्वित्तवतःकांतान्मेनेऽर्थकामु
का २४ आगतेष्वपयातेषुसासंकेतोपजीविनी ॥ अप्यन्योवित्तवान्कोऽपिमामुपैष्यतिभूरिदः २५

मावश्यकत्वेनदानविधानात् १६ हरिणाच्छिक्षितमाह ग्राम्येति भगवद्गीतंतुशृणुयादेव मृगयोर्लुब्धकस्य १७ हरिणशब्दादेवहरिणीसुतऋष्यशृंगोऽपिगुरुर्ज्ञातव्यइत्याह नृत्येति
वश्योबभूवेतिशेषः १८ रसासक्तिर्नाशहेतुरितिमीनाच्छिक्षितमित्याह जिह्वयेति अतिप्रमाथिन्याअतिक्षोभिकयादुर्जयया ऋच्छतिप्राप्नोति बडिशैरामिषलिप्तैर्लोहकंटकैः १९ दुर्जय
त्वमुपपादयति इंद्रियाणीतिद्वाभ्याम् अयंभावःयद्याहारस्त्यज्यतेतर्ह्यन्येंद्रियजयःकेवलंभवतिरसनेंद्रियंतुवर्धतेयदितुभुज्यतेतर्हिपुनश्चरसासक्त्यासर्वेंद्रियक्षोभःस्यात् अतोरसासक्तिंप
रित्यज्यौषधवद्भुंजीतेति प्राणवृत्त्यैवसंतुष्येदित्यत्रोक्तमपिरसनस्यातिदुर्जयत्वज्ञापनायोच्यतइतिविशेषः २० २१ पिंगलायानैराश्यंशिक्षितमितिवक्तुंतदाख्यानमाह पिंगलेत्यादिना मे
मयाशिक्षितम् २२ स्वैरिणीकामचारिणीसंकेतेरतिस्थाने २३ तान्वित्तवतःसधनानतएवशुल्कदान्मूल्यदान्कांतान्सुरतार्हान् २४ अपिःसंभावनायाम् अन्योऽपिमामुपैष्यत्येवंदुराश
येत्युत्तरेणान्वयः २५

द्वार्यवलंबमानापुनःप्रविशतीपुनर्निर्गच्छंतीएवंकुर्वती निशीथमर्धरात्रंप्राप २६ निर्वेदोलंबुद्धिः वित्तचिंतैवहेतुर्यस्यसः २७ यथायथावत् मममत्तःशृणु ननुकिंनिर्विण्णायागीतश्रवणे नतत्राऽऽह हियस्मात्पुरुषस्याऽऽशापाशानांनिर्वेदोऽसिर्यथातथाछेत्ता २८ तत्रहेतुः नहीति अंगहेराजन् २९ अविजितात्मत्वेहेतुः याऽहंबालिशाविवेकशून्यातस्याःकुतः येनकारणे नासतस्तुच्छान्नरात्कामंकामये ३० बालिशत्वंप्रपंचयति संतमितिचतुर्भिः समीपेसंतमंतर्यामित्वात् इममपरोक्षमीश्वरम् ३१ अतिविगर्ह्याऽतिनिंद्यायायावार्ताजीविकातया कुतः सांकेत्येनयावृत्तिस्तया बहुव्रीहिणास्याविशेषणंवा परिवार्थंप्रपंचयति स्त्रैणादिति स्त्रीलंपटादथचार्थतृषोलुब्धा दतएवानुशोच्यान्नराद्याऽहंवित्तंरतिंचेच्छती मयावृथाऽऽत्मापरितापितः केनवित्तमिच्छति तेननरेणक्रीतेनस्वयंविक्रीतेनाऽऽत्मनादेहेन ३२ अहोधिङ्मांयाऽहमतिबीभत्सितंभजामीत्याह यदिति वंशोनामस्थूणासुनिहितास्तिर्यग्वेणुः वंश्यास्तस्मिन्नुभयतोनिहितावेणवः अस्थिभिरेवनिर्मितावंशादयोयस्मिंस्तत् तत्रपृष्ठेदीर्घमस्थियत्सवंशः पार्श्वास्थीनिवंश्यानि स्थूणाहस्तपादास्थीनि तथारोमभिर्नखैश्चापिनद्धंछादितम् तथाऽपिक्षरं

एवंदुराशयाध्वस्तनिद्राद्वार्यवलंबती ॥ निर्गच्छंतीप्रविशतीनिशीथंसमपद्यत २६तस्यावित्ताशयाशुष्यद्वक्त्रायादीनचेतसः ॥ निर्वेदःपरमोजज्ञेचिंताहेतुः
सुखावहः २७ तस्यानिर्विण्णचित्तायागीतंशृणुयथामम ॥ निर्वेदआशापाशानांपुरुषस्ययथाह्यसिः२८ नह्यंगाजातनिर्वेदोदेहबंधंजिहासति ॥ यथाविज्ञा
नरहितोमनुजोममतांनृप २९ पिंगलोवाच॥ अहोमेमोहविततिंपश्यताविजितात्मनः ॥ याकांतादसतःकामंकामयेयेनबालिशा३० संतंसमीपेरमणंरतिप्र
दंवित्तप्रदंनित्यमिमंविहाय ॥ अकामदंदुःखभयाधिशोकमोहप्रदंतुच्छमहंभजेऽज्ञा ३१ अहोमयाऽऽत्मापरितापितोवृथासांकेत्यवृत्त्याऽतिविगर्ह्यवार्तया ॥
स्त्रैणान्नराद्यार्थतृषोऽनुशोच्यात्क्रीतेनवित्तंरतिमात्मनेच्छती ३२ यदस्थिभिर्निर्मितवंशवंश्यस्थूणंत्वचारोमनखैःपिनद्धम् ॥ क्षरन्नवद्वारमगारमेतद्विण्मूत्र
पूर्णमदुपैतिकाऽन्या ३३ विदेहानांपुरेह्यस्मिन्नहमेकैवमूढधीः ॥ याऽन्यमिच्छंत्यसत्यस्मादात्मदात्काममच्युतात् ३४ सुहृत्प्रेष्ठतमोनाथआत्माचायंशरी
रिणाम् ॥ तंविक्रीयाऽऽत्मनैवाहंरमेऽनेनयथारमा ३५ कियत्प्रियंतेव्यभजन्कामायेकामदानराः ॥ आद्यंतवंतोभार्यायादेवावाकालविद्रुताः ३६ नूनंमेभ
गवान्प्रीतोविष्णुःकेनापिकर्मणा ॥ निर्वेदोऽयंदुराशायायन्मेजातःसुखावहः ३७ मैवंस्युर्मंदभाग्यायाःक्लेशानिर्वेदहेतवः ॥ येनानुबंधंनिर्हृत्यपुरुषः
शममृच्छति ३८

तिनवद्वाराणियस्मिंस्तत् एवंभूतागाररूपंनृशरीरमेतन्मत् मत्तोऽन्याकावाकांतबुद्ध्याउपैतिसेवते ३३ सत्संगतौसत्यामप्यहोममभोहइत्याह विदेहानामिति याऽहमसतीअच्युतादन्यम् कामंभोगमिच्छंतीसा ३४ एवंनिर्विण्णासतीअतःपरमेवंकरिष्यामीत्याह सुहृदिति अयमीश्वरः आत्मनैवाऽऽत्मानमेवनिवेद्यतंविक्रीयविशेषेणक्रीत्वाऽनेनैवसहरमे रमालक्ष्मीर्यथा ३५ अन्यस्यासेव्यत्वंदर्शयति कियदिति आद्यंतवंतोयेकामाविषयाःकामदानरात्रादेवावाकालकलिताभार्यायाःकियत्प्रियंकृतवंतोनकिंचित् अतोनेहामुत्रचतद्व्यतिरिक्तःकोऽपिसेव्योऽस्तीत्यर्थः एवंनिश्चित्यस्वभाग्यमभिनंदति नूनमिति दुष्टाआशायस्यास्तस्यामे ३७ ननुधनाप्राप्त्याक्लिष्टाऽसिकथंविष्णुःप्रीतस्तत्राऽऽह मैवामिति मंदभाग्याचेदंहस्यांतर्ह्येवनिर्वेदहेतवःक्लेशानस्युरित्यर्थः येननिर्वेदेनानुबंधंगृहादिकंनिर्हृत्यपरित्यज्य ३८

अतस्तेनश्रीविष्णुनोपकृतंकृतमुपकारंनिर्वेदलक्षणम् ग्राम्येषुनरेषुविषयेषुवासंगताः ३९ कथंव्रजसितदाह संतुष्टेति ४० ननुब्रह्मादीन्हित्वाअमुनैवेतिकोऽयंनियमस्तत्राऽऽह संसारेति
मुषितेक्षणमपहृतविवेकम् ४१ तर्हिकिमात्मत्राणोपाधिनातंभजिष्यसिन तत्रसर्वतोनिर्विद्यभगवद्भजनेप्रवृत्तस्याऽऽत्मनएवसमर्थत्वादित्याह आत्मैवेति यदाएवंजगत्पश्येत्ततश्चाप्रमत्तः
सन्निखिलादिहामुत्रचभोगान्निर्विद्येततदाह्यात्मनैवाऽऽत्मनोगोप्तेत्यन्वयः अतःकेवलंप्रेम्णैवभजामीतिभावः ४२ कांतस्यतर्षोऽभिलाषस्ततोजाताम् ४३ फलितमाह आशाहीति ४४ ॥
इतिभागवतएकादशस्कंधेटीकायामष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ छ ॥ नवमेकुररादिभ्योदेहतश्चोपाशिक्षितम् ॥ श्रुत्वायदुःकृतार्थोऽभूदितिकृष्णेनवर्णितम् ॥ १ ॥ कुरराच्छिक्षितमाह परि
ग्रहोहीति यद्यत्प्रियतमंतस्यतस्यपरिग्रहः तद्विद्वान्परिग्रहोदुःखमितिविद्वान्सन् यस्त्वकिंचनस्त्यक्तपरिग्रहोनतुदरिद्रः ॥ १ ॥ तदाह सामिषमिति २ अर्भकाशिक्षामाह नेति

तेनोपकृतमादायशिरसाग्राम्यसंगताः ॥ त्यक्त्वादुराशाःशरणंव्रजामितमधीश्वरम् ३९ संतुष्टाश्रद्दधत्येतद्यथालाभेनजीवती ॥ विहराम्यमुनैवाहमात्मना
रमणेनवै ४० संसारकूपेपतितंविषयैर्मुषितेक्षणम् ॥ ग्रस्तंकालाहिनाऽऽत्मानंकोऽन्यस्त्रातुमधीश्वरः ४१ आत्मैवह्यात्मनोगोप्तानिर्विद्येतयदाऽखिलात् ॥
अप्रमत्तइदंपश्येद्ग्रस्तंकालाहिनाजगत् ४२ ब्राह्मणउवाच ॥ एवंव्यवसितमतिर्दुराशांकांततर्षजाम् ॥ छित्त्वोपशममास्थायशय्यामुपविवेशसा ४३ आ
शाहिपरमंदुःखंनैराश्यंपरमंसुखम् ॥ यथासंछिद्यकांताशांसुखंसुष्वापपिंगला ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणएकादशस्कंधेपिंगलोपाख्यानेऽष्टमोध्या
यः ॥ ८ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ परिग्रहोहिदुःखाययद्यत्प्रियतमंनृणाम् ॥ अनंतंसुखमाप्नोतितद्विद्वान्यस्त्वकिंचनः १ सामिषंकुररंजघ्नुर्बलिनोयेनिरामि
षाः ॥ तदामिषंपरित्यज्यससुखंसमविंदत २ नमेमानावमानौस्तोनचिंतागेहपुत्रिणाम् ॥ आत्मक्रीडआत्मरतिर्विचरामीहबालवत् ३ द्वावेवचिंतया
मुक्तौपरमानंदआप्लुतौ ॥ योविमुग्धोजडोबालोयोगुणेभ्यःपरंगतः ४ क्वचित्कुमारीत्वात्मानंवृणानान्गृहमागतान् ॥ स्वयंतानर्हयामासक्वापियातेषुबंधुषु ५
तेषामभ्यवहारार्थंशालीन्रहसिपार्थिव ॥ अवघ्नंत्याःप्रकोष्ठस्थाश्चक्रुःशंखाःस्वनंमहत् ६ सातज्जुगुप्सितंमत्वामहतीव्रीडिताततः ॥ बभंजैकैकशःशंखान्द्वौ
द्वौपाण्योरशेषयत् ७ उभयोरप्यभूद्घोषोह्यवघ्नंत्याःस्मशंखयोः ॥ तत्राप्येकंनिरभिददेकस्मान्नाभवद्ध्वनिः ८ अन्वशिक्षमिमंतस्याउपदेशमरिंदम ॥ लो
काननुचरन्नेतांल्लोकतत्त्वविवित्सया ९ वासेबहूनांकलहोभवेद्वार्ताद्वयोरपि ॥ एकएवचरेत्तस्मात्कुमार्याइवकंकणः १०

गेहपुत्रिणांतद्वतांयाभवतिचिंतासाचमेनास्ति आत्मनैवक्रीडायस्य आत्मनिरतिःप्रीतिर्यस्यसः ३ नन्वज्ञसर्वज्ञयोःकिंसादृश्यंनैश्चित्यंपरमसुखमित्याह द्वाविति विमुग्धोऽज्ञःजडो
नुद्यमःएवंभूतोयोबालोयश्चप्रकृतेःपरमीश्वरंप्राप्तस्तौद्वौ ४ कुमार्याःशिक्षितंवक्तुमाख्यायिकामाह क्वचिदित्यादिना वृणानान्स्ववरणायाऽऽगतान् बंधुषुपित्रादिषु ५ शंखाःशंखवलयाः
महद्यथाभवतितथास्वनंचक्रुः ६ सामहतीबुद्धिमती तत्स्वयंशाल्यवहननम् जुगुप्सितंदरिद्रताद्योतकम् एकैकशःक्रमेणैकमेकंबभंजस्वकरादपसारितवती ७ निरभिदत्पृथक्कृतवती ८
ननुकुमार्यास्तवचकथंसंगतिस्तत्राऽऽह लोकानिति ९ वासइतिप्रथमांतपाठे कलहहेतुः वार्तागोष्ठीहेतुर्भवेदित्यर्थः १०

चितैकाग्रताद्वैतास्फूर्तिलक्षणसमाधिहेतुरितिशरकाराच्छिक्षितमित्याह मनइति तत्रोपायमाह जितेति आसनजयेश्वासजयस्तस्यचजयेश्वासाधीनंमनोनिश्चलंभवति ननु क्षणंनिश्चलं सदपिमनोविषयवासनयायदिविक्षिप्येतसुषुप्ताविवसर्वथालीयेतवातदाकिंतत्राऽऽह वैराग्येति वैराग्येणाविक्षिप्यमाणमभ्यासयोगेनलक्ष्येध्रियमाणंस्थिरीक्रियमाणम् ११ एकत्रेतिकुत्र तदाह यस्मिन्निति यल्लयविक्षेपात्मकंमनएतद्यस्मिन्परमानंदरूपेभगवतिलब्धास्पदंसत्कर्मरेणून्कर्मवासनामुंचतितस्मिन् ननुकर्मवासनात्यागेऽपिसुषुप्तिवल्लयोदुर्वारः न सत्त्वेनेति वृद्धेनोपशमात्मकेन रजस्तमसोरभावेविक्षेपलयाभावान्निर्वाणमवृत्तिकंध्येयाकारेणावस्थानमुपैति कुतः अनिंधनम् इंधनंगुणास्तत्कार्यंचतद्रहितम् तदुक्तंयोगशास्त्रे 'मनसोवृत्तिशून्यस्यब्रह्माकारतयास्थितिः याऽसंप्रज्ञातनामासौसमाधिरभिधीयते'इति १२ ततश्चनद्वैतस्फूर्तिरित्याह तदेति बहिर्दर्शनादिना अंतरंस्मृत्या इषौगतात्मातस्यऋजूकरणेदत्तचित्तोभेरीघोषैरंतिकेव्रजंतंनृपतिमपिनवेदतद्वत् १३ सर्पाच्छिक्षितमाह एकचारीति योगिसंमर्दस्यापित्यागेकुमारीगुरुः जनसंगत्यागेसर्पः सयथाजनाच्छंकमानएकाकीविचरतिनियतनिकेतरहितश्चसदाऽप्रमत्तश्चैकांतवासीच आचारैर्गतिभिःसविषोनिर्विषोवेतिनलक्ष्यतेच असहायश्चमितभाषीचतद्वन्मुनिर्वर्तेतेत्यर्थः १४ किंच गृहारंभइति अध्रुवात्मनोनश्वरदेहस्य सुखंयथाभवतितथाव

मनएकत्रसंयुज्याज्जितश्वासोजितासनः ॥ वैराग्याभ्यासयोगेनध्रियमाणमतंद्रितः ११ यस्मिन्मनोलब्धपदंयदेतच्छनैःशनैर्मुंचतिकर्मरेणून् ॥ सत्त्वेनवृद्धेनरजस्तमश्चविधूयनिर्वाणमुपैत्यनिंधनम् १२ तदैवमात्मन्यवरुद्धचित्तोनवेदकिंचिद्बहिरंतरंवा ॥ यथेषुकारोनृपतिंव्रजंतमिषौगतात्मानददर्शपार्श्वे १३ एकचार्यनिकेतःस्यादप्रमत्तोगुहाशयः ॥ अलक्ष्यमाणआचारैर्मुनिरेकोऽल्पभाषणः १४ गृहारंभोऽतिदुःखायविफलश्चाध्रुवात्मनः ॥ सर्पःपरकृतंवेश्मप्रविश्यसुखमेधते १५ एकोनारायणोदेवःपूर्वसृष्टंस्वमायया ॥ संहृत्यकालकलयाकल्पांतइदमीश्वरः १६ एकएवाद्वितीयोऽभूदात्माधारोऽखिलाश्रयः ॥ कालेनाऽऽत्मानुभावेनसाम्यंनीतासुशक्तिषु ॥ सत्त्वादिष्वादिपुरुषःप्रधानपुरुषेश्वरः १७ परावराणांपरमआस्तेकैवल्यसंज्ञितः ॥ केवलानुभवानंदसंदोहोनिरुपाधिकः १८ केवलात्मानुभावेनस्वमायांत्रिगुणात्मिकाम् ॥ संक्षोभयन्सृजत्यादौतयासूत्रमरिंदम १९ तामाहुस्त्रिगुणव्यक्तिंसृजंतींविश्वतोमुखम् ॥ यस्मिन्प्रोतमिदंविश्वंयेनसंसरतेपुमान् २०

धते १५ कारकसामग्रीनिरपेक्षात्केवलादीश्वराद्विश्वसृष्टिसंहारावूर्णनाभिदृष्टांतेन मयासंभाविताविति वक्तुं प्रथमंसंहारप्रकारमाह एकइतिसार्धत्रयेण एकःकारकनिरपेक्षः पूर्वसृष्टमिदंजगत्कालकलयाकालशक्त्यासंहृत्य १६ एकएवाद्वितीयःसजातीयविजातीयभेदशून्योऽभूत् कारणभूतासुसत्त्वादिषुशक्तिष्वपिसाम्यंनीतासुसतीषु गुणसाम्यंप्रधानंतदुपाधिःपुरुषश्चतयोरीश्वरः १७ परावराणांपरेब्रह्मादयःअवरेऽन्येचमुक्ताजीवास्तेषांपरमःप्राप्यआस्ते कुतःकैवल्यसंज्ञितोमोक्षशब्दाभिधेयः तत्रहेतुः केवलोनिर्विषयःस्वप्रकाशः आनंदानांसंदोहःसमूहःपरमानंदइत्यर्थः कुतः निरुपाधिकः १८ अतःकेवलादेवसृष्टिंदर्शयति केवलेनाऽऽत्मानुभावेनकालेन सूत्रंक्रियाशक्तिप्रधानंमहत्तत्त्वंसृजति जीवसंसारहेतुभूतेसूत्रेसृष्टेऽपित्वंमाभैरितिसंबोधयति अरिंदम अरीन्रागादीन्दमयितुंसमर्थ १९ सूत्रस्यैवव्यक्तिशब्देनोच्यमानस्यतामितिस्त्रीलिंगेनपरामर्शः त्रिगुणव्यक्तिंगुणत्रयकार्यम् अतएवविश्वतोमुखंनानाविधंत्रिगुणात्मकंविश्वमहंकारद्वारेणसृजंतीम् त्रिगुणकार्यस्यसूत्रसंज्ञायांकारणमाह यस्मिन्निति कारणभूतेसमष्टिरूपेयस्मिन्निदंविश्वंप्रोतंग्रथितम् "वायुर्वैगौतमसूत्रंवायुनावैगौतमसूत्रेणायंचलोकःपरश्चलोकःसर्वाणिचभूतानिसंदृब्धानी"तिश्रुतेः येनवाय्वात्मनाप्राणरूपेणजीवःसंसरति २०

तदेवंशिक्षितमर्थमुक्त्वादृष्टांतमाह यथेति हृदयादुद्गताम् वक्त्रतोवक्त्रेणसंतत्यप्रसार्यविहृत्यक्रीडित्वा २१ भगवद्ध्यानपराणांतत्सारूप्यंनचित्रमितिपेशस्कृतोभ्रमरविशेषाज्ज्ञातमित्याह यत्रयत्रेति सकलमेकाग्रम् २२ कुड्यांप्रवेशितोनिरुद्धोभयेनध्यायन्सात्मतांतत्सारूप्यम् साम्यतामितिपाठेत्वार्षता पूर्वरूपमसंत्यजन्नित्यस्यायमभिप्रायःयदातेनैवदेहेनान्यसारूप्यंदृश्यतेतदाकिंवक्तव्यंदेहांतरेणसारूप्यंघटतइति २३ स्वदेहादेवशिक्षितमाह स्वात्मेतिस्वात्मनोदेहाच्छिक्षिताम् २४ गुरुत्वेहेतुःविरक्तिविवेकयोर्हेतुःविरक्तिहेतुत्वमाह सत्त्वानिधनमुत्पत्तिविनाशौबिभ्रत्स्म किंच सततंसंततमार्त्युदर्कंदुःखमेवोत्तरफलंबिभ्रत्यद्वासततार्तिरेवोदर्कउत्तरफलंयस्यतत्सत्त्वनिधनंबिभ्रत् विवेकहेतुत्वमाह तत्त्वानीति यथायथावत्एवमत्युपकारित्वेऽपिदेहेनैवाऽस्थाकर्तव्येत्याह तथापीति पारक्यंश्वसृगालादिभक्ष्यमितिनिश्चितवान् २५ सततार्त्युदर्कतांप्रपंचयति जायेतिद्वाभ्याम् यस्यदेहस्यप्रियाचिकीर्षयाभोगसंपादनेच्छयाजायादिवर्गान्वितन्वन्पुष्णातिपुरुषःकथंभूतःसकृच्छ्रंयथाभवतितथावरुद्धानिसंचितानिधनानियेनसः देहाविशेषणंवा सदेहःस्वांतेस्वस्यायुषोंतेऽवसीदतिनश्यतिकिंचदेहनाशेपिनदुःखसमाप्तिरित्याहअस्यपुरुषस्यदेहांतरबीजंकर्मसृष्ट्वेति वृक्षस्येवधर्मोयस्यसः २६ किंच जिह्वेति अमुंदेहंतदभिमानिनंपुरुषंवाएकतोरसंप्रतिजिह्वाअपकर्षत्याच्छिनत्तिकर्हिकदाचित्तर्षापिपासाजलंप्रतिशिश्नो

यथोर्णनाभिर्हृदयादूर्णांसंतत्यवक्त्रतः ॥ तयाविहृत्यभूयस्तांग्रसत्येवंमहेश्वरः २१ यत्रयत्रमनोदेहीधारयेत्सकलंधिया ॥ स्नेहाद्द्वेषाद्भयाद्वापियातितत्तत्स्वरूपताम् २२ कीटःपेशस्कृतंध्यायन्कुड्यांतेनप्रवेशितः ॥ यातितत्सात्मतांराजन्पूर्वरूपमसंत्यजन् २३ एवंगुरुभ्यएतेभ्यएषामेशिक्षितामतिः ॥ स्वात्मोपशिक्षितांबुद्धिंशृणुमेवदतःप्रभो २४ देहोगुरुर्ममविरक्तिविवेकहेतुर्बिभ्रत्स्मसत्त्वनिधनंसततार्त्युदर्कम् ॥ तत्त्वान्यनेनविमृशामियथातथापिऽपारक्यमित्यवसितोविचराम्यसंगः २५ जायात्मजार्थपशुभृत्यगृहाप्तवर्गान्पुष्णातियत्प्रियचिकीर्षयावितन्वन् ॥ स्वांतेसकृच्छ्रमवरुद्धधनःसदेहःसृष्ट्वाऽस्यबीजमवसीदतिवृक्षधर्मा २६ जिह्वैकतोऽमुमपकर्षतिकर्हितर्षाशिश्नोऽन्यतस्त्वगुदरंश्रवणंकुताश्चित् ॥ घ्राणोऽन्यतश्चपलदृक्क्वचकर्मशक्तिर्बह्व्यःसपत्न्यइवगेहपतिंलुनंति २७ सृष्ट्वापुराणिविविधान्यजयाऽत्मशक्त्यावृक्षान्सरीसृपपशून्खगदंशमत्स्यान् ॥ तैस्तैरतुष्टहृदयःपुरुषंविधायब्रह्माऽवलोकधिषणंमुदमापदेवः २८ लब्ध्वासुदुर्लभमिदंबहुसंभवांतेमानुष्यमर्थदमनित्यमपीहधीरः ॥ तूर्णंयतेतनपतेदनुमृत्युयावन्निःश्रेयसायविषयःखलुसर्वतःस्यात् २९ एवंसंजातवैराग्योविज्ञानालोकआत्मनि ॥ विचरामिमहीमेतांमुक्तसंगोऽनहंकृतिः ३०

व्यवायंप्रति त्वक्स्पर्शंप्रतिउदरमन्नमात्रंप्रति श्रवणंशब्दंप्रति घ्राणोगंधंप्रति चपलदृक्रूपंप्रति क्वचक्वाचित्स्वविषयंप्रति कर्मशक्तिः अन्यदपिकर्मेंद्रियम् लुनंतित्रोटयंति २७ तदेवंदेहोगुरुरित्यादित्रिभिर्विरक्तिविवेकहेतुत्वमुपपाद्येदानीमस्यदेहस्यातिदुर्लभत्वंदर्शयन्नीश्वरनिष्ठांविधत्ते सृष्ट्वेतिद्वाभ्याम् पुराणिशरीराणिपुरुषंपुरुषदेहम् ब्रह्मणोऽवलोकायाऽऽपरोक्ष्यायधिषणाबुद्धिर्यस्मिंस्तम् तदुक्तम्,तासांमेपौरुषीप्रियेति' श्रुतिश्च'पुरुषत्वेचाविस्तरामात्मे'त्यादिः ईश्वरोहिकरणाधिष्ठात्रीरग्न्यादिदेवतावागादिभिःसहसृष्टवान् ताश्चतंप्रतिभोगार्थंशरीरमयाचंत सचताभ्योगोशरीरमश्वशरीरंपुरुषशरीरंयथाक्रममानीतवान् ततस्तादेवताःसोऽब्रवीद्यथाऽऽयतनंचक्षुरादिस्थानमस्मिन्देहेप्रविशतेति तदाह ताभ्यइत्यादि । तथाताभ्योगामानयत्ताअब्रुवन्नवैनोऽयमलमितिताभ्योश्वमानयत्ताअब्रुवन्नवैनोऽयमलमितिताभ्यःपुरुषमानयत्ताअब्रुवन्सुकृतंबतेतिच २८ तस्माद्बहूनांसंभवानांजन्मनामंतेमानुष्यमनित्यमप्यर्थदंपुरुषार्थप्रापकंदैवाल्लब्ध्वेदमनुमृत्युअन्वनुनिरंतरंमृत्यवोयस्यतद्यावन्नपतेत्तावदेवतूर्णंशीघ्रंनिःश्रेयसाययतेतविषयःपुनःसर्वतःपश्वादियोनिष्वपिस्यादेव २९ तदेवंहेयोपादेयविवेकंबहुधानिरूप्येदानींयदुक्तं त्वंतुकल्पःकविर्दक्षइत्यादितत्रोत्तरमाह एवमिति एवंबहुभ्योगुरुभ्यःशिक्षितेनविशिष्टंज्ञानमेवालोकप्रदीपोयस्यसः सप्तम्यंतंवाआत्मविशेषणम् आत्मनिस्थितएवमहींविचरामि ३०

ननुकिंबहुभिर्गुरुभिर्नहिश्वेतकेतुभृगुप्रमुखैर्बहवोगुरवआश्रितास्तत्राऽह नह्येकस्मादिति बहुधासप्रपंचानिष्प्रपंचभेदादिभिः अयंभावः नैतेपरमार्थोपदेशगुरवःकिंत्वन्वयव्यतिरेकाभ्यामात्म
न्यसंभावनादिमात्रनिवर्तकास्तेषांबहुत्वंयुक्तमेवेतिज्ञानप्रदंगुरुमेकमेववक्ष्यति मदभिज्ञंगुरुंशांतमुपासीतेति उक्तंच "तस्माद्गुरुंप्रपद्येतजिज्ञासुःश्रेयउत्तममि"ति ३१ विप्रोदत्तात्रेयःयोगार्द्धि
मापुरुभर्यीयदुहैहयाद्याइत्युक्तत्वात् यथागतंतथैवयदृच्छयाययावित्यर्थः३२भगवान्स्वीयंब्रह्मावित्कुलमितिश्लाघते नःपूर्वेषांपूर्वजइति अत्रसंग्रहश्लोकाः कपोतमीनहारिणकुमारीगजपन्नगाः
पतंगःकुररश्चाष्टौहेयार्थेगुरवोमताः १ मधुकृन्मधुहर्ताचपिंगलाचद्वयोस्त्रयः॥उपादेयार्थविज्ञानेशेषाःपृथ्व्यादयोमताः२तदवांतरभेदश्चतत्रतत्रस्फुटीकृतः॥ अध्यायत्रितयेचाष्टनवाष्टावीरि
ताःक्रमात् ३ ३३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेटीकायांनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ छ ॥ चतुर्विंशतिगुर्वाख्यालब्धसंभावनाभुवः ॥ उद्धवस्याऽऽत्मतत्त्वाप्त्यैसाधनोक्तिरतःपरैः १ दशमेदेह
संबंधात्संसृतिर्नाऽऽत्मनःस्वतः ॥ इत्येतद्वर्णयामासमतांतरानिरासतः॥२॥तदेवमन्वयव्यतिरेकाभ्यामुत्पन्नविवेकज्ञानस्यतत्त्वज्ञानायादितआरभ्यसाधनान्युपदिशतिभगवान् मयेतिमया
पंचरात्राद्युक्तवैष्णवधर्मेष्ववहितोऽप्रमत्तःसंस्तदविरोधेनवर्णाद्याचारमनुतिष्ठेत् १ कथमकामात्मतासंभवतितत्राऽऽह अन्वीक्षेतेति स्वधर्मैर्विशुद्धचित्तःसन्देहिनांविषयेषुसत्यत्वाभिनि

नह्येकस्माद्गुरोर्ज्ञानंसुस्थिरंस्यात्सुपुष्कलम् ॥ ब्रह्मैतदद्वितीयंवैगीयतेबहुधर्षिभिः ॥ ३१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ इत्युक्त्वासयदुंविप्रस्तमामंत्र्यगभीरधीः
॥ वंदितोऽभ्यर्थितोराज्ञाययौप्रीतोयथागतम् ३२ अवधूतवचःश्रुत्वापूर्वेषांनःसपूर्वजः ॥ सर्वसंगविनिर्मुक्तःसमचित्तोबभूवह ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मयोदितेष्ववहितःस्वधर्मेषुमदाश्रयः ॥ वर्णाश्रमकुला
चारमकामात्मासमाचरेत् ॥ १ ॥ अन्वीक्षेतविशुद्धात्मादेहिनांविषयात्मनाम् ॥ गुणेषुतत्त्वध्यानेनसर्वारंभविपर्ययम् २ सुप्तस्यविषयालोकोध्यायतोवा
मनोरथः ॥ नानात्मकत्वाद्विफलस्तथाभेदात्मधीर्गुणैः ३ निवृत्तंकर्मसेवेतप्रवृत्तंमत्परस्त्यजेत् ॥ जिज्ञासायांसंप्रवृत्तोनाद्रियेत्कर्मचोदनाम् ४ यमानभी
क्ष्णंसेवेतनियमान्मत्परःक्वचित् ॥ मदभिज्ञंगुरुंशांतमुपासीतमदात्मकम् ५ अमान्यमत्सरोदक्षोनिर्ममोदृढसौहृदः ॥ असत्वरोर्थजिज्ञासुरनसूयुरमोघवा
क् ६ जायापत्यगृहक्षेत्रस्वजनद्रविणादिषु ॥ उदासीनःसमंपश्यन्सर्वेष्वर्थमिवाऽऽत्मनः ७

वेशेनयेसर्वेआरंभास्तेषांफलवैपरीत्यंपश्येत् एवंफलवैपरीत्यादकामः स्यात् २किंच काम्यविषयाणांमिथ्यात्वादपीत्याह सुप्तस्येति विफलोऽर्थशून्यः अत्रैवंप्रयोगः इंद्रियैर्याबहिर्नानाबुद्धिः
साविफला नानात्मकत्वात् ऐंद्रियकत्वाच्च मनोजन्यस्वप्नमनोरथवदिति ३ 'मोक्षार्थीनप्रवर्तेततत्रकाम्यनिषिद्धयोः नित्यनैमित्तिकेकुर्यात्प्रत्यवायजिहासये'तिस्मृतिरतःप्रवृत्तंकाम्यंकर्मत्य
जेन्निवृत्तंनित्यनैमित्तिकमेवकुर्यात् आत्मविचारेतुसम्यक्प्रवृत्तोनिवृत्तकर्मचोदनामपिनाद्रियेत ४ किंच यमानहिंसादीनभीक्ष्णमादरेणसेवेत शौचादींस्तुनियमान्क्वचिद्यदाशक्तिस्तदा
आत्मज्ञानाविरोधेनयमान्द्वादशनियमांश्चैकोनविंशेऽध्यायेवक्ष्यति किंच यमेष्वप्यादरंपरित्यज्यगुरुमुपासीतेत्याहमदभिज्ञमिति मदात्मकंमद्रूपम् ५ गुरुसेवकस्यधर्मानाह अमानीति
दक्षोऽनलसः निर्ममोजायादिषुममताशून्यःगुरौतुदृढसौहृदः असत्वरोऽव्यग्रः अमोघवाक्व्यर्थालापरहितःएतान्येवशिष्यस्यलक्षणानिज्ञेयानि ६ ननुस्वजायादिषुकथंनिर्ममःस्यात्त
त्राऽऽह जायेति औदासीन्यहेतुंविवेकंदर्शयति आत्मनोर्थंप्रयोजनंसर्वत्रसममिवपश्यन्निति अयंभावः सर्वदेहेष्वात्मनएकत्वाज्जायादिदेहेस्मिंश्चस्वदेहेआत्मनोर्थःसुखादिःसमएव
केनविशेषेणैतेष्वेवममत्वाभिनिवेशइत्येवमुदासीनःसन् गुरुंप्रपद्येतेति ७

अहोकोऽसौदेहादिव्यतिरिक्तआत्मायस्यैक्यादर्थःसर्वेषुसमःस्यात्तमाह विलक्षणइति स्थूलसूक्ष्मदेहद्वयादात्माऽन्योयतोविलक्षणः द्वेधावैलक्षण्यंदर्शयाति ईक्षितास्वदृगिति द्रष्टाहिदृश्याद्विलक्षणःस्वप्रकाशश्चजडाद्विलक्षणः तयोरन्यत्वेदृष्टांतः यथाग्निर्दाहकःप्रकाशकश्चदाह्यात्प्रकाश्याच्चदारुणःकाष्ठादन्यस्तद्वदिति ८ अनेनैवदृष्टांतेननित्यत्वानादित्वविभुत्वैकत्वादयोऽपिसिध्यंतीत्याह निरोधेति यथादारुष्वंतःप्रविष्टोऽग्निस्तत्कृतान्नाशादीन्प्राप्नोतिनतुस्वतोनाशादिमान् एवंदेहगुणाननित्यत्वादीन्देहात्परोनित्यादिस्वरूपोऽप्यात्माऽनुभवतिततश्चानित्यत्वादिभिरपिवैलक्षण्यादन्यत्वमितिभावः ९ नन्वग्नेर्दारुसंयोगात्तद्धर्मभाक्त्वंघटते आत्मनस्त्वसंगत्वात्कथंदेहेनतद्धर्मैर्वासंबंधःसंबंधेवाकुतस्तन्निवृत्तिस्तत्राऽऽह योसाविति पुरुषस्येश्वरस्याधीनैर्मायागुणैर्योऽसौसूक्ष्मोऽयंचस्थूलोदेहोविरचितःपुंसोजीवस्यायंसंसारस्तन्निबंधनस्तदध्यासकृतः हियस्मादेवंतस्मादात्मविद्यातन्निवर्तिकेत्याह आत्मनोविद्याविज्ञानंतस्यछित्छेत्री आच्छिदितिवापदच्छेदः १० यस्मादेवंतस्माज्जिज्ञासयाविचारेण आत्मस्थमात्मनिकार्यकारणसंघातएवस्थितंसम्यग्ज्ञात्वाएतदेतस्मिन्देहादौवस्तुबुद्धिंस्थूलसूक्ष्मक्रमेणनिरसेत्त्यजेत् ११ गुरोर्लब्धाविद्याअविद्यातत्कार्यनिरसनक्षमेतिस्फुटीकर्तुंविद्योत्पत्तिमग्न्युत्पत्तिरूपकेणनिरूपयति आचार्यइति आद्योऽधरः तत्संधानंतयोर्मध्यमंमंथनकाष्ठम् प्र

विलक्षणःस्थूलसूक्ष्माद्देहादात्मेक्षितास्वदृक् ॥ यथाऽग्निर्दारुणोदाह्याद्दाहकोऽन्यःप्रकाशकः ८ निरोधोत्पत्त्यणुबृहन्नानात्वंतत्कृतान्गुणान् ॥ अंतःप्रविष्टआधत्तएवंदेहगुणान्परः ९ योऽसौगुणैर्विरचितोदेहोऽयंपुरुषस्यहि ॥ संसारस्तन्निबंधोऽयंपुंसोविद्याच्छिदात्मनः १० तस्माज्जिज्ञासयाऽऽत्मानमात्मस्थंकेवलंपरम् ॥ संगम्यनिरसेदेतद्वस्तुबुद्धिंयथाक्रमम् ११ आचार्योऽरणिराद्यःस्यादंतेवास्युत्तराऽरणिः ॥ तत्संधानंप्रवचनंविद्यासंधिःसुखावहः १२ वैशारदीसाऽतिविशुद्धबुद्धिर्धुनोतिमायांगुणसंप्रसूताम् ॥ गुणांश्चसंदह्ययदात्ममेतत्स्वयंचशाम्यत्यसमिद्यथाऽग्निः १३ अथैषांकर्मकर्तॄणांभोक्तॄणांसुखदुःखयोः ॥ नानात्वमथानित्यत्वंलोककालागमात्मनाम् १४

वचनमुपदेशः विद्यातुसंधिः संधौभवन्नग्निरिव तथाचश्रुतिः ‘आचार्यःपूर्वरूपम् अंतेवास्युत्तररूपम् विद्यासंधिः प्रवचनꣳसंधानमि’ति १२ अग्निसादृश्यमेवाऽऽह वैशारदीति विशारदोऽतिनिपुणस्तेनशिष्येणप्राप्तातेनगुरुणोपदिष्टावाअतिविशुद्धाबुद्धिर्गुणकार्यरूपांमायांनिवर्तयाति यदात्मकमेतद्विश्वंजीवस्यसंसृतिनिमित्तंतान्गुणांश्चदग्ध्वाअसमिन्निरिंधनः तस्मात्कार्येणकारणेनविद्ययाचव्यवधानाभावात्साक्षात्परमानंदरूपोभवतीति १३ एवंतावत्स्वप्रकाशज्ञानस्वरूपोनित्यएकएवाऽऽत्माकर्तृत्वादयश्चधर्मास्तस्यदेहोपाधिकास्तद्व्यतिरिक्तंसर्वमनित्यंमायामयंचातःसर्वतोविरक्तःसन्नात्मज्ञानेनमुच्यतइत्युक्तंविलक्षणःस्थूलसूक्ष्मादित्यादिना तदेवश्रुतिसमन्वयेननिर्णीतेऽप्यर्थेमतांतरविरोधेनसंदेहोमाभूदितितन्मतंनिराकर्तुमुद्भावयति अथेति अथमन्यसेएषांजीवात्मनांकर्मकर्तॄणांसुखदुःखयोर्भोक्तॄणांचनानात्वमिति एवंहिजैमिनीयामन्यंते ‘अहंप्रत्ययविज्ञेयएवाऽऽत्मासचप्रतिशरीरंभिन्नःकर्तृभोक्तृरूपश्चनतुतत्स्वरूपभूतोनिर्विकारएकःपरमात्माऽस्तीति यथाऽऽहुः‘अहंप्रत्ययविज्ञेयोज्ञातव्यःसर्वदैवही’ति तथावैराग्यंचनसंभवति तथाहि भोगस्थानानामनित्यत्वाद्वावैराग्यंभवेत्भोगकालस्यवातदुपायकर्मबोधकागमस्यवाभोक्तुरात्मनोवानत्वेतदस्तीत्याह अथानित्यत्वंलोककालागमात्मनांमन्यसइति १४

नचसर्वभोग्यानांविच्छेदान्मायामयत्वाद्वावैराग्यंस्यादित्याह सर्वभावानांस्रक्चंदनादीनांसंस्थास्थितिरौत्पत्तिकीप्रवाहरूपेणनित्या तथा वदंति नकदाचिदनीदृशंजगदिति अतस्त
त्कर्ताकश्चिदीश्वरोनास्तीतिभावः किंचयथायथावत् नतुमायामयीत्यर्थः नचाऽऽत्मस्वरूपभूतंनित्यमेकंज्ञानमस्तत्याह तत्तदिति घटपटाद्याकारभेदेनधीर्जायतेअतोऽनित्याभिद्यतेच
अयंगूढोऽभिप्रायः नहिनित्यज्ञानरूपआत्माऽपितुज्ञानपरिणामवान् नचविकारित्वेनानित्यत्वप्रसंगः यथाऽऽहुः 'विक्रियाज्ञानरूपाऽस्यननित्यत्वेविरोत्स्यत'इति अतोमुक्ताविंद्रियादिर
हितस्यपरिणामासंभवाज्जडत्वेनतत्प्राप्तेरपुरुषार्थत्वात्प्रवृत्तिरेवश्रेयसीननिवृत्तिरिति १५ तत्रतावदुक्तमंगीकृत्यवैराग्योपपादनायप्रवृत्तिमार्गस्यानर्थहेतुत्वंप्रपंचयति एवमपीत्यादिना
लोकानांलोकपालानामित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेनअंगहेउद्धव कालावयवतःसंवत्सरादिरूपात् १६ अत्रापीति स्वातंत्र्यपक्षेदुष्कर्मणोदुःखभोगस्यवाऽसंभवादित्यर्थः १७ ननुयेसम्यक्कर्मकर्तुं
जानंतितेसुखिनएव येतुनजानंतितएवदुःखिनइतिचेत्तत्राऽऽह नेति विदुषामपिक्वचित्सुखंनविद्यतेतथामूढानामपिदुःखंनविद्यतेऽतोवयंकर्मकुशलत्वात्सुखिनइतितेषांकेवलंवृथैवाहंकार
इत्यर्थः १८ अंगीकृत्याप्याह यदीति तंयोगमुपायंनविदुर्यथासाक्षान्मृत्युर्नप्रभवेत् १९ तथाऽपियावज्जीवंसुखंभविष्यतीतिचेन्नेत्याह कोन्विति यतोऽतिकेवर्तमानोमृत्युः नतुष्टिदोनतु

मन्यसेसर्वभावानांसंस्थाह्यौत्पत्तिकीयथा ॥ तत्तदाकृतिभेदेनजायतेभिद्यतेचधीः १५ एवमप्यंगसर्वेषांदेहिनांदेहयोगतः ॥ कालावयवतःसंतिभावाजन्मा
दयोऽसकृत् १६ अत्रापिकर्मणांकर्तुरस्वातंत्र्यंचलक्ष्यते ॥ भोक्तुश्चदुःखसुखयोःकोन्वर्थोविवशंभजेत् १७ नदेहिनांसुखंकिंचिद्विद्यतेविदुषामपि ॥ तथा
चदुःखंमूढानांवृथाऽहंकरणंपरम् १८ यदिप्राप्तिंविघातंचजानंतिसुखदुःखयोः ॥ तेऽप्यद्धानविदुर्योगंमृत्युर्नप्रभवेद्यथा १९ कोन्वर्थःसुखयत्येनंकामोवा
मृत्युरंतिके ॥ आघातंनीयमानस्यवध्यस्येवनतुष्टिदः २० श्रुतंचदृष्टवद्दुष्टंस्पर्धाऽसूयाऽत्ययव्ययैः ॥ बह्वंतरायकामत्वात्कृषिवच्चापिनिष्फलम् २१ अं
तरायैरविहतोयादिधर्मःस्वनुष्ठितः ॥ तेनापिनिर्जितंस्थानंयथागच्छतितच्छृणु २२ इष्ट्वेहदेवतायज्ञैःस्वर्लोकंयातियाज्ञिकः ॥ भुंजीतदेववत्तत्रभोगान्दि
व्यान्निजार्जितान् २३ स्वपुण्योपचितेशुभ्रेविमानउपगीयते ॥ गंधर्वैर्विहरन्मध्येदेवीनांहृद्यवेषधृक् २४ स्त्रीभिःकामगयानेनकिंकिणीजालमालिना ॥
क्रीडन्नवेदाऽऽत्मपातंसुराक्रीडेषुनिर्वृतः २५ तावत्प्रमोदतेस्वर्गेयावत्पुण्यंसमाप्यते ॥ क्षीणपुण्यःपतत्यर्वागनिच्छन्कालचालितः २६ यद्यधर्मरतःसंगा
दसतांवाऽजितेंद्रियः ॥ कामात्माकृपणोलुब्धःस्त्रैणोभूतविहिंसकः २७

ष्टिंददाति आघातंवधस्थानंप्रतिनीयमानस्यवध्यस्यस्रक्चंदनादियथानसुखयेत् २० एवमस्मिँल्लोकेसुखंनास्तीत्युक्तंलोकांतरेऽपितथैवेत्याह श्रुतमिति श्रुतंस्वर्गादि तदपिदुष्टम् स्पर्धाप
रसुखासहनमसूयापरगुणेदोषाविष्करणमत्यययोऽनाशोव्यययोऽपक्षयस्तैर्दुष्टम् यद्वा व्ययोनाशः अत्ययोऽन्यस्यातिशयः तंदृष्ट्वातदप्राप्त्यादुःखमित्यर्थः किंच बहवोऽतरायावैगुण्यादिरू
पाविघ्नायास्मिन्कामेसुखेतस्यभावस्तत्त्वंतस्मात् कृषिर्यथाबहुविघ्नातद्वत् बहुसुखत्वेन श्रुतमपिनिष्फलम् २१ विघ्नवैगुण्याद्यभावमंगीकृत्यापिनाशदुःखंदुष्परिहरमित्याह अंतरायैरिति
पंचभिः निर्जितंसाधितम् २२ यज्ञैर्देवताइंद्रादिरूपाइष्ट्वा २३ स्वपुण्यैरुपचितेसर्वभोगसंपन्नेदेवीनांमध्येविहरन्गंधर्वैरुपगीयते २४ कामगेनेच्छयागच्छताविमानेन किंकिणीजालमालि
ना क्षुद्रघंटिकासमूहशोभिना सहस्त्रीभिःसुराक्रीडेषुनंदनादिषुक्रीडन्नात्मपातंनवेद २५ कालेनचालितःपातितः २६ प्रवृत्तिर्द्विविधा विध्यनुसारेणकाम्येकर्मणिवातल्लंघनेनाधर्मेवा तत्रका
म्यप्रवृत्तेर्गतिरुक्ताऽधर्मप्रवृत्तेर्गतिमाह यदीति यदिवेत्यन्वयः अजितेंद्रियत्वात्कामात्माऽतःकृपणोऽतोलुब्धोभोगतृष्णाकुलोऽतःस्त्रैणःस्त्रीलंपटस्तदर्थंभूतविहिंसकः २७

किंच दुष्टजनप्रलोभितोधनाद्यर्थंपशूनविधिनाहत्वा तमःस्थावरतांयाति २८ एवंकर्मसुप्रवृत्तस्यनसुखंनचदुःखनिवृत्तिरित्युपसंहरति कर्माणीति २९ तथाऽपि लोकानांनित्यत्वादमर्त्यधर्म
त्वाच्चलोकपालानांसुखमस्तीतिचेत्तत्राऽऽह लोकानामिति द्वौपरार्धौपरमायुर्यस्यतस्यब्रह्मणोऽपि तथाचश्रुतिः "भीषास्माद्वातःपवते भीषोदेतिसूर्यः भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्च मृत्युर्धावति
पंचम"इति अतःप्रवृत्तिमार्गस्यैवमनर्थहेतुत्वाद्विरक्त्याततोनिवृत्तिरेवयुक्तेतितात्पर्यार्थः ३० एतेनैवस्वयमीश्वरत्वाविष्कारेणेश्वराभावांगीकारःपरित्यक्तः अन्यदपिप्रौढ्यापूर्वमंगीकृतंनि
राकरोतिचतुर्भिः तत्रयदुक्तंकर्तृभोक्तृरूपएवाऽऽत्मेतितन्निराकरोति गुणाइति गुणाइंद्रियाणिकर्माणिसृजंतिनत्वात्मा आत्मैवेंद्रियाणिप्रवर्तयन्कर्माणिकरोतीतिचेन्नेत्याह गुणइति
गुणःसत्त्वादिर्गुणानिंद्रियाण्यनुसृजतेप्रवर्तयतिनत्वात्मा अतआत्मनःकर्तृत्वंतावन्नास्ति भोक्तृत्वमप्यौपाधिकमित्याह जीवास्त्विति गुणसंयुक्तइंद्रियादिसंयुक्तः कुतइत्यतआह असौतेष्व
हंकारवानित्यर्थः ३१ यच्चोक्तमात्मनोनानात्वंतदप्यौपाधिकमित्याह यावत्स्यादिति गुणानांवैषम्यमहंकारादिकार्यरूपम् नन्वात्मनएकत्वेकथंपारतंत्र्यमुक्तंकथंवालोकपालादीनामपि
मद्भयमित्युक्तंतत्राऽऽह नानात्वमिति ३२ यच्चगूढमभिप्रेतंप्रवृत्तिरेवश्रेयसीतितत्राऽऽह यएतदिति एतद्गुणवैषम्यंतत्कृतंभोगंकर्मचेत्यर्थः उपासीरन्सेवेरन् तेलोकादीनामनित्यत्वाच्छुचा

पशूनविधिनाऽऽलभ्यप्रेतभूतगणान्यजन् ॥ नरकानवशोजंतुर्गत्वायात्युल्बणंतमः २८ कर्माणिदुःखोदर्काणिकुर्वन्देहेनतैःपुनः ॥ देहमाभजतेतत्रकिंसु
खंमर्त्यधर्मिणः २९ लोकानांलोकपालानांमद्भयंकल्पजीविनाम् ॥ ब्रह्मणोऽपिभयंमत्तोद्विपरार्धपरायुषः ३० गुणाःसृजंतिकर्माणिगुणोऽनुसृज
तेगुणान् ॥ जीवस्तुगुणसंयुक्तोभुंक्तेकर्मफलान्यसौ ३१ यावत्स्याद्गुणवैषम्यंतावन्नानात्वमात्मनः ॥ नानात्वमात्मनोयावत्पारतंत्र्यंतदैवहि ३२ यावदस्या
स्वतंत्रत्वंतावदीश्वरतोभयम् ॥ यएतत्समुपासीरंस्तेमुह्यंतिशुचाऽर्पिताः ३३ कालआत्मागमोलोकःस्वभावोधर्मएवच ॥ इतिमांबहुधाप्राहुर्गुणव्यति
करेसति ३४ उद्धवउवाच ॥ गुणेषुवर्तमानोऽपिदेहजेष्वनपावृतः ॥ गुणैर्नबध्यतेदेहीबध्यतेवाकथंविभो ३५ कथंवर्तेतविहरेत्कैर्वाज्ञायेतलक्षणैः ॥ किं
भुंजीतोतविसृजेच्छयीताऽऽसीतयातिवा ३६ एतदच्युतमेब्रूहिप्रश्नंप्रश्नविदांवर ॥ नित्यमुक्तोनित्यबद्धएकएवेतिमेभ्रमः ३७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापु
राणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥

ऽर्पिताःप्रोताःसंतोमुह्यंति ३३ नकेवलमनित्यतामात्रंकिंतुमायामयत्वमपीत्याह कालइति स्वभावोदेवत्वादिपरिणामहेतुः धर्मस्तद्भोगकारणम् गुणव्यतिकरे मायाक्षोभेसति मामेव प्रा
हुर्नमद्व्यतिरिक्ताःसंति ३४ ततोनिवृत्तिरेवमुक्तिहेतुत्वाच्छ्रेयसीतिसिद्धम् एवंतावदेकएवाऽऽत्मातस्यचगुणकार्यदेहसंबंधकृतःसंसारःआत्मज्ञानाच्चमुक्तिरित्युक्तंविलक्षणःस्थूलसूक्ष्मा
दित्यादिना तदेवचमतांतरनिरासेनदृढीकृतमथैषामित्यादिना तत्रपृच्छति गुणेष्विति अयमर्थः गुणेष्वसत्सुमुक्तिःसत्स्वेववा आद्येज्ञानसाधनाभावान्नमुक्तिः द्वितीयेचगुणेषुवर्तमानोऽ
पितत्कार्यदेहजेषुकर्मसुसुखादिषुचकथंनबध्येत तथाऽपितैराकाशवदनावृतत्वान्नबध्यतइतिचेत्तर्हिबंधोनसंभवतीत्याह अनपावृतःकथंबध्यतइति ३५ यदितुसत्स्वेवतदहंकारेणबध्यते
तन्निवृत्त्याचमुच्यतइतिमतंतर्हितत्कथंज्ञातव्यमितिपृच्छति बद्धोमुक्तोवाकथंवर्तेतेत्यादि किंभुंजीतकथंभुंजीतेत्यर्थः ३६ एतत्एतद्विषयंप्रश्नम् किंच एकएवाऽऽत्माऽनादिगुणसंबंधान्नि
त्यबद्धः मुक्तेर्जन्यत्वेऽनित्यत्वप्रसंगान्नित्यमुक्त इत्यप्यंगीकार्यंस्यात् तत्रमेभ्रमोभवतीत्याह नित्यबद्धइति ३७ ॥ इत्येकादशेटीकायांदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥

एकादशेतुबद्धानांमुक्तानांचाथलक्षणम्॥साधूनांचतथाभक्तेर्लक्षणंहरिणेरितम्॥१॥नित्यमुक्तोनित्यबद्धएकएवेतिमेभ्रमइतियदुक्तं तत्किंवस्तुतोविरोधःप्रतीतितोवा नाद्यः बंधमोक्षयोर्वास्त
वत्वाभावादित्याह बद्धोमुक्तइतिद्वाभ्याम् आत्माबद्धोमुक्तश्चमेगुणतोमदधीनसत्त्वादिगुणोपाधितोनतुवस्तुतः नन्वौपाधिकत्वेऽपितंडुलपाकादिवद्वास्तवत्वंकिंनस्यात्तत्राऽऽह गुणस्यमा
यामूलत्वाद्बंधनंनास्ति अतएवमोक्षश्चनास्ति ननुकथंसर्वशास्त्रविरुद्धमुच्यतेतत्राऽऽह इतिमेव्याख्येति एवंमत्कृतोनिर्णयः अलमतिकुतर्कैरित्यर्थः अथवैवमन्वयःआत्माबद्धोमुक्तइति
याव्याख्याउक्तिःसामेगुणतोमद्गुणपारतंत्र्यात् अत्रहेतुत्वेनगुणानियंतारिस्वस्मिंस्तद्व्यतिरेकमाह अतएवनमेबंधनंमोक्षोवेति अन्यत्समानम् १ एवंकारणभूतगुणानां मायामयत्वात्तत्का
र्यसंसृतिर्मायेतिप्रपंचयति शोकमोहाविति यथास्वप्नआत्मनोबुद्धेरेवख्यातिर्विवर्तस्तद्वत् २ अतोवस्तुविरोधस्तावन्नास्तिप्रतीतिस्त्वौपाधिकीघटतइत्याह विद्याऽविद्येइति तन्येतेमोक्ष
बंधावाभ्यामितितनूशक्ती कुतः मेमाययाविनिर्मिते मायावृत्तिरूपत्वात् मोक्षबंधकरीत्येकवचनंद्विवचनार्थे ननुतत्कार्यत्वेबंधमोक्षयोरनादित्वानित्यत्वेनस्याताम् न आद्येअनादी अ
तोयावदविद्यांप्रवर्तयामितावद्बंधोयदाविद्यांददामितदामोक्षःस्फुरतीत्यर्थः तथाचस्कंदपुराणे "बंधकोभवपाशेनभवपाशाच्चमोचकः कैवल्यदःपरंब्रह्मविष्णुरेवसनातन"इति ३ तत्रशरीरि
णामितिबहुवचननिर्देशाद्विषयभेदेनाविरोधउक्तइतिभ्रांतिंव्यावर्तयन्बंधमोक्षव्यवस्थामुपपादयति एकस्यैवेति तर्हिकिमात्माभेदात्तवापिबंधोनहीत्याह अस्यजीवस्यैवेति नन्वात्माभेदे
जीवोनामकोन्योऽस्तिपृथक्कथंचबंधमोक्षसुखदुःखादिव्यवस्थातत्राह ममांशस्येति अयंभावः यथैकस्यापिचंद्रादेर्जलाद्युपाधिनाबिंबप्रतिबिंबरूपोभेदोयथावतत्रजलकृताःकंपादयः

श्रीभगवानुवाच ॥ बद्धोमुक्तइतिव्याख्यागुणतोमेनवस्तुतः ॥ गुणस्यमायामूलत्वान्नमेमोक्षोनबंधनम् १ शोकमोहौसुखंदुःखंदेहापत्तिश्चमायया ॥ स्व
प्नोयथाऽऽत्मनःख्यातिःसंसृतिर्नतुवास्तवी २ विद्याऽविद्येममतनूविद्ध्युद्धवशरीरिणाम् ॥ मोक्षबंधकरीआद्येमाययामेविनिर्मिते ३ एकस्यैवममांशस्यजी
वस्यैवमहामते ॥ बंधोऽस्याविद्ययाऽनादिर्विद्ययाचतथेतरः ४ अथबद्धस्यमुक्तस्यवैलक्षण्यंवदामिते ॥ विरुद्धधर्मिणोस्तातस्थितयोरेकधर्मिणि ५
सुपर्णावेतौसदृशौसखायौयदृच्छयैतौकृतनीडौचवृक्षे ॥ एकस्तयोःखादतिपिप्पलान्नमन्योनिरन्नोऽपिबलेनभूयान् ६ आत्मानमन्यंचसवेदविद्वानपि
प्पलादोनतुपिप्पलादः ॥ योऽविद्ययायुक्सतुनित्यबद्धोविद्यामयोयःसतुनित्यमुक्तः ७

प्रतिबिंबस्यैव यथाचप्रतिबिंबानामप्युपाधिभेदादेकस्मिन्नुदकुंभेभग्नेतद्गतप्रतिबिंबस्यैवबिंबैक्यंनान्यगतस्यतथाऽविद्यायांप्रतिबिंबस्यमदंशस्यजीवस्यैव तत्कृतोबंधस्तस्यचोपाधितो
भेदान्नाव्यवस्थेति तथाचाऽऽहुः "यथैकस्मिन्घटाकाशेरजोधूमादिभिर्युते नसर्वेसंप्रयुज्यंतेतथाजीवाःसुखादिभि"रितिएतच्चातिरहस्यंस्वबुद्ध्यानिश्चेतव्यमितिसंबोधयति हेमहामते इतरो
मोक्षः ४ तदेवंव्यवस्थामुपपाद्यकथंवर्ततेत्यादिवैलक्षण्यप्रश्नस्योत्तरमाह अथेतितच्चवैलक्षण्यंद्विविधम् जीवेश्वरयोरेकंजीवानांचैकंतत्रजीवेश्वरयोर्वैलक्षण्यमाह विरुद्धधर्मिणोरितिसार्धद्वये
न शोकानंदधर्मवतोरेकस्मिन्धर्मिणिशरीरेनियम्यनियंतृत्वेनस्थितयोः५सुपर्णौवृक्षात्पक्षिणाविवदेहात्पृथग्भूतौ सदृशौचिद्रूपत्वात् सखायौअवियोगादैकमत्याच्च यदृच्छयाऽनिरुक्तयामा
ययावृश्च्यतइतिवृक्षोदेहः'ऊर्ध्वमूलमवाक्शाखंवृक्षंयोवेदसंप्रती'तिश्रुतेः'ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थंप्राहुरव्ययम् छंदांसियस्यपर्णानियस्तंवेदसवेदविदि'तिस्मृतेश्च तस्मिन्कृतंनीडंनिकेतनंहृ
दयरूपंयाभ्यांतौ तयोर्मध्येएकोजीवःपिप्पलान्नंपिप्पलोऽश्वत्थोदेहस्तस्मिन्नदनीयंकर्मफलमित्यर्थः खादतिभक्षयतिअन्यईश्वरोनिरन्नोऽभोक्ताऽपिनिजानंदतृप्तोबलेनज्ञानादिशक्त्याभू
यानधिकः श्रुतिश्च "द्वासुपर्णासयुजासखायासमानंवृक्षंपरिषस्वजाते तयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योअभिचाकशीती"ति ६ बलाधिक्यमेवायुऽहआत्मानमिति अतोयोऽविद्यायायुग्य
क्तःसतुनित्यबद्धोऽनादिबद्धः यस्तुविद्याप्रधानःसतुनित्यमुक्तः मायायाअनावरकत्वादाश्रयाव्यामोहकत्वाच्च ७

इदानींबद्धमुक्तजीवानामेवमिथोवैलक्षण्यमाह देहस्थोऽपीतिदशभिः विद्वान्मुक्तःसंस्कारवशेनदेहस्थोऽपिदेहस्थोनभवतियथास्वप्नादुत्थितःस्मर्यमाणेस्वप्नदेहेस्थितोऽपितत्रस्थोनभवति
तद्गतसुखदुःखाद्यभावात् तद्वत् तथाचवस्तुतोदेहस्थोऽपिकुमतिरविद्वान्देहस्थस्तन्निमित्तसुखदुःखभाक् यथास्वप्नदेहगतइति ८ अत्रहेतुत्वेनवैलक्षण्यांतरमाह द्वाभ्याम् इंद्रियैरिंद्रिया
र्थेषुगृह्यमाणेष्वपियस्तुविद्वान्सनाहंकुर्यादहंगृह्णामीतिमतिंनकुर्यादित्यर्थः कुतः गुणैर्गुणेषुगृह्यमाणेषु अतएवाविक्रियोरागादिशून्यः तदुक्तंगीतासु“तत्त्ववित्तुमहाबाहोगुणकर्मविभागयोः
गुणागुणेषुवर्ततइतिमत्वानसज्जत”इति९अबुधस्तुपूर्वकर्माधीनेऽस्मिन्शरीरेवर्तमानोगुणैरिंद्रियै“र्भाव्येनकर्मणातत्रदेहादौनिबध्यतेकुतः कर्ताऽस्मीत्यहंकारेण तदुक्तंतत्रैव प्रकृतेःक्रिय
माणानिगुणैःकर्माणिसर्वशः अहंकारविमूढात्माकर्ताऽहमितिमन्यते”इति एतौत्रिभिःश्लोकैःकथंवर्ततेत्यस्यप्रश्नस्यसुखदुःखशून्योनिरभिमानश्चदेहेवर्ततइत्युत्तरमुक्तंभवति १० वैलक्षण्यां
तरंवदन्किंभंजीतेत्यादिप्रश्नोत्तरमाह एवमितित्रिभिः अन्यगतमेवकर्ममांबध्नातीत्येवंविरक्तोविद्वान् तथाअविद्वानिवशयनासनादिषुनबध्यतेकुतःतत्रतत्रविषयेषुगुणानिंद्रियाण्यादय
न्भोजयंस्तत्साक्षित्वेनवर्तमानोनतुस्वयमदन् एतदेवकुतस्तत्राऽऽह प्रकृतिस्थोऽपीतिसार्धेन यथाखंसर्वत्रस्थितमपिनसज्जते यथासविताजलेप्रतिबिंबितोऽपियथाऽनिलःसर्वत्रसंचरन्नपि

देहस्थोऽपिनदेहस्थोविद्वान्स्वप्नाद्यथोत्थितः ॥ अदेहस्थोऽपिदेहस्थःकुमतिःस्वप्नदृग्यथा ८ इंद्रियैरिंद्रियार्थेषुगुणैरपिगुणेषुच ॥ गृह्यमाणेष्वहंकुर्यान्न
विद्वान्यस्त्वविक्रियः ९ दैवाधीनेशरीरेऽस्मिन्गुणभाव्येनकर्मणा ॥ वर्तमानोऽबुधस्तत्रकर्ताऽस्मीतिनिबध्यते १० एवंविरक्तःशयनआसनाटनमज्जने ॥ द
र्शनस्पर्शनघ्राणभोजनश्रवणादिषु ११ नतथाबद्ध्यतेविद्वांस्तत्रतत्रादयन्गुणान् ॥ प्रकृतिस्थोऽप्यसंसक्तोयथाखंसविताऽनिलः १२ वैशारद्येक्षयाऽसंग
शितयाछिन्नसंशयः ॥ प्रतिबुद्धइवस्वप्नान्नानात्वाद्विनिवर्तते १३ यस्यस्युर्वीतसंकल्पाःप्राणेंद्रियमनोधियाम् ॥ वृत्तयःसविनिर्मुक्तोदेहस्थोऽपिहितद्गुणैः
१४ यस्याऽत्माहिंस्यतेहिंस्रैर्येनकिंचिद्यदृच्छया ॥ अर्च्यतेवाक्वचित्तत्रनव्यतिक्रियतेबुधः १५ नस्तुवीतननिंदेतकुर्वतःसाध्वसाधुवा ॥ वदतोगुणदोषा
भ्यांवर्जितःसमदृङ्मुनिः १६ नकुर्यान्नवदेत्किंचिन्नध्यायेत्साध्वसाधुवा ॥ आत्मारामोऽनयावृत्त्याविचरेज्जडवन्मुनिः १७ शब्दब्रह्मणिनिष्णातोनानिष्णा
यात्परेयदि ॥श्रमस्तस्यश्रमफलोह्यधेनुमिवरक्षतः १८

तद्वत् ११ १२ असंगेनवैराग्येणशितयातीक्ष्णयाछिन्नाःसशयाअसंभावनादयोयस्यसः नानात्वाद्देहादिप्रपंचात् १३ कथंविहरेदित्यस्योत्तरत्वेनवैलक्षण्यांतरमाह यस्यस्युरितितद्गुणैर्दे
हगुणैःसंकल्पशून्याभिःप्राणादिवृत्तिभिर्विहरन्मुक्तइत्यर्थः १४ एवंतावद्बद्धमुक्तयोःस्वसंवेद्यमेववैलक्षण्यमुक्तमिदानींकैर्वाज्ञायेतलक्षणैरित्यस्योत्तरतयापरैरपिसुज्ञेयंवैलक्षण्यमाह यस्यात्मे
तित्रिभिः हिंस्रैर्दुर्जनैरन्यैर्वाप्राणिभिर्यस्याऽत्मादेहःपीड्यतेयदृच्छयायेनकेनापिक्वचित्किंचिदर्च्यतेवासबुधश्चेत्तत्रनव्यतिक्रियतेनातिविक्रियतइत्यर्थः तदुक्तंयाज्ञवल्क्येन“यःकंटकैर्वितु
दतिचंदनैर्यश्चलिंपति अक्रुद्धोऽपरितुष्टश्चसमस्तस्यचतस्यचे”ति १५ किंच साध्वसाधुवाकुर्वतोवदतोवाजनान्नस्तुवीतनचनिंदेत योलौकिकव्यवहारेविमुखःसमुक्तइत्यर्थः १६ अपिचनकु
र्यादिति योदैहिकेऽपिकर्मण्युदासीनःसमुक्तःइतरोबद्धइत्यर्थः एतान्येवसर्वाणिमुमुक्षोः साधनानिज्ञातव्यानि १७ यस्तुकेवलंशब्दब्रह्मण्यभिज्ञःपांडित्यमात्रश्लाघीनतूक्तैःसाधनैस्तदथ
निष्ठोभवेत्तंनिंदति शब्दब्रह्मणिनिष्णातोर्थतःपारंगतोऽपि परेब्रह्मणिनानिष्णायाद्ध्यानाद्यभियोगंनकुर्यात्तस्यशास्त्रश्रमःश्रमैकफलो नतुपुरुषार्थपर्यवसायी अधेनुंचिरप्रसूताम् १८

एतदेवान्यार्थनिदर्शनैःप्रपंचयति गामिति दुह्यतइतिदोहःपयः दुग्धोदोहोनोत्तरत्रदोह्योस्तियस्यास्तामर्थशून्याम् असतींभार्यांकामशून्याम् देहंपराधीनंप्रतिक्षणंदुःखहेतुम् असत्प्रजांदृष्टादृष्टसाधनशून्यंपुत्रम् अतीर्थीकृतमागतेपात्रेऽदत्तंवित्तंदुष्कीर्तिदुरितापादकम् अंगहेउद्धव दुःखानंतरंदुःखमेवयस्यसरक्षति १९ मयाहीनांवाचमित्युक्तंविवृणोति यस्यांवाचिमेजगतःशोधकंचरित्रंनस्यात् किंतत् अस्यविश्वस्यस्थित्यादिरूपम् तद्धेतुरित्यर्थः लीलावतारेष्वीप्सितंजगतःप्रेमास्पदंश्रीरामकृष्णादिजन्मवानस्यात् तांनिष्फलांगिरंधीरोधीमान्नधारयेत् २० उक्तंज्ञानमार्गमुपसंहरति एवंनिश्चित्यविचारेणाऽऽत्मनिनानात्वभ्रमंदेहाद्यध्यासंनिरस्यनिर्मलंमनोमयिसर्वगेपरिपूर्णेसमर्प्यसंधार्यउपारमेत नशास्त्रपांडित्यमात्रेणेत्यर्थः २१ यद्यनीशोऽशक्तस्तर्ह्यास्तामिदं मद्भक्त्यैवकृतार्थोभविष्यसीत्याह मयीति २२ मदर्पणेनकर्मणाविशुद्धसत्त्वस्यांतरंगांभक्तिमाह श्रद्धालुरितिद्वाभ्याम् अभिनयन्स्वयमनुकुर्वन् २३ आचरन्सेवमानः २४ ततश्चानेनप्रकारेणमयिसत्संगेनलब्धयाभक्त्यासभक्तोमामुपासिताध्याताभवति सचध्यानशीलःसद्भिर्दर्शितंवैनिश्चितंसुखेनैवमेपदंस्वरूपंप्राप्नोति २५ सत्संगल

गांदुग्धदोहामसतींचभार्यांदेहंपराधीनमसत्प्रजांच ॥ वित्तंत्वतीर्थीकृतमंगवाचंहीनांमयारक्षतिदुःखदुःखी १९ तस्यांनमेपावनमंगकर्मस्थित्युद्भवप्राणनिरोधमस्य ॥ लीलावतारेप्सितजन्मवास्याद्वंध्यांगिरंतांबिभृयान्नधीरः २० एवंजिज्ञासयाऽपोह्यनानात्वभ्रममात्मनि ॥ उपारमेतविरजंमनोमय्यर्प्यसर्वगे २१ यद्यनीशोधारयितुंमनोब्रह्मणिनिश्चलम् ॥ मयिसर्वाणिकर्माणिनिरपेक्षःसमाचर २२ श्रद्धालुर्मेकथाःशृण्वन्सुभद्रालोकपावनीः ॥ गायन्ननुस्मरन्कर्मजन्मचाभिनयन्मुहुः २३ मदर्थेधर्मकामार्थानाचरन्मदपाश्रयः ॥ लभतेनिश्चलांभक्तिंमय्युद्धवसनातने २४ सत्संगलब्धयाभक्त्यामयिमांसउपासिता ॥ सवैमेदर्शितंसद्भिरंजसाविंदतेपदम् २५ उद्धवउवाच ॥ साधुस्तवोत्तमश्लोकमतःकीदृग्विधःप्रभो ॥ भक्तिस्त्वय्युपयुज्येतकीदृशीसद्भिरादृता २६ एतन्मेपुरुषाध्यक्षलोकाध्यक्षजगत्प्रभो ॥ प्रणतायाऽनुरक्तायप्रपन्नायचकथ्यताम् २७ त्वंब्रह्मपरमंव्योमपुरुषःप्रकृतेःपरः ॥ अवतीर्णोऽसिभगवन्स्वेच्छोपात्तपृथग्वपुः २८ श्रीभगवानुवाच ॥ कृपालुरकृतद्रोहस्तितिक्षुःसर्वदेहिनाम् ॥ सत्यसारोऽनवद्यात्मासमःसर्वोपकारकः २९ कामैरहतधीर्दांतोमृदुःशुचिरकिंचनः ॥ अनीहोमितभुक्शांतःस्थिरोमच्छरणोमुनिः ३०

ब्धयाभक्त्येत्युक्तंतत्रसतांभक्तेश्चविशेषंपृच्छति साधुरिति साधवःस्वस्वमतिकल्पिताःसंतिबहवस्तवतुकीदृशःसंमतः भक्तिरपिबहुविधालोकेकीदृशीपुनस्त्वय्युपयुज्येत सद्भिश्चनारदादिभिरादृता २६ एतच्चकथ्यताम् इदंचातिगुह्यंत्वयैववक्तव्यमित्यैश्वर्यमाविष्करोति हेपुरुषाध्यक्षेत्यादिना ब्रह्मादिनियंतः २७ अत्रहेतुः त्वमिति व्योमवदसंगः यतःप्रकृतेःपरः स्वेषांभक्तानामिच्छयोपात्तंपृथक्परिमितंवपुर्येनसः २८ तत्रत्रिंशल्लक्षणैःसाधुंनिरूपयति कृपालुरितिपंचभिः कृपालुःपरदुःखासहिष्णुः सर्वदेहिनांकेषांचिदप्यकृतद्रोहः तितिक्षुःक्षमावान् सत्यंसारःस्थिरंबलंवायस्यसः अनवद्यात्माऽसूयादिरहितः सुखदुःखयोःसमोहर्षविषादरहितः यथाशक्तिसर्वेषामुपकारकः २९ कामैर्विषयैरक्षुभितचित्तः दांतः संयतबाह्येंद्रियः मृदुरकठिनचित्तः शुचिःसदाचारः अकिंचनोऽपरिग्रहः अनीहोदृष्टक्रियाशून्यः मितभुक्लघ्वाहारः शांतोनियतांतःकरणः स्थिरःस्वधर्मे मच्छरणोमदेकाश्रयः मुनिर्मननशीलः ३०

अप्रमत्तःसावधानः गभीरात्मा निर्विकारः धृतिमान्विपद्यप्यकृपणः जितषड्गुणः क्षुत्पिपासेशोकमोहौजरामृत्यूषडूर्मयः एतेजितायेनसः अमानी नमानाकांक्षी अन्येभ्योमानदः कल्पः परबोधनेदक्षः मैत्रोऽवंचकः कारुणिकः करुणयैवप्रवर्तमानो नदृष्टलोभेन कविःसम्यक्ज्ञानी ३१ किंच मयावेदरूपेणादिष्टानपिस्वधर्मान्संत्यज्ययोमांभजेत सोऽप्येवंपूर्वोक्तवत्सत्तमः किमज्ञानान्नास्तिक्याद्वा न धर्माचरणेसत्त्वशुद्ध्यादीन्गुणान्विपक्षेनरकपातादीन्दोषांश्चाऽऽज्ञायज्ञात्वाऽपिमद्ध्यानविक्षेपकतयामद्भक्त्यैवसर्वंभविष्यतीति दृढनिश्चयेनैवधर्मान्संत्यज्य यद्वा भक्तिदार्ढ्येननिवृत्ताधिकारतयासंत्यज्य अथवा विद्धैकादश्युपवासकृष्णैकादश्यनुपवासानिवेद्यश्राद्धादयोयेभक्तिविरुद्धाधर्मास्तान्संत्यज्येत्यर्थः ३२ किंच यावान्देशकालापरिच्छन्नः यश्चसर्वात्मा यादृशःसच्चिदानंदादिरूपः तंमांज्ञात्वा अज्ञात्वाऽपि यद्वा विशेषतःपुनःपुनर्ज्ञात्वाएकांतभावेनयेभजंतीति ३३ साधुलक्षणमुक्त्वाभक्तेर्लक्षणमाह मल्लिंगेत्यष्टभिः लिंगानिप्रतिमादीनि ३४ सर्वलाभोपहरणं सर्वस्यलब्धस्यसमर्पणम् ३५ पर्वाणिजन्माष्टम्यादीनितदनुमोदनम् ३६ बलिविधानंपुष्पोपहारादिसमर्पणम् सर्ववार्षिकपर्वसुचातुर्मास्यैकादश्यादिषुविशेषतः

अप्रमत्तोगभीरात्माधृतिमाञ्जितषड्गुणः ॥ अमानीमानदःकल्पोमैत्रःकारुणिकःकविः ३१ आज्ञायैवंगुणान्दोषान्मयादिष्टानपिस्वकान् ॥ धर्मान्संत्यज्य
यःसर्वान्मांभजेतससत्तमः ३२ ज्ञात्वाऽज्ञात्वाऽथयेवैमांयावान्यश्चास्मियादृशः ॥ भजंत्यनन्यभावेनतेमेभक्ततमामताः ३३ मल्लिंगमद्भक्तजनदर्शनस्पर्शना
र्चनं ॥ परिचर्यास्तुतिःप्रह्वगुणकर्मानुकीर्तनम् ३४ मत्कथाश्रवणेश्रद्धामदनुध्यानमुद्धव ॥ सर्वलाभोपहरणंदास्येनाऽऽत्मनिवेदनम् ३५ मज्जन्मकर्मकथनंम
मपर्वानुमोदनम् ॥ गीततांडववादित्रगोष्ठीभिर्मद्गृहोत्सवः ३६ यात्राबलिविधानंचसर्ववार्षिकपर्वसु ॥ वैदिकीतांत्रिकीदीक्षामदीयव्रतधारणम् ३७ म
मार्चास्थापनेश्रद्धास्वतःसंहत्यचोद्यमः ॥ उद्यानोपवनाक्रीडपुरमंदिरकर्मणि ३८ संमार्जनोपलेपाभ्यांसेकमंडलवर्तनैः ॥ गृहशुश्रूषणंमह्यंदासवद्यद
मायया ३९ अमानित्वमदंभित्वंकृतस्यापरिकीर्तनम् ॥ अपिदीपावलोकंमेनोपयुंज्यान्निवेदितम् ४० यद्यदिष्टतमंलोकेयच्चातिप्रियमात्मनः ॥ तत्तन्नि
वेदयेन्मह्यंतदानंत्यायकल्पते ४१ सूर्योऽग्निर्ब्राह्मणोगावोवैष्णवःखंमरुज्जलम् ॥ भूरात्मासर्वभूतानिभद्रपूजापदानिमे ४२ सूर्येतुविद्ययात्रय्याहविषाग्नौयजे
तमाम् ॥ आतिथ्येनतुविप्राग्र्येगोष्वंगयवसादिना ४३

३७ उद्यानादिकरणेसामर्थ्येसतिस्वतः असतिचान्यैःसंभूयोद्यमः उद्यानंपुष्पप्रधानम् उपवनफलप्रधानंवनम् आक्रीडंक्रीडास्थानम् ३८ संमार्जनंरजसोपाकरणं उपलेपोगोमयादिभिरालेपनम् सेकस्तैरेवप्रोक्षणम् मंडलवर्तनंसर्वतोभद्रादिकरणम् मह्यंमम ३९ कृतस्यधर्मस्यापरिकीर्तनम् स्वयमन्येनवानिवेदितंनस्वीकुर्यात् एतच्चसाधारणंस्थावराविषयंरागप्राप्तविषयंवा भक्त्यातुग्राह्यमेव 'षड्भिर्मासोपवासैस्तुयत्फलंपरिकीर्तितम् विष्णोर्नैवेद्यसिक्थेनपुण्यंतद्भुंजतांकलौ हृदिरूपंमुखेनाममनैवेद्यमुदरेहरेः पादोदकंचनिर्माल्यंमस्तकेयस्यसोऽच्युत'इत्यादिवचनेभ्यः यद्वाअन्यस्मैनिवेदितंमेनोपयुंज्यात् मह्यंननिवेदयेदित्यर्थ विष्णोर्निवेदितान्नेनयष्टव्यंदेवतांतरम् 'पितृभ्यश्चैवतद्देयंतदानंत्यायकल्पते पितृशेषंतुयोदद्याद्धरयेपरमात्मने रेतोधापितरस्तस्यभवंतिक्लेशभागिन'इत्यादिवचनेभ्यः ४० ४१ इदानीमेकादशपूजाधिष्ठानान्याह सूर्यइति हेभद्र ४२ अधिष्ठानभेदेनपूजासाधनान्याह सूर्यइतित्रिभिः त्रय्याविद्ययासूक्तैरुपस्थानादिना अंगहेउद्धव यवसादिना तृणादिना ४३

बंधुसत्कृत्याबंधुवत्संमानेन हृदिखे हृदयाकाशे मुख्यधियाप्राणदृष्ट्या तोयेतोयादिभिर्द्रव्यैस्तर्पणादिना ४४ स्थंडिलेभुवि मंत्रहृदयैःरहस्यमंत्रन्यासैः ४५ सर्वाधिष्ठानेषुध्येयमाह धि
ष्ण्येष्विति इत्यनेनमंत्रप्रकारेण एषुधिष्ण्येषु ४६ उक्तायाभक्तेःफलमाह इष्टापूर्तेनेति सद्भक्तिदृढांभक्तिं अस्याभक्तेरंतरंगसाधनमाह इत्थंमत्स्मृतिःसाधुसेवयाभवति यद्वा स्मृतिर्ज्ञान
म् ततश्चदृढभक्तिमतःपुंसःसाधुसेवयामज्ज्ञानंभवतीत्यर्थः ४७ ज्ञानभक्तिमार्गावुक्तौतत्रज्ञानमार्गादपिभक्तिमार्गःश्रेष्ठइत्याह प्रायेणेति सत्संगेनयोभक्तियोगस्तेनविनोपायःसंसारतरणेन
विद्यते सत्संगेनेत्यत्रहेतुमाह हियस्मात्सतामहंप्रायणंप्रकृष्टमयनमाश्रयः अतःसत्संगोमय्यंतरंगइत्यर्थः ४८ इदानींसांख्ययोगादीनिसाधनांतरसव्यपेक्षाणिसव्यभिचाराणिचसत्संग
स्तुस्वतंत्रएवसमर्थःफलाव्यभिचारीचेतिवर्णयितुमाह अथेति एतद्वक्ष्यमाणंपरमंगुह्यमतःशृण्वित्यर्थः ४९ ॥ इत्येकादशेटीकायामेकादशोऽध्यायः ११ ॥ छ ॥ द्वादशेसाधुसंगस्यमहि

वैष्णवेबंधुसत्कृत्याहृदिखेध्याननिष्ठया ॥ वायौमुख्याधियातोयेद्रव्यैस्तोयपुरस्कृतैः ४४ स्थंडिलेमंत्रहृदयैर्भोगैरात्मानमात्मनि ॥ क्षेत्रज्ञंसर्वभूतेषुसमत्वे
नयजेतमाम् ४५ धिष्ण्येष्वेष्वितिमद्रूपंशंखचक्रगदांबुजैः ॥ युक्तंचतुर्भुजंशांतंध्यायन्नर्चेत्समाहितः ४६ इष्टापूर्तेनमामेवंयोयजेतसमाहितः ॥ लभतेमयिस
द्भक्तिंमत्स्मृतिःसाधुसेवया ४७ प्रायेणभक्तियोगेनसत्संगेनविनोद्धव ॥ नोपायोविद्यतेसध्र्यङ्प्रायणंहिसतामहम् ४८ अथैतत्परमंगुह्यंशृण्वतोयदुनंदन ॥ सु
गोप्यमपिवक्ष्यामित्वंमेभृत्यःसुहृत्सखा ४९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेएकादशोऽध्यायः ११ ॥ छ ॥ श्रीभगवानुवा
च ॥ नरोधयतिमांयोगोनसांख्यंधर्मएवच ॥ नस्वाध्यायस्तपस्त्यागोनेष्टापूर्तंनदक्षिणा १ व्रतानियज्ञश्छंदांसितीर्थानिनियमायमाः ॥ यथाऽवरुंधेस
त्संगःसर्वसंगापहोहिमाम् २ सत्संगेनहिदैतेयायातुधानामृगाःखगाः ॥ गंधर्वाप्सरसोनागाःसिद्धाश्चारणगुह्यकाः ३ विद्याधरामनुष्येषुवैश्याःशूद्राःस्त्रियों
ऽत्यजाः ॥ रजस्तमःप्रकृतयस्तस्मिंस्तस्मिन्युगेऽनघ ४ बहवोमत्पदंप्राप्तास्त्वाष्ट्रकायाधवादयः ॥ वृषपर्वाबलिर्बाणोमयश्चाथविभीषणः ५ सुग्री
वोहनुमानृक्षोगजोगृध्रोवणिक्पथः ॥ व्याधःकुब्जाव्रजेगोप्योयज्ञपत्न्यस्तथापरे ६ तेनाधीतश्रुतिगणानोपासितमहत्तमाः ॥ अव्रतातप्ततपसःसत्संगान्मा
मुपागताः ७

मावर्णितःपुरा ॥ कर्मानुष्ठानतत्त्यागव्यवस्थाचततःपरम् ॥ १ ॥ नरोधयति नवशीकरोति यागआसनप्राणायामादिः सांख्यंतत्त्वानांविवेकः धर्मःसामान्यतोऽहिंसादिः स्वाध्यायोवेदजपः
तपःकृच्छ्रादि त्यागःसंन्यासः इष्टापूर्तमिष्टंचपूर्तंच तत्रेष्टमग्निहोत्रादि पूर्तंकूपारामादिनिर्माणम् दक्षिणाशब्देनसामान्यतोदानंलक्ष्यते १ व्रतानिएकादश्युपवासादीनि यज्ञोदेवपूजा
छंदांसिरहस्यमंत्राः अवरुंधेवशीकरोति २ यातुधानाराक्षसाः ३ ४ त्वाष्ट्रोवृत्रः कायाधवःप्रह्लादः ५ ऋक्षोजांबवान् गृध्रोजटायुः वणिक्पथस्तुलाधारः व्याधोधर्मव्याधः
यज्ञपत्न्योदीक्षितभार्याः ६ तेषांसत्संगव्यतिरिक्तसाधनांतराभावमाह तइति नअधीताःश्रुतिगणायैः तदर्थंनोपासितामहत्तमायैस्तेतथा किंच अव्रतातप्ततपसः नव्रतानियेषां नतप्ता
नितपांसियैस्तेचतेच तथा सत्संगादितिसद्भिःसंगोनाम मयैवसंगइत्यभिप्रेत्योक्तम् यद्वा स्वसंगस्यापिसत्संगत्वंविवक्ष्यते स्वस्यापिसत्त्वात् यद्वा मदीयसंगादित्यर्थः ७

तत्रवृत्रादीनांभवतुनामकथंचित्साधनांतरं गोपीप्रभृतीनांतुनान्यदस्तीत्याह केवलेनेति सत्संगलब्धेनकेवलेनतद्भावेनप्रीत्या नगा यमलार्जुनादयः नागाःकालियादयः यद्वा तदानींतना
नांसर्वतरुगुल्मादीनामपिभगवतिभावोऽस्तीतिगम्यते तदुक्तंभगवतैव "अहोअमीदेववरामरार्चितंपादांबुजंतेसुमनःफलार्हणम् नमंत्युपादायशिखाभिरात्मनस्तमोऽपहत्यैतरुजन्मयत्कृत
मि"त्यादि सिद्धाःकृतार्थाःसंतईयुःप्रापुः८स्वप्राप्तेर्दुर्लभतामाह यमिति योगादिभिःकृतप्रयत्नोऽपियंनप्राप्नुयात्तंमामीयुरितिपूर्वेणान्वयः अत्रचप्रथमंयागोप्यःपश्चाद्योवाश्रीकृष्णेनसहसंग
तास्तेसंतस्तत्संगोऽन्येषांसत्संगस्तेनचतेषांभक्तिरितिज्ञातव्यम् ९ गोपीनांभावंप्रपंचयति रामेणेतिचतुर्भिः श्वाफल्किनाअक्रूरेणमयिप्रणीतेसतिमेमत्तोऽन्यंसुखायनददृशुः कुतः वियोगेन
तीव्रोदुःसहआधिर्यासांताः अत्रहेतुः मयिविगाढेनातिदृढेनभावेनप्रेम्णाऽनुरक्तानिसंसक्तानिचित्तानियासांताः १० तीव्राधित्वंव्यनक्ति तास्ताइति मयासहयाएवक्षपारात्रयःक्षणार्धवन्नी
तास्ताएवपुनर्मयाहीनास्तासांकल्पसमाबभूवुः कथंभूताः तास्ताःवाचामगोचराइत्यर्थः ११ किंच एवंतीव्राधयस्तामोहमिषेणसमाधिप्राप्ताइत्याह ताइति मय्यनुषंगेणाऽऽसक्त्याबद्धाधियो
याभिरताःस्वमात्मानंस्वदेहमदोदूरस्थमिदंसान्निहितंचनाविदन् यद्वा स्वंपतिपुत्रादिममतास्पदम् आत्मानमहंकारास्पदंदेहम् 'अदःपरंलोकमिदमिमंलोकंचनाविदन्नि'ति यथामुनयःसमा

केवलेनहिभावेनगोप्योगावोनगामृगाः ॥ येऽन्येमूढधियोनागाःसिद्धामामीयुरंजसा ८ यंनयोगेनसांख्येनदानव्रततपोऽध्वरैः ॥ व्याख्यास्वाध्यायसं
न्यासैःप्राप्नुयाद्यत्नवानपि ९ रामेणसार्धंमथुरांप्रणीतेश्वाफल्किनामय्यनुरक्ताचित्ताः ॥ विगाढभावेननमेवियोगतीव्राधयोऽन्यंददृशुःसुखाय १० तास्ताः
क्षपाःप्रेष्ठतमेननीतामयैववृंदावनगोचरेण ॥ क्षणार्धवत्ताःपुनरंगतासांहीनामयाकल्पसमाबभूवुः ११ तानाविदन्मय्यनुषंगबद्धधियःस्वमात्मानमदस्तथे
दम् ॥ यथासमाधौमुनयोऽब्धितोयेनद्यःप्रविष्टाइवनामरूपे १२ मत्कामारमणंजारमस्वरूपविदोऽबलाः ॥ ब्रह्ममांपरमंप्रापुःसंगाच्छतसहस्रशः १३ त
स्मात्त्वमुद्धवोत्सृज्यचोदनांप्रतिचोदनाम् ॥ प्रवृत्तंचनिवृत्तंचश्रोतव्यंश्रुतमेवच १४ मामेकमेवशरणमात्मानंसर्वदेहिनाम् ॥ याहिसर्वात्मभावेनमयास्या
ह्यकुतोभयः १५ ॥ उद्धवउवाच ॥ संशयःशृण्वतोवाचंतवयोगेश्वरेश्वर ॥ नानिवर्ततआत्मस्थोयेनभ्राम्यतिमेमनः १६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ सएषजीवो
विवरप्रसूतिःप्राणेनघोषेणगुहांप्रविष्टः ॥ मनोमयंसूक्ष्ममुपेत्यरूपंमात्रास्वरोवर्णइतिस्थविष्ठः १७

धौनामरूपेनविदुस्तद्वत् किंत्वब्धितोयेनद्यइवमयिप्रविष्टाइत्यन्वयः १२ एवंताअबलाःकेवलंमत्कामाअस्वरूपविदःस्वरूपंतुनजानंतितथाऽपिसत्संगाज्जारंब्रह्मजारबुद्धिवेद्यमपिब्रह्मस्वरूप
मेवमांपरमंप्रापुरित्यर्थः १३ यस्मादेवंभूतोमद्भजनप्रभावस्तस्मात्त्वंचोदनांश्रुतिंप्रतिचोदनांस्मृतिंच यद्वा विधिंचनिषेधंचोत्सृज्यमांशरणंयाहि १४ मयैवाकुतोभयःस्याःभव १५ पूर्वंतावन्म
योदितेष्ववहितस्वधर्मेष्वित्यादिनाकर्मकर्तव्यमित्युक्तमिदानींतुसर्वंत्यक्त्वामांशरणंयाहीत्युच्यतेतत्रकिमात्मनःकर्तृत्वाद्यस्तिनास्तिवेत्यात्मस्थआत्मविषयःसंशयोनानिवर्तते यद्वा कर्मका
र्यंत्याज्यंवेत्यात्मस्थोहृदिस्थःसंशयोननिवर्ततइतिपृच्छति संशयइति येनसंशयेन १६ उत्तरंसएषइत्यष्टभिः अयंभावः ईश्वरस्तावत्स्वमायावशात्प्रपंचात्मनाभातितत्प्रपंचाध्यासाच्चजी
वानामनाद्यविद्ययाकर्तृत्वादिततोविधिप्रतिषेधाधिकारस्तदानींसत्त्वशुध्यर्थंकर्माणिकुर्वीतेत्युक्तम् सत्त्वेचशुद्धेपुनःकर्मजाड्यपरिहारायभक्तिविक्षेपककर्मादरंपरित्यज्यदृढविश्वासेनभजेत्यु
क्तम् जातायांतुविद्यायांनकिंचित्कर्तव्यमस्तीति तत्रतावदीश्वराद्भागादींद्रियद्वारा जीवसंसृतिकारणभूतंप्रपंचोद्गममाह सार्धैश्चतुर्भिः सएषोऽपरोक्षःजीवयतीतिजीवःपरमेश्वरः अपरोक्ष

त्वेहेतुः विवरेष्वाधारादिचक्रेषुप्रसूतिरिवप्रसूतिरभिव्यक्तिर्यस्यसः तामेवाभिव्यक्तिमाह घोषेणेति घोषेणपराख्येननादवताप्राणेनसहगुहामाधारचक्रंप्रविष्टःसन्मनोमयंसूक्ष्मंरूपंपश्यंत्याख्यंमध्यमाख्यंचमणिपूरचक्रेविशुद्धिचक्रेचोपेत्यप्राप्यवक्त्रेमात्राह्रस्वादिःस्वरउदात्तादिर्वर्णःककारादिरित्येवंवैखर्याख्यःस्थविष्ठोऽतिस्थूलोनानावेदशाखात्मकोभवति तथाचश्रुतिः "चत्वारिवाक्परिमितापदानितानिविदुर्ब्राह्मणायेमनीषिणः गुहात्रीणिनिहितानेंगयंतितुरीयंवाचोमनुष्यावदंती"तिअभियुक्तश्लोकश्च "यासामित्रावरुणसदनादुच्चरंतीत्रिषष्टिंवर्णानंतःप्रकटकरणैःप्राणसंगात्प्रसूते तांपश्यंतींप्रथममुदितांमध्यमांबुद्धिसंस्थांवाचंवक्त्रेकरणविशदांवैखरींचप्रपद्ये १७अव्यक्तस्यसतःसूक्ष्ममध्यमक्रमेणाभिव्यक्तौदृष्टांतःयथेति यथाऽग्निः खेऊष्माअव्यक्तोष्मरूपः दारुण्यधिकंमथ्यमानोऽनिलसहायःसन्नणुःसूक्ष्मविस्फुलिंगादिरूपोभवति पुनःप्रकृष्टोजातोहाविषासंवर्धते तथैवेयंवाणीममाभिव्यक्तिः १८ उक्तांवाग्वृत्तिमुपसंहरन्नितरेंद्रियवृत्तिष्वतिदिशति एवंगादिर्गदनंभाषणंमेव्यक्तिरित्युपसंहारःकर्महस्तयोर्वृत्तिर्गतिःपादयोर्विसर्गःपायूपस्थयोरितिकर्मेंद्रियाणाम्घ्राणोऽवघ्राणंरसोरसनंदृक्दर्शनंस्पर्शःस्पर्शनंश्रुतिःश्रवणमितिज्ञानेंद्रियाणाम् संकल्पोमनसोविज्ञानंबुद्धिचित्तयोरभिमानोऽहंकारस्यसूत्रंप्रधानस्यसत्त्वरजस्तमसांविकारोऽधिदैवादिस्त्रिविधःप्रपंचोमेव्यक्तिरितिपूर्वेणान्वयः १९ तस्मादीश्वरव्यक्तिरूपःप्रपंचोनेश्वराद्भिन्नोऽस्तीत्याह अयमिति अयंजीवईश्वरआदावव्यक्तएकएव वयसाकालेनविश्लिष्टाविभक्तावागादींद्रियरूपाःशक्तयोयस्य यद्वा विशेषेणाश्लिष्टाआलिंगिता

यथाऽनलःखेऽनिलबंधुरूष्माबलेनदारुण्यधिमथ्यमानः ॥ अणुःप्रजातोहविषासमिध्यतेतथैवमेव्यक्तिरियंहिवाणी १८ एवंगदिःकर्मगतिर्विसर्गोघ्राणोरसोदृक्स्पर्शःश्रुतिश्च ॥ संकल्पविज्ञानमथाभिमानःसूत्रंरजःसत्त्वतमोविकारः १९ अयंहिजीवस्त्रिवृदब्जयोनिरव्यक्तएकोवयसासआद्यः ॥ विश्लिष्टशक्तिर्बहुधेवभातिबीजानियोनिंप्रतिपद्ययद्वत् २० यस्मिन्निदंप्रोतमशेषमोतंपटोयथातंतुवितानसंस्थः ॥ यएषसंसारतरुःपुराणःकर्मात्मकःपुष्पफलेप्रसूते २१ द्वेअस्यबीजेशतमूलस्त्रिनालःपंचस्कंधःपंचरसप्रसूतिः ॥ दशैकशाखोद्विसुपर्णनीडस्त्रिवल्कलोद्विफलोऽर्कंप्रविष्टः २२ अदंतिचैकंफलमस्यगृध्राग्रामेचराएकमरण्यवासाः ॥ हंसायएकंबहुरूपमिज्यैर्मायामयंवेदसवेदवेदम् २३

मायाशक्तिर्येनसःबहुप्रकारइवाऽऽभाति यतःसएवाद्यः त्रिवृत्त्रिगुणाश्रयःअब्जयोनिर्लोकपद्मस्यकारणभूतःएकस्यबहुधाभानेदृष्टांतः योनिंक्षेत्रंप्रतिपद्यप्राप्यबीजानियद्वादिति २० तस्मात्तन्मायाविलसितत्वात्तदाश्रयमिदंजगन्नततःपृथगितिसदृष्टांतमाह यस्मिन्निति तंतुवितानेसंस्थास्थितिर्यस्यसपटोयथातथायस्मिन्निदंविश्वमोतंदीर्घतंतुषुपटइवप्रोतंतिर्यक्तंतुष्विव एवंभूतंसमष्टिव्यष्ट्यात्मकंविश्वमविद्ययाऽऽत्मन्यध्यस्तंवृक्षरूपंजीवस्यकर्तृत्वादिसंसारहेतुरतस्तद्विवेकज्ञानेनकर्मादिसर्वंत्याज्यमित्युक्तमित्याशयेनाऽऽह यएषइतिसार्धैस्त्रिभिः पुराणोनादिः कर्मात्मकःप्रवृत्तिस्वभावःपुष्पफलेभोगापवर्गौ कर्मतत्फलेवा प्रसूतेजनयाति २१ वृक्षरूपकंप्रपंचयाति द्वेइति द्वेपुण्यपापेअस्यबीजे सचशतमूलःशतमपरिमितावासनामूलानियस्य त्रयोगुणानालानिप्रकांडायस्य पंचभूतानिस्कंधायस्य पंचरसाःशब्दादिविषयास्तेषांप्रसूतिर्यस्मात् दशचएकाचशाखाइंद्रियाणियस्य द्वयोःसुपर्णयोर्जीवपरमात्मनोर्नीडंयस्मिन् त्रीणिवल्कलानित्वचोवातपित्तश्लेष्माणोयस्य द्वेसुखदुःखेफलेयस्यसः अर्कंप्रविष्टःसूर्यमंडलपर्यंतंव्याप्तः तंनिर्भिद्यगतस्यसंसाराभावात् २२ तत्फलभोक्तॄनाह गृध्यंतिअभिकांक्षंतइतिगृध्राःकामिनोग्रामेचरागृहस्थाअस्यवृक्षस्यैकंफलंदुःखमदंति परिणामतःस्वर्गादेरपिदुःखरूपत्वात् हंसाविवेकिनोऽरण्यवासाःसंन्यासिनएकंफलंसुखमदंति एकंपरमात्मानंमायामयमेवबहुरूपमिज्यैर्गुरुभिःकृत्वायोवेदसवेदंवेदतत्त्वार्थंवेद २३

त्वंचैवंज्ञात्वाकृतकृ ः वैसाधनंत्यजेत्याह एवमिति एकांतभक्त्याशितेनतीक्ष्णेनज्ञानकुठारेण स्वतंत्रतावाद्वयोर्ज्ञानभक्त्योः जीवोपाधिंत्रिगुणात्मकंलिंगशरीरंविवृश्च्यछित्त्वापरमात्मा
नंचसंपद्यप्राप्याथास्त्रंसाधनंत्यजेति २४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेटीकायांद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ त्रयोदशेऽथसत्त्वस्यवृद्ध्याविद्योदयक्रमः ॥ हं
सेतिहासतश्चित्तगुणविश्लेषवर्णनम् ॥ १ ॥ विद्याकुठारेणजीवाशयंविवृश्च्यसाधनंत्यजेत्युक्तम् ननुतत्रतमआदिगुणत्रयवृत्तिप्रतिबंधेसतिकथंविद्योत्पत्तिरित्याशंक्यतन्निवृत्त्याविद्योत्पत्ति
प्रकारमाह सत्त्वमितिसप्तभिः तत्रयद्यानंदादिवदात्मधर्मागुणाःस्युस्तर्हितत्स्वरूपत्वात्तेषामनिवृत्त्याविद्योत्पत्तिर्नस्यान्नत्वेतदस्तीत्याह बुद्धेःप्रकृतेरेतेगुणा नत्वात्मनइति अतःसत्त्वेनसत्त्व
वृद्ध्याऽन्यतमौहन्याद् रजस्तमोवृत्तीर्जयेदित्यर्थः सत्त्वंचसत्यदयादिवृत्तिरूपमुपशमात्मकेनसत्त्वेनैवहन्यात् १ ननुगुणत्रयवृत्तीनांपरस्परोपमर्दनरूपत्वात्कथंसत्त्ववृत्त्यैवेतरवृत्तयोनियमेन
हंतव्यास्तत्राऽऽह सत्त्वादिति मद्भक्तिंलक्षयतियोधर्मःसमद्भक्तिरूपएववा सत्त्वमेवकथंवर्धतेतत्राऽऽह सात्त्विकानांपदार्थानामुपासयासेवयासत्त्वंवृद्धंभवतीत्यर्थः २सचधर्मोरजस्तमश्चहन्यात्
कुतःनविद्यतेउत्तमोयस्मात्ससर्वोत्तमः यतःसत्त्ववृद्धिःसत्त्वस्यवृद्धिर्यास्मिन्कारणेसः अतएवतत्कार्योधर्मप्रतिबंधोपिनास्तीत्याह तस्मिन्नुभयस्मिन्हतेतन्मूलः तेरजस्तमसीरागद्वेषादिनाप्र
मादालस्यादिनाचमूलंयस्यसः ३ सात्त्विकोपासयासत्त्वंवर्धतइत्युक्तंतानेवसत्त्ववृद्धिहेतून्दर्शयितुंसामान्यतोगुणत्रयवृद्धिहेतूनाह आगमःशास्त्रम् अपःआपःक्वचिदागमोऽर्थइतिपाठः

एवंगुरूपासनयैकभक्त्याविद्याकुठारेणशितेनधीरः ॥ विवृश्च्यजीवाशयमप्रमत्तःसंपद्यचाऽत्मानमथत्यजास्त्रम् २४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकाद
शस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ सत्त्वंरजस्तमइतिगुणाबुद्धेर्नचाऽऽत्मनः ॥ सत्त्वेनान्यतमौहन्यात्सत्त्वं
सत्त्वेनचैवहि १ सत्त्वाद्धर्मोभवेद्वृद्धात्पुंसोमद्भक्तिलक्षणः ॥ सात्त्विकोपासयासत्त्वंततोधर्मःप्रवर्तते २ धर्मोरजस्तमोहन्यात्सत्त्ववृद्धिरनुत्तमः ॥ आशुन
श्यतितन्मूलोह्यधर्मउभयेहते ३ आगमोऽपःप्रजादेशःकालःकर्मचजन्मच ॥ ध्यानंमंत्रोऽथसंस्कारोदशैतेगुणहेतवः ४ तत्तत्सात्त्विकमेवैषांयद्यद्वृद्धाःप्रचक्ष
ते ॥ निंदंतितामसंतत्तद्राजसंतदुपेक्षितम् ५सात्त्विकान्येवसेवेतपुमान्सत्त्वविवृद्धये ॥ ततोधर्मस्ततोज्ञानंयावत्स्मृतिरपोहनम् ६ वेणुसंघर्षजोवह्निर्दग्ध्वा
शाम्यतितद्वनम् ॥ एवंगुणव्यत्ययजोदेहःशाम्यतितत्क्रियः ७

४ एषुसात्त्विकादिनिर्णयमाहएषामेवमध्येयद्यद्वृद्धाःशास्त्रज्ञाःप्रचक्षतेप्रशंसंतितत्तत्सात्त्विकम् यच्चानिंदंतितत्तामसम् यत्तुतैर्वृद्धैरुपेक्षितंनस्तुतंनचनिंदितंतद्राजसम् ५ सात्त्विकान्येवेति नि
वृत्तिशास्त्राण्येवसेवेतनप्रवृत्तिपाखंडशास्त्राणितीर्थापएवनगंधोदकसुराद्याःप्रजाजनाःनिवृत्तान्जनान्नप्रवृत्तदुराचारान् विविक्तदेशंनरथ्याद्युतदेशान्कालंब्राह्ममुहूर्तादिकंध्यानादौनप्रदोष
निशीथादीन् कर्मचनित्यंनकाम्याभिचारादीनि जन्मचवैष्णवशैवदीक्षालक्षणंनशाक्तक्षुद्रदीक्षारूपम् ध्यानंश्रीविष्णोर्नकामिनीविद्विषाम् मंत्रंप्रणवादिकंनकाम्यक्षुद्रान् संस्कारमात्म
नःशोधकंनतुकेवलंदेहगृहादीनाम् ननुज्ञानंमहावाक्यश्रवणादेवोत्पद्यतेकिंतत्रसत्त्वसवृद्ध्याधर्मेणवाऽतआह यावत्स्मृतिरात्मापारोक्ष्यम् यावच्चदेहद्वयतत्कारणभूतगुणापोहस्तावत्पर्यंतं
ज्ञानंभवतीत्यर्थः ६ ननुगुणव्यतिकराज्जातोदेहःकथंस्वाश्रयभूतान्गुणान्स्वतएवोत्पन्नयाविद्ययाऽपोह्यस्वयमप्युपरमेत्तत्राऽऽह वेणूनांसंघर्षाज्जातोऽग्निर्यथास्वतएवोत्पन्नाभिर्ज्वालाभिस्त
द्वनंसर्वंदग्ध्वापश्चात्स्वयंशाम्यतिएवंदेहोपितत्क्रियस्तस्याग्नेरिवक्रियाव्यापारोयस्यसः ७

ननुनियर्तेंद्रियतयासात्विकसेवायामियानस्तिपुरुषार्थस्तथाऽपिराजसादीन्विषयान्दुःखमितिजानंतोऽपिकथंसेवंतइतिपच्छाति विदंतीति पदंस्थानम् श्वानोयथाभर्त्स्यमानाअपि खराय
थापद्भ्यांताड्यमानाअपिखरीमनुधावंतः अजायथानिर्लज्जाहंतुमानीताअपि तद्वत् ८ मिथ्याऽभिनिवेशेनभुंजतइतिसहेतुकमाह अहमितित्रिभिः प्रमत्तस्याविवेकशून्यस्यदेहादावहमिति
मिथ्याबुद्धिर्हृदियथावदुत्सर्पतिततोऽहंबुद्धेश्ववैकारिकंसत्त्वप्रधानमपिमनःप्रतिघोरंदुःखात्मकंरजउत्सर्पति मनोव्याप्नोतीत्यर्थः ९ इदमेवमिदमेवंभोग्यमितिसविकल्पःसंकल्पःस्यात्ततश्च
अहोरूपमहोभावइतिगुणाभिध्यानाद्दुर्धरःकामःस्यात् १० ततोविषयान्भोक्तुंकर्माणिकरोति ११ एवंचेन्नकस्यापिदुःखनिवृत्तिःस्यादित्याशंक्याऽऽह यदपियद्यपिरजस्तमो
भ्यांविक्षिप्तधीर्मूढधीश्चतथाऽपिविद्वान्विवेकीपुनर्मनोनिरुंधन्नसज्जते १२ विषयदोषदृष्ट्याऽपिमनोनिरोधाशक्तौसुखतंन्निरोधोपायमाह अप्रमत्तइति अनिर्विण्णोऽनलसःयथाकालंत्रि

उद्धवउवाच ॥ विदंतिमर्त्याःप्रायेणविषयान्पदमापदाम् ॥ तथाऽपिभुंजतेकृष्णतत्कथंश्वखराजवत् ८ श्रीभगवानुवाच ॥ अहमित्यन्यथाबुद्धिःप्रमत्तस्य
यथाहृदि ॥ उत्सर्पतिरजोघोरंततोवैकारिकंमनः ९ रजोयुक्तस्यमनसःसंकल्पःसविकल्पकः ॥ ततःकामोगुणध्यानाद्दुःसहःस्याद्धिदुर्मतेः १० करोतिकामव
शगःकर्माण्यविजितेंद्रियः ॥ दुःखोदर्काणिसंपश्यन्रजोवेगविमोहितः ११ रजस्तमोभ्यांयदपिविद्वान्विक्षिप्तधीःपुनः ॥ अतंद्रितोमनोयुंजन्दोषदृष्टिर्नस
ज्जते १२ अप्रमत्तोऽनुयुंजीतमनोमय्यर्पयन्शनैः ॥ अनिर्विण्णोयथाकालंजितश्वासोजितासनः १३ एतावान्योगआदिष्टोमच्छिष्यैःसनकादिभिः ॥
सर्वतोमनआकृष्यमय्यद्धावेश्यतेयथा १४ उद्धवउवाच ॥ यदात्वंसनकादिभ्योयेनरूपेणकेशव ॥ योगमादिष्टवानेतद्रूपमिच्छामिवेदितुम् १५ श्रीभग
वानुवाच ॥ पुत्राहिरण्यगर्भस्यमानसाःसनकादयः ॥ पप्रच्छुःपितरंसूक्ष्मांयोगस्यैकांतिकींगतिम् १६ सनकादयऊचुः ॥ गुणेष्वाविशतेचेतोगुणाश्चेतसि
चप्रभो ॥ कथमन्योऽन्यसंत्यागोमुमुक्षोरतितितीर्षोः १७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एवंपृष्टोमहादेवःस्वयंभूर्भूतभावनः ॥ ध्यायमानःप्रश्नबीजंनाभ्यपद्यत
कर्मधीः १८ समामचिंतयद्देवःप्रश्नपारतितीर्षया ॥ तस्याहंहंसरूपेणसकाशमगमंतदा १९ दृष्ट्वामांतउपव्रज्यकृत्वापादाभिवंदनम् ॥ ब्रह्माणमग्रतः
कृत्वापप्रच्छुःकोभवानिति २०

षवणम् मयिपरमानंदरूपेऽर्पयन्समादध्यात् १३ विषयैःसंग्रथितस्यमनसस्तद्वियोगेनेश्वरनिष्ठत्वमसंभावितंमन्यमानंप्रतितन्निरूपणायेतिहासमुपाक्षिपति एतावानिति यथायथावन्मय्या
वेश्यतेएतावानित्यर्थः १४ मच्छिष्यैरित्युक्तेतेषामतिज्यायसामनेनरूपेणनिरूपणासंभवात्पृच्छति यदेति तंकालंतदेतद्रूपंचवेदितुमिच्छामितत्कथयेति १५ मानसाःपुत्राःसूक्ष्मांदु
र्ज्ञेयाम् ऐकांतिकींगतिंपरांकाष्ठाम् १६ तदेवाऽऽहगुणेष्विति विषयेषुस्वभावतोरागादिवशाच्चेतः प्रविशतितेचानुभूताविषयावासनारूपेणचेतासिप्रविशंति अतितितीर्षोर्विषयानतिक्रमितु
मिच्छोः १७ एवमिति महान्देवोपिस्वयंभूरपिभूतानांस्रष्टापिध्यायमानोविचारयन्नपिप्रश्नस्यबीजंयदज्ञानादयंप्रश्नस्तन्नाविंदत् यतःकर्मविक्षिप्तधीः १८ प्रश्नस्यपारमुत्तरमभिप्रायोवा
तस्यतितीर्षयाजिज्ञासया हंसरूपेणेति यथा हंसोनीरंक्षीरंचपृथक्कर्तुंशक्तएवमहंगुणांश्चेतश्चेतिद्योतयितुंहंसरूपेणगतोऽस्मीति १९ २०

इत्यहंमुनिभिःपृष्टइतिपृथक्वाक्यम् यदवोचमितिचपृथक् अतोऽस्मच्छब्दावृत्तिरदोषः तेभ्योयदवोचंतन्मेवचनंनिबोध २१ देहादिविविक्तात्मज्ञानेसतितन्निष्ठस्यरागाद्यसंभवात्स्वयमेव विषयचेतसोर्विश्लेषोभवतीतिवक्तुंप्रश्नखंडनमिषेणैवतावदात्मानात्मविवेकमाह वस्तुनइतित्रिभिः किमात्मनोऽयंप्रश्नस्तदुपाधेर्भूतसंघस्यवा यद्यात्मनस्तर्हितस्यवस्तुनःपरमार्थरूपस्या नानात्वेसतिहेविप्रावोयुष्माभिःकृतःप्रश्नईदृशोबहुषुनिर्धारणरूपःकथंघटते वक्तुरुत्तरदातुर्वामेममकआश्रयःअविशेषेआत्मनिकिंजातिगुणादिविशेषमाश्रित्योत्तरंवक्ष्यामीत्यर्थः २२ भूतसंघविषयत्वेऽप्ययंवःप्रश्नोवाचारंभोवाङ्मात्रेणारब्धः यतोऽनर्थकः कुतः भूतेषुदेवमनुष्यादिदेहेषु पंचभूतात्मकेष्वतःसमानेष्वभिन्नेषुपुनश्चवस्तुतःपरमकारणात्मनाअभिन्नेषु ‘वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यमि’तिश्रुतेः २३ तत्रपंचात्मकत्वंप्रत्यक्षादिसिद्धमेवेतिपरमकारणाभेदमेवोपपादयति मनसेति मनआदिभिर्यद्गृह्यतेतत्तदहमेवेत्यर्थः अंजसातत्त्वविचारेण एतेनैवसर्वात्मकोऽहमित्यंजसाप्युत्तरमुक्तंभवति ४४ एवंप्रश्नखंडनमिषेणैवाऽऽत्मस्वरूपंसामान्यतोनिरूप्यब्रह्मणोऽपिदुष्परिहरंयत्पृष्टंतत्रोत्तरमाह गुणेष्वित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति अयमभिप्रायः यदिकर्तृत्वभोक्तृत्वादिरूपतयाविषयैःसंग्रथितंचित्तंबुद्ध्यादिशब्दवाच्यमेवजीवस्यस्वरूपंभवेत्ततस्ताद्वियोगोनघटेत तस्यतुस्वरूपमहंब्रह्मैव चित्ताध्यासेनतुतत्स्व

इत्यहंमुनिभिःपृष्टस्तत्त्वजिज्ञासुभिस्तदा ॥ यदवोचमहंतेभ्यस्तदुद्धवनिबोधमे २१ वस्तुनोयद्यनानात्वमात्मनःप्रश्नईदृशः ॥ कथंघटेतवोविप्रावक्तुर्वामे
कआश्रयः २२ पंचात्मकेषुभूतेषुसमानेषुचवस्तुतः ॥ कोभवानितिवःप्रश्नोवाचारंभोह्यनर्थकः २३ मनसावचसादृष्ट्यागृह्यतेऽन्यैरपींद्रियैः ॥ अहमेव
नमत्तोऽन्यदितिबुध्यध्वमंजसा २४ गुणेष्वाविशतेचेतोगुणाश्चेतसिचप्रजाः ॥ जीवस्यदेहउभयंगुणाश्चेतोमदात्मनः २५ गुणेषुचाविशच्चित्तमभीक्ष्णंगुणसे
वया ॥ गुणाश्चचित्तप्रभवामद्रूपउभयंत्यजेत् २६ जाग्रत्स्वप्नःसुषुप्तंचगुणतोबुद्धिवृत्तयः ॥ तासांविलक्षणोजीवःसाक्षित्वेनविनिश्चितः २७ यर्हिसंसृतिबं
धोऽयमात्मनोगुणवृत्तिदः ॥ मयितुर्येस्थितोजह्यात्त्यागस्तद्गुणचेतसाम् २८ अहंकारकृतंबंधमात्मनोऽर्थविपर्ययम् ॥ विद्वान्निर्विद्यसंसारचिंतांतुर्ये
स्थितस्त्यजेत् २९

भावतयाविषयैःसंग्रथितम् अतःस्वस्यब्रह्मत्वभावनयाविषयाणांचमिथ्यात्वानुसंधानेनसर्वतोनिर्विद्यभगवंतंभजतोभवत्येवपरिपूर्णस्वरूपावस्थानमिति हेप्रजाःपुत्रकाःसत्यंगुणेषुचेतआविशतिगुणाश्चचेतसिएवंगुणाश्चेतश्चोभयंग्रथितंमदात्मनोब्रह्मरूपस्यजीवस्यदेहोऽध्यास्तउपाधिर्नतुस्वरूपम् २५तस्मादभीक्ष्णंपुनःपुनर्गुणसेवयातत्संस्कारेणगुणेष्वाविशच्चित्तंतेचपुनर्वासनारूपेणचित्तेप्रकर्षेणभवंतीतितथातेगुणाश्चेतश्च एवंयदुभयंतन्मद्रूपःसंस्त्यजेत् २६ ननुजाग्रदाद्यवस्थावतःकुतःकूटस्थस्वरूपतातत्राऽऽह जाग्रज्जागरःस्वप्नःसुषुप्तंचेतिबुद्धेरेतावृत्तयोनतुजीवस्यताश्चनस्वाभाविक्यःकिंतु“सत्त्वाज्जागरणंविद्याद्रजसास्वप्नमादिशेत् प्रस्वापंतमसाजंतोस्तुरीयंत्रिषुसंततमि”तिवक्ष्यमाणक्रमेणगुणतएव जीवस्तुविलक्षणस्तदवस्थारहितएवाविनिश्चितः कुतः तासांसाक्षित्वेन २७ ननुतर्हिकथमहंजागर्मीत्यादिप्रतीतिस्तत्राऽऽह यर्हियस्मात्सम्यक्सृतिःसरणमनयेतिसंसृतिर्बुद्धिस्तयाबंधोऽयमात्मनोगुणवृत्तीर्ददाति तस्मान्मयितुर्येस्थितःसन्निमंसंसृतिबंधंजह्यात् तत्तदागुणचेतसांगुणानांचेतसश्चान्योन्यंत्यागोभवति २८ कथंसंसृत्याबंधः कथंचतंजह्यात्तदाह अहंकारेणकृतंबंधमात्मनोऽर्थविपर्ययमानंदाद्यावरणेनानर्थहेतुंविद्वान्जानन्सन्निर्विद्यदुःखमेतदितिज्ञात्वातुर्येस्थितोभूत्वासंसारचिंतांसंसारोऽबुद्धिरतस्मिंश्चितामभिमानंतत्कृतांभोगचिंतांचत्यजेदिति २९

यावदेवनत्यजेतावत्तस्यकर्मज्ञानादिसर्वंव्यर्थमित्याह यावदिति यद्यपिजागर्तिकर्मादिषुतथाऽपिस्वपन्स्वप्नान्पश्यन्निवभवति यतोऽज्ञःअसम्यक्दर्शीअज्ञजागरस्यस्वप्नतत्वेदृष्टांतः स्वप्नइति ३० ननुकथंवेदप्रमितवर्णाश्रमकर्मादिनानाधीर्निवर्तेततत्राऽऽह असत्त्वादिति भावानांदेहादीनांतत्कृताभिदावर्णाश्रमादिरूपा गतयःस्वर्गादिफलानि हेतवःकर्माणिचास्याऽऽत्मनोमृषा अविद्यावद्विषयावेदइतिभावः ३१ युक्तिभिरित्युक्तंताएवयुक्तीराह यइति अर्थान्स्थूलान्देहादीन्समस्तकरणैश्चक्षुरादिभिर्भुंक्ते कथंभूतान् अनुक्षणधर्मिणःक्षणिकबाल्यतारुण्यादिधर्मवतोयश्चस्वप्नेहृदिजागरदृष्टसदृशान्वासनामयान्भुंक्ते यश्चसुषुप्तेतान्सर्वानुपसंहरति सएकः कुतः त्रिगुणवृत्तिदृगवस्थात्रयद्रष्टा ननुजाग्रदवस्थांसर्वेंद्रियाणिपश्यंतिस्वप्नंमनःसुषुप्तिंतत्संस्कारशेषाबुद्धिःकथमात्मातद्द्रष्टातत्राऽऽह इंद्रियेशः ननुइंद्रियेशाअपिविश्वतैजसप्राज्ञाभिन्नाः न कुतः स्मृत्याप्रतिसंधानेनसर्वावस्थास्वन्वयात् यःस्वप्नानद्राक्षंयश्चतदनंतरंनकिंचिदवेदिषंसएवैतर्हिजागर्मीत्युपाधिभेदेनविश्वादिव्यवहारइतिभावः एतेनबालयुवाद्यवस्थास्वपिप्रतिसंधानेनाऽऽत्मैक्यंद्रष्टव्यम् ३२ ततःकिमतआह एवमिति गुणतोयाएतामनस्कृव्यवस्थास्तामदविद्ययामायिकृतानतत्त्वतःसंतीतिनिश्चितआत्मरूपोऽर्थोयैस्तेयूयमखिलसंशयानामाधिआधीयंतेऽस्मिन्नित्याधिरहंकारस्तंसंछिद्यहार्दंहृदिस्थितंमांभजत केनच्छित्वा

यावन्नानार्थधीःपुंसोनानिवर्तेतयुक्तिभिः ॥ जागर्त्यपिस्वपन्नज्ञःस्वप्नेजागरणंयथा ३० असत्त्वादात्मनोन्येषांभावानांतत्कृताभिदा ॥ गतयोहेतवश्चास्यमृषास्वप्नदृशोयथा ३१ योजागरेबहिरनुक्षणधर्मिणोऽर्थान्भुंक्तेसमस्तकरणैर्हृदितत्सदृक्षान् ॥ स्वप्नेसुषुप्तउपसंहरतेसएकःस्मृत्यन्वयात्त्रिगुणवृत्तिदृगिंद्रियेशः ३२ एवंविमृश्यगुणतोमनसस्त्र्यवस्थामन्माययामयिकृताइतिनिश्चितार्थाः ॥ संछिद्यहार्दमनुमानसदुक्तितीक्ष्णज्ञानासिनाभजतमाऽखिलसंशयाधिम् ३३ ईक्षेतविभ्रममिदंमनसोविलासंदृष्टंविनष्टमतिलोलमलातचक्रम् ॥ विज्ञानमेकमुरुधेवविभातिमायास्वप्नस्त्रिधागुणविसर्गकृतोविकल्पः ३४ दृष्टिंततःप्रतिनिवर्त्यनिवृत्ततृष्णस्तूष्णींभवेनिजसुखानुभवोनिरीहः ॥ संदृश्यतेक्वचयदीदमवस्तुबुद्ध्यात्यक्तंभ्रमायनभवेत्स्मृतिरानिपातात् ३५ देहंचनश्वरमवस्थितमुत्थितंवासिद्धोनपश्यतियतोऽध्यगमत्स्वरूपम् ॥ दैवादपेतमुतदैववशादुपेतंवासोयथापरिकृतंमदिरामदांधः ३६

तदाह अनुमानैःसदुक्तिभिःसतामुपदेशैःश्रुतिभिश्च तीक्ष्णेनज्ञानखड्गेन ३३ अनुमानादिदर्शयति ईक्षेतेति इदंजगद्विभ्रममीक्षेत तत्रहेतवः मनोविजृंभितत्वात्दृष्टत्वाद्विनाशित्वाच्च स्वप्नवत् अतिचंचलत्वाच्चालातचक्रवत् ननुभ्रमोऽपिनिर्विषयःकथंस्यात्तत्राऽऽह विज्ञानमितिनिगमनम् तस्मात्त्रिधायोऽयंगुणपरिणामकृतोविकल्पोभेदःसमायेति ३४ तस्मत्ततोदृश्यदृष्टिंप्रतिनिवर्त्यनिजसुखानुभवोभवेत् तन्नैश्चल्यार्थंचनिवृत्ततृष्णस्तूष्णींनिरीहश्चभवेत् मनोवाक्कायव्यापाररहितइत्यर्थःननुदेहवतःसर्वथाद्वैतदृष्टिप्रतिनिवर्तनायोगात्पुनःसंसारःस्यादेवतत्राऽऽह संदृश्यतइति क्वचिदावश्यकाहारादिषुयद्यपीदंसंदृश्यतेतथाऽपिपूर्वमवस्तुबुद्ध्यायत्त्यक्तंतत्पुनर्मोहायनभवेदेवकिंतुदेहपातपर्यंतंस्मृतिरिवस्मृतिःसंस्कारमात्रेणावभासोभवेदित्यर्थः ३५ एतदेवोपपादयति देहमिति आसनादुत्थितमुत्थायतत्रैवस्थितंततःक्वचिदपेतंनिर्गतंपुनस्तत्रैवोपेतंवादेहमपिनानुसंधत्तेकुतोऽन्यत् यतोयेनदेहेनस्वरूपमध्यगमज्ज्ञातवांस्तंदेहम् यतःकारणादितिवा परिकृतंपरिहितंवासोगतंस्थितंवायथानवेत्ति तद्वत् ३६

ननुचयःपरिपाल्यमानोऽपिसुमूर्षतितंचेन्नपश्यतितर्हिपतेदेवनेत्याह देहोपीति देहोदैववशेनगच्छन्स्वारंभकंकर्मयावदस्तितावत्पर्यंतंप्रतिसमीक्षतएवजीवत्येव साप्तुःप्राणेंद्रियसहितःननु
तर्हितस्मिन्कदाचिदासज्जेतापिनेत्याह तमिति स्वाप्नंस्वप्नतुल्यम् अधिरूढःप्राप्तःसमाधिपर्यंतोयोगोयेनातएवप्रतिबुद्धंज्ञातंपरमार्थवस्तुयेनसःतथाचश्रुतिः“तस्यतावदेवचिरंयावन्नविमोक्ष्ये
अथसंपत्स्य”इति३७ उक्तार्थेतेषांविश्वासार्थंस्वस्वरूपमाह मयेति सांख्यमात्मानात्मविवेकोयोगोऽष्टांगस्तयोर्गुह्यंरहस्यम्यज्ञंविष्णुम् “ यज्ञोवैविष्णुरि”तिश्रुतेःयुष्मद्धर्मविवक्षयेत्यनेनध
र्माअप्युपदिष्टाइतिज्ञेयम् अतएव“यत्तेनहंसरूपेणब्रह्मणेऽभ्यात्थमाधवे”त्यनुवादोभविष्यति ३८ ऋतंप्रमीयमानोधर्मःसत्यमनुष्ठीयमानोधर्मः तेजःप्रभावः एतेषांपरमयनम् ३९ किंच
मामिति कथंभूताः अगुणाःगुणपरिणामरूपानभवंतिकिंतुनित्याइत्यर्थः ४० मेमया अगृणतमांतुष्टुवुः ४१ प्रत्येयायप्रत्यागतोऽस्मि ४२ ॥ इत्येकादशेटीकायांत्रयोदशोध्यायः ॥
॥ १३ ॥ छ ॥ चतुर्दशेपरंश्रेयोभक्तिरेवनचेतरत् ॥ इत्येतद्वर्ण्यतेध्यानयोगश्चसहसाधनैः ॥ १ ॥ एवंतावद्भगवतोभक्त्यामोक्षइत्युक्तमन्येत्वन्यानिसाधनानिवदंतितत्रविशेषनिर्धारणं

देहोऽपिदैववशगःखलुकर्मयावत्स्वारंभकंप्रतिसमीक्षतएवसासुः ॥ तंसप्रपंचमधिरूढसमाधियोगःस्वाप्नंपुनर्नभजतेप्रतिबुद्धवस्तुः ३७ मयैतदुक्तंवोविप्रागु
ह्यंयत्सांख्ययोगयोः ॥ जानीतमागतंयज्ञंयुष्मद्धर्मविवक्षया ३८ अहंयोगस्यसांख्यस्यसत्यस्यर्तस्यतेजसः ॥ परायणंद्विजश्रेष्ठाःश्रियःकीर्तेर्दमस्यच ॥
३९ मांभजंतिगुणाःसर्वेनिर्गुणंनिरपेक्षकम् ॥सुहृदंप्रियमात्मानंसाम्यासंगादयोऽगुणाः ४० इतिमेछिन्नसंदेहामुनयःसनकादयः॥सभाजयित्वापरयाभक्त्याऽ
गृणतसंस्तवैः ४१ तैरहंपूजितःसम्यक्संस्तुतःपरमर्षिभिः ॥ प्रत्येयायस्वकंधामपश्यतःपरमेष्ठिनः ४२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेत्रयो
दशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ उद्धवउवाच॥वदंतिकृष्णश्रेयांसिबहूनिब्रह्मवादिनः ॥ तेषांविकल्पप्राधान्यमुताहोएकमुख्यता १ भवतो
दाहृतःस्वामिन्भक्तियोगोऽनपेक्षितः ॥ निरस्यसर्वतःसंगंयेनत्वय्याविशेन्मनः २ श्रीभगवानुवाच ॥ कालेननष्टाप्रलयेवाणीयंवेदसंज्ञिता ॥ मयाऽऽदौब्रह्म
णेप्रोक्ताधर्मोयस्यांमदात्मकः ३ तेनप्रोक्ताचपुत्रायमनवेपूर्वजायसा ॥ ततोभृग्वादयोऽगृह्णन्सप्तब्रह्ममहर्षयः ४ तेभ्यःपितृभ्यस्तत्पुत्रादेवदानवगुह्यकाः ॥
मनुष्याःसिद्धगंधर्वाःसविद्याधरचारणाः ५ किंदेवाःकिन्नरानागारक्षःकिंपुरुषादयः॥बह्व्यस्तेषांप्रकृतयोरजःसत्त्वतमोभुवः ६

पृच्छति वदंतीति श्रेयांसिश्रेयःसाधनानि किंविकल्पेनप्राधान्यमुताहोकिंवाएकस्यैवमुख्यता १ एकमुख्यतापक्षोत्थानेकारणम् भवतेति नअपेक्षितमपेक्षायस्मिन्सोऽहैतुकः अयमर्थः
भवतायोभक्तियोगउक्तोऽन्येचयानिश्रेयःसाधनानिवदंतितेषांकिंसाक्षात्फलसाधनत्वेनप्राधान्यमेवसर्वेषांमुतांगांगित्वम् प्राधान्येऽपिकिंविकल्पेनसर्वेषांतुल्यफलत्वंयद्वाकश्चिदस्तिविशेष
इति २ तत्रभक्तिरेवमहाफलत्वेनमुख्याअन्यानितुस्वस्वप्रकृत्यनुसारेणपुष्पस्थानयिस्वर्गादिफलबुद्धिभिःप्राणिभिःप्राधान्येनपरिकल्पितानिक्षुल्लकफलानीतिविवेक्तुंप्रकृत्यनुसारेणबहुधा
वेदार्थप्रतिपत्तिमाह कालेनेतिसप्तभिः मदात्मकःमय्येवाऽऽत्माचित्तंयेनसः ३ भृग्वादयःभृगुश्चमरीचिरत्र्यंगिरसौपुलस्त्यःपुलहःक्रतुरित्येतेचसप्तब्रह्माणःप्रजापतयस्तेचतेब्रह्मर्षयश्च ४ ५
किंदेवाःक्लमस्वेददौर्गंध्यादिराहित्येनकिंदेवामनुष्यावेतिसंदेहास्पदभूताद्वीपांतरमनुष्याः एवंकिन्नराःकिंचिन्नराइवमुखतःशरीरतोवा किंपुरुषाःकिंचित्पुरुषाइववानरादयःप्रकृतयोवास
नाबह्व्यः कुतःरजःसत्त्वतमांसिभुवःजन्मस्थानानियासांताः ६

भूतानिदेवासुरमनुष्यादीनि चित्रावाचोवेदार्थव्याख्यानविषयाः७एवमित्युक्तोपसंहारःकेषांचिदध्ययनादिशून्यानामप्युपदेशेपारंपर्येण अपरेपाखंडमतयोवेदविरुद्धार्थमतयः ८ तत्प्रक
तीनांमायागुणमूलत्वान्मन्मायामोहितधियः अनेकांतंनानाविधम् ९ तदेवाऽऽह धर्ममितिसार्धेन धर्मंकर्ममीमांसकाःयदुक्तम् “मोक्षार्थीनप्रवर्तेततत्रकाम्यनिषिद्धयोः नित्यनैमित्तिकेकु
र्यात्प्रत्यवायजिहासये”त्यादि यशःकाव्यालंकारकृतःयथाऽऽहुः “यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्यपुण्यालोकेषुगीयते तावद्वर्षसहस्राणिस्वर्गलोकेमहीयत”इति कामंवात्स्यायनादयःसत्यंदमंशमंच
योगशास्त्रकृतः अन्येदृष्टार्थवादिनोदंडनीतिकृतोवैप्रसिद्धंऐश्वर्यमेवस्वार्थपुरुषार्थंवदंति अतःसामाद्युपायाएवश्रेयःसाधनमितितेषांमतम् तथैवत्यागंभोजनंचलोकायतिकाः यज्ञतपोदानंय
ज्ञोदेवतानांपूजनंतपश्चदानंच १० तेषांतुच्छफलत्वमाह आद्यंतवंतइति एषांलोकाएतैःसाध्यानिफलानि तमोनिष्ठामोहावसानाः भोगकालेऽप्यसूयादिभिःशुचार्पिताव्याप्ताः ११ भक्तेर्मु
ख्यत्वमाह मयीतियावत्समाप्ति हेसभ्य मयापरमानंदरूपेणाऽऽत्मनास्वरूपत्वेनस्फुरता १२ किंच अन्येषांतत्तल्लोकादिपरिच्छिन्नंसुखंभक्तस्यतुपरिपूर्णमित्याह अकिंचनस्येति १३

याभिर्भूतानिभिद्यंतेभूतानांमतयस्तथा ॥ यथाप्रकृतिसर्वेषांचित्रावाचःस्रवंतिहि ७ एवंप्रकृतिवैचित्र्याद्भिद्यंतेमतयोनृणाम् ॥ पारंपर्येणकेषांचि
त्पाखंडमतयोऽपरे ८ मन्मायामोहितधियःपुरुषाःपुरुषर्षभ ॥ श्रेयोवदंत्यनेकांतंयथाकर्मयथारुचि ९ धर्ममेकेयशश्चान्येकामंसत्यंदमंशमम् ॥ अन्येवदं
तिस्वार्थंवाऐश्वर्यंत्यागभोजनम् ॥ केचिद्यज्ञतपोदानंव्रतानिनियमान्यमान् १० आद्यंतवंतएवैषांलोकाःकर्मविनिर्मिताः ॥ दुःखोदर्कास्तमोनिष्ठाःक्षुद्रा
नंदाःशुचाऽर्पिताः ११ मय्यर्पितात्मनःसभ्यनिरपेक्षस्यसर्वतः ॥ मयाऽऽत्मनासुखंयत्तत्कुतःस्याद्विषयात्मनाम् १२ अकिंचनस्यदांतस्यशांतस्यसमचे
तसः ॥ मयाऽऽसंतुष्टमनसःसर्वाःसुखमयादिशः १३ नपारमेष्ठ्यंनमहेंद्रधिष्ण्यंनसार्वभौमंनरसाधिपत्यम् ॥ नयोगसिद्धीरपुनर्भवंवामय्यर्पितात्मेच्छतिम
द्विनाऽन्यत् १४ नतथामेप्रियतमआत्मयोनिर्नशंकरः ॥ नचसंकर्षणोनश्रीर्नैवाऽऽत्माचयथाभवान् १५ निरपेक्षंमुनिंशांतंनिर्वैरंसमदर्शनम् ॥ अनु
व्रजाम्यहंनित्यंपूयेयेत्यंघ्रिरेणुभिः १६ निष्किंचनामय्यनुरक्तचेतसःशांतामहांतोऽखिलजीववत्सलाः ॥ कामैरनालब्धधियोजुषंतियत्तन्नैरपेक्ष्यंनविदुःसु
खंमम १७ बाध्यमानोऽपिमद्भक्तोविषयैरजितेंद्रियः ॥ प्रायःप्रगल्भयाभक्त्याविषयैर्नाभिभूयते १८

परिपूर्णतामेवाऽऽह नपारमेष्ठ्यमिति रसाधिपत्यंपातालादिस्वाम्यम् अपुनर्भवंमोक्षमपि मद्विनामांहित्वाऽन्यन्नेच्छति अहमेवतस्यप्रेष्ठइत्यर्थः १४ ममापिसएवप्रेष्ठइत्याह नतथेति
द्वाभ्याम् आत्मयोनिर्ब्रह्मापुत्रोऽपि शंकरोमत्स्वरूपभूतोऽपि संकर्षणोभ्राताऽपि श्रीर्भार्याऽपि आत्मामूर्तिरपि यथाभक्तइतिवक्तव्येऽतिहर्षेणाऽऽह भवानिति १५ पूयेयमदंतर्वर्तिब्र
ह्मांडानिपवित्रीकुर्यामितिभावेनेत्यर्थः १६ किंच मद्भक्तानांसुखमेतावदेवंभूतमितिवाकोवक्तुंसमर्थोयतस्तत्स्वसंवेद्यंनिरुपममित्याह निष्किंचनाइति महांतोनिरभिमानाः अनालब्धधि
योऽस्पृष्टचित्ताः निष्किंचनत्वादीनांयथेष्टंहेतुहेतुमद्भावः एवंभूताममदीयायत्सुखंजुषंतिसेवंतेतत्सुखंतएवविदुर्लभंतेनान्ये कुतः नैरपेक्ष्यंनास्त्यपेक्षणीयंयेषांतेनिरपेक्ष्यास्तैरेवलभ्यंनतु
मोक्षापेक्षैरपीत्यर्थः यद्वा एवंभूताःसंतोयेममामित्यर्थः जुषंतिप्रीणंतितएवयन्नैरपेक्ष्यंसुखंतद्विदुर्नान्यइत्यन्वयः १७ अपिचआरतांतावदुत्तमभक्तकथायतःप्राकृतोऽपिभक्तःकृतार्थएवे
त्याह बाध्यमानइतिद्वाभ्याम्विषयैराकृष्यमाणोऽपि प्रगल्भया समर्थया १८

पाकाद्यर्थंप्रज्वालितोऽग्निर्यथाकाष्ठानिभस्मीकरोतितथारागादिनापिकथंचिन्मद्विषयासतीभक्तिःसमस्तपापानीति भगवानपिस्वभक्तिमहिमाश्चर्येणसंबोधयति अहोउद्धवविस्मयंशृण्वि
ति १९ अतएवंभूतंश्रेयोनान्यदस्तीत्याह नसाधयतीतिद्वाभ्याम् २० श्रद्धयायाभक्तिस्तया संभवाज्जातिदोषादपीत्यर्थः २१ भक्त्यभावेऽन्यत्साधनंव्यर्थमित्याहद्वाभ्यांधर्मइति २२
रोमहर्षादिकंविनाकथंभक्तिर्गम्यते भक्त्याविनाचकथमाशयःशुध्येदिति २३ किंच भक्तिःस्वाश्रयंशोधयतीतिकिंवक्तव्यंयतोगद्गदवागादिलक्षणोमद्भक्तियुक्तोलोकंसर्वंपुनातीत्याह वागि
ति २४ अपिच भक्त्यैवाऽऽत्मशुद्धिर्नान्यतइतिसदृष्टांतमाह यथेति यथाऽग्निनाध्मातंतापितमेवहेमसुवर्णमंतर्मलंजहातिनक्षालनादिभिः स्वंनिजंरूपंचभजते कर्मानुशयंकर्मवासनाम्
मांभजतेमद्रूपतामापद्यते २५ ननुब्रह्मविदाप्नोतिपरम् तमेवविदित्वाऽतिमृत्युमेतीत्यादिश्रुतिभ्योज्ञानादेवाविद्यानिवृत्त्यात्वत्प्राप्तिरवगम्यतेकुतोभक्तियोगेनेत्युच्यतेतत्राऽऽह यथाय
थेति आत्माचित्तंपरिमृज्यतेशोध्यतेमत्पुण्यकथानांश्रवणैरभिधानैश्च भक्तेरेवावांतरव्यापारोज्ञानंनपृथगित्यर्थः २६ किंच ज्ञानंनामचित्तस्यमदाकारपरिणामःसचमांभजतःस्वभाव

यथाऽग्निःसुसमृद्धार्चिःकरोत्येधांसिभस्मसात् ॥ तथामद्विषयाभक्तिरुद्धवैनांसिकृत्स्नशः १९ नसाधयतिमांयोगोनसांख्यंधर्मउद्धव ॥ नस्वाध्यायस्तप
स्त्यागोयथाभक्तिर्ममोर्जिता २० भक्त्याऽहमेकयाग्राह्यःश्रद्धयाऽऽत्माप्रियःसताम् ॥ भक्तिःपुनातिमन्निष्ठाश्वपाकानपिसंभवात् २१ धर्मःसत्यदयोपेतो
विद्यावातपसान्विता॥मद्भक्त्याऽपेतमात्मानंनसम्यक्प्रपुनातिहि २२ कथंविनारोमहर्षंद्रवताचेतसाविना ॥ विनानंदाश्रुकलयाशुध्येद्भक्त्याविनाऽऽशयः
२३ वाग्गद्गदाद्रवतेयस्यचित्तंरुदत्यभीक्ष्णंहसतिक्वचिच्च ॥ विलज्जउद्गायतिनृत्यतेचमद्भक्तियुक्तोभुवनंपुनाति २४ यथाऽग्निनाहेममलंजहातिध्मातंपुनः
स्वंभजतेचरूपम् ॥ आत्माचकर्मानुशयंविधूयमद्भक्तियोगेनभजत्यथोमाम् २५ यथायथाऽऽत्मापरिमृज्यतेऽसौमत्पुण्यगाथाश्रवणाभिधानैः ॥ तथात
थापश्यतिवस्तुसूक्ष्मंचक्षुर्यथैवांजनसंप्रयुक्तम् २६ विषयान्ध्यायतश्चित्तंविषयेषुविषज्जते॥मामनुस्मरतश्चित्तंमय्येवप्रविलीयते २७ तस्मादसदभिध्यानं
यथास्वप्नमनोरथम् ॥ हित्वामयिसमाधत्स्वमनोमद्भावभावितम् २८ स्त्रीणांस्त्रीसंगिनांसंगंत्यक्त्वादूरतआत्मवान् ॥ क्षेमेविविक्तआसीनश्चिंतयेन्मामतंद्रि
तः २९ नतथाऽस्यभवेत्क्लेशोबंधश्चान्यप्रसंगतः ॥ योषित्संगाद्यथापुंसोयथातत्संगिसंगतः ३० उद्धवउवाच ॥ यथात्वामरविंदाक्षयादृशंवायदात्मकम्
॥ ध्यायेन्मुमुक्षुरेतन्मेध्यानंमेवक्तुमर्हसि ३१

तएवभवतिनत्ववधांतरमपेक्षतइतिसदृष्टांतमाह विषयानिति २७ यस्मादन्यसाधनंतत्फलंचस्वप्नमनोरथवदसदभिध्यानमात्रंतस्मात्तद्विहायमय्येवमनःसमाहितंकुर्वितिप्रकरणार्थमुपसंहरति
तस्मादिति मद्भावभावितंमद्भावेनभजनेनैवशोधितम् २८ विशेषतोवाऽस्यायमाद्युक्तकाममार्गाःपरित्याज्याइत्याहस्त्रीणामिति आत्मवान्धीरःसन् क्षेमेनिर्भयेदेशे विविक्तेविजने २९ एतदु
पपादयति नतथेति अस्यपुंसोयथातत्संगिसंगतःक्लेशोभवेत् यथाचबंधोयोषित्संगतस्तथाऽन्यप्रसंगतोनभवेदिति ३० मांचिंतयेदित्युक्तंतत्प्रकारंपृच्छति यथेतिध्यानांगप्रश्नःयादृशमिति
ध्येयविशेषणप्रश्नः यदात्मकमितियस्यतानिविशेषणानितत्स्वरूपप्रश्नः एतन्मेध्यानंमेवक्तुमर्हसीतिपाठः तत्रायमर्थः मुमुक्षुस्त्वांयथाध्यायेत्तन्मेवक्तुमर्हसीतिजिज्ञासोःकथनाय मेपुनरेव
त्वदास्यमेवपुरुषार्थोनतुध्यानेनकृत्यमस्तीति तदुक्तम् त्वयोपभुक्तस्रग्गंधेत्यादित्वंवक्तुमर्हसीतिपाठःसुगमः ३१

तत्रध्यानांगत्वेनाऽऽसनप्राणायामप्रकारमाह समइतिचतुर्भिः समेनात्युच्छ्रितेनातिनीचेआसनेकंबलादौसमकायःसन् यथासुखमासीनइतिनास्तिस्वस्तिकादिनियमइत्युक्तम् नासाग्रनिरी
क्षणंचचित्तस्थैर्याय अंतर्लक्ष्योबहिर्दृष्टिःस्थिरचित्तःसुसंयतइतियोगशास्त्रोक्तेः ३२ विपर्ययेणरेचकपूरककुंभकक्रमेणापि यद्वा वामनाड्यापूरितंदक्षिणयात्यजेत्तयावापूरितंवामयेत्यवंविप
र्ययेण यथोक्तंयोगे इडयापूरयेद्वायुंत्यजेत्पिंगलयाततः पिंगलापूरितंवायुमिडयाचपरित्यजेदिति निर्जितेंद्रियइतिप्रत्याहारउक्तः ३३ प्राणायामोद्विविधः सगर्भोऽगर्भश्चेति तत्रश्रेष्ठत्वात्प्र
णवगर्भमाह हृदीतिद्वाभ्याम् मूलाधारादारभ्याविच्छिन्नंसंततंघंटानादतुल्यमोंकारंहृदादिसंस्थितंप्राणेनोदीर्योर्ध्वंद्वादशांतपर्यंतंनीत्वा कथम् बिसोर्णवत्कमलनालतंतुवत् तत्रमात्राऽऽती
तेस्वरंपंचदशंबिंदुंसंवेशयेत् अथपुनरित्यस्यतंचबिंदुशिरस्कंकुर्यादित्यर्थः यद्वा मूलाधारादारभ्यमूर्धांतपर्यंतंबिसतंतुवत्सूक्ष्ममविच्छिन्नंसंततंहृदिमनसिप्राणेनोदीर्याभिव्यज्याथपुनस्त
त्रोंकारेघंटानादतुल्यंस्वरमुदात्तंनादंस्थिरीकुर्यादिति ३४ मासादर्वाक्जितानिलोभवति ३५ एवंध्यानांगमुक्त्वायादृशमित्यस्योत्तरंवक्तुंध्येयपीठमाह हृत्पुंडरीकमितिसार्धेन अंतस्थंदे

श्रीभगवानुवाच ॥ समआसनआसीनःसमकायोयथासुखम् ॥ हस्तावुत्संगआधायस्वनासाऽग्रकृतेक्षणः ३२ प्राणस्यशोधयेन्मार्गंपूरकुंभकरेचकैः ॥
विपर्ययेणापिशनैरभ्यसेन्निर्जितेंद्रियः ३३ हृद्यविच्छिन्नमोंकारंघंटानादंबिसोर्णवत् ॥ प्राणेनोदीर्यतत्राथपुनःसंवेशयेत्स्वरम् ३४ एवंप्रणवसंयुक्तंप्रा
णमेवसमभ्यसेत् ॥ दशकृत्वस्त्रिषवणंमासादर्वाग्जितानिलः ३५ हृत्पुंडरीकमंतस्थमूर्ध्वनालमधोमुखम् ॥ ध्यात्वोर्ध्वमुखमुन्निद्रमष्टपत्रंसकर्णिकम् ३६
कर्णिकायांन्यसेत्सूर्यसोमाग्नीनुत्तरोत्तरम् ॥ वह्निमध्येस्मरेद्रूपंममैतद्ध्यानमंगलम् ३७ समंप्रशांतंसुमुखंदीर्घचारुचतुर्भुजम् ॥ सुचारुसुंदरग्रीवं
सुकपोलंशुचिस्मितम् ३८ समानकर्णविन्यस्तस्फुरन्मकरकुंडलम् ॥ हेमांबरंघनश्यामंश्रीवत्सश्रीनिकेतनम् ३९ शंखचक्रगदापद्मवनमालाविभूषितम्
॥ नूपुरैर्विलसत्पादंकौस्तुभप्रभयायुतम् ४० द्युमत्किरीटकटककटिसूत्रांगदायुतम् ॥ सर्वांगसुंदरंहृद्यंप्रसादसुमुखेक्षणम् ४१ सुकुमारमभिध्यायेत्सर्वां
गेषुमनोदधत् ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्योमनसाऽऽकृष्यतन्मनः ॥ बुद्ध्यासारथिनाधीरःप्रणयेन्मयिसर्वतः ४२ तत्सर्वव्यापकंचित्तमाकृष्यैकत्रधारयेत् ॥
नान्यानिचिंतयेद्भूयःसुस्मितंभावयेन्मुखम् ४३ तत्रलब्धपदंचित्तमाकृष्यव्योम्निधारयेत् ॥ तच्चत्यक्त्वामदारोहोनकिंचिदपिचिंतयेत् ४४

हांतर्वर्तिऊर्ध्वनालमधोमुखंमुकुलितंचकदलीपुष्पसंकाशंयदास्तितद्विपरीतंध्यात्वेत्यर्थः ३६ न्यसेच्चिंतयेत् सविशेषणंध्यानमाह वह्निमध्यइतिषड्भिः ध्यानमंगलंध्यानस्यशुभंविषयम् ३७
सममनुरूपावयवम् दीर्घाश्चारवश्चत्वारोभुजा यस्मिंस्तत् सुचारुअतिरम्यम् ३८ समानयोःकर्णयोर्विन्यस्तेस्फुरतीमकराकारेकुंडलेयस्मिंस्तत् श्रीवत्सश्रियोर्निकेतनंवक्षसिदक्षिणवामतःता
भ्यांयुक्तमित्यर्थः ३९ ४० द्युमद्भिःकिरीटादिभिरासमंताद्युतमलंकृतम् प्रसादेनशोभनंमुखमीक्षणंचयस्मिंस्तत् ४१ सुकुमारमतिकोमलम् सविशेषणंध्यानमुपसंहरातेइंद्रियाणीतिप्रकर्षे
णनयेत् सर्वतःसर्वांगयुक्ते ४२ यादृशमित्यस्योत्तरत्वेनसविशेषणमुक्त्वायदात्मकमित्यस्योत्तरतयाशनैर्विशेषणत्यागेनध्यानमेवसमाधिपर्यंतमाहतदितित्रिभिः एकत्रांगेअन्यान्यंगानि
नाचिंतयेत् एकत्रेतियदुक्तंतदेवांगंदर्शयतिसुस्मितमिति ४३ व्योम्निसर्वकारणरूपेतच्चकारणत्वमपित्यक्त्वामदारोहोमयिशुद्धेब्रह्मण्यारूढःसन् किंचिद्धयातृध्येयविभागमपिनचिंतयेत् ४४

मामेवाऽऽत्मनिविचष्टेआत्मानंचसर्वात्मनिमयिसंयुतंविचष्टेज्योतिर्ज्योतिषिसंयुक्तमिवेत्यन्वयः ४५ एवंभूतसमाधिपर्यंतध्यानस्यफलमाह ध्यानेनेति मनोयुंजतःसमादधतः द्रव्यज्ञानक्रियाभ्रमोधिभूताधिदैवाध्यात्मरूपोदृश्यद्रष्टृदर्शनरूपोवाभ्रमोनिर्वाणंशांतिसम्यग्यास्यतीति ४६॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ७ ॥ ॥ ततः पंचदशेप्रोक्ताःसिद्धयोधारणानुगाः ॥ श्रीविष्णुपदसंप्राप्तावंतरायतयामताः ॥ १ ॥ एवंमनोयुंजतोयोगिनोंऽतराविर्भवंत्यःसिद्धयोप्यंतरायप्रायाएवातस्ताःपरिहृत्यपरमेश्वरपरएवभवेदितिवक्तुंसिद्धीराह जितेंद्रियस्येति युक्तस्यस्थिरचित्तस्य १ स्विदितिवितर्केकास्वित्किंनामाकथंस्वित्कीदृशीवाधारणाश्चकतीतिप्रश्नांतरेवाशब्दः त्वमेवैतज्जानासिनान्यइत्याशयेनाह योगिनामिति २ धारणाश्चाष्टादशेत्यनुषंगःयोगपारगैरिति त्रिकालज्ञत्वादिक्षुद्रासिद्धीरन्येऽपिजानंतीतिभावःअहमेवप्रधानंमुख्यःस्वभावतआश्रयोयासांताः मत्सारूप्यंप्राप्तेषुकिंचिन्न्यूनाभवंतीतिभावःगुणहेतवःसत्त्वोत्कर्षहेतुकाः ३ ताःस्वरूपेणोपदिशति आणिमेतिसार्धैःपंचभिः अणिमामहिमालघिमाचमूर्तेर्देहस्यतिस्रःसिद्धयः प्राप्तिर्नामसिद्धिःसर्वप्राणिनामिंद्रियैः

एवंसमाहितमतिर्मामेवाऽऽत्मानमात्मनि ॥ विचष्टेमयिसर्वात्मन्ज्योतिर्ज्योतिषिसंयुतम् ४५ ध्यानेनेत्थंसुतीव्रेणयुंजतोयोगिनोमनः ॥ संयास्यत्याशुनिर्वाणंद्रव्यज्ञानक्रियाभ्रमः ॥ ४६ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेचतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥ श्रीभगवानुवाच ॥ जितेंद्रियस्ययुक्तस्यजितश्वासस्ययोगिनः॥मयिधारयतश्चेतउपतिष्ठंतिसिद्धयः॥ १ ॥उद्धवउवाच ॥ कयाधारणयाकास्वित्कथंस्वित्सिद्धिरच्युत ॥ कतिवासिद्धयोब्रूहियोगिनांसिद्धिदोभवान् ॥ २ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ सिद्धयोऽष्टादशप्रोक्ताधारणायोगपारगैः ॥ तासामष्टौमत्प्रधानादशैवगुणहेतवः ३ अणिमामहिमामूर्तेर्लघिमाप्राप्तिरिंद्रियैः ॥ प्राकाश्यंश्रुतदृष्टेषुशक्तिप्रेरणमीशिता ४ गुणेष्वसंगोवशितायत्कामस्तदवस्यति ॥ एतामेसिद्धयःसौम्यअष्टावौत्पत्तिकामताः ५ अनूर्मिमत्त्वंदेहेऽस्मिन्दूरश्रवणदर्शनम् ॥ मनोजवःकामरूपंपरकायप्रवेशनम् ६ स्वच्छंदमृत्युर्देवानांसहक्रीडानुदर्शनम् ॥ यथासंकल्पसंसिद्धिराज्ञाऽप्रतिहतागतिः ७ त्रिकालज्ञत्वमद्वंद्वंपरचित्ताद्यभिज्ञता ॥ अग्न्यर्कांबुविषादीनांप्रतिष्टंभोऽपराजयः ८ एताश्चोद्देशतःप्रोक्तायोगधारणसिद्धयः ॥ ययाधारणयायास्याद्यथावास्यान्निबोधमे ९ भूतसूक्ष्मात्मनिमयितन्मात्रंधारयेन्मनः ॥ अणिमानमवाप्नोतितन्मात्रोपासकोमम १०

सहतत्तदधिष्ठातृदेवतारूपेणसंबंधइत्यर्थः श्रुतेषुपारलौकिकेषुदृष्टेषुदर्शनयोग्येष्वपिसर्वेषुभूविवरादिपिहितेष्वपिप्राकाश्यंभोगदर्शनसामर्थ्यंसिद्धिः शक्तीनांमायातदंशभूतानांप्रेरणम् तत्रेश्वरेमायायाअन्येषुतदंशानांप्रेरणमीशितानामसिद्धिः ४ विषयभोगेष्वसंगोवशितासिद्धिः यत्कामोयद्यत्सुखंकामयतेतत्तदवस्यतितस्यतस्यसीमानंप्राप्नोतीतिसिद्धिः औत्पत्तिकाःस्वाभाविक्योनिरतिशयाश्चेत्यर्थः ५ गुणहेतुसिद्धीराह अनूर्मिमत्त्वंक्षुत्पिपासादिराहित्यम् दूरेश्रवणंदर्शनंचेतिद्वेसिद्धी मनोवेगेनदेहस्यगतिःकामितरूपप्राप्तिः परकायेप्रवेशः ६ स्वेच्छामृत्युःअप्सरोभिःसहदेवानांयाःक्रीडास्तासामनुदर्शनंप्राप्तिः संकल्पानुरूपप्राप्तिः अप्रतिहताआसमंताद्गतिर्यस्याःसाआज्ञाचेत्येतादश ७ क्षुद्रासिद्धीश्चपंचाऽऽह त्रिकालज्ञत्वमितिअद्वंद्वशीतोष्णाद्यनभिभवः अग्न्यादीनांसंस्तंभनम् ८ तत्तद्धारणाभिःसहविशेषतोनिरूपयतियथेति यावत्समाप्ति ९ भूतसूक्ष्मोपाधौमयितन्मात्रंभूतसूक्ष्माकारम् सतन्मात्रोपासकः ममदीयमणिमानम् १०

ज्ञानशक्तिमहत्तत्त्वोपाधौमयि यथासंस्थंमहत्तत्त्वाकारम् भूतानांचेति आकाशादिभूतोपाधौचमयिमनोधारयंस्तत्तद्भूतमहिमानंप्राप्नोतीत्यर्थः ११ वाय्वादिभूतानांयेपरमाणवस्तन्मयेतदुपाधौमयिचित्तंरजयन्योगीकालसूक्ष्मार्थतांकालपरमाणूपाधिरूपतामितिलघुत्वविवरणम् तदुक्तम्‘सकालःपरमाणुर्वैयोभुंक्तेपरमाणुताम्’इति १२ वैकारिकाहंकारोपाधौमयि आखिलमेकाग्रम् आत्मत्वमधिष्ठातृत्वम् अत्रहेतुः मन्मनाः मयिमनोधारणप्रभावादेवंभवतिनात्रातीवहेतुरनुसंधेयइतिभावः एवं‘मद्धारणाऽनुभावेनमद्योगबलमाश्रय’इत्यादिषुद्रष्टव्यम् १३ क्रियाशक्तिप्रधानंमहत्तत्त्वमेवसूत्रंतदुपाधौमयि समेपारमेष्ठ्यंसर्वोत्कृष्टंप्राकाश्यंविंदते कथंभूतस्य अव्यक्ताज्जन्मयस्यतस्यसूत्रस्य तदुपाधेर्ममेत्यर्थः १४ त्र्यधीश्वरेत्रिगुणमायानियंतरिअतएवकालविग्रहेआकलयितृरूपेऽन्तर्यामिणि ईशित्वंविशिनष्टि क्षेत्रज्ञानांजीवानांक्षेत्राणांतदुपाधीनांचचोदनांप्रेरणंनतुविश्वसृष्ट्यादिकर्तृत्वलक्षणमित्यर्थः १५ तुरीयाख्ये विराड्हिरण्यगर्भश्चकारणंचेत्युपाधयः ‘ईशस्ययात्रिभिर्हीनंतुरीयंतत्पदंविदु’रित्येवंलक्षणे ‘ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यधर्मस्ययशसःश्रियःज्ञानवैराग्ययोश्चैवषण्णांभगइतीरणा’तद्वतिभगवच्छब्द

महत्यात्मन्मयिपरेयथासंस्थंमनोदधत् ॥ महिमानमवाप्नोतिभूतानांचपृथक्पृथक् ११ परमाणुमयेचित्तंभूतानांमयिरंजयन् ॥ कालसूक्ष्मार्थतांयोगीलघिमानमवाप्नुयात्१२
धारयन्मय्यहंतत्त्वेमनोवैकारिकेऽखिलम्॥ सर्वेंद्रियाणामात्मत्वंप्राप्तिंप्राप्नोतिमन्मनाः १३ महत्यात्मनियःसूत्रेधारयेन्मयिमानसम्॥
प्राकाश्यंपारमेष्ठ्यंमेविंदतेऽव्यक्तजन्मनः १४ विष्णौत्र्यधीश्वरेचित्तंधारयेत्कालविग्रहे ॥ सईशित्वमवाप्नोतिक्षेत्रक्षेत्रज्ञचोदनाम् १२ नारायणेतुरीयाख्ये
भगवच्छब्दशब्दिते ॥ मनोमय्यादधद्योगीमद्धर्मावशितामियात् १६ निर्गुणेब्रह्मणिमयिधारयन्विशदंमनः ॥ परमानंदमाप्नोतियत्रकामोऽवसीयते १७
श्वेतद्वीपपतौचित्तंशुद्धेधर्ममयेमयि ॥ धारयन्श्वेततांयातिषडूर्मिरहितोनरः ॥ १८ मय्याकाशात्मनिप्राणेमनसाघोषमुद्वहन् ॥ तत्रोपलब्धाभूतानांहंसो
वाचःशृणोत्यसौ १९ चक्षुस्त्वष्टरिसंयोज्यत्वष्टारमपिचक्षुषि ॥ मांतत्रमनसाध्यायन्विश्वंपश्यतिसूक्ष्मदृक् २० मनोमयिसुसंयोज्यदेहंतदनुवायुना ॥
मद्धारणाऽनुभावेनतत्राऽऽत्मायत्रवैमनः २१ यदामनउपादाययद्यद्रूपंबुभूषति ॥ तत्तद्भवेन्मनोरूपमद्योगबलमाश्रयः २२

शब्दिते १६ यत्रपरमानंदरूपेसर्वोपिकामस्तदंशभूतोऽवसीयतेसमाप्यतेतम् १७ अतःपरंगुणहेतुकाःसिद्धीराह शुद्धेसत्त्वात्मके श्वेततांशुद्धरूपताम् १८ आकाशात्मायःप्राणःसमष्टिरूपस्तद्रूपेमयिमनसाघोषंनादंचिंतयन्नसौहंसोजीवस्तत्राऽऽकाशेउपलब्धाज्ञातासंस्तत्रस्थाविचित्रावाचःशृणोति यद्वा तत्राऽऽकाशेउपलब्धाआभिव्यक्तायावाचस्तादूरतःशृणोतीति १९ त्वष्टाआदित्यस्तस्मिन्नपरिच्छिन्नेचक्षुःसंयोज्यतंचचक्षुषिसंयोज्यतत्रोभयसंयोगेमांध्यायन्विश्वंदूरतःपश्यति २० मनोदेहंचतदनुवर्तिनावायुनासहमयिसुसंयोज्ययामद्धारणाक्रियतेतस्याःप्रभावेणयत्रमनोयातितत्राऽऽत्मादेहोयातीत्यर्थः यद्वा मनःकर्तृआत्मानंवायुनासहदेहंचमयिसुसंयोज्ययत्रयातितदनुतत्रदेहोयातीति २१ मनउपादायउपादानकारणंकृत्वायद्यद्देवादिरूपंभवितुमिच्छतितत्तन्मनोरूपंमनसोऽभीष्टरूपंयोगीभवेत् कुतः यतोमद्योगबलम् योहमचिंत्यशक्तिर्नानाकारस्तस्मिन्मयिमनसोयोगोधारणातस्यबलंप्रभावःसएवाऽऽश्रयःकारणम् २२

यत्रप्रविविक्षोतितत्राऽऽत्मानंचिंतयेत् ततःपिंडंस्वदेहंहित्वाप्राणःप्राणप्रधानलिंगशरीरोपाधिर्वायुभूतोबाह्यवायौभूतःप्रविष्टस्तेनमार्गेणेत्यर्थः षडंघ्रिवत् भृंगोयथापुष्पात्पुष्पांतरमनाया
सेनप्रविशतितद्वत् २३ पिंडंहित्वेत्युक्तंतत्प्रकारंकथयन्स्वच्छंदमृत्युमाह पार्ष्ण्यापार्ष्णिनागुदंनिरुध्यप्राणंप्राणोपाधिमात्मानंब्रह्मरंध्रेणमूर्धद्वारेण ब्रह्मेत्युपलक्षणम् ब्रह्मवाअन्यद्वाअपोक्षि
तंस्थानंमनसानीत्वा २४ मत्स्थंमन्मूर्तिरूपंशुद्धंसत्त्वांचिंतयेत् तदासत्त्ववृत्तयःसत्त्वांशभूताः २५ यदावाअकालेऽपि यथावेतिपाठेयथावायेनकेनापिप्रकारेण बुद्ध्यासंकल्पयेत्ततथायथाव
त्प्राप्नोतीत्यर्थः यद्वा यथासंकल्पयेद्यथावामत्परोमयिविश्वासवान्भवतितथातदनुरूपंसर्वमाप्नोतीत्यर्थः किंकुर्वन् सत्येसत्यसंकल्पेमयिमनोयुंजन् २६ मदितिपृथक्पदम् ममेत्यर्थः ईशि
तुःसर्वनियंतुर्वशितुःस्वतंत्रस्यममभावंस्वभावंप्राप्तः एतागुणहेतवः २७ अतःपरंक्षुद्राः धारणाविदइतित्रिकालज्ञेश्वरधारणासूचिता त्रैकालिकीत्रिकालवस्तुविषया स्वजन्ममृत्युभ्यामुपबृंहि
तातत्सहिता अनयैवपरचित्ताद्यभिज्ञताऽपिव्याख्याता २८ अग्न्यादिसर्वोपघातशून्योभगवानित्येवंभूतयोगमयम् तैर्नाभिभूयेत अत्रहेतुःमद्योगेति यादसामुदकंयथाऽभिघातकंनभवतित

परकायंविशन्सिद्धआत्मानंतत्रभावयेत् ॥ पिंडंहित्वाविशेत्प्राणोवायुभूतःषडंघ्रिवत् २३ पार्ष्ण्याऽऽपीड्यगुदंप्राणंहृदुरःकंठमूर्धसु ॥ आरोप्यब्रह्मरंध्रेण
ब्रह्मनीत्वोत्सृजेत्तनुम् २४ विहरिष्यन्सुराक्रीडेमत्स्थंसत्त्वंविभावयेत् ॥ विमानेनोपातिष्ठंतिसत्त्ववृत्तीःसुरस्त्रियः २५ यथासंकल्पयेद्बुद्ध्यायदावामत्परःपुमा
न् ॥ मयिसत्येमनोयुंजंस्तथातत्समुपाश्नुते २६ योवैमद्भावमापन्नईशितुर्वशितुःपुमान् ॥ कुतश्चिन्नविहन्येततस्यचाऽऽज्ञायथामम २७ मद्भक्त्याशुद्धसत्त्व
स्ययोगिनोधारणाविदः ॥ तस्यत्रैकालिकीबुद्धिर्जन्ममृत्यूपबृंहिता २८ अग्न्यादिभिर्नहन्येतमुनेर्योगमयंवपुः ॥ मद्योगश्रांतचित्तस्ययादसामुदकंयथा
२९ मद्विभूतीरभिध्यायन्श्रीवत्सास्त्रविभूषिताः ॥ ध्वजातपत्रव्यजनैःसभवेदपराजितः ३० उपासकस्यमामेवंयोगधारणयामुनेः ॥ सिद्धयःपूर्वकथिताउ
पतिष्ठंत्यशेषतः ३१ जितेंद्रियस्यदांतस्यजितश्वासात्मनोमुनेः ॥ मद्धारणांधारयतःकासासिद्धिःसुदुर्लभा ३२ अंतरायान्वदंत्येतायुंजतोयोगमुत्तमम् ॥
मयासंपद्यमानस्यकालक्षपणहेतवः ३३ जन्मौषधितपोमंत्रैर्यावतीरिहसिद्धयः ॥ योगेनाप्नोतिताःसर्वानान्यैर्योगगतिंव्रजेत् ३४ सर्वासामपिसिद्धीनां
हेतुःपतिरहंप्रभुः ॥ अहंयोगस्यसांख्यस्यधर्मस्यब्रह्मवादिनाम् ३५

थातस्यवपुषोऽग्न्यादयइत्यर्थः अनयैवाद्वंद्वताऽपिव्याख्याता २९ मद्विभूतीर्ममावतारान् ध्वजादिभिःसह ३० उपसंहरति उपासकस्येति एवंपृथग्धारणाभिः ३१ यद्वा किंनाना
धारणाप्रयासेनएकयैवसर्वाःसिद्धयोभवंतीत्याह जितेंद्रियस्येति मद्धारणांनारायणेतुरीयाख्यइत्यत्रोक्ताम् यासुदुर्लभास्यात्साका नकाचिदित्यर्थः ३२ यद्यप्येवंतथाऽपिनप्रार्थ्याइत्याह
अंतरायानिति ३३ तस्मादहैतुकीयमेवधारणाकार्यानान्याःकाम्याइत्याह जन्मेति जन्मनैवकाश्चित्सिद्धयोभवंति यथादेवानांयथाचयादसामुदकस्तंभःपक्ष्यादीनांखेचरत्वादि तदुक्तं
पातंजले 'जन्मौषधितपोमंत्रयोगजाःसिद्धयः' इति योगेनमद्धारणामित्युक्तेन योगगतिंमत्सालोक्यादिरूपाम् ३४ कुतइत्यतआह सर्वासामित्यर्धेन प्रभुत्वोपपादनंहेतुःकारणं पतिःपाल
यिताचेति किंच नकेवलंसिद्धीनामेवप्रभुरपितुमोक्षादीनामपीत्याह अहमिति योगोमोक्षःसांख्यंतत्साधनंज्ञानम् धर्मस्यतदुपदेष्टॄणांब्रह्मवादिनांच ३५

कुतस्तत्राऽऽह अहमिति सर्वदेहिनांजीवानामात्मा यतआंतरोंऽतर्यामी एषतआत्मांऽतर्याम्यमृतइतिश्रुतेः तर्हिकिमंतर्वर्तित्वात्परि च्छिन्नः न बाह्यश्चव्यापकइत्यर्थः तत्रहेतुः अनावृतः एतत्सदृष्टांतमाह भूतेषुचतुर्विधेषुमहाभूतानियथाबहिश्चांतश्चभवंतिस्वयमहमपितथेत्यर्थः ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेटीकायांपंचदशोऽध्यायः १५ षोडशेतुहरेराविर्भावयुक्ताविभूतयः ज्ञानवीर्यप्रभावादिविशेषेणोपवर्णिताः १ अंताश्चित्तेनयत्ध्यानमशक्यमकृतात्मनाम् अतस्तद्योग्यतापत्त्यैविभूत्यादिनिरूपणम् २ एवंतावन्नवाध्यायामष्टप्रश्नानिरूपिताः ब्रह्मत्वसंभवेतावत्सप्तमादिचतुष्टये ३ बंधमुक्त्योस्तुनिर्धारेसद्भक्तयोश्चततःपरे द्वादशेऽनंतरंकर्मकृतित्यागव्यवस्थितौ ४ हंसेतिहासतोयोगनिष्ठायांचत्रयोदशे श्रेयःसाधननिर्धारेध्यानेचैवचतुर्दशे ५ धारणासिद्धिभेदेचप्रसंगेननिरंतरे उद्धवप्रश्नतोदत्तमुत्तरंहरिणोचितम् ६ षोडशेभूतिविस्तारेद्वयोर्वर्णाश्रमव्रते ज्ञानादिनिर्णयेचातोयमादीनांचनिर्णये ७योगत्रयाधिकारेतुविंशेचतदनंतरे सत्त्वसंख्याविवादेचपुंप्रकृत्योर्विवेचने ८ जन्ममृत्युप्रकारेचद्वाविंशेदत्तमुत्तरम् परापराधसहनेचतुर्भिस्तदनंतरैः ९ सप्तविंशेक्रियायोगप्रश्नेतदुपवर्णनम् अष्टाविंशेततःप्रोक्ताज्ञानयोगोपसंहृतिः १० संसारासंभवप्रश्नेतन्मध्येदत्तमुत्तरम् तदशक्त्यापुनःप्रश्नेभक्तियोगोपसंहृतिः ११ एवंप्रश्नोत्तराण्यत्रक्रमेणैतानिविंशतिः १२ अहमात्मांतरोबाह्योऽनावृतःसर्वदेहि

अहमात्माऽऽतरोबाह्योऽनावृतःसर्वदेहिनाम् ॥ यथाभूतानिभूतेषुबहिरंतःस्वयंतथा ३६ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ उद्धवउवाच ॥ त्वंब्रह्मपरमंसाक्षादनाद्यंतमपावृतम् १ उच्चावचेषुभूतेषुदुर्ज्ञेयमकृतात्मभिः ॥ उपासतेत्वांभगवन्याथातथ्येनब्राह्मणाः २ येषुयेषुचभावेषुभक्त्यात्वांपरमर्षयः ॥ उपासीनाःप्रपद्यंतेसंसिद्धिंतद्वदस्वमे ३ गूढश्चरसिभूतात्माभूतानांभूतभावनः ॥ नत्वांपश्यंतिभूतानिपश्यंतंमोहितानिते ४ याःकाश्चभूमौदिविवैरसायांविभूतयोदिक्षुमहाविभूते ॥ तामह्यमाख्याह्यनुभावितास्तेनमामितेतीर्थपदांघ्रिपद्मम् ५ श्रीभगवानुवाच ॥ एवमेतदहंपृष्टःप्रश्नंवेदविदांवर ॥ युयुत्सुनाविनशनेसपत्नैरर्जुनेनवै ६ ज्ञात्वाज्ञातिवधंगर्ह्यमधर्मंराज्यहेतुकम् ॥ ततोनिवृत्तोहंताऽहंहतोऽयमितिलौकिकः ७

नाम् यथाभूतानिभूतेषुबहिरंतःस्वयंतथेत्युक्तम् तत्रभूतानियथाक्वचित्केनचिद्गुणविशेषेणोद्रिक्तानिवर्तंतेक्वचित्सामान्यरूपेणैवतथात्वमपिक्वकथंवर्तसइतिविभूतीःप्रष्टुंप्रथमंतावदुक्तमेवसर्वात्मकत्वमनुवदति त्वंब्रह्मेति अपावृतंनिरावरणंस्वतंत्रंवा अतएवसर्वेषामपित्राणंरक्षणम् स्थितिर्जीवनम् त्राणस्थितिसहितावप्ययोद्भवौयस्मात्सत्वमुपादानकारणमित्यर्थः १ अत्रसदाचारंप्रमाणमाह याथातथ्येनयथार्थत्वेन सर्वभूतकारणंत्वाम् ब्राह्मणावेदतात्पर्यविदः२ एवंकारणत्वेनसर्वात्मत्वमनूद्यविभूतीःपृच्छति येष्विति उपासीनाःसेवमानाःसंतः३दुर्ज्ञेयत्वमेवाऽऽह गूढःअस्फुटः भूतानांप्राणिनांमध्ये अत्रहेतुः भूतानामात्माअंतर्यामी अत्रापिहेतुःहेभूतभावनेति तेत्वया ४ ताएवसाकल्येनपृच्छति हेमहाविभूते याःकाश्चिद्भूम्यादिषुतेविभूतयःरसायांरसातले अनुभाविदास्त्वयैवकेनचिच्छक्तिविशेषेणसंयोजिताः तीर्थानांपदंचतदंघ्रिपद्मंच ५ नरावतारभूतार्जुनप्रश्नसंवादित्वात्तवायंप्रश्नःसाधीयानितितावदनुमोदते एवमितित्रिभिःप्रश्नंप्रष्टव्यम् सपत्नैर्योद्धुमिच्छता विनशनेकुरुक्षेत्रे ६ युयुत्सोर्विभूतिप्रश्नेकःप्रसंगस्तत्राऽऽह ज्ञात्वेति लौकिकःप्राकृतमतिःसन् ७

सचयदाततोज्ञातिवधान्निवृत्तस्तदामयाप्रतिबोधितःसन्नयथात्वमाभि भाषसेएवंसंग्राममुखेमामभ्यमाषततद्वदेवतवापिकथयिष्यामीतिभावः ८ ताविभूतीःकथयति अहमिति अस्मच्छब्दसमानाधिकरणाःप्रथमांताद्वितीयांताश्चसर्वाविभूतयस्तास्ताश्चोपासनार्थंकथ्यंते षष्ठीचक्वचिन्निर्धारणेसंबंधेचक्वचिद्यथायोग्यंद्रष्टव्या ततश्चामीषांभूतानामात्मेतितेसुहृदितिईश्वर इतिसामान्येनाहमुपास्यइत्यर्थः एवंसर्वत्र तेषांस्थित्युद्भवाप्ययः तत्तद्धेतुरित्यर्थः ९ विशेषतोविभूतीराह कलयतांवशीकुर्वताम् गुणानांमध्येसाम्यंसर्वत्रसमत्वम् गुणानांसत्त्वादीनांसाम्यमव्याकृतंवागुणिनिधर्मिणिऔत्पत्तिकः स्वाभाविकोयोगुणःसोऽहम् १० सूत्रंप्रथमकार्यम् महान्महत्तत्त्वम् सूक्ष्मोपाधित्वाद्दुर्ज्ञेयत्वाच्चजीवस्यसूक्ष्मत्वम् बुद्धेर्गुणेनाऽऽत्मगुणेन चैववालाग्रमात्रोऽ ह्यवरोऽपिदृष्टइतिश्रुतेः ११ वेदानांसंबंधीतेषामध्यापकः पदानित्रिपदागायत्रीत्यर्थः १२ १३ हविर्धानीकामधेनुः १४ १५ नक्षत्रौषधीनांप्रभुंसोमम् यक्षरक्षसांप्र

सतदापुरुषव्याघ्रोयुक्त्यामेप्रतिबोधितः॥ अभ्यभाषतमामेवंयथात्वंरणमूर्धनि ८ अहमात्मोद्धवामीषांभूतानांसुहृदीश्वरः॥ अहंसर्वाणिभूतानितेषांस्थित्युद्भवाप्ययः ९ अहंगतिर्गतिमतांकालःकलयतामहम् ॥ गुणानांचाप्यहंसाम्यंगुणिन्यौत्पत्तिकोगुणः १० गुणिनामप्यहंसूत्रंमहतांचमहानहम् ॥ सूक्ष्माणामप्यहंजीवोदुर्जयानामहंमनः ११ हिरण्यगर्भोवेदानांमंत्राणांप्रणवस्त्रिवृत् ॥ अक्षराणामकारोऽस्मिपदानिच्छंदसामहम् १२ इंद्रोऽहंसर्वदेवानांवसूनामस्मिहव्यवाट् ॥ आदित्यानामहंविष्णूरुद्राणांनीललोहितः १३ ब्रह्मर्षीणांभृगुरहंराजर्षीणामहंमनुः ॥ देवर्षीणांनारदोऽहंहविर्धान्यस्मिधेनुषु १४ सिद्धेश्वराणांकपिलःसुपर्णोऽहंपतत्रिणाम् ॥ प्रजापतीनांदक्षोऽहंपितॄणामहमर्यमा १५ मांविद्ध्युद्धवदैत्यानांप्रह्लादमसुरेश्वरम् ॥ सोमंनक्षत्रौषधीनांधानेशंयक्षरक्षसाम् १६ ऐरावतंगजेंद्राणांयादसांवरुणंप्रभुम् ॥ तपतांद्युमतांसूर्यंमनुष्याणांचभूपतिम् १७ उच्चैःश्रवास्तुरंगाणांधातूनामस्मिकांचनम् ॥ यमःसंयमतांचाहंसर्पाणामस्मिवासुकिः १८ नागेंद्राणामनंतोऽहंमृगेंद्रःशृंगिदंष्ट्रिणाम् ॥ आश्रमाणामहंतुर्योवर्णानांप्रथमोऽनघ १९ तीर्थानांस्रोतसांगंगासमुद्रःसरसामहम् ॥ आयुधानांधनुरहंत्रिपुरघ्नोधनुष्मताम् २० धिष्ण्यानामस्म्यहंमेरुर्गहनानांहिमालयः॥ वनस्पतीनामश्वत्थओषधीनामहंयवः २१ पुरोधसांवसिष्ठोऽहंब्रह्मिष्ठानांबृहस्पतिः ॥ स्कंदोऽहंसर्वसेनान्यामग्रण्यांभगवानजः २२ यज्ञानांब्रह्मयज्ञोऽहंव्रतानामविहिंसनम् ॥ वाय्वग्न्यर्कांबुवागात्माशुचीनामप्यहंशुचिः २३ योगानामात्मसंरोधोमंत्रोऽस्मिविजिगिषताम्॥ आन्वीक्षिकीकौशलानांविकल्पःख्यातिवादिनाम् २४

भुम् १६ यादसांप्रभुम् तपतांतापयताम् द्युमतांदीप्तिमतांचमध्ये १७ संयमतांदंडयतामित्यर्थः १८ शृंगिणांदंष्ट्रिणांचमध्येतेषांप्रभुर्वा तुर्यःसंन्यासःप्रथमोब्राह्मणः १९ स्रोतसांप्रवाहाणांचसरसांस्थिरोदकाशयानाम् २० धिष्ण्यानांनिवासस्थानानाम् गहनानांदुर्गमानाम् २१ ब्रह्मिष्ठानांवेदार्थनिष्ठानाम् सेनान्यांचमूपतीनाम् अग्रण्यांसन्मार्गप्रवर्तकानाम् अजोब्रह्मा २२ शुचीनांशोधकानामपिमार्जनतक्षणघर्षणादीनांमध्येवाय्वादिरूपःशोधकोऽहम् २३ योगानांयोगांगानामष्टानांमध्येआत्मसंरोधःसमाधिरहम् मंत्रोनीतिः कौशलानांविवेकादिनैपुणानांमध्येआन्वीक्षिकीआत्मानात्मविवेकविद्या आख्यात्यन्यथाख्यातिशून्यख्यात्यसत्ख्यात्यनिर्वचनीयख्यातिवादिनामेवमिदमेवंवेतियोदुरंतोविकल्पःसोऽहम् २४

कुमारःसनत्कुमारः २५ संन्यासोभूताभयदानम् क्षेमाणामभयस्थानानांमध्येअबहिर्मतिरंतर्निष्ठा सूनृतंप्रियवचनंमौनंच नहिप्रियभाषणेमौनेचपुरुषस्याभिप्रायोज्ञायते अजःप्रजापतिः यस्यदेहार्धाभ्यांमिथुनमभूत्सएवमुख्यंमिथुनम् अर्धोहवाएषआत्मनोयत्पत्नीतिश्रुतेः २६ अनिमिषामनिमिषाणामप्रमत्तानाम् मधुमाधवौवसंतइत्यर्थः अभिजिदुत्तराषाढाचतुर्थपादःश्रवणप्रथमपादश्च तथाचश्रुतिः“अभिजिन्नामनक्षत्रमुपरिष्टादषाढानामधस्ताच्छ्रोणायाइत्यादिः”२७ कृतंकृतयुगम् देवलोऽसितश्च व्यासानांवेदविभागकर्तॄणाम् कवीनांविदुषांकाव्यःशुक्रः २८ भगवताम् उत्पत्तिंप्रलयंचैवभूतानामागतिंगतिम् वेत्तिविद्यामविद्यांचसवाच्योभगवानित्येवंलक्षणानाम् २९ सुपेशसांसुंदराणाम् दर्भजातीनांकाशदूर्वादीनाम् हविःषुचरुपुरोडाशादिषुघृतेषुवा ३० लक्ष्मीर्धनादिसंपत् ३१ बलवतामोजश्चसहश्च सात्त्वतांभागवतानांभक्त्याकृतंकर्माहमित्यर्थः तेषामेवनवव्यूहार्चनेवासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धनारायणहयग्रीववराहनृसिंहब्रह्माणइतियानवमूर्तयस्तासांमध्येवासुदेवाख्या ३२ गंधर्वाणांविश्वावसुः अप्सरसांपूर्वचित्तिः गंधमात्रमविकृतम् ३३ परमोमधुरःपरःपराख्यःशब्दः

स्त्रीणांतुशतरूपाऽहंपुंसांस्वायंभुवोमनुः ॥ नारायणोमुनीनांचकुमारोब्रह्मचारिणाम् २५ धर्माणामस्मिसंन्यासःक्षेमाणामबहिर्मतिः ॥ गुह्यानांसूनृतंमौनंमिथुनानामजस्त्वहम् २६ संवत्सरोऽस्म्यनिमिषामृतूनांमधुमाधवौ ॥ मासानांमार्गशीर्षोऽहंनक्षत्राणांतथाऽभिजित् २७ अहंयुगानांचकृतंधीराणांदेवलोऽसितः ॥ द्वैपायनोऽस्मिव्यासानांकवीनांकाव्यआत्मवान् २८ वासुदेवोभगवतांत्वंतुभागवतेष्वहम् ॥ किंपुरुषाणांहनुमान्विद्याध्राणांसुदर्शनः २९ रत्नानांपद्मरागोऽस्मिपद्मकोशःसुपेशसाम् ॥ कुशोऽस्मिदर्भजातीनांगव्यमाज्यंहविःष्वहम् ३० व्यवसायिनामहंलक्ष्मीःकितवानांछलग्रहः ॥ तितिक्षास्मितितिक्षूणांसत्त्वंसत्त्ववतामहम् ३१ ओजःसहोबलवतांकर्माहंविद्धिसात्वतां ॥ सात्वतांनवमूर्तीनामादिमूर्तिरहंपरा ३२ विश्वावसुःपूर्वचित्तिर्गंधर्वाप्सरसामहम् ॥ भूधराणामहंस्थैर्यंगंधमात्रमहंभुवः ३३ अपांरसश्चपरमस्तेजिष्ठानांविभावसुः ॥ प्रभासूर्येंदुताराणांशब्दोऽहंनभसःपरः ३४ ब्रह्मण्यानांबलिरहंवीराणामहमर्जुनः ॥ भूतानांस्थितिरुत्पत्तिरहंवैप्रतिसंक्रमः ३५ गत्युक्त्युत्सर्गोपादानमानंदस्पर्शलक्षणम् ॥ आस्वादश्रुत्यवघ्राणमहंसर्वेंद्रियेंद्रियम् ३६ पृथिवीवायुराकाशआपोज्योतिरहंमहान् ॥ विकारःपुरुषोऽव्यक्तंरजःसत्त्वंतमःपरम् ॥ अहमेतत्प्रसंख्यानंज्ञानंतत्त्वविनिश्चयः ३७ मयेश्वरेणजीवेनगुणेनगुणिनाविना ॥ सर्वात्मनाऽपिसर्वेणनभावोविद्यतेक्वचित् ३८

३४ अर्जुनःपार्थः भूतानांप्राणिनांप्रतिसंक्रमःप्रलयः ३५ गत्यादयःपंचकर्मेंद्रियव्यापाराः स्पर्शादयोज्ञानेंद्रियव्यापाराः तत्रलक्षणंदर्शनम् सर्वेंद्रियाणामिंद्रियंतत्तदर्थग्रहणशक्तिरप्यहम् ३६ तदेवंतत्रतत्रनिर्धारणेनतत्तत्संबंधेनचविशेषतोविभूतीर्निरूप्येदानींसामान्यतःसर्वाअपिनिरूपयति पृथिवीतिसार्धद्वयेन पृथिव्यादिशब्दैस्तन्मात्राणिविवक्षितानि अहमहंकारः महान्महत्तत्त्वम् एताःसप्तप्रकृतिविकृतयः विकाराःपंचमहाभूतानिएकादशेंद्रियाणिचेत्येवंषोडशसंख्याकः पुरुषोजीवः अव्यक्तंप्रकृतिः एवंपंचविंशतितत्त्वानितदुक्तम् मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याःप्रकृतिविकृतयःसप्त षोडशकश्चविकारोनप्रकृतिर्नविकृतिःपुरुषइति किंचरजःसत्त्वंतमइतिप्रकृतेर्गुणाश्चपरंब्रह्मच तदेतत्सर्वमहमेव किंचैतत्प्रसंख्यानमेतेषां परिगणनमेतेषांलक्षणतोज्ञानंचतत्फलंतत्त्वनिश्चयश्चाहमेव ३७ एतदेवसंक्षिप्याऽऽह मयेति जीवेश्वररूपोद्विविधोयोभावोयश्चगुणिगुणरूपोयश्चक्षेत्रज्ञक्षेत्ररूपःससर्वोऽपिमयाविनामद्व्यतिरेकेणनास्ति अहमेवसर्वमित्यर्थः ३८

ननुसामान्यतःकिमेवंसंक्षिप्यकथयसिपूर्ववन्निर्धारणसंबंधाभ्यांविशेषतःसर्वाःकथयेतिचेत्तत्राऽऽह संख्यानंपृथिव्यादिपरमाणूनांकालेनमहतातदपिमयैवक्रियतेकृत्वाचवक्तुंशक्यतेतथामेवि
भूतीनांसंख्यानंकर्तुंनशक्यते कुतइत्यतआह सृजतोऽडानीति यदामयासृज्यमानानांब्रह्मांडानामेवतावत्संख्यानास्तितदाकुतस्तद्गतानांविभूतीनांसंख्येत्यर्थः ३९ तथाऽपिविशेषतएवस
र्वाअपिसंक्षेपतःकथयामीत्याह तेजःप्रभावः श्रीःसंपत् सौभगंमनोनयनाह्लादकत्वम् भगोभाग्यम् वीर्यंबलम् अंशकोविभूतिः ४० उपसंहरति एताइति एतेचविभूतिभेदामायि
चित्तावतारायकल्पिताअतोनात्रातीवाभिनिवेशःकर्तव्यइत्याह मनोविकाराएवनतुपरमार्थाः यथाकिंचित्खपुष्पादिवाङ्मात्रेणाभिधीयतेतत्तुल्याः ४१ तस्माद्वागादीन्नियच्छ आत्मा
नंबुद्धिमात्मनासत्त्वसंपन्नयातयैवनियच्छ अध्वनेसंसारमार्गाय ४२ असंयमनेदोषमाह यइति असंयच्छन्नयच्छति ४३ परिसमाप्यतेकृतकृत्योभवतीत्यर्थः ४४ ॥ इत्येकादशेटी

संख्यानंपरमाणूनांकालेनक्रियतेमया ॥ नतथामेविभूतीनांसृजतोऽडानिकोटिशः ३९ तेजःश्रीःकिर्तिरैश्वर्यंह्रीस्त्यागःसौभगंभगः ॥ वीर्यंतितिक्षाविज्ञानंयत्र
तत्रसमेंऽशकः ४० एतास्तेकिर्तिताःसर्वाःसंक्षेपेणविभूतयः ॥ मनोविकाराएवैतेतथावाचाऽभिधीयते ४१ वाचंयच्छमनोयच्छप्राणान्यच्छेंद्रियाणिच ॥
आत्मानमात्मनायच्छनभूयःकल्पसेऽध्वने ४२ योवैवाङ्मनसीसम्यगसंयच्छन्धियायतिः ॥ तस्यव्रतंतपोदानंस्रवत्यामघटांबुवत् ४३ तस्मान्मनोवचःप्रा
णान्नियच्छेन्मत्परायणः ॥ मद्भक्तियुक्तयाबुद्ध्याततःपरिसमाप्यते ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ उद्धवउवाच ॥ य
स्त्वयाऽभिहितःपूर्वंधर्मस्त्वद्भक्तिलक्षणः ॥ वर्णाश्रमाचारवतांसर्वेषांद्विपदामपि ॥ १ ॥ यथानुष्ठीयमानेनत्वयिभक्तिर्नृणांभवेत् ॥ स्वधर्मेणारविंदाक्ष
तत्समाख्यातुमर्हसि २ पुराकिलमहाबाहोधर्मंपरमकंप्रभो ॥ यत्तेनहंसरूपेणब्रह्मणेऽभ्यात्थमाधव ३ सइदानींसुमहताकालेनामित्रकर्शन ॥ नप्रायोभवि
तामर्त्यलोकेप्रागनुशासितः ४ वक्ताकर्ताऽवितानान्योधर्मस्याच्युततेभुवि ॥ सभायामपिवैरिंच्यांयत्रमूर्तिधराःकलाः ५ कर्त्राऽवित्राप्रवक्त्राचभवतामधु
सूदन ॥ त्यक्तेमहीतलेदेवविनष्टंकःप्रवक्ष्यति ६ तत्त्वंनःसर्वधर्मज्ञधर्मस्त्वद्भक्तिलक्षणः ॥ यथायस्यविधीयेततथावर्णयमेप्रभो ७ श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंस्व
भृत्यमुख्येनपृष्टःसभगवान्हरिः ॥ प्रीतःक्षेमायमर्त्यानांधर्मानाहसनातनान् ८ श्रीभगवानुवाच ॥ धर्म्यएषतवप्रश्नोनैःश्रेयसकरोनृणाम् ॥ वर्णाश्रमाचारव
तांतमुद्धवनिबोधमे ९

कायांषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततःसप्तदशेपृष्टेस्वधर्मेभक्तिलक्षणे ॥ हंसोक्तंधर्ममन्वाहब्रह्मचारिगृहस्थयोः १ कर्माहंविद्धिसात्त्वतामित्यत्रभक्त्याकृतंकर्ममोक्षसाधनं
मद्विभूतिरित्युक्तम् भक्तिसाधनत्वंचकर्मणांमयोदितेष्ववहितस्वधर्मेष्वित्यादिनातत्रतत्रोक्तम् नचकर्मानुष्ठातॄणांनियमेनभक्तिर्दृश्यतेतःपृच्छति यस्त्वयेतिसप्तभिः पूर्वंकल्पादौत्वद्भक्तिलक्ष
णस्तत्प्रापकस्तत्साधनमित्यर्थःवर्णाश्रमहीनानामपिद्विपदांनराणाम् १ यथायेनप्रकारेणानुष्ठीयमानेनस्वधर्मेण २ ननुसंप्रदायादेवज्ञास्यतेकिंपुनर्वर्णनेनतत्राऽऽह पुरेतिपरमकंपरमश्वा
सौकंसुखरूपश्वतम् यत्यम् हंसरूपेणधर्मोऽप्युक्तएवनतुयोगमात्रम् जानीतमागतंयज्ञंयुष्मद्धर्मविवक्षयेत्युक्तत्वात् ३ प्रागनुशासितोऽपिनभवितानभविष्यति ४ अत्रहेतुमाह वक्तेतिद्वा
भ्याम् तेत्वत्तोऽन्यःकलावेदाद्याः ५ ६ तत्तस्मान्नोस्माकंमनुष्याणांमध्येयस्ययथाविधीयते ७ ८ धर्म्योधर्मादनपेतःकुतोनैःश्रेयसकरोभक्तिजनकः अतोमिमत्तस्तंधर्मनिबोध ९

तत्रादौमदुपासनालक्षणएवमुख्योधर्मआसीत् आचारलक्षणस्तुपश्चात्प्रवृत्तः सचैवमनुष्ठितोभक्तिहेतुरितिवर्णयितुमाह आदाविति कल्पादौयत्कृतयुगंतस्मिन् तेचतदामामुपासतएवक्र
वलंनान्यत्कुर्वंतीतिवक्तुंकृतयुगनामनिरुक्तिमाह कृतकृत्याइति जात्याजन्मनैव १० किंच विधायकाभावादपितदानींनान्यत्कर्मास्तीत्याह वेदइति धर्मश्चमनोविषयोऽहमेववृषरूप
धृक्चतुष्पान्नक्रियाविशेषोयज्ञादिः अ तस्तपोनिष्ठाः मनसश्चेंद्रियाणांचस्वैकाग्र्यंपरमंतपइतिवचनादेकाग्रतयाहंसंशुद्धंमांध्यायंतीत्यर्थः ११ पश्चात्त्रेतायुगप्रवेशोमेवैराजरूपस्यप्राणान्नि
मित्तात् हृदयात्सकाशात् तस्यास्त्रय्याःसकाशात्हौत्राध्वर्यवौद्गात्रैस्त्रिवृत्त्रिरूपः यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुतेः १२ वर्णानामाश्रमाणांचधर्मान्वक्तुंतेषामुत्पत्तिमाह विप्रेतिद्वाभ्याम् आत्माचारः
स्वधर्मएवलक्षणंज्ञापकोयेषांते १३ ममवैराजरूपस्यहृदोवक्षसोऽधस्तात् ब्रह्मचर्यमितिनैष्ठिकाभिप्रायम् १४ तेषामधिकारिविशेषेणस्वभावानाह वर्णानामितिपंचभिः जन्मस्था

आदौकृतयुगेवर्णोनृणांहंसइतिस्मृतः ॥ कृतकृत्याःप्रजाजात्यातस्मात्कृतयुगंविदुः १० वेदःप्रणवएवाग्रेधर्मोऽहंवृषरूपधृक् ॥ उपासतेतपोनिष्ठाहंसंमां
मुक्तकिल्बिषाः ११ त्रेतामुखेमहाभागप्राणान्मेहृदयात्त्रयी ॥ विद्याप्रादुरभूत्तस्याअहमासंत्रिवृन्मखः १२ विप्रक्षत्रियविट्शूद्रामुखबाहूरुपादजाः ॥ वै
राजात्पुरुषाज्जाताय आत्माचारलक्षणाः १३ गृहाश्रमोजघनतोब्रह्मचर्यंहृदोमम ॥ वक्षःस्थानाद्वनेवासोन्यासःशीर्षणिसंस्थितः १४ वर्णानामाश्रमाणांचज
न्मभूम्यनुसारिणीः ॥ आसन्प्रकृतयोनृणांनीचैर्नीचोत्तमोत्तमाः १५ शमोदमस्तपःशौचंसंतोषःक्षांतिरार्जवम् ॥ मद्भक्तिश्चदयासत्यंब्रह्मप्रकृतयस्त्विमाः
१६ तेजोबलंधृतिःशौर्यंतितिक्षौदार्यमुद्यमः ॥ स्थैर्यंब्रह्मण्यतैश्वर्यंक्षत्रप्रकृतयस्त्विमाः १७ आस्तिक्यंदाननिष्ठाचअदंभोब्रह्मसेवनम् ॥ अतुष्टिरर्थोप
चयैर्वैश्यप्रकृतयस्त्विमाः १८ शुश्रूषणंद्विजगवांदेवानांचाप्यमायया ॥ तत्रलब्धेनसंतोषःशूद्रप्रकृतयस्त्विमाः १९ अशौचमनृतंस्तेयंनास्तिक्यंशुष्क
विग्रहः ॥ कामःक्रोधश्चतर्षश्चस्वभावोऽंतेवसायिनाम् २० अहिंसासत्यमस्तेयमकामक्रोधलोभता ॥ भूतप्रियहितेहाचधर्मोयंसार्ववर्णिकः २१
द्वितीयंप्राप्यानुपूर्व्याज्जन्मोपनयनंद्विजः ॥ वसन्गुरुकुलेदांतोब्रह्माधीयीतचाहुतः २२ मेखलाजिनदंडाक्षब्रह्मसूत्रकमंडलून् ॥ जटिलोऽधौतदद्वा
सोरक्तपीठःकुशान्दधत् २३

नानुसारिण्यः नीचैरित्यव्ययम् अतोऽयमर्थः मंदाभिर्जन्मभूमिभिर्मंदाः उत्तमाभिरुत्तमाश्चेति १५ तपआलोचनम् १६ तेजःप्रतापः १७ १८ एतैरेवाऽऽश्रमस्वभावाअपिज्ञेयाः १९
तद्बाह्यानांस्वभावानाह अशौचमिति शुष्कविग्रहोनिर्मूलकलहः तर्षस्तृष्णा २० तत्रतावत्सर्वसाधारणंधर्ममाह अहिंसेति वर्णग्रहणमुपलक्षणार्थम् वर्णधर्मान्गृहस्थप्रकरणेवक्ष्याति
२१ प्रथमंतावदाश्रमेषुब्रह्मचारिणोधर्मावर्ण्यंते सचाद्विविधः उपकुर्वाणकोनैष्ठिकश्च तत्राऽऽद्यस्यधर्मानाह द्वितीयमितिनवभिः द्विजस्त्रैवर्णिकःआनुपूर्व्यागर्भाधानादिसंस्कारक्र
मेणद्वितीयमुपनयनाख्यंजन्मप्राप्याचार्येणाऽऽहूतोब्रह्मवेदमधीयीत चकारात्तदर्थंचविचारयेत् २२ किंच मेखलादीन्कुशांश्चदधत् तत्राक्षशब्देनाक्षमाला कथंभूतःजटिलःअ
नभ्यंगादिनाजातजटः तथाअधौतदद्वासोऽरक्तपीठः दंताश्चवासश्चदद्वासांसि नधौतानितानियस्यसःअधौतदद्वासाःसचासावरक्तपीठश्च नतुकौतुकादिनारक्तंपीठमासनंयस्यसः २३

जपश्चोच्चारोमूत्रपुरीषोत्सर्गोजपोच्चारंतस्मिन्वाग्यतोमौनीभवेत् २४ रेतोबुद्धिपूर्वंनावकिरेन्नोत्सृजेत् ब्रह्मव्रतधरोगृहस्थः स्वयमेवकथंचिदवकीर्णे अवगाह्यस्नात्वायतासुःकृतप्राणायाम
स्त्रिपदींगायत्रींजपेत् २५ संध्येचद्वेयतवाग्जपन्नुपासीत मध्याह्नेसंध्यानिमित्तंमौनंनास्तीतिद्विवचनम् २६ २७ अन्यदपियत्संप्राप्तंतच्चनिवेदयेत् तेनानुज्ञातंतुसंयतःसन्नुपयुंजी
तेत्यर्थः २८ यानशय्यासनस्थानैः यांतंपृष्ठतोयानेन निद्रितमप्रमत्ततयासमीपशयनेन विश्रांतंपादसंवाहनादिभिःसमीपासनेन आसीनंकृतांजलिः नियोगप्रतीक्षयानातिदूरेऽवस्थाने
नेत्यर्थः २९ एवंभूतंवृत्तंयस्यसः ३० एवमुपकुर्वाणकस्यधर्मानुक्त्वानैष्ठिकस्यविशेषधर्मानाह यदीतिषड्भिः असौब्रह्मचारीयदिच्छंदसांलोकंमहर्लोकंततोब्रह्मलोकंचारोक्ष्यन्नारोढुमि
च्छतीत्यर्थः यद्वा छंदसांलोकमितिब्रह्मलोकविशेषणम् यत्रमूर्तिधराःकलाइत्युक्तत्वात् तर्हिबृहद्व्रतःसन्बृहन्नैष्ठिकंव्रतंयस्यसः विन्यसेत्समर्पयेदाधिकस्वाध्यायार्थमधीतनिष्क्रयार्थंच

स्नानभोजनहोमेषुजपोच्चारेचवाग्यतः ॥ नच्छिंद्यान्नखरोमाणिकक्षोपस्थगतान्यपि २४ रेतोनावकिरेज्जातुब्रह्मव्रतधरःस्वयम् ॥ अवकीर्णेऽवगाह्याप्सु
यतासुस्त्रिपदींजपेत् २५ अग्न्यर्काचार्यगोविप्रगुरुवृद्धसुरान्शुचिः ॥ समाहितउपासीतसंध्येचयतवाग्जपन् २६ आचार्यंमांविजानीयान्नावमन्येतक
र्हिचित् ॥ नमर्त्यबुद्ध्यासूयेतसर्वदेवमयोगुरुः २७ सायंप्रातरुपानीयभैक्ष्यंतस्मैनिवेदयेत् ॥ यच्चान्यदप्यनुज्ञातमुपयुंजीतसंयतः २८ शुश्रूषमाणआ
चार्यंसदोपासीतनीचवत् ॥ यानशय्यासनस्थानैर्नातिदूरेकृतांजलिः २९ एवंवृत्तोगुरुकुलेवसेद्भोगविवर्जितः ॥ विद्यासमाप्यतेयावद्बिभ्रद्व्रतमखंडितम्
३० यद्यसौछंदसांलोकमारोक्ष्यन्ब्रह्मविष्टपम् ॥ गुरवेविन्यसेद्देहंस्वाध्यायार्थंबृहद्व्रतः ३१ अग्नौगुरावात्मनिचसर्वभूतेषुमांपरम् ॥ अपृथग्धीरुपासीत
ब्रह्मवर्चस्व्यकल्मषः ३२ स्त्रीणांनिरीक्षणस्पर्शसंलापक्ष्वेलनादिकम् ॥ प्राणिनोमिथुनीभूतानगृहस्थोऽग्रतस्त्यजेत् ३३ शौचमाचमनंस्नानंसंध्योपा
सनमार्जवम् ॥ तीर्थसेवाजपोऽस्पृश्याभक्ष्यासंभाष्यवर्जनम् ३४ सर्वाश्रमप्रयुक्तोऽयंनियमःकुलनंदन ॥ मद्भावःसर्वभूतेषुमनोवाक्कायसंयमः ३५ एवं
बृहद्व्रतधरोब्राह्मणोऽग्निरिवज्वलन् ॥ मद्भक्तस्तीव्रतपसादग्धकर्माशयोऽमलः ३६ अथानंतरमावेक्ष्यन्यथाजिज्ञासितागमः ॥ गुरवेदक्षिणांदत्त्वास्नायाद्गु
र्वनुमोदितः ३७ गृहंवनंवोपविशेत्प्रव्रजेद्वाद्विजोत्तमः ॥ आश्रमादाश्रमंगच्छेन्नान्यथामत्परश्चरेत् ३८

३१ ब्रह्मवर्चोवेदाभ्यासजंतेजस्तद्वान् ३२ तस्यैववनस्थयतिसाधारणधर्मानाह स्त्रीणामिति निरीक्षणंभावगर्भम् क्ष्वेलनंपरिहासःएवमादिकंत्यजेत् मिथुनीभूतानग्रतस्त्यजेत् नपश्येदि
र्थः ३३ तस्यैवसर्वाश्रमसाधारणंधर्ममाह शौचमितिद्वाभ्याम् ३४ ३५ निष्कामनैष्ठिकस्यतुमोक्षंफलमाह एवमिति अमलोनिष्कामश्चेद्दग्धःकर्माशयोंऽतःकरणंयस्यतथाभूतः
सन्मद्भक्तोभवति ३६ उपकुर्वाणस्यसमावर्तनप्रकारमाह अथेति अनंतरंद्वितीयाश्रममावेक्ष्यन्प्रवेष्टुमिच्छन्यथायथावद्विचारितवेदार्थःस्नायात् अभ्यंगादिकंकृत्वासमावर्तेतेत्यर्थः
३७ तस्याधिकारानुरूपमाश्रमविकल्पसमुच्चयावाह गृहमिति सकामश्चेद्गृहमंतःकरणशुद्ध्यादिकामश्चेद्वनंप्रविशेत् शुद्धांतःकरणःसचद्विजोत्तमोब्राह्मणश्चेत्प्रव्रजेदित्यर्थः यद्वा आश्र
मादाश्रमांतरंगच्छेत् अन्यथाअनाश्रमीप्रतिलोमंचनाचरेदित्यर्थः अमत्परइतिवाच्छेदः स्वभक्तस्याऽश्रमनियमाभावस्यवक्ष्यमाणत्वात् ३८

विवाहनियमपूर्वकंवर्णधर्मैःसहगृहस्थधर्मानाह गृहार्थीति सदृशींसवर्णाम् अजुगुप्सितांकुलतोलक्षणतश्चानिंदिताम् कामतस्तुयामन्यामुद्वहेत्तांसवर्णामनुतस्याअनंतरम् तत्रापिवर्णक्रमेणोद्वहेदित्यर्थः तिस्रोवर्णानुपूर्व्येणद्वेतथैकायथाक्रमम् ब्राह्मणक्षत्रियविशांभार्याःस्वाःशूद्रजन्मनइतिस्मृतेः ३९ इज्यादयस्त्रैवर्णिकानामावश्यकाधर्माः प्रतिग्रहादित्रयंतुवृत्तिःसाचब्राह्मणस्यैव ४० तत्रापिमुख्यांमुख्यतमांचान्यांवृत्तिमाह प्रतिग्रहमिति तयोर्याजनाध्यापनयोरपिकार्पण्यादिदोषंपश्यन् शिलैःस्वामित्यक्तैःक्षेत्रपतितैःकणिशैः ४१ एवंचवृत्तिकार्श्यंब्राह्मणेनसोढव्यमित्याह ब्राह्मणस्येति ४२ उंच्छवृत्तिर्नामविपण्यादिपतितकणोपादानंतांशिलवृत्त्यैकीकृत्यतयातुष्टचित्तस्यमोक्षंफलमाह शिलोंछेति महांतमातिथ्यादिलक्षणम् ४३ एवमधनस्यमहत्फलमुक्त्वासाधनानामप्याह त्रिभिः समुद्धरंतिदारिद्र्यादुत्तारयंति विप्रमित्युपलक्षणम् मत्परायणंयंकमपि ४४ राज्ञस्त्वावश्यकमेतदित्याह सर्वाइति ४५

गृहार्थीसदृशींभार्यामुद्वहेदजुगुप्सिताम् ॥ यवीयसींतुवयसातांसवर्णामनुक्रमात् ३९ इज्याध्ययनदानानिसर्वेषांचद्विजन्मनाम् ॥ प्रतिग्रहोऽध्यापनंच
ब्राह्मणस्यैवयाजनम् ४० प्रतिग्रहंमन्यमानस्तपस्तेजोयशोनुदम् ॥ अन्याभ्यामेवजीवेताशिलैर्वादोषदृक्तयोः ४१ ब्राह्मणस्यहिदेहोऽयंक्षुद्रकामायने
ष्यते ॥ कृच्छ्रायतपसेचेहप्रेत्यानंतसुखायच ४२ शिलोंछवृत्त्यापरितुष्टचित्तोधर्मंमहांतंविरजंजुषाणः ॥ मय्यर्पितात्मागृहएवतिष्ठन्नातिप्रसक्तःसमुपैति
शांतिम् ४३ समुद्धरंतियेविप्रंसीदंतंमत्परायणम् ॥ तानुद्धरिष्येनचिरादापद्भ्योनौरिवार्णवात् ४४ सर्वाःसमुद्धरेद्राजापितेवव्यसनात्प्रजाः ॥ आत्मानमा
त्मनाधीरोयथागजपतिर्गजान् ४५ एवंविधोनरपतिर्विमानेनार्कवर्चसा ॥ विधूयेहाशुभंकृत्स्नमिंद्रेणसहमोदते ४६ सीदन्विप्रोवणिग्वृत्त्यापण्यैरेवापदंतरेत्
खड्गेनवापदाक्रांतोनश्ववृत्त्याकथंचन ४७ वैश्यवृत्त्यातुराजन्योजीवेन्मृगययाऽऽपदि ॥ चरेद्वाविप्ररूपेणनश्ववृत्त्याकथंचन ४८ शूद्रवृत्तिंभजेद्वैश्यःशूद्रः
कारुकटक्रियाम् ॥ कृच्छ्रान्मुक्तोनगर्ह्येणवृत्तिंलिप्सेतकर्मणा ४९ वेदाध्यायस्वधास्वाहाबल्यन्नाद्यैर्यथोदयम् ॥ देवर्षिपितृभूतानिमद्रूपाण्यन्वहंयजेत्
५० यदृच्छयोपपन्नेनशुक्लेनोपार्जितेनवा ॥ धनेनापीडयन्भृत्यान्न्यायेनैवाहरेत्क्रतून् ५१ कुटुंबेषुनसज्जेतनप्रमाद्येत्कुटुंब्यपि ॥ विपश्चिन्नश्वरंपश्ये
दृदृष्टमपिदृष्टवत् ५२

४६ सर्वेषामापद्वृत्तीराह सीदन्नितित्रिभिः पण्यैर्विक्रयार्हैर्नतुसुरालवणाद्यैः तत्राप्यापदाक्रांतश्चेत्खड्गेनक्षत्रियवृत्त्यावा यद्यपिगौतमोनंतरांपापीयसींवृत्तिमातिष्ठेदितिस्मरन्खड्गधारणंपण्यविक्रयाच्छ्रेष्ठंमन्यतेतथाऽपिहिंसातोवणिग्वृत्तिरेवश्रेष्ठेतिभगवतोमतम् नतुश्ववृत्त्यानीचसेवया ४७ तत्राप्यापदिमृगयया विप्ररूपेणवाअध्यापनादिना ४८ कारवःप्रतिलोमजविशेषाबुरुडादयस्तेषांवृत्तिंकटादिक्रियाम् आपदुत्तीर्णस्तुनानुकल्पेनवर्तेतेत्याह कृच्छ्रादिति ४९ तदेवंवृत्तिव्यवस्थामुक्त्वापुनर्गृहस्थस्याऽऽवश्यकान्पंचयज्ञानाह वेदाध्ययनंब्रह्मयज्ञस्तेनऋषीन्स्वधाकारेणपितॄन्स्वाहाकारेणदेवान्बलिहरणेनभूतानि अन्नाद्यैरन्नोदकादिभिर्मनुष्यानितिज्ञातव्यम् यथोदयंविभवानुसारतः तेष्वीश्वरदृष्टिंविधत्ते मद्रूपाणीति ५० आवश्यकंधर्ममुक्त्वाशक्त्यनुसारंधर्ममाह यदृच्छयाउद्यमंविना उपार्जितेनवाशुक्लेनस्ववृत्त्यालब्धेनशुद्धेनवाधनेन भृत्यान्पोष्यान् ५१ गृहस्थस्यापिनिवृत्तिनिष्ठामेवाऽऽह कुटुंबेष्विति त्रिभिः नप्रमाद्येदीश्वरनिष्ठायांप्रमत्तोनभवेत् ननुदृष्टादृष्टार्थकर्मासक्तस्यकथमप्रमादोविचारेणेत्याह विपश्चिदिति ५२

तत्रापिदृष्टेष्वासक्तेरधिकत्वात्तेषांनश्वरतांप्रपंचयति पुत्रादीनामेकत्रसंगमःपांथानांप्रपायांसंगमइव तत्रहेतुः अनुदेहंप्रतिदेहमेतेवियंतिनश्यंति निद्रानुवर्तीस्वप्नोनिद्रापायेयथेति ५३ अ
तिथिवदुदासीनः ५४ अस्याप्याश्रमविकल्पमाह कर्मभिरिति गृहाश्रमएववातिष्ठेत् यदिप्रजावांस्तर्हिप्रव्रजेद्वा ५५ गृहाद्यासंगेदोषमाह यस्त्वितित्रिभिः ५६ बंधमेवाभिनयेनदर्शय
ति अहोइति बालाआत्मजायस्याःसाआत्मजाश्चमांविनाअनाथाःसंतःकथंजीविष्यंतीति ५७ गृहेयआशयोवासनातेनआसर्वतःक्षिप्तंहृदयंयस्यसः अंधंतमोऽतितामस्रींयोनिम् ५८
इत्येकादशेटीकायांसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अष्टादशेऽवदद्धर्मंवनस्थयतिगोचरम् ॥ अधिकारविशेषेणविशेषंचापितद्व्रतम् ॥ १ ॥ क्रमप्राप्तान्वनस्थधर्मानाहवनमि
ति आयुषस्तृतीयंभागंपंचसप्ततिवर्षपर्यंतम् ततःपरंक्षीणेंद्रियस्येषद्विरागेऽपिसंन्यासाधिकारःस्यादितिभावः ॥ १ ॥ वसीतपरिदधीत २ दतोदंतान्नधावेन्नशोधयेत् त्रिकालमप्सु

पुत्रदाराप्तबंधूनांसंगमःपांथसंगमः ॥ अनुदेहंवियंत्येतेस्वप्नोनिद्रानुगोयथा ५३ इत्थंपरिमृशन्मुक्तोगृहेष्वतिथिवद्वसन् ॥ नगृहैरनुबध्येतनिर्ममोनिरहं
कृतः ५४ कर्मभिर्गृहमेधीयैरिष्ट्वामामेवभक्तिमान् ॥ तिष्ठेद्वनंवोपविशेत्प्रजावान्वापरिव्रजेत् ५५ यस्त्वासक्तमतिर्गेहेपुत्रवित्तैषणातुरः ॥ स्त्रैणःकृपणधीर्मूढो
ममाहमितिबध्यते ५६ अहोमेपितरौवृद्धौभार्याबालात्मजात्मजाः ॥ अनाथामामृतेदीनाःकथंजीवंतिदुःखिताः ५७ एवंगृहाशयाक्षिप्तहृदयोमूढधीरयम्
॥ अतृप्तस्ताननुध्यायन्मृतोंऽधंविशतेतमः ॥ ५८ ॥ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेसप्तदशोध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ श्री
भगवानुवाच ॥ वनंविविक्षुःपुत्रेषुभार्यांन्यस्यसहैववा ॥ वनएववसेच्छांतस्तृतीयंभागमायुषः ॥ १ ॥ कंदमूलफलैर्वन्यैर्मेध्यैर्वृत्तिंप्रकल्पयेत् ॥ वसीतव
ल्कलंवासस्तृणपर्णाजिनानिच २ केशरोमनखश्मश्रुमलानिबिभृयाद्दतः ॥ नधावेदप्सुमज्जेतत्रिकालंस्थंडिलेशयः ३ ग्रीष्मेतप्येतपंचाग्नीन्वर्षास्वासार
षाड्जले ॥ आकंठमग्नःशिशिरएवंवृत्तस्तपश्चरेत् ४ अग्निपक्वंसमश्नीयात्कालपक्वमथापिवा ॥ उलूखलाश्मकुट्टोवादंतोलूखलएववा ५ स्वयंसंचिनुया
त्सर्वमात्मनोवृत्तिकारणम् ॥ देशकालबलाभिज्ञोनाददीतान्यदाहृतम् ६ वन्यैश्चरुपुरोडाशैर्निर्वपेत्कालचोदितान् ॥ नतुश्रौतेनपशुनामांयजेतवनाश्रमी
७ अग्निहोत्रंचदर्शश्चपूर्णमासाश्चपूर्ववत् ॥ चातुर्मास्यानिचमुनेराम्नातानिचनैगमैः ८ एवंचीर्णेनतपसामुनिर्धमनिसंततः ॥ मांतपोमयमाराध्यऋषिलो
कादुपैतिमाम् ९

मज्जेतमुसलवत्स्नायात् स्थंडिलेशयोभूमिशायी ३ तप्येतपंचाग्नीन्सूर्येणसहचतुर्दिशमग्नीन्निधायाऽऽत्मानंतापयेदित्यर्थः आसारषाट्आसारंधारासंपातंसहतइतितथाअभ्रावकाशंना
मव्रतंचरेत् जलेआकंठमग्नःउदकवासंनामव्रतंचरेत् ४ उलूखलेनवाऽश्मनांवाकुट्टयतिकंडयतीतितथा दंताएवोलूखलंयस्यसतथा ५ संचिनुयादाहरेत् अन्यदाकालांतरेआहृतंकालांत
रेनाददीत "लब्धेनवेनवेऽन्नाद्येपुराणंतुपरित्यजेदि"ति नारदोक्तेः ६ कालचोदितानाग्रयणादीन् ७ किंचाग्निहोत्रमिति मुनेश्च नैगमैर्वेदवादिभिः ८ अस्यनिष्कामस्यफलमाह एव
मिति धमनीभिः शिराभिः संततोव्याप्तः यावज्जीवंकृतेनतपसाशुष्कमांसइत्यर्थः ऋषिलोकान्महर्लोकादिक्रमेण अयंभावः अंतःकरणशुद्धिभक्तिद्वाराऽत्रैववतावन्मुच्येत प्रतिबंधकबाहु
ल्येत्वनेनक्रमेणमुच्यतइति ९

तंसकामंनिंदतियायस्त्विति निःश्रेयसंमोक्षफलम् अल्पीयसओविरिंच्यादत्यल्पएवतस्मै १० एवंयावज्जीवंवर्तमानस्यमोक्षः तृतीयभागावसानेतुमंदविरागेऽपिसंन्यासाधिकारः
यदितुततोर्वागेवस्वधर्माशक्तोभवेत्तदापिसम्यगविरक्तोविरक्तोवा तत्राविरक्तस्यकृत्यमाह यदेति जातोवेपथुःकंपोदेहेयस्यसः ११ विरक्तंप्रत्याह यदेति १२ तत्रादौकृत्यमाह इष्ट्वेति
यथोपदेशंश्राद्धाष्टकपूर्वकंप्राजापत्येष्ट्यामामिष्ट्वास्वेप्राणेआत्मनि १३ संन्यासेविघ्नाभवंतितानविगणय्यसंन्यसेदेवेत्याशयेनाऽऽह विप्रस्येति केनाभिप्रायेणकुर्वंतितमाह अयमिति परं
परंब्रह्म १४ एवंप्रव्रजितस्यधर्मानाह बिभृयाच्चेदिति परंकौपीनादन्यद्वासोयदिधारयितुमिच्छतितर्हिकौपीनमाच्छाद्यतेयावतातावन्मात्रंधारयेदित्यर्थः त्यक्तंप्रेषोच्चारात्पूर्वमेव अ
तोऽन्यत्किंचिदपिनबिभृयात् दंडपात्राभ्यामित्यावश्यकजलपात्रादेरुपलक्षणम् १५ मनःपूतंमनसासम्यग्विचार्ययच्छुद्धंतदाचरेत् १६ मौनंवाचोदंडः अनीहाकाम्यकर्मत्यागोदेह

यस्त्वेतत्कृच्छ्रतश्चीर्णंतपोनिःश्रेयसंमहत् ॥ कामायाल्पीयसेयुंज्याद्बालिशःकोऽपरस्ततः १० यदाऽसौनियमेऽकल्पोजरयाजातवेपथुः ॥ आत्मन्यग्नी
न्समारोप्यमच्चित्तोऽग्निंसमाविशेत् ११ यदाकर्मविपाकेषुलोकेषुनिरयात्मसु ॥ विरागोजायतेसम्यङ्न्यस्ताग्निःप्रव्रजेत्ततः १२ इष्ट्वायथोपदेशंमांदत्त्वासर्व
स्वमृत्विजे ॥ अग्नीन्स्वप्राणआवेश्यनिरपेक्षःपरिव्रजेत् १३ विप्रस्यवैसंन्यसतोदेवादारादिरूपिणः ॥ विघ्नान्कुर्वंत्ययंह्यस्मानाक्रम्यसमियात्परम् १४ बिभृ
याच्चेन्मुनिर्वासःकौपीनाच्छादनंपरम् ॥ त्यक्तंनदंडपात्राभ्यामन्यत्किंचिदनापदि १५ दृष्टिपूतंन्यसेत्पादंवस्त्रपूतंपिबेज्जलम् ॥ सत्यपूतांवदेद्वाचंमनः
पूतंसमाचरेत् १६ मौनानीहानिलायामादंडावाग्देहचेतसाम् ॥ नह्येतेयस्यसंत्यंगवेणुभिर्नभवेद्यतिः १७ भिक्षांचतुर्षुवर्णेषुविगर्ह्यान्वर्जयंश्चरेत् ॥ सप्ता
गारानसंक्लृप्तांस्तुष्येल्लब्धेनतावता १८ बहिर्जलाशयंगत्वातत्रोपस्पृश्यवाग्यतः ॥ विभज्यपावितंशेषंभुंजीताशेषमाहृतम् १९ एकश्चरेन्महीमेतांनिःसं
गःसंयतेंद्रियः ॥ आत्मक्रीडआत्मरतआत्मवान्समदर्शनः २० विविक्तक्षेमशरणोमद्भावविमलाशयः ॥ आत्मानंचिंतयेदेकमभेदेनमयामुनिः २१ अन्वी
क्षेताऽऽत्मनोबंधंमोक्षंचज्ञाननिष्ठया ॥ बंधइंद्रियविक्षेपोमोक्षएषांचसंयमः २२ तस्मान्नियम्यषड्वर्गंमद्भावेनचरेन्मुनिः ॥ विरक्तःक्षुल्लकामेभ्योलब्ध्वाऽ
त्मनिसुखंमहत् २३ पुरग्रामव्रजान्सार्थान्भिक्षार्थंप्रविशंश्चरेत् ॥ पुण्यदेशसरिच्छैलवनाश्रमवतींमहीम् २४

स्यप्रणायामश्चेतसः एतेअंतस्त्रयोदंडायस्यनसंति अंगहेउद्धव अंगेष्टैर्वैणुभिरितिवा १७ चतुर्ष्विति ब्राह्मणेष्वेववृत्तिभेदेनचतुर्विधेषुपूर्वपूर्वासंभवेवा विगर्ह्यानभिशस्तपतितान् असं
क्लृप्तान्अत्रायंलाभोभविष्यतीतिपूर्वमनुद्दिष्टान् १८ बहिर्ग्रामात् पावितंप्रोक्षणादिभिःशोधितम्विभज्यविष्णुब्रह्मार्कभूतेभ्यः अशेषमित्यधिकाहरणंनिरस्तम् याचितमितिपाठे
माधुकरेणयाचितमन्नंचेत्तर्हिविभज्यभुंजीतनत्वयाचितादिभैक्ष्यचतुष्टयमित्यर्थः "माधूकरेतुनैवेद्यंभैक्ष्येनान्येषुविद्यते नैवेद्यंकंक्षिपेदप्सुत्रितयंभौतिकंबहिरि"तिस्मृतेः यद्वातदानींकेनापि
याचितंचेत्तन्मध्येतस्मैकिंचिद्विभज्यदत्त्वेत्यर्थः १९किंचएकश्चरेदितिआत्मन्येवक्रीडाकौतुकंयस्यसःआत्मन्येवचरतस्तुष्टःआत्मवान्धीरः २० विविक्तंविजनंक्षेमंनिर्भयंशरणंस्थानंयस्य
सःमयिभावेनविमलआशयोयस्यसः २१ बंधंमोक्षंचकेनबंधःकेनवामोक्षइति तावाह बंधइति२२२३ पुराणिहट्टादिमंतिग्रामास्तद्रहिताः व्रजागोष्ठानितान्सार्थान्यात्रिकजनसमूहान्२४

यतःशिलवृत्त्याप्राप्तेनतदीयेनांधसाऽन्नेनशुद्धसत्त्वःसंनिवृत्तमोहःसंसिध्यतिमुच्यते २५ ननुमिष्टान्नंविहायकथंशिलान्नेप्रवृत्तिःस्यादतआह नैतदिति एतत्दृश्यमानंमिष्टान्नादिवस्तुतयान
पश्येत् यतोविनश्यति अतइहामुत्रचलोकेअसक्तचित्तःसंश्चिकीर्षितात्तदर्थकृत्याद्विरमेत् २६ ननुतथापियावद्विनाशंसुखहेतुत्वात्तच्चिंतावतःकुतोविरागःस्यात्तत्राऽह यदेतादिति एतज्जगन्म
मतास्पदंमनोवाक्प्राणैःसंहतंसहितमहंकारास्पदंशरीरंचसर्वंतज्जन्यंसुखंचाऽऽत्मनिमायामात्रमितितर्केणस्वप्नादिदृष्टांतेनत्यक्त्वास्वस्थआत्मनिष्ठःसंस्तन्नस्मरेन्नचिंतयेत् २७ एवंबहूदका
दिधर्मानुक्त्वापरमहंसधर्मानाह ज्ञाननिष्ठइतिसार्धैर्दशभिः बहिर्विरक्तोमुमुक्षुःसन्ज्ञाननिष्ठोवामोक्षेप्यनपेक्षोमद्भक्तोवा सलिंगांस्त्रिदंडादिसहितानाश्रमांस्तद्धर्मांस्त्यक्त्वातदासक्तिंत्य
क्त्वायथोचितंधर्मंचरेदित्यर्थः नपुनरत्यंतत्यागएवविवक्षितः पुनर्धर्मविधानात् अक्रियत्वस्योत्तराध्यायेवक्ष्यमाणत्वाच्च तर्हिपूर्वस्मात्कोविशेषस्तमाह अविधिगोचरोविधिकिंकरोनस्यादि
तिएतदेवस्फुटीकरिष्यति“शौचमाचमनंस्नानंनतुचोदनयाचरेदि”त्यादिना २८ कथंचरेत्तदाह बुधोविवेकवानपिबालकवन्मानावमानविवेकशून्यःकुशलोनिपुणोऽपिजडवत्फलानुसंधानाभा

वानप्रस्थाश्रमपदेष्वभीक्ष्णंभैक्ष्यमाचरेत् ॥ संसिध्यत्याश्वसंमोहःशुद्धसत्त्वःशिलांधसा २५ नैतद्वस्तुतयापश्येद्दृश्यमानंविनश्यति ॥ असक्तचित्तोविरमे
दिहामुत्रचिकीर्षितात् २६ यदेतदात्मनिजगन्मनोवाक्प्राणसंहतम् ॥ सर्वंमायेतितर्केणस्वस्थस्त्यक्त्वानतत्स्मरेत् २७ ज्ञाननिष्ठोविरक्तोऽवामद्भक्तोवाऽ
नपेक्षकः ॥ सलिंगानाश्रमांस्त्यक्त्वाचरेदविधिगोचरः २८ बुधोबालकवत्क्रीडेत्कुशलोजडवच्चरेत् ॥ वदेदुन्मत्तवद्विद्वान्गोचर्यांनैगमश्चरेत् २९ वेदवादर
तोनस्यान्नपाखंडीनहैतुकः ॥ शुष्कवादविवादेनकंचित्पक्षंसमाश्रयेत् ३० नोद्विजेतजनाद्धीरोजनंचोद्वेजयेन्नतु॥ अतिवादांस्तितिक्षेतनावमन्येतकंचन॥
देहमुद्दिश्यपशुवद्वैरंकुर्यान्नकेनचित् ३१ एकएवपरोह्यात्माभूतेष्वात्मन्यवस्थितः ॥ यथेंदुरुदपात्रेषुभूतान्येकात्मकानिच ३२ अलब्ध्वानविषीदेतकाले
कालेऽशनंक्वचित् ॥ लब्ध्वानहृष्येद्धृतिमानुभयंदैवतंत्रितम् ३३ आहारार्थंसमीहेतयुक्तंतत्प्राणधारणम् ॥ तत्त्वंविमृश्यतेतेनतद्विज्ञायविमुच्यते ३४ य
दृच्छयोपपन्नान्नमद्याच्छ्रेष्ठमुतापरम् ॥ तथावासस्तथाशय्यांप्राप्तंप्राप्तंभजेन्मुनिः ३५ शौचमाचमनंस्नानंनतुचोदनयाचरेत् ॥ अन्यांश्चनियमान्ज्ञानी
यथाऽऽहंलीलयेश्वरः ३६ नहितस्यविकल्पाख्यायाचमद्वीक्षयाहता ॥ आदेहांतात्क्वचित्ख्यातिस्ततःसंपद्यतेमया ३७

वेनविद्वान्पंडितोप्युन्मत्तवल्लोकरंजनाभावेन नैगमोवेदार्थनिष्ठोऽपिगोचर्यामनियताचारमित्र २९ वेदवादरतःकर्मकांडव्याख्यानादिनिष्ठः पाखंडीश्रुतिस्मृतिविरुद्धधर्मानुष्ठानवान्हैतुकः
केवलतर्कनिष्ठःशुष्कवादेनिष्प्रयोजनगोष्ठ्यांयोविवादस्तस्मिन् ३० अतिवादान्दुरुक्तानि ३१ आत्मदृष्ट्यातावद्वैरकारणंनास्तीत्युक्तमेकएवेतिदेहदृष्ट्याऽपिनास्तीत्याह भूतानिचदेहा
अपिकारणरूपेणैकात्मकानि ३२ दैवतंत्रितंदैवाधीनंयतः ३३ अलंतर्हिभिक्षाप्रयत्नेनापितत्राऽऽह आहारमात्रार्थंसमीहेतैव यतः तस्यप्राणधारणंयुक्तंसम्यक् कथम् तेनप्राणधारणेनत
त्त्वंविचार्यते किंतेनापितदाह तद्विज्ञायेति ३४ तर्हिकिंमिष्टान्नादिकमग्राह्यमेव केनैवमुक्तमित्याह यदृच्छयेति ३५ यथाऽहमीश्वरोलीलयाचरामितथाज्ञानीज्ञाननिष्ठोऽनासक्तःकुर्यान्न
तुविधिकिंकरत्वेन तस्यज्ञाननिष्ठाविरोधादित्यर्थः ३६ कुतोविधिकिंकरत्वाभावस्तस्यतत्राऽऽह नहितस्यविकल्पाख्याभेदप्रतीतिः नन्वस्तितसा सत्यम् याचाऽसीत्साऽपिमद्वीक्षयाज्ञाने
नहता ननुनहतापुनर्दृश्यमानत्वात्तत्राऽऽह आदेहांतात्क्वचित्कदाचिद्बाधितैवख्यातिर्भवति३७

तदेवंविरक्तस्यपरोक्षज्ञानवतःसंन्यासंतद्धर्मांश्चोक्त्वाकेवलंवैराग्यवंतंविविदिषुंप्रत्याह दुःखोदर्केष्विति नजिज्ञासितोमद्धर्मोमत्प्राप्तिसाधनंयेनसः ३८ मामेवमद्दृष्ट्यैवगुरुंपरिचरेत् ततःपरमेकश्चरेदित्यादिधर्मैर्वर्तेतेतिभावः ३९ अनधिकारिणःसंन्यासंनिंदतिद्वाभ्याम् यस्त्विति प्रचंडोऽत्यासक्तइंद्रियसारथिर्बुद्धिर्यस्यसः ४९ सुरान्यष्टव्यान्देवानात्मानंचस्वात्मानमात्मस्थंमांचनिन्हुतेप्रतारयति निह्नवफलमाह अस्मादिति ४१ चतुर्णांप्रधानधर्मानाह भिक्षोरिति ४२ अन्यधर्मान्कांश्चिद्गृहस्थस्याप्यतिदिशति ब्रह्मचर्यमिति शौचंरागादिराहित्यंच तस्यब्रह्मचर्यप्रकारमाह ऋतौगंतुरिति ४३ एवंभूतवर्णाश्रमधर्मफलमाह इतिमामिति दृढांमद्भक्तिंविंदते ४४ ततःकिमतआह भक्त्येति महेश्वरत्वेहेतुः सर्वोत्पत्त्यप्ययंसर्वस्योत्पत्त्यप्ययौ यस्मात् अतएवतत्कारणंमामांब्रह्मरूपंवैकुंठनिवासिनम् यद्वा ब्रह्मणोवेदस्यकारणंमामुपयातिसामीप्येनप्राप्नोति ४५ ततश्चासौमुक्तएवेत्याह इत्येवंभूतेनस्वधर्मेणनिर्णिक्तंशुद्धंसत्त्वंयस्यसः अतएवनिर्ज्ञाताममगतिरैश्वर्यंयेन ४६ उक्तमर्थंसंक्षिप्याऽऽह यएवआचारलक्षणःपितृलोकप्राप्तिफलःसएवमद्भक्तियुतोमदर्पणेनकृतः ४७ प्रकरणार्थमुपसंहरति एतन्नतेऽभिहितम् यथा

दुःखोदर्केषुकामेषुजातनिर्वेदआत्मवान् ॥ अजिज्ञासितमद्धर्मोगुरुंमुनिमुपाव्रजेत् ३८ तावत्परिचरेद्भक्तःश्रद्धावाननसूयकः ॥ यावद्ब्रह्मविजानीयान्मामेव गुरुमादृतः ३९ यस्त्वसंयतषड्वर्गःप्रचंडेंद्रियसारथिः ॥ ज्ञानवैराग्यरहितस्त्रिदंडमुपजीवति ४० सुरानात्मानमात्मस्थंनिह्नुतेमांचधर्महा ॥ अविपक्वकषायोऽस्मादमुष्माच्चविहीयते ४१ भिक्षोर्धर्मःशमोऽहिंसातपईक्षावनौकसः ॥ गृहिणोभूतरक्षेज्याद्विजस्याचार्यसेवनम् ४२ ब्रह्मचर्यंतपःशौचंसंतोषोभूतसौहृदम् ॥ गृहस्थस्याप्यृतौगंतुःसर्वेषांमदुपासनम् ४३ इतिमांयःस्वधर्मेणभजन्नित्यमनन्यभाक् ॥ सर्वभूतेषुमद्भावोमद्भक्तिंविंदतेऽचिरात् ४४ भक्त्योद्धवानपायिन्यासर्वलोकमहेश्वरम् ॥ सर्वोत्पत्त्यप्ययंब्रह्मकारणंमोपयातिसः ४५ इतिस्वधर्मनिर्णिक्तसत्त्वोनिर्ज्ञातमद्गतिः ॥ ज्ञानविज्ञानसंपन्नोनचिरात्समुपैतिमाम् ४६ वर्णाश्रमवतांधर्मएषआचारलक्षणः ॥ सएवमद्भक्तियुतोनिःश्रेयसकरःपरः ४७ एतत्तेऽभिहितंसाधोभवान्पृच्छतियच्चमाम् ॥ यथास्वधर्मसंयुक्तोभक्तोमांसमियात्परम् ॥ ४८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ योविद्याश्रुतसंपन्नआत्मवान्नानुमानिकः ॥ मायामात्रमिदंज्ञात्वाज्ञानंचमयिसंन्यसेत् १ ज्ञानिनस्त्वहमेवेष्टःस्वार्थोहेतुश्चसंमतः ॥ स्वर्गश्चैवापवर्गश्चनान्योऽर्थोमदृतेप्रियः २

भक्तोभूत्वामांपरंसंप्राप्नुयादिति ४८ इतिएकादशस्कंधेटीकायामष्टादशोऽध्यायः १८ ॥ छ ॥ ज्ञानादेर्निर्णयःपूर्वंकृतोह्याश्रमधर्मतः ॥ अत्रोनविंशतितमेज्ञानादेस्त्यागउच्यते ॥ १ ॥ तदेवंतर्कैर्बाधितोऽपिदेहादिप्रपंचोयावदपरोक्षानुभवेनदिङ्मोहादिरिवनलीयतेतावज्ज्ञानाभ्यासस्ततोमुक्तिरित्युक्तमादेहांतात्क्वचित्ख्यातिस्ततःसंपद्यतेमयेत्यादिना यस्यत्वपरोक्षानुभवेनप्रपंचोलीनप्रायस्तस्यनकिंचित्कृत्यमस्तीत्याह यइति विद्याअनुभवस्तत्पर्यंतेनश्रुतेनसंपन्नोऽतएवाऽऽत्मवान्प्राप्तात्मतत्त्वोनानुमानिकःकेवलपरोक्षज्ञानवान्नभवति अनकारपाठेप्राक्श्रुत्यनुकूलतर्कतोनिर्णीतार्थइत्यर्थःसइदंद्वैतंतन्निवृत्तिसाधनंचमयिमायामात्रमितिज्ञात्वाज्ञानंचतत्साधनंसंन्यसेत् अयमेवविद्वत्संन्यासोनाम १ अत्रहेतुमाह ज्ञानिनस्त्विति यस्मादहमेवतस्येष्टोऽपेक्षितः स्वार्थःफलम् हेतुस्तत्साधनंचसंमतःस्वर्गोऽभ्युदयश्च अपवर्गःसंसारनिवृत्तिश्च अतस्तस्यनप्राप्यंकृत्यंवाकिंचिदस्तीत्यर्थः २

अत्रविद्वदनुभवंप्रमाणयति ज्ञानेति यथोक्तंज्ञानिनमभिनंदंति ज्ञानीति यतोऽसौज्ञानेनमांधारयति ३ तस्यज्ञानंस्तौति तपइति अलमत्यर्थम् ज्ञानस्यकलयालेशेन ४ ज्ञानेनसहितंतत्पर्यंतंयथाभवतितथाज्ञात्वाततसंपन्नःसन्मामेवभज अन्यत्सर्वंत्यजेत्यर्थः ५ तस्यप्रत्ययार्थंपूर्वैर्गांवृत्तमाह ज्ञानेति मामेवसंसिद्धिंप्राप्ताः ६ तदेवज्ञानंसंक्षेपतउपदिशति त्वयीति त्रिविधआध्यात्मिकादिर्विकारोदेहादिःसमायानतुपरमार्थः यद्यस्मादंतरामध्यएवाऽऽपतति रज्जौसर्पमालादिवत् नाद्यपवर्गयोर्नत्वादावंतेचास्ति अतोयद्यदाअस्याविकारस्यामीजन्मादयःस्युस्तदातस्यतदधिष्ठानभूतस्यकिंनकिंचिदित्यर्थः ननुतस्यापिवस्तुतानसंतितस्यासत्त्वादित्यत आह आद्यंतयोरिति असतःसर्पादेराद्यंतयोर्यदस्तिरज्ज्वादितदेवमध्येऽपिनतुसर्पादितद्वदयंविकारोनास्तीत्यर्थः यद्वा आद्यंतयोर्यदस्तितन्मध्येऽप्यस्त्येव नतस्यजन्मादयःसंत्यतस्त्वंनिर्विकारंब्रह्मेति ७ज्ञानादेर्विशेषंजिज्ञासुःपृच्छति ज्ञानमिति विशुद्धमेतज्ज्ञानंविपुलंनिश्चि

ज्ञानविज्ञानसंसिद्धाःपदंश्रेष्ठंविदुर्मम ॥ ज्ञानीप्रियतमोऽतोमेज्ञानेनासौबिभर्तिमाम् ३ तपस्तीर्थंजपोदानंपवित्राणीतराणिच ॥ नालंकुर्वंतितांसिद्धिंयाज्ञानकलयाकृता ४ तस्माज्ज्ञानेनसहितंज्ञात्वास्वात्मानमुद्धव ॥ ज्ञानविज्ञानसंपन्नोभजमांभक्तिभावतः ५ ज्ञानविज्ञानयज्ञेनमामिष्ट्वाऽऽत्मानमात्मनि ॥ सर्वयज्ञपतिंमांवैसंसिद्धिंमुनयोऽगमन् ६ त्वय्युद्धवाऽऽश्रयतियस्त्रिविधोविकारोमायांऽतरापततिनाद्यपवर्गयोर्यत् ॥ जन्मादयोऽस्ययदमीतवतस्यकिंस्युराद्यंतयोर्यदसतोऽस्तितदेवमध्ये ७ ॥ उद्धवउवाच ॥ ज्ञानंविशुद्धंविपुलंयथैतद्वैराग्यविज्ञानयुतंपुराणम् ॥ आख्याहिविश्वेश्वरविश्वमूर्तेत्वद्भक्तियोगंचमहद्विमृग्यम् ८ तापत्रयेणाभिहतस्यघोरेसंतप्यमानस्यभवाध्वनीश ॥ पश्यामिनान्यच्छरणंतवांघ्रिद्वंद्वातपत्रादमृताभिवर्षात् ९ दष्टंजनंसंपतितंबिलेऽस्मिन्कालाहिनाक्षुद्रसुखोरुतर्षम् ॥ समुद्धरैनंकृपयाऽपवर्ग्यैर्वचोभिरासिंचमहानुभाव १० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ इत्थमेतत्पुराराजाभीष्मंधर्मभृतांवरम् ॥ अजातशत्रुःपप्रच्छसर्वेषांनोऽनुशृण्वताम् ११ निवृत्तेभारतेयुद्धेसुहृन्निधनविह्वलः ॥ श्रुत्वाधर्मान्बहून्पश्चान्मोक्षधर्मानपृच्छत १२ तानहंतेऽभिधास्यामिदेवव्रतमुखाच्छ्रुतान् ॥ ज्ञानवैराग्यविज्ञानश्रद्धाभक्त्युपबृंहितान् १३ नवैकादशपंचत्रीन्भावान्भूतेषुयेनवै ॥ ईक्षेताथैकमप्येषुतज्ज्ञानंममनिश्चितम् १४

तंथाभवतितथाकथयेति महद्भिर्ब्रह्मादिभिर्विमृग्यम् ८ महद्भिर्मृग्यत्वमभिनयेनाऽऽहतापत्रयेणेति तापत्रयेणाभितोहतस्य अतःसंतप्यमानस्य अंघ्रिद्वंद्वमेवातपत्रंतस्मात् नकेवलमातपात्त्रातुःकिंत्वमृतमप्यभितोवर्षतियत्तस्मात् ९ अतिकृपामुत्पादयन्नाह दष्टमिति अस्मिन्बिलेसंसारकूपेपतितंतत्रचकालाहिनादष्टमेवमपिक्षुद्रसुखेष्वेवउरुस्तर्षस्तृष्णायस्यतम् दह्यमानःकथंसमुद्धरणीयइतिचेत्तत्राऽऽह आपवर्ग्यैरपवर्गबोधकैर्वागमृतैरासिंचेति १० तद्विश्वासार्थंविद्वत्सभायांनिर्णीतमहंवक्ष्यामीत्याशयेनाऽऽह इत्थमिति ११ १२ ज्ञानादिभिरुपबृंहितान्तत्सहितानित्यर्थः १३ तत्रज्ञानंकथयति नवेति प्रकृतिपुरुषमहदहंकारपंचतन्मात्राण्येकादशेंद्रियाणिपंचमहाभूतानित्रयोगुणाःएतान्भावानष्टाविंशतितत्त्वानिभूतेषुब्रह्मादिस्थावरांतेषुकार्येष्वनुगतानियेनज्ञानेनेक्षेत अथएष्वपिभावेष्वेकंपरमात्मतत्त्वमनुगतंयेनेक्षेत कार्यकारणात्मकंजगत्पश्यन्परमकारणात्मकमेवैतन्नतुततःपृथगितियेनपश्येत्तज्ज्ञानमित्यर्थः १४

विज्ञानमाह एतदेवेति श्लोकार्धेन यद्यदायेनैकेनानुगतानेकात्मकान्भावान्पूर्वमैक्षततांस्तथापूर्ववन्नेक्षेताकिंतुतदेकंपरमकारणंब्रह्मैव तदाएतदेवविज्ञानमुच्यते एतदुक्तंभवति परोक्षज्ञानेनापरोक्षभ्रमस्यदिङ्मोहादिष्विवनिवृत्त्यभावात्तदात्मकंजगत्पश्यन्नप्यात्मनःपृथक्सदितिमन्यतेअपरोक्षज्ञानेतुबाधितमेवदग्धपटवज्जीवन्मुक्तःसंस्कारशेषंपश्यतिततःपरंनपश्यतिचातः परोक्षापरोक्षज्ञानेज्ञानविज्ञानशब्दाभ्यामुच्येतेइति एकेनसर्वकार्याणामनुगतिंकार्याणांकारणात्पृथगसत्त्वंचोपपादयतिसार्धेन तत्रयदिनकदाचिदनीदृशंजगदित्यादिमतेनैतेषांभावानामुत्पत्त्यादयोनस्युस्तर्हिकारणस्यैकस्याभावादेकात्मकतामिथ्यात्वंचनस्यादतस्तेषामुत्पत्त्यादीन्साधयति स्थितीति त्रिगुणात्मनांसावयवानामित्यर्थः विमताभावाउत्पत्त्यादिमंतःसावयवत्वाद्घटादिवदितिपश्येत् १५ ततआदावुत्पत्तौअंतेपरिणामांतरापत्तौचकारणत्वेनमध्येचाश्रयत्वेनसृज्यात्सृज्यंकार्यात्कार्यांतरंप्रतियदन्वियादनुगच्छेत्तत्प्रतिसंक्रामेतेषांप्रलयेचयदवशिष्येततदेवसदितिपश्येदित्यर्थः १६ वैराग्यमाह श्रुतिरितिद्वाभ्याम् श्रुतिर्नेहनानास्तिकिंचनेत्यादिः प्रत्यक्षंपटादिकार्यंतंत्वादिव्यतिरेकेणनदृश्यते ऐतिह्यंमहाजनप्रसिद्धिःअनुमानंविमतंमिथ्यादृश्यत्वाच्छुक्तिरजतादिवदित्यादि एवंप्रमाणचतुष्टयम् एतेष्वनवस्थानादेतैर्बाधित्वात् सएवंसर्वानुगतंसत्यमात्मतत्त्वंपश्यन्विकल्पस्यचमिथ्यात्वात्ततोविरज्यतेविरक्तोभवती

एतदेवहिविज्ञानंनतथैकेनयेनयत् ॥ स्थित्युत्पत्त्यप्ययान्पश्येद्भावानांत्रिगुणात्मनाम् १५ आदावंतेचमध्येचसृज्यात्सृज्यंयदन्वियात् ॥ पुनस्तत्प्रतिसंक्रामेयच्छिष्येततदेवसत् १६ श्रुतिःप्रत्यक्षमैतिह्यमनुमानंचतुष्टयम् ॥ प्रमाणेष्वनवस्थानाद्विकल्पात्सविरज्यते १७ कर्मणांपरिणामित्वादाविरिंचादमंगलम् ॥ विपश्चिन्नश्वरंपश्येददृष्टमपिदृष्टवत् १८ भक्तियोगःपुरैवोक्तःप्रीयमाणायतेऽनघ ॥ पुनश्चकथयिष्यामिमद्भक्तेःकारणंपरम् १९ श्रद्धाऽमृतकथायांमेशश्वन्मदनुकीर्तनम् ॥ परिनिष्ठाचपूजायांस्तुतिभिःस्तवनंमम २० आदरःपरिचर्यायांसर्वांगैरभिवंदनम् ॥ मद्भक्तपूजाभ्यधिकासर्वभूतेषुमन्मतिः २१ मदर्थेष्वंगचेष्टाचवचसामद्गुणेरणम् ॥ मय्यर्पणंचमनसःसर्वकामविवर्जनम् २२ मदर्थेऽर्थपरित्यागोभोगस्यचसुखस्यच ॥ इष्टंदत्तंहुतंजप्तंमदर्थंयद्व्रतंतपः २३ एवंधर्मैर्मनुष्याणामुद्धवाऽऽत्मनिवेदिनाम् ॥ मयिसंजायतेभक्तिःकोऽन्योऽर्थोस्यावशिष्यते २४ यदाऽऽत्मन्यर्पितंचित्तंशांतंसत्त्वोपबृंहितम् ॥ धर्मंज्ञानंसवैराग्यमैश्वर्यंचाभिपद्यते २५ यदर्पितंतद्विकल्पेइंद्रियैःपरिधावति ॥ रजस्वलंचासन्निष्ठंचित्तंविद्धिविपर्ययम् २६

त्यर्थः १७ ननुवेदोक्तस्वर्गादिसुखाशयानविरज्येतेत्याह कर्मणामिति आविरिंचाद्ब्रह्मलोकपर्यंतमदृष्टमपिसुखममंगलंदुःखरूपंनश्वरंचपश्येत् १८ भक्तियोगंसकारणमाह भक्तियोगःपूर्वमुक्तएवतथाऽपितस्मिन्प्रीतिंप्राप्नुवतेतुभ्यंपुनश्चकथयिष्यामि १९ श्रद्धाश्रवणादरः शश्वदितिसर्वत्रानुषज्जते मदनुकीर्तनंश्रवणानंतरंमत्कथाव्याख्यानमित्यर्थः २० २१ अंगचेष्टालौकिकीक्रिया वचसालौकिकेनापिमद्गुणानामीरणंकथनम् २२ मदर्थेमद्भजनार्थम् तद्विरोधिनोऽर्थस्यपरित्यागः भोगस्यतत्साधनस्यचंदनादेः सुखस्यपुत्रोपलालनादेः इष्टादिवैदिकंयत्कर्मतदपिमदर्थंकृतंभक्तेःकारणमित्यर्थः २३ भक्तिःप्रेमलक्षणासंजायते अस्यभक्तस्यान्यःकोऽर्थःसाधनरूपःसाध्यरूपोवाऽवशिष्यते सर्वोऽपिस्वतएवभवतीत्यर्थः २४ किंबहुनाचित्तमेवांतर्बहिर्निष्ठमर्थानर्थयोःकारणमित्याह यदाऽऽत्मनीतिद्वाभ्याम् यदाआत्मनिमयिईश्वरेचित्तमर्पितंतदापुमान्धर्मादीन्प्राप्नोत्येव २५ एतदेवव्यतिरेकेणद्रढयति यद्यदातच्चित्तंविकल्पेदेहगृहादावर्पितंसद्विषयेषुपरिधावतितदाऽधिकंरजस्वलमसन्निष्ठंचभवतिततश्चविपर्ययमधर्मादिकंविद्धि २६

स्वाभिप्रेतान्धर्मादीन्व्याचष्टेधर्मोमद्भक्तिकृत्यतः सएवप्रोक्तःप्रकृष्टउक्तःशास्त्रेषु २७ धर्मादीनांमहाजनप्रसिद्धानामन्यथाव्याख्यातत्वाद्यमादिष्वपिसंख्यातःस्वरूपतोवाकिंचिद्वैलक्ष
ण्यंस्यादित्येवंसंभावनयातद्विशेषंजिज्ञासुःपृच्छति यमइतिपंचभिः२८ इष्टमभ्यर्हितंधनंचकिम् २९ परेतिविद्यादीनांविशेषणम् श्रीर्मंडनम् ३० ३१ प्रश्नान्पृष्टानर्थान् विपरीतानशमा
दीन् ३२ यमनियमानाह अहिंसेतित्रिभिः अस्तेयंमनसाऽपिपरस्वाग्रहणम् आस्तिक्यंधर्मेविश्वासः ३३ शौचंबाह्यमाभ्यंतरंचेतिद्वयम् अतोद्वादशनियमाः श्रद्धाधर्मादरः ३४
उभयोःश्लोकयोर्येस्मृतास्तेयमानियमाश्च यद्वा उभयोःप्रवृत्तनिवृत्तयोः मुमुक्षोर्यमासुख्याःसकामस्यनियमासुख्याःस्मृताइत्यर्थः अत्रहेतुमाह हियस्मादुपासिताःसेविताःसंतःपुंसांप्रवृ
त्तानांनिवृत्तानांचयथाकामंकामानुसारेणमोक्षमभ्युदयंचदुहंतीति ३५ मुमुक्षोरुपादेयान्शमादीन्हेयांश्चदुःखादीन्महाजनप्रसिद्धेभ्योविलक्षणानाह शमइत्यादिनायावत्समाप्ति एतेनै
वतद्विपरीताअशमादयोऽप्युन्नेयाः शमोमन्निष्ठताबुद्धेर्नतुशांतिमात्रम् दमइंद्रियसंयमो नचौरादिदमनम् तितिक्षाविहितदुःखस्यसंमर्षःसहनं नभारादेः जिह्वोपस्थयोर्जयोवेगधारणंधृति

धर्मोमद्भक्तिकृत्प्रोक्तोज्ञानंचैकात्म्यदर्शनम् ॥ गुणेष्वसंगोवैराग्यमैश्वर्यंचाणिमादयः २७ उद्धवउवाच ॥ यमःकतिविधःप्रोक्तोनियमोवाऽरिकर्शन ॥ कः
शमःकोदमःकृष्णकातितिक्षाधृतिःप्रभो २८ किंदानंकिंतपःशौर्यंकिंसत्यमृतमुच्यते ॥ कस्त्यागःकिंधनंचेष्टंकोयज्ञःकाचदक्षिणा २९ पुंसःकिंस्विद्बलंश्री
मन्भगोलाभश्चकेशव ॥ काविद्याह्रीःपराकाश्रीःकिंसुखंदुःखमेवच ३० कःपंडितःकश्चमूर्खःकःपंथाउत्पथश्चकः ॥ कःस्वर्गोनरकःकःस्वित्कोबंधुरुतकिंगृ
हम् ३१ कआढ्यःकोदरिद्रोवाकृपणःकःकईश्वरः ॥ एतान्प्रश्नान्ममब्रूहिविपरीतांश्चसत्पते ३२ श्रीभगवानुवाच ॥ अहिंसासत्यमस्तेयमसंगोह्रीरसंच
यः ॥ आस्तिक्यंब्रह्मचर्यंचमौनंस्थैर्यंक्षमाभयम् ३३ शौचंजपस्तपोहोमःश्रद्धातिथ्यंमदर्चनम् ॥ तीर्थाटनंपरार्थेहातुष्टिराचार्यसेवनम् ३४ एतेयमाः
सनियमाउभयोर्द्वादशस्मृताः ॥ पुंसामुपासितास्तातयथाकामंदुहंतिहि ३५ शमोमन्निष्ठताबुद्धेर्दमइंद्रियसंयमः ॥ तितिक्षादुःखसंमर्षोजिह्वोपस्थजयोधृ
तिः ३६ दंडन्यासःपरंदानंकामत्यागस्तपःस्मृतम् ॥ स्वभावविजयःशौर्यंसत्यंचसमदर्शनम् ३७ ऋतंचसूनृतावाणीकविभिःपरिकीर्तिता ॥ क
र्मस्वसंगमःशौचंत्यागःसंन्यासउच्यते ३८ धर्मइष्टंधनंनृणांयज्ञोऽहंभगवत्तमः ॥ दक्षिणाज्ञानसंदेशःप्राणायामःपरंबलम् ३९ भगोमऐश्वरोभावो
लाभोमद्भक्तिरुत्तमः ॥ विद्यात्मनिभिदाबाधोजुगुप्साह्रीरकर्मसु ४०

र्नत्वनुद्वेगमात्रम् ३६ दंडोभूतद्रोहस्तस्यत्यागोदानं नधनार्पणम् कामत्यागोभोगोपेक्षातपो नकृच्छ्रादिः स्वभावोवासनातस्यविजयःप्रतिबंधःशौर्यंनविक्रांतिः समंब्रह्मतस्यदर्शनमालोचनं
सत्यविषयत्वात्सत्यं नयथार्थभाषणमात्रम् ३७ अन्यच्च ऋतंसूनृतासत्याप्रियाचवाक् एवंचऋतसत्ययोःस्फुटएवविवेकः क्रमप्राप्तंत्यागंव्याख्यातुमादौततोऽर्थभेदेनशौचंव्याचष्टे तस्यापि
मलत्यागरूपत्वेत्यागाभेदप्रतीतेः कर्मस्वसंगमोऽनासक्तिःशौचंत्यागस्तुसंन्यासइतितयोर्भेदइत्यर्थः ३८ नृणामिष्टंधनंधर्मो नपश्वादिसाधारणम् भगवत्तमःपरमेश्वरोऽहमेवयज्ञः मद्बु
द्ध्यायज्ञोऽनुष्ठेयोनक्रियाबुध्येत्यर्थः यज्ञार्थंदानंदक्षिणासाचज्ञानोपदेशो नहिरण्यादिदानम् तेनहियज्ञरूपोविष्णुःप्राप्यतेदुर्दमदमनंबलंतच्चमनोदमनहेतुत्वात्प्राणायामइति ३९ ला
भंव्याचिख्यासुःप्रथमंभगंततोभेदेनव्याचष्टे लोकेतयोरभेदप्रसिद्धेः भगोभाग्यंतच्चमेऐश्वरोभावोमदीयमैश्वर्यादिषाड्गुण्यमित्यर्थः उत्तमोलाभस्तुमद्भक्तिर्नपुत्रादिः विद्याचाऽऽत्मनिप्रतीत
स्यभेदस्यबाधो नज्ञानमात्रम् अकर्मसुजुगुप्साहेयत्वदर्शनंह्रीर्नलज्जामात्रम् ४०

गुणाएवश्रीर्मंडनंनकिरीटादि दुःखसुखयोरत्ययोऽतिक्रमोऽननुसंधानंसुखंनभोगः विषयभोगापेक्षैवदुःखंनाग्निदाहादि बंधान्मोक्षंद्व यंवायोवेत्तिसपंडितो नविद्वन्मात्रम् ४१ अहंबुद्धिरित्युपलक्षणम् देहगेहादिष्वहंममेत्यभिमानवान्मूर्खइत्यर्थः मन्निगमोमांनितरांगमयतिप्रापयाति योनिवृत्तिमार्गःसतुपंथाःसन्मार्गोनकंटकादिशून्यः चित्तविक्षेपःप्रवृत्तिमार्गःसउत्पथःकुमार्गोनतुचौराद्याकुलः सत्त्वगुणस्योदयउद्रेकःस्वर्गोनेंद्रादिलोकः ४२ तमसउन्नाहउद्रेकःसनरकोनतामिस्रादिःगुरुरेवबंधुर्नभ्रात्रादिः सचाहमेवयथाऽहंजगद्गुरुः एकएवपरोबंधुर्विषमेसमुपस्थिते गुरुःसकलधर्मात्मायत्राकिंचनगोहरिरिति ससाधनंभोगायतनंगृहंतच्चमानुष्यंमानुषरूपंशरीरमेवनहर्म्यादि गुणैःसंपन्नआढ्यउच्यते नधनी ४३ असंतुष्टोयःसदरिद्रोननिःस्वः योऽजितेंद्रियःसकृपणःशोच्योनदीनः विषयेष्वनासक्तधीर्यःसईशःस्वतंत्रोनराजादिः गुणसंगोगुणेषुसंगोयस्यसविपर्ययोऽनीशः एतच्चशमादिविपर्ययोपलक्षणार्थम्४४ उपसंहराति यतइति साधुमोक्षोपयोगितया एतच्चसर्वंगुणदोषयोर्विवेकायोद्धवेनपृष्टमितितयोःसंक्षेपतोलक्षणमाह किंबहुनावर्णितेनगुणदोषयोर्लक्षणमेतावदेव तदाह गुणदोषयोर्दृशिर्दर्शनंदोषः गुणस्तुतदुभयदर्शनाविवर्जितःस्वभावइति ४५ ॥ इत्येकादशेटीकायामेकोनविंशोऽध्यायः १९ ॥ विंशेयोगत्रयंप्रोक्तंभक्तिज्ञानक्रियात्मकम् ॥ गुणदोषव्यवस्यार्थमधिकारिविभागतः ॥ १ ॥ गुणदोषदृशिर्दोषो गुणस्तूभयवर्जितइत्युक्तंतदाक्षिपति विधिश्चेतिपंचभिः विधिश्चप्रतिषेधश्चेश्वरस्यतवानिगमआज्ञारूपोवेदः सचविधेयानांप्रतिषेध्यानांकर्मणांगुणंदोषंचपुण्यपापफलरूपमवेक्षते१ उत्तमाध

श्रीर्गुणानैरपेक्ष्याद्याःसुखंदुःखसुखात्ययः ॥ दुःखंकामसुखापेक्षापंडितोबंधमोक्षवित् ४१ मूर्खोदेहाद्यहंबुद्धिःपंथामन्निगमःस्मृतः ॥ उत्पथश्चित्तविक्षेपःस्वर्गःसत्त्वगुणोदयः ४२ नरकस्तमउन्नाहोबंधुर्गुरुरहंसखे ॥ गृहंशरीरंमानुष्यंगुणाढ्योह्याढ्यउच्यते ४३ दरिद्रोयस्त्वसंतुष्टःकृपणोयोऽजितेंद्रियः ॥ गुणेष्वसक्तधीरीशोगुणसंगोविपर्ययः ४४ एतउद्धवतेप्रश्नाःसर्वेसाधुनिरूपिताः ॥ किंवर्णितेनबहुनालक्षणंगुणदोषयोः ॥ गुणदोषदृशिर्दोषो गुणस्तूभयवर्जितः ४५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेएकोनविंशोऽध्यायः॥ १९ ॥ उद्धवउवाच ॥ विधिश्चप्रतिषेधश्चनिगमोहीश्वरस्यते ॥ अवेक्षतेऽरविंदाक्षगुणंदोषंचकर्मणाम् १ वर्णाश्रमविकल्पंचप्रतिलोमानुलोमजम् ॥ द्रव्यदेशवयःकालान्स्वर्गंनरकमेवच २ गुणदोषाभिदादृष्टिमंतरेणवचस्तव ॥ निःश्रेयसंकथंनृणांनिषेधाविधिलक्षणम् ३ पितृदेवमनुष्याणांवेदश्चक्षुस्तवेश्वर ॥ श्रेयस्त्वनुपलब्धेऽर्थेसाध्यसाधनयोरपि ४

मभावेनतदधिकारिणांवर्णानामाश्रमाणांविकल्पंभेदंचगुणदोषरूपमवेक्षते प्रतिलोमानुलोमजंचगुणंदोषंचतथैवावेक्षते प्रतिलोमजाउत्तमवर्णासुस्त्रीषुहीनवर्णेभ्यःपुरुषेभ्योजाताःसूतवैदेहकादयःअनुलोमजास्तूत्तमवर्णेभ्यःपुरुषेभ्योहीनवर्णासुस्त्रीषुजातामूर्धावसिक्तांबष्ठादयस्तेषांच असत्संतस्तुविज्ञेयाःप्रतिलोमानुलोमजाइतिगुणदोषौ द्रव्यादीन्कर्मार्हतानर्हताभ्याम् स्वर्गंनरकंच तत्फलतयागुणदोषरूपमेवावेक्षते एतच्चोत्तराध्यायेप्रपंचयिष्यते २ तथाऽपिप्रस्तुतेकिमायातमतआह गुणदोषेति गुणदोषदृशिर्दोषइतिनिराकृतत्वाद्गुणदोषभिदादृष्टिमंतरेणतांविनानिषेधाविधिलक्षणंकर्मकांडगतंतववचःकथम् तच्चवचोंऽतरेणनृणांनिःश्रेयसंकथंस्यात्तत्रापिश्रोतव्योमंतव्यइतिसाधनविधेर्नानुध्यायेद्बहून्शब्दान्वाचोविग्लापनंहितदित्यादिनिषेधस्यचावश्यकत्वादितिभावः यद्व गुणदोषभिदादृष्टिरूपंनिषेधविलक्षणंतववचोविनेतिसामानाधिकरण्यमेवास्तु यद्वा गुणदोषभिदादृष्टिमंतरेणनिषेधविधिलक्षणमपिवचःकथंनुतत्त्वमस्यादिवाक्यवन्निःश्रेयसपरंस्यात् सर्वस्यवेदस्यतत्परत्वांगीकारादित्यर्थः ३ननुपितरोदेवाश्चसर्वज्ञाःप्रत्यक्षतोदृष्ट्वामनुष्येभ्यःकथयिष्यंतिनेत्याह पित्रादीनांसर्वेषांतवत्वद्वाक्यरूपोवेदएवतुश्रेयःश्रेष्ठंचक्षुःप्रमापकम् क अनुपलब्धेऽर्थेमोक्षेस्वर्गादौच तथासाध्यसाधनयोरिदमस्यसाध्यमिदमस्यसाधनमित्यत्रापि तदेवंगुणदोषदृष्ट्यभावेनिःश्रेयसं नघटेत ४

किंचशास्त्रेणैवविहिताभेददृष्टिंतास्मिन्नेवविषयेशास्त्रंकथंनिवर्तयेदित्याह तेनिगमात्त्वदाज्ञारूपाद्वेदादेवनहिस्वतः यस्मादर्थप्राप्तत्वेननिवर्तेत हस्फुटम् भ्रमोभवतितंनिवर्तयेतिशेषः ५ विषयाभेदेप्यधिकारिभेदेनाविरोधंवक्तुंप्रथमंयोगत्रयमाह योगाइति योगाउपायाब्रह्मकर्मदेवताकांडैःप्रोक्ताः कर्मचनिष्काममम् श्रेयोविधित्सयामोक्षसाधनेच्छया अन्यउपायोनास्तीतिकाम्यकर्मादिकंव्यावर्तयति तथाचोत्तराध्यायेस्फुटीकरिष्यति यएतानित्यादिना ६ तेष्वधिकारिभेदमाह निर्विण्णानामितिद्वाभ्याम् इहएषांमध्येकर्मसुनिर्विण्णानांदुःखबुद्ध्यातत्फलेषुविरक्तानामतएवतत्साधनभूतकर्मन्यासिनांज्ञानयोगःसिद्धिदइत्युत्तरेणान्वयः अनिर्विण्णचित्तानांदुःखबुद्धिशून्यानाम् अतःकामिनांतत्फलेष्वविरक्तानामित्यर्थः ७ यदृच्छयाकेनापिभाग्योदयेन तत्रकाम्यकर्मसुप्रवर्तमानस्यसर्वात्मनाविधिप्रतिषेधाधिकारइत्युत्तराध्यायेवक्ष्यति निष्कामकर्मयोगाधिकारिणस्तुयथाशक्ति सचज्ञानभक्तियोगाधिकारात्प्रागेव तदधिकृतयोस्तुस्वल्पः ताभ्यांसिद्धानांतुनकिंचिदिति ८ सावधिकर्मयोगमाह तावदितिनवभिः कर्माणिनित्यनैमित्तिकानि यावतायावत् ९ कर्मयोगिनोज्ञानभक्तिभूमिकारोहप्रकारमाह स्वधर्मस्थइति अनाशीःकामोऽफलकामः अन्यन्निषिद्धंकाम्यंच नरकयानंहिद्वेधैव विहितातिक्रमाद्वानिषिद्धाचरणाद्वा अतःस्वधर्मस्थत्वान्निषिद्धवर्जनाच्च नरकंनयाति अफलकामत्वान्नस्वर्गमपी

गुणदोषभिदादृष्टिर्निगमात्तेनहिस्वतः ॥ निगमेनापवादश्चभिदायाइतिहभ्रमः ५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ योगास्त्रयोमयाप्रोक्तानृणांश्रेयोविधित्सया ॥ ज्ञानंकर्मचभक्तिश्चनोपायोऽन्योऽस्तिकुत्रचित् ६ निर्विण्णानांज्ञानयोगोन्यासिनामिहकर्मसु ॥ तेष्वनिर्विण्णचित्तानांकर्मयोगस्तुकामिनाम् ७ यदृच्छयामत्कथादौजातश्रद्धस्तुयःपुमान् ॥ ननिर्विण्णोनातिसक्तोभक्तियोगोऽस्यसिद्धिदः ८ तावत्कर्माणिकुर्वीतननिर्विद्येतयावता ॥ मत्कथाश्रवणादौवाश्रद्धायावन्नजायते ९ स्वधर्मस्थोयजन्यज्ञैरनाशीःकामउद्धव ॥ नयातिस्वर्गनरकौयद्यन्यन्नसमाचरेत् १० अस्मिँल्लोकेवर्तमानःस्वधर्मस्थोऽनघःशुचिः ॥ ज्ञानंविशुद्धमाप्नोतिमद्भक्तिंवायदृच्छया ११ स्वर्गिणोऽप्येतमिच्छंतिलोकंनिरयिणस्तथा ॥ साधकंज्ञानभक्तिभ्यामुभयंतदसाधकम् १२ ननरःस्वर्गतिंकांक्षेन्नारकींवाविचक्षणः ॥ नेमंलोकंचकांक्षेतदेहावेशात्प्रमाद्यति १३ एतद्विद्वान्पुरामृत्योरभवायघटेतसः ॥ अप्रमत्तइदंज्ञात्वामर्त्यमप्यर्थसिद्धिदम् १४ छिंद्यमानंयमैरेतैःकृतनीडंवनस्पतिम् ॥ खगःस्वकेतमुत्सृज्यक्षेमंयातिह्यलंपटः १५ अहोरात्रैश्छिद्यमानंबुद्ध्वायुर्भयवेपथुः ॥ मुक्तसंगःपरंबुद्ध्वानिरीहउपशाम्यति १६ नृदेहमाद्यंसुलभंसुदुर्लभंप्लवंसुकल्पंगुरुकर्णधारम् ॥ मयाऽनुकूलेननभस्वतेरितंपुमान्भवाब्धिंनतरेत्सआत्महा १७

त्यर्थः १० किंतु अस्मिँल्लोकेऽस्मिन्नेवदेहेअनघोनिषिद्धत्यागी अतःशुचिर्निवृत्तरागादिमलः यदृच्छयेतिकेवलज्ञानादपिभक्तेर्दुर्लभतांद्योतयति ११ अनेनप्रकारेणज्ञानभक्तिसाधनत्वान्नरदेहंस्तौति स्वर्गिणोऽपीति निरयिणइतिदृष्टांतत्वेनोक्तम् ज्ञानभक्तिभ्यांज्ञानभक्त्योः तदुभयंस्वर्गिनारकिशरीरम् १२ अतोनरःस्वर्गतिंनकांक्षेत् नारकीमितिदृष्टांतः यद्वा स्वर्गनरकसाधनकर्माणिनकुर्यादित्यर्थः अस्याति श्रेष्ठत्वात्पुनरपिमनुष्योभवेयमित्यपिनकांक्षेत् यतोदेहावेशाद्देहासक्त्यास्वार्थेप्रमाद्यत्यवधानशून्योभवति १३ अपित्वेतद्देहसाधकमिति विद्वांस्तच्चार्थसिद्धिदमपिमर्त्यंज्ञात्वाऽप्रमत्तोऽनलसःसन्मृत्योःपूर्वमेवमोक्षायघटेतप्रयत्नंकुर्यात् १४ अप्रमत्तोमुक्तसंगःसुखंप्राप्नोतीत्यत्रदृष्टांतः छिद्यमानमिति यमैर्यमवन्निर्दयैःपुरुषैः कृतंनीडंयस्मिंस्तम् स्वकेतंस्वस्याश्रयम् अलंपटोऽनासक्तः १५ दार्ष्टांतिकमाह अहोरात्रैश्छिद्यमानमायुर्बुद्ध्वा भयेनवेपथुःकंपोयस्यसः १६ एवमप्रयतमानंप्रमत्तंनिंदति नृदेहंप्लवंनावंप्राप्येत्यध्याहारः योभवाब्धिंनतरेत्सआत्महा तत्रहेतवः आद्यंसर्वफलानांमूलम् एतदुपार्जितकर्मभिःसर्वप्राप्तेः किंच सुदुर्लभमुद्यमकोटिभिरपिप्राप्तुमशक्यम् तथाऽपितुसुलभम् यदृच्छयालब्धत्वात् तंचसुकल्पंपटुतरम् किंच गुरुःसंश्रितमात्रएवकर्णधारोनेतायस्यतम् मयाचस्मृतमात्रेणानुकूलमारुतेनप्रेरितम् १७

एवंतावदविरक्तस्यवैराग्यद्वाराज्ञानभक्तिसाधकंकर्मयोगमुक्त्वेदानींसम्यग्विरक्तस्यज्ञानयोगंतस्यचज्ञानप्राप्तेःपूर्वंकिंचित्कृत्यंवर्जनीयंचाऽऽह सार्धैर्नवभिः यदात्वारंभेषुकर्मसुनिर्विण्णो दुःखदर्शनेनोद्विग्नस्तत्फलेषुविरक्तश्चतदासंयतेंद्रियःसन्नात्मनोऽभ्यासेनाऽऽत्मविषयवृत्तिसंततत्याअचलंयथाभवतितथामनोधारयेत् १८ तत्रप्रथममेवात्यंतधारणासंभवात्तत्स्वभावानुसारेणवशीकरणमाह यर्हिआशुभ्राम्यत्परिभ्रमदनवस्थितंभवतितदाऽनुरोधेनकिंचिदपेक्षापूरणद्वारेण १९ ननुतर्हियथापूर्वमेवस्यात्तत्राऽऽह मनोगतिंतुनविसृजेन्नोपेक्षेताकिंत्वप्रमत्तःसन्लक्षयेदित्यर्थः २० अनुरोधमार्गंसदृष्टांतंस्तौति एषःअनुवृत्तिमार्गेणमनसःसंग्रहः परमोयोगः तत्साधनत्वादुपचारेणस्तुतिः यथाअदांतस्यदमनीयस्यार्वतोऽश्वस्यहृदयज्ञत्वंस्वाभिप्रायेणगतिमान्विच्छन्नपेक्षमाणोऽश्वधारकःप्रथमंकिंचित्तद्गतिमनुवर्ततेतदाचरश्मिनातंधृत्वैवगच्छतिमतूपेक्षतेतद्वदित्यर्थः २१ एवमीषद्वशीकृतस्यमनसोऽत्यंतनैश्चल्योपायानाह सांख्येनेतित्रिभिः सांख्येनतत्त्वविवेकेनसर्वभावानांमहदादिदेहांतानामनुलोमतःप्रकृत्यादिक्रमेणभवंप्रतिलोमतःपृथिव्यादिक्रमेणाप्ययंचान्वनुध्यायेत् प्रसीदतिनिश्चलंभवति२२ननूपायसहस्रेणापिमनोविषयाकारतांनत्यजतिकिंभूयोभूयउपदेशेनेतिचेत्तत्राऽऽह निर्विण्णस्येति ततश्चागमापायिषुतेष्ववधिभूतात्मदर्शनात्तदविवेकापन्नसंसारोनिर्विण्णस्यातोविरक्तस्यततश्चोक्तवेदिनोगुरूप

यदारंभेषुनिर्विण्णोविरक्तःसंयतेंद्रियः ॥ अभ्यासेनाऽऽत्मनोयोगीधारयेदचलंमनः १८ धार्यमाणंमनोयर्हिभ्राम्यदाश्वनवस्थितम् ॥ अतंद्रितोऽनुरोधेनमार्गेणाऽऽत्मवशंनयेत् १९ मनोगतिंनविसृजेज्जितप्राणोजितेंद्रियः ॥ सत्त्वसंपन्नयाबुद्ध्यामनआत्मवशंनयेत् २० एषवैपरमोयोगोमनसःसंग्रहःस्मृतः ॥ हृदयज्ञत्वमान्विच्छन्दम्यस्येवार्वतोमुहुः २१ सांख्येनसर्वभावानांप्रतिलोमानुलोमतः ॥ भवाप्ययावनुध्यायेन्मनोयावत्प्रसीदति २२ निर्विण्णस्यविरक्तस्यपुरुषस्योक्तवेदिनः ॥ मनस्त्यजतिदौरात्म्यंचिंतितस्यानुचिंतया २३ यमादिभिर्योगपथैरान्वीक्षिक्याचविद्यया ॥ ममार्चोपासनाभिर्वानान्यैर्योग्यंस्मरेन्मनः २४ यदिकुर्यात्प्रमादेनयोगीकर्मविगर्हितम् ॥ योगेनैवदहेदंहोनान्यत्तत्रकदाचन २५ स्वेस्वेऽधिकारेयानिष्ठासगुणःपरिकीर्तितः ॥ कर्मणांजात्यशुद्धानामनेननानियमःकृतः ॥ गुणदोषविधानेनसंगानांत्याजनेच्छया २६

दिष्टार्थालोचकस्यततोगुरूपदिष्टस्यैवचिंतितस्यपुनःपुनरनुचिंतयादौरात्म्यंदेहाद्यभि मानंत्यजति २३ किंच यमादिभिर्योगमार्गैरान्वीक्षिक्यापदार्थद्वयशोधनेनममार्चनध्यानादिभिर्वाशब्देनास्यपक्षस्यस्वातंत्र्यंदर्शयतिएतैरुपायैर्योग्यंपरमात्मानंमनःस्मरेन्नान्यैरतोन्यन्नकुर्यादित्यर्थः २४ ननुपापापत्तौप्रायश्चित्तंकार्यमेव तत्राऽऽह यदीति योगेनज्ञानाभ्यासेनैवएतच्चभक्तस्यापिनामकीर्तनाद्युपलक्षणार्थम् नान्यत्कृच्छ्रादि २५ ननुनित्यनैमित्तिकंकर्मसत्त्वशोधकत्वाद्गुणोहिंसादिकंत्वशुद्धिहेतुत्वाद्दोषः तत्रचतन्निवर्तकत्वात्कृच्छ्रादिप्रायश्चित्तंगुणइतिविधिप्रतिषेधाभ्यामुक्तत्वात्प्रायश्चित्तंविनायोगेनैवकथंपापंदहेत्तत्राऽऽह स्वेस्वइतिसार्धेन सएवगुणोनेतरः तदुपपादयति यस्माद्विधिप्रतिषेधाभ्यामनेनगुणदोषविधानेनकर्मणांनियमःसंकोचःकृतःकुतइत्यतआह जात्याउत्पत्त्यैवाशुद्धानाम् सचप्राप्तानांसंगानांत्याजनेच्छयाअयंभावःपुरुषस्याशुद्धिर्नामनप्रवृत्तेरन्याऽस्ति स्वाभाविकप्रवृत्त्यैवतस्यमलिनत्वात् नचसहसासर्वतोनिवृत्तिःकर्तुंशक्यते अतइदंनकर्तव्यमिदमेवकर्तव्यमित्येवंस्वाभाविकप्रवृत्तिसंकोचद्वारेणनिवृत्तिरवक्रियते यथाचनप्रवृत्तिपरोवेदस्तथोत्तराध्यायेवक्ष्यामउत्पत्त्यैवहिकामेष्वित्यादिन अतोयोगिनःस्वाभाविकप्रवृत्त्यभावान्नप्रायश्चित्तादिविधिगोचरतेति २६

भक्त्यधिकारिणोभक्तियोगमाह जातश्रद्धइतिनवभिः मत्कथासुजातश्रद्धोऽतएवान्येषुकर्मसूद्विग्नोनतुतत्फलेषुविरक्तः तदाह वेदेति यद्यपिवेदतथाऽपितत्परित्यागेऽनीश्वरोऽसक्तः २७ एवंभूतोयःश्रद्धालुर्भक्त्यैवसर्वंभविष्यतीतिदृढनिश्चयःसंस्ततस्तदनंतरंमांप्रीत्याभजेत विषयांस्तुसेवमानोपितेषुप्रीतिंनकुर्यादित्याह गर्हयान्निति २८ कथंभजेतकिंवाततोभवतितदाह प्रोक्तेनेतिद्वाभ्याम् श्रद्धामृतकथायांमेशश्वन्मदनुकीर्तनमित्यादिनातत्रतत्रोक्तेनमामामसकृन्नित्यंभजतोहृदय्याहृद्गताःकामानश्यंति २९ हृदयमेवग्रंथिरहंकारस्तत्पूर्वकाश्चसर्वेसंशया असंभावनादयः कर्माण्यनारब्धफलानिसंसारहेतुभूतानिच ३० तदेवंव्यवस्थयाऽधिकारत्रयमुक्तम् तत्रचभक्तेरन्यनिरपेक्षत्वादन्यस्यचतत्सापेक्षत्वाद्भक्तियोगएवश्रेष्ठइत्युपसंहरति तस्मादितित्रिभिः मदात्मनोमय्यात्माचित्तंयस्यतस्य श्रेयःश्रेयःसाधनम् ३१ तत्रहेतुः यत्कर्मभिरित्यादिइतरैरपितीर्थयात्राव्रतादिभिः श्रेयःसाधनैर्यद्भाव्यंसत्त्वशुद्ध्यादितत्सर्वमंजसा अनायासेनैव स्वर्गमपवर्गंमद्धामवैकुंठंलभतएव वांछातुनास्तीत्युक्तंयदिवांछतीति ३२ ३३ तत्रहेतुमाह नकिंचिदिति धीराधीमंतोयतोममएकांतिनोमय्येवप्रीतियुक्ताअतोमयादत्त

जातश्रद्धोमत्कथासुनिर्विण्णःसर्वकर्मसु ॥ वेददुःखात्मकान्कामान्परित्यागेऽप्यनीश्वरः २७ ततोभजेतमांप्रीतःश्रद्धालुर्दृढनिश्चयः ॥ जुषमाणश्चतान्कामान्दुःखोदर्कांश्चगर्हयन् २८ प्रोक्तेनभक्तियोगेनभजतोमाऽसकृन्मुनेः ॥ कामाहृदय्यानश्यंतिसर्वेमयिहृदिस्थिते २९ भिद्यतेहृदयग्रंथिश्छिद्यंतेसर्वसंशयाः ॥ क्षीयंतेचास्यकर्माणिमयिदृष्टेऽखिलात्मनि ३० तस्मान्मद्भक्तियुक्तस्ययोगिनोवैमदात्मनः ॥ नज्ञानंनचवैराग्यंप्रायःश्रेयोभवेदिह ३१ यत्कर्मभिर्यत्तपसाज्ञानवैराग्यतश्चयत् ॥ योगेनदानधर्मेणश्रेयोभिरितरैरपि ३२ सर्वंमद्भक्तियोगेनमद्भक्तोलभतेंऽजसा ॥ स्वर्गापवर्गंमद्धामकथंचिद्यदिवांछति ३३ नकिंचित्साधवोधीराभक्ताह्येकांतिनोमम ॥ वांछंत्यपिमयादत्तंकैवल्यमपुनर्भवम् ३४ नैरपेक्ष्यंपरंप्राहुर्निःश्रेयसमनल्पकम् ॥ तस्मान्निराशिषोभक्तिर्निरपेक्षस्यमेभवेत् ३५ नमय्येकांतभक्तानांगुणदोषोद्भवागुणाः ॥ साधूनांसमचित्तानांबुद्धेःपरमुपेयुषाम् ३६ एवमेतान्मयादिष्टाननुतिष्ठंतिमेपथः ॥ क्षेमंविंदंतिमत्स्थानंयद्ब्रह्मपरमंविदुः ॥ ३७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेविंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यएतान्मत्पथोहित्वाभक्तिज्ञानक्रियात्मकान् ॥ क्षुद्रान्कामांश्चलैःप्राणैर्जुषंतःसंसरंतिते १

मपिनगृह्णंति किंवक्तव्यंनवांछंतीत्यर्थः अपुनर्भवमात्यंतिकमपिकैवल्यम् ३४ तदुपपादयति नैरपेक्ष्यमेवपरमुत्कृष्टमनल्पकंमहन्निःश्रेयसंफलंतत्साधनंचप्राहुः मेभक्तिर्निराशिषः प्रार्थनाशून्यस्यनिरपेक्षस्यप्रार्थनाकारणभूतापेक्षारहितस्यपुंसोभवेत् यद्वामेनिरपेक्षस्ययाभक्तिःसानिराशिषोभवेदित्यर्थः ३५ अनेनप्रकारेणसिद्धानांनगुणदोषाइतिविरोधपरिहारमुपसंहरतिनमयीति गुणदोषैर्विहितप्रतिषिद्धैरुद्भवोयेषांतेगुणाःपुण्यपापादयःसाधूनांनिरस्तरागादीनामतःसमचित्तानामतएवबुद्धेः परमीश्वरंप्राप्तानाम् ३६ काम्यकर्मनिष्ठांनिंदिष्यन्नेतान्मुक्तिमार्गानुपसंहरति एवमिति मेपथोमत्प्राप्त्युपायान्येनुतिष्ठंतितेक्षेमंकालमायादिरहितंममलोकंविंदंतियत्परमंब्रह्मतत्त्वविदुः ॥ ३७ ॥ ॥ इत्येकादशेटीकायांविंशतितमोऽध्यायः ॥

॥ २० ॥ ॥ छ ॥ ॥ जयतिस्वपरानंदःपरानंदनृकेसरी ॥ यत्कृपालवलेशेनश्रीधरःसत्कृतिःकृती ॥ १ ॥

ईक्षंतामिच्छयांसंतः क्षमंतांममसाहसम्॥मयाहिस्वीयबोधायकृतमेतन्नसर्वतः ॥ २॥ एकविंशे।क्रियाज्ञानभक्तिष्वनधिकारिणाम्॥ कामिनांद्रव्यदेशादिगुणदोषाःप्रपंचिताः ॥३॥तदेवंगुणदोष
व्यवस्थार्थंयो।गत्रयमुक्तंतत्रज्ञानभक्तिसिद्धानांनाकिंचिद्गुणदोषौ साधकानांतुप्रथमतोनिवृत्तिकर्मनिष्ठानांयथाशक्तिनित्यनैमित्तिकंकर्मसत्त्वशोधकत्वाद्गुणः तदकरणंनिषिद्धकरणंचतन्मली
मसकरणत्वाद्दोषः तन्निवर्तकत्वाच्चप्रायश्चित्तंगुणः विशुद्धसत्त्वानांतुज्ञाननिष्ठानांज्ञानाभ्यासएवसिद्धिहेतुत्वाद्गुणः भक्तिनिष्ठानांपुनःश्रवणकीर्तनादिभक्तिरेवगुणः तद्विरुद्धंसर्वमुभयेषांदो
षइत्युक्तम् इदानींयेतुनसिद्धानापिसाधकाःकिंतुकेवलंकाम्यकर्मप्रधानास्तेषांसकलगुणदोषान्प्रपंचयिष्यन्नादौतानतिबहिर्मुखान्निंदति यएतानिति मत्पथोमदुक्तमार्गान्क्षुद्रांस्तुच्छांश्चलै
रस्थिरैःप्राणैर्देहवायुभिरिंद्रियैर्वाजुषंतःसेवमानाभवंतितेसंसरंति निखिलगुणदोषभाक्त्वेननानायोनीःप्राप्नुवंतीत्यर्थः १ ननुतैरेवकर्मभिःकेचिद्गुणदोषभाजःकेचिन्नेतिकुतोवैषम्यम् नह्य
ग्निनाकेचित्तप्यंतेकेचिन्नेतिसंभवति तत्राऽऽह स्वेस्वइति अधिकारभेदेनकल्पितौगुणदोषौनवस्तुनिष्ठावितिभावः २ तदाह शुद्ध्यशुद्धीइति विचिकित्सार्थयोग्यमयोग्यंवेतिसंदेहद्वारा
स्वाभाविकप्रवृत्तिप्रतिबंधार्थमित्यर्थः तत्रशुद्ध्यशुद्धीयोग्यत्वायोग्यत्वे गुणदोषौतन्निमित्तोपादेयत्वानुपादेयत्वे शुभाशुभौतन्निमित्तावर्थानर्थौ ३ तत्रशुद्ध्यशुद्धीधर्मार्थम् शुद्धेनधर्मःअशु
द्धेनाधर्मइति गुणदोषौव्यवहारार्थम् अशुद्धावपिराजादीनांव्यवहारदर्शनाद्युपादेयंनान्यदिति शुभाशुभौयात्रार्थंदोषत्वेऽप्यापत्सुशरीरनिर्वाहमात्रोपादानेनपापमाधिकोपादानेतुपापामि

स्वेस्वेऽधिकारेयानिष्ठासगुणःपरिकीर्तितः ॥ विपर्ययस्तुदोषःस्यादुभयोरेषनिश्चयः २ शुद्ध्यशुद्धीविधीयेतेसमानेष्वपिवस्तुषु ॥ द्रव्यस्यविचिकित्सा
र्थंगुणदोषौशुभाशुभौ ३ धर्मार्थंव्यवहारार्थंयात्रार्थमितिचानघ ॥ दर्शितोऽयंमयाऽऽचारोधर्ममुद्वहतांधुरम् ४ भूम्यंब्वग्न्यनिलाकाशाभूतानांपंचधातवः
आब्रह्मस्थावरादीनांशारीराआत्मसंयुताः ५ वेदेननामरूपाणिविषमाणिसमेष्वपि ॥ धातुषूद्धवकल्प्यंतएतेषांस्वार्थसिद्धये ६ देशकालादिभावानांवस्तू
नांममसत्तम ॥ गुणदोषौविधीयेतेनियमार्थंहिकर्मणाम् ७ अकृष्णसारोदेशानामब्रह्मण्योऽशुचिर्भवेत् ॥ कृष्णसारोऽप्यसौवीरकीटकासंस्कृतेरिणम् ८
कर्मण्योगुणवान्कालोद्रव्यतःस्वतएववा ॥ यतोनिवर्ततेकर्मसदोषोऽकर्मकःस्मृतः ९

ति मयामन्वादिरूपेण धर्मरूपांधुरंभारम् कर्मजडानामित्यर्थः ४ शुद्ध्यशुद्धीप्रपंचयिष्यन्वेदोक्तत्वेनतदभिनिवेशोमाभूदितिसमानेष्वपिवस्तुष्वितियदुक्तंतत्प्रपंचयति भूमीतित्रिभिः
भूतानांप्राणिनाम्धारयंतीतिधातवःकारणानि शारीराःशरीरारंभकाः देहतःसाम्यमुक्तंजीवतोप्याह आत्मसंयुताइति ५ धातुषुदेहेषु नामरूपाणिवर्णाश्रमादीनि कल्पनायाःप्रयोजन
माह एतेषांप्राणिनांस्वार्थसिद्धयेप्रवृत्तिनियमद्वाराधर्मादिपुरुषार्थसिद्धये ६ नकेवलंदेहेष्वेवापितुदेशकालादिभावानामपि आदिशब्देनानुपादेयानांफलनिमित्ताधिकारिणांग्रहणम् वस्तू
नामुपादेयानांव्रीह्यादीनामपि मममया नियमार्थंसंकोचार्थमित्यर्थः ७ एवंगुणदोषविषयंपरिशोध्यतयोःशुद्ध्यशुद्धिमूलत्वाच्छुद्ध्यशुद्धीप्रपंचयति अकृष्णसारइत्यष्टभिः देशानांमध्येकृ
ष्णहरिणरहितोऽशुचिः तत्राप्यब्रह्मण्योब्राह्मणभक्तिशून्योऽत्यंतमशुचिः कृष्णसारोऽपिकृष्णेनमृगेणसारःश्रेष्ठोयःसोप्यसौवीरकीकटः सुवीराःसत्पुरुषास्तद्वान्सौवीरःकीकटोऽपिशुचिः
तदुक्तम् 'सर्वेपुण्यतमोदेशःसत्पात्रंयत्रलभ्यत'इति तद्वर्जितोयःकीकटोंऽगवंगकलिंगादिः असंस्कृतःसंमार्जनादिशून्योम्लेच्छबहुलोवा ईरिणमूषरम् एकवद्भावःतदशुचि तदन्यःशुचिरित्य
र्थादुक्तंभवति ८ कालस्यशुद्ध्यशुद्धीदर्शयति कर्मण्यइति द्रव्यतोद्रव्यसंपत्त्यास्वतोवापूर्वाह्णादिर्यःकर्मण्यःकर्मार्हःसकालस्तस्मिन्कर्मणिगुणवान् यतोयस्मिन्द्रव्यालाभेनवाराष्ट्रविप्लवा
दिनावाकर्मनिवर्तते यश्चसूतकादौदशाहादिलक्षणोऽकर्मकःकर्मानर्हःस्मृतःसकालोदोषःअशुद्धइत्यर्थः ९

वस्तुशब्दोपात्तानांद्रव्याणांशुद्ध्यशुद्धीदर्शयति द्रव्यस्येतिचतुर्भिः द्रव्येणतोयादिनाशुद्धिर्मूत्रादिनात्वशुद्धिः वचनेनशुद्धमशुद्धंवेतिसंदेहेशुद्धमित्येवंरूपेणब्राह्मणवचनेनशुद्धिर्विपरीतेनाशुद्धिः संस्कारेणप्रोक्षणादिनापुष्पादेःशुद्धिरवघ्राणादिनात्वशुद्धिः कालेनदशाहादिनानवोदकादेःशुद्धिः 'कालेमेघोदकंग्राह्यंवर्ज्यंतुत्र्यहमेवहि अकालेदशरात्रंस्यात्ततःशुद्धिर्विधीयते'विपरीतेनाशुद्धिः पर्युषितान्नादेरशुद्धिः अंत्यजाद्युपहसानांतडागाद्युदकानांमहत्त्वाल्पत्वाभ्यांशुद्ध्यशुद्धी १० शक्त्याऽशक्त्यासूर्योपरागादिसूतकान्नादेःशक्तान्प्रत्यशुद्धिरशक्तान्प्रतिशुद्धिःबुद्ध्यापुत्रजननादौदशाहाद्बहिर्ज्ञानेनशुद्धिरंतर्ज्ञानेनाशुद्धिःसमृद्ध्याजीर्णमलवद्वस्त्रादेःसमृद्धंप्रत्यशुद्धिर्दरिद्रंप्रतिशुद्धिःतत्रापिविशेषमाह यादिति एते चद्रव्यवचनादयोद्रव्याशुद्धिद्वाराआत्मनेयदघंकुर्वंतितद्देशावस्थानुसारतएवयथायथावत्कुर्वंति नसर्वतःत थाहि निर्भयएवदेशेकुर्वंति नतुचौराद्याकुले तथारोगादिव्यतिरिक्तयुवाद्यवस्थायामेवकुर्वंति नबाल्यरोगाद्यवस्थायामिति तथाचस्मृतिः'देशंकालंतथाऽऽत्मानंद्रव्यंद्रव्यप्रयोजनम् उपपत्तिमवस्थांचज्ञात्वाशौचंप्रकल्पयेदि'ति ११ द्रव्यादिभिर्द्रव्यस्यशुद्धिरित्युक्तंतत्रवचनादिशुद्धिरेकरूपैवद्रव्यतस्तुशुद्धिर्बहुरूपेतितांप्रपंचयतिधान्येति दारुलौकिकंग्रहचमसादिच अस्थिगजदंतादि रसास्तैलघृतादयः तैजसाःसुवर्णादयःतेषांपार्थिवानांचरथ्याकर्दमघटेष्टकादीनांयथायथंकालादिभिःशुद्धिःतत्रापिकाकांत्यजाद्युपघाततारतम्येनदेशकालावस्थाद्यनुसारेणैव एतैरन्यैश्चयुतायुतैर्मिलितैःकेवलैश्च कालस्यपुनर्ग्रहणंयुतत्वप्रदर्शनार्थम् १२ अस्पृश्यस्पर्शे शुद्धिमुक्त्वालेपविषयेऽप्याह य

द्रव्यस्यशुद्ध्यशुद्धीचद्रव्येणवचनेनच॥संस्कारेणाथकालेनमहत्त्वाल्पतयाऽथवा१०शक्त्याऽशक्त्याऽथवाबुद्ध्यासमृद्ध्याचयदात्मने ॥ अघंकुर्वंतिहियथादेशावस्थानुसारतः ११ धान्यदार्वस्थितंतूनांरसतैजसचर्मणाम् ॥ कालवाय्वग्निमृत्तोयैःपार्थिवानांयुतायुतैः १२ अमेध्यलिप्तंयद्येनगंधंलेपंव्यपोहति ॥ भजतेप्रकृतिंतस्यतच्छौचंतावदिष्यते १३ स्नानदानतपोवस्थावीर्यसंस्कारकर्मभिः ॥ मत्स्मृत्याचाऽऽत्मनःशौचंशुद्धःकर्माचरेद्द्विजः १४ मंत्रस्यचपरिज्ञानंकर्मशुद्धिर्मदर्पणम् ॥ धर्मःसंपद्यतेषड्भिरधर्मस्तुविपर्ययः १५ क्वचिद्गुणोऽपिदोषःस्याद्दोषोऽपिविधिनागुणः ॥ गुणदोषार्थनियमस्तद्भिदामेवबाधते १६ समानकर्माचरणंपतितानांनपातकम् ॥ औत्पत्तिकोगुणःसंगोनशयानःपतत्यधः १७

त्पीठपात्रवस्त्रादियेनतक्षणक्षाराम्लोदकादिनागंधंलेपंचव्यपोहतित्यजतिस्वगतंचमलंत्यक्त्वाप्रकृतिंस्वमेवरूपंभजतेतस्यतच्छौचंशोधकम् यावताचतक्षणादिनाव्यपोहतितावत्प्रमाणंस्वरूपतआवृत्तितोवातत्कर्तव्यमिष्यते १३ एवंतावद्द्रव्यशुद्धिरुक्ताइदानींकर्तृशुद्धिमाह स्नानेति अवस्थाकौमारादिः वीर्यंशक्तिः संस्कारउपनयनादिः कर्मसंध्योपासनदीक्षादिलक्षणम् आत्मनःसाहंकारस्यकर्तुरेतैःस्नानादिभिर्यथायथंतत्कार्यानुसारिणीशुद्धिः इयंचशुद्धिर्नव्यवहारार्थाकिंतुविहितकर्मार्थेत्याह शुद्धइति द्विजइत्युपलक्षणंशूद्रादेरपि १४ मंत्रशुद्धिमाह सद्गुरुमुखाद्यथावत्परिज्ञानंमंत्रशुद्धिः कर्मशुद्धिमाह ईश्वरार्पणंकर्मणःशुद्धिः धर्माद्यर्थंशुद्ध्यशुद्धीप्रपंचतःप्रदर्श्योपसंहरतिधर्मइति देशकालद्रव्यकर्तृमंत्रकर्मभिःषड्भिःशुद्धैर्धर्मःसंपद्यते एतेषांयोविपर्ययःसोऽधर्मस्तद्धेतुरित्यर्थः १५ अयंचगुणदोषविभागोनवास्तवइत्याह क्वचिदिति आपदिप्रतिग्रहोगुणोप्यनापदिनिषिद्धत्वाद्दोषःपरधर्मश्चपरस्यगुणोऽपिस्वस्यदोषः दोषोऽपिकुटुंबत्यागादिर्विरक्तादेर्नदोषोऽपितुविधिबलेनगुणः एवंयोऽयंगुणदोषयोरेकस्मिन्नर्थेनियमोगुणदोषार्थवायोनियमोनियामकंशास्त्रंसतयोर्भेदमेवबाधते १६ दोषस्यक्वचिद्दोषत्वाभावेगुणत्वेचोदाहरणंदर्शयति समानस्यतस्यैवकर्मणःसुरापानादेराचरणमपतितानांपतनहेतुरपिजात्याकर्मणावापतितानांपुनःपातकमधिकारभ्रंशकंनभवति पूर्वमेवपतितत्वात् अतोऽत्रदोषस्यापिदोषतानास्तीत्यर्थःतथासंगोऽपियोयतेर्दोषःसगृहस्थस्यौत्पत्तिकःपूर्वस्वीकृतोनदोषोऽपितुगुणःऋतौभार्यामुपेयादित्यादिविधानात् उभयत्रदृष्टांतःपूर्वमेवाधःशयानोयथानपततीति १७

अतोगुणदोषनियमविधीनांप्रवृत्तिसंकोचद्वारानिवृत्तावेवतात्पर्यमित्यभिप्रेत्याह यतोयतइति १८ यथाश्रुतप्रवृत्तिपरतांवेदस्यनिराकर्तुंप्रवृत्तिमार्गस्यानर्थहेतुतांदर्शयति विषयेष्विति चतुर्भिः संगआसक्तिः तत्रतेषुविषयेषु येनप्रतिहन्यतेकामस्तेनसहकामादेवकलिःकलहोविवादः १९ दुर्विषहस्तीव्रः तमःसंमोहः तंक्रोधम् चेतनाकार्याकार्यस्मृतिः द्रुतंशीघ्रम् २० शून्यायकल्पतेअसत्तुल्योभवतीत्यर्थः स्वार्थविभ्रंशःपुरुषार्थहानिः मूर्छितस्यमृततुल्यस्य २१ तत्तुल्यत्वंप्रपंचयाति विषयेति व्यर्थंवृक्षंजीविकयैववयोजीवन्वर्ततेसमूर्छिततुल्यः अत एववयोभस्त्रेवश्वसन्वर्ततेसमृततुल्यः अतःस्वार्थनाशइत्यर्थः २२ ननुप्रवृत्तस्यस्वर्गादिफलश्रवणात्कुतः स्वार्थविभ्रंशस्तत्राऽऽह फलश्रुतिरिति इयंफलश्रुतिर्नश्रेयः परमपुरुषार्थपरान भवतीत्यर्थः किंतुबहिर्मुखानांनृणांमोक्षविवक्षयाऽवांतरफलैःकर्मसुरुच्युत्पादनमात्रम् यथाभैषज्येऔषधेरोचनंरुच्युत्पादनम् तथाहि ‘पिबनिंबंप्रदास्यामिखलुतेखंडलड्डुकान् पित्रैवमुक्तःपिबातिनफलंतावदेवतु’ ‘तथामातृवाक्यंच शिखातेवर्धतेवत्सगुडूचींश्रद्धयापिबे’ति नफलंतावदेवतुकिंत्वारोग्यम् २३ ननुकर्मकांडेमोक्षस्यनामापिनश्रूयतेकुतएवंव्याख्यायते यथाश्रुतस्याघटनादित्याह उत्पत्त्येतिद्वाभ्याम् उत्पत्त्यास्वभावतएवकामेषुपश्वादिषुप्राणेष्वायुरिंद्रियबलवीर्यादिषु स्वजनेषुपुत्रादिषु अनर्थहेतुषुपरिपाकतोदुःखहेतुषु २४ अतस्ता

यतोयतोनिवर्तेतविमुच्येततततस्ततः ॥ एषधर्मोनृणांक्षेमःशोकमोहभयापहः १८ विषयेषुगुणाध्यासात्पुंसःसंगस्ततोभवेत् ॥ संगात्तत्रभवेत्कामःकामादेवकलिर्नृणाम् १९ कलेर्दुर्विषहःक्रोधस्तमस्तमनुवर्तते॥ तमसाग्रस्यतेपुंसश्चेतनाव्यापिनीद्रुतम् २० तयाविरहितःसाधोजंतुःशून्यायकल्पते ॥ ततोस्य स्वार्थविभ्रंशोमूर्छितस्यमृतस्यच २१ विषयाभिनिवेशेननाऽऽत्मानंवेदनापरम् ॥ वृक्षजीविकयाजीवन्व्यर्थंभस्त्रेववयःश्वसन् २२ फलश्रुतिरियंनृणांनश्रेयोरोचनंपरम् ॥ श्रेयोविवक्षयाप्रोक्तंयथाभैषज्यरोचनम् २३ उत्पत्त्यैवहिकामेषुप्राणेषुस्वजनेषुच ॥ असक्तमनसोमर्त्याआत्मनोनर्थहेतुषु २४ नतानविदुषःस्वार्थंभ्राम्यतोवृजिनाध्वनि ॥ कथंयुंज्यात्पुनस्तेषुतांस्तमोविशतोबुधः २५ एवंव्यवसितंकेचिदविज्ञायकुबुद्धयः ॥ फलश्रुतिंकुसुमितांनवेदज्ञावदंतिहि २६ कामिनःकृपणालुब्धाःपुष्पेषुफलबुद्धयः ॥ अग्निमुग्धाधूमतांताःस्वंलोकंनविदंतिते २७

न्स्वार्थंपरमसुखमविदुषः अतोनतान्प्रह्वीभूतान् वेदोयद्बोधयिष्यतितदेवश्रेयइतिविश्वसितानित्यर्थः तानेवंभूतान्वृजिनाध्वनिकामवर्त्मनिदेवादियोनिषुभ्राम्यतः ततःपुनस्तमोवृक्षादियोनिंविशतः पशुकामइतिआयुरिंद्रियादिकामइतिचपुत्रादिकामइतिचकथंपुनस्तेष्वेवकामेषुस्वयंबुधोवेदोयुंज्यात्प्रवर्तयेत् तथासत्यनाप्तःस्यादितिभावः २५ कथंतर्हिकर्ममीमांसकाः फलपरतांवदंतितत्राऽऽह एवमिति व्यवसितंवेदस्याभिप्रायम् कुसुमितामवांतरफलप्ररोचनयारमणीयांपरमफलश्रुतिंवदंति कुतस्तेकुबुद्धयस्तदाह हियस्माद्वेदज्ञाव्यासादयस्तथान वदंतीति २६ कुबुद्धितांप्रपंचयाति कामिनइत्यष्टभिः कामित्वात्कृपणास्ततोलुब्धास्तृष्णाकुलाअतःपुष्पेष्ववांतरफलेषुपरमफलबुद्धयोऽतएवाग्निमुग्धाअग्निसाध्यकर्माभिनिवेशेनलुप्तविवेकास्ततश्चधूमतांऽताधूमताधूममार्गोऽतेयेषांते स्वंलोकमात्मतत्त्वम् तथाचश्रुतिः ‘कश्चिद्धवाअस्माल्लोकात्प्रेत्यआत्मानंवेदअयमहमस्मीति कश्चित्स्वंलोकंनप्रतिजानाति अग्निमुग्धोहैवधूमतांऽतइति’ २७

कोऽसौस्वर्लोकस्तमाह हृदिस्थमात्मानंमांस्वर्लोकम् ननुहृदिस्थमहंकारास्पदंजानंत्येव सत्यम् परमात्मानंतुनजानंतीत्याह यइदंयद्व्यातिरिक्तंजगन्नास्ति कुतः यतइदंजगज्जातम् त
कुतोनजानंति हियस्मात् उक्थंकर्मैवशस्त्रंशंस्यंकथनीयंपशुहिंसासाधनंवायेषांते अतःकेवलमसुतृपःप्राणतर्पणपराः नीहारंतमस्तेनव्याप्तानिचक्षूंषियेषांतेयथासान्निहितमपिनजानंतितद्वत्
तथाचश्रुतिः‘नतंविदाथयइमाजजानाऽन्यद्युष्माकमंतरंबभूव नीहारेणप्रावृताजल्प्याचासुतृपउक्थशासश्चरंती’ति २८ वेदतात्पर्याज्ञानाच्चान्यान्यजंतीत्याह तेपरोक्षमस्फुटंमेमतमवि
ज्ञायदेवतादीन्यजंतइत्युत्तरेणान्वयः स्वमतमेवाऽऽह हिंसायांमांसभक्षणार्थंतत्फलार्थंचयदिरागःस्यात्तर्हियज्ञएवेत्यभ्यनुज्ञाद्वारापरिसंख्येयंनत्वावश्यकत्वेनचोदनेत्येवंरूपम् यद्यपिनि
त्यनैमित्तिकयोःकामविशेषानुबंधोनास्तितथाऽपिकर्मणापितृलोकइतिश्रुतेःसामान्यतःपितृलोककामनाऽस्त्येव अंतःकरणशुद्धिकामनाचेतिभावः तदुक्तम् ‘नाकामस्यक्रियाकाचिद्दृश्यतेचे
हकर्हिचित् यद्यद्धिकुरुतेजंतुस्तत्तत्कामस्यचेष्टितामि’ति २९ अज्ञत्वादेवहिंसयाविहारःक्रीडायेषांते ३० किंचतेऽतिमंदबुद्धयइत्याह स्वप्नोपममिति अमुंपरलोकम् आशिषश्चास्मिन्लोके
संकल्प्यनतुनिश्चित्यविघ्नबाहुल्यात् त्यजंतिकर्मसुविनियोजयंति यथाकश्चिद्वणिग्दुस्तरसमुद्रादिलंघनेनबहुधनार्जनेच्छयासिद्धंधनंत्यजन्नुभयभ्रष्टोभवतितद्वदित्यर्थः ३१ अतोरजः

नतेमामंगजानंतिहृदिस्थंयइदंयतः ॥ उक्थशस्त्राह्यसुतृपोयथानीहारचक्षुषः २८ तेमेमतमविज्ञायपरोक्षंविषयात्मकाः ॥ हिंसायांयदिरागःस्या
द्यज्ञएवनचोदना २९ हिंसाविहाराह्यालब्धैःपशुभिस्स्वसुखेच्छया ॥ यजंतेदेवतायज्ञैःपितृभूतपतीन्खलाः ३० स्वप्नोपमममुंलोकमसंतंश्रवणप्रियम् ॥
आशिषोहृदिसंकल्प्यत्यजंत्यर्थान्यथावणिक् ३१ रजःसत्त्वतमोनिष्ठारजःसत्त्वतमोजुषः ॥ उपासतइंद्रमुख्यान्देवादीन्नतथैवमाम् ३२ इष्ट्वेहदेवतायज्ञै
र्गत्वारंस्यामहेदिवि ॥ तस्यांतइहभूयास्ममहाशालामहाकुलाः ३३ एवंपुष्पितयावाचाव्याक्षिप्तमनसांनृणाम् ॥ मानिनांचातिस्तब्धानांमद्वार्ताऽपि
नरोचते ३४ वेदाब्रह्मात्मविषयास्त्रिकांडविषयाइमे ॥ परोक्षवादाऋषयःपरोक्षंममचप्रियम् ३५ शब्दब्रह्मसुदुर्बोधंप्राणेंद्रियमनोमयम् ॥ अनंतपारंगं
भीरंदुर्विगाह्यंसमुद्रवत् ३६

सत्त्वतमोजुषःस्वानुरूपानिंद्रादीनेवोपासतेनतुमांगुणातीतम् यद्यपींद्रादीनामपिमदंशत्वान्मदुपासनमेवतत्तथाऽपियथावन्नोपासतेभेददर्शित्वादित्यर्थः ३२ हृदिसंकल्प्येत्युक्तंतमेव
संकल्पंदर्शयति इष्ट्वेति तस्यभोगस्यांते महाशालामहागृहस्थाः ३३ ततःकिमतआह एवमिति अतोमत्प्रवणत्वाभावान्नित्यंसंसारिणोभवंतीतिभावः ३४ तदेववेदानांप्रवृत्तिप
रत्वंनिराकृत्यप्रकृतंनिवृत्तिपरत्वमेवोपसंहरति वेदाइति कर्मब्रह्मदेवताकांडविषयाइमेवेदाब्रह्मात्मविषयाःब्रह्मैवात्मानसंसारीत्येतत्पराःतत्परत्वाप्रतीतौच ‘फलश्रुतिरियंनृणांनश्रेयोरोच
नंपरम् श्रेयोविवक्षयाप्रोक्तंयथाभैषज्यरोचनामि’त्युक्तमेवकारणमनुस्मारयति परोक्षेति ऋषयोमंत्रास्तद्द्रष्टारोवा तत्किमितियतःपरोक्षमेवममचप्रियम् अयंभावः शुद्धांतःकरणैरेवैतद्बोद्ध
व्यंनान्यैरनधिकारिभिर्वृथाकर्मत्यागेनभ्रंशप्रसंगादिति ३५ ननुवेदज्ञाअपिजैमिन्यादयः किमितितथानवर्णयंतिमांविनातत्त्वतोवेदंतदर्थंवानकोऽपिवेदेत्याशयेनाऽऽह शब्दब्रह्मेतियाव
त्समाप्ति स्वरूपतोऽर्थतश्चदुर्विज्ञेयम् तच्चसूक्ष्मंस्थूलंचेतिद्विविधम्तत्रसूक्ष्मंतावत्स्वरूपतोऽपिदुर्ज्ञेयमित्याह प्राणेंद्रियमनोमयम् प्रथमंप्राणमयंपराख्यंततोमनोमयंपश्यंत्याख्यंततइंद्रियम
यंमध्यमाख्यं तस्यवाग्व्यंजकत्वेनवागिंद्रियप्रधानत्वात् किंच अनंतपारम् समष्टिप्राणादिमयस्यनिर्विशेषस्यचतस्यकालतोदेशतश्चापरिच्छेदात् अर्थतोऽपिदुर्ज्ञेयत्वमाह गंभीरंनिगूढार्थम्

अतोदुर्विगाह्यंमतिप्रवेशानर्हम् तथाचश्रुतिः'चत्वारिवाक्परिमितापदानितानिविदुर्ब्राह्मणायेमनीषिणः गुहात्रीणिनिहितानेंगयंतितुरीयंवाचोमनुष्यावदंति' अयमर्थः वाचःशब्दब्रह्मणपरिमितानिगणितानिपद्येत ज्ञायेतपरंतत्त्वमेभिरितिपदानिरूपाणिचत्वारितानिचत्वार्यपियेमनीषिणोऽतर्दृष्टयस्तएवविदुर्नान्येयतोगुहायांदेहमध्येत्रीणिनिहितानिनेंगयंतिस्वरूपंनप्रकाशयंतःकेवलंवाचस्तुरीयंचतुर्थभागंवैखरीरूपंमनुष्याःप्राणिनोवदंतितदापवदंत्येव नतत्त्वतोजानंति ३६ तत्रमनीषिभिरेवज्ञेयंसूक्ष्मंतत्त्वरूपंदर्शयति मयेति मयाऽन्तर्यामिणोपबृंहितमधिष्ठितम् अंतस्थत्वेऽप्यपरिच्छेदमाह भूम्नेति अधिष्ठातृत्वेप्यविकारित्वमाह ब्रह्मणेति अविकृतस्यापिनियंतृत्वंघटयति अनंतशक्तिनेति भूतेषुसर्वप्राणिषुघोषरूपेणनादरूपेणलक्ष्यतेमनीषिभिः अतःसूक्ष्मत्वेनदर्शनेदृष्टांतोबिसेषूर्णातंतुरिवेति ३७ ततोवैखर्याख्यायाबृहत्यावाचउत्पत्तिप्रकारंसदृष्टांतमाह यथोतित्रिभिः हृदयात्सकाशात् मुखात्द्वारात् उद्गमतेबहिःप्रकटयति दार्ष्टांतिकेयोजयति आकाशादिति प्राणस्तदुपाधिर्हिरण्यगर्भरूपःप्रभुर्भगवान्तेनरूपेणच्छंदोमयोवेदमूर्तिः स्वतस्त्वमृतमयःघोषवान्नादोपादानवान् मनसानिमित्तभूतेन निमित्ततामेवदर्शयति स्पर्शादीन्वर्णान्रूपयतिसंकल्पयतीतिस्पर्शरूपितेन स्पर्शग्रहणमुपलक्षणम् हृदयाकाशाद्बृहतींसृजतीतितृतीयश्लोकेनान्वयः बृहतीशब्दार्थव्याख्यानायविशेषणानि सहस्रपदवींबहुमार्गाम् तदेवाऽऽह ओंकारादुरःकंठादिसंगेनव्यंजितैःस्पर्शादिभिर्भूषिताम् ओंकारश्चात्रहृद्गतःसूक्ष्मोऽभिप्रेतोनत्वकारादिवर्णरूपः तस्यव्यंग्यकोटित्वात् तत्रस्पर्शाःकादिपंचवर्गाः

मयोपबृंहितंभूम्नाब्रह्मणाऽनंतशक्तिना ॥ भूतेषुघोषरूपेणबिसेषूर्णेवलक्ष्यते ३७ यथोर्णनाभिर्हृदयादूर्णामुद्वमतेमुखात् ॥ आकाशाद्घोषवान्प्राणोमनसा
स्पर्शरूपिणा ३८ छंदोमयोऽमृतमयःसहस्रपदवींप्रभुः ॥ ओंकाराद्व्यंजितस्पर्शस्वरोष्मांतस्थभूषिताम् ३९ विचित्रभाषाविततांछंदोभिश्चतुरुत्तरैः ॥
अनंतपारांबृहतींसृजत्याक्षिपतेस्वयम् ४० गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्चबृहतीपंक्तिरेवच ॥ त्रिष्टुब्जगत्यतिच्छंदोह्यत्यष्ट्यतिजगद्विराट् ४१ किंविधत्तेकिमाच
ष्टेकिमनूद्यविकल्पयेत् ॥ इत्यस्याहृदयंलोकेनान्योमद्वेदकश्चन ४२ मांविधत्तेऽभिधत्तेमांविकल्प्यापोह्यतेत्वहम् ॥ एतावान्सर्ववेदार्थःशब्दआस्थायमां
भिदाम् ॥ मायामात्रमनूद्यांतेप्रतिषिध्यप्रसीदति ४३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥

स्वराअकारादयःषोडशउष्माणःशषसहाःअंतस्थायरलवाःएवंविचित्राभिर्वैदिकलौकिकभाषाभिर्वितताम् यथोत्तरंचत्वारिचत्वार्यक्षराण्यधिकानियेषांतैश्छंदोभिरुपलक्षिताम् एवमनंतपारांसृजतिस्वयमेवाऽऽक्षिपतेउपसंहरति ३८ ३९ ४० तेषुकतिचिच्छंदांसिदर्शयति गायत्रीति तत्रचतुर्विंशत्यक्षरागायत्री ततश्चतुरक्षरवृद्ध्योष्णिगादिच्छंदांसि अत्यष्टिःअतिजगतीअतिविराट्चेत्यर्थः एतैश्छंदोभिरुपलक्षितामितिपूर्वेणान्वयः अतोबृहत्यपिसाकल्येनस्वरूपतोदुर्ज्ञेयाइत्युक्तम् ४१ अर्थतोऽपिदुर्ज्ञेयत्वमाह किमिति कर्मकांडेविधिवाक्यैःकिंविधत्ते देवताकांडेमंत्रवाक्यैःकिमाचष्टेप्रकाशयति ज्ञानकांडेकिमनूद्यविकल्पयेन्निषेधार्थमित्येवमस्याहृदयंतात्पर्यंमत्मत्तोऽन्यःकश्चिदपिनवेद ४३ ननुतर्हित्वंमत्कृपयाकथय ओमिति कथयति मामेवयज्ञरूपंविधत्ते मामेवतत्तद्देवतारूपमभिधत्तेनमत्तःपृथक् यच्चाऽऽकाशादिप्रपंचजातंतस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतइत्यादिनाविकल्प्यापोह्यतेनिराक्रियतेतदप्यहमेवनमत्तःपृथगस्ति कुतइत्यपेक्षायांसर्ववेदार्थसंक्षेपतःकथयति एतावानेवसर्वेषांवेदानामर्थः तमेवाऽऽह शब्दोवेदोमांपरमार्थरूपमाश्रित्यभिदांमायामात्रमित्यनूद्यनेहनानास्तिकिंचनेतिप्रतिषिध्यप्रसीदतिनिवृत्तव्यापारोभवति अयंभावः यथाह्यंकुरेयोरसःसएवतद्विस्तारभूतनानाकांडशाखास्वपितथैवप्रणवस्ययोऽर्थःपरमेश्वरःसएवतद्विस्तारभूतानांसर्ववेदकांडशाखानामपिसंगच्छतेनान्यइति ४३ नित्यमुक्तःस्वतःसर्ववेदत्सर्ववेदवित् ॥ स्वपरज्ञानदातायस्तंवंदेगुरुमीश्वरम् ॥ १ ॥ इत्येकादशेटी०एकविंशोऽध्यायः२१ ॥ छ ॥

द्वाविंशेतत्त्वसंख्यानामविरोधविधोच्यते ॥ पुंप्रकृत्योर्विवेकश्चजन्ममृत्युविधादिच ॥ १ ॥ तदेवंवेदानांप्रवृत्तिपरत्वंनिराकृत्यमोक्षपरत्वंनिर्णीतम् संतिचमोक्षपरत्वेऽपितदवांतरवि
वादाः तथाहि केचित्तत्त्वसंख्यासुविवदंतेतत्राऽपिबाह्यार्थसदसत्त्वेआत्मत्वेऽप्येकत्वनानात्वादिषुतत्रकिंसत्यमितिजिज्ञासयापृच्छति कतीति ऋषिभिरागमेषुबहुधासंख्यातानितेषुक
तियुक्तानीत्यर्थः भगवन्मतानुवादपूर्वकंबहुधासंख्यानंप्रपंचयतिनवेतित्रिभिः त्वंतावदष्टाविंशतितत्त्वान्यात्थ तानिचवयंशुश्रुमश्रुतवंतः १ २ एतावतीनांभावएतावत्त्वंनानात्वमित्यर्थः
यद्विवक्षयायत्प्रयोजनमभिप्रेत्यचगायंति आयुष्मन्नित्यमूर्ते ४विवक्षाभेदेनसर्वंयुक्तमेव माययाचकिंनामनयुक्तमित्याह युक्तमिति यथाब्राह्मणाभाषंतेतद्युक्तंनचवस्तुतयस्मात्संतिसर्व
त्रांतर्भूतानिसर्वाणितत्त्वानि किंच मायामिति असत्त्वेऽपिमायाश्रयत्वाद्घटतएवेत्यर्थः उद्गृह्यस्वीकृत्य नहिमरीचिजलपरिमाणादिविवादेकिंचिदघटितमिवभवति ४ ननुयदिसर्वमपियुक्तं
तर्हिकुतोविवादोयदिचमायैवालंबनंतर्हिकुतोहेतुंप्रतिविवादस्तत्राह नैतदेवमिति हेतुंप्रतिविवदमानानांमदीयादुरतिक्रमाःशक्तयःसत्त्वाद्याअंतःकरणवृत्तिविशेषरूपेणपरिणताएवहेतु
रित्यर्थः ५ तासांविवादहेतुत्वमुपपादयतियासामिति यासांव्यतिकरात्क्षोभाद्वदतांपदंविषयोकल्पोभेदआसीदंतःकरणवृत्तिविकल्पोवातन्मूलभूतः एतदेवव्यतिरेकेणद्रढयति शमदमयो

उद्धवउवाच ॥ कतितत्त्वानिविश्वेशसंख्यातान्यृषिभिःप्रभो ॥ नवैकादशपंचत्रीण्यात्थत्वमिहशुश्रुम १ केचित्षड्विंशतिंप्राहुरपरेपंचविंशतिम् ॥ सप्तैकेनव
षट्केचिच्चत्वार्येकादशापरे २ केचित्सप्तदशप्राहुःषोडशैकेत्रयोदश ॥ एतावत्त्वंहिसंख्यानामृषयोयद्विवक्षया ॥ गायंतिपृथगायुष्मन्निदंनोवक्तुमर्हसि ३
श्रीभगवानुवाच ॥ युक्तंचसंतिसर्वत्रभाषंतेब्राह्मणायथा ॥ मायांमदीयामुद्गृह्यवदतांकिंनुदुर्घटम् ४ नैतदेवंयथात्थत्वंयदहंवच्मितत्तथा ॥ एवंविवदतां
हेतुंशक्तयोमेदुरत्ययाः ५ यासांव्यतिकरादासीद्विकल्पोवदतांपदम् ॥ प्राप्तेशमदमेऽप्येतिवादस्तमनुशाम्यति ६ परस्परानुप्रवेशात्तत्त्वानांपुरुषर्षभ ॥
पौर्वापर्यप्रसंख्यानंयथावक्तुर्विवक्षितम् ७ एकस्मिन्नपिदृश्यंतेप्रविष्टानीतराणिच ॥ पूर्वस्मिन्वापरस्मिन्वातत्त्वेतत्त्वानिसर्वशः ८ पौर्वापर्यमतोऽमीषांप्र
संख्यानमभीप्सताम् ॥ यथाविविक्तंयद्वक्त्रंगृह्णीमोयुक्तिसंभवात् ९ अनाद्यविद्यायुक्तस्यपुरुषस्याऽत्मवेदनम् ॥ स्वतोनसंभवादन्यस्तत्त्वज्ञोज्ञानदोभवेत् १०

र्द्वंद्वैक्यम् तस्मिन्प्राप्तेविकल्पोऽप्येतिलीयते तंचविकल्पनाशमनुवादःशाम्यतीति ६ संतिसर्वत्रेतियदुक्तंतत्प्रपंचयति परस्परेतिद्वाभ्याम् अन्योऽन्यस्मिन्ननुप्रवेशाद्वक्तुर्यथाविवक्षितं
तथापूर्वंकारणमपरंकार्यमकार्यकारणभावेनप्रसंख्यानंभवति यद्वापूर्वाअल्पसंख्यापराऽधिकसंख्यातयोर्भावःपौर्वापर्यंतेनप्रसंख्यानंगणनमिति ७ अनुप्रवेशंदर्शयति एकस्मिन्नपीति पूर्व
स्मिन्कारणभूतेतत्त्वेकार्यतत्त्वानिसूक्ष्मरूपेणप्रविष्टानि मृदि घटवत् अपरस्मिन्कार्येतत्त्वेकारणतत्त्वान्यनुगतत्वेनप्रविष्टानिघटेमृद्वत् ८ अविरोधमुपसंहरति अतोऽमीषांतत्त्वानांपौर्वापर्य
ततत्कारणकार्यत्वंप्रसंख्यानंचन्यूनाधिकमभीप्सतांवादिनांमध्येयथाविवक्षायद्वक्त्रंयस्यमुखंप्रवर्ततेतत्सर्वंविविक्तंनिश्चितंवयंगृह्णीमःउक्तन्यायेनसर्वत्रयुक्तेःसंभवात् ९ ननुकार्यकारण
तत्त्वानांपृथक्त्वापृथक्त्वविवक्षयाभवतुनामसंख्याभेदः जीवेश्वरयोस्तुकथंभेदाभेदविवक्षाययाषड्विंशतिपंचविंशतिपक्षौप्रवृत्तावतआह अनादीति स्वतोनसंभवत्यन्यतस्तुसंभवात्स्वतःसर्व
ज्ञःपरमेश्वरोऽन्योभवितव्यइतिषड्विंशतिपक्षाभिप्रायइत्यर्थः १०

कथंतर्हिपंचविंशतिपक्षस्तत्राऽऽह पुरुषेति वैलक्षण्यंविसदृशत्वंनास्तितद्वयोरपिचिद्रूपत्वादतस्तयोरत्यंतमन्यत्वकल्पनाअपार्थाव्यर्थाएवंपंचविंशतिपक्षःप्रवृत्तइत्यर्थः नन्वेवमपीश्वरप्रसा
दलभ्यज्ञानस्यपृथक्त्वात्पक्षद्वयमपिनघटतेऽतआह ज्ञानंचेति सत्वगुणवृत्तित्वात्तदंतर्भूतमित्यर्थः ११ ननुज्ञानंजीवधर्मःकथंप्रकृतेर्गुणःस्यादतआह प्रकृतिरिति गुणसाम्यंहिप्रकृतिरत
स्तद्विशेषरूपागुणास्तस्याएवनत्वात्मनोजीवस्यअकर्तृत्वात्तस्यस्थित्यादिहेतुभूतगुणाश्रयत्वानुपपत्तेः १२ अतःसत्त्वंसत्त्वमयंज्ञानंप्रकृतेर्गुणइतिपूर्वेणैवान्वयः ननुतन्निवर्त्यंकर्माज्ञानंच
तत्वांतरंस्यात् न रजःकर्मरजसोवृत्तिः अज्ञानंचतमसः अतःकर्माज्ञानयोरजस्तमोद्वाराप्रकृतावेवांतर्भावइतिभावः तथापिकालस्वभावयोस्तत्त्वांतरतास्यात् न गुणव्यतिकरइतिगुणा
नांव्यतिकरोयस्मात्सईश्वरएवकालोनाम स्वभावोनामसूत्रंमहत्तत्त्वमेव तस्यसर्वशक्तिमत्त्वात् तदेवंज्ञानादीनांयथायथमंतर्भावान्नपक्षद्वयेऽपितत्त्ववृद्धिरेतच्चपक्षांतरेष्वपिज्ञेयम् १३ स्व
मतेतुगुणानामागमापायित्वात्प्रकृतेर्भेदोविवक्षितोऽतोगुणास्त्रीणितत्वान्यपराणिपंचविंशतितत्त्वानिपूर्वोक्तपक्षद्वयसाधारणानिदर्शयति पुरुषइतिसार्धद्वाभ्याम् व्यक्तंमहत्तत्त्वम् नभआ
दीनिपंचतन्मात्राणि मेमया १४ एकादशदर्शयाति श्रोत्रमिति दर्शनंचक्षुः ज्ञानशक्तयोज्ञानेंद्रियाणिपंच वागादिपाय्वंतानिद्वंद्वैक्येनोक्तानिचत्वार्यंघ्रिश्चेतिकर्माणिकर्मेंद्रियाणिपंच

पुरुषेश्वरयोरत्रनवैलक्षण्यमण्वपि ॥ तदन्यकल्पनापार्थाज्ञानंचप्रकृतेर्गुणः ११ प्रकृतिर्गुणसाम्यंवैप्रकृतेर्नात्मनोगुणाः ॥ सत्त्वंरजस्तमइतिस्थित्युत्पत्त्यंत
हेतवः १२ सत्त्वंज्ञानंरजःकर्मतमोऽज्ञानमिहोच्यते ॥ गुणव्यतिकरःकालःस्वभावःसूत्रमेवच १३ पुरुषःप्रकृतिर्व्यक्तमहंकारोनभोऽनिलः ॥ ज्योतिरापः
क्षितिरितितत्त्वान्युक्तानिमेनव १४ श्रोत्रंत्वग्दर्शनंघ्राणोजिह्वेतिज्ञानशक्तयः ॥ वाक्पाण्युपस्थपाय्वंघ्रिःकर्माण्यंगोभयंमनः १५ शब्दःस्पर्शोरसोगंधोरू
पंचेत्यर्थजातयः ॥ गत्युक्त्युत्सर्गशिल्पानिकर्मायतनसिद्धयः १६ सर्गादौप्रकृतिर्ह्यस्यकार्यकारणरूपिणी ॥ सत्त्वादिभिर्गुणैर्धत्तेपुरुषोऽव्यक्तईक्षते १७
व्यक्तादयोविकुर्वाणाधातवःपुरुषेक्षया ॥ लब्धवीर्याःसृजंत्यंडंसंहताःप्रकृतेर्बलात् १८ सप्तैवधातवइतितत्रार्थाःपंचखादयः ॥ ज्ञानमात्मोभयाधा
रस्ततोदेहेंद्रियासवः १९

उभयात्मकंमनःउभयेंद्रियसाधारणमित्यर्थः अंगहेउद्धव एवमेतान्येकादश १५ पंचदर्शयति शब्दइति शब्दादीनिविषयतयापरिणतानिपंचमहाभूतानि ननुगत्यादिभिस्तत्त्वाधिक्यं
पक्षत्रयेऽपिस्यान्नेत्याह गतीति गतिश्चउक्तिश्चउत्सर्गौचशिल्पंचतानिकर्मायतनानांकर्मेंद्रियाणांसिद्धयःफलानिनतत्त्वांतराणीत्यर्थः १६ तदेवंमतत्रयेऽपितत्त्वसंख्याभेदंनिरूप्ययाद्वि
वक्षयागायंतीतियत्पृष्टंतत्तन्मततात्पर्यंदर्शयति सर्गादाविति कार्याणिषोडशविकाराःकारणानिमहदादीनिसप्ततद्रूपिणीसतीप्रकृतिरस्यविश्वस्यसर्गादौगुणैःसृज्यत्वाद्यवस्थांधत्तेउपा
दानकारणरूपत्वात् पुरुषस्त्वव्यक्तोऽपरिणामीनिमित्तभूतः केवलमीक्षते अतःपरिणामिन्याःप्रकृतेःपुरुषोभिन्नइति १७ तत्वैरारब्धकार्यस्यतदंतर्भावमभिप्रेत्याऽऽह व्यक्तादयइति
व्यक्तादयोमहदादयःप्रकृतेरुत्पन्नायेधातवस्तेविकुर्वाणाःपुरुषेक्षणेनलब्धवीर्याःसंहताअंडंसृजंतिप्रकृतेर्बलात्तामाश्रित्येत्यर्थः १८ एवंस्वमतमुपसंहृत्यमतांतरेष्वपिसामान्यतोनिरूपि
तांघटनांविशेषतः सतात्पर्यंदर्शयति सप्तैवेति ज्ञानंजानातीतिद्रष्टाजीवः उभयोर्द्रष्टृदृश्ययोराधारआत्माचेतिसप्त तत्रप्रकृत्यादीनांकारणत्वेनखादिष्वंतर्भावः उत्तरेषामंतर्भावार्थमाह
ततस्तेभ्यःसप्तभ्योदेहेंद्रियासवःसर्वकार्याणिजायंते १९

षडितिमतेऽपिभौतिकस्यभूतांतर्भावंजीवस्यचपरमात्मांतर्भावमाह तैर्युक्तइति २० अन्नंपृथ्वी आत्मनोजातानिआत्मनासहचत्वारितत्त्वानि अंतर्भावार्थमाह तैरिति अवयाविनःकार्यस्य
२१ भूतानिचमात्राणिचइंद्रियाणिचपंचपंचएकेनमनसासहआत्मासप्तदशः २२ आत्मैवसंकल्पयन्मनउच्यते त्रयोदशपक्षेभूतानितन्मात्रैरेकीकृतानिपंचैव इंद्रियाणितत्प्रकाशकानिपंचै
व मनश्चैकमिंद्रियाधिष्ठातृ आत्माचद्विविधः एवंत्रयोदश २३ एकादशत्वपक्षेपंचमहाभूतानिपंचेंद्रियाणि जीवमनसोश्चाऽऽत्मांतर्भावेनैतान्येवैकादश नवपक्षेअष्टौप्रकृतयःपुरुषश्च वि
कारांणांतदंतर्भावः २४ उपसंहरति इतीति इतिएभिःप्रकारैः प्रकृतिपुरुषभेदज्ञापनायेत्यर्थः २५ ननुगुणसाम्यंप्रकृतिस्तस्याःसत्त्वादयोगुणानत्वात्मनइतितयोर्भेदाप्रतीतेःकथंज्ञातुंश
क्यतइत्युद्धवःपृच्छति प्रकृतिरिति आत्मनाजडाजडस्वभावेनविलक्षणौ अन्योन्यापाश्रयात्परस्परपरिहारेणाप्रतीतेरित्यर्थः अन्योन्यापाश्रयत्वमेवाऽऽह प्रकृताविति प्रकृतौतत्कार्ये
देहे प्रकृतिश्चाऽऽत्मनि तेनविनातस्याअप्रतीतेः अहमित्यभेदप्रतीतेर्नदेहात्मनोर्भेदोलक्ष्यतइत्यर्थः २६ हृदिवर्तमानंसंशयम् नयेयुक्तौनैपुणंप्रावीण्यंयेषांतैः २७ अर्हसीत्युक्तंतत्रहेतुमा

षडित्यत्रापिभूतानिपंचषष्ठःपरःपुमान् ॥ तैर्युक्तआत्मसंभूतैःसृष्ट्वेदंसमुपाविशत् २० चत्वार्येवेतितत्रापितेजआपोन्नमात्मनः ॥ जातानितैरिदंजातंज
न्मावयविनःखलु २१ संख्यानेसप्तदशकेभूतमात्रेंद्रियाणिच ॥ पंचपंचैकमनसाआत्मासप्तदशःस्मृतः २२ तद्वत्षोडशसंख्यानेआत्मैवमनउच्यते ॥
भूतेंद्रियाणिपंचैवमनआत्मात्रयोदश २३ एकादशत्वमात्माऽसौमहाभूतेंद्रियाणिच ॥ अष्टौप्रकृतयश्चैवपुरुषश्चनवेत्यथ २४ इतिनानाप्रसंख्यानंतत्त्वा
नामृषिभिःकृतम् ॥ सर्वंन्याय्यंयुक्तिमत्त्वाद्विदुषांकिमशोभनम् २५ ॥ उद्धवउवाच ॥ प्रकृतिःपुरुषश्चोभौयद्यप्यात्मविलक्षणौ ॥ अन्योऽन्यापाश्रया
त्कृष्णदृश्यतेनभिदातयोः ॥ प्रकृतौलक्ष्यतेह्यात्माप्रकृतिश्चतथाऽऽत्मनि २६ एवंमेपुंडरीकाक्षमहांतंसंशयंहृदि ॥ छेत्तुमर्हसिसर्वज्ञवचोभिर्नयनैपुणैः २७
त्वत्तोज्ञानंहिजीवानांप्रमोषस्तेऽत्रशक्तितः ॥ त्वमेवह्यात्ममायायागतिंवेत्थनचापरः २८ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रकृतिःपुरुषश्चेतिविकल्पःपुरुषर्षभ ॥ एष
वैकारिकःसर्गोगुणव्यतिकरात्मकः २९ ममांगमायागुणमय्यनेकधाविकल्पबुद्धीश्चगुणैर्विधत्ते ॥ वैकारिकस्त्रिविधोऽध्यात्ममेकमथाधिदैवमधिभूतमन्यत् ॥
३० दृग्रूपमार्कंवपुरत्ररंध्रेपरस्परंसिध्यतियःस्वतःखे ॥ आत्मायदेषामपरोयमाद्यःस्वयाऽनुभूत्याऽखिलसिद्धसिद्धिः ॥ एवंत्वगादिश्रवणादिचक्षुर्जिह्वा
दिनासादिचचित्तयुक्तम् ३१

ह त्वत्तइति हियस्मात्त्वत्तस्त्वत्प्रसादादेव अत्रज्ञानेप्रमोषोभ्रंशश्चतेशक्तितोमायातः ननुस्वप्रकाशस्याऽऽत्मनःकथंज्ञानप्रमोषःज्ञानदानेतत्प्रमोषेवाममकिंप्रयोजनंतत्राऽऽह त्वमेवेति
२८ विकाराविकाराभ्यांनानात्वैकत्वाभ्यांसापेक्षनिरपेक्षत्वाभ्यांप्रकाशाप्रकाशाभ्यांचात्यंतंभेदंवक्तुमाह प्रकृतिःपुरुषश्चेतिविकल्पोऽत्यंतभेदएव कुतइत्यपेक्षायांप्रकृतिशब्दोक्तदेहादि
संघातस्याविकारित्वंतावद्दर्शयाति एषइतिद्वाभ्याम् एषसर्गःसृज्यतइतिसर्गोदेहादिसंघातोवैकारिकोविकारवान् अत्रहेतुः गुणव्यतिकरात्मकोगुणक्षोभकृतः २९ नानात्वमाह ममेति वि
कल्पभेदंतद्बुद्धीश्च अनेकधात्वंप्रपंचयति वैकारिकोऽनेकविकारवानपिस्थूलेनमार्गेणतावत्त्रिविधःत्रैविध्यमाह अध्यात्ममिति एकंरूपम् ३० तानिरूपाणिदर्शयति दृगध्यात्मम्रूपमधिभू
तम् अत्र रंध्रेचक्षुर्गोलकेप्रविष्टमार्कंवपुरंशोऽधिदैवमिति सापेक्षप्रकाशतामाह परस्परमिति चक्षुषारूपंज्ञायते तदन्यथाऽनुपपत्त्याचक्षुःतत्प्रवृत्त्यन्यथाऽनुपपत्त्यातदधिष्ठात्रीदेवता ततश्च

भा०पु० क्षुषःप्रवृत्तिस्ततोरूपज्ञानमित्येवमेतत्त्रयंपरस्परंसिध्यति अत्रर्खइतिविशेषणव्यावर्त्यमाहदृष्टांतोपयोगितया यस्तुखेआकाशेअर्कोवर्ततेमंडलात्मासतुस्वतःसिध्यति चक्षुर्विषयत्वेऽपिप्र अ०
तियोग्यपेक्षाभावमात्रेणस्वतइत्युक्तम् इदानीमात्मनोविकारित्वाद्यभावेनभेदमाह यद्यस्मादात्माएषामध्यात्मादीनामाद्यःकारणमतएकरूपोऽभिन्नश्च तस्मादेतेभ्योऽपरोभिन्नःस्वप्रका
॥४३॥ शत्वादपीत्याह स्वयाऽनुभूत्यास्वतःसिद्धप्रकाशेनाखिलानांसिद्धानांपरस्परप्रकाशकानामपिप्रकाशकः सर्वेषामपिसामान्यतश्चित्प्रकाशविषयत्वात् अतएवस्वप्रकाशत्वंसिद्धम् चक्षुषि २२
दर्शितंत्रैविध्यमिंद्रियांतरेष्वप्यतिदिशति एवमिति यथाचक्षुरेवंत्वगाद्यपीत्यर्थः त्वक्स्पर्शोवायुरिति श्रवणंशब्दोदिशइति जिह्वारसोवरुणइति नासागंधोऽश्विनाविति चित्तेनयुक्त
मंतःकरणांतरमपि तत्रचित्तंचेतयितव्यंवासुदेवइति मनोमंतव्यंचंद्रइति बुद्धिर्बोद्धव्यंब्रह्मेति अहंकारोऽहंकर्तव्यंरुद्रइत्येवंत्रिविधमित्यर्थः ३१ ननुपुनरपिवैलक्षण्यमात्रमेवोक्तम् त्रिविध
प्रपंचव्यतिरिक्तात्मप्राप्तिस्तुकुतःस्यात् अहंकारनिवृत्त्या तत्कुतः त्रिविधविकल्पनिवृत्त्यैवेत्याशयेनाऽऽह योऽऽसावहमहंकारःतमेवाऽऽह गुणक्षोभंकरोतीतितथाततःपरमेश्वरात्काला
द्वानिमित्तात्प्रधानंमूलमुपादानंयस्यतस्मान्महतःप्रसूतोविकारःसत्रिवृत्त्रिविधोमोहमयस्याविकल्पस्यहेतुः त्रिवृत्त्वमेवाऽऽह वैकारिकइति सकुतोनिवर्तते आत्माज्ञानविलसितत्वात्त
ज्ज्ञानेनेत्याशयेनाऽऽह आत्मापरिज्ञानमयइति ननुकथंमोहमयत्वंविकल्पस्याहंकारस्यवाकैश्चित्सत्यत्वांगिकारात्तत्राऽऽह विवादइति अयंभिदाअर्थनिष्ठोविवादोऽप्यात्मापरिज्ञानम

योऽसौगुणक्षोभकृतोविकारःप्रधानमूलान्महतःप्रसूतः ॥ अहंत्रिवृन्मोहविकल्पहेतुर्वैकारिकस्तामसऐंद्रियश्च ३२ आत्मापरिज्ञानमयोविवादोह्यस्तीति
नास्तीतिभिदाऽर्थनिष्ठः ॥ व्यर्थोऽपिनैवोपरमेतपुंसांमत्तःपरावृत्तधियांस्वलोकात् ३३ उद्धवउवाच ॥ त्वत्तःपरावृत्तधियःस्वकृतैःकर्मभिःप्रभो ॥ उच्चाव
चान्यथादेहान्गृह्णंतिविसृजंतिच ३४ तन्ममाख्याहिगोविंददुर्विभाव्यमनात्मभिः ॥ नह्येतत्प्रायशोलोकेविद्वांसःसंतिवंचिताः ३५ श्रीभगवानुवा
च ॥ मनःकर्ममयंनृणामिंद्रियैःपंचभिर्युतम् ॥ लोकाल्लोकंप्रयात्यन्यआत्मातदनुवर्तते ३६ ध्यायन्मनोनुविषयान्दृष्टान्वाऽनुश्रुतानथ ॥ उद्यत्सीदत्क
र्मतंत्रंस्मृतिस्तदनुशाम्यति ३७ विषयाभिनिवेशेननाऽऽत्मानंयत्स्मरेत्पुनः ॥ जंतोर्वैकस्यचिद्धेतोर्मृत्युरत्यंतविस्मृतिः ३८

यइत्यन्वयः यद्वा विवादःसर्वोऽपिभिदाऽर्थनिष्ठएवनतुवस्तुमात्रनिष्ठः अतःपरस्परंयुक्तिभिरेवभेदस्यनिराकृतत्वान्मोहमयत्वंसिद्धमिति ननुयद्यहंकारोविकल्पश्चनास्तिअलंतर्हितान्नि
वृत्तिप्रयासेनतत्राऽह व्यर्थोऽप्यर्थरहितोपिस्वरूपभूतान्मत्तोबहिर्मुखानांनैवोपरमेत् प्रत्युततत्कृतैःकर्मभिरुच्चनीचदेहेषुतेसंसरंतीति ३३ तत्रपृच्छति त्वत्तइतिव्यापकस्यात्मनोदेहाद्दे
हांतरगमनमकर्तुःकर्माणिनित्यस्यचजन्ममरणादीनिकथमितिभावः ३४ एतद्विद्वांसोनसंति हियस्मान्माययावंचितामोहिताः ३५ लिंगशरीराध्यासेनसर्वंघटतइत्युत्तरमाह मनइति
प्रधानत्वेनपंचभिरिति निर्देशोऽन्येषामप्युपलक्षणार्थम्देहाद्देहांतरंप्रतियाति ततोऽऽन्यएवाऽत्मातन्मनोऽनुवर्ततेअहंकारेणानुगच्छति ३६ ननुमनसोऽपिपूर्वदेहवियोगोदेहांतरयोगश्च ॥४३॥
कथंभवतीतिचेत्स्मृतिवियोगयोगाभ्यामितिवक्तुंतयोःकारणमाह ध्यायेदिति कर्मतंत्रत्वात्कर्मोपस्थापितान्दृष्टान्वाअनुश्रुतान्वेदोक्तान्विषयाननुध्यायत् अथानंतरंध्यायमानेषूद्यदा
विर्भवत्पूर्वविषयेषुचसीदद्धीयमानंभवतितदनंतरंतस्यस्मृतिःपूर्वापरानुसंधानंनश्यति ३७ततःकिमतआह विषयेति कर्मोपस्थापितदेवादिदेहात्यंताभिनिवेशेनाऽऽत्मानंपूर्वदेहंपुनर्नस्मरेदिति
यत्सैवयातनादिदेहाभिनिवेशेनवहार्पतर्पादेर्हेतोः पूर्वदेहेऽत्यंतविस्मृतिरहंकारनिवृत्तिस्तदाभिमानिनोजंतोर्जीवस्यमृत्युरुच्यतेनतुदेहवन्नाशः ३८

जन्मतुविषयस्यदेहस्यात्मतयास्वीकृतिमभिमानंप्राहुर्नतुदेहवदुत्पत्तिः नचपुत्रादिदेहवत्प्रीत्यतिशयमात्रेणकिंतुसर्वभावेनाभेदेन अभिमानमात्रेणोत्पत्तिमरणयोर्दृष्टांतद्वयम् यथास्वप्नश्चमनोरथश्चेत्यर्थः ३९ दृष्टांतौविवृणोति स्वप्नमिति तत्रवर्तमानेस्वप्नादौ पूर्ववेतिअपूर्वमिवेतिचान्वयः पूर्वसिद्धमप्यात्मानमपूर्वमिवाद्यजातमिवपश्यतीत्यर्थः ४० उपसंहरतिइंद्रियाणामयनंमनस्तस्यदेहांतराभिनिवेशेनयासृष्टिरुत्पत्तिस्तयावस्तुन्यात्मनितदभिमानेनेदंत्रैविध्यमुत्तममध्यमनीचत्वमसदेवभातीत्यन्वयः एवंभूतआत्माबाह्याभ्यंतरभेदहेतुश्चभवति बाह्यविषयानांतरान्सुखादींश्चपश्यतीत्यर्थः यथाजनोजीवःस्वप्नेबहूनसतोजनान्देहान्कुर्वन्पश्यन्बहुरूपोभातितद्वत् यद्वाइदंत्रैविध्यमध्यात्मादिरूपंभाति असज्जनकृदुष्टपुत्रोत्पादकोजनःपितास्वयंसमोऽपिपुत्राभिमानतस्तदरिमित्रादिषुयथाभेदहेतुर्भवतितद्वदितिअन्यत्समानम् ४१ तदेवंलोकप्रसिद्धौजन्ममृत्यूनिरूप्यसूक्ष्मावपृष्टावपितौवैराग्यायनिरूपयतिनित्यदाप्रतिक्षणंभूतानिशरीराणिउत्पद्यंतेनश्यंतिचकालस्यातिसूक्ष्मत्वात्तत्कृतंभवनमभवनंवाऽविवेकिभिर्नलक्ष्यते ४२ सतोर्जन्ममरणयोर्ज्ञानेकारणमेतद्भवेत् सत्त्वमेवतयोःकुतइत्याशंक्यानुमानेनसाधयति यथेति अर्चिषांपरिणामादिभिःस्रोतसांगत्यादिभिःफलानांरूपादिभिर्यथाऽवस्थाविशेषाःकृताःकालेनेतिपूर्वस्यानुषंगः आदिशब्देनतेजोबलकामकौशलादीनामुपादानम् विमतंप्रतिक्षणोत्पत्तिविनाशवत् अवस्थाभेदवत्त्वाद्दीपज्वालादिवदित्यनुमानम् ४३ कथंतर्हिप्रत्यभिज्ञातद्वदेवसादृश्यावलंबिनीत्याह सोयमितिसादृश्यादर्चिषामेवययासोयंदीपइतिप्रत्यभिज्ञायथाचस्रोतसांप्रवाहजलानामेवतदिदंजलमितितथासोयंपुमानितिधीर्गीश्चमृषानृणांबहूनांशरीरिणांमृषाव्यर्थमायुर्येषामविवेकिनांतेषांभवति ४४ ननुकथंदेहाध्यासवतःपुंसःकर्मजन्ममरणानिसंतिनान्यस्येतिव्यवस्थानहिघटतेघटस्यपुरुषभेदेनसत्त्वमसत्त्वंचेति नअज्ञस्यापिवस्तुतस्तदभावादित्याह मास्वस्यनैवाऽत्मनःकर्मणाबीजभूतेनसोप्यज्ञोपिपुमान्जायतेम्रियतेवाकिंत्वयंभ्रांत्याऽजन्मापिजायतइवामरोपिम्रियतइव यथामहाभूततेजोरूपोग्निराकल्पांतमवस्थितोऽपिदारुयोगवियोगाभ्यांजन्मनाशौप्राप्नोतितद्वत् ४५ सिद्धवत्कृत्योक्तावयोवस्थाःप्रपंचयति निषेकोजठरेप्रवेशः गर्भस्तन्मध्येवृद्धिः बाल्यंशिशुत्वमापंचमाब्दात् कौमारमाषोडशाद्वर्षात् ततोयौवनमापंचाशत् ततोवयोमध्यमाषष्टिवर्षात् ४६देहसंबंधाज्जन्ममरणादीनीत्युपपादितमर्थमुपसंहरति एताइति हिस्फुटम् अन्यस्यदेहस्य तनूरवस्थाः गुणसंगात्प्रकृत्यविवेकात्कश्चित्परमेश्वरानुग्रहतःक्वचित्कथंचिज्जहाति अवस्थावतोदेहस्यद्रष्टानासाववस्थावानितिविवेकज्ञानेन४७ ननुतदानींमूर्छितत्वेनजन्ममरणवान्देहोनदृश्यतेत्राऽह आत्मनइति पितृदेहस्यौर्ध्वदेहिकंकुर्वताप्ययदर्शनात्पुत्रदेहस्यचजातकर्मणिजन्मदर्शनादात्मनःस्वस्यदेहस्यापिभवाप्ययावनुमेयौ एवंचदृश्यत्वेसतिभवाप्ययवतांवस्तूनांदेहानामभिज्ञोद्रष्टाद्वयलक्षणोभवाप्ययधर्मकोनभवति ४८

जन्मत्वात्मतयापुंसःसर्वभावेनभूरिद ॥ विषयस्वीकृतिंप्राहुर्यथास्वप्नमनोरथः ३९ स्वप्नंमनोरथंचेत्थंप्राक्तनंनस्मरत्यसौ ॥ तत्रपूर्वमिवाऽत्मानमपूर्वंचानुपश्यति४०इंद्रियायनसृष्टयेदंत्रैविध्यंभातिवस्तुनि॥बहिरंतर्भिदाहेतुर्जनोऽसज्जनकृद्यथा ४१नित्यदाह्यंगभूतानिभवंतिनभवंतिच ॥ कालेनालक्ष्यवेगेनसूक्ष्मत्वात्तन्नदृश्यते ४२ यथाऽर्चिषांस्रोतसांचफलानांवावनस्पतेः ॥ तथैवसर्वभूतानांवयोऽवस्थादयःकृताः ४३ सोऽयंदीपोऽर्चिषांयद्वत्स्रोतसांतादिदंजलम् ॥ सोऽयंपुमानितिनृणांमृषागीर्धीर्मृषायुषाम् ४४ मास्वस्यकर्मबीजेनजायतेसोऽप्ययंपुमान् ॥ म्रियतेवाऽमरोभ्रांत्यायथाऽग्निर्दारुसंयुतः ४५ निषेकगर्भजन्मानिबाल्यकौमारयौवनम् ॥ वयोमध्यंजरामृत्युरित्यवस्थास्तनोर्नव ४६ एतामनोरथमयीर्ह्यन्यस्योच्चावचास्तनूः ॥ गुणसंगादुपादत्तेक्वाचित्कश्चिज्जहातिच ४७ आत्मनःपितृपुत्राभ्यामनुमेयौभवाप्ययौ ॥ नभवाप्ययवस्तूनामभिज्ञोद्वयलक्षणः ४८

एतदेवदृष्टांतेनस्पष्टयति तरोरिति तरुशब्दोनोद्भिज्जमात्रस्योपलक्षणंकिंतुफलपाकांतस्यव्रीह्यादेरित्यर्थः यद्वा तरोरेवांत्यःपरिणामोविपाकः बीजाज्जन्मविपाकात्संयमंनाशंचविद्वान्
द्रष्टातरुद्रष्टा एवंतनोर्द्रष्टाततःपृथक् अतस्तत्रवर्तमानोऽपिभवाप्ययाभ्यांनसंबध्यते ४९ अविवेकिनःसंसारंप्रपंचयति प्रकृतेरितिपंचभिः तत्त्वेनतत्त्वतोऽविविच्य तत्त्वदृष्ट्यास्पर्शेषुवि
षयेषुसंमूढइतिवा ५० गुणभेदेनत्रिविधंतत्रापिचतत्तारतम्येनैकैकत्रद्विविधंसंसारमाह सत्त्वेति ५१ नन्वकर्तुरात्मनःकुतःकर्मभिर्भ्रमणंतत्राऽऽह नृत्यतोगायतोजनान्पश्यन्ननुकरोति तद्ग
तस्वरतालादिगतिंशृंगारकरुणादिरसंचमनस्यनुवर्तयतीत्यर्थः अनुकार्यतेगुणैर्बलादित्यर्थः अनेनदृष्टांतेनदृश्यधर्मौद्रष्टरिस्फुरतीतिदर्शितम् ५२ उपाधिधर्माश्चोपहितेऽवभासंतेइत्यत्र
दृष्टांतमाह यथांऽभसेति तटस्थास्तरवोधावंतइवदृश्यंतेजलेप्रतिबिंबितावाचंचलाइवेति विषयग्राहकेणमनसापरिकल्पिताएवतेषुलावण्यादयोगुणानवस्तुतःसंत्यतोमनोनिबंधनएवसंसा

तरोर्बीजविपाकाभ्यांयोविद्वान्जन्मसंयमौ ॥ तरोर्विलक्षणोद्रष्टाएवंद्रष्टातनोःपृथक् ४९ प्रकृतेरेवमात्मानमविविच्याबुधःपुमान् ॥ तत्त्वेनस्पर्शसंमूढः
संसारंप्रतिपद्यते ५० सत्त्वसंगादृषीन्देवान्रजसासुरमानुषान् ॥ तमसाभूततिर्यक्त्वंभ्रामितोयातिकर्मभिः५१ नृत्यतोगायतःपश्यन्यथैवानुकरोतितान् ॥
एवंबुद्धिगुणान्पश्यन्ननीहोऽप्यनुकार्यते ५२ यथांऽभसाप्रचलतातरवोऽपिचलाइव ॥ चक्षुषाभ्राम्यमाणेनदृश्यतेभ्रमतीवभूः ५३ यथामनोरथधियोवि
षयानुभवोमृषा ॥ स्वप्नदृष्टाश्चदाशार्हतथासंसारआत्मन ५४ अर्थेह्यविद्यमानेऽपिसंसृतिर्ननिवर्तते ॥ ध्यायतोविषयानस्यस्वप्नेनर्थागमोयथा ५५ त
स्मादुद्धवमाभुंक्ष्वविषयानसदिंद्रियैः ॥ आत्माग्रहणनिर्भातंपश्यवैकल्पिकंभ्रमम् ५६ क्षिप्तोऽवमानितोसद्भिःप्रलब्धोऽसूयितोऽथवा ॥ ताडितःसन्निब
द्धोवावृत्त्यावापरिहापितः ५७ निष्ठितोमूत्रितोवाऽज्ञैर्बहुधैवंप्रकंपितः ॥ श्रेयस्कामःकृच्छ्रगतआत्मनाऽऽत्मानमुद्धरेत् ५८ ॥ उद्धवउवाच ॥ यथैवमनुबु
ध्येयंवदनोवदतांवर ॥ सुदुःसहमिमंमन्यआत्मन्यसदतिक्रमम् ५९ विदुषामपिविश्वात्मन्प्रकृतिर्हिबलीयसी ॥ ऋतेत्वद्धर्मनिरतान्शांतांस्तेचरणालया
न् ॥ ६० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

रइत्यभिप्रेत्यग्राहकगुणाग्राह्येऽवभासंतइत्यत्रदृष्टांतमाह चक्षुषेति ५३ भोगस्यापिमिथ्यात्वेदृष्टांतद्वयमाह यथेति यथाएताःप्रसिद्धामनोरथधियःस्वप्नदृष्टाश्चधियोमृषाएवमात्मनोविष
यानुभवःसंसारोमृषा ५४ ननुयदिमृषा तर्हिकिंतन्निवृत्तिश्रमेणातआह अर्थेहीति अस्याऽऽत्मनः ५५ अतोभोगोद्यमोनकर्तव्यइत्याह तस्मादिति ५६ दुःखप्रतीकारोद्यममपिपरित्यज्यप
रमेश्वरनिष्ठेनैवभाव्यमित्याह क्षिप्तइतिद्वाभ्याम् क्षिप्तआक्षिप्तोनुन्नइतिवा प्रलब्धउपहसितः ५७ निष्ठितोनिष्ठीवनविषयीकृतः मूत्रितोमूत्रेणाऽऽर्द्रीकृतःप्रकंपितःपरमेश्वरनिष्ठातःप्रच्या
वितोऽपि कृच्छ्रगतःकृच्छ्रंप्राप्तोऽपि ५८ एवंत्वदुक्तंयथाअनुबुध्येयंतथानोस्मान्सर्वान्प्रतिवद ५९ त्वद्धर्मनिरतान्ऋतेविदुषामप्यसद्भिःकृतमतिक्रममपराधंसुदुःसहंमन्यइत्यन्वयः प्रकृ
तिःस्वभावः ६० निरस्यसर्वसंदेहमेकीकृत्यसुदर्शनम् ॥ प्रकाशितरहस्यंतंभजस्वगुरुमीश्वरम् ॥ १ ॥ ॥ इतिभागवतेमाहापुराणेएकादशस्कंधेटीकायांद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ छ ॥

त्रयोविंशेतिरस्कारसहनोपायईर्यते ॥ भिक्षुगीतप्रकारेणमनसःसंयमोधिया ॥ १ ॥ दुर्जनोपद्रवोनूनंदुःसहोहिमहीयसाम् ॥ अतश्चतुर्भिरध्यायैःसहनोपायवर्णनम्॥ २ ॥तत्रतावदस्मिन्न
ध्यायेभिक्षुगीतयामनोविजयउत्तरस्मिन्प्रकृतिपुरुषविवेकस्तदुत्तरस्मिन्गुणवृत्तिविजयस्ततःपरस्मिन्नैलगीतयाविषयसंगत्यागेनसत्संगइतिक्रमेणोपायाभगवतावर्ण्यंते आशंसितःप्रार्थितो
भृत्यस्यवचःसत्कुर्वंस्तंभृत्यंप्रतिआबभाषे १ तत्रतावदंगीकारतस्तद्वचःसंपूजयति द्वाभ्याम् हेबार्हस्पत्यबृहस्पतेःशिष्यअत्रलोकेससाधुर्नास्तियोदुर्जनोक्तैर्भिन्नंक्षुभितंमनःशमयितुमीश्वरः
स्यात् २ कुतइत्यतआह नेति यथामर्मस्थामर्मस्वेवनित्यंस्थिताः परुषोक्तिरूपाइषवस्तुदंतिव्यथयंतितथाइतरेबाणानतुदंतिअतस्तैस्तथानतप्यतइत्यर्थः ३ तथाऽपिमयावक्ष्यमाणैरुपा
यैःसर्वंसोढुंशक्यमित्यभिप्रायेणेतिहासंप्रस्तौति महद्यथाभवतितथापुण्यमितिहासंगाथांकथयंति ४ ५ सभिक्षुःपूर्वंधनाढ्यःकृच्छ्रार्जितस्यधनस्यनाशेनसंतप्यमानोनिर्विण्णःसन्प्रव्रज्य

बादरायणिरुवाच ॥ सएवमाशंसितउद्धवेनभागवतमुख्येनदाशार्हमुख्यः ॥ सभाजयन्भृत्यवचोमुकुंदस्तमाबभाषेश्रवणीयवीर्यः १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
बार्हस्पत्यसवैनात्रसाधुर्वैदुर्जनेरितैः ॥ दुरुक्तैर्भिन्नमात्मानंयःसमाधातुमीश्वरः २ नतथातप्यतेविद्धःपुमान्बाणैःसुमर्मगैः ॥ यथातुदंतिमर्मस्थाह्यसतां
परुषेषवः ३ कथयंतिमहत्पुण्यमितिहासमिहोद्धव ॥ तमहंवर्णयिष्यामिनिबोधसुसमाहितः ४ केनचिद्भिक्षुणागीतंपरिभूतेनदुर्जनैः ॥ स्मरताधृतियुक्ते
नविपाकंनिजकर्मणाम् ५ अवंतिषुद्विजःकश्चिदासीदाढ्यतमःश्रिया ॥ वार्तावृत्तिःकदर्यस्तुकामीलुब्धोऽतिकोपनः ६ ज्ञातयोऽतिथयस्तस्यवाङ्मा
त्रेणापिनार्चिताः ॥ शून्यावसथआत्माऽपिकालेकामैरनर्चितः ७ दुःशीलस्यकदर्यस्यद्रुह्यंतेपुत्रबांधवाः ॥ दारादुहितरोभृत्याविषण्णानाचरन्प्रियम् ८
तस्यैवंयक्षवित्तस्यच्युतस्योभयलोकतः ॥ धर्मकामविहीनस्यचुक्रुधुःपंचभागिनः९तदवध्यानविस्रस्तपुण्यस्कंधस्यभूरिद॥अर्थोऽप्यगच्छन्निधनंबह्वायास
परिश्रमः १० ज्ञातयोजगृहुःकिंचित्किंचिद्दस्यवउद्धव ॥ दैवतःकालतःकिंचिद्ब्रह्मबंधोर्नृपार्थिवात् ११ सएवंद्रविणेनष्टेधर्मकामविवर्जितः ॥ उपेक्षितश्च
स्वजनैश्चिंतामापदुरत्ययाम् १२ तस्यैवंध्यायतोदीर्घंनष्टरायस्तपस्विनः ॥ खिद्यतोबाष्पकंठस्यनिर्वेदःसुमहानभूत् १३ सचाहेदमहोकष्टंवृथाऽऽत्मामे
ऽनुतापितः ॥ नधर्मायनकामाययस्यार्थायासईदृशः १४ प्रायेणार्थाःकदर्याणांनसुखायकदाचन ॥ इहचाऽऽत्मोपतापायमृतस्यनरकायच १५

भिक्षार्थमटन्दुर्जनैरुपद्रुतःप्रस्तुतोपयोगिनींगाथामगायतेतिवक्तुंतस्यपूर्वचरितमाह अवंतिष्वित्यादिना अवंतिषुमालवेषु वार्ताकृषिवाणिज्यादिरूपावृत्तिर्यस्यकदर्यस्तुस्मृतावुक्तः आ
त्मानंधर्मकृत्यंचपुत्रदारांश्चपीडयन् देवताऽतिथिभृत्यांश्चसकदर्यइतिस्मृतइति ६ तस्ययेज्ञातयोबांधवाअतिथयोऽध्वनीनाश्चतेननार्चिताइत्यर्थः शून्यावसथेधर्मकर्महीनेगृहेदेहेवा ७
८ यक्षाणांवित्तमिवकेवलंरक्षणीयंवित्तंयस्य पंचभागिनःपंचयज्ञदेवताः ९ तेषामवध्यानमनादरस्तेनविस्रस्तोविशीर्णःपुण्यस्यस्कंधोऽर्थलाभमात्रहेतुरंशोयस्य बह्वायासैःकृष्यादिभिः
केवलंश्रमोयस्मिन्सः १० कुतोनिधनमगच्छत्तदाह ज्ञातयइति दैवतोगृहदाहादिना कालतोनिखातधान्यादि नृणांपार्थिवानांचद्वंद्वैक्यम् तस्मात् ११ १२ नष्टरायःनष्टोराअर्थोयस्य
तस्य तपस्विनःसंतप्तस्य १३ मेमया आत्मादेहः वृथावृथैव आत्मानुतापंप्रपंचयति नधर्मायेत्यादिना यस्यईदृशोऽर्थायासस्तेनमया १४ नरकायसत्यप्यर्थेधर्माननुष्ठानात् १५

श्वित्रःश्वेतकुष्ठम् १६ सिद्धेऽप्यर्थेतस्यउत्कर्षेसंवर्धने नाशोपभोगयोर्द्वंद्वैक्यम् नाशेउपभोगेचेत्यर्थः साधनोत्कर्षयोरायासस्ततस्त्रासश्चिंताचनाशेभ्रमइति १७ किंच अर्थप्राप्त्यर्थास्तेया
दयःषडनर्थाःप्राप्तेऽर्थेस्मयादयोव्यसनैःसहनव व्यसनानिस्त्रीद्यूतमद्यविषयाणित्रीणि १८ १९ भेदवैरस्पर्धाःप्रपंचयति द्वाभ्याम् भिद्यंतेस्नेहंत्यजंति कथंभूताः एकास्निग्धाःएकेएकप्राणा
स्तेचतेआस्निग्धाअतिप्रियाश्चेत्यर्थः कुतः काकिणिना पुंस्त्वमार्षम् विंशतिवराटिकाकाकिणीतया २० संरब्धाःक्षुभिताः स्पृधःस्पर्धमानाः २१ इहतावदर्थनिष्ठानामेतेऽनर्थाःपरलो
केऽप्यनर्थाएवतेषामित्याह लब्ध्वेतित्रिभिः मानुष्यंजन्मतत्रापिद्विजाग्र्यतांब्राह्मण्यम् स्वार्थंघ्नंतिआत्महितंनकुर्वंतियेतेयांति २२ अमरप्रार्थ्यतांदर्शयन्नाह स्वर्गेति लोकंदेहम्
अनुषज्जेतआसक्तिंकुर्यात् २३ ऋषयोमनुष्ययज्ञब्रह्मयज्ञयोर्देवताः देवपितृभूतानिइतरेषु ज्ञातयःसगोत्राः बंधवोविवाहादीनांसंबद्धास्तान् अन्यांश्चभागिनोभागार्हान् आत्मा

यशोयशस्विनांशुद्धंश्लाघ्यायेगुणिनांगुणाः ॥ लोभःस्वल्पोऽपितान्हंतिश्वित्रोरूपमिवेप्सितम् १६ अर्थस्यसाधनेसिद्धेउत्कर्षेरक्षणेव्यये ॥ नाशोपभोग
आयासस्त्रासश्चिंताभ्रमोनृणाम् १७ स्तेयंहिंसाऽनृतंदंभःकामःक्रोधःस्मयोमदः ॥ भेदोवैरमविश्वासःसंस्पर्धाव्यसनानिच १८ एतेपंचदशानर्थाह्यर्थमूला
मतानृणाम् ॥ तस्मादनर्थमर्थाख्यंश्रेयोऽर्थीदूरतस्त्यजेत् १९ भिद्यंतेभ्रातरोदाराःपितरःसुहृदस्तथा ॥ एकास्निग्धाःकाकिणिनासद्यःसर्वेऽरयःकृताः
२० अर्थेनाल्पीयसाह्येतेसंरब्धादीप्तमन्यवः ॥ त्यजंत्याशुस्पृधोघ्नंतिसहसोत्सृज्यसौहृदम् २१ लब्ध्वाजन्मामरप्रार्थ्यंमानुष्यंतद्द्विजाग्र्यताम् ॥ तदना
दृत्ययेस्वार्थंघ्नंतियांत्यशुभांगतिम् २२ स्वर्गापवर्गयोर्द्वारंप्राप्यलोकमिमंपुमान् ॥ द्रविणेकोऽनुषज्जेतमर्त्योऽनर्थस्यधामनि २३ देवर्षिपितृभूतानिज्ञा
तीन्बंधूंश्चभागिनः ॥ असंविभज्यचाऽऽत्मानंयक्षवित्तःपतत्यधः २४ व्यर्थयाऽर्थेहयावित्तंप्रमत्तस्यवयोबलम् ॥ कुशलायेनसिध्यंतिजरठःकिंनुसाधये २५
कस्मात्संक्लिश्यतेविद्वान्व्यर्थयाऽर्थेहयाऽसकृत् ॥ कस्यचिन्माययानूनंलोकोऽयंसुविमोहितः २६ किंधनैर्धनदैर्वाकिंकामैर्वाकामदैरुत ॥ मृत्युनाग्रस्यमा
नस्यकर्मभिर्वोतजन्मदैः २७ नूनंमेभगवांस्तुष्टःसर्वदेवमयोहरिः ॥ येननीतोदशामेतांनिर्वेदश्चात्मनःप्लवः २८ सोऽहंकालावशेषेणशोषयिष्येंऽगमात्मनः ॥
अप्रमत्तोऽखिलस्वार्थेयदिस्यात्सिद्धआत्मनि २९ तत्रमामनुमोदेरन्देवास्त्रिभुवनेश्वराः ॥ मुहूर्तेनब्रह्मलोकंखट्वांगःसमसाधयत् ३० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
इत्यभिप्रेत्यमनसाह्यावंत्योद्विजसत्तमः ॥ उन्मुच्यहृदयग्रंथीन्शांतोभिक्षुरभून्मुनिः ३१

नंचासंविभज्यान्नादिभिरसंतर्प्य २४ एवंविमृश्यानुतप्यमानआह व्यर्थयाऽर्थेहयाप्रमत्तस्यममवित्तादिगतमितिशेषः येनवित्तादिनाकुशलाविवेकिनःसिध्यंतिमुच्यंते जरठोवृद्धः२५ अन्य
मपिस्वसदृशंशोचति कस्मादेवमनर्थंविद्वानपिसंक्लिश्यतइति कारणंसंभावयतिकस्यचिदिति २६ ननुनायंमोहितःक्लिश्यतिकिंतुधनादिभिर्भोगादिविधित्सयाऽतआह किंधनैरिति उतपु
नरपि २७ इदानींसंपन्नविवेकःहृष्यन्नाह नूनमितित्रिभिः येनप्रीतेनाऽऽत्मनःप्लवरूपोनिर्वेदश्चभवतिसहरिर्मेनूनंप्रीतइति २८ अंगंशोषयिष्येतपसा यद्वा विद्ययालयंनेष्यामि यदिस्या
त्कालावशेषस्तर्ह्यात्मन्येवसिद्धस्तुष्टःसन् अखिलेस्वार्थेधर्मादिसाधनेऽप्रमत्तःसन् २९ अनुमोदेरन्ननुगृह्णंतु ननुदेवैरनुमोदितोऽपिजरठःस्वल्पेनकालेनकिंसाधयिष्यसितत्राऽऽह मुहूर्तेनेति
३० अभिप्रेत्यनिश्चित्य आवंत्योऽवंतिदेशभवः हृदयग्रंथीनहंकारममकारान् ३१

असंगआसक्तिशून्यः अलक्षितःश्रैष्ठ्यमद्योतयन् ३२ प्रवयसंवृद्धम् अवधूतंमालिनम् पर्यभवन्नवमनिरे हेभद्र परिभूतिभिस्तिरस्कारैः ३३ परिभवानेवदर्शयति केचिदितिसप्तभिः ३४ भोभगवन्गृहाणेतिदर्शितानिसंतिप्रदायपुनश्चाददुः ३५ अन्नेमूत्रयंति मूर्धनिचष्ठीवंतिफूत्कारेणश्लेष्माणंप्रक्षिपंति ३६ ३७ क्षिपंतिनिंदंति निंदामेवाऽऽह एषधर्मध्वजस्त्रिदंडलिंगोपजीवी शठोलोकवंचकः तदेवाऽऽहुःक्षीणवित्तइति ३८ महासारोऽतिबली ३९ दुर्वातयंतितदुपर्यधोवायुंमुंचंति बबंधुःशृंखलैः निरुरुधुःकारागृहादिषु द्विजंशुकसारिकादियथा ४० भौतिकंदुर्जनादिकृतम् दैहिकंज्वरादिनिमित्तम् दैविकंशीतोष्णादिप्रभवम् दिष्टंदैवप्राप्तम् ४१ धर्मात्पातयद्भिःपरिभूतोऽपिसात्त्विकींधृतिमास्थायस्वधर्मएवस्थितइमांवक्ष्यमाणांगाथामगायत सात्त्विकीधृतिश्च “धृत्याययाधारयतेमनःप्राणेंद्रियक्रियाः योगेनाव्यभिचारिण्याधृतिःसापार्थसात्त्विकी”ति ४२ तामेवाष्टादशश्लोकींगाथामाह नायमिति नचाऽऽत्मानापिग्र

सचचारमहीमेतांसंयतात्मेंद्रियानिलः ॥ भिक्षार्थंनगरग्रामानसंगोऽलक्षितोऽविशत् ३२ तंवैप्रवयसंभिक्षुमवधूतमसज्जनाः ॥ दृष्ट्वापर्यभवन्भद्रबह्वीभिः परिभूतिभिः ३३ केचित्त्रिवेणुंजगृहुरेकेपात्रंकमंडलुम् ॥ पीठंचैकेऽक्षसूत्रंचकंथांचीराणिकेचन ३४ प्रदायचपुनस्तानिदर्शितान्याददुर्मुनेः ॥ अन्नंचभैक्ष्यसंपन्नंभुंजानस्यसरित्तटे ३५ मूत्रयंतिचपापिष्ठाःष्ठीवंत्यस्यचमूर्धनि ॥ यतवाचंवाचयंतिताडयंतिनवक्तिचेत् ३६ तर्जयंत्यपरेवाग्भिःस्तेनोऽयमितिवादिनः ॥ बध्नंतिरज्ज्वातंकेचिद्बध्यतांबध्यतामिति ३७ क्षिपंत्येकेऽवजानंतएषधर्मध्वजःशठः ॥ क्षीणवित्तइमांवृत्तिमग्रहीत्स्वजनोज्झितः ३८ अहोएषमहासारोधृतिमान्गिरिराडिव ॥ मौनेनसाधयत्यर्थंबकवद्दृढनिश्चयः ३९ इत्येकेविहसंत्येनमेकेदुर्वातयंतिच ॥ तंबबंधुर्निरुरुधुर्यथाक्रीडनकंद्विजम् ४० एवंसभौतिकंदुःखंदैविकंदैहिकंचयत् ॥ भोक्तव्यमात्मनोदिष्टंप्राप्तंप्राप्तमबुध्यत ४१ परिभूतइमांगाथामगायतनराधमैः ॥ पातयद्भिःस्वधर्मस्थोधृतिमास्थायसात्त्विकीम् ॥ ४२ ॥ द्विजउवाच ॥ नायंजनोमेसुखदुःखहेतुर्नदेवतात्माग्रहकर्मकालाः ॥ मनःपरंकारणमामनंतिसंसारचक्रंपरिवर्तयेद्यत् ४३ मनोगुणान्वैसृजतेबलीयस्ततश्चकर्माणिविलक्षणानि ॥ शुक्लानिकृष्णान्यथलोहितानितेभ्यःसवर्णाःसृतयोभवंति ४४ अनीहआत्मामनसासमीहताहिरण्मयोमत्सखउद्विचष्टे ॥ मनःस्वलिंगंपरिगृह्यकामान्जुषन्निबद्धोगुणसंगतोऽसौ ४५

हादयः मनःपरंकेवलंसुखदुःखयोःकारणंवदंति“मनसाह्येवपश्यतिमनसाशृणोती”त्यादिश्रुतयः ४३ परिवर्तनप्रकारमाह मनइत्यादि गुणान्गुणवृत्तीःसृजति ततश्चतेभ्योगुणेभ्यःशुक्लानिसात्त्विकानि कृष्णानितामसानि लोहितानिराजसानि सवर्णास्तत्तत्कर्मानुरूपाःसृतयोदेवतिर्यङ्नरादिगतयः ४४ तर्हिमनसएवसंसारःस्यान्नात्मनइत्याशंक्याऽऽह अनीहइति अयमर्थः अविद्ययाऽध्यासेनेयमात्मनःसंसृतिर्नतुस्वतः यतस्तद्रहितस्येश्वरस्यसानास्तिकिंतुतद्वतोजीवस्यैवेति तदेवाऽऽह मनसासमीहमानेनसहनियंतृत्वेनवर्तमानोऽपिपरमात्माअनीहस्तत्क्रियासंगरहितः यतोहिरण्मयोविद्याशक्तिप्रधानः यतोमत्सखः ममजीवस्यसखाँनियंता अतउदुच्चैर्विचष्टे अतिरोहितज्ञानेनकेवलंपश्यतीत्यर्थः असौपुनरहंजीवःस्वलिंगंस्वस्मिन्नात्मनिलिंगयतिद्योतयतिसंसारमितितथातन्मनःपरिगृह्याऽऽत्मत्वेनस्वीकृत्यमनसोगुणैःकर्मभिःसंगतःसंबद्धोगुणसंगाद्वाकामान्जुषन्निबद्धइति ४५

अतोमनोनिग्रहेकृतेसर्वंकृतंस्यात्तंविनातुसर्वंव्यर्थमित्याह दानमितिद्वाभ्याम् स्वधर्मोनित्यनैमित्तिकः सद्व्रतान्येकादश्युवासादीनि अन्यानिचयावंतिकर्माणि एतेसर्वेवउपाया मनोनिग्रह
लक्षणोंऽतोनिष्ठाफलंयेषांतेतथा ननुज्ञानांगत्वंतेषांप्रसिद्धंतत्राऽऽह मनसःसमाधिर्निग्रहएवपरोयोगोज्ञानम् ४६ अतोयस्यमनःसमाहितंभवतितस्यकिंकृत्यमस्तिवदेत्यपरंप्रत्युपदिशान्नि
वस्वयमेवाऽऽह असंयतंविक्षिप्तंचेत् यद्वा विनश्यदालस्यादिनालीयमानंचेद्भवेत्तर्ह्येभिर्दानादिभिःकिमपरंप्रयोजनंस्यान्नकिंचिदित्यर्थः ४७ नन्वितरेंद्रियजयःप्रयोजनंस्यान्नेत्याहमनोव
शइति देवाइंद्रियाणितदधिष्ठातारोवा भीष्मोयोगिनामपिभयंकरोमनोलक्षणोदेवः कुतः सहसोबलादपिबलिनोऽपिवासहीयान्बलवान् अतस्तंयोवशवर्तिनंकुर्यात्सएवदेवदेवःसर्वेंद्रियजे
ताभवितानान्यःतथाचश्रुतिः "मनसोवशेसर्वमिदंबभूवनान्यस्यमनोवशमन्वियाय भीष्मोहिदेवःसहसःसहीयानि"ति४८अतोऽसह्यारागादयोवेगायस्यतम् अतएवारुंतुदंअरुर्मर्मतत्तुदाति
व्यथयतीत्यरुंतुदस्तम् तत्नोतिच्छेदः तंनविजित्याजित्वाततत्ततोयेकेचिन्मर्त्यैःकैश्चिदसद्विग्रहंकुर्वंति तत्रचानुकूलप्रतिकूलादीनन्यान्मित्रादीन्कुर्वंतितेमूढाइत्यर्थः ४९ ततश्चानेनप्रका
रेणसंसारेभ्रमंतीत्याह देहमिति मनोमात्रपरिकल्पितमिमंस्वदेहमहमितिपुत्रादिदेहंचममेतिस्वीकृत्य तमसिसंसारे ५० तदेवंमनसएवदुःखकारणत्वमुपपाद्येदानींजनादीनांषण्णामकार

दानंस्वधर्मोनियमोयमश्चश्रुतंचकर्माणिचसद्व्रतानि ॥ सर्वेमनोनिग्रहलक्षणांताःपरोहियोगोमनसःसमाधिः ४६ समाहितंयस्यमनःप्रशांतंदानादिभिःकिंव
दतस्यकृत्यम् ॥ असंयतंयस्यमनोविनश्यद्दानादिभिश्चेदपरंकिमेभिः ४७ मनोवशेऽन्येह्यभवंस्मदेवामनश्चनान्यस्यवशंसमेति ॥ भीष्मोहिदेवःसहसःसही
यान्युंज्याद्वशेतंसहिदेवदेवः ४८ तंदुर्जयंशत्रुमसह्यवेगमरुंतुदंतन्नविजित्यकेचित् ॥ कुर्वंत्यसद्विग्रहमत्रमर्त्यैर्मित्राण्युदासीनरिपून्विमूढाः ४९ देहंमनो
मात्रमिमंगृहीत्वाममाहमित्यंधधियोमनुष्याः ॥ एषोऽहमन्योऽयमितिभ्रमेणदुरंतपारेतमसिभ्रमंति ५० जनस्तुहेतुःसुखदुःखयोश्चेत्किमात्मनश्चात्रह
भौमयोस्तत् ॥ जिह्वांक्वचित्संदशतिस्वदद्भिस्तद्वेदनायांकतमायकुप्येत् ५१ दुःखस्यहेतुर्यदिदेवतास्तुकिमात्मनस्तत्रविकारयोस्तत् ॥ यदंगमं
गेननिहन्यतेक्वचित्क्रुध्येतकस्मैपुरुषःस्वदेहे ५२ आत्मायदिस्यात्सुखदुःखहेतुःकिमन्यतस्तत्रनिजस्वभावः ॥ नह्यात्मनोऽन्यद्यदितन्मृषास्या
त्क्रुध्येतकस्मान्नसुखंनदुःखम् ५३

णत्वंप्रपंचयति जनस्त्वितिषड्भिः अत्रचास्मिन्नपिपक्षेआत्मनःकिंनकिंचित् सुखदुःखकर्मत्वंतत्कर्तृत्वंचेत्यर्थः कुतइत्यतआह हनिश्चितं भौमयोर्विकारयोर्देहयोस्तन्नत्वात्मनः अमूर्तस्याक्रि
यस्यचहननादिषुकर्मत्वकर्तृत्वानुपपत्तेः तथाऽपिदुःखमात्मपर्यवसाय्येवेतिचेदेवमपिपरमात्मनउभयत्राप्येकत्वान्नकोपविषयोऽस्तीतिस्वदृष्टांतेनदर्शयति जिह्वामिति ५१ यदिदेवताअस्तु
नामतत्रापिपक्षआत्मनःकिम् यतोविकारयोर्विक्रियमाणयोर्द्वयोर्वस्तुतद्धस्तेनमुखेऽभिहतेतेनवाहस्तेदष्टेतदभिमानिनोर्वह्नींद्रयोरेवतन्नत्वाविक्रियस्यानहंकारस्यचाऽऽत्मनःदेवातानांचसर्वदेहे
ष्वभेदान्नकोपविषयोऽस्तीतिस्वदेहदृष्टांतमाह यद्यदा अंगंदेवताधिष्ठानंहस्तमुखादि अतएवपूर्वत्रदेवताऽनधिष्ठानरूपभूविकारदंतोदाहरणम् ५२ आत्मनःसुखदुःखाद्याकारपरिणामोऽ
तःसएवयदिहेतुःस्यात्तत्रतस्मिन्पक्षेअन्यतःकिंनकिंचिदन्यतोभवति यस्मैकुप्येदित्यर्थः यतोनिजएवस्वभावःसःनन्वात्मनस्तथापरिणामोऽन्यनिमित्तोभवत्यतोऽस्तिकोपविषयइतिचेत्तत्रा
ऽह नहीति आत्मव्यतिरिक्तंनास्त्येव यदिस्यादस्तीतिप्रतीयेत तर्हितन्मृषैवातःकस्माद्धेतोःक्रुध्येतयतोनास्तिनिमित्तंनचसुखंदुःखंचेत्यर्थः ५३

ग्रहपक्षेऽप्यजस्याऽऽत्मनःकिं यतोजन्यतइतिजनोदेहस्तस्यैवजन्मलग्नापेक्षयाद्वादशाष्टमादिराशिस्थास्तेसुखदुःखयोर्निमित्तंभवंति किंच अंतरिक्षस्थैर्ग्रहैस्तत्रस्थस्यग्रहस्यैवपादार्धादि
दृष्ट्यादिभेदैःपीडांवदंतिदैवज्ञानतुग्रहकोणादिषुस्थितस्यतद्दृष्ट्यगोचरस्यपुरुषस्य ग्रहगतैवतुपीडातल्लग्नोत्पन्नेदेहेतस्याभिमानाद्भवति अतःपुरुषस्ततोग्रहाद्देहाच्चान्यःकस्मैक्रुध्येत ५४
कर्महेतुश्चेदस्त्वित्यसूयोपगमः कर्मैवनास्तिकुतस्तस्यहेतुत्वमिति तदाह हियस्मात्कर्मएकस्यजडाजडत्वेसतिस्यात् जडत्वाद्विकारित्वोपपत्तेः अजडत्वाच्चहितानुसंधानतःप्रवृत्तिसंभवा
त् अचिज्जडोदेहोऽतस्तस्यप्रवृत्तिर्नसंभवति पुरुषस्तुसुपर्णःशुद्धज्ञानस्वरूपोऽतःकस्मैक्रुध्येत यतःसुखदुःखयोर्मूलभूतंकर्मैवनास्तीति ५५ तत्रकालपक्षेऽप्यात्मनःकिं यतोऽसौकालात्मकएव
ब्रह्मांशत्वात् स्वांशस्यस्वतःपीडानास्तीत्यत्रदृष्टांतः नाग्नेर्हेतोस्तदंशस्यज्वालादेस्तापोदाहतोनाशोऽस्ति तत्रोपाधिभूतकाष्ठांशदाहान्नाशःस्यादितिदृष्टांतांतरमाह हिमस्यतच्छैत्यं
तदंशस्यतुषारकणस्यनाशकंनस्यादित्यर्थः किंच आस्तामंशत्वंवस्तुतःपरएवायंनचपरस्यद्वंद्वंसुखदुःखादिकमस्तीति ५६ तदेवंषडेतेहेतवःप्रसिद्धानिरस्ताःयदिकश्चिद्धेत्वंतरमुद्भावयेत्त

ग्रहानिमित्तंसुखदुःखयोश्चेत्किमात्मनोऽजस्यजनस्यतेवै ॥ ग्रहैर्ग्रहस्यैववदंतिपीडांक्रुध्येतकस्मैपुरुषस्ततोऽन्यः ५४ कर्मास्तुहेतुःसुखदुःखयोश्चेत्किमा
त्मनस्तद्धिजडाजडत्वे ॥ देहस्त्वचित्पुरुषोऽयंसुपर्णःक्रुध्येतकस्मैनहिकर्ममूलम् ५५ कालस्तुहेतुःसुखदुःखयोश्चेत्किमात्मनस्तत्रतदात्मकोऽसौ ॥
नाग्नेर्हितापोनहिमस्यतत्स्यात्क्रुध्येतकस्मैनपरस्यद्वंद्वम् ५६ नकेनचित्क्वापिकथंचनास्यद्वंद्वोपरागःपरतःपरस्य ॥ यथाऽहमःसंसृतिरूपिणःस्यादेवंप्रबु
द्धोनबिभेतिभूतैः ५७ एतांसआस्थायपरात्मनिष्ठामध्यासितांपूर्वतमैर्महर्षिभिः ॥ अहंतरिष्यामिदुरंतपारंतमोमुकुंदांघ्रिनिषेवयैव ५८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
निर्विद्यनष्टद्रविणोगतक्लमःप्रव्रज्यगांपर्यटमानइत्थम् ॥ निराकृतोऽसद्भिरपिस्वधर्मादकंपितोऽमूंमुनिराहगाथाम् ५९ सुखदुःखप्रदोनान्यःपुरुषस्या
ऽऽत्मविभ्रमः ॥ मित्रोदासीनरिपवःसंसारस्तमसःकृतः ६० तस्मात्सर्वात्मनातातनिग्रहाणमनोधिया ॥ मय्यावेशितयायुक्तएतावान्योगसंग्रहः ६१
यएतांभिक्षुणागीतांब्रह्मनिष्ठांसमाहितः ॥ धारयन्श्रावयन्शृण्वन्द्वंद्वैर्नैवाभिभूयते ६२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेभिक्षुगी
तानामत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

दपिवस्तुमहिमापेक्षायांनसंभवतीत्याह नकेनचिदिति नन्वपरोऽक्षःकथमपह्नूयतेतत्राऽऽह यथेतिसंसृतिमविद्यमानामेवरूपयतिप्रकाशयतीतितथातस्यअहमोऽहंकारस्ययथास्यान्नतथा
परतःप्रकृतेःपरस्याऽऽत्मनोद्वंद्वसंबंधःअहंकारनिमित्तोऽसौनवास्तवइत्यर्थः एवंप्रबुद्धोयःसभूतैःकृत्वानबिभेति ५७ अतोऽहमपितथैवपरमात्मनिष्ठतयातरिष्यामीत्याह एतामिति सोऽ
हमित्यन्वयः नन्वियंनिष्ठैवकथंभवेत्तदाहमुकुंदेति ५८ प्रस्तावेनसहगाथाऽर्थंसंक्षेपतोदर्शयतिद्वाभ्याम् इत्थंनष्टद्रविणोनिर्विद्यगतक्लमःप्रव्रज्यगांपर्यटन्नसद्भिर्निराकृतोऽपिस्वधर्मादकंपि
तःसन्मुनिरमूंगाथामगायतेत्यन्वयः ५९ मित्रोदासीनरिपवःसर्वोऽपिसंसारस्तमसोऽज्ञानतआत्मनोमनसोविभ्रममात्रःकृतोनतात्त्विकइत्यर्थः ६० उक्तंद्वंद्वसहनोपायमुपसंहरति तस्मा
दिति ६१ मनोनिग्रहाशक्तोऽप्येतच्छ्रवणादिनिष्ठस्तत्फलंप्राप्नोतीत्याह यइति द्वंद्वैःसुखदुःखादिभिः ६२ भिक्षुगीतंमिषंकृत्वाभक्तचित्तगतंहरिः ॥ मोहांनिघ्नन्निहाभातिपरमानंदरूपतः
॥ १ ॥ इत्येकादशस्कंधेटीकायांत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

चतुर्विंशेतुसांख्येनमनोमोहोनिवार्यते ॥ आत्मनःसर्वभावानामागमापायचिंतया॥ १ ॥ स्वपदद्वंद्वभक्तानामद्वंद्वत्वायसंयमम् ॥ चित्तस्योक्त्वापुनःकृष्णःसांख्यमत्राऽऽहतत्कृते ॥ २ ॥
अद्वितीयात्परमात्मनोमाययाप्रकृतिपुरुषद्वारासर्वंद्वैतमुदेतिपुनस्तत्रैवलीयतइत्यनुसंदधानस्यद्वंद्वभ्रमोनिवर्ततइतिवक्तुंसांख्यंप्रस्तौति अथेति पूर्वैःकपिलादिभिर्विनिश्चितम् वैकल्पिकंभे
दनिमित्तम् भ्रमंसुखदुःखादिरूपम् १ अथोशब्दःकात्स्न्र्ये ज्ञानंद्रष्टातेनदृश्यःकृत्स्नोऽप्यर्थश्चाविकल्पितंविकल्पशून्यमेकमेव ब्रह्मण्येवलीनमासीदित्यर्थः कदेत्यपेक्षायामाह अयुगेयुगेभ्य
पूर्वम् प्रलयइत्यर्थः तथाआदौयत्कृतयुगंतस्मिंश्चान्यदापियदाविवेकानिपुणाजनाभवंतितदाऽपि तेषांभेदास्फूर्तेः २ तद्बृहद्ब्रह्मवाङ्मनोऽगोचरंयथाभवतितथा मायादृश्यंफलंतत्प्रकाश
स्तद्रूपेणमायाविलासरूपेणवाद्विधाऽभूत् ३ तयोर्द्विधाभूतयोरंशयोर्मध्येउभयात्मिकाकार्यकारणरूपिणी ४ अभवन्नभिव्यक्ताबभूवुःमयापरमेश्वरेण जीवादृष्टप्रयुक्तत्वात्सृष्टेःपुरुषानुमत
त्वम् यद्वा स्वस्यैवप्रकृतीक्षणरूपायापुरुषावस्थातदनुमतेनतद्द्वारेणेत्यर्थः ५ सूत्रंक्रियाशक्तिमान्प्रथमोविकारः ततोमहान्ज्ञानशक्तिः नन्वयंमहानेवप्रथमोविकारःप्रसिद्धस्तत्राऽऽह स
चज्ञानक्रियागर्भत्वात्सूत्रेणसंयुतोनपृथक् एकमेवतत्त्वंक्रियाज्ञानशक्तिभ्यांद्विधोच्यतइत्यर्थः विमोहनोजीवस्यभ्रमहेतुःसजातः ६ यतस्तन्मात्रादीनांकारणम् मनःशब्देनदेवानामप्युपल

श्रीभगवानुवाच ॥ अथतेसंप्रवक्ष्यामिसांख्यंपूर्वैर्विनिश्चितम् ॥ यद्विज्ञायपुमान्सद्योजह्याद्वैकल्पिकंभ्रमम् १ आसीज्ज्ञानमथोअर्थएकमेवाविकल्पित
म् ॥ यदाविवेकनिपुणाआदौकृतयुगेऽयुगे २ तन्मायाफलरूपेणकेवलंनिर्विकल्पितम् ॥ वाङ्मनोऽगोचरंसत्यंद्विधासमभवद्बृहत् ३ तयोरेकतरोह्यर्थःप्र
कृतिःसोभयात्मिका ॥ ज्ञानंत्वन्यतमोभावःपुरुषःसोऽभिधीयते ४ तमोरजःसत्त्वमितिप्रकृतेरभवन्गुणाः ॥ मयाप्रक्षोभ्यमाणायाःपुरुषानुमतेनच ५
तेभ्यःसमभवत्सूत्रंमहान्सूत्रेणसंयुतः ॥ ततोविकुर्वतोजातोयोऽहंकारोविमोहनः ६ वैकारिकस्तैजसश्चतामसश्चेत्यहंत्रिवृत् ॥ तन्मात्रेंद्रियमनसांकारणं
चिदचिन्मयः ७ अर्थस्तन्मात्रिकाज्जज्ञेतामसादिंद्रियाणिच ॥ तैजसाद्देवताआसन्नेकादशचवैकृतात् ८ मयासंचोदिताभावाःसर्वेसंहत्यकारिणः ॥ अं
धमुत्पादयामासुर्ममायतनमुत्तमम् ९ तस्मिन्नहंसमभवमंडेसलिलसंस्थितौ ॥ ममनाभ्यामभूत्पद्मंविश्वाख्यंतत्रचाऽऽत्मभूः १०

क्षणम् चिदचिन्मयश्चिदाभासव्याप्तत्वादुभयग्रंथिरूपइतिजीवोपाधित्वंदर्शितम्यद्यपि तस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतइत्यादिश्रुतेरन्नमयंहिसौम्यमनइत्यादिश्रुतेश्चप्रथमंभूतानि
जायंते तेभ्यश्चापंचीकृतेभ्यःप्राणादिक्रमेणसमष्ट्यात्मकंलिंगशरीरंपंचीकृतेभ्यश्चब्रह्मांडंतस्मिन्वैराजस्तदंतर्यामीलीलाविग्रहःक्षीराब्धिशायीश्रीनारायणस्तन्नाभिपद्मेचवैराजस्यभोगावि
ग्रहश्चतुराननस्ततोयथाऽवसरमन्येषांजीवानामाविर्भावइतिप्रातिप्रक्रियातथाऽपिचित्तापिचित्ताभिव्यक्तिपूर्वकोऽहंकारस्ततोभूतेंद्रियादिव्यवहारइत्येतावतामहदादिक्रमेणसृष्टिरुच्यते त
थाचोक्तम् मृल्लोहविस्फुलिंगाद्यैःसृष्टिचर्याचोदिताऽन्यथा उपायःसोऽवताराययनास्तिभेदःकथंचनेति ७ तस्मात्त्रिविधात्त्रिविधप्रपंचोत्पत्तिंदर्शयति अर्थइति तन्मात्रिकाच्छब्दादितन्मा
त्रकारणात्तामसात्तद्द्वाराअर्थोमहाभूतरूपोजज्ञेबभूव भूतानामावरणस्वभावत्वात् इंद्रियाणिदशतैजसाद्राजसात् तेषांप्रवृत्तिस्वभावत्वात् वैकृतात्सात्विकाद्देवताः दिग्वातार्कप्रचेतोऽश्वि
वह्नींद्रोपेंद्रमित्रकाः चंद्रश्चेत्येकादश चशब्दान्मनश्च तेषांप्रकाशस्वभावत्वात् ८ ममवैराजांतर्यामिणः ९ सलिलेसंस्थितिर्यस्यतत्सलिलसंस्थातितस्मिन्सलिलसंस्थितावंडेश्रीनारायण
रूपोलीलाविग्रहेणसमभवंस्थितइत्यर्थः विश्वाख्यंलोककारणभतम् तत्रचाऽऽत्मभूश्चतुराननरूपभोगविग्रहेणपुनर्वैराजएवतस्मिन्नाविर्भूतइत्यर्थः १०

रजसायुक्तोमदनुग्रहात्तपसाऽसृजत् भूरतलादिसहिता भुवःअंतरिक्षलोकः स्वःस्वर्लोकः महर्लोकादेरप्युपलक्षणम् ११ लोकसृष्टिप्रयोजनमाह देवानामितिसार्धेन ओकोनिवासः पदं स्थानम् त्रितयात्परंमहर्लोकादि १२ भूमेरधःअतलादि एवंव्यवस्थायांकारणमाहसार्धेन त्रिलोक्यांपातालादिसहितायाम् १३ योगादितारतम्येनयथोत्तरंमहर्लोकादयःमद्गाति वैकुंठलोकः १४ तत्रतुमद्गतिव्यतिरेकेणेतरागतयश्चंचलाइत्याहवैराग्यार्थम् मयाकालशक्तिनाधात्रापरमेश्वरेणकर्मफलप्रदेनहेतुभूतेनगुणप्रवाहेसंसारेउन्मज्जत्यासत्यलोकमुत्तमागतीः प्राप्नोतिपुनर्निमज्जत्यास्थावरंनीचागतीःप्राप्नोति १५ सृष्टिनिरूपणस्याद्वितीयात्मप्रतिपत्त्यर्थत्वात्तत्प्रातिपादनायकारणेनकार्यस्यव्याप्तिमाह अणुरिति उभयेनसंयुक्तोव्याप्तः तदेवाऽऽह प्रकृत्येति १६ इदानींकार्यस्यकारणात्मतांदर्शयति यस्यकार्यस्यआदिःकारणमंतोलयस्थानंवतस्यमध्यंमध्यावस्थाऽपिसएव वैप्रसिद्धंमृत्सुवर्णादिषु अतएवाव्यभिचारित्वात्सएव सन्नेतरः अलंतर्हिमिथ्याभूतकार्यसृष्ट्यातत्राऽऽह विकारइति तैजसाःकटककुंडलादयःपार्थिवाघटशरावादयश्चयथेति १७ नन्वेवंतर्हिस्वकार्यप्रतिमहदादीनामप्याद्यंतरूपत्वात्सत्वं स्यात्तत्राऽऽह यदिति यद्रूपमुपादायोपादानकारणतयास्वीकृत्यपूर्वःकारणरूपोमहदादिर्भावःअपरमहंकारादिकंभावंविकुरुतेसृजति यथापिंडोमृदमुपादायस्वयंनिमित्तभूतोघटंसृज

सोऽसृजत्तपसायुक्तोरजसामदनुग्रहात् ॥ लोकान्सपालान्विश्वात्माभूर्भुवःस्वरितित्रिधा ११ देवानामोकआसीत्स्वर्भूतानांचभुवःपदम् ॥ मर्त्यादीनांचभू
र्लोकःसिद्धानांत्रितयात्परम् १२ अधोऽसुराणांनागानांभूमेरोकोऽसृजत्प्रभुः ॥ त्रिलोक्यांगतयःसर्वाःकर्मणांत्रिगुणात्मनाम् १३ योगस्यतपसश्चैवन्या
सस्यगतयोऽमलाः ॥ महर्जनस्तपःसत्यंभक्तियोगस्यमद्गतिः १४ मयाकालात्मनाधात्राकर्मयुक्तमिदंजगत् ॥ गुणप्रवाहएतस्मिन्नुन्मज्जतिनिमज्जति
१५ अणुर्बृहत्कृशःस्थूलोयोयोभावःप्रसिध्यति ॥ सर्वोऽप्युभयसंयुक्तःप्रकृत्यापुरुषेणच १६ यस्तुयस्यादिरंतश्चसवैमध्यंचतस्यसन् ॥ विकारोव्यवहा
रार्थोयथातैजसपार्थिवाः १७ यदुपादायपूर्वस्तुभावोविकुरुतेपरम् ॥ आदिरंतोयदायस्यतत्सत्यमभिधीयते १८ प्रकृतिर्ह्यस्योपादानमाधारःपुरुषःपरः ॥
सतोऽभिव्यंजकःकालोब्रह्मतत्त्रितयंत्वहम् १९ सर्गःप्रवर्ततेतावत्पौर्वापर्येणनित्यशः ॥ महान्गुणविसर्गार्थःस्थित्यंतोयावदीक्षणम् २०

तितद्वत् सएवसन्नितिपूर्वस्यानुषंगः कथंतर्हिमृत्तिकेत्येवसत्यमित्यादिश्रुतिस्तत्राऽऽह आदिरिति यद्यदायस्याऽदिरंतश्चविवक्ष्यतेतदातत्सत्यमित्यभिधीयतेश्रुत्या परमकारणात्मनः सत्यत्वविवक्षयेत्यर्थः १८ ननुतथाऽऽपिप्रकृतिपुरुषकालानामकार्यभूतानांभिन्नत्वात्कथमद्वितीयतातत्राऽऽह प्रकृतिरिति अस्यसतःकार्यस्योपादानंयाप्रकृतिःप्रसिद्धायश्चतस्याआधारोधिष्ठातापरःपुरुषोयश्चगुणक्षोभेणाभिव्यंजकःकालस्तत्त्रितयंब्रह्मरूपोऽहमेवनतुपृथक् प्रकृतेःशक्तित्वात्पुरुषकालयोरवस्थारूपत्वात् १९ एवंतावत्कालत्रयेऽप्यव्यभिचारित्वाद्ब्रह्मैवसत्यमितिवक्तुंतस्यसृष्टिकारणत्वेनादौसत्त्वमुक्त्वामध्येऽपितस्यैवसत्त्वमुपपाद्यांतेऽप्यबाधित्वेनसत्यत्त्वंदर्शयिष्यन्सर्गप्रवाहरूपायाःस्थितेरवधिमाह सर्गइति महान्बहुलःपौर्वापर्येणपितृपुत्रादिरूपेण नित्यशःअविच्छेदेन किमर्थंप्रवर्ततेतदाह गुणेषुदेहेषुविविधतयासृज्यतइतिगुणविसर्गोजीवस्तदर्थस्तद्भोगप्रयोजनः किंपर्यंतंप्रवर्तते यावत्स्थितेरंतःसोऽपिकिमवधिस्तत्राऽऽहयावदीक्षणंपरमेश्वरस्यतावत् २०

प्रलयंनिरूपयति विराड्ब्रह्मांडंमयाकालात्मनाआसाद्यमानोव्याप्यमानोलोकानामहरहःकल्पाःसृष्टिप्रलयाविविधाःकल्पंतेयस्मिंस्तान्वास्वस्मिन्विकल्पयतीतिसतथाभूतोऽपिपंचत्वरूपायविशेषायविभागायकल्पतेयोग्योभवति पंचानांभूतानामैक्यरूपस्तेषांपृथग्भावापत्त्यानश्यतीत्यर्थः २१ तत्रतस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतःआकाशाद्वायुः वायोरग्निःअग्नेरापः अद्भ्यःपृथिवीपृथिव्याओषधयः ओषधीभ्योऽन्नम् अन्नात्पुरुषइतिश्रुत्युक्तसृष्टिक्रमप्रातिलोम्येनलयमाह अन्नइति मर्त्यंशरीरंयेनोपाचितंतस्मिन्नन्नेशतवर्षायामनावृष्टौक्षीणेसतितत्रैवलीयतइत्यर्थः अन्नंधानासुबीजमात्रावशेषंभवतीत्यर्थः धानाभूमौ उत्पानप्ररोहंतीत्यर्थः भूमिर्गंधेसंवर्तकादित्यशोषितासंकर्षणमुखाग्निनादग्धाचसतीभूतसूक्ष्मरूपगंधमात्रावशेषाभवति २२ गंधःशतवार्षिक्यावृष्ट्याप्लाव्यमानोऽप्सुलीयते एवमेवापोज्योतिषाशोष्यमाणारसमात्रावशेषाभवंतिततोरसोपित'स्मिन्लीयतेज्योतिश्चवायुनाभिभूयमानंरूपमात्रंसत्तस्मिन्लीयते २३ वायुश्चकालप्रेरितेनांबरेणग्रस्तःस्पर्शमात्रःसंस्तस्मिन् अंबरंचभूतादिनाऽहंकारेणग्रस्यमानंशब्दतन्मात्रेतदेवंतामसाहंकारकार्यस्यशब्दपर्यंतंलयमुक्त्वाराजसाहंकारकार्यस्याप्याह इंद्रियाणिस्वयोनिष्विातिस्वप्रवर्तकदेवतासु तेषांप्रवृत्तिस्वभावत्वात्प्रवृत्तेश्चदेवताधीनत्वात्तासुलयइतिवाचोयुक्तिः वस्तुतस्तुस्वकारणेराजसाहंकारेलयोऽभिप्रेतः २४ योनिरित्युद्देश्यगतत्वादेकत्वमविवक्षितम् योनयोदेवतास्तुमनसि कुतः ईश्वरेनियंतरि मनोवशेऽन्येह्यभवंस्मदेवाइत्युक्तत्वात् इंद्रियलयोक्तएवात्राप्यभिप्रायः मनश्चदेवताभिःसहवैकारिकेऽहंकार

विराण्मयाऽऽसाद्यमानोलोककल्पविकल्पकः ॥ पंचत्वायविशेषायकल्पतेभुवनैःसह २१ अन्नेप्रलीयतेमर्त्यमन्नंधानासुलीयते ॥ धानाभूमौप्रलीयंतेभू
मिर्गंधेप्रलीयते २२ अप्सुप्रलीयतेगंधआपश्चस्वगुणेरसे ॥ लीयतेज्योतिषिरसोज्योतीरूपेप्रलीयते २३ रूपंवायौसचस्पर्शेलीयतेसोऽपिचांबरे ॥ अं
बरंशब्दतन्मात्रइंद्रियाणिस्वयोनिषु २४ योनिर्वैकारिकेसौम्यलीयतेमनसीश्वरे ॥ शब्दोभूतादिमप्येतिभूतादिर्महतिप्रभुः २५ सलीयतेमहान्स्वेषुगु
णेषुगुणवत्तमः ॥ तेऽव्यक्तेसंप्रलीयंतेतत्कालेलीयतेऽव्यये २६ कालोमायामयेजीवेजीवआत्मनिमय्यजे ॥ आत्माकेवलआत्मस्थोविकल्पापायलक्षणः २७
एवमन्वीक्षमाणस्यकथंवैकल्पिकोभ्रमः ॥ मनसोहृदितिष्ठेतव्योम्नीवार्कोदयेतमः २८

इत्यर्थःतामसाहंकारकार्यावशेषितस्यशब्दस्यलयमाहशब्दोभूतादिंतामसाहंकारमप्येतितस्मिन्लीयतइत्यर्थः भूतादिरित्युपलक्षणम् त्रिविधोप्यहंकारोमहतिजडांशंविहायज्ञानाक्रियाशक्तिमात्ररूपोभवतिकथंभूतःप्रभुःसमर्थःसर्वजगन्मोहकत्वात् २५ सचमहान्स्वकारणेषुगुणेषु ज्ञानक्रियाशक्तिमत्त्वाद्गुणवत्तमस्तादृग्भावंविहायगुणमात्ररूपोभवति तेऽव्यक्तेप्रकृतौ साम्यावस्थागच्छंतीत्यर्थः तदव्यक्तंकालेकालाधीनत्वात्तेनैकीभूयावतिष्ठते अव्ययेउपरतवृत्तौ २६ मायामयेमायाप्रवर्तकेज्ञानमयेवाअतएवजीवयतीतिजीवस्तस्मिन्महापुरुषेअयंभावःविश्वस्रष्टुर्महापुरुषस्योपकरणरूपःकालोवृत्त्यंशेनसृज्यश्चातस्तदात्मनावतिष्ठतइति तदुक्तंसप्तमे'कालंचरंतंसृजतीशआश्रयंप्रधानपुंभ्यांनरदेवसत्यकृदि'ति दशमेच 'योऽयंकालस्तस्यतेऽव्यक्तबंधोचेष्टामाहुश्चेष्टतेयेनविश्वम् निमेषादिर्वत्सरांतोमहीयांस्तंत्वेशानंक्षेमधामप्रपद्य'इतिजीवआत्मनि प्रकृतेर्लीनत्वेनप्रतियोग्यभावात्परिपूर्णत्वेनसद्रूपेणावतिष्ठतेआत्माचाऽऽत्मस्थएवनान्यत्रलीयतेयतःकेवलोनिरुपाधिःतत्रहेतुः विकल्पापायाभ्यांविश्वोत्पत्तिप्रलयाभ्यांलक्ष्यतोधिष्ठानत्वेनावाधित्वेनवेतितथासः २७ अस्यकथनस्यप्रस्तुतोपयोगमाह एवमितिमनसः कथंभेदनिमित्तोभ्रमःस्यात् जातोकथंहृदितिष्ठेत् २८

उपसंहरति एषइति २९ प्रत्यक्षमिवयेनेदंदर्शितंतत्त्वमात्मनः ॥ सांख्यप्रख्यानतस्तस्मैहरयेगुरवेनमः ॥ १ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेटीकायांचतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥ छ ॥ पंचविंशेस्वनैर्गुण्यप्रतिपत्त्यैनिरूप्यते ॥ चित्तप्रभवसत्त्वादिगुणवृत्तिरनेकधा ॥ १ ॥ प्रकृतिपुरुषविवेकज्ञानवतोऽपियावत्प्रयत्नविशेषेणगुणत्रयवृत्तिजयोनस्यान्नतावद्द्वंद्वोपरमोऽतस्तज्जयोपायगुणवृत्तिनिरूपणार्थमाहगुणानामिति सहमिश्रीभूयवर्तमानाःसमिश्राःनसमिश्राअसमिश्रास्तेषांविभक्तानांगुणानांमध्येयेनगुणेनयथायादृशोभवेत्तदिदंकथयतोमत्तोनिबोधेत्यर्थः ॥१॥ तत्रसत्त्ववृत्तीराह शमइति शमोमनोनिग्रहः दमोबाह्येंद्रियनिग्रहः तितिक्षासाहिष्णुत्वम् ईक्षाविवेकः तपःस्वधर्मवर्तित्वम् स्मृतिःपूर्वापरानुसंधानम् तुष्टिर्यथालाभसंतोषः त्यागोव्ययशीलता अस्पृहाविषयेषुवैराग्यम् श्रद्धाआस्तिक्यंगुर्वादिषु ह्रीरनुचितेकर्मणिलज्जातेषामनवलोकनम् दयादानम् दयदानगतिरक्षणेष्वितिस्मरणात् आदिशब्देनार्जवविनयादि स्वानिर्वृतिरात्मरतिः २ रजसोवृत्तीराह कामोऽभिलाषःईहाव्यापारःमदोदर्पः तृष्णालाभेसत्यप्यसंतोषः स्तंभोगर्वः आशीर्धनाद्यभिलाषेणदेवतादिप्रार्थनम् भिदाअहमन्यइतिभेदबुद्धिः सुखंविषयभोगः मदोत्साहोमदेनयुद्धाद्याभिनिवेशः यशःप्रीतिस्तुतिप्रियता हास्यमुपहासः वीर्यंप्रभावाविष्कारः बलेनोद्यमोन्यायेनोद्यमःसात्त्विकएव ३ तमोवृत्तीराह क्रोधइति

एषसांख्यविधिःप्रोक्तःसंशयग्रंथिभेदनः ॥ प्रतिलोमानुलोमाभ्यांपरावरदृशामया ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ गुणानामसमिश्राणांपुमान्येनयथाभवेत् ॥ तन्मेपुरुषवर्येदमुपधारयशंसतः १ शमोदमस्तितिक्षेक्षातपःसत्यंदयास्मृतिः ॥ तुष्टिस्त्यागोऽस्पृहाश्रद्धाह्रीर्दयादिःस्वनिर्वृतिः २ कामईहामदस्तृष्णास्तंभआशीर्भिदासुखम् ॥ मदोत्साहोयशःप्रीतिर्हास्यंवीर्यंबलोद्यमः ३ क्रोधोलोभोऽनृतंहिंसायाञ्चादंभःक्लमःकलिः ॥ शोकमोहौविषादार्तीनिद्राशाभीरनुद्यमः ४ सत्त्वस्यरजसश्चैतास्तमसश्चानुपूर्वशः ॥ वृत्तयोवर्णितप्रायाःसन्निपातमथोशृणु ५ सन्निपातस्त्वहमितिममेत्युद्धवयामतिः ॥ व्यवहारःसन्निपातोमनोमात्रेंद्रियासुभिः ६ धर्मेचार्थेचकामेचयदाऽसौपरिनिष्ठितः ॥ गुणानांसन्निकर्षोऽयंश्रद्धारतिधनावहः ७ प्रवृत्तिलक्षणेनिष्ठापुमान्यर्हिगृहाश्रमे ॥ स्वधर्मेचानुतिष्ठेतगुणानांसमितिर्हिसा ८

क्रोधोऽसहिष्णुता लोभोव्ययपराङ्मुखता अनृतमशास्त्रीयंप्रमाणमितिभाषणम् हिंसाद्रोहः याञ्चाप्रार्थना दंभोधर्मध्वजित्वम् क्लमःश्रमः कलिःकलहः शोकमोहौअनुशोचनंभ्रमश्चविषादार्तीदुःखंदैन्यंच निद्रातंद्रा आशामेइदंभविष्यतीत्यन्वीक्षा भीर्भयम् अनुद्यमोजाड्यम् ४ अनुपूर्वशःक्रमेणैताःश्लोकत्रयोक्तावर्णितप्रायाः अन्याअप्यूह्याइतिभावः ५ विभक्तानांगुणानांवृत्तयोवर्णितामिश्राणामाह सन्निपातइतित्रिभिः अहंममेतिममतानुषक्तसर्ववृत्तिसामानाधिकारण्यदर्शनात्सन्निपातजत्वम् अहंशांतःकामीक्रोधीत्यादि तथाममशांतिरस्तिकामःक्रोधइत्यादिद्रष्टव्यम् तत्पूर्वकःसर्वोव्यवहारश्चसन्निपातकार्यमित्याह व्यवहारइतिअत्रहेतुः मनश्चमात्राणिचेंद्रियाणिचासवश्चतैः मनआदीनांसात्त्विकतामसराजसत्वात्तैर्व्यवहारःसन्निपातजइतिभावः ६ असौपुरुषोयदाधर्मादिषुपरिनिष्ठितोभवतितदाऽयंत्रिषुनिष्ठारूपःसन्निकर्षःसन्निपातकार्यम् धर्मादीनांसत्त्वतमोरजःकार्यत्वाद्विषयतःसन्निपातजत्वमुक्तम् फलतश्चतथात्वमाह श्रद्धारतिधनानिसत्त्वरजस्तमोमयान्यावहतीतितथा ७ धर्मनिष्ठायामेवसन्निपातंदर्शयति प्रवृत्तिलक्षणेकाम्यधर्मेयदापुंसोनिष्ठाभवति तथापुमान्यदागृहाश्रमएवासक्तस्तिष्ठेत् अनुपश्चात्स्वधर्मेचनित्यनैमित्तिकेतिष्ठेत्साऽपिसमितिःसन्निपातः हियस्मात्काम्यधर्मगृहासक्तिस्वधर्मारजस्तमःसत्वमयाइत्यर्थः ८

तदेवंमिश्रामिश्रगुणवृत्तीःप्रदर्श्यैदानींपुमान्येनयथाभवेदितियदुक्तंतद्दर्शयातिपुरुषमितित्रिभिः ९ १० हिंसांशत्रुमरणादिकमाशास्ययोभजेत्तंतामसंविद्यात् एतैर्गुणैरेवंभूतोभवतीतिता
त्पर्यार्थः ११ ननुतवापिगुणवशेनकर्तृत्वाविशेषात्केनविशेषेणत्वंसेव्योजीवस्तुसेवकइतिनियमोयतोमांभजेतेतिवारंवारमुच्यतेतत्राऽऽह सत्त्वमिति जीवस्यैवनमे कुतः यताश्चित्तजाःजीवो
पाधौचित्तेऽभिव्यज्यंतेऽतोयैःसएवबध्यते कीदृशः भूतानांदेहरूपाणामन्येषांचमध्येसज्जमानः अहंत्वसज्जमानोगुणानियंतृत्वेनसृष्ट्यादिकर्ताऽपिनित्यमुक्तोऽतोमहान्विशेषइतिभावः य
द्वा भूतानामपंचीकृतानांयत्कार्यभूतंचित्तम् अन्नमयंहिसौम्यमनइतिश्रुतेः तत्प्रभवाः अतोभूतोपहितस्यजीवस्यैवेति अन्यत्समानम् १२ तदेवंमिश्रामिश्रगुणकार्याणिप्रदर्श्यैदानीमेकै
कगुणोद्रेककार्याणिदर्शयति यदेतिसप्तदशभिः यदेतरौगुणौजयेदभिभवेत् भास्वरंप्रकाशकम् विशदंस्वच्छम् शिवंशांतम् शिवत्वविशदत्वभास्वरत्वानांयथाक्रमंसुखधर्मज्ञानहेतुत्वात्तदातै
र्युज्येत आदिशब्दाच्छमदमादिभिश्च १३ तमःसत्वंचकर्मभूतम् रजःकर्तृ संगंसंगहेतुः भिदाभेदहेतुः बलंप्रवृत्तिस्वभावम् अतःसंगहेतुत्वाद्यशसाश्रियायुज्यते तत्कामःपुमान्भवतीत्यर्थः
भिदाहेतुत्वाद्दुःखेनयुज्येत द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः बलहेतुत्वात्कर्मणायुज्येत १४ यदारजःसत्त्वंचकर्मभूतंतमःकर्तृजयेत् मूढंविवेकभ्रंशकम् लयमावरणात्मकम् जडमनुद्यमात्मकम्

पुरुषंसत्त्वसंयुक्तमनुमीयाच्छमादिभिः ॥ कामादिभीरजोयुक्तंक्रोधाद्यैस्तमसायुतम् ९ यदाभजतिमांभक्त्यानिरपेक्षःस्वकर्मभिः ॥ तंसत्त्वप्रकृतिंविद्यात्पु
रुषंस्त्रियमेववा १० यदाआशिषआशास्यमांभजेतस्वकर्मभिः ॥ तंरजःप्रकृतिंविद्याद्धिंसामाशास्यतामसम् ११ सत्त्वंरजस्तमइतिगुणाजीवस्यनैवमे ॥
चित्तजायैस्तुभूतानांसज्जमानोनिबध्यते १२ यदेतरौजयेत्सत्त्वंभास्वरंविशदंशिवम् ॥ तदासुखेनयुज्येतधर्मज्ञानादिभिःपुमान् १३ यदाजयेत्तमःसत्त्वंरजः
संगंभिदाबलम् ॥ तदादुःखेनयुज्येतकर्मणायशसाश्रिया १४ यदाजयेद्रजःसत्त्वंतमोमूढंलयंजडम् ॥ युज्येतशोकमोहाभ्यांनिद्रयाहिंसयाऽऽशया १५
यदाचित्तंप्रसीदेतइंद्रियाणांचनिर्वृतिः ॥ देहेऽभयंमनोसंगंतत्सत्त्वंविद्धिमत्पदम् १६ विकुर्वन्क्रिययाचाधीरनिर्वृत्तिश्चचेतसाम् ॥ गात्रास्वास्थ्यंमनोभ्रांतं
रजएतैर्निशामय १७ सीदच्चित्तंविलीयेतचेतसोग्रहणेऽक्षमम् ॥ मनोनष्टंतमोग्लानिस्तमस्तदुपधारय १८ एधमानेगुणेसत्त्वेदेवानांबलमेधते ॥ असुरा
णांचरजसितमस्युद्धवरक्षसाम् १९ सत्त्वाज्जागरणंविद्याद्रजसास्वप्नमादिशेत् ॥ प्रस्वापंतमसाजंतोस्तुरीयंत्रिषुसंततम् २०

अतोमूढत्वाच्छोकमोहाहिंसाभिर्लयत्वान्निद्रयाजडत्वादुद्यमाभावेनकेवलमाशयायुज्येतेतिद्रष्टव्यम् जनइतिपाठेलयात्मकमेवानिद्राशयोर्हेतुः १५ किंच यदाचित्तंप्रसीदेतस्वच्छंभवेत्
निर्वृतिरुपरतिः तत्तदामत्पदंमदुपलब्धिस्थानंसत्त्वमुद्रिक्तंविद्धि १६ यदापुनःक्रिययाविकुर्वन्विकारंप्राप्नुवन्आधीर्भवति आसमंताद्विक्षिप्ताधीर्यस्यसः चेतसांबुद्धींद्रियाणामनिर्वृत्तिरनुप
रतिः गात्राणिकर्मेंद्रियाणितेषामस्वास्थ्यंविकाराधिक्यंमनोभ्रांतंचंचलंतदारजउत्कटंनिशामयजानीहीति १७ यदासीदत्तिरोभवच्चेतसोग्रहणेचिदाकारपरिणामेऽक्षमंसच्चित्तंविलीयेत
मनोऽपिसंकल्पात्मकंनष्टंलीनम् तमोऽज्ञानंग्लानिर्विषादश्चभवति तत्तदातमउत्कटमुपधारयविद्धि १८ किंच एधमानइति इंद्रियाण्येवानिवृत्तिप्रवृत्तिमोहस्वभावानिदेवासुररक्षांसि यद्वा
प्रसंगादाधिदैविकानांगुणानामुत्कर्षकार्याण्युक्तानीतिज्ञेयम् ;१९ गुणोत्कर्षतोऽवस्थाभेदंदर्शयाति सत्वादिति प्रसंगान्निर्गुणावस्थामाह तुरीयंचतुर्थमवस्थांतरंनामत्रिषुजागरणादिषुसंतत
मेकरूपमात्मतत्त्वमेवेत्यर्थः २०

गुणोत्कर्षद्वारेणतत्तत्कर्मफलनिष्ठांदर्शयाति उपर्युपरीति ब्राह्मणावेदानुष्ठानयुक्ताः आब्रह्मणइतिपाठेब्रह्मलोकमभिव्याप्य आमुख्यात्स्थावरानभिव्याप्य अंतरचारिणोमनुष्याएवभवंति
२१ देहादुत्क्रांतिकालीनगुणोत्कर्षफलमाह सत्त्वेवृद्धेसतिप्रलीनामृताः रजोलयाः रजसिप्रवृद्धेसतिलयोयेषांते एवंतमोलयाइत्यपि निर्गुणाइत्यत्रतुलयशब्दानुपादानाज्जीवंतोऽपिनिर्गुणा
श्चेन्मामेवयांतीत्यर्थः २२ इदानींगुणोत्कर्षकृतमेवतत्तत्फलसाधनकर्मत्रैविध्यमाह मदर्पणंमत्प्रीत्युद्देशेनकृतंनिष्फलंकेवलंदासभावेनैवकृतंयन्निजंकर्मनित्यादितत्सात्त्विकम् फलंसंकल्प्य
तेऽस्मिंस्तत् हिंसाप्रायंहिंसोद्देशेनकृतंहिंसाबहुलंच आदिशब्दाद्दंभमात्सर्यादिकृतम् २३ इदानींसगुणनिर्गुणभेदेनज्ञानादीनांचातुर्विध्यमाह कैवल्यंदेहादिव्यतिरिक्तात्मविषयम् वैक
ल्पिकंदेहाद्यव्यतिरिक्तात्मविषयंयत्तद्रजोराजसम् प्राकृतंबालमूकादिज्ञानतुल्यम् मन्निष्ठंपरमेश्वरविषयम् २४ वनंविविक्तत्वात्सात्त्विकोवासः भगवन्निकेतनंतुसाक्षात्तदाविर्भावान्निर्गुणंस्था
नम् २५ कारकःकर्ता असंगीअनासक्तः रागांधोऽत्यभिनिवेशवान् स्मृतिविभ्रष्टोऽनुसंधानशून्यः मदपाश्रयोमदेकशरणः सहिनिरहंकारत्वान्निर्गुणः २६ अधर्मेधर्मइतियाश्रद्धा २७

**उपर्युपरिगच्छंतिसत्त्वेनब्राह्मणाजनाः ॥ तमसाऽधोऽधआमुख्याद्रजसांऽतरचारिणः २१ सत्त्वेप्रलीनाःस्वर्यांतिनरलोकंरजोलयाः ॥ तमोलयास्तुनिरयं
यांतिमामेवनिर्गुणाः २२ मदर्पणंनिष्फलंवासात्त्विकंनिजकर्मतत् ॥ राजसंफलसंकल्पंहिंसाप्रायादितामसम् २३ कैवल्यंसात्त्विकंज्ञानंरजोवैकल्पिकंचयत् ॥
प्राकृतंतामसंज्ञानंमन्निष्ठंनिर्गुणंस्मृतम् २४ वनंतुसात्त्विकोवासोग्रामोराजसउच्यते ॥ तामसंद्यूतसदनंमन्निकेतंतुनिर्गुणम् २५ सात्त्विकःकारकोऽसंगीरा
गांधोराजसःस्मृतः ॥ तामसःस्मृतिविभ्रष्टोनिर्गुणोमदपाश्रयः २६ सात्त्विक्याध्यात्मिकीश्रद्धाकर्मश्रद्धातुराजसी ॥ तामस्यधर्मेयाश्रद्धामत्सेवायांतुनिर्गु
णा २७ पथ्यंपूतमनायस्तमाहार्यंसात्त्विकंस्मृतम् ॥ राजसंचेंद्रियप्रेष्ठंतामसंचार्तिदाशुचि २८ सात्त्विकंसुखमात्मोत्थंविषयोत्थंतुराजसम् ॥ तामसंमो
हदैन्योत्थंनिर्गुणंमदपाश्रयम् २९ द्रव्यंदेशःफलंकालोज्ञानंकर्मचकारकः ॥ श्रद्धाऽवस्थाकृतिर्निष्ठात्रैगुण्यःसर्वएवहि ३० सर्वेगुणमयाभावाःपुरुषाव्यक्त
धिष्ठिताः ॥ दृष्टंश्रुतमनुध्यातंबुद्ध्यावापुरुषर्षभ ३१ एताःसंसृतयःपुंसोगुणकर्मनिबंधनाः ॥ येनेमेनिर्जिताःसौम्यगुणाजीवेनचित्तजाः ३२**

पथ्यंहितम् पूतंशुद्धम् अनायस्तमनायासतःप्राप्तम् आहार्यंभक्ष्यभोज्यादि इंद्रियाणांप्रेष्ठंभोगकालेसुखदंकट्वम्ललवणादि आर्तिदाशुचिदैन्यकरमशुद्धंच चशब्दान्मान्निवेदितंनिर्गुणमित्य
भिप्रेतम् २८ आत्मोत्थंसुखम् मदपाश्रयमित्यपित्वंतत्पदार्थविषयत्वेनज्ञानवदेवद्रष्टव्यम् २९ उक्तंसंसारहेतुभूतंत्रैगुण्यमुपसंहरतिद्वाभ्याम् द्रव्यंपथ्यपूतादि देशोवनग्रामादिः फलंसा
त्त्विकंसुखमित्यादि कालोयदाभजेतमांभक्त्यायदेतरौजयेदित्यादिनायोऽर्थादुक्तः ज्ञानंकैवल्यंसात्त्विकंज्ञानमित्यादि कर्ममदर्पणमित्यादि कारकःसात्त्विकःकारकोऽसंगीत्यादिः
श्रद्धासात्त्विक्याध्यात्मिकीत्यादिः अवस्थासत्त्वाज्जागरणमित्यादिः आकृतिरुपर्युपरिगच्छंतीत्यादिनोक्तादेवत्वादिरूपा निष्ठासत्त्वेप्रलीनाःस्वर्यांतीत्यादिनोक्तःस्वर्गादिः एवंस
र्वोऽप्ययंभावस्त्रैगुण्यस्त्रिगुणात्मकः ३० नकेवलमेषएवकिंतुयावंतःपुरुषाव्यक्ताधिष्ठितास्तेसर्वेभावागुणमयाएव तत्प्रपंचःदृष्टमिति ३१ इदानीमुक्तंत्रैगुण्यस्यसंसारहेतुत्वमनुवदंस्तन्निर्जया
न्मोक्षइत्याह एताइतिसार्धेन येनानिर्जिताःसपश्चादविक्षितेनभक्तियोगेनमन्निष्ठःसन्मद्भावायमोक्षायप्रपद्यतेयोग्योभवति ३२

तस्माद्विवेकिनामिदमेवयुक्तमित्याह तस्मादिति ज्ञानविज्ञानयोःसंभवोयस्मिंस्तमिमंनरदेहम् ३३ भजनप्रकारमाह निःसंगइतिसार्धेन ३४ सत्त्वसंसेवया सात्त्विकान्येवसेवेतपुमान्सत्त्वविवृद्धयेइतिप्रागुक्तया नैरपेक्ष्येणोपशमात्मकेनसत्त्वेनैव ३५ एवंचसतिमांप्राप्नोतीत्याह संपद्यतइति जीवंजीवत्वकारणंलिंगशरीरम् मांप्राप्तस्यनपुनःसंसारइत्याह जीवइति नबहिर्विषयभोगेननांतरस्तत्स्मरणेन ३६ गुणकृतामनुसंसरणप्रथामजितपुण्यकथाकथनादिभिः ॥ धुनुतभक्तिरसेनविवेकिनोनहिपुनःसुलभंजनुरीदृशम् ॥ १ ॥ इत्येकादशेटीकायांपंचविंशोध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ षड्विंशेयोगनिष्ठायाविघातादुष्टसंगतः ॥ साधुसंगेनतन्निष्ठापराकाष्ठेतिवर्ण्यते ॥ १ ॥ योगिनोयोगविभ्रंशःसंगतःसंभवेदिति ॥ सर्वथातान्निवृत्त्यर्थमैलगीतंवितन्यते ॥ २ ॥ निःसंगोमांभजेद्विद्वानप्रमत्तोजितेंद्रियइत्युक्तंतत्रविपक्षेऽनर्थंकथयिष्यन्जीवन्मुक्तस्यापितर्हिसंगोदुर्वारइत्यनर्थःस्यादित्याशंक्योक्तानुवादपूर्वकंपरिहरति सार्धाभ्याम् मल्लक्षणंमत्स्वरूपंलक्ष्यतेयेनतमिमंनरदेहंलब्ध्वामद्धर्मेभक्तिलक्षणेआस्थितःसन्नात्मस्थमात्मन्येवनियंतृत्वेनस्थितंपरमानंदरूपमात्मानंमांसमुपैतिसम्यक्प्राप्नोति १ नचैवंभूतस्यविषयसंगोनामास्तीत्याह गुणमय्येति गुणमयीयाजीवयोनिर्जीवोपाधिस्तयाविमुक्तोगुणेषुवर्तमानोऽपितैर्नयुज्यतेसंगंनप्राप्नोति अत्रहेतुः अवस्तुभिः नन्ववस्तुभिरप्यन्येयुज्यमानादृश्यंतेतत्राऽऽह

भक्तियोगेनमन्निष्ठोमद्भावायप्रपद्यते ॥ तस्माद्देहमिमंलब्ध्वाज्ञानविज्ञानसंभवम् ३३ गुणसंगंविनिर्धूयमांभजंतुविचक्षणाः ॥ निःसंगोमांभजेद्विद्वानप्रमत्तोजितेंद्रियः ३४ रजस्तमश्चाभिजयेत्सत्त्वसंसेवयामुनिः ॥ सत्त्वंचाभिजयेद्युक्तोनैरपेक्ष्येणशांतधीः ३५ संपद्यतेगुणैर्मुक्तोजीवोजीवंविहायमाम् ॥ जीवोजीवविनिर्मुक्तोगुणैश्चाशयसंभवैः ॥ मयैवब्रह्मणापूर्णोनबहिर्नांतरश्चरेत् ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेपंचविंशोऽध्यायः २५ ॥ ७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मल्लक्षणमिमंकायंलब्ध्वामद्धर्मआस्थितः ॥ आनंदंपरमात्मानमात्मस्थंसमुपैतिमाम् १ गुणमय्याजीवयोन्याविमुक्तोज्ञाननिष्ठया ॥ गुणेषुमायामात्रेषुदृश्यमानेष्ववस्तुतः ॥ वर्तमानोऽपिनपुमान्युज्यतेवस्तुभिर्गुणैः २ संगंनकुर्यादसतांशिश्नोदरतृपांक्वचित् ॥ तस्यानुगस्तमस्यंधेपतत्यंधानुगांऽधवत् ३ ऐलःसम्राडिमांगाथामगायतबृहच्छ्रवाः ॥ उर्वशीविरहान्मुह्यन्निर्विण्णःशोकसंयमे ४ त्यक्त्वाऽऽत्मानंव्रजंतींतांनग्नउन्मत्तवन्नृपः ॥ विलपन्नन्वगाज्जायेघोरेतिष्ठेतिविक्लवः ५ कामानतृप्तोनुजुषन्क्षुल्लकान्वर्षयामिनीः ॥ नवेदयांतीर्नायांतीरुर्वश्याकृष्टचेतनः ६ ऐलउवाच ॥ अहोमेमोहविस्तारःकामकश्मलचेतसः ॥ देव्यागृहीतकंठस्यनायुःखंडाइमेस्मृताः ७

अवस्तुत्वेनदृश्यमानेषु २ तथाऽपिसंगंवर्जयेदित्याह संगमिति असतांलक्षणमाह शिश्नोदरेतर्पयंतीति शिश्नोदरतृपस्तेषांक्वचित्कदाचिदपि आस्तांतावद्बहूनांसंगःकिंतुतस्यैकस्याप्यनुगोऽनुवर्तीअंधमनुगच्छतियोंऽधस्तद्वत् ३ अत्रेतिहासमाह ऐलःपुरूरवाः सम्राट्चक्रवर्ती बृहच्छ्रवःकीर्तिर्यस्यसः उर्वशीविरहात्प्रथमंमुह्यन्पश्चात्कुरुक्षेत्रेतांसमागम्यगंधर्वदत्तेनाग्निनादेवानिष्ट्वापुनरुर्वशीलोकंप्राप्यशोकसंयमेशोकापगमेसतिततोनिर्विण्णःसन्निमांगाथामगायतेतिनवमस्कंधानुसारेणद्रष्टव्यम् ४ प्राक्तनींमोहावस्थामाह त्यक्त्वेति आत्मानंराजानंत्यक्त्वाअथवाशय्यायामात्मानंत्यक्त्वाव्रजंतीम् घोरेतिष्ठेति‘हयेजायेमनसातिष्ठघोरेवचांसिमिश्राकृणवावहैनु ननौमंत्राअनुदितासएतेमयस्करन्परतरेचनाहन्नि’त्यवेमंत्रैर्विलपन् ५ वैक्लव्येकारणमाह कामानिति वर्षाणांयामिनीरात्रीर्यांतीरपयांतीः अयांतीरागामिनीः उर्वश्याआकृष्टाचेतनायस्यसः ६ तस्यगंधर्वलोकेप्राप्तस्यबहुकालमुर्वशीसंभोगानंतरंनिर्विण्णस्यगाथामाह अष्टादशभिः तत्राष्टभिरनुतापःप्रपंच्यते अहोइति यतोमयाइमेअहोरात्ररूपाआयुःखंडानस्मृताः ७

तदेवाऽऽह नाहमिति अभिनिर्मुक्तोमयिरममाणेऽस्तंगतोऽभ्युदितोवासूर्यइति अमुयाउर्वश्यावंचितः बतखेदे उतापि वर्षपूगानामपिगतान्यहानिनवेदेति ८ येनसंमोहेन आत्मादेहः
क्रीडामृगवदधीनः ९ ननुप्रणयकुपितायाअनुनयार्थमधीनतायुक्तैव सत्यम् नत्वत्रतदस्तीत्याह सपरिच्छदंराज्यादिसहितमीश्वरंचक्रवर्तिनंतृणमिवत्यक्तायांतीमप्यन्वगममनुगतोऽस्मि
१० किंच ममप्रभावाद्यभिमानोवृथैवेत्याह कुतस्तस्यमेतेजोबलम् खरोयथापादताडितोऽपिखरीमनुगच्छतितद्वत् ११ एवंभूतस्यसर्वसाधनंव्यर्थमित्याह किमिति त्यागेनसंन्यासेन
विविक्तेनएकांतसेवया मौनेनवाङ्नियमेन १२ अनुतप्तःसन्नात्मानंनिंदतिद्वाभ्याम् स्वार्थस्येति अकोविदमज्ञातारम् गोखरवत्गौरिवखरइवेति १३ अधरासवंसेवमान
स्याऽऽत्मभूर्मनासिजःपुनःपुनरुद्भवन् १४ एवमष्टभिर्निर्वेदोनिरूपितइदानींतस्यविवेकमाहदशभिः पुंश्चल्येति अयंभावः कर्मभिर्दैवानिष्टाद्दुःखमेवप्राप्तोऽस्म्यतःपरमेश्वरमेवभजेय
मिति १५ परमेश्वरप्रसादंविनादेवैरुपदिष्टादपिवेदवाक्यान्मोहोननिवर्ततइत्याह बोधितस्यापीति देव्याउर्वश्यासूक्तवाक्येनयथार्थवचनेन ‘पुरूरवोमामृथामाप्रतप्तोमात्वावृकासोअ

नाहंवेदाभिनिर्मुक्तःसूर्योवाभ्युदितोऽमुया ॥ मुषितोवर्षपूगानांबताहानिगतान्युत ८ अहोमेआत्मसंमोहोयेनाऽऽत्मायोषितांकृतः ॥ क्रीडामृगश्चक्रवर्ती
नरदेवशिखामणिः ९ सपरिच्छदमात्मानंहित्वातृणमिवेश्वरम् ॥ यांतींस्त्रियंचान्वगमंनग्नउन्मत्तवद्रुदन् १० कुतस्तस्यानुभावःस्यात्तेजईशत्वमेववा ॥
योऽन्वगच्छंस्त्रियंयांतींखरवत्पादताडितः ११ किंविद्ययाकिंतपसाकिंत्यागेनश्रुतेनवा ॥ किंविविक्तेनमौनेनस्त्रीभिर्यस्यमनोहृतम् १२ स्वार्थस्या
कोविदंधिङ्मांमूर्खंपंडितमानिनम् ॥ योऽहमीश्वरतांप्राप्यस्त्रीभिर्गोखरवज्जितः १३ सेवतोवर्षपूगान्मेउर्वश्याअधरासवम् ॥ नतृप्यत्यात्मभूःकामोवह्नि
राहुतिभिर्यथा १४ पुंश्चल्याऽपहृतंचित्तंकोऽन्वन्योमोचितुंप्रभुः ॥ आत्मारामेश्वरमृतेभगवंतमधोक्षजम् १५ बोधितस्यापिदेव्यामेसूक्तवाक्येन
दुर्मतेः ॥ मनोगतोमहामोहोनापयात्यजितात्मनः १६ किमेतयानोपकृतंरज्ज्वावासर्पचेतसः ॥ रज्जुस्वरूपाविदुषोयोऽहंयदजितेंद्रियः १७ कायंमलीम
सःकायोदौर्गंध्याद्यात्मकोऽशुचिः ॥ क्वगुणाःसौमनस्याद्याह्यध्यासोऽविद्ययाकृतः १८ पित्रोःकिंस्वंनुभार्यायाःस्वामिनोऽग्नेःश्वगृध्रयोः ॥ किमात्मनःकिं
सुहृदामितियोनावसीयते १९ तस्मिन्कलेवरेऽमेध्येतुच्छनिष्ठेविषज्जते ॥ अहोसुभद्रंसुनसंसुस्मितंचमुखंस्त्रियः २०

शिवासउक्षन् नवैस्त्रैणानिसख्यानिसंतिसालावृकाणांहृदयान्येता’इत्येनन १६ पूर्वंपुंश्चल्यापहृतंचित्तमित्यादिनातस्याअपकारोनुस्मृतइदानींममैवायमपराधइत्याह किमेतयेति नो
ऽस्माकंकामिनामेतयाकिमपकृतंनकिंचिदपि यथारज्जुस्वरूपाविदुषोरज्जुद्रष्टुःपुंसस्तस्यांसर्पकल्पनयाखिद्यतोऽपिरज्वाकिमपिनापकृतंतद्वत् यद्यस्माद्योऽहमेवंभूतःसएवाजितेंद्रियत्वाद
पराधीत्यर्थः १७ ननुतथाऽपिसैवसौगंध्यप्रेमादिगुणैः संमोहमूलमित्याशंक्यतेऽपिस्वमतिपरिकल्पिताएवेत्याहचतुर्भिः कायमिति मलीमसोऽतिमलिनः सुमनसांकुसुमानामिवगंधसौ
कुमार्यादिसौमनस्यंशोभनमनोभावोवा १८ ममत्वमपितास्मिन्पारिकल्पितमेवेत्याह पित्रोःकिंस्वंकायःजनकत्वात् नुवितर्के भार्यायावाभोगप्रदत्वात् अत्रानुपयुक्तमप्येतयान्वयतुल्यत्वा
दुक्तम् स्वामिनोवाधीनत्वात् अग्नेर्वाअंत्येष्ट्यांतदाहुतित्वात् श्वगृध्रयोर्वाभक्ष्यत्वात् किंवाऽऽत्मनः तत्कृतशुभाशुभभागित्वात् सुहृदांवाउपकारित्वात् एवंयोननिश्चीयते १९ तुच्छा
कृमिविड्भस्मलक्षणानिष्ठाअंतोयस्यतास्मिन्कायेकलेवरेप्रियत्वेनगृहीते विषंगमेवाऽऽह अहोइति सुनसंशोभननासिकम् २०

अतोगुणारोपेणरममाणामादृशाःकृमितुल्याइत्याह त्वगादिसंहतौतत्संघातेदेहे विण्मूत्रादिसंहतौरमतांकृमीणांवा २१ यद्यप्येवंबीभत्सितातएवास्त्रियोऽथाऽपिनोपसज्जेतावलोकनाद
नाऽपिसंगंनकुर्यात् अर्थविद्विवेकी अत्रहेतुः विषयेति २२ ननुकचिन्निमीलितनयनादेरपिमनःक्षोभोदृश्यते सत्यम् सोऽपिपूर्वदर्शनादिकंविनानभवतीत्याहअदृष्टादिति भावात्पदार्था
त् भावोमनःक्षोभः अतःप्राणानिंद्रियाण्यसंप्रयुंजतोनियच्छतःस्तिमितंनिश्चलंसत् २३ इंद्रियैःकृत्वा अविश्रब्धोऽविश्वसनीयःमादृशामविवेकिनाम् २४ फलितमाहद्वाभ्याम् एवमि
ति नृपेषुदेवेषुचदीव्यतीतितथा २५ उक्तिभिर्हितोपदेशैरितितीर्थदेवादिसंगादपिसत्संगःश्रेयानितिदर्शयति २६ सतांलक्षणमाहसंतइति विशेषणाष्टकस्ययथेष्टंहेतुहेतुमद्भावः २७
नचतेषूपदेशापेक्षाऽपितुकेवलंतत्सन्निधिरेवतारयतीत्याह तेष्वितिसप्तभिः २८ श्रवणादिभिरेवमत्पराः श्रद्दधानाश्चसंतोभक्तिंविंदंति २९ ३० विभावसुमाग्निंसेवमानस्य अप्येति

त्वङ्मांसरुधिरस्नायुमेदोमज्जाऽस्थिसंहतौ ॥ विण्मूत्रपूयेरमतांकृमीणांकियदंतरम् २१ अथाऽपिनोपसज्जेतस्त्रीषुस्त्रैणेषुचार्थवित् ॥ विषयेंद्रियसंयो
गान्मनःक्षुभ्यतिनान्यथा २२ अदृष्टादश्रुताद्भावान्नभावउपजायते ॥ असंप्रयुंजतःप्राणान्शाम्यतिस्तिमितंमनः २३ तस्मात्संगोनकर्तव्यःस्त्रीषुस्त्रै
णेषुचेंद्रियैः ॥विदुषांचाप्यविश्रब्धःषड्वर्गःकिमुमादृशाम् २४ श्रीभगवानुवाच ॥ एवंप्रगायन्नृपदेवदेवःसउर्वशीलोकमथोविहाय ॥ आत्मानमात्मन्यवगम्य
मांवैउपारमज्ज्ञानविधूतमोहः २५ ततोदुःसंगमुत्सृज्यसत्सुसज्जेतबुद्धिमान् ॥ संतएतस्यच्छिंदंतिमनोव्यासंगमुक्तिभिः २६ संतोनपेक्षामच्चित्ताः
प्रशांताःसमदर्शिनः ॥ निर्ममानिरहंकारानिर्द्वंद्वानिष्परिग्रहाः २७ तेषुनित्यंमहाभागमहाभागेषुमत्कथाः ॥ संभवंतिहितानृणांजुषतांप्रपुनंत्यघम् २८
तायेशृण्वंतिगायंतिह्यनुमोदंतिचाऽऽदृताः मत्पराःश्रद्दधानाश्चभक्तिंविंदंतितेमयि २९ भक्तिंलब्धवतःसाधोःकिमन्यदवशिष्यते ॥ मय्यनंतगुणेब्रह्मण्या
नंदानुभवात्मनि ३० यथोपश्रयमाणस्यभगवंतंविभावसुम् ॥ शीतंभयंतमोऽप्येतिसाधून्संसेवतस्तथा ३१ निमज्ज्योन्मज्जतांघोरेभवाब्धौपरमायनम् ॥
संतोब्रह्मविदःशांतानौर्दृढेवाप्सुमज्जताम् ३२ अन्नंहिप्राणिनांप्राणआर्तानांशरणंत्वहम् ॥ धर्मोवित्तंनृणांप्रेत्यसंतोऽर्वाग्बिभ्यतोऽरणम् ३३ संतोदिशं
तिचक्षूंषिबहिरर्कःसुमुत्थितः ॥ देवताबांधवाःसंतःसंतआत्माऽहमेवच३४ वैतसेनस्ततोऽप्येवमुर्वश्यालोकनिस्पृहः॥ मुक्तसंगोमहीमेतामात्मारामश्चचारह
३५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेऐलगीतंनामषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

नश्यातितथाकर्मजाड्यमागामिसंसारभयंतन्मूलमज्ञानंचनश्यतीत्यर्थः ३१ निमज्ज्योन्मज्जतामुच्चावचयोनीर्गच्छताम् परमायनंपरमाश्रयः ३२ किंच यथान्नमेवप्राणोजीवनम् अहमेव
यथाशरणम् धर्मएवयथाप्रेत्यपरलोकेवित्तम् तथासंतएवार्वाक्संसारपाताद्बिभ्यतःपुंसः अरणंशरणम् ३३ किंच संतश्चक्षूंषिसगुणनिर्गुणज्ञानानि अर्कःपुनःसम्यगुत्थितोऽपिबहिस्तद
प्येकमेवचक्षुरित्यर्थः ३४ अध्यायार्थमुपसंहरति वैतसेनइति सुद्युम्नभावेनोमावनंप्रविष्टस्यवीतासेनास्त्रीभावंप्राप्तायस्यतस्यस्त्रीभावंप्राप्तस्यपुत्रोवैतसेनःपुरूरवाः एवमुक्तप्रकारेणोर्व
श्यालोकात्तस्थानादवलोकनाद्वानिस्पृहस्ततोऽपिसत्संगादपिहेतोर्मुक्तसंगःसन्नात्मारामोभूत्वायथेष्टंचचारेति ३५ ॥ इत्येकादशेटीकायांषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

सप्तावर्शा क्रियायोगःसद्यश्चित्तप्रसादकः ॥ सर्वकामाप्तिहेतुश्चसांगःप्रोक्तःसमासतः ॥ १ ॥ रागाद्याकुलचित्तानांकुतोऽसंगादिसंभवः ॥ इतिकृष्णार्चनंभद्रमनुस्मृत्यानुपृच्छति ॥ २ ॥ क्रियायोगमिति भवदाराधनरूपम् यस्मादितिकारणाधिष्ठानादिप्रश्नः सर्वकारकाणांनिमित्तत्वस्याविशिष्टत्वात् यथेतिकस्मिन्नधिष्ठानादौकेनप्रकारेणेतिप्रश्नः येअधिकारिणःसात्वताभक्ताः १ अस्यपुनर्विशेषतःप्रश्नेकारणमाहचतुर्भिः एतत्त्वदर्चनंनिःश्रेयसकरंवदंति अंगिरसःसुतोबृहस्पतिः २ निःसृतंत्वयोपदिष्टमित्यर्थः देव्यैपार्वत्यै ३ सर्ववर्णानांत्रैवर्णिकानाम् ४ विश्वेश्वरायेतेषामीश्वर ५ कर्मकांडस्यपूजाविधानस्य नास्त्यंतोग्रंथतःपारंवाऽनुष्ठानतोयस्यतस्य ६ वैदिकएवमंत्रोवैदिकान्येवांगानिचयस्मिन्पुरुषसूक्तादौसवैदिकः एवंतांत्रिकोऽपि मिश्रोऽष्टाक्षरादिः मखःपूजा ७ यदात्रैवर्णिकोयजेततदाविशेषमाह यदागर्भाष्टमैकादशद्वादशाब्दादिकालेस्वनिगमेनस्वाधिकारप्रवृत्तेनवेदेनोक्तंद्विजत्वमुपनयनम् ८ अर्चायांप्रतिमादौ ९ स्नानेविशेषमाह उभयैर्वैदिकैस्तांत्रिकैश्चमंत्रैः १० किंच संध्योपासनादीनिकर्माणिआचोदितानिसाकल्येनविहितानियस्ययानितैःसहमेपूजांकुर्यात् नतुतानिपरि

उद्धवउवाच ॥ क्रियायोगंसमाचक्ष्वभवदाराधनंप्रभो ॥ यस्मात्त्वांयेयथाऽर्चंतिसात्वताःसात्वतर्षभ १ एतद्वदंतिमुनयोमुहुर्निःश्रेयसंनृणाम् ॥ नारदोभगवान्व्यासआचार्योऽगिरसःसुतः २ निःसृतंतेमुखांभोजाद्यदाहभगवानजः ॥ पुत्रेभ्योभृगुमुख्येभ्योदेव्यैचभगवान्भवः ३ एतद्वैसर्ववर्णानामाश्रमाणांचसंमतम् ॥ श्रेयसामुत्तमंमन्येस्त्रीशूद्राणांचमानद ४ एतत्कमलपत्राक्षकर्मबंधविमोचनम् ॥ भक्तायचानुरक्तायब्रूहिविश्वेश्वरेश्वर ५ श्रीभगवानुवाच ॥ नह्यंतोऽनंतपारस्यकर्मकांडस्यचोद्धव ॥ संक्षिप्तंवर्णयिष्यामियथावदनुपूर्वशः ६ वैदिकस्तांत्रिकोमिश्रइतिमेत्रिविधोमखः ॥ त्रयाणामीप्सितेनैवविधिनामांसमर्चयेत् ७ यदास्वनिगमेनोक्तंद्विजत्वंप्राप्यपूरुषः ॥ यथायजेतमांभक्त्याश्रद्धयातन्निबोधमे ८ अर्चायांस्थंडिलेऽग्नौवासूर्येवाऽप्सुहृदिद्विजे ॥ द्रव्येणभक्तियुक्तोऽर्चेत्स्वगुरुंमाममायया ९ पूर्वंस्नानंप्रकुर्वीतधौतदंतोंऽगशुद्धये ॥ उभयैरपिचस्नानंमंत्रैर्मृद्ग्रहणादिना १० संध्योपास्त्यादिकर्माणिवेदेनाऽऽचोदितानिमे ॥ पूजांतैःकल्पयेत्सम्यक्संकल्पःकर्मपावनीम् ११ शैलीदारुमयीलौहीलेप्यालेख्याचसैकती ॥ मनोमयीमणिमयीप्रतिमाऽष्टविधास्मृता १२ चलाचलेतिद्विविधाप्रतिष्ठाजीवमंदिरम् ॥ उद्वासावाहनेनस्तःस्थिरायामुद्धवार्चने १३ अस्थिरायांविकल्पःस्यात्स्थंडिलेतुभवेद्द्वयम् ॥ स्नपनंत्वविलेप्यायामन्यत्रपरिमार्जनम् १४ द्रव्यैःप्रसिद्धैर्मद्यागःप्रतिमादिष्वमायिनः ॥ भक्तस्यचयथालब्धैर्हृदिभावेनचैवहि १५

त्यजेदित्यर्थः सम्यक्परमेश्वरविषयएवसंकल्पोयस्यतथाभूतःसन् कर्मपावनींकर्मनिर्हारिणीम् ११ अर्चाभेदानाहसार्धेन शैलीशिलामयी लौहीसुवर्णादिमयीलेप्यामृच्चंदनादिमयी हृदिपूजायांमनोमयी १२ प्रकर्षेणतिष्ठत्यस्यामितिप्रतिष्ठाप्रतिमैवजीवस्यभगवतोमंदिरम् यद्वा प्रतिष्ठयाकलान्यासेनभगवन्मंदिरंभवतीति प्रतिमाभेदेनविशेषमाहसार्धेन उद्वासोविसर्जनम् १३ अस्थिरायामर्चनेविकल्पः शालग्रामेनकुर्यात्सैकत्यांकुर्यादन्यत्रकुर्याद्वानवेति अविलेप्यायांमृन्मयलेख्यव्यतिरिक्तायाम् अन्यत्रविलेप्यायांलेख्यायांचपरिमार्जनमेव १४ इदानींसकामनिष्कामभेदेनविशेषमाह द्रव्यैरिति प्रकर्षेणसिद्धैःसुशोभनैः अमायिनोनिष्कामस्यभक्तस्यतुयथालब्धैः यत्रचंदनादिसर्वथानलभ्यतेतत्रहृदादिभावेनभावनया यद्वा हृदिचेन्मद्यागस्तदाभावेनमनोमयैर्द्रव्यैरित्यर्थः १५

अधिष्ठानभेदेनप्रधानोपचारमाहसार्धेन स्नानेति तत्त्वविन्यासोयथास्थानमंगप्रधानदेवतानांतत्तन्मंत्रैःस्थापनम् १६ अभ्यर्हणमुपस्थानार्घादि सलिलादिभिस्तर्पणादिनायजनम् सर्वसाधारणमाह श्रद्धयेति १७ १८ एवमधिकारादिव्यवस्थामुक्त्वाइदानींपूजाप्रकारमाह शुचिरिति संभृताःसंभाराः पूजासाधनानियेनसः प्रागग्रैर्दर्भैः यद्वा प्रागेवसंभृतसंभारःसन्नासीनः नत्वासीनःसन्पश्चात्तत्संभारार्थंवारंवारमुत्तिष्ठेदित्यर्थः प्राङ्मुखउदङ्मुखोवाआसीनः अर्चायांतुस्थिरायांसंमुखोऽर्चाभिमुखउपविष्टःसन् १९ अनंतरंगुर्वादिनमस्कारपूर्वकंयथोपदेशंस्वस्मिन्कृतन्यासःकृतोमूलमंत्रन्यासोयस्यांतांममार्चामामृजेन्निर्माल्यापकर्षणादिनाशोधयेत् कलशंपूर्णकुंभम् प्रोक्षणीयंप्रोक्षणार्थोदकपात्रमुपसाधयेच्चंदनपुष्पादिभिःसंस्कुर्यात् २० तदद्भिःप्रोक्षणीयाद्भिर्देवयजनंदेवपूजास्थानम् पाद्याद्यर्थंत्रीणिपात्राणिकलशोदकैःपूरितानितैस्तैर्द्रव्यैःसाधयेत् तत्रपाद्यादिद्रव्याणि "पाद्येशामाकदूर्वाब्जविष्णुक्रांतादिरिष्यते गंधपुष्पाक्षतयवकुशाग्रतिलसर्षपाः दूर्वाचेतिक्रमादर्घद्रव्याष्टकमुदीरितम् जातीलवंगकंकोलैर्मतमाचमनीयकमि"ति २१ तानिचत्रीणियथाक्रमंहृदयादिमंत्रैर्गायत्र्याचसर्वाण्यभिमंत्रयेत् २२ तदनंतरंपिंडेदेहे वाय्वग्निसंशुद्धइति कोष्ठगतेनवायुनाशोषितेआधारगतेनाग्निनादग्धेपुनर्ललाटस्थचंद्रमंडलामृतप्लावनेनामृतमयेजातेतस्मिन्हृत्पद्मस्थांपरांश्रेष्ठांजीवकलांश्रीनारायणमू

स्नानालंकरणंप्रेष्ठमर्चायामेवतूद्धव ॥ स्थंडिलेतत्त्वविन्यासोवह्नावाज्यप्लुतंहविः १६ सूर्येचाभ्यर्हणंप्रेष्ठंसलिलेसलिलादिभिः ॥ श्रद्धयोपाहृतंप्रेष्ठंभक्तेनम
मवार्यपि १७ भूर्यप्यभक्तोपहृतंनमेतोषायकल्पते ॥ गंधोधूपःसुमनसोदीपोऽन्नाद्यंचकिंपुनः १८ शुचिःसंभृतसंभारःप्राग्दर्भैःकल्पितासनः ॥ आ
सीनःप्रागुदग्वाऽर्चेदर्चायामथसंमुखः १९ कृतन्यासःकृतन्यासांमदर्चांपाणिनामृजेत् ॥ कलशंप्रोक्षणीयंचयथावदुपसाधयेत् २० तदद्भिर्देवय
जनंद्रव्याण्यात्मानमेवच ॥ प्रोक्ष्यपात्राणित्रीण्यद्भिस्तैस्तैर्द्रव्यैश्चसाधयेत् २१ पाद्यार्घाचमनीयार्थंत्रीणिपात्राणिदैशिकः ॥ हृदाशीर्ष्णाऽथशिखया
गायत्र्याचाभिमंत्रयेत् २२ पिंडेवाय्वग्निसंशुद्धेहृत्पद्मस्थांपरांमम ॥ अण्वींजीवकलांध्यायेन्नादांतेसिद्धभाविताम् २३ तयाऽऽत्मभूतयापिंडेव्याप्तेसं
पूज्यतन्मयः ॥ आवाह्यार्चादिषुस्थाप्यन्यस्तांगंमांप्रपूजयेत् २४ पाद्योपस्पर्शार्हणादीनुपचारान्प्रकल्पयेत् ॥ धर्मादिभिश्चनवभिः कल्पयित्वाऽऽस
नंमम २५ पद्ममष्टदलंतत्रकर्णिकाकेसरोज्ज्वलम् ॥ उभाभ्यांवेदतंत्राभ्यांमह्यंतूभयसिद्धये २६

र्तिंध्यायेत् कथंभूताम् नादांतेसिद्धैर्भाविताम् प्रणवस्याकारोकारमकारबिंदुनादाःपंचांशास्तत्रनादांतेसिद्धैर्ध्याताम् तथाचश्रुतिः "योवेदादौस्वरःप्रोक्तोवेदांतेचप्रतिष्ठितः तस्यप्रकृतिलीनस्ययःपरःसमहेश्वर"इति २३ तयाऽऽत्मभूतयास्वेनैवभावेनचिंतितयाअमृतमयेपिंडेदीपेनप्रभयागृहमभिव्याप्तेसतितस्मिन्नेवादौमानसैरुपचारैः संपूज्यतन्मयःसन्नर्चादिष्वावाह्यस्थापनमुद्रयास्थापयित्वा २४ कथंपूजयेत्तत्राऽऽह पाद्येतिद्वाभ्याम् धर्मादिभिर्ममाऽऽसनंतत्रपद्मंचकल्पयित्वोभाभ्यांवेदतंत्राभ्यामुभयसिद्धयेमह्यंपाद्यादीनुपचारान्प्रकल्पयेदित्यन्वयः उपस्पर्शआचमनमर्हणमर्घ्यम् उभयासिद्धयेवेदतंत्रोक्तभुक्तिमुक्तिप्राप्तये अयमर्थः धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याण्यासनपर्यंकस्याग्नेयादिचतुष्कोणेषुपादाः अधर्मादीनिपूर्वादिदिक्षुगात्राणि त्रयोगुणाःपट्टिकाः तत्रपूर्वादिक्रमेणमध्येचविमलोत्कर्षिणीज्ञानाक्रियायोगाप्रह्वीसत्येशानाऽनुग्रहेतिनवशक्तयःएवंयथोपदेशंधर्मादिभिर्नवभिःशक्तिभिश्चाऽऽसनंकल्पयित्वेतिकर्णिकयाकेसरैस्तत्रस्थसूर्यादिमंडलैश्चोज्ज्वलमित्यर्थः २५ २६

आयुधादपूजामाह सुदर्शनमितित्रिभिः तत्रन्यस्तांगमित्यंगावरणपूजासूचिता आसनेनैवशक्त्यावरणमित्युक्तम् ततःसुदर्शनादिमुसलांतान्यायुधान्यष्टदिक्षु कौस्तुभमालाश्रीवत्सानु
रासि २७ नंदादीन्पार्षदानष्टदिक्षु गरुडंपुरतः २८ दुर्गादीनिकोणेषुगुरून्वामतः सुरानिंद्रादिलोकपालान्पूर्वादिदिक्षुएवमेतान्देवस्याभिमुखान्प्रोक्षणादिभिरर्घादिभिःपूजयेदित्यर्थः
२९ पाद्यादीनुपचारान्प्रकल्पयेदित्युक्तंतानेवगुणविधिभिःप्रपंचयातिचंदनेति षाड्भिः ३० मंत्रानाहस्वर्णघर्मानुवाक‘सुवर्णंघर्मंपरिवेदवेनामि’त्यादिःमहापुरुषविद्या ‘जितंतेपुंडरीकाक्षनम
स्तेविश्वभवन सुब्रह्मण्यनमस्तेस्तुमहापुरुषपूर्वजे’ति पौरुषंसूक्तंसहस्रशीर्षेत्यादि राजनादीनिसामानिइंद्रंनरोनेमधिताहवंतइत्यस्यामृचिगीतानि आदिशब्देनरौहिणादीनि ३१ व
स्त्राद्युपचारेष्वलंकारलक्षणंगुणंविधत्ते वस्त्रेति पत्राणिकपोलवक्षस्थलादिषुलिखिताःपत्रभंग्यःमद्भक्तश्चेत्सप्रेमयथामवर्तितथा ३२ यथोचितमलंकुर्वीतेत्युक्तार्थम् सर्वसाधारणंश्रद्धाल
क्षणंगुणंविधत्ते पाद्यमिति ३३ नैवेद्येवैभवलक्षणंगुणंविधत्तेगुडपायसेति शष्कुल्यस्तैलपक्वविशेषाः आपूपाःअपूपानांमंडकादीनांसमूहाःसूपाव्यंजनानिसतिविभवइतिशेषः ३४ काल

सुदर्शनंपांचजन्यंगदासीषुधनुर्हलान् ॥ मुसलंकौस्तुभंमालांश्रीवत्संचानुपूजयेत् २७ नंदंसुनंदंगरुडंप्रचंडंचंडमेवच ॥ महाबलंबलंचैवकुमुदंकुमुदेक्षणम्
२८ दुर्गांविनायकंव्यासंविष्वक्सेनंगुरून्सुरान् ॥ स्वेस्वेस्थानेत्वभिमुखान्पूजयेत्प्रोक्षणादिभिः २९ चंदनोशीरकर्पूरकुंकुमागुरुवासितैः ॥ सलि
लैःस्नापयेन्मंत्रैर्नित्यदाविभवेसति ३० स्वर्णघर्मानुवाकेनमहापुरुषविद्यया ॥ पौरुषेणापिसूक्तेनसामभीराजनादिभिः ३१ वस्त्रोपवीताभरणपत्रस्रग्गं
धलेपनैः ॥ अलंकुर्वीतसप्रेममद्भक्तोमांयथोचितम् ३२ पाद्यमाचमनीयंचगंधंसुमनसोऽक्षतान् ॥ धूपदीपोपहार्याणिदद्यान्मेश्रद्धयाऽर्चकः ३३ गुडपा
यससर्पींषिशष्कुल्यापूपमोदकान् ॥ संयावदधिसूपांश्चनैवेद्यंसतिकल्पयेत् ३४ अभ्यंगोन्मर्दनादर्शदंतधावाभिषेचनम् ॥ अन्नाद्यगीतनृत्यादिपर्वणिस्यु
रुतान्वहम् ३५ विधिनाविहितेकुंडेमेखलागर्तवेदिभिः ॥ अग्निमाधायपरितःसमूहेत्पाणिनोदितम् ३६ परिस्तीर्याथपर्युक्षेदन्वाधाययथाविधि ॥ प्रोक्ष
ण्याऽसाद्यद्रव्याणिप्रोक्ष्याग्नौभावयेतमाम् ३७ तप्तजांबूनदप्रख्यंशंखचक्रगदांबुजैः ॥ लसच्चतुर्भुजंशांतंपद्मकिंजल्कवाससम् ३८स्फुरत्किरीटकटककटि
सूत्रवरांगदम् ॥ श्रीवत्सवक्षसंभ्राजत्कौस्तुभंवनमालिनम् ३९ ध्यायन्नभ्यर्च्यदारूणिहविषाभिघृतानिच ॥ प्रास्याज्यभागावाघारौदत्त्वाचाज्यप्लुतंहविः ४०

भेदेनगुणंविधत्ते अभ्यंगेति अभिषेचनंपंचामृतादिस्नपनम् अन्नाद्येति अन्नंभोज्यमाद्यंभक्ष्यम् पर्वण्येकादश्यादौअन्वहंप्रत्यहंवाविभवेसति ३५ फलभूयस्त्वार्थिनोऽग्नावपिपूजाप्रका
रमाहविधिनास्वगृह्योक्तप्रकारेण मेखलादिभिरुपलक्षिते विहितेनिर्मितेतदुक्तंविस्तारोच्छ्रायतस्तिस्रोमेखलाश्चतुरंगुलाः हस्तमात्रोभवेद्गर्तःसयोनिर्वेदिकातथेत्यादि उदितंप्रज्वलितमग्निं
परितः समूहेदेकत्रमेलयेत् ३६ दर्भैः परिस्तीर्यपरितः प्रोक्षयेत् अन्वाधायान्वाधानसंज्ञकंव्याहृतिभिःसमित्प्रक्षेपादिरूपंकर्मकृत्वाअग्नेरुत्तरतोद्रव्याणिहोमोपयोगीन्यासाद्यनि
धायप्रोक्षण्याप्रोक्षणीपात्रोदकेनप्रोक्ष्याग्नौमांध्यायेत् २७ शंखादिभिरुल्लसंतःशोभमानाश्चत्वारोभुजायस्यतम् ३८ स्फुरंतिकिरीटादीनियस्यतम् ३९ हविषाघृतेनाभिघृतानिसं
सिक्तानिदारूणिशुष्कसमिधःप्रास्यप्रक्षिप्य आधारौतत्संज्ञकौयागौएवमाज्यभागौचदत्त्वातदर्थाहुतीर्हुत्वेत्यर्थः तत्राघारौप्रजापतयेस्वाहेंद्रायस्वाहेतिचोत्तरदक्षिणपरिधिसंधिमारभ्या
ग्निमध्यादापरिध्यंतंघृतक्षारणरूपौ आज्यभागौअग्नयेस्वाहासोमायस्वाहेत्येवंहोमरूपौ ४०

मूलमंत्रेणाष्टाक्षरेण तथाषोडशऋचोयस्मिंस्तेनपुरुषसूक्तेनचावदानतःप्रत्यृचमाहुतिग्रहणेनेत्यर्थः पुरुषसूक्तेनाराधनपक्षेसएवमूलमंत्रस्तेनैवप्रत्यृचमवदानतोहोमइति मंत्रैःस्वाहांतैर्नाम
मंत्रैः यथान्यायंपूजाक्रमेणैव अग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहेत्येवंस्विष्टकृतंचहुत्वा ४१ ततोवह्निस्थंभगवंतमंतर्यामिणमभ्यर्च्याथनमस्कृत्यपार्षदेभ्योनंदादिभ्योऽष्टदिक्षुबलिंहरेत् ततःपू
जास्थानमागत्यदेवस्याग्रेसमुपविश्ययथाशक्तिमूलमंत्रंजपेत् ४२ तत्रउभयत्रभगवतोभोजनसमाप्तिंध्यात्वा आसनंदत्वाउच्छेषंविष्वक्सेनायकल्पयित्वातदनुज्ञयापश्चात्स्वयंभुंजीत
ततःसुरभिमत्सुगंधवत्तांबूलाद्यंमुखवासंदत्वाऽथपुनरप्यर्हयेत्पुष्पांजलिनापूजयेत् ४३ अभिनयन्स्यास्मिन्नाविष्कुर्वन् क्षणिकोवैयग्र्यंपरित्यज्यलब्धावसरोभवेत् ४४ स्तवस्तोत्राणांभेदंद
र्शयति पौराणैःप्राकृतैरपीति ४५ कथंप्रणमेदित्यपेक्षायामाहशिरइति बाहुभ्यांदक्षिणोत्तराभ्यांपरस्परंममदक्षिणोत्तरौपादौगृहीत्वा यद्वा पृष्ठतःपरस्परंनिबद्धाभ्यांकृतापरा
धइवप्रपन्नमित्यादिविज्ञप्याचप्रणमेत् ४६ ततश्शेषाग्रहणपूर्वकंवैकल्पिकोद्वासनप्रकारमाह इतीति अनयैवप्रार्थनयाशेषांनिर्माल्यंमयादत्तांध्यात्वाशिरस्याधायधृत्वायद्युद्वासयेत्तर्हिंभाति

जुहुयान्मूलमंत्रेणषोडशर्चाऽवदानतः ॥ धर्मादिभ्योयथान्यायंमंत्रैःस्विष्टकृतंबुधः ४१ अभ्यर्च्याथनमस्कृत्यपार्षदेभ्योबलिंहरेत् ॥ मूलमंत्रंजपेद्ब्रह्मस्म
रन्नारायणात्मकम् ४२ दत्त्वाऽऽचमनमुच्छेषंविष्वक्सेनायकल्पयेत् ॥ मुखवासंसुरभिमत्तांबूलाद्यमथार्हयेत् ४३ उपगायन्गृणन्नृत्यन्कर्माण्यभिनयन्मम ॥
मत्कथाःश्रावयन्शृण्वन्मुहूर्तंक्षणिकोभवेत् ४४ स्तवैरुच्चावचैःस्तोत्रैःपौराणैःप्राकृतैरपि ॥ स्तुत्वाप्रसीदभगवन्नितिवंदेतदंडवत् ४५ शिरोमत्पादयोःकृत्वा
बाहुभ्यांचपरस्परम् ॥ प्रपन्नंपाहिमामीशभीतंमृत्युग्रहार्णवात् ४६ इतिशेषांमयादत्तांशिरस्याधायसादरम् ॥ उद्वासयेच्चेदुद्वास्यंज्योतिर्ज्योतिषितत्पुनः
४७ अर्चादिषुयदायत्रश्रद्धामांतत्रचार्चयेत् ॥ सर्वभूतेष्वात्मनिचसर्वात्माऽहमवस्थितः ४८ एवंक्रियायोगपथैःपुमान्वैदिकतांत्रिकैः ॥ अर्चन्नुभयतःसिद्धिं
मत्तोविंदत्यभीप्सिताम् ४९ मदर्चांसंप्रतिष्ठाप्यमंदिरंकारयेद्दृढम् ॥ पुष्पोद्यानानिरम्याणिपूजायात्रोत्सवाश्रितान् ५० पूजादीनांप्रवाहार्थंमहापर्वस्वथान्व
हम् ॥ क्षेत्रापणपुरग्रामान्दत्त्वामत्सार्ष्टितामियात् ५१ प्रतिष्ठयासार्वभौमंसद्मनाभुवनत्रयम् ॥ पूजादिनाब्रह्मलोकंत्रिभिर्मत्साम्यतामियात् ५२ मामेवनै
रपेक्ष्येणभक्तियोगेनविंदति ॥ भक्तियोगंसलभतएवंयःपूजयेतमाम् ५३ यःस्वदत्तांपरैर्दत्तांहरेतसुरविप्रयोः ॥ वृत्तिंसजायतेविड्भुग्वर्षाणामयुतायुतम् ५४

मायांयन्नयस्तंज्योतिस्तत्पुनरपिहृत्पद्मस्थज्योतिष्येवोद्वास्यमुद्वासनीयम् ४७ एतेष्वधिष्ठानेषुकिंमुख्यमित्यपेक्षायामाह अर्चादिष्विति यदायत्रश्रद्धातदातत्रनत्वधिष्ठानेमुख्यामुख्यत्व
म् कुतः यतःसर्वभूतेष्विति ४८ उभयतःइहामुत्रच ४९ समर्थंप्रत्याह मदर्चामितित्रिभिः पुष्पोद्यानानिचकारयेत् पूजायात्रोत्सवाश्रितान् पूजाप्रत्यहम् यात्राविशिष्टेपर्वणिबहुजनसमा
गमः उत्सवोवसंतादिमहोत्सवः तदाश्रितान्क्षेत्रादीन्दत्त्वा ५० पूजायात्रोत्सवाश्रितानित्यस्यविवरणम् पूजादीनामिति प्रवाहार्थंसंततानुवृत्त्यर्थम् मत्सार्ष्टितांमत्समानैश्वर्यम् ५१ प्र
तिष्ठादीनांव्यस्तसमस्तानांफलमाह प्रतिष्ठयेति मत्साम्यतांमयासाम्यमित्यर्थः ५२ सकामंप्रत्युक्तमहैतुकभक्तंप्रत्याह मामेवेति अहैतुकोभक्तियोगएवकथंभवतितत्राऽऽह भक्तियोगमि
ति ५३ दातुःफलमुक्तमपहर्तारंनिंदति यइतिविड्भुक्विष्ठाभोजीकृमिः ५४

कर्तुयत्फलंतदेवान्येषामपीत्याह कर्तुरिति सारथेःसहकारिणोहेतोःप्रयोजकस्याऽनुमोदितुश्चप्रेत्यैतत्फलमित्यन्वयःकुतःयतःकर्मणामेतेभागिनोभागार्हाः तत्रापिविशेषमाहभूयासिकर्माणि
सारथ्यादौचभूयोधिकंफलमिति ५५ पयःपत्रादिमात्रेणपूजितोयःपरंनदम् ॥ प्रागेवादिशातिप्रीतःसकृष्णःशरणंमम ॥ १ ॥ इत्येकादशेटीकायांसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ अष्टात्रिंशे
तुयःपूर्वविस्तरेणोपवर्णितः ॥ ज्ञानयोगःपुनश्चासौसमाहृत्यनिरूप्यते ॥ १ ॥ इदानीमतिविस्तरेणोक्तंज्ञानयोगंसंक्षेपेणवक्तुमाह परेषांस्वभावान्शांतघोरादीन्कर्माणिच तत्रहेतुः विश्व
मिति १ विपक्षेदोषमाह परेति स्वार्थाद्विज्ञाननिष्ठालक्षणात् असतिमिथ्याभूतेद्वैतेऽभिनिवेशात् २ भ्रंशरूपदृष्टांततोदर्शयति तैजसेराजसाहंकारकार्येइंद्रियगणेनिद्रयाआपन्नेऽभिभूते
सतिपिंडस्थोजीवःकेवलंमनोमात्रेणमायांस्वप्नरूपांप्राप्नोतिततोमनसिलीनेसतिनष्टचेतनःसन्मृत्युंवामृत्युतुल्यांसुषुप्तिंवाप्राप्नोतियथातद्वदेवनानार्थदृक्द्वैताभिनिवेशीविक्षेपंलयंचप्राप्नोति य
थाप्राज्ञसंपर्काद्विश्वस्यभोगक्षयलक्षणोभ्रंशएवमनात्मसंपर्कादात्मनोऽपिस्वरूपभ्रंशइतिभावः ३ द्वैतासत्यतयास्तुतिनिंदयोर्निर्विषयत्वंप्रपंचयतिसार्धैःषड्भिः किंभद्रमिति अवस्तुनोद्वैतस्य
मध्येकिंभद्रंकिंवाऽभद्रंकियद्भद्रंकियद्वाऽभद्रमित्यर्थः अवस्तुत्वमेवाऽऽह वाचेतिबाह्येंद्रियोपलक्षणम् वाचाउदितमुक्तंचक्षुरादिभिश्चयदृश्यंतदनृतमिति ४ नन्वेवंसतिदेहादिभावानाम

कर्तुश्चसारथेर्हेतोरनुमोदितुरेवच ॥ कर्मणांभागिनःप्रेत्यभूयोभूयसितत्फलम् ५५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेसप्तविंशोध्यायः ॥ २७ श्री
भगवानुवाच ॥ परस्वभावकर्माणिनप्रशंसेन्नगर्हयेत् ॥ विश्वमेकात्मकंपश्यन्प्रकृत्यापुरुषेणच १ परस्वभावकर्माणियःप्रशंसतिनिंदति ॥ सआशुभ्रश्य
तेस्वार्थादसत्यभिनिवेशतः २ तैजसेनिद्रयापन्नेपिंडस्थोनष्टचेतनः ॥ मायांप्राप्नोतिमृत्युंवातद्वन्नानार्थदृक्पुमान् ३ किंभद्रंकिमभद्रंवाद्वैतस्यावस्तुनः
कियत् ॥ वाचोदितंतदनृतंमनसाध्यातमेवच ४ छायाप्रत्याह्वयाभासाह्यसंतोऽप्यर्थकारिणः ॥ एवंदेहादयोभावायच्छंत्यामृत्युतोभयम् ५ आत्मैवत
दिदंविश्वंसृज्यतेसृजतिप्रभुः ॥ त्रायतेत्रातिविश्वात्माह्रियतेहरतीश्वरः ६ तस्मान्नह्यात्मनोऽन्यस्मादन्योभावोनिरूपितः ॥ निरूपितेयंत्रिविधानिर्मू
लाभातिरात्मनि ॥ इदंगुणमयंविद्धित्रिविधंमाययाकृतम् ७ एतद्विद्वान्मदुदितंज्ञानविज्ञाननैपुणम् ॥ ननिंदतिनचस्तौतिलोकेचरतिसूर्यवत् ८ प्रत्यक्षे
णानुमानेननिगमेनाऽऽत्मसंविदा ॥ आद्यंतवदसज्ज्ञात्वानिःसंगोविचरेदिह ९ उद्धवउवाच ॥ नैऽऽवात्मनोनदेहस्यसंसृतिर्द्रष्टृदृश्ययोः ॥ अनात्मस्वदृशोरी
शकस्यस्यादुपलभ्यते १०

प्यसत्त्वात्कथंभयहेतुत्वंतत्रसदृष्टांतमाह छायाप्रतिबिंबः प्रत्याह्वयःप्रतिध्वनिःआभासःशुक्तिरजतादिः एतेयथाऽसंतोऽप्यर्थकारिणोभवंति आमृत्युतोमृत्युमभिव्याप्य यद्वा मृत्युर्लयःया
वन्नैवलीयंतेतावत्पर्यंतमित्यर्थः ५ ननुसृष्ट्यादिश्रुतिभिरेवद्वैतंनिरूपितंकथमसत्यंस्यात्तत्राऽऽह आत्मैवेतिसार्धद्वाभ्याम् त्रायतेपाल्यते त्रातिपालयति ६ अन्यस्मात्सृज्यादिव्यति
रिक्तात् त्रिविधाआध्यात्मिकादिरूपा भातिःप्रतीतिः ननुकथंनिर्मूलंप्रतीयतेतत्राऽऽह इदमिति ७ ज्ञानविज्ञानयोर्नैपुणंनिष्ठाम् सूर्यवत्समोभूत्वा ८ एतन्निष्ठाप्राप्त्युपायमाह प्रत्यक्षेणे
ति यदाद्यंतवत्द्वैतंतदसदितिज्ञात्वानिःसंगोविचरेत् आद्यंतवत्त्वेप्रमाणानि प्रत्यक्षेणघटादि अनुमानेनसावयवत्वेनदृश्यंपृथिव्यादि निगमेनाप्रत्यक्षमाकाशादि आत्मसंविदास्वानुभ
वेनसर्वंदृश्यमाद्यंतवदसच्चेतिज्ञात्वा निःसंगस्तदासक्तिशून्यः ९ ननुयद्यात्मसंविदासर्वंदृश्यमसदित्युच्यतेतर्ह्यात्मास्वप्रकाशोदेहादिद्वैतंचजडमित्युक्तंस्यात्तथाचसंसारप्रतिभासोनघटेते
तिचोदयति नैवेति अनात्मस्वदृशोर्जडाजडयोः अत्रहेतुःद्रष्टृदृश्ययोःमाभूद्वयोरपितत्राऽऽह उपलभ्यतइति १०

मूलमंत्रेणाष्टाक्षरेण तथाषोडशऋचोयस्मिंस्तेनपुरुषसूक्तेनचावदानतःप्रत्यृचमाहुतिग्रहणेनेत्यर्थः पुरुषसूक्तेनाराधनपक्षेसएवमूलमंत्रस्तेनैवप्रत्यृचमवदानतोहोमइति मंत्रैःस्वाहांतैर्नाममंत्रैः यथान्यायंपूजाक्रमेणैव अग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहेत्येवंस्विष्टकृतंचहुत्वा ४१ ततोवह्निस्थंभगवंतमंतर्यामिणमभ्यर्च्याथनमस्कृत्यपार्षदेभ्योनंदादिभ्योऽष्टदिक्षुबलिंहरेत् ततःपूजास्थानमागत्यदेवस्याग्रेसमुपविश्ययथाशक्तिमूलमंत्रंजपेत् ४२ तत्रउभयत्रभगवतोभोजनसमाप्तिंध्यात्वाआसनंदत्त्वाउच्छेषंविष्वक्सेनायकल्पयित्वातदनुज्ञयापश्चात्स्वयंभुंजीत ततःसुरभिमत्सुगंधवत्तांबूलाद्यंमुखवासंदत्त्वाऽथपुनरप्यर्हयेत्पुष्पांजलिनापूजयेत् ४३ अभिनयन्स्वास्मिन्नाविष्कुर्वन् क्षणिकोवैयग्र्यंपरित्यज्यलब्धावसरोभवेत् ४४ स्तवस्तोत्राणांभेदंदर्शयति पौराणैःप्राकृतैरपीति ४५ कथंप्रणमेदित्यपेक्षायामाहशिरइति बाहुभ्यांदक्षिणोत्तराभ्यांपरस्परंममदक्षिणोत्तरौपादौगृहीत्वा यद्वा पृष्ठतःपरस्परंनिबद्धाभ्यांकृतापराधइवप्रपन्नमित्यादिविज्ञप्याचप्रणमेत् ४६ ततश्शेषाग्रहणपूर्वकंवैकल्पिकोद्वासनप्रकारमाह इतीति अनयैवप्रार्थनयाशेषांनिर्माल्यंमयादत्तांध्यात्वाशिरस्याधायधृत्वायद्युद्वासयेत्तर्हिंप्राति

जुहुयान्मूलमंत्रेणषोडशर्चाऽवदानतः ॥ धर्मादिभ्योयथान्यायंमंत्रैःस्विष्टकृतंबुधः ४१ अभ्यर्च्याथनमस्कृत्यपार्षदेभ्योबलिंहरेत् ॥ मूलमंत्रंजपेद्ब्रह्मस्मरन्नारायणात्मकम् ४२ दत्त्वाऽऽचमनमुच्छेषंविष्वक्सेनायकल्पयेत् ॥ मुखवासंसुरभिमत्तांबूलाद्यमथार्हयेत् ४३ उपगायन्गृणन्नृत्यन्कर्माण्यभिनयन्मम ॥ मत्कथाःश्रावयन्शृण्वन्मुहूर्तंक्षणिकोभवेत् ४४ स्तवैरुच्चावचैःस्तोत्रैःपौराणैःप्राकृतैरपि ॥ स्तुत्वाप्रसीदभगवन्नितिवंदेतदंडवत् ४५ शिरोमत्पादयोःकृत्वाबाहुभ्यांचपरस्परम् ॥ प्रपन्नंपाहिमामीशभीतंमृत्युग्रहार्णवात् ४६ इतिशेषांमयादत्तांशिरस्याधायसादरम् ॥ उद्वासयेच्चेदुद्वास्यंज्योतिर्ज्योतिषितत्पुनः ४७ अर्चादिषुयदायत्रश्रद्धामांतत्रचार्चयेत् ॥ सर्वभूतेष्वात्मनिचसर्वात्माऽहमवस्थितः ४८ एवंक्रियायोगपथैःपुमान्वैदिकतांत्रिकैः ॥ अर्चन्नुभयतःसिद्धिंमत्तोविंदत्यभीप्सिताम् ४९ मदर्चांसंप्रतिष्ठाप्यमंदिरंकारयेद्दृढम् ॥ पुष्पोद्यानानिरम्याणिपूजायात्रोत्सवाश्रितान् ५० पूजादीनांप्रवाहार्थंमहापर्वस्वथान्वहम् ॥ क्षेत्रापणपुरग्रामान्दत्त्वामत्सार्ष्टितामियात् ५१ प्रतिष्ठयासार्वभौमंसद्मनाभुवनत्रयम् ॥ पूजादिनाब्रह्मलोकंत्रिभिर्मत्साम्यतामियात् ५२ मामेवनैरपेक्ष्येणभक्तियोगेनविंदति ॥ भक्तियोगंसलभतएवंयःपूजयेतमाम् ५३ यःस्वदत्तांपरैर्दत्तांहरेतसुरविप्रयोः ॥ वृत्तिंसजायतेविड्भुग्वर्षाणामयुतायुतम् ५४

मार्यांयन्न्यस्तंज्योतिस्तत्पुनरपिहृत्पद्मस्थज्योतिष्येवोद्वास्यमुद्वासनीयम् ४७ एतेष्वधिष्ठानेषुकिंमुख्यमित्यपेक्षायामाह अर्चादिष्विति यदायत्रश्रद्धातदातत्रनत्वधिष्ठानेमुख्यामुख्यत्वम् कुतः यतःसर्वभूतेष्विति ४८ उभयतःइहामुत्रच ४९ समर्थंप्रत्याह मदर्चामितित्रिभिः पुष्पोद्यानानिचकारयेत् पूजायात्रोत्सवाश्रितान् पूजाप्रत्यहम् यात्राविशिष्टेपर्वणिबहुजनसमागमः उत्सवोवसंतादिमहोत्सवः तदाश्रितान्क्षेत्रादीन्दत्त्वा ५० पूजायात्रोत्सवाश्रितानित्यस्यविवरणम् पूजादीनामिति प्रवाहार्थंसंततानुवृत्त्यर्थम्मत्सार्ष्टितांमत्समानैश्वर्यम् ५१ प्रतिष्ठादीनांव्यस्तसमस्तानांफलमाह प्रतिष्ठयेति मत्साम्यतांमयासाम्यमित्यर्थः ५२ सकामंप्रत्युक्तमहैतुकभक्तंप्रत्याह मामेवेति अहैतुकोभक्तियोगएवकथंभवतितत्राऽऽह भक्तियोगमिति ५३ दातुःफलमुक्तमपहर्तारंनिंदति यइतिविड्भुक्विष्ठाभोजीकृमिः ५४

कर्तुयत्फलंतदेवान्येषामपीत्याह कर्तुरिति सारथेःसहकारिणोहेतोःप्रयोजकस्याऽनुमोदितुश्चप्रेत्यैतत्फलमित्यन्वयःकुतःयतःकर्मणामेतेभागिनोभागार्हाः तत्रापिविशेषमाहभूयासिकर्माणि
सारथ्यादौचभूयोधिकंफलमिति ५५ पयःपत्रादिमात्रेणपूजितोयःपरंददम् ॥ प्रागेवादिशातिप्रीतःसकृष्णःशरणंमम ॥ १ ॥ इत्येकादशेटीकायांसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ अष्टाविंशे
तुयःपूर्वविस्तरेणोपवर्णितः ॥ ज्ञानयोगःपुनश्चासौसमाहृत्यनिरूप्यते ॥ १ ॥ इदानीमतिविस्तरेणोक्तंज्ञानयोगंसंक्षेपेणवक्तुमाह परेषांस्वभावान्शांतघोरादीन्कर्माणिच तत्रहेतुः विश्व
मिति १ विपक्षेदोषमाह परेति स्वार्थाविज्ञानानिष्ठालक्षणात् असतिमिथ्याभूतेद्वैतेऽभिनिवेशात् २ भ्रंशमेवदृष्टांततोदर्शयति तैजसेराजसाहंकारकार्येइंद्रियगणेनिद्रयाआपन्नेऽभिभूते
सतिपिंडस्थोजीवःकेवलंमनोमात्रेणमायांस्वप्नरूपांप्राप्नोतिततोमनसिलीनेसतिनष्टचेतनःसन्मृत्युंवामृत्युतुल्यांसुषुप्तिंवाप्राप्नोतियथातद्वदेवनानार्थदृक्द्वैताभिनिवेशीविक्षेपंलयंचप्राप्नोति य
थाप्राज्ञसंपर्काद्विश्वस्यभोगक्षयलक्षणोभ्रंशएवमनात्मसंपर्कादात्मनोऽपिस्वरूपभ्रंशइतिभावः ३ द्वैतासत्यतयास्तुतिनिंदयोर्निर्विषयत्वंप्रपंचयतिसार्धैःषड्भिः किंभद्रमिति अवस्तुनोद्वैतस्य
मध्येकिंभद्रंकिंवाऽभद्रंकियद्भद्रंकियद्वाऽभद्रमित्यर्थः अवस्तुत्वमेवाऽऽह वाचेतिबाह्येंद्रियोपलक्षणम् वाचाउदितमुक्तंचक्षुरादिभिश्चयद्दृश्यंतदनृतामिति ४ नन्वेवंसतिदेहादिभावानाम

कर्तुश्चसारथेर्हेतोरनुमोदितुरेवच ॥ कर्मणांभागिनःप्रेत्यभूयोभूयसितत्फलम् ५५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेसप्तविंशोध्यायः ॥ २७ श्री
भगवानुवाच ॥ परस्वभावकर्माणिनप्रशंसेन्नगर्हयेत् ॥ विश्वमेकात्मकंपश्यन्प्रकृत्यापुरुषेणच १ परस्वभावकर्माणियःप्रशंसतिनिंदति ॥ सआशुभ्रश्य
तेस्वार्थादसत्यभिनिवेशतः २ तैजसेनिद्रयापन्नेपिंडस्थोनष्टचेतनः ॥ मायांप्राप्नोतिमृत्युंवातद्वन्नानार्थदृक्पुमान् ३ किंभद्रंकिमभद्रंवाद्वैतस्यावस्तुनः
कियत् ॥ वाचोदितंतदनृतंमनसाध्यातमेवच ४ छायाप्रत्याह्वयाभासाह्यसंतोऽप्यर्थकारिणः ॥ एवंदेहादयोभावायच्छंत्यामृत्युतोभयम् ५ आत्मैवत
दिदंविश्वंसृज्यतेसृजतिप्रभुः ॥ त्रायतेत्रातिविश्वात्माह्रियतेहरतीश्वरः ६ तस्मान्नह्यात्मनोऽन्यस्मादन्योभावोनिरूपितः ॥ निरूपितेयंत्रिविधानिर्मू
लाभातिरात्मनि ॥ इदंगुणमयंविद्धित्रिविधंमाययाकृतम् ७ एतद्विद्वान्मदुदितंज्ञानविज्ञाननैपुणम् ॥ ननिंदतिनचस्तौतिलोकेचरतिसूर्यवत् ८ प्रत्यक्षे
णानुमानेननिगमेनाऽऽत्मसंविदा ॥ आद्यंतवदसज्ज्ञात्वानिःसंगोविचरेदिह ९ उद्धवउवाच ॥ नैऽऽआत्मनोनदेहस्यसंसृतिर्द्रष्टृदृश्ययोः ॥ अनात्मस्वदृशोरी
शकस्यस्यादुपलभ्यते १०

प्यसत्त्वात्कथंभयहेतुत्वंतत्रसदृष्टांतमाह छायाप्रतिबिंबः प्रत्याह्वयःप्रतिध्वनिःआभासःशुक्तिरजतादिः एतेयथाऽसंतोऽप्यर्थकारिणोभवंति आमृत्युतोमृत्युमभिव्याप्य यद्वा मृत्युर्लयःया
वन्नैवलीयंतेतावत्पर्यंतमित्यर्थः ५ ननुसृष्ट्यादिश्रुतिभिरेवद्वैतंनिरूपितंकथमसत्यंस्यात्तत्राऽऽह आत्मैवेतिसार्धद्वाभ्याम् त्रायतेपाल्यते त्रातिपालयति ६ अन्यस्मात्सृज्यादिव्यति
रिक्तात् त्रिविधाआध्यात्मिकादिरूपा भातिःप्रतीतिः ननुकथंनिर्मूलंप्रतीयतेतत्राऽऽह इदमिति ७ ज्ञानविज्ञानयोर्नैपुणंनिष्ठाम् सूर्यवत्समोभूत्वा ८ एतन्निष्ठाप्राप्त्युपायमाह प्रत्यक्षेणे
ति यदाद्यंतवत्द्वैतंतदसदितिज्ञात्वानिःसंगोविचरेत् आद्यंतवत्त्वेप्रमाणानि प्रत्यक्षेणघटादि अनुमानेनसावयवत्वेनदृश्यंपृथिव्यादि निगमेनाप्रत्यक्षमाकाशादि आत्मसंविदास्वानुभ
वेनसर्वंदृश्यमाद्यंतवदसच्चेतिज्ञात्वा निःसंगस्तदासक्तिशून्यः ९ ननुयद्यात्मसंविदासर्वंदृश्यमसदित्युच्यतेतर्ह्यात्मास्वप्रकाशोदेहादिद्वैतंचजडमित्युक्तंस्यात्तथाचसंसारप्रतिभासोनघटेते
तिचोदयति नैवेति अनात्मस्वदृशोर्जडाजडयोः अत्रहेतुःद्रष्टृदृश्ययोःमाभूद्द्वयोरपितत्राऽऽह उपलभ्यतइति १०

एतत्प्रपचयति आत्मेति अव्ययत्वादिपंचविशेषणैर्नाशादिरागादिपुण्यापुण्याज्ञानपरिच्छेदानामसंभवंदर्शयति हेतुहेतुमत्त्वंतुयथेष्टम् अचिज्जडःअयंभावः यथैवाग्निर्दारुणोभेदेनानुपलं
भेऽपिदारुप्रकाश्यमेवाग्निश्चप्रकाशकः तथादेहात्मनोरपीतिनसंसृतिस्तयोरन्यतरस्यापिघटतइति ११ सत्यंतथाऽप्युभयोरेवमविवेकएवसंसारालंबनमित्याहपंचभिः यावदिति संनि
कर्षणंसंबंधः नन्वसंगस्यकुतःसंबंधस्तत्राऽऽह अविवेकिनः अज्ञानकृतइत्यर्थः ननुस्वप्रकाशस्यकथमज्ञानकृतःसंसारस्तत्राऽऽह अपार्थोऽपिमिथ्याभूतोऽपिकेवलंफलवान्फलंस्फूर्तिर्न
तुतत्त्वतोऽस्तीत्यर्थः १२ नन्वसतोदेहादेःकुतःसंसारस्फूर्तिहेतुत्वमपितत्राऽऽह अर्थेहीति अस्याऽऽत्मनः १३ ननुकथंचिज्जानतोविषयस्फूर्तिर्जीवन्मुक्तस्यापिदुर्वारेत्यनिर्मोक्षप्रसंगः
स्यात्तत्राऽऽह यथाहीति प्रस्वापःस्वप्नः बहूननर्थान्बिभर्तिपुष्णातीतितथा १४ अहंकारलक्षणोदेहादिसंनिकर्षएवसंसारालंबनमित्यन्वयव्यतिरेकाभ्यांदर्शयति शोकेति सुषुप्त्यादौते
षामदर्शनादहंसुखीतिवच्चैतन्यंसुखीतिप्रतीत्यभावाच्चदृश्यत्वाच्चसुखादीनांकृशत्वादिवद्द्रष्टृधर्मत्वानुपपत्तेरितिभावः उक्तंच 'सुप्तेऽहमिनदृश्यंतेसुखदोषप्रवृत्तयः अतस्तस्यैवसंसारोनमेसंसृ
तिसाक्षिणः' १५ ननुयद्यहंकारस्यसंसारस्तर्हिमुक्तिरपितस्यैवेतिमुक्तावहंकारावशेषःप्रसज्जेततत्राऽऽह देहेति देहादिष्वभिमानोयस्यसः आत्मैवतेषामंतर्हितोजीवः अतएवगुणकर्ममयी

आत्माऽव्ययोऽगुणःशुद्धःस्वयंज्योतिरनावृतः ॥ अग्निवद्दारुवदचिद्देहःकस्येहसंसृतिः ११ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यावद्देहेंद्रियप्राणैरात्मनःसंनिकर्षणम् ॥
संसारःफलवांस्तावदपार्थोऽप्यविवेकिनः १२ अर्थेह्यविद्यमानेऽपिसंसृतिर्ननिवर्तते ॥ ध्यायतोविषयानस्यस्वप्नेऽनर्थागमोयथा १३ यथाह्यप्रतिबुद्ध
स्यप्रस्वापोबह्वनर्थभृत् ॥ सएवप्रतिबुद्धस्यनवैमोहायकल्पते १४ शोकहर्षभयक्रोधलोभमोहस्पृहादयः ॥ अहंकारस्यदृश्यंतेजन्ममृत्युश्चनाऽऽत्मनः १५
देहेंद्रियप्राणमनोभिमानोजीवोंऽतरात्मागुणकर्ममूर्तिः ॥ सूत्रंमहानित्युरुधेवगीतःसंसारआधावतिकालतंत्रः १६ अमूलमेतद्बहुरूपरूपितंमनोवचःप्राणश
रीरकर्म ॥ ज्ञानासिनोपासनयाशितेनच्छित्त्वामुनिर्गांविचरत्यतृष्णः १७ ज्ञानंविवेकोनिगमस्तपश्चप्रत्यक्षमैतिह्यमथानुमानम् ॥ आद्यंतयोरस्ययदेवकेव
लंकालश्चहेतुश्चतदेवमध्ये १८ यथाहिरण्यंस्वकृतंपुरस्तात्पश्चाच्चसर्वस्यहिरण्मयस्य ॥ तदेवमध्येव्यवहार्यमाणंनानापदेशैरहमस्यतद्वत् १९

मूर्तिर्यस्यसः एवंचसूक्ष्मोपाधिभिर्बहुधेवसूत्रादिशब्दैर्गीतःसंसारेपरमेश्वराधीनःसर्वतोधावत्यतोनायंदोषइतिभावः १६ तदेवमहंकारकृतंबंधमुपपाद्येदानींज्ञानेनतन्निवृत्तौमुक्तिरित्याह
अमूलमिति वस्तुतोमूलशून्यमज्ञानतस्तुबहुभीरूपैर्देवादिशरीरैरूपितंप्रकाशितमैंद्रजालिकतुल्यमितिवा किंतत्तदाह मनइति मनआदीनांद्वंद्वः यद्वा मनआदिषुक्रियतइतिकर्मअहंकर
णंगुरोरुपासनयानिशितेनतीक्ष्णेनज्ञानखड्गेनच्छित्त्वा १७ तदेवज्ञानंस्वरूपसाधनफलैर्निरूपयति ज्ञानमिति विवेकोज्ञानम् साधनान्याह निगमोवेदः तपःस्वधर्मःप्रत्यक्षंस्वानुभवः ऐ
तिह्यमुपदेशः अनुमानंतर्कः फलमाह आद्यंतयोर्यदस्यजगतोमध्येऽपितदेवकेवलंनतुजगदिति किंतत्कालःकलयतिप्रकाशयतियस्तथाहेतुःकारणंचयत्तदेव एतदुक्तंभवति यदस्यविश्व
स्यकारणंप्रकाशकंचब्रह्मतदात्मकमेवैतन्नततःपृथगित्येवंनिश्चयफलोनिगमादिसाधनैर्जायतेयोविवेकस्तज्ज्ञानमिति १८ तत्रनानाभेदव्यवहारालंबनस्यापिविश्वस्यकारणमात्रात्मकत्वं
सदृष्टांतमाह यथेति स्वकृतंसृष्टंकुंडलादिरूपेणाविरचितंयद्धिरण्यम् कीदृशम् हिरण्मयस्यकुंडलादेरुत्पत्तेःपुरस्तान्नाशाच्चपश्चान्मध्येचयदस्तिकटकंकुंडलमित्यादिनानाव्यपदेशैर्व्यवहा
रंप्राप्यमाणमपितदेवयथातद्वदस्यविश्वस्यकारणभूतोहमेवनानाव्यवहारालंबनं नतुमत्तःपृथग्विश्वमिति १९

तदेवंकार्यस्यकारणमात्रात्मकतामुक्त्वाप्रकाश्यस्यप्रकाशकात्मकतामाह विज्ञानमिति त्रियवस्थम् यकारस्यपृथक्पाठश्छंदोऽनुरोधेनजाग्रदादित्र्यवस्थंयद्विज्ञानंमनस्तदवस्थाकारणरूपंचयद्गुणत्रयम् यच्चकारणकार्यकर्तृ कारणमध्यात्मंकार्यमधिभूतंकर्तृअधिदैवम् एवंगुणत्रयकार्यभूतंत्रिविधंजगत् एतद्येनतुर्येणसामान्यज्ञानमात्रेणसमन्वयेनभवति येनानुगतंप्रकाशतइत्यर्थः 'तमेवभांतमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभाती'ति तथा 'चक्षुषश्चक्षुरुतश्रोत्रस्यश्रोत्रंमनसोयेमनोविदुरि'त्यादिश्रुतेश्च ननुविशेषविज्ञानव्यतिरेकेणनतुर्यंनामोपलभामहेतत्राऽऽह व्यतिरेकतश्चसमाध्यादौयदास्तितदेवसत्यमिति २० एवंकालत्रयेऽप्यव्यभिचारिणःसत्यत्वमुक्तंव्यभिचारिणस्त्वसत्यतामाह नयादिति मध्येचतत्पृथङ्नास्तिकिंतुव्यपदेशमात्रम् कुतः यतोयद्यत्परेणान्येनभूतंजातंप्रसिद्धंप्रकाशितंचतत्तदेवकारणप्रकाशकतावन्मात्रंस्यान्नपृथगितिमेमनीषाबुद्धिः 'वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यम् सर्वंखल्विदंब्रह्मे'त्यादिश्रुतेः कारणप्रकाशकव्यतिरेकेणकार्यस्यप्रकाश्यस्यचानुपलंभादितिभावः २१ एवंसामान्यतःकार्यप्रकाश्ययोःकारणप्रकाशकाभ्यामभेदमुपपाद्यप्रस्तुतेतदुभयविवेकपूर्वकंप्रपंचस्यब्रह्माभेदमाह अविद्यमानइति योऽयंवैकारिकोविकारसमूहः सएवप्रागविद्यमानोराजससर्गः रजोद्वारेणब्रह्मकार्यभूतइत्यर्थः अवभासतेऽपिब्रह्मप्रकाश्यश्चेत्यर्थः ब्रह्मतुस्वयंस्वतःसिद्धंनतुकार्यमित्यर्थः ज्योतिश्चप्रकाशकमित्यर्थः अतःकारणादिंद्रियाणिचअर्थास्तन्मात्राणिचाऽऽत्मामनश्च देवानामप्युपलक्षणम् विकाराःपंचभूतानि एवंचित्रंब्रह्मैवभातीति २२ उपसंहरति एवं

विज्ञानमेतत्त्रियवस्थमंगगुणत्रयंकारणकार्यकर्तृ॥समन्वयेनव्यतिरेकतश्चयेनैवतुर्येणतदेवसत्यम्२०नयत्पुरस्तादुतयन्नपश्चान्मध्येचतन्नव्यपदेशमात्रम् ॥ भूतंप्रसिद्धंचपरेणयद्यत्तदेवतत्स्यादितिमेमनीषा२१अविद्यमानोऽप्यवभासतेयोवैकारिकोराजससर्गएषः॥ब्रह्मस्वयंज्योतिरतोविभातिब्रह्मेंद्रियार्थात्मविकारचित्रम्२२एवंस्फुटंब्रह्मविवेकहेतुभिःपरापवादेनविशारदेन ॥ छित्त्वाऽऽत्मसंदेहमुपारमेतस्वानंदतुष्टोऽखिलकामुकेभ्यः २३ नाऽऽत्मावपुःपार्थिवमिंद्रियाणिदेवाह्यसुर्वायुजलंहुताशः ॥ मनोऽन्नमात्रंधिषणाचसत्त्वमहंकृतिःखंक्षितिरर्थसाम्यम् २४ समाहितैःकःकरणैर्गुणात्मभिर्गुणोभवेन्मत्सुविविक्तधाम्नः॥ विक्षिप्यमाणैरुतकिंनुभूषणंघनैरुपेतैर्विगतैरवेःकिम्२५यथानभोवाय्वनलांबुभूगुणैर्गतागतैर्वर्तुगुणैर्नसज्जते ॥ तथाऽक्षरंसत्त्वरजस्तमोमलैरहंमतेःसंसृतिहेतुभिःपरम् २६

निगमतपःप्रत्यक्षैतिह्यानुमानैःस्फुटंयथाभवतितथाब्रह्मविवेकहेतुभिस्तथापरस्यदेहादेरपवादेनाऽऽत्मत्वनिरासेनच कीदृशेन विशारदेननिपुणेन गुरुणानिमित्तभूतेनेतिवा आत्मविषयंसंदेहंछित्त्वास्वानंदतुष्टःसन्नखिलेभ्यःकामुकेभ्यइंद्रियादिभ्यउपारमेतनिःसंगोभवेत् २३ परापवादंप्रपंचयति वपुरात्मानभवतिपार्थिवत्वाद्घटवत् तथाइंद्रियाणितदधिष्ठातारोवादेवाअसुः प्राणोधिषणाबुद्धिःसत्त्वंचित्तमहंकृतिरित्येतेआत्मानभवंति कुतः अन्नमात्रम् अन्नोपष्टभ्यत्वाच्छरीरवत् वायुर्जलंचहुताशस्तेजःखंक्षितिरितिपंचभूतान्यर्थाःशब्दादयःसाम्यंप्रकृतिर्नात्मा जडत्वाद्घटवदितियद्वाहिशब्देनानुमानांतराणिसूचितानि तद्यथाइंद्रियाण्यात्मानभवंति करणत्वाद्वास्यादिवत् देवाश्चवैकारिकत्वान्मनोवत् प्राणश्चवायुत्वाद्बाह्यवायुवदित्यादि २४ एवंविवेकज्ञानवतोमुक्तस्यनेंद्रियादिकृतगुणदोषसंबंधइत्याह समाहितैरितिमत्सुविविक्तधाम्नःममसुष्ठुविविक्तंधामस्वरूपंयेनतस्य प्रकाशकस्यप्रकाश्यगुणदोषानभवंतीतिरविदृष्टांतेनोक्तम् २५ असंगब्रह्मत्वेनावस्थितस्यनकेऽपिगुणदोषाइत्याकाशदृष्टांतेनाऽऽहयथेति वाय्वादीनांशोषणदहनक्लेदनरजोधूसरत्वादिभिर्गतागतैरागमापायिभिर्ऋतुगुणैःशीतोष्णादिभिर्वा अहंमतेरहंकारात्परमक्षरंसंसृतिहेतुभिर्नयुज्यते यद्वा अहंकारस्यसंसृतिहेतुभिरिति २६

मुक्तवदसम्यक्ज्ञानीनयथेष्टमाचरेदित्याहद्वाभ्याम् तथाऽपीति गुणेषुविषयेषु रजोरागः मनसःकषायइतिदुर्निरासतामाह२७तदेवदृष्टांतेनोपपादयति यथेति नृणामामयोरोगः असाध्वस
म्यक्कृयथाभवतितथा अपक्वकषायकर्म अदग्धाःकषायारागादयस्तन्मूलानिकर्माणियस्मिंस्तत् अतएवसर्वसंगंसर्वेषुपुत्रादिषुसज्जमानंमनःकुयोगिनमसम्यक्ज्ञानिनंविध्यातिभ्रंशयाति २८
ननुकथंचिद्विषयसंगेयदियोगभ्रंशःस्यादलंतर्हिसापायेनयोगमार्गेणतत्राऽऽह कुयोगिनइति मनुष्यभूतैर्बंधुशिष्यादिरूपैस्त्रिदशैरुपसृष्टैःप्रेरितैःतथाचश्रुतिः'यस्मात्तदेषांनाप्रियंयदेतन्मनुष्या
विद्युरि'ति भूयोजन्मान्तरे नतुकर्मतंत्रंकर्मविस्तारम् २९ ननुविदुषामपिसर्वथाकर्मदुष्परिहरमितिपुनःसंसारःस्यादतआह करोतीति विदुषोऽन्योऽसौजंतुर्देहएवभोजनादिकर्मकरोतिक्रि
यतेविक्रियतेच तेनकर्मणापुष्ट्याद्यपिप्राप्नोतीत्यर्थः केनापिसंस्कारादिनाचोदितआनिपातान्मरणपर्यंतंकरोति विद्वांस्तुप्रकृतौदेहेस्थितोऽपिकर्मणिनविक्रियते निरहंकारित्वात् हर्षवि
षादादिभिःसंसारंनप्राप्नोति ३० किंच आस्तांतावद्दैहिककर्मभिर्विकारशंकायतोदेहमप्यसौनपश्यतीत्याह तिष्ठंतमिति उक्षंतंमूत्रयंतम् स्वभावप्राप्तमन्यदपिदर्शनस्पर्शनादिईहमानंकु
र्वंतमात्मानंदेहम् ३१ नन्विंद्रियवतःसर्वथाकथमदर्शनंसंभवतितत्राऽऽह यदिस्मेति यद्यप्यसत्तांबहिर्मुखानामिंद्रियाणामर्थंपश्यतितथाऽपिनानात्वान्मिथ्यास्वप्नवदित्यनुमानेनविरुद्धंबा
धितंसदन्यदात्मव्यतिरिक्तंमनीषीवस्तुतयानमन्यते स्वप्नादुत्थायप्रबुध्यसंस्कारमात्रेणस्वाप्नंविषयंस्फुरंतमतएवस्वयमेवतिरोभवंतंयथातद्वत् ३२ तदेवमात्मानविक्रियतइत्युक्तम् नन्वे

तथाऽपिसंगःपरिवर्जनीयोगुणेषुमायारचितेषुतावत् ॥ मद्भक्तियोगेनदृढेनयावद्रजोनिरस्येतमनःकषायः २७ यथाऽमयोऽसाधुचिकित्सितोनृणांपुनःपुनः
संतुदतिप्ररोहन् ॥ एवंमनोऽपक्वकषायकर्मकुयोगिनंविध्यतिसर्वसंगम् २८ कुयोगिनोयेविहितांतरायैर्मनुष्यभूतैस्त्रिदशोपसृष्टैः ॥ तेप्राक्तनाभ्यासबलेन
भूयोयुंजंतियोगंनतुकर्मतंत्रम् २९ करोतिकर्मक्रियतेचजंतुःकेनाप्यसौचोदितआनिपातात् ॥ नतत्रविद्वान्प्रकृतौस्थितोऽपिनिवृत्ततृष्णःस्वसुखानुभूत्या
३० तिष्ठंतमासीनमुतव्रजंतंशयानमुक्षंतमदंतमन्नम् ॥ स्वभावमन्यत्किमपीहमानमात्मानमात्मस्थमतिर्नवेद ३१ यदिस्मपश्यत्यसदिंद्रियार्थंनाना
ऽनुमानेनविरुद्धमन्यत् ॥ नमन्यतेवस्तुतयामनीषीस्वाप्नंयथोत्थायतिरोदधानम् ३२ पूर्वंगृहीतंगुणकर्मचित्रमज्ञानमात्मन्यविविक्तमंग ॥ निवर्ततेतत्पुन
रीक्षयैवनगृह्यतेनापिविसृज्यआत्मा ३३ यथाहिभानोरुदयोनृचक्षुषांतमोनिहन्यान्नतुसद्विधत्ते ॥ एवंसमीक्षानिपुणासतीमेहन्यात्तमिस्रंपुरुषस्यबुद्धेः
३४ एषस्वयंज्योतिरजोऽप्रमेयोमहानुभूतिःसकलानुभूतिः ॥ एकोऽद्वितीयोवचसांविरामेयेनेषितावागसवश्चरंति ३९

तदनुपपन्नंबद्धावस्थायांत्यज्यमानत्वात् मुक्तावस्थायांचगृह्यमाणत्वात् नहिव्रीहयोऽवघातेनव्रीहिभावत्यागतस्तंडुलीभावेनगृह्यमाणानविक्रियंतेतत्राऽऽह पूर्वमिति बद्धावस्थायांगुणैः
कर्मभिश्चचित्रमज्ञानकार्यंदेहेंद्रियादिलक्षणमात्मन्यध्यासेनाविविक्तंगृहीतमासीत्तदेवपुनर्ज्ञानेननिवर्तते आत्मातुनकेनापिरूपेणगृह्यतेनापित्यज्यते अयंभावः मुक्तेःक्रियाफलत्वेभवेदेता
वदात्मनोविकारःतस्यास्त्वारोपिताज्ञानमात्रानिवृत्तिरूपत्वान्नात्मसंस्पर्शित्वंबंधमोक्षयोः अतोनविकारइति ३३ एतदेवदृष्टांतेनस्पष्टयति यथेति नतुपूर्वमेवसत्घटादिपुनर्विधत्तेकरोति
मेयासमीक्षाआत्मविद्या ३४ आत्मनोनिर्विकारतांप्रपंचयति एषइत्यनेनापरोक्षतयानित्यप्राप्तस्याऽऽत्मनःप्राप्तिंवारयति स्वयंज्योतिरित्यनेनाज्ञानमलापाकरणलक्षणांविकृतिंवारय
ति अजइत्युत्पत्तिंवारयति अप्रमेयइतिज्ञानलक्षणातिशयाधानेनसंस्कारम् महानुभूतिरितिदेशकालपरिच्छेदाभावेनास्तित्ववृद्धिविपरिणामापक्षयनाशान् स्वयंज्योतिष्ट्वादौहेतुःस
कलानुभूतिरिति एकोद्वितीयइतिविकारहेतोरन्यस्याभावान्नकोपिविकारइतिदर्शयतिननुश्रुतिविषयस्यकथंस्वयंज्योतिष्ट्वादितत्राऽऽह वचसांविरामेऽगोचरत्वेननिवृत्तौसत्याम् तथा
चश्रुतिः 'यतोवाचोनिवर्ततेअप्राप्यमनसासहे'ति तत्रहेतुःयेनेषिताःप्रेषिताः तथाचश्रुतिः 'केनेषितंपततिप्रेषितंमनःकेनप्राणःप्रथमःप्रैतियुक्तः केनेषितांवाचमिमांवदंतिचक्षुःश्रोत्रंकउदेवोयु
नक्ति श्रोत्रस्यास्यश्रोत्रंयन्मनसोमनोयद्वाचोहवाचंप्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुरि'ति ३५

अद्वितीयत्वमुपपादयितुंभेदस्यावास्तवत्वमाह एतावानिति केवलेऽभिन्ने आत्मन्नात्मनिविकल्पइतियदेतावान्सर्वोऽप्यात्मनोमनसःसंमोहोभ्रमः यतः स्वमात्मानमृतेविनायस्यविकल्प
स्यावलंबआश्रयोनास्ति रजतभ्रमस्येवशुक्तिंविना 'नेहनानाऽस्तिकिंचन इंद्रोमायाभिःपुरुरूपईयतेयुक्ताह्यस्यहरयःशतादशे'त्यादिश्रुतेरित्यर्थः ३६ केचित्पुनःप्रत्यक्षादिप्रतीतस्यप्रपं
चस्यबाधायोगाद्वेदांतार्थानांचक्रत्वर्थकर्तृप्रतिपादनपरत्वेनार्थवादत्वाद्वैतंसत्यमितिमन्यंतेतन्मतमनूद्यदूषयति यदिति नामाकृतिभिर्ग्राह्यंनामरूपोपलक्षितंपंचवर्णंपंचभूतात्मकंद्वयंद्वै
तंयत्तदबाधितमितिपंडितमानिनामत्रवयमेवपंडिताइत्यभिमानवतांवेदांतेष्वसमर्थवादइतिप्रतीतिर्नतत्त्वविदाम् यतोव्यर्थेनापिविनाऽप्यर्थेनसाप्रतीतिः तथाहि नतावद्विध्येकवाक्यत्वंते
षामस्तियतोऽर्थवादत्वंस्यात् नचाऽकर्तृभोक्तृपरमानंदरूपात्मप्रतिपादनंकर्मविधिशेषतांभजते नचाबाधितत्वंद्वैतस्य नामरूपात्मकत्वात्ग्राह्यत्वात् पंचवर्णात्मकत्वात् स्वप्नवदित्या
द्यनुमानैर्वाचारंभणादिश्रुतिभिश्चबाधितत्वादिति ३७ तदेवंज्ञानयोगंसपरिकरंनिरूप्येदानींतन्निष्ठस्यविघ्नप्रतीकारमाहयोगिनइतित्रिभिः योगंयुंजतःकायोयद्यंतरेवोत्पन्नैरुपसर्गैरोगा
द्युपद्रवैरभिभूयेत विधिःप्रतीकारः ३८ योगधारणयासोमसूर्यादिधारणयासंतापशैत्यादीन् आसनैर्वायुधारणाऽन्वितैर्वातादिरोगान् तपोमंत्रौषधैःपापग्रहसर्पादिकृतान् ३९ ममानु

एतावानात्मसंमोहोयद्विकल्पस्तुकेवले ॥ आत्मन्नृतेस्वमात्मानमवलंबोनयस्यहि ३६ यन्नामाकृतिभिर्ग्राह्यंपंचवर्णमबाधितम् ॥ व्यर्थेनाप्यर्थवादोऽयं
द्वयंपंडितमानिनाम् ३७ योगिनोऽपक्वयोगस्ययुंजतःकायउत्थितैः ॥ उपसर्गैर्विहन्येततत्रायंविहितोविधिः ३८ योगधारणयाकांश्चिदासनैर्धारणान्वितैः ॥
तपोमंत्रौषधैःकांश्चिदुपसर्गान्विनिर्दहेत् ३९ कांश्चिन्ममानुध्यानेननामसंकीर्तनादिभिः ॥ योगेश्वरानुवृत्त्यावाहन्यादशुभदान्शनैः ४० केचिद्देहमिमंधी
राःसुकल्पंवयसिस्थिरम् ॥ विधायविविधोपायैरथयुंजंतिसिद्धये ४१ नहितत्कुशलादृत्यंतदायासोह्यपार्थकः ॥ अंतवत्त्वाच्छरीरस्यफलस्येववनस्पतः ४२
योगंनिषेवतोनित्यंकायश्चेत्कल्पतामियात् ॥ तच्छ्रद्दध्यान्नमतिमान्योगमुत्सृज्यमत्परः ४३ योगचर्यामिमांयोगीविचरन्मद्व्यपाश्रयः ॥ नांतरायैर्विहन्येत
निःस्पृहःस्वसुखानुभूः ॥ ४४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ध ॥ उद्धवउवाच ॥ सुदुस्तरामिमांमन्येयोगच
र्यामनात्मनः ॥ यथांऽजसापुमान्सिध्येत्तन्मेब्रूह्यंजसाऽच्युत १

ध्यानादिभिःकामादीन् योगेश्वरानुवृत्त्यादंभमानादीन्हन्यात् ४० अन्येतुदेहसिध्यर्थमेवैतत्सर्वंकुर्वंतितद्दूषयति केचित्पुनरेतैरन्यैश्चोपायैर्देहमेवसुकल्पंजरारोगादिरहितंवयसितारु
ण्येस्थिरंचकृत्वाअद्वंद्वपरकायप्रवेशादिसिद्धयेतत्तद्धारणारूपंयोगंयुंजंतिनतुज्ञाननिष्ठारूपम् ४१ कुशलैःप्राज्ञैरादरणीयंनभवति वनस्पतिवदात्मैवस्थायी शरीरंतुफलवन्नश्वरमित्यर्थः
४२ ननुक्वचित्समाध्यंगत्वेनापिप्राणायामादियोगेक्रियमाणेजरारोगाद्यभावोदृश्यते सत्यम् तथाऽपिसमाधिमुत्सृज्यनतत्रसज्जेतेत्याह योगमिति तत्तादेहसिद्धिंनश्रद्दध्यान्नविश्वसेत्
४३ तदेवंविघ्नप्रतीकारैर्योगंकुर्यादित्युक्तंमच्छरणस्यतुनविघ्नशंकाऽपीत्याह योगचर्यामिति विचरन्स्वसुखेअनुभूरनुभूतिर्यस्यसः स्पृहामूलाहिविघ्नाःसाचमदपाश्रयस्यनिवर्ततेऽतोंऽतरायै
रविहतःस्वानंदपूर्णोभवतीति ४४ समाहृत्यस्वयोगंतुसमस्तोपानिषद्रसम् ॥ सख्येमुख्यतमांभक्तिंमुक्तौपुनरुपादिशत् ॥ १ ॥ ॥ इत्येकादशेटीकायामष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥
ऊनत्रिंशेतुयःपूर्वंविस्तरेणनिरूपितः ॥ भक्तियोगस्तमेवाऽऽहस्वभक्तायसमासतः ॥ १ ॥ अतिक्लेशमिवाऽऽलक्ष्ययोगेऽसंगैकसंपदि ॥ सुखोपायंपुनःकृष्णमुद्धवःपरिपृच्छति ॥ २ ॥
अनात्मनोऽवशीकृतमनसःअंजसाअप्रयासतोयथासिध्येत्तत्तथाअंजसासुबोधंयथातथामेब्रूहि १

सुदुष्करतांप्रपंचयतिप्रायशइतिमनोयुंजंतोनिगृह्णंतोविषीदंतिक्लिश्यंति कुतः असमाधानादनिग्रहात् कथंचिन्मनसोनिग्रहेचकर्शिताःश्रांताःसंतः २ यस्मादेवकेवलंविषीदंति अथातःअतएवयेहंसाःसारासारविवेकचतुरास्तेत्वानंददुघंसमस्तानंदपरिपूर्णंतवपदांबुजमेवसुखंयथाभवतितथानुनिश्चितंश्रयेरन्सेवंते अमीतुत्वन्माययाविहताः के येयोगकर्मभिर्मानिनःसंतोनश्रयंते यद्वा अमीत्वद्भक्तास्त्वन्माययानविहताअतएवयोगकर्मभिःकृत्वामानिनोनभवंति अन्येतुत्वन्माययामोहिताःसंतोत्रयंयोगज्ञावयंकर्मकुशलाइतिकेवलंगर्विता भवंतिनतुसुच्यंतइत्यर्थः ३ त्वद्भक्तास्तुवत्प्रसादेनकृतार्थाभवंतीतिनातिचित्रमित्याह किमिति अनन्यशरणेषुदासेषुतवाऽऽत्मसात्त्वंतदधीनत्वंयद्यथानंदगोपीबलिप्रभृतिष्वेतत्किंचित्रंनाश्चर्यमित्यर्थः यतोयोभवान्श्रीरामरूपेणमृगैर्वानरैःसहसाहित्यंसख्यमितियावत् अरोचयत् प्रीत्याकृतवान् कथंभूतः ईश्वराणांब्रह्मादीनांयानिश्रीमंतिकिरीटानितेषांतटान्यग्राणितैः पीडितंविलुठितंपादपीठंयस्य स्वयंतथाभूतोऽपिसन् ४ अतस्त्वांपरित्यज्यकोनामान्यत्संश्रयेदित्याह तंत्वेति तमेवंभूतंत्वांकोनुविसृजेन्नभजेत् कथंभूतः स्वकृतवित्बलिप्रह्लादादिषुत्वया कृतमनुग्रहंजानन् यद्वा स्वस्मिन्नेवांतर्यामितयाकृतमुपकारंविद्वान् तदेवाऽऽह अखिलाऽऽत्मदयितेश्वरम् अखिलस्यजगतआत्मानंचेतयितारमात्मत्वादेवदयितंप्रेष्ठंसुसेव्यमीश्वरत्वादव

प्रायशःपुंडरीकाक्षयुंजंतोयोगिनोमनः ॥ विषीदंत्यसमाधानान्मनोनिग्रहकर्शिताः २ अथातआनंददुघंपदांबुजंहंसाःश्रयेरन्नरविंदलोचन ॥ सुखंनुविश्वेश्वरयोगकर्मभिस्त्वन्माययाऽमीविहतानमानिनः ३ किंचित्रमच्युततवैतदशेषबंधोदासेष्वनन्यशरणेषुयदात्मसात्त्वम् ॥ योऽरोचयत्सहमृगैःस्वयमीश्वराणांश्रीमत्किरीटतटपीडितपादपीठः ४ तंत्वाऽखिलात्मदयितेश्वरमाश्रितानांसर्वार्थदंस्वकृतविद्विसृजेतकोनु ॥ कोवाभजेत्किमपिविस्मृतयेऽनुभूत्यैकिंवाभवेन्नतवपादरजोजुषांनः ५ नैवोपयंत्यपचितिंकवयस्तवेशब्रह्मायुषाऽपिकृतमृद्धमुदःस्मरंतः ॥ योंऽतर्बहिस्तनुभृतामशुभंविधुन्वन्नाचार्यचैत्यवपुषास्वगतिंव्यनक्ति ६ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युद्धवेनात्यनुरक्तचेतसापृष्टोजगत्क्रीडनकःस्वशक्तिभिः ॥ गृहीतमूर्तित्रयईश्वरेश्वरोजगादसप्रेममनोहरस्मितः ७ श्रीभगवानुवाच ॥ हंततेकथयिष्यामिममधर्मान्सुमंगलान् ॥ यान्श्रद्धयाचरन्मर्त्योमृत्युंजयतिदुर्जयम् ८

श्यंभजनीयम् किंच आश्रितानांसर्वार्थदम् तर्हिकिंफलोद्देशेनाहंसेव्यः नहिनहि किमप्यनिरुक्तंत्वव्द्यतिरिक्तंस्वर्गादित्वयादत्तमपिकोवाभजेत्सेवेत कथंभूतंतत् यत्केवलंभूत्यैइंद्रियभोगाय अनुअनंतरमेवत्वाद्विस्मृतयेभवति यद्वा त्वद्व्यतिरिक्तंकिमपिदेवतांतरंधर्मज्ञानादिसाधनंवाभूत्यैऐश्वर्यायसंसारस्यविस्मृतयेमोक्षायकोवाभजेन्नकोऽपि ननुतत्साधनंविनाभोगमोक्षादिफलंकथंस्यात्तत्राऽऽह किंवेति तदुक्तम् यावैसाधनसंपत्तिःपुरुषार्थचतुष्टये तयाविनातदाप्नोतिनरोनारायणाश्रयइति ५ आस्तामन्यभजनवार्तात्वत्कृतोपकारस्यत्वय्यात्मनिवेदनंनैवनिष्कृतिर्नान्यथेत्याह नैवेति अपचितिंप्रत्युपकारमानृण्यमितियावत् कवयोब्रह्मविदोऽपिनैवप्राप्नुवंति यतः तत्कृतमुपकारंस्मरंतः ऋद्धमुदउपचितपरमानंदाः उपकारमेवाऽऽह योभवान्बाहिराचार्यवपुषागुरुरूपेणांतश्चचैत्यवपुषांऽतर्यामिरूपेणाशुभंविषयवासनांविधुन्वन्निरस्यन्स्वगतिंनिजंरूपंप्रकटयति६तस्यतव ईश्वरेश्वरत्वेहेतुः जगत्क्रीडनकंक्रीडोपकरणंयस्यसः ननुजगत्सृष्ट्यादिनाब्रह्मेशादयःक्रीडंतितत्राऽऽह स्वशक्तिभिःसत्त्वादिभिर्गृहीतंमूर्तित्रयंयेनसः सप्रेमप्रेमसहितंमनोहरंस्मितंयस्यसःसप्रेमयथातथाजगादेतिवा ७ हंतेतिसहर्षसंबोधनम् सुमंगलान्सुखरूपान् मृत्युसंसारम् दुर्जयमन्यैरुपायैः ८

धर्मानेवाऽऽह कुर्यादितित्रयोदशभिःमांस्मरन्शनकैरसंरंभतःकुर्यात् तदाह मय्यर्पितेमनाश्चित्तेसंकल्पविकल्पानुसंधानात्मकेयेन अतएवमद्धर्मेष्वेवात्ममनसोरतिर्यस्यसः ९ पुण्यदेशलक्ष
णंमद्भक्तैरिति देवादिषुयेमद्भक्तास्तेषामाचरितानिकर्माणिचाऽऽश्रयेत १० सत्रेणसंभूयवा ११ अंतरंगांभक्तिमाह मामितित्रिभिःसर्वभूतेष्वात्मनिचाऽऽत्मानमीश्वरंस्थितंमामेवेक्षेत
ननुकथमेकस्यसर्वेषुवृत्तिस्तत्राऽऽह बहिरंतःपूर्णमित्यर्थः तत्कुतः अपावृतमनावरणम् तदपिकुतः यथाखमसंगत्वादित्यर्थः १२ हेमहाद्युतेअतिप्राज्ञ इत्यनेनप्रकारेणकेवलंज्ञानरूपां
दृष्टिमाश्रितःसन्सर्वाणिभूतानिमद्भावेनमन्यमानःसभाजयन्पंडितोमतइत्युत्तरेणान्वयः १३ ननुउत्तमाधममध्यमेष्वेकरूपेणसभाजनमपांडित्यमेवस्यात्पूज्यपूजादिव्यतिक्रमादित्याशंक्य
तामेवज्ञानदृष्टिंप्रपंचयति ब्राह्मणइति विषमेष्वपिसमदृक्समंमामेवपश्यन् वैषम्यमेवचतुर्धादर्शयति ब्राह्मणेपुल्कसेति जातितोवैषम्यम् पुल्कसोऽत्यजजातिविशेषः स्तेनेब्रह्मस्वहारि
णिब्रह्मण्येब्राह्मणेभ्योदातरिइतिकर्मतः अर्केविस्फुलिंगइतिगुणतः अक्रूरेशांतेक्रूरेचेतिस्वभावतः १४ नरेष्वीश्वरदृष्टिंकुर्वतःसद्यःफलविशेषमाह नरोष्विति समोत्तमहीनेषुस्पर्धादयःस्व

कुर्यात्सर्वाणिकर्माणिमदर्थंशनकैःस्मरन् ॥ मय्यर्पितमनश्चित्तोमद्धर्मात्ममनोरतिः ९ देशान्पुण्यानाश्रयेतमद्भक्तैःसाधुभिःश्रितान् ॥ देवासुरमनुष्येषुमद्भ
क्ताचरितानिच १० पृथक्सत्रेणवामह्यंपर्वयात्रामहोत्सवान् ॥ कारयेद्गीतनृत्याद्यैर्महाराजविभूतिभिः ११ मामेवसर्वभूतेषुबहिरंतरपावृतम् ॥ ईक्षे
ताऽऽत्मनिचाऽऽत्मानंयथाखममलाशयः १२ इतिसर्वाणिभूतानिमद्भावेनमहाद्युते ॥ सभाजयन्मन्यमानोज्ञानंकेवलमाश्रितः १३ ब्राह्मणेपुल्कसे
स्तेनेब्रह्मण्येऽर्केस्फुलिंगके ॥ अक्रूरेक्रूरकेचैवसमदृक्पंडितोमतः १४ नरेष्वभीक्ष्णंमद्भावंपुंसोभावयतोऽचिरात् ॥ स्पर्धाऽसूयातिरस्काराःसाहंकारा
वियंतिहि १५ विसृज्यस्मयमानान्स्वान्दृशंव्रीडांचदैहिकीम् ॥ प्रणमेद्दंडवद्भूमावाश्वचांडालगोखरम् १६ यावत्सर्वेषुभूतेषुमद्भावोनोपजा
यते ॥ तावदेवमुपासीतवाङ्मनःकायवृत्तिभिः १७ सर्वंब्रह्मात्मकंतस्यविद्ययाऽऽत्ममनीषया ॥ परिपश्यन्नुपरमेत्सर्वतोमुक्तसंशयः १८ अयंहिसर्व
कल्पानांसध्रीचीनोमतोमम ॥ मद्भावःसर्वभूतेषुमनोवाक्कायवृत्तिभिः १९ नह्यंगोपक्रमेध्वंसोमद्धर्मस्योद्धवाण्वपि ॥ मयाव्यवसितःसम्यङ्निर्गुणत्वादनाशि
षः २० योयोमयिपरेधर्मःकल्प्यतेनिष्फलायचेत् ॥ तदायासोनिरर्थःस्याद्भयादेरिवसत्तम २१

स्मिन्नहंकारश्चहिनिश्चितम् वियंतिनश्यंति १५ अतोंऽतर्यामीश्वरदृष्ट्यासर्वान्प्रणमेदित्याह विसृज्येति स्मयमानान्हसतःस्वान्सखीन् तथादैहिकींदृशमहमुत्तमःसतुनीचइतिदृष्टिम्
तयादृशायाव्रीडालज्जातांचविसृज्यश्वचांडालादीनाभिव्याप्यप्रणमेत् १६ एवंपंचभिःश्लोकैरुक्तायाःसमदृष्टेरवधिमाहद्वाभ्यांयावदिति १७ तस्यएवंकुर्वतःपुंसःसर्वब्रह्मात्मकमेवभवति
कुतः आत्ममनीषयासर्वत्रेश्वरदृष्ट्यायाविद्यातया अतःपरितोब्रह्मैवपश्यन्सर्वतःक्रियामात्रादुपरमेत् १८ किमयमेवोपायोस्तिवाऽन्योपीत्यपेक्षायांसंतिबहवः समीचीनस्त्वयमेवेत्याहअयं
हीति १९ भगवद्धर्मलक्षणोपायस्यसमीचीनत्वमेवोपपादयतिद्वाभ्याम् नहीति अंगहेउद्धव अनाशिषोनिष्कामस्यमद्धर्मस्योपक्रमेसत्यण्वपीषदपिवैगुण्यादिभिर्नाशोनास्त्येवयतोमयै
वनिर्गुणत्वादयंधर्मःसम्यग्व्यवसितोनिश्चितोनतुमन्वादिमुखेनकथंचित् २० किंच योइति अयमर्थःकिंवक्तव्यंमद्धर्मस्यनध्वंसइति यतोलौकिकोऽपियोयोनिरर्थोव्यर्थआयासःसोपिमायिप
रेनिष्फलायचेत्कल्पतेनिष्कामतयाऽर्पितश्चेत्तर्हिधर्मएवस्यात् निरर्थायासेदृष्टांतः यथाभयशोकादेर्हेतोःपलायनाक्रंदनादिक्लेशस्तद्वत् २१

अतो।मद्भजनमेवबुद्धेर्विवेकस्यमनीषायाश्चातुर्यस्यचफलमित्याह एषेति तामेवदर्शयति सत्यमनृतंचमामाममनृतेनासत्येनमर्त्यैनविनाशिनामनुष्यदेहेनइहा।स्मिन्नेवजन्म निप्राप्नोतीतियत्स
वबुद्धिर्मनीषाचेति बुद्धिर्विवेकः मनीषाचातुर्यम् २२ महाप्रकरणार्थमुपसंहरतिद्वाभ्याम् एषइति २३ २४ आस्तांतावज्ज्ञानेमतदनुसंधानकथनपठनश्रवणपराणामप्येतदेवफलंभव
तीत्याहचतुर्भिः सुविविक्तमिति मयासुविविक्तंदत्तोत्तरंएतदाख्यानमपियोधारयेदनुसंदध्यात्सब्रह्मगुह्यंवेदेऽपिरहस्यम् २५ सुपुष्कलंयथाभवतितथाब्रह्मदायस्यब्रह्मददातीतितथातस्य
ज्ञानोपदेष्टुः २६ समधीयीतउच्चैःपठेत् परमंशुचिअन्येषामपिशोधकम् पूयेतशुध्येत् २७ २८सम्यक्ज्ञानानुत्पत्तौपुनरुपदेक्ष्यामीत्याशयेनपृच्छतिअपीति अपिकिम् २९उपधारितमा
कलय्याऽऽह नैतादिति शठायवंचकाय ३० शूद्राणांयोषितांचयदिभक्तिःस्यात्तर्हिब्रूयात् ३१ एतज्ज्ञानेनपुमान्कृतार्थोभवतीत्याह नैतदिति अत्रदृष्टांतमाह पीत्वेति पीयूषंस्वादु

एषाबुद्धिमतांबुद्धिर्मनीषाचमनीषिणाम् ॥ यत्सत्यमनृतेनेहमर्त्येनाप्नोतिमामृतम् २२ एषतेऽभिहितःकृत्स्नोब्रह्मवादस्यसंग्रहः ॥ समासव्यासविधिना
देवानामपिदुर्गमः २३ अभीक्ष्णशस्तेगदितंज्ञानंविस्पष्टयुक्तिमत् ॥ एतद्विज्ञायमुच्येतपुरुषोनष्टसंशयः २४ सुविविक्तंतवप्रश्नंमयैतदपिधारयेत् ॥ स
नातनंब्रह्मगुह्यंपरंब्रह्माधिगच्छति २५ यएतन्ममभक्तेषुसंप्रदद्यात्सुपुष्कलम् ॥ तस्याहंब्रह्मदायस्यददाम्यात्मानमात्मना २६ यएतत्समधीयीत
पवित्रंपरमंशुचि ॥ सपूयेताहरहर्मांज्ञानदीपेनदर्शयन् २७ यएतच्छ्रद्धयानित्यमव्यग्रःशृणुयान्नरः ॥ मयिभक्तिंपरांकुर्वन्कर्मभिर्नसबध्यते २८
अप्युद्धवत्वयाब्रह्मसखेसमवधारितम् ॥ अपितेविगतोमोहःशोकश्चासौमनोभवः २९ नैतत्त्वयादांभिकायनास्तिकायशठायच ॥ अशुश्रूषोरभक्तायदुर्विनी
तायदीयताम् ३० एतैर्दोषैर्विहीनायब्रह्मण्यायप्रियायच ॥ साधवेशुचयेब्रूयाद्भक्तिःस्याच्छूद्रयोषिताम् ३१ नैतद्विज्ञायजिज्ञासोर्ज्ञातव्यमवशिष्य
ते ॥ पीत्वापीयूषममृतंपातव्यंनावशिष्यते ३२ ज्ञानेकर्मणियोगेचवार्तायांदंडधारणे ॥ यावानर्थोनृणांताततावांस्तेऽहंचतुर्विधः ३३ मर्त्योयदा
त्यक्तसमस्तकर्मानिवेदितात्माविचिकीर्षितोमे ॥ तदाऽमृतत्वंप्रतिपद्यमानोमयाऽऽत्मभूयायचकल्पतेवै ३४ श्रीशुकउवाच ॥ यएवमादर्शितयोगमा
र्गस्तदोत्तमश्लोकवचोनिशम्य ॥ बद्धांजलिःप्रीत्युपरुद्धकंठोनकिंचिदूचेऽश्रुपरिप्लुताक्षः ३५ विष्टभ्यचित्तंप्रणयावघूर्णंधैर्येणराजन्बहुमन्यमानः ॥ कृ
तांजलिःप्राहयदुप्रवीरंशीर्ष्णास्पृशंस्तच्चरणारविंदम् ३६

३२ ननुसंतिबहूनिज्ञेयानितत्तत्फलसाधनानि सत्यम् संत्यभक्तानांभक्तस्यतुसर्वमहमेवातोमदेकशरणोभवेत्याह ज्ञानइति ज्ञानादौयावान्धर्मादिलक्षणश्चतुर्विधोऽर्थस्तावान्सर्वोपिते
हमेवतत्रज्ञानेमोक्षः कर्मणिविहितेधर्मः कर्मण्येवस्वाभाविकेतुकामः योगेत्वणिमादिसिद्धयः वार्तायांकृष्यादावर्थः दंडनीतावैश्वर्यमिति सिद्ध्यैश्वर्ययोरपिकामांतर्गतत्वाच्चातुर्विध्यम् ३३
कुतइत्यतआह मर्त्यइति यदात्यक्तसमस्तकर्मासन्मेनिवेदितात्माभवतितदाऽसौमेविचिकीर्षितोविशिष्टःकुर्तुमिष्टोभवतिततश्चामृतत्वंमोक्षं प्रतिपद्यमानोमयात्मभूयायमदैक्यायमत्समा
नैश्वर्यायेतियावत् कल्पतेयोग्योभवतिवैध्रुवम् ३४ आदर्शितोयोगमार्गोयस्मैसः ३५ प्रणयेनावघूर्णंक्षुभितंचित्तंधैर्येणविष्टभ्यबहुमन्यमानआत्मानंकृतार्थंमन्यमानः३६

मेमयायआश्रितआसीत्सतवसन्निधानेनैवाविद्रावितः प्रभवंतिकिंनुबाधायसमर्थाभवंतिअजाद्यब्रह्मणोऽपिजनक ३७ किंच यद्यपितवसन्निधानादेवगतस्तथाऽप्यनुकंपिनाभवत
विज्ञानमयःप्रदीपश्चप्रत्यर्पितःस्वमाययाऽपहृतःपुनःसमर्पितोऽतस्तवकृतज्ञोयस्त्वयाकृतमनुग्रहंजानातिसकोनामत्वदीयंपादमूलंहित्वान्यच्छरणंसमीयादाश्रयेत् ३८ किंच दाशार्हा
दिषुत्वयायःस्वमाययास्नेहपाशःप्रसारितःसत्वयैवाऽऽत्मतत्त्वज्ञानशस्त्रेणवृक्णश्छिन्नः ३९ एवंयद्यपित्वयाबहूपकृतंतथाऽप्येतावत्प्रार्थयेइत्याह नमोऽस्त्विति अनुशाध्यनुशिक्षय अ
नुशासनीयमाह यथेति मुक्तावप्यनपायिनी ४० तदुक्तमोमित्यंगीकृत्यतथाऽपिमयाऽऽदिष्टोलोकसंग्रहार्थमेतावत्कुर्वित्याह गच्छेति आदिष्टोनियुक्तः ४१ स्नानादेःपूर्वमेवमत्पादती
र्थोदकभूतायाअलकनंदायागंगायाईक्षया वसानःपरिधानः ४२ द्वंद्वमात्राणांशीतोष्णादिविषयाणाम् सुशीलआर्जवादिस्वभावः ४३ तेत्वयाविविक्तंसुविचारितम् तिस्रस्त्रिगुणात्मि

उद्धवउवाच ॥ विद्रावितोमोहमहांधकारोयआश्रितोमेतवसन्निधानात् ॥ विभावसोःकिंनुसमीपगस्यशीतंतमोभीःप्रभवंत्यजाद्य ३७ प्रत्यर्पितोमेभवताऽनुकं
पिनाभृत्यायविज्ञानमयःप्रदीपः ॥ हित्वाकृतज्ञस्तवपादमूलंकोऽन्यत्समीयाच्छरणंत्वदीयम् ३८ वृक्णश्चमेसुदृढःस्नेहपाशोदाशार्हवृष्ण्यंधकसात्वतेषु ॥
प्रसारितःसृष्टिविवृद्धयेत्वयास्वमाययाह्यात्मसुबोधहेतिना ३९ नमोऽस्तुतेमहायोगिन्प्रपन्नमनुशाधिमाम् ॥ यथात्वच्चरणांभोजेरतिःस्यादनपायिनी ४०
श्रीभगवानुवाच ॥ गच्छोद्धवमयादिष्टोबदर्याख्यंममाश्रमम् ॥ तत्रमत्पादतीर्थोदेस्नानोपस्पर्शनैःशुचिः ४१ ईक्षयाऽलकनंदायाविधूताशेषकल्मषः ॥
वसानोवल्कलान्यंगवन्यभुक्सुखानिःस्पृहः ४२ तितिक्षुर्द्वंद्वमात्राणांसुशीलःसंयतेंद्रियः ॥ शांतःसमाहिताधियाज्ञानविज्ञानसंयुतः ४३ मत्तोऽनुशिक्षितं
यत्तेविविक्तमनुभावयन् ॥ मय्यावेशितवाक्चित्तोमद्धर्मनिरतोभव ॥ अतिव्रज्यगतीस्तिस्रोमामेष्यसिततःपरम् ४४ श्रीशुकउवाच ॥ सएवमुक्तोहरि
मेधसोद्धवःप्रदक्षिणंतंपरिसृत्यपादयोः ॥ शिरोनिधायाश्रुकलाभिरार्द्रधीर्न्यषिंचदद्वंद्वपरोऽप्यपक्रमे ४५ सुदुस्त्यजस्नेहवियोगकातरोनशक्नुवंस्तंपरिहातु
मातुरः ॥ कृच्छ्रंययौमूर्धनिभर्तृपादुकेबिभ्रन्नमस्कृत्यययौपुनःपुनः ४६ ततस्तमंतर्हृदिसंनिवेश्ययगतोमहाभागवतोविशालाम् ॥ यथोपदिष्टांजगदेकबंधु
नाततःसमास्थायहरेरगाद्गतिम् ४७

कागतीरतिक्रम्य ४४ हरिमेधसासंसारंहरतिमेधायस्यतेनश्रीकृष्णेन अद्वंद्वपरोऽपिसुखदुःखविनिर्मुक्तोऽपिअपक्रमेनिर्गमनसमये ४५ किंच सुदुस्त्यजःस्नेहोयस्मिंस्तेनावियोगात्कातरो
भीतोऽतएवतंपरिहातुमशक्नुवन्नातुरोऽतिविह्वलःसन्कृच्छ्रंकष्टंययौप्राप ततश्चभर्तृपादुकेतेनैवकृपयादत्तेमूर्ध्निबिभ्रदातिनिर्बंधरूपयातदाज्ञयातंपुनःपुनर्नमस्कृत्यययौ अत्रच ‘पृष्ठतोऽ
न्वगमंभर्तुःपादविश्लेषणाक्षम’इत्यादितृतीयस्कंधोपक्रमोक्तानुसारेणबदरिकाश्रमंगच्छन्भगवतःप्रभासयात्रामुपश्रुत्यशनैः पृष्ठतोगतःसन्नुपसंहृतनिजकुलंभगवंतमेकांतेदृष्ट्वातत्कालप्राप्तेनमै
त्रेयेणसहपुनःकृपयाभगवतोपदिष्टंतत्त्वमाकलय्यतदाज्ञातोययावितिद्रष्टव्यम् ४६ विशालांबदरिकाश्रमंगतःसन्हरेर्गतिमगात् कथंभूतां तेनैवजगदेकबंधुनायथोपदिष्टाम् ‘‘तदाऽमृतत्वंप्र
तिपद्यमानोमयात्मभूयायचकल्पतेवै अतिव्रज्यगतीस्तिस्रोमामेष्यसिततःपरम्’’इत्येवमुक्तप्रकाराम् ४७

आनंदसमुद्रोभगवद्भक्तिमार्गस्तस्मिन्संभृतमेकीकृतमतेद्यःसच्छ्रद्धयाआसेव्यईषदपिसेवित्वावर्ततेसंविमुच्यतेइतिकिंवक्तव्यंतत्संगाज्जगदपिविमुच्यतइत्यर्थः ४८ एवंकृतोपदेशंजगद्गुरुंप्रण
मति भवभयमिति भवःसंसारोभयंचजरारोगादिनिमित्तंतदुभयंनिवृत्तानांप्रवृत्तानांचभृत्यवर्गाणांयथायोग्यमपहंतुंयोऽमृतद्वयमुपजहेउद्धृतवान् तदेवाऽऽह वेदसारमेकम् किंतत् ज्ञानवि
ज्ञानरूपंचतत्सारंश्रेष्ठंच भृंगवत्तद्भृंगोयथापुष्पमकोपयन्नेवामृतमुपहरतितथास्वयंस्वकृतवेदानुसारेणैवोदधितश्चैकंतच्चोभयंयथायथंभृत्यवर्गानपाययत्तंनतोऽस्मीति ४९येनानुकंपितोविश्वमुद्ध
वप्रश्नानिर्णयैः तंवंदेपरमानंदंनंदनंदनरूपिणम् ॥ १ ॥ इत्येकादशेटीकायामेकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ त्रिंशेतुप्रागुपक्षिप्तमौसलच्छलतोहरिः स्वधामगंतुमन्विच्छन्संज
हारनिजंकुलम् ॥ १ ॥ विरागायपुराघोरमुपक्षिप्तंहिमौसलम् ॥ कथावसानेतत्रैवविशेषंपरिपृच्छति ॥ २ ॥ ततइतित्रिभिः १ ब्रह्मशापोपसंसृष्टेकुलेसति अयंभावः भगवतिनहिशापःप्रभवति या

यएतदानंदसमुद्रसंभृतंज्ञानामृतंभागवतायभाषितम् ॥ कृष्णेनयोगेश्वरसेवितांघ्रिणासच्छ्रद्धयासेव्यजगद्विमुच्यते ४८ भवभयमपहंतुंज्ञानविज्ञानसा
रंनिगमकृदुपजह्रेभृंगवद्वेदसारम् ॥ अमृतमुदधितश्चापाययद्भृत्यवर्गान्पुरुषमृषभमाद्यंकृष्णसंज्ञंनतोऽस्मि ४९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएका
दशस्कंधेएकोनत्रिंशोऽध्यायः २९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ततोमहाभागवतउद्धवेनिर्गतेवनम् ॥ द्वारवत्यांकिमकरोद्भगवान्भूतभावनः १
ब्रह्मशापोपसंसृष्टेस्वकुलेयादवर्षभः ॥ प्रेयसींसर्वनेत्राणांतनुंसकथमत्यजत् २प्रत्याक्रष्टुंनयनमबलायत्रलग्नंनशेकुःकर्णाविष्टंनसरतिततोयत्सतामात्मलग्नम् ॥
यच्छ्रीर्वाचांजनयतिरतिंकिंनुमानंकवीनांदृष्ट्वाजिष्णोर्युधिरथगतंयच्चतत्साम्यमीयुः ३ ऋषिरुवाच ॥ दिविभुव्यंतरिक्षेचमहोत्पातान्समुत्थितान् ॥
दृष्ट्वाऽऽसीनान्सुधर्मायांकृष्णःप्राहयदूनिदम् ४ श्रीभगवानुवाच ॥ एतेघोरामहोत्पाताद्वार्वत्यांयमकेतवः ॥ मुहूर्तमपिनस्थेयमत्रनोयदुपुंगवाः ५
स्त्रियोबालाश्चवृद्धाश्चशंखोद्धारंव्रजंत्वितः ॥ वयंप्रभासंयास्यामोयत्रप्रत्यक्सरस्वती ६ तत्राभिषिच्यशुचयउपोष्यसुसमाहिताः ॥ देवताःपूज
यिष्यामःस्नपनालेपनार्हणैः ७ ब्राह्मणांस्तुमहाभागान्कृतस्वस्त्ययनावयम् ॥ गोभूहिरण्यवासोभिर्गजाश्वरथवेश्मभिः ८

त्वानुकरणाद्वसोऽपिकथंचिन्मान्यः अतः किमकरोदिति तदेतदुक्तंकथमत्यजदिति सर्वनेत्राणामितिसर्वेंद्रियोपलक्षणम् २ तत्प्रपंचयति प्रत्याक्रष्टुमिति यस्मिन्रूपेलग्नंनयनंप्रत्याक्र
ष्टुंपरावर्तयितुमबलानशेकुःयच्चकर्णाविष्टंकर्णरंध्रेणप्रविष्टंसत्सतामात्मनिलग्नंलिखितमिवातिष्ठतिततोनसरतिनानिर्गच्छति यस्यश्रीःशोभासंकीर्त्यमानाकवीनांवाचांरतिमुल्लासविशेषंजन
यति तेषांमानंजगत्पूज्यतांजनयतीति किंनुवक्तव्यम् यच्चविष्णोरूपंजिष्णोरर्जुनस्यरथेस्थितंदृष्ट्वायुधिमृतास्तत्साम्यंसारूप्यमीयुःप्राप्तास्तत्केनरूपेणात्यजदित्यन्वयः ३ दिविसूर्यपरिवे
षादीन्भुविभूकंपादीनंतरिक्षेदिग्दाहादीन्महोत्पातान्स्वयमेवोत्पादितत्वादन्यैर्दुष्प्रतीकारान् ४ यमस्यकेतवोध्वजाइवमृत्युसूचकाइत्यर्थः नोऽस्माभिः ५ प्रत्यक्पश्चिमवाहिनी ६ आभि
षिच्यस्नात्वा ७ ब्राह्मणांश्चतैःकृतशांतिकाःसंतोगवादिभिःपूजयिष्यामः ८

विधिःप्रकारः मंगलायनंच किंच देवद्विजगवांपूजा भवउद्भवहेतुः देवलोकेपरमउद्भवोभविष्यतीतिभावः ९ मधुद्विषोवाक्यमाकर्ण्यतथेत्यभिनंद्य उत्तीर्यसमुद्रम् १० सर्वश्रेयोपबृंहितामि
त्यत्रसंधिरार्षः भगवतानुक्तैरपिसर्वैःश्रेयोभिःसहितंचक्रुः ११ पीयतइतिपानम् मैरेयकंमदिराविशेषम् मधुसुरसम् दिष्टेनदैवेनविभ्रंशितधियः नह्यन्यथातस्मिन्स्थानेतदुचितमितिभावः
यद्द्रवैर्यस्यद्रवैरसैः १२ कृष्णमायाविमूढानामितिमुख्योहेतुःसंघर्षःकलहः १३ ततोयुयुधुश्च १४ पतंत्यइतस्ततश्चलंत्यःपताकायेषुतैरथादिभिर्मिथःसमेत्यन्यहन्न्यघ्नन्नित्यर्थः दद्भिर्दंतैरि
व १५ मिथःसमेत्येत्यस्यप्रपंचःप्रद्युम्नेत्यादिचतुर्भिः गदौश्रीकृष्णस्यभ्राताएकःपुत्रश्चापरस्तौ सुमित्रासुरथावितिदैर्घ्यमार्षम् असुरथनामावाकश्चित् १६ मदांधेनमदतमसाबलात्कारि

विधिरेषह्यरिष्टघ्नोमंगलायनमुत्तमम् ॥ देवद्विजगवांपूजाभूतेषुपरमोभवः ९ इतिसर्वेसमाकर्ण्ययदुवृद्धामधुद्विषः ॥ तथेतिनौभिरुत्तीर्यप्रभासंप्रययूरथैः
१० तस्मिन्भगवतादिष्टंयदुदेवेनयादवाः ॥ चक्रुःपरमयाभक्त्यासर्वश्रेयोपबृंहितम् ११ ततस्तस्मिन्महापानंपपुर्मैरेयकंमधु ॥ दिष्टविभ्रंशित
धियोयद्द्रवैर्भ्रश्यतेमतिः १२ महापानाभिमत्तानांवीराणांदृप्तचेतसाम् ॥ कृष्णमायाविमूढानांसंघर्षःसुमहानभूत् १३ युयुधुःक्रोधसंरब्धावेलायामाततायि
नः ॥ धनुर्भिरसिभिर्भल्लैर्गदाभिस्तोमरर्ष्टिभिः १४ पतत्पताकैरथकुंजरादिभिःखरोष्ट्रगोभिर्महिषैर्नरैरपि ॥ मिथःसमेत्याश्वतरैःसुदुर्मदान्यहन्शरैर्दद्भिरिवद्वि
पावने १५ प्रद्युम्नसांबौयुधिरूढमत्सरावक्रूरभोजावनिरुद्धसात्यकी ॥ सुभद्रसंग्रामजितौसुदारुणौगदौसुमित्रासुरथौसमीयतुः १६ अन्येचयेवैनिशठोल्मु
कादयःसहस्रजिच्छतजिद्भानुमुख्याः ॥ अन्योऽन्यमासाद्यमदांधकारिताजघ्नुर्मुकुंदेनविमोहिताभृशम् १७ दाशार्हवृष्ण्यंधकभोजसात्त्वतामध्वर्बुदामाथु
रशूरसेनाः ॥ विसर्जनाःकुकुराःकुंतयश्चमिथस्ततस्तेऽथविसृज्यसौहृदम् १८ पुत्राअयुध्यन्पितृभिर्भ्रातृभिश्चस्वस्रीयदौहित्रपितृव्यमातुलैः ॥ मित्राणि
मित्रैःसुहृदःसुहृद्भिर्ज्ञातींस्त्वहन्ज्ञातयएवमूढाः १९ शरेषुक्षीयमाणेषुभज्यमानेषुधन्वसु॥शस्त्रेषुक्षीयमाणेषुमुष्टिभिर्जघ्नुरेरकाः २० तावज्रकल्पाह्यभवन्प
रिघामुष्टिनाभृताः ॥ जघ्नुर्द्विषस्तैःकृष्णेनवार्यमाणास्तुतंचते २१ प्रत्यनीकंमन्यमानाबलभद्रंचमोहिताः ॥ हंतुंकृतधियोराजन्नापन्नाआततायिनः २२
अथतावपिसंक्रुद्धावुद्यम्यकुरुनंदन ॥ एरकामुष्टिपरिघौचरंतौजघ्नतुर्युधि २३ ब्रह्मशापोपसृष्टानांकृष्णमायावृतात्मनाम् ॥ स्पर्धाक्रोधःक्षयंनिन्येवैणवो
ऽग्निर्यथावनम् २४ एवंनष्टेषुसर्वेषुकुलेषुस्वेषुकेशवः ॥ अवतारितोभुवोभारइतिमेनेवशेषितः २५

ताः १७ दाशार्हादयोनवतत्तद्वंश्याः अर्बुदामाथुराःशूरसेनाश्चतत्तद्देशीयाः १८ भ्रातृभिश्चेतिभ्रात्रादिशब्दानांसप्रतियोगिवाचित्वाद्भ्रातरोमातुलाइत्यादिज्ञेयम् मित्रैश्चमित्राणिच अह
न्हतवंतः १९ धन्वसुधनुःषु जह्नुर्जगृहुः २० परिघालोहदंडाः भृताःधृताः तंचश्रीकृष्णमपि २१ प्रत्यनीकंप्रतिपक्षम् एरकामुष्टिरूपौपरिघावुद्यम्य २२ २३ स्पर्धानिमित्तःक्रोधः
कुलंक्षयंनिन्ये २४ २५

पौरुषंयोगंपरमपुरुषध्यानलक्षणम् तमेवाऽऽह संयोज्येति मानुष्यंलोकंमूलौकंमनुष्यरूपतांवा २६ धरोपस्थेभूतले २७ भ्राजिष्णुरूपंबिभ्रदिति २८ तदेवानुवर्णयति
श्रीवत्सांकमितिचतुर्भिः २९ सुंदरस्मितंवक्त्राब्जंयस्मिंस्तत् पुंडरीकवदभिरामेसुंदरेअक्षिणीयस्मिंस्तत् ३० ३१ वनमालापरीतान्यंगानियस्मिंस्तत् निजायुधैश्चपरीतांगम् पं
कजारुणंवामंपादंदक्षणऊरौकृत्वाआसीनंरूपंबिभ्रदितिपूर्वेणान्वयः ३२ जरानामकश्चिल्लुब्धकोमृगयुः मृगास्यमिवाकारोयस्यतंचरणम् ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ब्रह्मशापकृतमेतत्त

रामःसमुद्रवेलायांयोगमास्थायपौरुषम् ॥ तत्याजलोकंमानुष्यंसंयोज्याऽऽत्मानमात्मनि २६ रामनिर्याणमालोक्यभगवान्देवकीसुतः ॥ निष
सादधरोपस्थेतूष्णीमासाद्यपिप्पलम् २७ बिभ्रच्चतुर्भुजंरूपंभ्राजिष्णुप्रभयास्वया ॥ दिशोवितिमिराःकुर्वन्विधूमइवपावकः २८ श्रीवत्सांकघन
श्यामंतप्तहाटकवर्चसम् ॥ कौशेयांबरयुग्मेनपरिवीतंसुमंगलम् २९ सुंदरस्मितवक्त्राब्जंनीलकुंतलमंडितम् ॥ पुंडरीकाभिरामाक्षंस्फुरन्मकरकुंड
लम् ३० कटिसूत्रब्रह्मसूत्रकिरीटकटकांगदैः ॥ हारनूपुरमुद्राभिःकौस्तुभेनविराजितम् ३१ वनमालापरीतांगंमूर्तिमद्भिर्निजायुधैः ॥ कृत्वोरौ
दक्षिणेपादमासीनंपंकजारुणम् ३२ मुसलावशेषायःखंडकृतेषुलुब्धकोजरा ॥ मृगास्याकारंतच्चरणंविव्याधमृगशंकया ३३ चतुर्भुजंतंपुरुषंदृष्ट्वा
सकृतकिल्बिषः ॥ भीतःपपातशिरसापादयोरसुरद्विषः ३४ अजानताकृतमिदंपापेनमधुसूदन ॥ क्षंतुमर्हसिपापस्यउत्तमश्लोकमेऽनघ ३५
यस्यानुस्मरणंनृणामज्ञानध्वांतनाशनम् ॥ वदंतितस्यतेविष्णोमयाऽसाधुकृतंप्रभो ३६ तन्माऽऽशुजहिवैकुंठपाप्मानंमृगलुब्धकम् ॥ यथापुन
रहंत्वेवंनकुर्यांसदतिक्रमम् ३७ यस्याऽऽत्मयोगरचितंनविदुर्विरिंचोरुद्रादयोऽस्यतनयाःपतयोगिरांये ॥ त्वन्माययापिहितदृष्टयएयदंजःकिंतस्यतेवय
मसद्गतयोगृणीमः ३८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ माभैर्जरेत्वमुत्तिष्ठकामएषकृतोहिमे ॥ याहित्वंमदनुज्ञातःस्वर्गंसुकृतिनांपदम् ३९ इत्यादिष्टोभ
गवताकृष्णेनेच्छाशरीरिणा ॥ त्रिःपरिक्रम्यतंनत्वाविमानेनदिवंययौ ४० दारुकःकृष्णपदवीमन्विच्छन्नाधिगम्यताम् ॥ वायुंतुलसिकामोदमाघ्राया
भिमुखंययौ ४१ तंतत्रतिग्मद्युभिरायुधैर्वृतंह्यश्वत्थमूलेकृतकेतनंपतिम् ॥ स्नेहप्लुतात्मानिपपातपादयोरथादवप्लुत्यसबाष्पलोचनः ४२ अपश्य
तस्त्वच्चरणांबुजंप्रभोदृष्टिःप्रणष्टातमसिप्रविष्टा ॥ दिशोनजानेनलभेचशांतिंयथानिशायामुडुपेप्रनष्टे ४३ इतिब्रुवतिसूतेवैरथोगरुडलांछनः ॥
खमुत्पपातराजेंद्रसाश्वध्वजउदीक्षितः ४४

वनापराधइतिचेदतआह यस्यतवाऽऽत्मयोगरचितंस्वाधीनमाययारचितंविरिंचःअस्यतनयारुद्रादयश्चयेचान्येगिरांपतयोवेदद्रष्टारस्तेऽपिनविदुस्तस्यतेऽचिंत्यमायस्यएतद्ब्रह्मशापादि
अंजसाअसद्गतयःपापयोनयोवयंकिंगृणीमःकथंवर्णयामः अतस्तदास्तामाशुमांजहीतिभावः ३८ ३९ इच्छाशरीरिणेत्यस्यायंभावः शुद्धसत्त्वमयींनिजांमूर्तिमंतर्धायतत्प्रतिकृत्यैवंवि
डंबनमात्रामिति एतदेवस्फुटीकरिष्यति देवादयोब्रह्ममुख्याइत्यादिना ४० ४१ तंपतिंतत्रदृष्ट्वातस्यपादयोर्निपपात ४२ ४३ उदीक्षतउदीक्षमाणस्यसूतस्यसतः ४४

४५ निर्याणंयोगमार्गेण मद्दशामितीच्छाशरीराभिप्रायेण ४६ ४७ अवितारक्ष्यमाणाइंद्रप्रस्थंगामिष्यथेतिब्रूहीतिपूर्वेणान्वयः ४८ मन्मायारचनामेतांविज्ञायेतिनिजमूर्तेरंतर्हितत्वाद्य
थाशोकंमाकुर्वित्यर्थः ४९ कुलस्याविनष्टत्वाद्दुर्मनाः ५० इत्येकादशेटीकायांत्रिंशोध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ एकत्रिंशेस्वकंधामजगामभगवानितः ॥ तमेवानुययुःप्री
त्यावसुदेवादयस्ततः ॥ १ ॥ देवान्यदून्विधायादौभूयोदेवान्विधायच ॥ श्रीकृष्णःस्वेच्छयाधामस्वतन्वैवसमाविशत् ॥ २ ॥ मुनयःसनकादयःप्रजेश्वरामरीच्यादयः १ द्विजागरुडलो
कनिवासिनःपक्षिणः मैत्रेयादयोवा २ भगवतोनिर्याणंद्रष्टुकामाःसंतःपरमोत्सुकास्तत्रागमन् तेषामौत्सुक्यकृतंमहोत्सवमाहसार्धेन गायंतश्चेति ३ ४ विभूतीरींद्रादींश्च पद्मने
त्रेन्यमीलयदित्यत्रायंभावः पूर्वंब्रह्मादिभिः ‘सलोकान्लोकपालान्नःपाहिवैकुंठकिंकरान्’ इतिप्रार्थितत्वादिदानींचस्वंस्वंलोकंप्रतिनेतुमागतत्वाद्बहुषुचतेषुदाक्षिण्यात्तान्वंचयितुंसमाधि

तमन्वगच्छन्दिव्यानिविष्णुप्रहरणानिच ॥ तेनातिविस्मितात्मानंसूतमाहजनार्दनः ४५ गच्छद्द्वावरतींसूतज्ञातीनांनिधनंमिथः ॥ संकर्षणस्यनि
र्याणंबंधुभ्योब्रूहिमद्दशाम् ४६ द्वारकायांचनस्थेयंभवद्भिश्चस्वबंधुभिः ॥ मयात्यक्तांयदुपुरींसमुद्रःप्लावयिष्यति ४७ स्वंस्वंपरिग्रहंसर्वेआदायपितरौ
चनः ॥ अर्जुनेनाविताःसर्वइंद्रप्रस्थंगमिष्यथ ४८ त्वंतुमद्धर्ममास्थायज्ञाननिष्ठउपेक्षकः ॥ मन्मायारचनामेतांविज्ञायोपशमंव्रज ४९ इत्युक्तस्तंप
रिक्रम्यनमस्कृत्यपुनःपुनः ॥ तत्पादौशीर्ष्ण्युपाधायदुर्मनाःप्रययौपुरीम् ५० ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेयदुकुलसंक्षयोनाम
त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ ॥ अथतत्रागमद्ब्रह्माभवान्याचसमंभवः ॥ महेंद्रप्रमुखादेवामुनयःसप्रजेश्वराः १
पितरःसिद्धगंधर्वाविद्याधरमहोरगाः ॥ चारणायक्षयरक्षांसिकिन्नराप्सरसोद्विजाः २ द्रष्टुकामाभगवतोनिर्याणंपरमोत्सुकाः ॥ गायंतश्चगृणंतश्चशौरेःकर्माणि
जन्मच ३ ववृषुःपुष्पवर्षाणिविमानावलिभिर्नभः ॥ कुर्वंतःसंकुलंराजन्भक्त्यापरमयायुताः ४ भगवान्पितामहंवीक्ष्यविभूतीरात्मनोविभुः ॥ संयोज्याऽऽत्म
निचाऽऽत्मानंपद्मनेत्रेन्यमीलयत् ५ लोकाभिरामांस्वतनुंधारणाध्यानमंगलम् ॥ योगधारणयाऽऽग्नेय्याऽदग्ध्वाधामाविशत्स्वकम् ६

मिवकुर्वन्नेत्रेन्यमीलयदिति ५ योगिनामिवस्वच्छंदमृत्युभ्रमंवारयति लोकाभिरामामिति अयमर्थःयोगिनोहिस्वच्छंदमृत्यवःस्वांतनुमाग्नेय्यायोगधारणयादग्ध्वालोकांतरंप्रविशंति भगवां
स्तुनतथाकिंत्वदग्ध्वैवस्वतनुसहितएवस्वकंधामवैकुंठाख्यमविशत् तत्रहेतुः लोकाभिरामाम् लोकानामभिरामोऽभितोरमणंस्थितिर्यस्यांताम् जगदाश्रयत्वेनजगतोऽपिदाहप्रसंगादि
त्यर्थः किंच धारणायाध्यानस्यचमंगलंशोभनम् विषयमितरथातयोर्निर्विषयत्वंस्यात् दृश्यतेचाद्यापितदुपासकानांतथैवतद्रूपसाक्षात्कारःफलप्राप्तिश्चेतिभावः इच्छाशरीराभिप्रायेणवा
यथाश्रुतमेवास्तुतत्राऽपितुलोकाभिरामामित्यादीनांविशेषणानामानर्थक्यप्रसंगात्तदप्यदग्ध्वातिरोधायनिर्गतइत्येवसांप्रतम् ६

तदास्वंस्वमेदलोकमागमिष्यतीतिसंभ्रमेणदेवादिकृतःसर्वतोदुंदुभिनादपुष्पवृष्ट्यादिमहोत्सवोऽभवदित्याह दिवीति भूमेःसकाशात् श्रीकृष्णमनुययुः ७ तदाश्रीकृष्णेंऽतर्हितेसातिकुतोग
तइतिवितर्कयंतोऽपिब्रह्ममुख्यादेवादयःस्वधामानिविशंतंश्रीकृष्णंनददृशुः तत्रहेतुःअविज्ञागतिमिति क्वचित्क्वचिद्ददृशुश्चततोऽतिविस्मिताबभूवुरित्यर्थः ८ अविज्ञातगतित्वंदृष्टांते
नस्पष्टयति सौदामन्यागतिर्यथामर्त्यैर्नलक्ष्यतेदेवैस्तुलक्ष्यतेतथाभ्रमंडलंहित्वागच्छतः श्रीकृष्णस्यगतिर्देवैरपिनलक्ष्यतेकिंतुतत्पार्षदैरेवेत्यर्थः ९ १० अभिप्रायापरिज्ञानात्प्रथमंपरिक्लि
ष्टंततश्चदृष्टांतेनस्पष्टमुक्तेत्त्वदृष्टंदृष्ट्वापुनस्तमेवार्थंप्रपंचयाति राजन्निति त्रिभिः परस्यसर्वकारणस्यतनुभृत्सुयादवादिषुजननाप्ययेहाःआविर्भावतिरोभावरूपाश्चेष्टामायया अनुकरणमात्रमवेहि
नटोयथाऽविकृतएवनानारूपैर्जन्मादीन्विडंबयतितद्वत् आस्तांतावद्यादवादिषुजन्मादिशंकायावद्विश्वसर्गनिरोधादिष्वप्यसावविकृतएवास्तइत्याह सृष्ट्वेति आत्मनास्वयमेवेदंजगत्सृ
ष्ट्वांऽतर्यामित्वेनानुविश्यआत्ममहिनास्वमहिम्नाउपरतआस्ते ११ नपुनरन्यथामंतव्यंयतोऽस्मिन्नेवावतारेतत्प्रभावोनिरतिशयोदृष्टइत्याह मर्त्येनेति यमेनस्वलोकंप्रतिनीतंगुरुसुतंमर्त्येन

दिविदुंदुभयोनेदुःपेतुःसुमनसश्चखात् ॥ सत्यंधर्मोधृतिर्भूमेःकीर्तिःश्रीश्चानुतंययु ७ देवादयोब्रह्ममुख्यानविशंतंस्वधामनिः ॥ अविज्ञातगतिंकृष्णंददृ
शुश्चातिविस्मिताः ८ सौदामन्यायथाऽऽकाशेयांत्याहित्वाऽभ्रमंडलम् ॥ गतिर्नलक्ष्यतेमर्त्यैस्तथाकृष्णस्यदैवतैः ९ ब्रह्मरुद्रादयस्तेतुदृष्ट्वायोगगतिं
हरेः ॥ विस्मितास्तांप्रशंसंतःस्वंस्वंलोकंययुस्तदा १० राजन्परस्यतनुभृज्जननाप्ययेहामायाविडंबनमवेहियथानटस्य ॥ सृष्ट्वाऽऽत्मनेदमनुवि
श्यविहृत्यचांतेसंहृत्यचाऽऽत्ममहिनोपरतःसआस्ते ११ मर्त्येनयोगुरुसुतंयमलोकनीतंत्वांचानयच्छरणदःपरमास्त्रदग्धम् ॥ जिग्येंतऽकांतकमपी
शमसावनीशःकिंस्वावनेस्वरनयन्मृगयुंसदेहम् १२ तथाप्यशेषस्थितिसंभवाप्ययेष्वनन्यहेतुर्यदशेषशक्तिधृक् ॥ नैच्छत्प्रणेतुंवपुरत्रशेषितंमर्त्येन
किंस्वस्थगतिंप्रदर्शयन् १३ यएतांप्रातरुत्थायकृष्णस्यपदवींपराम् ॥ प्रयतःकीर्तयेद्भक्त्यातामेवाप्नोत्यनुत्तमाम् १४ दारुकोद्वारकामेत्यवसुदे
देवोग्रसेनयोः ॥ पतित्वाचरणावस्रैर्न्यषिंचत्कृष्णविच्युतः १५ कथयामासनिधनंवृष्णीनांकृत्स्नशोनृप ॥ तच्छ्रुत्वोद्विग्नहृदयाजनाःशोकविमूर्च्छिताः
१६ तत्रस्मत्वरिताजग्मुःकृष्णविश्लेषविह्वलाः ॥ व्यसवःशेरतेयत्रज्ञातयोघ्नंतआननम् १७

तेनैवशरीरेणयमआनयदानीतवान् शरणदःशरणागतरक्षकस्त्वांचब्रह्मास्त्रदग्धंयोरक्षितवान् यश्चांतकानामंतकमपिईशंश्रीरुद्रंबाणसंग्रामेजितवान् मृगयुंलुब्धकंसदेहंस्वःस्वर्गमनयन्निन्ये ॥६०॥
असौस्वावनेस्वरक्षणेअनीशोऽसमर्थःकिम् १२ ननुयादिसमर्थस्तर्हिकिंचित्कालमत्रैवतेनैववपुषाकिंनातिष्ठत्तत्राह तथाऽपीति यद्यप्युक्तप्रकारेणाशेषस्यजगतश्चराचरस्यास्थित्यादिष्व
नन्यहेतुर्निरपेक्षएवकारणंस्वयंयद्यस्मादशेषशक्तिधृक्तथाऽपियादववान्संहृत्यनिजंवपुरत्रशेषितमवशेषितंप्रणेतुंकर्तुंनैच्छत्किंतुस्वमेवलोकमनयत् तत्रहेतुः मर्त्येनदेहेनकिंनकिंचित्कार्यमि
तिस्वस्थानामात्मनिष्ठानांदिव्यांगतिमेवप्रकृष्टांदर्शयन् अन्यथातेऽपिदिव्यांगतिमनादृत्ययोगबलेनदेहसिद्धिंविधायात्रैवरंतुंयतेरंस्तन्माभूदित्येतदर्थमितिभावः १३ यएतामुक्तप्रकाराम्
पदवींगतिम् १४ तदैवभगवतास्वलोकंगच्छतावसुदेवादीनामपितत्प्राप्तयेउपायश्चिंतितआसीत्तमाह दारुकइत्यादिना १५ १६ १७

कृष्णरामौसुतावपश्यंतः १८ १९ २० सदुक्तिभिःसत्योऽवितथाउक्तयोयेषुतैः'नाहंप्रकाशःसर्वस्ययोगमायासमावृतः । मूढाऽयंनाभिजानातिलोकोमामजमव्ययम्'इत्यादिभिः २१ नष्टगोत्राणांनष्टसंततीनाम् सांपरायिकंपिंडोदकादि २२ २३ २४ २५ २६ आदितआरभ्यश्रीकृष्णचरितकीर्तनस्यफलमाह यएतदितिद्वाभ्याम् २७ शंतमानिपरममंगलानि परम

देवकीरोहिणीचैववसुदेवस्तथासुतौ ॥ कृष्णरामावपश्यंतःशोकार्ताविजहुःस्मृतिम् १८ प्राणांश्चविजहुस्तत्रभगवद्विरहातुराः ॥ उपगुह्यपतींस्ताताचितामारुरुहुःस्त्रियः १९ रामपत्न्यश्चतद्देहमुपगुह्याग्निमाविशन् ॥ वसुदेवपत्न्यस्तद्गात्रंप्रद्युम्नादीन्हरेःस्नुषाः ॥ कृष्णपत्न्योऽविशन्नग्निंरुक्मिण्याद्यास्तदात्मिकाः २० अर्जुनःप्रेयसःसख्युःकृष्णस्यविरहातुरः ॥ आत्मानंसांत्वयामासकृष्णगीतैःसदुक्तिभिः २१ बंधूनांनष्टगोत्राणामर्जुनःसांपरायिकम् ॥ हतानांकारयामासयथावदनुपूर्वशः २२ द्वारकांहरिणात्यक्तांसमुद्रोऽप्लावयत्क्षणात् ॥ वर्जयित्वामहाराजश्रीमद्भगवदालयम् २३ नित्यंसन्निहितस्तत्रभगवान्मधुसूदनः ॥ स्मृत्याऽशेषाशुभहरंसर्वमंगलमंगलम् २४ स्त्रीबालवृद्धानादायहतशेषान्धनंजयः ॥ इंद्रप्रस्थंसमावेश्यवज्रंतत्राभ्यषेचयत् २५ श्रुत्वासुहृद्वधंराजन्नर्जुनात्तेपितामहाः ॥ त्वांतुवंशधरंकृत्वाजग्मुःसर्वेमहापथम् २६ यएतद्देवदेवस्यविष्णोःकर्माणिजन्मच ॥ कीर्तयेच्छ्रद्धयामर्त्यःसर्वपापैःप्रमुच्यते २७ इत्थंहरेर्भगवतोरुचिरावतारवीर्याणिबालचरितानिचशंतमानि ॥ अन्यत्रचेहचश्रुतानिगृणन्मनुष्योभक्तिंपरांपरमहंसगतौलभेत २८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेएकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ समाप्तोऽयमेकादशःस्कंधः ॥ ११ ॥ ॥ ध ॥ ॥

हंसगतौश्रीकृष्णे २८ एवमेकादशस्कंधभावार्थस्यप्रदीपिका ॥ स्वाज्ञानध्वांतभीतेनश्रीधरेणप्रकाशिता ॥ ॥ १ ॥ इतिभा० म० एकादशस्कंधेटीकायांश्रीधरस्वामिविरचितायांश्रीभावार्थदीपिकायामेकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ समाप्तोऽयमेकादशःस्कंधः ॥ ११ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवतएकादशस्कंधः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमद्भागवते द्वादशस्कंधप्रारंभः ॥

श्रीगुरुगणेशांबिकाभ्योनमः ॥ ॥ श्रीगुरुंपरमानंदंवंदआनंदविग्रहम् ॥ यस्यसंनतिमात्रेणचिदानंदायतेवपुः ॥ १ ॥ जयंतिश्रीपरानंदकृपाऽपांगलसद्दृशः ॥ यानित्यमनुवर्तंतेसंपदो
विगताद्दशः ॥ २ ॥ उक्तस्त्रयोदशाध्यायैर्द्वादशेत्वाश्रयःसतः ॥ अधिष्ठानावधित्वाभ्यामाश्रयश्चेश्वरःसतः ॥ ३ ॥ उक्तोलयावधित्वेनप्राकृतात्यंतिकेलये ॥ अधिष्ठानतयाचोक्तोम
हापुरुषवर्णने ॥ ४ ॥ तत्रादौषड्भिरध्यायैःशुकःप्राहपरीक्षिते ॥ शेषैस्तत्राखिलान्याहसूतःपृष्टोऽथसत्रिभिः ॥ ५ ॥ स्वाश्रयश्रवणेकार्योनविलंबोमनीषिणा ॥ इत्येतत्कालवैषम्यंचतुर्भि
स्तावदुच्यते ॥ ६ ॥ तत्रतुप्रथमेभाविमागधान्वयभूमिपान् ॥ कलिप्रभावतःप्राहसंकरादिमलीमसान् ॥ ७ ॥ एवंभूतेसोमवंशेमुकुंदस्वैरक्रीडावर्णिताऽथोसएव ॥ वंशोभावीवर्ण्यतेकृष्ण
भक्तिमुक्तामुक्त्यैवर्त्मनास्तीतिवक्तुम् ॥ ८ ॥ तदेवंवैवस्वतमनुवंशेसोमवंशप्रस्तावेनश्रीकृष्णावतारचरितानिसप्रपंचमनुवर्णितानि अथेदानींभावीसोमवंशःकलौविजातीयसंकरादिमली
मसोवैराग्यद्वाराश्रीकृष्णैकभक्तिनिगमनायानुवर्ण्यते तत्रतुसोमवंशशाखासुचिरकालानुवर्तितयामागधवंशोऽनुक्रम्यते तत्रपूरोर्वंशेउपरिचरोवसुस्तस्यबृहद्रथस्तस्यजरासंधस्तस्यसहदे

श्रीकृष्णायनमः ॥ राजोवाच ॥ स्वधामानुगतेकृष्णेयदुवंशविभूषणे ॥ कस्यवंशोऽभवत्पृथ्व्यामेतदाचक्ष्वमेमुने १ श्रीशुकउवाच ॥ योंऽत्यःपुरंजयोना
मभविष्योबारहद्रथः ॥ तस्यामात्यस्तुशुनकोहत्वास्वामिनमात्मजम् २ प्रद्योतसंज्ञंराजानंकर्तायत्पालकःसुतः ॥ विशाखयूपस्तत्पुत्रोभविताराजकस्ततः ३
नंदिवर्धनस्तत्पुत्रःपंचप्रद्योतनाइमे ॥ अष्टत्रिंशोत्तरशतंभोक्ष्यंतिपृथिवींनृपाः ४ शिशुनागस्ततोभाव्यःकाकवर्णस्तुतत्सुतः ॥ क्षेमधर्मातस्यसुतःक्षेत्रज्ञः
क्षेमधर्मजः ५ विधिसारःसुतस्तस्याजातशत्रुर्भविष्यति ॥ दर्भकस्तत्सुतोभावीदर्भकस्याजयःस्मृतः ६ नंदिवर्धनआजेयोमहानंदिःसुतस्ततः ॥ शिशु
नागादशैवैतेषष्ट्युत्तरशतत्रयम् ७ समाभोक्ष्यंतिपृथिवींकुरुश्रेष्ठकलौनृपाः ॥ महानंदिसुतोराजन्शूद्रीगर्भोद्भवोबली ८ महापद्मपतिःकश्चिन्नंदःक्षत्रविना
शकृत् ॥ ततोनृपाभविष्यंतिशूद्रप्रायास्त्वधार्मिकाः ९ सएकच्छत्रांपृथिवीमनुल्लंघितशासनः ॥ शासिष्यतिमहापद्मोद्वितीयइवभार्गवः १० तस्यचा
ष्टौभविष्यंतिसुमाल्यप्रमुखाःसुताः ॥ यइमांभोक्ष्यंतिमहींराजानःस्मशतंसमाः ११ नवनंदान्द्विजःकश्चित्प्रपन्नानुद्धरिष्यति ॥ तेषामभावेजगतींमौर्या
भोक्ष्यंतिवैकलौ १२ सएवचंद्रगुप्तंवैद्विजोराज्येऽभिषेक्ष्यति ॥ तत्सुतोवारिसारस्तुततश्चाशोकवर्धनः १३ सुयशाभवितातस्यसंगतःसुयशःसुतः ॥ शा
लिशूकस्ततस्तस्यसोमशर्माभविष्यति १४

वः पुत्रोऽभूदित्युक्तंनवमस्कंधे तत्रैव सहदेवान्मार्जारिस्ततःश्रुतश्रवा इत्यादयोरिपुंजयांताविंशतिर्भाविनो राजानो निरूपिताः तत्रपृच्छति स्वधामेति १ इदानीम् तदुपरितनंवंशंसं
करादिदोषैःप्रपंचयति योंऽत्यइति रिपुंजयएवपुरंजयः स्वामिनंपुरंजयंहत्वास्वपुत्रंप्रद्योतसंज्ञंराजानंकरिष्यति यस्यपालकोनामसुतोभविष्यति २ ३ प्रद्योतनाःप्रद्योतसंज्ञाः ४ ५ ६
७ ८ नंदोनामकश्चिन्महापद्मसंख्यायाःसेनायाधनस्यवापतिर्भविष्यति अतएवमहापद्मइत्यपितस्यनाम ९ एकमेवच्छत्रंयस्यांतांपृथिवींशासिष्यतिपालयिष्यति क्षत्रोत्सादनेदृष्टांतः
भार्गवःपरशुरामइव १० समाःसंवत्सरान् ११ नवनंदान्नंदंचतत्पुत्रांश्चेत्येवंनव प्रपन्नान्विश्वस्तान्विख्यातान्वा द्विजः कौटिल्यवात्स्यायनादिपर्यायश्चाणक्यउद्धरिष्यत्युन्मूलयिष्यति
मौर्यामौर्यसंज्ञाः १२ कथंभोक्ष्यंतितदाह सएवेति चंद्रगुप्तं मौर्यप्रथमम् १३ १४

तेषांपंचमोदशरथःपराशरादिभिरुक्तोऽत्राप्यनुसंधेयस्तेनसहमौर्यादश सप्तत्रिंशच्छतोत्तरंसप्तत्रिंशदुत्तरंशतंसमाः १५ १६ १७ बृहद्रथस्यसेनापतिः पुष्पमित्रोनामस्वामिनं
बृहद्रथंहत्वाराज्यंकरिष्यति सचशुंगानांप्रथमःततोऽग्निमित्रादयोनवेत्येवंशुंगादशवर्षशताधिकंद्वादशाधिकंवर्षशतम् १८कथंकण्वान्यास्यतितदाह शुंगमिति परस्त्रीकामिनंदेवभूतिनामानं
शुंगंहत्वातदमात्योवसुदेवनामाकण्वोराज्यंकरिष्यति १९ काण्वानांचतुर्थःसुशर्माज्ञेयः २० इमेवसुदेवादयःकाण्वायनावर्षाणांत्रीणिशतानिपंचचत्वारिंशद्वर्षाण्यपिचभूमिंभोक्ष्यंति २१
काण्वानामंतिमंसुशर्माणंहत्वाबलीनामा तद्भृत्योगांभोक्ष्यति २२ २३ २४ २५ यत्रयेषुबहुसंज्ञेष्वष्टसुचरमःशिवस्वातिनामाभविता २६ २७ २८ आवभृत्याःअवभृतिर्नगरीतद्राजानः

शतधन्वाततस्तस्यभवितातद्बृहद्रथः ॥ मौर्याह्येतेदशनृपाःसप्तत्रिंशच्छतोत्तरम् १५समाभोक्ष्यंतिपृथिवींकलौकुरुकुलोद्वह ॥ अग्निमित्रस्ततस्तस्मात्सु
ज्येष्ठोऽथभविष्यति १६ वसुमित्रोभद्रकश्चपुलिंदोभवितातत: ॥ ततोघोषःसुतस्तस्माद्वज्रमित्रोभविष्यति १७ ततोभागवतस्तस्माद्देवभूतिरितिश्रु
तः ॥ शुंगादशैतेभोक्ष्यंतिभूमिंवर्षशताधिकम् १८ ततःकण्वानियंभूमिर्यास्यत्यल्पगुणान्नृप ॥ शुंगंहत्वादेवभूतिंकण्वोऽमात्यस्तुकामिनम् १९ स्वयंक
रिष्यतेराज्यंवसुदेवोमहामतिः ॥ तस्यपुत्रस्तुभूमित्रस्तस्यनारायणःसुतः २०काण्वायनाइमेभूमिंचत्वारिंशच्चपंचच ॥ शतानित्रीणिभोक्ष्यंतिवर्षाणांचक
लौयुगे २१ हत्वाकाण्वंसुशर्माणंतद्भृत्योवृषलोबली ॥ गांभोक्ष्यत्यंध्रजातीयःकंचित्कालमसत्तमः २२ कृष्णनामाऽथतद्भ्राताभवितापृथिवीपतिः ॥ श्रीशां
तकर्णस्तत्पुत्रःपौर्णमासस्तुतत्सुतः २३ लंबोदरस्तुतत्पुत्रस्तस्माच्चिबिलकोनृपः ॥ मेघस्वातिश्चिबिलकादटमानस्तुतस्यच २४ अनिष्टकर्माहालेयस्तल
कस्तस्यचाऽऽत्मजः॥पुरीषभीरुस्तत्पुत्रस्ततस्तोराजासुनंदनः २५ चकोरोबहवोयत्रशिवस्वातिररिंदमः ॥ तस्यापिगोमतीपुत्रःपुरीमान्भवितातत:२६
मेदशिराःशिवस्कंदोयज्ञश्रीस्तत्सुतस्ततः ॥ विजयस्तत्सुतोभाव्यश्चंद्रविज्ञःसलोमधिः २७ एतेत्रिंशन्नृपतयश्चत्वार्यब्दशतानिच ॥ षट्पंचाशच्चपृ
थिवींभोक्ष्यंतिकुरुनंदन २८ सप्ताभीराआवभृत्यादशगर्दभिनोनृपाः ॥ कंकाःषोडशभूपालाभविष्यंत्यतिलोलुपाः २९ ततोऽष्टौयवनाभाव्याश्चतुर्दशतुरु
ष्ककाः ॥ भूयोदशगुरुंडाश्चमौनाएकादशैवतु ३० एतेभोक्ष्यंतिपृथिवींदशवर्षशतानि च ॥ नवाधिकांचनवतिंमौनाएकादशक्षितिम् ३१ भोक्ष्यंत्यब्दश
तान्यंगत्रीणितैःसंस्थितेततः ॥ किलिकिलायांनृपतयोभूतनंदोऽथवंगिरिः ३२ शिशुनंदिश्चतद्भ्रातायशोनंदिःप्रवीरकः ॥ इत्येतेवैवर्षशतंभविष्यंत्यधि
कानिषट् ३३ तेषांत्रयोदशसुताभवितारश्चबाह्लिकाः ॥ पुष्पमित्रोऽथराजन्योदुर्मित्रोऽस्यतथैवच ३४

२९ ३० एतेआभीरादयोमौनव्यतिरिक्ताःपंचषष्टिनृपाएकोनशताधिकंवर्षसहस्रंपृथिवींभोक्ष्यंति ततःपूर्वोक्ताएवैकादशमौनास्त्रीण्यब्दशतानिक्षितिंभोक्ष्यंति ३१ तैःसंस्थितेतेषुमृतेषु कि
लिकिलायांपुर्यांनृपतयो भविष्यंतीत्युत्तरेणान्वयः ३२ अधिकानि च षड्वर्षाणि ३३ तेषांभूतनंदादीनांयथायथंबाह्लिकनामानस्त्रयोदशसुताभविष्यंति अथपुष्पमित्रोनामाऽन्योराजन्यः
अस्यचदुर्मित्रोनामपुत्रः ३४

तथाअंध्राःकोशलाविदूरपतयोनिषधाश्चएतेचतत्तद्देशनामभिःप्रख्यातास्तुल्यकालाःखंडमंडलेषुभूपास्ततएवतेभ्योबाह्लिकेभ्यएवभाव्याभविष्यंति ३५ ततश्चमागधानांतुराजाविश्वस्फूर्जिर्नामभविता सचपूर्वोक्तात्पुरंजयादपरःपुरंजयइतिप्रसिद्धःसन्वर्णान्ब्राह्मणादीन्पुलिंदयदुमद्रकसंज्ञान्म्लेच्छप्रायान्करिष्यति अपरानितिपाठेअन्यान्पुलिंदादिसंज्ञान्वर्णान्करिष्यतीत्यर्थः ३६ किंचैवंकृत्वाऽब्रह्मभूयिष्ठाअत्रैवर्ण्यप्रचुराःसतीःप्रजाःस्थापयिष्यतिपालयिष्यति सचपद्मवत्यांपुरिवसन् अनुगंगांगंगाद्वारमारभ्यप्रयागपर्यंतंगुप्तांपालितांमेदिनींभोक्ष्यति ३७ तदनंतरंचसौराष्ट्रादिदेशवर्तिनोद्विजाव्रात्याउपनयनरहिताभविष्यंति ३८ अब्रह्मवर्चसावेदाचारशून्याः ३९ इमेचम्लेच्छप्रायाभूभृतस्तुल्यकालाभविष्यंति किंच एतेसर्वेऽधर्मानृतपराअधर्मेऽनृतेचपरिनिष्ठिताः फल्गुदाअल्पदातारः ४० उदितास्तमितप्रायाहर्षशोकादिबहुलाः ४१ असंस्कृतागर्भाधानादिसंस्काररहिताः प्रजाभक्षयिष्यंतिधनाद्यपहारादिनापीडयिष्यंति ४२ किंच तन्नाथाःतेनाथायेषांतेजनपदादेशवर्तिनोमनुष्यास्तच्छीलाचारवादिनस्तेषामिवशीलमाचारोवादश्चतद्वंतः ४३ इतिद्वादशेटीकायांप्रथमोऽध्यायः १ ॥ छ ॥ द्वितीयेतु कलेर्दोषवृद्धौकल्क्यवतारतः ॥ अधर्मिष्ठेजनेनष्टेपुनःकृतयुगागमः ॥ १ ॥ कलिधर्मान्प्रपंचयति ततश्चेत्यादिना १ धर्मन्याययोर्व्यवस्थायांबलमेव २ दांपत्येभार्यापतिभावेऽभिरुचिरेवहेतुर्नकुलगोत्रादिः व्यावहारिकेक्रयविक्रयादौ स्त्रीत्वेपुंस्त्वेचतयोःश्रेष्ठ्येरतिकौशलमेवहेतुर्नकुलमाचारोवा ३ आश्रमाणांख्यातौज्ञानेलिंगमेवदंडाजिनादिकंहेतुर्नत्वाचारविशेषः अन्योन्यापत्तिकारणंचाऽऽश्रमादाश्रमांतरप्राप्तौचकारणम् यद्वा बहूदकहंसादीनामन्योऽन्यापत्तौनमस्कारादिव्यवहारेकारणम् अवृत्त्यामुद्रार्पणादिदानासामर्थ्येनन्यायेदौर्बल्यंपराजयः चापलंवचोबहुभाषणम् ४ असाधुत्वेचौर्याद्यभियोगे प्रसाधनमलंकारः ५ दूरेवर्तमानंवार्ययनंजलाशयस्तीर्थं नतुगुर्वादि स्वार्थःपुरुषार्थः ६

एककालाइमेभूपाःसप्तांध्राःसप्तकौशलाः ॥ विदूरपतयोभाव्यानिषधास्ततएवहि ३५ मागधानांतुभविताविश्वस्फूर्जिःपुरंजयः ॥ करिष्यत्यपरोवर्णान्पुलिंदयदुमद्रकान् ३६ प्रजाश्चाब्रह्मभूयिष्ठाःस्थापयिष्यतिदुर्मतिः ॥ वीर्यवान्क्षत्रमुत्साद्यपद्मवत्यांसवैपुरि ॥ अनुगंगामाप्रयागंगुप्तांभोक्ष्यतिमेदिनीम् ३७ सौराष्ट्रावंत्याभीराश्चशूराअर्बुदमालवाः ॥ व्रात्याद्विजाभविष्यंतिशूद्रप्रायाजनाधिपाः ३८ सिंधोस्तटंचंद्रभागांकौंतींकाश्मीरमंडलम् ॥ भोक्ष्यंतिशूद्राव्रात्याद्याम्लेच्छश्चाब्रह्मवर्चसः ३९ तुल्यकालाइमेराजन्म्लेच्छप्रायाश्चभूभृतः ॥ एतेऽधर्मानृतपराःफल्गुदास्तीव्रमन्यवः ४० स्त्रीबालगोद्विजघ्नाश्चपरदारधनादृताः ॥ उदितास्तमितप्रायाअल्पसत्त्वाल्पकायुषः ४१ असंस्कृताःक्रियाहीनारजसातमसावृताः ॥ प्रजास्तेभक्षयिष्यंतिम्लेच्छाराजन्यरूपिणः ४२ तन्नाथास्तेजनपदास्तच्छीलाचारवादिनः ॥ अन्योन्यतोराजभिश्चक्षयंयास्यंतिपीडिताः ४३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेप्रथमोऽध्यायः १ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ ततश्चानुदिनंधर्मःसत्यंशौचंक्षमादया ॥ कालेनबलिनाराजन्नंक्ष्यत्यायुर्बलंस्मृतिः १ वित्तमेवकलौनॄणांजन्माचारगुणोदयः ॥ धर्मन्यायव्यवस्थायांकारणंबलमेवहि २ दांपत्येऽभिरुचिर्हेतुर्मायैवव्यावहारिके ॥ स्त्रीत्वेपुंस्त्वेचहिरतिर्विप्रत्वेसूत्रमेवहि ३ लिंगमेवाऽऽश्रमख्यातावन्योऽन्यापत्तिकारणम् ॥ अवृत्त्यान्यायदौर्बल्यंपांडित्येचापलंवचः ४ अनाढ्यतैवासाधुत्वेसाधुत्वेदंभएवतु ॥ स्वीकारएवचोद्वाहेस्नानमेवप्रसाधनम् ५ दूरेवार्ययनंतीर्थंलावण्यंकेशधारणम् ॥ उदरंभरतास्वार्थःसत्यत्वेधाष्ट्र्यमेवहि ६

७ ८ आच्छिन्नाअपहृतादाराद्रविणानिचयासांताः अष्टिर्बीजम् ९ १० ११ क्षीयमाणेष्वित्यादीनामित्थंकलौगतप्रायइतिपंचमेनान्वयः क्षीयमाणेष्वल्पप्रायेषु १२ दस्युप्रायेषुचौ
रतुल्येषु चौर्यानृतवृथाहिंसाद्यानानावृत्तयोयेषांतेषु १३ छागप्रायासुप्रमाणतः क्षीरतश्चाजातुल्यासु १४ अणुप्रायासुश्यामाकतुल्यासु स्थास्नुषुवृक्षेषु विद्युत्प्रायेषुताडिद्बहुलेषु
शून्यप्रायेषुधर्मादिरहितेषुसद्मसुगृहेषु १५ जनेतुखरधर्मिणिदुःसहचेष्टितेकलौगतप्रायेसमाप्तप्राये १६ एतत्प्रपंचयतिचतुर्भिः चराचरगुरोरीश्वरस्येतिचधर्मत्राणेहेतुः गुरुत्वेश्वरत्वयो
रुपपादानमखिलस्यविश्वस्याऽऽत्मनःकारणस्येति एवंभूतस्यविष्णोर्जन्मसाधूनांधर्मत्राणाय धर्मत्राणप्रयोजनमाह कर्मापनुत्तयेमोक्षाय १७ शंभलग्रामेमुख्यस्यप्रधानस्यनाम्नावि
ष्णुयशसोब्राह्मणस्यभवनेगृहे १८ धर्मत्राणप्रकारमाह अश्वमिति असाधवोदम्यंतेयेनतमश्वमारुह्यासिनादस्यून्कोटिशोनिहनिष्यतीत्युत्तरेणान्वयः असाधुदमनइतिपाठेकल्किवि

दाक्ष्यंकुटुंबभरणंयशोर्थेधर्मसेवनम् ॥ एवंप्रजाभिर्दुष्टाभिराकीर्णेक्षितिमंडले ७ ब्रह्मविट्क्षत्रशूद्राणांयोबलीभवितानृपः ॥ प्रजाहिलुब्धैराजन्यैर्निर्घृ
णैर्दस्युधर्मभिः ८ आच्छिन्नदारद्रविणायास्यंतिगिरिकाननम् ॥ शाकमूलामिषक्षौद्रफलपुष्पाष्टिभोजनाः ९ अनावृष्ट्याविनंक्ष्यंतिदुर्भिक्षकरपीडि
ताः ॥ शीतवातातपप्रावृड्हिमैरन्योन्यतःप्रजाः १० क्षुत्तृड्भ्यांव्याधिभिश्चैवसंतप्स्यंतेचचिंतया ॥ त्रिंशद्विंशतिवर्षाणिपरमायुःकलौनृणाम् ११ क्षी
यमाणेषुदेहेषुदेहिनांकलिदोषतः ॥ वर्णाश्रमवतांधर्मेनष्टेवेदपथेनृणाम् १२ पाखंडप्रचुरेधर्मेदस्युप्रायेषुराजसु ॥ चौर्यानृतवृथाहिंसानानावृत्तिषुवैनृ
षु १३ शूद्रप्रायेषुवर्णेषुछागप्रायासुधेनुषु ॥ गृहप्रायेष्वाश्रमेषुयौनप्रायेषुबंधुषु १४ अणुप्रायास्वोषधीषुशमीप्रायेषुस्थास्नुषु ॥ विद्युत्प्रायेषुमेघेषुशून्य
प्रायेषुसद्मसु १५ इत्थंकलौगतप्रायेजनेतुखरधर्मिणि ॥ धर्मत्राणायसत्त्वेनभगवानवतरिष्यति १६ चराचरगुरोर्विष्णोरीश्वरस्याखिलात्मनः ॥ धर्म
त्राणायसाधूनांजन्मकर्मापनुत्तये १७ शंभलग्राममुख्यस्यब्राह्मणस्यमहात्मनः ॥ भवनेविष्णुयशसःकल्किःप्रादुर्भविष्यति १८ अश्वमाशुगमारुह्यदेवदत्तं
जगत्पतिः ॥ असिनाऽसाधुदमनमष्टैश्वर्यगुणान्वितः १९ विचरन्नाशुनाक्षोण्यांहयेनाप्रतिमद्युतिः ॥ नृपलिंगच्छदोदस्यून्कोटिशोनिहनिष्यति २० अ
थतेषांभविष्यंतिमनांसिविशदानिवै ॥ वासुदेवांगरागातिपुण्यगंधानिलस्पृशाम् ॥ पौरजानपदानांवैहतेष्वखिलदस्युषु २१ तेषांप्रजाविसर्गश्चस्थविष्ठः
संभविष्यति ॥ वासुदेवेभगवतिसत्त्वमूर्तौहृदिस्थिते २२ यदाऽवतीर्णोभगवान्कल्किर्धर्मपतिर्हरिः ॥ कृतंभविष्यतितदाप्रजासूतिश्चसात्त्विकी २३ य
दाचंद्रश्चसूर्यश्चतथातिष्यबृहस्पती ॥ एकराशौसमेष्यंतितदाभवतितत्कृतम् २४

शेषणम् अणिमाद्यष्टैश्वर्याणिगुणाश्चसत्यसंकल्पत्वादयस्तैरन्वितः १९ तत्प्रपंचःआशुनाशीघ्रगामिनातेनहयेनाश्वेनक्षोण्यांपृथिव्यांविचरन् नृपलिंगच्छदोराजवेषच्छन्नान् २०
ततश्चपुनःकृतयुगप्रवृत्तिंवक्तुमाह अथेतिसार्द्धाभ्याम् तेषांपौरजानपदानांमनांसिविशदानिभविष्यंति तत्रहेतुः वासुदेवस्यांगरागेणचंदनादिनातिपुण्यगंधोयोऽनिलस्तंस्पृशंतीतितथाते
षाम् २१ स्थविष्ठःस्थूलः २२ कृतयुगप्रवृत्तिमाह यदावतीर्णइति प्रजानांसूतिःप्रसूतिः २३ तदवतारकालोपलक्षणमाह यदाचंद्रश्चेति तिष्यः पुष्यः अयमर्थः चंद्रसूर्यबृहस्पती
नांयदापुष्यनक्षत्रेयोगस्तदातत्कृतयुगंभविष्यति यद्यपिचप्रतिद्वादशाब्दंकर्कराशौबृहस्पतौवर्तमानेद्वित्रास्वमावास्यासुतेषांत्रयाणामपिपुष्ययोगःसंभवतितथाऽपितेषांसहप्रवेशोऽत्रवि
क्षितः समेष्यंतीतिवचनात् अतोनातिप्रसंगः २४

एवंनवमस्कंधमारभ्यानुक्रांतंवैवस्वतमनोर्वंशद्वयंनिगमयति येऽतीत इति उद्देशतःसंक्षेपतः २५ कलियुगावांतरविशेषंवक्तुमाह आरभ्येत्यादिना वर्षसहस्रंपंचदशोत्तरंशतंचेतिकयापि विवक्षयाऽवांतरसंख्येयम् वस्तुतस्तुपरीक्षिन्नंदयोरंतरंद्वाभ्यांन्यूनंवर्षाणांसार्धसहस्रंभवति यतःपरीक्षित्समकालंमागधंमार्जारिमारभ्यरिपुंजयांताविंशतिराजानःसहस्रसंवत्सरंभोक्ष्यंतीत्युक्तंनवमस्कंधे येबार्हद्रथभूपालाभाव्याःसाहस्रवत्सरामिति ततःपरंपंचप्रद्योतनाअष्टत्रिंशोत्तरंशतम् शिशुनागाश्चषष्ट्युत्तरशतत्रयंभोक्ष्यंतिपृथिवीमित्यत्रैवोक्तत्वात् २६ कलेःप्रवृत्तिंवृद्धिंचनिरूपयितुंकालज्ञानोपलक्षणमाह सप्तर्षीणांत्विति अयमर्थः प्रागग्रशकटाकारंतारासप्तकंसप्तर्षिमंडलम् तत्रकिंचिदुन्नतेषाऽग्रस्थानीयोमरीचिः ततःपश्चादानम्रयुगकंधराकारोवसिष्ठःसभार्यःततःपश्चादीषदुन्नतेषामूलस्थानीयोऽङ्गिराः ततःपश्चाच्चतुरस्रताराचतुष्केईशान्यामत्रिः ततोदक्षिणतःपुलस्त्यः पुलस्त्यात्पश्चिमतःपुलहः ततउत्तरतःक्रतुः एवंस्थितेतेषांमध्येयौपूर्वौउदयसमयेप्रथममुदितौदृश्येतेपुलहक्रतुसंज्ञौतयोस्तुमध्येतयोस्तुपूर्वयोस्तुमध्येयत्समंदक्षिणोत्तरेरखायांसमप्रदेशावस्थितमश्विन्यादिषुयदन्यतमंनक्षत्रंदृश्यतेतेनतथैवयुक्तानृणामब्दशतंतिष्ठंतितेच द्विजास्त्वदीयेकालेऽधुनामघा आश्रितावर्तंते २७ २८ तेषुमघासुवर्तमानेषुसत्सुयदाविष्णोर्भानुर्भातीतिभानुः शुद्धसत्त्वात्मकोदेहोदिवंवैकुंठंगतस्तदाकलियुगमविशत् यद्यस्मिन्युगेजनः

येऽतीतावर्तमानायेभविष्यंतिचपार्थिवाः ॥ तेतउद्देशतःप्रोक्तावंशीयाःसोमसूर्ययोः २५ आरभ्यभवतोजन्मयावन्नंदाभिषेचनम् ॥ एतद्वर्षसहस्रंतुशतं
पंचदशोत्तरम् २६ सप्तर्षीणांतुयौपूर्वौदृश्येतेउदितौदिवि ॥ तयोस्तुमध्येनक्षत्रंदृश्यतेयत्समंनिशि २७ तेनैतऋषयोयुक्तास्तिष्ठंत्यब्दशतंनृणाम् ॥ ते
त्वदीयेद्विजाःकालेअधुनाचाश्रितामघाः २८ विष्णोर्भगवतोभानुःकृष्णाख्योऽसौदिवंगतः ॥ तदाऽविशत्कलिर्लोकंपापेयद्रमतेजनः २९ यावत्सपादपद्मा
भ्यांस्पृशन्नास्तेरमापतिः ॥ तावत्कलिर्वैपृथिवींपराक्रांतुंनचाशकत् ३० यदादेवर्षयःसप्तमघासुविचरंतिहि ॥ तदाप्रवृत्तस्तुकलिर्द्वादशाब्दशतात्मकः ३१ य
दामघाभ्योयास्यंतिपूर्वाषाढांमहर्षयः ॥ तदानंदात्प्रभृत्येषकलिर्वृद्धिंगमिष्यति ३२ यस्मिन्कृष्णोदिवंयातस्तस्मिन्नेवतदाऽहनि ॥ प्रतिपन्नंकलियुगमि
तिप्राहुःपुराविदः ३३ दिव्याब्दानांसहस्रांतेचतुर्थेतुपुनःकृतम् ॥ भविष्यतियदानॄणांमनआत्मप्रकाशकम् ३४ इत्येषमानवोवंशोयथासंख्यायतेभुवि ॥
तथाविट्शूद्रविप्राणांतास्ताज्ञेयायुगेयुगे ३५ एतेषांनामलिंगानांपुरुषाणांमहात्मनाम् ॥ यथामात्रावशिष्टानांकीर्तिरेवस्थिताभुवि ३६

पापेरमतइतिकलियुगस्यलक्षणम् २९ ननुश्रीकृष्णेपृथिव्यांवर्तमानेऽपिसंध्यारूपेणकलिःप्रविष्टएवाऽऽसीत् सत्यम् तथापितावत्तस्यपराक्रमोनाभवदित्याह यावदिति पराक्रांतुमभिभवितुम् ३० अतोयथोक्तएवकलिप्रवेशकालइत्याह यदादेवर्षयइति द्वादशाब्दशतात्मकइति दिव्येनमानेनसंध्यासंध्यांशाभ्यांसहयोद्वादशाब्दशतात्मकःसकलिस्तदासंध्यामतिक्रम्यप्रविष्टइत्यर्थः ३१ कलेःप्रवेशकालमुक्त्वातस्यवृद्धिकालमाह यदेति तदाप्रद्योतनात्प्रभृतिवृद्धिंगच्छन्नंदात्प्रभृत्यतिवृद्धिंगमिष्यतीत्यर्थः ३२ ननुयदाकलेर्लिंगमुपलब्धंतदैवप्रविष्टइतियुक्तम् ततःपूर्वमेवप्रवेशस्ततःपरंवृद्धिरित्यत्रकिंप्रमाणंतत्राऽऽह यस्मिन्निति प्रतिपन्नंप्रविष्टमितिज्ञातम् पुराविदःपूर्वज्ञातारः ३३ कलेरनंतरंकृतयुगप्रवेशमाह दिव्याब्दानामिति चतुर्थेकलौप्रवेशनाब्दपरिमितेनांशेनाऽपिसहातीतेसतीत्यर्थः कृतयुगप्रवेशचिह्नमाह यदानॄणांमनआत्मप्रकाशकंभविष्यतितदेति ३४ राजवंशोक्तांस्थितिंब्राह्मणादिवंशेष्वप्यतिदिशति इत्येषइति यथायाभिरुच्चनीचावस्थाभिः तास्ताअवस्थाःवंशाइतिवापाठः ३५ एतत्कीर्तनस्यवैराग्योपयोगितामाह एतेषामिति नामैवलिंगंज्ञापकंयेषांतेषांकथामात्रेणैवावशिष्टानांकीर्तिरेवस्थितानतुराज्यंपुत्रादयोवा ३६

कलावुत्सन्नानांराजवंशानांपुनःप्रवृत्तिप्रकारमाह देवापिःसोमवंशजः मरुस्तुसूर्यवंशजः कलापग्रामोनामयोगिनामावासःप्रसिद्धः ३७ ३८ इममेवप्रकारंप्रतिचतुर्युगंदर्शयति कृतमि
ति ३९ एतेषांनामलिंगानामित्यादियदुक्तंतत्प्रपंचयति राजन्नितिपंचभिः ४० ममत्वंकृत्वेत्यनेनसूचितांभूतद्रोहप्रवृत्तिंनिंदति कृमीति राजनाम्नोराजेतिनामयस्यतस्यापिदेहस्यांते
कृमयोविष्ठाभस्मेतिवासंज्ञाभविष्यतितत्कृतेतदर्थंयोभूतध्रुक्भूतेभ्योद्रुह्यतिसाकिंस्वार्थंवेदाकिंतुनवेदैव कुतइत्यपेक्षायांहेतुत्वेनभूतद्रोहंविशिनष्टि यतोभूतद्रोहान्निरयोभवति ४१ ममत्वप्रका
रंप्रपंचयति कथमिति सेयमखंडाभूमैंपूर्वजैर्धृतासतीइदानींमत्पूर्वाचसतीमत्पुत्रादेःकथंस्यादित्येवम् ४२ उभौमहींकायंचअदर्शनंमृत्युम् ४३ उपसंहरति येयेइति तेसर्वेचकथासुक्रियमा
णासु कथामात्राःकालेनकृताः ४४ ॥ ॥ इतिद्वादशेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तृतीयेभूमिगीतैश्वराज्यदोषादिवर्ण्यते ॥ कलौचदोषभूयिष्ठेदोषहंत्रीहरेर्न

देवापिःशंतनोर्भ्रातामरुश्चेक्ष्वाकुवंशजः ॥ कलापग्रामआसातेमहायोगबलान्वितौ ३७ ताविहैत्यकलेरंतेवासुदेवानुशिक्षितौ ॥ वर्णाश्रमयुतंधर्मंपूर्वव
त्प्रथयिष्यतः ३८ कृतंत्रेताद्वापरंचकलिश्चेतिचतुर्युगम् ॥ अनेनक्रमयोगेनभुविप्राणिषुवर्तते ३९ राजन्नेतेमयाप्रोक्तानरदेवास्तथाऽपरे ॥ भूमौमम
त्वंकृत्वांऽतेहित्वेमांनिधनंगताः ४० कृमिविड्भस्मसंज्ञांऽतेराजनाम्नोपियस्यच ॥ भूतध्रुक्तत्कृतेस्वार्थंकिंवेदनिरयोयतः ४१ कथंसेयमखंडाभूःपूर्वै
र्मेपुरुषैर्धृता ॥ मत्पुत्रस्यचपौत्रस्यमत्पूर्वावंशजस्यवा ४२ तेजोऽबन्नमयंकायंगृहीत्वाऽऽत्मतयाऽबुधाः ॥ महींममतयाचोभौहित्वांऽतेऽदर्शनंग
ताः ४३ येयेभूपतयोराजन्भुंजतेभुवमोजसा ॥ कालेनतेकृताःसर्वेकथामात्राःकथासुच ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेद्वितीयोऽध्या
यः २ श्रीशुकउवाच ॥ दृष्ट्वाऽऽत्मनिजये॰व्यग्रान्नृपान्हसतिभूरियम् ॥ अहोमांविजिगीषंतिमृत्योःक्रीडनकान्नृपाः १ कामएषनरेंद्राणांमोघःस्याद्विदुषाम
पि ॥ येनफेनोपमेपिंडेयेऽतिविश्रंभितानृपाः २ पूर्वंनिर्जित्यषड्वर्गंजेष्यामोराजमंत्रिणः ॥ ततःसचिवपौराप्तकरींद्रानस्यकंटकान् ३ एवंक्रमेणजेष्यामः
पृथ्वींसागरमेखलाम् ॥ इत्याशाबद्धहृदयानपश्यंत्यंतिकेऽतकम् ४ समुद्रावरणांजित्वामांविशंत्यब्धिमोजसा ॥ कियदात्मजयस्यैतन्मुक्तिरात्मजयेफल
म् ५ यांविसृज्यैवमनवस्तत्सुताश्चकुरूद्वह ॥ गतायथागतंयुद्धेतांमांजेष्यंत्यबुद्धयः ६

तिः १ देहेऽहंतांभूमौचममतांकुर्वंत्यतोऽबुधाइत्युक्तंतदेवभूमिगीतैःप्रपंचयति दृष्ट्वेत्यादिना आत्मनिपृथिव्याजये॰व्यग्रानुद्युक्तान् हासप्रकारमेवाऽऽह अहोइतिमामाम् १ येनकामेन फेनो
पमेपिंडेदेहेऽतिविश्रंभिताविश्वासंनीतायेतेषांनरेंद्राणामेषकामोमोघएवस्यात् २ काममेवदर्शयतिद्वाभ्याम् पूर्वमिति इंद्रियार्थलंपटस्यनराज्यप्राप्तिःस्यादितिप्रथममिंद्रियषड्वर्गंनिर्जि
त्यराजमंत्रिणोजेष्यामोवशीकरिष्यामः सचिवाअमात्याःकरींद्राहस्तिपास्तांश्चजेष्यामः कंटकान्प्रतिपक्षान् अस्यअपास्य अथकंटकानितिवापाठः ३ ४ एवंकेचिदाशाबद्धाएवके
चिन्मांपुनर्जित्वाऽप्यतितृष्णयाऽब्धिंविशंति तदेवमिंद्रियजयेनयेराज्यंसाधयितुमिच्छंतितेऽतिमंदाइत्याह कियदिति ५ अंतकंनपश्यंतीत्युक्तंतदेवाऽऽह यामिति कुरूद्वहेतिभूमिगीतं
कथयन्शुकःसंबोधयति कुलोद्वाहइतितुपाठःसुगमः ६

अबुद्धय इत्युक्तंतत्प्रपंचयति ७ ८ रामोनामकश्चिद्राजा यद्वा लोकदृष्टयादाशरथिरेवनिर्दिष्टः ९ १० लोकंरावयतिरोदयतीतिलोकरावणः ११ १२ मयिउच्चैर्ममतांकृत्वाये
वर्तंततेकालेनकथावशेषाःकृताः विभोइतिसंबोधनंकुरूद्वहेतिवत् १३ राजवंशानुकथनस्यतात्पर्यमाह कथाइमाइति विज्ञानंविषयासारताज्ञानंततोवैराग्यंतयोर्विवक्षयापरेयुषांमृतानांवचो
विभूतीर्वाग्विलासमात्ररूपानतुपारमार्थ्यपरमार्थयुक्तंकथनंनभवतीत्यर्थः १४ कस्तर्हिपुरुषाणामुपादेयःपरमार्थस्तमाह यास्त्विति नित्यंप्रत्यहम् तत्राप्यभीक्ष्णम् १५ कलिदोषोपचयेस
तिभक्तेरसंभवंमन्यमानःपृच्छति केनोपायेनेति विधमिष्यंति नाशयिष्यति यथायथावत् १६ कलियुगेकःपरोधर्मइतिबुभुत्सयापृच्छति युगानीति ब्रूहीत्यनुषंगः आत्यंतिकप्र

मत्कृतेपितृपुत्राणांभ्रातॄणांचापिविग्रहः ॥ जायतेह्यसतांराज्येममताबद्धचेतसाम् ७ममैवेयंमहीकृत्स्नानतेमूढेतिवादिनः ॥स्पर्धमानामिथोघ्नंतिम्रियंतेमत्कृ
तेनृपाः ८ पृथुःपुरूरवागाधिर्नहुषोभरतोऽर्जुनः ॥ मांधातासगरोरामःखट्वांगोधुंधुहारघुः ९ तृणबिंदुर्ययातिश्चशर्यातिःशंतनुर्गयः ॥ भगीरथःकुवल
याश्वःककुत्स्थोनैषधोनृगः १० हिरण्यकशिपुर्वृत्रोरावणोलोकरावणः ॥ नमुचिःशंबरोभौमोहिरण्याक्षोऽथतारकः ११ अन्येचबहवोदैत्याराजानोयेम
हेश्वराः ॥ सर्वेसर्वविदःशूराःसर्वेसर्वजितोऽजिताः १२ ममतांमय्यवर्तंतकृत्वोच्चैर्मर्त्यधर्मिणः ॥ कथावशेषाःकालेनह्यकृतार्थाःकृताविभो १३ कथाइ
मास्तेकथितामहीयसांविताय लोकेषुयशःपरेयुषाम् ॥ विज्ञानवैराग्यविवक्षयाविभोवचोविभूतीर्नतुपारमार्थ्यम् १४ यस्तूत्तमश्लोकगुणानुवादःसं
गीयतेऽभीक्ष्णममंगलघ्नः ॥ तमेवनित्यंशृणुयादभीक्ष्णंकृष्णेऽमलांभक्तिमभीप्समानः १५ राजोवाच ॥ केनोपायेनभगवन्कलेर्दोषान्कलौजनाः ॥ विधमिष्यं
त्युपचितांस्तन्मेब्रूहियथामुने १६ युगानियुगधर्मांश्चमानंप्रलयकल्पयोः ॥ कालस्येश्वररूपस्यगतिंविष्णोर्महात्मनः १७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ कृते
प्रवर्ततेधर्मश्चतुष्पात्तज्जनैर्धृतः ॥ सत्यंदयातपोदानमितिपादाविभोर्नृप १८संतुष्टाःकरुणामैत्राःशांतादांतास्तितिक्षवः ॥ आत्मारामाःसमदृशःप्रायशःश्र
मणाजनाः १९ त्रेतायांधर्मपादानांतुर्यांशोहीयतेशनैः ॥ अधर्मपादैरनृतहिंसाऽसंतोषविग्रहैः २० तदाक्रियातपोनिष्ठानातिहिंस्रानलंपटाः ॥ त्रैवर्गि
कास्त्रयीवृद्धावर्णाब्रह्मोत्तरानृप २१ तपःसत्यदयादानेष्वर्धंह्रसतिद्वापरे ॥ हिंसातुष्ट्यनृतद्वेषैर्धर्मस्याधर्मलक्षणैः २२ यशस्विनोमहाशीलाःस्वाध्यायाध्य
यनेरताः ॥ आढ्याःकुटुंबिनोहृष्टावर्णाःक्षत्रद्विजोत्तराः २३

लयजिज्ञासयापुनःपृच्छति प्रलयकल्पयोःसंहारास्थितिकालयोः नचायंबहिर्मुखःप्रश्नइत्याह कालस्येति १७ तत्रयुगधर्मांस्तावदाह कृतइति तज्जनैस्तत्कालीनैर्जनैः
दानमरागद्वेषतयाऽभयदानम् तदेवप्रथमस्कंधेशौचशब्देनोक्तम् विभोःसंपूर्णस्य धर्मस्य १८ तदानींतनजनानाह संतुष्टाइति मैत्राभूतमैत्रीयुक्ताः श्रमणाआत्माभ्यासवंतः १९ अनृते
नसत्यंहिंसयादया असंतोषेणतपःविग्रहेणदानमितियथासंख्यंयोज्यम् २० ब्रह्मोत्तराब्रह्मणाधिकाः २१ हिंसाऽतुष्ट्यनृतद्वेषैरित्ययंक्रमोनविवक्षितः धर्मस्यार्धंह्रसतिक्षीयते अ
धर्मस्यलक्षणैश्चिह्नैः पादैरित्यर्थः २२ यशस्विनःकीर्तिप्रियाः क्षत्रद्विजोत्तराः क्षत्रियब्राह्मणप्रधानाः २३

कलौधर्मंपादानांतुर्यांशश्चतुर्थांशोऽवशिष्यते २४ शूद्रदाशोत्तराःशूद्रकैवर्तादिप्रधानाः २५ युगानामेवंभूतवैषम्येकारणमाह सत्त्वमितिपंचभिः २६ मनश्चबुद्धिश्चेंद्रियाणिचस
त्त्वेयदाप्रभवंत्यतिशयेनवर्तंते २७ यदाधर्मादिषुभक्तिःप्रीतिस्तदारजोवृत्तिप्रधानंत्रेतायुगमितिजानीहि २८ काम्यानांकर्मणांविषयेयदाप्रीतिस्तत्तदारजस्तमःप्रधानंद्वापरंजानीही
तिपूर्वेणानुषंगः २९ विषादनंदुःखम् ३० कलिदोषान्प्रपंचयति यस्मादित्यादिना यस्मात्कलेर्हेतोः क्षुद्रदृशोमंदमतयः क्षुद्रभाग्याअल्पभाग्याः महाशनाबह्वाहाराः वित्तहीनाअ
पिकामिनश्च स्वैरिण्यःपुंश्चल्यःअसतीरसत्यः ३१ दस्यवउत्कृष्टाःप्रचुरायेषुते ३२ अव्रताविहिताचारशून्याः अशौचाःशौचशून्याश्चबटवोब्रह्मचारिणोभविष्यंति कुटुंबिनश्चगृहस्थाः
स्वयंभिक्षाटनपराभविष्यंतिनतुभिक्षांदास्यंति तपस्विनोवनस्थावनंहित्वाग्रामवासाभविष्यंति न्यासिनोयतयोऽतीवार्थलोलूपाभविष्यंति ३३ पुनरपिस्त्रीणांस्वभावमाह-ह्रस्वकाया

कलौतुधर्महेतूनांतुर्यांशोऽधर्महेतुभिः ॥ एधमानैःक्षीयमाणोह्यंतेसोऽपिविनंक्ष्यति २४ तस्मिन्लुब्धादुराचारानिर्दयाःशुष्कवैरिणः ॥ दुर्भगाभूरितर्षा
श्चशूद्रदाशोत्तराःप्रजाः २५ सत्त्वंरजस्तमइतिदृश्यंतेपुरुषेगुणाः ॥ कालसंचोदितास्तेवैपरिवर्तंतआत्मनि २६ प्रभवंतियदासत्त्वेमनोबुद्धींद्रियाणि
च ॥ तदाकृतयुगंविद्याज्ज्ञानेतपसियद्रुचिः २७ यदाधर्मार्थकामेषुभक्तिर्भवतिदेहिनाम् ॥ तदात्रेतारजोवृत्तिरितिजानीहिबुद्धिमन् २८ यदालोभस्त्व
संतोषोमानोदंभोऽथमत्सरः ॥ कर्मणांचापिकाम्यानांद्वापरंतद्रजस्तमः २९ यदामायाऽनृतंतंद्रानिद्राहिंसाविषादनम् ॥ शोकोमोहोभयंदैन्यंसकलिस्ता
मसःस्मृतः ३० यस्मात्क्षुद्रदृशोमर्त्याःक्षुद्रभाग्यामहाशनाः ॥ कामिनोवित्तहीनाश्चस्वैरिण्यश्चस्त्रियोऽसतीः ३१ दस्यूत्कृष्टाजनपदावेदाःपाखंडदूषिताः
॥ राजानश्चप्रजाभक्षाःशिश्नोदरपराद्विजाः ३२ अव्रताबटवोऽशौचाभिक्षवश्चकुटुंबिनः ॥ तपस्विनोग्रामवासान्यासिनोऽत्यर्थलोलुपाः ३३ ह्रस्वकाया
महाहाराभूर्यपत्यागतह्रियः ॥ शश्वत्कटुकभाषिण्यश्चौर्यमायोरुसाहसाः ३४ पणयिष्यंतिवैक्षुद्राःकिराटाःकूटकारिणः ॥ अनापद्यपिमंस्यंतेवार्तांसाधु
जुगुप्सिताम् ३५ पतिंत्यक्ष्यंतिनिर्द्रव्यंभृत्याअप्याखिलोत्तमम् ॥ भृत्यंविपन्नंपतयःकौलंगाश्चापयस्विनीः ३६ पितृभ्रातृसुहृज्ज्ञातीन्हित्वासौरतसौहृदाः ॥
ननांदृस्यालसंवादादीनाःस्त्रैणाःकलौनराः ३७ शूद्राःप्रतिग्रहीष्यंतितपोवेषोपजीविनः ॥ धर्मंवक्ष्यंत्यधर्मज्ञाअधिरुह्योत्तमासनम् ३८ नित्यमु
द्विग्नमनसोदुर्भिक्षकरकर्शिताः ॥ निरन्नेभूतलेराजन्ननावृष्टिभयातुराः ३९ वासोन्नपानशयनव्यवायस्नानभूषणैः ॥ हीनाःपिशाचसंदर्शाभविष्यंतिकलौ
प्रजाः ४० कलौकाकिणिकेऽप्यर्थेविगृह्यत्यक्तसौहृदाः ॥ त्यक्ष्यंतिचप्रियान्प्राणान्हनिष्यंतिस्वकानपि ४१

इति कटुकभाषिण्योऽप्रियवादिन्यः चौर्यंचमायाकपटमुरुचसाहसंयासांताः ३४ किंच किराटावणिजः पणयिष्यंतिक्रयाविक्रयाव्यवहारंप्रवर्तयिष्यंति किंच सर्वेजनाअनापद्यपिजुगु
प्सितांनिंदितांवार्तांवृत्तिंसाधुमंस्यंते ३५ सर्वोत्तममपिपतिंद्रव्यहीनंभृत्यास्त्यक्ष्यंति पतयश्चविपन्नंरोगादिभिर्व्यापाराक्षकौलंकुलपरंपरायातंत्यक्ष्यंति अपयस्विनीर्दुग्धदोहाः ३६
सौरतंसुरतनिमित्तंसौहृदंयेषांते अतएवननांदरोऽत्रभार्याभगिन्यःस्यालाभार्याभ्रातरस्तैःसंवादोमंत्रालोचनंयेषांते ननंदइतिवापाठः ३७ ३८ ३९ पिशाचसंदर्शाः पिशाचसदृशाः ४०
काकिणिकेविंशतिवराटकामात्रेप्यर्थेविषयभूते विगृह्यवैरंकृत्वा ४१

४२ महांतमनर्थमाहद्वाभ्याम् कलाविति त्रिलोकनाथैरानतंनमस्कृतंपादपंकजंयस्यतम् नयक्ष्यंति नपूजयिष्यंति पाखंडैर्विभिन्नमन्यथाकृतंचेतोयेषांते ४३ विवशोगृणन्सन्
विमुक्ताःकर्मरूपाअर्गलाःप्रतिबंधायस्यसः ४४ तदेवंकलिदोषान्प्रपंच्यप्रस्तुतंतन्निस्तारोपायमाहपुंसामितिषड्भिः द्रव्यदेशात्मभिःसंभवोयेषांतान् चितस्थश्चित्तेस्फुरितः ४५ ४६
अयमेवोपायोनान्यइतिसदृष्टांतमाह यथेति धातुजंताम्रादिसंश्लेषजातंहेम्नोदुर्वर्णमालिन्यंतत्रस्थितोवह्निरेवहंतिहरातिनतुतोयादि एवंयोगिनामपिविष्णुरेवनतुयोगादिकमित्यर्थः ४७
एतदेवविवृणोति विद्येति विद्यादेवतोपासना ४८ ४९ आत्मभावंस्वस्वरूपम् ५० इदानींकलिंस्तौतिद्वाभ्याम् कलेर्दोषनिधेराजन्निति ५१ तत्सर्वंहरिकीर्तनादेवकलौभवतिनान्यस्मिन्यु
गे उक्तंचध्यायन्कृतेयजन्यज्ञैस्त्रेतायांद्वापरेऽर्चयन् यदाप्नोतितदाप्नोतिकलौसंकीर्त्यकेशवमिति ५२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ चतुर्थेतुचतु

नराक्षिष्यंतिमनुजाःस्थविरौपितरावपि ॥ पुत्रान्सर्वार्थकुशलान्क्षुद्राःशिश्नोदरंभराः ४२ कलौनराजन्जगतांपरंगुरुंत्रिलोकनाथानतपादपंकजम् ॥ प्राये
णमर्त्याभगवंतमच्युतंयक्ष्यंतिपाखंडविभिन्नचेतसः ४३ यन्नामधेयंम्रियमाणआतुरःपतन्स्खलन्वाविवशोगृणन्पुमान् ॥ विमुक्तकर्मार्गलउत्तमांगतिंप्राप्नो
तियक्ष्यंतिनतंकलौजनाः ४४ पुंसांकलिकृतान्दोषान्द्रव्यदेशात्मसंभवान् ॥ सर्वान्हरतिचित्तस्थोभगवान्पुरुषोत्तमः ४५ श्रुतःसंकीर्तितोध्यातःपूजित
श्चाऽऽदृतोपिवा ॥ नृणांधुनोतिभगवान्हृत्स्थोजन्मायुताशुभम् ४६ यथाहेम्निस्थितोवह्निर्दुर्वर्णंहंतिधातुजम् ॥ एवमात्मगतोविष्णुर्योगिनामशुभाशय
म् ४७ विद्यातपःप्राणनिरोधमैत्रीतीर्थाभिषेकव्रतदानजप्यैः ॥ नात्यंतशुद्धिंलभतेंऽतरात्मायथाहृदिस्थेभगवत्यनंते ४८ तस्मात्सर्वात्मनाराजन्हृदिस्थं
कुरुकेशवम् ॥ म्रियमाणोह्यवहितस्ततोयासिपरांगतिम् ४९ म्रियमाणैरभिध्येयोभगवान्परमेश्वरः ॥ आत्मभावंनयत्यंगसर्वात्मासर्वसंश्रयः ५० क
लेर्दोषनिधेराजन्नस्तिह्येकोमहान्गुणः ॥ कीर्तनादेवकृष्णस्यमुक्तसंगःपरंव्रजेत् ५१ कृतेयद्ध्यायतोविष्णुंत्रेतायांयजतोमखैः ॥ द्वापरेपरिचर्यायांकलौ
तद्धरिकीर्तनात् ५२ इ०भा०द्वा०तृतीयोऽध्यायः ३ श्रीशुकउवाच ॥ कालस्तेपरमाण्वादिर्द्विपरार्धावधिर्नृप ॥ कथितोयुगमानंचशृणुकल्पल
यावपि १ चतुर्युगसहस्रंचब्रह्मणोदिनमुच्यते ॥ सकल्पोयत्रमनवश्चतुर्दशविशांपते २ तदंतेप्रलयस्तावान्ब्राह्मीरात्रिरुदाहृता ॥ त्रयोलोकाइमेतत्रकल्पं
तेप्रलयायहि ३ एषनैमित्तिकःप्रोक्त प्रलयोयत्रविश्वसृक् ॥ शेतेऽनंतासनोविश्वमात्मसात्कृत्यचाऽऽत्मभूः ४

र्धोक्तालयानैमित्तिकादयः ॥ तत्रसंसारनिस्तारोहरिकीर्त्यैववर्ण्यते ॥ १ ॥ कलिदोषनिवर्तकंहरिनामसंकीर्तनादिकंसएवचकलौपरमोधर्मइतिप्रश्नद्वयस्योत्तरमुक्तम् यच्चान्यत्पृष्टंप्रलयक
ल्पयोर्मानंब्रूहीतितदिदानींतृतीयस्कंधोक्तकालमानानुवादपूर्वकंनिरूपयति कालइति सकालःपरमाणुर्वैयोभुंक्तेपरमाणुतामित्यादिनाकालःकथितः चत्वारित्रीणिद्वेचैकंकृतादिषुयथाक्रम
म् संख्यातानिसहस्राणिद्विगुणानिशतानिचेतियुगमानंकथितम् १ तत्रकल्पमानमाह चतुर्युगेति यत्रचतुर्दशमनवःक्रमेणभवंति २ प्रलयस्तुचतुर्विधः नैमित्तिकःप्राकृतिकआत्यंतिकोनि
त्यश्चेति तत्रनैमित्तिकंप्रलयंमानसहितमाह तदंतइतिद्वाभ्याम् तावान्चतुर्युगसहस्रप्रमाणः सैवब्राह्मीरात्रिः ३ नैमित्तिकत्वंदर्शयति यत्रयदाविश्वसृक्श्रीनारायणोविश्वमात्मसात्कृ
त्यस्वस्मिन्नुपसंहृत्यशेते आत्मभूर्ब्रह्माचतस्मिन्शेते तयोरभेदविवक्षयावाब्रह्मणएवानंतासनत्वमुक्तम् ब्रह्मणोनिद्रांनिमित्तीकृत्यप्रवर्तमानोलोकत्रयप्रलयोनैमित्तिकइत्यर्थः ४

प्राकृतिकंप्रलयमाह द्वाभ्याम् द्विपरार्धेतुब्रह्मणआयुषि सप्तप्रकृतयोमहदहंकारपंचतन्मात्राणि ५ संघातोमहदादिकार्यभूतः प्रकृतीनांतत्कार्यब्रह्मांडस्यचप्रलयात्प्राकृतिकइत्यर्थः वि
घातेविघातकारणेउपसादितेसति ६ तदेवाऽऽह पर्जन्यइत्यादिनाबुद्धींद्रियार्थरूपेणेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ७ सामुद्रादिकंसर्वंरसंरविःपिबतेआकर्षति ८ ९ अनिलवेगोत्थोवायुवेगोद्भूतः अ
निलवेगोवाइतिपाठेअनिलेनवेगोयस्यसः वाःरविणारश्मिभिःपीतमुदकंचदहतीत्यर्थः अनिलवेगोवैइतितुपाठःसुगमः भूविवरान्पातालादीन्शून्यान्रविण।दैहिकरसाकर्षणात्प्राणिरहि
तान् शिखाभिर्ज्वालाभिः १० किंचिदधिकंवर्षाणांशतम् सांवर्तकःप्रलयहेतुःपरोवायुर्वातितदारजसाऽऽवृतंखंधूम्रंभवति ११ १२ रभसस्वनैस्तीव्रगर्जितैः ब्रह्मांडविवरमध्यगतंविश्वमे

द्विपरार्धेत्वतिक्रांतेब्रह्मणःपरमेष्ठिनः ॥ तदाप्रकृतयःसप्तकल्पंतेप्रलयायवै ५ एषप्राकृतिकोराजन्प्रलयोयत्रलीयते ॥ आंडकोशस्तुसंघातोविघातउपसा
दिते ६ पर्जन्यःशतवर्षाणिभूमौराजन्नवर्षति ॥ तदानिरन्नेह्यन्योऽन्यंभक्षमाणाःक्षुधार्दिताः ७ क्षयंयास्यंतिशनकैःकालेनोपद्रुताःप्रजाः सामुद्रंदैहिकंभौमंर
संसांवर्तकोरविः ८ रश्मिभिःपिबतेघोरैःसर्वंनैवविमुंचति ॥ ततःसंवर्तकोवह्निःसंकर्षणमुखोत्थितः ९ दहत्यनिलवेगोत्थःशून्यान्भूविवरानथ ॥ उपर्यधःस
मंताच्चशिखाभिर्वह्निसूर्ययोः १० दह्यमानंविभात्यंडंदग्धगोमयपिंडवत् ॥ ततःप्रचंडपवनोवर्षाणामधिकंशतम् ११ परःसांवर्तकोवातिधूम्रंखंरजसा
वृतम् ॥ ततोमेघकुलान्यंगचित्रवर्णान्यनेकशः १२ शतंवर्षाणिवर्षंतिनदंतिरभसस्वनैः ॥ ततएकोदकंविश्वंब्रह्मांडविवरांतरम् १३ तदाभूमेर्गंधगुणं
ग्रसंत्यापउदप्लवे ॥ ग्रस्तगंधातुपृथिवीप्रलयत्वायकल्पते १४ अपांरसमथोतेजस्तालीयंतेऽथनीरसाः ॥ ग्रसतेतेजसोरूपंवायुस्तद्रहितंतदा १५ लीय
तेचानिलेतेजोवायोःखंग्रसतेगुणम् ॥ सवैविशतिखंराजंस्ततश्चनभसोगुणम् १६ शब्दंग्रसतिभूतादिर्नभस्तमनुलीयते ॥ तैजसश्चेंद्रियाण्यंगदेवान्वैका
रिकोगुणैः १७ महान्ग्रसत्यहंकारंगुणाःसत्त्वादयश्चतम् ॥ ग्रसतेऽव्याकृतंराजन्गुणान्कालेनचोदितम् १८ नतस्यकालावयवैःपरिणामादयोगुणाः ॥ अ
नाद्यनंतमव्यक्तंनित्यंकारणमव्ययम् १९ नयत्रवाचोनमनोनसत्त्वंतमोरजोवामहदादयोऽमी ॥ नप्राणबुद्धींद्रियदेवतावानसन्निवेशःखलुलोककल्पः २०
नस्वप्नजाग्रन्नचतत्सुषुप्तंनखंजलंभूरनिलोऽग्निरर्कः ॥ संसुप्तवच्छून्यवदप्रतर्क्यंतन्मूलभूतंपदमामनंति २१ लयःप्राकृतिकोह्येषपुरुषाव्यक्तयोर्यदा ॥ श
क्तयःसंप्रलीयंतेविवशाःकालविद्रुताः २२

कोदकमेकार्णवोदकव्याप्तंभवति १३ उपप्लवेउदकेनाप्लवेसति प्रलयत्वायाभावाय १४ ।१५ १६ भूतादिस्तामसोऽहंकारः गुणैर्वृत्तिभिःसह १७ अव्याकृतंप्रधानम् १८ तस्य
तुलयोनास्तीत्याह नतस्येति कालावयवैरहोरात्रादिभिः गुणाभावविकाराः परिणामोविपरिणामः अव्यक्तमस्तित्वविकारशून्यम् नित्यंसर्वदैकरूपंह्रासवृद्धिरहितमित्यर्थः अव्ययमप
क्षयशून्यम् सर्वत्रहेतुःकारणमिति १९ किंच वागादिगोचरस्यसविशेषस्याविकाराभवंतीदंतुनतथेत्याह नयत्रेतिद्वाभ्याम् लोककल्पोलोकरूपःसन्निवेशोरचनाविशेषोनास्ति २० स्वप्न
जाग्रत्स्वप्नजागरावस्थायुक्तम् संसुप्तवदिंद्रियाभावात् शून्यसादृश्येहेतुः अप्रतर्क्यं नपुनःशून्यमेवेत्याह तदिति २१ उपसंहरति लयइति शक्तयःसत्त्वादयः २२

आत्यंतिकंलयमाह बुद्धींद्रियेतिद्वादशभिः आत्यंतिकलयोमोक्षःसचब्रह्मज्ञानेनसर्वप्रपंचलयात्मकः नचप्रपंचस्याऽऽत्मवत्सत्यत्वेलयःसंभवतीतिज्ञानरूपाद्ब्रह्मणःपृथग्भूतस्यतस्यासत्त्वमुपपादयति बुद्धिश्चेंद्रियाणिचार्थाश्चेत्येवंग्राहककरणग्राह्यरूपेणतेषामाश्रयभूतंज्ञानमेवभातिनपृथक् तत्रहेतुमाह दृश्यत्वाव्यतिरेकाभ्यामिति अतोयदाद्यंतवत्तदवस्तु अत्रैवंप्रयोगः विमतंसन्नभवति दृश्यत्वात्कारणाव्यतिरेकादाद्यंतवत्त्वाच्चरज्जुसर्पादिवदिति २३ तत्राव्यतिरेकंदृष्टांतेनप्रपंचयति दीपइति दीपचक्षूरूपाणांतेजोविशेषाणांतेजसोयथानव्यतिरेकस्तथाधीःकर्त्रीखानिकरणानिमात्राविषयाःऋताद्ब्रह्मणः पृथङ्नस्युर्ब्रह्मकार्यत्वात् नन्वेवंकार्यकारणयोरभेदेकार्यासत्त्वेकारणस्य ।प्यसत्त्वंप्रसज्जेततत्राऽऽह अन्यतमादिति कार्यादत्यंतव्यतिरिक्ताद्ब्रह्मणः प्रपंचाद्ब्रह्मणोऽस्तिव्यतिरेकःप्रपंचस्यतुततोनास्तिव्यतिरेकइत्यर्थः २४ यदातुबुद्धेरसत्त्वं तदातदवस्थानांसुतरामसत्त्वमित्याशयेनाऽऽह बुद्धेरिति ननुविश्वतैजसप्राज्ञानामेताअवस्थानबुद्धेरित्याशंक्याऽऽह मायामात्रमिति इदंविश्वतैजसप्राज्ञरूपम् २५ आद्यंतवत्त्वादित्यस्यहेतोरसिद्धिमाशंक्यसावयवत्वेनसाधयति यथेति अवयवीति यत्सावयवंतदाद्यंतवद्घटादिवदित्यर्थः अतउदयाप्ययादाद्यंतवत्त्वाद्विश्वंसन्नभवतीत्यर्थः यद्वा पृथगेवागमापायित्वाद्विश्वंमिथ्या ब्रह्मतुतदवधित्वात्सत्यमित्यनेनसाध्यते दृष्टांतस्तुपूर्वोक्तएव यथाजलधराव्योम्नीतिदृष्टांतस्त्वागमापायितदवधित्वमात्रेनतुमिथ्यात्वे २६ अन्यतमादृतादितिप्रतिज्ञातंकारणस्यसत्यत्वमुपपादयति सत्यमिति अवयवःकारणंप्रोक्तोवाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्ति

बुद्धींद्रियार्थरूपेणज्ञानंभातितदाश्रयम् ॥ दृश्यत्वाव्यतिरेकाभ्यामाद्यंतवदवस्तुयत् २३ दीपश्चक्षुश्चरूपंचज्योतिषोनपृथग्भवेत् ॥ एवंधीःखानिमात्राश्चनस्युरन्यतमादृतात् २४ बुद्धेर्जागरणंस्वप्नःसुषुप्तिरितिचोच्यते ॥ मायामात्रमिदंराजन्नानात्वंप्रत्यगात्मनि २५ यथाजलधराव्योम्निभवंतिनभवंति च ॥ ब्रह्मणीदंतथाविश्वमवयव्युदयाप्ययात् २६ सत्यंह्यवयवःप्रोक्तःसर्वावयविनामिह ॥ विनाऽर्थेनप्रतीयेरन्पटस्येवांगतंतवः २७ यत्सामान्यविशेषाभ्यामुपलभ्येतसभ्रमः ॥ अन्योन्यापाश्रयात्सर्वमाद्यंतवदवस्तुयत् २८ विकारःख्यायमानोऽपिप्रत्यगात्मानमंतरा ॥ ननिरूप्योऽस्त्यणुरपिस्याच्चेच्चित्समआत्मवत् २९ नहिसत्यस्यनानात्वमविद्वान्यदिमन्यते ॥ नानात्वंछिद्रयोर्यद्वज्ज्योतिषोर्वातयोरिव ३०

केत्येवसत्यमित्यादिश्रुतिभिः अत्रयुक्तिमपिदर्शयति विनेति अंगहेराजन् हियस्मादर्थेनावयविनापृथगेवावयवाःप्रतीयेरन् यथापटस्यावयवास्तंतवःपटात्पृथक्प्रतीयंतेतद्वदिति २७ ननु कार्याभावेकारणत्वंब्रह्मणःकुतोघटेत सत्यम् तदपिनातीवसत्यमित्याह यदिति समान्यंकारणंविशेषःकार्यंतद्रूपेणान्योऽन्यापाश्रयात्परस्परापेक्षत्वेन।निरूपणासहत्वादित्यर्थः अतःकारणत्वमवधित्वंव्यापकत्वमित्यादिकमपियत्परापेक्षत्वादाद्यंतवत्तत्सर्वमवस्त्वित्यर्थः यद्वा तत्रैवहेत्वंतरमेतत् यदुपलभ्येतसभ्रमःसामान्यविशेषरूपत्वात्स्वप्नवत् अन्योऽन्यापाश्रयादितीदमपिहेत्वंतरंगुणगुणिविशेषणविशेष्यव्याप्यव्यापकत्वादिरूपेणपरस्पराधीनसिद्धित्वात् तथाभूतस्वप्नवदितिनिगमनम् अतोयदाद्यंतवत्तत्सर्वमवस्त्विति २८ तदेवमनेकैर्हेतुभिःप्रपंचस्यासत्त्वंसाधितम् तत्रशंका ननुप्रपंचस्यापिप्रकाशमानत्वादात्मवत्सत्त्वंकिंनस्यादितितत्राऽऽह विकारइति ख्यायमानःप्रकाशमानोऽपिविकारःप्रपंचःप्रत्यगात्मप्रकाशंविनाऽणुमात्रोऽपि ननिरूप्योऽस्ति तंविनानिरूप्यःस्याच्चेत्तर्हिसोऽपिचित्समःस्याच्चिद्रूपेणाऽऽत्मनासमःस्वप्रकाशोभवेत् तथाचसतिसोप्यात्मवत्स्यात् एकरूपःस्यादित्यर्थः २९ कुतइत्यतइत्याह नहीति ननुसत्यस्याप्यात्मनोजीवब्रह्मरूपंनानात्वमस्त्येवतत्राऽऽह यद्येवंनानात्वंमन्यतेतर्ह्यविद्वान् कथंतर्हितयोर्भेदव्यवहारः उपाधिकृतआह नानात्वमिति तत्रछिद्रयोर्घटाकाशमहाकाशयोरिवेतिपरिच्छेदापरिच्छेदेदृष्टांतः ज्योतिषोराकाशजलस्थयोःसूर्ययोरिवेत्युपाधिकृतविकारसदसद्भावे वा तयोर्बाह्यशरीरस्थवाय्वोरिवेतिक्रियाभेदे ३०

ब्रह्मणएवप्रपंचव्यवहारालंबनत्वंदृष्टांतेनस्पष्टयति यथेति क्रियाभिस्तत्तद्रचनाभेदैर्बहुधाकटककुंडलादिरूपेण लौकिकवैदिकैर्वचोभिः जनैरहंकारोपाहितैः ३१ नन्वहंकारस्य कथंब्रह्मस्वरूपावरणेनभेदव्यवहारहेतुत्वम् तस्यस्वकारणभूतब्रह्मावरकत्वासंभवादावरणेवास्वस्यापिप्रकाशासंभवादित्याशंक्यदृष्टांतमाह यथेति अर्करश्मयएवमेघरूपेणपरिणतावर्षंति अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइत्यादिवचनात्तस्मादर्कप्रभवः अर्केणैवदर्शितःप्रकाशितश्च तमःस्वरूपभूतार्कदर्शनप्रतिबंधकोभवति अहमहंकारोब्रह्मगुणोब्रह्मकार्यभूतस्तदीक्षितस्तेनैवप्रकाशितश्चाऽऽत्मनोजीवस्याऽऽत्मबंधनोब्रह्मस्वरूपदर्शनप्रतिबंधकोभवति ३२ अतएवाहंकारनाशेस्वरूपदर्शनंभवतीतितेनैवदृष्टांतेनाऽऽह घनइति आत्मनउपाधिः जिज्ञासयाविचारेण तर्हितदाऽनुस्मरेत् ब्रह्माहमितिपश्यतीत्यर्थः ३३ सोऽयमात्यंतिकःप्रलयइत्युपसंहरति यदैवमिति विवेकहेतिनाज्ञानशस्त्रेण अहंकरणमेवाऽऽत्मबंधनम् अच्युतंपरिपूर्णमात्मानमनुभवतीतितथा ३४ नित्यप्रलयमाह नित्यदेति ३५ कुतइत्यतआह कालेति परिणामिनांनदीप्रवाहप्रदीपज्वालादीनांयाउच्चनीचावस्थास्ताःका

यथाहिरण्यंबहुधासमीयतेनृभिःक्रियाभिर्व्यवहारवर्त्मसु ॥ एवंवचोभिर्भगवानधोक्षजोव्याख्यायतेलौकिकवैदिकैर्जनैः ३१ यथाघनोऽर्कप्रभवोऽर्कदर्शितोह्यर्कांशभूतस्यचचक्षुषस्तमः ॥ एवंत्वहंब्रह्मगुणस्तदीक्षितोब्रह्मांशकस्याऽऽत्मनआत्मबंधनः ३२ घनोयदाऽर्कप्रभवोविदीर्यतेचक्षुःस्वरूपंरविमीक्षतेतदा ॥ यदाह्यहंकारउपाधिरात्मनोजिज्ञासयानश्यतितर्ह्यनुस्मरेत् ३३ यदैवमेतेनविवेकहेतिनामायामयाहंकरणात्मबंधनम् ॥ छित्त्वाऽच्युतात्मानुभवोऽवतिष्ठतेतमाहुरात्यंतिकमंगसंप्लवम् ३४ नित्यदासर्वभूतानांब्रह्मादीनांपरंतप ॥ उत्पत्तिप्रलयावेकेसूक्ष्मज्ञाःसंप्रचक्षते ३५ कालस्रोतोजवेनाशुह्रियमाणस्यनित्यदा ॥ परिणामिनामवस्थास्ताजन्मप्रलयहेतवः ३६ अनाद्यंतवताऽनेनकालेनेश्वरमूर्तिना ॥ अवस्थानैवदृश्यंतेवियतिज्योतिषामिव ३७ नित्यनैमित्तिकश्चैवतथाप्राकृतिकोलयः ॥ आत्यंतिकश्चकथितःकालस्यगतिरीदृशी ३८ एताःकुरुश्रेष्ठजगद्विधातुर्नारायणस्याऽखिलसत्त्वधाम्नः ॥ लीलाकथास्तेकथिताःसमासतःकार्त्स्न्येननाजोप्यभिधातुमीशः ३९ संसारसिंधुमतिदुस्तरमुत्तितीर्षोर्नान्यःप्लवोभगवतःपुरुषोत्तमस्य ॥ लीलाकथारसनिषेवणमंतरेणपुंसोभवेद्विविधदुःखदवार्दितस्य ४० पुराणसंहितामेतामृषिर्नारायणोऽव्ययः ॥ नारदायपुराप्राहकृष्णद्वैपायनायसः ४१

लरूपस्रोतसोवेगेनाऽऽशुह्रियमाणस्यदेहादेर्दृश्यमानास्ताएवनित्यदाजन्मप्रलयहेतवोभवंति देहःप्रतिक्षणंप्रध्वंसीप्रतिक्षणमवस्थाभेदास्पदत्वात्प्रदीपादिवदित्यनुमानम् ३६ ननुयदिप्रतिक्षणमवस्थाभवंतितर्हिकिंनदृश्यंतेऽतोहेतुरसिद्धइत्याशंक्याऽऽह अनाद्यंतवताकालेनजायमानाअवस्थानैवलक्ष्यंते आकाशेगच्छतांज्योतिषांचंद्रादीनांगमनावस्थाविशेषायथानैवलक्ष्यंतेतद्वत् अतोयथातेषांप्रदेशांतरप्राप्त्याप्रतिक्षणंगत्यवस्थाःकल्प्यंतेतद्वदत्रापिबाल्यतारुण्यादिदर्शनेनमध्यवर्तिन्योऽवस्थाःकल्प्यंतइतिनहेतुरसिद्धइत्यर्थः ३७ उपसंहरति नित्यइति ३८ पुराणार्थमुपसंहरति एताइति लीलाविषयाःकथाअजोब्रह्माऽपिकार्त्स्न्येनाभिधातुंनेशः ३९ ननुयदिसाकल्येनाभिधातुंनशक्यंते तर्हिकिंतदभिधानेनतत्राऽऽह संसारेति विविधदुःखमेवदवोदावानलस्तेनार्दितस्यपीडितस्यातउत्तितीर्षोःपुंसोभगवतोयालीलास्तासांकथास्तासांरसस्तन्निषेवणमंतरेणान्यःप्लवस्तरणसाधनं नभवेत् उपायांतरासंभवात्तत्कथाश्रवणमेवयथाशक्तिनिषेव्यमित्यर्थः ४० श्रोतुरादरदार्ढ्यायसंप्रदायप्रवृत्तिमाह पुराणसंहितामितित्रिभिः ४१

सवैबादरायणःप्रीतःसन्मह्यमिमांसंहितांप्राहेतिपूर्वेणान्वयः ४२ असौसूतइतिपुरतःस्थितमंगुल्यानिर्दिश्याऽऽह नैमिषालयेनैमिषारण्यस्थाने४३॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधे
टीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ पंचमेतुसमासेनपरब्रह्मोपदेशतः ॥ राज्ञस्तक्षकसंदंशान्मृत्युभीतिनिवारणम् ॥ १ ॥ एतत्पुराणंशृण्वन्नभयंप्राप्नोतीत्यभिप्रेत्यपुराणार्थमनुस्मारयति अत्रे
ति अयंभावः जगतःकर्ताब्रह्माऽपियस्यप्रसादजः प्रसादोऽत्ररजोवृत्तिर्हर्षः ततोजातत्वात्परतंत्रः सर्वसंहर्तारुद्रश्चयस्यक्रोधसंभवोसनतुस्वतंत्रः सविश्वस्याऽऽत्मानियंताभगवानत्रानुव
र्ण्यते अतएवंभूतंभगवंतंशृण्वतःकुतोऽन्यस्माद्भयशंकेति १ त्वंपुनःकृतार्थएवेत्यनुस्मारयति त्वंत्विति पशुबुद्धिमविवेकम् यस्मान्ननंक्ष्यसि कुतइत्यतआह नजातइति यथादेहःप्रागभूत
एवाद्यजातोनंक्ष्यति नचैवंत्वंपूर्वनाभूर्नचाद्यजातोऽस्यतोननंक्ष्यसि २ ननुबीजादंकुरवत्स्वस्मात्पुत्ररूपेणापिस्वयमेवभवति यथाऽऽहश्रुतिः 'अंगादंगात्संभवसिहृदयादधिजायसे
आत्मावैपुत्रनामाऽसिसजीवशरदःशतम्'इति ततःपुनरंकुराद्बीजमिवपौत्रादिरूपेणापिस्वयमेवभवति 'पितापुत्रेणपितृमान्योनियोनावि'तिश्रुतेः अतस्तेषुनश्यत्सुकथंननंक्ष्यामीतिचे
त्तत्राऽऽह नभविष्यसीति भूत्वापुत्रपौत्रादिरूपादिरूपवान्बीजांकुरवन्नभविष्यसि यस्माद्देहादेर्व्यतिरिक्तस्त्वंयथाऽनलःकाष्ठात् देहाद्देहोजायतेनाऽऽत्मेतिभावः ३ जन्मादीनांदेहधर्म

सवैमह्यंमहाराजभगवान्बादरायणः ॥ इमांभागवतींप्रीतःसंहितांवेदसंमिताम् ४२ एतांवक्ष्यत्यसौसूतऋषिभ्योनैमिषालये ॥ दीर्घसत्रेकुरुश्रेष्ठसंपृष्टःशौ
नकादिभिः ४३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ छ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अत्रानुवर्ण्यतेऽभीक्ष्णंविश्वात्माभगवान्हरिः ॥
यस्यप्रसादजोब्रह्मारुद्रःक्रोधसमुद्भवः ॥ १ त्वंतुराजन्मरिष्येतिपशुबुद्धिमिमांजहि ॥ नजातःप्रागभूतोऽद्यदेहवत्त्वंननंक्ष्यसि २ नभविष्यसिभूत्वात्वं
पुत्रपौत्रादिरूपवान् ॥ बीजांकुरवद्देहादेर्व्यतिरिक्तोयथाऽनलः ३ स्वप्नेयथाशिरश्छेदंपंचत्वाद्यात्मनःस्वयम् ॥ यस्मात्पश्यतिदेहस्यततआत्माह्य
जोऽमरः ४ घटेभिन्नेयथाकाशआकाशःस्याद्यथापुरा ॥ एवंदेहेमृतेजीवोब्रह्मसंपद्यतेपुनः ५ मनःसृजतिवैदेहान्गुणान्कर्माणिचाऽऽत्मनः ॥ तन्मनः
सृजतेमायाततोजीवस्यसंसृतिः ६ स्नेहाधिष्ठानवर्त्यग्निसंयोगोयावदीयते ॥ ततोदीपस्यदीपत्वमेवंदेहकृतोभवः ॥ रजःसत्त्वतमोवृत्त्याजायते
ऽथविनश्यति ७

त्वंदृष्टांतेनप्रपंचयति स्वप्नेयथाऽऽत्मनःशिरश्छेदंस्वयंपश्यति एवंजागरणेऽपि यस्माद्देहस्यपंचत्वादिकंपश्यतिततस्तद्वदेवाऽऽत्मनइदंभ्रममात्रम् वस्तुतश्चाऽऽत्माजोऽमरश्चेत्यर्थः तदु
क्तम् 'आत्मनःपितृपुत्राभ्यामनुमेयौभवाप्ययौ नभवाप्ययवस्तूनामभिज्ञोऽद्वयलक्षणः'इत्यादि ४ यस्माद्देहोपाधिकोऽयमात्मनोजन्मादिसंसारभ्रमस्तस्मादुपाधिनिवृत्तौमुच्यतइति
सदृष्टांतमाह घटइति यथापुराघटोपाधेःपूर्वमिवपुनर्घटेभिन्नेतदंतर्वर्त्यत्रकाशआकाशएवस्याद्यथा एवंदेहेमृतेतत्त्वज्ञानेनलीनेसति ५ ज्ञानेनलयंभावयितुंमायाकृतमात्मनोदेहाद्युपाधिसं
बंधप्रकारमाह मनइति मनआत्मनोदेहादीन्सृजति तच्चमनोमायासृजतिततोमायाद्युपाधिसमुदायाज्जीवस्यसंसृतिर्नस्वतः६यस्मादुपाधिनिबंधनोजीवस्यसंसारोऽतस्तन्नाशेजीवत्वंगच्छ
तीत्येतदेवसदृष्टांतमाहसार्धेनस्नेहेति दीपस्यज्योतिषोदीपत्वंज्वालारूपःपरिणामः तत्रतैलस्थानीयंकर्म तदाधिष्ठानस्थानीयंमनः वर्तिस्थानीयोदेहः अग्निसंयोगस्थानीयश्चैतन्याध्यासः
दीपस्थानीयःसंसारइतियोज्यम् देहकृतोदेहनिबंधनःयद्वा देहकृतोमनसोनत्वात्मनः ७

अबोदीपवत्संसारएवनश्यति नत्वात्माज्योतिर्वदित्याह नेति नतुतत्रप्रतीयमानआत्मा कुतइत्यतआह यइति व्यक्ताव्यक्तयोः स्थूलसूक्ष्मदेहयोःपरोऽन्यः यतःस्वयंज्योतिः परत्वंप्रपं
चयति आकाशइवेति आधारोदेहादेःप्रपंचस्य ध्रुवोनिर्विकारः नास्त्यंतउपमाचयस्यसोऽनंतोपमः ततोविभुः८ अतस्त्वमेवंचिंतयेत्याह एवमिति आत्मस्थंदेहाद्युपाधिस्थितम् आमृश
विचारय अनुमानगर्भिण्याद्रष्टृदृश्यान्वयव्यतिरेकयुक्तया ९ एवंचसतित्वांतक्षकोनदहेदित्याह चोदितइति तत्रहेतवः मृत्यवइति मृत्युहेतवः १० विमर्शप्रकारंदर्शयंस्तक्षकादर्शनंदर्शय
तिद्वाभ्याम् योऽहंसब्रह्मैवयद्ब्रह्मतदहमेवेतिसमीक्षन् तत्राहंब्रह्मेतिभावनयाजीवस्यशोकादिनिवृत्तिः ब्रह्माहमितिभावनयाचब्रह्मणःपारोक्ष्यनिवृत्तिर्भवतीतिव्यतिहारोदर्शितः निष्कले
निरुपाधौ आत्मनिब्रह्मणि ११ विषयुक्तैराननैर्दशंतंग्रसंतंतक्षकम् लेलिहानंसर्पम् यद्वा लेलिहानंजिह्वाभिरोष्ठप्रांतान्सनिष्पेषमास्वादयंतम् आत्मनःपृथक् १२ हरेश्चेष्टामात्मसात्वंयत्पृ
ष्टवांस्तदेतत्तेकथितम् शिष्यस्यकृतार्थतापरीक्षणायपृच्छति किमिति १३ इतिद्वादशेटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ षष्ठेपरीक्षितोमोक्षःसर्पहोमादितत्सुतात् ॥ वेदशाखाविभागोक्तौत्रिवे

नतत्राऽऽत्मास्वयंज्योतिर्योव्यक्ताव्यक्तयोःपरः॥ आकाशइवचाधारोध्रुवोऽनंतोपमस्ततः ८ एवमात्मानमात्मस्थमात्मनैवाऽऽमृशप्रभो ॥ बुद्ध्याऽनुमान
गर्भिण्यावासुदेवानुचिंतया ९ चोदितोविप्रवाक्येननत्वांधक्ष्यतितक्षकः ॥ मृत्यवेनोपधक्ष्यंतिमृत्यूनांमृत्युमीश्वरम् १० अहंब्रह्मपरंधामब्रह्माहं
परमंपदम् ॥ एवंसमीक्षन्नात्मानमात्मन्याधायनिष्कले ११ दशंतंतक्षकंपादेलेलिहानंविषाननैः ॥ नद्रक्ष्यसिशरीरंचविश्वंचपृथगात्मनः १२ एतत्तेकथि
तंतातययाऽऽत्मापृष्टवान्नृप ॥ हरेर्विश्वात्मनश्चेष्टांकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि १३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेब्रह्मोपदेशोनामपंचमोध्यायः ॥
॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ सूतउवाच ॥ एतन्निशम्यमुनिनाऽभिहितंपरीक्षिद्व्यासात्मजेननिखिलात्मदृशासमेन ॥ तत्पादमूलमुपसृत्यनतेनमूर्ध्नाबद्धांजलिस्तमि
दमाहसविष्णुरातः १ राजोवाच ॥ सिद्धोस्म्यनुगृहीतोऽस्मिभवताकरुणात्मना ॥ श्रावितोयच्चमेसाक्षादनादिनिधनोहरिः २ नात्यद्भुतमहंमन्ये
महतामच्युतात्मनाम् ॥ अज्ञेषुतापतप्तेषुभूतेषुयदनुग्रहः ३ पुराणसंहितामेतामश्रौष्मभवतोवयम् ॥ यस्यांखलूत्तमश्लोकोभगवाननुवर्ण्यते ४ भगवं
स्तक्षकादिभ्योमृत्युभ्योनबिभेम्यहम् ॥ प्रविष्टोब्रह्मनिर्वाणमभयंदर्शितंत्वया ५ अनुजानीहिमांब्रह्मन्वाचंयच्छाम्यधोक्षजे ॥ मुक्तकामाशयंचेतःप्रवेश्य
विसृजाम्यसून् ६ अज्ञानंचनिरस्तंमेज्ञानविज्ञाननिष्ठया ॥ भवतादर्शितंक्षेमंपरंभगवतःपदम् ७

दिव्यासवर्णनम् ॥१॥ एतत्पुराणंनिशम्यनिखिलात्माहरिस्तंपश्यतिनिखिलंवाऽऽत्मनिपश्यतीतितथातेन अतःसमेननतेनावनतेनमूर्ध्नातत्पादतलमुपसृत्य तत्पादौशिरसिनिधायेत्यर्थःसि
द्धःकृतार्थोऽस्मि यतोऽनुगृहीतोऽस्मि अनुग्रहमेवाऽऽह यद्यस्माच्छ्रावितः चशब्दात्प्राप्तिसाधनंचश्रावितम् २ करुणात्मतामभिनंदतिद्वाभ्याम् नात्यद्भुतमिति ३ अश्रौष्मश्रुतवंतः
भवतःसकाशात् ४ सिद्धोऽस्मीत्युक्तंतदेवाऽऽविष्कारोति भगवन्निति यतस्त्वयादर्शितंब्रह्मप्रविष्टः कथंभूतम् अभयम् यतोनिर्वाणंकैवल्यरूपम् ५ किंभूयःश्रोतुमिच्छसीतियदुक्तंतत्रसिद्धो
हंनकिंचिच्छ्रोतुमिच्छामि केवलमनुज्ञांदेहीत्याह अनुजानीहीति वाचमित्युपलक्षणंसर्वेंद्रियाणाम् वाचंनियम्यकिंकरिष्यसितदाह मुक्ताःकामाशयास्तद्वासनायेनतच्चेतोऽधोक्षजेप्रवेश्यासू
न्विसृजामि ६ ननुकिंप्राणत्यागेनकिंचित्कालंज्ञाननिष्ठोभवेतिचेत्तत्राऽऽह अज्ञानंचेति चकारात्तत्संस्कारश्च तच्चत्वत्कृपयैवेत्याह भवतेति ७

८ आत्मनाबुद्ध्याआत्मानंमनआत्मनिप्रत्यक्प्रकाशेसमाधायपरमात्मानंदध्यौ अस्पंदासुर्लीनप्राणः यथातरुःस्थाणुः ९ तमेवाविशिनष्टि प्राक्कूलेप्रागग्रे बर्हिषिदर्भे १० तदेवंब्रह्मभूते तस्मिंस्तक्षकागमनादिकंपिष्टपेषणमिवाभवदितिदर्शयति तक्षकइतित्रिभिः हेविप्राः ११ तंविषचिकित्सयापरीक्षिद्रक्षणेनद्रव्यार्जनायागच्छंतम् तत्रस्वालीढवटवृक्षस्यभस्मीभूतस्यपुनरंकुरादिक्रमणोत्थापनाद्विषहारिणंतदपेक्षितद्रविणैःसंतर्प्यततोनिवर्त्यद्विजरूपेणातिरोहितःसन्नदशत् १२ तच्चपुत्रकृत्यमिवजातमित्याह ब्रह्मभूतस्येति १३ तत्रक्षणंसर्वेषांदुःखंचततः परमुत्सवंचाऽऽहद्वाभ्याम् हाहाकारइति १४ १५ प्रासंगिकमाह जन्मेजयइत्यादि सर्पाभिचारसत्रेद्विजैःसहवर्तमानोयथावदाजुहावजुहावेतिवा सर्वसर्पावाहनेकारणमाह संक्रुद्ध

सूतउवाच ॥ इत्युक्तस्तमनुज्ञाप्यभगवान्बादरायणिः ॥ जगामभिक्षुभिःसाकंनरदेवेनपूजितः ८ परीक्षिदपिराजर्षिरात्मन्यात्मानमात्मना ॥ समाधाय परंदध्यावस्पंदासुर्यथातरुः ९ प्राक्कूलेबर्हिष्यासीनोगंगाकूलउदङ्मुखः ॥ ब्रह्मभूतोमहायोगीनिःसंगश्छिन्नसंशयः १० तक्षकःप्रहितोविप्राःक्रुद्धेनाद्विजसूनुना ॥ हंतुकामोनृपंगच्छन्ददर्शपथिकश्यपम् ११ तंतर्पयित्वाद्रविणैर्निवर्त्यविषहारिणम् ॥ द्विजरूपप्रतिच्छन्नःकामरूपोदशन्नृपम् १२ ब्रह्मभूतस्य राजर्षेर्देहोहिगरलाग्निना ॥ बभूवभस्मसात्सद्यःपश्यतांसर्वदेहिनाम् १३ हाहाकारोमहानासीद्भुविखेदिक्षुसर्वतः ॥ विस्मिताह्यभवन्सर्वेदेवासुरनरादयः १४ देवदुंदुभयोनेदुर्गंधर्वाप्सरसोजगुः ॥ ववृषुःपुष्पवर्षाणिविबुधाःसाधुवादिनः १५ जन्मेजयःस्वपितरंश्रुत्वातक्षकभक्षितम् ॥ यथाजुहावसंक्रुद्धोनागान्सत्रेसहद्विजैः १६ सर्पसत्रेसमिद्धाग्नौदह्यमानान्महोरगान् ॥ दृष्ट्वेंद्रंभयसंविग्नस्तक्षकःशरणंययौ १७ अपश्यंस्तक्षकंतत्रराजापारीक्षितोद्विजान् ॥ उवाचतक्षकःकस्मान्नदह्येतोरगाधमः १८ तंगोपायतिराजेंद्रशक्रःशरणमागतम् ॥ तेनसंस्तंभितःसर्पस्तस्मान्नाग्नौपतत्यसौ १९ पारीक्षितइतिश्रुत्वाप्राहर्त्विजउदारधीः ॥ सहेंद्रस्तक्षकोविप्रानाग्नौकिमितिपात्यते २० तच्छ्रुत्वाऽऽजुहुवुर्विप्राःसहेंद्रंतक्षकंमखे ॥ तक्षकाऽऽशुपतस्वेहसहेंद्रेणमरुत्त्वता २१ इतिब्रह्मोदिताक्षेपैःस्थानादिंद्रःप्रचालितः ॥ बभूवसंभ्रांतमतिःसविमानःसतक्षकः २२ तंपतंतंविमानेनसहतक्षकमंबरात् ॥ विलोक्यांगिरसःप्राहराजानंतंबृहस्पतिः २३ नैषत्वयामनुष्येंद्रवधमर्हतिसर्पराट् ॥ अनेनपीतममृतमथवाअजरामरः २४ जीवितंमरणंजंतोर्गतिःस्वेनैवकर्मणा ॥ राजंस्ततोऽन्योनान्यस्यप्रदातासुखदुःखयोः २५ सर्पचौराग्निविद्युद्भ्यःक्षुत्तृड्व्याध्यादिभिर्नृप ॥ पंचत्वमृच्छतेजंतुर्भुंक्तआरब्धकर्मतत् २६

इति १६ १७ १८ कस्मात्तक्षकोनदह्येतेत्युक्ताःसंतोद्विजाऊचुःतमिति तेनेंद्रेण असौसर्पः १९ ऋत्विजःप्रत्याह सहेंद्रइंद्रसहितःकिमितिनपात्यते २० तद्राज्ञोवचःश्रुत्वाआजुहुवुः साक्षेपमाह्वानंदर्शयति तक्षकेति इहाग्नावाशुपतस्व मरुत्त्वतामरुद्गणवतेंद्रेणसह २१ ब्राह्मणैरुक्तैराक्षेपैःपरुषवाक्यैः २२ तंतक्षकम् अंगिरसःपुत्रोबृहस्पतिःप्राह २३ २४ भवतुनामाऽजरामरस्तथाऽपिपितृमारकंधक्ष्यामीतिचेत्तत्राऽऽह जीवितामिति गतिःपरलोकःअतोदुर्मरणंनिमित्तापितुर्दुर्गतिरनेनकृतेत्यपिनशंकनीयमित्यर्थः २५ कथमन्यःसुखदुःखप्रदातानास्तिसर्पादीनामुपलभ्यमानत्वादितिचेत्तत्राऽऽह सर्पादिनाजंतुः पंचत्वंमृत्युमृच्छतिप्राप्नोतीतियत्तदारब्धंकर्मैवभुंक्ते स्वकर्मप्रयुक्ताएवसर्पादयोनस्वतंत्राइतिभावः २६

संस्थीयेतसमाप्यताम् आभिचारिकंहिंसाफलम् दिष्टंप्राचीनंकर्म अतःसर्पादष्टप्रयुक्तस्यतवाप्ययंनापराधइतिभावः २७ वाक्पतिंबृहस्पतिम् २८ ननुकथंविदुषामप्येवंसंमोहोयतोब्रह्मकोपात्प
रीक्षितोमृत्युर्जनमेजयकोपात्सर्पाणामित्यादितत्राऽऽह सैषेति तस्यामहत्त्वंदर्शयति अलक्षणानलक्ष्यतइत्यलक्षणाअप्रतर्क्येत्यर्थः कासावित्यतआह ययाऽस्यविष्णोरेवाऽऽत्मभूताआ
त्मांशभूताःप्राणिनोगुणवृत्तिभिःक्रोधादिभिःसहभूतेषुदेहेषुमुह्यंति बाध्यबाधकतांव्रजंतीत्यर्थः ननुश्रवणादिनाबाधितयातयाकुतोमोहःस्यात्तत्राऽऽह अबाध्ययाबाधितुमशक्यया २९ क
थंतर्हिमायाहत्कार्यनिवृत्तिरित्याशंक्यश्रीविष्णुस्वरूपनिरूपणपूर्वकंतद्भजनात्सर्वानर्थनिवृत्तिरितिशास्त्रार्थमुपसंहरति नयत्रेतिपंचभिः दंभीतिमाया कपटवानयंपुमानित्येवंभूतायांबुद्धाव
सकृदुल्लिख्यमानायामायेत्यर्थःसात्मवादेक्रियमाणेआत्मवादिभिर्यत्राभयानविजितानप्रकाशिताकिंतुभीतेवस्वकार्यंमोहादिकमकुर्वतीकथंचिद्वर्ततइतिप्रतिपादितेत्यर्थः तदुक्तम् तस्मैनमो
भगवतेवासुदेवायधीमहि यन्माययादुर्जययामांब्रुवंतिजगद्गुरुम् विलज्जमानयायस्यस्थातुमीक्षापथेऽमुया विमोहिताविकत्थंतेममाहमितिदुर्धियइति किंच यद्यस्मिंस्तदाश्रयोमायाश्र
योविविधोविवादोऽपिनास्ति विशेषविषयत्वाद्विवादानांतस्यविशेषातीतत्वादितिभावः संकल्पविकल्पावृत्तयोयस्यतन्मनोऽपियत्रनास्ति संकल्पविकल्पानामपिविशेषविषयत्वात् ३०

तस्मात्सत्रमिदंराजन्संस्थीयेताऽऽभिचारिकम् ॥ सर्पाअनागसोदग्धाजनैर्दिष्टंहिभुज्यते २७ ॥ सूतउवाच ॥ इत्युक्तःसतथेत्याहमहर्षेर्मानयन्वचः ॥
सर्पसत्रादुपरतःपूजयामासवाक्पतिम् २८ सैषाविष्णोर्महामायाऽबाध्ययाऽलक्षणाययया ॥ मुह्यंत्यस्यैवाऽऽत्मभूताभूतेषुगुणवृत्तिभिः २९ नयत्रदंभीत्यभ
याविराजितामायात्मवादेऽसकृदात्मवादिभिः ॥ नयद्विवादोविविधस्तदाश्रयोमनश्चसंकल्पविकल्पवृत्तियत् ३० नयत्रसृज्यंसृजतोभयोःपरंश्रेयश्चजीव
स्त्रिभिरन्वितस्त्वहम् ॥ तदेतदुत्सादितबाध्यबाधकंनिषिध्यचोर्मीन्विरमेत्स्वयंमुनिः ३१ परंपदंवैष्णवमामनंतितद्यन्नेतिनेतीत्यतदुत्सिसृक्षवः ॥ विसृ
ज्यदौरात्म्यमनन्यसौहृदाहृदोपगुह्यावसितंसमाहितैः ३२ तएतदधिगच्छंतिविष्णोर्यत्परमंपदम् ॥ अहंममेतिदौर्जन्यंनयेषांदेहगेहजम् ३३ अतिवा
दांस्तितिक्षेतनावमन्येतकंचन ॥ नचेमंदेहमाश्रित्यवैरंकुर्वीतकेनचित् ३४ नमोभगवतेतस्मैकृष्णायाकुंठमेधसे ॥ यत्पादांबुरुहध्यानात्संहितामध्यगामि
मां ३५ शौनकउवाच ॥ पैलादिभिर्व्यासशिष्यैर्वेदाचार्यैर्महात्मभिः ॥ वेदाश्चकतिधाव्यस्ताएतत्सौम्याभिधेहिनः ३६

किंच सृज्यंकर्मसृजताकारकवर्गेणसहोभयोःसृज्यस्रष्ट्रोःपरंसाध्यंश्रेयःफलमपि अतस्त्रिभिःसृज्यस्रष्टृफलैरन्वितोजीवश्चाहंकारात्मकोयत्रनास्ति अतएवोत्सादितौनिरस्तौबाध्यबाधकौय
स्मिंस्तदेतत्स्वयमात्मस्वरूपमित्यर्थः तत्तस्मिन्नूर्मीनहंकारादीन्निषिध्याविरमेत् विशेषेणक्रीडेदित्यर्थः ३१ यतस्तद्वैष्णवंपदमामनंतीत्याह परमिति यदेतत्तदेवपरंवैष्णवंपदंस्वरूपमामनंति
के अतत्आत्मव्यतिरिक्तमुत्सिसृक्षवस्त्यक्तुमिच्छवः यतोऽनन्यसौहृदाःनास्त्यन्यस्मिन्सौहृदंयेषांते कुतः दौरात्म्यंदेहाद्यहंभावंविसृज्य देहेऽहंकाराभावादन्यत्रसौहृदंनास्त्यतस्त्यक्तुमि
च्छवइत्यर्थः कथं नेतिनेतीत्येवम् अत्रविद्वदनुभवमपिप्रमाणयति हृदोपगुह्यध्यानादिनाततःसमाहितैरवसितंनिश्चितंयद्वा अवसितमत्रबद्धमात्मतयागृहीतमित्यर्थः ३२ एतत्प्राप्ताव
धिकारिणोदर्शयति एतदिति देहजमहमिति गेहजंममेति ३३ तत्प्राप्त्युपायमाह अतिवादानिति ३४ शास्त्रसमाप्तौगुरुंप्रणमति नमइति कृष्णाय व्यासाय अध्यगामधिगतवा
नस्मि ३५ इमांसंहितामध्यगामित्युक्तंतत्रपुराणसंहिताविभागंविशेषतोबुभुत्सुर्वेदविभागमपिप्रसंगात्पृथक्पृच्छति पैलादिभिरिति हेसौम्य ३६

तत्रप्रथमंवेदाविर्भावप्रकारमाह समाहितात्मनइत्यष्टभिः ब्रह्मणोहृदियआकाशस्तस्मान्नादोऽभूत् यःकर्णपुटपिधानेनश्रोत्रवृत्तिनिरोधादस्मदादिष्वपिविभाव्यतेवितर्क्यते ३७ प्रसंगान्नादोपासकानांमोक्षफलमाह यस्यनादस्योपासनयाऽऽत्मनोमलंधूत्वाऽपोह्य कथंभूतंमलंतमाह द्रव्यमधिभूतम् क्रियाअध्यात्मम् कारकमधिदैवं एवंत्रिधाभूताआख्यायस्येतितथातम् ३८ त्रिवृत्त्रिमात्रःकंठोष्ठादिभिरुच्चार्यमाणस्योंकारस्याक्षरसमाम्नायांतर्भावात्सूक्ष्मतयातंविशिनष्टि अव्यक्तःप्रभवोयस्यसः तदेवाऽऽह स्वराट्स्वतएवहृदिप्रकाशमानः तमेवकार्येणलक्षयति यत्तदिति नपुंसकत्वंलिंगशब्दविशेषणत्वात् लिंगंगमकम् ३९ कोऽसौपरमात्मातमाह शृणोतीति इमंस्फोटमव्यक्तमोंकारम् ननुजीवएवतंशृणोतु नेत्याह सुप्तश्रोत्रेकर्णपिधानादिनाऽवृत्तिकेऽपिश्रोत्रेसति जीवस्तुकरणाधीनज्ञानत्वान्नतदाश्रोता तदुपलब्धिस्तुतस्यपरमात्मद्वारिकैवेतिभावः ईश्वरस्तुनैवम् यतः शून्यदृक् शून्येपींद्रियवर्गेदृक्ज्ञानंयस्य तथाहि सुप्तोयदाशब्दंश्रुत्वाप्रबुध्यतेनतदाजीवःश्रोता लीनेंद्रियत्वात् अतोयस्तदाशब्दंश्रुत्वाजीवंप्रबोधयतिसयथापरमात्मैवतद्वत् कोऽसावोंकारस्तंविशिनष्टिसार्धेन येनवाग्बृहतीव्यज्यते

सूतउवाच ॥ समाहितात्मनोब्रह्मन्ब्रह्मणःपरमेष्ठिनः ॥ हृद्याकाशादभून्नादोवृत्तिरोधाद्विभाव्यते ३७ यदुपासनयाब्रह्मन्योगिनोमलमात्मनः ॥ द्रव्यक्रियाकारकाख्यंधूत्वायांत्यपुनर्भवं ३८ ततोऽभूत्त्रिवृदोंकारोयोऽव्यक्तप्रभवःस्वराट् ॥ यत्तल्लिंगंभगवतोब्रह्मणःपरमात्मनः ३९ शृणोतियइमंस्फोटंसुप्तश्रोत्रेचशून्यदृक् ॥ येनवाग्व्यज्यतेयस्यव्यक्तिराकाशआत्मनः ४० स्वधाम्नोब्रह्मणःसाक्षाद्वाचकःपरमात्मनः ॥ ससर्वमंत्रोपनिषद्वेदबीजंसनातनम् ४१ तस्यह्यासंस्त्रयोवर्णाआकराद्याभृगूद्वह ॥ धार्यंतेयैस्त्रयोभावागुणनामार्थवृत्तयः ४२ ततोऽक्षरसमाम्नायमसृजद्भगवानजः ॥ अंतस्थोष्मस्वरस्पर्शह्रस्वदीर्घादिलक्षणम् ४३ तेनासौचतुरोवेदांश्चतुर्भिर्वदनैर्विभुः ॥ सव्याहृतिकान्सोंकारांश्चातुर्होत्रविवक्षया ४४ पुत्रानध्यापयत्तांस्तुब्रह्मर्षीन्ब्रह्मकोविदान् ॥ तेतुधर्मोपदेष्टारःस्वपुत्रेभ्यःसमादिशन् ४५ तेपरंपरयाप्राप्तास्तत्तच्छिष्यैर्धृतव्रतैः ॥ चतुर्युगेष्वथव्यस्ताद्वापरादौमहर्षिभिः ४६

यस्यचहृदयाकाशेआत्मनःसकाशाद्व्यक्तिरभिव्यक्तिः ४० किंच स्वधाम्नःस्वस्याऽऽश्रयःकारणंयद्ब्रह्मतस्य किंच परमात्मांशभूतसमस्तदेवतावाचकोऽपीत्याशयेनाऽऽह सइति सर्वमंत्राणामुपनिषद्रहस्यंसूक्ष्मरूपमित्यर्थः तत्रहेतुः वेदानांबीजंकारणम् बीजत्वेप्यविकारितामाह सनातनंसदैकरूपम् तस्यब्रह्मरूपत्वात् ४१ इदानींततःसर्वप्रपंचोत्पत्तिप्रकारमाह तस्यहीति त्रयस्त्रिसंख्यायुक्ताभावायैरकारोकारमकारैर्धार्यंतेतत्कारणत्वात् तानेवाऽऽह गुणाःसत्त्वादयः नामानिऋग्यजुःसामानि अर्थाभूर्भुवःस्वर्लोकाः वृत्तयोजाग्रदाद्याः ४२ ततस्तेभ्योवर्णेभ्यः अक्षराणांसमाम्नायंसमाहारम् तमेवाऽऽह अंतस्थायरलवाः ऊष्माणःशषसहाः स्वराअकाराद्याः स्पर्शाःकादयः ह्रस्वदीर्घाश्च आदिशब्दाज्जिह्वामूलीयादयः तएवलक्षणंस्वरूपंयस्यतम् ४३ विभुश्चतुर्मुखस्वरूपोभगवान् असृजदितिपूर्वस्यैवानुषंगः चातुर्होत्रविवक्षयाचत्वारोहोत्रोपलक्षिताऋत्विजश्चतुर्होतारस्तैरनुष्ठेयंहौत्राध्वर्यवादिकंकर्मचातुर्होत्रंतद्विवक्षया ४४ पुत्रान्मरीच्यादीन् तान्वेदान् ब्रह्मकोविदान्वेदोच्चारणादिनिपुणान् ४५ एवंचतुर्युगेषुप्राप्ताः द्वापरादौद्वापरमादिर्यस्यतदंत्यांशलक्षणस्यकालस्यतस्मिन् द्वापरांतेवेदविभागप्रसिद्धेः शंतनुसमकालंव्यासावतारप्रसिद्धेश्च व्यस्ताविभक्ताः ४६

तत्रहेतुः क्षीणायुषोजनान् तर्हिपुरुषबुद्धिप्रभवत्वादनादरणीयत्वंस्यादित्याशंक्याऽऽह हृदिस्थेति ४७ एवंसामान्यतोवेदविभागक्रममुक्त्वावैवस्वतमन्वंतरेविशेषतोनिरूपयितुमाह अ
स्मिन्नपीति ४८ अंशोमायातस्याअंशःसत्त्वंतस्यकलयांऽशेनावतीर्णःसन् ४९ चातुर्विध्यमेवाऽऽह ऋगिति ऋगादिमंत्राणांराशीन्वर्गशस्तत्तत्प्रकरणभेदैरुद्धृत्ययथाऽनेकविधमणिराशे
र्मणिगणाःपद्मरागादयोविविच्योद्ध्रियंतेतद्वदुद्धृत्यतैर्मंत्रैश्चतस्रऋगादिसंहिताश्चक्रे ५० तासांसंहितानांमध्येएकैकाम् ५१ ऋक्समुदायरूपत्वाद्बह्वृचाख्याम् नितरांप्रश्लेषेणगद्यमान
त्वान्निगदाख्यम् ५२ छंदःसुगीयमानत्वाच्छंदोगाख्यांसंहिताम् ५३ तत्रऋग्वेदशाखाविभागमाह पैलइति स्वसंहितांद्विधाविभज्यइंद्रप्रमितयेबाष्कलायऊचे सबाष्कलोऽपि
स्वकांसंहितांचतुर्धाव्यस्यबोध्यादिभ्यःशिष्येभ्यआह हेभार्गवइंद्रप्रमितिरपिस्वांसंहितांस्वसुतंमांडूकेयमध्यापयामास तस्यमांडूकेयस्यशिष्योदेवमित्रः ५४ ५५ ५६ तत्सुतोमांडू

क्षीणायुषःक्षीणसत्त्वान्दुर्मेधान्वीक्ष्यकालतः ॥ वेदान्ब्रह्मर्षयोव्यस्यन्हृदिस्थाच्युतचोदिताः ४७ अस्मिन्नप्यंतरेब्रह्माभगवाँल्लोकभावनः ॥ ब्रह्मेशाद्यैर्लोक
पालैर्याचितोधर्मगुप्तये ४८ पराशरात्सत्यवत्यामंशांशकलयाविभुः ॥ अवतीर्णोमहाभागवेदंचक्रेचतुर्विधम् ४९ ऋगथर्वयजुःसाम्नांराशीनुद्धृत्यवर्गशः ॥
चतस्रःसंहिताश्चक्रेमंत्रैर्मणिगणाइव ५० तासांसचतुरःशिष्यानुपाहूयमहामतिः ॥ एकैकांसंहितांब्रह्मन्नेकैकस्मैददौविभुः ५१ पैलायसंहितामाद्यांबह्वृचा
ख्यामुवाचह ॥ वैशंपायनसंज्ञायानिगदाख्यंयजुर्गणम् ५२ साम्नांजैमिनयेप्राहतथाछंदोगसंहिताम् ॥ अथर्वांगिरसींनामस्वशिष्यायसुमंतवे ५३ पैलः
स्वसंहितामूचइंद्रप्रमितयेमुनिः ॥ बाष्कलायचसोप्याहशिष्येभ्यःसंहितांस्वकाम् ५४ चतुर्धाव्यस्यबोध्याययाज्ञवल्क्यायभार्गव ॥ पराशरायाग्निमित्रे
इंद्रप्रमितिरात्मवान् ५५ अध्यापयत्संहितांस्वांमांडूकेयमृषिंकविम् तस्यशिष्योदेवमित्रःसौभर्यादिभ्यऊचिवान् ५६ शाकल्यस्तत्सुतःस्वांतुपंचधाव्य
स्यसंहिताम् ॥ वात्स्यमुद्गलशालीयगोखल्यशिशिरेष्वधात् ५७ जातूकर्ण्यश्चतच्छिष्यःसनिरुक्तांस्वसंहिताम् ॥ बलाकपैजवैतालविरजेभ्योददौमुनिः
५८ बाष्कलिःप्रतिशाखाभ्योवालखिल्याख्यसंहिताम् ॥ चक्रेवालायनिर्भज्यःकासारश्चैवतांदधुः ५९ बह्वृचाःसंहिताह्येताएभिर्ब्रह्मर्षिभिर्धृताः ॥ श्रुत्वैत
च्छंदसांव्यासंसर्वपापैःप्रमुच्यते ६० वैशंपायनशिष्यावैचरकाध्वर्यवोऽभवन् ॥ यच्चेरुर्ब्रह्महत्यांऽहःक्षपणंस्वगुरोर्व्रतम् ६१ याज्ञवल्क्यश्चतच्छिष्यआ
हाहोभगवन्कियत् ॥ चरितेनाल्पसाराणांचरिष्येऽहंसुदुश्चरम् ६२ इत्युक्तोगुरुरप्याहकुपितोयाह्यलंत्वया ॥ विप्रावमंत्राशिष्येणमदधीतंत्यजाश्विति ६३

केयस्तुतःशाकल्योवात्स्यादिषुपंचस्वधात् तानध्यापयामासेत्यर्थः ५७ तच्छिष्यःशाकल्यशिष्यःस्वसंहितांत्रेधाविभज्यचतुर्थंवैदिकपदार्थव्याख्यानरूपंनिरुक्तंचकृत्वाबलाकादिभ्य
श्चतुर्भ्योददौ ५८ बाष्कलिःपूर्वोक्तस्यबाष्कलस्यपुत्रः प्रतिशाखाभ्यउक्तसर्वशाखाभ्यः बालायन्यादयस्तामादधुरधीतवंतः ५९ ऋक्शाखोपसंहारपूर्वकंतच्छ्रवणफलमाह बह्वृचा
इति एतच्छंदसामेतेषांछंदसाम् ६० यजुर्वेदेतैत्तिरीयशाखोत्पत्तिप्रस्तावमाह वैशंपायनशिष्याइत्यादिना चरकनामनिरुक्तिमाह यच्चेरुरिति यद्यस्माद्ब्रह्महत्यारूपमंहःक्षपयतीति
तथातत्स्वगुरोरनुष्ठेयंव्रतंतच्चरणाच्चरकाइत्यर्थः ६१ तच्छिष्योवैशंपायनशिष्यः अल्पसाराणामेतेषांचरितेनकियत् सुदुश्चरमहंचरिष्यामीति ६२ विप्राणामवमंत्राऽवज्ञाकर्त्रा मत्तोऽधी
तमाशुत्यजेति ६३

देवरातसुतोयाज्ञवल्क्यः ६४ छर्दितस्याऽऽदानंविप्ररूपेणानुचितमितितित्तिराःपक्षिविशेषाभूत्वाऽऽददुःततश्चतैत्तिरीयाइतिप्रसिद्धाः सुपेश लाअतिरम्याः बहुवचनमवांतरभेदविवक्षया
६५ काण्वमाध्यंदिनादिशाखाप्रसंगमाह याज्ञवल्क्यइत्यादिना गुरोर्वैशंपायनस्यव्यासेनविभज्यानुक्तत्वादविद्यमानान्यधिकानिगवेषयन्मृगयन्सूपतस्थेसम्यक्तुष्टाव ईश्वरमृगादि
वेदानाम् तथाचश्रुतिः 'ऋग्भिःपूर्वाह्णेदिविदेवईयते यजुर्वेदेतिष्ठतिमध्येअह्नः सामवेदेनास्तमयेमहीयते वेदैरशून्यस्त्रिभिरेतिसूर्यः'इति ६६ नमोभगवतेतुभ्यमादित्याय योभवानेकएवेमां
लोकयात्रामनुवहतीत्यन्वयः तदेवदर्शयति अखिलजगतामात्मस्वरूपेणांतर्हृदयेषुकालस्वरूपेणचबहिरपिवर्तमानइति अखिलजगतामित्यस्यप्रपंचः चतुर्विधेति हृदयांतर्वर्नित्वेऽपिजी
वत्तत्तेनोपाधिनाऽव्यवधीयमानोऽनाच्छाद्यमानः कालस्वरूपेणचेत्यस्यप्रपंचःक्षणेति क्षणलवादयोयेऽवयवास्तैरुपचिताःसंवत्सरास्तेषांगणेनप्रत्यब्दमपामादानंशोषणंविसर्गोवृष्टिस्ता

देवरातसुतःसोऽपिछर्दित्वायजुषांगणम् ॥ ततोगतोऽथमुनयोददृशुस्तान्यजुर्गणान् ६४ यजूंषितित्तिराभूत्वातल्लोलुपतयाऽऽददुः ॥ तैत्तिरीयाइतियजुः
शाखाआसन्सुपेशलाः ६५ याज्ञवल्क्यस्ततोब्रह्मंश्छंदांस्यधिगवेषयन् ॥ गुरोरविद्यमानानिसूपतस्थेऽर्कमीश्वरम् ६६ याज्ञवल्क्यउवाच ॥ ओंनमोभ
गवतेआदित्यायाखिलजगतामात्मस्वरूपेणकालस्वरूपेणचतुर्विधभूतनिकायानांब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानामंतर्हृदयेषुबहिरपिचाकाशइवोपाधिनाऽव्यवधीय
मानोभवानेकएवक्षणलवनिमेषावयवोपचितसंवत्सरगणेनापामादानविसर्गाभ्यामिमांलोकयात्रामनुवहति ६७ यदुहवावविबुधर्षभसवितरदस्तपत्यनुसवन
महरहराम्नायविधिनोपतिष्ठमानानामखिलदुरितवृजिनबीजावभर्जनभगवतःसमभिधीमहितपनमंडलम् ६८ यइहवावस्थिरचरनिकराणांनिजकेतना
नांमनइंद्रियासुगणाननात्मनःस्वयमात्मांऽतर्यामीप्रचोदयति ६९ यएवेमंलोकमतिकरालवदनांधकारसंज्ञाजगरग्रहगिलितंमृतकमिवविचेतनमवलोक्या
नुकंपयापरमकारुणिकईक्षयैवोत्थाप्याहरहरनुसवनंश्रेयसिस्वधर्माख्यात्मावस्थानेप्रवर्तयत्यवनिपतिरिवासाधूनांभयमुदीरयन्नटति ७० परितआशापालै
स्तत्रतत्रकमलकोशांजलिभिरुपहृतार्हणः ७१ अथहभगवंस्तवचरणनलिनयुगलंत्रिभुवनगुरुभिर्वंदितमहमयातयामयजुःकामउपसरामीति ७२ सूतउवा
च ॥ एवंस्तुतःसभगवान्वाजिरूपधरोहरिः ॥ यजूंष्ययातयामानिमुनयेऽदात्प्रसादितः ७३

भ्याम् अनेनगायत्रीप्रथमपादोक्तवरेण्यताऽनुवर्णिता ६७ द्वितीयपादार्थानुवर्णनेनस्तौति यदुहेति हेविबुधर्षभहेसवितः यदप्यदोभगवतस्तवमंडलंतपतितत्समभिधीमहीतिसम्यगाभिमु
ख्येनध्यायेम पुनस्तस्यैवसंबोधनम् प्रत्यहंत्रिषवणंवैदिककर्ममार्गेणस्तुवतांभक्तानांयान्यखिलानिदुरितानितत्फलानिचवृजिनानिदुःखानितेषांबीजमज्ञानंचतेषामवभर्जनविनाशकहेतपने
ति ६८ तृतीयपादेनस्तौति यइहेति भवान्स्थावरजंगमसमूहानांस्वाश्रयाणांजीवानांमनइंद्रियप्राणगणाननात्मनोजडान्स्वयमात्मैवांतर्यामीसन्प्रचोदयतिप्रवर्तयति ६९ तृतीयपादमेवमंड
लस्थपरतयाव्याचक्षाणःस्तौति यएवेति यएकएवभगवानतिकरालवदनोयोंऽधकारसंज्ञोऽजगरग्रहस्तेनगिलितमतएवमृतकमिवविचेतनंस्वधर्माख्यंयदात्मावस्थानंप्रत्यक्प्रवणत्वंतदेव
श्रेयस्तस्मिन्प्रवर्तयति किंच योभवानवनिपतिरिवाटतिगच्छति ७० आशापालैरिंद्रादिभिः कमलकोशयुक्तैस्तत्तुल्यैर्वांऽजलिभिरुपहृतार्हणोदत्तार्घः ७१ यतएवंभूतस्त्वमथातःहस्फुटम
यातयामान्यन्यैर्यथावदविज्ञातानियजूंषितत्कामोऽहमुपसरामिभजामि ७२ एवंस्तुतःप्रसादितश्च ७३

॥१०॥

पंचदशशाखाःयाःशतैरपरिमितैर्यजुर्भिरकरोत् सतैरितिपाठेसएषयाज्ञवल्क्यस्तैर्यजुर्भिरकरोदिति जगृहुरधीतवंतः रविणाऽश्वरूपेणवाजेभ्यःकेसरेभ्योवाजेनवेगेनवासंन्यस्तास्त्यक्ताः
शाखावाजसनीसंज्ञास्ताःशाखाइतिवा ७४ सामशाखाविभागमाह जैमिनेरिति तत्सुतःसुमंतुसुतः ताभ्यांपुत्रपौत्राभ्यांक्रमेणैकैकांप्राह ७५ तच्छिष्योजैमिनेःशिष्यः महानतिमेधावी
सहस्रसंहितारूपंभेदंचक्रे साम्नांतंसंहिताभेदम् ततस्तदनंतरम् सुकर्मणःशिष्यएकःकौशल्योहिरण्यनाभःपौष्यंजिर्नामैकस्तौजगृहतुः आवंत्यश्चान्यस्तस्यैवाशिष्यःसोऽपिजग्राह ७६
७७ पौष्यंज्यावंत्ययोरपिचकाराद्धिरण्यनाभस्यापिपंचशतानिशिष्याआसन् तेतावतीःशाखायथायथंजगृहुः तानुदीच्यान्सतःकालतःकांश्चित्प्राच्यांश्चप्रचक्षतइत्यर्थः यथैवोक्तंवैष्णवे'उ
दीच्यसामगाःशिष्यास्तस्यपंचशतंस्मृताः हिरण्यनाभात्तावत्यःसंहितायैर्द्विजोत्तमैः गृहीतास्तेऽपिचोच्यंतेपांडितैःप्राच्यसामगाः'इति ७८ पुनरप्येतेषांत्रयाणांसुकर्मणःशिष्याणांशिष्यां
तरैःशाखाबाहुल्यंदर्शयति लौगाक्षिरितिद्वाभ्याम् ७९ कृतोनामहिरण्यनाभस्यशिष्यःस्वशिष्येभ्यऊचे शेषाअन्याअपियाःप्रसिद्धाःशाखास्ताआवंत्यःस्वशिष्येभ्यऊचइति ॥ ८० ॥ इ

यजुर्भिरकरोच्छाखादशपंचशतैर्विभुः ॥ जगृहुर्वाजसंन्यस्ताःकाण्वमाध्यंदिनादयः ७४ जैमिनेःसामगस्यासीत्सुमंतुस्तनयोमुनिः ॥ सुन्वांस्तुतत्सुत
स्ताभ्यामेकैकांप्राहसंहिताम् ७५ सुकर्माचापितच्छिष्यःसामवेदतरोर्महान् ॥ सहस्रसंहिताभेदंचक्रेसाम्नांततोद्विजः ७६ हिरण्यनाभःकौशल्यःपौष्यंजि
श्चसुकर्मणः ॥ शिष्योजगृहतुश्चान्यआवंत्योब्रह्मवित्तमः ७७ उदीच्याःसामगाःशिष्याआसन्पंचशतानिवै ॥ पौष्यंज्यावंत्ययोश्चापितांश्चप्राच्यान्प्रचक्ष
ते ७८ लौगाक्षिर्मांगलिःकुल्यःकुशीदःकुक्षिरेवच ॥ पौष्यंजिशिष्याजगृहुःसंहितास्तेशतंशतं ७९ कृतोहिरण्यनाभस्यचतुर्विंशतिसंहिताः ॥ शिष्यऊ
चेस्वशिष्येभ्यःशेषाआवंत्यआत्मवान् ॥ ८० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेवेदशाखाप्रणयनंनामषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ सूतउवाच ॥ अथर्व
वित्सुमंतुश्चशिष्यमध्यापयत्स्वकाम् ॥ संहितांसोऽपिपथ्यायवेददर्शायचोक्तवान् १ शौक्लायनिर्ब्रह्मबलिर्मोदोषःपिप्पलायनिः ॥ वेददर्शस्यशिष्यास्तेप
थ्यशिष्यानथोशृणु ॥ कुमुदःशुनकोब्रह्मन्जाजलिश्चाप्यथर्ववित् २ बभ्रुःशिष्योऽथांगिरसःसैंधवायनएवच ॥ अधीयेतांसंहितेद्वेसावर्ण्याद्यास्तथाऽपरे ३
नक्षत्रकल्पःशांतिश्चकश्यपांगिरसादयः ॥ एतेआथर्वणाचार्याःशृणुपौराणिकान्मुने ४ त्रय्यारुणिःकश्यपश्चसावर्णिरकृतव्रणः ॥ वैशंपायनहारीतौषड्वै
पौराणिकाइमे ५

तिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सप्तमेऽथर्वविस्तारःपुराणव्यसनंततः ॥ पुराणलक्षणादीनिफलंभागवतश्रुतेः ॥ १ ॥ क्रमप्राप्तमथर्ववेदवि
भागमाह अथर्वविदिति शिष्यंकबंधनामानम् स्वकांस्वकीयांसंहिताम् सोऽपिशिष्योऽपितांद्विधाविभज्य तदुक्तंवैष्णवे 'अथर्ववेदंसमुनिःसुमंतुरमितद्युतिः शिष्यमध्यापयामासकबंधं
सोऽपिचद्विधा कृत्वातुवेददर्शायतथापथ्यायदत्तवानि'ति १ तत्रवेददर्शःस्वसंहितांचतुर्धाविभज्यचतुरःशिष्यानध्यापयामास पथ्यश्चत्रिधा विभज्यत्रीनित्याहसार्धेन शौक्लायनिरिति
२ अंगिरसःशुनकस्यशिष्योबभ्रुःसैंधवायनश्च तदुक्तम् शुनकस्तुद्विधाकृत्वाददावेकांतुबभ्रवे द्वितीयांसंहितांप्रादात्सैंधवायनसंज्ञिने'इति सावर्ण्याद्याःसैंधवायनादीनांशिष्याः ३ नक्षत्रक
ल्पःशांतिकल्पश्चेतिद्वौ तदुक्तम् 'नक्षत्रकल्पोवेदानांसंहितानांतथैवच चतुर्थःस्यादांगिरसःशांतिकल्पश्चपंचमः'इति नक्षत्रकल्पादीनांकर्तारस्तत्तन्नामभिरुच्यंते ४ ५

मत्पितुर्मुखादिति प्रथमंव्यासःषट्संहिताःकृत्वामात्पित्रेरोमहर्षणायप्रादात् तस्यचमुखादेतेत्रय्यारुण्यादयएकैकांसंहितामधीयंत एतेषांषण्णांशिष्योऽहंताःसर्वाःसमधीतवान् ६ रा
मशिष्योयोऽकृतव्रणएवंचत्वारोवयम् मूलसंहिताइत्यनेनततःसंहिताबाहुल्यंसूचितम् ७ शुकपरीक्षित्संवादेनिरूपितमपिपुराणलक्षणंतद्भेदकथनायदर्शयति पुराणेति ८ अस्यविश्वस्य
‘अत्रसर्गोविसर्गश्चस्थानंपोषणमूतयः मन्वंतरेशानुकथानिरोधोमुक्तिराश्रय’इत्यत्रोक्तेस्थानपोषणेवृत्तिरक्षाशब्दाभ्यामुच्येते अंतराणिमन्वंतराणिवंश्यानुचरितमितीशानुकथाः संस्था
निरोधःअनेनैवाऽत्यंतिकलयरूपामुक्तिरप्युक्ता हेतुशब्देनजीवाश्रयवासनाशब्दवाच्याऊतयोगृहीताः९दशभिरेतैर्लक्षणैरर्थैर्युक्तंमहापुराणंविदुःकेचित्पंचविध‘म्सर्गश्चप्रतिसर्गश्चवंशोमन्वं
तराणिच वंशानुचरितंचेतिपुराणपंचलक्षणाम्’इति महत्पुराणमल्पंचेतिव्यवस्थया यत्रदशापिलक्षणानिपृथक्पृथङ्निरूप्यंतेतन्महापुराणम् यत्रत्वन्येषांपंचस्वेवांतर्भावस्यविवक्षातद
ल्पमितिव्यवस्थयेत्यर्थः १० सर्गादिलक्षणानिव्याचष्टे अव्याकृतेत्यादिना अव्याकृतस्यप्रधानस्यगुणानांक्षोभाद्योमहांस्तस्माद्यस्त्रिवृदहंकारस्तस्माद्भूतमात्राणांसूक्ष्माणामिंद्रियाणां
चतदर्थानांचस्थूलानांदेवतानांचसंभवःसर्गःकारणसृष्टिसर्गइत्यर्थः उच्यतइतियथाऽपेक्षमुत्तरत्राप्यनुषंगः ११ विसर्गंव्याचष्टे पुरुषेणेश्वरेणानुगृहीतानामेतेषांमहदादीनाम् पूर्वकर्मवासना

अधीयंतव्यासशिष्यात्संहितांमत्पितुर्मुखात् ॥ एकैकामहमेतेषांशिष्यःसर्वाःसमध्यगाम् ६ कश्यपोऽहंचसावर्णीरामशिष्योऽकृतव्रणः ॥ अधीमहिव्यासशि
ष्याच्चतस्रोमूलसंहिताः ७ पुराणलक्षणंब्रह्मन्ब्रह्मर्षिभिर्निरूपितम् ॥ शृणुष्वबुद्धिमाश्रित्यवेदशास्त्रानुसारतः ८ सर्गोऽस्याथविसर्गश्चवृत्तिरक्षांतराणिच ॥
वंशोवंशानुचरितंसंस्थाहेतुरपाश्रयः ९ दशभिर्लक्षणैर्युक्तंपुराणंतद्विदोविदुः ॥ केचित्पंचविधंब्रह्मन्महदल्पव्यवस्थया १० अव्याकृतगुणक्षोभान्महत
स्त्रिवृतोहमः ॥ भूतमात्रेंद्रियार्थानांसंभवःसर्गउच्यते ११ पुरुषानुगृहीतानामेतेषांवासनामयः ॥ विसर्गोऽयंसमाहारोबीजाद्बीजंचराचरम् १२ वृत्ति
र्भूतानिभूतानांचराणामचराणिच ॥ कृतास्वेननृणांतत्रकामाच्चोदनयाऽपिवा १३ रक्षाऽच्युतावतारेहाविश्वस्यानुयुगेयुगे ॥ तिर्यङ्मर्त्यर्षिदेवेषुहन्यंतेयै
स्त्रयीद्विषः १४ मन्वंतरंमनुर्देवामनुपुत्राःसुरेश्वरः ॥ ऋषयोंऽशावतारश्चहरेःषड्विधमुच्यते १५ राज्ञांब्रह्मप्रसूतानांवंशस्त्रैकालिकोऽन्वयः ॥ वंशानुचरितं
तेषांवृत्तंवंशधराश्चये १६ नैमित्तिकःप्राकृतिकोनित्यआत्यंतिकोलयः ॥ संस्थेतिकविभिःप्रोक्ताचतुर्धाऽस्यस्वभावतः १७ हेतुर्जीवोऽस्यसर्गादेरविद्याकर्म
कारकः ॥ यंचानुशयिनंप्राहुरव्याकृतमुतापरे १८

प्रधानोऽयंसमाहारःकार्यभूतश्चराचरप्राणिरूपोबीजाद्बीजमिवप्रवाहापन्नोविसर्गउच्यतइत्यर्थः १२ चराणांभूतानांसामान्यतोऽचराणिचकाराच्चराणिचवृत्तिः तत्रनृणांस्वेनस्वभावेनका
माच्चोदनयाऽपिवायानियतावृत्तिर्जीविकाकृतासावृत्तिरुच्यतइत्यर्थः १३ तिर्यङ्मर्त्यर्षिदेवेषुयेऽच्युतावतारास्तेषामीहालीलासाविश्वस्यरक्षोच्यतइत्यर्थः यैरवतारैरितिसमासान्निकृष्य
कथंचित्संबंधः त्रयीद्विषोदैत्याः १४ षड्विधंमन्वंतरमुच्यते षड्विधत्वमेवाऽह मनुरिति मन्वादयःषडेतेवर्गाःस्वस्वाधिकारेणयदाप्रवर्ततेतन्मन्वंतरमित्यर्थः १५ वंशमाह राज्ञामिति ब्र
ह्मणःसकाशात्प्रसूतिर्येषांशुद्धानामित्यर्थः तेषामन्वयोवंशः तेषांवृत्तम् येचतद्वंशधरास्तेषांचवृत्तंवंशानुचरितमुच्यते १६ अस्यविश्वस्य स्वभावतोमायातोनिष्पन्नस्य यद्वा मायातोयश्च
तुर्विधोलयइति १७ अस्यजगतःसर्गादेर्हेतुर्निमित्तंजीवःसोऽत्रहेतुरुच्यतइत्यर्थः तस्यनिमित्ततामाह अविद्ययाकर्मकारकःकर्मकर्ता जीवादृष्टप्रयुक्तत्वाद्विश्वसर्गादेःसतुतत्रहेतुरित्यर्थः
नन्वनुशयीनिमित्तमितिकेचित्अव्याकृतमित्यपरेतत्राऽह यमिति चैतन्यप्राधान्येनानुशयिनमुपाधिप्राधान्यविवक्षयाऽव्याकृतम् १८

अपाश्रयमाह व्यतिरेकेति जाग्रदादिष्ववस्थासुजीवतयावर्तंत इतिजीववृत्तयोविश्वतैजसप्राज्ञास्तेषुमायामयेषुसाक्षितयाऽन्वयःसमाध्यादौचव्यतिरेकोयस्यतद्ब्रह्मसंसारप्रतीतिबाधयोरधि
ष्ठानावधिभूतमपाश्रयउच्यतइत्यर्थः १९ एतदेवसदृष्टांतंप्रपंचयति पदार्थेषुघटादिषुद्रव्यंमृदादियथायुतमन्वितमयुतंचबहिरप्यवस्थानात् रूपनामसुद्वसन्मात्रंसत्तामात्रंयथा एवंबीजंग
र्भाधानमादिर्यासांपंचतांऽतोयासांतासुदेहावस्थासुनवस्वप्यधिष्ठानत्वेनसाक्षित्वेनचयुतमयुतंचयत्तदपाश्रयइति २० एवंदशापिलक्षणानिव्याख्याय'दशमस्यविशुद्ध्यर्थंनवानामिहलक्ष
णम् वर्णयंतिमहात्मान'इतियदुक्तंतदाह विरमेतेतियदासर्गादीनांमायामयत्वानुसंधानेनवामदेवादेरिवस्वयमेवचित्तंविरमेत इहैवानुष्ठितेनयोगेनवादेवहूत्यादिवत् तदाविक्षेपाभावादात्मा
नंवेदतदाचाविद्यानिवृत्तेरीहायाःसंसाररूपायानिवर्ततइत्यर्थः २१ पुराणविभागप्रस्तावेनतल्लक्षणादिप्रासंगिकमुक्त्वाप्रस्तुतमाह एवंविधैर्लक्षणैर्लक्ष्याणि २२ २३ त्रिषडष्टादश २४
उपसंहरति ब्रह्मन्निति मुनेर्व्यासस्यशिष्यादीनांच ब्रह्मतेजोब्रह्मवर्चसंतद्विवर्धनम् श्रोतृणामितिशेषः २५ ॥ इतिद्वादशेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अष्टमेतुतपश्च

व्यतिरेकान्वयोयस्यजाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु ॥ मायामयेषुतद्ब्रह्मजीववृत्तिष्वपाश्रयः १९ पदार्थेषुयथाद्रव्यंसन्मात्रंरूपनामसु ॥ बीजादिपंचतांतासुह्यवस्था
सुयुतायुतम् २० विरमेतयदाचित्तंहित्वावृत्तित्रयंस्वयम् ॥ योगेनवातदाऽऽत्मानंवेदेहायानिवर्तते २१ एवंलक्षणलक्ष्याणिपुराणानिपुराविदः ॥ मुनयो
ऽष्टादशप्राहुःक्षुल्लकानिमहांतिच २२ ब्राह्मंपाद्मंवैष्णवंचशैवंलैंगंसगारुडम् ॥ नारदीयंभागवतमाग्नेयंस्कांदसंज्ञितम् २३ भविष्यंब्रह्मवैवर्तंमार्कंडेयंसवामनम् ॥
वाराहंमात्स्यंकौर्मंचब्रह्मांडाख्यमितित्रिषट् २४ ब्रह्मन्निदंसमाख्यातंशाखाप्रणयनंमुनेः ॥ शिष्यशिष्यप्रशिष्याणांब्रह्मतेजोविवर्धनम् २५ ॥ ॥ इतिश्री
भागवतेमहापुराणेद्वादस्कंधेसप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ शौनकउवाच ॥ सूतजीवचिरंसाधोवदनोवदतांवर ॥ तमस्यपारेभ्रमतांनृणां
त्वंपारदर्शनः १ आहुश्चिरायुषमृषिंमृकंडतनयंजनाः ॥ यःकल्पांतेउर्वरितोयेनग्रस्तामिदंजगत् २ सवाअस्मत्कुलोत्पन्नःकल्पेऽस्मिन्भार्गवर्षभः ॥
नैवाधुनाऽपिभूतानांसंप्लवःकोऽपिजायते ३ एकएवार्णवेभ्राम्यन्ददर्शपुरुषंकिल ॥ वटपत्रपुटेतोकंशयानंत्वेकमद्भुतम् ४ एषनःसंशयोभूयान्सूतकौतू
हलंयतः ॥ तंनश्छिधिमहायोगिन्पुराणेष्वपिसंमतः ५ ॥ सूतउवाच ॥ प्रश्नस्त्वयामहर्षेऽयंकृतोलोकभ्रमापहः ॥ नारायणकथायत्रगीताकलिमलापहा ६
प्राप्तद्विजातिसंस्कारोमार्कंडेयःपितुःक्रमात् ॥ छंदांस्यधीत्यधर्मेणतपःस्वाध्यायसंयुतः ७

र्यामार्कंडेयस्यमोहकैः ॥ कामादिभिरसंमोहोनरनारायणस्तुतिः ॥ १ ॥ पुराणविभागप्रसंगेनपुराणकर्तुर्मार्कंडेयस्यचरितप्रश्नमाह सूतेति त्वमेववक्तुंयोग्यइत्याहतमासिसंसारभ्रमतांपारद
र्शनस्तन्निवर्तकः १ वक्तव्यमाह आहुरिति उर्वरितोऽवशिष्टः येनकल्पांतेन एतत्कथंघटतइत्येकः प्रश्नः २ प्रलयाभावादप्येतन्नघटतइत्याह सवाइतियतोभार्गवर्षभःकोऽपिप्राकृतिकोनै
मित्तिकोवा ३ अन्यदप्यघटितमेवेत्याह एकएवेति तोकंबालकम् ४ कौतूहलमौत्सुक्यम् तंसंशयम् नकेवलंत्वंमाहायोगीकिंतुपुराणेष्वपिज्ञातृत्वेनसंमतः ५ प्रश्नमभिनंदति हेमहर्षे
अयंप्रश्नः तत्रहेतुः नारायणेति यत्रप्रश्नविषये ६ तत्रमार्कंडेयस्तपसाभगवंतमाराध्यमायाप्रदर्शनंवव्रे ततश्चतेनैवभगवन्माययासप्तकल्पादृष्टानान्यैरित्युत्तरंवक्तुमादितआरभ्यतस्यच
रितमाह प्राप्तइत्यादिना मार्कंडेयोमृत्युंजिग्यइतिपंचमश्लोकेनान्वयः मध्यमग्रंथेनतस्यधर्मःकथ्यते प्राप्तोद्विजातिसंस्कारउपनयनाख्योयेनसः पितुःसकाशाद्गर्भाधानादि
क्रमात् छंदांसिवेदान् ७

बृहद्व्रतधरोनैष्ठिकोब्रह्मचारीसन् ८ नियमर्द्धयेधर्मवृद्धये अभ्यादिषुपंचसुहरिमर्चयन् ९ भैक्ष्यंगुर्वर्थमाहृत्यतेनानुज्ञातश्चेत्तर्हिबुभुजेनोचेत्सकृत्कदाचिदुपोषितोभवति १० ११ तेनमृत्युज
येन १२ ध्वस्ताःक्लेशारागादयोयस्यतेनांतरात्मनाप्रत्याहृतमनसा १३ १४तस्यतपोनिष्ठामितिहासेनवर्णयति एतदित्यादिना अस्मिन्सप्तमन्वंतरे तपसामत्पदंग्रहीष्यतीतिविशंकितः
१५ मुनयेमुनिंभ्रंशयितुम् रजस्तोकमतिप्रियमपत्यंलोभोमदश्चतौ १६ १७ तदाश्रमपदंप्रविष्टोवायुर्ववावितितृतीयेनान्वयः पुण्यैर्द्रुमैर्लताभिश्चांचितंपूजितम् पुण्याद्द्विजानामृषीणांकुलैरा
कीर्णम् पुण्याअमलाजलाशयायस्मिन् १८मत्तभ्रमराणांसंगीतंयस्मिन् मत्तकोकिलानाकूजितंयस्मिन् मत्ताबर्हिणएवनटास्तेषामाटोपोनृत्यसंभ्रमोयस्मिन् मत्तानांद्विजानांपक्षिणांकुलैराकु

बृहद्व्रतधरःशांतोजटिलोवल्कलांबरः ॥ बिभ्रत्कमंडलुंदंडमुपवीतंसमेखलम् ८ कृष्णाजिनंसाक्षसूत्रंकुशांश्चनियमर्धये ॥ अग्न्यर्कगुरुविप्रात्मस्वर्चयन्संध्य
योर्हरिम् ९ सायंप्रातःसगुरवेभैक्ष्यमाहृत्यवाग्यतः ॥ बुभुजेगुर्वनुज्ञातःसकृन्नोचेदुपोषितः १० एवंतपःस्वाध्यायपरोवर्षाणामयुतायुतम् ॥ आराधयन्हृषी
केशंजिग्येमृत्युंसुदुर्जयम् ११ ब्रह्माभृगुर्भवोदक्षोब्रह्मपुत्राश्चयेपरे ॥ नृदेवपितृभूतानितेनासन्नतिविस्मिताः १२ इत्थंबृहद्व्रतधरस्तपःस्वाध्यायसंयमैः ॥
दध्यावधोक्षजंयोगीध्वस्तक्लेशांतरात्मना १३ तस्यैवंयुंजतश्चित्तंमहायोगेनयोगिनः ॥ व्यतीयायमहान्कालोमन्वंतरषडात्मकः १४ एतत्पुरंदरोज्ञात्वा
सप्तमेऽस्मिन्किलांतरे ॥ तपोविशंकितोब्रह्मन्नारेभेतद्विघातनम् १५ गंधर्वाप्सरसःकामंवसंतमलयानिलौ ॥ मुनयेप्रेषयामासरजस्तोकमदौतथा १६ ते
वैतदाश्रमंजग्मुर्हिमाद्रेःपार्श्वउत्तरे ॥ पुष्पभद्रानदीयत्रचित्राख्याचशिलाविभो १७ तदाश्रमपदंपुण्यंपुण्यद्रुमलताऽचितम् ॥ पुण्यद्विजकुलाकीर्णंपु
ण्यामलजलाशयम् १८ मत्तभ्रमरसंगीतंमत्तकोकिलकूजितम् ॥ मत्तबर्हिनटाटोपंमत्तद्विजकुलाकुलम् १९ वायुःप्रविष्टआदायहिमनिर्झरशीकरान् ॥
सुमनोभिःपरिष्वक्तोववावुत्तंभयन्स्मरम् २० उद्यच्चंद्रनिशावक्रःप्रवालस्तबकालिभिः ॥ गोपद्रुमलताजालैस्तत्राऽऽसीत्कुसुमाकरः २१ अन्वीयमानोगंध
र्वैर्गीतवादित्रयूथकैः ॥ अदृश्यतात्तचापेषुःस्वःस्त्रीयूथपतिःस्मरः २२ हुत्वाऽग्निंसमुपासीनंददृशुःशक्रकिंकराः ॥ मीलिताक्षंदुराधर्षंमूर्तिमंतमिवानलम्
२३ ननृतुस्तस्यपुरतःस्त्रियोथोगायकाजगुः ॥ मृदंगवीणापणवैर्वाद्यंचक्रुर्मनोरमम् २४ संदधेऽस्त्रंस्वधनुषिकामःपंचमुखंतदा ॥ मधुर्मनोरजस्तोकइंद्र
भृत्याव्यकंपयन् २५ क्रीडंत्याःपुंजिकस्थल्याःकंदुकैस्तनगौरवात् ॥ भृशमुद्विग्नमध्यायाःकेशविस्रंसितस्रजः २६

लंव्याप्तम् १९एवंभूतंतदाश्रमपदंप्रविष्टःसन्वायुर्मलयानिलोववौप्रससार उत्तंभयन्नुद्दीपयन् तत्रवृक्षेषुप्रवेशान्मांद्यंहिमनिर्झरकणानामादानाच्छैत्यंपुष्पपरिष्वंगात्सौगंध्यंचोक्तम् २० किंचउ
द्यंश्चंद्रोयस्मिंस्तन्निशावक्त्रंरजनीमुखंयस्मिन्सः प्रवालस्तबकानामालयःश्रेणयोयेषुतैः गुप्यंतिविटपैःसंश्लिष्यंतीतिगोपाद्रुमालताश्चतेषांजालैःसमूहैरुपलक्षितआविर्बभूव २१ किंच तदा
गीतवादित्रयूथकैर्गायकादिसमुदायिभिर्गंधर्वैरन्वीयमानः तथास्वःस्त्रियोऽप्सरसस्तासांयूथस्यपतिः आत्तंचापमिषुश्चयेनसस्मरश्चतत्राऽदृश्यत २२ दुराधर्षमभिभवितुमशक्यम् २३ २४
शोषणदीपनसंमोहनतापनोन्मादनाख्यानिपंचमुखानियस्यतदस्त्रंसंदधे तदैवमधुर्वसंतःरजस्तोकश्च पुंस्त्वमार्षम् अन्येचेंद्रभृत्यास्तस्य मनो व्यकंपयन् २५ २६

किंच वायुर्मलयानिलः पुंजिकस्थल्यास्तत्सूक्ष्मंवासो जहार २७ सर्वंतेषांकर्म तत्रतस्मिन् मोघंव्यर्थम् अनीशस्यनिर्दैवस्य २८ मुनेरपकुर्वतः प्रतिकूलमाचरंतः हेमुने २९ अहमोऽहंका
रस्यभावंविकारम् ३० निस्तेजसंम्लानवदनम् स्वराडिंद्रः ३१ नरनारायणरूपोहरिः ३२ तावनुवर्णयतिद्वाभ्याम् ताविति रौरवंकृष्णाजिनंवल्कलंचांबरंययोस्तौ पवित्रेपाण्योर्ययोस्तौ
त्रिवृत्त्रिगुणंनवतंतुकमितिवा त्रिवृद्वाहिःपवमानमित्यादौनवकेप्रयोगात् उपवीतकादीन्दधानौ ३३ वेदंदर्भमुष्टिं किंच साक्षात्तपएवतौ तत्रहेतुःतपत्तडिद्वर्णंदेदीप्यमानविद्युत्संकाशंय
त्पिशंगरोचिस्तेनरूपिणौ मूर्तिमंतौ तादृक्तेजोयुक्तमूर्तिभ्यांतपोमयत्वेनप्रकाशमानावित्यर्थः प्रांशूउन्नतौ ३४ उच्चैर्महताऽऽदरेण ३५ तयोःसंदर्शनेनयआनंदस्तेननिर्वृताउपशांताआत्मे
द्रियाशयादेहेंद्रियमनांसियस्यसः नसेहे नाशक्नोत् ३६ आश्लिषन्नालिंगन्निव ३७ पादयोरवनिज्यपादौप्रक्षाल्य अर्हणेनार्घ्येण ३८ पादाभ्यांपादावानम्य गरिष्ठौपूज्यतमौतौप्र

इतस्ततोभ्रमद्दृष्टेश्चलंत्याअनुकंदुकम् ॥ वायुर्जहारतद्वासःसूक्ष्मंत्रुटितमेखलम् २७ विससर्जतदाबाणंमत्वातंस्वजितंस्मरः ॥ सर्वंतत्राभवन्मोघमनीश
स्ययथोद्यमः २८ तइत्थमपकुर्वंतोमुनेस्तत्तेजसामुने ॥ दह्यमानानिववृतुःप्रबोध्याहिमिवार्भकाः २९ इतींद्रानुचरैर्ब्रह्मन्धर्षितोऽपिमहामुनिः ॥ यन्नागादह
मोभावंनतच्चित्रंमहत्सुहि ३० दृष्ट्वानिस्तेजसंकामंसगणंभगवान्स्वराट् ॥ श्रुत्वानुभावंब्रह्मर्षेर्विस्मयंसमगात्परम् ३१ तस्यैवंयुंजतश्चित्तंतपःस्वाध्याय
संयमैः ॥ अनुग्रहायाविरासीन्नरनारायणोहरिः ३२ तौशुक्लकृष्णौनवकंजलोचनौचतुर्भुजौरौरववल्कलांबरौ ॥ पवित्रपाणीउपवीतकंत्रिवृत्कमंडलुंदंडमृजुं
चवैणवम् ३३ पद्माक्षमालामुतजंतुमार्जनंवेदंचसाक्षात्तपएवरूपिणौ ॥ तपत्तडिद्वर्णपिशंगरोचिषाप्रांशूदधानौविबुधर्षभार्चितौ ३४ तेवैभगवतोरू
पेनरनारायणावृषी ॥ दृष्ट्वोत्थायाऽऽदरेणोच्चैर्ननामांगेनदंडवत् ३५ सतत्संदर्शनानंदनिर्वृतात्मेंद्रियाशयः ॥ हृष्टरोमाऽश्रुपूर्णाक्षोनसेहेतावुदीक्षितुम्
३६ उत्थायप्रांजलिःप्रह्वऔत्सुक्यादाश्लिषन्निव ॥ नमोनमइतीशानौबभाषेगद्गदाक्षरः ३७ तयोरासनमादायपादयोरवनिज्यच ॥ अर्हणेनानुलेपेनधूप
माल्यैरपूजयत् ३८ सुखमासनमासीनौप्रसादाभिमुखौमुनी ॥ पुनरानम्यपादाभ्यांगरिष्ठाविदमब्रवीत् ३९ मार्कंडेयउवाच ॥ किंवर्णयेतवविभोयदुदीरितो
ऽसुःसंस्पंदतेतमनुवाङ्मनइंद्रियाणि ॥ स्पंदंतिवैतनुभृतामजशर्वयोश्चस्वस्याप्यथापिभजतामसिभावबंधुः ४० मूर्तीइमेभगवतोभगवंस्त्रिलोक्याःक्षेमाय
तापविरमायचमृत्युजित्यै ॥ नानाबिभर्ष्यवितुमन्यतनूर्यथेदंसृष्ट्वापुनर्ग्रससिसर्गमिवोर्णनाभिः ४१

ति ३९ अंतर्यामिणस्तस्यैवप्राणादिप्रवर्तकत्वादात्मनस्तत्स्तुतावस्वातंत्र्यंपश्यन्नाह किमिति तवत्वांकिमहंवर्णयेकथंस्तौमि यद्येनत्वयैवोदीरितःप्रेरितोऽसुःप्राणःसंस्पंदते प्रवर्ततेतमनु
चवागादयःस्पंदंति अत्रहेतुःवैअन्वयव्यतिरेकाभ्यांश्रोत्रस्यश्रोत्रमित्यादिश्रुतिभिश्चैतत्प्रसिद्धमित्यर्थःनकेवलंप्राकृतानांतनुभृतांकिंत्वजशर्वयोश्चातःस्वस्यममापितथैव एवंयद्यपिनकस्या
पिस्वातंत्र्यमथापिदारुयंत्रवत्त्वत्प्रवर्तितैरपिवागादिभिर्भजतांपुंसांभावबंधुरात्मबंधुरसिनतुपित्रादिवद्देहमात्रबंधुः अहोकृपालुतातेवेत्यर्थः ४० ननुकथमावांप्राणादिप्रवर्तकौधर्मपुत्रत्वादाव
योरितिचेत्तत्राऽऽह मूर्तीइति हेभगवन्भगवतस्तवइमेमूर्तीत्रिलोक्याःक्षेमायपालनायतापविरमायचदुःखनिवृत्त्यैमृत्युजित्यैमोक्षाय नतुत्वंकस्यापिपुत्रइत्यर्थः अत्रदृष्टांतः यथेदंविश्वम
वितुमन्यास्तनूर्मत्स्यकूर्मादिलक्षणानानाअनेकप्रकाराबिभर्षितद्वत् नकेवलंपालनमात्रंतवकर्म किंतुसृष्टिलयावपीत्याह सृष्ट्वेति तत्राप्यन्यनिरपेक्षत्वेदृष्टांतः ऊर्णनाभिरिवेति ४१

यस्मादेवंभूतस्त्वं तस्मात्तवांघ्रिमूलंभजामीत्याह तस्येति तस्यावितुः पालकस्य स्थावरजंगमानामीश्वरस्यांघ्रिमूलंभजामीतितृतीयश्लोकस्थस्यानुषंगः कथंभूतमंघ्रिमूलम् यत्स्थंयत्रस्थितम्
कर्मगुणकालानांरजोमलम् अन्येचपूर्वोक्तास्तापादयो नस्पृशंति रुजइतिवापाठः यतोवेदोहृदयेयेषांतेवेदतात्पर्यविदोमुनयोयदेवस्तुवंतिनितरांनमंतितदाप्त्यैतत्प्राप्तयेएवस्तवनादिकुर्वंति
४२ यतोऽन्यःपुरुषार्थोनास्तीत्याह नान्यमिति अंघ्र्युपनयाच्छ्रीमच्चरणप्राप्तेरन्यंक्षेमंनविद्मः परितःसर्वेष्वपिलोकेषुभीर्यस्यतस्यजनस्य तदेवाऽऽह द्विपरार्धधिष्ण्यंस्थानंयस्यसब्रह्मा
ऽपितेकालस्यत्वद्भ्रूविजृंभरूपात्कालादलंबिभेति अतःकिमुतवक्तव्यंतेनब्रह्मणाकृतानांभौतिकानांप्राणिनांभयमिति ४३ यस्मादेवंततस्मात्तवपादमूलंभजामि कथंभूतस्य ऋतधियः
सत्यज्ञानस्वरूपस्य यद्वा सत्याधीर्यस्ययस्मिन्वातस्याऽऽत्मगुरोर्जीवनियंतुरतःकारणात्परस्यकिंकृत्वा आत्मच्छदिस्वात्मावरकमपार्थंचनिष्फलमसच्चतुच्छमंत्यंचनश्वरमिदंदेहादिहि
त्वादेहादिभजनंत्यक्त्वा असच्चेत्कथंप्रतीयेततत्राऽऽह अभिज्ञमात्रम् नह्यत्यंतमसदिं कित्वात्ममात्रम् नततःपृथगस्तीत्यर्थः नन्वपवर्गायभवतुमद्भजनंफलांतरार्थंत्वन्यभजनंकार्यमेवतत्रा

तस्यावितुःस्थिरचरेशितुरंघ्रिमूलंयत्स्थंनकर्मगुणकालरजःस्पृशंति ॥ यद्वैस्तुवंतिनिनमंतियजंत्यभीक्ष्णंध्यायंतिवेदहृदयामुनयस्तदाप्त्यै ४२ नान्यंतवां
घ्र्युपनयादपवर्गमूर्तेःक्षेमंजनस्यपरितोभियईशविद्मः ॥ ब्रह्माबिभेत्यलमतोद्विपरार्धधिष्ण्यःकालस्यतेकिमुततत्कृतभौतिकानाम् ४३ तद्वैभजाम्यृतधियस्त
वपादमूलंहित्वेदमात्मच्छदिचाऽऽत्मगुरोःपरस्य ॥ देहाद्यपार्थमसदंत्यमभिज्ञमात्रंविंदेततेतर्हिसर्वमनीषितार्थम् ४४ सत्त्वंरजस्तमइतीशतवात्मबंधोमा
यामयाःस्थितिलयोदयहेतवोऽस्य ॥ लीलाधृतायदपिसत्त्वमयीप्रशांत्यैनान्येनृणांव्यसनमोहभियश्चयाभ्याम् ४५ तस्मात्तवेहभगवन्नथतावकानांशुक्लां
तनुंस्वदयितांकुशलाभजंति ॥ यत्सात्वताःपुरुषरूपमुशंतिसत्त्वंलोकोयतोऽभयमुतात्मसुखंनचान्यत् ४६ तस्मैनमोभगवतेपुरुषायभूम्नेविश्वायविश्व
गुरवेपरदैवताय ॥ नारायणायऋषयेचनरोत्तमायहंसायसंयतगिरेनिगमेश्वराय ४७ यंवैनवेदवितथाक्षपथैर्भ्रमद्धीःसंतंस्वखेष्वसुषुहृद्यपिदृक्पथेषु ॥ त
न्माययावृतमतिःसउएवसाक्षादाद्यस्तवाऽखिलगुरोरुपसाद्यवेदम् ४८

ऽऽह तर्हीति यदित्वांभजतिपुरुषस्तर्हितेत्वत्तएवसर्वंमनीषितमर्थंविंदेतेति४४ ननुब्रह्मरुद्रावपिममैवमूर्तीअतोमाभेवकिमत्यंतमाद्रियसेतत्राऽऽह सत्त्वमिति यदापियद्यपितवैवमायाकृता
एतालीलास्त्वयैवधृतास्तथापियासत्त्वमयीसैवप्रशांत्यैमोक्षायनकेवलमस्यप्रशांत्यभावमात्रमन्यभजने।किंत्वनिष्टंचभवेदित्याह व्यसनेति४५तदेवसदाचारेणद्रढयतितस्मादिति हेभगवन्नत
वशुक्लांतनुंश्रीनारायणाख्याम् अथतावकानांचशुक्लांतनुंनराख्याम् य द्यस्मात्सात्वताःसत्त्वमेवपुरुषस्येश्वरस्यरूपमुशंतिमन्यंतेनत्वन्यद्रजस्तमश्चेति अत्रहेतुः यतःसत्त्वाल्लोकोवैकुंठाख्यः
लोकत्वेसत्यप्यभयंचभोगेसत्यप्यात्मसुखंच४६अतस्तंप्रणमति तस्मैनमइति हंसायशुद्धाय संयतगिरेनियतवाचे अथचनिगमेश्वरायवेदमार्गप्रवर्तकाय ४७ वेदार्थसंप्रदायप्रवर्तनेहेतुत्वंवद
न्स्तौति यमिति वितथाक्षपथैःकपटेंद्रियमार्गैर्भ्रमद्धीर्विक्षिप्तबुद्धिःपुमान्स्वेंद्रियादिषुनियंतृत्वेनसंतमपियंत्वांनवेद दृक्पथेषुविषयेषुबुद्धिविक्षेपेहेतुः तन्माययातस्यतवैवमा ययाआवृताआ
म निष्ठामतिर्यस्य सउसोऽपिआद्यएवपूर्वमविद्वानेवाखिलगुरोस्तव त्वत्प्रवर्तितंवेदमुपसाद्य प्राप्य तंत्वां साक्षाद्वेद ४८

वेदेनैवत्वज्ज्ञानमित्युपपादयन्प्रणमति यस्यतवदर्शनंनिगमेभवति कथंभूतम् आत्मनस्तवरहोरहस्यं तस्यप्रकाशकम् अन्यथा दुर्ज्ञेयतामाह अजपराब्रह्ममुख्याः कवयोऽपिसांख्ययोगादि
र्थंतमानायत्रत्वयिमुह्यंति कुतइत्यतआह सर्वेषांसांख्यादिवादिनांयेवादास्तेषांविषयाभेदादयस्तेषांप्रतिरूपंतत्तदनुसारिशीलंस्वभावोयस्यतम् कुतः आत्मनादेहादिसंघातेनानिगूढोबोधो
यस्यतम् एवंभूतंमहापुरुषंत्वांवंदे ४९ ॥ इतिद्वादशस्कंधेटीकायामष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नवमेभगवन्मायादिदृक्षोर्दर्शनेमुहुः ॥ मायाशिशोर्लयाब्धौचमुनेर्निर्वेश
निर्गमैः ॥ १ ॥ भगवतःपरितोषपूर्वकंतदपेक्षितवरदानंकथयितुमाह संस्तुतइत्यादिना १ आत्मसमाधिनाचित्तैकाग्र्येण २ वयंतेपरितुष्टाःस्मेतिबहुवचनंसर्वदेवाभिप्रायेण वरदेशा
दित्येकवचनंद्वयोरैक्याभिप्रायेण प्रतीच्छगृहाण ३ वरेणच्छंदयतात्वयाजितमुत्कर्षोदर्शितःममतुवराकांक्षानास्तीत्याह वरेणेति ४ यस्यतवश्रीमत्पादाब्जदर्शनंमनसाऽपिगृहीत्वाप्राप्य
कृतार्थाअजादयोभवंतिसभवान्मेऽक्षगोचरोजातोऽस्तिकिमतःपरंवरेणेत्यर्थः ५ द्रक्ष्येद्रष्टुमिच्छामि लोकपालैर्ब्रह्मादिभिःसहितोऽयंलोकोजनोययासद्भिदांसातिवस्तुनिभेदम् ६

यद्दर्शनंनिगमआत्मरहःप्रकाशंमुह्यंतियत्रकवयोऽजपरायतंतः ॥ तंसर्ववादविषयप्रतिरूपशीलंवंदेमहापुरुषमात्मनिगूढबोधम् ४९ ॥ इतिश्रीभागवते
महापुराणेद्वादशस्कंधेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूतउवाच ॥ संस्तुतोभगवानित्थंमार्कंडेयेनधीमता ॥ नारायणोनरसखःप्रीतआहभृ
गूद्वहम् १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ भोभोब्रह्मर्षिवर्यासिसिद्धआत्मसमाधिना ॥ मयिभक्त्याऽनपायिन्यातपःस्वाध्यायसंयमैः २ वयंतेपरितुष्टाःस्मत्वद्बृह
द्व्रतचर्यया ॥ वरंप्रतीच्छभद्रंतेवरदेशादभीप्सितम् ३ ॥ ऋषिरुवाच ॥ जितंतेदेवदेवेशप्रपन्नार्तिहराच्युत ॥ वरेणैतावताऽलंनोयद्भवान्समदृश्यत ४
गृहीत्वाऽजादयोयस्यश्रीमत्पादाब्जदर्शनम् ॥ मनसायोगपक्वेनसभवान्मेऽक्षगोचरः ५ अथाप्यंबुजपत्राक्षपुण्यश्लोकशिखामणे ॥ द्रक्ष्येमायांययालोकः
सपालोवेदसद्भिदाम् ६ ॥ सूतउवाच ॥ इतीडितोऽर्चितःकाममृषिणाभगवान्मुने ॥ तथेतिसस्मयन्प्रागाद्बदर्याश्रममीश्वरः ७ तमेवचिंतयन्नर्थमृषिःस्वा
श्रमएवसः ॥ वसन्नग्न्यर्कसोमांबुभूवायुवियदात्मसु ८ ध्यायन्सर्वत्रचहरिंभावद्रव्यैरपूजयत् ॥ क्वचित्पूजांविसस्मारप्रेमप्रसरसंप्लुतः ९ तस्यैकदा
भृगुश्रेष्ठपुष्पभद्रातटेमुनेः॥उपासीनस्यसंध्यायांब्रह्मन्वायुरभून्महान् १० तंचंडशब्दंसमुदीरयंतंबलाहकाअन्वभवन्करालाः ॥ अक्षस्थविष्ठामुमुचुस्त
डिद्भिःस्वनंतउच्चैरभिवर्षधाराः ११ ततोव्यदृश्यंतचतुःसमुद्राःसमंततःक्ष्मातलमाग्रसंतः ॥ समीरवेगोर्मिभिरुग्रनक्रमहाभयावर्तगभीरघोषाः १२ अंत
र्बहिश्चाद्भिरतिद्युभिःखरैःशतह्रदाभिरुपतापितंजगत् ॥ चतुर्विधंवीक्ष्यसहात्मनामुनिर्जलाप्लुतांक्ष्मांविमनाःसमत्रसत् १३

तथेतिद्रक्ष्यसीति सईश्वरः स्मयन्प्रागात् पाठांतरे क्रियाविशेषणम् ७ तमेवार्थंमायादर्शनरूपम् अग्न्यादिमूर्तिषु ८ भावद्रव्यैर्मनोमयैर्द्रव्यैः क्वचित्कदाचित्प्रेमप्रसरसंप्लुतः प्रेमोद्रेकं
प्राप्तः ९ मायादर्शनमाह तस्येत्यादिना १० तंवायुमनुबलाहकामेघाअभवन्नाविर्बभूवुः तेचतडिद्भिःसहिताउच्चैःस्वनंतोगर्जंतः अक्षोरथांगंतद्वत्स्थविष्ठाआभितोवर्षधारामुमुचुः ११
चतुर्दिक्षुवर्तमानाः समुद्राः समीरवेगेनोर्मयस्तैर्भूतलंग्रसंतः उग्रानक्रायेषुमहाभयाआवर्तायेषुगभीरोघोषोयेषुतेचतेचतेच १२ आत्मनासहजरायुजादिचतुर्विधंजगदंतर्बहिश्चोपतापि
तंवीक्ष्य क्ष्मांजलाप्लुतांवीक्ष्य मुनिः समत्रसद्भयंप्राप केनोपतापितम् अद्भिः कथंभूताभिः अतिद्युभिरतिक्रांतद्यौर्याभिः खरैश्च सूर्यरश्मिभिर्वायुभिर्वेति शेषः शतह्रदाभिश्चविद्युद्भिःदी
र्घत्वमार्षछंदोऽनुसारेण १३

प्रभंजनेनाऽघूर्णितंप्रकंपितंवाः उदकंयस्मिन्‌सः अप्यधाच्छादयामास समंसह १४ सक्ष्मांऽतरिक्षंभूम्यंतरिक्षस्थप्राणिसहितम् सदिवं स्वर्गदेवसहितम् भागणाज्योतिर्गणास्तैःसाहि
तम् जटाविक्षिप्यविकीर्य १५ परिश्रमेणइषितोगतःप्राप्तइत्यर्थः इषुसर्पणइत्यस्मात् १६ अन्योन्यघातिभिरतद्भक्षणायपरस्परंयुध्यद्भिः १७ १८ विष्णुमायावृतात्मनइति सत
थादृष्टवानित्यर्थः १९ ककुद्युन्नतप्रदेशेन्यग्रोधपोतंकोमलवटम् २० तस्येशानदिक्शाखायांशिशुमपि २१ श्रीमद्रम्यंवदनपंकजंयस्यतम् कंबुवत्त्रिरेखावृताग्रीवायस्यतम् महोरस्कं
विशालवक्षसम् सुनासंशोभननासायस्यतम् सुंदरेभ्रुवौयस्यतम् २२ श्वासैरेजंतःकंपमानाअलकास्तैराभातंशोभितम् कंबुवदंतर्वलयेनश्रीर्ययोःस्तौकंबुश्रियौतयोः कर्णयोर्दाडिमपुष्पे

तस्यैवमुद्वीक्षतऊर्मिभीषणःप्रभंजनाघूर्णितवार्महार्णवः ॥ आपूर्यमाणोवरषद्भिरंबुदैःक्ष्मामप्यधाद्द्वीपवर्षाद्रिभिःसमम् १४ सक्ष्मांतरिक्षंसादिवंसभा
गणंत्रैलोक्यमासीत्सहदिग्भिराप्लुतम् ॥ सएकएवोर्वरितोमहामुनिर्बभ्रामविक्षिप्यजटाजडांधवत् १५ क्षुत्तृट्परीतोमकरैस्तिमिंगिलैरुपद्रुतोवीचिनभस्व
ताहतः ॥ तमस्यपारेपतितोभ्रमन्दिशोनवेदखंगांचपरिश्रमोषितः १६ क्वचिद्गतोमहावर्तैतरलैस्ताडितःक्वचित् ॥ यादोभिर्भक्ष्यतेक्वापिस्वयमन्योन्यघा
तिभिः १७ क्वचिच्छोकंक्वचिन्मोहंक्वचिद्दुःखंसुखंभयम् ॥ क्वचिन्मृत्युमवाप्नोतिव्याध्यादिभिरुतार्दितः १८ अयुतायुतवर्षाणांसहस्राणिशतानिच ॥ व्यती
युर्भ्रमतस्तस्मिमविष्णुमायावृतात्मनः १९ सकदाचिद्भ्रमंस्तस्मिन्पृथिव्याःककुदिद्विजः ॥ न्यग्रोधपोतंददृशेफलपल्लवशोभितम् २० प्रागुत्तरस्यांशा
खायांतस्याऽपिददृशेशिशुम् ॥ शयानंपर्णपुटकेग्रसंतंप्रभयातमः २१ महामरकतश्यामंश्रीमद्वदनपंकजम् ॥ कंबुग्रीवंमहोरस्कंसुनासंसुंदरभ्रुवम् २२
श्वासैजदलकाभातंकंबुश्रीकर्णदाडिमम् ॥ विद्रुमाधरभासेषच्छोणायितसुधास्मितम् २३ पद्मगर्भारुणापांगंहृद्यहासावलोकनम् ॥ श्वासैजद्वलिसंविग्ननि
म्ननाभिदलोदरम् २४ चार्वंगुलिभ्यांपाणिभ्यामुन्नीयचरणांबुजम् ॥ मुखेनिधायविप्रेंद्रोधयंतंवीक्ष्यविस्मितः २५ तद्दर्शनाद्वीतपरिश्रमोमुदाप्रोत्फुल्लहृत्पद्म
विलोचनांबुजः ॥ प्रहृष्टरोमाऽद्भुतभावशंकितःप्रष्टुंपुरस्तंप्रससारबालकम् २६ तावच्छिशोर्वैश्वसितेनभार्गवःसोंऽतःशरीरंमशकोयथाऽऽविशत् ॥ तत्रा
प्यदोन्यस्तमचष्टकृत्स्नशोयथापुराऽमुह्यदतीवविस्मितः २७ खंरोदसीभगणानद्रिसागरान्द्वीपान्सवर्षान्ककुभःसुरासुरान् ॥ वनानिदेशान्सरितःपुराक
रान्खेटान्व्रजानाश्रमवर्णवृत्तयः २८

यस्यतम् विद्रुमतुल्याधरभासाईषच्छोणायितंसुधातुल्यंस्मितंयस्यतम् २३ पद्मगर्भवतआईषदरुणावपांगौनेत्रप्रांतौ यस्यतम् हृद्योहासोयस्मिंस्तदवलोकनंयस्यतम् श्वासैरेजंत्यश्चलं
त्योवलयस्तिर्यङ्निम्नरेखास्ताभिःसंविग्नाचंचलानिम्नागंभीरानाभिर्यस्मिंस्तद्दलवदश्वत्थपत्रसंकाशमुदरंयस्यतम् २४ चारवोंऽगुलयोययोस्ताभ्यामुन्नीयाऽऽकृष्यधयंतंपिबंतम् २५ हृ
त्पद्मंचविलोचनांबुजेचप्रोत्फुल्लानितानियस्यसः अद्भुतभावोऽत्याश्चर्यरूपंतेनशंकितःसन्नपितंप्रष्टुंपुरःप्रससारसमीपंगतः २६ अदःइदंजगद्यथापुराप्रलयात्पूर्वंन्यस्तंविन्यस्तंदृष्ट्वाचातीववि
स्मितःसन्नमुह्यत २७ कृत्स्नशोदर्शनंप्रपंचयाति खमित्यादिनाककुभोदिशः पुराण्याकरांश्च खेटान्कर्षकग्रामान् व्रजान्गोकुलानि आश्रमांश्चवर्णांश्चतेषांवृत्तीश्चेत्यर्थः २८

नानायुगानिकल्पांश्चकल्पयतितैर्वाकल्प्यतइतितथातंकालंचसदिवपरमार्थइवावभासितंतेनैव २९ ३० वटंच तोकंच वीक्ष्यतस्यप्रेम्णासुधातुल्यास्मितयुक्तेनापांगानिरीक्षणेनानिरीक्षितः सन्
अथ तंबालकमधोक्षजंपरिष्वक्तुमभ्ययादितिद्वयोरन्वयः कथंभूतम् नेत्राभ्यांहृदिधिष्ठितमधिष्ठितम् ३१ ३२ तावत्परिष्वंगलाभात्पूर्वमेवऋषेस्तस्यांतर्हितोबभूव तदुद्यमवैफल्येदृष्टांतःअनी
शोनिर्दैवस्तेनानिर्मिताईहाक्रीडायथेति ३३ अंतर्हितंभगवंतमनुवटःसलिलंलोकसंप्लवश्चतिरोधाय्यंतर्हितः सचस्वाश्रमएवयथापूर्वंस्थितइति ॥ ३४ ॥ ॥ इतिभागवतेमहापु
राणेद्वादशस्कंधेटीकायांनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ दशमेशिवआगत्यमुनेस्तुष्टोवरानदात् ॥ तेनसाकमतिप्रीत्यासमाभाष्यसभाजयन् ॥ १ ॥ १ ज्ञानकाशयाज्ञा

महांतिभूतान्यथभौतिकान्यसौकालंचनानायुगकल्पकल्पनम् ॥ यत्किंचिदन्यद्व्यवहारकारणंददर्शविश्वंसदिवावभासितम् २९ हिमालयंपुष्पवहांचतांन
दींनिजाश्रमंतत्रऋषीनपश्यत् ॥ विश्वंविपश्यन्श्वसिताच्छिशोर्वैबहिर्निरस्तोन्यपतल्लयाब्धौ ३० तस्मिन्पृथिव्याःककुदिप्ररूढंवटंचतत्पर्णपुटेशयानम्॥
तोकंचतत्प्रेमसुधास्मितेनानिरीक्षितोऽपांगनिरीक्षणेन ३१ अथतंबालकंवीक्ष्यनेत्राभ्यांधिष्ठितंहृदि ॥ अभ्ययादतिसंक्लिष्टःपरिष्वक्तुमधोक्षजम् ३२ ता
वत्सभगवान्साक्षाद्योगाधीशोगुहाशयः ॥ अंतर्दधऋषेःसद्योयथेहानीशानिर्मिता ३३ तमन्वथवटोब्रह्मन्सलिलंलोकसंप्लवः ॥ तिरोधायिक्षणादस्यस्वाश्रमे
पूर्ववत्स्थितः ॥३४ ॥ ॥ इतिभा॰म॰द्वा॰मायादर्शनंनामनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूतउवाच ॥ सएवमनुभूयेदंना
रायणविनिर्मितम् ॥ वैभवंयोगमायायास्तमेवशरणंययौ ॥ १ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ प्रपन्नोऽस्म्यंघ्रिमूलंतेप्रपन्नाभयदंहरे ॥ यन्मायया ऽपिविबुधामु
ह्यंतिज्ञानकाशया ॥ २ ॥ सूतउवाच ॥ तमेवंनिभृतात्मानंवृषेणदिविपर्यटन् ॥ रुद्राण्याभगवानरुद्रोददर्शस्वगणैर्वृतः ३ अथोमातमृषिंवीक्ष्यगिरिशंस
मभाषत ॥ पश्येमंभगवन्विप्रंनिभृतात्मेंद्रियाशयम् ४ निभृतोदझषव्रातंवातापायेयथाऽर्णवम् ॥ कुर्वस्यतपसःसाक्षात्संसिद्धिंसिद्धिदोभवान् ५ श्रीभग
वानुवाच ॥ नैवेच्छत्याशिषःक्वापिब्रह्मर्षिर्मोक्षमप्युत ॥ भक्तिंपरांभगवतिलब्धवान्पुरुषेऽव्यये ६ अथाऽपिसंवदिष्यामोभवान्येतेनसाधुना ॥ अयंहिप
रमोलाभोनृणांसाधुसमागमः ७ सूतउवाच ॥ इत्युक्त्वातमुपेयायभगवान्ससतांगतिः ॥ ईशानःसर्वविद्यानामीश्वरःसर्वदेहिनाम् ८ तयोरागमनंसाक्षादी
शयोर्जगदात्मनोः ॥ नवेदरुद्धधीवृत्तिरात्मानंविश्वमेवच ९ भगवांस्तदभिज्ञायगिरिशोयोगमायया ॥ आविशत्तद्गुहाकाशंवायुश्छिद्रमिवेश्वरः १०

नवत्प्रकाशमानया त्वद्भजनंविनाविद्वांसोऽपियस्यतवमाययाज्ञानिनोवयमित्यहंकारेणविमुह्यंतीत्यर्थः २ श्रीनारायणएवस्वमायादर्शनश्रांतंशिवरूपेणसांत्वयामासत दाह तमेवमित्या
दिना निभृतात्मानं समाहितचित्तम् रुद्राण्याभवान्या ३ निभृतानिश्चलाआत्मेंद्रियाशयादेहेंद्रियमनांसियस्यतम् ४ निभृतंनिश्चलमुदकंझषव्रातश्चयस्मिंस्तम् संसिद्धिफलंसाक्षात्कुरुप्र
कटीकुरु यतोभवान्सिद्धिदः आशिषोऽभ्युदयलक्षणाः उत निश्चितम् अत्रहेतुः भक्तिमिति ६ संवदिष्यामः संवादंकरिष्यामः ७ सतांगतित्वे हेतुः ईशानइति ८ रुद्धाधियोंऽतःकरण
स्यवृत्तयो येनसः ९ १०

नकेवलंबहिरेवाऽऽत्मन्यभिप्राप्तंशिवंविचक्ष्य विस्मितः कथंप्राप्तम् सहसाऽकस्मादेवहृदिभातम् कथंभूतम् तडिद्वत्पिशंगाजटाधारयतीतितथातम् त्रीण्यक्षीणियस्यतम् शूलादिभिःसहा
क्षमालादीन्बिभ्राणमित्यन्वयः अक्षमालादीनांद्वंद्वैक्यम् ११ १२ विस्मयपूर्वकंबहिर्दर्शनमाह किमिदमिति १३ सोमयाउमयासहागतं रुद्रंददृशे ततोननाम १४ १५ पूर्णकामस्त्वं व्यन
क्तियेनत्वयाजगन्निर्वृतंभवतीति १६ निर्गुणत्वेनात्रिगुणत्वेनचनमस्करोति नमःशिवायनिर्गुणाय सत्त्वायसत्त्वाधिष्ठात्रे अतएवप्रमृडयतिसुखयतीतितथातस्मै १७ १८ नोऽस्मत्तः त्रयो
ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः यद्येभ्यः तेवयम् १९ वरदानादिनाभवत्सेवैवास्माभिःक्रियते नत्वनुग्रहोजगद्वंद्यत्वाद्भवतामिति ब्राह्मणान्स्तौति ब्राह्मणाइत्यादि येसाधवः सदाचाराः शांता मत्सरा

आत्मन्यपिशिवंप्राप्तंतडित्पिंगजटाधरम् ॥ त्र्यक्षंदशभुजंप्रांशुमुद्यंतमिवभास्करम् ११ व्याघ्रचर्मांबरधरंशूलखट्वांगचर्मभिः ॥ अक्षमालाडमरुककपाला
सिधनुःसह १२ बिभ्राणंसहसाभातंविचक्ष्यहृदिविस्मितः ॥ किमिदंकुतएवेतिसमाधेर्विरतोमुनिः १३ नेत्रेउन्मील्यददृशेसगणंसोमयागतम् ॥ रुद्रंत्रिलो
कैकगुरुंननामशिरसामुनिः १४ तस्मैसपर्यांव्यदधात्सगणायसहोमया ॥ स्वागतासनपाद्यार्घगंधस्रग्धूपदीपकैः १५ आहचाऽऽत्मानुभावेनपूर्णकामस्य
तेविभो ॥ करवामकिमीशानयेनेदंनिर्वृतंजगत् १६ नमःशिवायशांतायसत्त्वायप्रमृडायच ॥ रजोजुषेप्यघोरायनमस्तुभ्यंतमोजुषे ॥ १७ ॥ सूत
उवाच ॥ एवंस्तुतःसभगवानादिदेवःसतांगतिः ॥ परितुष्टःप्रसन्नात्माप्रहसंस्तमभाषत ॥ १८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वरंवृणीष्वनःकामंवरदेशावयंत्रयः ॥
अमोघंदर्शनंयेषांमर्त्योयद्विंदतेऽमृतम् १९ ब्राह्मणाःसाधवःशांतानिःसंगाभूतवत्सलाः ॥ एकांतभक्ताअस्मासुनिर्वैराःसमदर्शिनः २० सलोकालोकपाला
स्तान्वदंत्यर्चंत्युपासते॥अहंचभगवान्ब्रह्मास्वयंचहरिरीश्वरः २१ नतेमय्यच्युतेऽजेचभिदामण्वपिचक्षते ॥ नाऽऽत्मनश्चजनस्यापितद्युष्मान्वयमीम
हि २२ नह्यम्मयानितीर्थानिनदेवाश्चेतनोज्झिताः ॥ तेपुनंत्युरुकालेनयूयंदर्शनमात्रतः २३ ब्राह्मणेभ्योनमस्यामोयेऽस्मद्रूपंत्रयीमयम् ॥ बिभ्रत्यात्म
समाधानतपःस्वाध्यायसंयमैः २४ श्रवणाद्दर्शनाद्वापिमहापातकिनोपिवः ॥ शुध्येरन्नंत्यजाश्चापिकिमुसंभाषणादिभिः २५ सूतउवाच ॥ इतिचंद्रललाम
स्यधर्मगुह्योपबृंहितम् ॥ वचोऽमृतायनमृषिर्नातृप्यत्कर्णयोःपिबन् २६ सचिरंमाययाविष्णोर्भ्रामितःकर्शितोभृशम् ॥ शिववागमृतध्वस्तक्लेशपुंजस्तमब्र
वीत् ॥ २७ ॥ ऋषिरुवाच ॥ अहोईश्वरलीलेयंदुर्विभाव्याशरीरिणाम् ॥ यन्नमंतीशितव्यानिस्तुवंतिजगदीश्वराः २८

दिरहिताः निःसंगानिष्कामाः २० नकेवलंतएवकिंत्वहंचेत्यादि २१ पूज्यतमत्वेहेत्वंतरमाह नेति अण्वप्यणुमात्रमपि नचक्षतेनपश्यंति तस्मात्तदेवंभूतान्युष्मान्ईमहिभजेम २२ २३
ब्राह्मणेभ्योब्राह्मणान् आत्मसमाधानंचित्तैकाग्र्यम् तपआलोचनम् स्वाध्यायोऽध्ययनम् संयमोवागादिनियमस्तैः २४ किंच श्रवणादित्यादि २५ चंद्रोललामोभूषणंयस्यतस्यधर्मरह
स्ययुक्तममृतास्पदंवचःकर्णाभ्यांपिबन्नातृप्यदलमितिनामन्यत कर्णयोरमृतायनमितिवाऽन्वयः २६ शिवस्यवागेवामृतंतेनध्वस्तःक्लेशपुंजोयस्यसः २७ इयंलीलादुर्विभाव्याऽवितर्क्या
यद्यथाईशितव्यानि स्वनियम्यानि यानि भूतानि तानिजगदीश्वराःस्वयंनमंति स्तुवंतिचेति २८

अथवालोकसंग्रहमात्रमेतदित्याह धर्ममिति प्रवक्तारोऽपिस्वयंदेहिनांधर्मंग्राहयितुमाचरंति २९ नन्वेतत्स्वप्रभावतिरस्कारकंकथंमयाक्रियतेतत्राऽऽह नतावतेति एतावतालोकसंग्रहमा
त्रेण तैर्नमनादिभिः कथंभूतैः स्वमायामयीवृत्तिर्येषुतैर्भगवतोमायिनस्तवानुभावोनदुष्येत यतःप्रसिद्धस्यमायिनःकुहकंकपटंयथातथाएतानिनमनादीनि अतस्तस्यतथाकुहकैरात्मानुभा
वोनदुष्यतितद्वत् प्रदुष्येतानुभावइतिपाठेनकारस्यदृष्टांतेप्यनुषंगः ३० मायाचेष्टितंप्रपंचयाति सृष्ट्वेति स्वप्नदृग्यथेत्यविद्याचेष्टितेदृष्टांतः ३१ त्रिगुणत्वेऽपिनजीववत्तदभिभूतायकिंतुगुणा
नामात्मनेनियंत्रे ३२ वरंवृणीष्वेतियदुक्तंतत्राऽऽह कमिति वरंदर्शनंयस्यतस्मात् त्वत्तःपरंकंनुवरंवृणे यस्यतवदर्शनादवलोकनात्पूर्णकामःसर्वानंदसंदोहरूपःसत्यकामोयथेच्छंप्राप्तस
र्वानंदः ३३ ३४ वरदानायस्वयमेवप्रवृत्तःशर्वयोमयाचाऽभिनंदितोऽनुमोदितःसन्नाह ३५ कामोऽयंसर्वोऽप्यन्यच्चयत्पुण्यंयशइत्यादिब्रह्मवर्चस्विनस्तेभूयादित्युत्तरेणान्वयः यतस्त्वम
धोक्षजेभक्तिमान् ३६ ३७ तस्यकर्मतपआदि अमुनापुराऽनुभूतंयद्भगवन्मायावैभवंतच्चकथयन् ३८ अवाप्तोमहायोगमहिमायेनसः ३९ एतन्मार्कंडेयस्यचरितंतेनानुभूतंतेऽनुवर्णितम् ४०

धर्मंग्राहयितुंप्रायःप्रवक्तारश्चदेहिनाम् ॥ आचरंत्यनुमोदंतेक्रियमाणंस्तुवंतिच २९ नैतावताभगवतःस्वमायामयवृत्तिभिः ॥ नदुष्येतानुभावस्तैर्मायिनः
कुहकंयथा ३० सृष्ट्वेदंमनसाविश्वमात्मनाऽनुप्रविश्ययः ॥ गुणैःकुर्वद्भिराभातिकर्तेवस्वप्नदृग्यथा ३१ तस्मैनमोभगवतेत्रिगुणायगुणात्मने ॥ केवलायाद्वि
तीयायगुरवेब्रह्ममूर्तये ३२ कंवृणेनुपरंभूमन्वरंत्वद्वरदर्शनात् ॥ यद्दर्शनात्पूर्णकामःसत्यकामःपुमान्भवेत् ३३ वरमेकंवृणेऽथापिपूर्णात्कामाभिवर्षणात् ॥
भगवत्यच्युतांभक्तिंतत्परेषुतथात्वयि ३४ सूतउवाच ॥ इत्यर्चितोऽभिष्टुतश्चमुनिनासूक्तयागिरा ॥ तमाहभगवान्शर्वःशर्वयाचाभिनंदितः ३५ कामोम
हर्षेसर्वोऽयंभक्तिमांस्त्वमधोक्षजे ॥ आकल्पांताद्यशःपुण्यमजरामरतातथा ३६ ज्ञानंत्रैकालिकंब्रह्मन्विज्ञानंचविरक्तिमत् ॥ ब्रह्मवर्चस्विनोभूयात्पुराणा
चार्यताऽस्तुते ३७ सूतउवाच ॥ एवंवरान्समुनयेदत्त्वाऽगात्त्र्यक्षईश्वरः ॥ देव्यैतत्कर्मकथयन्ननुभूतंपुराऽमुना ३८ सोप्यवाप्तमहायोगमहिमाभार्गवोत्त
मः ॥ विचरत्यधुनाप्यद्धाहरावेकांततांगतः ३९ अनुवर्णितमेतत्तेमार्कंडेयस्यधीमतः ॥ अनुभूतंभगवतोमायावैभवमद्भुतम् ४० एतत्केचिदविद्वांसोमा
यासंसृतिमात्मनः ॥ अनाद्यावर्तितंनॄणांकादाचित्कंप्रचक्षते ४१ यएवमेतद्भृगुवर्यवर्णितंरथांगपाणेरनुभावभावितम् ॥ संश्रावयेत्संशृणुयादुतावुभौतयो
र्नकर्माशयसंसृतिर्भवेत् ४२ ॥ इतिभा०म०द्वा०दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ शौनकउवाच ॥ अथेममर्थंपृच्छामोभवंतंबहुवित्तमम् ॥ समस्ततंत्रराद्धां
तेभवान्भागवततत्त्ववित् १

नन्वेवमप्यस्मत्कुलोत्पन्नस्यास्यसप्तकल्पायुष्ट्वंवृद्धैरुच्यमानंविरुद्धमेवतत्राऽऽह एतन्मार्कंडेयेनानुभूतंभगवन्मायावैभवंनानाकल्परूपंकादाचित्कमीश्वरेच्छयातस्यैवाकस्मिकंनतुसर्वसाधारण
म् एतत्केचिदनादिबहुकालमावर्तितंदैवयुगसहस्रद्वयमानेनपुनःपुनःपरिवर्तितंप्रचक्षते केतेनृणांसंसृतिंसर्गप्रलयादिलक्षणामात्मनोभगवतोमायेत्येवमविद्वांसः विद्वांसस्तुमायाशिशोःश्वा
सोच्छ्वासाभ्यांसप्तकृत्वस्तदुदरप्रवेशानिर्गमतः सप्तकल्पत्वंतत्क्षणमात्रेणेतिवदंत्यतोनविरोधइत्यर्थः ४१ संशृणुयात् उइतिहर्षे संश्रावयेद्वा यौतावुभौ तयोःकर्मवासनाकृतासंसृतिर्न
भवेदिति ४२ ॥ इतिद्वादशेटीकायांदशमोऽध्यायः १० ॥ एकादशेतुपूजार्थमहापुरुषवर्णनम् ॥ रवेर्व्यूहस्यचाख्यानंप्रतिमासंपृथक्पृथक् ॥ १ ॥ येनामर्त्यत्वमापन्नोमर्त्योऽसौभार्गवो
त्तमः ॥ तंपृच्छतिक्रियायोगंसांगोपांगादिकल्पितम् ॥ २ ॥ अथेति हेभागवतयतोभवान्समस्ततंत्रराद्धांतेतत्त्वविद्रहस्यज्ञः १

प्रष्टव्यमाह तांत्रिकाइति परिचर्यायामुपासनायांविषये केवलस्यचैतन्यघनस्य अंगानिपादादीन्युपांगानिगरुडादीन्यायुधानिसुदर्शनादीन्याकल्पाःकौस्तुभादयस्तेषांद्वंद्वैक्यम् तद्यथा
कल्पयंतितैश्चतत्त्वैःकल्पयंतितन्नोवर्णयेति २ ३ गुरूपदेशगम्यत्वादस्यार्थस्यतन्नमस्कारपूर्वकमाह नमस्कृत्येति विभूतीर्विराड्विग्रहाद्याः४ अंगादिकल्पनांभूरादिभिर्दर्शयितुंप्रथमंतावद्य
थाकल्पयंतीतिप्रश्नस्यवैराजरूपेणेत्युत्तरंवक्तुंविराड्विग्रहमाह मायाद्यैःप्रकृतिसूत्रमहदहंकारपंचतन्मात्रैर्नवभिस्तत्त्वैः विकारएकादशेंद्रियाणिपंचमहाभूतानीतिषोडशतन्मयोविराट्सप्र
सिद्धोनिर्मितः यत्रविराजिसचित्केचेतनाधिष्ठितेभुवनत्रयंदृश्यते अनेनांगादिकल्पनासौलभ्यंदर्शितम् ५ एतद्वैपौरुषंरूपम् पुरुषस्यवैराजस्यरूपमेवेश्वरेणाधिष्ठितत्वात्तदभेदाविवक्षयात
स्यरूपमुच्यते अंगकल्पनामाह भूःपादावित्यादित्रिभिः भूराद्यनुवादेनभगवत्पादादिभावनाविधीयते ६ प्रजननंमेढ्रम् अपानःपायुः ७ ८ अनुक्तमन्यदप्येवमूह्यमित्याह यावानयंव्य

तांत्रिकाःपरिचर्यायांकेवलस्यश्रियःपतेः ॥ अंगोपांगायुधाकल्पंकल्पयंतियथाचयैः २ तन्नोवर्णयभद्रंतेक्रियायोगंबुभुत्सताम् ॥ येनक्रियानैपुणेनमर्त्यो
यायादमर्त्यताम् ३ सूतउवाच ॥ नमस्कृत्यगुरून्वक्ष्येविभूतीर्वैष्णवीरपि ॥ याःप्रोक्तावेदतंत्राभ्यामाचार्यैःपद्मजादिभिः ४ मायाद्यैर्नवभिस्तत्त्वैःसवि
कारमयोविराट् ॥ निर्मितोदृश्यतेयत्रसचित्केभुवनत्रयम् ५ एतद्वैपौरुषंरूपंभूःपादौद्यौःशिरोनभः ॥ नाभिःसूर्योऽक्षिणीनासेवायुःकर्णौदिशःप्रभोः ६ प्र
जापतिःप्रजननमपानोमृत्युरीशितुः ॥ तद्बाहवोलोकपालामनश्चंद्रोभ्रुवौयमः ७ लज्जोत्तरोऽधरोलोभोदंताज्योत्स्नास्मयोभ्रमः ॥ रोमाणिभूरुहा
भूम्नोमेघाःपुरुषमूर्धजाः ८ यावानयंवैपुरुषोयावत्यासंस्थयामितः ॥ तावानसावपिमहापुरुषोलोकसंस्थया ९ कौस्तुभव्यपदेशेनस्वात्मज्योतिर्बिभर्त्यजः
॥ तत्प्रभाव्यापिनीसाक्षाच्छ्रीवत्समुरसाविभुः १० स्वमायांवनमालाख्यांनानागुणमयींदधत् ॥ वासश्छंदोमयंपीतंब्रह्मसूत्रंत्रिवृत्स्वरम् ११ बिभर्तिसां
ख्यंयोगंचदेवोमकरकुंडले ॥ मौलिंपदंपारमेष्ठ्यंसर्वलोकभयंकरम् १२ अव्याकृतमनंताख्यमासनंयदधिष्ठितः ॥ धर्मज्ञानादिभिर्युक्तंसत्त्वंपद्ममिहोच्यते
१३ ओजःसहोबलयुतंमुख्यतत्त्वंगदांदधत् ॥ अपांतत्त्वंदरवरंतेजस्तत्त्वंसुदर्शनम् १४ नभोनिभंनभस्तत्त्वमसिंचर्मतमोमयम् ॥कालरूपंधनुःशार्ङ्गंतथा
कर्ममयेषुधिम् १५ इंद्रियाणिशरानाहुराकूतीरस्यस्यंदनम् ॥ तन्मात्राण्यस्याभिव्यक्तिंमुद्रयाऽर्थक्रियात्मताम् १६ मंडलंदेवयजनंदीक्षासंस्कारआत्म
नः ॥ परिचर्याभगवतआत्मनोदुरितक्षयः १७ भगवान्भगशब्दार्थंलीलाकमलमुद्वहन् ॥ धर्मंयशश्चभगवांश्चामरव्यजनेऽभजत् १८

ष्टिःपुरुषःस्वमानतःसप्तवितस्तिः संस्थयाऽवयवसन्निवेशेनमितःपरिमितः ९ भूषणादीन्याह कौस्तुभेत्यादिना स्वात्मज्योतिःशुद्धंजीवचैतन्यम् यातस्यकौस्तुभस्यप्रभातामेवश्री
वत्संबिभर्ति १० त्रिवृत्स्वरंत्रिमात्रंप्रणवम् ११ पारमेष्ठ्यंपदंब्रह्मलोकम् १२ अव्याकृतंप्रधानम् यदधिष्ठितोऽधिष्ठायस्थितः तदासनभूतंपद्मंसत्त्वंसत्त्वगुणः १३ मुख्यंतत्त्वंप्राणतत्त्व
म् प्राणोवैमुख्यइतिश्रुतेः दरवरंशंखम् १४ १५ आकूतीःक्रियाशक्तियुक्तंमनः अस्यरथस्याभिव्यक्तिंबहिराभिव्यक्तंरूपम् मुद्रयाधृतयाऽर्थक्रियात्मतांवरदाभयदादिरूपत्वंबिभर्ति तत्त
न्मुद्रयातथातथाभावयेदित्यर्थः १६ मंडलंदेवयजनम् देवपूजाभूमिंसूर्यमंडलत्वेनभावयेदित्यर्थः अंतर्वह्निमंडलंवा दीक्षासंस्कारआत्मनोगुरुकृतांमंत्रदीक्षामेवाऽऽत्मनस्तत्पूजायोग्यतां
भावयेदित्यर्थः परिचर्येति भगवतस्तांपरिचर्यांस्वस्यसकलपापक्षयायेत्येवंभावयेदित्यर्थः १७ पूर्वमासनपद्ममुक्तमिदानींकरस्थंपद्ममाह भगवानिति भगशब्दार्थमैश्वर्यादिषाड्गुण्यम् १८

हे द्विजाः एकवचनांतोवापाठः अकुतोभयंकैवल्यंधामगृहमभजत् यद्वा वैकुंठस्यविशेषणमकुतोभयंयद्धामेति त्रिवृत्ऋग्यजुःसामरूपोवेदः सुपर्णोऽसिगरुत्मांस्त्रिवृत्तेशिरइत्यादिमंत्रलिंगात् यज्ञंयज्ञरूपंपुरुषम् यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुतेः १९ अनपायिनीहरेःशक्तिः तत्रहेतुः साक्षादात्मनःस्वरूपस्यचिद्रूपत्वात्तस्यास्तदभेदादित्यर्थः तंत्रमूर्तिःपंचरात्राद्यागमरूपः येऽणिमादयोऽष्टौगुणास्तेहरेर्द्वारपालानंदादयः २० तस्यैवचतुर्व्यूहोपासनामाह वासुदेवादिशब्दैःपुरुषःश्रीनारायणएवस्वयंमूर्तिभेदैरुपास्यइत्यभिधीयते २१ तस्यैवाध्यात्मनिचतुर्धोपासनामाह सएवभगवान्विश्वादिशब्दैर्वृत्तिभिर्जाग्रदाद्यवस्थाभिःपरिभाव्यते तद्वृत्त्युपाधीनाह अर्थाबाह्याः इंद्रियंमनः आशयस्तदुभयसंस्कारयुक्तमज्ञानम् ज्ञानंत्रितयसाक्षितैः २२ उक्तचतुर्व्यूहद्वयोपासनेऽपिपूर्वोक्तमंगाद्युपासनमाह अंगेति अंगादिभिरुपलक्षितोभगवान्हरिर्वासुदेवादिचतुर्मूर्तिःसन्विश्वादिचतुष्टयंबिभर्तिस्म विश्वादिभावेऽपितन्नियंतृत्वस्यनजीवत्वमित्याह विश्वादिचतुष्टयंबिभ्रदपिभगवानीश्वरएवेति २३ तस्यैवब्रह्मादित्रिमूर्तितामाह द्विजऋषभेति सएषएकएवभगवान्ब्रह्मयोनिर्वेदस्यकारणमित्यादिहेतुत्रयम् वस्तुतोभेदाभावेप्येतज्जग

आतपत्रंतुवैकुंठंद्विजाधामाकुतोभयम् ॥ त्रिवृद्वेदःसुपर्णाख्योयज्ञंवहतिपूरुषम् १९ अनपायिनीभगवतीश्रीःसाक्षादात्मनोहरेः॥ विष्वक्सेनस्तंत्रमूर्तिर्विदितःपार्षदाधिपः ॥ नंदादयोऽष्टौद्वाःस्थाश्चतेऽणिमाद्याहरेर्गुणाः २० वासुदेवःसंकर्षणःप्रद्युम्नःपुरुषःस्वयम् ॥ अनिरुद्धइतिब्रह्मन्मूर्तिव्यूहोऽभिधीयते २१ सविश्वस्तैजसःप्राज्ञस्तुरीयइतिवृत्तिभिः ॥ अर्थेंद्रियाशयज्ञानैर्भगवान्परिभाव्यते २२ अंगोपांगायुधाकल्पैर्भगवांस्तच्चतुष्टयम् ॥ बिभर्तिस्मचतुर्मूर्तिर्भगवान्हरिरीश्वरः २३ द्विजऋषभसएषब्रह्मयोनिःस्वयंदृक्स्वमहिमपरिपूर्णोमाययाचस्वयैतत् ॥ सृजतिहरतिपातीत्याख्ययाऽनावृताक्षोविवृतइवनिरुक्तस्तत्परैरात्मलभ्यः २४ श्रीकृष्णकृष्णसखवृष्ण्यृषभावनिध्रुग्राजन्यवंशदहनानपवर्गवीर्य ॥ गोविंदगोपवनिताव्रजभृत्यगीततीर्थःश्रवःश्रवणमंगलपाहिभृत्यान् २५ यइदंकल्यउत्थायमहापुरुषलक्षणम् ॥ तच्चित्तःप्रयतोजप्त्वाब्रह्मवेदगुहाशयम् २६ शौनकउवाच शुकोयदाहभगवान्विष्णुरातायशृण्वते ॥ सौरोगणोमासिमासिनानावसतिसप्तकः २७ तेषांनामानिकर्माणिसंयुक्तानामधीश्वरैः ॥ ब्रूहिनःश्रद्दधानानांव्यूहंसूर्यात्मनोहरेः २८ ॥ सूतउवाच ॥ अनाद्यविद्ययाविष्णोरात्मनःसर्वदेहिनाम् ॥ निर्मितोलोकतंत्रोऽयंलोकेषुपरिवर्तते २९

त्स्वगतमाययासृजतिहरतिपातीतिकृत्वाऽऽख्ययाब्रह्मादिरूपयानावृताक्षोनाच्छन्नज्ञानोऽपिविवृतइवभिन्नइवनिरुक्तःशास्त्रेषुनतुभिन्नः अत्रविद्वदनुभवंप्रमाणयति यतस्तत्परैरात्मत्वेनैवलभ्यतइति २४ यस्येदमुपासनमुक्तंतंश्रीकृष्णंप्रार्थयते कृष्णसखअर्जुनस्यसखेवृष्णिश्रेष्ठ अवनिद्रुहोयेराजन्यास्तेषांवंशस्यदहन अनपवर्गमक्षीणंवीर्यंयस्य गोपवनितानांव्रजाःसमूहाभृत्यानारदादयस्तैर्गीतंतीर्थभूतंश्रवःकीर्तिर्यस्य श्रवणमेवमंगलंयस्य २५ एतज्जपमात्रस्यापिब्रह्मज्ञानंफलमित्याह यइति कल्येउषःकालेयस्तच्चित्तःप्रयतःशुचिश्चसजप्त्वागुहाशयंहृदिस्थंब्रह्मपश्यति २६ मंडलंदेवयजनमित्युक्त्याबुद्धिमागतोमूर्तिव्यूहप्रसंगेनरविव्यूहोऽत्रपृच्छ्यते शुकइति पंचमेयदाह तथाऽन्येचऋषयोगंधर्वाअप्सरसोनागाग्रामण्योयातुधानादेवाइत्येकैकशोगणाःसप्तेत्यादिना सौरःसूर्यसंबंधी सप्तकःसप्तानांगणः २७ तेषांसप्तानामधीश्वरैस्तत्तत्पतिभिस्तत्तन्मासाधिकृतसूर्यैर्वाव्यूहंविभागम् २८ तत्रतावत्व्यूहंनिरूपयितुंप्रथमंसूर्यस्वरूपमाह अनाद्यविद्यामायया अयंसूर्यःलोकतंत्रोलोकयात्राप्रवर्तकः २९

एकएवहिलोकानांसूर्यआत्मादिकृद्धरिः ॥ सर्ववेदक्रियामूलमृषिभिर्बहुधोदितः ३० कालोदेशःक्रियाकर्ताकारणंकार्यमागमः ॥ द्रव्यंफलमितिब्रह्मन्नवधोक्तोजयाहरिः ३१ मध्वादिषुद्वादशसुभगवान्कालरूपधृक् ॥ लोकतंत्रायचरतिपृथग्द्वादशभिर्गणैः ३२ धाताकृतस्थलीहेतिर्वासुकीरथकृन्मुने ॥ पुलस्त्यःस्तुंबुरुरितिमधुमासंनयंत्यमी ३३ अर्यमापुलहोऽथौजाःप्रहेतिःपुंजिकस्थली ॥ नारदःकच्छनीरश्चनयंत्येतेस्ममाधवम् ३४ मित्रोऽत्रिःपौरुषेयोऽथतक्षकोमेनकाहहाः ॥ रथस्वनइतिह्येतेशुक्रमासंनयंत्यमी ३५ वसिष्ठोवरुणोरंभासहजन्यस्तथाहुहूः ॥ शुक्रश्चित्रस्वनश्चैवशुचिमासंनयंत्यमी ३६ इंद्रोविश्वावसुःश्रोताएलापत्रस्तथांगिराः ॥ प्रम्लोचाराक्षसोवर्योनभोमासंनयंत्यमी ३७ विवस्वानुग्रसेनश्चव्याघ्रआसारणोभृगुः ॥ अनुम्लोचाशंखपालोनभस्याख्यंनयंत्यमी ३८ पूषाधनंजयोवातःसुषेणःसुरुचिस्तथा ॥ घृताचीगौतमश्चेतितपोमासंनयंत्यमी ३९ क्रतुर्वर्चाभरद्वाजःपर्जन्यःसेनजित्तथा ॥ विश्वऐरावतश्चैवतपस्याख्यंनयंत्यमी ४० अथांशुःकश्यपस्तार्क्ष्यऋतसेनस्तथोर्वशी ॥ विद्युच्छत्रुर्महाशंखःसहोमासंनयंत्यमी ४१ भागःस्फूर्जोऽरिष्टनेमिरूर्णआयुश्चपंचमः ॥ कर्कोटकःपूर्वचित्तिःपुष्यमासंनयंत्यमी ४२ त्वष्टाऋचीकतनयःकंबलश्चतिलोत्तमा ॥ ब्रह्मापेतोऽथशतजिद्धृतराष्ट्रइषंभराः ४३ विष्णुरश्वतरोरंभासूर्यवर्चाश्चसत्याजित् ॥ विश्वामित्रोमखापेतऊर्जमासंनयंत्यमी ४४

अतस्तस्यक्रियाभेदोपाधिकमेवनानात्वंनस्वतइत्याह एकएवेति ‘सूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्चे’तिश्रुतेः जगदात्माआदिकृत्सृष्टिकर्ताहरिरेवसूर्यःसचसर्वासांवेदोक्तक्रियाणांमूलंसंस्तेनोपाधिनाबहुधोक्तः ३० कालरूपधारिणोहरेर्द्वादशादित्यरूपंभेदंक्रियोपाधिकंदर्शयितुंप्रथमंसर्वकर्मप्रवृत्तयेमायाकृतंनवधाभेदमाह कालइति कालः प्रातरादिः देशःसमादिः क्रियाअनुष्ठानम् कर्ताब्राह्मणादिःकरणंस्रुगादिः कार्ययागादिआगमोमंत्रादिःद्रव्यंव्रीह्यादि फलंस्वर्गादि ३१ तत्रचकालस्वरूपधारीभगवान्पृथक्चरतिमध्वादिषुचैत्रादिषु लोकतंत्रायलोकयात्रानिर्वाहाय ३२ तानेवगणानाह धातेतिद्वादशभिः धातासूर्यः कृतस्थलीअप्सराः हेतीराक्षसः वासुकिर्नागः रथकृद्यक्षः पुलस्त्यऋषिः तुंबुरुर्गंधर्वः मधुमासंचैत्रम् नयंत्यनुवर्तयंति ३३ अथौजायक्षः प्रहेतीराक्षसः नारदोगंधर्वः कच्छनीरोनागः माधवंवैशाखम् ३४ मित्रःसूर्यः पौरुषेयोराक्षसः रथस्वनोयक्षः शुक्रमासंज्येष्ठम् ३५ वरुणःसूर्यःसहजन्योयक्षःशुक्रोनामनागःचित्रस्वनोराक्षसःशुचिमासमाषाढम् ३६ इंद्रःसूर्यःविश्वावसुर्गंधर्वःश्रोतायक्षः एलापत्रोनागःवर्योराक्षसइतिस्वयमेवव्याख्यातम् नभोमासंश्रावणम् ३७ विवस्वान्सूर्यः उग्रसेनोगंधर्वःव्याघ्रोराक्षसःआसारणोयक्षः शंखपालोनागः नभस्याख्यंभाद्रपदम् ३८ धनंजयोनागःवातोराक्षसःसुषेणोगंधर्वःसुरुचिर्यक्षःतपोमासंमाघम्मासक्रमातिलंघनंकौर्मोक्तादित्यानुक्रमानुसारेण वैष्णवेतुमासक्रमेणोक्तिःक्वचिन्नामव्यत्ययस्तुकल्पभेदेनेतिज्ञेयम् ३९ क्रतुर्यक्षःवर्चाराक्षसःपर्जन्यःसूर्यःसेनजिदप्सराःविश्वोगंधर्वःऐरावतोनागःतपस्याख्यंफाल्गुनम् ४० अंशुःसूर्यःअंशइतिवापाठः तार्क्ष्योयक्षःऋतसेनोगंधर्वःविद्युच्छत्रूराक्षसः महाशंखोनागः सहोमासंमार्गशीर्षम् ४१ भगःसूर्यःस्फूर्जोराक्षसःअरिष्टनेमिर्गंधर्वः ऊर्णोराक्षसःआयुर्ऋषिः कर्कोटकोनागः ४२ त्वष्टासूर्यः ऋचीकतनयोजमदग्निः कंबलोनागःब्रह्मापेतोराक्षसः शतजिद्यक्षःधृतराष्ट्रोगंधर्वः इषंभराआश्विनपालकाः ४३ विष्णुरादित्यः अश्वतरोनागः सूर्यवर्चागंधर्वः सत्याजिद्यक्षः मखापेतोराक्षसःऊर्जमासंकार्तिकमासम्एतेचादित्यादयःकौर्मेविभज्योक्ताः“धाताऽर्यमाचमित्रश्चवरुणश्चेंद्रएवच विवस्वानथपूषाचपर्जन्यश्चांशुरेवच भगस्त्वष्टाचविष्णु

श्चआदित्याद्वादशस्मृताः पुलस्त्यःपुलहश्चात्रिर्वसिष्ठोऽथांगिराभृगुः गौतमोथभरद्वाजःकश्यपःक्रतुरेवच जमदग्निःकौशिकश्चमुनयोब्रह्मवादिनः रथकूर्चौरिष्टनेमिर्ग्रामणीश्चरथस्वनः रथ
चित्रस्वनःश्रोताअरुणःसेनाजित्तथा तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्चऋताजत्सत्यजित्तथा एतेयक्षाः अथहेतिःप्रहेतिःश्चपौरुषेयोवधस्तथा वर्योव्याघ्रस्तथायश्चवायुर्विद्युद्दिवाकरः ब्रह्मापेतश्चविप्रेंद्रा
यज्ञापेतश्चराक्षसाः वासुकिःकच्छनीरश्चतक्षकःसर्पपुंगवः एलापत्रःशंखपालस्तथैरावतसंज्ञितः धनंजयोमहापद्मस्तथाकर्कोटकोद्विजाः कंबलोश्वतरश्चैववहंत्येनंयथाक्रमम् तुंबुरुर्नारदोहाहा
हूहूर्विश्वावसुस्तथा उग्रसेनोवसुरुचिर्विश्वावसुरथापरः चित्रसेनस्तथोर्णायुर्धृतराष्ट्रोद्विजोत्तमाः सूर्यवर्चाद्वादशैतेगंधर्वागायतांवराः कृतस्थल्यप्सरोवर्यातथाऽन्यापुंजिकस्थली मेनकासहज
न्याचप्रम्लोचाचद्विजोत्तमाः अनुम्लोचाघृताचीचविश्वाचीचोर्वशीतथा अन्याचपूर्वचित्तिःस्यादन्याचैवतिलोत्तमा रंभाचेतिद्विजश्रेष्ठास्तथैवाप्सरसःस्मृताः'' इति ४४ ४५ एतेषांपृथक्कर्मा
णिनिरूपयतिद्वादशस्वपीतित्रिभिः असौदेवःसूर्यःषड्भिर्गंधर्वादिभिरस्यजनस्यसमंताच्चरन्शुभांमतिंतनुते गायत्र्यर्थोऽनेनसूचितः ४६ तल्लिंगैःसूर्यप्रकाशकैः ४७ उन्नह्यंतिदृढंबध्नंति

एताभगवतोविष्णोरादित्यस्यविभूतयः ॥ स्मरतांसंध्ययोर्नॄणांहरंत्यंहोदिनेदिने ४५ द्वादशस्वपिमासेषुदेवोऽसौषड्भिरस्यवै ॥ चरन्समंतात्तनुतेपरत्रेहचस
न्मतिम् ४६ सामर्ग्यजुर्भिस्तल्लिंगैर्ऋषयःसंस्तुवंत्यमुम् ॥ गंधर्वास्तंप्रगायंतिनृत्यंत्यप्सरसोऽग्रतः ४७ उन्नह्यंतिरथंनागाग्रामण्योरथयोजकाः ॥ चोदयंति
रथंपृष्ठेनैर्ऋताबलशालिनः ४८ वालखिल्याःसहस्राणिषष्टिर्ब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥ पुरतोऽभिमुखंयांतिस्तुवंतिस्तुतिभिर्विभुम् ४९ एवंह्यनादिनिधनोभग
वान्हरिरीश्वरः ॥ कल्पेकल्पेस्वमात्मानंव्यूह्यलोकानवत्यजः ५० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेआदित्यव्यूहविवरणंनामैकादशोऽध्या
यः ॥ ११ ॥ छ ॥ सूतउवाच ॥ नमोधर्मायमहतेनमःकृष्णायवेधसे ॥ ब्राह्मणेभ्योनमस्कृत्यधर्मान्वक्ष्येसनातनान् १ एतद्वःकथितंविप्राविष्णोश्चरि
तमद्भुतम् ॥ भवद्भिर्यदहंपृष्टोनराणांपुरुषोचितम् २ अत्रसंकीर्तितःसाक्षात्सर्वपापहरोहरिः ॥ नारायणोहृषीकेशोभगवान्सात्वतांपतिः ३ अत्रब्रह्मपरंगुह्यंज
गतःप्रभवाप्ययम् ॥ ज्ञानंचतदुपाख्यानंप्रोक्तंविज्ञानसंयुतम् ४ भक्तियोगःसमाख्यातोवैराग्यंचतदाश्रयम् ॥ पारीक्षितमुपाख्यानंनारदाख्यानमेवच ५
प्रायोपवेशोराजर्षेर्विप्रशापात्परीक्षितः ॥ शुकस्यब्रह्मर्षभस्यसंवादश्चपरीक्षितः ६

ग्रामण्योयक्षाःनैर्ऋताराक्षसाः ४८ किंच वालखिल्याइति एवंप्रतिमासंतएवस्तुवंति विभुंसूर्यम् ४९ व्यूह्यविभज्य ५० ॥ इतिद्वादशेटीकायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥
द्वादशेतुपुराणोक्तसर्वार्थानुक्रमःकृतः ॥ प्रथमस्कंधमारभ्यप्राधान्येनसमासतः ॥ १ ॥ तदेवास्मिन्पुराणेविस्तरेणोक्तानर्थान्संक्षेपतोवर्णयिष्यन्धर्मादीन्प्रणमति नमइति महतेहरिभक्ति
लक्षणाय ब्राह्मणेभ्योब्राह्मणान् सनातनान् धर्मानित्युपलक्षणंपुराणोक्तार्थानाम् १ पुरुषत्वेउचितंश्रवणादियोग्यम् २ एतत्प्रपंचयति अत्रेति भगवानैश्वर्यादिषड्गुणःसाक्षात्सं
कीर्तितइतिदेवताकांडार्थः ३ ब्रह्मकांडार्थमाह अत्रब्रह्मेति गुह्यंनिर्गुणम् प्रभवाप्ययम् प्रभवत्यस्मादितिप्रभवम् अप्येत्यस्मिन्नित्यप्ययम् तच्चतच्च अनेनाऽऽश्रयशब्दार्थोदर्शितः विज्ञा
नसंयुतमपरोक्षज्ञानपर्यंतंज्ञानम् तदुपाख्यानंतज्ज्ञानमुपाख्यायतेप्रकाश्यतेयेनतज्ज्ञानसाधनमित्यर्थः ४ कर्मकांडार्थमाह भक्तियोगश्चसाध्यसाधनरूपः तदाश्रयंभक्तियोगेनानिष्पादित
म् एवंसामान्यतोनिरूप्येदानींद्वादशस्कंधप्रकरणार्थाननुक्रामति पारीक्षितमुपाख्यानंपरीक्षिज्जन्मादितत्प्रस्तावायनारदाख्यानंच ५ ब्रह्मर्षभस्यब्राह्मणोत्तमस्य इतिप्रथमस्कंधार्थः ६

उत्क्रांतिरार्चिरादिगतिः प्राधानिकःप्रधानकार्यविराड्रूपःसर्गः अग्रतआदितोमहदादिक्रमेणेत्यर्थः इतिद्वितीयार्थः ७ महापुरुषस्यसंस्थितिःप्रलयेतूष्णीमवस्थानम् ८ प्राकृतिकःप्रकृतिभवोगुणक्षोभरूपः वैकृतिकामहदादयश्चकाराद्विकाराश्चयेतेषांसर्गः ९ गतिःस्वरूपम् उद्धरणेउद्धारणे १० अर्धाभ्यांनारीचनरश्चतस्यसर्गः ११ संतानोधर्मपत्नीनामितिनवब्रह्मसमुत्पत्तिरित्यस्यानंतरंद्रष्टव्यम् १२ १३ इतितृतीयार्थः चतुर्थस्कंधार्थमाह नवब्रह्मणांमरीच्यादीनांसमुत्पत्तिःसंतानः १४ पंचमस्कंधार्थमाह ततःप्रैयव्रतंप्रियव्रतस्यचरितम् १५ द्वीपाद्युपवर्णनंप्रथमंसंक्षेपतस्ततोद्वीपादीनांयेगिरयोनद्यश्चतेषामुपवर्णनम् पातालानांनरकाणांचसंस्थितिः अनेनैवनरकनिवर्तकमजामिलोपाख्यानंगृहीतंततःपराचीनम् १६ ष

योगधारणयोत्क्रांतिःसंवादोनारदाजयोः ॥ अवतारानुगीतंचसर्गःप्राधानिकोऽग्रतः ७ विदुरोद्धवसंवादःक्षत्तृमैत्रेययोस्ततः ॥ पुराणसंहिताप्रश्नोमहापुरुषसंस्थितिः ८ ततःप्राकृतिकःसर्गःसप्तवैकृतिकाश्चये ॥ ततोब्रह्मांडसंभूतिर्वैराजःपुरुषोयतः ९ कालस्यस्थूलसूक्ष्मस्यगतिःपद्मसमुद्भवः ॥ भुवउद्धरणेंऽभोधेर्हिरण्याक्षवधोयथा १० ऊर्ध्वतिर्यगवाक्सर्गोरुद्रसर्गस्तथैवच ॥ अर्धनारीनरस्याथयतःस्वायंभुवोमनुः ११ शतरूपाचयास्त्रीणामाद्याप्रकृतिरुत्तमा ॥ संतानोधर्मपत्नीनांकर्दमस्यप्रजापतेः १२ अवतारोभगवतःकपिलस्यमहात्मनः ॥ देवहूत्याश्चसंवादःकपिलेनचधीमता १३ नवब्रह्मसमुत्पत्तिर्दक्षयज्ञविनाशनम् ॥ ध्रुवस्यचरितंपश्चात्पृथोःप्राचीनबर्हिषः १४ नारदस्यचसंवादस्ततःप्रैयव्रतंद्विजाः ॥ नाभेस्ततोऽनुचरितमृषभस्यभरतस्यच १५ द्वीपवर्षसमुद्राणांगिरिनद्युपवर्णनम् ॥ ज्योतिश्चक्रस्यसंस्थानंपातालनरकस्थितिः १६ दक्षजन्मप्रचेतोभ्यस्तत्पुत्रीणांचसंततिः ॥ यतोदेवासुरनरास्तिर्यङ्नगखगादयः १७ त्वाष्ट्रस्यजन्मनिधनंपुत्रयोश्चदितेर्द्विजाः ॥ दैत्येश्वरस्यचरितंप्रह्रादस्यमहात्मनः १८ मन्वंतरानुकथनंगजेंद्रस्यविमोक्षणम् ॥ मन्वंतरावताराश्चविष्णोर्हयशिरादयः १९ कौर्मंधान्वंतरंमात्स्यंवामनंचजगत्पतेः ॥ क्षीरोदमथनंतद्वदमृतार्थेदिवौकसाम् २० देवासुरमहायुद्धंराजवंशानुकीर्तनम् ॥ इक्ष्वाकुजन्मतद्वंशःसुद्युम्नस्यमहात्मनः २१ इलोपाख्यानमत्रोक्तंतारोपाख्यानमेवच ॥ सूर्यवंशानुकथनंशशादाद्यानृगादयः २२ सौकन्यंचाथशर्यातेःककुत्स्थस्यचधीमतः ॥ खट्वांगस्यचमांधातुःसौभरेःसगरस्यच २३ रामस्यकोशलेंद्रस्यचरितंकिल्बिषापहम् ॥ निमेरंगपरित्यागोजनकानांचसंभवः २४ रामस्यभार्गवेंद्रस्यनिःक्षत्रकरणंभुवः ॥ ऐलस्यसोमवंशस्यययातेर्नहुषस्यच २५ दौष्यंतेर्भरतस्यापिशंतनोस्तत्सुतस्यच ॥ ययातेर्ज्येष्ठपुत्रस्ययदोर्वंशोऽनुकीर्तितः २६ यत्रावतीर्णोभगवान्कृष्णाख्योजगदीश्वरः ॥ वसुदेवगृहेजन्मततोवृद्धिश्चगोकुले २७ तस्यकर्माण्यपाराणिकीर्तितान्यसुरद्विषः ॥ पूतनाऽसुपयःपानंशकटोच्चाटनंशिशोः २८

ष्ठार्थमाह दक्षजन्मेति १७ सप्तमार्थमाह पुत्रयोश्चेति १८ अष्टमार्थमाह मन्वंतरानुकथनामिति क्वचित्कस्यचिदनुक्तिर्व्युत्क्रमोक्तिश्चभक्तिरसाकुलत्वेनेतिद्रष्टव्यम् १९ २० नवमार्थमाह राजवंशेति २१ २२ २३ २४ सोमवंशादिभूतस्यैलस्यचरितम् २५ तत्सुतस्यभीष्मस्य २६ २७ दशमार्थमाह तस्यकर्माणीति पूतनायाअसुसहितस्यस्तन्यपयसःपानम् २८

सहभ्रातुःससखस्य २९ ३० ३१ यज्ञाभिषेकम् यज्ञःपूजाअभिषेकश्चतयोर्द्वंद्वैक्यम् ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ द्विषतःशत्रून्प्रमथ्य ३७ ३८ येचशंबरादयस्तेषांमाहात्म्यं
प्रभावोवधश्च ३९ ४० एकादशार्थमाह विप्रशापेति ४१ धर्मविनिर्णयोवर्णाश्रमधर्मविनिश्चयः मर्त्यपरित्यागोमनुष्यत्वस्यांतर्धानम् ४२ द्वादशार्थमाह युगेतियुगलक्षणंतद
नुरूपावृत्तिश्चेत्यर्थः त्रिविधाप्राकृतिकीनैमित्तिकीनित्याचेति ४३ ऋषेर्व्यासस्य सूर्यस्यचविन्यासइत्यर्थः ४४ इतिचोक्तमितिचकारादन्यदपिवोयुष्माभिरिहयत्पृष्टोऽस्मितदुक्त
मिति किमेवंनानार्थकथनेनतत्राऽऽह लीलेति सर्वशः तत्तदर्थकीर्तनद्वारेणेत्यर्थः ४५ तत्कीर्तनेनापिकिमित्यपेक्षायांतत्फलमाहद्वाभ्याम् पतितःकूपादिषु स्खलितःसोपानादिषु

तृणावर्तस्यनिष्पेषस्तथैवबकवत्सयोः ॥ धेनुकस्यसहभ्रातुःप्रलंबस्यचसंक्षयः २९ गोपानांचपरित्राणंदावाग्नेःपरिसर्पतः ॥ दमनंकालियस्याहेर्महाहेर्नंदमो
क्षणम् ३० व्रतचर्यातुकन्यानांयत्रतुष्टोऽच्युतोव्रतैः ॥ प्रसादोयज्ञपत्नीभ्योविप्राणांचानुतापनम् ३१ गोवर्धनोद्धारणंचशक्रस्यसुरभेरथ ॥ यज्ञाभिषेकं
कृष्णस्यस्त्रीभिःक्रीडाचरात्रिषु ३२ शंखचूडस्यदुर्बुद्धेर्वधोऽरिष्टस्यकेशिनः ॥ अक्रूरागमनंपश्चात्प्रस्थानंरामकृष्णयोः ३४ व्रजस्त्रीणांविलापश्चमथुरालो
कनंततः ॥ गजमुष्टिकचाणूरकंसादीनांचयोवधः ३४ मृतस्याऽऽनयनंसूनोःपुनःसांदीपनेर्गुरोः॥मथुरायांनिवसतायदुचक्रस्ययत्प्रियम् ३५ कृतमुद्धवरा
माभ्यांयुतेनहरिणाद्विजाः ॥ जरासंधसमानीतसैन्यस्यबहुशोवधः ॥ घातनंयवनेंद्रस्यकुचस्थल्यानिवेशनम् ३६ आदानंपारिजातस्यसुधर्मायाःसुराल
यात् ॥ रुक्मिण्याहरणंयुद्धेप्रमथ्याद्विषतोहरेः ३७ हरस्यजृंभणंयुद्धेबाणस्यभुजकृंतनम् ॥ प्राग्ज्योतिषपतिंहत्वाकन्यानांहरणंचयत् ३८ चैद्यपौंड्रकशा
ल्वानांदंतवक्रस्यदुर्मतेः ॥ शंबरोद्विविदःपीठोमुरःपंचजनादयः ३९ माहात्म्यंचवधस्तेषांवाराणस्याश्चदाहनम् ॥ भारावतरणंभूमेर्निमित्तीकृत्यपां
डवान् ४० विप्रशापापदेशेनसंहारःस्वकुलस्यच ॥ उद्धवस्यचसंवादोवासुदेवस्यचाद्भुतः ४१ यत्रात्मविद्याह्यखिलाप्रोक्ताधर्मविनिर्णयः ॥ ततोमर्त्य
परित्यागआत्मयोगानुभावतः ४२ युगलक्षणवृत्तिश्चकलौनृणामुपप्लवः ॥ चतुर्विधश्चप्रलयउत्पत्तिस्त्रिविधातथा ४३ देहत्यागश्चराजर्षेर्विष्णुरातस्यधी
मतः ॥ शाखाप्रणयनमृषेर्मार्कंडेयस्यसत्कथा ॥ महापुरुषविन्यासःसूर्यस्यजगदात्मनः ४४ इतिचोक्तंद्विजश्रेष्ठायत्पृष्टोऽहमिहास्मिवः ॥ लीलावतारक
र्माणिकीर्तितानीहसर्वशः ४५ पतितःस्खलितश्चार्तःक्षुत्त्वावाविवशोब्रुवन् ॥ हरयेनमइत्युच्चैर्मुच्यतेसर्वपातकात् ४६ संकीर्त्यमानोभगवाननंतःश्रुता
नुभावोव्यसनंहिपुंसाम् ॥ प्रविश्यचित्तंविधुनोत्यशेषंयथातमोऽर्कोऽभ्रमिवातिवातः ४७ मृषागिरस्ताह्यसतीरसत्कथानकथ्यतेयद्भगवानधोक्षजः ॥ त
देवसत्यंतदुहैवमंगलंतदेवपुण्यंभगवद्गुणोदयम् ४८

आर्तोदुःखितः क्षुत्त्वाक्षुतंकृत्वाविवशोऽपि ४६ संकीर्त्यमानोयद्वाश्रुतोऽनुभावोयस्यसपुंसांचित्तंप्रविश्यानिःशेषंदुःखंविधुनोति हीतिसतामनुभवंप्रमाणयाति अर्कोगिरिगुहादिध्वांतंनधुनो
तीत्यपरितोषादृष्टांतांतरमाह अतिवातोऽभ्रमिवेति ४७ हरिसंकीर्तनमेवमहाफलंतद्व्यतिरिक्तंसर्वंमिथ्यालापमात्रमितिप्रपंचयाति मृषागिरइतिचतुर्भिःमृषागिरोमिथ्यावाचः असतीरस
त्यः असतांकथायासुताः यद्यासुउत्तमश्लोकस्ययशोनुगीयतइतियत्तदेवसत्यंतदेवहिमंगलम् उहइतिहर्षे भगवद्गुणानामभ्युदयोयस्मात्तत् ४८

नवंनवंयथाभवातितथारुचिरंरुचिप्रदम् महानुत्सवोयस्मात् ४९ चित्राणिपदानियस्मिन् तदपिजगत्पवित्रयतीतितथातद्धरेर्यशोनप्रगृणीतनवर्णयेत्तद्वचोध्वांक्षतीर्थंकाकतुल्यनराणांराति
स्थानंनतुहंसैर्ज्ञानिभिःसेवितम् तत्रहेतुः यत्रेति ५० सवाग्विसर्गः सएववाचःप्रयोगोजनताऽघसंप्लवोजनसमूहाघनाशकः यद्यस्मात्तान्येवान्यैःकीर्त्यमानानिशृण्वंतिश्रोतरिसतिगायंतिनो
चेत्स्वयमेवगृणंति ५१ इदानींज्ञानकर्मादरादपिभगवत्कीर्तनादिष्वेवाऽऽदरःकर्तव्यइत्याहत्रिभिः नैष्कर्म्यंब्रह्मतत्प्रकाशंयज्ज्ञानंयतोनिरंजनमुपाधिनिवर्तकंतदप्यच्युतभक्तिवर्जितंचेन्न
शोभतेनापरोऽक्षपर्यंतंभवतीत्यर्थः ईश्वरेनचेदर्पितंतर्हियदनुत्तमंसर्वोत्तममपिकर्मतदपिपुनःकुतःशोभते यतःशश्वत्साधनकालेफलकालेचाभद्रंदुःखात्मकम् ५२ किंच वर्णाश्रमाचारादि
षुयःपरोमहान्परिश्रमःसयशोयुक्तायांश्रियामेव कीर्तिःसंपत्तिश्चकेवलंपरःपुरुषार्थइत्यर्थः गुणानुवादादिभिस्तुश्रीधरपादपद्मयोरविस्मृतिर्भवति ५३ ततःकिमत आह अविस्मृतिरिति क्षि

तदेवरम्यंरुचिरंनवंनवंतदेवशश्वन्मनसोमहोत्सवम् ॥ तदेवशोकार्णवशोषणंनृणांयदुत्तमश्लोकयशोऽनुगीयते ४९ नतद्वचश्चित्रपदंहरेर्यशोजगत्पवित्रंप्रगृ
णीतकर्हिचित् ॥ तद्ध्वांक्षतीर्थंनतुहंससेवितंयत्राच्युतस्तत्रहिसाधवोऽमलाः ५० सवाग्विसर्गोजनताऽघसंप्लवोयस्मिन्प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि ॥ नामान्य
नंतस्ययशोंऽकितानियच्छृण्वंतिगायंतिगृणंतिसाधवः ५१ नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जितंनशोभतेज्ञानमलंनिरंजनम् ॥ कुतःपुनःशश्वदभद्रमीश्वरेनचार्पि
तंकर्मयदप्यनुत्तमम् ५२ यशःश्रियामेवपरिश्रमःपरोवर्णाश्रमाचारतपःश्रुतादिषु ॥ अविस्मृतिःश्रीधरपादपद्मयोर्गुणानुवादश्रवणादिभिर्हरेः ५३ अवि
स्मृतिःकृष्णपदारविंदयोःक्षिणोत्यभद्राणिशमंतनोतिच ॥ सत्त्वस्यशुद्धिंपरमात्मभक्तिंज्ञानंचविज्ञानविरागयुक्तम् ५४ यूयंद्विजाग्र्याबतभूरिभागायच्छ
श्वदात्मन्यखिलात्मभूतम् ॥ नारायणंदेवमदेवमीशमजस्रभावाभजताविवेश्य ५५ अहंचसंस्मारितआत्मतत्त्वंश्रुतंपुरामेपरमर्षिवक्त्रात् ॥ प्रायोपवेशेनृप
तेःपरीक्षितःसदस्यृषीणांमहतांचशृण्वताम् ५६ एतद्वःकथितंविप्राःकथनीयोरुकर्मणः ॥ माहात्म्यंवासुदेवस्यसर्वाशुभविनाशनम् ५७ यएवंश्रावयेन्नि
त्यंयामक्षणमनन्यधीः ॥ श्रद्धावान्योऽनुशृणुयात्पुनात्यात्मानमेवसः ५८ द्वादश्यामेकादश्यांवाशृण्वन्नायुष्यवान्भवेत् ॥ पठत्यनश्नन्प्रयतस्ततोभवत्य
पातकी ५९ पुष्करेमथुरायांचद्वारवत्यांयतात्मवान् ॥ उपोष्यसंहितामेतांपठित्वामुच्यतेभयात् ६० देवतामुनयःसिद्धाःपितरोमनवोनृपाः ॥ यच्छंतिका
मान्गृणतःशृण्वतोयस्यकीर्तनात् ६१ ऋचोयजूंषिसामानिद्विजोऽधीत्यानुविंदते ॥ मधुकुल्याघृतकुल्याःपयःकुल्याश्चतत्फलम् ६२ पुराणसंहितामेतामधी
त्यप्रयतोद्विजः ॥ प्रोक्तंभगवतायत्तुतत्पदंपरमंव्रजेत् ६३ विप्रोऽधीत्याऽऽप्नुयात्प्रज्ञांराजन्योदधिमेखलम् ॥ वैश्योनिधिपतित्वंचशूद्रःशुध्येतपातकात् ६४

णोतिनाशयति ५४ अथेदानींश्रोतॄनात्मानंचाभिनंदन्नाह यूयमिति द्वाभ्याम् हेद्विजाग्र्याःयद्यस्मादात्मन्यंतःकरणेश्रीनारायणमाविवेश्यशश्वद्भजत संभावनायांलोट् अतोभूरिभागाब
हुपुण्याःकथंभूतम् अखिलात्मभूतंसर्वांतर्यामिणम् अतएवदेवंसर्वोपास्यम् अदेवंनदेवोऽन्योयस्यतम् कुतःईशम् यद्वा यस्माद्यूयंभूरिभागास्तपआदिसंपन्नास्ततोनारायणंभजतेतिविधिः
५५ मेमयाश्रुतम् ५६ एतत्पुराणकीर्तनादिफलंप्रपंचयितुमाह एतदित्यष्टभिः ५७ यामक्षणंयामंक्षणंचेत्यर्थः आत्मानमेवसाक्षात्पुनातिनतुस्नानादिवद्देहमात्रम् ५८ ५९ ६० ६१ ऋगा
द्यधीत्यद्विजोमधुकुल्यादियदनुविंदतेतत्फलमेतांपठित्वाऽनुविंदतइति ६२ किंच प्रोक्तमिति ६३ राजन्यउदधिमेखलांपृथ्वीम् संधिरार्षः ६४

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ श्रीसरस्वत्यैनमः ॥ श्रीगुरुभ्योनमः ॥ यंप्रव्रजंतमनुपेतमपेतकृत्यंद्वैपायनोविरहकातरआजुहाव ॥ पुत्रातितन्मयतयातरवोऽभिने
दुस्तंसर्वभूतहृदयंमुनिमानतोऽस्मि १ नैमिशेसूतमासीनमभिवाद्यमहामतिम् ॥ कथामृतरसास्वादकुशलःशौनकोऽब्रवीत् २ शौनकउवाच ॥ अज्ञानध्वांत
विध्वंसकोटिसूर्यसमप्रभ ॥ सूताऽऽख्याहिकथासारंममकर्णरसायनम् ३ भक्तिज्ञानविरागाप्तविवेकोवर्धतेकथम् ॥ मायामोहनिरासश्चवैष्णवैःक्रियतेकथम् ४ इह
घोरेकलौप्राप्तेजीवश्चासुरतांगतः ॥ क्लेशाक्रांतस्यतस्यैवशोधनेकिंपरायणम् ५ श्रेयसांयद्भवेच्छ्रेयःपावनानांचपावनम् ॥ कृष्णप्राप्तिकरंशश्वत्साधनंतद्वदाधुना
६ चिंतामणिर्लोकसुखंसुरेंद्रःस्वर्गसंपदम् ॥ प्रयच्छतिगुरुःप्रीतोवैकुंठंयोगिदुर्लभम् ७ सूतउवाच ॥ प्रीतिःशौनकचित्तेतेयतोवच्मिविचार्यच ॥ सर्वसिद्धांतानि
ष्पन्नंसंसारभयनाशनम् ८ भक्त्योघवर्धनंयच्चकृष्णसंतोषहेतुकम् ॥ तदहंतेऽभिधास्यामिसावधानतयाशृणु ९ कालव्यालमुखग्रासत्रासनिर्नाशहेतवे ॥ श्रीम
द्भागवतंशास्त्रंकलौकीरेणभाषितम् १० एतस्मादपरंकिंचिन्मनःशुद्ध्यैनविद्यते ॥ जन्मांतरेभवेत्पुण्यंतदाभागवतंलभेत् ११ परीक्षितेकथांवक्तुंसभायांसंस्थि
तेशुके ॥ सुधाकुंभंगृहीत्वैवदेवास्तत्रसमागमन् १२ शुकंनत्वाऽवदन्सर्वेस्वकार्यकुशलाःसुराः ॥कथासुधांप्रयच्छस्वगृहीत्वैवसुधामिमाम् १३ एवंविनिमयेजाते
सुधाराज्ञाप्रपीयताम् ॥ प्रपास्यामोवयंसर्वेश्रीमद्भागवतामृतम् १४ क्वसुधाक्वकथालोकेक्वकाचःक्वमणिर्महान् ॥ ब्रह्मरातोविचार्यैतितदादेवान्जहासह १५ अभ
क्तांस्तांश्चविज्ञायनददौसकथामृतम् ॥ श्रीमद्भागवतीवार्तासुराणामपिदुर्लभा १६ राज्ञोमोक्षंतथावीक्ष्यपुराधाताऽपिविस्मितः ॥ सत्यलोकेतुलांबद्ध्वातोलयत्
साधनान्यतः १७ लघून्यन्यानिजातानिगौरवेणइदंमहत् ॥ तदाऋषिगणाःसर्वेविस्मयंपरमंययुः १८ मेनिरेभगवद्रूपंशास्त्रंभागवतंक्षितौ ॥ पठनाच्छ्रवणात्सद्यो
वैकुंठफलदायकम् १९ सप्ताहश्रवणेनैवसर्वथामुक्तिदायकम् ॥ सनकाद्यैःपुराप्रोक्तंनारदायदयापरैः २० यद्यपिब्रह्मसंबंधाच्छ्रुतमेतत्सुरर्षिणा ॥ सप्ताहश्रव
णविधिःकुमारैस्तस्यभाषितः २१ ॥ शौनकउवाच ॥ लोकविग्रहयुक्तस्यनारदस्यास्थिरस्यच ॥ विधिश्रवेकुतःप्रीतिःसंयोगःकुत्रतैःसह २२ ॥ सूतउवा
च ॥ अत्रतेकीर्तयिष्यामिभक्तिपुष्टंकथानकम् ॥ शुकेनममयत्प्रोक्तंरहःशिष्यंविचार्यच २३ एकदातुविशालायांचत्वारऋषयोऽमलाः ॥ सत्संगार्थंसमाया
ताददृशुस्तत्रनारदम् २४ ॥ कुमाराऊचुः ॥ कथंब्रह्मन्दीनमुखःकुतश्चिंतापरोभवान् ॥ त्वरितंगम्यतेकुत्रकुतश्चागमनंतव २५ इदानींशून्यचित्तोऽसिगत
वित्तोयथाजनः ॥ तवेदंमुक्तसंगस्यनोचितंवदकारणम् २६ ॥ नारदउवाच ॥ अहंतुपृथिवींयातोज्ञात्वासर्वोत्तमामिति ॥ पुष्करंचप्रयागंचकाशींगोदावरीं
तथा २७ हरिक्षेत्रंकुरुक्षेत्रंश्रीरंगंसेतुबंधनम् ॥ एवमादिषुतीर्थेषुभ्रममाणइतस्ततः २८ नापश्यंकुत्रचिच्छर्ममनःसंतोषकारकम् ॥ कलिनाऽधर्ममित्रेणधरेयं
बाधिताधुना २९ सत्यंनास्तितपःशौचंदयादानंनविद्यते ॥ उदरंभरिणोजीवावराकाःकूटभाषिणः ३० मंदाःसुमंदमतयोमंदभाग्याह्युपद्रुताः ॥ पाखंडनिर

ताःसंतोविरक्ताःसपारग्रहाः ३१ तरुणीप्रभुतागेहेशालकोबुद्धिदायकः॥ कन्यायाविक्रयोलोभाद्दंपतीनांचकल्कनम् ३२ आश्रमायवनैरुद्धास्तीर्थानिसरित
स्तथा ॥देवतायतनान्यत्रदुष्टैर्नष्टानिभूरिशः ३३ नयोगीनैवसिद्धोवानज्ञानीसत्क्रियोनरः ॥ कलिदावानलेनाद्यसाधनंभस्मतांगतम् ३४ अट्टशूलाजनप
दाःशिवशूलाद्द्विजातयः ॥ कामिन्यःकेशशूलिन्यःसंभवंतिकलाविह ३५ एवंपश्यन्कलेर्दोषान्पर्यटन्नवनीमहम् ॥ यामुनंतटमापन्नोयत्रलीलाहरेरभूत् ३६ त
त्राश्चर्यंमयादृष्टंश्रूयतांतन्मुनीश्वराः ॥ एकातुतरुणीतत्रनिषण्णाखिन्नमानसा ३७ द्वौवृद्धौपतितौपार्श्वेनिश्वसंतावचेतनौ॥ शुश्रूषंतीप्रबोधंतीरुदंतीचतयोः
पुरः ३८ दशदिक्षुनिरीक्षंतीरक्षितारंनिजंवपुः । वीज्यमानाशतस्त्रीभिर्बोध्यमानामुहुर्मुहुः ३९ दृष्ट्वादूराद्गतःसोऽहंकौतुकेनतदंतिकम् ॥ मांदृष्ट्वाचोत्थितावा
लाविह्वलाचाब्रवीद्वचः ४० बालोवाच । भोभोःसाधोक्षणंतिष्ठमच्चिंतामपिनाशय ॥ दर्शनंतवलोकस्यसर्वथाऽघहरंपरम् ४१ बहुधातववाक्येनदुःख
शांतिर्भविष्यति ॥ यदाभाग्यंभवेद्भूरिभवतोदर्शनंतदा ४२ नारदउवाच ॥ कासित्वंकाविमौचेमानार्यःकाःपद्मलोचनाः ॥ वददेविसविस्तारंस्वस्यदुः
खस्यकारणम् ४३ बालोवाच ॥ अहंभक्तिरितिख्याताइमौमेतनयौमतौ ॥ ज्ञानवैराग्यनामानौकालयोगेनजर्जरौ ४४ गंगाद्याःसरितश्चेमामत्सेवार्थंस
मागताः ॥ तथापिनचमेश्रेयःसेवितायाःसुरैरपि ४५ इदानींशृणुमद्वार्त्तांसचिंतस्त्वंतपोधन ॥ वार्त्तामेवितताऽप्यास्तितांश्रुत्वासुखमावह ४६ उत्पन्नाद्रवि
डेसाहंवृद्धिंकर्नाटकेगता ॥ क्वचित्क्वचिन्महाराष्ट्रेगुर्जरेजीर्णतांगता४७ तत्रघोरकलेर्योगात्पाखंडैःखंडितांगका ॥ दुर्बलाहंचिरंजातापुत्राभ्यांसहमंदताम् ४८
वृंदावनंपुनःप्राप्यनवीनेवसुरूपिणी ॥ जाताहंयुवतीसम्यक्प्रेष्ठरूपातुसांप्रतम् ४९ इमौतुशायितावत्रसुतौमेक्लिश्यतःश्रमात् ॥ इदंस्थानंपरित्यज्यविदेशं
गम्यतेमया ५० जरठत्वंसमायातौतेनदुःखेनदुःखिता ॥ साहंतुतरुणीकस्मात्सुतौवृद्धाविमौकुतः ५१ त्रयाणांसहचारित्वाद्वैपरीत्यंकुतःस्थितम् ॥ घ
टतेजरठामातातरुणौतनयाविति ५२ अतःशोचामिचात्मानंविस्मयाविष्टमानसा ॥ वदयोगनिधेधीमन्कारणंचात्रकिंभवेत् ५३ नारदउवाच ॥ ज्ञाने
नात्मनिपश्यामिसर्वमेतत्तवानघे ॥ नविषादस्त्वयाकार्योहरिःशंतेकरिष्यति ५४ सूतउवाच ॥ क्षणमात्रेणतज्ज्ञात्वावाक्यमूचेमुनीश्वरः ॥ ॥ नार
दउवाच ॥ शृणुष्वाऽवहिताबालेयुगोऽयंदारुणःकलिः ५५ तेनलुप्तःसदाचारोयोगमार्गस्तपांसिच ॥ जनाअघासुरायंतेशाठ्यदुष्कर्मकारिणः ५६ इहसंतो
विषीदंतिप्रहृष्यंतिह्यसाधवः ॥ धत्तेधैर्यंतुयोधीमान्सधीरःपंडितोऽथवा ५७ अस्पृश्याऽनवलोक्येयंशेषभारकरीधरा ॥ वर्षेवर्षेक्रमाज्जातामंगलंनापिदृश्यते
५८ नत्वामपिसुतैःसाकंकोपिपश्यतिसांप्रतम् ॥ उपेक्षिताऽनुरागांधैर्जर्जरत्वेनसंस्थिता ५९ वृंदावनस्यसंयोगात्पुनस्त्वंतरुणीनवा ॥ धन्यंवृंदावनंतेनभ

१ अट्टमन्नंशिवोवेदः शूलोविक्रयउच्यते ॥ केशोभगमितिप्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः २ देशेइतिचपाठः

क्तिर्नृत्यतियत्रच ६० अत्रेमौग्राहकाभावान्नजरामपिमुंचतः ॥ किंचिदात्मसुखेनेहप्रसुप्तिर्मन्यतेऽनयोः ६१ ॥ श्रीभक्तिरुवाच ॥ कथंपरीक्षिताराज्ञास्थापि
तोह्यशुचिःकलिः ॥ प्रवृत्तेतुकलौसर्वसारःकुत्रगतोमहान् ६२ करुणापरेणहरिणाप्यधर्मःकथमीक्ष्यते ॥ इमंमेसंशयंछिंधित्वद्वाचासुखितास्म्यहम् ६३ ॥ ना
रदउवाच ॥ यदिपृष्टस्त्वयाबालेप्रेमतःश्रवणंकुरु ॥ सर्वंवक्ष्यामितेभद्रेकश्मलंतेगमिष्याति ६४ यदामुकुंदोभगवान्क्ष्मांत्यक्त्वास्वपदंगतः ॥ तद्दिनात्कलि
रायातःसर्वसाधनबाधकः ६५ दृष्टोदिग्विजयेराज्ञादीनवच्छरणंगतः ॥ नमयामारणीयोऽयंसारंगइवसारभुक् ६६ यत्फलंनास्तितपसानयोगेनसमाधिना ॥
तत्फलंलभतेसम्यक्कलौकेशवकीर्तनात् ६७ एकाकारंकलिंदृष्ट्वासारसत्सारनीरसम् ॥ विष्णुरातःस्थापितवान्कलिजानांसुखायच ६८ कुकर्माचरणात्सारः
सर्वतोनिर्गतोऽधुना ॥ पदार्थाःसंस्थिताभूमौबीजहीनास्तुषायथा ६९ विप्रैर्भागवतीवार्तागेहेगेहेजनेजने ॥ कारिताकणलोभेनकथासारस्ततोगतः ७० अत्युग्रभूरि
कर्माणोनास्तिकारौरवाजनाः ॥ तेपितिष्ठंतितीर्थेषुतीर्थसारस्ततोगतः ७१ कामक्रोधमहालोभतृष्णाव्याकुलचेतसः ॥ तेऽपितिष्ठंतितपसितपःसारस्ततोगतः
७२ मनसश्चाजयाल्लोभाद्दंभात्पाखंडसंश्रयात् ॥ शास्त्रानभ्यसनाच्चैवध्यानयोगफलंगतम् ७३ पंडितास्तुकलत्रेणरमंतेमहिषाइव ॥ पुत्रस्योत्पादनेदक्षाअद
क्षामुक्तिसाधने ७४ नहिवैष्णवताकुत्रसंप्रदायपुरःसरा ॥ एवंप्रलपतांप्राप्तोवस्तुसारःस्थलेस्थले ७५ अयंतुयुगधर्मोहिवर्ततेकस्यदूषणम् ॥ अतस्तुपुंडरी
काक्षःसहतेनिकटेस्थितः ७६ ॥ सूतउवाच ॥ इतितद्वचनंश्रुत्वाविस्मयंपरमंगता ॥ भक्तिरूचेवचोभूयःश्रूयतांतच्चशौनक ७७ ॥ श्रीभक्तिरुवाच॥सुरर्षेत्वंचध
न्योऽसिमद्भाग्येनसमागतः । साधूनांदर्शनंलोकेसर्वसिद्धिकरंपरम् ७८ जयतिजयतिमायांयस्यकायाधवस्तेवचनरचनमेकंकेवलंचाकलय्य । ध्रुवपदमपि
यातोयत्कृपातोध्रुवोऽयंसकलकुशलपात्रंब्रह्मपुत्रंनताऽस्मि ७९ ॥ इतिश्रीपद्मपुराणेउत्तरखंडेश्रीभागवतमाहात्म्येभक्तिनारदसमागमोनामप्रथमोध्यायः ॥१॥
॥ नारदउवाच ॥ वृथाखेदायसेबालेअहोचिंतातुराकथम् ॥ श्रीकृष्णचरणांभोजंस्मरदुःखंगमिष्यति १ द्रौपदीचपरित्रातायेनकौरवकश्मलात् ॥ पालिता
गोपसुंदर्यःसकृष्णःक्वापिनोगतः २ त्वंतुभक्तेप्रियातस्यसततंप्राणतोधिका ॥ त्वयाहूतस्तुभगवान्यातिनीचगृहेष्वपि ३ सत्यादित्रियुगेबोधवैराग्यौमुक्ति
साधकौ ॥ कलौतुकेवलंभक्तिर्ब्रह्मसायुज्यकारिणी ४ इतिनिश्चित्यचिद्रूपःसुरूपांत्वांससर्जह ॥ परमानंदचिन्मूर्त्तिःसुंदरींकृष्णवल्लभाम् ५ बद्ध्वांजलिंत्वयापृष्टं
किंकरोमीतिचैकदा ॥ त्वांतदाज्ञापयत्कृष्णोमद्भक्तान्पोषयेतिच ६ अंगीकृतंत्वयातद्वैप्रसन्नोऽभूद्धरिस्तदा ॥ मुक्तिंदासींददौतुभ्यंज्ञानवैराग्यकाविमौ ७
पोषणंस्वेनरूपेणवैकुंठेत्वंकरोषिच ॥ भूमौभक्तिविपोषायछायारूपंत्वयाकृतम् ८ मुक्तिंज्ञानंविरक्तिंचसहकृत्वागताभुवि ॥ कृतादिद्वापरस्यांतंमहानंदेनसं
स्थिता ९ कलौमुक्तिःक्षयंप्राप्तापाखंडामयपीडिता ॥ त्वदाज्ञयागताशीघ्रंवैकुंठंपुनरेवसा १० स्मृतात्वयापिचात्रैवमुक्तिरायातियातिच ॥ पुत्रीकृत्यत्वयेमौच

पार्श्वेस्वस्यैवरक्षितौ ११ उपेक्षातःकलौमंदौवृद्धौजातौसुतौतव ॥ तथापिचिंतांमुंचत्वमुपायंचिंतयाम्यहम् १२ कालेनासदृशःकोपियुगोनास्तिवरानने ॥ त
स्मिंस्त्वांस्थापयिष्यामिगेहेगेहेजनेजने १३ अन्यधर्मांस्तिरस्कृत्यपुरस्कृत्यमहोत्सवान् ॥ तदानाहंहरेर्दासोलोकेत्वांनप्रवर्तये १४ तदन्विताश्चयेजीवाभविष्यं
तिकलाविह ॥ पापिनोऽपिगमिष्यंतिनिर्भयाःकृष्णमंदिरम् १५ येषांचित्तेवसेद्भक्तिःसर्वदाप्रेमरूपिणी ॥ नतेपश्यंतिकीनाशंस्वप्नेप्यमलमूर्त्तयः १६ नप्रे
तोनपिशाचोवाराक्षसोवाऽसुरोपिवा ॥ भक्तियुक्तमनस्कानांस्पर्शनेनप्रभुर्भवेत् १७ नतपोभिर्नवेदैश्चनज्ञानेनापिकर्मणा ॥ हरिर्हिसाध्यतेभक्त्याप्रमाणंतत्र
गोपिकाः १८ नृणांजन्मसहस्रेणभक्तौप्रीतिर्हिजायते ॥ कलौभक्तिःकलौभक्तिर्भक्त्याकृष्णःपुरःस्थितः १९ भक्तिद्रोहकरायेचतेसीदंतिजगत्त्रये ॥ दुर्वासा
दुःखमापन्नःपुराभक्तिविनिंदकः २० अलंव्रतैरलंतीर्थैरलंयोगैरलंमखैः ॥ अलंज्ञानकथालापैर्भक्तिरेकैवमुक्तिदा २१ ॥ सूतउवाच ॥ इतिनारदनिर्णीतंस्वमा
हात्म्यंनिशम्यसा ॥ सर्वांगपुष्टिसंयुक्तानारदंवाक्यमब्रवीत् २२ ॥ श्रीभक्तिरुवाच ॥ अहोनारदधन्योऽसिप्रीतिस्तेमयिनिश्चला ॥ नकदाचिद्विमुंचामि
चित्तेस्थास्यामिसर्वदा २३ कृपालुनात्वयासाधोमद्बाधाध्वंसिताक्षणात् ॥ पुत्रयोश्चेतनानास्तिततोबोधयबोधय २४ ॥ सूतउवाच ॥ तस्यावचःसमाकर्ण्य
कारुण्यंनारदोगतः ॥ तयोर्बोधनमारेभेकराग्रेणविमर्दयन् २५ मुखंसंयोज्यकर्णांतेशब्दमुच्चैःसमुच्चरन् ॥ ज्ञानप्रबुध्यतांशीघ्रंरेवैराग्यप्रबुध्यताम् २६ वेदवेदांत
घोषैश्चगीतापाठैर्मुहुर्मुहुः ॥ बोध्यमानौतदातेनकथंचिच्चोत्थितौबलात् २७ नेत्रैरनवलोकंतौजृंभंतौसालसावुभौ ॥ बकवत्पातितौप्रायःशुष्ककाष्ठसमांगकौ
२८ क्षुत्क्षामौतौनिरीक्ष्यैवपुनःस्वापपरायणौ ॥ ऋषिश्चिंतापरोजातःकिंविधेयंमयेतिच २९ अहोनिद्राकथंयातिवृद्धत्वंचमहत्तरम् ॥ चिंतयन्नितिगोविंदंस्मार
यामासभार्गव ३० व्योमवाणीतदैवाभून्माऋषेखिद्यतामिति ॥ उद्यमःसफलस्तेतुभविष्यतिनसंशयः ३१ एतदर्थंतुसत्कर्मसुरर्षेत्वंसमाचर ॥ तत्तेकर्मा
भिधास्यंतिसाधवःसाधुभूषणाः ३२ सत्कर्मणिकृतेतस्मिन्सनिद्रावृद्धताऽनयोः ॥ गमिष्यतिक्षणाद्भक्तिःसर्वतःप्रसरिष्यति ३३ इत्याकाशवचःस्पष्टंतत्स
र्वैरपिविश्रुतम् ॥ नारदोविस्मयंलेभेनेदंज्ञातमितिब्रुवन् ३४ ॥ नारदउवाच ॥ अनयाऽऽकाशवाण्याऽपिगोप्यत्वेननिरूपितम् ॥ किंवातत्साधनंकार्यंये
नकार्यंभवेत्तयोः ३५ क्वभविष्यंतिसंतस्तेकथंदास्यंतिसाधनम् ॥ मयात्रकिंप्रकर्त्तव्यंयदुक्तंव्योमभाषया ३६ ॥ सूतउवाच ॥ तत्रतावपिसंस्थाप्यनिर्गतोनारदो
मुनिः ॥ तीर्थंतीर्थंविनिष्क्रम्यपृच्छन्मार्गेमुनीश्वरान् ३७ वृत्तांतःश्रूयतेसर्वैःकिंचिन्निश्चित्यनोच्यते ॥ असाध्यंकेचनप्रोचुर्दुर्ज्ञेयमितिचापरे ३८ मूकीभूतास्तथा
ऽन्येतुकियंतस्तुपलायिताः ॥ हाहाकारोमहानासीत्त्रैलोक्येविस्मयावहः ३९ वेदवेदांतघोषैश्चगीतापाठैर्विबोधितम् ॥ भक्तिज्ञानविरागाणांनोदतिष्ठत्त्रिकंयदा
४० उपायोनापरोऽस्तीतिकर्णेकर्णेऽजपञ्जनाः ॥ योगिनानारदेनापिस्वयंनज्ञायतेतुयत् ४१ तत्कथंशक्यतेवक्तुमितरैरिहमानुषैः ॥ एवंऋषिगणैःपृष्टंनिर्णीयोक्तंदु

रासदम् ४२ ततश्चिंतातुरःसोऽथबदरीवनमागतः ॥ तपश्चरामिचात्रेतितदर्थंकृतनिश्चयः ४३ तावद्ददर्शपुरतःसनकादीन्मुनीश्वरान् ॥ कोटिसूर्यसमाभा
सानुवाचमुनिसत्तमः ४४ ॥ नारदउवाच ॥ इदानींभूरिभाग्येनभवद्भिःसंगमःस्थितः ॥ कुमारावदतांशीघ्रंकृपांकृत्वाममोपरि ४५ भवंतोयोगिनःसर्वेबु
द्धिमंतोबहुश्रुताः ॥ पंचहायनसंयुक्ताःपूर्वेषामपिपूर्वजाः ४६ सदावैकुंठनिलयाहरिकीर्तनतत्पराः ॥ लीलामृतरसोन्मत्ताःकथामात्रैकजीविनः ४७ हरिः
शरणमेवंहिनित्यंयेषांमुखेवचः ॥ अतःकालसमादिष्टाजरायुष्मान्नबाधते ४८ येषांभ्रूभंगमात्रेणद्वारपालौहरेःपुरा ॥ भूमौनिपातितौसद्योयत्कृपातःपरंग
तौ ४९ अहोभाग्यस्ययोगेनदर्शनंभवतामिह ॥ अनुग्रहस्तुकर्तव्योमयिदीनेदयापरैः ५० अशरीरगिरोक्तंयत्तत्किंसाधनमुच्यताम् ॥ अनुष्ठेयंकथंतावत्
प्रब्रुवंतुसविस्तरम् ५१ भक्तिज्ञानविरागाणांसुखमुत्पद्यतेकथम् ॥ स्थापनंसर्ववर्णेषुप्रेमपूर्वंप्रयत्नतः ५२ ॥ कुमाराऊचुः ॥ माचिंतांकुरुदेवर्षेहर्षंचित्तेसमावह ॥
उपायःसुखसाध्योऽत्रवर्ततेपूर्वएवहि ५३ अहोनारदधन्योऽसिविरक्तानांशिरोमणिः ॥ सदाश्रीकृष्णदासानामग्रणीर्योगभास्करः ५४ त्वयिचित्रंनमंतव्यंभ
क्त्यर्थमनुवर्तिनि ॥ घटतेकृष्णदासस्यभक्तेःस्थापनतासदा ५५ ऋषिभिर्बहवोलोकेपंथानःप्रकटीकृताः ॥ श्रमसाध्याश्चतेसर्वेप्रायःस्वर्गफलप्रदाः ५६ वैकुं
ठसाधकःपंथासतुगोप्योहिवर्तते ॥ तस्योपदेष्टापुरुषःप्रायोभाग्येनलभ्यते ५७ सत्कर्मतवनिर्दिष्टंव्योमवाचातुयत्पुरा ॥ तदुच्यतेशृणुष्वाद्यस्थिरचित्तः
प्रसन्नधीः ५८ द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञायोगयज्ञास्तथाऽपरे ॥ स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्चतेतुकर्मविसूचिकाः ५९ सत्कर्मसूचकोनूनंज्ञानयज्ञःस्मृतोबुधैः ॥ श्रीमद्भा
गवतालापःसतुगीतःशुकादिभिः ६० भक्तिज्ञानविरागाणांतद्घोषेणबलंमहत् ॥ व्रजिष्यतिद्वयोःकष्टंसुखंभक्तेर्भविष्यति ६१ प्रलयंहिगमिष्यंतिश्रीमद्भाग
वतध्वनेः ॥ कलिदोषाइमेसर्वेसिंहशब्दाद्वृकाइव ६२ ज्ञानवैराग्यसंयुक्ताभक्तिःप्रेमरसावहा ॥ प्रतिगेहंप्रतिजनंततःक्रीडांकरिष्यति ६३ ॥ नारदउवाच ॥
वेदवेदांतघोषैश्चगीतापाठैःप्रबोधितम् ॥ भक्तिज्ञानविरागाणांनोदतिष्ठत्त्रिकंयदा ६४ श्रीमद्भागवतालापात्तत्कथंबोधमेष्यति ॥ तत्कथासुतुवेदार्थःश्लोकेश्लो
केपदेपदे ६५ छिंदंतुसंशयंह्येनंभवंतोऽमोघदर्शनाः ॥ विलंबोनात्रकर्तव्यःशरणागतवत्सलाः ६६ ॥ कुमाराऊचुः ॥ वेदोपनिषदांसाराज्जाताभागवतीकथा ॥
अत्युत्तमाततोभातिपृथग्भूताफलोन्नतिः ६७ आमूलाग्रंरसास्तिष्ठान्नास्तेनस्वादतेयथा ॥ संभूयसपृथग्भूतःफलेविश्वमनोहरः ६८ यथादुग्धेस्थितंसर्पिर्न
स्वादायोपकल्पते ॥ पृथग्भूतंहितद्दिव्यंदेवानांरसवर्धनम् ६९ इक्षूणामपिमध्यांतंशर्कराव्याप्यतिष्ठति ॥ पृथग्भूताचसामिष्टातथाभागवतीकथा ७०इदंभाग
वतंनामपुराणंब्रह्मसंमितम् ॥ भक्तिज्ञानविरागाणांस्थापनायप्रकाशितम् ७१ वेदांतवेदसुस्नातेगीतायाअपिकर्तरि ॥ परितापवतिव्यासेमुह्यत्यज्ञानसागरे ७२
तदात्वयापुराप्रोक्तंचतुःश्लोकसमन्वितम् ॥ तदीयश्रवणात्सद्योनिर्बाधोबादरायणः ७३ तत्रतेविस्मयःकेनयतःप्रश्नकरोभवान् ॥ श्रीमद्भागवतश्राविशोकदुःख

विनाशनम् ७४ ॥ नारदउवाच ॥ यद्दर्शनंचविनिहंत्यशुभानिसद्यःश्रेयस्तनोतिभवदुःखदवार्दितानाम् ॥ निःशेषशेषमुखगीतकथैकपानाःप्रेमप्रकाशकृतये
शरणंगतोऽस्मि ७५ भाग्योदयेनबहुजन्मसमार्जितेनसत्संगमंचलभतेपुरुषोयदावै ॥ अज्ञानहेतुकृतमोहमदांधकारनाशंविधायहितदोदयतेविवेकः ७६
॥ इतिश्रीपद्मपुराणेउत्तरखंडेश्रीभागवतमहात्म्येकुमारनारदसंवादोनामद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥
॥नारदउवाच ॥ ॥ ज्ञानयज्ञंकरिष्यामिशुकशास्त्रकथोज्ज्वलम् ॥ भक्तिज्ञानविरागाणांस्थापनार्थंप्रयत्नतः १ यत्रकार्योमहायज्ञःस्थलंतद्वाच्यतामिह ॥
महिमाशुकशास्त्रस्यवक्तव्योवेदपारगैः २ कियद्भिर्दिवसैःश्राव्याश्रीमद्भागवतीकथा ॥ कोविधिस्तत्रकर्तव्योममेदंवदतामितः ३ ॥ कुमाराऊचुः ॥ शृणु
नारदवक्ष्यामोविनम्रायविवेकिने ॥ गंगाद्वारसमीपेतुतटमानंदनामकम् ४ नानाऋषिगणैर्जुष्टंदेवसिद्धनिषेवितम् ॥ नानातरुलताकीर्णंनवकोमलवालुकम् ५
रम्यमेकांतदेशस्थंहैमपद्मसुशोभितम् ॥ यत्समीपस्थजीवानांवैरंचेतासेनस्थितम् ६ ज्ञानयज्ञस्त्वयातत्रकर्तव्योह्यप्रयत्नतः ॥ अपूर्वारसरूपाचकथातत्रभ
विष्यति ७ पुरस्थंनिर्बलंचैवजराजीर्णकलेवरम् ॥ तद्द्वयंचपुरस्कृत्यभक्तिस्तत्रगमिष्यति ८ यत्रभागवतीवार्त्तातत्रभक्त्यादिकंव्रजेत् ॥ कथाशब्दंसमाक
र्ण्यतत्त्रिकंकरुणायते ९ ॥ सूतउवाच ॥ एवमुक्त्वाकुमारास्तेनारदेनसमंततः ॥ गंगातटंसमाजग्मुःकथापानायसत्वराः १० यदायातास्तटंतेतुतदाको
लाहलोऽप्यभूत् ॥ भूर्लोकेदेवलोकेचब्रह्मलोकेतथैवच ११ श्रीभागवतपीयूषपानायरसलंपटाः ॥ धावंतोप्याऽऽययुःसर्वेप्रथमंयेचवैष्णवाः १२ भृगुर्वसिष्ठ
श्च्यवनश्चगौतमोमेधातिथिर्देवलदेवरातौ ॥ रामस्तथागाधिसुतश्चशाकलोमृकंडपुत्राऽत्रिजपिप्पलादाः १३ योगेश्वराव्यासपराशरौचछायाशुकोजाजलि
जह्नुमुख्याः॥सर्वेऽप्यमीमुनिगणाःसहपुत्रशिष्याःस्वस्त्रीभिराययुरतिप्रणयेनयुक्ताः१४ वेदांतानिचवेदाश्चमंत्रास्तंत्राःसमूर्तयः ॥ दशसप्तपुराणानिषट्शास्त्रा
णितथाययुः१५गंगाद्याःसरितस्तत्रपुष्करादिसरांसिच ॥ क्षेत्राणिचदिशःसर्वादंडकादिवनानिच १६ नगादयोययुस्तत्रदेवगंधर्वकिन्नराः ॥ गुरुत्वात्तत्रनाया
तान्भृगुःसंबोध्यचानयत् १७ दीक्षितानारदेनाथदत्तमासनमुत्तमम् ॥ कुमारावंदिताःसर्वेनिषेदुःकृष्णतत्पराः १८ वैष्णवाश्चविरक्ताश्चन्यासिनोब्रह्मचारिणः॥
मुख्यभागेस्थितास्तेचतदग्रेनारदःस्थितः १९ एकभागेऋषिगणास्तदन्यत्रदिवौकसः॥ वेदोपनिषदोऽन्यत्रतीर्थान्यत्रास्त्रियोऽन्यतः २० जयशब्दोनमःशब्दः
शंखशब्दस्तथैवच ॥ चूर्णलाजाप्रसूनानांनिक्षेपःसुमहानभूत् २१ विमानानिसमारुह्यकियंतोदेवनायकाः ॥ कल्पवृक्षप्रसूनानिसर्वांस्तत्रसमाकिरन् २२
॥ सूतउवाच ॥एवंतेष्वेकचित्तेषुश्रीमद्भागवतस्यच ॥ माहात्म्यमूचिरेस्पष्टंनारदायमहात्मने २३ ॥ कुमाराऊचुः ॥ अथतेसंप्रवक्ष्यामोमहिमाशुकशास्त्र
जः ॥ यस्यश्रवणमात्रेणमुक्तिःकरतलेस्थिता २४ सदासेव्यासदासेव्याश्रीमद्भागवतीकथा ॥ यस्याःश्रवणमात्रेणहरिश्चित्तंसमाश्रयेत् २५ ग्रंथोऽष्टादशसाह

स्रोद्वादशस्कंधसंमितः ॥ परीक्षिच्छुकसंवादःशृणुभागवतंचतत् २६ तावत्संसारचक्रेऽस्मिन्भ्रमतेऽज्ञानतःपुपान् ॥ यावत्कर्णगतानास्तिशुकशास्त्रकथाक्षण
म् २७ किंश्रुतैर्बहुभिःशास्त्रैःपुराणैश्चभ्रमावहैः ॥ एकंभागवतंशास्त्रंमुक्तिदानेनगर्जति २८ कथाभागवतस्यापिनित्यंभवतियद्गृहे ॥ तद्गृहंतीर्थरूपंहिवसतांपा
पनाशनम् २९ अश्वमेधसहस्राणिवाजपेयशतानिच ॥ शुकशास्त्रकथायाश्चकलांनार्हंतिषोडशीम् ३० तावत्पापानिदेहेऽस्मिन्निवसंतितपोधनाः ॥ यावन्न
श्रूयतेसम्यक्श्रीमद्भागवतंनरैः ३१ नगंगानगयाकाशीपुष्करंनप्रयागकम् ॥ शुकशास्त्रकथायाश्चफलेनसमतांनयेत् ३२ श्लोकार्द्धंश्लोकपादंवानित्यंभागवतो
द्भवम् ॥ पठस्वस्वमुखेनैवयदीच्छसिपरांगतिम् ३३ वेदादिर्वेदमाताचपौरुषंसूक्तमेवच ॥ त्रयीभागवतंचैवद्वादशाक्षरएवच ३४ द्वादशात्माप्रयागश्चकालःसं
वत्सरात्मकः ॥ ब्राह्मणाश्चाग्निहोत्रंचसुरभिर्द्वादशीतथा ३५ तुलसीचवसंतश्चपुरुषोत्तमएवच ॥ एतेषांतत्त्वतःप्राज्ञैर्नपृथग्भावइष्यते ३६ यश्चभागवतंशास्त्रं
वाचयेदर्थतोऽनिशम् ॥ जन्मकोटिकृतंपापंनश्यतेनात्रसंशयः ३७ लोकार्द्धंश्लोकपादंवापठेद्भागवतंचयः ॥ नित्यंपुण्यमवाप्नोतिराजसूयाश्वमेधयोः ३८ उ
क्तंभागवतंनित्यंकृतंचहरिचिंतनम् ॥ तुलसीपोषणंचैवधेनूनांसेवनंसमम् ३९ अंतकालेतुयेनैवश्रूयतेशुकशास्त्रवाक् ॥ प्रीत्यातस्यैववैकुंठंगोविंदोऽपिप्रयच्छ
ति ४० हेमसिंहयुतंचैतद्वैष्णवायददातिच ॥ कृष्णेनसहसायुज्यंसपुमाँल्लभतेध्रुवम् ४१ आजन्ममात्रमपियेनशठेनकिंचिच्चित्तंविधायशुकशास्त्रकथानपीता
चांडालवच्चखरवद्बततेननीतंमिथ्यास्वजन्मजननीजनिदुःखभाजा ४२ जीवच्छवोनिगदितःसतुपापकर्मायेनश्रुतंशुककथावचनंनकिंचित् ॥ धिक्तंनरंपशु
समंभुविभाररूपमेवंवदंतिदिविदेवसरोजमुख्याः ४३ दुर्लभैवकथालोकेश्रीमद्भागवतोद्भवा ॥ कोटिजन्मसमुत्थेनपुण्येनैवतुलभ्यते ४४ तेनयोगनिधेधीम
ञ्श्रोतव्यासाप्रयत्नतः ॥ दिनानांनियमोनास्तिसर्वदाश्रवणंमतम् ४५ सत्येनब्रह्मचर्येणसर्वदाश्रवणंमतम् ॥ अशक्यत्वात्कलौबोध्योविशेषोऽत्रशुकाज्ञया ४६
मनोवृत्तिजयश्चैवनियमाचरणंतथा ॥ दीक्षांकर्तुमशक्यत्वात्सप्ताहश्रवणंमतम् ४७ श्रद्धातःश्रवणेनित्यंमाघेतावद्धियत्फलम् ॥ तत्फलंशुकदेवेनसप्ताहश्रवणेकृत
म् ४८ मनसश्चाऽजयाद्रोगात्पुंसांचैवायुषःक्षयात् ॥ कलेर्दोषबहुत्वाच्चसप्ताहश्रवणंमतम् ४९ यत्फलंनास्तितपसानयोगेनसमाधिना ॥ अनायासेनतत्सर्वं
सप्ताहश्रवणेलभेत् ५० यज्ञाद्गर्जतिसप्ताहःसप्ताहोगर्जतिव्रतात् ॥ तपसोगर्जतिप्रोच्चैस्तीर्थान्नित्यंहिगर्जति ५१ योगाद्गर्जतिसप्ताहोध्यानाज्ज्ञानाच्चगर्जति ॥
किंब्रूमोगर्जनंतस्यरेरेगर्जतिगर्जति ५२ । शौनकउवाच ॥ साश्चर्यमेतत्कथितंकथानकंज्ञानादिधर्मान्विगणय्यसांप्रतम् ॥ निःश्रेयसेभागवतंपुराणंजातंकु
तोयोगविदादिसूचकम् ५३ ॥ सूतउवाच ॥ यदाकृष्णोधरांत्यक्त्वास्वपदंगंतुमुद्यतः ॥ एकादशंपरिश्रुत्वाप्युद्धवोवाक्यमब्रवीत् ५४ ॥उद्धवउवाच ॥ त्वंतुया
स्यसिगोविंदभक्तकार्यंविधायच ॥ मच्चित्तेमहतीचिंतातांश्रुत्वासुखमावह ५५ आगतोऽयंकलिर्घोरोभविष्यंतिपुनःखलाः ॥ तत्संगेनैवसंतोऽपिगमिष्यंत्यु

ग्रतांयदा ९६ तदाभारवतीभूमिर्गोरूपेयंक्माश्रयेत् ॥ अन्योनदृश्यतेत्रातात्वत्तःकमललोचन ९७ अतःसत्सुदयांकृत्वाभक्तवत्सलमाव्रज ॥ भक्तार्थंसगुणो
जातोनिराकारोऽपेचिन्मयः ९८ त्वद्वियोगेनतेभक्ताःकथंस्थास्यंतिभूतले ॥ निर्गुणोपासनेकष्टमतःकिंचिद्विचारय ९९ इत्युद्धववचःश्रुत्वाप्रभासेऽचिंतय
द्धरिः ॥ भक्तावलंबनार्थायकिंविधेयंमयेतिच ६० स्वकीयंयद्भवेत्तेजस्तच्चभागवतेऽदधात् ॥ तिरोधायप्रविष्टोऽयंश्रीमद्भागवतार्णवम् ६१ तेनेयंवाङ्मयी
मूर्तिःप्रत्यक्षावर्ततेहरेः ॥ सेवनाच्छ्रवणात्पाठाद्दर्शनात्पापनाशिनी ६२ सप्ताहश्रवणंतेनसर्वेभ्योऽप्यधिकंकृतम् ॥ साधनानितिरस्कृत्यकलौधर्मोयमीरितः
६३ दुःखदारिद्र्यदौर्भाग्यपापप्रक्षालनायच ॥ कामक्रोधजयार्थंहिकलौधर्मोयमीरितः ६४ अन्यथावैष्णवीमायादेवैरपिसुदुस्त्यजा ॥ कथंत्याज्याभवेत्पुंभिः
सप्ताहोऽतःप्रकीर्तितः ६९ ॥ सूतउवाच ॥ एवंनगाहश्रवणोरुधर्मेप्रकाश्यमानेऋषिभिःसभायाम् ॥ आश्चर्यमेकंसमभूत्तदानींतदुच्यतेसंशृणुशौनकत्वम् ६६
भक्तिःसुतौतौतरुणौगृहीत्वाप्रेमैकरूपासहसाऽविरासीत् ॥ श्रीकृष्णगोविंदहरेमुरारेनाथेतिनामानिमुहुर्वदंती ६७ तांचागतांभागवतार्थभूषांसुचारुवेषांददृ
शुःसदस्याः ॥ कथंप्रविष्टाकथमागतेयंमध्यंमुनीनामितितर्कयंतः ६८ ऊचुःकुमारावचनंतदानींकथार्थतोनिष्पतिताऽधुनेयम् ॥ एवंगिरःसाससुतानिशम्यस
नत्कुमारंनिजगादनम्रा ६९ ॥ भक्तिरुवाच ॥ भवद्भिरद्यैवकृतास्मिपुष्टाकलिप्रनष्टाऽपिकथारसेन ॥ क्वाहंतुतिष्ठाम्यधुनाब्रुवंतुब्राह्माइदंतांगिरमूचिरेते ७०
भक्तेषुगोविंदसुरूपधर्त्रीप्रेमैककर्त्रीभवरोगहंत्री ॥ सात्वंचतिष्ठस्वसुधैर्यसंश्रयानिरंतरंवैष्णवमानसानि ७१ ततोऽपिदोषाःकलिजाइमेत्वांद्रष्टुंनशक्ताःप्रभवो
ऽपिलोके ॥ एवंतदाज्ञाऽवसरेऽपिभक्तिस्तदानिषण्णाहरिदासचित्ते ७२ सकलभुवनमध्येनिर्धनास्तेऽपिधन्यानिवसतिहृदियेषांश्रीहरेर्भक्तिरेका ॥ हरिर
पिनिजलोकंसर्वथाऽतोविहायप्रविशतिहृदितेषांभक्तिसूत्रोपनद्धः ७३ ब्रूमोऽद्यतोकिमाधिकंमाहिमानमेवंब्रह्मात्मकस्यभुविभागवताभिधस्य ॥ यत्संश्रयान्नि
गदितेलभतेसुवक्ताश्रोतापिकृष्णसमतामलमन्यधर्मैः ७४ ॥ इतिश्रीपद्मपुराणेउत्तरखंडेश्रीभागवतमाहात्म्येभक्तिकष्टनिवर्तनंनामतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥
सूतउवाच ॥ ॥ अथवैष्णवचित्तेषुदृष्ट्वाभक्तिमलौकिकीम् ॥ निजलोकंपरित्यज्यभगवान्भक्तवत्सलः १ वनमालीघनश्यामःपीतवासामनोहरः ॥ कांचीक
लापरुचिरोल्लसन्मुकुटकुंडलः २ त्रिभंगललितश्चारुकौस्तुभेनविराजितः ॥ कोटिमन्मथलावण्योहरिचंदनचर्चितः ३ परमानंदचिन्मूर्तिर्मधुरोमुरलीधरः ॥
आविवेशस्वभक्तानांहृदयान्यमलानिच ४ वैकुंठवासिनोयेचवैष्णवाउद्धवादयः ॥ तत्कथाश्रवणार्थंतेगूढरूपेणसंस्थिताः ९ तदाजयजयारावोरसपुष्टिरलौकि
की ॥ चूर्णप्रसूनवृष्टिश्चमुहुःशंखरवोऽप्यभूत् ६ तत्सभासंस्थितानांचदेहगेहात्मविस्मृतिः ॥ दृष्ट्वाचतन्मयावस्थांनारदोवाक्यमब्रवीत् ७ अलौकिकोऽयंमहि
मामुनीश्वराःसप्ताहजन्योऽद्यविलोकितोमया ॥ मूढाःशठायेपशुपाक्षिणोऽत्रसर्वेपिनिष्पापतमाभवंति ८ अतोनृलोकेननुनास्तिकिंचिच्चित्तस्यशोधायकलौप

वित्रम् ॥ अघौघविध्वंसकरंतथैवकथासमानंभुविनास्तिचान्यत् ९ केकेविशुध्यंतिवदंतुमह्यंसप्ताहयज्ञेनकथामयेन ॥ कृपालुभिर्लोकहितंविचार्यप्रकाशितः
कोपिनवीनमार्गः १० ॥ कुमाराऊचुः ॥ येमानवापापकृतस्तुसर्वदासदादुराचाररताविमार्गगाः ॥ क्रोधाग्निदग्धाकुटिलाश्चकामिनःसप्ताहयज्ञेनकलौ
पुनंतिते ११ सत्येनहीनाःपितृमातृदूषकास्तृष्णाकुलाश्चाश्रमधर्मवर्जिताः ॥ येदांभिकामत्सरिणोऽपिहिंसकाःसप्ताहयज्ञेनकलौपुनंतिते १२ पंचोग्रपापा
च्छलछद्मकारिणःक्रूराःपिशाचाइवनिर्दयाश्चये ॥ ब्रह्मस्वपुष्टाव्यभिचारकारिणःसप्ताहयज्ञेनकलौपुनंतिते १३ कायेनवाचामनसापिपातकंनित्यंप्रकुर्वंतिश
ठाहठेनये ॥ परस्वपुष्टामलिनादुराशयाःसप्ताहयज्ञेनकलौपुनंतिते १४ अत्रतेकीर्तयिष्यामइतिहासंपुरातनम् ॥ यस्यश्रवणमात्रेणपापहानिःप्रजायते १५
तुंगभद्रातटेपूर्वमभूत्पत्तनमुत्तमम् ॥ यत्रवर्णाःस्वधर्मेणसत्यसत्कर्मतत्पराः १६ आत्मदेवःपुरेतस्मिन्सर्ववेदविशारदः ॥ श्रौतस्मार्त्तेषुनिष्णातोद्वितीयइवभा
स्करः १७ भिक्षुकोवित्तवांल्लोकेतत्प्रियाधुंधुलीस्मृता ॥ स्ववाक्यस्थापिकानित्यंसुंदरीसुकुलोद्भवा १८ लोकवार्त्तारताक्रूराप्रायशोबहुजाल्पिका ॥ शूराच
गृहकृत्येषुकृपणाकलहप्रिया १९ एवंनिवसतोःप्रेम्णादंपत्योरममाणयोः ॥ अर्थाःकामास्तयोरासन्नसुखायगृहादिकम् २० पश्चाद्धर्माःसमारब्धास्ताभ्यां
संतानहेतवे ॥ गोभूहिरण्यवासांसिदीनेभ्योयच्छतःसदा २१ धनार्धंधर्ममात्रेणताभ्यांनीतंतथाऽपिच ॥ नपुत्रोनापिवापुत्रीततश्चिंतातुरोभृशम् २२ एकदा
सद्विजोदुःखाद्गृहंत्यक्त्वावनंगतः ॥ मध्याह्नेतृषितोजातस्तडागंसमुपेयिवान् २३ पीत्वाजलंविषण्णस्तुप्रजादुःखेनकर्शितः ॥ मुहूर्त्तादपितत्रैवसंन्यासीकश्चि
दागतः २४ दृष्ट्वापीतजलंतंतुविप्रोयातस्तदंतिकम् ॥ नत्वाचपादयोस्तस्यनिःश्वसन्संस्थितःपुरः २५ ॥ यातिरुवाच ॥ कथंरोदिषिविप्रत्वंकातेचिंताबलीय
सी ॥ वदत्वंसत्वरंमह्यंस्वस्यदुःखस्यकारणम् २६ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ किंब्रवीमिऋषेदुःखंपूर्वपापेनसंचितम् ॥ मदीयाःपूर्वजास्तोयंकवोष्णमुपभुंजते २७
मद्दत्तंनैवगृह्णंतिप्रीत्यादेवाद्विजातयः ॥ प्रजादुःखेनशून्योऽहंप्राणांस्त्यक्तुमिहागतः २८ धिग्जीवितंप्रजाहीनंधिग्गृहंचप्रजांविना ॥ धिग्धनंचानपत्यस्य
धिक्कुलंसंततिंविना २९ पाल्यतेयामयाधेनुःसावंध्यासर्वथाभवेत् ॥ योमयारोपितोवृक्षःसोऽपिवंध्यत्वमाश्रयेत् ३० यत्फलंमद्गृहायातंशीघ्रंतच्चविशुष्य
ति ॥ निर्भाग्यस्यानपत्यस्यकिमतोजीवितेनमे ३१ इत्युक्त्वासरुरोदोच्चैस्तत्पार्श्वेदुःखपीडितः ॥ तदातस्ययतेश्चित्तेकरुणाऽभूद्गरीयसी ३२ तद्भालाक्षरमा
लांचवाचयामासयोगवान् ॥ सर्वंज्ञात्वायतिःपश्चाद्विप्रमूचेसविस्तरम् ३३ ॥ यातेरुवाच ॥ मुंचाज्ञानंप्रजारूपंबलिष्ठाकर्मणोगतिः ॥ विवेकंतुसमासाद्य
त्यजसंसारवासनाम् ३४ शृणुविप्रमयातेद्यप्रारब्धंतुविलोकितम् ॥ सप्तजन्मावधितवपुत्रोनैवचनैवच ३५ संततेःसगरोदुःखमवापांगःपुरातथा ॥ रेमुंचा
द्यकुटुंबाशांसंन्यासेसर्वथासुखम् ३६ ब्राह्मणउवाच ॥ विवेकेनभवेत्किंमेपुत्रंदेहिबलादपि ॥ नोचेत्त्यजाम्यहंप्राणांस्त्वदग्रेशोकमूर्च्छितः ३७ पुत्रादिसु

खहीनोऽयंसंन्यासःशुष्कएवहि ॥ गृहस्थःसरसोलोकेपुत्रपौत्रसमन्वितः ३८ इतिविप्राग्रहंदृष्ट्वाप्राब्रवीत्सतपोधनः ॥ चित्रकेतुर्गतःकष्टंविधिलेखाविमार्जनात्
३९ नयास्यसिसुखंपुत्राद्यथादैवहतोद्यमः ॥ अतोहठेनयुक्तोऽसिह्यर्थिनंकिंवदाम्यहम् ४० तस्याग्रहंसामालोक्यफलमेकंसदत्तवान् ॥ इदंभक्षयपत्न्यात्वंततः
पुत्रोभविष्यति ४१ सत्यंशौचंदयादानमेकभक्तंतुभोजनम् ॥ वर्षावधिस्त्रियाकार्यंतेनपुत्रोतिनिर्मलः ४२ एवमुक्त्वाययौयोगीविप्रस्तुगृहमागतः ॥ पत्न्याःपा
णौफलंदत्त्वास्वयंयातस्तुकुत्रचित् ४३ तरुणीकुटिलातस्यसख्यग्रेचरुरोदह ॥ अहोचिंताममोत्पन्नाफलंचाहंनभक्षये ४४ फलभक्ष्येणगर्भःस्याद्गर्भे
णोदरवृद्धिता ॥ स्वल्पभक्ष्यंततोऽशक्तिर्गृहकार्यंकथंभवेत् ४५ दैवाद्धाटींव्रजेद्ग्रामेपलायेद्गर्भिणीकथम् ॥ शुकवन्निवसेद्गर्भस्तंकुक्षेःकथमुत्सृजेत् ४६ तिर्यक्
चेदागतोगर्भस्तदामेमरणंभवेत् ॥ प्रसूतौदारुणंदुःखंसुकुमारीकथंसहे ४७ मंदायांमयिसर्वस्वंननांदासंहरेत्तदा ॥ सत्यंशौचादिनियमोदुराराध्यःसदृश्यते ४८
लालनेपालनेदुःखंप्रसूतायाश्चवर्त्तते ॥ वंध्यावाविधवानारीसुखिनीचेतिमेमतिः ४९ एवंकुतर्कयोगेनतत्फलंनैवभक्षितम् ॥ पत्यापृष्टंफलंभुक्तंभुक्तंचेतितये
रितम् ५० एकदाभागिनीतस्यास्तद्गृहंस्वेच्छयाऽऽगता ॥ तदग्रेकथितंसर्वंचिंतेयंमहतीहिमे ५१ दुर्बलातेनदुःखेनह्यनुजेकरवाणिकिम् ॥ साऽब्रवीन्ममग
र्भोऽस्तितंदास्यामिप्रसूतितः ५२ तावत्कालंसगर्भेवगुप्तातिष्ठगृहेसुखम् ॥ वित्तंत्वंमत्पतेर्यच्छसतेदास्यातिबालकम् ५३ षाण्मासिकोमृतोबालइतिलोका
वदिष्याति ॥ तंबालंपोषयिष्यामिनित्यमागत्यतेगृहे ५४ फलमर्पयधेन्वैत्वंपरीक्षार्थंतुसांप्रतम् ॥ तत्तदाचरितंसर्वंतथैवस्त्रीस्वभावतः ५५ अथकाले
नसानारीप्रसूताबालकंतदा ॥ आनीयजनकोबालंरहस्येधुंधुलींददौ ५६ तयाचकथितंभर्त्रेप्रसूतःसुखमर्भकः ॥ लोकस्यसुखमुत्पन्नमात्मदेवप्रजोदयात्
५७ ददौदानंद्विजातिभ्योजातकर्मविधायच ॥ गीतवादित्रघोषोऽभूत्तद्द्वारेमंगलंबहु ५८ भर्तुरग्रेऽब्रवीद्वाक्यंस्तन्यंनास्तिकुचेमम ॥ अन्यस्तन्येननिर्दुग्धाक
थंपुष्णामिबालकम् ५९ मत्स्वसायाःप्रसूतायामृतोबालस्तुवर्त्तते ॥ तामाकार्यगृहेरक्षसातेऽर्भंपोषयिष्यति ६० पतिनातत्कृतंसर्वंपुत्ररक्षणहेतवे ॥ पुत्रस्य
धुंधुकारीतिनाममात्राप्रतिष्ठितम् ६१ त्रिमासेनिर्गतेचाथसाधेनुःसुषुवेर्भकम् ॥ सर्वांगसुंदरंदिव्यंनिर्मलंकनकप्रभम् ६२ दृष्ट्वाप्रसन्नोविप्रस्तुसंस्कारान्स्वय
मादधे ॥ मत्वाश्चर्यंजनाःसर्वेदिदृक्षार्थंसमागताः ६३ भाग्योदयोऽधुनाजातआत्मदेवस्यपश्यत ॥ धेन्वाबालःप्रसूतस्तुदेवरूपीतिकौतुकम् ६४नज्ञातंतद्रहस्यं
तुकेनापिविधियोगतः ॥ गोकर्णंचसुतंदृष्ट्वागोकर्णंनामचाकरोत् ६५ कियत्कालेनतौजातौतरुणौतनयावुभौ ॥ गोकर्णःपंडितोज्ञानीधुंधुकारीमहाखलः ३६
स्नानशौचक्रियाहीनोदुर्भक्षीक्रोधसंयुतः ॥ दुष्परिग्रहकर्त्ताचशवहस्तेनभोजनः ६७ चोरःसर्वजनद्वेषीपरवेश्मप्रदीपकः ॥ लालनायार्भकान्धृत्वासद्यःकूपेन्यपा
तयत् ६८ हिंसकःशस्त्रधारीचदीनांधानांप्रपीडकः ॥ चांडालाभिरतोनित्यंपाशहस्तश्वसंगतः ६९ तेनवेश्याकुसंगेनपित्र्यंवित्तंतुनाशितम् ॥ एक

दापेतरौताडचपात्राणिस्वयमाहरत् ७० तत्पिताकृपणःप्रोच्चैर्धनहीनोरुरोदह ॥ वंध्यत्वंतुसमीचीनंकुपुत्रोदुःखदायकः ७१ क्वतिष्ठामिक्वगच्छामिकोमे दुःखंव्यपोहयेत् ॥ प्राणांस्त्यजामिदुःखेनहाकष्टंममसंस्थितम् ७२ तदानींतुसमागत्यगोकर्णोज्ञानसंयुतः ॥ बोधयामासजनकंवैराग्यंपरिदर्शयन् ७३ असारःखलुसंसारोदुःखरूपीविमोहकः ॥ सुतःकस्यधनंकस्यस्नेहवाञ्ज्वलतेऽनिशम् ७४ नचेंद्रस्यसुखंकिंचिन्नसुखंचक्रवर्तिनः ॥ सुखमस्तिविरक्तस्यमुनेरेकांतजीविनः ७५ मुंचाज्ञानंप्रजारूपंमोहतोनरकेगतिः ॥ निपतिष्यतिदेहोयंऽसर्वंत्यक्त्वावनव्रज ७६ तद्वाक्यंतुसमाकर्ण्यगंतुकामःपिताऽब्रवीत् ॥ किंकर्त्तव्यंवनेताततत्त्वंवदसविस्तरम् ७७ अंधकूपेस्नेहपाशैर्बद्धःपंगुरहंशठः ॥ कर्मणापतितोनूनंमामुद्धरदयानिधे ७८ ॥ गोकर्णउवाच ॥ देहेऽस्थिमांसरुधिरेऽभिमतिंत्यजत्वंजायासुतादिषुसदाममतांविमुंच ॥ पश्याऽनिशंजगदिदंक्षणभंगनिष्ठंवैराग्यरागरसिकोभवभक्तिनिष्ठः ७९ धर्मंभजस्वसततंत्यजलोकधर्मान्सेवस्वसाधुपुरुषान्जहिकामतृष्णाम् ॥ अन्यस्यदोषगुणचिंतनमाशुमुक्त्वासेवाकथारसमहोनितरांपिबत्वम् ८० एवंसुतोक्तिवशतोऽपिगृहंविहाययातोवनंस्थिरमतिर्गतषष्टिवर्षः ॥ युक्तोहरेरनुदिनंपरिचर्ययाऽसौश्रीकृष्णमापनियतंदशमस्यपाठात् ८१ इतिश्रीपद्मपुराणेउत्तरखंडेश्रीभागवतमाहात्म्येविप्रमोक्षोनामचतुर्थोध्यायः॥४॥ सूतउवाच ॥ पितर्युपरतेतेनजननीताडिताभृशम् ॥ क्ववित्तंतिष्ठतेब्रूहिहनिष्येलत्तयानचेत् १ इतितद्वाक्यसंत्रासाज्जनन्यापुत्रदुःखतः ॥ कूपेपातःकृतोरात्रौतेनसानिधनंगता २ गोकर्णस्तीर्थयात्रार्थंनिर्गतोयोगसंस्थितः ॥ नदुःखंनसुखंतस्यनवैरीनापिबांधवः ३ धुंधुकारीगृहेऽतिष्ठत्पंचपण्यवधूवृतः ॥ अत्युग्रकर्मकर्त्ताचतत्पोषणविमूढधीः ४ एकदाकुलटास्तास्तुभूषणान्यभिलिप्सवः ॥ तदर्थंनिर्गतोगेहात्कामांधोमृत्युमस्मरन् ५ यतस्ततश्चसंहृत्यवित्तंवेश्मपुनर्गतः ॥ ताभ्योऽयच्छत्सवस्त्राणिभूषणानिकियंतिच ६ बहुवित्तचयंदृष्ट्वारात्रौनार्योऽविचारयन् ॥ चौर्यंकरोत्यसौनित्यमतोराजागृहीष्यति ७ वित्तंहृत्वापुनश्चैनंमारयिष्यतिनिश्चितम् ॥ अतोऽर्थगुप्तयेगूढमस्माभिःकिंनहन्यते ८ निहत्यैनंगृहीत्वाऽर्थंयास्यामोयत्रकुत्रचित् ॥ इतितानिश्चयंकृत्वासुप्तंसंबध्यरश्मिभिः ९ पाशंकंठेनिधायास्यतन्मृत्युमुपचक्रमुः ॥ त्वरितंनममारासौचिंतायुक्तास्तदाऽभवन् १० तप्तांगारसमूहांश्चतन्मुखेहिविचिक्षिपुः ॥ अग्निज्वालातिदुःखेनव्याकुलोनिधनंगतः ११ तंदेहंमुमुचुर्गर्तेप्रायःसाहसिकाःस्त्रियः ॥ नज्ञातंतद्रहस्यंतुकेनापीदंतथैवच १२ लोकैःपृष्टावदंतिस्मदूरंयातःप्रियोहिनः ॥ आगमिष्यतिवर्षेऽस्मिन्वित्तलोभविकर्षितः १३ स्त्रीणांनैवतुविश्वासंदुष्टानांकारयेद्बुधः ॥ विश्वासेयःस्थितोमूढःसदुःखैःपरिभूयते १४ सुधामयंवचोयासांकामिनांरसवर्धनम् ॥ हृदयंक्षुरधाराभंप्रियःकोनामयोषिताम् १५ संहृत्यवित्तंतायाताःकुलटाबहुभर्तृकाः ॥ धुंधुकारीबभूवाऽथमहान्प्रेतःकुकर्मतः १६ वात्यारूपधरोनित्यंधावन्दशदिशोऽतरम् ॥ शीतातपपरिक्लिष्टोनिराहारःपिपासितः १७ नलेभेशरणंकुत्रहादैवेतिमुहुर्वदन् ॥ कियत्कालेनगोकर्णोमृतंलोकादबुध्यत १८

अनाथंतंविदित्वैवगयाश्राद्धमचीकरत् ॥ यस्मिंस्तीर्थेतुसंयातितत्रश्राद्धंप्रवर्तयन् १९ एवंभ्रमन्सगोकर्णःस्वपुरंसमुपेयिवान् ॥ रात्रौगृहांगणेस्वप्तुमागतोल
क्षितःपरैः २० तत्रसुप्तंसविज्ञायधुंधुकारिस्वबांधवम् ॥ निशीथेदर्शयामासमहारौद्रतरंवपुः २१ सकृन्मेषःसकृद्धस्तीसकृच्चमहिषोऽभवत् ॥ सकृदिंद्रःस
कृच्चाग्निःपुनश्चपुरुषोऽभवत् २२ वैपरीत्यमिदंदृष्ट्वागोकर्णोधैर्यसंयुतः ॥ अयंदुर्गतिकःकोऽपिनिश्चित्याथतमब्रवीत् २३ गोकर्णउवाच ॥ कस्त्वमुग्रतरोरात्रौ
कुतोयातोदशामिमाम् ॥ किंवाप्रेतःपिशाचोवाराक्षसोऽसीतिशंसनः २४ ॥ सूतउवाच ॥ एवंपृष्टस्तदातेनरुरोदोच्चैःपुनःपुनः ॥ अशक्तोवचनोच्चारेसंज्ञा
मात्रंचकारह २५ ततोंऽजलौजलंकृत्वागोकर्णस्तमुदीरयन् ॥ तत्सेकाद्धतपापोऽसौप्रवक्तुमुपचक्रमे २६ ॥ प्रेतउवाच ॥ अहंभ्रातात्वदीयोऽस्मिधुंधुकारीति
नामतः ॥ स्वकीयेनैवदोषेणब्रह्मत्वंनाशितंमया २७ कर्मणोनास्तिसंख्यामेमहाऽज्ञानेविवर्तिनः ॥ लोकानांहिंसकःसोऽहंस्त्रीभिर्दुःखेनमारितः २८ अतःप्रे
तत्वमापन्नोदुर्दशांचवहाम्यहम् ॥ वाताहारेणजीवामिदैवाधीनफलोदयात् २९ अहोबंधोकृपासिंधोभ्रातर्मामाशुमोचय ॥ गोकर्णोवचनंश्रुत्वातस्मैवाक्यम
थाऽब्रवीत् ३० ॥ गोकर्णउवाच॥ त्वदर्थंतुगयापिंडोमयादत्तोविधानतः ॥ तत्कथंनैवमुक्तोऽसिममाश्चर्यमिदंमहत् ३१ गयाश्राद्धान्नमुक्तिश्चेदुपायोनापरस्त्विह॥
किंविधेयंमयाप्रेततत्त्वंवदसविस्तरम् ३२ प्रेतउवाच ॥ गयाश्राद्धशतेनापिमुक्तिर्मेनभविष्यति ॥ उपायमपरंकिंचितद्विचारयसांप्रतम् ३३ इतितद्वाक्य
माकर्ण्यगोकर्णोविस्मयंगतः ॥ शतश्राद्धैर्नमुक्तिश्चेदसाध्यंमोचनंतव ३४ इदानींतुनिजस्थानमातिष्ठप्रेतनिर्भयः ॥ त्वन्मुक्तिसाधकंकिंचिदाचरिष्येविचार्यच
३५ धुंधुकारीनिजस्थानंतेनादिष्टस्ततोगतः ॥ गोकर्णश्चिंतयामासतांरात्रिंनतदध्यगात् ३६ प्रातस्तमागतंदृष्ट्वालोकाःप्रीत्यासमागताः ॥ तत्सर्वंकथितंते
नयज्जातंचयथानिशि ३७ विद्वांसोयोगनिष्ठाश्चज्ञानिनोब्रह्मवादिनः॥तन्मुक्तिंनैवपश्यंतिपश्यंतःशास्त्रसंचयान्३८ततःसर्वैःसूर्यवाक्यंतन्मुक्तौस्थापितंपरम् ॥
गोकर्णःस्तंभनंचक्रेसूर्यवेगस्यवैतदा ३९ तुभ्यंनमोजगत्साक्षिन्ब्रूहिमेमुक्तिहेतुकम् ४० तच्छ्रुत्वादूरतःसूर्यःस्फुटमप्यभ्यभाषत ॥ श्रीमद्भागवतान्मुक्तिःस
प्ताहंवाचनंकुरु ४१ इतिसूर्यवचःसर्वैर्धर्मरूपंतुविश्रुतम् ॥ सर्वेऽब्रुवन्प्रयत्नेनकर्त्तव्यंसुकरंत्विदम् ४२ गोकर्णोनिश्चयंकृत्वावाचनार्थंप्रवर्तितः ॥ तत्रसंश्रवणा
र्थायदेशग्रामाज्जनाययुः ४३पंग्वंधवृद्धमंदाश्चतेपिपापक्षयायवै॥ समाजस्तुमहान्जातोदेवविस्मयकारकः ४४यदैवासनमास्थायगोकर्णोऽकथयत्कथाम् ॥सप्रेतो
पितदायातःस्थानंपश्यन्नितस्ततः ४५ सप्तग्रंथियुतंतत्रापश्यत्कीचकमुच्छ्रितम् ॥ तन्मूलच्छिद्रमाविश्यश्रवणार्थंस्थितोह्यसौ४६ वातरूपीस्थितिंकर्तुमश
क्तोवंशमाविशत् ॥ वैष्णवंब्राह्मणंमुख्यंश्रोतारंपरिकल्प्यसः ४७ प्रथमस्कंधतःस्पष्टमाऽऽख्यानंधेनुजोऽकरोत् ॥ दिनांतेरक्षितागाथातदाचित्रंबभूवह ४८ वंशै
कग्रंथिभेदोऽभूत्सशब्दंपश्यतांसताम्॥ द्वितीयेऽह्नितथासायंद्वितियग्रंथिभेदनम् ४९ तृतीयेऽह्नितथासायंतृतीयग्रंथिभेदनम् ॥ एवंसप्तदिनैर्वंशसप्तग्रंथिविभेद

नम् ५० कृत्वापिद्वादशस्कंधश्रवणात्प्रेततांजहौ ॥ दिव्यरूपधरोजातस्तुलसीदाममंडितः ५१ पीतवासाघनःश्यामोमुकुटीकुंडलान्वितः ॥ ननामभ्रातरंसद्योगोकर्णमितिचाब्रवीत् ५२ त्वयाहंमोचितोबंधोकृपयाप्रेतकश्मलात् ॥ धन्याभागवतीवार्ताप्रेतपीडाविनाशिनी ५३ सप्ताहोऽपितथाधन्यःकृष्णलोकफलप्रदः ॥ कंपंतेसर्वपापानिसप्ताहश्रवणेस्थिते ५४ अस्माकंप्रलयंसद्यःकथाचेयंकरिष्यति ॥ आर्द्रंशुष्कंलघुस्थूलंवाङ्मनःकर्मभिःकृतम् ५५ श्रवणंविदहेत्पापंपावकःसमिधोयथा ॥ अस्मिन्वैभारतेवर्षेसूरिभिर्वेदसंसदि ५६ अकथाश्राविणांपुंसांनिष्फलंजन्मकीर्तितम् ॥ किंमोहतोरक्षितेनसुपुष्टेनबलीयसा ५७ अध्रुवेणशरीरेणशुकशास्त्रकथांविना ॥ अस्थिस्तंभंस्नायुबद्धंमांसशोणितलेपितम् ५८ चर्मावनद्धंदुर्गंधंपात्रंमूत्रपुरीषयोः ॥ जराशोकविपाकार्तंरोगमंदिरमातुरम् ५९ दुष्पूरंदुर्धरंदुष्टंसदोषंक्षणभंगुरम् ॥ कृमिविड्भस्मसंज्ञांतंशरीरमितिवर्णितम् ६० अस्थिरेणास्थिरंकर्मकुतोऽयंसाधयेन्नहि ॥ यत्प्रातःसंस्कृतंचान्नंसायंतच्चविनश्यति ६१ तदीयरससंपुष्टेकायेकानामनित्यता ॥ सप्ताहश्रवणाल्लोकेप्राप्यतेनिकटेहरिः ६२ अतोदोषनिवृत्त्यर्थमेतदेवहिसाधनम् ॥ बुद्बुदाइवतोयेषुमशकाइवजंतुषु ॥ जायंतेमरणायैवकथाश्रवणवर्जिताः ६३ जडस्यशुष्कवंशस्ययत्रग्रंथिविभेदनम् ॥ चित्रंकिमुतदाचित्तग्रंथिभेदःकथाश्रवात् ६४ भिद्यतेहृदयग्रंथिश्छिद्यंतेसर्वसंशयाः ॥ क्षीयंतेचास्यकर्माणिसप्ताहश्रवणेकृते ६५ संसारकर्दमालेपप्रक्षालनपटीयसी ॥ कथातीर्थेस्थितेचित्तेमुक्तिरेवबुधैःस्मृता ६६ एवंब्रुवतिवैतस्मिन्विमानमगमत्तदा ॥ वैकुंठवासिभिर्युक्तंप्रस्फुरद्दीप्तिमंडलम् ६७ सर्वेषांपश्यतांभेजेविमानंधुंधुलीसुतः ॥ विमानेवैष्णवान्वीक्ष्यगोकर्णोवाक्यमब्रवीत् ६८ ॥ गोकर्णउवाच ॥ अत्रैवबहवःसंतिश्रोतारोममनिर्मलाः ॥ आनीतानिविमानानिनतेषांयुगपत्कुतः ६९ श्रवणंसमभागेनसर्वेषामिहदृश्यते ॥ फलभेदःकुतोजातःप्रब्रुवंतुहरिप्रियाः ७० ॥ हरिदासाऊचुः ॥ श्रवणस्यविभेदेनफलभेदोपिसंस्थितः ॥ श्रवणंतुकृतंसर्वैर्नतथामननंकृतम् ७१ फलभेदस्ततोजातोभजनादपिमानद ॥ सप्तरात्रमुपोष्यैवप्रेतेनश्रवणंकृतम् ७२ मननादितथातेनास्थिरचित्तेकृतंभृशम् ॥ अदृढंचहतंज्ञानंप्रमादेनहतंश्रुतम् ७३ संदिग्धोहिहतोमंत्रोव्यग्रचित्तोहतोजपः ॥ अवैष्णवोहतोदेशोहतंश्राद्धमपात्रकम् ७४ हतमश्रोत्रियेदानमनाचारहतंकुलम् ॥ विश्वासोगुरुवाक्येषुस्वस्मिन्दीनत्वभावना ७५ मनोदोषजयश्चैवकथायांनिश्चलामतिः ॥ एवमादिकृतंचेत्स्यात्तदावैश्रवणेफलम् ७६ पुनःश्रवांतेसर्वेषांवैकुंठेवसतिर्ध्रुवम् ॥ गोकर्णतवगोविंदोगोलोकंदास्यतिस्वयम् ७७ एवमुक्त्वाययुःसर्वेवैकुंठंहरिकीर्तनाः ॥ श्रावणेमासिगोकर्णःकथामूचेतथापुनः ७८ सप्तरात्रवतींभूयःश्रवणंतैःकृतंपुनः ॥ कथासमाप्तौयज्जातंश्रूयतांतच्चनारद ७९ विमानैःसहभक्तैश्चहरिराविर्बभूवह ॥ जयशब्दानमःशब्दास्तत्रासन्बहवस्तदा ८० पांचजन्यध्वनिंचक्रेहर्षात्तत्रस्वयंहरिः ॥ गोकर्णंतुसमालिंग्याकरोत्स्वसदृशंहरिः ८१ श्रोतॄनन्यान्घनश्यामान्पीतकौशेयवाससः ॥ किरीटिनःकुंडलिनस्तथाचक्रेहरिःक्षणात् ८२ तद्ग्रामेयेस्थिताजीवाआश्वचांडा

---

१ अश्रवेणशरीरेणेति पाठश्चेति

लजातयः ॥ विमानेस्थापितारतेपिगोकर्णकृपयातदा ८३ प्रेषिताहरिलोकेतेयत्रगच्छंतियोगिनः ॥ गोकर्णेनसगोपालोगोलोकंगोपवल्लभम् ८४ कथाश्रवणतः
प्रीतोनिर्ययौभक्तवत्सलः ॥ अयोध्यावासिनःपूर्वंयथारामेणसंगताः ८५ तथाकृष्णेनतेनीतागोलोकंयोगिदुर्लभम् ॥ यत्रसूर्यस्यसोमस्यसिद्धानांनगतिःकदा॥
तंलोकंहिगतास्तेतुश्रीमद्भागवतश्रवात् ८६ ब्रूमोऽद्यतेकिंफलवृंदमुज्ज्वलंसप्ताहयज्ञेनकथासुसंचितम् ॥ कर्णेनगोकर्णकथाक्षरंयैःपीतंचतेगर्भगतानभूयः ८७
वातांबुपर्णाशनदेहशोषणैस्तपोभिरुग्रैश्चिरकालसंचितैः ॥ योगैश्चसंयांतिनतांगतिंवैसप्ताहगाथाश्रवणेनयांतियाम् ८८ इतिहासमिमंपुण्यंशांडिलोऽपिमु
नीश्वरः ॥ पठतेचित्रकूटस्थोब्रह्मानंदपरिप्लुतः ८९ आख्यानमेतत्परमंपवित्रंश्रुतंसकृद्वैविदहेदघौघम् ॥ श्राद्धेप्रयुक्तंपितृतृप्तिमावहेन्नित्यंसुपाठादपुनर्भवंच
९० ॥ इतिश्रीपद्मपुराणेउत्तरखंडेश्रीभागवतमाहात्म्येगोकर्णवर्णनंनामपंचमोध्यायः ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥
॥ कुमाराऊचुः ॥ अथतेसंप्रवक्ष्यामःसप्ताहश्रवणेविधिम् ॥ सहायैर्वसुभिश्चैवप्रायःसाध्योविधिःस्मृतः १ दैवज्ञंतुसमाहूयमुहूर्तंपृच्छचयत्नतः ॥ विवाहेयादृशं
वित्तंतादृशंपरिकल्पयेत् २ नभस्यआश्विनोर्जौचमार्गशीर्षःशुचिर्नभाः ॥ एतेमासाःकथारंभेश्रोतृणांमोक्षसूचकाः ३ मासानांविग्रहेयानितानित्याज्यानि
सर्वथा ॥ सहायाश्चेतरेचात्रकर्त्तव्याःसोद्यमाश्चये ४ देशेदेशेतथासेयंवार्ताप्रेष्याप्रयत्नतः ॥ भविष्यतिकथाचात्रआगंतव्यंकुटुंबिभिः ५ दूरेहरिकथाःकेचि
द्दूरेचाच्युतकीर्त्तनाः ॥ स्त्रियःशूद्रादयोयेचतेषांबोधोयतोभवेत् ६ देशेदेशेविरक्तायेवैष्णवाःकीर्तनोत्सुकाः ॥ तेष्वेवपत्रंप्रेष्यंचतल्लेखनमितीरितम् ७ सतांस
माजोभवितासप्तरात्रंसुदुर्लभः ॥ अपूर्वरसरूपैवकथाचात्रभविष्यति ८ श्रीभागवतपीयूषपानायरसलंपटाः ॥ भवंतश्चतथाशीघ्रमायातप्रेमतत्पराः ९ ना
वकाशःकदाचिच्चेद्दिनमात्रंतथापितु ॥ सर्वथागमनंकार्यंक्षणोऽत्रैवसुदुर्लभः १० एवमाकारणंतेषांकर्त्तव्यंविनयेनच ॥ आगंतुकानांसर्वेषांवासस्थानानिकल्प
येत् ११ तीर्थेवापिवनेवापिगृहेवाश्रवणंमतम् ॥ विशालावसुधायत्रकर्त्तव्यंतत्कथास्थलम् १२ शोधनंमार्जनंभूमेर्लेपनंधातुमंडनम् ॥ गृहोपस्करमुद्धृ
त्यगृहकोणेनिवेशयेत् १३ अर्वाक्पंचाहतोयत्नादास्तीर्णानिप्रमेलयेत् ॥ कर्त्तव्योमंडपःप्रोच्चैःकदलीखंडमंडितः १४ फलपुष्पदलैर्विष्वग्वितानेनविराजि
तः ॥ चतुर्दिक्षुध्वजारोपोबहुसंपद्विराजितः १५ उर्ध्वंसप्तैवलोकाश्चकल्पनीयाःसविस्तरम् ॥ तेषुविप्राविरक्ताश्चस्थापनीयाःप्रबोध्यच १६ पूर्वंतेषामास
नानिकर्त्तव्यानियथोत्तरम् ॥ वक्तुश्चापितदादिव्यमासनंपरिकल्पयेत् १७ उदङ्मुखोभवेद्वक्ताश्रोतावैप्राङ्मुखस्तदा ॥ प्राङ्मुखश्चेद्भवेद्वक्ताश्रोताचोदङ्मु
खस्तदा १८ अथवापूर्वदिग्ज्ञेयापूज्यपूजकमध्यतः ॥ श्रोतृणामागमेप्रोक्तादेशकालादिकोविदैः १९ विरक्तोवैष्णवोविप्रोवेदशास्त्राभिशुद्धिकृत् ॥ दृष्टांतकुश
लोधीरोवक्ताकार्योऽतिनिस्पृहः २० अनेकधर्मविभ्रांताःस्त्रैणाःपाखंडवादिनः ॥ शुभशास्त्रकथोच्चारेत्याज्यास्तेयदिपंडिताः २१ वक्तुःपार्श्वेसहायार्थमन्यः

स्थाप्यस्तथाविधः ॥ पंडितःसंशयच्छेत्तालोकबोधनतत्परः २२ वक्ताक्षौरंप्रकर्त्तव्यंदिनादर्वाग्व्रताप्तये ॥ अरुणोदयेऽसौनिर्वर्त्यशौचंस्नानंसमाचरेत् २३
नित्यंसंक्षेपतःकृत्वासंध्याद्यंसंप्रयत्नतः ॥ कथाविघ्नविघातायगणनाथंप्रपूजयेत् २४ पितृन्संतर्प्यशुद्ध्यर्थंप्रायश्चित्तंसमाचरेत् ॥ मंडलंचप्रकर्त्तव्यंतत्रस्थाप्यो
हरिस्तथा २५ कृष्णमुद्दिश्यमंत्रेणचरेत्पूजाविधिंक्रमात् ॥ प्रदक्षिणानमस्कारान्पूजांतेस्तुतिमाचरेत् २६ संसारसागरेमग्नंदीनंमांकरुणानिधे ॥ कर्ममोह
गृहीतांगंमामुद्धरभवार्णवात् २७ श्रीमद्भागवतस्यापिततःपूजाप्रयत्नतः ॥ कर्तव्याविधिनाप्रीत्याधूपदीपसमन्विता २८ ततस्तुश्रीफलंधृत्वानमस्कारंस
माचरेत् ॥ स्तुतिःप्रसन्नचित्तेनकर्तव्याकेवलंतदा २९ श्रीमद्भागवताख्योयंप्रत्यक्षःकृष्णएवहि ॥ स्वीकृतोऽसिमयानाथमुक्त्यर्थंभवसागरे ३० मनोरथोम
दीयोऽयंसफलःसर्वथात्वया ॥ निर्विघ्नेनैवकर्तव्योदासोहंतवकेशव ३१ एवंदीनवचःप्रोक्त्वावक्तारंचाथपूजयेत् ॥ संभूष्यवस्त्रभूषाभिःपूजांतेतंचसंस्तवेत् ३२
शुकरूपप्रबोधज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ एतत्कथाप्रकाशेनमदज्ञानंविनाशय ३३ तदग्रेनियमःपश्चात्कर्त्तव्यःश्रेयसेमुदा ॥ सप्तरात्रंयथाशक्त्याधारणीयःसएव
हि ३४ वरणंपंचविप्राणांकथाभंगनिवृत्तये ॥ कर्त्तव्यंतैर्हरेर्जाप्यंद्वादशाक्षरविद्यया ३५ ब्राह्मणान्वैष्णवांश्चान्यांस्तथाकीर्तनकारिणः ॥ नत्वासंपूज्यदत्ता
ज्ञःस्वयमासनमाविशेत् ३६ लोकवित्तधनागारपुत्राचिंतांव्युदस्यच ॥ कथाचित्तःशुद्धमतिःसलभेत्फलमुत्तमम् ३७ आसूर्योदयमारभ्यसार्द्धत्रिप्रहरांतिकम् ॥
वाचनीयाकथासम्यक्धीरकंठंसुधीमता ३८ कथाविरामःकर्त्तव्योमध्याह्नेघटिकाद्वयम् ॥ तत्कथामनुकार्यंवैकीर्तनंवैष्णवैस्तदा ३९ मलमूत्रजयार्थंहिल
घ्वाहारःसुखावहः ॥ हविष्यान्नेनकर्त्तव्योह्येकवारंकथार्थिना ४० उपोष्यसप्तरात्रंवैशक्तिश्चेच्छृणुयात्तदा ॥ घृतपानंपयःपानंकृत्वावैशृणुयात्सुखम् ४१ फलाहा
रेणवाश्राव्यमेकभुक्तेनवापुनः ॥ सुखसाध्यंभवेद्यत्तुकर्तव्यंश्रवणायतत् ४२ भोजनंतुवरंमन्येकथाश्रवणकारणम् ॥ नोपवासोवरःप्रोक्तःकथाविघ्नकरोयदि
४३ सप्ताहव्रतिनांपुंसांनियमाञ्शृणुनारद ॥ विष्णुदीक्षाविहीनानांनाधिकारःकथाश्रवे ४४ ब्रह्मचर्यमधःसुप्तिःपत्रावल्यांचभोजनम् ॥ कथासमाप्तौभुक्तिं
चकुर्यान्नित्यंकथाव्रती ४५ द्विदलंमधुतैलंचगरिष्ठान्नंतथैवच ॥ भावदुष्टंपर्युषितंजह्यान्नित्यंकथाव्रती ४६ कामंक्रोधंमदंमानंमत्सरंलोभमेवच ॥ दंभंमोहंत
थाद्वेषंदूरयेच्चकथाव्रती ४७ वेदवैष्णवविप्राणांगुरुगोव्रतिनांतथा ॥ स्त्रीराजमहतांनिंदांवर्जयेद्यःकथाव्रती ४८ रजस्वलांत्यजम्लेंच्छपतितव्रातकैस्तथा ॥
द्विजद्विड्वेदबाह्यैश्चनवदेद्यःकथाव्रती ४९ सत्यंशौचंदयामौनमार्जवंविनयंतथा ॥ उदारमानसंतद्वदेवंकुर्यात्कथाव्रती ५० दरिद्रश्चक्षयीरोगीनिर्भाग्यःपापकर्म
वान् ॥ अनपत्योमोक्षकामःशृणुयाच्चकथामिमाम् ५१ अपुष्पाकाकवंध्याचवंध्यायाचमृतार्भका ॥ स्रवद्गर्भाचयानारीतयाश्राव्यःप्रयत्नतः ५२ एतेषुवि
धिनाश्रावेतदक्षय्यतरंभवेत् ॥ अत्युत्तमाकथादिव्याकोटियज्ञफलप्रदा ५३ एवंकृत्वाव्रतविधिमुद्यापनमथाचरेत् ॥ जन्माष्टमीव्रतमिवकर्तव्यफलकांक्षिभिः ५४

अकिंचनेषुभक्तेषुप्रायोनोद्यापनाग्रहः ॥ श्रवणेनैवपूतास्तेनिष्कामावैष्णवायतः ९५ एवंनगाहयज्ञेऽस्मिन्समाप्तेश्रोतृभिस्तदा ॥ पुस्तकस्यचवक्तु
श्चपूजाकार्यातिभक्तितः ९६ प्रसादतुलसीमालाःश्रोतृभ्यश्चाथदीयताम् ॥ मृदंगतालललितंकर्त्तव्यंकीर्तनंततः ९७ जयशब्दंनमःशब्दंशंखशब्दंचकारये
त् ॥ विप्रेभ्योयाचकेभ्यश्चवित्तमन्नंचदीयताम् ९८ विरक्तश्चेद्भवेच्छ्रोतागीतावाच्यापरेहाने ॥ गृहस्थश्चेत्तदाहोमःकर्त्तव्यःकर्मशांतये ९९ प्रतिश्लोकंचजुहु
याद्विधिनादशमस्यच ॥ पायसंमधुसर्पिश्चतिलान्नादिकसंयुतम् ६० अथवाहवनंकुर्याद्गायत्र्यासुसमाहितः ॥ तन्मयत्वात्पुराणस्यपरमस्यचतत्वतः ६१
होमाशक्तौबुधोहौम्यंदद्यात्तत्फलसिद्धये ॥ नानाच्छिद्रनिरोधार्थंन्यूनताधिकताख्ययोः ६२ दोषयोःप्रशमार्थंचपठेन्नामसहस्रकम् ॥ तेनस्यात्सफलंसर्वं
नास्त्यस्मादधिकंयतः ६३ द्वादशब्राह्मणान्पश्चाद्भोजयेन्मधुपायसैः ॥ दद्यात्सुवर्णधेनुंचव्रतपूर्णत्वहेतवे ६४ शक्तौपलत्रयमितंस्वर्णसिंहंविधायच ॥
तत्रास्यपुस्तकंस्थाप्यंलिखितंललिताक्षरम् ६५ संपूज्यावाहनाद्यैस्तदुपचारैःसदक्षिणम् ॥ वस्त्रभूषणगंधाद्यैःपूजिताययतात्मने ६६ आचार्यायसुधीर्दत्त्वामु
क्तःस्याद्भवबंधनैः ॥ एवंकृतेविधानेचसर्वपापनिवारके ६७ फलदंस्यात्पुराणंतुश्रीमद्भागवतंशुभम् ॥ धर्मकामार्थमोक्षाणांसाधनंस्यान्नसंशयः ६८ कुमारा
ऊचुः ॥ इतितेकथितंसर्वंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ॥ श्रीमद्भागवतेनैवभुक्तिमुक्तीकरेस्थिते ६९ ॥ सूतउवाच ॥ इत्युक्त्वातेमहात्मानःप्रोचुर्भागवतींकथाम् ॥
सर्वपापहरांपुण्यांभुक्तिमुक्तिप्रदायिनीम् ७० शृण्वतांसर्वभूतानांसप्ताहंनियतात्मनाम् ॥ यथाविधिततोदेवंतुष्टुवुःपुरुषोत्तमम् ७१ तदंतेज्ञानवैराग्यभक्तीनांपु
ष्टतापरा ॥ तारुण्यंपरमंचाभूत्सर्वभूतमनोहरम् ७२ नारदश्चकृतार्थोऽभूत्सिद्धेस्वीयेमनोरथे ॥ पुलकीकृतसर्वांगःपरमानंदसंभृतः ७३ एवंकथांसमाकर्ण्यनारदो
भगवत्प्रियः ॥ प्रेमगद्गदयावाचातानुवाचकृतांजलिः ७४ नारदउवाच ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मिभवद्भिःकरुणापरैः ॥ अद्यमेभगवान्लब्धःसर्वपापहरो
हरिः ७५ श्रवणंसर्वधर्मेभ्योवरंमन्येतपोधनाः ॥ वैकुंठस्थोयतःकृष्णःश्रवणाद्यस्यलभ्यते ७६ ॥ सूतउवाच ॥ एवंब्रुवतिवैतत्रनारदेवैष्णवोत्तमे ॥ परिभ्रमन्
समायातःशुकोयोगेश्वरस्तदा ७७ तत्रराययौषोडशवार्षिकस्तदाव्यासात्मजोज्ञानमहाब्धिचंद्रमाः ॥ कथावसानेनिजलाभपूर्णःप्रेम्णापठन्भागवतंशनैःशनैः ७८
दृष्ट्वासदस्याःपरमोरुतेजसंसद्यःसमुत्थायददुर्महासनम् ॥ प्रीत्यासुरर्षिस्तमपूजयत्सुखंस्थितोवदत्संशृणुतामलांगिरम् ७९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ निगम
कल्पतरोर्गलितंफलंशुकमुखादमृतद्रवसंयुतम् ॥ पिबतभागवतंरसमालयंमुहुरहोरसिकाभुविभावुकाः ८० धर्मःप्रोज्झितकैतवोऽत्रपरमोनिर्मत्सराणांसतांवे
द्यंवास्तवमत्रवस्तुशिवदंतापत्रयोन्मूलनम् ॥ श्रीमद्भागवतेमहामुनिकृतेकिंवापरैरीश्वरःसद्योहृद्यवरुध्यतेऽत्रकृतिभिःशुश्रूषुभिस्तत्क्षणात् ८१ श्रीमद्भाग
वतंपुराणतिलकंयद्वैष्णवानांधनंयस्मिन्पारमहंस्यमेकममलंज्ञानंपरंगीयते ॥ यत्रज्ञानविरागभक्तिसहितंनैष्कर्म्यमाविष्कृतंतच्छृण्वन्प्रपठन्विचारणपरो

भक्त्याविमुच्येंन्नरः ८२ स्वर्गेसत्येचकैलासेवैकुंठेनास्त्ययंरसः ॥ अतःपिबंतुसद्भाग्यामामामुंचतकर्हिचित् ८३ ॥ सूतउवाच ॥ एवंब्रुवाणेसतिबादराय
णेमध्येसभायांहरिराविरासीत् ॥ प्रह्लादबल्युद्धवफाल्गुनादिभिर्वृतःसुरर्षिस्तमपूजयच्चतान् ८४ दृष्ट्वाप्रसन्नंमहदासनेहरिंतेचाक्रिरेकीर्तनमग्रतस्तदा ॥ भवो
भवान्याकमलासनस्तुतत्रागमन्कीर्तनदर्शनाय ८५ प्रह्लादस्तालधारीतरलगतितयाचोद्धवःकांस्यधारीवीणाधारीसुरर्षिःस्वरकुशलतयारागकर्ताऽर्जुनोऽभू
त् ॥ इंद्रोऽवादीन्मृदंगंजयजयसुकराःकीर्तनेतेकुमारायत्राग्रेभाववक्तारसविरचनयाव्यासपुत्रोबभूव ८६ननर्तमध्येत्रिकमेवतत्रभक्त्यादिकानांनटवत्सुतेजसाम्॥
अलौकिकंकीर्तनमेतदीक्ष्यहरिःप्रसन्नोऽपिवचोऽब्रवीत्तत् ८७ मत्तोवरंभागवतावृणुध्वंप्रीतःकथाकीर्तनतोऽस्मिसांप्रतम् ॥ श्रुत्वेतितद्वाक्यमतिप्रसन्नाःप्रे
मार्द्रचित्ताहरिमूचिरेते ८८ नगाहगाथासुचसर्वभक्तैरेभिस्त्वयाभाव्यमतिप्रयत्नात् ॥ मनोरथोऽयंपरिपूरणीयस्तथेतिचोक्त्वांतरधीयताच्युतः ८९ततोऽनम
त्तच्चरणेषुनारदस्तथाशुकादीनंपितापसांश्च ॥ अथप्रहृष्टाःपरिनष्टमोहाःसर्वेययुःपीतकथामृतास्ते ९०भक्तिःसुताभ्यांसहरक्षितासाशास्त्रेस्वकीयेपितदाशुकेन॥
अतोहरिर्भागवतस्यसेवनाच्चित्तंसमायातिहिवैष्णवानाम् ९१ दारिद्र्यदुःखज्वरदाहितानांमायापिशाचीपरिमर्दितानाम् ॥ संसारसिंधौपरिपातितानांक्षे
मायवैभागवतंप्रगर्जति ९२ शौनकउवाच ॥ शुकेनोक्तंकदाराज्ञेगोकर्णेनकदापुनः ॥ सुरर्षयेकदाब्राह्मैश्छिंधिमेसंशयंत्विमम् ९३ ॥ सूतउवाच ॥ आकृष्ण
निर्गमात्त्रिंशद्वर्षाधिकगतेकलौ ॥ नवमीतोनभस्येचकथारंभंशुकोऽकरोत् ९४ परीक्षिच्छ्रवणांतेचकलौवर्षशतद्वये ॥ शुद्धेशुचौनवम्यांचधेनुजोऽकथयत्
कथाम् ९५ तस्मादापिकलौप्राप्तेत्रिंशद्वर्षगतेसति ॥ ऊचुरूर्जेसितेपक्षेनवम्यांब्रह्मणःसुताः ९६ इत्येतत्तेसमाख्यातंयत्पृष्टोऽहंत्वयाऽनघ ॥ कलौभागवती
वार्ताभवरोगविनाशिनी ९७ कृष्णप्रियंसकलकश्मलनाशनंचमुक्त्यैकहेतुमिहभक्तिविलासकारि ॥ संतःकथानकमिदंपिबतादरेणलोकेहितार्थपरिशीलन
सेवयाकिम् ९८ स्वपुरुषमभिवीक्ष्यपाशहस्तंवदतियमःकिलतस्यकर्णमूले ॥ परिहरभगवत्कथासुमत्तान्प्रभुरहमन्यनृणांनवैष्णवानाम् ९९ असारेसंसारेविष
यविषसंगाकुलधियःक्षणार्द्धंक्षेमार्थंपिबतशुकगाथाऽतुलसुधाम् ॥ किमर्थंव्यर्थंभोव्रजतकुपथेकुत्सितपथेपरीक्षित्साक्षीयच्छ्रवणगतमुक्त्युक्तिकथने १००
रहःप्रवाहसंस्थेनश्रीशुकेनेरिताकथा ॥ कंठेसंबध्यतेयेनसवैकुंठप्रभुर्भवेत् १०१ इतिचपरमगुह्यंसर्वसिद्धांतासिद्धंसपदिनिगदितंतेशास्त्रपुंजंविलोक्य ॥ जगति
शुककथातोनिर्मलंनास्तिकिंचित्पिबपरसुखहेतोर्द्वादशस्कंधसारम् १०२ एतांयोनियततयाशृणोतिभक्त्यायश्चैनांकथयतिशुद्धवैष्णवाग्रे ॥ तौसम्यग्विधिक
रणात्फलंलभेतेयाथार्थ्यान्नहिभुवनेकिमप्यसाध्यम् ॥१०३॥ ॥ इतिश्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये श्रवणविधिकथनंना
मषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

```
[OrderDescription]
,CREATED=27.05.20 15:37
,TRANSFERRED=2020/05/27 at 15:49:14
,PAGES=74
,TYPE=STD
,NAME=S0003032
,Book Name=14
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
```

```
FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
```

```
FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
```

```
FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,
```